תלמוד בבלי המבואר

מתיבתא

עם
ביאורי הגמרא, רש"י ותוספות
ילקוט ביאורים
אליבא דהלכתא, פניני הלכה
תמצית הדף וכפתור ופרח

18/06/2018אהח

מהדורת זכרון משה

הקדמה למסכת תענית

מסכת תענית היא התשיעית בסדר מועד. הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה נותן טעם לסדר המסכתות, וכותב, כי אחר שהשלים התנא לשנות את דיני המועדים האמורים בתורה במסכתות הקודמות שבסדר מועד, התחיל לבאר את דיני התעניות הנזכרים בספרי הנבואה, והן הצומות שתקנו הנביאים. מסכת זו עוסקת אכן במועדי ודיני תעניות הציבור והיחיד, וכן נתייחד בה מקום בתחילתה לעניני הזכרת ושאלת גשמים[א], וסדר התעניות שגוזרים חכמים בעת עצירת גשמים[ב].

חלקה הראשון של המסכת עוסק כאמור בפרטי הדינים של הזכרת גשמים - אמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בברכת מחיה המתים[ג], וכן שאלת גשמים - בקשת 'ותן טל ומטר'[ד] הנאמרת בברכת השנים[ה]. הגמרא דנה בטעם אמירתם ובזמני חיובם, הן לענין תחילת חיוב אמירתם בפתח עונת הגשמים, והן לענין סוף זמן אמירתם בתחילת ימות החמה. כן דנה הגמרא בענין שאלת והזכרת הרוח, הטל והעבים. המשך הפרק הראשון של המסכת עוסק בענין התעניות שהיו גוזרים בעת עצירת גשמים[ו], מועדיהם והדינים שהיו נוהגים בהם, וגדרי ודיני תענית יחיד. כמו כן מובאים בפרק זה (ז.-ט:) עניני מעלת ירידת הגשמים, וסיבת עצירתם.

הפרק השני עוסק בסדרי התפילות שהיו מתפללים בתעניות על הגשמים, בנוסח הברכות שהיו מוסיפים בתפילות אלו, ובאופן התקיעות שהיו תוקעים בעת אמירתם, ובדיני אנשי המשמר בתענית. בפרק זה מוזכרים גם דיני הימים שאסור להתענות בהם, הכתובים במגילת תענית.

בפרק השלישי נתבארו דיני התעניות שהיו גוזרים על שאר הצרות הבאות לעולם, וכן הובאו בו מעשיהם של חכמי הגמרא בענין ירידת הגשמים והתפילה אודותם, ובענייני הנהגותיהם בין אדם לחבירו. ונקרא פרק זה משום כך 'פירקא דחסידי'[ז].

בפרק האחרון של המסכת, נתבארו דיני תעניות של מעמדות שהיו נהוגים בזמן שבית המקדש היה קיים, וכן פורטו בו כל סדרי המעמדות ודיניהם ועניני קרבן העצים. סוף פרק זה עוסק בדיני האבילות שקודם תשעה באב ובדיני הצום. אהח 18/06/2018

להלן נבאר את הנושאים שנידונו בהרחבה במסכתין:

א. הזכרת ושאלת גשמים וטל

טעם הדין: ירידת הגשמים הכרחית היא לקיום העולם. ואמרו חז"ל (ג:) שאי אפשר לעולם בלא מים, שכן יש בירידתם צורך להשקות האילנות והצמחים שהם מוציאים פירות וירקות לאכילת אדם ובהמה[ח], וכדי ללחלח את גופות האדם ובעלי החיים שלא יתייבשו מחום השמש[ט]. ותקנו חז"ל להזכיר את שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים[י] ולבקש עליהם בתפילה, שכן בזכות התפילה המטר יורד[יא].

זמן הזכרת ושאלת הגשמים: חובת הזכרת הגשמים הינה בעונת הגשמים בלבד, המתחילה לאחר חג שמיני עצרת[יב] ונמשכת עד הפסח. אך שלא בעונתן אין חיוב, ואף אסור להזכירם משום שהגשמים בימות החמה סימן קללה הם[יג], מלבד לדעת רבי אליעזר (במשנה ג. ובגמרא ג:) הסובר שאם בא להזכיר כל השנה מזכיר[יד].

לגבי שאלת גשמים, לכל הדעות אסור להזכירם בעונת הקיץ ואם הזכיר מחזירים אותו[טו]. ובגמרא (יד:) מבואר עוד, שיחידים הזקוקים למטר בזמן שכל העולם אינו שואל, שואלים בשומע תפילה כדין בקשה פרטית אך לא בברכת השנים. ויש סוברים שדין זה הוא ביחידים, אך בני ארץ אחת שכולה זקוקה למטר יכולים לשאול בברכת השנים[טז] ויש חולקים בזה[יז]. ולהלכה (שו"ע סי' קיז ס"ג) נפסק לסמוך על דעה זו לענין שלא יהא צריך לחזור אם הזכיר גשם אלא יתפלל שוב בתורת נדבה[יח].

תחילת זמן ההזכרה: במשנה (ג.) ובברייתא (ג:) מובאות דעות שונות לגבי זמן תחילת ההזכרה. לכל הדעות הללו מתחילים להזכיר מעט קודם לזמן הגשמים - בימי החג, משום שכל הבא לשאול מקדים ומרצה, ועל כן יש לרצות עוד קודם לזמן הגשמים בו שואלים את אוצר החכמה

א. **טעם** הדבר שנשנו דינים אלו בתחילת מסכת זו, ולא נשנו במסכת ברכות היכן שהוזכר עיקר חיוב שאלת הגשמים והזכרתם. משום שכאן הוא עיקר הצורך לשנותם, שכן במסכת ראש השנה שנינו 'ובחג נידונין על המים', לכן סברא היא שיש לרצות לפני הקב"ה שיבואו המים לברכה. רש"י (ג. ד"ה ומיידי). אך הריטב"א (שם) כתב שעיקר מקומם של דיני הזכרת ושאלת גשמים הוא במסכת ברכות ששם נשנו דיני הברכות והתפילות, וכן מטעם שמסכת ברכות היא תחילת סדר זרעים שענינם תלוי בברכה ובגשמים, אך בכל זאת המתין התנא לשנותם עד אחר מסכת ראש השנה ששם נרמז שוב ענינם, כדי שיהא קשר בין מסכת ראש השנה לתחילת מסכת תענית וכך יהיו המסכתות שגורות בפי החכמים. ב. **נראה** מהמאירי שיסוד ענין המסכת הוא לבאר עניני התשובה והתפלה בזמן הצרות, ואגב פתח התנא לפרט את דיני התפלה על הגשמים, שכאשר הגשמים נעצרים צריך להתעורר עליהם בריבוי צעקות ותעניות. ג. **משיב** הרוח ומוריד הגשם אינו לשון בקשה אלא לשון הזכרה ושבח. רש"י (ברכות לג. ד"ה מזכירין). ומשום כך מקומה של הזכרת גשמים בג' ברכות ראשונות שענינם הוא שבח. והטעם שקבעוה בברכת מחיה המתים הוא משום ששקולה ירידת הגשמים כתחיית המתים, כמובא בגמרא (ז.). ובירושלמי (פ"ק ה"ב) אמרו 'כשם שתחיית המתים חיים לעולם כך ירידת גשמים חיים לעולם'. ובביאור הדברים נאמרו טעמים שונים, המאירי (ברכות לג.) כתב, משום שהגשמים מחיים את הזרעים והצמחים שיבשו, והיבש נקרא בלשון התלמוד מת. ובריטב"א (שם) כתב, שהגשמים דומים לתחיית המתים, שהזרעים נקברים תחת הקרקע וע"י הגשמים הם צומחים. טעם אחר לכך שהזכרת גשמים נאמרת בברכת מחיה המתים, הובא בטור (סו"ס קיד) שברכה זו נוסדה על אותם ענינים שעליהם נאמר שלא נמסר מפתח שלהם לידי שליח (בגמרא ג.) וסימנם **מפת"ח** - **מ**טר, **פ**רנסה (בענינה כלול בגשמים - גמרא שם), **ת**חיית המתים, ו**ח**יה. ומשום כך יש בברכה זו נ"א תיבות כמנין התיבות בפסוקים שמהם למדים על ארבעת ענינים אלו (רמ"ה בגמרא שם). ד. **בתורה** נקרא הגשם גם בשם 'מטר' (דברים יא יא-יז). וראה ברבינו בחיי (שם יז) שכתב לבאר את ההבדל שבין משמעות המלה 'גשם' למשמעות המלה 'מטר', שגשם הוא מלשון גשמיות ודבר גופני, עי"ש. ועיין להלן אות ב שם נתבאר האם ירידת הגשמים היא בטבע או בדרך נס. וראה בראב"ד (בהכותב בעין יעקב ברכות נט. ד"ה מ"כ), ש'דמעך' הנזכר בתורה (שמות כג כה) היינו גשמים, מלשון 'דמעות'. ה. **מתוך** שהיא פרנסה קבעוה בברכת פרנסה, כדאיתא בגמרא (ברכות לג.). ו. **הדינים** העוסקים בתעניות של גשמים אף שאינם מוזכרות בפירוש בנביאים, קודמות במסכתנו לדיני הצומות המפורשים יותר, כמו צום שבעה עשר בתמוז ותשעה באב שדיניהם נשנו רק בפרק האחרון. בטעם הדבר יש שמבאר (מלאכת שלמה נדרים המקבת), שתעניות של גשמים יש בהם צורך לעולם ביותר. או אפשר, שפתח בהם כדי להסמיכם לאחר מסכת ראש השנה. ז. **רבינו** חננאל תענית (יד.), ור"ש בשביעית (ריש פ"ט) הובאו דבריו במלאכת שלמה (פ"ג מ"ח). ח. **רש"י** (ז. ד"ה ופליגא). ט. **ספר** העיקרים (מאמר רביעי פרק ח). י. **הורדת** הגשמים נחשבת מ'גבורותיו' של הקב"ה, כלשון המשנה (ג.) 'מזכירין גבורות גשמים'. הגמרא (ג.) נותנת טעם לכך, משום שיורדין בגבורה וראה שם בגמרא שדורשת גזירה שוה על כך, וכאילו נכתבה המילה גבורה לגבי גשמים (ע"פ רש"י ד"ה כמיב ותוס' ד"ה וכמיב). וראה בשנות אליהו (ברכות פ"ה מ"ב). יא. **כמבואר** בגמרא (ג:) וראה שם ברבינו חננאל. וטעם הדבר שדווקא לענין הזכרת גשמים מחפשת הגמרא טעם לכך שאמירתה בתוך התפילה, ולא מצינו כן בשאר השבחים והבקשות שאנו מזכירים בתפילה. ביאר בשפת אמת, שהגמרא הבינה שהזכרת גשמים שייכת לתפלה יותר מדברים אחרים, מכך שאם השמיט בתפילתו דבר פרטי כמו מתיר אסורים וכדומה אין מחזירין אותו, ואילו אם לא הזכיר גבורות גשמים מחזירין אותו, ועל כן חיפשה הגמרא טעם לזה. יב. **ראה** בריטב"א (י. ד"ה מתני'), שמיד לאחר החג הוא זמן גשמים, ועיין ברש"י (ד: ד"ה נפלוסה). יג. **גמרא** (ג:). ומשום כן אם הזכיר מחזירים אותו. יד. **שכשם** שתחיית המתים מזכיר כל השנה ואינה אלא בזמנה, כך מזכירין גבורות גשמים ואינן אלא בזמנן. ודעתו היא ש'מוריד הגשם' משמע, 'בעונתו'. (וראה בריטב"א שיש מפרשים שלדעת ר"א כך היא לשון ההזכרה: 'משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו'). כלומר, שאין ההזכרה בהכרח ריצוי לצורך שאלה אלא כשבח בעלמא, אך לשאר הדעות ההזכרה צורך שאלה היא (גמרא ד:) ואין מקום להזכיר בעלמא. טו. **גמרא** (ג:). טז. **הרמב"ם** (בפהמ"ש פ"ק מ"ג) והרא"ש (בתשובה כלל ד סי' י). יז. **הרא"ש** שם כתב שלא נתקבלו דבריו. ולגבי סדרי התעניות בעצירת הגשמים לכל הדעות מתענים כל מקום לפי הצורך שם, וכמבואר בגמרא (יד:). וטעם החילוק בזה ביאר בקרן אורה (יד: ד"ה שלמו) שעיקר שאלת המטר נקבעה על ארץ ישראל משום שעיני ה' בה ועיקר ברכת המטר היא בתוכה, ועל כן לגבי שאלה נגררים כל המקומות אחר ארץ ישראל. יח. **וראה** בשו"ת שבט הלוי (פ"ט סי' קמח) שמצדד שבארצות כמו אוסטרליה, ניו זינלנד, ארגנטינה וכיו"ב ששם העונות הפוכות מאצלנו יש לשאול כפי מה שהוא חורף אצלם. ועוד, שאף בארצותינו מה

הגשמים[יט], וכן משום שבחג נידונין על המים (ר"ה טז.), ועל כן יש להזכיר בו את ענין המים ולרצות עליהם כדי שיבואו לברכה, כשם שישנם ענינים נוספים הנוהגים בחג כדי לרצות על המים, כניסוך המים ונטילת לולב. וכך מצינו במשנה את דעת רבי אליעזר הסובר שמתחילים להזכיר ביו"ט ראשון של חג[כ], דעת רבי יהושע הסובר שמתחילים ביו"ט אחרון[כא], ודעת רבי יהודה הסובר שמתחילים בתפילת מוסף של יו"ט אחרון[כב] וכך נפסקה הלכה[כג]. ובברייתא (ג:) הובאו שלושה[כד] דעות נוספות בזה, דעת רבי יהודה בן בתירא שמתחילים להזכיר ביום שני של חג[כה], דעת רבי עקיבא שמתחילים ביום ששי של חג[כו]. ודעת רבי יהושע הסובר שמתחילים משעת הנחת הלולב. ובדעתו נחלקו הראשונים: לרש"י (כ: ד"ה משעת הנחתו, ג. ד"ה המחר) מיום שמברכים על הלולב באחרונה, דהיינו ביום השביעי[כז], ולתוס' (כ: ד"ה משעת) הוא במוצאי יום השביעי, שאז מניחים את הלולב מליטלו, והיינו בליל שמיני עצרת.

תחילת זמן שאלת גשמים: אף שזמן הגשמים בארץ ישראל הוא לאחר החג, אין מתחילים לשאול מיד, שכיוון שבזמן שבית המקדש היה קיים והיו עולי רגלים חששו שיעכב אותם הגשם בחזירתם, ואחרו בשל כך את זמן השאלה, לפיכך גם בימינו נשארה אותה תקנה כיוון שרגילים להתאסף בירושלים בזמן הרגל[כח]. ובמשנה (י.) נחלקו תנאים בזמן תחילת שאלת גשמים: לדעת ת"ק בשלושה במרחשון[כט], ולדעת רבן גמליאל בשבעה במרחשון[ל]. וזמנים אלו הינם כאמור לבני ארץ ישראל, לפי ששם צריכים לגשמים שהיא גבוהה מכל הארצות[לא], אך בגולה אין שואלין עד יום ששים לתקופת תשרי[לב], לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך[לג].

זמן הפסקת הזכרת ושאלת גשמים: בתפילת מוסף ביו"ט הראשון של פסח פוסקין מלהזכיר הגשמים בתפילה[לד], והטעם שאין פוסקים להזכיר מערב יו"ט, לפי שבערבית אין כל הצבור בבית הכנסת כיון שטרודים בערב החג במלאכתם ובהכנת צרכי החג[לה]. והטעם שאין פוסקים מלהזכיר בשחרית, משום שבשחרית אם לא יזכיר יסברו העם שכבר בערבית פסקו מלהזכיר ויעשו כן לשנה הבאה[לו]. ובערב יו"ט בתפילת מנחה פוסקין מלשאול על הגשמים וכדעת רבי יהודה.

הזכרת ושאלת טל ורוחות: בגמרא (ג.) מבואר שאין חיוב להזכיר טל ורוחות כיון שהם אינם נעצרים כלל[לז], שאלמלא הן אין העולם מתקיים[לח]. ואף שיש רוח וטל שנעצרים כגון רוח שאינה מצויה המועילה לזרות את התבואה, מ"מ אפשר לזרות אף בלעדיה ע"י כברה. ולכן, אף שרוח זו מועילה ביותר כדי להביא את הגשמים וכדי לגדל את הצמחים והדשאים, אעפ"כ אין בה חיוב משום שלא חייבו אלא דברים שאי אפשר כלל בלעדיהם ואין לעולם קיום זולתם, אך לענין תועלות אלו, כאשר יש גשמים אין צורך כלל ברוח עבורם. וכן לענין טל, אף שישנו טל שנעצר כגון טל של ברכה, לא חייבו בו כיון שאינו ניכר, שטל של ברכה וטל שאינו של ברכה מין אחד הוא ואין הגבורה ניכרת[לט]. וכשם שאין חיוב בהזכרתם ובשאלתם כך הזכרתם אינה מעלה ואינה מורדת ואם הזכיר אין מחזירין אותו.

האמור הוא לענין עיקר הדין, אך המנהג הוא להזכיר רוח בימי הגשמים משום שהרוח מועילה לנגב לחות הארץ[מ], וכן נהגו לשאול טל בימות הגשמים. ובימות החמה אין מזכירין רוח[מא], אך לענין הטל מנהג ספרד הוא שמזכירין[מב] ושואלין[מג], ולמנהג אשכנז אין מזכירין[מד] ואין שואלין[מה].

הזכרת עבים: אף לגבי עבים נאמר בגמרא (ג:) שיש עבים שאינם נעצרים - אלו הקודמים לגשם. ויש עבים הנעצרים - אלו הבאים לאחר הגשם. ואף שהם מועילים, לא חייבו חכמים להזכירם בתפילה[מו], משום שכל תועלתן הוא בעת מיעוט הגשמים להחזיק את לחות הארץ ולמה לנו לפתוח פינו לשטן[מז]. ויש שכתב[מח] שהטעם הוא שאין בעצירתן היזק, שאף על פי שהתבואות שנזרעו אחר הגשמים צריכות לעננים שיעמידו את לחות הארץ, אין צרכן גדול כל כך שנחייב את הזכרתן.

שנאמר יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה הם, זהו רק בשלא ירדו קודם כפי שכתב הרמב"ם בפהמ"ש (פ"ו מ"ז) ובמאירי. וברד"ק (שמואל-ב יג טז) כתב שרק בארץ ישראל הוא סימן קללה כיוון שלא היו רגילין לכך. ויש שעשו בזה כעין פשרה שבאותם מקומות יבקשו בשומע תפילה גשמים עבור ארץ ישראל ובברכת השנים כפי מקומם. ועיין שו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' פו) ושו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קעג). **יט. תוספות** (ג. ד"ה שם), וראה גבורת ארי (כ: ד"ה וכי). **כ. משום** שלומד זאת מנטילת לולב שאף היא באה לרצות על המים ומתחלת ביום הראשון (ברייתא ג:). ובירושלמי (פ"ק ה"ג) איתא: 'בשעה שהעבד משמש את רבו כל צרכו הוא תובע פרסו ממנו'. **כא. שלדעתו** אין להזכיר בחג משום שהגשמים בחג סימן קללה הם, שכשהגשמים יורדים לסוכה הכל יוצאין ונראה שאין הקב"ה חפץ שנשתמש לפניו (רש"י ג. ד"ה סימן). ודי בהזכרה של יו"ט אחרון כדי שיהא ריצוי לפני שאלה (ריטב"א ג: ד"ה רבי), ובדעתו נחלקו הראשונים אם מתחיל בתפילת שחרית של יו"ט (רש"י ג. ד"ה רבי יהושע) או שמתחיל בתפילת ערבית (ריטב"א ג: ד"ה ג"ל), וראה בזה בגבורת ארי (כ. ד"ה רבי). **כב. ובני** חו"ל שעושים שני ימים טובים מספק, מתחילים ביום הראשון משני ימים אלו (גמרא ד:). טעמו של רבי יהודה מבואר בירושלמי (פ"ק ה"ב) והובא בריי"ף (ג.), 'כדי שיצאו המועדות בטל מפני שהטל סימן יפה לעולם' כלומר, שבתפילת ערבית ושחרית של המועדות יזכירו טל כפי שנוהגים בימות החמה. טעם נוסף הובא בראשונים מהמדרש (פסיקתא רבתי פרשה מ), לפי שאין דעתו של אדם מתישבת עליו אלא בתפילת מוסף. **כג. גמרא** (ד:) ושו"ע (סי' קיד ס"ו). ולשון המשנה הוא, 'העובר לפני התיבה האחרון מזכיר' הטעם שנקט העובר לפני התיבה, הוא לרמוז שעל הש"ץ להכריז לפני התפילה 'משיב הרוח ומוריד הגשם' כ"כ הרא"ש (פ"ק סי"ב) והוא מדברי הירושלמי (פ"ק ה"ג) שאסור להזכיר עד שיזכיר ש"ץ, ומטעם זה אין מתחילים להזכיר לר' יהודה בשחרית כיון שאז אין הש"ץ יכול להכריז, שאסור להפסיק בין גאולה לתפילה. ויש שכתב שאין הצבור מתחילים להזכיר במוסף אלא הש"ץ בלבד, ואילו הצבור מתחילים במנחה אחר ששמעו שהש"ץ מזכיר בחזרת התפילה (רב עמרם גאון הובא בהגר"ש סח). **כד. דעה** נוספת בזה עולה מדברי רש"י (ד: ד"ה הא לן) שלדעת ר' יוחנן, שבני חו"ל אין שואלין עד ז' במרחשון, אף אין הם מזכירין עד אז. ושאר ראשונים לא פירשו כן (רבינו מנוחם גרשום והמאירי, הובאו בגמרא ד:). **כה. מבואר** בגמרא שלמד כן משום שמצות ניסוך המים נרמזת בייתור אותיות מי"ם בפסוקי נסכי קרבנות החג, מ"ם ביום שני, יו"ד בששי, מ"ם בשביעי, וכיון שתחילת הרמז הוא ביום שני, בו מתחילים להזכיר את הגשמים. **כו. דורש** תיבת 'ונסכיה' הנאמר בקרבנות יום ששי של חג, שבשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד של מים ואחד של יין, וכיון שביום זה נרמז ניסוך המים, בו מתחילים להזכיר את הגשמים. וראה במשך חכמה (נמדבר כט יח-יט) בביאור לימוד זה. **כז. ואף** שהוא סימן קללה, כיוון שאין בו סימן קללה אלא בו ביום עד הלילה אין להקפיד בזה (גבורת ארי ג: ד"ה וכי). וראה עוד בדעת רש"י, בהגהות מהר"ב רנשבורג (ג:) ובקרן אורה (ג.). **כח. ר"ן** (ד. ד"ה ומיכף למידק) בדעת הרמב"ם (תפילה פ"ג הט"ז) והרי"ף (ד.), וראה עוד בלחם משנה שם ובקרן אורה בביאור שיטה זו ויישובה עם מסקנת הגמרא (ד:). ויש חולקים בזה וסוברים שבארץ ישראל מזכירים מיד לאחר החג, ועיין בריטב"א (י.). **כט. הר"ן** (ג.) כתב שזוהי שיטת רבי מאיר (גמרא ו.) שזמן רביעה ראשונה הוא בשלשה במרחשון, וכפי שנאמר בגמרא (ו:) 'ראשונה - לשאול'. אך הריטב"א (י.) ד"ה מתני כתב שלכו"ע הזמן הוא מיד לאחר החג אלא שבזמן שבית המקדש היה קיים חושש ת"ק לעולי הרגלים וכסברת ר"ג, אלא שר"ג היה חושש עד אחרון שבהם ומשא"כ לת"ק. וכן תירץ בקרן אורה את דעת הרמב"ם (הלכות

פ"י הל' יח) שפסק לענין זמני הרביעות כדעת ר' יוסי שהשניה היא בכ"ג, ולגבי שאלה פסק שמתחילים בז'. **ל. שהוא** ט"ו יום אחר החג כדי שיספיק האחרון שבישראל להגיע לנהר פרת, שהוא בקצה ארץ ישראל, ושלא יהיו בו מים רבים ויוכלו לחצות הנהר. (רמ"י שם). וראה במנחם משיב נפש בשם שי"ע. ועיין תוס' יו"ט (במשנה) שכשמקדשים החודש על פי הראיה אפשר שיהא חודש תשרי חסר, ונמצא שט"ו יום אחר החג הוא בשמונה במרחשון. והריטב"א (שם) כתב מכך שר"ג נותן טעם זה לדבריו מוכח שלגבי זמני הרביעות הוא סובר כת"ק שזמן הרביעה הראשונה הוא בג', ורק משום הטעם הנ"ל נדחה זמן השאלה לרביעה שניה. וכך משמע בר"ן (ג. ד"ה מתני'), ועיין בהערה לעיל. **לא. משנ"ב** (סי' קי"ז סק"ה). ובפירוש המשניות להרמב"ם כתב שזמן זה הוא בא"י ובארצות הדומות לה. וכ"כ במאירי. **לב. גמרא** (י.). וראה בר"ן (ד. ד"ה ומיכף למידק) ובריטב"א (י:) לגבי שאר במקומות שבחו"ל שצריכים למטר מעט קודם, אם יש להם זמן אחר להזכרה. **לג. רש"י** (שם). **לד. כדברי** רבי יהודה במשנה (ג.) וכן פסק ר' יוחנן בגמרא (ד:), ובמשנה (ה.) אמר ר' יהודה עד שיעבור הפסח, ור"מ אומר עד שיצא ניסן. ובגמרא (ד:) מבואר שדעות אלו שייכות אף לענין הזכרה, ומסקנת הגמרא שיש תרי תנאי אליבא דר"י. לגבי הפסקת ההזכרה צריך ג"כ הכרזת הש"ץ וע"כ לנוהגים שלא להזכיר טל בימות החמה כתב הרמ"א (סי' קיד ס"ג) שאין פוסקין במוסף אלא רק במנחה לאחר שפסק הש"ץ מלהזכיר במוסף ואין מכריזין שלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם שלא יהיו כממאנים בגשמים אך לנוהגים להזכיר טל בימות החמה מכריזים לפני מוסף 'מוריד הטל' ומזכירים כבר במוסף. **לה. ובעינן** תחילת ההזכרה במקום כנופיא וביחד לכולם (ריטב"א ג.) וכן יש את הטעם שיצאו המועדות בטל כמו לגבי תחילת ההזכרה. **לו. הראב"ד**, והר"ן, ומאירי, בפירוש דברי הירושלמי (פ"ק ה"ג). **לז. ולכך** אף אם אמר מעביר הרוח ומפריח הטל, דהיינו שלא ירד, אין מחזירים אותו. גמרא (ד:). **לח. רש"י** (ד"ה ג"ל) ובריטב"א כתב שה"ה לענין שאלה אין חיוב בהם. **לט. ריטב"א. מ. ר"ן** (שם) ובט"ז (סי' קי"ז סק"ח) כתב שכיוון שאנו מזכירים גשם מזכירים גם רוח שהוא שייך לגשם. וראה ברש"י (ג. ד"ה לפי), וכעין זה כתב הריטב"א, שאנו מזכירים את הרוח שמביאה את הגשמים ולכן אומרים קודם משיב הרוח ואח"כ מוריד הגשם. **מא. המג"א** (סק"ג) כתב שלמנהג ספרד אומרים אף משיב הרוח וכ"כ הב"ח. אך בכף החיים (סק"י"ז) כתב, שאף למנהג הספרדים אין לומר, וכ"כ בפמ"ג (סי' קיד א"א סק"ג), וביד אפרים. וראה חיי אדם (כלל כד סי' ו), וקצוש"ע (סי' יט ס"ג). **מב. טור** (סי' קיד). ובטעם הדבר כתב הר"ן משום שהטל מתבקש לעולם בין בימות החמה ובין בימות הגשמים וכמו שנאמר בגמרא (ד.). וכן כתב הריטב"א שהטל צריך יותר לעולם. וטעם נוסף כתב שם, כדי שלא תהא הברכה פגומה לגמרי מהזכרה. ובתוס' (ג: ד"ה מימות) כתב הטעם, כדי שיהא רגיל תמיד להזכיר טל וכך אם יבוא לידי ספק אם הזכיר גשם בחורף לא יהא צריך לחזור כיוון שהזכיר טל, וכשיטת הירושלמי. ובאבודרהם (סדר תפילות של חול) כתב, שגם בירידת הטל ישנה גבורה גדולה לפי שהוא יורד בכל יום ואינו נמנע. **מג. טור** (סי' קיז) ובריטב"א כתב, ובלבד שיזכירו בו 'לברכה', שאז תהיה הכוונה על טל של ברכה שהוא לפעמים נעצר. **מד. טור** (סי' קיד). ובב"י שם כתב, שטעמם הוא מדאמרינן בגמרא א"ר חנינא בימות החמה אם אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו משמע דלכתחלה אין לו להזכיר משיב הרוח ומשמע להו שהוא הדין למוריד הטל דבהדי הדדי מיתנו. **מה. טור** (סי' קיז) ומנהגם לומר רק 'ותן ברכה'. **מו. ולומר:** 'מקשר עבים'. רש"י. והר"ן (ג. ד"ה ומיכף) כתב: 'מעלה עננים ומוריד הגשם'. **מז. ריטב"א** (ג.). **מח. מאירי** (ג:) בשם הראב"ד, וכן כתב הר"ן (ג. ד"ה ומיכף).

ב. ענייני ירידת הגשמים ועצירתם

מעלת הגשמים: הפליגו חז"ל בגודל מעלת ירידת הגשמים ואמרו[מט], גדול יום הגשמים מתחיית המתים. וכן אמרו שהוא גדול מיום שניתנה בו תורה[נ], ושאפילו ישועה פרה ורבה בו[נא], ועוד אמרו שאפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו[נב], ושהוא גדול כיום קיבוץ גלויות, ושהוא כיום שנבראו בו שמים וארץ[נג]. ובמדרש (דברים רבה ז ו) אמרו שהמשא ומתן מתברך בו, ושהדגים מתברכין בו. ובגמרא (יט:) א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקים לעולם[נד]. ובבבא בתרא (קה:) אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא, מיום שחרב בית המקדש אין הגשמים יורדין מאוצר טוב[נה]. ומצינו עוד, שנתקנה ברכה מיוחדת על ירידת הגשמים[נו] שהיו נוהגים בה בזמן הגמרא[נז].

הורדת הגשמים ע"י הקב"ה בעצמו: מפתח של גשמים הוא אחד משלושה מפתחות שלא נמסרו בידי שליח אלא נתונים בידי הקב"ה לבדו[נח]. והטעם לזה מבואר בריטב"א (ג.), שהוא כדי לרדות בהם את הבריות, שהרי חיי בני אדם בעולם הזה תלויים בהם. ויש שכתב[נט] שדווקא משום שהגשמים הינם ע"י הקב"ה בלבד, על כן הם בתכלית הטוב. שהלא מצינו[ס] שכל פורענות שהיא ע"י הקב"ה בעצמו היא במשפט חזק, כי כלה ונחרצה הוא עושה. ועל כן, כל שכן לענין הטובה שכל שהוא ע"י הקב"ה אין ספק שהוא בתכלית הטוב, שגדולה מדה טובה ממדת פורענות[סא].

ירידת הגשמים - טבע או נס: כתב המהר"ש יפה[סב] שיש חושבים שהגשמים הם בטבע, וסתר דבריהם ואמר שהגשמים הם מעשה נסים. והכריח זה ממה שאינו מתמיד על אופן אחד בכל שנה ושנה בזמן אחד כענין הדברים הטבעיים, אבל בא בזמנים מתחלפים ובאופנים שונים ובדרך פלא, שאינו נוהג תמיד מנהג אחד ולא בדרך טבעי, שאחר שנפסק זמן רב וגבר היובש לא היה ראוי שיחזור האויר להתלחלח פעם אחרת ולהעלות אדים, הנה זה ממה שיורה שאין הויית המטר בזמנים מתחלפים אלא ברצון רוצה[סג].

ויש שכתב[סד] לחלק בזה בין 'מטר' ל'גשם', שמטר יורד בטבע, ועליו התנה הקב"ה בשעת יצירת בראשית שלפעמים יימנע בחטאינו ועל ידי תפילותינו יירד, אבל הגשם הוא השפע היורד מהקב"ה ואינו נפסק[סה].

הסיבות הגורמות לעצירת הגשמים: בגמרא (ז:-ח:) הובאו דעות שונות בסיבות הגורמות לעצירת הגשמים[סו]: **א.** משום שנתחייבו שונאיהן של ישראל כליה. **ב.** בשביל ביטול תרומות ומעשרות. **ג.** בשביל מספרי לשון הרע. **ד.** בשביל עזי פנים שבדור. **ה.** בשביל ביטול תורה. **ו.** בעון גזלסז. **ז.** בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין. **ח.** בשביל לוחשי לחישות שאין בדור - שאין מתפללין תפילה בלחשסח. **ט.** בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין[סט].

ג. דיני תעניות

מסכת תענית עוסקת בכמה וכמה סוגי תעניות: תעניות על פורעניות הבאות לעולם כעצירת גשמים ושאר הצרות, שענינם הוא פשפוש המעשים ותשובה, תעניות של אבילות - כתשעה באב[ע], תעניות היחיד - שגדריהן והלכותיהן שונות משל תעניות צבור, ותעניות של אנשי מעמד שנהגו כדי שיתקבלו הקרבנות לרצון.

תעניות על עצירת גשמים ושאר הצרות

בתעניות הבאות מחמת הצרות מצאנו חוץ מדין העינוי גם את דין הזעקה והתרועה, שהרמב"ם (תעניות פ"א הלכה ג-ד) מונה אותם כאחת ממצוות עשה[עא]. וכך הוא כותב: מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע[עב] בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר (במדבר י ט) 'עַל הַצַּר הַצֹּרֵר אֶתְכֶם וַהֲרֵעֹתֶם בַּחֲצֹצְרוֹת'. כלומר, כל דבר שייצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו. ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב (ירמיה ה כה) 'עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם'. וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זו דרך אכזריות וכו'.

הראשונים נחלקו בדין התרועה הנוהגת בימי התעניות אם נעשית בחצוצרות או בשופרות, יש הסוברים שהמצווה לבריע בחצוצרות היא דווקא בכנופיא של כל ישראל, כעין מה שנאמר בפסוק 'וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם וגו'' דהיינו מלחמה שכל ישראל משתתפים בה או בתעניות שהיו במקדש, אך בתעניות בגבולין אין תוקעים אלא בשופרות. ויש הסוברים שמריעים בחצוצרות[עג], ויש אף דעות שאין קפידא אם בחצוצרות או בשופרות[עד].

ולגבי התעניות, כותב הרמב"ם שם בהמשך דבריו - 'ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים[עה], ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות וכו''.

מט. **בסוגיא** (ז:-ט:). נ. **וראה** בהגהות רי"א חבר בביאור ענין זה. נא. **וברש"י** (ז:) 'מליצי זכות נכנסין לפניו ביום הגשמים שנזכר לישועה, מתוך שעת רצון הוא'. ובפרשת דרכים (דרוש כא, נפוצו) הקשה על זה מהגמרא ברכות (נב:) שם נאמר שרבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא משום שנאמר 'סכות בענן לך מעבור תפלה', וכתב שכבר עמד על זה הרב מהר"ש יפה סדר בראשית (פרקא יג סי' ד ד"ה שהיה), ותירץ, שיש לחלק ששם מדובר בענן בלבד ובלא גשמים. נב. **וברש"י** (ח:) כתב, שאפילו מעשה ידים שאינן צריכים לגשמים מתברכים. וראה במהרש"א שהקשה על זה ופירש באופן אחר. וראה בהגהות יעב"ץ. נג. **ובהגהות** יעב"ץ (ז:) כתב שכוונת הגמרא בהפלגות אלו היא, אחר שנעצרו זמן רב ושוב ירדו ועדיין זמנם, וכך ירדו כתקנם. וראה בבן יהוידע בביאור מאמרי חז"ל אלו. נד. **שאילו** בזמן שבית המקדש היה קיים, הכהן גדול היה מתפלל על הגשמים שירדו כתיקונן כמבואר ביומא (נג:). מהרש"א. נה. **וראה** בפרשת דרכים (דרוש כא ד"ה והנה בעיקר קושיות) בביאור דברי הגמרא. נו. **גמרא** (ו:). נז. **אך** בימינו אין נוהגין בה (רמ"א סו"ס סי' רכא ס"ו ועי"ש במ"ב ובביה"ל). נח. **גמרא** (ג.). וכתב בגבורת ארי (י.) שהכוונה היא בארץ ישראל וכדלקמן, וכפי ששנינו בברייתא (י.) ארץ ישראל משקה הקב"ה בעצמו, ובל העולם כולו ע"י שליח. נט. **פרשת** דרכים דרוש כא (ד"ה ובפ"ק). ס. **בשם** הראב"ד (הובא בעין יעקב בהכותב). סא. **ועי"ש** עוד שהאריך בענין ירידת גשמים אם הוא ע"י הקב"ה עצמו או ע"י שליח. וראה גם בשו"ת שבט הלוי (חלק ט סי' קמט) שיש לדקדק, למה נקטו חז"ל ואמרו, 'מפתח' של גשמים - ושלא 'נמסרו' ולא אמרו בפשטות, שהגשמים אין אדם יכול להביאן, וכן שאר הדברים שם. אלא שבאו להורות, שאף אליהו ועמו התנאים והאמוראים הק', שאמנם זכו להתפלל על הגשמים, וגם נענו בתפלתם, ונראה אמנם כאילו ניתנו בידן, מ"מ ה'מפתח' גם בידן לא 'נמסר' כלומר, לא כבעה"ב אשר מפתח הבית 'מסור' בידו, לפתוח ולנעול בו כרצונו, ובאיזה זמן שירצה. וכל זאת משום שכך גזרה מלכותו, שאין נמסרים לזולתו ית', [וכתב שם שאפשר משום שעיקר קיום העולם תלוי באלו השלשה, ולו היו בידי בו"ד לגמרי, היתה אמונת ה' נחלשת ח"ו,] לאפוקי שאר בקשות, שנמסרו לצדיקים לגמרי, ושולטים עליהם, וכדאיתא להדיא בגמ' (מו"ק ט"ז ע"ב) מי מושל בי צדיק, צדיק גוזר - והקב"ה מקיים. ובזה מישב שם קושית התוס' (ב. ד"ה שלושה) עי"ש. סב. **ביפה** תאר (על מדרש רבה נרפקסיא פרקא יג סי' ד ד"ה קשה היא גבורות גשמים). סג. **וכן** האריך להוכיח בספר העיקרים (מאמר רביעי פ"ח) וכן כתב בבן יהוידע (ב. ד"ה שלושה מפתחות). סד. **נחלת** יעקב. סה. **ובחשק** שלמה (ב.) כתב להיפך, שלשון מטר על פי הרוב נמצא בפסוק כאשר מדובר שיורד לברכה, ואילו 'גשם' הוא שם כולל לכל מיני גשמים ואף היורדים שלא לברכה וראה ערוך השולחן (סי' קיד ס"ב) בזה. סו. **נחלקו** האחרונים אם האמוראים שאמרו טעמים אלו חולקים זה על זה, בגבורת ארי כתב שכל דעה שנאמרה בגמרא לענין זה סוברת שהטעם הוא דווקא מחמת סיבה זו, שכך משמע מלשונם שאמרו שאין נעצרים אלא בשביל זה. אך בשפת אמת כתב, שאין האמוראים חולקים זה על זה, וכוונתם היא שמשום סיבה זו לחוד אפשר שיהו השמים נעצרים. וכן כתב בעיון יעקב, עיי"ש. סז. **מאי** תקנתיה ירבה בתפילה. גמרא (ח:). ובאחרונים נחלקו אם התפילה מועלת בלא השבת הגזילה לבעליה. ראה גבורת ארי, קרן אורה, ושפת אמת. סח. **רש"י** (ח.). סט. **וראה** עיני שמואל (נספוף הגמרא) שביאר שיש בזה ענין של מדה כנגד מדה. ע. **ויש** חילוקי דינים בין התעניות שהם מצד אבילות לבין שאר תעניות כפי שיתבאר, אמנם בחת"ס (שו"ת או"ח סי' רח) ציין לדברי הרמב"ם (פ"ה ה"ו) לגבי ד' צומות, שכתב שהם כדי לעורר הלבבות ולפקח על עסקי התשובה. וראה במ"ב (תקמט סק"ו) שכתב 'לכן אותם האנשים שכשהם מתענים הולכים בטיול ובדברים בטלים תפשו הטפל והניחו העיקר, ומ"מ אין לפטור את עצמו בתשובה בלבד כי ימים אלו הם מ"ע מדברי הנביאים להתענות בהם וכו'' עא. **ודעת** הסמ"ג (עשין נט) הובאה במ"מ, שהתרועה על התענית והתרועה על הקרבנות מצוות עשה אחת היא וראה באגרות משה (או"ח ח"ג סי' קמט) שפירש את דעת הרמב"ם שהוא לשיטתו שסובר שהתרועה בתענית היא דווקא בחצוצרות (ודלא כרשב"א שהיא או בחצוצרות או בשופר ועי"ש במ"מ הלכה ד שהביא בזה דעות שונות) א"כ מסתבר שזה דווקא בחצוצרות שהיו במקדש, וע"כ שייך לומר שזו מצווה אחת כל מה שעושים בחצוצרות אלו וכלול במצוות עשיית החצוצרות, אך אם התרועה אינה דווקא בחצוצרות אז אין שייך לומר שהיא מצווה אחת. ובזה גם מבאר את שיטת הריטב"א (יד.) המביא את מנהג צרפת שאין תוקעים בחצוצרות בתענית מאחר שא"א לנו לעשות כחצוצרות שהיו במקדש. ועיין עוד במג"א (בהקדמתו לסי' תקעו). עב. **משמע** מדברי הרמב"ם שהזעקה היא בכלל התרועה ועיין בזה במרומי שדה (ר"ה טו. ד"ה למה). עג. **ראה** ברמב"ם שהובא לעיל בסמוך. עד. **וראה** בענין זה בהרחבה בילקוט ביאורים (יד.). עה. **וראה** בריטב"א (פסחים נד:) שכתב: 'דודאי חובה לציבור בכל מקום להתענות ולשוב אל השם יתברך על כל צרה שלא תבוא על הציבור, ונפקא לן מדכתיב כי תבאו מלחמה בארצכם וגו' ריבה הכתוב צרות הרבה וכדברי הרמב"ם ז"ל'.

זמן תחילת התעניות בעצירת גשמים: היורה[עו], שהוא הגשם הראשון בעונה, יש בו שלושה זמנים, הנקראים רביעות[עז]. ונחלקו התנאים בזמני הרביעות הללו[עח]. כאשר היו הגשמים נעצרים עד זמן הרביעה השלישית, שהיא בי"ז במר חשוון לדעת רבי מאיר, החלו את סדר התעניות[עט].

סדרי התעניות: סדר התעניות הראשון היו בו שלוש תעניות - ובהם היו מתענים רק היחידים[פ], ודינם של תעניות אלו היה כתענית היחיד, שאין בהם אלא איסור אכילה ואין מתחילים מבעוד יום אלא מעלות השחר. אם לא נענו עד שהגיע ר"ח כסלו[פא], היו בית דין גוזרין שלוש תעניות צבור[פב], אך גם בהן עדיין לא נהגו את חומרי תעניות הציבור. לאחר מכן היו בי"ד גוזרים שלושה תעניות ציבור נוספות שבהן היו נוהגים חומרי תעניות ציבור לכל דיניהם - איסור רחיצה וסיכה נעילת הסנדל ותשמיש המטה, שהיו מתחילים כבר מבעוד יום[פג]. ובנוסף, דין ביטול מלאכה שחל מעלות השחר[פד]. ולאחר מכאן אם עדיין לא ירדו גשמים היו בית דין גוזרין עוד שבע תעניות צבור שבהן היו גם מתריעין ונועלים את החנויות[פה]. לאחר סדר תעניות זה לא היו הציבור מתענים עוד[פו], אך היו ממעטין[פז] במשא ומתן[פח] בבנין ובנטיעה[פט] באירוסין ובנישואין, ובשאילת שלום בין אדם לחבירו, והיחידים היו חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן[צ].

סדר שבע תעניות האחרונות: בשבע התעניות האחרונות, מלבד ענין ההתרעה ונעילת החנות שנתחדשו בהם, היו מרבים בתפילה ובעשיית דברים המעוררים את לב האדם לתשובה, כמפורט במשנה (כו.), והיו מקיימים את סדר התפילות ברחוב העיר. בתפילות אלו נוספו שש ברכות[צא] שנתקנו במיוחד עבור תעניות צבור, והיו נאמרות ע"י הש"ץ[צב] בין ברכת גואל ישראל[צג] לרופא חולים, ובעת אמירתם היו מתריעין[צד]. ודינים מיוחדים נאמרו לגבי המעלות שהיה צריך להמצא בשליח הצבור באותם תפילות[צה].

סדר זה של תעניות נהג בעצירת גשמים רגילה, אך באופנים בהם לא היה ניתן להמתין ולנהוג כסדר זה, היו מתריעים ומתענים[צו] מיד כסדר שבע האחרונות[צז]. כגון צמחים שגדלו שלא כמנהגן, או שהחלו לרדת גשמים בתחילת החורף אך פסקו במשך ארבעים יום[צח], או שאמנם ירדו גשמים אך לא כדי הצורך לכל הדברים הזקוקים לגשמים[צט], שכל אלו אי אפשר להמתין בהם ולנהוג כפי סדר התעניות של עצירת גשמים[ק]. וכן, בתעניות אלו היו ממשיכים להתענות שני חמישי ושני עד שירדו הגשמים[קא], ולא היו מפסיקים אחר י"ג תעניות.

תעניות על שאר הצרות: במשנה (יז:) נמנו תעניות נוספות שהיו גוזרים על שאר הצרות, כאשר הכלל בזה הוא, כל שניכר היה שאין הצרה טבעית אלא גזירה היא משמים, כגון עיר שרק עליה לא ירדו גשמים ועל סביבותיה ירדו, או עיר שיש בה דבר או מפולת[קב] או חיה רעה המתנהגת בצורה שלא כהרגלה - שנראתה בעיר, על חלאים שונים ועל פגעים כמו ארבה וחסיל, ירקון ושדפון בתבואה, ועוד. המשנה מחלקת בדיני אותם תעניות בין צרה העשויה להתפשט ממקום למקום הנקראת מכה מהלכת, ובין צרה שהזיקה הוא רק במקום המצאותה, לגבי דיני התרועה והתענית החלים על סביבות אותו מקום. ומצינו גם צרות שלא היו מתענים ומתריעים עליהם כלל, כגון רוב גשמים בארץ ישראל[קג], או דברים המזיקים אך אינם ממיתים[קד]. עוד מבואר בראשונים[קה] שכאשר הענין נחפז ואין פנאי להתענות כסדר של שני וחמישי ושני מפני שלפי הענין היה ראוי להתענות כל יום, לא היו גוזרים תענית כלל אלא אם היחיד היה רוצה היה יכול לסגף את עצמו בתענית.

הראשונים נחלקו האם בתעניות שהיו גוזרים על שאר הצרות נהגה חומרת תענית ציבור כדוגמת שלש האמצעיות ושבע האחרונות של עצירת גשמים. לדעת הרמב"ם (פ"ג הי"ח) לא נהגו בהן כחומרת תענית צבור[קו], ולדעת הרמב"ן (טו. ד"ה ועכשיו) והר"ן (ה. ד"ה קס"ד ואמנם) נוהגים בהן חומרות אלו[קז]. וכמו כן, לדעת הרמב"ם (פ"ד ה"ח) בתעניות אלו לא היה נוהג סדר התפילות של שבע תעניות אחרונות של עצירת גשמים, אך לדעת הר"ן (ו. ד"ה ויש) והריטב"א (טו. ד"ה והא למתני) סדר זה נהג בכל התעניות האחרות.

דינים ומנהגים נוספים בתענית צבור

תפילת נעילה: במשנה (כו.) מצאנו שהייתה נוהגת תפילת נעילה בתעניות הצבור[קח]. הראשונים נחלקו בענין זה - יש סוברים שהיתה נוהגת רק באחרונות של עצירת גשמים[קט], ולפי זה אף לא היתה נוהגת בתעניות על שאר הצרות, ויש סוברים שגם באמצעיות היתה נוהגת[קי], ויש סוברים שגם בראשונות[קיא]. ולדעה זו היתה נוהגת אף בכל התעניות האחרות[קיב].

נשיאת כפיים: בתעניות הצבור היו הכהנים נושאים כפיהם בשחרית במוסף [-בימים שהיה בהם מוסף] ובנעילה, ושלא כבכל השנה

עו. בגמרא (ו.) נתבאר הטעם שהוא קרוי יורה. **עז. פירוש,** המטר היורד להצמיח כל צמח ועשב האדמה נקרא רביעה, מפני שרובע ומעבר את הקרקע, כדכתיב 'כי כאשר ירד הגשם' וגו' 'והולידה והצמיחה' וגו' (ישעיהו נה י). רמ"א (או"ח תקעה ס"ח). **עח. גמרא** (ו.) לר"מ: ג, ז, וי"ז במרחשוון. לר' יהודה: ז, י"ז, וכ"ג. ולר' יוסי: י"ז, כ"ג, ור"ח כסלו. **עט. וכפי** שנאמר בגמרא (ו:) 'שלישית - להתענות'. אך לדעת ר' יוסי החלו היחידים מתענים רק בר"ח כסלו שהיא רביעה שלישית לדעתו (בבא"מ ו.). אך הרמב"ם בהלכות נדרים (פ"י ה"ח) פסק כר' יוסי שרביעה שניה היא בכ"ג, ובהלכות תעניות (פ"ג ה"י) פסק כר"מ שהיחידים מתענים בי"ז. וראה בכס"מ שם שיישב את שיטתו. ובימינו אין נוהגין תעניות אלו. כף החיים (סי' תקעה סק"ח). **פ. בגמרא** (י:) מבואר שישנם 'יחידים' וישנם 'תלמידים', וכל התלמידים ראוים להתענות כיחידים, [וראה בילקוט ביאורים (דף י:) אם על התלמידים זו רשות או חובה], ונתבאר שם החילוק בין יחיד לתלמיד [וראה שם בתוס' ד"ה איזהו]. ונחלקו שם בגמרא אם כל אדם יכול לעשות את עצמו כיחיד. **פא. שהוא** זמן רביעה שלישית לדעת ר' יוסי. ועיין בר"ן שביאר מדוע החלו לגזור על הצבור בזמן זה. **פב. משנה** (י.). **פג. וראה** בפסחים (נד:) בדין בין השמשות של תענית ציבור, ושל תשעה באב. וראה רש"ש תענית (יג:). ועיין דבר שמואל (פסחים שם). **פד. דין** ביטול מלאכה לא היה נוהג בתעניות ציבור מלבד בתשעה באב היכן שהיה המנהג כך. ובגמרא (יג:) למדוהו מפסוק שדין צום כ'עצרת' לגבי אסור מלאכה, ולכן אסורים בזה אף שאין צער במניעת המלאכה. **פה. ובמשנה** (יג:) מבואר שבתענית של יום שני היו 'מטין עם חשיכה' כלומר, פותחים קצת דלתי החנויות אך אין מוציאים את הסחורות שבחנות ואין עושים מהם שורה (פמ"ג להרמנ"ס). ובתענית יום חמישי היו פותחים לגמרי מפני כבוד השבת. **פו. ומבואר** בגמרא (יד:) שלגשמים אין גוזרין להתענות יותר משלוש עשרה תעניות, אבל לשאר פורעניות גוזרין יותר וכדעת ר"ג ור' יוחנן, שדווקא בגשמים אין גוזרים יותר, כיוון שלאחר שסיימו את סדר התעניות הזה כבר יצא זמנה של רביעה - שכבר יצאו רוב גשמי שנה (רמינו גרשום). אך דעת רבי היא שאף בשאר מיני פורעניות אין גוזרים יותר, שלא להטריח על הציבור יותר מדאי. **פז. היינו** שאין ששין כלל, שאין לפרש שממעטין היינו שקצת ששין, שא"כ היה לו לפרש השיעור. תוס' מגילה (ה: ד"ה ממעטין). **פח. של** שמחה. תוס' מגילה (ה: ד"ה ממעטין). ועיין בתוס' ביבמות (מג. ד"ה מליקט) שדוחה פירוש זה, ופירש דריבוי משא ומתן קא אסר, שימעטו יותר מבשאר ימים. **פט. של** שמחה. כמבואר בגמרא (יד:). **צ. ואם** יצא ניסן וירדו גשמים הרי זה סימן קללה. משנה (יג:). **צא. כמפורט** במשנה (טו.). ונוסחן נכתב בטור (סי' תקעט). ובמשנה שם נחלקו ר' יהודה ות"ק אם ברכות אלו היו כוללות זכרונות ושופרות, אך בשעת מלחמה ר' יהודה מודה שאומרים אותן, וראה עוד ברש"י (טו. ד"ה זכרונות) שכותב שאומרים את הפסוקים בלבד ולא את כל התפילה שאומרים בר"ה. אך בריטב"א (טו.) הביא את הרמב"ן שכתב בשם הגאונים דעה אחרת בזה. וראה עוד ברמב"ם (פ"ד ה"ז) שנראה שיש לו דעה אחרת באופן אמירת הברכות ועיין שם במ"מ. **צב. טור** (סי' תקעט). וברכות אלו היו נאמרים בשחרית ומנחה (שו"ע סי' תקעה ס"ד) אמנם ישנם דעות נוספות בראשונים בענין זה, עיין ר"ן (ד: ד"ה ומדלמתרין). **צג. ברייתא** (טז:) נאמר שכבר בברכת גואל ישראל היה הש"ץ מאריך ולפני חתימתה היה אומר מי שענה וכו', ובאריכות זו של הש"ץ נאמרו דעות שונות בראשונים אם היא היתה תפילת עננו או תחנונים אחרים, עיין ריטב"א (טו.) ורמב"ן (טז:) ובר"ן (ו. ד"ה מתני'), וברמב"ם (פ"ד הל' ה"ו ובלח"מ). **צד. הראשונים** נחלקו באותם תקיעות אם היו קודם החתימה או אחריה, וכן נאמרו דעות שונות בראשונים כיצד היו תוקעין ובסדר התקיעות והתרועות. וכן מבואר בגמרא (טז:) שבמקדש נהגו באופן שונה בתקיעות ובברכות. ועיין בכל זה בילקוט ביאורים (טז:). **צה. ראה** במשנה ובגמרא (טו.-טז:) ובשו"ת מהרש"ל (סי' כ) דן בארוכה האם כל המעלות שנאמרו בגמרא הם דווקא לענין שליח ציבור של מעמדות ותפילת גשמים או שייכות לכל תפילה. **צו. תום'** (יז: ד"ה מתריעין). **צז. אך** לדעת הרמב"ם (פ"ג הט"ז) בתעניות על דברים אלו לא הייתה התרעה כי אם בפה וכן לא הייתה בהם חומרת תענית ציבור של שבע אחרונות וראה ב"י (סי' תקעו). **צח. ומבואר** בר"ן שדבר זה מזיק יותר מאשר לא ירדו הגשמים כלל כיון שאז מתחילים הזרעים לצמוח בגלל הגשם הראשון ואח"כ מתייבשים. **צט. בגמרא** (יט:) מבואר כגון שבפרוס הפסח עדיין לא ירדו כדי הצורך לאילנות או שבפרוס החג לא ירדו כדי הצורך למלאות בורות שיחין ומערות והיינו לצורך הבהמה, אך אם היה חסר לצורך האדם היו מתריעים אפילו קודם החג. **ק. ר"ן. קא. או** עד שיעבור זמנם, הכל לפי הענין, (עיין סי' תקעו ס"ח). **קב. והיינו** על פי התנאים שנתבארו בגמרא שענינם הוא כנ"ל שאין זה הדרך הטבעית אלא ניכר שיש בזה גזירה מיוחדת. **קג. מפני** שאין מתפללין על רוב הטובה (כג:) וברש"י (יט. ד"ה מרוב) כתב 'אבל אינם מקלקלים תבואות'. וכן מבואר בשו"ע (סי' תקעו) שיש אופנים שמתריעים גם על רוב גשמים ועיי"ש במ"ב (סק"ג) שמשמע שההתרעה בזה היא כסדר התעניות של עצירת גשמים. עוד מבואר בגמרא (כג:) שבגולה מתריעין על רוב גשמים שכן איננה כארץ ישראל שהיא ארץ הרים. **קד. גמרא** (יד.) וראה שו"ע (סי' תקעו ס"ז) ומ"ב (שם). **קה. ר"ן** (ח. ד"ה וכל), וראה גם בשו"ע (סי' תקעו סט"ז). **קו. ולדעתו** הוא הדין בתעניות שהוזכרו לעיל בגשם שהתחיל לרדת ופסק וכו'. וכתב המ"מ 'והטעם לדבריו שלא ראינו שהזכירו בהן בגמרא חומרות אלו ולפיכך מן הסתם הן מותרין וכ"נ מדברי רש"י ז"ל' [ראה רש"י פסחים נד: ד"ה אין]. **קז. והרמב"ן** הוכיח כן מסוגיית הגמרא. וראה שם בר"ן שסובר שאף סדר התעניות הוא כשאר תעניות של גשמים דהיינו ג' וג' וז'. **קח. אך** בתשעה באב וג' צומות אינה נוהגת מפני שנתקנו לאבל ולא לתפילה. ר"ן. **קט. ב"י** (סי' תקעט) בדעת הטור. **קי. ר"ן** (ט. ד"ה גמרא) ולגבי הראשונות מסתפק שם. **קיא. הרמב"ם** (פ"ד ה"ח) והריטב"א (ט. ד"ה בתעניות). **קיב. ר"ן** (שם).

שלא היו נושאים את כפיהם אלא בשחרית מחשש לשכרות אצל הכהנים. ובתפילת מנחה לא היתה נשיאת כפיים אף בתענית כדעת רבי יוסי (כו:) שכן גזרו על מנחה בתענית משום מנחה של כל השנה[קיג], אמנם מבואר בגמרא שהדבר תלוי אם מתפללים מנחה בעוד יום או סמוך לשקיעה, שכאשר התפילה סמוכה לשקיעה היא דומה לנעילה ואין לגזור בה[קיד].

תפילת עננו: תפילת עננו נקראת 'תפילת תענית' (יג:), ועניינה הוא הזכרה מעין המאורע בתפילה, כפי שמזכירים בשאר ימים כגון ר"ח חנוכה ופורים את ענין היום בתפילה[קטו]. ובגמרא (יג:) נאמר שאין היחיד קובע לו ברכה בפני עצמה לזה, אלא אומרה בשומע תפילה. ובראשונים מבואר[קטז] שגם יחיד המתפלל עם הצבור, כלומר בתענית ציבור, אין אומר אותה כברכה בפני עצמה, ורק הש"ץ קובע אותה כברכה בין גואל לרופא[קיז].

קריאת ויחל: בגמרא (יג:) נאמר שביום התענית בחציו השני[קיח] קוראים ומפטירים. ובמסכת סופרים (פי"ז ה"ה) איתא, שבתעניות של תשעה באב ובז' של עצירת גשמים קורין בברכות וקללות ('כי תוליד בניס' וגו' - דנריס ד כה) ובתעניות אחרות קורין ויחל משה. מדברי הגמרא משמע שהקריאה היא במנחה, אך המנהג הוא לקרוא גם בבוקר, ודעת הר"ן (ז:) שמכל מקום בר"ח קוראים בבוקר פרשת ר"ח ורק במנחה ויחל, אמנם בירושלמי (נרכות פ"ד ה"ה) נאמר שגם בר"ח קורים בשחרית ויחל[קיט].

תענית ציבור בזמנינו: בגמרא (יג:) נאמר אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד - שבכל התעניות שגוזרים על הצבור בבבל אין נוהגים בהם חומרי תענית צבור לענין איסורי רחיצה סיכה נעילת הסנדל ותשמיש המטה, וכן לענין התחלתם מבעוד יום. יש שכתבו שהטעם הוא משום שבבבל היה להם רוב גשמים[קכ] ולדבריהם על שאר הצרות נוהגת תענית ציבור אף בבבל. ויש הסוברים שהטעם הוא משום שבבבל אין להם נשיא שיגזור עליהם[קכא] ולפי זה הוא הדין בכל הצרות אין נוהגת תענית צבור, ולא רק בבבל אלא בכל חוצה לארץ[קכב].

להלכה נפסק (סי' תקעה ס"י) שאין תענית ציבור אלא בארץ ישראל, ועל המטר בלבד, וכדעת הרמב"ם, וכן לענין הוספת הברכות בתענית נפסק כדעת הרמב"ם שאינם נוהגים אלא בתעניות צבור של מטר. אמנם לגבי תפילת נעילה דעת הרמב"ם כאמור שנוהגת בכל הצרות, אף בתעניות שאין עליהם חומרי תענית ציבור וא"כ ה"ה בזמן הזה, אמנם בראשונים כתבו שאין נוהגים בזמנינו בתפילת נעילה בתעניות[קכג].

תעניות ציבור מגזירת נביאים

בארבעה ימים בשנה חייבו חכמים להתענות מפני פורענויות שארעו בהם: תשעה באב, שבעה עשר בתמוז, שלושה בתשרי, ועשרה בטבת[קכד]. ודרשו צומות אלו מהפסוק (זכריה ח יט) **'צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים'**[קכה].

תעניות אלו הם משום אבילות ולא נתקנו לתפילה[קכו], אמנם הרמב"ם (פ"ה ה"ו) כתב גם בזה שהם 'כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר (ויקרא כו מ) **'וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתָם'** וגו'.

החילוק בין תשעה באב לשאר ג' הצומות: במסכת ר"ה (יח:) נאמר, שבעת שבית המקדש קיים יהיו הצומות לששון ולשמחה ככתוב בפסוק (הוש' ח:), ובעת השמד יהיו לצום. ועתה שאינו עת שמד וגם אין ביהמ"ק קיים, תלוי הוא ברצונם[קכז] אם להתענות או לא - מלבד תשעה באב[קכח] מפני שהוכפלו בו צרות[קכט]. אמנם כתבו הראשונים, שעתה כבר רצו וקבלו עליהם את ג' הצומות הללו ואין לפרוץ גדר, אלא שלא קבלום עליהם כחומר תענית צבור[קל]. ומכאן החילוק בין ת"ב לשאר צומות, ששאר צומות אין בהם אלא איסור אכילה ומתחילים בעלות השחר ולא מבעוד יום, וכן עוברות ומניקות אינן מתענות בהם אך בתשעה באב מחויבות להשלים[קלא].

החילוק בין תשעה באב לשאר תעניות ציבור: לגבי איסור רחיצה בתענית מצאנו חילוק בין תענית שהיא משום אבילות לשאר תעניות צבור שדינם הוא למנוע תענוג, שאבל אסור לרחוץ בין בחמין ובין בצונן ולכן בתשעה באב אסורים בזה, ואילו בשאר תעניות צבור מותר לרחוץ בצונן[קלב]. ולכן בזמנינו שאין תענית ציבור חוץ מתשעה באב, וכן בשאר ג' הצומות שלא קבלום כחומרי תענית צבור, מעיקר הדין מותר לרחוץ אף בחמין, אך יש אוסרים בג' הצומות[קלג]. חילוק נוסף הוא בדין איסור מלאכה, שבתענית צבור אסורים במלאכה ובתשעה באב הדבר תלוי במנהג[קלד].

דיני האבלות שקודם תשעה באב: משנכנס אב ממעטין בשמחה (משנה כו:). בפוסקים מבואר שאף שנאמר ממעטין, הכוונה היא שאין שמחים כלל[קלה]. בגמרא כאן לא פורטו הענינים שאסורים מר"ח אב, ואלו נתבארו במסכת יבמות (מג.) 'קודם הזמן הזה העם ממעטין בעסקיהם מלישא וליתן, מלבנות ולנטוע, ומארסין אבל לא כונסין ואין עושין סעודת אירוסין'. והתוס' (שם. ד"ה מליבא) פירשו שכל ענינים אלו דוקא של שמחה אסורים[קלו]. כן נאמר בגמרא (כט:) שאדם שיש לו דין עם נכרי, ישתמט שלא לדון עמו בימים אלו[קלז].

קיג. **וסובר** שעל נעילה לא גזרו משום מנחה של כל השנה, ולדעת ר' יהודה גזרו אף בנעילה כיוון שבשעה זו השכרות מצויה בשאר הימים, ולדעת ר"מ לא גזרו כלל בשום תפילה משום שכרות. קיד. **וראה** בתוס' (כו. ד"ה והמילנא) שעל כן ביום כיפור שמתפללים מנחה מבעוד יום אין נושאים כפיים משא"כ בשאר תעניות שמתפללים סמוך לשקיעה נוהגת נשיאת כפים. קטו. **וראה** בר"ן (ו. ד"ה ויש) שדעתו שבתעניות שהיו מתפללים בהם כ"ד ברכות לא היו אומרים תפילת תענית כפי שבמוסף של ר"ח אין אומרים יעלה ויבוא. קטז. **רא"ש** (פ"ק פי' יז) בשם הראבי"ה. קיז. **בב"י** (סי' תקסו) דייק כן מהגמרא (שם) שהקשתה לדעה שיחיד אומר עננו בין גואל לרופא, 'וכי יחיד קובע ברכה לעצמו' ומוכח מזה שהש"ץ קובעה ברכה בפנ"ע. וכן הוא בריב"ף (ד.). קיח. **בחצי** הראשון מעיינים בעניני העיר לתקן את הדרוש תיקון ובחציו השני בחלקו הראשון קוראים ומפטירין ובחלקו השני מתפללים ומתחננים. קיט. **וראה** במ"ב (סי' תקסו ס"ק ו) שיש לסמוך על הירושלמי בדיעבד אם קראו ויחל. קכ. **תוס'** (יג: ד"ה אין). קכא. **הרמב"ן** (טו:). וכתב, מפני ששנינו ב"ד גוזרין על הצבור, ואין בחוץ לארץ ב"ד שהדיוטות הם ואין כח בגזרתם להשוות תענית שלהם לתענית של תורה שהוא יה"כ, ותשעה באב שהוא גזרת נביאים. ולדעתו שם מטעם זה צריכים הצבור לקבל על עצמם את התענית במנחה של היום הקודם כדין תענית יחיד, משום שאינם נגררים לענין זה אחר גזירת בי"ד כמו בתעניות הצבור. (אמנם במ"ב (תקסו ס"ק ג) כתב שלכתחילה יש להחמיר כדעה הראשונה שגם ללא קבלת תענית חלה התענית) וכן גם דעת הריטב"א, אך סוברים שדיני הברכות והתקיעות נוהגים גם בבבל. קכב. **ובמ"ב** (תקעה ס"ק כה) כתב שהאחרונים הסתפקו אם מחמת טעם זה אפילו בארץ ישראל אין נוהג היום סדר תענית או שאע"פ שהיום אין נשיא מ"מ שליחותייהו דקמאי קעבדינן. קכג. **המ"מ** (פ"ד מי"ח) וכן היא דעת הריטב"א (כו. ד"ה בתעניות) שמעיקר הדין נוהגת תפילת נעילה גם בזמן הזה כיוון שאין צריך עבורה חומרי תענית צבור אלא שאין נוהגים בה משום שמ"מ צריך 'תענית צבור' ולענין זה עשינו את עצמנו כיחידים. ולדעת הריטב"א כ"ד ברכות נוהגות אף בזמן הזה. קכד. **ובמשנה** (כו:) נתבאר הדברים שארעו לאבותינו בשבעה עשר בתמוז ובתשעה באב. ובראש השנה (יח:) מבואר שבשלישי בתשרי נהרג גדליה בן אחיקם, ובעשירי בטבת סמך מלך בבל נבוכדנאצר על ירושלים והביאה במצור ובמצוק. קכה. **ובראש** השנה (יח:) נחלקו ר"ש ור"ע בביאור הפסוק בסדר הצומות המוזכרין בו. קכו. **ר"ן**. ולכן אין בהם תפילת נעילה. קכז. **רצו** רוב ציבור ונסכמו שלא להתענות, אין בי"ד מטריחין עליהן להתענות, רצו רוב ציבור להתענות, מתענין. הרמב"ן בתורת האדם (שער תפילות יסנה קמ). ועיין בריטב"א (ר"ה יח:). קכח. **לדעת** הרשב"א (מגילה ה: ד"ה ופקס) גם תשעה באב הוא בכלל הכתוב 'יהיו לששון ולשמחה' אלא שנהגו בו הדורות הואיל והוכפלו בו צרות. קכט. **הן** בבית ראשון והן בבית שני. ובתוס' (שם ד"ה הואיל) כתבו שחורבן בית המקדש חמור יותר, ועוד, שצרה אחת הוכפלה בו. קל. **הרמב"ן** (שם) הובאו דבריו בטור (סי' תקנ) וכן כתב המ"מ (פ"ה ה"ה) שעכשיו זוהי חובה על כל ישראל. וכ"כ הריטב"א (מגילה ה.) אלא שסובר שם שאיסור אכילה בשאר צומות אינו תלוי ברצונם, אלא חומר התענית כרחיצה וסיכה וכו', אך איסור אכילה הוא מגזירת הנביאים. וברמב"ן הוסיף שכל שכן בדורות הללו שבעוונותינו יש שמד ואין שלום. אמנם באחרונים (הגהות מהרלי"ח ס"ג) ביארו שאין כוונתו שיהיה חיוב מעיקר הדין בדורותינו אלא שראוי להחמיר מפני שיש קצת שמד. וראה במ"ב (סי' תקנ ס"ק ו) שבעל נפש יחמיר בג' הצומות כמו בתשעה באב מלבד ליל טבילה ונעילת הסנדל עיי"ש. קלא. **רמ"א** (סי' תקנ ס"ה) וכתב שם שאם אין מצטערות נהגו להחמיר וזה ע"פ ההגהות מימוניות (פ"ה ה"ג) שהובא בדרכ"מ (תקנד אות ג) אך לדעות אחרות (מ"מ פ"ה ה"י, ורמינו ירוחם והרשב"ץ בתשובה הביאם הב"י בסי' תקנד) אפילו אם אין מצטערות פטורות. קלב. **כמבואר** בגמרא (יג.). קלג. **בתום'** (יג. ד"ה וכל) הובאו שתי דעות אלו. קלד. **גמרא** (ל:) הראשונים הקשו שהלא דיני תשעה באב הם כדיני אבילות ואבל אסור במלאכה. וראה במאירי (פסחים נד:) וברמב"ן (תורת האדם שער תפילות יסנה). קלה. **מג"א** (סי' תקנ), מדברי התוס' במגילה (ה:) לגבי תעניות של מטר. וראה שעה"צ (תק"ס) שיש בזה שיטה אחרת. קלו. **וכן** הוא בשו"ע (סי' תקנ ס"ג) עיי"ש. אך תוס' שם חולקים על פי' זה, וסוברים שבמו"מ הכוונה שריבוי מו"מ אסור, שימעטו יותר מבשאר ימים. קלז. **וכתב** המג"א (סי' תקנ סק"ג) שישתמט עד ר"ח אלול, ובקרבן נתנאל (פ"ד מות ה) כתב שמלשון הגמרא משמע שעד לאחר תשעה באב בלחוד, והביא שבזוהר כתב כן. והרמב"ם (פ"ה ה"ו) השמיט דין זה וראה בחת"ס (שו"ת או"ח סי' קס) שביאר, שדעת הרמב"ם היא שדין זה נאמר בגמרא רק לשיטת רב הסובר שדיני אבילות נוהגים כבר מר"ח.

18/06/2018 איהא

בשבוע שחל בו תשעה באב[קלח] חלים דיני אבילות ונאסרו התספורת והכבוס[קלט], ובענין הכיבוס נאמרו שני איסורים: א. נאסר הכיבוס אפילו על מנת ללבוש לאחר תשעה באב, והטעם בזה הוא כדי שלא להסיח הדעת מאבילות[קמ]. ב. נאסרה לבישת בגדים מכובסים אף שנתכבסו מקודם כפי שאבל אסור בלבישת בגדים מכובסים[קמא]. בגמרא נתבאר שיש אופני כיבוס שמותרים - כיבוס של בבל וגיהוץ כלי פשתן[קמב]. אמנם נתפשט המנהג לאסור לגמרי[קמג], וכן לנהוג בכל איסורים אלו כבר מר"ח[קמד].

בסעודה המפסקת שאוכלים בערב תשעה באב נאמרו דינים מיוחדים כדי להרבות את האבל ולזכור את חורבן הבית. ואסרו לכן לאכול ב' תבשילים[קמה] ולאכול בשר ולשתות יין[קמו], והמנהג הוא אף למעט בשתיית שאר משקים ממה שרגיל לשתות[קמז], וכן מי שאפשר לו לא יאכל בסעודה זו אלא פת חריבה במלח וקיתון של מים[קמח]. ומבואר בגמרא (ג.) שדינים אלו נוהגים רק בסעודה שמפסיק בה[קמט], ורק אם אוכלה לאחר חצות.

תענית יחיד

יחיד המתענה קדוש או חוטא: בגמרא (יג.) הובאו שלוש דעות האם יחיד המתענה נקרא קדוש, חוטא, או חסיד. ונתבאר שם שלדעת ר' אלעזר פעמים נקרא חוטא ופעמים נקרא קדוש[קנ], והדבר תלוי אם יש לו כוח לסבול את התענית[קנא]. ובתלמיד חכם נאמר שם שאינו רשאי להתענות כיוון שממעט במלאכת שמים[קנב] להלכה (פי' תקעג ס"ק ב) נפסק כדעה זו אמנם מבואר באחרונים[קנג] שעל חטאים חמורים יש להתענות אף שאין יכול לסבול את התענית[קנד], ואפילו תלמיד חכם[קנה].

והרמב"ם כתב (פ"ה ה"ט), שעל צרה מצוה היא ליחיד להתענות על צרתו ודבר זה כלול במצות הזעקה בעת הצרות[קנו].

שני תנאים יסודיים יש בתענית היחיד שרק על ידם יש על תעניתו שם תענית: קבלת תענית[קנז] והשלמת תענית. שני דינים אלו הם תנאי לאמירת עננו[קנח], ולענין שיחשב שקיים את נדרו אם קיבל עליו להתענות[קנט].

קבלת תענית[קס]: 'כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית' (יב.). במקור דין זה כתב הרי"ף, שנלמד מהפסוק 'קַדְּשׁוּ צוֹם' (יואל ב יד). ובטעם הדבר יש שכתב[קסא], כיון שהתענית דומה לקרבן - שהמתענה מקריב את חלבו ודמו. וכמו שהקרבן צריך להקדישו קודם שיקריבנו, והמתעסק פסול, כך המתענה ואינו מקבלו קודם, דומה למתעסק בקדשים. זמן קבלת התענית הוא דווקא מבעוד יום, שכן אף שתחילת התענית בפועל היא רק מעלות השחר, נחשבת שמתחילה כבר מהלילה וצריך לקבלה קודם שתחול. ובגמרא (יב.) נחלקו אם קבלת התענית היא בתפילת המנחה או בזמן המנחה, ולהלכה קבלת התענית בתפילה[קסב] כדי שיבקש בתפילה שתתקבל תעניתו לרצון[קסג].

השלמת תענית: אמרו בגמרא (יב.) 'כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית' - מי שקיבל על עצמו תענית בסתמא נחשב לו לתענית רק אם התענה עד צאת הכוכבים[קסד]. אמנם אם פירש שאינו מקבל על עצמו להשלים את תעניתו, נחלקו הראשונים אם יכול לומר עננו בתענית זו ושתי דעות אלו הובאו בשו"ע[קסה].

תענית שעות: בגמרא (יא:-יב.) נתבאר שקיים דין 'תענית שעות' ואף מתפללים בה עננו ונאמר שם: 'והוא שלא טעם כלום עד הערב'. בביאור ענין זה נאמרו כמה וכמה דרכים בראשונים יש שפירשו בזה כפשוטו שניתן להתענות רק בחלק מהיום ולהתפלל בשעות אלו עננו[קסו]. אמנם לרוב הדעות אין הדברים אמורים לגבי עצם התענית [שבזה אם לא התענה כל היום אין נחשב כלל לתענית], אלא לגבי קבלת התענית, שניתן לקבלה על חלק מהיום בלבד. ולדוגמא, אדם שלא היה בדעתו כלל להתענות אלא שנטרד ולא אכל עד חצי היום, שיכול לקבל על עצמו באמצע היום להמשיך ולהתענות בשאר היום[קסז].

תענית חלום: בגמרא (יב:) נאמר 'יפה תענית לחלום כאש לנעורת' וכתב הרמב"ם (פ"ה הל' יב) 'הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישוב ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה'[קסח], ודין תענית חלום הוא אפילו בשבת[קסט] כיוון שעיקר התיקון ע"י התענית הוא דווקא בו ביום כמבואר בגמרא. וכן, תענית זו נוהגת, ומתפללים בה עננו - אף בלא קבלה מאתמול[קע]. אמנם, המתענה בשבת מתענה אח"כ יום נוסף משום שביטל עונג שבת[קעא].

קלח. **בבריתא** שם נחלקו תנאים אם כל החודש אסור, או רק מר"ח ועד התענית, או רק בשבוע של ת"ב, ומחלוקתם היא בפסוק 'והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה' (הושע ג) חגה - ר"ח, חדשה - כל החדש, ושבתה - השבוע של ת"ב, והלכה כדעה זו. קלט. **משנה** (כו:). קמ. **רש"י** (ד"ה אפילו), וכדעת רב ששת שם. וראה שם בגמרא לגבי ת"ב שחל בערב שבת אם מותר לכבס בערב ת"ב. קמא. **בגמרא** (מו"ק טו.) נלמד דין זה מהכתוב (שמואל ב' י ג) 'וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חכמה ויאמר אליה התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל'. קמב. **כלומר** שמותרים לכבס כך, אך לבישת בגדים מכובסים אסורה גם באופנים אלו, וראה בב"י (פי' תקנג) הדעות השונות בפירוש שני דברים אלו. קמג. **טור** (שם) בשם אבי העזרי ועיין שו"ע (ס"ג). קמד. **רמ"א** (שם) וראה בביאור הגר"א (שם ס"ז) שביאר את מקור המנהג מהירושלמי. וראה עוד בטור במה שנהגו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין בשבוע זה, ויש מוסיפים לנהוג כך כבר מר"ח. קמה. **בשו"ע** (שם ס"ג) נפסק בזה אפילו מין אחד בב' קדירות וכדעת הרי"ץ גיאות, וכפי שהכריע הרמב"ן (תורת האדם ענין אבילות ישנה אות קנ). קמו. **כדעת** ת"ק בגמרא (ג.) ולדעת ר"ג מותר אך יש לשנות ולמעט מהרגלו. קמז. **תוס'** (ג. ד"ה ומובא בטור) ומובא בטור (סי' תקנג) וברמ"א (ס"ו). קמח. **כמנהגו** של רבי יהודה ברבי אלעאי (גמרא שם) ובשו"ע (שם ס"ו). קמט. **כלומר** שאין כוונתו לאכול אחריה סעודת קבע. קנ. **משום** שע"י התענית עוונותיו מתמרקים (רמ"י יא. ד"ה שנקנח) והמאירי מבאר שכאשר מתענה כדי לצאת מהחטא ולרפאות את נפשו בזה עדיין לא נקרא קדוש אלא רק כאשר התענית היא להוסיף על מעלתו, וכוונתו לשוות ה' לנגדו תמיד וכו' עי"ש. קנא. **וכתב** הישועות יעקב (הל' תענית סי' תקעג סק"ב) שיש לפרש 'הא דמצי לצעורי נפשיה' היינו שיכול לצער גופו בדברים אחרים, במיעוט אכילה במיעוט שינה וכדומה, שאז אין הוא צריך לישב בתענית, ואף נקרא חוטא כשמחליש גופו, ו'הא דלא מצי לצעורי נפשיה' פירושו שאינו יכול למעט באמצע אכילתו והנאת גופו באופן הנ"ל, איש כזה מותר לו להתענות למירוק עוונות שלו. קנב. **והיינו** אף אם בכוחו לסבול את התענית (מ"ב סי' תקעג ס"ק ד). קנג. **מגן אברהם** (סק"ב). קנד. **ואילו** על עוונות שאדם דש בעקביו אין להתענות אם אין בכוחו לסבול התענית (מ"ב ס"ק ב) אך דעת השל"ה שגם מי שחטא באילו צריך להתענות אף שאין בכוחו לסבול (הובא במג"א שם). קנה. **אמנם** בביאור הלכה (שם ד"ה תלמיד חכם) הביא בשם השל"ה הנהגה אחרת לתלמיד חכם אף כשחטא. קנו. **כך** מפרש שם המ"מ בדעתו וכן נפסק להלכה (סי' תקעג). קנז. **ולשיטת** ר"ת (תוס' ע"ז ג. ד"ה מתענין) ענין קבלת תענית הוא רק לכתחילה ויוצא ידי חובתו ומתפלל עננו אף אם לא קיבלה מבעוד יום. קנח. **ודעת** המרדכי (סי' תלכג) בשם ר"י שלענין תפילת עננו היחיד יכול לומר אף אם לא קיבלה וכן הכריע הרמ"א (סי' תקסג ס"ה) אמנם אם גם לא קיבלה וגם אין דעתו להשלימה כתב המ"ב (ס"ק כה) שבזה אין להתפלל עננו דהווי תרתי לריעותא וראה להלן בדין השלמת תענית ובהערה שם. קנט. **אמנם** מכל מקום מחויב להתענות כפי שקיבל על עצמו גם אם אין לתענית זו גדרי תענית, וכך היא דעת הרא"ש (סי' יג) וכך פסק בשו"ע (תקסג סי"ח), וראה בביאור הגר"א (שם ס"ג ד"ה וג"ל). אך דעת המרדכי (תלכג) והריטב"א (יא: ד"ה גמרא) שאין חייב כלל להתענות אם לא קיבל על עצמו להשלים תעניתו או שלא קיבלה כדין מבעוד יום. ובטעם הדבר כתב הריטב"א שקבלת תענית אינה נדר גמור כיוון שאין היא על החפצא אלא על הגברא שאמר 'הרי עלי' ולכן, רק משום היותה נדר מצוה היא חלה, וא"כ, כאשר אין התענית על פי התנאים האמורים אין היא מצווה ואין כלל חיוב לשלם את נדרו. קס. **גמרא** (יג.) ובפוסקים (מג"א סק"ד בשם תרוה"ד ומ"ב סק"ט) מבואר, שיש אופנים שאי"צ קבלת תענית, כגון ימים שנהוג להתענות בהם ואף אותו יחיד נוהג בכך כל שנה, שהמנהג עצמו נחשב כקבלה, וכן תענית חלום אינה צריכה קבלה. קסא. **לבוש** (סי' תקסג). קסב. **שו"ע** (שם ס"ו), ובדיעבד מועיל גם קבלה אחר התפילה אך קודם התפילה אף בדיעבד אינו מועיל כמבואר בסי' (תקסג). קסג. **טעם** זה כתב הטור (סי' תקסג) והרא"ש (סי' יג), וטעמים נוספים לכך כתב הריטב"א (יג. ד"ה גמימי) ורש"י (יג. ד"ה בתפילה) וראה בביה"ל (תקסג ד"ה גמימי) במה שכתב על דברי רש"י. קסד. **אע"פ** שבגמרא נאמר 'שלא שקעה עליו חמה' החיוב הוא עד צאת הכוכבים וראה שעה"צ (ס"ק ח). קסה. **סי'** תקסב (סעיפים ו ג). וברמ"א שם הכריע שיחיד אומר עננו אם קיבל על עצמו תענית שלא על מנת להשלימה, אך שליח צבור לא יאמר עננו אלא א"כ משלימים. קסו. **הרמב"ם** (פ"ה הי"ג) והראבי"ה (הובא בתרכנ) ומפרשים על פי דרכם את דברי רב חסדא 'והוא שלא טעם כלום עד הערב' עי"ש. קסז. **ובשיטה** זו יש שתי דעות, לשיטת רש"י (ד"ה לפ) והרמב"ן (הובא בר"ן סי' יג) קבלת התענית יכולה אכן להיות באמצע היום כהאופן הנ"ל, אך לדעת הרא"ש (שם) גם תענית שעות יש לקבלה מבעוד יום. ולדוגמא, אם קבל עליו מאתמול להתענות עד חצי היום ובסוף החליט להשלימה עד הלילה. קסח. **וריטב"א** כתב שאף שאמרו (סנהדרין ג.) שדברי חלומות אין מעלין ואין מורידין, ראוי לו לחוש לדבר. עי"ש. קסט. **וכל** היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דין של שבעים שנה. ברכות (יא:). וכתבו התוס' (שם ד"ה כל) שבתענית חלום איירי. ועיין במעדני יו"ט (ברכות פ"ג אות ט). ובמאירי (ברכות שם). ובהגהות מהרש"ם (ברכות שם). ואכן הרמב"ם (פ"ה הי"ב) הוסיף דין זה לגבי תענית חלום, וביאר בלחם משנה שמכאן שיטת הרמב"ם שחייב אדם להתענות על חלום רע, שאילו מדברי הגמרא כאן אין משמע אלא שטוב הוא לישב בתענית על חלום אך אין בזה חובה, אך הרמב"ם כתב 'צריך להתענות למחר'. קע. **כיוון** דמשמיא רמו עליה הווי במקום קבלה לעצמו. מ"ב (סי' תקסג ס"ק כה). קעא. **רמב"ם** (שם). וראה במרומי שדה (סוטה טו. ד"ה שנכר לה). שכתב בטעם הדבר,שאף שאמנם עצם תענית החלום היא מצוה של פקוח נפש, אך העבירה בזה היא על שבא לידי כך שיצטרך להתענות בשבת, והרי זה דומה לגורם לבוא לידי ענין שמוכרח לחלל שבת, שאע"ג שמחויב לחללה משום פקוח נפש, מכל מקום עבר על מצות עשה דשמור את יום השבת שלא יבא לידי כך. וכ"כ בעמק הנצי"ב (פרשת נשא פיסקא ו).

ד. ענינים נוספים במסכת

מגילת תענית. מעמדות. קרבן עצים.

מגילת תענית

מגילת תענית נכתבה בימי בית שני ובה נזכרו ימים שונים בשנה האסורים בהספד ותענית משום ניסים שאירעו בהם. מגילה זו נכתבה בעת שעדיין לא נכתבו המשניות והברייתות, ורק היא נכתבה כדי שידעו את זמנם של אותם הימים[קעב]. בגמרא במסכת שבת (יג:) נאמר כי חנניה בן חזקיה וסיעתו כתבו את מגילת תענית מפני שהיו מחבבין את הצרות, כלומר, שהיו מחבבין את הצרות שנגאלים מהם והיה חביב עליהם להזכירם ולשבח להקב"ה[קעג].

בחלק מהימים המוזכרים במגילת תענית נאסרה רק התענית ובמקצתם נאסר אף ההספד. ובמשנה (טו:) נחלקו התנאים בדיני הימים שלפניהם ואחריהם, שגזרו בהם מחשש שמא יבואו להתענות גם בימים האסורים.

במסכת ראש השנה (יח:) נחלקו תנאים אם בזמננו קיימת מגילת תענית או בטלה, וכן נחלקו בזה שם בגמרא. ומבואר שם שהמחלוקת היא האם יש לדמות את הימים הללו לג' הצומות שעליהם נאמר שבעת שבית המקדש קיים יהיו לששון ולשמחה ובעת שאינו קיים לא יהיו לשמחה, או שמא אין לדמותם. ולהלכה נאמר שם בגמרא שבטלה מגילת תענית. אמנם לגבי חנוכה ופורים שגם הם מהימים הכתובים במגילת תענית, נאמר שלא בטלו מפני הניסים המפורסמים שנעשו בהם[קעד], ורק האיסור בימים שלפניהם ואחריהם בטל[קעה].

מעמדות

טעם תקנת המעמדות: את המעמדות תקנו נביאים הראשונים - שמואל ודוד ושלמה[קעו], משום שהקרבת קרבן התמיד היא ציווי לכל ישראל[קעז] והרי אי אפשר שיהיו כל ישראל עומדים על גביו בשעת הקרבתו, לפיכך תקנו שיהיו עשרים וארבעה משמרות של כהנים ולויים העומדים לשרת בבית המקדש, ועל כל משמר היה מעמד[קעח] בירושלים של כהנים ולוויים וישראלים, שהיו מתפללין שיתקבל הקרבן לרצון[קעט].

הראשונים נחלקו אם אנשי המעמד היו מישראל בלבד או שהיה בהם גם כהנים ולויים מהמשמר, דעת רש"י[קפ] שגם הכהנים ולויים שבמשמר היו אנשי מעמד, ודעת הריטב"א שהמעמד לא היה אלא מישראלים[קפא].

סדרי המעמדות: אנשי המעמד הדרים בירושלים או קרוב לה[קפב], היו באים ועומדים על הקרבן, ואלו שבשאר הערים היו מתכנסין ומתפללין שיתקבל הקרבן לרצון. וכן היו אנשי המעמד מתענים מיום שני עד יום חמישי[קפג], ובכל ימי השבוע היו מוציאין ספר תורה וקוראים בו במעשה בראשית[קפד]. והיו מתפללים נעילה[קפה], ולדעת הרמב"ם[קפו] היו מתפללין גם תפילת מוסף[קפז].

היו ימים בהם לא היו מעמדות כמפורט במשנה. ביום שהיו אומרים בו הלל שלם לא היה מעמד בשחרית, משום שלא היה להם פנאי לכך. ביום שהיו מקריבין קרבן מוסף לא היה בירושלים מעמד במנחה, וביום שהיו מקריבין קרבן עצים לא היה מעמד בנעילה[קפח]. לדעת הראב"ד[קפט], לא היה קרבן העצים דוחה אלא אותם שהם המתנדבים באותו היום, משום שאין קרבן עצים נחשב יו"ט אלא לכל אחד ביומו. ולדעת המאירי[קצ], כיוון שכולם היו טרודים בחיבוב מצותן של אלו, לצאת לקראתם לעת ערב ולכבדם כפי שהיה נהוג, היה נדחה לגמרי המעמד בנעילה.

קרבן עצים

בגמרא (כח.) מסופר שכאשר עלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, התנדבו לכך מספר משפחות, והתנו נביאים שביניהם שאפילו תהיה הלשכה מלאה עצים ישארו הם בחזקתם להביא עצים[קצא]. המשנה (כו.) מפרטת את הזמנים שבהם היה לאותם משפחות חזקה זו בהבאת העצים. ובגמרא ניתנו פירושים לשמם של חלק מהמשפחות הללו על שם מסירות נפשם בהבאת העצים למרות הגזירות שניסו למנוע זאת. יום הבאת העצים היה נחשב כיו"ט אצל אותה משפחה[קצב]. ובמאירי כתב שכל עם ירושלים והכהנים היו יוצאים לקראתם כעין מה שהיה נהוג אצל מביאי הבכורים.

יש דעות בראשונים[קצג] שחוץ מן העצים היו מקריבים גם קרבן עולה ונדבה וזה מה שהיה קרוי קרבן עצים. דעה נוספת הביא הריטב"א (כו.) שהיו מעלים ושורפים על המזבח באותו היום מן העצים שהביאו[קצד].

המשנה (כו:) חותמת את המסכת בדבריו של רבי שמעון בן גמליאל[קצה] שלא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב[קצו] וכיום הכפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים למצוא את זיווגן, וכן הוא אומר במעלת יום הכיפורים (שיר השירים ג יא) **'צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ'**, 'בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ' זה מתן תורה - יום הכיפורים שניתנו בו לוחות אחרונות והוא יום סליחה ומחילה, 'וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ' זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.

קעב. **וראה** ברש"י (סנה יג: ד"ה מגילת תענית) שכתב שמטעם זה נקראה מגילה זו מגילה מלשון 'מגילת ספר'. וראה גם ברש"י במכילתין (טו: ד"ה שמין) שלכן גם נכתב במשנה (טו:) 'כל הכתוב במגילת תענית', כאילו היה מקרא. קעג. **ע"פ** רש"י שם. אמנם במגילת תענית עצמה נכתב כי 'סיעתו של רבי אליעזר בן חנניה בן גרון כתבוה' ודעה נוספת בזה מצינו בבה"ג (הלכות סופרים עמ' תרפד) שזקני בית שמאי ובית הלל כתבוה בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו. קעד. **וברי"ן** (ו.) כתב שלגבי פורים לא נאמר שלא בטלה מגילת תענית, כיוון שפורים נתקן ליום משתה ושמחה לא ממגילת תענית אלא מפורש במגילת אסתר, אלא הכוונה על פי מה שנתבאר בגמרא (יח:) שממגילת תענית למדנו לאסור את של זה בזה, כלומר את יום י"ד אף למוקפין ואת יום ט"ו אף לפרזים, ולגבי זה לא בטלה מגילת תענית. קעה. **תוס'** (יח. ד"ה רבי) ובזה תירצו איך אנו מתענים לפני פורים. ועיי"ש עוד שכתבו תירוץ נוסף, שדווקא בפורים יש טעם לכך שמותר להתענות לפניו, ולפי"ז אכן בחנוכה אסור, וראה עוד בר"ן (ז: ד"ה ולענין). קעו. **כמבואר** בגמרא (סוטה מח.). קעז. **כפי** שנאמר (במדבר כח ב) 'צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי'. ובסוטה (ח.) הביא רש"י (ד"ה מקריביה) שחיוב מעמדות נלמד בספרי מ'תשמרו להקריב לי במועדו' (שם), וכ"כ במהרש"א (תענית כו.). ועיין עוד בילקוט ביאורים כו. בביאור המקור לדין מעמדות ואם הוא דאורייתא או אסמכתא בעלמא. וכתב בגבורת ארי שלאו דווקא קרבן תמיד, אלא כל קרבן ציבור צריך מעמד. קעח. **'וקיבוצן'** לכל תפילה מארבע תפילות אלו (כדלהלן) ועמידתן שם לתפילה ולתחינה ולבקשה ולקרות בתורה, נקרא מעמד', רמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ה). ובפיה"מ הוסיף, 'והיה דעתם וכוונתם כולם להתעסק בעבודה ובתפילה, ולא היו מתעסקין בעסקיהן, והיו לבם ומחשבתם בקרבנות'. וכ"כ שבררו מישראל כשרים ויראי חטא. קעט. **וראה** בס' המפתח על הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ט), בפרטי הדינים בחיוב לעמוד על הקרבן. קפ. **בו.** (ד"ה קרבן מוסף), כז. (ד"ה מעכבין). קפא. **וכוונת** המשנה היא שבשעת העבודה היו שם כהנים ולוים וישראלים. קפב. **רמב"ם** (שם ה"ג). קפג. **ראה** במשנה (כו.) ובגמרא (מז:) טעמים לכך שלא היו מתענים בראשון ושישי. קפד. **משנה** (כו.) והטעם לזה מבואר בגמרא (מז:) שאלמלא המעמדות לא היו מתקיימין שמים וארץ. קפה. **דעת** הריטב"א (ד"ה מעמדות) שבימים שלא היו מתענים לא היו מתפללין נעילה, שאין נעילה אלא בתענית, ומה שנאמר במשנה 'יום שיש בו קרבן מוסף יש בו מעמד בנעילה' מדובר בר"ח שיש בו תענית לאנשי מעמד. אך דעת הר"ן (ד"ה ויש) שהיו מתפללין נעילה אף בימים אלו. קפו. **בפירוש** המשניות, והרע"ב (בפירקין מסנה ד ד"ה מזר ר"ע) תמה על דבריו, שבגמרא (כו:) מבואר שלא היו מתפללין תפילת מוסף. וראה בכסף משנה (כלי המקדש פ"ו ה"ד) מה שכתב בזה ליישב שיטת הרמב"ם. קפז. **וראה** במשנה (טו:), בחיוב האנשי מעמד להתענות בתעניות ציבור. ושהם אסורין מלספר ומלכבס, כדי שלא יכנסו למשמרתן מנוולין [אלא יסתפרו ויכבסו קודם למשמרתם], ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. קפח. **ונחלקו** האחרונים אם היה בו מעמד במנחה, בגבורת ארי (כו.) פירש שבמנחה היה מעמד, והרע"ב פירש שכל שכן שלא היה בו מעמד במנחה. ומחלוקתם היא בביאור דברי הגמרא (כח.) הללו דברי תורה והללו דברי סופרים. עיי"ש. קפט. **הו"ד** בריטב"א (כו.). קצ. **וכן** כתב רבינו יונתן מלוניל. קצא. **רש"י** (כח. ד"ה עמדו). קצב. **ראה** בגמרא (יג.) קצג. **רמב"ם** (כלי המקדש פ"ו ה"ט), וראה ברש"ש מה שהקשה ע"ז ממנחות (כ:). קצד. **וראה** מה שכתב ע"ז בגבורת ארי. וברש"י (יג. ד"ה שיו"ט) כתב שכן היה אצל משפחת סנאב בן בנימין, אך מתנדבים אחרים לא היו מבערים מעציהם כאשר לא היה צורך בכך. קצה. **כדי** לסיים בדבר טוב, לאחר פירוט עניני צומות וכן אבלות על חורבן הבית. מאירי. קצו. **בגמרא** (ל:-לא.) מובאים כמה טעמים לקביעת ט"ו באב ליום טוב.

פרק ראשון - מאימתי

ענינה הכללי של מסכת תענית הוא, לבאר את עניני התשובה והתפילה בזמן הצרות, ושצריך להתעורר אז ברבוי תפילות ותעניות[א]. ומתבארים בה שלשה ענינים עיקריים: א. ההנהגה בזמן עצירת גשמים. והוקדמו לה הפרטים הנוגעים לתפילה על הגשמים, כאשר מגיע זמנם בימות החורף ועד שחולף זמנם בימות הקיץ (פרקים ראשון ושני). ב. הפרטים הנוגעים לתפילה על שאר הצרות, ועל איזו מהן מתענים, ואת ההנהגה בתעניות אלו (פרק שלישי). ג. ההנהגה בצומות שנגזר להתענות בהם על הצרות הקדומות[ב] (פרק רביעי)[ג].

פרק זה מבאר שני ענינים: א. זמן ההתחלה וההפסקה של אמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם', וכן של בקשת 'ותן טל ומטר' בתפילת שמונה עשרה. ב. כאשר הגשם מתאחר לבוא, מתי מתחילים להתענות, כמה תעניות גוזרים, ועד מתי נמשך זמן התענית אם לא נענו, ואת ההנהגה בימי התענית[ד].

משנה

חכמים תיקנו להזכיר את שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים, על ידי אמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בברכת 'אתה גבור' שבתפילת שמונה עשרה[ה], וכן לבקש על ירידת הגשמים באמירת 'ותן טל ומטר' בברכת 'ברך עלינו' שבתפילה זו[ו]. משנתנו דנה בענין הזמן בו מתחילים ומפסיקים לאומרם:

מבררת המשנה, **מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים** - ממתי מתחילים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בברכת 'אתה גבור'[ז]. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִיּוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל חַג** - חג הסוכות[ח]. **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, מִיּוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג** הסוכות, דהיינו שמיני עצרת[ט].

אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ לרבי אליעזר, הוֹאִיל [-מאחר] **וְאֵין הַגְּשָׁמִים אֶלָּא סִימַן קְלָלָה בֶּחָג**, כיון שהם מונעים את הישיבה בסוכה, ונראה מזה שהקב"ה אינו חפץ במצותנו', **אִם כֵּן לָמָּה הוּא מַזְכִּיר**, הרי נראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג[י]. **אָמַר לוֹ רַבִּי**

א. **מצות** עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הציבור, שנאמר (במדבר י ט) 'וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות' וגו', כלומר, על כל צרה, כגון, בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, יש לזעוק ולהריע עליה. ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו ויריעו עליה, ידעו כולם שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם, ככתוב (ירמיה ה כה) 'עונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם', וזה יגרום להסיר את הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו, דבר זה שאירע לנו ממנהג העולם הוא, וצרה זו באה במקרה, הרי זו דרך אכזריות, וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ומתוך כך יתווספו צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה (ויקרא כו מ-כא) 'והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי', כלומר, כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי [מקרה], אוסיף לכם את חמת אותו קרי. ומדרבנן צריך להתענות על כל צרה שתבוא על הציבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקים בתפילות ומתחננים ומריעים בחצוצרות בלבד [ובמקדש מריעים בחצוצרות ובשופר]. רמב"ם (תעניות פ"א הלכות א-ד).

ב. **והם** צום שבעה עשר בתמוז וצום תשעה באב שנגזר להתענות בהם מפני חמש צרות שאירעו בכל אחד מהם, כמבואר במשנה להלן (כו.) [אמנם צום גדליה, וצום עשרה בטבת לא הוזכרו שם, כיון שאין חידוש במה שאירע בהם, יותר מהמוזכר כבר בנביא, וכן אין חידוש בדיניהם, כיון שדינם שוה לדיני צום שבעה עשר בתמוז. מלאכת שלמה (פ"א מ"ו)].

ג. **על** פי מאירי (פתיחה ד"ה אמר). והוסיף, שאמנם יתערבב הסדר לפעמים בהבאת חלק אחד מהפרקים בפרק אחר, וכן מעורבים ביניהם ענין משמרות הכהנים שהיו עובדים בבית המקדש, כל שבוע משמר אחד, וכן ענין אנשי המעמד שהיו נשלחים לעמוד אצל קרבן התמיד שהיה בא משקלי כל ישראל, וכן שאר דברים שהובאו דרך אגב, כדרך הגמרא בהרבה מקומות.

נתבארו כמה טעמים מדוע נשנתה מסכת תענית אחר המסכתות בהן נשנו המועדים. הרמב"ם (הקדמה למסכת זרעים ד"ה ואמר כך) כתב, שלאחר שהושלם ענין המועדים האמורים בתורה, הובא סדר התעניות המוזכרות בדברי הנביאים. וכתב במלאכת שלמה (פ"א מ"ו), שלדבריו צריך לומר שנשנו תעניות הגשמים תחילה, אף שאינן מתקנת הנביאים, כיון שיש לעולם צורך בהן ביותר, ונשנו אחריהן תעניות אנשי המעמד, כיון שהיו תדירים בזמן שהיה בית המקדש קיים, ואחריהן התעניות שהוזכרו בנביאים. והוסיף לפרש עוד, שטעם הסמיכות למסכת ראש השנה הוא מחמת התקיעות, כי אף בתעניות היו תוקעים [כמבואר להלן (טו:) ובראש השנה (כו:)], וכן היו אומרים בהם 'זכרונות ושופרות' [כמבואר להלן (טו.)], כמו בראש השנה וביום הכיפורים של יובל. ובשושנים לדוד (פתיחה) כתב, שסמיכות מסכת תענית אחר המועדים באה להשמיענו שטוב להתענות אחר החג [וכן מבואר בשולחן ערוך (או"ח סי' תקע ס"ב) שיש שנהגו להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח וכן אחר סוכות]. ראה עוד בקרן אורה (במועד' ד"ה אלא) שהביא שתי דעות אם מסכת תענית היא אחר מסכת ראש השנה או אחר מסכת סוכה.

ד. **מאירי** (פתיחה ד"ה אמר).

ה. **ברכת** 'אתה גבור' היא הברכה השניה שבתפילת שמונה עשרה, ואמרו במסכת ברכות (לג.) שקבעו לומר בה 'משיב הרוח ומוריד הגשם', כיון שמוזכר בה ענין 'תחיית המתים', והגשמים שקולים כתחיית המתים משום שהם דומים זה לזה, כי אף הזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לבושים. והגשמים הם גם ראיה על תחיית המתים, כמו שאמרו בכתובות (קיא:) 'עתידים צדיקים שיעמדו במלבושיהן, קל וחומר מחטה, מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין, צדיקים שנקברו בלבושיהן על אחת כמה וכמה', וכן כשהגשמים נעצרים ומזונות בני האדם נמנעים, הם נחשבים למתים, והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים. על פי ריטב"א (ד"ה מאימתי). [בפרישה (סי' קיד אות ג) כתב, שמשום שנוסח הברכה מתחיל בלשון גבורה, תיקנו להזכיר בה גשמים שנזכר בהם לשון גבורה, כמבואר במשנה בסמוך. וכן כתב בפני יהושע (ברכות סב ד"ה מזכירין), וביאר, שהגמרא בברכות לא נקטה טעם זה, כיון שעיקר הברכה היא סיומה ולא התחלתה, וכיון שבסיום הברכה הוזכר ענין תחיית המתים, לכן העדיפה הגמרא שם לנקוט שהטעם הוא משום שהם שקולים כתחיית המתים].

ו. **אמירת** 'משיב הרוח ומוריד הגשם' שייכת בשלש הברכות הראשונות, כיון שהיא שבח, ובקשת 'ותן טל ומטר' שייכת בברכות האמצעיות, כיון שהיא בקשה [כמו שאמרו במסכת ברכות (לד.), שבשלש ברכות ראשונות דומה המתפלל לעבד שמסדר שבח לפני רבו, ובאמצעיות הוא דומה לעבד שמבקש פרס מרבו]. ראי"ה (ד"ה מתחילין).

ז. **בגמרא** יבואר מדוע נקראים הגשמים 'גבורות'.

התנא לא שאל באיזו ברכה בתפילת שמונה עשרה מזכירים 'מוריד הגשם', כיון שסמך על המבואר כבר בענין זה במסכת ברכות (לג.). מאירי (ד"ה והמשנה).

ח. **סתם** 'חג' הוא חג הסוכות בלשון חז"ל. יד רמ"ה (ב"ב נח: ד"ה הרי). וכתב בתוספות יום טוב (ר"ה פ"ו מ"ג) שלשון 'חג' הוא מלשון ריקוד [כמו שפירש הערוך (ערך חג)], וכיון שריקוד הוא מתוך שמחה, ובסוכות היתה שמחה יתירה של בית השואבה, לכן ראוי הוא במיוחד להיקרא בשם חג, ומפני כן אומרים בו בתפילה 'זמן שמחתנו'. ראה טעם נוסף בנצי"ב (העמק דבר דברים טז יג).

ט. **תחילת** ההזכרה היא בתפילת שחרית, בין לרבי אליעזר [לפי מסקנת הגמרא להלן (ע"ב)] שלשיטתו לומדים מנטילת לולב ולכן מתחילים להזכיר ביום. ר"ן (ד"ה ר' אליעזר) ובין לרבי יהושע. שיטת ריב"ב (ד"ה מיום - הראשון), תלמיד הרמב"ן (ד"ה מיום). [בהגהות אשר"י (סי' ו הגהה ו) כתב בדעת רבי יהושע שתחילת ההזכרה היא במוסף. וברש"ש (להלן ד. ד"ה ר"י) תמה עליו מדברי הגמרא להלן (ג.), שמבואר שם שאין זו דעת רבי יהושע. וראה מה שיישבו בעוד יוסף חי (ד"ה אין) והתעוררות תשובה (שו"ת ח"ו סי' קפ ד"ה ומיהו)].

י. **כשהגשמים** יורדים לתוך הסוכה ומקלקלים את התבשיל, פטור האדם מהישיבה בסוכה, כמו ששנינו (סוכה כח:), 'ירדו גשמים, מאימתי מותר לפנות, משתסרח המקפה' [תבשיל לא רך ולא עבה, נקרא מקפה. רש"י שם (ד"ה משתסרח)]. אמנם הגשמים היורדים אז הם סימן קללה, כמו שאמרו שם, שירידת הגשמים בחג דומה לעבד שבא למזוג כוס לרבו מקיתון של מים, ושפך לו רבו את הקיתון על פניו, ואמר לו איני רוצה שתשמש אותי, כמו כן אנו עבדיו של הקב"ה, כאשר אנו באים לשמשו בקיום מצות ישיבה בסוכה והוא מוריד גשמים שמצריכים אותנו לצאת מתוכה, נראה מזה שאינו חפץ במצותנו.

יא. **רש"י** (ד"ה סימן).

מצות הישיבה בסוכה היא חובה רק בלילה הראשון, ובשאר ימי החג היא רשות, כמבואר במסכת סוכה (כז.), ואם כן היה מקום לומר שהגשמים הם סימן קללה רק בלילה הראשון של חג, כי רק בו מונעים הם את חיוב המצוה. אמנם מדברי רבי יהושע משמע שהגשמים הם סימן קללה בכל החג, שהרי אמר שמחמת הסימן קללה מתחילים להזכיר ביום טוב האחרון, ולא מיד אחר הלילה הראשון. ריטב"א (להלן ע"ב ד"ה אמנם). אמנם כתב, שלפי גירסתו בדברי רבי יהושע, 'הואיל ואין הגשמים סימן ברכה בחג', יש לדחות שרק בלילה הראשון הם סימן קללה [כדעת הרמב"ם (פירוש המשנה סוכה פ"ג מ"ט)], ומכאן ואילך אינם לא קללה ולא ברכה, וסבר רבי יהושע שאין להזכירם בזמן שאינם סימן ברכה. ובמאירי (ד"ה והמשנה) כתב, שאף שחיוב הישיבה בסוכה הוא רק בלילה הראשון, מכל מקום הגשמים הם סימן קללה בכל החג, כי אף שבשאר הימים אין חיוב ישיבה בסוכה בכל רגע ורגע, מכל מקום שייך שימנעו הגשמים אף בהם את חובת מצות סוכה של אכילת קבע, שהרי אין דרך בני אדם לאכול כל היום רק אכילת עראי שאין חיוב לאוכלה בסוכה, וכן מונעים הגשמים את חיוב השינה בסוכה, שהרי אי אפשר שיעברו על האדם שבעת ימי החג בלא שינה.

כתבו התוספות (ד"ה מאימתי) שלדעת רבי יהושע אף בחוץ לארץ מתחילים להזכיר בשמיני עצרת, אף שעדיין יושבים אז בסוכה, כיון שישיבתם בסוכה אז היא רק מדרבנן, שבזמן שהיו מקדשים את החודשים על פי ראיית הלבנה לא היו יושבי הגלויות הרחוקות מירושלים יודעים באיזה יום יחולו המועדים, משום שלא ידעו באיזה יום נקבע ראש חודש, ותיקנו חכמים שיהיו עושים שני ימים יום טוב מפני הספק, ונמצא שהיום השמיני הוא ספק שביעי, ויושבים בו בסוכה מספק. ואף עתה שנקבעים החודשים על פי החשבון ובני כל המקומות יודעים מתי ראש חודש, תיקנו חכמים (ביצה ד:) לנהוג יום נוסף.

מאימתי

מזכירין גבורות גשמים רבי אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג ר' יהושע אומר מיום טוב האחרון של חג אמר לו ר' יהושע הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה[ס] בחג למה הוא מזכיר אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו אמר לו א"כ לעולם יהא מזכיר אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים ר' יהודה אומר א העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ב ביו"ט הראשון של פסח הראשון מזכיר אחרון אינו מזכיר: **גמ'** ג) תנא היכא קאי דקתני מאימתי תנא התם קאי דקתני ד) מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים ד ושואלין בברכת השנים ה והבדלה בחונן הדעת וקתני מאימתי מזכירין גבורות גשמים וליתני התם מ"ש דשבקיה עד הכא אלא תנא מראש השנה סליק דתנן ו) ובחג נידונין על המים ואיידי דתנא ובחג נידונין על המים תנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים וליתני מאימתי מזכירין על ז) הגשמים מאי גבורות גשמים אמר א"ר יוחנן שיורדין בגבורה. תימה התם בברכות פ' מן עומדין (סה) קתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו' ממאי לא קא מקשה כמו הכא וליתני מזכירין על ח) הגשמים מאי גבורות ויש לומר שאני הכא דהוי עיקר סדר של גשמים זמן מתחילין לומרו ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם: **וכתיב** מכין הרים בכחו נאזר בגבורה. וזה גבי בריאת עולם וכי היכי דהתם חקר בבריאת העולם רוצה לומר בגבורות כמו כן הכא גבי גשמים התם חקר נמי רוצה לומר גבורות מכן ים להקשות ממאי נקט גבורות טפי מכח וכמו כן הוה ליה למימר מאימתי מזכירין כח גשמים או ליתני גדולות גשמים וי"ל דמן הדין נקט גבורות משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה אי נמי משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות:

שלשה מפתחות שלא נמסרו לשליח. וא"ת והא אמרינן (סנהדרין דף קיג.) דמפתח הגשמים (י) נמסרין לאליהו וכן מפתח של תחיית המתים וכן לאליעזר דכתיב (מלכים ח יז) ויאמר אליהו חי ה' וגו' דה"נ[ט] לומר בפירקין דלקמן (דף כג.) וי"ל דהא דקאמר שלא נמסרו לשליח היינו ר"ל שלא נמסרו מעולם להא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו אלא לא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם[י]: **וישמע** אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש שהוא בעצמו עשה וא"ת מהכא משמע ליכא אלא שלשה מפתחות וא"כ ים להקשות ומ"ש (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו ומשמע נמי שלא נמסרו לשליח וכמו ההיא ויפתח אליה אלהים וגו' וא"כ ממאי לא חשיב לה וי"ל דלא חשיב כי אם חותן מפתחות של טובה ולהכי לא קא חשיב מפתח של זעם וא"ת דמשמע מהאי קרא דפתח ה' שלא נמסר מפתח של זעם לשליח והא אמרינן (פסחים דף קיח.) יורקמי שר של ברד הוי וי"ל מכלי זעם אחרינא קאמר שלא נמסרו לשליח אבל משום ברד לא לחותו של ברד נמסרו[יא]:

מיבעיא

מאימתי מזכירין גבורות גשמים. שאומר משיב הרוח ומוריד הגשם, ובגמרא מפרש טעמא ממאי קרי ליה גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה[ס] שנאמר עושה גדולות וגו': סימן קללה בחג הן. כדאמרינן בפרק סוכה בפרק היכן (דף כח:) מאימתי מותר לפנות מאתקרא המקפה, משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו וא"ל אי חפצי בשמושך, כלומר כשהגשמים יורדין לסוכה הכל יוצאין וגרמה שאין הקב"ה חפץ שנשתמש[ו] לפניו, ומאימתי מתחילין להזכיר גבורות גשמים בחג וגרמה שהוא מתפלל שיבא מטר בחג: **לא** אמרתי לשאול. שיתפלל על הגשמים **אלא** להזכיר. שמתחיל להזכיר בחג גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים: [ו] בעונתו. כלומר בזמנו: **אם** בן. ומאימתי פוסק בפסח מלהזכיר: **גמ'** תנא היכא קאי. כלומר מדקתני מאימתי מכלל דפשיטא ליה להאי תנא דמייבש להזכיר: **התם** קאי. מזכירין גבורות גשמים כו' בתפלת ברכות: ([ז]**וליתני התם.** בברכת **סמוך** לתני[ח] מזכירין ליתני מאימתי): מ"ש דשבקיה עד הכא. כלומר האי דקתני הכא בסדר מועד מאימתי, ליתני התם (ד) דקתני מזכירין בתפלת ברכות היינו סדר זרעים: **עד הכא.** עד סדר מועד: **אלא.** לא תימא דהא דקתני מאימתי דהתם קאי, דתנא מראש השנה סליק שפיהן בסדר אחד הן, להכי לא מצי למימר מאי שנא דשבקיה עד הכא: ([ז] **בחג.** הוי דין על המים, ומשום דתני מאימתי הוי דין על המים קתני נמי מאימתי זמן הזכרה) (ה): **ואיידי דתני** בחג נידונין. כלומר מגב דתנא בחג נידונין על המים קסבר בנפשיה הואיל ונידונין בחג על המים ס"מ בעינן להזכיר עניינא דמיא לרלוי על המים דליתו לברכה, להכי קתני מאימתי מזכירין: **כתיב** עושה גדולות (ו) **עד אין חקר.** אלמא דכתיב חקר בגשמים, וכתיב חקר בבריתו של עולם, מה בריתו של עולם כתיב ביה גבורה אף גשמים הוי כתיב ביה גבורה: **ואמר** רבי יוחנן שלש מפתחות. היינו שלא נמסרו לשליח אחד כי

מזכירין גבורות גשמים. שאומר משיב הרוח ומוריד הגשם, ובגמרא מפרש טעמא ממאי קרי ליה גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה[ס] שנאמר עושה גדולות וגו': סימן קללה בחג הן. כדאמרינן בפרק היכן (דף כח:) מאימתי מותר לפנות מאתקרא המקפה, משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו וא"ל אי חפצי בשמושך, כלומר כשהגשמים יורדין לסוכה הכל יוצאין וגרמה שאין הקב"ה חפץ שנשתמש[ו] לפניו, ומאימתי מתחילין להזכיר גבורות גשמים בחג וגרמה שהוא מתפלל שיבא מטר בחג: **לא** אמרתי לשאול. שיתפלל על הגשמים **אלא** להזכיר. שמתחיל להזכיר בחג גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים: [ו] בעונתו. כלומר בזמנו: **אם** בן. ומאימתי פוסק בפסח מלהזכיר: **גמ'** תנא היכא קאי. כלומר מדקתני מאימתי מכלל דפשיטא ליה להאי תנא דמייבש להזכיר: **התם** קאי. מזכירין גבורות גשמים בתפלת ברכות: ([ז]**וליתני התם.** בברכת **סמוך** לתני[ח] מזכירין ליתני מאימתי): מ"ש דשבקיה עד הכא. כלומר האי דקתני הכא בסדר מועד מאימתי, ליתני התם (ד) דקתני מזכירין בתפלת ברכות היינו סדר זרעים: **עד הכא.** עד סדר מועד: **אלא.** לא תימא דהא דקתני מאימתי דהתם קאי, דתנא מראש השנה סליק שפיהן בסדר אחד הן, להכי לא מצי למימר מאי שנא דשבקיה עד הכא: ([ז] **בחג.** הוי דין על המים, ומשום דתני מאימתי הוי דין על המים קתני נמי מאימתי זמן הזכרה) (ה): **ואיידי דתני** בחג נידונין. כלומר מגב דתנא בחג נידונין על המים קסבר בנפשיה הואיל ונידונין בחג על המים ס"מ בעינן להזכיר עניינא דמיא לרלוי על המים דליתו לברכה, להכי קתני מאימתי מזכירין: **כתיב** עושה גדולות (ו) **עד אין חקר.** אלמא דכתיב חקר בגשמים, וכתיב חקר בבריתו של עולם, מה בריתו של עולם כתיב ביה גבורה אף גשמים הוי כתיב ביה גבורה: **ואמר** רבי יוחנן שלש מפתחות. היינו שלא נמסרו לשליח אחד כי

בלב הוי אומר זו תפלה וכתיב בתריה [ט] ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש. אמר ר' יוחנן [י] ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של [יא] גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים מפתח של גשמים דכתיב [יב] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו מפתח של חיה מנין דכתיב [יג] ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה

תורה אור השלם

א) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט] ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י] ג) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח] ד) מִכִּין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז] ה) וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: [דברים יא, יג] ו) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד] ז) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב] ח) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ: [בראשית ל, כב]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [נרכות ג.], ג) שם נג., ג) ר"ה טז., ד) ספרי עקב פיסקא מא, ה) סנהדרין קיג., ו) לקמן ע"ב, ז) ע"ע תוס' נדה טז: ד"ה מלאך וע"ע מדרש שוח"ט מזמור עח.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שגמר עושה גדולות ואין חקר נפלאות וכו' כל"ל ומיבעי עד נמחק וע"ב (מיוב ה): (ב) שם מין חקר למטרתו נותן ליעף כח וכתיב מכין הרים: (ג) שם ומלו הן מפתח של חיה ומפתח של גשמים ומפתח של תחיית המתים מפתח של חיה מנין דכתיב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה מנין דכתיב יפתח ה' לך גו' מטר ארצך בעתו מפתח של תחיית המתים וכו' כל"ל: (ד) רש"י ד"ה ממי שנא כו' ליתני התם היכא דתני כו' סדר זרעים אמאי שבקיה עד הכא כו' כל"ל והד"ה: (ה) ד"ה נמי כו' זמן הזכרה לישנא אחרינא ומיידי דתני כו' כל"ל והד"ה: (ו) ד"ה כתיב עושה גדולות ואין חקר כו': (ז) ד"ה ומאי כו' כיחד. נ"ב דקא קשיא ליה קושיית התוס': (ח) תוס' ד"ה מאי שנא כו' אבל בסדר זרעים דתני מזכירין כל"ל: (ט) ד"ה וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים כו' פרק מין עומדין דקתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין וכו' ממאי לא כו' כל"ל ומיבעי הגשמים נמסר לשליחו:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

הגהות וציונים

ס] בכת"י ובראשונים הואיל ואין הגשמים **סימן ברכה** בחג (וכ"ה במשניות דפו"י), ועי' ע"ז בחי' הריטב"א ומאירי: ג] בכת"י **את** הגשמים, וכן הלשון ישר (דק"ס), ועי' תוס' ובהג' יעב"ץ (ועי' הג' הב"ח בתוס'): ג] [צ"ל עושה גדולות **ואין** חקר **נפלאות** עד אין מספר (איוב ה פ"ט) וכן בח"א למהרש"א ע"ש וגם לקמן ט ע"ב ונדה לא ע"א ובפי' הרע"ב מ"ב פ"ה דברכות צריכין אנו להגיה על דרך הנ"ל] (גליון): ד] בכת"י נוסף וכתיב **בתריה** (ועי' מהרש"א): ה] ברש"י שברי"ף **בגבורת** הקב"ה: ו] נדצ"ל **שנשמש**: ז] בדפו"ר הד"א שמוריד גשמים **בעונתן** כלומר **בזמנן**, ועי' מאירי וברטב"א. ולפנינו הוא דיבור בפנ"ע ע"פ המהרש"א (שהגיה כן כפי הנראה לאפוקי דאין כוונת רש"י כדעת הי"א ברטב"א שתיבת "בעונתו" הוא מן הנוסח שאומר בלשון זה ממש אלא דהוא הסבר בכוונת הנוסח דמשמע בעונתו ולכן פירש כלומר בזמנו שאומר מוריד הגשם ומשמעותו הוא שמורידו בעונתו וכמבואר בתוס', אחרונים). ועי' תפארת ישראל במשניות: מ] רש"א מ"ז (גליון), ועי' מנחם משיב נפש: ע] צ"ל **לדתני** (באה"מ): י] רש"א מ"ז (גליון), ועי' ראש משביר, ממ"נ, ובהג' הב"ח אות ה: כ] תיבת "על" נמחק (מהרש"א), ועיין הג' יעב"ץ ולעיל אות ב (ועי' הג' הב"ח): ל] נדצ"ל וה"נ: מ] צ"ל **נמסר** (רש"ש):

עין משפט נר מצוה

א א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע ח"ח סי' קיד סעיף ג:
ב ד מיי' שם הלכה טז וסמ"ג שם טוש"ע ח"ח סי' קיז סעיף ג:
ג ה מיי' שם הלכה יג וסמג שם טוש"ע ח"ח סי' רלד סעיף ג:
ו מיי' פ"ג מהלכות תפלה ה"ג וסמ"ג שם:

רבינו חננאל

(אידי) **[אהדא] דתנן במתניתין מאימתי מזכירין גבורות גשמים** מקשי תנא היכא קאי דקתני מאימתי כלומר מי הזכיר שנזכיר גבורות גשמים עד שיאמר מאימתי. ושנינן תנא מר"ה סליק דתנן ובחג נידונין על המים. ולפיכך תנא הכא מאימתי מזכירין גבורות גשמים. **ואמאי תני גבורות.** כלומר מה גבורה יש בגשמים. וא"ר יוחנן שיורדין בגבורה שנאמר בענין המטר עושה גדולות עד אין חקר וגמר חקר חקר מברייתו של עולם שנאמר בורא קצות הארץ אין חקר לתבונתו וכתיב מכין הרים בכחו נאזר בגבורה מיכן סמכו לומר גבורות גשמים ופריש במתני' בתפלה **ואמרי' ומנא לן שלא תהא הזכרה זו אלא בתפלה.** ופשטנא מדכתיב [ולעבדו] בכל לבבכם וגו' ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש וגו' ודייקינן איזו היא [עבודה] בלב שבשבילה המטר יורד הוי אומר זו תפלה. **וא"ר יוחנן שלשה מפתחות** לא נמסרו לשליח אלא הם בידו של הקב"ה מפתח גשמים שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים וגו'. מפתח של חיה

רבינו גרשום מאור הגולה

מאימתי מזכירין גבורת גשמים. שאומ' מוריד הגשם: **מאחר שהגשמים סימן קללה הוא בחג** כדאמרן בסוכה משל לעבד שמשמש לרבו והפך לו רבו קיתון על פניו כלומר שאינו חפץ בו אף כך כשיורדין גשמים בחג יוצאין הכל מן הסוכה ונראה שאין חפץ הקב"ה שישבו בסוכה **ואמאי מתחיל להזכיר** גבורות גשמים ונראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג: **לא אמרתי לישאל** שיתפלל על הגשמים בחג **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג ו) גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים בעונתם לאחר החג כשצריכין: **אם כן עולם יהא מזכיר** אפי' בימות החמה שמוריד גשמים בעונתן: **גמ' התם קאי מזכירין כו'** במס' ברכות: **וליתני התם** במס' [ברכות] סמוך לדתני מזכירין כו' ליתני מאימתי **מ"ש דשבקיה עד הכא** כלומר מי קתני הכא בסדר מועד מאימתי אמאי דתני מזכירין במס' ברכות דהיינו בסדר זרעים. **תנא מר"ה סליקי** ששניהם בסדר אחד הן להכי לא מצי למימר מ"ש דשבקיה עד הכא. **כתיב עושה גדולות עד אין חקר** אלמא דכתיב חקר בגשמים **וכתיב חקר בברייתו של עולם** מה בברייתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה: **שלא נמסרו** שלשתן ביחד **ביד שליח. יפתח ה'** ולא שליח

חשק שלמה על רבינו גרשום ו) נרמה לי"ל גבורות של מקום שמוריד גשמים וכו'.

אֶלְיֶעֶזֶר לרבי יהושע, **אַף אֲנִי לֹא אָמַרְתִּי לִשְׁאוֹל** - לבקש שירדו גשמים בחג, כגון באמירת 'ותן טל ומטר'[יב], **אֶלָּא** רק **לְהַזְכִּיר 'מַשִּׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם'**, שמשמעותו הוא שבח של הקב"ה שמוריד גשם **בְּעוֹנָתוֹ** - בזמנו, כאשר יש בו צורך[יג]. **אָמַר לוֹ** רבי יהושע, כיון שכוונתך רק לשבח, **אִם כֵּן לְעוֹלָם יְהֵא מַזְכִּיר**, ומדוע בפסח פוסק מלהזכיר, אלא ודאי אין להזכיר כשלא הגיע זמנו[יד].

המשנה מבארת שרבי אליעזר ורבי יהושע נחלקו רק על זמן ההתחלה של הזכרת 'מוריד הגשם', אבל לא נחלקו על זמן ההתחלה של בקשת 'ותן טל ומטר':

אומרת המשנה, אף שנחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע על זמן ההתחלה של הזכרת 'מוריד הגשם', מכל מקום שניהם סוברים **שֶׁאֵין** [-מבקשים] **אֶת** ירידת **הַגְּשָׁמִים** באמירת 'ותן טל ומטר', **אֶלָּא סָמוּךְ לַגְּשָׁמִים** - סמוך לזמן ירידת הגשמים, וכמבואר במשנה להלן (י.)[טו].

לדעת רבי יהושע מתחילים להזכיר 'מוריד הגשם' בתפילת שחרית של יום שמיני עצרת[טז], המשנה מביאה את דעת רבי יהודה החולק עליו[יז]:

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, שליח ציבור **הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה**[יח] **בְּיוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג** הסוכות, כלומר, בשמיני עצרת, **הָאַחֲרוֹן** - המתפלל תפילת מוסף, **מַזְכִּיר** 'מוריד הגשם', אך **הָרִאשׁוֹן** - המתפלל תפילת שחרית, **אֵינוֹ מַזְכִּיר** 'מוריד הגשם', אלא אומר עדיין 'מוריד הטל'[יט]. **וּבְיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, הָרִאשׁוֹן** - המתפלל תפילת שחרית, **מַזְכִּיר** עדיין 'מוריד הגשם', אך **הָאַחֲרוֹן** - המתפלל תפילת מוסף, **אֵינוֹ מַזְכִּיר** 'מוריד הגשם', אלא מתחיל לומר 'מוריד הטל'[כ].

★

גמרא

שנינו במשנה, 'מאימתי מזכירין גבורות גשמים', ומשמע שהיה

יב. **שהרי** אפילו בתפילת חול המועד של סוכות שהוא מתפלל אז תפילת שמונה עשרה, אינו מבקש 'ותן טל ומטר' בברכת השנים. ר"י מלוניל (ד"ה מאימתי).

יג. **על** פי רש"י (ד"ה אלא נעומי) וד"ה בעונתו). וכן כתב הריטב"א (להלן ע"ב ד"ה ת"ל). והביא בשם יש אומרים, שתיבת 'בעונתו' היא חלק מנוסח ההזכרה, והיינו שאומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו'.

רבי אליעזר לא הקפיד על הסימן קללה. תוספות (ד"ה אם). וביאר בפסקי ריי"ד (ד"ה מאימתי), שהוא משום שהתורה עצמה לא הקפידה על כך, שהרי אמרה ליטול בחג את ארבעת המינים שבלולב שבאים לרצות על המים [כמבואר בדברי רבי אליעזר בברייתא להלן (ע"ב)], וכן אמרה לנסך מים על גבי המזבח בחג כדי לרצות על המים. ורבי יהושע סבר שאין להביא ראיה מדברים אלו, כי אף שמעשים אלו באים לרצות על המים, מכל מקום יש לחלק בין מעשה שתם שאין בו הזכרה מפורשת לבין הזכרה בפירוש בפה. וכעין זה כתבו המכתם (ד"ה אמר) והמאירי (ד"ה והמשנה).

במלאכת שלמה (פ"ו מ"ו) תמה, מדוע השיב רבי אליעזר לרבי יהושע 'אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר', הרי ודאי ידע רבי יהושע שרבי אליעזר לא אמר לשאול 'ותן טל ומטר', שהרי נחלקו בענין הזכרת 'מוריד הגשם'. ועוד, הרי רבי אליעזר אמר שמתחילים להזכיר ביום טוב ראשון, ואז לא שייך לשאול, שהרי השאלה היא בברכת 'ברך עלינו' שבתפילת שמונה עשרה, ואין אומרים אותה ביום טוב. ויישב, שהיה מקום לומר בדעת רבי אליעזר, שכשם שמתחילים להזכיר ביום טוב ראשון, כך גם מתחילים לשאול 'ותן טל ומטר' בתפילת ערבית הראשונה של חול המועד [במוצאי יום טוב ראשון], לכן אמר רבי אליעזר לרבי יהושע 'אף אני לא אמרתי לשאול' וכו', כלומר, אל תבין את דברי כך, אלא דעתי היא שמתחילים רק להזכיר ביום טוב ראשון, אבל השאלה היא אחר חג הסוכות [וכמבואר בדברי הר"י מלוניל שהובאו בהערה לעיל].

יד. **בברייתא** להלן (ע"ג) מבואר שרבי אליעזר השיב לרבי יהושע, שאם רוצה אדם להזכיר כל השנה ואפילו בימות הקיץ, יכול הוא אכן להזכיר, אך אין זו חובה, אבל מיום טוב הראשון של סוכות חובה להזכיר, כדי לרצות [לפייס ולשבח את הקב"ה] על ירידת הגשמים קודם הבקשה עליהם, כי כל הבא לבקש דבר, צריך לרצות קודם הבקשה, ולא הקפיד על הסימן קללה [כמבואר בהערה לעיל]. אמנם לרבי יהושע אין לרצות בחג עצמו, כיון שהגשמים הם סימן קללה בחג [ודי בריצוי של יום טוב האחרון. ריטב"א (ד"ה רבי יהושע)]. תוספות (ד"ה אם). דבריהם מבוארים יותר במה שכתב הרא"ה (ד"ה מאימתי), שאף לדעת רבי יהושע החג הוא זמן ראוי לירידת גשמים, אלא מאחר והם מונעים את הישיבה בסוכה, הם סימן קללה, ואין להזכירם בחג. ולדעת רבי אליעזר כיון שהחג הוא זמן ראוי לגשמים, חובה לרצות עליהם אז שירדו לברכה. [במראה כהן (ד"ה ומ"ל) כתב, שיש לבאר שרבי אליעזר ורבי יהושע למדו שהתחלת ההזכרה צריכה להיות בחג הסוכות, ביום טוב הראשון או האחרון שלו, מהפסוק (דברים יא יד) 'ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש, **ואספת** דגנך' וגו', והיינו שזמן המטר הוא בזמן האסיף, שהוא חג הסוכות. ויש ללמוד את דין 'מוריד הגשם' מפסוק זה, כמו שמצינו בגמרא להלן, שלמדו מסמיכות פסוק זה לפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם' (שם יא יג) שהזכרת 'מוריד הגשם' היא בתפילה, כי התפילה היא עבודה שבלב].

טו. ר"י מלוניל (ד"ה אין), רע"ב (פירוש שני), על פי פירוש אחד בגמרא להלן (ד.) [ואמר התנא רק 'סמוך לגשמים' ולא פירש מתי הוא זמן זה, כיון שלא בא ללמד כאן את זמן שאלת 'ותן טל ומטר', כי זה מבואר במשנה להלן (י.), אלא כוונתו רק לומר שאף לרבי אליעזר שמזכירים גשמים ביום טוב ראשון, אין שואלים אז את הגשמים. נמוקי יוסף (ד"ה אין)]. בגמרא שם הובא פירוש נוסף, שאף שנקטה המשנה לשון 'שאלה' בפיסקא זו, מכל מקום כוונתה להזכרת 'מוריד הגשם', ומה שאמרה המשנה 'אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים', פירושו שאין מזכירים 'מוריד הגשם' אלא ביום טוב האחרון, כי זמן הגשמים הוא אחר החג, ולפי זה סתם התנא את דבריו כאן כדעת רבי יהושע.

טז. **כמבואר** להלן (ג.) ראה רש"י שם (ד"ה הי). וכן כתבו בשיטת הריב"ב (ד"ה מיום - הגשמים), ובפירוש תלמיד הרמב"ן (ד"ה מיום).

יז. **תוספות** יום טוב. וכתב בעוד יוסף חי (ד"ה אין) שיש להוכיח שרבי יהודה בא לחלוק על רבי יהושע ולא לפרש את דבריו, כי אם בא לפרשם, היה לתנא להסמיך את דברי רבי יהודה לדברי רבי יהושע ולא להפסיק ביניהם בפיסקא 'אין שואלין את הגשמים' וכו'. [אמנם בתוספות יום טוב הביא את דעת הרמב"ם שרבי יהושע ורבי יהודה אמרו דבר אחד, וראה מה שביאר בעוד יוסף חי בדעת הרמב"ם].

יח. **'העובר** לפני התיבה' הוא כינוי לשליח הציבור. רמב"ם (פירוש המשנה ברכות פ"ה מ"ג). ה'תיבה' היא ארון הקודש שבו מונחים ספרי התורה. תוספות (שבת לב. ד"ה על). ואמר התנא 'לפני התיבה', כיון שצריך שיהיו פני שליח הציבור כלפי ארון הקודש. בית יוסף (או"ח סי' קג ס"ה ד"ה ומינה).

ונקרא 'עובר' מלשון הקדמה, וכלשון הפסוק (מיכה ב יג) 'ויעבור מלכם לפניהם' וגו', כלומר, ששליח הציבור מקדים ומתחיל את התפילה. והיה ברכה (ברכות שם ד"ה העובר). ופירש עוד, שנקרא כן על שם מה שדרשו חז"ל (ר"ה יז:) מהפסוק (שמות לד ו) 'ויעבור ה' על פניו' וגו', 'מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור' וכו'. ובהון עשיר (ברכות שם) ביאר, שקרא התנא לשליח הציבור 'עובר לפני התיבה' ולא 'עומד', כדי לרמוז שצריך לקצר בתפילתו, כאילו הוא עובר דרך שם, ולא להאריך כאדם העומד, וכמבואר במסכת ברכות (לא.) שכאשר היה רבי עקיבא מתפלל עם הציבור, היה מקצר מפני טורח הציבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו היה מאריך.

יט. **רמב"ם** (פירוש המשנה). וכתב בתוספות יום טוב, שזה כמנהג ספרד שנהגו להזכיר 'מוריד הטל' בימות הקיץ, אבל מנהג בני אשכנז הוא שאין מזכירים כלום בימות הקיץ [ראה בטור (או"ח סי' קיד) ושלחן ערוך (שם סעי' ג) שהובאו מנהגים אלו]. ובדברי יעקב (שור, תניינא סי' פח ד"ה הרמשון) כתב, שכמנהג בני אשכנז מוכח מלשון התנא במשנה, שאמר בסתם 'הראשון אינו מזכיר' 'האחרון אינו מזכיר', ומשמע שאינו מזכיר כלל [וראה בריטב"א להלן (ג. ד"ה תנא) שכתב שהמנהג הוא להזכיר 'מוריד הטל' בימות הקיץ, ומלשון התנא במשנה הוכיח רק שאין 'חיוב' להזכירו]. ראה שם הוכחה נוספת מלשון המשנה.

רבי יהודה נקט 'ראשון' ו'אחרון', מפני שמנהג הקדמונים היה שהיו להם שני חזנים, אחד לתפילת שחרית ואחד לתפילת מוסף. ר"י מלוניל (ד"ה אין).

כ. **אף** הקהל מתחילים להזכיר 'מוריד הגשם' בתפילת מוסף של יום טוב אחרון, ומכל מקום תלה רבי יהודה את תחילת ההזכרה בשליח הציבור, ואמר 'העובר לפני התיבה' וכו', מפני ששליח הציבור מזכיר ראשון, וכמו שאמרו בירושלמי (פ"ו ה"ו) שאסור לקהל להזכיר, קודם שיכריז שליח הציבור 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בקול רם לפני תפילת מוסף. רא"ש (סי' ג) [ואגב שהוצרך רבי יהודה לתלות בשליח הציבור לענין הזכרת 'מוריד הגשם' ביום טוב אחרון של חג, לכן תלה בו גם לענין הזכרת 'מוריד הטל' ביום טוב ראשון של פסח, אף שאין שליח הציבור צריך להכריז אז. ר"ן (ד"ה ר' יהודה - פירוש הגמרון)]. והביא הרא"ש, שבסדר רב עמרם ז"ל כתב, שאחר שהתחיל השליח ציבור להזכיר במוסף, מתחילים הקהל להזכיר רק במנחה, ודייק כן ממה שאמר רבי יהודה 'העובר לפני התיבה' וכו', אך סיים הרא"ש שאין אנו נוהגין כן.

בירושלמי (פ"ו ה"ו) שאלו [הובא בתוספות (להלן ע"ג ד"ה העובר)], מדוע אין מתחילים ומפסיקים להזכיר בתפילת ערבית [שהרי ניתן להתחיל בתפילת ערבית של שמיני עצרת, כיון שכבר עבר חג הסוכות והגשמים אינם סימן קללה. רא"ש (סי' ג)]. והשיבו, שאין כל הקהל נמצא בערב בבית הכנסת, ונמצא שחלקם מזכירים וחלקם לא, ונעשים הקהל אגודות אגודות [וביבמות (יג:) דרשו מהפסוק 'לא תתגודדו' (דברים יד ו), 'לא תעשו אגודות אגודות']. ושאלו שם עוד, מדוע אין מזכירים בשחרית. והשיבו, שאם היו מזכירים בשחרית, יסברו אלו שלא באו בערב לבית הכנסת, שכבר התחילו להזכיר בערבית, ובשנה הבאה יזכירו בערב. בירושלמי שם (ה"ג) אמרו טעם נוסף [הובא ברי"ף] שמתחילים ומפסיקים במוסף, כדי שיצאו כל המועדות באמירת טל, מפני שהטל סימן יפה לעולם. וביאר במכתם (להלן ג. ד"ה העובר), שכאשר מתחילים להזכיר גשם במוסף של שמיני עצרת ומפסיקים במוסף של פסח, נמצא שמזכירים טל כל ימי חג הפסח וכל ימי חג הסוכות. [וראה בקרבן נתנאל (סי' ג אות פ) שלא די בטעם זה כדי לבאר מדוע אין מפסיקים להזכיר גשם בערבית יום טוב ראשון של פסח, כי אדרבה לפי טעם זה היה לו להפסיק מבערב, כדי שיבוא המועד כבר בתחילתו בטל, אלא צריך גם לטעם שהביאו התוספות, שאין כל העם נמצאים בערבית. וראה בראב"ד (כאות שם ד"ה ונמקוס), ובראש (סי' ג) שלא די בטעם הראשון כדי לבאר מדוע לא מתחילים להזכיר בערבית של שמיני עצרת, כיון שהיום הקודם לו הוא חול המועד ואין עושים אז מלאכה, ולכן נמצאים הקהל בערב בבית הכנסת, אלא צריך לזה את הטעם השני, אך להפסקה בפסח שייך הטעם הראשון, כי ערב פסח הוא חול, והעם טרודים במלאכתם ובמצה ובמרור. אמנם ראה ביפה עינים (ד"ה ויו"ט) שהקשה על דבריהם מסדר הדברים בירושלמי]. ובפסקי הרי"ד (ד"ה המתחיל) כתב טעם אחר, לפי שהעם מתאסף במוסף יותר מבשחרית, מפני שמתאספים אחר שחרית כדי לשמוע קריאת ספר

מאימתי

מאימתי מזכירין גבורות גשמים. שמומר משיב הרוח ומוריד הגשם, ובגמרא מפרש טעמא דמאי קרי ליה גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה[ה] שנאמר עושה גדולות וגו': סימן קללה בחג הן. כדתנן בסוף פרק היסן (דף כח:) מאימתי מותר לפנות מסתכרת המקפה, משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו ונפך לו קיתון על פניו וא"ל אי אפשי בשמושך, כלומר כשהגשמים יורדין לסוכה הכל יוצאין ורואה אחין הקב"ה חפץ שנשתמש[ו] לפניו, ואמאי מתחילין להזכיר גבורות גשמים בחג ורואה שהוא מתפלל שיבא מטר בחג: **לא אמרתי לשאול.** שיתפלל על הגשמים בחג כגון ותן טל ומטר: **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג גבורות של מקום שמוריד גשמים:[ז] **בעונתו.** כלומר בזמנו: **אם כן.** ואמאי פוסק בפסקא מלהזכיר: **גמ' תנא היכא קאי.** כלומר מדקתני מאימתי מכלל דפשיטא ליה להאי תנא דחייבים להזכיר, והיכא חזינן דמחייב להזכיר: **התם קאי.** מזכירין גבורות גשמים כו' במסכת ברכות: (ח)**וליתני התם.** במסכת ברכות מסוף דמתני'[ט] מזכירין ליתני מאימתי): **מ"ש דשבקיה עד הכא.** כלומר האי דקתני הכא במסכת מועד מאימתי, ליתני התם (ד) דקתני מזכירין במסכת ברכות היינו סדר זרעים: **עד הכא. עד סדר מועד: אלא.** לא תימא דהא דקתני מאימתי דהתם קאי, דתנא מרישא הכא סליק שפיהן בסדר אחד הן, להכי לא מצי למימר מאי שנא דשבקיה עד הכא:[י] **בחג.** הוי דין על המים, ומשום דמתי אימתי הוי דין על המים קתני נמי אימתי זמן הזכרה) (ה): **ואידי דתני בחג נידונין.** כלומר אגב דתנא בחג נידונין על המים קסבר בנפשיה הואיל ונידונין בחג על המים ש"מ בעינן להזכיר עיינא דמיא לרגוי על המים לדיתו לברכה, להכי קתני מאימתי מזכירין: כתיב עושה גדולות (ו) **עד אין חקר.** אלמא דכתיב חקר בגשמים, כתיב הכא עושה גדולות עד אין חקר וכתיב התם[ג] הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ג) וכתיב[ד] מכין הרים בכחו נאזר בגבורה ומנא לן דבתפלה דתניא[ד] (ח) לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם[ו] איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה וכתיב בתריה[ח] ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש. אמר ר' יוחנן (ט) ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של (ג) גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים מפתח של גשמים דכתיב[ז] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו מפתח של חיה מנין דכתיב[ח] ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה

מאימתי מיום טוב האחרון של חג. שמיני לגי יתבון בסוכה ואפילו החילנא חינו חלגי מדרבנן משום ספיקא ומע"ג דבקיעין בקביעא דירחא גזרה שמא יחזור הדבר לקלקולו או משום מנהג אבותינו בידינו כדתי' פ"ק דביצה (דף ד:) ולכן מדכרינן אגב כל שבעה לג שהגשמים דימי סוכה סימן קללה הן כדתנן פרק שני לסוכה (דף כח:) משל לעבד וכו': **אם כן.** אס אתה אומר מזכירין מע"פ שאין שואלין הואיל ומשמע בעונתו אף בקיץ יזכירו ומה אתה עותן סימן מי"ט הראשון ור' אליעזר אומר בדרייתא בגמרא[ו] כל הקיץ אס בא להזכיר מזכיר לעולם בעונתו משמע מיהו עד שיגיע לג רמי עליה חובה אגב בי"ט ראשון חובה לרגות לפני שאלה שכל הבא לבקש מקדים ומרגה ומסיימן קללה לג קפדינן ורבי יהושע קפיד: **התם קאי.** פירוש בסדר זרעים בברכות פרק אין עומדין (דף לג.) וליתני התם מאי שנא כו' כלומר מאימתי תנא הכא בסועד מאי התם בתני התם בסדר זרעים:

אלא תנא מראש השנה קא סליק. פירוש ור"ה הוא בסדר מועד ואס תאמר והאמר ליתני בסדר זרעים וי"ל דהכא עיקר לאמר בחג נידונין על המים ואורחא דמילתא לרגות לפני שאלה לכך שביק עד הכא אגב בסדר זרעים (ח) אומרים מזכירין גבורות גשמים אפשר דמשמע לעולם כמו מחיית המתים אי הבדלה בחונן הדעת:

וליתני מאימתי מזכירין (ט) **גשמים מאי גבורות גשמים אמר ר' יוחנן שיורדין בגבורה.** תימה התם בברכות פ' אין עומדין (שם) קתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו' אמאי לג קא מקשה כמו הכא וליתני מזכירין על[ט] הגשמים מאי גבורות ויש לומר שאני הכא דהוי עיקר סדר של גשמים בזמיה זמן מתחילין לאומרו ומאימתי פוסקין מלאומרו ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם: **וכתיב** מכין הרים בכחו נאזר בגבורה. וזה גבי בריאת עולם וכי היכי דהאי חקר בבריאת העולם רומה לומר בגבורות כמו כן הכא גבי גשמים האי חקר נמי רומה לומר גבורות אבן ים להקשות אמאי נקט גבורות טפי מכח וכמו כן הוה ליה למימר מאימתי מזכירין כח גשמים או ליתני גדולות גשמים וי"ל דמן הדין נקט גבורות משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה אי נמי משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות:

שלשה מפתחות שלא נמסרו לשליח. ות"ת והא אמרינן (סנהדרין דף קיג.) דמפתח הגשמים (י) נמסרין לאליהו וכן מפתח של תחיית המתים וכן לאליעזר דכתיב (מלכים ח יז) ויאמר אליהו חי ה' וגו' והא"כ[ל] אומר בפירקין דלקמן (דף כג.) וי"ל דהא דקאמר שלא נמסרו לשליח היינו ר"ל שלא נמסרו מעולם דהא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו אלא שלא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם[מ]: **וישמע** אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש שהוא בעצמו עשה ות"ת מהכא משמע דליכא אלא שלשה מפתחות וה"כ ים להקשות והא כתיב (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו ומשמע נמי שלא נמסרו לשליח וכמו ההיא וישמע אליה אלהים וגו' וה"כ אמאי לג תני לה וי"ל דלא תניא כי אס אותן מפתחות של טובה ולהכי לג קא תניא מפתח של זרע ות"ת דמשמע מהאי קרא דפתח ה' שלא נמסר מפתח של זרע לשליח והא אמרינן (פסחים דף קיח.) יורקמי סר של נרד הוי וי"ל מכלי זעם מהכא קאמר שלא נמסרו לשליח אבל משום נרד לא דאותו של נרד נמסרו[מ]:

מיבעיא

מן הסוכה ונראה שאין חפץ הקב"ה שישבו בסוכה **ואמאי מתחיל להזכיר** גבורות גשמים ונראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג: **לא אמרתי ליישאל** שיתפלל על הגשמים בחג **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג (ו) גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים בעונתם לאחר החג כשצריכין: **אם כן עולם יהא מזכיר** אפי' בימות החמה שמוריד גשמים בעונתן: **גמ' התם קאי מזכירין כו'** במס' ברכות: **וליתני התם** במס' [ברכות] סמוך לדתני כו' ליתני מאימתי מ"ש דשבקיה עד הכא כלומר מי קתני הכא בסדר מועד מאימתי אמאי דתני מזכירין במס' ברכות דהיינו בסדר זרעים. **תנא מר"ה סליקי** ששניהם בסדר אחד הן להכי לא מצי למימר מ"ש דשבקיה עד הכא. **כתיב עושה גדולות עד אין חקר** אלמא דכתיב חקר בגשמים **וכתיב חקר בבריתו של עולם** מה בבריתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה: **שלא נמסרו** שלשתן ביחד **ביד שליח. יפתח ה'** ולא שליח

מסורת הש"ס עם הוספות

(ה) [נרכות ג.], ג) סס לג., ג) ר"ה טז., ד) ספרי עקב פיסקא מא, ה) סנהדרין קיג., ו) לקמן ע"ב, ז) ע"ע תוס' נדה טז: ד"ה מלאך ועי' מדרש שוח"ט מזמור עח.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שנאמר עושה גדולות ואין חקר נפלאות כו' כל"ל ותיבת עד נמחק וע"ג (איוב ה): (ב) שם אין חקר לתבונתו נותן ליעף כח וכתיב מכין הרים: (ג) שם ואלו הן מפתח של חיה ומפתח של גשמים ומפתח של תחיית המתים מפתח של חיה מנין דכתיב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה מפתח של גשמים מנין דכתיב יפתח ה' לך גו' מטר ארצך בעתו מפתח של תחיית המתים וכו' כל"ל: (ד) רש"י ד"ה מאי שנא כו' ליתני התם היכא דתני כו' סדר זרעים אמאי שבקיה עד הכא כו' כל"ל והד"ח: (ה) ד"ה בחג כו' זמן הזכרה לישנא אחרינא ותיידי דתני כו' כל"ל והד"ח: (ו) ד"ה כתיב עושה גדולות ואין חקר כו': (ז) ד"ה ומאי כו' ניחא. נ"ב דקא קשיא ליה קושיית התוס': (ח) תוס' ד"ה תנא כו' אבל בסדר זרעים דתני מזכירין כל"ל: (ט) ד"ה וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים כו' פרק אין עומדין דקתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין וכו' מאי נ"מ כו' כל"ל ותיבת הגשמים נמחק: (י) ד"ה שלשה כו' דמפתח הגשמים נמסר לאליהו:

הגהות וציונים

ג] בכת"י ובראשונים הואיל ואין הגשמים **סימן ברכה** בחג (וכ"ה במשניות דפו"י), ועי' ע"ז בחי' הריטב"א ומאירי: ג] בכת"י **את** הגשמים, וכן הלשון ישר (דק"ס), ועי' תוס' ובהג' יעב"ץ (ועי' הג' הב"ח בתוס'): ג] [צ"ל עושה גדולות **ואין** חקר **נפלאות** עד אין מספר (איוב ה פ"ט) וכן בח"א למהרש"א ע"ש וגם לקמן ט ע"ב ונדה לא ע"א ובפי' הרע"ב מ"ב פ"ה דברכות צריכין אנו להגיה על דרך הנ"ל] (גליון): ד] בכת"י נוסף וכתיב **בתריה** (ועי' מהרש"א): ה] ברש"י שבריף **בגבורת הקב"ה**: ו] נדצ"ל **שנשמש**: ז] בדפו"ר הד"א שמוריד גשמים **בעונתן** כלומר **בזמנן**, ועי' מאירי וברייטב"א. ולפנינו הוא דיבור בפנ"ע ע"פ המהרש"א (שהגיה כן כפי הנראה לאפוקי דאין כוונת רש"י כדעת הי"א בריטב"א שתיבת "בעונתו" הוא מן הנוסח שאומר בלשון זה ממש אלא דהוא הסבר בכוונת הנוסח דמשמע בעונתו ולכן פירש כלומר בזמנו שאומר מוריד הגשם ומשמעותו הוא שמורידו בעונתו וכמבואר בתוס', אחרונים). ועי' תפארת ישראל במשניות: ח] רש"א מ"ז (גליון), ועי' מנחם משיב נפש: ט] צ"ל **לדתני** (באה"מ): י] רש"א מ"ז (גליון), ועי' ראש משביר, ממ"נ, ובהג' הב"ח אות ה: כ] תיבת "על" נמחק (מהרש"א), ועיין הג' יעב"ץ ולעיל אות ב (ועי' הג' הב"ח): ל] נדצ"ל **והא"נ**: מ] צ"ל **נמסר** (רש"ש):

א א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע ח"ח סי' קיד סעיף ג:
ב ד מיי' שם הלכה טז ומ"ג שם טוש"ע ח"ח סי' קיז סעיף ג:
ג ה מיי' שם הלכה יג וסמג שם טוש"ע ח"ח סי' רלד סעיף ג:
ו מיי' פ"ג מהלכות תפלה ה"ג וסמ"ג שם:

משנת ראשונים

תנא היכא קאי דקתני מאימתי. דהא מדרבנן הוא וצריך למיתני חיוב הזכרה מעיקרא, מה שאין כן בסוכה ולולב ושופר שחיובם מפורש בכתוב ולא הוצרך התנא לשנות אלא הלכותיהן. **[הריטב"א]**

תנא התם קאי דקתני מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים שכל חיי העולם הזה תלויים בה, וכן בתלמוד המערב סמכוה על המקרא דכתיב יחיינו מיומים וסמיך ליה ויבא כגשם לנו. **[מאירי]**

לפי ששקולה כתחיית המתים שהוא ענין דומה לו שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לבושים, והוא ג"כ לראיה על תחיית המתים כדאמרינן בכתובות (קיא:) ק"ו מחטה לענין שאמר הכתוב (תהלים עב) ויציצו מעיר כעשב הארץ. **[הריטב"א]**

וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים, ועוד שכל ענין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים ולפיכך נקראת ברכת גבורות. **[הריטב"א]**

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה. שהתפלה קרויה עבודה, שנאמר (דניאל ו יז) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא, וכי יש פולחן בבבל, אלא על שהיה מתפלל, שנאמר (שם ו יא) וכורן פתיחן ליה וגו'. וכן בדוד הוא אומר (תהלים קמא ב) תכון תפלתי קטרת לפניך. **[רש"י, דברים יא יג]**

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח. סימניה מפת"ח מטר פרנסה תחייה חיה. **[טור אורח חיים סימן קיד]**

רבינו גרשום מאור הגולה

מאימתי מזכירין גבורת גשמים. שאומ' מוריד הגשם: **מאחר שהגשמים סימן קללה הוא בחג** כדאמרן בסוכה משל לעבד שמשמש לרבו והפך לו רבו קיתון על פניו כלומר שאינו חפץ בו אף כך כשיורדין גשמים בחג יוצאין הכל

תורה אור השלם

א) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט] ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י] ג) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח] ד) מֵכִין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז] ה) וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: [דברים יא, יג] ו) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד] ז) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב] ח) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ: [בראשית ל, כב]

פשוט לתנא שחייבים להזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', אלא שבירר ממתי מזכירים, הגמרא מבארת מהיכן היה דין זה פשוט לתנא:

שואלת הגמרא, **תַּנָּא הֵיכָא קָאֵי** - על איזה מקום שכבר נתבאר בו שחייבים להזכיר 'מוריד הגשם' סמך התנא, **דְּקָתָנֵי 'מֵאֵימָתַי'** - שלכן בירר 'מאימתי מזכירין גבורות גשמים', ולא בירר היכן מצינו שחייבים להזכיר[כא]. משיבה הגמרא, **תַּנָּא הָתָם קָאֵי** - התנא סמך על המשנה בברכות (לג.), **דְּקָתָנֵי** - ששנינו שם[כב], **'מַזְכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים** - 'משיב הרוח ומוריד הגשם', **בִּתְחִיַּית הַמֵּתִים** - בברכת 'אתה גבור' שמוזכר בה ענין תחיית המתים, **וְשׁוֹאֲלִין** - ומבקשים 'ותן טל ומטר' **בִּבְרָכַת הַשָּׁנִים** - ברכת 'ברך עלינו', **וְהַבְדָּלָה** - תפילת 'אתה חוננתנו'[כג] **בִּברכת חוֹנֵן הַדָּעַת'**, **וְקָתָנֵי** - ולכן שנה התנא כאן, **'מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים'**. שואלת הגמרא, **וְלֵיתְנֵי הָתָם** - היה לתנא לשנות ולברר זאת שם בסדר זרעים [כיון שמסכת ברכות היא מסדר זרעים], **מַאי שְׁנָא דְּשַׁבְקֵיהּ עַד הָכָא** - ומדוע עזב את בירור דין זה עד כאן בסדר מועד [מסכת תענית היא מסדר מועד][כד]. מסיקה הגמרא, התנא לא סמך על המשנה במסכת ברכות, **אֶלָּא הַתָּנָא מִמַּסֶּכְתָּא רֹאשׁ הַשָּׁנָה** שבסדר מועד **סָלֵיק** - בא, כלומר, עליה סמך, **דְּתָנֵן** - ששנינו בה (טז.) **'וּבָחַג נִידּוֹנִין עַל הַמַּיִם'**, **וְאַיְידֵי דְּתָנָא** - ואגב ששנה שם **'וּבָחַג נִידּוֹנִין עַל הַמַּיִם'**, והבין מכך שמאחר ונידונים אז על המים, צריך להזכירם באמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם' כדי לרצות עליהם שיבואו לברכה[כה], לכן **תָּנָא** - שנה כאן במשנתנו שאף היא מסדר מועד, **'מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים'**[כו].

★

הגמרא מבארת מדוע אמר התנא לשון 'גבורות' על ירידת גשמים: שואלת הגמרא, **וְלֵיתְנֵי** - היה לתנא לשנות **'מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין עַל הַגְּשָׁמִים'**[כז], **מַאי** - מהו לשון **'גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים'** שאמר התנא, איזו גבורה יש בירידת גשמים[כח]. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִפְּנֵי שֶׁיּוֹרְדִין בִּגְבוּרָה** ובכח כדי שיכנסו לתוך הארץ וירוו אותה[כט], **שֶׁנֶּאֱמַר** (מיוב ה ט) **'עוֹשֶׂה גְדֹלוֹת (עד אין) [וְאֵין] חֵקֶר, (וְ)נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר'**[ל], **וּכְתִיב** בפסוק הסמוך לו (שם ה י) **'הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת'**[לא].

הגמרא מבארת איך למד רבי יוחנן מפסוקים אלו שהגשמים יורדים בגבורה:

מבררת הגמרא, **מַאי מַשְׁמַע** - מה היא משמעות הלימוד מהפסוקים שהביא רבי יוחנן, הרי נאמר שם 'גדולות' ואין דומה 'גדולה' ל'גבורה'[לב]. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבָּה בַּר שִׁילָא, אַתְיָא** - דבר זה נלמד בגזירה שוה[לג] **'חֵקֶר' 'חֵקֶר' מִבְּרִיתוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּתִיב הָכָא** -

תורה ונשארים להתפלל גם מוסף, לכך תיקנו שכל שינוי תפילה יהיה בקיבוץ עם, כדי שידעו הציבור שמעכשיו יש שינוי בתפילה. ראה טעם נוסף בבעל המאור (ד"ה רבי).

כא. במסכת סוכה ששנה שם התנא את פרטי מצות סוכה ולולב, וכן במסכת ראש השנה ששנה שם את פרטי הלכות שופר, לא הוצרך לשנות קודם את חיובם, כיון שהוא מפורש בפסוק, אבל כאן בענין הזכרת 'מוריד הגשם' שהיא מדרבנן, היה צריך התנא לשנות תחילה את חיוב ההזכרה, ורק אחר כך לברר מתי הוא זמנו, לכן שואלת הגמרא, מדוע לא בירר התנא היכן מצינו שחייבים להזכיר. ריטב"א (ד"ה ובגמ').

כב. המשנה שם עוסקת בדברים אותם מוסיפים בחלק מהברכות שבתפילת שמונה עשרה.

כג. תפילה זו נאמרת במוצאי שבת ויום טוב, ואומרים בה 'המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך' וכו'.

כד. רש"י (ד"ה מ"ש) [על פי מחיקת המהרש"א בדבריו], תוספות (ד"ה המס). והיינו שכוונת הגמרא לשאול שאין דרך התנא לשנות את דבריו על האמור בסדר אחר, אך אין כוונתה לשאול מדוע לא שנה התנא 'מאימתי' סמוך למשנה במסכת ברכות, שאם כן לא מובן מה שתירצה בסמוך על שאלה זו שהתנא סמך על המשנה בראש השנה, כי עדיין יקשה, שהיה לו לשנות 'מאימתי' סמוך למשנה בראש השנה שם. שלמי תודה (נרש"י ד"ה מלי). אמנם בשושנת יעקב (קמאי, נרש"י ד"ה ולמני) ביאר את שאלת הגמרא לשיטת רש"י באופן אחר. ראה דבריו בביאורי רש"י.

כה. 'ריצוי' פירושו, שמתחילים לשבח את הקב"ה בדרך פיוס קודם הבקשה, כדי שהבקשה תבוא אחר הריצוי, וכמו שאמרו (להלן ד:) 'הזכרה נמי ריצוי שאלה היא'. מאירי (ד"ה והמשנה).

כו. רש"י (ד"ה מלמ וד"ה ולימני), וכן פירשו התוספות (ד"ה מלמ). [מלשון התוספות שם נראה שמסכת תענית ומסכת ראש השנה אינן סדורות זו אחר זו, אלא שהן בסדר אחד. קרן אורה (נמוק' שם). וכן משמע ברש"י (ד"ה מלמ). ולפי זה, תירוץ הגמרא הוא מכך שהתנא שנה 'מאימתי' על משנה סדר, ולא ממה ששנה 'מאימתי' מיד אחר שלמד את מסכת ראש השנה]. ולפי פירושם מובנת תיבת 'אלא' בגמרא, והיינו שהגמרא חזרה בה ממה שאמרה בתחילה שהתנא סמך על המשנה בברכות. עוד יוסף חי (נרש"י ד"ה מלמ). וכתבו התוספות (שם), שאין להקשות מדוע אכן לא בירר זאת התנא כששנה את המשנה בסדר זרעים, כיון שמהמשנה בסדר זרעים לא משמע שמתחילים להזכיר בזמן מסוים, כי התנא אמר שם 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים', ואפשר שמזכירים לעולם, כמו דברים אחרים שמזכירים תמיד בתפילת שמונה עשרה, אבל כאן הוא עיקר הענין, שאחר ששנה במסכת ראש השנה שבחג נידונים על המים, ויש ללמוד מכך שמאחר ויש דין על המים, יש זמן מסוים שמתחילים להזכיר בו 'מוריד הגשם' כדי לרצות עליהם לפני שמבקשים עליהם שירדו, משום כך הוצרך התנא לברר ממתי מזכירים.

אמנם הריטב"א (ד"ה ופרינן) כתב, שאף למסקנת הגמרא סמך התנא על האמור במסכת ברכות, ושם הוא עיקר הענין, שהרי המשניות שם עוסקות בסדר הברכות והתפילות, ועוד, שמסכת ברכות היא מסדר זרעים, והזרעים טעונים ברכה וגשמים, אלא שהוקשה לגמרא, מדוע הניח התנא את בירור ענין זה עד כאן בסדר מועד. ועל זה תירצה, שענין זה נרמז גם בסדר מועד באמור במסכת ראש השנה 'ובחג נידונין על המים', וכיון שהתנא הזכיר זאת גם שם, לכן בירר מיד אחר כך במסכת תענית 'מאימתי מזכירין'. [והוסיף, שמשום כך אמרה הגמרא בתחילה 'תנא התם קאי', והיינו שהתנא סמך על המשנה שם בברכות שאינה סמוכה לתענית, ואחר כך אמרה 'תנא מראש השנה סליק', שמשמעות הלשון היא שהתנא שואל 'מאימתי' על דבר שסיים עתה לדון בו, והיינו שסמך על מה ששנה במסכת ראש השנה הסמוכה למסכת תענית]. ואף שאמרו בעבודה זרה (ז.) שאין סדר בשתי מסכתות, ואם כן אין הכרח שהתנא למד את מסכת תענית אחר מסכת ראש השנה, זה רק לענין מחלוקת ואחר כך סתם, שהלכה כסתם [כלומר, שבמקום שהובאה מחלוקת תנאים ואחר כך הובאה במשנה אחת מהדעות בסתם, ההלכה היא כדעה שהובאה במשנה בסתם], כי זה תלוי במה ששנה רבי לתלמידיו, שאם מתחילה הביא את המחלוקת ואחר הסכים לסתום, מוכח שהלכה כסתם, ועל זה אמרו שבשתי מסכתות אין לפסוק כסתם משנה, כיון שאין הכרח שנשנתה המשנה שבמסכת הראשונה קודם המשנה שבמסכת השניה, כי הם לא למדו את המסכתות כסדרם אלא במקום שהיו התלמידים חפצים ללמוד, אבל כשסידר רבי את המסכתות, ודאי סדרם זו אחר זו.

כז. לכאורה אין הבנה לתיבת 'על'. אכן הביא היעב"ץ (ד"ה מזכירין) שיש שלא גרסו את תיבת 'על' וגרסו 'וליתני מאימתי מזכירין הגשמים', וכמו שנראה מהדיבור המתחיל בתוספות (ד"ה ולימני). אך כתב, שאין להביא ראיה מלשון התוספות, כי דרכם לקצר בלשון. ועוד, שבהמשך דבריהם כתבו בפירוש 'מזכירין על הגשמים' [אמנם ראה מהרש"א (נמוק' שם) שמחק שם את תיבת 'על'], וביאר, שלשון 'מזכירין על הגשמים' הוא כמו 'מרצים על הגשמים', וכמו ושאמרו להלן (ד:) 'הזכרה נמי ריצוי שאלה היא'. אוצר התכמה

כח. רבינו חננאל (ד"ה ולימני).

תמהו התוספות (ד"ה ולימני), מדוע לא שאלה הגמרא כן בברכות (לג.) על המשנה שם שאמרו בה 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים'. ויישבו, שדווקא כאן שאלו, כי כאן הוא עיקר הסדר של גשמים, מתי מתחילים להזכירם ומתי מפסיקים.

כט. מכתם (ד"ה מלימני). ופירש עוד, שכוונת רבי יוחנן היא לפלא שבירידת הגשמים, והיינו מה שאמרו בבבא בתרא (טז.) שכל טיפה וטיפה יש לה שביל בפני עצמה ואינן מתערבבות זו בזו, שאם היו מתערבבות, היו מטשטשות את הארץ [היו עושות את הארץ כטיט. רש"י (שם ד"ה מטשטשות)]. והריטב"א (ד"ה מלימני) כתב, שהגבורה היא במה שיורדים על ידי הקב"ה בעצמו [כאמור בסמוך שמפתח של גשמים לא נמסר ביד שליח], כדי לרדות בהם את הבריות, שהרי חיי בני האדם תלויים בהם. והמאירי (ד"ה והמשנה - פירוש רמשון) כתב, שלשון 'גבורה' בירידת הגשמים רומז על ירידתם הרבה פעמים כשאינם אמורים לירד על פי דרך הטבע, והקב"ה בהשגחתו על בניו מורידם להם כשהם מרבים להתפלל לפניו [ראה בעין אליהו (ד"ה מלי) שהוכיח ממה שאמרו בגמרא בברכות (נח.) 'והגבורה, זו יציאת מצרים', שדבר שעושה הקב"ה נגד הטבע נקרא 'גבורה']. ובעיון יעקב (ד"ה מפני) כתב, שצריך גבורה לירידת גשמים כדי שלא יתקבלו תפילת עוברי דרכים שמתפללים על עצירת הגשמים. ראה שם ביאור נוסף.

ל. הפסוק תוקן על פי הגהות הב"ח (מוס ס). ראה בהערה הבאה את טעם התיקון.

לא. פסוק זה שנכתב בו מטר נכתב בסמוך לפסוק 'עשה גדולות ואין חקר' (מיוב ה ט), אבל הפסוק 'עושה גדולות עד אין חקר' (מיוב ט י) המופיע בספרים לפנינו, לא נכתב מטר בסמוך לו, ולכן צריך לתקן ולגרוס 'ואין חקר'. מהרש"א (מ"ח ד"ה שנאמר). נאמר בפסוק 'גדולות' ו'נפלאות' לגבי מטר, ויש לבאר זאת על פי דרשת חז"ל בבבא בתרא (טז.) מהפסוק (מיוב לז כה) 'מִי פִּלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה, וְדֶרֶךְ לחזיז קולות', שדרשוהו על שני דברים שרואים בהם את השגחת הקב"ה בירידת הגשמים: א. 'מי פלג לשטף תעלה', שכל טיפה וטיפה ממי הגשמים יש לה שביל בפני עצמה ואינן מתערבבות זו בזו, שאם היו מתערבבות, היו מטשטשות את הארץ. ב. 'ודרך לחזיז קולות', שהרבה קולות ברא הקב"ה בירידת הגשם, וכל קול וקול ברא לו שביל בפני עצמו, כדי שלא יהיו שני קולות יוצאים משביל אחד, שאם היו יוצאים משביל אחד, היו מחריבים את כל העולם. ואמר הפסוק 'גדולות' על הטיפות, ו'נפלאות' על הקולות. מהרש"א (שם).

לב. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה מלי).

לג. גזירה שוה ענינה, שתי תיבות דומות שנכתבו בשני מקומות בתורה, ולמדים מזו על דיניה של זו, והיא הלכה למשה מסיני. הליכות עולם (שער רביעי פ"ג מוס יד).

מאימתי

מזכירין גבורות גשמים רבי אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג ר' יהושע אומר מיום טוב האחרון של חג אמר לו ר' יהושע הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה[ס] בחג למה הוא מזכיר אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו אמר לו א"כ לעולם יהא מזכיר אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים ר' יהודה אומר[א] העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר[ב] ביו"ט הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר: **גמ'** [ג] תנא היכא קאי דקתני מאימתי תנא התם קאי דקתני[ג] מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים[ד] ושואלין בברכת השנים[ה] והבדלה בחונן הדעת וקתני מאימתי מזכירין גבורות גשמים וליתני התם מ"ש דשבקיה עד הכא אלא תנא מראש השנה סליק דתנן[ו] ובחג נידונין על המים ואידי דתנא ובחג נידונין על המים תנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים וליתני מאימתי מזכירין על[ז] הגשמים מאי גבורות גשמים א"ר יוחנן מפני שיורדין בגבורה שנאמר[א] עושה גדולות (ס) עד אין חקר ונפלאות[ג] עד אין מספר וכתיב[ד] [ב] הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות מאי משמע אמר רבה בר שילא אתיא חקר חקר מברייתו של עולם כתיב הכא עושה גדולות עד אין חקר וכתיב התם[ג] הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ג) וכתיב[ד] מכין הרים בכחו נאזר בגבורה ומנא לן דבתפלה דתניא[ה] [ח] לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם[ו] איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה וכתיב בתריה[ז] ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש. אמר ר' יוחנן[ח] ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של (ג) גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים מפתח של גשמים דכתיב[ז] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו מפתח של חיה מנין דכתיב[ח] ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה

שלשה מפתחות שלא נמסרו לשליח. ומ"ת והא תמרינן (סנהדרין דף קיג.) דמפתח הגשמים (י) נמסרין למליהו וכן מפתח של תחיית המתים וכן למליצע דכתיב (מלכים ו יז) ויאמר מליהו חי ה' וגו' והא"כ[ט] מאי קאמר בפירקין דלקמן (דף כג.) וי"ל דהא דקאמר שלא נמסרו למליה היינו ר"ל שלא נמסרו מעולם להא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו אלא לא נמסרו למליה להיות לעולם ממונה עליהם[י]: **וישמע** אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש שהוא בעצמו עשה ומ"ת מהכא משמע ליכא אלא שלשה מפתחות ומ"כ ים להקשות והא כתיב (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו ומשמע נמי שלא נמסרו למליה וכמו ההיא וישמע אליה אלהים וגו' ומ"כ אמאי לא תני להו וי"ל דלא תניא כי אם אותן מפתחות של טובה ולהכי לא קא תניא מפתח של זעם ומ"ת דמשמע מהאי קרא דפתח ה' שלא נמסר מפתח של זעם למליה והא אמרינן (פסחים דף קיח.) יורקמי סר של גרד הוי וי"ל מכלי זעם אחרינא קאמר שלא נמסרו למליה אבל מאוס גרד לא לאומו של גרד נמסרו[מ]:

מיצעית

מאימתי. מיום טוב האחרון של חג. שמיני לא יתכן בסוכה ואפילו החילונה אינו אלא מדרבנן מאוס ספיקא ומע"ג דבקיעין בקביעא דירחא גזרה שמא יחזור הדבר לקלקולו או מאוס מנהג אבותינו בידינו כדאי' פ"ק דביצה (דף ד:) ולכן מדכרינן אבל כל שבעה לא שהגשמים בימי סוכה סימן קללה הן כדתנן פרק שני דסוכה (דף כח:) משל לעבד וכו': **אם** כן. אם אתה אומר מזכירין מע"פ שאין שואלין הואיל ומשמע בעונתו אף בקיץ יזכירו ומה אתה נותן סימן מי"ט הראשון ור' אליעזר אומר בדרייתא בגמרא[ו] כל הקיץ אם בא להזכיר מזכיר לעולם בעונתו משמע מיהו עד שבא לבקש מקדיש ומרנינן ומסיימין קללה לא קפדינן ורבי יהושע קפיד: **התם** קאי. פירוש בשלש ברכות פרק אין עומדין (דף לג.) וליתני התם מאי שנא כו' כלומר מאימתי תנא הכא כמועד מאי דתני התם בשלש ברכות:

אלא תנא מראש השנה קא סליק. פירוש ור"ה הוא בשלש מועד ואם תאמר ואכתי ליתני בשלש ברכות זרעים וי"ל דהכא עיקר לאמר בחג נידונין על המים ומורחא דמילתא לרבות לפני שאלה לכך שביק עד הכא אבל בשלש ברכות זרעים (ס) אומרים מזכירין גבורות גשמים אפשר דמשמע לעולם כמו מחיית המתים:

מו הבדלה בחונן הדעת:

וליתני מאימתי מזכירין (ט) **גשמים מאי גבורות גשמים אמר** ר' יוחנן שיורדין בגבורה. תימה התם בשלש ברכות פ' אין עומדין (שם) קתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו' אמאי לא קא מקשה כמו הכא וליתני מזכירין על[ז] הגשמים מאי גבורות ויש לומר שאני הכא דהוי עיקר שלש של גשמים בזמן שמתחילין לאומרו ומאימתי פוסקין מלאומרו ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם: **וכתיב** מכין הרים בכחו נאזר בגבורה. וזה גזי בריאת עולם וכי היכי דהמי חקר בבריאת העולם רומה לומר בגבורות כמו כן הכא גבי גשמים המי חקר שמי רומה לומר גבורות אלא להקשות אמאי נקט גבורות טפי מכח וכמו כן הוה ליה למימר מאימתי מזכירין כח גשמים או ליתני גדולות גשמים וי"ל דמן הדין נקט גבורות משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה אי שמי משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות:

שלשה מפתחות שלא נמסרו לשליח. ומ"ת והא תמרינן (סנהדרין דף קיג.) דמפתח הגשמים (י) נמסרין למליהו וכן מפתח של תחיית המתים וכן למליצע דכתיב (מלכים ו יז) ויאמר מליהו חי ה' וגו' והא"כ[ט] מאי קאמר בפירקין דלקמן (דף כג.) וי"ל דהא דקאמר שלא נמסרו למליה היינו ר"ל שלא נמסרו מעולם להא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו אלא לא נמסרו למליה להיות לעולם ממונה עליהם[י]: **וישמע** אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש שהוא בעצמו עשה ומ"ת מהכא משמע ליכא אלא שלשה מפתחות ומ"כ ים להקשות והא כתיב (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו ומשמע נמי שלא נמסרו למליה וכמו ההיא וישמע אליה אלהים וגו' ומ"כ אמאי לא תני להו וי"ל דלא תניא כי אם אותן מפתחות של טובה ולהכי לא קא תניא מפתח של זעם ומ"ת דמשמע מהאי קרא דפתח ה' שלא נמסר מפתח של זעם למליה והא אמרינן (פסחים דף קיח.) יורקמי סר של גרד הוי וי"ל מכלי זעם אחרינא קאמר שלא נמסרו למליה אבל מאוס גרד לא לאומו של גרד נמסרו[מ]:

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [נרכות ג.], ג) סס לג., ג) ר"ה טז., ד) ספרי עקב פיסקא מא, ה) סנהדרין קיג., ו) לקמן ע"ב, ז) ע"ע תוס' נדה טז: ד"ה מלאך ועי' מדרש שוח"ט מזמור עח.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שנאמר עושה גדולות ואין חקר נפלאות כו' כל"ל ותיבת עד נמחק וע"ע (איוב ה): (ב) שם אין חקר לתבונתו נותן ליעף כח וכתיב מכין הרים: (ג) שם ואלו הן מפתח של חיה ומפתח של גשמים ומפתח של תחיית המתים כל"ל: (ד) ר"ש"י ד"ה מאי שנא כו' ליתני התם היכא דתני כו' קדר זרעים אמאי שבקיה עד הכא כו' כל"ל והד"ח: (ה) ד"ה בחג כו' זמן הזכרה לישנא אחרינא ומיידי דתני כו' כל"ל והד"ח: (ו) ד"ה בחונן עושה גדולות ואין חקר כו': (ז) ד"ה ומאי כו' כיחד. נ"ב דקא קשיא ליה קושיית התוס': (ח) תוס' ד"ה אלא כו' אבל בקדר זרעים דתני מזכירין כל"ל: (ט) ד"ה וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים כו' פרק אין עומדין דקתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין וכו' אמאי לא כו' כל"ל ותיבת הגשמים נמחק: (י) ד"ה שלשה כו' דמפתח הגשמים נמסר למליהו:

18/06/2018 אהח דמשנגד

הגהות וציונים

ס] בכת"י ובראשונים הואיל ואין הגשמים סימן ברכה בחג (וכ"ה במשניות דפו"י), ועי' ע"ז בחי' הריטב"א ומאירי: א] בכת"י את הגשמים, וכן הלשון ישר (דק"ס), ועי' תוס' ובהג' יעב"ץ (ועי' הג' הב"ח בתוס'): ב] [צ"ל עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר (איוב ה פ"ט) וכן בח"א למהרש"א ע"ש וגם לקמן ט ע"ב ונדה לא ע"א ובפי' הרע"ב מ"ב פ"ה דברכות צריכין אנו להגיה על דרך הנ"ל] (גליון): ד] בכת"י נוסף וכתיב בתריה (ועי' מהרש"א): ה] ברש"י שבריף בגבורת הקב"ה: ו] נדצ"ל שנשמש: ז] בדפו"ר הד"א שמוריד גשמים בעונתן כלומר בזמן, ועי' מאירי ובריטב"א. ולפנינו הוא דיבור בפנ"ע ע"פ המהרש"א (שהגיה כן כפי הנראה לאפוקי דאין כוונת רש"י כדעת הי"א בריטב"א שתיבת "בעונתו" הוא מן הנוסח שאומר בלשון זה ממש אלא דהוא הסבר בכוונת הנוסח דמשמע בעונתו ולכן פירש כלומר בזמנו שאומר מוריד הגשם ומשמעותו הוא שמורידו בעונתו וכמבואר בתוס', אחרונים). ועי' תפארת ישראל במשניות: ם] רש"א מ"ז (גליון), ועי' מנחם משיב נפש: ע] צ"ל לדתני (באה"מ): י] רש"א מ"ז (גליון), ועי' ראש משביר, ממ"נ, ובהג' הב"ח אות ה: כ] תיבת "על" נמחק (מהרש"א), ועיין הג' יעב"ץ ולעיל אות ב (ועי' הג' הב"ח): ל] נדצ"ל וה"נ: מ] צ"ל נמסר (רש"ש):

עין משפט נר מצוה

א א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע ס"ח סי' קיד סעיף ג:
ב ד מיי' שם הלכה טז ומ"ג שם טוש"ע ס"ח סי' קיז סעיף ג:
ג ה מיי' שם הלכה יג וסמג שם טוש"ע ס"ח סי' רלד סעיף ג:
ו מיי' פ"ג מהלכות תפלה ה"ג וסמ"ג שם:

משנת ראשונים

תנא היכא קאי דקתני מאימתי. דהא מדרבנן הוא וצריך למיתני חיוב הזכרה מעיקרא, מה שאין כן בסוכה ולולב ושופר שחיובם מפורש בכתוב ולא הוצרך התנא לשנות אלא הלכותיהן. [הריטב"א]

תנא התם קאי דקתני מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים שכל חיי העולם הזה תלויים בה, וכן בתלמוד המערב סמכוה על המקרא דכתיב יחיינו מיומים וסמיך ליה ויבא כגשם לנו. [מאירי]

לפי ששקולה כתחיית המתים שהוא ענין דומה לו שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לבושים, והוא ג"כ לראיה על תחיית המתים כדאמרינן בכתובות (קיא:) ק"ו מחטה לענין שאמר הכתוב (תהלים עב) ויציצו מעיר כעשב הארץ. [הריטב"א]

וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים, ועוד שכל ענין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים ולפיכך נקראת ברכת גבורות. [הריטב"א]

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה. שהתפלה קרויה עבודה, שנאמר (דניאל ו יז) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא, וכי יש פולחן בבבל, אלא על שהיה מתפלל, שנאמר (שם ו יא) וכורין פתיחן ליה וגו'. וכן בדוד הוא אומר (תהלים קמא ב) תכון תפלתי קטרת לפניך. [רש"י, דברים יא יג]

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח. סימניה מפת"ח מטר פרנסה תחייה חיה. [טור אורח חיים סימן קיד]

רבינו גרשום מאור הגולה

מאימתי מזכירין גבורת גשמים. שאומ' מוריד הגשם: **מאחר שהגשמים סימן קללה הוא בחג** כדאמרן בסוכה משל לעבד שמשמש לרבו והפך לו רבו קיתון על פניו כלומר שאינו חפץ בו אף כך כשיורדין גשמים בחג יוצאין הכל מן הסוכה ונראה שאין חפץ הקב"ה שישבו בסוכה **ואמאי מתחיל להזכיר** גבורות גשמים ונראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג: **לא אמרתי ליישאל** שיתפלל על הגשמים בחג **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג ו) גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים בעונתם לאחר החג כשצריכין: **אם כן עולם יהא מזכיר** אפי' בימות החמה שמוריד גשמים בעונתן: **גמ' התם קאי מזכירין כו'** במס' ברכות: **וליתני התם** במס' [ברכות] סמוך לדתני מזכירין כו' ליתני מאימתי מ"ש דשבקיה עד הכא כלומר מי קתני הכא בסדר מועד מאימתי אמאי דתני מזכירין במס' ברכות דהיינו בסדר זרעים. **תנא מר"ה סליקי** ששניהם בסדר אחד הן להכי לא מצי למימר מ"ש דשבקיה עד הכא. **כתיב עושה גדולות עד אין חקר** אלמא דכתיב חקר בגשמים **וכתיב חקר ברייתו של עולם** מה ברייתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה: **שלא נמסרו** שלשתן ביחד **ביד שליח. יפתח ה'** ולא שליח

תורה אור השלם

א) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט] ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י] ג) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח] ד) מֵכִין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז] ה) וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: [דברים יא, יג] ו) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד] ז) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב] ח) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ: [בראשית ל, כב]

כתוב כאן בענין הגשמים, 'עוֹשֶׂה גְּדֹלוֹת (עד אין) [וְאֵין] חֵקֶר', וּכְתִיב הָתָם - וכתוב שם בענין בריאת העולם (ישעיה מ כח), 'הֲלוֹא יָדַעְתָּ, אִם לֹא שָׁמַעְתָּ, אֱלֹהֵי עוֹלָם ה', בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ, לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע, אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ'[לד], וּכְתִיב עוד בענין בריאת העולם (תהלים סה ז), 'מֵכִין הָרִים בְּכֹחוֹ, נֶאְזָר בִּגְבוּרָה'[לה], וכיון שבבריאת העולם שנאמר בה 'חקר' נאמר בה גם 'גבורה', יש ללמוד בגזירה שוה, שאף הגשמים שנאמר בהם 'חקר', כאילו נאמר בהם גם 'גבורה'[לו].

★

הגמרא מבררת מנין שהזכרת 'מוריד הגשם' היא בתפילה: מבררת הגמרא, וּמְנָא לָן דִּבְתְפִלָּה - ומנין לנו שהזכרת 'מוריד הגשם' היא בתפילה. משיבה הגמרא, דְּתַנְיָא - ששנינו בברייתא, נאמר בפסוק (דברים יא יג) 'לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם', אֵיזוֹ הִיא עֲבוֹדָה שֶׁהִיא בַּלֵּבָב[לז], הֱוֵי אוֹמֵר זוֹ תְּפִלָּה בכוונה[לח], שצריך לה כוונת הלב[לט], וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ - ונאמר מיד אחר פסוק זה (שם יג יד), 'וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ'[מ], ומסמיכות הפסוקים יש ללמוד שהזכרת גשמים היא בתפילה.

★

אגב שדנה הגמרא לעיל בענין הזכרת גשמים בברכת תחיית המתים ['אתה גבור'], מביאה הגמרא את מאמרו של רבי יוחנן שמוזכרים בו גשמים ותחיית המתים[מא]:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁלֹשָׁה מַפְתְּחוֹת הֵם בְּיָדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ ביחד בְּיַד שָׁלִיחַ אחד שיהיה ממונה עליהם[מב], וְאֵלּוּ הֵן, מַפְתֵּחַ שֶׁל גְּשָׁמִים, וּמַפְתֵּחַ שֶׁל חַיָּה - יולדת[מג], וּמַפְתֵּחַ שֶׁל תְּחִיַּית הַמֵּתִים[מד].

רבי יוחנן מוכיח מפסוקים שמפתחות אלו לא נמסרו ביד שליח: מַפְתֵּחַ שֶׁל גְּשָׁמִים, דִּכְתִיב (דברים כח יב) 'יִפְתַּח ה' לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ', הרי שנאמר 'יפתח ה'', והיינו שה' עצמו יפתח את אוצר המטר ולא על ידי שליח. מַפְתֵּחַ שֶׁל חַיָּה מִנַּיִן, דִּכְתִיב (בראשית ח כא) 'וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֵת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם', הרי שנאמר 'זכר אלהים' - זו חיה, 'את נח' - זו יולדת, 'ואת כל החיה' - זו חיה, 'ואת כל הבהמה' - זו בהמה, 'אשר אתו בתבה' - אלו שרצים, 'ויעבר אלהים רוח' - זה מפתח של גשמים, 'וישכו המים' - זה מפתח של תחיית המתים.

לד. **בפסוק** זה עונה הנביא על מה שהובא בפסוק הקודם, 'למה תאמר יעקב ותדבר ישראל, נסתרה דרכי מה' ומאלהי משפטי יעבור', שמחמת אורך הגלות אומרים ישראל, נסתרה דרכנו מה' ואינו משגיח עלינו ועל צרות הגלות שאנו סובלים. ועונה על כך הנביא, 'הלא ידעת, מדרך השכל, מדעתך, 'אם לא שמעת', ממלמד ומורה, ש'אלהי עולם ה'', כלומר, שהקב"ה הוא שופט את העולם ומשגיח בו, ושופט כל אחד לפי מה שהוא, אלא שאין אנחנו משיגים דעת משפטו בכל מקום, וכן הוא 'בורא קצות הארץ', שברא את הארץ עגולה באמצע הגלגלים המקיפים אותה, ומעמידה בכוחו באמצע בלי שום סמיכה, כמו שנאמר (איוב כו ז) 'תולה ארץ על בלימה'. ואם תאמרו, אכן הוא אלהי עולם וברא אותו ומשגיח עליו, אבל לא יוכל בכל עת לשפוט את ברואיו כיון שמתעייף, לכן אמר 'לא ייעף ולא ייגע', הרי אתם רואים שהוא מסבב את הגלגלים בלא הפסק, אם כן כאשר אינו עושה משפט ברשעים המעבידים את ישראל, אינו מצד עייפות. ואם תאמרו, מאחר שברא את העולם ומעמידו בכוחו ומשגיח בו ושופטו והכוח בידו לשפוט בכל עת ואין לכוחו הפסק, מדוע אינו מושיע את ישראל מצרתם ועושה משפט ברשעים, התשובה היא, 'אין חקר לתבונתו', אין אנחנו יכולים לחקור את חכמתו ותבונתו. על פי רד"ק (ישעיה מ כז-כח).

תיבות 'אין חקר לתבונתו' באות להשמיענו, שאף שיש לאדם להשיג ולחקור מתוך הטבע את מציאות העולם ובריאתו, מכל מקום מה שלא ישיג, יתלה בקוצר השגתו, וכמו שאמרו חז"ל (חגיגה יג.) 'במכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן', וזהו שאמר הנביא 'הלא ידעת, אם לא שמעת' וגו', כלומר, גם בלא שמיעה מתוך התורה שנאמר בה 'בראשית ברא' וגו' (בראשית א א), הלא אפשר שידעת זאת מתוך החקירה בזה, ומסיים הנביא, אף על פי שהורשית להתבונן בזה, מכל מקום 'אין חקר לתבונתו', ולכן מה שלא תשיג הוא משום קוצר השגתך. על פי מהרש"א (חי"א ד"ה כמיכ).

לה. **הפסוק** הזכיר הרים, כיון שההרים הגבוהים הם מנפלאות האל יתברך, שבהם נראה כוחו [ולכן סמך אותם אֶל ואמר (תהלים לו ז) 'כהררי אל']. ואמר 'נאזר בגבורה', שהקב"ה אינו קונה גבורתו מאחר לעת הצורך, אלא מראה גבורותיו בכל עת שירצה, כיון שהיא כחגורה על מותניו ['אזור' הוא חגורה. ראה מלכים ב' (א ח)]. על פי רד"ק (תהלים סה ז).

לו. **יש** להקשות, מדוע נקט התנא דווקא 'גבורות', הרי היה יכול לומר גם 'מאימתי מזכירין כח גשמים', שהרי בתחילת הפסוק שהוזכרה בו 'גבורה' בענין בריאת העולם, נאמר גם 'מכין הרים בכוחו', וכן היה יכול לומר 'מאימתי מזכירין גדולות גשמים', על פי הפסוק הנאמר בענין הגשמים 'עושה גדולות ואין חקר'. תוספות (ד"ה וכמיכ). ותירצו, שנקט גבורות, משום שבגבורה נכלל גם כוח וגם גדולה. ותירצו עוד, שנקט 'גבורות' משום שהברכה שבה מזכירים גשמים מתחילה בתיבות 'אתה גבור'.

לז. **שהרי** עבודה אינה יכולה להיעשות בלב, וכמו שאמרו בספרי (עקב פמ"ג) 'וכי יש עבודה שהיא בלב'.

לח. **סמ"ק** (מצוה יג).

לט. **ובשם** שעבודת המזבח קרויה עבודה, כך גם התפילה קרויה עבודה, שהרי התפילה היא במקום הקרבנות, וכמו שנאמר (תהלים קמא ג) 'תכון תפלתי קטורת לפניך, משאת כפי מנחת ערב' [וכן דרשו במדרש (במ"ר קכא יא) מהפסוק (הושע יד ג) 'ונשלמה פרים שפתינו']. ספרי (עקב פמ"ג). ואף שגם הקרבנות צריכים כוונה, וכמו שאמרו במנחות (קי.) 'אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים', ואם כן היה ניתן לומר שהם העבודה שבלב, מכל מקום אמרו שזו תפילה, כי בקרבנות יש עבודה בידים ממש והכוונה בהם נפרדת מהעבודה, מה שאין כן בתפילה שאין בה עבודה ממש אלא כוונה בלבד, והיא נקראת עבודה על שם הכוונה. עיון יעקב (ד"ה אי זו).

בשלחן ערוך (או"ח סי' קא ס"ג) נפסק שלא יתפלל האדם בלבו אלא צריך לחתוך את דבריו בשפתיו [על פי מה שלמדו בגמרא (ברכות לא.) מתפילת חנה, 'רק שפתיה נעות (שמואל א' א יג), מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו']. וכתב המגן אברהם (שם סק"ג), שאף שהתפילה היא עבודה שבלב, והיה ניתן לומר שכיון שהקב"ה יודע מחשבות, לכן אם התפלל בהרהור יצא, מכל מקום אין יוצאים בהרהור.

הרמב"ם (ספר המצות עשה ה, תפילה פ"א ה"ג) כתב, שתפילה היא מצות עשה מן התורה, והביא את שדרשו כאן ובספרי (עקב פמ"ג) מהפסוק 'ולעבדו', שזו תפילה. וכתב במגילת אסתר (ספר המצות שם) שלדבריו בכל מקום שאמרו חז"ל שהתפילה היא מדרבנן (ברכות כא. סוכה לח.), היינו לענין נוסח התפילה ולא לענין התפילה עצמה. אמנם הרמב"ן (ספר המצות שם) כתב, שהתפילה היא מדרבנן, וכפי שאמרו חז"ל במקומות אלו, והדרשה מ'ולעבדו' היא רק אסמכתא. והוסיף, שאפילו אם היא דרשה גמורה, המצוה מן התורה היא להתפלל רק בעת צרה [ואף שכאן דרשו כן על הזכרת גשמים בתפילות כל ימות הגשמים, ביאר בתורת מרדכי (שו"ת או"ח סי' נג אות ז) שלדבריו מלמדת הדרשה על תפילה בעת צרה שהיא מדאורייתא, כגון כאשר יש בצורת וצריכים לגשם, וכאן סמכו על דרשה זו לענין הזכרת גשם בתפילות כל ימות הגשמים]. ראה עוד מה שכתב בזה בסמ"ק (מצוה יג).

מ. **לכאורה** היה לגמרא להביא פסוק מפורש האמור בתפילת שלמה (דברי הימים ב' ו כו), 'בהעצר השמים ולא יהיה מטר וגו' והתפללו' וגו'. ויש לומר שהפסוק שם עוסק באופן שכבר נעצרו הגשמים, ואמר שלמה שיתפללו אז בעת הצרה, אבל כאן ביררה הגמרא מנין שצריך להזכיר את הגשמים בתפילה הקבועה שבכל יום אף שלא בעת צרה, ועל זה השיבה מהפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם וגו', איזה עבודה שבלב' וכו', כיון שפסוק זה עוסק בעבודה ותפילה הקבועים בכל יום. מהרש"א (ח"א ד"ה ומנלן). ראה בעיון יעקב (ד"ה מנלן) ובקרן אורה (ד"ה ומנלן) שיישבו באופן אחר, וראה עוד מה שכתב בזה בשפת אמת (ד"ה ומנלן).

מא. **ראה** בטור (או"ח סי' קיד), שיש בברכת 'אתה גבור' נ"א תיבות כמנין התיבות בארבעת הפסוקים המובאים להלן במאמרו של רבי יוחנן שמהם נוסדה ברכה זו. וראה עוד בראב"ן (ברכות סי' רד) שביאר כיצד מיוסדים הדברים המוזכרים בברכת 'אתה גבור' על האמור במאמר זה.

בהערה לעיל הובא ביאורו של הריטב"א (ד"ה מתניתין), שכוונת רבי יוחנן במה שאמר לעיל שהגשמים 'יורדים בגבורה' היא, שהם יורדים על ידי הקב"ה בעצמו כדי לרדות בהם את הבריות, לדבריו יש לבאר שלכן הובא כאן מאמרו הנוסף של רבי יוחנן, העוסק בדברים שעושה הקב"ה בעצמו, וביניהם הורדת גשם.

מב. **רש"י** (ד"ה ומנלן). וכתב המהרש"א (ח"א ד"ה שלשה), שהוקשה לרש"י קושיית התוספות (ד"ה שלשה) ממה שאמרו להלן (כג.) ובסנהדרין (קיג.) שמפתח גשמים ותחיית המתים נמסרו לאליהו, וכן לאלישע, ולכן כתב שלא נמסרו שלשתם לשליח אחד ביחד. [בפרשת דרכים (דרוש כא ד"ה אך ומלבד) הקשה, הרי הגמרא הביאה פסוק לכל מפתח בפני עצמו. ראה עוד בביאורי רש"י]. והתוספות תירצו, שכוונת רבי יוחנן היא, שלא נמסרו לשליח שיהיה ממונה עליהם לעולם [כגון יורקמו שר הברד, וגבריאל שר של אש (פסחים קיח.), שהם ממונים על דברים אלו לעולם. באר שבע (סנהדרין קיג. ד"ה שלשה)] אבל נמסרו לשליח שיהיה ממונה עליהם לזמן מסוים. וכן משמע במדרש שוחר טוב (מזמור עח), שאמרו שם 'וכשרצה הקדוש ברוך הוא, נתן להן לצדיקים'. וכתב בקרן אורה (ד"ה ג') שכן משמע מפירוש רש"י בסנהדרין (קיג. ד"ה שלשה). ראה ביאור נוסף בשפת אמת (ד"ה ג').

מג. **רש"י** (שבת קכח: ד"ה חיה, יומא עג: ד"ה והחיה). ונקראת חיה מלשון הפסוק (שמות ו יט) 'כי חיות הנה'. ועוד, מפני שאמרו חז"ל (שבת לו.) 'על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנדה, בחלה ובהדלקת הנר', ואשה שלא נכשלה בהם ונצלה מכך, נקראת חיה. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה שלשה).

במדרש (דב"ר ז ו) הובא כעין מאמר זה, ושם הלשון הוא 'מפתח של עקרות', כלומר, האם תפקד העקרה או לא. אמנם במסכת נדה (סח:) אמרו שעל ההריון יש מלאך ממונה ולילה שמו, וכתבו התוספות שם (ד"ה מלמך) שכאן הכוונה על הלידה עצמה. וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה שלשה).

מד. **לפי** ששלשה דברים אלו הם נסיים, ולא מדרך הטבע כלל, לכן לא נמסרו ביד שליחי הטבע. יפה תואר (ב"ר עג ג ד"ה שלשה - השמי) [וראה שם (ב"ר יג ד ד"ה קסה - השמי) שהכריח שהגשמים הם מעשה נסים]. ובקרן אורה (ד"ה ג') כתב, ששלשה דברים אלו הם מעין בריאה חדשה, כי הגשם מוליד את כל תולדות הארץ, וידוע שבארץ הם כלים ונרקבים והגשם מחיה אותן להוליד ולהצמיח, וכן לידת האדם הוא בגדר בריאת יש מאין, וכן לגבי תחיית המתים הוזכר הפסוק (תהלים עב טז) 'ויציצו מעיר כעשב הארץ' במסכת כתובות (קיא:), ומפני זה אין יד שליח שולטת באוצרות האלו, והם בידו של יוצר הכל. ראה ביאור נוסף בחפץ חיים על התורה (ויגש, מעט למלך הערה ג).

מאימתי

מאימתי מזכירין גבורות גשמים. שמומר משיב הרוח ומוריד הגשם, ובגמרא מפרש טעמא דמאי קרי ליה גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה[ה] שנאמר עושה גדולות וגו': סימן קללה בחג הן. כדתנן במס' סוכה בפרק הישן (דף כח:) מאימתי מותר לפנות מסוכת המקפה, משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו ומ"ל מי שפסי בשמשך, כלומר כשהגשמים יורדין לסוכה הכל יולאין ונרלה[18/06/2018] קיתון הקב"ה חפץ שנשתמש[ו] לפניו, ואמאי מתחילין להזכיר גבורות גשמים בחג ורמזה שהוא מתפלל שיבא מטר בחג: **לא אמרתי לשאול.** שיתפלל על הגשמים בחג כגון ותן טל ומטר: **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג גבורות של מקום שמוריד גשמים:[ז] **בעונתו.** כלומר בזמנו: **אם כן.** ואמאי פוסק בפסקא מלהזכיר: **גמ' תנא היכא קאי.** כלומר מדקתני מאימתי מכלל דפשיטא ליה להאי תנא דחייבים להזכיר, והיכא מזכירין גבורות גשמים כו' **התם קאי.** מזכירין גבורות גשמים כו' במסכת ברכות:[ח] **וליתני התם.** במסכת ברכות סמוך לתניי[ט] מזכירין ליתני מאימתי): **מ"ש דשבקיה עד הכא.** כלומר האי דקתני הכא במסכת מועד מאימתי, ליתני התם (ד) דקתני מזכירין במסכת ברכות היינו סדר זרעים: **עד הכא. עד סדר מועד: אלא.** לא תימא דהא דקתני מאימתי דהתם קאי, דתנא מרא"ש השנה סליק שפיהן בסדר אחד הן, להכי לא מצי למימר אלא תנא מראש השנה סליק דתנן:[י] בחג. הוי דין על המים, ומשום דתני מאימתי הוי דין על המים קתני נמי מאימתי זמן הזכרה) (ה): **ואידי דתני בחג נידונין.** כלומר אגב דתנא בחג נידונין על המים קסבר בנפסיק הואיל ונידונין בחג על המים ס"מ בעינן להזכיר עניינא דמיה לרגויי על המים לימו לנברכה, להכי קתני מאימתי מזכירין: כתיב עושה גדולות (ו) **עד אין חקר.** תלמוד לכתיב חקר בגשמים, וכתיב חקר בברייתו של עולם, מה ברייתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה:

א א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע ח"ח סי' קיד סעיף ג:
ב ד מיי' שם הלכה טז וסמ"ג שם טוש"ע ח"ח סי' קיז סעיף ג:
ג ה מיי' שם הלכה יג וסמג שם טוש"ע ח"ח סי' רלד סעיף ג:
ו מיי' פ"ג מהלכות תפלה ה"ג וסמ"ג שם:

תנא היכא קאי דקתני מאימתי. דהא מדרבנן הוא וצריך למיתני חיוב הזכרה מעיקרא, מה שאין כן בסוכה ולולב ושופר שחיובם מפורש בכתוב ולא הוצרך התנא לשנות אלא הלכותיהן. **[הריטב"א]**

תנא התם קאי דקתני מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים שכל חיי העולם הזה תלויים בה, וכן בתלמוד המערב סמכוה על המקרא דכתיב יחיינו מיומים וסמיך ליה ויבא כגשם לנו. **[מאירי]**

לפי ששקולה כתחיית המתים שהוא ענין דומה לו שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לבושים, והוא ג"כ לראיה על תחיית המתים כדאמרינן בכתובות (קיא:) ק"ו מחטה לענין שאמר הכתוב (תהלים עב) ויציצו מעיר כעשב הארץ. **[הריטב"א]**

וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים, ועוד שכל ענין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים ולפיכך נקראת ברכת גבורות. **[הריטב"א]**

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה. שהתפלה קרויה עבודה, שנאמר (דניאל ו יז) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא, וכי יש פולחן בבבל, אלא על שהיה מתפלל, שנאמר (שם ו יא) וכורין פתיחן ליה וגו'. וכן בדוד הוא אומר (תהלים קמא ב) תכון תפלתי קטרת לפניך. **[רש"י, דברים יא יג]**

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח. סימניה מפת"ח מטר פרנסה תחייה חיה. **[טור אורח חיים סימן קיד]**

מאימתי מזכירין גבורת גשמים. שאומ' מוריד הגשם: **מאחר שהגשמים סימן קללה הוא בחג** כדאמרן בסוכה משל לעבד שמשמש לרבו והפך לו רבו קיתון על פניו כלומר שאינו חפץ בו אף כך כשיורדין גשמים בחג יוצאין הכל מן הסוכה ונראה שאין חפץ הקב"ה שישבו בסוכה **ואמאי מתחיל להזכיר** גבורות גשמים ונראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג: **לא אמרתי ליישאל** שיתפלל על הגשמים בחג **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג ו) גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים בעונתם לאחר החג כשצריכין: **אם כן עולם יהא מזכיר** אפי' בימות החמה שמוריד גשמים בעונתן: **גמ' התם קאי מזכירין כו'** במס' ברכות: **וליתני התם** במס' [ברכות] סמוך לדתני מזכירין כו' ליתני מאימתי מ"ש דשבקיה עד הכא כלומר מי קתני הכא בסדר מועד מאימתי אמאי דתני מזכירין במס' ברכות דהיינו בסדר זרעים. **תנא מר"ה סליקי** ששניהם בסדר אחד הן להכי לא מצי למימר מ"ש דשבקיה עד הכא. **כתיב עושה גדולות עד אין חקר** אלמא דכתיב חקר בגשמים **וכתיב חקר ברייתו של עולם** מה ברייתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה: **שלא נמסרו** שלשתן ביחד **ביד שליח. יפתח ה'** ולא שליח

מאימתי. מיום טוב האחרון של חג. שמיני לגמ יתבון בסוכה ואפילו החילנא חינו מלגמ מדרבנן משום ספיקא ומע"ג דבקיעין בקביעא דירחא גזרה שמא יחזור הדבר לקלקולו או משום מנהג אבותינו בידינו כדתי' פ"ק דביצה (דף ד:) ולכן מדכרינן מגל כל שבעה לגמ שהגשמים דימי סוכה סימן קללה הן כדתנן פרק שני דסוכה (דף כח:) משל לעבד וכו': **אם כן.** מס אתה אומר מזכירין מע"פ שאין שואלין הואיל ומשמע בעונתו אף בקיץ יזכירו ומה אתה נותן סימן מי"ט הראשון ור' אליעזר אומר בדרייתא בגמרא[ו] כל הקיץ אס בא להזכיר מזכיר לעולם בעונתו משמע מיהו עד שמתחיל לגמ רמי עליה חודא מגל בי"ט ראשון חודא לגלות לפני שאלה שכל הבא לבקש מקדיש ומרגה ומסיימן קללה לגמ קפדינן ורבי יהושע קפיד: **התם** קאי. פירוש בסדר זרעים בברכות פרק אין עומדין (דף לג.) וליתני התם מאי שנא כו' כלומר לימאי תנא הכא דמועד מאי דתני התם בסדר זרעים:

אלא תנא מראש השנה קא סליק. פירוש ור"ה הוא בסדר מועד ואס תאמר ואכתי ליתני בסדר זרעים וי"ל דהכא עיקר לאמר בחג נידונין על המים ואורחא דמילתא לגלות לפני שאלה לכך שביק עד הכא מגל בסדר זרעים (מ) מזכירין גבורות גשמים אפשר דמשמע לעולם כמו מחיית המתים מן הבדלה בחונן הדעת:

וליתני מאימתי מזכירין (ט) **גשמים מאי גבורות גשמים אמר ר' יוחנן שיורדין בגבורה.** תימה התם בברכות פ' אין עומדין (שם) קתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו' לימאי לגמ קא מקשה כמו הכא וליתני מזכירין על[ט] הגשמים מאי הכא דהוי עיקר סדר של גשמים בחיזה זמן מתחילין לאומרו ומאימתי פוסקין מלאומרו ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם: **וכתיב** מכין הרים בכחו נאזר בגבורה. וזה גזי בריאת עולם וכי היכי דהאי חקר בבריאת העולם רומה לומר בגבורות כמו כן הכא גבי גשמים האי חקר נמי רומה לומר גבורות אלן ים להקשות לאמי נקט גבורות טפי מכא וכמו כן הוה ליה למימר מאימתי מזכירין כח גשמים או ליתני גדולות גשמים וי"ל דמן הדין נקט גבורות משום טעמא דאיכא כח וגיכא גדולה מי נמי משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות:

שלשה מפתחות שלא נמסרו (י) נמסרין למליהו וכן מפתח של תחיית המתים וכן למליעא דכתיב (מלכים ו יז) ויאמר אליהו אי ה' והא אמרינן (סנהדרין דף קיג.) דמפתח הגשמים ה"ג[י] מוסר בפירקין דלקמן (דף כג.) וי"ל דהא דקאמר שלא נמסרו לשליח אינו ר"ל שלא נמסרו להא של מחיית המתים ושל גשמים נמסרו אלא שלא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם[כ]: **וישמע** אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש שהוא בעצמו עשה וי"ת מהכא משמע דליכא אלא שלשה מפתחות וה"כ יש להקשות והא כתיב (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו ומשמע נמי שלא נמסרו לשליח וכמו ההיא וישמע אליה אלהים וגו' וה"כ אמאי לא תני מפתחות של טובה ולהכי לא קא חשיב מפתח של זעם וי"ת דמשמע מהאי קרא דפתח ה' שלא נמסר מפתח של זעם לשליח והא אמרינן (פסחים דף קיח.) יורקמי שר של ברד הוי וי"ל מכלי זעם אחרינא קאמר שלא נמסרו לשליח אבל מסוס ברד לא לאותו של ברד נמסרו[מ]:

מיבעיא

מן הסוכה ונראה שאין חפץ הקב"ה שישבו בסוכה **ואמאי מתחיל להזכיר** גבורות גשמים ונראה שהוא מתפלל שירדו גשמים בחג: **לא אמרתי ליישאל** שיתפלל על הגשמים בחג **אלא להזכיר.** שמתחיל להזכיר בחג ו) גבורות של גשמים מקום שמוריד גשמים בעונתם לאחר החג כשצריכין: **אם כן עולם יהא מזכיר** אפי' בימות החמה שמוריד גשמים בעונתן: **גמ' התם קאי מזכירין כו'** במס' ברכות: **וליתני התם** במס' [ברכות] סמוך לדתני מזכירין כו' ליתני מאימתי מ"ש דשבקיה עד הכא כלומר מי קתני הכא בסדר מועד מאימתי אמאי דתני מזכירין במס' ברכות דהיינו בסדר זרעים. **תנא מר"ה סליקי** ששניהם בסדר אחד הן להכי לא מצי למימר מ"ש דשבקיה עד הכא. **כתיב עושה גדולות עד אין חקר** אלמא דכתיב חקר בגשמים **וכתיב חקר ברייתו של עולם** מה ברייתו של עולם כתיב ביה גבורה אף בגשמים הוי כמו דכתיב גבורה: **שלא נמסרו** שלשתן ביחד **ביד שליח. יפתח ה'** ולא שליח

ד) [נרכות ג.], ג) סס לג., ג) ר"ה טז., ד) ספרי עקב פיסקא מא, ה) סנהדרין קיג., ו) לקמן ע"ב, ז) ע"ע תוס' נדה טז: ד"ה מלאך ועי' מדרש שוח"ט מזמור עח.

(ח) גמ' שנאמר עושה גדולות ואין חקר נפלאות כו' כל"ל ותיבת עד נמחק וע"ג (מיוב ה): (ב) שם אין חקר לתבונתו נותן ליעף כח וכתיב מכין הרים: (ג) שם ואלו הן מפתח של חיה ומפתח של גשמים ומפתח של תחיית המתים מפתח של חיה מנין דכתיב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה ויפתח את רחמה מפתח של גשמים מנין דכתיב יפתח ה' לך גו' מטר ארצך בעתו מפתח של תחיית המתים וכו' כל"ל: (ד) ר"ש"י ד"ה מאי שנא כו' ליתני התם היכא דתני כו' סדר זרעים אמאי שבקיה עד הכא כו' כל"ל והד"ח: (ה) ד"ה בחג כו' זמן הזכרה לישנא אחרינא ותיובתי דתני כו' כל"ל והד"ח: (ו) ד"ה כתיב עושה גדולות ואין חקר כו': (ז) ד"ה ואמר כו' ניחא. נ"ב דקא קשיא ליה קושיית התוס': (ח) תוס' ד"ה אלא כו' אבל בסדר זרעים דתני מזכירין כל"ל: (ט) ד"ה וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים כו' פרק אין עומדין דקתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין וכו' אמאי לא כו' כל"ל ותיבת הגשמים נמחק: (י) ד"ה שלשה כו' דמפתח הגשמים נמסר למליהו:

ה] בכת"י ובראשונים הואיל ואין הגשמים **סימן ברכה** בחג (וכ"ה במשניות דפו"י), ועי' ע"ז בחי' הריטב"א ומאירי: ו] בכת"י **את** הגשמים, וכן הלשון ישר (דק"ס), ועי' תוס' ובהג' יעב"ץ (ועי' הג' הב"ח בתוס'): ז] [צ"ל עושה גדולות **ואין** חקר **נפלאות** עד אין מספר (איוב ה פ"ט) וכן בח"א למהרש"א ע"ש וגם לקמן ט ע"ב ונדה לא ע"א ובפי' הרע"ב מ"ב פ"ה דברכות צריכין אנו להגיה על דרך הנ"ל] (גליון): ח] בכת"י נוסף וכתיב **בתריה** (ועי' מהרש"א): ט] ברש"י שבריף **בגבורת הקב"ה**: י] נדצ"ל **שנשמש**: כ] בדפו"ר הד"א שמוריד גשמים **בעונתן** כלומר **בזמנן**, ועי' מאירי וברייטב"א. ולפנינו הוא דיבור בפנ"ע ע"פ המהרש"א (שהגיה כן כפי הנראה לאפוקי דאין כוונת רש"י כדעת הי"א בריטב"א שתיבת "בעונתו" הוא מן הנוסח שאומר בלשון זה ממש אלא דהוא הסבר בכוונת הנוסח דמשמע בעונתו ולכן פירש כלומר בזמנו שאומר מוריד הגשם ומשמעותו הוא שמורידו בעונתו וכמבואר בתוס', אחרונים). ועי' תפארת ישראל במשניות: מ] רש"א מ"ז (גליון), ועי' מנחם משיב נפש: ע] צ"ל **לדתני** (באה"מ): פ] רש"א מ"ז (גליון), ועי' ראש משביר, ממ"נ, ובהג' הב"ח אות ה: צ] תיבת "על" נמחק (מהרש"א), ועיין הג' יעב"ץ ולעיל אות ב (ועי' הג' הב"ח): ק] נדצ"ל וה"נ: ר] צ"ל **נמסר** (רש"ש):

תורה אור השלם

א) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט]
ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]
ג) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח]
ד) מִכֵּין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז]
ה) וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: [דברים יא, יג]
ו) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד]
ז) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]
ח) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ: [בראשית ל, כב]

איבעיא להו רבי אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמיר מה לולב ביום וכו'. פי' ולולב הוי רלוי דמיס וגדל על המיס או דלמא מניסוך גמר לה פי' ונפקא מינה (ה) מי מלולב גמר לה מכל ניסוך המיס סבירא ליה דלמו או מניסוך המיס קא גמר לה דסבירא ליה דניסוך המיס ביום רשמון הוא מי נמי דמי מלולב גמר הוה דווקא ביום שנאמר (ויקרא כג) ולקחתם לכם ביום[ב] מכל מי מנסוך הוה מפילו בלילה ולעניו זה מהני למחר מר ומנחתם ונסכיהם (ו) בלילה אף וכו' פירוש דאע"ג דניסוך קרבנות לא הוי עד למחר הקרבת קרבנותיהם ואם כן היאך קריבי נסכים בלילה[ז] רואה לומר בלילה שניה והניסוך החג דהוי ממיס מני למהוי בלילה רשמוה ואע"ג דאמרינן בסוכה יומא בפ' בשמונה (דף כו:) אמר רב[ח] ואיתימא ר' יוחנן אין מנסכים מיס בחג אלא בתמיד של שחר וא"כ לא הוי בלילה רשמונה דהא מיהא אלא ביום יש לומר דאמיד של שחר מכל מקום אי נמי עדיד ליה בלילה:

דאמר רבי אבהו לא למדה רבי אליעזר אלא מלולב. פירוש וסבירא ליה דניסוך לא הוי עד נמי[ט]: **משעת** נטילת לולב. פירוש דהיינו תחילת יום רשמון של סוכות ורבי יהושע אומר משעת הנחתו פירוש למורתא דמוקי שניעי של סוכות אמיתיין אלא ביום. שמתחילין ליטול ביום רשמון: **אף** הזכרה נמי ביום. כלומר שאין מזכירין בלילי יום טוב הרשון עד למחר: מה ניסוך המים מאורתא. כדמסכחין בפ' סוכה (דף מ:) שממלאין הכלי מים לניסוך המים בלילה. ויש ספרים דכתיב בהו למחר מר ומנחתם ונסכיהם בלילה (ג) שמקריבין הקרבנות ביום יכולין להביא המנחות והנסכים בלילה, אף החי ניסוך המים נמי יכול לנהג בלילה: **אף** הזכרה נמי מאורתא. שבלילי י"ט רשמון קאמר ר' אליעזר שמתחילין להזכיר גבורות גשמים: **גמרא** גמיר לה. רבי אבהו דגמר מיניה ר' אליעזר לא למדה אלא מלולב: **מתניתין**[י] **שמיע ליה**. דרבי אליעזר גמר מלולב: **משעת** הנחתו. מיום שמנרכין בו בתחרונה דהיינו בשביעי[א]: **ארבעה** מינין. הללו. שבלולב ואתרוג: **כך** גשמים. יהא מזכיר כל השנה, אפי' בימות החמה אם הוא רוצה יהא מזכיר: **משעה** שפוסק מלשאול. שבפסח פוסק מלומר ותן טל ומטר פוסק מלהזכיר גבורות גשמים, והשתא לא מצית למימר אם בא להזכיר כל השנה כולה מזכיר, אלא בימות החמה אינו מזכיר הואיל ואין זמנו ברכה הוא: **הראשון** המתפלל תפלת מוסף. **האחרון** המתפלל (תפלת) יוצר: **מזכיר** ושוב אינו מזכיר. **שפיר קאמר ליה ר' אליעזר לר"י** דכי היכי דמזכירין תחיית המתים כל השנה אע"ג דלא זמניה כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה ובחג נמי אע"ג דלאו זמנה אין מזכירין הא"ה בחג: **נאמר בשני ונסכיהם** דסגי בנסכה וכיון דבשני אתרבי מ' לדרשה דמים לפיכך מתחיל להזכיר בשני: **בשני ניסוכין הכתוב מדבר** שני ניסוכין על קרבן אחד [ט] ונסכיהם משמע ניסוכין הרבה דקרבנות הרבה. **סבר לה כר"י** דמרבה ניסוך המים

אליה אלהים ויפתח את רחמה מפתח של תחיית המתים מנין דכתיב [א] וידעתם כי אני ה' בפתחי את קבורותיכם במערבא אמרי [ו] אף מפתח של פרנסה דכתיב [ב] פותח את ידך וגו' ור' יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להא אמר לך גשמים [ו] היינו פרנסה: ר' אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג כו': איבעיא להו ר' אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמר לה או מניסוך המים גמר לה מלולב גמר לה מה לולב ביום [ג] אף הזכרה ביום או דלמא מניסוך המים גמר לה מה ניסוך המים מאורתא [ג] דאמר מר [ג] א ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה [ח] אף הזכרה מאורתא תא שמע דאמר רבי אבהו לא למדה ר' אליעזר אלא מלולב איכא דאמרי ר' אבהו גמרא גמיר לה ואיכא דאמרי מתניתא שמיע ליה מאי היא דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים [ט] רבי אליעזר אומר משעת נטילת לולב [י] ר' יהושע אומר משעת הנחתו א"ר אליעזר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם [ג] בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים אמר לו רבי יהושע והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר וכשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה כולה ואינה אלא בזמנה כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה ואינן אלא בזמנן לפיכך אם בא להזכיר כל השנה כולה מזכיר רבי אומר אומר אני משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר ר' עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר ר' יהודה משום ר' יהושע אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב ראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר. שפיר קאמר ליה ר"א לרבי יהושע אמר לך רבי יהושע בשלמא תחיית המתים מזכיר דכולי יומא [יא] זמניה הוא אלא גשמים כל אימת דאתיין זמנייהו היא והתנן [יב] יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה הם שנאמר [יג] הלוא קציר חטים היום וגו'. ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר מ"ט דרבי יהודה בן בתירה דתניא [יד] רבי יהודה בן בתירה אומר נאמר בשני [טו] ונסכיהם ונאמר בששי [טז] ונסכיה ונאמר בשביעי [יז] כמשפטם הרי מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן מים מכאן רמז לניסוך המים מן התורה ומאי שנא בשני דנקט דכי רמיזי להו בקרא בשני הוא דרמיזי הלכך בשני מדכרינן רבי עקיבא אומר בששי שנאמר בששי ונסכיה [יח] בשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין ואימא תרוייהו דחמרא סבר לה כר' יהודה בן בתירה דאמר רמיזי מיא

ניסוך המים מיום שני של חג מתחיל משעה שמזכיר ולא משכחת אלא ששה אי ר' עקיבא תרי יומי הוו כו' כל אחד משעה שאומ' פי' מזכיר מאותה שעה מתחיל ימי הניסוך. **ואסיקנא הא דתנן ניסוך המים ז'** גמרא היא דאמר משמיה דר' יוחנן ערבה ביום השביעי של חג וניסוך המים שבעת ימי החג ועשר נטיעות (מעודרות) [מפוזרות] בבית סאה חורשין כל בית סאה בשבילין כבר פירשנוהו[מ]. ואלו כולן גמרא בידינו כי הל"מ הם. **ותריצנה הכי א"ר יהודה משום ר' יהושע בן בתירה** העובר לפני התיבה ביו"ט אחרון של חג האחרון מזכיר. פי' המתפלל במוסף הוא מזכיר בתחיית המתים מוריד הגשם [והמתפלל שחרית אינו מזכיר וביו"ט הראשון של פסח] המתפלל שחרית מזכיר מוריד הגשם ופוסק והמתפלל במוסף אינו מזכיר כלל. וכן הלכתא (ד)גרסינן בירושלמי[כ] א"ר יוחנן הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' יהודה בן בתירה. ומ"ט דר' יהודה [כדי שיצאו] המועדות בטל. מפני שהטל סימן יפה לעולם.[כ] אם לא הזכיר גשמים בתחיית המתים ולא שאלה בברכת השנים מחזירין אותו היכן הוא חוזר בו ויהיה כמו שא' בר"ח אם עקר את רגלו חוזר בתחלה ואם לאו חוזר לעבודה והכא אם עקר את רגליו חוזר בתחלה ואם לאו חוזר לשומע תפלה [ל] (וכן א"ר יהודה קודם שיסמך בישיבה היו קורין אותו בן בתירה). [ע] **מתוך ה' דברים** נגאלו ישראל

חשק שלמה על רבינו חננאל [פ] נרחה שהסגור שיך למעלה וכל"ל ותרגיעא הכי אמר ר"י מטוס ריב"ג וקודם שנסמך ניסוכה היו קורין אותו בן בתירה.

רבינו גרשום **כי אני ה'** ולא שליח **פותח את ידך** ולא שליח. **גשמים נמי היינו פרנסה** וכבר חשיבנא ליה: **פיסקא מלולב גמר לה** שדומה ללולב שכשם שאי אפשר לאילו בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים **מה לולב ביום** שמתחיל ליטול ביום ראשון **אף הזכרה ביום** (בו' צ"ל כלומר) שאינו מתחיל להזכיר בלילי יו"ט ראשון עד למחר. **מה ניסוך המים מאורתא** כדאשכחן במס' סוכה שממלאין המים לניסוך המים בלילה ויש ספרים שכתוב בהן [דאמר מר] מנחתם ונסכיהם בלילה [כ] שמקריבין קרבן ביום יכולין להביא המנחה והנסכים בלילה אף האי ניסוך המים יכולין לנסך בלילה. **אף הזכרה נמי מאורתא** שבלילי יו"ט הראשון קאמר ר' אליעזר שמזכירין [ל] להזכיר גבורות גשמים. **ממתניתין** [מ] **שמיעה ליה** דר' אליעזר גמר מלולב: **משעת הנחתו** מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי: **ארבעת מינין הללו** שבלולב ואתרוג: **כך גשמים יהא מזכיר כל השנה** אפי' בימות החמה אם הוא רוצה אף בחג נמי אם הוא רוצה יהא מזכיר. **משעה שפוסק מלשאל** שבפסח פוסק מלומר ותן טל ומטר פוסק מלהזכיר גבורת הגשמים ועכשיו לא מצית למימר אם בא להזכיר כל השנה מזכיר אלא בימות החמה אינו מזכיר הואיל ואין זמנו אף בחג אינו זמן ברכה הוא. **הראשון** המתפלל תפלת מוסף. **האחרון** המתפלל (תפלת) יוצר:[נ] **מזכיר** ושוב אינו מזכיר. **שפיר קאמר ליה ר' אליעזר לר"י** דכי היכי דמזכירין תחיית המתים כל השנה אע"ג דלא זמניה כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה ובחג נמי אע"ג דלאו זמנה אין מזכירין הא"ה בחג: **נאמר בשני ונסכיהם** דסגי בנסכה וכיון דבשני אתרבי מ' לדרשה דמים לפיכך מתחיל להזכיר בשני: **בשני ניסוכין הכתוב מדבר** שני ניסוכין על קרבן אחד [ס] ונסכיהם משמע ניסוכין הרבה דקרבנות הרבה. **סבר לה כר"י** דמרבה ניסוך המים

תורה אור השלם

א) וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְיָ בְּפָתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי: [יחזקאל לז, יג]

ב) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ג) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּטָם: [במדבר כט, יח]

ד) הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאֹל לָכֶם מֶלֶךְ: [שמואל א' יב, יז]

ה) וּשְׁעִיר עִזִּים אֶחָד חַטָּאת מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהֶם: [במדבר כט, יט]

ו) וּשְׁעִיר חַטָּאת אֶחָד מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכֶּיהָ: [במדבר כט, לא]

ז) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּטָם: [במדבר כט, לג]

עין משפט נר מצוה

ד א מיי' פ"ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ה:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

שנאמר וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה. מפתח של תחיית המתים שנאמר וידעתם כי אני ה' בפתחי את קבורותיכם וגו'. **גשמים היינו פרנסה.** ומשום שהגשמים חשובים כתחיית המתים קבעו ברכה זו בתחיית המתים[כ]: פיסקא ר' **אליעזר אומר מיו"ט הראשון של חג מזכיר.** [איבעיא להו אי מלילי הראשון מזכיר] וגמר לה מניסוך דאתקש ניסוך המים לניסוך היין דאמר מר ומנחתם ונסכיהם (מלי"י יו"ם טו"ב הראשו"ן מזכי"ר) אפילו בלילה. פירושו בתמורה בתחלת פרק יש בקרבנות[כ]. או מלולב גמר לה דכתיב ולקחתם לכם ביום ולא בלילה ופשטנא מהא דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים. ר' אליעזר אומר משעת נטילת לולב ר' יהושע אומר משעת הנחתו א"ר אליעזר הואיל וארבעת מינים הללו אינם באין [אלא] לרצות [על] המים כו'. שפיר קאמר ליה רבי אליעזר לר' יהושע אני לא אמרתי לשאל אלא להזכיר כשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה ואינה אלא בזמנה כך גשמים מזכיר ואינן אלא בזמנן. ואמרינן ר' יהושע (פריך) [פריק] הכי מה לתחיית המתים שמזכיר בכל יום דכל יומא זימניה היא אלא גשמים אטו כל יומא זימנייהו הוא. והתנן יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה היא ר' יהודה בן בתירה אומר בשני של חג הוא מזכיר. וגמר לה מניסוך דכתיב בשני ונסכיהם מדכתיב מ"ם יתירה דהוה ליה למכתב ונסכה וכתיב ונסכיהם ובששי כתיב יוד יתירה דכתיב ונסכיה ובשביעי כמשפטם כתיב מ' יתירה מיכן לניסוך המים מן התורה. וכי רמיזי מיום שני רמיזי הלכך מיום שני מזכיר. **ר' עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר.** ר' עקיבא נמי אית ליה מיכן לניסוך המים. מיהו דייק מדכתיב ביום הששי. ונסכיה. בשני ניסוכין הכתוב מדבר ניסוך מים וניסוך יין. דכי כתיב ניסוך יתירה בששי כתי' הלכך בששי מזכיר. **ואקשינן אלא הא דתנן ניסוך המים שבעה מני** אי ר' יהודה בן בתירה האמר

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) עי' תרגום ירושלמי בראשית ל כב, ז) סוכה מג., ח) ממורה יד. [זבחים ח. פד.] מנחות קף מד: [עי"ש בתוד"ה מנחתם (ב)] נב., ט) [לקמן ד.], י) לקמן יב:, יא) שבת קג:, יב) זבחים קי:, יג) [קף לז: עי' תוס' שם ד"ה כדי], יד) עי' חזו"א או"ח יח ב ובקרן אורה, טו) דפרקין ה"א, טז) ברכות לג. לקמן ז., יז) יד., יח) עיין פי' ר"ח במו"ק ג:, יט) דפרקין ה"ב ע"ש, כ) ירושלמי דפרקין ה"א (ועיין ברכות כט ע"א-ב), כא) ירושלמי שם עי"ש.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' אמר לך גשמים נמי היינו פרנסה: (ו) רש"י ד"ה גשמים נמי היינו פרנסה שזרעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם וכנר תשנח ליה: (ז) ד"ה מה ניסוך כו' ונסכיהם בלילה דאע"פ שמקריבין הקרבנות: (ח) ד"ה בשמי ניסוכין כו' אבל ונסכיהם דמשמע הרבה ניסוכין בקרבנות הרבה: (ט) תוס' ד"ה מינעית כו' ונפקא מינה דאי מלולב גמר לה כו' דמ"ל דניסוך המים נמי ביום רשמון הוא: (י) **בא"ד** ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה וכו' פי' דאע"ג כו' וא"כ הא קריבי כבשים בלילה אלא י"ל בלילה שניה מ"מ הניסוך דחג להוי ממיס כו' וטעמא דר"ע דכתיב בשני ונסכיה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה משעת הנחתו וכו' דהיינו בשביעי. נ"ב וכן פרש"י לקמן דף ג ע"ב ד"ה אלא ר' יהושע היא וכו' דהיינו בשביעי וכו' עכ"ל. וע"ע לקמן דף ד סע"ב פרש"י ד"ה ר' יהושע היא וכו' דהיינו יום שמיני וכו' עכ"ל. וכן משמע מדברי הש"ס שם ודו"ק. שוב ראיתי לנק"מ דמ"ש רש"י בשביעי על שעת הנחת לולב אמר אבל ההזכרה היא לאורתא דשמיני וכמ"ש תוס' ד"ה משעת נטילה וכן נלמד ממהרש"א לקמן דף ג ע"ב ד"ה גמ' יעוש"ה:

הגהות וציונים

מ] לפי' הראשון ברש"י ורגמ"ה [וכ"ה בתוס' רי"ד] וכן לפי' הראשון בתוס' לא גרסינן בגמ' "דאמר מר ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה" אלא הגי' "מה ניסוך המים מאורתא אף הזכרה מאורתא" [ועי' מאירי דמשמע דלפ"א בתוס' גם זה לא גרסינן ועי' ראש משביר], וע"ע במאירי בביאור הגירסאות והפירושים בסוגיא זו (ועי' גבורת ארי', שפ"א, חזו"א או"ח קכו כ): נ] בכת"י מזכירין **גבורות גשמים**, וכ"ה ישר מאד (דק"ס): ג] צ"ל **להם** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: ד] בכת"י **דכל אימת דאתיא** זמניה הוא (ולשון ישר הוא, דק"ס): ה] צ"ל כדאמרינן **בסמוך** (הגר"ש מדעסויא), ויותר נראה שהתיבות "ובאין לרצות על המים כדאמרינן בסוכה" כולם ט"ס ומיותר וכן ליתא בפי' רגמ"ה (שבדף הראשון הוא כמו נעתק מרש"י כמעט אות באות, דק"ס): ו] צ"ל **מתניתא** (גלילון): ז] נראה דיש להוסיף **בתמיה** (באה"מ): ח] עיין הג' הב"ח, פורת יוסף ומראה כהן בילקו"מ: ט] לפנינו איתא **ר' אבא ואי תימא רמי בר חמא** ואי תימא ר' יוחנן (גלילון): י] יש להוסיף **האחרון** (רש"ש): כ] עי' הג' הב"ח ברש"י (אות ג): ל] בכת"י **שמתחילין** (וכ"ה ברש"י): מ] צ"ל **ממתניתא**: נ] נראה דיש להוסיף **הראשון** מזכיר (וקאי על יו"ט ראשון של פסח): ס] נראה דיש להוסיף **אבל** ונסכיהם (וכמו ברש"י):

אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ[א], הרי שנאמר 'וישמע אליה אלהים ויפתח', והיינו שפתח ה' בעצמו את רחמה ולא על ידי שליח[ב]. **מַפְתֵּחַ שֶׁל תְּחִיַּית הַמֵּתִים מְנַיִן, דִּכְתִיב** (יחזקאל לז יג) **'וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' בְּפִתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם'**[ג], הרי שנאמר 'כי אני ה' בפתחי', והיינו שה' עצמו יפתח את הקברים ולא על ידי שליח.

בְּמַעֲרָבָא אָמְרִי - בני הישיבה שבארץ ישראל אמרו[ד], **אַף מַפְתֵּחַ שֶׁל פַּרְנָסָה** לא נמסר ביד שליח[ה], **דִּכְתִיב** (תהלים קמה טז) **'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ** וגו' **וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן'**[ו], הרי שנאמר 'פותח את ידך ומשביע' וגו', והיינו שה' פותח את ידו להשביע את כל חי, ולא על ידי שליח[ז]. שואלת הגמרא, **וְרַבִּי יוֹחָנָן מַאי טַעְמָא לָא קָא חָשֵׁיב לֵיהּ** - מדוע לא מנה גם את מפתח פרנסה. משיבה הגמרא, **אָמַר לָךְ** רבי יוחנן, **גְּשָׁמִים הֲיְינוּ פַּרְנָסָה**, כיון שהזרעים והפירות גדלים על ידי הגשמים ומהם מתפרנס העולם[ח], וכיון שמנה את מפתח גשמים, נמנה ממילא גם מפתח פרנסה[ט].

★

שנינו במשנה, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִיּוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל חַג כו'** מתחילים להזכיר בתפילה 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.

הגמרא מבררת האם לשיטת רבי אליעזר מתחילים להזכיר בלילה של יום טוב הראשון או ביומו:

אִיבַּעְיָא לְהוּ - שאלו בני הישיבה, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר מֵהֵיכָא גְּמִיר לָהּ** - מהיכן למד את שיטתו, **מִלּוּלָב גָּמַר לָהּ** - ממצות נטילת לולב למד אותה, **אוֹ מִנִּיסּוּךְ הַמַּיִם' גָּמַר לָהּ** - או ממצות ניסוך המים למד אותה[י].

הגמרא מבארת מה ההבדל למעשה אם רבי אליעזר למד את שיטתו מלולב או מניסוך המים:

מבארת הגמרא, האם **מִלּוּלָב גָּמַר לָהּ, מַה לְּוּלָב** תחילת נטילתו היא **בְּיוֹם** של יום טוב הראשון[יא], **אַף הַזְּכָרָה** התחלתה **בְּיוֹם** של יום טוב הראשון, אבל בערבית של ליל יום טוב הראשון אין מזכירים[יב], **אוֹ דִלְמָא - או שמא, מִנִּיסּוּךְ הַמַּיִם גָּמַר לָהּ, מַה נִּיסּוּךְ הַמַּיִם מֵאוֹרְתָא** - מהלילה, כי הלילה כשר לניסוך המים, **דְּאָמַר מַר -**

א. **בפשטות** נאמר 'ויפתח את רחמה' על ההריון, שהיתה רחל עקרה ומנועה מלהרות, ופתח הקב"ה את רחמה והרתה, וכיון שלמד רבי יוחנן מפסוק זה שמפתח של חיה אינו נמסר לשליח, מוכח ש'מפתח של חיה' הוא מפתח של עקרות, וכלשון המדרש (דב"ר ז ו) שהובא בהערה לעיל (ע"פ). אמנם לשיטת התוספות (מה טו: ד"ה מלמך) שמפתח של חיה הוא מפתח של לידה, קשה, איך למד זאת רבי יוחנן מפסוק זה, הרי הפסוק אמור על ההריון. בן יהוידע (לעיל ע"פ ד"ה שם). וראה שם תירוצו. וראה עוד מה שכתב בזה בדברי יעקב (שור, תענית סי' פה ד"ה ומפתח).

הקשה המהרש"א (ח"ל לעיל ע"פ ד"ה שם), מדוע לא הביאה הגמרא את הפסוק הקודם לפסוק זה, שנאמר לגבי לאה (בראשית כט לא) 'וירא ה' כי שנואה לאה, ויפתח את רחמה'. ותירץ, שהגמרא הביאה דווקא את הפסוק האמור לגבי רחל, כיון שנסמכה בו תיבת 'ויפתח' לשם ה', שנאמר שם 'וישמע אליה אלהים ויפתח' וגו', וכמו בפסוק של מפתח גשמים, שנאמר בו 'יפתח ה' לך' וגו' וכן בשל תחיית המתים 'כי אני ה' בפתחי' וגו', אבל הפסוק האמור גבי לאה, לא נסמכה בו תיבת 'ויפתח' לשם ה', וניתן לפרש בו שתיבת 'ויפתח' אינה על הקב"ה אלא על השליח שבידו לפתוח כיון שמסר לו הקדוש ברוך הוא את המפתח. ובעיון יעקב (ד"ה שם) תירץ, שלא ניתן להביא ראיה מהפסוק האמור לגבי לאה, כי יש לדחות שרק אצלה פתח הקב"ה בעצמו כדי להראות אהבתו ללאה שהיתה שנואה. ראה עוד מה שתירץ בבן יהוידע (לעיל ע"פ ד"ה שם).

ב. **יש** להקשות, הרי את פסוק זה ניתן לפרש שהקב"ה אמנם שמע לתפילתה, וכמו שנאמר בו 'וישמע אליה אלהים', אך הפתיחה נעשתה על ידי שליח, שהרי לא נאמר בפסוק 'ויפתח ה' את רחמה', אלא רק 'ויפתח את רחמה' [מה שאין כן בפסוק הקודם שנכתב בו 'יפתח ה' לך', וכן בפסוק שמביאה הגמרא בסמוך נכתב בו 'כי אני ה' בפתחי']. וכתב בגופי הלכות (מלגמזי, לעיל ע"פ נמוק' ד"ה ויפתח) שהלימוד מפסוק זה הוא מסמיכות תיבת 'אלהים' ל'ויפתח' [וכדברי המהרש"א בהערה לעיל], שהיה ניתן לכתוב 'וישמע אלהים אליה ויפתח את רחמה' [כמו שנאמר בתחילת הפסוק שם, 'ויזכור אלהים את רחל', שהקדים את תיבת 'אלהים' ל'את רחל'], אלא לכך הקדים את תיבת 'אליה' וכתב 'וישמע אליה אלהים ויפתח' וגו', כדי שתהיה תיבת 'אלהים' סמוכה לתיבת 'ויפתח', וכאילו אמר 'אלהים ויפתח', שהוא בעצמו עשה ולא השליח. [ובזה ביאר את כוונת התוספות (שם), שכתבו על הלימוד מפסוק זה 'פירוש, שהוא בעצמו עשה'].

שלושת המפתחות שאמרה הגמרא עליהם שלא נמסרו לשליח הם מפתחות לאוצרות של טובה בלבד, שאם לא כן יקשה, מדוע לא מנתה הגמרא גם את מפתח של זעם, שנאמר בו (ירמיה נ כה) 'פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו', וכמו שנאמר לגבי רחל 'וישמע אליה אלהים ויפתח' וגו'. תוספות (לעיל ע"פ ד"ה ויפתח) קושיא זו מהפסוק האמור במפתח של חיה, וראה בגופי הלכות (מלגמזי, לעיל ע"פ נמוק' שם ד"ה ומה שכתבו - הרמזון) שביאר מדוע הקשו דווקא מפסוק זה. ראה עוד מה שהעיר בזה הרש"ש (נמוק' שם)]. וכתבו עוד, שאף שמשמע מהפסוק בירמיה שמפתח כלי זעם לא נמסר לשליח, מכל מקום מפתח של ברד נמסר, וכמו שאמרו בפסחים (קיח.) 'יורקמו שר של ברד'. אמנם המהרש"א (ח"ל לעיל ע"פ ד"ה וכתבו) כתב, ששר של ברד אינו כלול בכלי זעם, שהרי הוא בא לטובה, כמו שאמרו בפסחים שם, שאמר שר הברד לפני הקב"ה 'רבונו של עולם, ארד ואצנן את הכבשן, ואציל לצדיקים הללו מכבשן האש'.

ג. **בהמשך** הפסוק שם נאמר 'ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי', וביאור הפסוק הוא, שבין מפתיחת הקברים ובין מהעליה מהקברים, תדעו כי אני ה', כי הכל יהיה למעלה מדרך הטבע. מלבי"ם (שם).

ד. **ארץ** ישראל נקראת בפי אמוראי בבל 'מערבא', על שם שארץ ישראל היא במערבה של בבל. הליכות עולם (שער שני פ"ח אות נד). ואף שמבואר בבבא בתרא (כה:) שבבל היא בצפונה של ארץ ישראל, צריך לומר שבבל עומדת בצפונה של ארץ ישראל ולמזרחה. תוספות רי"ד (שם ד"ה מרמיקין).

ה. **הקשה** בגבורות ארי (לעיל ע"פ ד"ה שלשה), לפי מה שפירש רש"י (לעיל ע"פ ד"ה ואמר) שדווקא שלשה מפתחות לא נמסרו לשליח אחד ביחד, אבל כל מפתח בפני עצמו נמסר לשליח, אם כן מוכרח שגם כאן שאמרו בני ארץ ישראל 'אף מפתח של פרנסה' כוונתם שכל ארבעת המפתחות לא נמסרו יחד לשליח אחד. וקשה, שלפי זה באו בני ארץ ישראל לייפות את כח השליח, כי לדבריהם אפשר ששלושת המפתחות שמנה רבי יוחנן ימסרו ביחד לשליח, ורק ארבעה לא נמסרים ביחד, ואילו מלשונם 'אף מפתח של פרנסה' משמע שבאו לגרע את כח השליח. ובדברי יעקב (שור, תענית סי' פה ד"ה אמר - הרמזון) תירץ, שרש"י למד את פירושו ממה שאמרו בסנהדרין (קיג.) שכאשר ביקש אליהו מפתח של תחיית המתים לאחר שכבר נמסר לו מפתח של גשמים בימי אחאב, אמר לו הקב"ה, תן לי מפתח של גשמים, ואתן לך את של תחיית המתים, כי יש לי שלשה מפתחות שאיני מוסרם ביד שליח, ואם לא תשיב לי את מפתח הגשמים, יאמרו, שני מפתחות מתוך השלשה נמצאים ביד התלמיד ואחד ביד הרב, ולפי זה 'שלשה' שאמר רבי יוחנן הוא לאו דווקא אלא אפילו שנים מהם לא נמסרו ביד שליח אחד ביחד, אם כן נמצא שבני ארץ ישראל אכן באו לגרע את כח השליח, כי לרבי יוחנן נמסרו מפתח של גשמים ופרנסה לשליח אחד כיון שהם מפתח אחד [וכפי שמבארת הגמרא בדעתו בסמוך], ולבני ארץ ישראל לא נמסרו לשליח אחד כיון שהם שני מפתחות.

ו. **פירוש** הפסוק הוא, שהקב"ה פותח את ידו ומשביע לכל חי את רצונו, כדי פרנסתו. רש"י (שם).

ז. **אף** שבפסוק 'פותח את ידך' לא נסמכה תיבת 'פותח' לשם ה', ולעיל נתבאר שהלימוד מהפסוקים הוא מסמיכות התיבה המורה על פתיחה לשם ה', כי אם אינה סמוכה לו יש לפרש שנעשית הפתיחה על ידי שליח, מכל מקום דרשו בו שהקב"ה בעצמו פותח, לפי ש'פותח' ו'משביע' הם בלשון נסתר [ראה עוד במלבי"ם (תהלים קמה טז)], ושינה הפסוק וכתב 'ידך' בלשון נוכח, ולא 'פותח את ידו' בלשון נסתר, כדי להשמיענו שהקב"ה בעצמו פותח ולא על ידי שליח. [ובזה יתיישב למה לא הובא הפסוק 'תפתח ידך ישבעון' וגו' (תהלים קד כח), הקודם לו בתהלים, שמכיון שתיבת 'תפתח' לא נסמכה לשם ה' וגם כל הפסוק שם הוא בלשון נוכח, יש לפרשו על השליח]. מהרש"א (ח"ל לעיל ע"פ ד"ה שם).

ארבעת המפתחות נרמזו בתיבת 'מפתח', מטר, פרנסה, תחייה, חיה. טור (או"ח סי' קיד). [הגר"א (קול אליהו מלואים ד"ה נפקוק) הביא רמז אף לשיטת רבי יוחנן שהם שלשה מפתחות, מהפסוק (שמות כח לו) 'ופתחת עליו פתוחי חתם קודש לה'', שראשי תיבות של 'חתם' הוא חיה, תחייה, מטר, ורצה הפסוק לומר ש'פתוחי' דהיינו המפתחות של חת"ם, הם קודש לה' ולא נגע בהם זר].

ח. **על** פי הגהות הב"ח (אות ג) ברש"י (ד"ה גשמים).

ט. **כן** מצינו גם בברכות (לג.), שביררה הגמרא שם, מדוע קבעו לבקש 'ותן טל ומטר' בברכת השנים, והשיב רב יוסף, שמתוך ששאלת הגשמים היא פרנסה, כיון שהגשמים נצרכים לפרנסת האדם ומאכלו, לפיכך קבעוה בברכת פרנסה. רש"ש (ד"ה וריו"ח). הקשו בפרשת דרכים (דרוש כא ד"ה והנה הומיל) ובגבורות ארי (ד"ה ממר), הרי להלן (ט.) חילק רבי יוחנן בעצמו בין גשמים לפרנסה ואמר שגשמים באים בשביל יחיד ופרנסה באה בשביל רבים, ומשמע שהם שני ענינים נפרדים. ותירץ במרומי שדה (ד"ה ור' יוחנן) שהם שוים רק לענין ששניהם לא נמסרו ביד שליח, אמנם אינם שוים לגמרי.

י. **בשבעת** ימי חג הסוכות היו מנסכים מים על גבי המזבח בשעת ניסוך היין של תמיד של שחר. מצוה זו היא הלכה למשה מסיני. את המים היו שואבים ממעין השילוח בצלוחית של זהב. לאחר שאיבת המים היו הכהנים והעם הולכים לשער המים שבבית המקדש, והיו תוקעים ומריעים ותוקעים, לאחר מכן היה הכהן עולה בכבש המזבח ופונה לשמאלו, ונותן את המים מן הצלוחית לתוך ספל של כסף שהיה בגג המזבח בקרן דרומית מערבית [לצידו של ספל זה, היה ספל נוסף לניסוך היין], ובספל היה נקב דק שדרכו היו יורדים המים לשיתין [חלל מתחת למזבח כנגד מקום הנסכים]. רמב"ם (תמידין ומוספין פ"י הלכות ו-ז).

יא. **הגמרא** מסתפקת האם רבי אליעזר למד את שיטתו מלולב או מניסוך המים, משום ששניהם באים לרצות על המים [כמבואר בסמוך לענין לולב, שאמר רבי אליעזר לרבי יהושע 'הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים', וכן לענין ניסוך המים אמרו במסכת ראש השנה (טז.) 'מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג, אמר הקדוש ברוך הוא, נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה']. תוספות רי"ד (ד"ה מלולב).

יב. **שנאמר** (ויקרא כג מ) 'ולקחתם לכם **ביום** הראשון'. מגילה (כ:).

יג. **ויש** ללמוד מלולב, כיון שהזכרת המים כדי לרצות עליהם שירדו לברכה, דומה ללולב, כמבואר בברייתא בסמוך, שכשם שאי אפשר שיגדלו ארבעת המינים שבלולב

איבעיא להו רבי אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמיר מה לולב ביום וכו'. פי' ולולב הוי רלוי דמיס וגדל על המיס מו דלמא מניסוך גמר לה פי' ונפקא מינה (ה) מי מלולב גמר לה מבל ניסוך המיס סבירא ליה דלמו מו מיסוך המיס קא גמר לה דסבירא ליה דניסוך המיס ביום רמשון הוא מי נמי דמי מלולב גמר הוה דווקא ביום שנאמר (ויקרא כג) ולקחתם לכם ביום (ו) מבל מי מנסוך הוה מפילו בלילה ולעניו זה מהני למאר מר ומנחתם ונסביהם (ו) בלילה קא פי' ובו' פירוש דאע"ג דניסוך קרבנות לא הוי עד למחר הקרבת קרבנותיהם ואם כן היאך קריבי נסביה בלילה (ח) רואה לומר בלילה שניה והניסוך החג דהוי ממיס מני למהוי בלילה רמשונה ואע"ג דאמרינן במסבת יומא (דף כו:) למר רב (ט) ואיתימא ר' יוחנן מין מנסביס מיס בחג אלא בתמיד של שחר וא"כ לא הוי בלילה רמשונה דהא מיה אלא ביום ים לומר דאיו מייב לנסך אלא בתמיד של שחר מכל מקום מי נעי עדיד ליה בלילה:

דאמר רבי אבהו לא למדה רבי אליעזר אלא מלולב. פירוש וסבירא ליה דניסוך לא הוי עד נמני (י): **משעת** נטילת לולב. פירוש דהיינו מחילת יום רמשון של סוכות ורבי יהושע אומר משעת הנחתו פירוש לאורתא דמוקי שניעי של סוכות שמיחין בו את הלולב:

משעה שמפסיקין לישאל. ותן טל ומטר בברכת השנים פוסקין מלהזכיר מוריד הגשם בתחיית המתים: **העובר** לפני התיבה בי"ט (י) של חג האחרון מזכיר וכו'. פי' האחרון שמתפלל תפלת מוסף הרשון אינו מזכיר פירוש שמתפלל שחרית אינו מזכיר ודילמי (י) קאמר אמאי אינו מזכיר מאורתא פירוש תפלת ערבית ומשני לית תמן כל עמא ולדכרו בנפרת פירוש בתפלת שחרית ומשני דהוו סברי דהוו מדכרו ליה מאורתא:

מים. מ"ס מנסביהם דכתיב בשני ויו"ד דכתיב בשני ונסביה ומ"ס שבשביעי כתיב כמשפטם והוי מים (ז) טעמא דרבי עקיבא בשני ונסביה דמשמע תרי נסכים הלכך בשני בחג הוא מזכיר גבורות גשמים:

אליה אלהים ויפתח את רחמה מפתח של תחיית המתים מנין דכתיב (א) וידעתם כי אני ה' בפתחי את קבורותיכם במערבא אמרי (ב) אף מפתח של פרנסה דכתיב (ב) פותח את ידך וגו' ור' יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להא אמר לך גשמים (ג) היינו פרנסה: ר' אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג כו': איבעיא להו ר' אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמר לה או מניסוך המים גמר לה מלולב גמר לה מה לולב ביום (ד) אף הזכרה ביום או דלמא מניסוך המים גמר לה מה ניסוך המים מאורתא (ג) דאמר מר (ג) ומנחתם ונסביהם אפילו בלילה (ה) אף הזכרה מאורתא תא שמע דאמר רבי אבהו לא למדה ר' אליעזר אלא מלולב איכא דאמרי ר' אבהו גמרא גמיר לה ואיכא דאמרי מתניתא שמיע ליה מאי היא דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים (ד) רבי אליעזר אומר משעת נטילת לולב (ז) ר' יהושע אומר משעת הנחתו א"ר אליעזר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם (ג) בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים אמר לו רבי יהושע והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר וכשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה כולה ואינה אלא בזמנה כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה ואינן אלא בזמנן לפיכך אם בא להזכיר כל השנה כולה מזכיר רבי אומר אומר אני משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר ר' עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר ר' יהודה משום ר' יהושע אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר יום טוב ראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר. שפיר קאמר ליה ר"א לרבי יהושע אמר לך רבי יהושע בשלמא תחיית המתים מזכיר דכולי יומא (ה) זמניה הוא אלא גשמים כל אימת דאתיין זמנייהו היא והתנן (ה) יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה הם שנאמר (ד) הלוא קציר חטים היום וגו'. ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר מ"ט דרבי יהודה בן בתירה דתניא (ו) רבי יהודה בן בתירה אומר נאמר בשני (ה) ונסביהם ונאמר בששי (ו) ונסביה ונאמר בשביעי (ז) כמשפטם הרי מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן מים מכאן רמז לניסוך המים מן התורה ומאי שנא בשני דנקט דכי רמיזי להו בקרא בשני הוא דרמיזי הלכך בשני מדכרינן רבי עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר שנאמר בששי ונסביה (ז) בשני נסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין ואימא תרוייהו דחמרא סבר לה כר' יהודה בן בתירה דאמר רמיזי מיא

אי

18/06/2018 אוצר החכמה

ניסוך המים מיום שני של חג מתחיל משעה שמזכיר ולא משכחת אלא ששה אי ר' עקיבא תרי יומי הוו כו' כל אחד משעה שאומ' פי' מזכיר מאותה שעה מתחיל ימי הניסוך. **ואסיקנא הא דתנן ניסוך המים ז'** גמרא היא דאמר משמיה דר' יוחנן ערבה ביום השביעי של חג וניסוך המים שבעת ימי החג ועשר נטיעות (מעודרות) [מפוזרות] בבית סאה חורשין כל בית סאה בשבילין כבר פירשנוהו(מ). ואלו כולן גמרא בידינו כי הל"מ הם. **ותריצנה הכי א"ר יהודה משום ר' יהושע בן בתירה** העובר לפני התיבה ביו"ט אחרון של חג האחרון מזכיר. פי' המתפלל במוסף הוא מזכיר בתחיית המתים מוריד הגשם [והמתפלל שחרית אינו מזכיר וביו"ט הראשון של פסח] המתפלל שחרית מזכיר מוריד הגשם ופוסק והמתפלל במוסף אינו מזכיר כלל. וכן הלכתא (ד'גרסינן בירושלמי(נ) א"ר יוחנן הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' יהודה בן בתירה. ומ"ט דר' יהודה [כדי שיצאו] המועדות בטל. מפני שהטל סימן יפה לעולם.(ס) אם לא הזכיר גשמים בתחיית המתים ולא שאלה בברכת השנים מחזירין אותו היכן הוא חוזר בו ויהיה כמו שא' בר"ח אם עקר את רגלו חוזר בתחלה ואם לאו חוזר לעבודה והכא אם עקר את רגליו חוזר בתחלה ואם לאו חוזר לשומע תפלה (ע) (וכן א"ר יהודה קודם שיסמך בישיבה היו קורין אותו בן בתירה). (ע) **מתוך ה' דברים** נגאלו ישראל

חשק שלמה על רבינו חננאל (פ) נרחה שהסגור שיך למעלה וכ"ל ותרגינא הכי אמר ר"י משום ריב"ג וקודם שנסמך ביסיבה היו קורין אותו בן בתירה.

רבינו גרשום **כי אני ה'** ולא שליח **פותח את ידך** ולא שליח. **גשמים נמי היינו פרנסה** וכבר חשיבנא ליה: **פיסקא מלולב גמר לה** שדומה ללולב שכשם שאי אפשר לאילו בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים **מה לולב ביום** שמתחיל ליטול ביום ראשון **אף הזכרה ביום** (בו' צ"ל כלומר) שאינו מתחיל להזכיר בלילי יו"ט ראשון עד למחר. **מה ניסוך המים מאורתא** כדאשכחן במס' סוכה שממלאין המים לניסוך המים בלילה ויש ספרים שכתוב בהן [דאמר מר] מנחתם ונסכיהם בלילה (כ) שמקריבין קרבן ביום יכולין להביא המנחה והנסכים בלילה אף האי ניסוך המים יכולין לנסך בלילה. **אף הזכרה נמי מאורתא** שבלילי יו"ט הראשון קאמר ר' אליעזר שמזכירין (ל) להזכיר גבורות גשמים. **גמרא גמיר לה ר' אבהו** דר' אליעזר לא למדה אלא מלולב. **ממתניתין** (מ) **שמיעה ליה** דר' אליעזר גמר מלולב: **משעת הנחתו** מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי. **ארבעת מינין הללו** שבלולב ואתרוג: **כך גשמים יהא מזכיר כל השנה** אפי' בימות החמה אם הוא רוצה אף בחג נמי אם הוא רוצה יהא מזכיר. **משעה שפוסק מלשאל** שבפסח פוסק מלומר ותן טל ומטר פוסק מלהזכיר גבורת הגשמים ועכשיו לא מצית למימר אם בא להזכיר כל השנה מזכיר אלא בימות החמה אינו מזכיר הואיל ואין זמנו אף בחג אינו זמן ברכה הוא. **האחרון** המתפלל תפלת מוסף. **הראשון** המתפלל (תפלת) יוצר:(נ) **מזכיר** ושוב אינו מזכיר. **שפיר קאמר ליה ר' אליעזר לר"י** דכי היכי דמזכירין תחיית המתים כל השנה אע"ג דלא זמניה כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה ובחג נמי אע"ג דלאו סימן ברכה הוא מזכירין. **סימן קללה הוא** וכיון דלאו זמנה אין מזכירין וה"ה בחג: **נאמר בשני ונסביהם** דסגי בנסכה וכיון דבשני אתרבי מ' לדרשה דמים לפיכך מתחיל להזכיר בשני: **בשני ניסוכין הכתוב מדבר** שני ניסוכין על קרבן אחד (ס) ונסביהם משמע ניסוכין הרבה דקרבנות הרבה. **סבר לה כר"י** דמרבה ניסוך המים

אי

עין משפט נר מצוה

ד א מיי' פ"ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ה:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

שנאמר וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה. מפתח של תחיית המתים שנאמר וידעתם כי אני ה' בפתחי את קבורותיכם וגו'. **גשמים היינו** פרנסה. ומשום שהגשמים חשובים כתחיית המתים קבעו ברכה זו בתחיית המתים(כ): פיסקא ר' **אליעזר אומר מיו"ט הראשון של חג מזכיר.** [איבעיא להו אי מלילי יו"ט הראשון מזכיר] וגמר לה מניסוך דאתקש ניסוך המים לניסוך היין דאמר מר ומנחתם ונסכיהם (מלילי"י יו"ם טו"ב הראשו"ן מזכי"ר) אפילו בלילה. פירושו בתמורה בתחלת פרק יש בקרבנות(ל). או מלולב גמר לה דכתיב ולקחתם לכם ביום ולא בלילה ופשטנא מהא דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים. ר' אליעזר אומר משעת נטילת לולב ר' יהושע אומר משעת הנחתו א"ר אליעזר הואיל וארבעת מינים הללו אינם באין [אלא] לרצות [על] המים כו'. שפיר קאמר ליה רבי אליעזר לר' יהושע אני לא אמרתי לשאל אלא להזכיר כשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה ואינה אלא בזמנה כך גשמים מזכיר ואינן אלא בזמנן. ואמרינן ר' יהושע (פריך) [פריק] הכי מה לתחיית המתים שמזכיר בכל יום דכל יומא זימניה היא אלא גשמים אטו כל יומא זימנייהו הוא. והתנן יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה היא ר' יהודה בן בתירה אומר בשני של חג הוא מזכיר. וגמר לה מניסוך דכתיב בשני ונסכיהם מדכתיב מ"ם יתירה דהוה ליה למכתב ונסכה וכתיב ונסכיהם ובששי כתיב יוד יתירה דכתיב ונסכיה ובשביעי כמשפטם כתיב מ' יתירה מיכן לניסוך המים מן התורה. וכי רמיזי מיום שני רמיזי הלכך מיום שני מזכיר. **ר' עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר.** ר' עקיבא נמי אית ליה מיכן לניסוך המים. מיהו דייק מדכתיב ביום הששי. ונסכיה. בשני ניסוכין הכתוב מדבר ניסוך המים וניסוך יין. דכי כתיב ניסוך יתירה בששי כתי' הלכך בששי מזכיר. **ואקשינן אלא הא דתנן ניסוך המים שבעה מני** אי ר' יהודה בן בתירה האמר

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) ע' תרגום ירושלמי בראשית ל כב, נ) סוכה מג., ס) ממורה יד. [זבחים ח. פד.] מנחות קף מד: [ע"ש בתוד"ה מנחתם (ב)] נב., ע) [לקמן ד.], פ) לקמן יב:, צ) זבחים קי:, ק) [קף לז: ע' מוס' שם ד"ה כדי], ר) ע' חזו"א או"ח יח ב ובקרן אורה, ש) דפרקין ה"א, ת) ברכות לג. לקמן ז., א) יד., ב) עיין פי' ר"ח במו"ק ג:, ג) דפרקין ה"ב ע"ש, ד) ירושלמי דפרקין ה"א (ועיין ברכות כט ע"א-ב), ה) ירושלמי שם ע"ש.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' למר לך גשמים נמי היינו פרנסה: (ו) רש"י ד"ה גשמים נמי היינו פרנסה שזרעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם וכנר מצינו ליה: (ז) ד"ה מה ניסוך כו' ונסכיהם בלילה דאע"פ שמקריבין הקרבנות: (ח) ד"ה בשני ניסוכין כו' אבל ונסכיהם דמשמע הכא בקרבנות הרבה: (ס) תוס' ד"ה מינעיא כו' ונפקא מינה דאי מלולב גמר לה כו' דמ"ל דניסוך המים נמי ביום רמשון הוא: (ו) בא"ד ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה וכו' פי' דמע"ג כו' וא"כ המין קריבי כבשים בלילה אלא י"ל בלילה שניה מ"מ הניסוך דחג להוי ממיס כו' כנ"ל: (ו) ד"ה מיס כו' וטעמא דר"ע דכתיב בשני ונסכיה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה משעת הנחתו וכו' דהיינו בשביעי. נ"ב וכן פרש"י לקמן דף ג ע"ב ד"ה אלא ר' יהושע היא וכו' דהיינו בשביעי וכו' עכ"ל. וע"ע לקמן דף ד סע"א פרש"י ד"ה ר' יהושע היא וכו' דהיינו יום שמיני וכו' עכ"ל. וכן משמע מדברי הש"ס שם ודו"ק. שוב ראיתי לקו"מ דמ"ש רש"י בשביעי על שעת הנחת לולב ממר מבל ההזכרה היא לאורתא דשמיני וכמ"ש תוס' ד"ה משעת נטילה וכן נלמד ממהרש"א לקמן דף ג ע"ב ד"ה גמ' יעוש"ה:

הגהות וציונים

מ] לפי' הראשון ברש"י ורגמ"ה [וכ"ה בתוס' רי"ד] וכן לפי' הראשון בתוס' לא גרסינן בגמ' "דאמר מר ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה" אלא הגי' "מה ניסוך המים מאורתא אף הזכרה מאורתא" [ועי' מאירי דמשמע דלפ"א בתוס' גם זה לא גרסינן ועי' ראש משביר], וע"ע במאירי בביאור הגירסאות והפירושים בסוגיא זו (ועי' גבורת ארי', שפ"א, חזו"א או"ח קכו כ): נ] בכת"י מזכירין **גבורות גשמים**, וכ"ה ישר מאד (דק"ס): ג] צ"ל **להם** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: ד] בכת"י **דכל אימת דאתיא** זמניה הוא (ולשון ישר הוא, דק"ס): ה] צ"ל כדאמרינן **בסמוך** (הגר"ש מדעסויא), ויותר נראה שהתיבות "ובאין לרצות על המים כדאמרינן בסוכה" כולם ט"ס ומיותר וכן ליתא בפי' רגמ"ה (שבדף הראשון הוא כמו נעתק מרש"י כמעט אות באות, דק"ס): ו] צ"ל **מתניתא** (גליון): ז] נראה דיש להוסיף **בתמיה** (באה"מ): ס] עיין הג' הב"ח, פורת יוסף ומראה כהן בילקו"מ: ע] לפנינו איתא **ר' אבא ואי תימא רמי בר חמא** ואי תימא ר' יוחנן (גליון): י] יש להוסיף **האחרון** (רש"ש): כ] עי' הג' הב"ח ברש"י (אות ג): ל] בכת"י **שמתחילין** (וכ"ה ברש"י): מ] צ"ל **ממתניתא**: נ] נראה דיש להוסיף **הראשון** מזכיר (וקאי על יו"ט ראשון של פסח): ס] נראה דיש להוסיף **אבל** ונסכיהם (וכמו ברש"י):

תורה אור השלם א) וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְיָ בְּפִתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי: [יחזקאל לז, יג] ב) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז] ג) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּטָם: [במדבר כט, יח] ד) הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאֹל לָכֶם מֶלֶךְ: [שמואל א' יב, יז] ה) וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד חַטָּאת מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהֶם: [במדבר כט, יט] ו) וּשְׂעִיר חַטָּאת אֶחָד מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכֶּיהָ: [במדבר כט, לא] ז) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּטָם: [במדבר כט, לג]

שהלא לענין הקרבת מנחות ונסכים[ט] נאמרה שמועה בשם אחד החכמים (מנחות מד:), 'וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם אֲפִילּוּ בַּלַּיְלָה', כלומר, בפרשת קרבנות החג נאמר כמה פעמים 'ומנחתם ונסכיהם' (במדבר כט יח-לז), ויש ללמוד מייתור התיבות, שאף שהקרבנות קרבים רק ביום[י], מכל מקום את המנחות והנסכים יכולים להקריב ולנסך גם בלילה[יא], וכיון שניסוך המים כשר בלילה[יב], אַף הַזְּבָרָה היא מֵאוֹרְתָא - מהלילה, כלומר, שמתחילים להזכיר בערבית של ליל יום טוב הראשון[יג].

הגמרא מביאה ראיה שלשיטת רבי אליעזר מתחילים להזכיר ביום של יום טוב הראשון:

תָּא שְׁמַע - בא ושמע ראיה, דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, לָא לְמָדָהּ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אֶלָּא מִלּוּלָב, ואם כן מתחילים להזכיר ביום של יום טוב

בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים, וכן גם ארבעת המינים באים לרצות על המים. רש"י (ד"ה מלובלב).

יד. **בהקרבת** קרבן בהמה לעולה או לשלמים, בין של יחיד בין של ציבור, צריך להביא סולת למנחה ויין לנסך, שניהם נקראים 'נסכים', והסולת לבדה נקראת 'מנחת נסכים' [אבל קרבן עוף, בכור, מעשר ופסח, חטאות ואשמות, אין מביאים עמם נסכים, חוץ מחטאת ואשם של מצורע]. ונאמר בתורה (במדבר טו ד-י) ששיעור המנחה לכבש הוא, עשרון סולת בלול ברבע הין שמן [ההין הוא שנים עשר לוג], ולאיל שני עשרונים בלולים בשליש הין שמן, ולפר שלשה עשרונים בלולים בחצי הין שמן. ושיעור היין לכבש הוא רבע הין, ולאיל שליש הין, ולפר חצי הין. שיעורים אלו הם לכל אחד ואחד מהקרבנות, שנאמר (שם טו יג) 'כמספר אשר תעשו, ככה תעשו לאחד כמספרם'. רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ג ה"ח-ז).

טו. **כמבואר** במשנה במגילה (כ:).

טז. **רש"י** (זבחים פד. ד"ה נסכים - השני). אך התוספות (מנחות מד: ד"ה מנחתם - השני) תמהו על פירושו, איך משמע משם שיכולים להקריבם אפילו בלילה. ולכן כתבו, שהדרשה היא ממה שנאמר בקרבנות חג השבועות (ויקרא כג יח) 'ואילים שנים יהיו עולה לה' ומנחתם ונסכיהם אשה ריח ניחוח לה'', שמכיון שנכתבו נסכים בין 'עולה' לבין 'אשה', משמע שהם באים בלילה כמו 'אשה', כלומר, כמו הקטרה שכשרה בלילה. ובטהרת הקודש (שם) ביאר על פי דרכו של רש"י, שהלימוד הוא מקרבנות החג, וזה נלמד ממה שבכל ימות החג נאמר 'ומנחתם ונסכיהם', וביום הרביעי והשמיני נאמר 'מנחתם ונסכיהם' בלא וא"ו החיבור [וכן היא הגירסא במסכת תמורה (יד.), שהובא שם הלימוד מהפסוק 'מנחתם ונסכיהם' בלא וא"ו], ומשמע מזה שהמנחות והנסכים אינם נגררים אחר הקרבנות, שהקרבנות באים דווקא ביום, אך הם באים אף בלילה, ואחד משני הפסוקים בא ללמד גם שבאים למחר, וכמבואר בגמרא שם [וראה בספר שאלת הכהנים תורה (מנחות שם ד"ה ולפי זה לא) שנסתפק אם זו כוונת רש"י בזבחים].

רש"י (תמורה יד. ד"ה מנחתם) כתב, שמה שאמרו שניתן לנסך אפילו בלילה, היינו רק כשלא היו לו נסכים בשעת הקרבת הזבח. ומשמע שאם היו לו בשעת הקרבת הזבח צריך לנסכם אז, וראה בילקוט ביאורים שם אם הוא משום חביבות המצוה בשעתה או משום איסור.

יז. **אף** שהפסוק שם עוסק בניסוך היין שבא עם הקרבן, למדים ממנו אף לניסוך המים של סוכות. רש"י (ד"ה מה ניסוך).

קשה, שהרי אמרו במסכת תמורה (יד:) שרק נסכים הבאים בפני עצמם [בלא זבח] קרבים בלילה, אבל נסכים הבאים עם הזבח אינם קרבים בלילה, ואם כן איך יכולים לנסך את המים בלילה, הרי הם באים עם קרבן התמיד, כמבואר ביומא (כו:) 'אין מנסכין מים בחג אלא בתמיד של שחר'. תירץ הריטב"א (סוכה ג. ד"ה ומ"ש), שמכל מקום יכולים לנסך אותו בלילה, כיון שניסוך המים אינו חובת הזבח אלא חובת היום, וחובת הזבח בחג מתקיימת בניסוך היין כמו בשאר הימים, אלא שיש חובת היום לעשות גם ניסוך המים [ומה שאמרו ביומא שם שהם באים עם קרבן התמיד, הוא משום שכך נהגו, אבל לא מעיקר הדין. חזון איש (או"ח סי' קכו סק"כ)]. וכתב בגבורות ארי (ד"ה מה שלפי זה), אף שניסוך המים נלמד מניסוך היין, מכל מקום אין ללמוד את כל פרטי הדינים של ניסוך היין לניסוך המים, כגון מה שלמדו לענין ניסוך היין מפסוק זה עצמו בזבחים (ח.) 'מנחתם ונסכיהם אפילו למחר', וכן מה שאמרו (שם מד.) שאדם מביא את זבחיו היום, ואת הנסכים אפילו עד עשרה ימים, ובודאי שדינים אלו אינם שייכים בניסוך המים, שהרי אם ניתן לנסך את המים למחר, נמצא שיש יום בחג שלא ניסכו בו, וזה אי אפשר, שהרי אמרו במסכת סוכה (מג:) 'ניסוך המים שבעה'. וכן אם ניתן לנסך עד עשרה ימים, נמצא שלא ינסכו בחג כלל, וזה ודאי אי אפשר, אלא ודאי שלא לומדים דינים אלו מניסוך היין לניסוך המים, וזה משום שניסוך המים הם חובת היום ואי אפשר לנסכם לאחר זמן, מה שאין כן ניסוך היין שהוא חובת הזבח. ובזה יישב גם את מה שקשה, איך למדו את ניסוך המים מניסוך היין לענין ניסוך בלילה, הרי מה שאמרו בניסוך היין שניתן לנסכו בלילה, היינו הלילה שלאחר הקרבת הקרבן [ראה הוכחתו שם מהגמרא במסכת תמורה (יד.)], ואם כן איך ניתן ללמוד משם לניסוך המים שניתן לנסכו בלילה שקודם הקרבת הקרבן. אמנם לפי המבואר לעיל יש ליישב, שניסוך היין הוא חובת הקרבן ולכן מסתבר לדמותו לקרבן, שהלילה הולך בו אחר היום שעבר, כדין קדשים [כמבואר בתמורה שם], אבל ניסוך המים שאינו חובת הקרבן אלא חובת היום, מסתבר לדמותו לשאר חובות היום, כמו שביתה ממלאכה ומצות סוכה, שהיום הולך בהם אחר הלילה שעבר. [אמנם המאירי (ד"ה נסוך) כתב שניסוך המים הוא חובת הזבח, ראה שם גירסתו בגמרא לפי זה].

הראשון[יח]. אִיבָּא דְּאָמְרִי, רַבִּי אַבָּהוּ גְּמָרָא גְּמִיר לָהּ - יש אומרים שרבי אבהו למד מרבותיו שרבי אליעזר למד את שיטתו ממצות לולב, וְאִיבָּא דְּאָמְרִי, מַתְנִיתָא שְׁמִיעַ לֵיהּ - ויש אומרים שמברייתא שמע זאת.

לשיטה שרבי אבהו שמע זאת מברייתא, מבררת הגמרא איזו ברייתא שמע:

מבררת הגמרא, מַאי הִיא - מה היא הברייתא אותה שמע רבי אבהו. משיבה הגמרא, דְּתַנְיָא - ששנינו בברייתא, מֵאֵימָתַי מַזְכִּירִין עַל הַגְּשָׁמִים, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִשְּׁעַת נְטִילַת לוּלָב, כלומר, ביום טוב הראשון של חג. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, מִשְּׁעַת הַנָּחָתוֹ של הלולב, כלומר, מזמן שמפסיקים ליטלו, והיינו בליל יום טוב האחרון של חג, ובעוד יוסף חי (שם) מה שכתבו ליישב. ובמאירי (ד"ה והרי) הביא את פירוש התוספות בשם גדולי הרבנים, אך כתב, שאכן לא גרסו בגמרא 'מה לולב ביום וכו' מה ניסוך המים מאורתא', אלא רק 'מלולב גמר לה או מניסוך המים גמיר לה'. וראה בראש משביר (שם, פירוש הראשון) שכתב שזו היתה גם גירסת התוספות.

יח. **על** פי רש"י (ד"ה מה ניסוך) בפירושו השני. אמנם בפירושו הראשון כתב רש"י, שניסוך המים עצמו היה ביום, אך מילוי המים בכלי היה בלילה, כמבואר בסוכה (נג:) 'קרא הגבר, תקעו והריעו ותקעו', וכתב רש"י שם (ד"ה תקעו) שהיה זה סימן לילך למלאות מן השילוח את המים לניסוך. ו'קרא הגבר' הוא בלילה קודם עלות השחר [לפי פירוש זה אין ראיה למובא בהערה לעיל בשם הריטב"א שניסוך המים הוא חובת היום, כיון שהניסוך עצמו היה ביום. קהלות יעקב (יומא סי' ח ד"ה מכן רס"י)]. וכן פירש בתוספות רי"ד (ד"ה מלובלב). והוסיף, שמאחר ואין חליל של בית השואבה דוחה יום טוב, לכן לא היה שם חליל בליל יום טוב הראשון וכן לא תקעו בשופרות, אבל שאר הדברים שהיו עושים בכל הלילות, היו עושים גם בליל יום טוב ראשון, ולכן מתחילים להזכיר מליל יום טוב ראשון.

לפי שני פירושים אלו, ההבדל למעשה בין שני צדדי הספק בגמרא הוא, האם מתחילים להזכיר בליל יום טוב ראשון או ביום של יום טוב ראשון. התוספות (ד"ה מינעית, פירוש הקשה) כתבו הבדל אחר בין שני הצדדים, האם מנסכים מים ביום טוב ראשון, שאם למד זאת רבי אליעזר מלולב, הוא משום שסבר שלא ניתן ללמוד זאת מניסוך המים, כיון שאין מנסכים מים ביום טוב ראשון, ואם למד זאת מניסוך המים, הוא משום שסבר שמנסכים מים ביום טוב ראשון. ובחידושי רעק"א (שם) תמה על דבריהם, שהרי ההבדל למעשה בין הצדדים מפורש בגמרא 'מה לולב ביום וכו' מה ניסוך המים מאורתא', והיינו האם מתחילים בלילה או ביום, ומדוע הוצרכו להבדל נוסף. ראה שם ובעוד יוסף חי (שם) מה שכתבו ליישב. ובמאירי (ד"ה והרי) הביא את פירוש התוספות בשם גדולי הרבנים, אך כתב, שאכן לא גרסו בגמרא 'מה לולב ביום וכו' מה ניסוך המים מאורתא', אלא רק 'מלולב גמר לה או מניסוך המים גמיר לה'. וראה בראש משביר (שם, פירוש הקשה) שכתב שזו היתה גם גירסת התוספות.

יט. **לדעת** רבי אליעזר מתחילים להזכיר בתפילת שחרית של יום טוב ראשון. שיטת הריב"ב (ד"ה מיום - הקשה) ופירוש תלמיד הרמב"ן (ד"ה מיום). וכן דייק הר"ן (ד"ה ר' אליעזר) ממסקנת הגמרא כאן שרבי אליעזר למד את שיטתו ממצות לולב, לכן כשם שנטילת הלולב היא כבר מתחילת היום, כך מתחילים להזכיר גשמים כבר בשחרית. אמנם יש לשאול, איך יזכירו הקהל בשחרית, הרי אסור להם להזכיר קודם שיכריז שליח הציבור 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בקול רם [כמו שנפסק בשלחן ערוך (או"ח סי' קיד ס"ג)], ושליח הציבור אינו יכול להכריז בשחרית, כיון שצריך להסמיך גאולה לתפילה [לסמוך ברכת 'גאל ישראל' לתפילת שמונה עשרה, כמו שנפסק בשלחן ערוך (או"ח סי' סו ס"ח וסי' קיד ס"ג)], וכתב בתוספות יום טוב, שכיון שההכרזה היא צורך התפילה, אינה נחשבת הפסק [וכבר כתב כן הרשב"א (שו"ת ח"ח סי' לג). ומה שהביא הרא"ש (סי' ג) בשם הירושלמי שההכרזה נחשבת הפסקה, זה דווקא בדעת רבי יהודה שהובאה במשנה, אבל לרבי אליעזר אינה נחשבת הפסקה. רש"ש (ד"ה לא"ת). ראה עוד בדרכי משה (סי' קיד אות ג) שהביא את דעת הרשב"א, אך הביא שהבית יוסף (סי' קיד ד"ה ומ"ש ומיתמר) כתב שאסור להכריז בשחרית משום הפסק].

כ. **תוספות** (ד"ה משעת) [דעת רש"י בזה תתבאר בהמשך ההערה]. וכן אמרו בירושלמי (פ"ק ה"ב), ששיטת רבי יהושע שאמר בברייתא 'משעת הנחתו', היא כשיטתו במשנה, שאמר שם 'מיום טוב האחרון של חג', ומה שאמרי בברייתא 'משעת הנחתו', אין כוונתו שמתחילים להזכיר ביום השביעי, אלא כוונתו שמתחילים להזכיר בחשיכה של כניסת יום טוב האחרון, שהרי כל היום כשר ללולב [כמבואר בסוכה (מה.), מגילה (כ:)], ואם כן שעת הנחת הלולב היא סמוך לחשיכה של כניסת יום טוב אחרון. אך כתב ביפה עינים (ד"ה משעת) שבגמרא להלן (ג.) מוכח, שמכל מקום יש הבדל בין דברי רבי יהושע במשנה לדבריו בברייתא, שלפי דבריו במשנה מתחילים להזכיר בשחרית של יום טוב האחרון, ולפי דבריו בברייתא מתחילים להזכיר בערבית של יום טוב האחרון [וכן מבואר מפשטות דברי רש"י להלן (ג. ד"ה היכי)], וכתב בשיטה לבעל הצרורות (להלן ג. ד"ה מי ר' יהושע) ששתי הדעות הן דעות תנאים שנחלקו בדעת רבי יהושע. אמנם רבינו גרשום (להלן ד. ד"ה דתמר) ביאר, ש'שעת הנחתו' שאמר רבי יהושע היינו יום שביעי שהוא חול המועד, כלומר, יום הושענא רבה. [ובמשנה שאמר רבי יהושע 'יום טוב אחרון של חג' היא שיטת תנא אחר בדעתו. גבורות ארי (ד"ה מכל - השני)]. ותמה בגבורות ארי (ד"ה ופי - הקשה), הרי טעמו של רבי יהושע שאין מזכירים מיום טוב ראשון של חג הוא, משום שהגשמים בחג הם סימן קללה מחמת ביטול מצות סוכה, ואיך אמר הוא עצמו שמזכירים ביום השביעי של חג, הרי חייבים בו עדיין במצות סוכה. וכן תמה בחידושי רעק"א (להלן ג. גרסי"ו ד"ה מלובלב). וראה מה שתירץ בגבורות ארי שם.

על תיבות 'משעת הנחתו' כתב רש"י (ד"ה משעת), 'מיום שמברכין בו באחרונה, דהיינו בשביעי'. וכתב בהגהות מהר"ב רנשבורג (אות ח) שכוונתו היא כדברי התוספות,

ב: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

ד א מיי' פ"ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ה:

איבעיא להו רבי אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמיר מה לולב ביום וכו'. פי' ולולב הוי רלוי דמים וגדל על המים מי דלמא מניסוך גמר לה פי' ונפקא מינה (ה) מי מלולב גמר לה אבל ניסוך המים סבירא ליה דלמא דיום רלמחר הוא מי מניסוך המים קא גמר לה דסבירא ליה דניסוך המים ביום רלמחר הוא מי נמי דמי מלולב גמר הוה ליה דווקא ביום שנאמר (ויקרא כג) ולקחתם לכם ביום [ג] אבל מי מנסוך הוה אפילו בלילה ולענין זה תלמי דלמר מר ומנחתם ונסכיהם (ו) בלילה אף וכו' פירוש דלמ"ג דניסוך קרבנות לא הוי עד לאחר הקרבת קרבנותיהם ואם כן היאך קריבי נסכים בלילה [ד] רוצה לומר בלילה שניה והניסוך החג דהוי ממיס מצי למהוי בלילה רלמחרה ומ"ג דלמרינן במסכת יומא נפ' בתרלמחרה (דף כו:) אמר רב [ד] ואיתימא ר' יוחנן אין מנסכים מים בחג אלא בתמיד של שחר ומ"ש לא הוי בלילה רלמחרה דהא מינה אלא ביום יש לומר דאינו חייב לנסך אלא של שחר מכל מקום מי נעי עדיד ליה בלילה:

דאמר רבי אבהו לא למדה רבי אליעזר אלא מלולב. פירוש וסבירא ליה דניסוך לא הוי עד נסני [ט]: **משעת** נטילת לולב. פירוש דהיינו תחילת יום רלמחרה של סוכות ורבי יהושע אומר משעת הנחתו של סוכות שנתחייבו פירוש לתורתא דמונחי בבית קדשי הקדשים: **משעה** שמניחין בו את הלולב:

משעה שמפסיקין לישאל. ותן טל ומטר בברכת השנים פוסקין מלהזכיר מוריד הגשם בתחיית המתים: **העובר** לפני התיבה בי"ט [ו] של חג האחרון מזכיר וכו'. פי' האחרון שמתפלל תפלת מוסף הרלמחרה הוא מזכיר פירוש שמתפלל שחרית הוא מזכיר מחורתא קאמר אמתי הוא מזכיר פירוש מתפלת ערבית ומשני לית תמן כל עמא ולדכרו בעלמא פירוש בתפלת שחרית ומשני דהוו מדכרי ליה מחורתא:

מים. מ"ס מנסכיהם לכתיב בשני ויו"ד לכתיב בשני ונסכיה ומ"ס שבשביעי כתיב כמשפטם והוי מיס (ז) טעמא דרבי עקיבא בשני ונסכיה למשמע מרי נסכים הלכך בשני בחג הוא מזכיר גבורות גשמים:

מי אליה אלהים ויפתח את רחמה מפתח של תחיית המתים מנין דכתיב [א] וידעתם כי אני ה' בפתחי את קבורותיכם במערבא אמרי [ח] אף מפתח של פרנסה דכתיב [ב] פותח את ידך וגו' ור' יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להא אמר לך גשמים [ט] היינו פרנסה: ר' אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג כו': איבעיא להו ר' אליעזר מהיכא גמיר לה מלולב גמר לה או מניסוך המים גמר לה מלולב גמר לה מה לולב ביום [ג] אף הזכרה ביום או דלמא מניסוך המים גמר לה מה ניסוך המים מאורתא [ג] דאמר מר [ג] [א] ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה [ט] אף הזכרה מאורתא תא שמע דאמר רבי אבהו לא למדה ר' אליעזר אלא מלולב איכא דאמרי ר' אבהו גמרא גמיר לה ואיכא דאמרי מתניתא שמיע ליה מאי היא דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים [ט] רבי אליעזר אומר משעת נטילת לולב [י] ר' יהושע אומר משעת הנחתו א"ר אליעזר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם [ט] בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים אמר לו רבי יהושע והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר וכשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה כולה ואינה אלא בזמנה כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה ואינן [איבעיא] אלא בזמנן לפיכך אם בא להזכיר כל השנה כולה מזכיר רבי אומר אומר אני משעה שמפסיק לשאלה כך מפסיק להזכרה ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר ר' עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר ר' יהודה משום ר' יהושע אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב ראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר. שפיר קאמר ליה ר"א לרבי יהושע אמר לך רבי יהושע בשלמא תחיית המתים מזכיר דכולי יומא [ט] זמניה הוא אלא גשמים כל אימת דאתיין זמנייהו היא והתנן [ט] יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה הם שנאמר [ז] הלוא קציר חטים היום וגו'. ר' יהודה בן בתירה אומר בשני בחג הוא מזכיר מ"ט דרבי יהודה בן בתירה דתניא [י] רבי יהודה בן בתירה אומר נאמר בשני [ה] ונסכיהם ונאמר בששי [ו] ונסכיה ונאמר בשביעי [ז] כמשפטם הרי מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן מים מכאן רמז לניסוך המים מן התורה ומאי שנא בשני דנקט דכי רמיזי להו בקרא בשני הוא דרמיזי הלכך בשני מדכרינן רבי עקיבא אומר בששי בחג הוא מזכיר שנאמר בששי ונסכיה [ז] בשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין ואימא תרוייהו דחמרא סבר לה כר' יהודה בן בתירה דאמר רמיזי מיא אי

משנת ראשונים

פותח את ידך וגו'. שאתה נותן להם אכלם בהשפעה, עד שישבעו, רצון, כל אחד לפי רצונו. **[רד"ק, תהלים קמה טז]**

כדי פרנסתו הוא משביע את טובו ואת רצונו ואת ברכתו. **[רש"י, תהלים קמה טז]**

ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה. נסוך זה שהוא בא בלילה הוא נסוך היין ומנסכים הבאים שלא מחמת זבח אלא בפ"ע כמו"ש מתנדבים יין ואין מתנדבים שמן, ועל אלה אמרו מנחתם ונסכיהם אפי' בלילה, אבל נסוך המים אינו בלילה שהרי נסכים הבאים מחמת זבח הם וכו' אין זמנם אלא ביום, ולא עוד אלא שהתבאר במס' סוכה במי נסוך שאף לקדשן בכלי בלילה לא וכו', שהיה ממלא חבית של זהב שאינה מקדשת מן השלוח אבל לא במקודשת שאלו כן היו נפסלות בלינה. **[מאירי, תענית ב:]**

פי' בקונט' פ"ק דזבחים (דף ח.) וכו' דמנחתם ונסכיהם דפרי החג קדריש. וקשה לר"ת היכי משמע מיניה לילה וכו'. **[תוספות, מנחות מד:]**

לכך נראה לר"ת דדריש מקרא דעצרת פ' אמור אל הכהנים, ואילים שנים יהיו עולה לה' ומנחתם ונסכיהם אשה ריח ניחוח לה', מדכתב נסכים בין עולה לאשה, ש"מ דבאים בלילה כי אשה דהיינו הקטרה, ולא מייתורא, ונקט מנחה ברישא דדמי לעולה טפי בהקטרה. **[תוספות, מנחות מד:]**

רבי יהושע אומר משעת הנחתו. דקסבר דכיון דגשמים אינם סימן ברכה אף הזכרה לית ליה למעבד, ומסתיין דעבדינן ריצוי ביום טוב האחרון של חג ולשאול בערב למוצאי יום טוב, ולר' יהושע אפשר לפום מאי דאמרינן, דהזכרה ושאלה חדא מילתא היא, לומר שהם תכופים זה לזה וכדאיתא בגמ'. **[הריטב"א]**

והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה. כדאמר בסוכה (כח:) למה גשמים דומים בחג לעבד שמזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו, ומכאן משמע דמשום כל החג קאמר, ולא על לילה הראשון בלבד כדכתב רבינו אפרים ז"ל התם, אלא שיש לדחות דבלילה הראשון סימן קללה, ומכאן ואילך לא קללה ולא ברכה כלישנא דמתני' דהכא. **[הריטב"א]** **הרי כאן מים.** הא דאמרינן בעלמא (שבת דף קג:) מ"ם יו"ד מ"ם לרבות ניסוך המים מן התורה, אינו אלא אסמכתא בעלמא כפר"ח. **[תוספות, מועד קטן ג:]**

[המשך מעמוד הבא] **ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד.** מעיר ששמה תושב היה תחילה ואח"כ ישב בגלעד וכת"י אליהו דמתושב מתותבי גלעד. **[רד"ק, מלכים א יז א]** **חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו.** שאני רגיל לעמוד לפניו בתפילה, וכן אל המקום אשר עמד שם את פני ה'. **[רד"ק, מלכים א יז א]** **אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי.** גזר אליהו על המטר בקנאתו לה' על עוע"ג כתוב בתורת משה וסרתם ועבדתם וכו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר ובטח באל שיקיים את דבריו, ועליו וכיוצא בו נאמר ותגזר אומר ויקם לך וכו', ובעבור כי הרע מכל אשר לפניו גזר אליהו ואמר לו כי לא יהיה טל ומטר אולי יחזור בו והאל ארך אפים האריך אפו לו כאשר האריך לאשר לפניו, ומה שאמר כ"א לפי דברי עד שיראה שיחזרו מעבודה ע"ג כלם או מקצתן. **[רד"ק, מלכים א יז א]** **לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה.** כי מפני הרעב שבו רבים בתשובה והטיבו דרכיהם, ועוד שהיו בישראל ז' אלפים אשר לא כרעו לבעל. **[רד"ק מלכים א יח א]**

רבינו גרשום כי אני ה' ולא שליח **פותח את ידך** ולא שליח. **גשמים נמי היינו פרנסה** וכבר חשיבנא ליה: **פיסקא מלולב גמר לה** שדומה ללולב שכשם שאי אפשר לאילו בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים **מה לולב ביום** שמתחיל ליטול ביום ראשון **אף הזכרה ביום** (בו' צ"ל כלומר) שאינו מתחיל להזכיר בלילי יו"ט ראשון עד למחר. **מה ניסוך המים מאורתא** כדאשכחן במס' סוכה שממלאין המים לניסוך המים בלילה ויש ספרים שכתוב בהן [דאמר מר] מנחתם ונסכיהם בלילה [ט] שמקריבין קרבן ביום יכולין להביא המנחה והנסכים בלילה אף האי ניסוך המים יכולין לנסך בלילה. **אף הזכרה נמי מאורתא** שבלילי יו"ט הראשון קאמר ר' אליעזר שמזכירין [ט] להזכיר גבורות גשמים. **גמרא גמיר לה ר' אבהו** דר' אליעזר גמר מלולב. **ממתניתין** [מ] **שמיעה ליה** דר' אליעזר לא למדה אלא מלולב. **משעת הנחתו** מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי. **ארבעת מינין הללו** שבלולב ואתרוג. **כך גשמים יהא מזכיר כל השנה** אפי' בימות החמה אם הוא רוצה אף בחג נמי אם הוא רוצה יהא מזכיר. **משעה שפוסק מלשאל** שבפסח פוסק מלומר ותן טל ומטר פוסק מלהזכיר גבורת הגשמים ועכשיו לא מצית למימר אם בא להזכיר כל השנה מזכיר אלא בימות החמה אינו מזכיר הואיל ואין זמנו אף בחג אינו מזכיר הואיל ולאו זמן ברכה הוא. **האחרון** המתפלל תפלת מוסף. **הראשון** המתפלל תפלת (תפלת) יוצר: [נ] **מזכיר** ושוב אינו מזכיר. **שפיר קאמר ליה ר' אליעזר לר"י** דכי היכי דמזכירין תחיית המתים כל השנה אע"ג דלא זמניה כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה ובחג נמי אע"ג דלאו סימן ברכה הוא מזכירין. **סימן קללה הוא** וכיון דלאו זמנה אין מזכירין וה"ה בחג: **נאמר בשני ונסכיהם** דסגי בנסכה וכיון דבשני אתרבי מ' לדרשה דמים לפיכך מתחיל להזכיר בשני: **בשני ניסוכין הכתוב מדבר** שני ניסוכין על קרבן אחד [ס] ונסכיהם משמע ניסוכין הרבה דקרבנות הרבה. **סבר לה כר"י** דמרבה ניסוך המים

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) עי' תרגום ירושלמי בראשית ל כב, ז) סוכה מג., ח) תמורה יד. [זבחים ח. פד.] מנחות קף מד: [ע"ש בתוד"ה מנחתם (ב)] נב., ט) [לקמן ד.], י) לקמן יב:, יא) [לקמן קג:, יב) זבחים קי:, יג) [קף לז: עי' תוס' סס ד"ה כלי], יד) עי' חזו"א או"ח יח ב ובקרן אורה, טו) דפרקין ה"א, טז) ברכות לג. לקמן ז., יז) יד., יח) עיין פי' ר"ח במו"ק ג:, יט) דפרקין ה"ב ע"ש, כ) ירושלמידפרקין ה"א (ועיין ברכות כט ע"א-ב), כא) ירושלמי שם עי"ש.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' ממר לך גשמים נמי היינו פרנסה: (ו) רש"י ד"ה גשמים נמי היינו פרנסה שזרעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם וכנר מצינו ליה: (ז) ד"ה מה ניסוך כו' ונסכיהם בלילה אפילו בלילה דאע"פ שמקריבין הקרבנות: (ח) ד"ה נסני ניסוכין כו' אבל ונסכיהם דמשמע הרבה ניסוכין בקרבנות הרבה: (ט) תוס' ד"ה מינעיא כו' ונפקא מינה דאי מלולב גמר לה כו' דס"ל דניסוך המים נמי ביום רלמחר הוא: (י) בא"ד ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה וכו' פי' דלמ"ג דכו' ומ"ש המיך קריבי כבשים בלילה אלא י"ל בלילה מניה מ"מ הניסוך דחג דהוי ממיס כו' כל"ל: (יא) ד"ה מיס ונסכיה כו' ותעמא דר"ע דכתיב נסכי ונסכיה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה משעת הנחתו וכו' דהיינו בשביעי. נ"ב וכן פרש"י לקמן קף ג ע"ש בד"ה אלא ר' יהושע היא וכו' והיינו בשביעי וכו' עכ"ל. וע"ע לקמן קף ד סע"ש פרש"י בד"ה ר' יהושע היא וכו' והיינו יום שמיני וכו' עכ"ל. וכן משמע מדברי הש"ס שם ודו"ק. שוב ראיתי לנק"מ דמ"ש רש"י בשביעי על שעת הנחת לולב ממר לאו למורתא דשמיני וכמ"ש תוס' ד"ה משעת נטילה וכן נלמד מהרש"ש לקמן קף ג ע"ש ד"ה גמ' יעוש"ה:

הגהות וציונים

ג] לפי' הראשון ברש"י ורגמ"ה [וכ"ה בתוס' רי"ד] וכן לפי' הראשון בתוס' לא גרסינן בגמ' "דאמר מר ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה" אלא הגי' "מה ניסוך המים מאורתא אף הזכרה מאורתא" [ועי' מאירי דמשמע דלפ"א בתוס' גם זה לא גרסינן ועי' ראש משביר], וע"ע במאירי בביאור הגירסאות והפירושים בסוגיא זו (ועי' גבורת ארי, שפ"א, חזו"א או"ח קכו כ): **ד]** בכת"י מזכירין **גבורות גשמים**, וכ"ה ישר מאד (דק"ס): **ה]** צ"ל **להם** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ו]** בכת"י **דכל אימת דאתיא** זמניה הוא (ולשון ישר הוא, דק"ס): **ז]** צ"ל כדאמרינן **בסמוך** (הגר"ש מדעסויא), ויותר נראה שהתיבות "ובאין לרצות על המים כדאמרינן בסוכה" כולם ט"ס ומיותר וכן ליתא בפי' רגמ"ה (שבדף הראשון הוא כמו נעתק מרש"י כמעט אות באות, דק"ס): **ח]** צ"ל **מתניתא** (גליון): **ט]** נראה דיש להוסיף **בתמיה** (באה"מ): **י]** עיין הגי' הב"ח, פורת יוסף ומראה כהן בילקו"מ: **יא]** לפנינו איתא **ר' אבא ואי תימא רמי בר חמא** ואי תימא ר' יוחנן (גליון): **יב]** יש להוסיף **האחרון** (רש"ש): **יג]** עי' הגי' הב"ח ברש"י (אות ג): **יד]** בכת"י **שמתחילין** (וכ"ה ברש"י): **טו]** צ"ל **ממתניתא**: **טז]** נראה דיש להוסיף **הראשון** מזכיר (וקאי על יו"ט ראשון של פסח): **יז]** נראה דיש להוסיף **אבל** ונסכיהם (וכמו ברש"י):

תורה אור השלם

א) וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְיָ בְּפִתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי: [יחזקאל לז, יג]

ב) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ג) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: [במדבר כט, יח]

ד) הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קלוֹת וּמָטָר וּרְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעָתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאוֹל לָכֶם מָלֵךְ: [שמואל א' יב, יז]

ה) וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד חַטָּאת מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהֶם: [במדבר כט, יט]

ו) וּשְׂעִיר חַטָּאת אֶחָד מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכֶּיהָ: [במדבר כט, לא]

ז) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּטָם: [במדבר כט, לג]

הברייתא מביאה את סברת רבי אליעזר [שממנה יש להוכיח שלמד את שיטתו ממצות לולב]:
אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר לרבי יהושע, **הוֹאִיל וְאַרְבַּעַת מִינִין הַלָּלוּ אֵינָן בָּאִין אֶלָּא לְרָצוֹת עַל הַמַּיִם** - להיות המפייסים לפני הקב"ה כדי שיוריד לנו גשמים[א], **וְכָשֵׁם שֶׁאַרְבַּע מִינִין הַלָּלוּ אִי אֶפְשָׁר בָּהֶם שיגדלו בְּלֹא מַיִם**[ב], **כָּךְ אִי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם בְּלֹא מַיִם**[ג], ואם כן ראוי להתחיל להזכיר גשמים משעת נטילת ארבעת המינים. הרי שמוכח מדבריו, שלמד את שיטתו ממצות לולב[ד].

הברייתא מביאה את המשך המשא ומתן של רבי אליעזר ורבי יהושע:
אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, וַהֲלֹא גְּשָׁמִים בֶּחָג אֵינוֹ אֶלָּא סִימָן קְלָלָה[ה], ואם כן למה מזכירים אותם בחג[ו]. **אָמַר לוֹ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, אַף אֲנִי לֹא אָמַרְתִּי לְשָׁאוֹל** - לבקש גשמים באמירת 'ותן טל ומטר', **אֶלָּא לְהַזְכִּיר** את שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים, על ידי אמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ובהזכרה בלבד אין להקפיד על סימן קללה[ז]. **וּכְשֵׁם שֶׁאֵת תְּחִיַּית הַמֵּתִים מַזְכִּיר** המתפלל בברכת 'אתה גבור' של תפילות **כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ, וְאֵינָהּ** [-ואף שאינה] **אֶלָּא בְּזִמָּנָהּ**[ח], **כָּךְ מַזְכִּירִים גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים כָּל הַשָּׁנָה**, ואפילו בימות הקיץ, **וְאֵינָן** [-ואף שאינם ראים] **אֶלָּא בְּזִמָּנָן** בימות החורף. **לְפִיכָךְ אִם בָּא** - אם רוצה המתפלל **לְהַזְכִּיר** גשמים **כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ, מַזְכִּיר** אותם[ט].

הברייתא מביאה את דעת רבי החולק על רבי אליעזר:
רַבִּי אוֹמֵר, אוֹמֵר אֲנִי[י], **מִשָּׁעָה שֶׁמַּפְסִיק** - מהזמן שהמתפלל מפסיק **לִשְׁאֹל** - לבקש 'ותן טל ומטר', דהיינו בפסח, **כָּךְ מַפְסִיק לְהַזְכִּיר** - באותו זמן מפסיק גם להזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', והיינו, שאף אם הוא רוצה אינו יכול להזכירו בימות הקיץ, כיון שאינם זמן גשמים, ולכן אין להזכירו גם בחג, כיון שהגשמים אינם סימן ברכה בחג[יא].

הברייתא מביאה דעות נוספות בזמן התחלת הזכרת גשמים:
רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה אוֹמֵר, בַּשְּׁנִי בֶּחָג הוּא מַזְכִּיר - מתחיל להזכיר 'מוריד הגשם'. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, בַּשִּׁשִּׁי בֶּחָג הוּא מַזְכִּיר.** ובגמרא להלן יתבאר טעם דבריהם.

לדעת רבי יהושע בברייתא, מתחילים להזכיר 'מוריד הגשם' מתפילת ערבית של ליל שמיני עצרת, הברייתא מביאה את דעת רבי יהודה הסובר אף הוא שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, אך חולק עליו בענין התפילה בה מתחילים להזכיר:
רַבִּי יְהוּדָה מְשׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ[יב] **אוֹמֵר**, שליח הציבור **הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה בְּיוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג** הסוכות, כלומר בשמיני עצרת, **הָאַחֲרוֹן** - המתפלל מוסף, **מַזְכִּיר** 'מוריד הגשם', אך **הָרִאשׁוֹן** - המתפלל שחרית, **אֵינוֹ מַזְכִּיר. וּבְיוֹם טוֹב רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, הָרִאשׁוֹן** - המתפלל שחרית, **מַזְכִּיר** עדיין 'מוריד הגשם', אך **הָאַחֲרוֹן** - המתפלל מוסף, **אֵינוֹ מַזְכִּיר**[יג].

לעיל בברייתא השיב רבי אליעזר לרבי יהושע, שניתן להזכיר גשמים בחג אף שהם סימן קללה, כיון שאין זו בקשת גשמים אלא רק הזכרת שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים. ועוד השיב לו, שכיון שהזכרת גשמים היא רק שבח, לכן ניתן להזכירה כל השנה, כמו שמזכירים את שבחו של הקב"ה שמחיה מתים, אף שאין תחיית המתים אלא בזמנה. הגמרא שואלת מה ישיב על כך רבי יהושע:
שואלת הגמרא, **שַׁפִּיר קָאָמַר לֵיהּ** - תשובה טובה השיב **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ**, שהרי אף את תחיית המתים מזכירים בתפילות כל השנה ואינה אלא בזמן הגאולה, וכמו כן ניתן להזכיר גשמים בחג אף שאינו זמנם. משיבה הגמרא, **אָמַר לָךְ** [-ישיב לך] **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, בְּשִׁלָּמָא** - זה מובן שאת **תְּחִיַּית הַמֵּתִים** הוא **מַזְכִּיר** כל השנה, **דִּכְוֵלֵּי יוֹמָא זְמַנֵּיהּ הוּא** - כיון שכל יום ויום הוא זמנו[יד], **אֶלָּא גְּשָׁמִים, כָּל אֵימַת דְּאִתְיָין זְמַנַּיְיהוּ הֵיא** - וכי כל זמן שהם באים זהו זמנם, **וְהָתְנַן** - והרי שנינו במשנה (להלן יג:) **יָצָא נִיסָּן וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים, סִימָן קְלָלָה הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר** בתוכחת שמואל לעם ישראל על שביקשו לשים עליהם מלך (שמואל א' יב יז), **'הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם וגו' אֶקְרָא אֶל ה' וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר, וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי ה' לִשְׁאוֹל**

שמתחילים להזכיר בליל יום השמיני. ומה שכתב 'דהיינו בשביעי', כוונתו לשעת הנחת הלולב ולא לשעת ההזכרה. והוכיח כן ממה שכתב רש"י בפירוש להלן (ד. ד"ה רבי) 'רבי יהושע היא, דאמר משעת הנחת לולב הוא מזכיר, דהיינו יום שמיני'. וכן כתבו המהרש"א (להלן ג. ד"ה מי) ובראש משביר (נרש"י ד"ה משעת). ובמנחת יהודה (מפשטין, להלן ג. ד"ה מני) כתב, שמה שכתוב בפירוש רש"י כאן [ולהלן (ג. ד"ה מלמ)] 'שביעי', היא הגהת איזה מפרש, ובאמת דעת רש"י היא כתוספות. אמנם במלאכת שלמה (מ"ג) ביאר את דברי רש"י כשיטת רבינו גרשום, וכתב, שנראה לומר שמה שנכתב בפירוש רש"י להלן (ד. ד"ה רבי) 'דהיינו יום שמיני' הוא טעות, וצריך לומר 'דהיינו יום שביעי'. וכן כתבו בשיטת רש"י במלכי בקודש (קיב: ד"ה מו - השני), מתת אלהים (להלן ג. נרש"י ד"ה מלמ), שדה יצחק (גומיטה, מ"מ נמוק' ד"ה משעת).

כא. כמו שאמרו בירושלמי (פ"מ ה"מ) על ארבעת המינים, 'הן באין פרקליטין על המים'. וכן אמרו במדרש (ויק"ר ל יג) 'ועכשיו שאמרתי לכם, ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כג מ), כדי לזכותכם כדי שאוריד לכם מטר'.

כב. ארבעה מינים אלו גדלים על המים וצריכים להשקאת מים יותר משאר פירות, ולכן נצטוינו לרצות לפני הקב"ה על המים עם ארבעת המינים המורים על המים, בחג הסוכות שהוא זמן ניסוך המים, והוא יום הדין על גשמי השנה. רבינו בחיי (ויקרא כג מ).

כג. לפי גירסת הגמרא לפנינו 'וכשם שארבע מינין הללו' וכו', בוא"ו המוסיף, משמע שהוא טעם נוסף, שמלבד שארבעת המינים מרצים על המים, יש בהם גם רמז לכך שאי אפשר לעולם בלא מים, ולכן יש להזכיר גשמים משעת נטילתם. וראה בדקדוקי סופרים שיש גורסים 'כשם' בלא וא"ו, ולפי זה הוא המשך וטעם לכך שארבעת המינים מרצים על המים, והיינו משום שאי אפשר להם בלא מים.

כד. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה ר' יהודה).

כה. כמבואר במשנה לעיל (ע"מ).

כו. ואף שמרצים על המים בחג בנטילת ארבעת המינים וניסוך המים, סבר רבי יהושע שיש לחלק בין מעשה סתם שאין בו הזכרה מפורשת, לבין הזכרה בפירוש בפה. פסקי רי"ד (לעיל ע"מ ד"ה מאימתי).

כז. על פי רש"י (סוף ד"ה שפיר). וביאר בפסקי רי"ד (לעיל ע"מ ד"ה מאימתי), שהוא משום שהתורה עצמה לא הקפידה על כך, שהרי אמרה ליטול בחג את ארבעת המינים שבלולב שבאים לרצות על המים, וכן אמרה לנסך מים על גבי המזבח בחג כדי לרצות על המים.

כח. רבי אליעזר סבר שיש זמן מסויים לגאולה ולתחיית המתים. קרן אורה (ד"ה אמר). וראה בגמרא להלן את דעת רבי יהושע בזה.

כט. דבריו אלו של רבי אליעזר באו להשיב על מה ששאלו רבי יהושע במשנה, 'אם כן, לעולם יהא מזכיר', כלומר, אם הזכרת 'מוריד הגשם' היא שבח בלבד, אם כן מדוע מפסיקים להזכירה בפסח. ועל כך השיב רבי אליעזר בברייתא כאן, שאכן אם הוא רוצה, יכול הוא להזכיר 'מוריד הגשם' כל השנה, וכמו שמזכיר את תחיית המתים כל השנה, אך הזכרת גשמים אינה חובה כל השנה, ורק מיום טוב הראשון של סוכות חובה להזכיר, כדי לרצות על הגשמים קודם הבקשה עליהם, כי כל הבא לבקש דבר, צריך לרצות קודם הבקשה. תוספות (לעיל ע"מ ד"ה מס).
יש לשאול, מדוע חזר רבי אליעזר ואמר 'לפיכך אם בא להזכיר כל השנה כולה, מזכיר', הרי אמר קודם לכן 'כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה ואינן אלא בזמנן'. יש מי שביאר, שבלא הוספה זו היה ניתן להבין מדבריו שיש חובה להזכיר כל השנה, לכן הוסיף ואמר 'לפיכך **אם בא** להזכיר' וכו', לומר שהוא רק רשות.

ל. כך היה דרכו של רבי, לומר דבריו בלשון 'אומר אני'. והוא דרך ענוה [ראה סוטה (מט.) 'משמת רבי בטל ענוה', וראה עוד בהוריות (יד.) ובתוספות (גיטין נט. ד"ה דכולהו)], והכוונה בזה, שאינו אומר את הדבר באופן מוחלט, אלא רק ביחס אל עצמו, כלומר, שנראה לו כך, וכמו שרגילים היום לכתוב 'לענ"ד'. בית האוצר (מ"מ מערכת מ-ו כלל נג).

לא. רש"י (ד"ה משעה). בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ר' מאי) כתב, שרבי בא לחלוק על רבי אליעזר ולומר שאין להזכיר את הגשמים בימות הקיץ. [באמרי שמעון (עמ' קכה, ד"ה ר' מאי) כתב, שיש הבדל גם בין שיטת רבי לשיטת רבי יהושע, שלרבי מפסיקים להזכיר בליל יום טוב ראשון של פסח, כי אז מפסיקים גם לשאלה, ולרבי יהושע מפסיק במוסף של יום טוב ראשון של פסח].

לב. להלן (ג.) מבארת הגמרא שרבי יהושע שאמר רבי יהודה את דבריו משמו, אינו רבי יהושע שהובאה שיטתו במשנה ובברייתא.

לג. ראה בהערה לעיל (ע"מ) על דברי רבי יהודה במשנה, שם נתבאר טעמו במה שלא מתחילים ומפסיקים להזכיר מבערב.

לד. רבי יהושע סבר שאין זמן מסויים לגאולה ולתחיית המתים, אלא היא תלויה בתשובה, ורבי אליעזר חלק עליו בזה וסבר שיש זמן מסויים לגאולה ולתחיית המתים [כמובא בהערה לעיל]. קרן אורה (ד"ה אמר). ראה שם שהביא את ששאלו על זה בירושלמי (פ"מ ה"מ) מכך שבמחלוקת אחרת בענין זה הפוכה דעת רבי אליעזר ורבי יהושע מדעתם כאן [במסכת סנהדרין (נ:) הובאה מחלוקת זו כעין המחלוקת שהובאה בירושלמי שם]. ראה עוד בענין זה ביפה עינים (ד"ה דכולי) ובשבות יעקב (מ"ג סי' מז) ובגליוני הש"ס (ירושלמי שם).

ב: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

ד א מיי׳ פ״ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ה:

משנת ראשונים

פותח את ידך וגו׳. שאתה נותן להם אכלם בהשפעה, עד שישבעו, רצון, כל אחד לפי רצונו. **[רד״ק, תהלים קמה טז]**

כדי פרנסתו הוא משביע את טובו ואת רצונו ואת ברכתו. **[רש״י, תהלים קמה טז]**

ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה. נסוך זה שהוא בא בלילה הוא נסוך היין ומנסכים הבאים שלא מחמת זבח אלא בפ״ע כמו״ש מתנדבים יין ואין מתנדבים שמן, ועל אלה אמרו מנחתם ונסכיהם אפי׳ בלילה, אבל נסוך המים אינו בלילה שהרי נסכים הבאים מחמת זבח הם וכו׳ אין זמנם אלא ביום, ולא עוד אלא שהתבאר במס׳ סוכה במי נסוך שאף לקדשן בכלי בלילה לא וכו׳, שהיה ממלא חבית של זהב שאינה מקדשת מן השלוח אבל לא במקודשת שאלו כן היו נפסלות בלינה. **[מאירי, תענית ב:]**

פי׳ בקונט׳ פ״ק דזבחים (דף ח.) וכו׳ דמנחתם ונסכיהם דפרי החג קדריש. וקשה לר״ת היכי משמע מיניה לילה וכו׳. **[תוספות, מנחות מד:]**

לכך אהח18/06/2018 דדריש מקרא דעצרת פ׳ אמור אל הכהנים, ואילים שנים יהיו עולה לה׳ ומנחתם ונסכיהם אשה ריח ניחוח לה׳, מדכתב נסכים בין עולה לאשה, ש״מ דבאים בלילה כי אשה דהיינו הקטרה, ולא מייתורא, ונקט מנחה ברישא דדמי לעולה טפי בהקטרה. **[תוספות, מנחות מד:]**

רבי יהושע אומר משעת הנחתו. דקסבר דכיון דגשמים אינם סימן ברכה אף הזכרה לית ליה למעבד, ומסתיין דעבדינן ריצוי ביום טוב האחרון של חג ולשאול בערב למוצאי יום טוב, ולר׳ יהושע אפשר לפום מאי דאמרינן, דהזכרה ושאלה חדא מילתא היא, לומר שהם תכופים זה לזה וכדאיתא בגמ׳. **[הריטב״א]**

והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה. כדאמר בסוכה (כח:) למה גשמים דומים בחג לעבד שמזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו, ומכאן משמע דמשום כל החג קאמר, ולא על לילה הראשון בלבד כדכתב רבינו אפרים ז״ל התם, אלא שיש לדחות דבלילה הראשון סימן קללה, ומכאן ואילך לא קללה ולא ברכה כלישנא דמתני׳ דהכא. **[הריטב״א]** **הרי כאן מים.** הא דאמרינן בעלמא (שבת דף קג:) מ״ם יו״ד מ״ם לרבות ניסוך המים מן התורה, אינו אלא אסמכתא בעלמא כפר״ח. **[תוספות, מועד קטן ג:]**

[המשך מעמוד הבא] **ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד.** מעיר ששמה תושב היה תחילה ואח״כ ישב בגלעד וכת״י אליהו דמתושב מתותבי גלעד. **[רד״ק, מלכים א יז א]** **חי ה׳ אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו.** שאני רגיל לעמוד לפניו בתפילה, וכן אל המקום אשר עמד שם את פני ה׳. **[רד״ק, מלכים א יז א]** **אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי.** גזר אליהו על המטר בקנאתו לה׳ על עוע״ג כתוב בתורת משה וסרתם ועבדתם וכו׳, ועצר את השמים ולא יהיה מטר ובטח באל שיקיים את דבריו, ועליו וכיוצא בו נאמר ותגזר אומר ויקם לך וכו׳, ובעבור כי הרע מכל אשר לפניו גזר אליהו ואמר לו כי לא יהיה טל ומטר אולי יחזור בו והאל ארך אפים האריך אפו לו כאשר האריך לאשר לפניו, ומה שאמר כ״א לפי דברי עד שיראה שיחזרו מעבודת ע״ג כלם או מקצתן. **[רד״ק, מלכים א יז א]** **לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה.** כי מפני הרעב שבו רבים בתשובה והטיבו דרכיהם, ועוד שהיו בישראל ז׳ אלפים אשר לא כרעו לבעל. **[רד״ק מלכים א יח א]**

רבינו גרשום

כי אני ה׳ ולא שליח פותח את ידך ולא שליח. גשמים נמי היינו פרנסה וכבר חשיבנא ליה: **פיסקא מלולב גמר לה** שדומה ללולב שכשם שאי אפשר לאילו בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים **מה לולב ביום** שמתחיל ליטול ביום ראשון **אף הזכרה ביום** (בו׳ צ״ל כלומר) שאינו מתחיל להזכיר בלילי יו״ט ראשון עד למחר. **מה ניסוך המים מאורתא** כדאשכחן במס׳ סוכה שממלאין המים לניסוך המים בלילה ויש ספרים שכתוב בהן [דאמר מר] מנחתם ונסכיהם בלילה [כ] שמקריבין קרבן ביום יכולין להביא המנחה והנסכים בלילה אף האי ניסוך המים יכולין לנסך בלילה. **אף הזכרה נמי מאורתא** שבלילי יו״ט הראשון קאמר ר׳ אליעזר שמזכירין [כ] להזכיר גבורות גשמים. **גמרא גמיר לה ר׳ אבהו** דר׳ אליעזר גמר מלולב. **ממתניתין** [מ] **שמיעה ליה** דר׳ אליעזר לא למדה אלא מלולב. **משעת הנחתו** מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי. **ארבעת מינין הללו** שבלולב ואתרוג: **כך גשמים יהא מזכיר כל השנה** אפי׳ בימות החמה אם הוא רוצה אף בחג נמי אם הוא רוצה יהא מזכיר. **משעה שפוסק מלשאל** שבפסח פוסק מלומר ותן טל ומטר פוסק מלהזכיר גבורת הגשמים ועכשיו לא מצית למימר אם בא להזכיר כל השנה מזכיר אלא בימות החמה אינו מזכיר הואיל ואין זמנו אף בחג אינו מזכיר הואיל ולאו זמן ברכה הוא. **האחרון** המתפלל תפלת מוסף. **הראשון** המתפלל תפלת (תפלת) יוצר: [נ] **מזכיר** ושוב אינו מזכיר. **שפיר קאמר ליה ר׳ אליעזר לר״י** דכי היכי דמזכירין תחיית המתים כל השנה אע״ג דלא זמניה כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה ובחג נמי אע״ג דלאו סימן ברכה הוא מזכירין. **סימן קללה הוא** וכיון דלאו זמנה אין מזכירין וה״ה בחג: **נאמר בשני ונסכיהם** דסגי בנסכה וכיון דבשני אתרבי מ׳ לדרשה דמים לפיכך מתחיל להזכיר בשני: **בשני ניסוכין הכתוב מדבר** שני ניסוכין על קרבן אחד [ס] ונסכיהם משמע ניסוכין הרבה דקרבנות הרבה. **סבר לה כר״י** דמרבה ניסוך המים

תורה אור השלם

א) וְיָדְעָתֶם כִּי אֲנִי יְיָ בְּפִתְחִי אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם עַמִּי: [יחזקאל לז, יג]

ב) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ג) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: [במדבר כט, יח]

ד) הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קלות וּמָטָר וּרְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעָתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאוֹל לָכֶם מָלֵךְ: [שמואל א׳ יב, יז]

ה) וְשָׂעִיר עִזִּים אֶחָד חַטָּאת מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהֶם: [במדבר כט, יט]

ו) וְשָׂעִיר חַטָּאת אֶחָד מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכֶּיהָ: [במדבר כט, לא]

ז) וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לַפָּרִים לָאֵילִם וְלַכְּבָשִׂים בְּמִסְפָּרָם כְּמִשְׁפָּטָם: [במדבר כט, לג]

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) עי׳ תרגום ירושלמי בראשית ל כב, **ז)** סוכה מג., **ח)** תמורה יד. [זבחים ח. פד.] מנחות קף מד: [ע״ש בתוד״ה מנחתם (ב)] נב., **ט)** [לקמן ד.], **י)** לקמן יב:, **יא)** [לקמן קג:, **יב)** זבחים קי:, **יג)** [קף לז: עי׳ תוס׳ סס ד״ה כלי], **יד)** עי׳ חזו״א או״ח יח ב ובקרן אורה, **טו)** דפרקין ה״א, **טז)** ברכות לג. לקמן ז., **יז)** יד., **יח)** עיין פי׳ ר״ח במו״ק ג:, **יט)** דפרקין ה״ב ע״ש, **כ)** ירושלמידפרקין ה״א (ועיין ברכות כט ע״א-ב), **כא)** ירושלמי שם ע״ש.

הגהות הב״ח

(מ) גמ׳ ממר לך גשמים נמי היינו פרנסה: **(נ)** רש״י ד״ה גשמים נמי היינו פרנסה שזרעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם וכנר מצנע ליה: **(ס)** ד״ה מה ניסוך כו׳ ונסכיהם בלילה אפילו בלילה דאע״פ שמקריבין הקרבנות: **(ע)** ד״ה נמי ניסוכין כו׳ אבל ונסכיהם דמשמע הרבה ניסוכין בקרבנות הרבה: **(פ)** תום׳ ד״ה מיבעיא כו׳ ונפקא מיניה דאי מלולב גמר לה כו׳ דס״ל דניסוך המים נמי ביום רשות: **(צ)** בא״ד ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה וכו׳ פי׳ דאע״ג כו׳ ומ״כ המיך קריבי כבשים בלילה אלא ר״ל בלילה שניה מ״מ הניסוך דחג דהוי ממיס כו׳ וטעמא דר״ע דכתיב נסכו ונסכיה:

הגהות מהר״ב רנשבורג

אן) רש״י ד״ה משעת הנחתו וכו׳ דהיינו בשביעי. נ״ב וכן פרש״י לקמן קף ג ע״ב ד״ה אלא ר׳ יהושע היא וכו׳ דהיינו בשביעי וכו׳ עכ״ל. וע״ע לקמן קף ד סע״ב פרש״י ד״ה ר׳ יהושע היא וכו׳ דהיינו יום שמיני וכו׳ עכ״ל. וכן משמע מדברי הש״ס שם ודו״ק. שוב ראיתי לנק״מ דמ״ש רש״י בשביעי על שעת הנחת לולב ממר לאו למורתא דשמיני וכמ״ש תוס׳ ד״ה משעת נטילה וכן נלמד מהרש״ל לקמן קף ג ע״ב ד״ה גמ׳ יעוש״ה:

הגהות וציונים

ג) לפי׳ הראשון ברש״י ורגמ״ה [וכ״ה בתוס׳ רי״ד] וכן לפי׳ הראשון בתוס׳ לא גרסינן בגמ׳ ״דאמר מר ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה״ אלא הגי׳ ״מה ניסוך המים מאורתא אף הזכרה מאורתא״ [ועי׳ מאירי דמשמע דלפ״א בתוס׳ גם זה לא גרסינן ועי׳ ראש משביר], וע״ע במאירי בביאור הגירסאות והפירושים בסוגיא זו (ועי׳ גבורת ארי, שפ״א, חזו״א או״ח קכו כ:) **ד)** בכת״י מזכירין **גבורות גשמים**. וכ״ה ישר מאד (דק״ס): **ה)** צ״ל **להם** (רש״ש), וכ״ה בכת״י: **ו)** בכת״י **דכל אימת דאתיא** זמניה הוא (ולשון ישר הוא, דק״ס): **ז)** צ״ל כדאמרינן **בממוך** (הגר״ש מדעסויא), ויותר נראה שהתיבות ״ובאין לרצות על המים כדאמרינן בסוכה״ כולם ט״ס ומיותר וכן ליתא בפי׳ רגמ״ה (שבדף הראשון הוא כמו נעתק מרש״י כמעט אות באות, דק״ס): **ח)** צ״ל **מתניתא** (גליון): **ט)** נראה דיש להוסיף **בתמיה** (באה״מ): **י)** עיין הג׳ הב״ח, פורת יוסף ומראה כהן בילקו״מ: **יא)** לפנינו איתא **ר׳ אבא ואי תימא רמי בר חמא** ואי תימא ר׳ יוחנן (גליון): **יב)** יש להוסיף **האחרון** (רש״ש): **יג)** עי׳ הג׳ הב״ח ברש״י (אות ג): **יד)** בכת״י **שמתחילין** (וכ״ה ברש״י): **טו)** צ״ל **ממתניתא**: **טז)** נראה דיש להוסיף **הראשון** מזכיר (וקאי על יו״ט ראשון של פסח): **יז)** נראה דיש להוסיף **אבל** ונסכיהם (וכמו ברש״י):

לָכֶם מֶלֶךְ׳לה, הרי שזמן קציר חיטים [בימות הקיץ לאחר ניסן[לו]] אינו זמן גשמים, ולכן אין להזכירם אז, והוא הדין שאין להזכירם בחג, כיון שאינו זמן גשמים.

בברייתא לעיל הובאה שיטתם של רבי יהודה בן בתירא ורבי עקיבא בענין זמן התחלת הזכרת גשמים, הגמרא מבארת את טעמם: שנינו בברייתא, **רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה אוֹמֵר, בַּשְּׁנִי בֶּחָג הוּא מַזְכִּיר.** מבררת הגמרא, **מַאי טַעֲמָא** - מהו טעמו דְּרַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה? משיבה הגמרא, **דְּתַנְיָא** - ששנינו בברייתא, **רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה אוֹמֵר,** נאמר בתורה (נחמיה כט) בפרשת הקרבנות של כל יום משבעת ימי חג הסוכות, שהמנחות והנסכים של קרבנות החג יהיו 'בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט'[לז], וכן נאמר שם שקרבנות אלו הם 'מִלְּבַד עֹלַת הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ', אמנם בשלשה ימים שינתה התורה את לשונה, שכן **נֶאֱמַר בַּשֵּׁנִי** - ביום השני של סוכות (שם כט יט), 'וְנִסְכֵּיהֶם' במקום 'ונסכה', וְכֵן **נֶאֱמַר בַּשִּׁשִּׁי** (שם כט לג) 'וּנְסָכֶיהָ' במקום 'ונסכה', **וְנֶאֱמַר בַּשְּׁבִיעִי** (שם כט לג) 'כְּמִשְׁפָּטָם' במקום 'כמשפט', הֲרֵי שהאותיות המיותרות הן **מֶ"ם יו"ד מֶ"ם**[לח], ובצירופן הֲרֵי **בָּאן** תיבת 'מַיִם', **מִכָּאן רָמְזוּ לְנִיסּוּךְ הַמַּיִם מִן הַתּוֹרָה**[לט],

וכיון שניסוך המים המרצה על הגשמים שירדו לברכה[מ], נרמז בתורה בפסוקי ימי החג, לכן צריך להזכיר את הגשמים בחג. שואלת הגמרא, **וּמַאי שְׁנָא בַּשֵּׁנִי דְּנָקַט** - ומדוע נקט רבי יהודה בן בתירה שתחילת הזכרת גשמים היא דווקא ביום השני של חג, הרי הרמז הוא אף מהשינוי ביום השישי והשביעי. משיבה הגמרא, **דְּכִי רָמְזִי לְהוּ בִּקְרָא, בַּשֵּׁנִי הוּא דְּרָמְזִי** - כיון שתחילת הרמז לניסוך המים בפסוק, הוא ביום השני, **הִלְכָּךְ בַּשֵּׁנִי מַדְכְּרִינַן** - לכן מתחילים להזכיר ביום השני.

שנינו בברייתא, **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, בַּשִּׁשִּׁי בֶּחָג הוּא מַזְכִּיר.** וטעמו הוא, **שֶׁנֶּאֱמַר בַּשִּׁשִּׁי** 'וְנִסְכֶּיהָ' בלשון רבים, ויש ללמוד מכך **שִׁבְשְׁנֵי נִיסּוּכִין שבאים בחג עם התמיד הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אֶחָד נִיסּוּךְ הַמַּיִם, וְאֶחָד נִיסּוּךְ הַיַּיִן** הבא עם התמיד בכל השנה[מא]. שואלת הגמרא, **וְאֵימָא תַּרְוַיְיהוּ דְּחַמְרָא** - אולי נאמר ששני הניסוכים הם של יין, כלומר, שצריך לנסך כמות כפולה מהכמות הרגילה של ניסוך היין[מב]. משיבה הגמרא, רבי עקיבא **סָבַר לָהּ כְּרַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה, דְּאָמַר, רָמְזוּ מַיָּא** - שהמים רמוזים באותיות מ"ם יו"ד מ"ם המיותרות בפסוקי קרבנות החג.

לה. **כאשר** הזקין שמואל הנביא, ביקשו ממנו ישראל לשים עליהם מלך. בפסוק זה מוכיחם שמואל על שזלזלו בו לבקש זאת בחייו, כי אף על פי שהזקין וכבר לא היה כח בגופו לצאת למלחמה, מכל מקום היה כח בתפילתו לגבור על האויב, וכדי להוכיח את כח תפילתו אמר להם שמואל, שאף שהזמן הוא עת קציר חיטים [ימות הקיץ] והגשמים אז הם סימן קללה, וקשה בעיני הקב"ה להביא פורענות בחינם, מכל מקום יקרא אל ה' ועל ידי כך ישתנו העתים ויהיו קולות ומטר. על פי רש"י (שמואל א' יב יז-יז).

לו. **בזמן** חג השבועות [הנקרא 'חג הקציר']. רלב"ג (שמואל א' יב יז).

לז. **לשון** הפסוק הוא, 'מנחתם ונסכיהם, לפר, לאיל ולכבשים במספרם כמשפט', ופירושו הוא, שצריך להביא מנחות ונסכים לפי מספר הקרבנות, לכל אחד ואחד מהם 'כמשפט', כלומר, לפי הראוי לפר, לאיל ולכבשים [כשיעור המבואר בהערה לעיל].

לח. **היו"ד** של 'ונסכיהם' לא נדרשת, כיון שהיא נכתבה רק משום שהוצרך הפסוק לכתוב 'ונסכיהם', כדי לדרוש את המ"ם. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה ומימ'). ראה ביאורים נוספים בזה בספרי דבי רב (פנחס פק"נ ד"ה ודע), ובדורש בעדי (פנחס כט יט).

לט. **מדברי** רש"י להלן (ג. ד"ה מלמ) מבואר שרמז זה הוא לימוד גמור. אמנם התוספות (מו"ק ג: ד"ה ניסוך) כתבו בשם רבינו חננאל, שרמז זה אינו לימוד גמור אלא אסמכתא, והמקור לניסוך המים הוא הלכה למשה מסיני [כמבואר להלן (ג.)]. וכן משמע מדברי הרמב"ם (פירוש המשנה סוכה פ"ד מ"ח) שכתב 'וניסוך המים בחג הלכה למשה מסיני, ויש לזה רמזים נסתרים בכתוב'. אמנם במהר"ץ חיות (ד"ה מכאן) הביא מהרמב"ם והרמב"ן בספר המצות (שורש שלישי), שלשון 'רמז' הוא דבר תורה גמור [ראה מה שכתב בזה במגילת אסתר (שורש רשמזון ד"ה ובעיני יפלא)]. וראה בהערה להלן (ג.) מה שהקשו האחרונים על דברי התוספות.

הרמז ביום השני וביום השישי הוא בתיבת 'ונסכה', אבל ביום השביעי הרמז הוא בתיבת 'כמשפטם', מפני שאמרו במסכת ראש השנה (טז.) שבחג נידונים על המים, ואמר הקב"ה, נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, וכיון שביום השביעי הוא גמר הדין והמשפט, לכן נגמר הרמז בתיבת 'כמשפטם', כלומר, היום הוא גמר משפט ודין המים. מהרש"א (ת"ם ד"ה נסכו).

מ. **כמבואר** בראש השנה (טז.).

מא. **רבי** עקיבא לא למד זאת ממה שנאמר ביום השני 'ונסכיהם' בלשון רבים, כיון שמשמעה ניסוכים של קרבנות הרבה, והיינו נסך אחד לכל קרבן, אך תיבת 'נסכיה' משמעה שני נסכים על קרבן אחד, ולכן למד רבי עקיבא ממנה. רש"י (ד"ה בשני ניסוכין).

מב. **בצפנת** פענח (על הרמב"ם, מעשה הקרבנות פ"ג ה"ח) כתב, שיש שני סוגי ניסוך, אחד לכפרה ושמחה [וענין השמחה היינו שלאחר כפרת הדם שכיפר על החטא, בא היין המשמח אלהים ואנשים, כי מי שנתכפר חטאו, שמח. על פי רש"י (מנחות כ. ד"ה מדברי)], ואותו יוצקים על היסוד כמו שירי הדם [כמבואר ברמב"ם שם], ואחד בגדר שתיה כמו הקטרה בקרבנות, ואותו יוצקים לתוך הספלים בגג המזבח. וכתב, שכוונת הגמרא בשאלתה כאן היא, שאולי הם שני סוגי ניסוך של יין, האחד על היסוד לכפרה ושמחה, והוא אינו טעון מלח, והשני בספלים בגדר שתיה, וטעון מלח כמו בהקטרה.

שואלת הגמרא, **אִי** [-אם] **סָבַר** לָהּ **רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה, נֵימָא פְּוָותֵיהּ** - שיאמר כמותו שבשני מתחילים להזכיר. משיבה הגמרא, **קָסָבַר רַבִּי עֲקִיבָא, כִּי כְּתִיב נִיסּוּךְ יְתֵירָא, בַּשִּׁשִּׁי הוּא דִּכְתִיב** - היום בו נכתבה תיבת 'ונסכיה' שממנה ניתן ללמוד שני ניסוכים, הוא היום השישי, וכיון שניסוך המים נלמד ממנו והוא עיקר הדרשה, לכן מתחילים להזכיר ביום השישי, והרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם' מועיל רק לענין שלא נאמר שהם שני ניסוכים של יי"א.

הגמרא מביאה ברייתא בה למד רבי נתן את ניסוך המים מפסוק אחר:

תַּנְיָא - שנינו בברייתא, **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר**, נאמר בפסוק לגבי קרבן התמיד (במדבר כח ז) **'הַקְרֵב אֶת נִסְכּוֹ לַה"ב'**, ויש ללמוד מכפל הלשון 'הסך נסך', **שְׁתֵּי נְסִיכִין הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אֶחָד נִיסּוּךְ הַמַּיִם וְאֶחָד נִיסּוּךְ הַיַּיִן**[ג]. שואלת הגמרא, **אֵימָא תַּרְוַיְיהוּ דְּחַמְרָא** - אולי נאמר ששני הניסוכים הם של יין. משיבה הגמרא, **אִם כֵּן לֵיכְתּוֹב קְרָא** [-הפסוק] **אוֹ 'הַסֵּךְ הַסֵּךְ' אוֹ 'נֶסֶךְ נֶסֶךְ', מַאי** - מדוע נכתב **'הַסֵּךְ נֶסֶךְ', שְׁמַע מִינָּהּ חַד דְּמַיָּא וְחַד דְּחַמְרָא** - יש לך ללמוד משינוי לשון הפסוק, שניסוך אחד הוא של מים ואחד של יין[ד].

בברייתא לעיל (ג:) נחלקו תנאים ממתי מתחילים להזכיר גשמים, ותלו רבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא את שיטתם ביום בו מתחילה מצות ניסוך המים, הגמרא מביאה משנה בענין ניסוך המים, ומבררת כשיטת מי מהתנאים נאמרה:

מבררת הגמרא, **אֶלָּא הָא דְּתָנַן** - מה ששנינו במשנה (סוכה מד:), **שְׁנִיסּוּךְ הַמַּיִם** נוהג **כָּל שִׁבְעָה** ימים של חג הסוכות, **מַנִּי** - כשיטת מי מהתנאים שנחלקו לעיל בענין הזכרת גשמים נאמרה משנה זו, **אִי** - אם כשיטת **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** הסובר שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, **נֵימָא חַד יוֹמָא** - היה למשנה לומר שמנסכים מים יום אחד, דהיינו יום שמיני עצרת[ה]. **אִי** - אם היא כשיטת **רַבִּי עֲקִיבָא** הסובר שמתחילים להזכיר ביום השישי של סוכות, **תְּרֵי יוֹמֵי** - היה למשנה לומר שמנסכים מים שני ימים, דהיינו, ביום השישי וביום השביעי של סוכות. **אִי** - אם היא כשיטת **רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה** הסובר שמתחילים להזכיר ביום השני של סוכות, **שִׁיתָּא יוֹמֵי** - היה למשנה לומר שמנסכים מים ששה ימים, דהיינו, מהיום השני עד היום השביעי[ו].

משיבה הגמרא, **לְעוֹלָם** [-באמת] **רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה הִיא, וּסְבִירָא לֵיהּ** - וסבר **כְּרַבִּי יְהוּדָה דְּמַתְנִיתִין** - במה שאמר במשנה במסכת סוכה, **דְּתָנַן** - ששנינו במשנה שם (מח:), **'רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בְּלוֹג הָיָה מְנַסֵּךְ כָּל שְׁמוֹנָה'**, דהיינו, בשבעת ימי החג ובשמיני עצרת, וסבר רבי יהודה בן בתירה כמותו רק לענין שמנסכים מים אף בשמיני עצרת, אך לא לענין שמנסכים מים שמונה ימים, **וּמַפִּיק רֵאשׁוֹן** - ומוציא הוא את היום הראשון של החג מחשבון הימים שמנסכים בהם, שהרי סובר שמתחילים לנסך רק מהיום השני, **וּמְעַיֵּיל**

א. יש להקשות, איך דרש רבי עקיבא מהיו"ד של 'ונסכיה' שני דברים: א. שבשני ניסוכים הכתוב מדבר. ב. את הרמז של 'מים' שדרש רבי יהודה בן בתירה. ויש לומר, שרבי עקיבא למד מהיו"ד של 'ונסכיה' שבשני ניסוכים הכתוב מדבר, אך את הרמז של 'מים' למד מהיו"ד של 'ונסכיהם', דהיינו, יו"ד ומ"ם מ'ונסכיהם', ומ"ם נוספת מ'כמשפטם', ולא איכפת לו שאותיות הרמז אינן כסדרן. [ומה שאמרו בגמרא לעיל (ג:) שרבי עקיבא סבר כרבי יהודה בן בתירה, היינו רק לענין שדורש את הרמז, אבל לא לענין האותיות מהן הוא נדרש]. חיי שלמה (שבת קנ: ד"ה מי"ב). ודבריו אינם כביאור השיטה לבעל הצרורות שהובא בהערה לעיל (ג:) שאין לדרוש את היו"ד של 'ונסכיהם', כיון שהיא נכתבה רק מפני שהוצרך הפסוק לכתוב 'ונסכיהם', כדי לדרוש את המ"ם, ראה שם מה שכתב בענין זה. אוצר החכמה

ב. **לשון** הפסוק שם הוא, 'ונסכו רביעית ההין לכבש האחד, בקדש הסך נסך שכר לה"', ופירושו [על פי רש"י שם], שנסכו של קרבן התמיד הוא רביעית ההין יין לכבש האחד, וינסכו אותו בקודש, כלומר, על המזבח, נסך שכר, כלומר, יין המשכר [למעט יין חדש, שאם לא עברו עליו ארבעים יום הוא פסול. ראה רש"י (נדה ח. ד"ה נן)].

ג. **קשה**, הרי הפסוק שם עוסק בתמיד של חול, ואם כן איך למד רבי נתן ממנו את מצות ניסוך המים בחג. ותירץ בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה תניא), שאף שלמד רבי נתן מ'הסך נסך' שיש שני ניסוכים, מכל מקום סמך גם על לימודו של רבי עקיבא מתיבת 'ונסכיה' האמורה בחג, ומשם למד שניסוך המים הוא בחג [ואי אפשר לומר שלמד זאת מרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם' של רבי יהודה בן בתירה, שהרי הגמרא שואלת בסמוך על רבי נתן, אולי נאמר ששניהם ניסוכי יין, ולא השיבה שסמך על רמז זה. גבורות ארי (ד"ה הסך). ראה עוד בהערה הבאה]. ומה שרמזה התורה את ענין ניסוך המים בפסוק 'הסך נסך' האמור בתמיד של חול, הוא כדי שלא נאמר שבכל המוספים של חג היה ניסוך המים, לכן בא הרמז בתמיד של שחר, לומר שניסוך המים הוא בהקרבת תמיד של שחר, כמבואר ביומא (כו:). ספרי דבי רב (מ"כ פנחס פק"נ ד"ה וסנכתם). ראה כעין זה במנחם משיב נפש (ד"ה תניא). [ובמראה כהן (ג. ד"ה ומנ"ל) כתב, שרבי נתן דרש מתיבת 'הסך' שהפסוק עוסק בסוכות, כי 'הסך' בהיפוך אותיות הוא 'סכה'. וכן כתב החתם סופר (על הש"ס, מ"ד ד"ה ולפע"ד). ובמנחם משיב נפש (שם) הוסיף, ש'בקדש הסך' הוא בגימטריא 'חג סכת'. ראה בקרן אורה (ד"ה כ'), שהקשה ממה שהפסוק עוסק בתמיד של חול, וציין למה שכתבו התוספות (זבחים קי: ד"ה תניא), שאף שלמד רבי נתן מפסוק זה, מכל מקום ודאי אינו סובר שניסוך המים הוא כל השנה].

ד. **הגמרא** לא השיבה שרבי נתן למד שאחד מהניסוכים הוא של מים מרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם' של רבי יהודה בן בתירה, כפי שהשיבה לעיל כששאלה שאלה זו על רבי עקיבא, כי דווקא רבי עקיבא שעיקר דרשתו הוא מתיבת 'ונסכיה' האמורה בענין החג, יכול ללמוד שניסוך אחד הוא של מים מרמז זה האמור בענין החג, אבל רבי נתן שעיקר דרשתו הוא מתיבות 'הסך נסך' שאמורות בענין התמיד, לא יכול ללמוד שאחד מהם הוא מים מרמז זה האמור בענין החג. גבורות ארי (ד"ה הסך). ראה ביאור נוסף בזה בתפארת בחורים (ד"ה תימא).

עוד כתב בגבורות ארי, שלפי האמור לעיל שרבי נתן סמך גם על לימודו של רבי עקיבא מתיבת 'ונסכיה', נמצא, שלרבי נתן באה תיבת 'ונסכיה' ללמד שניסוך המים האמור בתיבות 'הסך נסך', הוא בחג בלבד, כי אם הכוונה היא לכל ימות השנה, מדוע רמזה זאת התורה גם בתיבת 'ונסכיה' האמורה בחג, וכי היינו אומרים שדווקא בחג לא ינסכו מים. וממה ששינתה התורה את לשונה גבי קרבן התמיד ואמרה 'הסך נסך', אנו למדים שאחד מהניסוכים הוא של מים.

ה. **במשנה** (לעיל ג.) אמר רבי יהושע בפירוש שמתחילים להזכיר גשמים מיום טוב אחרון של חג, והיינו שמיני עצרת, ואף לדברי רבי יהושע בברייתא (לעיל ג:) שמתחילים להזכיר גשמים 'משעת הנחתו' של הלולב, פירושו הוא מליל שמיני עצרת, וכמו שביארו רש"י (להלן ד. ד"ה רבי) ותוספות (לעיל ג: ד"ה משעת). מהרש"א (ד"ה תי) [אמנם ראה בהערה לעיל (שם) שיש נידון בדעת רש"י בזה]. ובשפת אמת (לעיל ג: ד"ה משעת) תמה על דברי המהרש"א, שהרי נראה מדברי הגמרא שעדיין לא העלתה בדעתה ששייך ניסוך המים בשמיני עצרת, כי רק בדבריה להלן מביאה הגמרא את דעת רבי יהודה הסובר שהיו מנסכים מים בכל שמונת הימים [שבעת ימי החג ושמיני עצרת]. ועוד, איך עלה בדעתו לומר שלרבי יהושע מנסכים מים רק ביום השמיני, הרי כל הרמזים לניסוך המים הם בפסוקי החג [וגם רבי נתן סמך על תיבת 'ונסכיה' האמורה בחג, כמבואר בהערה לעיל], ואף לרבי יהודה אין הניסוך ביום השמיני בלבד, אלא שהוא מרבה את הניסוך ביום השמיני בנוסף לניסוך בימי החג, מפני שסבר שאף הוא בכלל חג הסוכות. והחזון איש (או"ח סי' יח סק"ג) תמה עוד, היכן מצאנו לרבי יהושע שיש ניסוך המים יום אחד, הרי הטעם שמזכיר את הגשמים יום אחד [בשמיני עצרת] אינו משום ניסוך המים, אלא משום שהגשמים בחג הם סימן קללה, ומשמע שבלא טעם זה היתה דעתו שמתחילים להזכיר כבר ביום טוב הראשון. ואכן בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ויפוץ) כתב, שרש"י לא גרס את תיבות 'אי רבי יהושע נימא חד יומא'. ובמנחת יהודה (שפסטין, ד"ה מני) ביאר, שמכח דברי רבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא בברייתא לעיל (ג:) שתלו את תחילת הזכרת גשמים במצות ניסוך המים, היה סבור המקשן שהזכרת הגשמים תלויה בניסוך המים, ולכן אמר שלרבי יהושע ניסוך המים הוא רק יום אחד [שמיני], כשיטתו בהזכרת גשמים. ובמרומי שדה (ד"ה מי - הרפתון) כתב, שכאן עלה על דעת המקשן שרבי יהושע סבר כרבי נתן שלמד את ניסוך המים מ'הסך נסך' האמור בפרשת התמיד, והיה פשוט לו שאין ניסוך המים בכל יום, ואם כן די ביום אחד בשנה, ובזמן שמחה [ביום חג].

אמנם לפי המפרשים שכוונת רבי יהושע ב'שעת הנחתו' היא, שמתחילים להזכיר ביום השביעי [רבינו גרשום, ויש מפרשים כן בדעת רש"י (הובאו בהערה לעיל ג:)], אין צורך למחוק את התיבות 'אי רבי יהושע נימא חד יומא' או לפרש כהמהרש"א שהכוונה לשמיני עצרת, כי לדבריהם אכן שייך לרבי יהושע ניסוך המים יום אחד בחג, והיינו בשביעי, וכיון שאמר שמזכירים את הגשמים בשביעי של חג, בודאי למד כן מניסוך המים, וסבר שניסוך המים הוא רק בשביעי של חג. גבורות ארי (לעיל ג: ד"ה מכל - השני), קרן אורה (ד"ה תניא). וראה בקרן אורה שפירש את תיבות הגמרא אף לשיטת התוספות, שהמקשן כאן היה סבור ש'שעת הנחתו' שאמר רבי יהושע היינו ביום השביעי, ולמד כן מניסוך המים, ולכן אמר שלשיטתו ניסוך המים הוא יום אחד, אמנם למסקנת הגמרא להלן שרבי יהושע לא למד את שיטתו מניסוך המים, יש לפרש ש'שעת הנחתו' הוא ליל שמיני, והתוספות פירשו לפי המסקנא.

ו. **מבואר** בגמרא, שלרבי יהודה בן בתירה הסובר שניסוך המים מתחיל ביום השני, מנסכים מים גם בשאר ימי החג עד היום השמיני, וכן לרבי עקיבא הסובר שניסוך המים מתחיל ביום השישי, מנסכים מים גם ביום השביעי, וקשה, מנין לרבי יהודה בן בתירה שניסוך המים הוא גם ביום השלישי, הרביעי והחמישי, הרי למד את שיטתו מתיבות הרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם', והן רמוזות רק ביום השני, השישי והשביעי, וכן מנין לרבי עקיבא שניסוך המים הוא גם בשביעי, הרי תיבת 'ונסכיה' נאמרה רק ביום השישי. ויש לומר, שלמדו זאת ממה שנאמר בימי החג 'וביום', בוא"ו מוסיפה על הענין הראשון. על פי גבורות ארי (לעיל ג: ד"ה שנאמר וד"ה מיהו) ומרומי שדה (ד"ה תי - השני). עיין שם שנחלקו אם תירוץ זה שייך גם לשיטת רבי עקיבא.

ז. **תנא** קמא ורבי יהודה חולקים בשני דברים: א. תנא קמא סובר (סוכה מג:) שהיו מנסכים כל שבעה, ואילו רבי יהודה סובר שהיו מנסכים כל שמונה. ב. תנא קמא סובר (סוכה מח.) שהיו מנסכים בכל יום שלשה לוגים, ואילו רבי יהודה סובר שהיו מנסכים רק לוג אחד בכל יום.

אי סבר לה כר' יהודה. לימא כר"י שיזכיר בשני: ניסוך יתירא בששי כתיב. כלומר ונסכיה דמרבי תרי ניסוכין כתיב בשני, להכי אמר בשני מתחיל להזכיר, ואהני מ"ס יו"ד מ"ס מיס דלא מלינו למימר תרוייהו ליין: **או** הסך הסך **או** נסך נסך. מדשני קרא בדיבוריה ס"מ תרתי: **או** ר"ע תרי יומי הוו. ומו לא, דהא אמר (ג) ונסכיה דהיינו בשני מרבה ניסוך המים: **ושבר** לה כר' יהודה דמתניתין. דאמר בלוג הוה מנסך כל שמונה, לא[ג] סבר כוותיה דאמר לאמר כל שמונה מנסך אלא דאמר לאמר בשמיני מנסך, וכיון דבשמיני מנסך מסכחת לה לרבי יהודה [ב"ב] לאמר בשני מתחילין לניסוך המים כל שבעה (ג): דמפיק ראשון ומעייל שמיני. מסיב בעל הגמרא מי מלי לאמר לרבי יהודה דבשמיני מנסך: **מאי שנא.** דקאמר דברשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני רמיזי מיא דמנסכיהם מרבה ניסוך המים, שמיני נמי מי מלי לאמר דמנסך אלא דמ"ס יו"ד מ"ס מיס כתיב בשבעי, לסיוס קרלי לניסוך המים בשביעי כתיב כמשפטם ולא בשמיני: **אלא** ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו (ד) [להיינו בשביעי] מזכיר, ואעפ"כ סבר לניסוך המים כל שבעה, דגמרת גמיר לה הלכה למשה מסיני לניסוך המים כל שבעה, ולאי כר"ח אלא דכר"ע לא מיבעי ליה לי ר' אליעזר דהא לא מיבעי ליה לי ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק לאמון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ה) ד"ה לי ר' יהושע וכו': (ו) ד"ה לפי שאין נעצרין שלמלא נעצרין הן מין העולם כו' ולאו משום מיוב דרוח אלא חיוב גשם הוא מזכיר: (ז) תום' ד"ה עשר עשר נטיעות פי' רש"י עשר נטיעות המפוזרות כו' אוקמי מילתא ושרי לאבל יומי: (ח) ד"ה ומילו כו' לגבי גדעון כשאמר יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן אבל כשאמר טל יהיה על הגזה ועל כל הארץ חרב כתיב ויהי כן כלומר כו' משמע דעל הארץ היה נמי טל כו' כל"ל: (ט) בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ותיבת יהיה נמחק:

אי רבי יהודה בן בתירה. לאמר בשני נמי הוו מזכיר שית יומי הוו מ"כ לא יהיה הניסוך כי אס שבה ימים: **עשר** נטיעות. פירש"י (ז) נטיעות מפוזרות בבית סאה חורש כל בית סאה בשבילן דכל נטיעה יונקת ודווקא מבית סאה היה[ח] צריך להס יכול לחרוש על ר"ה של שביעית להוו שפיר לוקומי מילתא דרי לאבל יומר מבית סאה לימו חורש מלא כדי לורכן דהוחיל ומפוזרות ביותר מבית סאה קיימי שפיר ובפחות מיכן למה[ט] קיימי ולישקר קיימי ודוקא נטיעות לאמר דחורשין בשבילן עד רשם השנה לאבל מילונות לאסור לחורייתא כל לאלול ומדרבנן[י] פשה ועשרת תקון בשדה הלבן על פשה מומר לאבל מפשה ולהלן לאסור ושדה מילן עד עשרת מומר מכאן ומילך לאסור:

ערבה. שמקיפין לת המזבח[י] וניסוך המים הלכה למשה מסיני כולהו[יא]: **ויאמר** אליהו התשבי מתושבי גלעד. לכך נקרא מתושבי גלעד לפי שהרגו ישראל לאבי יבם גלעד על מעשה פילגש בגבעה[יב] ולא נשאר ביבם גלעד כי אס מעט מאנשים מן המיושבים בעיר כי כל השאר היו עם לאפסוף לכך מעיד כי אליהו מן המושבים כך שמעתי מהר"י טרוטי"[יג] משם הר"י בה"ר יאסק ממלמן: **בטל** וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. משיב הרוח ומוריד הטל כו' לפיכך אין קפידא לומר מוריד הטל לפילו בימות החמה אך שלא יאמר מוריד הגשם והכי הלכתא ואס לא לאמר בימות הגשמים כי אס מוריד הגשם ודילג משיב הרוח ומוריד הטל[יד] אין מחזירין:

ואילן טל לא מיעצר. ומ"ה נאלה לגבי גדעון (שופטים ו) כשאמר (ה) על הארץ יהיה טל ועל הגיזה יהיה תורב כתיב ויעש כן אבל כשאמר על הארץ יהיה תורב ועל הגיזה יהיה טל כתיב ויהי כן כלומר דעל הגיזה היה הטל אבל לא כתיב ויעש כן משמע דעל הארץ היה טל דעל הגיזה היה הטל אבל לא מיעצר ע"כ נמוסס שלפני ועוד מלאתי כשאמר על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש אלהים כן וכשאמר טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ (ט) יהיה תרב כתיב ויהי כן ולא הזכיר בזה הס"י וטעמו[טו] אבר לומר כי הוא זה כי אין הס"י מזכיר שמו על הרעה כי אס יהיה תורב על כל הארץ היתה רעת יושבי בה וכתיב (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך אבל כשאמר על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש אלהים וכדומה לזה (בראשית ח) ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה וגבי אבך לא הזכיר הכס יתברך[טז] וכן בחמשה לברות לחרונות (שמות כ) אלא תרנח ואילך לא הזכיר הס"י הכל הולך אל מקום אחד משל למלך שבנה דירה נאה והניח לנייר מגינו לפני כל מדרי הבית זולתי בית הכסא מקום הטינוף:

נימות ר' יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר: הי רבי יהושע אילימא רבי יהושע דמתניתין הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר אלא ר' יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו ותו הא דתניא ר' יהודה אומר משום בן בתירה העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הי בן בתירה אילימא רבי יהודה בן בתירה הא אמר בשני בחג הוא מזכיר אמר רב נחמן בר יצחק (ח) תהא ברבי יהושע בן בתירה זמנין דקרי ליה בשמיה וזימנין דקרי ליה בשמיה דאבא והא מקמי דליסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו. [ה]תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר מ"ט א"ר חנינא לפי שאין נעצרין וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב [ב] ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב [ג] לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא

אי סבר לה כרבי יהודה בן בתירה נימא כוותיה קסבר רבי עקיבא כי כתיב ניסוך יתירא בששי הוא דכתיב. תניא[ו] ר' נתן אומר [א] בקדש הסך נסך שכר לה' בשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין אימא תרוייהו דחמרא אם כן [ז] ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך מאי הסך נסך שמעת מינה חד דמיא וחד דחמרא. אלא הא דתנן [ח] [א] ניסוך המים כל ז' מני אי ר' יהושע נימא חד יומא[ט] אי ר"ע תרי יומי אי ר' יהודה ב"ב שיתא יומי לעולם ר' יהודה ב"ב היא ום"ל כר' יהודה דמתני' דתנן [ב] רבי יהודה אומר בלוג היה מנסך כל שמונה ומפיק ראשון ומעייל שמיני ומאי שנא ראשון דלא דכי רמיזי מיא בשני הוא דרמיזי שמיני נמי כי רמיזי מיא בשביעי הוא דרמיזי אלא רבי יהושע היא [ג] וניסוך המים כל שבעה הלכתא גמירי לה [ד] דאמר ר' אמי א"ר יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית חורתן [ב] עשר נטיעות [ג] ערבה [ד] וניסוך המים הלכה למשה מסיני: רבי יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר: הי רבי יהושע אילימא רבי יהושע דמתניתין הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר אלא ר' יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו ותו הא דתניא ר' יהודה אומר משום בן בתירה העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הי בן בתירה אילימא רבי יהודה בן בתירה הא אמר בשני בחג הוא מזכיר אמר רב נחמן בר יצחק [ו] תהא ברבי יהושע בן בתירה זמנין דקרי ליה בשמיה וזימנין דקרי ליה בשמיה דאבא והא מקמי דליסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו. [ה]תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר מ"ט א"ר חנינא לפי שאין נעצרין וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב [ב] ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב [ג] לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא

18/06/2018 אוצר החכמה

חג כו'. כעין לאמר מר הוא, כלומר לאמרינן לעיל ר' יהודה לומר: הי רבי יהושע, אילימא רבי יהושע דמתני' [ה] מיו"ט האחרון הוא מזכיר. דרחמן נמי המתפלל תפלת יוצר[ו] מזכיר, ואילו הכא תני הרחמן אינו מזכיר: **האמר משעת הנחתו.** דהיינו בשביעי: **ותו הא דתניא.** בתמילתא לאריתי ר' יהודה לומר משום בן בתירה העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הרחמן אינו מזכיר: **(אלא) אמר רב נחמן בר יצחק תהא.** תרוייהו הא בעית הי ר' יהושע והא בעית הי בן בתירה ר' יהושע בן בתירה היא, דהאי דקאמר ר' יהודה לעיל משום ר' יהושע והדר קאמר משום בן בתירה תהא תרוייהו ר' יהושע בן בתירה, ולא קשיא זימנין קרו ליה בשמיה דאבוה בן בתירה וזימנין דקרו ליה בשמיה דידיה ר' יהושע: מקמי דליסמכוהו. לא הוה משוד וקרו ליה בשמיה דאבוה, והאי דקרו ליה בשמיה דנפשיה ר' יהושע היינו לבתר דסמכוהו: **בטל** וברוחות. משיב הרוח ומוריד הטל לא חייבוהו מכמים להזכיר מפילו בימות הגשמים: **לפי שאינן נעצרין.** שלמלא[ו] הן מין העולם מתקייס[ז], והאי דאמרינן בתפלה משיב הרוח ומוריד הגשם לאו משום חיוב, אלא חוק גשם הוא מזכיר, [א] **דטל ורוחות מועילות לארץ לתקנה ולנגבה, כדשמוך**[ח] זיקא דאמר מיטרא כמיטרא: **ואילו טל לא קאמר.** ואתנה טל ומטר אלא מטר בלבד:

הגהות וציונים

מ] בכמה כת"י ליתא "אי ר' יהושע נימא חד יומא" וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות דרש"י ל"ג לה וכן ליתא בר"ח, עי' קרן אורה. ועי' מהרש"א, גבורת ארי ושפ"א (לעיל ב ע"ב), חזו"א או"ח יח ג, מרומי שדה (ועי' דק"ס): **נ]** "רבי יהושע היא" ליתא בכמה כת"י והגי' היא אלא **ניסוך** המים וכו', וכ"ה לדעת התוס' מו"ק ג ע"ב ד"ה ניסוך עי"ש וכן היא דעת הרמב"ם בפיה"מ סוף פ"ד דסוכה [ודלא כשיטת רש"י כאן] ואליבא דכולהו תנאי דלכו"ע ניסוך המים כל ז' הלמ"מ (דק"ס עי"ש באורך), ועי' מצפה איתן, שפ"א, גבורת ארי: **ג]** צ"ל **ולא** (מראה כהן): **ד]** נדצ"ל משום **האי** פירכא (באה"מ): **ה]** יש להוסיף **בשבי"ן** (דק"ס): **ו]** יש להוסיף דהואיל **וי"ל דות הן** (דק"ס, חשק שלמה): **ז]** צ"ל דראשון **המתפל"ל** תפלת יוצר **נמי** מזכיר (מראה אש): **ח]** נדצ"ל **בית** סאה **דהוה** צריך להם (בדפו"ר "הוה"): **ט]** נדצ"ל **לא** קיימי (גנזי יוסף), והנה בדפו"ר איתא "ל"מ" ונדצ"ל **לא מצו** קיימי: **י]** צ"ל הלמ"מ **כל** ז' (ראש משביר): **כ]** תיבות "ומוריד הטל" מיותר (מראה כהן וגנזי יוסף ע"ש): **ל]** בתוס' שבע"י **והטעם כי** אין השי"ת וכו' (והתיבות שבינתיים ליתא): **מ]** עי' הגי' הב"ח ברש"י (אות ד): **נ]** כ"ה בדפו"י במקום "ונסכיה" ולפנינו ע"פ המהרש"א:

ו) ספרי פנחס פיס' קמ וקנ, ג) סוכה מב:, ד) סם מח:, ה) מו"ק ג: ע"ש סוכה לה. מל. ע"ש זבחים קי:, ס) עיין תוס' לעיל ב: ד"ה דאמר דלא ס"ל הכי (הגר"ש מדעסויא) עיין שם במסוה"ש, ו) מו"ק ג:, ז) עיין גיטין לא: ב"ב כה., ס) לקמן ע"ב, ט) [שביעית פ"ב מ"ח ומו"ק דף ג:], י) סוכה מה., כ) שופטים כא י, ל) ב"ר ג ו תנחומא תזריע ט, מ) ירושלמי דפרקין ה"א ע"ש.

(ח) גמ' לאמר רב נחמן בר יצחק תהא תרוייהו ברבי יהושע בן בתירה: (ג) רש"י ד"ה לי ר"ע כו' דהא לאמר מ"ם יו"ד מ"ם [ד] דמרבה ניסוך המים היינו בששי הס"ד: (ג) ד"ה ונסכיה לה כו' לניסוך המים כל שבעה דמפיק רחמן ומעייל שמיני הס"ד ותמ"כ מה"ד מסיב בעל הגמ' מי מלי לאמר רבי יהודה בן בתירה דבשמיני מנסך מלי לאמר כו' כל"ל והד"ח: (ד) ד"ה אלא כו' משעת הנחתו הוא מזכיר ותעפ"כ כו' דגמ' כו' כל שבעה וה"ה ולאי דכר"א נמי לאי שפיר לאבל כו' דהא לא מיבעי ליה לי ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רחמן ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא לאי כר' יהודה כו' כל"ל: (ה) ד"ה לי ר' יהושע וכו': (ו) ד"ה לפי שאין נעצרין שלמלא נעצרין הן מין העולם כו' ולאו משום חיוב דרוח אלא חיוב גשם הוא מזכיר: (ז) תום' ד"ה עשר עשר נטיעות פי' רש"י עשר נטיעות המפוזרות כו' אוקמי מילתא ושרי לאבל יומר: (ס) ד"ה ומילו כו' לגבי גדעון כשאמר יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן אבל כשאמר טל יהיה על הגזה ועל כל הארץ חרב כתיב ויהי כן כלומר כו' משמע דעל הארץ היה נמי טל כו' כל"ל: (ט) בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ותיבת יהיה נמחק:

גמ' לבתוב קרא או הסך. וכן בב"ק דף סה ס"ב ולף פה ע"ב ובמנחות דף יז ע"ב. [מכת"י ע' פסחים דף מז ע"ב [תוס'] ד"ה אס כן ליתא קרא וכו']:

א) וְנִסְכּוֹ רְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיְיָ: [במדבר כח, ז]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי מִתֹּשְׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְּבָרִי: [מלכים א' יז, א] ג) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר יְיָ הָיָה אֶל אֵלִיָּהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֵה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [מלכים א' יח, א]

ה א מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו סמג עשין רה:

ו ב מיי' פ"ג מהלכות שמיטה ויובל הלכה ה:

ז ג מיי' פ"ז מהלכות לולב הלכה כ:

ח ד מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו:

ט ה מיי' פ"י מהלכות תפלה הלכה ז סמג עשין יט טוש"ע ח"ח סי' קיד סעיף ג:

[א] רש"י ד"ה לפי כו'. מזכיר דרוחות מועילות. כל"ל.

ממצרים. מתוך צרה שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה. מתוך צווחה שנאמר וישמע אלהים את נאקתם. מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור אלהים את בריתו וגו'. מתוך תשובה שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וגו'. מתוך הקץ שנאמר וידע אלהים. וכך הם מפורשים בענין בצר לך ומצאוך. וכן בענין וירא בצר להם בשמעו את רנתם. [מ] **אסור ליחיד להזכיר** עד שיזכיר ש"צ ויאמר מוריד הגשם קמון לצלותא כמו שיזכיר ש"צ דמי ומזכירין הצבור ביחיד אע"פ שלא מקמי ש"צ: **תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר** שאינן נעצרין כמו המטר דכתיב חי ה' אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה. ואלו טל לא אדכר למימרא

[נדפס בסוף המסכת]

אי סבר כר"י [לימא כר"י] שיזכיר בשני. **ניסוך יתירה (בשני) [בששי] כתיב** כלומר ונסכיה דמרבה תרי ניסוכין כתיב בששי להכי אמר בששי מתחיל להזכיר ואהני מים דלא מצי למימר תרוייהו דיין: **אי ר"ע תרי יומי הוו** ותו לא דהא אמר ונסכיה דכתיב בששי מרבה ניסוך המים. **אי ר' יהודה בן בתירה שתא הוי** ותו לא דהא אמר מ"ם מים דהיינו בשני מרבה ניסוך המים: **וסבר לה כר' יהודה דמתניתין דאמר בלוג היה מנסך כל שמונה** ולא אמר דסבר כוותיה במה דאמר מנסך כל שמונה אלא במה דאמר בשמיני מנסך וכיון דבשמיני מנסך משכחת לה לר' יהודה [ב"ב] דאמר בשני מתחיל לנסך ניסוך המים כל שבעה **דאפיק ראשון ועייל שמיני**: משיב בעל התלמוד מי מצי אמר ר' יהודה דבשמיני מנסך מ"ש דקאמר **דבראשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני רמיזי** דמנסכיהם מרבה ניסוך המים: **שמיני נמי** מי מצי אמר דמנסך ביה מיא שביעי אמר רחמנא דמים כתיב בשביעי ולא בשמיני **אלא** ר' **יהושע היא** דאמר משעת הנחתו דהיינו בשביעי מזכיר ואעפ"כ סבר **דניסוך המים כל שבעה דגמרא גמיר לה** הלכה למשה מסיני דניסוך המים כל ז' ודאי [מ] כר"א אתי אלא להכי לא מוקים לה כר' אליעזר דהוא לא בעי אי ר' אליעזר [היא] דודאי כר"א אתי שפיר: אי ר' יהושע חדא יומא הוי ותו לא דאמר משעת הנחתו בשביעי מזכיר וה"ה דמתחיל לנסך: **עשר נטיעות** מפוזרות בתוך

שְׁמִינִי - ומכניס לאותו חשבון את היום השמיני, ונמצא שניסוך המים נוהג שבעה ימים[ח], ואם כן ניתן להעמיד את המשנה במסכת סוכה כמותו.

הגמרא דוחה שלא ניתן להעמיד את המשנה בסוכה כרבי יהודה בן בתירה:

דוחה הגמרא, **וּמַאי שְׁנָא רִאשׁוֹן דְּלֹא** - ומה שונה היום הראשון של חג שבו אין מנסכים מים לדעת רבי יהודה בן בתירה, **דְּכִי רָמְיְזִי מַיִם בַּשֵּׁנִי הוּא דְּרָמְיְזִי** - כיון שהרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם' מתחיל רק מהיום השני, **הָלְאָ שְׁמִינִי** עצרת **נַמִּי** [-גם כן], **כִּי רָמְיְזִי מַיִם בַּשְּׁבִיעִי הוּא דְּרָמְיְזִי** - הרי הרמז מסתיים ביום השביעי, וכיון שאין רמז ביום השמיני, יש לו לומר שגם בו אין מנסכים מים, ואם כן לא ניתן להעמיד את המשנה בסוכה כשיטתו.

מסיקה הגמרא, **אֶלָּא** המשנה בסוכה **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הִיא**, הסובר שהטעם שמתחילים להזכיר גשמים בשמיני עצרת, הוא משום שבחג הם סימן קללה, ולא תלה זאת בדין ניסוך המים, **וְדִין נִיסּוּךְ הַמַּיִם כָּל שִׁבְעָה** ימים של סוכות, **הִלְכְתָא גְּמִירִי לָהּ** - למד אותו מהלכה למשה מסיני[ט]. **דְּאָמַר רַבִּי אַמִּי, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי נְחוּנְיָא אִישׁ גְּקָעַת בֵּית חוֹרְתָן**, שלש הלכות אלו: א. **עֲשָׂר נְטִיעוֹת** - היתר חרישה בשדה שיש בה עשר אילנות צעירים[י] המפוזרים בשוה על פני שטח של בית סאה[יא], בשלושים יום שקודם שנת השמיטה[יב]. ב. **עֲרָבָה** - מצות נטילת ערבה במקדש בחג הסוכות[יג]. ג. **וְנִיסּוּךְ הַמַּיִם** בכל שבעת ימי חג הסוכות, **הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי** הן[יד].

★

שנינו בברייתא (לעיל ג:), **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה בְּיוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג, הָאַחֲרוֹן מַזְכִּיר, הָרִאשׁוֹן אֵינוֹ מַזְכִּיר. בְּיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, הָרִאשׁוֹן מַזְכִּיר, הָאַחֲרוֹן אֵינוֹ מַזְכִּיר.**

הגמרא מבררת מיהו רבי יהושע שאמר רבי יהודה את דבריו משמו:

מבררת הגמרא, **הֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** - מי הוא רבי יהושע שאמר רבי יהודה את דבריו משמו. **אִילֵימָא** - אם נאמר שהוא **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דְּמַתְנִיתִין** - של משנתנו (לעיל ג.), **הָא** [-הרי] **אָמַר** שם, **שְׁבִיעִי טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג הוּא מַזְכִּיר**, והיינו שמתחילים להזכיר כבר בתפילת שחרית של שמיני עצרת[טו], ורבי יהודה אמר משמו שמתחילים להזכיר רק בתפילת מוסף של שמיני עצרת[טז]. **אֶלָּא** נאמר שהוא **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דִּבְרַיְיתָא** (לעיל ג:), **הָאָמַר** [-הרי אמר] **שִׁמְשַׁעַת הַנָּחָתוֹ** הוא מזכיר, והיינו בתפילת ערבית של ליל שמיני עצרת[יז], ורבי יהודה אמר משמו שמתחילים להזכיר רק במוסף של שמיני עצרת. **וְתוּ** - ועוד יש לברר, **הָא דְּתַנְיָא** - מה ששנינו בברייתא, **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשּׁוּם בֶּן בְּתֵירָה, הָעוֹבֵר לִפְנֵי**

ח. **ששה** ימים בחג מיום שני עד יום השביעי, ובשמיני עצרת.

ט. **הלכה** למשה מסיני היא תורה שנמסרה למשה על פה. רש"י (עירובין ד: ד"ה דנך, סוטה כ: ד"ה מנלן). [ואף שכל המצוות ופירושיהם ניתנו למשה מסיני, כמו שאמרו בתורת כהנים (נהר פ"ח), מכל מקום הואיל והם נדרשים ממקראות או נלמדים בדרכי ההיקש על פי י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן או שאפשר להוציאן בדרך מדרכי הסברא, לא נאמר עליהם שהם הלכה למשה מסיני. רמב"ם (הקדמה לפירוש המשנה ד"ה והוא)].

דווקא לרבי יהושע ניתן לומר שניסוך המים כל שבעה הוא הלכה למשה מסיני, כיון שלא למד את ניסוך המים מהפסוקים האמורים בענין החג, אך רבי יהודה בן בתירה שלמד את ניסוך המים מרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם' המתחיל ביום השני ומסתיים ביום השביעי, סבר שמנסכים מים ששה ימים, וכן רבי עקיבא שלמד את ניסוך המים מתיבת 'ונסכיה' האמורה ביום השישי, סבר שמנסכים מים שני ימים [כמבואר בשאלת הגמרא לעיל]. רש"י (ד"ה מנלן). אמנם התוספות (מו"ק ג: ד"ה ניסוך) כתבו בשם רבינו חננאל, שאף לרבי יהודה בן בתירה שלמד מרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם', המקור לניסוך המים הוא הלכה למשה מסיני, והרמז אינו לימוד גמור אלא אסמכתא. ראה עוד בשפת אמת (ד"ה מנלן). ובגבורות ארי (לעיל ג: ד"ה הרי) תמה על דבריהם, שהרי הגמרא כאן העמידה את המשנה בסוכה דווקא כרבי יהושע, ואמרה רק לשיטתו שניסוך המים כל שבעה הוא הלכה למשה מסיני, וקודם לכן אמרה שלא ניתן להעמיד את המשנה בסוכה כרבי יהודה בן בתירה, כי לדבריו ניסוך המים הוא רק ששה ימים, ומשמע שלדבריו הרמז הוא לימוד גמור, ולא למד כלל מהלכה למשה מסיני. וכן הקשו במצפה איתן (ד"ה מנלן), הרש"ש והפורת יוסף (מו"ק ג: תוס' שם). ובדקדוקי סופרים (הגהות מוהר"ד) ביאר, שהתוספות לא גרסו כגירסא שלפנינו 'אלא רבי יהושע היא וניסוך המים כל שבעה גמרא גמיר להי', אלא גירסתם היא כפי הנמצא בכתב יד 'אלא ניסוך המים כל שבעה גמרא גמיר להי'. ולפי זה העמידה הגמרא את המשנה בסוכה אף כרבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא, וסברו שניסוך המים כל שבעה הוא הלכה למשה מסיני ויש לו רמז בתורה, אלא שנחלקו בענין תחילת הזכרת גשמים, כי סברו שחכמים תיקנו את תחילת ההזכרה לפי הרמז, וכל אחד מהם מצא את הרמז במקום אחר.

היה פשוט לגמרא שניתן להעמיד את המשנה בסוכה כרבי אליעזר שמתחילים להזכיר גשמים ביום טוב ראשון [כי אף למסקנת הגמרא לעיל (ג:) שרבי אליעזר למד את שיטתו מלולב ולא מניסוך המים, אין זה משום שניסוך המים אינו מתחיל ביום טוב הראשון, אלא משום שאם למד מניסוך המים, ההזכרה היא בלילה של יום טוב ראשון. יד דוד (ד"ה מנלן)], ולכן לא העמידה את המשנה בסוכה כשיטתו, כי רצתה לחדש שניתן להעמידה אפילו כשיטת רבי יהושע הסובר שמתחילים להזכיר גשמים ביום טוב האחרון. רש"י (ד"ה מנלן). אמנם התוספות לעיל (ג: ד"ה מיצעיף - פירוש ראשון, וד"ה דאמר) כתבו, שלמסקנת הגמרא שם שרבי אליעזר למד את שיטתו מלולב ולא מניסוך המים, היינו משום שסובר שניסוך המים אינו מתחיל ביום טוב הראשון אלא ביום השני של סוכות. וכתבו העוד יוסף חי ורעק"א (לעיל ג: תוס' ד"ה מיצעיף), שהתוספות כתבו כן כדי לתרץ מדוע לא העמידה הגמרא כאן את המשנה בסוכה כשיטת רבי אליעזר.

באמרי שמעון (ד"ה ומנלן) תמה, מדוע לא העמידה הגמרא את המשנה בסוכה כרבי נתן, הרי לא למד את ניסוך המים מהפסוק של אחד מימי החג, ואם כן יכול לסבור שניסוך המים הוא שבעה ימים. ותירץ, שלשיטת רבי נתן ניתן לומר שמנסכים מים כל השנה, כיון שלמד את ניסוך המים מפרשת התמיד שבכל השנה [אמנם התוספות בזבחים (קי. ד"ה מי) כתבו, שאף שלמד רבי נתן מפרשת התמיד, מכל מקום ודאי אינו סובר שניסוך המים הוא כל השנה]. ובשלמי תודה (ד"ה מימר) תירץ, שמאחר ורבי נתן היה תלמידו של רבי מאיר, ורבי מאיר היה תלמידו של רבי עקיבא, אם כן מן הסתם סבר רבי נתן כרבו של רבו הדורש מתיבת 'ונסכיה' שניסוך המים מתחיל ביום השישי, ומה שהוצרך ללימוד של 'הסך נסך', הוא כדי ללמד שאחד מהניסוכים הוא מים [וכמבואר בשיטתו בהערה לעיל]. וכתב לתרץ עוד, שהגמרא לא העמידה כרבי נתן, כיון שאין חידוש בזה, וכפי שכתב רש"י (ד"ה מנלן) כדי לתרץ מדוע לא העמידה הגמרא כרבי אליעזר.

י. **במסכת** שביעית (פ"ח מ"ח) נחלקו תנאים עד מתי נקראות 'נטיעות', לרבי אלעזר בן עזריה עד ארבע או חמש שנים, ולרבי יהושע עד שבע שנים, ולרבי עקיבא עד סוף שנתן הראשונה.

יא. **בית** סאה הוא שטח של חמישים אמה על חמישים אמה. רש"י (סוכה לה. ד"ה עשר).

יב. **מלבד** הציווי לשבות ממלאכת הקרקע בארץ ישראל בשנה השביעית [כמבואר בויקרא (כה ו-ז)], ציותה התורה לשבות שלשים יום לפני תחילת השנה השביעית [איסור זה נקרא 'תוספת שביעית', ונחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל במועד קטן (ג:) מהו המקור לאיסור זה], ואף על פי כן נאמרה הלכה למשה מסיני ש'נטיעות', כלומר, אילנות צעירים [שאין כחם יפה כאילנות זקנים. ר"ש (שביעית פ"ח מ"ו)], אינם בכלל איסור זה, ומותר לחרוש סביבם עד ראש השנה של כניסת השנה השביעית לצורכם, כדי שלא יתייבשו וייפסדו, ואם הם עשרה אילנות המפוזרים בתוך בית סאה באופן שהריוח בין אילן לאילן הוא שוה, מותר לחרוש מחמתם את כל הבית סאה, כיון שנאמר למשה מסיני שבאופן זה קיימת יניקה של אחד מהאילנות בכל הבית סאה, ונמצא שהחרישה היא לצורך האילנות. ניתן ללמוד מכך, ששיעור יניקת האילן הוא עשירית משטח בית סאה, ולכן, אם אינם עשרה אילנות או שאינם מפוזרים בשוה, מותר לחרוש סביב כל אחד מהם רק כשיעור יניקת האילן בתוך שטח של בית סאה, כלומר, לכל אילן שטח של עשירית בית סאה, כי חרישה ביותר משטח זה אינה לצורך האילן. רש"י (כאן ובסוכה לה. ד"ה עשר). הלכה זו מבוארת במסכת שביעית (פ"ח מ"ו).

יג. **אין** הכוונה לערבה הניטלת עם הלולב, שהרי מצוה זו מפורשת בפסוק (ויקרא כג מ), אלא הכוונה לערבה שהיו מקיפים עמה את המזבח, כמבואר במסכת סוכה (מה.). רש"י (סוכה לה. ד"ה ערבה, מו"ק ג: ד"ה וערבה). ובפירוש רבינו אברהם מן ההר (סוכה לה. ד"ה ערבה) כתב, שהכוונה להלכות כשרות ופסלות של הערבה [המבוארות במסכת סוכה (לג:)] בין של מקדש ובין של לולב, וכתב שכן היא דעת הרמב"ם (לולב פ"ז ה"ד), שכתב אחר שהביא את הלכות כשרות ופסלות בערבה, 'וכל הדברים האלו מפי השמועה ממשה רבינו נתפרשו'. ראה ביאור נוסף בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה וערבה).

יד. **אין** שייכות בין הלכות אלו, אלא שלגבי שלשתן נשאלה שאלה בבית המדרש מהו מקורן בתורה, והשיבו שהן הלכה למשה מסיני, ומי ששמע את התשובה, סדרן על פי הסדר ששמען. רש"י (סוכה לה. ד"ה עשר). אמנם התוספות (מו"ק ג. ד"ה מנלן - הסמ"ג) הוכיחו מתירוץ הגמרא שם, ששלושת ההלכות האלו ניתנו למשה ביחד. וראה בערוך לנר (סוכה לה. נרס"י ד"ה עשר) במה שיישב בדברי רש"י.

טו. **משמע** שהיה פשוט לגמרא מהלשון 'מיום טוב האחרון של חג' שאמר רבי יהושע במשנה, שכוונתו ליום ולא ללילה, ואם כן מדוע הסתפקה הגמרא לעיל בדברי רבי אליעזר אם כוונתו ליום או ללילה, הרי גם הוא אמר במשנה 'מיום טוב הראשון של חג'. ויש לומר שכאן היה פשוט לגמרא שכוונת רבי יהושע היא ליום, כיון שכבר פשטה לעיל בדעת רבי אליעזר שלמד את שיטתו ממצות לולב שהיא ביום, ואם היה רבי יהושע סובר שמזכירים מהלילה, היה לו לומר כן בפירוש. חזון איש (או"ח סי' יח סק"ו). וביד דוד (נרס"י ד"ה מנלן) כתב, שלא היה פשוט לגמרא כאן בדעת רבי יהושע שכוונתו ליום, אלא שאמרה שלא ניתן לומר שרבי יהודה אמר את דבריו בשם רבי יהושע שבמשנתנו, כי אף אם תרצה לומר שרבי יהושע במשנה סובר שלא מזכירים בערבית של שמיני עצרת, מכל מקום בשחרית של שמיני עצרת מזכירים לשיטתו, וזה שלא כשיטת רבי יהודה שמתחילים להזכיר במוסף.

טז. **מדברי** הגמרא כאן מוכח שדברי רבי יהודה במשנתנו באים לחלוק על שיטת רבי יהושע, ולא כשיטת הרמב"ם שכתב שרבי יהושע ורבי יהודה אמרו דבר אחד. תוספות יום טוב.

יז. **רש"י** (ד"ה האמר) על פי מנחת יהודה (אפשטיין, נרס"י ד"ה האמר), וכפי שביאר בהגהות

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ספרי פנחס פיס' קמ וקנ, ג) סוכה מב:, ג) שם מח:, ד) מו"ק ג: ע"ש סוכה לד. מד. ע"ש זבחים קי:, ה) עיין תוס' לעיל ב: ד"ה דאמר דלא ס"ל הכי (הגר"ש מדעסויא) עיין שם במסורה"ש, ו) מו"ק ג:, ז) עיין גיטין לא: ב"ב כה., ח) לקמן ע"ב, ט) [נדפס בתענית פ"ג מ"ח ומו"ק קף ג:], י) סוכה מה., כ) שופטים כא י, ל) ב"ר ג ו תנחומא תזריע ט, מ) ירושלמי דפרקין ה"א ע"ש.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' אמר רב נחמן בר יצחק מהא תרווייהו נרבי יהושע בן בתירה: (ב) רש"י ד"ה מי ר"ע כו' להא אמר מ"ם יו"ד מ"ם ג] דמרבה ניסוך המים היינו בששי הס"ד: (ג) ד"ה וסבר לה כו' לניסוך המים כל שבעה דמפיק רשון ומעייל שמיני הס"ד ומ"כ מה"ד מצינו בעל הגמ' מי מני אמר רבי יהודה בן בתירה דנסמיני מנסך מאי שנא כו' כל"ל והד"ה: (ד) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הגמ' מי מני אמר רבי יהודה בן בתירה דנסמיני מנסך מאי שנא כו' כל"ל והד"ה: (ה) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: (ו) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ה) ד"ה הי ר' יהושע וכו' הא אמר מי"ט: (ו) ד"ה לפי שאין נעצרין אלמלא הן אין העולם כו' לאו משום מיוד דרוח אלא חיוב גשם הוא מזכיר: (ז) תוס' ד"ה עשר נטיעות פי' רש"י עשר נטיעות המפוזרות כו' אוקמי אילנא ושרי אבל יומר: (ח) ד"ה ואילו כו' דגבי גדעון כשאמר יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן אבל כשאמר טל יהיה על הגזה לבדה ועל כל הארץ חרב כתיב ויהי כן כלומר כו' משמע דעל הארץ היה נמי טל כו' כל"ל: (ט) בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ומיבעי יהיה נמחק:

גליון הש"ס

גמ' לכתוב קרא אז הסך. וכן בב"ק קף סה ע"ב ולף פה ע"ב ובמנחות קף יז ע"ב. [מכ"י ע' פסחים קף מא ע"ב [תוס'] ד"ה אם כן לימא קרא וכו']:

תורה אור השלם

א) וְנִסְכּוֹ רְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיְיָ: [במדבר כח, ז]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלְיָהוּ הַתִּשְׁבִּי מִתִּשְׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי: [מלכים א' יז, א] ג) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר יְיָ הָיָה אֶל אֵלְיָהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֶה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [מלכים א' יח, א]

עין משפט נר מצוה

ה א מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו סמג עשין רה:

ו ב מיי' פ"ג מהלכות שמיטה ויובל הלכה ה:

ז ג מיי' פ"ז מהלכות לולב הלכה כ:

ח ד מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו:

ט ה מיי' פ"י מהלכות תפלה הלכה ח סמג עשין יט טוש"ע א"ח סי' קיד סעיף ג:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה לפי כו'. מזכיר דרוחות מועילות. כל"ל.

משנת ראשונים

עשר נטיעות. מצומצם בשוה מזו לזו חורשין באותו תוספת כל בית סאה בשבילן כדי שלא ייבשו. אבל אם היו נטועות בפחות מכשיעור זה אין יניקתם מספקת להם, והרי הן כנעקרות ואין חורשין בשבילן כלום, ואם נטעו בפזור יתר מזה אין חורשין אלא לכל אחת כשיעור הצריך לה לפי חשבון זה. **[מאירי, סוכה לד.]**

דוקא נטיעות ילדות שרא רחמנא דגמרי לה הלכה למשה מסיני, אבל בזקנים אסור לחרוש מן התורה כל ל' יום, וחכמים הוסיפו יותר שאסרו לחרוש בערב שביעית בשדה לבן מן הפסח, ובשדה אילן מן העצרת כדאיתא בדוכתא (פ"ב מ"א). **[הריטב"א, סוכה לד.]**

תנן במסכת שביעית פרק קמא, עד אימתי נקראו נטיעות ר' אלעזר בן עזריה אומר עד שיחולו, רבי יהושע אומר בת שבע שנים רבי עקיבא אומר נטיעה כשמה.
[תוספות, מועד קטן ג:]

ערבה. דוקא בזמן ביהמ"ק ובמקדש, אבל בזמן הזה או בגבולין אף בזמן המקדש אינה אלא מנהג נביאים אחרונים שהם חגי זכריה מלאכי עם שאר אנשי כנסת הגדולה, ולא מנהג דרך תקנה לכל והוא הנקרא יסוד נביאים. **[מאירי, סוכה מד.]**

וניסוך המים. לתמיד של שחר של שבעת ימי החג, שכל קרבנות של כל ימות השנה אין נסכיהם אלא יין וכו', אע"ג דנפקא לן מונסכיהם דנאמר בשני וכו', אסמכתא בעלמא היא. **[סידור רש"י סימן רפז]**

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. עיקר הפירוש לא חייבו חכמים להזכיר טל ורוחות בשום זמן, ואפילו בזמן שרגילין להזכיר כגון טל בימות החמה ורוחות בימות הגשמים, ואם בא להזכיר אפי' בזמן שאין רגילין בו, כגון טל בימות הגשמים ורוחות בימות החמה מזכיר. **[הריטב"א]**

[המשך בעמוד הקודם]

רבינו גרשום

אי סבר כר"י [לימא כר"י] שיזכיר בשני. **ניסוך יתירה (בשני) [בששי] כתיב** כלומר ונסכיה דמרבה תרי

אי סבר לה כר' יהודה בן בתירה. לימא כר"י דיזכיר בשני: ניסוך יתירא בששי כתיב. כלומר ונסכיה דמרבי תרי ניסוכין כתיב בששי, להכי אמר בשני מתחיל להזכיר, ואהני מ"ס יו"ד מ"ס מיס דלא מצינו למימר מרוייהו דיין: או הסך הסך או נסך נסך. מדשני קרא בדיבוריה ס"מ מרתי: או ר"ע תרי יומי הוו. ותו לא, להא לאמר (ג) ונסכיה להיינו בשני מרבה ניסוך המיס: ומבר לה כר' יהודה דמתניתין. לאמר בלוג הוה מנסך כל שמונה, לא [ד] סבר כוותיה דמה לאמר כל שמונה מנסך אלא במה לאמר בשמיני מנסך, וכיון דבשמיני מנסך מסכחת לה לרבי יהודה [ג"כ] לאמר בשני מתחילין לניסוך המיס כל שבעה (ג): דמפיק ראשון ומעייל שמיני. משיב בעל הגמרא מי מני אמר רבי יהודה דבשמיני מנסך: מאי שנא. דקאמר דבראשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני נמי מיא דמשום הני פירכי דפריך לעיל לא אמי כרבי יהודה, ורבי עקיבא יליף מונסכיהם מרבה ניסוך המיס, שמיני נמי מי מני אמר רחמנא למנסך הא שביעי אמר רחמנא למנסך כל שבעה כתיב בשביעי, דסיוס קראי לניסוך המיס בשביעי כתיב כמשפטם ולא בשמיני: אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו (ד) [להיינו בשביעי] מזכיר, ואע"ג דבר לניסוך המיס כל שבעה, דגמרא גמיר לה הלכה למשה מסיני לניסוך המיס כל שבעה, ולאי כר"ע לא מצי אפיר [ה], אבל כרבי יהודה בן בתירה וכר"ע לא מיתוקמא, אלא להכי לא מוקי לה כר' אליעזר דהא לא מיבעי לי' מי ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל אלא כר' יהושע כו' כל"ל: (ה) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: (ו) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ז) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ח) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ט) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (י) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (כ) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ל) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (מ) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (נ) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ס) ד"ה אלא ר' יהושע היא. לאמר משעת הנחתו הוא מזכיר ומ"ע כו' דגמ' כל שבעה כל"ל והד"ה: דכר"א נמי מ"מ אפיר אבל כו' דהא לא מיבעי ליה מ' ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני משום הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: (ע) בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ומיבעי יהיה נמחק:

גליון הש"ס

גמ' לכתוב קרא אז הסך. וכן בב"ק קף סה ע"ב ולף פה ע"ב ובמנחות קף יז ע"ב. [מכ"י ע' פסחים קף מא ע"ב [תוס'] ד"ה אם כן לימא קרא וכו']:

תורה אור השלם

א) וְנִסְכּוֹ רְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיְיָ: [במדבר כח, ז]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלְיָהוּ הַתִּשְׁבִּי מִתֹּשָׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי: [מלכים א' יז, א] ג) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר יְיָ הָיָה אֶל אֵלְיָהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֶה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [מלכים א' יח, א]

הגהות וציונים

מ] בכמה כת"י ליתא "אי ר' יהושע נימא חד יומא" וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות דרש"י ל"ג לה וכן ליתא בר"ח, ע"י קרן אורה. ועי' מהרש"א, גבורת ארי ושפ"א (לעיל ב ע"ב), חזו"א או"ח יח ג, מרומי שדה (ועי' דק"ס): **נ]** "רבי יהושע היא" ליתא בכמה כת"י והגי' היא אלא **ניסוך** המים וכו', וכ"ה לדעת התוס' מו"ק ג ע"ב ד"ה ניסוך ע"ש וכן היא דעת הרמב"ם בפיה"מ סוף פ"ד דסוכה [ודלא כשיטת רש"י כאן] ואליבא דכולהו תנאי דלכו"ע ניסוך המים כל ז' הלמ"מ (דק"ס ע"ש באורך), ועי' מצפה איתן, שפ"א, גבורת ארי: **ג]** צ"ל **ולא** (מראה כהן): **ל]** נדצ"ל משום **האי** פירכא (באה"מ): **ס]** יש להוסיף **בשבילן** (דק"ס): **ו]** יש להוסיף דהואיל **וילדות הן** (דק"ס, חשק שלמה): **ז]** צ"ל דראשון **המתפלל** תפלת יוצר **נמי** מזכיר (מראה אש): **מ]** נדצ"ל ודוקא **בית** (דפו"ר) סאה **דהוה** צריך להם (בדפו"ר "הוה"): **ע]** נדצ"ל **לא** קיימי (גנזי יוסף), והנה בדפו"ר איתא "ל"מ" ונדצ"ל **לא מצו** קיימי: **י]** צ"ל הלמ"מ **כל ז'** (ראש משביר): **כ]** תיבות "ומוריד הטל" מיותר (מראה כהן וגנזי יוסף ע"ש): **ל]** בתוס' שבע"י **והטעם כי** אין השי"ת וכו' (והתיבות שבינתיים ליתא): **מ]** עי' הג' הב"ח ברש"י (אות ד): **נ]** כ"ה בדפו"י במקום "ונסכיה" ולפנינו ע"פ המהרש"א:

אי סבר לה כרבי יהודה בן בתירה נימא כוותיה קסבר רבי עקיבא כי כתיב ניסוך יתירא בששי הוא דכתיב. תניא [ס] ר' נתן אומר [א] בקדש הסך נסך שכר לה' בשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין אימא תרוייהו דחמרא אם כן [ס] ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך מאי הסך נסך שמעת מינה חד דמיא וחד דחמרא. אלא הא דתנן [ב] א ניסוך המים כל ז' מני אי ר' יהושע נימא חד יומא [ס] אי ר"ע תרי יומי אי ר' יהודה ב"ב שיתא יומי לעולם ר' יהודה ב"ב היא ום"ל כר' יהודה דמתני' דתנן [ג] רבי יהודה אומר בלוג היה מנסך כל שמונה ומפיק ראשון ומעייל שמיני ומאי שנא ראשון דלא דכי רמיזי מים בשני הוא דרמיזי שמיני נמי כי רמיזי מים בשביעי הוא דרמיזי אלא רבי יהושע היא [ד] וניסוך המים כל שבעה הלכתא גמירי לה [ה] דאמר ר' אמי א"ר יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית חורתן [ב] עשר נטיעות [ג] ערבה [ד] וניסוך המים הלכה למשה מסיני: רבי יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר: הי רבי יהושע אילימא רבי יהושע דמתניתין הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר אלא ר' יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו ותו הא דתניא ר' יהודה אומר משום בן בתירה העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הי בן בתירה אילימא רבי יהודה בן בתירה הא אמר בשני בחג הוא מזכיר אמר רב נחמן בר יצחק [ס] תהא ברבי יהושע בן בתירה זמנין דקרי ליה בשמיה וזימנין דקרי ליה בשמיה דאבא והא מקמי דליסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו. [ה] תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר מ"ט א"ר חנינא לפי שאין נעצרין וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב [ב] ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב [ס] אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב [ג] לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא

עד ר"ה של שביעית דהוו שפיר חוקומי חילנא שרי לגל יותר מדית סאה חינו חורש אלא כדי לורכן דהוחיל ומפוזרות ביותר מדית סאה קיימי שפיר ובפחות מיכן למה [ס] קיימי וליעקר קיימי ודוקא נטיעות אמר דחורשין בשבילן עד ר"ח של שנה לגל חילנות אסור לחורייתא כל אלול ומדרבנן [ט] פסח ועצרת תקון נשדה הלבן עד פסח מותר לגל מפסח ולהלן אסור ושדה חילן עד עצרת מותר מכאן ומילך אסור:

ערבה. שמקיפין את המזבח [ו] וניסוך המים הלכה למשה מסיני כולהו [ז]: **ויאמר** אליהו התשבי מתושבי גלעד. לכך נקרא מתושבי גלעד לפי שהרגו ישראל אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה [ס] ולא נשאר ביבש גלעד כי אם מעט אנשים מן המיושבים בעיר כי כל השאר היו עם מפסוף לכך מעיד כי אליהו מן המושבים כך שמעתי מהר"י טרוטי"י משם הר"י בה"ר יצחק ממלמן: **בטל** וברוחות **לא** חייבו חכמים להזכיר. משיב הרוח ומוריד הטל כו' לפיכך אין קפידא לומר מוריד הטל אפילו בימות החמה אך שלא יאמר מוריד הגשם ואם לא אמר בימות החמה מוריד הגשם כי אם מוריד הטל [ס] אין מחזירין: **ואילו טל לא מיעצר.** ומ"ה נרמה לגבי גדעון (שופטים ו) כשאמר (ח) על הארץ יהיה טל ועל הגיזה יהיה טורב כתיב ויעש כן אבל כשאמר על הארץ יהיה טורב ועל הגיזה יהיה טל כתיב ויהי כן כלומר דעל הגיזה היה הטל אבל לא כתיב ויעש כן משמע דעל הארץ היה טל דטל לא מיעצר ע"כ נוסף שלפני ועוד מצאתי כשאמר על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן וכשאמר טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ (ט) יהיה חרב כתיב ויהי כן ולא הזכיר בה הר"י וטעמו [ס] אשר אומר כי הוא זה כי אין הר"י מזכיר שמו על הרעה כי אם יהיה טורב על כל הארץ היתה רעת יושבי בה וכתיב (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך אבל כשאמר על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש אלהים וכדומה לזה (בראשית ו) ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה וגבי חשך לא הזכיר השם יתברך [ס] וכן בחמשה דברות אחרונות (שמות כ) אלא תרגם ואילך לא הזכיר הר"י הכל הולך אל מקום אחד משל למלך שבנה לירה נאה והניח לנייר מגילו לפני כל חדרי הבית זולתי בית הכסא מקום הטינוף:

בימות

ניסוכין כתיב בששי להכי אמר בששי מתחיל להזכיר ואהני מים דלא מצי למימר תרווייהו דיין: **אי ר"ע תרי יומי הוו** ותו לא דהא אמר ונסכיה דכתיב בששי מרבה ניסוך המים. **אי ר' יהודה בן בתירה שתא הוי** ותו לא דהא אמר מ"ם מים דהיינו בשני מרבה ניסוך המים: **וסבר לה כר' יהודה דמתניתין דאמר בלוג היה מנסך כל שמונה** ולא אמר דסבר כוותיה במה דאמר מנסך כל שמונה אלא במה דאמר בשמיני מנסך וכיון דבשמיני מנסך משכחת לה לר' יהודה [ב"ב] דאמר בשני מתחיל לנסך ניסוך המים כל שבעה **דאפיק ראשון ועייל שמיני**: משיב בעל התלמוד מי מצי אמר ר' יהודה דבשמיני מנסך מ"ש דקאמר **דבראשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני רמיזי** דמונסכיהם מרבה ניסוך המים: **שמיני נמי** מי מצי אמר דמנסך ביה מיא שביעי אמר רחמנא דמים כתיב בשביעי ולא בשמיני **אלא ר' יהושע היא** דאמר משעת הנחתו דהיינו בשביעי מזכיר ואעפ"כ סבר **דניסוך המים כל שבעה דגמרא גמיר לה** הלכה למשה מסיני דניסוך המים כל ז' ודאי [מ] כר"א אתי אלא להכי לא מוקים לה כר' אליעזר דהוא לא בעי אי ר' אליעזר [היא] דודאי כר"א אתי שפיר: אי ר' יהושע חדא יומא ותו לא דאמר משעת הנחתו בשביעי מזכיר וה"ה דמתחיל לנסך: **עשר נטיעות** מפוזרות

הַתֵּיבָה בְּיוֹם טוֹב הָאַחֲרוֹן שֶׁל חַג הסוכות, הָאַחֲרוֹן [-המתפלל מוסף] מַזְכִּיר, הֵי בֶּן בְּתֵירָה - מיהו בן בתירה שאמר רבי יהודה את דבריו משמו, אִילֵימָא - אם נאמר שהוא רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה, הָא [-הרי] אָמַר בברייתא לעיל (ג:) שַׁבַּשֵּׁנִי בָּחָג הוּא מַזְכִּיר, וכאן אמר רבי יהודה משמו שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת.

מסיקה הגמרא, אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, תְּהֵא מה שאמר רבי יהודה בשם רבי יהושע וכן מה שאמר בשם בן בתירה, בְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן בְּתֵירָה, ואל יקשה לך מה שקראו פעם אחת 'רבי יהושע' ופעם אחת 'בן בתירה', כִּי זִמְנִין דְּקָרֵי לֵיהּ בְּשִׁמֵּיהּ - פעמים קורא לו בשמו, רבי יהושע, וְזִימְנִין דְּקָרֵי לֵיהּ בְּשִׁמֵּיהּ דְּאַבָּא - ופעמים קורא לו בשם אביו, בן בתירה, וְהָא - מה שקרא לו בשם אביו, זה היה מִקַּמֵּי דְּלִיסְמְכוּהוּ - קודם שסמכו אותו להיות דיין[ח], כיון שלא היה חשוב עדיין, וְהָא - ומה שקרא לו בשמו, זה היה לְבָתַר דְּלִיסְמְכוּהוּ - אחר שסמכו אותו, שכבר היה חשוב[ט].

★

לעיל דנה הגמרא בענין הזכרת גשמים ['מוריד הגשם'], שחובה להזכירם בימות הגשמים, הגמרא מביאה ברייתא בענין הזכרת 'מוריד הטל' ו'משיב הרוח':

תָּנָא - שנה התנא בברייתא, בְּטַל וּבְרוּחוֹת - את שבחו של הקב"ה שהוא 'מוריד הטל'[כ] או 'משיב הרוח', לֹא חִיְּבוּ חֲכָמִים לְהַזְכִּיר בתפילה[כא], וְאִם בָּא - ואם רוצה המתפלל לְהַזְכִּיר אותם, מַזְכִּיר - רשאי הוא להזכירם[כב]. מבררת הגמרא, מַאי טַעֲמָא - מה הטעם שלא חייבו חכמים להזכירם. משיבה הגמרא, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, לְפִי שֶׁאֵין הטל והרוחות נֶעֱצָרִין, כיון שבלעדיהם אין קיום לעולם[כג], וכיון שאינם נעצרים, אין צורך להזכירם[כד]. אמנם 'מוריד הגשם' חייבו חכמים להזכיר, כיון שהם נעצרים.

הגמרא מבררת מנין שהטל אינו נעצר:

מבררת הגמרא, וְטַל מְנָלָן דְּלָא מִיעֲצַר - מנין לנו שאינו נעצר. משיבה הגמרא, דִּכְתִיב בענין שבועת אליהו הנביא על עצירת הגשמים בימי אחאב[כה] (מלכים א' יז א), 'וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי

מהר"ב רנשבורג (לעיל ג: תוס' ו) ששיטת רש"י היא ששעת הנחתו שאמר רבי יהושע, היא ליל שמיני. ראה עוד ברש"ש (להלן ז. ד"ה ר"י) [אמנם ראה בגבורות ארי (לעיל ג: ד"ה ר' יהושע) ומשמרות כהונה (פרק"י ד"ה המקר) שהוכיחו מדברי רש"י כאן ששיטתו היא כשיטת רבינו גרשום, ש'שעת הנחתו' היא ביום השביעי, ולפי פירוש זה כוונת הגמרא לומר ששיטת רבי יהושע בברייתא אינה כשיטת רבי יהודה, כי לרבי יהושע מתחילים להזכיר בשביעי ולרבי יהודה בשמיני]. וכן ביאר את קושיית הגמרא בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ו). וכתב, שאף שמדברי הגמרא מבואר שדברי רבי יהושע במשנה ובברייתא אינם שוים, מכל מקום אין זו סתירה בדבריו, כי הם דברי שני תנאים שנחלקו מהי דעת רבי יהושע. אולם הביא בשם הראב"ד שהקשה, מדוע אכן לא הקשתה הגמרא קושיא זו ותירצה אותה כך. ותירץ, שאין זה קשה כל כך, כי ניתן לפרש גם את דברי רבי יהושע במשנה כדבריו בברייתא, והיינו ש'יום טוב אחרון של חג' היינו תחילת יום טוב האחרון, בערבית.

יח. **סמיכה** זו נעשית רק על ידי מי שכבר נסמך, שמשה רבינו סמך את יהושע ואת שבעים הזקנים, ואותם זקנים סמכו אחרים, ואחרים לאחרים, ונמצא שהסמיכה היא איש מפי איש עד בית דינו של משה רבינו. ואין צריך סמיכה ביד ממש, אלא בית דין אומרים לאדם הראוי להתמנות, הרי אתה סמוך ומותר לך לדון דיני קנסות, ואז נעשה אותו האדם סמוך, ונקרא 'אלהים' ויכול לדון בכל הדינים. ויש לסמיכה זו רמז בתורה, שנאמר כשסמך משה את יהושע (במדבר כז כג) 'ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו'. רמב"ם (פירוש המשנה סנהדרין פ"ו מ"ג, סנהדרין פ"ד הלכות ו-ג).

יט. **רש"י** (ד"ה מקמי). ומצינו כעין זה בסנהדרין (מו:) שבתחילה קראו לרבן יוחנן בן זכאי 'בן זכאי', ובסוף קראו לו 'רבן יוחנן בן זכאי'. גליוני הש"ס (ד"ה זימנין). אמנם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ממ' רב) פירש להיפך, שקודם שסמכוהו ולא היה חשוב עדיין, קראו בשם עצמו.

נמצא, שרבי יהושע במשנתנו שאמר 'מיום טוב האחרון של חג', ורבי יהושע בברייתא שאמר 'משעת הנחתו', הוא רבי יהושע בן חנניה [סתם רבי יהושע הוא רבי יהושע בן חנניה. רש"י (מיל ו: ד"ה ורבי)], ורבי יהושע שאמר רבי יהודה משמו, הוא רבי יהושע בן בתירה. מלאכת שלמה (מ"ב).

סיכום השיטות בזמן תחילת הזכרת 'מוריד הגשם':

א. לרבי אליעזר מתחילים משחרית של יום טוב הראשון של סוכות [כמבואר בברייתא (לעיל ג:) שלמד זאת מלולב. וראה בריב"ב (ד"ה מיום - הרמתון) ותלמיד הרמב"ן (לעיל ג. ד"ה מיום) והר"ן (ד"ה ר' אליעזר) שלשיטתו מתחילים משחרית]. ולשיטתו רשות להזכיר כל השנה, אך חובה מיום טוב ראשון של סוכות [תוספות (לעיל ג. ד"ה אם) על פי הברייתא לעיל (ג:)]. ב. לרבי יהושע בן חנניה לפי התנא במשנתנו (ג.) מתחילים משחרית של יום שמיני עצרת [על פי רש"י (ד"ה הי), שיטת ריב"ב (ד"ה מיום - הרמתון), ותלמיד הרמב"ן (לעיל ג. ד"ה מיום)], ובמרב"ם והגהות אשר"י (פי' ו הגהה ו) כתבו, שלשיטתו מתחילים במוסף. ראה תוספות יום טוב ורש"ש (להלן ז. ד"ה ר"י) שדנו בדבריהם. ג. לרבי יהושע בן חנניה לפי התנא בברייתא (ג:) מתחילים מערבית של שמיני עצרת [לפי רש"י (על פי הגהות מהר"ב רנשבורג, לעיל ג: תוס' ו), ותוספות (שם ד"ה משעת)]. ויש אומרים שלשיטתו מתחילים להזכיר מיום שביעי של חג [רבינו גרשום (להלן ז. ד"ה לימר), ויש מבארים כן בדעת רש"י (מלאכת שלמה מ"ב ועוד)]. ד. לרבי יהודה בן בתירה מתחילים מיום שני של סוכות, ולמד זאת מניסוך המים שנלמד מרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם' שמתחיל בתורה ביום השני של סוכות. ה. לרבי עקיבא מתחילים מיום שישי של סוכות, ולמד זאת מניסוך המים שלדעתו נלמד מהפסוק ביום הששי של סוכות. ו. לרבי יהודה [במשנתנו] ומשמו של רבי יהושע בן בתירא [בברייתא (לעיל ג:)], מתחילים ממוסף של שמיני עצרת [וראה טעמו בהערה לעיל (ג.)].

כ. **הטל** הוא טיפות קטנות של מים היורדות על הארץ בלילה [ראה בספרי (פס"ו) על הפסוק 'תזל כטל אמרתי' (דברים לב ב), שדרשו, 'ולא כטפים הללו של מטר שהן גדולות, אלא כטפים הללו של טל שהן קטנות'. וראה עוד ברש"י (חולין ט: ד"ה שיורד) שדרך הטל לירד בלילה].

כא. **ואפילו** בימות הגשמים שחייבו חכמים להזכיר בהם 'מוריד הגשם', לא חייבו להזכיר בהם גם 'משיב הרוח'. ומנהגנו שאנו אומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בימות הגשמים, אינו מחמת שיש חיוב להזכיר רוחות, אלא שמשום החיוב להזכיר גשם מזכיר גם רוחות, כיון שהרוח שאחר הגשם מועילה לאדמה לתקנה ולנגבה, כמבואר בגמרא להלן (ע"ב). רש"י (ד"ה נטל ול"ה לפי).

כב. **כשאמר** התנא בברייתא שאין חיוב בהזכרת טל ['מוריד הטל'], הוא הדין בבקשת טל ['יתן טל'], ומכיון שמשנתנו עוסקת בדין הזכרה, וגם אי אפשר לשאול [לבקש] בלא ריצוי על ידי הזכרה, לכן נקט התנא בברייתא הזכרה, ופשוט שאם אין חיוב בהזכרה אין גם חיוב בשאלה. ריטב"א (ד"ה תנא). וכתב עוד, שמשנתנו לא הזכירה את דין הזכרת טל, כיון שאין חיוב בהזכרתו אף בימות החמה.

הריטב"א (שם) ביאר, שבדברי הברייתא נאמרו שני דברים: א. 'בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר', והיינו שאפילו בזמנים שרגילים להזכירם, כגון 'מוריד הטל' בימות הקיץ [כמנהג בני ספרד שהובא בטור (סי' קיד)], ו'משיב הרוח' בימות החורף, אין זה חיוב. ב. 'ואם בא להזכיר, מזכיר', והיינו שאם רצה המתפלל להזכירם אפילו בזמן שאין רגילים להזכירם, כגון 'מוריד הטל' בימות החורף ו'משיב הרוח' בימות הקיץ, יכול להזכירם. אך הר"ן (ד"ה תנא) כתב, שלפי פירוש זה אין מקור למנהגנו שאנו אומרים 'מוריד הטל' בימות הקיץ ו'מוריד הגשם' בימות החורף, שהרי פירש שאם בא להזכיר, מזכיר כל השנה ולאו דווקא כל דבר בזמנו [ולא משמע שהמקור הוא ממה שאמרו רק 'לא חייבו' חכמים להזכיר, שמשמע מזה קצת שאין חיוב, אבל יש ענין להזכירם]. ולכן ביאר את דברי הברייתא כך, לא חייבו חכמים להזכיר כלל 'מוריד הטל' ו'משיב הרוח', ואף על פי כן אם בא להזכירם בזמן שראוי להזכירם, טל בימות הקיץ ורוח בימות החורף, יכול להזכירם והוא זכור לטוב. ולפי זה המקור למנהגנו הוא, במה שאמרו שאם בא להזכירם הוא זכור לטוב.

כג. **רש"י** (ד"ה לפי). ולהלן (ע"ב) כתב רש"י (ד"ה כשם), שמרוב הבל וחמימות של העולם, אי אפשר לו להתקיים בלא רוחות [להלן (ז.) אמרו בגמרא, שאמר הקב"ה לישראל, 'אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם', שנאמר (הושע יד ו) 'אהיה כטל לישראל', אמנם לא נתבאר כאן מדוע אין העולם יכול להתקיים בלא טל, ויש מי שכתב, שאולי גם הטל מפיג את חום העולם].

בענין שהטל אינו נעצר אמרו בירושלמי (פ"ו ה"ו), 'בשעה שעשה אברהם זקינם את רצוני, נשבעתי לו שאיני מזיז טל מבניו לעולם'. ובענין הרוחות אמרו בגיטין (לח:) ובבבא בתרא (כה.), 'ארבע רוחות מנשבות בכל יום'. וכתב רש"י (בראשית ג: ד"ה כנור) שבשש השעות הראשונות של היום מנשבת רוח מזרחית, ובשש האחרונות רוח דרומית, ובתחילת הלילה רוח מערבית, ובחצות הלילה רוח צפונית.

כד. **עד** פי רמב"ם (תפילה פ"י ה"ח).

הריטב"א (ד"ה ומ"ר) כתב, שמכיון שטל ורוחות אינם נעצרים, לכן אין ניכרת הגבורה בירידתם, ולכן אין צורך להזכירם [לעיל (ג.) פירש הריטב"א (ד"ה מימתי) שהגבורה בירידת גשמים היא, מה שיורדים על ידי הקב"ה בעצמו, כדי לרדות בהם את הבריות, שהרי בני האדם תלויים בהם, ולפי דבריו שם נראה לבאר את דבריו כאן, שבטל ורוחות אין גבורה, כיון שאינם נעצרים וממילא לא שייכת רדיית הבריות על ידם]. אמנם ראה באבודרהם (שמונה עשרה), שמה שאנו מזכירים טל בימות החמה, הוא מכיון שבטל יש גבורה גדולה שאינם נעצרים, אלא יורדים בכל יום.

כה. **במלכים** (א' יז ו-ג) מבואר, שאחאב עבד עבודה זרה וחטא לפני ה' יותר מכל המלכים שהיו לפניו, וכיון שנאמר בתורה (דברים יא טז-יז) 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם, וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם. וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר', לכן קינא אליהו לה' ובטח בו שיקיים את שבועתו ויעצרו הגשמים. רד"ק (מלכים א' יז ו).

בסנהדרין (קיג.) מתארת הגמרא את המעשה שגרם לאליהו להישבע על עצירת הגשמים, שלאחר שכבשו ישראל את העיר יריחו, נשבע יהושע שלא יבנוה לעולם, וקילל את הבונה אותה, שבתחילת עבודתו בשעת הצבת היסודות, ימות בנו בכורו, ובסיום העבודה בשעת העמדת הדלתות, ימות בנו הצעיר. ובימיו של אחאב היה אדם בשם חיאל בית האלי שבנה עיר אחרת, וקראה יריחו על שם העיר יריחו, ונענש על כך שמת בנו בכורו בייסוד העיר, ובנו הצעיר מת בהעמדת דלתותיה, כיון שבניית יריחו באופן זה גם היא היתה כלולה בקללתו של יהושע. ובימי אבלו של חיאל הלכו אליו אליהו ואחאב כדי לשאול בשלומו, ושאל אחאב את אליהו, כיצד יתכן שמתו בניו של חיאל מחמת קללתו של יהושע, הרי קללתו של משה רבו של יהושע אינה מתקיימת, שנאמר

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ספרי פנחס פיס' קמ וקנ, ג) סוכה מב:, ג) שם מח:, ד) מו"ק ג: ע"ש סוכה לד. מד. ע"ש זבחים קי:, ה) עיין תוס' לעיל ב: ד"ה דאמר דלא ס"ל הכי (הגר"ש מדעסויא) עיין שם במסוה"ש, ו) מו"ק ג:, ז) עיין גיטין לא: ב"ב כה., ח) לקמן ע"ב, ט) [שביעית פ"ג מ"ח ומו"ק קף ג:], י) סוכה מה., כ) שופטים כא י, ל) ב"ר ג ו תנחומא תזריע ט, מ) ירושלמי דפרקין ה"א עי"ש.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' אמר רב נחמן בר יצחק מהא תרווייהו נרבי יהושע בן בתירה: (ב) רש"י ד"ה מי ר"ע כו' להא אמר מ"ם יו"ד מ"ם ג] דמרבה ניסוך המים היינו בששי הס"ד: (ג) ד"ה וסבר לה כו' לניסוך המים כל שבעה דמפיק רשון ומעייל שמיני הס"ד ותמ"כ מה"ד מציד בעל הגמ' מי מלי אמר רבי יהודה בן בתירה דבשמיני מנסך מלי שנא כו' כל"ל והד"ה: (ד) ד"ה אלא ר' יהושע היא. אמר מקשינן הכי נמי דתניא כו' ואח"כ מתרץ ר' יהושע היא וכו' עד ר' יהושע היא: (ה) ד"ה ר' יהושע היא. אמר מקשינן הכי נמי דתניא כו' ואח"כ מתרץ ר' יהושע היא וכו' עד ר' יהושע היא: (ו) ד"ה ואילו הכא תני הרמשון חיבו כו' ואח"כ מתרץ ר' יהושע היא וכו' עד ר' יהושע היא: (ז) תוס' ד"ה עשר נטיעות פי' רש"י עשר נטיעות המפוזרות כו' אוקמי מילתא ושרי מבל יומר: (ח) ד"ה ואילו כו' דגבי גדעון כתיב יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן מבל כתיב טל יהיה על הגזה לבדה ועל כל הארץ חרב כתיב ויהי כן כאומר כו' משמע דעל הארץ היה נמי טל כו' כל"ל: (ט) בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ומיבת יהיה נמחק:

גליון הש"ס

גמ' לכתוב קרא אז הסך. וכן בנ"ק קף סה ע"ג ולף פה ע"ג ונמנמות קף יז ע"ב. [מכת"י ע' פסחים קף מא ע"ב [תוס'] ד"ה מס כן לימא קרא וכו']:

תורה אור השלם

א) וְנִסְכּוֹ רְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיי:
[במדבר כח, ז]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלָיהוּ הַתְּשֻׁבִי מִתִּשְׁבִי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי: [מלכים א' יז, א] ג) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר יי הָיָה אֶל אֵלִיָּהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֶה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [מלכים א' יח, א]

עין משפט נר מצוה

ה א מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו סמג עשין רה:

ו ב מיי' פ"ג מהלכות שמיטה ויובל הלכה ה:

ז ג מיי' פ"ז מהלכות גזלה הלכה כ:

ח ד מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו:

ט ה מיי' פ"י מהלכות תפלה הלכה ח סמג עשין יט טוש"ע א"ח סי' קיד סעיף ג:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה לפי כו'. מזכיר דרוחות מועילות. כל"ל.

משנת ראשונים

עשר נטיעות. מצומצם בשוה מזו לזו חורשין באותו תוספת כל בית סאה בשבילן כדי שלא ייבשו. אבל אם היו נטועות בפחות מכשיעור זה אין יניקתם מספקת להם, והרי הן כנעקרות ואין חורשין בשבילן כלום, ואם נטעו בפזור יתר מזה אין חורשין אלא לכל אחת כשיעור הצריך לה לפי חשבון זה. **[מאירי, סוכה לד.]**

דוקא נטיעות ילדות שרא רחמנא דגמרי לה הלכה למשה מסיני, אבל בזקנים אסור לחרוש מן התורה כל ל' יום, וחכמים הוסיפו יותר שאסרו לחרוש בערב שביעית בשדה לבן מן הפסח, ובשדה אילן מן העצרת כדאיתא בדוכתא (פ"ב מ"א). **[הריטב"א, סוכה לד.]**

תנן במסכת שביעית פרק קמא, עד אימתי נקראו נטיעות ר' אלעזר בן עזריה אומר עד שיחולו, רבי יהושע אומר בת שבע שנים רבי עקיבא אומר נטיעה כשמה. **[תוספות, מועד קטן ג:]**

ערבה. דוקא בזמן ביהמ"ק וכמקדש, אבל בזמן הזה או בגבולין אף בזמן המקדש אינה אלא מנהג נביאים אחרונים שהם חגי זכריה מלאכי עם שאר אנשי כנסת הגדולה, ולא מנהג דרך תקנה לכל והוא הנקרא יסוד נביאים. **[מאירי, סוכה מד.]**

וניסוך המים. לתמיד של שחר של שבעת ימי החג, שכל קרבנות של כל ימות השנה אין נסכיהם אלא יין וכו', אע"ג דנפקא לן מונסכיהם דנאמר בשני וכו', אסמכתא בעלמא היא. **[סידור רש"י סימן רפז]**

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. עיקר הפירוש לא חייבו חכמים להזכיר טל ורוחות בשום זמן, ואפילו בזמן שרגילין להזכיר כגון טל בימות החמה ורוחות בימות הגשמים, ואם בא להזכיר אפי' בזמן שאין רגילין בו, כגון טל בימות הגשמים ורוחות בימות החמה מזכיר. **[הריטב"א]**

[המשך בעמוד הקודם]

רבינו גרשום

אי סבר כר"י [לימא כר"י] שיזכיר בשני. **ניסוך יתירה (בשני) [בששי] כתיב** כלומר ונסכיה דמרבה תרי

או סבר לה כר' יהודה. לימא כר"י שיזכיר בשני: ניסוך יתירא בששי כתיב. כלומר ונסכיה דמרבי תרי ניסוכין כתיב בששי, להכי אמר בשני מתחיל להזכיר, ואהני מ"ס יו"ד מ"ס מיס דלא מצינו למימר תרוייהו דיין: או הסך הסך או נסך נסך. מדשני קרא בדיבוריה ס"מ מרתי: או ר"ע תרי יומי הוו. ותו לא, להא אמר (ג) ונסכיה דהיינו בשני מרבה ניסוך המיס: ומבר לה כר' יהודה דמתניתין. לאמר בלוג הוה מנסך כל שמונה, לא [ד] סבר כוותיה דמה לאמר כל שמונה מנסך אלא דמה לאמר בשמיני מנסך, וכיון דבשמיני מנסך מכחת לה לרבי יהודה [ג"כ] לאמר בשני מתחילין לניסוך המיס כל שבעה (ג): דמפיק ראשון ומעייל שמיני. משיב בעל הגמרא מי מלי אמר רבי יהודה דבשמיני מנסך: מאי שנא. דקאמר דברישון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא נמי מיא דהוא בלוג היה מנסך כל שמונה ומפיק ראשון ומעייל שמיני נמי מי מלי אמר להמנא דמסיק ראשון ומעייל שמיני, דמיוס קרמי לניסוך המיס בשביעי כתיב כמשפטם ולא בשמיני: אלא ר' יהושע היא. לאמר מסתת הגמרא (ד) [דהיינו בשביעי] מזכיר, ואע"ג דבר ניסוך המיס כל שבעה, דגמרא גמיר לה הלכה למשה מסיני לניסוך המיס כל שבעה, ולמי כר"ע אפיר [ה], מבל כרבי יהודה בן בתירה וכר"ע לא מיתוקמא, אלא להכי לא מוקי לה כר' אליעזר דהא לא מיבעי ליה מי ר' אליעזר כו' לא הוו אלא ו' ימים דליבא למימר דאיהו מפיק רשון ומעייל שמיני מסוס הני [ו] פירכא לפרוך לעיל לא אמי כרבי יהודה, ורבי עקיבא יליף מנסכיה שנאמר בשני אלא למה לי למנסך בשני הא דמ"ס יו"ד מ"ס הוו אלא תרי יומי, מבל כרבי יהוסע מיתוקמא, לפיכך אין מזכירין אלא ביו"ט האחרון דגשמים בחג סימן קללה, מבל ניסוך המיס הוי כל שבעה דגמרא גמיר לה: עשר נטיעות. המפוזרות בתוך בית סאה מורשין [ז] כל בית סאה ערב שביעית עד ר"ה, מע"ג דאמר אדום אין מורשין לפני שביעית ל' יום [ח] זה מורשין, דהוחיל [ט] אם אין מורשין שביעית מפסידין: וניסוך המים. כל שבעה: ר' יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג בו'. כעין אמר מר הוא, כלומר אמרינן לעיל ר' יהודה אומר: הי רבי יהושע, אילימא רבי יהושע דמתני' (ה) מיו"ט האחרון הוא מזכיר. דרמשון נמי המתפלל תפלת יוצר [י] מזכיר, ואילו הכא תני הרמשון אינו מזכיר: האמר משעת הנחתו. דהיינו בשביעי, והכא קתני יו"ט האחרון של חג דהיינו בשמיני: ותו הא דתניא. בסלילתא מחריתי ר' יהודה אומר מסוס בן בתירה העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הרמשון אינו מזכיר: (אלא) אמר רב נחמן בר יצחק תהא. מרוייהו הא לגעית הי ר' יהוסע והא לגעית הי בן בתירה ר' יהוסע בן בתירה היא, להאי דקאמר ר' יהודה לעיל מסוס ר' יהוסע והדר קאמר מסוס בן בתירה תהא תרוייהו ר' יהוסע בן בתירה, ולא קשיא ומנין קרו ליה בשמיה לאבוה בן בתירה ומנין דקרו ליה בשמיה דילים ר' יהוסע: מקמי דלימסבוהו. לא הוה מסוג וקרו ליה בשמיה לאבוה, והאי דקרו ליה בשמיה דנפסיה ר' יהוסע היינו לגאר דסמכוהו: בטל וברוחות. משיב הרוח ומוריד הטל לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר מ"ט א"ר חנינא לפי שאין נעצרין וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב [ב] ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב [ג] לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא

אי רבי יהודה בן בתירה. לאמר בשני בחג הוא מזכיר שית יומי הוו מ"ב לא יהיה הניסוך כי אם שבה ימים: **עשר** נטיעות. פירש"י (ז) נטיעות מפוזרות בבית סאה חורש כל בית סאה בשבילן דכל נטיעה יונקת ודווקא מבית סאה היה [ט] צריך להם יכול לחרוש עד ר"ה של שביעית דהוו שפיר לוקומי מילתא שרי לגל יותר מבית סאה מינו חורש אלא כדי לורכן דהוחיל ומפוזרות ביותר מבית סאה קיימי שפיר ובפחות מיכן למה [ח] קיימי ולישקר קיימי ודווקא נטיעות לאמר דחורשין בשבילן עד רמ"ס של שנה לגל מילות לסור לחורייתא כל לילו ומדרבנן [ט] פסח ועצרת תקון שבה הלבן עד פסח מותר לגל מפסח ולהלן לסור ושבה לילן עד עצרת מותר מכאן ולילך לסור:

ערבה. שמקיפין את המזבח [י] וניסוך המיס הלכה למשה מסיני כולהו [כ]: **ויאמר** אליהו התשבי מתושבי גלעד. לכך נקרא מתושבי גלעד לפי שהרגו ישראל אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה [ל] ולא נשאר ביבש גלעד כי אם מעט ונשים מן המושבים בעיר כי כל השאר היו עם מפסוף לכך מעיד כי אליהו מן המושבים כך שמעתי מהר"י טרוטי"ו משם הר"י בה"ר יצחק ממלמן: **בטל** וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. משיב הרוח ומוריד הטל כו' לפיכך אין קפידא לומר מוריד הטל אפילו בימות החמה אך שלא יאמר מוריד הגשם והכי הלכתא ואם לא אמר בימות הגשם ולילך משיב הרוח ומוריד הטל [כ] אין מחזירין:

ואילו טל לא מיעצר. ומ"ה נרמה לגבי גדעון (שופטים ו) דכתיב (ח) על הארץ יהיה טל ועל הגיזה יהיה תורב כתיב ויעש כן מבל דכתיב על הארץ יהיה תורב ועל הגיזה יהיה טל כתיב ויהי כן כלומר הגיזה היה טל כתיב ויעש כן מבל לא כתיב דעל הגיזה היה הטל מבל לא כתיב ויעש כן מטמע דעל הארץ היה טל דטל לא מיעצר ע"כ נטוסס שלפני ועוד מלמי דכתיב על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש אלהים כן וכתיב על הגיזה לבדה ועל כל הארץ (ט) יהיה תורב כתיב ויהי כן ולא הזכיר בזה הס"י וטעמו [ל] משר אומר כי הוא זה כי אין הס"י מזכיר שמו על הרעה כי אם יהיה תורב על כל הארץ היתה רעת יוסבי בה וכתיב (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך מבל דכתיב על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש אלהים וכדומה לזה (בראשית ח) ויקרא [מ] אלהים ללור יום ולשך קרא לילה וגבי שבך לא הזכיר השם יתברך [נ] וכן בשמשה דברות אחרונות (שמות כ) אלא תרגה ואילך לא הזכיר הס"י הכל הולך אל מקום אחד משל למלך שבנה ביתו והניח לגייר מגינו לפני כל אדרי הבית וולתי בית הכסא מקום הטינוף:

בימות

ר' יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הרמשון אינו מזכיר: (אלא) אמר רב נחמן בר יצחק תהא. מרוייהו הא לגעית הי ר' יהוסע והא לגעית הי בן בתירה ר' יהוסע בן בתירה היא, להאי דקאמר ר' יהודה לעיל מסוס ר' יהוסע והדר קאמר מסוס בן בתירה תהא תרוייהו ר' יהוסע בן בתירה, ולא קשיא ומנין קרו ליה בשמיה לאבוה בן בתירה ומנין דקרו ליה בשמיה דילים ר' יהוסע: מקמי דלימסבוהו. לא הוה מסוג וקרו ליה בשמיה לאבוה, והאי דקרו ליה בשמיה דנפסיה ר' יהוסע היינו לגאר דסמכוהו: בטל וברוחות. משיב הרוח ומוריד הטל לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר **[א]** טל ורוחות מועילות למרן לתקנה ולנגדה, כדסמוך [מ] זיקא דאתי מיטרא כמיטרא: ואילו טל לא קאמר. ואתנה טל ומטר מלא מטר בלבד: ללא

ניסוכין כתיב בששי להכי אמר בששי מתחיל להזכיר ואהני מים דלא מצי למימר תרוייהו דיין: **אי ר"ע תרי יומי הוו** ותו לא דהא אמר ונסכיה דכתיב בששי מרבה ניסוך המים. **אי ר' יהודה בן בתירה שתא הוי** ותו לא דהא אמר מ"ם מים דהיינו בשני מרבה ניסוך המים: **וסבר לה כר' יהודה דמתניתין דאמר בלוג היה מנסך כל שמונה** ולא אמר דסבר כוותיה במה דאמר מנסך כל שמונה אלא במה דאמר בשמיני מנסך וכיון דבשמיני מנסך משכחת לה לר' יהודה [ב"ב] דאמר בשני מתחיל לנסך ניסוך המים כל שבעה **דאפיק ראשון ועייל שמיני**: משיב בעל התלמוד מי מצי אמר ר' יהודה דבשמיני מנסך מ"ש דקאמר **דבראשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני רמיזי** דמונסכיהם מרבה ניסוך המים: **שמיני נמי** מי מצי אמר דמנסך ביה מיא שביעי אמר רחמנא דמים כתיב בשביעי ולא בשמיני **אלא ר' יהושע היא** דאמר משעת הנחתו דהיינו בשביעי מזכיר ואעפ"כ סבר **דניסוך המים כל שבעה דגמרא גמיר לה** הלכה למשה מסיני דניסוך המים כל ז' ודאי [מ] כר"א אתי אלא להכי לא מוקים לה כר' אליעזר דהוא לא בעי אי ר' אליעזר [היא] דודאי כר"א אתי שפיר: אי ר' יהושע חדא יומא ותו לא דאמר משעת הנחתו בשביעי מזכיר וה"ה דמתחיל לנסך: **עשר נטיעות** מפוזרות

[המשך בעמוד הבא]

מְתוּשָׁבֵי גִּלְעָדִי אֶל אַחְאָב, חַי ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו, אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר, כִּי אִם לְפִי דְבָרִי, והיינו שנשבע אליהו שלא ירד לא טל ולא מטר, וּכְתִיב כששלח הקב״ה את אליהו אל אחאב לאחר שלש שנות בצורת (שם יח א), שאמר הקב״ה, ׳לֵךְ הֵרָאֶה אֶל אַחְאָב, וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׳, הרי שאמר רק שיתן מטר, וְאֵילּוּ ׳טַל׳ לֹא קָאָמַר לֵיהּ - לא אמר לו הקב״ה שיתן, ויש לברר, מַאי טַעֲמָא - מהו הטעם שלא אמר גם טל, הרי גם עליו נשבע אליהו שלא ירד, אלא מִשּׁוּם

18/06/2018 אתר
אוצר החכמה

בתורה (דברים יא טז-יז), ׳הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְחָרָה אַף ה׳ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר׳, ואני העמדתי עבודה זרה על כל מקום גבוה, ואף על פי כן המטר מרובה כל כך עד שאיני יכול לילך להשתחוות לעבודה זרה, כיון שהדרכים מלוכלכות בטיט. מיד כששמע אליהו את דברי החירוף מפי אחאב, נשבע אליהו בשם ה׳ שיעצרו הגשמים.

כו. לְפִיכָךְ נקרא אליהו ׳מתושבי גלעד׳, לפי שהרגו ישראל את אנשי העיר ׳יבש גלעד׳ על שלא באו להלחם בשבט בנימין במעשה פילגש בגבעה (שופטים יט-כא), ונשארו שם מעט תושבים בעיר, לכך מעיד הפסוק שאליהו הוא מן התושבים שנשארו בעיר, ולא מהאספסוף שבה. תוספות (ד״ה ויאמר) [ראה ביערות דבש (מ״ח דרוש ז) שביאר מדוע השמיעו זאת דווקא בפסוק זה]. וכתב המהרש״א (מ״ח ד״ה ויאמר) שלכן נקרא אליהו גם ׳תשבי׳ בכמה פסוקים, על שם שהיה תושב ביבש גלעד. אמנם ציין, שרש״י (מלכים א׳ יז א) כתב שנקרא ׳תשבי׳ על שם מקומו, שהיה מארץ ששמה ׳תושב׳. וברד״ק (שם) כתב, שבתחילה היה בעיר ששמה ׳תושב׳, ואחר כך ישב בגלעד, וזהו ׳התשבי מיושבי גלעד׳. [ראה במדרש (ב״ר פמ״ה ט) שיש לומדים מפסוק זה שאליהו היה משבט גד, שהרי הם קיבלו את ערי הגלעד, כמבואר ביהושע (יג כה). וראה עוד בענין זה במהר״ץ חיות (נמוק׳ שם)].

כז. ׳חַי ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל׳ הוא לשון שבועה, כלומר, כשם שה׳ חי כך יתקיימו דברי. ופירוש ׳אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו׳ הוא, אשר אני רגיל לעמוד לפניו בתפילה. מצודת דוד (שם).

מאימתי פרק ראשון תענית ג.

אי סבר לה כר' יהודה. לימא כר"י דזכיר נמי: ניסוך יתירא בששי בתיב. כלומר ונסכיה דמרבי תרי ניסוכין כתיב נמי, להכי קאמר נמי מתחיל להזכיר, ותהני מ"ס יו"ד מ"ס מיס דלא מצינו למימר תרוייהו דיין: **או סבר לה כר' יהודה או נסך נסך.** מדמני קרא נדיבוריה ס"מ מרתי: **או** ר"ע **תרי יומי הוו.** ותו לא, להא לחמר (ג) ונסכיה להיינו נמי מרבה ניסוך המיס: **וסבר לה כר' יהודה דמתניתין.** לחמר נלוג הוה מנסך כל שמונה, לא[ג] סבר כוותיה נמה לחמר כל שמונה מנסך חלא נמה לחמר נמי מיני מנסך, וכיון דנמי מנסך מסכחת לה לרבי יהודה [ג"נ] לחמר נמי מתחילין לניסוך המיס כל שבעה (ג): **דמפיק ראשון ומעייל שמיני.** מסיב נעל הגמרא מי מלי לחמר רבי יהודה דנמי מנסך: **מאי שנא.** דקאמר דנרחמון חיו מוכיר דכי רמיזי מיא נמי הוא דרמיזי דמונסכיהם מרבה ניסוך המיס, שמיני נמי מי מלי לחמר למנסך הא שביעי לחמר רחמנא דמ"ס יו"ד מ"ס מיס דלא מנסך נמי כמיב כמיב, דסיום קרמי דניסוך המיס נשביעי כמיב כמשפטם ולא נשמיני: **אלא** ר' יהושע היא. לחמר מסעת הגחמו (ד) [דהיינו נשביעי] מוכיר, ומעפ"כ סבר דניסוך המיס כל שבעה, דגמרא גמיר לה הלכה למשה מסיני דניסוך המיס כל שבעה, ולמי כר"ע לחי שפיר[ה], חלא לרבי יהודה בן בתירה וכר"ע לא מיבעי ליה מי ר' חליעזר כו' לא הוו חלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רחמון ומעייל שמיני מסוס הני[ו] פירכא לעיל לא חמי כרבי יהודה, ורבי עקיבא יליף מונחמר דניסוך המיס לא הוו חלא תרי יומי, חלא כרבי יהודה מיתוקמא, לפיכך אין מוכירין חלא ביו"ט האחרון דגשמים נחג סימן קללה, חלא ניסוך המיס הוי כל שבעה דגמרא גמיר לה: **עשר נטיעות.** המפוזרות נתוך בית סלה מורסין[ח] כל בית סלה ערב שביעית עד ר"ה, מע"ג דשמר שדות אין מורסין לפני שביעית ל' יום[ט] זה מורסין, דהוחיל[י] שם אין מורסין שביעית מפסידין: **וניסוך המים.** כל שבעה: **ר' יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג בו'.** כעין חמר מר הוח, כלומר ממרינן לעיל ר' יהודה חומר: **רבי יהושע, אילימא רבי יהושע דמתני'** (ה) מיו"ט האחרון הוא מוכיר. **דרחמון נמי המתפלל תפלת יוצר**[יו] מוכיר, ואילו הכח תני הרחמון חינו מוכיר: **האמר משעת הנחתו.** דהיינו נשביעי, והכח קתני יו"ט האחרון של חג דהיינו נשמיני: **ותו הא דתניא.** נמכילתח מחריתי ר' יהודה חומר משום נן נתירה העובר לפני התיבה בי"ט מחרון של חג האחרון מוכיר הרחמן חינו מוכיר: **(אלא) אמר רב נחמן בר יצחק תהא.** מרוייהו הא נשביעית הי ר' יהושע ונה נשביעית הי נן נתירה ר' יהושע נן נתירה היא, להאי דקאמר ר' יהודה לעיל משום ר' יהושע והדר קאמר משום נן נתירה תהא מרוייהו ר' יהושע נן נתירה, ולא קשיא זמנין קרו ליה נשמיה לחנוה נן נתירה וזמנין דקרו ליה נשמיה דילים ר' יהושע: מקמי דליסמכוהו. לא הוה חשוב וקרו ליה נשמיה לחנוה, והאי דקרו ליה נשמיה דנפשיה ר' יהושע היינו לנתר דסמכוהו: **בטל וברוחות.** מסיב הרוח ומוריד הטל לא חייבו חכמים להזכיר חפילו נימות הגשמים: **לפי שאינן נעצרין.** שמלמלח (ו) הן חין העולם מתקייס[ז], והאי דממרינן נתפלה מסיב הרוח ומוריד הגשם למו משום חיוב, חלא חוק גשם הוח מזכיר, **[או]** דטל ורוחות מועילות למרן לתקנה ולנגדה, כדנשמוך[ח] זיקא דנתר מיטרא כמיטרא: **ואילו טל לא קאמר.** ותתנה טל ומטר חלא מטר נלנד: **חלא**

ניסוכין כתיב בששי להכי אמר בששי מתחיל להזכיר ואהני מים דלא מצי למימר תרוייהו דיין: **אי ר"ע תרי יומי הוו** ותו לא דהא אמר ונסכיה דכתיב בששי מרבה ניסוך המים. **אי ר' יהודה בן בתירה שתא הוי** ותו לא דהא אמר מ"ס מים דהיינו בשני מרבה ניסוך המים: **וסבר לה כר' יהודה דמתניתין דאמר בלוג היה מנסך כל שמונה** ולא אמר דסבר כוותיה במה דאמר מנסך כל שמונה אלא במה דאמר בשמיני מנסך וכיון דבשמיני מנסך משכחת לה לר' יהודה [ב"ב] דאמר בשני מתחיל לנסך ניסוך המים כל שבעה **דאפיק ראשון ומעייל שמיני:** משיב בעל התלמוד מי מצי אמר ר' יהודה דבשמיני מנסך מ"ש דקאמר **דבראשון אינו מזכיר דכי רמיזי מיא בשני רמיזי** דמונסכיהם מרבה ניסוך המים: **שמיני נמי** מי מצי אמר דמנסך ביה מיא שביעי אמר רחמנא דמים כתיב בשביעי ולא בשמיני **אלא ר' יהושע היא** דאמר משעת הנחתו דהיינו בשביעי מזכיר ואעפ"כ סבר **דניסוך המים כל שבעה דגמרא גמיר לה** הלכה למשה מסיני דניסוך המים כל ז' ודאי [מ] כר"א אתי אלא להכי לא מוקים לה כר' אליעזר דהוא לא בעי אי ר' אליעזר [היא] דודאי כר"א אתי שפיר: אי ר' יהושע חדא יומא ותו לא דאמר משעת הנחתו בשביעי מזכיר וה"ה דמתחיל לנסך: **עשר נטיעות** מפוזרות

אי סבר לה כרבי יהודה בן בתירה נימא כוותיה דסבר רבי עקיבא כי כתיב ניסוך יתירא בששי הוא דכתיב. תניא[ט] **ר' נתן אומר** [א] **בקדש הסך נסך שכר לה' בשני ניסוכין הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין אימא תרוייהו דחמרא אם כן** [ס] **ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך מאי הסך נסך שמעת מינה חד דמיא וחד דחמרא. אלא הא דתנן**[ב] **ניסוך המים כל ז' מני אי ר' יהושע נימא חד יומא**[ג] **אי ר"ע תרי יומי אי ר' יהודה ב"ב שיתא יומי לעולם ר' יהודה ב"ב היא ום"ל כר' יהודה דמתני' דתנן**[ד] **רבי יהודה אומר בלוג היה מנסך כל שמונה ומפיק ראשון ומעייל שמיני ומאי שנא ראשון דלא דכי רמיזי מים בשני הוא דרמיזי שמיני נמי כי רמיזי מים בשביעי הוא דרמיזי אלא רבי יהושע היא**[ה] **וניסוך המים כל שבעה הלכתא גמירי לה**[ו] **דאמר ר' אמי א"ר יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית** 18/06/2018 [ב] **עשר נטיעות** [ג] **ערבה**[ז] **וניסוך המים הלכה למשה מסיני: רבי יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר: הי רבי יהושע אילימא רבי יהושע דמתניתין הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר אלא ר' יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו ותו הא דתניא ר' יהודה אומר משום בן בתירה העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הי בן בתירה אילימא רבי יהודה בן בתירה הא אמר בשני בחג הוא מזכיר אמר רב נחמן בר יצחק** (ח) **תהא ברבי יהושע בן בתירה זמנין דקרי ליה בשמיה וזימנין דקרי ליה בשמיה דאבא והא מקמי דליסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו.** [ה] **תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר מ"ט א"ר חנינא לפי שאין נעצרין וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב** [ב] **ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי וכתיב** [ג] **לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה ואילו טל לא קאמר ליה מאי טעמא משום דלא**

ב) וַיֹּאמֶר אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי מִתֹּשְׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי: [מלכים א' יז, א] ג) וַיְהִי יָמִים רַבִּים וּדְבַר יְיָ הָיָה אֶל אֵלִיָּהוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֵךְ הֵרָאֶה אֶל אַחְאָב וְאֶתְּנָה מָטָר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [מלכים א' יח, א]

הגהות וציונים **מ]** בכמה כת"י ליתא "אי ר' יהושע נימא חד יומא" וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות דרש"י ל"ג לה וכן ליתא בר"ח, ע"י קרן אורה. ועי' מהרש"א, גבורת ארי ושפ"א (לעיל ב ע"ב), חזו"א או"ח יח ג, מרומי שדה (ועי' דק"ס): **נ]** "רבי יהושע היא" ליתא בכמה כת"י והגי' היא אלא **ניסוך** המים וכו', וכ"ה לדעת התוס' מו"ק ג ע"ב ד"ה ניסוך ע"ש וכן היא דעת הרמב"ם בפיה"מ סוף פ"ד דסוכה [ודלא כשיטת רש"י כאן] ואליבא דכולהו תנאי דלכו"ע ניסוך המים כל ז' הלמ"מ (דק"ס ע"ש באורך), ועי' מצפה איתן, שפ"א, גבורת ארי: **ג]** צ"ל **ולא** (מראה כהן): **ד]** נדצ"ל משום **האי** פירכא (באה"מ): **ה]** יש להוסיף **בשבילן** (דק"ס): **ו]** יש להוסיף דהואיל **ויולדות הן** (דק"ס, חשק שלמה): **ז]** צ"ל דראשון **המתפלל** תפלת יוצר **נמי** מזכיר (מראה אש): **מ]** נדצ"ל ודוקא **בית** (דפו"ר) סאה **דהוה** צריך להם (בדפו"ר "הוה"): **ט]** נדצ"ל **לא** קיימי (גנזי יוסף), והנה בדפו"ר איתא "ל"מ" ונדצ"ל **לא מצו** קיימי: **י]** צ"ל הלמ"מ **כל ז'** (ראש משביר): **כ]** תיבות "ומוריד הטל" מיותר (מראה כהן וגנזי יוסף ע"ש): **ל]** בתוס' שבע"י **והטעם כי** אין השי"ת וכו' (והתיבות שבינתיים ליתא): **מ]** עי' הג' הב"ח ברש"י (אות ד): **נ]** כ"ה בדפו"י במקום "ונסכיה" ולפנינו ע"פ המהרש"א:

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ספרי פנחס פיס' קמ וקנ, **ג)** סוכה מנ:, **ג)** שם מח:, **ד)** מו"ק ג: ע"ש סוכה לד. מד. ע"ש זנחים קי:, **ה)** עיין תוס' לעיל ב: ד"ה דאמר דלא ס"ל הכי (הגר"ש מדעסויא) עיין שם במסוה"ש, **ו)** מו"ק ג:, **ז)** עיין גיטין לא: ב"ב כה., **ח)** לקמן ע"ב, **ט)** [שביעית פ"ג מ"ח ומו"ק דף ג:], **י)** סוכה מה., **כ)** שופטים כא י, **ל)** ב"ר ג ו תנחומא תזריע ט, **מ)** ירושלמי דפרקין ה"א ע"ש.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' אמר רב נחמן בר יצחק מהא תרוייהו נרבי יהושע בן בתירה: **(ג)** רש"י ד"ה אי ר"ע כו' להא אמר מ"ם יו"ד מ"ם **ן)** דמרבה ניסוך המים היינו בששי הס"ד: **(ג)** ד"ה ונסבר לה כו' לניסוך המים כל שבעה דמפיק רחמון ומעייל שמיני הס"ד ותח"כ מה"ד מציד נעל הגמ' מי מלי לחמר רבי יהודה בן בתירה דנשמיני מנסך מאי שנא כו' כל"ל והד"ח: **(ד)** ד"ה חלא כו' משעת הנחתו הוא מזכיר ותעפ"כ כו' דגמ' כו' כל שבעה וה"ה ולאי דכר"א נמי אמי שפיר אבל כו' להא לא מיבעי ליה אי ר' אליעזר כו' לא הוו חלא ו' ימים דליכא למימר דאיהו מפיק רחמון ומעייל שמיני מסוס הני פירכי דפריך לעיל הלכך לא אמי כר' יהודה כו' כל"ל: **(ה)** ד"ה הי ר' יהושע וכו' הא אמר מי"ט: **(ו)** ד"ה לפי שאינן נעצרין שמלמלח נעצרין הן אין העולם כו' לאו מסוס מיוב דרוח חלא חיוב גשם הוא מזכיר: **(ז)** תוס' ד"ה עשר נטיעות פי' רס"י עשר נטיעות המפוזרות כו' אוקמי מילתא ושרי אבל יומר: **(ח)** ד"ה ואילו כו' דגבי גדעון כשמר יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל כתיב ויעש כן אבל כשמר טל יהיה על הגזה לבדה ועל כל הארץ חרב כתיב ויהי כן כלומר כו' משמע דעל הארץ היה נמי טל כו' כל"ל: **(ט)** בא"ד ועל כל הארץ חרב כתיב כו' כל"ל ותיבת יהיה נמחק:

גליון הש"ס

גמ' לכתוב קרא או הסך. וכן נג"ק דף סה ע"ג ולף פה ע"ג ונמנחות דף יז ע"ב. [מכת"י ע' פסחים דף מח ע"ב [תוס'] ד"ה אם כן לימא קרא וכו']:

תורה אור השלם

א) וְנִסְכּוֹ רְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֵּךְ נֶסֶךְ שֵׁכָר לַיְיָ: [במדבר כח, ז]

עין משפט נר מצוה

ה א מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו סמג עשין רה:

ו ב מיי' פ"ג מהלכות שמיטה ויובל הלכה ה:

ז ג מיי' פ"ז מהלכות לולב הלכה כ:

ח ד מיי' פ"י מהלכות תמידין הלכה ו:

ט ה מיי' פ"י מהלכות תפלה הלכה ח סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' קיד סעיף ג:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה לפי כו'. מזכיר דרוחות מועילות. כל"ל.

משנת ראשונים

עשר נטיעות. מצומצם בשוה מזו לזו חורשין באותו תוספת כל בית סאה בשבילן כדי שלא ייבשו. אבל אם היו נטועות בפחות מכשיעור זה אין יניקתם מספקת להם, והרי הן כנעקרות ואין חורשין בשבילן כלום, ואם נטעו בפזור יתר מזה אין חורשין אלא לכל אחת כשיעור הצריך לה לפי חשבון זה. **[מאירי, סוכה לד.]**

דוקא נטיעות ילדות שרא רחמנא דגמרי לה הלכה למשה מסיני, אבל בזקנים אסור לחרוש מן התורה כל ל' יום, וחכמים הוסיפו יותר שאסרו לחרוש בערב שביעית בשדה לבן מן הפסח, ובשדה אילן מן העצרת כדאיתא בדוכתא (פ"ב מ"א). **[הריטב"א, סוכה לד.]**

תנן במסכת שביעית פרק קמא, עד אימתי נקראו נטיעות ר' אלעזר בן עזריה אומר עד שיחולו, רבי יהושע אומר בת שבע שנים רבי עקיבא אומר נטיעה כשמה.

[תוספות, מועד קטן ג:]

ערבה. דוקא בזמן ביהמ"ק ובמקדש, אבל בזמן הזה או בגבולין אף בזמן המקדש אינה אלא מנהג נביאים אחרונים שהם חגי זכריה מלאכי עם שאר אנשי כנסת הגדולה, ולא מנהג דרך תקנה לכל והוא הנקרא יסוד נביאים. **[מאירי, סוכה מד.]**

וניסוך המים. לתמיד של שחר של שבעת ימי החג, שכל קרבנות של כל ימות השנה אין נסכיהם אלא יין וכו', אע"ג דנפקא לן מונסכיהם דנאמר בשני וכו', אסמכתא בעלמא היא. **[סידור רש"י סימן רפז]**

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. עיקר הפירוש לא חייבו חכמים להזכיר טל ורוחות בשום זמן, ואפילו בזמן שרגילין להזכיר כגון טל בימות החמה ורוחות בימות הגשמים, ואם בא להזכיר אפי' בזמן שאין רגילין בו, כגון טל בימות הגשמים ורוחות בימות החמה מזכיר. **[הריטב"א]**

[המשך בעמוד הקודם]

רבינו גרשום

אי סבר כר"י [לימא כר"י] שיזכיר בשני. **ניסוך יתירה (בשני) [בששי] כתיב** כלומר ונסכיה דמרבה תרי

ג: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

י א מיי׳ פ״י מהלכות תפלה הלכה ח סמג עשין יט טוש״ע ס״ח סימן קיד סעיף ג ד ה:

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו מוריד הגשם מחזירין אותו. מכל מקום תנא לא תמר לא גשם ולא טל אין מחזירין ובימות הגשמים לא תמר מביא הרוח אין מחזירין אותו לא תמר מוריד הגשם מחזירין אותו אבל מקום אחר מוריד הטל בימות הגשמים אין מחזירין[א] ואם קפץ מקום הזכיר מקום לאו אם אינו זכור (ג) שלא תמר שום דבר בימות הגשמים כל ל׳ יום חזקה מה שהוא למוד הוא תומר[ב] ומחזירין מקפץ כל ל׳ יום וכן זכרנו ומי כמוך וכתוב לחייס שתומרים מן הכתה עד יום הכפורים מקפץ מחזירין ירושלמי[ג] גשם רבי חנינא היה שייך בגשם והזכיר טל אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשמים אין מחזירין אותו והתניא מקום שנהגו לתמר בטל אין מחזירין אותו ואם תמר אין שומעין לו ואם תמר בשעת הדחק שומעין לו ואם תמר בשעת הדחק בתחלה אין שומעין לו אבל אם התחיל

דְּלָא מִיעֲצַר לעולם, ואפילו באותן שלש שנים שלא ירדו גשמים, המשיך הטל לרדת, ולכן לא היה צריך להחזירו, ומכאן יש ללמוד שהטל אינו נעצר[א]. שואלת הגמרא, וְכִי מֵאַחַר דְּלָא מִיעֲצַר - וכיון שהטל אינו נעצר לעולם, אם כן אֲלָיְהוּ אִשְׁתַּבּוּעֵי לָמָּה לֵיהּ - מדוע הוצרך אליהו להישבע שלא ירד טל. משיבה הגמרא, הָכִי קָאָמַר לֵיהּ - כך אמר אליהו לאחאב בשבועתו, אֲפִילּוּ טַל דִּבְרָכָה - טל של ברכה המצמיח צמחים שהוא כן נעצר, נַמִּי לָא אֶתֵי - גם לא ירד[ב]. שואלת הגמרא, מאחר ונשבע שלא ירד טל של ברכה, אם כן וְלִיהַדְּרֵיהּ לְטַל דִּבְרָכָה - היה לקב"ה להחזיר את הטל של ברכה, כלומר, שהיה לו לומר לאליהו 'ואתנה טל ומטר'[ג]. משיבה הגמרא, הקב"ה לא אמר 'ואתנה טל', מִשּׁוּם דְּלָא מִינְּדְרָא מִילְּתָא - כיון שחזרת הטל של ברכה אינה ניכרת לעין, שהרי טל סתם לא נעצר בשנות הבצורת[ד], ואם היה הקב"ה אומר 'ואתנה טל', לא היה אחאב הרשע מודה שחזר הטל של ברכה, והיה מקנטר את אליהו ואומר לו שלא נעצר כלל[ה].

★

הגמרא מבררת מנין שהרוחות אינן נעצרות:

מבררת הגמרא, (אָלָּא) רוּחוֹת מְנָא לָן דְּלָא מִיעַצְּרִי - מנין לנו שרוחות אינן נעצרות. משיבה הגמרא, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, דְּאָמַר קְרָא - שנאמר בקריאת זכריה לישראל שיצאו מגלות בבל ואשור[ז] (זכריה ב י), 'הוֹי הוֹי וְנֻסוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן נְאֻם ה', כִּי כְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פֵּרַשְׂתִּי אֶתְכֶם נְאֻם ה'". ויש לברר, מַאי קָאָמַר לְהוּ - מה אמר הקב"ה לישראל, אִילֵימָא הָכִי קָאָמַר לְהוּ - אם נאמר שכך אמר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, דְּבַדְרְתִּינְכוּ בְּאַרְבַּע רוּחֵי דְּעָלְמָא - פיזרתי אתכם בארבע רוחות העולם, אִי הָכִי - אם כן, לא היה לו לומר 'כְּאַרְבַּע' בכ"ף הדמיון, שמשמעו 'כמו ארבע רוחות', אלא 'בְּאַרְבַּע' מִיבָּעֵי לֵיהּ - היה לו לומר, שאז היה משמעו שפיזר אותם בארבע רוחות העולם[ח]. אֶלָּא הָכִי קָאָמַר - אלא כך אמר הקב"ה לישראל, כְּשֵׁם שֶׁאֵי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם להתקיים מרוב הבל וחום בְּלֹא רוּחוֹת שיצננו אותו, כָּךְ אִי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם להתקיים בְּלֹא יִשְׂרָאֵל העוסקים בתורה. וכך הוא ביאור הפסוק, הקב"ה אומר לישראל, כי כארבע רוחות השמים שמקיימות את העולם, כך פיזרתי אתכם בכל העולם כדי

א. **בירושלמי** (פ"ו ה"ו) נחלקו אם הטל נעצר מחמת שבועתו של אליהו, יש מי שאמר כשיטת הגמרא כאן שהטל לא נעצר, ויש מי שאמר שעל הטל גם כן נשמע לו הקב"ה ועצרו באותן שנים, אלא שאחר כך בהתרת הנדר, הותר רק הנדר על המטר והנדר על הטל הותר ממילא, כי נדר שהותר מקצתו הותר כולו [כמבואר בנדרים (כה:)]. ויש שאמרו שם שהנדר על הטל הותר כשהוצרך להחיות את בנה של הצרפית, כי תחיית המתים היא בטל. ולשיטות האומרים שהטל נעצר, צריך לומר שמה שאמרו בברייתא 'בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר' אין זה משום שאינו נעצר, אלא משום שעיקר הברכה לצמחים אינה על ידי הטל אלא על ידי הגשם, וכן משום שמהפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם' שממנו למדו לעיל (ג.) שההזכרה היא בתפילה, יש ללמוד רק את הזכרת מטר, שהרי למדו זאת מהפסוק הַתַּשְׁבִּיק 18/06/2026, שנאמר בו 'ונתתי מטר ארצכם בעתו'. קרן אורה (לעיל ע"ו ד"ה מלין).

ב. **על** פי רש"י (ד"ה משמעוני ד"ה אפילו). הקשה בחידושים על עין יעקב (ד"ה וכי), מדוע שאלה הגמרא רק מדוע הוצרך אליהו להישבע שלא ירד טל [כמשמעות התיבות 'אשתבועי למה ליה'], היה לגמרא לשאול יותר, איך נשבע אליהו שלא ירד טל, הרי זו שבועת שוא, כיון שהטל אינו נעצר לעולם. ותירץ, שאכן שאלת הגמרא היא איך נשבע אליהו שבועת שקר, וכוונת הגמרא לשאול, שמכיון שהטל אינו נעצר, למה הוצרך אליהו להישבע על זה, הרי שבועתו לא תועיל ונמצאת שבועתו שבועת שקר. ועל זה השיבה, שלא נשבע לשקר, כי נשבע על טל של ברכה שכן נעצר [ראה בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה מליהו) שכתב כעין זה]. עוד הביא, שיש שתירצו ששבועת אליהו אינה שבועת שקר, משום שלא נשבע שלא ירד טל בפני עצמו, אלא שלא ירד טל יחד עם מטר [שאמר 'אם יהיה השנים האלה טל ומטר'], ואם כן כשנעצר המטר ממילא לא ירד טל עם מטר והתקיימה שבועתו. אלא שמכל מקום הוקשה לגמרא, למה לו לאליהו להישבע באופן זה, שלא יהיה טל עם מטר, הרי גם אם ישבע רק שלא ירד מטר, ממילא יהיה טל בלא מטר, מפני שהטל אינו נעצר. ועל זה השיבה, שהוצרך להישבע שלא ירד טל של ברכה עם מטר [וכן הביא בעץ יוסף (ד"ה משמעוני) בשם רמת שמואל, וראה מה שדן רעק"א (ד"ה וכי, שו"ת קמא סי' מו) בתירוץ זה]. והמהרש"א (מ"ק ד"ה וכי) תירץ, שאף לפי הבנת הגמרא בתחילה שאליהו נשבע על טל סתם שאינו נעצר, אין זו שבועת שקר, כיון ששבועתו היתה עוצרת את הטל אף נגד טבעו שלא להיעצר, כי צדיק גוזר והקב"ה מקיים [כמבואר בסוטה (יג.)]. ומה שלא עצר הקב"ה את הטל [כפי שהוכיחה הגמרא לעיל ממה שלא אמר הקב"ה לאליהו בהפסקת הבצורת 'ואתנה טל'], הוא משום שודאי נשאל אליהו מיד על שבועתו בענין הטל, וממילא ירד הטל מיד, כיון שאינו נעצר. ושאלת הגמרא היא, מדוע נשבע על הטל לשנות את גזירת הקב"ה שגזר שלא יעצר, הלא היה די לו בשבועה על המטר. והשיבה, שאכן לא נשבע לשנות את גזירת הקב"ה, כיון שלא נשבע על הטל שאינו נעצר, אלא על הטל של ברכה שכן נעצר. ראה עוד מה שתירצו באיי הים ובקרבן תודה (ד"ה מליהו).

ג. **רש"י** (ד"ה וליהדריה).

ד. **וטל** של ברכה וטל סתם שניהם מין אחד ואין שינוי בגופם, אלא שבטל של ברכה ישנה את ברכת ה' שהיא תבלין להשביחו. ריטב"א (לעיל ע"ו ד"ה ומהרי').

ה. **רש"י** (ד"ה לא). ואף שטל של ברכה מצמיח צמחים, מכל מקום אין חזרתו ניכרת, כיון שניתן לומר שצמחו הצמחים מחמת המטר. על פי עיון יעקב (ד"ה ה"ק). המהרש"א (מ"ק ד"ה וכי) הקשה, מדוע בתחילה כאשר נשבע שלא ירד טל, לא חשש אליהו שאחאב יקנטרו ויאמר לו שטל אינו נעצר. ותירץ על פי מה שכתב [הובא בהערה לעיל], שבאמת אף טל סתם היה יכול להיעצר על ידי שבועתו של אליהו, כי צדיק גוזר והקב"ה מקיים, וגם אחאב ידע שאליהו יכול לעצור את הטל בשבועתו, ולכן בתחילה לא היה מקנטרו, אבל אחר כך כשראה שלא נעצר הטל, אם היה אומר לו שהוא מחזיר את הטל של ברכה, היה מקנטרו, כיון שלא ניכרה חזרתו. ובריא"ף (ד"ה מאמר) הקשה, שמכל מקום היה יכול אחאב לקנטרו אחר כך כשיראה שלא נעצר הטל, ויאמר שלא נעצר טל של ברכה. ותירץ, שמכיון שטל של ברכה מצמיח צמחים, אם כן בתחילה לא היה אחאב יכול לקנטר ולומר שלא נעצר טל של ברכה, כי יראה בעיניו שלא צמחו צמחים, אבל לאחר שהחזיר הקב"ה את המטר וצמחו צמחים, היה יכול אחאב לומר שצמחים אלו לא צמחו מהטל של ברכה אלא מהמטר, ויקנטר שלא נתקיים דברו של אליהו בענין הטל כי לא נעצר הטל כלל, ומה שקודם לכן לא צמחו צמחים הוא משום שקילל אליהו את הצמחים עצמם שלא יצמחו אף אם ירד טל של ברכה, ויאמר אחאב שלא נתקיים דברו בענין הטל אלא רק קללתו, אמנם בתחילה לא היו מאמינים לאחאב אם היה אומר שהצמחים אינם צומחים מחמת קללה, כי היו אומרים שהוא משום שהטל של ברכה נעצר. ובראש משביר (נרקיס ד"ה לא) תירץ, שבעצירת הטל של ברכה לא חשש אליהו שאחאב יקנטרו, כי ידע שבעל כרחו יודה אחאב שהוא נעצר מאחר שלא צמחו צמחים, אך חשש שלא יודה בחזרת הטל של ברכה, כי יקנטר ויאמר שחזרו הצמחים לצמוח מחמת המטר, ואף אם ירד טל, יאמר שאינו של ברכה אלא הוא טל סתם שלא נעצר כלל. ראה עוד מה שתירצו בענף יוסף (ד"ה לא) ובעיון יעקב (ד"ה ה"ק).

בשפת אמת (ד"ה ולהדרי') הקשה, הרי הקב"ה אמר 'ואתנה מטר' לאליהו ולא לאחאב, ואם כן אף אם היה הקב"ה אומר לו 'ואתנה טל ומטר', לא היה אחאב מקנטרו, שהרי לא היה יודע מזה כלל [ראה בפרשת דרכים (דרוש כג ד"ה וכמוב נמידושין) שהקשה כן על פירוש הראב"ד שהובא בהכותב (עין יעקב ד"ה לא)]. וראה שם שביאר את שאלת הגמרא ותירוצה באופן אחר. ובבאר משה (על גבורות מרי ד"ה ולהדרי') כתב, שאף שהקב"ה אמר כן לאליהו ולא לאחאב, מכל מקום אליהו היה מעביר את דברי הקב"ה אל אחאב, וכמו שנאמר במלכים (מ' יח מא) שאמר לו אליהו 'עלה אכול ושתה כי קול המון הגשם', ואם היה הקב"ה אומר לו גם טל, היה מוכרח לומר כן גם לאחאב, והיה אחאב מקנטרו.

קשה, מדוע באמת לא תיקנו חכמים להזכיר טל של ברכה, הרי הוא נעצר ויש בו תועלת גדולה לעולם. תירץ הריטב"א (לעיל ע"ו ד"ה ומהרי'), שמאחר ולא שייך להזכיר טל סתם, כיון שהוא לא נעצר ואין בו גבורה, לכן אף את טל של ברכה לא תיקנו חכמים להזכיר, כי אף בו לא ניכר לעין כח הגבורה, כיון שאין שינוי בינו לטל סתם ושניהם מין אחד, אלא שבטל של ברכה ישנה ברכת ה' שהיא תבלין להשביחו [ראה עוד במשמרות כהונה (ד"ה ולהדריה). וראה בשפת אמת (ד"ה ולהדרי') שמחמת קושייתו שהובאה לעיל, ביאר ששאלת ותשובת הגמרא כאן היא כקושיית הריטב"א ותירוצו]. והקשה הריטב"א עוד, מדוע לא תיקנו להזכיר רוח שאינה מצויה, ואף שאמרו בגמרא להלן שאין צורך ברוח שאינה מצויה כי תועלתה ניתנת להיעשות על ידי בני אדם, מכל מקום הרי יש בה תועלת של הבאת גשמים שאין אדם יכול לעשותה, כמו שאמרו להלן (כד.) שאמר אילפא 'משיב הרוח' ונשבה הרוח, ואחר כך אמר 'מוריד הגשם' וירד גשם, ודבר ידוע הוא מצד הטבע שהרוח מביאה את הגשם. וכן יש בה תועלת נוספת מצד הטבע, שהיא מועילה לגדל את הדשאים והצמחים. ותירץ, שלא רצו לחייב הזכרה אלא בדבר הכרחי שאי אפשר בלעדיו, כמו גשם שהוא נצרך מאוד ואין הבדל אם יבא על ידי רוח או בלעדיה, אבל רוחות אלו אין צריך אותן כדי לגדל דשאים וצמחים כשיורדים גשמים כראוי. ושאלת הגמרא מדוע לא חייבו להזכיר טל ורוחות, היא רק על טל סתם ורוח מצויה שהיה ראוי להזכירם כיון שיש בהם צורך גדול לעולם, ובלעדיהם אין לו קיום. והשיבה, שמכל מקום כיון שאינם נעצרים ואין בהם גבורה, לא חייבו בהם הזכרה, אבל על הרוחות שאינן מצויות שיש קיום לעולם בלעדיהם, לא עלה על דעת הגמרא לשאול, מדוע לא חייבו להזכירן.

ו. **בעין** יעקב לא מופיעה תיבה זו, וכן בכתב יד. ראה דקדוקי סופרים (אות נ).

ז. **על** פי רש"י (סס).

ח. **יש** שגרסו בגמרא כאן, 'אלא דמכניפנא לכו מארבע רוחי עלמא', והיינו שהגמרא מביאה אפשרות נוספת לביאור הפסוק 'כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם', והיא, שהקב"ה אומר שיקבץ את בני ישראל מארבע רוחות השמים. וכתב רש"י (ד"ה לא) שאין לגרוס גירסא זו, שהרי 'פרשתי אתכם' נכתב בפסוק, והוא לשון פיזור, ולא נזכר ענין הקיבוץ בפסוק. אך כתב, שיש לומר שיש לגרוס כן, ומשמעות הפסוק היא, כי מארבע רוחות השמים שפרשתי אתכם, משם אקבצכם [וכן פירש רבינו גרשום (ד"ה דמכניפנא)]. ובעין יעקב הובאה גירסת 'אלא דמכניפנא', ובהמשך לגירסא זו הובאו שם תיבות, 'מארבע מיבעי ליה'. והיינו שהגמרא דוחה את האפשרות לבאר כך את הפסוק, כי אם כן היה לפסוק לומר 'מארבע', שאז היתה משמעותו שיקבצם מארבע הרוחות, ולא היה לו לומר 'כארבע'.

ג: מאימתי פרק ראשון תענית

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו מוריד הגשם מחזירין אותו. אבל אם הילג שלא אמר לא גשם ולא טל אין מחזירין ובימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו ולא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו מכן אם אמר מוריד הטל בימות הגשמים אין מחזירין[1] ואם ספק אם הזכיר אם לאו אם אינו זכור (ג) שלא אמר אוסף דבר בימות הגשמים כל ל' יום חזקה מה שהוא למוד הוא אומר[2] ומחזירין מספק כל ל' יום וכן זכרו ומי כמוך וכתוב לחיים שאומרים מן הכסה עד יום הכפורים מספק מחזירין ירושלמי[3] בשם רבי חנינא היה שייך בגשם והזכיר טל אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשמים מחזירין אותו והתניא אין מחזירין אותו בטל ולא בגשם ולא בברכת המזון ולא בברכת הפירות ולא בברכת התורה ולא בברכת השבח ולא בברכת הנהנין ולא בברכת הפרקן ולא בברכת הרואה ולא בברכת הבשורה ולא בברכת הדין ולא בברכת הרבים ולא בברכת ירושלם ולא בברכת דוד ולא בברכת השנים ולא בברכת שומע תפלה ולא בברכת כהנים ולא בברכת עבודה ולא בברכת מודים ולא בברכת שים שלום ולא בברכת שלום ולא בברכת שים שלום בשלשה מקומות ולא בשלשה מקומות אלו ואלו ולא בשלשה מקומות אלו ואלו ולא בשלשה מקומות אלו ואלו

שתקיימו אותו בלימוד התורה[ט]. ומכאן יש ללמוד שהרוחות אינן נעצרות, שהרי בלעדיהם אין העולם מתקיים.

★

שנינו בברייתא לעיל (ע"ח), שלא חייבו חכמים להזכיר 'משיב הרוח' ו'מוריד הטל', אך אם רוצה, יכול להזכירם. הגמרא מביאה הלכות הנלמדות מהאמור בברייתא:

אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, כיון שמבואר בברייתא לעיל (ע"ח) שאין חיוב להזכיר 'משיב הרוח', **הֵלְכָךְ** [-לכן], **בִּימוֹת הַחַמָּה** - מפסח עד סוכות, אם **אָמַר** בהם '**מַשִּׁיב** הָרוּחַ' בברכת 'אתה גבור' שבתפילת שמונה עשרה, **אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ** לראש ברכת 'אתה גבור', כיון שהרוחות אינן נעצרות, ואין קלקול במה שהזכיר רוח[י"א]. אך אם **אָמַר** בהם '**מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם**', **מַחֲזִירִין אוֹתוֹ** לראש הברכה[י"ב], מפני שהגשמים נעצרים בימות החמה, והם סימן קללה אז, כיון שהם מקלקלים את תבואת הקציר[י"ג], וכיון שהזכיר בהם גשם, הרי שלא התפלל כהוגן וצריך לחזור ולברך את הברכה בלי אמירת 'מוריד הגשם'[י"ד]. **וּבִימוֹת הַגְּשָׁמִים** - מסוכות עד פסח, אם **לֹא אָמַר** בהם '**מַשִּׁיב הָרוּחַ**', **אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**, כיון שלא חייבוהו חכמים להזכירו[ט"ו]. אך אם **לֹא אָמַר** בהם '**מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם**', **מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**, כיון שתיקנו חכמים להזכיר בהם גשם[ט"ז]. מוסיף רבי חנינא, **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא אֲפִילּוּ** אם **אָמַר**

ט. **לימוד** התורה מקיים את העולם, כמו שנאמר (ירמיה לג כה), 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי'. רש"י (ד"ה נעצרות) וראה בפסחים (סח:) וברש"י שם (ד"ה אם). והמהרש"א (ע"ז ג: ח"א ד"ה כי) כתב, שעל ידי שפיזר הקב"ה את ישראל בארבע הרוחות, התפרסם בכל העולם אמונתו ותורתו, והוא קיום העולם. וכעין זה כתב בחתם סופר (על התורה, ויצא ד"ה ויתלוס), שכאשר ישראל הם צדיקים, הם יושבים במקומם בארץ ישראל ובזכותם ניזון כל העולם ואינם צריכים ללכת אצל האומות, אלא הם משפיעים ממקומם לארבע רוחות העולם כאבוקה גדולה אשר ממקומה מאירה לכל סביבותיה, אך כאשר הם חוטאים, אינם יכולים להשפיע לכל העולם ממקומם, והם צריכים להתפזר אלה לפה ואלה לפה לתת חיות לכל העולם כדי שיתקיים, ואז הם כאבוקה שאינה מאירה טוב והיא עוממת והולכת, שכל אחד צריך לקחת נר קטן מהאבוקה ההיא להאיר לו במקומו, כי אף אם יתקבצו כל הנרות יחד, לא יגיע האור לכל סביבותיה, מפני שהיא עוממת והולכת. ובחידושי בתרא (נדרים ד"ה נעלם) כתב, שכאשר היו ישראל במדרגתם הגבוהה, היו קובעים משמרות ללמוד יומם ולילה, ולא היה רגע בלי תורה, אך כאשר ירדו ממדרגתם ולא היה לימוד תורה תמידי בכל רגע, פיזר אותם הקב"ה לארבע רוחות העולם, וכיון שבחלק אחד של העולם הוא יום, ובחלק אחר הוא לילה, נמצא שכאשר מפוזרים ישראל בארבע הרוחות, יכולים לקיים את העולם אף על ידי לימוד ביום בלבד.

אף שגם בלא טל אין קיום לעולם, ואם כן מדוע דימה הקב"ה את ישראל דווקא לרוחות ולא לטל. יש לומר שהוא משום שהמלאכים נקראו בשם זה, כמו שנאמר (תהלים קד ד) 'עושה מלאכיו רוחות'. בן יהוידע (ד"ה כאמת). ראה שם ביאורים נוספים בזה.

י. **מדובר** באופן שהטועה לא סיים את כל ברכת 'אתה גבור', ולכן אם היו מחזירים אותו, היה חוזר לראש ברכת 'אתה גבור'. ראה עוד בהערה להלן.

יא. **על** פי רש"י (ד"ה מחזירין). ובר"י מלוניל (ד"ה בימות החמה) הוסיף, שאין מחזירים אותו, כיון שהרוח נצרכת לקיום העולם גם בימות החמה.

כתב הריטב"א (ד"ה אמר), שדברי רבי חנינא מוסבים על המנהג, שנהגו לומר 'משיב הרוח' בימות הגשמים ו'מוריד הטל' בימות החמה [כמנהג בני ספרד שהובא בטור (סי' קיד)], ומתוך כך היה מקום לומר שחייבים להזכיר כפי המנהג, ואם שינה מחזירים אותו, לכן בא רבי חנינא ואמר שאינו כן, אלא אם שינה אין מחזירים אותו, כיון שאינו חיוב. והוכיח כן ממה שתלה רבי חנינא את דבריו במי שלא עשה כפי המנהג הנהוג באותו זמן, כגון שאמר 'משיב הרוח' בימות החמה, או שלא אמר 'משיב הרוח' בימות הגשמים, שאם רצה רק להשמיענו שאם הזכיר 'משיב הרוח' ו'מוריד הטל' אין מחזירים אותו כיון שאין חיוב להזכירם, היה יכול לתלות את דינו אף במי שאמר 'משיב הרוח' בימות הגשמים ו'מוריד הטל' בימות החמה, שהרי לא קבעו להם זמן מסויים, אלא שבא להשמיענו שהמנהג שנהגו אינו חיוב, ולכן אמר שבימות החמה שאין אנו רגילים בהם בהזכרת הרוח, אם הזכירו אינו טעות, וכן אם לא הזכירו בימות הגשמים כמו שנהגו, אין בכך כלום, כיון שלא חייבו חכמים להזכירם, ואם בא להזכירם מזכיר. אמנם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה אמר) כתב, שרבי חנינא בא לומר שאף שהרוח היא סימן לגשמים, וגשמים הם סימן קללה בימות החמה, מכל מקום אם אמר בהם 'משיב הרוח' אין מחזירים אותו, כיון שאינן נעצרות.

כתב המרדכי (רמז תריג), שממה שאמר רבי חנינא 'בימות החמה, אם אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו', משמע שלכתחילה אין להזכיר 'משיב הרוח' בימות החמה. וכתב בבית יוסף (או"ח סי' קיד ד"ה תנא) שמכאן הוא המקור למנהג בני אשכנז שלא להזכיר 'מוריד הטל' בימות החמה, כי סברו שכמו שלכתחילה אין להזכיר בהם 'משיב הרוח', הוא הדין ל'מוריד הטל', כיון ששתי הזכרות אלו נשנו יחד בברייתא. אמנם הר"ן (ד"ה ונ"ל) נתן טעם למנהגנו שאנו מזכירים 'מוריד הטל' בימות החמה, וכתב שאף שנשנו יחד, מכל מקום אין דינם שוה, שהטל מתבקש בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, וכמו שאמרו להלן (ד.) שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אני אהיה לכם דבר המתבקש לעולם, שנאמר (הושע יד ו) 'אהיה כטל לישראל', אמנם הרוח מתבקשת רק בימות הגשמים, כדי לנגב את לחות הארץ שהיא מרובה אז, אבל בימות החמה לא. וראיה לדבר, ממה שאמר רבי חנינא, שבימות החמה אם אמר 'משיב הרוח' אין מחזירים אותו, ומוכח שהרוח אינה מתבקשת בימות החמה, כי אם היא מתבקשת, פשוט הוא שאין מחזירים אותו, ואדרבה, כשהזכירו הוא זכור לטוב. וכתב, שלכן נהגו לומר 'טל' בתפילה בין בימות החמה [מוריד הטל] ובין בימות הגשמים [ותן טל ומטר], ולא נהגו לומר 'רוח' אלא בהזכרה בימות הגשמים [משיב הרוח]. ומה שנהגו בימות הגשמים לומר 'טל' בשאלה ולא בהזכרה, ו'רוח' בהזכרה ולא בשאלה, הוא כדי לעשות היכר שהדבר המתבקש אז הוא מטר ולא טל ורוח, ואילו הוזכרו שלושתם בהזכרה ובשאלה, לא היה נודע איזה מהם הוא העיקר. ולפי שהטל מתבקש לעולם והרוח רק בימות הגשמים, לכן יחדו את מקום הזכרת הטל בשאלה [ותן טל ומטר], שהוא מקום יותר עיקרי, ואת הזכרת הרוח שאינה מתבקשת כל כך, הנהיגו לאומרו בהזכרה.

ראה בהערה להלן [על 'לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו'] מדוע לא אמר רבי חנינא גם על הזכרת 'מוריד הטל', שאם אמר אותו בימות הגשמים אין מחזירים אותו.

יב. **רש"י** (ד"ה מוריד). לפירושו עוסקים דברי רבי חנינא באופן שהטועה לא סיים את ברכת 'אתה גבור', ולכן דינו הוא שחוזר לראש הברכה [שמכך שלא אמר רבי חנינא בפירוש שחוזר לראש התפילה, משמע שכוונתו לומר שחוזר לראש הברכה. קרבן נתנאל (סי' ו אות ז)]. אמנם אם סיים את ברכת 'אתה גבור', חוזר הוא לראש התפילה. וכן כתב הרא"ש (סי' ו), וביאר, שהטעם הוא משום שאמרו במסכת ברכות (לג.) ששלש הברכות הראשונות בתפילת שמונה עשרה, הן כברכה אחת, שאם טעה בהן צריך לחזור לראש התפילה. ואף שגם כשלא סיים את הברכה יש כאן טעות בשלש הברכות הראשונות, מכל מקום רק כאשר סיים את הברכה ובירך ברכה לבטלה הרי הוא כמי שדילג ברכה שלימה, ודינו שחוזר לראש התפילה, אך אם לא סיים את הברכה יכול עדיין לתקנה בחזרתו לראש הברכה [על פי קרבן נתנאל (סק אות ז)]. וכן נפסק בשלחן ערוך (או"ח סי' קיד ס"ד). אמנם בביאור הגר"א (סק אות י) תמה, מדוע כשטעה ולא סיים את הברכה אינו חוזר לראש, הרי אמרו במסכת ברכות שם שהטועה בשלש ראשונות חוזר לראש. לכן פסק כהרמב"ם (תפילה פי"ז ה"ח) שחוזר תמיד לראש התפילה [לשון הרמב"ם שם הוא 'ואם טעה בימות החמה ואמר מוריד הגשם, חוזר לראש', וכתב בבית יוסף (או"ח קיד ד"ה ומ"ש ומחזיר), שממה שכתב הרמב"ם רק 'חוזר לראש' אכן משמע שתמיד חוזר לראש התפילה, אך דבריו בזה אינם מבוארים בפירוש, ויש לומר שכוונתו רק לאופן שסיים את הברכה]. במרדכי (רמז תריג) כתב בשם רבו, שלא ממש מחזירים את הטועה לראש הברכה, אלא גוערים בו ומוחים בו שיותר לא יאמר כך, כי מה יועיל להחזירו לראש הברכה, הלא כבר אמר אותו וכבר קילל. וכתב בקרבן נתנאל (סי' ו אות ו) שרש"י תירץ זאת במה שאמר שהמזכיר 'מוריד הגשם' בימות החמה תפילתו אינה כהוגן, והיינו שאין הברכה נחשבת לכלום, ולכן חוזר לראש הברכה. וציין למה שכתב בענין זה במעדני יום טוב (על הרא"ש, ברכות פ"ד סי' יד אות ג).

בענין מתי נחשב שסיים את הברכה, הביא במשנה ברורה (סי' קיד סק"כ) דעות בזה, הפרי מגדים (סק סק"י) כתב, שאחר שאמר 'ברוך אתה ה'' כבר נחשב שסיים את הברכה, והשערי תשובה (אות ג) והחיי אדם (ח"ב כלל כד ס"ו) כתבו שדווקא אם סיים את הברכה לגמרי, אבל אם נזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה'', יסיים 'למדני חוקיך' [ואז הוא כאומר את הפסוק בתהלים (קיט יג) 'ברוך אתה ה' למדני חוקיך'], והוא נחשב עדיין כמי שלא סיים את הברכה, וחוזר לראש הברכה. ראה עוד בענין זה בביאור הלכה שם (ד"ה ואם). אפילו ביום טוב ראשון של פסח שמפסיקים אז לומר 'מוריד הגשם', אם טעה ואמרו, מחזירים אותו. משנה ברורה (סי' קיד ס"ק יז). אכן תמה הר"ן (ד"ה ומיהו), מדוע מחזירים אותו אם אמר 'מוריד הגשם' בניסן, הלא הגשמים הם סימן קללה רק אם יצא ניסן [כמבואר במשנה להלן (יג:)]. ועוד, הרי רבי מאיר אמר להלן (ה.), ששואלים את הגשמים עד שיצא ניסן, ואף שאין ההלכה כמותו, מכל מקום אם עבר והזכירו אינו סימן קללה. ותירץ, שכיון שרוב הזמן שמפסיקים מלהזכיר בו גשם, הגשמים הם סימן קללה, לא חילקו חכמים את זמן זה, ואמרו שמשעה שמפסיקים להזכיר גשם, אם הזכיר אותו מחזירים אותו.

יג. **רש"י** (ד"ה מוריד). ואף שהקציר הוא הטעם לכך שהגשמים הם סימן קללה בימות החמה, והוא רק זמן מסויים בימות החמה [בזמן חג השבועות], מכל מקום לא חילקו חכמים את ימות החמה, ואמרו שמשעה שמפסיקים להזכיר גשם, אם הזכיר אותו, מחזירים אותו אף קודם הקציר, וכן לאחריו. על פי דברי הר"ן (ד"ה ומיהו, הובא בהערה לעיל).

יד. **דין** זה שאמר רבי חנינא, שאם אמר 'מוריד הגשם' בימות החמה מחזירים אותו, הוא כשיטת רבי יהושע לעיל (ג.) הסובר שלא מזכירים 'מוריד הגשם' בחג, ולשיטתו משמעות 'מוריד הגשם' הוא, שירד היום [ראה רש"י שם (סוף ד"ה סימן)], וכיון שבימות החמה הוא סימן קללה, לכן אין תפילתו כהוגן ומחזירים אותו, אך לרבי אליעזר הסובר בברייתא לעיל (ג:) שאפילו לכתחילה ניתן להזכיר גשם בימות החמה, כיון שמשמעות 'מוריד הגשם' הוא, שהקב"ה מוריד הגשם בעונתו בזמן שצריך לו, לא שייך דין זה. שפת אמת (ד"ה אמר).

טו. **מפני** שהרוחות אינן נעצרות ואין צריך ריצוי [לפייס בשבח קודם הבקשה] עליהן, שהרי אין צריך לבקש רוחות בברכת השנים. ר"י מלוניל (ד"ה בימות הגשמים).

טז. **שהרי** צריך לבקש על הגשמים בברכת השנים, וצריך לרצות עליהם בהזכרה קודם הבקשה. ר"י מלוניל (שם).

הרא"ש (סי' ו) כתב, שדברי רבי חנינא כאן עוסקים באופן שסיים את כל הברכה, ומה שאמר 'מחזירין אותו', היינו שחוזר לראש התפילה, אבל אם לא סיים את כל הברכה אינו צריך לחזור, אלא אומר 'מוריד הגשם' במקום שנזכר, כיון שלא קבעו חכמים מקום להזכרת גשם, שאמרו רק 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים' (ברכות לג.), חכמים אותו, משמע שלכתחילה אין להזכיר 'משיב הרוח' בימות החמה. וכתב בבית יוסף (או"ח סי' קיד ד"ה תנא) שמכאן הוא המקור למנהג בני אשכנז שלא להזכיר 'מוריד הטל' בימות החמה, כי סברו שכמו שלכתחילה אין להזכיר בהם 'משיב הרוח', הוא הדין ל'מוריד הטל', כיון ששתי הזכרות אלו נשנו יחד בברייתא. אמנם הר"ן (ד"ה ונ"ל) נתן טעם למנהגנו שאנו מזכירים 'מוריד הטל' בימות החמה, וכתב שאף שנשנו יחד, מכל מקום אין דינם שוה, שהטל מתבקש בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, וכמו שאמרו להלן (ד.) שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אני אהיה לכם דבר המתבקש לעולם, שנאמר (הושע יד ו) 'אהיה כטל לישראל', אמנם הרוח מתבקשת רק בימות הגשמים, כדי לנגב את לחות הארץ שהיא מרובה אז, אבל בימות החמה לא. וראיה לדבר, ממה שאמר רבי חנינא, שבימות החמה אם אמר 'משיב הרוח' אין מחזירים אותו, ומוכח שהרוח אינה מתבקשת בימות החמה, כי אם היא מתבקשת, פשוט הוא שאין מחזירים אותו, ואדרבה, כשהזכירו הוא זכור לטוב. וכתב, שלכן נהגו לומר 'טל' בתפילה בין בימות החמה [מוריד הטל] ובין בימות הגשמים [ותן טל ומטר], ולא נהגו לומר 'רוח' אלא בהזכרה בימות הגשמים [משיב הרוח]. ומה שנהגו בימות הגשמים לומר 'טל' בשאלה ולא בהזכרה, ו'רוח' בהזכרה ולא בשאלה, הוא כדי לעשות היכר שהדבר המתבקש אז הוא מטר ולא טל ורוח, ואילו הוזכרו שלושתם בהזכרה ובשאלה, לא היה נודע איזה מהם הוא העיקר. ולפי שהטל מתבקש לעולם והרוח רק בימות הגשמים, לכן יחדו את מקום הזכרת הטל בשאלה [ותן טל ומטר], שהוא מקום יותר

ג: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

י א מיי׳ פ״י מהלכות תפלה הלכה ח סמג עשין יט טוש״ע א״ח סימן קיד סעיף ג ד ה:

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו מוריד הגשם מחזירין אותו. אבל אם הילג שלג אמר לו גשם ולא טל אין מחזירין ובימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו ולא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו אבל אם הילג שלג אמר לו גשם ולא טל אין מחזירין[ו] ואם ספק אם הזכיר אם לאו אם אינו זכור (ג) שלא אמר שוב אבר בימות הגשמים כל ל׳ יום חזקה מה שהוא למוד הוא אומר[ח] ומחזירין מספק כל ל׳ יום וכן זכרנו ומי כמוך וכתוב לחיים שאומרים מן הכסה עד יום הכפורים מספק מחזירין ירושלמי[ט] גשם רבי חנינא היה שייך בגשם והזכיר טל אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשמים מחזירין אותו והתניא (ד) טוב כשהוא מזכיר גשם ולא טל מכשהוא מזכיר גשם לפי שהגשמים סימן קללה בימות החמה היה שייך בטל לא הזכיר לא טל ולא גשם אין מחזירין אותו ולא עוד אלא אפילו אמר מעביר הרוח ומפריח הטל אין מחזירין אותו והלין להפך בגשם דומיד הגשם לחמר בירושלמי בגשם והזכיר של טל אין מחזירין אותו והתניא[י] אם לא שלא נברכת הגשמים אלו שלא אמר גבורות גשמים מחזירין בהוא לא הזכיר כלל לא טל ולא מטר ומשם הר״ס אין לומר בימות החמה משיב הרוח להא אמר רבי חנינא בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו והתניא מכלל דלכתחילה אין לאומרו ומשום הכי אמר הר״י בשם ר״ז לעולם אין בימות החמה אין מחזירין אותו ולא מוריד הטל לעולם לא אתי לידי ספק אמר ספק לא אמר והיכא דלא מזכיר[כ] בגבורות מזכיר בשומע תפלה דהכי קאמר בירושלמי ומה שאלה שהיא מדומק אומרה בש״ת הזכרה שהיא מריוח לא כ״ש וכי היכי דשואלין בש״ת הוא מזכיר בש״ת[כ] ואפילו (ה) הזכיר קודם שומע תפלה אינו חומר עד שיגיע לש״ת והיכא דלא אמר בשומע תפלה אי נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לש״ת ואי לא חוזר לראש אין לא אמר מוריד הגשם ואין לא אמר ותן טל ומטר (ומחזירין) וכן הפסק והני מילי ביחיד אבל שליח צבור שהי פסק רבינו יהודה דאין מחזירין לפי דאין מחזירין שליח צבור אלא משום ג׳ דברים מתחיית המתים ומזונה ירושלים ומברכת ולמלשינים משום דגרמה ככופר[ל] שמעתי מפי רבי שלמה לא אמר (ו) מגלי ומיקל למטן לא מגלי ולא מיקל פירוש מיקל כמו מקלל[מ] כלומר שאין מחזירין אם לא אמר ותן טל ומטר: **הא** בחרפי. פי׳ הא דאמר נעלרים היינו בחריפי כלומר בפירות[נ] המתברכות וכו׳ אבל בחפלי בתמוהרות לא מיעלרי:

רוחות ארוחות לא קשיא הא ברוח וכו׳. וה״ה למלי לשנויי הא בחריפי הא בחפלי אלא שפיר קא משני ליה הא ברוח מצויה וכו׳: **שניות** למטר. שניות במעלה כדאמרי לעיל משני למלך: **הא** דאתא ניחא. פי׳ כשיורדות בנחת משובה כאן ברזיא כלומר בחזק ואז אינה טובה:

גילהי דלילייא. פי׳ זריחת הלילה שקורין לניסו״ר בלע״ז: **שמשא** דביני קרחי. פי׳ כמו דבר קרחה שמכאן ומכאן יורדין הגשמים והשמש זורח בחמלע זה השמש לא מעלי: עורפילא

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) עיין מתני׳ סוטה מח.. **כ)** ע״ז י׳: ע״ש, **ג)** ב״מ עד. (מצפה איתן עי״ש), **ד)** עי׳ ויקרא רבה לה יב (יפ״ע) ועי׳ תוס׳ חגיגה יב: ד״ה אוצרות, **ה)** עי׳ לקמן יט:, **ו)** פסחים סח: עי״ש וברש״י שם ונדרים לב., **ז)** עיין ריטב״א. ועי׳ כס״מ הלכות תפלה פ״י ה״ח, **ח)** ירושלמידפרקין ה״א עי״ש ובפנ״מ. וע״ע תוס׳ ברכות יב: ד״ה והלכתא, **ט)** כאן ה״א, **י)** ברכות כט., **כ)** עי׳ תוס׳ ברכות כט: ד״ה הא שכתבו דהבבלי חולק על הירושלמי בזה ועי״ש עוד, **ל)** ירושלמי ברכות פ״ה ה״ג. ועי׳ שפ״א ובטור וב״י וב״ח או״ח סי׳ קכו, **מ)** עיין מאירי.

הגהות הב״ח

(ג) רש״י בד״ה מישמנועי למה ליה דקאמר שם יהיה: **(ד)** ד״ה מאי היא באיזה ענין: **(ה)** ד״ה בימות כו׳ שם אינו זכור שאמר שוב דבר כו׳ כל״ל ומיבעי שלא נמחק: **(ו)** **בא״ד** ומפרש רבינו נמנגל יותר טוב כשאינו מזכיר כו׳ בימות החמה הלכך היה שייך בטל ולא הזכיר כו׳ גבורות גשמים **בתחיית המתים** מחזירין כו׳ ולא מטר (ומשם הר״מ שאין לומר בכלל לכתחלה אין לאומרו) תפ״מ וע״ב הגה״ה: **(ח)** **בא״ד** הוא מזכיר בש״ת ואפילו נזכר קודם ש״ת: **(ו)** **בא״ד** מפי ר׳ שלמה לא אמר ההוא דמצלי ומיקל למטן:

הגהות וציונים

מ) [בע״י ליתא] (גליון) וכן ליתא בכת״י: **נ)** בכמה כת״י רוח שא״מ **נמי הא מיבעי** לבי דרי, וכ״ה בפי׳ רגמ״ה ע״ש (ולשון ישר הוא מאד, דק״ס): **ס)** צ״ל **רב** יהודה, וכמו להלן (סדר הדורות): **ע)** כך נוסף בגירסת הע״י בגמ׳ [וכ״ה בילקו״ש] וכעי״ז בכת״י אחרי התיבות בארבע מיבעי ליה **אלא דמכניפא לכו מד׳ רוחי עלמא מארבע מיבעי ליה** אלא ה״ק, וגי׳ זו מוכח רש״י ועי׳ פי׳ רגמ״ה שגורסו, ועי׳ רש״ש: **פ)** נדצ״ל **ברוחות** (מראה אש): **צ)** בראשונים מעתיקי לשון רש״י **מפסח** עד החג: **ק)** יש להוסיף **כמו** בגילהי (בארות המים): **ר)** נדצ״ל דלא **הזכיר**: **ש)** צ״ל כלומר **בבירות** המתבכרות אבל (ותיבת ״וכו״ מיותר, דבש תמר), ועי׳ רש״ש ובגבורת ארי (ועי׳ מאירי): **ת)** צ״ל **האמר**:

תורה אור השלם

א) הוֹי הוֹי וְנֻסוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן נְאֻם יְיָ כִּי כְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פֵּרַשְׂתִּי אֶתְכֶם נְאֻם יְיָ: [זכריה ב, י]

ב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ג) יִתֵּן יְיָ אֶת מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם

ד) כִּי לַשֶּׁלֶג יֹאמַר הֱוֵא אָרֶץ וְגֶשֶׁם מָטָר וְגֶשֶׁם מְטַרוֹת עֻזּוֹ: [איוב לז, ו]

יֵרֵד עָלַיִךְ עַד הִשָּׁמְדֵךְ: [דברים כח, כד]

משנת ראשונים

משום דלא מינכרא מילתא. לענין טל של ברכה שהוא נעצר כיון שאין שינוי בגופו, דטל של ברכה ושאינו טל של ברכה מין אחד הוא אלא שברכת ד׳ תבלין להשביחו, ואין הגבורה ניכרת כדאיתא בגמ׳, וגופו של טל אינו נעצר לא חייבו להזכירו, זו היא שורת הדין. [הריטב״א]

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל. ישראל ביום מ״ת נשאו עיניהם לשמים. וראו איך היה הש״י מסובב בד׳ מחנות שכינה ובארבעה דגלים. ונסתכלו בשכלם ובדעתם לעיין בענין המרכבה ובסוד הדגלים. והש״י הסכים על ידם ודמה אותם לו. ואמרו בתעניות כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות. כך א״א לעולם בלא ישראל. וכל זה מכח ד׳ מחנות וארבע דגלים שהולכים לארבע רוחות העולם.

[צרור המור במדבר א]

אפילו אמר מעביר הרוח ומפריח הטל אין מחזירין אותו. לפי שאין נעצרין וכ״ש שאם לא הזכיר טל בימות החמה אין מחזירין אותו והוא שלא הזכיר תחתיו גשם. **[ר״ן דף א. מדה״ר]**

הא בחרפי הא באפלי. אותם שלפני המטר אין נעצרות, אבל אותם שאחר המטר נעצרות] ואעפ״כ אין מזקיקים בזכירתם, אע״פ שיש בהם תועלת להעמיד הלחות עד שיכנסו הגשמים בעומק, זהו פי׳ גדולי הרבנים. [מאירי]

ומ״מ גדולי המפרשים פי׳ שאין נעצרים ר״ל שאין בעצירתם שום היזק, ומה שדרשו ועצר בעבים הא בחרפי הא באפלי לאותם שנזדעזו תחלה אין בעצירתם שום היזק ודי להם בגשמים, אבל לאותם שזרעו אחר הגשמים אף הם צריכות להם להעמיד לחות הארץ ואעפ״כ אין צרכן גדול שנחייב בכך בהזכרתם. [מאירי]

רבינו גרשום

בתוך בית סאה חורשין כל השדה כולה בשבילן ערב שביעית עד ר״ה אע״ג דשאר שדות אין חורשין לפני שביעית שלשים יום זה חורשין דהואיל דילדות הן אם אין חורשין סביבן מפסידין: וניסוך המים כל שבעה: ר״י משום ר׳ יהושע יו״ט האחרון של חג וכו׳ הי רבי יהושע אילימא ר׳ יהושע דמתניתין דאמר [ס] ביו״ט האחרון הוא מזכי׳ (מיו״ט האחרון מזכיר) דראשון נמי המתפלל יוצר אור מזכיר ואלו הכא תני הראשון אינו מזכיר. **האמר משעת הנחתו.** דהיינו בשביעי והכא קתני יו״ט האחרון דהיינו בשמיני. **ותו הא דתניא** במכילתא אחריתי ר׳ יהודה **[אומר] משום בן בתירה העובר לפני התיבה ביו״ט האחרון [אחרון] מזכיר** ראשון אינו מזכיר: **אלא אמר רב נחמן בר יצחק תהא תרוייהו** הא דבעית הי ר׳ יהושע והא דבעית הי בן בתירה ר׳ **יהושע בן בתירה. זימנין קרי ליה בשמיה דאבוה** [ר״ל בן בתירה] **וזימנין קרי ליה בשמיה** דידיה ר׳ יהושע. **מקמי דליסמכיה** לא הוי חשוב וקרי ליה משמיה דאבוה: **בטל וברוחות לא חייבו.** משיב הרוח ומוריד הטל: מ״ט לא חייבו חכמים להזכיר **דלא מיעצרי** כלומר שמעולם ירד טל ומנשב רוח ולא צריכי (שאין ברכה מ״ט דלא מיעצר כלומר שלעולם יורד ואין בו) ברכה: ה״ק **ליה אפי׳ טל שיורד לברכה לא ליהוי: וליהדריה** נמי **לטל דברכה** כלומר אמאי לא אמר ליה ואתנה מטר וטל על פני האדמה: **משום דלא מינכרא.** דכיון דבכל יומא הוי נחית טל שאינו של ברכה כי א״ל האידנא נחית טל דברכה לא מינכר בין טל דעד השתא נמי [ר״ל דעד השתא נמי] הוי נחית טל: **דמכניפנא** לכו והכי משמע כי מארבע רוחות אשר פרשתי אתכם אקבץ אתכם: **כשם שאי אפשר לעולם בלא רוח** שבכל יום משיב הרוח: **אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו.** אע״ג דלא זמניה הוא: **אמר מעביר הרוח** אין בכך כלום ואפ״ה לא מיעצר: **למימרא דלא מיעצרי** שתדיר באין עבים ומנשב הרוח ואין בהם לא קללה ולא ברכה. **בעבים וברוחות הכתוב מדבר.** אלמא דאית בהו ברכה וקללה ואמאי אמרת לא חייבו חכמים להזכיר: **קשיא עבים אעבים** כו׳ **חרפי** שלפני המטר אין בהן משום ברכה. **אפלי** שלאחר המטר יש בהן משום ברכה. **רוח מצויה.** ברכה. **שאינה מצויה** אינה ברכה: **מיבעי לבי דרי.** וכיון שצריכין הן אלמא דמיעצרי דיש בהן משום ברכה: **אפשר בנפוותא.** וכיון שאין צריכין הן בהן משום ברכה ולא מיעצרי: **שניות למטר** כלומר טובים הם כמטר כמו שני למלך: **דאתיא ניחא** הוה שני למטר כמטר: **דאתיא רזיא** כתיב ביה יתן ה׳ מטר ארצך אבק וגו׳: **גלוהי דלילייא** ברק: **שמשא דביני קרחי** שזורח כאן ואין זורח כאן: **מעלי חד תלגא לטורי** להכי אמר לטורי שתדיר השלג בהרים: **גשם מטר וגשם מטרות** הרי ה׳: **אמר רבא תלגא לטורי** מעלי מינו מעלה מאבק: רזיא. נכתב, ולא גרסינן ומי גרסינן מימת הא והא כו׳ **תלגא** ה״ג הא דמעלה מאבק הא **דלא** מעלה מאבק, והיינו הך: **כמיטרא.** שניות למטר, כדקתני בתוספתא: **למעוטי מאי.** מאחר דכולהו כמיטרא מאי קמעטינן להוי כמריה ולא הוי כמיטרא: **גילהי דלילייא.** מישלושטר״ח בלע״ז,[ע] בגילהי הוה קאי במס׳ (פסחים דף יג), ורוב גילהי בלילה שכיח: **וביומא שמשא דביני קרחי.** שבין העבים שנראה בחקום אחד חורה ובחקום אחר מעונן, כלומר שיש לו שערות בחקום אחד וקרחה בחקום אחר: **מעלי תלגא לטורי.** וכ״ש לנקעה, **תלג** הרים הין להם גשמים אלא שלג, שהגשמים יורדין למטה והין ההר שומה מהן, ועוד שלג שבעמקים נמס והולך מפני החום שעולה עם וכמים הוא, אבל בהרים קרוי שלג: **בחמשה מיטרי לארעא.** דהכי משמע קרא כי לשלג יהמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו ואמר רבא תלגא לטורי מטרא רזיא לאילני[פ] מטרא ניחא לפירי עורפילא

אוצר החכמה

א־ח 18 20 25 26

מאימתי פרק ראשון תענית

'מַעֲבִיר הָרוּחַ' שלא תנשב, ו'מַפְרִיחַ הַטָּל' שלא ירד, **אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**, כיון שהרוחות והטל אינם נעצרים[ט].

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין הזכרת עננים ורוחות:

תָּנָא - שנינו בברייתא, את שבחו של הקב"ה **בְּעָבִים וּבְרוּחוֹת** - שממלא את השמים בעננים ומשיב את הרוח, **לֹא חִיְּבוּ חֲכָמִים לְהַזְכִּיר** ולומר 'משיב הרוח ומקשר עבים'[י], **וְאִם בָּא** - ואם רוצה **לְהַזְכִּיר**, **מַזְכִּיר** ואין בזה משום הפסק בתפילה. מבארת הגמרא, **מַאי טַעֲמָא** - מדוע לא חייבו חכמים להזכירם, **מִשּׁוּם דְּלֹא מִיעַצְּרִי** - שאינם נעצרים לעולם, וממילא אין צורך להתפלל עליהם[יא].

מקשה הגמרא, **וְכִי** עננים ורוחות **לֹא מִיעַצְּרִי** - אינם נעצרים לעולם, **וְהָתָנֵי רַב יוֹסֵף** - והרי רב יוסף שונה בברייתא, שמה שנאמר בפרשת 'והיה אם שמוע' (דברים יא יז) 'וְחָרָה אַף ה' בָּכֶם **וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם**', היינו שה' יעצור את השמים **מִן הֶעָבִים וּמִן הָרוּחוֹת**. ומקשה הברייתא, **אַתָּה אוֹמֵר** שהכוונה לעצירה **מִן הֶעָבִים וּמִן הָרוּחוֹת, אוֹ** [-שמא] **אֵינוֹ כֵּן אֶלָּא** כוונת הכתוב לעצירה **מִן הַמָּטָר** בלבד. ומיישבת הברייתא, **פְּשֵׁיטָא** [-כשהכתוב] **אוֹמֵר** בהמשך הפסוק 'וְלֹא יִהְיֶה מָטָר', **הֲרֵי מָטָר** כבר **אָמוּר** שיעצר, **הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּים** - ואם כן כיצד נפרש את מה שכתוב 'וְעָצַר **אֶת הַשָּׁמַיִם**', בהכרח שהכוונה היא שיעצרו אף **מִן הֶעָבִים וּמִן הָרוּחוֹת. וְאִם כֵּן קַשְׁיָא רוּחוֹת אֲרוּחוֹת** - קשה סתירה בין הנאמר כאן שלעיתים הרוחות נעצרות, לבין מה שלמדנו בברייתא לעיל שאינן נעצרות לעולם, **וְקַשְׁיָא עָבִים אֲעָבִים** - ובאותו אופן קשה סתירה בענין העננים[יב].

מתרצת הגמרא, **עָבִים אֲעָבִים לֹא קַשְׁיָא** - הסתירה בין הברייתות בענין העננים אינה קשה, לפי שכל אחת מהברייתות עוסקת באופן שונה. **הָא** - הברייתא הראשונה עוסקת **בְּחָרְפֵּי** - עננים הקודמים לגשם שאינם נעצרים לעולם, ואילו **הָא** - הברייתא השניה עוסקת **בְּאַפְלֵי** - עננים שבאים לאחר הגשם ומועילים כמעט כמוהו[יג], שלעיתים נעצרים[יד]. **רוּחוֹת אֲרוּחוֹת לֹא קַשְׁיָא** - ואף הסתירה בין הברייתות בענין הרוחות אינה קשה, לפי שגם בענין זה כל ברייתא עוסקת באופן שונה. **הָא** - הברייתא הראשונה עוסקת **בְּרוּחַ מְצוּיָה** שאינה נעצרת לעולם, ואילו **הָא** - הברייתא **הַשְׁנִיָּה** עוסקת **בְּרוּחַ** חזקה ביותר **שֶׁאֵינָהּ מְצוּיָה** אלא לעיתים רחוקות, שלא תקנו חכמים להזכירה מאחר ולקיום העולם מספיקות הרוחות המצויות[טו]. מקשה הגמרא, הרי **רוּחַ שֶׁאֵינָהּ מְצוּיָה חַזְיָא לְבֵי דָּרֵי** - ראויה ומועילה לבית הגרנות, שכאשר משליכים את התבואה ברוח כדי להפריד ממנה את הקשים צריך שתנשב רוח חזקה, ומדוע לא תקנו להזכירה משום כך[טז]. מתרצת הגמרא, **אָפְשָׁר בְּנַפְוָותָא** - ניתן להפריד את הקשים גם בלי רוח, על ידי נפה וכברה, וממילא רוח שאינה מצויה אינה נחוצה כל כך, ועל כן לא תקנו להזכירה[יז].

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין מעלת העננים והרוחות:

תָּנָא - שנינו בברייתא, **הֶעָבִים וְהָרוּחוֹת שְׁנִיּוֹת** במעלתן **לַמָּטָר**, כלומר שמועילים כמעט כמו הגשם עצמו[יח]. מבררת הגמרא, **הֵיכִי**

אלא שנהגו העולם לאומרה לפני 'מכלכל חיים', לפי שהגשמים הם כלכלה ופרנסה. וכן נפסק בשלחן ערוך (או"ח סי' קיד ס"ו). ובשם הראבי"ה (מענית סי' תמו) הביא הרא"ש, שצריך לחזור לראש הברכה, אך לא לראש הברכה ממש, כלומר, לתיבות 'אתה גבור' (ד"ה היה) שתמה על הרי"ף שפסק כהירושלמי.

יז. יש לשאול, איך אמר כאן רבי חנינא לשון 'ולא עוד, אלא אפילו' וכו' על 'מפריח הטל', הרי לא הזכיר קודם לכן את דין טל כלל. וכתב הריטב"א (ד"ה וזה), שלפי דבריו שהובאו בהערה לעיל, שדין 'מוריד הטל' כבר נרמז בדינים הקודמים, מובן לשון זה. משמע מכאן שאפילו אם אומר בתוך תפילת שמונה עשרה שקר גמור, אין מחזירים אותו. פורת יוסף (ד"ה ולפ"ז). ותמה מזה על הפוסקים שפסקו שאם הזכיר בתפילתו מאורע של יום אחר, כגון אם אמר 'יעלה ויבוא' של ראש חודש בסתם יום חול, מחזירים אותו [ראה משנה ברורה (סי' קמ ס"ק לח) ושער הציון (סס סק"ס)].

יח. כלומר, שקושר ומחבר את העננים זה לזה עד שממלאים את השמים. על פי רש"י (ד"ה בעבים ולעיל ג. ד"ה נעבים). ורבינו גרשום (ד"ה נעבים) כתב, 'משיב הרוח ומביא עבים'.

יט. כתב הריטב"א (לעיל ג. ד"ה תנא), שכל שלא חייבו חכמים להזכיר הוא הדין שלא חייבו לבקש, ומה שהגמרא מדברת דווקא על הזכרה, הוא מפני שבכך עוסקת המשנה (לעיל ב.), וגם משום שאין מבקשים אלא אם כן מזכירים תחילה, משום ריצוי.

כ. ברייתא ששנה רב יוסף משמע שמדובר ברוחות המנשבות בזמן הגשם, ולכן הקשו ממנה על הברייתא דלעיל שגם ממנה משמע שעוסקת ברוחות אלה. ומה שאין כן הברייתא דלעיל (ע"ב), שגם כן אומרת שלא תקנו להזכיר את הרוחות, אך משמע ממנה שעוסקת ברוחות המנשבות בכל יום, לאו דווקא בזמן הגשם, ולפיכך לא הקשו עליה מהברייתא של רב יוסף. חשק שלמה (ד"ה תנא).

כא. כמבואר להלן.

כב. ומאחר שחלק מסוגי העננים אינם נעצרים, לא תקנו חכמים להזכירם כלל. רש"י (ד"ה ולפלי). וכתב השפת אמת (ד"ה ולפלי), שלפי רש"י כוונת הכתוב היא, שבתחילה יענשו רק במניעת העננים שלאחר הגשם, אך כשיוסיפו לחטוא ימנע מהם גם הגשם עצמו.

אולם התוספות (ד"ה הא נמרפי) פירשו להיפך, ש'חרפי' היינו פירות הממהרים להתבשל, שלהם העננים נעצרים, ואילו 'אפלי' היינו פירות המתאחרים להתבשל שלהם אין העננים נעצרים. אמנם לא התבאר בדבריהם מדוע עצירת העננים משפיעה רק על סוג מסוים של הפירות. ויתכן שכוונתם היא, שהממהרים להתבשל, מאחר שתקופת בישולם קצרה הם נפסדים גם מהפסקת גשמים קצרה, ומה שאין כן הפירות שתקופת בישולם ארוכה. וכתב בגבורות ארי (ד"ה לפ), שלפי זה לא תקנו להזכיר את העננים משום שניתן להסתפק בפירות המאוחרים. ואילו המאירי (ד"ה הזכרת) פירש, שלפירות שנזרעו לפני בוא הגשמים עצירת העננים אינה מזיקה, מאחר ודי להם בגשמים, אולם הפירות שנזרעו לאחר הגשמים זקוקים לעננים כדי לשמור על לחות הארץ עד שיכנסו מי הגשמים לעומק האדמה, ועצירתם מזיקה להם, אך מאחר ואין בזה צורך כל כך גדול, לא תקנו שיזכירום.

כג. רש"י (ד"ה שאינה). והוסיף, שלגבי הרוחות לא יכלה הגמרא לתרץ 'הא בחרפי הא באפלי', משום שרוח מצויה אינה נעצרת לעולם, גם זו שלאחר הגשם. אולם התוספות (ד"ה ריחות) כתבו שיכלו אמנם לתרץ כן [והם פירשו תירוץ זה באופן שונה מרש"י, כמבואר לעיל], אך מכל מקום כבר תירצו כראוי, שרוח מצויה אינה נעצרת לעולם.

כד. לפי רש"י (ד"ה נמפלי) שלא תקנו להזכיר את העננים מאחר וחלק מהם אינם נעצרים, קשה אם כן מדוע לא תירצה הגמרא כך גם לגבי הרוחות, שהרי רוח מצויה אינה נעצרת. גבורות ארי (ד"ה לפ). ותירץ השפת אמת (ד"ה לק), שרק לגבי העננים שייך לומר כן, מאחר שבין אלה שלפני הגשם ובין אלה שלאחר הגשם עניינם שוה, ולמעשה ה'גבורה' של העננים אינה נעצרת לגמרי. אך ברוחות בודאי יש גבורה גדולה יותר באלו שאינן מצויות מאשר באלו המצויות, ואם כן, אף שהגבורה של המצויות אינה נעצרת, עדיין שייך להזכירן מחמת הגבורה של אלו שאינן מצויות, שכן נעצרות.

כה. ביארנו את הסוגיא על פי רש"י. אולם רבינו גרשום (ד"ה למימרא) מפרש, שדבר שלא תקנו חכמים להזכירו היינו משום שאינו מועיל לעולם, וממילא אין במציאותו משום ברכה וגם אין בהיעדרו משום קללה, ואינו נעצר. ולפיו תירצה הגמרא, שהעננים שלפני הגשם אינם מועילים, ורק אלה שאחר הגשם מועילים ושייך שיעצרו. ולגבי הרוחות רצתה הגמרא לומר שרוח שאינה מצויה אינה מועילה, והקשתה שמביאה תועלת בזריית התבואה, ועל כך תירצה שניתן לעשות זאת גם בלעדיה, וממילא אין בה צורך ואינה נעצרת. ומדבריו משמע, שרק דבר שבכל סוגיו עלול להיעצר תקנו להזכירו.

ובפירוש הר"א (ד"ה לפיכך) הקשה, הרי רוח שאינה מצויה עדיין נחוצה עבור הספינות שבים, כדי שיוכלו לשוט. ורצה לתרץ, שגם אם תיעצר ניתן יהיה לשוט בספינות קטנות שמוליכים אותן במשוטים. ועוד תירץ, שמדובר כאן בארץ ישראל שהיא יבשה, וכן שבאמת רק הרוחות שביבשה נעצרות אך לא אלו שבים.

כו. רש"י (ד"ה שניות). ורבינו חננאל (ד"ה תנא - השני) פירש, שמועילים כגשם שני.

ג: מאימתי פרק ראשון תענית

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו מוריד הגשם מחזירין אותו. תנא דסיפא אין מחזירין ובימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו ולא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו מכאן אמרו הזכיר בימות הגשמים אין מחזירין[1] ואם טעה אינו חוזר (ג) שלא אמר אשם דבר בימות הגשמים כל ל' יום חזקה מה שהוא למוד הוא אומר[2] ומחזירין מטעה כל ל' יום וכן זכרנו ומי כמוך וכמוד לחיים שאומרים מן הכסה עד יום הכפורים מטעה מחזירין ירושלמי[3] בשם רבי חנינא היה שייך בגשם והזכיר של אין מחזירין אותו בטל והזכיר של גשמים מחזירין אותו והתניא וברוחות לא מייבו מכמים להזכיר ואם טעה אינו חוזר ואם הזכיר אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת מוסף אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת המחרת אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת הנעילה אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת הנעילה אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת המחרת אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת מוסף אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת המחרת אינו חוזר ואם הזכיר בתפלת הנעילה

דָּמֵי - במה מדובר. משיבה הגמרא, **אָמַר עוּלָּא, וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים שאמר זאת רַבִּי[כז] יְהוּדָה, מדובר בעננים ורוחות דְּבָתַר **מִיטְרָא** - שבאים לאחר הגשם. מקשה הגמרא, לְמֵימְרָא דְּמַעֲלְיוּתָא **הִיא** - וכי בא לומר שרוחות הבאות לאחר הגשם מועילות לארץ, דְּהָכְתִיב (דברים כח כד) בפרשת הקללות, 'יִתֵּן ה' אֶת מְטַר אַרְצְךָ **אָבָק וְעָפָר**, מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ', כלומר, ימטיר ה' על הארץ אבק ועפר מן השמים, כדי לגרום לכליון עם ישראל, וְאָמַר **עוּלָּא וְאִיתֵימָא רַב יְהוּדָה**, שהכוונה היא לִזְקָא דְּבָתַר **מִטְרָא** - רוח שבאה לאחר הגשם ומעלה אבק ועפר מן הארץ שנדבקים בתבואה[כח]. ואם כן רוח כזו מזיקה ולא מועילה. מתרצת הגמרא, **לָא** קַשְׁיָא, **הָא** - מה ששנינו בברייתא שרוח כזו מועילה, מדובר דַּאֲתָא **נִיחָא** - כשירד לפניה גשם בנחת, ואילו **הָא** - מה שאמר עולא שמזיקה, מדובר דַּאֲתָא **רַוְיָא** - כשירד לפניה גשם בכח ובחזקה. מבארת הגמרא, (וְאִי בָּעֵית אֵימָא[כט]) **הָא** - זה, דהיינו גשם שיורד בחזקה, דְּמַעֲלֶה **אָבָק** - גורם שהרוח שבאה אחריו מעלה אבק ומזיקה, **הָא** - אך זה, דהיינו הגשם היורד בנחת, דְּלָא מַעֲלֶה **אָבָק** - הרוח שבאה אחריו אינה מעלה אבק אלא מועילה[ל].

★

מימרא בענין מעלתם של דברים הבאים אחר הגשם:

וְאָמַר **רַב יְהוּדָה, זִיקָא דְּבָתַר מִיטְרָא כְּמִיטְרָא** - רוח שנושבת לאחר ירידת גשם מועילה כמעט כמו גשם, **עִיבָא דְּבָתַר מִיטְרָא כְּמִיטְרָא** - עננים שבאים לאחר ירידת גשם, אף הם מועילים כמעט כמו גשם[לא], **שִׁימְשָׁא דְּבָתַר מִיטְרָא כְּתֶרֵי מִטְרֵי** - וחמה הזורחת לאחר ירידת גשם מועילה כמו ירידת גשם פעמיים. מקשה הגמרא, לְמַעוּטֵי **מַאי** - מאחר שבין רוח, בין עננים ובין חמה שלאחר הגשם מועילים, מה בא רב יהודה למעט שאינו מועיל[לב]. מתרצת הגמרא, אוצר החכמה לְמַעוּטֵי - בא למעט גִּילְהֵי דְּלֵילְיָא - ברקים הבאים בלילה[לג] לאחר הגשם, וְשִׁמְשָׁא דְּבֵינֵי קַרְחֵי - וחמה הזורחת בין העננים לאחר הגשם, שמאירה רק חלק מהמקומות והשאר נותרים חשוכים מחמת העננים[לד], שבאופן זה אינם מועילים לא החמה ולא העננים.

★

מימרא בענין מעלת השלג:

אָמַר רָבָא, מְעַלֵּי תַּלְגָּא לְטוּרֵי כְּחַמְשָׁה מִטְרֵי לְאַרְעָא - שלג מועיל להרים פי חמש מירידת הגשמים, לפי שמשקה שם את האדמה בטרם נמס, ואילו הגשמים זורמים מיד לבקעה וההרים אינם נהנים ממימיהם[לה], שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו ו) בענין גבורות ה' בעולם, 'כִּי לַשֶּׁלֶג **יֹאמַר הֱוֵא אָרֶץ וְגֶשֶׁם מָטָר וְגֶשֶׁם מִטְּרוֹת עֻזּוֹ**'[לו], וממה שהוזכר שם הגשם חמש פעמים, 'וגשם', 'מטר', 'וגשם' ו'מטרות' [דהיינו שני מטרות, שמיעוט רבים שנים], יש לדרוש, שכאשר אומר הקב"ה לשלג לרדת, הוא מועיל כאילו ירד גשם חמש פעמים.

★

עוד בענין תועלת השלג והגשמים:

וְאָמַר רָבָא, תַּלְגָּא לְטוּרֵי - שלג מועיל להרים, **מִטְרָא רַוְיָא לְאִילָנֵי** - גשם היורד בחזקה מועיל לאילנות, **מִטְרָא נִיחָא לְפֵירֵי** - וגשם היורד בנחת מועיל לפירות, דהיינו לתבואה[לז],

כז. יש לגרוס כאן 'רב', כמו להלן. סדר הדורות (ד"ה עולא).

כח. רש"י (ד"ה זיקא). ורש"י על התורה (סוכה) ביאר, שמדובר שירד גשם מועט ואין בו כדי להרביץ את העפר ולהשכיבו על הארץ, ובאה רוח ומעלה את האבק על הזרעים הלחים והוא נדבק בהם, ומחמת כן הם נרקבים.

כט. אין לגרוס תיבות אלו [מאחר ולא מובא כאן תירוץ חדש אלא הגמרא מבארת את התירוץ שנאמר].

ל. כן מוכח מרש"י (ד"ה הא) ותוספות (ד"ה הא), שהכוונה **לגשם** שיורד בנחת או בחזקה. אמנם בפירוש הר"א (ד"ה הא) כתב להיפך, שכאשר הגשם יורד בנחת הרוח שאחריו מעלה אבק, אך כשיורד בחזקה האבק נדבק למקומו ואין הרוח מעלה אותו. אולם מדברי רבינו גרשום (ד"ה דמטיא ניחא) ורבינו חננאל (ד"ה מנא) משמע, שהגמרא מחלקת בין הרוח הנושבת בנחת, שאינה מעלה אבק, לרוח הנושבת בחזקה שכן מעלה. והרש"ש (ד"ה ל"ק) כתב, שכך נראה לכאורה מלשון הגמרא, ומה שרש"י ותוספות פירשו שהכוונה לגשם, יתכן שהוא משום שלשון 'ניחא' ו'רזיא' נאמר להלן על גשם.

לא. וכפי שרב יהודה ביאר לעיל את התוספתא לעיל 'העבים והרוחות שניות למטר' שהכוונה כשהם לאחר המטר.

לב. רש"י (ד"ה למעוטי). וביאר השפת אמת (ד"ה למעוטי), שמאחר ותמיד לאחר הגשם או זורחת השמש או שהשמים מעוננים ויש רוחות, לא היה לרב יהודה לומר אלא שהשמש שלאחר הגשם מועילה כמו ירידת גשם פעמיים [כאילו ירד גשם שלש פעמים], ובלעדיה הגשם עושה פעולה כפולה [כאילו ירד פעמיים].

לג. רבינו גרשום (ד"ה גילהי). ומשמע מרש"י (ד"ה גילהי), שמה שנקטה הגמרא שמדובר בברקים הנראים בלילה, הוא משום שאז מצויים רובם, אך הוא הדין לאלה הנראים ביום. אמנם התוספות (ד"ה גילהי) פירשו, שהכוונה לזריחת הלילה, וכתב הערוך (ערך גלל גילהי) דהיינו זריחת הירח, וכן כתב המתרגם (כמוס').

לד. ונקראת 'דביני קרחי' משום שדומה לאדם קרח ששערותיו צומחות רק בחלק מראשו. רש"י (ד"ה וניומא). והתוספות (ד"ה ושמשא) כתבו, שהכוונה לשמש שזורחת כשמשני צידיה יורדים גשמים.

לה. רש"י (ד"ה מעלי). והוסיף, שכל שכן שמועיל השלג לבקעה, אך כוונת הגמרא היא שלהרים אין הנאה מהגשמים אלא רק מהשלג. ועוד פירש (סמ), שרק בהרים הוא קרוי שלג, מאחר ובבקעה הוא מפשיר מיד מפני החום המצוי שם, ונהפך למים. ורבינו גרשום (ד"ה מעלי) כתב, שהוזכר כאן השלג שבהרים מאחר שהוא תדיר.

לו. הכוונה היא, שהשלג בא מארבע רוחות השמים. רש"י (סמ). ויתכן שלמד כן ממה שנאמר עליו 'הוא ארץ', וכן 'מטר', ושוב 'מטרות' שהוא לשון רבים [ומיעוט רבים שנים]. ובמצודות דוד (סמ) פירש, שעל כל אלה, השלג, הגשם הרגיל והגשם חזק, מצוה ה' שיהיו על הארץ, וכולם רואים שאכן יורדים.

לז. אך לא לאילנות, מאחר ושורשיהם עמוקים בקרקע והגשם שיורד בנחת אינו נכנס בעומק. מאירי (להלן יח. ד"ה והמצנה).

עוּרְפִּילָא - גשם דק, **אַפִּילּוּ לְפַרְצִידָא דְּתוּתֵי קָלָא** - לגרעין שתחת גוש הקרקע[א] **מְהַנְיָא לֵיהּ** - מועיל לו שיתחיל מיד לבצבץ ולצמוח. מבררת הגמרא, **מַאי** - מה פירוש **'עוּרְפִּילָא'**. משיבה הגמרא, הוא מלשון **'עוּרוּ פִּילֵי'** - 'סותם את סדקי הארץ', שזה מה שעושה הגשם כשיורד על הקרקע[ב].

אגב שהוזכר גרעין שתחת הקרקע, מביאה הגמרא מאמר נוסף בענינו:

איוצר החכמים

וְאָמַר רָבָא, הַאי צוּרְבָּא מֵרַבָּנָן - תלמיד חכם צעיר וחריף[ג], **דָּמֵי לְפַרְצִידָא דְּתוּתֵי קָלָא** - דומה לגרעין שתחת הקרקע, **דְּכֵיוָן דְּנָבַט נָבַט** - שמשעה שמתחיל לבצבץ ולעלות, צומח ועולה ללא הפסקה. ואף תלמיד חכם כן, משעה שיוצא שמו הרי הוא הולך וגדל[ד].

18/06/2018 אתחת

★

הגמרא מביאה מימרות נוספות בענין הנהגת תלמידי חכמים:

וְאָמַר רָבָא, הַאי צוּרְבָּא מֵרַבָּנָן דְּרָתַח - תלמיד חכם צעיר שכועס, יש לדונו לכף זכות **דְּאוֹרַיְיתָא הוּא דְּקָא מַרְתְּחָא לֵיהּ** - שהתורה שלומד גורמת לו לכעוס, שמרחיבה את ליבו, ומתוך כך יותר שם לב מאנשים אחרים ובא לידי כעס[ה], **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה כג כט) **'הֲלֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם ה'**, הרי שדברי תורה נמשלו לאש' המחממת את כל הגוף ומביאה את האדם לידי כעס. **וְאָמַר רַב אַשִׁי, כָּל תַּלְמִיד חָכָם שֶׁאֵינוֹ קָשֶׁה וקפדן כְּבַרְזֶל** לכעוס על תלמידיו ועל שאר העם כשצריך להטיל עליהם אימה, **אֵינוֹ** נחשב **תַּלְמִיד חָכָם'**, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'הֲלוֹא כֹה דְבָרִי** וגו' **וּכְפַטִּישׁ יְפוֹצֵץ סָלַע'**, דהיינו שתלמידי חכמים העוסקים בתורה נמשלו לפטיש חזק, וצריכים לנהוג בחוזק עם העם כדי שילכו בדרך התורה[ח]. **אָמַר לֵיהּ רַבִּי אַבָּא לְרַב אַשִׁי, אַתּוּן מֵהָתָם מַתְנִיתוּ לָהּ** - אתם למדתם זאת מהפסוק הנזכר, **אֲנַן מֵהָכָא מַתְנִינַן לָהּ** - ואנחנו למדנו זאת ממה **דִּכְתִיב** לגבי ארץ ישראל (דברים יא יט) **'אֶרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה רִשְׁתָּהּ בָּרֶזֶל'**, **אַל תִּקְרֵי** [-אל תקרא] **'אַבָּנֶיהָ' אֶלָּא 'בּוֹנֶיהָ'**[ט], דהיינו תלמידי חכמים הבונים ומקיימים את העולם', וכוונת הפסוק לשבח את ארץ ישראל שתלמידי החכמים שבה קשים כברזל.

אָמַר רָבִינָא, אַפִּילּוּ הָכִי - אף על פי שתורתו של תלמיד חכם גורמת לו לכעוס, **מִיבָּעֵי לֵיהּ לְאִינִישׁ לְמֵילַף נַפְשֵׁיהּ בְּנִיחוּתָא** - צריך אדם להרגיל את עצמו להתנהג בנחת עם הבריות ולהתרחק ממידת הכעס[י], **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת יא י) **'וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ'** וגו'.

★

מימרא בענין בקשות שביקשו מהקב"ה[יא]:

אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, שְׁלֹשָׁה אנשים **שָׁאֲלוּ** מה' דבר **שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן** - שלא באופן הראוי, שעלולים היו לבא בו לידי תקלה, **לְשָׁנִים** מהם **(השיבוהו) [הֶשִׁיבוּם'][יא] כַּהוֹגֶן** - זימנו להם מהשמים את מבוקשם כראוי, **וְלְאֶחָד** [-השלישי] **הֶשִׁיבוּהוּ שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן** - זימנו לו שלא כראוי. **וְאֵלּוּ הֵן, אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, וְשָׁאוּל בֶּן קִישׁ** המלך, **וְיִפְתָּח הַגִּלְעָדִי.**

מבאר רבי יונתן, **אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם**, כשבא לארם נהריים לחפש אשה ליצחק, ביקש מה' שיעזור לו למצוא את האשה הראויה ושאל שלא כהוגן, **דִּכְתִיב** (בראשית כד יד) **'וְהָיָה הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר אוֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי נָא כַדֵּךְ** וגו' **וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה, אֹתָהּ הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק'**. ומשמע מדבריו שהתכוין לקחת את הנערה הראשונה שתנהג כן, **וְכוֹל** היה לקרות שתהא אותה נערה **אֲפִילּוּ חִיגְּרַת** או **אֲפִילּוּ סוּמָא** ואליעזר לא יבחין בכך, כגון שתהיה לה רגל מעץ או שיהיו עיניה יפות אך לא תראה בהן כלל[יב], ואף על פי כן **הֶשִׁיבוֹ** הקב"ה **כַּהוֹגֶן**, **וְנִזְדַּמְּנָה לוֹ רִבְקָה** שלא היה בה שום מום. **שָׁאוּל בֶּן קִישׁ**, כשהכריז על הפרס שיתן לאדם שינצח את גלית הפלשתי[יג],

א. **רש"י** (ד"ה אפילו). ורבינו גרשום (ד"ה דמומי) כתב, שהיינו קרקע קשה. ואילו רבינו חננאל (להלן יט. ד"ה סדר) פירש, שהכוונה לאבן. וכן כתבו התוספות (ד"ה עורפילא).

ב. **על** פי רש"י (ד"ה עורו). וכתב בפורת יוסף (נרמ"י), שמפרש 'עורו' מלשון 'מעורה' [שהוא לשון חיבור]. ועוד פירש רש"י (שם), שהוא על שם שהטיפות הללו מגדלות ומצמיחות את הגרעינים שבסדקי הקרקע. אמנם ברש"י שבעין יעקב הגירסא היא 'שסותר'. ובהגהות יעב"ץ כתב, שנוח יותר לומר 'שפותח'.

ורבינו גרשום (ד"ה עורו) פירש, שהוא מלשון 'לעורר', שהטיפות מעוררות כביכול את הסדקים על ידי שמצמיחות את התבואה הטמונה בהם. וכעין זה פירשו התוספות (ד"ה מאי), אך מדבריהם משמע שמעוררות את הגרעינים הנמצאים בסדקי הארץ ולא את הסדקים. ורבינו חננאל (ד"ה עורו) פירש, שהוא מלשון 'ערעור', כלומר שהטיפה היורדת בכח מערערת ובוקעת את הארץ.

ג. **רש"י** (ד"ה צורבא). והוסיף, שתלמיד חכם זקן נקרא בגמרא 'ההוא מרבנן'. ובערוך (ערך צרב ג) פירש, שהכוונה לתלמיד חכם חזק, מלשון 'אש צורבת' שהיא אש חזקה.

ד. **רש"י** (ד"ה כיון). וכן כתב רבינו גרשום (ד"ה כיון). וביאר בקרן אורה (ד"ה ומה), שכשם שאצל הגרעין רק ראשית צמיחתו היא קשה, אך משמצא פתח בקרקע דרכו יוכל לעלות ולצמוח אין מעכב בעדו, כך אצל תלמיד חכם רק בשנים הקושי הוא רק בפתיחת שערי ליבו, אך משנפתח ליבו שוב הולך וגדל בקלות. ובפירוש הר"א (ד"ה כיון) כתב, שמשעה שמשתרש הגרעין בקרקע ומתחיל לגדול, שוב אינו מתיירא משום דבר מאחר שהקרקע מכסה אותו. ומדבריו משמע שמדובר כאן עוד לפני שיצא מהאדמה. ובמרומי שדה (ד"ה אפילו) ביאר, שכשם שהגרעין שבאדמה אינו יכול לצמוח אלא אם כן ישקוהו הבעלים אך יתעלמו מכך שהוא מרקיב [שכן רק לאחר הירקבותו של הגרעין מתחילה צמיחתו], כך גם תלמיד חכם אינו יכול לגדול אלא אם כן יסבול תחילה קודם שיצמח.

ה. **רש"י** (ד"ה אוריתא). והמאירי (ד"ה תלמיד) כתב, שתורתו מכעיסתו בשעה שרואה מעשי בני אדם מכוערים.

וכתב בעין אליהו (ד"ה ומה), שהכוונה לתלמיד חכם שכועס כפי מה שמחויב מדין תורה, כגון שמתנהג באכזריות עם הרשעים, וזו הכוונה 'אורייתא הוא דקא מרתחא ליה', שכועס מחמת דין התורה. ובבן יהוידע (ד"ה הא) כתב, שכאשר תלמיד חכם גדול בשנים כועס, מוכח שאין כעסו מחמת היצר הרע, שהרי כעס כזה מקצר ימיו של אדם, ככתוב (איוב יד ו) 'קצר ימים ושבע רוגז', והרי אנו רואים שהוא האריך ימים, ואם כן ודאי שנגרם מתורתו שהרתיחתו. ומשמיענו רבא, שאף תלמיד חכם רק בשנים, אין לתלות את כעסו אלא בתורתו.

ו. **כמו** שכתוב (דברים לג ג) 'מימינו אש דת למו', והדמיון הוא מצד שהתורה היא דבר רוחני כמו האש. מהרש"א (ד"ה דרמז).

ז. **גבורות** ארי (ד"ה כל). והוסיף, שאף שלמדנו בפסחים (סו:) שריש לקיש אומר שכל חכם שכועס חכמתו מסתלקת ממנו, יתכן שדברי רב אשי נאמרו רק כשיודע שלא יצליח להשיג את התועלת הנצרכת אלא אם כן ידבר בכעס, ועל אופן זה לא דיבר ריש לקיש. אך הבן יהוידע (ד"ה כל) כתב, שאין דברי רב אשי אמורים בענין הכעס, אלא כוונתו שתלמיד חכם צריך להקפיד על בזיונו ולא לוותר למבזים, על דרך מה שאמרו (יומא כג:) 'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם', אך ללא תערובת של כעס.

ח. **התוספות** (סנה פח: ד"ה מה) הביאו שני פירושים שנחלקו ביניהם האם הפטיש מפוצץ את הסלע או להיפך. ונראה ליישב, שכוונת הפסוק למשה רבינו שהיכה על הסלע מתוך רתיחת התורה בו [כפי שנאמר בתורה (במדבר כ יא)], שכן הצדיק מכונה 'פטיש' [כמבואר בברכות (כח:)], אך הסלע שב ו'פוצץ' אותו, דהיינו שמחמתו נגזרה על משה רבינו מיתה [כפי שנאמר בתורה בהמשך אותו פרק (במדבר כ יג)]. חתם סופר (ד"ה הא).

ט. **הדיוק** הוא משום שלא ניתן להבין כפשוטו שהאבנים הן ברזל, שאם כן הן אינן אבנים, והיה צריך להיות כתוב 'אשר אבניה כברזל'. מהרש"א (ח"א ד"ה אלא).

י. **כמבואר** בשבת (קיד.), שתלמידי חכמים נקראים בנאים על שם שעוסקים בבנינו של עולם, וביאר המהרש"א (שם ח"א ד"ה בנינו) דהיינו בתורה, שהיתה אומנותו של הקב"ה בבריאת העולם.

יא. **מאירי** (ד"ה תלמיד). ומדבריו משמע שרבינא בא לחלוק על רב אשי. אך בהגהות יעב"ץ (ד"ה מנעי) כתב, שלא בא רבינא לחלוק אלא לבאר את גנות הכעס, ובודאי מודה שבדברי תורה תלמיד חכם צריך להיות קשה כברזל. ובעץ יוסף (ד"ה אפילו) פירש בכוונת רבינא, שגם כשמוטל על תלמיד חכם להראות כעס כלפי חוץ, עליו להיזהר שבלבו ישאר רך כקנה ללא כעס.

יב. **ענין** זה הובא כאן משום שמסתיים בבקשת כנסת ישראל מה' בה מוזכרים הגשם והטל.

יג. **על** פי הגהות וציונים.

יד. **תוספות** (ד"ה יכול). אך הקשו, מדוע לא הוזכר כאן החשש שתהא אותה נערה ממזרת או שפחה, כפי שנאמר בסמוך לגבי שאול. ותירצו בשם רש"י [אינו לפנינו, ובהגהות וציונים הובא שהמנחת יהודה הגיה בתוספות שהכוונה לר"י], שבימי אברהם לא היה פסול ממזרת, משום שעדיין לא ניתנה תורה. וכתב המהר"ץ חיות (נרמ"י ד"ה אפי'), שאמנם האבות קיימו את התורה כמבואר בגמרא (יומא כח: קידושין פב.), אך בענייני נישואין אפילו מעריות גמורות לא היו נזהרים. וראה בילקוט ביאורים שיטות נוספות בענין. ועוד תירצו התוספות (שם), שכאשר מחפשים אשה לא מדקדקים כל כך ביחוס שלה אלא רק ביופיה. והמהרש"א (ח"א ד"ה יכול) כתב, שלכאורה אליעזר ביקש שלא כהוגן מצד שאולי לא תהיה הנערה ממשפחת אברהם, והוא הרי הצטוה לקחת דווקא ממשפחתו [ככתוב בתורה (בראשית כד מ)]. אלא על כרחך, שמאחר שהתפלל על ענין זה לפני כן כמפורש בפסוקים (שם כד יד), סמך עצמו על כך שסייעוהו בזה מן השמים. ואם כן ניתן לומר שהוא הדין בענין החשש שמא תהיה ממזרת או שפחה, שאף זה נכלל ממילא בתפילתו מאחר שכל משפחת אברהם היו בחזקת מיוחסים.

טו. **לאחר** שהפלשתים נאספו להילחם בישראל, וגלית עמד וחירף את ישראל במשך ארבעים יום, כמפורש בנביא (שמואל א' יז טו-טז).

מאימתי פרק ראשון תענית ד.

רבינו חננאל

עורפילא. גמיס לקיס כך שמן כלקמן: אפי' לפרצידא דתותי קלא. הגרעין שתחת גושה של קרקע: מהניא. שמתחיל לנענע ולעלות מיד: עורו פילי. שסומס[ס] סדקי הארץ, ל"ת שמגדלת ומלמחת הגרעינין העומדין בסדקי הקרקע: צורבא מרבנן. גחור חריף, כמו ניעי דלריזן בשקת גילה (דף ז.), תלמיד חכם זקן לא קרי לורבא אלא החוא מרבנן קרי ליה: כיון דנבט נבט. שמתחיל לנענע ולעלות עולה למעלה, כך תלמיד חכם כיון שיגע שמו הולך וגדל למעלה: אורייתא מרתחא ליה. שיש לו רושם לב ממוך תורתו ומשיס ללבו יותר משאר בני אדם, וקמ"ל דחייבין לדונו לכף זכות: באש. שמחמם כל גופו: בוניה. תלמידי חכמים מקיימי עולם בנויהו[ו]: ברזל. קפדנים וקשים כברזל: שלשה שאלו כו'. משום דרבי ברכיה מיירי בגשמים לקמן נקט לה: ובנות אנשי העיר יוצאות והיה הנערה. משמע הנערה היולאה מחילה מן העיר ויאמר לה השקיני (ג) לה היה מנחם: אפי' חיגרת אפי' סומא. לפי שלא פירש בשחילתו, ואפשר שהיה בעלת מום ולא ידין בה אליעזר ויקחנה: (אלא) השיבוהו כהוגן. וזימנו לו לבקה: דבר טמא. כלב לו חזיר: והיינו דאמר להו נביא כו'. מדגלי[ז] ביה קרא ואמר הנרי אין בגלעד [ח]אלמא לאו הוי ניחא קמי שמיא, כדאמרינן[ט] הנרי אין בגלעד] פנחס היה שם והיה יכול להחיר נדרו אלא שלא רלה יפתח לילך אצלו (ל) והוא לא רלה לבוא אצל יפתח, בגרחשית רבה[י]: ובחיב אשר לא צויתי. בירמיה כתיב בפרשת בקבוק ובנו את בעות (התופת אשר בגיא בן הנם[כ]) לשרוף את (בנותיהם ואת) בניהם באש אשר לא [לויתי ולא][כא] דברתי ולא עלתה על לבי, שלא תאמרו הלא זוה כמו כן הקב"ה ליפתח ומישע ואברהם, כי מעולם לא לויתי למישע לשרוף את בנו בנחם, לכתיב ויקח את בנו הבכור (אחר התיבות) ויעלהו עולה על החומה, [ו]ולשמים נתכוון כשבור היה לרצות להקב"ה, והאי דכתיב[כב] על שרפו עלמות מלך אדום. ולא דברתי ליפתח (ה) מימים ימימה ותהי חק בישראל[יא], ובתרגום מוכיר פנחס לגנאי ויפתח לגנאי אלא שלמא הלמא לא היה הקב"ה רולה בנחו, שהרי מזכירם לגנאי לפי שלא הלכו זה אחר זה לבטל הנדר. ה"ג ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם, כלומר אחע"פ שלויתי לו, מעולם לא עלתה על לבי לשחוט בנו אלא שלא לנסותו מפני קטיגורו היינו שטן, כדאמר בסנהדרין בהנחנקין (דף פט:) ויהי אחר הדברים האלה אחר דבריו של שטן וכו'. ואית דלא גרסינן האי ולא עלתה על לבי דטעו[כג] בקרא אחרינא דל"כ אלא אשר לא צויתי ולא דברתי[כד] (ירמיה ז פסוק לא), ובפרשת בקבוק כתיב כל הני אלא אשר לא לויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי. בתגומא[כה] אשר לא לויתי זו בתו של יפתח, אע"פ שלויתי לו תורה ומלות מלוה זו לא לויתי עליו, ולא דברתי זה בנו של מישע מלך מואב, ולא חולין הוא לי לדבר עמו אפילו דיבור בעלמא. ובתגדה[כו] קא חשיב כלב בהדייהו אשר יכה את קריח ספר ולכדה וגו'[כז], ורבי יונתן דלא חשיב ליה דבגמרא פשיט ליה להאי קרא בהלכות שנשתכחו בימי אלנו של משה כדאמרינן בתמורה (דף טו.), ואין לחוש שתשרה רוח הקדש על עבד ועל ממזר כדאמרינן בנדרים (דף לח.) שאין שכינה שורה כו', מפי רבי. ונדעון שאחל למנוע של מעל הארץ ובגזה לבדה יהיה[כח] אין זה שלא כהוגן, ומה תקלה יש אם יחסר העולם של לילה אחת לבד, מפי רבי: ויבוא בגשם לנו. פעמים אינו מתבקש שהוא לשון קילה בקין: (ו) דבר המתבקש לעולם. של אפילו בימות החמה: פעמים נראה. כשהוא ערוס נראה זרועו וכנגד לבו ואינו נראה כשהוא לבוש, והכף נראית כל שעה שהיד נראית לעיניס, וי"ל על הפיס (ז) על השמיס לורת אדם שהוא בכסא[כט], וכן נשא לבבנו אל כפיס (איכה ג), מפי רבי: (ח) ה"ג סברוה שאלה והזכרה חדא מילתא היא. כלומר הא דקתני אין שואלין את הגשמים היינו אין מזכירין את הגשמים: ומאן תנא. דאמר סמוך לימות הגשמים מזכירין אבל לא קודם לכן: רבי יהושע היא. דאמר משעת הנחת לולב הוא מזכיר דהיינו יום שמיני[ל], וזהו סמוך לגשמים, דמן החג ואילך הוא זמן גשמים:

הכי

עורפילא. היינו גשם דק שאינו לפרצידא דתותי קלא מהניא כמו שטה שמתחת הקרקע: **מאי עורפילא עורו פילי.** פי' פרצידא זו גרעין שהוא מתחת האדן היינו מעורכן ומלמיחין פילי פי' חותן העומדים בסדקי הארץ:

שלשה שאלו שלא כהוגן.

מליעזר שאול ויפתח ומ"ת אמאי[מ] לא מציד[ס] כלב בן יפונה ומאמר[מא] אשר יכה את קריח ספר ולכדה ומתני לו את עכסה בתי לאשה אמאי לא פריך כמו הכא יכול ממזר או עבד ו"ל דהא דקאמר כלב שיתן לו (ט) הקב"ה כל מי שיכול למזור חותן הלכות שעשאו בימי אלנו של משה מתן לו עכסה בתי וי"מ לאלך נקראת[מב] עכסה שכל הרואה אותה כועס על אחיו והוא ולאי משום לניעות יתירא דקא חזו בה והיה שומך לזכותה וזכות דידיה מסתייע ולא מזדווגין לה אלא כפי מעשיה כדאיתא בסוטה (דף כ.) לאין מזווגין וכו': **יכול** אפי' חיגרת או סומא. אימה אמאי לא נקט הכא גבי מליעזר עבד אברהם כמו דקאמר גבי שאול בשמוך יכול אפי' ממזרת או שפחה וכו' ואמר רש"י[מג] משום דגבי מליעזר לא שייך עליו שיהא ממזרת להא לא נתנה תורה אי נמי דגבי אחה לא שייך עלמא אלא ליופי[מד] ות"ת היכי קאמר דאחה לא מציד כלב מליעזר אלא כהוגן והא לא אמר אלא אמר אומר אליה הבי נא כדך וגו' יכול אפי' חיגרת אפי' סומא השיבו[מג] כהוגן ונזדמנה לו רבקה שאול בן קיש דכתיב[מה] והיה האיש אשר יבנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו יכול אפי' עבד אפילו ממזר השיבו[מג] כהוגן ונזדמן לו דוד יפתח הגלעדי דכתיב[מו] והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגו' יכול אפילו דבר טמא השיבו שלא כהוגן נזדמנה[מז] לו בתו והיינו דקאמר להו נביא לישראל[מח] הנרי אין בגלעד אם רופא אין שם וכתיב[מט] אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי אשר לא לויתי זה בנו של מישע מלך מואב שנאמר[נ] ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה ולא דברתי (ג) זה יפתח ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם אמר רבי ברכיה אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והקב"ה השיבה כהוגן שנא' ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו אמר לה הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם שנאמר[נב] אהיה כטל לישראל ועוד שאלה שלא כהוגן אמרה לפניו רבש"ע[נג] שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם שנאמר[נד] הן על כפים חקותיך: אין שואלין את הגשמים כו': סברוה שאלה והזכרה חדא מילתא היא מאן תנא אמר רבא[נה] ר' יהושע היא דאמר[נו] משעת הנחתו א"ל אביי אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד ואיבא דאמרי לימא רבי

לפירות: עורו פילי. פי' הטפה היודדת בכח מערערת פילא כמו פילחא כדכתיב כמו פולח ובוקע בארץ[נה]. **אפי' לפרצידא דתותי קלא.** פי'[נו] שתחת האבן צומח ג) וכן ת"ח דומה לפרי תחת האבן (ששואב שואב) וכיון שצומח [צומח] בבת אחת. **צורבא מרבנן דמרתח אורייתא** מרתחא ליה שנאמר אמר רב שמואל בר נחמני א"ר יונתן ג' שאלו שלא כהוגן אליעזר שאול ויפתח. ומצינו בבראשית רבה[נז] ד' הן

חשק שלמה
על רבינו חננאל

ג) עי' מ"ם בפירוש רבינו לקמן ריש פ"ג ושיך כאן.

רבינו גרשום

עורפילא. מיטרא דקה. פרצידא. גרגר: דתותי קלא. תחת קרקע קשה: עורו פילי התעוררו בקעים כלומר שמכניס המטר דקה בבקעים ומוציא התבואה שבהם: כיון דנבט שבקע ויוצא אף ת"ח כיון שיוצא שמו בעולם שוב הולך וגדול בכל שעה: [המשך בע"ב]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) הֲלוֹא כֹה דְּבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט]

ב) אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אַשֶּׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהָרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת: [דברים ח, ט]

ג) וְהָסֵר בַּעַס מִלִּבֶּךָ וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ כִּי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל: [קהלת יא, י]

ד) וְהָיָה הַנַּעַר אֲשֶׁר אֹמַר אֵלָיְהַ הַטִּי נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי: [בראשית כד, יד]

ה) וַיֹּאמֶר אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַרְאִיתֶם הָאִישׁ הָעֹלֶה הַזֶּה כִּי לְחָרֵף אֶת יִשְׂרָאֵל עֹלֶה וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יַכֶּנּוּ יַעְשְׁרֶנּוּ הַמֶּלֶךְ עֹשֶׁר גָּדוֹל וְאֶת בִּתּוֹ יִתֶּן לוֹ וְאֶת בֵּית אָבִיו יַעֲשֶׂה חָפְשִׁי בְּיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' יז, כה]

ו) וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדַּלְתֵי בֵיתִי לִקְרָאתִי בְּשׁוּבִי בְשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה לַיְיָ וְהַעֲלִיתִהוּ עוֹלָה: [שופטים יא, לא]

ז) הַצָּרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רֹפֵא אֵין שָׁם כִּי מַדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַת בַּת עַמִּי: [ירמיה ח, כב]

ח) וּבָנוּ אֶת בָּמוֹת הַבַּעַל לְשָׂרֹף אֶת בְּנֵיהֶם בָּאֵשׁ עֹלוֹת לַבַּעַל אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי: [ירמיה יט, ה]

ט) וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו וַיַּעֲלֵהוּ עֹלָה עַל הַחֹמָה וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּסְעוּ מֵעָלָיו וַיָּשֻׁבוּ לָאָרֶץ: [מלכים ב ג, כז]

י) וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ כְּשַׁחַר נָכוֹן מוֹצָאוֹ וְיָבוֹא כַגֶּשֶׁם לָנוּ כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֶה אָרֶץ: [הושע ו, ג]

כ) אֲהֶיֶה כַּטַּל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן: [הושע יד, ו]

ל) שִׂימֵנִי כַחוֹתָם עַל לִבֶּךָ כַּחוֹתָם עַל זְרוֹעֶךָ כִּי עַזָּה כַמָּוֶת אַהֲבָה קָשָׁה כִשְׁאוֹל קִנְאָה רְשָׁפֶיהָ רִשְׁפֵּי אֵשׁ שַׁלְהֶבֶתְיָהּ: [שיר השירים ח, ו]

מ) עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתֶיךָ חוֹמֹתַיִךְ נֶגְדִּי תָּמִיד: [ישעיה מט, טז]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [עי' מוספות סוכה נג. ד"ה אס נרזל], ג) [סנהדרין דף לט:], ג) [לעיל ג:], ד) [פרשת מיי שרה] פרשה ס אות ג ע"ש, ה) [עמוס ג] א ע"ש ברש"י (וראה שם פירושי שאר הראשונים), ו) שופטים יא לט-מ, ז) בחקותי ה עי"ש לפנינו נוסחא אחרת מהמובא ברש"י, ח) ב"ר ס ג ויק"ר לז ד, ט) יהושע טו טז, י) שופטים ו לז ועי' תוס' לעיל ג. ד"ה ואילו, כ) יחזקאל א ועי' במד"ר ד א, ל) עיין הגהות מהר"ב רנשבורג לעיל ב:, מ) [תמורה טז. וע"ש נרס"י], נ) עי' לקמן לא., ס) שופטים יב ז, ע) (דה"א ט כ) [כל זה ליתא במ"ר סוף סדר נחקומי], פ) תהלים קמא ז.

הנהות הב"ח

(א) גמ' מליעזר עבד אברהם לכתיב ובנות אנשי העיר יוצאות וגו' והיה הנערה אשר: (ב) שם ולא דברתי זו בתו של יפתח: (ג) רש"י ד"ה והניעו כו' יפתח השקיני בה היה מנחם: (ד) ד"ה והיינו כו' יפתח ליך אלנו מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד ופנחס לא היה רולה לבא אצל יפתח שהוא נביא בב"ר: (ה) ד"ה וכתיב כו' ולא דברתי ליפתח שנאמר מימים ימימה כו' ותיש דלא גרסי הם"ד ויבוא כו' קללה בקין הם"ד ואח"כ מה"ד טל דבר המתבקש לעולם אפילו בימות: (ו) ד"ה פעמים כו' ויש לומר על כפים השמים כו' כל"ל ומיבא על נמחק: (ז) בא"ד מפי רבי הם"ד ואח"כ מה"ד שאלה והזכרה כו' ומיבעי ה"ג סברוה נמחק וע"ב זהו פי' למאי דקאמר שאלה וכו': (ח) תוס' ד"ה שאלה וכו' אימן לו בתו הכי קאמר כל מי וכו': (י) שם ד"ה והיינו וכו' שהיתי מורה ומתיר:

גליון הש"ס

גמ' ר"י היא דאמר משעת הנחתו. תמוה לי אמאי נקט ר"י דבריהם ולא נקט ר"י דמתני' מיו"ט האחרון את"כ מלאתי בעז"ה בספר המכריע (לריא"ז) [לרי"ד] דמחק זה וכל"ל סתם מני ר"י היא[כא]: [מכת"י רש"י ד"ה וכתיב אשר לא צויתי וכו' ולשמים נתכוון. ע' סנהדרין סוף פרק רביעי [לט ע"ב]]: [מכת"י תום' ד"ה שלשה שאלו וכו' אמאי לא חשיב כלב בן יפונה וכו'. וכ"ל פרשה ס' (אות ג) תשיב נאמת ג"כ כלב]:

הגהות וציונים

א] ואמר רב אשי כל ת"ח וכו' וכפטיש יפוצץ סלע" ליתא בכת"י ובכל הדפו"י ולפי שאין הבנה כ"כ לפי"ז למאי דסמיך ליה הא דא"ל ר' אבא לר' אשי אתון וכו' הוסיפו המהרש"א ע"פ הילקו"ש בירמיה (דק"ס), ועי' רש"ש ובמפרשי הע"י: ב] [צ"ל השיבום, יעב"ץ] (גליון): ג] בע"י השיבוהו: ד] בע"י השיבוהו שלא כהוגן ונזדמנה: ה] נוח יותר לומר שפותח (יעב"ץ). ברש"י שבע"י שפותר: ו] בדפו"ר כבנינו (ועי' שבת קיד ע"א): ז] צ"ל מדגני (רש"ש), וכ"ה בדפו"ר: ח] רש"א (גליון), וכ"ה ברש"י שבע"י: ט] צ"ל כדאמרן (כ"ה במהרש"א וברש"י שבע"י), וכאן הס"ד ומה"ד "הנרי אין בגלעד": י] צ"ל במות הבעל לשרוף (גליון): כ] רש"א (גליון): ל] [צ"ל משום דטעו וכ"ה ברש"י שבע"י] (גליון): מ] צ"ל ואית דלא גרסי (ב"ח) האי ולא דברתי דטעו בקרא אחרינא דל"כ אלא אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי (רש"ש, גנזי יוסף): נ] אולי צ"ל ואומר ר"י, דברש"י לפנינו לא נמצא רמז מזה (מנחת יהודה), ועי' מהר"ץ חיות (בילקו"מ) בסיום המסכת: ס] צ"ל יפות: ע] צ"ל פי' הפרי שתחת (וכ"ה בערוך ערך פרצד): פ] כ"ה להדיא לפנינו בתוס' ריי"ד וז"ל לא גרסינן "דאמר משעת הנחתו", אלא הוא ר' יהושע דמתני' בר פלוגתיה דר"א. ועי' רש"ש, קרן אורה, שפ"א, גבורת ארי:

מצאנו ששאל שלא כהוגן, דִּכְתִיב (שמואל א' יז כה) 'וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יַכֶּנּוּ יַעְשְׁרֶנּוּ הַמֶּלֶךְ עֹשֶׁר גָּדוֹל וְאֶת בִּתּוֹ יִתֶּן לוֹ', וְכוּלֹּ היה לקרות שאיש זה יהיה אֲפִילּוּ עֶבֶד כנעני או אֲפִילּוּ מַמְזֵר שאסור להתחתן איתם[יז], ואף על פי כן הֶשִׁיבוֹ הקב"ה בַּהוֹגֶן, וְנִזְדַּמֵּן לוֹ דָּוִד שהיה כשר לנישואין. וּפִתָּח הַגִּלְעָדִי, כשרצה שה' יעזרהו לנצח את בני עמון במלחמה[יח], שאל שלא כהוגן, דִּכְתִיב (שופטים יא לא) 'וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדַּלְתֵי בֵיתִי וגו' לִקְרָאתִי בְּשׁוּבִי בְשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן, וְהָיָה לַה' וְהַעֲלִיתִהוּ עוֹלָה', וְכוּלֹּ היה לקרות שיצא לקראתו אֲפִילּוּ דָּבָר טָמֵא, כגון כלב או חזיר שפסולים להקרבה על גבי המזבח[יט], והקב"ה הֶשִׁיבוֹ שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן, שנִזְדַּמְּנָה לוֹ בִּתּוֹ שיצאה ראשונה לקראתו, וחל עליה נדרו[כ].

הגמרא מוכיחה את יחסו של הקב"ה לנדרו של יפתח מדברי הנביא:

וְהַיְינוּ דְּקָאָמַר לְהוּ - וזו הכוונה במה שאמר ירמיהו הַנָּבִיא לְיִשְׂרָאֵל (ירמיה ח כב), 'הַצֳּרִי [-וכי סממני מרפא[כא]] אֵין בְּגִלְעָד, אִם רוֹפֵא אֵין שָׁם, כִּי מַדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַת בַּת עַמִּי'[כב], ויש לדרוש בכוונת הפסוק, שהקב"ה מתרעם על יפתח מדוע לא הלך אל פנחס שהיה בגלעד והיה החכם שבדור והיה מתיר לו את נדרו, וכן מתרעם הכתוב על פנחס שלא רצה ללכת אל יפתח[כג], ומחמת כן לא הותר נדרו של יפתח על בתו[כד]. ומוכח שלא רצה הקב"ה בקיום הנדר.

מוסיפה הגמרא להוכיח, וּכְתִיב בתוכחה שהוכיח ירמיהו את ישראל בשם ה' (ירמיה יט ה) 'וּבָנוּ אֶת בָּמוֹת הַבַּעַל לִשְׂרֹף אֶת בְּנֵיהֶם בָּאֵשׁ עֹלוֹת לַבָּעַל אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי'. כלומר, שמעולם לא רצה הקב"ה בקרבן כזה, גם לא במקרים שהיה נראה שציוה על כך. מבארת הגמרא, 'אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי', זֶה בְּנוֹ שֶׁל מֵישַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב, שֶׁנֶּאֱמַר כשחשש מישע שישראל ינצחוהו במלחמה (מלכים ב' ג כז) 'וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו וַיַּעֲלֵהוּ עוֹלָה', כדי לְרַצּוֹת את הקב"ה שיעזרהו[כה], ועשה זאת מבלי שהצטוה על כך. 'וְלֹא דִבַּרְתִּי', זֶה יִפְתָּח, שלא דיבר איתו ה' שיקריב את בתו[כו]. 'וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי', זֶה יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם[כז], שאף שציוהו להקריבו, ובכלל מצות ההקרבה היא גם שחיטת הקרבן, לא עלה על ליבו שישחטהו ורק רצה לנסותו מפני קטרוגו של השטן[כח].

★

עתה מביאה הגמרא מה ששאלה כנסת ישראל שלא כהוגן:

אָמַר רַבִּי בָּרֶכְיָה, אַף כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שָׁאֲלָה שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֶשִׁיבָהּ כַּהוֹגֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ו ג) 'וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת ה' כְּשַׁחַר נָכוֹן מוֹצָאוֹ, וְיָבוֹא כַגֶּשֶׁם לָנוּ', דהיינו, שכל הרודף לדעת את ה' יהיה בטוח שימצאהו, כמו שכאשר רואה אדם את תחילת האור בעלות השחר הוא בטוח שבהמשך

טז. **ואף** על פי שאילו היה המכה עבד או ממזר היה יכול שאול שלא לתת לו את בתו, מכל מקום מאחר שסתם את דבריו ואמר 'האיש אשר יכנו' ולא אמר 'האיש הכשר אשר יכנו', נחשב ששאל שלא כהוגן, שכן במקרה של עבד או ממזר לא היו מתקיימים דבריו. מהרש"א (ח"ס ד"ה שאול).

יז. **שבאו** להלחם עם ישראל בטענה שלקחו מהם את ארצם בעלותם ממצרים, כמפורש בנביא (שופטים יא ד-כח).

יח. **רש"י** (ד"ה דנכ). וביאר המהרש"א (ח"ס ד"ה יכול אפילו דנכ), שהכוונה ב'דבר טמא' היא לכל דבר שאינו ראוי לקרבן, כולל אדם, שגם כן נחשב טמא לגבי קרבן, ובאמת היה צריך אוצר החכמה גם שמא יצא אדם. אולם בבן יהוידע (ד"ה יכול) הקשה, מדוע באמת לא ציינה הגמרא שהיה צריך לחשוש שיצא אדם. ותירץ שבקושיא זו אפשר לתרץ קושיא אחרת, מדוע לאליעזר ולשאול השיבו כהוגן, וליפתח לא השיבו כהוגן, אלא ודאי שכיון שהיה יפתח צריך לחשוש שמא יצא דבר טמא, הרי פגע בכך בכבוד שמים, מה שאין כן אליעזר ושאול שלא פגעו בכבוד שמים. וממילא מובן שהגמרא לא אומרת שהיה צריך לחשוש שמא יצא אדם, משום שאדם אינו נקרא דבר טמא [ואין בזה פגיעה בכבוד שמים], שהרי מצאנו שאברהם אבינו חשב שהקב"ה מצוה אותו להקריב את יצחק בנו, ואם כן מוכח שאף שאדם אינו ראוי להקרבה, מכל מקום אינו נקרא דבר טמא, ושלא כשיטת המהרש"א. וראה בילקוט ביאורים תירוצים נוספים לשאלה זו.

יט. **אמנם** נחלקו המפרשים מה היה סופה של בת יפתח, שבמדרש תנחומא (נחוקותי סי' ה) נאמר שיפתח הקריבה לעולה. אך הרד"ק והמצודת דוד (שופטים יא לט) כתבו, שיפתח לא הקריבה לעולה אלא הפרישה מבני אדם [שתהא עוסקת בעבודת ה']. והמלבי"ם (שם) כתב, שקיים בה את הנדר בכך שלא נישאה לאיש.

במדרש (ב"ר פ ג) נאמר שגם כלב בן יפונה שאל שלא כהוגן, שאמר (יהושע יד יד) 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה', ומשמע אפילו יהיה זה ממזר או עבד. ומה שרבי יונתן לא החשיבו, הוא משום שהגמרא (תמורה יד.) העמידה פסוק זה בהלכות שנשכחו בימי אבלו של משה, שכלב הבטיח את בתו למי שיזכר בהן, וידע שלשם כך צריך שתחול עליו רוח הקודש, ואם כן בודאי לא יהיה זה עבד או ממזר, על פי האמור בנדרים (לח.). רש"י (ד"ה וכמיכ) מפי רבו. וכתב המהרש"א (ח"ס ד"ה שהכוונה לְמה שנאמר שם שאין השכינה שורה אלא על המיוחסים שבישראל [אך בענף יוסף (ד"ה שלשה) הגיה ברש"י 'כדאמרינן בפ"י יוחסין' [-בפרק עשרה יוחסין], כשהכוונה לגמרא בקידושין (ע:), בה נאמר שאין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, משום שבגמרא בנדרים לא מוזכר ענין היחוס]. והוסיף רש"י (שם) מפי רבו, שמה שביקש גדעון שלא ירד טל כי אם על גיזת הצמר שהכין [כדי שיהיה זה סימן לכך שיושיע ה' בידו את ישראל כפי שאמר לו], כמבואר בנביא (שופטים ו לז), אין זו שאלה שלא כהוגן, משום שאין בכך תקלה אם לילה אחד לא ירד טל. וראה בילקוט ביאורים מה שכתבו עוד המפרשים בענין אי הזכרת כלב כאן.

כ. **צרי** הוא נטף המוזכר בסממני הקטורת (שמות ל לד), והוא שרף אילן המיוחד לרפואה. מצודת ציון (שם).

כא. **בירמיה** (שם) פירש רש"י את הפסוק על פי פשוטו, שהנביא מתרעם, וכי לא היו לאנשי הגלעד אנשים צדיקים שילמדום כדי שייטיבו את דרכיהם.

כב. **יפתח** מתוך גסות רוחו אמר 'לא אלך אצלו אלא הוא יבוא אצלי, שהרי אני שופט ונגיד', ופינחס אמר 'שהוא יבוא אצלי, שהרי אני נביא ועל ידי יותר נדרו'. ומבואר במדרש (ב"ר פ ג) שלבסוף נענשו שניהם, יפתח נשרו ממנו איבריו בזה אחר זה עד שמת, ופינחס ניטלה ממנו רוח הקודש. תוספות (ד"ה והיינו). אולם רבינו גרשום (ד"ה הצרי) פירש, שהיה ליפתח ללכת אל אליהו [שהיה מיושבי הגלעד, כפי שנאמר במלכים (א' יז א)]. והקשה החתם סופר (ד"ה הצרי), מדוע לא הלך חכם אחר ליפתח להתיר את נדרו. ותירץ, שהתרת הנדר היא כמו הוראה שאסור לאדם להורות במקום רבו, ולכן במקומו של פינחס היה אסור לכל החכמים להתיר את הנדר.

לכאורה ישנה סתירה במדרש, האם הנדר חל והיו צריכים להתירו או שבכלל לא חל. מהרש"א (ד"ה יכול). וביד דוד (ד"ה יפתח) הביא בשם האברבנאל (שופטים יא לט), שאין כוונת המדרש שהיו צריכים ממש להתיר את הנדר, אלא היה צריך לפסוק ליפתח שהנדר מותר.

כג. **והיינו** 'בת עמי' הנזכרת בסוף הפסוק. מהרש"א (ח"ס ד"ה והיינו).

כד. **רש"י** (ד"ה וכמיכ). אולם במלכים (שם) הביא רש"י מהמדרש (פסיקתא דר"כ פ"ג ה), שכשראה מישע שעומדים ישראל לנצחו, שאל את עבדיו 'מה טיבה של אומה זו שנעשים לה נסים כאלה', ואמרו לו 'אברהם אביהם, בן יחיד היה לו, וכשאמר לו הקב"ה הקריבהו לפני, מיד הלך להקריבו'. אמר להם מישע 'אף אני, בן בכור יש לי, אלך ואקריבנו לעבודה זרה'. ונחלקו בזה רב ושמואל בסנהדרין (לט:), האם לשם שמים נתכוון או לשם עבודה זרה, וכתב הגבורות ארי (ד"ה שאמר), שהגמרא כאן נוקטת כמו מי שסובר שלשם שמים נתכוון.

עוד הביא רש"י (ד"ה וכמיכ) את הפסוק בעמוס (ב ו), המונה בין פשעי מואב את שריפת עצמות מלך אדום לעשות מהן סיד. אך ביאר שהכוונה שם למעשה אחר, שנפל מלך אדום בידי מלך מואב, ושרפו את עצמותיו וטחום בקירות הבית, והקב"ה תבע אותם על שנהגו בזיון במלך. וביאר במנחם משיב נפש (נרש"י), שיש שפירשו בפסוק 'ויקח את בנו הבכור' וגו', שמלך מואב לקח את בנו הבכור של מלך אדום [שהיה בידיו] והעלהו לעולה, ורצו לומר שזו כוונת הפסוק הנזכר בעמוס, וכדי להוציא מדעתם כתב רש"י מה שכתב.

כה. **שעל** הפסוק (שופטים יא לט) 'ויעש לה את נדרו אשר נדר והיא לא ידעה איש ותהי חוק בישראל', מזכיר התרגום יונתן את פנחס ויפתח לגנאי, על שלא הלכו זה אצל זה לבטל את הנדר, ואם כן מוכח שהקדוש ברוך לא רצה בהקרבת הבת. רש"י (ד"ה וכמיכ). ובשופטים (שם) כתב רש"י בפירוש הפסוק הנזכר, שגזרו שיותר לא יעשה אדם כן. וגם זו הוכחה שהנדר לא היה רצוי בעיני ה'.

כו. **וראה** בבן יהוידע (ד"ה שאמר) שביאר מדוע דרשה הגמרא לשון 'צויתי' על מישע, 'דיברתי' על יפתח, ו'לא עלתה על ליבי' על אברהם. אמנם רש"י (ד"ה וכמיכ) כתב, שבמדרש תנחומא (נוכר, וירא מ) הלשון הוא, 'אשר לא צויתי' זו בתו של יפתח, שאף על פי שצויתי לו תורה ומצוות, מצוה זו לא צויתי עליו, 'ולא דברתי' זה בנו של מישע מלך מואב, שהרי נכרי היה ואפילו דיבור של חולין לא דיבר עמו ה'.

כז. **שאברהם** עשה סעודה גדולה ביום שיצחק בנו נגמל מהנקה, ובא השטן לפני הקב"ה וקיטרג שמכל הסעודה שעשה, לא הקריב דבר לפני ה', והשיב לו ה', הרי את כל הסעודה עשה בשביל בנו, ואם אני אומר לו לשחוט את בנו מיד ישחטנו. ולכן כתוב (בראשית כב ו) 'ויהי אחר הדברים האלה והאלהים ניסה את אברהם', כמבואר בסנהדרין (פט:).

וכתב השפת אמת (ד"ה ולפ), שרש"י בחומש (כב יב) מביא בשם המדרש שהקב"ה כלל לא אמר לאברהם לשחוט את יצחק אלא רק להעלותו לעולה, שלא כדברי רש"י כאן, ויתכן שישנה מחלוקת בין המדרשים. ובחידושי הגרי"ז (על התורה, בראשית כב יב) הקשה, כיצד יתכן שאברהם יטעה בנבואה, הרי תמיד יודע הנביא ומבין מה שה' מדבר אתו. ותירץ, שאברהם הבין שנצטוה רק להעלות את יצחק לעולה, אלא שמדין 'עולה' הוא צריך להיקרב על גבי המזבח. ואם היה הקב"ה מְצַוֶּה לאברהם לשוחטו, הרי לאחר מכן כשאמר לו לא לשוחטו, אף ש'אונס רחמנא פטריה', מכל מקום לא היה נחשב שקיים את המצוה. אך כיון שאמר לו 'העלהו' ורק מדין הקרבן צריך גם לשוחטו, אף שלאחר מכן אמר לו שלא לשוחטו, מכל מקום נחשב שקיים את המצוה [ולפי זה ניתן לומר שאין מחלוקת בין המדרשים].

עורפילא. גמיס לקיס כך שמן כדלקמן: אפי' לפרצידא דתותי קלא. הגרעין שתחת גושה של קרקע: מהניא. שמתחיל לצמוח ולעלות מיד: עורו פילי. שסומס[ס] סדקי הארץ, ל"ת שמגדלת ומצמחת הגרעינין העומדין בסדקי הקרקע: צורבא מרבנן. גמור חריף, כמו ביעי דלריכן בשכבת בילה (דף ז.), תלמיד חכם זקן לא קרי צורבא אלא ההוא מרבנן קרי ליה: ביון דנבט נבט. שמתחיל לצמוח ולעלות עולה למעלה, כך תלמיד חכם כיון שיצא שמו הולך וגדל למעלה: אורייתא מרתחא ליה. שם לו רושם לב ממוך תורתו ומשים בלבו יותר משאר בני אדם, וקמ"ל דחייבין לדונו לכף זכות: באש. שמחמם כל גופו: בוניה. תלמידי חכמים מקיימי עולם בניניהו[ו]: ברזל. קפדנים וקשים כברזל: שלשה שאלו בו'. משום דרבי ברכיה מיירי בגשמים לקמן נקט לה: ובנות אנשי העיר יוצאות והיה הנערה. משמע הנערה היולאה מחילה מן העיר ויאמר לה השקיני (ג) לה היה מנחש: אפי' חיגרת אפי' סומא. לפי שלא פירש בשמילתו, ומשמע שהיה בעלת מום ולא יבין לה אליעזר ויקחנה: (אלא) השיבוהו כהוגן. וזימנו לו רבקה: דבר טמא. כלב או חזיר: והיינו דאמר להו נביא בו'. מדגלי[ז] ביה קרא ואמר הנני שלח לכם [ח]אליהו הנביא קמי יום הגדול והנורא בו'[ט] שיחזיר לבות אבות על בנים ולבות בנים על אבותם, כדאמרינן[י] הנני שלח לכם אליהו הנביא בשכבת יפתח לילך אצלו מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד ופנחס לא היה רואה לבא אצל יפתח שהוא נביא בג"ר: ח) ד"ה וכמיכ בו' ולא דברתי ליפתח שנאמר מימים ימימה בו' ואין לשון גרסי הכי: (ו) ד"ה ויבוא בו' שלא גרסי לקמן לא.. ס) שופטים יב ז, ע) (דה"א ט כ) [כל זה איתא במ"ק סוף סדר מקומי'], פ) תהלים קמא ז.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' אליעזר עבד אברהם דכתיב ובנות אנשי העיר יוצאות וגו' והיה הנערה אשר: (נ) שם ולא דברתי זו בתו של יפתח: (ג) רש"י ד"ה ונטות בו' השקיני בה היה מנחש: (ד) ד"ה והיינו בו' יפתח ליך אצלו מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד ופנחס לא היה רואה לבא אצל יפתח שהוא נביא בג"ר: 18/06/2018ה) ד"ה וכמיכ בו' ולא דברתי ליפתח שנאמר מימים ימימה בו' ואין לשון גרסי הכי: (ו) ד"ה ויבוא בו' ול

תצא השמש על הארץ, וכן שישפיע ה' עלינו את רוב טובו כגשם היורד בשפע ומרוה את האדמה[כח]. וְאָמַר לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לכנסת ישראל, בִּתִּי, אַתְּ שׁוֹאֶלֶת דָּבָר שֶׁפְּעָמִים מִתְבַּקֵּשׁ וּפְעָמִים אֵינוֹ מִתְבַּקֵּשׁ - את מבקשת שאשפיע עליך כגשם, שמתבקש בחורף אך הוא סימן קללה בקיץ[כט], וזו בקשה שאינה כהוגן, אֲבָל אֲנִי אֶהֱיֶה לָךְ כְּדָבָר הַמִּתְבַּקֵּשׁ [-הרצוי] לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יד ו) 'אֶהְיֶה כַּטַּל לְיִשְׂרָאֵל', שכן הטל נצרך לעולם, אפילו בקיץ. ובכך השיבה הקב"ה כהוגן.

וְעוֹד שָׁאֲלָה כנסת ישראל מהקב"ה שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן, והשיבה כהוגן, שֶׁאָמְרָה לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם 'שִׂימֵנִי כַחוֹתָם עַל לִבֶּךָ כַּחוֹתָם עַל זְרוֹעֶךָ' (שה"ש ח ו). כלומר, תראה ותזכור אותי כפי שאדם רואה וזוכר את החותם הנתון על לבו או על זרועו. וְאָמַר לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, בִּתִּי, אַתְּ שׁוֹאֶלֶת דָּבָר שֶׁפְּעָמִים נִרְאָה, כשהאדם הולך ערום והחותם מגולה, וּפְעָמִים אֵינוֹ נִרְאָה, כשהוא לבוש והחותם מכוסה, וזו בקשה שאינה כהוגן, אֲבָל אֲנִי אֶעֱשֶׂה לָךְ דָּבָר שֶׁנִּרְאֶה לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מט טז) 'הֵן עַל כַּפַּיִם חֲקוֹתִיךְ', כלומר, אחקוק את דמותך על כפות ידי, וכפות ידיו של אדם תמיד נראות, אף כשהוא לבוש[ל].

★

שנינו במשנה, אֵין שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים כּוּ' אלא סמוך לגשמים.

סַבְרוּהָ - סברו בני הישיבה לומר, שְׁאֵלָה וְהַזְכָּרָה חֲדָא מִילְּתָא [-דבר אחד] הִיא. כלומר, כשהמשנה אומרת 'אין שואלין את הגשמים', כוונתה להזכרת הגשמים שאינה נאמרת אלא סמוך לגשמים[לא]. מבררת הגמרא, מַאן תַּנָּא - מיהו התנא הסובר שמתחילים להזכיר את הגשמים רק סמוך לגשמים. משיבה הגמרא, אָמַר רָבָא, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הִיא, דְּאָמַר בברייתא שהובאה לעיל (ג:) שמתחילים להזכיר גבורות גשמים מִשְׁעַת הַנָּחָתוֹ של הלולב, כלומר משמיני עצרת שבו מניחים את הלולב מליטלו, שזמן זה סמוך לגשמים[לב]. אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי לרבא, אֲפִילּוּ תֵּימָא - אפילו אם תאמר שמשנתנו היא כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר, שאמר במשנתנו שמזכירים גשמים כבר מיום טוב ראשון של סוכות, ניתן ליישבה ששְׁאֵלָה לָחוּד וְהַזְכָּרָה לָחוּד. כלומר, אין כוונת המשנה להזכרת הגשמים אלא לשאלת הגשמים, שלגביה מודה רבי אליעזר שמתחילה סמוך לגשמים[לג].

הגמרא מביאה לשון אחר בדיון לגבי משנתנו:

וְאִיבָּא דְּאָמְרִי - יש ששנו זאת כך, לֵימָא - האם יש לומר ששאלה והזכרה דבר אחד הן, וכוונת המשנה לומר שאין מזכירים את הגשמים אלא סמוך לזמנם,

אוצר החכמה

כח. **מצודת דוד** (שם).

כט. **רש"י** (ד"ה ויגוף). וראה בילקוט ביאורים כיצד ביארו המפרשים את המשמעות הרוחנית של הגשם והטל.

ל. **רש"י** (ד"ה פעמים). ועוד פירש מפי רבו, ש'כפים' היינו השמים, והכוונה היא לצורת האדם שיש בכסא הכבוד, שהיא כנגד כנסת ישראל, וכפי שמצאנו לשון זה באיכה (ג מ) 'נשא לבבנו אל כפים אֶל אֵל בשמים'. ושם פירש רש"י ש'כפים' אלו העננים, וכפי שנאמר (מלכים ב' יח מד) 'והנה עב קטנה ככף איש עולה'.

לא. **רש"י** (ד"ה קנרוה). וביאר התוספות רי"ד (ד"ה קנרוה), שסברה כן הגמרא משום שלהלן (י.) כותבת המשנה אימתי זמן שאלת גשמים, ומשמע שרק שם מתחילים לעסוק בזה, אך משנתנו עוסקת בזמן ההזכרה בלבד. ובגבורות ארי (ד"ה קנרוה) כתב בביאור סברת הגמרא, שמאחר שהרישא של המשנה עוסקת בהזכרה וכן הסיפא, לא מסתבר שבאמצע המשנה עוסקת בשאלה.

לב. **שמאחרי** החג ואילך הוא זמן הגשמים. רש"י (ד"ה רבי). אולם לעיל (ג: ד"ה משעת) כתב, שהיינו יום שביעי של סוכות, שבו מברכים על הלולב בפעם האחרונה, ומשום כך הגיה המלאכת שלמה (מ"ג) ברש"י כאן 'דהיינו יום שביעי'. והמרומי שדה (לעיל ג: ד"ה משעת) ביאר, שגם כאן נקט רש"י שמזכירים בשביעי, ומה שכתב 'יום שמיני' היינו לומר שזה זמן הגשמים, וממילא היום השביעי נחשב 'סמוך לגשמים' שבו מתחילים להזכיר. והקשה רבי עקיבא איגר (ד"ה מתן), מדוע הביא רבא את דברי רבי יהושע שבברייתא ולא את דבריו במשנתנו 'מיום טוב האחרון של חג'. וכתב, שאכן בספר המכריע לריא"ז מחק את התיבות 'משעת הנחתו'. וכן מחקן התוספות רי"ד (ד"ה מתן), וכתב שהכוונה לרבי יהושע שבמשנה. ובגבורות ארי (ד"ה ממר) תירץ, שרבא נקט בדעת רבי יהושע בברייתא שמתחילים להזכיר את גשמים כבר מהיום השביעי של החג, לא כפי שסבר ברישא של משנתנו, ולפיכך העמיד את המשך משנתנו כדברי רבי יהושע בברייתא, שהרי שם שנינו שמתחילים 'סמוך לגשמים', והיינו ביום השביעי, שכן היום השמיני הוא כבר זמן הגשמים ממש.

לג. **ביארנו** את הסוגיא על פי רש"י. אך רבינו גרשום (ד"ה מתן) ורבינו חננאל (ד"ה מתן) פירשו את דברי הגמרא 'שאלה והזכרה חדא מילתא היא', דהיינו ששתיהן מתחילות באותו יום, ולא ש'שאלה' המוזכרת במשנתנו היינו הזכרה. והם מבארים, שלפיכך סבר רבא שמשנתנו על כרחך כרבי יהושע שמזכירים החל מהיום השביעי של סוכות, שכן מתפללים בו תפילה של חול ששייך לשאול בה בברכת השנים, ומה שאין כן לרבי אליעזר שמזכירים ביום טוב שאין בו ברכת השנים. אולם אביי דחה שאין כוונת המשנה לומר שזמן שתיהן שוה. וכן כתב בפירוש הר"א (ד"ה קנרוה).

עורפילא. גמיס לקיס כך שמן כדלקמן: אפי' לפרצידא דתותי קלא. הגרעין שמחת גושה של קרקע: מהניא. שמתחיל לנענע ולעלות מיד: עורו פילי. שפומס[ה] סדקי המרן, ל"ת שמגדלת ומלמחת הגרעיני העומדין בסדקי הקרקע: צורבא מרבנן. גמור חריף, כמו ביעי דלריכין בפסכת בילה (דף ז.), תלמיד חכם זקן לא קרי לורמא אלא ההוא מרבנן קרי ליה: ביון דנבט נבט. שמתחיל לנענע ולעלות עולה למעלה, כך תלמיד חכם כיון שילא שמו הולך וגדל למעלה: אורייתא מרתחא ליה. שים לו רומב לב ממוך תורתו ומשים ללבו יומר משאר בני אדם, וקמ"ל דחייבין לדוגו לכף זכות: באש. שמממס כל גופו: בוניה. תלמידי חכמים מקיימי עולם בניניהו[ו]: ברזל. קפדנים וקשים כברזל: שלשה שאלו בו'. משום דרבי ברכיה מיירי בגשמים לקמן נקט לה: ובנות אנשי העיר יוצאות והיה הנערה. משמע הנערה היולאה מחילה מן העיר ויאמר לה השקיני (ג) לה היה מנחש: אפי' חיגרת אפי' סומא. לפי שלא פירש בשמילתו, ואפשר שהיה בעלת מום ולא ידין בה אליעזר ויקחנה: (אלא) השיבוהו כהוגן. וזימנו לו רבקה: דבר טמא. כלב אילמה מזיר: והיינו דאמר להו גביא בו'. מדגלי[ז] ביה קרא ואמר הנרי אין בגלעד [ח] אלמא לאו הוי ניחא קמי שמיא, כדאמרינן[ט] הנרי אין בגלעד] פנחס היה שם והיה יכול להחיר נדרו אלא שלא רלה יפתח לילך אצלו (ד) והוא לא רלה לבוא אצל יפתח, בגרחשית רבה[י]: ובתיב אשר לא צויתי. בירמיה כתיב בפרשת בקבוק ובנו אח בת בעות (המופת אשר בגיא בן הנם[יא]) לשרוף את (בנותיהם ואת) בניהם באש אשר לא [צויתי ולא][יב] דברתי ולא עלתה על לבי, שלא תאמרו הלא זה כמו כן הקב"ה ליפתח ומישע ואבדהם, כי מעולם לא לויתי למישע לשרוף את בני בנם, לכתיב ויקח את בנו הבכור, ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם שלא כהוגן והקב"ה השיבה כהוגן שנא' (ה) ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו אמר לה הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם שנאמר[יג] אהיה כטל לישראל ועוד שאלה שלא כהוגן אמרה לפניו רבש"ע[יד] שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם שנאמר[טו] הן על כפים חקותיך: אין שואלין את הגשמים כו': סברוה שאלה והזכרה חדא מילתא היא מאן תנא אמר רבא[טז] ר' יהושע היא דאמר[יז] משעת הנחתו א"ל אבי אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד ואיכא דאמרי לימא רבי

עורפילא אפילו לפרצידא דתותי קלא מהניא ליה מאי עורפילא עורו פילי. ואמר רבא האי צורבא מרבנן דמי לפרצידא דתותי קלא דכיון דנבט נבט ואמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר[א] הלא כה דברי כאש נאם ה' ואמר רב אשי[ב] כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח שנא'[א] וכפטיש יפוצץ סלע[ב] א"ל רבי אבא לרב אשי אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב[ב] ארץ אשר בניניהו ברזל אל תקרי אבניה אלא בוניה אמר רבינא אפ"ה מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא שנאמר[ג] והסר כעס מלבך וגו'. א"ר שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן שלשה שאלו שלא כהוגן לשנים השיבוהו[ד] כהוגן לאחד השיבוהו שלא כהוגן ואלו הן אליעזר עבד אברהם ושאול בן קיש ויפתח הגלעדי אליעזר עבד אברהם דכתיב (ו) [ד] והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך וגו' יכול אפי' חיגרת אפי' סומא השיבו[ג] כהוגן ונזדמנה לו רבקה שאול בן קיש דכתיב[ה] והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו יכול אפי' עבד אפילו ממזר השיבו[ג] כהוגן ונזדמן לו דוד יפתח הגלעדי דכתיב[ו] והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגו' יכול אפילו דבר טמא השיבו שלא כהוגן נזדמנה[ז] לו בתו והיינו דקאמר להו נביא לישראל[ח] הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם וכתיב[ט] אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב שנאמר[י] [יא] ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה ולא דברתי (ג) זה יפתח ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם אמר רבי ברכיה אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והקב"ה השיבה כהוגן שנא'[יב] ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו אמר לה הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם שנאמר[יג] אהיה כטל לישראל ועוד שאלה שלא כהוגן אמרה לפניו רבש"ע[יד] שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שנראה ופעמים אינו נראה אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם שנאמר[טו] הן על כפים חקותיך: אין שואלין את הגשמים כו': סברוה שאלה והזכרה חדא מילתא היא מאן תנא אמר רבא[טז] ר' יהושע היא דאמר[יז] משעת הנחתו א"ל אבי אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד ואיכא דאמרי לימא רבי

עורפילא. היינו גשם דק שפילו לפרלידא דתותי קלא מהניא כמו שמה שמתחת הקרקע: **מאי עורפילא עורו פילי.** פי' פרלידא זו גרעין שהוא מתחת המחן היינו מעוררן ומלמיחן פילי פי' חותן העומדים בסדקי המרן:

שלשה שאלו שלא כהוגן. שליעזר שחול ויפתח וא"ת לחמי לא תשיב[ט] כלב בן יפונה שאמר[יט] לשכר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לשחה לחמי לא פריך כמו הכא יכול ממזר או עבד וי"ל דהא דקאמר כלב שיתן לו (ט) הקב"ה כל מי שיכול למזור חותן הלכות שעשחו בימי חבלו של משה שתן לו עכסה בתי וי"מ דלכך נקראת[כ] עכסה שכל הרוחה חותה כועס על חשתו וזהו ולחי משוס שניעות ימירא דקא חזו בה והיה שותן זכותה וזכות בילה מסתייע לא מזדווגין לה אלא כפי מעשיה כדאיתא בסוטה (דף ג.) לחין מזווגין וכו': **יכול** אפי' חיגרת או סומא. תימה לחחי לא נקט הכא גבי אליעזר עבד שברהם כמו לקאמר גבי שאול בסמוך יכול אפי' ממזרת או שפחה וכו' ואמר רש"י[כא] משום דגבי אליעזר לא שייך עדיין ממזרת דהא לא נתנה תורה אי נמי דגבי אשה לא שייך עלמא אלא ליופי[כב] ות"ת היכי קאמר דשאל אליעזר אלא הוא לא רבקה שאול בן קיש ואמר אלא הטי נא כדך ומש ירמה שתהא חיגרת או סומא לא יאמר לה וי"ל דה"פ יכול אפילו חיגרת ואפילו סומא יכול אפי' חיגרת שיהיה לה אפילו רגל של עץ והוא לא יהא רואה או סומא כגון שיש לה עיניס יפיס[כג] ואינה רואה כלל: **והיינו** דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם. כלומר להחיר נדרו ליפתח והא הוה פנחס ואחחי לא הלך אצלו שחני שופט ונגיד אלא פנחס אמר לא לויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם אמר רבי ברכיה אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והקב"ה השיבה כהוגן שנא' ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו אמר לה הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם שנאמר אהיה כטל לישראל ועוד שאלה שלא כהוגן אמרה לפניו רבש"ע שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך א"ל הקב"ה בתי את שואלת דבר שנראה ופעמים אינו נראה אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם שנאמר הן על כפים חקותיך: אין שואלין את הגשמים כו': סברוה שאלה והזכרה חדא מילתא היא מאן תנא אמר רבא ר' יהושע היא דאמר משעת הנחתו א"ל אבי אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד ואיכא דאמרי לימא רבי

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) [עי' מוספות סוכה נב. ד"ה מס נרחל], ו) [סנהדרין דף לט:], ז) [לעיל ג:], ח) [פרשת חיי שרה] פרשה ס אות ג ע"ש, ט) [עמוס ג] א ע"ש ברש"י (וראה שם פירושי שאר הראשונים), י) שופטים יא לט-מ, יא) בחקותי ה ע"ש לפנינו נוסחא אחרת מהמובא ברש"י, יב) ב"ר ס ג ויק"ר לז ד, יג) יהושע טו טז, יד) שופטים ו לז ועי' תוס' לעיל ג. ד"ה ואילו, טו) יחזקאל א ועי' במד"ר ד א, טז) עיין הגהות מהר"ב רנשבורג לעיל ב:, יז) [תמורה טז. וע"ם נרס"י], יח) עי' לקמן לא., יט) שופטים יב ז, כ) (דה"א ט כ) [כל זה חיסח נמ"ל סוף סדר נמקומי], כא) תהלים קמא ז.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שליעזר עבד שברהם לכתיב ובנות אנשי העיר יוצאות וגו' והיה הנערה שאר: (ב) שם ולא לברתי זו בתו של יפתח: (ג) רש"י ד"ה וכנוע כו' השקיני בה היה מנחש: (ד) ד"ה והיינו כו' יפתח לילך אצלו מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד ופנחס לא היה רואה לבא אצל יפתח שהוא נביא בב"ר: (ה) ד"ה וכתיב כו' ולא דברתי ליפתח שנאמר מימים ימימה כו' ושיח ולא עלתה על לבי: (ו) ד"ה ויבוא כו' בס"ד ואח"כ מה"ד על שרפו עלמות מלך אדום וכו' ואח"כ ד"ה דבר המתבקש לעולם אפילו בימות: (ז) ד"ה פעמים כו' ויש לומר על כפים השמים כו' כל"ל ושיבא על נמחק: (ח) בא"ד מפי רבי הס"ד ואח"כ מה"ד שאלה והזכרה כו' ושיבות ה"ג סנהדרין נמחק וע"ב זהו פי' לשאי דקאמר שאלה וכו': (ט) תוס' ד"ה שלשה שאלו וכו' אמאי לא חשיב כלב בן יפונה וכו'. ועב"ר פרשה ס' (אות ג) משיב נחמת ג"כ כלב:

הגהות וליונים

ט] "ואמר רב אשי כל ת"ח וכו' וכפטיש יפוצץ סלע" ליתא בכת"י וכבל הדפו"י ולפי שאין הבנה כ"כ לפי"ז למאי דסמיך ליה הא דא"ל ר' אבא לר' אשי אתון וכו' הוסיפו המהרש"א ע"פ הילקו"ש בירמיה (דק"ס), ועי' רש"ש ובמפרשי הע"י: י] [צ"ל השיבום, יעב"ץ] (גליון): יא] בע"י השיבוהו: יב] בע"י השיבוהו שלא כהוגן ונזדמנה: יג] נוח יותר לומר שפותח (יעב"ץ). ברש"י שבע"י שפותר: יד] בדפו"ר בבנינו (ועי' שבת קיד ע"א): טו] צ"ל מדגני (רש"ש), וכ"ה בדפו"ר: טז] רש"א (גליון), וכ"ה ברש"י שבע"י: יז] צ"ל כדאמרן (כ"ה במהרש"א וברש"י שבע"י), וכאן הס"ד ומה"ד "הצרי אין בגלעד" לשרוף (גליון): יח] רש"א (גליון): יט] [צ"ל משום דטעו וכ"ה ברש"י שבע"י] (גליון): כ] צ"ל בשום הבעל לשרוף (גליון): כא] רש"א (גליון): כב] צ"ל משום דטעו וכ"ה ברש"י שבע"י] (גליון): כג] צ"ל ואית דלא גרסי (ב"ח) האי ולא דברתי דטעו בקרא אחרינא דל"כ אלא אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי (רש"ש, גנזי יוסף): כד] אולי צ"ל ואומר ר"י, דברש"י לפנינו לא נמצא רמז מזה (מנחת יהודה), ועי' מהר"ץ חיות (בילקו"מ) בסיום המסכת: כה] צ"ל יפות: כו] צ"ל פי' הפרי שתחת (וכ"ה בערוך ערך פרצד): כז] כ"ה להדיא לפנינו בתוס' רי"ד וז"ל לא גרסינן "דאמר משעת הנחתו", אלא הוא ר' יהושע דמתני' בר פלוגתיה דר"א. ועי' רש"ש, קרן אורה, שפ"א, גבורת ארי:

רבינו גרשום

עורפילא. מיטרא דקה. פרצידא. גרגר: דתותי קלא. תחת קרקע קשה: עורו פילי התעוררו בקעים כלומר שמכניס המטר דקה בבקעים ומוליא התבואה שבהם: כיון דנבט שבקע ויולא אף ת"ח כיון שיולא שמו בעולם שוב הולך וגדול בכל שעה: [המשך בע"ב]

תורה אור השלם

א) הֲלוֹא כֹה דְּבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט]

ב) אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהָרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת: [דברים ח, ט]

ג) וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ כִּי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת הָבֶל: [קהלת יא, י]

ד) וְהָיָה הַנַּעַר אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי: [בראשית כד, יד]

ה) וַיֹּאמֶר אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַרְאִיתֶם הָאִישׁ הָעֹלֶה הַזֶּה כִּי לְחָרֵף אֶת יִשְׂרָאֵל עֹלֶה וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יַכֶּנּוּ יַעְשְׁרֶנּוּ הַמֶּלֶךְ עֹשֶׁר גָּדוֹל וְאֶת בִּתּוֹ יִתֶּן לוֹ וְאֶת בֵּית אָבִיו יַעֲשֶׂה חָפְשִׁי בְּיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' יז, כה]

ו) וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדַּלְתֵי בֵיתִי לִקְרָאתִי בְּשׁוּבִי בְשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה לַיְיָ וְהַעֲלִיתִהוּ עוֹלָה: [שופטים יא, לא]

ז) הַצְּרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רֹפֵא אֵין שָׁם כִּי מַדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַת בַּת עַמִּי: [ירמיה ח, כב]

ח) וּבָנוּ אֶת בָּמוֹת הַבַּעַל לִשְׂרֹף אֶת בְּנֵיהֶם בָּאֵשׁ עֹלוֹת לַבַּעַל אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי: [ירמיה יט, ה]

ט) וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִמְלֹךְ תַּחְתָּיו וַיַּעֲלֵהוּ עֹלָה עַל הַחֹמָה וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּסְעוּ מֵעָלָיו וַיָּשֻׁבוּ לָאָרֶץ: [מלכים ב ג, כז]

י) וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ כְּשַׁחַר נָכוֹן מוֹצָאוֹ וְיָבוֹא כַגֶּשֶׁם לָנוּ כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֶה אָרֶץ: [הושע ו, ג]

יא) אֲהֻבָה כַמֹּל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן: [הושע יד, ו] ל) שִׂימֵנִי כְחוֹתָם עַל לִבֶּךָ כַּחוֹתָם עַל זְרוֹעֶךָ כִּי עַזָּה כַמָּוֶת אַהֲבָה קָשָׁה כִשְׁאוֹל קִנְאָה רְשָׁפֶיהָ רִשְׁפֵּי אֵשׁ שַׁלְהֶבֶתְיָהּ: [שיר השירים ח, ו] טו) הֵן עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתַיִךְ חוֹמֹתַיִךְ נֶגְדִּי תָּמִיד: [ישעיה מט, טז]

ואמר ר' אלעזר הלכה כר"ג דאמר דאין שואלין עד שבעה וכו'. פירוש ואת אמרת הלכה כר' יהודה דהא דקאמר ממתני' רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג המרינן מזכיר והרחמן הוא מזכיר ומדמינן לעיל שאלה להזכרה לפריך ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים עד שיעבור וכו': **והא** אמר רבי יוחנן במקום ששואלין הגשמים מזכיר. ומשני התם להפסקה פי' דמקום שמפסיק מלשאול מפסיק מלהזכיר אבל מתחיל קודם להזכיר וטעמא הוי להזכרה הוה ליעוי שאלה ומ"ה ליכא מאן מזכיר קודם: **הא** לן. פירוש לבני נבל (ז) [א] עד לאחר שבעה דמרחשון דאית להו פירי דנדרת ונמרון ליכא מאן דהא יכולים פירומיהן להיות יבשים גלא הולכה למדבר: **והא** להו. כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול:

רבי יהושע היא דאמר משעת הנחתו אמר רבא אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד: רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה כו': ורמינהו [ו] עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר אומר עד [ח] שיעבור ניסן אמר רב חסדא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר מישאל שאיל ואזיל להזכיר ביו"ט הראשון פסיק אמר עולא הא דרב חסדא קשיא [ט] כחומץ לשינים וכעשן לעינים ומה במקום שאינו שואל מזכיר במקום ששואל אינו דין שיהא מזכיר אלא אמר עולא תרי תנאי אליבא דר' יהודה רב יוסף אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור שליח צבור ראשון היורד ביו"ט ראשון של פסח א"ל אביי שאלה ביו"ט מי איכא א"ל אין שואל מתורגמן וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לצבור אלא מחוורתא כדעולא רבה אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור זמן שחיטת הפסח וכתחילתו כן סופו מה תחילתו מזכיר אע"פ שאינו שואל אף סופו מזכיר אע"פ שאינו שואל א"ל אביי בשלמא תחילתו מזכיר (ג) הזכרה נמי ריצוי שאלה היא אלא סופו מאי ריצוי שאלה איכא אלא מחוורתא כדעולא. א"ר אסי א"ר יוחנן [י] הלכה כר' יהודה א"ל ר' זירא לר' אסי ומי אמר רבי יוחנן הכי והתנן [יא] בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו [יב] וא"ר אלעזר [יג] הלכה כרבן גמליאל א"ל [יד] גברא אגברא קא רמית איבעית אימא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר והאמר ר' יוחנן במקום ששואל מזכיר ההוא להפסקה איתמר והאמר ר' יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול פסק מלשאול פוסק מלהזכיר אלא לא קשיא [טו] הא לן הא להו מאי שנא לדידן דאית לן פירי ברברא לדידהו נמי אית להו עולי רגלים כי קא"ר יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים השתא דאתית להכי הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים [טז] כאן בזמן שאין בית המקדש קיים ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן אמר רב מתחיל במוספין ופוסק במנחה ערבית ושחרית וחוזר [יז] במוספין אמר להו שמואל פוקו ואמרו ליה לאבא אחר שעשיתו קודש תעשהו חול אלא אמר שמואל מתחיל במוספין ובמנחה ופוסק ערבית ושחרית וחוזר ומתחיל במוספין רבא

למחר במוספין פוסק השאלה בתפלת מנחה של ערב [יח] יו"ט הרחמן, והזכרה שיכול להזכיר ביום טוב מזכיר על תפלת מוסף של יום טוב הרחמן: בתחילתו. שהוא מזכיר תחלה ביום טוב מחרון של חג ומינו שואל עד למחר החג, (ה) כך בסופו מינו שואל במנחה ערב יו"ט הרחמן ומזכיר עד מוסף של יו"ט רחמן, והכא ליכא למיפרך שאלה ביו"ט מי איכא: דהזכרה נמי צורך שאלה היא. שמרחה תחילה לפי שא"א לו לשאול ביו"ט, וכיון דליכא שאלה מצטריה הוא לרציוי בעלמא: אבל סופו. למה הוא מזכיר הואיל ומינו צריך לשאול מכאן ואילך, הא כיון דלפסקה מתחילה גלית מדעתך דלא ניחא לך בהו ומאי מזכיר: הלכה כרבי יהודה. דלמר העובר לפני התיבה וכו': מי אמר רבי יוחנן הכי. דהלכה כרבי יהודה דמזכיר ביו"ט האחרון. דלמר זמן גשמים כו': הלכה כרבן גמליאל. דלמינו שואל עד שבעה במרחשון, וקא ס"ד דבמקום שהוא שואל מזכיר עד למשני לקמן: כאן לשאול. בשבעה במרחשון: כאן להזכיר. מיו"ט האחרון, ור' יוחנן היא דרבי אלעזר: והא א"ר יוחנן במקום ששואל מזכיר. (ו) במקום שמינו שואל מינו מזכיר, והיכי מ"ר יוחנן דהלכה כר' יהודה שמזכיר ביו"ט האחרון הא ליכא שאלה, דאין אומר ברכת השנים ביו"ט: להפסקה איתמר. דבשהוא מפסיק לשאלה בערב הפסח פוסק נמי להזכרה, דהכי משמע במקום ששואל מזכיר: והא תרוייהו איתמר. התחלה והפסקה: יתחיל לשאול. דהיינו בחול שיכול לשאול: פסק מלשאול. בערב הפסח פוסק מלהזכיר, אלמא לא קבירא ליה כרבי יהודה, והיכי אמר הלכה כמותו: הא לן והא להו. לבני בבל יש להם תפוחה בשלשה ימים ולא קשיא כאן בזמן שאין בית המקדש קיים כאן בזמן שבית המקדש קיים: **מתני'** אין מזכירין עד שבעה במרחשון, ואם שואלים, כדאמר רבי יוחנן מתחיל להזכיר מתחיל בברכת השנים ומוסיף במארי מזכירין בי"ט האחרון כרבי יהודה דאמר רב מסי הלכה כמותו: **בדברא.** מדבר, כלומר בשדות: **אית להו עולי רגלים.** ואם ירדו להן גשמים קשה להן בחזירתן: **אלא כי א"ר יוחנן.** הלכה כר' יהודה דמזכיר מיו"ט האחרון כו', בזמן שאין בהמ"ק קייס וליכא עולי רגלים מזכיר: **כאן בזמן שבית המקדש קיים.** דליכא עולי רגלים מינו מזכיר עד ז' במרחשון: **אנן דאית לן תרי יומי.** שני ימים טובים האחרונים, שמיני שפק שביעי ומשיעי שפק שמיני, לרבי יהודה דאמר מיו"ט האחרון בחזיה מהן מזכיר: **מתחיל במוסף** של שמיני שפק שביעי, דשמע יו"ט האחרון הוא: ופוסק במנחה. שמע שביעי חול הוא, ואין זמן הזכרה עד מוסף של מחר: **ופוסק נמי בערבית ושחרית.** של משיעי שפק שמיני: לאבא. מחרי: לאחר שעשיתו קודש. לשמיני שפק שביעי, שהזכרת בו גבורות גשמים לרבי יהודה מיו"ט האחרון: תעשהו חול. בתמיה, שמפסיק במנחה של אותו היום: ופוסק ערבית ושחרית. ללמד שיהיו תפלה של אותו היום:

והזכרה לחוד דמזכירין ביום ראשון ושואלין בחולו של מועד. **אמר רבא [אפילו תימא] ר' אליעזר היא** דאמר הזכרה ביו"ט הראשון ולא מצי למישאל ביה שהרי אין מתפלל אתה חונן. דראשון מזכיר וה"ה שואל[ו]. **ר"י אמר עד שיעבור הפסח** והיכי אמר במתני' שאינו שואל אלא עד יום ראשון של פסח. **כאן לשאול כאן להזכיר.** הא דאמר ר' יהודה במתניתין הראשון מזכיר ביו"ט ראשון של פסח היינו להזכיר אבל לשאול יכול לשאל עד שיעבור הפסח: **במקום שאינו שואל מזכיר.** שהרי מתחיל להזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **מקום שהוא שואל** דקאמרת דשואל עד שיעבור הפסח: **על אחת כמה וכמה שיזכיר** (ומתרץ) [והיכי תריץ] רב חסדא דרבי יהודה קאמר שאינו מזכיר אלא עד יום ראשון של פסח וה"ה לשאלה ו) דפרכת האמר ר' יהודה ששואל עד שיעבור הפסח **תרי תנאי ואליבא דר"י: עד שיעבור ש"ץ ראשון של יו"ט ראשון** היינו נמי כדאמר ר' יהודה במתניתין הראשון [מזכיר האחרון] אינו מזכיר וה"ה לשאלה: **שאלה ביו"ט מי איכא** דקאמרת דקאמר ר' יהודה ביו"ט ראשון שואל והא אינו מתפלל אתה חונן והיאך אמר שאלה בברכת השנים. **שואל במתורגמן** המתרגם דרשה ביו"ט של פסח אומר שאלה בדרשה: **דבר שאינו צריך לצבור** כלומר שאין הצבור שואלין בתפלתן היאך ישאל המתורגמן **אלא כדעולא** דלא תריץ ליה עד שיעבור ש"ץ אלא לאחר הפסח ממש: **עד שיעבור זמן שחיטת פסח** דהיינו י"ד אבל ביו"ט ראשון אינו שואל והאי דקאמר ר' יהודה במתניתין עד יו"ט הראשון היינו להזכרה ולא לשאלה **מה תחלתו מזכיר אע"פ שאינו שואל** שמזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **אף סופו מזכיר.** עד יום ראשון ואינו שואל אלא עד י"ד: **דהזכרה נמי ריצוי שאלה היא** כלומר להכי מזכיר בחג הואיל ועתיד לשאול בששים בתקופה שלפניו. **מאי ריצוי שאלה איכא** והא ג) עדיין הוא עתיד לשאול אלא מכיון שפסק מלשאול שוב אינו מזכיר **אלא כדעולא** דתריץ עד שיעבור הפסח ממש והא דא"ר יהודה במתני' עד יום ראשון של פסח ג) היינו להזכרה ולא לשאלה. **הלכה כר' יהודה** דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **כאן לשאול כאן להזכיר** הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו להזכרה שמתחיל

חשק שלמה על רבינו גרשום ו) נרלה דל"ל אלא אמר עולא הא דפרכת וכו'. ז) נרלה דל"ל והא תו מינו עתיד לשאול וכו'. ח) הדבר תמוה דהא מי' זה כבר דמי הגמ' לעיל ועולא הא מתרץ דתני מתני אליבא דר"י ור"ש.

עין משפט נר מצוה

יא א מיי' פ"ג מהל' תפלה הל' טז סמג עשין יט טוש"ע ס"ח סי' קיז סעיף ח:

הגהות וציונים

ח) גי' הרא"ש א"ר יוסי בר חנינא הלכה כו' (גליון): **ג)** בכת"י נוסף וחוזר ומתחיל (וכמו להלן): **ג)** בדפו"ר בתפלת ערבית של לילי יו"ט וכו', ולפי שנמצא לפי"ז דברי רש"י סותרין א"ע הגיה המהרש"א כלפנינו (דק"ס), ועי' הג' הב"ח באופן אחר דפי' זה הוא לשון אחר וכפי' הרגמ"ה עי"ש, ועי' גבורת ארי וקרן אורה: **ד)** בכת"י ומזכיר במנחה: **ה)** נדצ"ל סופו: **ו)** כ"ה הגירסא בדפו"ר ולהג' הב"ח באות הקודם היינו כהל"א ברש"י לעיל, פנינו ברש"י הוא ע"פ המהרש"א (עי' אות ג): **ז)** נראה קצת דהתיבות "דראשון מזכיר וה"ה שואל" שייך להלן אחרי תיבות והיכי אמר במתני':

גליון הש"ס

גמ' כאן בזמן שאין בית המקדש קיים. עי' יומא דף יג ע"ס תוס' ד"ה הלכה:

הגהות הגר"א

[א] תוס' ד"ה הא לן פי' לבני בבל אין שואלין עד שבעה. כל"ל (ועמ"ש רבינו בפ"ח סימן קי"ד):

תורה אור השלם

א) בַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו: [משלי י, כו]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

ששאלו שלא כהוגן אליעזר שאול ויפתח וכלב ופשטיה כיון דשאול וכלב שוין דתרוייהו נתינת [בתם חשיב] להו כאחד. לפיכך תני הכא שלשה: אין שואלין הגשמים כיון ששנינו כאן שאילת הגשמים סמוך לגשמים היא הוצרכנו לומר סברוה שאלה והזכרה ביום אחד הן הניחא לר' יהושע דאמר משעת הנחתו מזכיר ומיד שואל כי אין שאלה אלא בתפלת החול בי"ח בברכת השנים אלא לר' אליעזר קשיא ושנינן הזכרה לחוד ושאלה לחוד לזמן אחר ולאו כי הדדי: **פיסקא ר' יהודה אומר העובר לפני התיבה** ורמינן עלה עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח. **ומשני רב חסדא** פוסק מלהזכיר מיום הראשון של פסח ושואל עד שיעבור הפסח. וזהו כחומץ לשינים (וכעשן) שמקהה לשינים וכעשן לעינים. **ומשני עולא** תרי תנאי ואליבא דר' יהודה [רב יוסף אמר כו']. **ואקשינן ושאלה ביו"ט מי איכא.** ופריק אין לשואל מתורגמן ומדלא דחי לה ואמר מי איכא תורגמן בצלותא שמעינן מינה דבי דינא הוו מוקמי מתורגמן לישאל מלתא דהוה צריכא להו לפיכך אמר אפשר להוא לשאל בערבית ושחרית של יו"ט יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן טל ומטר על פני האדמה: **רבה אמר מאי עד שיעבור הפסח** עד שיעבור זמן שחיטת הפסח. פי' שואלין את הגשמים עד ערב הפסח זמן שחיטת הפסח ופוסק ומזכיר עד מנחה [ז] ואע"פ שפוסק מלישאל עדיין מזכיר ליל ט"ו ושחרית ביו"ט ופוסק נמצא מזכיר מאחרי שפסק מלשאל כתחלתו מה תחלתו מזכיר אע"פ שאינו [שואל] כן בסוף ודחה לה אביי בשלמא תחלתו מזכיר כי הוא ריצוי לשאלה. אלא סיפא [ח] הזכרה בלא שאלה למה לו, אלא מחוורתא כדעולא. דאמר תרי תנאי אליבא דר' יהודה: **א"ר אסי א"ר יוחנן הלכה כר' יהודה** דקתני העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון מזכיר. פירוש ש"ץ המתפלל מוסף הוא מזכיר מוריד הגשם ומזכיר והולך עד יו"ט הראשון של פסח בתפלת שחרית ואח"כ פוסק. ואקשינן איני דהלכתא כר' יהודה והאמר ר' אלעזר הלכתא כר"ג דתני בשבעה במרחשון שואלין את הגשמים ושנינן רבי אלעזר קא רמית אר' יוחנן. **איבעית אימא הלכה כר' יהודה להזכיר.** כלומר מזכירין מיו"ט (הראשון) [האחרון] של (פסח) [חג] והלכתא כר"ג לשאל שאין שואלין אלא **שאלה לחוד** דמזכירין ביום ראשון ושואלין בחולו של מועד. **אמר רבא [אפילו תימא] ר' אליעזר היא** דאמר הזכרה ביו"ט הראשון ולא מצי למישאל ביה שהרי אין מתפלל אתה חונן. דראשון מזכיר וה"ה שואל[ו]. **ר"י אמר עד שיעבור הפסח** והיכי אמר במתני' שאינו שואל אלא עד יום ראשון של פסח. **כאן לשאול כאן להזכיר.** הא דאמר ר' יהודה במתניתין הראשון מזכיר ביו"ט ראשון של פסח היינו להזכיר אבל לשאול יכול לשאל עד שיעבור הפסח: **במקום שאינו שואל מזכיר.** שהרי מתחיל להזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **מקום שהוא שואל** דקאמרת דשואל עד שיעבור הפסח: **על אחת כמה וכמה שיזכיר** (ומתרץ) [והיכי תריץ] רב חסדא דרבי יהודה קאמר שאינו מזכיר אלא עד יום ראשון של פסח וה"ה לשאלה ו) דפרכת האמר ר' יהודה ששואל עד שיעבור הפסח **תרי תנאי ואליבא דר"י: עד שיעבור ש"ץ ראשון של יו"ט ראשון** היינו נמי כדאמר ר' יהודה במתניתין הראשון [מזכיר האחרון] אינו מזכיר וה"ה לשאלה: **שאלה ביו"ט מי איכא** דקאמרת דקאמר ר' יהודה ביו"ט ראשון שואל והא אינו מתפלל אתה חונן והיאך אמר שאלה בברכת השנים. **שואל במתורגמן** המתרגם דרשה ביו"ט של פסח אומר שאלה בדרשה: **דבר שאינו צריך לצבור** כלומר שאין הצבור שואלין בתפלתן היאך ישאל המתורגמן **אלא כדעולא** דלא תריץ ליה עד שיעבור ש"ץ אלא לאחר הפסח ממש: **עד שיעבור זמן שחיטת פסח** דהיינו י"ד אבל ביו"ט ראשון אינו שואל והאי דקאמר ר' יהודה במתניתין עד יו"ט הראשון היינו להזכרה ולא לשאלה **מה תחלתו מזכיר אע"פ שאינו שואל** שמזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **אף סופו מזכיר.** עד יום ראשון ואינו שואל אלא עד י"ד: **דהזכרה נמי ריצוי שאלה היא** כלומר להכי מזכיר בחג הואיל ועתיד לשאול בששים בתקופה שלפניו. **מאי ריצוי שאלה איכא** והא ג) עדיין הוא עתיד לשאול אלא מכיון שפסק מלשאול שוב אינו מזכיר **אלא כדעולא** דתריץ עד שיעבור הפסח ממש והא דא"ר יהודה במתני' עד יום ראשון של פסח ג) היינו להזכרה ולא לשאלה. **הלכה כר' יהודה** דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **כאן לשאול כאן להזכיר** הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו להזכרה שמתחיל להזכיר עד שיעבור חצות יום ד"ד דהיינו כל זמן תפלת יוצר כו' עד למחר במוספין ל"א פוסק השאלה בתפלת ערבית [ג]: **(ה)** ד"ה כתחילתו כו' למחר המג הס"ד ותמ"כ מה"ד כך בסופו מינו שואל בלילי [ו] יו"ט: **(ו)** ד"ה והא למר כו' מזכיר הא במקום: **(ז)** תוס' ד"ה הא לן פי' לבני נבל אין מזכירין עד שבעה במרחשון למיתחיל להזכיר כי המתחיל לשאול והא להו פי' לבני א"י ליכא משמע להם יכולים כו' כל"ל וד"ה והא להו נמחק:

רבינו גרשום

שאינו קשה כברזל. שאינו קשה לרצות. **הצורי** אין בגלעד כלומר שהיה יכול לילך אצל אליהו ומתיר לו נדרו: **על לבי** זה יצחק שלא היה בלבו של הקב"ה שישחטהו אלא בפה כדי לנסותו: **על כפים** חקותיך. וידים נראין לעולם: **אין שואלין את הגשמים.** ותן טל ומטר: ר' יהודה אמר האחרון מזכיר. גבורת גשמים וה"ה דשואלין ותן טל ומטר: **מאן תנא** דהתחלת שאלה והזכרה מצי למיהוי ביום אחד: **דאמר משעת הנחתו** דהיינו בשביעי מתחילין להזכיר שהוא חולו של מועד מצי להתחיל בברכת השנים שהרי מתפללין אתה חונן. דאי ר' אליעזר כיון דאמר בראשון מתחיל להזכיר לא מצי למיהוי התחלת הזכרה והתחלת שאלה ביום אחד דביו"ט ראשון ליכא שאלה שהרי אין מתפללין בו אתה חונן ולא מצי למישאל אלא בברכת השנים **אפי' תימא** דקתני אין שואלין ר' אליעזר **היא** ולא תימא שאלה והזכרה כהדדי. [ע"כ שייך לע"א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) לקמן ה., **ג)** [קידושין מה:], **ג)** [לקמן י. ומ"נ], **ד)** [סס], **ה)** [עי' מוספות יומא יג. ד"ה הלכה], **ו)** [ב"ק מג: סנהדרין כה. ל: חולין נב:], **ז)** נדרים ה: מד. שבת ט: סוכה לו. מח. יומא כא: ביצה ה. יד: קידושין כט: [ב"מ קז. ב"ב קמז.].

הגהות הב"ח

(ו) גמרא ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים רבי יהודה אומר עד שיצא ניסן: **(ז)** שם בשלמא תחלתו מזכיר דהזכרה נמי ריצוי: **(ח)** רש"י ד"ה שאלה כו' שיעבור הפסח דהיינו עד שיעבור זמן תפלת שלים לבור: **(ט)** ד"ה עד שיעבור זמן שמיטת פסח עד שיעבור חצות יום ד"ד דהיינו כל זמן תפלת יוצר כו' עד למחר במוספין ל"א פוסק השאלה בתפלת ערבית[ג]: **(י)** ד"ה כתחילתו כו' למחר המג הס"ד ותמ"כ מה"ד כך בסופו מינו שואל בלילי [ו] יו"ט: **(יא)** ד"ה והא למר כו' מזכיר הא במקום: **(יב)** תוס' ד"ה הא לן פי' לבני נבל אין מזכירין עד שבעה במרחשון למיתחיל להזכיר כי המתחיל לשאול והא להו פי' לבני א"י ליכא משמע להם יכולים כו' כל"ל וד"ה והא להו נמחק:

18/06/2018 אהח

ומשנתנו רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הִיא, דְּאָמַר שמתחילים להזכיר גבורות גשמים תְּחִלַּת הַנָּחָתוֹ של הלולב, דהיינו בשמיני עצרת, שהוא הזמן הסמוך לגשמים. אָמַר רָבָא, אֲפִילּוּ תֵּימָא - אפילו אם תאמר שמשנתנו כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר היא, הסובר שמזכירים את הגשמים כבר מיום טוב ראשון של סוכות, ניתן ליישבה שֶׁשְּׁאֵלָה לְחוֹד וְהַזְכָּרָה לְחוֹד, ואין כוונת המשנה אלא לשאלת הגשמים[א].

★

שנינו במשנה, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה כו' ביום טוב אחרון של חג, האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר, ביום טוב הראשון של פסח, הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר.

הגמרא מקשה סתירה בדברי רבי יהודה:

וּרְמִינְהוּ - ויש להקשות על כך ממה ששנינו להלן (ה.), עַד מָתַי שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים בסוף עונתם, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, עַד שֶׁיַּעֲבוֹר הַפֶּסַח, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, עַד שֶׁיַּעֲבוֹר חודש נִיסָן[ב], ומבואר שם שלדעת רבי יהודה ממשיכים לשאול את הגשמים עד סוף פסח, ומסתבר שממשיכים גם להזכירם, ואילו במשנתנו שנינו בדעתו שמפסיקים להזכירם כבר ביום טוב ראשון של פסח. מתרצת הגמרא, אָמַר רַב חִסְדָּא, לָא קַשְׁיָא, הָא - במשנה להלן שסבר רבי יהודה שממשיכים עד סוף חג הפסח, הנידון הוא לְשָׁאוֹל את הגשמים, וְהָא - במשנתנו שסבר שמפסיקים ביום טוב ראשון של פסח, הנידון הוא לְהַזְכִּיר את הגשמים. ונקט רבי יהודה, שמִּשְׁאַל שָׁאֵיל וְאָזֵיל - שואל אדם את הגשמים והולך עד שיעבור הפסח, אך כשהנידון הוא לְהַזְכִּיר, בְּיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן של פסח כבר פָּסֵיק - מפסיק בתפילת מוסף.

הגמרא מקשה על תירוץ זה:

אָמַר עוּלָּא, הָא דְּרַב חִסְדָּא - מה שאמר רב חסדא ששייך שישאלו את הגשמים בזמן שכבר לא מזכירים אותם, קַשְׁיָא [-קשה] כַּחֲמֵץ שהוא קשה לַשִּׁנַּיִם וְכָעָשָׁן שהוא קשה לָעֵינַיִם[ג], שהרי קל וחומר הוא, וּמַה בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל את הגשמים, דהיינו בתפילת מוסף של שמיני עצרת, שאין בתפילת החג ברכת השנים, אף על פי כן מַזְכִּיר אותם[ד], בְּמָקוֹם שֶׁשּׁוֹאֵל, דהיינו בתפילת חול המועד של פסח[ה], אֵינוֹ דִּין שֶׁיְּהֵא מַזְכִּיר.

עולא מיישב את הסתירה באופן אחר:

אֶלָּא אָמַר עוּלָּא, תְּרֵי תַּנָּאֵי אַלִּיבָּא דְּרַבִּי יְהוּדָה - שני תנאים נחלקו מהי דעתו של רבי יהודה, התנא של משנתנו סבר שמפסיקים לשאול בערב פסח', ומפסיקים להזכיר בתפילת מוסף של פסח, והתנא של המשנה להלן סבר ששואלים עד שיעבור הפסח וכל שכן שמזכירים עד אותו זמן'.

תירוץ נוסף:

רַב יוֹסֵף אָמַר, מַאי [-מה הכוונה] 'עד מתי שואלין את הגשמים, רבי יהודה אומר, עַד שֶׁיַּעֲבוֹר הַפֶּסַח' ששנינו להלן, הכוונה היא עַד שֶׁיַּעֲבוֹר ויסיים תפילתו שְׁלִיחַ הַצִּבּוּר הָרִאשׁוֹן הַיּוֹרֵד לפני התיבה בְּיוֹם טוֹב רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, שמתפלל תפילת שחרית. ומה שאמר רבי יהודה במשנתנו 'הראשון מזכיר' הכוונה היא שהוא גם שואל את הגשמים. מקשה הגמרא, אָמַר לֵיהּ אַבַּיֵי לרב יוסף, שְׁאֵלָה בְּיוֹם טוֹב מִי אִיכָּא - וכי שייכת ביום טוב שאלת גשמים, הרי אין אומרים בתפילותיו את ברכת השנים, וכיצד יתכן שיאמר רבי יהודה ששואלים בו את הגשמים[ח]. מתרצת הגמרא, אָמַר לֵיהּ רב יוסף לאבי, אִין - כן, זה שייך, והכוונה היא שֶׁשּׁוֹאֵל מְתוּרְגְּמָן - המתרגם את דרשת יום טוב לקהל[ט] היה אומר בתוך דבריו את ברכת השנים ושואל בה את הגשמים'. מקשה הגמרא, וְכִי הדרך היא שֶׁהַמְּתוּרְגְּמָן שׁוֹאֵל דָּבָר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לַצִּבּוּר, הרי הצבור כבר פסקו לבקש על הגשמים מאתמול, ואין זו מדת דרך ארץ להזכיר בציבור דבר שאינו נצרך להם[י]. מסיקה הגמרא, אֶלָּא מְחַוְורְתָּא כְּדַעְתֵּיהּ - ברור שצריך לתרץ כדברי עולא, שנחלקו תנאים בדעת רבי יהודה.

אוצר החכמה

תירוץ נוסף:

רַבָּה אָמַר, מַאי [-מה הכוונה] 'עַד שֶׁיַּעֲבוֹר הַפֶּסַח', הכוונה היא, עַד שֶׁיַּעֲבוֹר, כלומר שיגיע זְמַן שְׁחִיטַת הַפֶּסַח, שהוא בחצות היום של ערב פסח. שבערב פסח, בתפילת שחרית שנאמרת לפני חצות היום עדיין שואלים, אך במנחה שנאמרת לאחר חצות מפסיקים מלשאול, ואף על גב שאת הזכרת הגשמים מפסיקים רק למחרת בתפילת מוסף, כמבואר במשנתנו[יב]. וּכְתִחִלָּתוֹ כֵּן סוֹפוֹ - ובכך נוהגים בסוף ימות הגשמים כפי שנוהגים בתחילתם, מַה תְּחִלָּתוֹ מַזְכִּיר - כשם שבתחילתם מזכיר אדם את הגשמים כבר בשמיני עצרת[יג], אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל אותם עד לאחר החג[יד], אַף סוֹפוֹ - כך גם בסוף ימות

א. **לא** גורסים כאן 'סברוה שאלה לחוד והזכרה לחוד' [כמו בלשון הראשונה], מאחר שלא משמע כך ממשנתנו. רש"י (ד"ה הכי גרסינן).

ב. **וכפי** שהתבאר טעמו במשנה (סס). רש"י (ד"ה עד שיעבור).

ג. **הוא** לשון מליצה, כלשון הפסוק במשלי (י כו) 'כחומץ לשינים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו', בו מדובר בנזק שגורם העצל לאלה ששולחים אותו לעשות מלאכתם, וכפי שביאר האבן עזרא (סס).

ד. **כדברי** רבי יהודה במשנתנו 'ביום טוב אחרון וכו' האחרון מזכיר'. רש"י (ד"ה נמקוס). והקשה בעזרת ישראל (ד"ה ומה), הרי הכלל הוא שאין דנין אפשר משאי אפשר [כלומר, אין לומדים דבר שאפשר שיהיה, מדבר שלא יתכן שיהיה, וכמבואר בהוריות (ו:)], וכאן באים ללמוד שאין שואלים בחול המועד ממה שאין שואלים ביום טוב, שכלל אין אומרים בו ברכת השנים. אלא שרש"י לשיטתו הוכרח לפרש כך, משום שסובר שמיד לאחר החג שואלים את הגשמים, אך לפי שאר הפוסקים שבארץ ישראל מתחילים לשאול בז' מרחשון ובחוץ לארץ ששים יום לאחר התקופה, ניתן לפרש בפשטות שהראיה היא מפרק הזמן שבין מוצאי החג לזמן השאלה [אמנם ראה בהערה להלן שנחלקו האחרונים בדעת רש"י אימתי הוא זמן השאלה]. וכך אכן כתב רבינו גרשום (ד"ה נמקוס), שהכוונה היא לזמן שבין חג הסוכות ליום ששים של תקופה, שכל אותו זמן מזכירים בחוץ לארץ את הגשמים אך עדיין לא שואלים אותם [כמבואר להלן (י.)].

ה. **כדברי** רבי יהודה במשנה (להלן ה.).

ו. **שהרי** ביום טוב לא מברכים ברכת השנים.

ז. **אמנם** מדברי הריטב"א (ד"ה מ"ר) משמע, שפירש בתירוצו של עולא, שדברי רבי יהודה במשנתנו נאמרו בשם רבו והוא עצמו סובר כמבואר במשנה הבאה. שפת אמת (ד"ה ורמינהו). והגבורות ארי (ד"ה מביא) מביא, שלעיל (ג.) אכן מצאנו בברייתא שרבי יהודה אומר את דבריו שבמשנתנו בשם רבי יהושע [והגמרא שם מסיקה שהוא רבי יהושע בן בתירה].

ח. **רש"י** (ד"ה שאלה). ולכאורה לפי מה שפסק הטור (סי' רמח), שאם טעה בשבת והמשיך להתפלל תפילת שמונה עשרה של חול ונזכר באמצע הברכה שטעה, שאינו מפסיק אלא גומר אותה ברכה שהתחיל, מצאנו שאלה בתפילת יום טוב, כשטעה והתפלל תפילה של חול ונזכר באמצע ברכת השנים. ותירץ הפרישה (או"ח סי' קיז) שכאן מדובר בשליח ציבור, והוא הרי לעולם לא יבא לכדי כך, שכן אפילו אם יטעה וימשיך להתפלל תפילה של חול, הציבור בודאי יזכירוהו עוד לפני שיגיע לברכת השנים. וראה תירוצים נוספים בילקוט ביאורים.

ט. **ראש** הישיבה היה דורש, והמתורגמן היה עומד אצלו להשמיע את דבריו בקול רם לרבים. רש"י (ברכות נו. ד"ה מלכא).

י. **רש"י** (ד"ה ממר). ורבינו חננאל (ד"ה ומקשינן) פירש, שבית דין היו ממנים מתורגמן כדי שישאל את הדברים הנצרכים לציבור, ולפי רב יוסף הוא היה אומר בערבית ובשחרית של יום טוב 'יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן טל ומטר על פני האדמה'. עדיין שואלים, אך במנחה שנאמרת לאחר חצות מפסיקים מלשאול, ואף על גב שאת הזכרת הגשמים מפסיקים רק למחרת בתפילת מוסף, כמבואר במשנתנו[יב]. וּכְתִחִלָּתוֹ כֵּן סוֹפוֹ - ובכך נוהגים בסוף ימות הגשמים כפי שנוהגים בתחילתם, מַה תְּחִלָּתוֹ מַזְכִּיר - כשם שבתחילתם מזכיר אדם את הגשמים כבר בשמיני עצרת[יג], אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל אותם עד לאחר החג[יד], אַף סוֹפוֹ - כך גם בסוף ימות

יא. **רש"י** (ד"ה דנך). והקשה הרש"ש (ד"ה וכי), הרי רש"י פירש (לעיל ד"ה תרי) שלדעת רבי יהודה במשנתנו, בתפילת שחרית של יום טוב ראשון של פסח מזכירים את הגשמים, ואם כן עדיין יש בהם צורך לציבור ומדוע לא שייך שהמתורגמן ישאל אותם. אלא מכאן מוכח שסוגייתנו סוברת כירושלמי (פ"ק ה"ג), שאת ההזכרה שאומרים במוסף היה ראוי לומר כבר מהערב [אלא שחששו שהציבור יגיעו לכדי טעות, כמבואר שם], והרי פירש בו הר"ן (ג. ד"ה ירושלמי) שכוונתו ליום טוב של פסח, שכבר מלילו היה ראוי להזכיר את הטל, ואם כן מוכח שנוקט שכבר מהלילה אין צורך בגשמים.

יב. **רש"י** (ד"ה עד שיעבור). וכן כתב בפירוש הר"א (ד"ה עד). וכתב הגבורות ארי (ד"ה מאי) שרש"י לא פירש שהכוונה עד שיעבור כל זמן השחיטה, דהיינו עד הערב, שלפי זה במנחה עדיין שואל, משום שאם כן היה התנא אומר 'עד יום טוב ראשון של פסח', וכפי שמצאנו לשון זה במשנתנו. וראה בילקוט ביאורים מה שכתב הגבורות ארי בענין סברתו של רבה. אך רבינו גרשום (ד"ה עד שיעבור זמן) פירש, דהיינו עד שיעבור זמן שחיטת הפסח לגמרי, כלומר, שבכל יום י"ד שואלים.

יג. **כמבואר** במשנתנו.

יד. **רש"י** (ד"ה כמחילתו). אך רבינו גרשום (ד"ה מה) פירש, ששואלים רק ביום הששים לתקופה, וכוונתו למבואר בגמרא (להלן י.) שזה המנהג בגולה.

ואמר ר' אלעזר הלכה כר"ג דאמר דאין שואלין עד שבעה וכו'. פירוש ואת אמרת הלכה כר' יהודה דקאמר במתני' רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג מזכיר והרמשון אינו מזכיר ומדאינן לעיל שאלה להזכירה לפריך ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים עד שיעבור וכו' ומשני גברא מגברא וכו': **והא** אמר רבי יוחנן במקום ששואלין הגשמים מזכיר. ומשני התם להפסקה פי' דבמקום שמפסיק מלשאול מפסיק מלהזכיר אבל מתחיל קודם להזכיר וטעמא הוי להזכרה הוה ליה שאלה ומ"ה ליכא משום מי מזכיר קודם: **הא** לן. פירוש לגבי גבל (ז) [א] עד לאחר שבעה במרחשון דאית להו פירי בדברא ובמרן ליכא משום דהם יכולים פירותיהן להיות יבשים בלא הולכה למדבר: **והא** להו. כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול: רבי יהושע היא דאמר משעת הנחתו אמר רבא אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד: רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה כו': ורמינהו (ה) עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר אומר עד (ו) שיעבור ניסן אמר רב חסדא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר מישאל שאיל ואזיל להזכיר ביו"ט הראשון פסיק אמר עולא הא דרב חסדא קשיא (ז א) כחומץ לשינים וכעשן לעינים ומה במקום שאינו שואל מזכיר במקום ששואל אינו דין שיהא מזכיר אלא אמר עולא תרי תנאי אליבא דר' יהודה רב יוסף אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור שליח צבור ראשון היורד ביו"ט ראשון של פסח א"ל אביי שאלה ביו"ט מי איכא א"ל אין שואל מתורגמן וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לצבור אלא מחוורתא כדעולא רבה אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור זמן שחיטת הפסח וכתחילתו כן סופו מה תחילתו מזכיר אע"פ שאינו שואל אף סופו מזכיר אע"פ שאינו שואל א"ל אביי בשלמא תחילתו מזכיר (ז) הזכרה נמי ריצוי שאלה היא אלא סופו מאי ריצוי שאלה איכא אלא מחוורתא כדעולא. א"ר אסי א"ר יוחנן [ב] הלכה כר' יהודה א"ל ר' זירא לר' אסי ומי אמר רבי יוחנן הכי והתנן [ג] בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו [ד] וא"ר אלעזר [ה] [א] הלכה כרבן גמליאל א"ל [ו] אבראי קא רמית איבעית אימא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר והאמר ר' יוחנן במקום ששואל מזכיר ההוא להפסקה איתמר והאמר ר' יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול פסק מלשאול פוסק מלהזכיר אלא לא קשיא [ז] הא לן הא להו מאי שנא לדידן דאית לן פירי בדברא לדידהו נמי אית להו עולי רגלים כי קא"ר יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים השתא דאתית להכי הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים [ח] כאן בזמן שאין בית המקדש קיים ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן אמר רב מתחיל במוספין ופוסק במנחה ערבית ושחרית וחוזר [ט] במוספין אמר להו שמואל פוקו ואמרו ליה לאבא אחר שעשיתו קודש תעשהו חול אלא אמר שמואל מתחיל במוספין ובמנחה ופוסק ערבית ושחרית וחוזר ומתחיל במוספין רבא

למחר במוספין פוסק השאלה בתפלת מנחה של ערב [י] יו"ט הרמשון, והזכרה מיכול להזכיר ביום טוב מזכיר עד תפלת מוסף של יום טוב הרמשון: בתחילתו. שהוא מזכיר מתלה ביום טוב מחרון של חג ואינו שואל עד למחר החג, (ה) כך בסופו אינו שואל בתפלת מנחה ערב יו"ט הרמשון ומזכיר עד מוסף של יו"ט רמשון, והכא ליכא למיפרך שאלה ביו"ט מי מיכא: דהזברה נמי צורך שאלה היא. שמרלה תחילה לפי שא"א לו לשאול ביו"ט, וכיון דליכא שאלה מצריה הוא לרלויי בעלמא: אבל סופו. למה הוא מזכיר הואיל ואינו לריך לשאול מכאן ואילך, הא כיון דלפסקה מתחלת גלית מדעתך דלא ניחא לך בהו ואמאי מזכיר: הלכה כרבי יהודה. דלמר העובר לפני התיבה וכו': מי אמר רבי יוחנן הכי. דהלכה כרבי יהודה דמזכיר ביו"ט האחרון: בשלשה במרחשון. הכי קיס להו דהוה זמן גשמים כו': הלכה כרבן גמליאל. דלמינו שואל עד שבעה במרחשון, וקא ס"ד דבמקום שהוא שואל מזכיר עד דמשני לקמן: כאן לשאול. בשבעה במרחשון: כאן להזכיר. מיו"ט האחרון, ור' יוחנן אית ליה דרבי אלעזר: והא א"ר יוחנן במקום ששואל מזכיר. (ו) במקום שאינו שואל מינו מזכיר, והיכי מ"ל יוחנן דהלכה כר' יהודה דמזכיר ביו"ט האחרון הא ליכא למימר דלמר רבי יוחנן במקום ששואל מזכיר בשאר ימות השנה ואינו שואל ביו"ט האחרון: דכשהוא מפסיק לשאלה בערב הפסח פוסק נמי להזכרה, דהכי משמע במקום ששואל מזכיר: והא תרוייהו איתמר. התחלה והפסקה: יתחיל לשאול. דהיינו בחול מיכול לשאול: פסק מלשאול. בערב הפסח פוסק מלהזכיר, מלמע לא קשיא ליה כרבי יהודה, והיכי למר הלכה כמותו: הא לן והא להו. לבני בבל שיש להו תשובה בכל מדינה ומדינה כמה שנהגו אבותיהם ואבות אבותיהם: עולי רגלים. שבאין לירושלים לרגל: אין מזכירין עד שבעה במרחשון, ושם שואלים, כדאמר רבי יוחנן מתחיל להזכיר בזמן שאין בית המקדש קיים ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן אמר רב מתחיל במוספין ופוסק במנחה ערבית ושחרית וחוזר [י] במוספין אמר להו שמואל פוקו ואמרו ליה לאבא אחר שעשיתו קודש תעשהו חול אלא אמר שמואל מתחיל במוספין ובמנחה ופוסק ערבית ושחרית וחוזר ומתחיל במוספין רבא

והזכרה לחוד דמזכירין ביום ראשון ושואלין בחולו של מועד. **אמר רבא [אפילו תימא] ר' אליעזר היא** דאמר הזכרה ביו"ט הראשון ולא מצי למישאל ביה שהרי אין מתפלל אתה חונן. דראשון מזכיר וה"ה שואל]. **ר"י אמר עד שיעבור הפסח** והיכי אמר במתני' שאינו שואל אלא עד יום ראשון של פסח. **כאן לשאול כאן להזכיר.** הא דאמר ר' יהודה במתניתין הראשון מזכיר ביו"ט ראשון של פסח היינו להזכיר אבל לשאול יכול לשאל עד שיעבור הפסח: **במקום שאינו שואל מזכיר.** שהרי מתחיל להזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **מקום שהוא שואל** דקאמרת דשואל עד שיעבור הפסח: **על אחת כמה וכמה שיזכיר** (ומתרץ) [והיכי תריץ] רב חסדא דרבי יהודה קאמר שאינו מזכיר אלא עד יום ראשון של פסח וה"ה לשאלה ס) דפרכת האמר ר' יהודה ששואל עד שיעבור הפסח **תרי תנאי ואליבא דר"י: עד שיעבור ש"ץ ראשון של יו"ט ראשון** היינו נמי כדאמר ר' יהודה במתניתין הראשון [מזכיר האחרון] אינו מזכיר וה"ה לשאלה: **שאלה ביו"ט מי איכא** דקאמרת דקאמר ר' יהודה ביו"ט ראשון שואל והא אינו מתפלל אתה חונן והיאך אמר שאלה בברכת השנים. **שואל במתורגמן** המתורגם דרשה ביו"ט של פסח אומר שאלה בדרשה: **דבר שאינו צריך לצבור** כלומר שאין הצבור שואלין בתפלתן היאך ישאל המתורגמן **אלא כדעולא** דלא תריץ ליה עד שיעבור ש"ץ אלא לאחר הפסח ממש: **עד שיעבור זמן שחיטת פסח** דהיינו י"ד אבל ביו"ט ראשון אינו שואל והאי דקאמר ר' יהודה במתניתין עד יו"ט הראשון היינו להזכרה ולא לשאלה עד ששים בתקופה: **אף סופו מזכיר.** עד יום ראשון ואינו שואל אלא עד י"ד: **דהזכרה נמי ריצוי שאלה היא** כלומר להכי מזכיר בחג הואיל ועתיד לשאול בששים בתקופה שלפניו. **מאי ריצוי שאלה איכא** והא ג) עדיין הוא עתיד לשאול אלא מכיון שפסק מלשאול שוב אינו מזכיר **אלא כדעולא** דתריץ עד שיעבור הפסח ממש והא דא"ר יהודה במתני' עד יום ראשון של פסח ג) היינו להזכרה ולא לשאלה. **הלכה כר' יהודה** דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **כאן לשאול כאן להזכיר** הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **חשק שלמה על רבינו גרשום** ס) גרלה דל"ל מלא ממר עולא הא דפרכת וכו'. ג) גרלה דל"ל והא מו מינו עתיד ליפאול וכו'. ג) הדבר תמוה להם מי' זה כבר דמי הגמ' לעיל ועולא הא מתרן דתרי תנאי אליבא דר"י ור"ע.

[א] גי' הרא"ש א"ר יוסי בר חנינא הלכה כו' (גליון): [ב] בכת"י נוסף וחוזר ומתחיל (וכמו להלן): [ג] בדפו"ר בתפלת ערבית של לילי יו"ט וכו', ולפי שנמצא לפי"ז דברי רש"י סותרין א"ע הגיה המהרש"א כלפנינו (דק"ס), ועי' הג' הב"ח באופן אחר דפי' זה הוא לשון אחר וכפי' הרגמ"ה ע"ש, ועי' גבורת ארי וקרן אורה: [ד] בכת"י ומזכיר במנחה: [ה] נדצ"ל סופו: ו] כ"ה הגירסא בדפו"ר ולהג' הב"ח באות הקודם היינו כהל"א ברש"י לעיל, ולפנינו ברש"י הוא ע"פ המהרש"א (ע' אות ג): ז] נראה קצת דהתיבות "דראשון מזכיר וה"ה שואל" שייך להלן אחרי תיבות והיכי אמר במתני':

18/06/2018 אהח

[א] תוס' ד"ה הא לן פי' לבני בבל אין שואלין עד שבעה. כל"ל (ועמ"ס רגינו בע"מ ריש סימן קי"ד):

תורה אור השלם

א) כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכָעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו: [משלי י, כו]

משנת ראשונים

תרי תנאי אליבא דרבי יהודה. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. **[הליכות עולם שער חמישי פרק ג]**

אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן הלכה כרבי יהודה. לא פירשו לנו אי כר' יהודה משמא דנפשיה, או כר' יהודה משמא דרביה, דהא תרי תנאי נינהו, ובירושלמי (פ"א ה"ב) פירשו כרבי יהודה בן בתירא, ובגמ' דילן לא הוצרכו לפרש דקים להו [ד]כר' יהודה דמתני' פסקינן, שחולק על רבי יהושע בתחלת ההזכרה, אף בסוף ההזכרה נמי, ורבינו אלפסי ז"ל לא הוצרך לפרש יותר שהרי [לא הביא] אלא משנתינו, וזה ברור, ואיכא נוסחי דגרסינן בהדיא הלכה כרבי יהודה בן בתירא. **[הריטב"א]**

אמר ליה גברא אגברא קא רמית. אין מקשין מאמורא לאמורא משום דא"ל גברא אגברא קא רמית כדאמרינן בסנהדרין פרק זה בורר. ופעמים פרכינן מאמורא כי היכא דקים לן דהלכה כמותו כי הא דקאמר והא אמר ר' יוחנן גזל ולא נתיאשו הבעלים וכו' ורבים כמוהו. **[הליכות עולם שער שני פרק ב]**

[המשך מעמוד הקודם] **ואלו הן אליעזר עבד אברהם.** והשם בזכות אברהם לא הביא תקלה על ידו, כי עין יי' אל יראיו, וכן אמרו חז"ל פרק קמא דחולין, ומה בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה וכו'. **[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת חיי שרה]** **אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב.** הם יחשבו זה הגדלה לשם, והם תועבה לפניו, כי לא יחפוץ השם בהשחתת עולם ולא יצוה בהריגת האנשים חלילה. **[ספר העיקרים מאמר ג פרק יד]** **ולא עלתה על לבי.** מן הטובות הגדולות שהטיב השם יתברך לנו והחסדים העצומים, הוא ששיער המצות בענין שתושג עשייתם בנקלה ולא יבאו לטורח, כי רצה השם יתברך לזכותנו ולא העמיס עלינו העבודות הכבדות שנקרץ בהם. וזהו שדרשו בתענית (ד.) אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה יט ה). **[דרשות הר"ן הדרוש הששי]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) לקמן ס., ב) [קידושין מה:], ג) [לקמן י. ום"ק], ד) [שם], ה) [עי' מוספות יומא יג. ד"ה הלכה], ו) [ב"ק מג: סנהדרין כה. ל: חולין נב:], ז) ברכות ה: מד. שבת ט: סוכה לו. מת. יומא כא: ביצה ה. יד: קידושין כט: [ב"מ קו. ב"ב קמו.].

הגהות הב"ח

(ה) גמרא ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים רבי יהודה אומר עד שיצא ניסן: (ו) שם בשלמא תחלתו מזכיר דהזכרה גמי ריצוי: (ז) רש"י ד"ה שאלה כו' שיעבור הפסח להיינו עד שיעבור זמן תפלת שליח לצבור: (ח) ד"ה עד שיעבור זמן שחיטת פסח עד שיעבור חצות יום ד"ל להיינו כל זמן תפלת יוצר כו' עד למחר במוספין ל"א פוסק השאלה בתפלת ערבית [ג]: (ט) ד"ה כתחילתו כו' למחר החג הס"ד ומ"ש מה"ד כך בסופו אינו שואל בלילי ו] יו"ט: (י) ד"ה והא אמר כו' מזכיר הא במקום: (ו) תוס' ד"ה הא לן פי' לבני בבל אין מזכירין עד שבעה במרחשון לית להו פירי בדברא ובמרן ליכא משום דהם יכולים פירותיהן להיות יבשים לבני א"י ליכא להם יכולים כו' כל"ל וד"ה והם להו נמחק:

רבינו גרשום

שאינו קשה כברזל. שאינו קשה לרצות. הצרי אין בגלעד כלומר שהיה יכול לילך אצל אליהו ומתיר לו נדרו: **על לבי** זה יצחק שלא היה בלבו של הקב"ה שישחטהו אלא בפה כדי לנסותו: **על כפים חקותיך.** וידים נראין לעולם: **אין שואלין את הגשמים.** ותן טל ומטר: ר' יהודה אמר האחרון מזכיר. גבורת גשמים וה"ה דשואלין ותן טל ומטר: **מאן תנא** דהתחלת שאלה והזכרה מצי למיהוי ביום אחד: **דאמר משעת הנחתו** דהיינו בשביעי מתחילין להזכיר שהוא חולו של מועד מצי להתחיל לשאול בברכת השנים שהרי מתפללין אתה חונן. דאי ר' אליעזר כיון דאמר בראשון מתחיל להזכיר לא מצי למיהוי התחלת הזכרה והתחלת שאלה ביום אחד דביו"ט ראשון ליכא שאלה שהרי אין מתפללין בו אתה חונן ולא מצי למישאל אלא בברכת השנים **אפי' תימא** דקתני אין שואלין ר' **אליעזר היא** ולא תימא שאלה והזכרה כהדדי. [ע"כ שייך לע"א] אלא **שאלה לחוד**

הגשמים, **מַזְכִּיר** אדם את הגשמים בשחרית של יום טוב ראשון של פסח, **אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ שׁוֹאֵל** אותם כבר ממנחה של ערב פסח[ט]. מקשה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ** אַבַּיֵי לרבה, **בְּשִׁלְמָא תְּחִילָּתוֹ** - מובן הדבר שבתחילת ימות הגשמים **מַזְכִּיר** אף לפני שמתחיל לשאול, מאחר **שֶׁהַזְּכָרָה נַמִּי רִיצּוּי שְׁאֵלָה הִיא** - הזכרת הגשמים אינה נאמרת רק משום שהיא שבחו של הקב"ה, אלא גם כדי לרצותו שיוריד גשם, ועל כן מתחילים בה בשמיני עצרת שסמוך לזמן השאלה[י]. **אֶלָּא סוֹפוֹ** - בסוף ימות הגשמים, והיינו ביום טוב ראשון של פסח, **מַאי רִיצּוּי שְׁאֵלָה אִיכָּא** - איזה ריצוי לצורך שאלה שייך, הרי מאתמול כבר הפסיקו הציבור לשאול וגילו את דעתם שאין להם עוד צורך בגשמים. מסיקה הגמרא, **אֶלָּא מְחַוְורְתָּא** - ברור ומחוור הדבר שצריך לתרץ בזה **כִּדְעוּלָּא** - כדברי עולא.

★ אהח18/06/2018

הגמרא מביאה פסק הלכה במחלוקתו של רבי יהודה עם רבי אליעזר ורבי יהושע:

אָמַר רַבִּי אַפִּי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה במשנתנו, שמתחילים להזכיר גשמים במוסף של שמיני עצרת, ומפסיקים להזכירם במוסף של יום טוב ראשון של פסח[יא]. מקשה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ רַבִּי זֵירָא לְרַבִּי אַפִּי, וּמִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הָכִי** - האם כך אמר רבי יוחנן, שהלכה כרבי יהודה ומתחילים להזכיר בשמיני עצרת, **וְהָתְנַן** - והרי שנינו להלן (י.), **בְּשִׁלְשָׁה בְּמַרְחֶשְׁוָון שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים**[יח]. **רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, בְּשִׁבְעָה בּוֹ**[יט]. **וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, הֲלָכָה כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל**. ולכאורה מתחילים לשאול ולהזכיר באותו זמן[כ], וכיון שרבי אלעזר היה תלמידו של רבי יוחנן מסתמא שמע זאת מרבו, ואם כן לא יתכן שרבי יוחנן פסק כרבי יהודה[כא]. דוחה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ** רבי אסי לרבי זירא, **גְּבָרָא אַגַּבְרָא קָא רָמֵית** - וכי אתה מקשה מדעתו של אמורא אחד על דעתו של אמורא אחר, רבי יוחנן פסק שהלכה כרבי יהודה, ואילו רבי אלעזר לא שמע את דברי רבו ומעצמו נקט שהלכה כרבן גמליאל[כב].

הגמרא מביאה תירוץ נוסף לסתירה בפסק ההלכה:

אִיבָּעֵית אֵימָא - אם תרצה תוכל ליישב זאת כך, לעולם אין בזה מחלוקת, **וְלֹא קַשְׁיָא, כָּאן לְשָׁאוֹל** - רבן גמליאל דיבר על זמן שאלת הגשמים, ובענין זה פסק רבי אלעזר כמותו, **כָּאן לְהַזְכִּיר** - ואילו רבי יהודה דיבר על זמן הזכרתם, ובענין זה אמר רבי יוחנן שהלכה כמותו, ואינו חולק על רבי אלעזר.

הגמרא שבה לדון במה שפסק רבי יוחנן כרבי יהודה:

מקשה הגמרא, **וְהָאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, בְּמָקוֹם** [-בזמן] **שֶׁשּׁוֹאֵל** גם **מַזְכִּיר**, ומשמע שבזמן שאינו שואל אינו מזכיר, ואם כן כיצד פסק כרבי יהודה שמזכירים בשמיני עצרת, והרי אין שואלים ביום טוב מאחר שאין אומרים בו ברכת השנים. מתרצת הגמרא, **הַהוּא** - דברי רבי יוחנן **לְהַפְסָקָה אִיתְּמַר** - נאמרו לענין זמן ההפסקה, שכאשר פוסקים מלשאול בערב פסח פוסקים גם מלהזכיר[כג], אך מודה שמתחילים להזכיר עוד לפני שמתחילים לשאול, משום ששייך שיתחיל להזכיר קודם שמתחיל לשאול מאחר שההזכרה היא ריצוי לשאלה, אך כשפוסקים לשאול לא שייך שימשיכו להזכיר מחמת טעם זה[כד]. שבה הגמרא ומקשה, **וְהָאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הִתְחִיל לְהַזְכִּיר מַתְחִיל לְשָׁאוֹל, פָּסַק מִלְּשָׁאוֹל פּוֹסֵק מִלְּהַזְכִּיר**, ומשמע שאין מתחילים להזכיר ביום שאין בו שאלה, ואם כן לשיטתו אין מזכירים בשמיני עצרת[כה].

הגמרא מיישבת את הסתירה בדברי רבי יוחנן באופן אחר:

מתרצת הגמרא, **אֶלָּא לֹא קַשְׁיָא, הָא לָן** - דברי רבי יוחנן שמתחיל להזכיר רק משעה שמתחיל לשאול נאמרו לנו בני בבל, שיש לנו תבואה ופירות בשדה כל חודש תשרי[כו] ואין אנו רוצים שיירטבו מהגשמים, ולפיכך אנו מתחילים להזכיר ולשאול רק בז' חשון. **וְהָא** **לְהוּ** - ומה שפסק רבי יוחנן כרבי יהודה שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, היינו לבני ארץ ישראל שקוצרים את התבואה בניסן ואוספים אותה בתשרי, ולפיכך אינם חוששים להתחיל להזכיר כבר בשמיני עצרת[כז]. מקשה הגמרא, **מַאי שְׁנָא לְדִידָן** - במה שונים אנו בני בבל, שאנו מתחילים להזכיר רק בחשון משום **דְּאִית לָן פֵּירֵי בְּדַבְרָא** - שיש לנו תבואה ופירות בשדות, הרי **לְדִידְהוּ נַמִּי** - אף לבני ארץ ישראל יש טעם לדחות את ההזכרה לז' בחשון, שכן **אִית לְהוּ** - יש אצלם **עוֹלֵי רְגָלִים** הצריכים לחזור לבתיהם לאחר החג, ואם ירדו גשמים בימים שאחר החג הם יקשו עליהם[כח]. מתרצת הגמרא, **כִּי קָאָמַר** - מה שאמר **רַבִּי יוֹחָנָן** שמתחילים להזכיר משמיני עצרת, היינו **בִּזְמַן שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים** ואין עולי רגלים.

מסיימת הגמרא, **הַשְׁתָּא דְּאָתֵית לְהָכִי** - כעת שבאת לכך שיש חילוק בין הזמן שבית המקדש קיים לזמן שאינו קיים, ניתן לתרץ **הָא וְהָא לְדִידְהוּ** - שבין מה שפסק רבי יוחנן כרבי יהודה ובין מה שאמר שמתחילים להזכיר רק כשמתחילים לשאול, הכל נאמר לגבי בני ארץ ישראל, **וְלֹא קַשְׁיָא, כָּאן** - מה שאמר שזמן ההזכרה והשאלה שוה,

טו. **כאן** אין להקשות 'שאלה ביום טוב מי איכא' כפי שהקשו לעיל, שכן לפי תירוץ זה לא מדובר בשאלת הגשמים ביום טוב. רש"י (ד"ה כאן להזכיר).

טז. **שכן** ביום טוב עצמו לא שייך לשאול מאחר שאין מברכים בו ברכת השנים.

יז. **רש"י** (ד"ה הלכה). וכן כתב הריטב"א (ד"ה ז"ל). והוסיף, שאמנם לעיל הובאו גם דבריו של רבי יהודה להלן (ה.) שבהם חולק על דבריו במשנתנו, אך לגמרא ברור שכוונת רבי יוחנן לפסוק כרבי יהודה שבמשנתנו.

יח. **כך** היה מקובל בידם שזה זמן תחילת הגשמים. רש"י (ד"ה בשלשה).

יט. **טעמו** מפורש שם במשנה, שמחכים ט"ו יום לאחר חג הסוכות כדי שכל עולי הרגל יספיקו להגיע בחזרה מירושלים לבתיהם.

כ. **כפי** שרואים לעיל, שהקשו מהמשנה להלן (ה.) שעוסקת בשאלת הגשמים על משנתנו שעוסקת בהזכרתם. תוספות (ד"ה ומאי).

כא. **ריטב"א** (י. ד"ה גירסת). וכן כתב בפירוש הר"א (ד"ה והאמר). ובסדר הדורות (ד"ה ומי) הביא בענין זה את דברי התוספות ביומא (ד. ד"ה תניא), שכל דברי רבי אלעזר נאמרו משמו של רבי יוחנן גם כשאין הדבר מפורש.

כב. **ריטב"א** (שם). ובסדר הדורות (ד"ה ומי) כתב, שרבי אלעזר היה תלמיד חבר של רבי יוחנן ולפיכך היה יכול לחלוק עליו. ובפירוש הר"א (ד"ה גגרת) כתב, שרבי אסי ורבי אלעזר נחלקו בדעת רבי יוחנן האם הלכה כרבי יהודה או כרבן גמליאל.

כג. וזו גם משמעות לשונו 'במקום ששואל מזכיר'. רש"י (ד"ה להפסקה). והקשה רבי עקיבא איגר (ד"ה תינעית), הרי בשחרית של יום טוב עדיין מזכירים, ואף על פי שמפסיקים לשאול כבר בערב פסח. ולפיכך פירש, שהגמרא בכלל לא הקשתה כאן על מה שפסק רבי יוחנן כרבי יהודה [כפי שביארנו לעיל על פי רש"י], אלא על התירוץ דלעיל 'כאן לשאול כאן להזכיר', שלפיו סבר רבי יוחנן שההזכרה והשאלה אינם מתחילים בזמן אחד, והרי אמר שבזמן שאינו שואל גם אינו מזכיר. ותירצה הגמרא, שדבריו נאמרו לענין ההפסקה, שזמנה שוה בהזכרה ובשאלה, שמה שאין שואלים ביום טוב של פסח אף על פי שמזכירים בו, אינו נחשב שפסקו לשאול מערב החג, מאחר שאין אומרים בתפילותיו את ברכת השנים. וכן משמע שפירשו רבינו גרשום (ד"ה והאמר), ורבינו חננאל (ד"ה תינעית), וכן למד השלמי תודה (נמוק' ד"ה והפ) בדעת התוספות. והרש"ש (גרסת"י שם) תירץ את פירוש רש"י, שכוונת הגמרא לתרץ שרבי יוחנן פסק כרבי יהודה רק לענין ההתחלה, אך לענין סוף ימות הגשמים הוא סבר, שבערב פסח שמפסיקים לשאול מפסיקים גם להזכיר.

כד. **תוספות** (ד"ה והפ תמר).

כה. **רש"י** (ד"ה פסק). ולפי רבי עקיבא איגר (ד"ה תינעית) הגמרא שבה כאן לקושייתה דלעיל, שמוכח מדברי רבי יוחנן שההזכרה והשאלה מתחילים בזמן אחד, שלא כפי שתירצו בדעתו לפני כן.

כו. **שמונחים** שם כדי להתייבש בשמש. פירוש הר"א (ד"ה נח).

כז. **רש"י** (ד"ה והפ). וכתב הרש"ש (גרסת"י ד"ה להפסקה) בדעתו, שרק לגבי ההזכרה יש חילוק בין בבל לארץ ישראל, אך זמן השאלה הוא בכל המקומות בז' חשון. וכן כתב בשפת אמת (ד"ה תניא). והוסיף, שלפי זה מה שאמר רבי יוחנן 'התחיל להזכיר מתחיל לשאול' היינו דווקא לבני בבל. אך רבי עקיבא איגר (גרסת"י ד"ה נמקום) נקט בדעת רש"י, שאף בארץ ישראל מתחילים לשאול בזמן שמתחילים להזכיר, דהיינו בשמיני עצרת [אלא שמאחר ואין בו ברכת השנים, בפועל מתחילים לשאול רק במוצאי החג]. וכדבריו כתב גם הקרן אורה (ד"ה והפ).

ואף בדעת התוספות נחלקו. שלפי מה שגרס בהגהות הב"ח (שם ז), הם נוקטים שבבבל מתחילים להזכיר רק בז' בחשון. אך רבי עקיבא איגר (ד"ה תינעית) סבר בדעתם, שלהזכיר מתחילים שם בשמיני עצרת, כמו בארץ ישראל [שבה לפי כולם בדעת התוספות מתחילים הכל בשמיני עצרת]. וכדבריו משמע מהגהות הגר"א (שם ח). ורבינו גרשום (ד"ה הפ) כתב, שבבבל מתחילים לשאול בז' בחשון, ובארץ ישראל מתחילים הכל בשמיני עצרת. וכן הוא בפירוש הר"א (ד"ה נח).

כח. **שהרי** זה טעמו של רבן גמליאל שמתחילים לשאול רק בז' חשוון, כמבואר במשנה להלן (י.).

מאימתי פרק ראשון תענית

ואמר ר' אלעזר הלכה כר"ג דאמר דאין שואלין עד שבעה וכו'. פירוש ואת אמרת הלכה כר' יהודה דקאמר במתני' רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה בי"ט המחרון של חג המחרון מזכיר והרמשון אינו מזכיר ומדמינן לעיל שאלה להזכרה לפריך ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים עד שיעבור וכו' ומשני גברא מגברא וכו': **והא** אמר רבי יוחנן במקום ששואלין הגשמים מזכיר. ומשני התם להפסקה פי' דבמקום שמפסיק מלשאול מפסיק מלהזכיר אבל מתחיל קודם להזכיר וטעמא הוי דהזכרה הוה ריצוי שאלה ומ"ה ליכא משום מי מזכיר קודם: **הא** לן. פירוש לבני בבל (ז) [א] עד שבעה במרחשון דאית להו פירי בדברא ובארץ ליכא משום דהם יכולים פירותיהן להיות יבשים בלא הולכה למדבר: **והא** להו. כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול:

רבי יהושע היא דאמר משעת הנחתו אמר רבא אפילו תימא רבי אליעזר שאלה לחוד והזכרה לחוד: רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה כו': ורמינהו (ד) עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר אומר עד (ה) שיעבור ניסן אמר רב חסדא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר מישאל שאיל ואזיל להזכיר ביו"ט הראשון פסיק אמר עולא הא דרב חסדא קשיא (ו א) כחומץ לשינים וכעשן לעינים ומה במקום שאינו שואל מזכיר במקום ששואל אינו דין שיהא מזכיר אלא אמר עולא תרי תנאי אליבא דר' יהודה רב יוסף אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור שליח צבור ראשון היורד ביו"ט ראשון של פסח א"ל אביי שאלה ביו"ט מי איכא א"ל אין שואל מתורגמן וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לצבור אלא מחוורתא כדעולא רבה אמר מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור זמן שחיטת הפסח וכחילתו כן סופו מה תחילתו מזכיר אע"פ שאינו שואל אף סופו מזכיר אע"פ שאינו שואל א"ל אביי בשלמא תחילתו מזכיר (ז) הזכרה נמי ריצוי שאלה היא אלא סופו מאי ריצוי שאלה איכא אלא מחוורתא כדעולא. א"ר אסי א"ר יוחנן (ח) הלכה כר' יהודה א"ל ר' זירא לר' אסי ומי אמר רבי יוחנן הכי והתנן (ג) בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו (ז) וא"ר אלעזר (ח) א הלכה כרבן גמליאל א"ל (ט) גברא אגברא קא רמית אימא לא קשיא כאן לשאול כאן להזכיר והאמר ר' יוחנן במקום ששואל מזכיר הוא להפסקה איתמר והאמר ר' יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול פסק מלשאול פוסק מלהזכיר אלא לא קשיא (י) הא לן הא להו מאי שנא לדידן דאית לן פירי בדברא לדידהו נמי אית להו עולי רגלים כי קא"ר יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים השתא דאתית להכי הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים (כ) כאן בזמן שאין בית המקדש קיים ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן אמר רב מתחיל במוספין ופוסק במנחה ערבית ושחרית וחוזר (ג) במוספין אמר להו שמואל פוקו ואמרו ליה לאבא אחר שעשיתו קודש תעשהו חול אלא אמר שמואל מתחיל במוספין ובמנחה ופוסק ערבית ושחרית וחוזר ומתחיל במוספין רבא

למחר במוספין פוסק שאלה במנחה של ערב (ג) יו"ט הרמשון, והזכרה שיכול להזכיר ביום טוב מזכיר עד תפלת מוסף של יום טוב הרמשון: בתחילתו. שהוא מזכיר מחלה ביום טוב מחרון של חג ואינו שואל עד למחר החג, (ה) כך בסופו אינו שואל במנחה ערב יו"ט הרמשון ומזכיר עד מוסף של יו"ט רמשון, והכא ליכא למיפרך שאלה ביו"ט מי ליכא: דהזברה נמי צורך שאלה היא. שמרלה תחילה לפי שמ"ח לו לשאול ביו"ט, וכיון דליכא שאלה מבחריה מזכיר הוא לרלויי בעלמא: אבל סופו. למה הוא מזכיר הואיל ואינו לריך לשאול מכאן ואילך, הא כיון דמפסקת מחתמול גלית מדעתך דלא ניחא לך בהו ואמאי מזכיר: הלכה כרבי יהודה. דלמר העובר לפני התיבה וכו': מי אמר רבי יוחנן הבי. דהלכה כרבי יהודה דמזכיר ביו"ט החחרון: בשלשה במרחשון. הכי קיס להו דהוה זמן גשמים כו': הלכה כרבן גמליאל. דלינו שואל עד שבעה במרחשון, וקא ס"ד דבמקום שהוא שואל מזכיר עד דמשני לקמן: כאן לשאול. בשבעה במרחשון: כאן להזכיר. מיו"ט החחרון, ור' יוחנן אית ליה דרבי אלעזר: והאמר ר' יוחנן במקום ששואל מזכיר. (ו) במקום שאינו שואל מינו מזכיר, והיכי מ"ל יוחנן דהלכה כר' יהודה דמזכיר ביו"ט החחרון הא ליכא למיפרך לשאלה דנרכת השנים: דהכי משמע במקום שהוא שואל. דכשהוא מפסיק לשאלה בערב הפסח פוסק נמי להזכרה, דהכי משמע במקום ששואל מזכיר: והא תרוייהו איתמר. התחלה והפסקה: יתחיל לשאול. דהיינו בחול שיכול לשאול: פסק מלשאול. בערב הפסח פוסק מלהזכיר, מלמע לא קשיא ליה כרבי יהודה, והיכי אמר הלכה כמותו: הא לן והא להו. לבני בבל יש להם תבואה ופירות בשדה כל השנה ואין להם עולי רגלים. ומש ירדו להן בחזירתן: אלא כי א"ר יוחנן. הלכה כר' יהודה דמזכיר מיו"ט החחרון כו', בזמן שהם בקייס וליכא עולי רגלים מזכיר: באן בזמן שבית המקדש קיים. דליכא עולי רגלים אינו מזכיר עד ז' במרחשון: אנן דאית לן תרי יומי. שני ימים טובים החרונים, שמיני שפק שביעי ושביעי שפק שמיני, לרבי יהודה דאמר מיו"ט החחרון נהיה מהן מזכיר: מתחיל במוסף. של שמיני שפק שביעי, דשמא יו"ט החחרון הוא: ופוסק במנחה. שמא שביעי חול הוא, ואין זמן הזכרה עד מוסף של מחר: ופוסק נמי בערבית ושחרית. של תשיעי שפק שמיני: לאבא. מברי: לאחר שעשיתו קודש. לשמיני שפק שביעי, שהזכרת בו גבורות גשמים בכרי יהודה מיו"ט החחרון: תעשהו חול. בתמיה, שמפסיק במנחה של מוחו היום: ופוסק ערבית ושחרית. דלמו היינו תפלה של מוחו היום:

רבא

והזכרה לחוד דמזכירין ביום ראשון ושואלין בחולו של מועד. **אמר רבא [אפילו תימא] ר' אליעזר היא** דאמר הזכרה ביו"ט הראשון ולא מצי למישאל ביה שהרי אין מתפלל אתה חונן. דראשון מזכיר וה"ה **שיעבור הפסח** והיכי אמר במתני' שאינו שואל אלא עד יום ראשון של פסח. **כאן לשאול כאן להזכיר.** הא דאמר ר' יהודה במתניתין הראשון מזכיר ביו"ט ראשון של פסח היינו להזכיר אבל לשאול יכול לשאל עד שיעבור הפסח: **במקום שאינו שואל מזכיר.** שהרי מתחיל להזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **מקום שהוא שואל** דקאמרת דשואל עד שיעבור הפסח: **על אחת כמה וכמה שיזכיר** (ומתרץ) [והיכי תריץ] רב חסדא דרבי יהודה קאמר שאינו מזכיר אלא עד יום ראשון של פסח וה"ה לשאלה (ח) דפרכת האמר ר' יהודה ששואל עד שיעבור הפסח **תרי תנאי ואליבא דר"י: עד שיעבור ש"ץ ראשון של יו"ט ראשון** היינו נמי כדאמר ר' יהודה במתניתין הראשון [מזכיר האחרון] אינו מזכיר וה"ה לשאלה: **שאלה ביו"ט מי איכא** דקאמרת דקאמר ר' יהודה ביו"ט ראשון שואל והא אינו מתפלל אתה חונן והיאך אמר שאלה בברכת השנים. **שואל במתורגמן** המתורגם דרשה ביו"ט של פסח אומר שאלה בדרשה: **דבר שאינו צריך לצבור** כלומר שאין הצבור שואלין בתפלתן היאך ישאל המתורגמן **אלא כדעולא** דלא תריץ ליה עד שיעבור ש"ץ אלא לאחר הפסח ממש: **עד שיעבור זמן שחיטת פסח** דהיינו י"ד אבל ביו"ט ראשון אינו שואל והאי דקאמר ר' יהודה במתניתין עד יו"ט הראשון היינו להזכרה ולא לשאלה **מה תחלתו מזכיר אע"פ שאינו שואל** שמזכיר בחג ואינו שואל עד ששים בתקופה: **אף סופו מזכיר.** עד יום ראשון ואינו שואל אלא עד י"ד: **דהזכרה נמי ריצוי שאלה היא** כלומר להכי מזכיר בחג הואיל ועתיד לשאול בששים בתקופה שלפניו. **מאי ריצוי שאלה איכא** והא (ג) עדיין הוא עתיד לשאול אלא מכיון שפסק מלשאול שוב אינו מזכיר **אלא כדעולא** דתריץ עד שיעבור הפסח ממש **שאלה היא** והא דא"ר יהודה במתני' עד יום ראשון של פסח (ג) היינו להזכרה ולא לשאלה. **הלכה כר' יהודה** דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **כאן לשאול כאן להזכיר** הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה דאמר מזכיר ביום אחרון של חג וה"ה לשאלה. **אמר ליה גברא אגברא קא רמית.** אין מקשין מאמורא לאמורא משום דא"ל גברא אגברא קא רמית כדאמרינן בסנהדרין פרק זה בורר. ופעמים פרכינן מאמורא כי היכא דקים לן דהלכה כמותו כי הא דקאמר והא אמר ר' יוחנן גזל ולא נתיאשו הבעלים וכו' ורבים כמוהו. **[הליכות עולם שער שני פרק ב]**

[המשך מעמוד הקודם] **ואלו הן אליעזר עבד אברהם.** והשם בזכות אברהם לא הביא תקלה על ידו, כי עין יי' אל יראיו, וכן אמרו חז"ל פרק קמא דחולין, ומה בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה וכו'. **[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת חיי שרה] אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב.** הם יחשבו זה הגדלה לשם, והם תועבה לפניו, כי לא יחפוץ השם בהשחתת עולם ולא יצוה בהריגת האנשים חלילה. **[ספר העיקרים מאמר ג פרק יד] ולא עלתה על לבי.** מן הטובות הגדולות שהטיב השם יתברך לנו והחסדים העצומים, הוא ששיער המצות בענין שתושג עשייתם בנקלה ולא יבאו לטורח, כי רצה השם יתברך לזכותנו ולא העמיס עלינו העבודות הכבדות שנקוץ בהם. וזהו שדרשו בתענית (ד.) אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה יט ה). **[דרשות הר"ן הדרוש הששי]**

יא א מיי' פ"ב מהל' תפלה הל' טו סמג עשין יט טוש"ע מ"ח סי' קיז סעיף ו:

הגהות וציונים

ו] גי' הרא"ש א"ר יוסי בר חנינא הלכה כו' (גליון): ז] בכת"י נוסף וחוזר ומתחיל (וכמו להלן): ג] בדפו"ר בתפלת ערבית של לילי יו"ט וכו', ולפי שנמצא לפי"ז דברי רש"י סותרין א"ע הגיה המהרש"א כלפנינו (דק"ס), ועי' הג' הב"ח באופן אחר דפי' זה הוא לשון אחר וכפי' הרגמ"ה עי"ש, ועי' גבורת ארי וקרן אורה: ד] בכת"י ומזכיר במנחה: ה] נדצ"ל סופו: ו] כ"ה הגירסא בדפו"ר ולהג' הב"ח באות הקודם היינו כהל"א ברש"י לעיל, ולפנינו ברש"י הוא ע"פ המהרש"א (עי' אות ג): ז] נראה קצת דהתיבות "דראשון מזכיר וה"ה שואל" שייך להלן אחרי תיבות והיכי אמר במתני':

גליון הש"ס

גמ' כאן בזמן שאין בית המקדש קיים. עי' יומא דף יג ע"ב תוס' ד"ה הלכה:

הגהות הגר"א

[א] תוס' ד"ה הא לן פי' לבני בבל אין שואלין עד שבעה. כל"ל (ועמ"ס רבינו גם"מ ריש סימן קי"ד):

תורה אור השלם

א) כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכָעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו: [משלי י, כו]

משנת ראשונים

תרי תנאי אליבא דרבי יהודה. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. **[הליכות עולם שער חמישי פרק ג]**

אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן הלכה כרבי יהודה. לא פירשו לנו אי כר' יהודה משמא דנפשיה, או כר' יהודה משמא דרביה, דהא תרי תנאי נינהו, ובירושלמי (פ"א ה"ב) פירשו כרבי יהודה בן בתירא, ובגמ' דילן לא הוצרכו לפרש דקים להו [ד]כר' יהודה דמתני' פסקינן, שחולק על רבי יהושע בתחלת ההזכרה, אף בסוף ההזכרה נמי, ורבינו אלפסי ז"ל לא הוצרך לפרש יותר שהרי [לא הביא] אלא משנתינו, וזה ברור, ואיכא נוסחי דגרסינן בהדיא הלכה כרבי יהודה בן בתירא. **[הריטב"א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) לקמן ס., ג) [קידושין מה:], ג) [לקמן י. ומ"ן], ד) [שם], ה) [עי' מוספות יומא יג. ד"ה הלכה], ו) [ב"ק מג: סנהדרין כה. ל: חולין נב:], ז) ברכות ה: מד. שבת ט: סוכה לו. תמ. יומא כמ: ביצה ה. יד: קידושין כט: [ב"מ קו. ב"ב קמו.].

הגהות הב"ח

(ג) גמרא ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים רבי יהודה אומר עד שיצא ניסן: (ג) שם בשלמא מחלתו מזכיר דהזכרה נמי ריצוי: (ג) רש"י ד"ה שאלה כו' שיעבור הפסח להיינו עד שיעבור זמן תפלת שליח לצבור: (ד) ד"ה עד שיעבור זמן שחיטת פסח עד שיעבור חצות יום ד"ד להיינו כל זמן תפלת יולר כו' עד למחר כמוסקין ל"א פוסק השאלה בתפלת ערבית ג]: (ה) ד"ה כמחילתו כו' לאחר החג הם"ד ומ"ש מה"ד כך בסופו אינו שואל בלילי ו] יו"ט: (ו) ד"ה והא אמר כו' מזכיר הא במקום: (ו) תוס' ד"ה לן פי' לבני בבל אין מזכירין עד שבעה במרחשון למיס פירי בדברא ובארץ ליכא למיפרך כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול והא להו פי' לבני א"י ליכא משום להם יכולים כו' כל"ל וד"ה והא להו ממחק:

רבינו גרשום

שאינו קשה כברזל. שאינו קשה לרצות. הצרי אין בגלעד כלומר שהיה יכול לילך אצל אליהו ומתיר לו נדרו: **על לבי** זה יצחק שלא היה בלבו של הקב"ה שישחטהו אלא בפה כדי לנסותו: **על כפים חקותיך.** וידים נראין לעולם: **אין שואלין את הגשמים.** ותן טל ומטר: **ר' יהודה אמר האחרון מזכיר.** גבורת גשמים וה"ה דשואלין ותן טל ומטר: **מאן תנא** דהתחלת שאלה והזכרה מצי למיהוי ביום אחד: **דאמר משעת הנחתו** דהיינו בשביעי מתחילין להזכיר שהוא חולו של מועד מצי להתחיל לשאול בברכת השנים שהרי מתפללין אתה חונן. דאי ר' אליעזר כיון דאמר בראשון מתחיל להזכיר לא מצי למיהוי התחלת הזכרה והתחלת שאלה ביום אחד דביו"ט ראשון ליכא שאלה שהרי אין מתפללין בו אתה חונן ולא מצי למישאל אלא בברכת השנים **אפי' תימא** דקתני אין שואלין **ר' אליעזר היא** ולא תימא שאלה והזכרה כהדדי. [ע"כ שייך לע"א] אלא **שאלה לחוד**

היינו בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, שמחמת עולי הרגלים מאחרים אותם לז׳ חשון, וְכָאן - מה שפסק כרבי יהודה, היינו בִּזְמַן שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, ומתחילים להזכיר בשמיני עצרת[כט].

הגמרא דנה במנהג בני בבל בהתחלת הזכרת הגשמים:
מברר הגמרא, וַאֲנַן דְּאִית לָן תְּרֵי יוֹמֵי - אנו בני בבל שיש לנו שני ימים טובים שאנו עושים מספק בסוף חג הסוכות[ל], שהיום השמיני הוא ספק שביעי, והתשיעי הוא ספק שמיני, לפי רבי יהודה שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, הֵיכִי עָבְדִינַן - כיצד נוהגים בענין התחלת ההזכרה, הרי אין אנו יודעים איזה יום הוא שמיני עצרת[לא]. עונה הגמרא, אָמַר רַב, מַתְחִיל להזכיר בְּמוּסָפִין של היום הראשון, שמא הוא שמא הוא שמיני עצרת, וּמַמְשִׁיךְ להזכיר בְּמִנְחָה, מאחר שכבר החשיבו כשמיני עצרת, וּפוֹסֵק מלהזכיר בַּעֲרְבִית וְשַׁחֲרִית של היום השני, שמא עתה הוא יום שמיני עצרת ואין להזכיר בו עד מוסף, וְחוֹזֵר וּמַתְחִיל להזכיר בְּמוּסָפִין של אותו יום, שהרי עתה בודאי כבר הגיע היום השמיני.

הגמרא מביאה את דברי שמואל שחולק:
אָמַר לֵיהּ שְׁמוּאֵל לאמוראים שאמרו לפניו את דברי רב, פּוּקוּ [-צאו] וְאִמְרוּ לֵיהּ לָאַבָּא - לרב חברי[לב] כך, וכי אַחַר שֶׁעֲשִׂיתוּ [-את הראשון משני הימים המסופקים] קוֹדֶשׁ, שהזכרת בו את הגשמים והחשבת אותו כשמיני עצרת, תשוב וְתַעֲשֶׂהוּ חוֹל - תחשיב אותו כיום השביעי שהוא חול המועד בכך שתפסיק להזכיר בו במנחה. אָמַר שְׁמוּאֵל, מַתְחִיל להזכיר בְּמוּסָפִין של היום הראשון, שמא הוא שמיני עצרת, וממשיך להזכיר בְּמִנְחָה, מאחר שכבר החשיבו כשמיני עצרת, וּפוֹסֵק מלהזכיר בַּעֲרְבִית וְשַׁחֲרִית של היום השני, וְחוֹזֵר להזכיר בְּמוּסָפִין של אותו יום, שהרי עתה בודאי כבר הגיע היום השמיני.

18/06/2018 אהח

כט. **נראה** שהגמרא חזרה בה מתירוצה הקודם, ועתה היא נוקטת שכשאין בית המקדש קיים בכל המקומות מתחילים להזכיר בשמיני עצרת. שפת אמת (ד״ה מנ״מ). ובענין שאלת הגשמים ראה בהערה לעיל.
ל. וכן בשאר ימים טובים, מחמת שלא ידעו באיזה יום נקבע ראש חדש בבית דין שבארץ ישראל, שלפי זה נקבע זמנם של המועדות, כמבואר בביצה (ד:).
לא. **הקשה** רבי עקיבא איגר (גרס״י ד״ה הנ), הרי בני ארץ ישראל שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, כלל אינם עושים שני ימים טובים, ואילו בני בבל שעושים שני ימים טובים, לגביהם כבר נפסק לעיל שאינם מזכירים את הגשמים עד ז׳ חשון. אמנם על פי מה שהובא בהערה לעיל מהשפת אמת, למסקנת הגמרא בני בבל מתחילים להזכיר בשמיני עצרת. והרש״ש תירץ (גרס״י ד״ה להפסקה), שרש״י (ד״ה מנן) כתב שדיון הגמרא כאן הוא לפי רבי יהודה, ולשיטתו גם בבבל מתחילים להזכיר בשמיני עצרת.
לב. **רש״י** (ד״ה נמנם). ובברכות (מז. ד״ה מילו) כתב רש״י, ששמואל היה קורא לרב ׳אבא׳ משום כבודו. אולם הרשב״ם (פסחים קיט: ד״ה מנמ) פירש, ש׳אבא׳ היה שמו האמיתי, והיו קוראים לו ׳רב׳ משום כבודו.

הגמרא מביאה את דעת רבא:
רָבָא אָמַר, **כְּיוָן שֶׁהִתְחִיל** להזכיר את הגשמים בתפילת מוסף של היום הראשון של שמיני עצרת, **שׁוּב אֵינוֹ פּוֹסֵק**, אלא ממשיך להזכיר בכל התפילות שלאחר מכן[א]. **וְכֵן אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, כְּיוָן שֶׁהִתְחִיל שׁוּב אֵינוֹ פּוֹסֵק.**

הגמרא מביאה שאף רב סבר לבסוף כדעה זו:
אומרת הגמרא, **וְאַף רַב הָדָר בֵּיהּ** - חזר בו, ונקט כדעת רבא, **דְּאָמַר רַב חֲנַנְאֵל אָמַר רַב, מוֹנֶה עֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם** מראש השנה, **כְּדֶרֶךְ שֶׁמּוֹנֶה עֶשְׂרֵה יָמִים מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה עַד יוֹם הַכִּפּוּרִים**[ב], כלומר, שמתחיל למנותם מהיום הראשון של ראש השנה, ולאחר מכן ביום הראשון של שמיני עצרת שחל בכ"ב בתשרי[ג], **מַתְחִיל** להזכיר את הגשמים[ד], **וְכֵיוָן שֶׁהִתְחִיל שׁוּב אֵינוֹ פּוֹסֵק.**

מסיקה הגמרא, **וְהַלְכְתָא, כְּיוָן שֶׁהִתְחִיל** להזכיר את הגשמים ביום שמיני עצרת, **שׁוּב אֵינוֹ פּוֹסֵק**[ה].

★ ★ ★

משנה

המשנה שלפנינו ממשיכה לעסוק בענין שאלת הגשמים, ומבארת עד מתי הוא זמן ירידת הגשמים שמאז ואילך שוב אין לבקש עליהם:
מבררת המשנה, **עַד מָתַי שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים**, כלומר, עד מתי הם ימות הגשמים, שבהם מזכירים בתפילה את הגשמים ומבקשים עליהם, **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר עַד שֶׁיַּעֲבוֹר** כל חג **הַפֶּסַח**. **רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר עַד** לאחר **שֶׁיֵּצֵא** [-שיעבור] כל חודש **נִיסָן**, ומוכיח רבי מאיר כדבריו שכל חודש ניסן הוא עדיין זמן ירידת גשמים, **שֶׁנֶּאֱמַר** בדברי יואל הנביא כאשר הבטיח לישראל על הגשם שיבא לאחר עצירת הגשמים שהיתה באותה שנה[ז] (יואל ב כג), 'וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ **בָּרִאשׁוֹן**', ו'בָּרִאשׁוֹן' היינו חודש ניסן שהוא ראשון לחדשי השנה[ח], הרי מוכח שגם חודש ניסן הוא זמן ירידת הגשמים[ט].

★
אוצר החכמה

גמרא

שנינו במשנה, שלדעת רבי מאיר מסתיים זמן שאלת הגשמים רק לאחר שיעבור כל חודש ניסן, ומקורו מהפסוק ביואל 'וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן'. הגמרא מביאה את קושיית רב נחמן על לשון פסוק זה:
אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, האם שייך לקרוא 'יוֹרֶה' לגשם היורד על הארץ **בְּנִיסָן**, הלא 'יוֹרֶה' **בְּמַרְחֶשְׁוָן הוּא** יורד, **(דתנן) [דְּתַנְיָא]** - שכך שנינו בברייתא (להלן ו.), נאמר בתורה (דברים יא יד) 'וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ', **'יוֹרֶה' זהו הגשם היורד בְּמַרְחֶשְׁוָן, 'וּמַלְקוֹשׁ' הוא הגשם היורד בְּנִיסָן**[י]. ואם כן כאשר ניבא יואל על הגשם שעתיד לירד בניסן, האיך קראו בלשון 'יורה'[יב].

אָמַר לֵיהּ - השיב לו רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן** לבאר פסוק זה[יג], אף ש'יורה' הוא אכן הגשם היורד במרחשון, אמנם **בִּימֵי** הנביא **יוֹאֵל בֶּן פְּתוּאֵל**[יד] **נִתְקַיְּימוּ מִקְרָא זֶה**, שירד היורה

א. **טעמו** משום שאם מפסיקים להזכיר [זמן קצר לאחר שהחלו] נראה הדבר כזלזול. ר"ן (ד"ה ופוסק).

ב. **כתב** המהר"ץ חיות (ד"ה כדרך), שכוונת הגמרא היא שכשם שכאשר מונה עשרה ימים בין ראש השנה ליום הכיפור, נכללים באותם ימים גם ימי ראש השנה ויום הכיפורים, כך הספירה הזו של עשרים ואחד יום כוללת את ראש השנה ויום השביעי של סוכות. אלא שכתב שרש"י בשני פירושיו לא פירש כך את הפשט בגמרא [אמנם בפשטות מודה רש"י שבספירה של יום כיפור נכללים גם ימי ראש השנה ויום הכיפורים, אלא שלא פירש שזו היתה כוונת רב בהשוואה שעשה בין שני המנינים].

ג. **שכן** אותם כ"א יום מסתיימים בכניסת ליל שמיני עצרת.

ד. **רש"י** (ד"ה מונה, בפירוש הראשון). וביאר עוד, שלא מתחילים את המנין מהיום השני של ראש השנה, משום שמה שאנו עושים בו שני ימים אינו מחמת הספק שמא עיברו את אלול, שהרי בקיאים אנו בקביעות החדשים [ומדובר לאחר שנקבע הלוח ואלול לעולם חסר], אלא משום שמנהג אבותינו בידינו [כמבואר בביצה (ד:)], וממילא מוחזק אצלנו היום הראשון בודאות כראש השנה. ועוד פירש רש"י (שם), שכוונת הגמרא למקרה שעיברו את אלול [אך מחמת הספק נהגו קדושה גם ביום ל' שלו והוא היום הראשון של ראש השנה], שכשם שאז מונים ליום כיפור מהיום השני של ראש השנה [שהוא א' בתשרי], כך יש למנות מיום זה כ"א יום לתחילת הזכרת הגשמים. אך אם יתחילו למנות מהיום הראשון של ראש השנה, יכלה המנין יום לפני שמיני עצרת, בהושענא רבה. ומה שהגמרא נתנה לכך דוגמא מהמנין של יום כיפור, הוא משום שאין לטעות לגבי מועד תחילתו מאחר שעושים יום כיפור רק יום אחד וברור שמונים לו מהיום השני של ראש השנה.
ובמרומי שדה (ד"ה כיון) הקשה על הפירוש הראשון, שמשמע שבזמן שלא היו בקיאים בקביעות החדשים היו מתחילים להזכיר במוסף ופוסקים במנחה, וכדעת רב לעיל, ואם כן גם עתה שאנו בקיאים יש לנו לנהוג כך מדין 'מנהג אבותינו בידינו'. ועוד הקשה, שבימי רב עדיין לא היו בקיאים בקביעות החדשים. ולפיכך פירש, שכשם שלענין יום כיפור סומכים על רוב השנים שאלול אינו מעובר ומקילים לעשותו יום אחד בלבד [אף שמדובר באיסור כרת של אכילה ביום כיפור], כך בודאי ניתן לסמוך על רוב זה כדי להחשיב את היום השמיני של סוכות כודאי שמיני עצרת, ולהתחיל להזכיר בו בלי להפסיק. וכן פירש הגבורות ארי (ד"ה מונה) והוסיף, שלפי זה חזר בו רב מדבריו לעיל רק לגבי התחלת ההזכרה, אך לגבי סוף ההזכרה בפסח שאצלה אין רוב שניתן להסתמך עליו [שכן אין רוב לשנים בהם אדר אינו מעובר], עדיין הוא בשיטתו שפוסקים מלהזכיר במוסף של היום הראשון ולאחר מכן חוזרים להזכיר בכל התפילות עד מוסף של היום השני.

ה. **הטעם** הוא מצד מה שנאמר בגמרא (לעיל ד:) 'כיון שעשיתו קודש אין אתה עושהו חול', כלומר, שמאחר שבקיאים אנו בקביעות החודשים, מעיקר הדין היום השמיני נחשב שמיני עצרת והוא זמן הזכרת הגשמים, ואף על פי שתקנו חכמים לעשות יום נוסף משום מנהג אבותינו, וכמבואר בביצה (ד:), אין זו סיבה מספקת לעשות בשמיני הפסקה בהזכרה ולהחשיבו כספק שביעי. ריטב"א (לעיל ד: ד"ה ומנן).
והקשה הגבורות ארי (ד"ה מונה), מדוע הוצרכה הגמרא לפסוק בפירוש את ההלכה כדברי רבא. הרי מאחר שרב ששת ורבא סוברים כך וגם רב חזר בו, אם כן פשוט שכך היא ההלכה. ותירץ על פי מה שביאר בדברי רב [והובא בהערה לעיל], שחזר בו מדבריו רק לגבי התחלת ההזכרה אך לגבי סוף ההזכרה בפסח עדיין הוא בשיטתו שפוסקים מלהזכיר במוסף של היום הראשון ולאחר מכן חוזרים להזכיר בכל התפילות עד מוסף של היום השני.

ו. **ראה** לעיל (נעמוד הקודם) שהקשתה הגמרא שדברי רבי יהודה כאן סותרים לדבריו במשנה דלעיל (ג.) שהעובר לפני התיבה ביום טוב הראשון של פסח 'הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר', הרי שסוף זמן שאילת הגשמים הוא בתחילת חג הפסח. ומסקנת הגמרא כדברי עולא שמשניות אלו חלוקות, והתנאים נחלקו בדעת רבי יהודה.

ז. **ראה** להלן בגמרא ובהערות על מה שאירע באותה שנה.

ח. **כמו** שנאמר בתורה (שמות יג ג) 'החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה'.

ט. **שנינו** כאן את המקור לדברי רבי מאיר, אך לא נתפרש במשנה מהו טעמו של רבי יהודה. וביאר בתוספות יום טוב (במשנתנו) הטעם, שמכיון שכשמתחילים להזכיר את הגשמים, מתחילים ביום טוב אחרון של חג הסוכות, דהיינו שמיני עצרת, כך גם בהפסקה, אין מפסיקים עד שיעבור הפסח.

י. **הגהות** וציונים.

יא. **וראה** להלן (ו.), מה הטעם שנקראו 'יורה ומלקוש'.

יב. **הקושיא** היא על הפסוק ולא על המשנה שהוכיחה מפסוק זה, כיון שאת המשנה היה אפשר ליישב שעיקר הראיה היא מ'מלקוש', ואילו יורה הוא אכן בחשון. אבל על הפסוק קשה, איך הזכיר גם יורה וגם מלקוש בניסן. תוספות (ד"ה יורה).
ואף על פי שלשון הפסוק 'מורה' ולא 'יורה', הכוונה היא ל'יורה', מפני שבאמת השם 'יורה' הוא מלשון 'מורה', וכמו שאמרו בברייתא להלן (ו.) שלפיכך נקרא 'יורה' מפני שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכניס את פירותיהן ולעשות כל צרכיהן לקראת הגשמים. מהרש"א (ח"ל ד"ה שנאמר).

יג. **להלן** יובאו בגמרא עוד כמה שאלות ששאל רב נחמן את רבי יצחק, ועל כולן השיב רבי יצחק מדברי רבי יוחנן רבו.
בהמשך הסוגיא (ע"ב) מבואר שכל השאלות ששאל רב נחמן את רבי יצחק, היה זה בפעם אחת, כשביקר האחד אצל חבירו. כפי המתבאר בסוגייתנו היה אותו רבי יצחק תלמידו של רבי יוחנן. והשיב מתוך דברי רבו על כל שאלה שנשאל. יתכן שרבי יצחק השיב לרב נחמן בדווקא מדברי רבי יוחנן, מפני שמצאנו (חולין קמ.) שאמר עולא לרב נחמן הלכה בשם רבי יוחנן, והשיב על כך רב נחמן, שאפילו אם ישמע דבר זה מרבי יוחנן עצמו, לא ייצית לו. ואמר עליו רבי אמי וכי משום שהיה רב נחמן חתנו של ריש גלותא מזלזל הוא בשמועותיו של רבי יוחנן. ולכן כאן השיב רבי יצחק לרב נחמן על כל שאלה מדברי רבי יוחנן, כדי לרומם בעיניו את גדולת תורתו של רבי יוחנן. ניצוצי אור (ד"ה ח"ל).
במסכת פסחים (קיד.) שנינו שסתם רבי יצחק הנזכר בש"ס בעניני אגדה, הוא רבי יצחק בן פנחס. ונראה שהוא רבי יצחק הנזכר בסוגייתנו. עץ יוסף (ע"ב ד"ה ח"ל). אך ראה בערכי תנאים ואמוראים (ערך רבי יצחק בן פנחס) שנסתפק האם רבי יצחק שבסוגייתנו הוא רבי יצחק בן פנחס.

יד. **יואל** היה בנו של שמואל הנביא [כמו שנאמר (שמואל ח' ב) 'ויהי שם בנו הבכור יואל'], ו'פתואל' הוא כינוי לשמואל על שפיתָּה לא-ל בתפילתו. רש"י (יומא ח ב). ואף על פי שבתחילה היה יואל בן שמואל רשע, וכמו שנאמר על שמואל (שמואל ח' ג) 'ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע' וגו', אך כיון שחזר בתשובה והטיב מעשיו

רבא אמר כיון שהתחיל. דשמיני ספק שביעי שוב אינו פוסק: הדר ביה. ממאי דלמר פוסק: מונה כ"א יום. מרמס השנה עד שמיני ספק שביעי של מג, כדרך שמונה מר"ה עד יוה"כ י' ימים, שמתחיל למנות מיום רלמחר של ר"ה, ומזכיר מכאן ומילך, וזהו שמזכיר בשמיני ספק שביעי שהוא כ"ג שוב[ד] אינו פוסק[ה], והא דלמתחילין אנו למנות מיום ס', דהא דלאו עושין ג' ימים לאו משום ספק דשמא עיברו לאלול דהא אין בקיאין בקביעת דירחא, אלא משום דמנהג אבותינו בידינו[ו]. ל"א מונה כ"א יום כדרך שמונה כו' כלומר אם עיברו אלול לא יחשוב מיום רלמחר של ר"ה כ"א יום, אלא כן לא ימנאו בידו אלא כ' וכליס (ג) ביום טוב שביעי יום נטילת ערבה, אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים לעשות בעשירי יוה"כ יתחיל למנות בלאו, שבכך לא יטעה, שיום הכפורים יום אחד לבד וידע מהיכן התחילו למנות לו, וביום שכלין כ"א (ג) דהיינו ביום טוב אחרון מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל אומר פוסק: א"ל רב נחמן לרב יצחק יורה בניסן הוא. דכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון, בתמיה: והא במרחשון הוא. כדמיק לקמן, ובספרי הוא[ט]: יורה ומלקוש. מפרש לקמן: אמר ליה. ולמי במרחשון הוא, ומקרא זה בימי יואל הן פתואל מתקיים שיורה ומלקוש היה בראשון ע"י נס, שהיה רעב שבע שנים דכתיב[ז] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים וכתיב יתר הגזם אכל הארבה וגו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו[ח] נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום ועל אותו הדור הוא אומר[ט] הזורעים בדמעה ברנה יקצרו הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וגו' מאי הלך ילך ובכה נושא משך וגו' א"ר יהודה שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וזהו בא יבא ברנה מאי נושא אלומותיו א"ר חסדא ואמרי לה במתניתא תנא[י] קנה זרת שיבולת זרתים. א"ל[כ] רב נחמן לרב יצחק מאי דכתיב[ל] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר[מ] איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לרב יצחק מאי דכתיב[נ] בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[ס] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב[ע] ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לרב יצחק מאי דכתיב[פ] ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הכא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם[צ] הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לרב יצחק מ"ד[ק] כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[ר] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה כיולמ כה מבירתה ודוגמתה, מכלל דלמיכא ירושלים מחריבי, והיכן אם לא למעלה: **ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא.** מי לאו גזרה שוה היה משמע מטומיס כעץ לקבל מוסר ולשון היו לוקין: **באחת.** עבירה שהן עושין יתבערו הכסילים רשעים: **עשרים וארבעה**[ש] **שביקא להו.** בתמיה, בפרשת התשפוט (יחזקאל כג) כ"ד עבירות שבערו, ל"א שבערו על כ"ד ספרים: שקולה

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. כלומר כיון שהתחיל ביום רלמחר של (ה) מחרומיס שוב אינו פוסק וכן הפסק: במרחשון הוא. פי' מקרא דכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון פריך דלמתני' משמע דלמלקוש קמיירי אבל ביורה מודה דבמרחשון:

ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וכו'. דקאמר לעיל נמצא הגדילה בששה מדשים גדילה בלחד עשר יום הוה ליה למימר גדילה בחליסר וכי"ל[ב] יומי שהרי מיד מתחלת ליגדל ושמא י"ל דלכל המחוברת שמזרעה בחליסית קאמר נמצא גדילה בי"ח יום ול"ע[ג]:

לא אבוא בעיר. פירוש בעיר ר"ל בעיר ממש וי"מ פשטיה דקרא בעיר בשמאה כלומר לא לבוא בשמאה ועיר הוי ל' שמאה כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד[ד]):

ומי

מסורת הש"ס עם הוספות

ד) לעיל ד: ע"ש פירש"י על דברי המשנה, ה) [לקמן ו.], ו) עי"ן חגיגה יב:, ז) ביצה ד: ע"ש, ח) עקב פיסקא ו, ט) עי' תורה אור השלם אות ד, י) יואל ב כה, כ) פסוק כא ע"ש ברש"י.

הגהות וציונים

ג] גי' ר"ף ורא"ש יוסי] (גליון): ד] [צ"ל דתניא] (גליון): ה] בכת"י ובע"י נוסף יצאו וזרעו ונעשה להם נס, וכ"ה בילקו"ש (ונראה שכך היתה הגירסא לפני רש"י וע"כ פירש יצאו וזרעו מה שבידם והיינו ע"י שהאמינו בנביא וזרעו ממה שבידם נעשה להם נס ונתגלה וכו', ועי' פי' הרי"ף על ע"י, דק"ס), וע"ע ענף יוסף על הע"י. ולפי"ז נראה דאי"צ להג' הב"ח ברש"י במש"כ שהד"א: ו] בכת"י ובע"י נוסף אותה שנה היתה קנה וכו': ז] צ"ל וא"ל (רש"ש): ח] ס"א ותרתי [וכן גירסת הערוך עשרין ותרתי וכו' בערך עשר ע"ש שהאריך בפירוש הזה למחשב כולהו] (גליון), וכ"ה הגירסא לפ' הראשון ברש"י [ופי' וכי שאר כ"ב העבירות המנויות שם מחול להם] אבל ללישנא אחרינא הגירסא כלפנינו (ממ"נ אחח"כ 18/06/2018) השני ברגמ"ה (עי"ש) פשוט שהגי' כלפנינו: ז] צ"ל ושוב (באה"מ): ח] מכאן ועד דמנהג אבותינו בידינו ליתא בדפו"ר ובדפו"י: ט] בתמיה משום דבקרבך קדוש דהיינו שאתה כו' גירסת רש"א (גליון) וכן נוסף ברש"י שבע"י: י] [ס"א ושתים] (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י (ועי' אות ו): כ] גי' רש"א ובי"ב (גליון), עי"ש בח"ה ובח"א, ובפי' הרי"ף על ע"י: ל] בתוס' שבע"י מוקף תיבת "רצ"ע". ועי"ש שנוסף עוד דיבור תוס': מ] צ"ל במנחה בערבית ובשחרית: נ] צ"ל מחמישי כמו ברש"י:

רבינו גרשום

להזכיר בחג והא דאמר ר' אלעזר הלכה כר"ג היינו לשאלה. **והאמר ר' יוחנן במקום שהוא שואל מזכיר** אלמא הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו בין לשאול בין להזכיר דכי הדדי נינהו וקשיא הלכתא אהלכתא: **ההוא להפסקה.** כלומר הא דאמר מקום שהוא שואל הוא מזכיר היינו להפסקה כלומר שפוסק מלשאול ומלהזכיר ביום ראשון של פסח אבל להתחלה מתחיל בחג ושואל בשבעה במרחשון: **הא לן והא להו** הא דאמר הלכה כר"ג דאינו שואל עד שבעה במרחשון היינו להו לבני בבל דאית להו פירי בדברא ואין צריכין לגשמים עד ז' במרחשון והא דאמר הלכה כר' יהודה דבחג מזכיר ושואל לן באי"י דלית לן פירי בדברא: **אית להו עולי רגלים** ואם יורדין גשמים בג' ט) אינן יכולין לחזור מפני הגשמים: **כי קאמר ר' יוחנן** הלכה כר' יהודה דשואל ומזכיר בחג **בזמן שאין בית המקדש קיים** דליכא עולי רגלים והא דאמר הלכה כר"ג בזמן שביהמ"ק קיים ובז' במרחשון כבר חזרו. **ואנו דאית לן תרי יומי** [שמיני] ואחרון של חג: **היכי עבדינן** הא אחד מהן חול הוא ובאיזה יום יתחיל לשאול. **מתחיל במוספין** של יום ראשון מימים האחרונים **ופוסק במנחה** דשמא חול הוא **וערבית ושחרית** מיום האחרון לגמרי. **לאחר שעשיתו קדש** ששאלת במוסף אלמא דקדש הוא **תעשהו חול** שאין אתה מזכיר במנחה: **ופוסק ערבית** שהרי היא הכנסה דיום אחרון **ושחרית** ושואל במוסף כמו שעשה אתמול דקדש הוא ואמר דאחרון שואל: **כיון שהתחיל** לשאול במוסף דיום ראשון **שוב אינו פוסק** אלא שואל במנחה בשחרית ובערבית [י] ומוסף וכו' **ואף רב הדר ביה** ואמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מונה כ"א בתשרי דהיינו ראשון של אחרון ויתחיל לשאול ושוב אינו פוסק: **כדרך שמונה מר"ה ועד יוה"כ: יורה ומלקוש בראשון** האי ראשון היינו ניסן. **בימי יואל נתקיים מקרא הזה** יורה בראשון ולעולם יורה במרחשון הוא: **שני ושלישי ורביעי בניסן נמצא תבואה שרגילה להתגדל בו' חדשים גדילה בי"א יום** מרביעי [כ] דניסן עד יום י"ו בו שמקריבין בו העומר: **כשהשור** הולך לזרוע בוכה שרעב. **מהו אלומותיו** דמשמע תרי **דקנה זרת ושיבולת שתי זרתות: אמר הקב"ה לא אכנס בירושלים של מעלה** דהכי משמע עד שבקרבך קדוש שיבנה ירושלים למטה לא אכנס לירושלים של מעלה: **יחדיו** משמע תרי ירושלים. **ומנלן** דהאי אחת משמע ע"ז **כתיב הכא מוסר הבלים עץ הוא. עשרים וארבעה שביקא להו** כלומר והלא עברו על עשרים וארבעה ספרים ע"א עשרים

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) מולי ל"ל נג' דמרחשון מו דל"ל בחג מיון יכולין לחזור וכו'. ושש

עין משפט נר מצוה

יב א ב מיי' פ"ג מהל' תפלה הל' טו טוש"ע ס"ח סימן קיד סעיף ו:

הגהות הב"ח

(ב) גמ' יורה בניסן הוא יורה במרחשון הוא: (ג) רש"י ד"ה מונה כו' אלא כ' וכליס ביום שביעי יום כו' כל"ל ומיבעי טוב נמחק: (ד) בא"ד דהיינו ביו"ט אחרון. נ"ב כלומר עד ליל יו"ט ולא ליל יו"ט בכלל: (ה) ד"ה ילמו וזרעו מה שבידם שני כל"ל והד"ה ומיבעי וזרעו נמחק: (ו) תוס' ד"ה רבא כו' ביום רלמחר של שני ימים מחרומיס שוב:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

את הגשמים ואין אומרים ותן טל ומטר אלא בז' במרחשוון ונדחת זו דהא בהדיא לית ליה לר' יוחנן הפסקה בין הזכרה לשאלה דאמר ר' יוחנן התחיל להזכיר ישאל פסק מלשאל יפסוק מלהזכיר. **אלא לא קשיא** הא דר' יוחנן לבני ארץ ישראל והא דאמר רבי אלעזר עד ז' במרחשוון לבני בבל משום דאית להו פירא בדברא והמטר מפסידם. **ואקשינן בני ארץ ישראל נמי יש להם עולי רגלים.** ואם ישאלו מיום טוב (הראשון) [האחרון] של חג וירד המטר נמצא המטר מעכבן בחזירתן ואוקימנא בזמן הזה דליכא בית המקדש ושקלי' ואסקוה [מונה] כ"א יום מר"ה ועד יו"ט האחרון של חג ומתחיל להזכיר ביו"ט האחרון כדרך שמונה י' ימים מר"ה ועד יוה"כ והעשירי הוא יוה"כ ומתחיל להזכיר וכיון שמתחיל שוב אינו פוסק וכן הלכה: **מתני' עד מתי שואלין את הגשמים** כו'. ט) הא אסיק' לשמעתא כי ש"ץ היורד לפני התיבה ביו"ט הראשון של פסח מזכיר מוריד הגשם ופוסק מלהזכיר והיורד במוסף אינו מזכיר ג) כיון שא"ר מאיר עד שיצא ניסן שנא' ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון. **ואקשינן והא מורה במרחשון הוא** ומלקוש בניסן ושנינן בימי יואל בן פתואל ג) (ש"מ) [נאמר] מורה בניסן שיצא אדר ולא ירדו גשמים. **ירד רביעה ראשונה באחד בניסן** אמר להם הנביא צאו וזרעו נעשה להם נס ונתגלה להם החטים שאוגרין הנמלין בחורין ובכתלים ולקחו אותן וזרעו ירדה להן רביעה שנייה בחמשה בניסן וצמחו זרעים והקריבו העומר ביי"ד בניסן.

חשק שלמה על רבינו חננאל ט) נרלמה דר"ל דלמיקמן לעיל דמין הלכה כר"י דהך דר"י דמ"ן היורד וכו'. ג) נרלמה דל"ל ר"מ לומר עד שיצא וכו'. ג) מולי ל"ל בימי יואל בן פתואל יד מורה ניסן.

תורה אור השלם

א) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לִצְדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

ב) יֶתֶר הַגָּזָם אָכַל הָאַרְבֶּה וְיֶתֶר הָאַרְבֶּה אָכַל הַיֶּלֶק וְיֶתֶר הַיֶּלֶק אָכַל הֶחָסִיל: [יואל א, ד]

ג) הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הָזָרַע בֹּא יָבוֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו: [תהלים קכו, ה-ו]

ד) וֶאֱלִישָׁע הָיָה חֹלֶה אֶת חָלְיוֹ אֲשֶׁר יָמוּת בּוֹ וַיֵּרֶד אֵלָיו יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֵּבְךְּ עַל פָּנָיו וַיֹּאמֶר אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפָרָשָׁיו: [מלכים ב' יג, יד]

ה) וַיִּגֹּר עַל יָמִין וְרָעֵב וַיֹּאכַל עַל שְׂמֹאול וְלֹא שָׂבְעוּ אִישׁ בְּשַׂר זְרֹעוֹ יֹאכֵלוּ: [ישעיה ט, יט]

ו) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר: [הושע יא, ט]

ז) יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָהּ יַחְדָּו: [תהלים קכב, ג]

ח) וּבְאַחַת יִבְעֲרוּ וְיִכָּסְלוּ מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא: [ירמיה י, ח]

ט) הֶבֶל הֵמָּה מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים בְּעֵת פְּקֻדָּתָם יֹאבֵדוּ: [ירמיה י, טו]

י) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג]

בחודש ניסן, דִּכְתִיב בֵּיהּ - שכתוב בו, בדברי יואל הנביא כאשר ניבא על הרעב העתיד לבא על ישראל (יואל א ד) **יֶתֶר הַגָּזָם אָכַל הָאַרְבֶּה** וגו' וְיֶתֶר הָאַרְבֶּה אָכַל הַיֶּלֶק וְיֶתֶר הַיֶּלֶק אָכַל הֶחָסִיל', וניבא יואל שארבעה מיני חגבים אלו[ט], יְכַלו את התבואה, וכל מה שיותיר מין אחד של החגבים, יאכל המין האחר[י]. וכוונתו היתה לאותו רעב שהיה שבע שנים בימי יהורם בן אחאב מלך ישראל[יא]. והפסוק הנזכר במשנה, שניבא יואל (שם ג כג) 'וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן', הוא מנבואתו של יואל על השפע שיבוא לישראל לאחר שיסתיים אותו הרעב. ואכן כך היה, שב**אוֹתָהּ שָׁנָה** שביעית לרעב[יא], כבר **יָצָא** - עבר כל חודש **אֲדָר**, וַעדיין **לֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים** באותה שנה, ולכן גם לא זרעו באותה שנה. **וְיָרְדָה לָהֶם רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה** - התחלת הגשמים[יב] **בְּאֶחָד בְּנִיסָן, אָמַר לָהֶם נָבִיא לְיִשְׂרָאֵל, צְאוּ וְזִרְעוּ** כיון שכבר נגמר הרעב, ועתה כבר תצמיח השדה את תבואתה[ג], **אָמְרוּ לוֹ** בני ישראל, מה יעשה **מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ** רק **קַב חִטִּים אוֹ קַבַּיִם** [-שני קבין] **שְׂעוֹרִין**[יג], האם **יֹאכְלֶנּוּ וְיִחְיֶה, אוֹ יִזְרָעֶנּוּ וְיָמוּת** ברעב, שהרי לא יהיה לו מה לאכול עד שתצמח התבואה, ומה הועיל בזריעתו, ודאי שמוטב שיאכל מה שבידו ויחיה, וכיצד אתה אומר לנו לזרוע באדמה את המעט שבידינו. **אָמַר לָהֶם** הנביא לישראל, הגם שהדבר אינו מסתבר, **אַף עַל פִּי כֵן, צְאוּ וְזִרְעוּ.**

האמינו ישראל לדברי הנביא ויצאו וזרעו מהמעט שבידם[יג], **וַנַּעֲשָׂה לָהֶם נֵס, וְנִתְגַּלָּה לָהֶם מַה שֶּׁבַּכְּתָלִין** - התבואה שאצרו העכברים בתוך הכתלים, **וּמַה שֶּׁבְּחוֹרֵי נְמָלִים**[יד], וכך היה להם מיד מה לאכול[טו], **יָצְאוּ וְזָרְעוּ בימים שֵׁנִי וּשְׁלִישִׁי וּרְבִיעִי** בניסן[טז], **וְיָרְדָה לָהֶם רְבִיעָה שְׁנִיָּה** של גשמים **בַּחֲמִשָּׁה בְּנִיסָן**[יז], וצמחה התבואה במהירות, עד שבשנה זו **הִקְרִיבוּ עוֹמֶר בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן** מאותה תבואה חדשה[יח]. ובכך נתקיים המשך דברי יואל באותה נבואה (שם ג כה) 'וְשִׁלַּמְתִּי לָכֶם אֶת הַשָּׁנִים אֲשֶׁר אָכַל הָאַרְבֶּה' וגו'[יט]. הרי נתבאר בזה איך יתכן שהיה היורה בחודש ניסן[כ].

הגמרא מבארת את גודל הנס שאירע אז:

נִמְצֵאת תְּבוּאָה הַגְּדִילָה תמיד **בְּשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים** שמתשרי ועד ניסן, **גְּדִילָה** באותה שנה **בְּאֶחָד עָשָׂר יוֹם**, מיום ה' בניסן ועד ט"ז בול. **נִמְצָא** שאותו **עוֹמֶר** שעורים **הַקָּרֵב** בכל שנה **מִתְּבוּאָה שֶׁל שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים**, באותה שנה היה **קָרֵב מִתְּבוּאָה שֶׁל אֶחָד עָשָׂר יוֹם**[כא].

וְעַל אוֹתוֹ הַדּוֹר הוּא אוֹמֵר (מכלוס אוצר התכמה קכו ה-ו) 'הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ. הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נוֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע' וגו', והיינו שהיו בוכים בעת שזרעו, כיון שעדיין לא היה להם מה לאכול[כב], ולבסוף קצרו ברינה את תבואותיהם.

הגמרא ממשיכה לבאר את הפסוק בתהלים, לענין הנס שהיה בימי יואל:

ביארנו את כוונת הכתוב 'הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ', אך **מַאי** - מה הכוונה בתיבות שנכתבו לאחריהם 'הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נוֹשֵׂא מֶשֶׁךְ וגו' הַזָּרַע', אם הכוונה על בני האדם שזרעו אז, הלא כבר מבואר שעליהם נאמר 'הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ'. **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה**, כוונת הפסוק היא, לאותו **שׁוֹר** שחרשו בו באותה שנה, **שֶׁשְּׁחָטוּהוּ** היה **חוֹרֵשׁ**[כג] היה

זכה לרוח הקודש. ילקוט שמעוני (שמואל ב רמז עז). אך הביא רש"י (יואל שם) שבספר הלכות גדולות כתוב שיואל חי בזמן אחר יחד עם הנביאים נחום וחבקוק, שהיו בימי מנשה מלך יהודה. גם באבן עזרא (שם) נסתפק בזה וכתב שעל פי הפשט אין זה בנו של שמואל.

טו. ראה אבן עזרא ורד"ק (על הפסוק) הטעם שנקראו אותם מיני ארבה בשמות אלו.

טז. רד"ק ומצודות (יואל ב ד).

תחלת דברי הנביא (שם ג) 'שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם', כלומר, שתהיה זו מכה שטרם נראתה בעולם. ומכת ארבה שהיתה במצרים, אף על פי שגם בה נאמר (שמות י יד) 'כבד מאד לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן' אך היא היתה של מין ארבה אחד, ואילו בימי יואל היתה של הרבה מינים. רש"י (שמות שם), אבן עזרא ורד"ק (יואל שם).

יז. רעב זה נזכר בספר מלכים (ב' ח א), שאמר אלישע הנביא לאשה אשר הוא החיה את בנה, 'קומי ולכי את וביתך וגורי באשר תגורי כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים'. ואמר כאן רבי יוחנן שהרעב שהזכיר אלישע, הוא אותו רעב הנזכר בנבואת יואל שנעשה על ידי מינים רבים של ארבה. רש"י (ד"ה ואמר וד"ה כי, מלמס שם). וראה בגמרא להלן בסמוך מה שנאמר על אותן שבע שנות רעב.

אף על פי שהנביא כאן דיבר על מיני ארבה שעל ידם יבא הרעב, ואילו מנבואתו על הגשמים נראה שהרעב היה מחמת עצירת הגשמים, באמת שניהם אירעו, מפני שהארבה דרכו לבא בשנות בצורת. רמב"ן (שמות י יד). או מפני שבאמת בארבע השנים הראשונות היו ארבעה מיני ארבה שכילו את תבואתם, בכל שנה בא מין אחד, ולאחר מכן, בשלש השנים האחרונות נעצרו הגשמים. רד"ק (יואל ב ח).

יח. ע"פ מהרש"א (מ"ח ד"ה ינמ).

יט. זמן התחלת הגשמים מתחלק בלשון חז"ל לשלשה זמנים שכל אחד מהם נקרא 'רביעה', כמבואר בברייתא להלן (ו.). ולהלן (ו:) מפרשת הגמרא שהגשם נקרא 'רביעה' מפני ש'מרביע' את הארץ, והיינו שהגשם כביכול מזדווג עם האדמה וגורם לה להוליד ולהצמיח פירות.

כ. כמו שנאמר שם (יואל ב כד) 'ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר'.

כא. יש נוסחאות שגרסו כאן 'קב' שעורים כמו בחטים. דקדוקי סופרים. אך גם הגירסא שלפנינו יש לה ביאור, כיון שמצאנו ששיעור השעורים כפול משל החטים, וכמו לענין מעשר עני ששנינו (פאה פ"ח מ"ה) 'אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים וקב שעורים' וכן שנינו בכתובות (סה:) 'המשרה את אשתו על ידי שליש לא יפחות לה משני קבין חטין או מארבעה קבין שעורין'. מהרש"א (מ"ח ד"ה מי) ודקדוקי סופרים (שם ת).

כב. רש"י (ד"ה ינמו). וראה להלן.

כג. דרכם של הנמלים לאגור מזון בחורים שחופרים בשדות. רש"י (על עין יעקב ד"ה גמגלה). וראה במדרש (דב"ר ה ג), שטבעה של הנמלה לאגור הרבה יותר מכדי מזונה, וימי חייה אינם אלא ששה חדשים, וכל מזונה הוא רק חטה ומחצה, ואף על פי כן היא אוגרת הרבה מאד. ומעשה היה שמצאו בבור שלה שלש מאות כור חטים.

כד. דעת רש"י (ד"ה ינמו) שהם זרעו את המעט שהיה בידם, ואילו את מה שמצאו בכתלים ובחורי הנמלים לקחום לאכילה. מירא דכיא (נרש"י) ודקדוקי סופרים (שם ת). אך רבינו חננאל (ד"ה ידע) פירש שהם זרעו את מה שמצאו בכתלים ובחורים. וכך נראה מלשון הגמרא שהזכירה את התיבות 'יצאו וזרעו' לאחר שנזכר הנס שאירע להם שמצאו מה שבכתלים ובחורים. וראה בביאורי רש"י כאן מה הכריחו לפרש כן, ומדוע אכן נהגו כך.

כה. ראה בילקוט ביאורים הטעם שלא זרעו הכל מיד בשני.

כו. בגמרא כאן לא נתבאר אימתי ירדה רביעה שלישית באותה שנה. וכתב הרמ"ע מפאנו (שו"ת סי' קנ), כי מאחר שבאותה שנה לא ירדו גשמים עד ניסן, הוצרך היורה להשלים את כל חלק הגשמים של אותה שנה, ו'רביעה שניה' הנזכרת כאן, כבר היתה ה'מלקוש' של אותה שנה, ולא היה צורך ברביעה שלישית.

כז. קרבן העומר היה קרב ביום ט"ז בניסן, ולהקרבתו צריך להביא כבש בן שנתו לעולה, וכן עומר אחד של שעורים, ודווקא שעורים שצמחו מהתבואה החדשה של אותה שנה. ויקרא (כג י-יג).

כח. רש"י (ד"ה נעשה) ע"פ ראש משביר (נרש"י).

הזמנים שנקט כאן רבי יוחנן בסיפור אותו מעשה, הוא מפני שקבלה היתה בידו שכך אירע. והטעם לזה הוא, כיון שא' בניסן הוא אחד מארבעה הזמנים הנקראים ראש השנה (רמב"ם ר"ה ג), והוא ראש השנה לתבואה, וכמו שאמרו (ר"ה טז.) שבפסח העולם נידון על התבואה, הרי שאותם שבע שנות רעב שניבאו אלישע ויואל, מסתיימים בסוף חודש אדר, ומשהגיע א' בניסן, כבר שנה שמינית היא, ולפיכך החלו אז הגשמים לירד, ואף על פי שתבואה חדשה לא היתה להם מיד, אלא רק בט"ז בניסן וכדלהלן, מכל מקום מאז החלו הזרעים לגדול, וכן אירע להם אז אותו הנס שמצאו מה שבכתלים ובחורי הנמלים וכדלהלן. מהרש"א (שם).

כט. הקשה בגבורות ארי (ד"ה רבי מאיר), שהרי כאן לא מצאנו אלא שירדה להם רביעה שניה בה' בניסן, ואם כן כיצד הוכיח רבי יהודה מכך שכל חודש ניסן ראוי לגשמים, דהיינו אף לאחר חג הפסח. והרש"ש (נמשנה) תירץ, שמאחר והנביא לא פירש באיזה יום בחודש כדרך הנביאים בכל מקום, אלא אמר בסתם 'בראשון', משמע שכל החודש ראוי לגשמים, אלא שבאותו מעשה כך אירע שירדו בה' בניסן.

ל. רש"י (ד"ה ניסן). וראה עוד בזה להלן בסמוך.

לא. הטעם שחזר ואמר דבר זה, הוא כדי ללמד שמה שמיהרה לצמוח דווקא באחד עשר יום, היה כדי שיוכלו להקריב את קרבן העומר בזמנו. בן יהוידע (ד"ה ונמצא).

לב. רש"י (ד"ה הזורעים). יש להקשות, שהרי היה להם לאכול את מה שמצאו בכתלים ובחורים, ומדוע כתוב שזרעו מה שבידם בדמעה משום שלא היה להם מה לאכול. וכתב הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה נעשה), שלא עשה להם הקב"ה נס זה שמצאו מה שבכתלים ובחורים, עד שהאמינו בה' ועשו כדברי הנביא ויצאו וזרעו המעט שבידם. ובשדה יצחק (נרש"י ד"ה הזורעים) כתב, שזרעו בדמעה מפני שמה שמצאו היה ממעשה נסים ואין לסמוך על הנס [שיהיה להם כן גם למחר].

לג. בדקדוקי סופרים הביא שבהרבה נוסחאות הגירסא כאן 'זורע' במקום 'חורש', וכתב שזו הגירסא הנכונה, שהרי לשון הפסוק היא 'נושא משך הזרע'. והרש"ש (ד"ה מ"ר יהודה) כתב ליישב, שדרכם היה לחרוש ולזרוע בבת אחת, וכמו ששנינו באהלות (פי"ז מ"ח) שבמחרישה היה חלק הנקרא 'בֹּרֶךְ המחרישה', ופירש הרע"ב (שם) שהוא עץ חלול וכפוף כעין 'בֹּרֶךְ', ובשוליו נקב קטן כשיעור גרעין אחד מגרעיני הזרעים, וכאשר מוליך את המחרישה הגרעינים נופלים מעט מעט. וזו היא כוונת המשך הפסוק 'נושא משך הזרע' שהשור גם חורש וגם נושא את הזרעים.

רבא אמר כיון שהתחיל. כגמיני ספק שביעי שוב אינו פוסק: הדר ביה. ממאי דאמר פוסק: מונה כ"א יום. מרתם השנה עד שמיני ספק שביעי של חג, כדרך שמונה מר"ה עד יוה"כ י' ימים, שמתחיל למנות מיום ראשון של ר"ה, ומזכיר מכאן ואילך, וזהו שמזכיר בשמיני ספק שביעי שהוא כ"ב שוב[ג] אינו פוסק[ד], והא דמתחילין אנו למנות מיום ח', דהא דאמנו עוסקין ג' ימים לאו משום ספק דשמא עיברו לאחול דהא אנן בקיאינן בקביעא דירחא, אלא משום דמנהג אבותינו בידינו[ז]. ל"א מונה כ"א יום כדרך שמונה כו' כלומר אם עיברו אחול לא יתשוב מיום ראשון של ר"ה כ"א יום, שאם כן לא ימנאו בידו אלא כ' וכליס (ג) ביום טוב שביעי יום נטילת ערבה, אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים לעשות בעשירי יוה"כ יתחיל למנות בלבו, שבכך לא יטעה, שיום הכפורים יום אחד לבד וידע מהיכן התחילו למנות לו, וביום שכלין כ"א (ג) להיינו ביום טוב אחרון מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק: א"ל רב נחמן לרב יצחק יורה בניסן הוא. לכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש כראשון, בתמיה: והא במרחשון הוא. כלתניא לקמן, וכספרי הוא[ח]: יורה ומלקוש. מפרש לקמן: אמר ליה. ולמי כמרחשון הוא, ומקרא זה בימי יואל בן פתואל נתקיים ומלקוש היה כראשון ע"י נס, שהיה רעב שבע שנים לכתיב[ו] כי קרא ה' לרעב וגם על הארץ ותענית משום שבע שנים ולקמן (דף ו:) מפרש רביעה שמרגיע את הארץ: או יזרענו וימות. כרעב קודם שתגדל התבואה החסה, שלא יהיה לו מה יאכל: נעשה להם נס כו'. והיינו לכתיב[ז] ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו': נתגלה להם תבואה שבחורי נמלים ומה שבכתלים. שאלו העכברים: יצאו וזרעו. (ד) וזרעו מה שכילס: שני. ניסן ושליש ורביעי, ומה שאלו אכלו, ולאחר שזרעו ירדו להם גשמים כה' בניסן, והקריבו עומר בט"ז בניסן מאותה תבואה החסה: הגדילה בששה חדשים. מתשרי ועד ניסן: בי"א יום. מחמשה בניסן עד ט"ז בו: הזורעים בדמעה ברנה יקצורו. שלא היה להן מה לאכול: מאי הלך ילך ובכה. אם לגני חדס כבר נאמר הזורעים בדמעה ברנה יקצורו, אלא על השור הכמוד מומר: בהליכתו. לחרוש החלס: ובחזירתו אוכל חזיז. שחת מן החלס שזרעו בהליכתן, שכשהוא זורע מיד מתחלת ליגדל: מאי בא יבוא ברנה נושא אלומותיו. אם מפני התבואה שים להם לאכול הרי כבר אמור ברנה יקצורו: שבולת זרתים. זהו גם גדול, מה שאין כן דרך כל תבואה שהקנה פי שלשה ומרביעה בשבולת: כי קרא ה' לרעב. בימי יהורם בן אחאב נאמר: מה שבשדות. שפיחים, ומה שנשתייר בשדות: אכלו בשר בניהם. מקלתס: משום דבקרבך קדוש.[ט] שאתה מטיד מעשיך לא יבא הקב"ה בעיר: לא אבא בירושלים בו'. והכי קאמר עד שיהא בקרבך קדוש למטה דהיינו ירושלים לא אבוא בעיר שלמעלה: ירושלים הבנויה בעיר שחוברה לה יחדיו. ירושלים שלמטה תהא בנויה כעיר שחוברה לה שהיא כיוצא בה מבחינה ותוגמתה, מכלל דלימא ירושלים מחריתי, והיכן אם לא למעלה: ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא. מי לאו גזרה שוה היא משמע מטומים כעץ לקבל מוסר ולשון היו לוקין: באחת. עבירה שהן עוסין יתבערו הכסילים רשעים: עשרים וארבעה[י] שביקא להו. בתמיה, בפרשת התשפוט (יחזקאל כג) כ"ד עבירות שבערו, ל"א שבערו על כ"ד ספרים: שקולה

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק וכן אמר רב ששת כיון שהתחיל שוב אינו פוסק ואף רב הדר ביה דאמר רב חננאל אמר רב מונה עשרים ואחד יום כדרך שמונה עשרה ימים מר"ה עד יוה"כ[א] ומתחיל וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק[ב] והלכתא כיון שהתחיל שוב אינו פוסק: מתני'[ט] עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר[ט] אומר עד שיצא ניסן שנאמר[א] ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: גמ' א"ל רב נחמן לר' יצחק יורה בניסן[ט] יורה במרחשון הוא (דתנן[ג]) יורה במרחשון ומלקוש בניסן א"ל הכי אמר רבי יוחנן בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה דכתיב ביה[ב] יתר הגזם אכל הארבה וגו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו[ג] נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום ועל אותו הדור הוא אומר[ג] הזורעים בדמעה ברנה יקצרו הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וגו' מאי הלך ילך ובכה נושא משך וגו' א"ר יהודה שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וזהו בא יבא ברנה מאי נושא אלומותיו א"ר חסדא ואמרי לה במתניתא תנא[ד] קנה זרת שיבולת זרתים. א"ל[ה] רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[ד] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר[ה] איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[ט] בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[ג] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב[ז] ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[ה] ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם[ט] הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[י] כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[י] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה

ובחזירתן אוכל חזיז מן התלם וכו'. וקשיא הא דקאמר לעיל נמצא הגדילה בששה מדשיס גדילה בחמד עשר יום הוה ליה למימר גדילה בתליסר וכי"ד[ק] יומי שהרי מיד מתחלת ליגדל ושמא י"ל דלכל המאוחרת שנזרעה בשליסית קאמר נמצא גדילה בי"ח יום ול"ע[ל]: **לא אבוא בעיר.** פירוש בעיר ר"ל בעיר ממש וי"מ פשטיה דקרא בעיר בשמאה כלומר לא אבוא בשמאה ועיר הוי ל' שמאה כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד[מ]): ומי

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. כלומר כיון שהתחיל ביום רמשון של (ה) מחרוים שוב אינו פוסק וכן הפסק: במרחשון הוא. פי' מקרא דכתיב ויורד לכס גשם מורה ומלקוש כרמשון פריך דממני' מפשר לתרץ דממלקוש קשמיע מבל ביורה מודה דבמרחשון:

ובחזירתן אוכל חזיז מן התלם וכו'. וקשיא הא דקאמר לעיל נמצא הגדילה בששה מדשיס גדילה בחמד עשר יום הוה ליה למימר גדילה בתליסר וכי"ד[ק] יומי שהרי מיד מתחלת ליגדל ושמא י"ל דלכל המאוחרת שנזרעה בשליסית קאמר נמצא גדילה בי"ח יום ול"ע[ל]:

לא אבוא בעיר. פירוש בעיר ר"ל בעיר ממש וי"מ פשטיה דקרא בעיר בשמאה כלומר לא אבוא בשמאה ועיר הוי ל' שמאה כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד[מ]):

ומי

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) לעיל ד: ע"ש פירש"י על דברי המשנה, ו) [לקמן ו.], ז) עיין חגיגה יב:, ח) ביצה ד: ע"ש, ט) עקב פיסקא ו, י) ע' תורה אור השלם אות ד, יא) יואל ב כה, יב) פסוק כא ע"ש ברש"י.

הגהות וציונים

ה) [גי' ר"ף ורא"ש יוסי] (גלירן): ו) [צ"ל דתניא] (גלירן): ז) בכת"י ובע"י נוסף יצאו וזרעו ונעשה להם נס, וכ"ה בילקו"ש (ונראה שכך היתה הגירסא לפני רש"י וע"כ פירש יצאו וזרעו מה שבידם והיינו ע"י שהאמינו בנביא וזרעו ממה שבידם נעשה להם נס ונתגלה וכו', ועי' פי' הרי"ף על ע"י, דק"ס), וע"ע ענף יוסף על הע"י. ולפי"ז נראה דאי"צ להג' הב"ח ברש"י במש"כ שהד"א: ח] בכת"י ובע"י נוסף **אותה שנה** היתה קנה וכו': ט] צ"ל **וא"ל** (רש"ש): י] ס"א **ותרתי** [וכן גירסת הערוך עשרין ותרתי וכו' בערך עשר ע"ש שהאריך בפירוש הזה למחשב כולהו] (גלירן), וכ"ה הגירסא לפי' הראשון ברש"י [ופי' וכי שאר כ"ב העבירות המנויות שם מחול להם] אבל ללישנא אחרינא הגירסא כלפנינו (ממ"נ), וכן לפי' השני ברגמ"ה (עי"ש) פשוט שהגי' כלפנינו: יא] צ"ל **ושוב** (באה"מ): יב] מכאן ועד דמנהג אבותינו בידינו ליתא בדפו"ר ובדפו"י: יג] **בתמיה משום דבקרבך קדוש דהיינו** שאתה כו' גירסת רש"א (גלירן) וכן נוסף ברש"י שבע"י: יד] [ס"א **ושתים**] (גלירן) וכ"ה ברש"י שבע"י (ועי' אות ו): טו] גי' רש"א **ובי"ב** (גלירן), עי"ש בח"ה ובח"א, ובפי' הרי"ף על ע"י: טז] בתוס' שבע"י מוקף תיבת "רצ"ע". ועי"ש שנוסף עוד דיבור תוס': יז] צ"ל במנחה **בערבית ובשחרית**: יח] צ"ל **מחמישי** כמו ברש"י:

רבינו גרשום

אהח18/06/2018
דזכיר בוג והא דאמר ר' אלעזר הלכה כר"ג היינו לשאלה. **והאמר ר' יוחנן במקום שהוא שואל מזכיר** אלמא הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו בין לשאול בין להזכיר דכי הדדי נינהו וקשיא הלכתא אהלכתא: **ההוא להפסקה.** כלומר הא דאמר מקום שהוא שואל הוא מזכיר היינו להפסקה כלומר שפוסק מלשאול ומלהזכיר ביום ראשון של פסח אבל להתחלה מתחיל בחג ושואל בשבעה במרחשון: **הא לן והא להו** הא דאמר הלכה כר"ג דאינו שואל עד שבעה במרחשון היינו להו לבני בבל דאית להו פירי בדברא ואין צריכין לגשמים עד ז' במרחשון והא דאמר הלכה כר' יהודה דבחג מזכיר ושואל לן בא"י דלית לן פירי בדברא: **אית להו עולי רגלים** ואם יורדין גשמים בג' ט) אינן יכולין לחזור מפני הגשמים: **כי קאמר ר' יוחנן** הלכה כר' יהודה דשואל ומזכיר בחג **בזמן שאין בית המקדש קיים** דליכא עולי רגלים והא דאמר הלכה כר"ג בזמן שביהמ"ק קיים ובז' במרחשון כבר חזרו. **ואנו דאית לן תרי יומי** [שמיני] ואחרון של חג: **היכי עבדינן** הא אחד מהן חול הוא ובאיזה יום יתחיל לשאול. **מתחיל במוספין** של יום ראשון מימים האחרונים **ופוסק במנחה** דשמא חול הוא **וערבית ושחרית** מיום האחרון לגמרי. **לאחר שעשיתו קדש** ששאלת במוסף אלמא דקדש הוא **תעשהו חול** שאין אתה מזכיר במנחה: **ופוסק ערבית** שהרי היא הכנסה דיום אחרון **ושחרית** ושואל במוסף כמו שעשה אתמול דקדש הוא ואמר דאחרון שואל: **כיון שהתחיל** לשאול במוסף דיום ראשון **שוב אינו פוסק** אלא שואל במנחה בשחרית ובערבית [יא]

ומוסף וכו' **ואף רב הדר ביה** ואמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מונה כ"א בתשרי דהיינו ראשון של אחרון ויתחיל לשאול ושוב אינו פוסק: **כדרך שמונה מר"ה ועד יוה"כ: יורה ומלקוש בראשון** האי ראשון היינו ניסן. **בימי יואל נתקיים מקרא הזה** יורה בראשון ולעולם יורה במרחשון הוא: **שני ושלישי ורביעי בניסן נמצא תבואה שרגילה להתגדל בו' חדשים גדילה בי"א יום** מרביעי [יב] דניסן עד יום י"ו בו שמקריבין בו העומר: **כשהשור** הולך לזרוע בוכה שרעב. **מהו אלומותיו** דמשמע תרי **דקנה זרת ושיבולת שתי זרתות: אמר הקב"ה לא אכנס בירושלים של מעלה** דהכי משמע עד שבקרבך קדוש שיבנה ירושלים למטה לא אכנס לירושלים של מעלה: **יחדיו** משמע תרי ירושלים. **ומנלן** דהאי אחת משמע ע"ז **כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא.** עשרים וארבעה **שביקא להו** כלומר והלא עברו על עשרים וארבעה ספרים ע"א עשרים וששׁ

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) תוס' ל"ל בג' במרחשון תו דל"ל בחג מיון יכולין לחזור וכו'.

עין משפט נר מצוה

יב א ב מיי' פ"ג מהל' תפלה הל' טו טוש"ע ח"ח סימן קיד סעיף ו:

הגהות הב"ח

(ה) גמ' יורה בניסן הוא יורה במרחשון הוא: (ו) רש"י ד"ה מונה כו' אלא כ' וכליס ביום שביעי יום כו' כל"ל ומיבעי טוב נמחק: (ז) בא"ד דהיינו ביו"ט אחרון. כ"ב כלומר עד ליל יו"ט ולא ליל יו"ט בכלל: (ח) ד"ה יצאו וזרעו מה שבידם שני כל"ל והל"ח ומיבעי וזרעו נמחק: (ט) תוס' ד"ה רבא כו' ביום רלשון של שני ימים אחרונים שוב:

משנת ראשונים

כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מתחילים להזכיר בתפלת מוסף של יום ראשון מי"ט האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת שחרית של יום ראשון של פסח ותפלת שחרית בכלל. [טור אורח חיים סימן קיד]

דכתיב ביה יתר הגזם אכל הארבה וגו'. מה שהותיר הגזם בשנה ראשונה אכל הארבה בשנה השנייה כי לא באו ד' המינים בשנה אחת אלא זה אחר זה בד' שנים, וכן אמר ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו'. [רד"ק, יואל א ד]

ויש אומרים כי נקרא גזם על שם שגוזז את התבואה, וארבה לפי שהוא הרב שבמינים, וילק לפי שהוא לוקק ולוחך את העשב וחסיל לפי שהוא כורת את הכל מן יחסלנו הארבה, ותרגם יונתן מותר זחלא אכל גובא, מותר גובא אכל פרחא מותר פרחא אכל שמוטא. [רד"ק, יואל א ד]

ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. רבותינו אמרו יש ירושלים הבנויה בשמים, ועתידה ירושלים של מטה להיות כמותה. [רש"י, תהלים קכב ג]

תורה אור השלם

א) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לְצִדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

ב) יֶתֶר הַגָּזָם אָכַל הָאַרְבֶּה וְיֶתֶר הָאַרְבֶּה אָכַל הַיֶּלֶק וְיֶתֶר הַיֶּלֶק אָכַל הֶחָסִיל: [יואל א, ד]

ג) הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע בֹּא יָבוֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו: [תהלים קכו, ה-ו]

ד) וָאֲלִישָׁע הָיָה שֹׁכֵב בְּתוֹכָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הֶחֱיָה אֶת בְּנָהּ לֵאמֹר קוּמִי וְלְכִי אַתְּ וּבֵיתֵךְ וְגוּרִי בַּאֲשֶׁר תָּגוּרִי כִּי קָרָא יְיָ לָרָעָב וְגַם בָּא אֶל הָאָרֶץ שֶׁבַע שָׁנִים: [מלכים ב' ח, א] ה) וַיְגֻזֹר עַל יָמִין וְרָעָב וַיֹּאכַל עַל שְׁמֹאול וְלֹא שָׂבְעוּ אִישׁ בְּשַׂר זְרֹעוֹ יֹאכֵלוּ: [ישעיה ט, יט] ו) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְעִיר: [הושע יא, ט] ז) יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָהּ יַחְדָּו: [תהלים קכב, ג] ח) וּבְאַחַת יִבְעֲרוּ וְיִכָּסְלוּ מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא: [ירמיה י, ח] ט) הֶבֶל הֵמָּה מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים בְּעֵת פְּקֻדָּתָם יֹאבֵדוּ: [ירמיה י, טו] י) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג]

הוֹלֵךְ וּבוֹכֶה כיון שאין לו במה להשביע רעבונו[לד], ועל כך נאמר ׳הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה׳ וגו׳, וּבַחֲזִירָתוֹ מן החרישה, כבר היה **אוֹכֵל** חֲזִיז [-שחת של תבואה כשהיא עדיין ירוקה[לה]] **מִן הַתֶּלֶם** - השורה שאותה חרש בהליכתו, מפני שכל כך מיהרה התבואה לצמוח[לו], וְזֶהוּ מה שכתוב ׳**בֹּא יָבֹא** בְרִנָּה׳, והיינו שחוזר מהחרישה ברינה כיון שכבר היה לו מה לאכול[לז].

הגמרא דורשת בדרך זו גם את סוף הפסוק, **מַאי** - מה הכוונה במילים ׳בֹּא יָבוֹא בְרִנָּה **נוֹשֵׂא אֲלֻמּוֹתָיו**׳, על איזו רנה כוונת הפסוק, אם על הרנה שמחמת התבואה שגדלה להם במהרה וכבר יש להם עתה מה לאכול, הרי על כך כבר כתוב מקודם ׳בְּרִנָּה יִקָּצְרוּ[לח]. **אָמַר רַב חִסְדָּא, וְאָמְרִי לָהּ בְּמַתְנִיתָא תָּנָא** - ויש אומרים ששנינו זאת בברייתא, שהכוונה בזה לנס גדול נוסף שאירע לתבואה שצמחה באותה שנה, שאף על פי שדרכה של התבואה, שהקנה שעליו השיבולת גדול פי שלשה או פי ארבעה מן השיבולת עצמה, אולם באותה שנה היתה התבואה כה משובחת, עד שהיה הַקָּנֶה גדול כשיעור **זֶרֶת**[לט], ואילו גודלה של **הַשִּׁבּוֹלֶת** היה כפול מהקנה, כשיעור **זָרָתַיִם** - שתי זרתות[מ].

הגמרא מביאה שאלה נוספת ששאל רב נחמן את רבי יצחק והתשובה שהשיב לו בשם רבי יוחנן, בענין הרעב שעליו ניבא יואל: **אָמַר לֵיהּ** [-לו] **רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב** - מה ביאור הכתוב שאמר אלישע הנביא בימי יהורם בן אחאב מלך ישראל (מלכים ב׳ ז׳ ב) ׳**כִּי קָרָא ה׳ לָרָעָב וְגַם בָּא אֶל הָאָרֶץ שֶׁבַע שָׁנִים**׳, **בְּהָנָךְ** [-באותן] **שֶׁבַע שָׁנִים** של רעב, **מַאי אֲכוֹל** - מה אכלו ישראל וכיצד נתקיימו[מא].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה** של הרעב **אָכְלוּ מַה שֶּׁמָּצְאוּ בַּבָּתִּים**. בשנה השְׁנִיָּה, כשכבר כלה האוכל מן הבתים, **אָכְלוּ מַה שֶּׁנִּשְׁאַר בַּשָּׂדוֹת** לאחר שקצרו ואספו את התבואה, וכן מצאו ׳ספיחים׳ שגדלו מאליהם בשדות. בשנה **הַשְּׁלִישִׁית**, כשגם בשדות כבר לא נמצאה תבואה, אכלו **בְּשַׂר בְּהֵמָה טְהוֹרָה**. בשנה **הָרְבִיעִית**, כשכבר לא נשארו בידם בהמות טהורות, אכלו **בְּשַׂר בְּהֵמָה טְמֵאָה**. בשנה **הַחֲמִישִׁית**, כשגם בהמות טמאות לא היו להם, אכלו **בְּשַׂר שְׂקָצִים וּרְמָשִׂים**[מב]. בשנה **הַשִּׁשִּׁית**, היו מקצת מהם[מג], שאכלו **בְּשַׂר בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם**. ובשנה **הַשְּׁבִיעִית**, אף **בְּשַׂר זְרוֹעוֹתֵיהֶם** - זרועות עצמם[מד], **לָקַיֵּים מַה שֶּׁנֶּאֱמַר** בדברי ישעיהו הנביא, כאשר הזהיר את ישראל על הרעה אשר תבא עליהם מפני חטאיהם (ישעיה ט יט) ׳**אִישׁ בְּשַׂר זְרוֹעוֹ יֹאכֵלוּ**׳ שכל כך יגדל הרעב עד שיאכל איש את בשר זרועו[מה].

הגמרא מביאה ארבע שאלות נוספות ששאל רב נחמן את רבי יצחק על דברי הנביאים, ושגם עליהן השיב רבי יצחק מדברי רבי יוחנן: **וְאָמַר לֵיהּ** [-לו] **רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב** - מה ביאור הכתוב בנבואתו של הושע על גאולת ישראל (הושע יד ט) ׳**בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר**׳, היתכן לפרשו כפשוטו **שְׁמִשּׁוּם דְּ׳בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ׳**, כלומר משום שאתה מיטיב מעשיך והקב״ה שוכן בקרבך, לפיכך יאמר הקב״ה ׳**לֹא אָבוֹא בְּעִיר**׳, הלא אדרבה, כיון שיטיבו מעשיהם ודאי שעליו לבא בעירו[מו].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, הנביא מלמדנו כאן, שכך **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לֹא אָבוֹא בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל מַעְלָה** [-שבשמים[מז]], **עַד שֶׁאָבוֹא לִירוּשָׁלַיִם שֶׁל מַטָּה** [-שבארץ]. וכוונת הפסוק היא, עד שיהא ׳בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ׳, דהיינו עד שאשכון בירושלים שלמטה, ׳לֹא אָבוֹא בְּעִיר׳ ירושלים שלמעלה[מח].

לד. **רבינו גרשום** (ד״ה כשהשוו).

לה. **רש״י** (עירובין כח. ד״ה חזיז, נדה קמו קיט: ד״ה חזיז).

לו. **הקשו** התוספות (ד״ה ונחזירתו) שהרי לעיל אמרו שנמצאת תבואה גדילה בי״א יום, דהיינו מיום ה׳ בניסן שבו ירדה רביעה שניה ועד יום ט״ז בו, ואילו כאן נראה שכבר ביום שזרעו, דהיינו בב׳ בניסן, החלה לצמוח, ואם כן היתה הגמרא צריכה לומר שצמחה בשנים עשר ושלשה עשר יום, דהיינו מיום ג׳ בניסן שהוא היום הראשון השלם שהתחיל לצמוח בו [שהרי בשני בניסן זרעו רק באמצע היום ואין להחשיב יום זה. מהרש״א (נתוס׳)] ומיום ד׳ בו, ועד ליום ט״ז בו. ותירצו, שכוונת הגמרא לתבואה המאוחרת ביותר שנזרעה, דהיינו ביום השלישי השלם לזריעתם, שאף היא צמחה עד ט״ז בניסן, דהיינו בתוך אחד עשר יום [שהוא הנס היותר גדול]. ובשפת אמת (ד״ה ונחזירתו) כתב לתרץ, שבאמת מיד אחר החרישה היתה הארץ מעלה עשבים, וזהו ׳חזיז׳, אך אינו גידול גוף התבואה, אלא עשבים ממנה, אמנם מכיון שהיתה ממהרת להוציא עשב בשעה קלה כזו, דהיינו בהליכת השור וחזירתו, ממילא מובן מה שגם התבואה עצמה מיהרה להיגמר בי״א יום.

אבל המהרש״א (מ״ח ד״ה ונחזירתו) כתב לפרש, שאין כוונת הגמרא שכבר בחזרתו באותו יום היה השור אוכל ממה שזרע, אלא הכוונה היא, שבכל שלשת ימי הזריעה היה הולך השור ובוכה מפני שעדיין לא צמח כלום. ולכן כתוב בפסוק לשון כפולה ׳הלוך ילך׳. וממשיך הכתוב ׳נושא משך הזרע׳, דהיינו שבכה רק כל עוד שנמשך זמן הזריעה, אבל ׳בחזירתו׳, דהיינו ביום ה׳ בניסן שכבר נסתיימה הזריעה וחזר מן השדה לבית, אז כבר החלה התבואה לצמוח ויכול היה לאכול חזיז מן התלם. וראה בזה עוד בילקוט ביאורים.

לז. **במקורות** רבים ובכתבי יד לא מופיעה פיסקה זו, אלא במקום התיבה ׳וזהו׳ גורסים ׳מאי׳, וזהו כבר תחילת השאלה הבאה שהיתה גם על התיבות ׳בא יבוא ברנה׳. וכך דעת רש״י (ד״ה מאי נפ). דקדוקי סופרים (סופ מ) ושדה יצחק (ד״ה מאי). וראה עוד בביאורי רש״י.

לח. **רש״י** (ד״ה מאי נפ). כפי שהובא בהערה הקודמת, גירסת רש״י בשאלת הגמרא ׳מאי בא יבא ברנה נשא אלומותיו׳, ולכן מובן מה שפירש שהקושיא היא שאם הכוונה לתבואה הרי כבר נאמר על כך מקודם ׳ברנה יקצורו׳, ואם כן מדוע חוזר עתה ואומר ׳בא יבא ברנה׳ וגו׳. אמנם לפי הגירסא שלפנינו עיקר הקושיא היא על לשון ׳אלומותיו׳. וביאר רבינו גרשום (ד״ה מהו) שכוונת הגמרא לשאול מדוע כתב ׳אלומותיו׳ בלשון רבים שמשמע שכל אחד נושא שתי אלומות. ובמהרש״א (מ״ח ד״ה נושא) פירש כוונת הקושיא, שהיה לו לכתוב ׳נושא אלומות׳, ומדוע כתב ׳אלומותיו׳ שנראה שכוונתו על האדם הנושא.

לט. **שיעור** ׳זרת׳ הנזכר בדברי חז״ל הוא חצי אמה. תוספתא (כלים ב״מ פ״ו ה״ד).

מ. **המהרש״א** הנ״ל שפירש כוונת הקושיא, שהיה לו לכתוב ׳נושא אלומות׳, ומדוע כתב ׳אלומותיו׳, שעולה על האדם הנושא. פירש לפי זה את תירוץ הגמרא, לפי שהיתה השבולת זרתים, היה כבד לישא על הכתף סתם אלומה כדרך שעשה בשאר שנים, אלא נושא ׳אלומותיו׳ של אותה שנה, היה רק כפי שהיתה לו יכולת לישא.

מא. **ראה** בילקוט ביאורים מה שהוסיפו המפרשים בביאור הקושיא.

מב. **הטעם** שבתחילה אכלו בשר בהמה טמאה, ורק לאחר שאף הוא כלה, אכלו בשר שקצים ורמשים, אף על פי ששניהם אסורים מן התורה באכילה, הוא משום שכך הדין, שבמקום שיש צורך לאכול מאכלות אסורות משום פיקוח נפש, יש לאכול מקודם את האיסור הקל יותר, וכמו ששנינו בברייתא (יומא פג.) ׳מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו הקל הקל׳. ומכיון שאיסור אכילת בשר בהמה טמאה קל יותר מאכילת שקצים ורמשים, שהרי האוכל בשר בהמה טמאה אינו חייב אלא אם כן אכל כזית (רמב״ם מאכלות אסורות פ״ג ה״ג), ואילו על אכילת שרץ חייב אף בשיעור ׳כעדשה׳ (רמב״ם שם ה״ו). וכן שנינו (תוספ׳ פ״ו:) שהאוכל שקצים ורמשים לוקה משום כמה לאוין, ואילו האוכל בשר בהמה טמאה אינו חייב אלא משום לאו אחד. עין אליהו (ד״ה נהנה).

מג. **רש״י** (ד״ה מכלו). וביאר המהרש״א (מ״ח ד״ה מי מכלו) שהוא מסברא, שהרי ודאי לא כולם באו לידי כך. ועוד, שהרי אפילו בסוף שבע שנים היה למקצת מהם מה לאכול, כמו ששנינו לעיל שאמרו ישראל לנביא ׳מי שיש לו קב חטין׳ וכו׳.

מד. **מחמת** צער הרעב כחשו זרועותיהם כאילו אכלום. עיון יעקב (ד״ה שניעית) ועץ יוסף (ד״ה נשר).

מה. **מצודת** דוד על הפסוק שם. אולם רש״י שם הביא מתרגום יונתן שפירש שהכוונה שיבזזו איש את נכסי קרובו.

מו. **רש״י** (ד״ה משום). אך בפירושו להושע ביאר, ׳בקרבך קדוש׳, כבר הבטחתי להשרות שכינתי בקרבך בירושלים, ׳ולא אבוא בעיר׳, לא אשרה אותה עוד על עיר אחרת. ועוד הביא שם פירוש נוסף, ש׳עיר׳ הוא לשון שנאה, כמו שמצינו בפסוק (שמואל ב׳ כא טז) ׳ויהי עֵרֶךְ׳ שפירושו שונאך. כלומר לא אבוא לישראל בשנאה. תוספות (ד״ה לא). ולפי זה קושיית הגמרא היא, שמאחר והטבת מעשיך והקדושה בקרבך, היה ראוי לבא ולקרב את האהבה, ואיך אמר רק ׳לא אבוא׳ בשנאה, שמשמע שלא יבא בשנאה, אך לדרגה של אהבה עדיין לא הגיעו. הריא״ף (על עין יעקב, ד״ה מאי דכתיב נקרנך). ויש שביארו שלפי פירוש זה, ש׳עיר׳ היינו שנאה, הפסוק מיושב יותר, שמכיון שבקרבך קדוש, דהיינו שהיטבת מעשיך לא אבוא בשנאה אלא באהבה. והגמרא כאן לא נקטה כפירוש זה, אלא ש׳עיר׳ היינו העיר ירושלים, ולכן הקשתה כיצד נפרש הפסוק. שדה יצחק (נתוס׳ ד״ה לא), וכעין זה בשפת אמת (נתוס׳ שם).

מז. **רש״י** (תהלים קכב ג). וכן מצינו שיש ירושלים למעלה, שכך אמרו (תגיגה יב:) בענין שבעת הרקיעים, שהאחד מהם נקרא ׳זבול׳ שבו ירושלים ובית המקדש, ומזבח בנוי, ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, שנאמר (מלכים ח׳ ח יג) ׳בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים׳. מהרש״א (מ״ח ד״ה מין). ועיקר יחוד שם ה׳ על ישראל הוא בירושלים של מעלה, ומשם משרה שכינתו בירושלים של מטה המכוונת כנגדה. המקנה (קידושין ע: ד״ה כל). ומזה הטעם, אף על פי שהיה ראוי יותר לקרוא אותה ׳ירושלֵים׳ בצירי תחת הלמ״ד, שהרי היא מלשון ׳עיר שלם׳, מכל מקום אנו קוראים לה ׳ירושָלַיִם׳ בניקוד קמץ תחת הלמ״ד וחיריק תחת היו״ד, שהוא כניקוד המילה ׳שנים׳ לרמוז כי שתי ירושלים יש, למעלה ולמטה. מגן אבות לרשב״ץ (סנהדרין ו ה).

מח. **בספר** האמונה והבטחון לרמב״ן (פרק י) כתב בזה, שבא ללמדנו בזה את ענין ׳צער השכינה׳, שכביכול אף השכינה אין לה מנוחה כל זמן שישראל עדיין בגלות, וכמו שנאמר (ישעיה סג ט) ׳בכל צרתם לו צר׳. ובאור החיים (בראשית ו ו) ביאר, שאף

מאימתי פרק ראשון תענית ה.

רבא אמר כיון שהתחיל. דשמיני ספק שביעי שוב אינו פוסק: הדר ביה. ממאי דלמר פוסק: מונה כ"א יום. מרשם השנה על שמיני ספק שביעי של חג, כדרך שמונה מר"ה עד יוה"כ י' ימים, שמתחיל למנות מיום רשמון של ר"ה, ומזכיר מכמן ומילך, וזהו שמזכיר בשמיני ספק שביעי שהוא כ"ג שוב[ג] אינו פוסק[ד], והא דמתחילין אנו למנות מיום ח', דהא דלמנו עושין ז' ימים לאו משום ספק דשמא עיברו לחלול דהא אנן בקיאינן בקביעא דירחא, אלא משום דמנהג אבותינו בידינו[ה]. ל"א מונה כ"א יום כדרך שמונה כו' כלומר אם עיברו אלול לא יתשוב מיום רשמון של ר"ה כ"א יום, אלא כן לא ימלאו בידו אלא כ' וכליס (ג) ביום טוב שביעי יום נטילת ערבה, אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים לעשות בעשירי יום"כ יתחיל למנות בלאו, שבכך לא יטעה, שביום הכפורים יום אחד לבד וידע מהיכן התחילו למנות לו, וביום שכלין כ"א (ג) דהיינו ביום טוב אחרון מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק: א"ל רב נחמן לרב יצחק יורה בניסן הוא. לכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש כרשמון, דתמיה: והא במרחשון הוא. כלתניא לקמן, וכספרי הוא[ו]: יורה ומלקוש. מפרש לקמן: אמר ליה. ולמי דמרשמון הוא, ומקרא זה בימי יואל בן פתואל נתקיים ומלקוש היה כרשמון ע"י נס, שהיה רעד שגע שניס לכתיב[ז] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים ולא ימלאו בידו אלא כ' וכליס (ג) ביום טוב שביעי יום נטילת ערבה, אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים לעשות בעשירי יום"כ יתחיל למנות בלאו, שבכך לא יטעה, שביום הכפורים יום אחד לבד וידע מהיכן התחילו למנות לו, וביום שכלין כ"א (ג) דהיינו ביום טוב אחרון מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק: א"ל רב נחמן לרב יצחק יורה בניסן הוא. לכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש כרשמון, דתמיה: והא במרחשון הוא. כלתניא לקמן, וכספרי הוא[ו]: יורה ומלקוש. מפרש לקמן: אמר ליה. ולמי דמרשמון הוא, ומקרא זה בימי יואל בן פתואל נתקיים ומלקוש היה כרשמון ע"י נס, שהיה רעד שגע שניס לכתיב[ז] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר [ח]איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב [ט]בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[י] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב [יא]ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב [יב]ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם [יג]הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד [יד]כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[טו] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק וכן אמר רב ששת כיון שהתחיל שוב אינו פוסק ואף רב הדר ביה דאמר רב חננאל אמר רב מונה עשרים ואחד יום כדרך שמונה עשרה ימים מר"ה עד יוה"כ [א]ומתחיל וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק [ב]והלכתא כיון שהתחיל שוב אינו פוסק: מתני' [ט]עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר[ט] אומר עד שיצא ניסן שנאמר [א]ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: גמ' א"ל רב נחמן לר' יצחק יורה בניסן [ט]יורה במרחשון הוא (דתנן[ג]) [ג]יורה במרחשון ומלקוש בניסן א"ל הכי אמר רבי יוחנן בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה דכתיב ביה [ב]יתר הגזם אכל הארבה וגו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו[ג] נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום ועל אותו הדור הוא אומר [ג]הזורעים בדמעה ברנה יקצרו הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וגו' מאי הלך ילך ובכה נושא משך וגו' א"ר יהודה שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וזהו בא יבא ברנה מאי נושא אלומותיו א"ר חסדא ואמרי לה במתניתא תנא[ד] קנה זרת שיבולת זרתים. א"ל[ה] רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב [ד]כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר [ח]איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב [ט]בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[י] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב [יא]ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב [יב]ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם [יג]הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד [יד]כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[טו] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה

ובחזירתן אוכל חזיז מן התלם וכו'. וקשיא הא דקאמר לעיל נמצא הגדילה בששה מדשיס גדילה בחמד עשר יום הוה ליה למימר גדילה בתליסר וכי"ד[ב] יומי שהרי מיד מתחלת ליגדל ושמא י"ל דלכל המחומרת שנזרעה בשליסית קאמר נמצא גדילה בי"ח יום ול"ע[ג]:

לא אבוא בעיר. פירוש בעיר ר"ל בעיר ממש וי"מ פשטיה דקרא בעיר בשמאה כלומר לא אבוא בשמאה ועיר הוי ל' שמאה כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד[ה]):

רבא יורה אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. כלומר כיון שהתחיל ביוס רשמון של (ה) מחרויס שוב אינו פוסק וכן הפסק: במרחשון הוא. פי' מקרא דכתיב ויורד לכס גשם מורה ומלקוש כרשמון פריך דממני' מפסר לתרץ דלמלקוש קאמין אבל ביורה מודה דשמרחשון:

ומי רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. כלומר כיון שהתחיל ביוס רשמון של (ה) מחרויס שוב אינו פוסק וכן הפסק: במרחשון הוא. פי' מקרא דכתיב ויורד לכס גשם מורה ומלקוש כרשמון פריך דממני' מפסר לתרץ דלמלקוש קאמין אבל ביורה מודה דשמרחשון:

משנת ראשונים

כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מתחילים להזכיר בתפלת מוסף של יום ראשון מי"ט האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת שחרית של יום ראשון של פסח ותפלת שחרית בכלל. [טור]

אורח חיים סימן קיד]

דכתיב ביה יתר הגזם אכל הארבה וגו'. מה שהותיר הגזם בשנה ראשונה אכל הארבה בשנה השנייה כי לא באו ד' המינים בשנה אחת אלא זה אחר זה בד' שנים, וכן אמר ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו'.

[רד"ק, יואל א ד]

ויש אומרים כי נקרא גזם על שם שגוזז את התבואה, וארבה לפי שהוא הרב שבמינים, וילק לפי שהוא לוקק ולוחך את העשב וחסיל לפי שהוא כורת את הכל מן יחסלנו הארבה, ותרגם יונתן מותר זחלא אכל גובא, מותר גובא אכל פרחא מותר פרחא אכל שמוטא.

[רד"ק, יואל א ד]

ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. רבותינו אמרו יש ירושלים הבנויה בשמים, ועתידה ירושלים של מטה להיות כמותה.

[רש"י, תהלים קכב ג]

תורה אור השלם

א) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לְצִדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

ב) יֶתֶר הַגָּזָם אָכַל הָאַרְבֶּה וְיֶתֶר הָאַרְבֶּה אָכַל הַיֶּלֶק וְיֶתֶר הַיֶּלֶק אָכַל הֶחָסִיל: [יואל א, ד]

ג) הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע בֹּא יָבוֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו: [תהלים קכו, ה-ו]

ד) וֶאֱלִישָׁע הָיָה חֹלֶה אֶת חָלְיוֹ אֲשֶׁר יָמוּת בּוֹ וְיוֹאָשׁ בֶּן יְהוֹאָחָז יָרַד אֵלָיו לִפְנֵי מוֹתוֹ: [מלכים ב' יג, יד]

ה) וַיִּגְזֹר עַל יָמִין וְרָעָב וַיֹּאכַל עַל שְׂמֹאול וְלֹא שָׂבְעוּ אִישׁ בְּשַׂר זְרֹעוֹ יֹאכֵלוּ: [ישעיה ט, יט]

ו) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר: [הושע יא, ט]

ז) יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָּהּ יַחְדָּו: [תהלים קכב, ג]

ח) וּבְאַחַת יִבְעֲרוּ וְיִכָּסְלוּ מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא: [ירמיה י, ח]

ט) הֵבֶל הַמָּה מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים בְּעֵת פְּקֻדָּתָם יֹאבֵדוּ: [ירמיה י, טו]

י) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג]

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) לעיל ד: ע"ש פירש"י על דברי המשנה, ד) [לקמן ו.], ג) עיין חגיגה יב:, ד) ביצה ד: ע"ש, ה) עקב פיסקא ו, ו) ע' תורה אור השלם אות ד, ז) יואל ב כה, ח) פסוק כא ע"ש ברש"י.

הגהות וציונים

ג] [גי' ר"ף ורא"ש יוסי] (גלירן): ד] [צ"ל דתניא] (גלירן): ג] בכת"י ובע"י נוסף יצאו וזרעו ונעשה להם נס, וכ"ה בילקו"ש (ונראה שכך היתה הגירסא לפני רש"י וע"כ פירש יצאו וזרעו מה שבידם והיינו ע"י שהאמינו בנביא וזרעו ממה שבידם נעשה להם נס ונתגלה וכו', ועי' פי' הרי"ף על ע"י, דק"ס 18/06/2018 וע"ע ענף יוסף על הע"י. ולפי"ז נראה דאי"צ להג' הב"ח ברש"י במש"כ שהד"א: ז] בכת"י ובע"י נוסף **אותה שנה** היתה קנה וכו': ה] צ"ל **וא"ל** (רש"ש): ו] ס"א **ותרתי** [וכן גירסת הערוך עשרין ותרתי וכו' בערך עשר ע"ש שהאריך בפירוש הזה למחשב כולהו] (גלירן), וכ"ה הגירסא לפי' הראשון ברש"י [ופי' וכי שאר כ"ב העבירות המנויות שם מחול להם] אבל ללישנא אחרינא הגירסא כלפנינו (ממ"נ), וכן לפי' השני ברגמ"ה (עי"ש) פשוט שהגי' כלפנינו: ז] צ"ל **ושוב** (באה"מ): ח] מכאן ועד דמנהג אבותינו בידינו ליתא בדפו"ר ובדפו"י: ט] **בתמיה משום דבקרבך קדוש דהיינו** שאתה כו' גירסת רש"א (גלירן) וכן נוסף ברש"י שבע"י: י] [ס"א **ושתים**] (גלירן) וכ"ה ברש"י שבע"י (ועי' אות ו): כ] גי' רש"א **ובי"ב** (גלירן), עי"ש בח"ה ובח"א, ובפי' הרי"ף על ע"י: ל] בתוס' שבע"י מוקף תיבת "רצ"ע". ועי"ש שנוסף עוד דיבור תוס': מ] צ"ל במנחה **בערבית ובשחרית**: נ] צ"ל מחמישי כמו ברש"י:

רבינו גרשום

להזכיר בחג והא דאמר ר' אלעזר הלכה כר"ג היינו לשאלה. **והאמר ר' יוחנן במקום שהוא שואל מזכיר** אלמא הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו בין לשאול בין להזכיר דכי הדדי נינהו וקשיא הלכתא אהלכתא: **ההוא להפסקה.** כלומר הא דאמר מקום שהוא שואל הוא מזכיר היינו להפסקה כלומר שפוסק מלשאול ומלהזכיר ביום ראשון של פסח אבל להתחלה מתחיל בחג ושואל בשבעה במרחשון: **הא לן והא להו** הא דאמר הלכה כר"ג דאינו שואל עד שבעה במרחשון היינו להו לבני בבל דאית להו פירי בדברא ואין צריכין לגשמים עד ז' במרחשון והא דאמר הלכה כר' יהודה דבחג מזכיר ושואל לן בא"י דלית לן פירי בדברא: **אית להו עולי רגלים** ואם יורדין גשמים בג' ט) אינן יכולין לחזור מפני הגשמים: **כי קאמר ר' יוחנן** הלכה כר' יהודה דשואל ומזכיר בחג **בזמן שאין בית המקדש קיים** דליכא עולי רגלים והא דאמר הלכה כר"ג בזמן שביהמ"ק קיים ובז' במרחשון כבר חזרו. **ואנו דאית לן תרי יומי** [שמיני] ואחרון של חג: **היכי עבדינן** הא אחד מהן חול הוא ובאיזה יום יתחיל לשאול. **מתחיל במוספין** של יום ראשון מימים האחרונים **ופוסק במנחה** דשמא חול הוא **וערבית ושחרית** מיום האחרון לגמרי. **לאחר שעשיתו קדש** ששאלת במוסף אלמא דקדש הוא **תעשהו חול** שאין אתה מזכיר במנחה: **ופוסק ערבית** שהרי היא הכנסה דיום אחרון **ושחרית** ושואל במוסף כמו שעשה אתמול דקדש הוא ואמר דאחרון שואל: **כיון שהתחיל** לשאול במוסף דיום ראשון **שוב אינו פוסק** אלא שואל במנחה בשחרית ובערבית [מ] ומוסף וכו' **ואף רב הדר ביה** ואמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מונה כ"א בתשרי דהיינו ראשון של אחרון ויתחיל לשאול ושוב אינו פוסק: **כדרך שמונה מר"ה ועד יוה"כ: יורה ומלקוש בראשון** האי ראשון היינו ניסן. **בימי יואל נתקיים מקרא הזה** יורה בראשון ולעולם יורה במרחשון הוא: **שני ושלישי ורביעי בניסן נמצא תבואה שרגילה להתגדל בו' חדשים גדילה בי"א יום** מרביעי [נ] דניסן עד יום י"ו בו שמקריבין בו העומר: **כשהשור** הולך לזרוע בוכה שרעב. **מהו אלומותיו** דמשמע תרי **דקנה זרת ושיבולת שתי זרתות: אמר הקב"ה לא אכנס בירושלים של מעלה** דהכי משמע עד שבקרבך קדוש שיבנה ירושלים למטה לא אכנס לירושלים של מעלה: **יחדיו** משמע תרי ירושלים. **ומנלן** דהאי אחת משמע ע"ז **כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא.** עשרים **וארבעה שביקא להו** כלומר והלא עברו על עשרים וארבעה ספרים ע"א עשרים וששן

ט) גמ' יורה בניסן הוא יורה במרחשון הוא: י) רש"י ד"ה מונה כו' אלא כ' וכליס ביום שביעי יום כו' כל"ל ומיבעי טוב נמחק: יא) בא"ד דהיינו ביו"ט אחרון. כ"ב כלומר עד ליל יו"ט ולא ליל יו"ט בכלל: יב) ד"ה יעמו וזרעו מה שבידם שני כל"ל והל"ת ומיבעי וזרעו נמחק: יג) תוס' ד"ה רבא כו' ביום רשמון של שני ימים מחרויס שוב:

עין משפט נר מצוה

יב א ב מיי' פ"ג מהל' תפלה הל' טו טוש"ע ס"ח סימן קיד סעיף ו:

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) תוס' ל"ל בג' במרחשון מו דל"ל בחג מיהו יכולין למחר וכו'.

הגמרא מבררת את דברי רבי יוחנן, **וּמִי אִיכָּא** - וכי יש **יְרוּשָׁלַיִם**' **לְמַעְלָה** בשמים.

משיבה הגמרא **אִין** [-אכן], **דִּכְתִיב** - שכן כתוב בתהלים (קכב ג) 'יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחוּבְּרָה לָּהּ יַחְדָּיו' כלומר, העיר ירושלים תהיה בנויה כעיר אחרת שהיא כדוגמתה, ומוכח שיש עוד ירושלים אחרת, והיכן היא אם לא למעלה[מט].

שאלה נוספת ששאל רב נחמן את רבי יצחק:
וְאָמַר לֵיהּ [-לו] **רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב** - מה ביאור הכתוב שאמר ירמיה הנביא כאשר הוכיח את ישראל על שהלכו אחר עבודה זרה (ירמיה ב יג) 'כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי', הרי יש לתמוה על דבריו, **תַּרְתֵּין הוּא דַּהֲווּ** - וכי רק שתי עבירות היו בידם, ואילו את כל **עֶשְׂרִין** [-עשרים] **וְאַרְבַּע** הספרים שבתורה נביאים וכתובים, שעל כולם הם עברו, ואותם לא הזכיר הנביא, וכי כל זה **שְׁבִיקָא לְהוּ** - נמחל להם, ודאי שאין הדבר כך, ואם כן מדוע אמר הנביא שרק על שתי עבירות עברו ישראל[נ].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן** ודרש את הפסוק, עבירה **אַחַת הִיא** הנרמזת בתיבה 'וּבְאַחַת', **שְׁמִבַּעֲרַת רְשָׁעִים בְּגֵיהִנֹּם**, וזהו 'יִבְעֲרוּ וְיִכְסָלוּ' שיבערו על ידה הכסילים הרשעים בגיהנום[נא]. **וּמַאי** [-ומה] **הִיא** אותה עבירה אחת, **עֲבוֹדָה זָרָה**[נב]. ולפי זה גם סוף הפסוק מכוון על אותו ענין, וביאורו, 'מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא', עבודה זרה היא הבל, והעובדים לה יבערו כעץ באש הגיהנום[נג].

מבארת הגמרא, ומ'גזרה שוה'[נד] למדנו שפסוק זה נאמר על עבודה זרה, שכן **כְּתִיב הָכָא** - כתוב כאן 'מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא', **וּכְתִיב הָתָם** - וכתוב שם, בהמשך אותה נבואה (ירמיה י טו) על כל מיני האלילים 'הֶבֶל הֵמָּה מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים' הרי שקרא הכתוב לעבודה זרה 'הֶבֶל', ומכך נלמד שגם כאן שאמר 'הַבָּלִים' הכוונה לעבודה זרה[נה].

שאלה נוספת ששאל רב נחמן את רבי יצחק:
וְאָמַר לֵיהּ [-לו] **רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב** - מה ביאור הכתוב שאמר ירמיה הנביא כאשר הוכיח את ישראל על שהלכו אחר עבודה זרה (ירמיה ב יג) 'כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי', הרי יש לתמוה על דבריו, **תַּרְתֵּין הוּא דַּהֲווּ** - וכי רק שתי עבירות היו בידם, ואילו את כל **עֶשְׂרִין** [-עשרים] **וְאַרְבַּע** הספרים שבתורה נביאים וכתובים, שעל כולם הם עברו, ואותם לא הזכיר הנביא, וכי כל זה **שְׁבִיקָא לְהוּ** - נמחל להם, ודאי שאין הדבר כך, ואם כן מדוע אמר הנביא שרק על שתי עבירות עברו ישראל[נה].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, כוונת הנביא לעבירה **אַחַת שֶׁהִיא**

על פי שעיקר שכינת הקב"ה בעליונים, מכל מקום חביבה עליו יותר ירושלים של מטה שהיא מקום שכינתו שבתחתונים, ומפני שעיקר בריאת העולם היה בעבור התחתונים שהם עמו ונחלתו.

מט. רש"י (ד"ה ירושלים). ורבינו גרשום (ד"ה ימדיו) פירש, שלשון 'יחדיו' משמע ששתי ירושלים הן.

נ. רש"י (ד"ה ובפירושו) ובפירושו לירמיה ביאר פסוק זה כך, 'ובאחת יבערו ויכסלו', בדבר אחד טועים ושוגים כל עובדי הכוכבים, והוא, ש'מוסר הבלים עץ הוא', מייסרים הם את העם לעבוד לפסלים שהם הבלים ושל עץ הם. והוסיף במצודת דוד שם, שגם לפי טעותם שמועיל עבודה לצבא השמים, אך ודאי זה כסילות לחשוב שתועיל העבודה גם לצורה מעץ.

נא. רש"י (ד"ה ובאחת) ועפ"י הריא"ף (על עין יעקב ד"ה מאי דכתיב ובאחת). וגם אם נפרש 'יבערו' מלשון בוער באש הגיהנום, לא מובן מהו 'באחת', הלא כל העבירות ענשם גיהנום. וגם לא מובן תיבת 'ויכסלו', היאך היא שייכת אחר בעירת אש הגיהנום. הריא"ף (שם).

נב. רש"י (ד"ה נמחל). עוד אפשר לפרש את התיבה 'יכסלו', שכיון שעבודה זרה שקולה ככל המצוות מעלה הקב"ה עליהם כאילו כסלו ועברו על כל מצוות התורה. הריא"ף (שם).

נג. ואמר על עבירה זו שהיא מבערת הרשעים בגיהנום [אף על פי שגם על שאר העבירות נענשים בגיהנום], מפני שעליה אמרו שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה וכל הכופר בה מודה בכל התורה כולה. ספרי (רמה פנ"ד). וכן להיפוך אמרו (מכות מד.) שבא חבקוק והעמיד כל התורה על אחת, שנאמר (חבקוק ב ד) 'וצדיק באמונתו יחיה'. עיון יעקב (ד"ה אחת היא). או משום שבכל העבירות אין הקב"ה נפרע מן האדם על הפעם הראשונה, אלא מעביר עוון ראשון ושני, וכמו שנאמר (חיוב לג כט) 'הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר', אך בעבודה זרה מיד 'באחת', דהיינו אפילו לא חטא אלא פעם אחת, יבער בגיהנום. הריא"ף (שם).

נד. הריא"ף (שם).

נה. 'גזירה שוה' היא אחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן. והיא לימוד על ענין אחד בתורה מענין אחר, על פי שתי תיבות דומות שנכתבו בפסוקים שבשני העניינים. הליכות עולם (שער ד' פ"ב מות יד).

נו. מפשטות לשון הגמרא, נראה שהוצרכה הגזרה שוה ללמדנו שהפסוק מדבר על עוון עבודה זרה. וכך נראה גם מדברי רש"י (ד"ה ובפחת). אולם העיר המהרש"א (מ"ח ד"ה כתיב) שעל כך אין צריך לגזרה שוה, כיון שניתן ללמוד דבר זה מהכתוב עצמו שנאמר באותו ענין (ירמיה י ג) 'כי חוקות העמים הבל הוא כי עץ מיער כרתו' וגו', הרי שבעבודה זרה הוא מדבר. לפיכך כתב המהרש"א לפרש שעיקר הגזרה שוה נצרכה ללמדנו שהכוונה בתיבה 'יבערו' היינו באש הגהינום, ולכן הובא הפסוק השני, שנאמר בסופו 'בעת פקודתם יאבדו', כלומר שיאבדו בגיהנום, וכשם שבפסוק זה נאמר שעל עוון עבודה זרה יאבדו בגיהנום, אף 'יבערו' הנזכר בפסוק הראשון לענין עבודה זרה, הכוונה שיבערו בגיהנום.

נז. רש"י (ד"ה עשרים) בפירושו השני. אולם בפירושו הראשון ביאר רש"י שכוונת השאלה היא, מדוע אמר הנביא שרק שתי עבירות היו בידם, והלא על כ"ד עבירות עברו, וכמו שמנה הנביא יחזקאל בנבואת 'התשפוט' (יחזקאל כב ג-טו). ואלו הם: א. עיר שופכת דם. ב. ועשתה גילולים. ג. טמאת השם. ד. רבת המהומה. ה. איש לזרועו היו בך למען שפך דם. ו-ז. אב ואם הקלו בך. ח. לגר עשו בעושק בתוכך. ט-י. יתום ואלמנה הונו בך. יא. קדשי בזית. יב. ואת שבתותי חללת. יג. אנשי רכיל היו בך. יד. ואל ההרים אכלו בך. טו. זימה עשית בתוכך. טז. ערות אב גלה בך. יז. טמאת הנדה ענו בך. יח. ואיש את אשת רעהו עשה תועבה. יט. ואיש את כלתו טמא בזמה. כ. ואיש את אחותו בת אביו עינה בך. כא. שוחד לקחו בך. כב. נשך ותרבית לקחת. כג. ותבצעי רעיך בעשק. כד. ואתי שכחת נאם ה'. עפ"י ערוך (ערך עשר מאה ערך עסק) וראבי"ה (מ"ג הל' תעניות סי' תתמז).

ולפי פירוש זה, יש לגרוס בגמרא כאן 'עשרין ותרתי', כלומר שקושיית רב נחמן היא על אותם עשרים ושנים הנוספים מלבד שני החטאים שהזכיר הנביא ירמיהו. מנחם משיב נפש (ד"ה תרתין). ויש בראשונים שביארו על דרך זו, אלא שלדבריהם אין הכוונה לאותם עשרים וארבע החטאים שנאמרו בספר יחזקאל, אלא לעשרים וארבע חטאים המנויים בהמשך אותה נבואה עצמה של ירמיהו. ערוך (שם). הובא גם ברבינו חננאל (ד"ה ותוב - השלישי). וראה ביאורים נוספים בזה בערוך (שם), רבינו חננאל (שם) ומהרש"א (מ"ח ד"ה תרתין).

רבא אמר כיון שהתחיל. בשמיני ספק שביעי שוב אינו פוסק: הדר ביה. ממאי דאמר פוסק: מונה כ"א יום. מרשם השנה על שמיני ספק שביעי של חג, כדרך שמונה מר"ה עד יוה"כ י' ימים, שמתחיל למנות מיום רשמון של ר"ה, ומזכיר מכאן ומילך, וזהו שמזכיר בשמיני ספק שביעי שהוא כ"ב שוב[ג] אינו פוסק[ד], והא דמתחילין אנו למנות מיום ח', דהא דאמו עושין ג' ימים לאו משום ספק דשמא עיברו לאחול דהא אנן בקיאינן בקביעא דירחא, אלא משום דמנהג אבותינו בידינו[ה]. ל"א מונה כ"ח יום כדרך שמונה כו' כלומר אם עיברו אחול לא יחשוב מיום רשמון של ר"ה כ"ח יום, אלא כן לא ימנאו בידו אלא כ' וכליס (ג) ביום טוב שביעי יום נטילת ערבה, אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים לעשות בעשירי יום"כ יתחיל למנות בלבו, שבכך לא יטעה, שיום הכפורים יום אחד לבד וידע מהיכן התחילו למנות לו, וביום שכלין כ"ח (ג) להיינו ביום טוב אחרון מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק: א"ל רב נחמן לרב יצחק יורה בניסן הוא. לכתיב ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון, בתמיה: והא במרחשון הוא. כלתניא לקמן, ובספרי הוא[ו]: יורה ומלקוש. מפרש לקמן: אמר ליה. ולאי במרחשון הוא, ומקרא זה בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה דכתיב ביה[ז] יתר הגזם אכל הארבה וגו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו[ח] נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי גמלים יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום ועל אותו הדור הוא אומר[ט] הזורעים בדמעה ברנה יקצרו הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וגו' מאי הלך ילך ובכה נושא משך וגו' א"ר יהודה שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וזהו בא יבא ברנה מאי נושא אלומותיו א"ר חסדא ואמרי לה במתניתא תנא[י] קנה זרת שיבולת זרתים. א"ל[כ] רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[ל] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר[מ] איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[נ] בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[ס] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב[ע] ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[פ] ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם[צ] הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ק] כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[ר] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק וכן אמר רב ששת כיון שהתחיל שוב אינו פוסק ואף רב הדר ביה דאמר רב חננאל אמר רב מונה עשרים ואחד יום כדרך שמונה עשרה ימים מר"ה עד יוה"כ[א] ומתחיל וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק[ב] והלכתא כיון שהתחיל שוב אינו פוסק: **מתני'**[ף] עד מתי שואלין את הגשמים ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר' מאיר[ק] אומר עד שיצא ניסן שנאמר[א] ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: **גמ'** א"ל רב נחמן לר' יצחק יורה בניסן[ר] (ה) יורה במרחשון הוא (דתנן[ג]) יורה במרחשון ומלקוש בניסן א"ל הכי אמר רבי יוחנן בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה דכתיב ביה[ב] יתר הגזם אכל הארבה וגו' אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן אמר להם נביא לישראל צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו[ג] נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי גמלים יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן הקריבו עומר בששה עשר בניסן נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום ועל אותו הדור הוא אומר[ג] הזורעים בדמעה ברנה יקצרו הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וגו' מאי הלך ילך ובכה נושא משך וגו' א"ר יהודה שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וזהו בא יבא ברנה מאי נושא אלומותיו א"ר חסדא ואמרי לה במתניתא תנא[י] קנה זרת שיבולת זרתים. א"ל[כ] רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[ל] כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים בהנך שבע שנים מאי אכול א"ל הכי אמר רבי יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים שניה אכלו מה שבשדות שלישית בשר בהמה טהורה רביעית בשר בהמה טמאה חמישית בשר שקצים ורמשים ששית בשר בניהם ובנותיהם שביעית בשר זרועותיהם לקיים מה שנאמר[מ] איש בשר זרועו יאכלו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[נ] בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר משום דבקרבך קדוש לא אבוא בעיר א"ל הכי א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה[ס] עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה אין דכתיב[ע] ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב[פ] ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא א"ל הכי א"ר יוחנן אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא ע"ז כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא וכתיב התם[צ] הבל המה מעשה תעתועים. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ק] כי שתים רעות עשה עמי תרתין הוא דהוו עשרין וארבע[ר] שביקא להו א"ל הכי א"ר יוחנן אחת שהיא שקולה

ובחזירתן אוכל חזיז מן התלם וכו'. וקשיא הא דקאמר לעיל נמנא הגדילה בששה מדשיס גדילה בחמד עשר יום הוה ליה למימר גדילה בתליסר וכי"ד[ד] יומי שהרי מיד מתחלת ליגדל ושמא י"ל דלכל המאוחרת שנזרעה בשליסית קאמר נמנא גדילה בי"ח יום ול"ע[ו]:

לא אבוא בעיר. פירוש בעיר ר"ל בעיר ממש וי"מ פשטיה דקרא בעיר בשמאה כלומר לא אבוא בשמאה ועיר הוי ל' שמאה כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד[ח]):

ומי

ג) לעיל ד: ע"ש פירש"י על דברי המשנה, ד) [לקמן ו.], ה) עיין חגיגה יב:, ו) ביצה ד: ע"ש, ז) עקב פיסקא ו, ח) ע' תורה אור השלם אות ד, ט) יואל ב כה, י) פסוק כא ע"ש ברש"י.

ג] [גי' ר"ף ורא"ש יוסי] (גלירון): ד] [צ"ל דתניא] (גלירון): ה] בכת"י ובע"י נוסף יצאו וזרעו ונעשה להם נס, וכ"ה בילקו"ש (ונראה שכך היתה הגירסא לפני רש"י וע"כ פירש יצאו וזרעו מה שבידם והיינו ע"י שהאמינו בנביא וזרעו ממה שבידם נעשה להם נס ונתגלה וכו', ועי' פי' הרי"ף על ע"י, דק"ס), וע"ע ענף יוסף על הע"י. ולפי"ז נראה דאי"צ להג' הב"ח ברש"י במש"כ שהד"א: ז] בכת"י ובע"י נוסף **אותה שנה** היתה קנה וכו': ח] צ"ל **ואי"ל** (רש"ש): ט] ס"א **ותרתי** [וכן גירסת הערוך עשרין ותרתי וכו' בערך עשר ע"ש שהאריך בפירוש הזה למחשב כולהו] (גלירון), וכ"ה הגירסא לפי' הראשון ברש"י [ופי' וכי שאר כ"ב העבירות המנויות שם מחול להם] אבל ללישנא אחרינא הגירסא כלפנינו (ממ"נ), וכן לפי' השני ברגמ"ה (עי"ש) פשוט שהגי' כלפנינו: י] צ"ל **ושוב** (באה"מ): כ] מכאן ועד דמנהג אבותינו בידינו ליתא בדפו"ר ובדפו"י: ל] **בתמיה משום דבקרבך קדוש דהיינו** שאתה כו' גירסת רש"א (גלירון) וכן נוסף ברש"י שבע"י: מ] [ס"א **ושתים**] (גלירון) וכ"ה ברש"י שבע"י (ועי' אות ו): נ] גי' רש"א **ובי"ב** (גלירון), עי"ש בח"ה ובח"א, ובפי' הרי"ף על ע"י: ס] בתוס' שבע"י מוקף תיבת "רצ"ע". ועי"ש שנוסף עוד דיבור תוס': ע] צ"ל במנחה **בערבית ובשחרית**: פ] צ"ל מחמישי כמו ברש"י:

להזכיר בחג והא דאמר ר' אלעזר הלכה כר"ג היינו לשאלה. **והאמר ר' יוחנן במקום שהוא שואל מזכיר** אלמא הא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו בין לשאול בין להזכיר דכי הדדי נינהו וקשיא הלכתא אהלכתא: **ההוא להפסקה.** כלומר הא דאמר מקום שהוא שואל הוא מזכיר היינו להפסקה כלומר שפוסק מלשאול ומלהזכיר ביום ראשון של פסח אבל להתחלה מתחיל בחג ושואל בשבעה במרחשון: **הא לן והא להו** הא דאמר הלכה כר"ג דאינו שואל עד שבעה במרחשון היינו להו לבני בבל דאית להו פירי בדברא ואין צריכין לגשמים עד ז' במרחשון והא דאמר הלכה כר' יהודה דבחג מזכיר ושואל לן בא"י דלית לן פירי בדברא: **אית להו עולי רגלים** ואם יורדין גשמים בג' ע) אינן יכולין לחזור מפני הגשמים: **כי קאמר ר' יוחנן** הלכה כר' יהודה דשואל ומזכיר בחג **בזמן שאין בית המקדש קיים** דליכא עולי רגלים והא דאמר הלכה כר"ג בזמן שביהמ"ק קיים ובז' במרחשון כבר חזרו. **ואנו דאית לן תרי יומי** [שמיני] ואחרון של חג: **היכי עבדינן** הא אחד מהן חול הוא ובאיזה יום יתחיל לשאול. **מתחיל במוספין** של יום ראשון מימים האחרונים **ופוסק במנחה** דשמא חול הוא **וערבית ושחרית** מיום האחרון לגמרי. **לאחר שעשיתו קדש** ששאלת במוסף אלמא דקדש הוא **תעשהו חול** שאין אתה מזכיר במנחה: **ופוסק ערבית** שהרי היא הכנסה דיום אחרון **ושחרית** ושואל במוסף כמו שעשה אתמול דקדש הוא ואמר דאחרון שואל: **כיון שהתחיל** לשאול במוסף דיום ראשון **שוב אינו פוסק** אלא שואל במנחה בשחרית ובערבית [פ] ומוסף וכו' **ואף רב הדר ביה** ואמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מונה כ"א בתשרי דהיינו ראשון של אחרון ויתחיל לשאול ושוב אינו פוסק: **כדרך שמונה מר"ה ועד יוה"כ: יורה ומלקוש בראשון** האי ראשון היינו ניסן. **בימי יואל נתקיים מקרא הזה** יורה בראשון ולעולם יורה במרחשון הוא: **שני ושלישי ורביעי בניסן נמצא תבואה שרגילה להתגדל בו' חדשים גדילה בי"א יום** מרביעי [ק] דניסן עד יום י"ו בו שמקריבין בו העומר: **כשהשור** הולך לזרוע בוכה שרעב. **מהו אלומותיו** דמשמע תרי **דקנה זרת ושיבולת שתי זרתות: אמר הקב"ה לא אכנס בירושלים של מעלה** דהכי משמע עד שבקרבך קדוש שיבנה ירושלים למטה לא אכנס לירושלים של מעלה: **יחדיו** משמע תרי ירושלים. **ומנלן** דהאי אחת משמע ע"ז **כתיב הבא מוסר הבלים עץ הוא.** **עשרים וארבעה שביקא להו** כלומר והלא עברו על עשרים וארבעה ספרים ע"א עשרים ושש

חשק שלמה על רבינו גרשום ע) מוכי ל"ל בגי' במרחשון מו דל"ל בחג מיין יכולין למחזר וכו'.

יב א ב מיי' פ"ג מהל' תפלה הל' טו טוש"ע ס"ח סימן קיד סעיף ו:

(ע) גמ' יורה בניסן הוא יורה במרחשון הוא: (ב) רש"י ד"ה מונה כו' אלא כ' וכליס ביום שביעי יום כו' כל"ל ומיבעי טוב נמחק: (ג) בא"ד דהיינו ביו"ט אחרון. כ"ב כלומר עד ליל יו"ט ולא ליל יו"ט בכלל: (ד) ד"ה ינאו וזרעו מה שבידם שני כל"ל והל"ח ומיבעי וזרעו נמחק: (ה) תוס' ד"ה רבא כו' ביום רשמון של שני ימים אחרונים אוב:

כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. מתחילים להזכיר בתפלת מוסף של יום ראשון מי"ט האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת שחרית של יום ראשון של פסח ותפלת שחרית בכלל. **[טור אורח חיים סימן קיד]**

דכתיב ביה יתר הגזם אכל הארבה וגו'. מה שהותיר הגזם בשנה ראשונה אכל הארבה בשנה השנייה כי לא באו ד' המינים בשנה אחת אלא זה אחר זה בד' שנים, וכן אמר ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו'. **[רד"ק, יואל א ד]**

ויש אומרים כי נקרא גזם על שם שגוזז את התבואה, וארבה לפי שהוא הרב שבמינים, וילק לפי שהוא לוקק ולוחך את העשב וחסיל לפי שהוא כורת את הכל מן יחסלנו הארבה, ותרגם יונתן מותר זחלא אכל גובא, מותר גובא אכל פרחא מותר פרחא אכל שמוטא. **[רד"ק, יואל א ד]**

ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. רבותינו אמרו יש ירושלים הבנויה בשמים, ועתידה ירושלים של מטה להיות כמותה. **[רש"י, תהלים קכב ג]**

א) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לְצִדְקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

ב) יֶתֶר הַגָּזָם אָכַל הָאַרְבֶּה וְיֶתֶר הָאַרְבֶּה אָכַל הַיֶּלֶק וְיֶתֶר הַיֶּלֶק אָכַל הֶחָסִיל: [יואל א, ד]

ג) הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע בֹּא יָבוֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו: [תהלים קכו, ה-ו]

ד) וֶאֱלִישָׁע הָיָה שָׁב הַגִּלְגָּל וְהָרָעָב כָּבֵד בָּאָרֶץ וּבְנֵי הַנְּבִיאִים יְשְׁבִים לְפָנָיו וַיֹּאמֶר אֶל נַעֲרוֹ שֵׂא הַסִּיר הַגָּדוֹל וּבַשֵּׁל נְזִיד לִבְנֵי הַנְּבִיאִים: [מלכים ב ד, לח]

ה) וַיִּגְזֹר עַל יָמִין וְרָעָב וַיֹּאכַל עַל שְׂמֹאול וְלֹא שָׂבְעוּ אִישׁ בְּשַׂר זְרֹעוֹ יֹאכֵלוּ: [ישעיה ט, יט]

ו) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר: [הושע יא, ט]

ז) יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָהּ יַחְדָּו: [תהלים קכב, ג]

ח) וּבְאַחַת יִבְעֲרוּ וְיִכָּסְלוּ מוּסַר הַבָּלִים עֵץ הוּא: [ירמיה י, ח]

ט) הֵבֶל הַמָּה מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים בְּעֵת פְּקֻדָּתָם יֹאבֵדוּ: [ירמיה י, טו]

י) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג]

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (לפי[ט]) חיי שמואל נ"ב שנה שהרי בשנה לשמונה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל ח ח) ועלי יושב כלומר לומו יום נמייבש ונתמנה ועלי היה נביא ושופט מרבעים שנה כדמפרש בקרא[יג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודם מלכות שאול כדאיתא בסדר עולם[יא] נמצא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט וחלי שנה שבשנה לשמונה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ב שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני מרבעים שנה לעלי קודם שנשבה הארון ונאותו יום שנשבה מת כדכתיב[יב] ויהי כהזכירו ארון האלהים ויפול מאחורנית ותשבר מפרקתו וגו' והארון היה בידית מבינתיד בגבעה עשרים שנה כדכתיב (שמואל ח ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה ויינהו כל בית ישראל אחרי ה' ומיד כשמלך דוד ירושלים דהיינו לאחר כשמלך[יד] בחברון שבע שנים ומחצה[טו] הניחו לשם עד שהיה מרבעים שהיה עלי עם עשרים שנה שהיה הארון בבית מבינתיד היינו שהיה נמצא שהיה שנה משנולד שמואל עד שנת הארון בירושלים מע"ג דנולד בשנה הרשמונה מ"כ נכי לפחות חצי שנה דהריון[טז] אומן שבעה חדשים (ג) היה הארון בשדה פלשתים[יז] ולא קא חשיב ומלי להנהו דשעת הריון נמצא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שנת הארון לירושלים שהרי היה שנה חדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והניח הארון ועתה הסר שמונה שנים מן שנים שהיה משנולד שמואל עד הנשת הארון ויסול נ"ב שנים: **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) דכתיב[יח] ויגוע ולא כתיב ויומת כדמפרש בסוטה (דף יג.)

גדי מעשה למושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שנת עליה ומכירה שרמה אותה[יט]: מלקוש

שקולה כשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב[א] כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו[ב] כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים[ג] עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודו[ג] בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ד] ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר[ה] מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן[ו] זקנה קפצה עליו דכתיב[ז] נחמתי כי המלכתי את שאול[ח] אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן[ט] דכתיב[י] משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד[כ] ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב[יא] ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה[יב] וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן[יג]) מ"ד[יד] על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר[טו] ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק[טז] כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה[יז]) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו

ששקולה בשתים. לכותיים וקדריים כדמפרש שהרעו מעניהן לא הניעו מהן, לכותיים[ז] וקדריים (ה) מע"פ שירחמם פחותה לא רצו להמיר ועמי המירו בחמר, ולא עוד אלא בלא יועיל: והאמר מר. בשועל קטן (דף כח.) זו מיתתו של שמואל הרמתי (ג) ולא כרת היא, בשכבת שמחות (פ"ג) מפרש מת בכך שנים זו היא מיתת כרת, בכך וכך זו היא מיתת אכרה[ט]: ימיו של שמואל נ"ב שנה. לכתיב[י] עד יגמל הנער וגו' לשיבירי"ר[כ] בלע"ז, וכ"ד חדשים נקרא תינוק[כא], וכתיב (שמואל ח ח) ויצב שם עד עולם עולמו של לוי חמשים שנה שנאמר (במדבר ח) ומבן חמשים שנה יסוב מלצבא העבודה (בכורות[כב]) ירושלמי, ובסדר עולם[כג] תמלא כשני דפין תוספת על זה: קפצה. הלבין שערו: נחמתי. ולא הקב"ה להורגו מיד: שקלתני כמשה ואהרן דכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו וגו'. שוין הן: מעשה ידיהן. יהושע לף[כד] הוא היה תלמידו של אהרן, כדאמרי' בעירובין (דף מ:) יצא משה ונשה להן מהרן פירקו: כי זוטר. נחות: מרנני בולי עלמא אבתריה. לשמרי מדמית זוטר שמת ס"ו עבירה היתה בו: וכי מה ענין גבעת בנימין אצל רמה. בהר אפרים: שישב ב' שנים ומחצה. כדמפרש בסדר עולם[כה] שמלך מחלית שנת עשתי עשרה ושנים עשרה ושלשה עשר, ושמואל מת בתוך שנת שלש עשרה לסוף שמונה מדשים: מי מידחי גברא כו'. לשידחי שמואל מקמי דוד: במעשיהם לא נאמר. למשמע בעבוד חטוא: אלא באמרי פי. מפני דבר שגזרתי, כגון המי מעשה לשמואל: שמא יקדים קנה. כשיוציא הקול נפתח פומו כובע שעל פי הקנה ונכנס בו המאכל ומסתכן, ולפיכך לא תומר לך כלום. מאכל ומשתה הולך דרך הושט: ס"ג לימא לן מר מידי. ולא גרסינן חד לחבריה: לא מת. אלא מי הוא לעולם: בבדי. וכי בחנם ספדו וחנטו חנטיא, דכתיב ביה (בראשית נ) ויחנטו (אותו) ויספדו (לו): מקרא אני דורש. ובמי לחנטו אוצר החכמה מנטיא מבורים היו שמת: מה זרעו בחיים. כשהוא מקבץ את ישראל מארץ שביס החייס הוא מקבץ שהן בשבי, שהמתים אינן בשבי: אף הוא בחיים. שיחיהו בגולה כדי לגאול את בניו לעיניו, כמו שמציגו במלכים[כו] וירא ישראל וגו' ודרסינן ישראל שבת, וחנטו חנטיא נדמה להם שמת אבל מי היה: כל האומר רחב רחב מיד נקרי. נעשה בעל קרי: לא איכפת לי. אינו מושם ביודעה. היינו נמי מכירה: כי הוה מיפטר. כך נתמן מרבע ילמק: והיה צילו נאה. שוה לריך למדם עייף לנוח תחתיו: ופירותיו מתוקין. לרעב: ואמת המים. לנמא: יהיו

18/06/2018

ידיהן בחייהן. משכן: מרנני כל עם[כט] אבתריה. דאמרי לפי שחטא מת בחור. קפצה עליו זקנה דלא רנני עליה דסבר[ל] זקן הוא. אלא באמרי פי כגון שמואל: ביודעה ומכירה: שמורה הבריות לפי שהוא מטר הראשון: שיורד בנחת. כמו עושה הוראה לבניו בנחת: ששוטף את הגרנות. דמשמע יורה כחץ: שמפיל אילנות. דמשמע מ) מחתך מלקושה: סקאין. צלצל: שמל קשיותן. שכשאינו יורה[לא] מתענין ומתפללין: או אינו יורה אלא בכסליו: בעתו. היינו י"ז במרחשון: בכירה גרסינן. עד שיגיע ר"ח כסליו כדאמר דאין מתענין אלא עד השלישית

חשק שלמה על רבינו גרשום מ) חולי ל"ל דכן משמע לטן מלקוש.

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] **ב)** כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] **ג)** וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] **ד)** נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] **ה)** מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] **ו)** וַיִּשְׁמַע שָׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשָׁיו אֲשֶׁר אִתּוֹ וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] **ז)** עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הֲרַגְתִּים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] **ח)** וַאֲתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם יְיָ וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) מו"ק כח., ג) [שבת קנב.], ג) [עמ"ס תוס' גיטין סח. ד"ה וכתיב], ד) [נדרים מח: וס"ן], ה) [מוספתא דסוטה פי"ח], ו) מגילה טו., ז) ש"א א כב עי"ש ברש"י, ח) כתובות ס. ע"ש, ט) [ל"ל נכורים פ"ב ע"ב], ובמצפה איתן ורי"ש מדעסויא כתבו דצ"ל ברכות פ"ד ה"א, י) פרק יג, יא) שם ועי' רש"י זבחים קיח: ד"ה ה"ג, יב) שמות יד לא. עי' ב"ר צב ב דרשה זו על הפסוק בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד) ועי' זוה"ק בשלח (דף נג ע"א), יג) ש"א ד יח, יד) ש"ב ה ה וראה שם פרק ו, טו) [עי' נפ"ק דל"ה דף יא. מהרש"א], טז) שמואל א' ו א, יז) בראשית מט לג. ועי"ש ברש"י, יח) עיין מהרש"א מגילה טו. סוד"ה אנא אמינא, יט) ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ה, כ) כ"ה בערוך ערך עשר, כא) יחזקאל כב ב-יב, כב) שם יג-טז, כג) דברים ד טז.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה שקולה כו'. נ"ב מלשון רס"י משמע שהיה גורס כותיים עובדים למים וקדריים עובדין לאש וכ"ה בילקוט ע"ס: (ב) ד"ה והמר מר כו' של שמואל הרמתי כרת היא נמ' שמחות מפרש מת בכך וכך שנים כו' כנ"ל ומיבא ולא נמחק: (ג) תוס' ד"ה ומי כו' מומן שבעה מדשים שהיה הארון כו' דשבת הריון ונמצא שהיו שמונה: (ד) ד"ה יעקב כו' וכן משמע מדכתיב ויגוע:

גליון הש"ס

[מכמ"י גמ' ואין מלכות נוגעת בחברתה. שבת ל ע"א]:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו גרשום

ושש עבירות כתיבי באותה פרשה התשפט התשפט: ומאי ניהו ע"ז דכתיב[כג] פן תשחיתון ועשיתם פסל ואמר[כד] כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. ע"א. מאי ניהו ע"ז כלומר כשהוא עובד הני תרי ע"ז דקדריים וכותיים ומנלן דהאי קרא כי שתים רעות משמע ע"ז כתיב הכא כו': לא בטלו מעשה

רבינו חננאל

רעות עשה עמי וגו' תרתי בלחוד הוא דעבוד. כ"ב שביקא להו יש מי שמפרש וכי יש עבירה הכתובה בכ"ד ספרים כלומר במקרא שלא עשו אותה ואמאי כתיב כי שתים רעות (וכ"ב דמתמה. כלומר וכי הניחו כ"ד ספרים עבירה הכתובה בהם שלא עשו אותה) ואנו קבלנו מרבותינו כי אלו הן כ"ד חטאות בכאן הם המפורשים בתלמוד א"י בפרק אלו שאין להם חלק[כו] מ) יש מן החכמים המפרשים[כז] שהיו אומרים כ"ד רעות אלו הן הנדברות בהאי קרא אותי עזבו מקור מים חיים. לחצוב להם. עזבך את ה' אלהיך. רעתך ומשובותיך ולא פחדתי אליך לא אעבור צועה זונה נהפכת נכתם עונך לא נטמאתי דרכך בגיא אהבתי זרים ואחריהם אלך הובישו המה מלכיהם שריהם כהניהם ונביאיהם אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו כי פנו אלי עורף מספר עריך היו אלהיך אלו כ"ד רעות. א"ר יוחנן לא גלו ישראל עד שנעשו כ"ד כתות של מינים שנאמר בן אדם שולח אני אותך וגו' אל גוי המורד לא נאמר אלא גוי המורדים. **ומצאנו במדרש חזית** א"ר יוחנן כ"ד חטאות הוכיח יחזקאל הנביא את ישראל בפרשת התשפוט את עיר הדמים[כח] אלו הן עיר שופכת דם ועשתה גלולים טמאת השם רבת המהומה איש לזרועו היו בך למען שפוך דם ג) אב ואם הקלו בך לגר עשו בעושק בתוכך יתום ואלמנה הונו בך קדשי בזית ואת שבתותי חללת אנשי רכיל היו בך ואל ההרים אכלו בך זמה עשו בתוכך ערות אב גלה בך טמאת הנדה ענו בך ואיש את אשת רעהו עשה תועבה ואיש את כלתו טמא בזמה ואיש את אחותו בת אביו ענה בך שוחד לקחו בך נשך ותרבית לקחת ותבצעי רעיך בעשק ואותי שכחת נאם ה' ועל כולם לא חתם אלא על הגזל[כט] והנה הכיתי כפי אל בצעך אשר עשית ועל דמך אשר היו בתוכך. היעמוד לבך אם תחזקנה ידיך לימים אשר אני עושה אותך אני ה' דברתי ועשיתי. והפיצותי אותך בגוים וזריתיך בארצות והתימותי טומאתך ממך ונחלת בך לעיני גוים וידעת כי אני ה'. א"ל הכי אמר ר' יוחנן עבירה אחת שיש בה שתי רעות ומאי ניהו ע"ז שנאמר כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו והלכו אל הגלולים כי עברו איי כתיים גו' עד ועמי המיר כבודו בלא יועיל. **ותוב בעא מיניה כתיב ויהי כי זקן שמואל** מי קא סיב כולי האי והאמר מר במסכת מועד במשקין מת בן חמשים[ל] שנה זו היא מיתתו של שמואל הרמתי. **א"ל הכי אמר ר' יוחנן** זקנה הקפיץ הקב"ה עליו שנאמר (ויהי כי זקן שמואל) נחמתי כי המלכתי את שאול למלך. ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן כו'. עד מי גרם לשאול לישב שתי שנים ומחצה בגבעה תפלתו של שמואל הרמתי. **וכי מידחי גברא מקמי גברא** אין שנאמר חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מדחי גברא מקמי גברא. **אין אומרים דבר הלכה בסעודה** שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה (ותתקל הסעודה) בתר דסעיד א"ל הכי אמר ר' יוחנן יעקב אבינו לא מת שנאמר כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים וגו' מקיש יעקב לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים.

חשק שלמה על רבינו חננאל ו) כתן נ"ל מ"ש למטה מר"י לא גלו ישראל וכו'. ג) מא ומס נמשנים לב' וכן ימוס ומלמנה כ"ה נעתון.

הגהות וציונים

מ] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע קצת מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ג]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ג]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ד]** בכת"י נוסף את שאול **למלך** וגו' **ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ה]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **ו]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ז]** ברוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **ח]** [צ"ל **מיתת** כורת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **ט]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **י]** לסיים תקופת ההנקה: **כ]** ברש"י שבע"י **וזדו** יהושע **שאף** הוא: **כ]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **מ]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **נ]** צ"ל חמשים **ושתים**: **ס]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **ע]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **פ]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **צ]** צ"ל **דסברי**: **ק]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

שְׁקוּלָה כְּשְׁתַּיִם, וּמַאי נִיהוּ - ומה היא, זו עֲבוֹדָה זָרָה, שעשו בה שתי רעות, דִּכְתִיב - וכמו שכתוב באותו הפסוק בירמיה, 'כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אוֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארוֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם', הרי ששתי רעות ישנן בעבירה זו, גם עזבו את ה' שהוא נמשל למקור מים חיים, וגם הלכו לעבודה זרה שהיא הבל[א], ונמשלת לבורות מים שכותליהם נשברים, ולא יכילו את המים הניתנים בהם[ב].

ביאור נוסף, מדוע נחשב מה שחטאו ישראל בעבודה זרה לשתי רעות[ג]:

וּכְתִיב בְּהוּ - וגם כתוב עליהם באותה נבואה (ירמיה שם י-יא) 'כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְּחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וגו' וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת', כלומר, לימדו מן הגוים, שאינם ממירים את אלהיהם, לכו בעצמכם אצל איי הכתיים הקרובים אליכם[ד], וּרְאוּ שכן הוא, וגם שִׁלְחוּ שליחים למדינות ערב הרחוקות[ה], וְחִקְרוּ היטב את מנהגם, היתכן שתהיה אצלם כתועבה הזאת, 'הַהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלֹא יוֹעִיל', וביאורו, האם יש גוי אשר המיר את אלהיו, ואף על פי שבאמת המה לא אלהים, ואילו עם ישראל, המיר את אלקיו, אשר בו היה מתכבד[ו], ובמה המירו, בעבודה זרה שאין בה תועלת[ח].

והטעם שאמר הנביא להתבונן דווקא באומות אלו, תָּנָא - שנינו בברייתא, (כותיים) [כְּתִיִּים[ט]] עוֹבְדִים לָאֵשׁ, וְקֵדָרִיִּים עוֹבְדִין לַמַּיִם', וְאַף עַל פִּי שֶׁיּוֹדְעִים הכתיים שֶׁהַמַּיִם חזקים יותר, שהרי הֵם מְכַבִּין אֶת הָאֵשׁ, מכל מקום לֹא הֵמִירוּ את אֱלֹהֵיהֶם[י], ועל כך מוכיח הנביא, שישראל עשו רעה יותר משתי אומות אלו, כיון שהיה להם ללמוד מהקדריים העובדים למים, ואינם ממירים אותם ללכת לעבוד לאש, כיון שמבינים הם, שאין להמיר דבר בדבר הפחות ממנו, שהאש פחותה מן המים, שהרי המים מכבים אותה. ואילו ישראל לא הבינו דבר זה, ועזבו מקור מים חיים והלכו לחצוב בורות נשברים, כמו האש ה'נשבר' מפני המים. ועוד, שאפילו מהכתיים לא למדו, שהכתיים עובדים לאש אף על פי שיודעים שפחותה היא מן המים המכבים אותה, ואינם ממירים אותה במים, הרי שאינם ממירים את אלהיהם אפילו לדבר המועיל יותר, 'וְאילו עַמִּי גרוע מכך, שהרי הֵמִיר (כבודי) [כְּבוֹדוֹ[יא]] - את אלקיו, אשר בו היה נכבד, ובמה המירו, בְּלֹא יוֹעִיל' - בעבודה זרה שאין בה תועלת כלל. ולזה כוונת הנביא כשאמר 'כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי', כיון שעשו יותר מרעותיהם של שתי אומות אלו[יג].

שאלה נוספת ששאל רב נחמן את רבי יצחק בביאור דברי הנביאים:

וְאָמַר לֵיהּ [-לו] רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב - מהו ביאור הכתוב (שמואל א' ח ו) 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל'[יד], וּמִי סֵיב שְׁמוּאֵל כּוּלֵּי הַאי - וכי שמואל היה זקן כל כך, וְהָא בַּר חֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם הֲוָה - והלא בזמן מותו לא היה שמואל אלא בן חמשים ושתים שנים, דְּאָמַר מַר - שכך שנינו בברייתא (מו"ק כח.), מִי שֶׁמֵּת בַּחֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה אין זו מיתת כרת[טו], שהרי זֶהוּ מִיתָתוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל הָרָמָתִי[טז]. אם כן מה פירוש הכתוב 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל', הרי שמואל לא הגיע לזיקנה.

א. **עפ"י** רבינו חננאל (ד"ה ומצינו). אך רש"י פירש שהכוונה ב'שתים רעות' היא, שעשו רעה יותר משתי אומות, הכתיים והקדריים, וכפי שיבואר בדברי הגמרא להלן. וכנראה גירסא אחרת היתה לרש"י בסוגייתנו, שלאחר התיבות 'ומאי ניהו עבודה זרה' הובאו מיד דברי הגמרא להלן 'דכתיב כי עברו איי כתים' וגו', ולא הובא הפסוק 'כי שתים רעות עשה עמי', והכל ביאור אחד, שהכוונה באותן 'שתים רעות' שרעתם היתה גדולה מכתיים וקדריים, וכפי שיבואר להלן. וגירסא זו מובנת יותר, כיון שכבר הובא פסוק זה לעיל בשאלת רב נחמן, ומה הטעם להביאו שנית. דקדוקי סופרים (שם פ) ועיין מהרש"א (מ"ק ד"ה ומצינו) שגם דן בזה.

ביאורים נוספים נאמרו במה שאמר רבי יוחנן שעבודה זרה 'שקולה כשתים': א. רבינו גרשום (ד"ה ומאי) ביאר, שעם כל עבודה זרה היה גם חטא גילוי עריות, כמבואר בסנהדרין (נו.), וזהו 'שתי רעות', עבודה זרה וגילוי עריות. ב. בפירוש הר"א (ד"ה אמת) ביאר, שכידוע שלש העבירות החמורות שבתורה, הן עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (סנהדרין עד.), ועבודה זרה היא החמורה שבהן, ושקולה כנגד השתים האחרות, וזהו 'שקולה כשתים', היינו כנגד שתי העבירות החמורות האחרות. ג. ביפה עינים (ד"ה שקולה) הביא שבירושלמי (סוכה פ"ה ה"ה) פירשו, ש'שתי רעות' הכוונה על אותם אנשים עליהם אמר הנביא יחזקאל (יחזקאל ח טז) 'והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אחריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחויתם קדמה לשמש', וזהו שתי הרעות שעשו: א. שהיו משתחוים לחמה. ב. שהיו מבזים את היכל ה', שהפנו אחוריהם להיכל והתריזו למולו.

רבים מהאחרונים כתבו לפרש, ששקולה עבודה זרה כשתים מפני שנאמרו בה שני ציווים שהם שתי הדיברות הראשונות 'אנכי ד' אלקיך' ו'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' (שמות כ ג-ג). עיון יעקב (ד"ה אמת שהיא), אהבת איתן (נתיב יעקב ד"ה ח"ל), עץ יוסף (ד"ה אמת) ובן יהוידע (ד"ה הכי). ואמנם בילקוט שמעוני (ירמיה רמז רסו) הובא מאמר זה, ושם הגירסא 'אחת היא ששקולה כשתים ומאי ניהו עבודת אלילים, דאמר מר אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האזן יכולה לשמוע'. וכתב במראה כהן (ד"ה שקולה) שגם בגמרא כאן יש לגרוס כן. ושלכך כוונת הגמרא שהיא 'שקולה כשתים'. אך בדברי המפרשים דלעיל שכתבו ביאורים אחרים בזה, נראה שהיתה גירסתם בגמרא כפי שהוא לפנינו ללא תוספת זו.

ב. 'בור' הנזכר במקרא אין מימיו נובעים מן האדמה אלא הוא מקום כינוס מים [כמו שנאמר (ויקרא יא לו) 'ובור מקוה מים'], ואינו כ'מעין' שמימיו נובעים ממקורו. ספר השרשים לרד"ק (ערך בור).

כוונת המשל היא, כי הקב"ה נמשל כ'מקור מים חיים' שכל ההשפעה היא ממנו בעצמותו, ואילו כל הכח של שרי מעלה או כוכבים ומזלות אינו משלהם, אלא הניתן אליהם מאתו יתברך. ואילו רק הלכו לעבוד לכוכבים או מזלות, זו היתה רעה אחת, אך הם הלכו לעבוד את האלילים, שאינם אלא כבורות הנשברים, אשר אפילו את הניתן לתוכם לא יוכלו להכיל, ואלו הן שתים הרעות שעשו. עפ"י רד"ק, אלשיך ומצודת דוד (ירמיה שם). והטעם שכתב 'בורות' בלשון רבים, כיון שהם היו עובדים להרבה אלילים, כמו שכתוב (ירמיה יא יג) 'כי מספר עריך היו אלהיך'. מהרש"א (מ"ק ד"ה ומצינו).

ג. **עפ"י** בן יהוידע (ד"ה הכי). וזהו לפי גירסתנו בגמרא, אולם לפי דעת רש"י שהובאה לעיל, נראה שהיתה לו גירסא אחרת בסוגייתנו, ולדעתו נאמר כאן רק ביאור אחד מדוע נחשב שעשו שתי רעות, והוא שהרעו יותר משתי האומות, וכדלהלן. וראה גם בריא"ף (על עין יעקב ד"ה מאי - הכני) שכתב לבאר בכוונת הגמרא, שהכל ביאור אחד.

ד. **אלשיך** ומלבי"ם (שם). ולכן אמר אצלם לשון 'עברו וראו' כיון שקרובים הם, מה שאין כן 'קדר' שהם רחוקים, אמר עליהם 'שלחו'. אלשיך (שם). 'כתים' היה אחד מבני יון בנו של יפת, ככתוב בתורה (בראשית י ד). ונזכרה אומה זו במקרא כמה פעמים. לדעת רש"י (במדבר כד כד) זהו כינוי למלכות רומי. אך באבן עזרא (שם) כתב, שיתכן שהוא כינוי למלכות יון.

ה. 'קדר' הוא כינוי לבני ערב. תרגום יונתן ומצודת דוד (שם).

ו. **מצודת** דוד (שם).

ז. **רש"י** בירמיה (שם י). אולם יש שפירשו שהכוונה על כבודו של הקב"ה שהמירו את הכבוד שהיה עליהם לכבדו, בעבודה זרה. מצודת דוד (שם יא). ומקורו במכילתא (בשלח מסכתא דשירה פ"ו) ובספרי (בהעלותך פיסקא פד) וכן בספרי זוטא (פי"ב פי"ב), שבאמת היה צריך לכתוב בפסוק 'כבודי' אלא ששינה וכתב בלשון כינוי. וכן מצאנו כתוב כיוצא בו 'וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב' (תהלים קו כ). וזהו אחד מי"ח 'תיקון סופרים' שבמקרא, כלומר, המקומות שאנשי כנסת הגדולה דקדקו ומצאו שאין כוונת הכתוב כפי הנראה מפשוטו. מנחת שי (זכריה ב יב).

ח. **רש"י** בירמיה (שם יא).

ט. **כך** היא הגירסא הנכונה, כיון שאנו עוסקים כאן בעם הכתיים, ולא בכותים שהם אומה אחרת. רש"ש, פורת יוסף. וכך הוא גם בכתבי היד. דקדוקי סופרים.

י. **גירסת** רש"י היא להיפוך, 'כתיים עובדים למים וקדריים עובדים לאש'. הגהות הב"ח (מות ח). וכן הוא גם בילקוט שמעוני (ירמיה רמז רסו) וברש"י ורד"ק בירמיה (שם), וכן הוא בכתב יד. דקדוקי סופרים.

יא. **האלשיך** (ירמיה שם) הוסיף, שגם הקדריים, אף על פי שרואים שגם האש חזקה מן המים, שהרי האש מבעבעת המים, מכל מקום לא המירו את אלהיהם.

יב. **הגהות** וציונים.

יג. **רש"י** (ד"ה שקולה), עפ"י מנחם משיב נפש (נתיב י').

יד. **המשך** הפסוק 'וישם את בניו שופטים לישראל', כיון שמפני זקנותו לא היה בכחו להנהיג את ישראל כמקודם, לפיכך מינה את בניו יואל ואביה לשופטים בערי ישראל כדי להקל מעליו. עפ"י רלב"ג (שם).

טו. **רש"י** (ד"ה והלמר). בברייתא במועד קטן שהובאה כאן בגמרא, נאמר בתחילתה, שאם מת לפני שמלאו לו חמשים שנה, זו היא מיתת כרת, אך אם מת בן חמשים ושתים שנה, זו היא מיתתו של שמואל הרמתי, ואם מת בן ששים שנה, זו היא מיתה בידי שמים. בגבורות ארי (ד"ה דלמר) העיר על דברי רש"י, שאמנם כך היא לשון הברייתא, אולם מסקנת הגמרא במועד קטן (כח.) היא, שבאמת מי שמת מחמשים ועד ששים, זו היא מיתת כרת. והטעם שהתנא בברייתא כתב רק על מיתת פחות מחמשים שהיא כרת, זהו משום כבודו של שמואל הרמתי שמת כשהוא בן חמשים ושתים. ואכן בהגהות הב"ח (מות ג) כתב שאין לגרוס בדברי רש"י את התיבה 'ולא', שבאמת מיתת כרת היא, אלא ששמואל מת בזמן זה מסיבה אחרת, וכפי שמפרשת הגמרא.

'כרת' הוא עונש בידי שמים על כמה מהעבירות החמורות שבתורה, והוא עונש מיתה בקיצור ימים, אך חמור הוא מסתם מיתה בידי שמים. שבעונש כרת הוא מת וגם זרעו נכרת מן העולם. רש"י (שבת כה. ד"ה וכרת). אך הרבה ראשונים חולקים על רש"י בזה. ראה תוספות יבמות (ג. ד"ה אמת) שערי תשובה לרבינו יונה (ש"ג קכד, ועוד).

טז. **שכן** מצאנו שאמרה חנה, אמו של שמואל, 'עד יגמל הנער והביאותיו, ונראה את פני ד' וישב שם עד עולם' (שמואל א' א כב). ו'עד יגמל' היינו עד שיהיה בן שנתיים,

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (תפי' [ב]) חיי שמואל נ"ג שנה שהרי נשנה למשנה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל א א) ועלי יושב כלומר מותו יוס נתיישב ומתמנה ועלי היה נביא ושופט מרבעים שנה כדמפרש בקרא[ג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודס מלכות שאול כדאיתא בסדר עולם[ד] נמלא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט ומלי שנה שנשנה למשנה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשמואל המלך הרי נ"ג שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני מרבעים שנה דעלי קודס שנשנה המרון ונמותו יוס שנשנה מת כדכתיב[ה] ויהי כהזכירו מרון המלהים ויפול מחורנים ומשבר מפרקתו וגו' והמרון היה נביא מבינדב נגשנה עשרים שנה כדכתיב (שמואל ב ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל מחרי ה' ומיד כשמלך דוד בירושלים דהיינו למחר כשמלך[ו] נמדרון שבע שנים ומחצה[ז] הדינו שנה שהיה המרון נביא עם עשרים שנה שהיה המרון נביא מבינדב היינו שמים נמלא שהיה שמים שנה משנולד שמואל עד שבת המרון לירושלים שהרי היה שנה מדשים ממיתת שמואל קודס שנמלכו דוד למלך נמדרון ומלך שם שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והדין המרון ועמה הסר שמונה שנים מן שמים שהיה משנולד שמואל עד הבאת המרון וישמר נ"ג שנים: **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) לכתיב[ח] ויגוע ולא כתיב וימת כדמפרש בסוטה (דף יג.)

גבי מעשה לחושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שבא עליה ומכירה שראה אותה[ט]: מלקוש

שקולה בשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב[א] כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר בהו[ב] כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים[ג] עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודי[ד] בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ה] ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר[ו] מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן[ז] זקנה קפצה עליו דכתיב[ח] נחמתי כי המלכתי את שאול[ט] אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן[י] דכתיב[יא] משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד[יב] ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב[יג] ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה[יד] וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן[טו]) מ"ד[טז] על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר[יז] ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק[יח] כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה[יט]) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו

18/06/2018 אהח

שהוא מטר הראשון: **שיורד בנחת.** כמו עושה הוראה לבניו בנחת: **ששוטף את הגרנות.** דמשמע יורה כחץ: **שמפיל אילנות.** דמשמע פ) מחתך מלקושה: **סקאין.** צלצל: **שמל קשיותן.** שכשאינו יורה[כ] מתענין ומתפללין: **או אינו יורה אלא בכסליו: בעתו.** היינו י"ז במרחשון: **בכירה** גרסינן. **עד שיגיע ר"ח כסליו** כדאמר דאין מתענין אלא עד השלישית

חשק שלמה על רבינו גרשום פ) מולי ל"ל דכן משמע לשון מלקוש.

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] ב) כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] ד) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] ה) מִשֶּׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] ו) וַיִּשְׁמַע שְׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּשָׁב שָׁאוּל בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֲשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] ז) עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הָרַגְתִּים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] ח) וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם יְיָ וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

הגהות וציונים

א] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ב]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ג]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ד]** בכת"י נוסף את שאול **למלך** וגו' **ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ה]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **ו]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ז]** כרוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **ח]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **ט]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **י]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **יא]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **יב]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **יג]** צ"ל חמשים **ושתים**: **יד]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **טו]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **טז]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **יז]** צ"ל **דסברי**: **יח]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י): **יט]** צ"ל **ביודעה ומכירה**: **כ]** מו"ק כח.. **כא]** [שבת קנב.], **כב]** [עמ"ס תוס' גיטין סח. ד"ה וכמיב], **כג]** [ברכות מח: וש"נ], **כד]** [תוספתא דקוטה פי"ח], ו) מגילה טו., **כה]** ש"א א כב עי"ש ברש"י, **כו]** כתובות ס. ע"ש, **כז]** [ל"ל נכוריס פ"ב ע"ח], ובמצפה איתן ור"ש מדעסויא כתבו דצ"ל ברכות פ"ד ה"א, **כח]** פרק יג, **כט]** שם ועי' רש"י זבחים קיח: ד"ה ה"ג, **ל]** שמות יד לא. עי' ב"ר צב ב דרשה זו על הפסוק בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד) ועי' זוה"ק בשלח (דף נג ע"א), **לא]** ש"א ד יח, **לב]** ש"ב ה ה וראה שם פרק ו, **לג]** [עי' נפ"ק דר"ה דף יח. מהרש"ח], **לד]** שמואל א' ו א, **לה]** בראשית מט לג. ועי"ש ברש"י, **לו]** עיין מהרש"א מגילה טו. סוד"ה אנא אמינא, **לז]** ירושלמיסנהדרין פ"י ה"ה, **לח]** כ"ה בערוך ערך עשר, **לט]** יחזקאל כב ב-יב, **מ]** שם יג-טז, **מא]** דברים ד טז.

הנחות הב"ח

(ג) רש"י ד"ה שמקולה כו'. נ"ב מלמן רס"י מ"מ שהיה גורס כותיים עובדים למים וקדריים עובדין לאש וכ"ה בילקוט ע"ס: (ג) ד"ה והממר מר כו' של שמואל הרמתי כרת היא כמ' שמחות מפרש מת בכך וכך שנים כו' כל"ל ותיבת ולא נמחק: (ג) תוס' ד"ה ומי כו' מומן שבעה מדשים שהיה המרון כו' דשעת הריון ונמצא שהיו שמונה: (ד) ד"ה יעקב כו' וכן מ"מ מדכתיב ויגוע:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' ואין מלכות נוגעת בחברתה. שבת ל ע"ח]:

רבינו גרשום

ושש עבירות כתיבי באותה פרשה התשפט התשפט: **ומאי ניהו** ע"ז דכתיב[כג] פן תשחיתון ועשיתם פסל ואמר[פ] כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. ע"א. **מאי ניהו** ע"ז כלומר כשהוא עובד הני תרי ע"ז דקדריים וכותיים ומנלן דהאי קרא כי שתים רעות משמע ע"ז כתיב הכא כו': **לא בטלו מעשה ידיהן בחייהן.** משכן: **מרנני כל עם**[פ] **אבתריה.** דאמרי לפי שחטא מת בחור. **קפצה עליו זקנה** דלא רנני עליה דסבר[פ] זקן הוא. **אלא באמרי פי** כגון שמואל: **ביודעה ומכירה:** שמורה הבריות לפי

מ] בכת"י ליתא **רעות** וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **נ]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **נא]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **נב]** בכת"י נוסף את שאול **למלך** וגו' **ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **נג]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **נד]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **נה]** כרוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **נו]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **נז]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **נח]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **נט]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **ס]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **סא]** צ"ל חמשים **ושתים**: **סב]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **סג]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **סד]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **סה]** צ"ל **דסברי**: **סו]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

אתי עזבו מקור מים חיים. טוב האל למיחלין לו הוא נמשל למקור מים חיים לשני פנים לטובה אחת שלא יבאו לו המים ממקום אחר אלא ממקומו הם נובעין, ועוד שאין להם הפסק כן טוב האל למיחלים לו כי הטובה יבא להם מאתו והוא לא יקבלנו מאחר, וטובו גם כן אין לו הפסק.
[רד"ק, ירמיהו ב יג]

לחצב להם בארות בארות נשברים. המשיל הטוב שמיחלין ישראל מהאלוהות ומהאומות העובדים אותם וכו', כמו הבארות הנשברים, כי אפילו יהיו שלמים יש להם הפסק כשיכלו המים המכונסים כי ממקום אחר יבאו להם המים המכונסים לא מעצמם, כן הכת שהיה לעוזריהם היה בא להם מאחר כי המלך לא יעשה דבר אלא בעזר צבאותיו גם כן אם לא בעזר אלהים כמו שנאמר אין המלך נושע ברוב חיל, ואם הם בוטחים שאלהיהם יעזרם הנה הם כמו בארות נשברים שלא יכילו המים כי אפילו ישים אדם בהם מים יצאו בעד השברים ולא ימצא בהם מים, כן הם הבוטחים באלהים אחרים וכו', הרי הם כאילו אינם וינצחום אויביהם.
[רד"ק, ירמיהו ב יג]

כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו'. כתיים וקדריים יושבי אוהלים ורועי מקנה ונוסעים והולכים ומטלטלין ממרעה למרעה וממדבר למדבר ונושאים את אלהיהם עמהם למקום שחונים שם, ואני נשאתי אתכם עד אשר קבעתי אתכם והנחתם אותי כך ת"י.
[רש"י, ירמיהו ב י]

על כן חצבתי בנביאים. כמו חוצב בהר שכורת האבנים, ואדוני אבי ז"ל פירש חצבתי בנביאים הרגתים מתו בשליחותי כמו זכריה ואוריה.
[רד"ק, הושע ו ה]

הבי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה. ויש סמך להא דאמרינן (תענית ה:) אין משיחין בסעודה ממה שכתוב (בר' יח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. וכתיב בתריה ויאמר אליו איה שרה אשתך, לרמוז שלאחר שאכלו דברו.
[אבודרהם, ברכת דברים בתוך הסעודה]

יעקב אבינו לא מת. יש מפרשים בעבור שהוא כולל הכל, כד"א (תהלים קמט ב) ישמח ישראל בעושיו. והבן אומרו בעושיו בלשון רבים, כי הרמז לישראל סבא הכלול מזרועות עולם. וכן הוא אומר (משלי יא ד) וצדקה תציל ממות. **[ריקאנטי, בראשית מט לג]**

ויש מפרשים כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, והם מתלבשות במלבוש של אויר אשר מתלבשות בו צורות הקדושות, וזו תחופף עליו כל היום כמלבוש המלאכים, כן נפש יעקב יכולה להתלבש ולהתראות, כענין אליהו ז"ל. **[ריקאנטי, בראשית מט לג]** מדת האמת אין בו מיתה, ועל האמת יחיה האדם לחיים הנצחיים, והלשון מורה, אמת אי מת, כמו (שמואל א ד כא) אי כבוד. וארז"ל (תענית ה:) יעקב אבינו ע"ה לא מת, כמו שדרשו בפסוק (ירמיה ל י) הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש זרעו לו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, וזה מפני שאחז במדת האמת דכתי' (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב. **[תורת המנחה פרשת נשא]** **אמר ליה מקרא אני דורש.** ואם חנטוהו וספדוהו נדמה להם, כמו שנא' (בראשית יח ח) תחת העץ ויאכלו, (שם יט ג) ומצות אפה ויאכלו, וזהו שלא נכתבה מיתה בפטירתו כמו שנכתבה באברהם ויצחק. **[תורת המנחה פרשת כי תשא]**

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **הָכִי** [-כך] **אָמַר** **רַבִּי יוֹחָנָן**, אכן לא הגיע שמואל לזיקנה, אלא שכבר בעודו צעיר **זְקֵנָה קָפְצָה עָלָיו** והלבין שערו[יז], עד שהיה נראה כזקן מאד[יח].

הגמרא מבארת מדוע קפצה זיקנה על שמואל:

שמואל ציוה את שאול בשם ה' (שמואל א' טו ג) 'לֵךְ **וְהִכִּיתָה** אֶת עֲמָלֵק וְהַחֲרַמְתֶּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תַחְמֹל עָלָיו **וְהֵמַתָּה** מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעֹלֵל וְעַד יוֹנֵק מִשּׁוֹר וְעַד שֶׂה מִגָּמָל וְעַד חֲמוֹר'. אך שאול לא קיים ציווי זה, ולאחר שהיכו את עמלק במלחמה, חסו הוא והעם על אגג מלך עמלק ועל מיטב הצאן ולא הרגום. ומכיון שזה היה נגד ציווי ה', לפיכך היה אז דבר ה' לשמואל בנבואה, **דִּכְתִיב** - שכתוב (שם טו יא) 'נִחַמְתִּי כִּי **הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל** כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים', כלומר, חזרתי בי מרצוני להמליך את שאול על ישראל, מפני שלא קיים את דברי. ואז רצה הקב"ה להרוג את שאול מידי[יט]. ומששמע שמואל את דברי ה', התחנן לו שלא יהרוג את שאול, ככתוב (שם) 'וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל ה' כָּל הַלָּיְלָה'[כ], וכך **אָמַר לָפָנָיו**, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, שְׁקַלְתַּנִי** [-החשבת אותי] **כְּמשֶׁה** רבינו **וְאַהֲרֹן** הכהן[כא], **דִּכְתִיב** - שכן כתוב (תהלים צט ו) 'מֹשֶׁה **וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקוֹרְאֵי שְׁמוֹ**'[כב] כלומר, משה ואהרן שהיו הגדולים שבכהני ה'[כג], וכן שמואל שהיה מהמיוחדים שבקוראי שמו[כד], וכיון שהיה שמואל שוה להם בזה שגם להם וגם לשמואל היה נענה ה' מיד לתפילתם[כה], ביקש שמואל כך, **מַה מֹּשֶׁה וְאַהֲרֹן, לֹא בָּטְלוּ מַעֲשֶׂה יְדֵיהֶם בְּחַיֵּיהֶם**, כלומר, יהושע בן נון שהיה כ'מעשה ידיהם' של משה ואהרן, שהרי הוא היה תלמידם[כו], **לֹא** מת בחייהם, **אַף אֲנִי, לֹא יִתְבַּטֵּל מַעֲשֶׂה יָדַי בְּחַיַּי** - שאול, שהוא כ'מעשה ידי', שכן אני המלכתיו למלך[כז], לא ימות בחיי.

אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הֵיכִי אֲעֲבִיד - איך אעשה, **לֵימוּת** - האם ימות **שָׁאוּל**, הרי **לָא קָא שָׁבֵיק** - לא יניח **שְׁמוּאֵל** מלהתפלל שלא ימות. **לֵימוּת** - ואם ימות **שְׁמוּאֵל**, כדי שלא יראה במיתת שאול בחייו, אם אעשה כן, יש לחשוש **אַדְּזוּטָר** - כי מאחר ושמואל צעיר לימים, אם ימות עתה, **מְרַגְנֵי אַבַּתְרֵיהּ** - ירננו הבריות אחריו שמא חלילה עבירה היתה בידו, ולכן מת קודם זמנו. ואם **לֵימוּת** - לא ימות **שָׁאוּל** עתה **וְגַם לֵימוּת** - לא ימות **שְׁמוּאֵל**, אלא אמתין מלהמית את שאול עד שיגיע זמן מותו של שמואל, הרי **כְּבָר הִגִּיעָה** זמנה של **מַלְכוּת דָּוִד** למלוך בישראל[כח], **וְאֵין מַלְכוּת** אחת **נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ אֲפִילּוּ כְּמַלְא נִימָא** [-שערה], כלומר לא יתכן שיהיו יחד בעולם שני מלכים בישראל[כט]. לפיכך **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אַקְפִּיץ עָלָיו זְקֵנָה** כדי שייראה זקן, וכאשר ימות, יסברו שמת בזקנותו[ל].

הגמרא מביאה פסוק נוסף בו נרמז ענין זה:

הֵיינוּ דִּכְתִיב - וזהו כוונת הכתוב (שמואל א' כה ו) 'וְ**שָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה**', שלכאורה לא מובן לשון הפסוק, **וְכִי מָה עִנְיַן 'גִּבְעָה' אֵצֶל 'רָמָה'**, הלא שני מקומות שונים הם, 'גבעה' היתה מקומו של שאול בנחלת שבט בנימין, ואילו 'רמה' זהו מקומו של שמואל הנביא בהר אפרים, ואם כן היכן באמת ישב שאול. **אֶלָּא** בא הפסוק **לוֹמַר לָךְ**, כי אכן היה ראוי שאול למות מיד כשעבר על ציווי ה', **וּמִי גָּרַם לְשָׁאוּל שֶׁיֵּשֵׁב** על מלכותו **בַּגִּבְעָה שְׁתֵּי שָׁנִים**

שזהו הזמן שנקרא 'תינוק' דהיינו שיונק חלב אמו. ומכאן ואילך היה שמואל בבית המקדש כל ימיו. וכיון שנאמר עליו שישב שם 'עד עולם', הכוונה כמו 'עולמו' של כל בן לוי, שזהו חמשים שנה, כמו שכתוב (במדבר ח כה) 'ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה'. נמצא שכל ימיו של שמואל, חמשים ושתים שנה. רש"י (ד"ה ימיו).

רש"י (שם) ציין לסדר עולם (רנה פ"ג), ושם הוכיח זאת באופן אחר, שכן כאשר ברך עלי הכהן את חנה שתזכה לבן (שמואל א' א יז), היה זה באותו זמן בו נתמנה עלי להיות שופט על ישראל, 'והוא שפט את ישראל ארבעים שנה' (שם ד יח), ואם נחשב שנה אחת לעיבורו של שמואל, מהעת שבירך עלי הכהן את חנה, הרי שבמות עלי היה שמואל בן ל"ט שנה, ועוד עשר שנים ששפט שמואל את ישראל אחרי מות עלי, עד שהמליך את שאול, ושנה אחת שמלך שאול יחד עם שמואל, ועוד שנתיים שמלך שאול [כדברי הגמרא להלן], הרי חמשים ושתים שנה. ולפי ביאור הגר"א (סדר עולם שם) אין מחשבים שנה אחת לעיבורו, כיון שעיבורו היה רק ששה חדשים כנאמר בפסוק (שמואל א' א כ), אלא שהיתה שנה אחר מות עלי כשנשבה הארון, ואז עדיין לא נתמנה שמואל לשופט על ישראל. וראה בתוספות (ד"ה ומי) שהוכיחו בדרך אחרת דבר זה.

18/06/2018

יז. **רש"י** (ד"ה קפצה). שער לבן הוא סימן לזיקנה, מפני שהוא מראה על חולשת הגוף, שמחמתה אין האוכל מתעכל היטב ונהפך ללבן, כלחם המעופש המעלה צבע לבן. ולכן גם בנגעים, שער לבן הוא סימן טומאה, כי אין הלובן אלא מחמת חולשה שיש באדם מפני זיקנה או חולי. מגן אבות לרשב"ץ (מגמ ה כא ד"ה בן שבעים).

יח. **עפ"י** רד"ק (שמואל א' יב ג). וכתב במגן אבות לרשב"ץ (שם) ששמואל היה נראה כאילו הוא בן שבעים, שזו הזיקנה הטבעית, שיחיה האדם שבעים שנה, ככתוב (תהלים צ י) 'ימי שנותינו בהם שבעים שנה'.

יט. **רש"י** (ד"ה נחמתי).

כ. **בכתב** יד נוסף בדברי הגמרא גם מילים אלו שהן המשך אותו פסוק. וגירסא ישרה היא, שמביא כאן את דברי הכתוב ששמואל התפלל על כך. דקדוקי סופרים.

כא. **בשמואל** נתגלגלו נפשות משה ואהרן. סדר הדורות (ערך שמואל).

כב. **יש** להעיר, שהלא ספר התהלים נכתב בידי דוד המלך לאחר שכבר מת שמואל הנביא, ואיך יתכן ששמואל אמר בדבריו מן הכתוב בתהלים. וצריך לומר שהמילים 'דכתיב משה ואהרן' וכו' אין זה מדברי שמואל, אלא הגמרא הוסיפתן, ושמואל רק אמר 'שקלתני כמשה ואהרן', מפני שידע ברוח הקודש דבר זה. או שאכן אמר גם את הכתוב בתהלים, וידע כתוב זה, מפני שהוא נאמר בתהלים במזמור צ"ט, ואמרו חכמים (ילקוט שמעוני ותפארת הגרכה רמז תתקנ) שאותם אחד עשר מזמורים שממזמור צ' המתחיל ב'תפלה למשה' כולם נאמרו על ידי משה רבינו. בן יהוידע (ד"ה תמר - השני).

כג. **גם** משה רבינו היה כהן גדול ושימש בשבעת ימי המילואים, כמבואר בזבחים (קב:). אבן עזרא ורד"ק (תהלים שם).

כד. **מצודת** דוד (תהלים שם).

כה. **כתוב** בהמשך הפסוק 'קוראים אל ה' והוא יענם'. עפ"י מהרש"א (ברכות לב: ד"ה שמקול).

כו. **אף** על פי שכידוע היה יהושע תלמידו של משה, אולם הוא היה גם תלמידו של אהרן, שכן אמרו חכמים (עירובין נד:) שמשה היה לומד את התורה מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו, ולאחר שנסתלק משה, היה אהרן שונה את הדברים לישראל. הרי שיהושע וכל ישראל היו תלמידיו של אהרן. רש"י (ד"ה מעשה). וראה בביאורי רש"י מה שדנו המפרשים בדברי רש"י.

פירושים נוספים נאמרו ב'מעשה ידיהם' של משה ואהרן: א. רבינו גרשום (ד"ה לא) פירש, שהוא המשכן. ב. המהרש"א (מ"ח ד"ה מעשה) כתב לפרש, שהוא אלעזר בן אהרן שנמשח להיות כהן גדול על ידי משה ואהרן קודם שמתו, שדוגמת זה ביקש שמואל על מעשה ידיו, והיינו שאול שנמשח על ידיו. והדבר נרמז בפסוק שהובא כאן 'משה ואהרן בכהניו' על אלעזר שנמשח על ידיהם, ו'שמואל בקוראי שמו' על שאול שנמשח על ידו, שהוא 'בקוראי שמו' כי שמו של שמואל הוא מעין שמו של שאול, וכמו שנאמר בפסוק (שמואל א' א כ) שנקרא שמואל כן, מפני שאמרה אמו 'מה' שאלתיו' [וראה בחתם סופר (שו"ת, מ"ד ס"ע סימן כב ד"ה וכן) הטעם שבאמת נקרא שמואל ולא שאול]. ג. בבן יהוידע (ד"ה מה) כתב לפרש, שהכוונה לשתי מתנות יקרות ועליונות שניתנו לישראל בזכות משה ואהרן, והם מן וענני הכבוד, שאף על פי שחטאו ישראל והתלוננו על המן וקראוהו 'לחם הקלוקל' (במדבר כא ה), מכל מקום לא ניטלו מהם בחיי משה ואהרן.

כז. **ככתוב** (שמואל א' י ו) 'ויקח שמואל את פך השמן ויצוק על ראשו וישקהו ויאמר הלא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד'.

כח. **כמו** שנאמר בפסוק (שמואל א' טו ו) שלאחר אותו מעשה אמר ה' לשמואל שילך לבית לחם וימשח את דוד למלך.

כט. **שיטה** לבעל הצרורות (ד"ה כנר).

ל. **שלא** ידעו כולם מספר שנותיו. רד"ק (שמואל א' יג ג).

אף על פי שנאמר (שמות כג כו) 'את מספר ימיך אמלא', ואמרו חכמים (קוהלת יג:) שבא הפסוק ללמדנו שהקב"ה משלים שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחודש לחודש, ואיך יתכן ששמואל הנביא מת קודם זמנו. יש לומר, שכיון ששמואל עצמו ביקש שלא יתבטל מעשה ידיו בחייו, ולא היה אפשר שתתקיים בקשתו אילו לא ימות, אין זה נחשב שנלקח קודם זמנו. מהרש"א (מ"ח ד"ה קפץ).

יש להקשות שהלא סדר הדברים היה להיפך, שהפסוק 'ויהי כי זקן שמואל' נאמר הרבה לפני שנאמר 'נחמתי כי המלכתי', שהרי נאמר בספר שמואל (א' ח ו), שכאשר הזקין שמואל 'וישם את בניו שופטים לישראל', ואחר כך נאמר (שם ח ג) 'ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט', ונאמר (שם ח ד-ה), שמפני כך נקבצו כל זקני ישראל ובאו ואמרו לשמואל 'הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך' וגו', ושאל שמואל את ה', וציוהו ה' להמליך את שאול למלך על ישראל. הרי ששמואל הזקין עוד לפני שנמשח שאול למלך, ואיך יתכן לומר שהזקין כדי ששאול המלך יוכל למות משום חטא אגג. מהרש"א (מ"ח ד"ה זקנה) וגבורות ארי (ד"ה תמר). ויש שתירצו בזה, שאף שיודע ה' את כל העתידות, אף על פי כן אין הידיעה מכרחת, אלא הבחירה בידי האדם היא, ולכן הקפיץ ה' זיקנה על שמואל זמן רב קודם שהמליך את שאול, משום שמא יחטא שאול ולא ירצה ה' לבטל מעשה ידיו של שמואל בחייו. רמת שמואל (הובא בעין יוסף ד"ה תמר) ומירא דכייא (ד"ה מאי). ואכן מסתבר יותר שלא קפצה עליו זיקנה בבת אחת, אלא כבר מקודם החל הדבר, שאילו רק לאחר חטאו של שאול נשתנתה צורתו בבת אחת לצורת אדם זקן, שוב היו מרננים אחריו שבודאי חטא, שהרי רק אתמול היה נראה צעיר ופתאום קפצה עליו זיקנה. מירא דכייא (שם), בארות המים (ד"ה תמר) ובן יהוידע (ד"ה הקפיץ). וכעין זה כתב בשפת אמת (ד"ה ומי).

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (תפי' [ב]) חיי שמואל נ"ג שנה שהרי בשנה רמשונה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל א א) ועלי יושב כלומר מותו יוס נתייסד ומתמנה ועלי היה נביא ושופט מרבעים שנה כדמפרש בקרא[ג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודס מלכות שאול כדאיתא בסדר עולם[ד] נמלא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט ומלי שנה שבשנה רמשונה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ג שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני מרבעים שנה דעלי קודס שנשבה הארון ובאותו יוס שנשבה מת כדכתיב[ה] ויהי כהזכירו מרון המלהים ויפול מחורנית ותשבר מפרקתו וגו' והמרון היה נביא מבינתך בנבואה עשרים שנה כדכתיב (שמואל ו ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל מחרי ה' ומיד כשמלך דוד ירושלים דהיינו למחר כשמלך[ו] בחדרון שבע שנים ומחצה[ז] הדיאו שם עם עשרים שנה שהיה הארון בבית מבינתך היינו שמים נמלא שמים שנה משעולד עד שנת המרון בירושלים מ"ג דנולד בשנה הרמשונה מ"כ נכי לפחות חלי שנה דהריון[ט] מומן שבעה חדשים (ג) היה הארון בשדה פלשתים[י] ללא קא חשיב ומלי להנהו דשעת הריון נמלא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שבת הארון לירושלים שהרי היה שפה חדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והבית הארון ועמה הסר שמונה שנים מן שמים שהיה משעולד שמואל עד הבאת הארון ויסתר נ"ב שנים. **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) לכתיב[יא] ויגוע ולא כתיב ויתת כדמפרש בסוטה (דף יג.)

גבי מעשה לחושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שבא עליה ומכירה שראה אותה[יב]: מלקוש שקולה בשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב[א] כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו[ב] כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים[ג] עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודי[ד] בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ה] ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר[ו] מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן[ז] זקנה קפצה עליו דכתיב[ח] נחמתי כי המלכתי את שאול[ט] אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן[י] דכתיב[יא] משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד[יב] ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב[יג] ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה[יד] וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן[טו]) מ"ד[טז] על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב אוצר החכמה נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר[יז] ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק[יח] כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה[יט]) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו

אתי עזבו מקור מים חיים. טוב האל למיחלין לו הוא נמשל למקור מים חיים לשני פנים לטובה אחת שלא יבאו לו המים ממקום אחר אלא ממקומו הם נובעין, ועוד שאין להם הפסק כן טוב האל למיחלים לו כי הטובה יבא להם מאתו והוא לא יקבלנו מאחר, וטובו גם כן אין לו הפסק.
[רד"ק, ירמיהו ב יג]

לחצב להם בארות בארות נשברים. המשיל הטוב שמיחלין ישראל מהאלוהות ומהאומות העובדים אותם וכו', כמו הבארות הנשברים, כי אפילו יהיו שלמים יש להם הפסק כשיכלו המים המכונסים כי ממקום אחר יבאו להם המים המכונסים לא מעצמם, כן הכת שהיה לעוזריהם היה בא להם מאחר כי המלך לא יעשה דבר אלא בעזר צבאותיו גם כן אם לא בעזר אלהים כמו שנאמר אין המלך נושע ברוב חיל, ואם הם בוטחים שאלהיהם יעזרם הנה הם כמו בארות נשברים שלא יכילו המים כי אפילו ישים אדם בהם מים יצאו בעד השברים ולא ימצא בהם מים, כן הם הבוטחים באלהים אחרים וכו', הרי הם כאילו אינם וינצחום אויביהם.
[רד"ק, ירמיהו ב יג]

כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו'. כתיים וקדריים יושבי אוהלים ורועי מקנה ונוסעים והולכים ומטלטלין ממרעה למרעה וממדבר למדבר ונושאים את אלהיהם עמהם למקום שחונים שם, ואני נשאתי אתכם עד אשר קבעתי אתכם והנחתם אותי כך ת"י.
[רש"י, ירמיהו ב י]

על כן חצבתי בנביאים. כמו חוצב בהר שכורת האבנים, ואדוני אבי ז"ל פירש חצבתי בנביאים הרגתים מתו בשליחותי כמו זכריה ואוריה.
[רד"ק, הושע ו ה]

הבי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה. ויש סמך להא דאמרינן (תענית ה:) אין משיחין בסעודה ממה שכתוב (בר' יח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. וכתיב בתריה ויאמר אליו איה שרה אשתך, לרמוז שלאחר שאכלו דברו.
[אבודרהם, ברכת דברים בתוך הסעודה]

יעקב אבינו לא מת. יש מפרשים בעבור שהוא כולל הכל, כד"א (תהלים קמט ב) ישמח ישראל בעושיו. והבן אומרו בעושיו בלשון רבים, כי הרמז לישראל סבא הכלול מזרועות עולם. וכן הוא אומר (משלי יא ד) וצדקה תציל ממות. [ריקאנטי, בראשית מט לג]

ויש מפרשים כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, והם מתלבשות במלבוש של אויר אשר מתלבשות בו צורות הקדושות, וזו תחופף עליו כל היום כמלבוש המלאכים, כן נפש יעקב יכולה להתלבש ולהתראות, כענין אליהו ז"ל. [ריקאנטי, בראשית מט לג] מדת האמת אין בו מיתה, ועל האמת יחיה האדם לחיים הנצחיים, והלשון מורה, אמת אי מת, כמו (שמואל א ד כא) אי כבוד. וארז"ל (תענית ה:) יעקב אבינו ע"ה לא מת, כמו שדרשו בפסוק (ירמיה ל י) הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש זרעו לו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, וזה מפני שאחז במדת האמת דכתי' (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב. [תורת המנחה פרשת נשא] **אמר ליה מקרא אני דורש.** ואם חנוטהו וספדוהו נדמה להם, כמו שנא' (בראשית יח ח) תחת העץ ויאכלו, (שם יט ג) ומצות אפה ויאכלו, וזהו שלא נכתבה מיתה בפטירתו כמו שנכתבה באברהם ויצחק. [תורת המנחה פרשת כי תשא]

הגהות וציונים

[א] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ב]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ג]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ד]** בכת"י נוסף את שאול **למלך** וגו' **ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ה]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **ו]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ז]** כרוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **ח]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **ט]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **י]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **יא]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **יב]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **יג]** צ"ל חמשים **ושתים**: **יד]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **טו]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **טז]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **יז]** צ"ל **דסברי**: **יח]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

שקולה כשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודי בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן זקנה קפצה עליו דכתיב נחמתי כי המלכתי את שאול אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן דכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן) מ"ד על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב אוצר החכמה נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו שהוא מטר הראשון: **שיורד בנחת.** כמו עושה הוראה לבניו בנחת: **ששוטף את הגרנות.** דמשמע יורה כחץ: **שמפיל אילנות.** דמשמע ס) מחתך מלקושה: **סקאין.** צלצל: **שמל קשיותן.** שכשאינו יורה[כג] מתענין ומתפללין: **או אינו יורה אלא בכסליו: בעתו.** היינו י"ז במרחשון: **בכירה** גרסינן. **עד שיגיע ר"ח כסליו** כדאמר דאין מתענין אלא עד השלישית

חשק שלמה על רבינו גרשום ס) מולי ל"ל דכן משמע לגון מלקוש.

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] ב) כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] ד) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] ה) מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] ו) וַיִּשְׁמַע שְׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשָׁיו אֲשֶׁר אִתּוֹ וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] ז) עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הַרְגתִים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] ח) וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם יְיָ וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

הנהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה שקולה כו'. נ"ב מלמן רס"י מממע שהיה גורס כותיים עובדים למים וקדריים עובדין לאש וכ"ה בילקוט ע"ס: (נ) ד"ה והממר מר כו' של שמואל הרמתי כרת היא כמ' שמחות מפרש מת נכך וכך שנים כו' כל"ל ומיבת ולא נמחק: (ג) תום' ד"ה ומי כו' מומן שבעה מדשים שהיה הארון כו' דשעת הריון ונמצא שהיו שמונה: (ד) ד"ה יעקב כו' וכן מממע מדכתיב ויגוע:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' ואין מלכות נוגעת בחברתה. שבת ל ע"ח]:

רבינו גרשום

ושש עבירות כתיבי באותה פרשה התשפט התשפט: **ומאי ניהו** ע"ז דכתיב[כג] פן תשחיתון ועשיתם פסל ואמר ס) כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. ע"א. **מאי ניהו** ע"ז כלומר כשהוא עובד הני תרי ע"ז דקדריים וכותיים ומנלן דהאי קרא כי שתים רעות משמע ע"ז כתיב הכא כו': **לא בטלו מעשה ידיהן בחייהן.** משכן: **מרנני כל עם**[כד] **אבתריה.** דאמרי לפי שחטא מת בחור. **קפצה עליו זקנה** דלא רננו עליה דסבר[כה] זקן הוא. **אלא באמרי פי** כגון שמואל: **ביודעה ומכירה:** שמורה הבריות לפי

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (תפי' [ב]) חיי שמואל נ"ג שנה שהרי בשנה רמשונה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל א א) ועלי יושב כלומר מותו יוס נתייסד ומתמנה ועלי היה נביא ושופט מרבעים שנה כדמפרש בקרא[ג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודס מלכות שאול כדאיתא בסדר עולם[ד] נמלא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט ומלי שנה שבשנה רמשונה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ג שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני מרבעים שנה דעלי קודס שנשבה הארון ובאותו יוס שנשבה מת כדכתיב[ה] ויהי כהזכירו מרון המלהים ויפול מחורנית ותשבר מפרקתו וגו' והמרון היה נביא מבינתך בנבואה עשרים שנה כדכתיב (שמואל א ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל מחרי ה' ומיד כשמלך דוד בירושלים דהיינו למחר כשמלך[ו] בחדרון שבע שנים ומחצה[ז] הדיאו שם עם עשרים שנה שהיה הארון בבית מבינתך היינו שמים נמלא שמים שנה משעולד שמואל עד שנת המרון בירושלים מ"ג דנולד בשנה הרמשונה מ"כ נכי לפחות חלי שנה דהריון[ט] מומן שבעה חדשים (ג) היה הארון בשדה פלשתים[י] ללא קא חשיב ומלי להנהו דשעת הריון נמלא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שבת הארון לירושלים שהרי היה שפה חדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והבית הארון ועמה הסר שמונה שנים מן שמים שהיה משעולד שמואל עד הבאת הארון ויסתר נ"ב שנים. **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) לכתיב[יא] ויגוע ולא כתיב ויתת כדמפרש בסוטה (דף יג.)

גבי מעשה לחושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שבא עליה ומכירה שראה אותה[יב]: מלקוש

הגהות וציונים

[א] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ב]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ג]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ד]** בכת"י נוסף את שאול **למלך** וגו' **ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ה]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **ו]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ז]** כרוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **ח]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **ט]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **י]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **יא]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **יב]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **יג]** צ"ל חמשים **ושתים**: **יד]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **טו]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **טז]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **יז]** צ"ל **דסברי**: **יח]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

שקולה כשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודי בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן זקנה קפצה עליו דכתיב נחמתי כי המלכתי את שאול אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן דכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן) מ"ד על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב אוצר החכמה נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדניא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] ב) כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] ד) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] ה) מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] ו) וַיִּשְׁמַע שְׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשָׁיו אֲשֶׁר אִתּוֹ וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] ז) עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הַרְגתִים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] ח) וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם יְיָ וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

וּמֶחֱצָה[לא], תְּפִלָּתוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל הָרָמָתִי שהתפלל על שאול שלא ימות בחייו. וזהו ביאור הכתוב וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה, דהיינו שישיבתו בגבעה על מלכותו, היתה בזכות האשל הגדול[לב] הוא אותו צדיק אשר ברמה, שהיה מתפלל עליו[לג].

מקשה הגמרא, היתכן לומר שזו סיבת מותו של שמואל, וּמִי מִידְּחֵי גַּבְרָא מִקַּמֵּי גַּבְרָא - וכי יתכן שיהיו חייו של אדם נדחים מפני צורך אדם אחר, שלפיכך שמואל מת קודם זמנו, כדי שלא תתעכב מלכות דוד[לד].

משיבה הגמרא, אִין - אכן יתכן כדבר הזה, דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי (יוחנן) [יוֹנָתָן[לה]], מַאי דִּכְתִיב - מה ביאור הכתוב (הושע ו ה) 'עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הֲרַגְתִּים בְּאִמְרֵי פִי', כלומר, אני הוא שגזרתי באמרי פי להמית את הנביאים קודם זמנם, ולא חטאיהם גרמו לכך, ולכן 'בְּמַעֲשֵׂיהֶם' לֹא נֶאֱמַר בפסוק זה, כיון שלא מעשיהם גרמו לכך אֶלָּא 'בְּאִמְרֵי פִי' - מפני דבר שגזרתי, כגון שמואל שמת קודם זמנו, ולא מפני חטאו, אלא מפני שכך גזר ה' כדי שלא לעכב את מלכות דוד, אַלְמָא מִידְּחֵי גַּבְרָא מִקַּמֵּי גַּבְרָא - הרי מוכח שיתכן שיידחו חייו של אדם מפני צורך אדם אחר.

הגמרא מביאה מאמר נוסף שאמר רבי יצחק לרב נחמן בשם רבי יוחנן:

מספרת הגמרא, רַב נַחְמָן וְרַבִּי יִצְחָק הֲווּ יָתְבִי בְּסְעוּדְתָּא - היו יושבים בסעודה[לו], אָמַר לֵיהּ [-לו] רַב נַחְמָן לְרַבִּי יִצְחָק, לֵימָא מַר מִילְּתָא - אֱמוֹר לי דבר תורה.

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, איני יכול לשוחח עתה, כִּי הָכִי [-כך] אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵין מַפְיִיחִין [-משוחחים] בִּסְעוּדָה, משום ששני צינורות הם בגרון, ה'קנה' שדרכו האדם נושם ומדבר, וה'ושט' שדרכו בולע האדם אוכל ומשקה, ובעת שהאדם אוכל נסתם הקנה ונפתח הושט, ואם ישוחח אז, יש לחשוש שֶׁמָּא יַקְדִּים קָנֶה לְוֵשֶׁט - שמא יפתח הקנה, ועלול הוא לבלוע את המאכל דרך הקנה, וְיָבֹא לִידֵי סַכָּנָה[לז].

ממשיכה הגמרא לספר, בָּתַר דְּסָעוּד - לאחר שסעדו, ויכול היה רבי יצחק לדבר כפי שביקש רב נחמן, אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק לרב נחמן, הָכִי [-כך] אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת[לח], אלא חי הוא לעולם[לט].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רב נחמן לרבי יצחק, הלא מפורש בתורה שחנטו

לא. זמן מלכותו של שאול היה שנתיים ומחצה. רש"י (ד"ה שיפנ) בשם סדר עולם.

לב. 'אשל' הוא כינוי כולל לכל מיני העצים. ספר השרשים לרד"ק (ערך אשל). ובלשון חכמים השתמשו בכינוי 'אשל גדול' לכינוי של כבוד לאדם גדול בתורה. ראה עבודה זרה (ז:) 'באשלי רברבי'. וכאן רמז גם לתפילתו של שמואל, ש'אשל' הם אותיות 'שאל' כלומר תחת השאלה ששאל אותו שמואל שברמה, ובזכותה. הריא"ף (על עין יעקב ד"ה ויסי).

לג. רש"י ורד"ק (שמואל א ט).

מלשון הגמרא כאן 'מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה' מבואר שאותו מעשה שאמר ה' 'נחמתי כי המלכתי את שאול' היה כבר בתחילת מלכותו [שהרי כל מלכותו לא היתה אלא שנתיים ומחצה]. מהרש"א (ח"א ד"ה מי). אבל בבן יהוידע (ד"ה מי) כתב, שזה היה באמצע מלכותו, וכוונת הגמרא 'מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה', היינו שתימשך מלכותו עד סוף שנתיים ומחצה. ואמנם רש"י בזבחים (קיט: ד"ה ס"ג עשרה) כתב, שחטאו של שאול היה בחצי השנה הראשונה למלכותו, שבה מלכו בישראל שמואל ושאול יחד, והיה שאול הולך אחר עצת שמואל, עד חטא מעשה אגג, שאז סר שמואל מעליו, ככתוב (שמואל א' טו לה) 'ולא יסף שמואל לראות את שאול' וגו', ואז המשיך שאול למלוך עוד שתי שנים.

במפרשים הקשו, שהרי לעיל מובא בגמרא שאמר הקב"ה שלא יתכן שלא ימות שאול ולא ימות שמואל, שהרי כבר הגיעה מלכות דוד, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא, ואם כן כיצד הועילה תפילתו של שמואל שמכחה ישב שאול בגבעה שנתיים ומחצה, הלא כשחטא כבר הגיעה זמן מלכות דוד ואין מלכות נוגעת בחבירתה. ובבן יהוידע (סס) תירץ, שאכן כך היא ההנהגה שאין מלכות נוגעת בחברתה, אך כאן השמיענו את גודל כחה של תפילת שמואל, שהועילה לשנות גם מההנהגה הרגילה. וראה במירא דכייא (סס) שתירץ באופן אחר.

לד. רש"י (ד"ה מי). שהרי כפי שביארה הגמרא לעיל, היה יכול הקב"ה שלא להמית את שמואל ולא את שאול, ורק מפני שהגיעה זמן מלכות דוד ואין מלכות נוגעת בחברתה, לפיכך מת שמואל קודם זמנו כדי שלא לעכב מלכות דוד. ויש לשאול על פירוש רש"י, שהרי שמואל לא נדחה מפני מלכות דוד, אלא מפני תפילת עצמו שביקש שלא יתבטלו מעשה ידיו בחייו, שאילו לא היה מתפלל על שאול כן, היה מת שאול והיה דוד מולך, ושמואל היה נשאר בחיים. ראה בביאורי רש"י מה שהובא בזה.

לה. הגירסא הנכונה כאן 'יונתן'. הגהות וציונים.

לו. לדעת רש"י (ד"ה כי) היה רב נחמן האורח אצל רבי יצחק. הגהות יעב"ץ (נרמ"ז סס) ועץ יוסף (ד"ה מלמ). אולם כתב היעב"ץ (סס) שלא מסתבר כן, אלא להיפך, שרבי יצחק הוא שבא מארץ ישראל והתארח בביתו של רב נחמן שהיה עשיר והיה חתנו של ריש גלותא (חולין קכד.), ולכן בסוגייתנו נזכר בכל פעם רב נחמן בראשונה, ואחר כך רבי יצחק.

לז. המפרשים העירו על מה שאירע באותו מעשה: א. היתכן שרב נחמן לא ידע הלכה זו שאין מסיחין בסעודה. ב. רבי יצחק, שהשיב לו 'אין מסיחין', הרי בדיבור זה עצמו מסיח הוא בסעודה. ג. הלא בדיבור זה שאמר 'אין מסיחין בסעודה, שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה' יש יותר תיבות מהדיבור שאמר לו אחר הסעודה 'יעקב אבינו לא מת', ואם כן שוב היה עדיף לו לומר מתחילה 'יעקב אבינו לא מת'. ובעיון יעקב (ד"ה לימא) ביאר בזה, שסבר רב נחמן שעל אמירת דבר תורה הרי התורה מגינה ומצילה, ואין לחוש לסכנה, ואפילו 'שיחה' של תלמידי חכמים צריכה לימוד (סוכה כו:) והיא כדברי תורה, ואין לחוש לשוחח בה בעת הסעודה. ועל זה השיב לו רב יצחק, הכי אמר רבי יוחנן וכו', כלומר, ועל זה השיב לו רב יצחק הכי אמר רבי יוחנן וכו', שודאי דברי תורה מותר לומר תוך הסעודה, אבל 'שיחה' של דברי תורה, אף של תלמידי חכמים, כיון שיש בתוכה גם דברים בטלים במקצת, יש לחוש לסכנה. מה שאין כן אם אומר רק דברי תורה, אין לחוש לסכנה, כי תורה מגינה ומצילה.

ולכן אמר לו דין זה שהוא דבר הלכה בלבד, ולא אמר לו את המאמר שיעקב אבינו לא מת, אלא לאחר הסעודה, כיון שאין בו הלכה [וראה בדקדוקי סופרים (סופ מ-נ) שהביא שיש שגרסו בגמרא שכך אמר לו רב נחמן 'לימא לן מר מילתא דאגדתא' ולדברי העיון יעקב הדבר מתפרש היטב, שרבי יצחק סירב לשוח בדברי אגדה אלא רק בדבר הלכה]. וראה עוד, בענין סברותיהם של רב נחמן ושל רבי יצחק, בילקוט ביאורים.

וכל זה דווקא בתוך הסעודה, אבל בין תבשיל לתבשיל אין חשש לשוחח. ואדרבה, מצוה היא ללמוד תורה על שולחנו, ששלשה שאכלו על שלחן ולא אמרו עליו דברי תורה נחשב כאילו אכלו מזבחי מתים (סנה פ"ג מ"ג). משנה ברורה (סי' קע סק"ו).

לח. וכך נראה מלשון הפסוק שנאמר ביעקב (בראשית מט לג) 'ויגוע ויאסף על עמיו' ולא כתוב בו 'וימות' כמו שנכתב אצל אבותיו אברהם ויצחק. רש"י (בראשית מט) ותוספות (ד"ה יעקב).

ואף על פי שהרי יעקב הזכיר מיתה בעצמו כשאמר 'הנה אנכי מת' (בראשית מח כא), יתכן שלא ידע הוא בעצמו שלא ימות ככל האדם. או שבאמת ידע מכך, אלא שלא רצה לתת כבוד לשמו. וכן מה שנאמר (סס ג טו) 'ויראו אחי יוסף כי מת אביהם', יתכן שהכוונה שעבורם 'מת' הוא, או מפני שלא ידעו הם בזה כלל. רמב"ן (בראשית מט לג).

לט. רש"י (ד"ה לא מת). ונראה מדבריו שהכוונה כפשוטו, שלא מת כלל. אך הרבה מפרשים כתבו שאין הכוונה כפשוטו, וביארו בכמה דרכים וכדלהלן. ולפי דבריהם, מה שהקשה עליו 'וכי בכדי ספדו ספדניא' וכו', שנראה לכאורה שהכוונה כפשוטו שלא מת כלל, זהו משום שרב נחמן לא הבין שכוונת רבי יצחק שלא כפשוטו. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה יעקב). או משום שכך היא דרך התלמוד, שמקשה לפי פשוטו, אף על פי שיש כוונה נסתרת בענין. כללי התלמוד לרבי בצלאל אשכנזי (סי' 241).

ביאורים רבים נאמרו במפרשים בענין זה, ונביא מקצתם: א. 'לא מת' היינו שנפשו של יעקב היתה מרחפת על גופו תמיד מפני תוקף קדושתו, כי שאר נפשות הצדיקים שאינם במדרגת הקדושה כמוהו חוזרות לשרשן ולעיקרן, וכיון שעלו לא ירדו, אבל יעקב, לגודל קדושת גופו ומעלתו, היתה נפשו עולה ויורדת, והכח הגדול הזה אינו אלא לקדושים יחידי הדורות, כגון רבינו הקדוש, שאמרו חכמים (כתובות קג.) שלאחר מותו היה שב לביתו בכל ערב שבת. רמב"ן (בראשית מט לג) ורבינו בחיי (סס). ב. הכוונה בזה היא שאין פסול בזרעו, כי אברהם ויצחק היתה פסולת בזרעם, ולא כל זרעם היה ראוי להידבק בחיים ולקבל התורה שהיא 'מקור חיים', והדבק בה דבק בחיים. וכיון שמקצת זרעם נחשב 'מת' הרי זה מעיד על כח תולדותם, כי הזרע מעיד על השורש. ואם מתו מקצת הענפים, סימן הוא על הכח המוליד שהיה בו הפסד. אבל זרע יעקב שהיה כולו טוב, מעיד על השורש שהיה כולו 'חיים', ועל זה אמר להלן 'מה זרעו בחיים אף הוא בחיים' שהזרע מעיד על השורש שהיה חי בלי הפסק. הרשב"א (נעים יעקב ד"ה מ"ל). ג. הכוונה בזה היא, שיעקב אבינו לא מת במצרים אלא בארץ ישראל. ולכך רמז כשאמר (בראשית נ ה) 'הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי' שרק שם אמות. ומה שאמרו להלן שמקיש הכתוב את יעקב לזרעו וכו', כוונת הפסוק היא, שכשם שקיים ה' את הבטחתו ליעקב שיעלהו ממצרים כן יעלה גם את זרעו מארץ שביים. ואם כן כשם שאת זרעו יעלה כשהם בחיים, למדים אנו מכך שגם את יעקב העלו כשהוא בחיים. חכמת מנוח (ד"ה ממר). ד. כוונת רבי יצחק לומר שיעקב אבינו אכן מת, אך לא מת כשאר מתים שיקומו יחד לעת תחיית המתים, אלא יקום לתחייה לפני כן, ולפיכך הרי זה כאילו לא מת. מירא דכייא (בראשית ד"ה מקרא). ה. הכוונה היא שאף לאחר מותו מרגיש הוא בכבוד שנעשה לו במותו, כיון ש'מת' הוא כינוי למי שאינו מרגיש, וכמו שמצאנו לשון הגמרא (תמיד לב.) שאמרו מה יעשה אדם ויחיה, 'ימית עצמו' והיינו שלא ירגיש בהעדר הרצון והכבוד, וכאדם מת. מרומי שדה (ד"ה מף). ביאורים נוספים בזה, ראה בזוהר חדש (רות כח.), ובילקוט ביאורים.

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (תפי' [ב]) חיי שמואל נ"ג שנה שהרי בשנה השמונה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל א ו) ועלי יושב כלומר מותו יום נתייסד ומתמנה ועלי היה נביא ושופט ארבעים שנה כדתפרש בקרא[ג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודם מלכות שאול כדאיתא בסדר עולם[ד] נמצא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט ומלי שנה שבשנה השמונה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ג שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני ארבעים שנה דעלי קודם שנשבה הארון ונאומו יוסף שנשבה מת כדכתיב[ה] ויהי כהזכירו ארון האלהים ויפול מהורנית ותשבר מפרקתו וגו' והארון היה נגזית מגינדא נגשבה עשרים שנה כדכתיב (שמואל ו ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינוח כל בית ישראל אחרי ה' ומיד כשמלך דוד בירושלים דהיינו לאחר כשמלך[ו] נאחזון שבע שנים ומחצה[ז] הגיאו ללכת אחר ארון ה' ושוב ארבעים שנה שהיה עלי עם עשרים שנה שהיה הארון בגית מגינדא היינו שתים נמצא שהיה שתים שנה מושל בלא מלוכה ומחצה שהיה שמואל עד שבא הארון לירושלים שהרי היה שנה מדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והגיא הארון ועמה הסר שמונה שנים מן שתים שהיה שמואל עד הנאת הארון ושאר נ"ג שנים. **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) לכתיב[ח] ויגוע ולא כתיב וימת כדתפרש בסוטה (דף יג.)

גדי מעשה לחוסים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שבא עליה ומכירה שרואה אותה[ט]: מלקוש שקולה בשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב[א] כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו[ב] כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים[ג] עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודי[ד] בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ה] ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר[ו] מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ר יוחנן[ז] זקנה קפצה עליו דכתיב[ח] נחמתי כי המלכתי את שאול[ט] אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן[י] דכתיב[יא] משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד[יב] ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו זקנה היינו דכתיב[יג] ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה[יד] וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן[טו]) מ"ד[טז] על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר[יז] ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק[יח] כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה[יט]) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו שהוא מטר הראשון: **שיורד בנחת.** כמו עושה הוראה לבניו בנחת: **ששוטף את הגרנות.** דמשמע יורה כחץ: **שמפיל אילנות.** דמשמע [ב] מחתך מלקושה: **סקאין.** צלצל: **שמל קשיותן.** שכשאינו יורה[כ] מתענין ומתפללין: **או אינו יורה אלא בכסליו: בעתו.** היינו י"ז במרחשון: **בכירה** גרסינן. **עד שיגיע ר"ח כסליו** כדאמר דאין מתענין אלא עד השלישית

חשק שלמה על רבינו גרשום [ב] שולי ל"ל דכן משמע לגון מלקוש.

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] ב) כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] ד) נַחֲמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] ה) מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] ו) וַיִּשְׁמַע שְׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשָׁיו אֲשֶׁר אִתּוֹ וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] ז) עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הַרַגְתִּים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] ח) תַּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנָּנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

הנהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה שקולה כו'. נ"ב מלמן רס"י מעמע שהיה גורס כותיים עובדים למים וקדריים עובדין לאש וכ"ה בילקוט ע"ס: (ב) ד"ה והמר מר כו' של שמואל הרמתי כרת היא כמ' שמחות מפרש מת בכך וכך שנים כו' כל"ל ומיבמ ולא נמחק: (ג) תום' ד"ה ומי כו' מותן שבעה מדשים שהיה המלון כו' דשעת הריון ונמצא שהיו שמונה: (ד) ד"ה יעקב כו' וכן מעמע מדכתיב ויגוע:

גליון הש"ס

[מכמ"י גמ' ואין מלכות נוגעת בחברתה. שבת ל ע"ח]:

רבינו גרשום

ושש עבירות כתיבי באותה פרשה התשפט התשפט: **ומאי ניהו** ע"ז דכתיב[כג] פן תשחיתון ועשיתם פסל ואמר[כד] כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. ע"א. **מאי ניהו** ע"ז כלומר כשהוא עובד הני תרי ע"ז דקדריים וכותיים ומנלן דהאי קרא כי שתים רעות משמע ע"ז כתיב הכא כו': **לא בטלו מעשה ידיהן בחייהן.** משכן: **מרנני כל עם**[כה] **אבתריה.** דאמרי לפי שחטא מת בחור. **קפצה עליו זקנה** דלא רננו עליה דסבר[כו] זקן הוא. **אלא באמרי פי** כגון שמואל: **ביודעה ומכירה:** שמורה הבריות לפי הקדושות, וזו תחופף עליו כל היום כמלבוש המלאכים, כן נפש יעקב יכולה להתלבש ולהתראות, כענין אליהו ז"ל. **[ריקאנטי, בראשית מט לג]** מדת האמת אין בו מיתה, ועל האמת יחיה האדם לחיים הנצחיים, והלשון מורה, אמת אי מת, כמו (שמואל א ד כא) אי כבוד. וארז"ל (תענית ה:) יעקב אבינו ע"ה לא מת, כמו שדרשו בפסוק (ירמיה ל י) הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש זרעו לו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, וזה מפני שאחז במדת האמת דכתי' (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב. **[תורת המנחה פרשת נשא]** **אמר ליה מקרא אני דורש.** ואם חנטוהו וספדוהו נדמה להם, כמו שנא' (בראשית יח ח) תחת העץ ויאכלו, (שם יט ג) ומצות אפה ויאכלו, וזהו שלא נכתבה מיתה בפטירתו כמו שנכתבה באברהם ויצחק. **[תורת המנחה פרשת כי תשא]**

הגהות וציונים

מ] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע קצת מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ג]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ד]** בכת"י נוסף שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ה]** צ"ל **כבודו** [גלוין], ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ו]** בכת"י נוסף את שאול **למלך וגו' ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ז]** צ"ל **יונתן** (גלוין): **ח]** [ליתא במגילה שם] (גלוין), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ט]** ברוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **י]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גלוין), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **יא]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **יב]** צ"ל **שבע** שנים: **יג]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **יד]** [צ"ל **אפרש**] (גלוין) וכ"ה בתוס' שבע"י: **טו]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **טז]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **יז]** צ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **יח]** נדצ"ל **דסברי**: **יט]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **כ]** צ"ל **חמשים ושתים**: **כא]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **כב]** צ"ל **דסברי**: **כג]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

משנת ראשונים

אתי עזבו מקור מים חיים. טוב האל למיחלין לו הוא נמשל למקור מים חיים לשני פנים לטובה אחת שלא יבאו לו המים ממקום אחר אלא ממקומו הם נובעין, ועוד שאין להם הפסק כן טוב האל למיחלים לו כי הטובה יבא להם מאתו והוא לא יקבלנו מאחר, וטובו גם כן אין לו הפסק. **[רד"ק, ירמיהו ב יג]**

לחצב להם בארות בארות נשברים. המשיל הטוב שמיחלין ישראל מהאלוהות ומהאומות העובדים אותם וכו', כמו הבארות הנשברים, כי אפילו יהיו שלמים יש להם הפסק כשיכלו המים המכונסים כי ממקום אחר יבאו להם המים המכונסים לא מעצמם, כן הכת שהיה לעוזריהם היה בא להם מאחר כי המלך לא יעשה דבר אלא בעזר צבאותיו גם כן אם לא בעזר אלהים כמו שנאמר אין המלך נושע ברוב חיל, ואם הם בוטחים שאלהיהם יעזרם הנה הם כמו בארות נשברים שלא יכילו המים כי אפילו ישים אדם בהם מים יצאו בעד השברים ולא ימצא בהם מים, כן הם הבוטחים באלהים אחרים וכו', הרי הם כאילו אינם וינצחום אויביהם. **[רד"ק, ירמיהו ב יג]**

כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו'. כתיים וקדריים יושבי אוהלים ורועי מקנה ונוסעים והולכים ומטלטלין ממרעה למרעה וממדבר למדבר ונושאים את אלהיהם עמהם למקום שחונים שם, ואני נשאתי אתכם עד אשר קבעתי אתכם והנחתם אותי כך ת"י. **[רש"י, ירמיהו ב י]**

על כן חצבתי בנביאים. כמו חוצב בהר שכורת האבנים, ואדוני אבי ז"ל פירש חצבתי בנביאים הרגתים מתו בשליחותי כמו זכריה ואוריה. **[רד"ק, הושע ו ה]**

הבי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה. ויש סמך להא דאמרינן (תענית ה:) אין משיחין בסעודה ממה שכתוב (בר' יח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. וכתיב בתריה ויאמר אליו איה שרה, לרמוז שלאחר שאכלו דברו. **[אבודרהם, ברכת דברים בתוך הסעודה]**

יעקב אבינו לא מת. יש מפרשים בעבור שהוא כולל הכל, כד"א (תהלים קמט ב) ישמח ישראל בעושיו. והבן אומרו בעושיו בלשון רבים, כי הרמז לישראל סבא הכלול מזרועות עולם. וכן הוא אומר (משלי יא ד) וצדקה תציל ממות. **[ריקאנטי, בראשית מט לג]**

ויש מפרשים כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, והם מתלבשות במלבוש של אויר אשר מתלבשות בו צורות

את גופו של יעקב (בראשית נ ג), וגם שספדו לו (שם נ י), וכן שקברוהו בקברו (שם נ יג), **וְכִי בִּכְדִי** [-בחינם] **סָפְדוּ סַפְדָנַיָּא** - ספדו לו הסופדים, **וְחָנְטוּ חָנְטַיָּא** - וחנטוהו החונטים **וְקָבְרוּ קַבְּרַיָּא** - וקברוהו הקוברים, היתכן לומר כן[מ].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק לרב נחמן, אכן יעקב אבינו לא מת, אלא שסבורים היו שמת, ולכן חנטוהו וספדוהו וקברוהו. **וּמִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ** שיעקב לא מת, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה ל י) בדברי ירמיה הנביא, שהבטיח ה' לישראל **'וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם ה' וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם'**, וממה שנזכרו באותו פסוק גם 'יעקב' וגם 'זרעו', **מַקִּישׁ**[מא] - השווה הכתוב **הוּא** - את יעקב **לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים,** שהרי כשהקב"ה יקבץ את ישראל מארץ שביים, את החיים הוא יקבץ ולא את המתים, כי החיים נמצאים בשבי ולא המתים, **אַף הוּא** - יעקב עצמו **בַּחַיִּים,** שיביאנו הקב"ה בגולה כדי לגאול את בניו לעיניו, וכשם שמצאנו ביציאת מצרים שנאמר בה (שמות יד לא) 'וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל' וגו', ודרשו חכמים[מב] שהכוונה ל'ישראל סבא' שהוא יעקב אבינו, שהראהו הקב"ה בגאולת בניו ממצרים[מג].

הגמרא מביאה עוד מדברי רב נחמן ורבי יצחק באגדה:

אָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל הָאוֹמֵר 'רָחָב' רָחָב מִיָּד נִקְרֵי - נעשה בעל קרי, מכיון ש'רחב' זהו שמה של אשה שהיתה יפה ביותר[מד], לפיכך המזכיר את שמה נגרר אחר תאות זנות, ובא לידי קרי[מה].

אָמַר לֵיהּ [-לו] **רַב נַחְמָן, אֲנָא אָמֵינָא** - אני אומר כן ואף על פי כן **לָא אִיכְּפַּת לִי**, כלומר איני בא משום כך לידי קרי[מו].

אָמַר לֵיהּ [-לו] רבי יצחק, **כִּי קָאָמֵינָא** - במה אמרתי כן, דווקא **בִּיוֹדָעָה וּבְמַכִּירָה**[מז] **(וּבְמַזְכִּיר אֶת שְׁמָהּ**[מח]**)**, שמתוך שמכירה, אפילו אם רק מזכיר את שמה בא לידי קרי[מט].

הגמרא ממשיכה לספר, **כִּי הֲווֹ מִיפַּטְרִי מֵהֲדָדֵי** - כאשר עמדו רב נחמן ורבי יצחק להיפטר זה מזה, **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן לרבי יצחק[נ], **לִיבְרְכֵן מַר** - יברכני רבי.

אָמַר לֵיהּ - השיב לו רבי יצחק, **אֶמְשׁוֹל לְךָ מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בַּמִּדְבָּר, וְהָיָה רָעֵב וְעָיֵף וְצָמֵא**[נא]**, וּמָצָא אִילָן שֶׁפֵּרוֹתָיו מְתוּקִין** לאכילה, שמהם היה יכול להשביע רעבונו, **וְצִילּוֹ נָאֶה**[נב], שזה נצרך לאדם עיף כדי לנוח תחתיו, **וְאַמַּת**

מ. **הגמרא** מקשה דווקא מהכתוב שחנטוהו וספדוהו וקברוהו, ולא הקשתה מהכתוב שמת יעקב עצמו, כי אכן לא נזכר בו לשון מיתה אלא רק 'ויגוע' וכדברי רש"י והתוספות שהובאו לעיל. מהרש"א (מ"מ ד"ה וכי).

מא. **'היקש'** הוא מן הדרכים שהתורה נדרשת בהן, ונזכר פעמים רבות בדברי חז"ל. בדרך כלל 'היקש' המובא במשנה ובגמרא הכוונה לשני דברים שונים שנכתבו בתורה באותו פסוק, ובאה התורה ללמדנו בזה ששוים הם בדיניהם. ונקרא 'היקש' כי הוא דומה ל'מקיש' בקורנס, שמסמיך שני גופים זה אל זה, ואף כאן נסמכו שני הכתובים יחד, כדי ללמוד זה מזה, שכוונת זה ככוונת זה. תפארת ישראל (מכות פ"ג מ"ז יכין אות נ). 'היקש' נחשב בגמרא לראיה מכרעת, ואמרו (מנחות פג:) 'אין משיבים על ההיקש', ואף על פי שיש פירכא נגדו. והטעם לזה הוא, לפי שאין אדם דן היקש מעצמו אלא אם כן קיבלה מרבו, ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני, ולכן אין משיבים עליו. רש"י (מנחות שם ד"ה מומרת). ואף על פי ש'היקש' לא נזכר בברייתא של שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, היינו משום שהיקש הוא ככתוב מפורש בתורה. ספר כריתות (ר"ם מקינון, נתי מידות פיסקא שני חדר יג). או משום שהוא נכלל במידות 'דבר הלמד מענינו' ו'דבר הלמד מסופו' שנזכרו באותהברייתא. ספר כריתות (שם חדר יד).

מב. **ראה** זוהר (מ"ג נג.). וראה עוד בביאורי רש"י בענין מקורה של דרשה זו.

מג. **רש"י** (ד"ה לפ). ויש להקשות, שאם כל מה שלמדנו בדרשה זו, הוא שיעקב יבא לראות בגאולת בניו, וכפי שפירש רש"י, אם כן איך מוכח שיעקב לא מת, הלא אפשר לומר שמת, אלא שיקום לתחייה לראות בגאולת בניו. מירא דכייא (נרשים).

עוד הקשו המפרשים, כיצד נתיישבה קושיית רב נחמן 'וכי בכדי חנטו' וכו' בתשובתו של רבי יצחק. ומה שכתב רש"י שחנטוהו מפני שנדמה היה להם שמת, הרי זה לא נזכר בתשובתו של רבי יצחק. וכתב באלשיך (בראשית מז כט), שכוונת רבי יצחק כשהשיב לרב נחמן 'מקרא אני דורש' היא, כלומר, אילו היתה לך קושיא מן המקרא יתכן שהיית דוחה דרשתי זו מפניה, אך נהפוך הוא, כי מקרא אני דורש ולא אתה, כי אין אתה מקשה אלא מה צורך היה בחניטה, ואם משום כך, לא תידחה דרשה זו, כי יתכן שאכן טרחו המצרים ללא צורך, כיון שבאמת לא מת כלל. ולפי המפרשים שפירשו שאין כוונת הגמרא כפשוטו שלא מת כלל [ראה בהערה לעיל], ביארו בזה, שמאחר ואף רבי יצחק לא נתכוין לדברים כפשטן, אם כן לא קשה כלל 'וכי בכדי חנטו' וכו', שהרי במציאות אכן הוא מת. אלא כיון שראה רבי יצחק שרב נחמן לא הבין את כוונתו, לפיכך השיאו לענין אחר ואמר לו דרשה זו. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה יעקב). או שזה עצמו כוונתו, לומר לו בכך שגם הוא לא נתכוין לדברים כפשוטן, כלומר גם אני יודע שמת, אלא אני מתכוין לדרוש המקרא בכל ענין שראוי לידרש, ואם אי אפשר להיות המדרש כמשמעו, יש בו רמז, לומר שלא מת, כענין שאמרו (ברכות יח.) 'צדיקים אפילו במיתתן קרויין חיים', לפי ששמם וזכרם ומעשיהם קיימים לעולם. רשב"א (בעין יעקב ד"ה מ"ל) ופסקי ריא"ז (סנהדרין פי"ק מות ח), וכעין זה במהרש"א (מ"מ ד"ה וכי). ובמירא דכייא (נרשים) כתב לפי שיטתו [שהובאה בהערה לעיל], שכוונת רבי יוחנן שיעקב אבינו אמנם מת, אך לא כשאר כל אדם, אלא יקום לתחייה בטרם תחיית המתים, אלא שרב נחמן לא הבין כוונתו, וזהו שבא רבי יצחק להוכיח מדרשה זו, שיקום יעקב לתחייה כדי לראות בגאולת בניו, וכפי שלמדים מהיקש הוא לזרעו, ולעולם אכן יעקב מת.

מד. **רחב** הזונה הנזכרת בתחילת ספר יהושע (פרק ב) היתה מארבעת הנשים היפות בעולם. מגילה (טו.).

מה. **רש"י** (מגילה שם ד"ה נשמה).

מו. **שיטה** לבעל הצרורות (ד"ה והאומר).

מז. **בביאור** הלשון 'ביודעה ובמכירה' כתב רש"י (ד"ה ביודעה) שהכוונה אחת היא, ש'יודעה' היינו 'מכירה'. ותמה בעיון יעקב (ד"ה ביודעה) על פירוש רש"י, מדוע כפלה הגמרא את הלשון. ובאמת התוספות (ד"ה ביודעה) פירשו 'יודעה' היינו שבא עליה, 'ומכירה' היינו שראה אותה. וכעין זה כתב המהרש"א במסכת מגילה (מ"מ טו. ד"ה כל האומר) לפרש 'יודעה' היינו שבא עליה, מלשון 'ואיש לא ידעה' (בראשית כד טז), 'ומכירה' היינו שמפני כך הוא מכירה, ולכן בהזכרת שמה בא לקרי. ובעיון יעקב (שם) כתב לפרש 'יודעה' או 'מכירה', כלומר אפילו אם רק 'יודעה' אף על פי שאינו מכירה, וזה היה מצוי בזמנים קדומים כשנהגו לחרוט צורתו של אדם בעודו בחיים, כדי שתישאר הצורה לדורות הבאים אחריו [וכעין זה כתב גם בבן יהוידע (ד"ה מ"ל), ראה להלן]. ובא רבי יצחק לומר שאדם שראה צורתה, אף על פי שאינו מכירה, אם מזכיר את שמה בא לידי קרי. עוד כתב לפרש 'במכירה' היינו שמכיר מעשיה שהיתה זונה, ולכן הזכיר דווקא את רחב ולא נשים יפות אחרות.

מח. **תיבות** אלו, אין לגרסם כאן, שהרי מדובר כאן במזכיר את שמה, ומפרשת הגמרא את האופן בו מדובר, ואם כן שוב מיותר לכתוב שמזכיר את שמה. גבורות ארי (ד"ה ביודעה). גם במסכת מגילה, שם מובא מאמר זה, לא נזכרו תיבות אלו, וכן הוא בכתבי היד. הגהות וציונים. ובבן יהוידע (ד"ה מ"ל - השמי) כתב ליישב גירסא זו, שהכוונה היא שמזכיר את שמה פעמיים כלשון הגמרא לעיל 'רחב רחב', ומה שחזר ואמר 'ובמזכיר את שמה' בא לומר שדווקא כשמזכיר את שמה בכוונה, ולא שאירע לו כך במקרה.

מט. **שיטה** לבעל הצרורות (ד"ה והאומר).

יש להקשות, שמאחר ודין זה אמור רק ביודעה ומכירה, אם כן לאיזה צורך כתבה הגמרא דין זה, הלא אין בזמנינו מי שמכיר את רחב שהיתה בזמן שנכנסו בני ישראל לארץ ישראל. ותירצו בהגהות יעב"ץ (ד"ה מיד) ובראש משביר (ד"ה האומר), שבאה ללמדנו חומר הענין וההרחקה מן החטא, שאפילו בהזכרת השם עלול לבא לידי כך. וכתב הב"ח (או"ח, ישנות סי"ז), שמלמדנו כאן שאם יודעה ומכירה, אפילו לאחר מיתתה אם מזכיר את שמה בא לידי קרי, שאילו היתה כוונת הגמרא כשהיא בחיים, פשוט הוא שיש הרהור בכל אשה בחייה כשנותן דעת עליה ואפילו אינו מזכיר את שמה, אלא על כרחך שמדובר לאחר מיתה. ובבן יהוידע (ד"ה כל) כתב שבא ללמדנו שהזכרת השם פעמיים הוא דרך חיבה, ולכן צריך אדם להיזהר בכל אשת איש שלא להזכיר את שמה פעמיים, שמא יבא חלילה להרהור ולקרי.

הקשה בבן יהוידע (ד"ה מ"ל), מה סבר רב נחמן כשאמר 'אנא אמינא ולא איכפת לי', הלא ודאי שגם רבי יצחק נתכוין רק ביודעה ומכירה, שאם לא כן, איך הוציא הוא עצמו מפיו את התיבות 'רחב רחב'. ותירץ, שרב נחמן אכן ידע שגם רבי יצחק לא נתכוין לאדם זר שאינו מכירה כלל, אלא סבר שכוונת רבי יצחק לאדם שראה צורתה ולא ראה אותה בעצמה, וזה היה מצוי בזמנים קדומים כשנהגו לחרוט צורתו של אדם בעודו בחיים, כדי שתישאר הצורה לדורות הבאים אחריו, ובא רבי יצחק לומר שאדם שראה צורתה, אם מזכיר את שמה מיד נקרי. ולכן היה רבי יצחק יכול להוציא מפיו דבר זה, כיון שהוא מעולם לא ראה צורתה. והקשה לו רב נחמן מעצמו, כיון שיתכן שהוא ראה את צורתה, ואף על פי כן זה לא הביא אותו לקרי. ורבי יצחק השיב לו, שנתכוין דווקא למי שיודעה והכירה בחיים [ראה לעיל שהובא כעין זה בשם העיון יעקב (ד"ה ביודעה), אלא שלפי העיון יעקב גם למסקנא כך הוא, שהאיסור 'ביודעה ומכירה' היינו לראות צורה מצויירת של יופיה].

נ. **שיטה** לבעל הצרורות (ד"ה כי).

נא. **לכאורה** היה צריך להיות הסדר 'רעב וצמא ועיף', אלא מפני שבדרך כלל העייפות באה מחמת רעבון, שנחלשים אבריו, משום שהכח בא מן המזון, וכמו שנאמר באליהו (מלכים א' יט ח) 'ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה' לפיכך נקט בסדר זה. בן יהוידע (ד"ה והיה).

נב. **יש** שגרס כאן בסדר הפוך 'צילו נאה' ואחר כך 'פירותיו מתוקים', וכך נראה גם מרש"י. וזה מובן יותר, שהרי את הצל רואה מקודם, בעודו עומד מרחוק, ואילו את מתיקות הפירות אינו יודע עד שאוכל מהם. דקדוקי סופרים (מות ק). ובבן יהוידע (ד"ה מצא) כתב ליישב את גירסתנו, שכתב כן לפי סדר תחילת דבריו, שכתב שהיה 'רעב ועיף וצמא', ולכן כתב בתחילה שפירותיו מתוקים, ובהם השביע רעבונו, ולאחריו צילו נאה, שבישיבתו שם נח מעייפותו, ולאחריו אמת המים, שממנה שתה להרוות צמאונו.

אהח18/06/2018

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה (תפי' [ס]) חיי שמואל נ"ג שנה שהרי נשנה בתשובה שהיה עלי ממונה לכ"ג נולד שמואל כדכתיב (שמואל א א) ועלי יושב כלומר מותו יוס נתיישב ונתמנה ועלי היה נביא ושופט ארבעים שנה כדתפרש בקרא[ג] ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודס מלכות שאול כדאיתא בסדר עולס[ד] נמלא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט ומלי שנה שנשנה לחשבונה שהיה עלי נביא נולד ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ג שנין ולהכי קא פריך ומי סיב ומורי ס"י חשיב הני ארבעים שנה דעלי קודס שנשנה הארון ונחזרו יוס שנשנה מת כדכתיב[ה] ויהי כהזכירו ארון האלהים ויפול מאחורנית ומשבר מפרקתו וגו' והארון היה נביא מבינתם דנשנה עשרים שנה כדכתיב (שמואל א ז) וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה' ומיד כשמלך דוד בירושלים דהיינו לאחר כשמלך[ו] נחברון שבע שנים ומחצה[ז] הבינו לשם ומשוב ארבעים שחיה עלי עס עשרים שנה שהיה הארון נבית מבינתם היינו שמס נמלא שמס שנה משמואל עד שנת הארון בירושלים מע"ג דנולד בשנה הראשונה מ"כ נכי לפחות חלי שנה דהריון[ט] אותן שבעה חדשים (ג) היה הארון בשדה פלשתים[מ] דלא קא חשיב ומלי להניה דשעת הריון נמלא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שנת הארון לירושלים שהרי היה שנה חדשים ממיתת שמואל קודס שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שס שבע שנים ומחצה ומיד מלך בירושלים והדית הארון ועתה הסר שמונה שנים מן שנים שנים שהיה משנולד שמואל עד הנאת הארון ושאר נ"ג שנים. **יעקב** אבינו לא מת. וכן משמע (ד) לכתיב[י] ויגוע ולא כתיב וימת כדתפרש בסוטה (דף יג.)

גבי מעשה לחושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי' ביודעה שבא עליה ומכירה שראה אותה[מ]: מלקוש

שקולה בשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב[א] כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים וכתיב בהו[ב] כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו' ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל תנא כותיים[ג] עובדים לאש וקדריים עובדין למים ואע"פ שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם ועמי המיר כבודו[ד] בלא יועיל. וא"ל רב נחמן לר' יצחק מ"ד[ה] ויהי כאשר זקן שמואל ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר[ו] מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי א"ל הכי א"ד יוחנן[ז] זקנה קפצה עליו דכתיב[ח] נחמתי כי המלכתי את שאול[ט] אמר לפניו רבש"ע שקלתני כמשה ואהרן[י] דכתיב[כ] משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם אף אני לא יתבטל מעשה ידי בחיי אמר הקב"ה היכי אעביד לימות שאול לא קא שביק שמואל לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה לא לימות שאול ולא לימות שמואל כבר הגיעה מלכות דוד[ל] ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמר הקב"ה אקפיץ עליו וקנה היינו דכתיב[מ] ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה[נ] וכי מה ענין גבעה אצל רמה אלא לומר לך מי גרם לשאול שישב בגבעה שתי שנים ומחצה תפלתו של שמואל הרמתי ומי מידחי גברא מקמי גברא אין דא"ר שמואל בר נחמני א"ר (יוחנן[ס]) מ"ד[ע] על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי אלמא מידחי גברא מקמי גברא. רב נחמן ור' יצחק הוו יתבי בסעודתא א"ל רב נחמן לר' יצחק לימא מר מילתא א"ל הכי א"ר יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה בתר דסעוד א"ל הכי א"ר יוחנן יעקב אבינו לא מת א"ל וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא א"ל מקרא אני דורש שנאמר[פ] ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים א"ר יצחק[צ] כל האומר רחב רחב מיד נקרי א"ל רב נחמן אנא אמינא ולא איכפת לי א"ל כי קאמינא ביודעה ובמכירה (ובמזכיר את שמה[ק]) כי הוו מיפטרי מהדדי א"ל ליברכן מר אמר ליה אמשול לך משל למה"ד לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין שיהא צילך נאה הרי צילך נאה שתהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו

אתי עזבו מקור מים חיים. טוב האל למיחלין לו הוא נמשל למקור מים חיים לאוצר החכמות לטובה אחת שלא יבאו לו המים ממקום אחר אלא ממקומו הם נובעין, ועוד שאין להם הפסק כן טוב האל למיחלים לו כי הטובה יבא להם מאתו והוא לא יקבלנו מאחר, וטובו גם כן אין לו הפסק.

[רד"ק, ירמיהו ב יג]

לחצב להם בארות נשברים. המשיל הטוב שמיחלין ישראל מהאלוהות ומהאומות העובדים אותם וכו', כמו הבארות הנשברים, כי אפילו יהיו שלמים יש להם הפסק כשיכלו המים המכונסים כי ממקום אחר יבאו להם המים המכונסים לא מעצמם, כן הכת שהיה לעוזריהם היה בא להם מאחר כי המלך לא יעשה דבר אלא בעזר צבאותיו גם כן אם לא בעזר אלהים כמו שנאמר אין המלך נושע ברוב חיל, ואם הם בוטחים שאלהיהם יעזרם הנה הם כמו בארות נשברים שלא יכילו המים כי אפילו ישים אדם בהם מים יצאו בעד השברים ולא ימצא בהם מים, כן הם הבוטחים באלהים אחרים וכו', הרי הם כאילו אינם וינצחום אויביהם.

[רד"ק, ירמיהו ב יג]

כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו'. כתיים וקדריים יושבי אוהלים ורועי מקנה ונוסעים והולכים ומטלטלין ממרעה למרעה וממדבר למדבר ונושאים את אלהיהם עמהם למקום שחונים שם, ואני נשאתי אתכם עד אשר קבעתי אתכם והנחתם אותי כך ת"י.

[רש"י, ירמיהו ב י]

על כן חצבתי בנביאים. כמו חוצב בהר שכורת האבנים, ואדוני אבי ז"ל פירש חצבתי בנביאים הרגתים מתו בשליחותי כמו זכריה ואוריה.

[רד"ק, הושע ו ה]

הבי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה. ויש סמך להא דאמרינן (תענית ה:) אין משיחין בסעודה ממה שכתוב (בר' יח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. וכתיב בתריה ויאמר אליו איה שרה אשתך, לרמוז שלאחר שאכלו דברו.

[אבודרהם, ברכת דברים בתוך הסעודה]

יעקב אבינו לא מת. יש מפרשים בעבור שהוא כולל הכל, כד"א (תהלים קמט ב) ישמח ישראל בעושיו. והבן אומרו בעושיו בלשון רבים, כי הרמז לישראל סבא הכלול מזרועות עולם. וכן הוא אומר (משלי יא ד) וצדקה תציל ממות. **[ריקאנטי, בראשית מט לג]**

ויש מפרשים כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, והם מתלבשות במלבוש של אויר אשר מתלבשות בו צורות הקדושות, וזו תחופף עליו כל היום כמלבוש המלאכים, כן נפש יעקב יכולה להתלבש ולהתראות, כענין אליהו ז"ל.

[ריקאנטי, בראשית מט לג] מדת האמת אין בו מיתה, ועל האמת יחיה האדם לחיים הנצחיים, והלשון מורה, אמת אי מת, כמו (שמואל א ד כא) אי כבוד. וארז"ל (תענית ה:) יעקב אבינו ע"ה לא מת, כמו שדרשו בפסוק (ירמיה ל י) הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים, מקיש זרעו לו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, וזה מפני שאחז במדת האמת דכתי' (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב. **[תורת המנחה פרשת נשא]** **אמר ליה מקרא אני דורש.** ואם חנטוהו וספדוהו נדמה להם, כמו שנא' (בראשית יח ח) תחת העץ ויאכלו (שם יט ג) ומצות אפה ויאכלו, וזהו שלא נכתבה מיתה בפטירתו כמו שנכתבה באברהם ויצחק. **[תורת המנחה פרשת כי תשא]**

הגהות וציונים

[ס] בכת"י ליתא "כי שתים רעות וכו' בארות נשברים וכתיב בהו", ובאמת הוא מיותר דהא בהאי קרא עסיק וקאי, וכן משמע מרש"י שגירסתו היא "ומאי ניהו ע"ז דכתיב כי עברו איי כתיים וכו'", ועי' מהרש"א בח"א (דק"ס), ועי' הג' מראה כהן (בילקו"מ): **ג]** צ"ל (בגמ' וברש"י) **כתיים** (רש"ש), וכ"ה בכת"י: **ד]** [צ"ל **כבודו**] (גליון), ועי' מנחת שי בירמיה שם ובזכריה ב, יב: **ה]** בכת"י נוסף את שאול **למלך וגו' ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה**, וגירסא ישרה היא דמייתי קרא דנצטער שמואל והתפלל ע"ז (דק"ס): **ס]** [צ"ל **יונתן**] (גליון): **ו]** [ליתא במגילה שם] (גליון), וכן ליתא בכת"י, וכן עיקר דל"ג לה דהא לפרושי אתי הא דכל המזכיר שמה ואומר רחב רחב וכו' וא"כ "במזכיר את שמה" למה לי (גבורת ארי): **ז]** ברוב הדפו"י ליתא תיבת "דכותיים" והגירסא היא **דקדריים** אע"פ שיראתם וכו' [ופי' אע"פ דקדריים עובדין לאש והיא פחותה ממים שהמים מכבין אותה] ובדפוסים המאוחרים לא ידעו פירושו ושיבשוהו, ועפי"ז תבין דברי הב"ח בהגהתו (דק"ס): **ח]** [צ"ל **מיתת** כרת] (גליון), ע"פ מהרש"א וכ"ה ברש"י שבע"י: **ט]** נדצ"ל זו היא **מיתה האמורה בתורה** (באה"מ): **י]** ברש"י שבע"י **וזהו** יהושע **שאף** הוא: **כ]** [צ"ל **אפרש**] (גליון) וכ"ה בתוס' שבע"י: **ל]** נדצ"ל לאחר **שמלך**, וכ"ה בתוס' שבע"י: **מ]** צ"ל חמשים **ושתים**: **נ]** וכ"ה בכת"י וכ"ה להדיא ברש"י בירמיה שם: **ס]** צ"ל **ואמרינן** (בע"ז כג ע"ב): **ע]** נדצ"ל **כולי עלמא** (וכ"ה ברש"י), וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י: **פ]** צ"ל **דסברי**: **צ]** נראה ט"ס וצ"ל **יורד** (וכ"ה לשון רש"י):

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) מו"ק כח.. **ג)** [שבת קנב.], **ג)** [עמ"ס תוס' גיטין סח. ד"ה וכמיב], **ד)** [ברכות מח: וש"נ], **ה)** [תוספתא דקוטה פי"ח], **ו)** מגילה טו., **ז)** ש"א א כב עי"ש ברש"י, **ח)** כתובות ס. ע"ש, **ט)** [ל"ל נכוריס פ"ב ע"ס], ובמצפה איתן ור"ש מדעסויא כתבו דצ"ל ברכות פ"ד ה"א, **י)** פרק יג, **יא)** שם ועי' רש"י זבחים קיח: ד"ה ה"ג, **יב)** שמות יד לא. עי' ב"ר צב ב דרשה זו על הפסוק בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד) ועי' זוה"ק בשלח (דף נג ע"א), **יג)** ש"א ד יח, **יד)** ש"ב ה ה וראה שם פרק ו, **טו)** [עי' נפ"ק דר"ה דף יא. מהרש"ל], **טז)** שמואל א' ו א, **יז)** בראשית מט לג. ועי"ש ברש"י, **יח)** עיין מהרש"א מגילה טו. סוד"ה אנא אמינא, **יט)** ירושלמיסנהדרין פ"י ה"ה, **כ)** כ"ה בערוך ערך עשר, **כא)** יחזקאל כב ב-יב, **כב)** שם יג-טז, **כג)** דברים ד טז.

הנהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה שקולה כו'. נ"ב מלמן רס"י מסמע שהיה גורס כותיים עובדים למים וקדריים עובדין לאש וכ"ה בילקוט ע"ס: **(נ)** ד"ה והממר מר כו' של שמואל הרמתי כרת היא כמ' שמחות מפרש מת נכך וכך שנים כו' כל"ל ומיבמ ולא נמחק: **(ג)** תוס' ד"ה ומי כו' מומן שבעה מדשים שהיה הארון ונמצא בשדה הריון ונמצא שהיו שמונה: **(ד)** ד"ה יעקב כו' וכן מסמע מדכתיב ויגוע:

גליון הש"ס

[מכמ"י גמ' ואין מלכות נוגעת בחברתה. שבת ל ע"ח]:

רבינו גרשום

ושש עבירות כתיבי באותה פרשה התשפט התשפט: **ומאי ניהו** ע"ז דכתיב[כג] פן תשחיתון ועשיתם פסל ואמר[כד] כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז. ע"א. **מאי ניהו** ע"ז כלומר כשהוא עובד הני תרי ע"ז דקדריים וכותיים ומנלן דהאי קרא כי שתים רעות משמע ע"ז כתיב הכא כו': **לא בטלו מעשה ידיהן בחייהן.** משכן: **מרנני כל עם**[כה] **אבתריה.** דאמרי לפי שחטא מת בחור. **קפצה עליו זקנה** דלא רננו עליה דסבר[כו] זקן הוא. **אלא באמרי פי** כגון שמואל: **ביודעה ומכירה:** שמורה הבריות לפי שהוא מטר הראשון: **שיורד בנחת.** כמו עושה הוראה לבניו בנחת: **ששוטף את הגרנות.** דמשמע יורה כחץ: **שמפיל אילנות.** דמשמע מ) מחתך מלקושה: **סקאין.** צלצל: **שמל קשיותן.** שכשאינו יורה[כז] מתענין ומתפללין: **או אינו יורה אלא בכסליו: בעתו.** היינו י"ז במרחשון: **בכירה** גרסינן. **עד שיגיע ר"ח כסליו** כדאמר דאין מתענין אלא עד השלישית

חשק שלמה על רבינו גרשום מ) מולי ל"ל דכן מסמע לשון מלקוש.

תורה אור השלם

א) כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם: [ירמיה ב, יג] ב) כִּי עִבְרוּ אִיֵּי כִתִּיִּים וּרְאוּ וְקֵדָר שִׁלְחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מְאֹד וּרְאוּ הֵן הָיְתָה כָּזֹאת: הֲהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל: [ירמיה ב, י-יא] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיָּשֶׂם אֶת בָּנָיו שֹׁפְטִים לְיִשְׂרָאֵל: [שמואל א' ח, א] ד) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שָׁאוּל לְמֶלֶךְ כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרַי לֹא הֵקִים וַיִּחַר לִשְׁמוּאֵל וַיִּזְעַק אֶל יְיָ כָּל הַלָּיְלָה: [שמואל א' טו, יא] ה) מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֹהֲנָיו וּשְׁמוּאֵל בְּקֹרְאֵי שְׁמוֹ קֹרְאִים אֶל יְיָ וְהוּא יַעֲנֵם: [תהלים צט, ו] ו) וַיִּשְׁמַע שָׁאוּל כִּי נוֹדַע דָּוִד וַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ וְשָׁאוּל יוֹשֵׁב בַּגִּבְעָה תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה וַחֲנִיתוֹ בְּיָדוֹ וְכָל עֲבָדָיו נִצָּבִים עָלָיו: [שמואל א' כב, ו] ז) עַל כֵּן חָצַבְתִּי בַּנְּבִיאִים הַרַגְתִּים בְּאִמְרֵי פִי וּמִשְׁפָּטֶיךָ אוֹר יֵצֵא: [הושע ו, ה] ח) וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב נְאֻם יְיָ וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ מֵרָחוֹק וְאֶת זַרְעֲךָ מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשַׁאֲנַן וְאֵין מַחֲרִיד: [ירמיה ל, י]

הַמַּיִם [-נחל קטן-] עוֹבֶרֶת תַּחְתָּיו, שממימיו היה יכול להרוות צמאונו. אָכַל אותו אדם מִפֵּירוֹתָיו של אותו אילן, וְשָׁתָה מִמֵּימָיו, וְיָשַׁב בְּצִילּוֹ. וּכְשֶׁבִּיקֵּשׁ לֵילֵךְ, אָמַר אותו אדם, אִילָן אִילָן, בַּמֶּה אֲבָרֶכְךָ, אִם אוֹמַר לְךָ ברכה שֶׁיְּהוּ פֵּירוֹתֶיךָ מְתוּקִין, הֲרֵי כבר עתה פֵּירוֹתֶיךָ מְתוּקִין ואינך צריך לברכה זו. ואם אברכך שֶׁיְּהֵא צִילְּךָ נָאֶה, הֲרֵי כבר עתה צִילְּךָ נָאֶה. ואם אברכך שֶׁתְּהֵא אַמַּת הַמַּיִם עוֹבֶרֶת תַּחְתֶּיךָ, הֲרֵי כבר עתה אַמַּת הַמַּיִם עוֹבֶרֶת תַּחְתֶּיךָ. אֶלָּא זאת יש לי לברכך, יְהִי רָצוֹן מלפני ה׳, שֶׁכָּל נְטִיעוֹת שֶׁנּוֹטְעִין מִמְּךָ

18/04/2018 אחת
אוצר החכמה

נג. **תפארת** ישראל (עירובין פ״ח מ״ז יכין מום לח). ולפיכך נקראת ׳אמת׳ המים, מפני שהיא עמוקה אמה ורחבה אמה. רש״י (ב״ק נ: ד״ה דלמא).

יִהְיוּ בְּמוֹתְךָ - יהיו בהם אותן מעלות שיש לך.

ומבאר רבי יצחק לרב נחמן את הנמשל, **אַף אַתָּה, בַּמֶּה אֲבָרְכֶךָּ, אִם** אברכך שתזכה **בְּתוֹרָה, הֲרֵי** כבר יש לך **תּוֹרָה**א, **אִם בְּעוֹשֶׁר, הֲרֵי** כבר יש לך גם **עוֹשֶׁר**ב, **אִם בָּנִים, הֲרֵי** כבר יש לך **בָּנִים**ג, **אֶלָּא** בזאת אברכך, **יְהִי רָצוֹן שֶׁיְּהוּ צֶאֱצָאֶיךָ מֵעֵידְךָ בְּמוֹתְךָ**, דהיינו שיהיו בהם כל המעלות הללו**ה**.

הגמרא חוזרת לדון בענין 'יורה' הנזכר בדף הקודם, ומביאה מדברי הברייתות המבארות מה הם 'יורה' ו'מלקוש':

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, נאמר בתורה (דברים יא יד) 'וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ', 'יוֹרֶה' הוא הגשם הראשון היורד במרחשון, נקרא כן מלשון 'הוראה', מפני **שֶׁהוּא 'מוֹרֶה' אֶת הַבְּרִיּוֹת** שימות הגשמים קרבים ובאים, וימהרו **לְהָטִיחַ גַּגּוֹתֵיהֶן** בטיח, שלא ינטפו גשמים בבית, **וְלַהֲכִנִים** לבתים **אֶת פֵּירוֹתֵיהֶן** - אותם פירות שהניחום עד עתה בשדות שיתייבשו, **וְלַעֲשׂוֹת כָּל צָרְכֵיהֶן** - שאר דברים הנצרכים לימות הגשמים.

הברייתא מביאה ביאור אחר מדוע נקרא הגשם הראשון 'יורה':
דָּבָר אַחֵר, נקרא 'יורה', מלשון 'רוויה'ו, מפני שהגשם הראשון בא לאחר ימות החמה שאז האדמה צמאה לגשם שכבר לא ירד זמן רב, ונמצא **שֶׁהוּא 'מַרְוֶה' אֶת** צמאונה של **הָאָרֶץ, וּמַשְׁקֶה** אותה **עַד תְּהוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר** בספר תהלים (קד יג) כאשר דוד המלך משבח לה' על הגשמים היורדים על הארץ **'תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ'**, כלומר, כשאתה מרוה בגשמים את תלמי החרישה של הארץ, גורם הדבר **נַחַת** ל'גדודיה' דהיינו לבני האדם**ז**,

וכאשר אתה מרטיב את האדמה בגשמים**ח**, מתברך צמחה. הרי מצאנו שנקט הכתוב על גשם לשון 'מרוה' את הארץ.

הברייתא מביאה ביאור נוסף למה נקרא הגשם הראשון 'יורה':
דָּבָר אַחֵר למה נקרא 'יוֹרֶה', מפני **שֶׁיּוֹרֵד** על הארץ **בְּנַחַת וְאֵינוֹ יוֹרֵד בְּזַעַף**, ופירוש 'יורה' מלשון הוראה, כמו אדם המורה ומלמד לתלמידיו, שמלמדם בנחת, ככתוב (קהלת ט יז) 'דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים'ט.

הברייתא ממשיכה לדון בפירוש המילה 'יורה':
שואל התנא, האם אכן כה פשוט ש'יורה' הוא גשם הבא לברכה, **אוֹ** שמא נאמר **שֶׁאֵינוֹ** נקרא **'יוֹרֶה' אֶלָּא** משום שהוא גשם הבא לקללה, מפני **שֶׁמַּשִּׁיר אֶת הַפֵּירוֹת** מן האילנות, **וּמַשְׁטִיף** [-ושוטף] **אֶת הַזְּרָעִים** שנזרעו בקרקע ומזיקם, **וּמַשְׁטִיף** [-ושוטף] **אֶת הָאִילָנוֹת** ומזיקם**י**. משיב התנא, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב, בכך שהקישי**א** **'מַלְקוֹשׁ'** ל'יורה', **מַה 'מַּלְקוֹשׁ' לִבְרָכָה** הוא בא, שהרי לא מסתבר לדרשו לקללה, כיון שבזמן המלקוש אין הפירות מצויים באילנות, ובהכרח שלברכה הוא בא, **אַף 'יוֹרֶה'** שנאמר באותו פסוק, **לִבְרָכָה** הוא בא.

ושוב שואל התנא, האם כה פשוט ש'מלקוש' הוא גשם הבא לברכה, **אוֹ** שמא אין הדבר כן, **וְאֵינוֹ** נקרא **'מַלְקוֹשׁ' אֶלָּא** גשם הבא לקללה, מפני **שֶׁמַּפִּיל אֶת הַבָּתִּים, וּמְשַׁבֵּר אֶת הָאִילָנוֹת, וּמַעֲלֶה אֶת הַפַּקְאִין** [-מין ארבה**יא**]. ונקרא 'מלקוש' שהוא נוטריקון של המילים 'מל' שמשמעו חותך, והיינו שמשבר את הבתים והאילנות, ו'קוש' הוא מלשון 'קשה' כיון שהוא קשה לתבואה**יב**. משיב התנא, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב, בכך שנאמר באותו פסוק **'יוֹרֶה'**, להקיש מ'יורה' ל'מלקוש', **מַה 'יוֹרֶה' לִבְרָכָה** הוא בא, **אַף 'מַּלְקוֹשׁ' לִבְרָכָה**יג.

אוצר החכמה

א. **מלבד** הידוע שרב נחמן היה אמורא מפורסם, מצינו שגם היה דיין מומחה (סנהדרין ה.), ושהלכה כמותו בדיני ממונות (כתובות יג.). וכן מצינו שסיפר רב נחמן שלמד יחד עם רב ששת את ההלכות, ספרא וספרי והתוספתא ואת כל הגמרא (שבועות מז:). ומצינו גם שאף על פי שהיה עניו, נזהר בכבוד תורתו של עצמו ואמר 'אי לאו תורה, כמה נחמן איכא בשוקא' (קידושין לג.).

ב. **רב** נחמן היה חתנו של ריש גלותא (חולין קכד.). ו'ריש גלותא' באותו זמן היה רבה בר אבוה, ורב נחמן נשא את ילתא בתו. מקור עשרו של רב נחמן, היה כנראה מחותנו, שכן מצינו בבבא מציעא (קיד:) שרבה בר אבוה חילק את עשרו בין חתניו. ויתכן שגם ירש מאביו, שכן מצינו שאמרו בחגיגה (כה.) אמר רב אדא בר אהבה לרב נחמן 'כאותן של בית אביך' ופירש רבינו חננאל (שם ד"ה והא), שהיו לאבותיו של רב נחמן הרבה כרמים. תולדות תנאים ואמוראים (ערך רב נחמן).

ג. **בניו** של רב נחמן היו חכמים גדולים, ומצינו בש"ס כמה אמוראים שהיו בניו של רב נחמן, והם, מר זוטרא בריה דרב נחמן (ברכות מג:), רבי אחא בריה דרב נחמן (שבת קיד.), הון בריה דרב נחמן (יבמות לד:), רבין בריה דרב נחמן (שם קט:), מר הונא בריה דרב נחמן (כ"מ מז.), רב פפא בריה דרב נחמן (שם קיג.), רב דימי בריה דרב נחמן (סנהדרין כג:).

ד. **כלומר**, היוצאים מבטנך. כל אשר בתוך הגוף נקרא 'מעים'. רד"ק (תהלים טו ד).

ה. **אין** הכוונה שיהיו כמותו במנין הבנים או בגודל העושר, כי למה יגביל את ברכתו ולא יזכו אף ליותר מכך, אלא הכוונה היא, שאף הם יתברכו באותן מעלות. רש"י (ד"ה יהיו), ועל פי ראש משביר (נרש"י).
יש שגרסו, שהוסיף בברכתו גם 'ואם לגדולה הרי יש לך גדולה ואם לכבוד הרי יש לך כבוד'. הגהות הב"ח (אות ו) ודקדוקי סופרים, וכן הובא גם בעין יעקב [בסוגריים]. וראה בביאורי רש"י בענין גירסת רש"י כאן.

ו. **'יורה'** הוא היפוך האותיות של 'יַרְוֶה'. פירושי סידור התפילה לרוקח (מנ, על שמע ישראל עמ' לג). ומצינו כן בלשון הקודש שנזכרת אותה תיבה בחילוף אותיות, וכמו 'כבש' שלעתים נכתב 'כשב'. דקדוקי חברים (ד"ה שמרוח).

ז. **רש"י** (ד"ה נחת). זהו לפי פשוטו של מקרא, ולהלן (ח:) דרשו חכמים פסוק זה, שבעת שאתה מרוה את הארץ, דהיינו ביום הגשמים, יש בו רוב ברכה עד שאפילו 'גדודיה' אלו גייסות [-גדודי החיילים] פוסקות בו ממלחמתם. רש"י (שם, ולהלן ח: ד"ה גייסות) וראה בענין זה בביאורי רש"י.

ח. **'רביבים'** אלו גשמים, 'תמוגגנה' היינו תרטיב את האדמה. מצודת דוד (תהלים סה יא).

ט. **רש"י** (ד"ה שיורד). ביאור נוסף, 'יורה' מלשון חץ יורה, ההולך ביושר ואינו נוטה לכאן ולכאן. רש"י (שם). ביאור נוסף, 'יורה' כמי שמורה באצבע על דבר מסוים, כך הגשם, כשהוא יורד בזעף, אין הטיפות נשארות באותו מקום שירדו, אלא הן נמשכות ונוזלות משם, אך כשהן יורדות בנחת, הן נשארות ועומדות באותו מקום שירדו. רש"י (שם) בשם הספרי (עקב פמ"ג) ועפ"י בניהו (ד"ה שיורד).

י. **אף** על פי שבתקופה זו של חודש מרחשון כבר אין פירות על העצים, אולם יש מיני פירות שגם בזמן זה עודם תלויים באילן, כגון אתרוגים, רימונים או תאנים הנותרים על העץ בסוף לקיטת התאנים. רש"י (ד"ה משיר).

יא. **ויש** להקשות, הלא פסוק זה נאמר בפרשת 'והיה אם שמוע', שאם ישמעו בקול ה' יתן ה' את היורה והמלקוש בעתו, ואם כן כיצד יתכן לפרש שיורה ומלקוש הם לקללה. ויש לומר, שלפי ההוה אמינא כוונת הפסוק היא, 'והיה אם שמוע' וגו', ואם לא תשמעו, אז 'ונתתי מטר ארצכם' את היורה והמלקוש לרעה. ואף על פי שלא יתכן לפרש כך בפסוק [שנמצא שלא נאמר בפסוק מה יהיה השכר אם כן ישמעו]. אכן, אי אפשר לפרש כך, אך כך הוא דרך התנא, לכתוב בברייתא אפילו צדדים שאינם אפשריים, כדי לברר את הדרשה האמיתית. רש"י (ד"ה אם שמוע). ביאור אחר, אמנם בגשם זה אין ברכה של צמיחת הפירות, אולם יש בו ברכה בזה שהוא ממלא את הבורות במים לשתיה. רש"י (ד"ה שמעלה), ועפ"י ראש משביר (נרש"י ד"ה הדר). אך רש"י מסיים שפירוש זה מגומגם, ראה בזה בביאורי רש"י.
האחרונים כתבו לבאר באופנים אחרים כיצד מתפרש הפסוק לפי ההוה אמינא ש'יורה' הוא לקללה: א. כוונת הפסוק היא, 'ונתתי מטר ארצכם בעתו', שאותו יורה או מלקוש שכשהוא בא שלא בעתו, הוא לקללה ולא לברכה, אך אם שמוע תשמעו, הרי הוא יבא 'בעתו' ולא יהיה לקללה. אך עצם השם 'יורה' ו'מלקוש' נקרא על שם הקללה כשהוא בא שלא בעתו. מהרש"א (מ"ק ד"ה מלקוש). ב. על פי מה שאמרו בברכות (לה:) 'בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר (ישעיה סא ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר (דברים יא יד) ואספת דגנך'. והקשו התוספות (ברכות שם ד"ה כמלך), שהרי הפסוק 'ואספת דגנך' עוסק 'בזמן שישראל עושין רצונו של מקום' וכמו שהגמרא עצמה שם מפרשת פסוק זה. ותירצו התוספות, שאכן, ודאי שהפסוק מדבר בזמן שעושין רצונו, אבל אין עושין רצונו כל כך, דהיינו שאינם צדיקים גמורים. ולפי דבריהם יש לבאר גם את שאלת הגמרא בסוגייתנו, שיורה לקללה הוא, משום שהפסוק מדבר בזמן שאינם צדיקים גמורים. מצפה איתן (נרש"י). ג. אמנם יש בו גם קללה שיכול הוא להזיק לפירות ולזרעים, ומפני כך שמו הוא 'יורה'. אך כיון שעיקרו בא להרוות את הארץ ולהצמיחה, הרי הוא לברכה. מרומי שדה (ד"ה מלקוש - הרמשון).

יב. **ראה** בהערה לעיל (ה:) בביאור ענין ה'היקש'.

יג. **רש"י** (ד"ה מקמי). ובפירוש הר"א (ד"ה מקמי) ביאר שהכוונה שהוא מעלה תולעים.

יד. **רש"י** (ד"ה הדר). ולהלן (ד"ה שמפיל) פירש, שהוא 'מל קשיותן' של ישראל וכדברי הגמרא להלן. או משום שגם 'מלקוש' הוא לשון ארבה כמו שכתוב (עמוס ז ו) 'והנה לקש אחר גיזי המלך'. רש"י (ד"ה מקמי). וראה בביאורי רש"י בענין זה.
הקשו התוספות (ד"ה מלקוש) מה הטעם שהזכיר במלקוש קללה אחרת מהקללה שאמר ביורה, הלא גם בזמן המלקוש יכול הגשם לגרום לאותם נזקים שנזכרו ביורה, דהיינו שמשיר את הפירות וכו'. ויש שכתבו שרש"י (ד"ה מה) כבר רמז לקושיא זו, וכתב שזהו מפני שבזמן המלקוש אין מצויים גרנות ופירות. הגהות יעב"ץ וחשק שלמה (תוס' שם). וראה בביאורי רש"י בענין זה.

טו. **המפרשים** נתקשו בדברי הגמרא כאן, שנראה מתחילה שהיה פשוט שמלקוש הוא ברכה, ורק ביורה היה ספק האם הוא לברכה או לקללה, ולמדו ממלקוש על היורה, ואילו כאן רואים להיפך, שבמלקוש נסתפקו אם לברכה הוא או לקללה, ואילו ביורה פשוט שהוא לברכה עד שלמדים ממנו על מלקוש שאף הוא לברכה. ובילקוט שמעוני (יואל רמז תקלה) הגירסא היא 'אמר מר שיורד בנחת או אינו אלא שמשיר הפירות ומשטף הזרעים ומשבר הגרנות, תלמוד לומר ומלקוש, מה מלקוש לברכה אף יורה לברכה. ומלקוש גופיה מנא לן דלברכה היא, אלא יורה גופיה ברכה היא דכתיב ובני ציון גילו

מאימתי פרק ראשון תענית ו.

מלקוש לברכה או אינו אלא שמפיל הבתים ומשבר האילנות וכו'. ל"ע מאימתי לא קאמר ומאבר הגרנות ומאיר את הפירות כדלעיל: **גשמים** שירדו ז' ימים זה אחר זה ולא פסקו אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה. כיון דלא פסקו ז' ימים לחין דין י"ז לכ"ג חלא ז' ימים י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג חבל לא גרסינן ושליחית שהרי חם יתחיל בכ"ג וירדו ז' ימים לנופים מכחי לא תמנא רביעה שליחית לחיכא ח' ימים מכ"ג עד ר"ח כסליו ואנשי נרבונ"ח גורסין גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהם רביעה שניה ושליחית כיצד הגשמים התחילו בחמצע היום וירדו ז' ימים לנופים (ז) ח"כ ירדו עד חצי יום של ר"ח מעת לעת:

לחזלי

יהיו כמותך. בתורה. בתורה הרי (ח) תורה אם בעושר הרי עושר אם בבנים הרי בנים אלא יהי רצון (ט) שיהו צאצאי מעיך כמותך: (ג) ת"ר (א) יורה שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכנים את פירותיהן ולעשות כל צרכיהן (ב) דבר אחר שמרוה את הארץ ומשקה (י) עד תהום שנאמר (ב) תלמיה רוה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך דבר אחר יורה שיורד בנחת ואינו יורד בזעף או אינו יורה אלא שמשיר את הפירות ומשטיף את הזרעים ומשטיף את האילנות ת"ל (א) מלקוש מה מלקוש לברכה אף יורה לברכה או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות ומעלה את הסקאין ת"ל יורה מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה ויורה גופיה מנלן דכתיב (ג) ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: ת"ר (ג) יורה במרחשון ומלקוש בניסן אתה אומר יורה במרחשון ומלקוש בניסן או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר ת"ל (א) בעתו (ג) מלקוש אמר רב נהילאי בר אידי אמר שמואל דבר שמל קשיותיהן של ישראל דבי ר' ישמעאל תנא דבב שממלא תבואה בקשיה במתניתא תנא דבר שיורד על המלילות ועל הקשין. ת"ר יורה במרחשון ומלקוש בניסן אתה אומר יורה במרחשון או אינו אלא בחדש כסליו ת"ל (א) בעתו יורה ומלקוש מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו (כיון שיצא ניסן וירדו גשמים אינו סימן ברכה (ג)) תניא אידך יורה במרחשון ומלקוש בניסן דברי ר"מ וחכמים אומרים יורה בכסליו (ד) מאן חכמים אמר רב חסדא ר' יוסי היא דתניא (ה) איזו היא רביעה ראשונה (ד) הבכירה בשלשה במרחשון בינונית בשבעה בו אפילה בשבעה עשר בו דברי ר"מ ר' יהודה אומר בשבעה ובי"ז ובעשרים ושלשה א"ר יוסי אומר בי"ז ובעשרים ושלשה ובראש חדש כסליו וכן היה ר' יוסי אומר אין היחידים מתענין עד שיגיע ראש חדש כסליו אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי (ה) אמימר מתני להא דרב חסדא בהא לישנא (ו) בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו אמר רב חסדא (ז) הלכה כרבן גמליאל כמאן (ח) אזלא הא דתניא ר"ש בן גמליאל אומר גשמים שירדו שבעה ימים זה אחר זה אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה (ט) ושלישית כמאן כר' יוסי אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי. בשלמא רביעה ראשונה לשאול שלישית להתענות שניה למאי אמר ר' זירא (י) לנדרים דתנן הנודר

מלקוש (דברים יא) מלקוש, ומלקוש לשון מרדה כמו והנה לקט מחר גזי המלך (עמוס ז): **את המורה לצדקה.** מלמד יורה לטובה: ה"ג **או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר.** שם עדין מלילות וקשין: ת"ל **בעתו.** יורה במרחשון ומלקוש בניסן, שכך היה העת והזמן ויפה הוא כלקמן דזמן רביעה לחשונה במרחשון הוא. לית ספרים לכתוב בהו (ו) או היו חלא בכסליו דזמן יורה בכסליו הוא, וכרבנן דפליגי עליה דר"מ לקמן, ת"ל בעתו יורה ומלקוש מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו, למלקוש זהו שיורד על המלילות ועל הקשין וזהו ניסן שם בו קשין ומלילות: **דבר שמל קשיותן של ישראל.** שכשהיו יורד חוזרין ישראל בחשובה ומתענין ועושין לדקות: **מלילות.** לחמי שיבולות שחדש מולל בידו, כדכתיב (דברים כג) וקטפת מלילות בידך: **וקשין.** קנה: **שממלא תבואה בקשיה.** ומשלימה: (ד) **הי רביעה.** איזה זמן רביעה: **בבירה.** לחשובה, ולקמן מפרש למאי הלכתא נינהו, יורה ים בו ג' זמני גשמים: **אפילה.** לחרונה, כמו כי חפילות הנה (שמות ט): ר' יהודה אומר. בכירה בז' במרחשון ובינונית בי"ז ואפילה בכ"ג, וכולהו הני חלתא יורה קרי להו: **אין היחידים מתענין בו'.** לחמרי' בסמוך שליחית להתענות, והוחיל וזמן שליחית נרחם חדם הוח חין ליחידים להתענות (ה): **יחידים.** חסידים, והכי חמרי' במתני' לקמן (דף י.) הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים להתענות, שמכאן ואילך זמן רביעה חפילה לר"מ, דסתם מתני' ר"מ (ו), וה"ל חמר ר' יוסי דחין מתענין עד ר"ח כסליו דהיינו רביעה חפילה, והיינו כחכמים דחמרי יורה בכסליו: **אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי.** ומימר תני להו דחמר רב חסדא הלכה כרבן גמליאל דחינו שואל עד ז' במרחשון: **ז' ימים בזה אחר זה.** שירדו גשמים עכשיו (ו) [א] ופסקו עד יום שביעי וירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהן לחשובה ושניה [ב] **ושלישית כר' יוסי.** לחליטה דר' יוסי הוי הכי, דלר"מ דחמר לחשובה בג' ושניה בז' ליכא דין זו לזו חלא חרביעה ימים, ודין שניה לשלישית יש י' ימים, ולר' יהודה דין לחשובה לשניה י' ימים, חבל דין שניה לשלישית יש י'

ועדיין יש לשאול, וְ'יוֹרֶה' גּוּפֵיהּ [-עצמו] מְנָלַן - מנין לנו שלברכה הוא בא, שאתה למד ממנו על מלקוש. על כך משיב התנא, דִּכְתִיב - שכן כתוב (יואל ב כג) **'וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּה' אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לִצְדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן'**, וממה שנאמר 'אֶת הַמּוֹרֶה לִצְדָקָה' כלומר, צדקה עשה ה' בירידת ה'יורה', מוכח שלברכה הוא בא[ט].

הגמרא מביאה בריייתא בענין זמני ה'יורה' וה'מלקוש':
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **'יוֹרֶה'** זהו הגשם היורד **בְּמַרְחֶשְׁוָן**, **וּ'מַלְקוֹשׁ'** זה הגשם, שיורד **בְּנִיסָן**. שואל התנא, **אַתָּה אוֹמֵר 'יוֹרֶה' בְּמַרְחֶשְׁוָן וּ'מַלְקוֹשׁ' בְּנִיסָן**, האם אכן פשוט הדבר, **אוֹ** שמא הדבר **אֵינוֹ** כן, **אֶלָּא** 'יורה' הוא גשם היורד **בְּחֹדֶשׁ כִּסְלֵיו**. משיב התנא, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב, מכך שנאמר באותו פסוק **'בְּעִתּוֹ'** כלומר, בזמנו. והזמן היפה ליורה הוא במרחשון שזהו זמן 'רביעה ראשונה' וכדלהלן, ו'מלקוש' מסתבר יותר שזמנו בחודש ניסן, שבזמן זה יורד הגשם על המלילות והקשים כדלהלן[י].

הגמרא מביאה מאמרים בביאור המילה 'מלקוש':
'מַלְקוֹשׁ' למה נקרא כך, **אָמַר רַב נְהִילָאִי בַּר אִידִי אָמַר שְׁמוּאֵל**, מפני שהוא **דָּבָר שֶׁמַּלְקֶה כַּשִּׁיּוּתֵיהֶן** - חותך ושובר את קשיות עורפם[יא] **שֶׁל יִשְׂרָאֵל**, כיון שכאשר הגשם אינו יורד, ישראל חוזרים בתשובה, ומתענים ונותנים צדקה[יב]. והדבר נרמז במילה 'מלקוש' שהוא נוטריקון של המילים 'מל' שמשמעותו חותך, ו'קוש' מלשון קושי.

דְּבֵי - בבית מדרשו של **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל תָּנָא** [-שנינו], 'מלקוש' נקרא כך, מלשון 'מלא קש' כיון שהוא **דָּבָר שֶׁמְּמַלֵּא תְּבוּאָה בְּקַשָּׁיהָ** [-בגבעוליה], שבזמן המלקוש, כבר צמחה התבואה, והמלקוש יורד על התבואה ומשלימה.

בריייתא נוספת בענין זמנם של יורה ומלקוש:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **'יוֹרֶה'** זהו הגשם היורד **בְּמַרְחֶשְׁוָן**, **וּ'מַלְקוֹשׁ'** זה הגשם שיורד **בְּנִיסָן**. שואל התנא, **אַתָּה אוֹמֵר 'יוֹרֶה'** זהו הגשם היורד **בְּמַרְחֶשְׁוָן**, האם אכן פשוט הדבר, **אוֹ** שמא הדבר **אֵינוֹ** כן, **אֶלָּא** 'יורה' הוא גשם היורד **בְּחֹדֶשׁ כִּסְלֵיו**. משיב התנא, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב, מכך שנאמר באותו פסוק **'בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ'** למדים אנו בהיקש ממלקוש ליורה, **מַה 'מַּלְקוֹשׁ'** נאמר עליו שהוא יורד **'בְּעִתּוֹ'** וזמנו בחודש ניסן, כיון שאז הוא יורד על המלילות והקשים[יג], **אַף 'יוֹרֶה'** הנאמר בסמוך, זמן ירידתו הוא **'בְּעִתּוֹ'** בחודש מרחשון[יג]. **(כֵּיוָן שֶׁיָּצָא נִיסָן וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים אֵינוֹ סִימָן בְּרָכָה[יד]).**

הגמרא מביאה בריייתא אחרת, בה שנינו שזמן יורה ומלקוש תלוי במחלוקת:
תַּנְיָא אִידָךְ - בברייתא אחרת שנינו, **'יוֹרֶה'** זהו הגשם היורד **בְּמַרְחֶשְׁוָן**, **וּ'מַלְקוֹשׁ'** זה הגשם שיורד **בְּנִיסָן**, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, יוֹרֶה** זהו הגשם היורד **בְּכִסְלֵיו**.

מבררת הגמרא, **מַאן** - מי הם אותם **חֲכָמִים** שאמרו בברייתא שהיורה בכסליו, ומה טעמם[טו]. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב חִסְדָּא**, דעת **רַבִּי יוֹסֵי הִיא**[טז], **דְּתַנְיָא** בברייתא, גשמי היורה מתחלקים לשלוש עונות גשמים, שכל אחת מהן קרויה 'רביעה', **אֵיזוֹ הִיא** זמנה של **רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה**[יז], **הַבַּכִּירָה** [-הראשונה[יח]] **בִּשְׁלֹשָׁה בְּמַרְחֶשְׁוָן**, רביעה **בֵּינוֹנִית** [-השניה] **בִּשְׁבָעָה בּוֹ** [-במרחשון], ורביעה **אַפִּילָה** [-האחרונה[יט]] **בִּשְׁבָעָה עָשָׂר בּוֹ, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר.**

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, זמן רביעה ראשונה **בִּשְׁבָעָה** במרחשון, ורביעה שניה **בִּשְׁבָעָה עָשָׂר** במרחשון, ורביעה שלישית **בְּעֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה** במרחשון.

בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - בברייתא שנינו, הטעם שנקרא 'מלקוש' מפני שהוא **דָּבָר שֶׁיּוֹרֵד עַל הַמְּלִילוֹת** [-ראשי השיבולים[כ]] **וְעַל הַקַּשִּׁין** [-גבעולי השיבולים] לגמור את התבואה[כא].

ושמחו'. ולגירסא זו מובן יותר, כיון שמפורש בה שחזרו בהם, והסיקו שאין הכרח לא ביורה עצמו ולא במלקוש עצמו, ולכן הוכיחו מהפסוק ביואל שיורה לברכה הוא. מראה כהן (ד"ה ת"ר). ובקרן אורה (ד"ה מו) כתב לבאר, שמכיון שהקללה שיש ביורה, דהיינו שמשיר את הפירות, ומשטיף את הזרעים, אינה במלקוש, והקללה שיש במלקוש, דהיינו שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות, אינה ביורה, אם כן אפשר ללמוד מאחד על חבירו, שכשם שביורה, אין קללת המלקוש, כך במלקוש עצמו לא תהא קללה זו, וכן להיפך, כשם שבמלקוש אין קללת היורה, כך ביורה עצמו לא תהא קללה זו.

טז. ביילקוט שמעוני (עקב רמז תתסג) לא גרס 'ויורה גופיה מנלן' אלא הגירסא היא 'וכן הוא אומר ובני ציון גילו ושמחו' וגו'. כלומר שמפסוק זה מוכח גם על יורה וגם על מלקוש, שלברכה הם באים. מהרש"א (ת"ה ד"ה לכמיב).

יז. והמקשה סבר ש'בעתו' בא לומר את עיקר הברכה, כי אם לא כתב כן, לא היינו יודעים מתי יבואו היורה והמלקוש, ושמא יבואו שלא בזמנם, ואם כן אינם לברכה, לכן כתב 'בעתו'. אך עדיין לא ידענו מתי הוא אותו 'בעתו' ושמא הוא בתשרי ובאייר. מרומי שדה (ד"ה אלו - הטליסי).

יח. הבינוי 'עם קשה עורף' נזכר בתורה כמה פעמים בלשון תוכחה על ישראל, על שממאנים לשמוע למוכיחיהם. וביאור כינוי זה הוא, כמשל לאדם ההולך במרוצה, ולא יסובב את ערפו להשיב למי שקורא לו מאחוריו. ע"פ רש"י ואבן עזרא (שמות לג ט).

יט. אך קשה, שאם כן היה צריך הדבר להיות נרמז ב'יורה' שהוא הגשם הראשון, שכאשר הוא מתמהמה מלבוא, ישראל מתענים וחוזרים בתשובה, ומדוע נרמז כך רק בגשם האחרון. מהרש"א (ת"ה ד"ה מלקוש). ויש לומר שאם בתחלת החורף מתמהמה הגשם, עדיין אינם ממהרים כל כך לשוב בתשובה, כי סבורים שבמהרה יבא לפי דרך הטבע, אבל משכבר כלה החורף ועדיין לא באו גשמים, וכבר הקיץ ממשמש ובא, ממהרים הם להתפלל ולשוב בתשובה. דקדוקי חברים (ד"ה דגר).

כ. כבתוב (דניאל יג טו) 'וקטפת מלילות בידך'. ונקראו 'מלילות' מפני שאדם מולל אותם בידו. רש"י (ד"ה מלילות).

כא. הדר זקנים על התורה (דניאל יג יד). ולפי זה הדרשה שבברייתא זו היא על אותה דרך כדרשת הברייתא הקודמת, שהמלקוש גומר את התבואה, וההבדל הוא רק היאך נדרוש את האותיות מ' ול', שלפי הברייתא הקודמת, הן רומזות ללשון 'מלא' שממלא את הקשין, ואילו לפי ברייתא זו, הן רומזות ל'מלילות'. גם ברש"י (ד"ה מה) וברבינו חננאל (ד"ה מגמ) נראה שפירשו שדרשה אחת היא.

כב. רש"י (ד"ה מ"ל). וראה להלן ביאור אחר מנין ידענו שמלקוש ודאי בא 'בעתו'.

כג. המקשה סבר שאף על פי שנאמר 'בעתו', שמא לא בא אלא לומר שלא יקדים לפני מרחשון, שאז אין בו תועלת, כיון שעדין לא זרעו, אך אם באו בכסליו אינו רע כל כך, כי אף הוא בעתו אלא שהוא מאוחר. ולכך למד ממלקוש, כי כשם שבמלקוש, לא יתכן לומר ש'בעתו' הוא לאחר זמנו, שהרי אז הוא לקללה [ראה בגמרא להלן 'כיון שיצא ניסן וירדו גשמים אינו סימן ברכה'], כך גם ביורה, 'בעתו' היינו לא מוקדם ולא מאוחר. מרומי שדה (ד"ה אלו מינו - הרניעי).

כד. בכתבי היד ובילקוט שמעוני לא מופיעה כאן תוספת זו. דקדוקי סופרים. וכתב מהרש"א (ד"ה אלו) שכך גם נראה, כיון שאין לזה שייכות לענינינו. והוסיף מהרש"א שיתכן שזה שייך לברייתא הקודמת, שם אמרו 'או אינו אלא מלקוש באייר' וכו', ועל כך אמר התנא, כי מאחר ומשיצא ניסן אינו סימן ברכה, לפיכך לא מסתבר שזמנו של מלקוש באייר. אך יש שכתבו ליישב גירסא זו, כי באמת יש להקשות על לימוד התנא מ'בעתו', והרי 'יורה' יותר סמוך בפסוק למילה 'בעתו', ומדוע פשוט יותר לתנא שמלקוש בעתו מאשר היורה. ובהכרח שיורה גם אם הוא בכסליו, הוא קצת בעתו, אם כן היה אפשר לפרש שהיורה בכסליו, ואף על פי כן נקרא 'בעתו', לפיכך הביא ראיה ממלקוש, שבהכרח 'בעתו' הוא בניסן, שהרי משיצא ניסן אינו סימן ברכה, ונלמד ממנו ליורה שאף הוא בעתו ממש, במרחשון. גנזי יוסף (ד"ה מין), משמרות כהונה (ד"ה מה).

כה. ע"פ רש"י (גיטין כג. ד"ה מאן חכמים).

כו. מצאנו מקומות רבים בש"ס, שנאמר בברייתא או במשנה הלשון 'חכמים', ואמרו בגמרא שהכוונה לדעת אחד התנאים. והטעם שנקראה דעה זו בשם 'חכמים', מפני שהרבה חכמים סברו כדעת אותו חכם. הקדמת הרמב"ם למשנה (ד"ה הפרק השמיני).

כז. יש שמחקו תיבת 'ראשונה', שהרי כאן מפרשת הברייתא את שלש הרביעות ולא רק את הראשונה. וכך גם הלשון בברייתא זו כשהובאה בנדרים (סג.). רש"ש (ד"ה דתניא), ודקדוקי סופרים (שם מ). וראה להלן דעת המאירי והרמב"ם בביאור דברי הברייתא.

כח. רש"י (ד"ה נמיה). לשון 'בכור' נאמר בדרך כלל על דבר הממהר לבא, וכבן בכור שהוא בן הנולד ראשון, ו'ביכורים' אלו הפירות הראשונים. רד"ק (ספר השרשים ערך נכר).

כט. 'אפיל' הוא כינוי לדבר המאחר לבא, וככתוב (שמות ט לב) 'כי אפילות הנה'. רש"י (ד"ה אפילה).

ל. ביארנו שמדובר בברייתא על זמני שלש הרביעות של היורה, 'בכירה' היא הרביעה הראשונה, 'בינונית' היא השניה, ו'אפילה' היא הרביעה השלישית. וזהו לפי פירוש רש"י (ד"ה נמיה וד"ה כ' יהודה).

אך יש שביארו שכל הברייתא מדברת רק על הרביעה הראשונה, שזמנה משתנה לפי מצב ירידת הגשמים, שאם הקדימו הגשמים לבא, נקראת 'רביעה בכירה', ואם נתאחרו מעט, נקראת 'בינונית' ואם נתאחרו עד הזמן האחרון נקראת 'אפילה'. ואם ירדו גשמים בכל אלו הזמנים, אז נקראות הן רביעה ראשונה שניה ושלישית. מאירי (ד"ה זמן) ומרכבת המשנה (נדרים פ"י ה"ח) בדעת הרמב"ם. ולפי ביאור זה ניתן גם להבין את הגירסא

מאימתי פרק ראשון תענית ו.

מלקוש לברכה או אינו אלא שמפיל הבתים ומשבר האילנות וכו'. ל"ע מאימתי לא קאמר ומשבר הגרנות ומשיר את הפירות כדלעיל: **גשמים** שירדו ז' ימים זה אחר זה ולא פסקו אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה. כיון דלא פסקו ז' ימים לאין גין י"ז לכ"ג אלא ז' ימים י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג אבל לא גרסינן ושלישית שהרי אם יתחיל בכ"ג וירדו ז' ימים רצופים אלא תמצא רביעה שלישית ז' ימים מכ"ג עד ר"ח כסליו ואנשי נרבונ"ה גורסין גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית כיצד הגשמים התחילו בחמנע היום וירדו ז' ימים רצופים (ז) מ"כ ירדו עד מני יום של ר"ח מעת לעת:

יהיו כמותך. בתורה ולעושר וכבוד[ב]: יורה. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש (דברים יא): יורה. רביעה ראשונה היורדת כמרחשון כדלקמן, למה נקרא יורה שמורה להן להטיח גגותיהן בטיח של טיט שלא יטפו גשמים בבית: ולהכנים פירותיהן. שהגיעו בשדות לייבשן עד עכשיו: כל צרכיהן. שאר דברים הצריכים לימות הגשמים: שיורד בנחת. והכי משמע יורה כאדם שמורה לתלמידיו בנחת דכתיב (קהלת ט) דברי חכמים בנחת נשמעים, אי נמי לשון חץ יורה ההולך ביושר ואינו נוטה לכאן ולכאן, לשון אחר שמתכוין לארץ ואינו יורד בזעף, בספרי[ג]: תלמיד רוה. כשאתה מרוה תלמי מריסה של ארץ ישראל[ד]: נחת הוא לגדודיה. בני אדם, היינו פשט המקרא, ולקמיה[ה] דריש שאפי' גייסות פוסקות בו: ה"ג או אינו אלא ששופך את הזרעים. כלומר דעד השתא אמרינן יורה לברכה, או אינו אלא יורה לשון קללה כמו ירה יריה (שמות יט) שאובר הכל, או לשון חץ היורה, והכי משמע קרא והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו'[ו] ואם לאו ונתתי מטר ארצכם יורה לרעה, מלתא בעלמא הוא, ואורחא דבריתא למתני כי האי גוונא: משיר פירותיהן. שעודן בתלין, כגון מתרוגים או רמונים או סופי תמנים[ז], ולא גרסינן שוטף את הגרנות דגרנות דמרחשון ליכא (ג): מה מלקוש לברכה. שא"א לדורשו לשבר גרנות[ח] ולהשיר פירות שאינם מצויים בחותו הפרק, ומי אתה יכול לדורשו אלא לטובה שירד על המלילות ועל הקסין וממלא את התבואה בקשיה: הדר אמר למה מלקוש קללה הוא, והכי משמע שאל וקשה, כלומר אל את הבתים והתילנות שמפילן ומשברן, וקשה לתבואה: שמעלה עקאים. וגרסה דקרא למילוי מים בורות שיחין ומערות, גימגוס: שמפיל את הבתים. ומשמעו כדלקמן שאל קשיותן של ישראל, אי נמי שאל דבר הקשה חותך ומשבר את הבתים, כלומר אין זו תקלת גרנות[ט] והשארת פירות לפי שא"א לו: עקאי. מין חרדה, כדתרגם הללאל (דברים כח) עקאה, ומלקוש לשון חרדה כמו והנה לקח אחר גזז המלך (עמוס ז): **את המורה לצדקה.** אלמא יורה לטובה: ה"ג או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר. שים עדין מלילות וקשין: ת"ל בעתו. יורה במרחשון ומלקוש בניסן, שכך היא העת והזמן ויפה הוא כדלקמן דזמן רביעה למרחשון הוא. אית ספרים דכתוב בהו[י] או אינו אלא ששופך זמן יורה בכסליו הוא, וכרבנן דפליגי עליה דר"מ לקמן, ת"ל בעתו יורה ומלקוש מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו, למלקוש זהו שיורד על המלילות ועל הקשין וזהו ניסן שים בו קשיותן של ישראל. שכשאינו יורד חוזרין ישראל בתשובה ומתענין ועושין לקוות: מלילות. לשאי שיבולות שאלם מולל בידו, כדכתיב (דברים כג) וקטפת מלילות בידך: וקשין. קנה: **שממלא תבואה בקשיה.** ומשלימה: (ד) הי רביעה. איזה זמן רביעה: בבירה. לשון, ולקמן מפרש למאי הלכתא ניתהו, יורה יום בו ג' זמני גשמים: **אפילה.** לחרונה, כמו כי אפילות הנה (שמות ט): ר' יהודה אומר. בכירה בז' במרחשון ובינונית בי"ז ואפילה בכ"ג, וכולהו הני תלתא יורה קרי להו: **אין היחידים מתענין בו.** לאחרי בשאול מתענין עד ר"ח כסליו דהיינו רביעה אפילה, והיינו כחכמים לאחרי יורה בכסליו: **אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי.** ואמימר תני להא לאחר דב שאלה הלכה כרבן גמליאל לחינו שואל עד ז' במרחשון: ז' ימים בזה אחר זה. **שירדו גשמים עכשיו** (ו)[א] **ופסקו** עד יום שביעי וירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהן לשונה ושניה[ב] ושליסית: **כר' יוסי.** לאחיבא דר' יוסי הכי הוו בין רביעה לשונה ושניה או שניה ושליסית, לשונה בכ"ג להיינו ז' ימים עם שניס ימי רביעה, ומכ"ג עד ל' ז' ימים בלא יום רביעה אחרונה, לכולהו תנאי לא הוי הכי, דלר"מ לאחר לשונה בג' ושניה בז' ליכא בין זו לזו אלא ארבעה ימים, ובין שניה לשליסית יש י' ימים, ולר' יהודה בין לשונה לשניה י' ימים, אבל בין שניה לשליסית יש ב' יותר[ג]: נראה לרבי דהכי גרסינן אחר דב שאלה הלכה כר' יהודה לאחר בכירה בז' במרחשון, ואז מתחילין לשאול כדלקמן (דף י.): **ראשונה לשאול.** מכאן ואילך ותן טל ומטר: **שלישית להתענות.** שאם לא ירדו גשמים עד זמן רביעה שליסית אפי' פעם אחת מתענין היחידים שני וחמישי ושני:

לאזלי הנודר

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [כ"מ קו.], ב) ספרי עקב פיסקא מב, ג) [לעיל ה.] ספרי שם, ד) [עירובין פג. וס"נ], ה) נדרים סג. [ע"ז תוספתא פ"ו], ו) לקמן דף י. [וס"נ], ז) [נדרים סג. ע"ז תוספתא פ"ו], ח) דף ח:, ט) דברים יא יג. ועי' מהרש"א ובילקו"מ, י) עיין פסחים ו: וברש"י שם, כ) סנהדרין פו., ל) לקמן י ע"א.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' אם כמורה הרי יש לך תורה ואם לגדולה הרי יש לך גדולה ואם לכבוד הרי יש לך כבוד ואם כעושר הרי יש לך עושר אם כנכיס הרי יש לך נכיס אלא יהי רצון שיהו כל מעשי מעין: (ב) שם ולעשות כל מלכיהן ד"א יורה שיורד בעתו ומינו יורד בזעף ד"א שמרוה את הארץ או מינו יורה כו' את הזרעים ומשבר את ת"ל יורה ומלקוש מה מלקוש לטובה אם מלקוש לטובה יורה נמי לטובה לישנא אחרינא מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו ומה"ד התבואה בקשיה הדר אמר וכו' וקשה לתבואה קשיה הם"ד ואח"כ מה"ד שמפיל את הבתים ומשבר את הגרנות ואין זו תקלת כו' כל"ל ומיבעי ליה לומר נמחק: (ד) ד"ה הי רביעה ל"ל איזוהי רביעה: (ה) ד"ה אין היחידים כו' אין ליחידים להתענות אלא משלישית ואילך והכי אמרינן במתני' לקמן וכו' דאמרי יורה בכסליו הם"ד ואח"כ מה"ד ואמימר תני להא דאמר כל"ל ומיבעי ליה דאמר רב חסדא הלכה כר' יוסי נמחק: (ו) ד"ה ז' ימים כו' שירדו הגשמים עכשיו ולא פסקו עד: (ז) תוס' ד"ה גשמים כו' ז' ימים לטופים אח"כ ירדו עד מני יום (מכאן לא תמצא ס):

הגהות וציונים

ס] בכת"י נוסף **אותה** עד **התהום**: ג] בכת"י נוסף **מאי** מלקוש אמר וכו', וכ"ה ישר (דק"ס): ג] רש"א מ"ז ועי' בילקוט ולעיל גבי או אינו אלא מלקוש באייר ת"ל בעתו שייך למיתני בתר הכי כיון שיצא ניסן כו' (גליון) ואכן בכת"י ליתא (ועי' גנזי יוסף): ד] בכת"י דתניא **מאימתי זמנה של רביעה** הבכירה וכו', ותיבת "ראשונה" ליתא (וכ"ה בנדרים), והיא הנוסחא הנכונה דהא מפרש נמי כל הג' זמנים (דק"ס), ועי' לקמן יט ע"א (וברש"ש): ה] רש"י מגיה (כאן ולהלן, עי' ד"ה נראה לרבי) הלכה כר' **יהודה**, ונראה טעמו מדקאמר אמימר מתני "בהא לישנא" משמע שאינו חולק על עיקר הדין וסובר דר"ג היינו דר' יהודה דאמר בכירה בז' במרחשון (דק"ס, חזו"א או"ח יח, יא ע"ש ובקרן אורה ומרומי שדה) וכ"ה בקצת כת"י (ועי' לח"מ תעניות פ"ג ה"י): ו] בכת"י (וכ"ה בקצת דפו"י) נוסף ראשונה ושניה **או שניה** ושלישית, וכ"ה גירסת רש"י (עי' ד"ה כר' יוסי, דק"ס), ועי' תוס' (ועי' גבורת ארי): ז] עי' הגהת הב"ח שמוסיף בגמ' "ואם לכבוד וכו'" וכ"ה בכת"י וע"י וכך גורס רש"י, ועי' מהרש"א בח"א סוף עמוד הקודם: ח] תיבת "ישראל" מיותר וליתא בדפו"ר (ואיני יודע למה הוסיפוהו בשאר דפוסים, דק"ס): ט] יש שהגיהו שא"א לדורשו **לשטוף זרעים** ולהשיר וכו', ויפה הגיהו דאדרבה בניסן זמן מלקוש שעת גרנות היא (דק"ס), ועי' דבור הקודם (ועי' תוס' ובילקו"מ): י] צ"ל תקלת **שטיפת זרעים** (עי' אות הקודם, דק"ס): כ] בכת"י אינם ב' ברייתות (כבגמ' לפנינו) אלא ברייתא אחת בלבד בב' גירסאות דיש גורסים "או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר" (וכהברייתא הא' בגמ' שלפנינו) ויש גורסים "או אינו אלא יורה בכסליו" (כנוסח ברייתא ב' בגמ' שלפנינו) וכמבואר ברש"י, וגי' הדפוס אינה נוחה כלל דכיון דכבר אמר ת"ל בעתו פשוט דאינה גם בכסליו (דק"ס עי"ש): ל] בדפו"ר נוסף **או שניה** ושלישית (ובשאר דפוסים הגיהו ע"פ הגמ' ושבשו, דק"ס), עי' אות ו: מ] ס"א יש ז' **ימים** (גליון) ועיין מראה כהן (בילקו"מ): נ] נדצ"ל עד שתרד רביעה **שניה. דראשונה** אינה וכו' (ועי' רש"י בלשון ראשון): ס] תיבות אלו ליתא בהג' הב"ח דפו"י והוסיפוהו בדפו"ח בשגגה וכן שגו במקום ציון האות בתוס' שציינוהו לעיל ובמהדורתינו העברנו האות למקומו הנכון ותיבות אלו נמחקות:

עין משפט נר מצוה

יג א מיי' פ"י מהלכות נדרים הל' יא ופ"ו מהלכות מתנות עניים הלכה יא סמג לאוין רמב טוש"ע י"ד סי' רכ סעיף יח: יד ב מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע א"ח סי' קיז סעיף ג:

גליון הש"ס

גמ' לנדרים דתנן. תמוה לי למאי לא נקט נמי לסכירות בתים דקתני בריפע דמתני' עם המסכיר בית לחבירו עד הגשמים עד שתרד רביעה שניה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה שבעה ימים וכו' שירדו גשמים עכשיו ופסקו. כ"כ ולא פסקו: בן ד"ה כר' יוסי וכו' אבל בין שניה לשלישית יש יותר. ל"ל מין יותר:

תורה אור השלם

א) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד]

ב) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צֶמְחָהּ תְּבָרֵךְ:

[תהלים סה, יא]

ג) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לִצְדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

רבינו גרשום

שאינה יורדת: **כמאן כר' יוסי** דאמר ראשונה בי"ז ושניה בכ"ג הרי ראשונה ושניה בז' ימים: **עד שתרד רביעה**[ס] ראשונה אינה חשובה כלום:

משנת ראשונים

אף אתה במה אברכך. הכתוב אומר כי האדם עץ השדה. ולכן נתלה אבשלום באילן. וחכמי ישראל היו מדמין גם כן לחכמים השלימים באילנות, וכמו שבא במסכת תעניות כשהיו מברכין לחכמים היו ממשילין אותם באילן. **[דרשות ר"י אבן שועיב, פרשת בהר ובחוקותי]**

תלמיה רוה נחת גדודה שתורה במטר תלמי הארץ והם גבשושיות הארץ. נחת גדודיה, והורד המטר בגדודי הארץ, והם העמקים שבין תלם לתלם, והיא חפירת המחרשה. **[רד"ק, תהלים סה יא]**

ברביבים תמגגנה צמחה תברך. במטר הגדול תשיב הארץ נמוגה ולחה, שהיתה יבשה קודם המטר. צמחה תברך, ואח"כ תברך צמחה ותבא התבואה לברכה והצלחה. **[רד"ק, תהלים סה יא]** **ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם.** כנגד מה שאמר תקעו שופר בציון. **[רד"ק, יואל ב כג]** **כי נתן לכם את המורה לצדקה.** כי נתן לכם לצדקה שעשה עמכם בעברו על פשעכם ופקד אתכם במטר. **[רד"ק, יואל ב כג]**

ו. [ג]

וְכֵן הָיָה רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לפי שיטתו שזמן הרביעה השלישית הוא בראש חודש כסליו, מה שאמרו חכמים במשנה (להלן י.) שאם לא ירדו גשמים, בתחילה מתענים רק ה'יחידים' דהיינו חסידים ותלמידי חכמים[לא], **אֵין** אותם **הַיְחִידִים מִתְעַנִּין**, אלא אם לא ירדו גשמים **עַד שֶׁיַּגִּיעַ רֹאשׁ חֹדֶשׁ כִּסְלֵיו**, כיון שרק מזמן הרביעה השלישית מתחילים היחידים להתענות על עצירת הגשמים. ושלא כדברי המשנה (שם) בה שנינו 'הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין', כיון שהמשנה שם כדעת רבי מאיר הסובר שזמן רביעה שלישית בשבעה עשר במרחשון, אבל לדעת רבי יוסי שהיא בראש חודש כסליו, אין להתענות עד ראש חודש כסליו. הרי למדנו כאן שלדעת רבי יוסי זמן היורה מגיע עד ראש חודש כסליו, וכך סברו חכמים שאמרו בברייתא הקודמת שהיורה בכסליו[לב].

הגמרא פוסקת הלכה:

אָמַר רַב חִסְדָּא, במחלוקת זו מתי זמני הרביעות, **הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי**[לג].

גירסא אחרת בפסק ההלכה:

אֲמֵימַר מַתְנֵי לַהּ דְּרַב חִסְדָּא בְּהָא לֵישָׁנָא - אמימר היה שונה את מה שאמר רב חסדא בלשון זו, שנינו במשנה (להלן י.), **בִּשְׁלֹשָׁה בְּמַרְחֶשְׁוָן שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים**, כלומר, מתחילים לבקש עליהם בתפילה. **רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר**, אין מתחילים לבקש עליהם אלא **בְּשִׁבְעָה בּוֹ**, כדי שיגיע האחרון שבעולי הרגל מישראל לנהר פרת[לד].

ועל מחלוקת זו **אָמַר רַב חִסְדָּא הֲלָכָה כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל** שרק בשבעה במרחשון שואלים את הגשמים[לה].

הגמרא מביאה ברייתא בענין זמני הרביעות, ומבררת בשיטת מי נאמרה:

כְּמַאן אָזְלָא הָא דְּתַנְיָא - כשיטת מי הולכת הברייתא, בה שנינו **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, גְּשָׁמִים שֶׁיָּרְדוּ שִׁבְעָה יָמִים זֶה אַחַר זֶה** ברציפות, **אַתָּה מוֹנֶה בָּהֶן רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה**, או את רביעה שניה **וּשְׁלִישִׁית**[לו], כיון שאין בין ראשונה לשניה או בין שניה לשלישית אלא שבעה ימים, הרי לך שתי רביעות[לז]. ברייתא זו **כְּמַאן** - כשיטת מי, **כְּרַבִּי יוֹסֵי** שהובא בברייתא הקודמת בענין זמני הרביעות, כי מאחר ולרבי יוסי זמן רביעה ראשונה בשבעה עשר, ושניה בעשרים ושלשה, הרי מי"ז במרחשון עד כ"ג בו, שבעה ימים. ומעשרים ושלשה עד שלשים, הרי אלו שבעה ימים [בלא יום רביעה אחרונה[לח]].

אָמַר רַב חִסְדָּא הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי בזמני הרביעות[לט].

שואלת הגמרא, **בִּשְׁלָמָא** - הדבר מובן שנצרך לנו לדעת את זמנה של **רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה** כדי לדעת ממתי יש **לְשַׁאוֹל** [-להתפלל] על הגשמים, וכן מובן שצריכים אנו לדעת מתי זמן רביעה **שְׁלִישִׁית**, כדי לידע ממתי מתחילים ה'יחידים' **לְהִתְעַנּוֹת**. אלא את זמן רביעה **שְׁנִיָּה**, **לְמַאי** - לאיזה צורך השמיענו התנא דבר זה.

משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי זֵירָא**, צריכים אנו לדעת את זמן רביעה שניה **לְעִנְיַן דִּינֵי נְדָרִים**, **דְּתַנַן** - שכך שנינו במשנה (נדרים סג:),

אהח18/06/2018

שלפנינו בתחלת הברייתא איזוהי רביעה 'ראשונה'.

ויש שביארו שמדובר בברייתא רק על רביעה שניה, וכל אלו הזמנים הם זמני רביעה השניה המשתנים משנה לשנה, 'בכירה' זו שנה שהגשם הקדים לבא, ולפי רבי יוסי בשנה זו זמן רביעה שניה בשבעה עשר במרחשון, ו'בינונית' זו שנה שהגשם קצת התאחר לבא, ואז זמן רביעה השניה בעשרים ושלשה בו, ו'אפילה' היא שנה שהגשם נתאחר מאד, ובשנה זו זמן רביעה שניה בראש חדש כסליו. רמב"ם בפירוש המשניות (פאה פ"ח מ"ח) ובמשנה תורה (מתנות עניים פ"ח ה"ח) וע"פ כסף משנה (שם) ולחם משנה (מעשיות פ"ג ה"י). וגם להרמב"ם אין לגרוס בתחילת הברייתא את המילה 'ראשונה'. אלא רק 'רביעה', והכוונה לאותה רביעה הידועה, שבה דברו המשניות בפאה ובשביעית ובנדרים המובאות בהמשך דברי הגמרא. לחם משנה (שם) וראשון לציון (ד"ה רבי יוסי).

לא. רש"י (ד"ה יחידים), ר"ן (נדרים סג. ד"ה מן היחידים) וע"פ דברי הגמרא (להלן י.). אותם 'יחידים', לגודל מעלתם, נענית תפלתם. ירושלמי (מעשיות פ"ח ה"ד). וראה להלן (י:) מי הראוי להקרא 'יחיד' לענין זה.

לב. אף על פי שגם לרבי יוסי, כסליו הוא הזמן האחרון של היורה, מכל מקום שייך לומר שהיורה בכסליו, וכמו שאמרו בברייתא הקודמת לפי אותם חכמים, כיון שכל זמנים אלו הם תחלת ירידת הגשמים, ונמשכים אחר כך עוד כמה ימים, נמצא שעיקר ירידת הגשם היא בכסליו. שפת אמת (ד"ה מאן).

לג. לדעת רש"י יש לגרוס כאן 'הלכה כרבי יהודה'. חזון איש (או"ח סי' ח ס"ק יח). וראה להלן.

לד. המשך המשנה שם.

לה. ראה להלן האם יש מחלוקת להלכה בין שתי הלשונות בדברי רב חסדא.

לו. רש"י (ד"ה ז' ימים) וע"פ הגהות וציונים. ופשוט, שהרי אי אפשר לפרש כפשוטו שניתן למנות בשבעה ימים את שלש הרביעות, שהרי לפי כל הדעות, יש בין רביעה ראשונה לשלישית יותר משבעה ימים. ויש שגרסו כך בגוף דברי הגמרא 'או שניה ושלישית'. וכך היתה הגירסא לפני רש"י. דקדוקי סופרים (אות ג). ולדעת התוספות (ד"ה גשמים), הגירסא 'אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה' ואין לגרוס כלל את המילה 'שלישית', ראה להלן. גם בגמרא בנדרים (סג.) שם הובאה ברייתא זו, הגירסא ללא המילה 'שלישית'. ויש שגרסו רק 'שניה ושלישית'. תוספות (שם) בשם אנשי נרבונ"א. ראה להלן.

לז. בדברי רבן שמעון בן גמליאל יש חידוש להלכה בכך שאנו מונים את רביעה ראשונה ושניה יחד, כדי לדעת את זמנה של רביעה שניה, לענין נדרים וכדלהלן, ובא ללמדנו שאף על פי שירד הגשם ברציפות מתחילת רביעה ראשונה, מונים בזה גם את השניה. אך במה שאמר שמונים את רביעה שניה ושלישית יחד, אין בזה נפקא מינה להלכה, שהרי את רביעה שניה כבר מנינו, ורביעה שלישית אין בה הלכה אלא לענין תענית אם לא ירדו גשמים, וכדלהלן, וכאן הרי כבר ירדו גשמים ואין צריך להתענות. גבורות ארי (ד"ה גשמים) ומרומי שדה (ד"ה כמאן).

לח. רש"י (ד"ה כרבי יוסי). אך התוספות (ד"ה גשמים) כתבו, שאין לגרוס 'ושלישית' כיון שנמצא שהם שמונה ימים ולא שבעה.

ויש שכתבו שניתן למנות גם רביעה שניה ושלישית בשבעה ימים לרבי יוסי, וכגון שהחלו הגשמים לירד בכ"ג במרחשון באמצע היום, וירדו עד חצי יום של ראש חודש, נמצא שירדו מעת לעת שבעה ימים רצופים. רבינו חננאל (ד"ה כמאן), ערוך (ערך רנע - השלישי). התוספות (שם) הביאו כביאור זה בשם אנשי נרבונ"א, אך כתבו התוספות שגרסתם בדברי רבן שמעון בן גמליאל 'אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית' ולא נזכר כלל רביעה ראשונה. והקשו המפרשים, שאם כך הגירסא, אם כן מדוע אמרו שדברים אלו רק לרבי יוסי, אדרבה לדברי רבי יהודה אפשר למנות אפילו בלא אופן זה, אלא שירדו שבעה ימים מלאים, מי"ז ועד כ"ג. קרן אורה, ראש משביר, עוד יוסף חי (תוספות שם) ושפת אמת (ד"ה גשמים). ויש לומר, שאכן לרבי יהודה, ודאי נמצא כן, אלא באו לחדש שגם לפי רבי יוסי יתכן דבר זה. עוד יוסף חי (שם).

ולפי דעת הרמב"ם שפירש שמחלוקת התנאים בזמני הרביעות היו רק על זמני רביעה שניה, והחילוק ביניהם תלוי בין השנים, וכמובא לעיל, צריך ביאור דברי הגמרא כאן, מה השייכות בין דברי רבן שמעון בן גמליאל לדברי רבי יוסי. ראשון לציון (ד"ה ומאי) ושפת אמת (ד"ה תמר). ויש לומר שלהרמב"ם כוונת דברי רבן שמעון בן גמליאל, שיתכן שיבואו בשנה אחת זמני רביעה שניה של כל השנים, שאם לאחר שירדו גשמים בזמן רביעה בכירה, ירדו עוד שבעה ימים בלא הפסקה מזמן רביעה בינונית, נמצא שנתקיימו בשנה זו זמני הרביעות של כל מיני השנים. ראשון לציון (שם).

לט. לדעת רש"י (ד"ה נראה), יש לגרוס כאן 'הלכה כרבי יהודה' שאמר שרביעה בכירה בז' במרחשון, כי מאחר ופסק כרבן גמליאל שבשבעה במרחשון שואלים את הגשמים, הרי שלהלכה זמן רביעה ראשונה בז' במרחשון וכרבי יהודה, אם כן לא יתכן שרב חסדא אמר הלכה כרבי יוסי [וראה עוד בזה בביאורי רש"י].

אולם בדברי הריטב"א והר"ן (להלן י. ד"ה הגיע) מפורש שהיתה גרסתם בדברי רב חסדא כלפנינו 'הלכה כרבי יוסי'. ולכן דנו האם לפסוק להלכה כרבי יוסי או כסתם משנה דלהלן (י.) 'הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין' שהיא כרבי מאיר, כיון שמלשון הגמרא נראה, ש'סתמא דגמרא' שרב חסדא פסק כרבי יוסי, דהיינו שידוע היה לגמרא את דברי רב חסדא כפי שהם, שפסק כרבי יוסי, ורק אמימר הוא ששנה את דברי רב חסדא בלשון אחרת. ודרכם של הגאונים באופן כזה, לסמוך על סתמא דגמרא, וכפי שכתב הרי"ף (פסחים קז. וע"פ הר"ן שם), ואם כן נראה שכאן יש לפסוק כדברי רב חסדא שהלכה כרבי יוסי. אולם הקשו הריטב"א והר"ן, שהרי"ף עצמו (להלן י.) פסק כסתם משנה שמתחילים להתענות מי"ז במרחשון, והיינו כרבי מאיר. וכתב הריטב"א שלא רצה הרי"ף לסתור הכלל שבידינו שהלכה כסתם משנה, לפיכך נקט כאמימר, שדברי רב חסדא לא היו על רבי יוסי אלא על רבן גמליאל. עוד בענין פסק ההלכה בזה, ראה בילקוט ביאורים.

יש להקשות, לאיזה צורך חזרה הגמרא על דברי רב חסדא, שכבר הובאו לעיל בסמוך. דקדוקי סופרים (אות ס) וחזון איש (שם). ויתכן לומר בדוחק, שהדברים הובאו כאן על דרך 'אמר מר' המצוי בש"ס, שמובא שוב מאמר שהובא מקודם, כדי לדון בדבריו. ואף כאן הובאו דברי רב חסדא לצורך המשך דברי הגמרא ששאלה 'בשלמא רביעה ראשונה' וכו', דהיינו מה שאמר רב חסדא שכך ההלכה בזמני הרביעות, לאיזה צורך אמר כן. דקדוקי סופרים (שם). עוד אפשר לומר בדוחק, שהיה מקום לומר שמה שהובא מקודם בשם רב חסדא שהלכה כרבי יוסי, היינו רק לענין מה שאמר רבי יוסי שאין היחידים מתענים עד ראש חודש כסליו. לפיכך הובאו שוב דברי רב חסדא אף בענין זמני הרביעות, ללמדנו שגם בזה הלכה כרבי יוסי. דקדוקי סופרים (שם).

מאימתי פרק ראשון תענית

ו.

מלקוש לברכה או אינו אלא שמפיל הבתים ומשבר האילנות וכו'. ל"ע מאימתי לא קאמר ומשבר הגרנות ומשיר את הפירות כדלעיל: **גשמים** שירדו ז' ימים זה אחר זה ולא פסקו אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה. כיון דלא פסקו ז' ימים לחין הין י"ז לכ"ג חלא ז' ימים י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג חבל לא גרסינן ושלישית שהרי אם יתחיל מכ"ג וירדו ז' ימים רצופים מאימתי לא תמנא רביעה שלישית לאיכא ח' ימים מכ"ג עד ר"ח כסליו ואנסי נרבוע"ח גורסין גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית כיצד הגשמים התחילו בחמנע היום וירדו ז' ימים רצופים (ז) מ"כ ירדו עד מתי יום של ר"ח מעת לעת:

לחזלי

יהיו כמותך. בתורה ולעושר וכבוד[ז]: יורה. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש (דברים יא): יורה. רביעה ראשונה היורדת כמרחשון כדלקמן, למה נקרא יורה שמורה להן להטיח גגותיהן בטיח של טיט שלא יטפו גשמים בבית: ולהכנים פירותיהן. שהגיעו בשדות לייבשן עד עכשיו: כל צרכיהן. שאר דברים הצריכים לימות הגשמים: שיורד בנחת. והכי משמע יורה כמלא שמורה לתלמידיו בנחת דכתיב (קהלת ט) דברי חכמים בנחת נשמעים, אי נמי לשון חץ יורה ההולך ביושר ואינו נוטה לכאן ולכאן, לשון אחר שמתכוין לארץ ואינו יורד בזעף, בספרי[ב]: תלמיד רוה. כשאתה מרוה תלמי תריסה של ארץ ישראל[ג]: נחת הוא לגדודיה. בני אדם, היינו פשט המקרא, ולקמיה[ד] דריש שאפי' גייסות פוסקות בו: ה"ג או אינו אלא ששופך את הזרעים. כלומר דעד השתא אמרינן יורה לברכה, או אינו אלא יורה לשון קללה כמו ירה יריה (שמות יט) שאובר הכל, או לשון חץ היורה, והכי משמע קרא והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו'[ה] ואם לאו ונתתי מטר ארצכם יורה לרעה, אלמא דעלמא הוא, ואורחא דכרייתא למתני כי האי גוונא: משיר פירותיהן. שעודן בתלין, כגון מתרוגים או רמונים או סופי תמרים[ו], ולא גרסינן שוטף את הגרנות דגרנות דמרחשון ליכא (ג): מה מלקוש לברכה. שא"א לדורשו לשבר גרנות[ז] ולהשיר פירות שאינם מצויים בתוך הפרק, ואי אתה יכול לדורשו אלא לטובה שיורד על המילות ועל הקשין וממלא את התבואה בקשיה: הדר אמר למאי מלקוש קלה הוא, והכי משמע שאל וקשה, כלומר מל את הבתים והאילנות שמפילן ומשברן, וקשה לתבואה: שמעלה עקאים. וברכה דקרא למילוי מים בורות שיחין ומערות, גימגוס: שמפיל את הבתים. ומשמעו כדלקמן שאל קשיותן של ישראל, אי נמי שאל דבר הקשה תותך ומשבר את הבתים, כלומר אין זו תקלת גרסינן אמר רב חסדא הלכה כר' יהודה דאמר בכירה בז' במרחשון, ואז מתחילין לשאול כדלקמן (דף י.): **ראשונה לשאול. מכאן ואילך ותן טל ומטר: שלישית להתענות.** שאם לא ירדו גשמים עד זמן רביעה שלישית אפי' פעם אחת מתעניין היחידים שני וחמישי ושני:

העולר

יהיו כמותך אף אתה במה אברכך אם בתורה הרי[ח] תורה אם בעושר הרי עושר אם בבנים הרי בנים אלא יהי רצון[ט] שיהו צאצאי מעיך כמותך: ג' ת"ר[א] יורה שמורה את הבריות להטיח גגותיהן ולהכנים את פירותיהן ולעשות כל צרכיהן (ג) דבר אחר שמרוה את הארץ ומשקה[י] עד תהום שנאמר ב) תלמיה רוה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך דבר אחר יורה שיורד בנחת ואינו יורד בזעף או אינו יורה אלא שמשיר את הפירות ומשטיף את הזרעים ומשטיף את האילנות ת"ל[א] מלקוש מה מלקוש לברכה אף יורה לברכה או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות ומעלה את הסקאין ת"ל יורה מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה ויורה גופיה מנלן דכתיב ג) ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון: ת"ר[ג] יורה במרחשון ומלקוש בניסן אתה אומר יורה במרחשון ומלקוש בניסן או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר ת"ל[א] בעתו ג) מלקוש אמר רב נהילאי בר אידי אמר שמואל דבר שמל קשיותיהן של ישראל דבי ר' ישמעאל תנא דבר שממלא תבואה בקשיה במתניתא תנא דבר שיורד על המלילות ועל הקשין. ת"ר יורה במרחשון ומלקוש בניסן אתה אומר יורה במרחשון או אינו אלא בחדש כסליו ת"ל[א] בעתו יורה ומלקוש מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו (כיון שיצא ניסן וירדו גשמים אינו סימן ברכה[ג]) תניא אידך יורה במרחשון ומלקוש בניסן דברי ר"מ וחכמים אומרים יורה בכסליו[ד] מאן חכמים אמר רב חסדא ר' יוסי היא דתניא[ה] איזו היא רביעה ראשונה[ו] הבכירה בשלשה במרחשון בינונית בשבעה בו אפילה בשבעה עשר בו דברי ר"מ ר' יהודה אומר בשבעה ובי"ז ובעשרים ושלשה א"ר יוסי אומר בי"ז ובעשרים ושלשה ובראש חדש כסליו וכן היה ר' יוסי אומר אין היחידים מתענין עד שיגיע ראש חדש כסליו אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי[ז] אמימר מתני להא דרב חסדא בהא לישנא[ח] בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו אמר רב חסדא[ט] הלכה כרבן גמליאל כמאן[י] אזלא הא דתניא ר"ש בן גמליאל אומר גשמים שירדו שבעה ימים זה אחר זה אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה[יא] ושלישית כמאן כר' יוסי אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי. בשלמא רביעה ראשונה לשאול שלישית להתענות שניה למאי אמר ר' זירא[יב] לנדרים דתנן

הנודר

מקאי. מין מרדה, כדמתרגם הללא (דברים כח) סקאה, ומלקום לשון מרדה כמו והנה לקח מחר גזז המלך (עמוס ז): **את המורה לצדקה.** מלמד יורה לטובה: ה"ג או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר. שים עדין מלילות וקשין: ת"ל בעתו. יורה במרחשון ומלקוש בניסן, שכך היא העת והזמן ויפה הוא כדלקמן דזמן רביעה ראשונה במרחשון הוא. אית ספרים לכתוב בהו[כ] או אינו אלא בכסליו דזמן יורה בכסליו הוא, וכרבנן דפליגי עליה דר"מ לקמן, ת"ל בעתו יורה ומלקוש מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו, דמלקוש זהו שיורד על המלילות ועל הקשין וזהו ניסן שים בו קשין ומלילות: דבר שמל קשיותן של ישראל. שכשאינו יורד חוזרין ישראל בתשובה ומתענין ועושין לדקות: מלילות. לשבי שיבולות שאדם מולל בידו, כדכתיב (דברים כג) וקטפת מלילת בידך: וקשין. קנה: **שממלא תבואה בקשיה.** ומשלימה: (ד) **הי רביעה.** איזה זמן רביעה: **בכירה.** לשון, ולקמן מפרש למאי הלכתא ניתהו, יורה יום בו ג' זמני גשמים: **אפילה.** לחרונה, כמו כי אפילות הנה (שמות ט): ר' יהודה אומר. בכירה בז' במרחשון ובינונית בי"ז ואפילה בכ"ג, וכולהו הני תלתא יורה קרי להו: **אין היחידים מתענין בו.** לשבי שאדם מתענה, והוחיל וזמן שליטת גרסם חדם הוא אין ליחידים להתענות (ה): **יחידים.** מסידים, והכי משמע דמתני' לקמן (דף י.) הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים להתענות, שמכאן ואילך זמן רביעה אפילה לר"מ, דסתם מתני' ר"מ[ט], וה"ג אמר ר' יוסי לאין מתענין עד ר"ח כסליו דהיינו רביעה אפילה, והיינו דחכמים לאמרי יורה בכסליו: **אמר רב חסדא הלכה כר' יוסי.** ואמימר מתני להא דאמר רב חסדא הלכה כרבן גמליאל לאינו שואל עד ז' במרחשון: **ז' ימים בזה אחר זה.** שירדו גשמים עכשיו (ו)[א] ופסקו עד יום שניתי וירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהן לאמונה ושניה[כא] ושליטית: **כר' יוסי.** דלאיבעי ליה דר' יוסי הכי הוו דין רביעה לאמונה ושניה אי שליטית, דלאמונה בי"ז ושניה בכ"ג דהיינו ז' ימים עם שניה ימי רביעה, ומכ"ג עד ל' ז' ימים בלא יום רביעה אמונה, דלכולהו תנאי לא הוי הכי, דלר"מ דאמר לאמונה בג' ושניה בז' ליכא דין זו לזו אלא מרביעה ימים, ודין שניה לשליטית יש י' ימים, ולר' יהודה דין לאמונה לשניה י' ימים, אבל דין שניה לשליטית יש כ[ב] יותר[מ]: **גרסינן אמר רב חסדא הלכה כר' יהודה דאמר בכירה בז' במרחשון, ואז מתחילין לשאול כדלקמן (דף י.): ראשונה לשאול. מכאן ואילך ותן טל ומטר: שלישית להתענות. שאם לא ירדו גשמים עד זמן רביעה שליטית אפי' פעם אחת מתעניין היחידים שני וחמישי ושני:**

העולר

תשיב הארץ נמוגה ולחה, שהיתה יבשה קודם המטר. צמחה תברך, ואח"כ תברך צמחה ותבא התבואה לברכה והצלחה. [רד"ק, תהלים סה יא] **ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם.** כנגד מה שאמר תקעו שופר בציון. [רד"ק, יואל ב כג] **כי נתן לכם את המורה לצדקה.** כי נתן לכם לצדקה שעשה עמכם בעברו על פשעכם ופקד אתכם במטר. [רד"ק, יואל ב כג]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [כ"מ קו.], ב) ספרי עקב פיסקא מב, ג) [לעיל ה.] ספרי שם, ד) [עירובין פג. וכ"ג], ה) גדרים סג. [ע"ז תוספתא פ"ו], ו) לקמן דף י. [וכ"ג], ז) [גדרים סג. ע"ז תוספתא פ"ו], ח) דף ח:, ט) דברים יא יג. ועי' מהרש"א ובילקו"מ, י) עיין פסחים ו: וברש"י שם, כ) סנהדרין פו., ל) לקמן י ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אם במורה הרי יש לך תורה ואם לגדולה הרי יש לך גדולה ואם לכבוד הרי יש לך כבוד ואם בעושר הרי יש לך עושר אם בבנים הרי יש לך בנים אלא יהי רצון שיהו כל מעשי מעיך: (ב) שם ולעשות כל צרכיהן ד"א יורה שיורד בנחת ומינו יורד בזעף ד"א שמרוה את הארץ כו' ומשקה את תברך או מינו יורה כו' את הזרעים ומשבר את הגרנות ת"ל יורה ומלקוש חסר מלקוש לברכה: (ג) רש"י ד"ה משיר כו' דגרנות בתרחשון ליכא וברכה דקרא למילוי מים בורות שיחין ומערות גימגו"ם הס"ד ותמ"ל מה"ד יורה ומלקוש אם מלקוש לטובה יורה נמי לטובה לישנא אחרינא מה מלקוש לברכה אע"פ כו' התבואה בקשיה ומה"ד הדר אמר וכו' וקשה לתבואה שמעלה עקאים הס"ד ותמ"ל מה"ד שמפיל את כו' ומשבר את הבתים ואילנות ואין זו תקלת כו' כל"ל ותיבת כלומר נמחק: (ד) ד"ה הי רביעה כו' ל"ל איזוהי רביעה: (ה) ד"ה אין היחידים כו' אין ליחידים להתענות אלא משלישית ואילך והכי אמרינן במתני' לקמן וכו' דאמרי יורה בכסליו הס"ד ותמ"ל מה"ד ותמימר מתי להא דאמר כו' כל"ל ותיבת אמר רב מסדא הלכה כר' יוסי נמחק: (ו) ד"ה ז' ימים כו' שירדו הגשמים עכשיו ולא פסקו עד: (ז) תוס' ד"ה גשמים כו' ז' ימים לטופים אח"כ ירדו עד מ"י יום (מכאן לא תמצא[ס]):

הגהות וציונים

מ] בכת"י נוסף **אותה** עד **התהום: נ]** בכת"י נוסף **מאי** מלקוש אמר וכו', וכ"ה ישר (דק"ס): **ג]** רש"א מ"ז ועי' בילקוט ולעיל גבי או אינו אלא מלקוש באייר ת"ל בעתו שייך למיתני בתר הכי כיון שיצא ניסן כו' (גליון) ואכן בכת"י ליתא (ועי' גנזי יוסף): **ד]** בכת"י דתניא **מאימתי זמנה של רביעה** הבכירה וכו', ותיבת "ראשונה" ליתא (וכ"ה בנדרים), והיא הנוסחא הנכונה דהא מפרש נמי כל הג' זמנים (דק"ס), ועי' לקמן יט ע"א (וברש"ש): **ה]** רש"י מגיה (כאן ולהלן, עי' ד"ה נראה לרבי) הלכה כר' **יהודה**, ונראה טעמו מדקאמר אמימר מתני "בהא לישנא" משמע שאינו חולק על עיקר הדין וסובר דר"ג היינו דר' יהודה דאמר בכירה בז' במרחשון (דק"ס, חזו"א או"ח יח, יא ע"ש ובקרן אורה ומרומי שדה) וכ"ה בקצת כת"י (ועי' לח"מ תעניות פ"ג ה"י): **ו]** בכת"י (וכ"ה בקצת דפו"י) נוסף ראשונה ושניה **או שניה** ושלישית, וכ"ה גירסת רש"י (עי' ד"ה כר' יוסי, דק"ס), ועי' תוס' (ועי' גבורת ארי): **ז]** עי' הגהת הב"ח שמוסיף בגמ' "ואם לכבוד וכו'" וכ"ה בכת"י וע"י וכך גורס רש"י, ועי' מהרש"א בח"א סוף עמוד הקודם: **ח]** תיבת "ישראל" מיותר וליתא בדפו"ר (ואיני יודע למה הוסיפוהו בשאר דפוסים, דק"ס): **ט]** יש שהגיהו שא"א לדורשו **לשטוף זרעים** ולהשיר וכו', ויפה הגיהו דאדרבה בניסן זמן מלקוש שעת גרנות היא (דק"ס), ועי' דבור הקודם (ועי' תוס' ובילקו"מ): **י]** צ"ל תקלת **שטיפת זרעים** (עי' אות הקודם, דק"ס): **כ]** בכת"י אינם ב' ברייתות (כבגמ' לפנינו) אלא ברייתא אחת בלבד בב' גירסאות דיש גורסים "או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר" (וכהברייתא הא' בגמ' שלפנינו) ויש גורסים "או אינו אלא יורה בכסליו" (כנוסח ברייתא ב' בגמ' שלפנינו) וכמבואר ברש"י, וגי' הדפוס אינה נוחה כלל דכיון דכבר אמר ת"ל בעתו פשוט דאינה גם בכסליו (דק"ס עי"ש): **ל]** בדפו"ר נוסף **או שניה** ושלישית (ובשאר דפוסים הגיהו ע"פ הגמ' ושבשו, דק"ס), עי' אות ו: **מ]** ס"א יש ז' **ימים** (גליון) ועיין מראה כהן (בילקו"מ): **נ]** נדצ"ל עד שתרד רביעה **שניה. דראשונה** אינה וכו' (ועי' רש"י בלשון ראשון): **ס]** תיבות אלו ליתא בהג' הב"ח דפו"י והוסיפוהו בדפו"ח בשגגה וכן שגו במקום ציון האות בתוס' שציינוהו לעיל ובמהדורתינו העברנו האות למקומו הנכון ותיבות אלו נמחקות:

עין משפט נר מצוה

יג א מיי' פ"י מהלכות מלכים הל' יא ופ"ל מהלכות מתנות עניים הלכה יא סמג לאוין רמב טוש"ע י"ד סי' רכ סעיף יח: יד ב מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טוש"ע ח"מ סי' קיז סעיף ג:

גליון הש"ס

גמ' לנדרים דתנן. תמוה לי אמאי לא נקט נמי לסכירות בתים דקתני ברישא דמתני' שם המסכיר בית לחבירו עד הגשמים עד שתרד רביעה שניה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה שבעה ימים וכו' שירדו גשמים עכשיו ופסקו. כ"כ ולא פסקו: **בן** ד"ה כר' יוסי וכו' אבל בין שניה לשלישית יש יותר. ל"ל מין יותר:

תורה אור השלם

א) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: [דברים יא, יד]

ב) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ: [תהלים סה, יא]

ג) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּיי אֱלֹהֵיכֶם כִּי נָתַן לָכֶם אֶת הַמּוֹרֶה לִצְדָקָה וַיּוֹרֶד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ בָּרִאשׁוֹן: [יואל ב, כג]

רבינו גרשום

שאינה יורדת: **כמאן** כר' יוסי דאמר ראשונה בי"ז ושניה בכ"ג הרי ראשונה ושניה בז' ימים: **עד שתרד רביעה**[כ] ראשונה אינה חשובה כלום:

משנת ראשונים

אף אתה במה אברכך. הכתוב אומר כי האדם עץ השדה. ולכן נתלה אבשלום באילן. וחכמי ישראל היו מדמין גם כן לחכמים השלימים באילנות, וכמו שבא במסכת תעניות כשהיו מברכין לחכמים היו ממשילין אותם באילן. **[דרשות ר"י אבן שועיב, פרשת בהר ובחקותי]**

תלמיה רוה נחת גדודה שתרוה במטר תלמי הארץ והם גבשושיות הארץ. נחת גדודיה, והורד המטר בגדודי הארץ, והם העמקים שבין תלם לתלם, והיא חפירת המחרשה. **[רד"ק, תהלים סה יא]**

ברביבים תמוגגנה צמחה תברך. במטר הגדול

אוצר החכמה

דאזלי אתיגרא. פי׳ שהולכים בתקלות ונפגעים עליהם ואמר דתרגומא מחזיק בפלך לכתיב [ס] גבי יואב היי בתחיגרא:

בשבילי הרשות. פי׳ בדרך שעוברי דרך השדות והכרמים:

עד שתרד רביעה שניה. מכאן ואילך מזקי להו:

עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש בגמרא שמינית וכו׳ וס״ל כמ״ד ספיחי זרעים מותרים ולר׳ עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא יזרע ולא יחסוף [ע] כדמפרש במסכת פסחים פרק מקוס שנהגו (דף נג:) ל״ל דמוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו׳ בספיחי חילנות ולאו דוקא תבואה קאמר אלא כגון תבואת הכרס [פ] דהיינו חילנות אבל ספיחי זרעים אסורים:

לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. לומר שירדו גשמים קודם ק״ס של ערבית אבל קודם של שחרית יש בהם משום ועל כרחך לא אמרן אלא בשלמא בר רב ימחק

איבא דאמרי לא ביירי תרביצי. שאין הגנות ליקים מזרעים: וכל

[ע] א הנודר עד הגשמים (ע) משירדו [פ] גשמים עד שתרד רביעה שניה רב זביד אמר לזיתים דתנן [ג] ב מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה משילכו הנמושות בפרט ובעוללות משילכו עניים בכרם ויבואו בזיתים משתרד רביעה שניה מאי נמושות אמר ר׳ יוחנן סבי דאזלי אתיגרא [ד] ר״ל אמר לקוטי בתר לקוטי רב פפא אמר כדי להלך בשבילי הרשות דאמר מר [ג] מהלכין כל אדם בשבילי הרשות עד שתרד רביעה שניה רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית [ד] דתנן עד מתי [ג] נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית עד שתרד רביעה שניה מאי טעמא דכתיב [א] ולבהמתך ולחיה אשר בארצך [ה] כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך בבית כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית. אמר רבי אבהו מאי לשון רביעה דבר שרובע את הקרקע כדרב יהודה דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא שנאמר [ב] כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ואמר רבי אבהו רביעה ראשונה כדי שתרד [ד] בקרקע טפח שניה כדי לגוף בה פי חבית אמר רב חסדא גשמים שירדו כדי לגוף בהן פי חבית אין בהן משום [ג] ועצר ואמר רב חסדא גשמים שירדו קודם ועצר אין בהן משום ועצר אמר אביי לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא אבל קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר דאמר רב יהודה בר יצחק [ו] הני ענני דצפרא לית בהו משום דכתיב [ז] מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בקר וגו׳ א״ל רב פפא לאביי והא אמרי אינשי במפתח בבי מיטרא בר חמרא מוך שקך וגני לא קשיא הא דקטיר בעיבא הא דקטיר בענני. אמר רב יהודה [פ] טבא לשתא דטבת ארמלתא איכא דאמרי דלא ביירי תרביצי ואיכא דאמרי דלא שקיל שודפנא איני והאמר רב חסדא טבא לשתא דטבת מנולתא לא קשיא הא דאתא מיטרא מעיקרא הא דלא אתא מיטרא מעיקרא ואמר רב חסדא גשמים שירדו על מקצת מדינה ועל מקצת מדינה לא ירדו אין בהן משום ועצר איני והכתיב [ה] וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו׳ [ז] ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה לא קשיא הא דאתא טובא הא דאתא כדמבעי ליה אמר רב אשי דיקא נמי דכתיב תמטר תהא מקום מטר ש״מ. א״ר אבהו [פ] [ה] מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה [ו] מאי מברך אמר רב יהודה אמר רב [ז] מודים אנחנו לך ה׳ אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ור׳ יוחנן מסיים בה הכי אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו׳ עד [א] אל יעזבונו רחמיך ה׳ אלהינו ולא עזבונו ברוך רוב ההודאות רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא אל ההודאות אמר רב פפא [ז] הלכך נימרינהו

הנודר עד הגשמים. לחמר קונס אם תהנה מדבר זה עד הגשמים: עד שתרד רביעה שניה. נגדרים הולכין אחר לשון בני אדם [ט], ואין קורין גשמים לראשונה עד שתרד שניה, שמכאן ואילך מקולקלות הדרכים ומאוסות מפני הגשמים, ל״א עד הגשמים משמע תרי דהיינו רביעה שניה: כל אדם. אפילו העשירים: פרט [ז]. לא תפחר אחריך (דברים כד) לא תטול תפארתו ממנו [י]: משילכו הנמושות. כגון, דמכאן ואילך נתייאשו שאר העניים [כ], לפי שיודעין אם נשאר לקט שכחה ופאה נמושות נטלוס: נמושות. לשון ממשם [ל]: משילכו עניים בכרם ויבואו. כלומר שלקטו וחזרו ונמו פעם שניה, והשתא מסתי דעתייהו עניים: משתרד רביעה שניה. דעד ההיא שעתא לקטו הכל: דאזלי אתיגרא. הולכין בנחת ומעייני טפי, מחזיק בפלך (שמואל ב ג) מתרגמת מתיגרא: לקוטי בתר לקוטי. עני מוליך בנו אחריו, שמכאן ואילך פוסקין שאר עניים מלקוט: ה״ג רב פפא אמר לשבילי הרשות. כלומר שיש רשות מג״ד לעוברי דרכים לקצר שבילין ואילך בשדות: עד שתרד רביעה שניה. ומכאן ואילך גדלה התבואה וקשה לה ליתם הרגל, דאמר מר בפרק מרובה [מ] בתענית יהושע שהתנה יהושע מהלכין בשבילי הרשות וכו׳: בתבן וקש של שביעית. ספיחים שגדלו בשביעית דיש בהן איסור שביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנכנסה: כלה לחיה מן השדה. לשון זכר כמו (בראשית יח) עשו כלה, כלומר כלה האוכל: כלה לבהמתך. כמו כלה בחימה כלה ותיניתו (תהלים נט), ומשירדה רביעה שניה מכאן ואילך אין לך בשדות, שהגשמים עושין אותן זבל: והולידה. כאדם שמוליד: גשמים ברביעה ראשונה. אם בחין כל כך שיעשב הקרקע (ג) יפין הן, ואין צריך להתענות: לגוף בה פי חבית. שעותת מן המים עד שנעשה תיאום כל כך שיכול לעשות מגופת חבית גלה תוספת מים: אין בהם משום ועצר. אין זו קללה של ועצר את השמים: קודם ועצר. קודם זמן ק״ס דכתיב ביה ועצר את השמים, מע״פ שלא יהיה רוב גשמים: אבל ירדו קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר. הואיל ולא ירדו ביום, ואין יפין לעולס: לית בהו משתא. ואין שנתן מתברכת: וחסדכם כענן בקר. שאין בו ממש: מיטרא במיפתח בבי. אס יורדין בנקר כשפותחין הפתחים יקפל החמר שמוכר תבואה את שקו ליכנס ליתן, מפני שהשנה מתברכת ויהיה שובע בעולס ולא [ע] ישתכר במכירת תבואתו, ולמה יפין הן: דקטיר בעיבא. אס נתקשרו שאין בענינים עדיין ולא קלושים אין בהס משום ועצר: דקטיר בענני. שהיא קלושה מעב אין בו ממש: טבא לשתא. אשריה, כלומר טובה יס לשנה דטבת ארמלתא, שאין גשמים יורדין בה להרגיע את הארץ: איכא דאמרי דלא ביירי תרביצי. לותן מקומות שמרגילין בהן תורה אין בורות, מפני שהדרכים יפין הן והולכין התלמידים ממקום למקום ללמוד תורה. ל״א לא ביירי תרביצי גנות שאין גדילין על רוב מים כגון כרשינין: לא שקיל שודפנא. אין השדפון נאחז ומתדבק בתבואה: מנולתא. שהדרכים מנולים בטיט מפני הגשמים: הא דאתא מיטרא מעיקרא. שירדו הגשמים מע״פ שלא ירדו בתחלתן: דלא אתא מיטרא מעיקרא. בטבת לשתא דטבת זמנן במרחשון וירדו אף בטבת רעים הן, שכבר די לעולס בגשמים של מרחשון: דלא אתא מיטרא מעיקרא. בטבת לשתא דטבת מנולתא. לשון אחר הא דאתא מיטרא מעיקרא טבא לשתא דטבת מנולתא: אין בהם משום ועצר. לותן אחר שלא ירדו להן גשמים מוכרין לאחרים: ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה. לותן שירדו ולותן שלא ירדו, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתס: הא דאיכא מיטרא טובא. יותר מדאי שתיהן לקללה: כדמבעי ליה. אין בהן משום ועצר, שקלת מדינה מספק לקלת מדינה: תמטר תהא מקום מטר. כלומר יותר מדאי: מאימתי מברכין על הגשמים. בפרק הרואה (ברכות דף נד.) אמרינן על הגשמים אומר הטוב והמטיב, והתס (דף נט:) פרכינן הך [פ] ברכה תתקון לה רבנן, [ה] ומסיק לה הא דאמר מיחזא והא דשמע משמע: חתן לקראת כלה. שירדו כל כך שכשהטפה נופלת יולמה לאחרת ובולטת כנגדה, מפי מורי. ל״א שהשווקין מקלחין מים, שוק מקלח וזה מקלח כנגדו: רוב ההודאות. כלומר רוב ההודאות שאדם מתה קורא להקב״ה ולא כל ההודאות, והכי משמע ברוך אתה ברוב ההודאות ולא בכל, אלא כך אומס ב״י אל״ה על כל ההודאות דמשמע כל ההודאות: למימרינהו

עין משפט נר מצוה

טז א מיי׳ פ״י מהלכות נדרים הלכה יא סמג לאוין רמב טוש״ע י״ד סימן רכ סעיף יח:

טז ב מיי׳ פ״ה מהלכות מתנות עניים הלכה יא:

יז ג מיי׳ פ״ה מהלכות מקוואות הלכה ד טור ח״מ סי׳ רעד:

יח ד מיי׳ פ״ז מהלכות שמטה ויובל הל׳ ו סמג עשין קמח:

יט ה מיי׳ פ״י מהלכות ברכות הלכה ו סמג עשין כו טוש״ע ח״מ סי׳ רכא סעיף ג:

כ ו ז מיי׳ שם הלכה ה טוש״ע שם סעיף ג:

רבינו חננאל

למאי הלכתא. (למאי הלכתא) נקראת שניה. ובפרק ג׳[ג] פירש כי רביעה א׳ וב׳ לשאול ג׳ להתענות וכן הלכתא. **וא״ר זירא שניה לנודר** דתניא הנודר עד הגשמים עד שתרד רביעה שניה רב זביד אמר לזיתים דתניא מאימתי כל אדם מותרין בלקט שכחה ופאה משילכו הנמושות בפרט ובעוללות משילכו עניים בכרם ויבאו. בזיתים עד שתרד רביעה שניה. **סבי דאזלו אתגרא.** זקנים המהלכים במשענת בנחיבי בני רה״ר. **מאי לשון רביעה** שרובע לקרקע כדרב יהודה דאמר מטרא בעלה דארעא היא שנאמר והולידה והצמיחה. רביעה [ראשונה] כדי שתרד בקרקע טפח. שניה כדי לגוף בה פי חבית: **אמר רב חסדא** גשמים שירדו כדי לגוף בה פי חבית אין בהם משום ועצר. וכן גשמים שירדו קודם ועצר. פי׳ קודם ק״ש שכתוב בה ועצר את השמים. **אמר אביי לא אמרן אלא** קודם קרית [פ] של ערב אבל קודם שמע דצפרא יש בהן משום ועצר כלומר המטר היורד בשחר אינו כלום ועובר הוא כדכתיב חסדכם כענן בקר והני מילי במטר דקטיר בעננא. והוא שעמד והולך. אבל אם נתקשרו שמים בעבים בבקר אינו פוסק אותו היום מטר וזהו האמור בר חמרא מוך שקיך וגני. הצע השק שלך ושכב שאין לך היום הליכה. **וטוביא דשתא דטבת** ארמלתא דלא ביירא תרביצי. כגון הא דגרסי׳ (ב״ב ז.) חד מטיא תרביצא וחד מטיא אספלידא. וי״א דלא ביירי תרביצי ביירי מלשון בורה כדכתיב[ק] והאדמה לא תשם ומתרגמינן וארעא לא תבור כלומר שהשקה ונשאר בה לחלוחית עדיין (משתיב) חורשין אותה וזורעין אותה היינו דלא ביירי תרביצי. פי׳ טבת ארמלתא שלא ירדו גשמים בטבת שהגשמים הם בעל לארץ שנאמר והולידה והצמיחה (הן) [אין] מניחין פ) האכסדרא בורא (שדה) בור שוכנין

חשק שלמה על רבינו חננאל

פ) זהו פי׳ ג׳ ומ״ש למעלה כגון הא דגרסי׳ כו׳ עד מספלידא שייך לכאן.

מסורת הש״ס עם הוספות

ע) נדרים דף סג: שביעית פ״ט מ״ז, פ) פאה פ״ח מ״ח ג״מ כה:, ג) ב״ק פא., ד) [שביעית פ״ט מ״ז], ה) [פסחים נג: ולה נה:] תו״כ בהר פרשתא א פ״א, ו) ברכות נט. ע״ש, ז) [לקמן כ.], מ) ברכות נט: וע״ש, ע) נדרים ל:, י) חולין קלא:, כ) ב״מ כא:, ל) דברים כח כט, מ) [ב״ק דף פא.], נ) [סם נברכות פרש״י נט״ע ע״ש], ס) [שמואל ב ג], ע) ויקרא כה כ, פ) דברים כב ט, צ) לקמן יט., ק) בראשית מז יט.

הנהות הב״ח

(ע) גמ׳ הנודר עד הגשמים עד שיהו גשמים עד שתרד: (ג) רש״י ד״ה גשמים שניתם הקרקע בעומק טפח יפין הן:

גליון הש״ס

רש״י ד״ה מאימתי מברכים כו׳ ומשנינן לה הא דחזי מחזי. ק״ל הא לחינן שם הן תירוצא ומסקינן תילי ותילי דמחזי כמן דתמר טובא וכו׳ ול״ע:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ כהמון גליו כו׳ עד. נ״ב ויתליכו את שמך מלכנו כ״ה גירסת הרי״ף וס״פ:

ליקוטי רש״י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) וְלִבְהֶמְתֶּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל:
[ויקרא כה, ז]

ב) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל:
[ישעיה נה, י]

ג) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם:
[דברים יא, יז]

ד) מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ אֶפְרַיִם מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ יְהוּדָה וְחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ:
[הושע ו, ד]

ה) וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ:
[עמוס ד, ז]

הגהות וציונים

רבינו גרשום

מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה של בעה״ב המוציא [ק] לקט שכחה ופאה יכול ליקח. **משילכו הנמושות** שכבר הסיחו עניים מדעתן. **אתיגדא** בטורח שכבר לא השאירו כלום: **שבילי הרשות** דרכים שהם ברשות היחיד בשדות [פ] **ברביעה שניה** כבר כלה לחיה: **שניה** אין צריך אלא כדי שיכול ללוש מהן עפר לגוף פי החבית. **אין בהן משום ועצר.** כלומר דיש בהן משום ברכה. **קודם ועצר** דק״ש. **מוך קפל ודמוך** כלומר שכל היום יורד מטר: **עיבא** עבים עבות הן של ברכה ובהכי אמרו מוך שקך וגני: **ענני** קטנים. **ארמלתא** שאין יורד גשמים. **לא ביירי תרביצי** אין חריבין בתי מדרשות שיכולין תלמידים לבוא שאין מעכבין להן גשמים ובטבת יש להם פנאי יותר מכל ימות השנה ע״א שאין מפסידין הגנות: **דאתא מיטרא מעיקרא.** קודם טבת ובטבת (נמי אתי טוביה אי ומוקפין) הוי ארמלתא: **הא דאתא טובא** אין בהן משום ועצר דברכה הוי. **דאתא כדבעי** כלומר זעיר הוי קללה דיקא נמי דקרא בזעיר מיטרא כתיב: **תמטר תהא מקום מטר** כל דהו: **משיצא חתן לקראת כלה.** משיצאו

חשק שלמה על רבינו גרשום

פ) נרמה לי״ל עד ממי נהנין וכו׳ עד שתרד רביעה שניה שפי׳ כגר כלה למיה. ג) ל״ל ומ״ש אמר רב שתיהן לפורענות.

הגהות וציונים

[ע] [צ״ל **עד שיהו** כך איתא במשנה נדרים סב ע״ב ועי׳ במשנה ז פ״ט דשביעית] (גליון), ועיין גבורת ארי׳: [ג] [הערוך בערך גד ובערך נמש גרס **אתיגדא** ע״ש שמביא ראיה מתרגום] (גליון): [ד] [במשנה דשביעית איתא **מאימתי** כו׳ **משתרד** רביעה כו׳ עי׳ ר״ש שם ובברא״ש כתב דשניהם אמת] (גליון): [ז] בכת״י כדי **שתכנס**, ולשון ישר הוא (דק״ס): [ס] בכת״י אמר רב **חסדא**, ובזה מדוייק יותר הא דאמר להלן איני והא״ר חסדא (דק״ס): [ו] [גי׳ ר״ף **אר״י** מודים וגי׳ רא״ש **א״ר הונא**] (גליון): [ז] [צ״ל **פאה** ר״ל בזית עי׳ חולין קלא ע״ב] (גליון), ועיין רש״ש: [ח] צ״ל **אהך**, כלומר דהכא אמרינן מודים וכו׳ (מראה אש): [ט] בכת״י קרית **שמע**: [י] נדצ״ל **המוצא**:

הַנּוֹדֵר[א] - שאסר על עצמו בנדר איזו הנאה, ואמר שאוסר על עצמו הנאה זו **עַד הַגְּשָׁמִים**, או שאמר שאוסר על עצמו **(משירדו) [עַד שֶׁיְּהוּ]** **גְּשָׁמִים**, הרי זה אסור בכך **עַד שֶׁתֵּרֵד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** של גשמים[ג]. מפני שבנדרים הולכים אחר לשון בני אדם[ד], ובפי בני האדם נקרא 'זמן הגשמים' רק משתרד רביעה שניה, כיון שמכאן ואילך הדרכים מקולקלות ומאוסות מפני הגשמים[ה]. ולכן צריכים אנו לדעת מתי זמן רביעה שניה כדי ללמוד עד מתי נקרא זמן גשמים לענין נדרים.

תירוץ שני מדוע נצרכים אנו לדעת מתי היא רביעה שניה: 18/06/2018אחח
רַב זְבִיד אָמַר, הדבר נצרך כדי לדעת מתי הוא זמן ההיתר **לְזֵיתִים** של מתנות עניים[ו], שיהיו הזיתים מותרים לכל אדם[ז], **דְּתָנַן** - שכך שנינו במשנה (פאה פ"ח מ"ח) **מֵאֵימָתַי כָּל אָדָם**, אפילו העשירים, **מוּתָּרִין בְּלֶקֶט בְּשִׁכְחָה וּבְפֵאָה** שבתבואה[ח], כלומר, מתי הוא הזמן שודאי לא יבואו יותר העניים ליטול מהם, **מְשֶׁיְּלָקְטוּ** וילקטו, אותם עניים **הַנִּקְרָאִים 'נְמוּשׁוֹת'** וכפי שתפרש הגמרא מיד, מכאן ואילך מתייאשים שאר העניים מהם, לפי שיודעים הם שאם נשאר מהם בשדה, ודאי נטלום אותם 'נמושות', ולכן מותר כל אדם ליטלן[ט].

ומאימתי מותרים כל אדם **בְּפֶרֶט וּבְעוֹלְלוֹת** שבכרם[י], **מְשֶׁיְּלָקְטוּ עֲנִיִּים בַּכֶּרֶם** וילקטו, **וְיָבוֹאוּ** שוב ללקט פעם שניה[יא]. מעתה שאר העניים מסיחים דעתם ושוב לא יבואו ליטול מהם.

ומאימתי מותרים כל אדם **בְּזֵיתִים** של מתנות עניים[יב], **מְשֶׁתֵּרֵד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** של גשמים, שעד אז ודאי לקטו כל העניים ושוב לא יבואו ללקט[יג].

הגמרא מבררת, **מַאי** - מה פירוש המילה **'נְמוּשׁוֹת'**, שכתב התנא. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, 'נמושות' אלו הם **סָבֵי דְּאָזְלֵי אַתִּיגְרָא** - עניים זקנים ההולכים על משענתם, מכיון שהם הולכים בנחת, מעיינים הם היטב ורואים כל שבולת ושבולת, ולכן אחרי הליכתם בשדה, לא יבואו יותר עניים, ולפיכך מותר הלקט לכלי[יד].

רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר, 'נמושות' אלו הם **לְקוּטֵי בָּתַר לְקוּטֵי** - לוקטים אחר לוקטים, שכאשר העני הולך ולוקט, ומוליך את בנו ללקט אחריו, מכאן ואילך מפסיקים שאר העניים מללקט[טו].

א. **נדר** בתורה (במדבר ל ג) 'איש כי ידר נדר לה' או השבע שבעה לאסור אסר על נפשו לא יחל דברו ככל היצא מפיו יעשה'. כלומר, אם אמר דבר בלשון נדר, בכחו להחיל איסור נדר על עצמו או על חפציו, ואסור הוא לעבור על נדרו.

ב. **כך** הלשון במשנה בנדרים (סג:), וכך הגיה בהגהות הב"ח (אות ח) ובדקדוקי סופרים. ובמשנה בשביעית (פ"ט מ"ז) שם גם נזכרה הלכה זו של הנודר עד הגשמים, לא נאמרה בה תוספת זו כלל. וראה בילקוט ביאורים, בביאור הגירסא שלפנינו.

ג. **המשך** המשנה בנדרים (סס) 'רבן שמעון בן גמליאל אומר עד שיגיע זמנה של רביעה', כלומר, אין צריך שירדו הגשמים בפועל, אלא די בכך שהגיע זמן הגשמים. וכתב המאירי (נדרים סג: ד"ה ממתי) שלפי תנא קמא, צריך שירדו גשמי רביעה שניה בפועל, וגם שירדו רק מזמן רביעה שניה, אך אם לא הגיע זמן זה, אפילו אם ירדו גשמים רבים, או אם רק הגיע זמן רביעה שניה אך לא ירדו גשמים, לא הותר נדרו. וכתב בגבורות ארי (נע"מ ד"ה נדרים) שדבר זה מוכרח, כי אם נאמר שלפי תנא קמא אינו מותר אלא באופן שירדו בפועל, לא מובן מה תירץ רבי זירא 'לנדרים', הרי לתנא קמא הדבר אינו תלוי בזמן הרביעה, אלא בירידת הגשמים ממש, ואם כן שוב יקשה למה נצרכים אנו לידע מתי זמן רביעה שניה. אלא ודאי שגם לתנא קמא תלוי הדבר בזמן הרביעה וגם בירידת הגשמים. אולם נסתפק בגבורות ארי, שמא לתנא קמא די באחד מהם, או בירידה ממש או בהגיע זמנה, ואילו לרבן שמעון החולק צריך רק שיגיע זמנה. ולכן מובן שגם לתנא קמא צריך לדעת מתי זמנה. אך הרש"ש (נע"מ ד"ה ממר) כתב שאין כל הכרח, ואפשר לפרש שלפי תנא קמא הדבר תלוי רק בירידת גשמי רביעה שניה, ומכל מקום צריך לידע אימתי הוא זמן רביעה שניה, כגון אם ירדו גשמים ז' ימים בזה אחר זה, שנדע שיש למנות בהם שתי רביעות, וכדברי הברייתא לעיל. ומובן בזה למה הביאה הגמרא את הברייתא ההיא לפני דברי רבי זירא, כדי שנדע לבאר את תירוצו של רבי זירא.

ד. **וכמו** ששנינו בנדרים (ל:).

ה. **רש"י** (ד"ה עד) בפירושו הראשון. ובאופן נוסף פירש רש"י, שהטעם שלענין נדרים נקרא זמן הגשמים רק מזמן רביעה שניה הוא, מפני שלשון הנודר לא היה 'עד הגשם' אלא 'עד הגשמים' שהוא לשון רבים, משמע שנתכוין לומר עד שיהיו גשמים רבים, וכיון שמיעוט רבים שנים, לפיכך זמן הנדר עד שתרד רביעה שניה, דהיינו שירדו הגשמים פעמיים. והר"ן בנדרים (סג: ד"ה עד הגשמים) פירש, שבסתמא כוונתו לרביעה אמצעית, שאינה מקדימה כל כך כמו רביעה ראשונה, ואינה מאחרת כרביעה שלישית.

ו. **'מתנות** עניים' הן המצוות שנצטוינו בתורה שכל אחד בעת שמלקט מפירותיו או מיבול שדהו, יתן חלק לעניים. וחמש הן: א. 'לקט' אלו שיבולים הנושרים בשעת קצירה, ודווקא אם הן אחת או שתים, אבל שלש אינן לקט (ויקרא יט ט ורש"י שם). מתנה זו נוהגת רק בתבואה (חולין קלז:). ב. 'שכחה' שכאשר אוסף מן התבואה לעמרים, ושכח אלומה אחת בשדה הרי זה לא יקחנה (דברים כד יט). ומתנה זו נוהגת גם בכרם וגם בכל פירות האילן (חולין שם). ג. 'פאה' שיניח בסוף שדהו מעט מן היבול, שאותו לא יקצור אלא ישאיר עבור העניים (ויקרא שם). ואף היא נוהגת גם בכרם וגם באילנות, שכשאוסף את פירותיהם מניח מעט לעניים (חולין שם). ד. 'פרט' אלו גרגרי ענבים הנושרים בשעת בצירה (ויקרא יט י ורש"י שם). ה. 'עוללות' אלו אשכולות ענבים קטנים (ויקרא שם). שתי מתנות אלו, פרט ועוללות, נוהגות רק בכרם (חולין שם).

ז. **אותן** מתנות עניים דינן כהפקר, אך רק לעניים ולא לשאר אדם. אולם אם עבר זמן ולא לקחום העניים, הרי הם מותרים לכל אדם. במשנה דלהלן מבואר מתי זמן ההיתר של כל אחת ממתנות העניים.

בטעם ההיתר כתב רש"י (ד"ה משילכו הנמושות) שהוא משום שמהזמנים שנתבארו בברייתא ואילך העניים מתייאשים מהם. וכך מבואר בגמרא בב"מ (כא:) שהוכיחה ממשנה זו לדיני יאוש באבידה. אך הרמב"ם (מתנות עניים פ"ו ה"י) כתב שטעם ההיתר מפני שלא נאמר במתנות עניים שהמצוה 'לתת' לעניים, אלא נאמר 'תעזוב' (ויקרא יט י), דהיינו להשאיר, ויבואו העניים ויקחו, אך אם אין העניים מבקשים אותם, אינו מצווה לעזוב אותם לחיה ולעופות. ומקור דבריו מהגמרא בחולין (קלד:) שם אמר רב ששת 'לעני ולגר תעזוב אותם, ולא לעורבים ולא לעטלפים'. וראה בילקוט ביאורים מדוע צריך לשני הטעמים.

ח. **ראה** לעיל בהערה פירושם של 'לקט' 'שכחה' ו'פאה'.

ט. **יש** להקשות, הלא שנינו (ב"מ יא.) 'חצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו', ואם כן, כיון שנתייאשו מהם העניים ונעשו הפקר, אם כן ממילא זכה בהם בעל הבית ושלו הם, וכיצד מותר כל אדם ליטול את אותם מתנות עניים. תוספות רבי עקיבא איגר (פאה פ"ח מ"ח). ויש לומר שלא אמרו כן אלא בדבר שבתחלה נעשה הפקר ואחר כך בא לחצירו, אבל בדבר שהיה ברשותו קודם יאוש, אין אומרים שמשנתייאשו בעליו, יזכה בו בעל החצר ממילא. רש"ש (פאה שם).

י. **ראה** לעיל בהערה פירושם של 'פרט' ו'עוללות'.

יא. **מה** שאמרו בזה שיעור אחר ולא אמרו כמו בתבואה 'משילכו בה הנמושות', זהו מפני חביבות הענבים. ירושלמי (פאה פ"ח ה"ח). והיינו, אם נפרש ש'נמושות' אלו זקנים [כרבי יוחנן דלהלן], הטעם לזה משום שהזקנים, ענבים חביבים עליהם ובאים מיד ללקוט, ולכן אין שאר העניים מתייאשים בהליכתם. ע"פ הרא"ש (פאה פ"ח מ"ח). ואם נפרש ש'נמושות' הם אחרוני המלקטים [כריש לקיש להלן] הטעם לזה כי מפני חביבות הענבים מיד באים כל העניים ליטלן ולפיכך מתייאשים העניים האחרים עוד קודם זמן הליכת הנמושות. פני משה (על הירושלמי שם).

יב. **בגמרא** בחולין (קלח:) דרשו שגם בפירות האילן ישנם למצוות שכחה ופאה, שכן כתוב (דברים כד כ) 'כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריך', ודרשו חכמים את הלשון 'תפאר' שלא תטול תפארתו ממנו, כלומר שלא תטול כל פריו, אלא תשאיר פאה לעניים. ומהמילה 'אחריך' דרשו שגם מצוות שכחה נוהגת בזיתים ובשאר אילנות.

במשנה ראשונה (פאה פ"ח מ"ח ד"ה וכזיתים) נסתפק במה ששנינו כאן שבזיתים מותר משתרד רביעה שניה, האם זהו הזמן גם בשאר פירות האילן [מלבד כרם], או שמא בדווקא כתב התנא זיתים, מפני שזמן לקיטתם מאוחר יותר משאר אילנות.

יג. **הטעם** לשיעור זה, כי מאחר וירדו גשמים רבים, נמאסו הזיתים הנותרים, ולכן נתיאשו העניים מהם. מאירי (ד"ה כל). ולפי זה כתב המאירי (שם) שאין קרוי רביעה שניה לענין זה אלא אם ירדו גשמים ממש, ולא די בכך שהגיע זמן רביעה שניה. אולם הביא משאר ראשונים שכתבו יותר מכך, שצריך גם שירדו גשמים ממש אף ברביעה ראשונה, כיון שאין שניה אלא אחר הראשונה. אך מסיק המאירי, שמכל מקום נראה שנקרא זמן רביעה שניה אפילו אם לא ירדו בפועל, כיון שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורים.

הטעם שלא אמרו גם בזיתים ששיעורם משילכו הנמושות, מפני שבזמן מסיקת הזיתים כבר בא החורף, והקרירות מצויה, ואין יוצאים הזקנים ללקוט אלא רק הבחורים. ירושלמי (פאה פ"ח ה"ח). והיינו אם נפרש ש'נמושות' אלו זקנים [כרבי יוחנן דלהלן]. ואם נפרש ש'נמושות' הם לוקטים אחר לוקטים [כריש לקיש להלן], הטעם שאמרו בזיתים שיעור אחר, כי מאחר וזהו זמן צינה, לא יחזרו שוב הלוקטים עבור דבר מועט שנשאר. תוספות יום טוב (פאה פ"ח מ"ח).

יד. **'תיגרא'** הוא תרגום של 'פלך' והוא מַטֶּה שהזקנים נשענים עליו. רש"י (ד"ה לסבי, ובמועד ב' ג כט). והטעם שנקראו 'נמושות' הוא מלשון 'ממשש', לפי שהם הולכים וממשמשים. רש"י (ד"ה נמושות ובב"מ כא: ד"ה סבי).

ובפירוש הרא"ש (פאה פ"ח מ"ח) כתב, שמתוך שהולכים כפופים ועיניהם מסתכלות למטה, רואים כל מה שמוטל לפניהם בקרקע ואינם משאירין כלום. ובערוך (ערך נמס) פירש, כי מאחר ואין בהם כח לילך הרבה, לפיכך אותה השדה שיכנסו בה, לא יותירו אחריהם כלום. וכעין זה פירש רבינו גרשום (ד"ה תמיגדא).

טו. **רש"י** (ד"ה לקוטי). ובערוך (ערך נמס) פירש כפשוטו, שאלו עניים הבאים ללקט פעם שניה. וכן כתב הרמב"ם (מתנות עניים פ"ו ה"י). ולרש"י לא היה נראה לפרש כן מפני שהוקשה לו כי אם זה הביאור ב'נמושות', אם כן זהו אותו השיעור שנאמר בכרם 'משילכו עניים ויבאו', ומדוע לא כתב התנא את שניהם יחדיו. ולכך פירש רש"י ש'לקוטי בתר לקוטי' היינו בהליכה אחת אלא שהוא עני המוליך בנו אחריו. גבורות ארי (ד"ה לקוטי).

ולפי ריש לקיש, הטעם שנקראו 'נמושות' לפי שהם ממשמשים ובאים אלו אחר אלו. ירושלמי (פאה פ"ח ה"ח). ורש"י (ב"מ כא: ד"ה לקוטי) פירש, שהוא מלשון 'לא ימיש' (שמות יג כב) שפירושו לשון הסרה. שאותם לוקטים אחרונים 'משים' ומסירים את כל מה שנותר. אך הרמב"ם (פירוש המשניות פאה פ"ח מ"ח) כתב שגם לפי ריש לקיש 'נמושות'

ו: מאימתי פרק ראשון תענית

דאזלי אתיגרא. פי' שהולכים במקלות ונשענים עליהם ומאי דתרגומא מחזיק בפלך דכתיב [ס] גבי יואב היי בתחיגרנא:

בשבילי עד הרשות. פי' בדרך שעשוי דרך הגדות והכרמים:

עד שתרד רביעה שניה. מכאן ואילך מזקי להו:

עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש בשנה שמינית וכו' וס"ל כמ"ד ספיחי זרעים מותרים ולר' עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא נזרע ולא נאסוף [ע] כדמפרש במסכת פסחים פרק מקוש שנהגו (דף נח:) ל"ל דמוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו' בספיחי חילנות ולאו דוקא תבואה קאמר אלא כגון תבואת הכרס [פ] דהיינו חילנות אבל ספיחי זרעים אסורים:

לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. כלומר שירדו גשמים קודם ק"ס של ערבית אבל קודם של שחרית יש בהם משום ועל כלמר רב שמואל בר רב יצחק:

איבא דאמרי לא ביירי תרביצי. שאין הבעלי חיים מזרעים: וכל

טז א מיי' פ"י מהלכות גדולה הלכה יא סמג לאוין רמב עשין ע"ד סימן רכ טעיף יח:

טז ב מיי' פ"ח מהלכות מתנות עניים הלכה יג:

יז ג מיי' פ"ה מהלכות גזלה ואבדה הלכה ד טור ח"מ סי' רעד:

יח ד מיי' פ"ז מהלכות שמיטה ויובל הל' ח סמג עשין קמח:

יט ה מיי' פ"י מהלכות ברכות הלכה ו סמג עשין כו טוש"ע א"ח סי' רכ טעיף ח:

כ ו ז מיי' שם הלכה ה טוש"ע שם טעיף ג:

הגהות הגר"א

[א] גמ' כהמון גליו כו' עד. כ"ג וימליכו את שמך מלכנו כ"ה גירסת הרי"ף ום"פ:

משנת ראשונים

הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. דבא"י לא היו יורדין גשמים כ"א ג' פעמים וקורין להם רביעות.

[תוספות, נדרים סב:]

ואף על גב דאנן תנן לעיל עד שיהא הפסח אסור עד שיצא, לפי שזמן הפסח קבוע שבעה ימים, אבל זמן משך הגשמים אינו קבוע הילכך עד שיגיע, רשב"ג אומר עד שיגיע זמן של רביעה שניה ופליג את"ק דבעי יירידה. הרא"ם ז"ל. **[שיטה מקובצת, נדרים סב:]**

אמר רבי יוחנן סבי דאזלי אתיגרא, ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי. מצאתי בשם הרשב"א שטעמו מפני שהוא סבור, דר"י ור"ל לאו בדינא פליגי דבין הכי ובין הכי מותרים כל אדם לד"ה, דבהכי עניים מתייאשים, ולא איפליגו אלא בפירוש תיבת נמושות, והדין עמו דאטו באתר דליכא סבי כי הני יהיו כל אדם אסורים לעולם לדעת ר"י, אלא לר"י ה"ה בלקוטי בתר לקוטי, ולר"ל ה"ה נמי בסבי דאזלי אתיגרא.

[כסף משנה, מתנות עניים פ"א הי"א]

רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית. היו לו פירות מרובין מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא אוכלין בשעת הביעור שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד. **[רמב"ם, שמיטה ויובל פ"ז ה"ג]**

אומר ר"י הא דמשמע בכל מקום לאסור לאכול אחר הביעור היינו כשמשהה בביתו בחזקת שלו, אבל אם מפקירו ומוציאו מרשותו שיאכל כל מי שירצה הן אדם והן חיה מותר להכניסו ולאכלו אחר הביעור.

[תוספות, פסחים נב:]

משיצא חתן לקראת כלה. אע"פ שלמעלה מזה אמר מטרא בעלה דארעא והקרקע הוא הנמשל לאשה והמטר לבעל, זהו בדמיון הכללי בין המטר והארץ להוליד הצמחים, שלכך נקראת רביעה, אבל בגוף המטר עצמו בתחלת בואו קודם שיוליד בנים, יש שם בטיפות הגשם דמיון החתן והכלה על הדרך שהזכרנו, ושני ענינים הם. **[הריטב"א]** **אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו'.** משמע שהים מלא, והכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. נראה הכי פירושו, הים מלא הוא מימיו של עצמו ומכיפיה מבריך, שהרי כל כד יוצא לחוץ בכל יום על פני השדה מרחק פרסה ויותר, ולאחר שעה חוזר מעט מעט כמ' שכתוב באיוב וגו', ולשוננו רינה כהמון גליו שהלשון הומה ומדברת, גם גלי הים רוגשים בהנשאם ומכים זה על זה. **[פירושי סידור התפילה לרוקח]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) נדרים דף סב: שביעית פ"ט מ"ז, פ) פאה פ"ח מ"ל ג"מ כ:, ג) ב"ק פל"ו, ד) [שביעית פ"ט מ"ז], ה) [פסחים נג: נדה נ:] תו"כ בהר פרשתא א פ"א, ו) ברכות נט. ע"ש, ז) [לקמן כ.], ח) ברכות נט: וע"ש, ט) נדרים ל:, י) חולין קלא:, כ) ב"מ כא:, ל) דברים כח כט, מ) [נ"ק דף פל.], נ) [סם בנרכות פרש"י בע"ל ע"ש], ס) [שמואל ב ג], ע) ויקרא כה כ, פ) דברים כב ט, צ) לקמן יט., ק) בראשית מז יט.

הגהות הב"ח

(ע) גמ' הנודר עד הגשמים עד שיהו הגשמים עד שתרד:
(ג) רש"י ד"ה גשמים שנימם הקרקע בעומק טפח יפין הן:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מאימתי מברכים כו' ומשנינן לה הא דחזי מחזי. ק"ל הא למין שם הן תירוצא ומסקינן מילי ומילי דמחזי כמן למתא טובא וכו' ול"ע:

תורה אור השלם

א) וְלִבְהֶמְתֶּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל:
[ויקרא כה, ז]

ב) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל:
[ישעיה נה, י]

ג) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם:
[דברים יא, יז]

ד) מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ אֶפְרַיִם מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ יְהוּדָה וַחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ:
[הושע ו, ד]

ה) וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ:
[עמוס ד, ז]

הגהות וציונים

הנודר עד הגשמים. למאי קאמר אם לחנה מדבר זה עד הגשמים: עד שתרד רביעה שניה. בגדרים הולכין אחר לשון בני אדם [ס], ואין קורין גשמים לרטובה עד שתרד שניה, שמכאן ואילך מקולקלות הדרכים ומלוכות מפני הגשמים, ל"א עד הגשמים משמע תרי דהיינו רביעה שניה: **כל אדם.** לפילו העשירים: **פרט** [ק]. לא תפחר אחריך (דברים כד) לא תטול תפארתו ממנו [ר]: משילבו הנמושות. בגמרא, למכאן ואילך נתייאשו אחר העניים [ש], לפי שיודעין אם נאחר לקט שכחה ופאה נמושות נטלוס: נמושות. לשון ממשם [ת]: **משילבו עניים בכרם ויבאו.** כלומר שלקטו וחזרו ובאו פעם שניה, והשתא מסתי לעתייהו עניים משתרד רביעה שניה. דעד ההיא שעתא לקטו הכל: **דאזלי אתיגרא.** הולכין בנחת ומעייני טפי, מחזיק בפלך (שמואל ב ג) מתרגמינן מתיגרנא: **לקוטי בתר לקוטי.** עני מוליך בנו אחריו, שמכאן ואילך פוסקין אחר עניים מללקוטו: **ר"ג רב פפא אמר לשבילי הרשות.** כלומר אים רשות מב"ד לעוברי דרכים לקנר שדלין לילך בשדות: **עד שתרד רביעה שניה.** שמכאן ואילך גדלה התבואה וקשה לה ליצת הרגל, לאחר מר בפרק מרובה [מ] בתגאים שהתנה יהושע מהלכין בשבילי הרשות וכו': **בתבן וקש של שביעית.** ספיחים שגדלו בשביעית ליס בהן איסור שביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנגנסה: בלה לחיה מן השדה. לשון זכר כמו (בראשית יח) עשו כלה, כלומר כלה האוכל: **בלה לבהמתך.** כמו כלה בחימה כלה ותיניתו (תהלים נט), ומשירדה רביעה שניה מכאן ואילך אין תבן וקש בשדות, שהגשמים עושין אותן זבל: והולידה. כאדם שאוליד: **גשמים ברביעה ראשונה.** אם באין כל כך שנימם הקרקע (ג) יפין הן, ואין צריך להמתנות: לגוף בה פי חבית. שאותה מן המיס עד שנעשה תימום כל כך איכול לעשות מגופת חבית גדה מוסקת מיס: **אין בהם משום ועצר.** אין זו קללה אל ועצר את השמיס: **קודם ועצר.** קודם זמן ק"ס דכתיב ביה ועצר את השמיס: **אבל ירדו קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר.** הואיל ולא ירדו ביום, ואין יפין לעולס: **לית בהו משוא.** ואין שנתן מתברכת: **וחסדכם כענן בקר.** שאין בו ממש: **מיטרא במיפתח בבי.** אם יורדין בנקר כשפותחין הפתחים יקפל החמר שמוכר תבואה את שקו ליכנס ליתן, מפני שהשנה מתברכת ויהיה שובע בעולם ולא דקטיר בענגא. אם נתקשרו שמיס בענגים עבים ולא קלושים אין בהם משום ועצר: **איבא דאמרי דלא ביירי תרביצי.** אותן מקומות שמרבילין בהן תורה אין גורות, מפני שהלרכים יפין הן והולכין להרביע את הקרקע: **מנולתא.** שהלרכים מנוולים בטיט מפני הגשמים: **הא דאתא מיטרא מעיקרא.** שירדו הגשמים בזמן שמרחמין וירדו אף בטעת רעים הן, שבבר די לעולם בגשמים של מרחמין: **דלא אתא מיטרא מעיקרא.** בטעת לפתח בטעת מנוולתא. לפון אחר הא לפתח מיטרא מעיקרא בטעת דמנוולתא: **אין בהם משום ועצר.** לאותן של קלת מדינה שירדו להן גשמים מוכרין לאחריס: **ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה.** אותן שירדו ואותן שלא ירדו, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם: **הא דאיבא מיטרא טובא.** יותר מדאי שמיהן לקללה: **כדמבעי ליה.** אין בהן משום ועצר, שקלת מדינה תספק לקלת מדינה: **תמטר תהא מקום מטר.** כלומר יותר מדאי: **מאימתי מברכין על הגשמים.** בפרק הרואה (ברכות דף נד.) אחרינן על הגשמים אומר הטוב והמטיב, והתם (דף נט:) פרכינן הך [ט] ברכה דתקון להו רבנן, [י] ומשנינן להו הא דשמע משמע: **חתן לקראת כלה.** שירדו כל כך שכשהטפה נופלת יוצאה אחרת ובולטת כנגדה, מפי מורי. ל"א שהשווקין מקלחין מים, שוק מקלח וזה מקלח כנגדו: **רוב ההודאות.** כלומר רוב ההולאות אתה קורא להקב"ה ולא כל ההולאות, והכי משמע ברוב ההולאות ולא בכל, אלא כך אומס בא"י אא"ה על הרוב ההולאות דשמע למיימרינהו

רבינו גרשום מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה של בעה"ב המוציא [י] לקט שכחה ופאה יכול ליקח. **משילבו הנמושות** שכבר הסיחו עניים מדעתן. **אתיגדא** בטורח שכבר לא השאירו כלום: **שבילי הרשות** דרכים שהם ברשות היחיד בשדות [פ] **ברביעה שניה** כבר כלה לחיה: **שניה** אין צריך אלא כדי שיכול ללוש מהן עפר לגוף פי החבית. **אין בהן משום ועצר.** כלומר דיש בהן משום ברכה. **קודם ועצר** דק"ש. **עיבא** עבים עבות הן של ברכה ובהכי אמרו מוך שקך וגני: **ענני** קטנים. **ארמלתא** שאין יורד גשמים. **לא ביירי תרביצי** אין חריבין בתי מדרשות שיכולין תלמידים לבוא שאין מעכבין להן גשמים ובטבת יש להם פנאי יותר מכל ימות השנה ע"א שאין מפסידין הגנות: **דאתא מיטרא מעיקרא.** קודם טבת ובטבת (נמי אתי טוביה אי ומוקפין) הוי ארמלתא: **הא דאתא טובא** אין בהן משום ועצר דברכה הוי. **דאתא כדבעי** כלומר זעיר הוי קללה דיקא נמי דקרא בזעיר מיטרא כתיב: **תמטר תהא מקום מטר** כל דהו: **משיצא חתן לקראת כלה.** אע"פ שלמעלה מזה אמר מטרא בעלה דארעא והקרקע הוא הנמשל לאשה והמטר לבעל, זהו בדמיון הכללי בין המטר והארץ להוליד הצמחים, שלכך נקראת רביעה, אבל בגוף המטר עצמו בתחלת בואו קודם שיוליד בנים, יש שם בטיפות הגשם דמיון החתן והכלה על הדרך שהזכרנו, ושני ענינים הם. **[הריטב"א]** **אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו'.** משמע שהים מלא, והכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. נראה הכי פירושו, הים מלא הוא מימיו של עצמו ומכיפיה מבריך, שהרי כל כד יוצא לחוץ בכל יום על פני השדה מרחק פרסה ויותר, ולאחר שעה חוזר מעט מעט כמ' שכתוב באיוב וגו', ולשוננו רינה כהמון גליו שהלשון הומה ומדברת, גם גלי הים רוגשים בהנשאם ומכים זה על זה. **[פירושי סידור התפילה לרוקח]**

ולשון ישר הוא (דק"ס): **ה]** בכת"י אמר רב **חסדא**, ובזה מדוייק יותר הא דאמר להלן איני והא"ר חסדא (דק"ס): **ו]** [גי' רי"ף **אר"י** מודים וגי' רא"ש **א"ר הונא**] (גליון): **ז]** [צ"ל **פאה** ר"ל בזית עי' חולין קלא ע"ב] (גליון), ועיין רש"ש: **מ]** צ"ל **אהך**, כלומר דהכא אמרינן מודים וכו' (מראה אש): **ע]** בכת"י קרית **שמע**: **י]** נדצ"ל **המוציא**:

חשק שלמה על רבינו גרשום פ) נרמה ל"ל עד מתי נהנין וכו' עד שתרד רביעה שניה שמז כבר כלה למיה. ג) ל"ל ומ"ש אמר רב שתיהן לפורענות.

תירוץ שלישי מדוע נצרכים אנו לדעת מתי היא רביעה שניה:
רַב פָּפָּא אָמַר, הדבר נצרך, **כְּדֵי** לדעת מתי הוא זמן ההיתר **לְהַלֵּךְ בִּשְׁבִילֵי הָרְשׁוּת**, שיש רשות מבית דין לכל אדם לעבור בתוך השדות כדי לקצר את הדרך, באופן שאין בדבר נזק לתבואה הצומחת בשדות. **דְּאָמַר מַר** בברייתא (נ"ק פ.), בענין עשרה תנאים שהתנה יהושע בן נון עם ישראל משנכנסו לארץ ישראל[ט], תיקן גם שיהיו **מְהַלְּכִין כָּל אָדָם בִּשְׁבִילֵי הָרְשׁוּת** - בתוך שדות חבריהם כדי לקצר את דרכם, ולא יקפידו בעלי השדות על כך, אך זהו דווקא מהזמן שהכניסו בעלי השדות את תבואתם **עַד שֶׁתֵּרֵד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** של גשמים, כיון שבזמן זה אין הפסד לבעלי השדות, אם יעברו בני אדם דרכם, אולם מאז והלאה, הוא זמן צמיחת הזרעים, וההליכה מזיקה לתבואה[י].

תירוץ רביעי מדוע נצרכים אנו לדעת מתי היא רביעה שניה:
רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, זמנה של רביעה שניה נצרך לנו, לענין **לְבַעֵר פֵּירוֹת** שצמחו בשנה **שְׁבִיעִית**[יא], היא שנת השמיטה, שמן התורה נאסרה ההנאה מפירות אלו, בהגיע זמן הביעור של כל מין ומין, עד שיבערן מרשותו[יב], **דְּתָנַן** - ששנינו במשנה (שביעית פ"ט מ"ז), **עַד מָתַי נֶהֱנִין וְשׁוֹרְפִין** - להסיק את האש או כל הנאה אחרת[יג], **בְּתֶבֶן וּבְקַשׁ שֶׁל שְׁבִיעִית, עַד שֶׁתֵּרֵד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** של גשמים בשנה השמינית[יד]. זהו זמן הביעור של תבן וקש. ומזמן זה אסור ליהנות מהם עד שיבערם[טו].

מבררת הגמרא **מַאי טַעְמָא** - מה הטעם שאסור ליהנות מפירות שביעית, בהגיע זמן הביעור, **דִּכְתִיב** - שכתוב בתורה (ויקרא כה ז) 'וּלְבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל', ודרשו חכמים (ספרא נהר פ"ח) מפסוק זה[טז], **כָּל זְמַן שֶׁחַיָּה אוֹכֶלֶת** פירות אלו **בַּשָּׂדֶה, הַאֲכֵל** מאותו המין **לַבְּהֶמְתְּךָ** אשר איתך **בַּבַּיִת**, אבל אם **כָּלָה** [-נגמר] מאותו המין **לַחַיָּה מִן הַשָּׂדֶה** - שפירות אלו כבר אינם מצויים בשדה, אף אתה **כַּלֵּה** [-תבער] **לִבְהֶמְתְּךָ מִן הַבַּיִת**, כלומר, תבער את הנשאר ברשותך מאותו המין[יז]. ולפיכך זמן הביעור של תבן וקש, הוא משתרד רביעה שניה של גשמים, כיון שמכאן ואילך אין תבן וקש בשדות, מפני שהגשמים הופכים אותם לזבל[יח].

★

הגמרא מבארת מדוע גשם נקרא 'רביעה':
אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, מַאי - מה היא **לְשׁוֹן רְבִיעָה**, למה נקרא הגשם כן, משום שהגשם הוא **דָּבָר שֶׁרוֹבֵעַ** [-שבועל] **אֶת הַקַּרְקַע**. וכדבריו **דְּרַב יְהוּדָה, דְּאָמַר רַב יְהוּדָה, מִיטְרָא בַּעְלָה דְּאַרְעָא הוּא** - המטר הוא בעלה של הקרקע, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה נה י) 'כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם, וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב, כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ, וְנָתַן זֶרַע לַזּוֹרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל'[יט], הרי שהגשם בא על הארץ וגורם לה ללדת פרי אדמה, בדומה לבעל הבא על אשתו וגורם לה ללדת פרי בטן[כ].

★

בגמרא לעיל (ע"ח) נתבאר, שמזמן רביעה ראשונה מתחילים לשאול 'ותן טל ומטר', ואם לא ירדו גשמים כל זמן רביעה ראשונה ושניה ושלישית, מתחילים להתענות. הגמרא מביאה דבר נוסף בשם רבי אבהו בענין הרביעות:
וְאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה שיעורה, **כְּדֵי שֶׁתֵּרֵד בַּקַּרְקַע טֶפַח**, כלומר, אם ירדו גשמים בזמן רביעה ראשונה בשיעור שנמסה הקרקע בעומק טפח, די בכך, ושוב אין צריך להתענות על עצירת גשמים[כא]. ורביעה **שְׁנִיָּה** שיעורה, **כְּדֵי לָגוּף בָּהּ פִּי חָבִית**, כלומר, שתיעשה הקרקע תחוחה מן הגשם, עד שבלא מים נוספים אפשר יהיה לגבל ממנה טיט ולדבק בו את מכסה החבית[כב].

פירושו הזקנים, אלא שהושאלה כאן מילה זו ללוקטים אחרי הלוקטים, ודימו אותם לזקנים מחמת איחורם, ושאינם מוצאים אלא מועט. ובזה מיושבת דעת הרמב"ם להלכה שכתב (ממנות עמ"ש פ"ו ה"ח) 'מאימתי מותרין כל אדם בלקט, משיכנסו המלקטים שניים וילקטו אחר מלקטים הראשונים ויצאו', שנראה שפסק כדברי ריש לקיש, ואף על פי שתמיד הלכה כרבי יוחנן (רמה יבמות נו.), כיון שלדעת הרמב"ם באמת אין כאן מחלוקת להלכה, ולדעת כולם, בין אם היו בשדה 'סבי דאזלי אתיגרא' ובין אם היו בשדה 'לקוטי בתר לקוטי' בשניהם נתייאשו עניים, ורק שנחלקו רבי יוחנן וריש לקיש בפירוש המילה 'נמושות'. והעדיף הרמב"ם לנקוט את לשון ריש לקיש, מפני שזה שייך בכל מקום, אפילו במקום שאין זקנים הלוקטים. רשב"א (סו"ת, מ"ח סי' שסח).

טז. אמנם מסקנת הגמרא שם ששלמה המלך הוא שתיקן תקנה זו. ראה בענין זה בילקוט ביאורים ובביאורי רש"י.

יז. ע"פ רש"י (ד"ה רב פפא ור"ה עד), ובבבא קמא (שם ד"ה ומהלכין ור"ה עד). ולפי זה, צריך דווקא שירדו גשמים בפועל בזמן רביעה שניה, כיון שהדבר תלוי במציאות הגשמים. אך אם כן יקשה מה תירץ רב פפא, הלא אין הדבר תלוי בזמן הרביעה, אלא בירידת הגשמים עצמם, ואם כן שוב יקשה מה נפקא מינה לנו בידיעת זמן הרביעה השניה. וצריך לומר, שנפקא מינה לאדם שבא לכאן ממקום אחר ואינו יודע אם ירדה כאן רביעה שניה או לא, לפיכך אמרו זמן זה, שמכיון שהגיע זמנה מסתמא ירדה ואין לו רשות לילך בשבילים שבשדות. גבורות ארי (ד"ה רב).

יח. בשנה השביעית נאסרה מן התורה עבודת האדמה, ואם כן איך יתכן שיהיו 'פירות שביעית', אלא דבר זה שייך ב'ספיחים' דהיינו שצמחו מאליהם, או תבואה שנזרעה בשנה ששית וגדלה לאחר שנכנסה השנה השביעית. רש"י (ד"ה נמצן), מאירי (ד"ה עד).

יט. פירות שביעית אין אוכלין ונהנים מהן אלא כל זמן שאותו המין מצוי בשדה, וכפי שתוכיח הגמרא להלן בסמוך. אך אם כלה אותו מין לחיה מן השדה, חייב לבער את אותו המין מן הבית.

כ. במשנה בשביעית הגירסא 'מאימתי' ולפי זה כוונת המשנה לדין אחר לגמרי. ראה בילקוט ביאורים.

כא. מאירי (ד"ה עד).

כב. תוספות (ד"ה עד ממי).

כג. וראה להלן בסמוך הטעם שזמן זה הוא זמן הביעור לתבן וקש.

כד. מכך שהוצרך הכתוב לפרש גם בהמה וגם חיה, אף על פי שניתן היה לכתוב רק חיה, והיינו למדים בקל וחומר, שאם חיה שאינה ברשותך הרי היא אוכלת מפירות שביעית, בהמה שהיא ברשותך, ודאי שתאכל, אלא ללמדנו דין זה שכל זמן שחיה אוכלת בשדה אתה מאכיל לבהמתך שבבית וכו'. ספרא (שם). ויש בכתבי היד שגם בגמרא כאן יש לגרוס את כל הדרשא כמו בספרא. דקדוקי סופרים (אות ה).

כה. כיצד הוא ביעור פירות שביעית, שנינו במשנה (שביעית פ"ט מ"ח) שמי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהם מזון שלש סעודות לכל אחד מאנשי ביתו, ואחר כך מחלק לשכניו ולמיודעיו. ובמה שנותר, נחלקו הראשונים כיצד ביעורו, לדעת הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ו ה"ג) 'ביעור' הוא כפשוטו, דהיינו לאבדם מן העולם, על ידי שישרוף באש או ישליך לים המלח. ולדעת הראב"ד (נהשגמו שם) שני חלקים בביעור, שכאשר כלו הפירות בעיר ותחומיה, מביא פירותיו לבית דין והם מחלקים מזון שלש סעודות לכל אדם בכל יום עד שיכלו הפירות בכל אותה הארץ. ואם אין שם בית דין, מוציאם לשוק ומפקירם, ומי שזכה בהם אוכלם עד שיכלו הפירות מאותה הארץ. ולאחר מכן, כאשר כלו הפירות מאותה הארץ, חייב לבערם מן העולם. אך דעת רוב הראשונים, ש'ביעור' היינו רק הוצאת הפירות מן הבית והפקרתם. ר"ש (שביעית פ"ט מ"ח), ר"י (בתוספות פסחים נג: ד"ה מבעירין), רמב"ן (על התורה ויקרא כה ז), ריבמ"ץ (שביעית פ"ט מ"ג) ועוד. וכך נהגו למעשה. חזון איש (שביעית סי' כו סקל"ה שביעית אות ח).

כו. גם כאן כתב המאירי (ד"ה כל), שיש מהראשונים שכתבו שלפי טעם זה צריך דווקא שירדו גשמים בפועל בזמן רביעה שניה, ולא די בכך שהגיע זמן רביעה שניה. ויש מהראשונים שכתבו שצריך גם שירדו גשמים בפועל אף ברביעה ראשונה, כיון שאין שניה אלא אחר הראשונה. אך מסיק המאירי (שם), שמכל מקום נראה שנקרא זמן רביעה שניה אפילו אם לא ירדו בפועל, כיון שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורים. וגם כאן כתב בגבורות ארי (ד"ה רב) שלכאורה הדבר מוכרח, כי אם לא כן שוב יקשה מה נפקא מינה בידיעת זמן רביעה שניה, הלא הדבר תלוי בירידה בפועל ולא בזמן הרביעה. ותירץ שנפקא מינה למי שמוליך קש ותבן של שביעית ממקום שגדלו למקום אחר הרחוק ממנו, כיון שאיסור זה של כלה לחיה מן השדה תלוי במקום גידולו, שאם כלה שם, אף על פי שהוא עכשיו במקום שלא כלה חייב לבער כמוכח בפסחים (נ:), וממילא אף על פי שבאותו מקום שהן עכשיו לא ירדה רביעה שניה ולא כלה שם לחיה מן השדה, אך כיון שהגיע זמן רביעה שניה יש לחוש שמא במקום הגידול ירדה רביעה שניה כיון שהגיע זמנה, וחייב לבער מספק.

כז. פירוש הפסוק, שכמו שהגשם היורד מן השמים, אינו יורד לבטלה, אלא מרוה הוא את הארץ ונותן בה כח להצמיח ומיטיב הוא לעולם, ואחר כך שב אל השמים מכח חום השמש המאדה אותו, 'כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח אשר שלחתיו' (פסוק יא). רש"י ומצודת דוד (על הפסוק).

כח. ופירש המהרש"א (מ"ח ד"ה והולידה), שאם היה הולך על הארץ לבדה, היה לו לכתוב 'יָלְדָה', בלשון נקבה, אולם ו'והולידה' הוא לשון מורכבת מזכר ונקבה, ומשמעו, הוליד אותה, כלומר שהגשם גרם לקרקע ללדת, וכעין שכתוב (בראשית ה ד) 'ויהיו ימי אדם אחרי הולידו את שת', שיש בזה כח המשותף לשניהם.

כט. רש"י (ד"ה נמצן). וביאר השפת אמת (ד"ה רביעה), שאף ששנינו לעיל (ע"ח) שרביעה שלישית היא לענין תענית, וקודם לכן אין מתענים, מכל מקום אם ירדו בזמן רביעה ראשונה בשיעור האמור, שוב אין מתענים, אף אם לא ירדו שוב גשמים עד זמן רביעה שלישית. וראה בהערה בהמשך בדעת המאירי בענין זה. וראה בגבורות ארי (ד"ה מיהו למען) מה שכתב לפרש, שהנפקא מינה בזה לענין מי שנדר 'עד הגשמים', או שנדר 'עד שתרד רביעה ראשונה או שניה', שמשירדו בשיעור זה התקיים נדרו.

ל. מגופת החבית, הוא כיסוי פי החבית שמדביקים אותו בטיט. תוספות יום טוב (כלים פ"ג מ"ו).

והוא פחות מן השיעור הנצרך ברביעה ראשונה. על פי פירוש הר"א (ד"ה רביעה).

ו: מאימתי פרק ראשון תענית

דאזלי אתיגרא. פי' שהולכים במקלות ונשענים עליהם ואמר למרגומא מחזיק בפלך לכתיב [ב] גבי יואב היי במחיגרת:

בשבילי עד הרשות. פי' בדרך שעשוי דרך השדות והכרמים:

עד שתרד רביעה שניה. מלמן ואילך מזקי להו:

עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש בשנה שמינית וכו' וס"ל כמ"ד פסיחי זרעים מותרים ולר' עקיבא לאמר פסיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא נזרע ולא נאסוף [ג] כדמפרש בשכת פסחים פרק מקוס שנהגו (דף נח:) ל"ל לאוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו' בפסיחי חילנות ולאו דוקא תבואה קאמר אלא כגון תבואת הכרס [ד] דהיינו חילנות אבל פסיחי זרעים אסורים:

לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. כלומר שירדו גשמים קודם ק"ס של ערבית אבל קודם של שחרית יש בהם משום ועלר כדאמר רב שמואל בר רב יצחק:

איכא דאמרי לא ביירי תרביצי. שאין הבהמות ריקים מזרעים: וכל

לבהמתך מן הבית. אמר רבי אבהו מאי לשון רביעה דבר שרובע את הקרקע כדרב יהודה דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא שנאמר [ב] כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה יאמר רבי אבהו רביעה ראשונה כדי שתרד [ה] בקרקע טפח שניה כדי לגוף בה פי חבית אמר רב חסדא גשמים שירדו כדי לגוף בהן פי חבית אין בהן משום [ג] ועצר ואמר רב חסדא גשמים שירדו קודם ועצר אין בהן משום ועצר אמר אביי לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא אבל קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר דאמר רב יהודה בר יצחק [ו] הני ענני דצפרא לית בהו מששא דכתיב [ז] מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בקר וגו' א"ל רב פפא לאביי והא אמרי אינשי במפתח בבי מיטרא בר חמרא מוך שקך וגני לא קשיא הא דקטיר בעיבא הא דקטיר בענני. אמר רב יהודה [ח] טבא לשתא דטבת ארמלתא איכא דאמרי דלא ביירי תרביצי ואיכא דאמרי דלא שקיל שודפנא איני והאמר רב חסדא טבא לשתא דטבת מנוולתא לא קשיא הא דאתא מיטרא מעיקרא הא דלא אתא מיטרא מעיקרא ואמר רב חסדא גשמים שירדו על מקצת מדינה ועל מקצת מדינה לא ירדו אין בהן משום ועצר איני והכתיב [ח] וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' [ז] ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה לא קשיא הא דאתא טובא הא דאתא כדמבעי ליה אמר רב אשי דיקא נמי דכתיב תמטר תהא מקום מטר ש"מ. א"ר אבהו [ט] מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה [י] מאי מברך אמר רב יהודה אמר רב [כ] מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ור' יוחנן מסיים בה הכי אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו' עד [א] אל יעזבונו רחמיך ה' אלהינו ולא עזבונו ברוך רוב ההודאות רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא אל ההודאות אמר רב פפא [ל] הלכך נימרינהו

ט) א הנודר עד הגשמים (ה) משירדו [ב] גשמים עד שתרד רביעה שניה רב זביד אמר מאימתי כל אדם מותרין לזיתים דתנן [ב] מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה משילכו הנמושות בפרט ובעוללות משילכו עניים בכרם ויבואו בזיתים משתרד רביעה שניה מאי נמושות אמר ר' יוחנן סבי דאזלי אתיגרא [ג] ר"ל אמר לקוטי בתר לקוטי רב פפא אמר כדי להלך בשבילי הרשות דאמר מר [ד] מהלכין כל אדם בשבילי הרשות עד שתרד רביעה שניה רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית [ה] דתנן עד מתי [ו] נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית עד שתרד רביעה שניה מאי טעמא דכתיב [א] ולבהמתך ולחיה אשר בארצך [ט] כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך בבית כלה לחיה מן השדה כלה

רביעה שניה: כל אדם. לפילו העשירים: פרט [ב]. לא תפאר תחריך (דברים כד) לא תטול תפארתו ממנו [ג]: משילכו הנמושות. כשלה, דמכמן ואילך נתייאשו שחר העניים [ד], לפי שיודעין שם נשאר לקט שכחה ופאה נמושות נטלוס: נמושות. לשון ממשם [ה]: משילכו עניים בכרם ויבואו. כלומר שלקטו וחזרו ובאו פעם שניה, והשתא מסחי לעתייהו עניים: משתרד רביעה שניה. לעל ההיא שעתא לקטו הכל: דאזלי אתיגרא. הולכין בנחת ומעייני טפי, מחזיק בפלך (שמואל ב ג) מתרגמא לתיגרא: לקוטי בתר לקוטי. עני מוליך בנו לחריו, דמכמן ואילך פוסקין שאר עניים מללקוט: ר"ג רב פפא אמר לשבילי הרשות. כלומר שים רשות מב"ד לעוברי דרכים לקנר שבלין לילך בשדות: עד שתרד רביעה שניה. דמכמן ואילך גדלה התבואה וקשה לה ליצת הרגל, לאמר מר בפרק מרובה [ו] בתגאים שהתנה יהושע מהלכין בשבילי הרשות וכו': בתבן וקש של שביעית. ספיחים שגדלו בשביעית ליס בהן איסור שביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנגנסה: בלה לחיה מן השדה. לשון זכר כמו (בראשית יח) עשו כלה, כלומר כלה האוכל: בלה לבהמתך. כמו כלה בחימה כלה ואיניתו (תהלים נט), ומשירדה רביעה שניה מכמן ואילך אין תבן וקש בשדות, שהגשמים עושין תותן זבל: והולידה. כאשר גשמים ברביעה ראשונה. אם בשל כך שניתם הקרקע (ג) יפין הן, ואין לריך להתענות: לגוף בה פי חבית. שעותת מן המיס עד שנעשה תיתום כל כך שיכול לעשות מגופת חבית בלא תוספת מיס: אין בהם משום ועצר. אין זו קללה של ועלר אלא של השמיס: קודם ועצר. קודם זמן ק"ס דכתיב ביה ועלר אלא שגשמים: אבל ירדו קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר. הואיל ולא ירדו ביום, ואין יפין לעולם: לית בהו מששא. ואין שנתן מתנרכת: וחסדכם כענן בקר. שאין בו ממש: מיטרא במיפתח בבי. שאין יורדין בנקר כשפותחין הפתחים יקפל החמר שמוכר תבואה את שקו ליכנס ליין, מפני שהשנה מתנרכת ויהיה שובע בעולם ולא יוכלו למכירת תבואתו, שלמא יפין הן: דקטיר בעיבא. אם נתקשרו שמיס בענינים עבים ולא קלושים אין בהם משוס ועלר: דקטיר בענני. שהיא קלושה מעב אין בו ממש: טבא לשתא. מסריה, כלומר טובה יא לשנה דטבת ארמלתא, שאין גשמים יורדין בה להרביע את הארץ: איכא דאמרי דלא ביירי תרביצי. לותן מקומות שמרביצין בהן תורה אין גורות, מפני שהדרכים יפין הן והולכין התלמידים ממקום למקום ללמוד תורה. ל"א לא ביירי תרביצי גמות שאין גדילין על רוב מיס כגון כרשינין: לא שקיל שודפנא. אין השדפון נאחז ומתדבק בתבואה: מנוולתא. שהדרכים מטולים בטיט מפני הגשמים: הא דאתא מיטרא מעיקרא. שירדו הגשמים בזמן שמרחשון וירדו אף בטבת רעים הן, שבבר די לעולם בגשמים של מרחשון: דלא אתא מיטרא מעיקרא. בטבת לשתא דטבת מנוולתא. לשון אחר הא דאתא מיטרא מעיקרא טבא מנוולתא: אין בהם משום ועצר. לותן שירדו ולותן שלא ירדו, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם: הא דאיכא מיטרא לאחריהן: ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה. לותן שירדו ולותן שלא ירדו, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם: הא דאיכא מיטרא טובא. יותר מדאי שתיהן לקללה: כדמבעי ליה. אין בהן משום ועצר, שקלת מדינה תספק לקנת מדינה: תמטר תהא מקום מטר. כלומר יותר מדאי: מאימתי מברכין על הגשמים. בפרק הרואה (ברכות דף נד.) אמרינן על הגשמים אומר הטוב והמטיב, והתם (דף נט:) פרכינן הך [ט] ברכה דתקון להו רבנן, [י] ומסיינן להו הא דאמר מיחזא והא דאמר מעמא: חתן לקראת כלה. שירדו כל כך שכשהטפה נופלת יולאה אחרת ונולטת כנגדה, מפי מורי. ל"א שהשווקין מקלחין מים, שוק מקלח וזה מקלח כנגדו: רוב ההודאות. כלומר רוב ההולאות אתה קורא להקב"ה ולא כל ההולאות, והכי אמרינן אחה ברוך רוב ההולאות ולא כל, אלא כך אומס בא"י אמ"ה אל ההולאות דאמרינן

ולשון ישר הוא (דק"ס): **ה)** בכת"י אמר רב **חסדא**, ובזה מדוייק יותר הא דאמר להלן איני והא"ר חסדא (דק"ס): **ו)** [גי' רי"ף **אר"י** מודים וגי' רא"ש **א"ר הונא**] (גליון): **ז)** [צ"ל **פאה** ר"ל בזית עי' חולין קלא ע"ב] (גליון), ועיין רש"ש: **ח)** צ"ל **אהך**, כלומר דהכא אמרינן מודים וכו' (מראה אש): **ט)** בכת"י קרית **שמע**: **י)** נדצ"ל **המוצא** רבינו גרשום **מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה** של בעה"ב המוציא [י] לקט שכחה ופאה יכול ליקח. **משילכו הנמושות** שכבר הסיחו עניים מדעתן. **אתיגדא** בטורח שכבר לא השאירו כלום: **שבילי הרשות** דרכים שהם ברשות היחיד בשדות **ט)** **ברביעה שניה** כבר כלה לחיה: **שניה** אין צריך אלא כדי שיכול ללוש

מהן עפר לגוף פי החבית. **אין בהן משום ועצר.** כלומר דיש בהן משום ברכה. **קודם ועצר** דק"ש. **עיבא** עבים עבות הן של ברכה ובהכי אמרו מוך שקך וגני: **ענני** קטנים. **ארמלתא** שאין יורד גשמים. **לא ביירי תרביצי** אין חריבין בתי מדרשות שיכולין תלמידים לבוא שאין מעכבין להן גשמים ובטבת יש להם פנאי יותר מכל ימות השנה ע"א שאין מפסידין הגנות: **דאתא מיטרא מעיקרא.** קודם טבת ובטבת (נמי אתי טוביה אי ומוקפין) הוי ארמלתא: **הא כתיב והמטרתי** ג) לפורענות: **הא דאתא טובא** אין בהן משום ועצר דברכה הוי. **דאתא כדמבעי** כלומר זעיר הוי קללה דיקא נמי דקרא בזעיר מיטרא כתיב: **תמטר תהא מקום מטר** כל דהו: **משיצא חתן לקראת כלה.** משיצאו

חשק שלמה על **רבינו גרשום** **ט)** נרמה ל"ל עד מתי נהנין וכו' עד שתרד רביעה שניה שמז כבר כלה לחיה. **ג)** ל"ל ואר"י אמר רב שתיהן לפורענות.

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פ"י מהלכות נדרים הלכה יח סמג לאוין רמב עשין טוש"ע י"ד סימן רכ סעיף יח:

טז ב מיי' פ"ח מהלכות מתנות עניים הלכה יג:

יז ג מיי' פ"ה מהלכות נזקי ממון הלכה ד טור ח"מ סי' רעד:

יח ד מיי' פ"ז מהלכות שמטה ויובל הל' ח סמג עשין קמח:

יט ה מיי' פ"י מהלכות נדרים הלכה ו סמג עשין כו טוש"ע י"ד סי' רכח סעיף ח:

כ ו ז מיי' שם הלכה ה טוש"ע שם סעיף ג:

הגהות הגר"א

[א] גמ' כהמון גליו כו' עד. כ"כ וימליכו את שמך מלכנו כ"ה גירסת הרי"ף ום"פ:

משנת ראשונים

הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. דבא"י לא היו יורדין גשמים כ"א ג' פעמים וקורין להם רביעות. **[תוספות, נדרים סב:]**

ואף על גב דאנן תנן לעיל עד שיהא הפסח אסור עד שיצא, לפי שזמן הפסח קבוע שבעה ימים, אבל זמן משך הגשמים אינו קבוע הילכך עד שיגיע, רשב"ג אומר עד שיגיע זמן של רביעה שניה ופליג את"ק דבעי ירידה. הרא"ם ז"ל. **[שיטה מקובצת, נדרים סב:]**

אמר רבי יוחנן סבי דאזלי אתיגרא, ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי. מצאתי בשם הרשב"א שטעמו מפני שהוא סבור, דר"י ור"ל לאו בדינא פליגי דבין הכי ובין הכי מותרים כל אדם לד"ה, דבהכי עניים מתייאשים, ולא איפליגו אלא בפירוש תיבת נמושות, והדין עמו דאטו באתר דליכא סבי כי הני יהיו כל אדם אסורים לעולם לדעת ר"י, אלא לר"י ה"ה בלקוטי בתר לקוטי, ולר"ל ה"ה נמי בסבי דאזלי אתיגרא. **[כסף משנה, מתנות עניים פ"א הי"א]**

רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית. היו לו פירות מרובין מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא אוכלין בשעת הביעור שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד. **[רמב"ם, שמיטה ויובל פ"ז ה"ג]**

אומר ר"י הא דמשמע בכל מקום לאסור לאכול אחר הביעור היינו כשמשהה בביתו בחזקת שלו, אבל אם מפקירו ומוציאו מרשותו שיאכל כל מי שירצה הן אדם והן חיה מותר להכניסו ולאכלו אחר הביעור. **[תוספות, פסחים נב:]**

משיצא חתן לקראת כלה. אע"פ שלמעלה מזה אמר מטרא בעלה דארעא והקרקע הוא הנמשל לאשה והמטר לבעל, זהו בדמיון הכללי בין המטר והארץ להוליד הצמחים, שלכך נקראת רביעה, אבל בגוף המטר עצמו בתחלת בואו קודם שיוליד בנים, יש שם בטיפות הגשם דמיון החתן והכלה על הדרך שהזכרנו, ושני ענינים הם. **[הריטב"א]** **אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו'.** משמע שהים מלא, והכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. נראה הכי פירושו, הים מלא הוא מימיו של עצמו ומכיפיה מבריך, שהרי כל כד יוצא לחוץ בכל יום על פני השדה מרחק פרסה ויותר, ולאחר שעה חוזר מעט מעט כמ' שכתוב באיוב וגו', ולשונינו רינה כהמון גליו שהלשון הומה ומדברת, גם גלי הים רוגשים בהנשאם ומכים זה על זה. **[פירושי סידור התפילה לרוקח]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) נדרים דף סב: שביעית פ"ט מ"ז, **ב)** פאה פ"ח מ"ם כ"מ כ:, **ג)** ב"ק פא., **ד)** [שביעית פ"ט מ"ז], **ה)** [פסחים נג: נדה נ:] תו"כ בהר פרשתא א פ"א, **ו)** ברכות נט. ע"ם, **ז)** [לקמן כ.], **ח)** ברכות נט: וע"ם, **ט)** נדרים ל:, **י)** חולין קלא:, **כ)** ב"מ כא:, **ל)** דברים כח כט, **מ)** [ב"ק דף פא.], **נ)** [סם בברכות פרם"י בע"ם ע"ם], **ס)** [שמואל ב ג], **ע)** ויקרא כה כ, **פ)** דברים כב ט, **צ)** לקמן יט., **ק)** בראשית מז יט.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' הנודר עד הגשמים עד שיהו גשמים עד שתרד: **(ו)** רש"י ד"ה גשמים שנימס הקרקע בעומק טפח יפין הן:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מאימתי מברכים כו' ומשנינן לה הא דחזי מחזי. ק"ל הא למין סס הן תירוצא ומסקינן לילי ולילי דממזי כמן למתא טוצא וכו' ול"ע:

תורה אור השלם

א) וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל:
[ויקרא כה, ז]

ב) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: [ישעיה נה, י]

ג) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ד) מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ אֶפְרַיִם מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ יְהוּדָה וַחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ: [הושע ו, ד]

ה) וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגָּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ: [עמוס ד, ז]

הגהות וציונים

ט) [צ"ל **עד שיהו** כך איתא במשנה נדרים סב ע"ב ועי' במשנה ז פ"ט דשביעית] (גליון), ועיין גבורת ארי': **י)** [הערוך בערך גד ובערך נמש גרס **אתיגדא** ע"ש שמביא ראיה מתרגום] (גליון): **ל)** [במשנה דשביעית איתא **מאימתי** כו' **משתרד** רביעה כו' עי' ר"ש שם ובראי"ש כתב דשניהם אמת] (גליון): **מ)** בכת"י כדי **שתכנס**,

הגמרא מביאה מאמר נוסף שבו נזכר שיעור זה:
אָמַר רַב חִסְדָּא, גְּשָׁמִים שֶׁיָּרְדוּ בשיעור **כְּדֵי לָגוּף בָּהֶן פִּי חָבִית, אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם** ׳**וְעָצַר** אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר׳ (דברים יא יז), כלומר, אם ירדו גשמים בשיעור זה, לא נתקיימה באותה שנה הקללה האמורה בפסוק[לא].

הגמרא מביאה מאמר נוסף של רב חסדא בענין ׳ועצר את השמים׳:
וְאָמַר רַב חִסְדָּא, גְּשָׁמִים שֶׁיָּרְדוּ קוֹדֶם זמן קריאת שמע שנאמר בה ׳**וְעָצַר** אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר׳, **אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם** ׳**וְעָצַר**׳, כלומר, יש בהם סימן ברכה בכדי להוציא מקללת ׳ועצר׳[לב].

אָמַר אַבַּיֵי, לָא אָמְרַן - לא אמרנו דבר זה, שאם ירדו גשמים קודם זמן קריאת שמע, יש בהם סימן ברכה להוציא מכלל קללה זו, **אֶלָּא** כאשר ירדו **קוֹדֶם** ׳**וְעָצַר**׳ **דְּאוֹרְתָא** - קודם זמן קריאת שמע של ערבית, שירדו הגשמים ביום, **אֲבָל** אם ירדו **קוֹדֶם** ׳**וְעָצַר**׳ **דְּצַפְרָא** - קודם זמן קריאת שמע של שחרית, שירדו בלילה, **יֵשׁ בָּהֶן מִשּׁוּם** קללת ׳**וְעָצַר**׳, שאין יפים לעולם אלא גשמים היורדים ביום. וכִדְאָמַר **רַב יְהוּדָה בַּר יִצְחָק, הָנֵי עַנְנֵי דְּצַפְרָא** - אלו העננים שבבוקר, אף אם מורידים מטר, **לֵית בְּהוּ מִשְׁשָׁא** - אין בהם ממש, ואין השנה מתברכת מהם, דִּכְתִיב (הושע ו ד) בתוכחת הושע לישראל, ׳**מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ אֶפְרַיִם, מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ יְהוּדָה, וַחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר** וגו׳ וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ׳[לג], מדמה חסדם לענן המגיע בבוקר, כגשם היורד בשחר, שאין בו ממש.

מקשה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לְאַבַּיֵי**, וכי גשם היורד קודם זמן קריאת שמע של שחרית אין בו סימן ברכה, **וְהָא אָמְרִי אִינָשֵׁי** - והרי נוהגים האנשים לומר, **בְּמִפְתַּח בָּבֵי, מִיטְרָא** - אם בעת פתיחת שערי הבתים בבוקר, יורד מטר, **בַּר חַמְרָא** - פונים לחמר המולין תבואה על גבי חמורים למכרה ואומרים לו, **מוֹךְ שַׁקָּךְ וּגְנֵי** - קפל שק תחתיך ושכב לישון[לד], שכיון שירדו גשמים בבוקר, השנה מבורכת היא, ויהיה שובע בעולם, ולא תרויח ממכירת תבואתך כיון שתהיה התבואה בזולה[לה]. הרי שגשמים היורדים קודם זמן קריאת שמע של שחרית, יש בהם ברכה.

מתרצת הגמרא, **לָא קַשְׁיָא** - לא קשה, **הָא** - מה שנוהגים האנשים לומר שמטר היורד בבוקר יש בו סימן ברכה, מדובר **דְּקִטְיר בְּעִיבָא** - שנתקשרו השמים בעננים עבים, ויש בזה סימן ברכה כיון שעננים אלו יורידו גשם רב[לו], ואילו **הָא** - מה שאמר אביי, שאין בגשמים של שחר משום ברכה, מדובר **דְּקִטְיר בַּעֲנָנֵי** - שנתקשרו השמים בעננים קלושים, ובהם אין ממש, שעוברים אחרי זמן מועט ואין מורידים גשם רב, ואין השנה יוצאת מחמתם מכלל ׳ועצר׳.

★

הגמרא דנה בענין ירידת גשמים בטבת:
אָמַר רַב יְהוּדָה, טָבָא לְשַׁתָּא, דְּטֵבֵת אַרְמַלְתָּא - טוב לשנה ואשריה, כאשר בחודש טבת הארץ כאלמנה, ללא גשם[לז]. וטעם הדבר, **אִיבָּא דְּאָמְרִי** - יש אומרים, **דְּלָא בָּיְירִי תַּרְבִּיצֵי** - שכך לא יהיו בּוּרִים, שוממים[לח], המקומות שמרביצים בהם תורה, מפני שהדרכים יפות, ויכולים התלמידים ללכת ממקום למקום ללמוד תורה[לט]. **וְאִיבָּא דְּאָמְרִי** - ויש אומרים בטעם הדבר, **דְּלָא שָׁקְיֵל שׁוּדְפָנָא** - שבלא הרטיבות הבאה מן הגשמים אין השדפון נאחז ומתדבק בתבואה[מ].

מקשה הגמרא, **אִינִי** - האם כך הוא, שטוב הדבר שאין יורדים גשמים בטבת, **וְהָאָמַר רַב חִסְדָּא, טָבָא לְשַׁתָּא דְּטֵבֵת מְנַוְולְתָּא** - טוב לשנה שבחודש טבת הארץ מנוולת, שהדרכים מלוכלכות בטיט מפני הגשמים[מא]. מתרצת הגמרא, **לָא קַשְׁיָא** - לא קשה, **הָא** - מה שאמר רב יהודה שטוב הוא שאין יורדים גשמים בטבת, מדובר **דַּאֲתָא מִיטְרָא מֵעִיקָּרָא** - שירדו גשמים בזמנם, במרחשון, וכשיורדים אף בטבת, רעים הם, שאין האדמה צריכה להם יותר, ואילו **הָא** - מה שאמר רב חסדא שטוב הוא שיורדים גשמים בטבת, מדובר **דְּלָא אֲתָא מִיטְרָא מַעִיקָּרָא** - שלא ירדו גשמים בזמנם, וטוב הוא שלכל הפחות יורדים בטבת[מב].

הגמרא דנה לגבי ׳ועצר׳ בירידת גשם על מקצת מהמדינה:
וְאָמַר רַב חִסְדָּא, גְּשָׁמִים שֶׁיָּרְדוּ עַל מִקְצַת מְדִינָה, וְעַל מִקְצַת מְדִינָה לֹא יָרְדוּ, אֵין בָּהֶן כלל **מִשּׁוּם** קללת ׳**וְעָצַר**׳, כיון שבני המדינה שירדו להם גשמים, מוכרים תבואה לאלו שלא ירדו להם גשמים, וכולם נתברכו[מג].

מקשה הגמרא, **אִינִי** - האם כך הוא, שאין קללה בכך, **וְהָכְתִיב** (עמוס ד ז) בתוכחת עמוס לעם ישראל ׳**וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר, וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת, וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר, חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר** וגו׳ וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ, תִּיבָשׁ׳[מד], **וְאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, שְׁתֵּיהֶן לְקֻלָּלָה**, כלומר, שכאשר יורדים גשמים רק על עיר אחת, זוהי קללה לכולם, אף לבני העיר שירדו בה גשמים[מה], וקשה לדברי רב חסדא.

לא. רש"י (ד"ה אין - הרמשון) ורבינו גרשום (ד"ה אין).
לב. ואף אם לא ירדו גשמים מרובים. רש"י (ד"ה קודם). והמאירי (ד"ה זה) הביא פירוש נוסף, שאם קבעו להתענות, וביום התענית ירדו גשמים קודם זמן קריאת שמע [ובאופן שיבואר בגמרא להלן] ופסקו, אין משלימים תעניתם. אך דחה המאירי פירוש זה ופירוש רש"י כאן ולעיל, וביאר, שלא נאמרו כל השיעורים הללו בסוגייתנו אלא להודיע טבע הגשמים, שכיון שירדו בשיעורים אלו, או בזמן זה, יֵדע האדם שהיו הרביעות כראוי, ושנה זו מבורכת היא, ואין זה נוגע לתענית.
לג. כלומר, מה אעשה לך מפני מידת הדין, ואיך אוציא משפטך לאור, הרי כל טובתך וצדקתך אינה כלום. רש"י (הושע שם).
לד. רש"י (ד"ה מיטרא, ובנרכות נט. ד"ה כד). ופירשו רבינו חננאל (ד"ה אמר אביי) והערוך (ערך מך - הרמשון) תיבת ׳מוך׳ בלשון לרפד ולהציע השק לשינה.
לה. רש"י (שם). ורבינו חננאל (ד"ה אמר אביי) כתב ׳שאין לך היום הליכה׳ [ולכאורה כוונתו, שמחמת שירדו גשמים רבים, אין החמר יכול ללכת בדרכים].
לו. רש"י (ברכות נט. ד"ה הא - הרמשון). וכן כתב רבינו חננאל (ד"ה אמר אביי), שאז אינו פוסק מטר כל אותו היום.
לז. שהגשם קרוי בעלה של הארץ כמבואר לעיל, ולכך הוא נקרא ׳רביעה׳.
לח. ׳ביירי׳ הוא לשון שממה, כפי שנאמר (ברמשית מז יט) ׳והאדמה לא תֵשָּׁם׳, ומתרגם אונקלוס ׳וארעא לא תְבוּר׳. רבינו חננאל (ד"ה ובטבת).
לט. רש"י (ד"ה איכא). ובטבת יש להם פנאי ללמוד יותר מכל ימות השנה. רבינו גרשום (ד"ה לא). עוד פירש רש"י באופן אחר, ש׳תרביצי׳ הן גינות שגדלים בהן ירקות שאין טוב להם מים רבים, ואם לא יהיו גשמים בטבת, לא תהיינה הגינות שוממות מן הגידולים. וכעין זה פירשו התוספות (ד"ה איכא), שלא יהיו הגנות ריקות מזרעים. ובערוך (ערך תרנץ) פירש בפירושו הראשון, ש׳תרביצי׳ הן חצירות, וכשיורדים גשמים, החצרות שוממות, לפי שעוזבים אותן ונכנסים לבתים. ובפירושו השני פירש, ש׳תרביצי׳ הן שדות שהושקו במים, ואם ירד גשם בחשון וכסלו ופסק, הארץ מתייבשת, ובטבת אפשר לחרשה ולזרעה ואין היא שוממה.
מ. רש"י (ד"ה לא). ופירש הערוך (ערך שקל - השני), ש׳שקיל׳ הוא ענין של לקיחה. ולדעת רש"י משמעו, שלא יטול השידפון את התבואה. אבל הערוך (ערך תרנץ) פירש, ש׳שודפנא׳ הוא החום, ומשמעו שלא נסתלק החום וישנים מחמתו בחלונות פתוחים [ודומה לטעם הראשון].
מא. רש"י (ד"ה מנוולתא). ובערוך (ערך נול) פירש, שרגליהם ובגדיהם של האנשים מטנפים בטיט.
מב. רש"י (ד"ה לא). עוד הביא פירוש אחר, שאם ירדו גשמים בתחילה, טוב שהאדמה תהיה מנוולת בטבת. ובאור החמה (נרש"י שם) הקשה, איך שייך לומר שאם לא ירדו גשמים תחילה, טוב שלא ירדו אף בטבת, והרי יש כאן עצירת גשמים ממש. וראה מה שכתב שם לפרש.
מג. רש"י (ד"ה אין - השני). אמנם המאירי (ד"ה זה) הביא שיש מפרשים, שאין זה ׳ועצר׳ רק לאלו שירדו עליהם גשמים, אבל אלו שלא ירדו עליהם, צריכים להתענות. והוא פירש על פי דרכו המובאת בהערה לעיל, שרב חסדא בא לומר, שכאשר יורדים גשמים על מקצת המדינה, אין זו עצירת גשמים, אלא כך טבעם.
מד. הקב"ה מוכיח את עם ישראל, שאף שהביא להם רעב, לא שבו בתשובה. וממשיך הפסוק (שם ח) ׳ונעו שתים שלש ערים אל עיר אחת לשתות מים ולא ישבעו, ולא שבתם עדי נאם ה׳׳.
מה. כתב רש"י (ד"ה ומר), לפי שהיכן שירדו קלקלו את התבואה. וכתב האור החמה (נרש"י), שלכאורה דבר זה כתב רש"י על פי המסקנא שמסיקה הגמרא בתירוץ, שזוהי קללה לפי שירדו יותר מדאי, אבל בהוה אמינא הבינה הגמרא שמדובר שירדו כשיעור הראוי להם [שאם היה ידוע כבר בהוה אמינא שירדו יותר מדאי, מה מקשה הגמרא משם], ואף על פי כן זוהי קללה. ולפי פשטות הפסוק [שהתבאר בהערה הקודמת] משמע, שאכן לא ירדו די גשמים בשביל לספק צרכי כולם, וזוהי הקללה.

דאזלי אתיגרא. פי' שהולכים במקלות ונשענים עליהם ומאר למרגומא מחזיק בפלך לכתיב [ס] גבי יואב היי במחיגרא:

בשבילי עד הרשות. פי' בדרך שעשוי דרך הגדות והכרמים:

עד שתרד רביעה שניה. מלמן ואילך מזקי להו:

עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש בשנה שמינית וכו' וס"ל כמ"ד ספיחי זרעים מותרים ולר' עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא נזרע ולא נאסוף [ע] כדמפרש במסכת פסחים פרק מקוס שנהגו (דף נח:) ל"ל דמוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו' בספיחי חילנות ולאו דוקא תבואה קאמר אלא כגון תבואת הכרס [פ] דהיינו חילנות אבל ספיחי זרעים אסורים:

לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. כלומר שירדו גשמים קודם ק"ש של ערבית אבל קודם של שחרית יש בהם משום ועלר כלאמר רב שמואל בר רב יצחק:

איבא דאמרי לא ביירי תרביצי. שאין הגנות ריקים מזרעים: וכל

ס) נדרים דף סב: שביעית פ"ט מ"ז, ג) פאה פ"ח מ"ג ג"מ כא:, ג) ב"ק פא., ד) [שביעית פ"ט מ"ז], ה) [פסחים נב: נדה נא:] תו"כ בהר פרשתא א פ"א, ו) ברכות נט. ע"ש, ז) [לקמן כ.], ח) ברכות נט: וע"ש, ט) נדרים ל:, י) חולין קלא:, כ) ב"מ כא:, ל) דברים כח כט, מ) [נ"ק דף פא.], נ) [סם בברכות פרש"י בע"פ ע"ש], ס) [שמואל ב ג], ע) ויקרא כה כ, פ) דברים כב ט, צ) לקמן יט., ק) בראשית מז יט.

טז א מיי' פ"י מהלכות נדרים הלכה יג סמג לאוין רמב עשין ר"ד סימן רכ טעיף יח:

טז ב מיי' פ"ח מהלכות מתנות עניים הלכה יג:

יז ג מיי' פ"ה מהלכות נזקי ממון הלכה ד טור ח"מ סי' רעד:

יח ד מיי' פ"ז מהלכות שמטה ויובל הל' ח סמג עשין קמח:

יט ה מיי' פ"י מהלכות ברכות הלכה ו סמג עשין כז טוש"ע ח"ח סי' רכח טעיף ח:

כ ו ז מיי' שם הלכה ה טוש"ע שם טעיף ג:

[א] גמ' כהמון גליו כו' עד. נ"ב וימליכו את שמך מלכנו כ"ה גירסת הרי"ף וס"פ:

הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. דבא"י לא היו יורדין גשמים כ"א ג' פעמים וקורין להם רביעות.

[תוספות, נדרים סב:]

ואף על גב דאנן תנן לעיל עד שיהא הפסח אסור עד שיצא, לפי שזמן הפסח קבוע שבעה ימים, אבל זמן משך הגשמים אינו קבוע הילכך עד שיגיע, רשב"ג אומר עד שיגיע זמן של רביעה שניה ופליג את"ק דבעי ירידה. הרא"ם ז"ל. **[שיטה מקובצת, נדרים סב:]**

אמר רבי יוחנן סבי דאזלי אתיגרא, ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי. מצאתי בשם הרשב"א שטעמו מפני שהוא סבור, דר"י ור"ל לאו בדינא פליגי דבין הכי ובין הכי מותרים כל אדם לד"ה, דבהכי עניים מתייאשים, ולא איפליגו אלא בפירוש תיבת נמושות, והדין עמו דאטו באתר דליכא סבי כי הני יהיו כל אדם אסורים לעולם לדעת ר"י, אלא לר"י ה"ה בלקוטי בתר לקוטי, ולר"ל ה"ה נמי בסבי דאזלי אתיגרא.

[כסף משנה, מתנות עניים פ"א הי"א]

רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית. היו לו פירות מרובין מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא אוכלין בשעת הביעור שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד. **[רמב"ם, שמיטה ויובל פ"ז ה"ג]**

אומר ר"י הא דמשמע בכל מקום לאסור לאכול אחר הביעור היינו כשמשהה בביתו בחזקת שלו, אבל אם מפקירו ומוציאו מרשותו שיאכל כל מי שירצה הן אדם והן חיה מותר להכניסו ולאכלו אחר הביעור.

[תוספות, פסחים נב:]

משיצא חתן לקראת כלה. אע"פ שלמעלה מזה אמר מטרא בעלה דארעא והקרקע הוא הנמשל לאשה והמטר לבעל, זהו בדמיון הכללי בין המטר והארץ להוליד הצמחים, שלכך נקראת רביעה, אבל בגוף המטר עצמו בתחלת בואו קודם שיוליד בנים, יש שם בטיפות הגשם דמיון החתן והכלה על הדרך שהזכרנו, ושני ענינים הם. **[הריטב"א]** **אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו'.** משמע שהים מלא, והכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. נראה הכי פירושו, הים מלא הוא מימיו של עצמו ומכיפיה מבריך, שהרי כל כד יוצא לחוץ בכל יום על פני השדה מרחק פרסה ויותר, ולאחר שעה חוזר מעט מעט כמ' שכתוב באיוב וגו', ולשונינו רינה כהמון גליו שהלשון הומה ומדברת, גם גלי הים רוגשים בהנשאם ומכים זה על זה. **[פירושי סידור התפילה לרוקח]**

(ע) גמ' הנודר עד שיהו הגשמים עד שתרד: (ב) רש"י ד"ה גשמים שנימם הקרקע בעומק טפח ימין הן:

רש"י ד"ה מאימתי מברכים בו' ומשנינן לה הא דחזי מחזי. ק"ל הא לחין הן אם כן תירוצא ומסקינן לידי ולידי דמחזי כלאן דלמא טופא וכו' ול"ע:

א) וְלִבְהֶמְתֶּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל:
[ויקרא כה, ז]

ב) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל:
[ישעיה נה, י]

ג) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם:
[דברים יא, יז]

ד) מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ אֶפְרַיִם מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ יְהוּדָה וַחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ:
[הושע ו, ד]

ה) וְגַם אֲנִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ:
[עמוס ד, ז]

רבינו גרשום **מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה** של בעה"ב המוציא [ו] לקט שכחה ופאה יכול ליקח. **משילכו הנמושות** שכבר הסיחו עניים מדעתן. **אתיגדא** בטורח שכבר לא השאירו כלום: **שבילי הרשות** דרכים שהם ברשות היחיד בשדות [ז] **ברביעה שניה** כבר כלה לחיה: **שניה** אין צריך אלא כדי שיכול ללוש

ו: דאזלי אתיגרא. פי' שהולכים במקלות ונשענים עליהם ומאר למרגומא מחזיק בפלך לכתיב [ס] גבי יואב היי במחיגרא: בשבילי עד הרשות. פי' בדרך שעשוי דרך הגדות והכרמים: עד שתרד רביעה שניה. מלמן ואילך מזקי להו: עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש בשנה שמינית וכו' וס"ל כמ"ד ספיחי זרעים מותרים ולר' עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא נזרע ולא נאסוף [ע] כדמפרש במסכת פסחים פרק מקוס שנהגו (דף נח:) ל"ל דמוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו' בספיחי חילנות ולאו דוקא תבואה קאמר אלא כגון תבואת הכרס [פ] דהיינו חילנות אבל ספיחי זרעים אסורים: לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. כלומר שירדו גשמים קודם ק"ש של ערבית אבל קודם של שחרית יש בהם משום ועלר כלאמר רב שמואל בר רב יצחק: איבא דאמרי לא ביירי תרביצי. שאין הגנות ריקים מזרעים: וכל

[א] הנודר עד הגשמים (ע) משירדו [פ] גשמים עד שתרד רביעה שניה רב זביד אמר [ב] מאימתי כל אדם מותרין לזיתים דתנן [ג] מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה משילכו הנמושות בפרט ובעוללות משילכו עניים בכרם ויבואו בזיתים משתרד רביעה שניה מאי נמושות אמר ר' יוחנן סבי דאזלי אתיגרא [ד] ר"ל אמר לקוטי בתר לקוטי רב פפא אמר כדי להלך בשבילי הרשות דאמר מר [ה] מהלכין כל אדם בשבילי הרשות עד שתרד רביעה שניה רב נחמן בר יצחק אמר לבער פירות שביעית [ו] דתנן עד מתי [ז] נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית עד שתרד רביעה שניה מאי טעמא דכתיב [א] ולבהמתך ולחיה אשר בארצך [ט] כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך בבית כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית. אמר רבי אבהו מאי לשון רביעה דבר שרובע את הקרקע כדרב יהודה דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא שנאמר [ב] כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ואמר רבי אבהו רביעה ראשונה כדי שתרד [י] בקרקע טפח שניה כדי לגוף בה פי חבית אמר רב חסדא גשמים שירדו כדי לגוף בהן פי חבית אין בהן משום [ג] ועצר ואמר רב חסדא גשמים שירדו קודם ועצר אין בהן משום ועצר אמר אביי לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא אבל קודם ועצר דצפרא יש בהן משום ועצר דאמר רב יהודה בר יצחק [י] הני ענני דצפרא לית בהו משתא דכתיב [ד] מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בקר וגו' א"ל רב פפא לאביי והא אמרי אינשי במפתח בבי מיטרא בר חמרא מוך שקך וגני לא קשיא הא דקטיר בעיבא הא דקטיר בעננא. אמר רב יהודה [ס] טבא לשתא דטבת ארמלתא איכא דאמרי דלא ביירי תרביצי ואיכא דאמרי דלא שקיל שודפנא איני והאמר רב חסדא טבא לשתא דטבת מנוולתא לא קשיא הא דאתא מיטרא מעיקרא הא דלא אתא מיטרא מעיקרא ואמר רב חסדא גשמים שירדו על מקצת מדינה ועל מקצת מדינה לא ירדו אין בהן משום ועצר איני והכתיב [ה] וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' [ו] ואמר רב יהודה אמר רב שתיהן לקללה לא קשיא הא דאתא טובא הא דאתא כדמבעי ליה אמר רב אשי דיקא נמי דכתיב תמטר תהא מקום מטר ש"מ. א"ר אבהו [ח] מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה [ט] מאי מברך אמר רב יהודה אמר רב [כ] מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ור' יוחנן מסיים בה הכי אילו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו כו' עד [א] אל יעזבונו רחמיך ה' אלהינו ולא עזבונו ברוך רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא אל ההודאות אמר רב פפא [י] הלכך נימרינהו

ס) נראה דל"ל עד מתי נהנין וכו' עד שתרד רביעה שניה שאז כבר כלה לחיה. ג) ל"ל ומ"ש אמר רב שתיהן לפורענות.

מתרצת הגמרא, **לֹא קַשְׁיָא, הָא** - מה שהתבאר בפסוק שירידת גשמים על עיר אחת, זוהי קללה, מדובר **דְּאֶתָא טוּבָא** - שירדו גשמים יותר מדאי וקלקלו את התבואה, **הָא** - ומה שאמר רב חסדא שאין בכך משום קללת 'ועצר' לאף אחת, מדובר **דְּאֶתָא כִּדְמִבָּעֵי לֵיהּ** - שירדו גשמים כראוי, ולא יותר מדאי, וגדלה מחמתו התבואה, ובני אותו מקום שירדו בהם גשמים יספקו תבואה לבני המקום שלא ירדו בו גשמים[מ].

מוסיפה הגמרא ראיה לתירוץ, **אָמַר רַב אַשִׁי, דַּיְקָא נַמִּי** - כך גם מדויק בלשון הפסוק, שהיכן שירדו, לא ירדו כראוי, **דִּכְתִיב** בפסוק (שם) 'חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר', ולשון זו משמעה, שחלקה זו **תֶּהֱא מְקוֹם מָטָר**, כלומר, שירדו בה גשמים יותר מדאי, עד שהיא כמקומו של המטר[מז]. מסיקה הגמרא, **שְׁמַע מִינָּהּ** - אכן כך משמע, כפי שדייק רב אשי.

★

הגמרא מבארת מתי מברכים על ירידת גשמים[מח]:

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, מֵאֵימָתַי מְבָרְכִין עַל הַגְּשָׁמִים - מהו שיעור הגשמים שצריך לברך עליהם, ומבאר, השיעור הוא **מִשֶּׁיֵּצֵא חָתָן לְקִרַאת כַּלָּה**, כלומר, משירדו כל כך עד שכאשר הטיפה נופלת, יוצאת ובולטת כנגדה טיפה אחרת מן המים הצבורים על הקרקע, כדרך חתן היוצא לקראת כלה[מט].

הגמרא מבארת מה נוסח הברכה:

מבררת הגמרא, **מַאי מְבָרֵךְ** - מה מברך על הגשמים. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, אומר 'מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ ה' אֱלֹהֵינוּ עַל כָּל טִפָּה וְטִפָּה שֶׁהוֹרַדְתָּ לָנוּ'[נ]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן מְסַיֵּים בָּהּ** [-בברכה זו, אחר הנוסח שאמר רב][נא] **הָכִי** - כך, 'אִילּוּ פִינוּ מָלֵא שִׁירָה כַּיָּם, וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה כַּהֲמוֹן גַּלָּיו כו', ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע', וממשיך הנוסח **עַד** 'אַל יַעַזְבוּנוּ רַחֲמֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, **וְלֹא** עֲזָבוּנוּ'[נב], וחותם 'בָּרוּךְ אתה ה' אלהינו מלך העולם[נג] **רוֹב הַהוֹדָאוֹת'**.

תמהה הגמרא, האם חותם ומברך את ה' בלשון 'רוֹב הַהוֹדָאוֹת', **וְלֹא** 'כָּל הַהוֹדָאוֹת', שמשמע מלשון זו חס ושלום שמבורך הוא ה' רק ברוב ההודאות ולא בכל ההודאות[נד].

אלא **אָמַר רָבָא, אֵימָא** - אמור בנוסח הברכה 'ברוך אֵל הַהוֹדָאוֹת', שלשון זו משמעה שמבורך הוא ה' בכל ההודאות[נה].

מסיימת הגמרא, **אָמַר רַב פָּפָּא, הִלְכָךְ** - כיון שלדעת רבי יוחנן אומר 'רוב ההודאות', ולדעת רבא אומר 'אל ההודאות'[נו],

מו. רש"י (ד"ה הא, ד"ה כדמצעי). ורבינו גרשום (ד"ה הא דאתא, ד"ה דאתא כדמצעי) פירש להיפך, שבפסוק מדובר שבאו גשמים 'כדבעי', כלשהו, דהיינו מועטים, שאין בהם די, וקללה היא, ורב חסדא מדבר כאשר באים גשמים מרובים, וזו ברכה.

מז. רש"י (ד"ה תמטר). ופירש רבינו חננאל (שם), 'תהא מקום מטר', שמי המטר מתכנסים בה ונצברים מריבוי הגשמים. ורבינו גרשום (ד"ה תמטר) פירש לשיטתו [כדלעיל בהערה], ש'תמטר' משמע תהא מקום מטר כל שהוא, שלא ירדו בה גשמים אלא מעט.

מח. ונוסח הברכה יבואר להלן. וכתב הריטב"א (ד"ה ח"ר), שמוכח בברכות (נט:), שהברכה המדוברת כאן אינה ענין להלל הגדול שהוא מזמור (תהלים פרק קיח) 'הודו לה' כי טוב' שנאמר בציבור על הגשמים הבאים אחר תענית (להלן יט.) ובנפש שבעה וכרס מלאה (להלן כו.), אלא היא חובה על כל יחיד ויחיד, ואף בגשמים הבאים בלא תענית. וכן נראה מדברי הרמב"ם (ברכות פ"י ה"ה). אמנם הבית יוסף (או"ח סי' רכח) הביא דברי הכל בו (סי' פז), שיש אומרים שאין ברכת הגשם נוהגת במקומות שהמטר תדיר ואין מתאוים לו ושמחים בו, אלא בארצות שיש להם יובש גדול ועצירה רבה עד שצריכים רחמים על המטר. וכתב עוד, שמכל מקום פשוט הוא, שאפילו באותם ארצות שרגילים במטר, אם נעצרו הגשמים והיה העולם בצער ואחר כך ירדו גשמים, צריך לברך.

מט. רש"י (ד"ה תמן ובברכות נט: ד"ה משיגת) ורבינו חננאל (ד"ה משיגת). וכן כתב הרמב"ם (ברכות פ"י ה"ו) 'משירבה המים על הארץ, ויעלו אבעבועות מן המטר על פני המים, וילכו האבעבועות זו לקראת זו'. ועוד פירוש הביא רש"י (ד"ה תמן), שהגשמים מרובים כל כך, עד ששני שווקים העומדים זה כנגד זה, מקלחים מים האחד כנגד חבירו. כתב הריטב"א (ד"ה נ), שהטיפה היורדת עתה מן השמים, היא הנמשלת לכלה, והטיפה העולה מן הארץ, היא הנמשלת לחתן היוצא לקראתה. ואף שקודם לכן נאמר שהגשם משול לבעל, והארץ משולה לאשה, זהו היחס בין הגשם לבין הקרקע, אבל בגשם עצמו, שהיחס הוא בין הטיפה שיורדת עתה לטיפה שכבר ירדה, המשל הוא כאמור.

נ. המשנה בברכות (נד.) אומרת, שעל הגשמים מברך ברכת 'הטוב והמטיב', ומקשה הגמרא שם (נט:) מדברי רב שמברך ברכת 'מודים'. ורצתה הגמרא לתרץ, שכאשר רואה בעיניו שיורדים גשמים, מברך ברכת 'מודים', וכאשר מבשרים לו שירדו גשמים, מברך 'הטוב והמטיב'. ודחתה הגמרא חילוק זה, משום שבלאו הכי מברך על שמועה 'הטוב והמטיב', כפי שמברך על כל שמועה טובה. ולכן מחלקת הגמרא, שכאשר יורדים גשמים מועטים, מברך ברכת 'מודים', וכאשר יורדים גשמים מרובים, מברך 'הטוב והמטיב'. עוד מחלקת הגמרא, שאם אין לו קרקע, מברך ברכת 'מודים', ואם יש לו קרקע, מברך 'הטוב והמטיב' [באם יש לו בה שותפים, אבל אם היא שלו לבד, מברך 'שהחיינו'. וראה בריטב"א (ד"ה תמר) האם באופן זה מברך רק 'שהחיינו', או גם ברכת 'מודים', ומאריך עוד בביאור כל הענין].

נא. על פי הר"ן (ד"ה תמר רב פפא) ועוד ראשונים, שאין חולק על רב שיש לומר 'מודים'.

נב. בגמרות כתבי יד אין התיבות 'אל יעזבונו רחמיך ה' אלהינו ולא עזבונו', אלא כתוב 'עד הן הם יודו ויברכו וישבחו את שמך'. ובהגהות הגר"א כתוב, שהרי"ף ושאר פוסקים גורסים 'עד וימליכו את שמך מלכנו'.

נג. על פי רש"י (ד"ה רוב) יש לומר שם אלהות ומלכות, אבל הרמב"ם (ברכות פ"י ה"ה) ועוד פוסקים, הזכירו רק 'ברוך אתה ה''.

נד. והקשה הריטב"א (ד"ה ו"ת), אכן איך עלה בדעת רבי יוחנן לחתום 'רוב ההודאות', שמשמע ממנה כן. ותירץ, שאין כוונת רבי יוחנן ל'רוב' שהוא חלק מתוך הכל, אלא במשמעות של ריבוי, כמו 'ורוב בניו' (מסמר ה יג), ולפי שברכה זו נתקנה על ריבוי הטובה לכלל העולם שמתברכים בגשמים בכל טיפה וטיפה, הזכיר בחתימתה לשון של ריבוי ההודאות [וכפי שיבואר להלן], אולם הגמרא חששה שמא יטעה אדם שהכוונה רוב ולא הכל, ואין לתקן בברכה תיבה שיש בה מקום למכשול שכזה חס וחלילה. וראה להלן ביאור המהרש"א.

נה. רש"י (ד"ה רוב). והקשה המהרש"א (ברכות נט: ד"ה רוב), מדוע אינו אומר 'כל ההודאות' כפשוטו, כפי שאומרת הגמרא בקושיא. וביאר, שבאמת בתחילת הברכה מזכיר לשון 'כל ההודאות' במה שאומר 'מודים אנחנו לך כו' על **כל** טיפה וטיפה', אלא שמכך משמע שמברך רק על 'כל' ולא על 'רוב' [במובן של ריבוי], ולכן אמר רבי יוחנן שאומר גם 'רוב ההודאות'. והקשתה על כך הגמרא, שמכך משמע שחוזר בו ואינו מברך בכל ההודאות אלא ברוב ההודאות [במובן של רוב מתוך כל], ואומר רבא, שאומר 'אל רוב ההודאות', שלשון זו משמעה רוב ומשמע כל, ולכן אומר 'אל' שהוא לשון המתיישבת עם רוב.

נו. כן משמע מפירוש רש"י (להלן ז. ד"ה למימריהו) ומראשונים נוספים, ולהלן יובא פירוש אחר.

גִּימְרִינְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ - נאמר את שתיהן, כלומר, נוסח הכולל את שתי הלשונות, 'ברוך אֵל הַהוֹדָאוֹת וְרוֹב הַהוֹדָאוֹת', שמשמעותו היא, מבורך אתה ה' בהודאות רבות, האל של כל ההודאות[א].

★

הגמרא מביאה ענין מעלת הגשמים:

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, גָּדוֹל וחשוב **יוֹם הַגְּשָׁמִים**, יותר **מִתְּחִיַּית הַמֵּתִים**, **דְּאִילּוּ תְּחִיַּית הַמֵּתִים** היא רק **לַצַּדִּיקִים**, שהרשעים אינם קמים בתחיית המתים[ב], **וְאִילּוּ גְּשָׁמִים** הם ברכה **בֵּין לַצַּדִּיקִים בֵּין לָרְשָׁעִים**. מוסיפה הגמרא, **וּפְלִיגָא** [-וחולק רבי אבהו עליו] **דְּרַב יוֹסֵף, דְּאָמַר רַב יוֹסֵף, מִתּוֹךְ שֶׁהִיא** [-ירידת הגשמים] **שְׁקוּלָה כִּתְחִיַּית הַמֵּתִים**, שעל ידי המטר גְּדֵלה התבואה שבני אדם חיים ממנה[ד], **קָבְעוּהָ בִּתְחִיַּית הַמֵּתִים** - תיקנו חכמים להזכיר גבורות גשמים ולומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', בברכת מחיה המתים. ואמר רב יוסף שירידת גשמים שקולה לתחיית המתים, אבל לא גדולה ממנה, ולדברי רבי אבהו גדולה היא ממנה.

הגמרא מביאה מחלוקת נוספת בענין מעלת הגשמים:

אָמַר רַב יְהוּדָה, גָּדוֹל יוֹם הַגְּשָׁמִים כְּיוֹם שֶׁנִּיתְּנָה בּוֹ תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג ג) 'יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי', **וְאֵין 'לֶקַח' אֶלָּא תּוֹרָה**, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ד ג) 'כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ', שמשווה הכתוב את ירידת הגשמים לנתינת התורה[ה]. **וְרָבָא אָמַר**, גדול **יוֹם הַגְּשָׁמִים יוֹתֵר מִיּוֹם שֶׁנִּיתְּנָה בּוֹ תּוֹרָה**, שֶׁנֶּאֱמַר 'יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי', **מִי נִתְּלָה בְּמִי, הֱוֵי אוֹמֵר, קָטָן נִתְּלֶה בְּגָדוֹל**, כלומר, כאשר רוצים לשבח דבר על ידי דימויו לדבר אחר, את הדבר הקטן משווים לדבר הגדול, שאומרים שהוא משובח כמותו, ואם משווה הפסוק את נתינת התורה לירידת מטר, הרי שמעלת ירידת הגשמים גדולה ממנה[ז].

הגמרא דורשת את הפסוק 'יערוף' באופן נוסף:

רָבָא רָמֵי - מקשה, **כְּתִיב** (דברים לב ג) 'יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי', שנמשלה התורה למטר היורד בחוזקה, **וּכְתִיב** בהמשך הפסוק 'תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי', שנמשלה התורה לטל היורד בנחת, והדברים סותרים לכאורה זה את זה. ויש לבאר בדרך רמז לגבי הנהגה עם תלמידי חכמים, **אִם תַּלְמִיד חָכָם הָגוּן הוּא** במעשיו[ח], הלימוד הוא לו **כַּטַּל** היורד בנחת, **וְאִם לָאו**, אם אינו הגון, **עוֹרְפֵהוּ** - הורגהו **כַּמָּטָר** היורד בחוזקה, כלומר, ראוי לו ליהרג כפי שרמוז בלשון 'יערוף'[ט].

הגמרא מבארת תועלת הלומד לשמה, ודורשת הפסוק 'יערוף' בענין זה:

תַּנְיָא בברייתא, **הָיָה רַבִּי בְּנָאָה אוֹמֵר, כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ**, בשביל לקיים ציווי ה' אלהיו ללמוד תורה, ולא כדי להתכבד, בשביל שיקראוהו 'רבי', **תּוֹרָתוֹ נַעֲשֵׂית לוֹ סַם חַיִּים**, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג יח) על התורה 'עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ'[י]. **וְאוֹמֵר** הפסוק (שם ג ח) עוד על התורה 'רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ'[יב], רפואה תהיה התורה לגופך. **וְאוֹמֵר** עוד הפסוק (שם ח לה), שהתורה מכריזה 'כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים'. **וְכָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, נַעֲשֵׂית הִיא לוֹ סַם הַמָּוֶת**[יג],

א. **ואילו** היה אומר רק 'רוב ההודאות' כפי שאמר רבי יוחנן, היה עלול להשתמע מכך, שמבורך ברוב מתוך כל ההודאות, אולם כיון שאומר גם 'אל ההודאות', מורה על מה שאומר 'רוב', שמשמעו הרבה, שמהולל בהודאות מרובות. וכן אנו כופלים ואומרים בישתבח 'אל מלך גדול בתשבחות, אל ההודאות'. רש"י (ד"ה למימרינהו). ונראה מדבריו שגרס בגמרא 'רוב ההודאות אל ההודאות'. וכן הנוסח בגמרא בברכות (נד:) 'רוב ההודאות ואהל ההודאות' [וכן מובא בהגהות וציונים גירסא בשם ראשונים]. והרמב"ם (ברכות פ"י ה"ה) פסק שאומר 'ברוך אל רוב ההודאות', שאינו כופל תיבת 'ההודאות'. וכן הביא הנמוקי יוסף (ד"ה כמצו) מבעלי התוספות.

והבעל המאור (ברכות נט: ד"ה ממר) ביאר את דברי רב פפא באופן אחר, שכיון שרב יהודה אומר 'מודים' ורבי יוחנן אומר 'אילו פינו', צריך שיאמר את שניהם 'מודים אנחנו לך על כל טיפה וכו' אילו פינו מלא שירה כים' וכו', וחותם 'ברוך אל ההודאות'. ולדעתו אין גורסים בגמרא 'אהל ההודאות ורוב ההודאות', שרק בא לומר שאומרים כשיטת שניהם. וכן כתב רבינו יהונתן מלוניל (ד"ה ממר), שאין לומר 'רוב ההודאות אל ההודאות', שזה היפך זה, ומפרש כדברי הבעל המאור. אולם הקשו הרמב"ן (מלחמות ה' ברכות נט: ד"ה כמצ) וראשונים נוספים על הבעל המאור, שהלא אין רבי יוחנן בא להוציא מדברי רב יהודה אלא להוסיף על דבריו, שמלבד 'מודים' אומר גם 'אילו פינו', ואם אומרים את שתי הלשונות אין בזה משום דרך אמצעית, אלא פוסקים כרבי יוחנן, והיה לו לומר שהלכה כרבי יוחנן. אלא ודאי שהפירוש הוא כפי שהתבאר. והובאו לעיל (ו:) דברי המהרש"א (ברכות נט: ד"ה רוב), שמבאר דברי הגמרא, ומדבריו עולה, שרב פפא בא לפרש דברי רבא, שלפי מה שאמר שיש לו לומר **גם** 'אל ההודאות', צריך לומר לשתיהן, גם 'אל ההודאות' וגם 'רוב ההודאות', שכך משמע כל ההודאות, והודאות רבות. ולא בא רב פפא לומר שיש לנקוט כשיטת שניהם, לפי שגם לפי רבא אין לומר רק 'אל ההודאות' אלא שתיהן.

ב. **שנאמר** בנבואת ישעיה על העתיד לבוא (ישעיה סו כד) 'ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, כי תולעתם לא תמות, ואישם לא תכבה, והיו דראון לכל בשר'. רש"י (ד"ה לשעבר), ובאבודרהם (תפילת שחרית, שמונה עשרה) הביא מהפסוק (דניאל יב ב) 'ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם'. וראה בילקוט ביאורים בענין תחיית המתים לרשעים מישראל.

ג. **הקשה** הבן יהוידע (ד"ה ממ"נ), איך ניתן להבין שירידת גשמים גדולה מתחיית המתים. וביאר, שכמו שנאמר (פסחים קיח.) שקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, שאין הכוונה שהוא קשה להקב"ה חס ושלום, אלא הוא מצד המקבל, שאין ראוי לו לקבל את מזונותיו על פי דין, והקב"ה זן אותו ברחמיו הרבים, וכפי שהיה בזמן קריעת ים סוף, שלא היו ראויים ישראל להינצל מחמת שהיו עובדי עבודה זרה, והקב"ה ברחמיו קרע להם את הים. וכן הוא לגבי ירידת הגשמים, שאין העולם ראוי לגשמים מצד זכויותיו, והקב"ה ברחמיו הרבים מורידם, ומחמת הקושי מצד המקבלים אמר שהיא גדולה מתחיית המתים שאינה לרשעים אלא לצדיקים הראויים לכך, ואילו הגשמים ניתנים לעולם כולו אף שאין ראוי לכך.

ד. **רש"י** (ד"ה ופליגא). והמהרש"א (לעיל ג. מ"ח ד"ה וכמיב) הביא, שבברכת מחיה המתים אנו מזכירים את גבורות ה', שהאדם בכוחו להמית את החיים, ואילו הקב"ה מחיה את המתים, וכן הוא בגשמים יש בהם מעין זה שמביאים רחמים לעולם, ולכן נקראים **גבורות** גשמים. וראה עוד בילקוט ביאורים.

ה. **אומר** הקב"ה, נתתי תורה לעם ישראל שהיא חיים לעולם, כמו שהמטר נותן חיים לעולם, שהוא מרבה את הפירות. רש"י (על הפסוק שם). והמהרש"א (מ"ח ד"ה גדול) פירש כוונת רב יהודה, שכמו שהתורה טובה לנפשות כך המטר טוב לגופים.

ו. **'יערוף'** הוא לשון להרעיף ולהשפיע, כמו שנאמר (דברים לג כח) 'אף שמיו יערפו טל', ובמשלי (ג כ) 'שחקים ירעפו טל', שהוא לשון המורה על כך שהמטר מרבה הפירות. רש"י (ד"ה יערף). ועל הפסוק בדברים (לב ג) פירש רש"י, ש'יערוף' הוא לשון נטיפה.

ז. **כתב** המהרש"א (מ"ח ד"ה יומר) לפרש גם בדברי רבא, שהטעם שגדולה מעלת הגשמים יותר, משום שהתורה שהיא לנפש אינה מהנה אלא לצדיקים, ואילו הגשמים שהם לגוף מועילים אף לרשעים.

ח. **גבורות** ארי (ד"ה וכל). וראה בהערה להלן דברי המאירי.

ט. **רש"י** (ד"ה ערפיהו) פירש 'הרגֵהו', ומשמע שגורס 'ערפיהו' בלא וי"ו. וכן נראה שהבינוהו המהרש"א (מ"ח ד"ה ערפהו) והשפת אמת (ד"ה ופס). וראה בשו"ת משנה הלכות (מ"ג סי' נה) שביאר מדוע עונשו חמור כל כך. אמנם בהגהות וציונים הובא מרש"י בכתב יד שכתוב 'הורגהו', ואפשר לפרשו שלימוד התורה גורם לו ליהרג בידי שמים. אך הקשה המהרש"א (שם) על דברי רש"י, שהיה לגמרא להוסיף ולפרש, שאין עריפה אלא לשון הריגה כפי שמפרשת להלן בסמוך. ולכן פירש המהרש"א ש'עורפהו' הוא הַפנה לו עורף, וכך פירושו, אם תלמיד חכם הגון הוא, היה אצלו תמיד כטל, שתמיד רצוי על הבריות, אולם אם אינו הגון הפנה לו עורף וסור מעליו. והמאירי (ד"ה ופליגא) כתב לבאר, שאף שכל אדם ראוי לו לדקדק במידותיו, תלמיד חכם ראוי לו לדקדק ביותר, ועל זה רומז הפסוק, שתלמיד חכם כשהוא הגון במידותיו, רצוי ונעים הוא כטל, שאף שיורד תמיד, אין אדם קץ בו, ואם אינו הגון במידותיו, דומה הוא למטר, שאף שבא לעיתים, במהרה קצים בו ואין רוצים אותו. והשפת אמת (שם) פירש, שאם תלמיד הגון הוא, הלימוד בא לו בנחת ושמחה כטל, ואם הוא תלמיד שאינו הגון בא לו הלימוד בקושי וביגיעה.

כתב הבן יהוידע (ד"ה ופס), שתיבת 'מטר' בגימטריא היא מאתים ארבעים ותשע, ותיבת 'טל' שלשים ותשע, נמצא ההפרש ביניהם מאתים ועשר כמנין 'חרב', ובא לרמוז על פי מה שנאמר (בראשית כז כב) 'הקול קול יעקב והידים ידי עשיו', בזמן שנשמע קולו של יעקב בבתי מדרשות, אין ידי עשיו שולטות, ואם תלמיד חכם שאינו הגון הוא, שאין נשמע ממנו קולו של יעקב, ראוי הוא שייערף בחרב מכוח ידיו של עשיו.

י. **רש"י** (ד"ה לשמה). וראה עוד בהערה להלן בענין נעשית לו סם המות, שיטות נוספות.

יא. **נמשלה** התורה לעץ חיים, שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות. אבן עזרא (על הפסוק). כתב המהרש"א (מ"ח ד"ה כל), שהוא על דרך מה שכתב הרמב"ם (שמונה פרקים פ"ג), שרפואת הנפש דומה לרפואת הגוף, וברפואת הגוף יש סם המרפא את החולה על ידי אופן הכנתו המדוקדק שציוה הרופא, או על ידי עירובו עם סמים אחרים, ואם יכינוהו באופן אחר, יכול להוסיף על החולי עד שיגרום למות החולה, ועל זה הוא אומר 'עץ חיים היא', שהתורה נמשלה לעץ אשר יבשלוהו ויכינו ממנו סם לרפואת הנפש, שזהו 'למחזיקים בה', דווקא לזה אשר ילמד את התורה לשמה.

יב. **'שרך'** הוא הטבור. רש"י (על הפסוק). והזכירו לפי שהוא יסוד הגידים ודרכו נכנס הדם לעובר בבטן האם, וגדולה חשיבותו, ולכן נקרא 'שרך', מלשון תוקף, כמו שריר וקיים. אבן עזרא (שם).

יג. **וכעין** זה אמרו בברכות (יז.) שהעושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא. ופירש שם רש"י (ד"ה העושה), שאינו לומד כדי לקיים אלא על מנת לקנטר. אבל אם עושה כדי שיכבדוהו, עליו אמר רב (פסחים נ:) 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה'. וכן דרש רבא (שם) עליו מה שנאמר

מאימתי פרק ראשון תענית ז.

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [ברכות נט: ס:] מגילה כח:, ג) [ברכות דף לג.], ג) [ב"ב יב.], ד) ברכות סג: מכות י. ע"ז, ה) [מכות י. ע"ז], ו) עי' ב"ק פב., ז) נדרים נ: ע"ז, ח) [עי' פרש"י בע"ז טז: קד"ה פמיט מוכמח], ט) ספרי עקב סי' מא לאהבה את ה' וכו' וע"ע רש"י ברכות דף יז. ד"ה העושה, י) [וע"ע מוס' ברכות יז. ד"ה העומה] ובסוטה דף כב: ד"ה לעולם, כ) [ע"ז יז:], ל) [אין זה בעירובין אלא במדרש פ' נצבים איתא קצת מזה], מ) ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' אלא כמי שדעתו שפלה עליו כלאמרה ליה כו' ככלי מכוער אמר לה אי בת מלכא אבוך במאי רמי ממרת אמרה ליה כמאי דפחרא אמר לה כ"ע במאני דפחרא ואבוך במאני דפחרא אמרה ליה אלא כמאי נירמי אמר לה בגון לאמון דמצניעון רמו: (ב) רש"י ד"ה (כשעי עובדי כוכבים) תמ"מ ונ"ב ס"ת רשעים: (ג) ד"ה שמוסיפין טפשות דכתיב אשר נואלנו מתרגם כו' כל"ל: (ד) ד"ה יפוע כו' לאמור לו (מתרי תורה) תמ"מ ונ"ב ס"ת דברי תורה: (ה) ד"ה שלשה כו' מים יין וחלב [הס"ד ומה"ד] בלא כסף זו התורה (מי) שתינו עוקן: (ו) ד"ה בפתות כו' דפחרא הס"ד ומח"כ מה"ד א"ל אי בת מלכא את כו' בשחוק לאמר: (ז) ד"ה כי היכי כו' הכי אמרי לה כי היכי דיין משמע: (ח) תוס' ד"ה מי הוו כו' פי' אם היו שונאים. ג"ב ולהאי פירושא ניחא משופריה דיעקב ודרכי אבותיו) אצל לפרש"י קשיא:

גליון הש"ס

[מכת"י גמ' כל העוסק בתורה לשמה. שנת דף פח ע"ב]: תוס' ד"ה אף ד"ת וכו' וה"נ איתא התם. במדרש דברים רבה פ"ח:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב:
[דברים לב, ב]

ב) כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ:
[משלי ד, ב]

ג) עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: [משלי ג, יח]

ד) רְפָאוֹת תְּהִי לְשָׁרֶךָּ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ:
[משלי ג, ח]

ה) כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְי:
[משלי ח, לה] ו) וְהוֹרִדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֶגְלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרֵעַ וְעָרְפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בַּנָּחַל: [דברים כא, ד] ז) כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹּאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר: [דברים כ, יט] ח) רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: [דברים כ, כ] ט) בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ: [משלי כז, יז]

י) הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט] כ) חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ חֶרֶב אֶל גִּבּוֹרֶיהָ וְחַתּוּ: [ירמיה נ, לו] ל) וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי אַל נָא תָּשֶׁת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ: [במדבר יב, יא] מ) נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צֹעַן נִשָּׂאוּ שָׂרֵי נֹף הֹתָעוּ אֶת מְצֻרַיִם פִּנַּת שִׁבְטֶיהָ: [ישעיה יט, יג]

נ) לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם יֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא בְלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד: [ישעיה כא, יד] ס) הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין לוֹ כָּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב: [ישעיה נה, א]

ע) יָפִיצוּ מַעְיְנֹתֶיךָ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי מָיִם: [משלי ה, טז] פ) יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ: [משלי ה, יז]

עין משפט נר מצוה

כא א) מיי' פ"ד מהל' מ"ת הל' ו טוש"ע י"ד סימן רמו סעיף ז:
כב ב) מיי' שם פ"ג הלכה ט:

רבינו חננאל

בה מפני שלא באו גשמים ליכנס בביה אלא יושבין באכסדראות כמו אלמנה שאין לה ישיבת בית איכא דאמרי דלא שקיל שיבתנא כלומר לא נסתלק החום אלא ישינים בפתחים פתוחים מפני חוזק החום איני כי טוב הוא כאשר לא יבא המטר בטבת **והאמר רב חסדא טבא דטבת מטולתא.** כלומר בעת שיהו בני אדם מטונפים את רגליהם ובבגדיהם בטיט בזה טובת השנה ושנינן אם היו גשמים במרחשון וכסלו הטוב שלא יהיו בטבת גשמים ואם לא היו גשמים במרחשוון וכסלו (הוו ביה תשתא) [טוביא דשתא] דטבת מטולתא. **ועוד א' גשמים שירדו על מקצת מדינה** אין בהם משום ועצר איני והכתיב חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש ואמר רב שתיהן לקללה ושנינן אי אתא טובא ומתכנשין תמן מיא לקללה. כדכתיב [תמטר] שם יהיה המטר כנוס כלומר נקוים שם המים כגון שנתון במקום האשבורן. אבל אם באו כדבעו לה לברכה: **משיצא חתן לקראת כלה.** כשתרד הטיפה על הקרקע שכבר ירד בו מטר מעלת כמין אבעבועין היו מברכין ברכת גשמים: **א"ר אבהו גדול יום הגשמים כיום שנתנה בו תורה כו'.** כל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה והמתעסק שלא לשמה נעשית לו סם המות שנאמר יערף כמטר לקחי ואין עריפה אלא הריגה. **א"ר יוחנן כתיב כי האדם עץ השדה** אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות. ואם אינו הגון אותו תשחית וכרת. **דברי תורה** אין מתקיימין **ביחידי** שנאמר חרב על הבדים ונואלו. והקטנים מחדדים את הגדולים כו'. ומתלמידי יותר מכולם.

רבינו גרשום

מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה: **ששקולה כתחיית המתים** ששניהם חיים לעולם. אלא להכי כתיב כי האדם [עץ השדה] שת"ח נמשל בו וממנו תאכל. כלומר שיכול להבין בתורה: **אותו תשחית וכרת** שהתורה משחתת בו. **נואלו שרי צוען.** והרי הן היו חוטאין: **בפחות שבכלים.**

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים הגירסא איפכא **רוב** ההודאות **ואל** ההודאות, וכן משמע מרש"י [וכמו שהוא בברכות], וגירסא זו נראה עיקר שהרי אל ההודאות הוא לתקן שלא

מאימתי פרק ראשון תענית ז.

למימרינהו לתרוייהו. ברוך מתה ברוב ההודאות במדינת ההודאות, האל של כל ההודאות משמע, ומתחלה היה משמע רוב ממש ולא מרובות, וכמו כן בישתבח אל מלך גדול בתשבחות אל ההודאות. מפי רבי: (ג) רשעי עובדי כוכבים מינן חיין,[ע] כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה סו): **ופליגא דרב יוסף.** דתניא אמר כתחיית המתים ולא יותר, שבה חיים בני אדם שהתנוחה גדילה בו: כמטר לקחי. השוה לקח למטר: ירף. כמו אף שמיו יערפו טל (דברים לג) ומחקים ירעפו טל (משלי ג) שהיא מרדה הפירות: **כתיב תזל כטל.** דמשמע נחת: **ערפידו כמטר.** הרגהו[פ]: **לשמה.** משום כאשר צוני ה' אלהי, ולא כדי להקרות רבי[צ]: **לא יבילנא.** למיגמר: **וכי אדם עץ השדה.** אלא מקיש אדם לעץ השדה, מה עץ השדה אם עץ מאכל הוא ממנו מאכל ואותו לא מכרות, כך תלמידי חכמים אם הגון הוא ממנו מאכל למוד הימנו: **ואם לאו אותו תשחית.** סור מעליו: **ברזל בברזל יחד.** ואיש יחד פני רעהו, מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, כגון סכין על גבי מבירתה: **אינה דולקת יחידי.** עץ אחד אינה דולקת אלא ג' או ג' יחד: יחידי. אלא חבר שמסיפין טפשות דכתיב (ג) **נואלנו:** אחר נואלנו מתרגם דאיטפשנא: **שחוטאין.** דכתיב נואלנו גדי מטולנו: **ואיבעית אימא מהכא נואלו שרי צוען וגו' והתעו את מצרים.** ותועה היינו טועה: **תורה בעין.** דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. כשמדליק את החור מלית את העליה דקין תחלה: קטנים מחדדין. שמולין כל שעה: התיו. משמע להוליך לו מים: **וכתיב לכו למים.** ילך הוא עצמו: **אם תלמיד (חכם) הגון.** שרוצה[ק] ללמוד ממך מצוה לרב ילך אצלו במקומו: **ואם לאו.** ילך הוא אצל הרב: יפוצו מעיינותיך חוצה. אם הגון הוא ילמוד לו (ד) אמרי תורה: **ואם לאו יהיו לך לבדך.** ואין לזרים אתך: **שלשה משקים הללו.** מים יין וחלב, (ה) זו התורה שאינו נותן דה כלום ויודעה ולומדה: **בפחות שבכלים.** דמתני דפחרא (ו): **במאני דפחרא.** דדרך אחוק אמר, ומרמז מה את אומרת לי והלא אדיך נותן יין בכלים מכוערין של חרס: **ואלא במאי נירמיה.** אם לא אצל חרס, הא כולי[ק] עלמא הכי: **ותקוף.** החמין: **כי היכי דאמרה לי.** לי חכמה מפותרה בכלי מכוער, הכי אמרי לה (ז) דיין משמע בכלי מכוער אף התורה מתקיימת בי יומר משאילו הייתי נאה: **מי**

ע] נימרינהו לתרוייהו אל ההודאות ורוב[מ] ההודאות. אמר ר' אבהו גדול יום הגשמים מתחיית המתים דאילו תחיית המתים לצדיקים ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים ופליגא דרב יוסף דאמר רב יוסף [ג] מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבעוה בתחיית המתים אמר רב יהודה גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה שנא' [א] יערף כמטר לקחי ואין לקח אלא תורה שנא' [ב] כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו רבא אמר יותר מיום שניתנה בו תורה שנאמר יערף כמטר לקחי [ג] מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול רבא רמי כתיב יערף כמטר לקחי וכתיב תזל כטל אמרתי[ד] אם תלמיד חכם הגון הוא כטל ואם לאו עורפהו כמטר תניא היה ר' בנאה אומר [ה] כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים שנאמר [ו] עץ חיים היא למחזיקים בה ואומר [ז] רפאות תהי לשרך ואומר [ח] כי מוצאי מצא חיים וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות שנאמר יערף כמטר לקחי ואין עריפה אלא הריגה שנאמר [ט] וערפו שם את העגלה בנחל. א"ל ר' ירמיה לר' זירא ליתי מר ליתני א"ל חלש לבאי ולא יכילנא לימא מר מילתא דאגדתא א"ל הכי אמר ר' יוחנן מאי דכתיב [י] כי האדם עץ השדה וכי אדם עץ שדה הוא אלא משום דכתיב [כ] כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת וכתיב [ל] אותו תשחית וכרת הא כיצד אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרת ואם לאו אותו תשחית וכרת.

אמר רבי חמא (אמר רבי[נ]) חנינא מאי דכתיב [מ] ברזל בברזל יחד[ס] לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר [נ] הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא [ע] מאי דכתיב [פ] חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ונואלו[צ] ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם [ק] אשר נואלנו ואשר חטאנו ואיבעית אימא מהכא [ר] נואלו שרי צוען [וגו'] והתעו את מצרים אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר [ש] עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר ר' חנינא [ת] הרבה[א] למדתי מרבותי ומחבירי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן. רבי חנינא בר פפא רמי כתיב [ב] לקראת צמא התיו מים וכתיב [ג] הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואי לא הוי כל צמא לכו למים רבי חנינא בר חמא רמי כתיב [ד] יפוצו מעיינותיך חוצה וכתיב [ה] יהיו לך לבדך [א]אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעיינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך. (ואמר[ו]) רבי חנינא בר אידי [ז] למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים[ח] לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ואמר[ט] רבי אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב[י] דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב [כ] לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה (מ) כדאמרה ליה [ל] ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי [מ] חכמה מפוארה בכלי מכוער אמר לה אביך רמי חמרא במני דפחרא אמרה ליה אלא במאי נירמי אמר לה אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא אזלה ואמרה ליה לאבוה רמייא לחמרא במני דהבא וכספא ותקיף אתו ואמרו ליה אמר לך הכי אמרה ליה רבי יהושע בן חנניה קריוהו אמר ליה אמאי אמרת לה הכי אמר ליה כי היכי דאמרה לי אמרי לה והא איכא שפירי דגמירי

אי

נטעה רוב ולא כל (גבורת ארי ע"ש ובר"ן בשם הרמב"ן), ועי' ריטב"א: **כ]** בכת"י נוסף **הא כיצד** (וכמו שהוא בסמוך): **ג]** [צ"ל **ברבי**] (גליון), וכ"ה בכת"י ודפו"י ר' חמא **בר** חנינא: **ל]** בכת"י נוסף **ואיש יחד פני רעהו**: **ס]** בכת"י [וכ"ה בברכות ובמכות] הגירסא שמטפשין **כתיב הכא ונואלו וכתיב התם אשר נואלנו** ולא עוד אלא שחוטאין **שנאמר** ואשר חטאנו (וכ"ה בדפו"ר אלא ששם חסר התיבות "ולא עוד אלא שחוטאין שנאמר"), ועי' רש"י ובהג' הב"ח אות ג (ולפנינו ע"פ מהרש"א), ועי' גבורת ארי: **ו]** בכת"י הרבה **תורה** (וכ"ה במכות): **ז]** צ"ל **אמר** (גליון): **מ]** בכת"י לג' משקין הללו **למים ויין ולחלב**. וכ"ה ישר (דק"ס): **ט]** בדפו"י נוסף **שנאמר** (ונשמט בשגגה, דק"ס): **י]** בדפו"ר ובע"י **הורגהו**, ולפ"ז אפשר לפרש שיהרג משמים, ועיין מהרש"א ושפ"א: **כ]** צ"ל **רוצה** (ממ"נ), או שצ"ל אם תלמיד הגון **הוא**. שרוצה וכו': **ל]** ברש"י שבע"י הא **כולהו**: **מ]** [במדרש פ' נצבים איתא **לבית המים**] (גליון): **נ]** שייך לע"ב (גליון):

ז. [ב] מאימתי פרק ראשון תענית

שֶׁנֶּאֱמַר (דניס נג ג) 'יַעֲרֹךְ בַּמָּטָר לְקֹחִי', וְאֵין לשון 'עֲרִיפָה' אֶלָּא הֲרִיגָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כט ד) בפרשת עגלה ערופה 'וְעָרְפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בַּנָּחַל'[יד].

הגמרא מביאה עוד בענין מעלת התורה דווקא למי שראוי לכך:
אָמַר לֵיהּ רַבִּי יִרְמְיָה לְרַבִּי זֵירָא, לֵיתֵי מַר לִיתְנֵי - יבוא כבודו לשנות לנו. אָמַר לֵיהּ רבי זירא, חָלַשׁ לְבַאי וְלָא יָכִילְנָא - ליבי חלש ואיני יכול ללמוד. אמר לו רבי ירמיה, אם כן לֵימָא מַר מִילְּתָא דְּאַגַּדְתָּא - יאמר כבודו דבר אגדה. אָמַר לֵיהּ רבי זירא, הָכִי [-כך] אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מַאי דִּכְתִיב - מהו שנאמר (דניס כ יט) בענין איסור השחתת עץ פרי אף במצור בעת מלחמה 'כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר', שלכאורה קשה לשון זו, וְכִי אָדָם עֵץ שָׂדֶה הוּא[טו], אֶלָּא מְשׁוּם דִּכְתִיב קודם לכן בפסוק 'כִּי מִמֶּנּוּ תֹּאכֵל וְאוֹתוֹ לֹא תִכְרֹת', וּכְתִיב אחר כך (שם כ כ) 'אוֹתוֹ תַּשְׁחִית וְכָרָתָּ', וזוהי סתירה לכאורה בלשונות הפסוק[טז], הָא כֵּיצַד - דבר זה איך יתיישב, אלא רמז הכתוב בהקישו אדם לעץ השדה, שכמו בעץ, אם טוב וראוי הוא למאכל, אוכלים ממנו ואין משחיתים אותו, ואם לא, מותר לכרות אותו, כך בתלמיד חכם המלמד תורה, אִם תַּלְמִיד חָכָם הָגוּן הוּא, עליו נאמר 'מִמֶּנּוּ תֹּאכֵל וְאוֹתוֹ לֹא תִכְרֹת', כלומר, למד ממנו, וְאִם לָאו, עליו נאמר 'אוֹתוֹ תַּשְׁחִית וְכָרָתָּ', כלומר, סור מעליו ולך ללמוד מרב אחר[יז].

★

הגמרא מביאה ענין הדרך הראויה בלימוד תורה:
אָמַר רַבִּי חָמָא (אמר רבי) [בְּרַבִּי] חֲנִינָא, מַאי דִּכְתִיב (משלי כו יז) 'כַּרְזֶל בְּכַרְזֶל יָחַד, וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ', דימה הכתוב איש ורעהו לברזל עם ברזל, לוֹמַר לָךְ, מַה כַּרְזֶל זֶה, אֶחָד מְחַדֵּד אֶת חֲבֵירוֹ, שמחדדים את הסכין על ידי שפשופה בסכין אחרת, אַף שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מְחַדְּדִין זֶה אֶת זֶה כשנושאים ונותנים יחד בַּהֲלָכָה[יח].

וכן אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תוֹרָה כְּאֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה כג כט) 'הֲלֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם ה' וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע', לוֹמַר לָךְ, מָה אֵשׁ אֵינוֹ הוֹלֵךְ בעץ יְחִידִי, אלא כאשר מכונסים שנים או שלשה עצים יחדיו, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה אֵין מִתְקַיְּימִין בְּיִחִידִי, בזה הלומד בלא חבר שיחדדנו בקושיות. מוסיפה הגמרא, וְהֵיכָן דְּאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא, מַאי דִּכְתִיב (שם ג לו) בנבואת ירמיה על ממלכת בבל אחר שגלו ישראל אצלם 'חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנוֹאָלוּ, חֶרֶב אֶל גִּבּוֹרֶיהָ וְחַתּוּ'[יט], כך אומר הפסוק, חֶרֶב עַל שׁוֹנְאֵיהֶן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, כלומר, ראויים תלמידי חכמים להתחייב מיתה[כ], שֶׁעוֹסְקִין בַּד בְּבַד בַּתּוֹרָה, כל אחד לבדו בלא חבר[כא]. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁמְּמַשְׁמְשִׁין, אלו היושבים ועוסקים בתורה לבדם[כב], שֶׁנֶּאֱמַר שם 'וְנוֹאָלוּ', והוא לשון טפשות[כג]. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁחוֹטְאִין - שמגיעים לידי חטא, שהרי כְּתִיב הָכָא - כתוב כאן בפסוק 'וְנוֹאָלוּ', וּכְתִיב הָתָם - וכתוב שם (במדבר יב יא) שאמר אהרן למשה בפרשת מרים שדיברה במשה 'אַל נָא תָּשֶׁת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ', כתב 'נואלנו' יחד עם 'חטאנו', ולפי שהנואל בא לידי חטא[כד]. וְאִיבָּעֵית אֵימָא מֵהָכָא - ואם תרצה תוכל ללמוד שהנואל בא לידי חטא מפסוק זה, שנאמר בנבואת ישעיה על מצרים (ישעיה יט יג) 'נוֹאָלוּ שָׂרֵי צוֹעַן [וגו'] נִשְּׁאוּ שָׂרֵי נֹף, וְהִתְעוּ אֶת מִצְרַיִם פִּנַּת שִׁבְטֶיהָ'[כה], ולשון תועה מתיישב על חוטא, ויש ללמוד מכך שהנואל בא לידי חטא[כו].

★

(מהלים ג יא) 'כִּי גָדוֹל עַד שָׁמַיִם חַסְדֶּךָ', שמגיעו חסד עד השמים, וזה העושה לשמה, עליו נאמר (שם קח ה) 'כִּי גָדוֹל מֵעַל שָׁמַיִם חַסְדֶּךָ'. וכן כתבו התוספות (כתן ד"ה וכל, ושם ד"ה העוסק). וראה בעין אליהו (ד"ה וכל) מה שכתב לבאר חילוקי הלשונות שנאמרו כאן ובפסחים. כתב השפת אמת (ד"ה העוסק), שהלימוד לשמה, שאמרו עליו שנעשית לו סם חיים, הוא שעל אף שיודע הלומד שהתורה נותנת חיים לעושיה, אינו לומד לשם כך אלא לשם התורה בלבד, ולזה מביא הפסוק 'עץ חיים היא למחזיקים בה', למחזיקים בגוף התורה, שלומדים רק לשם תורה ולא בשביל להפיק ממנה חיים, והפסוק 'רפאות תהי' משמעו שהתורה מצד עצמה תהיה רפואה, בלא כוונת הלומד, וכן הפסוק 'מוצאי מצא חיים' משמעו על דרך מציאה שבאה בהיסח הדעת ואין האדם מתכוון לזכות בה. אולם אם לומד האדם תורה בכדי לעשותה קרדום לחפור בו ולהפיק ממנה חיים, אז נעשית לו כסם המות. ובוודאי שאין הכוונה שלימוד התורה הוא סם המות ממש, אלא שיש סם של רפואה שהוא בנעימות ובנחת, ויש סם שהוא בקושי וביסורים, ואם אינו לומד לשמה התורה נעשית לו כסם קשה ומר, ועל כל פנים זה לטובתו, שעל ידי כן שב אל המוטב ולומד לשמה.

יג. **רש"י** (ד"ה ופס - הרמתון). ולשון 'אותו תכרות' מרמז על כך שיפרד מעליו וילך ללמוד מרב אחר. ואף שנאמר בחגיגה (טו.) שלומדים אף מתלמיד חכם שאינו הגון, כרבי מאיר שלמד תורה מפי 'אחר', היינו דווקא למי שהוא תלמיד חכם מותר לו ללמוד מפי מי שאינו הגון, לפי שלא ילמד ממעשיו, אבל סתם אדם אין לו לעשות כן. תוספות (ד"ה פס). וראה עוד בילקוט ביאורים. והמהרש"א (שם) כתב לפרש על דרך הדברים האמורים לעיל, שמי שהוא תלמיד חכם הגון, תורתו נעשית לו סם החיים, ועליו נאמר 'אותו לא תכרות', ואם אינו הגון, נעשית לו סם המות, ועליו נאמר 'אותו תשחית וכרת', והוא קרוב יותר למשמעות הפסוק כפשוטו, שמשחיתו ממש.

יח. **כתב** המהרש"א (מ"פ ד"ה נראל), שהובא מאמר זה כאן, משום שנתבאר לעיל חומרת הלומד על מנת לקנטר, ומבארת כאן הגמרא שאל תחשוב שתלמיד חכם שמקשה וסותר דברי חבירו הוא בכלל 'על מנת לקנטר', אלא זהו בשביל לחדד השמועה, ומעלה היא, כברזל המחדד את חבירו.

יט. **ופשוטו** של מקרא הוא, חרב על הקוסמים שבודים דברים מלבם, ונואלו, יסכלו בעצתם ולא ידעו במה ינצלו. מצודת דוד (על הפסוק).

כ. **ואמר** 'שונאיהן' בלשון סגי נהור, כאשר כוונתו לתלמידי חכמים עצמם כדי שלא להוציא קללה מפורשת על תלמידי חכמים.

כא. **מעלת** הלימוד בצוותא הוא אחד מן הדברים שנאמר עליהם במסכת אבות (פ"ד מ"ו) 'עשה לך חבר', לצורך זה שילמד עמו תורה. רבינו יונה (על מסכת אבות שם). ובמכות (י.) דורשת הגמרא דברי הפסוק (קהלת ה ט) 'ומי אוהב בהמון לו תבואה', מי שאוהב ללמוד בהמון, עם חברים רבים, לו תבואת התורה. וכתב המהרש"א (מכות שם מ"פ ד"ה כל), שדרך לימוד התורה, שלא יבא אדם לידי אמיתה ועל בוריה אלא בפלפול חברים, בשונה מדתי העובדי כוכבים שכל אחד עושה דת לעצמו ואינו צריך לחבירו. והעוסק בתורה יחידי הוא כעובד כוכבים שלימודו יחידי, ועובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה (סנהדרין נט.), ומיתתו בסייף, ולכן ראוי לזה הלומד יחידי להיענש בחרב. והקרן אורה (ד"ה והיינו) פירש בדרך משל, שהלומדים בצוותא מחדדים זה את חרבו של זה, כפי שאמרה הגמרא לעיל לגבי ברזל, ועל ידי זה אש התורה מתגברת וחרב השונא מתפוצצת, אולם הלומד יחידי אין חרבו מתחדדת, ומעלה חלודה, ואש תורתו נחלשת וכובה, וחרב השונא מתחזקת, ותגבר עליו מלחמת היצר.

כב. **שהטעות** מצויה אצל זה הלומד יחידי, שאין מי שיתקן טעותו. מהרש"א (שם ד"ה ולפ - הרמתון).

כג. **כפי** שנאמר (במדבר יב יא) 'אשר נואלנו' ומתרגם אונקלוס 'דאטפשנא'.

כד. **והיינו**, שכיון שהלומד יחידי בא לידי טעות, מחמת טעותו מתיר את האסור ומטהר את הטמא, ומגיע לידי חטא. מהרש"א (שם ד"ה ולפ - השני).

כה. **משמעות** הפסוק, נעשו שרי צוען אוילים, ושרי נוף נפתו בעצתם הנבערה, והתעו את העם היושב במצרים, שאמרו להם שינצחו במלחמה. מצודת דוד (על הפסוק).

כו. **רש"י** (מכות י. ד"ה נואלנו).

מאימתי פרק ראשון תענית ז.

למימרינהו לתרוייהו. ברוך מתה ברוב ההולמות במרכית ההולמות, האל של כל ההולמות משמע, ומתחלה היה משמע רוב ממש ולא מרובות, וכמו כן בישתבח של מלך גדול בתשבחות של ההולמות. מפי רבי: (ג) רשעי עובדי כוכבים מיון חיין,[ט] כי תועלתם לא תמות ומשם לא תכבה (ישעיה סו): **ופליגא** דרב יוסף. למיהו אמר כתחיית המתים ולא יותר, שבה מייס בני אדם שהתגושה גדילה בו: **כמטר** לקחי. השוה לקח למטר: יערף. כמו אף שמיו יערפו טל (דברים לג) ושחקים ירעפו טל (משלי ג) שהיא מרבה הפירות: **כתיב תזל כטל.** דמשמע נחת: **ערפידהו כמטר.** הרגהו[י]: לשמה. משום כאשר לוני ה' אלהי, ולא כדי להקנות רבי[יא]: **לא יכילנא.** למיגמר: **וכי אדם עץ השדה.** אלא מקיש אדם לעץ השדה, מה עץ השדה אם עץ מאכל הוא ממנו מאכל ואותו לא תכרות, כך תלמידי חכמים אם הגון הוא ממנו מאכל למוד היטנו: **ואם לאו** אותו תשחית. סור מעליו: ברזל בברזל יחד. ויש יחד פני רעהו, מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, כגון סכין על גבי חבירתה: אינה דולקת יחידי. עץ אחד אינה דולקת אלא ג' או ג' ביחד: יחידי. אלא חבר שמדין שמופיפין טפשות דכתיב (ג) נואלנו. אשר נואלנו מתרגם לחיטפשנא: שחוטאין. דכתיב נואלנו גדי חטאנו: **ואיבעית אימא** מהכא נואלו שרי צוען וגו' והתעו את מצרים. ותועה היינו חוטא: תורה בעין. דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. כשמדליק את האור מניח את העליונים דקין תחלה: קטנים מחדדין. שמואלין כל שעה: התיו. משמע להוליך לו מים: **וכתיב לכו למים.** ילך הוא עצמו: **אם תלמיד (חכם)** הגון. שרוצה[כ] ללמוד ממך מצוה לך לילך אצלו במקומו: **ואם לאו.** ילך הוא אצל הרב: יפוצו מעינותיך חוצה. אם הגון הוא לומר לו (ד) סתרי תורה: **ואם לאו** יהיו לך לבדך. ואין לזרים אתך: שלשה משקים הללו. מים יין וחלב, (ה) זו התורה שאינו נותן דעה ללוט ויודעה ולומדה: בפחות שבכלים. כמאני דפחרא. כדרך שאוק אומר, ומרמז מה את אומרת לי והלא אחיך נותן יין בכלים מכוערין של חרס: **ואלא במאי נירמיה.** אם לא בשל חרס, הא כולי[כא] עבדי הכי: ותקיף. אחמיך: כי היכי דאמרה לי. אי חכמה מפוארה בכלי מכוער, הכי אומרי לה (ז) דיין משמר בכלי מכוער אף התורה מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה:

אי

וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות. (פסחים דף נ:) לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה דמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ויש שאומרין לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה היינו לומר כדי שיקרא רבי או כדי שיכבדוהו ומה שאומרין הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר[ו]: **אם** תלמיד חכם הגון ממנו תאכל. פירוש למוד לפניו ואותו לא תכרות כלומר לא תפרד ממנו לילך לפני רב אחר ואם לאו לא תלמוד לפניו והא דאומרין לדומדים מת"ח אע"פ שאינו הגון כר"מ שהיה לומד לפני אחר במסכת מגיגה (דף טו.) היינו דוקא תלמיד חכם (אחר) יכול ללמוד לפניו לפי שלא ילמוד ממעשיו אבל אם אינו תלמיד חכם אינו רשאי ללמוד לפניו:

אף דברי תורה וכו'. וכן נמי אומרין בעירובין (דף נה.) לא בשמים היא ולא מעבר ליס היא לומר לא תמנא התורה במי שמגדיה עלמו כשמים שלעתו גדוה ולא בסוחרים ההולכים במדינת הים בעבר הים[כ] לתי שפרח לא שייפא ולתי שייפא לא שפרח[ל] והכי נמי אימא התם לא בסחרנין ולא בתגרין ולא[מ] בתיסטרולגין לומר בתותן שרוחין בכוכבים אמרו ליה לשמואל והא מר תיסטרולגוס הוא אמר להו תיתי לי דלא מעיינא בהו אלא בעידן דנפקא למיא[מא] פירוש להטיל מים ולא אתי מבטל לעלמי:

[ט] **אי** הוו סנו הוו חבימי טפי. (ת) פי' אם היו שונאים היופי הוו תלמידי חכמים ביותר:

נרתמים

אמר רבי חמא (אמר רבי[נ]) חנינא מאי דכתיב[מב] ברזל בברזל יחד[מג] לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר[מד] הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא[מה] מאי דכתיב[מו] חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ונואלו[מז] ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם[מח] אשר נואלנו ואשר חטאנו ואיבעית אימא מהכא[מט] נואלו שרי צוען [וגו'] והתעו את מצרים אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר[נ] עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר ר' חנינא[נא] הרבה[נב] למדתי מרבותי ומחבירי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן. רבי חנינא בר פפא רמי כתיב[נג] לקראת צמא התיו מים וכתיב[נד] הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואי לא הוי כל צמא לכו למים רבי חנינא בר חמא רמי כתיב[נה] יפוצו מעיינותיך חוצה וכתיב[נו] יהיו לך לבדך א אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעיינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך. (ואמר[נז]) רבי חנינא בר אידי[נח] למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים[נט] לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ואמר[ס] רבי אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב[סא] דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב[סב] לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה (ו) כדאמרה ליה[סג] ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי[סד] חכמה מפוארה בכלי מכוער אמר לה אביך רמי חמרא במני דפחרא אמרה ליה אלא במאי נירמי אמר לה אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא אזלה ואמרה ליה לאבוה רמייא לחמרא במני דהבא וכספא ותקיף אתו ואמרו ליה אמר לה לברתיה מאן אמר לך הכי אמרה ליה רבי יהושע בן חנניה קריוהו אמר ליה אמאי אמרת לה הכי אמר ליה כי היכי דאמרה לי אמרי לה והא איכא שפירי דגמירי

נא א מיי' פ"ד מהל' ת"ת הל' ו טוש"ע י"ד סימן רמו סעיף ז:
נב ב מיי' שם פ"ג הלכה ט:

משנת ראשונים

אם תלמיד חכם הגון הוא כטל. כשהוא הגון דומה לטל שאין אדם קץ בו אע"פ שהוא מתמיד לבא בכל יום ואם אינו הגון דומה למטר שאע"פ שאינו בא אלא לעתים אדם קץ בו תכף שנעשה ממנו מה שצריך לבריות בהכרח. [מאירי]

כל העוסק בתורה לשמה. כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה, וכל העוסק בה לא לירא ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה. **[רמב"ם, תשובה פ"י ה"ה]**

וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות. ר"ת אומר שני עניני שלא לשמה יש, חד אסיר וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא וכולם עבירה. אך אותה עבירה הותרה שסופה לבא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנזיר שמדמה אותה למעשה דיעל, אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה נוח לו שלא נברא. **[שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קסג]**

הלא כה דברי כאש נאם ה'. דברי הוא כאש שתצא ותשרף את אשר תמצא וכן הוא כפטיש יפוצץ סלע לא יעמוד דבר לפני דברי לבטלו כי את אשר דברתי אעשה ולא יפול דבר. **[רד"ק, ירמיהו כג כט]**

חרב אל הבדים ונאלו. שלא ינהג אחד מן החכמים שררה בעצמו לבלתי לכת אל חברו השוה לו, אין צריך לומר אם הוא גדול ממנו בחכמה, כי עם החברה תגדל החכמה ותרבה ההשגה, וכענין שארז"ל (מכות י.) חרב אל הבדים ונואלו. **[רבינו בחיי, דברים לא]**

[המשך בעמוד הבא]

רבינו גרשום

מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה: **ששקולה כתחיית המתים** ששניהם חיים לעולם. אלא להכי כתיב כי האדם [עץ השדה] שת"ח נמשל בו וממנו תאכל. כלומר שיכול להבין בתורה: **אותו תשחית וכרת** שהתורה משחתת בו. **נואלו שרי צוען.** והרי הן היו חוטאין: **בפחות שבכלים.**

הנהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים הגירסא איפכא **רוב ההודאות ואל ההודאות,** וכן משמע מרש"י [וכמו שהוא בברכות], וגירסא זו נראה עיקר שהרי אל ההודאות הוא לתקן שלא נטעה רוב ולא כל (גבורת ארי ע"ש ובר"ן בשם הרמב"ן), ועי' ריטב"א: **נ]** בכת"י נוסף **הא כיצד** (וכמו שהוא בסמוך): **ג]** [צ"ל **ברבי**] (גליון), וכ"ה בכת"י ודפו"י ר' חמא **בר** חנינא: **ד]** בכת"י נוסף **ואיש יחד פני רעהו:** **ה]** בכת"י [וכ"ה בברכות ובמכות] הגירסא שמטפשין **כתיב הכא ונואלו וכתיב התם אשר נואלנו** ולא עוד אלא שחוטאין **שנאמר** ואשר חטאנו (וכ"ה בדפו"ר אלא ששם חסר התיבות "ולא עוד אלא שחוטאין שנאמר"), ועי' רש"י ובהג' הב"ח אות ג (ולפנינו ע"פ מהרש"א), ועי' גבורת ארי: **ו]** בכת"י הרבה **תורה** [וכ"ה במכות]: **ז]** צ"ל **אמר** (גליון): **ח]** בכת"י לג' משקין הללו **למים ויין וחלב.** וכ"ה ישר (דק"ס): **ט]** בדפו"י נוסף **שנאמר** (ונשמט בשגגה, דק"ס): **י]** בדפו"ר ובע"י **הורגהו,** ולפ"ז אפשר לפרש שיהרג משמים, ועיין מהרש"א ושפ"א: **כ]** צ"ל **רוצה** (ממ"נ), או שצ"ל אם תלמיד הגון **הוא.** שרוצה וכו': **ל]** ברש"י שבע"י הא **כולהו:** **מ]** [במדרש פ' נצבים איתא **לבית המים**] (גליון): **נ]** שייך לע"ב (גליון):

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) [נדרים נט: ס:] **נ)** [נדרים מגילה כח:, **ג)** [נ"ב יב. דף לג.], **ג)** [נ"ב יג.], **ד)** נדרים סג: מכות י. ע"ז, ה) [מכות י. ע"ז], **ו)** עי' ב"ק פב., **ז)** נדרים נ: ע"ז, **מ)** [עי' פרש"י בע"ז טז: סד"ה פחית מוכמן], **ט)** ספרי עקב סי' מא לאהבה את ה' וכו' וע"ע רש"י ברכות דף יז. ד"ה העושה, **י)** [וע"ע תוס' נדרות יז. ד"ה העופה] ובסוטה דף כב: ד"ה לעולם, **כ)** [ע"ז יז:], **ל)** [אין זה בעירובין אלא במדרש פ' נצבים איתא קלא מזה], **מ)** ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' אלא כמי שדעתו שפלה עליו כדאמרה ליה בי' נכלי מכוער אמר לה אי בת מלכא אבוך במאי רמי חמרא אמרה ליה במאני דפחרא אמר לה כ"ע במאני דפחרא ואבוך במאני דפחרא אמרה ליה אלא במאי נירמי אמר לה כגון דחמיון רמו: **(ג)** רש"י ד"ה (דשעי עובדי כוכבים) תע"ם וע"כ ס"ל רשעים: **(ג)** ד"ה שמופיפין טפשות דכתיב אשר נואלנו מתרגם כו' כל"ל: **(ד)** ד"ה יפוצו כו' אמור לו (סתרי תורה) תע"ם וע"כ ס"ל דברי תורה: **(ה)** ד"ה שאינו כו' מיס יין וחלב [הס"ד ומה"ד] בלא כסף זו התורה (מי) שאינו נותן: **(ו)** ד"ה בפחות כו' דפחרא הס"ד אע"ג מה"ד א"ל אי בת מלכא את כו' בשחוק אמר: **(ז)** ד"ה כי היכי כו' הכי אמרי לה כי היכי דיין משמר: **(מ)** תוס' ד"ה מי הוו כו' פי' מס היו שונאים. ג"כ ולהכי פירושא ניחא מסופריה דיעקב ולרבי אחאו **מ)** אבל לפרש"י קשיא:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' כל העוסק בתורה לשמה. שכא דף פח ע"ב]: תוס' ד"ה אף ד"ת וכו' והא"נ איתא התם. נמלכם דנרים רנה פ"ח:

תורה אור השלם

א) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב:
[דברים לב, ב]

ב) כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ:
[משלי ד, ב]

ג) עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: [משלי ג, יח]

ד) רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ:
[משלי ג, ח]

ה) כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ: [משלי ח, לה] ו) וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֶגְלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע וְעָרְפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בַּנָּחָל:
[דברים כא, ד] ז) כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר: [דברים כ, יט] ח) רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: [דברים כ, כ] ט) בָּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ: [משלי כז, יז] י) הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט] כ) חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ חֶרֶב אֶל גִּבּוֹרֶיהָ וְחַתּוּ: [ירמיה נ, לו] ל) וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי אַל נָא תָּשֶׁת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ: [במדבר יב, יא] מ) נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צֹעַן נָשָׂאוּ שָׂרֵי נֹף הִתְעוּ אֶת מִצְרַיִם פִּנַּת שִׁבְטֶיהָ: [ישעיה יט, יג] נ) לְקֶרַאת צָמֵא הֵתִיּוּ מָיִם יֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא בְּלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד: [ישעיה כא, יד] ס) הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין לוֹ כֶּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וְאֶכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב: [ישעיה נה, א] ע) יָפוּצוּ מַעְיְנֹתַיִךְ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי מָיִם: [משלי ה, טז] פ) יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ: [משלי ה, יז]

הגמרא מביאה ממעלת לימוד תורה עם הקטנים ממנו:

אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה כְּעֵץ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג יח) **'עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ', לוֹמַר לְךָ, מַה עֵץ קָטָן מַדְלִיק אֶת הַגָּדוֹל, שכאשר מציתים את האש, מדליקים תחילה את** הענפים הדקים, ומהם מתפשטת האש לעצים העבים, **אַף תַּלְמִידֵי חֲכָמִים** הלומדים יחד, **קְטַנִּים מְחַדְּדִים אֶת הַגְּדוֹלִים**, לפי ששואלים אוצר החכמה שאלות הרבה. מוסיפה הגמרא, **וְהֵיכִנוּ דְּאָמַר רַבִּי חֲנִינָא**, הַרְבֵּה תורה **לָמַדְתִּי מֵרַבּוֹתַי, וּמֵחֲבֵירַי** שנשאו ונתנו עמי בתורה, **למדתי יוֹתֵר מֵרַבּוֹתַי, וּמִתַּלְמִידַי למדתי יוֹתֵר מִכּוּלָּן**, לפי שנתתי ליבי לענות על קושיותיהם, ונתרבה הפלפול על ידיהם[כ].

הגמרא מביאה דרשות בענין הלימוד לתלמיד הגון:

רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא רָמֵי - מקשה, **כְּתִיב** בנבואת ישעיה על הישמעאלים (ישעיה כא יד) **'לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ** [-הביאו] **מָיִם'**[כא], ומשמע שיש להוליך את המים לצמא, **וּכְתִיב** (שם נה א) **'הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמָּיִם'**[כב], ומשמע שילך הצמא בעצמו אל המים, ואין צריך להביא לו. ויש לבאר שהפסוקים רומזים לרב בדרך הנהגתו עם התלמיד, **שאם תַּלְמִיד הָגוּן הוּא**, זה הרוצה ללמוד ממך, על זה נאמר **'לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם'**, מצוה עליך לילך למקומו של התלמיד וללמדו, **וְאִי לָא**, על זה נאמר **'הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמָּיִם'**, שאין מצוה לרב לילך אצל התלמיד, אלא ילך התלמיד אצל הרב[כג].

ועוד דרשה בענין זה:

רַבִּי חֲנִינָא בַּר חָמָא רָמֵי - מקשה, **כְּתִיב** (משלי ה טז) **'יָפוּצוּ מַעְיְנוֹתֶיךָ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי מָיִם'**, מברך הכתוב את הלומד תורה, תעמיד תלמידים, ותורֶה הוראות ברבים, ויצא לך שם ברחובות העיר[כד], ומשמעו שראוי הוא לחלוק מתורתו לאחרים, **וּכְתִיב** בפסוק שלאחריו **'יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ'**, ומשמע שראוי שלא לחלוק מתורתו לאחרים[כה]. ויש לבאר שהפסוקים רומזים לרב בדרך הנהגתו עם התלמיד, וכך פירושו, **אִם תַּלְמִיד הָגוּן הוּא**, זה הרוצה ללמוד ממך, על זה נאמר **'יָפוּצוּ מַעְיְנוֹתֶיךָ חוּצָה'**, כלומר, גלה לו סתרי תורה[כו], **וְאִם לָאו**, על זה נאמר **'יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ'**, כלומר, אל תלמדו.

הגמרא מביאה דרשות בענין מעלת הענוה בלימוד התורה:

(ואמר) [וְאָמַר] רַבִּי חֲנִינָא בַּר אִידִי, לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה לְמַיִם דִּכְתִיב (ישעיה נה א) **'הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמָּיִם', לוֹמַר לְךָ, מַה מַּיִם, טבעם שמניחין מָקוֹם גָּבוֹהַּ וזורמים וְהוֹלְכִין לְמָקוֹם נָמוּךְ, אַף דִּבְרֵי תּוֹרָה הולכים למקום נמוך, שאֵין מִתְקַיְּימִין אֶלָּא בְּמִי שֶׁדַּעְתּוֹ שְׁפָלָה**[כז].

וְאָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה לִשְׁלֹשָׁה מַשְׁקִין הַלָּלוּ, בְּמַיִם וּבְיַיִן וּבְחָלָב, דִּכְתִיב (שם) **'הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמָּיִם'**, **וּכְתִיב** בהמשך הפסוק **'וַאֲשֶׁר אֵין לוֹ כָּסֶף, לְכוּ שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ, וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְלֹא כֶסֶף וּבְלֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב'**, ו׳בלא כסף׳ רומז על התורה, לפי שאינו צריך ליתן עליה שום ממון, ויכול ללומדה ולדעתה, **לוֹמַר לְךָ, מַה שְּׁלֹשָׁה מַשְׁקִין הַלָּלוּ אֵין מִתְקַיְּימִין אֶלָּא בַּפָּחוֹת שֶׁבַּכֵּלִים**, שמשתמרים בכלי חרס בזוי, **אַף דִּבְרֵי תּוֹרָה אֵין מִתְקַיְּימִין אֶלָּא בְּמִי שֶׁדַּעְתּוֹ שְׁפָלָה**[כח].

הגמרא מביאה מעשה שרואים בו שאין היין משתמר אלא בכלי חרס:

כְּדַאֲמְרָה לֵיהּ בְּרַתֵּיהּ דְּקֵיסָר - כפי שהיה במעשה שאמרה בתו של הקיסר **לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה, אִי** - איך **חָכְמָה מְפוּאָרָה בְּכֹלִי מְכוֹעָר**, כלומר, כיצד חכמת התורה המפוארת שוכנת בך, שאינך נאה[כט]. **אָמַר לָהּ** רבי יהושע בן חנניה לבת הקיסר בדרך שחוק ורמז, **אָבִיךְ רָמֵי חַמְרָא בְּמָנֵי דְּפַחְרָא** - הלא אביך נותן גם הוא יין משובח בכלי חרס מכוער, ומה לך לטעון כנגדי. **אָמְרָה לֵיהּ** בת הקיסר שלא הבינתו כראוי, **אֶלָּא בְּמַאי נִירְמֵי** - באלו כלים יתנם, אם לא בשל חרס, והלא הכל דרכם לשים יין בכלים אלו. **אָמַר לָהּ, אַתּוּן דְּחַשְׁבִיתוּ** - אתם, שחשובים אתם ואינכם כשאר אנשים, **רְמוּ בְּמָאנֵי דַּהֲבָא וְכַסְפָּא** - יש לכם ליתן את היין בכלי זהב וכסף. **אָזְלָה וְאָמְרָה לֵיהּ לַאֲבוּהָ** - הלכה ואמרה את הדברים לאביה, **רַמְיָא לְחַמְרָא בְּמָנֵי דַּהֲבָא וְכַסְפָּא** - הורה הקיסר ונתנו את היין בכלי זהב וכסף, **וּתְקִיפְתֵּיהּ** - והחמיץ היין. **אֲתוּ וְאָמְרוּ לֵיהּ** - באו ואמרו זאת לקיסר. **אָמַר לָהּ לְבַרְתֵּיהּ** - אמר הקיסר לבתו, **מַאן אָמַר לָךְ הָכִי**

כז. על פי רש״י (מכות י. ד״ה לו). כתב העין אליהו (שם), שהביאה הגמרא שלשה משלים לתורה, ברזל, אש ועץ, ללמדך בענין זה שלשה אופנים, שברזל המחדד את חבירו הוא משל לשני תלמידי חכמים הלומדים בצוותא, שכמו בברזל, על אף שעל ידי החידוד פוחת מן הסכין מעט, הרי זה לטובתו ומשביחו, כך גם תלמידי חכמים המקפחים זה את זה בשאלותיהם, מתוך כך יוצאת שמועה נכונה ועומד דבר על דיוקו. ונמשלו לאש לענין לימוד תלמיד מרב, שכאשר לומדים כמה תלמידים יחדיו, טוב הוא יותר משלומד כל אחד לבדו, וזהו כאש הדולקת על ידי כמה גזירי עצים. ונמשלו לעץ לענין שהתלמידים מועילים לרב, שנותן ליבו לענות על קושיותיהם, ומוסיף על הבנתו, כעץ קטן המדליק את הגדול.

כתב הבן יהוידע (ד״ה דאמר), שלכן הקדים ואמר ׳הרבה למדתי מרבותי׳, שלא תחשוב שלא למד רבי חנינא תורה הרבה מרבותיו ולכן הושלם לימודו על ידי חבריו ותלמידיו, אלא למד מהם דיו ואף על פי כן נוסף לו בלימודו עם חביריו, וביותר מכך מתלמידיו. והוסיף, שלכן כל חכם נקרא ׳תלמיד חכם׳, לרמוז לכך, שעיקר השלמת חכמתו של אדם היא על ידי התלמיד.

כתב העיון יעקב (ד״ה והיינו), שיש בזה לימוד נוסף, שצריך האדם לילך דווקא בסדר זה, קודם לקבל מרבותיו, ולאחר מכן מחביריו, ואחר כך ללמד לתלמידיו, ושלא כאלו שלא למדו ושמעו כדי צרכם, ומיד נוטלים שררה לעצם ומלמדים לאחרים, ומשבשים את עצמם ואת תלמידיהם.

כח. כאשר בני ישראל גלו לבבל, ביקשו מהשבאים להוליכם דרך בני ישמעאל שמא ירחמו עליהם כבני דודים ויתנו להם לשתות, וכשבאו אצלם הביאו להם מיני מאכלים מלוחים ונודות נפוחים מלאי רוח, והיה אדם אוכל וצמא ומבקש לשתות, ונותן פי הנוד לתוך פיו והרוח נכנס במעיו והוא מת, ועל כך מוכיחם, שדרך לתת לצמא מים, והם לא נהגו כן, אלא ׳בלחמו קדמו נודד׳. רש״י (על הפסוק שם).

כט. ואין מדובר בצימאון הגוף למים אלא בצימאון הנפש לתורה, וכפי שנאמר (עמוס ח יא) ׳ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דבר ה׳׳. מהרש״א (ח״ב ד״ה כמיב).

ל. רש״י (ד״ה שם, ד״ה ואם - הסני) פירש כדרך שפירש בשאלה, מי הולך אצל מי, שעל זה עונה, שבתלמיד הגון יש לרב לילך אליו, כפי שאומר ׳התיו מים׳, ובתלמיד שאינו הגון, הוא הולך אצל הרב, כפי שאומר ׳לכו למים׳. והמהרש״א (שם) פירש, שאם הוא תלמיד הגון ׳התיו מים׳, שילמדו רבו תורה, ואם אינו הגון, ימנע הרב מללמדו תורה, ועל זה אומר הנביא לתלמיד, שישוב בתשובה ואחר כך ילך אצל הרב שילמדו [וכדרך שכתב הרמב״ם (תלמוד תורה פ״ד ה״ג), יובא להלן]. והבן יהוידע (ד״ה שם - הסלישי) פירש כדרכו של רש״י אולם כתב, שאין לומר שמדובר בתלמיד שאינו הגון במעשיו, שתלמיד כזה אסור ללמדו תורה כלל, כפי ששנינו בחולין (קלג.), שהשונה לתלמיד שאינו הגון, כאילו עובד עבודה זרה, אלא מדובר שאינו הגון בלימודו, שאינו לומד לשמה אלא לצורך איזו טובה שתצמח לו, ובאופן זה מותר לרב ללמדו, אלא שאין הולך הרב אצלו וילך הוא אצל הרב.

לא. רש״י (על הפסוק).

לב. ופשוטו של מקרא, לפי שאמר קודם (פסוק י) על החובר לאפיקורסות, ׳פן ישבעו זרים כוחך׳, כנגד זה אומר עתה על המתרחק מאפיקורסות, שלא יחלוק עם אחרים את כוחו, אלא יהיה שלו לבדו. רש״י (על הפסוק).

לג. רש״י (ד״ה יפוצו). וביאר הגבורות ארי (ד״ה ומס נאו פירוש), שרש״י הוכרח לפרש שמדובר על סתרי תורה, משום שלפירושו לעיל (ד״ה שם) נתבאר שאפשר ללמד אף לתלמיד שאינו הגון [ורק אין הרב צריך לילך למקומו]. אמנם לפירוש המהרש״א (ח״ב ד״ה כמיב) המוזכר לעיל, מדובר כאן גם על תורת הנגלה, שאף אותה אין ללמד למי שאינו הגון [וכן יש לפרש לפי הבן יהוידע שפירש שם על תלמיד שאינו הגון בלימודו, שכאן מדובר על תלמיד שאינו הגון במעשיו, ולכן אין ללמדו כלל]. וכן פסק הרמב״ם (תלמוד תורה פ״ד ה״ג), ׳אין מלמדין דברי תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו׳.

לד. הביאה הגמרא דווקא פסוק זה ׳כל צמא לכו למים׳ בענין השפלות, לפי שיש תלמיד שמונע עצמו מלילך לשמוע אצל רבו לפי שחושב שפחיתות כבוד היא לו, ולכך המשיל התורה למים, שאף אתה יש לך להניח את מקומך ולירד למקום נמוך מכבודך. מהרש״א (ח״ב ד״ה ומר).

נפש שפלה זהו מי שמשפיל עצמו בין אנשים ומעורב ביניהם, שאינו גס רוח. רש״י (מכות פ״ה מ״ט).

לה. כאן נוקט משל בדרך שונה, שקודם לכן, שרק המשיל למים, שייך לומר הענין של הולכים ממקום גבוה למקום נמוך, אולם כאן שעוסק ביין וחלב אין לומר כן, לפי שאין דרך לשפוך על הארץ יין וחלב, וגם במים יש יותר מקום לדימוי זה לגבי נהרות הזורמים ממקום גבוה למקום נמוך, ולכן מביא כאן המשל לגבי פחות שבכלים. מהרש״א (ח״ב ד״ה למה).

לו. מרש״י (ד״ה כי) משמע, שאכן לא היה רבי יהושע אדם נאה אלא מכוער. ומרש״י בעבודה זרה (עז: ד״ה פמיב) משמע שבגדיו היו מכוערים, שדרך תלמידי חכמים שמצטערים על לימוד תורה ואינם מכבסים בגדיהם. וראה עוד בילקוט ביאורים.

מאימתי פרק ראשון תענית ז.

למימרינהו לתרוייהו. גרוך מתה גרוך ההולמות במרגית ההולמות, האל של כל ההולמות משמע, ומתחלה היה משמע רוב ממש ולא מרובות, וכמו כן בישתבח אל מלך גדול בתשבחות אל ההולמות. מפי רבי: (ג) רשעי עובדי כוכבים מיון חיין,[ט] כי תולעתם לא תמות ומשפם לא תכבה (ישעיה סו): **ופליגא** דרב יוסף. למיהו אמר כתמיית המתים ולא יותר, שבה מייס בני אדם שהתגומה גדילה בו: **כמטר** לקחי. השוה לקח למטר: יערף. כמו אף שמיו יערפו טל (דברים לג) ומחקים ירעפו טל (משלי ג) שהיא מרבה הפירות: **כתיב תזל כטל.** דמשמע נחת: ערפידהו כמטר. הרגהו[י]: לשמה. משום כאשר נוכי ה' אלהי, ולא כדי להקנות רבי[יא]: **לא יכילנא.** למיגמר: **וכי אדם עץ השדה.** אלא מקים אדם לעץ השדה, מה עץ השדה אם עץ מאכל הוא ממנו מאכל ואותו לא תכרות, כך תלמידי חכמים אם הגון הוא ממנו מאכל למוד היטנו: **ואם לאו** אותו תשחית. סור מעליו: ברזל בברזל יחד. ואיש יחד פני רעהו, מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, כגון סכין על גבי חבירתה: אינה דולקת יחידי. עץ אחד אינה דולקת אלא ג' או ג' יחד: יחידי. אלא אחד שיחדדנו: שמוסיפין טפשות דכתיב (ג) נואלנו. אשר נואלנו מתרגם דאיטפשנא: שחוטאין. דכתיב נואלנו גדי חטאנו: **ואיבעית אימא** מהכא נואלו שרי צוען וגו' והתעו את מצרים. ותועה היינו חוטא: תורה בעין. דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. כשמדליק את האור מלית את העליס דקין תחלה: קטנים מחדדין. שמואלין כל שעה: התיו. משמע להוליך לו מיס: **וכתיב** לכו למים. ילך הוא עצמו: **אם תלמיד (חכם)** הגון. שרואה[כ] ללמוד ממך מצוה לרב לילך אצלו במקומו: **ואם לאו.** ילך הוא אצל הרב: יפוצו מעיינותיך חוצה. אם הגון הוא אומר לו (ד) סתרי תורה: **ואם לאו** יהיו לך לבדך. ואין לזרים אתך: שלשה משקים הללו. מיס יין וחלב, (ה) זו התורה שאינו נותן דעה כלוס ויודעה ולומדה: **בפחות שבכלים.** כמאני דפחרא. כדרך שאוק אומר, ומרמז מה את אומרת לי והלא אדיך נותן יין בכלים מכוערין של חרס: **ואלא במאי נירמיה.** אם לא בשל חרס, הא כולי[כא] עבדי הכי: ותקיף. אומין: כי היכי דאמרה לי. מי חכמה מפורסת בכלי מכוער, הכי אומרי לה (ו) דיין משמע בכלי מכוער אף התורה מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה: מי

וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות. (פסחים דף נ:) לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ויש אומרים לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה שהיינו לומר כדי שיקבל רבי או כדי שיכבדוהו ומה שאומרים הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר[ל]: **אם** תלמיד חכם הגון ממנו תאבל. פירוש למוד לפניו ואותו לא תכרות כלומר לא תפרד ממנו לילך לפני רב אחר ואם לאו לא תלמוד לפניו והא דאומרין לתלמיד מת"ח שעיפ שאינו הגון כר"מ שהיה לומד לפני אחר במסכת מגיגה (דף טו.) היינו דוקא תלמיד חכם (אחר) יכול ללמוד לפניו לפי שלא ילמוד ממעשיו אבל אם אינו תלמיד חכם אינו רשאי ללמוד לפניו:

אף דברי תורה וכו'. וכן אמי אומרין בתעירובין פ' כילד מעברין (דף נה.) לא בשמים היא ולא מעבר ליס היא כלומר לא תמנע התורה ממי שמגדיה עלמו כשמים שדעתו גדוה ולא בשותרים ההולכים במדינת היס בעבר היס[כב] דאי שפרח לא שייפא ואי שייפא לא שפרח[כג] והכי אמי אינא התם לא בשחרין ולא במגרין ולא[כד] בפיסטולגין כלומר בשותן שרוחין בכוכבים אמרו ליה לשמואל והא מר פיסטולגום הוא אמר להו אימי לי דלא מעיינא בהו אלא בעידן דנפקא למיא[מ] פירוש להטיל מיס ולא אני מבטל לעלמי:

אי הוו סנו הוו חכימי טפי. (מ) פי' אס היו שוחיס היופי הוו תלמידי חכמים ביותר:

נרחמים

אמר רבי חמא (אמר רבי[נ]) חנינא מאי דכתיב[מ] ברזל בברזל יחד[ס] לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר[נ] הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא[ע] מאי דכתיב[פ] חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ונואלו[צ] ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם[ק] אשר נואלנו ואשר חטאנו ואיבעית אימא מהכא[ר] נואלו שרי צוען [וגו'] והתעו את מצרים אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר[ש] עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר ר' חנינא[ת] הרבה[א] למדתי מרבותי ומחבירי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן. רבי חנינא בר פפא רמי כתיב[ב] לקראת צמא התיו מים וכתיב[ג] הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואי לא הוי כל צמא לכו למים רבי חנינא בר חמא רמי כתיב[ד] יפוצו מעיינותיך חוצה וכתיב[ה] יהיו לך לבדך[א] אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעיינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך. (ואמר[ז]) רבי חנינא בר אידי[ב] למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים[ו] לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ואמר[ח] רבי אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב[ט] דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב[י] לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה (ט) כדאמרה ליה ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי[כ] חכמה מפוארה בכלי מכוער אמר לה אביך רמי חמרא במני דפחרא אמרה ליה אלא במאי נירמי אמר לה אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא אזלה ואמרה ליה לאבוה רמייא לחמרא במני דהבא וכספא ותקיף אתו ואמרו ליה אמר לה לברתיה מאן אמר לך הכי אמרה ליה רבי יהושע בן חנניה קריוהו אמר ליה אמאי אמרת לה הכי אמר ליה כי היכי דאמרה לי אמרי לה והא איכא שפירי דגמירי

אי

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) [ברכות נט: ס:] מגילה כח:, ג) [ברכות דף לג.], ג) [ב"ב יג.], ד) ברכות סג: מכות י. ע"ז, ה) [מכות י. ע"ז], ו) עי' ב"ק פב., ז) נדרים נ: ע"ז, מ) [עי' פרש"י בע"ז טז: קד"ה פתיל מוכמל], ט) ספרי עקב סי' מא לאהבה את ה' וכו' וע"ע רש"י ברכות דף יז. ד"ה העושה, י) [וע"ע תוס' ברכות יז. ד"ה העושה] ובסוטה דף כב: ד"ה לעולם, כ) [ע"ז יז:], ל) [אין זה בעירובין אלא במדרש פ' נגעים ליתא קלא מזה], מ) ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אלא כמי שדעתו שפלה עליו כדאמרה ליה כו' נכלי מכוער אמר לה אי בת מלכא אבוך במאי רמי אמרה אמרה ליה כמאני דפחרא אמר לה כ"ע במאני דפחרא ואבוך במאני דפחרא אמרה ליה אלא כמאי נירמי אמר לה כגון דמסגיתון רמו: (ב) רש"י ד"ה (דשעי עובדי כוכבים) מע"מ וע"ב ס"ל רשעים: (ג) ד"ה שמוסיפין טפשות דכתיב אשר נואלנו מתרגם כו' כל"ל: (ד) ד"ה יפוצו כו' אמור לו (מתני תורה) מע"מ וע"ב ס"ל דברי תורה: (ה) ד"ה שאמה כו' מיס יין וחלב [הס"ד ומה"ד] בלא כסף זו התורה (מי) שאינו נותן: (ו) ד"ה כפתות כו' דפחרא הס"ד ומ"ש מה"ד א"ל אי בת מלכא את כו' בשחוק אמר: (ז) ד"ה כי היכי כו' הכי אמרי לה כי היכי דיין משמע: (ח) תוס' ד"ה מי הוו שותים. כו' פי' אם היו שותים ניחא ע"ב ולהכי פירושא ניחא משופריים דיעקב ולרבי אבהו (ט) אבל נפרש"י קשיא:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' כל העוסק בתורה לשמה. שבת דף פח ע"ב]: תוס' ד"ה אף ד"ת וכו' והר"ן איתא התם. במדרש דברים רבה פ"ח:

תורה אור השלם

א) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב:
[דברים לב, ב]

ב) כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ:
[משלי ד, ב]

ג) עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: [משלי ג, יח]

ד) רְפָאוֹת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ:
[משלי ג, ח]

ה) כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ: [משלי ח, לה] ו) וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֶגְלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרַע וְעָרְפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בַּנָּחָל:
[דברים כא, ד] ז) כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר: [דברים כ, יט] ח) רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: [דברים כ, כ] ט) בַּדָּוֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ: [משלי כז, יז] י) הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט] יא) חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ חֶרֶב אֶל גִּבּוֹרֶיהָ וְחַתּוּ: [ירמיה נ, לו] יב) וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי אַל נָא תָּשֶׁת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ: [במדבר יב, יא] יג) נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צֹעַן נָשָׂאוּ שָׂרֵי נֹף הִתְעוּ אֶת מְצֹרַיִם פִּנַּת שִׁבְטֶיהָ: [ישעיה יט, יג] יד) לִקְרַאת צָמֵא הֵתִיוּ מַיִם יֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא בְּלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד: [ישעיה כא, יד] טו) הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין לוֹ כֶּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וְאֶכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב: [ישעיה נה, א] טז) יָפוּצוּ מַעְיְנֹתַיִךְ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי מָיִם: [משלי ה, טז] יז) יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לָזָרִים אִתָּךְ: [משלי ה, יז]

עין משפט נר מצוה

נא א מיי' פ"ד מהל' ת"ת הל' ו טוש"ע י"ד סימן רמו סעיף ז:
נב ב מיי' שם פ"ג הלכה ט:

משנת ראשונים

אם תלמיד חכם הגון הוא כמ"ל. כשהוא הגון דומה לטל שאין אדם קץ בו אע"פ שהוא מתמיד לבא בכל יום ואם אינו הגון דומה למטר שאע"פ שאינו בא אלא לעתים אדם קץ בו תכף שנעשה ממנו מה שצריך לבריות בהכרח. [מאירי]

בל העוסק בתורה לשמה. כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה, וכל העוסק בה לא לירא ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה. **[רמב"ם, תשובה פ"י ה"ה]**

וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות. ר"ת אומר שני עניני שלא לשמה יש, חד אסיר וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא וכולם עבירה. אך אותה עבירה הותרה שסופה לבא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנזיר שמדמה אותה למעשה דיעל, אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה נוח לו שלא נברא. **[שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קסג]**

הלא כה דברי כאש נאם ה'. דברי הוא כאש שתצא ותשרף את אשר תמצא וכן הוא כפטיש יפוצץ סלע לא יעמוד דבר לפני דברי לבטלו כי את אשר דברתי אעשה ולא יפול דבר. **[רד"ק, ירמיהו כג כט]**

חרב אל הבדים ונאלו. שלא ינהג אחד מן החכמים שררה בעצמו לבלתי לכת אל חברו השוה לו, אין צריך לומר אם הוא גדול ממנו בחכמה, כי עם החברה תגדל החכמה ותרבה ההשגה, וכענין שארז"ל (מכות י.) חרב אל הבדים ונואלו. **[רבינו בחיי, דברים לא]**

[המשך בעמוד הבא]

רבינו גרשום

מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה: **ששקולה כתחיית המתים** ששניהם חיים לעולם. אלא להכי כתיב כי האדם [עץ השדה] שת"ח נמשל בו וממנו תאכל. כלומר שיכול להבין בתורה: **אותו תשחית וכרת** שהתורה משחתת בו. **נואלו שרי צוען.** והרי הן היו חוטאין: **בפחות שבכלים.**

הגהות וציונים

ל] בכת"י וראשונים הגירסא איפכא **רוב** ההודאות **ואל** ההודאות, וכן משמע מרש"י [וכמו שהוא בברכות], וגירסא זו נראה עיקר שהרי אל ההודאות הוא לתקן שלא נטעה רוב ולא כל (גבורת ארי עי"ש ובר"ן בשם הרמב"ן), ועי' ריטב"א: **כ]** בכת"י נוסף **הא כיצד** (וכמו שהוא בסמוך): **ג]** [צ"ל **ברבי**] (גליון), וכ"ה בכת"י ודפו"י ר' חמא **בר** חנינא: **ד]** בכת"י נוסף **ואיש יחד פני רעהו**: **ה]** בכת"י [וכ"ה בברכות ובמכות] הגירסא שמטפשין **כתיב הכא ונואלו וכתיב התם אשר נואלנו** ולא עוד אלא שחוטאין **שנאמר** ואשר חטאנו (וכ"ה בדפו"ר אלא ששם חסר התיבות "ולא עוד אלא שחוטאין שנאמר"), ועי' רש"י ובהג' הב"ח אות ג (ולפנינו ע"פ מהרש"א), ועי' גבורת ארי: **ו]** בכת"י הרבה **תורה** [וכ"ה במכות]: **ז]** צ"ל **אמר** (גליון): **ח]** בכת"י לג' משקין הללו **למים ויין וחלב**. וכ"ה ישר (דק"ס): **ט]** בדפו"י נוסף **שנאמר** (ונשמט בשגגה, דק"ס): **י]** בדפו"ר ובע"י **הורגהו**, ולפ"ז אפשר לפרש שיהרג משמים, ועיין מהרש"א ושפ"א: **כ]** צ"ל **רוצה** (ממ"נ), או שצ"ל אם תלמיד הגון **הוא**. שרוצה וכו': **ל]** ברש"י שבע"י הא **כולהו**: **מ]** [במדרש פ' נצבים איתא **לבית המים**] (גליון): **נ]** שייך לע"ב (גליון):

- מי אמר לך לעשות כן, לשים את היין בכלי זהב וכסף. אָמְרָה לֵיהּ, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה אמר לי זאת. קַרְיוּהוּ - קראו את רבי יהושע בן חנניה לקיסר, אָמַר לֵיהּ הקיסר לרבי יהושע בן חנניה, אַמַּאי אָמַרְתְּ לָהּ הָכִי - מדוע אמרת לה כן. אָמַר לֵיהּ רבי יהושע בן חנניה לקיסר, כִּי הֵיכִי דְּאָמְרָה לִי, אָמְרִי לָהּ - כדרך שהיא אמרה לי, כך אני אמרתי לה, כלומר, לא היתה כוונתי שאכן ילכו וישימו את היין בכלי זהב וכסף, אלא שטענה היא כנגדי איך שוכנת התורה בכלי מכוער, ועניתי לה שכך גם אביה נותן את יינו בכלי חרס, וכוונתי היתה, שכמו שאין היין משתמר אלא בכלי מכוער של חרס, כך גם התורה מתקיימת בי, שאני מכוער, יותר מאשר אילו הייתי אדם נאה[לז].

הגמרא דנה בדברי רבי יהושע בן חנניה:

מקשה הגמרא, וְהָא אִיכָּא שַׁפִּירֵי דְּגָמְירִי - והלא יש אנשים נאים שלומדים ויודעים, ומדוע אמר רבי יהושע בן חנניה שאין התורה מתקיימת אלא במי שאינו נאה.

לז. שמי שאינו נאה, דעתו שפלה יותר, והתורה מתקיימת בו. רש״י (להלן ע״ג ד״ה טפי). והחתם סופר (ד״ה קף) פירש הענין מצד נוי הבגדים, שמי שמנהיג בניו בבגדי שש ורקמה כדרך שרי האומות, אין חכמת התורה שוכנת בהם.

למימרינהו לתרוייהו. נרוך אתה נרוך ההולמות נמרנית ההולמות, האל של כל ההולמות משמע, ומחללה היה משמע רוב ממש ולא מרובות, וכמו כן בישתבח של מלך גדול בתשבחות של ההולמות. מפי רבי: (ג) רשעי עובדי כוכבים מיון חיין,[ט] כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה סו): **ופליגא** דרב יוסף. למיהו אמר כתמיית המתים ולא יותר, שהרי מייתי בני אדם שהתחזרה גלילה בו: **כמטר** לקחי. השוה לקח למטר: יערף. כמו אף שמיו יערפו טל (דברים לג) ושחקים ירעפו טל (משלי ג) שהיא מרכה הפירות: **כתיב תזל כטל.** דמשמע נחת: **ערפידהו כמטר.** הרגהו[י]: לשמה. משום כאשר נוטי ה' אלהי, ולא כדי להקנות רבי[יא]: **לא יכילנא.** למיגמר: **וכי אדם עץ השדה.** אלא מקיש אדם לעץ השדה, מה עץ השדה אם עץ מאכל הוא ממנו מאכל ואותו לא תכרות, כך תלמידי חכמים אם הגון הוא ממנו מאכל למוד היטנו: **ואם לאו** אותו תשחית. סור מעליו: ברזל בברזל יחד. ואיש יחד פני רעהו, מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו, כגון סכין על גבי חבירתה: אינה דולקת יחידי. עץ אחד אינה דולקת אלא ג' או ג' יחד: יחידי. אלא חבר שיחדלנו: שמוסיפין טפשות דכתיב (ג) **נואלנו.** אשר נואלנו מתרגם לשיטפשנא: שחוטאין. דכתיב נואלנו גדי חטאנו: **ואיבעית אימא מהכא** נואלו שרי צוען וגו' והתעו את מצרים. ותועה היינו חוטא: תורה בעין. דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. כשמדליק את האור מניח את העליונים דקין תחלה: קטנים מחדדין. שמולין כל שעה: התיו. משמע להוליך לו מים: **וכתיב לכו למים.** ילך הוא עצמו: **אם תלמיד (חכם)** הגון. שרוצה[כ] ללמוד ממך מצוה לך לילך אללו במקומו: **ואם לאו.** ילך הוא אצל הרב: יפוצו מעיינותיך חוצה. אם הגון הוא אל יהי לו תלמיד: **ואם לאו** יהיו לך לבדך. ואין לזרים אתך: שלשה משקים הללו. מים יין וחלב, (ה) זו התורה שאינו נותן דה כלוס ויודעה ולומדה: **בפחות שבכלים.** כמאני דפחרא. כדרך שאוק אמר, ומרמז מה את אומרת לי והלא אתיך נותן יין בכלים מכוערין של חרס: **ואלא במאי נירמיה.** אם לא בשל חרס, הא כולי[כא] עבדי הכי: ותקיף. השתין: כי היכי דאמרה לי. אי אפשר מפורשה בכלי מכוער, הכי אמרי לה (ו) דיין משמר בכלי מכוער אף התורה מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה:

אי

וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות. וקשה והלא אמרינן (פסחים דף נ:) לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה דמתוך שלא לשמה בא לשמה ויש אומרים שאלו לשמה היינו לומר כדי שיקנא בו כדי שיכבדוהו ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות היינו מי שלומד לקנטר[ל]: **אם** תלמיד חכם הגון ממנו תאכל. פירוש למוד לפניו ואותו לא תכרות כלומר לא תפרד ממנו לילך לפני רב אחר ואם לאו לא תלמוד לפניו והא דאמרינן לעיל מת"ח שאינו הגון כר"מ שהיה לומד לפני אחר במסכת מגיגה (דף טו.) היינו דוקא תלמיד חכם (אחר) יכול ללמוד לפניו לפי שלא ילמוד ממעשיו אבל אם אינו תלמיד חכם אינו רשאי ללמוד לפניו:

אף דברי תורה וכו'. וכן נמי אמרינן בעירובין (דף נה.) לא בשמים היא ולא מעבר ליס היא לומר לא תמנא התורה דמי שמגדיה עלמו כשמים שדעתו גדוה ולא בסוחרים ההולכים במדינת הים בעבר הים[ב] דמי שפרח לא שייפא ומי שייפא לא שפרח[ג] והכי נמי אימא התם לא בשמרנין ולא בתגרין ולא[ד] בתיסטרולגין לומר בתותן שרואין בכוכבים אמרו ליה לשמואל והא מר תיסטרולגוס הוא אמר להו תיתי לי דלא מעיינא בהו אלא בעידן דנפקא למיא[מ] פירוש להטיל מים ולא אני מבטל לעלמי:

[ה] **אי** הוו סנו הוו חכימי טפי. (ת) פי' אם היו שונאים היופי הוו תלמידי חכמים ביותר:

נרחתים

אמר רבי חמא (אמר רבי[ג]) חנינא מאי דכתיב[ע] ברזל בברזל יחד[ז] לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר[ס] הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא[ף] מאי דכתיב[צ] חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ונואלו[ק] ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם[ר] אשר נואלנו ואשר חטאנו ואיבעית אימא מהכא[ש] נואלו שרי צוען [וגו'] והתעו את מצרים אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר[ת] עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר ר' חנינא[א] הרבה[ב] למדתי מרבותי ומחבירי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן. רבי חנינא בר פפא רמי כתיב[ג] לקראת צמא התיו מים וכתיב[ד] הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואי לא הוי כל צמא לכו למים רבי חנינא בר חמא רמי כתיב[ה] יפוצו מעיינותיך חוצה וכתיב[ו] יהיו לך לבדך א אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעיינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך. (ואמר[ז]) רבי חנינא בר אידי[ח] למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים[ט] לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ואמר[י] רבי אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב[יא] דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב[יב] לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה (ו) כדאמרה ליה[יג] ברתיה דקיסר לר' יהושע בן חנניה אי[יד] חכמה מפוארה בכלי מכוער אמר לה אביך רמי חמרא במני דפחרא אמרה ליה אלא במאי נירמי אמר לה אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא אזלה ואמרה ליה לאבוה רמייא לחמרא במני דהבא וכספא ותקיף אתו ואמרו ליה אמר לה לברתיה מאן אמר לך הכי אמרה ליה רבי יהושע בן חנניה קריוהו אמר ליה אמאי אמרת לה הכי אמר ליה כי היכי דאמרה לי אמרי לה והא איכא שפירי דגמירי

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) [נרכות נט: ס:] מגילה כח:, י) [נרכות דף לג.], ג) [נ"כ יג.], ד) נרכות סג: מכות י. ע"ז, ה) [מכות י. ע"ז], ו) עי' ב"ק פב., ז) נדרים נ: ע"ז, מ) [עי' פרש"י נע"ז טז: קד"ה פתיל מוכמל], ט) ספרי עקב סי' מא לאהבה את ה' וכו' וע"ע רש"י ברכות דף יז. ד"ה העושה, י) [וע"ע תוס' נרכות יז. ד"ה העוסק] ובסוטה דף כב: ד"ה לעולם, כ) [ע"ז יז:], ל) [אין זה בעירובין אלא במדרש פ' נגבים אימא קלא מוזי], מ) ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אלא כמי שדעתו שפלה עליו כדאמרה ליה כו' נכלי מכוער אמר לה אי בת מלכא אבוך במאי רמי אמרה אמרה ליה כמאני דפחרא אמר לה כ"ע במאני דפחרא ואבוך במאני דפחרא אמרה ליה אלא כמאי נירמי אמר לה כגון אתון דחשביתון רמו: (ב) רש"י ד"ה (כשעי עובדי כוכבים) אע"ג וע"ב ס"ל רשעים: (ג) ד"ה שמוסיפין טפשות דכתיב אשר נואלנו מתרגם כו' כל"ל: (ד) ד"ה יפוצו כו' אמור לו (אתרי מורה) אע"ג וע"ב ס"ל דברי תורה: (ה) ד"ה שאשה כו' מיס יין וחלב [הס"ד ומה"ד] בלא כסף זו התורה (מי) שאינו נותן: (ו) ד"ה בפחות כו' דפחרא הס"ד ואח"כ מה"ד א"ל אי בת מלכא את כו' בשחוק אמר: (ז) ד"ה כי היכי כו' הכי אמרי לה כי היכי דיין משמר: (ח) תוס' ד"ה אי הוו סונאים. נ"ב ולהאי פירושא ניחא מסופריים דיעקב ולרבי אבהו מ) אבל לפרש"י קשיא:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' כל העוסק בתורה לשמה. שבת דף פח ע"ב]: תוס' ד"ה אף ד"ת וכו' והא"נ איתא התם. במדרש דברים רבה פ"ח:

תורה אור השלם

א) יַעֲרֹף כַּשָּׂפָי לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב: [דברים לב, ב]

ב) כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ: [משלי ד, ב]

ג) עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: [משלי ג, יח]

ד) רְפָאוֹת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ: [משלי ג, ח]

ה) כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְיָ: [משלי ח, לה] ו) וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֶגְלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזְרֵע וְעָרְפוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה בַּנָּחַל:

[דברים כא, ד] ז) כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר: [דברים כ, יט] ח) רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע כִּי לֹא עֵץ מַאֲכָל הוּא אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: [דברים כ, כ] ט) בָּרוּךְ בְּבָרוֹל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ: [משלי כז, יז] י) הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם יְיָ וּכְפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע: [ירמיה כג, כט] יא) חֶרֶב אֶל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ חֶרֶב אֶל גִּבּוֹרֶיהָ וְחַתּוּ: [ירמיה נ, לו] יב) וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי אַל נָא תָּשֵׁת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ: [במדבר יב, יא] יג) נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צֹעַן נָשָׂאוּ שָׂרֵי נֹף הִתְעוּ אֶת מִצְרַיִם פִּנַּת שִׁבְטֶיהָ: [ישעיה יט, יג] יד) לְקֹרַאת צָמֵא הֵתִיוּ מַיִם יֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא בְּלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד: [ישעיה כא, יד] טו) הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין לוֹ כֶּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וְאֶכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְלוֹא כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב: [ישעיה נה, א] טז) יָפוּצוּ מַעְיְנֹתַיִךְ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פְּלָגֵי מָיִם: [משלי ה, טז] יז) יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לָזָרִים אִתָּךְ: [משלי ה, יז]

עין משפט נר מצוה

נא א מיי' פ"ד מהל' ת"ת הל' ו טוש"ע י"ד סימן רמו סעיף ז:
נב ב מיי' שם פ"ג הלכה ט:

משנת ראשונים

אם תלמיד חכם הגון הוא כטל. כשהוא הגון דומה לטל שאין אדם קץ בו אע"פ שהוא מתמיד לבא בכל יום ואם אינו הגון דומה למטר שאע"פ שאינו בא אלא לעתים אדם קץ בו תכף שנעשה ממנו מה שצריך לבריות בהכרח. [מאירי]

כל העוסק בתורה לשמה. כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה, וכל העוסק בה לא לייראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה. [רמב"ם, תשובה פ"י ה"ה]

וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות. ר"ת אומר שני עניני שלא לשמה יש, חד אסיר וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא וכולם עבירה. אך אותה עבירה הותרה שסופה לבא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנזיר שמדמה אותה למעשה דיעל, אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה נוח לו שלא נברא. [שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קסג]

הלא כה דברי כאש נאם ה'. דברי הוא כאש שתצא ותשרף את אשר תמצא וכן הוא כפטיש יפוצץ סלע לא יעמוד דבר לפני דברי לבטלו כי את אשר דברתי אעשה ולא יפול דבר. [רד"ק, ירמיהו כג כט]

חרב אל הבדים ונאלו. שלא ינהג אחד מן החכמים שררה בעצמו לבלתי לכת אל חכרו השוה לו, אין צריך לומר אם הוא גדול ממנו בחכמה, כי עם החברה תגדל החכמה ותרבה ההשגה, וכענין שארז"ל (מכות י.) חרב אל הבדים ונואלו. [רבינו בחיי, דברים לא]

[המשך בעמוד הבא]

רבינו גרשום

מים התחתונים לקראת מים העליונים כדרך שיבא חתן לקראת כלה: **ששקולה כתחיית המתים** ששניהם חיים לעולם. אלא להכי כתיב כי האדם [עץ השדה] שת"ח נמשל בו וממנו תאכל. כלומר שיכול להבין בתורה: **אותו תשחית וכרת** שהתורה משחתת בו. **נואלו שרי צוען.** והרי הן היו חוטאין: **בפחות שבכלים.**

הגהות וציונים

ל] בכת"י וראשונים הגירסא איפכא **רוב** ההודאות **ואל** ההודאות, וכן משמע מרש"י [וכמו שהוא בברכות], וגירסא זו נראה עיקר שהרי אל ההודאות הוא לתקן שלא נטעה רוב ולא כל (גבורת ארי עי"ש ובר"ן בשם הרמב"ן), ועי' ריטב"א: **כ]** בכת"י נוסף **הא כיצד** (וכמו שהוא בסמוך): **ג]** [צ"ל **ברבי**] (גליון), וכ"ה בכת"י ודפו"י ר' חמא **בר** חנינא: **ד]** בכת"י נוסף **ואיש יחד פני רעהו**: **ה]** בכת"י [וכ"ה בברכות ובמכות] הגירסא שמטפשין **כתיב הכא ונואלו וכתיב התם אשר נואלנו** ולא עוד אלא שחוטאין **שנאמר** ואשר חטאנו (וכ"ה בדפו"ר אלא ששם חסר התיבות "ולא עוד אלא שחוטאין שנאמר"), ועי' רש"י וכהג' הב"ח אות ג (ולפנינו ע"פ מהרש"א), ועי' גבורת ארי: **ו]** בכת"י הרבה **תורה** [וכ"ה במכות]: **ז]** צ"ל **אמר** (גליון): **ח]** בכת"י לג' משקין הללו **למים ויין וחלב**. וכ"ה ישר (דק"ס): **ט]** בדפו"י נוסף **שנאמר** (ונשמט בשגגה, דק"ס): **י]** בדפו"ר ובע"י **הורגהו**, ולפ"ז אפשר לפרש שיהרג משמים, ועיין מהרש"א ושפ"א: **כ]** צ"ל **רוצה** (מ"נ), או שצ"ל אם תלמיד הגון **הוא**. שרוצה וכו': **ל]** ברש"י שבע"י **הא כולהו**: **מ]** [במדרש פ' נצבים איתא **לבית המים**] (גליון): **נ]** שייך לע"ב (גליון):

בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פי' דמשמע דמהדר אגשם ומ"ם כן משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא גו שמים וארץ משתמש ביה הקב"ה מי[ט] הוה כמיד גרמתים הוה משמע דלהדר אשמים וארץ: **פנים** נזעמים לשון פתר. פירוש כשביל לשון קקר[י] שאומר לשון הרע הרוח לפון תכטל הגשם והיינו פנים נזעמים: **מותר** לקרותו רשע. אף על גב דאמרי' בקדושין (דף כח.) הקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו לזה מותר דודאי נכשל בעבירה ועומד בהורין. לשון בהרות[יא] טרוק"ש[יב] בלע"ז:

אי הוו סנו טפי הוו גמירי דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא[ט] בהיסח הדעת אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. אמר רבי חמא בר' חנינא [ט] גדול יום הגשמים (ט) כיום שנבראו שמים וארץ שנאמר [א] הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו בראתים לא נאמר אלא בראתיו אמר רב אושעיא גדול יום הגשמים שאפי' ישועה פרה ורבה בו שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע אמר רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל שנאמר [ב] רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ג] ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת וגו' אמר ר' תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו אין הגשמים נעצרין אא"כ נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה שנאמר [ד] ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ה] ועצר את השמים (ג) ואבדתם מהרה אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג מאי משמע [ו] תנא דבי רבי ישמעאל בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים אמר רבי שמעון בן פזי אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר [ז] רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר אמר רב סלא אמר רב המנונא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים[ג] שנאמר [ח] וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך וגו' ואמר רב סלא אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה שנאמר ומצח אשה זונה היה לך רב נחמן אמר בידוע שנכשל בעבירה שנאמר היה לך ולא נאמר יהיה לך אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע[ד] שנאמר [ט] העז איש רשע בפניו רב נחמן בר יצחק אמר מותר[ג] לשנאותו שנאמר [י] ועז פניו ישונא אל תקרי ישונא אלא ישנא אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה שנאמר [יא] בעצלתים ימך המקרה [יב] בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר [יג] ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר [יד] המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא [טו] ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר [טז] כי נר מצוה ותורה אור בהיר הוא בשחקים תנא דבי ר' ישמעאל אפילו בשעה שרקיע נעשה בהורין להוריד טל ומטר רוח עברה ותטהרם אמר ר' אמי אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל שנאמר [יז] על כפים כסה אור בעון כפים כסה אור ואין כפים אלא חמס[יב] שנאמר [יח] ומן החמס אשר בכפיהם ואין אור אלא מטר שנאמר [יט] יפיץ ענן אורו מאי תקנתיה ירבה בתפלה שנאמר [כ] ויצו עליה במפגיע [כא] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר [כב] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה [וגו'] ואל תפגע בי וא"ר אמי מאי דכתיב [כג] אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין שנא' והוא לא פנים קלקל מה תקנתן יתגברו ברחמים שנא' [כד] וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא. ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שלמודו

ארוך החכמה

מפזרת העבים: (ד) המלאך אף נרי שמו יפיץ ענן אורו אגשם אלו: ויצו. הקדוש ברוך הוא: עליה. על הגשם שתרד: **במפגיע.** כשיתפלל עליה, כמו ואל תפגע בי: קהה הברזל. כמו הקהה את שיניו[טז] ושיני בנים תקהינה (ירמיה לא): **והוא לא פנים קלקל.** שקלקלו הדור: וכ"ש **אם הוכשרו מעשיהן.** קודם לכן, והכי משמע ויתרון הכשיר לחכמה אם הכשירו מעשיהן מתחילה, שיזהו הגשמים יותר מבחיליס יגבר שהן מגבירין חיליס ועומדין בתפלה בזמן שקלקלו: **שלמודו**

הקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו לזה מותר דודאי נכשל בעבירה ועומד בהורין. לשון בהרות[יא] טרוק"ש[יב] בלע"ז:

אי הוו סנו טפי הוו גמירי דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא[ט] בהיסח הדעת. אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. אמר רבי חמא בר' חנינא [ט] **גדול יום הגשמים** (ט) כיום שנבראו שמים וארץ שנאמר [א] **הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו, בראתים לא נאמר.** דמשמע מסחקים יזלו קאי, אלא אני ה' נרחתיו לטל ומטר, שמע מינה שמשתנת ומתפאר (ג) הקב"ה נמטר הגשמים: **ישועה פרה ורבה בו.** מליאי זכות נכנסין לפניו ביום הגשמים שמזכר לישועה מתוך שעת לצון הוא, לישנא דקרא ויפרו יצע וחיימתי בזמן שהשחקים יזלו לדק: **רצית ה' ארצך.** נמיס: **נשאת עון עמך.** מיד: **ה"ג א"ל מר זעירי מדיהבת לרבינא בו'.** זעירי סמס היה מן הרחשוים ורבינא סוף הורחה[יב] לא רחו זה את זה: **ואתה תשמע השמים וגו'.** ומומר ונתת מטר על ארצך, נתפלה דשלמה: **ציה גם חום יגזלו מימי שלג.** כשניה גס חוס גוזלין מימות השלג שאין יורדין מטר כמשפטס בידוע שאמול מטמו: **ולא יהיה מטר. וסמיך ליה ואבדתם: ציה.** דריש לשון לווי, דצריס שלויתי אתכס בימות החמה תרומות ומעשרות,[יג] גזלו מימי שלג את המטר: **רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון שקר[יד].** תמולל תצטל, כמו לא יחל דברו (במדבר ל), כלאמרי' ביבמות (דף עב) דרוח לפון צרור הוא ומביא מורה לעולס, מה שגשמים נעצרין ופניס נזעמין שמרחה הקב"ה שאין מביא מטר לעולס מפני לשון שקר[טו] רכילות, ופסטו המקרא כשס שרוח לפון תמולל גשס כך פניס נזעמים מפני לשון שקר[טז]: **ויימנעו רביבים.** משוס דמאנת הכלס, שהיה כך עזות היה. משמע כצר נכשל: **העז איש.** שים בו עזות פניס, לאמר לו רשע בפניו ואין בו משוס מלקות כלאמרי' בשמכת קדושין (דף כח.), ומשוס דצר זה בלבד מותר לקרותו רשע: **מותר לשנאותו.** אע"ג דכתיב[יז] ואהבת לרעך כמוך: **ועז פניו ישונא.** חסך ו', מי שהוא עז פניס ישנא בשו"ש[יח]: **ימך.** כמי שאין בו כח להוריד טל ומטר: **ושתה לא ראו אור.** מפני שלא לאו אור של תורה: **אפילו בשהשמים בהורין.** כמו שהוא בהיר, מנומר בעבים ורוחה להוריד גשמים: **רוח עברה ותטהרם.** מ[כ] **אם מך הוא מערכך.** שאין ידו משגת ליתן הערך הזה [ויקרא כז, ח]. **בהיר הוא בשחקים.** דומה לבהיריס הנראיס בשחקים להוריד גשם. **ורוח עברה ותטהרם.** ורוח גס ומטהרתן ומעבירתן ואין המטר יורד [איוב לז, כא]. **על כפים.** על חמס ועון כפיס. **כסה אור.** המטר נעלר [שם לו, לב]. **ענן אורו.** ענן מטרו [שם לו,יא]. **ויצו עליה במפגיע.** לנוח ע"י מפגיע בתפלה [שם לו, לב].

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) לקמן דף ט: ע"ש וברש"ש (ועי' הג' הב"ח), י) שבת לב: ועי' ידים פ"ד מ"ג, יא) עיין יבמות עח:, יב) [מגילה יא.], יג) [לקמן ח. נרכות כו: סוטה יד. סנהדרין לה:], יד) ב"מ דף פו., טו) ויקרא יט יח, טז) [בהגדה של פסח], יז) ויקרא יג לח.

הגהות הב"ח

(ט) גמרא גדול יום הגשמים כיום שנבראו ס"ת מיום: (ג) שם ועזר את הגשמים ולא יהיה מטר ומבדתם: (ג) רש"י ד"ה שנאמר כו' ומתפאר בו הקב"ה (ומניח שמים) תמ"מ ונ"ב ס"ת אין זה ולפסיס דגרסי גדול יום הגשמים מיום שנבראו הי' ניתח ומכרים ממה שמניח שמים מלמד דגדול מיום: (ד) ד"ה המלאך אף נרי. נ"ב נשון רש"י נמיוב אף נרי שם מלאך הממונה על הענניס והוא יפיץ ענן מטרו של המקום:

הגהות וציונים

ט] צ"ל כהגירסא בכת"י ובע"י מה ג' משקין הללו נפסלין בהיסח הדעת אף ד"ת משתכחין בהיסח הדעת (ותיבות "אין"..."אלא" ליתא), וכן נראה מפירוש רש"י (מהרש"א, פורת יוסף, דק"ס): י] בכת"י נוסף בפניו (ועי' רש"י): יא] בכת"י מצוה, והוא לשון ישר עי' פסחים קיג ע"ב ובגבורת ארי (דק"ס): יב] בכת"י אלא גזל, ולשון יפה הוא ועיין גבורת ארי (דק"ס): יג] בהיר, דליל: יד] ברש"י שבע"י כאן הס"ד, ומה"ד יגזלו מימי שלג. את המטר: טו] [צ"ל לשון סתר] (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: טז] [צ"ל בשי"ן שמאלית ואי עי' מהרש"א בח"א] (גליון) וכ"ה בכל הדפו"י כהוגן בשין ואלף (ונשתבש אח"כ, דק"ס), ועיין רש"ש: יז] נדצ"ל ואי (באה"מ), ועי' רש"ש: יח] בתוס' שבע"י לשון סתר: כ] צ"ל טק"ש (מרפא לשון) ופירושו כתמים, נקודות:

תורה אור השלם

א) הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וּצְדָקָה תַצְמִיחַ יַחַד אֲנִי יְיָ בְּרָאתִיו:

[ישעיה מה, ח]

ב) רָצִיתָ יְיָ אַרְצֶךָ שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב: נָשָׂאתָ עֲוֹן עַמֶּךָ כִּסִּיתָ כָל חַטָּאתָם סֶלָה:

[תהלים פה, ב-ג]

ג) וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְסַלַּחְתָּ לְחַטַּאת עַבְדְּךָ וְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל כִּי תוֹרֵם אֶת הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְנָתַתָּה מָטָר

עַל אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְנַחֲלָה:

[מלכים א' ח, לו] ד) צִיָּה גַּם חֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג שְׁאוֹל חָטָאוּ:

[איוב כד, יט]

ה) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל

הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם:

[דברים יא, יז] ו) רוּחַ צְפוֹן תָּחוֹלֵל גֶּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר:

[משלי כה, כג]

ז) וַיִּמָּנְעוּ רְבִבִים וּמַלְקוֹשׁ לֹוא הָיָה וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ מֵאַנְתְּ הַכָּלֵם:

[ירמיה ג, ג] ח) הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע

בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָבִין דַּרְכּוֹ:

[משלי כא, כט] ט) מִי כְּהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא:

[קהלת ח, א] י) בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקָרֶה וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלף הַבָּיִת:

[קהלת י, יח] כ) וְאִם מָךְ הוּא מֵעָרְכֶךָ וְהֶעֱמִידוּ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהֶעָרִיךְ אֹתוֹ הַכֹּהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד הַנֹּדֵר יַעֲרִיכֶנּוּ הַכֹּהֵן:

[ויקרא כז, ח] ל) הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיוֹתָיו הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ:

[תהלים קד, ג] מ) וַעֲתָה לֹא רָאוּ אוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים וְרוּחַ עָבְרָה וַתְטַהֲרֵם:

[איוב לז, כא] נ) כִּי גֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר:

[משלי ו, כג] ס) עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ:

[איוב לו, לב] ע) וַיִּתְכְּפוּ שַׁקִּים

הָאָדָם וַהֲבֵהֵמָה וַיִּקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וַיָּשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם:

[יונה ג, ח] פ) אַף בְּרִי יַטְרִיחַ עָב יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ:

[איוב לו, יא] צ) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא

בַּעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ:

[ירמיה ז, טז] ק) אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקָל וְחַיָּלִים יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה:

[קהלת י, י]

רבינו חננאל

(למה) אין הגשמים יורדין בעולם אא"כ נמחלו עונותיהם של ישראל שנאמר רצית ה' ארצך וגו' נשאת עון עמך וגו' ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת עבדיך ועמך ישראל כי תורם את הדרך הטובה אשר ילכו בה ונתת מטר על ארצך אשר נתת לעמך לנחלה. אין הגשמים נעצרים אא"כ נתחייבו שונאי ישראל כלייה כו'. או בשביל תרומות ומעשרות. ובשביל מספרי לשה"ר. ובשביל עזי פנים. וכל מי שיש לו עזות פנים ודאי נכשל בעבירה. ומותר לקרותו רשע שנאמר העז איש רשע בפניו ומותר לשנאותו [שנאמר] ועוז פניו ישונא א"ת ישונה אלא ישנא. אין הגשמים נעצרים אלא בעון גזל שנאמר על כפים כסה אור ואין כפים אלא גזל שנאמר ומן החמס אשר בכפיהם. וכן נמי נעצרים בשביל ישראל שמעשיהם מקולקלין. והוא לא פנים קלקל.

רבינו גרשום

כלי חרס: **נפסלין בהיסח הדעת.** כלומר מפסידין כשאין משתמרין. **אלא בראתיו.** דהיינו ברייה עולם: **שצויתי אתכם בימות החמה** היינו תרומות ומעשרות: שנאמר ומצח שהוא עז פנים מיד אשה זונה היה לך. ועוז פניו שמעיז פניו ישונא: ימוך שאינו נותן מטר: **בהרים** בהרים גדודים:

ליקוטי רש"י

בראתיו. נרמזתי את הדבר הזה [ישעיה מה, ח]. **רצית ה' ארצך** וגו'. אם זכות אבות יעקב ועשית את עונם וכפית מטותם ותפפת עברתך מהם והשיבות עלמך מחרון אפך אז רצית ארצך ועולמך מתרלה וכל זמן שלא תעשה זאת אין ארצך ועולמך מתרלה [תהילים פה, ב]. **ציה.** ליה כמו לווי [שבת לב:]. **רוח צפון תחולל גשם.** מוליד ומגרש את הגשם. **ופנים נזעמים.** תמולל לשון סתר לשון הרע גורם שיהיו פני הקב"ה נזעמים וכן למיון פתרון המקרא רוח לפון עשויה לתולל גשם ולשון סתר עשויה לפניס נזעמים [משלי כה, כג]. **ומלקוש.** כמטר היורד בניסן על המליות ועל הקשין ומלקוש טרלדיי"ן בלע"ז [ירמיה ג, ג]. **לציעה** היולדת קמוך לקניר למלאות התבואה בקשיה ולשון מלקוש דבר המתוסר כדממרגמינן (נרלאים ל מב) והיה העטופים ללבן לקישית דבר מחר לכך נקרא מלקוש שיולדת על המליות ועל הקשין [דברים יא, יד]. **נעשה שונאו של הקב"ה** מך. כמי שלא היה יכול להושיע [מגילה יא.]. **ואם מך הוא מערכך.** שאין ידו משגת ליתן הערך הזה [ויקרא כז, ח]. **בהיר הוא בשחקים.** דומה לבהיריס הנראיס בשחקים להוריד גשם. **ורוח עברה ותטהרם.** ורוח גס ומטהרתן ומעבירתן ואין המטר יורד [איוב לז, כא]. **על כפים.** על חמס ועון כפיס. **כסה אור.** המטר נעלר [שם לו, לב]. **ענן אורו.** ענן מטרו [שם לו,יא]. **ויצו עליה במפגיע.** לנוח ע"י מפגיע בתפלה [שם לו, לב].

מתרצת הגמרא, אכן דברי תורה מתקיימים גם באנשים נאים, אך **אִי הֲווּ סָנְגוּ** - אם אותם חכמים שהם נאים, היו מכוערים, **טִפֵּי הֲווּ גְּמִירִי** - היו לומדים ויודעים יותר, לפי שאי אפשר לאדם נאה להשפיל דעתו, ובא לידי שכחה[א].

הגמרא חוזרת לפסוק 'הוי כל צמא', ומבארת באופן אחר:
דָּבָר אַחֵר, נמשלו דברי תורה למים, יין וחלב, לומר לך, **מַה שְּׁלֹשָׁה מַשְׁקִין הַלָּלוּ אֵין נִפְסָלִין אֶלָּא בְּהֶיסַּח הַדַּעַת**, כלומר, נפסלים הם לשתיה בקלות, שאם מסיח מהם דעתו ואינו משמרם יפה, עלולים להישפך, או שעלול ליפול לתוכם דבר מאוס[ב], **אַף דִּבְרֵי תוֹרָה אֵין מִשְׁתַּכְּחִין אֶלָּא בְּהֶיסַּח הַדַּעַת**, שאם רק מסיח דעתו מהם, שאינו חוזר עליהם תמיד, משכחם ומאבדם.

★

הגמרא שבה לעסוק במעלת יום הגשמים:
אָמַר רַבִּי חָמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, גָּדוֹל וחשוב **יוֹם הַגְּשָׁמִים כְּיוֹם**[ג] **שֶׁנִּבְרְאוּ בוֹ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה מה ח) 'הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל, וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק [-מטר שהוא צדקה לעולם], תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצְמִיחַ יַחַד אֲנִי ה' בְּרָאתִיו'[ד]. ומבאר רבי חמא את ראייתו מן הפסוק, שלכאורה יש לדקדק בלשון הפסוק, 'בְּרָאתִים' בלשון רבים **לֹא נֶאֱמַר**, שאז היה משמע שהקב"ה משתבח בבריאת השחקים' [-אחד משבעת הרקיעים], **אֶלָּא** 'בְּרָאתִיו' בלשון יחיד נאמר, כלומר את המטר, ומכך שהקב"ה משתבח בבריאת הגשמים, רואים את גדלו וחשיבותו של יום הגשמים[ה].

אָמַר רַב אוֹשַׁעְיָא, גָּדוֹל וחשוב **יוֹם הַגְּשָׁמִים שֶׁאַפִּילּוּ יְשׁוּעָה פְּרָה וְרָבְתָה בּוֹ** - מתרבה בו הישועה, **שֶׁנֶּאֱמַר** בסוף הפסוק הנזכר לאחר שמתוארת בו ירידת הגשמים, 'תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע', כלומר, **בזמן שירדו הגשמים יתרבו הישועות. וזאת משום שכשיורדים הגשמים** עת רצון היא לפני הקב"ה, ומתוך כך נכנסים לפניו מליצי זכות להזכיר את הבריות לישועה.

★

הגמרא מביאה מימרות נוספות בענין הגשמים:
אָמַר רַבִּי תַּנְחוּם בַּר חֲנִילַאי, אֵין הַגְּשָׁמִים יוֹרְדִים אֶלָּא אִם כֵּן נִמְחֲלוּ עֲוֹנוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה ג-ג) 'רָצִיתָ ה' אַרְצֶךָ, שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב, נָשָׂאתָ עֲוֹן עַמֶּךָ, כִּסִּיתָ כָּל חַטָּאתָם סֶלָה'[ט], כלומר, אתה ה' מתרצה למלאות את רצונה של הארץ בירידת הגשמים', בזמן שאתה נושא וסובל את עוונותיהם של ישראל, ומוחל ומכסה על כל חטאותיהם[י].

אָמַר לֵיהּ זְעִירִי מִדִּיהֲבַת [-מקום ששמו דיהבת][יא] **לְרָבִינָא, אַתּוּן מֵהָכָא מַתְנִיתוּ לָהּ** - אתם למדים דבר זה, שאין גשמים יורדים אלא כשנמחלו עוונות ישראל מהפסוק הנזכר, ואילו **אֲנַן מֵהָכָא מַתְנִינַן לָהּ** - אנו למדים זאת מתפילתו של שלמה המלך כשסיים לבנות את בית המקדש[יא] (מלכים ח' ח לו) 'וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְסָלַחְתָּ לְחַטַּאת וגו' עַבָדֶיךָ וְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל', ובהמשך אותו פסוק נאמר 'וְנָתַתָּה מָטָר עַל אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְנַחֲלָה', כלומר שרק לאחר שהקב"ה יסלח לעוונות ישראל אז ירדו גשמים.

הגמרא מביאה כמה מימרות העוסקות בסיבת עצירת הגשמים:
אָמַר רַבִּי תַּנְחוּם בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא אִישׁ כְּפַר עַכּוֹ, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא אִם כֵּן נִתְחַיְּבוּ שׁוֹנְאֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כלומר, עם ישראל עצמם, בלשון סגי נהורי[יב], **בִּכְלָיָה** [-הכחדה והשמדה], **שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה כד יט) 'צִיָּה גַּם חוֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שָׁלֶג שְׁאוֹל חָטָאוּ'[יג] - כשימי היובש והחום יתמשכו ו'יגזלו' את מי השלגים, כלומר שלא ירדו גשמים ושלגים, זהו משום שישראל 'שאול חטאו', כלומר, חטאו חטאים שבגינם עליהם לרדת לשאול [-גיהנום][יד].

א. **רש"י** (ד"ה אי). ותוספות (לעיל ע"ב ד"ה אי) פירשו, שאם היו שונאים את היופי, היו תלמידי חכמים ביותר. וביאר המהרש"א (מדרש ג: ד"ה תורה), שודאי אין זה תלוי בטבע הבריאה, שמי שהוא מכוער יהיה לומד ויודע יותר מן היפה, אלא שאם שונאים היופי, כלומר, שאין מגיסים דעתם מחמת יופיים, היו לומדים יותר מעכשיו.

ב. **שכיון** שהם צלולים, ואינם משקה עב, הפסולת הנופלת בהם מתערבת בתוכם, אבל דבש ושמן שהם עבים, מה שנופל לתוכם צף למעלה, ולמטה נותר המשקה נקי, ויכול אדם ליטול הפסולת שלמעלה ולהשליכה. רש"י (ד"ה נהיסח הדעת - הרמתון). ובמרומי שדה (ד"ה מה) הביא מדברי הגמרא בחולין (י.), שדווקא שלשה משקים אלו אסורים בגילוי, שאם השאירם מגולים בלא השגחה נפסלים לשתיה, אבל שאר משקים אין נאסרים עד שרואה נחש שותה מהם.

ג. **יש** הגורסים 'מיום', כלומר, שיום הגשמים גדול יותר מיום שנבראו שמים וארץ. הגהות הב"ח. וראה עוד בסמוך בענין גירסא זו.

ד. **רש"י** (להלן ח. ד"ה בזמן).

ה. **פסוק** זה נמצא בין הפסוקים בישעיה (מה) המתארים את השפע הרב שישפיע השם לישראל כשישובו מגלות בבל בסיועו של כורש. בפסוק זה ממשיל הנביא את הצדקה והישועה שיבואו לישראל לירידת גשמים וצמיחת פירות, וכך אומר הנביא, אני ה' אצווה על השמים להוריד צדקה וישועה, והארץ תפתח את פיה לקבלם ותצמיח יחד את הישועה והצדקה. על פי רש"י, רד"ק ומצודת דוד (על הפסוק). בדרשתה מפרשת הגמרא ש'צדק' האמור במקרא הינו גשם ממש.

ו. **רש"י** (ד"ה שנאמר). 'שחקים', לשון רבים, ובלשון יחיד 'שחק', כפי שנאמר (תהלים פט ז) 'כי מי בשחק יערוך לה'. אולם תוספות (ד"ה נראמים) פירשו שאם היה נאמר 'בראתים' היתה לשון רבים שבפסוק מוסבת על השמים והארץ המוזכרים שניהם בפסוק.

ז. **על** פי הגמרא בחגיגה (יב:) 'ריש לקיש אמר שבעה ואלו הן, וילון רקיע שחקים וכו', שנאמר (תהלים עח כג) 'ויצו שחקים ממעל' וגו'.

ח. **רש"י** (ד"ה שנאמר). לכאורה אף שרואים מפסוק זה שהקב"ה משתבח בבריאת הגשמים עדיין לא ניתן ללמוד מכך שיום הגשמים שוה במעלתו ליום שנבראו בו שמים וארץ. ובמהרש"א (מ"ח ד"ה גדול) ביאר שחשיבותו הרבה של יום שנבראו בו שמים וארץ הוא בשל יצירתם יש מאין, וכאשר התורה מציינת את יצירתם היא משתמשת בלשון 'בריאה' כפי שנאמר (בראשית א א) 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ'. ומכיון שהקב"ה משתבח בבריאת המטר בלשון 'בריאה' כפי שרואים מהפסוק 'אני ה' בראתיו' יש ללמוד מכך שיום הגשמים שוה במעלתו ליום שנבראו בו שמים וארץ שכאמור אף בהם נאמר לשון 'בריאה'.
בהגהות הב"ח הביא גירסא נוספת ברש"י (ד"ה שנאמר) ולפיה הגמרא לומדת את מעלתו של יום הגשמים מכך שאף שהוזכרו בפסוק גם הגשמים וגם השמים, מכל מקום הקב"ה מתפאר דווקא בגשמים ולא בשמים. ואף יש ללמוד מכך כי הגשמים עולים בחשיבותם על יום בריאת שמים וארץ. ומוסיף הב"ח ומציין כי גירסא זו מתאימה לגורסים בגמרא (הוספה לעיל בסמוך) 'גדול יום הגשמים מיום שנבראו בו שמים וארץ', שמשמעותו שיום הגשמים גדול יותר מיום שנבראו בו שמים וארץ.

ט. **לפי** פשוטו הפסוק עוסק בגאולת הארץ ובשיבת ישראל אליה מן הגלויות כשימחלו להם עוונותיהם, הגמרא כאן דורשת את הפסוק על ירידת גשמים וכפי שיפורט.

י. **שהארץ** עצמה חפצה בירידת הגשמים, כפי שנאמר (תהלים קה י) 'פקדת הארץ ותשוקקה רבת תעשרנה', שפירושו, כשאתה הקב"ה חפץ להיטיב אתה פוקד את הארץ לעשות רצונה ומשקה אותה כפי שמשתוקקת היא ומעשיר אותה במטר רב. מהרש"א (מ"ח ד"ה שנאמר לנו).

יא. **ויתכן** שבשל כך בחג נידונים על המים, לאחר שביום הכפורים נמחלים עוונותיהם של ישראל. שפת אמת (ד"ה אין - הרמתון).

יב. **רש"י** (ד"ה ר"ג) כתב שיש להוסיף ולגרוס בגמרא 'מר זעירי', ואין לגרוס 'זעירי' סתם, שכן רבינא היה חי בסוף תקופת האמוראים [ראה גמרא (ב"מ פו.) ורש"י (סוף הוריות)], ואילו זעירי היה מראשוני האמוראים, ולא יתכן איפוא שפגשו זה את זה. ולפיכך יש לגרוס 'מר זעירי' שהוא כינוי לאמורא אחר שאף שמו היה זעירי והיה חי בתקופתו של רבינא. ובדקדוקי סופרים ציין שיש שלא גרסו בגמרא את התיבה 'מדיהבת', והוסיף, שזו אף הגירסא שהיתה לרש"י בגמרא, שאם לא כן לא היה צריך רש"י להוסיף ולגרוס 'מר', שהלא מכך שהגמרא מציינת 'זעירי מדיהבת' מובן שאין זה אותו זעירי סתם המוזכר בש"ס. ומקור התיבה 'מדיהבת' המופיעה ברש"י הינה בטעות סופר.

יג. **כששלמה** סיים לבנות את בית המקדש התפלל שהקב"ה יקבל את תפילות ותחנוני ישראל בבית המקדש על עניינים שונים אותם מנה. בין הדברים ביקש שלמה שכשתהיה עצירת גשמים ויתפללו ישראל בבית המקדש על הגשמים, יענה להם הקב"ה ויתן להם גשמים.

יד. **'סגי** נהור' הינו ביטוי לשימוש בהגדרה הפוכה מן הדבר אותו רוצים לתאר כדי שלא לפגוע או לומר דבר מגונה. כך העיוור מכונה 'סגי נהור', כלומר, רואה טוב, כשהכוונה היא לומר שאינו רואה. [ראה ברכות (נח.) עם רש"י (ד"ה כגני)]. כמו כן כדי שלא להזכיר על ישראל פורענות בפירוש מכונים כאן ישראל 'שונאיהן של ישראל'.

טו. **לפי** פשוטו הפסוק מתפרש על דור המבול שבמשך הזמן בו ירד המבול בטלו עונות השנה. הנביא אומר שאנשי דור המבול הם שגרמו ו'גזלו' את עונת החום ומי השלגים מן העולם משום שחטאו עד שאול. רש"י (על הפסוק). הגמרא כאן דורשת את הפסוק באופן אחר ומפרשת שעונת החום המתמשכת היא זאת 'הגוזלת' את מי הגשמים.

טז. **הריא"ף** (על עין יעקב ד"ה מין הנשמים - השני) כתב, שמשמעות דברי רבי תנחום בריה דרבי חייא היא, כי אף שיהיו לישראל עוונות שלא נמחלו, כל זמן שלא יהיו להם עוונות שבשלם יהיו ראויים לכליה, לא יעצרו הגשמים. ויוצא אם כן שחולק על רבי תנחום בר חנילאי שאמר שהגשמים יורדים רק כאשר נמחלו עוונותיהם של ישראל,

אוצר החכמה

ז: מאימתי פרק ראשון תענית

בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פי' דמשמע דמהדר אגשם ומש כן משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא גו שמים וארץ משתכח ניה הקב"ה מי[ס] הוה כמיב ברחמים הוה משמע דמהדר אשמים וארץ: **פנים** נזעמים לשון סתר. פירוש נשפיל לשון שקר[ע] שאומר לשון הרע הרוח נפון מבטל הגשם והיינו פנים נזעמים: **מותר** לקרותו רשע. אף על גב דאמרי' בקדושין (דף כח.) הקורא לתבירו רשע יורד עמו לחייו לזה מותר דודאי נכשל בעבירה ועומד בהורדו דהכרת פניו ענתה בו: **בהורין.** לשון בהרות[ט] טרוק"ס בלע"ז:

אי הוו סנו טפי הוו גמירי דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא[פ] בהיסח הדעת אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. אמר רבי חמא בר' חנינא [פ] גדול יום הגשמים (פ) כיום שנבראו שמים וארץ שנאמר [א] הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו בראתים לא נאמר אלא בראתיו אמר רב אושעיא גדול יום הגשמים שאפי' ישועה פרה ורבה בו שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע אמר רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל שנאמר [ב] רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ג] ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת וגו' אמר ר' תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו אין הגשמים נעצרין אא"כ נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה שנאמר [ד] ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ה] ועצר את השמים (ג) ואבדתם מהרה אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג מאי משמע [ו] תנא דבי רבי ישמעאל בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים אמר רבי שמעון בן פזי אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר [ז] רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר אמר רב סלא אמר רב המנונא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים[ג] שנאמר [ח] וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך וגו' ואמר רב סלא אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה שנאמר ומצח אשה זונה היה לך רב נחמן אמר בידוע שנכשל בעבירה שנאמר היה לך ולא נאמר יהיה לך אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע[ד] שנאמר [ט] העז איש רשע בפניו רב נחמן בר יצחק אמר מותר[ה] לשנאותו שנאמר [י] ועז פניו ישונא אל תקרי ישונא אלא ישנא אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה שנאמר [יא] בעצלתים ימך המקרה [יב] בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר [יג] ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר [יד] המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא [טו] ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר [טז] כי נר מצוה ותורה אור בהיר הוא בשחקים תנא דבי ר' ישמעאל אפילו בשעה שרקיע נעשה בהורין להוריד טל ומטר רוח עברה ותטהרם אמר ר' אמי אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל שנאמר [יז] על כפים כסה אור בעון כפים כסה אור ואין כפים אלא חמס[ו] שנאמר [יח] ומן החמם אשר בכפיהם ואין אור אלא מטר שנאמר [יט] יפיץ ענן אורו מאי תקנתיה ירבה בתפלה שנאמר [כ] ויצו עליה במפגיע [כא] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר [כב] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה [וגו'] ואל תפגע בי וא"ר אמי מאי דכתיב [כג] אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין שנא' והוא לא פנים קלקל מה תקנתן יתגברו ברחמים שנא' [כד] וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא. ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שלמודו מפזרת העזים: (ד) המלאך אף בדי שמו יפיץ ענן אורו גשם שלו: ויצו. הקדוש ברוך הוא: עליה. על הגשם שתרד: במפגיע. כשיתפלל עליה, כמו ואל תפגע בי: קהה הברזל. כמו הקהה את שיניו[כה] ושיני בניס תקהינה (ירמיה לא): והוא לא פנים קלקל. שקלקלו הדור: וכ"ש אם הוכשרו מעשיהן. קודם לכן, והכי משמע ויתרון הכשיר ויתרון שהכשיר לחכמה אם הכשירו מעשיהן מתחילה, שיזהו הגשמים יותר מבחיליס יגבר שהן מגבירין חיליס ועומדין בתפלה בזמן שקלקלו שלמודו

אי הוו סנו טפי הוו גמירי. שמי מפסר לגמה להשפיל לעמו, ובא לידי שכמה: בהיסח הדעת. שמא לא יממרס יפה יהו נשפכין או נופל לתוכן דבר מאוס, ונפסלים מלשמות בדבר קל, יותר משמן ודבש שמתוך שהן עבים נפה הפסולת למעלה ומפסר אדם נוטל העליון וזורקו לאוץ והתמתון בר ונקי, מה שמין כן בשמקה גלול שאינו עב, קלייר בלע"ז: בהיסח הדעת. שא אינו מחזירס תמיד: שנאמר הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו, בראתים לא נאמר. למשמע משחקים יזלו קמי, אלא אני ה' ברחמיו לעל ומעל, שמע מינה שמשמח ומתפלר (ג) הקב"ה במעל השמים: ישועה פרה ורבה בו. מליצי זכות נכנסין לפניו ביום הגשמים שמזכר לישועה מתוך שעת רעון הוא, לישנא דקרא ויפרו ישע ואימתי בזמן שהשחקים יזלו לדק: רצית ה' ארצך. נמים: נשאת עון עמך. מיד: ה"ג א"ל מר זעירי מדיהבת לרבינא בו'. זעירי שמא היה מן הלמודים ורבינא סוף הוראה[ז] לא לאמו זה אא: ואתה תשמע השמים וגו'. ואומר ונתת מעל מרנך, בתפלה לשלמה: ציה גם חום יגזלו מימי שלג. כשליה גם חום גוזלין מימות השלג שאין יורדין מעל כמשפעם בילוע שמחול חעאו: ולא יהיה מעל. ומשין ליה ומבדמס: ציה. דריש לשון לעוי, דבריס שלויתי מחכם בימות החמה תרומות ומעשרות,[ח] גזלו מימי שלג אא שמעל: רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון שקר[ט]. תמולל מבטל, כמו לא יחל דברו (במדבר ל), כלאמרי' ביבמות (דף עב.) דרוח לפון ברור הוא ומביא אורה לעולם אוצר החכמה שגשמים נעלרין ופניס נזעמין שמראה הקב"ה שאינו מביא מעל לעולם מפני לשון שקר[י] רכילות, ופשט המקרא כשם שרוח לפון תמולל גשם כך פניס נזעמים מפני לשון שקר[יא]: וימנעו רביבים. משום דמאנת הכלס, שהיה בך עזות: היה. משמע כבר נכשל: העז איש. שיש בו עזות פניס, אמור לו רשע בפניו ואין בו משום מלקות כלאמרי' במסכת קדושין (דף כח.), ומשום דבר זה בלבד מותר לקרותו רשע: מותר לשנאותו. מע"ג דלכתיב[יב] ואהבת לרעך כמוך: ועז פניו ישונא. ועז כתיב חסר ו', מי שהוא עז פניס ישנא בשו"ת[יג]: ימך. כמי שאין בו כח להוריד טל ומטר: ועתה לא ראו אור. מפני שלג שלו לאו אור של תורה: אפילו כשהשמים בהורין. כמו בהרת, מנומר בעניס ורואה להוריד גשמים: רוח עברה ותטהרם. מפזרת העזים: (ד) המלאך אף בדי שמו יפיץ ענן אורו גשם שלו: ויצו. הקדוש ברוך הוא: עליה. על הגשם שתרד: במפגיע. כשיתפלל עליה, כמו ואל תפגע בי: קהה הברזל. כמו הקהה את שיניו[כה] ושיני בניס תקהינה (ירמיה לא): והוא לא פנים קלקל. שקלקלו הדור: וכ"ש אם הוכשרו מעשיהן. קודם לכן, והכי משמע ויתרון הכשיר ויתרון שהכשיר לחכמה אם הכשירו מעשיהן מתחילה, שיזהו הגשמים יותר מבחיליס יגבר שהן מגבירין חיליס ועומדין בתפלה בזמן שקלקלו: שלמודו

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) לקמן דף ט: ע"ש וברש"ש (ועי' הג' הב"ח), פ) שבת לב: ועי' ידים פ"ד מ"ג, ג) עיין יבמות עח:, ר) [מגילה יא.], ה) [לקמן ח. ברכות כו: סוטה יד. סנהדרין לה:], ו) ב"מ דף פו., ז) ויקרא יט יח, ח) [בהגדה של פסח], ט) ויקרא יג לח.

הגהות הב"ח

(פ) גמרא גדול יום הגשמים כיום שנבראו ס"א מיום: (צ) שם ועשר את השמים ולא יהיה מטר ומבדמס: (ק) רש"י ד"ה שנאמר כו' ומתפלר בו הקב"ה (ומניח שמים) תא"מ ונ"ב ס"א אין זה ולפפרים דגרסי גדול יום הגשמים מיום שנבראו הי' ניחא ומכריח ממה שמניח שמים מלמא דגדול מיום: (ר) ד"ה המלאך אף בדי. נ"ב לשון רש"י נראין אף שם מלאך הממונה על הענינים והוא יפיץ ענן מטרו של המקום:

הגהות וציונים

פ] צ"ל כהגירסא בכת"י ובע"י מה ג' משקין הללו **נפסלין בהיסח** הדעת אף ד"ת **משתכחין בהיסח** הדעת[18/06/2018 אהה] "אין"..."אלא" ליתא), וכן נראה מפירוש רש"י (מהרש"א, פורת יוסף, דק"ס): צ] בכת"י נוסף **בפניו** (ועי' רש"י): ג] בכת"י **מצוה**, והוא לשון ישר עי' פסחים קיג ע"ב ובגבורת ארי (דק"ס): ד] בכת"י אלא **גזל**, ולשון יפה הוא ועיין גבורת ארי (דק"ס): ה] ברש"י שבע"י כאן הס"ד, ומה"ד **יגזלו** מימי שלג. את המטר: ו] [צ"ל לשון **סתר**] (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: ז] [צ"ל **בשי"ן שמאלית וא' עי'** מהרש"א בח"א] (גליון) וכ"ה בכל הדפו"י כהוגן **בשין ואלף** (ונשתבש אח"כ, דק"ס), ועיין רש"ש: ח] נדצ"ל **ואי** (באה"מ), ועי' רש"ש: ט] בתוס' שבע"י לשון **סתר**:

תורה אור השלם

א) הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וּצְדָקָה תַצְמִיחַ יַחַד אֲנִי יְיָ בְּרָאתִיו:
[ישעיה מה, ח]

ב) רָצִיתָ יְיָ אַרְצֶךָ שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב:
[תהלים פה, ב]

ג) וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְסָלַחְתָּ לְחַטַּאת עַבְדֶּיךָ וְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל כִּי תוֹרֵם אֶת הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְנָתַתָּה מָטָר עַל אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְנַחֲלָה:
[מלכים א' ח, לו]

ד) צִיָּה גַּם חֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג שְׁאוֹל חָטָאוּ: [איוב כד, יט] ה) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז] ו) רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר: [משלי כה, כג] ז) וַיִּמָּנְעוּ רְבִבִים וּמַלְקוֹשׁ לוֹא הָיָה וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ מֵאַנְתְּ הַכְלֵם: [ירמיה ג, ג] ח) הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָבִין דַּרְכּוֹ: [משלי כא, כט] ט) מִי כְהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא: [קהלת ח, א] י) בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקָרֶה וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת: [קהלת י, יח] יא) וְאִם מָךְ הוּא מֵעָרְכֶךָ וְהֶעֱמִידוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהָעָרִיךְ אֹתוֹ הַכֹּהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד הַנֹּדֶר יַעֲרִיכֶנּוּ הַכֹּהֵן: [ויקרא כז, ח] יב) הַמְקָרֶה בַּמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ: [תהלים קד, ג] יג) וְעַתָּה לֹא רָאוּ אוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים וְרוּחַ עָבְרָה וַתְטַהֲרֵם: [איוב לז, כא] יד) כִּי גֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר: [משלי ו, כג] טו) עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ: [איוב לו, לב] טז) וַיְתַכְּסוּ שַׁקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח] יז) אַף בְּרִי יַטְרִיחַ עָב יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ: [איוב לז, יא] יח) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ: [ירמיה ז, טז] יט) אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקַל וְחַיִל יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה: [קהלת י, י]

רבינו גרשום כלי חרס: **נפסלין בהיסח הדעת.** כלומר מפסידין כשאין משתמרין. **אלא בראתיו.** דהיינו בריית עולם: **שצויתי אתכם בימות החמה** היינו תרומות ומעשרות: **שנאמר ומצח** שהוא עז פנים **מיד אשה זונה היה לך. ועוז פניו** שמעיז פניו **ישונא:** ימוך שאינו נותן מטר: **בהרים** בהרים גדודים:

אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל. ממה שיוכרח במציאות סדר הדת הוא להאמין בבא הצרות שהם אמנם יבאו על צד העונש והיא אחת מן הכונות שבזאת המסכתא, וכן בעצירת הגשמים ראוי להתבונן כי עונותם הטו אלה ואז ישובו ויתחננו אליו יתברך ושב ורפא להם, והוא שהעידו בכאן שאין הגשמים יורדים אא"כ נמחלו עונותיהם של ישראל. [מאירי]

אמר רבי שמעון בן פזי. רבי שמעון בן פזי נקרא על שם אמו, מפני שהיא בתו של רבי חייא כדמפרש בגדה דאמר מר יהודה וחזקיה אחי, טוי ופזי אחואתא. **[תשובות הגאונים, שערי תשובה סי' יט]**

הללו שמיחס אותן באימותיהן, שהיו אימותיהן גדולות וחשובות מאבותיהן. **[תשובות הגאונים הרכבי סי' תמא]**

ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי וכו', פרש"י, אמו של ר' יהוד' פזי כדאמר ביבמות (סה.) פזי וטבי אחוותא, וא"כ הוא נכדו של ר' חייא הגדול, אבל בירושלמי ר' שמעון בן פזי בשם ר' פזי וא"כ הוא שם חכם. **[ספר יוחסין מאמר שני]**

כי נר מצוה ותורה אור. כמו שהאור מאיר לעולם תמיד כך התורה עומדת זכותה לעולם אל האדם, וזכות מצוה לפי שעה כאור הנר. **[רש"י, משלי ו כג]**

המצוה כנר להאיר לפניך כענין מצות ה' ברה מאירת עינים, והתורה כאור ללומדיה והכסיל בחשך הולך. **[אבן עזרא, משלי ו כג]**

ואין פגיעה אלא תפלה. הכי פירושא אין הבט האמור פה אלא מלמעלה למטה, דומיא דאין עמידה אלא תפלה, ואין פגיעה אלא תפלה. **[רבי אליהו מזרחי, בראשית טו]**

אף על גב דאשכחן פגיעה לפגישה, כמו ופגע ביריחו (יהושע טז ז) מדלא אפקיה בלשון פגישה המיוחד לפגישה אלא בלשון פגיעה המשותף לתפלה ולפגישה. **[רבי אליהו מזרחי, בראשית כה]**

[המשך מעמוד הקודם]

ומתלמידי יותר מכולן. התלמידים מחדדין זה את זה ומחדדין את הלב, כמאמר החכם (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכלם. **[מרכבת המשנה למהר"י אלאשקר אבות א]**

כי כל מה שיוסיף ללמד דעת לאנשים תהיה נוספת חכמתו ובינתו כאמרם ומתלמידי יותר מכלם, ואמנם מי שהוא מונע עצמו מללמד היושר לאנשים הנה זה הענין הוא לו למחסור משלימותו כי להעלימו דברי היושר מהאנשים תמעט חקירתו, ומי שהוא מרוה אחרים ממה שהשיג ומדשן החכמה הנה הוא גם כן מורה ומלמד לעצמו, כי בזה הפועל יפליג יותר החקירה בזה העיון מצד ירידתו לבאר החקירה הזאת לתלמידים. **[רלב"ג, משלי פרק יא]**

אָמַר לֵיהּ זְעִירִי מִדִּיהֲבַת לָךְ רְבִינָא, אַתּוּן מֵהָכָא מַתְנִיתוּ לָהּ - אתם למדים שגשמים נעצרים בגלל שנתחייבו ישראל כליה מהפסוק הנזכר, ואילו **אֲנַן מֵהָכָא מַתְנִינַן לָהּ** - אנו למדים זאת מהפסוק (דברים יא יז) **'וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם, וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ, וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה'**, כלומר, אימתי הקב"ה עוצר את השמים, כשעם ישראל התחייבו להיאבד מן העולם.

אָמַר רַב חִסְדָּא, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל - בגלל עוון **בִּיטּוּל** מצוות הפרשת ונתינת **תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה ד יט) **'צִיָּה גַּם חוֹם וְגִזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג'**. מבררת הגמרא, **מַאי מַשְׁמַע** - כיצד משמע מפסוק זה שסיבת עצירת הגשמים הוא עוון ביטול תרומות ומעשרות. משיבה הגמרא, **תָּנָא דְּבֵי** - שנו בבית מדרשו של **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, 'ציה'** האמורה בפסוק הינה לשון ציווי, וכך אומר הקב"ה, **בִּשְׁבִיל דְּבָרִים שֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם** גם **בִּימוֹת הַחַמָּה**, דהיינו להפריש תרומות ומעשרות[ז], **וְלֹא עֲשִׂיתֶם** - לא קיימתם ציווי זה, **וְגָזְלוּ מִכֶּם מֵימֵי שֶׁלֶג בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים.**

אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרָע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כה כג) **'רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גֶּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר'**[ח], כשרוח צפונית תחולל ותבטל את ירידת הגשמים על ידי שתפזר את העננים[ט], וכשהקב"ה יראה פנים נזעמים [בעצירת הגשמים][י], זהו משום לשון הרע [-'לשון סתר'][יא].

אָמַר רַב סָלָּא אָמַר רַב הַמְנוּנָא, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל בִּשְׁבִיל עַזֵּי פָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ג ג) **'וַיִּמָּנְעוּ רְבִיבִים וּמַלְקוֹשׁ לֹא הָיָה, וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ** וגו' מֵאַנְתְּ הִכָּלֵם[יב], כלומר, אומר הנביא לישראל [שנמשלו לאשה], הסיבה שנמנעו גשמים היא עזות הפנים שהיתה בָּךְ, שבשלה מיאנת להתבייש ולהיכלם על מעשיך.

★

וְאָמַר רַב סָלָּא אָמַר רַב הַמְנוּנָא, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ עַזּוּת פָּנִים סוֹף נִכְשָׁל בַּעֲבֵירָה של זנות[יג] **שֶׁנֶּאֱמַר 'וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ** מֵאַנְתְּ הִכָּלֵם', כלומר, משום שהיתה בְּךָ עזות פנים ומיאנת ליבוש ולהיכלם על מעשיך, תכשל בזנות ויהיה לך מצח כשל אשה זונה.

ומביאה הגמרא דעה נוספת בענין זה. **רַב נַחְמָן אָמַר**, כל אדם שיש לו עזות פנים **בְּיָדוּעַ שֶׁכִּבֵּר נִכְשַׁל בַּעֲבֵירָה** של זנות, **שֶׁנֶּאֱמַר 'הָיָה לָךְ'**, לשון עבר, **וְלֹא נֶאֱמַר 'יִהְיֶה לָךְ'** לשון עתיד[יד].

אָמַר רַבָּה בַּר רַב הוֹנָא, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ עַזּוּת פָּנִים, מוּתָּר לְקָרוֹתוֹ רָשָׁע, בשל עזות הפנים שבו[טו], ואין לוקין על כך[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי כא כט) **'הֵעֵז אִישׁ, רָשָׁע בְּפָנָיו'**[יז], כלומר, אם הוא אדם שיש בו עזות, קְרא לו רשע בפניו.

רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, אדם שיש בו עזות פנים **מוּתָּר לְשַׁנְּאוֹתוֹ**[יח], ואף שמצווים אנו לאהוב כל אדם מישראל כפי שנאמר (ויקרא יט יח) **'וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ'**, **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת ח א) **'וְעֹז פָּנָיו יְשׁוּנֶּא'**[יט], ויש לקרוא 'ועז פניו'[כ], כלומר מי שיש בו עזות פנים, 'ישנא'. **וְאַל תִּקְרֵי 'יְשׁוּנֶּא'** מלשון שינוי, **אֶלָּא 'יִשָּׂנֵא'**, בשי"ן שמאלית מלשון שנאה[כא], וכוונת הכתוב לפי הדרשות הללו, שהעז פנים יהיה שָׂנוי, ויש להבין מכך שמותר לשנאותו.

★

אָמַר רַב קְטִינָא, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל עוון **בִּיטּוּל תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת י יח) **'בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקָרֶה'**[כב], והפסוק נדרש כך, 'בעצלתים' - **בִּשְׁבִיל עַצְלוּת שֶׁהָיָה בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא עָסְקוּ בַּתּוֹרָה**, 'ימך' - **נַעֲשֶׂה שׁוֹנְאוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא**, כלומר, הקב"ה עצמו[כג] המכונה 'המקרה', נעשה כביכול מָךְ - עני, שאין בכוחו להוריד גשם.

ומשמע, שאף שלא יהיו בידם עוונות חמורים שבשלם יהיו ראויים לכליה, יעצרו הגשמים עד שימחלו עוונותיהם. אולם ראה בילקוט ביאורים בשם השפת אמת שביאר שאין המימרות חלוקות.

יז. בשונה ממצות לקט שכחה ופאה הנוהגת דווקא בימות החמה בעת הקציר, מצות הפרשת תרומות ומעשרות נוהגת הן בימות החמה והן בימות הגשמים. ומכיון שהפסוק נוקט את הלשון 'גם חום' פירשו בבית מדרשו של רבי ישמעאל שהכוונה היא למצות הפרשת תרומות ומעשרות שנוהגת **גם** בימות החמה מלבד ימות הגשמים. מהרש"א (מ"ח ד"ה שנותני).

יח. לפי פשוטו משמעות התיבה 'תחולל' הינה לשון יצירה ועשייה, וכוונת הפסוק לומר כי כשם שרוח צפונית מחוללת את הגשם, כך לשון הרע ['לשון סתר'] גורמת לזעם על פני האנשים. רש"י (ד"ה רוח, משלי, על הפסוק). בדרשתה תפרש הגמרא את משמעות התיבה 'תחולל' בדרך שונה. ראה גם הערה הבאה.

יט. כמבואר ביבמות (עג.) שבשעה שנושבת רוח צפונית זורחת החמה. בדרשה זו מפרשת הגמרא את משמעות התיבה 'תחולל' מלשון ביטול, בדומה לפסוק הנאמר לגבי אדם הנשבע (נמדבר ל ג) 'לא יחל דברו', שמשמעותו לא יבטל ויפר את דברו.

כ. רש"י (ד"ה רוח). והמהרש"א (מ"ח ד"ה פניס) פירש בדרך נוספת שהכוונה היא שפניהם של בני האדם יהיו זועמות מצערם בשל העדר הגשמים.

כא. 'לשון הרע' נקראת 'לשון סתר', כפי שמצאנו בתורה (דברים כז כד) 'ארור מכה רעהו בסתר', הנאמר על מדבר לשון הרע (רש"י שם). וכן בתהלים (קא ה) 'מלשני בסתר רעהו'. שדרך לשון הרע להיאמר בסתר, ובשל כך נקראת 'לשון סתר'. זיקוקין דנורא ובעורין דאשא (על מנת לדעת מליהו פ"ו מות פג).

כב. לאחר שהנביא ירמיה (ג ג) מדמה את עם ישראל במעמד הר סיני לאשה הנכנסת לחופה, 'זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך', בפרק ג' מוכיח את ישראל על שבגדו בקב"ה כאשה הבוגדת בבעלה ומזנה תחתיו. לפי פשוטו, הנביא ירמיה מוכיח בדבריו את ישראל כי אף שנעצרו הגשמים בשל מעשיהם הרעים, לא נכלמו ממעשיהם והיה להם מצח כשל אשה זונה שאינה בושה ממעשיה. רד"ק (על הפסוק).

כג. בדרך כלל כאשר נאמר בתלמוד 'עבירה' סתם הכוונה היא לעבירת זנות. מהרש"א (סנהדרין נג. מ"ח ד"ה כל הממרק), תורת חיים (ע"ז ה. ד"ה כל), העמק שאלה (על השאילתות, שאילתא מ מות ז), מהר"ץ חיות (סוטה ג: ד"ה מרשב"ג).

כד. הן לדעת רב המנונא והן לדעת רב נחמן עזות פנים גורמת לאדם להיכשל בזנות, אולם לדעת רב המנונא יתכן שיחלוף זמן עד שאותו אדם יכשל בזנות, ואילו לדעת רב נחמן עזות פנים גורמת לאדם להיכשל בזנות תיכף ומיד, בהתאם לכך סובר רב נחמן שכשרואים אנו אדם שיש בו עזות פנים, יש להניח בודאות שאותו אדם כבר נכשל בזנות.

כה. רש"י (ד"ה העז). אולם תוספות (ד"ה מוטב) פירשו שהסיבה שמותר לקראו רשע אינה בשל עזות הפנים גרידא, אלא משום שבודאי נכשל כבר בעבירה, כפי שאמר רב נחמן. ואין לחשוש שאותו אדם חזר בתשובה, שכן עזות הפנים שבו מוכיח שעדיין עומד הוא במרדו.

כו. כלומר, על אף שבדרך כלל אסור לכנות אדם בשם 'רשע', ואף לוקין על כך, מכל מקום מותר לכנות 'רשע' אדם שיש בו עזות פנים ואין לוקין על כך. רש"י (ד"ה העז). רש"י מביא מקור לאמור בדבריו כי המכנה אדם בשם 'רשע' לוקה על כך, מהברייתא (קדושין מג.) בה נשנה הדין שהקורא לחברו רשע נענש. אכן יש להעיר על דברי רש"י אלו שבברייתא הנ"ל מבואר שענשו של הקורא לחברו רשע הוא 'יורד עמו לחייו', ומשמע שאינו לוקה ולא כפי שפירש רש"י. ראה ילקוט ביאורים בביאור הענין.

כז. לפי פשוטו כוונת הכתוב שהרשע מראה את עזותו, בזמן כעסו. ['פנים' פירושו גם כעס]. רש"י (על הפסוק).

כח. לשון 'מותר' מורה לכאורה שאין זה אלא רשות אולם אין מצוה בכך. אכן שיטת רב נחמן בר יצחק עצמו במחלוקתו עם רב (פסחים קיג:) היא שאף יש מצוה לשנוא את העובר עבירה, ויש להבין איפוא מדוע בסוגייתנו נקט לשון 'מותר'. יתכן שבסוגייתנו אין כוונת רב נחמן להיכנס לנידון המובא בגמרא בפסחים האם יש מצוה לשנאות עובר עבירה או שאין זה אלא רשות, אלא לחדש שאפילו עוון של עזות פנים גורם לאדם שיהא מותר לשנאותו משום שיצא מכלל הלאו של 'לא תשנא את אחיך בלבבך' (ויקרא יט יז). אכן בהתאם לשיטתו בפסחים מאחר ומותר לשנאותו אף מצוה יש בזה. גבורות ארי (ד"ה רב נחמן). אכן בדקדוקי סופרים מביא גירסא בסוגייתנו, 'מצוה לשנאותו'.

כט. הפסוק עוסק בבעל החכמה, ואומר שהחכמה שבו תשנה את הדרת פניו, כפי שנאמר אצל משה ברדתו מהר סיני (שמות לד כט) 'כי קרן עור פניו'. רש"י (קהלת שם). הגמרא דורשת פסוק זה על מי שיש בו עזות פנים.

ל. שכן כתוב 'ועז' ללא וי"ו. רש"י (ד"ה ועז).

לא. אחת מדרכי הדרשות של חז"ל היא זאת הנקראת 'אל תקרי'. ופירושה, שדורשים את המילים הכתובות על ידי נטייה מדרך הקריאה הנכונה על פי פשטו של מקרא, לקריאה שונה לצורך הדרש. השינוי בדרך הקריאה יכול לבוא בכמה אופנים, ואחד מהם הוא החלפת ניקוד האותיות, כפי שנמצא בסוגייתנו.

רש"י (ד"ה ועז) כתב 'מי שהוא עז פנים ישנא בשו"א', וכוונתו במילה 'בשו"א' לראשי התיבות של המילים 'בשי"ן [כלומר, ש שמאלית ולא ש ימנית] ואל"ף'. וכוונת רש"י לומר שבכך שנכתב 'ישונא' באל"ף יש בכדי לרמז לדרוש פסוק זה בלשון שנאה, שכן אילו כוונת הכתוב היתה ללשון שינוי בלבד, כפי הנראה על פי פשוטו של המקרא, צריך היה לכתוב 'ישונה' בה"א שכן שרשה הוא ש.נ.ה. מהרש"א (מ"ח ד"ה ועז). אולם ראה רש"ש (נרש"י שם).

לב. לפי פשוטו הפסוק אומר כי כאשר יתעצל אדם לתקן פרצה בתקרה בעודה קטנה, אזי 'ימך המקרה', התקרה תשפל [-תתנמך], כלומר סופה שתיפול. רש"י (על הפסוק).

לג. לשון סגי נהור. אף כאן משתמשת הגמרא בלשון זו משום שכלפי הקב"ה אין ראוי להשתמש בלשון חולשה.

ז: מאימתי פרק ראשון תענית

בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פי' דמשמע דמהדר אגשם ומש כן משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא גו שמים וארץ משמכח ניה הקב"ה מי[ס] הוה כמיב ברחמים הוה משמע דמהדר אשמים וארץ: **פנים** נזעמים לשון אתר. פירוש בשביל לשון שקר[ע] שאומר לשון הרע הרוח לפון מבטל הגשם והיינו פנים נזעמים: **מותר** לקרותו רשע. אף על גב דאמרי' בקדושין (דף כח.) הקורא לתבירו רשע יורד עמו לחייו לזה מותר דודאי נכשל בעבירה ועומד בתורתו דהכרת פניו ענתה בו: **בהורין.** לשון בהרות[ט] טרוק"ס בלע"ז:

אי הוו סנו טפי הוו גמירי דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא[פ] בהיסח הדעת אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. אמר רבי חמא בר' חנינא [פ] גדול יום הגשמים (פ) כיום שנבראו שמים וארץ שנאמר [א] הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו בראתים לא נאמר אלא בראתיו אמר רב אושעיא גדול יום הגשמים שאפי' ישועה פרה ורבה בו שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע אמר רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל שנאמר [ב] רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ג] ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת וגו' אמר ר' תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו אין הגשמים נעצרין אא"כ נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה שנאמר [ד] ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ה] ועצר את השמים (ג) ואבדתם מהרה אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג מאי משמע [ו] תנא דבי רבי ישמעאל בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים אמר רבי שמעון בן פזי אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר [ז] רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר אמר רב סלא אמר רב המנונא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים[ג] שנאמר [ח] וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך וגו' ואמר רב סלא אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פרצוף נכשל בעבירה שנאמר ומצח אשה זונה היה לך רב נחמן אמר בידוע שנכשל בעבירה שנאמר היה לך ולא נאמר יהיה לך אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע[ד] שנאמר [ט] העז איש רשע בפניו רב נחמן בר יצחק אמר מותר[ג] לשנאותו שנאמר [י] ועז פניו ישונא אל תקרי ישונא אלא ישנא אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה שנאמר [יא] בעצלתים ימך המקרה [יב] בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר [יג] ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר [יד] המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא [טו] ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר [טז] כי נר מצוה ותורה אור בהיר הוא בשחקים תנא דבי ר' ישמעאל אפילו בשעה שרקיע נעשה בהורין להוריד טל ומטר רוח עברה ותטהרם אמר ר' אמי אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל שנאמר [יז] על כפים כסה אור בעון כפים כסה אור ואין כפים אלא חמס[ה] שנאמר [יח] ומן החמם אשר בכפיהם ואין אור אלא מטר שנאמר [יט] יפיץ ענן אורו מאי תקנתיה ירבה בתפלה שנאמר [כ] ויצו עליה במפגיע [כא] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר [כב] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה [וגו'] ואל תפגע בי וא"ר אמי מאי דכתיב [כג] אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין שנא' והוא לא פנים קלקל מה תקנתן יתגברו ברחמים שנא' [כד] וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא. ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שלמודו מפזרת העצים: (ד) המלאך אף בני אמו יפיץ ענן אורו גשם שלו: ויצו. הקדוש ברוך הוא: עליה. על הגשם שתרד: במפגיע. כשיתפלל עליה, כמו ואל תפגע בי: קהה הברזל. כמו הקהה את שיניו[כה] ושיני בניס תקהינה (ירמיה לא): והוא לא פנים קלקל. שקלקלו הדור: וכ"ש אם הוכשרו מעשיהן. קודם לכן, והכי משמע ויתרון הכשיר ויתרון שהכשיר לחכמה אם הכשירו מעשיהן מתחילה, שיבואו הגשמים יותר מבחיליס יגבר שהן מגבירין חיליס ועומדין בתפלה בזמן שקלקלו שלמודו

א) לקמן דף ט: ע"ש וברש"ש (ועי' הג' הב"ח), ב) שבת לב: ועי' ירמים פ"ד מ"ג, ג) עיין יבמות עח:, ד) [מגילה יא.], ה) [לקמן ח. ברכות כו: סוטה יד. סנהדרין לה:], ו) ב"מ דף פו., ז) ויקרא יט יח, ח) [בהגדה של פסח], ט) ויקרא יג לח.

הגהות הב"ח

(א) גמרא גדול יום הגשמים כיום שנבראו ס"ל מיום: (ב) שם ועשר את הגשמים ולא יהיה מטר ומבדמס: (ג) רש"י ד"ה שנאמר כו' ומתפלר בו הקב"ה (ומניח גשמים) תמ"מ ונ"כ ס"ל מין זה ולפפרים דגרסי גדול יום הגשמים מיום שנבראו הי' ניתן ומכריח ממה שמניח גשמים מלמד דגדול מיום: (ד) ד"ה המלאך לף בני. נ"ב לשון רש"י נראין לף בני אם מלאך הממונה על הענינים והוא יפיץ ענן מטרו של המקום:

הגהות וציונים

פ] צ"ל כהגירסא בכת"י ובע"י מה ג' משקין הללו **נפסלין בהיסח** הדעת אף ד"ת **משתכחין בהיסח** הדעת (ותיבות "אין"..."אלא" ליתא), וכן נראה מפירוש רש"י (מהרש"א, פורת יוסף, דק"ס): ג] בכת"י נוסף **בפניו** (ועי' רש"י): ד] בכת"י **מצוה**, והוא לשון ישר עי' פסחים קיג ע"ב ובגבורת ארי (דק"ס): ה] בכת"י אלא **גזל**, ולשון יפה הוא ועיין גבורת ארי (דק"ס): ו] ברש"י שבע"י כאן הס"ד, ומה"ד **יגזלו** מימי שלג. את המטר: ז] [צ"ל לשון **סתר**] (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: ח] [צ"ל **בשי"ן שמאלית וא' עי'** מהרש"א בח"א] (גליון) וכ"ה בכל הדפו"י כהוגן **בשין ואלף** (ונשתבש אח"כ, דק"ס), ועיין רש"ש: ט] נדצ"ל **ואי** (באה"מ), ועי' רש"ש: י] בתוס' שבע"י לשון **סתר**:

תורה אור השלם

א) הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וּצְדָקָה תַצְמִיחַ יַחַד אֲנִי יְיָ בְּרָאתִיו:
[ישעיה מה, ח]

ב) רָצִיתָ יְיָ אַרְצֶךָ שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב:
[תהלים פה, ב]

ג) וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְסָלַחְתָּ לְחַטַּאת עַבְדֶּיךָ וְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל כִּי תוֹרֵם אֶת הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְנָתַתָּה מָטָר עַל אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְנַחֲלָה:
[מלכים א' ח, לו]

ד) צִיָּה גַּם חֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג שְׁאוֹל חָטָאוּ: [איוב כד, יט] ה) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ו) רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר: [משלי כה, כג] ז) וַיִּמָּנְעוּ רְבִבִים וּמַלְקוֹשׁ לוֹא הָיָה וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ מֵאַנְתְּ הַכְלֵם: [ירמיה ג, ג] ח) הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָבִין דַּרְכּוֹ: [משלי כא, כט]

ט) מִי כְהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא: [קהלת ח, א] י) בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקָרֶה וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת: [קהלת י, יח] כ) וְאִם מָךְ הוּא מֵעָרְכֶךָ וְהֶעֱמִידוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהָעָרִיךְ אֹתוֹ הַכֹּהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד הַנֹּדֶר יַעֲרִיכֶנּוּ הַכֹּהֵן: [ויקרא כז, ח] ל) הַמְקָרֶה בַּמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ: [תהלים קד, ג] מ) וְעַתָּה לֹא רָאוּ אוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים וְרוּחַ עָבְרָה וַתְטַהֲרֵם: [איוב לז, כא] נ) כִּי גֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר: [משלי ו, כג] ס) עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ: [איוב לו, לב] ע) וַיִּתְפַּסּוּ שַׁקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרָאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וַיָּשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח] פ) אַף בְּרִי יַטְרִיחַ עָב יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ: [איוב לז, יא] צ) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ: [ירמיה ז, טז] ק) אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקַל וַחֲיָלִים יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה: [קהלת י, י]

אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל. ממה שיוכרח במציאות סדר הדת הוא להאמין בבא הצרות שהם אמנם יבאו על צד העונש והיא אחת מן הכונות שבזאת המסכתא, וכן בעצירת הגשמים ראוי להתבונן כי עונותם הטו אלה ואז ישובו ויתחננו אליו יתברך ושב ורפא להם, והוא שהעידו בכאן שאין הגשמים יורדים אא"כ נמחלו עונותיהם של ישראל. [מאירי]

אמר רבי שמעון בן פזי. רבי שמעון בן פזי נקרא על שם אמו, מפני שהיא בתו של רבי חייא כדמפרש בגדה דאמר מר יהודה וחזקיה אחי, טוי ופזי אחואתא. [תשובות הגאונים, שערי תשובה סי' יט]

הללו שמיחס אותן באימותיהן, שהיו אימותיהן גדולות וחשובות מאבותיהן. [תשובות הגאונים הרכבי סי' תמא]

ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי וכו', פרש"י, אמו של ר' יהודי פזי כדאמר ביבמות (סה.) פזי וטבי אחוותא, וא"כ הוא נכדו של ר' חייא הגדול, אבל בירושלמי ר' שמעון בן פזי בשם ר' פזי וא"כ הוא שם חכם. [ספר יוחסין מאמר שני]

כי נר מצוה ותורה אור. כמו שהאור מאיר לעולם תמיד כך התורה עומדת זכותה לעולם אל האדם, וזכות מצוה לפי שעה כאור הנר. [רש"י, משלי ו כג]

המצוה כנר להאיר לפניך כענין מצות ה' ברה מאירת עינים, והתורה כאור ללומדיה והכסיל בחשך הולך. [אבן עזרא, משלי ו כג]

ואין פגיעה אלא תפלה. הכי פירושא אין הבט האמור פה אלא מלמעלה למטה, דומיא דאין עמידה אלא תפלה, ואין פגיעה אלא תפלה. [רבי אליהו מזרחי, בראשית טו]

אף על גב דאשכחן פגיעה לפגישה, כמו ופגע ביריחו (יהושע טז ז) מדלא אפקיה בלשון פגישה המיוחד לפגישה אלא בלשון פגיעה המשותף לתפלה ולפגישה. [רבי אליהו מזרחי, בראשית כה]

[המשך מעמוד הקודם]

ומתלמידי יותר מכולן. התלמידים מחדדין זה את זה ומחדדין את הלב, כמאמר החכם (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכלם. [מרכבת המשנה למהר"י אלאשקר אבות א]

כי כל מה שיוסיף ללמד דעת לאנשים תהיה נוספת חכמתו ובינתו כאמרם ומתלמידי יותר מכלם, ואמנם מי שהוא מונע עצמו מללמד הישר לאנשים הנה זה הענין הוא לו למחסור משלימותו כי להעלימו דברי היושר מהאנשים תמעט חקירתו, ומי שהוא מרוה אחרים ממה שהשיג ומדשן החכמה הנה הוא גם כן מורה ומלמד לעצמו, כי בזה הפועל יפליג יותר החקירה בזה העיון מצד ירידתו לבאר החקירה הזאת לתלמידים. [רלב"ג, משלי פרק יא]

רבינו גרשום כלי חרס: **נפסלין בהיסח הדעת.** כלומר מפסידין כשאין משתמרין. **אלא בראתיו.** דהיינו ברית עולם: **שצויתי אתכם בימות החמה** היינו תרומות ומעשרות: **שנאמר ומצח** שהוא עז פנים **מיד אשה זונה היה לך.** ועוז פניו שמעיז פניו **ישונא:** ימוך שאינו נותן מטר: **בהרים** בהרים גדודים:

18/06/2018 אוצר החכמה

הגמרא מפרשת כיצד נדרש כך הפסוק:

וְאֵין 'מָךְ' אֶלָּא עָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כז ח) לגבי הנודר לשלם ערכו להקדש **'וְאִם מָךְ הוּא מֵעֶרְכֶּךָ** וְהֶעֱמִידוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהֶעֱרִיךְ אֹתוֹ הַכֹּהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד הַנֹּדֵר' וגו', שמשמעותו, אם עני הוא ואין ביכולתו לשלם את מלוא ערכו[לד], הרי ש'מך' פירושו עני. **וְאֵין 'מְקָרֶרֶת' אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קד ג) **'הַמְקָרֶרֶת בַּמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו'** - הקב"ה עשה תקרה לשמים במים הפרושים מעליהם[לה]. וממילא כוונת הפסוק 'בעצלתים ימך המקרה', היינו שמחמת שבני ישראל מתעצלים ואינם עוסקים בתורה, כביכול יעשה הקב"ה כעני וכמי שאין בכוחו להוריד גשמים[לו].

רַב יוֹסֵף אָמַר, מֵהָכָא - יש ללמוד שהגשמים נעצרים בגלל עוון ביטול תורה מהפסוק (מיכה ז כ) **'וַעֲתָּה לֹא רָאוּ אוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים וְרוּחַ עָבְרָה וַתְּטַהֲרֵם'**[לז]. הגמרא מפרשת כיצד נדרש מפסוק זה שגשמים נעצרים משום ביטול תורה. **וְאֵין 'אוֹר' אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ו כג) **'כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר'**[לח]. וממשיכה הגמרא ומבארת מהו האמור בהמשך הפסוק **'בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים'**. מביאה הגמרא ברייתא, **תָּנָא דְּבֵי** - שנו בבית מדרשו של **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, אֲפִילּוּ בְּשָׁעָה שֶׁרָקִיעַ נַעֲשֶׂה בְּהוֹרִין בְּהוֹרִין** - נהיה מנומר בכתמים בהירים, כלומר מתמלא עננים, ונראה שעומדים הם **לְהוֹרִיד טַל וּמָטָר**, מכל מקום **'רוּחַ עָבְרָה וַתְּטַהֲרֵם'** - הרוח באה ומטהרת את השמים מאותם עננים ומפזרת אותם. ופירוש הפסוק הוא, שבגלל שישראל לא ראו את התורה, כלומר לא עסקו בה, נעצרים הגשמים.

★

אָמַר רַבִּי אַמִּי, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בַּעֲוֹן גָּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו יב) **'עַל מַפִּים מְפָה אוֹר'**, כלומר **בַּעֲוֹן מַפִּים** [-גזל] **מְפָה אוֹר** [-נמנע מטר]. הגמרא מפרשת כיצד נדרש כך הפסוק. **וְאֵין 'מַפִּים' אֶלָּא חָמָס** [-גזלים] **שֶׁנֶּאֱמַר** (יונה ג ח) **'וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם'**[מ], הרי שלשון 'כפים' משמשת ככינוי לגזל. **וְאֵין 'אוֹר' אֶלָּא מָטָר, שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה ו יח) [המלאך ששמו] **'אַף בְּרִי, יַטְרִיחַ עָב יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ'** - יפזר את ענני הגשמים[מא]. הרי ש'אור' משמש ככינוי למטר. ומשמעות הפסוק לפי זה היא שעוון הגזל מכסה ומונע את ירידת הגשמים[מב].

הגמרא מפרשת כיצד יש לבטל עצירת גשמים הבאה מחמת הגזל:

שואלת הגמרא, **מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ** - כ[18/06/2018 אהח]תקנה לבטל את עצירת הגשמים. משיבה הגמרא, **יַרְבֶּה בִּתְפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** בהמשך הפסוק שם המדבר בעצירת גשמים מחמת גזל (מיכה ו יג) **'וַיָּצוּ עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ'**, כלומר, הקב"ה יצווה על הגשמים לרדת כשתבוא לפניו 'פגיעתם' [-תפילתם] של ישראל. הגמרא מפרשת כיצד נדרש כך הפסוק. **וְאֵין פְּגִיעָה אֶלָּא תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה ז טז) **'וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה [וגו'] וְאַל תִּפְגַּע בִּי'**[מג], הרי שפגיעה משמעותה תפילה[מד].

★

וְאָמַר רַבִּי אַמִּי, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הפסוק (קהלת י י) **'אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקַל, וַחֲיָלִים יְגַבֵּר, וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁיר חָכְמָה'**[מה]. מפרש רבי אמי, **אִם רָאִיתָ רָקִיעַ שֶׁקֵּיהָה כַּבַּרְזֶל** - שנחלשו השמים כברזל שנחלש כוחו ואינו חד, ופסקו **מִלְּהוֹרִיד טַל**

לד. אדם הנודר לתת את 'ערכו' להקדש, עליו לתת סכום מסוים הקבוע לו בתורה. הסכום אותו קבעה התורה כ'ערך' משתנה בהתאם למין [זכר או נקבה] ובהתאם לגיל. בפסוק (ויקרא כז ח) 'ואם מך הוא מערכך' עוסקת התורה בעני שאין ידו משגת לשלם את מלוא 'ערכו', ומפרשת שעליו לשלם על פי ערך חדש שיקבע לו הכהן בהתאם ליכולתו. מתוך כך מובן שמשמעות התיבה 'מך' הינה 'עני'.

לה. מצודת דוד (על הפסוק). בתחילת הבריאה היתה כל הארץ מכוסה במים, וביום השני של הבריאה הבדיל ה' את המים באמצעם על ידי הרקיע שנפרש באמצעם, כפי שנאמר (בראשית א ו) 'ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים'. המים העליונים הנמצאים מעל לרקיע אינם מונחים על הרקיע אלא עומדים ותלויים באויר (רש"י בראשית שם) ומשמשים כתקרה לרקיע [-שמים].

לו. רב קטינא מפרש שהתיבה 'עצלתים' מרמזת על עצלות בלימוד התורה, וזאת משום שהינה מורכבת משתי תיבות 'עצלת' 'ים', והתיבה 'ים' מרמזת על התורה, כפי שמובא בילקוט שמעוני (מהלים תמסג) על הפסוק (תהלים קד כה) 'זה הים גדול ורחב ידים'. משחת אהרן (פרן, ד"ה ממר - השני).

יש שפירש, שעונש זה של עצירת גשמים בעוון ביטול תורה הוא מידה כנגד מידה, שמכיון שישראל עשו את עצמם כאדם שאין בו כח ולא למדו תורה כראוי, אף הקב"ה נוהג כמי שאין בו כח להוריד גשמים.

לז. ספר איוב עוסק ברובו בויכוח של איוב עם שלשת רעיו אודות טענתם כי לא יתכן שהוא, איוב, מתייסר לולא שחטא. אליהוא בן ברכאל דוחה את טענותיהם של רעי איוב וסבור שאיוב לא חטא. בפסוק זה פונה אליהוא אל איוב ומדבר עמו על שלשת רעיו ועל דבריהם אליו, 'ועתה לא ראו אור', הרי הם כנפלים אשר לא ראו חכמה, וממשיך אליהוא ואומר 'בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם', כמו עננים בשמים שנראה כי עומדים הם להמטיר גשמים ולבסוף הרוח מפזרת אותם, כך שלשת רעיך כשבאו להשיבך נראה היה שבפיהם דברי טעם, אולם לבסוף לא היה להם מה להשיבך. ובסמוך תפרש הגמרא כיצד מתפרשת התיבה 'בהיר' במשמעות של עננים.

לח. לפי פשוטו משמעות הפסוק היא כי זכות המצוה עומדת לאדם לזמן קצוב, כמו שהנר כבה לאחר זמן, ואילו זכות התורה עומדת לו לעולם, כפי שהאור מאיר לעולם תמיד. רש"י (על הפסוק, בפירוש הראשון).

התיבה 'אור' המוזכרת בפסוק 'ועתה לא ראו אור' מוכרחת להתפרש במשמעות של תורה ואינה יכולה להתפרש כפשוטה שלא ראו את אור השמש והירח, שהלא בהמשך הפסוק מפורש שהרוח פיזרה את העננים, כפי שמיד תפרש הגמרא, ואם כן אדרבה המאורות צריכים להאיר. מהרש"א (מ"פ ד"ה ומן תורה).

לט. הגמרא (ב"ק סב.) מפרשת שישנו חילוק בין חמסן לגזלן. גזלן זהו הלוקח בכח הזרוע את החפץ מיד הנגזל ואינו נותן לו תמורה עבור כך, ואילו חמסן זהו הלוקח חפץ בכפיה ומשלם דמים עבורו. אמנם כבר מציינים תוספות (שם ד"ה מה) שבלשון התורה אין חילוק בין גזלן לחמסן, והגמרא מפרשת את החילוק שישנו בלשון חכמים בין גזלן לחמסן. ומכך שרבי אמי פירש שעל עוון גזל נקט הכתוב לשון 'חמס' מוכח כדברי תוספות שבלשון התורה אין חילוק בין גזלן לחמסן. גבורות ארי (ד"ה ומן).

מ. פסוק זה הוא מדברי הקב"ה אל ירמיה שלא יתפלל לפניו על אנשי יהודה שלא יענישם, מכיון שהם עובדים לאלילים.

מד. בגבורות ארי (ד"ה ממי) כתב שרק לאחר שיוציאו את הגזילה מתחת ידם אז תועיל התפילה, שהלא הגמרא להלן (עז.) מפרשת שאדם שיש בו גזל ומתודה ואינו חוזר בו דומה לאדם הטובל ושרץ בידו. ובקרן אורה (ד"ה ממי) כתב אף הוא כן, והוסיף שמשום כך אמרה הגמרא שיש להרבות בתפילה, כי אין קטרוג גדול כמו הגזל והחמס. אכן בשפת אמת (ד"ה מן - השלישי) תמה, 'ממה נפשך', אם סוגייתנו עוסקת כשהחזירו את הגזל ושבו בתשובה, מדוע תמנע מהם ירידת הגשמים, ואם לא שבו מדרכיהם הלא תפילת רשעים תועבה. וביאר שמדובר כשלא השיבו את הגזילה, ואפילו שיש רשעים הגוזלים, מכל מקום על ידי תפילת הצדיקים בא הגשם.

בבית פנחס (ד"ה מן הגשמים) הקשה מדוע הגמרא מבררת דווקא בנוגע לעצירת גשמים בעוון גזל, מהי התקנה לבטל את עצירת גשמים, ואינה מבררת כן בנוגע לעצירת גשמים הנגרמת בשל עוונות אחרים המוזכרים בגמרא קודם לכן. וביאר, שעל כל העוונות האחרים שהם עבירות שבין אדם למקום פשוט שמועילה התשובה, אבל על עוון גזל שהוא בין אדם לחבירו לא די בתשובה אלא אף צריך שחבירו ימחל לו, ופעמים שאין בידו להחזיר את הגזילה כגון שאינו יודע ממי גזל וכדומה, ולפיכך מבררת הגמרא מהי התקנה לזה, ומשיבה שירבה בתפילה ויבקש מהשי"ת שיתן בלב הנגזל למחול לו, כפי שכתב בחובות הלבבות (שער התשובה פ"י) שכשחוזר בתשובה כפי יכולתו יזמן הקב"ה שימחל לו הנגזל.

מה. לשון 'קהה' האמורה בפסוק, דומה היא ללשון 'הקהה את שיניו' הנאמרת בהגדה של פסח, וכן לאמור בירמיה (לא כט) 'אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה'. רש"י (ד"ה קהה). ומשמעותה היא חלישות. מצודת ציון (ירמיה לא כט).

לפי פשוטו מתפרש הפסוק כך, 'אם קהה [-נחלש] הברזל' - נחלש כוחה של החרב

מא. רש"י (על הפסוק). מלאך זה הקרוי 'אף ברי' הוא הממונה על ענני המטר. רש"י (שם).

מב. כל אחד מן האמוראים המובאים לעיל שפירש את העוון שבשלו נעצרים הגשמים השתמש בלשון 'אין גשמים נעצרים אלא בעון', שמשמעותו, שעוון זה בלבד אותו מנה אותו האמורא הוא הסיבה לעצירת גשמים ואילו עוונות אחרים אינם גורמים לכך. ולפי זה יוצא שאמוראים אלו נחלקו זה עם זה בסיבת עצירת הגשמים. אף שהגמרא נוקטת כל מימרא ומימרא בפני עצמה ולא בדרך הבאת מחלוקת, זהו משום שכל אחד מן האמוראים הללו לא שמע את דברי חבירו ולא אמר את דבריו בדרך של מחלוקת. גבורות ארי (ד"ה מן - הראשון). אולם בשפת אמת (ד"ה מן - השני) דחה את דבריו, שכן לשון 'אין הגשמים נעצרין אלא' אינה מורה שעוון זה הוא הסיבה היחידה לעצירת הגשמים, כפי שבכמה מקומות אמרו חז"ל 'אין מים אלא תורה', ובודאי אין כוונתם לומר ש'מים' אינם מתפרשים גם כפשוטם. וכוונת לשון זו להורות כי אף שיש סיבות רבות לעצירת הגשמים, מכל מקום בכח סיבה זו בלבד לגרום לעצירת גשמים אף בלא עוונות נוספים. ובמרומי שדה (מ. ד"ה שם) כתב אף הוא כן, והוסיף שאף כשמפרשת הגמרא את הפסוקים בלשון 'אלא', כגון בסוגייתנו 'אין פגיעה אלא תפילה', אין הכוונה שבכל מקום שמוזכרת התיבה 'פגיעה' משמעותה תפילה בלבד, אלא שבפסוק זה כך יש לפרש את משמעות התיבה. ובעיון יעקב (ד"ה מן - השני) כתב אף הוא שהאמוראים לא חלקו זה עם זה, והוסיף שיתכן שכל אמורא ציין עבירה שדורו היה פרוץ בה, וכוונתו שעצירת גשמים שבאותו הדור לא היתה אלא בשל עוון זה.

מג. פסוק זה הוא מדברי הקב"ה אל ירמיה שלא יתפלל לפניו על אנשי יהודה שלא יענישם, מכיון שהם עובדים לאלילים.

מד. בגבורות ארי (ד"ה ממי) כתב שרק לאחר שיוציאו את הגזילה מתחת ידם אז תועיל התפילה, שהלא הגמרא להלן (עז.) מפרשת שאדם שיש בו גזל ומתודה ואינו חוזר בו דומה לאדם הטובל ושרץ בידו. ובקרן אורה (ד"ה ממי) כתב אף הוא כן, והוסיף שמשום כך אמרה הגמרא שיש להרבות בתפילה, כי אין קטרוג גדול כמו הגזל והחמס. אכן בשפת אמת (ד"ה מן - השלישי) תמה, 'ממה נפשך', אם סוגייתנו עוסקת כשהחזירו את הגזל ושבו בתשובה, מדוע תמנע מהם ירידת הגשמים, ואם לא שבו מדרכיהם הלא תפילת רשעים תועבה. וביאר שמדובר כשלא השיבו את הגזילה, ואפילו שיש רשעים הגוזלים, מכל מקום על ידי תפילת הצדיקים בא הגשם.

בבית פנחס (ד"ה מן הגשמים) הקשה מדוע הגמרא מבררת דווקא בנוגע לעצירת גשמים בעוון גזל, מהי התקנה לבטל את עצירת גשמים, ואינה מבררת כן בנוגע לעצירת גשמים הנגרמת בשל עוונות אחרים המוזכרים בגמרא קודם לכן. וביאר, שעל כל העוונות האחרים שהם עבירות שבין אדם למקום פשוט שמועילה התשובה, אבל על עוון גזל שהוא בין אדם לחבירו לא די בתשובה אלא אף צריך שחבירו ימחל לו, ופעמים שאין בידו להחזיר את הגזילה כגון שאינו יודע ממי גזל וכדומה, ולפיכך מבררת הגמרא מהי התקנה לזה, ומשיבה שירבה בתפילה ויבקש מהשי"ת שיתן בלב הנגזל למחול לו, כפי שכתב בחובות הלבבות (שער התשובה פ"י) שכשחוזר בתשובה כפי יכולתו יזמן הקב"ה שימחל לו הנגזל.

מה. לשון 'קהה' האמורה בפסוק, דומה היא ללשון 'הקהה את שיניו' הנאמרת בהגדה של פסח, וכן לאמור בירמיה (לא כט) 'אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה'. רש"י (ד"ה קהה). ומשמעותה היא חלישות. מצודת ציון (ירמיה לא כט).

לפי פשוטו מתפרש הפסוק כך, 'אם קהה [-נחלש] הברזל' - נחלש כוחה של החרב

ז: מאימתי פרק ראשון תענית

בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פי' דמשמע דמהדר אגשם ומש כן משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא גו שמים וארץ משתכח ניה הקב"ה מי[ח] הוה כמיב ברחמים הוה משמע דמהדר אשמים וארץ: **פנים** נזעמים לשון שתר. פירוש בשביל לשון שקר[ט] שאומר לשון הרע הרוח נפון מבטל הגשם והיינו פנים נזעמים: **מותר** לקרותו רשע. אף על גב דאמרי' בקדושין (דף כח.) הקורא לתבירו רשע יורד עמו לחייו לזה מותר דודאי נכשל בעבירה ועומד בזמורדו דהכרת פניו ענתה בו: **בהורין.** לשון בהרות[ט] טרוק"ס בלע"ז:

נאמר אלא בראתיו אמר רב אושעיא גדול יום הגשמים שאפי' ישועה פרה ורבה בו שנאמר תפתח ארץ ויפרו ישע אמר רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יודים אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל שנאמר[ב] רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה[ג] ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת וגו' אמר ר' תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו אין הגשמים נעצרין אא"כ נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה שנאמר[ד] ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו א"ל זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה[ה] ועצר את השמים (ג) ואבדתם מהרה אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג מאי משמע[ו] תנא דבי רבי ישמעאל בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים אמר רבי שמעון בן פזי אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר[ז] רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר אמר רב סלא אמר רב המנונא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים[ג] שנאמר[ח] וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך וגו' ואמר רב סלא אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה שנאמר ומצח אשה זונה היה לך רב נחמן אמר בידוע שנכשל בעבירה שנאמר היה לך ולא נאמר יהיה לך אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע[ט] שנאמר[י] העז איש רשע בפניו רב נחמן בר יצחק אמר מותר[ג] לשנאותו שנאמר[יא] ועז פניו ישונא אל תקרי ישונא אלא ישנא אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה שנאמר[יב] בעצלתים ימך המקרה[יג] בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר[יד] ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר[טו] המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא[טז] ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר[יז] כי נר מצוה ותורה אור בהיר הוא בשחקים תנא דבי ר' ישמעאל אפילו בשעה שרקיע נעשה בהורין להוריד טל ומטר רוח עברה ותטהרם אמר ר' אמי אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל שנאמר[יח] על כפים כסה אור בעון כפים כסה אור ואין כפים אלא חמס[יט] שנאמר[כ] ומן החמס אשר בכפיהם ואין אור אלא מטר שנאמר[כא] יפיץ ענן אורו מאי תקנתיה ירבה בתפלה שנאמר[כב] ויצו עליה במפגיע[כג] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר[כד] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה [וגו'] ואל תפגע בי וא"ר אמי מאי דכתיב[כה] אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין שנא' והוא לא פנים קלקל מה תקנתן יתגברו ברחמים שנא'[כו] וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא. ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שלמודו מפזרת העניים: (ד) המלאך לף נרי שמו יפיץ ענן מורו גשם שלו: ויצו. הקדוש נרוך הוא: עליה. על הגשם שתרך: במפגיע. כשיתפלל עליה, כמו ואל תפגע בי: קהה הברזל. כמו הקהה את ציניו[כז] ושיני נניס תקהינה (ירמיה לא): והוא לא פנים קלקל. שקלקלו הדור: וכ"ש אם הוכשרו מעשיהן. קודם לכן, והכי משמע ויתרון הכשיר ויתרון שהכשיר לחכמה אם הכשירו מעשיהן מתחילה, שיעזרו הגשמים יותר מבחיליס יגבר שהן מגבירין חיליס ועומדין בתפלה בזמן שקלקלו: שלמודו

רבינו גרשום כלי חרס: **נפסלין בהיסח הדעת.** כלומר מפסידין כשאין משתמרין. **אלא בראתיו.** דהיינו בריית עולם: **שצויתי אתכם בימות החמה** היינו תרומות ומעשרות: **שנאמר ומצח** שהוא עז פנים **מיד אשה זונה היה לך. ועוז פניו** שמעיז פניו **ישונא:** ימוך שאינו נותן מטר: **בהרים** בהרים גדודים:

אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל. ממה שיוכרח במציאות סדר הדת הוא להאמין בבא הצרות שהם אמנם יבאו על צד העונש והיא אחת מן הכונות שבזאת המסכתא, וכן בעצירת הגשמים ראוי להתבונן כי עונותם הטו אלה ואז ישובו ויתחננו אליו יתברך ושב ורפא להם, והוא שהעידו בכאן שאין הגשמים יורדים אא"כ נמחלו עונותיהם של ישראל. [מאירי]

אמר רבי שמעון בן פזי. רבי שמעון בן פזי נקרא על שם אמו, מפני שהיא בתו של רבי חייא כדמפרש בגדה דאמר מר יהודה וחזקיה אחי, טוי ופזי אחואתא. [תשובות הגאונים, שערי תשובה סי' יט]

הללו שמיחס אותן באימותיהן, שהיו אימותיהן גדולות וחשובות מאבותיהן. [תשובות הגאונים הרכבי סי' תמא]

ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי וכו', פרש"י, אמו של ר' יהוד' פזי כדאמר ביבמות (סה.) פזי וטבי אחוותא, וא"כ הוא נכדו של ר' חייא הגדול, אבל בירושלמי ר' שמעון בן פזי בשם ר' פזי וא"כ הוא שם חכם. [ספר יוחסין מאמר שני]

כי נר מצוה ותורה אור. כמו שהאור מאיר לעולם תמיד כך התורה עומדת זכותה לעולם אל האדם, וזכות מצוה לפי שעה כאור הנר. [רש"י, משלי ו כג]

המצוה כנר להאיר לפניך כענין מצות ה' ברה מאירת עינים, והתורה כאור לנתיבותיך והכסיל בחשך הולך. [אבן עזרא, משלי ו כג]

ואין פגיעה אלא תפלה. הכי פירושא אין הבט האמור פה אלא מלמעלה למטה, דומיא דאין עמידה אלא תפלה, ואין פגיעה אלא תפלה. [רבי אליהו מזרחי, בראשית טו]

אף על גב דאשכחן פגיעה לפגישה, כמו ופגע ביריחו (יהושע טז ז) מדלא אפקיה בלשון פגישה המיוחד לפגישה אלא בלשון פגיעה המשותף לתפלה ולפגישה. [רבי אליהו מזרחי, בראשית כה]

[המשך מעמוד הקודם]

ומתלמידי יותר מכולן. התלמידים מחדדין זה את זה ומחדדין את הלב, כמאמר החכם (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכלם. [מרכבת המשנה למהר"י אלאשקר אבות א]

כי כל מה שיוסיף ללמד דעת לאנשים תהיה נוספת חכמתו ובינתו כאמרם ומתלמידי יותר מכלם, ואמנם מי שהוא מונע עצמו מללמד היושר לאנשים הנה זה הענין הוא לו למחסור משלימותו כי להעלימו דברי היושר מהאנשים תמעט חקירתו, ומי שהוא מרוה אחרים ממה שהשיג ומדשן החכמה הנה הוא גם כן מורה ומלמד לעצמו, כי בזה הפועל יפליג יותר החקירה בזה העיון מצד ירידתו לבאר החקירה הזאת לתלמידים. [רלב"ג, משלי פרק יא]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לקמן דף ט: ע"ש וברש"ש (ועי' הג' הב"ח), ב) שבת לב: ועי' ירמים פ"ד מ"ג, ג) עיין יבמות עח:, ד) [מגילה יח.], ה) [לקמן ח. ברכות כו: סוטה יד. סנהדרין לה:], ו) ב"מ דף פו., ז) ויקרא יט יח, ח) [בהגדה של פסח], ט) ויקרא יג לח.

הגהות הב"ח

(א) גמרא גדול יום הגשמים כיום שנבראו ס"ת מיום: (ב) שם ועשר את השמים ולא יהיה מטר ומכלמס: (ג) רש"י ד"ה שנאמר כו' ומתפלר בו הקב"ה (ומניח שמים) תמ"מ ונ"כ ס"ת אין זה ולספרים דגרסי גדול יום הגשמים מיום שנבראו הי' ניחא ומכריח ממה שמים שמים מלמע דגדול מיום: (ד) ד"ה המלאך לף נרי. נ"ב נשון רס"י נאיוב לף נרי אם המלאך הממונה על הענינים והוא יפיץ ענן מטרו של המקום:

הגהות וציונים

א] צ"ל כהגירסא בכת"י ובע"י מה ג' משקין הללו נפסלין בהיסח הדעת אף ד"ת משתכחין בהיסח הדעת (ותיבות "אין"..."אלא" ליתא), וכן נראה מפירוש רש"י (מהרש"א, פורת יוסף, דק"ס): ב] בכת"י נוסף בפניו (ועי' רש"י): ג] בכת"י מצוה, והוא לשון ישר עי' פסחים קיג ע"ב ובגבורת ארי (דק"ס): ד] בכת"י אלא גזל, ולשון יפה הוא ועיין גבורת ארי (דק"ס): ה] ברש"י שבע"י כאן הס"ד, ומה"ד יגזלו מימי שלג. את המטר: ו] [צ"ל לשון סתר] (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: ז] [צ"ל בשי"ן שמאלית ואי עי' מהרש"א בח"א] (גליון) וכ"ה בכל הדפו"י כהוגן בשין ואלף (ונשתבש אח"כ, דק"ס), ועיין רש"ש: ח] נדצ"ל ואי (באה"מ), ועי' רש"ש: ט] בתוס' שבע"י לשון סתר:

תורה אור השלם

א) הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם מִמַּעַל וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק תִּפְתַּח אֶרֶץ וְיִפְרוּ יֶשַׁע וּצְדָקָה תַצְמִיחַ יַחַד אֲנִי יְיָ בְּרָאתִיו:
[ישעיה מה, ח]

ב) רָצִיתָ יְיָ אַרְצֶךָ שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב:
[תהלים פה, ב]

ג) וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וְסָלַחְתָּ לְחַטַּאת עַבְדֶּיךָ וְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל כִּי תוֹרֵם אֶת הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְנָתַתָּה מָטָר עַל אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְעַמְּךָ לְנַחֲלָה:
[מלכים א' ח, לו]

ד) צִיָּה גַּם חֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג שְׁאוֹל חָטָאוּ: [איוב כד, יט] ה) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ו) רוּחַ צָפוֹן תָּחוֹלֵל גֶּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר: [משלי כה, כג] ז) וַיִּמָּנְעוּ רְבִבִים וּמַלְקוֹשׁ לוֹא הָיָה וּמֵצַח אִשָּׁה זוֹנָה הָיָה לָךְ מֵאַנְתְּ הַכָּלֵם: [ירמיה ג, ג] ח) הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָבִין דַּרְכּוֹ: [משלי כא, כט]

ט) מִי כְהֶחָכָם וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא: [קהלת ח, א] י) בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקָרֶה וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת: [קהלת י, יח] יא) וְאִם מָךְ הוּא מֵעָרְכֶךָ וְהָעֲמִידוֹ לִפְנֵי הַכֹּהֵן וְהָעָרִיךְ אֹתוֹ הַכֹּהֵן עַל פִּי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד הַנֹּדֵר יַעֲרִיכֶנּוּ הַכֹּהֵן הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ: [ויקרא כז, ח] יב) הַמְקָרֶה בַּמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ: [תהלים קד, ג] יג) וְעַתָּה לֹא רָאוּ אוֹר בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים וְרוּחַ עָבְרָה וַתְּטַהֲרֵם: [איוב לז, כא] יד) כִּי גֵר מְצָוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר: [משלי ו, כג] טו) עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ: [איוב לו, לב] טז) וְיִתְכַּסּוּ שַׁקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח] יז) אַף בְּרִי יַטְרִיחַ עָב יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ: [איוב לז, יא] יח) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ: [ירמיה ז, טז] יט) אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקַל וַחֲלִילִים יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה: [קהלת י, י]

וּמָטָר, זהו בְּשִׁבְיל מַעֲשֵׂה הַדּוֹר שֶׁהֵן מְקוֹלָּקָלִין, שֶׁנֶּאֱמַר 'וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקֵל', כלומר קלקלו את מעשיהם[מ].

שואלת הגמרא, מַה תַּקָּנָתָן - מה יעשו בני אותו דור כדי שהגשמים יחזרו לרדת. משיבה הגמרא, יִתְגַּבְּרוּ בְּבקשת רַחֲמִים מה', כלומר, ירבו בתפילה, שֶׁנֶּאֱמַר בהמשך הפסוק 'וַחֲיָלִים יְגַבֵּר', כלומר, יש להגביר צבאות של אנשים שיעמדו בתפילה[מא].

הגמרא מפרשת את סיום הפסוק:
'וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה', כלומר, אכן יפה כוחה של התפילה לגרום לירידת גשמים בזמן שקלקלו את מעשיהם, אולם כָּל שֶׁכֵּן שיבואו גשמים רבים יותר, אִם הוּכְשְׁרוּ מַעֲשֵׂיהֶן מֵעִיקָּרָא - אם הכשירו את מעשיהם מתחילה, כלומר שנהגו כראוי ולא קלקלו את מעשיהם. והפסוק מתפרש כך, 'ויתרון', ישנה עדיפות ויתרון לגשמים היורדים על ידי 'הכשיר חכמה'[מב], מאשר לגשמים היורדים על ידי 'וחילים יגבר'.

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת על פסוק זה:
רַישׁ לָקִישׁ אָמַר, אִם רָאִיתָ תַּלְמִיד

אוצר התכמה

18.06.2018 TK

משום שאינה חדה כפי שהיתה, 'והוא לא פנים קלקל' - ואינה מלוטשת ומושחזת, אעפ"כ 'וחילים יגבר' - בכוחה של חרב חלשה זו להגביר את יכולתם של החיילים הנושאים אותה לנצח במלחמה. אולם 'ויתרון הכשר חכמה' - תלמיד חכם המשחיר את פניו ברעב מגביר את יכולתם של החיילים לנצח בזכותו, יותר מן החרב. רש"י (על הפסוק). סוגייתנו דורשת פסוק זה על עצירת גשמים.

מו. הגמרא דורשת כן מן התיבה 'קלקל'. המהרש"א (מ"ל ד"ה שנאמר והוא) מעיר שלפי פשטות הגמרא עולה שאין משמעות לתיבות 'והוא לא פנים' לפי דרשה זו. וביאר זאת על פי דברי הגמרא בסמוך שהתפילה מועילה למנוע עצירת גשמים, שמשמעות תיבות אלו שאותו דור לא התפללו לפני ה', וכדברי התרגום שהביא דרשה זו 'וההוא דרא לא צלו קדם ה'. אולם המלבי"ם (על הש"ס, ד"ה ושמר) פירש שאין כוונת הגמרא לפרש 'קלקל' מלשון 'קלקול', אלא כפשוטו של הפסוק מלשון ליטוש וברק, ומשמעות 'והוא לא פנים קלקל' לפי דרשת הגמרא, שאין פני הדור מבריקים מחמת שקלקלו את מעשיהם.

בגבורות ארי (ד"ה פס) הקשה שדברי רבי אמי בזה סותרים את דבריו קודם לכן שתלה את סיבת עצירת הגשמים דווקא בשל עוון גזל, ואילו כאן משמע שבשל כל העוונות נגרמת עצירת גשמים. ועוד הקשה, הלא מכיון שרבי אמי לומד מן הפסוק שקלקול המעשים גורם לעצירת גשמים מדוע הוזקק ללמוד מפסוק אחר שבשל עוון גזל נעצרים הגשמים, וכי גזל אינו מעשה מקולקל.

מז. משמעות רש"י להלן (ד"ה וכ"ם). וזאת משום שתפילה של רבים כוחה רב. מהרש"א (מ"ל ד"ה שנאמר ומיליס). [וראה בענין זה עוד בגמרא ברכות (מ.)].

מח. רש"י אינו מפרש מהי 'חכמה' האמורה כאן. ויתכן שכוונת הדברים היא כמו שאמרו חז"ל (מנות פ"ג מ"ט) 'כל שמעשיו מרובין מחכמתו, חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו, אין חכמתו מתקיימת'. ולפי זה 'הכשיר חכמה' הינו כינוי למעשים טובים שהינם ההכשר וההכנה הנצרכים להשגת החכמה.

שֶׁלְּמוּדוֹ - הבנת הדינים השנויים במשנה[א] קָשֶׁה עָלָיו כַּבַּרְזֶל[ב] מרוב קושיות, דע שזהו **בִּשְׁבִיל** [-בגלל] **מִשְׁנָתוֹ שֶׁאֵינָהּ סְדוּרָה עָלָיו** - שאינו בקי כראוי בידיעת הדינים השנויים במשנה[ג], **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת י י) 'וְהוּא **לֹא פָנִים קִלְקֵל**', והפסוק נדרש כך, 'והוא לא', הסיבה שאינו מבין את טעמי המשניות זהו משום ש'פנים קלקל', כלומר, קלקל [-לא שנה כראוי] את המשנה, שהיא הקודמת להבנת טעמה ויישובה[ד].

הגמרא מבררת מהי תקנתו:

מבררת הגמרא, **מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ** - מה תקנתו, כלומר, מה יעשה כדי שלימודו לא יקשה עליו. משיבה הגמרא, **יַרְבֶּה בִּישִׁיבָה** - ירבה ללמוד עם תלמידים בני הישיבה כדי שיסדירו לו את משנתם ותהיה סדורה בידו, **שֶׁנֶּאֱמַר** בהמשך הפסוק 'וַחֲיָלִים **יְגַבֵּר**' - ירבה ללמוד עם חיילות של תלמידים בני הישיבה[ה]. והאמור בסוף הפסוק 'וְיִתְרוֹן **הַכְשֵׁיר חָכְמָה**', נדרש כך, אכן ישנה תועלת בכך שיסדרו לו בני הישיבה את משנתם שלא יקשה עליו לימודו, אולם **כָּל שֶׁכֵּן** ['ויתרון'] שלא יקשה עליו לימודו, **אִם מִשְׁנָתוֹ סְדוּרָה לוֹ מֵעִיקָּרָא** - אם מתחילה משנתו היתה סדורה אצלו ['הכשיר חכמה'], **כִּי הָא** - כמו שמצאנו **דְּרִישׁ לָקִישׁ הֲוָה מְסַדֵּר מַתְנִיתֵיהּ אַרְבָּעִין זְמָנִין** - היה חוזר ומשנן את משנתו ארבעים פעמים **כְּנֶגֶד אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁגִּיתְּנָה תּוֹרָה**', ורק אז היה **עָיֵיל לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן** - נכנס לפני רבי יוחנן כדי שיפרש לו את המשניות. וכן **רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה** היה **מְסַדֵּר מַתְנִיתֵיהּ עֶשְׂרִין וְאַרְבַּע זְמָנִין** - חוזר ומשנן את משנתו עשרים וארבע פעמים **כְּנֶגֶד תּוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים** המחולקים לעשרים וארבעה ספרים, **וְרַק** אז היה **עָיֵיל לְקַמֵּיהּ דְּרָבָא** - נכנס לפני רבא כדי שיפרש לו את המשניות[ז].

רָבָא אָמַר, אִם רָאִיתָ תַּלְמִיד שֶׁלְּמוּדוֹ קָשֶׁה עָלָיו כַּבַּרְזֶל מרוב קושיות, דע שזהו **בִּשְׁבִיל רַבּוֹ שֶׁאֵינוֹ מַסְבִּיר לוֹ פָּנִים** - אינו מלמדו בסבר פנים יפות, **שֶׁנֶּאֱמַר** 'וְהוּא **לֹא פָנִים קִלְקֵל**', ויש לדרוש את הפסוק כך, 'והוא לא', הסיבה שהתלמיד אינו מבין את טעמי המשניות היא משום שרבו 'פנים קלקל', כלומר לימדו בסבר פנים רעות. מברר הגמרא, **מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ** - מה תקנתו, כלומר, מה יעשה אותו תלמיד כדי שלימודו לא יקשה עליו. משיבה הגמרא, **יַרְבֶּה עָלָיו רֵעִים** - ישלח רעים רבים לרבו לרצותו, כדי שיחדל מכעסו ויאיר לו פנים, **שֶׁנֶּאֱמַר** 'וַחֲיָלִים **יְגַבֵּר**', כלומר, ירבה לשלוח חילות של רעים לרבו. והאמור בסוף הפסוק 'וְיִתְרוֹן **הַכְשֵׁיר חָכְמָה**' מתפרש כך, אכן ישנה תועלת בכך שיַרצה את רבו, שלא יקשה עליו לימודו, אולם **כָּל שֶׁכֵּן** ['ויתרון'] שלא יקשה עליו לימודו, **אִם הוּכְשְׁרוּ מַעֲשָׂיו בְּפָנֵי רַבּוֹ מֵעִיקָּרָא** - אם מתחילה נהג כראוי והוטבו דרכיו בעיני רבו ['הכשיר חכמה'][ח].

★

דרשה נוספת בענין עצירת גשמים:

וְאָמַר רַבִּי אַמִּי, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב (קהלת י יח) 'אִם **יְשׁוֹךְ הַנַּחַשׁ בְּלֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן**'[ט], יש לדרשו כך, **אִם רָאִיתָ דּוֹר שֶׁהַשָּׂמַיִם מְשַׁתְּכִין** ['ישוך'] - מחלידים, כלומר, נדמים הם כמו כלי ברזל שלא השתמשו בו זמן רב עד שהחליד ונהיה צבעו אדום **כְּנַחֲשֶׁת** ['הנחש'], מחמת שפסקו **מִלְּהוֹרִיד טַל וּמָטָר**', זהו **בִּשְׁבִיל לְחַשֵּׁי לְחִישׁוֹת** - מתפללי תפילות[י] **שֶׁאֵין בַּדּוֹר**. ומברר הגמרא, **מַאי תַּקָּנְתָּן** - מה יעשו בני אותו דור כדי שירדו הגשמים. משיבה הגמרא, **יֵלְכוּ אֵצֶל מִי שֶׁיּוֹדֵעַ לְלַחוֹשׁ, דִּכְתִיב** (מיכה ו ג) בין הפסוקים העוסקים בירידת גשמים, 'יַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ'[יב], ויש לדרוש זאת במובן של תפילה, כלומר, יתפלל ['יגיד'] עליו חבירו.

הגמרא ממשיכה לדרוש את סיום הפסוק בקהלת בענין זה של גשמים:

והכתוב 'וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן', האמור בסיום הפסוק בקהלת, נדרש כך, **וּמִי שֶׁאָפְשָׁר לוֹ לְלַחוֹשׁ** - היודע להתפלל כראוי **וְאֵינוֹ לוֹחֵשׁ, מַה** [-איזו] יתרון **וְהֶנְאָה יֵשׁ לוֹ** אם אינו מנצל זאת.

מברר הגמרא עוד, **וְאִם לָחַשׁ וְלֹא נַעֲנָה, מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ** - מהי תקנתו של הדור. משיבה הגמרא, **יֵלֵךְ אֵצֶל חָסִיד שֶׁבַּדּוֹר וְיַרְבֶּה עָלָיו** [-על הדור] **בִּתְפִלָּה**[יג], **שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה ו ג) 'וַיֵּצוּ עָלֶיהָ **בְּמַפְגִּיעַ**', כלומר, הקב"ה יצוה על הגשמים לרדת כשתבוא לפניו 'פגיעתם' [-תפילתם] של ישראל. ומפרשת הגמרא כיצד נדרש הפסוק על ענין תפילה. **וְאֵין פְּגִיעָה אֶלָּא תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה ז טז) 'וְאַתָּה **אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי**', הרי שפגיעה משמעותה תפילה.

א. **במשניות** נשנו הדינים וההלכות מבלי לפרש את טעמם, מלבד זאת פעמים רבות המשניות נראות כסותרות זו את זו. האמוראים עסקו בפירוש טעמי המשניות, וביישובם זו עם זו או בשיוכן לתנאים שונים החלוקים בדבר. לימוד המשניות בדרך זו הוא הנקרא 'גמרא' [ראה רש"י (ב"מ נג. ד"ה שלמדו וד"ה גמרא)]. הגמרא עוסקת כעת במי שמתקשה בלימוד במשניות בדרך זו.

ב. **הטעם** לכך שדימתה הגמרא את קושי הלימוד דווקא ל'ברזל' הוא משום שתיבה זו מורכבת מהאותיות 'לב זר', וזהו רמז לכך שליבו זר לתורה ואין דברי תורה מתקבלים ומתיישבים עליו. בן יהוידע (ד"ה שלמודו). וראה עוד בהערה על המימרא הבאה ביאור נוסף בזה.

ג. **אם** אין המשניות מסודרת כראוי בדעתו, עלול הוא לשכוח דינים מסוימים, ובעקבות זאת לא יידע ליישב את המשניות. ומלבד זאת פעמים עלול הוא לטעות ולגרוס 'חייב' במקום 'פטור' או להיפך, ועל ידי כך יתעוררו אצלו קושיות ממשנה אחת על חברתה. רש"י (ד"ה שלמודו).

ד. **לפי** זה משמעות 'פנים' היא, 'לפניו', כלומר, קודם. רש"ש (ברכ"י ד"ה שלמודו).

ה. **רש"י** (ד"ה ירבה). המבואר בדבריו ש'ישיבה' משמעותה ריבוי תלמידים תואם את פירושו במסכת אבות (פ"ג מ"ז) על דברי המשנה 'מרבה ישיבה מרבה חכמה' שהכוונה היא שריבוי הלימוד עם תלמידי החכמים בישיבה מרבה חכמה כפי שאמרו (לעיל ז.) 'ומתלמידי יותר מכולם'. אולם המאירי בסוגייתנו (ד"ה כל) פירש 'ירבה בישיבה' להיפך, 'ירבה ויתמיד בהתבודדות ובזה נוצח הכל'. ובדומה לזה מצינו שפירשו במדרש שמואל (מכות פ"ג מ"ח) בשם ר' יוסף נחמיאש ז"ל, ובתפארת ישראל (שם מ"ז אות נט) את המשנה באבות 'מרבה בישיבה מרבה חכמה', השוקד ומתמיד ומעיין ומדקדק בספר מרבה חכמה.

ו. **אלו** הם ארבעים יום בהם עלה משה להר סיני ולמד את התורה מפי הגבורה.

ז. **המהרש"א** (מ"ק ד"ה מקדר) מציין שריש לקיש נהג כמשה רבינו שהיה מסדר ומשנן את התורה במשך ארבעים יום בהם היה על ההר, ומן הסתם היה מסדר לפחות פעם אחת ביום, וכך עולה שהיה מסדר את משנתו ארבעים פעמים. אולם אין טעם ברור למנהגו של רב אדא בר אהבה לשנן את משנתו במשך עשרים וארבע פעמים, במה שייך שינון המשנה למנין ספרי התנ"ך. ובעיון יעקב (ד"ה רב חדא) כתב שיש רמז לכך בפסוק (תהלים עד כח) 'אל ישוב דך נכלם', כלומר, מי שיחזור על משנתו במשך כ"ד פעמים כמנין 'דך', לא ישוב נכלם בבית המדרש.

ח. **בספר** לשמוע בלמודים (גמרא, ד"ה אם חסן רמיא - הרמב"ן) ביאר כי במימרא זו וכן בזו שלפניה העוסקות בתלמיד המתקשה בלימודו דימתה הגמרא את הקושי דווקא לברזל, שכן הברזל בטבעו אינו בולע ואינו פולט, ולפיכך במימרא הקודמת העוסקת בתלמיד שקושי הלימוד אצלו נובע מחמת שאינו בקי כראוי בדברי המשנה, דומה התלמיד לברזל שאינו בולע, ובמימרא זו העוסקת בתלמיד שקושי הלימוד אצלו נובע מחמת שרבו אינו מלמדו כראוי, דומה הרב לברזל שאינו פולט כראוי. וראה ביאור נוסף אודות הדמיון לברזל בהערה לעיל.

ט. **לפי** פשוטו מתפרש הפסוק כך, אם בעת שהנחש בא לנשוך את האדם, ה'חבר' [-כינוי לאדם אשר ביכלתו באמצעות לחש למנוע את הנחש מלנשוך את האדם (רמב"ם סנהדרין פה. ורמב"ן שם ד"ה והמורה וד"ה ולפיכך)] אינו לוחש ומונע את נשיכתו, אזי אין יתרון לאותו 'חבר' רשע שלא לחש. וזהו משל על כך שאם בני העיר נכשלים באיסורים מחמת שאין חכם דורש להם ומלמדם את חוקי התורה, הוא לא ירויח כלל בשתיקתו. רש"י (על הפסוק).

י. **על** פי רש"י (ד"ה משתכין) ותוספות (ד"ה שם).

יא. **כלומר**, שלא היו בעלי תפילה כלל, והתפילה מכונה 'לחישה' משום שתפילת עמידה נאמרת בלחש. יד דוד (זינגהייס, ד"ה לומדין). אולם ברבינו חננאל (ד"ה שם) כתב 'שאין בדור לוחשי לחישות כראוי', ומשמע שהיו בעלי תפילה אך לא היו מתפללים כראוי. ובספר מנחם משיב נפש (ברכ"י ד"ה לומדין) כתב בשם ספר שושנת יעקב (קמחי, ברכ"י שם) שכוונת הגמרא 'לוחשי לחישות שאין בדור' הוא, שמתפללים הם, אבל אינם מתפללים בלחש כי אם בקול רם, ואפילו שעושים כן בכדי לכוון בתפילתם אסור משום שנראים כקטני אמנה [ראה עוד טור ושלחן ערוך (או"ח סי' קא ס"ג) בענין זה].

יב. **כך** היא לשון הפסוק במלואה, 'יגיד עליו רֵעו, מְקֻנֶּה אף על עוֹלֶה', לפי פשוטו משמעות הפסוק היא שעל החכם שהוא רעו ואוהבו של הדור, לקרוא ולהגיד להם לפשפש במעשיהם ולשוב אל הקב"ה ['יגיד עליו רעו'], פעולה זו היא הקנין שעל ידו נקנים הגשמים ['מקנה'], בשמים העליונים ['אף על עולה'], כלומר, על ידי כך יזכו לקבלת הגשמים. רש"י (על הפסוק). הגמרא דורשת פסוק זה לגבי תפילה.

יג. **בשונה** מ'מי שיודע ללחוש' אליו הלכו תחילה שאינו משקיע את דעתו בתפילה תמיד אלא רק יודע להתפלל, ה'חסיד שבדור' הינו כזה הרגיל להתפלל תמיד. מרומי שדה (ד"ה ילכו).

מאימתי פרק ראשון תענית ח.

רבינו חננאל

שלמודו קשה עליו כברזל. שקשה הוא לו מרוב קושיות, כשביל משנתו שאינה סדורה לו ואינו זוכר מה כתיב בה ולפיכך אינו יודע לפרק, אי נמי שגורסה בטעות פוטר על החיוב ומחייב על הפטור ומקשי עלה מדוכתא אחריתי[1], והכי משמע קרא והוא לא (ג) שאינו יודע שמועתו, מפני שפנים קלקל, שקלקל במשנה שהיא קודם לגמרא: ירבה בישיבה. שיסדילו בני הישיבה משנתם,[2] שנאמר וחיליס בין תלמידים שהן חיילות חיילות: ויתרון הכשיר. כשסידר משנתו מתחילה: בנגד מ' יום שניתנה התורה. שתתקייס בידו[3], והדר עייל קמיה דר' יוחנן למיגמר גמרא: כנגד תנ"ך. שהן כ"ד ספרים: שפנים קלקל. שהרתה לו פנים רעות: ירבה עליו רעים. לפיים היתנו שיסבול פניס: משתבין עליו בנחושת. מתדיתין פניס כעין רודיליי"ש[4], כדתתרי' בגמרא מציעא (דף כו.) דשתיך טפי שהעלה חלודה, שנעשרין (מלהוליד[5]) טל ומטר: לוחשי לחישות. כשכיל שאין מתפללים תפלה בלחש: יגיד עליו רעו. יתפלל עליו תבירו, וגבי גשמים כתיב בתיוב: ואין יתרון לבעל הלשון. כלומר מה הנאה יש לגדול הלשון שיודע ללחוש ולהוליא לוחש: מקנה אף על עולה. מקנה קף[6] מי שמגים דעתו ועולה: ואין נוחין זה לזה כו'. ותכי משמע כשכיל שלריך להגיד זה לזה ולהיות נוחין בהלכה ואין עושין, מקנה מתקנאים מתגריס בקף, ומעלים חותו ומביאים חותו עליהן. ויש גורסין ונוחין זה לזה בהלכה מתקנאים בקף וכו',[7] מביגיד עליו רעו שנוחין זה לזה מתקנאים בקף ומעלים חותו מעליהם: ארי דורס ואוכל. מיד, ואינו מתירא: טורף ואוכל. שמוליך לחוריו ואוכל סס, שמפחד מן הבריות, ולכולן יש להס הנאה: ולך מה הנאה יש לך. שאתה נוסך בני מדס ונוסל, ולכולן יש לך. שאתה נוסך כשכיל שלא יהיו נגפים ברעב: אבל אוכל. שמולין לחוריו ואוכל סס, שמפחד מן הבריות, ולכולן יש להס הנאה: ולך מה הנאה יש לך. שאתה נוסך בני מדס ונוסל, והוא לומר מה יתרון לבעל הלשון שמספר לשון הרע מע"פ שאין לו הנאה, ולפיכך (ג) מביאו הקב"ה בדין (אצל נחש) תמ"מ ונ"ב ס"ל אינו ולגירסא שלפנינו ג"ל מביאן: (ד) ד"ה ואעפ"כ כו' מכוונת בכפו מבחוץ הס"ד ג"ב כלומר עס כפו: (ה) ד"ה מחולדה כו' מעשה בנחור אחד. נ"ב ע' בערוך ערך חלד מבאר המעשה בתריכות: (ו) תוס' ד"ה אס כו' קאמר הכא שהשמיס משאין שאין ר"ל שהשמיס:

אם ראית דור שהשמים משתבין עליו בנחושת מלהוריד גשם עליו וכו'. מכאן מוכיח ר"ת דהא דאמרי' בגמרא (דף יט. ושס) אין טומנין בשלגים מ"ט משום דמשתכי ליה לקדירה ר"ל משתכי מקלקלים המאכל שבקדירה ובלע"ז אורמצי"ר[8] והא דאמר לקדירה אחו דוקא לקדירה אבל למאכל שבקדירה דהכי נמי קאמר (שבת דף יח:) המי קדרה חייתא שרי ואין לפרש כפרש"י שפי' התס[9] משתכי משבריס הקדירה דא"כ מאי קאמר הכא שהשמיס משתכין (ו) ר"ל שהשמיס משתברין אבל ודאי משתכיס ר"ל מעלין חלודה כמו דבר שבטל ממלאכתו ימיס רבים ומחליד ובלע"ז רחוליי"ר[10]: **ואי** לוחש ועלתה בידו ומגים דעתו מביא אף לעולם שנאמר יגיד עליו ריעו וגו'. כלומר אס יגיד עליו ריעו שעל ידו נאו הגשמיס והוא מגיס דעתו מקנה קף[11] עולה כלומר הוא קונה קף ועולה כלומר אס עולה שמגיס דעתו עליו הוא מקנה הקף:

בחולדה ובור כך בהקב"ה על אחת כמה וכמה.

פי' מאמין בחולדה ובור מעשה היה בנערה אחת היתה רוצה לילך לבית חביה והיה בור בדרך ונפלה ובא בחור אחד ואמר אס אני אעלין תנשאי לי אמרה לו הן ונשבעו ביניהן שהוא לא יבא אצלה אחרת והיא לא תנשא לאיש אחר ואמרו מי מעיד ביניהן והיתה חולדה אחת הולכת לפני הבור ואמרו אלו שניס בור וחולדה יהיו עדיס ביניהן והלכו לדרכס והיא עמדה בשבועתה והוא נשא אשה אחרת וילדה בן אחת חולדה ונשכתו ומת וילדה לו בן שני ונפל לבור ומת אמרה לו אשתו מה זה המעשה שהגיע לנו שלא כשאר בני אדס ומגיס דעתו עליו שהוא כלומר הוא קונה קף ועולה כלומר אס עולה שמגיס דעתו עליו הוא מקנה הקף:

שלמודו קשה עליו כברזל בשביל משנתו שאינה סדורה עליו שנאמר [א] והוא לא פנים קלקל מאי תקנתיה ירבה בישיבה שנאמר [א] וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כ"ש אם משנתו סדורה לו מעיקרא כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתני' ארבעין זמנין [ב] כנגד מ' יום שניתנה תורה ועייל לקמיה דר' יוחנן רב אדא בר אהבה [ג] מסדר מתני' עשרין וארבע זמנין כנגד תורה נביאים וכתובים ועייל לקמיה דרבא רבא אמר אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים שנאמר והוא לא פנים קלקל מאי תקנתיה ירבה עליו רעים שנאמר וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה כ"ש אם הוכשרו מעשיו בפני רבו מעיקרא. ואמר ר' אמי מאי דכתיב [ב] אם ישוך הנחש בלא לחש ואינו יתרון לבעל אוצר החכמה הלשון אם ראית דור שהשמים משתבין [ו] בנחשת מלהוריד טל ומטר בשביל לוחשי לחישות שאין בדור מאי תקנתן ילכו אצל מי שיודע ללחוש דכתיב [ג] יגיד עליו רעו ואין יתרון לבעל הלשון ומי שאפשר לו ללחוש ואינו לוחש מה הנאה יש לו ואם לחש ולא נענה מאי תקנתיה ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה שנאמר [ד] ויצו עליה במפגיע [ג] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר [ה] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי ואם לחש ועלתה בידו ומגים דעתו עליו מביא אף לעולם שנאמר [ו] [ג] מקנה אף על עולה רבא אמר שני ת"ח שיושבין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה [ז] מתקנאין באף ומעלין אותו שנאמר מקנה אף על עולה. [ח] אמר ר"ל מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון לעתיד לבא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו ארי דורם ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך אמר להם ואין [ז] יתרון לבעל הלשון. אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר [ט] נשא לבבנו אל כפים [איני והא [ז]] אוקים שמואל אמורא עליה ודרש [י] ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ואף על פי כן [יא] והוא רחום יכפר עון וגו' [יב] לא קשיא כאן ביחיד כאן בציבור. אמר ר' אמי אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה שנאמר [יג] אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף וא"ר אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מניין מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה עאכ"ו. אמר רבי יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה [יד] מצדיקין עליו הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף רבי חייא בר אבין אמר רב הונא מהכא [טו] וכיראתך עברתך ריש לקיש אמר מהכא [טז] פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע אמר ריב"ל כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם [יז] שנאמר בהם עולם ונושע. אמר ריש לקיש מאי דכתיב [יח] ועצר את השמים בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד (טל ומטר [יט]) דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא נאמרה עצירה בגשמים ונאמרה עצירה באשה נאמרה

מקנה אף על עולה רבא אמר שני ת"ח שיושבין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה [ז] מתקנאין באף ומעלין אותו שנאמר מקנה אף על עולה. [ח] אמר ר"ל מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון לעתיד לבא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו ארי דורם ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך אמר להם ואין [ז] יתרון לבעל הלשון. אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר [ט] נשא לבבנו אל כפים [איני והא [ז]] אוקים שמואל אמורא עליה ודרש [י] ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ואף על פי כן [יא] והוא רחום יכפר עון וגו' [יב] לא קשיא כאן ביחיד כאן בציבור. אמר ר' אמי אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה שנאמר [יג] אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף וא"ר אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מניין מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה עאכ"ו. אמר רבי יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה [יד] מצדיקין עליו הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף רבי חייא בר אבין אמר רב הונא מהכא [טו] וכיראתך עברתך ריש לקיש אמר מהכא [טז] פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע אמר ריב"ל כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם [יז] שנאמר בהם עולם ונושע. אמר ריש לקיש מאי דכתיב [יח] ועצר את השמים בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד (טל ומטר [יט]) דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא נאמרה עצירה בגשמים ונאמרה עצירה באשה נאמרה

18/06/2018 אהה

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) עיין פסחים דף עב., ג) עיין חוס' ב"ב כב. ד"ה אמר ליה, ותוס' לקמן כ: ד"ה אמר ליה, ג) [לעיל דף ז: וש"נ], ד) עיין מגילה דף לב. וסוטה מט., ה) ערכין טו:, ו) עי' סנהדרין דף מב. וברש"י שם ד"ה מלחמתה, ז) יבמות קכא:, ח) מלכים א' ב כה, ט) בב"ב שם ד"ה הנך, י) תהלים נ ג.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' דור שהשמים משתכין עליו כנחשת מלהוריד כו' למישות שאין באותו הדור מאי: (ג) רש"י ד"ה שלמודו כו' משמע קף והוא לא פנים קלקל שאינו יודע: (ג) ד"ה ולך כו' מגיעו הקב"ה בדין (אצל נחש) תמ"מ ונ"ב ס"ל אינו ולגירסא שלפנינו ג"ל מביאן: (ד) ד"ה ואעפ"כ כו' מכוונת בכפו מבחוץ הס"ד ג"ב כלומר עס כפו: (ה) ד"ה מחולדה כו' מעשה בנחור אחד. נ"ב ע' בערוך ערך חלד מבאר המעשה בתריכות: (ו) תוס' ד"ה אס כו' קאמר הכא שהשמיס משאין שאין ר"ל שהשמיס:

תורה אור השלם

א) אִם קֹדֶה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקָל וְחַיָּלִים יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה: [קהלת י, י]

ב) אִם יִשַּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן: [קהלת י, יא]

ג) יַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ מְקֻנֶּה אַף עַל עוֹלָה: [איוב לו, לג]

ד) עַל בַּפַּיִם כְּסָה אוֹר וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ: [איוב לו, לב]

ה) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ: [ירמיה ז, טז]

ו) נְשָׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

ז) וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יְכַזְּבוּ לוֹ: וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתוֹ: [תהלים עח, לו-לז]

ח) וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ: [תהלים עח, לח]

ט) אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף: [תהלים פה, יב]

י) מִי יוֹדֵעַ עֹז אַפֶּךָ וּכְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ: [תהלים צ, יא]

יא) פָּגַעְתָּ אֶת שָׂשׂ וְעֹשֵׂה צֶדֶק בְּדַרְכֶיךָ יִזְכְּרוּךָ הֵן אַתָּה קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא בָּהֶם עוֹלָם וְנִוָּשַׁע: [ישעיה סד, ד]

יב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

תלמיד שתלמודו קשה עליו מפני שאין רבו מסביר לו פנים בהלכה: **אם ראית הגשמים** נעצרים ומתכסין שאין בדור לוחש לחישות כראוי כו'. ואין הגשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמונה שנאמר אמת מארץ תצמח ונו'. **כל המצדיק עצמו** מלמטה ומחזיק דרך החסידות אפילו מעט אם יטה מדקדקין עליו מלמעלה ולוקחין הדין ממנו שנאמר אמת מארץ תצמח צדק משמים נשקף. **ועוד מהכא וכיראתך עברתך.** לפי דקדוקן ביראתך כן מדקדקין עליהם בעברתך. **ועוד מהכא בדרכיך יזכירוך.** כפי דרכך מזכירין אותך מלמעלה. **אריב"ל כל ששמח ביסורין הבאין** עליו מביא ישועה לעולם שנאמר הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע. הן קצפת והכית אותנו בשביל חטאתינו שחטאנו שמחנו בהן כלומר הודינו כי הכאה זו בשביל עונותינו היא עולם ונושע ראויה זו להיות ישועה לעולם. **א"ר שמעון בן לקיש נאמרה עצירה**

רבינו גרשום

וכ"ש היכא דהוכשרו מעשיהם מעיקרא דהיינו יתרון הכשר. **והוא לא פנים** קלקל שלא הראה פנים במשנה קלקל בתלמוד: **והוא לא פנים.** שאין רבו מסביר לו פנים **ירבה עליו רעים.** לרצות את רבו שיסביר לו פנים: **משתכין.** מחליד: **לוחשי לחישות.** שיודעין להתפלל ואין מתפללין: **מקנה** שמגיס דעתו **אף על עולה** מעלה כעס על העולם: **ומעלי'** אותו שמסלקין אותו מן העולם: **מה הנאה יש לך.** שאתה נושך ואינך אוכל. **כאן ביחיד.** נשא לבבנו: **כאן בצבור.** ויפתוהו בפיהם: **מצדיקים עליו מלמעלה** כדכתיב [יט] וסביביו נשערה מאד:

הגהות וציונים

[יד] יש להוסיף **יגיד עליו רעו**, וכ"ה בכת"י (מהרש"א ועי"ש בח"א), ועי' תוס': [ג] בכת"י ובערכין **אומר** להם **ומה** יתרון: [ג] גי' רש"א (גליון): [ז] [בשאלתות ס"ס קסג איתא קשיין **אהדדי** לא קשיא כאן ביחיד וכו' וכ"א בע"י ומעתה אין צורך להגהת רש"א לעיל בסמוך "איני והא") (גליון): [ח] עי' גי' המהרש"א בח"א (ד"ה מהכא) ע"פ הילקו"ש: [ו] בכמה כת"י הגירסא מביא **אליו** ישועה לעולם **הבא**, ועיין רש"י: [ז] [בילקוט איתא **מטר**] (גליון), עי' דקדוקי סופרים בדף ז ע"ב אות פ, ועיין מהרש"א בח"א: [ח] נדצ"ל שיסדירו לו בני הישיבה **משנתו** (באה"מ). ברש"י שבע"י כאן הס"ד ומה"ד **שנאמר וחיילים.**: [ט] חלודה: [י] [צ"ל **מלהוריד**] (גליון): [כ] ברש"י שבע"י נוסף **על** מי: [ל] ברש"י שבע"י נוסף **והכי משמע**: [מ] ברש"י שבע"י אינו **נשמע** אא"כ: [נ] כאן הס"ד בדפו"ר, וברש"י שבע"י נוסף כאן תיבות ד"ה **בהם עולם ונושע.**: [ס] להחמין, להרקיב: [ע] להחליד: [פ] בתוס' שבע"י מקנה **אף על עולה**: [צ] צ"ל **ומעלין** [עי' פ"ב ברש"י]:

וְאִם לָחַשׁ - התפלל היודע להתפלל, וְעָלְתָה בְיָדוֹ - והתקבלה תפילתו, וּמֵגִים דַּעְתּוֹ עָלָיו - ומתגאה בזה, מֵבִיא חרון אַף [-כעס] ה׳ לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר ׳יַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ מְקֻנֶּה אַף עַל עוֹלֶה׳, מלשון ׳מַקֻּנֶּה׳ כלומר, גורם הוא שיָקֻנה ויבא חרון אף [׳מקנה אף׳] על המגיס דעתו עליו [׳על עולה׳], דהיינו על עצמו[יד].

18/06/2018 אהח

דרשה נוספת מהפסוק הנזכר:
רָבָא אָמַר, שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיּוֹשְׁבִין בְּעִיר אַחַת, וְאֵין נוֹחִין זֶה לָזֶה בַּהֲלָכָה, ולפיכך אינם מדברים דברי הלכה זה עם זה, כפי שראוי היה להיות[טו], הרי הם מִתְקַנְּאִין [-מתגרים] בַּחרון אַף ה׳, וּמַעֲלִין ומביאים אוֹתוֹ עליהם, שֶׁנֶּאֱמַר ׳מְקֻנֶּה אַף עַל עוֹלֶה׳ ופסוק זה נדרש כך, תלמידי חכמים הללו מתקנאים ומתגרים בחרון אף [׳מקנה אף׳], ומעלים ומביאים אותו עליהם [׳על עולה׳][טז].

★

הגמרא שבה ודורשת דרשה נוספת מן הפסוק בקהלת:
אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב [שהובא לעיל], ׳אִם יְשׁוֹחַ הַנָּחָשׁ בְּלֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן׳, נדרש הוא כך, לָעָתִיד לָבֹא מִתְקַבְּצוֹת וּבָאוֹת כָּל הַחַיּוֹת אֵצֶל הַנָּחָשׁ וְאוֹמְרִים לוֹ, אֲרִי דּוֹרֵם [-הורג] את טרפו וְאוֹכֵל אותו מיד במקומו, וגם זְאֵב אף שאינו אוכל את טרפו מיד, מכל מקום טוֹרֵף ומוליך את טרפו למקום מחבואו וְאוֹכֵל, מבינים אנו איפוא מדוע הם הורגים את טרפם, שהנאה יש להם באכילתו, אוּלַם אַתָּה המכיש בני אדם והורגם, ואינם משמשים לך כמאכל כלל, מַה [-איזו] הֲנָאָה יֵשׁ לָךְ, ומדוע אתה הורגם[יז]. אָמַר לָהֶם הנחש לחיות, ׳וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן׳ - וכי איזו יתרון והנאה יש לאותו אדם המספר לשון הרע על חבירו, אף אני כמותו.

★

דרשה נוספת של רבי אמי בענין תפילה:
אָמַר רַבִּי אַמִּי, אֵין תְּפִלָּתוֹ שֶׁל אָדָם נִשְׁמַעַת אֶלָּא אִם כֵּן מֵשִׂים נַפְשׁוֹ בְּכַפּוֹ - משוה את לבו לכפות ידיו המורמות לשמים בעת התפילה, כלומר מתפלל הוא בכוונת הלב, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ג מז) ׳נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם׳[יח]. שואלת הגמרא, [אֵינִי - האם כך הוא שתפילה הנאמרת בלא כוונה אינה מתקבלת, וְהָא] אוֹקִים [-העמיד] שְׁמוּאֵל אָמוֹרָא עֲלֵיהּ - מתורגמן לצידו שיאמר את דבריו לציבור[יט] וְדָרַשׁ כך, נאמר (מהליס עמ לו) ׳וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יְכַזְּבוּ לוֹ׳, כלומר, ישראל חשבו לפתות ולרמות את הקב״ה בתפילה שנאמרה בפיהם ובלשונם, אך (שם עמ לז) ׳וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ [-עם הקב״ה] וְלֹא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתוֹ׳, כלומר, היתה תפילתם ללא כוונת הלב, וְאַף עַל פִּי כֵן בפסוק שלאחריו (שם לח) נאמר ׳וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וגו׳ וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ׳, כלומר קיבל הקב״ה את תפילתם ולא הענישם, הרי שאף תפילה הנאמרת ללא כוונת הלב מתקבלת.

מתרצת הגמרא, לֹא קַשְׁיָא, כָּאן - הפסוק באיוב ׳נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים׳ ממנו דקדק רבי אמי שתפילה ללא כוונת הלב אינה מתקבלת נאמר בְּנוגע לתפילת הַיָּחִיד[כ], ואילו כָּאן - הפסוקים בתהלים מהם דקדק שמואל שאף תפילה ללא כוונת הלב מתקבלת נאמרו בְּנוגע לתפילת הַצִּיבּוּר, כלומר רבים המתפללים יחד, [שהלא נאמר ׳ויפתוהו בפיהם׳ לשון רבים], אשר תפילתם מתקבלת אף שאין כולם מכוונים בתפילתם.

★

דרשה נוספת של רבי אמי:
אָמַר רַבִּי אַמִּי, אֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל בַּעֲלֵי אֱמָנָה - אנשים הנאמנים בדיבורם ומשאם ומתנם באמונה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה יג) ׳אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף׳[כא], ופסוק זה נדרש כך, בזמן שיש אמונה במשא ומתן בין הבריות [׳אמת מארץ תצמח׳], אזי ירדו משמים גשמי ברכה שהינן צדקה [׳צדק משמים נשקף׳].

מימרא נוספת של רבי אמי בענין זה:
וְאָמַר רַבִּי אַמִּי, בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גְּדוֹלִים וחשובים הם בַּעֲלֵי אֱמָנָה - אנשים הנאמנים בדיבורם, וכיצד נפרעים ממי שלא עומד בדיבורו. מְגַיֵּין למדים זאת, מִמעשה שהיה בחוּלְדָּה ובּוֹר, וכך היה המעשה, בחור אחד הבטיח לנערה אחת שישאנה. שאלה אותו הנערה, ׳מי מעיד על הבטחתך שתקיימנה׳. אמר לה, ׳בור וחולדה [-מין שרץ קטן] הנמצאים לידינו יהיו שניהם עדים בדבר׳. לאחר תקופה עבר על הבטחתו ונשא אשה אחרת ונולדו לו ממנה שני בנים. אחד מהם נפל לבור ומת, והאחר ננשך על ידי חולדה ומת. כשנשאל על ידי אשתו בעקבות מה מתו בצורה משונה זו, גולל בפניה מעשה זה[כב]. וממעשה זה יש ללמוד, וּמַה הַמַּאֲמִין בְּחוּלְדָּה וּבוֹר ובחר בהם להיות עדים לקיום הבטחתו, אירע עמו כָּךְ, שכביכול העניש אותו על שהפר את הבטחתו, הַמַּאֲמִין בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, ובוחר בו להיות עד לקיום הבטחתו לחבירו, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שיעניש אותו הקב״ה אם לא יעמוד בדיבורו[כג].

★

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַמַּצְדִּיק אֶת עַצְמוֹ - המתנהג בצדקות,

יד. **על** פי בארות המים (נמוס׳ ד״ה ומ״ו).
טו. **כפי** שיש לדרוש את תחילת הפסוק ׳יגיד עליו רעו׳, שעל תלמידי חכמים להיות נוחים זה עם זה ולדבר בדברי הלכה יחדיו.
טז. **רש״י** (ד״ה ומין נומין) מביא גירסא נוספת בגמרא הגורסת כך, ׳שני תלמידי חכמים שיושבים בעיר אחת, ונוחין זה לזה בהלכה מתקנאים באף ומעלים אותו מעליהם׳. כלומר, מעלה זו של תלמידי חכמים המדברים זה עם זה בהלכה [-׳יגיד עליו רעו׳], גורמת לסלק מעליהם את חרון האף [-׳מקנה אף על עולה׳]. יש לציין שאכן בגירסא שלפנינו יש דוחק שהלא אדרבה מתחילת הפסוק משמע שעוסק הוא בתלמידי חכמים הנוחים זה לזה, ויתכן שבשל כך הביא רש״י גירסא זו המתיישבת יפה עם תחילת הפסוק.
יז. **אף** שהקב״ה קילל את האדם שנשיכת הנחש תמית אותו, אין הקללה שיהיה הנחש מוכרח לנשוך ולהמית אלא שיהיה בו כח לנשוך ולהמית את האדם. מהרש״א (ח״ב ד״ה מאי דכתיב - הכני).
לכאורה, לפי דרשה זו לא מובנת משמעותן של התיבות ׳בלא לחש׳ האמורות בפסוק, שמשמען שאין מת הנגשך אלא משום שלא לחשו על הנשיכה, ואדרבה, אם הורג הוא על כל פנים ואין הלחש מועיל קשה יותר, מדוע נושך והורגו כך ללא תועלת. אכן על פי הנ״ל ביאר המהרש״א (שם) שכוונת הפסוק להוכיח שאין בכלל הקללה שהנחש יהיה מוכרח לנשוך ולהמית את האדם, שהלא אם היה זה בכלל הקללה לא היה הלחש מועיל למנוע את הנחש מלנשוך ולהמית, ולכן אמר הכתוב ׳אם ישוך הנחש׳ דווקא ׳בלא לחש׳, אולם בהיאמר הלחש אינו יכול לנשוך ולהמית, וזאת משום שלא היתה הקללה שיהיה הנחש מוכרח לנשוך ולהמית. ולפיכך טוענות כלפיו החיות הלא אינך מוכרח לנשוך את האדם, ומדוע אתה עושה זאת אם אין לך הנאה בזה.
הטעם לכך שהקב״ה מביא את החיות בדין עם הנחש הוא בכדי שיתבייש על כך שהשיא את אדם הראשון לחטוא אף שלא היתה לו בזה כל הנאה. ומלבד זאת דין זה יגרום אף למספרי לשון הרע להתבייש על שדיברו לשון הרע אף שלא היתה להם בזה כל הנאה. רש״י (ד״ה ונך על פי הגהת הנ״מ).
יח. **לפי** פשוטו מתפרש הפסוק כך, כשאנו מגביהים את כפינו אל השמים בתפילתנו, נגביה אף את לבבנו להתקרב ולשוב אל אבינו שבשמים. רש״י (על הפסוק). בדרשתה מפרשת הגמרא את הפסוק בדומה לזה, על כוונת הלב בתפילה.
יט. **כך** היה מקובל בזמן התלמוד שהיו מעמידים לפני החכם המדבר מתורגמן אליו היה החכם לוחש את דבריו בלשון עברית, והמתורגמן היה מעביר את דבריו אל הקהל בלשון שהם מבינים [על פי רש״י (יומא כ: ד״ה לא היה)].
כ. **אף** שפסוק זה ׳נשא לבבנו׳ וגו׳ נאמר בלשון רבים, מוכרחים אנו לפרש שפסוק זה נאמר כהוראה לתפילת היחיד, שהלא קודם לכן (מיכה ג לט) כתוב ׳מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו׳ בלשון יחיד, ובפסוק שלאחריו ממשיך הכתוב ׳נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה״, ובפסוק הבא כתוב ׳נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים׳, ומרצף הפסוקים מובן הוא שאף בשני הפסוקים האחרונים האמורים בלשון רבים הכוונה בהם היא שכל יחיד ויחיד שחטא מבין הרבים, עליו לחזור בתשובה ולשאת את לבבו אל כפים אל אל בשמים. מירא דכייא (ד״ה ח״ר).
כא. **לפי** פשוטו מתפרש הפסוק כך, כאשר ישראל דוברים אמת בארץ [׳אמת מארץ תצמח׳], אזי צדקתם נשקפת ונראית בשמים [׳וצדק משמים נשקף׳]. רש״י (על הפסוק). הגמרא כעת תדרוש את הפסוק על ירידת גשמים.
כב. **ראה** מעשה זה בתוספת פרטים בתוספות (ד״ה נמולדה), וראה בערוך (ערך חלד ג׳) המביא מעשה זה באריכות רבה.
כג. **ממעשה** זה רואים את גודל עונשם של האנשים שאינם עומדים בדיבורם, ומתוך כך יש ללמוד גודל חשיבותם ומעלתם של האנשים בעלי אמנה, העומדים בדיבורם.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין פסחים דף עב. ב) עיין תוס' ב"ב כב. ד"ה אמר ליה, ותוס' לקמן כ: ד"ה אמר ליה, ג) [לעיל דף ז: וש"נ], ד) עיין מגילה דף לב. וסוטה מט., ה) ערכין טו:, ו) עי' סנהדרין דף מב. וברש"י שם ד"ה מלחמתה, ז) יבמות קכא:, ח) מלכים א' ב כה, ט) בב"ב שם ד"ה הנך, י) תהלים נ ג.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' דור שהשמים משתכין עליו כנחשת מלהוריד כו' למישות שמין באותו הדור מכי: (ז) רש"י ד"ה שלמודו כו' משמע קרא והוא לא פנים קלקל שאינו יודע: (ג) ד"ה ולך כו' מכיון הקב"ה בדין (אצל נחם) תמ"מ וע"ב ס"ת מינו ולגירסא שלפנינו ל"ל מביאן: (ד) ד"ה ומעפ"כ כו' מכוונת נכפו מבחוץ הס"ד נ"ב כלומר עם כפו: (ה) ד"ה מחולדה כו' מעשה בשמור מחד. נ"ב עי' בערוך ערך חלד מבאר המעשה בתריכות: (ו) תוס' ד"ה אם כו' קאמר הכא שהשמים משתכין שאין ר"ל שהשמים:

תורה אור השלם

א) אִם קָרָה הַבָּרָזֶל וְהוּא לֹא פָּנִים קִלְקָל וַחֲיָלִים יְגַבֵּר וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁר חָכְמָה: [קהלת י, י]

ב) אִם יִשַּׁח הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן: [קהלת י, יא]

ג) יַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ מְקֻנֶּה אַף עַל עוֹלָה: [איוב לו, לג]

ד) עַל כֵּן פַּחֲדִים בָּהָמּוֹ אוֹר וַיְצוֹ עָלֶיהָ בְמַפְגִּיעַ: [איוב לו, לב]

ה) וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בַעֲדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ: [ירמיה ז, טז]

ו) נָשָׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

ז) וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יְכַזְּבוּ לוֹ: וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתוֹ: [תהלים עח, לו-לז]

ח) וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ: [תהלים עח, לח]

ט) אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף: [תהלים פה, יב]

י) מִי יוֹדֵעַ עֹז אַפֶּךָ וּכְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ: [תהלים צ, יא]

כ) פָּגַעְתָּ אֶת שָׂשׂ וְעֹשֵׂה צֶדֶק בְּדַרְכֶיךָ יִזְכְּרוּךָ הֵן אַתָּה קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא בָהֶם עוֹלָם וְנִוָּשֵׁעַ: [ישעיה סד, ד]

ל) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

הגהות וציונים

מ] יש להוסיף יגיד עליו רעו, וכ"ה בכת"י (מהרש"א ועי"ש בח"א), ועי' תוס': נ] בכת"י ובערכין אומר להם ומה יתרון: ג] גי' רש"א (גליון): ד] [בשאלתות ס"ס קסג איתא קשיין אהדדי לא קשיא כאן ביחיד וכו' וכ"א בע"י ומעתה אין צורך להגהת רש"א לעיל בסמוך "איני והא"] (גליון): ה] עי' גי' המהרש"א בח"א (ד"ה מהכא) ע"פ הילקו"ש: ו] בכמה כת"י הגירסא מביא אליו ישועה לעולם הבא, ועיין רש"י: ז] [בילקוט איתא מטר] (גליון), עי' דקדוקי סופרים בדף ז ע"ב אות פ, ועיין מהרש"א בח"א: מ] נדצ"ל שיסדירו לו בני הישיבה משנתו (באה"מ). ברש"י שבע"י כאן הס"ד ומה"ד שנאמר וחיילים.: ט] [צ"ל מלהוריד] (גליון): י] ברש"י שבע"י נוסף על מי: כ] ברש"י שבע"י נוסף והכי משמע: ל] ברש"י שבע"י אינו נשמע אא"כ: מ] כאן הס"ד בדפו"ר, וברש"י שבע"י נוסף כאן תיבות ד"ה בהם עולם ונושע.: נ] בתוס' שבע"י מקנה אף על עולה: ס] צ"ל ומעלין [עי' פ"ב ברש"י]:

שלמודו קשה עליו כברזל. שקשה הוא לו מרוב קושיות, כשבעל משנתו שאינה סדורה לו ואינו זוכר מה כתיב בה ולפיכך אינו יודע לפרק, אי נמי שגורסה בטעות פוטר על החיוב ומחייב על הפטור ומקשי עלה מדוכתא אחריתי[א], והכי משמע קרא והוא לא (ג) שאינו יודע שמועתו, מפני שפנים קלקל, שקלקל בשמועה שהיא קודם לגמרא: ירבה בישיבה. שיקדירו בני הישיבה משנתם,[ב] שנאמר וחיילים אינן תלמידים שהן חיילות חיילות: ויתרון הכשיר. כשסידר משנתו מתחילה: כנגד מ' יום שניתנה התורה. שתתקיים בידו[ג], והדר עייל קמיה דר' יוחנן למיגמר גמרא: כנגד תנ"ך. שהן כ"ד ספרים: שפנים קלקל. שהרגה לו פנים רעות: ירבה עליו רעים. לפיים הימנו שיסבור לו פנים: משתכין עליו בנחושת. מתלימין פניסכעין רודיליי"ח, כדתמרי' בשבת מציעא (דף כו.) דשתיך טפי שהעלה חלודה, שנעקרין (מלהוליד[ד]) טל ומטר: לוחשי לחישות. בשביל שאין מתפללים תפלה בלחש: יגיד עליו רעו. יתפלל עליו מבירו, וגבי גשמים כתיב בלחוד: ואין יתרון לבעל הלשון. כלומר מה הנאה יש לבעל הלשון שיודע ללחוש ואינו לוחש: מקנה אף על עולה. (ס) בנחשת מלהוריד טל ומטר בשביל לוחשי לחישות שאין בדור מאי תקנתן ילכו אצל מי שיודע ללחוש דכתיב[ה] יגיד עליו רעו ואין יתרון לבעל הלשון ומי שאפשר לו ללחוש ואינו לוחש מה הנאה יש לו ואם לחש ולא נענה מאי תקנתיה ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה שנאמר[ו] ויצו עליה במפגיע[ז] ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר[ח] ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי ואם לחש ועלתה בידו ומגים דעתו עליו מביא אף לעולם שנאמר[ט][י] מקנה אף על עולה רבא אמר שני ת"ח שיושבין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה[כ] מתקנאין באף ומעלין אותו שנאמר מקנה אף על עולה.[ל] אמר ר"ל מאי דכתיב אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון לעתיד לבא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו ארי דורם ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך אמר להם ואין[מ] יתרון לבעל הלשון. אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר[כא] נשא לבבנו אל כפים [איני והא[נ]] אוקים שמואל אמורא עליה ודרש[כב] ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ואף על פי כן[כג] והוא רחום יכפר עון וגו'[כד] לא קשיא כאן ביחיד כאן בציבור. אמר ר' אמי אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה שנאמר[כה] אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף וא"ר אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מניין מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה עאכ"ו. אמר רבי יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה[כו] מצדיקין עליו הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף רבי חייא בר אבין אמר רב הונא מהכא[כז] וכיראתך עברתך ריש לקיש אמר מהכא[כח] פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע אמר ריב"ל כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם[כט] שנאמר בהם עולם ונושע. אמר ריש לקיש מאי דכתיב[ל] ועצר את השמים בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד (טל ומטר[לא]) דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא נאמרה עצירה בגשמים ונאמרה עצירה באשה נאמרה

אם ראית דור שהשמים משתכין עליו כנחושת מלהוריד גשם עליו וכו'. מכאן מוכיח ר"ת דהא דאמרי' בפרק (דף יט. ושם) אין טומנין בפלעים מ"ט משום דמשתכי ליה לקדירה ר"ל משתכי מקלקלים המאכל שבקדירה וגלע"ז מורמזי"ר והא דאמר לקדירה לאו דוקא לקדירה אלא למאכל שבקדירה דהכי נמי קאמר (שבת דף יח:) הני קדרה חייתא שרי ואין לפרש כפרש"י שפי' החס[ט] משתכי משבריס הקדירה דמ"מ מאי קאמר הכא שהשמים משתכין (ו) ר"ל שהשמים משתברין אלא ולאי משתכיס ר"ל מעלין חלודה כמו דבר שבטל ממלאכתו ימים רבים ומחליד וגלע"ז לחולייר"ל: **ואי** לוחש ועלתה בידו ומגים דעתו מביא אף לעולם שנאמר יגיד עליו ריעו וגו'. כלומר אם יגיד עליו ריעו שעל ידו נאו הגשמים והוא מגים דעתו מקנה אף[נ] עולה כלומר הוא קונה אף ועולה כלומר אם עולה שמגים דעתו עליו הוא מקנה אף:

בחולדה ובור כך בהקב"ה על אחת כמה וכמה.

פי' מאמין בחולדה ובור מעשה היה בנערה אחת היתה רוצה לילך לבית חתנה והיה בור בדרך ונפלה ובא בחור אחד ואמר אם אני אעלך תנשאי לי אמרה לו הן ונשבעו ביניהן שהוא לא ישא אשה אחרת והיא לא תנשא לאיש אחר ואמרו מי מעיד ביניהן והיתה חולדה אחת הולכת לפני הבור ואמרו אלו שניים בור וחולדה יהיו עדים ביניהן והלכו לדרכם והיא עמדה בשבועתה והוא נשא אשה אחרת וילדה בן אחת חולדה ומשכתו ומת וילדה לו בן שני ונפל לבור ומת אמרה לו אשתו מה זה המעשה שהגיע לנו שלא כשאר בני אדם נזכר השבועה וסיפר לאשתו כל המעשה אמרה לו מ"כ חזור וקחנה וכתב לה גט והלך ונשא את הבתולה והיינו דאמרי המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה עאכ"ו. אמר רבי יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקין עליו הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף רבי חייא בר אבין אמר רב הונא מהכא וכיראתך עברתך ריש לקיש אמר מהכא פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע אמר ריב"ל כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם שנאמר בהם עולם ונושע. אמר ריש לקיש מאי דכתיב ועצר את השמים בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד (טל ומטר) דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא נאמרה עצירה בגשמים ונאמרה עצירה באשה נאמרה

כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתניתיה ארבעין זמנין. בימים ההם היו בקיאים בכל התלמוד, והיו יודעים המצוות מתוך התלמוד, שהיה עיקר לימודם לחזור התלמוד, כדי לקיים מה שאמרו, שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד, כי אי אפשר שיהיו המצוות שנונות ומזומנות בפי האדם להשיב לשואל אם לא ברוב חזרות, כמו שאמרו (חגיגה ט:) אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים למי ששונה אותו ק"א, ואמרינן (תענית ח.) שר"ל היה חוזר ההלכה ארבעים פעמים קודם שבא לפני ר"י. וכן עשו כולם בימי חכמי התלמוד, שעיקר למודם היה חזרה. **[אורחות צדיקים שער התורה]**

ארי דורם ואוכל. ארי דרכו לדרוס ולאכול את טרפו בעודו חי, אבל אין דרכו לטרוף ר"ל להרוג תחלה ולאכול אח"כ, אלא שלפעמים דרכו לטרוף ולהצניע לבניו. **[מאירי, בבא קמא טז:]**

אתה מה הנאה יש לך. נחש המזיק ללא תועלת לעצמו אלא לרוע מזגו. **[אברבנאל, במדבר כא א]**

נשא לבבנו אל כפים. הכל תלוי בלב, שאם עשה מצוה ולא נתכוין בה בלבו לעשותה לשם שמים אין לו שכר מזה, שיצטרך האדם שיתכוין במצות לעשותה לשם שמים, וכן אמר דע"ה ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי, ונשיאות כפיים הוא הכונה, כענין שכתוב נשא לבבנו אל כפים. **[רבינו בחיי, במדבר לה יא]**

איני והא אוקים שמואל אמורא עליה ודרש. כל היכא דאיכא איני והא וכו' קושיא היא ובתמיה קרינן ליה והכי קאמר איני וכי כך הוא והא אמר פלוני וכו'. ואיני לשון אין שהוא ענין כן בלשון הגמרא. **[הליכות עולם שער שני פרק א]**

כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם. כן כשיש לאדם שום יסורים, ישמח גם כן. וכן אמרו חכמים (בבא מציעא פה.) חביבים יסורים. ועוד אמרו חכמים (תענית ח.) כל השמח ביסורים מביא ישועה לעולם. וירגיל פיו לומר גם זו לטובה (תענית כא.), או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד (ברכות ס:). **[אורחות צדיקים שער השמחה]**

רבינו גרשום

וכ"ש היכא דהוכשרו מעשיהם מעיקרא דהיינו יתרון הכשר. **והוא לא פנים** קלקל שלא הראה פנים במשנה קלקל בתלמוד: **והוא לא פנים.** שאין רבו מסביר לו פנים **ירבה עליו רעים.** לרצות את רבו שיסביר לו פנים: **משתכין.** מחליד: **לוחשי לחישות.** שיודעין להתפלל ואין מתפללין: **מקנה** שמגיס דעתו **אף** על עולה מעלה כעס על העולם: **ומעלי[ס]** אותו שמסלקין אותו מן העולם: **מה הנאה יש לך.** שאחה נושך ואינך אוכל. **כאן ביחיד.** נשא לבבנו: **כאן בצבור.** ויפתוהו בפיהם: **מצדיקים עליו מלמעלה** כדכתיב[ע] וסביביו נשערה מאד:

מכשיר ומקשט את מעשיו מִלְּמַטָּה - כאן בעולם הזה, מַצְדִּיקִין עָלָיו הַדִּין מִלְּמַעְלָה - נוהגים עמו בית דין של מעלה בדקדוק רב אפילו כחוט השערה ומענישים אותו כאן בעולם הזה אפילו על חטא פעוט כדי לנקותו מעוונותיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) אַתְּ[18/06/2018] מֵאָרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מְשָׁמַיִם נָשְׁקָף', דהיינו, כאשר מעשיו של האדם כאן בארץ מכוונים על פי האמת ['אמת מארץ תצמח'], אזי משמים ינהגו עמו במידת הַדִּין[אוצר החכמה], ['וצדק]כד משמים נשקף']כה. רַבִּי חִיָּיא בַּר אָבִין אָמַר רַב הוּנָא, מֵהָכָא - דבר זה נלמד מהפסוק (תהלים ג יח) 'וּבְיִרְאָתְךָ עֶבְרָתֶךָ' [-כעסך]כו, שיש לדרשו כך, על מי שירא אותך אתה מותח את כעסך]כז. רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר מֵהָכָא - דבר זה נלמד מהפסוק (ישעיה סד ד) 'פָּגַעְתָּ אֶת שָׂשׂ וְעוֹשֵׂה צֶדֶק בִּדְרָכֶיךָ יִזְכְּרוּךָ הֵן אַתָּה קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא בָּהֶם עוֹלָם וְנִוָּשֵׁעַ'כח, כלומר, אתה הקב"ה פוגע ומעניש את הצדיקים ששמחים ועושים צדק, כשנכשלים הם בחטא פעוט ['פגעת את שש ועושה צדק'], והם, אותם הצדיקים, גם בעת שאתה מייסר אותך מזכירים אותך לטובה ['בדרכיך יזכרוך'], ואומרים, 'הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע', כלומר יסורים אלו הם לטובה לכפר על עוונותינו כדי שנגיע מזוככים לעולם הבא.

דרשה נוספת מהפסוק הנזכר:

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, כָּל הַשָּׂמֵחַ בְּיִסּוּרִין שֶׁבָּאִין עָלָיו ומקבלם באהבה, מֵבִיא יְשׁוּעָה לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר בסיום הפסוק הנזכר העוסק בצדיקים המקבלים עליהם את הדין, 'בָּהֶם עוֹלָם וְנִוָּשֵׁעַ', כלומר, בזכותם ['בהם'] העולם נושע ['עולם ונושע'].

★

הגמרא שבה לדון בענין עצירת גשמים:

אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב (דברים יא יז) 'וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר', לשון 'עצירה' מרמזת על כך שבְּשָׁעָה שֶׁהַשָּׁמַיִם נֶעֱצָרִין מִלְּהוֹרִיד (טל וגשם)מָטָר, הרי זה דּוֹמֶה לְאִשָּׁה שֶׁמְּחַבֶּלֶת - שיש לה חבלי לידה וְאֵינָהּ יוֹלֶדֶת, שאף בה נאמר לשון 'עצירה'ל. כשם שלמקשה ללדת נגרם צער גדול מכך, כך גם בעת שהשמים מתקשרים בעננים[לא] ואינם מורידים גשמים בשל החטאים, נגרם צער גדול לבריות. וְהַיְינוּ - וזהו דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ מְשׁוּם בַּר קַפָּרָא, נָאֶמְרָה לשון 'עֲצִירָה' בְּגִשְׁמִים כשאינם יורדים, וְנָאֶמְרָה לשון 'עֲצִירָה' בְּאִשָּׁה כשאינה מצליחה ללדת.

כד. **בשונה** מהתיבה 'צדקה' שמשמעותה היא נתינה לפנים משורת הדין, התיבה 'צדק' מורה על מידת הדין. רש"י (ד"ה שנאמר).

כה. **רש"י** (שם). המהרש"א (ח"ח ד"ה מהכא) הביא את גירסת הילקוט שמעוני (תהלים רמז תמג) 'כל המצדיק עליו את הדין מלמטה, מצדיקין עליו הדין מלמעלה', וביאר זאת כך, אדם האומר 'ראוי שיבא עלי עונש כזה וכזה', גורם שאף מן השמים יסכימו עמו ויענישוהו, שכן עצם אמירה זו מעוררת את מידת הדין על האדם כפי ששנינו (כתובות ח:) 'לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן'. ולפיכך אל לו לאדם לומר כן אלא יבקש רחמים אולי יתעשת לו הקב"ה. [אכן אין זה אלא להבא, אולם בנוגע לעונשים בהם כבר האדם נענש עליו להצדיק את הדין ולקבלו באהבה].

כו. **לשון** הפסוק במלואה כך היא, 'מי יודע עוז, אפך, וכיראתך עברתך', ולפי פשוטו מתפרש הפסוק כך, מי יכול למצוא עוז וכח לנוס מפניך בעת כעסך ['מי יודע עוז, אפך']. וכשם שראוי לפחד ממך בעצמותך, כך יש לפחד מכעסך ['וכיראתך עברתך']. רש"י (ד"ה וכיראתך).

כז. **רש"י** (שם). וברבינו חננאל (ד"ה ועוד מהכא וכיראתך) פירש שהפסוק נדרש כך, באותה מידה שהאדם ירא ממך, כך כעסך מתוח עליו. כלומר, ככל שהאדם ירא ממך יותר כך כעסך עליו כשהוא חוטא גדול יותר.

כח. **לפי** פשוטו מתפרש הפסוק כך, העם פונה אל ה' ואומר, אתה סילקת מאתנו והרגת את הצדיקים שהיו ששים לעשות צדק ['פגעת את שש ועושה צדק'] ובתפילתם היו מזכירים את דרכי רחמיך ['בדרכיך יזכרוך']. כשכעסת עלינו בעת שהיינו חוטאים ['הן אתה קצפת ונחטא'] היינו נושעים בזכות תפילתם ['בהם עולם ונושע']. רש"י (על הפסוק).

כט. **המוקף** בסוגריים אינו מופיע בכתבי יד ישנים, וכן בילקוט שמעוני (ישעיהו רמז תפג) המביא את דרשתו של ריש לקיש הזכיר רק את עצירת גשמים, שהלא הטל אינו נעצר לעולם (גמרא לעיל ג:). אולם ראה מהרש"א (ח"ח ד"ה שהשמים) המקיים את הגירסא שלפנינו ומפרש שכוונת הגמרא שהטל של ברכה [המצמיח צמחים] אשר יכול להיעצר (גמרא לעיל ג:), נעצר.

ל. **תיכף** מביאה הגמרא את הכתוב בו נאמר לשון 'עצירה' באשה המקשה ללדת.

לא. **על** פי ילקוט שמעוני (ישעיה רמז תפג).

שלמודו קשה עליו כברזל. שקשה הוא לו מרוב קושיות, כשקיל משנתו שאינה סדורה לו ולאינו יודע לפרק, אי נמי שגורסה בטעות פוטר על החיוב ומחייב על הפטור ומקשי עלה מדוכתא לחבריתי[1], והכי משמע קרא והוא לא (ג) שאינו יודע שמועתו, מפני שפנים קלקל, שקלקל בשמנה שהיא קודש לגמרא: ירבה בישיבה. שיקדירו בני הישיבה משנתם,[ח] שנאמר וחיילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה: חיילות. ויתרון הכשיר. כשקידל משנתו מתחילה: כנגד מ' יום שניתנה התורה. שתתקיים בידו[ט], והדר עייל קמיה דר' יוחנן למיגמר גמרא: כנגד תנ"ך. שהן כ"ד ספרים: שפנים קלקל. שהרגה לו פנים רעות: ירבה עליו רעים. לפיים הימנו שיסבור לו פנים: משתכין עליו בנחושת. מחדימין פניסכעין רודיליי"ח, כדאמרי' בגמ' מציעא (דף כו.) דשתיך טפי שהעלה חלודה, שנעקרין (מלהוליד[י]) טל ומטר: לוחשי לחישות. בשביל שתין מתפללים תפלה בלחש: יגיד עליו רעו. יתפלל עליו מבירו, וגבי גשמים כתיב בחיוב: ואין יתרון לבעל הלשון. כלומר מה הגאה יש לבעל הלשון שיודע ללחוש ואינו לוחש: מקנה אף על עולה. מקנה חף[כ] מי שמגיס דעתו ועולה: ואין נוחין זה לזה כו'. והכי משמע שצריך להגיד זה לזה ולהיות נוחין בהלכה ואינן עושין, מקנה מתקנאים מתגריס בחף, ומעלים אותו ומדיחים אותו עליהן. ויש גורסין ונוחין זה לזה בהלכה מתקנאים בחף וכו',[כ] משגיד עליו רעו שנוחין זה לזה מתקנאים בחף ומעלים אותו מעליהם:

אדי דורם ואוכל. מיל, ואינו מתירא: טורף ואוכל. שמוליך למוריו ואוכל. שם, שמפחד מן הבריות, ולכולן יש להס הגאה: ולך מה הגאה יש לך. שאתה נושך ואינך מפחד מן הבריות ולכולן יש להס הגאה: ולך מה הגאה יש לך. שאתה נושך ואינך מפחד מן הבריות,

ח: מאימתי פרק ראשון תענית

ונצומה ונבקשה מאלהינו. ויעתר לנו פירוש מדקאמר על [זאת] משמע דלזכות מילתא מחריתא וכן פירש"י נסמוך על דנא: **אלא** בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו'. תימה לתמרינן פרק כל הנסר (חולין דף קה:) גבי הני שקולאי דדרו מציתא דחמרא נעו לאתפוחי לותבוהו תותי מרזיבא פקע מציתא ומפרש שם נשציל השד שהיה שם עד דאכפייה מר בר רב חסי לשד לשלם אמר ליה שידא למר בר רב חסי ליקבע לי מר זימנא לחיזל ואשלם קבע ליה זימנא כי מטא זימניה חיעכב ואמר ליה אמאי לא אתית בזמנך אמר ליה כל מידי לצייר ואתית וכייל ומני ליה לן רשות למיסקל מיניה אלמא נדבר המדוד והמנוי ליה רשות למסקל מיניה ובדבר הסמוי אית ליה רשות אלמא מין נרכה נדבר הסמוי וי"ל דלא קשה מידי דהא דקאמר התם (ה) היינו טעמא דלית להו אלא נדבר הפקר ולא דבר דכייל ומנוי אי נייר ואתיס היינו נשציל דאין נרכה מצויה בהני ולית בהו דבר הפקר והאי דבעלים ניתהו אלא נדבר הסמוי והיינו מטעם דהנרכה מצויה נדבר הסמוי ומה שאתרכה נשציל הנרכה אית להו רשות למיסקל נסמוי[ב] דהיינו כמו הפקר שאין לשום אדם זכות בו אי נמי הכא מיירי נדבר המנוי והמדוד אלא לייר ואתיס ונהא אית להו רשותא והתם מיירי נמדוד ומנוי וכייל ולייר ואתיס[ג] ונהא לית להו רשותא: **גדול** יום נשמים כיום קיבוץ גליות שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב וגו'. ואם תאמר ממאי לא קאמר גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גליות דהא כאפיקים בנגב כתיב ומי נתלה נמי קטן נתלה נגדול שאפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות דהכי נמי אמר (לעיל דף ג.) יערוף כמטר לקחי מי נתלה נמי קטן נתלה נגדול וי"ל דה"פ אנו מתפללים הכי שובה ה' את שביתנו כאפיקים היורדין ננגב שגדול יום קיבוץ כאפיקים ננגב ק"ל עשה עמנו לטובה חות נקבוץ גליות נהיות כי זה כמו זה ואפיקים ננגב תמדם נכל יום כיוס קיבוץ גליות אבל יותר לא[ד]:

עשר

נאמרה עצירה באשה שנאמר [א]כי עצר עצר ה' בעד כל רחם ונאמרה עצירה בגשמים דכתיב [ב]ועצר את השמים נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים נאמר לידה באשה דכתיב [ג]ותהר ותלד בן ונאמר לידה בגשמים דכתיב [ד]והולידה והצמיחה נאמר פקידה באשה ונאמר פקידה בגשמים נאמר פקידה באשה דכתיב [ה]וה' פקד את שרה ונאמר פקידה בגשמים דכתיב [ו]פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים תנא כמין קובה יש ברקיע שממנה נשמים יוצאין. אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [ז]אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימציאהו אם לשבט בהרים ובגבעות אם לחסד ימציאהו לארצו[ח] בשדות ובכרמים[ט] אם לשבט לאילנות אם לארצו לזרעים אם לחסד ימציאהו בורות שיחין ומערות. בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא אמרי היכי נעביד [א]ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר אלא ליבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול אמר להו ר' שמואל בר נחמני [ב]ניבעי רחמי אכפנא דכי יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב דכתיב [ה]פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומנלן דלא מצלינן אתרתי דכתיב [ט]ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת מכלל דאיכא אחריתי במערבא אמרי[י] משמיה דר' חגי מהכא [כ]ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא על רזא דנא מכלל דאיכא אחריתי. בימי ר' זירא גזור גזרה[ג] וגזור דלא למיתב בתעניתא אמר להו ר' זירא [ד]נקבליה עילוון ולכי בטיל הגזירה ליתביה אמרי ליה מנא לך הא אמר להו דכתיב [כ]ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אמר רבי יצחק אפילו שנים בשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה היינו [ג]דאמר רבה בר שילא [ד]קשה יומא דמיטרא ביומא דדינא אמר אמימר אי לא דצריך לברייתא בעינן רחמי ומבטלינן ליה ואמר רבי יצחק שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר [ל]וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ואמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכים מתברכת בו שנאמר [מ]לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך ואמר רבי יצחק [ו]אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר [נ]יצו ה' אתך את הברכה באסמיך תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ת"ר [ד]הנכנס למוד את גרנו אומר יר"מ ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו התחיל למוד אומר ברוך השולח[ס] ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ בירך הרי זו תפלת שוא[ס] לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין: קיבוץ גליות צדקה (מעשה[ס]) פרנס סימן: אמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות שנאמר [ס]שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב ואין אפיקים אלא מטר שנאמר [ע]ויראו אפיקי ים ואמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים שאפילו גיסות פוסקות בו שנאמר [פ]תלמיה רוה נחת גדודיה ואמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין[י] שנאמר [צ]נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. וא"ר יוחנן מאי דכתיב

עשר

בעינן רחמי ומבטלינן ליה ואמר רבי יצחק שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר [ל]וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ואמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכים מתברכת בו שנאמר [מ]לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך ואמר רבי יצחק [ו]אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר [נ]יצו ה' אתך את הברכה באסמיך תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ת"ר [ד]הנכנס למוד את גרנו אומר יר"מ ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו התחיל למוד אומר ברוך השולח[ס] ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ בירך הרי זו תפלת שוא[ס] לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין: קיבוץ גליות צדקה (מעשה[ס]) פרנס סימן: אמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות שנאמר [ס]שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב ואין אפיקים אלא מטר שנאמר [ע]ויראו אפיקי ים ואמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים שאפילו גיסות פוסקות בו שנאמר [פ]תלמיה רוה נחת גדודיה ואמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין[י] שנאמר [צ]נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. וא"ר יוחנן מאי דכתיב

נאמרה עצירה באשה כו'. כלומר על כולן מנקשים רחמים: **פלג.** נריכה: **כמין קובה.** לחל מלא מים: **אם לשבט.** אם נזכות הקב"ה רוב גשמים לרעה אז יורדים נכח כשבט שמכה נכח, וחזרו נתשובה, הקב"ה מורידן על הריס וגבעות מקום שאין שם מים[ו]: **אבל אם לחסד.** שיורדין ננחת, ימציאהו לארצו לארץ ישראל: **אתרתי לא בעינן רחמי.** לחדדי, כדלקמן: **נביעי רחמי אכפנא.** לליחיד שובעת, ומותנת ליבטל ממילא: **דכי יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב.** לחיים ולא למתים, לחיות מציא שובעת כדי להמית בני אדם אלא כדי שיחיו: **משביע לכל חי רצון.** שובע נותן לבני אדם חיים: **על זאת.** על אלו משמע, דעזרא כתיב: **על רזא דנא.** בדניאל כתיב: **דלא ליתבו בתעניתא.** אלא נעו לליתי נרכה לעולם נשנילן: **ניקבל עילוון.** יומי תעניתא, למשוס קבלה מהני לן כתעניתא, וכי נטיל גזרה עבדין להו: **ומנלן דעבדינן הכי.** כלומר דמהני מי עבדינן הכי: **אשר נתת לבך להתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך.** אלמא משקיבל עליו נשמעו דבריו: **בשני אליהו.** בימי אחאב שהיה העולם צריך לגשמים, דכתיב (מלכים א יז) אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי: **סימן קללה.** שבני אדם צריכים לחזר נשוק לקנות סעודת שבת: (ו) **קשי יומי דמיטרא.** שמין בני אדם יכולין לעשות צרכיהן: **ביומא דדינא.** שני וחמישי שמתקבצין בני אדם לדון עם חבריהן כמקום עזרת[ז], שיש הומות וקולות ומוזות ביום הגשמים כיום הדין, ונערב שבת כל שכן דקאי מיטרא: [ז] **והיינו דאמר ר' שילא:** ומנטליהו לירידת גשמים, שטורחין בני אדם ואין יכולין לנאת ולבא: **צדקה לעניים.** שמתעלין בה, ומוסיפין להן יום טרוד, ומתחממין בה ביום הלינה: **יראי שמי.** שומרי שבת: **פרוטה שבכים.** אפי' מעשה ידיס שאין צריכים לגשמים מתברכין: **ברוך השולח ברכה.** (שיפוע[ס]) ומזכיר בה מלכות ומזכרה ככל הברכות כולן: **הרי זו תפלת שוא.** (ג) ומוב אין ברכה נכנסת בה: **בדבר הסמוי מן העין.** שאינו יודע הסכום: **באפיקים.** כאפיקי נחלים: **בנגב.** (ג) יבשה, והוא מרכו[ט] מתרגמינן נגיבו: **אפיקי ים.** מולאי (ד) יס, אלמא אפיק לשון מיס, ואפיקים ננגב נמי לשון גשמים: **גיסות.** חיילות, כשאתה מרווה תלמי הארץ נגשם מיד גדודים נותין כדלקמן[י]: **פוסקי צדקה ברבים.** לשם ולפניס, ומותלת למילתא נקט, שאין אדם עשוי לפסוק לצדקה בינו לבין עלמו ואינו נותן: **נשיאים ורוח.** שאין לעולם כאילו גשמים יורדין, ואינן יורדין, בשביל האיש המתהלל במתת שקר, דכשם שהוא עושה לפניס ומחניף את העניים אף שמים מחניפין את הארץ שמראין נשיאים ורוח וגשם אין, אי נמי אין קאי אמלשתא, דאמר אלו נעצרין לינוקא

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) עי' ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, ג) ב"מ פה., ג) ועיין מנחת יהודה, ד) ב"מ מב., ה) עי' ברכות נד., ו) יבמות עח:, ז) עיין ר"ה יז:, ח) ב"קפב.,ט) בראשית ח יג, י) עיין רש"י בחולין שם ד"ה דצייר, כ) עיין ברי"ף נע"י פירושו, ל) עיין ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה סימן כו' סעודת שבת הס"ד ומחר כך מה"ד והיינו דאמר ר' שילא קאי יומי דמיטרא אמין כו' עד כ"ם דקאי מיטרא מה"ד ומנטליהו לירידת גשמים כו': (נ) ד"ה הרי זו תפלת שוא. דשוב אין ברכה: (ג) ד"ה בנגב. לשון יובש והוא מרכו: (ד) ד"ה אפיקי יס. מולאי מים אלמא כו' כנ"ל: (ה) תוס' ד"ה אלא כו' דהא דקאמר התם הכי היינו טעמא:

הגהות וציונים

ס] תיבת "לארצו" מיותר (מהרש"א עי"ש בח"א), ועי' באיוב שם ברש"י ובתרגום: ע] לגי' הדפוס יש להוסיף **דבר אחר** אם לשבט, ובכת"י ליתא כלל מכאן עד "שיחין ומערות" (דק"ס עי"ש): ג] בדפו"י שלפני הצענזור גזור **שמדא** וגזור דלא. ובכת"י הגי' גזור **שמדא דלא** למיתב וכו', ועי' רש"י ובמהרש"א בח"א: ד] עי' רש"י. ועי' מהרש"א בח"א שגורס **ביומא** דדינא: ס] בכת"י הנוסח אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשלח ברכה, ועי' מאירי ובדק"ס: ו] [צ"ל מעשר] (גלוין): ז] ברש"י שבע"י הד"א. ועי' הג' הב"ח אות א: ס] [צ"ל ושפע] (גלוין): ט] תיבת "כדלקמן" מיותר (מראה אש), וברש"י שבע"י ליתא: י] נדצ"ל וכן **הפירוש** (באה"מ): כ] הרש"ש מוחק תיבת "בסמוי":

תורה אור השלם

א) כִּי עָצֹר עָצַר יְיָ בְּעַד כָּל רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ וַיִּפָּקֵד עַל דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם: [בראשית כ, יח]

ב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי: [בראשית ל, כג]

ד) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: [ישעיה נה, י]

ה) וַיְיָ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְיָ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: [בראשית כא, א]

ו) פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתְּשֹׁקְקֶהָ רַבַּת תַּעְשְׁרֶנָּה פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם תָּכִין דְּגָנָם כִּי כֵן תְּכִינֶנָהּ: [תהלים סה, י]

ז) אִם לְשֵׁבֶט אִם לְאַרְצוֹ אִם לְחֶסֶד הַמְצִאֵהוּ: [איוב לז, יג]

ח) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ט) וַנָּצוּמָה וְנִבָּקְשָׁה מֵאֱלֹהֵינוּ עַל זֹאת וַיֵּעָתֶר לָנוּ: [עזרא ח, כג]

י) וְרַחֲמִין לְמִבְעָא מִן קֳדָם אֱלָהּ שְׁמַיָּא עַל רָזָה דְּנָה דִּי לָא יְהִבְדוּן דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי עִם שְׁאָר חַכִּימֵי בָבֶל: [דניאל ב, יח]

כ) וַיֹּאמֶר אֵלַי אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ וַאֲנִי בָּאתִי בִּדְבָרֶיךָ: [דניאל י, יב]

ל) וְזָרְחָה לָכֶם יְרֵאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ וִיצָאתֶם וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק: [מלאכי ג, כ]

מ) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]

נ) יְצַו יְיָ אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: [דברים כח, ח]

ס) שׁוּבָה יְיָ אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב: [תהלים קכו, ד]

ע) וַיִּרְאוּ אֲפִקֵי יָם נִגְלוּ מוֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּגַעֲרָת יְיָ מִנִּשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ: [שמואל ב' כב, טז]

פ) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ: [תהלים סה, יא]

צ) נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר: [משלי כה, יד]

עין משפט נר מצוה

כג א ב טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף טו:

כד ג שם סימן תקעח סעיף ג:

כה ד מיי' פ"י מהל' ברכות הלכה כב סמג עשין ט טוש"ע ח"ח סימן רל סעיף ג:

רבינו חננאל

ולידה ופקידה באשה וכנגדן ברקיע ובארץ. פקידה שנאמר פקדת ארץ ותשוקקה. לידה שנאמר והולידה והצמיחה עצירה שנא' ועצר את השמים. **תנא** כמין קובה יש ברקיע ומשם גשמים יורדים שנאמר פלג אלהים מלא מים: הוה **כפנא ומותנא** אמרי לא אפשר למבעי רחמי אתרתי דכתיב ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת. במערבא אמרי ורחמין למיבעי מן קדם אלהא על רזא דנא. מכלל דאיכא (אחד) אחריתי: אלא מיבעי רחמי אכפנא (ומותנא נסבול) דכי יהב רחמנא שובעא לחיי הוא

רבינו גרשום

אם לשבט דאתי ברזיא: **להרים** שילך על ההרים: **אם לחסד** שיורד בנחת ימציאהו ליישוב: **צדקה לעניים.** שמתחממין שהן ערומים: **בערבי שבתות** סימן קללה הוא שאין יכולין לטרוח לכבוד שבת. ס) **כדעבד לאבוך.** שנעשה גל של עצמות[ע]:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ע) שיך לדף ט.

ליקוטי רש"י

בעד כל רחם. כנגד כל פתח. [בראשית כ, יח]. **פקד את שרה.** כהריון [שם כא, א]. **פקדת הארץ ותשקקה.** כשמתה תפך להטיל מתה פוקד את הארץ ומשקה מותה. **רבת תעשרנה.** הרבה מתה מעשרה מפלג שלך שהוא מלא מים [תהלים סה, י]. **כפנא.** רעב [לקמן יט:]. **ומשביע לכל חי רצון.** כלי פרנסתו הוא משביע את טוכו ואת לבושו ואת ברכתו. רצון. מפיימנ"ט בלעז [תהלים קמה, טז]. **במערבא.** בארץ ישראל [שבת סה:]. **אין הברכה מצויה.** שמתנרך וכה מתליו פויש"ן בלע"ז. **באסמיך.** דרים ליה לשון דבר הסמוי מן העין. **שאין העין שולטת בו.** שנאמר באסמיך [בב"מ מב.]. **באפיקים בנגב.** כאפיקי מים בארץ יבשה שמלמלין תומה [תהלים קכו, ד]. **תלמיה.** הן שורות המחריפה. **רוה.** כמו לרוה. **נשיאים ורוח וגשם אין.** כאשר יהיה תומלת שוא כשהשמים מתקשרים בעבים והרוח מנשבת ולא בא גשם ולא בא ומטעירים עיניהם [משלי כה, יד].

ומפרט ריש לקיש, **נֶאֱמָרָה** לשון **'עֲצִירָה' בְּאִשָּׁה** כשנמנעת היא מללדת, **שֶׁנֶּאֱמַר** בנוגע לאבימלך שנענש שנשי ביתו לא יכולו ללדת (בראשית כ יח) **'כִּי עָצֹר עָצַר ה' בְּעַד כָּל רֶחֶם** לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם', **וְנֶאֱמָרָה** לשון **'עֲצִירָה' בִּגְשָׁמִים** כשנמנעים הם מישראל, **דִּכְתִיב** (דברים יא יז) **'וְחָרָה אַף ה' בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם, וְלֹא יִהְיֶה מָטָר'.**

[18/08/2018 אחה] ריש לקיש ממשיך ומבאר פרטים נוספים בדמיון הלשון בין גשמים לאשה, **נֶאֱמַר** לשון **'לֵידָה' בְּאִשָּׁה, וְנֶאֱמַר** לשון **'לֵידָה' בִּגְשָׁמִים.** ומפרט ריש לקיש, **נֶאֱמַר** לשון **'לֵידָה' בְּאִשָּׁה, דִּכְתִיב** אצל רחל כשילדה את יוסף (בראשית ל כג) **'וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן', וְנֶאֱמַר** לשון **'לֵידָה' בִּגְשָׁמִים, דִּכְתִיב** (ישעיה נה י) **'כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם** וגו' כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ **וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ'.**

דמיון נוסף, **נֶאֱמַר** לשון **'פְּקִידָה'** [-זכירה] **בְּאִשָּׁה, וְנֶאֱמַר** לשון **'פְּקִידָה' בִּגְשָׁמִים. נֶאֱמַר 'פְּקִידָה' בְּאִשָּׁה, דִּכְתִיב** (בראשית כא א-ב) **'וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה** כַּאֲשֶׁר אָמָר **וַיַּעַשׂ ה'** לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר, **וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה** לְאַבְרָהָם בֵּן', **וְנֶאֱמַר 'פְּקִידָה' בִּגְשָׁמִים, דִּכְתִיב** (תהלים סה י) **'פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתְּשֹׁקְקֶהָ רַבַּת תַּעְשְׁרֶנָּה פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם'** - כשאתה ה' חפץ להיטיב אתה פוקד את הארץ ומשקה אותה מפלג [-בריכה] שלך המלא במים[א]. ומכך שהכתוב משתמש באותה הלשון בעניני לידה וירידת גשמים יש ללמוד שכשם שיש לבקש רחמים שיפקוד ה' את האשה ותלד, ולא תארע אצלה 'עצירה', כך יש לבקש רחמים שיפקוד ה' את הארץ וירדו גשמים, ולא יעצרו העננים מלהוריד את גשמיהם[ב].

ביאור חלקו השני של הפסוק:

מבררת הגמרא, **מַאי** - מהי כוונת הכתוב הנזכר **'פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם'.** משיבה הגמרא, **תָּנָא** - שנו בברייתא, **בְּמִין קוּבָּה** [-אהל] **יֵשׁ בָּרָקִיעַ,** מלאה במים, **שֶׁמַּמָּנָּה הַגְּשָׁמִים יוֹצְאִין.**

★

אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב (מיכה ו ג), **'אִם לְשֶׁבֶט אִם לְאַרְצוֹ אִם לְחֶסֶד יַמְצִיאֻהוּ'**, יש לדרשו כך, **'אִם לְשֶׁבֶט'** - אם נגזר בראש השנה שירדו הגשמים לרעה, בחוזק רב, כשבט [-מקל המשמש להכאה], אזי אם חזרו בתשובה ונעשו צדיקים, ירדו הגשמים כשבט כפי שנגזר, אולם **בְּהָרִים וּבִגְבָעוֹת** שאינם מיושבים, בכדי שלא יגרם נזק מירידתם. והמשך הפסוק נדרש כך, **'אִם לְחֶסֶד'** - אם היו הדור בינוניים ונגזר בראש השנה שירדו הגשמים בנחת, כלומר לא כשבט ואף לא להיפך מכך, ולאחר מכן נעשו הדור יותר צדיקים משהיו בראש השנה, אזי אף שגשמים אלו ירדו בנחת כפי שנגזר, מכל מקום ירידתם תהיה בהטבה גדולה ממה שנגזר, וכיצד, **'וַיַּמְצִיאֻהוּ'** - יזמן הקב"ה את הגשמים **'לְאַרְצוֹ'**, כלומר, **בְּשָׂדוֹת וּבְכָרְמִים** של ארץ ישראל הצריכות את הגשמים, ולא במקום שהגשם אינו נצרך, כך שלא תלך אף טיפה לאיבוד[ג].

אוצר החכמה
דרשה נוספת לפסוק זה[ד]:

הגשמים יורדים בשלשה אופנים ובכל אופן יש תועלת לדבר מסוים, **'אִם לְשֶׁבֶט'** - פעמים שיורדים הגשמים בחזקה, כשבט, וטובים הם **לְאִילָנוֹת,** אשר זקוקים הם לגשמים היורדים בחזקה[ה]. **'וְאִם לְאַרְצוֹ'** - פעמים שיורדים הגשמים בדרך הארץ, בנחת, וטובים הם **לְזֹרָעִים,** אשר זקוקים לגשמים היורדים בנחת[ו]. **'וְאִם לְחֶסֶד'** - פעמים עושה הקב"ה חסד עם בריותיו הזקוקים לגשמים מרובים בכדי שיתמלאו מאגרי המים, ומוריד את הגשמים בזעף גדול ובחזקה רבה[ז], **'וַיַּמְצִיאֻהוּ'** - יביאם לתוך **בּוֹרוֹת שִׂיחִין וּמְעָרוֹת** - מיני בורות המשמשים לאגירת מים.

★

אגב המימרא הנזכרת של רבי שמואל בר נחמני מביאה הגמרא מעשה שאירע בימיו בו הורה כיצד לנהוג:

מספרת הגמרא, **בִּימֵי רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי הֲוָה כַּפְנָא וּמוֹתְנָא** - אירע שהיו בעולם רעב[ח] ומגיפה יחדיו. **אָמְרִי** - אמרו בני אותו דור, **הֵיכִי נַעֲבִיד** - כיצד נעשה, האם **נִיבְּעֵי רַחֲמֵי אַתַּרְתֵּי** - נבקש רחמים מהקב"ה על הרעב והמגיפה שיפסקו שניהם, הלא **לָא אֶפְשָׁר** - אי אפשר לבקש כך, שכן אין מבקשים מהקב"ה שתי בקשות יחד, כפי שנלמד בגמרא להלן, **אֶלָּא לִיבְּעֵי רַחֲמֵי אַמּוֹתָנָא** - נבקש רחמים מהקב"ה שתיפסק המגיפה, **וְכַפְנָא** [-רעב] **נִיסְבּוֹל**[ט]. **אָמַר לְהוּ** [-להם] **רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי,** להיפך, **נִיבְּעֵי רַחֲמֵי אַכַּפְנָא** - נבקש רחמים שיפסק הרעב, וכך נרוויח שתתבטל גם המגיפה, **דְּכִי יָהֵיב רַחֲמָנָא שׁוּבְעָא** - שכאשר הקב"ה מביא שובע לעולם, **לְחַיֵּי הוּא דְיָהֵיב** - לחיים הוא נותנו ולא למתים, **דִּכְתִיב** (תהלים קמה טז) **'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן'** - אתה ה' משביע דוקא את ה'חי', את בני האדם החיים. כלומר, השובע נועד בכדי להחיות אנשים. ומכיון שכך נתפלל שיפסק הרעב וממילא תיפסק המגיפה.

מקור לכך שאין לבקש על שני דברים יחד:

מבררת הגמרא, **וּמְנָלַן דְּלָא מְצַלֵּינַן אַתַּרְתֵּי** - מנין שאין מתפללים ומבקשים שתי בקשות שונות יחדיו. משיבה הגמרא, **דִּכְתִיב** (עזרא ח כג) בתוך דבריו של עזרא לעולי בבל **'וַנָּצוּמָה וַנְּבַקְּשָׁה מֵאֱלֹהֵינוּ עַל זֹאת',** שיוליך אותנו לירושלים לשלום. ומתוך הדגשתו 'על זאת' **מִכְּלָל**

א. **רש"י** (על הפסוק).

ב. **רש"י** (ד"ה נאמרה) ומהרש"א (מ"ח ד"ה ונאמר).

ג. **בדרשה** זו נוקט רבי שמואל בר נחמני שכמות הגשמים וצורת ירידתם כפי שנגזרה בראש השנה אינה ניתנת לשינוי אף אם היטיבו ישראל את דרכיהם, אלא שאם היטיבו את דרכיהם מסובב הקב"ה שגשמים אלו ירדו באופן שלא יגרמו נזק או אף תהיה בהם תועלת רבה יותר. יסוד זה מפורש בדברי הברייתא (ר"ה יז:), 'הרי שהיו ישראל רשעים גמורין בראש השנה ופסקו להם גשמים מועטים, לסוף חזרו בהן, להוסיף עליהן אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא הקב"ה מורידן בזמנן על הארץ הצריכה להן וכו'. הרי שהיו ישראל צדיקים גמורין בראש השנה ופסקו עליהן גשמים מרובין, לסוף חזרו בהן, לפחות מהן אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן על הארץ שאינה צריכה להן'.

מלשון הכתוב נראה שהנביא מתאר שלשה אופנים שונים של ירידת הגשמים: א. 'אם לשבט'. ב. 'אם לארצו'. ג. 'אם לחסד'. אולם לפי הגירסא שלפנינו בדרשתו מפרש רבי שמואל בר נחמני כי אין כאן אלא שני אופנים: א. 'אם לשבט'. ב. 'אם לחסד'. ותיבת 'לארצו' האמורה בפסוק הינה תיאור של ירידת הגשמים באופן של 'חסד'. אכן המהרש"א (מ"ח ד"ה שם) מגיה את הגירסא שלפנינו על פי גירסת הילקוט שמעוני (מיכה רמז תמקכב) ומשמיט את התיבה 'לארצו' וגורס 'אם לחסד ימציאהו בשדות ובכרמים'. לפי גירסא זו ביאר כי הכתוב אכן עוסק בשלשה אופנים של ירידת גשמים, אולם בדרשתו לא הוזקק רבי שמואל בר נחמני לפרש את אופן ירידת הגשמים של 'אם לארצו', כיון שאופן זה, לפי הבנתו, עוסק בירידת גשמים כשלא הטיבו ישראל את דרכיהם, ויורדים הגשמים בדיוק כפי שנגזר בראש השנה, ולא פירש אלא את שני האופנים בהם מסובב הקב"ה שגשמים אלו שנגזרו בראש השנה ירדו באופן שלא יגרמו נזק או שתהיה תועלת רבה יותר מירידתם בגלל שהטיבו ישראל את דרכיהם.

ד. **דרשה** זו אינה מופיעה בכתבי יד. ולפי הגירסא שלפנינו יש להוסיף ולגרוס את התיבות 'דבר אחר'. דקדוקי סופרים.

ה. **כפי** שאמרה הגמרא (לעיל ג:) 'מטרא רזיא לאילני' - מטר היורד בכח רב יפה לאילנות.

ו. **כפי** שאמרה הגמרא (שם) 'מטרא ניחא לפירא' - מטר היורד בנחת יפה לפירות התבואה (על פי רש"י שם ד"ה מיטרא).

ז. **כפי** שמספרת הגמרא (להלן כג.) שפעם אחת היתה בצורת וחוני המעגל התפלל על ירידת הגשמים. לאחר שסיים את תפילתו החלו הגשמים לטפטף. אמר חוני המעגל, 'לא כך שאלתי [-ביקשתי], אלא גשמי בורות שיחין ומערות'. ואז החלו הגשמים לרדת בזעף עד שכל טיפה וטיפה היתה כמלא פי חבית. דקדוקי סופרים. אכן, בדבריו תמה מדוע דווקא אופן זה של ירידת הגשמים מכונה חסד, וכי גשמים היורדים בחזקה על האילנות, או בנחת על הזרעים אינם חסד. ויש מי שפירש שבגשמים הממלאים את הבורות ישנה הטבה רבה משל גשמים היורדים על האילנות והזרעים, שכן בגשמים הממלאים את הבורות אפשר להשתמש בכדי להשקות את האילנות והזרעים, ומלבד זאת משמשים הם אף לשאר צרכי האדם כגון לשתיה וכדומה, ולפיכך מכנה הכתוב גשמים אלו 'אם לחסד'.

ח. **רעב** זה היה חזק מאד וגרם אף למיתה. מהרש"א (כתובות קו. מ"ח ד"ה הוו).

ט. **מכיון** שלא ניתן לבקש אלא בקשה אחת, העדיפו לבקש שתיפסק המגיפה הגורמת למוות מיד ולסבול את חרפת הרעב שאינה גורמת למוות מיד ואפשר יותר להנצל ממנה.

י. **פירוש** הפסוק, אתה ה' פותח את ידך ומשביע לכל חי לפי רצונו ותאותו. מצודת דוד (על הפסוק). מכך שהכתוב משתמש בלשון 'חי' הגמרא למדה שהשובע ניתן רק עבור החיים.

ח: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

כג א ב טוש"ע ח"מ סי' תקעו סעיף טו:

כד ג סמ סימן תקעג סעיף ג:

כה ד מיי' פ"י מהל' ברכות הלכה כב סמג עשין מ טוש"ע ח"מ סימן לג סעיף ג:

רבינו גרשום

אם לשבט דאתי ברזיא: להרים שילך על ההרים: אם לחסד שיורד בנחת ימציאהו ליישוב: צדקה לעניים. שמתחממין שהן ערומים: בערבי שבתות סימן קללה הוא שאין יכולין לטרוח לכבוד שבת. ו) כדעבד לאבוך. שנעשה גל של עצמות ז):

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) שין לקף ט.

משנת ראשונים

ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת, מכלל דאיכא אחריתי. ומתוך כך היו רבותי גוערים בשם קצת רבני נרבונא באלו החזנים, שבתענית של גשמים שמערבין בפסוקי דרחמי פסוקים של נקמת האויבים וכיוצא באלו. [מאירי]

אמר להו רבי זירא נקבליה עילוון. אם הוא עני ואי אפשר לו לעשות צדקה יהא מחשבתו מתעוררת בעצמו תמיד על ענין הצדקה ותועלתה, ושיעשה כראוי לו ממנה כל זמן שיהיה בידו ספק לעשות וכל כיוצא בזה, ותהא בכך שכר מחשבתו שמור לו כמעשה. [מאירי]

אדם שקיבל על עצמו בלב נאמן לשמור ולעשות את כל דברי התורה ולעשות כאשר יאמרו לו החכמים, ואחרי אשר קיבל לקיים הכל, דורש וחוקר ושואל לחכמים מה לעשות, אז יש לו שכר אפילו מאותם המצוות והמוסרים שאינו יודע, כיון שקיבל עליו וגמר בלבו לעשותם. [אורחות צדיקים שער התשובה]

אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו. למעוטי מידי דנפיש נפחיה כגון המשתכר בקנקנים כדאמר בפסחים פרק מקום שנהגו דשלטא בהו עינא בישא, ודרש מדכתיב יצו אתך את הברכה בדבר שאתך. [תוספות שאנץ, בבא מציעא מב.]

התחיל למוד אומר ברוך השולח. פירוש ברכה שלמה בשם ומלכות, דאי לא לאו ברכה היא כדכתי' במסכת ברכות בפרק הרואה, ודעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומות ומעשרות שהבטיח הקב"ה בברכתו עליהם שנאמר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די, וע"כ תקנו בו ברכה זו לומר שהבטחתו של הקב"ה קיימת ואין זו ברכה לבטלה. [הריטב"א, בבא מציעא מב.]

ברוך השולח. ר"ל אשר שלח כמו המוציא לחם אשר הוציא, כי בוטח הוא בשם שכבר שלח לו ברכה כיון שהתחיל למוד כדי לעשר. כרי הוא גל של תבואה והוא מלשון רז"ל נתמרח הכרי. [אבודרהם ברכת הראייה השבח וההודאה] מדד ואחר כך בירך הרי זו תפלת שוא. גדולי המפרשים שואלים על מה הוא מברך אם על שלא ירקבו הרי בכל שעה הוא צריך לה ואע"פ שאין הברכה מצויה בו תפלת שוא מיהא למה ולדעתי כל שהוא מברך שלא יפסיד פירותיו אין כאן תפלת שוא אלא שעל התפלה הנזכרת הוא אומר כן יהי רצון שתשלח ברכה בפירות הללו ור"ל שיתברכו בכל מיני הצלחה ואי אפשר שהמדידה או הפרסום לא יעכב בהצלחתו אי זה עכוב. [מאירי] שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב. נגב היא ארץ יבשה, כמו (יהושע טו יט) ארץ הנגב נתתני, והיא צמאה למים, ואם יעברו בה אפיקי מים יהיה חידוש גדול וטובה גדולה. כן תהיה תשובת גלותנו ותשועת ישראל. דימה הגלות לנגב והישועה לאפיקים. [רד"ק, תהלים קכו ד] נשיאים. נקראו כן העננים בעבור שינשאו מקצה הארץ ורוח נושאם. [אבן עזרא, משלי כה יד]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) ע' ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, **ז)** ב"מ פה., **ח)** ועיין מנחת יהודה, **ט)** ב"מ מב., **י)** ע' ברכות נד., **יא)** יבמות עח:, **יב)** עיין ר"ה יז:, **יג)** ב"ק פב., **יד)** בראשית ח יג, **טו)** עיין רש"י בחולין שם ד"ה דצייר, **טז)** עיין נרי"ף נע"י פירושו, **יז)** עיין ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה סימן כו' סעודת שנת הס"ד ומחר כך מה"ד והיינו דאמר ר' שילא קמי יומי דמיטרת שתין כו' עד כ"ם דקמי מיטרת מה"ד ומצטיינהו לירידת גשמים כו': **(ז)** ד"ה הרי זו תפלת שוא. דשוב אין ברכה: **(ח)** ד"ה בנגב. לשון יובש והנה תרגו: **(ט)** ד"ה אפיקי יס. מוצאי מים מלמת כו' כל"ל: **(י)** תוס' ד"ה מלא כו' להת דקאמר התם הכי היינו טעמא:

הגהות וציונים

ה) תיבת "לארצו" מיותר (מהרש"א ע"ש בח"א), ועי' באיוב שם ברש"י ובתרגום: **ו)** לגי' הדפוס יש להוסיף **דבר אחר** אם לשבט, ובכת"י ליתא כלל מכאן עד "שיחין ומערות" (דק"ס ע"ש): **ג)** בדפו"י שלפני הצענזור גזור **שמדא** וגזור דלא. ובכת"י הגי' גזור **שמדא דלא** למיתב וכו', ועי' רש"י ובמהרש"א בח"א: **ד)** עי' רש"י. ועי' מהרש"א בח"א שגורס **ביומא** דדינא: **ה)** בכת"י הנוסח אומר **יהי רצון מלפניך** ה' **אלהינו שתשלח** ברכה, ועי' מאירי ובדק"ס: **ו)** [צ"ל **מעשר**] (גליון): **ז)** ברש"י שבע"י הד"א. ועי' הג' הב"ח אות א: **ח)** [צ"ל **ושפע**] (גליון): **ט)** תיבת "כדלקמן" מיותר (מראה אש). וברש"י שבע"י ליתא: **י)** נדצ"ל וכן **הפירוש** (באה"מ): **כ)** הרש"ש מוחק תיבת "בסמוי":

תורה אור השלם

א) כִּי עָצַר יְיָ בְּעַד כָּל רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם: [בראשית כ, יח]

ב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי: [בראשית ל, כג]

ד) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזּוֹרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: [ישעיה נה, י]

ה) וַיְיָ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְיָ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: [בראשית כא, א] ו) פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתְּשֹׁקְקֶהָ רַבַּת תַּעְשִׁרֶנָּה פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם תָּכִין דְּגָנָם כִּי כֵן תְּכִינֶהָ: [תהלים סה, י] ז) אִם לְשִׁבְטֵי אִם לְאַרְצוֹ אִם לְחֶסֶד יִמָּצֵאהוּ: [איוב לז, יג] ח) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז] ט) וַנְּבַקְּשָׁה מֵאֱלֹהֵינוּ עַל זֹאת וַיֵּעָתֵר לָנוּ: [עזרא ח, כג] י) וְרַחֲמָיו לְמִבְצָע מִן קֶדֶם דִּנָּה דִּי לָא יְהִבְדוּן דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי עִם שְׁאָר חַכִּימֵי בָבֶל: [דניאל ב, יח] כ) וַיֹּאמֶר אֲלַי אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ וַאֲנִי בָּאתִי בִּדְבָרֶיךָ: [דניאל י, יב] ל) וְזֹרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ וִיצָאתֶם וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק: [מלאכי ג, כ] מ) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב] נ) יְצַו יְיָ אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: [דברים כח, ח] ס) שׁוּבָה יְיָ אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב: [תהלים קכו, ד] ע) וַיִּרְאוּ אַפִּקֵי יָם יִגָּלוּ מֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּגַעֲרַת יְיָ מִנִּשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ: [שמואל ב' כב, טז] פ) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ: [תהלים סה, יא] צ) נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אַיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר: [משלי כה, יד]

ונצומה ונבקשה מאלהינו. ויעתר לנו פירוש מלקמר על [זחת] מסמע למיכת מילתת לחריתת וכן פירש[ו] נסמוך על דנת: **אלא** בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו'. תימה למרינן פרק כל הנסר (מולין דף קה:) גבי הני שקולתי דלרו מציתת למרת נעו למתפוחי לותנוהו תומי מרזיבת פקע חציתת ומפרש שם נשניל השד שהיה שם עד למכפייה מר בר רב חסי לשד לשלם למר ליה שילת למר בר רב חסי ליקבע לי מר זימנת למיזל ומשלם קבע ליה זימנת כי מטת זימניה מיעכב ומתר ליה למחי לת לחית זשנך למר ליה כל מידי לנייר ומחיס וכייל ומני לית לן רשות למישקל מיניה מלמת נדבר המדוד והמנוי לית ליה רשות למשקל מיניה ונדבר הסמוי חית ליה רשות מלמת מין נרכה נדבר הסמוי וי"ל דלת קשה מידי דהת דקתמר התם (ה) היינו טעמא דלית להו מלת נדבר הפקר ולת דבר דכייל ומנוי תו נייר ומחיס היינו נשניל למין נרכה מלויה נהני ולית נהו דבר הפקר והתי דנעליס ניהו מלת נדבר הסמוי והיינו מטעם להנרכה מלויה נדבר הסמוי ומה שמתרנה נשניל הנרכה חית להו רשות למישקל נסמוי[כ] דהיינו כמו הפקר שתין לשום חלם זכות נו תי נמי הכת מיירי נדבר המנוי והמדוד נלת נייר ומחיס ונהת חית להו רשותת והתם מיירי נמדוד ומנוי וכייל ונייר ומחיס[כ] ונהת לית להו רשותת: **גדול** יום גשמים ביום קיבוץ גליות שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב וגו'. ותם תמר למתי לת קתמר מיכת יום הגשמים יותר מקיבוץ גליות דהת כתקים בנגב כתיב ומי נתלה נמי קטן נתלה נגדול שמפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות דהכי נמי תמר (לעיל דף ג.) יערוף כמטר לקחי מי נתלה נמי קטן נתלה נגדול וי"ל דה"פ מנו מתפללים הכי שובה ה' את שנימנו כתפיקים היורדין נבגב שגדול יום קיבוץ כתפיקים נבגב מ"כ עשה עמנו לטובה חות נקבוץ גליות נהיות כי זה כמו זה ותפיקים נבגב תחדש נכל יום כיום קיבוץ גליות חבל יותר לת[ל]:

עשר

נאמרה עצירה באשה שנאמר [א] כי עצר עצר ה' בעד כל רחם ונאמרה עצירה בגשמים דכתיב [ב] ועצר את השמים נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים נאמר לידה באשה דכתיב [ג] ותהר ותלד בן ונאמר לידה בגשמים דכתיב [ד] והולידה והצמיחה נאמר פקידה באשה ונאמר פקידה בגשמים נאמר פקידה באשה דכתיב [ה] וה' פקד את שרה ונאמר פקידה בגשמים דכתיב [ו] פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים מאי פלג אלהים מלא מים תנא כמין קובה יש ברקיע שממנה נשמים יוצאין. אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [ז] אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימציאהו אם לשבט בהרים ובגבעות אם לחסד ימציאהו לארצו [ח] בשדות ובכרמים [ט] אם לשבט לאילנות אם לארצו לזרעים אם לחסד ימציאהו בורות שיחין ומערות. בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא אמרי היכי נעביד [י] ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר אלא ליבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול אמר להו ר' שמואל בר נחמני [כ] ניבעי רחמי אכפנא דכתיב יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב דכתיב [ל] פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומנלן דלא מצלינן אתרתי דכתיב [מ] ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת מכלל דאיכא אחריתי במערבא אמרי [נ] משמיה דר' חגי מהכא [ס] ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא על רזא דנא מכלל דאיכא אחריתי. בימי ר' זירא גזור גזרה [ע] וגזור דלא למיתב בתעניתא אמר להו ר' זירא [פ] נקבליה עילוון ולכי בטיל הגזירה ליתביה אמרי ליה מנא לך הא אמר להו דכתיב [צ] ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אמר רבי יצחק אפילו שנים כשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא לימן קללה היינו [ק] דאמר רבה בר שילא [ר] קשה יומא דמיטרא ביומא דדינא אמר אמימר אי לא דצריך לברייתא בעינן רחמי ומבטלינן ליה ואמר רבי יצחק שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר [ש] וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ואמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכים מתברכת בו שנאמר [ת] לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך ואמר רבי יצחק [א] אין הברכה מצויה אלא בדבר המסוי מן העין שנאמר [ב] יצו ה' אתך את הברכה באסמיך תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ת"ר [ג] הנכנס למוד את גרנו אומר יר"מ ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו התחיל למוד אומר ברוך השולח [ד] ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ ביך הרי זו תפלת שוא [ה] לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין: קיבוץ גליות שנאמר [ו] שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב ואין אפיקים אלא מטר שנאמר [ז] ויראו אפיקי ים ואמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים שאפילו פוסקות בו שנאמר [ח] תלמיה רוה נחת גדודיה ואמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין [ט] שנאמר [י] נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. וא"ר יוחנן מאי דכתיב

עשר

דְּאִיפָּא אַחֲרִיתִי - משמע שהיה להם דבר נוסף שהיה צורך לבקשו ואף על פי כן הורה להם לבקש על דבר אחד בלבד, ומכך יש ללמוד שאין מבקשים מהקב"ה על שני דברים יחד.

מקור אחר לכך:

בְּמַעֲרָבָא - בארץ ישראל[א] אָמְרִי מִשְׁמֵיהּ - אמרו בשמו דְּרַבִּי חַגַּי שדבר זה שאין לבקש שתי בקשות נלמד מֵהָכָא - מהפסוק המתאר את בקשתו של דניאל לחנניה, מישאל ועזריה, לאחר ששכח נבוכדנצר את חלומו וציוה על יועציו שיגלו לו את החלום ופתרונו (דניאל ב יח) 'וְרַחֲמִין לְמִבְעֵא מִן קֳדָם אֱלָהּ שְׁמַיָּא עַל רָזָא דְּנָא' - בקשו רחמים מלפני אלוהי השמים שיגלה לנו סוד זה. ומלשונו של דניאל 'רזא דנה' מִכְּלָל דְּאִיפָּא אַחֲרִיתִי - משמע שהיה להם צורך בדבר נוסף שעליו רימז דניאל לא לבקש רחמים. ומכך יש ללמוד שאין מבקשים מהקב"ה על שני דברים יחד[ב].

18/06/2018 אחה

הגמרא מביאה מעשה נוסף בו לא ידעו כיצד לבטל את הגזירה:

בִּימֵי רַבִּי זֵירָא גְּזוֹר גְּזֵרָה - גזרה המלכות גזירת שמד על היהודים[ג], וּגְזוֹר עוד דְּלָא לֵיתֵב בְּתַעֲנִיתָא - שלא יהיו שרויים בתענית, כדי שלא תבוא על ידי כך ברכה לעולם[ד]. אָמַר לְהוּ רַבִּי זֵירָא לבני אותו דור, נְקַבֵּל עִילָּוֹן - נקבל על עצמנו עתה להתענות כשנוכל, שבכוח קבלת התענית לבד להועיל, וּלְכִי בָּטֵיל הַגְּזֵירָה לֵיתְבֵיהּ - וכשתתבטל הגזירה נצום. אָמְרִי לֵיהּ בני אותו דור לרבי זירא, מְנָא לָךְ הָא - מנין לך דבר זה שיש תועלת בעצם קבלת התענית. אָמַר לְהוּ, דִּכְתִיב בנוגע לתענית דניאל בכדי למנוע את עיכוב בנין בית המקדש וחורבות ירושלים (דניאל י יב)[ה], 'וַיֹּאמֶר אֵלַי אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין [-להתבונן ביראת השם[ו]] וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ', כלומר, כבר מהיום שהתעוררת וקיבלת על עצמך להתבונן ביראת השם ולהתענות, עוד קודם שהתענית, כבר התקבלה בקשתך. הרי שיש תועלת בעצם קבלת התענית.

★

הגמרא שבה לעסוק בענין הגשמים:

אָמַר רַבִּי יִצְחָק, אֲפִילּוּ בִּשְׁנֵי שחונות כְּשֵׁנֵי אֵלְיָהוּ שהיתה בהם עצירת גשמים שלש שנים רצופות[ז], וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים - אם אירע שהחלו לרדת גשמים בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת, גשמים אלו אֵינָן אֶלָּא סִימָן קָלָּה לפי שמכבידים הם על היוצאים לקנות את צרכי השבת. ומוסיפה הגמרא, הַיְינוּ דְּאָמַר - זהו כפי שאמר רַבָּה בַּר שִׁילָא, קָשֶׁה יוֹמָא דְּמִיטְרָא - קשה יום הגשמים, שאין בני אדם יכולים לעשות בו צרכיהם, כְּיוֹמָא דְּדִינָא - כיום הדין, כלומר, כשם שבימי שני וחמישי בהם מתאספים אנשים בבית הדין לדון זה עם זה[ח] יש רעש והמולה מחמת התנצחותם, כך ביום הגשמים יש רעש רב מחמת ירידת הגשמים וגורמים הם לטורח רב. וכל שכן שיש קושי בירידתם בערב שבת משום שבגללם מתקשים האנשים לקנות את צרכי השבת[ט].

אוצר החכמה

הגמרא מביאה מימרא דומה לזו:

אָמַר אֲמֵימַר, אִי לָא דְּצָרִיךְ לְבִרְיָיתָא - אם לא שהגשם היה נצרך לבריות, בָּעֵינַן רַחֲמֵי וּמְבַטְּלִינַן לֵיהּ - היינו מתפללים ומביאים לידי כך שיתבטלו הגשמים משום שיש בירידתם טורח רב לבני אדם, ומחמתם אינם יכולים לצאת ולבוא.

★

מימרא נוספת של רבי יצחק:

וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, שֶׁמֶשׁ הזורחת בְּשַׁבָּת צְדָקָה היא לָעֲנִיִּים, שמתעדנים הם בה, וביום קר אף מתחממים בה[י] שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג כ) 'וְזָרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ' וגו', כלומר, השמש תזרח עליכם שומרי השבת המכונים 'יראי שמי', ותהיה לכם צדקה ומרפא.

★

מימרא נוספת של רבי יצחק:

וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, גָּדוֹל וחשוב יוֹם הַגְּשָׁמִים שֶׁאֲפִילּוּ פְּרוּטָה שֶׁבַּכִּיסִים - אפילו מעשה ידי האדם שאינם תלויים בגשמים[יא] מִתְבָּרֶכֶת [-מתברכים] בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כח יב) 'יִפְתַּח ה' לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ', כלומר, כשיתן הקב"ה מטר על הארץ, אזי יברך את כל מעשה הידים.

★

מימרא נוספת של רבי יצחק:

וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, אֵין הַבְּרָכָה[יב] מְצוּיָה אֶלָּא בְּדָבָר הַסָּמוּי [-נעלם] מִן הָעַיִן ואין מנינו ידוע, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כח ח) 'יְצַו ה' אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ', ונדרשת תיבת 'באסמיך' מלשון סמוי[יג], וכך מתפרש הפסוק, יצוה ה' את הברכה בדבר הסמוי מן העין[יד].

יא. **ארץ** ישראל היתה מכונה בפי בני בבל 'מערבא' משום שהיא נמצאת ממערב לבבל.

יב. **במקומות** רבים מוצאים אנו שכן מבקשים בקשות רבות יחד, כגון בתפילת שמונה עשרה. והביאור מתי נכון לבקש שתי בקשות יחד ומתי אין לבקש כן, ראה בילקוט ביאורים כמה דרכים בזה.

יג. **על** פי הגירסא בדפוסים הישנים שלפני הצנזורה, 'גזור שמדא וגזור דלא'. הגהות וציונים. וראה עוד בהערה הבאה.

יד. **שהיתה** עצירת גשמים וגזרו שלא יתענו על הגשמים, משום שלא רצו שתבוא טובה לעולם בשביל ישראל. רש"י (ד"ה דלמ) על פי מהרש"א (מ"מ ד"ה דלמ). המהרש"א (שם) העיר שלפי פירושו של רש"י אין קשר בין שתי הגזירות הללו, ולמטרות שונות באו. וכתב שנראה יותר לפרש שהגזירה השניה שגזרו שלא ישבו בתענית היתה בכדי שלא יבטלו על ידה את גזירת השמד. אכן בדקדוקי סופרים גרס בגמרא 'גזרו שמדא דלא למיתב בתעניתא' - גזרו שמד שלא ישבו בתענית, כלומר, שהיתה גזירה אחת בלבד שלא ישבו בתענית, וציין שם שגירסא זו היא שהיתה לפני רש"י ולפיכך לא פירש כדברי המהרש"א שהגזירה היתה בשביל שלא יבטלו על ידי התענית גזירה אחרת, שהרי לא היתה אלא אחת בלבד.

טו. **כאשר** עיכב כורש את בנין בית המקדש וחורבות ירושלים קיבל על עצמו דניאל להתענות מפת נקיה, יין, בשר וסיכת הגוף, במשך עשרים ואחת שנים בכדי שתתבטל הגזירה. בתום שנים אלו בהם מילא את קבלתו, נגלה אליו מלאך ואמר לו שכבר מהיום שקיבל על עצמו את התענית התקבלה בקשתו, כפי שמפורש בפסוק.

טז. **מצודת** דוד (על הפסוק).

יז. **כפי** שנאמר (מלכים ב' יז ו) שנשבע אליהו לאחאב שלא ירדו גשמים בגלל שבני דורו היו עובדי עבודה זרה. רש"י (ד"ה כמני). בצורת זו נמשכה שלש שנים ולאחריהן שב המטר לרדת (מלכים ב' יח ו).

יח. **אחת** מתקנות עזרא היתה שישבו בתי הדין בקביעות בימי שני וחמישי, כמבואר בגמרא בבא קמא (פב.). רש"י (ד"ה כיומא).

יט. **רש"י** (שם). המהרש"א (מ"מ ד"ה קשה) תמה כיצד משייכת הגמרא מימרא זו בה עולה הקושי שיש בירידת הגשמים מחמת הרעש הרב המלווה את ירידתם, למימרא שלפניה העוסקת בקושי שיש בירידת גשמים בערב שבת מחמת הצורך לקנות את צרכי השבת. בשל כך מציע לגרוס בדברי רבה בר שילא 'קשה יומא דמיטרא ביומא דדינא' במקום 'כיומא דדינא', כלומר, קשה יום המטר ביום הדין. שכן בימים שני וחמישי באים בני הכפרים לעיירות בהם יושבים בתי הדין להתדיין בהם, וביום שיורדים הגשמים יש להם קושי רב בהליכתם. ואם בשני וחמישי גורמים הגשמים בירידתם קושי לאלה ההולכים לבית הדין, הרי שבערב שבת גורמים הם קושי לכל העולם, שהלא כולם זקוקים ללכת לשוק ולקנות את צרכי השבת. וראה במנחת יהודה (מפשטיין, ד"ה אמר) מה שהקשה על פירושו.

כ. **רש"י** (ד"ה נזקקו). השמש טובה היא לעניים במיוחד, ודווקא בשבת, משום שדורשת הגמרא (סנהדרין קא.) מן הפסוק (משלי טו טו) 'כל ימי עני רעים', שאפילו שבתות וימים טובים בהם הוא נח ואוכל רעים הם, שכן אינו רגיל לאכול הרבה בכל ימות השבוע, ולכך כשאוכל בשבת יותר מהרגלו נגרם לו מכך חולי מעיים. אולם כשזורחת השמש מרפאה היא את מעיהם של העניים, ויכולים הם ליהנות מאכילתם בשבת. עיון יעקב (על עין יעקב, ד"ה שמש).

כא. **רש"י** (ד"ה פרוטה). המהרש"א (מ"מ ד"ה שאפילו פרוטה) העיר שלפי פירוש רש"י אין זה מובן מדוע הגמרא ציינה דווקא פרוטה שבכיס ולא כתבה בסתם 'שאפילו מעשה ידיו מתברכין', ועל כן מציע לפרש שכוונת הגמרא לפרוטה שבכיס דווקא, המתברכת בירידת הגשמים, שכאשר יורדים גשמים מרובים אזי התבואה והפירות נמכרים בזול והאדם אינו צריך להוזיל מכיסו ממון רב בכדי לקנותם, ונמצא איפוא שעל ידי כך מתרבה הפרוטה שבכיסו. וראה בדבריו ביאור נוסף.

כב. **כלומר**, ריבוי הדבר מאליו. רש"י (ב"מ מג. ד"ה מין).

כג. **רש"י** (שם ד"ה נאסמיך). ובבעל הטורים (על הפסוק) כתב, שערכה המספרי [-גימטריא] של תיבת 'באסמיך' [יחד עם התיבה עצמה] הוא כשל ערכה המספרי של התיבות 'זהו סמוי', וזהו רמז לכך שאין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין.

כד. **בטעם** הדבר שאין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין, כתב המהרש"א (ב"מ מג. מ"מ ד"ה מין - הטעי, בפירושו הראשון) שהוא משום עין הרע של האדם המונעת את הברכה מלחול, ולכן רק בדבר הסמוי מן העין שולטת הברכה. אכן בתורת חיים

ח: מאימתי פרק ראשון תענית

ונצומה ונבקשה מאלהינו. ויעתר לנו פירוש מלקמן על [זאת] משמע דליכא מילתא מחריתא וכן פירש"י נסמוך על דנא: **אלא** בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו'. תימה למרינן פרק כל הנסר (מולין דף קה:) גבי הני שקולמי דלרו מציתא למחרא נעו למתפוחי מותנוהו מומי מרזיגא פקע מציתא ומפרש שם נשניל השד שהיה שם עד למכפייה מר בר רב חסי לשד לשלם חמר ליה שילח למר בר רב חסי ליקנע לי מר זימנא למיזל ומשלם קנע ליה זימנא כי מטא זימניה מיעכב ואמר ליה חמאי לא חתית בזמנך חמר ליה כל מידי לנייר וחתים וכייל ומני ליה לן רשות למיסקל מיניה חלמא נדבר המדוד והמנוי ליה רשות למסקל מיניה ובדבר הסמוי חית ליה רשות חלמא חין נרכה נדבר הסמוי ו"ל דלא קשה מידי דהא דקאמר התם (ה) היינו טעמא דלית להו חלא נדבר הפקר ולא דבר דכייל ומנוי אז נייר וחתים היינו נשניל למין נרכה מלויה נהני ולית נהו דבר הפקר והאי דנעלים ניהו חלא נדבר הסמוי והיינו מטעם להנרכה מלויה נדבר הסמוי ומה שמתרגם נשניל הנרכה חית להו רשות למיסקל נסמוי [ז] להיינו כמו הפקר שמין לשום חלם זכות נו אי נמי הכא מיירי נדבר המנוי והמדוד חלא נייר וחתים ונהא חית להו רשותא והתם מיירי נמדוד ומנוי וכייל ונייר וחתים [ח] ונהא לית להו רשותא: **גדול** יום גשמים ביום קיבוץ גליות שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב וגו'. ותם תאמר למאי לא קאמר גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גליות דהא כאפיקים בנגב כתיב ומי נתלה נמי קטן נתלה נגדול שמפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות דהכי נמי אמר (לעיל דף ג.) יערוף כמטר לקחי מי נתלה נמי קטן נתלה נגדול וי"ל דה"פ חנו מתפללים הכי שובה ה' את שנימנו כאפיקים היורדין ננגב שגדול יום קיבוץ כאפיקים ננגב מ"כ עשה עמנו לטובה חות נקבוץ גליות נהיות כי זה כמו זה ואפיקים ננגב תחדש נכל יום כיום קיבוץ גליות חבל יותר לח [ט]:

עשר

נאמרה עצירה באשה שנאמר [א] כי עצר עצר ה' בעד כל רחם ונאמרה עצירה בגשמים דכתיב [ב] ועצר את השמים נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים נאמר לידה באשה דכתיב [ג] ותהר ותלד בן ונאמר לידה בגשמים דכתיב [ד] והולידה והצמיחה נאמר פקידה באשה ונאמר פקידה בגשמים נאמר פקידה באשה דכתיב [ה] וה' פקד את שרה ונאמר פקידה בגשמים דכתיב [ו] פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים מאי פלג אלהים מלא מים תנא כמין קובה יש ברקיע שממנה גשמים יוצאין. אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [ז] אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימציאהו אם לשבט בהרים ובגבעות אם לחסד ימציאהו לארצו [ח] בשדות ובכרמים [ט] אם לשבט לאילנות אם לארצו לזרעים אם לחסד ימציאהו בורות שיחין ומערות. בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא אמרי היכי נעביד [י] ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר אלא ליבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול אמר להו ר' שמואל בר נחמני [כ] ניבעי רחמי אכפנא דכתיב יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב דכתיב [ל] פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומנלן דלא מצלינן אתרתי דכתיב [מ] ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת מכלל דאיכא אחריתי במערבא אמרי [נ] משמיה דר' חגי מהכא [ס] ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא על רזא דנא מכלל דאיכא אחריתי. בימי ר' זירא גזור גזרה [ע] וגזור דלא למיתב בתעניתא אמר להו ר' זירא [פ] נקבליה עילוון ולכי בטיל הגזירה ליתביה אמרי ליה מנא לך הא אמר להו דכתיב [צ] ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אמר רבי יצחק אפילו שנים בשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה היינו [ק] דאמר רבה בר שילא [ר] קשה יומא דמיטרא ביומא דדינא אמר אמימר אי לא דצריך לברייתא בעינן רחמי ומבטלינן ליה ואמר רבי יצחק שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר [ש] וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ואמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכים מתברכת בו שנאמר [ת] לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך ואמר רבי יצחק [א] אין הברכה מצויה אלא בדבר המסוי מן העין שנאמר [ב] יצו ה' אתך את הברכה באסמיך תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ת"ר [ג] הנכנס למוד את גרנו אומר יר"מ ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו התחיל למוד אומר ברוך השולח [ד] ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ ביך הרי זו תפלת שוא [ה] לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין: קיבוץ גליות צדקה (מעשה [ו]) פרנס סימן: אמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות שנאמר [ז] שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב ואין אפיקים אלא מטר שנאמר [ח] ויראו אפיקי ים ואמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים שאפילו פוסקות בו שנאמר [ט] תלמיה רוה נחת גדודיה ואמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין [י] שנאמר [כ] נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. וא"ר יוחנן מאי דכתיב

עשר

כג א ב טוס"ע ס"ח סי' מקעו סעיף טו:
כד ג סם סימן מקעח סעיף ג:
כה ד מיי' פ"י מהל' ברכות הלכה כב סמג עשין מ טוס"ע ס"ח סימן לל סעיף ג:

רבינו גרשום

אם לשבט דאתי ברזיא: **להרים** שילך על ההרים: **אם לחסד** שיורד בנחת ימציאהו ליישוב: **צדקה לעניים.** שמתחממין שהן ערומים: **בערבי שבתות** סימן קללה הוא שאין יכולין לטרוח לכבוד שבת. ס) **כדעבד לאבוך.** שנעשה גל של עצמות ס):

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ס) סיין לקף ט.

משנת ראשונים

ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת, מכלל דאיכא אחריתי. ומתוך כך היו רבותי גוערים בשם קצת רבני נרבונא באלו החזנים, שבתענית של גשמים שמערבין בפסוקי דרחמי פסוקים של נקמת האויבים וכיוצא באלו. **[מאירי]**

אמר להו רבי זירא נקבליה עילוון. אם הוא עני ואי אפשר לו לעשות צדקה יהא מחשבתו מתעוררת בעצמו תמיד על ענין הצדקה ותועלתה, ושיעשה כראוי לו ממנה כל זמן שיהיה בידו ספק לעשות וכל כיוצא בזה, ותהא בכך שכר מחשבתו שמור לו כ**מעשה** [**מאירי**] אהח"ה 18/06/2018

אדם שקיבל על עצמו בלב נאמן לשמור ולעשות את כל דברי התורה ולעשות כאשר יאמרו לו החכמים, ואחרי אשר קיבל לקיים הכל, דורש וחוקר ושואל לחכמים מה לעשות, אז יש לו שכר אפילו מאותם המצוות והמוסרים שאינו יודע, כיון שקיבל עליו וגמר בלבו לעשותם. **[אורחות צדיקים שער התשובה]**

אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו. למעוטי מידי דנפיש נפחיה כגון המשתכר בקנקנים כדאמר בפסחים פרק מקום שנהגו דשלטא בהו עינא בישא, ודרש מדכתיב יצו אתך את הברכה בדבר שאתך. **[תוספות שאנץ, בבא מציעא מב.]**

התחיל למוד אומר ברוך השולח. פירוש ברכה שלמה בשם ומלכות, דאי לא לאו ברכה היא כדכתי' במסכת ברכות בפרק הרואה, ודעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומות ומעשרות שהבטיח הקב"ה בברכתו עליהם שנאמר והגי' והריקותי לכם ברכה עד בלי די, וע"כ תקנו בו ברכה זו לומר שהבטחתו של הקב"ה קיימת ואין זו ברכה לבטלה. **[הריטב"א, בבא מציעא מב.]**

ברוך השולח. ר"ל אשר שלח כמו המוציא לחם אשר הוציא, כי בוטח הוא בשם שכבר שלח לו ברכה כיון שהתחיל למוד כדי לעשר. כרי הוא גל של תבואה והוא מלשון רז"ל נתמרח הכרי. **[אבודרהם ברכת הראייה השבח וההודאה]** **מדד ואחר כך ביריך הרי זו תפלת שוא.** גדולי המפרשים שואלים על מה הוא מברך אם על שלא ירקבו הרי בכל שעה הוא צריך לה ואע"פ שאין הברכה מצויה בו תפלת שוא מיהא למה ולדעתי כל שהוא מברך שלא יפסיד פירותיו אין כאן תפלת שוא אלא שעל התפלה הנזכרת הוא אומר כן יהי רצון שתשלח ברכה בפירות הללו ור"ל שיתברכו בכל מיני הצלחה ואי אפשר שהמדידה או הפרסום לא יעכב בהצלחתו אי זה עכוב. **[מאירי]** **שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב.** נגב היא ארץ יבשה, כמו (יהושע טו יט) ארץ הנגב נתתני, והיא צמאה למים, ואם יעברו בה אפיקי מים יהיה חידוש גדול וטובה גדולה. כן תהיה תשובת גלותנו ותשועת ישראל. דימה הגלות לנגב והישועה לאפיקים. **[רד"ק, תהלים קכו ד]** **נשיאים.** נקראו כן העננים בעבור שינשאו מקצה הארץ ורוח נושאם. **[אבן עזרא, משלי כה יד]**

ס) עי' ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, ע) ב"מ פה., פ) ועיין מנחת יהודה, צ) ב"מ מב., ה) עי' ברכות נד., ו) יבמות עח:, ז) עיין ר"ה יז:, ח) ב"ק פב., ט) בראשית ח יג, י) עיין רש"י בחולין שם ד"ה דצייר, כ) עיין נרי"ף נע"י פילפו, ל) עיין ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה סימן כו' סעודת שנת הס"ד ולחר כך מה"ד והיינו דאמר ר' שילא קמי יומי דמיטרא שמין כו' עד כ"ם דקמי מיטרא מה"ד ומנטליבו ליבידת גשמים כו': (ג) ד"ה הרי זו תפלת שוא. דשוב מין נרכה: (ג) ד"ה ננגב. לשון יובש והנה מרנו: (ד) ד"ה חפיקי יס. מולמי מים חלמת כו' כ"ל: (ה) תוס' ד"ה חלח כו' להח דקחמר התם הכי היינו טעמא:

הגהות וציונים

מ] תיבת "לארצו" מיותר (מהרש"א ע"ש בח"א), ועי' באיוב שם ברש"י ובתרגום: ג] לגי' הדפוס יש להוסיף **דבר אחר** אם לשבט, ובכת"י ליתא כלל מכאן עד "שיחין ומערות" (דק"ס ע"ש): ג] בדפו"י שלפני הצענזור גזור **שמדא** וגזור דלא. ובכת"י הגי' גזור **שמדא דלא** למיתב וכו', ועי' רש"י ובמהרש"א בח"א: ד] עי' רש"י. ועי' מהרש"א בח"א שגורס **ביומא** דדינא: ה] בכת"י הנוסח אומר **יהי רצון מלפניך** ה' **אלהינו שתשלח** ברכה, ועי' מאירי ובדק"ס: ו] [צ"ל **מעשר**] (גליון): ז] ברש"י שבע"י הד"א. ועי' הג' הב"ח אות א: ח] [צ"ל **ושפע**] (גליון): ט] תיבת "כדלקמן" מיותר (מראה אש). וברש"י שבע"י ליתא: י] נדצ"ל וכן **הפירוש** (באה"מ): כ] הרש"ש מוחק תיבת "בסמוי":

תורה אור השלם

א) כִּי עָצֹר עָצַר יְיָ בְּעַד כָּל רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם: [בראשית כ, יח]

ב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי: [בראשית ל, כג]

ד) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזּוֹרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: [ישעיה נה, י]

ה) וַיְיָ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְיָ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: [בראשית כא, א]

ו) פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתְּשֹׁקְקֶהָ רַבַּת תַּעְשִׁרֶנָּה פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם תָּכִין דְּגָנָם כִּי כֵן תְּכִינֶהָ: [תהלים סה, י]

ז) אִם לְשֵׁבֶט אִם לְאַרְצוֹ אִם לְחֶסֶד יַמְצִאֵהוּ: [איוב לז, יג]

ח) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ט) וְנָצוֹמָה וְנְבַקְשָׁה מֵאֱלֹהֵינוּ עַל זֹאת וַיֵּעָתֶר לָנוּ: [עזרא ח, כג]

י) וְרַחֲמִין לְמִבְעָא מִן קֳדָם אֱלָהּ שְׁמַיָּא עַל רָזָה דְנָה דִּי לָא יְהִבְדוּן דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי עִם שְׁאָר חַכִּימֵי בָבֶל: [דניאל ב, יח]

כ) וַיֹּאמֶר אֵלַי אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ וַאֲנִי בָּאתִי בִּדְבָרֶיךָ: [דניאל י, יב]

ל) וְזֶרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בְּכַנָּפֶיהָ וִיצָאתֶם וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק: [מלאכי ג, כ]

מ) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]

נ) יְצַו אֱלֹהִים עֻזֶּךָ עוּזָּה אֱלֹהִים זוּ פָּעַלְתָּנוּ לָנוּ: [תהלים סח, כט]

ס) שׁוּבָה יְיָ אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב: [תהלים קכו, ד]

ע) וַיִּרְאוּ אֲפִקֵי יָם יִגָּלוּ מֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּגַעֲרַת יְיָ מִנִּשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ: [שמואל ב' כב, טז]

פ) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ: [תהלים סה, יא]

צ) נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אַיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר: [משלי כה, יד]

ק) יְיָ אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: [דברים כח, ח]

הגמרא מביאה דרשה דומה לזו:

תָּנָא דְּבֵי - שנו בבית מדרשו של **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, אֵין הַבְּרָכָה מְצוּיָה אֶלָּא בְּדָבָר שֶׁאֵין הָעַיִן שׁוֹלֶטֶת בּוֹ** - שאינו נראה לעיניים, **שֶׁנֶּאֱמַר** 'יְצַו ה' אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ' - בתבואה הגנוזה ואצורה באוצרך ואינה גלויה לעיניים[כה].

הגמרא מביאה ברייתא המורה הוראה למעשה שיוצאת מדבר זה:

תָּנוּ רַבָּנָן, הַנִּכְנָס לָמוּד [-למדוד] **אֶת גָּרְנוֹ אוֹמֵר**, 'יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ שֶׁתְּשַׁלַּח בְּרָכָה בְּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ'[כו]. **הִתְחִיל לָמוּד אוֹמֵר**, 'בָּרוּךְ אתה ה' אלהינו מלך העולם[כז] **הַשּׁוֹלֵחַ בְּרָכָה בַּכְּרִי הַזֶּה'. מָדַד וְאַחַר כָּךְ בֵּירַךְ** ברכה זו[כח], **הֲרֵי זוֹ תְּפִלַּת שָׁוְא**, שלאחר המדידה שוב אין הברכה יכולה לחול בגורן זה, **לְפִי שֶׁאֵין הַבְּרָכָה מְצוּיָה לֹא בְּדָבָר הַשָּׁקוּל וְלֹא בְּדָבָר הַמָּדוּד וְלֹא בְּדָבָר הַמָּנוּי אֶלָּא בְּדָבָר הַסָּמוּי מִן הָעַיִן**[כט].

★

קִבּוּץ, גְּיָסוֹת, צְדָקָה, (מעשה) [מַעֲשֵׂר], פַּרְנָס, סִימָן.

מימרא אודות מעלת יום הגשמים:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, גָּדוֹל וחשוב יוֹם הַגְּשָׁמִים כְּיוֹם קִבּוּץ גָּלֻיּוֹת - שיתקבצו ישראל ממקומות גלותם וישובו לארצם, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קכו ז) 'שׁוּבָה ה' **אֶת שְׁבִיתֵנוּ** [-השיבה את השבייה שלנו] **כַּאֲפִיקִים** [-אפיקי נחלים] **בַּנֶּגֶב**', כלומר, השיבנו מן השבי ונשמח בזה כמו השמחה הנגרמת בעת שהמים זורמים באפיקי הנחלים לאחר שהארץ היתה יבשה[לא]. הרי שהשוה הכתוב את יום קבוץ גלויות לזרימת המים באפיקים הבאה על ידי ירידת הגשמים.

רבי יוחנן פירש בדרשתו ש'אפיקים' היינו אפיקי נחלים, כלומר, מקום בו המים זורמים, כעת מפרש את המקור לכך:

וְאֵין 'אֲפִיקִים' אֶלָּא[לב] לשון מקום זרימת מים **וּמָטָר, שֶׁנֶּאֱמַר** בשירת דוד כשניצל מיד אויביו ובתוך דבריו משבח את הקב"ה על קריעת ים סוף (שמואל ב' כב טז), 'וַיֵּרָאוּ **אֲפִיקֵי יָם**' - נראו מוצאי הים, כלומר, נתגלתה קרקעית הים משום שנבקעו המים. הרי שתיבת 'אפיקים' משמעותה מקום בו המים זורמים[לג].

מימרא נוספת בענין זה:

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, גָּדוֹל וחשוב **יוֹם הַגְּשָׁמִים שֶׁאֲפִילּוּ גְּיָסוֹת** [-גדודי חיילים] **פּוֹסְקוֹת בּוֹ** מלהילחם, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים סה יא) 'תְּלָמֶיהָ רַוֵּה **נַחֵת גְּדוּדֶיהָ**', והפסוק נדרש כך, בזמן שאתה מרווה את התלמים, הם חריצי המחרישה, בגשמים [-'תלמיה רוה'], אזי גדודי החיילים נחים ואינם יוצאים להילחם ['נחת גדודיה'][לד].

★

מימרא אודות סיבת עצירת הגשמים:

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִין אֶלָּא בִּשְׁבִיל פּוֹסְקֵי - המבטיחים לתת **צְדָקָה בִּפְנֵי רַבִּים, וּלְבַסּוֹף אֵין נוֹתְנִין**[לה], **שֶׁנֶּאֱמַר**

(סס ד"ה מלמ) דחה טעם זה, שהרי להלן הגמרא אומרת שהמודד את גרנו לא יברך 'השולח ברכה בכרי הזה' לאחר שמדד משום שהברכה אינה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, והאדם הלא אינו עושה עין הרע לעצמו. וביאר שהטעם הוא משום שאין דרך וכבוד הנס והברכה לבוא אלא בסתר, כמו שמצינו אצל אלישע שאמר לאשת עובדיה 'וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך' (מלכים ג' ד ד) כדי שתשרה הברכה על השמן ויתרבה ויתמלא. ובדומה לזה כתב בשפת אמת (ד"ה מין) שדרך הנס להיות בהסתר כי הטבע אינו משתנה בפרהסיא.

כה. רש"י (ג"מ מכ. ד"ה מאין). לפי פשוטו 'אסמיך' הם 'האוצרות' (רשב"ם על הפסוק), כינוי למקומות בהם אוצרים ואוספים את התבואה. רבי ישמעאל מביא מקור לדבריו ממשמעותו הפשוטה של המקרא.

הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה נדבר) ביאר שנחלקו רבי יצחק ותלמידי רבי ישמעאל אימתי אין הברכה שורה. לדעת רבי יצחק אף דבר הגלוי לעין, כל זמן שאין מנינו ידוע שורה בו ברכה, ורק לאחר שנמנה פוסקת ממנו הברכה. אולם לדעת תלמידי רבי ישמעאל אף אם אין מנינו ידוע כל זמן שהעין שולטת בו, לא שורה בו הברכה, וכן להיפך כשהעין לא שולטת בו שורה בו הברכה אף אם מנינו ידוע. אולם **המהרש"א** (ג"מ מכ. מ"ח ד"ה מין - הרמזון) כתב שאין הם חלוקים אימתי אין הברכה שרויה אלא כיצד לומדים זאת מן הכתוב 'באסמיך'. לדעת רבי יצחק תיבה זו מתפרשת מלשון 'סמוי' מן העין. ואילו לדעת תלמידי רבי ישמעאל תיבה זו מתפרשת מלשון 'אוצר', שרק בדבר הנמצא באוצר ואין העין שולטת בו, שורה בו הברכה. לביאורים נוספים במחלוקתם ראה בן יהוידע (ד"ה מין) ועיון יעקב (על עין יעקב ד"ה מין, ג"מ מכ. ד"ה מלמ).

כו. יש לשאול, מדוע יכנס אדם למדוד את גרנו, הלא לאחר שימדוד את גרנו שוב לא תשרה הברכה בגורן. בעץ יוסף (על עין יעקב, ד"ה הנכנס) ביאר, שהברייתא עוסקת במי שנכנס למדוד את גרנו לצורך הפרשת המעשרות, שכן אין ראוי להפריש את המעשרות על פי הערכתו בלבד, כפי ששנינו (מכות פ"ג משנה טז) 'אל תרבה לעשר אומדות'. ואדרבה זכות זו של נתינת המעשרות לאחר שימדוד את הגורן תגרום לכך שעוד קודם נתינתם יתברך הגורן [וכן נראה מלשון הרמב"ן ואבודרהם שיובאו להלן בסמוך]. אכן אין זה אלא עד שימדוד את הגורן, אולם לכשימדוד את הגורן לא תימשך עוד הברכה, כפי שמפורש בברייתא.

כז. רש"י (ד"ה נתון). וכן כתב הריטב"א (ג"מ מכ. ד"ה המחיל). וראה עוד בענין הברכה בשם ומלכות בהערה בסמוך.

כח. ריטב"א (היפנים, ג"מ מכ. ד"ה המחיל). אולם ראה הערה הבאה.

כט. הריטב"א (היפנים, שם) ביאר שברכה זו אינה הודאה על העבר אלא בקשה על העתיד שיתברך הכרי, שאם לא כן מדוע לא יברך ברכה זו לאחר שמדד את הכרי שהלא אף שמכאן ולהבא לא תשרה עוד הברכה בתבואה זו, יש לו להודות על הברכה שנכנסה בתבואה עד כה. והרש"ש (שם ד"ה מדד) ציין שזו משמעות דברי הרמב"ם (גרסת פ"י הכ"ג) שהעתיק את דברי הברייתא כך, 'מדד ואחר כך ביקש רחמים הרי זו תפילת שוא, וכל הצועק לשעבר הרי זו תפילת שוא'. הרי שהבין הרמב"ם שענינה של ברכה זו הוא הבקשה על העתיד. והוסיף עוד הרש"ש, שברכה זו הנאמרת לאחר שהתחיל למדוד את הכרי הינה חתימתה של בקשת ה'יהי רצון שתשלח ברכה במעשה ידינו' הנאמרת כשנכנס למדוד את גרנו, בדומה לבקשות של תפילת הדרך ותפילת שמונה עשרה הנחתמות בנוסח של 'ברוך'. אולם הברכי יוסף (מכות פ"ג מסנה טז ו) פירש שענינה של ברכה זו הוא הודאה על העבר, [כפי שכתב גם האבודרהם (הלכות ברכות השער השמיני) שתיבת 'השולח' בברכה זו הינה לשון עבר, כלומר אשר שלח, בדומה לברכת 'המוציא' שמשמעותה שכבר הוציא לחם מן הארץ], ויכולים לומר ברכה זו אף לאחר שמדד את הכרי, והאמור בברייתא 'מדד ואחר כך בירך הרי זו תפילת שוא' אינו מוסב על ברכת 'השולח ברכה בכרי' הנאמרת לאחר שהתחיל למדוד את התבואה אלא על תפילת 'יהי רצון' הנאמרת קודם שמתחיל למדוד את גרנו, ועל המתפלל תפילה זו לאחר שמדד את גרנו, אומרת הברייתא שהרי זו תפילת שוא. על פי דרכו ביאר שזו אף כוונת הרמב"ם בדבריו 'מדד ואחר כך ביקש רחמים הרי זו תפילת שוא', היינו האומר תפילת 'יהי רצון', אולם ברכת 'השולח ברכה בכרי הזה' יכולה להיאמר אף לאחר מדידת הגורן. וכן פירש המאירי (ד"ה ההולך) את כוונת הברייתא.

לדעת הנוקטים שברכה זו הנאמרת כשמתחיל למדוד את הגורן הינה הודאה על העבר יש להבין כיצד יכול לברך כן קודם שסיים את מדידת הגורן הלא יתכן שלאחר המדידה יתברר שלא שרתה הברכה בכרי, וכיצד איפוא יכניס את עצמו בספק ברכה. בשפת אמת (ד"ה המחיל) ביאר שהברייתא עוסקת כשכבר על פי הראייה ניכר ששרתה הברכה בגורן, ויתכן שאם לא ניכר על פי הראייה ששרתה הברכה בגורן אכן אל לו לברך מספק. אולם בסיום דבריו הביא שהריטב"א (ג"מ מכ. ד"ה המחיל) כתב בשם הרמב"ן שחכמים לא תיקנו ברכה זו אלא במי שהולך לגרנו לצורך הפרשת תרומות ומעשרות, שכן הקב"ה הבטיח את ברכתו למי שיפריש תרומה ומעשר ואין בזה כל ספק. ולדברי הרמב"ן, אף אם לא ניכר על פי הראייה ששרתה הברכה יוכל לברך ואין בזה חשש ברכה לבטלה שהלא מובטחים אנו שתבואה זו תתברך. ואכן הלבוש (או"ח סי' רל ס"ג) כתב שאין לברך ברכה זו בשם ומלכות, וביאר באליה רבה (שם סק"ז) את טעמו שמכיון שמברכים אנו ברכה זו אף שאיננו מפרישים תרומות ומעשרות, שוב אין הבטחה שהתברך הכרי ויש בברכה זו חשש ברכה לבטלה. לטעם נוסף מדוע ברכה זו נתקנה דווקא בהולך להפריש תרומות ומעשרות ראה מהרש"א (ג"מ מכ. מ"ח ד"ה ההולך).

ל. מצודת ציון (על הפסוק).

לא. רש"י ורד"ק (על הפסוק). התיבה 'נגב' הינה לשון יובש, כפי שהתרגום על הפסוק (בראשית מ יג) 'והנה חרבו [-יבשו]' מתרגם 'נגיבו'. רש"י (ד"ה נגנג).

לב. ראה בהערה לעיל (ז:) את דברי האחרונים בביאור כוונת חז"ל בלשון 'אין וכו' אלא'.

לג. רש"י (ד"ה אפיקי) מבאר שתיבות 'אפיקי ים' מתפרשות מלשון 'מוצאי ים', כלומר, המקום בו נמצאים המים וממנו יוצאים ומתפשטים. נראה שכוונתו לדמות תיבת 'אפיקים' האמורה בכתובים ללשון 'אפיק' בשפה הארמית, שבתרגום ללשון הקודש הוא לשון יציאה. כך גם התרגום (תהלים קכו ד) מתרגם את הכתוב 'כאפיקים בנגב' - 'כד נבעין מפקני מיא בבצורתא', כלומר, כְּעֵת שנובעים מוצאי המים בזמן הבצורת. אולם הרד"ק (על הפסוק) מפרש שהמים עצמם הזורמים בחזקה נקראים 'אפיקים', ועל שמם כל המקומות בהם זורמים המים נקראים אף הם אפיקים. ומכל מקום, אף לדבריו תיבת 'אפיקים' האמורה בפסוק זה אין משמעה המים עצמם שהלא הם גלויים כל הזמן, אלא מקום שהמים זורמים בו, וכוונת הפסוק לומר שנתגלתה קרקעית הים בעת בקיעת הים.

לד. בפשוטו, מבקש דוד מהקב"ה שירוה את תלמי החרישה כדי שיהיה על ידי כך נחת והנאה לבריות. רש"י (על הפסוק). רבי יוחנן בדרשתו מפרש 'נחת' מלשון מנוחה, ו'גדודיה', גדודי חיילים.

על אף שלעיל אמרה הגמרא שההפרעה הנגרמת לעוברים ושבים מחמת ירידת הגשמים קשה היא לעולם, מכל מקום מה שהחיילים פוסקים מלהילחם מחמת הגשמים היא טובה לעולם. מהרש"א (מ"ח ד"ה שאפילו).

לה. רש"י (ד"ה פוסקי) כתב שאין כוונת רבי יוחנן לומר שהמבטיחים צדקה בצינעא ואינם נותנים אינם גורמים לעצירת גשמים, אלא נקט בלשונו את הרגילות, שכן לא

ח: מאימתי פרק ראשון תענית

ונצומה ונבקשה מאלהינו. ויעתר לנו פירוש מלקמן על [זאת] משמע דליכא מילתא מחריתא וכן פירש[ב] בסמוך על דגמ': **אלא** בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו'. תימה למרינן פרק כל הנשר (חולין דף קה:) גבי הני שקולמי דלרו מציתא למערת בעו למתפוחי מותבוהו תומי מרזיבא פקע מציתא ומפרש שם נשגיל השד שהיה שם עד למכפייה מר בר רב חסי לשד לשלם אמר ליה שידע למר בר רב חסי ליקבע לי מר זימנא למיזיל ומשלם קבע ליה זימנא כי מטו זימניה מיעכב ואמר ליה אמאי לא אתית בזמנך אמר ליה כל מידי לגייר וחמיס וכייל ומני ליה לן רשות למיסקל מיניה אלמא נדבר המדוד והמנוי ליה רשות למסקל מיניה ונדבר הסמוי מיה ליה רשות אלמא אין נרכה נדבר הסמוי וי"ל דלא קשה מידי דהא דקאמר התם (ה) היינו טעמא דליה להו אלא נדבר הפקר ולא נדבר דכייל ומנוי אז לייר וחמיס היינו נשגיל למין נרכה מלויה נהני ולית נהו נבר הפקר והאי נבעלים ניהו אלא נדבר הסמוי והיינו מטעם להנרכה מלויה נדבר הסמוי ומה שמתרגם נשגיל הנרכה אית להו רשות למיסקל נסמוי[ג] דהיינו כמו הפקר שאין לשום אדם זכות בו אי נמי הכא מיירי נדבר המנוי והמדוד אלא לייר וחמיס ונהא אית להו רשותא והתם מיירי נמדוד ומנוי וכייל ולייר וחמיס[ד] ונהא לית להו רשותא: **גדול** יום גשמים ביום קיבוץ גליות שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב וגו'. ואם תאמר אמאי לא קאמר גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גליות דהא כאפיקים בנגב כתיב ומי נתלה נמי קטן נתלה נגדול שאפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות דהכי נמי אמר (לעיל דף ג.) יערוף כמטר לקחי מי נתלה נמי קטן נתלה נגדול וי"ל דה"פ אנו מתפללים הכי שובה ה' את שביתנו כאפיקים היורדין נגבא שגדול יום קיבוץ כאפיקים נגבא מ"כ עשה עמנו לטובה אות נקבוץ גליות נהיות כי זה כמו זה כיום קיבוץ גליות אבל יותר לא[ה]:

עשר

נאמרה עצירה באשה שנאמר[א] כי עצר עצר ה' בעד כל רחם ונאמרה עצירה בגשמים דכתיב[ב] ועצר את השמים נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים נאמר לידה באשה דכתיב[ג] ותהר ותלד בן ונאמר לידה בגשמים דכתיב[ד] והולידה והצמיחה נאמר פקידה באשה ונאמר פקידה בגשמים נאמר פקידה באשה דכתיב[ה] וה' פקד את שרה ונאמר פקידה בגשמים דכתיב[ו] פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים מאי פלג אלהים מלא מים תנא כמין קובה יש ברקיע שממנה נשמים יוצאין. אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב[ז] אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימציאהו אם לשבט בהרים ובגבעות אם לחסד ימציאהו לארצו[ח] בשדות ובכרמים[ט] אם לשבט לאילנות אם לארצו לזרעים אם לחסד ימציאהו בורות שיחין ומערות. בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא אמרי היכי נעביד[י] ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר אלא ליבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול אמר להו ר' שמואל בר נחמני[כ] ניבעי רחמי אכפנא דכי יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב דכתיב[ל] פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומנלן דלא מצלינן אתרתי דכתיב[מ] ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת מכלל דאיכא אחריתי במערבא אמרי[נ] משמיה דר' חגי מהכא[ס] ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא על רזא דנא מכלל דאיכא אחריתי. בימי ר' זירא גזור גזרה[ע] וגזור דלא למיתב בתעניתא אמר להו ר' זירא[פ] נקבליה עילוון ולכי בטיל הגזירה ליתביה אמרי ליה מנא לך הא אמר להו דכתיב[צ] ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אמר רבי יצחק אפילו שנים בשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה היינו[ק] דאמר רבה בר שילא[ר] קשה יומא דמיטרא ביומא[ש] דדינא אמר אמימר אי לא דצריך לברייתא בעינן רחמי ומבטלינן ליה ואמר רבי יצחק שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר[ת] וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ואמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכים מתברכת בו שנאמר[א] לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך ואמר רבי יצחק[ב] אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר[ג] יצו ה' אתך את הברכה באסמיך תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ת"ר[ד] הנכנס למוד את גרנו אומר יר"מ ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו התחיל למוד אומר ברוך השולח[ה] ברכה בכרי הזה מדד ואח"כ ביך הרי זו תפלת שוא[ו] לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין: קיבוץ גליות צדקה (מעשה[ז]) פרנס סימן: אמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים כיום קבוץ גליות שנאמר[ח] שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב ואין אפיקים אלא מטר שנאמר[ט] ויראו אפיקי ים ואמר רבי יוחנן גדול יום הגשמים שאפילו פוסקות בו שנאמר[י] תלמיה רוה נחת גדודיה ואמר רבי יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין[כ] שנאמר[ל] נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. וא"ר יוחנן מאי דכתיב

עשר

עין משפט נר מצוה

כג א ב טוש"ע ח"מ סי' תקעו סעיף טו:

כד ג סמ סימן תקעג סעיף ג:

כה ד מיי' פ"י מהל' ברכות הלכה כב סמג עשין מ טוש"ע ח"מ סימן לג סעיף ג:

רבינו גרשום

אם לשבט דאתי ברזיא: להרים שילך על ההרים: אם לחסד שיורד בנחת ימציאהו ליישוב: צדקה לעניים. שמתחממין שהן ערומים: בערבי שבתות סימן קללה הוא שאין יכולין לטרוח לכבוד שבת. ה) כדעבד לאבוך. שנעשה גל של עצמות[ה]:

חשק שלמה על רבינו גרשום

ה) שין לקף ט.

משנת ראשונים

ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת, מכלל דאיכא אחריתי. ומתוך כך היו רבותי גוערים בשם קצת רבני נרבונא באלו החזנים, שבתענית של גשמים שמערבין בפסוקי דרחמי פסוקים של נקמת האויבים וכיוצא באלו. **[מאירי]**

אמר להו רבי זירא נקבליה עילוון. אם הוא עני ואי אפשר לו לעשות צדקה יהא מחשבתו מתעוררת בעצמו תמיד על ענין הצדקה ותועלתה, ושיעשה כראוי לו ממנה כל זמן שיהיה בידו ספק לעשות וכל כיוצא בזה, ותהא בכך שכר מחשבתו שמור לו כמעשה. **[מאירי]**

אדם שקיבל על עצמו בלב נאמן לשמור ולעשות את כל דברי התורה ולעשות כאשר יאמרו לו החכמים, ואחרי אשר קיבל לקיים הכל, דורש וחוקר ושואל לחכמים מה לעשות, אז יש לו שכר אפילו מאותם המצוות והמוסרים שאינו יודע, כיון שקיבל עליו וגמר בלבו לעשותם. **[אורחות צדיקים שער התשובה]**

אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו. למעוטי מידי דנפיש נפחיה כגון המשתכר בקנקנים כדאמר בפסחים פרק מקום שנהגו דשלטא בהו עינא בישא, ודרש מדכתיב יצו אתך את הברכה בדבר שאתך. **[תוספות שאנץ, בבא מציעא מב.]**

התחיל למוד אומר ברוך השולח. פירוש ברכה שלמה בשם ומלכות, דאי לא לאו ברכה היא כדכתי' במסכת ברכות בפרק הרואה, ודעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומות ומעשרות שהבטיח הקב"ה בברכתו עליהם שנאמר והגי' והריקותי לכם ברכה עד בלי די, וע"כ תקנו בו ברכה זו לומר שהבטחתו של הקב"ה קיימת ואין זו ברכה לבטלה. **[הריטב"א, בבא מציעא מב.]**

ברוך השולח. ר"ל אשר שלח כמו המוציא לחם אשר הוציא, כי בוטח הוא בשם שכבר שלח לו ברכה כיון שהתחיל למוד כדי לעשר. כרי הוא גל של תבואה והוא מלשון רז"ל נתמרח הכרי. **[אבודרהם ברכת הראייה השבח וההודאה]** **מדד ואחר כך ביך הרי זו תפלת שוא.** גדולי המפרשים שואלים על מה הוא מברך אם על שלא ירקבו הרי בכל שעה הוא צריך לה ואע"פ שאין הברכה מצויה בו תפלת שוא מיהא למה ולדעתי כל שהוא מברך שלא יפסיד פירותיו אין כאן תפלת שוא אלא שעל התפלה הנזכרת הוא אומר כן יהי רצון שתשלח ברכה בפירות הללו ור"ל שיתברכו בכל מיני הצלחה ואי אפשר שהמדידה או הפרסום לא יעכב בהצלחתו אי זה עכוב. **[מאירי]** **שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב.** נגב היא ארץ יבשה, כמו (יהושע טו יט) ארץ הנגב נתתני, והיא צמאה למים, ואם יעברו בה אפיקי מים יהיה חידוש גדול וטובה גדולה. כן תהיה תשובת גלותנו ותשועת ישראל. דימה הגלות לנגב והישועה לאפיקים. **[רד"ק, תהלים קכו ד]** **נשיאים.** נקראו כן העננים בעבור שינשאו מקצה הארץ ורוח נושאם. **[אבן עזרא, משלי כה יד]**

מסורת הש"ס עם הוספות

פ) ע' ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, **ג)** ב"מ פה., **ג)** ועיין מנחת יהודה, **ד)** ב"מ מב., **ה)** ע' ברכות נד., **ו)** יבמות עח:, **ז)** עיין ר"ה יז:, **ח)** ב"ק פב., **ט)** בראשית ח יג, **י)** עיין רש"י בחולין שם ד"ה דצייר, **כ)** עיין נרי"ף נע"י פירושו, **ל)** עיין ב"מ פד ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה סימן כו' סעודת שנת הס"ד ומחר כך מה"ד והיינו דאמר ר' שילא קמי יומי דמיטרא שמין כו' עד כ"ם דקמי מיטרא מה"ד ומצטלינהו לירידת גשמים כו': **(ג)** ד"ה הרי זו תפלת שוא. דשוב אין ברכה: **(ג)** ד"ה ננגב. לשון יובש והנה תרגו: **(ד)** ד"ה אפיקי יס. מוצאי מים מלמת כו' כל"ל: **(ה)** תוס' ד"ה אלא כו' דהא דקאמר התם הכי היינו טעמא:

הגהות וציונים

ח] תיבת "לארצו" מיותר (מהרש"א ע"ש בח"א), ועי' באיוב שם ברש"י ובתרגום: **ט]** לגי' הדפוס יש להוסיף **דבר אחר** אם לשבט, ובכת"י ליתא כלל מכאן עד "שיחין ומערות" (דק"ס ע"ש): **י]** בדפו"י שלפני הצענזור גזור **שמדא** וגזור דלא. ובכת"י הגי' גזור **שמדא דלא** למיתב וכו', ועי' רש"י ובמהרש"א בח"א: **כ]** עי' רש"י. ועי' מהרש"א בח"א שגורס **ביומא** דדינא: **ל]** בכת"י הנוסח אומר **יהי רצון מלפניך** ה' **אלהינו שתשלח** ברכה, ועי' מאירי ובדק"ס: **ו]** [צ"ל **מעשר**] (גליון): **ז]** ברש"י שבע"י הד"א. ועי' הג' הב"ח אות א: **ח]** [צ"ל **ושפע**] (גליון): **ט]** תיבת "כדלקמן" מיותר (מראה אש). וברש"י שבע"י ליתא: **י]** נדצ"ל וכן **הפירוש** (באה"מ): **כ]** הרש"ש מוחק תיבת "בסמוי":

תורה אור השלם

א) כִּי עָצֹר עָצַר יְיָ בְּעַד כָּל רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ וַיִּרְפְּאוּ בְּעַד שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם: [בראשית כ, יח]

ב) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: [דברים יא, יז]

ג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי: [בראשית ל, כג]

ד) כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזֹּרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: [ישעיה נה, י]

ה) וַיְיָ פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְיָ לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: [בראשית כא, א]

ו) פָּקַדְתָּ הָאָרֶץ וַתְּשֹׁקְקֶהָ רַבַּת תַּעְשִׁרֶנָּה פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם תָּכִין דְּגָנָם כִּי כֵן תְּכִינֶהָ: [תהלים סה, י]

ז) אִם לְשֵׁבֶט אִם לְאַרְצוֹ אִם לְחֶסֶד יַמְצִאֵהוּ: [איוב לז, יג]

ח) פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן: [תהלים קמה, טז]

ט) וְנָצוֹמָה וְנִבְקְשָׁה מֵאֱלֹהֵינוּ עַל זֹאת וַיֵּעָתֵר לָנוּ: [עזרא ח, כג]

י) וְרַחֲמִין לְמִבְעָא מִן קֳדָם דִּי אֱלָהּ שְׁמַיָּא עַל רָזָה דְּנָה דִּי לָא יְהִבְדוּן דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי עִם שְׁאָר חַכִּימֵי בָבֶל: [דניאל ב, יח]

כ) וַיֹּאמֶר אֵלַי אַל תִּירָא דָּנִיֵּאל כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ וַאֲנִי בָּאתִי בִּדְבָרֶיךָ: [דניאל י, יב]

ל) וְזֹרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בְּכַנָּפֶיהָ וִיצָאתֶם וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק: [מלאכי ג, כ]

מ) יְפַתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]

נ) יְצוּ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: [דברים כח, ח]

ס) שׁוּבָה יְיָ אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב: [תהלים קכו, ד]

ע) וַיִּרְאוּ אֲפִקֵי יָם יִגָּלוּ מֹסְדוֹת תֵּבֵל בְּגַעֲרַת יְיָ מִנִּשְׁמַת רוּחַ אַפּוֹ: [שמואל ב' כב, טז]

פ) תְּלָמֶיהָ רַוֵּה נַחֵת גְּדוּדֶיהָ בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה צִמְחָהּ תְּבָרֵךְ: [תהלים סה, יא]

צ) נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אַיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר: [משלי כה, יד]

(משלי כה יד) 'נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן, אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר', כלומר, הסיבה לכך שאף שיש עננים ורוח ['נשיאים ורוח'] מכל מקום אין גשמים ['וגשם אין'], היא בשל המבטיח לתת צדקה ברבים ומתכבד בכך ולבסוף אינו מקיים את הבטחתו ['איש מתהלל במתת שקר']. וכמו שהפוסק צדקה ברבים לשם כבוד, נותן תקוה בלב העניים ולבסוף תקותם נכזבת, כך השמים מתמלאים בעננים ונותנים תקוה בלב האנשים שירדו גשמים ולבסוף תקותם נכזבת[לי].

מימרא נוספת:

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב (דניאל יד כג)

מצוי שיבטיח אדם בלבו צדקה ולא יתן, ורק אלה המבטיחים צדקה ברבים פעמים שאין כוונתם אלא לשם כבוד ולבסוף אינם נותנים. אולם המהרש"א (מ"מ ד"ה פופקי) מבאר שכוונת רבי יוחנן שהגשמים נעצרים דווקא בשל אלה המבטיחים לתת ברבים ואינם נותנים, והיא מידה כנגד מידה, ראה שם, אבל בשל המבטיחים בצינעא ולא מקיימים לא נעצרים הגשמים.

לו. רש"י (ד"ה נזיפים) בפירושו הראשון. בפירושו השני מפרש רש"י שתיבת 'אין' בפסוק נסובה גם על 'רוח וגשם', כלומר, בזמן ש'איש מתהלל במתת שקר' אזי אין גשמים ואף לא רוחות ועננים כלל.

'עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר'. יש לדרשו כך, עַשֵּׂר בְּשְׁבִיל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר, כלומר, עשה מצוה זו של מעשר שעל ידה תתעשר[א].

הגמרא מביאה מעשה בו מוזכרת דרשה זו:

אַשְׁכְּחֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן **לִינוֹקָא** דְּרֵישׁ **לָקִישׁ** - רבי יוחנן פגש את ילדו של ריש לקיש[ב]. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן, **אֵימָא לִי פְּסוּקֵיךְ** - אמור לי פסוק שלמדת. **אָמַר לֵיהּ** הילד, למדתי את הפסוק 'עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר'. המשיך הילד **וְאָמַר לֵיהּ** לרבי יוחנן, **וּמַאי** 'עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר' - מה פשר הכפילות בפסוק זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן, כפילות זו נדרשת כך, **עַשֵּׂר בְּשְׁבִיל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר. אָמַר לֵיהּ** הילד, **מְנָא לָךְ** - מנין לך[ג]. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן, **זִיל נַסֵּי** - לך ונסה, עשר את תבואתך וראה שתתעשר. **אָמַר לֵיהּ** הילד, **וּמִי שָׁרֵי לְנַסּוּיֵיהּ** - האם מותר לנסות **לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא**, כלומר, וכי מותר לעשות מצוה מתוך כוונה לבחון אם יתן לו הקב"ה שכר על כך, **וְהָכְתִיב** (דברים ו טז) 'לֹא תְנַסּוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה'. **אָמַר לֵיהּ** רבי יוחנן, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָא**, בכל המצוות אסור לנסות את הקב"ה חוץ ממצוה זו [-מעשר] שבה מותר לנסות את הקב"ה, שֶׁהלא **נֶאֱמַר** בה במפורש (מלאכי ג י), 'הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וְיִהְיוּ טֶרֶף בְּבֵיתִי, וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר ה' צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקוֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי'. הרי שהתיר הכתוב לבחון את הקב"ה במצוה זו של נתינת מעשרות[ד].

תוך כדי הבאת המעשה דורשת הגמרא את סיום הפסוק הנזכר:

מַאי - מהי כוונת הכתוב 'עַד בְּלִי דָי'. **אָמַר רָמֵי בַּר חָמָא אָמַר רַב, עַד שֶׁיִּבְלְעוּ** - שייגעו ויתעייפו **שִׁפְתוֹתֵיכֶם מִלּוֹמַר** לה', דַּי לנו במה שנתת[ז].

סיום המעשה:

אָמַר לֵיהּ הילד, **אִי הֲוֵית מָטֵי הָתָם לְהַאי פְּסוּקָא** - אם הייתי מגיע בלימודי לפסוק זה בספר מלאכי, **לֹא הֲוֵית צְרִיכְנָא לָךְ** - לא הייתי צריך לדרשתך 'עשר בשביל שתתעשר' **וּלְהוֹשַׁעְיָא** - ולדבריו של הושעיא **רַבָּךְ**, שכן מעצמי הייתי מבין מן הפסוק במלאכי שמותר לנסות את הקב"ה במצות מעשר, וממילא הייתי דורש את הפסוק 'עשר תעשר' 'עשר בשביל שתתעשר'[ח].

★

מעשה נוסף שאירע לרבי יוחנן עם ילדו של ריש לקיש:

וְתוּ אַשְׁכְּחֵיהּ - פעם נוספת מצאו **רַבִּי יוֹחָנָן לִינוֹקֵיהּ דְּרֵישׁ לָקִישׁ דְּיָתִיב** [-שישב] **וְאָמַר** את לשון הפסוק (משלי יט ג) **'אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל ה' יִזְעַף לִבּוֹ'** - כאשר האדם חוטא בטיפשותו ['אולת אדם'], מסלף הוא בכך את דרכו וגורם שיבואו עליו פגעים ['תסלף דרכו'], ובשל כך אותו אדם יזעף בלבו על ה' ['ועל ה' יזעף לבו'], ואינו מבין שעונשים אלו מגיעים לו בשל חטאיו. **יָתִיב** [-ישב] **רַבִּי יוֹחָנָן וְקָא מְתַמַּהּ** [-והיה תמה], וכך **אָמַר, מִי אִיכָּא מִידֵּי דִּכְתִיבֵי בִּכְתוּבֵי דְּלָא רְמִיזִי בְּאוֹרַיְיתָא** - האם יש דבר הכתוב בספרי הכתובים שאינו רמוז בתורה, והלא היא היסוד לספרי הנביאים והכתובים, היכן אם כן רמוז פסוק זה בתורה. **אָמַר לֵיהּ** הילד, **אַטּוּ הָא מִי לָא רְמִיזִי** - האם פסוק זה אינו רמוז, **וְהָכְתִיב** כשנתגלה לאחי יוסף שהושב ללוי הכסף ששילם בעבור התבואה, ופחדו שנעשה להם כן בשביל להעליל עליהם עלילה נוספת[ט] (בראשית מב כח) **'וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר, מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ'**, בלשון תרעומת, מדוע מייסר אותנו הקב"ה, ולא תלו את הדבר כעונש על מכירת יוסף'. רבי יוחנן התפעל מחריפותו של הילד ורצה לראותו, **דַּל עֵינֵיהּ וְחָזָא בֵּיהּ** - הגביה את עפעפי עיניו והביט בו[י]. **אַתְיָא אִימֵּיהּ אַפִּיקְתֵּיהּ** - באה אמו של הילד [אחותו של רבי יוחנן], הוציאתו משם, **וְאָמְרָה לֵיהּ** [לבנה], **תָּא מְקַמֵּיהּ דְּלָא לִיעֲבַד לָךְ** יוחנן עם הילד בדרך שונה.

א. **כלומר**, לפי דרשה זו נקרא הכתוב 'תעשֵׂר' בשי"ן ימנית, מלשון עושר. מהרש"א (מ"פ ד"ה ל"ג) בפירושו הראשון. ובדרך נוספת ביאר, שגם לפי דרשת הגמרא משמעות התיבה מלשון מעשר, אולם כפל הכתוב את דבריו 'עשר תעשר' לאמר שתעשר שוב ושוב, כלומר, תן מעשר ותזכה בזה שתצמח לך תבואה נוספת שאף אותה תצטרך לעשר. וכן פירש רבינו חננאל (ד"ה עשר).

התנאים נחלקו האם יש לדרוש בפילות לשון בתורה, כגון 'הכרת תכרת הנפש ההיא' בפרשת המעביר בנו למולך ועוד. לדעת רבי עקיבא (ירושלמי שבת פי"ט ה"ג) 'לשונות ריבויין הן' ויש לדרוש את כפל הלשון, ולדעת רבי ישמעאל (סנהדרין סד:) 'דיברה תורה כלשון בני אדם' הרגילים לכפול את דבריהם, ולפיכך אין לדרוש את כפל הלשון. אולם דרשה זו של 'עשר תעשר' אינה תלויה במחלוקת זו, שכן אף לדעת רבי ישמעאל אין זאת אלא במקום שישנה איזו הוכחה מתוך הפסוק שאין לדרוש את הכפילות, אבל כשניתן לדרוש את הכפילות, דורשים. מהרש"א (מ"פ ד"ה מ"ד) על פי תוספות (ב"מ לג: ד"ה דנהי). [אולם הר"ן (נדרים ג. ד"ה הניחא) חולק על כך וסובר שלדעת רבי ישמעאל לעולם אין דורשים את כפילות הלשון, ולדעתו לכאורה קשה מדברי רבי יוחנן כאן שדרש מכפילות הלשון, אך ראה מצפה איתן (ד"ה מ"ר) המוכיח שרבי יוחנן, שהוא בעל המימרא כאן, סובר כשיטת רבי עקיבא שאין אומרים 'דיברה תורה כלשון בני אדם'].

לשונו של רבי יוחנן 'בשביל שתתעשר' מורה על כך שהבין כי לא זו בלבד שהכתוב מבטיח שמי שמעשר יתעשר, אלא הכתוב אף מורה כי אין פגם בקיום מצות מעשר מתוך כוונה להתעשר. אף שבדרך כלל אין ראוי לקיים את המצוות מתוך כוונה לקבל שכר, שכך שנינו (אבות פ"ק מ"ג) 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס', מכל מקום שונה היא מצות המעשר. על פי מהרש"א (מכות כד. מ"פ ד"ה הולך). להלן תביא הגמרא תימוכין לכך מספר מלאכי.

ב. **ילד** זה היה בן אחותו של רבי יוחנן שנישאה לריש לקיש. רש"י (ד"ה ליוקא) על פי הגמרא (ב"מ פד.). הטעם לכך שרש"י טרח לציין זאת הוא בכדי ליישב את דרך דיבורו של הילד לרבי יוחנן במיעוט כבוד, כפי שנראה בהמשך דברי הגמרא, ואת הסיבה שרבי יוחנן לא הקפיד על כך. ראש משביר (נרמ"י ד"ה ליוקא). רש"י (ד"ה ליוקא) מציין עוד כי מעשה זה אירע לאחר שמת ריש לקיש כפי שמוכח מדברי הגמרא להלן.

ג. **אף** שדרש כן רבי יוחנן מכפילות הפסוק, הילד התכוין לשאול את רבי יוחנן כך, מנין לך שמותר לתת מעשר מתוך כוונה להתעשר, כפי שמשתמע מדבריך, אולי אין כוונת הכתוב להורות בכפילות אלא שהנותן מעשר אכן יתעשר, אך אין לתת מעשר לשם כך, שהלא שנינו (אבות פ"ק מ"ג) 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס'. אולם רבי יוחנן לא חשב שהילד חכם כל כך, והבין שמתכוין לשאול בפשטות מנין שהמעשר גורם לעשירות, ועל כך השיב לו שינסה ויראה שאכן כך הוא. מששמע זאת הילד התעוררה אצלו שאלה נוספת ועליה השיב לו רבי יוחנן. תשובה זו הניחה את דעתו של הילד גם באשר לשאלתו הראשונה [ראה הערה להלן]. בן יהוידע (ד"ה מ"ל - השני). אולם ראה גבורות ארי (ד"ה ממר) המפרש את שיחתו של רבי יוחנן עם הילד בדרך שונה.

ד. **כאשר** היו ישראל ברפידים [שבתקופה מאוחרת יותר נקראה 'מסה'], תמו המים שבכליהם וצמאו העם למים. אז הלינו על משה ואמרו, תן לנו מים ובזה נדע האם יש ה' בקרבנו ואז נלך אחריו, או שאין ה' בקרבנו ונעזבהו (שמות יז ג-ז). בפסוק זה מזהיר הקב"ה את ישראל שלא ישובו וינסו את ה' כדרך שניסו אותו במסה. כלומר, אל תאמרו אם נצליח כשנעבוד לפניו נשמור תורתו ואם לא נעזבהו. רמב"ן (על הפסוק).

ה. **ביאור** הפסוק, הביאו את המעשר אל בית האוצר הנמצא בבית המקדש, בשביל שיהיה מזון מצוי לכהנים וללויים, ובחנו אותי במצוה זו אם אני משלם את שכר המצוה, ונשבע אני לכם שאפתח לכם בשכר המצוה את ארובות השמים ואשפוך עליכם ברכה, וכל כך תרבה התבואה עד שלא יהיה לכם מספיק מקום לאצור את התבואה. מצודת דוד ורד"ק (על הפסוק). כעת דורשת הגמרא את סיום הפסוק בדרך שונה.

ו. **כאשר** התברר לילד כי שונה היא מצות המעשר משאר המצוות ובה התיר הכתוב לנסות את הקב"ה, הבין כי מותר אף לקיים את מצות המעשר מתוך כוונה להתעשר, ובזה התיישבה אף שאלתו הראשונה היאך מותר לקיים המצוה כדי לקבל שכר [ראה הערה לעיל]. בן יהוידע (ד"ה מ"ל - השני).

ז. **בדרשתו** מפרש רמי בר חמא את התיבה 'בלי' מלשון בלייה.

בליל הסדר אומרים אנו את הפיוט 'דיינו', ובו מציינים אנו חמש עשרה טובות שעשה עמנו הקב"ה, ועל כל אחת מהם אומרים אנו 'דיינו', כלומר, היה לנו די בטובה זו בלבד, על אחת כמה וכמה שעלינו להודות לקב"ה שהוסיף והיטיב עמנו [ראה הגדת המלבי"ם בביאור לשון 'דיינו']. בפסוק זה מבטיח הקב"ה שייטיב עמנו כל כך עד שכבר לא נוכל לספור את הפעמים בהם נאמר דיינו על כל אחת מהטובות שייטיב עמנו. מהר"ם שיף (ד"ה והריקותי).

יש לשאול, הלא בעת אמירת תיבת 'די' המורכבת מהאותיות דל"ת ויו"ד כלל לא מניעים את השפתיים, מדוע אם כן תתעייפנה השפתיים לאחר אמירה בלתי פוסקת של תיבת 'די'. בענף יוסף (על עין יעקב, ד"ה עד) ביאר שהגמרא קיצרה בלשונה, וכוונתה שיתעייפו השפתיים מלומר 'דיינו ברכה', כפי שמובאת מימרא זו בירושלמי (נרכות פ"ט ה"ה), ואות בי"ת מתיבת 'ברכה' היא אכן ממוצא השפתיים. ראה ביאורים נוספים בילקוט ביאורים.

ח. **מרומי** שדה (ד"ה לח).

ט. **רש"י** (נרמ"ז מב כח).

י. **ודאי** שהבינו אחי יוסף שכל הקורה אותם במצרים הוא עונש על מכירת יוסף, כפי שאמרו איש אל אחיו (נרמ"ז מב כא) 'אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו, על כן באה אלינו הצרה הזאת'. ומכל מקום לשון זו 'מה זאת עשה אלהים לנו' מורה שהיתה להם גם תרעומת על הקב"ה. מהרש"א (מ"פ ד"ה ויאמרו). וראה עוד בדבריו כיצד כל שקרה אותם במצרים היה מידה כנגד מידה על מכירת יוסף.

יא. **לעת** זקנותו של רבי יוחנן היו עפעפיו מכסים את עיניו והיה מסתייע במזלגות

א-ח 18/06/2018

רבינו חננאל

לינוקא דריש לקיש. בן מחותו של ר' יוחנן, ולמחר מיתתו של ריש לקיש כדמוכח לקמן: אמר. ינוקא לר' יוחנן מאי עשר תעשר: א"ל. ינוקא והכתיב לא תנסו: שיבלו. כלומר שייגעו, דולורא"ט[ס] בלע"ז: אי הוה מטינא לההתם. להאי קרא דהכיתו את כל המעשר הוה ידעית ליה ממילא: לרבי הושעיא רבך. לחמרית לי משמיה: אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו. כשמלמד חוטא מסלף דרכו שבמין עליו פגעים, ועל השם יזעף לבו שכועס ואומר מפני מה מירע לי פגע זה: ולא רמזה משה באורייתא. שהחומש הוא יקוד נביאים[ו] וכתובים, ובכולן יש שמך למעוה מן התורה: דלי עיניה. רבי יוחנן, שהיו עפעפיו מכסין את עיניו ומגדיהן במזלגי דכספא, בשעה קמא בפ' אחרון (דף קיז.), שהיה רואה לרשותו מפני שהוא חריף: דלא ליעביד לך כדעבד לאבוך. שלא יתן עיניו בך כמו שנתן בשדין והמיתו, בשעה מליעה (דף פד.): מטר בשביל יחיד. שאם ס"ל מטר אינה ניתנת אלא לאחד, כגון שזרע אחר זמן וריעת בני אדם, או שדר בעיר שכולה נכריס ונרין למטר, בא בזכותו, (ד) ופרנסה שפע טובה ומחיה לכל העולם אינו בא לעולם בזכות אחד אלא בשביל רבים, שאם רבים נרייכין שובע שתשלח ברכה בתבואה הקב"ה עושה אם זכו, אבל יחיד הנרין שיתברכו תבואותיו אין הקב"ה משנה בעבורו דין השנה אלא כפי ברכותיה, ואף על פי שמוריד בשביל יחיד מטר זה[ז] להשניח תבואותיו שלא יהו גרועות משל אחרים אבל לעשות שדהו כשדה שובע לא: מטר ארצך. של אחד משמע: ממטיר לכם. לשון רבים: באדה של מרים. שלא וזכין ממנו מים, והיה מתגלגל והולך עם ישראל, והוא שלא שבו הכה משה, שלא היה רואה להזיל מימיו בשבילו[ס] לפי שאתה מריס: ונסתלקו ענני כבוד. ענני רקיע וענני עשן ושאר עננים אין של כבוד: חזרה בזכות שניהן. שכן כתיב[ט] ודברתם שניכם אל הסלע ונתן מימיו: כי משמש בארבע לשונות אי דלמא אלא דהא. כל מקום שנרין לדרוש כי נין לענין דרשה נין למשמעות המקרא תוכל לשנותו באחד מהני תרבע לשונות, לשון כי משמע נכולם, וכן וכל ודרש ואחרי בכלל הני ד' הן, והאי דכי גוע אהרן משמעם[י] בלשון דהא, ושמעינן מינה טעמא דקרא דמה טעם נתרלו דהא מית שהרי מת אהרן, וריש לקיש לא אתי למימר דלא מתרגמין שום כי בעולם אלא (ג) מהני לשונות, אלא לפי' מתרגם א[א] דלמא אחרי דרשינן משמעותיה במשמעות דהא, ומאן דמתרגם וחזיתו כל כישתא דהא מית טועה הוא, דאם כן ומתחזיתו מיבעי ליה, וירתו כל העדה במשקל[כ] וירתו לשני הבדים וירפו המים[כ] ויעלו מעל משכן קרח[כ]: חזרו שניהם בזכות משה.[כ] מדכתיב ומכחיד את שלשת הרועים פשיטא לן מדבידהו משתעי, אלא מינו פרנסים ליסרחל אלשה כאחד אלא הס: מתה בניין. שנאמר (במדבר כ) ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הרחשון ויבא העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם, (בפרה[כ]) תחומה: אהרן מת. בשחד לשון[כ]: מוסתניא. מחותו מקום: אחוו להדדי. מרחין ומדיטין זה לזה אלא להו שמעתא כרבא:

מקרויה

ופרנסה בשביל יחיד לא והתניא ר' יוסי בר' יהודה אומר וכו': [ד] ס"א שאני משה כיון דאלים זכותו כרבים דמי (גליון) כ"ה בע"י ובכמה דפו"י: [ה] כואב: [ו] ברש"י שבע"י יסוד לנביאים וכתובים: [ז] בשביל זה מטר להשביח רש"א (גליון) וכמו שהניה הב"ח (עיקר כוונת הנהתם הוא לתקן הנוסח המשובש בדפו"י בשביל "רבים"): [ח] "בשבילו" ליתא בדפו"י וע"י: [ט] ברש"י שבע"י משמש: [י] יש להוסיף מת משה נסתלקו כולן (מנחת יהודה), ועי' ממ"נ: [כ] [צ"ל בפרשת פרה] (גליון): [ל] [צ"ל באחד לחדש בחדש החמישי בפ' אלה מסעי] (גליון): [מ] צ"ל את תבואת זרעך (רש"ש ע"ש): [נ] בתוס' שבע"י איתא שלא יפריש כ"כ (ועי' בתנחומא שם): [ס] בתוס' שבע"י אמרו לו לא נצטער עליך (ועי' הלשון בתנחומא שם):

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [שבת דף קיט.], ב) [לקמן כב:] שבת לב: מכות כג:, ג) תוספתא סוטה פי"א ה"ד סדר עולם רבה פ"י, ד) ר"ה ג. וע"ש בתוס', ה) עיין ר"ה ג. ובהגו"צ שם, ו) גיטין ל. שבועות מט:, ז) [פסחים דף נג:], ח) מגילה יג: קידושין לח., ט) במדבר כ ח, י) מלכים א' ח ח, כ) מלכים ב' ב כב, ל) במדבר טז כז, מ) בסיפרי דידן ליתא אך יש בתנחומא פרשת ראה יח (פתח עינים), נ) [עי' ילקוט רמז תמצ ובן ליתא בתנחומא פ' ראה אות י], ס) [עי' ברכות סג.], ע) עי' רש"י במדבר ה י, פ) [שם ליתא בדקדק], צ) [גם זה ליתא בילקוט רמז תמצ ובן בתנחומא], ק) לקמן ע"ב.

הגהות הב"ח

(ג) רש"י ד"ה מטר כו' כת בזכותו הס"ד ומה"ד ופרנסה כו' ואף על פי שמוריד בשביל זה מטר להשניח: (ד) ד"ה כי משמש כו' שום כי בעולם אלא באחד מהני לשונות: (ג) תוס' ד"ה עשר כו' ותמה כהן שאין שדך עושה עתה מה שהיה עושה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה כי משמש וכו' אלא אפי' מתורגם ארי. כל"ל:

תורה אור השלם

א) עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל תְּבוּאַת זַרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה:
[דברים יד, כב]

ב) לֹא תְנַסּוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה: [דברים ו, טז]

ג) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֵת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי:
[מלאכי ג, י]

ד) אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל יְיָ יִזְעַף לִבּוֹ:
[משלי יט, ג]

ה) וַיֹּאמֶר אֶל אֶחָיו הוֹשַׁב בַּסְפִּי וְגַם הַגָּה בְּאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ:
[בראשית מב, כח]

ו) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]

ז) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דְבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא: [שמות טז, ד]

ח) וַיִּבְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְבַּר צִן בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקָדֵשׁ וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֶר שָׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקָּהֲלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן: [במדבר כ, א-ב]

ט) וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֲרָד יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָּא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי: [במדבר כא, א]

י) וַיִּרְאוּ כָּל הָעֵדָה כִּי גָוַע אַהֲרֹן וַיִּבְכּוּ אֶת אַהֲרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל: [במדבר כ, כט]

כ) וְאַכְחִד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיֶרַח אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִי: [זכריה יא, ח]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

הגהות וציונים

ס] בכת"י אי הוה מטאי להתם לא הוה צריכנא לך ולרבי הושעיא רבך: ע] [צ"ל ואמר רבי] (גליון): פ] בכת"י הגירסא

א) עשר תעשר [מ] עשר בשביל שתתעשר אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דריש לקיש אמר ליה אימא לי פסוקיך א"ל עשר תעשר ומאי עשר תעשר א"ל עשר בשביל שתתעשר אמר ליה מנא לך א"ל זיל נסי אמר ליה ומי שרי לנסוייה להקב"ה והכתיב [ב] לא תנסו את ה' א"ל הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו שנאמר [ג] הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די [ד] מאי עד בלי די אמר רמי בר חמא אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די א"ל אי הות מטי התם[ס] להאי פסוקא לא הוית צריכנא לך ולהושעיא רבך ותו אשכחיה ר' יוחנן לינוקיה דריש לקיש דיתיב ואמר [ה] אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו יתיב רבי יוחנן וקא מתמה אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא א"ל אטו הא מי לא רמיזי והכתיב [ו] ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו דל עיניה וחזא ביה אתיא אימיה אפיקתיה אמרה ליה תא מקמיה דלא ליעבד לך כדעבד לאבוך. (א"ר[ז]) יוחנן מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים מטר בשביל יחיד דכתיב [ז] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב לתת מטר ארצך פרנסה בשביל רבים דכתיב [ח] הנני ממטיר לכם לחם מיתיבי[ז] ר' יוסי בר' יהודה אומר [ט] שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן משה ואהרן ומרים וג' מתנות טובות ניתנו על ידם ואלו הן באר וענן ומן באר בזכות מרים עמוד ענן בזכות אהרן מן בזכות משה מתה מרים נסתלק הבאר שנאמר [י] ותמת שם מרים וכתיב בתריה ולא היה מים לעדה וחזרה בזכות שניהן מת אהרן נסתלקו ענני כבוד שנאמר [כ] וישמע הכנעני מלך ערד [ל] מה שמועה שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וכסבור ניתנה לו רשות להלחם בישראל והיינו דכתיב [מ] ויראו כל העדה כי גוע אהרן אמר ר' אבהו אל תקרי ויראו אלא ויריאו[נ] כדדריש ר"ל [ס] דאר"ל כי משמש בארבע לשונות אי דלמא אלא [ע] דהא חזרו שניהם בזכות משה מת משה נסתלקו כולן שנאמר [פ] ואכחיד את שלשת הרועים ביום אחד וכי ביום אחד מתו והלא מרים מתה בניסן ואהרן באב ומשה באדר[צ] אלא מלמד שנתבטלו ג' מתנות טובות שנתנו על ידן ונסתלקו כולן ביום אחד אלמא אשכחן פרנסה בשביל יחיד שאני משה כיון דלרבים הוא בעי[ק] כרבים דמי. רב הונא בר מנוח ורב שמואל בר אידי ורב חייא מוסתניא הוו שכיחי קמיה דרבא כי נח נפשיה דרבא אתו לקמיה דרב פפא כל אימת דהוה אמר להו שמעתא ולא הוה מסתברא להו הוו מרמזי אהדדי חלש דעתיה דיהיב שנאמר פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. בימי רבי זירא גזור שמדא ומנעום מלקבוע תענית א"ר זירא ניקבליה עלוון מהשתא ולכי בטיל שמדא ניתוב בתעניתא שנאמר ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום אשר נתת לבך להבין ולהתענות וגו'. גשמים (בלילי) [בערבי] שבתות אפילו שנים כשני אליהו סימן קללה הן. אין הברכה מצויה לא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי ולא בדבר השקול אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך וגו'. א"ר יוחנן אין הגשמים נעצרין אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים שנאמר נשיאים ורוח וגשם אין וגו'. עשר תעשר. כלומר עשר כדי שירבה קניינך ותעשר עוד פעמים אחרים. ואמרינן מי שרי למימר הכי והכתיב לא תנסו את ה' אלהיכם ושנינן חרץ מזו שנאמר הביאו וגו' ובחנוני נא בזאת וגו'. כתיב אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו כיוצא בו בתורה דכתיב ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו: א"ר יוחנן מטר בזכות יחיד שנאמר לתת מטר ארצך בעתו ר"ל אמר[ק] מהכא שאלו מה' מטר וגו' ותניא ומטר גשם יתן להם לאיש יכול לכל השדות שלו ת"ל בשדה. יכול לכל השדה ת"ל עשב השדה וכדר' דניאל בר רב קטינא דהוה סייר גינתיה ואמר האי משרא בעי מיא והאי משרא לא בעי מיא ואתי מטרא להאי משרא דאמר בעי מיא. פרנסה בשביל רבים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וגו'. ואקשינן והא משה רבינו יחידי הוה (וקאמר) [וקאמר] כי המן ירד בזכותו. והענן בזכות אהרן והבאר בזכות מרים. וכולן כיון שמתו נסתלקו כל אחד ואחד הדבר שהיה בזכותו. וחזרו בשביל מרע"ה. וכיון שמת נסתלקו הכל שנאמר ואכחיד שלשת הרועים ביום אחד. ושנינן שאני משה רבינו כיון דאלים זכותיה כרבים דמי. ג' פרנסים טובים עמדו לישראל. ואלו הן משה ואהרן ומרים וג' מתנות נתן להם הקב"ה על ידם ואלו הן מן ובאר ועמוד הענן כו': תלמידי דרבא כד נח נפשיה אתו לקמיה דרב פפא לא הוו מסתברי להו שמעתיה הוה מרמזי להדדי חזנהו

תלמוד

דְּדָעֲבַד לַאֲבוּךְ - בוא ועבור מלפניו, כלומר הסתלק מכאן, כדי שלא יעשה לך כפי שעשה לאביך, שנתן בו עיניו והמיתו[כ].

★

מימרא נוספת בענין הגשמים:

[וְ]אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הקב"ה מוריד **מָטָר** לעולם אף **בִּשְׁבִיל יָחִיד** הזקוק לו, כלומר, אף אם אין צורך במטר אלא לאדם אחד, כגון שזרע אחר הזמן שזורעים כולם, או שגר בעיר שכולה נכרים, בזכותו מוריד הקב"ה מטר לעולם. אך הקב"ה אינו מביא **פַּרְנָסָה** - שפע של טובה ומחיה לכל העולם בשביל יחיד הנזקק לה אלא **בִּשְׁבִיל רַבִּים**[כא].

ומפרשת הגמרא מקור לכך, **מָטָר בִּשְׁבִיל יָחִיד, דִּכְתִיב** (דברים כח יג) 'יִפְתַּח ה' לְךָ **אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ**'. 'ארצך', לשון יחיד, ומכאן שיוריד הקב"ה מטר אף בשביל היחיד. אולם **פַּרְנָסָה** הקב"ה מביא רק **בִּשְׁבִיל רַבִּים, דִּכְתִיב** בנוגע למן שהיה שפע של טובה ומחיה לישראל (שמות טז ד) 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה **הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם**'. 'לכם', לשון רבים, ומשמע שרק בשביל הרבים מביא הקב"ה את הפרנסה[כב].

הגמרא מקשה על דברי רבי יוחנן מברייתא:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על דברי רבי יוחנן, שנינו בברייתא, **רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, שְׁלֹשָׁה פַּרְנָסִים** [-מנהיגים] **טוֹבִים עָמְדוּ לְיִשְׂרָאֵל** במדבר, **וְאֵלּוּ הֵן, מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם. וְשָׁלֹשׁ מַתָּנוֹת טוֹבוֹת** ששימשו את ישראל במדבר **נִיתְּנוּ עַל יָדָם, וְאֵלּוּ הֵן, בְּאֵר** המים[כג], **וְעָנָן** - עמוד הענן שהיה מכשיר לפניהם את הדרך[כד], **וּמָן**[כה].

הברייתא מפרטת בזכות מי מהמנהיגים התקבלה כל אחת מן המתנות:

את **בְּאֵר** המים קבלו ישראל **בִּזְכוּת מִרְיָם**, את **עַמּוּד עָנָן** קבלו ישראל **בִּזְכוּת אַהֲרֹן**, ואת **הַמָּן** קבלו ישראל **בִּזְכוּת מֹשֶׁה. כֵּיוָן שֶׁמֵּתָה מִרְיָם** ותמה זכותה, **נִסְתַּלֵּק הַבְּאֵר, שֶׁנֶּאֱמַר** (במדבר כ ב) 'וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקָדֵשׁ **וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם**', **וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ** - מיד בפסוק שלאחריו, 'וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה', ומשמע שבגלל מיתתה חדלה הבאר מלהוציא מים. ומכל מקום **חָזְרָה** באר המים **בִּזְכוּת שְׁנֵיהֶן** [-משה ואהרן][כו]. **כשמֵּת אַהֲרֹן** ותמה זכותו **נִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי כָּבוֹד** והבאר, **שֶׁנֶּאֱמַר** אחר מיתת אהרן (במדבר כא ו) 'וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֲרָד יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָּא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים, וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי'. ודרשו חכמים, **מַהִי הַשְּׁמוּעָה שֶׁשָּׁמַע** מלך ערד שעליה נאמר 'וישמע הכנעני', שבשלה החליט לצאת למלחמה עם ישראל, **שָׁמַע שֶׁמֵּת אַהֲרֹן וְנִסְתַּלְּקוּ עַנְנֵי כָּבוֹד** שהגנו על ישראל מן המזיקים, **וּכְסָבוּר נִיתְּנָה לוֹ רְשׁוּת לְהִלָּחֵם בְּיִשְׂרָאֵל**[כז]. **וְהֵיכִי דִּכְתִיב** בפסוק שלפניו (במדבר כ כט) 'וַיִּרְאוּ **כָּל הָעֵדָה כִּי גָוַע אַהֲרֹן**', המרמז על כך שנסתלקו ענני הכבוד לאחר מותו של אהרן.

הגמרא מפסיקה מלהביא את הברייתא ומפרשת כיצד נרמז כן בפסוק:

אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ אַל תִּקְרֵי 'וַיִּרְאוּ', כלומר שראו ישראל את מותו של אהרן[כח], **אֶלָּא 'וַיֵּירָאוּ'**, כלומר, הם, ישראל, נראו ונתגלו על ידי אחרים[כט], וזאת משום שבמיתת אהרן הסתלקו ענני הכבוד שהיו מסתירים את ישראל. והמשך הפסוק בהתאם לדרשה זו מתיישב **כְּדְרָדֵישׁ רֵישׁ לָקִישׁ, דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ**, התיבה 'כִּי' **מְשַׁמֶּשׁ** בלשון התורה **בְּאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת** - פירושים ומשמעויות שונות, פעמים שבאה היא במשמעות של 'אִי' - אם, לשון תנאי[ל]. פעמים שבאה במשמעות

של כסף להרים את עפעפיו בכדי שיוכל לראות. רש"י (ד"ה לו) על פי הגמרא בבבא קמא (קז.). יש לציין שבגמרא שם מוזכר שגבות עיניו היו ארוכות והן שהיו מכסות את עיניו. ויתכן שאף זו כוונת רש"י כאן, שעפעפיו היו מכסות את עיניו בשל הגבות שהיו מונעות ממנו לפתחן.

יב. רש"י (ד"ה ולמ) הגמרא (ב"מ פד.) מספרת כי בתקופה מסוימת בחייו היה ריש לקיש עם הארץ והיה ליסטים [-שודד]. רבי יוחנן פגש בו והבטיח לו את אחותו לאשה אם יחדל להיות ליסטים ויעסוק בתורה. ואכן ריש לקיש נענה להצעתו והחל ללמוד תורה מפי רבי יוחנן עד שנעשה לגדול בתורה. באחת הפעמים נפלה ביניהם מחלוקת בנוגע לדין מסוים, ובתוך כדי הדברים אמר ריש לקיש מ[אוצר החכמה] שהשתמע כזלזול במה שרבי יוחנן למדו תורה. דעתו של רבי יוחנן נחלשה מכך, ובשל כך נתן בו עיניו ומת.

יג. המטר הינו הכרחי לצמיחת התבואה. אולם אף בעת שיורד מטר פעמים צומחת תבואה מועטה ופעמים תבואה מרובה. בכוחו של היחיד לגרום להנרדת מטר רק בכדי שיצמחו תבואותיו כתבואות שאר בני אדם בשנה זו על פי מה שנגזר בראש השנה. אולם אם זקוק הוא לברכה מיוחדת שתשרה בתבואה, אין בכוחו לגרום לכך שתהיה ברכה מיוחדת בשדהו. ורק אם הרבים צריכים לכך בכוחם לגרום שיתהפך דין השנה. רש"י (ד"ה מטר). וראה מהרש"א (ח"מ ד"ה מטר) המפרש 'מטר' ו'פרנסה' בדרך שונה.

יד. המן היה צורך קיומי לישראל ובלעדיו היו מתים במדבר שאין בו דברי מאכל, ואף על פי כן מדמה אותו הגמרא ל'פרנסה' ולא ל'מטר' משום שהיה בו גם ריבוי ברכה, שבמפורש נאמר בתורה (שמות טז יח) 'והממעיט לא החסיר'. אור החמה (נרש"י ד"ה מטר).

טו. כאשר הלכו ישראל במדבר ליוותה אותם אבן שהוציאה מים באורח נס, וממנה שאבו ישראל מים במדבר. רש"י (ד"ה נתנה). להלן מפרשת הברייתא שאבן זו ניתנה לישראל בזכותה של מרים, ועל כן מכונה היא בגמרא (שבת נה.) 'בארה של מרים'. הבאר היתה נמצאת בפתח חצר המשכן, סמוכה לאהלו של משה (ילקוט שמעוני, שמות רמז תכו). ממי בארה של מרים התקשטו בנות ישראל במדבר (שה"ש רבה ד כט). מסורת בידי חז"ל שבארה של מרים נגנזה בימה של טבריה, היא הכנרת (רש"י במדבר כא כ נחל תנחומא). וכך אמרו (שבת נה.), 'הרוצה לראות בארה של מרים, יעלה לראש הכרמל, ויצפה ויראה כמין כברה בים, וזו היא בארה של מרים'. עם מותה של מרים [לקראת סיום המסע במדבר] חדלה האבן מלהוציא מים. לאחר מכן היכה משה את האבן ושבה להוציא מים עד מותו של משה. רש"י (ד"ה נתנה).

טז. בארבעים השנים שהיו בני ישראל במדבר הקיפו אותם שבעה עננים. ארבעה עננים הקיפו אותם מארבע רוחות השמים כדי שלא תשלוט בהם עין הרע. מעליהם היה ענן נוסף, כדי שלא ישלוט בהם שרב, שמש, גשם וברד. ומתחתיהם היה ענן נוסף שהיה עוטף אותם כמו שעוטף האומן את היונק בסודרו. מלבד עננים אלו שהקיפום היה ענן שהיה הולך לפניהם במרחק הליכה של שלשת ימים. ענן זה היה מכשיר את הדרך, מנמיך את ההרים ומגביה את הבקעות, והורג את כל הנחשים, השרפים והעקרבים שהיו במדבר. על פי מכילתא (נחלת פמיחמח) ותרגום שיר השירים (ג ו). ענן זה שהיה הולך לפניהם הוא המכונה בכתוב (שמות יג כא) 'עמוד הענן' והיה משמש רק ביום, ובלילה היה מתחלף בעמוד האש שהיה מאיר להם. כל שבעת העננים שהקיפום

מכונים 'ענני הכבוד'. מכילתא (נחלת פמיחמח), תנחומא (במדבר פרק יג). להלן מפרשת הברייתא שעמוד הענן היה בזכות אהרן, ומהמשכה נראה שאין הכוונה דווקא לעמוד הענן אלא כל ענני הכבוד היו בזכותו של אהרן.

יז. 'מן', הוא לחם מן השמים שירד לבני ישראל בזמן שהייתם במדבר. מכיון שישראל לא ידעו את שמו כינוהו בשם 'מן', כלומר, אוכל מוכן ומזומן (שמות טז טו, ורש"י על הפסוק).

יח. שהלא נאמר (במדבר כ ח) 'קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו', ומכך ששניהם היו מצווים לדבר את הסלע משמע שבזכות שניהם היתה הבאר קיימת אחר מיתת מרים. רש"י (ד"ה מזכה) על פי הגהת בארות המים (נרש"י שם).

הקשה מהרש"א (ד"ה מזכה), אם זכותם של משה ואהרן הועילה להחזיר את הבאר, מדוע לא הועילה זכותם למנוע את סילוקה של הבאר. וביאר שהבאר נסתלקה כדי להורות ולהגיד לישראל שעד היום היתה הבאר בזכותה של מרים. אך עדיין קשה, אם הועילה זכותם של משה ואהרן להחזיר את הבאר, מדוע מלכתחילה לא ניתנה הבאר בזכותם. וביאר בעץ יוסף (על עין יעקב, ד"ה מזכה) בשם השל"ה כי להחזיר דבר שהיה ופסק די בזכות קלה יותר מזו הנדרשת בכדי להביא דבר שלא היה מעולם, ולכן, רק לאחר שהועילה זכותה של מרים להביא את הבאר יכולה היתה להועיל זכותם של משה ואהרן בכדי להחזיר את הבאר לאחר שנסתלקה.

יט. לפי פשוטו של מקרא, מלך ערד שמע שבאו ישראל דרך האתרים, כפי שמפורש בפסוק. תוספות (ד"ה ג. ד"ה וישמע). אולם חכמים דרשו את סמיכות פסוק זה לפסוק בו מספרת התורה על מיתת אהרן, ולכך פירשו ששמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד. והאמור בפסוק 'כי בא ישראל דרך האתרים', אינו נסוב אודות שמיעתו של מלך ערד הנזכרת בתחילת הפסוק אלא ציון המקום בו נלחם עם ישראל. מהרש"א (שם מ"ח ד"ה מה - הגמי).

כ. ישנו קושי לפרש את הפסוק כפשוטו, שהלא נאמר (במדבר כ כח) שאהרן מת בראש ההר, ולאחר מיתתו ירדו משה ואלעזר מן ההר, ומשמע שרק הם היו על ההר בשעת מיתתו, וכיצד אפוא ראו כל ישראל את מותו. ולפיכך קרא רבי אבהו 'וייראו'. מהרש"א (ר"ה ג. מ"ח ד"ה נחלת). אולם מביא שם שישנו מדרש הסובר שהראו מלאכי השרת לישראל את מיתת אהרן. ראה ביאור נוסף בתוספות (שם ד"ה נחלת) מדוע לא ניתן לפרש את הפסוק כפשוטו.

כא. רש"י (ר"ה ג. ד"ה נחלת).

כב. כגון במצות שילוח הקן, 'כי יקרא קן צפור לפניך' (דברים כב ו) שפירושו **אם** יקרא צפור לפניך. רש"י (ר"ה ג. ד"ה כדרישם). מוסיף עוד רש"י (שם, ובפירושו על התורה, במדבר כ כט) שבלשון זה נכללים גם המקומות בהם 'כי' משמשת בלשון אשר [שְ...] [כגון 'וירא אלהים כי טוב' (בראשית א ז), שפירושו וירא אלוקים שהוא טוב], שכן התיבה 'אם' פעמים משמשת בלשון 'אשר', כגון בפסוק (מיכה יד ה) 'אם חרוצים ימיו' שהינו תיאור חיי האדם **אשר** ימיו קצובים על פי המקום. אולם ראה תוספות (ר"ה ג. ד"ה נחלת) הדוחה את דברי רש"י וסבור שאין לשון 'אשר' בכלל לשון 'אם' אלא בכלל לשון 'דהא', וציינו שאף רש"י עצמו פירש כן בגיטין (ל. ד"ה כי).

מאימתי פרק ראשון תענית ט.

משנת ראשונים

עשר תעשר. הכי גרסינן[מ] עשר מעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר בית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל דהוה מצי למימר את תבואתך[נ] מאי כל לרבות בית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו והכי נמי מיכא בהגדה[ס] היוצא השדה שנה [שנה] כלומר אם לא תעשר שדך כהוגן לא יהיה לך אלא היוצא מן השדה כלומר לא יעשה שדך אלא כפי מעשרות שהיו קודם לכן דהיינו היוצא מן השדה כלומר מה שהיית רגיל להוציא למעשר מן השדה ומעשה באחד שהיה עשיר והיה לו שדה שעשתה אלף כור והיה חומו עשיר נוטל ק' כורין למעשר ומפרים כל שנה ושנה וכן עשה כל ימיו כשחלה למות קרא לבנו ואמר לו בני דע שדה זו שאני מורים לך עושה ככל שנה ושנה אלף כורין הזהר שתפרים ק' כורין כאשר עשיתי ומת חומו היום ועמד הבן במקומו ועשה השדה אלף כורין כאשר היה עושה בימי האב והפרים ממנה ק' כורין בשנה שניה נמתכל ורואה הבן שמהשער היה לבר גדול ואמר שלא יפרים[מ] לשנה אחרת נממעט השדה ולא עשה כי אם מאה כורין נלטער עליו ושמעו קרוביו שכך מיעט ולא הפרים מעשר מהו כולם מלוכשים לבושים ומחים אמר להם כמדומה לי שאתם שמחים בקלקלתי אמרו לו[ע] נלטער עליך כי גרמת לך כל הרעה הזאת ומפני מה לא הפרשת מעשר כראוי היטב בא ורואה כי מתחלה כשבא השדה לידך היית בעל הבית והקב"ה כהן שהיה המעשר חלקו ליתן לעניים ועכשיו שלא הפרשת חלקו לו היה הקב"ה בעל הבית ואתה כהן שאין שדך עושה (ג) מה שהיה עושה מתחלה אלף כורין והפרים לך מאה כורין והיינו דכתיב (במדבר ה) ואיש את קדשיו לו יהיו כ[אדר החכמה][פ] כשאינו מפרים כהוגן לא יהיה לו אלא הקדשים כלומר המעשר ועל זה אמרו חכמים[ע] המעכב מעשרותיו לסוף בא שלא יהיה לו אלא אחד מעשר כדכתיב (ישעיה ה) וזרע חומר יעשה איפה דהיינו המעשר דאיפה ג' סאין ונחומר יש (לו) ל' סאין וכן כתיב[פ] כי עשרת למדי כרס יעשו בת אחת וה"ר נתן האופניי"ל פי'[צ] היוצא מן השדה כלומר ואם לאו אין שאתה מפרים העיסור יהיה לאותו היוצא לשדה דהיינו עשו הרשע כלומר שיקמוהו

העומדי כוכבים:

תלמוד

עשר תעשר[מ] עשר בשביל שתתעשר אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דריש לקיש אמר ליה אימא לי פסוקיך א"ל עשר תעשר ומאי עשר תעשר א"ל עשר בשביל שתתעשר אמר ליה מנא לך א"ל זיל נסי אמר ליה ומי שרי לנסוייה להקב"ה והכתיב[ב] לא תנסו את ה' א"ל הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו שנאמר[ג] הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וידי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די[ד] מאי עד בלי די אמר רמי בר חמא אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די א"ל אי הות מטי התם[ה] להאי פסוקא לא הוית צריכנא לך ולהושעיא רבך ותו אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דריש לקיש דיתיב ואמר[ו] אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו. אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא א"ל אטו הא מי לא רמיזי והכתיב[ז] ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו דל עיניה וחזא ביה אתיא אימיה אפיקתיה אמרה ליה תא מקמיה דלא ליעבד לך כדעבד לאבוך. (א"ר[ח]) יוחנן מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים מטר בשביל יחיד דכתיב[ט] יפתח ה' לך את אוצרו הטוב לתת מטר ארצך פרנסה בשביל רבים דכתיב[י] הנני ממטיר לכם לחם מיתיבי[יא] ר' יוסי בר' יהודה אומר[יב] שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן משה ואהרן ומרים וג' מתנות טובות ניתנו על ידם ואלו הן באר וענן ומן באר בזכות מרים עמוד ענן בזכות אהרן מן בזכות משה מתה מרים נסתלק הבאר שנאמר[יג] ותמת שם מרים וכתיב בתריה ולא היה מים לעדה וחזרה בזכות שניהן מת אהרן נסתלקו ענני כבוד שנאמר[יד] וישמע הכנעני מלך ערד[טו] מה שמועה שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וכסבור ניתנה לו רשות להלחם בישראל והיינו דכתיב[טז] ויראו כל העדה כי גוע אהרן אמר ר' אבהו אל תקרי ויראו אלא ויירא[יז] כדדריש ר"ל[יח] דאר"ל כי משמש בארבע לשונות אי דלמא אלא[יט] דהא חזרו שניהם בזכות משה מת משה נסתלקו כולן שנאמר[כ] ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד וכי בירח אחד מתו והלא מרים מתה בניסן ואהרן באב ומשה באדר[כא] אלא מלמד שנתבטלו ג' מתנות טובות שנתנו על ידן ונסתלקו כולן בירח אחד אלמא אשכחן פרנסה בשביל יחיד שאני משה כיון דלרבים הוא בעי[כב] כרבים דמי. רב הונא בר מנוח ורב שמואל בר אידי ורב חייא מוסתניא הוו שכיחי קמיה דרבא כי נח נפשיה דרבא אתו לקמיה דרב פפא כל אימת דהוה אמר להו שמעתא ולא הוה מסתברא להו הוו מרמזי אהדדי חלש דעתיה אקרויה

משה.[כג] מדכתיב ואכחיד את שלשת הרועים פשיטא לן דנדידהו משמעי, שלח מצינו פרנסים לישראל שלשה כאחד חלח הס: **מתה בניסן.** שנאמר (במדבר כ) ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם, (בפרה[כד]) מלומה: **באחד באב.** מהכי לשנות: (ג) תום' ד"ה עשר כו' ואחה כהן שאין שדך עושה עתה מה שהיה עושה:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) [שבת דף קיט.], נ) [לקמן כב:] שבת לב: מכות כג:, ס) תוספתא סוטה פי"א ה"ד סדר עולם רבה פ"י, ד) ר"ה ג. וע"ש בתוס', ה) עיין ר"ה ג. ובהגר"צ שם, ו) גיטין ל. שבועות מט:, ז) [פסחים דף לג:], ח) מגילה יג: קידושין לח., ט) במדבר כ ח, י) מלכים א' ח ח, כ) מלכים ב' ב כב, ל) במדבר טז כז, מ) בספרי דידן ליתא אך יש בתנחומא פרשת ראה יח (פתח עינים), נ) [עי' ילקוט רמז תתנב וכן מיתא בתנחומא פ' לקה אות י], ס) [עי' נרכות סג.], ע) עי' רש"י במדבר ה י, פ) [שם ריש דקרא], צ) [גם זה מיתא בילקוט רמז תתנג וכן בתנחומא], ק) לקמן ע"ב.

הגהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה מטר כו' נמ בזכותו הס"ד ומה"ד ופרנסה כו' ולף על פי שמוריד בשביל זה מטר להשניח: (נ) ד"ה כי משמע כו' שוס כי בעולם חלח באחד מהני לשנות: (ג) תוס' ד"ה עשר כו' ואחה כהן שאין שדך עושה עתה מה שהיה עושה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה כי משמש וכו' אלא אפי' מתורגם ארי. כ"ל:

תורה אור השלם

א) עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל תְּבוּאַת זַרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה: [דברים יד, כב]

ב) לֹא תְנַסּוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה: [דברים ו, טז]

ג) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֵת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י]

ד) אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל יְיָ יִזְעַף לִבּוֹ: [משלי יט, ג]

ה) וַיֹּאמֶר אֶל אָחָיו הוֹשַׁב כַּסְפִּי וְגַם הִנֵּה בְּאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ: [בראשית מב, כח]

ו) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה: [דברים כח, יב]

ז) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא: [שמות טז, ד]

ח) וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְבַּר צִן בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקָדֵשׁ וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֵר שָׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקָּהֲלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן: [במדבר כ, א-ב]

ט) וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֲרָד יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָּא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי: [במדבר כא, א]

י) וַיִּרְאוּ כָּל הָעֵדָה כִּי גָוַע אַהֲרֹן וַיִּבְכּוּ אֶת אַהֲרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל: [במדבר כ, כט]

כא) וַאֲכַחֵד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיָרֵחַ אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִי: [זכריה יא, ח]

הגהות וציונים

מ] בכת"י אי הוה מטאי להתם לא הוה צריכנא לך ולרבי הושעיא רבך: נ] [צ"ל ואמר רבי] (גליון): ג] בכת"י הגירסא ופרנסה בשביל יחיד לא והתניא ר' יוסי בר' יהודה אומר וכו': ד] ס"א שאני משה כיון דאלים זכותו כרבים דמי (גליון) כ"ה בע"י ובכמה דפו"י: ה] ברש"י שבע"י יסוד לנביאים וכתובים: ו] בשביל זה מטר להשביח רש"א (גליון) וכמו שהגיה הב"ח (עיקר כוונת הגהתם הוא לתקן הנוסח המשובש בדפו"י בשביל "רבים"): ז] "בשבילו" ליתא בדפו"י וע"י: ח] ברש"י שבע"י משמש: ט] יש להוסיף מת משה נסתלקו כולן (מנחת יהודה), ועי' ממ"נ: י] [צ"ל בפרשת פרה] (גליון): כ] [צ"ל באחד לחדש בחדש החמישי בפ' אלה מסעי] (גליון): ל] צ"ל את תבואת זרעך (רש"ש ע"ש): מ] בתוס' שבע"י איתא שלא יפריש כ"כ (ועי' בתנחומא שם): נ] בתוס' שבע"י אמרו לו לא נצטער עליך (ועי' הלשון בתנחומא שם):

משנת ראשונים

עשר בשביל שתתעשר. והנה אין בלשון הכתוב לשון עושר כי שני השינ"ן סבולת הן, אבל ר' יוחנן היה מפרש כן, עשר בשביל שתעשר ממנו שנים רבות, וזהו העושר.

[רבינו בחיי, דברים יד כג]

אמר ליה הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו. לא שאף בזה יהא מותר לנסות ולעשות על מנת כך אלא שאע"פ שבשאר יעודים לבו של אדם בטוח בשכרם, מ"מ אינו סמוך בהם מכל וכל, אבל בזו יהא בטוח לגמרי, שכל מדותיו של הב"ה מדה כנגד מדה. [מאירי]

והריקתי לכם ברכה עד בלי די. פי' אאז"ל עד שלא יספיקו לכם כלים ואוצרות.

[רד"ק, מלאכי ג י]

מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא. אף על פי שהכל בכתב, כאמרם ז"ל מי איכא מידי בנביאי וכתובי דלא רמזה משה באורייתא (תענית ט.), וכמאמר קצתם ז"ל רב בכתב, ומעוט בעל פה (גיטין ס:) הנה הרמזים אשר בה בעיון ובמעשה לא יובנו אצל רוב ישראל זולתי על ידי מורה צדק, ובזה צדק גם כן מאמר קצת רז"ל באמרם רוב בעל פה ומעוט בכתב.

[ספורנו, שמות כד]

אל תקרי ויראו אלא ויראו. שענינו כמו ויירא כלומר ראו זה את זה מגולין, וזה שתרגם אונקלוס וחזו כל כנישתא ארי מית אהרן יישב פשוטו של מקרא, ואם תתרגם ואתחזיאו יש לך לתרגם דהא מית אהרן וכמו שכתב רש"י בפי' החומש.

[הריטב"א, ראש השנה ג.]

הנקוד הוא צורה ונשמה לאותיות, לפיכך לא נעשה הס"ת נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים העמוקים וכו', ואם ננקד הס"ת היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיעה לו צורה ידועה, ולא היה אפשר לו להיות נדרש כי אם לפי הניקוד המסויים באותה תיבה, אבל מפני שס"ת בלול ומובלל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה נתלים בה תלי תלים לא נעשה מנוקדים, כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות, ולפיכך אמרו אל תקרי כך אלא כך, ואילו היה מסויים לא נוכל לומר כך. [שו"ת רדב"ז חלק ג סי' תרמג]

כי משמש בארבע לשונות אי, דלמא, אלא, דהא. כי ימצא כי יקרא כי תראה כי תפגע כולם ל' אם הם וכן רובם כי תאמר בלבבך אין שייך לפרש בלשון אם דהוה משמע לשון אם תאמר לא תירא הא אם לא תאמר תירא וע"כ לשון דילמא הוא כלומ' שמא תאמר בלבבך רבים הגוים וגו' לא תאמר כן וכן כי תאמר מה נרדף לו וכי תאמרו מה נאכל כי תראה חמור שונאך כי גוע אהרן דמשמע לשון דהא והיינו לשון אשר.

[תוספות, ראש השנה ג.]

'דִּלְמָא' - שמא [בתמיהה][כג]. פעמים שבאה במשמעות **אֶלָּא** - חוסר הסכמה והבעת דעה שונה, לא כך 'אלא' אחרת[כד]. ופעמים שבאה במשמעות **דְּהָא** - שהרי, כלומר, נתינת טעם לדבר[כה]. ואף כאן מתפרשת התיבה 'כי' במשמעות של 'דהא', נתינת טעם, כלומר, ישראל נראו ונתגלו בגלל שמת אהרן והסתלקו ענני הכבוד[כו].

הגמרא שבה וממשיכה בהבאת דברי הברייתא:
ומכל מקום **חָזְרוּ שְׁנֵיהֶם** [-הבאר וענני הכבוד] **בִּזְכוּתוֹ** של **מֹשֶׁה**[כז]. וכשמת **מֹשֶׁה נִסְתַּלְּקוּ בּוֹלָּן**, הבאר, ענני הכבוד והמן.

ומבארת הברייתא, מנין שהבאר, ענני הכבוד והמן נסתלקו כולם במיתת משה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (זכריה יא ח) **'וָאַכְחִיד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרוֹעִים** [-המנהיגים] **בְּיֶרַח** [-בחודש] **אֶחָד'**[כח]. שלשת הרועים המוזכרים בפסוק הינם מרים, אהרן ומשה, שהלא לא מצינו שהיו לישראל שלשה מנהיגים בעת ובעונה אחת אלא הם. ומתעוררת השאלה, **וְכִי בְּיֶרַח אֶחָד מֵתוּ, וַהֲלֹא מִרְיָם מֵתָה בְּחודש נִיסָן**[כט], **וְאַהֲרֹן בְּא' בְּאָב**[ל], **ומֹשֶׁה בְּז' בַּאֲדָר**[לא], **אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁנִּתְבַּטְּלוּ שְׁלֹשָׁה מַתָּנוֹת טוֹבוֹת שֶׁנִּתְּנוּ עַל יָדָן וְנִסְתַּלְּקוּ בּוֹלָּן בְּיֶרַח אֶחָד.** נמצא אפוא שלאחר מותו של אהרן היו קיימות כל המתנות ורק משמת משה נסתלקו כולן[לב].

הגמרא מסיימת את קושייתה על דברי רבי יוחנן:
אַלְמָא אַשְׁכְּחַן - הרי שמצאנו שמביא הקב"ה **פַּרְנָסָה אף בִּשְׁבִיל הַיָּחִיד**, שהלא הוריד הקב"ה מן לעם ישראל בזכותו של משה בלבד, וכיצד אמר רבי יוחנן שאין הקב"ה מביא פרנסה לרבים בעבור היחיד. מתרצת הגמרא, **שַׁאנִי** - שונה הדבר אצל **מֹשֶׁה, כֵּיוָן דִּלְרַבִּים הוּא בָּעֵי** - ביקש עבור הרבים, אזי אף שבזכותו הגיע המן, **כְּרַבִּים דָּמֵי** - נידון הדבר כצורך הרבים, שעבורם משנה הקב"ה את דין השנה[לג].

★

מביאה הגמרא מעשה בו מוזכר הפסוק בזכריה:
שלשה אמוראים, **רַב הוּנָא בַּר מָנוֹחַ, וְרַב שְׁמוּאֵל בַּר אִידִי, וְרַב חִיָּיא** שהגיע **מִמקום** הנקרא **וְוסְתַנְיָא, הֲווּ שְׁכִיחִי קַמֵּיהּ דְּרָבָא** - היו מצויים לפני רבא ולמדו ממנו תורה. **כִּי נָח נַפְשֵׁיהּ דְּרָבָא, אֲתוּ לְקַמֵּיהּ דְּרַב פָּפָּא** - כאשר נפטר רבא באו לפני רב פפא ללמוד ממנו תורה. **כָּל אֵימַת דַּהֲוָה אָמַר לְהוּ שְׁמַעְתָּא וְלָא הֲוָה מְסַתַּבְּרָא לְהוּ** - בכל פעם שהיה רב פפא אומר שמועה שלא הסתברה להם, **הֲווּ מְרַמְּזִי אַהֲדָדֵי** - היו מסתכלים ומביטים זה על זה, כרמז לכך ששמועה זו אינה מתיישבת עם שמועתו של רבא. **חָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ** - חלשה דעתו של רב פפא.

כג. כגון (ויקרא כה כ) 'וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע וגו', שפירושו שמא תאמרו מה נאכל בשנה השביעית מאחר שלא נזרע. רש"י (ר"ה ג. ד"ה מריש לקיש) ראה בדבריו דוגמאות נוספות.

כד. כגון, 'ויאמר לא כי צחקת' (בראשית יח טו), שפירושו לא כמו שאת אומרת אלא צחקת. רש"י (שם).

כה. כגון, 'הודו לה' כי טוב' (תהלים קיח א) שפירושו 'הודו לה' שהרי [-בגלל ש]הוא טוב. רש"י (שם).

כו. לפי פשטות המקרא התיבה 'כי' מתפרשת מלשון 'אשר' [שאף היא כלולה במשמעות של 'אם' או 'דהא', ראה הערה לעיל], כלומר, ישראל ראו שמת אהרן. לפי דרשתו של רבי אבהו יש לפרש את התיבה 'כי' מלשון 'דהא', בגלל, כלומר, ישראל התגלו בגלל שמת אהרן, ומשמעות זו אכן נכללת בתיבה 'כי' כפי שאמר ריש לקיש. רש"י (ד"ה כי) מציין שאכן התיבה 'כי' מתורגמת במילים נוספות, 'כד', 'ברם' ו'ארי', אולם אין במילים אלו משמעויות נוספות ל'כי' אלא נכללות הן במשמעויות אותן נקט ריש לקיש בדבריו. [ראה הרחבה בביאור דבריו בביאורי רש"י]. רש"י מוסיף עוד כי הגירסא הנכונה בתרגום אונקלוס על הפסוק היא 'וחזיאו כל כנישתא ארי מית', כלומר 'שמת', שלפיה מפרש התרגום את הפסוק לפי פשוטו של מקרא, אולם אלה הגורסים 'וחזיאו כל כנישתא דהא מית', כלומר, בגלל שמת, וסבורים הם שהתרגום מפרש את הפסוק כמדרשו, טועים הם, שאם כן היה על התרגום לתרגם 'ואתחזיאו' שמשמעו 'נראו', ולא 'וחזיאו' שמשמעו 'ראו'. ראה הרחבה בנוגע לגירסת התרגום ברש"י על הפסוק.

כז. אף כאן מפרש המהרש"א (מ"ח ד"ה מזה) שהבאר וענני הכבוד הסתלקו בכדי להורות שעד היום היו בזכותו של אהרן.

כח. לפי פשוטו דברי הכתוב נסובים אודות שלש משפחות מלוכה שהרג יהוא בחודש אחד בגלל שהשחיתו את דרכיהם. הברייתא דורשת פסוק זה בנוגע למרים, אהרן ומשה.

כט. כפי שנאמר (במדבר כ א), 'ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחודש הראשון, וישב העם בקדש, ותמת שם מרים ותקבר שם'. רש"י (ד"ה מתה). בכתוב לא מצוין תאריך פטירתה המדויק. אולם בתרגום יונתן בן עוזיאל (על הפסוק) ציין שהיה זה בעשירי בחודש. וכן כתב בסדר עולם רבה (פ"י), ובמגילת תענית (פרק שמרון).

ל. כפי שנאמר (במדבר לג לח), 'ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה', וימת שם בשנה הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחודש'. רש"י (ד"ה שהרן) על פי הגהת הגליון.

לא. בתורה לא נכתב במפורש תאריך פטירתו של משה, אולם הדבר מפורש בגמרא (מגילה יג:) וניתן ללמוד זאת מתוך הפסוקים, שכן בני ישראל התאבלו על מותו של משה במשך שלשים יום (דברים לד ח), ובמשך שלשה ימים לאחר מכן הכינו את עצמם לעבור את הירדן (יהושע א יא), נמצא אפוא שמשה נפטר שלשים ושלשה ימים קודם שעברו ישראל את הירדן. ומכיון שישראל עברו את הירדן בעשירי בחודש ניסן (שם ד יט), הרי שמשה נפטר בז' באדר. רש"י (מגילה יג: ד"ה נשנעה). אולם ראה בילקוט שמעוני (יהושע רמז טו) שהביא דעה שמשה נפטר בז' בשבט.

לב. לכאורה תירוץ הגמרא תמוה, הלא הפסוק עוסק בהסתלקות המנהיגים ולא בהסתלקות המתנות, ואם כן שאלת הגמרא בעינה עומדת, 'וכי בירח אחד מתו', ומה שבירח אחד נסתלקו המתנות אין די בכדי ליישב הפסוק העוסק בהכחדת הרועים עצמם. מלבד זאת, אף לו היה הפסוק עוסק בהסתלקות המתנות היתה מתעוררת השאלה הבאה, וכי בחודש אחד הסתלקו המתנות, הלא ביום אחד הסתלקו, הוא יום מותו של משה. לביאור הענין בהרחבה ראה תורת משה (לחתם סופר, במדבר פרשת חוקת, דרוש הקפד). אף שהמן פסק מלרדת בז' באדר, המשיכו ישראל לאכול את המן שנותר בכליהם עד ט"ז בניסן, ארבעים יום לאחר מכן, כפי שנאמר (יהושע ה יג) 'וישבות המן ממחרת [הפסח] באכלם מעבור הארץ, ולא היה עוד לבני ישראל מן'. מהרש"א (מ"ח ד"ה נירא) על פי מכילתא (בשלח ויסע פרשה ה). וראה שיטות נוספות בזה בילקוט שמעוני הנזכר בהערה לעיל.

לג. רבינו חננאל (ד"ה פרנסה) גרס 'שאני משה רבינו כיון דאלים זכותיה כרבים דמי'. על פי גירסתו כוונת הגמרא לתרץ שגם בשביל היחיד מביא הקב"ה פרנסה לעולם כשזכותו חזקה מאד.

לינוקא דריש לקיש. נן מחומו של ר' יוחנן, ולמחר מיתתו של ריש לקיש כדמוכח לקמן: אמר. ינוקא לר' יוחנן מאי עשר תעשר: א"ל. ינוקא והכתיב לא תנסו: שיבלו. כלומר שייגעו, דולורא"ט בלע"ז: אי הוה מטינא להתם. להאי קרא דהכיולו את כל המעשר הוה ידעית ליה ממילא: לרבי הושעיא רבך. דאמרית לי מסמיה: אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו. כשאדם חוטא מסלף דרכו שנמצין עליו פגעים, ועל השם יזעף לבו שכועס ואומר מפני מה מירע לי פגע זה: ולא רמזה משה באורייתא. שהחומש הוא יקוד נביאים [ה] וכתובים, וכתובים, ונכתוב ים שמך למנוע מן התורה: דלי עיניה. רבי יוחנן, שהיו עפעפיו מכסין את עיניו ומגדיהן כמזלגי לכספא, כגבא קמא בפ' לחרון (דף קיז.), שהיה רוצה לרחותו מפני שהוא חריף: דלא ליעביד לך כדעבד לאבוך. שלא יתן עיניו בך כמו שנתן בחביך והמיתו, כגבא מציעא (דף פד.): מטר בשביל יחיד. שאם א"י מטר אלא לאדם אחד, כגון שזרע אחר זמן זריעת בני אדם, או שדר בעיר שכולה נכריס ונרין למטר, בא בזכותו, (ו) ופרנסה שפע טובה ומחיה לכל העולם היו בא לעולם בזכות אדם אחד אלא בשביל כמה רבים, שאם רבים נריכין שובע שאלה בדרכה בתפילה הקב"ה עושה אם זכו, אבל יחיד הנרין שיתברכו תפילותיו אין הקב"ה משנה בעבורו דין השנה אלא כפי ברכותיה, ואף על פי שמוריד בשביל יחיד מטר זה [ז] להשניח תפילותיו שלא יהו גרועות משל אחרים אבל לעשות שדהו כשדה שובע לא: מטר ארצך. שלא אחד משמע: ממטיר לכם. לשון רבים: בארה של מרים. שלא וזכין ממנו מים, והיה מתגלגל והולך עם ישראל, והוא השלע שבו הכה משה, שלא היה רוצה להזיל מימיו בשבילו [ח] לפי שאמתה מריס: ונפתלקו ענני כבוד. ענני רקיע וענני עשן ואאר עננים אין שלו כבוד: חזרה בזכות שניהן. שכן כתיב [ט] ובשרתם שניכם אל השלע ונתן מימיו: כי משמש בארבע לשונות אי דלמא אלא דהא. כל מקום שנרין לדרוש כי דין לעניין דרשה דין למשמעות המקרא מוכל לשמותו באאד מהני לשונות: (ג) תוס' ד"ה עשר כו' ואתה כהן שאין שדך עושה עתה מה שהיה עושה:

עשר תעשר. הכי איתא בספרי [מ] עשר מעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל דהוה מצי למימר את תבואתך [נ] מאי כל לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו והכי נמי איכא דהגדה [ס] היוצא השדה שנה [שנה] כלומר אם לא תעשר שדך כהוגן לא יהיה לך אלא היוצא מן השדה כלומר לא יעשה שדך אלא כפי מעשרות שהיו קודם לכן דהיינו היוצא מן השדה כלומר מה שהיית רגיל להוציא למעשר מן השדה ומעשה באדם אחד שהיה עשיר והיה לו שדה שעשתה אלף כור והיה אומו עשיר גוטל ק' כורין למעשר ומפרים כל שנה ושנה וכן עשה כל ימיו כשאלה למות קרא לבנו ואמר לו בני דע לשדה זו שאני מוריש לך עושה בכל שנה ושנה אלף כורין הזהר שתפריש ק' כורין כאשר עשיתי ואת אומו האיש ועמד הבן במקומו ועשה השדה אלף כורין כאשר היה עושה בחיי האב והפריש ממנה ק' כורין בשנה שניה נמתכל ורואה הבן שהמעשר היה דבר גדול ואמר שלא יפרים [מ] לשנה אחרת נתמעט השדה ולא עשה כי אם מאה כורין נגטער עליו ושמעו קרוביו שכך מיעט ולא הפריש מעשר מאו כולם אלנו מלודשים לבניס ושמחים אמר להם כמדומה לי שאחס שמחים בקלקלתי אמרו לו [נ] נגטער עליך כי גרמת לך כל הרעה הזאת ומפני מה לא הפרשת מעשר כראוי היטב בא ורואה כי מתחלה כשבא השדה לידך היית בעל הבית והקב"ה כהן שהיה המעשר אלקו ליתן לעניים ועכשיו שלא הפרשת אלקו לו היה הקב"ה בעל הבית ואתה כהן שאין שדך עושה (ג) מה שהיה עושה מתחלה אלף כורין והפרים לך מאה כורין והיינו דכתיב (במדבר ה) ואיש את קדשיו לו יהיו כלומר [ס] כשאינו מפרים כהוגן לא יהיה לו אלא הקדשים כלומר המעשר ועל זה אמרו חכמים [ע] המעכב מעשרותיו לסוף בא שלא יהיה לו אלא אחד מעשר כדכתיב (ישעיה ה) וזרע חומר יעשה איפה דהיינו המעשר לאיפה ג' סאין ואחומר יש (לו) ל' סאין וכן כתיב [פ] כי עשרת למדי כרס יעשו בת אחת וה"ר נתן האופניא"ל פי' [צ] היוצא מן השדה כלומר ואס לאו שאין אתה מפרים העיסור יהיה לאותו היוצא לשדה דהיינו עשו הרשע כלומר שיקאותו העובדי כוכבים:

אמר ליה הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו. לא שאף בזה יהא מותר לנסות ולעשות על מנת כך אלא שאע"פ שבשאר יעודים לבו של אדם בטוח בשכרם, מ"מ אינו סמוך בהם מכל וכל, אבל בזו יהא בטוח לגמרי, שכל מדותיו של הב"ה מדה כנגד מדה. [מאירי]

והריקתי לכם ברכה עד בלי די. פי' אאז"ל עד שלא יספיקו לכם כלים ואוצרות.
[רד"ק, מלאכי ג י]

מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא. אף על פי שהכל בכתב, כאמרם ז"ל מי איכא מידי בנביאי וכתובי דלא רמזה משה באורייתא (תענית ט.), וכמאמר קצתם ז"ל רב בכתב, ומעוט בעל פה (גיטין ס:) הנה הרמזים אשר בה בעיון ובמעשה לא יובנו אצל רוב ישראל זולתי על ידי מורה צדק, ובזה צדק גם כן מאמר קצת רז"ל באמרם רוב בעל פה ומעוט בכתב.
[ספורנו, שמות כד]

אל תקרי וירא אלא וייראו. שעינינו כמו וייראו כלומר ראו זה את זה מגולין, וזה שתרגם אונקלוס וחזו כל כנישתא ארי מית אהרן יישב פשוטו של מקרא, ואם תתרגם ואתחזיאו יש לך לתרגם דהא מית אהרן וכמו שכתב רש"י בפי' החומש.
[הריטב"א, ראש השנה ג.]

הנקוד הוא צורה ונשמה לאותיות, לפיכך לא נעשה הס"ת נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים העמוקים וכו', ואם ננקד הס"ת היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיעה לו צורה ידועה, ולא היה אפשר לו להיות נדרש כי אם לפי הניקוד המסויים באותה תיבה, אבל מפני שס"ת בלול ומובלל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה נתלים בה תלי תלים לא נעשה מנוקדים, כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות, ולפיכך אמרו אל תקרי כך אלא כך, ואילו היה מסויים לא נוכל לומר כך. [שו"ת רדב"ז חלק ג סי' תרמג]

כי משמש בארבע לשונות אי, דלמא, אלא, דהא. כי ימצא כי יקרא כי תראה כי תפגע כולם ל' אם הם וכן רובם כי תאמר בלבבך אין שייך לפרש בלשון אם דהוה משמע לשון אם תאמר לא תירא הא אם לא תאמר תירא וע"כ לשון דילמא הוא כלומ' שמא תאמר בלבבך רבים הגוים וגו' לא תאמר כן וכן כי תאמר מה נרדף לו וכי תאמרו מה נאכל כי תראה חמור שונאך כי גוע אהרן דמשמע לשון דהא והיינו לשון אשר.
[תוספות, ראש השנה ג.]

א) [שבת דף קיט.], ב) [לקמן כב:] שבת לב: מכות כג:, ג) תוספתא סוטה פי"א ה"ד סדר עולם רבה פ"י, ד) ר"ה ג. וע"ש בתוס', ה) עיין ר"ה ג. ובהגר"צ שם, ו) גיטין ל. שבועות מט:, ז) [פסחים דף נג:], ח) מגילה יג: קידושין לח., ט) במדבר כ ח, י) מלכים א' ח ח, כ) מלכים ב' ב כב, ל) במדבר טז כז, מ) בספרי דידן ליתא אך יש בתנחומא פרשת ראה יח (פתח עינים), נ) [עי' ילקוט רמז תתנב וכן ליתא בתנחומא פ' ראה אות י], ס) [עי' ברכות סג.], ע) עי' רש"י במדבר ה י, פ) [שם ריש דקרא], צ) [גם זה ליתא בילקוט רמז תתנג וכן בתנחומא], ק) לקמן ע"ב.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה מטר כו' בא בזכותו הק"ד ומה"ד ופרנסה כו' ולף על פי שמוריד בשביל זה מטר להשניח: (ז) ד"ה כי משמש כו' שוס כי בעולם שלא באאד מהני לשונות: (ח) תוס' ד"ה עשר כו' ואתה כהן שאין שדך עושה עתה מה שהיה עושה:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה כי משמש וכו' אלא אפי' מתורגם ארי. כנ"ל:

תורה אור השלם

א) עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל תְּבוּאַת זַרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה:
[דברים יד, כב]

ב) לֹא תְנַסּוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה:
[דברים ו, טז]

ג) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֵת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי:
[מלאכי ג, י]

ד) אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל יְיָ יִזְעַף לִבּוֹ:
[משלי יט, ג]

ה) וַיֹּאמֶר אֶל אָחָיו הוֹשַׁב בַּסְּפִי וְגַם הִנֵּה בְאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ:
[בראשית מב, כח]

ו) יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה:
[דברים כח, יב]

ז) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא:
[שמות טז, ד]

ח) וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְבַּר צִן בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקָדֵשׁ וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֵר שָׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקָּהֲלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן:
[במדבר כ, א-ב]

ט) וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֲרָד יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי:
[במדבר כא, א]

י) וַיִּרְאוּ כָּל הָעֵדָה כִּי גָוַע אַהֲרֹן וַיִּבְכּוּ אֶת אַהֲרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל:
[במדבר כ, כט]

כ) וַאֲכַחַד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיֶרַח אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִי:
[זכריה יא, ח]

הגהות וציונים

מ] בכת"י אי הוה מטאי להתם לא הוה צריכנא לך ולרבי הושעיא רבך: נ] [צ"ל ואמר רבי] (גליון): ס] בכת"י הגירסא ופרנסה בשביל יחיד לא והתניא ר' יוסי בר' יהודה אומר וכו': ע] ס"א שאני משה כיון דאלים זכותו כרבים דמי (גליון) כ"ה בע"י ובכמה דפו"י: פ] ברש"י שבע"י יסוד לנביאים וכתובים: צ] בשביל זה מטר להשביח רש"א (גליון) וכמו שהגיה הב"ח (עיקר כוונת הגהתם הוא לתקן הנוסח המשובש בדפו"י בשביל "רבים"): ק] "בשבילו" ליתא בדפו"י וע"י: ר] ברש"י שבע"י משמש: ש] יש להוסיף מת משה נסתלקו כולן (מנחת יהודה), ועי' ממ"נ: ת] [צ"ל בפרשת פרה] (גליון): כ] [צ"ל באחד לחדש בחדש החמישי בפ' אלה מסעי] (גליון): ל] צ"ל את תבואת זרעך (רש"ש ע"ש): מ] בתוס' שבע"י איתא שלא יפריש כ"כ (ועי' בתנחומא שם): נ] בתוס' שבע"י אמרו לו לא נצטער עליך (ועי' הלשון בתנחומא שם):

תלמוד נהילא לומר עשב. פי' שמא לא יהיו לריכים אלא לעשב אחד ירד על אומו עשב ועל שמר כל השדה לא ירדו: מקמי מיטרא. פי' גשם דק ושימנך מהולתא פירום שמתחילה יולא הפסולת ואח"כ הסולת פירום שלא היו עושין כמו דעבדינן האידנא (ד) היו כותשין החטין במכתשת עד שנקלף כל הסובין מעל החטים וכי הוו מרקדין על גבי נפה היה הפסולת הסובין שעליו יולא לכתחילה ואחר כך היה יולא הסולת:

חריא דעיזי. פי' ריעי של עזים שמתחילה ריעי גדול וכשהיא פוסקת מתרזת וזל דק:

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כר' יהושע. פי' כרבי יהושע לומר כל העולם כולו ממים העליונים הם שומים לאי כרבי אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שומה:

קרי אקרויה בחלמיה [א] **ואכחיד את שלשת הרועים** למחר כי הוו מיפטרי מיניה אמר להו ליזלו רבנן בשלמא [ג]: רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוה מקשי ליה טובא יומא חד חזייה דנפל על אפיה שמעיה דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי קביל עליה שתיקותא ותו לא אקשי ליה. ואף ר"ל סבר מטר בשביל יחיד דאמר ר"ל מנין למטר בשביל יחיד דכתיב [ב] שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עושה חזיזים ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה יכול לכל תלמוד לומר לאיש ותניא [ג] אי לאיש יכול לכל שדותיו ת"ל שדה אי שדה יכול לכל השדה ת"ל עשב כי הא דרב דניאל בר [ג] קטינא הוה ליה הדיא גינתא כל יומא הוה אזיל וסייר לה אמר הא מישרא בעיא מיא והא מישרא לא בעיא מיא ואתא מיטרא וקמשקי כל היכא דמיבעי ליה מיא מאי ה' עושה חזיזים א"ר יוסי (בר [ד]) חנינא מלמד שכל צדיק וצדיק הקב"ה עושה לו חזיז בפני עצמו מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות אמר רבי יוחנן סימן למטר פורחות מאי פורחות אמר רב פפא עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא אמר רב יהודה נהילא מקמי מיטרא אתי מיטרא בתר מיטרא פסיק מיטרא מקמי מיטרא אתי מיטרא וסימניך מהולתא דבתר מיטרא פסיק מיטרא וסימניך חריא דעיזי: עולא איקלע לבבל חזא פורחות אמר להו פנו מאני דהשתא אתי מיטרא לסוף לא אתי מיטרא אמר כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו [ה] עולא איקלע לבבל חזי מלא צנא דתמרי בזוזא אמר מלא צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא בליליא צערוהו אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא. תניא [ו] ר' אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שנאמר [ז] ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה אמר לו רבי יהושע והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן אמר לו ממתקין [ח] בעבים ר' יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שנאמר [ט] למטר השמים תשתה מים אלא מה אני מקיים ואד יעלה מן הארץ מלמד שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחין פיהן כנוד ומקבלין מי מטר שנאמר [י] יזקו מטר לאדו ומנוקבות הן ככברה ובאות ומחשרות מים על גבי קרקע שנאמר [יא] חשרת מים עבי שחקים ואין בין טיפה לטיפה אלא כמלא נימא ללמדך שגדול יום הגשמים [יב] כיום שנבראו בו שמים וארץ [יג] שנאמר [יד] עושה גדולות עד אין חקר [טו] וכתיב [טז] הנותן מטר על פני ארץ וכתיב להלן [יז] הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' [יח] אין חקר לתבונתו [א] (וכתיב [יט] מכין הרים בכחו וגו' [כ]) כמאן אזלא הא דכתיב [כא] משקה הרים מעליותיו וא"ר יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כרבי יהושע ור' אליעזר כיון דסלקי להתם משקה מעליותיו קרי להו דאי לא תימא הכי [כב] אבק ועפר מן השמים היכי משכחת לה אלא כיון דמדלי להתם מן השמים קרי ליה הכא נמי כיון דסלקי להתם מעליותיו קרי ליה כמאן אזלא [הא] דא"ר חנינא [כג] כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר תהומות (ו) כרבי אליעזר ור' יהושע הדוא בברייתו

אליעזר. תמר לעולם מעליותיו של הקב"ה כרבי יוחנן וכו': **תהומות.** מים של מטה, כדכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו) **בגבייתו**

יזוקו מטר לאדו ומנוקבות ככברה ומחשרות על הארץ. שנאמר חשרת מים עבי שחקים ובין טיפה לטיפה כמלא נימא כו'. **ארץ ישראל נבראת תחלה** שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א"י הקב"ה משקה אותה [בעצמו] וכל העולם כולו ע"י שליח. שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות. **א"י שותה מי גשמים** וכל העולם שותה תמלית שנאמר הנותן מטר וגו' משל לאדם מגבל גבינה. נוטל מאכל ומניח הפסולת: **ת"ר מצרים ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה** ואחד מס' בכוש וכוש אחד מס' בעולם והעולם אחד מס' בגן וגן אחד מס' בעדן ועדן אחד מס' בגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדירה לגיהנם. **אריב"ל כל העולם מתמלית הגן הוא שותה** שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. תנא מתמלית בית כור שותה. תרקב. פי' התרקב הוא חצי סאה והכור יש בו ל' סאין נמצא א' מס' בכור וכיון ששנה בחיצונה והעולם א' מס' בגן. נמצא העולם כולו חלק א' מס' חלקים בגן ומתמליתו שותה כל העולם. דקדק התנא שמתמלית בית כור שותה תרקב שהרי זה התרקב א' מס' בכור כמו שהוא העולם א' מס' בגן ושותה תמליתו:

תורה אור השלם א) וַאֲכַחֵד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיֶרַח אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִּי: [זכריה יא, ח] ב) שַׁאֲלוּ מֵיְיָ מָטָר בְּעֵת מַלְקוֹשׁ יְיָ עֹשֶׂה חֲזִיזִים וּמְטַר גֶּשֶׁם יִתֵּן לָהֶם לְאִישׁ עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה: [זכריה י, א] ג) וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [בראשית ב, ו] ד) וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם: [דברים יא, יא] ה) כִּי יִגְרַע נִטְפֵי מָיִם יָזֹקּוּ מָטָר לְאֵדוֹ: [איוב לו, כז] ו) וַיָּשֶׂת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב] ז) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט] ח) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י] ט) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיגַע וְלֹא יִיעָף אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח] י) מַכִּין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז] כ) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג] כא) יִתֵּן יְיָ אֶת מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ: [דברים כח, כד] כב) מִשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג] כג) כֹּנֵס כַּנֵּד מֵי הַיָּם נֹתֵן בְּאֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת: [תהלים לג, ז]

(ד) גמ' לשונות שימחלו בר תהומות כאן כר"ש: (ה) רש"י ד"ה נהילא כמו קיטמא נהילא. נ"ב בפ"ק דברכות (ו.) מימא האי ליטמא אבל כאן צריך לפרש דמדמה ליה לקמא שים בו דק וגם כמו גשמים וכמ"ש ושימניך מהולתא: (ג) ד"ה מצערים. ל"ל צערוה: (ד) תום' ד"ה נהילא כו' כמו דעבדינן האידנא אלא היו כותשין:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מלוחים ואין תבואה גדילה מהן. נ"ל ידעתי למאי צריך לזה ולא כפשוטו שאנו רואים שמים מלוחים:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (וכתיב מכין הרים בכחו וגו'). תמ"מ:

רבינו חננאל

חלש דעתיה אקריוה בחלמא ואכחיד את שלשת הרועים וגו'. כי הוה מפטרי מיניה אמר להו ניזולו רבנן בשלום: **רב שימי בר אשי הוה** מקשי לרב **פפא טובא** יומא חד חזייה דנפל על אפיה ובעי רחמי ואמר רחמנא שזבן מכיסופא דשימי קביל עליה שתיקותא ותו לא אקשיה ליה. **עבים הדקים** נקראים **חזיזים** אמר רב פפא עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא ונקראות פורחות: **אמר רב יהודה נהילא.** פי' מטר היורד דק כמו קמח. אם הם תחלת ירידת המטר ירד מטר וסימנא נפה שכיון שמתחלת לפלוט הדק פולטת סולת וצריד וכיוצא. אבל אם זו נהילא באחרית מטר דע דפסק מטרא וזהו תמצית המטר וסימניך חריא דעיזא כיון שאינו בא בקילוח אלא כעין שותת טפה לא נשא בו כלום: **תניא רבי אליעזר אומר כל העולם כולו מימי אוקינוס שותה** שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה וגו' ואע"פ שמלוחין מתמתקים הם בעבים. **ר' יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה** שנאמר למטר השמים תשתה מים והאי דכתיב ואד יעלה מן הארץ מלמד שענני כבוד מתגברות ועולות לרקיע ופותחות פיהם כנוד ומקבלות מטר שנאמר

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) פסחים פח. ע"ש, ו) עירובין מה:, ז) עי' לעיל ז: וברש"ש שם (ועי"ש בהג' הב"ח ובדק"ס כאן אות צ), ח) [לעיל ג.].

הגהות וציונים

ט] [בע"י הגיר' לשלמא ועי' ברכות סד ע"א ומ"ק כט ע"א] (גליון), וכ"ה בכת"י ועיין מהרש"א ובשפ"א וממ"נ ובעץ יוסף על הע"י: י] תיבת "ותניא" מיותר וליתא בכת"י ובדפו"ר (וכולהו דברי ר"ל הן). ונוסף בדפוסים המאוחרים בשיבוש (דק"ס): יא] צ"ל בר רב קטינא (כת"י): יב] [צ"ל בר'] (גליון): יג] [צ"ל מתמתקין] (גליון) כ"ה בדפו"ר וכן להלן י ע"א: יד] [צ"ל עושה גדולות ואין חקר (איוב ה פסוק ט)] (גליון), ועי' מהרש"א בח"א לעיל ב ע"א: טו] יש להוסיף וגו' וכ"ה בדפו"י: טז] [לא גרסינן הכא עי' רש"י ד"ה ללמדך אלא לעיל ב ע"א גרס לזה שפיר] (גליון), ועיין רש"ש: יז] ברש"י שבע"י נוסח הדבור הוא **דדובשא. תמרים עושין מהן דבש:** יח] [דיבור זה שייך בסמוך לאחר דיבור המתחיל ואמר ר' יוחנן] (גליון): יט] נדצ"ל **דכתיב** ולברך:

ליקוטי רש"י

מכיסופא דשימי. מקוס למריף הוה ודמיק ליה [נדה כד.]. **שאלו מה' מטר.** מס מלטרכו. **חזיזים.** עננים מכילים מטר. **לאיש עשה בשדה.** כשביל שים לחד וכשביל עשב לחד הלריך למטר [זכריה י, א]. **חזי מלא צנא דתמרי.** תמרים ים בגבל הרבה [פסחים פח:]. **צנא.** סל [מגילה כח:]. **אוקיינוס.** שהוא בסוף העולם [גיטין ח.]. **ואד יעלה.** לענין בריאתו של עולם שהוא העולה את התהום והשקה העננים לשרות העפר ונברא עולם כגבל זה שנותן מים ואחר כך לם את העיסה לף כאן והשקה ואחר כך ויילר [בראשית ב, ו]. **יזקו.** הרקיעים את המטר. **לאדו.** לענינו [איוב לו, כז]. **חשרת.** לשון כברה הוא שהוא נופל על הארץ דק דק וכן הוא אומר בגדות הרבה מוברין לומו בכברה [שמואל ב כב, יב]. **על פני ארץ.** ארץ ישראל [איוב ה, ט]. **אין חקר לתבונתו.** ומי שים לו כח כזה וחכמה כזו הוא יודע את המשבות למה הוא מאחר טובתכם עולה כדי לכלות את הפשע ולהמם את המטעת ע"י היסורין [ישעיה מ, כח]. **כנד.** לשון גובה וכן תרגום מונקלוס נגבו כמו נד (שמות ט"ו) קמו כמור וכן פירש מנחם ומן נד ונאד שון. **נותן באוצרות תהומות.** מתת הארץ [תהלים לג, ז].

[מכאן שייך לדף י.] **ארץ וחוצות.** ארץ ישראל ושאר ארלות [משלי ח, כו]. **הנותן מטר על פני ארץ.** ארץ ישראל. **ושולח מים על פני חוצות.** ע"י שלים לשאר ארלות [איוב ה, י]. **במערבא.** בארץ ישראל [שבת סה:]. **בית כור.** שלשים סאין [ישעיה ה, י]. **תרקב.** מלי סאה פירום חרי וקב [שבת נט.]. **פרסה.** מרחבת מילין [יחזקאל מח, א]. **ככיסוי קדירה.** דבר מועט [פסחים צד.]. **בג' במרחשון.** הכי קיס להו לסוה זמן גשמים. **הלכה כרבן גמליאל.** לחיטו שומל על שבעה בחמשון [לעיל ד:]. **רישבא.** פורס נשבין לגוד מיה ועוף [שבת יז:]. **יחידים.** מקילים [לעיל ו.]. **שלא להפקיע את השערים.** כשרואין בעלי חניות שקונין למוכרי יום חמישי שני סעודות גדולות לחת לליל חמישי ולחת לשבת שנוהים שבא רעב לעולם ומייקרים השער לבל משהחילו להתענות יודעין שיהיו מלא מפני התענית [לקמן טו:].

אַקְרוֹיֵהּ בְּחֶלְמֵיהּ - הקריאו לרב פפא בחלומו את הפסוק (זכריה יג ח) **'וְאַכְחִיד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרוֹעִים'** כרמז לכך שרוצים להכחיד את שלשתם בגלל שמביישים אותו. **לְמָחָר כִּי הֲווּ מִיפְּטְרֵי מִינֵּיהּ** - למחרת החלום, כשנפרדו ממנו שלשת התלמידים לאחר השיעור כהרגלם, **אָמַר לְהוּ** מתוך קפידתו, **לֵיזְלוּ רַבָּנָן בְּשְׁלָמָא** - ילכו החכמים בשלום, כדרך שאומרים למתים[א].

מעשה נוסף שאירע עם רב פפא, אף הוא בענין כבודו:

רַב שִׁימִי בַּר אַשִׁי הֲוָה שְׁכִיחַ קַמֵּיהּ דְּרַב פָּפָּא. **הֲוָה מַקְשֵׁי לֵיהּ טוּבָא** - והיה מרבה להקשות על דבריו. **יוֹמָא חַד חַזְיֵיהּ דְּנָפַל עַל אַפֵּיהּ** - יום אחד ראה רב שימי את רב פפא נופל על פניו לאמירת תחנון[ב], **וְשָׁמְעֵיהּ דְּאָמַר רַחֲמָנָא לִיצְלָן מִכִּיפּוּפָּא דְּשִׁימִי** - שמע אותו מבקש, יצילני הרחמן [-הקב"ה[ג]] מן הבושה שגורם לי שימי בשאלותיו[ד]. משהבין רב שימי שהינו מבייש את רב פפא בשאלותיו, **קַבֵּיל עֲלֵיהּ שְׁתִיקוּתָא** - קיבל על עצמו לשתוק, **וְאכַן תּוּ לָא אַקְשֵׁי לֵיהּ** - יותר לא הקשה לו על דבריו.

★

הגמרא שבה ועוסקת בירידת המטר לצורך היחיד:

אוהח 18/06/2018
אומרת הגמרא, **וְאַף רֵישׁ לָקִישׁ סָבַר** כדעת רבי יוחנן לעיל (ע"ב) כי **הַמָּטָר** יורד אף **בִּשְׁבִיל** הַיָּחִיד הזכאי לכך, **דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, מִנַּיִן לַמָּטָר** שיורד **בִּשְׁבִיל** יָחִיד, **דִּכְתִיב** (זכריה י ו) **'שַׁאֲלוּ מֵה' מָטָר בְּעֵת מַלְקוֹשׁ** [-סוף עונת הגשמים], **ה' עוֹשֶׂה חֲזִיזִים** [-עננים[ה]] **וּמְטַר גֶּשֶׁם יִתֵּן לָהֶם, לְאִישׁ עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה'**[ו]. ומפרש ריש לקיש את סיום הפסוק, **יָכוֹל** היית לומר כי רק כשנצרכים הגשמים **לַכֹּל**, אז מביא הקב"ה מטר, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב שהקב"ה מוריד גשמים אפילו כשנצרכים הם **'לְאִישׁ'** אחד בלבד. **וְ(תַנְיָא') אִי** - אם היה נאמר רק **'לְאִישׁ', יָכוֹל** היית לומר שהקב"ה מוריד גשמים עבור איש אחד אך רק כאשר הוא זקוק לגשמים **לְכָל שְׂדוֹתָיו, תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב שהקב"ה מוריד את הגשמים גם כאשר הוא זקוק לגשמים **'בַּשָּׂדֶה'** אחת בלבד. ועדיין **אִי** היה נאמר רק **'שָׂדֶה', יָכוֹל** היית לומר שהקב"ה מוריד גשמים רק כשהוא זקוק לגשמים **לְכָל** אותה **הַשָּׂדֶה**, אולם אינו מוריד גשמים לצורך חלק מן השדה, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב שהקב"ה מוריד גשמים אפילו כשהוא זקוק לגשמים עבור **'עֵשֶׂב'** אחד בלבד[ח].

הגמרא מביאה מעשה כדוגמא לירידת הגשמים עבור היחיד:

כִּי הָא - כאותו מעשה, **דְּרַב דָּנִיֵּאל בַּר קָטִינָא הֲוָה לֵיהּ הַהִיא גִּינְתָּא** - היתה לו גינה. **כָּל יוֹמָא הֲוָה אָזֵיל וְסָיֵיר לָהּ** - כל יום היה הולך ובודק אותה[ט], **וַאֲמַר, הָא מֵישְׁרָא בָּעֵיא מַיָּא** - ערוגה זו צריכה מים, **וְהָא מֵישְׁרָא לָא בָּעֵיא מַיָּא** - וערוגה זו אינה צריכה מים, **וְאָתָא מִיטְרָא וְקָמַשְׁקֵי כָּל הֵיכָא דְּמִיבָּעֵי לֵיהּ מַיָּא** - והיה מגיע מטר ומשקה את כל אותן הערוגות שזקוקות למים.

הגמרא מפרשת את סוף הפסוק הנזכר 'ה' עושה חזיזים':

דורשת הגמרא, **מַאי** - מהי כוונת הכתוב **'ה' עוֹשֶׂה חֲזִיזִים'** בלשון רבים, **אָמַר רַבִּי יוֹסֵי (בר) [בְּרַבִּי] חֲנִינָא, מְלַמֵּד שֶׁכָּל צַדִּיק וְצַדִּיק** כשנולד ובא לעולם[י], **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה לוֹ** [-מכין עבורו] **חֲזִיז בִּפְנֵי עַצְמוֹ** - ענן מיוחד עבורו ובו כמות מדודה של גשמים הנצרכים לו[יא]. מבררת הגמרא, **מַאי 'חֲזִיזִים'** - אלו עננים נקראים 'חזיזים'. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה** עננים **'פּוֹרְחוֹת'** - עננים קלים הפורחים בקלות ממקום למקום.

הגמרא מביאה מימרא נוספת בענין מין עננים זה:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, סִימָן לְמָטָר, פּוֹרְחוֹת - גשם היורד תחילה מעננים פורחות מבשר על מטר רב שיבוא בעקבותיו. מבררת הגמרא, **מַאי פּוֹרְחוֹת** - כיצד נראים עננים פורחות. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב פָּפָּא, עֵיבָא קְלִישָׁא תּוּתֵי עֵיבָא סְמִיכְתָּא** - ענן קלוש וקל הנמצא תחת ענן סמיך וכבד.

הגמרא מביאה סימן לירידת גשם חזק ולסיומו:

אָמַר רַב יְהוּדָה, נְהִילָא מִקַּמֵּי מִיטְרָא - אם החלו לרדת זרזיפים של גשם כקמח דק, לפני הגשם, כלומר, שלאחריו התחזקו הגשמים, **אָתֵי מִיטְרָא** - יבא הגשם, כלומר, סימן הוא שגשמים אלו יהיו מרובים ולא יפסקו מהר. אולם אם יורד גשם קל **בָּתַר מִיטְרָא** - לאחר הגשם, כלומר כשקודם לכן ירד גשם חזק יותר ונחלש, סימן הוא **דְּפָסֵיק מִיטְרָא** - שהמטר יפסק. רב יהודה נותן רמז לדבר, כאשר מתחיל לרדת גשם קל **מְקַמֵּי מִיטְרָא** - בעוד שלא ירדו גשמים לפניו, **אָתֵי מִיטְרָא** - אות הוא שיתחזק ויתגבר הגשם, **וְסִימָנֵיךְ** - רמז לדבר, **מְהוֹלְתָא** - נפה של קמח, שבעת שמנפים את הקמח תחילה יוצא הקמח דק ולבסוף העבה יותר[יב]. אף הגשם כך, תחילה יורד גשם קל, ולאחריו גשם חזק יותר וממושך. ואילו כשמתחיל לרדת גשם קל **דְּבָתַר מִיטְרָא** - לאחר ירידת גשם חזק יותר, אות הוא **דְּפָסֵיק מִיטְרָא** - שהמטר יפסק, **וְסִימָנֵיךְ** - רמז לדבר, **חַרְיָא דְּעִיזֵּי** - צואת העזים, שכשמפרישים העזים צואתם תחילה מפרישים בשטף גדול, ואחר כך קטן יותר, עד שפוסקות לגמרי. ואף הגשם כך, כשתחילה יורד גשם חזק יותר ולאחריו גשם קל יותר, יתמעט עד שיפסוק לגמרי.

א. **הנפרד** מחבירו אומר לו לך לשלום, ואילו הנפרד מן המת אומר לו לך בשלום (נזיקין סד.). מתוך קפידתו רצה רב פפא שהחלום יתקיים ולכן נפרד מהם כדרך שנפרדים מן המתים. מהרש"א (ח"ו ד"ה ומכחיד) על פי שפת אמת (ד"ה כי), עץ יוסף (על עין יעקב ד"ה ח"ו). אכן גירסת עין יעקב 'ליזלו רבנן לשלמא'. על פי גירסא זו כוונתו של רב פפא היתה לברכם כדי שינצלו מן החלום (עץ יוסף שם), או שהיתה כוונתו לשלחם מפניו, שעל ידי כך יתקיים 'ואכחידם' בהכחדתם מלפניו ולא בהכחדתם מהעולם. מהרש"א (ח"ו ד"ה ומכחיד) על פי מנחם משיב נפש (ד"ה מקרויה). או ששלחם לרב אחר [ששמועותיו יתיישבו עם שמועותיו של רבא] שילמדו ממנו, משום שהבין מן החלום שעלולים הם להיענש בגלל הצער שגורמים לו בעת לימודם אצלו. שפת אמת (ד"ה כי).

ב. **על** פי ריטב"א (ב"מ נט: ד"ה לח שנקמ).

ג. **ספר** התשבי (ערך רמס).

ד. **ממעשה** זה נראה כי מותר להוסיף ולבקש בקשות פרטיות בעת אמירת תחנון, כמבואר ברמב"ם (תפלה פ"ה ה"ג).

ה. **להלן** תפרש הגמרא אלו עננים מכונים חזיזים.

ו. **'מלקוש'** הוא כינוי לגשם היורד לאחר זמן ירידת הגשמים. לפעמים מתעורר בתקופה זו צורך רב לגשמים. הנביא מבשר בזה כי בעת הגאולה כשיתפללו ישראל על הגשמים בעת מלקוש, אזי יענה להם הקב"ה ויעלה עננים ויתן להם מטר די הצורך גם אם בדרך הטבע לא אמורים לרדת גשמים (רמ"י, מלבי"ם ומלודת דוד על הפסוק). כעת ריש לקיש מפרש את סיום הפסוק 'לאיש עשב בשדה' שאף לאיש אחד ועשב אחד יתן ה' מטר. לדעת רש"י והמלבי"ם (שם) זהו גם פשוטו של מקרא, אולם במצודת דוד (שם) פירש כי לפי פשוטו אין כוונת 'איש' שבכתוב לאיש אחד, אלא כוונת הכתוב לומר שהקב"ה יתן מטר בכדי להצמיח לכל איש עשב בשדהו.

ז. **בדקדוקי** סופרים (סוטה ח) כתב כי אין לגרוס את התיבה 'תניא' והכל הוא מדברי ריש לקיש.

ח. **תוספות** (ד"ה תלמוד) פירשו שכאשר יש צורך בירידת הגשמים בשביל עשב אחד אזי הגשמים יורדים דווקא על אותו עשב ועל שאר כל השדה הגשמים אינם יורדים. וכך אכן נראה מהמעשה ברב דניאל המובא מיד בגמרא [ראה בהערה להלן הטעם לזה]. לדעת החיד"א (מראית העין, ד"ה ח"ו) זוהי אף שיטת רש"י. [אולם ריא"ף (על עין יעקב, נמוס' ד"ה ת"ל) סבור שרש"י חלק בזה על תוספות, ראה הרחבה בביאור שיטת רש"י בביאורי רש"י].

ט. **כפי** שקבע שמואל (חולין קה.) שנכון שיבדוק אדם את נכסיו כל יום כדי שימצא את הצריך תיקון בהם וימנע ממנו הפסד.

י. **כאמור** בהערה לעיל, גשמים המגיעים בשביל יחיד הזקוק להם, יורדים בדיוק באותם המקומות בהם נדרש גשם, ואינם יורדים בשאר המקומות. הסיבה לכך היא משום שצמחים שאין להם צורך בגשמים ניזוקים מריבוי מים. וזו גם הסיבה שרב דניאל לא ביקש בצורה כוללת שירדו גשמים אלא פירט ואמר, ערוגה זו צריכה מים וערוגה זו אינה צריכה מים, כדי שלא יבואו גשמים על הערוגה שאינה צריכה מים ויזיקו לה. מהרש"א (ח"ו ד"ה ימן).

יא. **רש"י** (ד"ה עושה) על פי בארות המים (נרש"י שם).

יב. **בכדי** שירדו הגשמים דווקא על אותם העשבים הזקוקים לגשם ולא ירדו במקומות הסמוכים להם שעלולים להינזק [ראה הערה לעיל], הקב"ה שולח ענן ובו כמות גשם מדודה המותאמת לאותו צדיק לפי צרכיו, כך שישנם עננים רבים בגדלים שונים המותאמים לכל צדיק וצדיק. מהרש"א (שם).

יג. **רש"י** (ד"ה מהולתא). קמח הוא הטחינה של גרעיני החיטה יחד עם הסובין [-קליפת הגרעין]. הקמח שמתקבל מטחינת הגרעין עצמו דק יותר מן הקמח שמתקבל מטחינת הסובין. כאשר מנפים את הקמח יוצא תחילה הקמח הדק החודר לחורים בקלות יתירה, ורק לאחר מכן יוצא הקמח העבה יותר.

תלמוד נהילא לומר עשב. פי' שמא לא יהיו צריכים אלא לעשב אחד בירח אחד, שרוין לעונתן בשמים משום דמכספי ליה: קבל עליו. רב שימי שתיקותא מלהקשות עוד: יכול לכל. כלומר יכול אין נותן מטר אא"כ הכל צריכין לו: ת"ל לאיש. אפילו בשדיל אחד: אי לאיש יכול לכל שדותיו. כלומר אינו יורד עד שהוא צריך לכל שדותיו: ת"ל שדה. אפי' אינו צריך אלא בשדה אחד: אי בשדה יכול עד שיצטרך לכל השדה ת"ל עשב. אפילו אינו צריך אלא לעשב אחד (עשב), בשדיל ירק אחד יורד עליו מטר: ופייר. מעיין: מישרא. ערוגה: עושה לו חזיז. לכל לדיק הכא בעולם הזה, להריק לו גשמים על שדותיו. ברישא בעי מאי חזיזים לגון רגיס, והדר בעי ומאי נינהו חזיזים מאי נינהו דקרי חזיזי: ה"ג עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא. דמותי עיבא כלפי המרן: נהילא. (ג) כמו קיטמא נהילא (חולין דף נח:) שהיא דקה, גשמים דקים כקמחא נהילא שהיא דקה הכמין תחילה למטר ואא"כ בא מטר: אתי מיטרא. גשמים יורדין לרוב ואין פוסקין מהר, אבל בא מטר תחילה ומתחילין דקין לבא פוסקין מיד: מהולתא. שמתחילה יולאה קמח דק ולבסוף סובין גסין: חריא דעיזי. ריעי של עזים, בתחילה יולאה גסה ולבסוף דקה ופוסק: דתמרי.[ס] דבא עושין מהן: ובבלאי לא עסקי. כלומר יכולין הן לעסוק תמיד, שיש להן מזונות בזול ובלא טורח: (ג) מצערים. בשלשול, דתמרו (גיטין דף ע.) תמרי משמנן ומשלשלן: מלא צנא דסכיני בזוזא. שמתוך שלוקחין אותו בזול אוכלין מהן הרבה ומצערים אותן: ממימי אוקיינוס. כלומר ממיס של מטה ולא ממיס של מעלה: שנאמר ואד יעלה מן הארץ. שמתה מארץ ועלה: מלוחין הן.[פ] ואין תבואה גדילה מהן: יזקו מטר לאדו. רקיעין מולידין מיס לעבים: יזקו. כמו ילוקו, לק לעס ויאכלו (מלכים ג ד): חשרת מים עבי שחקים. העבים מחשרין כלומר מסירין המיס לארץ: ללמדך. שמקרי דלקמן קאי. ואומר מכין הריס לא גרסינן הכא: [ל]כרבי יהושע. דאמר ממיס העליונים: ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה. כלומר ממיס העליונים, ורבי יוחנן מיס העליונים אתא לאשמועינן, דאי לאו רבי יוחנן הוי אמינא דהכי קאמר מעליות שהקדוש ברוך הוא עומד בהם הוא משקה אותן למטה, ולעולם המיס מאוקיינוס: ורבי אליעזר. אמר לעולם מעליותיו של הקב"ה כרבי יוחנן וכו': תהומות. מיס של מטה, כדכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו): בבריתו

חריא דעיזי. פי' ריעי של עזים שבתחילה ריעי גדול וכשהיא פוסקת מתרזת זבל דק:

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כר' יהושע. פי' כרבי יהושע לומר שכל העולם כולו ממיס העליונים הם שומים דמי כרבי אליעזר הא אמר מימי אוקיינוס הוא שומה:

קרי אקרויה בחלמיה[א] ואכחיד את שלשת הרועים למחר כי הוו מיפטרי מיניה אמר להו ליזלו רבנן בשלמא[ב]: רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוה מקשי ליה טובא יומא חד חזייה דנפל על אפיה שמעיה דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי קביל עליה שתיקותא ותו לא אקשי ליה. ואף ר"ל סבר מטר בשביל יחיד דאמר ר"ל מנין למטר בשביל יחיד דכתיב[ב] שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עושה חזיזים ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה יכול לכל תלמוד לומר לאיש ותניא[ג] אי לאיש יכול לכל שדותיו ת"ל שדה אי שדה יכול לכל השדה ת"ל עשב כי הא דרב דניאל בר[ג] קטינא הוה ליה ההיא גינתא כל יומא הוה אזיל וסייר לה אמר הא מישרא בעיא מיא והא מישרא לא בעיא מיא ואתא מיטרא וקמשקי כל היכא דמיבעי ליה מיא מאי ה' עושה חזיזים א"ר יוסי (בר[ד]) חנינא מלמד שכל צדיק וצדיק הקב"ה עושה לו חזיז בפני עצמו מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות אמר רבי יוחנן סימן למטר פורחות מאי פורחות אמר רב פפא עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא אמר רב יהודה נהילא מקמי מיטרא אתי מיטרא בתר מיטרא פסיק מיטרא מקמי מיטרא אתי מיטרא וסימניך מהולתא דבתר מיטרא פסיק מיטרא וסימניך חריא דעיזי: עולא איקלע לבבל חזא פורחות אמר להו פנו מאני דהשתא אתי מיטרא לסוף לא אתי מיטרא אמר כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו[ו] עולא איקלע לבבל חזי מלא צנא דתמרי בזוזא אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא בליליא צערוהו אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא. תניא[ז] ר' אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה שנאמר[ח] ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה אמר לו רבי יהושע והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן אמר לו ממתקין[ט] בעבים ר' יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה שנאמר[י] למטר השמים תשתה מים אלא מה אני מקיים ואד יעלה מן הארץ מלמד שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחין פיהן כנוד ומקבלין מי מטר שנאמר[יא] יזקו מטר לאדו ומנוקבות הן ככברה ובאות ומחשרות מים על גבי קרקע שנאמר[יב] חשרת מים עבי שחקים ואין בין טיפה לטיפה אלא כמלא נימא ללמדך שגדול יום הגשמים[יג] כיום שנבראו בו שמים וארץ[יד] שנאמר[טו] עושה גדולות עד אין חקר[טז] וכתיב[יז] הנותן מטר על פני ארץ וכתיב להלן[יח] הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה'[יט] אין חקר לתבונתו [יא] (וכתיב[כ] מכין הרים בכחו וגו'[כא]) כמאן אזלא הא דכתיב[כב] משקה הרים מעליותיו וא"ר יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כרבי יהושע ור' אליעזר כיון דסלקי להתם משקה מעליותיו קרי להו דאי לא תימא הכי[כג] אבק ועפר מן השמים היכי משכחת לה אלא כיון דמדלי להתם מן השמים קרי ליה הכא נמי כיון דסלקי להתם מעליותיו קרי ליה כמאן אזלא [הא] דא"ר חנינא[כד] כונם כנד מי הים נותן באוצרות תהומות מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר תהומות[כה] כרבי אליעזר ור' יהושע הוא בברייתו

אקרויה. היו מקרין אותו מקרא זה בחלוס ומכחיד את שלשת הרועים בירח אחד, שרוין לעונתן בשמים משום דמכספי ליה: קבל עליו. רב שימי שתיקותא מלהקשות עוד: יכול לכל. כלומר יכול אין נותן מטר אא"כ הכל צריכין לו: ת"ל לאיש. אפילו בשדיל אחד: אי לאיש יכול לכל שדותיו. כלומר אינו יורד עד שהוא צריך לכל שדותיו: ת"ל שדה. אפי' אינו צריך אלא בשדה אחד: אי בשדה יכול עד שיצטרך לכל השדה ת"ל עשב. אפילו אינו צריך אלא לעשב אחד (עשב), בשדיל ירק אחד יורד עליו מטר: ופייר. מעיין: מישרא. ערוגה: עושה לו חזיז. לכל לדיק הכא בעולם הזה, להריק לו גשמים על שדותיו. ברישא בעי מאי חזיזים לגון רגיס, והדר בעי ומאי נינהו חזיזים מאי נינהו דקרי חזיזי: ה"ג עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא. דמותי עיבא כלפי המרן: נהילא. (ג) כמו קיטמא נהילא (חולין דף נח:) שהיא דקה, גשמים דקים כקמחא נהילא שהיא דקה הכמין תחילה למטר ואא"כ בא מטר: אתי מיטרא. גשמים יורדין לרוב ואין פוסקין מהר, אבל בא מטר תחילה ומתחילין דקין לבא פוסקין מיד: מהולתא. שמתחילה יולאה קמח דק ולבסוף סובין גסין: חריא דעיזי. ריעי של עזים, בתחילה יולאה גסה ולבסוף דקה ופוסק: דתמרי.[ס] דבא עושין מהן: ובבלאי לא עסקי. כלומר יכולין הן לעסוק תמיד, שיש להן מזונות בזול ובלא טורח: (ג) מצערים. בשלשול, דתמרו (גיטין דף ע.) תמרי משמנן ומשלשלן: מלא צנא דסכיני בזוזא. שמתוך שלוקחין אותו בזול אוכלין מהן הרבה ומצערים אותן: ממימי אוקיינוס. כלומר ממיס של מטה ולא ממיס של מעלה: שנאמר ואד יעלה מן הארץ. שמתה מארץ ועלה: מלוחין הן.[פ] ואין תבואה גדילה מהן: יזקו מטר לאדו. רקיעין מולידין מיס לעבים: יזקו. כמו ילוקו, לק לעס ויאכלו (מלכים ג ד): חשרת מים עבי שחקים. העבים מחשרין כלומר מסירין המיס לארץ: ללמדך. שמקרי דלקמן קאי. ואומר מכין הריס לא גרסינן הכא: [ל]כרבי יהושע. דאמר ממיס העליונים: ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה. כלומר ממיס העליונים, ורבי יוחנן מיס העליונים אתא לאשמועינן, דאי לאו רבי יוחנן הוי אמינא דהכי קאמר מעליות שהקדוש ברוך הוא עומד בהם הוא משקה אותן למטה, ולעולם המיס מאוקיינוס: ורבי אליעזר. אמר לעולם מעליותיו של הקב"ה כרבי יוחנן וכו': תהומות. מיס של מטה, כדכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו): בבריתו

הנהות הב"ח

(ה) גמ' לאולרות שיתמלאו בר תהומות כאן כר"ל: (ב) רש"י ד"ה נהילא כמו קיטמא נהילא. נ"ב בפ"ק דברכות (ו.) אימתא אמי ליעבד אבל כאן צריך לפרש דמדמה ליה לקמח שים בו דק וגם כמו גשמים וכמ"ש ושימיך מהולתא: (ג) ד"ה מצערים. נ"ל צערוה: (ד) תוס' ד"ה נהילא כו' כמו דעבדינן החידנא אלא היו כותשין:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מלוחים ואין תבואה גדילה מהן. לא ידעתי למאי צריך לזה ולא כפשוטו שמן רוחים [נחוש] שמיס מלוחים:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (וכתיב מכין הרים בכחו וגו'). תמ"מ:

תורה אור השלם

א) וַאַכְחִד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיֶרַח אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִי:
[זכריה יא, ח]

ב) שַׁאֲלוּ מֵיְיָ מָטָר בְּעֵת מַלְקוֹשׁ יְיָ עֹשֶׂה חֲזִיזִים וּמְטַר גֶּשֶׁם יִתֵּן לָהֶם לְאִישׁ עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה:
[זכריה י, א]

ג) וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [בראשית ב, ו]

ד) וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָּיִם: [דברים יא, יא]

ה) כִּי יַגְרַע נִטְפֵי מָיִם יָזֹקּוּ מָטָר לְאֵדוֹ:
[איוב לו, כז]

ו) וַיָּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב]

ז) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט]

ח) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ט) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח]

י) מֵכִין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה:
[תהלים סה, ז]

כ) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ:
[תהלים קד, יג]

ל) יִתֵּן יְיָ אָמֶר מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָּ: [דברים כח, כד]

מ) כִּנֵּס כַּנֵּד מֵי הַיָּם נֹתֵן בְּאֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת: [תהלים לג, ז]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) פסחים פח. ע"ש, ג) עירובין מה:, ד) עי' לעיל ז: וברש"ש שם (ועי"ש בהג' הב"ח ובדק"ס כאן אות צ), ה) [לעיל ג.].

רבינו גרשום

מטר אתי בשביל תפלת יחיד כ] ולברך את מעשה ידיך שבשביל יחיד אתי מטר: יכול לכל כלומר שאינו יורד גשם אלא בשביל כולם ת"ל לאיש שמוריד לו מטר בשביל תפלתו: נהילא. מטר דקה סימן דאתי מיטרא: מהולתא. שבתחלה מוציא קמח דקה ולבסוף מוציא עבה: חריא דעיזי. ריעי של עזים שמוציא ריעי לבסוף דק:

הגהות וציונים

ס] [בע"י הגיר' לישלמא ועי' ברכות סד ע"א ומ"ק כט ע"א] (גליון), וכ"ה בכת"י ועיין מהרש"א ובשפ"א וממ"נ ובעץ יוסף על הע"י: ג] תיבת "ותניא" מיותר וליתא בכת"י ובדפו"ר (וכולהו דברי ר"ל הן). ונוסף בדפוסים המאוחרים בשיבוש (דק"ס): ד] צ"ל בר רב קטינא (כת"י): ה] [צ"ל בר'] (גליון): ו] [צ"ל מתמתקין] (גליון) כ"ה בדפו"ר וכן להלן י ע"א: ז] [צ"ל עושה גדולות ואין חקר (איוב ה פסוק ט)] (גליון), ועי' מהרש"א בח"א לעיל ב ע"א: ח] יש להוסיף וגו' וכ"ה בדפו"י: ט] [לא גרסינן הכא עי' רש"י ד"ה ללמדך אלא לעיל ב ע"א גרס לזה שפיר] (גליון), ועיין רש"ש: י] ברש"י שבע"י נוסח הדבור הוא דהדבשא. תמרים עושין מהן דבש: יא] [דיבור זה שייך בסמוך לאחר דיבור המתחיל ואמר ר' יוחנן] אמר ר' יוחנן: יב] נדצ"ל דכתיב ולברך:

משנת ראשונים

[המשך מעמוד הבא]

ועדן אחד משמש לגיהנם. וכן גיהנם הוא מקום בארץ שיש בו אש. וארז"ל (עירובין יט.) שלשה פתחים יש לו לגיהנם אחד בים ואחד במדבר ואחד בירושלים וכו'. והרי אנו רואין בעיננו מקומות כי אשם לא תכבה כמו ההר אשר על ים אלפארו שקוריאן לו מונגבי"ל, ומקום אחד קורין לו בולקא"ן כי תמיד אש תוקד בם. **[תורת המנחה ליום הכיפורים]**

כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ונקט נהר פרת שאותו הנהר היה מפורסם יותר, וגם היה מיושב יותר משאר הרוחות בזמן ההוא מפני נהר פרת שמימיו מתברכין ופרין ורבין (בכורות נה:). **[הריטב"א]**

כרבן גמליאל. דוקא בזמן שבית המקדש קיים דאיכא עולי רגלים, אבל לאחר החורבן דליכא עולי רגלים מודו דמשעה **אמר רבי אלעזר הלכה** שהתחיל להזכיר מתחיל לשאול, ומתחיל להזכיר מיום טוב האחרון כדברי ר' יהודה דקיימא לן כותיה, ובערב למוצאי יום טוב שהוא חול ויש בו שאלה מתחיל לשאול. **[הריטב"א]**

אוצר החכמה 18/06/2018

הגמרא מביאה מעשה בענין עננים פורחות:

עוֹלָא אִיקְּלַע - נזדמן **לְבָבֶל**[י], **וַחֲזָא** - ראה עננים **'פּוֹרְחוֹת'** המבשרות את ביאת הגשמים. **אָמַר לְהוּ** - לאנשי המקום, **פַּנּוּ מָאנֵי דְּהַשְׁתָּא אָתֵי מִיטְרָא** - פנו את הכלים מן החצר כדי שלא ינזקו מן הגשמים העתידים לרדת. **לְסוֹף לָא אָתֵי מִיטְרָא** - בסופו של דבר לא ירדו גשמים באותה העת. **אָמַר** עולא, **כִּי הֵיכִי דְּמְשַׁקְּרִי בַּבְלָאֵי הָכִי מְשַׁקְּרִי מִיטְרַיְיהוּ** - כשם שהבבליים משקרים כך גשמיהם משקרים. כלומר, נראים הגשמים כעומדים להגיע ולבסוף אינם מגיעים[יט].

★

מעשה נוסף שאירע לעולא בבבל:

עוֹלָא אִיקְּלַע - נזדמן **לְבָבֶל. חָזֵי מְלֵא צַנָּא דְּתַמְרֵי בְּזוּזָא** - ראה שסל מלא בתמרים נמכר בזוז אחד בלבד. **אָמַר** עולא, מזונותיהם של הבבליים מצויים בזול ובלא טורח, שהלא **מְלֵא צַנָּא דְּדוּבְשָׁא בְּזוּזָא** - סל מלא בדבש [-כינוי לתמרים[יט]] נמכר בזוז אחד בלבד, אם כן יכולים לעסוק תמיד בתורה בלא דאגת פרנסה וְאף על פי כן **בַּבְלָאֵי לָא עָסְקִי בְּאוֹרַיְיתָא** - הבבליים אינם עוסקים בתורה כראוי למי שאין לו דאגת פרנסה[כ].

לאחר מכן אכל עולא מן התמרים, **וּבְלֵילְיָא צַעֲרוּהוּ** - ובלילה ציערו אותו התמרים וגרמו לו לשלשלי[כא]. חזר בו עולא **וְאָמַר, מְלֵא צַנָּא דְּסַכִּינָא בְּזוּזָא** - סל מלא בסכינים נמכר כאן בזוז אחד בלבד. כלומר, תמרים אלו קשים הם לגוף כסכינים, ומתוך שנמכרים הם בזול אוכלים מהם הרבה, ונגרם מכך צער, וְאף על פי כן **בַּבְלָאֵי עָסְקִי בְּאוֹרַיְיתָא** - הבבליים עוסקים בתורה, כלומר, לפי מצבם הם עוסקים בתורה כראוי[כב].

★

אוֹקְיָינוֹס הוּא שׁוֹתֶה - מקורם של מי הגשמים מהם שותה העולם הינו ממימי האוקיינוס ושאר ימים ונהרות שמתאדים ועולים לרקיע[כג], ומאדים אלו נוצרים ענני הגשמים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת א ו) **'וְאֵד** [-הבל[כא]] **יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה'.**

רבי יהושע דוחה את שיטתו:

אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, כיצד אתה סבור שמקורם של מי הגשמים הוא ממימי האוקיינוס, **וַהֲלֹא מֵימֵי אוֹקְיָינוֹס מְלוּחִין הֵן** ואין בכוחם להצמיח תבואה, ברור אפוא שמקורם של מי הגשמים שאנו משתמשים בהם ומצמיחים את התבואה אינו במימי האוקיינוס[כב]. השיב רבי אליעזר **וְאָמַר לוֹ**, אף שהמים במקורם מלוחים הם, **מִ[תְּ]מַתְקִין**[כג] **בָּעָבִים**, כלומר, המים האצורים בעננים הינם מתוקים, שכן רק המים מתאדים והמלחים המעורבים בהם נשארים למטה[כד].

הברייתא מביאה את שיטת רבי יהושע עצמו אודות מקור מי הגשמים:

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ מִמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים[כה] **הוּא שׁוֹתֶה, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים יא יא) **'לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָיִם'**, הרי שמקור המטר הינו מן המים שבשמים. **אָלָּא מָה אֲנִי מְקַיֵּים** - כיצד אני מפרש את הפסוק **'וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ'**, ממנו משמע שמקור מי הגשמים הוא באדים העולים מן הארץ. לדעתי הפסוק **מְלַמֵּד שֶׁהָעֲנָנִים מִתְגַּבְּרִים וְעוֹלִים** מן הארץ **לָרָקִיעַ, וּפוֹתְחִין פִּיהֶן כְּנוּד** [-מין מיכל] **וּמְקַבְּלִין מֵי מָטָר** מן השמים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (איוב לו כז) **'יִזְקְּפוּ מָטָר לְאֵדוֹ'** - יצקו הרקיעים מים לעננים[כו]. **וּמְנוּקָּבוֹת הֵן** העננים **כִּכְבָרָה** [-נפה] **וּבָאוֹת וּמְחַשְּׁרוֹת** - משירות טיפות **מַיִם** מן הנקבים **עַל גַּבֵּי קַרְקַע, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמואל ב' כב יג) **'חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים'** - העבים הנמצאים בשחקים [-אחד מרקיעי השמים[כז]] ועשויין ככברה משירים על הארץ את המים שבהם[כח]. **וְאֵין** מרחק **בֵּין טִיפָּה לְטִיפָּה אֶלָּא כִּמְלֹא נִימָא** - כשיעור מלוא עביו של חוט השערה, ואף על פי כן אינן מתחברות[כט].

הגמרא מביאה ברייתא הדנה במקור מי הגשמים:

תַּנְיָא בברייתא, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ מִמֵּימֵי**

המשך דברי הברייתא:

הפסוקים המובאים להלן נכתבו **לְמַדְךָ שֶׁגָּדוֹל וחשוב יוֹם הַגְּשָׁמִים**

יד. **עולא** התגורר בארץ ישראל, ורגיל היה לרדת לבבל כדי להפיץ את תורת ארץ ישראל ולפיכך היה מכונה 'נחותא' [-יורד] (ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג). בביקורו האחרון בבבל נפטר וארונו הועלה לארץ ישראל. גמרא (כתובות קיא.).

טו. **מהרש"א** (חי"ל ד"ה כי) מפרש שכוונת עולא לכך שהבבליים לא היו נותנים את הצדקה אותה התחייבו לתת. הנהגה שלילית זו גורמת לכך שמן השמים נוהגים אתם מידה כנגד מידה, כשם שהם מראים כאילו הם נותנים צדקה ולבסוף אינם נותנים כך נראה כאילו הגשמים עומדים לרדת ולבסוף אינם יורדים, כפי שדרש כן רבי יוחנן (לעיל ח:) מן הכתוב (משלי כה יד) 'נשיאים ורוח, וגשם אין, איש מתהלל במתת שקר'. בבן יהוידע (ד"ה כי) מביא תימוכין לכך שהבבליים היו מבטיחים לתת צדקה ולבסוף נמנעו מלתתה, שכן נאמר בגמרא (ביצה לב:), שעשירי בבל יורדי גהינם הם בשל כך שאינם מרחמים ונותנים צדקה (ע"פ רש"י שם ד"ה יורדי), ומאידך נוסח אמירת ההגדה נתקן בבבל ובפתיחתו הקריאה [בשפה הארמית בה היו רגילים לדבר] 'הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים, כל דכפין ייתי ייכול' [-כל רעב יבוא ויאכל עימנו], נמצא אפוא שרק היו מבטיחים לתת צדקה, אולם אם היה מגיע עני לפתחם לא היו נותנים לו צדקה.

טז. **התמרים** מכונים דבש משום שרגילים היו להכין מן התמרים דבש. רש"י (ד"ה דממרי). אף הכתוב (דברים ח ח) המונה את התמר בין שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל מכנהו 'דבש'. בן יהוידע (ד"ה נמצא). וראה עוד בדבריו מדוע השתמש עולא בכינוי ולא אמר 'תמרים' בסתם.

יז. **מהרש"א** (פסחים פח. ח"ל ד"ה ונגלגל) בפירושו השני.

יח. **תמרים** גורמים לשלשל כפי שאמרו בגמרא (גיטין ע.) 'תמרי משחנן ומשלשלן' - התמרים מחממות ומשלשלות. רש"י (ד"ה מצערים).

יט. **מהרש"א** (פסחים פח. ח"ל ד"ה ונגלגל) בפירושו השני. וראה עוד בדבריו פירוש נוסף בסוגייתנו, וכעין פירוש זה ביתר הרחבה במנחת יהודה (ד"ה עולא).

כ. **רש"י** (ד"ה ממימי) על פי מרומי שדה (נרש"י שם). שכן ודאי אי אפשר לומר שכוונת רבי אליעזר דווקא למי האוקיינוס שהלא מצויים עננים בכל העולם גם במקומות הרחוקים מן האוקיינוס. מרומי שדה (שם). ראה עוד בן יהוידע (ד"ה רש"י) בנוגע למקור מי הגשמים במקומות הרחוקים מן האוקיינוס לדעת רבי אליעזר, ומדוע נקט דווקא 'אוקיינוס'.

כא. **רבינו** בחיי (על הפסוק).

כב. **רש"י** (ד"ה מלוחין). רע"א (גליון הש"ס) תמה על דבריו, מדוע רש"י לא פירש בפשיטות כי מכך שמי הגשמים שאנו שותים מתוקים מוכח שאין מקורם במי האוקיינוס המלוחים. ראה בילקוט ביאורים יישובים לזה.

כג. **על** פי הגהת הגליון.

כד. **כמו** שאם נרתיח סיר ובו מים מלוחים ונכסהו בספוג, אזי המים שיספגו בו יהיו מתוקים. יפה תואר (על ב"ר, פי"ג סי' ט ד"ה ממתקים - הרמתון) על פי אבן עזרא (קהלת ו ז).

כה. **בתחילת** הבריאה היתה כל הארץ מכוסה במים וכסא הכבוד של הקב"ה היה עומד באויר ומרחף מעל פני המים, על ידי מאמרו של הקב"ה. ביום השני של הבריאה הבדיל ה' את המים באמצעם על ידי הרקיע [-שמים] שנפרש באמצעם, כפי שנאמר (בראשית א ז) 'ויעש אלוקים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע, ויהי כן'. לדעת רבי יהושע מקורם של מי הגשמים הוא במים העליונים אשר מעל לרקיע. ראה גם בן יהוידע (ד"ה רש"י) המפרש שהכוונה היא למים רוחניים היורדים מלמעלה, שמתגשמים בעת ירידתם למטה. וראה תוספת ביאור במחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע בהערה הבאה.

כו. **גם** העננים הנוצרים מאדי המים נקראים 'אד'. רבינו בחיי (בראשית ב ו). כלומר, דבר זה מוסכם על כולם שהעננים אכן מתהווים מאדי המים שבארץ, ומחלוקתם היא במקור מי הגשמים היורדים מן הענן. לדעת רבי אליעזר אדי המים שעלו מן הארץ הנמצאים בענן מתעבים והופכים לנוזלים, וכאשר טיפות המים שבעננים נעשות כבדות, האוויר אינו יכול עוד לשאת את משקלן והן נופלות על הארץ. אולם לדעת רבי יהושע מקורם של מי הגשמים היורדים מן העננים הוא במים העליונים, המגיעים אל העננים ומשם יורדים אל הארץ. אכן ראה מהרש"א (ח"ל ד"ה כמאן מוקמת - הנזכר) הסבור כי לפי שניהם נוצרים גשמים מן המים שבארץ אלא שלדעת רבי אליעזר מי הגשמים נוצרים רק מן המים שבארץ, ואילו לדעת רבי יהושע מלבד מים אלו מתווספים לענן מים מן המים העליונים. [אולם ראה ריא"ף (על עין יעקב ד"ה והלא) המפרש להיפך]. ראה גם רבינו בחיי (דברים יא יז) המציע לקיים גם את שיטתו של רבי אליעזר וגם את שיטתו של רבי יהושע, שפעמים מקורם של מי הגשמים הוא במים שבארץ, ופעמים מקורם של מי הגשמים הוא במים העליונים. וכן פירש בפרשת דרכים (דרוש כא).

כז. **גמרא** (חגיגה יב:).

כח. **רש"י** (על הפסוק) בפירושו הראשון מפרש שזהו גם פשוטו של מקרא. אולם ראה רש"י בפירושו השני, וכן שאר מפרשי המקרא המפרשים את פשוטו של הפסוק בדרך שונה ודברי הברייתא כאן הינם על דרך הדרש.

כט. **לו** היו הטיפות מתחברות זו לזו, הארץ היתה נשחתת על ידם. עץ יוסף (על עין יעקב, ד"ה אלא) על פי גמרא (ב"ב טז.).

לאחר שרבי יהושע מפרש שמקור מי הגשמים הוא מהמים העליונים, הוא מוסיף ומציין שהעננים הם ככברה, משום שיש לשאול על דבריו, מבינים אנו היטב מדוע לדעת רבי אליעזר יש צורך בעננים, שכן כך מתרחשת הפיכת האדים למי גשמים, אולם לדברי

תלמוד נהילא לומר עשב. פי' שמא לא יהיו צריכים אלא לעשב אחד בידם אחד, שרוצין לעונתן בשמים משום דמכספי ליה: קבל עליו. רב שימי שתיקותא מלהקשות עוד: יכול לכל. כלומר יכול אין נותן מטר אא"כ הכל צריכין לו: ת"ל לאיש. אפילו בשדיל אחד: אי לאיש יכול לכל שדותיו. כלומר אינו יורד עד שהוא צריך לכל שדותיו: ת"ל שדה. אפי' אינו צריך אלא בשדה אחד: אי בשדה יכול עד שיצטרך לכל השדה ת"ל עשב. אפילו אינו צריך אלא לעשב אחד (עשב), בשדיל אחד יורד עליו מטר: ופייר. מעיין: מישרא. ערוגה: עושה לו חזיז. לכל לדיק הבא בעולם הזה, להריק לו גשמים על שדותיו. ברישא בעי מאי חזיזים לעון רבים, והדר בעי ומאי ניהו חזיזים מאי ניהו דקרי חזיז: ה"ג עיבא קלישתא דתותי עיבא סמיכתא. דמותי עיבא כלפי המרן: נהילא. (ג) כמו קיטמא נהילא (חולין דף נח:) שהיא דקה, גשמים דקים כקמחא נהילא שהיא דקה הבאין תחילה למטר ואא"כ בא מטר: אתי מיטרא. גשמים יורדין לרוב ואין פוסקין מהר, אבל בא מטר תחילה ומתחילין דקין לבא פוסקין מיד: מהולתא. שמתחילה יולאה קמח דק ולבסוף סובין גסין: חריא דעיזי. ריעי של עזים, בתחילה יולאה גסה ולבסוף דקה ופוסק: דתמרי.[ס] דבא עושין מהן: ובבלאי לא עסקי. כלומר יכולין הן לעסוק תמיד, שיש להן מזונות בזול ובלא טורח: (ג) מצערים. בשלשול, דתמרו (גיטין דף ע.) תמרי משמנן ומשלשלן: מלא צנא דסכיני בזוזא. שממוך שלוקחין אותו בזול אוכלין מהן הרבה ומצערים אותן: ממימי אוקיינוס. כלומר ממיס של מטה ולא ממיס של מעלה: שנאמר ואד יעלה מן הארץ. שאתה מארץ ועלה: מלוחין הן.[פ] ואין תבואה גדילה מהן: יזקו מטר לאדו. רקיעין מולידין מיס לעבים: יזקו. כמו ילוקו, לק לעס ויאכלו (מלכים ג ד): חשרת מים עבי שחקים. העבים מחשרין כלומר מסירין המיס לארץ: ללמדך. שקרוי דלקמן קאי. ואומר מכין הריס לא גרסינן הכא: כרבי יהושע. דאמר ממיס העליונים: ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה. כלומר ממיס העליונים, ורבי יוחנן מיס העליונים אתא לאשמועינן, דאי לאו רבי יוחנן הוי אמינא דהכי קאמר מעליות שהקדוש ברוך הוא עומד בהם הוא משקה אותן למטה, ולעולם המיס מאוקיינוס: ורבי אליעזר. אמר לעולם מעליותיו של הקב"ה כרבי יוחנן וכו': תהומות. מיס של מטה, כדכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו): בבריתו

אקרויה בחלמיה[א] ואכחיד את שלשת הרועים למחר כי הוו מיפטרי מיניה אמר להו ליזלו רבנן בשלמא[ב]: רב שימי בר אשי הוה שכיח קמיה דרב פפא הוה מקשי ליה טובא יומא חד חזייה דנפל על אפיה שמעיה דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי קביל עליה שתיקותא ותו לא אקשי ליה. ואף ר"ל סבר מטר בשביל יחיד דאמר ר"ל מנין למטר בשביל יחיד דכתיב[ב] שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עושה חזיזים ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה יכול לכל תלמוד לומר לאיש ותניא[ג] אי לאיש יכול לכל שדותיו ת"ל שדה אי שדה יכול לכל השדה ת"ל עשב כי הא דרב דניאל בר[ג] קטינא הוה ליה ההיא גינתא כל יומא הוה אזיל ומייר לה אמר הא מישרא בעיא מיא והא מישרא לא בעיא מיא ואתא מיטרא וקמשקי כל היכא דמיבעי ליה מיא מאי ה' עושה חזיזים א"ר יוסי (בר[ד]) חנינא מלמד שכל צדיק וצדיק הקב"ה עושה לו חזיז בפני עצמו מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות אמר רבי יוחנן סימן למטר פורחות מאי פורחות אמר רב פפא עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא אמר רב יהודה נהילא מקמי מיטרא אתי מיטרא בתר מיטרא פסיק מיטרא מקמי מיטרא אתי מיטרא וסימניך מהולתא דבתר מיטרא פסיק מיטרא וסימניך חריא דעיזי: עולא איקלע לבבל חזא פורחות אמר להו פנו מאני דהשתא אתי מיטרא לסוף לא אתי מיטרא אמר כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו[ו] עולא איקלע לבבל חזי מלא צנא דתמרי בזוזא אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא בליליא צערוהו אמר מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא. תניא[ז] ר' אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שנאמר[ח] ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה אמר לו רבי יהושע והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן אמר לו ממתקין[ט] בעבים ר' יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שנאמר[י] למטר השמים תשתה מים אלא מה אני מקיים ואד יעלה מן הארץ מלמד שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחין פיהן כנוד ומקבלין מי מטר שנאמר[יא] יזקו מטר לאדו ומנוקבות הן ככברה ובאות ומחשרות מים על גבי קרקע שנאמר[יב] חשרת מים עבי שחקים ואין בין טיפה לטיפה אלא כמלא נימא ללמדך שגדול יום הגשמים[יג] כיום שנבראו בו שמים וארץ[יד] שנאמר[טו] עושה גדולות עד אין חקר[טז] וכתיב[יז] הנותן מטר על פני ארץ וכתיב להלן[יח] הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה'[יט] אין חקר לתבונתו [יא] (וכתיב[כ] מכין הרים בכחו וגו'[כא]) כמאן אזלא הא דכתיב[כב] משקה הרים מעליותיו וא"ר יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כרבי יהושע ור' אליעזר כיון דסלקי להתם משקה מעליותיו קרי להו דאי לא תימא הכי[כג] אבק ועפר מן השמים היכי משכחת לה אלא כיון דמדלי להתם מן השמים קרי ליה הכא נמי כיון דסלקי להתם מעליותיו קרי ליה כמאן אזלא [הא] דא"ר חנינא[כד] כונם כנד מי הים נותן באוצרות תהומות מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר תהומות[כה] כרבי אליעזר ור' יהושע הוא בברייתו

אליעזר. אמר לעולם מעליותיו של הקב"ה כרבי יוחנן וכו': תהומות. מיס של מטה, כדכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו): בבריתו

נהילא עושין כמו דעבדינן המידנא (ד) היו כותשין החטין במכתשת עד שנקלף כל הסובין מעל החטים וכי הוו מרקדין על גבי נפה היה הפסולת הסובין שעליו יולא לכתחילה ואחר כך היה יולא הסולת:

חריא דעיזי. פי' ריעי של עזים שבתחילה ריעי גדול וכשהיא פוסקת מתרזת זבל דק:

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כר' יהושע. פי' כרבי יהושע לאמר כל העולם כולו ממים העליונים הם שומים דאי כרבי אליעזר אמר מימי אוקיינוס הם שומים קלי

מטר אתי בשביל תפלת יחיד [כ] ולברך את מעשה ידיך שבשביל יחיד אתי מטר: יכול לכל כלומר שאינו יורד גשם אלא בשביל כולם ת"ל לאיש שמוריד לו מטר בשביל תפלתו: נהילא. מטר דקה סימן דאתי מיטרא: מהולתא. שבתחלה מוציא קמח דקה ולבסוף מוציא עבה: חריא דעיזי. ריעי של עזים שמוציא ריעי לבסוף דק:

רבינו גרשום

הגהות וציונים

מ] [בע"י הגיר' לישלמא ועי' ברכות סד ע"א ומ"ק כט ע"א] (גליון), וכ"ה בכת"י ועיין מהרש"א ובשפ"א וממ"נ ובעץ יוסף על הע"י: **נ]** תיבת "ותניא" מיותר וליתא בכת"י ובדפו"ר (וכולהו דברי ר"ל הן). ונוסף בדפוסים המאוחרים בשיבוש (דק"ס): **ג]** צ"ל בר רב קטינא (כת"י): **ד]** [צ"ל בר'] (גליון): **ה]** [צ"ל מתמתקין] (גליון) כ"ה בדפו"ר וכן להלן י ע"א: **ו]** [צ"ל עושה גדולות **ואין** חקר (איוב ה פסוק ט)] (גליון), ועי' מהרש"א בח"א לעיל ב ע"א: **ז]** יש להוסיף וגו' וכ"ה בדפו"י: **ח]** [לא גרסינן הכא עי' רש"י ד"ה ללמדך אלא לעיל] גרס לזה שפיר] (גליון), ועיין רש"ש: **ט]** ברש"י שבע"י נוסח הדבור הוא **דדובשא. תמרים עושין מהן דבש:** **י]** [דיבור זה שייך בסמוך לאחר דיבור המתחיל ואמר ר' יוחנן] (גליון): **כ]** נדצ"ל **דכתיב** ולברך:

משנת ראשונים

[המשך מעמוד הבא]

ועדן אחד משמש לגיהנם. וכן גיהנם הוא מקום בארץ שיש בו אש. וארז"ל (עירובין יט.) שלשה פתחים יש לו לגיהנם אחד בים ואחד במדבר ואחד בירושלים וכו'. והרי אנו רואין בעיננו מקומות כי אשם לא תכבה כמו ההר אשר על ים אלפארו שקוריאן לו מונגבי"ל, ומקום אחד קורין לו בולקא"ן כי תמיד אש תוקד בם. **[תורת המנחה ליום הכיפורים]**

כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ונקט נהר פרת שאותו הנהר היה מפורסם יותר, וגם היה מיושב יותר משאר הרוחות בזמן ההוא מפני נהר פרת שמימיו מתברכין ופרין ורבין (בכורות נה:). **[הריטב"א]**

כרבן גמליאל. דוקא בזמן שבית המקדש קיים דאיכא עולי רגלים, אבל לאחר החורבן דליכא עולי רגלים מודו דמשעה **אמר רבי אלעזר הלכה** שהתחיל להזכיר מתחיל לשאול, ומתחיל להזכיר מיום טוב האחרון כדברי ר' יהודה דקיימא לן כותיה, ובערב למוצאי יום טוב שהוא חול ויש בו שאלה מתחיל לשאול. **[הריטב"א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ס] פסחים פח. ע"ש, **ע]** עירובין מה:, **פ]** עי' לעיל ז: וברש"ש שם (ועי"ש בהג' הב"ח ובדק"ס כאן אות צ), **צ]** [לעיל ג.].

הגהות הב"ח

(ה) גמ' לאולרות שיתמלאו בר תהומות כאן כר"ל: (ו) רש"י ד"ה נהילא כמו קיטמא נהילא. נ"ב בפ"ק דברכות (ו.) מיתא האי ליעגא מבל כאן צריך לפרש דמדמה ליה לקמח שיש בו דק וגס כמו גשמים וכמ"ש ושימניך מהולתא: (ז) ד"ה מעריס. נ"ל צערוה: (ד) תוס' ד"ה נהילא כו' כמו דעבדינן המידנא אלא היו כותשין:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מלוחים ואין תבואה גדילה מהן. לא ידעתי למאי צריך לזה ולא לפשוטו שמן רומים [בחום] שמיס מלומים:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (וכתיב מכין הרים בכחו וגו'). תמ"מ:

תורה אור השלם

א) וַאַכְחִד אֶת שְׁלֹשֶׁת הָרֹעִים בְּיֶרַח אֶחָד וַתִּקְצַר נַפְשִׁי בָּהֶם וְגַם נַפְשָׁם בָּחֲלָה בִי: [זכריה יא, ח]

ב) שַׁאֲלוּ מִיְיָ מָטָר בְּעֵת מַלְקוֹשׁ יְיָ עֹשֶׂה חֲזִיזִים וּמְטַר גֶּשֶׁם יִתֵּן לָהֶם לְאִישׁ עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה: [זכריה י, א]

ג) וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [בראשית ב, ו]

ד) וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָּיִם: [דברים יא, יא]

ה) כִּי יַגְרַע נִטְפֵי מָיִם יָזֹקּוּ מָטָר לְאֵדוֹ: [איוב לו, כז]

ו) וַיָּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב]

ז) עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: [איוב ה, ט]

ח) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ט) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: [ישעיה מ, כח]

י) מֵכִין הָרִים בְּכֹחוֹ נֶאְזָר בִּגְבוּרָה: [תהלים סה, ז]

יא) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג]

יב) יִתֵּן יְיָ אָת מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָּ: [דברים כח, כד]

יג) כַּנֵּד מֵי הַיָּם גֹּתֵן בְּאֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת: [תהלים לג, ז]

בְּיוֹם שֶׁנִּבְרְאוּ בּוֹ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ה ט) **'עוֹשֶׂה גְּדוֹלוֹת (עד) [וְ]אֵין חֵקֶר'** - עושה גדולות שאין אפשרות לחוקרם ולדעתם[לא], **וּכְתִיב** - ופסוק זה עוסק בירידת הגשמים כפי שניתן ללמוד מסמיכותו לפסוק (שמות ה י) **'הַנּוֹתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ'**, הרי שמשתמש הכתוב בנוגע לירידת הגשמים בלשון 'אין חקר', **וּכְתִיב** לְהַלָּן - ואף בנוגע לבריאת שמים וארץ משתמש הכתוב בלשון 'אין חקר' כפי שכתוב (ישעיה מ כח) **'הֲלֹא יָדַעְתָּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם ה' בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ, לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע, אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ'**. ומכך שהכתוב משתמש בנוגע לירידת הגשמים באותה הלשון בה משתמש בנוגע לבריאת שמים וארץ, יש ללמוד שגדול וחשוב יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ. **(וּכְתִיב 'מִכִּין הָרִים בְּכֹחוֹ' וגו'[לב]).**

הגמרא דנה בדרשתו של רבי יוחנן לפי מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע:

מבררת הגמרא, **מַאן אָזְלָא הָא** - כשיטת מי הולך ומתפרש הפסוק הבא על פי דרשתו של רבי יוחנן, **דִּכְתִיב** (תהלים קד יג) **'מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו'**, **וְאָמַר** רַבִּי יוֹחָנָן **'מֵעֲלִיּוֹתָיו'** הכוונה מהמים הנמצאים בעליותיו **שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא**[לג], **מַאן** - כמו איזו דעה מתפרש כך הפסוק, ודאי כְּשיטת **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** שמקור מי הגשמים הוא מן המים העליונים[לד].

הגמרא דנה כיצד יתיישב הפסוק לדעת רבי אליעזר:

שואלת הגמרא, **וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** הסובר שמקור מי הגשמים הוא מן המים שבארץ, כיצד הוא יישב את הפסוק לפי דרשתו של רבי יוחנן. מתרצת הגמרא, אף לשיטתו **כֵּיוָן דְּסָלְקִי לְהָתָם** - מכיון שקודם לירידתם עולים הם לשמים, **'מַשְׁקֶה מֵעֲלִיּוֹתָיו' קְרֵי לֵיהּ** - הכתוב מציין את מקומם של המים בזמן הסמוך לירידתם[לה]. ומוכרחים אנו לומר שלפעמים מציין הכתוב את מקומו האחרון של הדבר כמקורו, **דְּאִי לָא תֵּימָא הָכִי** - שאם לא תאמר כן, כיצד תפרש את הכתוב בפרשת התוכחה (דברים כח כד) **'יִתֵּן ה' אֶת מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן הַשָּׁמַיִם'**, **הֵיכִי מַשְׁכַּחַת לָהּ** - איך אתה מוצא אופן זה, הלא אין אבק ועפר בשמים, **אֶלָּא** ודאי כוונת הכתוב, **כֵּיוָן דִּמְדַלֵּי לְהָתָם** - שכיון שהאבק והעפר מתרוממים מן הארץ לשמים קודם ירידתם, **'מִן הַשָּׁמַיִם' קְרֵי לֵיהּ** - מציין הכתוב שמקורם מן השמים, **הָכָא נַמִּי** - כך גם בנוגע למקור מי הגשמים, **כֵּיוָן דְּסָלְקִי לְהָתָם 'מֵעֲלִיּוֹתָיו' קְרֵי לֵיהּ** - כיון שעולים הם לשמים מציין הכתוב שמקורם של מי הגשמים הוא מן השמים.

הגמרא דנה בדרשתו של רבי חנינא לפי מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע:

כְּמַאן אָזְלָא [הָא] דְּאָמַר רַבִּי חֲנִינָא - כשיטת מי מתפרשת דרשת רבי חנינא על הפסוק (תהלים לג ז) **'כֹּנֵס כַּנֵּד מֵי הַיָּם, נוֹתֵן בְּאוֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת'**, דרש רבי חנינא את התיבות 'נותן באוצרות תהומות' **מַי גָּרַם לְאוֹצָרוֹת** ואסמי הדגן **שֶׁיִּתְמַלְּאוּ בָּר** [-תבואה], מי הגשמים שמקורם ב**תְּהוֹמוֹת** [-מים שבארץ[לו]], ודאי דרשה זו מתפרשת **כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** הסובר שמקור מי הגשמים הוא מן המים שבארץ[לז].

הגמרא דנה כיצד יתיישב הפסוק לדעת רבי יהושע:

שואלת הגמרא, **וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** - כיצד הוא הסובר שמקור מי הגשמים הינו במים העליונים יפרש את הפסוק. משיבה הגמרא, יכול הוא ליישב ולומר כי **הַהוּא** - פסוק זה עוסק

אוצר החכמה

שמקורם של מי הגשמים הם במים העליונים מדוע כלל יש צורך בעננים, הלא יכולים המים לרדת היישר מן הרקיע לארץ. ולכך פירש שהעננים מנוקבים ככברה ומשמשים לצורך חלוקת המים לטיפות מרובות [כדי שלא תשחת] ופיזורן בשוה. עץ יוסף (על עין יעקב, ד"ה שגשמר).

ל. רש"י (ד"ה לגמרי). אולם ראה מהרש"א (ח"ב ד"ה לגמרי) המפרש שדרשת הגמרא להלן נסובה אודות הנס המוזכר קודם לכן בגמרא שאין הטיפות מתחברות זו עם זו.

לא. מצודת דוד (על הפסוק).

לב. רש"י (ד"ה לגמרי) מציין שאין גורסים תיבות אלו בגמרא. וכן הגיה בהגהות הגר"א (אות ו). תיבות אלו מופיעות בסוגיא לעיל (ב.) ועקב הדמיון בין הסוגיות נכנסו בטעות תיבות אלו אף כאן, אולם למעשה אינן שייכות בסוגייתנו. דקדוקי סופרים (אות ב). אולם ראה רש"ש (ד"ה וכמיב) המיישב את הגירסא שלפנינו.

לג. רבי יוחנן מפרש כי הכתוב 'מעליותיו' מציין את מקור מי הגשמים מהם מושקים ההרים. אולם לולי דבריו ניתן היה לפרש כי 'מעליותיו' מציין את מקומו של הקב"ה העומד בעליותיו ומשם פועל הוא שיורידו העננים גשמים על ההרים. רש"י (ד"ה ומשמר).

לד. לו היינו מפרשים כי 'מעליותיו' מציין את מקומו של הקב"ה [ראה הערה קודמת] הפסוק היה מתפרש היטב אף לדעת רבי אליעזר, שכן יתכן שהקב"ה משקה את ההרים במים שמקורם מן המים שבארץ. אולם על פי פירושו של רבי יוחנן שכוונת הכתוב לציין את מקור מי ההשקיה שהינם באים מן המים העליונים, לכאורה אין הכתוב תואם את שיטתו של רבי אליעזר שמקורם של מי הגשמים הוא מן המים שבארץ. רש"י (שם).

לה. יכולה היתה הגמרא לתרץ שאכן רבי אליעזר אינו מפרש את הפסוק כדרשתו של רבי יוחנן אלא מפרש כי 'מעליותיו' מציין את מקומו של הקב"ה [ראה הערה קודמת], אולם מכיון שניתן לפרש וליישב שרבי אליעזר סובר כשיטת רבי יוחנן העדיפה הגמרא ליישב כן. תפארת בחורים (נרס"י ד"ה ומ"ר).

לו. רש"י (ד"ה תהומות). כמויות גדולות של מים המכונסים במקום אחד נקראים 'תהומות'. מצודת ציון (על הפסוק).

לז. לפי דרשתו של רבי אליעזר, אף חלקו הראשון של הפסוק מתפרש בענין ירידת הגשמים, 'כונס כנד מי הים' - הקב"ה כונס וצובר את מי הים בעננים, ועל ידי כך מי הים גורמים לאוצרות שיתמלאו בר כפי שמפרש הפסוק בחלקו השני. על פי בארות המים (ד"ה דמר"מ). להלן תפרש הגמרא את הפסוק לדעת רבי יהושע, פירושו הוא גם פשוטו של מקרא.

בִּבְרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם, אז כינס הקב"ה את כל המים שבארץ אל מקום אחד, ונתנם באוצרות כדי שלא יצאו מגבולם, וכך מתפרש הפסוק, 'כונס כנד' - כמו נאד [-מין מיכל] שמכונסים בו מים, 'נותן באוצרות תהומות' - נותן את המים שהיו מפוזרים על כל הארץ באוצרות[א].

★

הגמרא מביאה ברייתא העוסקת בשבח מי הגשמים שבארץ ישראל:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נִבְרֵאת תְּחִלָּה, וְכָל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ נִבְרָא לְבַסּוֹף, שֶׁנֶּאֱמַר** על התורה המכונה 'חכמה' שהיתה קיימת (משלי ח כו) **'עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ** [-כינוי לארץ ישראל[ב]] **וְחוּצוֹת'** [-כינוי לחוץ לארץ[ג]], כלומר, התורה נבראה עוד קודם שנבראו ארץ ישראל ושאר ארצות. ומכך שהכתוב מזכיר את ארץ ישראל ושאר הארצות בזה אחר זה ולא כללם בתיבה אחת, יש ללמוד שתחילה נבראה ארץ ישראל ולאחר מכן נברא כל העולם.

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מַשְׁקָה אוֹתָהּ בגשמים **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ**, ואילו את **כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** הקב"ה משקה בגשמים **עַל יְדֵי שָׁלִיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר** (חגי ב ט) **'הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ, וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת'**, כלומר, בארץ ישראל ['על פני ארץ'] הקב"ה עצמו נותן מטר, ואילו בשאר ארצות ['חוצות'] הקב"ה שולח מטר ואינו נותן בעצמו.

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שׁוֹתָהּ - מקבלת את עיקר **מֵי הַגְּשָׁמִים** שבעננים. **וְאִילּוּ כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** מקבל **מִתַּמְצִית** - מן הנשאר בעננים לאחר שהתרוקנו, **שֶׁנֶּאֱמַר** 'הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וגו' וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת', כלומר, בארץ ישראל הקב"ה נותן את ה'מטר' היינו עיקר המים, ואילו בשאר ארצות הקב"ה שולח 'מים' סתם, הם שאריות הגשמים.

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שׁוֹתָהּ - מקבלת את הגשמים **תְּחִלָּה, וְכָל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** מקבל את הגשמים **לְבַסּוֹף, שֶׁנֶּאֱמַר** 'הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וגו' וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת', כלומר, בארץ ישראל הקב"ה נותן מטר בארץ ישראל ורק אחר כך שולח מים על פני חוצות[ד].

הברייתא מביאה משל אודות מעלת מי הגשמים בארץ ישראל על פני אלו שבחוץ לארץ:
מָשָׁל לְאָדָם שֶׁמִּגְבֵּל - מערב ומגבל **אֶת הַגְּבִינָה**, שתחילה **נוֹטֵל הוּא אֶת הָאוֹכֶל** - הגבינה הסמיכה, **וּמֵנִיחַ אֶת הַפְּסוֹלֶת** - מי החלב, כך ארץ ישראל מקבלת את עיקר הגשמים ומניחה את הנותר לשאר הארצות[ה].

★

הגמרא שבה לדון במחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע:
אָמַר מַר - הובא לעיל (ט:) בברייתא, שלדעת רבי אליעזר מי האוקיינוס המלוחים הם מקור הגשמים **וּמְפַתְּקִין הֵן בֶּעָבִים**, כלומר, המים האצורים בעננים הינם מתוקים, שכן רק המים מתאדים והמלחים המעורבים בהם נשארים למטה. מבררת הגמרא, **מְנָלֵיהּ** - מנין למד זאת. משיבה הגמרא, **דְּאָמַר רַבִּי יִצְחָק בַּר יוֹסֵף אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, נאמר פסוק דומה בשני מקומות בשינוי לשון, בשירת דוד האמורה בספר תהלים (יח יב) **כִּתְיב**, **'חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים'**, 'חשכת' בכ"ף, ואילו בשירת דוד האמורה בספר שמואל (ב' כב יב) **כְּתִיב**, **'חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים'**, 'חשרת' בר"ש. שינוי לשון זה לדרשה הוא, **שְׁקוֹל כָּף** - טול את האות 'כ"ף' מתיבת 'חשכת', **וְשַׁדֵּי אַרֵישׁ** - והַטילה וצרפה לתיבה 'חשרת' הדומה לה בה מצויה האות ר"ש, **וְקָרֵי בֵּיהּ** - ובצירוף האות כ"ף לתיבה 'חשרת' נקראת היא **'חַכְשָׁרַת'**, ומכיון שהאותיות ה"א וחי"ת מתחלפות זו עם זו, הרי זה כמו שכתוב 'הכשרת מים עבי שחקים', כלומר, תהליך היווצרות מי הגשמים בעננים שבשחקים מכשיר ומתקן את המים המלוחים. וזהו המקור לדבריו של רבי אליעזר שמי האוקיינוס מתמתקים בעבים.

שואלת הגמרא, **וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** הסובר שמקור מי הגשמים הוא במים העליונים המתוקים, ואינם צריכים תיקון והכשרה, **בְּהָנֵי קְרָאֵי מַאי דָּרֵישׁ בְּהוּ** - מה הוא דורש מן הפסוקים הללו, 'חשרת מים' ו'חשכת מים'. משיבה הגמרא, **סָבַר לָהּ** שיש לדרוש מן הפסוקים, **כִּי הָא דְּכִי אֲתָא רַב דִּימִי אָמַר, אָמְרִי בְּמַעֲרָבָא** - אמרו בני הישיבה, **נָהוּר עֲנָנֵי** - כאשר העננים קלים ובהירים, **זְעִירִין מוֹהֵי** - מימיהם מועטים. וכאשר **חָשׁוּךְ עֲנָנֵי** - העננים חשוכים וכהים, **סַגְיָין מוֹהֵי** - מימיהם מרובים. ודבר זה נרמז בלשון הכתוב 'חשכת מים', שכאשר העננים חשוכים, יש בהם מים מרובים. ומלשון זו יכולים אנו אף לדייק ולהבין שכאשר אין העננים חשוכים אלא בהירים יש בהם מים מועטים[ו].

★

הגמרא דנה בדרשה נוספת לפי מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע:
כְּמַאן אָזְלָא - כדעת מי הולך ומתפרש **הָא דְּתַנְיָא** בברייתא, **מַיִם הָעֶלְיוֹנִים** אינם נסמכים על דבר, אלא **בְּמַאֲמָרוֹ** של הקב"ה **הֵם תְּלוּיִם** כבריכה העומדת באויר[ז], **וּפִירוֹתֵיהֶן** - זיעתם ולחותם של המים העליונים[ח] הם **מֵי הַגְּשָׁמִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קד יג) **'מְפַּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ'** - מן הפרי, כלומר מהזיעה והלחות של המים העליונים אשר בשמים המכונים 'מעשיך'[ט], 'תשבע הארץ', **כְּמַאן** -

א. **בזמן** בריאת העולם כל הארץ היתה מכוסה במים, וביום השלישי לבריאתו כינס הקב"ה את כל המים למקום אחד ונתגלתה היבשה. כתוצאה מכך המים נערמו לגובה רב, אולם המים אינם שבים עוד ליבשה, על אף שדרך המים לרדת למטה (רד"ק על הפסוק). זאת ועוד, גלי הים מגיעים עד לשפת הים ואינם יכולים לצאת משם, משל כנוסים היו בתוך אוצרות, שהחול אשר בשפת הים משמש כגבול וכחומה שאין המים יכולים לחצותם (רד"ק, מצודת דוד, על הפסוק, רמ"י ד"ה כנדייתו על פי הגהת נמלות הים), וכפי שנאמר (ירמיה ה כב) 'אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו, ויתגעשו ולא יוכלו, והמו גליו ולא יעברונוהו'.

ב. **כפי** שנאמר (דברים יא יב) 'כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר'. הסיבה לכך שארץ ישראל מכונה 'ארץ' בסתם היא משום שבה חפצו ורצונו של הקב"ה, והיא עיקר המטרה לשמה נבראה הארץ. רשב"א (פירושי ההגדות, ד"ה מארץ), הובאו דבריו גם במהרש"א (מ"מ ד"ה מ"י).

ג. **הסיבה** לכך ששאר ארצות מכונות 'חוצות' היא משום שהן טפלות לארץ ישראל. וזו גם הסיבה שארץ ישראל נבראה תחילה ולאחר מכן נבראו שאר ארצות. רשב"א ומהרש"א (שם).

ד. **דרשה** זו דומה לכאורה לזו שלפניה אשר לפיה ארץ ישראל מקבלת את עיקר מי הגשמים, ושאר העולם מקבל את הנותר ממי הגשמים לאחר מכן. ויש לשאול, מה אם כן דרשה זו באה להוסיף. ראה גבורות ארי (ד"ה מארץ ישראל - השני), ובן יהוידע (ד"ה מארץ ישראל) בביאור הענין.
הב"ח (סוף מ) מגיה את הסדר בברייתא, ולפי גירסתו תחילה מפרשת הברייתא את מעלתה של ארץ ישראל ששותה תחילה את מי הגשמים, ולאחר מכן את מעלתה שהקב"ה משקה אותה בעצמו, ולאחר מכן את מעלתה שמקבלת את עיקר מי הגשמים.
ה. **מהרש"א** (מ"מ ד"ה מ"י) מפרש שבמשל זה נרמזים שלשת המעלות שיש למי הגשמים שבארץ ישראל. כשם שהמגבל נוטל תחילה את הגבינה, כך ארץ ישראל נוטלת את מי הגשמים תחילה. וכשם שאחרים נוטלים את הפסולת כך שאר ארצות מקבלים את תמצית מי הגשמים. וכשם שהמגבל נוטל את הגבינה בעצמו, ומניח את הפסולת לאחרים, כך הקב"ה נותן בארץ ישראל את מי הגשמים בעצמו, ומניח את הגשמים לשאר העולם ונותנם על ידי שליח.
ו. **ואת** הכתוב 'חשרת מים' דורש רבי יהושע מלשון השרה, כפי שאמרה הגמרא (לעיל ט:) שהעננים מנוקבים ככברה ומשירים דרך הנקבים שבהם את הטיפות על הארץ. רש"י (ד"ה נהור).
ז. **כאמור** (לעיל ט: בהערה), בתחילת הבריאה היתה כל הארץ מכוסה במים, וביום השני של הבריאה הבדיל ה' את המים באמצעם על ידי הרקיע שנפרש באמצעם, כפי שנאמר (בראשית א ו) 'ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים'. לשון הכתוב 'בתוך המים' מורה על כך שמקומו של הרקיע הוא בדיוק באמצע המים, דהיינו שהמרחק שיש בין המים העליונים לרקיע שוה בדיוק למרחק שיש בין המים התחתונים לרקיע, ומכיון שהמים התחתונים אינם צמודים לרקיע, ברור הוא הדבר שאף המים העליונים אינם צמודים לרקיע אלא עומדים ותלויים באויר שמעליו מכח מאמרו של הקב"ה (רמ"י על הפסוק, שם).
ח. **הגמרא** משתמשת בלשון זו לתאר את לחות המים, שכן כך מכנה זאת הכתוב המובא מיד. הטעם לכך שהכתוב מכנה זאת כך הוא בכדי להורות שהמים העליונים עצמם אינם נחסרים בעקבות ירידת הגשמים, בדומה לפירות שאינן מחסרות מן הקרן, כפי שנאמר (תהלים סה י) 'פלג אלהים מלא מים', כלומר, הבריכה בה נמצאים המים העליונים מלאה מים ואינה נחסרת. רש"י (ד"ה ופירומיהן).
ט. **השמים** בייחוד נקראים 'מעשה ה'', כפי שנאמר על השמים (תהלים ח ד) 'כי אראה שמיך מעשי אצבעותיך'. רבינו בחיי (דברים לג יג).

בבריית של עולם. כתיב, שהיה כל העולם שטוף במים והקב"ה כינסן במקום אחד כמכנים מים בנאד (ג) שנתנם בחולרות, דכתיב[ד] נותן בחולרות תהומות שם חול גבולו וחולר ליס[ה]: משיודי תמצית. מה שנאמר בעזים אחר שחיית': על פני ארץ. מ"י: בתחילה שותה. שם יורדין הגשמים תחילה, כך שמעתי: חשרת מים וחשכת מים. שני מקראות הן, אחד בהלים ואחד בשמואל דוד: ה"ג שקול כף ושדי אריש. כלומר קח כף שבמלת מחכת וגרפו עם מלת מחרת, וקרי ביה (ג) מכשרת[ו], שממתקין ומכשירין בעזים: חשוך ענני פגיאן מימוהי. והייו דכתיב מחכת מים: נהור ענני. כשהענן קלים זעירן מימוהי, ומכלל חשוך סגיאין אתה למד אחל נהור זעירין, ומחרת לשון השרה כמו אין שורין דיו (שבת קף יז:) כו'[ז] כלדרים ליה רבי יהושע לעיל[ח], אחל מחכת מיבעי ליה ולהכי: במאמר הן תלוין. אינן נחות על שום דבר, אלא מכוונות ועומדות כמין בריכה ותלויות במאמרו של הקב"ה: ופירותיהן מי גשמים. משום ליישנא דקרא נקט הכי, משום דכתיב מפרי מעשיך תשבע הארץ, ופירותיהם כלומר מזיעת המים, שאין נמשרין כלום, כדכתיב (תהלים סה) פלג אלהים מלא מים כל שעה והקרן קיימת, ופירותיהן מי גשמים, וכן מפורש בברכאתם רבה[ט]: ונהר יוצא מעדן. (ד) סימן לדבר שגן עדן שותה מן הגשמים תחילה דכתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן וגו': תנא מתמצית בית כור. כלי שמשקין בתוכו בית כור יכולין להשקות בתמיהו בית כור זריעת תרקב שהוא מחל משמיס בבית כור, והכי נמי עולם אחד משמיס בגן עדן ולי לו בתמצית הענייס המשקין את הגן. (ה) גן לפני כל העולם כולו כעדן לגן: נמצא כל העולם בכיסוי קדרה. הקטן כנגד הקדרה: שוכנת על מים רבים. רצת חולרות שה קטן אחת בתוכן: שרבו אוצרותיה. שקנו עושר: מים רבים. שמשקין שדותיהן, דבבל עמוקה מכל המדינות[י] ושמיס מטפטפין ויורדין שם: שתירה בבל. עשירה היא בבל, שקורין לה תדומה בלע מטר, שאין צריכים לגשמים: נקיטינן. דהכי (ו) תנלא בבל בלע מיטרא: דטובעני. היא מקום מצולה ורקק: ולא יובשני. שאינה יבשה: מתני' בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים (וכו') רבן גמליאל אומר בשבעה בו בט"ו יום אחר החג. כלומר בשבעה במרחשון הוא ט"ו אחר החג: בדי שיגיע האחרון. כלומר קודם ביאת יום ט"ו אחר החג[יא]: גמ' ובגולה ששים. ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך: מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא. שמכניסין עצים לאורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משם ואילך ולא היו יכולין לחטוב עצים ביער: רישבא. לייל עופות, כמו אין פורשין רשתים[יב] ליונים (ב"ק דף עט:), טבות שם אחד: בלפני ס'. ולא מדכרינן: בלאחר ס'. ומדכרינן: עילאי בעו מיא. העומדים בהרים צריכין יותר מים, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: תתאי לא בעו מיא. שמתכנסין כל מימי ההרים לבקעה, ה"ג רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין דף ו.) מכי אתא רב לבבל, וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות[יג], משום הכי אמר בלאחר ששים, ובבבל בגולה מתוך שאין צריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תמרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: מתני' הגיע שבעה עשר וכו'. שואלין ושותין משחשיכה, שאין שואלין מבעוד יום כיום הכפורים ותשעה באב[יד]: גמ' מאי קמ"ל. הא דקאמר שני וחמישי ושני: תנינא. בפירקין לקמן (דף טו:) אין גוזרין תענית כו' אלא להפקיע את השערים, שאם היו מתחילין להתענות בחמישי היו קוצין למוצאי התענית שתי סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לבבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולם ואחי להפקועי שערים: אפקועי. מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: אבל יחידים לא. שאם תעניות שהיחידין עושין קודם לבבור אין זקוקין להתחיל בשני, לפיכך להפקעת שערים משום יחידים למודייהו, והללו ג' תעניות דיחידים אין בכלל י"ג תעניות לבבור[טו], אלא דקא חשיב בתמני' אלם ואלם ואבע: ומפסיקין בראשי חדשים. שאם חל ר"ח בשני ובחמישי לאחר שהתחילו להתעות פוסקין תעניתם:[טז]

וכן

קרי ביה חכשרת. פי' הטל הכ"ף מן חשכת ואלי עם חשרת ויהיה חכשרת כלומר שהמים בעניים מתכשרים[ז] שהעניים שותים לבסוף[ח] הם ממתקים בעזים: טובעני ולא יובשני. פי' מוטב להיות בארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס' כלאחר ס'. וכן עמך דבר ויוסף מקופה מתחיל[ט]: אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי' שע"י שעשו הצבור תענית יקנו מזון של חמישי ושל שבת וכשבוריס העם יוקר היא ויפקיעו השערים:

מיזהו

על פני ארץ וגו' א"י שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת. אמר מר ממתקין הן בעבים מנליה דא"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן כתיב[ג] חשכת מים עבי שחקים וכתיב[ד] חשרת מים עבי שחקים שקול כף ושדי אריש וקרי ביה חכשרת[ה] ור' יהושע בהני קראי מאי דריש בהו סבר לה כי האי דכי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא[ו] נהור ענני זעירין מוהי חשוך ענני סגיין מוהי כמאן אזלא הא דתניא מים העליונים במאמר הם תלוים ופירותיהן מי גשמים שנאמר[ז] מפרי מעשיך תשבע הארץ כמאן כר' יהושע ור' אליעזר ההוא במעשה ידיו של הקב"ה הוא דכתיב אריב"ל כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר[ח] ונהר יוצא מעדן וגו' תנא מתמצית בית כור שותה תרקב[ט]: ת"ר[י] ארץ מצרים הויא ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה והוא אחד ששים בכוש וכוש אחד ששים בעולם ועולם א' ששים בגן וגן אחד ששים לעדן ועדן אחד מס' לגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדרה לגיהנם וי"א גיהנם אין לה שיעור וי"א עדן אין לה שיעור א"ר אושעיא מאי דכתיב[יא] שוכנת על מים רבים רבת אוצרות מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מליאות בר הוי אומר מפני ששוכנת על מים רבים אמר רב עתירה בבל דחצדא בלא מיטרא אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני[יב]:

מתני' [יג] בג' במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר [א]בשבעה בו ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע שבישראל [ב]לנהר פרת: **גמ'** [ז] א"ר אלעזר הלכה כרבן גמליאל תניא חנניה אומר [ב]ובגולה עד ששים בתקופה אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל הלכה כחנניה איני והא בעו מיניה משמואל מאימת מדכרינן ותן טל ומטר אמר להו מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא[ג] דילמא אידי ואידי חד שיעורא הוא איבעיא להו יום ששים כלפני ששים או כלאחר ששים ת"ש רב אמר יום ששים כלאחר ששים ושמואל אמר יום ששים כלפני ששים א"ר נחמן בר יצחק וסימנך עילאי בעו מיא תתאי לא בעו מיא אמר רב פפא [ג]הלכתא יום ששים כלאחר ששים: **מתני'** [ד]הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין ג' תעניות אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה [ה]הגיע ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים ב"ד גוזרין שלש תעניות על הצבור אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה: **גמ'** מאן יחידים אמר רב הונא רבנן ואמר רב הונא יחידים מתענין שלשה תעניות שני וחמישי ושני מאי קמשמע לן תנינא [ו]אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע את השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני מהו דתימא הני מילי צבור אבל יחיד לא קמשמע לן תניא נמי הכי כשהתחילו היחידים להתענות מתענין שני וחמישי ושני [ז]ומפסיקין בראשי חדשים

ובימים

כלומר בשבעה במרחשון הוא ט"ו אחר החג: בדי שיגיע האחרון. כלומר קודם ביאת יום ט"ו אחר החג[יז]: **גמ'** ובגולה ששים. ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך: מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא. שמכניסין עצים לאורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משם ואילך ולא היו יכולין לחטוב עצים ביער: רישבא. לייל עופות, כמו אין פורשין רשתים[יח] ליונים (ב"ק דף עט:), טבות שם אחד: בלפני ס'. ולא מדכרינן: בלאחר ס'. ומדכרינן: עילאי בעו מיא. העומדים בהרים צריכין יותר מים, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: תתאי לא בעו מיא. שמתכנסין כל מימי ההרים לבקעה, ה"ג רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין דף ו.) מכי אתא רב לבבל, וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות[יט], משום הכי אמר בלאחר ששים, ובבבל בגולה מתוך שאין צריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תמרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: **מתני'** הגיע שבעה עשר וכו'. שואלין ושותין משחשיכה, שאין שואלין מבעוד יום כיום הכפורים ותשעה באב[כ]: **גמ'** מאי קמ"ל. הא דקאמר שני וחמישי ושני: תנינא. בפירקין לקמן (דף טו:) אין גוזרין תענית כו' אלא להפקיע את השערים, שאם היו מתחילין להתענות בחמישי היו קוצין למוצאי התענית שתי סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לבבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולם ואחי להפקועי שערים: אפקועי. מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: אבל יחידים לא. שאם תעניות שהיחידין עושין קודם לבבור אין זקוקין להתחיל בשני, לפיכך להפקעת שערים משום יחידים למודייהו, והללו ג' תעניות דיחידים אין בכלל י"ג תעניות לבבור[כא], אלא דקא חשיב בתמני' אלם ואלם ואבע: ומפסיקין בראשי חדשים. שאם חל ר"ח בשני ובחמישי לאחר שהתחילו להתענות פוסקין תעניתם:[כב]

וכן

שמואל דהוה מבבל עד לבסוף לא בעי מיא עד ששים ואחד: אוכלין ושותין משחשכה. שאין אוכלין מבעוד יום כיוה"כ וכתשעה באב: שלא להפקיע את השערים. דבני כפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהן[כג]

18/06/2018 אהח"ח - ד"ח - ד"ל"ח

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) עיין מדרש שוח"ט דמ"ח - פ"ל"ח, ד) פסחים נד., ה) [לעיל ד:] לעיל ו. ג"מ כמ. [וע"ש תוד"ה ט"ו יום], ז) לעיל ד: ו., ח) לקמן טו:, ט) תהלים לג ז, י) עי' ירמיה ה כב, יא) ט:, יב) פ"ד ג-ד, יג) ירושלמי ברכות פ"ד ה"א ועיין פסחים פז:, יד) קידושין דף סט., טו) פסחים נד:, טז) לקמן יב:, יז) סנהדרין דף יג., יח) מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(ג) גמ' שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א"י שותה תחילה כו' על פני ארץ וגו' א"י משקה תחילה הקב"ה בעצמו וכו' מתמצית וכו' על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבן את הגבינה: (ד) רש"י ד"ה בבריותו כו' כמכנים מים בנאד ונתנם בחולרות כו' וחולר ליס מה"ד שותה תחלה שם יורדין הגשמים תחלה כך שמעתי ומה"ד מתמצית משיורי מים שנאמר בעזים כו' ג"מ מה"ד חשרת כו': (ג) ד"ה ה"ג שקול כו' הכשרת. נ"ב ולהכי נקט ר"ש ולא נקט ש"ן דש"ן הכא והכא כתיב: (ז) ד"ה ונהר יולא מעדן כלומר קיומן לדבר כו' דכתיב קרא ונהר יולא מעדן תחילה להשקות את הגן: (ח) ד"ה תנא כו' את הגן הס"ד ואח"כ מה"ד גן לפני כל העולם כולו כגן[מ] עדן לעולם: (ו) ד"ה נקיטינן דהכי הוא דחצדא בבל בלא מיטרא דטובעני כו' הל"ג:

גליון הש"ס

[מכמ"י מתני' לנהר פרת. ע' מוס' ר"ה דף כג ע"ב ד"ה כמה וכו']:

ליקוטי רש"י

[נדפס בדף ט:]

הגהות וציונים

מ] [כלומר נכשרין ומתמתקין. ערוך] (גליון), ובדק"ס כתב דצ"ל כהגי' בכת"י ובדפו"ר הכשרת [וכן דרך הגמ' להחליף בין ה' לח', עי' ברכות לה ע"א "קדש הלולים אחליה והדר וכו'" ועי"ש בגליון הש"ס], ועיין תוס' ומהרש"א בח"א: ג] [פי' תרי וקב והיינו חצי סאה. ערוך] (גליון): ד] [כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלי מטר. ערוך] (גליון): ל] [פי' הגאון כאשר כתיב נשיא בית אב תרגומו רב בית אבא זה ראש בית אב. ערוך ערך רשבא א] (גליון): ס] צ"ל הכשרת, וכ"ה בדפו"ר (דק"ס), עי' אות א: ו] תיבות "כמו אין שורין דיו וכו'" ליתא ברש"י שבע"י, ולפי"ז כוונת רש"י "לשון השרה" הוא אכן "כדדריש ליה רבי יהושע לעיל" וכמו שפי' רש"י שם בד"ה חשרת דהיינו מלשון משירין ולא מלשון שרייה, ועי' מהרש"א (ע"פ באה"מ ע"ש): ז] אולי צ"ל שהוא הרחוק ביותר [כלומר הנהר המרוחק ביותר שמימיו מתרבים מגשמי א"י, עיין נדרים מ ע"א וברש"י שם ד"ה סהדא רבה פרת], ועי' מאירי: ח] ובנוסחאות דידן כתוב נישבין ועיין בערוך ערך רשבא ב (גליון) וע"ע רש"י חולין קטז ע"א ד"ה רישבא ובגליון שם: ט] הד"א והנקודות מיותרות: י] בדפו"ר מתקשרים, ועיין מהרש"א בח"א (ורש"י בשמואל שם): כ] נדצ"ל שותים אותם ולבסוף הם מתמתקים בעבים (באה"מ): ל] גי' הר"ח הפוכה מהגי' שבגמ' לפנינו. ועיין יעב"ץ: מ] צ"ל כולו בין עדן לעולם (דבש תמר, ממ"נ ע"ש) וכ"ה בהג' הב"ח דפו"ר, ומגיה נוסח דפו"י ברש"י שאיתא "בין עדן לגן" (ועי' מהרש"א ובדק"ס):

עין משפט נר מצוה

כו א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טז סמג עשין יט טור ש"ע ס"ח סי' קיח סעיף ג: כז ד ה מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה ג והלכה ג טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ג:

כח ו מיי' שם פ"ג הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעב סעיף ג:

כט ז מיי' שם הלכה ט ופ"ג הלכה י וטוש"ע שם סי' תקעה סעיף ו:

רבינו חננאל

מתני' בג' מרחשון שואלין הגשמים ר"ג אומר (בשמונה) [בשבעה] בו. א"ר אלעזר הלכה כר"ג. תנא חנניה אומר ובגולה עד ס' יום בתקופה. אמר שמואל הלכתא כחנניה. וזמן הכנסת עצים דבי טיבות רישבא מן השדה הוה ס' בתקופה. ואיבעיא לן יום ס' כלפני ס' ואינו שואל או כלאחר ס' ושואל. רב אמר כלפני ס' [ג] ושמואל אמר כלאחר ס' וסימנך עילאי בעי מיא תתאי לא בעו מיא. פי' נהרדעא אתריה דשמואל והיא גבוהה והן מבקשים מים. וסורא אתריה דרב והיא לגבי נהרדעא תתאה. והן אינן מבקשין מים כלומר כיון שהן תחתיין נקוין המים בהן ומתקיימין אצלם. אמר רב פפא הלכתא יום ס' כלאחר ס': מתני' הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין. ואוקים רב הונא להני יחידים דבבל ומתענין ב' וה' וב'. ומפסיקין בר"ח וביו"ט

תורה אור השלם

א) עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל: [משלי ח, כו]

ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ג) יָשֵׁת חֹשֶׁךְ סִתְרוֹ סְבִיבוֹתָיו סֵכָּתוֹ חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [תהלים יח, יב]

ד) וַיָּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכּוֹת חַשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב]

ה) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג]

ו) וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: [בראשית ב, י]

ז) שַׁכַּנְתָּ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת בָּא קִצֵּךְ אַמַּת בִּצְעָךְ: [ירמיה נא, יג]

רבינו גרשום

כמאן כר' יהושע דאמר ממים העליונים הם. כמאן כר' אליעזר דאמר מן הארץ עולה מטר. מתמצית כור שותה תרקב. מתמצית גן עדן שותה כל העולם דכל העולם לגבי גן עדן כתרקב לפני כור תרקב תרי וקב דהיינו ג' קבין. כור ל' סאין ותרקב חצי סאה נמצא תרקב ששים בכור וכל העולם אחד ששים בגן עדן: דחצדא בלא מטרא כלומר שקוצרת בלא מטר כלומר שאינה צריכה מטר שיושבת בין ביצעי המים. ע"א אצדא: טובעני ולא יובשני כלומר מיתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין: ר"ג אומר בשבעה בו בחמשה עשר יום אחר החג כלומר דז' במרחשון הוא ט"ו אחר החג כדי שיגיע האחרון כו' קודם הגשמים: ובגולה אין שואלין את הגשמים עד ששים בתקופה. לפי שהן במקום נמוך ואין צריכין למטר כל כך: ציבי דטבות רישבא. דהוה עשיר והיו עצים שלו מונחים ליבש בשדה עד שיכנסם במרחשון: כלפני ששים. ואין שואלין בו: או כלאחר ששים. ושואלין בו: עילאי בעו מיא רב דהוה מא"י בעי מים בששים. תתאי לא בעי מיא שמואל דהוה מבבל עד לבסוף לא בעי מיא עד ששים ואחד: אוכלין ושותין משחשכה. שאין אוכלין מבעוד יום כיוה"כ וכתשעה באב: שלא להפקיע את השערים. דבני כפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהן[כג]

כמו מי מתפרשת דרשה זו, ודאי **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ** הסבור שמקורם של מי הגשמים הוא מהמים העליונים.

שואלת הגמרא, **וְרַבִּי אֶלְיעֶזֶר** הסובר שמקור מי הגשמים הוא במים שבארץ, כיצד הוא יפרש את הפסוק 'מפרי מעשיך תשבע הארץ'. משיבה הגמרא, יכול הוא ליישב ולומר כי **הַהוּא** - פסוק זה **בְּמַעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוּא דִּכְתִיב**, כלומר, אין כוונת הכתוב שהארץ שבעה מפירות המים העליונים אלא מן המים התחתונים עצמם, שהם פרי מעשה ידיו של הקב"ה'.

★

מימרא בענין ירידת מי הגשמים שבכל העולם:

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ מִתַּמְצִית - משיירי מי הגשמים של **גַּן עֵדֶן הוּא שׁוֹתֶה, שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית ב י) 'וְנָהָר יוֹצֵא מֵעֵדֶן וגו' לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן, וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים', וכשם שהנהר היוצא מעדן משקה תחילה את הגן, ורק לאחר מכן נחלק הנהר לארבעה נהרות קטנים הסובבים את העולם ומשקים אותו במים שנותרו, כך מי הגשמים משקים תחילה את גן העדן, ורק לאחר מכן מי הגשמים הנותרים משקים את כל העולם.

סייעתא לדבריו של רבי יהושע בן לוי:

תָּנָא - שנו בברייתא, **מִתַּמְצִית** - מן המים הנשארים בכלי גדול היכול להשקות שדה **בֵּית כּוֹר**[יא], **שׁוֹתֶה תַּרְקַב** - ניתן להשקות שדה תרקב[יב], שגדלה הוא אחד משישים מבית כור[יג]. וכשם שלשדה תרקב די בתמצית מן המים הנצרכים להשקיית שדה בית כור, כך לעולם שהינו אחד משישים מן הגן [כפי שמפורש בברייתא להלן] די בתמציתם של מי הגשמים המשקים את הגן.

★

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **אֶרֶץ מִצְרַיִם הָוְיָא** גדלה **אַרְבַּע מֵאוֹת פַּרְסָה עַל אַרְבַּע מֵאוֹת פַּרְסָה**, ושיעורה הוא **אֶחָד מִתּוֹךְ שִׁשִּׁים** בְּגדלה של ארץ **כּוּשׁ**. ושיעורה של ארץ כּוּשׁ הוא **אֶחָד מִתּוֹךְ שִׁשִּׁים** בְּגדלו של **כל העוֹלָם**. ושיעורו של כל העוֹלָם הוא **אֶחָד מִתּוֹךְ שִׁשִּׁים** בְּגדלו של **הַגַּן** של עדן. ושיעורו של הַגַּן הוא **אֶחָד מִתּוֹךְ שִׁשִּׁים** לְ**עֵדֶן** עצמו. ועֵדֶן הוא **אֶחָד** מִתּוֹךְ **שִׁשִּׁים לְגֵיהִנֹּם**. **נִמְצָא** אם כן שגדלו של **כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** אינו אלא **כְּכִיפּוּי קְדֵרָה לְגֵיהִנֹּם**, כלומר, קטן הוא מאד לעומת הגיהנם, כפי שכיסוי הקדרה קטן הוא מאד לעומת הקדרה עצמה. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים, גֵּיהִנֹּם אֵין לָהּ שִׁיעוּר**[יד]. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים עֵדֶן אֵין לָהּ שִׁיעוּר**[טו].

★

הגמרא מביאה מימרא העוסקת בריבוי התבואה בבבל:

אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הכתוב (ירמיה נא יג) בו מתנבא ירמיה על בבל ומכנה אותה, **'שֹׁכַנְתִּ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת'**, יש לדרשו כך, **מִי גָּרַם לָבֶבֶל שֶׁיְּהוּ אוֹצְרוֹתֶיהָ מְלֵיאוֹת בָּר** - תבואה[טז], **הֱוֵי אוֹמֵר מִפְּנֵי שֶׁשּׁוֹכֶנֶת עַל מַיִם רַבִּים** - משופעת היא במים, משום שנמוכה היא יותר מכל הארצות ומי הגשמים היורדים בארצות אחרות זורמים אליה[יז].

מימרא נוספת בענין זה:

אָמַר רַב, עֲתִירָה [-עשירה] היא **בָּבֶל, דְּחַצְדָא בְּלָא מִיטְרָא** - שקוצרים בה את התבואה ללא מטר, כלומר, התבואה גדלה בה אף ללא מטר, ולפיכך יש בה תבואה מרובה. **אָמַר אַבַּיֵי, נְקִיטִינַן** - מסורת היא בידינו שבבבל קוצרים את התבואה ללא מטר, וזאת משום שאדמת בבל **טוֹבָעָנִי** - לחה ובוצית, **וְלָא יוֹבְשָׁנִי** - יבשה[יח].

★ ★ ★

משנה

מבואר לעיל (ג.) שקבעו את בקשת הגשמים בברכת השנים[יט], ולעיל (ה.) שנינו עד מתי שואלים את הגשמים[כ]. במשנה שלפנינו יתבאר מתי מתחילים לשאול אותם[כא].

היורה [הגשם הראשון] נחלק לשלשה זמנים הנקראים בגמרא 'רביעות'. בגמרא לעיל (ו.) מבואר שישנן שלש שיטות מהו זמנן של רביעות הללו: א. דעת רבי מאיר שהרביעה ראשונה היא בג' מרחשון, שניה בז' מרחשון, והשלישית בי"ז מרחשון. ב. דעת רבי יהודה שהראשונה בז', שניה בי"ז, ושלישית בכ"ג מרחשון. ג. דעת רבי יוסי שהראשונה בי"ז, השניה בכ"ג, והשלישית בראש חודש כסליו.

בִּשְׁלֹשָׁה בְּמַרְחֶשְׁוָן שׁוֹאֲלִין אֶת הַגְּשָׁמִים - מתחילים לומר 'ותן טל ומטר' בברכת השנים, שזהו הזמן של הרביעה הראשונה [כדעת רבי מאיר (סס)][כב]. **רַבָּן גַּמְלִיאֵל** חולק **וְאוֹמֵר** שמתחילים לשאול **בִּשְׁבָעָה בּוֹ**, שהוא **חֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לְאַחַר הֶחָג** [-סוכות][כג]. והטעם ששואלים את הגשמים רק מהזמן הזה[כד], הוא **כְּדֵי שֶׁיַּגִּיעַ** אפילו **אַחֲרוֹן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל** - עולה הרגל המתאחר ביותר לשוב [מפני

י. **מהרש"א** (מ"ל ד"ה ורי"ם).

יא. **שדה** אשר בגדלה ניתן לזרוע כור תבואה.

יב. **שדה** אשר בגדלה ניתן לזרוע תרקב תבואה.

יג. **שמידת** כור הינה שלשים סאה, ומידת תרקב הינה חצי סאה, כך ששדה תרקב הינה אחד משישים משדה בית כור.

יד. **כלומר**, אין דבר גדול מהגיהנם שניתן להשוותו אליו, בדומה להשוואה שערכה הברייתא בין כל הדברים הקטנים מן הגיהנם. אכן שיעורו של הגיהנם עצמו ידוע, שמכיון שעדן הוא אחד מתוך שישים לגיהנם, כפי שפירש תנא קמא, אם כן הגיהנם הוא פי שישים מעדן. מהרש"א (מ"ל ד"ה וגיהנם).

טו. **כוונתם** שהגיהנם כל כך גדול הרבה יותר מפי שישים מעדן, כך שלא ניתן להשוותה לגיהנם ולומר ששיעורה הוא אחד מתוך שישים לגיהנם. מהרש"א (סס).

טז. **רש"י** (ד"ה שרגו) גורס 'מי גרם לבבל שרבו אוצרותיה', לפי גירסא זו המימרא אינה עוסקת בבירור סיבת ריבוי התבואה באוצרות אלא בסיבת עשירותם של בבל, כפי שרש"י (סס) מפרש את שאלת הגמרא, מי גרם לבבל 'שקנו עושר'.

יז. **מלבד** זאת שהתבואה צומחת במידה רבה בארץ המשופעת במים, נגרמת מכך רווחה ועשירות לבני המקום [ראה הערה קודמת], משום שהתבואה נמכרת בזול ואין הם נדרשים להזיל מכיסם ממון רב בשביל לרכוש תבואה, ומלבד זאת יתכן שמוכרים הם את התבואה ביוקר למקומות בהם קיים מחסור בתבואה, ומתוך כך מתעשרים.

פסוק זה הוא מנבואת ירמיה על חורבנה של בבל. גם סיומו של הפסוק 'בא קצך אמת בצעך', נדרש בענין המים, 'בא קצך' - סופך יבוא ולא יהיה לך עוד מים מרובים ב'אמת' [-אמת מים], וב'בצעך' - בצעי המים [-מין בריכות מים]. רש"י (ד"ה שוכנת) על פי מהרש"א (מ"ל ד"ה שוכנת). לפי פשוטו חלקו הראשון של הכתוב אינו עוסק בסיבת ריבוי התבואה בבבל, אלא מתאר את הטובה הרבה שהיתה בבבל, שהיתה משופעת הן במים והן באוצרות רבים. מצודת דוד, רד"ק (על הפסוק). ובחלקו השני מתנבא ירמיה על פי פשוטו שטובה זו תיפסק בשל 'אמת בצעך' - מידת חמסנותך, שהיו חומסים את האנשים. רש"י (על הפסוק, בפירוש הראשון).

יח. **פירשנו** על פי רש"י (ד"ה נקיטינן), הסובר שאביי נותן טעם לדברי רב ומפרש מדוע בבל אינה זקוקה למטר לצורך גידול התבואה. אולם תוספות (ד"ה טובענו) מפרשים שאביי אמר דבר בפני עצמו, שעדיף להיות בארץ שהיא לחה מאשר להיות בארץ יבשה, ודבריו אינם נסובים דווקא על בבל.

יט. **גשמים** הם מצרכי הפרנסה, לפיכך קבעו את בקשתם בברכת השנים שבה מבקשים על הפרנסה. ברכות (נג.) על פי מאירי (סס ד"ה ממר).

כ. **זמני** הזכרת הגשמים ['משיב הרוח ומוריד הגשם'] התבארו במשנה לעיל (ג.), והגמרא לעיל (ד.-ד:) דנה מהי 'שאלת גשמים' שהוזכרה במשנה (סס), האם הכוונה גם להזכרה או לא. המשנה כאן דנה בענין זמן **שאלת** הגשמים ['ותן טל ומטר'].

כא. **ראה** בשולחן ערוך (או"ח סי' קיז ס"ג) מה דינו של מי ששאל את הגשמים בימות החמה.

כב. **כמבואר** בגמרא (לעיל ו.) שזמן הרביעה הראשונה נאמר לענין שאלת הגשמים. רש"י (לעיל ד: ד"ה בשלשה), מאירי (ד"ה המשנה הרביעית).

כג. **כן** הוא בזמננו, שאנו מחשבים לפי סדר העיבור המסור בידינו, שלעולם חודש תשרי מלא [שלושים יום], ונמצא שלעולם ז' במרחשון הוא ט"ו יום לאחר החג. אבל בזמן רבן גמליאל שהיו מקדשים את החודש על פי הראייה, יתכן שיהיה חודש תשרי חסר [כ"ט יום], וט"ו יום לאחר החג הוא ח' מרחשון, ובאופן זה נחלקו התנאים בירושלמי (פ"ל ה"ג) [לביאור הפני משה (סס ד"ה נותנין וד"ה רבי יומר)], לדעת רבי לעולם זמן השאלה הוא בז' מרחשון כשאר רוב שנים, ולדעת רבן שמעון בן גמליאל ישאלו את הגשמים בח' במרחשון, ט"ו יום לאחר החג. וכן כתבו התוספות יו"ט (פ"ל מ"ג) והגבורות ארי (ד"ה ולמאי) שלעולם הדבר תלוי בט"ו יום אחר החג. [וראה בקרבן העדה (סס ד"ה סס היתה וד"ה נותנין) שביאר את דברי הירושלמי באופן אחר].

כד. **ראה** בהערה להלן בסוף דברי המשנה, שתתבאר מחלוקת ראשונים האם זמן זה לשיטת רבן גמליאל הוא עיקר זמנה של שאלת הגשמים, או שאיחרוה מהטעם שיתבאר להלן.

מאימתי פרק ראשון תענית י.

קרי ביה חכשרת. פי׳ הטל הכ״ף מן מסכת ושדי עם מסרת ויהיה מכשרת כלומר שהמים נעניים מתכשרים[ד] שהעניים שומים לצמוף[ה] הם ממתקים נעדים: **טובעני** ולא יובשני. פי׳ מוטד להיות נמרן שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס׳ כלאחר ס׳. וכן עמא דבר ויוס מקופה מתחיל[ו]: **אין** גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי׳ שע״י שעשו הצבור תענית יקנו מזון של חמישי ושל שבת וכשבורים העם יוקר היא ויפקיעו השערים:

מיזהו

על פני ארץ וגו׳ א״י שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו׳ משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת. אמר מר ממתקין הן בעבים מנליה דא״ר יצחק בר יוסף א״ר יוחנן כתיב [ב]חשכת מים עבי שחקים וכתיב [ג]חשרת מים עבי שחקים שקול כף ושדי אריש וקרי ביה חכשרת[ד] ור׳ יהושע בהני קראי מאי דריש בהו סבר לה כי הא דכי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא [ה] נהור עניי זעירין מוהי חשוך עניי סגיין מוהי כמאן אזלא הא דתניא מים העליונים במאמר הם תלוים ופירותיהן מי גשמים שנאמר [ו]מפרי מעשיך תשבע הארץ כמאן כר׳ יהושע ור׳ אליעזר ההוא במעשה ידיו של הקב״ה הוא דכתיב אריב״ל כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר [ז]ונהר יוצא מעדן וגו׳ תנא מתמצית בית כור שותה תרקב[ח]: ת״ר [ט]ארץ מצרים הויא ד׳ מאות פרסה על ד׳ מאות פרסה והוא אחד מששים בכוש וכוש אחד מששים בעולם ועולם א׳ מששים בגן וגן אחד מששים לעדן ועדן אחד מס׳ לגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדרה לגיהנם וי״א גיהנם אין לה שיעור וי״א עדן אין לה שיעור א״ר אושעיא מאי דכתיב [י]שוכנת על מים רבים רבת אוצרות מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מליאות בר הוי אומר מפני ששוכנת על מים רבים אמר רב עתירה בבל דחצדא בלא מיטרא אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני[ג]:

מתני׳ [ג]בג׳ במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר [א]בשבעה בו ט״ו יום אחר החג שיגיע בו [ב]תקופת תשרין לנהר פרת: **גמ׳** [ד]א״ר אלעזר הלכה כרבן גמליאל תניא חנניה אומר [ב]ובגולה עד ששים בתקופה אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל הלכה כחנניה איני והא בעו מיניה משמואל מאימת מדכרינן ותן טל ומטר אמר להו מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא[ד] דילמא אידי ואידי חד שיעורא הוא איבעיא להו יום ששים כלפני ששים או כלאחר ששים ת״ש רב אמר יום ששים כלאחר ששים ושמואל אמר יום ששים כלפני ששים א״ר נחמן בר יצחק וסימנך עילאי בעו מיא תתאי לא בעו מיא אמר רב פפא [ג]הלכתא יום ששים כלאחר ששים: **מתני׳** [ד]הגיע י״ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין ג׳ תעניות אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה [ה]הגיע ר״ח כסליו ולא ירדו גשמים ב״ד גוזרין שלש תעניות על הצבור אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה: **גמ׳** מאן יחידים אמר רב הונא רבנן ואמר רב הונא יחידים מתענין שלשה תעניות שני וחמישי ושני מאי קמשמע לן תנינא [ו]אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע את השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני מהו דתימא הני מילי צבור אבל יחיד לא קמשמע לן תניא נמי הכי כשהתחילו היחידים להתענות מתענין שני וחמישי ושני [ז]ומפסיקין בראשי חדשים

ובימים

כלומר כשעבה ממרחשון הוא ט״ו אחר החג: בדי שיגיע האחרון. כלומר קודם ביאת מים לנהר פרת שהוא רחוק יותר[ח]: **גמ׳** ובגולה ששים. ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך: מכי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא. שמכניסין עניי לאוכל לנורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין זמן גשמים הוא משס ואילך ולא היו יכולין לחטוד עניי כיער: רישבא. לייד עופות, כמו אין פורסין רשתים[ט] ליונים (ב״ק דף עט:), טובות שם אדם: כלפני ס׳. ולא מדכרינן: כלאחר ס׳. ומדכרינן: עילאי בעו מיא. העומדים בהרים צריכין יותר מים, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: תתאי לא בעו מיא. שמתכנסין כל מימי ההרים לנקעה, ה״נ רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין דף ו.) מכי אתא רב לבבל, ומארץ ישראל גבוהה מכל המדינות[י], משום הכי אמר כלאחר ששים, ובבבל גבולה ממוך שאין צריכין לגשמים אין שואלין עד ס׳ לתקופת תשרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: **מתני׳** הגיע שבעה עשר וכו׳. אוכלין ושותין משחשיכה, שאין אוכלין מבעוד יום כיום הכפורים ומשנה בתב[כ]: **גמ׳** מאי קמ״ל. המי דקאמר שני וחמישי ושני: תנינא. בפירקין דלקמן (דף טו:) אין גוזרין תענית כו׳ אלא להפקיע את השערים, שאם היו מתחילין להתענות בחמישי היו קונין למוצאי התענית שתי סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לשבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולם ואתי לאפקועי שערים: אפקועי. מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: אבל יחידים לא. שאם מתעניות שהיחידין עושין קודם לבבור אין זקוקין להתחיל בשני, לפיכך אפקעת שערים משום יחידים לחודייהו, והלכך ג׳ תעניות דיחידים אינן בכלל י״ג תעניות לבבור[מ], תדע דקתני **שאם** אין **ומפסיקין בראשי חדשים.** שאם חל ר״ח בשני וחמישי לאחר שהתחילו להתעות פוסקין תעניתם[נ] וכן

רבינו גרשום כמאן כר׳ יהושע דאמר ממים העליונים הם. **כמאן כר׳ אליעזר** דאמר מן הארץ עולה מטר. **מתמצית כור שותה תרקב.** מתמצית גן עדן שותה כל העולם דכל העולם לגבי גן עדן כתרקב לפני כור תרקב תרי וקב דהיינו ג׳ קבין. כור ל׳ סאין ותרקב חצי סאה נמצא תרקב אחד מששים בכור וכל העולם אחד מששים בגן עדן: **דחצדא בלא מטרא** כלומר שקוצרת בלא מטר כלומר שאינה צריכה מטר שיושבת בין ביצעי המים. ע״א אצדא: **טובעני ולא יובשני** כלומר מיתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין: **ר״ג אומר בשבעה בו בחמשה עשר יום אחר החג** כלומר דז׳ במרחשון הוא ט״ו אחר החג **כדי שיגיע האחרון כו׳** קודם הגשמים: **ובגולה** אין שואלין את הגשמים **עד ששים בתקופה.** לפי שהן במקום נמוך ואין צריכין למטר כל כך: **ציבי דטבות רישבא.** דהוה עשיר והיו עצים שלו מונחים ליבש בשדה עד שיכנסם במרחשון: **כלפני ששים.** ואין שואלין בו: **או כלאחר ששים.** ושואלין בו: **עילאי בעו מיא** רב דהוה מא״י בעי מים בששים. **תתאי לא בעי מיא** שמואל דהוה מבבל עד לבסוף לא בעי מיא עד ששים ואחד: **אוכלין ושותין משחשכה.** שאין אוכלין מבעוד יום כיוה״כ וכתשעה באב: **שלא להפקיע את השערים.** דבני כפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהן[ס]

שבכרכין

מסורת הש״ס עם הוספות

א) עיין מדרש שוח״ט תהלים פי״ח, ב) פסחים נד., ג) [לעיל ד:] לעיל ו. ג״מ כח. [ועי״ש תוד״ה ט״ו יום], ד) לעיל ד: ו., ה) לקמן טו:, ו) תהלים לג ז, ז) עי׳ ירמיה ה כב, ח) ט:, ט) פ״ד ג-ד, י) ירושלמי ברכות פ״ד ה״א ועיין פסחים פז:, כ) קידושין דף סט., ל) פסחים נד:, מ) לקמן יב:, נ) סנהדרין דף יג., ס) מגילה ד ע״א.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א״י שותה תחילה כו׳ על פני ארץ וגו׳ א״י משקה לאומה הקב״ה בעצמו וכו׳ מתחלת וכו׳ על פני ארץ וגו׳ משל לאדם שמגבן את הגבינה: (ב) ר״ש״י ד״ה בבריתו כו׳ כתכים מים בנחל ונתנם בחוללות כו׳ וחולר ליס מה״ד שותה תחלה שם יולדין הגשמים תחלה שמעתי ומה״ד מתמצית משיורי מים שנאמר בעבים כו׳ ג״ש מה״ד חסרת כו׳: (ג) ד״ה ה״ג שקול כו׳ הכשרת. נ״ב ולהכי נקט ר״ש ולא נקט ס״ן דשי״ן הכא והכא כתיב: (ד) ד״ה ונהר יוצא מעדן כלומר סימן לדבר כו׳ דכתיב קרא ונהר יוצא מעדן תחילה להשקות את הגן: (ה) ד״ה תנא כו׳ את הגן הס״ד ותס״ל מה״ד גן לפני כל העולם כולו כגן[מ] עדן לעולם: (ו) ד״ה נקיטינן להכי הוא דחצדא בגל גלא מיטרא דטובעני כו׳ הל״ם:

גליון הש״ם

[מכמ״ש מתני׳ לנהר פרת. ע׳ תוס׳ ר״ה דף כג ע״ב ד״ה כמה וכו׳]:

הגהות וציונים

מ] [כלומר נכשרין ומתמתקין. ערוך] (גליון), ובדק״ס כתב דצ״ל כהגי׳ בכת״י ובדפו״ר הכשרת [וכן דרך הגמ׳ להחליף בין ה׳ לח׳, עי׳ ברכות לה ע״א ״קדש הלולים אחליה והדר וכו״ ועי״ש בגליון הש״ס], ועיין תוס׳ ומהרש״א בח״א: ג] [פי׳ תרי וקב והיינו חצי סאה. ערוך] (גליון): ג] [כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלי מטר. ערוך] (גליון): ד] [פי׳ הגאון כאשר כתיב נשיא בית אב תרגומו רב בית אבא זה ראש בית אב. ערוך ערך רשבא א] (גליון): ה] צ״ל הכשרת, וכ״ה בדפו״ר (דק״ס), עי׳ אות א: ו] תיבות ״כמו אין שורין דיו וכו״ ליתא ברש״י שבע״י, ולפי״ז כוונת רש״י ״לשון השרה״ הוא אכן ״כדדריש ליה רבי יהושע לעיל״ וכמו שפי׳ רש״י שם בד״ה חשרת דהיינו מלשון משירין ולא מלשון שרייה, ועי׳ מהרש״א (ע״פ באה״מ עי״ש): ז] אולי צ״ל שהוא הרחוק ביותר [כלומר הנהר המרוחק ביותר שמימיו מתרבים מגשמי א״י, עיין נדרים מ ע״א וברש״י שם ד״ה סהדא רבה פרת], ועי׳ מאירי: ח] ובנוסחאות דידן כתוב נישבין ועיין בערוך ערך רשבא ב (גליון) וע״ע רש״י חולין קטז ע״א ד״ה רישבא ובגליון שם: ט] הד״א והנקודות מיותרות: י] בדפו״ר מתקשרים, ועיין מהרש״א בח״א (ורש״י בשמואל שם): כ] נדצ״ל שותים אותם ולבסוף הם מתמתקים בעבים (באה״מ): ל] גי׳ הר״ח הפוכה מהגי׳ שבגמ׳ לפנינו. ועיין יעב״ץ: מ] צ״ל כולו בין עדן לעולם (דבש תמר, ממ״נ עי״ש) וכ״ה בהג׳ הב״ח דפו״ר, ומגיה נוסח דפו״י ברש״י שאיתא ״בין עדן לגן״ (ועי׳ מהרש״א ובדק״ס):

עין משפט נר מצוה

כו א ב ג מיי׳ פ״ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טור ס״ע ס״ח סי׳ קיז סעיף ו:
כז ד ה מיי׳ פ״ג מהל׳ תעניות הלכה ו והלכה ג טוש״ע ס״ח סי׳ תקעה סעיף ו ג:
כח ו מיי׳ שם פ״ו הלכה ה טוש״ע ס״ח סי׳ תקעד סעיף ו:
כט ז מיי׳ שם הלכה ט ופ״ג הלכה י טוש״ע שם סי׳ תקעה סעיף ז:

משנת ראשונים

הנותן מטר על פני ארץ ושלח מים על פני חוצות. וכן המתרגם תרגם פני ארץ ארץ ישראל וחוצות חוצה לארץ, דיהיב מטרא על פני ארעא דישראל ומשדר מיא על אפי מחוזי עממיא ע״כ. והרמב״ן ז״ל כתב (בראשית כד, ג) אלהי השמים ואלהי הארץ, הב״ה יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב (מלכים ב, יז) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, וכתיב (דהי״ב לב, יט) וידברו על אלהי ירושלם כעל אלהי עמי הארץ.

[כפתור ופרח פרק י]

ועולם אחד משישים בגן. העולם היא כמלא זרת שנאמר ושמים בזרת תכן נמצא שהגן ששים זרתות הזרת היא ג׳ טפחים נמצא שהגן הוא מאה ושמונים טפחים.

[שבולי הלקט הלכות מילה סימן א]

וגן אחד מששים לעדן, גן עדן וגיהנם שהזכירו רז״ל הן מקומות בארץ. גן עדן הוא הנזכר בתורה והרי נהרותיו ידועים ושנים מהן בארצנו, והוא מבחר המקומות שהיום והלילה שוים לעולם בקרוב והזמן שוה לעולם ויש בו עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע.

[תורת המנחה ליום הכיפורים]

[המשך בעמוד הקודם]

תורה אור השלם

א) עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל: [משלי ח, כו]

ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ג) וַיָּשֶׂת חֹשֶׁךְ סְתָרוֹ סְבִיבוֹתָיו חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [תהלים יח, יב]

ד) וַיָּשֶׂת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכֹּתוֹ חֶשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב׳ כב, יב]

ה) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג]

ו) וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: [בראשית ב, י]

ז) שֹׁכַנְתְּ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת בָּא קִצֵּךְ אַמַּת בִּצְעָתֵךְ: [ירמיה נא, יג]

המרחק][כה], אל ביתו שמעבר לְנָהָר פְּרָת קודם שירדו גשמים. שאם ישאלו גשמים והם ירדו קודם לכן, יתרבו מימי הנהר[כו] ולא יוכלו האנשים הדרים מעבר לנהר לחזור לביתם[כז], ודבר זה עלול לגרום שהם ימנעו מלעלות לרגל בפעמים הבאות[כח], לפיכך סובר רבן גמליאל שאין שואלים את הגשמים אלא מז' במרחשון[כט].

★

הברייתא מבארת את זמן שאלת הגשמים בבבל:
תַּנְיָא בברייתא, חֲנַנְיָה אוֹמֵר, וּבַגּוֹלָה - ובבבל[לא] שהיא מקום נמוך ואינה זקוקה לגשמים מפני שכל הגשמים היורדים סביבותיה מתכנסים לשם[לב], אין שואלים את הגשמים אלא עַד שיעברו שִׁשִּׁים יום בַּתְּקוּפָה - מתחילת תקופת תשרי[לג]. אָמַר רַב הוּנָא בַּר חִיָּיא אָמַר שְׁמוּאֵל, הֲלָכָה כַּחֲנַנְיָה[לד].

הגמרא מקשה על מה שאמר רב הונא בר חייא בשם שמואל:
מקשה הגמרא, אֵינִי - האם כך הוא ששמואל פסק כחנניה, וְהָא בָּעוּ מִינֵּיהּ מִשְׁמוּאֵל - והלא שאלו לפני שמואל מֵאֵימַת מַדְפִּרְינַן - מאימתי מזכירים אנו [כלומר מתחילים][18/06/2018 אהח] לְשָׁאוֹל][לה] 'וְתֵן טַל וּמָטָר' בבבל, אָמַר לְהוּ [-להם] שמואל, מִכִּי מְעַיְּילִי צִיבֵי לְבֵי טָבוּת רֵישָׁבָא - משעה שמכניסים את העצים לאוצרו של 'טבות' צייד העופות[לו] לצורך ימות הגשמים [שהם היו יודעים מתי מגיע זמן הגשמים ולא יוכלו לחטוב עצים ביער[לז]. ואם כן היאך אמר רב הונא בר חייא ששמואל פסק הלכה כחנניה, ששאלת הגשמים בבבל היא משישים יום לתקופה.

מתרצת הגמרא, דִּילְמָא אִידֵי וְאִידֵי חַד שִׁיעוּרָא הוּא - שמא זמן זה של הכנסת העצים לאוצרות הוא שישים יום לתקופה.

הגמרא דנה לענין יום הששים עצמו:
אִיבַּעְיָא לְהוּ - הסתפקו בני הישיבה, היאך דנים את יוֹם הַשִּׁשִּׁים לתקופה, האם דנים אותו כְּלַפְנֵי שִׁשִּׁים לתקופה, ומתחילים לשאול את הגשמים רק למחרתו, מיום הששים ואחד לתקופה, אוֹ שדנים אותו כְּלְאַחַר שִׁשִּׁים, ובו עצמו מתחילים לשאול את הגשמים.

הגמרא מביאה שנחלקו אמוראים בדבר:
תָּא שְׁמַע - בא ושמע שנחלקו אמוראים בדבר, רַב אָמַר יוֹם שִׁשִּׁים של תקופת תשרי, דינו כְּלְאַחַר שִׁשִּׁים ובו מתחילים לשאול את הגשמים, וּשְׁמוּאֵל אָמַר יוֹם שִׁשִּׁים כְּלַפְנֵי שִׁשִּׁים, ומתחילים לשאול את הגשמים רק למחרתו, מיום הששים ואחד לתקופה.

כה. **והיינו** אלו שהמתינו מלחזור לביתם עד לאחר החג. מאירי (ד"ה המתנה הרביעית). ומבואר בדבריו שאין עולי הרגל חייבים להישאר כל החג בירושלים [וכאן הצריכו להמתין לאחרון עולי הרגל עד שישוב לביתו], וכן כתב במסכת סוכה (מז: ד"ה זה שמחרנו), וכן כתבו רש"י (ר"ה ה. ד"ה טעון) ותוספות (שם ד"ה מה נניחור הרמשון). אולם התוספות (שם נניחור השני) כתבו שיש חיוב 'לינה' כל ימי החג, דהיינו שעולי הרגל מחויבים להישאר בירושלים במשך כל שבעת ימי החג ובשמיני עצרת, ולפי זה הצריכו כאן להמתין לכל עולי הרגל החייבים להישאר בירושלים עד סוף ימי הרגל.

כו. **שהרי** כשיורדים גשמים בארץ ישראל, מתרבים מימי נהר פרת (נדרים מ.).

כז. **רבן** גמליאל סובר שיש לאחר את שאלת הגשמים עד ט"ו יום לאחר החג, כדי שיוכלו עולי הרגל הדרים בחוץ לארץ, הצריכים לעבור את נהר פרת, לחזור לביתם. ונקט 'נהר פרת' משום שהוא מתמלא מגשמיה של ארץ ישראל. ושיער רבן גמליאל שאף אם ירדו גשמים לאחר ט"ו יום מהחג [ואנשים אלו עדיין לא עברו את הנהר], לא יתרבו מימי הנהר כל כך עד שיגיעו אנשים אלו לנהר פרת, ויוכלו לעבור את הנהר ולשוב לביתם. רש"י (ד"ה כדי) עפ"י בית לוי (נרמ"י שם), מאירי (ד"ה המתנה הרביעית). וראה ביאורי רש"י. ולפי זה מבואר שגם אנשים שהיו גרים בחוץ לארץ היו עולים לרגל, וראה להלן.
אולם רש"י בבבא מציעא (שם. ד"ה כדי שיגיע) והרע"ב (פ"ק מ"ג) פירשו שאם ישאלו את הגשמים קודם ז' במרחשון וירדו, יש לחוש שמחמת הגשמים היורדים בדרך לא יוכלו עולי הרגל לשוב לביתם. וכן כתב הריטב"א (ד"ה מתני'), וביאר שרבן גמליאל נקט 'נהר פרת' משום שהוא הגבול המפורסם ביותר של ארץ ישראל [שהוא לצד בבל], והוא הדין לשאר גבולותיה, שיש לחוש לכל עולי הרגל הגרים בסוף תחומי ארץ ישראל, שיספיקו להגיע לביתם עד שישאלו את הגשמים. [וראה שם טעם נוסף למה נקט רבן גמליאל 'נהר פרת']. ולפי זה משמע שרק מי שגר בארץ ישראל חייב לעלות לרגל, וכך מפורש בתוספות (פסחים ג: ד"ה מלויה).

כח. **ריטב"א** (ד"ה מתני').

כט. **רבן** גמליאל סובר כשיטת רבי יהודה (לעיל ו.) שזמן רביעה ראשונה הוא בז' במרחשון, והוא הטעם העיקרי שלדעתו שואלים את הגשמים בזמן זה. ולא נחלקו התנאים (שם) אימתי הוא זמן ירידת הגשמים, שהרי לפעמים יורדים גשמים בג' מרחשון, ולפעמים בז' או בכ"ג, אלא נחלקו אימתי הוא הזמן המובחר של ירידת הגשמים בשעה שישראל עושים את רצון ה', ומה שאמר רבן גמליאל כאן 'כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת', הוא הוכחה שז' במרחשון הוא הזמן המובחר ביותר לזה, שאין יורדים גשמים אלא עד שיגיעו כל ישראל לבתיהם. רש"י (לעיל ו. ד"ה נרמה לרבי) עפ"י מרומי שדה (ד"ה רבן גמליאל, ולעיל שם ד"ה אמר רב ממדפ).
לפי הביאור הנ"ל, לדעת רבן גמליאל אף לאחר חורבן הבית שכבר אין עולי רגלים, אין שואלים את הגשמים אלא בז' במרחשון. מרומי שדה (שם). וגם הרי"ף והרמב"ם (תפילה פ"ג הט"ז) פסקו כן אך מטעם אחר, משום שאף לאחר החורבן נהגו להתאסף ברגל בירושלים, ומפני העולים הללו איחרו את זמן שאלת הגשמים עד ז' במרחשון. אמנם את הזכרת הגשמים לא רצו לאחר כל כך, אלא מתחילים מיום טוב האחרון של חג וכדעת רבי יהודה (לעיל ג.). ר"ן (ד"ה אגל וד"ה ומדבריהם).
אולם המאירי (לעיל ו. ד"ה זמן) כתב שיתכן שגם רבן גמליאל סובר כרבי מאיר שזמן רביעה ראשונה הוא בג' מרחשון, ורק מחמת הטעם של עולי הרגלים סובר הוא שמאחרים את זמן שאלת הגשמים עד ז' מרחשון. וכן מבואר בר"ן (ד"ה ט"ו ימים), והוסיף, שאף על פי שהזמן הדרוש להגיע מירושלים לנהר פרת הוא יותר מעשרים יום [שהרי אורכה של כל ארץ ישראל הוא מהלך ארבעים יום, וכן רוחבה, וירושלים נמצאת בצד דרום סמוך לאמצעה של ארץ ישראל, ראה שם שביאר את הדבר], הטילו על מיעוט עולי הרגל הדרים במרחק זה לילך יותר מהר, ולילך גם בלילה, כדי שיגיעו לביתם עד ז' במרחשון ויוכלו הציבור לשאול את הגשמים, כדי שלא לאחר את זמן השאלה יותר מזמן רביעה שניה לרבי מאיר. [והתוספות בבבא מציעא (כמ. ד"ה ממטר) כתבו שכדי לילך מירושלים למקומות ישוב הרחוקים שבארץ ישראל, די בחמשה עשר יום]. ולפי זה לאחר החורבן כשאין עולי רגלים, מודה רבן גמליאל ששואלים את הגשמים בג' במרחשון. מאירי (שם).
לענין סיום זמן שאלת הגשמים, ראה במשנה לעיל (ה.) שנחלקו התנאים אם הוא עד שיעבור הפסח או עד שיצא ניסן, וראה בגמרא לעיל (ד:) שהתבאר ענין זה.

ל. **בגמרא** לעיל (ד:) התבאר האם פסק זה של רבי אלעזר מוסכם לדעת כולם, ובאלו אופנים הוא נאמר.

לא. **רש"י** (ד"ה ממתי). 'גולה' המוזכרת בגמרא בסתם, הכוונה לפומבדיתא שבבבל, ששם היתה עיקר ישיבת בבל. גמרא (ר"ה כג:) ורש"י (סנהדרין לב: ד"ה לגולה). וראה בהערה להלן.

לב. **רש"י** (ד"ה וגולה, ד"ה ממתי, וכן לעיל ד"ה מיס רביס).

לג. **שנת** החמה היא שלש מאות שישים וחמשה יום, ומחולקת לארבע תקופות, תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי, ותקופת טבת. משך כל 'תקופה' הוא תשעים ואחד יום ומקצת. הדבר שקובע מתי מתחילה 'תקופה', הוא הזמן המדוייק שהשמש נכנסת לתחילת המזל [בגלגל המזלות] של החודש השייך לאותה תקופה. דהיינו, תקופת ניסן מתחילה בזמן שבו נכנסת השמש לתחילת מזל טלה, ותקופת תשרי מתחילה בזמן שהשמש נכנסת לתחילת מזל מאזנים וכן הלאה. רמב"ם (קידוש החודש פ"ט הלכה ז-ג), וראה שם עוד. וכתב התוספות יו"ט (מגלת פ"ג מ"ח) ש'תקופה' הוא מלשון 'היקף', שגלגל המזלות מקיף את העולם במהלכו. וראה בקונטרס שבילי הרקיע (פ"ג) [נדפס בתחילת סדר מועד] שמבאר באריכות את ענין התקופות.
היום שהתקופה נופלת בו נחשב כתחילת התקופה הבאה, ולא כסוף התקופה הקודמת, ומונים ממנו שישים יום. תוספות (ד"ה הלכתא) ומאירי (ד"ה זהו - הרמזון) על פי הגמרא בסנהדרין (יג.). ובגמרא להלן יתבאר האם שואלים את הגשמים כבר ביום הששים עצמו או רק ממחרתו. וראה בילקוט ביאורים כיצד המנהג בימינו לענין זמן שאלת הגשמים בגולה.

לד. **הטעם** שהוצרך שמואל לפסוק הלכה כחנניה [אף שלכאורה אין חולק בדבר], משום שמסתימת לשון המשנה יש מקום לפרש שהזמנים שנאמרו שם הם גם לבני הגולה. ראבי"ה (ס"ס תממ). והרא"ש (סו"פ, כלל ד סי' י) כתב, ששמואל השמיענו שאין כאן מחלוקת, אלא הזמנים שבמשנה נאמרו לבני ארץ ישראל.

לה. **הנידון** כאן הוא על שאלת גשמים ['ותן טל ומטר'] ולא על הזכרת גשמים ['מוריד הגשם'], ושואלים אלו היו עילגים שאינם מדקדקים בלשונם, ולכן שאלו על הזכרה, אבל כוונתם היתה על שאלת הגשמים. ויותר נראה ששואלים אלו היו מהמון העם או הנשים שאינם יודעים לחשב את זמן התקופה, ולכן נתן להם שמואל סימן שאינו קבוע לדורות אלא תלוי באדם עשיר שהיה בזמנם [כדלהלן]. דקדוקי חברים (ד"ה מיני).

לו. **'רישבא'** הוא צייד עופות, כמו שמצינו במשנה (נ"ק עט:) 'אין פורסין רשבים ליונים'. רש"י (ד"ה מכי מעיילי). [אמנם במשנה לפנינו (שם) הלשון 'נישובין', וראה ביאורי רש"י]. והערוך (ערך רשבא) פירש בשם גאון, שאותו טבות היה נשיא בית אב, ש'רשבא' הוא נוטריקון 'ראש בית אב'.

לז. **רש"י** (ד"ה מכי מעיילי). וברבינו גרשום (ד"ה ניבי) מבואר שבזמן הגשמים היו מכניסים את העצים מן השדה לאוצר כדי שלא ירטבו מהגשמים.

מאימתי פרק ראשון תענית י.

בבריתו של עולם. כתיב, שהיה כל העולם שטוף במים והקב"ה כינסן במקום אחד כמכנים מיס בנאד (ג) שנתנם בחולרות, דכתיב[ו] נותן בחולרות תהומות שם חול גבולו וחולר ליס[ז]: משיורי תמצית. מה שנאמר בעבים אחר שחיית': **על פני ארץ.** מ"י: בתחילה שותה. שם יורדין הגשמים תחילה, כך שמעתי: חשרת מים וחשכת מים. שני מקראות הן, אד בתהליס ואד בשמואל דוד: ה"ג שקול כף ושדי אריש. כלומר קח כף שבמלת חשכת וגרפו עס מלת חשרת, וקרי ביה (ג) חכשרת[ח], שממתקין ומכשירין בעבים: חשוך ענני סגיאין מימודי. והיינו דכתיב חשכת מיס: נהור ענני. כשהענן קלים זעירין מימודי, ומכלל חשוך סגיאין אתה למד אבל נהור זעירין, וחשרת לשון הארה כמו אין שורין דיו (שבת קף יז:) כו'[ט] כדדריש ליה רבי יהושע לעיל[י], אבל חשכת מיבעי ליה להכי ולהכי: **במאמר הן תלוין.** אין נחות על שום דבר, אלא מכוונות ועומדות כמין נריכה ותלויות במאמרו של הקב"ה: **ופירותיהן מי גשמים.** משום ליענ דקרא נקט הכי, משום דכתיב מפרי מעשיך תשבע הארץ, ופירותיהם כלומר מזיעת המים, אתין נחקרין כלוס, דכתיב (תהלים קה) פלג אלהים מלא מים כל שעה והקרן קיימת, ופירותיהן מי גשמים, וכן מפורש בברחשית רבה[יא]: **ונהר יוצא מעדן.** (ד) סימן לדבר שגן עדן שותה מן הגשמים תחילה לכתיב ונהר יולא מעדן להשקות את הגן וגו': **תנא מתמצית בית כור.** כלי שמשקין במימיו בית כור יכולין להשקות בתמליטו שיעור זריעת תרקב שהוא אחד משמיס בבית כור, והכי נמי עולם אחד משמיס בגן עדן ודי לו בתמלית הענים המשקין את הגן. (ה) **גן לפני כל העולם כולו כעדן לגן: נמצא כל העולם כביסוי קדרה.** הקטן כנגד הקדרה: **שוכנת על מים רבים.** רבת אוצרות בא קצך אמת בצעך: **שרבו אוצרותיה.** שקנו עושר: **מים רבים.** שמשקין שדותיהן, דבבל עמוקה מכל המלכות[יב] וגשמים מטפטפין ויורדין שס: **עתידה בבל.** עשירה היא בבל, שקולרין בה תבואה בלא מטר, אתין לריכים לגשמים: **נקיטינן.** דהכי (ו) תנדא בבל בלא מיטרא: **דטובעני.** היא מקום מבולה ורקק: **ולא יובשני.** שמינה יבשה: **מתני' בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים (וכו') רבן גמליאל אומר בשבעה בו בט"ו יום אחר החג.** כלומר בשבעה במרחשון הוא ט"ו אחר החג: **כדי שיגיע האחרון.** לפי שהן במקום נמוך ואין לריכין למטר כל ששים. **ובגולה** אין שואלין עד שמים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין לריכים מטר כל כך: **מבי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא.** שמכניסין עלים לאוצר לעורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משס ואילך ולא היו יכולין לחטוד עליס בינר: **רישבא.** לייד עופות, כמו אין פורשין רשתים[טו] ליומים (ב"ק קף עט:), טובות שס אחד שס: **בלאחר ס'.** ולא מדכרינן: **עילאי בעו מים.** העומדים בהרים לריכין יותר מיס, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: **תתאי לא בעו מים.** שמתכנסין כל מימי ההרים לבקעה, ה"נ דב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין קף ו.) מכי אתא רב לבבל, ומארץ ישראל גבוהה מכל המלכות[יג], משום הכי אמר בלאחר ששים, ובבבל בגולה ממוך אתין לריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תמרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: **מתני' הגיע שבעה עשר וכו'.** אוכלין ושותין משחשיכה, אתין אוכלין מבעוד יום כיום הכפורים ואסור בלא"ה[יד]: **גמ' מאי קמ"ל.** הא דקאמר שני וחמישי ושני: **תניא.** בפירקין דלקמן (קף טו:) אין גוזרין תענית כו' שלא להפקיע את השערים, שאס היו מתחילין להתענות בחמישי היו קונין למוצאי התענית שני סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לשבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולס ואתי להפקועי שערים: **אפקועי.** מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: **אבל יחידים לא.** שלס תעניות שהיחידין עושין קודס לבבור אין זקוקין להתחיל בשני, לילה אפקעת שערים משום יחידים למודייהו, והללו ג' תעניות דיחידים אין בכלל י"ג תעניות לבבור[טז], תדע דקא אסיד במתני' שלש ושלש ושבע: **ומפסיקין בראשי חדשים.** שאס חל ר"ח בשני וחמישי לאחר שהתחילו להתעות פוסקין תעניתס:[יז]

וכן רבינו גרשום כמאן כר' יהושע דאמר ממים העליונים הם. **כמאן כר' אליעזר** דאמר מן הארץ עולה מטר. **מתמצית כור שותה תרקב.** מתמצית גן עדן שותה כל העולם דכל העולם לגבי גן עדן כתרקב לפני כור תרקב תרי וקב דהיינו ג' קבין. כור ל' סאין ותרקב חצי סאה נמצא תרקב אחד משמיס בכור וכל העולם אחד משמיס בגן עדן: **דחצדא בלא מטרא** כלומר שקוצרת בלא מטר כלומר שאינה לריכה מטר שיושבת בין ביצעי המים. ע"א אצדא: **טובעני ולא יובשני** כלומר מיתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין: **ר"ג אומר בשבעה בו בחמשה עשר יום אחר החג** כלומר דז' במרחשון הוא ט"ו אחר החג **כדי שיגיע האחרון כו'** קודם הגשמים: **ובגולה** אין שואלין את הגשמים **עד ששים בתקופה.** לפי שהן במקום נמוך ואין לריכין למטר כל ששים. ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין לריכים מטר כל כך: **מבי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא.** שמכניסין עלים לאוצר לעורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משס ואילך ולא היו יכולין לחטוד עליס בינר: **רישבא.** לייד עופות, כמו אין פורשין רשתים[טו] ליומים (ב"ק קף עט:), טובות שס אחד שס: **בלאחר ס'.** ולא מדכרינן: **עילאי בעו מים.** העומדים בהרים לריכין יותר מיס, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: **תתאי לא בעו מים.** שמתכנסין כל מימי ההרים לבקעה, ה"נ דב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין קף ו.) מכי אתא רב לבבל, ומארץ ישראל גבוהה מכל המלכות[יג], משום הכי אמר בלאחר ששים, ובבבל בגולה ממוך אתין לריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תמרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני בבל: **מתני' הגיע שבעה עשר וכו'.** אוכלין ושותין משחשיכה, אתין אוכלין מבעוד יום כיום הכפורים ואסור בלא"ה[יד]: **גמ' מאי קמ"ל.** הא דקאמר שני וחמישי ושני: **תניא.** בפירקין דלקמן (קף טו:) אין גוזרין תענית כו' שלא להפקיע את השערים, שאס היו מתחילין להתענות בחמישי היו קונין למוצאי התענית שני סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לשבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולס ואתי להפקועי שערים: **אפקועי.** מבטל שיעור מדה הראשונה וממעטה: **אבל יחידים לא.** שלס תעניות שהיחידין עושין קודס לבבור אין זקוקין להתחיל בשני, לילה אפקעת שערים משום יחידים למודייהו, והללו ג' תעניות דיחידים אין בכלל י"ג תעניות לבבור[טז], תדע דקא אסיד במתני' שלש ושלש ושבע: **ומפסיקין בראשי חדשים.** שאס חל ר"ח בשני וחמישי לאחר שהתחילו להתעות פוסקין תעניתס:[יז]

קרי ביה חכשרת. פי' הטל הכ"ף מן חשכת ושדי עס חשרת ויהיה חכשרת כלומר שהמים מכשרים[יז] שהעננים סומים לנסוף[יח] הס ממתקים בעבים: **טובעני ולא יובשני.** פי' מוטב להיות בארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס' כלאחר ס'. וכן עמא דבר ויוס תקופה מתחיל[יט]: **אין** גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי' שע"י שעשו הצבור תעניתס יקנו מזון של חמישי ושל שבת וכשבורים העם יוקר היא ויפקיעו השערים:

מיזהו

משנת ראשונים

הנתן מטר על פני ארץ וישלח מים על פני חוצות. וכן המתרגם תרגם פני ארץ ארץ ישראל וחוצות חוצה לארץ, דיהיב מטרא על פני ארעא דישראל ומשדר מיא על אפי מחוזי עממיא ע"כ. והרמב"ן ז"ל כתב (בראשית כד, ג) אלהי השמים ואלהי הארץ, הב"ה יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב (מלכים ב, יז) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, וכתיב (דהי"ב לב, יט) וידברו על אלהי ירושלם כעל אלהי עמי הארץ.

[כפתור ופרח פרק י]

ועולם אחד משישים בגן. העולם היא כמלא זרת שנאמר ושמים בזרת תכן נמצא שהגן ששים זרתות הזרת היא ג' טפחים נמצא שהגן הוא מאה ושמונים טפחים.

[שבולי הלקט הלכות מילה סימן א]

וגן אחד משישים לעדן, גן עדן וגיהנם שהזכירו רז"ל הן מקומות בארץ. גן עדן הוא הנזכר בתורה והרי נהרותיו ידועים ושנים מהן בארצנו, והוא מבחר המקומות שהיום והלילה שוים לעולם בקרוב והזמן שוה לעולם ויש בו עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע.

[תורת המנחה ליום הכיפורים]

[המשך בעמוד הקודם]

תורה אור השלם

א) עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל: [משלי ח, כו]

ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ג) וָאֶשֵׁת חֶשְׁקֵךְ סְתָרוֹ סְבִיבוֹתָיו חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [תהלים יח, יב]

ד) וָאֶשֵׁת חֶשְׁקֵךְ סְבִיבָתָיו סְפוֹת חֶשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב]

ה) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג]

ו) וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: [בראשית ב, י]

ז) שַׂכֹּתָ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת בָּא קִצֵּךְ אַמַּת בִּצְעֶךָ: [ירמיה נא, יג]

עין משפט
נר מצוה

כן א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טור ש"ע ס"ח סי' קיז סעיף ג:
כז ד ה מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה ג והלכה ג טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ג ג:
כח ו מיי' שם פ"ח הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעד סעיף ג:
כט ז מיי' שם הלכה ט ופ"ג הלכה י וטוש"ע שם סי' תקעה סעיף ז:

מסורת הש"ס
עם הוספות

ס) עיין מדרש שוח"ט תהלים פי"ח, ג) פסחים נד., ד) [לעיל ד:] לעיל ו. ג"מ כח. [ועי"ש תוד"ה ט"ו יום], ז) לעיל ד: ו., ה) לקמן טו:, ו) תהלים לג ז, ז) ע' ירמיה ה כב, ח) ט:, ט) פ"ד ג-ד, י) ירושלמי ברכות פ"ד ה"א ועיין פסחים פז:, כ) קידושין דף סט., ל) פסחים נד:, מ) לקמן יב:, נ) סנהדרין דף יג., ס) מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א"י שותה תחילה כו' על פני ארץ וגו' א"י משקה תחלה הקב"ה בעצמו וכו' מתחלית וכו' על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה: (נ) רש"י ד"ה בבריתו כו' כמכנים מיס בנאד ונתנם בחולרות כו' וחולר ליס מה"ד שותה תחלה אס יורדין הגשמים תחלה כך שמעתי ומה"ד מתמצית משיורי מים שנאמר בעבים כו' ג"י מה"ד חשרת כו': (ג) ד"ה ה"ג שקול כו' הכשרת. ג"כ ולהכי נקט ר"ס ולא נקט ש"ן דש"ן הכא והכא כתיב: (ד) ד"ה ונהר יולא מעדן כלומר סימן לדבר כו' דכתיב קרא ונהר יולא מעדן תחילה להשקות את הגן: (ה) ד"ה תנא כו' את הגן הס"ד ואח"כ מה"ד גן לפני כל העולם כולו כגן[מ] עדן לעולם: (ו) ד"ה נקיטינן להכי הוא דחצדא בבל בלא מיטרא דטובעני כו' הד"ה:

גליון הש"ס

אוצר החכמה

[מכת"י מתני' לנהר פרת. ע' תוס' ר"ה קף כג ע"ב ד"ה כמה וכו']:

הגהות וציונים

מ] [כלומר נכשרין ומתמתקין. ערוך] (גליון), ובדק"ס כתב דצ"ל כהגי' בכת"י ובדפו"ר הכשרת [וכן דרך הגמ' להחליף בין ה' לח', עי' ברכות לה ע"א "קדש הלולים אחליה והדר וכו'" ועי"ש בגליון הש"ס], ועיין תוס' ומהרש"א בח"א: נ] [פי' תרי וקב והיינו חצי סאה. ערוך] (גליון): ג] [כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלי מטר. ערוך] (גליון): ד] [פי' הגאון כאשר כתיב נשיא בית אב תרגומו רב בית אבא זה ראש בית אב. ערוך ערך רשבא א] (גליון): ס] צ"ל הכשרת, וכ"ה בדפו"ר (דק"ס), עי' אות א: ו] תיבות "כמו אין שורין דיו וכו'" ליתא ברש"י שבע"י, ולפי"ז כוונת רש"י "לשון השרה" הוא אכן "כדדריש ליה רבי יהושע לעיל" וכמו שפי' רש"י שם בד"ה חשרת דהיינו מלשון משירין ולא מלשון שרייה, ועי' מהרש"א (ע"פ באה"מ עי"ש): ז] אולי צ"ל שהוא הרחוק ביותר [כלומר הנהר המרוחק ביותר שמימיו מתרבים מגשמי א"י, עיין נדרים מ ע"א וברש"י שם ד"ה סהדא רבה פרת], ועי' מאירי: ט] ובנוסחאות דידן כתוב **נישבין** ועיין בערוך ערך רשבא ב (גליון) וע"ע רש"י חולין קטז ע"א ד"ה רישבא ובגליון שם: ט] הד"א והנקודות מיותרות: י] בדפו"ר **מתקשרים**, ועיין מהרש"א בח"א (ורש"י בשמואל שם): כ] נדצ"ל שותים **אותם ולבסוף** הם **מתמתקים** בעבים (באה"מ): ל] גי' הר"ח הפוכה מהגי' שבגמ' לפנינו. ועיין יעב"ץ: מ] צ"ל כולו **בין** עדן לעולם (דבש תמר, ממ"נ עי"ש) וכ"ה בהג' הב"ח דפו"ר, ומגיה נוסח דפו"י ברש"י שאיתא "בין עדן לגן" (ועי' מהרש"א ובדק"ס):

רב נחמן בר יצחק נותן סימן להבדיל בין שיטת רב לשיטת שמואל: **אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, וְסִימָנָךְ** - סימן זה יהא בידך לזכור מה היא דעת רב ומה היא דעת שמואל, **עִילָּאֵי בָּעוּ מַיָּא** - אלו שגרים למעלה בהרים, צריכים הרבה גשם, מכיון שמי הגשמים מתגלגלים ויורדים למטה. ולכן רב מקדים את זמן שאלת הגשמים ליום השישים עצמו, שהרי הוא הגיע מארץ ישראל שהיא גבוהה מכל הארצות[לח]. **ותַתָּאֵי לָא בָּעוּ מַיָּא** - הגרים למטה בבקעה, אינם צריכים כל כך לגשמים, מאחר ומי הגשמים יורדים ונאספים במקומות הנמוכים. ולכן שמואל איחר את זמן שאלת הגשמים למחרת יום השישים, שהרי הוא היה בבבל שהיא נמוכה[לט].

אָמַר רַב פָּפָּא, הֲלְכְתָא - להלכה יש לפסוק כדעת רב[מ], **שִׁוִּים שִׁשִּׁים כְּלָאַחַר שִׁשִּׁים**, ובו עצמו מתחילים לשאול את הגשמים[מא].

★ ★ ★

משנה

המשנה מתחילה לבאר את סדר ודיני התעניות בעת עצירת גשמים[מב].

הִגִּיעַ שִׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשְׁוָן וַעֲדַיִין לֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים[מג], **הִתְחִילוּ הַיְחִידִים** [-התלמידי חכמים] **מִתְעַנִּין שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת**[מד], שני חמישי ושני[מה]. ובתעניות אלו אינם צריכים לאכול ולשתות דווקא מבעוד יום כמו ביום הכיפורים ותשעה באב, אלא **אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין** - מותרים לאכול ולשתות אף **מִשֶּׁחֲשֵׁיכָה** - לאחר שהתחיל הלילה, ואינם מתחילים להתענות אלא ממחרת בעלות השחר[מו], **וְכֵן מוּתָּרִין** בתעניות **אֲלוּ** [עצי התמכה] **בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָה, וּבִרְחִיצָה, וּבְסִיכָה, וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל** של עור, **וּבְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה**[מז].

עתה מבארת המשנה את התעניות שגוזרים בית דין על הציבור בעת עצירת גשמים:

הִגִּיעַ רֹאשׁ חֹדֶשׁ כִּסְלֵיו וְלֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים, בֵּית דִּין גּוֹזְרִין שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת עַל הַצִּבּוּר[מח], שני חמישי ושני[מט], וגם בתעניות אלו כל הציבור **אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין** - מותרים לאכול ולשתות אף **מִשֶּׁחֲשֵׁיכָה** - לאחר שהתחיל הלילה, ואינם מתחילים להתענות אלא ממחרת בעלות השחר, **וּמוּתָּרִין בִּמְלָאכָה, וּבִרְחִיצָה, וּבְסִיכָה, וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל, וּבְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה**[נ].

★

גמרא

שנינו במשנה שאם הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, מתחילים

לח. רש"י (ד"ה תמתאי). עפ"י הגמרא (גיטין ו. קידושין סט.). ובראב"ד (מלך הקבלה, ד"ה הלוך הרמשון) מבואר שרב ירד לבבל לקראת סוף ימיו. והעירו האחרונים מדוע תיקן רב [שירד מארץ ישראל] לשאול את הגשמים לבני בבל ביום השישים עצמו, והלא בבל שהיא עמוקה אינה צריכה לגשמים כל כך. ובגנזי יוסף (נרש"י ד"ה תמתאי) כתב שרב שהיה רגיל מהיותו בארץ ישראל להקדים את זמן שאלת הגשמים [בז' מרחשון], הקדים אף בבבל לשאול כבר ביום השישים עצמו. אולם היעב"ץ (ד"ה ומימנך) כתב מכח קושיא זו לבאר כעין פירוש רבינו חננאל [יובא בהערה להלן].

לט. רש"י ורבינו גרשום (ד"ה עילאי, תמתאי). אולם רבינו חננאל (ד"ה ומיצעיא) והערוך (ערך על ו) גרסו בגמרא לעיל להיפך, 'רב אמר כלפני שישים, ושמואל אמר כלאחר שישים', וביארו את הסימן כך, 'עילאי בעו מיא' היינו שמואל שהיה מנהרדעא שהיא גבוהה, ושם צריכים מטר, אמר ששואלים ביום השישים עצמו, ואילו 'תתאי לא בעו מיא' היינו רב שהיה מסורא שהיא נמוכה יותר מנהרדעא, ושם אינם צריכים מטר משום שכל המים נאספים שם, אמר שאין שואלים אלא מיום השישים ואחד לתקופה.

מ. ואף שכלל הוא בידינו שהלכה כרב באיסורים (נכורות מט:), הוצרך רב פפא לפסוק הלכה כאן כדעת רב, משום שכלל זה לא נאמר אלא כשנחלקו רב ושמואל בעצמם בדין מסוים, אבל כאן נחלקו בדעת חנניה המבוארת בברייתא, האם כוונתו ששואלים כבר מיום השישים עצמו או למחרתו, וכאן לא שייך הכלל שהלכה כרב באיסורים. הליכות אלי (כללי הה"ג אות ערב). [ולפי דבריו מיושב גם לגירסת רבינו חננאל והערוך 'רב אמר כלפני שישים, ושמואל אמר כלאחר שישים', ונמצא שרב פפא פסק כשמואל, ואין זה נגד הכלל שהלכה כרב באיסורים]. והפורת יוסף (ד"ה תמר) כתב, שמכיון שהוצרך רב נחמן בר יצחק לתת סימן לזכור מה סבר רב ומה שמואל, משמע שהיתה גירסא המחליפה ביניהם, לכך הוצרך רב פפא לפרש ולפסוק שההלכה היא שיום שישים כלאחר שישים.

מא. כתב הראבי"ה (ס"ג סי' תמתמ) בשם הירושלמי, שהשישים יום נמנים מעת לעת מהזמן המדויק של נפילת התקופה, ולכן פעמים שמתחילים לשאול ביום, ופעמים בלילה [וראה ברמב"ם (קידוש החודש פ"ט ה"ד) שכתב שתקופת תשרי לעולם אינה נופלת אלא או בשעה שלישית או בשעה תשיעית בין ביום ובין בלילה]. והרא"ש (סי' ד) ורבינו ירוחם (מלכ ומוס, נתיב ג' ח"ג) כתבו שאין נוהגים כן, וכן פסק השולחן ערוך (או"ח סי' קיז ס"ג), שבגולה מתחילים לשאול את הגשמים מתפילת ערבית של ליל יום השישים לתקופה.

הדין המבואר בסוגיא שבגולה שואלים את הגשמים בשישים יום לתקופה, אינו דווקא בבבל, אלא גם בכל המקומות שבחוץ לארץ, כיון שבכל המנהגים הולכים הם אחר מנהגי בבל, [ואף על פי שטעם הדין לא שייך בכל ארצות הגולה, שהרי רק בבל היא ארץ נמוכה מאוד, ובשאר ארצות יש הרים וגבעות]. רש"י (ד"ה תמתאי) עפ"י קול הרמ"ז (פ"ק מ"ג על המוס' יו"ט ד"ה בגלסקא). אולם הרא"ש (סי' ד) תמה על כך, וכתב שבדבר התלוי במציאות אין בני הגולה נגררים אחר בני בבל, אלא דווקא בבבל שהיא ארץ מצולת מים ואינה צריכה מים, אין שואלים אלא עד שישים לתקופה, אבל בארצות הצריכים גשמים קודם לכן שואלים בזמן שצריכים. והרמב"ם (תפילה פ"י ה"ז) והשולחן ערוך (או"ח סי' קיז ס"ג) פסקו שארצות הצריכים גשמים בימות החמה, אינם שואלים אותם בברכת השנים, אלא ב'שומע תפילה'. וכתב השולחן ערוך (שם) שבמקומות אלו אם טעה היחיד ושאל מטר בברכת השנים, אינו חייב לחזור ולהתפלל [משום שלשיטת הרא"ש לכתחילה הדין כן], אלא יתפלל שוב בתורת נדבה.

מב. מצוה מדברי סופרים להתענות על כל צרה שבאה על הציבור, עד שירוחמו מן השמים. רמב"ם (תעניות פ"א ה"ד).

מג. הבוגה שעד עתה לא ירדו גשמים בכמות כזו שמפסיקים בשבילה באמצע התענית [ראה שיעורו להלן (כה:)]. רש"י (לעיל ו. ד"ה שלשית) על פי מזבח אדמה (או"ח סי' תקעה ס"ק ד"ה והנה לעיין, ור"ה גם שם). אולם המאירי (לעיל ו: ד"ה זה) כתב שמתענים רק אם לא ירדו גשמים כלל עד זמן זה, אבל אם ירדו אפילו מעט, אין מתענים.

מד. חכמים לא רצו להכביד על הציבור ולגזור עליהם תעניות בזמן זה. ריבב"ן (ד"ה התחילו). אולם היחידים מחויבים מצד הדין להתענות תעניות אלו, ואינם רשאים להפקיע את עצמם מחיוב זה. ריטב"א להלן (ע"ב ד"ה תוספתא). וכן פסק המשנה ברורה (סי' תקעה סק"ג).

אם חל י"ז במרחשון ביום שני, כתב הגבורות ארי (ד"ה יחידים) שאין מתענים בו עצמו אלא מתחילים ביום שני שבשבוע הבא, שהרי י"ז עצמו הוא זמן רביעה שלישית [וכפי שיתבאר בהערה להלן], ומצפים כל היום שמא ירדו גשמים. אולם המשנה ברורה (סי' תקעה סק"ג) כתב שבאופן זה מתחילים להתענות בי"ז עצמו.

מה. כפי שיתבאר בברייתא ובדברי רב הונא להלן.

מתענים דווקא בימי שני וחמישי, משום שכאשר עלה משה רבינו להר סיני לקבל את הלוחות האחרונות, היה זה ביום חמישי, וכאשר נתרצה לו המקום וירד היה זה ביום שני, ומשום העת רצון שהיתה באותה עליה וירידה, קבעו חכמים להרבות בתחנונים ולהתענות בימים אלו דווקא. תוספות (ב"ק פב. ד"ה כדי) ורא"ש (שם פ"ז סי' יט) על פי מדרש תנחומא (הוספת נוסח, וילך סי' טז).

משנתנו כאן המבארת שהיחידים מתחילים להתענות בי"ז במרחשון אם לא ירדו גשמים עד אז, היא כדעת רבי מאיר הסובר שזהו זמן רביעה האחרונה [ראה פירוט השיטות בזמני הרביעות, לעיל בהקדמה לדברי המשנה 'בשלושה במרחשון שואלים את הגשמים'], ומכיון שעד זמן זה לא ירדו גשמים נחשב הדבר ל'עצירת גשמים', ומתחילים היחידים להתענות. [וכן לדעת שאר התנאים שם, מתחילים היחידים להתענות בזמן הרביעה האחרונה כמבואר בגמרא (לעיל ו.)]. רש"י (לעיל שם ד"ה יחידים), ריטב"א (ד"ה הגיע).

מו. רמב"ם (פירוש המשניות, פ"ו מ"ה), וכדעת רבי להלן (יג.). וראה שם שישנם אופנים שאסור לאכול אף בלילה.

מז. בתשעה באב ויום הכיפורים, וכן בתעניות המבוארות במשנה להלן (יג:), מתחילים את התענית מהלילה, וכמו כן אסורים בכל האיסורים המבוארים כאן, אולם בתעניות המבוארות במשנתנו שאינן חמורות כמותן, הדין שונה כמבואר כאן. וראה הטעם בהערה להלן בסוף המשנה.

דין תעניות אלו הוא כדין 'תענית יחיד' ולכן צריכים היחידים לקבל אותן על עצמם מבעוד יום. שולחן ערוך (או"ח סי' תקעה ס"ו) ומשנה ברורה (שם סק"ד). וראה שם שביאר דינים נוספים הנובעים מכך.

מח. שהוא זמן רביעה שלישית לרבי יוסי, כמבואר לעיל (ו.). ואף שמשנתנו היא כדעת רבי מאיר הסובר (שם) שזמנה של רביעה שלישית הוא בי"ז מרחשון, ולכן היחידים מתחילים להתענות בזמן זה [כפי שהתבאר בהערה לעיל בדברי המשנה 'שלש תעניות'], מכל מקום מאחר וראש חודש כסליו הוא הזמן המאוחר ביותר לירידת הגשמים, שהרי הוא זמן רביעה אחרונה לשיטת רבי יוסי, אם כן אף לרבי מאיר אין הרביעה האחרונה מתאחרת יותר מכך, ולפיכך אם לא ירדו גשמים עד זמן זה ראוי שבית דין יגזרו תענית על הציבור. ר"ן (יג: ד"ה הגיע).

מט. כמבואר במשנה להלן (טו:) שבתעניות הראשונות שגוזרים על הציבור, אין גוזרים אותם בתחילה בחמישי, אלא שני חמישי ושני. ואין גוזרים שלשה ימים רצופים, מפני שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה. רמב"ם (תעניות פ"ו ה"ה).

נ. וכל העם נכנסים לבתי כנסיות ומתפללים וזועקים ומתחננים כדרך שעושים בכל התעניות, וכן קוראים בהן את פרשת 'ויחל' בשחרית ובמנחה. שולחן ערוך (או"ח סי' תקעה ס"ג) וט"ז (שם סק"ג). דינים אלו יבוארו במשנה להלן (טו.) ובגמרא (יג:).

הטעם שלא החמירו בתעניות אלו לאסור ברחיצה וכו' כמו בתעניות האמצעיות

מאימתי פרק ראשון תענית י.

מאימתי קורין בשמע בערבית. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות. רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה, אמרו לו לא קרינו את שמע. אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואברים, אף על פי שנפסלו בלינה, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. כל הזבחים הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. מה בין זבחים לתודה, אלא שזבחים נאכלים בפנים ותודה בעזרה. מה בין תודה לנזיר, אלא שתודה נאכלת לאדם אחד ונזיר לשני אנשים. מה בין נזיר לאיל נזיר, אלא שנזיר טעון תער ושער ואיל נזיר אינו טעון תער ושער. מה בין איל נזיר לכבש של שלמים, אלא שאיל נזיר טעון סמיכה ואינו טעון נסכים וכבש של שלמים אינו טעון סמיכה וטעון נסכים. מה בין כבש של שלמים לשור של שלמים, אלא שכבש של שלמים נאכל ליום אחד ושור של שלמים נאכל לשני ימים. מה בין שור של שלמים לשור של פר חטאת, אלא שפר חטאת נשרף בבית השריפה ושור של שלמים נאכל בירושלים לכל אדם. מה בין שור של שלמים לשור של עולה, אלא שעולה עולה לגבוה לגמרי ושור של שלמים אחד לגבוה ואחד לבעלים. מה בין שור של שלמים לשור הנסקל, אלא שהנסקל אסור בהנאה ושור של שלמים מותר בהנאה. מה בין שור הנסקל לעגלה ערופה, אלא שעגלה ערופה לא עבדה ולא נעבדה ושור הנסקל עבד ונעבד. מה בין עגלה ערופה לבכור, אלא שבכור נעבד ועגלה ערופה לא עבדה ולא נעבדה. מה בין בכור לעשר, אלא שבכור טעון סמיכה ואינו טעון הפרשה ועשר טעון הפרשה ואינו טעון סמיכה. מה בין עשר לפסח, אלא שפסח אינו בא אלא מן הבקר ועשר בא בין מן הבקר בין מן הערב. מה בין פסח לחגיגה, אלא שפסח נאכל ליום אחד וחגיגה נאכלת לשני ימים. מה בין חגיגה לשלמי חגיגה, אלא שחגיגה באה מן החולין ושלמי חגיגה באין מן המעשר. מה בין שלמי חגיגה לשלמי שלמים, אלא שחגיגה באה מן החולין ושלמי שלמים באין מן המעשר. מה בין שלמי שלמים לשלמי נזיר, אלא שנזיר טעון תער ושער ושלמי שלמים אינו טעון תער ושער. מה בין שלמי נזיר לשלמי נזיר, אלא שנזיר טעון סמיכה ואינו טעון נסכים ושלמי נזיר אינו טעון סמיכה וטעון נסכים. מה בין שלמי נזיר לשלמי נזיר, אלא שנזיר טעון שחיטה לשמה ושלמי נזיר אינו טעון שחיטה לשמה

היחידים להתענות. הגמרא מבארת מי הם 'היחידים' הללו:
מברר הגמרא, **מַאן** - מי הם **הַיְחִידִים** שמתחילים להתענות בי"ז במרחשון. מבארת הגמרא, **אָמַר רַב הוּנָא**, ה'יחידים' הם **רַבָּנָן** - תלמידי חכמים[נא].

★

רב הונא ממשיך ומפרט את סדר תעניות היחידים:
וְאָמַר רַב הוּנָא, **הַיְחִידִים** [-התלמידי חכמים] **מִתְעַנִּין שְׁלֹשָׁה**[נב] **תַּעֲנִיּוֹת** כסדר הזה, **שֵׁנִי**, **וַחֲמִישִׁי**, **וּבְשֵׁנִי** שלאחריו. אבל אין מתחילים להתענות ביום חמישי.

מקשה הגמרא, **מַאי קָמַשְׁמַע לָן** - מה השמיענו רב הונא בזה, הרי כבר **תְּנִינָא** - שנינו כן בפירוש במשנה (להלן טו:), **אֵין גּוֹזְרִין תַּעֲנִית עַל הַצִּבּוּר בַּתְּחִילָּה בַּחֲמִישִׁי**, כלומר אין מתחילים את התעניות ביום חמישי, כדי **שֶׁלֹּא לְהַקְשׁוֹת אֶת הַשְּׁעָרִים** - שלא יתייקרו המחירים, שאם יתענו בתחילה בחמישי, כשהציבור יקנו במוצאי התענית שתי סעודות גדולות, אחת למוצאי התענית ואחת לשבת, המוכרים[18/06/2018 אחה] שבא רעב לעולם[נג], ויפקיעו את השערים ויתייקרו המחירים[נד]. **אֶלָּא** סדר התעניות הוא כך, **שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת** המבוארות במשנה כאן, מתענים תחילה **בְּשֵׁנִי**, **וּלְאַחַר מִכָּן חֲמִישִׁי** [ובזה לא חששו להפקעת שערים, שהרי כבר יודעים שמתענים[נה]], **וּלְאַחַר מִכָּן בְּשֵׁנִי**[נו]. ואם כן מה השמיענו רב הונא יותר מדברי המשנה.

מתרצת הגמרא, **מַהוּ דְּתֵימָא** - שמא תאמר דְּהָנֵי **מִילֵּי** - דברים אלו ששנינו במשנה שאין קובעים תענית בתחילה בחמישי, אינם אלא בתעניות **צִבּוּר**, שבהם יש לחוש להפקעת שערים, משום שאנשים רבים קונים כמות גדולה של אוכל, **אֲבָל** בתענית **יָחִיד**, כגון שלשת התעניות שמתענים היחידים כמבואר במשנתנו, **לָא** אסרו חכמים לקובעם בתחילה בחמישי[נז], שהרי לא שייך החשש שיפקיעו שערים מחמת היחידים המתענים[נח], **קָמַשְׁמַע לָן** - השמיענו רב הונא שאין הדבר כן, אלא אף בתעניות היחידים אין קובעים תענית ראשונה בחמישי[נט], אלא שני חמישי ושני, שאף בהם שייך החשש שמא יפקיעו את השערים[ס].

הגמרא מביאה ראיה מברייתא לדברי רב הונא:
תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו בברייתא כדברי רב הונא, **כְּשֶׁהִתְחִילוּ הַיְחִידִים לְהִתְעַנּוֹת**, **מִתְעַנִּין** בסדר זה, **שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי וְשֵׁנִי**. ומבואר כדברי רב הונא, שאין גוזרים תענית בתחילה בחמישי אפילו בתעניות של היחידים.

ממשיכה הברייתא ומבארת באלו ימים אסור להתענות:
וְאִם קבעו היחידים שלוש תעניות, **מַפְסִיקִין** את התענית [כלומר שאינם מתענים] **בְּרָאשֵׁי חֳדָשִׁים** - אם חלה התענית של 'שני' או 'חמישי' בראש חודש[סא], אלא דוחים את התענית ליום שני או חמישי שלאחריו[סב], מפני שאסור להתענות בראש חודש[סג],

והאחרונות (להלן יג:), הוא משום שאף על פי שעוד לא ירדו גשמים בתחילת זמנם, מכל מקום עדיין לא נחשב הדבר שיש כעס בשמים על בני האדם. ר"י מלוניל (פירוש המשנה, ד"ה הגיע).

נא. מאירי (ד"ה המשנה המתחילה). והיינו תלמידי חכמים חסידים ומיוחדים במעשיהם. רש"י (לעיל ו. ד"ה יחידים), פירוש הרא"ש (נדרים סג. ד"ה יחידים). וראה בהערה להלן (ע"ב) בדברי הברייתא 'ואפילו במסכת דכלה' שיתבארו שיטות הראשונים בענין זה.

נב. ברי"ף הגירסא 'שלוש' [שהרי תעניות הם בלשון נקבה].

נג. שהמוכרים הם בני הכפרים שאינם יודעים שקבעו תענית להיום. רבינו גרשום (ד"ה שבא). והתוספות יו"ט (פ"ג מ"ט) כתב שיש לחוש שהמוכרים לא ישימו ליבם לכך שהסיבה שאנשים קונים כמות גדולה של אוכל הוא מפני התענית.

נד. רש"י (ד"ה מיגו), תוספות (ד"ה אין). 'הפקעת שערים' הכוונה שהמוכר מבטל את מידת כלי המדידה שהיתה עד כה, וממעטה, ונמצא שכעת נמכרת פחות סחורה באותו מחיר שהיו משלמים קודם על כמות גדולה יותר. רש"י (ד"ה מפקועי). וכתב הר"ן (להלן טו: ד"ה ממני') שלפי טעם זה, דין זה שייך גם בתעניות על שאר צרות [ראה להלן (יט.)], ולא רק בתענית גשמים. וראה ביאורי רש"י. ורבינו גרשום (ד"ה שבא) כתב שבני הכפרים מביאים אוכל למכור לבני העיירות, וכשבאים בתחילה אינם יודעים שגזרו תענית ואינם מביאים אוכל מספיק גם למוצאי התענית וגם לשבת, וממילא מתייקר השער שהרי אין די סחורה בשוק. אולם הר"ן (סוס ד"ה ולפ) כתב בשם הר"י, שדווקא בתענית גשמים תיקנו כן, שמכיון שהמוכרים רואים שמתענים על הגשמים, מתייקר השער [שהם סבורים שבאה בצורת לעולם], ולא רצו חכמים שיתייקר השער ביום חמישי סמוך לשבת, מפני כבוד השבת. וראה ילקוט ביאורים להלן (טו:) ביאורים נוספים בזה.
אף במקום שאין לחוש להפקעת שערים, כגון כשרוב אנשי העיר הם גוים [ולא יהיו הרבה קונים שיקנו אוכל בכמות גדולה], אין קובעים תענית בתחילה בחמישי, שאין לחלק בתקנת חכמים. מגיד משנה (תעניות פ"ו ה"ה), שולחן ערוך (או"ח סי' תקעב ס"ב). אמנם במדינות שאין מצוי בהם מפקיעי שערים, אפשר שמותר לגזור תענית בתחילה ביום חמישי. מגן אברהם (סס סק"ג).

נה. שהרי כבר התחילו להתענות בשני ויודעים המוכרים שהציבור מתענה ולא יבואו להפקיע את השערים. רש"י (להלן טו: ד"ה שלא). ורבינו גרשום (ד"ה שבא) כתב שבני הכפרים שמביאים אוכל למכור לבני העיירות כשבאים בתחילה אינם יודעים שגזרו תענית, ולכן אינם מביאים די אוכל גם למוצאי התענית וגם לשבת, ואז מתייקר השער, אבל לאחר שהתענו ביום שני כבר יודעים הם שיש תענית, ומביאים אוכל בכמות מספקת ולא מתייקר השער. אולם הר"ן (להלן טו: ד"ה ולפ) כתב בשם הר"י, שבאמת לעולם השער מתייקר בתעניות שגוזרים על הגשמים, אלא שלא רצו חכמים שתהיה התייקרות השער בתחילה ביום חמישי מפני כבוד השבת, ולכן תיקנו להתענות תענית ראשונה בשני, אולם לאחר מכן לא חששו לזה ומתענים בחמישי.

נו. ולענין שלושת התעניות השניות וכן שבע האחרונות המבוארות במשנה להלן (יג:), נחלקו התנאים במשנה להלן (טו:), לדעת תנא קמא ניתן לקבעם בתחילה בחמישי, ויתענו חמישי שני וחמישי, ולדעת רבי יוסי גם באלו אין מתענים בתחילה בחמישי, אלא שני חמישי ושני.

נז. ואף ששנינו בפירוש להלן (סס) שאין גוזרים תענית על הציבור בתחילה ביום חמישי, הלא שלושת התעניות המבוארות במשנה כאן שהיחידים מתענים בהן, אינן 'תעניות ציבור' ואינן בכלל י"ג תעניות הציבור המבוארות במשנה להלן (יג:), שהרי במשניות נמנו רק שלש תעניות ראשונות [במשנתנו], שלוש אמצעיות ושבע אחרונות [במשנה להלן (סס)]. רש"י (ד"ה אלא) עפ"י ביאור שרביט הזהב (נרס"י סס).

נח. בהערה לעיל בדברי הברייתא 'שלא להפקיע את השערים' הובאו שלשה ביאורים בחשש זה, וביאור ההו"א כאן יתבאר לפי שלושת הביאורים כך, לביאורו של רש"י שהמוכרים יראו שאנשים קונים שתי סעודות גדולות ויסברו שבא רעב לעולם, כאן ביחידים כיון שאין הרבה 'יחידים' שקונים כמות גדולה של אוכל, לא יגרום הדבר למוכרים לחשוב שבא רעב לעולם. לביאורו של רבינו גרשום שבני הכפרים אינם מביאים די אוכל גם למוצאי הצום וגם לשבת, כאן ביחידים לא שייך חשש זה, כיון שעל ידי היחידים הקונים כמות גדולה של אוכל לא יגמר האוכל בחנויות. לביאורו של הר"ן שאנשים רואים שמתענים על הגשמים וסבורים שיש בצורת, כאן ביחידים לא שייך חשש זה, שמכיון שרק היחידים מתענים ולא כל הציבור, לא יסברו שרעב בא לעולם.

נט. בדברי רב הונא יתכן שנכלל גם החידוש שאף ליחידים קבעו דווקא את ימי שני וחמישי לתעניות, ואינם מתענים בכל יום שירצו להתענות. שפת אמת (ד"ה מאי).

ס. ריטב"א (ד"ה מתן), שיטה לבעל הצרורות (ד"ה מכל יחיד, הובא בקובץ שיטות קמאי). ובקול הרמ"ז (פ"ג מ"ט על המוספות יו"ט ד"ה שלא) כתב שגם בתענית יחידים שייך הפקעת שערים קצת. אולם בביאור הגר"א (סי' תקעב ס"ק) מבואר שבאמת לא שייך החשש של הפקעת שערים בתענית של יחידים, ואף על פי כן גזרו שלא להתענות בתחילה בחמישי, שלא חילקו בתקנת חכמים [ראה שם שביאר שמכאן מקור דינו של השולחן ערוך (סס) שאין מתענים בתחילה בחמישי אפילו במקום שאין חשש הפקעת שערים].
יחיד המתענה על צרה, יכול לקבוע לו איזה יום שירצה, חוץ מהימים שאסור להתענות בהם. מאירי (ד"ה ומפילו).

סא. רש"י (ד"ה ומפסיקין). וראה ביאורי רש"י.

סב. כגון אם חל ראש חודש כסליו בתענית 'שני בתרא' של היחידים, דוחים את התענית ליום חמישי שלאחריו, ונמצא שבמקרה זה מתענים 'שני, חמישי וחמישי', ואופן זה יתכן רק אם חל י"ז במרחשון ביום שלישי [ואין מתענים ביום חמישי שלאחריו, שהרי אין גוזרים תענית בתחילה ביום חמישי], ובאופן זה מתענים 'שני קמא' ביום שני כ"ג במרחשון, ו'חמישי' בכ"ו מרחשון, ואזי יוצא יום שני שלאחריו בראש חודש כסליו, והשמיענו התנא שבזה מפסיקין ואין מתענים. ראבי"ה (סי' תתמט). וכמו כן יתכן שתחול תענית 'חמישי' בראש חודש, כגון בחוץ לארץ, שם מתענים לפי הזמן שהם צריכים גשמים ולא דווקא בי"ז במרחשון, כמבואר ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"י). חשק שלמה (נרס"י ד"ה ומפסיקין), וראה עוד בביאורי רש"י.

סג. רש"י (להלן טו: ד"ה נמשמי, יז: ד"ה ור"ח) עפ"י איכה (ג טו). איסור זה הוא מדרבנן, אך מדברי הרמב"ם (נדרים פ"ג ה"ט) נראה לכאורה שהוא מדאורייתא. שולחן ערוך (או"ח סי' תיח ס"ד). וראה ילקוט ביאורים (להלן יז:).

מאימתי פרק ראשון תענית י.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין מדרש שוחר טוב תהלים פי"ח, ג) פסחים נ"ד. ג) [לעיל ד:] לעיל ו. ג"מ כת. [ועי"ש תוד"ה ט"ו יום], ד) לעיל ד: ו., ה) לקמן טו:, ו) תהלים קמ"ז, ז) עי' ירמיה ה כב, ח) פ"ד ג-ד, ט) ירושלמי ברכות פ"ד ה"א ועיין פסחים פז:, כ) קידושין דף סט., ל) פסחים נד:, מ) לקמן יב:, נ) סנהדרין דף יג., ס) מגילה ד ע"א.

הנהות הב"ח

(א) גמ' שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות א"י שותה תחילה כו' על פני ארץ וגו' א"י משקה תחילה הקב"ה בעצמו וכו' מתמצית וכו' על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה: (ב) רש"י ד"ה בבריתו כו' כתיב נתן ונתנם בחולרות כו' וחולר ליס מה"ד שותה תחלה שם יורדין הגשמים תחלה כך שמעתי ומה"ד מתמצית משיורי מים שנאמר בעבים כו' ע"ש מה"ד משרת כו': (ג) ד"ה ה"ג שקול כו' הכשרת. נ"ב ולהכי נקט ר"ש ולא נקט ש"ן דש"ן הכא והכא כתיב: (ד) ד"ה ונהר יוצא מעדן כלומר סימן לדבר כו' דכתיב קרא ונהר יוצא מעדן תחילה להשקות את הגן: (ה) ד"ה תנא כו' את הגן הס"ד ותא"כ מה"ד גן לפני כל העולם כולו בגן עדן לעולם: (ו) ד"ה נקיטינן להכי הוא דחצדא בגל גלע מיטרע דטובעני כו' הל"ת:

גליון הש"ס

[מכא"ו מתני' לנהר פרת. ע' תוס' ר"ה לף כג ע"ב ד"ה כמה וכו']:

הגהות וציונים

ח] [כלומר נכשרין ומתמתקין. ערוך] (גליון), ובדק"ס כתב דצ"ל כהגי' בכת"י ובדפו"ר הכשרת [וכן דרך הגמ' להחליף בין ה' לח', עי' ברכות לה ע"א "קדש הלולים אחליה והדר וכו'" ועי"ש בגליון הש"ס], ועיין תוס' ומהרש"א בח"א: ג] [פי' תרי וקב והיינו חצי סאה. ערוך] (גליון): ג] [כלומר מוטב שיהיה מטר הרבה מהיות חורב בלי מטר. ערוך] (גליון): ד] [פי' הגאון כאשר כתיב נשיא בית אב תרגומו רב בית אבא זה ראש בית אב. ערוך ערך רשבא א] (גליון): ה] צ"ל הכשרת, וכ"ה בדפו"ר (דק"ס), עי' אות א: ו] תיבות "כמו אין שורין דיו וכו'" ליתא ברש"י שבע"י, ולפי"ז כוונת רש"י "לשון השרה" הוא אכן "כדדריש ליה רבי יהושע לעיל" וכמו שפי' רש"י שם בד"ה חשרת דהיינו מלשון משירין ולא מלשון שרייה, ועי' מהרש"א (ע"פ באה"מ עי"ש): ז] אולי צ"ל שהוא הרחוק ביותר [כלומר הנהר המרוחק ביותר שמימיו מתרבים מגשמי א"י, עיין נדרים מ ע"א וברש"י שם ד"ה סהדא רבה פרת], ועי' מאירי: ט] ובנוסחאות דידן כתוב נישבין ועיין בערוך ערך רשבא ב (גליון) וע"ע רש"י חולין קטז ע"א ד"ה רישבא ובגליון שם: י] הד"א והנקודות מיותרות: י] בדפו"ר מתקשרים, ועיין מהרש"א בח"א (ורש"י בשמואל שם): כ] נדצ"ל שותים אותם ולבסוף הם מתמתקים בעבים (באה"מ): ל] גי' הר"ח הפוכה מהגי' שבגמ' לפנינו. ועיין יעב"ץ: מ] צ"ל כולו בין עדן לעולם (דבש תמר, ממ"נ עי"ש) וכ"ה בהג' הב"ח דפו"ר, ומגיה נוסח דפו"י ברש"י שאיתא "בין עדן לגן" (ועי' מהרש"א ובדק"ס):

עין משפט נר מצוה

כו א ב ג מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה טו סמג עשין יט טור ס"ע ס"ח סי' קיז סעיף ג:
כז ד ה מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה ג והלכה ג טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ג ג:
כח ו מיי' שם פ"ג הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעד סעיף ג:
כט ז מיי' שם הלכה ט ופ"ג הלכה י טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ז:

משנת ראשונים

הנתן מטר על פני ארץ ושלח מים על פני חוצות. וכן המתרגם תרגם פני ארץ ארץ ישראל וחוצות חוצה לארץ, דהיכ מטרא על פני ארעא דישראל ומשדר מיא על אפי מחוזי עממיא ע"כ. והרמב"ן ז"ל כתב (בראשית כד, ג) אלהי השמים ואלהי הארץ, הב"ה יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב (מלכים ב, יז) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, וכתיב (דהי"ב לב, יט) וידברו על אלהי ירושלם כעל אלהי עמי הארץ.

[כפתור ופרח פרק י]

ועולם אחד משים בגן. העולם היא כמלא זרת שנאמר ושמים בזרת תכן נמצא שהגן ששים זרתות הזרת היא ג' טפחים נמצא שהגן הוא מאה ושמונים טפחים.

[שבולי הלקט הלכות מילה סימן א]

וגן אחד משים לעדן, גן עדן וגיהנם שהזכירו רז"ל הן מקומות בארץ. גן עדן הוא הנזכר בתורה והרי נהרותיו ידועים ושנים מהן בארצנו, והוא מבחר המקומות שהיום והלילה שוים לעולם בקרוב והזמן שוה לעולם ויש בו עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע.

[תורת המנחה ליום הכיפורים]

[המשך בעמוד הקודם]

תורה אור השלם

א) עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל: [משלי ח, כו]

ב) הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת: [איוב ה, י]

ג) וְיֶשֶׁת חֹשֶׁךְ סִתְרוֹ סְבִיבוֹתָיו חֶשְׁכַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [תהלים יח, יב]

ד) וַיָּשֶׁת חֹשֶׁךְ סְבִיבֹתָיו סֻכָּתוֹ חֶשְׁרַת מַיִם עָבֵי שְׁחָקִים: [שמואל ב' כב, יב]

ה) מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ: [תהלים קד, יג]

ו) וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: [בראשית ב, י]

ז) שִׁכַּנְתְּ עַל מַיִם רַבִּים רַבַּת אוֹצָרֹת בָּא קִצֵּךְ אַמַּת בִּצְעָתֵךְ: [ירמיה נא, יג]

קרי ביה חכשרת. פי' הטל הכ"ף מן חשכת ושדי עם חשרת ויהיה חכשרת כלומר שהמים נעניים מתכשרים[ד] שהעננים שומים לנשוף[ה] הם ממתקים נעדים: **טובעני** ולא יובשני. פי' מוטב להיות נארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס' כלאחר ס'. וכן עמא לדבר ויוס תקופה מתחיל[ו]: **אין** גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי' שע"י שעשו הצבור תענית יקנו מזון של חמישי ושל שבת וכשבורים העם יוקר היא ויפקיעו השערים:

מתני' יהזהו בברייתו של עולם. ת"ר א"י נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף שנאמר[א] עד לא עשה ארץ וחוצות א"י[ב] משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו ע"י שליח שנאמר[ב] הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות א"י שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו' א"י שותה תחילה וכל העולם כולם לבסוף שנאמר הנותן מטר על פני ארץ וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת. אמר מר ממתקין הן בעבים מנליה דא"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן כתיב[ג] חשכת מים עבי שחקים וכתיב[ד] חשרת מים עבי שחקים שקול כף ושדי אריש וקרי ביה חכשרת[ה] ור' יהושע בהני קראי מאי דריש בהו סבר לה כי האי דכי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא[ו] נהור ענני זעירין מוהי חשוך ענני סגיין מוהי כמאן אזלא הא דתניא מים העליונים במאמר הם תלוים ופירותיהן מי גשמים שנאמר[ח] מפרי מעשיך תשבע הארץ כמאן כר' יהושע ור' אליעזר ההוא במעשה ידיו של הקב"ה הוא דכתיב אריב"ל כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר[ט] ונהר יוצא מעדן וגו' תנא מתמצית בית כור שותה תרקב[י]: ת"ר[כ] ארץ מצרים הויא ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה והוא אחד מששים בכוש וכוש אחד מששים בעולם ועולם א' מששים בגן וגן אחד מששים לעדן ועדן אחד מס' לגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדרה לגיהנם וי"א גיהנם אין לה שיעור וי"א עדן אין לה שיעור א"ר אושעיא מאי דכתיב[ל] שוכנת על מים רבים רבת אוצרות מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מליאות בר הוי אומר מפני ששוכנת על מים רבים אמר רב עתידה בבל דחצדא בלא מיטרא אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני[ג]:

מתני'[ג] בג' במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר[א] בשבעה בו בט"ו יום אחר החג וגו' משל לאדם שמגבל את הגבינה נוטל את האוכל ומניח את הפסולת. אמר מר ממתקין הן בעבים מנליה דא"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן כתיב[ג] חשכת מים עבי שחקים וכתיב[ד] חשרת מים עבי שחקים שקול כף ושדי אריש וקרי ביה חכשרת[ה] ור' יהושע בהני קראי מאי דריש בהו סבר לה כי האי דכי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא[ו] נהור ענני זעירין מוהי חשוך ענני סגיין מוהי כמאן אזלא הא דתניא מים העליונים במאמר הם תלוים ופירותיהן מי גשמים שנאמר[ח] מפרי מעשיך תשבע הארץ כמאן כר' יהושע ור' אליעזר ההוא במעשה ידיו של הקב"ה הוא דכתיב אריב"ל כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר[ט] ונהר יוצא מעדן וגו' תנא מתמצית בית כור שותה תרקב[י]: ת"ר[כ] ארץ מצרים הויא ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה והוא אחד מששים בכוש וכוש אחד מששים בעולם ועולם א' מששים בגן וגן אחד מששים לעדן ועדן אחד מס' לגיהנם נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדרה לגיהנם וי"א גיהנם אין לה שיעור וי"א עדן אין לה שיעור א"ר אושעיא מאי דכתיב[ל] שוכנת על מים רבים רבת אוצרות מי גרם לבבל שיהו אוצרותיה מליאות בר הוי אומר מפני ששוכנת על מים רבים אמר רב עתידה בבל דחצדא בלא מיטרא אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני[ג]:

מתני'[ג] בג' במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר[א] בשבעה בו בט"ו יום אחר החג. כלומר בשבעה במרחשון הוא ט"ו אחר החג: בדי שיגיע האחרון. כלומר קודם ביאת מים לנהר פרת שהוא רחוק יותר[ז]: **גמ'** ובגולה ששים. ובגולה אין שואלין עד ששים בתקופה, לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך: מבי מעיילי ציבי לבי טבות רישבא. מתעה שמכניסין עניס לאוצר ליורך ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משס ואילך ולא היו יכולין לחטוד עניס ניער: רישבא. לייד עופות, כמו אין פורשין רשתים[ט] ליומים (ב"ק דף עט:), טובות שס אחד: בלאחר ס'. ולא מדכרינן: עילאי בעו מיא. העומדים בהרים צריכין יותר מיס, מפני שהגשמים מתגלגלים ויורדין למטה: תתאי לא בעו מיא. שמתכנסין כל מימי ההרים לנקעה, ה"ג רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא (גיטין דף ו.) מכי אתא רב לנבל, ומארץ ישראל גבוהה מכל המדינות[י], משום הכי אמר כלאחר ששים, ונבבל גבולה ממוך שאין צריכין לגשמים אין שואלין עד ס' לתקופת תמרי, וכן אנו נוהגים שכל מנהגינו אחר בני נבל: **מתני'** הגיע שבעה עשר וכו'. אוכלין ושותין משחשיכה, שאין אוכלין מבעוד יום כיום הכפורים ומשנה בתב[כ]: **גמ'** מאי קמ"ל. הא דקאמר שני וחמישי ושני: תנינא. בפירקין דלקמן (דף טו:) אין גוזרין תענית כו' אלא להפקיע את השערים, שאם היו מתחילין להתענות בחמישי היו קונין למוצאי התענית שתי סעודות גדולות אחד לתענית ואחד לשבת, וכשבור המוכר שרעב בא לעולם ואחי להפקיעי שערים: אפקועי. מבטל שיעור מדה הרגשונה וממעטה: אבל יחידים לא. שאם מתניות שהיחידין עושין קודם לנבור אין זקוקין להתחיל בשני, לויכא לאפקעת שערים משום יחידים למודייהו, והללו ג' תעניות דיחידים אין בכלל י"ג תעניות לנבור[מ], תדע דקתא תשיב **ממתני'** שאם ואשבת: **ומפסיקין בראשי חדשים.** שאם חל ר"ח בשני וחמישי לאחר שהתחילו להתעות פוסקין תעניתם:[מ]

וכן

רבינו גרשום כמאן כר' יהושע דאמר ממים העליונים הם. **כמאן כר' אליעזר** דאמר מן הארץ עולה מטר. **מתמצית כור שותה תרקב.** מתמצית גן עדן שותה כל העולם דכל העולם לגבי גן עדן כתרקב לפני כור תרקב תרי וקב דהיינו ג' קבין. כור ל' סאין ותרקב חצי סאה נמצא תרקב אחד ששים בכור וכל העולם אחד ששים בגן עדן: **דחצדא בלא מטרא** כלומר שקוצרת בלא מטר כלומר שאינה צריכה מטר שיושבת בין ביצעי המים. ע"א אצדא: **טובעני ולא יובשני** כלומר מיתרמי שטובעין הזרעים אבל לעולם אין מתייבשין: **ר"ג אומר בשבעה בו בחמשה עשר יום אחר החג** כלומר דז' במרחשון הוא ט"ו אחר החג **כדי שיגיע האחרון כו'** קודם הגשמים: **ובגולה** אין שואלין את הגשמים **עד ששים בתקופה.** לפי שהן במקום נמוך ואין צריכין למטר כל כך: **ציבי דטבות רישבא.** דהוה עשיר והיו עצים שלו מונחים ליבש בשדה עד שיכנסם במרחשון: **כלפני ששים.** ואין שואלין בו: **או כלאחר ששים.** ושואלין בו: **עילאי בעו מיא** רב דהוה מא"י בעי מים בששים. **תתאי לא בעי מיא** שמואל דהוה מבבל עד לבסוף לא בעי מיא עד ששים ואחד: **אוכלין ושותין משחשכה.** שאין אוכלין מבעוד יום כיוה"כ וכתשעה באב: **שלא להפקיע את השערים.** דבני כפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהן[מ] שבכרכין

מאימתי פרק ראשון תענית

איזהן יחיד כו' שראוי למנותו פרנס על הצבור (ה) להיות פרנס ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו'. וקשה דהכא משמע דקרי תלמיד מותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ומוקמה והתם מחרטין במס' שבת פרק ואלו קשרים (דף קיד.) היינו תלמיד הרחוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ומפילו במסכת כלה מלמת הרחוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב והכא משמע דמותו הרחוי למנותו פרנס הוי מילתא מחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה אבל הרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה וים לומר דים חילוק בתלמיד דדוקא כשהרב בא אל מקום אחד וכל התלמידים אצלו זה שואל אל הרב ממה שהוא לומד וזה שואל ממקום אחר ומותו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאילתו ומפילו בסמ' כלה זהו יחיד דעדיף מתלמיד דהכא ונקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים מותו[ט] ודאי רחוי למנותו פרנס על הצבור אבל אם אינו יודע להשיב אלא במסכת אלו נקרא גם כן תלמיד

ומזה מיירי הכא:

ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי מתענה ומשלים. ל"ג דעתו לחזור ל"ג אין דעתו לחזור[ט] הואיל וקבל עליו התענית: **למה** תתראו. כמו שמפרש אל תראו עצמכם כפני בני עשו וכו' וים במדרש[מ] למה מתראו פירוש למה תהיו כחושין:

ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף דכתיב ויהי המה הולכים הלוך ודבר וגו' טעמא דאיכא דבור וכו'. וים מדרש שהם היו מדברים דברים בטלים ומש"ה לחוין לישרף: **פסיעה** גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואין להקשות אם כן בחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם והא קא חזינן דלאו הכי הוה ונראה לפרש דהפסיעה דאשוה נוטל אחת מחמש מאות והפסיעה שניה נוטל פחות מן האשוה שניה היה נוטלת אלא אחד מחמש מאות כשהאדם מגביה רגלו ומניחה בפעם אחת כדי שיעורייתא דכי רבי (כתובות דף סא. ס) ר"ל העיקר ממה שנשאר אבל עדיין קשה דמ"ש פסיעה האשוה לנוטלת יותר מן השניה אלא ים לומר דאלו נוטלת אלא פסיעה האשוה דוקא ומכאן ואילך כיון דדם דם אי נמי פסיעה האשוה נוטלת טפי משום לעולם יצא אדם בכי טוב. פי' בפרק קמא דפסחים (דף ג.) [וע"ע תוס' ב"ק ס:]:

משום מעיינא. פירוש משום שהבני מעיין הוי קשה להו: מאור מעיו של אדם גדול מכילתו מפני טורח הדרך, ים אומרים יהיו מעיו של אדם קופצין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. שמא (ג) אין לו לאחייב

ובימים טובים הכתובין במגילת תענית. תנו רבנן אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד אלא א כל תלמידי חכמים יחידים[פ] אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור תלמיד [פ] כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר ואפילו במסכתא דכלה[ב] תנו רבנן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי ר' מאיר רבי יוסי[ג] אומר ב עושה וזכור לטוב לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו תניא אידך לא [ג] כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי רבי שמעון בן אלעזר רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו. [ג] ת"ר [ג] מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים [ד] ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן [ה] ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים [ו] שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהוג עידונין בעצמו שנאמר [א] ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם. [ב] אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו [ס] עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה [ז] שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר [ג] ויהי המה הולכים (הולך[ס]) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם טעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר [ס] פסיעה גסה נוטלת [ט] אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב [ז] דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס [ס] בכי טוב שנאמר [ד] הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא [ה] המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הבא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו דיתיב

וכן בימים טובים הכתובים במגילת תענית: תלמיד אני. ולימי מסוד כל כך כימידים, כלומר מימי רמוי להתחיל תענית עם היחידים: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד. לענין תענית: עושה. דגרסה מגסי הרוח, ותנן (מכות פ"ג משנה י) כל שרוח הבריות נוחה הימנו כו': הכי גרסינן התלמידים עושין עצמן. כלמרינן לעיל שכל התלמידים רחויין לכך, ומין דהס משום גסות הרוח: רבי יוסי אומר כל אדם. ומפילו שהיו תלמיד עושה עצמו יחיד להתענות וזכור לטוב, דגער הוא לו ולא גסות. ליתנא מחרינא גרסינן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה, כלומר ולא כל הרוצה נמי לעשות עצמו תלמיד להתנהג עצמו כמדת [ס] תלמיד כחלוקו ומטתו ולהתנאות כסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים עושה, דכל הרוצה ליטול לו את השם לא יטול[ט], ורבי יוסי מריעא, ומסתבר כי היכי ליתנא מדקא מהדר רבן שמעון בן גמליאל דבר של שבח היו עושה מכלל דמיירי בשבח: **על החולה** ונתרפא. הוא הדין אם מת החולה נעי לקיומי נדרו: **על הצרה ועברה.** מתענה ומשלים, ואם לאו נראה כמתניה עם קונו אם תעבור [ו] (תתענה) ואם לאו (לא) תתענה: למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים. כל התעניות שקבלו עליהן בני עירו, דנותנין עליו חומרי המקום שילא משם[כ]: **אכל ושתה.** דיעבד: אל יתראה בפניהן. שגראה כחטן בין מבליס ויתקנאו בו: **ואל ינהוג** עדונים בעצמו. שלא יחמר הואיל ואכלתי כל שהוא אל תראו עצמכם. שים לכם חטיס הרבה, ולא הלכו אלא בשביל דבר זה שלא להתראות בפני בני עשו שהיו לעוריס ועבדים: **תרגזו[ז] עליכם** הדרך. תמעו: **לישרף באש.** לכתיב והנה סוסי אם וכתיב בההוא עיינא הלון ודבר, ואהכי כתיב למשמועינן לחי לאו שהיו הולכין (ס) בעומקה של הלכה לא [היו ניעולין]: **הא למגרם.** מצעי ליה בחורחא, אבל בשאלת דמצעי ליה לעיוני לא: **במתניתא תנא.** מאי אל תרגזו בדרך אל תזיקו עצמכם בפסיעה גסה: **והכניסו חמה לעיר.** כשחמס לנין ושוכנין בדרך בעיירות, הכנסו לעיר בעוד שהחמה זורחת: **יצא אדם בכי טוב.** שימתין עד שיאור, כמו וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א) : **ויכנס בכי טוב.** בערב בעוד שהחמה זורחת, שחין ליסטין מצויין, אי נמי שלא יפול בגורות ונקעים[פ] שבעיר, ושלא יעלילו עליו עלילות מרגל אתה או גנב: **הבוקר אור והאנשים שולחו** המה וחמוריהם. מיכן שילאו בכי טוב, והוא הדין ליכנס בכי טוב. ים שפרים אלא כחיב בהו אלא מילתא דרב יהודה שברא הוא ולא בעית קרא: **לא יאכל יותר ממה שאוכל בשני רעבון.** דאמר לקמן (דף יא.) שצריך להרעיב עצמו בשני רעבון: (**הבא** (ג). תלמוד זה בבלי הוא, וכי משתעי בבבל קאמר הכא, וכל הא לן והא להו[כ] בבבל קאמר): **משום מעיינא.** שלא יתחלחלו

ח) שבת קיד. קדושין מט:, ג) [מוספתא פרק ג], ד) [תוספ' פרק ג], ה) סוטה מט., ה) נרכות מג: שבת קיג:, ו) [פסחים מב.], ז) פסחים ג. נ"ק ס: ע"ס, ח) [נ"ב נז:], ט) ברכות טז:, י) פסחים נ., כ) לעיל ד: וש"נ, ל) עי' רא"ש ובקרבן נתנאל שם מאירי ב"ח ריש סי' תקעד ובשפ"א, מ) עי' רש"י בחומש שם [ובמב"ן שם] ועי' זוה"ק אמור צב ע"ב, נ) ב"ר צד ב, ס) עיין נדרים לט:, ע) [מכילתא הניתו רס"י פ' יתרו יט פ"ה], פ) בראשית א ד, צ) ברכות טז ע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ליתרף נתק כו' שהיו הולכין [ומדברים] בדבר של הלכה: (ב) ד"ה הכא תרגימו. בבבל תלמוד זה בבלי כו': (ג) ד"ה משום מזוני שמא לא יהיו לו לאח"כ: (ד) תום' ד"ה מיזהו כו' פרנס על הצבור ואיזהו תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה כל"ל ותיבות להיות פרנס נמחק: (ה) בא"ד כל ששואלין אותו דבר הלכה ומפילו:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

הגהות וציונים

ט) בכת"י וראשונים הגי' אלא כל התלמידים ראויין לכך. והיא הגירסא הנכונה (דק"ס), ועי' ב"י תקעה סוס"א ובט"ז ומג"א שם ובקרן אורה: י) צ"ל במס' כלה, וכ"ה בכת"י (דק"ס), יש שפי' מס' דכלה והיינו דרשות הסדורות מהל' החג שהיו רגילים לדרוש בה ביומא דכלה ברגלים [עי' תוס' בשבת שם] והנכון שמס' כלה היינו אותה ברייתא שתחלתה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה (ריטב"א עי"ש): ג) [גי' ר"ף יהודה] (גליון): ל) בדפו"ר ובע"י שמא תרגז: ס) [צ"ל הלוך] (גליון): ו) בכת"י הסדר לעולם יכנס אדם וכו' ויצא וכו', ועי' תוס' בפסחים ובב"ק שם (ועי' מהרש"א בח"א): ז) [צ"ל לא אתענה] (גליון) ועיין תפארת ישראל במשניות לקמן פ"ג מ"ט ובמנחת יהודה: פ) בדפו"י איתא כהוגן בבורות ונקעים (דק"ס): ע) צ"ל ואותו ודאי (באה"מ): ף) בכת"י לא יאמר תלמיד: כ) נדצ"ל הכתובים: ל) נראה דיש להוסיף יחיד (ועי' רש"י בלשון ראשון):

רבינו גרשום

שבכרכין וכשהן באין בחמישי לא ידעו שקבלו עליהם תענית ואין מביאין מזון אלא לצורך השבת ולוקחין הכל לצורך ליל חמישי לפי שהתענו בו ומתייקר המזון לצורך השבת אבל כשגוזרין בשני כשבאין בשני לעיר שומעין כשגוזרין תענית וכשבאין בחמישי מביאין מזון כדי למכור ללילי חמישי ולשבת: **מפסיקין בראשי חדשים** אם אירעו בחמישי ושני: **הכתוב** כ **במגילת תענית** דלא להתענאה בהון: **אל יאמר תלמיד [אני]** איני ראוי לכך להתענות. ר' **יוסי אומר** כל אדם נמי **עושה** עצמו [ל] **וזכור לטוב: אפילו במס' כלה** שאין רגילין להתעסק בו שאין שבח הוא לו שמתענה: **דבר של שבח** אינו עושה כגון חתן קורא ק"ש בלילה הראשון[ע]. של צער מתענה. **ות"ח עושה.** בין של שבח בין של צער: **הרי זה מתענה ומשלים** שנותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם: **אל יתראה בפניהם.** כשהוא שבע. **אל ינהיג בעצמו עידונין.** שלא יאמר הואיל שאכלתי[ף] כל שהוא אוכל הרבה: **והן רעיבין** מפני הרעב: **שמא ירגז עליכם הדרך.** שהרואה אתכם שאתם חולקין בדבר הלכה סבור נלחמים אתם

עין משפט
נר מצוה

ל א ב מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע ח"א סי' תקעה סעיף ו:
לא ג מיי' פ"ק מהלכות תעניות הלכה טו טוש"ע ח"א סי' תקעט סעיף ו:
לב ד מיי' שם טוש"ע ח"א סי' תקעד סעיף ג:
לג ה מיי' שם וטוש"ע שם סעיף ו:
לד ו מיי' שם וטוש"ע שם סעיף ג:

גליון הש"ס

גמ' המהלך בדרך אל יאכל כו'. ע' מג"א סי' קי ס"ק י:

תורה אור השלם

א) וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִתְרָאוּ: [בראשית מב, א]

ב) וַיְשַׁלַּח אֶת אֶחָיו וַיֵּלְכוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ: [בראשית מה, כד]

ג) וַיְהִי הֵמָּה הֹלְכִים הָלוֹךְ וְדַבֵּר וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְרְדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם: [מלכים ב' ב, יא]

ד) הַבֹּקֶר אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלְּחוּ הֵמָּה וַחֲמֹרֵיהֶם: [בראשית מד, ג]

אהח"2018/06/18

רבינו חננאל

וביו"ט הכתובים במגלת תענית: ת"ר לא יאמר [ס] זה איני ראוי לכך. אלא כל התלמידים ראוין לכך. איזהו יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור. ואיזה תלמיד כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה. פי' בכלום מקום כלומר מקום מן התלמוד. ואפי' במס' דכלה. שמתעסקין בה כל תלמיד חכם שרוצים לשנותה בכלה של אדר תניא לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה שנראה כיהירות התלמידים עושין דברי ר' שמעון בן אלעזר. **רשבג"א דבר של שבח אינו עושה.** דבר של צער עושה עצמו יחיד וכן ר' יוסי אומר עושה וזכור לטוב. שאינו שבח לו התענית אלא צער הוא לו: ת"ר הרי **שהיה מתענה על החולה ונתרפא** על צער צרה ועברה מתענה ומשלים ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין וכו'. **זה שאמר יוסף לאחיו אל תרגזו בדרך.** אל תתעסקו בדבר הלכה שלא תתגר עליהם הדרך ואוקימנא לעיוני אבל במגרס לא. דא"מ ב' ת"ח המהלכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראוין לישרף שנאמר ויהי המה הולכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם. **במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה** שנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. **והכניסו חמה לעיר.** כדרב יהודה אמר רב לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב כלומר באור היום כדכתיב[פ] וירא אלהים את האור כי טוב. וכתיב הבקר אור והאנשים שלחו. **משום מעיינא.** פי' אם יאכל הרבה יקחהו שלשול וביא להתאחר מן השיירא. **והמרעיב עצמו בשני רעבון** ניצל ממיתה משונה שנאמר ברעב פדך ממות. **אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון.** תנא חשוכי בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. **חייב אדם לצער עצמו עם הצבור** שבזמן שפורש עצמו מן הצבור ב' מלאכי השרת המלוין אותו מניחין ידיו על ראשו ואומרים פלוני שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת ישראל. אלא מיבעי ליה לצעורי עם הצבור שכן מצינו במרע"ה שציער עצמו עם הצבור שנאמר וידי משה כבדים וגו'. וכי לא היה לו כר או כסת לישב בה אלא רצה להצטער בצער צבור. **ושמא תאמר מי מעיד בו.** אבני ביתו שנאמר כי אבן מקיר תזעק ומלאכים השומרים אותו שנאמר כי מלאכיו יצוה לך וגו':

וְכן אם חלו תעניות אלו **בְּיָמִים טוֹבִים** הַכְּתוּבִין **בִּמְגִלַּת תַּעֲנִית** שאסור להתענות בהם[א], מפסיקים את התעניות ואין מתענים באותם ימים טובים[ב].

★

שנינו במשנה (לעיל ע"ב) שאם עבר י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים מתחילים היחידים להתענות, ובברייתא להלן יתבאר שיש חילוק בין 'תלמיד' ל'יחיד'. כעת הברייתא מבארת מי נחשב 'יחיד' לענין תענית: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **אַל יֹאמַר אָדָם** 'תַּלְמִיד **אֲנִי** - איני חשוב כל כך **וְאֵינִי רָאוּי לְהֵיוֹת** 'יָחִיד'[ג] ולהתענות עם היחידים, **אֶלָּא כָּל** הַ**תַּלְמִידֵי חֲכָמִים** ראויים להחשיב את עצמם 'יְחִידִים'[ד], ומחויבים להתחיל להתענות עם היחידים[ה], ואין בדבר משום 'גסות הרוח'[ו].

★

הברייתא מבארת שיש חילוק בין 'יחיד' ל'תלמיד'[ז]:
מבררת הברייתא, **אֵי זֶהוּ** 'יָחִיד' **וְאֵיזֶהוּ** 'תַּלְמִיד'. מבארת הברייתא, 'יָחִיד' הוא **כָּל מִי שֶׁרָאוּי לְמַנּוֹתוֹ פַּרְנָס עַל הַצִּבּוּר**[ח], והיינו תלמיד חכם שתלמידיו שואלים אותו דבר הלכה כל אחד בענין אחר ויודע לענות[ט]. ו'תַּלְמִיד' הוא **כָּל שֶׁשּׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ דְּבַר הֲלָכָה בְּלִמּוּדוֹ**, דהיינו במסכת שהוא עצמו עוסק בה כעת, **וְאוֹמֵר** - ויודע לענות כהוגן ובזריזות', **וַאֲפִילּוּ** אם יודע לענות רק **בְּמַסֶּכְתָּא דְּכַלָּה** - ברייתות השנויות במסכת 'כלה', שהיא קלה ללימוד למי שרגיל בה[י].

★

התבאר לעיל שישנו חילוק בין 'יחיד' ל'תלמיד'. הברייתא מבארת מי יכול להחשיב את עצמו לאחד מאלו:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **לֹא כָּל** אדם **הָרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת** [-להחשיב] את **עַצְמוֹ** 'יָחִיד' ולהתענות עם היחידים **עוֹשֶׂה** - רשאי לעשות כן, משום שנראה שהוא גס רוח וגאוותן[יא], ומכיון שאין רוח הבריות נוחה הימנו, גם רוח המקום אינה נוחה הימנו[יב]. אלא דווקא ה'תלמידים' מחויבים להחשיב את עצמם 'יחידים' ולהתענות עמהם[יג]. ולא כל הרוצה להחשיב עצמו '**תַּלְמִיד**', כגון להתהדר בלבושו כתלמיד חכם[יד], **עוֹשֶׂה** - רשאי לעשות כן, שאין כל אדם רשאי ליטול לעצמו כבוד זה של הנהגת תלמיד חכם, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, כשם ש'תלמיד' עושה עצמו 'יחיד' לענין תענית, כך כל אדם **עוֹשֶׂה** את

א. **מְגִלַּת** תענית' נכתבה בתקופת התנאים על ידי חנניה בן חזקיה וחבריו, ובה רשמו את כל הימים שארעו בהם ניסים לעם ישראל, שמחמת כן קבעו חכמים שאסור להתענות בהם, ויש מהם חמורים יותר שאסורים גם בהספד. שבת (יג:) ורש"י (סד"ה מחנניז), משנה להלן (טו:) וגמרא (יז:).

ב. **ובזמננו** שבטלה מגילת תענית (ר"ה יח:), מותר להתענות בימים טובים המוזכרים בה, וכל שכן שאם התחילו אין מפסיקים, חוץ מחנוכה ופורים שבהם אסור להתענות ואם התחילו מפסיקים [תענית כזו תיתכן בחוץ לארץ במקומות שצריכים לגשמים בזמנים יותר מאוחרים, שאם לא ירדו מתחילים היחידים להתענות אפילו סמוך לחנוכה או פורים, ראה חשק שלמה (לעיל ע"ב ד"ה ומפסיקין)], כיון שהם לא בטלו ונוהגים בהם הדינים של מגילת תענית, כמבואר בגמרא (ר"ה יט:). רי"ף, רא"ש (סי' ה) ושולחן ערוך (או"ח סי' תקעג ס"ב). ובוודאי הוא הדין בראשי חדשים שהם 'ימים טובים' מדאורייתא, כמבואר בגמרא להלן (יז:). על פי ריבב"ן (ד"ה המתילו).
תענית ציבור, אף שלכתחילה אין לקבעה בראש חדש, חנוכה או פורים, מכל מקום אם כבר התחילו בסדר התעניות ולאחר מכן חלה אחת התעניות באחד מימים אלו, מתענים בה אך אין משלימים את התענית (להלן טו:), [ולדעת רבי אסי (להלן יח:), אפילו תענית אחת נחשבת כ'התחלה' לענין זה, וכן נפסק בשולחן ערוך (סי' תקעג ס"ג)]. וכתבו הר"ן (לעיל ע"ב ד"ה ומיכא למידק) והמאירי (סד"ה כשימידים) בשם הראשונים, שהוא הדין לענין יחיד שכבר התחיל בתעניותיו, שאינו צריך להפסיק מחמת ימים אלו [ומה ששנינו כאן 'ומפסיקין בראשי חדשים' וכו', מדובר במי שלא קיבל על עצמו את כל סדר התעניות יחד, אלא כל תענית הוא מקבל בנפרד קודם שיתענה, ולפיכך אינו נחשב כ'התחלה'. מאירי (סד)]. אולם הר"ן (סד ד"ה אלא) והמאירי (סד) חולקים על אותם ראשונים וסוברים שדווקא בתעניות ציבור יש את הכח שלא יפסיקו בהן מחמת אלו הימים, אבל קבלת תענית של יחיד אין בכוחה לבטל ימים טובים אלו ועליו להפסיק בראשי חדשים ובשאר הימים המבוארים כאן. וכן משמעות דברי רש"י (לעיל ע"ב ד"ה ומפסיקין), וכך פסק השולחן ערוך (או"ח סי' תקע ס"ב). אמנם, אם היחיד קיבל את התעניות בנדר ממש או שנשבע, מחויב הוא להתענות אף בימים הנ"ל, וצריך התרת חכם. מאירי (סד ד"ה תענית), שולחן ערוך (סד). וכתב המשנה ברורה (סד סק"ה) שיראה לעשות היתר חכם כדי שלא יצטרך להתענות בהם, ואם לא התיר אלא התענה, צריך להתענות יום אחר כדי שיכופר לו על שהתענה בימים אלו. עוד כתב, שאם החכם התיר לו את נדרו, הותרו בזה כל הימים שנדר.
יחיד שהפסיק מתעניותיו מפני שאחת מהן חלה ביום שאין מתענין בו, אינו צריך לפרוע תעניתו ביום אחר, כיון שכלל לא חלה עליו חובת התענית ביום זה. תוספות (להלן יג. ד"ה ומסיק) בשם רש"י על פי משנה ברורה (סי' תיח סק"ו) שאף פסק כך להלכה. אמנם התוספות (סד) כתבו שיש להסתפק בדבר ולהחמיר לפרוע את תעניתו ביום אחר.

ג. **אמנם** ראוי הוא לאדם שיהא עניו ויאמר כך על עצמו ['אמר הקדוש ברוך הוא, הואיל ומיעטתם עצמכם הריני מוסיף גדולה על גדולתכם'. סנהדרין (יז.)], אולם כאשר בצרת הציבור עסקינן, אין לאדם להיאחז בענוה יתירה, כי יתכן שמעשיו רצויים לשמים, ובכח תעניתו ותפלתו יוושעו הציבור. דקדוקי חברים (ד"ה אל יאמר).

ד. **בהרבה** ראשונים הגירסא היא 'אלא כל התלמידים ראויין לכך' [ראה רבינו חננאל (ד"ה ת"ל), רי"ף, רא"ש (סי' ה), וכן משמע מרש"י (ד"ה הכי גרסינן)].

ה. **מאירי** (ד"ה תעניות). וכן כתבו הבית יוסף (או"ח סי' תקעה ד"ה ומ"ש וכל תלמיד) והקרן אורה (ד"ה ת"ל), שמלשון הברייתא משמע שכל התלמידים מחויבים לעשות עצמם 'יחידים' ולהתענות. וכן פסק המשנה ברורה (סי' תקעה סק"ג), וראה בהערה להלן בדברי הברייתא 'אלא צער הוא לו' שיתבאר הענין בהרחבה. אולם הריטב"א (ד"ה תוספתא) כתב, שאין החובה מוטלת אלא על התלמידי חכמים [הנקראים 'יחידים'] בלבד, ואילו ה'תלמידים' [שהגדרתם שונה כדלהלן] אינם מחויבים בזה אלא הרשות בידם לעשות עצמם כ'יחידים' ולהתענות. וכן כתב בפסקי הרי"ד (ד"ה ממילו).

ו. **רש"י** להלן (ד"ה הכי גרסינן).

ז. **דברים** אלו תלויים במינוי בית דין, יש שהיו ממנים אותם כ'יחידים', ויש שהיו ממנים אותם כ'תלמידי חכמים' [דהיינו 'תלמיד']. תוספתא (פ"ב ה"ו) וחסדי דוד (סד ד"ה מיזהו).
הנפקא מינה בחילוק בין 'יחיד' ל'תלמיד' היא שרק 'יחיד' ראוי להתמנות פרנס על הציבור, כפי שיבואר בברייתא להלן, ועוד נפקא מינה ישנה לפי השיטות ש'תלמידים' אינם מחויבים להתענות בתעניות הראשונות המבוארות במשנה (לעיל ע"ב), ואילו 'יחידים' מחויבים בכך [התבאר בהערות לעיל].

ח. **גדר** 'פרנס על הציבור' יתבאר בהערה להלן בדברי הברייתא 'ואפילו במסכתא דכלה'.

ט. **ביארנו** את הברייתא על פי התוספות (ד"ה מיזהו), וראה בהערה להלן שיובאו דבריהם בהרחבה.

י. **ר"י** מלוניל (ד"ה תלמיד).

יא. **פסקי** הריא"ז (ה"ב סוף יג), ריטב"א (ד"ה מיזהו נגיעתו הזאת). ונקראת 'כלה' על שם הברייתא 'כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה' שהיא הפותחת את המסכת. ריטב"א (סד), רש"י (קידושין מט: ד"ה ואפילו). ויש המפרשים שהכוונה להתאספות שהיתה נהוגה בחדשי אדר וניסן, שהיו מתקבצים התלמידי חכמים לעסוק יחדיו בענייני החג הקרב [ראה רש"י (ב"מ פו. ד"ה דקא מנטל)], שאפילו אם יכלתו לענות היא רק בנושא הנלמד שם ורק באותה עת שעוסקים בו, מכל מקום נחשב הוא כ'תלמיד'. רבינו חננאל (ד"ה ואפילו), ריטב"א (סד נגיעתו הראשון) ועל פי ספר העתים (סי' קסח).
הקשו התוספות (ד"ה מיזהו), שבברייתא כאן מבואר ש'תלמיד' הוא מי שיודע להשיב בכל מקום ששואלים אותו [כן גורסים התוספות בברייתא שלפנינו], והוא אינו זה הראוי להתמנות פרנס על הציבור כי אינו בדרגת 'יחיד', ואילו בשבת (קיד.) מבואר שתלמיד חכם היודע לענות לשואלים אותו בכל מקום הוא זה שראוי למנותו פרנס על הציבור. ותירצו, ששני סוגי 'תלמידים' יש, 'תלמיד' המוזכר כאן, הוא מי שיודע להשיב רק במסכת שהוא עוסק בה כעת, ואפילו אינה אלא מסכת 'כלה' שקטנה וקלה היא לרגיל בה, ומכיון שאינו יודע להשיב בכל מקום ששואלים אותו, אינו נחשב כ'יחיד' שיהיה ראוי למנותו פרנס על הציבור. אבל מי שיודע להשיב בכל מקום ששואלים אותו, ואפילו במסכת 'כלה' שאינה שגורה בפי החכמים, הוא בדרגת 'יחיד' הראוי להתמנות פרנס, והוא ה'תלמיד' המבואר בשבת שממנים אותו פרנס על הציבור. וכן כתב הריטב"א (ד"ה ת"ל). ויש שביארו, ש'תלמיד' המוזכר כאן הוא שיודע לומר את מקומה של ההלכה שנשאל, אך אינו יודע את פירוש ההלכה עצמה, ולפיכך אינו ראוי להתמנות כפרנס. אבל תלמיד היודע גם לפרש את ההלכה, הוא בגדר 'יחיד' הראוי להתמנות פרנס על הציבור. תלמיד הרמב"ן (ד"ה מי זהו), ר"ן (ד"ה כל).
אולם הראבי"ה (מ"ב סי' תמג) והרא"ש (פ"ב סי' כב) כתבו שדין 'יחיד' הראוי להתמנות פרנס על הציבור, אינו תלוי כלל בידיעותיו בתורה [ולכן לא הוזכר ענין ידיעת התורה בברייתא כאן לענין 'יחיד'], אלא הכוונה לאדם שנאמן בשליחות הקהל ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגן בעדם, ומכיון שהוא נאמן לציבור לעמוד בעדם מפני האומות, ומעשיו מתוקנים ורוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום גם נוחה הימנו, ולכן ראוי הוא שתתקבל תעניתו ותפילתו על הציבור בשעת צערם.

יב. **רש"י** (ד"ה עוסקה) ורבינו חננאל (ד"ה ואפילו).

יג. **שכן** שנינו במסכת אבות (פ"ג מ"י) 'כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו'. רש"י (ד"ה עוסקה). ולכן אין לו לומר שמתענה לשם שמים אף שאינו ראוי לזה, שהרי אין רוח הבריות נוחה הימנו וממילא גם אין רוח המקום נוחה הימנו. שערי ציון (נרס"י).

יד. **כמבואר** בברייתא לעיל 'כל תלמידי חכמים יחידים'. קרן אורה (ד"ה ת"ל) בביאור הגירסא השניה ברש"י (ד"ה הכי יוסי), וראה בזה עוד בהערה להלן.

טו. **דהיינו** להתהדר בלבוש של תלמידי חכמים, או לנהוג כתלמיד חכם לענין חלוקו ומיטתו. [שחלוקו של תלמיד חכם הוא כל שאין בשרו נראה מתחתיו, ומיטתו של תלמיד חכם היא שאין תחתיה אלא סנדלים בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים. בבא בתרא (ח:-ט.), וראה שם (ח:) הנהגה נוספת הראויה לתלמיד חכם בענין שולחנו].

י: מאימתי פרק ראשון תענית

איזהן יחיד כו' שראוי למנותו פרנס על הצבור (ד) להיות פרנס ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו'. וקשה דהכא משמע דקרי תלמיד לחותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ומוכרח והתם מוכרחין דמס' שבת פרק ואלו קשרים (דף קיד.) מיזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ואפילו בדמסכת כלה ואפילו משמע דחותו הראוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב והכא משמע דחותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא מחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה אבל כל הרוצה לעשות עצמו יחיד ועושה תלמיד דים חילוק בתלמיד דוקא כדהכא גבי אל מקום אחד וכל התלמידים שהלו זה אחר זה ואחד מהם כפי שמילתו ואפילו בדמס' כלה זהו יחיד דעדיף מתלמיד דהכא ונקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים חותו[ט] ודאי הרואי למנותו פרנס על הצבור אבל אם אינו יודע להשיב אלא במסכת אלו נקרא גם כן תלמיד ומזה מיירי הכא:

ובימים טובים הכתובין במגילת תענית. תנו רבנן אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד אלא [א]כל תלמידי חכמים יחידים[ח] אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור תלמיד [ב]כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר ואפילו במסכתא דכלה[ג] תנו רבנן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי ר' מאיר רבי יוסי[ג] אומר [ב]עושה וזכור לטוב לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו תניא אידך לא [ג]כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי רבי שמעון בן אלעזר רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו. [ד]ת"ר[ד] מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים [ד]ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן [ה]ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים [ו]שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו שנאמר [א] ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם. [ב] אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו[ז] עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה [ז] שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר [ג] ויהי המה הולכים (הולך[ח]) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם מעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר [ח] פסיעה גסה נוטלת [ו] אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב [ז] דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס[ט] בכי טוב שנאמר [ד] הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא [ט] המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הכא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו דיתיב מעיו של אדם קרוב לחלל מפני טורח הדרך, יש אומרים יהיו מעיו של אדם שופכין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. שמע (ג) מיניה לחמ"כ: דיתיב

הדולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי מתענה ומשלים. ל"ש דעתו לחזור ל"ש מין דעתו לחזור[ט] הואיל וקבל עליו התענית: **למה** תתראו. כמו שמפרש אל תרגזו עצמכם בפני בני עשו וכו' וש ומדרש[מ] למה תתרגזו פירוש למה תהיו כחושין: **אל** תרגזו בדרך. וש מדרש[נ] אל תפסיקו מדבר הלכה: **ואין** ביניהם דברי תורה ראויים לישרף דכתיב ויהי המה הולכים הלוך ודבר וגו' טעמא דאיכא דיבור וכו'. וש מדרש שהם היו מדברים דברים בטלים ומש"ה לחוץ ליסרף: **פסיעה** גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואין להקשות אם כן נחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם והא קא חזינן דלאו הכי הוה ונראה לפרש דהפסיעה דאשונה נוטל אחת מחמש מאות והפסיעה שניה נוטל פחות מן האשונה שניה היה נוטלת אלא אחד מחמש מאות שהוא שוה לכל השאר כמו שמצינו בעיטוריתא דדי רבי (כתובות דף סא.[ס]) ר"ל העיקר ממה שנאחר אבל עדיין קשה דמ"ש פסיעה האשונה דנוטלת יותר מן השניה אלא ים לומר דלא נוטלת אלא פסיעה האשונה דוקא ומכאן ואילך כיון דלא אם אי נמי פסיעה האשונה נוטלת טפי מאוש[ע] דכל התחלות קשות: **לעולם** יצא אדם בכי טוב. פי' בפרק קמא דפסחים (דף ג.) [וע"ע תוס' ב"ק ס:]: **משום** מעיינא. פירוש אוש שהבני מעיין הוי קשה להו: אמור מעיו של אדם קרוב אחלאו מפני טורח הדרך, יש אומרים יהיו מעיו של אדם שופכין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. שמע (ג) מיניה לחמ"כ: דיתיב

שומעין כשגוזרין תענית וכשבאין בחמישי מביאין מזון כדי למכור בלילי חמישי ולשבת: **מפסיקין בראשי חדשים** אם אירעו בחמישי ושני: **הכתוב** [כ] **במגילת תענית** דלא להתענאה בהון: **אל יאמר תלמיד [אני]** איני ראוי לכך להתענות. ר' **יוסי אומר** כל אדם נמי **עושה** עצמו [ל] **וזכור לטוב: אפילו במס' כלה** שאין רגילין להתעסק בו שאין שבח הוא לו שמתענה: **דבר של שבח** אינו עושה כגון חתן קורא ק"ש בלילה הראשון[מ]. של צער מתענה. **ות"ח עושה.** בין של שבח בין של צער: **הרי זה מתענה ומשלים** שנותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם: **אל יתראה בפניהם.** כשהוא שבע. **אל ינהיג בעצמו עידונין.** שלא יאמר הואיל שאכלת[נ] כל שהוא אוכל הרבה: **והן רעיבין** מפני הרעב: **שמא ירגז עליכם הדרך.** שהרואה אתכם שאתם חולקין בדבר הלכה סבור נלחמים אתם

וכן בימים טובים הכתובים במגילת תענית: **תלמיד אני.** ומיני משום כל כך כיחידים, כלומר מיני רחוי להתחיל תענית עם היחידים: **לא** כל הרוצה לעשות עצמו יחיד. לענין תענית: עושה. דגרסה מגסי הרוח, ותנן (מכות פ"ג משנה י) כל שרות הבריות נוחה הימנו כו': הכי גרסינן התלמידים עושין עצמן. כדאמרינן לעיל שכל התלמידים רחויין לכך, ומין דהס משום גסות הרוח: **רבי יוסי אומר כל אדם.** ואפילו שהינו תלמיד עושה עצמו יחיד להתענות וזכור לטוב, לנער הוא לו ולא גסות. ליתנא אחרינא גרסינן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה, כלומר ולא כל הרוצה נמי לעשות עצמו תלמיד להתנהג עצמו כתלמיד [מ] תלמיד בחלוקו ובמטתו ולהתנחות בסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים עושה, דכל הרוצה ליטול לו את הסם לא יטול[ע], ורבי יוסי אריבא, ומסתבר כי היא ליתנא אחרינא דקתני אחריה, ומהכי כתבינה למשמעינן בן גמליאל דבר של שבח אינו עושה מכלל לאיירי בשבח: **על** החולה ונתרפא. הוא הדין אם את החולה בעי לקיומי נדרו: **על** הצרה ועברה. אחעניה ואשלים, ואם לאו נראה כאחעניה עם קונו אם תעבור [ו]אחענה) ואם לאו (לא) אחענה: למקום שאין אחענין הרי זה אחענה ומשלים. כל התעניות שקבלו עליהן בני עירו, דנותנין עליו חומרי המקום שיצא משם[ס]: **אכל** ושתה. ליעבד: אל יתראה בפניהן. שנראה כאחן בין אכלים ואחקנאו בו: **ואל ינהיג** עדונים בעצמו. שלא יאמר הואיל ואכלתי כל שהוא אוכל הרבה: **אל** תראו עצמכם. שים לכם אטיס הרבה, ולא הלכו אלא בשביל דבר זה שלא להתראות בפני בני עשו שהיו נעורים ורעבים: **תרגזו**[ז] **עליכם הדרך.** אחעו: **לישרף באש.** דכאיב והנה סוסי אם וכאיב בההוא עניינא הלוך ודבר, ואהכי כאביה לאשמועינן כי האי ליתנא אדקא אהדר רבן שמעון בן גמליאל דבר של שבח אינו עושה מכלל לאיירי בשבח: **על** החולה ונתרפא. הוא הדין אם את החולה בעי לקיומי נדרו: **על** הצרה ועברה. אחעניה ואשלים, ואם לאו נראה כאחעניה עם קונו אם תעבור [ז

עצמו כ׳יחיד׳ לענין תענית[טז], וְזָכוּר הוא לַטּוֹב על כך, לְפִי שֶׁאֵין שָׁבַח הוּא לוֹ בזה שמתענה עם היחידים, אֶלָּא צַעַר הוּא לוֹ, ובזה שמצטער עם היחידים אין גסות הרוח. אולם לענין לעשות עצמו ׳תלמיד׳ להתנהג בחשיבות, מודה רבי יוסי שכל אדם אינו רשאי[יז].

ברייתא נוספת שדנה בענין זה:

תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו בברייתא אחרת, לֹא כָּל הָרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת עַצְמוֹ יָחִיד, עוֹשֶׂה - רשאי לעשות כן, ולא כל הרוצה לעשות עצמו חָכָם חָכָם[יח], עוֹשֶׂה, דִּבְרֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שאין כל אדם רשאי לעשות עצמו ׳יחיד׳, בְּדָבָר שֶׁל שֶׁבַח, כגון להתהדר בלבוש של תלמידי חכמים[יט], שאם אינו ראוי להנהגה זו הרי הוא נראה מגסי הרוח, אֲבָל בְּדָבָר שֶׁל צַעַר, כגון לענין תענית, עוֹשֶׂה הוא את עצמו ׳יחיד׳, וְזָכוּר הוא לַטּוֹב על כך, שֶׁאֵין שֶׁבַח הוּא לוֹ, אֶלָּא צַעַר הוּא לוֹ, ולא שייך בדבר גסות הרוח.

★

הברייתא מבארת כיצד צריך לנהוג מי שמתענה על דבר ובטלה הסיבה לתעניתו:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, מִי שֶׁהָיָה מִתְעַנֶּה תענית יחיד עַל הַצָּרָה שתתבטל[כ], וְעָבְרָה הצרה באמצע תעניתו[כא], או מי שהיה מתענה עַל הַחוֹלֶה שיתרפא[כב], וְנִתְרַפֵּא החולה [או מת[כג]] באמצע תעניתו, אף על פי כן הֲרֵי זֶה מִתְעַנֶּה וּמַשְׁלִים את תעניתו עד סיומה[כד]. שאם יפסיק תעניתו, נראה הדבר כאילו הוא מתנה עם הקב״ה ׳אם לא תעבור הצרה אתענה, ואם תעבור הצרה לא אתענה׳, ונמצא שאין תעניתו לשם שמים אלא כוונתו שתעבור הצרה[כה].

★

הברייתא מבארת את דין אדם ההולך ממקום שהוא דר בו למקום שנוהגים בו אחרת לענין תענית:

במשנה בפסחים (ג.) מבואר שאיסור עשיית מלאכה בערב פסח לאחר חצות תלוי במנהג המקומות, ומבואר במשנה שם שמי שהולך ממקום שעושים מלאכה למקום שאין עושים, או ממקום שאין עושים מלאכה למקום שעושים, נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם, וחומרי מקום שהלך לשם. הנידון בברייתא שלפנינו מיוסד על דינים אלו.

הַהוֹלֵךְ מִמָּקוֹם מגוריו[כו] שֶׁאֵין מִתְעַנִּין שם, לְמָקוֹם שֶׁמִּתְעַנִּין שם, הֲרֵי זֶה מִתְעַנֶּה עִמָּהֶן, משום שנותנים עליו חומרי מקום שהלך לשם[כז]. וכן ההולך מִמָּקוֹם שֶׁמִּתְעַנִּין לְמָקוֹם שֶׁאֵין מִתְעַנִּין, הֲרֵי זֶה מִתְעַנֶּה את אותה התענית שהתחיל במקומו, וכמו כן

טז. **אלא** שאין כל אדם מחויב בזה. לחם משנה (תעניות פ״ג ה״ח), מירא דכייא (נרמ״י ד״ה רבי יוסי).

יז. **רש״י** (ד״ה רבי יוסי בגירסתו הנ״ל), וכתב שמסתבר כגירסא זו. נמצא לפי פירוש זה, שהתלמידים מחויבים בתעניות אלו, ואילו לענין שאר בני אדם, נחלקו רבי מאיר ורבי יוסי, שלרבי מאיר אינו רשאי לעשות עצמו ׳יחיד׳ ולהתענות עמהם, ורבי יוסי סובר שכל אדם רשאי להתענות מאחר ואין זה דבר של שבח אלא צער [ובדברי שבח הכל מודים שאין כל אדם רשאי לנהוג כיחיד]. וכך הוא במשנה ברורה (סי׳ תקעה סק״ג), אלא שחילק בין שני סוגי ׳תלמידים׳, וחילק בזה לארבע דרגות, א. ׳יחידים׳ המחויבים בתעניות אלו. ב. ׳תלמידים׳ ששואלים אותם דבר הלכה בתלמודם ויודעים, אף הם מחויבים להתענות כ׳יחידים׳. ג. ׳תלמידים׳ שלא הגיעו לכלל זה רשאים להתענות אך אינם מחויבים. ד. ושאר כל אדם אינו רשאי כלל להתענות בתעניות אלו, כיון שמוכח שעושה כן מפני תעניות היחידים, ויש בזה משום יוהרא [-גאוה].

אולם בגירסתו הראשונה גרס רש״י (ד״ה הכי גרסינן) בדברי רבי מאיר ׳התלמידים עושין עצמן׳, ופירש, שעל אף שסתם אדם אינו רשאי לעשות עצמו יחיד, אבל תלמידים כן רשאים להתענות כ׳יחידים׳, ואין בהנהגתם זו משום גסות רוח. ורבי יוסי חולק וסובר שגם כל אדם רשאי להתענות עם היחידים, כיון שהוא צער ולא שבח. נמצא שלפירוש זה ישנן רק שלוש דרגות, א. ׳יחידים׳ המחויבים בתעניות אלו. ב. ׳תלמידים׳ שאינם מחויבים אבל רשאים הם בכך. ג. שאר כל אדם, שנחלקו בזה רבי מאיר ורבי יוסי כנ״ל. קרן אורה (ד״ה לח).

ובתוספות (ד״ה מחכו) גרסו, ׳לא כל אדם הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, אבל הרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה׳, וכתב המירא דכייא (נרמ״י ד״ה רבי יוסי) שהתוספות גורסים כגירסתו השניה של רש״י ׳לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה׳, אך לא רצו לפרש כרש״י [שהכוונה שגם אין כל אדם רשאי לעשות עצמו ׳תלמיד׳ להתהדר בלבושו וכדומה], שאם כן היה התנא צריך לשנותם יחד ׳לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד או תלמיד עושה׳, ומלשון הברייתא שחילקה ביניהם, הוכיחו התוספות שהכוונה שכל אדם רשאי לעשות עצמו כ׳תלמיד׳. ובקרן אורה (ד״ה ויש) הניח את דברי התוספות בקושיא.

יח. **עפ״י** רש״י (לעיל ד״ה רבי יוסי) בביאור דברי רבי מאיר שם.

יט. **רש״י** על הריי״ף (ד״ה נדגר), וראה בהערה לעיל. ורבינו גרשום (ד״ה נדגר) פירש, כגון חתן שרוצה לקרוא קריאת שמע בלילה הראשון לנישואיו, והיינו שמבואר במשנה בברכות (טז.) שמעיקר הדין הוא פטור משום שהוא טרוד, ונחלקו התנאים (שם טז:) האם רשאי הוא להחמיר על עצמו ולקרוא, לדעת חכמים מותר לו, ולדעת רבן גמליאל אסור לו משום שנראה כגאוה שמראה בעצמו שיכול לכוין את ליבו אף כשהוא טרוד. ורבן שמעון בן גמליאל בברייתא כאן סובר כרבן גמליאל אביו.

כ. **כשם** שהצבור מתענים על צרתם, כך היחיד מתענה על צרתו. כיצד, הרי שהיה לו חולה, או שהיה תועה במדבר או אסור בבית האסורים, צריך להתענות ולבקש רחמים בתפלתו. רמב״ם (תעניות פ״ה ה״ט). וכתב המגיד משנה (שם) שנראה מדברי הרמב״ם שהיחיד חייב להתענות על צרתו כשם שהצבור חייבין להתענות על צרתם, ואף על פי שאין לזה הכרח מן הגמרא, דבר נכון הוא, שמכיון שהתענית היא מדרכי התשובה והכניעה, כל יחיד ויחיד מחויב לחפש בדרכיו בעת צרתו ולשוב אל ה׳. וכן כתב המשנה ברורה (סי׳ תקעה סק״ח).

כא. **כן** מבואר בדברי הראשונים שדנו האם צריך להתענות את שאר התעניות שקיבל עליו [ומשמע שהנידון כאן הוא על התענית שכבר התחיל להתענות], ראה בהערה להלן בדברי הברייתא ׳מתענה ומשלים׳.

כב. **צרה׳** סתם כוללת גם צרת חולה, ואם כן צריך ביאור מדוע חזרה הברייתא ואמרה ׳או על החולה׳. וברש״י (ד״ה על החולה וד״ה על הצרה) ועוד ראשונים [רי״ף, ריטב״א (ד״ה ת״ר הרי) ועוד] הגירסא להיפך, ׳מי שהיה מתענה על החולה ונתרפא, על הצרה ועברה׳.

כג. **שהרי** צריך הוא לקיים את נדרו. רש״י (ד״ה על החולה). וכן כתב הרא״ש (סי׳ ו), וביאר שמכיון שקיבל עליו את התעניות בסתם ולא התנה, אם כן כוונתו היתה שבזכות התעניות שקיבל על עצמו, יתקבלו תפילותיו לרצון, וכיון שקבלתו היתה בסתם הרי זה בין אם יתרפא החולה ובין אם לא, ולכן גם אם החולה מת, חייב להשלימן. ומה שנקטה הברייתא שהחולה נתרפא הוא משום שהעדיפה לכתוב את האופן הטוב והרצוי. רשב״ש (שו״ת סי׳ תקפד). [וראה ברא״ש (שם) טעם אחר]. אולם המאירי כתב (ד״ה גמ״ר דגריס) שלפי דברי הראב״ד (תעניות פ״ה הט״ז) שהטעם שיחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא צריך להשלים תעניתו, הוא משום שכל שעה צריך רחמים שלא יחזור לחוליו [הובאו דבריו בהערה להלן], הרי שמעיקר הדין באופן שהחולה מת אין צריך להשלים תעניתו, אמנם בוודאי ההשלמה כדאית לו ותועיל לשמור על בני ביתו הנותרים. והאור שמח (תעניות שם הט״ז) כתב שאין להשלים, משום שנראה כמבקש לשנות את הטבע שיקום לתחיה ואינו הגון לבקש כן.

וכתב הרמ״א (יו״ד סי׳ רכ סט״ז) שאם התנה בפירוש שהוא מתענה רק אם יחיה החולה או תעבור הצרה, ומת החולה או שהצרה הגיעה, פטור הוא מלהתענות. וכן משמע מלשון הרא״ש (סי׳ ו) שכתב שמדובר כאן כשלא התנה.

כד. **כתבו** תלמיד הרמב״ן (ד״ה הרי) והריטב״א (ד״ה ת״ר הרי) שהוא הדין אם קיבל עליו כמה תעניות על ענין זה, שצריך להשלים את כולן, וכן פסק השולחן ערוך (או״ח סי׳ תקסט ס״ח). אולם המאירי (ד״ה יחיד) כתב שאין צריך להשלים אלא את אותו היום שהתחיל להתענות, ולא את שאר הימים שקיבל עליו.

ראה בילקוט ביאורים שהובאו שיטות הראשונים האם בכל אופן חייב הוא להשלים את התענית, או דווקא באופן שהצרה עברה לאחר שכבר התחיל והתענה חלק מהיום.

כה. **רש״י** (ד״ה על הצרה) על פי הגהת הגליון הובא בהגהות וציונים, וביאור המשחת אהרן (תוספתא תק״ו, גרמ״י). והעקבי יעקב (גרמ״י) ביאר את דעת רש״י לפי גירסתנו, שאם יפסיק תעניתו, נראה הדבר כאילו הוא מתנה עם הקב״ה, שאם תעבור התענית בלא שתעבור הצרה, יתענה, ואם לא תעבור התענית אלא הצרה תעבור באמצע או יתרפא החולה, לא יתענה, ובאופן זה אינו מדרך המוסר להפסיק להתענות, שמכיון שנענה משמים קודם שהשלים תעניתו, והתקיים בו ׳והיה טרם יקראו ואני אענה׳ (ישעיה סה כד), עליו להשלים תעניתו וליתן שבח והודיה לקונו. והוסיף שמצינו לשון ׳העברה׳ על יום, כמו שאומרים בתפילת ערבית ׳ומעביר יום ומביא לילה׳. וראה ביאורי רש״י. והרא״ש (סי׳ ו) ביאר שהטעם שהוא מחויב להשלים, הוא מכיון שקיבל עליו את התענית בסתם ולא התנה, אם כן כוונתו היתה שבזכות התענית שקיבל על עצמו, תפילותיו בעת התענית יתקבלו לרצון, וכיון שקבלתו היתה בסתם, אף אם התרפא החולה או עברה הצרה צריך להשלים את תעניתו. והראב״ד (תעניות פ״ה הט״ז) כתב שהטעם הוא משום שכל שעה צריך רחמים שלא יחזור החולה לחוליו, ושלא תחזור אותה צרה.

כו. **רש״י** (ד״ה למקום).

כז. **רבינו** גרשום (ד״ה הרי). על אף שדין זה שנותנים עליו חומרי מקום שהלך לשם הוא רק אם אין דעתו לחזור למקומו הראשון (פסחים נא.), אולם בדברים שעושה בפרהסיא צריך לנהוג כאנשי המקום שבא לשם, שלא יגרום למחלוקת כשיראו שאינו נוהג כמותם. ראבי״ה (מ״ק סי׳ תמנב), ב״ח (או״ח סי׳ תקעד ד״ה ומ״ש בשם ריב״ח). והר״י מלוניל (ד״ה או ממקום) וביאור הגר״א (שם תקעד ס״ג) כתבו שהוא משום שצריך להשתתף בצער הציבור [כעין המבואר בגמרא (להלן יא.)].

חיובו להתענות הינו רק כשהוא עמהם, אך אם יצא חוץ לתחום העיר [ויש אומרים שאפילו בתוך העיר, אם הוא נמצא במקום שאין רואים אותו], מותר לו לאכול. מרדכי (רמז תרכח), ראבי״ה (שם). אולם הב״ח (שם ד״ה ומ״ש ויש) סובר שבתוך העיר אסור לאכול אפילו בצנעא, משום ששבעו יהיה ניכר על פניו, ושוב יש לחשוש ממחלוקת. וראה בהערה להלן בדברי הברייתא ׳ואל ינהיג עידונין בעצמו׳ שכן מבואר ברש״י ובמרדכי.

י: מאימתי פרק ראשון תענית

איזהו יחיד כו' שראוי למנותו פרנס על הצבור (ד) להיות פרנם ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו'. וקשה דהכא משמע דקרי תלמיד לחותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ומוסרה והתם (לקמן פ"ג משנה י) קרי תלמיד לחותו שיודע להשיב כל שרואין אותו שמלמד תורה בפרהסיא כו' (ף קיד.) מיזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ואפילו בדבר קל שבקל כגון מלמ הראוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב והכא משמע דחותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך גבי כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ויש לומר דיש חילוק בתלמיד דדוקא כשהרב על מקום אחד וכל התלמידים צריכין זה אצל זה אבל כשהרב עובר ממקום למקום ואין התלמידים יכולין ללכת אחריו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאילתו ואפילו בדבר קל כגון זה יחיד דעדיף מתלמיד דהכא ונקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים (שם קיד.) מיזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ואפילו בדבר קל שבקל כגון אלה מלמ הראוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב והכא משמע דחותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך גבי כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד

מַשְׁלִים הוא את כל התעניות שקיבלו עליהם בני עירו[כח], משום שנותנים עליו את כל חומרות המקום שממנו הוא יצא[כט].

הברייתא חוזרת לדון במקרה הראשון של ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים[ל]:

אם **שָׁכַח** שחייב הוא להתענות עמהם **וְאָכַל וְשָׁתָה, אַל יִתְרָאֶה בְּפְנֵי הַצִּבּוּר** כשהוא שבע[לא], שלא יראה כחתן בין אבלים ויתקנאו בו[לב], **וְאַל יַנְהִיג עִידּוּנִין בְּעַצְמוֹ** - שלא יאמר 'הואיל ואכלתי כל שהוא, אוכל עוד הרבה', אלא יפסיק אכילתו מיד כשנזכר[לג]. ודבר זה שאסור לאדם להראות את עצמו שבע בפני ציבור שמתענים, יש ללמוד מכך **שֶׁנֶּאֱמַר** בענין הרעב שהיה בזמן יעקב אבינו (בראשית מג ו) 'וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ שֶׁבֶר[לד] בְּמִצְרָיִם, **וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִתְרָאוּ**[לה]', מבארת הברייתא, **אָמַר לָהֶם יַעֲקֹב לְבָנָיו**, אף על פי שיש לכם חיטים ואוכל[לו], מכל מקום תלכו למצרים לקנות אוכל, **וְאַל תַּרְאוּ** את **עַצְמְכֶם כְּשֹׁאֲתֶם שְׁבֵעִין**[לז], **לֹא בְּפְנֵי עֲשָׁו וְלֹא בְּפְנֵי יִשְׁמָעֵאל**[לח] שהיו רעבים ומצטערים מהרעב, **כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְקַנְּאוּ בָּכֶם**[לט].

★

אגב שהוזכרו דברי יעקב לבניו, הגמרא מבארת פסוקים נוספים שנאמרו על אותו זמן:

לאחר שהתגלה יוסף לאחיו, שלח עמהם אוכל ובגדים עבורם, ושלח עבור יעקב אביו אוכל מטוב מצרים, ולאחר מכן נאמר (שם מה כד) 'וַיְשַׁלַּח אֶת אֶחָיו וַיֵּלֵכוּ, וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם **אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ**[מ], **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר לָהֶם יוֹסֵף לְאֶחָיו, אַל תִּתְעַסְּקוּ בְּדָבָר הֲלָכָה** בדרך[מא], הברייתא, **אָמַר לָהֶם יַעֲקֹב לְבָנָיו**, אף על פי שיש לכם חיטים ואוכל[לו], מכל מקום תלכו למצרים לקנות אוכל, **וְאַל תַּרְאוּ** את **עַצְמְכֶם כְּשֹׁאֲתֶם שְׁבֵעִין**[לז], **לֹא בְּפְנֵי עֲשָׁו וְלֹא בְּפְנֵי יִשְׁמָעֵאל**[לח] שהיו רעבים ומצטערים מהרעב, **כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְקַנְּאוּ בָּכֶם**[לט].

כח. רש"י (ד"ה למקום) ורא"ש (סי' ז). ואין צריך להשמיע שעליו להשלים את אותה התענית שהתחיל, שהוא פשוט. אולם מדברי התוספות (ד"ה ההולך) נראה שמשלים רק את התענית שהתחיל עמהם, והחידוש בזה, שאף על פי שאינו נמצא כעת במקומו הראשון ששם התענו על הצרה [ואולי נאמר שקיבל עליו את התענית רק כאשר הוא עמהם. בית יוסף (או"ח סי' תקעד ד"ה ומ"ש רבינו דקונטרס)], חייב להשלים את התענית שהתחיל. קרן אורה (ד"ה ההולך).

כט. רש"י (ד"ה למקום), רא"ש (סי' ז). [ואף אם הוא עצמו לא קיבל את התעניות הללו. ב"ח (או"ח סי' תקעד ד"ה ההולך), קרבן נתנאל (סי' ז אות מ)]. והוסיף הרא"ש שחיוב זה הוא רק באופן שדעתו לחזור למקומו [כמבואר בגמרא בחולין (יח:) שרק באופן שדעתו לחזור למקומו הראשון נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם. ומשמע בחסדי דוד (על התוספתא פ"ג הי"ב ד"ה ומ' דמסיים) שזהו דווקא אם דעתו לחזור למקומו ביום התענית]. ואם קיבל על עצמו בפירוש את התעניות של אנשי מקומו, פשוט שאף אם אין דעתו לחזור מחויב הוא להתענות בהם. קרבן נתנאל (שם).

אולם התוספות (ד"ה ההולך) כתבו שמדובר כאן באופן שקיבל עליו את התענית יחד עם בני עירו, ואף אם אין דעתו לחזור למקומו הראשון, מחויב הוא להתענות כמנהג אנשי מקומו. ומבואר בב"ח ובקרבן נתנאל (שם) שאין כאן מחלוקת להלכה, אלא שרש"י והרא"ש מפרשים שלא קיבל את התענית, ולכן אינו מחויב אלא משום חומרי המקום שיצא משם, וממילא אם אין דעתו לחזור אינו צריך להתענות, ואילו התוספות מפרשים שמדובר כאן באופן שקיבל עליו את התענית, וממילא מחויב להתענות אף אם אין דעתו לחזור למקומו [וראה בהערה הקודמת שהתבאר החידוש בדברי הברייתא לשיטתם]. וכתב הט"ז (שם סק"ה) שהחיוב להתענות משום 'חומרי מקום שיצא משם' אינו אלא באופן שהיה עמהם במקומם כשקיבלו הקהל עליהם את התענית, אבל אם לא היה שם בשעה שהם קיבלו עליהם, לא חלה עליו גזירת הציבור. וכן פסק המשנה ברורה (שם סק"ה).

וכתב הקרן אורה (ד"ה ההולך) שלפירוש התוספות מה שאמרה הברייתא 'מתענה ומשלים' היינו רק את אותה התענית שקיבל על עצמו בהיותו בעירו, אבל את שאר התעניות אינו מחויב להתענות, שהרי לא קיבל אותם עליו [והיינו אם אין דעתו לחזור, אבל אם דעתו לחזור לדעת כולם חייב משום 'חומרי מקום שיצא משם' וכנ"ל בהערה לעיל], ושלא כדברי רש"י והרא"ש שצריך גם להשלים את כל התעניות שקיבלו עליהם בני עירו אף שהוא עצמו לא קיבלם עמהם, שלפירושם הדין כן משום שהוא מחויב לנהוג ככל חומרי המקום שיצא משם.

ל. כן מבואר במרדכי (רמז תרכח) ובראש (סי' ז), שדברי הברייתא כאן עוסקים במי שהולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים, ששנינו ברישא שחייב הוא להתענות עמהם [וברוב הראשונים הגירסא לעיל בברייתא הוא בסדר הפוך, ברישא 'ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים', ובסיפא 'ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים', ודברי הברייתא להלן הם המשך לסיפא, וראה דקדוקי סופרים (אות ג)]. וראה גם בהערות להלן.

לא. רבינו גרשום (ד"ה אל יתראה). וראה בהערה להלן.

לב. רש"י (ד"ה אל יתראה) [וכמבואר בגמרא להלן 'כדי שלא יתקנאו בכם'], ובהערה להלן יתבאר שלשיטתו אסור לאדם זה [הנמצא במקום שהציבור מתענים] לאכול כלל, אפילו כשאין רואים אותו. וכתב החשק שלמה (נרש"י ד"ה ואל יתהיג) שלפי רש"י כוונת הברייתא 'אל יתראה בפני הציבור' היינו שלא יאמר להם שאכל. אולם בראבי"ה (מ"ק סי' תמנג) מבואר שכוונת הברייתא כאן היא שלא יתראה בפניהם כשהוא אוכל, והיינו שלא יאכל בפני אלו שמתענים, אולם מותר לו לאכול שלא בפניהם מאחר ולא קיבל על עצמו תענית, ואינו מחויב להתענות אלא בפניהם. ולפי שיטה זו צריך לפרש שכוונת הברייתא שאם שכח ואכל ושתה בפניהם, אל יתראה בפניהם כאילו אכל במזיד, אלא יראה להם שאכל בשוגג שיבינו שלא עשה כן לכתחילה אלא שכח. לחם משנה (תעניות פ"ג הט"ו).

לג. רש"י (ד"ה ואל יתהיג) עפ"י ביאור החשק שלמה (נרש"י), מרדכי (רמז תרכח) בשם תוספות [אינו ידוע]. והחידוש הוא שלא נאמר שמאחר וכבר אכל בשוגג, שוב סר ממנו האיסור ויכול הוא לאכול [שלא בפניהם]. חמד משה (סי' תקעד סק"ג). והמרומי שדה (ד"ה ואל) כתב שפירוש רש"י דחוק, וכתב לפרש שכוונת הברייתא היא שלא יהא הולך שמח ועולז ומתקשט כמו אדם שהוא שבע, אלא יתראה בפניהם כמי ששרוי בתענית [כפי שמבואר ברמב"ם (תעניות פ"ה הי"ד) ובשולחן ערוך (או"ח סי' תקסח סי"ג) לגבי כל מי ששרוי בתענית]. וראה להלן ביאור נוסף בזה.

ברש"י ובמרדכי (שם) מבואר שכוונת הברייתא כאן היא שאסור לו כלל להמשיך לאכול, מאחר ומחויב הוא להתענות עם אנשי המקום שבא לשם. וכן כתב רש"י (ד"ה אל יתהיג) שהכוונה שאכל ושתה בדיעבד, והיינו שלכתחילה אסור לו לאכול כלל בעודו בעיר זו [ורש"י לא גרס בברייתא 'שכח'. מעשה רוקח (תעניות פ"ג הט"ו ד"ה שכח - השני)]. אולם הראבי"ה (מ"ק סי' תמנג) סובר שמותר לו לאכול שלא בפניהם [הובאו דבריו בהערות לעיל], וביאר שכוונת הברייתא כאן היא שלענין לנהוג עידונים בעצמו, דהיינו לאכול דברים המענגים ומפנקים אותו יותר משאר מאכלים, אפילו שלא בפניהם אסור, מכיון שהדבר נראה על פניו גם לאחר זמן, ואסור לו להיראות בפני הציבור כשהוא מעונג.

ואם הגיע למקום שמתענים וקיבל את התעניות יחד עם בני המקום, מחויב הוא להתענות עמהם מעיקר הדין, שהרי קיבל על עצמו את התענית. קרבן נתנאל (סי' ז אות מ), קרן אורה (ד"ה ההולך). ובאופן זה אם שכח ואכל, צריך הוא להמשיך ולהתענות, ולאחר מכן לישב בתענית אחרת במקומה, מאחר ולא התענה. קרבן נתנאל (שם).

לד. 'שבר' הכוונה מכירה או קניה של אוכל ומשקה. רש"י (בראשית מג ב). והרד"ק (ספר השרשים, שורש שבר) כתב שהכוונה לתבואה או מאכל, ונקרא 'שבר' משום שהוא שובר את הרעב.

לה. פשט הכתוב הוא שאמר יעקב לבניו 'למה יהיו הכל מסתכלים בכם ומתמיהים בכם, שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם'. רש"י (בראשית מג ב). **לו. רש"י** (בראשית מג ב), וכן נראה מלשון רש"י כאן (ד"ה פן תרעבו) שהיה להם אוכל באותו זמן. וראה ביאורי רש"י.

לז. הלשון 'תתראו' מתפרש לפי דרשה זו מלשון 'תֵּרָאוּ' בפני אחרים. ולשיטת הסוברים שאסור לאדם זה לאכול כלל במקום שהוא נמצא מאחר והציבור שם מתענים [התבאר בהערה לעיל], הלימוד מהפסוק הוא שאפילו מי ששכח ואכל בזמן שהציבור מתענים, אסור לו להיראות בפני הציבור כשהוא שבע ומעונג. אולם לשיטת הסוברים שמותר לו לאכול כשאין רואים אותו, הלימוד מהפסוק הוא שאסור לו להראות את עצמו אוכל בפני הציבור המתענים.

כתבו התוספות (ד"ה למה) שבמדרש נדרש פסוק זה באופן אחר, שבאמת גם להם לא היה מה לאכול, ויעקב התכוין לומר לבניו 'למה תהיו כחושים ברעב', וכן כתב רש"י בחומש (בראשית מג ב) 'ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב' וכו', וראה שם שהביא ראיה לפירוש זה מפסוק במשלי [אולם כתב הרמב"ן (שם) 'ודברי אחרים אין בהם ממש']. וכתב בשארית הברכה (ד"ה למה) שאין כאן מחלוקת בין הגמרא למדרש, אלא הכוונה שיעקב הזהירם שלא יַראו את עצמם שבעים כדי שלא תשלוט בהם עין הרע ויבואו על ידי זה להיות כחושים.

לח. ואף שבני עשיו וישמעאל לא היו דרים בשכנותו של יעקב כלל [אלא בני כנען], יתכן שגם הם היו הולכים לקנות אוכל אצל יוסף במצרים, והיו עוברים על יד מקום מגוריו של יעקב, וחשש יעקב שמא הם יראו שבניו שבעים ויבואו לאכול עמו לחם בביתו. רמב"ן (בראשית מג ב). [וראה בפירוש הרא"ם שם שתמה עליו]. והמהרש"א (מ"ק ד"ה לפני) תירץ, שהענין שלא יתקנאו בהם הוא משום השתתפות בצער אחרים, וזה אינו שייך אלא באחים וקרובים, ולכן נקטה הברייתא דווקא 'עשיו וישמעאל', שהיו מזרע אברהם והיו נחשבים קרוביהם של בני יעקב, אבל בשאר האומות לא שייך ענין זה. והמרומי שדה (ד"ה לפני) תירץ, שבני עשיו וישמעאל היו מכירים את טבעם של בני יעקב, ויכלו להכיר עליהם אם הם רעבים או שבעים. אבל מהכנענים לא חשש יעקב שיראו אותם שבעים אף על פי שהם היו דרים ביניהם, שהרי הם היו נבדלים מהכנענים בכל דבר, ולא היו הכנענים יכולים להבחין אם הם שמחים מחמת שובעם או שכך טבעם להיות שמחים אף בשעת צער ורעבון.

לט. ואף שיעקב אמר לבניו 'למה תתראו', אין זה בלשון שאלה, אלא בלשון אזהרה, כאילו אמר למה אתם מראים עצמכם שבעים, והלא אין שום סיבה שמחמתה תעשו כן. רא"ם (בראשית מג ב).

מ. פשוטו של מקרא הוא, שמכיון שראה יוסף שהם נכלמים אחר שהתגלה אליהם, חשש שמא יריבו ביניהם בדרך על דבר מכירתו, ויאמרו איש לרעהו 'על ידך נמכר, אתה סיפרת לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו', לפיכך הזהירם שלא יריבו על כך בדרך. רש"י (בראשית מה כד).

מא. יוסף הזהירם על כך בלשון 'אל תרגזו' משום שעסק התורה בעיון [כמבואר בגמרא להלן שעל כך הזהירם] מביא את החכמים לידי רוגז, כמבואר בגמרא לעיל (ד.) 'האי צורבא מדבנן דרתח, אורייתא הוא דקא מרתחא ליה'. ומה שאמר להם 'בדרך' כוונתו היתה שלא יעסקו בדבר שנצטוו בו גם בעת הליכתם בדרך, וזהו תלמוד תורה שנאמר בו (דברים ו ז) 'ודברת בם וגו' ובלכתך בדרך', ואילו בשאר מצוות מצינו שפטור בעת לכתו בדרך [ראה סוכה (כו.) לענין מצות סוכה]. מהרש"א (מ"ק ד"ה שמא).

לא. רבינו גרשום (ד"ה אל יתראה). וראה בהערה להלן.

לב. רש"י (ד"ה אל יתראה) [וכמבואר בגמרא להלן 'כדי שלא יתקנאו בכם'], ובהערה להלן יתבאר שלשיטתו אסור לאדם זה [הנמצא במקום שהציבור מתענים] לאכול כלל, אפילו כשאין רואים אותו. וכתב החשק שלמה (נרש"י ד"ה ואל יתהיג) שלפי רש"י כוונת הברייתא 'אל יתראה בפני הציבור' היינו שלא יאמר להם שאכל. אולם בראבי"ה (מ"ק סי' תמנג) מבואר שכוונת הברייתא כאן היא שלא יתראה בפניהם כשהוא אוכל, והיינו שלא יאכל בפני אלו שמתענים, אולם מותר לו לאכול שלא בפניהם מאחר ולא קיבל על עצמו תענית, ואינו מחויב להתענות אלא בפניהם. ולפי שיטה זו צריך לפרש שכוונת הברייתא שאם שכח ואכל ושתה בפניהם, אל יתראה בפניהם כאילו אכל במזיד, אלא יראה להם שאכל בשוגג שיבינו שלא עשה כן לכתחילה אלא שכח. לחם משנה (תעניות פ"ג הט"ו).

לג. רש"י (ד"ה ואל יתהיג) עפ"י ביאור החשק שלמה (נרש"י), מרדכי (רמז תרכח) בשם תוספות [אינו ידוע]. והחידוש הוא שלא נאמר שמאחר וכבר אכל בשוגג, שוב סר ממנו האיסור ויכול הוא לאכול [שלא בפניהם]. חמד משה (סי' תקעד סק"ג). והמרומי שדה (ד"ה ואל) כתב שפירוש רש"י דחוק, וכתב לפרש שכוונת הברייתא היא שלא יהא הולך שמח ועולז ומתקשט כמו אדם שהוא שבע, אלא יתראה בפניהם כמי ששרוי בתענית [כפי שמבואר ברמב"ם (תעניות פ"ה הי"ד) ובשולחן ערוך (או"ח סי' תקסח סי"ג) לגבי כל מי ששרוי בתענית]. וראה להלן ביאור נוסף בזה.

ברש"י ובמרדכי (שם) מבואר שכוונת הברייתא כאן היא שאסור לו כלל להמשיך לאכול, מאחר ומחויב הוא להתענות עם אנשי המקום שבא לשם. וכן כתב רש"י (ד"ה אל יתהיג)

י: מאימתי פרק ראשון תענית

איזהן יחיד כו' שראוי למנותו פרנס על הצבור (ל) להיות פרנם ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו'. וקשה דהכא משמע דקרי תלמיד לחותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ואומרה והתם אמרינן בפ' שבת פרק ואלו קשרים (דף קיד.) מיזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ואפילו בתמכת כלה אחת ואפילו במקום אחר ומשמע דלאו דוקא יודע להשיב והכא משמע דלאותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ואין תלמיד דומה כשהרב עדיין חי אלא לעצמו ואין מקום אחר וכל התלמידים לומד וזה שואל ממקום אחר ואותו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאילתו ואפילו בפ' כלה זהו יחיד דעדיף מתלמיד דהכא ונקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים אותו[ו] ודאי לאותו הראוי למנותו פרנס על הצבור אבל אם אינו יודע להשיב אלא בתמכת אלו נקרא גם כן תלמיד ומזה מיירי הכא:

הרולך ממקום שמתעניין למקום שאין מתעניין הרי מתענה ומשלים. ל"ש דעתו לחזור ל"ש אין דעתו לחזור (ו) הואיל וקבל עליו התענית: **למה** תתראו. כמו שמפרש אל תראו עצמכם כפני בני עשו וכו' וים במדבש (ז) למה תתראו פירוש למה תהיו כחושין:

אל תרגזו בדרך. וים מדבש (ח) אל תפסיקו מדבר הלכה:

ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף דכתיב ויהי המה הולכים הלוך ודבר וגו' טעמא דאיכא דבור וכו'. וים מדבש שהם היו מדברים דברים בטלים ומש"ה ראוין ליזרף: **פסיעה** גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואין להקשות אם כן בחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם והא קא חזין דלאו הכי הוה ונראה לפרש דהפסיעה דאשונה נוטל אחת מחמש מאות והפסיעה שניה נוטל פחות מן האשונה שניה היה נוטלת אלא אחד מחמש מאות כשהראשונה עדיין קשה דמ"ש פסיעה דאשונה דנוטלת יותר מן השניה אלא יש לומר דלא נוטלת אלא פסיעה דאשונה דוקא ומכאן ואילך כיון דדש דש אי נמי פסיעה דאשונה נוטלת טפי משום **לעולם** יצא אדם בכי טוב. פי' בפרק קמא דפסחים (דף ג.) [וע"ע תוס' ב"ק ס:]:

משום מעיינא. פירוש משום שהבני מעיין הוי קשה להו: אמור

ובימים טובים הכתובין במגילת תענית. תנו רבנן אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד אלא כל תלמידי חכמים יחידים[ט] אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור תלמיד[י] כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר ואפילו בממכתא דכלה[כ] תנו רבנן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי ר' מאיר רבי יוסי[ג] אומר[ב] עושה וזכור לטוב לפי שאין שבח הוא לו אלא בעל[ריטב"א] הוא לו תניא אידך לא[ג] כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי רבי שמעון בן אלעזר רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו.[ד] ת"ר[ג] מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים[ד] ההולך ממקום שאין מתעניין למקום שמתעניין הרי זה מתענה עמהן[ה] ממקום שמתעניין למקום שאין מתעניין הרי זה מתענה ומשלים[ו] שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו שנאמר[א] ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם.[ב] אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו[ז] עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה[ו] שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר[ג] ויהי המה הולכים (הולך[ח]) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם טעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר[ט] פסיעה גסה נוטלת[י] אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב[יא] דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס[יב] בכי טוב שנאמר[ד] הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא[ה] המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הכא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו

דיתיב

טוב, והוא הדין ליכנס בכי טוב. ים מפרים דלא כתיב בהו האי קרא, אלא מילתא דרב יהודה אמרה הוא ולא בעיא קרא: לא יאכל יותר ממה שאוכל בשני רעבון. דאמר לקמן (דף יח.) אצריך להרעיב עצמו בשני רעבון: (הבא (ג). תלמוד זה בגלי הוא, וכי מסתעי בגבל קאמר הכא, וכל הא לן והא להו[ט] בגבל קאמר): משום מעיינא. אלא יתחלחלו מעיו של אדם בדוב מלחמו מפני טורח הדרך, ים אומרים יהיו מעיו של אדם שופכין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. אמר (ג) אין לו לאחי"כ:

דיתיב

שומעין כשגוזרין תענית וכשבאין בחמישי מביאין מזון כדי למכור בלילי חמישי ולשבת: **מפסיקין בראשי חדשים** אם אירעו בחמישי ושני: **הכתוב**[כ] **במגילת תענית** דלא להתענאה בהון: **אל יאמר תלמיד [אני]** איני ראוי לכך להתענות. **ר' יוסי אומר** כל אדם נמי **עושה** עצמו[ל] **וזכור לטוב: אפילו במס' כלה** שאין רגילין להתעסק בו שאין שבח הוא לו שמתענה: **דבר של שבח** אינו עושה כגון חתן קורא ק"ש בלילה הראשון[מ]. של צער מתענה. **ות"ח עושה.** בין של שבח בין של צער: **הרי זה מתענה ומשלים** שנותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם: **אל יתראה בפניהם.** כשהוא שבע. **אל ינהיג בעצמו עידונין.** שלא יאמר הואיל שאכלת[נ] כל שהוא אוכל הרבה: **והן רעיבין** מפני הרעב: **שמא ירגז עליכם הדרך.** שהרואה אתכם שאתם חולקין בדבר הלכה סבור נלחמים אתם

וכן בימים טובים הכתובים במגילת תענית: תלמיד אני. ואיני מצוי כל כך ביחידים, כלומר איני רואי להתחיל תענית עם היחידים: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד. לענין תענית: עושה. דגרסה מגסי הרוח, ותנן (מנות פ"ג משנה י) כל ברות הבריות נוחה הימנו כו': הכי גרסינן התלמידים עושין עצמן. כדאמרינן לעיל שכל התלמידים רואין לכך, ואין בהם משום גסות הרוח: רבי יוסי אומר כל אדם. ואפילו שאינו תלמיד עושה עצמו יחיד להתענות וזכור לטוב, דנער הוא לו ולא גסות. ליענ"ל אחרינא גרסינן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה, כלומר ולא כל הרוצה נמי לעשות עצמו תלמיד להתנהג עצמו כתלמיד[מ] תלמיד בחלוקו ובמטתו ולהתנאות בסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים עושה, דכל הרוצה ליטול לו את הפס לא יטול[נ], ורבי יוסי אריצא, ומסתבר כי האי ליענ"ל אדקא מהדר רבן שמעון בן גמליאל דבר שבח הוא לו אלא צער הוא לו. ת"ר[ג] מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים[ד] ההולך ממקום שאין מתעניין למקום שמתעניין הרי זה מתענה עמהן[ה] ממקום שמתעניין למקום שאין מתעניין הרי זה מתענה ומשלים[ו] שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו שנאמר[א] ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם.[ב] אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו[ז] עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה[ו] שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר[ג] ויהי המה הולכים (הולך[ח]) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם טעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר[ט] פסיעה גסה נוטלת[י] אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב[יא] דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס[יב] בכי טוב שנאמר[ד] הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא[ה] המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הכא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו

דיתיב

טוב, והוא הדין ליכנס בכי טוב. ים מפרים דלא כתיב בהו האי קרא, אלא מילתא דרב יהודה אמרה הוא ולא בעיא קרא: לא יאכל יותר ממה שאוכל בשני רעבון. דאמר לקמן (דף יח.) אצריך להרעיב עצמו בשני רעבון: (הבא (ג). תלמוד זה בגלי הוא, וכי מסתעי בגבל קאמר הכא, וכל הא לן והא להו[ט] בגבל קאמר): משום מעיינא. אלא יתחלחלו מעיו של אדם בדוב מלחמו מפני טורח הדרך, ים אומרים יהיו מעיו של אדם שופכין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. אמר (ג) אין לו לאחי"כ:

דיתיב

שומעין כשגוזרין תענית וכשבאין בחמישי מביאין מזון כדי למכור בלילי חמישי ולשבת: **מפסיקין בראשי חדשים** אם אירעו בחמישי ושני: **הכתוב**[כ] **במגילת תענית** דלא להתענאה בהון: **אל יאמר תלמיד [אני]** איני ראוי לכך להתענות. **ר' יוסי אומר** כל אדם נמי **עושה** עצמו[ל] **וזכור לטוב: אפילו במס' כלה** שאין רגילין להתעסק בו שאין שבח הוא לו שמתענה: **דבר של שבח** אינו עושה כגון חתן קורא ק"ש בלילה הראשון[מ]. של צער מתענה. **ות"ח עושה.** בין של שבח בין של צער: **הרי זה מתענה ומשלים** שנותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם: **אל יתראה בפניהם.** כשהוא שבע. **אל ינהיג בעצמו עידונין.** שלא יאמר הואיל שאכלת[נ] כל שהוא אוכל הרבה: **והן רעיבין** מפני הרעב: **שמא ירגז עליכם הדרך.** שהרואה אתכם שאתם חולקין בדבר הלכה סבור נלחמים אתם

נמ' המהלך בדרך אל יאכל כו'. עי' מג"מ פי' קי ס"ק י':

תורה אור השלם

א) וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִתְרָאוּ: [בראשית מב, א]

ב) וַיְשַׁלַּח אֶת אָחָיו וַיֵּלְכוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ:
[בראשית מה, כד]

ג) וַיְהִי הֵמָּה הֹלְכִים הָלוֹךְ וְדַבֵּר וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְרִדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם:
[מלכים ב' ב, יא]

ד) הַבֹּקֶר אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלְּחוּ הֵמָּה וַחֲמֹרֵיהֶם:
[בראשית מד, ג]

ואפילו במסכת דכלה. אותם דרשות שרגילים לדרוש בהם שלשים יום לפני הרגל, כמו רב נחמן בר יצחק ריש כלה הוה בפ' לא יחפור, ובב"מ פ' השואל איהו שאיל להו ביומא דכלה. [תוס' הרא"ש, קדושין מט:]

היא אותה שתחלתה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, והיא מסכתא קלה לרגיל בה, אבל החכמים לא היו רגילין [בה], ולפיכך אמרו במסכת שבת (קיד.) בשבח תלמידי חכמים איזהו ת"ח הראוי למנותו פרנס על הצבור ששואלין [לו] דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפילו במסכת כלה, לא מפני שהיא חמורה, דא"כ תיקשי ליה הא דהכא אלא מפני שאינן רגילין בה. [הריטב"א]

הרי זה מתענה ומשלים. פירשו בו שלא תענית זה בלבד הוא משלים אלא כל תעניות שקיבל עליו, והא דתנן לקמן (יט.) שאם ירדו להם [גשמים] קודם חצות לא ישלימו, ואצ"ל שלאחר חצות [שאע"פ] שישלימו אותו היום אין מתענין שאר הימים, כבר תירצה רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל, דהתם בתענית צבור כדמוכח מגופא דמתניתין, ומשום טורח צבור לכך היה דעתם בגזירתם והרי היא כמי שהתנו, אבל הכא בתענית יחיד ממש, דיקא נמי דהתם תני לה בלשון רבים והכא תני לה בלשון יחיד, ובהא לא שני הכא והתם בין תענית גשמים לתענית שאר צרות, מפי רבינו נ"ר. [הריטב"א]

אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל. לא הבינותי, שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען ולמה לא יאמר שלא יראו את עצמן שבעים בפני בני ארץ כנען ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור, והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו, ואמר להם שלא יראו עצמן שבעים בפניהם, כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה, ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו. ואם כן מה שאמר ונחיה ולא נמות טעם אחר הוא, הזהירם להיות נשמרים במעט אשר בידם ושילכו לקנות ממנו שלא ימותו כאשר יתום הלחם אשר בידם. [רמב"ן, בראשית מב א] **פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם.** אמר מהר"ש ז"ל שכך זכור כשהיה יניק ראה מאביו מה"ר יצחק ז"ל כאשר היה מקדש על השולחן בשבת לעולם היה נותן עיניו נגד הנרות שעל השולחן, ואמר מהר"ש ז"ל שמצא בשכל טוב הטעם, כי פסיעה גסה נוטלת אחד מה' מאות ממאור עיניו של אדם, וב' פעמים נר בגמטריא ת"ק ולכך לוקחין ב' נרות ואז כשיסתכל בהן יהא לו רפואה. [מנהגי מהר"ש מנוישטט סימן יג] **הבקר אור והאנשים שלחו.** אומר רשב"א דצריכי תרי קראי הבקר אור צריך לעיר אחרת ואפי' היכא דליכא למיחש למזיקין כגון אחי יוסף דהוו י"א והטעם מפני הפחתים, וקרא דלא תצאו איצטריך לעירו ומפני המזיקין. [תוספות, פסחים ב.] **מאי בינייהו איכא בינייהו.** לשון במאי קא מיפלגי רוצה לומר באיזו סברא פליגי. והיכא דאיכא מאי בינייהו איכא בינייהו בא להודיע הנפקותא שיש בין שני הטעמים לענין הדין. [הליכות עולם שער שני פרק א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) שבת קיד. קדושין מט:, ד) [תוספתא פרק ג], ה) [תוספ' פרק ג], ו) פוטה מט., ז) ברכות מג: שבת קיג:, ח) [פסחים מב.], ט) פסחים ב. ב"ק ס: ע"ז, י) [ב"ב נו:], כ) ברכות טז:, ל) פסחים נ., מ) לעיל ד: ושו"נ, נ) עי' רא"ש ובקרבן נתנאל שם מאירי ב"ח ריש סי' תקעד ובשפ"א, ס) עי' רש"י בחומש שם [וברמב"ן שם] ועי' זוה"ק אמור צב ע"ב, ע) ב"ר צד ב, פ) עיין נדרים לט:, צ) [מכילתא הניתו רס"י פ' יתרו יט פ"ה], ק) בראשית א ד, ר) ברכות טז ע"א.

הגהות הב"ח

(ג) רש"י ד"ה ליזרף נתם כו' שהיו הולכין [ומדברים] בדבר של הלכה: (ג) ד"ה הכא תרגימו. בבבל תלמוד זה נגלי כו': (ג) ד"ה משום מזוני שמע לא יהיו לו לתמ"כ: (ד) תום' ד"ה מיזהו כו' פרנס על הצבור ואיזהו תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה כל"ל ומיבות להיות פרנס נמחק: (ה) בא"ד כל ששואלין אותו דבר הלכה ואפילו:

הגהות וציונים

ט] בכת"י וראשונים הגי' אלא כל התלמידים ראויין לכך. והיא הגירסא הנכונה (דק"ס), ועי' ב"י תקעה סוס"א ובט"ז ומג"א שם ובקרן אורה: כ] צ"ל במס' כלה, וכ"ה בכת"י (דק"ס), יש שפי' מס' דכלה והיינו דרשות הסדורות מהל' החג שהיו רגילים לדרוש בה ביומא דכלה ברגלים [עי' תוס' בשבת שם] והנכון שמס' כלה היינו אותה ברייתא שתחלתה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה [ריטב"א עי"ש]: ג] [גי' רי"ף יהודה] (גליון): ד] בדפו"ר ובע"י שמא תרגז: ה] [צ"ל הלוך] (גליון): ו] בכת"י הסדר לעולם יכנס אדם וכו' ויצא וכו', ועי' תוס' בפסחים ובב"ק שם (ועי' מהרש"א בח"א): ז] [צ"ל לא אתענה] (גליון) ועיין תפארת ישראל במשניות לקמן פ"ג מ"ט ובמנחת יהודה: ח] בדפו"י איתא כהוגן בבורות ונקעים (דק"ס): ט] צ"ל ואותו ודאי (באה"מ): י] בכת"י לא יאמר תלמיד: כ] נדצ"ל הכתובים: ל] נראה דיש להוסיף יחיד (ועי' רש"י בלשון ראשון):

רבינו גרשום

שבכרכין וכשהן באין בחמישי לא ידעו שקבלו עליהם תענית ואין מביאין מזון אלא לצורך השבת ולוקחין הכל לצורך ליל חמישי לפי שהתענו בו ומתייקר המזון לצורך השבת אבל כשגוזרין בשני כשבאין בשני לעיר

שֶׁמָּא תִּרַגְּזוּ עֲלֵיכֶם הַדֶּרֶךְ - שמא מתוך עיסוקכם בדבר הלכה תתעו בדרך[מב].

מקשה הגמרא, אֵינִי - וכי כך הוא הדבר, שיוסף הזהירם שלא לעסוק בתורה בדרך, וְהָאָמַר [-והלא אמר] רַבִּי אַלְעַאי בַּר בֶּרֶכְיָה, שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁמְּהַלְּכִים בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶן דִּבְרֵי תוֹרָה - אינם נושאים ונותנים בתורה זה עם זה[מג], רְאוּיִין הם לִישָׂרֵף באש[מד], שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב' ב יא) בענין הסתלקות אליהו הנביא מהעולם, כשהלכו אליהו הנביא ואלישע תלמידו אל הירדן, 'וַיְהִי הֵמָּה הוֹלְכִים (הולך) [הָלוֹךְ[מה]] וְדַבֵּר, וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ, וַיַּפְרִידוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם, וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיִם', ומכך שנאמר 'הָלוֹךְ וְדַבֵּר' יש לדייק, טַעֲמָא דְּאִיכָּא - דווקא משום שהיה ביניהם דִּיבּוּר של דברי תורה[מו], לפיכך רק הפריד ביניהם[מז], הָא לֵיכָּא - אבל אם לא היה ביניהם דִּיבּוּר של דברי תורה, רְאוּיִין היו לִישָׂרֵף באש, שעל מנת כן בא רכב האש עליהם, שאם לא היו עוסקים בתורה היו נשרפים. וכיון שהתבאר שתלמידי חכמים ההולכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראויים להשרף באש, היאך ציוה יוסף לאחיו שלא יעסקו בדבר הלכה בדרך.

מתרצת הגמרא, לֹא קַשְׁיָא, הָא לְמִיגְרַם - דבר זה שאמר רבי אלעאי בר ברכיה שתלמידי חכמים חייבים לעסוק בתורה בדרך, הכוונה לעסוק בגירסא שאינה דורשת עיון, ואין לחוש שמא מחמת עיסוקם בזה יתעו בדרך, ואילו הָא לְעַיּוּנֵי - דבר זה שאמר יוסף לאחיו שלא יעסקו בדבר הלכה בדרך, הכוונה לעסוק בעיון לעומק[מח], שבזה יש לחוש שמא יתעו בדרך[מט].

אהח 18/06/2018

אוצר החכמה

★

הגמרא מביאה ברייתא הדורשת באופן אחר את הפסוק 'אל תרגזו בדרך':

בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - בברייתא שנינו ביאור אחר בפסוק 'אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ', שאמר להם יוסף לאחיו אַל תַּפְסִיעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה - גדולה יותר מידי, דהיינו יותר מאמה בפסיעה אחת[נ], וְהַכְנִיסוּ חַמָּה לָעִיר - כשאתם בדרכים והולכים ללון בעיירות, היכנסו לעיר בעוד שהחמה זורחת[נא].

מבארת הגמרא, אַל תַּפְסִיעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה, משום שהדבר מזיק, דְּאָמַר מַר - נאמרה שמועה בשם אחד החכמים, פְּסִיעָה גַּסָּה נוֹטֶלֶת חלק אֶחָד מֵחֲמֵשׁ מֵאוֹת מִמְּאוֹר עֵינָיו שֶׁל אָדָם[נב]. וְהַכְנִיסוּ חַמָּה

יהוידע (ד"ה אל תרגזו) ביאר, שכוונת יוסף שאמר להם 'בדרך' היינו על לימוד התורה, כמבואר בגמרא בקידושין (ג:) שמה שנאמר (שמות יח כ) 'והודעת להם את הדרך ילכו בה' הכוונה לתורה.

מב. רש"י (ד"ה מרגזו). והיינו שעל ידי העיסוק בתורה בעיון [כמבואר בגמרא להלן שעל כך הזהירם] יבואו לתעות ולהתעכב בדרך, והרי יוסף ציוה עליהם למהר אל אביו, כמו שנאמר (בראשית מה ט) 'מהרו ועלו אל אבי'. מהרש"א (ח"א ד"ה שמא). וכתב בעיון יעקב (ד"ה אל) שאף על פי שמבואר בגמרא במגילה (טו.) שגדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, מכל מקום כדי להציל את יעקב שהיה שרוי בצער גדול של רעב, וגם גרם לו הדבר ביטול תורה שהרי 'אם אין קמח אין תורה' (אבות פ"ג מי"ז), התיר להם יוסף שלא ללמוד תורה. אך ראה שם מה שהעיר על זה. והכלי יקר (בראשית מה כד) כתב שכוונת רש"י במה שכתב שמא יתעו, היינו שבשביל עיון בעומק התורה צריך צלילות הדעת, ויש לחוש שמא על ידי טורח הדרך יהיה לבם רוגז ולא תהיה דעתם מיושבת וצלולה, ויבואו לטעות בעיון בדברי אלוקים חיים. ורבינו גרשום (ד"ה שמא) פירש, שאם יעסקו בדבר הלכה בדרך, עוברי הדרכים שיראו אותם חולקים בדבר הלכה יסברו שהם נלחמים אחד בשני, ויתרגזו עליהם.

במדרש (ב"ר לח ג) נדרש פסוק זה להיפך, שיוסף אמר לאחיו 'אל תפסיקו מדבר הלכה'. תוספות (ד"ה אל) כתב הכלי יקר (בראשית מה כד) שאין מחלוקת בין המדרש לגמרא שלנו, אלא כוונת המדרש היא שלא יפסיקו מלימוד בגירסא, ואילו כוונת הגמרא היא שלא ילמדו בעיון, כמבואר חילוק זה בגמרא להלן. ומה שאמר יוסף דבר זה בלשון 'אל תרגזו', הוא מלשון פחד [כמו 'שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת' (שמות טו יד)], וכוונתו היתה שלא יפסיקו מלימוד התורה [בגירסא], ואז לא יצטרכו לפחד מן הליסטים או מן הטעות בדרך, שהתורה תנחה אותם אל מחוז חפצם. וראה שם עוד מה שביאר בזה. וכתב העיון יעקב (ד"ה אל), שהוצרך יוסף להזהירם על כך, כדי שלא יתירו לעצמם להתבטל מתלמוד תורה כדי למהר אל אביהם לבשר לו על יוסף שהוא חי, לכן הזהירם שלא יפסיקו מתלמוד תורה, משום ש'תלמוד תורה כנגד כולם' (פאה פ"א מ"א).

מג. ולא די בזה שכל אחד ילמד לעצמו, אלא צריך שיהיו דברי התורה יוצאים מבין שניהם, וזהו ביאור דברי הגמרא 'ואין ביניהן דברי תורה'. מהרש"א (ח"א ד"ה שמא), בניהו (ד"ה ואין). וביאר המהרש"א (שם), שהרי גם על המהלך בדרך יחידי ומפנה ליבו לבטלה, שנינו במשנה (אבות פ"ג מ"ד) שמתחייב בנפשו, ובהכרח שכוונת דרשה זו שאם שנים הולכים יחדיו בדרך, מחויבים הם לישא וליתן זה עם זה בדברי תורה.

מד. שהרי שנינו (אבות פ"ג מ"ג) 'שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם', ולכן אם יתבטלו מדברי תורה, תשרפם אש השכינה השרויה ביניהם. מהרש"א (ח"א ד"ה שמא) ובבניהו (ד"ה ואין) ביאר, שהתורה נמשלה לאש, כמו שנאמר (ירמיה כג כט) 'הלא כה דברי כאש', ומכיון שאין מדברים ביניהם בדברי תורה, ראויים הם להשרף באש.

מה. הגהת הגליון, עפ"י הפסוק.

מו. שמהלשון 'הלוך ודבר' וגו', משמע שהיו הולכים בעומקה של הלכה. רש"י (ד"ה ליפרף). והמהרש"א (ח"א ד"ה שמא) ביאר שהדיוק הוא מכך שנאמר לשון 'הליכה' פעמיים, 'הולכים הלוך' וגו', וביאר זאת בשני אופנים, א. שמלשון זו משמע שעסקו בדבר 'הלכה' [מלשון 'הליכה', וראה מגילה (כח:) 'אל תיקרי הליכות אלא הלכות']. ב. שעסקו בדבר שמחויבים בו גם בעת הליכתם, דהיינו עסק התורה שנאמר בו (דברים ו ז) 'ודברת בם וגו' ובלכתך בדרך'. ובמירא דכייא (ד"ה אל) כתב בשם בנו לבאר על פי דברי רש"י (סוטה מט. ד"ה המה), שבודאי צדיקים גמורים כאלו לא היו מדברים דברים בטלים בדרך, ובפרט שהיה זה בעת שנפרד אליהו מאלישע, בודאי לא היו עוסקים אלא בדברי תורה.

מז. במדרש נדרש פסוק זה להיפך, שבאמת הם עסקו בדברים בטלים, ולפיכך היו ראויים להשרף באש. תוספות (ד"ה ואין). וביאר בעין אליהו (ד"ה שמא) על פי המסופר בגמרא (כתובות קג:) שבעת פטירתו של רבי ביקש שיכנס בנו הגדול לפניו, נכנס רבן גמליאל אצלו ומסר לו סדרי נשיאות. ואף בעת שנפרד אליהו הנביא מאלישע תלמידו, מסר לו את דרכי הנהגתו עם אנשים, אולם אף על פי כן נחשב הדבר כ'דברים בטלים' מכיון שדווקא נשיא צריך ללמוד היאך להתנהג על פי גינוני מלכות ונשיאות, אבל נביא אינו צריך להתנהג בגינונים אלו.

מח. ולכן נקט רבי אלעזר בדרשתו בלשון 'דבר הלכה', שהתורה נקראת 'דרך' כמו שנאמר (תהלים קיט ו) 'אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'', והלימוד בעיון נקרא דבר 'הלכה' מלשון 'הליכה', שעל ידי העיון בתורה הולך האדם ממדרגה למדרגה, מחכמה לבינה, ומבינה לדעה. כלי יקר (בראשית מה כד). והבן יהוידע (ד"ה אל מרגזו) ביאר, שיוסף הזהירם שלא יעסקו ב'דבר הלכה', דהיינו פלפול וקושיות ותירוצים, ולא הזהירם שלא יעסקו ב'הלכה' דהיינו הלכה פסוקה. ובספר מצור דבש (ד"ה הא לעיונ) ביאר שהדיוק הוא מהלשון 'אל תתעסקו' שמשמעותו בטורח וביגיעה, על ידי משא ומתן בפלפול, כמו שכתב הט"ז (או"ח סי' מז סק"ח).

מט. עפ"י רש"י (ד"ה מרגזו). וראה בהערה לעיל בדברי בגמרא 'שמא תרגזו עליכם הדרך' שהובאו ביאורים נוספים בזה.

ואפשר שאם יושב בעגלה ואיש אחר מנהיג את הסוסים, מותר ללמוד אפילו בעיון. מגן אברהם (סי' קי סק"י).

נ. רש"י (שבת קיג: ד"ה מהו). והיינו שצריך שתהיה חצי אמה בין רגל לרגל [וכף הרגל עצמה היא חצי אמה]. וזהו באדם בינוני שפסיעה בינונית שלו היא אמה, ואם הוא אדם גדול יותר, הדבר נמדד לפי שיעור גודל פסיעותיו. מגן אברהם (סי' שם סק"ג) ומשנה ברורה (שם סק"ג). והאגודה (ד"ה מהו) כתב בשם התוספות [אינו ידוע], שהכוונה שלא יעקור רגלו השניה קודם שיניח את הראשונה. [והובאו דבריו במגן אברהם (שם), ונראה שכוונתו להליכה מהירה כעין ריצה ודילוג, כעין המבואר בגמרא בשבת (קיג:) וברש"י (שם ד"ה מופלג). וראה בערוך השולחן (שם סמ"ג) שכתב שקשה להזהר בזה ואין אנו מורגלים בכך].

נא. ושניהם נדרשים מלשון הפסוק 'אל תרגזו בדרך', שהממהר בהליכתו בפסיעות גסות, וכן ההולך בדרכו בערב לאחר שקיעת החמה, הוא מבוהל ומתרגז בהליכתו. מהרש"א (ח"א ד"ה שמא).

נב. עונש זה הוא מידה כנגד מידה, שמכיון שהוא רוצה להשיג במהירות ובפסיעות גסות את מה שעינו רואה, מתמעט מאור עיניו. ותקנתו היא על ידי קדושת השבת שבה נאמר ההיפך (שמות טז כט) 'שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו', כך אדם זה לא יתורו עיניו חוץ למקומו, ועל ידי כך יחזור מאור עיניו, וכמבואר בגמרא (בראשית מג:) שתקנתו היא על ידי קידוש של ליל שבת. קרן אורה (ד"ה פסיעה).

רפואתו תהיה על ידי שישתה את כוס הקידוש. רש"י (בראשית שם ד"ה נקדוש). ובתחילת הקידוש יתן עיניו בנרות שבת ויהיה לו לרפואת עיניו שכהו על ידי ה'פסיעה גסה'. משנה ברורה (או"ח סי' רעא ס"ק מח) על פי הרמ"א (שם ס"י).

הקשו התוספות (ד"ה פסיעה), מאחר ופסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, אם כן אדם שיפסע חמש מאות פסיעות גסות [במשך ימי חייו] ינטל מאור עיניו לגמרי, והרי אנו רואים שאין הדבר כן. ותירצו בשני אופנים, א. שרק הפסיעה הראשונה מזיקה למאור עיניו, אבל לאחר מכן אין הפסיעות הגסות מזיקות אותו כלל, שמכיון שהורגל בפסיעות גסות אין הדבר מזיקו. [והיינו שבכל פעם שפוסע פסיעות גסות, הפסיעה הראשונה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו, ולכן אף אם פסע פסיעה אחת אסור לו להמשיך לפסוע פסיעות נוספות כדי שלא ירגיל את עצמו לכך. יד דוד (תמוס')]. ב. שכל פסיעה גסה מזיקה, אולם רק הפסיעה הראשונה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו, משום ש'כל ההתחלות קשות', ולאחר מכן כל פסיעה ופסיעה נוטלת אחד מחמש מאות ממה שנשאר ממאור עיניו לאחר הפסיעה הגסה הקודמת. והשפת אמת (ד"ה פסיעה) כתב, שלולי דברי התוספות נראה לפרש, שאין הכוונה שפסיעה אחת נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, אלא שמי שמרגיל בפסיעה גסה ניטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו, ואפילו אם הוא מרבה בזה אין ניטל ממנו יותר מאחד מחמש מאות, אולם מאחר וכשמרגיל בזה יכול הדבר להזיקו, צריך להתרחק מכך לגמרי. וראה שם שביאר באופן נוסף.

י: מאימתי פרק ראשון תענית

איזהו יחיד כו' שראוי למנותו פרנס על הצבור (ד) להיות פרנם ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו'. וקשה דהכא משמע דקרי תלמיד לחותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ומוסרה והתם (מגה פ"ג משנה י) מסרין בשם' שבת פרק ואלו קשרים (דף קיד.) מיזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין (ה) דבר הלכה ואפילו במסכת כלה ואפילו למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב והכא משמע דאותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא מחריתי ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד דים חילוק בתלמיד דוקא כהכא גבי כל מקום אחד וכל התלמידים הוא לו תניא אידך לא (ו) כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד דברי רבי שמעון בן אלעזר רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו. (ז) ת"ר (ח) מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים (ט) ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן (י) ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים (כ) שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו שנאמר (א) ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם. (ב) אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו (ל) עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה (מ) שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר (ג) ויהי המה הולכים (הולך (נ)) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם מעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר (ס) פסיעה גסה נוטלת (ע) אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב (פ) דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס (צ) בכי טוב שנאמר (ק) הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא (ר) המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הכא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו דיתיב

ובימים טובים הכתובין במגילת תענית. תנו רבנן אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד אלא (ו) כל תלמידי חכמים יחידים (ז) אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור תלמיד (ח) כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר ואפילו במסכתא דכלה (ט) תנו רבנן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי יוסי (י) אומר (כ) עושה וזכור לטוב לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו תניא אידך לא (א) כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי רבי שמעון בן אלעזר רבן שמעון בן גמליאל אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב שאין לו שבח הוא לו אלא צער הוא לו. (ב) ת"ר מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים (ג) ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן (ד) ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים (ה) שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו שנאמר (ו) ויאמר יעקב לבניו למה תתראו אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם. (ז) אל תרגזו בדרך אמר רבי אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו (ח) עליכם הדרך איני והאמר ר' אלעאי בר ברכיה (ט) שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף שנאמר (י) ויהי המה הולכים (הולך (כ)) ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם מעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף לא קשיא הא למיגרם הא לעיוני במתניתא תנא אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר אל תפסיעו פסיעה גסה דאמר מר (א) פסיעה גסה נוטלת (ב) אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב (ג) דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס (ד) בכי טוב שנאמר (ה) הבקר אור והאנשים שלחו. אמר רב יהודה אמר רבי חייא (ו) המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון מאי טעמא הכא תרגימו משום מעיינא במערבא אמרי משום מזוני מאי בינייהו איכא בינייהו דיתיב

וכן בימים טובים הכתובים במגילת תענית: תלמיד אני. ומיני מסוג כל כיוצא כלומר מיני רחוי להתחיל תענית עם היחידים: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד. לענין תענית: עושה. דגרסה מגסי הרוח, ותנן (מגה פ"ג משנה י) כל שרוח הבריות נוחה הימנו כו': הכי גרסינן התלמידים עושין עצמן. כדאמרינן לעיל שכל התלמידים רחויין לכך, ואין בהם משום גסות הרוח: רבי יוסי אומר כל אדם. ואפילו שאינו תלמיד עושה עצמו יחיד להתענות וזכור לטוב, לצער הוא לו ולא גסות. ליתנא אחרינא גרסינן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה, כלומר ולא כל הרוצה נמי לעשות עצמו תלמיד להתנהג עצמו כתלמיד (ט) תלמיד בחלוקו ובמטתו ולהתנאות בסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים עושה, דכל הרוצה ליטול לו את הפס לא יטול (י), ורבי יוסי אריבא, ומסתבר כי האי ליתנא מדקא מהדר רבן שמעון בן גמליאל דבר של שבח אינו עושה מכלל לאיירי בשבח: על החולה ונתרפא. הוא הדין אם מת החולה בעי לקיומי נדרו: על הצרה ועברה. מתענה ומשלים, ואם לאו נראה כמתנה עם קונו אם תעבור (יא) ואם לאו (לא) מתענה: למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים. כל התעניות שקבלו עליהן בני עירו, דנותנין עליו חומרי המקום שיצא משם (יב): אכל ושתה. ליעבד: אל יתראה בפניהן. שנראה כחתן בין מבלים ויתקנאו בו: ואל ינהיג עידונים בעצמו. שלא יאמר הואיל ואכלתי כל שהוא הרבה: אל תראו עצמכם. שים לכם מטיס הרבה, ולא הלכו חלוף בשביל דבר זה שלא להתראות בפני בני עמו שהיו לעוריס ורעבים: תרגזו (יג) עליכם הדרך. תמעו: לישרף באש. דכתיב והנה סוסי אש וכתיב בהאי עניינא הלוך ודבר, ואהכי כתיבה למשמעינן דמי לאו שהיו הולכין (יד) בעומקא של הלכה לא [היו ניעולין]: הא למגרם. מצעי ליה בתורתא, אבל במלתא דמצעי ליה לעיוני לא: במתניתא תנא. מאי אל תרגזו בדרך אל תזיקו עצמכם בפסיעה גסה: והכניסו חמה לעיר. כשאתם נכנסין ושוכחין בדרך בעיירות, הכנסו לעיר בעוד שהחמה זורחת: יצא אדם בכי טוב. שימתין עד שיאור, כמו וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א) : ויכנס בכי טוב. בערב בעוד שהחמה זורחת, שאין ליכנס מבעוד יום, אי נמי שלא יפול בגורות ובקעים (טו) שבעיר, ושלא יעלילו עליו עלילות מרגל אתה אתה גנב: הבוקר אור והאנשים שולחו המה וחמוריהם. מיכן שילחו בכי טוב, והוא הדין ליכנס בכי טוב. יש ספרים שלא כתיב בהו האי קרא, אבל במלתא דרב יהודה סברא הוא ושלא בעיא קרא: לא יאכל יותר ממה שאוכל בשני רעבון. דאמר לקמן (דף יא.) שצריך להרעיב עצמו בשני רעבון: (הבא (יג). תלמוד זה בגלי הוא, וכי משמעי בגבל קאמר הכא, וכל הא לן והא להו (טז) בגבל קאמר): משום מעיינא. שלא יתחלחלו מעיו של אדם שרוב מלאכתו מפני טורח הדרך, יש אומרים יהיו מעיו של אדם שופכין זה לזה כעין מעיין: משום מזוני. שמא (יד) אין לו לאח"כ: דיתיב

מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים עד חצות רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר אמר רבי אליעזר מעשה בבניו שבאו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות ולא עוד אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואיברים אכילת בשר הקדשים שניהם עד שיעלה עמוד השחר וכל הזבחים נאכלין עד חצות אם כן למה אמרו חכמים עד חצות גדר עשו לתורה שלא יהא אדם קרב לעבירה:

גמ' מנא הני מילי אמר רב יהודה אמר רב מדכתיב (ב) בדרכך אשר הלכת בדרך ולא בדרכים ועוד מדכתיב (ג) ובשכבך ובקומך ולא בשכבך ובקומך ועוד מדכתיב (ד) והגית בו יומם ולילה ולא ביומם ובלילה ועוד מדכתיב (ה) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך ולא מפי אחרים ועוד מדכתיב (ו) והגית בו יומם ולילה ולא ביומם ובלילה ועוד מדכתיב (ז) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ולא ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא לימות המשיח ועוד מדכתיב (ח) למען יזכרו וישמרו את כל מצותי ולא מצות אחרים ועוד מדכתיב (ט) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי ולא מצות אחרים ועוד מדכתיב (י) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (כ) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (א) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ב) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ג) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ד) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ה) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ו) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ז) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ח) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אחרים ועוד מדכתיב (ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולא אחרי לבבכם ואחרי עיניכם

לָעִיר, כִּדְרַב יְהוּדָה אָמַר רַב, דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לְעוֹלָם יֵצֵא אָדָם לִדְרכּוֹ בְּכִי טוֹב - בזמן שכבר יש אור יום [שעל האור נאמר (תהלים פ ד) 'וְיָרֵא אלוקים את האור כי טוב'נג], דהיינו מהנץ החמהנד, וְיָבֹא לעיר בערב בְּכִי טוֹב - בעוד שהחמה זורחת, דהיינו לפני שקיעת החמה, משום שבלילה מצויים בדרכים ליסטים, מזיקין וחיות רעותנה, ודבר זה יש ללמוד מכך שֶׁנֶּאֱמַרנו לגבי אחי יוסף כששלחם יוסף ממצרים לארץ ישראל (בראשית מד ג) 'הַבֹּקֶר אוֹר [-האירנז] וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלָּחוּ', ומבואר שיוסף שילחם לביתם רק כאשר האיר הבוקר, ומוכח שצריך אדם לצאת לדרכו רק כשהאיר היום, וממילא יש ללמוד גם שצריך להכנס בחזרה לעיר רק בעוד שעדיין יש אור יוםנח.

★

הגמרא מבארת כיצד צריך לנהוג אדם המהלך בדרך בענין אכילתו: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַבִּי חִיָּיא, הַמְּהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ אַל יֹאכַל יוֹתֵר מִמָּה שאוכל בִּשְׁנֵי רְעָבוֹנִיט, שהוא פחות מרגילותו בשנות שובעס. מברר הגמרא, מַאי טַעֲמָא - מהו טעם הדבר. מבארת הגמרא, הָכָא תַּרְגִּימוּ - כאן בבבלסא ביארו שהטעם הוא מִשּׁוּם מַעֲיָינָא - שלא יתקלקלו מעי"ע על ידי טורח הדרך מרוב אכילתוסב. בְּמַעֲרָבָא אָמְרִי - בארץ ישראל ביארו שהטעם הוא מִשּׁוּם מְזוֹנֵי - שאם יאכל הרבה שמא לא יהיה לו די אוכל להמשך הדרךסג, ובדרך אין מצוי שיוכל להשיג אוכלסד.

מברר הגמרא, מַאי בֵּינַיְיהוּ - מהו ההבדל בין שני הביאורים. מבארת הגמרא, אִיבָּא בֵּינַיְיהוּ - יש הבדל בין שני הביאורים,

נג. **רש"י** (ד"ה יגלם) ורבינו חננאל (ד"ה והכניסו).
נד. **רש"י** (פסחים ג. ד"ה נכי טוב).
נה. **רש"י** (ד"ה ויכנס, ב"ק ס: ופסחים ג. ד"ה נכי טוב). עוד פירש רש"י כאן, שטעם הדבר הוא כדי שלא יפול בחשיכה בבורות ובקעים שיש בעיר, וכן משום שאם יכנס לעיר בחשיכה יעלילו עליו שהוא מרגל או גנב. וראה ביאורי רש"י.
נו. **רש"י** (ד"ה הנוקר) הביא שיש ספרים שאין גורסים 'שנאמר', ולפי גירסא זו רב יהודה לא הביא ראיה לדבריו מפסוק, אלא אמר כן מסברא.
נז. **רש"י** (פסחים ג. ד"ה הנקר - השני).
נח. **האיסור** לצאת בחשיכה הוא גם משום מזיקים וגם משום חשש נפילה בבורות שקשה להבחין בהם בחשיכה. כאשר יוצא עם אדם נוסף אינו צריך לחשוש מפני מזיקים [שאין בכוחם להזיק אלא ליחיד. גמרא (נדרים ג:)], אולם משום חשש בורות לא יצא בחשיכה. ואם יוצא מעירו שלו, אין את החשש של בורות כיון שהוא מכיר היטב את הדרכים, אולם אם יוצא יחידי עליו לחשוש ממזיקים. תוספות (פסחים ג. ד"ה יכנס) בשם רשב"א, וראה עוד במחצית השקל (סי' קי סק"י).
ובספר לקט יושר (מו"ח עמ' מח ענין ג) כתב בשם מהר"ר יוסף יצ"ו דקלון שדברי הגמרא הללו אינם אלא בגדר עצה טובה, ולכן בשעת הדחק מותר.
נט. **ורמז** לדבר 'ויענך ורעיבך' (דברים ח ג), והיינו שבשעת עינוי הדרך, צריך לנהוג כמו בימי רעבון. בן יהוידע (ד"ה המהלך).
ס. **כמבואר** בגמרא להלן (יח.) שאדם צריך להרעיב את עצמו בשני רעבון. ושיעור האכילה בשני רעבון יתבאר בהערה להלן (יח.) בדברי הגמרא 'בשני רעבון'.
סא. **מכיון** שהתלמוד שלנו הוא 'תלמוד בבלי', כשנאמר דין או טעם בבבל, אומרת הגמרא 'הכא' שהכוונה 'כאן' בבבל. וכן הוא הפירוש בכל מקום שהוזכר בגמרא 'הא לן והא להו' [כלומר דין אחד נאמר לנו, ודין אחר נאמר להם], והכוונה 'לן' היינו לבני בבל, ו'להו' היינו לבני ארץ ישראל. רש"י (ד"ה הכא).
סב. **רש"י** (ד"ה מעיינא מעיינא דמתא) על פי דקדוקי חברים (להלן יח. ד"ה הכא). ולפי זה 'מעיינא' הוא מלשון מעיים. בארות המים (נדרים"י). ורבינו חננאל (ד"ה מעיינא) כתב שעל ידי שיאחז אותו השלשול יאחר את השיירה. עוד פירש רש"י (שם), שיש אומרים שהכוונה שאם יאכל הרבה בדרך, יהיו מעיו שופכים זה לזה כמעיין. [ולפי זה 'מעיינא' הוא מלשון 'מעיין'. בארות המים (שם)]. ופירוש ענין זה מבואר ברש"י (חולין מב. ד"ה וניח) לענין המעיים של בהמה, שסוף הכרס עשוי ככובע, וקרוי 'בית הכוסות', ויש עוד בית קיבול למאכל שנקרא 'המסס' והוא מחובר באותו כובע, וסביב סביב לחיבורם יש ביניהם דופן לזה ודופן לזה, ובאמצע נשפך המאכל מ'בית הכוסות' ל'המסס', ומ'המסס' לקיבה, ומהקיבה למעי הדק. וכאן החשש הוא שהמאכל ישפך מזה לזה יותר מידי. ורבינו גרשום (להלן יח. ד"ה מעיינא) פירש, שעל ידי שאוכל הרבה מעיו כבדים עליו ואינו יכול לילך. וכן פירש הערוך (ערך מע ג מעיורו הרמתון).
לעולם כשיאכל אדם, ישב במקומו או יטה על צד שמאל, ולא יהלך ולא ירכב ולא יתייגע ולא יזעזע את גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו, וכל המטייל או מתייגע לאחר אכילתו, הרי זה מביא על עצמו חלאים רעים וקשים. רמב"ם (דעות פ"ד ה"ג).
סג. **רש"י** (ד"ה משום מזוני).
סד. **רבינו** גרשום (להלן יח. ד"ה משום מזוני).
המגן אברהם (סי' קי סק"י) הביא דין זה להלכה, ונקט שהטעם הוא משום חולי מעיים [וראה בגמרא להלן הנפקא מינה בין הטעמים].

באופן דְּיָתֵיב בְּאַרְבָּא - שיושב ומפליג בספינה, שלפי הטעם שמא יתקלקלו מעיו מחמת טורח הדרך, אין לחוש לזה ביושב בספינה שאין לו את טורח הדרך, אבל לפי הטעם שמא לא יהיו לו מזונות להמשך הדרך, אף באופן כזה עליו להמעיט באכילתו. אִי נַמִי - הבדל נוסף, דְּקָאָזֵיל מֵאֲוֹנָא לַאֲוֹנָא - כאשר הוא הולך מאכסניית הסוחרים שבכפר אחד לאכסניית הסוחרים שבכפר אחר[א], שם ניתן לקנות אוכל. שלפי הטעם שמא יתקלקלו מעיו מטורח הדרך, גם בזה יש לחוש, אבל לפי הטעם שמא לא יהיו לו מזונות להמשך הדרך, אין לחוש באופן זה, שהרי המזונות מצויים לו בכפרים שבדרך[ב].

הגמרא מביאה את הנהגת רב פפא בענין זה:

רַב פָּפָּא כשהיה הולך בדרך, כָּל פַּרְסָה וּפַרְסָה שהיה הולך, אָכֵיל - היה אוכל חֲדָא רִיפְתָּא - פת אחת, והטעם שהיה עושה כן, משום דְּקָסָבַר - הוא סבר שהטעם שצריך למעט באכילה בדרך הוא מִשּׁוּם מַעְיָינָא - שיש לחוש שמחמת טורח הדרך יתקלקלו מעיו מפני ריבוי האכילה, והוא לא חשש לזה, מכיון שהיה בעל בטן בריאה[ג].

★

לעיל (י:) התבאר שצריך למעט באכילה בדרך כמו בשני רעבון, הגמרא שלפנינו תעסוק במעלת המרעיב עצמו בשני רעבון:

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, כָּל הַמַּרְעִיב את עַצְמוֹ ואוכל בצמצום בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן[ד] - בשנים שישראל שרויים ברעב[ה], נִיצַּל מִמִּיתָה מְשׁוּנָּה, כגון מיתת חרב או רעב וכל מיתה שאינה כדרך כל אדם על מיטתו על ידי מלאך המות[ו], שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ה כ) 'בְּרָעָב פָּדְךָ מִמָּוֶת'[ז], ולכאורה יש להקשות על לשון הפסוק, שמאחר והפסוק בא לומר שהקב"ה פדה אותו ממות של רעב, לא היה צריך לכתוב 'מִמָּוֶת', אלא ['בְּרָעָב פָּדְךָ] מֵרָעָב' מִיבָּעֵי לֵיהּ - היה לו לכתוב[ח], אֶלָּא מייתור תיבת 'ממות' יש לדרוש דְּהָכִי קָאָמַר - כך היא כוונת הפסוק, 'בְּרָעָב' - בְּשָׁכַר שֶׁמַּרְעִיב את עַצְמוֹ בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן כדי להשתתף בצערם של ישראל[ט], 'פָּדְךָ מִמָּוֶת' - נִיצּוֹל מִמִּיתָה מְשׁוּנָּה.

הגמרא ממשיכה לעסוק בשני רעבון, ומבארת כיצד ינהג בהן בענין תשמיש המיטה:

אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, אָסוּר לָאָדָם לְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן[י], משום שבזמנים אלו צריך האדם לנהוג בעצמו צער[יא], שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה מח נ) 'וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב', ומכך שמבארת התורה שהם נולדו לו בטרם תבוא שנת הרעב, יש ללמוד שלא שימש מיטתו בשנות הרעב[יב], שאסור לשמש מיטתו בשנות הרעב עצמן[יג].

★

הגמרא ממשיכה לעסוק בשני רעבון, ומבארת כיצד ינהג בהן בענין תשמיש המיטה:

אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, אָסוּר לָאָדָם לְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן[יא], משום שבזמנים אלו צריך האדם לנהוג בעצמו צער[יב], שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה מח נ) 'וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב', ומכך שמבארת התורה שהם נולדו לו בטרם תבוא שנת הרעב, יש ללמוד שלא שימש מיטתו בשנות הרעב[יג], שאסור לשמש מיטתו בשנות הרעב עצמן[יד].

א. **רש"י** (ד"ה מאונא). ובמקומות אלו יש שומרי דרכים ומוכרי חפצים. ערוך (ערך אוון). וראה ביאורי רש"י.

ב. **בדקדוקי** סופרים (אות ז) הביא שיש גירסא בכתב יד 'אי נמי דמקרב למתא', והיינו שהוא בדרך הקרובה לעיר, וגם בזה יש נפקא מינה בין הטעמים, שלפי הטעם שמא יתקלקלו מעיו מטורח הדרך, גם בזה יש לחוש, אבל לפי הטעם שמא לא יהיו לו מזונות להמשך הדרך, אין לחוש באופן זה, כיון שהוא יוכל לקנות מזונות בעיר הקרובה.

ג. **רש"י** (ד"ה כל נפיחו הלמטן) עפ"י בארות המים (נדפ"י). ובביאור השני כתב רש"י, שהיתה כריסו של רב פפא רחבה [כמבואר בגמרא (נ"מ פד.)], ולכן היה יכול לאכול הרבה אפילו בדרך, ולא היה הדבר מזיק לו. ויש שביארו, שמשום החשש שמא יתקלקלו מעיו אין להמנע אלא מלאכול הרבה בפעם אחת, אבל אם אוכל בכל פעם מעט, יכול לאכול כדרכו בכל יום, ורב פפא אכל בכל פרסה פת אחת, ולא הרבה יחד. אבל משום החשש שמא לא יהיו לו מזונות להמשך הדרך, אין לאדם לאכול כדרכו אפילו אם אינו אוכל הרבה בבת אחת, אלא יאכל בצמצום. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה רב פפא, נגיפורו הסני, הוסף נקודן שיטות קמאי), שפת אמת (ד"ה ר"פ).

18/06/2018 אהח

דווקא למי שכריסו רחבה מותר לאכול הרבה בעת הליכתו בדרך [לפי טעם זה], אבל מי שאין כריסו רחבה אף על פי שרגיל לאכול הרבה מאוד בהיותו בביתו, לא הותר לו לאכול הרבה בלכתו בדרך. בניהו (לעיל י: ד"ה רב פפא).

ד. **משנה** ברורה (סי' תקעד סק"מ). ובבניהו (לעיל י: ד"ה ההולך) כתב ששיעור האכילה בשני רעבון הוא רבע ממה שרגיל לאכול, ורמז לדבר 'רעב' בהיפוך אותיות הוא 'רבע', שבזמן רעב צריך אדם לאכול רבע מרגילותו. וטעם הדבר, שהרי האדם בנוי מארבע יסודות, אש, רוח, מים ועפר, וכולם נהנים וניזונים מהאכילה, אולם יסוד האש, הרוח והמים, אף על פי שגם הם נהנים מהאכילה, מכל מקום הם מתקיימים גם בלא אכילה, ורק יסוד העפר אינו מתקיים בלא אכילה, שאם אדם לא יאכל ימות, ולכן בשני רעבון לא יאכל אדם אלא רבע מרגילותו, כדי צורך קיום היסוד הרביעי והוא העפר, ושאר היסודות יתקיימו גם בלא אכילה.

בהגדרת 'שני רעבון' ראה בהערה להלן בדברי הברייתא 'אסור לאדם לשמש מיטתו בשני רעבון'.

ה. **רש"י** (ד"ה נשכר). וראה בהערה להלן בדברי הברייתא 'בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון'.

ו. **רש"י** (ד"ה מיתה). והיא מידה כנגד מידה, שהרי מדובר כאן באדם שיש לו כדי אכילתו והוא עצמו אינו מצוי ברעב [שהרי לא אמרו 'כל הרָעֵב בשני רעבון', אלא 'כל המרעיב עצמו'], וכשם שהוא משנה מנהגו אפילו בדבר שאינו מוכרח, כך יצילו הקב"ה ממיתה משונה שאינה מוכרחת מצד הטבע. בן יהוידע (ד"ה כל). ושכר זה מגיע לו על כך שציער את עצמו עם הציבור, או משום שעל ידי שמרעיב את עצמו נותן את המותר לעניים. עץ יוסף (ד"ה כל).

ז. **ביאור** פשט הפסוק הוא שבשעת רעב הקב"ה מצילו שלא ימות מחסרון אוכל. מצודות דוד (מיוב שם). וכאן הוא נדרש לענין שכרו של המרעיב עצמו בשני רעבון.

ח. **שהרי** בתחילת הענין נאמר (מיוב ה' יט) 'בשש צרות יצילך' וגו', והוזכרה צרת הרעב ביניהן, אם כן מדוע כתב 'ברעב פדך ממות' שמשמעו שניצל רק מהמות של הרעב אך לא מהצער והסבל הכרוך בו, היה לו לכתוב 'ברעב פדך מרעב', ומייתור תיבת 'ממות' דורשת הגמרא, שהמרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה. מהרש"א (מ"פ ד"ה מרעב) עפ"י גירסת הרי"ף והרא"ש (סי' ח) שגורסים 'פדך מרעב מיבעי ליה', וראה שם מה שפירש עוד. אולם השאילתות (ויגש שאילתא לג) גורס 'האי ברעב, מרעב מיבעי ליה', שקושיית רב היא שהיה צריך לכתוב 'מרעב פדך ממות', אולם ראה במהרש"א (שם) שהקשה על פירוש זה.

ט. **רש"י** (ד"ה נשכר), ומשמע מדבריו שאין אדם צריך לצער את עצמו אלא כשעם ישראל שרוי בצער, וכן מבואר בלשון הברייתא להלן 'בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן' וכו'. אולם השאילתות (המזינו שאילתא קסג) גורס בברייתא להלן 'בזמן שהציבור שרויין בצער' וכו', וכתב ההעמק שאלה (שם סק"ח) שלפי גירסא זו משמע שצריך לצער את עצמו גם בצרת אומות העולם, וראה בהערה שם.

כשאין אדם מצער את עצמו עם הציבור, ואינו דואג בדאגת חבריו, גורם לו הדבר להקשות את ערפו ולא לחזור בתשובה. מאירי (ד"ה שם).

י. **ואף** שלא הוזכרה בפסוק מיתה משונה, אלא רק 'ממות', בהכרח שכוונת הפסוק למיתה משונה, שהרי אנו רואים בחוש שגם בשעת רעב אנשים מתים מיתה טבעית [אף מי שמרעיב את עצמו], אלא בהכרח שממיתה טבעית אין הקב"ה מצילו, אלא רק ממיתה משונה. בן יהוידע (ד"ה כל).

יא. **והוא** הדין בשאר צרות שהם כמו שני רעבון. רמ"א (או"ח סי' רמ סי"ג) בשם הירושלמי (פ"ו). כלומר, אותם צרות שהרעב בא מחמתם, כשידפון, ארבה, או יקר המזונות וכדומה. אבל בשאר צרות כגון דבר או חיה רעה, לא נאסר תשמיש המיטה, ואמנם יש לצדד שגם בהם נאסר אבל רק ממידת חסידות [ולכן בליל טבילה יש להקל]. משנה ברורה (סי' תקעד ס"ק יח) ושער הציון (שם סק"ח) על פי שיירי כנסת הגדולה (או"ח הגהות הטור סי' רמ ס"ה). אולם המהרש"א (עירובין סג: ד"ה שלא) כתב שהוא הדין בכל עת צרה. וראה להלן שהובאו דברי ההעמק שאלה לענין צרת עצירת גשמים.

'שני רעבון' שבהם נאסר תשמיש המיטה, הכוונה באופן שבמשך כמה שנים אין תבואה בשדות, והוא הנקרא במשנה (מנות פ"ה מ"ח) 'רעב של מהומה' [שאין זורעים בשדות מפני פחד האויבים. רמב"ם (פירוש המשניות שם)], ויש רעב לכולם באותם שנים. אבל אם הוא מחמת חסרון גשמים, הרי בדרך כלל שנה אחת יש תבואה בשדות ושנה אחת אין, ומחמת זה מתייקר מחיר התבואה [והוא הנקרא במשנה (שם) 'רעב של בצורת', ובו מקצת האנשים רעבים ומקצתם לא], בזה לא נאסר תשמיש המיטה אלא בימי התענית עצמם [בשלושת התעניות השניות ובשבע האחרונות] ולא בכל השנה, כמבואר במשנה (להלן יג:). העמק שאלה (ויגש שאילתא לג סק"ד).

גדר 'שני רעבון' לענין זה הוא באופן שהתייקר מחיר התבואה פי שניים ממחירו הרגיל. בית יהודה (או"ח או"ח סי' מ). אולם אם המזונות מצויים, אפילו שהם ביוקר גדול, אין נחשב הדבר ל'שני רעבון'. ברכי יוסף (סי' תקעד סק"ג). ובשו"ת משפטים ישרים (מ"מ סי' פ) כתב, שגדר 'שני רעבון' הוא דווקא אם רוב בני האדם או לפחות מחצה מהם נמצאים ברעב ובצמצום ימים ושבועות, אולם אם רוב העולם בריוח אינו נקרא 'שני רעבון'.

יב. **רש"י** (ד"ה שמא). והמאירי (ד"ה שמא) כתב בשם תלמוד המערב [והוא במדרש תנחומא (נח יח)] שהטעם הוא כדי שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבנו של עולם והוא עוסק בבנינו של עולם. והרא"ם (בראשית מב נ) כתב שטעם האיסור הוא כדי שלא יהא כל העולם שרוי בצער והוא במנוחה.

איסור זה הינו מדרבנן, ולכן העובר עליו אין מלקים ואין מנדים אותו, אלא קורין אותו 'עובר על תקנת חכמים'. תשובות הגאונים (גאוני מזרח ומערב סי' לו). [הובא ברבינו ירוחם (מלם ומוסף, נתיב יח מ"ג)].

יג. **שלכאורה** התיבות 'בטרם תבוא שנת הרעב' מיותרות הן, כי מה לנו אם נולדו קודם לשנת הרעב או לא, אלא שמלמדנו בזה שדווקא קודם לשנות הרעב הוא שנולדו, שאסור לשמש מיטתו בשנות הרעב. ב"ח (או"ח סי' רמ ד"ה ומסקנא), לבוש (או"ח סי' תקעד ס"ד).

ראה בהערה להלן בדברי הברייתא 'בזמן שישראל שרויין בצער', שנחלקו המפרשים האם יוסף נהג כן משום שהשתתף בצערם של המצרים, או בצערם של אביו ואחיו.

יד. **הקשו** התוספות (ד"ה שמא), והלא יוכבד בת לוי נולדה במצרים (נ"נ קכ.), ואם כן בהכרח שלוי שימש מיטתו בשנות הרעב [שהרי ירידתם למצרים היתה בשנות הרעב]. ותירצו, שמעיקר הדין בין ליוסף ובין ללוי היה מותר לשמש מיטותיהם בשנות הרעב, שהרי היו חסוכי בנים [שלא היתה להם בת, וראה בהערה להלן בדברי הברייתא 'חסוכי

דיתיב בארבא. שהולך בספינה, מקום מזוני ליכא מקום מעיינא ליכא: **מאוונא לאוונא.** מקום מלון התגרים מכפר לכפר, דמשתכחי מזוני וליכא למיחש למזוני, ולמעיינא ליכא למיחש: **כל פרסה ופרסה אכל ריפתא.** קסבר רב פפא הא לחמור רבנן לא ליכול טפי מקום מעיינא, ומיהו לא מיקתפי ממעיינא לבעל בתן[מ] הוה, עין לחמר כריסו רחבה, כלומיתא בגבא מציעא (דף פד.)[ה] דקא חשיב מגריה דרב פפא וכמיס גבורתו, ולפיכך יכול לאכול הרבה ואינו מזיק לו: **מיתה משונה.** מת בחרב וברעב, וכל מיתה שאינה בידי מלאך המות כדרך כל אדם על מטתו: **בשכר שמצער עצמו.** כשירעל בעצמו: **אסור לשמש מטתו בשני רעבון.** לפרין לאדם לנהוג בעל בעצמו: **חסוכי בנים.** מסירי בניס, (ג) דגרסינן בגמרא (דף כט.) לגבי מנורה ומי מסיכי[ן] כולי האי, שלא קיימו פריה ורביה[ב]: **שני מלאכי שרת** (ג) מלוין לו לאדם. לחד מימינו ולחד משמאלו, לכתי' (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך: הנה שמן ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן ואכול בשר ושתות יין כי מחר נמות, ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון אם בינונים אבל עד תמותון: זו מדת בינונים. שילמין מן המיתה, כדכתיב בהו כי מחר נמות: **אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר.** גדול יומר[ג] מלך: **הצדיק אבד ואין איש שם על לב.** מפני מה הוא מת[מ] מפני הרעה נאסף הצדיק, מפני שלא יטעור הוא ברעה ואחר שהיא גזרה מלפניו[ד], כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור[ה] שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר[ו] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה לפני הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור[ט] **ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר**[ח] כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר[י] כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר[כ] נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר[ל] משוכבת חיקך שמור פתחי פיך[מא] ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר[מב] אתם עדי נאם ה'. [מג] **אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין**[מד] **צדיק וישר הוא** (אמרו בשעת[מה]) **פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו** (נפטרין[מו]) **לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר** (הין[מז]) **ואומרים לו חתום וחותם שנאמר**[מח] **ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר**[מט] **למען תצדק בדברך. אמר שמואל**[נ] **כל היושב בתענית נקרא חוטא** (ו) **סבר כי האי תנא דתניא**[נא] **ר' אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר**[נב] **וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר**[נג] **קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד**[נד] **נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו**

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון.[נה] ומסתמר הכי יוכיח מטותיהן בשני רעבון ועם לומר לכ"ע לא הוי חסור חלא למי שרוצה לנהוג עלמו בחסידות ויוסף לא שיתם חבל שחר בני חדם שיתמו: **אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא.** וקשיא לחמרינן בפ' החובל (נ"ק דף לח: ושם) החובל בעלמו רשחי חבל חחרים שחבלו בו חייבים ומפרש התם הא דקחמר החובל בעלמו רשחי חמר שמואל היינו בתענית חלמח משמע דשמואל קחמר היינו בתענית לא נקרא חוטח ועם לומר כדחמרינן הכח מקל ומומר ממזיר ומה נזיר שלא ליער עלמו חלא מיין וכו' חבל מכל מקום המלוה שהוח עושה התענית גדול יותר מן העבירה ממה שהוח מלער נפשו דמלוה לנדור כדחמרינן (סוטה דף ג.) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עלמו מן היין ומכל מקום ים קלת חטח מידי דהוה[נו] **ממתינה תענית חלום בשבת דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו תענית של שבת ומי מקנחיה ליחב תעניתא לתעניתיה**[נז]**:**

כאילו

ח) מגיגה טז. [ע"ם כמה גירסיות], ט) ג"ז שם, י) נדרים דף י. ע"ש, יא) [שבועות מ. סוטה טו. כריתות כו.] ב"ק לח: נזיר יט. כב. נדרים י., יב) יותר הר"ל לאתויי הא דפסחים פט: ע"ש (יעב"ק, רש"ש), יג) ב"ב ג., יד) עיין עירובין דף כב. ובמהרש"א שם, טו) קידושין דף נז:, טז) [כלמ' סוטה יב.], יז) [ברכות לח: ולקמן יג:], יח) [וע"ע תוס' ב"ק לח: ד"ה חלא ותוס' נזיר ג: ד"ה ומ"מ] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

(מ) גמ' כל היושב בתעניח נקרא חוטח (שבר כי האי תנא) תפ"מ ונ"ב ס"ח שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דתניא וכו' ולשמואל הא איקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל חלמא לשמואל לא נקרא קדוש חבל לר' חלעזר הקפר לא קשיא דלמא מודה דנקרא קדוש חלא דנקרא ג"כ חוטח חבל לשמואל קשיא דמשמע לדידיה לא נקרא קדוש ופ"ק דמודה שמואל דעושה מלוה בגזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וכמר הכי פריך מר' חלעזר הא נקרא חוטח חלמא דמדפליג לשמואל חלמא דס"ל לא נקרא חוטח: (נ) רש"י ד"ה מסוכי בניס מסירי בניס כמו דגרסינן בגמרא: (נ) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומין עול שמין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ביד כל וכו' ומחתים יד כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שחתה מרחה לו מ"ד וכי בחיזה נפש חטח זה מי הרג שנקרא חוטח הס"ד ומ"כ מ"ד חלא שציער עלמו וכו'. שמין מלוה לגער עלמו כדחמרינן חטו לדיקי חי חלכי תרי עלמא וכו' עד עוונותיו שמחענה מ"ד לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ד ומ"כ מ"ד ולר' חלעזר וכו' שנטמא במח הס"ד:

א) בָּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִיַּדֵי חָרֶב:
[איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנַי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱיֹ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד] ה) אֲתָיו אָקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב] ו) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נו, א] ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב] ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִים מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא] ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא] י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְּאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֶךָ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה] כ) אַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וְעַבְדִּי אֲשֶׁר בָּחָרְתִּי לְמַעַן תֵּדְעוּ וְתַאֲמִינוּ לִי וְתָבִינוּ כִּי אֲנִי הוּא לְפָנַי לֹא נוֹצַר אֵל וְאַחֲרַי לֹא יִהְיֶה: [ישעיה מג, י] ל) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד] מ) בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לְמַדַּעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז] נ) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבָרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו] ס) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא] ע) כָּל יְמֵי נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יָזִיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

לה א ב מיי' פ"ג מהל' מעניח הלכה ח טוס"ע ס"ח סי' מקעד סעיף ד: לו ג שם סעיף ה:

כתיב אל אמונה ואין עול. כשם שנפרעים מן הרשעים לעוה"ב אפילו בעבירה קלה כך נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז וכשם שמשלמין שכר טוב בעוה"ב לצדיקים [אפי' על מצוה קלה] כך משלמין שכר טוב לרשעים אפילו על מצוה קלה בעוה"ז. **בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטין לפניו.** אומרים לו [מ] עשית במקום פלוני והוא אומר הן אומרים לו חתום וחותם שנאמר ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר יפה דנתוני שנא' למען תצדק בדברך וגו': **אמר שמואל היושב בתענית נקרא חוטא.** סבר לה כר' אלעזר הקפר בר' [דאמר] בשביל שציער עצמו מן היין קראו הכתוב חוטא שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש המצער עצמו מכל מאכל ומשתה לא כ"ש. ומפני מה כתיב בו קדוש יהיה משום (דמרבי) [דמדכי] נפשיה מטומאה [מ]. ור' אלעזר פליג עליה דאמר המצטער עצמו לשם שמים כגון הנזיר וכיוצא

מ) נרלה מזה דרבינו היה לו ג' מחרת בכתן ההוח דמדכי נפשי' וכ"ה ג"י רבינו גרשום כתן.

ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעייני באורחא: **משום מעיינא.** שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא. ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער [ל] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו** ולא יתענה ר"ל

מ] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות **פדך ממות** מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: נ] [לשון חיסור כמו לא חשכת. ערוך] (גליון), בכת"י איתא "חשוכי" ועי' ריטב"א: ס] [ואף **צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הצבור** שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: ל] בחגיגה נוסף **איזוהי דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה**: פ] [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): ו] [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): ז] [צ"ל **הן**] (גליון): מ] בכת"י ובע"י אלא **מן היין** (ועיין רש"ש): ט] גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: י] עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): כ] עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שבריף איתא **שאין להן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): ל] צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: מ] צ"ל **כי** מפני (מהרש"א): נ] צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ל"א** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: ס] רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': ע] [צ"ל **אי**] (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): פ] בגמ' **כך וכך** עשית: צ] בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הגי' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

הגמרא מגבילה את האיסור:
תָּנָא בברייתא, אנשים שהם **חֲסוּכֵי** [-חסריט] **בָּנִים**, כלומר שלא קיימו עדיין את מצות פריה ורביהט, **מְשַׁמְּשִׁין** - מותרים לשמשי **מִטּוֹתֵיהֶן בְּשָׁנֵי רָעָבוֹן**, עד שידעו שנשותיהם התעברוית, שבכדי להצטער עם הציבור אין צריך להתבטל ממצות פריה ורביהט.

★

הברייתא מבארת את עונשו של מי שאינו מצער את עצמו עם הציבור:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **בְּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵלכ שְׁרוּיִין בְּצַעַר, וּפֵירַשׁ אֶחָד מֵהֶן**, כלומר שיש רעב בעיר והוא פורש למקום אחר, או אוכל כשהם בתעניתכא, **בָּאִין שְׁנֵי מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת שֶׁמְּלַוִּין לוֹ לָאָדָםכב, וּמַנִּיחִין לוֹ** את **יְדֵיהֶן עַל רֹאשׁוכג, וְאוֹמְרִים** 'פְּלוֹנִי **זֶה שֶׁפֵּירַשׁ מִן הַצִּבּוּר, אַל יִרְאֶה בְּנֶחָמַת הַצִּבּוּר**'כד.

ברייתא נוספת בענין:
תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו בברייתא אחרת, **בְּזְמַן שֶׁהַצִּבּוּר שָׁרוּי בְּצַעַר, אַל יֹאמַר אָדָם** 'אֵלֵךְ **לְבֵיתִי וְאוֹכַל וְאֶשְׁתֶּה, וְשָׁלוֹם עָלַיִךְ נַפְשִׁי**', כלומר יהיה שלום לנפשי ולא יקרה לה שום דבר רעכה, **וְאִם עוֹשֶׂה כֵּן, עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר** (ישעיה כב יג) 'וְהִנֵּה **שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, הָרוֹג בָּקָר וְשָׁחוֹט צֹאן, אָכוֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יַיִן, אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת**', כלומר שהרשעים אינם שמים ליבם לשמוע בקול ה', אלא אומרים 'הואיל ולבסוף נמות, נעשה עתה ששון ושמחה קודם שנמות', ועושים כן ללעוג ולצחוק על דברי הנביאכו, **מַה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ** - מה נאמר בפסוק שלאחריו (שם כב יד), 'וְנִגְלָה **בְאָזְנֵי ה' צְבָאוֹת, אִם יְכוּפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמוּתוּן**', כלומר שאומר הנביאכז, באזני שמעתי מהקב"ה שעוונכם לא יכופר רק על ידי מיתהכח.

ממשיכה הברייתא, **עַד כָּאן מִדַּת בֵּינוֹנִים**כט, שאמנם פורשים מן הציבור, אבל מאמינים בנבואה על המיתה ומפחדים ממנה, כמו שנאמר

בנים'], ומבואר בברייתא להלן שחסוכי בנים משמשין מיטותיהן בשני רעבון, אלא שיוסף החמיר על עצמו ממידת חסידות, ולוי לא החמיר על עצמו כיון שעדיין לא קיים פריה ורביה. ומהנהגת יוסף יש ללמוד לאסור מעיקר הדין למי שכבר קיים מצות פריה ורביה, שאם לא שהיה איסור גמור למי שלא קיים פריה ורביה, לא היה יוסף מחמיר על עצמו ממידת חסידות, כיון שלא קיים פריה ורביה. עפ"י ביאור המהרש"א (מ"ל ד"ה נשמי) והב"ח (מו"ח סי' תקעד ד"ה ומקור).

ויש שתירצו, שדווקא כשישראל שרויים בצער נאסר תשמיש המיטה, אבל מחמת צער המצרים לא נאסרו, ויוסף לא שימש מיטתו משום שהיה סבור שאביו ואחיו שרויים ברעב, אבל לוי וכל יורדי מצרים יודעים היו בעצמם שהם שבעים, וגם מחמת יוסף לא נאסרו בזה כיון שידעו שאצלו יש שובע. ריטב"א (ד"ה תנא), ר"ן (ד"ה מקום).

והבית יוסף (מו"ח סי' תקעד ס"ד ד"ה והנה) תירץ, שקודם מתן תורה לא נאסר תשמיש המיטה בשני רעבון, ולכן לוי שימש מיטתו, והלימוד מיוסף הוא בדרך אסמכתא, שמייתור לשון הפסוק 'בטרם תבוא שנת הרעב' למדים שלאחר מתן תורה אסור לשמש מיטתו בשני רעבון.

טו. **רש"י** (ד"ה מקום) על פי גירסתו במנחות (כט.). וכן משמע בפסוק (בראשית כג טו) 'ולא חשכת [-חיסרת] את בנך את יחידך ממני'. ערוך (ערך חסך). ובשיטה לבעל הצרורות (ד"ה מקום, הוגה נקודן שיטות קמאי) כתב שיש מפרשים שהכוונה למי שיש לו בנים רעים, שמותר לו לשמש מיטתו אף בשני רעבון [כדי שיוולדו לו בנים נוספים, אולי יזכה והם יהיו טובים יותר]. וכן כתב המשנה ברורה (סי' תקעד ס"ק יג) שאם יש לו בנים מחללי שבת וכוונתו רק כדי שיוליד בנים כשרים, מסתבר שדינו כ'חסוכי בנים'. אולם הריטב"א (ד"ה תנא) גורס 'חשוכי בנים', והקשה שאם הכוונה למי שאין לו בנים, הרי הוא לשון גנאי, כמו שמצינו בפסוק (משלי כג כט) 'בל יתיצב לפני חֲשֻׂכִים' [-שפלים ופחותים. מצודת דוד (שם)]. ולכן כתב שיש שפירשו שכוונת הברייתא לומר שמי הוא זה שבניו נקראים 'חשוכים', והיינו שאינם הולכים בדרך הישר, שמשמש מיטתו בשני רעבון, שבעוון זה נולדים לו בנים שאינם ראויים.

טז. **רש"י** (ד"ה מקום), ר"ן (ד"ה מקום), וכן פסק הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח). ומכיון שהלכה כבית הלל (יבמות סב:) הסוברים שאין אדם מקיים מצות פריה ורביה אלא אם יש לו בן ובת, כל שאין לו בן ובת מותר לו לשמש מיטתו בשני רעבון. גבורות ארי (ד"ה אמר ריש לקיש), וכן פסק המשנה ברורה (סי' רמ ס"ק מז). אולם הר"י מלוניל (ד"ה מקום) כתב שהכוונה למי שאין לו בנים כלל, וכעין זה כתב ברש"י שעל הרי"ף (ד"ה מקום). וכן פסק הט"ז (מו"ח סי' תקעד סק"ג) שאין הדבר תלוי כלל במצות פריה ורביה, שהרי לא שנינו בברייתא 'מי שלא קיים פריה ורביה' אלא 'חסוכי בנים', משמע שלא הותר הדבר אלא למי שהולך ערירי ואין לו בנים כלל, שהוא צער גדול [ואפילו ממידת חסידות אינו צריך להמנע מזה כיון שיש בזה מצוה גדולה], אבל אם יש לו אפילו בן אחד אסור לו לשמש מיטתו בשני רעבון. וראה להלן בהערה.

יז. **שולחן ערוך** (מו"ח סי' תקעד ס"ד). אולם מדברי המגיד משנה (תעניות פ"ג ה"ח) והבית יוסף (מו"ח סי' תקעד ס"ה גרסינן) והט"ז (שם סק"ג) נראה שחסוכי בנים חייבים לשמש מיטותיהם בשני רעבון, משום מצות פריה ורביה. דקדוקי חברים (ד"ה ומף ודי"ה מפם).

יח. **משנה** ברורה (סי' תקעד ס"ק יג) בשם הבית יוסף. ובאיי הים (ד"ה מקום) הסתפק האם מותר לשמש מיטתו בשלושת חדשי העיבור האחרונים, [שמועיל הוא לעובר (מה נפ.) והוא חלק ממצות פרו ורבו. טור (מו"ח סי' רמ) בשם הראב"ד]. אמנם בדברי המשנה ברורה (שם) מבואר שאין לשמש במעוברת.

יט. **שושנת יעקב** (נרשם"י ד"ה מקום).

כ. **בשאילתות** (המזיגו שאילתא קסג) וברי"ף וברא"ש (סי' ח) הגירסא 'בזמן **שהציבור** שרויין בצער' וכו', והיא הגירסה הנכונה, שאפילו אם אין במקומו ציבור של ישראל אלא של אומות העולם, והם שרויים בצער, צריך להשתתף עמהם, וכן מוכח מכך שמצינו אצל יוסף שנאסר בתשמיש המיטה [כמבואר בברייתא לעיל] מחמת שהמצרים היו שרויים ברעב, כדי להשתתף בצערם. העמק שאלה (שם סק"ח, ויגש שאילתא נ סק"ד). אולם בר"ן (ד"ה מקום) מבואר שהטעם שיוסף לא שימש מיטתו הוא משום שהשתתף בצערם של אביו ואחיו, שלא ידע שיש להם תבואה והיה סבור שהם שרויים ברעב. וכן הוא בתלמיד הרמב"ן (ד"ה מקום) ובריטב"א (ד"ה תנא), וכתבו שאין צריך להשתתף בצער אומות העולם.

כא. **רבינו** ירוחם (מלם ומוה, נתיב יח ח"ו), מהרש"א (מ"ל ד"ה נשמי) ומגן אברהם (סי' תקעד סק"ו). וכן אם אינו משתתף עמהם בתפילה, או שאינו מסייע להם בממונו, ודווקא אם הוא סבור שיכול אולי להועיל להם באחד מאלו, אבל אם אינו יכול להועילם כלל, ילך משם ולא יתעכב במקום סכנה. משנה ברורה (סי' תקעד ס"ק יג) ושער הציון (שם סק"י) בשם מהרש"ל.

חמשה דברים כלולים בענין זה שלא לפרוש מן הציבור, א. לא לפרוש ממנהגי הציבור. ב. להשתתף עמהם כשמתכנסים לצורך לימוד, דבר מצוה או צרכי ציבור. ג. להשתתף עמם בצרתם [כמבואר בסוגיא כאן]. ד. לשתף בתפילתו גם את צרכיו של הציבור. ה. גם מי שהתמנה מנהיג על הציבור, אף שאינו רשאי להתערב עמהם ממש להיות שוה בין שוים, מכל מקום לא יפרוש מהם לגמרי בדרך גאוה. תפארת ישראל (מנות פ"ג יכין סוף נ). וראה בדברי הרמב"ם שיובאו בהערה להלן על 'עד תמותון'.

כב. **כל** אדם יש לו שני מלאכים המלוים אותו, אחד מימינו ואחד משמאלו, כמו שנאמר (תהלים צא יא) 'כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך'. רש"י (ד"ה שנים) עפ"י הגמרא להלן. והמלאך הנמצא לימינו הוא מלאך טוב, והעומד לשמאלו הוא מלאך רע. מהרש"א (מ"ל ד"ה שנים) עפ"י הגמרא בשבת (קיט:). וכתב הרמב"ם (מורה נבוכים מ"ג פכ"ב ד"ה ודע) ששני מלאכים אלו הם יצר הטוב ויצר הרע. והאורח ישרים (ד"ה מ"ר) כתב שהמלאך הטוב הוא הנברא ממצוותיו של האדם, והמלאך הרע הוא הנברא מעבירותיו. וראה בהערה להלן על 'כי מלאכיו יצוה לך'.

מלשון הברייתא 'באים שני מלאכי השרת' וכו', משמע שאותם שני מלאכים המלוים את האדם תמיד, פורשים ממנו מיד כשהוא פורש מן הציבור, מידה כנגד מידה, והוא נשאר בלא שמירה, ולאחר מכן הם באים אצלו כדי לקללו שלא יזכה לראות בנחמת הציבור. דקדוקי חברים (ד"ה נמים).

כג. **גם** למלאכים יש דמות ידים, שנאמר (יחזקאל ג ח) 'וידי אדם מתחת כנפיהם'. דקדוקי חברים (ד"ה וכופה).

השכינה נמצאת מעל ראשו של אדם, וכשישראל בצער גם השכינה כביכול בצער (סנהדרין מו.), ואדם זה שפירש מן הציבור מראה בעצמו שלא אכפת לו מצער השכינה שהיא למעלה מראשו, ולכן המלאכים מניחים את ידיהם על ראשו, ואומרים לו שלא יראה בנחמת הציבור. וגם רומזים לו שהסתלקה השכינה למעלה מראשו, ולכן הם מניחים את ידיהם על ראשו לומר שהמקום ריק מכבוד השכינה. בן יהוידע (ד"ה ומניחין), וראה שם עוד מה שביאר בזה.

כד. **כך** אומר המלאך הרע, והמלאך הטוב עונה על כך 'אמן' בעל כרחו. מהרש"א (מ"ל ד"ה שנים).

הקשה התוספות יו"ט (משנת פ"ג מ"ד), והלא יכול האדם לומר שאינו רוצה לא בצרת הציבור ולא בנחמתם [כמו המשל שאומרים לצרעה 'לא מדובשך ולא מעוקצך'. תנחומא (נלק ו)]. והביא את דברי רש"י (שם) שכתב שמי שפורש מן הציבור אינו רואה סימן ברכה לעולם. והתוספות יו"ט תירץ, שבודאי נחמת הציבור גדולה יותר מצרתם, שהרי מידה טובה מרובה (יומא עו.) והוא מפסיד זאת. עוד פירש, שאינו רואה בנחמת הציבור, היינו שימות קודם זמנו [ראה בברייתא להלן שהפורש מן הציבור נענש במיתה], או שיאלץ לגלות ממקומו. וכן כתב הרי"ף (על העין יעקב ד"ה נזמין), והוסיף שהפורש מן הציבור מעכב את כפרת הציבור על העון שמחמתו באה הצרה, ולכן הקב"ה ממית אותו קודם נחמת הציבור, כדי שיוכלו הציבור להתכפר.

והבן יהוידע (ד"ה ומומריס) כתב, שאין כוונת הברייתא שלא יראה בנחמת הציבור מצרה זו, שהרי דבר זה פשוט הוא, שמכיון שלא השתתף בצרתם לא יראה בנחמתם מצרה זו משום שרק ה'נוצר תאנה [הוא] יאכל פריה' (משלי כז יח), אלא שלא יזכה לראות אפילו בנחמתם מצרה אחרת.

כה. **עפ"י** רש"י (מהלים מט יט).

כו. **רד"ק** (שם).

כז. **תרגום** יונתן (שם), רש"י (יומא פו. ד"ה נאמני). והרד"ק (ישעיה שם) פירש שהקב"ה הוא שאומר 'נגלה באוזני [כל מה שהם אומרים] אני ה' צבאות'.

כח. **כפי** שהוא עצמו חרץ את משפטו באומרו 'כי מחר נמות', ולכן עונשו שיסתלק מן העולם ולא יזכה לראות בנחמת הציבור. פירוש הרי"ף (על העין יעקב ד"ה נזמין). תנחומא הפורש מדרכי ציבור, ואף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצות בכללן, ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהן, אין לו חלק לעולם הבא. רמב"ם (משנה פ"ג הי"ח).

כט. **גם** הם רשעים משום שהם פורשים מן הציבור, ומה שקראם התנא 'בינונים' הוא רק ביחס לאלו הרשעים דלהלן. דקדוקי חברים (ד"ה ע"כ).

מאימתי פרק ראשון תענית יא.

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ומה תלמר הרי יוכבד מטותיהן בשני רעבון ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא משום שרואה להגות עצמו בתפילות ויוסף לא שייך אצל אחר כני אדם שימשו:

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. ומקשינן לתלמרינן בפ' המוכל (ב"ק דף נא: ושם) המוכל בעצמו רשאי אצל אחרים שמכלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר המוכל בעצמו רשאי אצל אחרים שמכלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר המוכל בעצמו רשאי אצל אחרים שמכלו ביושב בתענית אלמא מסמע דשמואל קאמר ליושב בתענית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כלתלמרינן הכא מקל ומומר ממזיר ומה נזיר אלא ליער עצמו אלא מיין וכו' אצל מכל מקום המלוה עושה התענית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מצער נפשו דמלוה לגדול כלתלמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין ומכל מקום יש קצת חטא מידי דהוי אתענית חלום דאמרינן לו גזר דינו ונפרעין ממנו מעניות אל שבת ומאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתיה:

כאילו

דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאוונא לאוונא רב פפא כל פרסה ופרסה אכיל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. אמר רב יהודה אמר רב [א]כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה שנאמר [א]ברעב פדך ממות[ט] מרעב מיבעי ליה אלא הכי קאמר בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה אמר ריש לקיש [ב]אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון שנאמר [ב] וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב תנא חסוכי[ג] בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. תנו רבנן [ג]בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר [ג] והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה [ד] ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב [ה]אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר כתיב בתריה [ו] הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור[ז] שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר [ז] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור[ח] ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר [ח] כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר [ט] כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר [י] נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר [י] משוכבת חיקך שמור פתחי פיך[יא] ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר [כ] אתם עדי נאם ה'. [ל] אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין [ל] צדיק וישר הוא (אמרו בשעת[יב]) פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו (נפטרין[יג]) לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר (הין[יד]) ואומרים לו חתום וחותם שנאמר [מ] ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר [נ] למען תצדק בדברך. אמר שמואל [ס] כל היושב בתענית נקרא חוטא (פ) סבר כי האי תנא דתניא [ע] ר' אלעזר הקפר[18/06/2018 אהח] ברבי אומר מה תלמוד לומר [פ] וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה שלא ציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר [צ] קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד[ק] נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעיני באורחא: **משום** מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא.** ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. **דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער[ס] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך** מיעיו ולא יתענה עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת ומאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. **[הרשב"א, בבא קמא צא:]** **המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה.** אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. **[אורחות צדיקים שער הגאוה]**

הגהות וציונים

מ] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: **נ]** [לשון חיסור כמו לא חשכת. ערוך] (גליון), בכת"י איתא "חשוכי" ועי' ריטב"א: **ס]** [ואף צדיק גמור צריך **לצער עצמו עם הצבור** שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: **ע]** בחגיגה נוסף **איזהו דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה:** **פ]** [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): **צ]** [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): **ק]** [צ"ל **הן**] (גליון): **ר]** בכת"י ובע"י **אלא מן היין** (ועיין רש"ש): **ש]** גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: **ת]** עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): **א"א]** עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא **שאין להן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): **ב"א]** צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: **ג"א]** צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ד"א]** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: **ה"א]** רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי: **ע]** [צ"ל **אי** (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): **פ]** בגמ' **כך וכך** עשית: **צ]** בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) חגיגה טז. [ע"ש כמה שיוויים], **ב)** ג"ז שם, **ג)** נדרים דף י. ע"ש, **ד)** [שבועות מ. סוטה טו. כרימות כו.] ב"ק נא: גיר יט. כב. נדליס י., **ה)** יותר הו"ל לאתויי הא דפסחים פט: ע"ש (יעב"ץ, רש"ש), **ו)** ב"ב ג., **ז)** עיין עירובין דף כב. ובמהרש"א שם, **ח)** קידושין דף נז:, **ט)** [כלמ' סוטה יב.], **י)** [נדרים נא: ולקמן יג:], **יא)** [וע"ע תוס' ב"ק נא: ד"ה אלא ומוס' גיר ב: ד"ה ואמאי] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' כל היושב בתענית נקרא חוטא (שבר כי האי תנא) תפ"מ ו"ב ס"ל שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דמניח וכו' ולשמואל הא מיקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל אלמא לשמואל לא נקרא קדוש אבל לר' אלעזר הקפר לא קשיא דלמא מודה דנקרא קדוש אלא דנקרא ג"כ חוטא אבל לשמואל קשיא דמשמע לדידיה לא נקרא קדוש ומע"פ דמודה שמואל דעושה מצוה בנזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וכתב הכי פריך מר' אלעזר הא נקרא חוטא אלמא לשמואל דמפליג לשמואל אלמא דס"ל לא נקרא חוטא: (ב) רש"י ד"ה מסוכי בנים מסיכי בניס כמו דגרסינן במנחות: (ג) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומין עול שמין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ניל כל כו' ומחמיס יל כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שמתה מרמה לו מה"ד וכי בשיזה נפש חטא זה מי הרג שנקרא חוטא ומ"ש אלא שציער עצמו וכו'. שמין מצוה לגער עצמו כדלמרינן אטו לדיקי אי מכלי תרי עלמא וכו' עד עוונותיו שמתענה מה"ד לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ד ומ"ש מה"ד ולר' אלעזר וכו' שמשמע ממת הס"ד:

תורה אור השלם

א) בְּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִיַּד חָרֶב:
[איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱיָ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד]

ה) אַתְיוּ אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָּזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב]

ו) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נז, א]

ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]

ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִיס מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא]

ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא]

י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה]

כ) אָנֹכִי הַגַּדְתִּי וְהוֹשַׁעְתִּי וְהִשְׁמַעְתִּי וְאֵין בָּכֶם זָר וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וַאֲנִי אֵל: [ישעיה מג, יב]

ל) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד]

מ) בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לָרַעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז]

נ) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו]

ס) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא]

ע) כָּל יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

עין משפט נר מצוה

לה א ב מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה מ טוש"ע ס"מ סי' תקעד סעיף ד: לו ג שם סעיף ה:

משנת ראשונים

אמר ריש לקיש אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה, והיאך שימש מטתו לוי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. **[הריטב"א]**

בזמן שהצבור שרוי בצער. אע"פ שאין לו חלק בצרתם. **[הריטב"א]**

עד כאן מידת בינונים. פירוש שלא היו מצירין בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, ומ"מ בהגיע הצרה להם ישובו בתשובה, ולפיכך נקראת מדת בינונים. **[הריטב"א]**

אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. ומדת רשעים אף בהגיע הצרה אליהם אינם חוזרים, שנאמר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר, וכתיב בתריה הצדיק אבד, לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגינו עליהם ולא יחזרו בתשובה. **[הריטב"א]**

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. פירוש דמשמע ליה מ'אשר חטא על הנפש' לשון חטא ממש, לפי שציער עצמו מן היין כדאיתא התם (נדרים י.), ואף על גב דשאר מצער עצמו מן היין אינו חייב קרבן, הא פריש התם דשאני נזיר שחזר ושנה בחטא. **[הריטב"א, שבועות ח.]**

וכי באיזה נפש חטא זה. וזה לשון ה"ר ישעיה ז"ל, וכי באיזה נפש חטא שמפני שנטמא שגדולה מצוה שהוא מקריב קרבנותיו כמשפט מן העבירה ויצא הפסדו בשכרו אם כן מצטער הוא יותר על השניה מן הראשונה, דהואיל ונטמא דואג הוא שלא יטמא פעם אחרת, ודמי ליה כאלו אין לנזירותיו קצבה. ע"כ. **[שיטה מקובצת, ב"ק צא:]**

אלא שציער עצמו מן היין. מכאן משמע דר"א הקפר אפילו בנזיר טהור קאמר וכן מפורש בפ"ק דנדרים דנזיר טהור חוטא הוא. ואיכא למידק דבפ"ק דנזיר אמרינן דאפילו ר' אלעזר הקפר דאמר נזיר חוטא הוא ה"מ נזיר טמא דאיידי דבעי מסתר דלמא אתי למעבר על נזירותי' אבל נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה, ור"ת ז"ל תירץ דהא דקאמר התם נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה היינו שהמצוה גדולה וחמורה מן העבירה, שמצוה לידור וכדאמר הרואה סוטה בקלקולה ילך ויזיר עצמו מן היין, ומ"מ מקצת חטא יש שציער

'אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת'[ל], **אֲבָל בְּמִדַּת רְשָׁעִים מַה כְּתִיב** (שם ו יג), **'אִתָּיו** [-הביאו לי] **וְאֶקְחָה יַיִן** ואשתה, **וְנִסְבְּאָה** [-ונשתכר[לא]] **בְּשֵׁכָר** [-יין ישן[לב]], **וְהָיָה כָּזֶה יוֹם מָחָר** גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד', שגם מחר נעשה משתה ועוד יהיה בכמות יותר גדולה מהיום[לג], כלומר, שהם כלל לא חוששים מיום המיתה[לד], **מַה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ** - מה נאמר בפסוק שלאחריו (שם ו ג), **'הַצַּדִּיק אָבָד** [-מת] **וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב** וגו', **כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק'** - כשהצדיק נפטר אין אנשים שמים את ליבם להבין מפני מה הוא נפטר, והאמת היא שהקב"ה לוקח אותו כדי שלא יצטער ברעה שנגזרה לבוא על הרשעים[לה].

הברייתא ממשיכה ומבארת שצריך לצער עצמו בזמן שהציבור בצער[לו]:

אֶלָּא יְצַעֵר אָדָם את עצמו **עִם הַצִּבּוּר, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ שֶׁצִּיעֵר** את **עַצְמוֹ עִם הַצִּבּוּר**[לז] בזמן מלחמת עמלק[לח], **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות יז יג) **'וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים, וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ, וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו'** וגו'[לט]. ולכאורה יש להקשות, **וְכִי לֹא הָיָה לוֹ לְמֹשֶׁה כַּר אַחַת אוֹ כֶּסֶת** [-כרית גדולה[מ]] **אַחַת לֵישֵׁב עָלֶיהָ** בצורה נוחה יותר מאשר על אבן[מא]. **אֶלָּא כָּךְ אָמַר מֹשֶׁה, הוֹאִיל וְיִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר** המלחמה, **אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר**, ולא אשב על כר או על כסת, אלא על האבן, כדי להשתתף בצערם[מב].

מסיימת הברייתא, **וְכָל הַמְצַעֵר** את **עַצְמוֹ עִם הַצִּבּוּר, זוֹכֶה וְרוֹאֶה בְּנֶחָמַת הַצִּבּוּר.**

מוסיפה הברייתא ומבארת, מאחר והטעם שצריך אדם לצער את עצמו עם הציבור הוא משום מראית העין[מג], ומחמת כן **שָׁמָּא יֹאמַר אָדָם 'מִי מֵעִיד בִּי'** - שיטעה לסבור שאין איסור אם הוא אוכל ושותה כשהוא בביתו שלא בפני הציבור[מד]. אין הדבר כן, אלא **אַבְנֵי בֵיתוֹ שֶׁל אָדָם וְקוֹרוֹת בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם מְעִידִים בּוֹ**, שאף על פי שהוא עושה כן בהצנע, בודאי יתפרסם הדבר על ידי שירגישו בכך שכניו וכיוצא בזה[מה], **שֶׁנֶּאֱמַר** (מנחות ג יא) **'כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק, וְכָפִיס** [-מין לבינה[מו]] **מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה'**, כלומר, הגוזל ממון מאחרים, הגזילה כל כך ידועה שכאילו האבן זועקת מהקיר 'גזולה אני', והכפיס מבין העצים יענה לה 'גם אני מגזילה'[מז]. ויש לדרוש כן גם לענין פרסום מעשיו של האדם בתוך ביתו, שעל ידי אבני ביתו וקורות ביתו יתפרסמו מעשיו.

הברייתא מביאה דעות נוספות כיצד יתפרסמו עבירותיו של האדם[מח]:

(דְּבֵי) רַבִּי שִׁילָא (אמרי) [אָמַרְמט], שְׁנֵי מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת הַמְלַוִּין לוֹ לָאָדָם[נ], **הֵן מְעִידִין עָלָיו**, שעל ידי שהם מסתלקים ממנו ואינם שומרים עליו, הוא מופקר לנזקים, וכך ידעו כולם שהוא בעל עבירות[נא],

ל. **רש"י** (ד"ה זו). הדרשה דלעיל עוסקת באדם שהוא עצמו לא נמצא בצרה, ורואה שאחרים נמצאים בצרה ואינו משתתף עמהם, אלא אומר לעצמו 'מה לי ולצרת אחרים, כיון שאני שרוי בשמחה', ואמנם מאמין וחושש הוא שגם עליו תעבור כוס הפורענות, ולכן אומר 'אכול ושתו כי מחר נמות', כלומר שהוא מתנחם בכך שימות מהר ולא יראה בצרה כלל, והיא מידת הבינונים, והוא מתכפר במיתה ['אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון']. מהרש"א (מ"מ ד"ה ואומר). וראה בהערה להלן על 'והיה כזה יום מחר'.

לא. **מלבי"ם** (שם, ביאור המילות). וכתב המהרש"א (גיטין שם: מ"מ ד"ה מנקיה) שהפסוק נקט בתחילה 'אקחה יין' בלשון יחיד, ואילו בסוף נקט 'ונסבאה שיכר' בלשון רבים, משום שכן הוא דרך המתאוים לשתות בחבורה, שאם אין חבריו משתתפים עמו בהבאת היין, הוא אומר לחבריו 'אני אביא משלי יין, ונסבאה שיכר יחד'.

לב. **מצודות** ציון (שם).

לג. **מצודות** דוד (שם).

לד. **עפ"י** רש"י (ד"ה זו). דרשה זו עוסקת באדם שלא די שאינו משתתף עם הציבור בצרתם, אלא שאינו חושש כלל על עצמו שתבוא גם עליו הפורענות, אלא אומר 'והיה כזה יום מחר', כלומר שכל יום ויום אומר שיהיה לו שלום, ורוצה לעשות כן גם למחר ובכל יום, והיא מידת הרשעים [והעונש על כך הוא שגם הצדיקים אובדים בגללו, כמבואר בהמשך הברייתא]. מהרש"א (מ"מ ד"ה ואומר). ובלב רחב (ד"ה הצדיק) כתב שעונשם של הבינונים [דלעיל] הוא המיתה הטבעית, אבל עונשם של הרשעים הוא שיהיו להם צרות ורעות, עד שהקב"ה יצטרך לקחת את הצדיק כדי שלא יצטער עמהם.

אולם בשרידים מפירוש הר"א (ד"ה זו וד"ה אבל) כתב שהחילוק בין הבינונים לרשעים הוא שהבינונים עושים כן בצינעא ואומרים 'אלך לביתי ואוכל ואשתה בצינעא', מה שאין כן הרשעים מכריזים וצועקים בקול רם 'אתיו אקחה יין ונסבאה שכר'.

לה. **רש"י** (ד"ה הצדיק בגימטריא הרמטון). ובאופן אחר ביאר, שהקב"ה לוקח את הצדיק כדי שלא יבקש רחמים על הרשעים. וכן פירש הר"ן (ד"ה והצדיק). והנימוקי יוסף (ד"ה הנה שמון, הובא בקובץ שיטות קמאי) כתב שהקב"ה לוקח את הצדיקים כדי שלא יגינו על אנשי דורם ולא יחזירום בתשובה.

נמצא שרעתם של הרשעים השמחים בשעה שהציבור בצער ואינם חוששים מהמיתה, היא בשלשה דברים, א. אין המיתה מכפרת להם. ב. גורמים הם שתבוא על הציבור רעה כל כך גדולה שאין הצדיק יכול לסובלה וצריך למות מפני זה. ג. שהם גורמים למיתת הצדיק [ראה רי"ף (על העין יעקב ד"ה בזמן)].

לו. **דבר** זה כולל כמה עניינים, א. להראות צער כלפי חוץ עם הציבור. ב. לצער את עצמו גם בסתר בינו לבין עצמו ובתוך ביתו. ג. להצטער גם בסתר ליבו ובנפשו ונשמתו עם הציבור. רי"ף (על העין יעקב ד"ה בזמן).

לז. **בשאילתות** (המזיגו שאילתא קמג) גורס 'ואף צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הציבור, שכן מצינו במשה רבינו' וכו'. כלומר, הברייתא מחדשת בזה שגם צדיק גמור צריך לצער את עצמו עם הציבור [ולכן הוצרכה להביא ראיה ממשה רבינו, אף שכבר התבאר הדבר מהפסוק בישעיה], שלא נאמר שדווקא אדם בינוני צריך לצער את עצמו עם הציבור, כי עליו לחשוש שמא עוונותיו יתרים על זכויותיו, ובכך הוא מכריע את כל העולם לכף חובה [ראה קידושין (מ:)] ויש לו חלק בצרה שהתרגשה על הציבור, ואף אם לא הוא שגרם לכך, מכל מקום יש לו לחוש על עצמו שלא ינזק מהכעס שיש כעת בשמים, אבל צדיק גמור שבודאי אין לו חלק בגרימת הצרה, וגם אינו צריך לחוש מנזק שכן ראוי הוא להנצל מחמת זכות עצמו, היה צד לומר שאינו צריך לצער עצמו עם הציבור, וזהו שהשמיענו התנא כאן, שאף צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הציבור [ולשאת בעול עמהם]. העמק שאלה (שם סק"ג).

לח. **שהניצחון** של עם ישראל היה תלוי בכך שהרים משה את ידיו, שנאמר (שמות יז יא) 'והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, וכאשר יניח ידו וגבר עמלק'.

לט. **לאחר** שמשה רבינו עמד כל היום וידיו מורמות, היה קשה לו הדבר, והניחו אבן תחתיו כדי שישב עליה, ואהרן וחור תמכו בידיו משני הצדדים. חזקוני (שם).

מ. **'כר'** הוא בגד מלא חתיכות צמר או נוצות, שאדם מניח תחת ראשו כששוכב, ו'כסת' היא גדולה יותר. רמב"ם (פירוש המשניות, שבת פ"ד מ"ג). והתוספות (בבא מציעא עט: ד"ה כמאן) פירשו להיפך, ש'כר' הוא הגדול ו'כסת' הוא הקטן. ומבואר בדבריהם שגם את ה'כר' וגם את ה'כסת' רגילים להניח תחת הראש. אולם הערוך (ערך כר ג) כתב ש'כר' הוא הסדין ששוכבים עליו, ו'כסת' הוא קטן יותר, והוא מה שמניחים תחת הראש.

מא. **לכאורה** קשה, הלא כשיוצאים למלחמה בודאי אין מביאים כרים וכסתות אלא כלי מלחמה, וכיצד דרשו כן במלחמת עמלק. אלא שמה שאדם צריך לצער את עצמו עם הציבור הוא פשוט מצד הסברא, והדרשה מהפסוק אינה אלא אסמכתא. דקדוקי חברים (ד"ה שכן). [אכן ראה בהערה לעיל שהובאו דברי ההעמק שאלה שעיקר הדרשה כאן היא לצדיק גמור שאף הוא צריך לצער עצמו עם הציבור, ודבר זה אינו פשוט מצד הסברא].

מב. **החיוב** לאדם להשתתף בצער הציבור, הוא אף באופן שהוא איננו עומד באותה הצרה [ויכול לפרוש מהם], כפי שמוכח מהסוגיא לעיל, ומה שלמדו כן ממשה רבינו אף שהוא כן היה באותה צרה [של מלחמת עמלק], משום שבודאי ידע משה בכח נבואתו שעל ידי הרמת ידו ינצחו ישראל, ואף על פי כן השתתף עם ישראל שהם כן היו בצער המלחמה. מהרש"א (מ"מ ד"ה שכן). והשפת אמת (ד"ה שכן) ביאר על פי מה שאמרו חז"ל (תענית כי תנא י) שלא היה עמלק יכול להלחם אלא באלו שנפלטו מהענן מחמת עבירותיהם, הרי שמשה רבינו לא היה בכלל אותה צרה.

מג. **מהרש"א** (מ"מ ד"ה מי). וראה בהערה להלן.

מד. **מהרש"א** (שם). והוסיף, שהגם שעיקר מימרא זו מובאת בגמרא בחגיגה (טז.) לגבי כל העבירות, אולם כאן היא שייכת ביותר, שהרי כל האיסור לפרוש מן הציבור הוא משום מראית העין, כמבואר לעיל (י:) שאסור לאדם להיראות שבע בפני הציבור כשהם מתענים, לפיכך יש לחוש שמא יאמר אדם מי מעיד בי אם אני עושה כן שלא בפניהם.

מה. **רשב"א** (פירושי האגדות ד"ה ומה). וכוונת הפסוק היא שכאילו הקיר שרואה מה שאדם עושה בתוך ביתו, מעיד על מעשיו בחוץ, שלא ציער את עצמו עם הציבור, ובכך עתיד הדבר להתפרסם. מהרש"א (מ"מ ד"ה מצינו). והמאירי (מיכול המשוכה, שבר גמון מאמר ג פ"ד ד"ה ומעתה) כתב על דרשה זו 'והכוונה אצלי, כי אולי יפול ביתו עליו או קירותיו או אבנים מהם, וכל זה להתבונן כי מה' יצא הדבר'.

מו. **'כפיס'** הוא אבן בגודל חצי לבינה [שאורך הלבינה הוא שלשה טפחים. וכפיס הוא טפח ומחצה], ורגילים לתנו בין שתי שורות העצים שבבנין. רש"י (ד"ה כפיס) עפ"י הגמרא (ב"ב ג. ג.), וכן רש"י בבבא בתרא (שם ג. ד"ה מריח) ותוספות (שם ג. ד"ה כפיסין). ולפי זה כוונת הפסוק 'וכפיס מעץ יעננה' שהכפיס יענה לאבן משורות העצים שבתוכן הוא נתון. אולם ראה רש"י בחגיגה (טז. ד"ה וכפיס) שפירש שהוא חתיכת עץ, וראה ביאורי רש"י.

מז. **רד"ק** (שם).

מח. **עפ"י** הרשב"א (פירושי האגדות ד"ה מעיד), ודברי הברייתא יתבארו עפ"י פירושו. וראה בהערה להלן על 'אתם עדי נאום ה''.

מט. **כן** יש לגרוס, שגם זה מן הברייתא, [אכן לא מצינו תנא ששמו 'רבי שילא']. דקדוקי סופרים (שם ג).

נ. **ראה** בהערה לעיל בדברי הברייתא 'שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם', ובהערה להלן.

נא. **רשב"א** (פירושי האגדות ד"ה מעיד), והוסיף שהוא כעין הנאמר בפסוק (דברים כג יד) 'והסתרתי פני ממנו והיה לאכול, ומצאוהו רעות רבות וצרות'. והמהרש"א (מ"מ ד"ה מצינו) פירש שהכוונה שיעידו על מעשיו לעתיד לבוא, וכתב שאף על פי ששנינו במשנה

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ומה תלמר הרי יוכבד מטותיהן בשני רעבון ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא למי שרוצה להוג עלמו בחסידות ויוסף לא שייכ אחר כני אלא שימשו:

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. ומקשיל לאמרינן בפ' החובל (נ"ק דף נא: ושם) החובל בעלמו אמאי אחל מחריס שחבלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר החובל בעלמו רשאי אמר שמואל קיומב בתעלית אלמא משמע דשמואל קאמר דיומב בתעלית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כדאמרינן הכא מקל ומומר מגזיר ומה גזיר אלא ליער עלמו אלא מיין וכו' אחל מכל מקום המלוה שהוא עושה התעלית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מלער נפשו דמלוה לגדול כדאמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עלמו מן היין ומכל מקום יש קלת חטא מידי דהוה [ג] אמתענה תעלית חלום בשבת דקורלין גזר דינו ונפרלין ממנו תעלית של שבת ומי תקנתיה ליתב תעליתא לתעליתיה [ד]:

כאילו דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאונא לאונא רב פפא כל פרסה ופרסה אכיל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. אמר רב יהודה אמר רב [א]כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה שנאמר [א] ברעב פדך ממות [ה] מרעב מיבעי ליה אלא הכי קאמר בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה אמר ריש לקיש [ב] אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון שנאמר [ב] וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב תנא חסוכי [ו] בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. תנו רבנן [ג] בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר [ג] והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה [ד] ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב [ה] אתיו אקחה יין ונספאה שכר והיה כזה יום מחר כתיב בתריה [ו] הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאספ הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור [ז] שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר [ז] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור [ח] ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר [ח] כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר [ט] כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר [י] נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר [י] משוכבת חיקך שמור פתחי פיך [יא] ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר [יב] אתם עדי נאם ה'. [יג] אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין [יד] צדיק וישר הוא (אמרו בשעת [יה]) פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו (נפטרין [טו]) לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר (הין [טז]) ואומרים לו חתום וחותם שנאמר [יז] ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר [יח] למען תצדק בדברך. אמר שמואל [יט] כל היושב בתענית נקרא חוטא [כ] סבר כי האי תנא דתניא [כא] ר' אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר [כב] וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה שציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר [כג] קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעייני באורחא: **משום** מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא.** ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. **דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער [כ] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו** ולא יתענה

הגהות וציונים

מ] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: **ג]** [ואף צדיק גמור צריך לציער עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: **ד]** בחגיגה נוסף **איזהו דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה:** **ה]** [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): **ו]** [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): **ז]** [צ"ל הן] (גליון): **ח]** בכת"י ובע"י **אלא מן היין** (ועיין רש"ש): **ט]** גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: **י]** עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): **כ]** עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא **שאין לחן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): **ל]** צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: **מ]** צ"ל **כי** מפני (מהרש"א): **נ]** צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ל"א** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: **ס]** רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם, ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': **ע]** [צ"ל **אי**] (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): **פ]** בגמ' **כך וכך** עשית: **צ]** בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) מגיגה טו. [ע"ס כמה מיגויים], **ב)** ג"ז שם, **ג)** נדרים דף י. ע"ש, **ד)** [שבועות מ. סוטה טו. כרימות כו.] ב"ק נא: גזיר יט. כב. נדליס י., **ה)** יותר הו"ל לאתויי [18/06/2015 חיים] פט: ע"ש (יעב"ץ, רש"ש), **ו)** ב"ב ג., **ז)** עיין עירובין דף כב. ובמהרש"א שם, **ח)** קידושין דף נז:, **ט)** [כלמ' סוטה יב.], **י)** [נדרים נא: ולקמן יב:], **כ)** [וע"ע תוס' ב"ק נא: ד"ה אלא ומוס' גזיר ב: ד"ה ואמאי] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' כל היושב בתענית נקרא חוטא (שבר כי האי תנא) תפ"מ וע"כ ס"ל שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דתניא וכו' ולשמואל הא איקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל אלמא לשמואל לא נקרא חוטא אבל לשמואל קדוש מכל מקום דמשמע לדידיה לא נקרא קדוש ומע"פ דמודה שמואל דעושה מצוה בגזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וכתר הכי פריך מר' אלעזר הא נקרא חוטא דמדפליג לשמואל אלמא דס"ל לא נקרא חוטא: (ב) רש"י ד"ה מסוכי בנים כמו דגרסינן בתענית: (ג) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומין עול שמין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ביד כל כו' ומחתים יד כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שמתה מרעה לו מה"ל וכי בגזיה נפש חטא זה מי הרג שנקרא חוטא הס"ד ואמ"כ אלא שציער עצמו וכו'. שמין מצוה לגער עלמו כלמרינן אטו לדיקי אי מכלי תרי עלמא וכו' על עוונותיו שמתענה מה"ד לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ד ואמ"כ מה"ל ולר' אלעזר וכו' שמשמע נמת הס"ד:

תורה אור השלם

א) בְּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִידֵי חָרֶב: [איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱיֹ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד]

ה) אַתְיוּ אֶקָּחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָּזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב]

ו) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נז, א]

ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]

ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִים מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא]

ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא]

י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְּאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה]

יא) אָנֹכִי הַגַּדְתִּי וְהוֹשַׁעְתִּי וְהִשְׁמַעְתִּי וְאֵין בָּכֶם זָר וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וַאֲנִי אֵל: [ישעיה מג, יב]

יב) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד]

יג) כִּי כָל אָדָם יַחְתּוֹם לָרַעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז]

יד) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו]

טו) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא]

טז) נְזִרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

עין משפט נר מצוה

לה א ב מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה מ טוש"ע ס"ח סי' תקעד סעיף ד: **לו** ג שם סעיף ה:

משנת ראשונים

אמר ריש לקיש אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה, והיאך שימש מטתו לרי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. [הריטב"א]

בזמן שהצבור שרוי בצער. אע"פ שאין לו חלק בצרתם. [הריטב"א]

עד כאן מידת בינונים. פירוש שלא היו מצירין בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, ומ"מ בהגיע הצרה להם ישובו בתשובה, ולפיכך נקראת מדת בינונים. [הריטב"א]

אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. ומדת רשעים אף בהגיע הצרה אליהם אינם חוזרים, שנאמר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר, וכתיב בתריה הצדיק אבד, לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגינו עליהם ולא יחזרו בתשובה. [הריטב"א]

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. פירוש דמשמע ליה מ'אשר חטא על הנפש' לשון חטא ממש, לפי שציער עצמו מן היין כדאיתא התם (נדרים י.), ואף על גב דשאר מצער עצמו מן היין אינו חייב קרבן, הא פריש התם דשאני נזיר שחזר ושנה בחטא. [הריטב"א, שבועות ח.]

וכי באיזה נפש חטא זה. וזה לשון ה"ר ישעיה ז"ל, וכי באיזה נפש חטא שמפני שנטמא שגדולה מצוה שהוא מקריב קרבנותיו כמשפט מן העבירה ויצא הפסדו בשכרו אם כן מצטער הוא יותר על השניה מן הראשונה, דהואיל ונטמא דואג הוא שלא יטמא פעם אחרת, ודמי ליה כאלו אין לנזירותיו קצבה. ע"כ. [שיטה מקובצת, ב"ק צא:]

אלא שציער עצמו מן היין. מכאן משמע דר"א הקפר אפילו בנזיר טהור קאמר וכן מפורש בפ"ק דנדרים דנזיר טהור חוטא הוא. ואיכא למידק דבפ"ק דנזיר אמרינן דאפילו ר' אלעזר הקפר דאמר נזיר חוטא הוא ה"מ נזיר טמא דאיידי דבעי מסתר דלמא אתי למעבר על נזירותי' אבל נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה, ור"ת ז"ל תירץ דהא דקאמר התם נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה היינו שהמצוה גדולה וחמורה מן העבירה, שמצוה לידור וכדאמר הרואה סוטה בקלקולה ילך ויזיר עצמו מן היין, ומ"מ מקצת חטא יש שציער עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת מאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. [הרשב"א, בבא קמא צא:] **המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה.** אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [אורחות צדיקים שער הגאוה]

שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נו יט) 'כִּי מַלָּאכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ'[נב]. רַבִּי חִידְקָא אוֹמֵר, נִשְׁמָתוֹ שֶׁל אָדָם הִיא מְעִידָה עָלָיו[נג], שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז ה) 'אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ וגו' מִשּׁוֹכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמוֹר פִּתְחֵי [-דברי[נד]] פִיךְ' - אין להאמין בחבר קרוב, והזהר שלא לדבר על חבריך אפילו בפני אשתך, שמא תגלה את הדברי[נה], ויש לדרוש כן על הנשמה הנמצאת בגוף האדם ושוכבת בחיקו[נו], שעל האדם להיזהר שלא יחטא, שאף אם לא ינזק בעולם הזה, אך נשמתו תיענש בעולם הנשמות[נז]. וְיֵשׁ אוֹמְרִים[נח], אִבְרָיו שֶׁל אָדָם מְעִידִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מג יב) 'וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם ה'[נט], ויש לדרוש שהקב"ה אומר לעם ישראל שהם בעצמם, דהיינו איברי גופם[ס], יהיו העדים על מעשיהם על ידי שהאדם נענש בגופו בעולם הזה[סא].

★

הברייתא ממשיכה ומבארת את ענין השכר והעונש בעולם הזה ובעולם הבא:

נאמר בפסוק (דניאל יב ז) 'הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא', מבארת הברייתא, מה שנאמר 'אֵל אֱמוּנָה', בא ללמדנו שֶׁכְּשֵׁם שֶׁנִּפְרָעִין מִן הָרְשָׁעִים ומענישים אותם לָעוֹלָם הַבָּא אֲפִילּוּ עַל עֲבֵירָה קַלָּה שֶׁעוֹשִׂין, כָּךְ נִפְרָעִין מִן הַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה עַל עֲבֵירָה קַלָּה שֶׁעוֹשִׂין, ואין הקב"ה נושא להם פנים[סב]. ומה שנאמר 'וְאֵין עָוֶל', בא ללמדנו שהקב"ה אינו מעוול ומונע אפילו שכר מצוה קלה של רשע, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁמְּשַׁלְּמִין שָׂכָר לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא אֲפִילּוּ עַל מִצְוָה קַלָּה שֶׁעוֹשִׂין, כָּךְ מְשַׁלְּמִין שָׂכָר לָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה אֲפִילּוּ עַל מִצְוָה קַלָּה שֶׁעוֹשִׂין[סג], כדי למנוע מהם שכר לעולם הבא[סד]. ועל זה נאמר בהמשך הפסוק (שם) 'צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא', שהקב"ה 'מצדיק' את הדין על הצדיקים להעניש בעולם הזה על עבירותיהם הקלות, ועושה טובה ו'ישרות' עם הרשעים לפרוע את שכרם בעולם הזה כדי לטורדן מהעולם הבא[סה].

★

אָמְרוּ חכמים[סו], בְּשָׁעַת פְּטִירָתוֹ שֶׁל אָדָם לְבֵית עוֹלָמוֹ, כָּל

באבות (פ"ד מכ"ג) שהקב"ה הוא הדיין והוא העד, כאן הכוונה על עדות שהיא כעין הודאת בעל דין, שהמלאכים שנבראו ממעשיו של האדם [וכן נשמתו ואיבריו של האדם, כדלהלן] מודים על מעשיו.

נב. המלאכים [אוצר החכמה] מעידים על האדם הם גם אלו המעידים עליו. אם מתנהג בטוב הם שומרים אותו מכל רע, ואם לא, נהפכת השמירה לבדיקה ודקדוק במעשיו, והם אלו שיעידו עליו לעתיד לבוא. אבודרהם (נרכות השמר ד"ה כתב ה"ר יעקב). ובמהרש"א (מ"מ ד"ה מנין) הוסיף שאותם המלאכים הם אלו הנבראים על ידי מעשיו של האדם. אולם החיד"א (יוסף תהלות, תהלים נמ) כתב, שהמלאכים הממונים על שמירת האדם הם בנוסף על אלו הנבראים ממעשיו.

נג. באדם יש נפש רוח ונשמה, הנפש היא החוטאת, כמו שנאמר (יחזקאל יח ד) 'הנפש החוטאת', והיא אינה יכולה להעיד על חטאי עצמה, וכן הרוח שבאדם אף שהיא יותר רוחנית, מכל מקום לפעמים גם החכם יחטא, וגם היא אינה יכולה להעיד. אבל הנשמה אינה נכנסת בגופו של האדם אלא עומדת מבחוץ כמו צל של האדם, והיא יכולה להעיד על מעשי האדם, שהיא רואה ושומעת הכל. פתח עיניים (ד"ה נשמתו) בשם רבי חיים ויטאל.

נד. רש"י (שם).

נה. רד"ק (שם).

נו. גמרא (חגיגה טז.).

נז. רשב"א (פירושי האגדות ד"ה תניא), וביאר, שלפעמים יש רשעים שמגיע אליהם טובה בעולם הזה כמו לצדיקים, ורבי חידקא בא לומר שאף על פי כן בעל כרחם תיענש נשמתם בעולם העליון, והיא העדות שמעידה הנשמה בו ומפרסמת את עבירותיו. אולם המהרש"א (מ"מ ד"ה מנין) פירש שהכוונה שנשמתו מעידה על מעשיו לעתיד לבוא, וראה בהערה להלן על 'אתם עדי נאום ה'' שיובא ביאורו בהרחבה.

נח. יש אומרים זהו רבי נתן. גמרא (הוריות יג:), [וראה שם מדוע הוא לא נזכר בשמו].

נט. הקב"ה אומר לעם ישראל, אתם יכולים להעיד על כך שאני מקיים הבטחותי והושעתי אתכם ואת אבותיכם. רד"ק (שם).

ס. לפי הדרשה כאן, הקב"ה אומר לאדם שהוא עצמו יעיד על מעשיו, ומכך שנאמר 'ואתם עדי' בלשון רבים, יש לדרוש שהכוונה לאיברי גופו של האדם. רש"י (ד"ה הכי גרסינן) עפ"י הלב רחב (נרקיס"י).

סא. כמו שמצינו שירבעם בן נבט נענש ויבשה ידו (מלכים א' יג ד), וכן בצדקיהו שנבוכדנאצר סימא את עיניו (ירמיהו נב יא). וזו היא דרכה של התורה להזהיר את האדם מלחטוא, שפעמים מזהירה אותו שלא תינזק מלאכתו או שלא ילקה בגופו, כמבואר בפרשת הקללות (דברים כח), ופעמים שהתורה מבטיחה לאדם 'למען ייטב לך והארכת ימים' (דברים כב ז), שאם יתנהג בדרך התורה, תהיה לנשמתו טובה נצחית בעולם הבא שהוא יום שכולו ארוך (קידושין לט:). רשב"א (פירושי האגדות ד"ה תניא).

אולם המהרש"א ביאר כך, 'קורות ביתו' זו עדות בעולם הזה, שעל ידי שכניו מתפרסם מה שעושה בסתר בתוך ביתו, ומתגנה בעיני הציבור [ראה לעיל]. אגב עדות זו, הברייתא מרחיבה ומבארת גם את העדויות בדין לעתיד לבוא, ובזה מרמזת לשלשה סוגים של עדויות על שלשה מיני עבירות. מהלאוין שעבר האדם נבראים מלאכים משחיתים, והם המעידים בו על כך לעתיד. על דיבורים אסורים תבוא הנשמה שכח הדיבור הוא ממנה כמו שנאמר (בראשית ב ז) 'ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה' ותרגומו (שם) 'לרוח ממללא' [-מדברת], ולכן היא זו המעידה על חטאי הדיבור. ועל ביטולי עשה יבואו איבריו של האדם עצמו והם יעידו בו, כיון שהם כח העשיה העיקרי של האדם ובהם היה עליו לפעול את מעשי המצוות, שרמ"ח מצוות העשה הן כנגד רמ"ח האיברים שבאדם (מכות כג:).

סב. שרידים מפירוש הר"א (ד"ה אל אמונה). והבן יהוידע (ד"ה אל אמונה) ביאר, שאם היו צריכים הצדיקים להיכנס לגיהנם [אפילו לזמן מועט] על עבירותיהם הקלות, יהיו הרואים סבורים שהוא מקומם לעולם עם הרשעים, ויאמרו שהקב"ה לא מקיים הבטחתו שיתן נחלה לצדיקים בגן עדן, לפיכך נפרע מהם בעולם הזה על עבירותיהם הקלות, כדי שלא יהיו בגיהנום כלל אלא יכנסו ישר לגן עדן, ואז יאמרו כולם שהקב"ה הוא 'אל אמונה' שמקיים את הבטחותיו.

סג. הברייתא באה כאן ליישב כיצד תיתכן בעולם מציאות שיש צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, ועל כך אומרת שבאמת הקב"ה הוא 'אל אמונה', וכשם שהוא מעניש את הרשעים לעולם הבא על כל עבירה ואפילו על הקלות, כך הוא מעניש את הצדיקים על עבירותיהם הקלות בעולם הזה [כי 'אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' (קהלת ז כ)], ובכך ישאר להם שכרם שלם לעולם הבא. וכן ה'רשע וטוב לו', זהו משום שבאמת 'אין עול' בהנהגת הקב"ה, וכשם שהוא משלם לצדיקים את שכרם בעולם הבא ואפילו על מצוה קלה, כך משלם לרשעים בעולם הזה, על כל מצוה שעשו ואפילו על מצוה קלה. מהרש"א (מ"מ ד"ה אל אמונה). [ובברכות (ז.) דנה הגמרא בהרחבה בשאלת 'צדיק ורע לו רשע וטוב לו', וראה שם בביאורי הפשט].

סד. כמו שנאמר (דברים ז י) 'ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו'. רש"י (ד"ה מפי). וראה בהערה להלן.

בגמרא כאן מבואר שדורשים את ענין העונש לצדיקים ולרשעים מ'אל אמונה', ואת ענין השכר לצדיקים ולרשעים מ'ואין עול'. והעיר הגבורות ארי (ד"ה מיהו), שלכאורה נראה יותר לדרוש מהפסוק 'אל אמונה' את ענין השכר, שהרי ברוב הפעמים שמוזכר לשון 'אמונה' הכוונה לענין השכר, כפי שדורשים חז"ל [הובא ברש"י (שמות ו ג)] על הפסוק (שם) 'אני ה'', שהכוונה אני ה' נאמן לשלם שכר [וגם הפסוק 'ואין עול' מתיישב יותר עם ענין העונש, שאין עול בדינו של הקב"ה לוותר לזה ולהעניש את זה, אלא מעניש את כולם לפי מעשיהם. העמק שאלה (המזינו שמילמ קמג סק"ה)]. והמהרש"א (מ"מ ד"ה הכא) כתב על אופן הדרשה כאן 'ולא ידעתי משמעו'. ואכן בשאילתות (המזינו שמילמ קמג) הגירסא להיפך, מ'אל אמונה' נדרש ענין השכר, ומ'ואין עול' נדרש על העונש [וראה שם שינויים נוספים], וכתב בהעמק שאלה (שם) שזו הגירסא העיקרית.

ובביאור הגירסא שלפנינו, כתב הגבורות ארי (ד"ה אל אמונה) שאכן מצינו לשון 'אמונה' גם לענין עונש, וכדברי רש"י (שמות ו ט) על הפסוק (ירמיה טו כא) 'בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי, וידעו כי שמי ה'', שלמדנו שכשהקב"ה מאמן את דבריו, אפילו לפורענות, מודיע ששמו ה'. ובביאור 'ואין עול' הנדרש כאן לענין השכר, כתב בשרידים מפירוש הר"א (ד"ה ומין), שהכוונה היא, שהקב"ה אינו עושה עול ולא מקפח שכר כל בריה, ולפיכך משלם לרשעים את שכרם בעולם הזה [ובאחרונים אף הכריחו כגירסתנו, שהרי חלילה מלחשוב שהקב"ה מעניש את מי שלא עשה עבירה, ומכיון שהוא פשוט כל כך, אין כלל צורך לדרשו מ'ואין עול', מה שאין כן לענין השכר הרי ניתן היה לומר שהקב"ה ימנע מהרשעים שכר מצוותיהם וכנגד זה יפחית להם מעונשם, ולכך דרשו מ'ואין עול' שאינו עושה כן אלא משלם שכר למצוה ועונש לעבירה משום שנראה כמו עול אם אינו נותן לו את שכר זכיותיו. גבורות ארי (ד"ה מיהו) ורא"ם (דברים לב ד)]. והמהרש"א (שם) כתב שהנכון הוא כגירסת הילקוט שמעוני (המזינו רמז תמקמב) שדורש גם את ענין השכר וגם את ענין העונש מ'אל אמונה'.

סה. רש"י (ד"ה לדיק). [אולם ראה בהערה הבאה את גירסת השאילתות שהברייתא מביאה את הפסוק הזה כהתחלה לענין דלהלן]. ובטעם הדבר שהרשעים מקבלים את שכרם בעולם הזה ולא בעולם הבא, כתב החיד"א (דברים מחדש דרוש כ ד"ה ונטרס) שמכיון שממעשיהם ניכר שהם חפצים רק בעולם הזה, משלם להם הקב"ה לפי המדה שמדדו לעצמם. והבן יהוידע (ד"ה אל אמונה) ביאר, שכאשר יראו שהרשעים נכנסים לגיהנם לזמן מרובה בגלל חטאיהם הרבים, יהיו סבורים שהם יהיו שם לעולם ולא יקבלו שכר על מצוותיהם המעטות, לפיכך הקב"ה נותן להם שכר על קצת מצוותיהם בעולם הזה, ואז כולם יאמרו ש'אין עול' בדינו של הקב"ה, והוא משלם שכר על כל מצוה.

סו. בדברי רש"י (ד"ה לדיק) מבואר שכאן הוא ענין חדש [ולכן יש לגרוס כלפנינו 'אמרו בשעת פטירתו' וכו'], והדרשה כאן נלמדת מהפסוקים בתהלים ובאיוב המובאים להלן [ולא מהפסוק 'צדיק וישר הוא' השייך למימרא לעיל]. אולם בילקוט שמעוני (המזינו רמז תמקמב) נלמדת הדרשה דלהלן מהפסוק (דברים לב ד) 'צדיק וישר הוא', שהאדם מצדיק עליו את הדין [ולפי זה יש לגרוס כאן 'צדיק וישר הוא, מלמד שבשעת פטירתו של אדם' וכו', וכן הגירסא בשאילתות (המזינו שמילמ קמג)], וכמו שפירש רש"י (דברים שם) 'צדיק' היינו שהבריות מצדיקים עליהם את דינו, 'וישר הוא' כלומר ראוי וישר הדבר להצדיקו על כך. מהרש"א (מ"מ ד"ה ולא עוד).

מאימתי פרק ראשון תענית יא.

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ומס תמר הרי יוכבד מטותיהן בשני רעבון ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא למי שרוצה להוג עצמו בחסידות ויוסף לא שייך אחר בני אדם שיעמו:

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. וקשיא לדאמרינן בפ' החובל (נ"ק דף לא: ושם) החובל בעצמו דשמי אחל מחריס שמחלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר החובל בעצמו דשמי אמר שמואל ביושב בתענית אלמא משמע דשמואל קאמר דיושב בתענית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כדאמרינן הכא מקל וחומר ממזיר ומה נזיר שלא ליער עצמו אלא מיין וכו' אחל מכל מקום המלוה שהוא עושה התענית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מצער נפשו דמלוה לגדור כדאמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין ומכל מקום יש קצת חטא מידי דהוה (ג) אמתענה תענית חלום בשבת דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת ומאי תקנתיה ליתב תעניתא לתעניתיה (ד):

כאילו

דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאוונא לאוונא רב פפא כל פרסה ופרסה אכיל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. אמר רב יהודה אמר רב (א)כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה שנאמר (א)ברעב פדך ממות[ח] מרעב מיבעי ליה אלא הכי קאמר בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה אמר ריש לקיש (ב)אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון שנאמר (ב) וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב תנא חסוכי[ז] בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. תנו רבנן (ג)בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עלך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר (ג)והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה (ד) ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב (ה)אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר מה כתיב בתריה (ו) הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור[ג] שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר (ז) וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור (ח) ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר (ח) כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר (ט) כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר (י) נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר (י) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך[ט] ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר (כ) אתם עדי נאם ה'. (ל) אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין (ל) צדיק וישר הוא (אמרו בשעת[פ]) פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו (נפטרין[נ]) לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר (הין[נ]) ואומרים לו חתום וחותם שנאמר (מ) ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר (נ) למען תצדק בדברך. אמר שמואל (ס) כל היושב בתענית נקרא חוטא (פ) סבר כי האי תנא דתניא (ע) ר' אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר (צ) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה שציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר (ק) קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעיני באורחא: **משום** מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא.** ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. **דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער[ס] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו** ולא יתענה

הגהות וציונים

מ] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: ס] [לשון חיסור כמו לא חשכת. ערוך] (גליון), בכת"י איתא "חשוכי" ועי' ריטב"א: ע] [ואף צדיק גמור צריך **לציער עצמו עם הצבור** שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: ף] בחגיגה נוסף **איזוהי דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה:** צ] [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): ק] [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): ר] [צ"ל הן] (גליון): ש] בכת"י ובע"י **אלא מן היין** (ועיין רש"ש): ת] גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: א'] עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): ב'] עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא **שאין להן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): ג'] צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: ד'] צ"ל **כי** מפני (מהרש"א): ה'] צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ל"א** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: ו'] רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי: ז'] [צ"ל **אי**] (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): ח'] בגמ' **כך וכך** עשית: ט'] בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) חגיגה טז. [ע"ש כמה שיטויים], ג) ג"ז שם, ג) נדרים דף י. ע"ש, ד) [שבועות מ. סוטה טו. כריתות כו.] ב"ק נא: גיר יט. כב. נדרים י., ה) יותר הו"ל לאתויי הא דפסחים פט: ע"ש (יעב"ץ, רש"ש), ו) ב"ב ג., ז) עיין עירובין דף כב. ובמהרש"א שם, ח) קידושין דף נז:, ט) [כלמ' סוטה יב.], י) [נדרים נא: ולקמן יב:], כ) [וע"ע תוס' ב"ק נא: ד"ה אלא ומוס' גיר ג: ד"ה ואמאי] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

אוצר החכמה

הגהות הב"ח

(א) גמ' כל היושב בתענית נקרא חוטא (סבר כי האי תנא) תמ"מ וע"ב ס"ל שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דתניא וכו' ולשמואל הא מיקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל אלמא לשמואל לא נקרא קדוש אבל לר' אלעזר הקפר לא קשיא דלמא מודה דנקרא קדוש אלא דנקרא ג"כ חוטא אבל לשמואל קשיא דמשמע לדידיה לא נקרא קדוש ומע"פ דמודה שמואל דעושה מצוה בנזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וסבר הכי פריך מר' אלעזר הא נקרא חוטא אלמא דמפליג לשמואל דס"ל לא נקרא חוטא: (ב) רש"י ד"ה מסוכי בנים מסיכי בנים כמו דגרסינן במנחות: (ג) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומין עול שמין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ניל כל כו' ומחמיס יל כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שמתה מרמה לו מה"ל וכי בזיזה נפש חטא זה מי הרג שנקרא חוטא ומ"ש מה"ל אלא שציער עצמו וכו'. שמין מצוה לגער עצמו כדלמרינן אטו לדיקי אי מלכי תרי עלמא וכו' עד עוונותיו שמתענה מה"ל לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ל ומ"ש מה"ל ולר' אלעזר וכו' שנטמא במת הס"ל:

תורה אור השלם

א) בְּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִיַּד חָרֶב:
[איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הָעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן אָמַר אֲדֹנָי יְיָ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד]

ה) אַתְיוּ אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב]

ו) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נז, א]

ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]

ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִיס מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא]

ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא]

י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְּאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה]

כ) אַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וַאֲנִי אֵל: [ישעיה מג, יב]

ל) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד]

מ) בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לָרַעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז]

נ) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו]

ס) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא]

ע) כָּל יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

עין משפט נר מצוה

לה א ב מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה מ טוס"ע ס"מ סי' תקעד סעיף ד: לו ג שם סעיף ה:

משנת ראשונים

אמר ריש לקיש אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה, והיאך שימש מטתו לוי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. [הריטב"א]

בזמן שהצבור שרוי בצער. אע"פ שאין לו חלק בצרתם. [הריטב"א]

עד כאן מידת בינונים. פירוש שלא היו מצירין בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, ומ"מ בהגיע הצרה להם ישובו בתשובה, ולפיכך נקראת מדת בינונים. [הריטב"א]

אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. ומדת רשעים אף בהגיע הצרה אליהם אינם חוזרים, שנאמר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר, וכתיב בתריה הצדיק אבד, לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגיעו עליהם ולא יחזרו בתשובה. [הריטב"א]

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. פירוש דמשמע ליה מ'אשר חטא על הנפש' לשון חטא ממש, לפי שציער עצמו מן היין כדאיתא התם (נדרים י.), ואף על גב דשאר מצער עצמו מן היין אינו חייב קרבן, הא פריש התם דשאני נזיר שחזר ושנה בחטא. [הריטב"א, שבועות ח.]

וכי באיזה נפש חטא זה. וזה לשון ה"ר ישעיה ז"ל, וכי באיזה נפש חטא שמפני שנטמא שגדולה מצוה שהוא מקריב קרבנותיו כמשפט מן העבירה ויצא הפסדו בשכרו אם כן מצטער הוא יותר על השניה מן הראשונה, דהואיל ונטמא דואג הוא שלא יטמא פעם אחרת, ודמי ליה כאלו אין לנזירותיו קצבה. ע"כ. [שיטה מקובצת, ב"ק צא:]

אלא שציער עצמו מן היין. מכאן משמע דר"א הקפר אפילו בנזיר טהור קאמר וכן מפורש בפ"ק דנדרים דנזיר טהור חוטא הוא. ואיכא למידק דבפ"ק דנזיר אמרינן דאפילו ר' אלעזר הקפר דאמר נזיר חוטא הוא ה"מ נזיר טמא דאיידי דבעי מסתר דלמא אתי למעבר על נזירותי' אבל נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה, ור"ת ז"ל תירץ דהא דקאמר התם נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה היינו שהמצוה גדולה וחמורה מן העבירה, שמצוה לידור וכדאמר הרואה סוטה בקלקולה ילך ויזיר עצמו מן היין, ומ"מ מקצת חטא יש שציער עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת מאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. [הרשב"א, בבא קמא צא:] **המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה.** אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [אורחות צדיקים שער הגאוה]

מאימתי פרק ראשון תענית

יא. [ה]

מַעֲשִׂיוס״ז **(נפטרין)** [**נִפְרָטִין**ס״ח] **לְפָנָיו, וְאוֹמְרִים לוֹ** ׳**כָּךְ וְכָךְ עָשִׂיתָ בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי, בְּיוֹם פְּלוֹנִי**ס״ט**, וְהוּא** מודה **וְאוֹמֵר (הין)** [׳הֵן׳ע - כן], כך וכך עשיתי במקום פלוני וביום פלוני, ומביאים לפניו את כל העבירות שעשה והקב״ה כתבם[א], **וְאוֹמְרִים לוֹ** המלאכים[ב] ׳**חֲתוֹם** על העבירות שעשית׳, **וְחוֹתֵם, שֶׁנֶּאֱמַר** (איוב לז ז) ׳**בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם**׳ע״ג וגו׳. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁמַּצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין, וְאוֹמֵר לָהֶם** ׳**יָפָה דַּנְתּוֹנִי**׳ - דנתם אותי בדין אמת וצדק[ג], **לְקַיֵּים מַה שֶּׁנֶּאֱמַר** (תהלים נא ו) ׳**לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ**׳ וגו׳ - תהיה צודק בעיני בני האדם על ידי שתקיים את שדיברת שדרכך לסלוח לחוטאים[ד], ויש לדרוש בפסוק זה שהאדם לאחר מותו מודה בכך שהקב״ה עושה צדק בדבריו שהוא מעניש אותו על מעשיו שהראה לו הכתובים בספר[ה].

★

הגמרא חוזרת לדיני התעניות, ומבארת האם ראוי לאדם לישב בתענית:

אָמַר שְׁמוּאֵל, כָּל הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית בתמידות ומרבה בזה, **נִקְרָא** ׳**חוֹטֵא**׳[ו]. מבארת הגמרא, שמואל אמר כן משום שהוא **סָבַר כִּי הַאי תַּנָּא** - כדברי התנא שבברייתא דלהלן, **דְּתַנְיָא** בברייתא, **רַבִּי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר בְּרַבִּי** [-גדול שבדורו[ז]] **אוֹמֵר, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר** - מה מלמדנו הפסוק שנאמר לגבי נזיר שנטמא למת באמצע נזירותו[ח], ולאחר שבעה ימים כשנטהר מטומאתו, מביא ביום השמיני את קרבנותיו, ונאמר בפסוק (במדבר ו יא) ׳וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה, וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ׳, ומלשון הפסוק משמע לכאורה שחטא בנפש אדם, והיינו שהרג את הנפש, ויש להקשות, **וְכִי בְּאֵיזֶה נֶפֶשׁ חָטָא זֶה** - את מי הוא הרג שנקרא משום כך ׳חוטא בנפש׳. **אֶלָּא** מה שנאמר עליו שהוא ׳חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ׳, הכוונה לנפשו שלו, **שֶׁצִּיֵּער** את **עַצְמוֹ** בזה שהתנזר **מִן** שתיית **הַיַּיִן**[ט]. מבאר רבי אלעזר הקפר ברבי, **וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמַה נזיר זֶה שֶׁלֹּא צִיֵּער** ומנע את **עַצְמוֹ אֶלָּא מִן הַיַּיִן, נִקְרָא** ׳**חוֹטֵא**׳, **אדם הַמְצַעֵר** את **עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר וְדָבָר**, היינו שמסגף את כל גופו, שנחלש מהתענית[י], **עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה**[יא] שנקרא ׳חוטא׳[יב].

[אוצר החכמה]

רבי אלעזר חולק על שמואל:

רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר, היושב בתענית[יג] **נִקְרָא** ׳**קָדוֹשׁ**׳, **שֶׁנֶּאֱמַר** לענין נזיר (במדבר ו ה) ׳**קָדוֹשׁ יִהְיֶה, גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ**׳, ומבואר בפסוק שהנזיר נקרא ׳קדוש׳[יד], ויש ללמוד קל וחומר מנזיר ליושב בתענית, **וּמַה נזיר זֶה שֶׁלֹּא צִיֵּער** ומנע את **עַצְמוֹ אֶלָּא מִדָּבָר אֶחָד**, דהיינו

סז. כלומר המלאכים שנבראו מעבירותיו. מהרש״א (מ״ח ד״ה כל).

סח. גליון (הוצ׳ נהגהות ועיונים), וכן הגירסא בשאילתות (המזיגו שאילתא קסג) וברבינו חננאל (ד״ה נשמע). והיינו שאומרים לו את כל מעשיו לפרטיהם, עבירה פלונית עשית במקום פלוני וביום פלוני וכו׳. לב רחב (נרש״י ד״ה ניד).

סט. מראים לו את כל מעשיו הרעים ואז יראה בעצמו שהוא חטא הרבה ולא יתרעם על אדם הראשון שגרם מיתה לעולם. עיון יעקב (ד״ה נשמע) בשם המדרש (ילקוט שמעוני תקמ רמז תשמד).

מפרטים לפניו את המקומות והימים שעשה בהם עבירות, כי העבירה שעשה במקום משרה שם טומאה ועלולה להכשיל ולהחטיא את הבאים שם אחריו, ונפרעים ממנו על שגרם להחטיא אחרים מלבד על עצם העבירה. וכן לענין הימים, הקב״ה נפרע ממנו גם על כך שבאותו יום הכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, שהרי יתכן שהיו כפות המאזנים שקולות באותו היום, ועל ידי העבירה שעבר הכריע את הכף לחובה. בן יהוידע (ד״ה כו״כ).

ע. גליון (הוצ׳ נהגהות ועיונים).

עא. רש״י (ד״ה ניד). [וכמו ששנינו (מנות פ״נ מ״ח) ׳וכל מעשיך בספר נכתבים׳. ובוודאי גם המעשים הטובים נכתבים בספר, שמידה טובה מרובה (יומא עו.). תוספות (נרכות ו. ד״ה תד)].

עב. עפ״י המהרש״א (מ״ח ד״ה כל). ובשאילתות (המזיגו שאילתא קסג) הגירסא ׳ואומר לו חתום׳, ומשמע שהכוונה להקב״ה.

עג. כמו שנאמר בהמשך הפסוק ׳לדעת כל אנשי מעשהו׳, והיינו שעל ידי שחותם בידו שהיא עיקר כלי המעשה שבו עבר את העבירה, נודע לעתיד כל עבירותיו. מהרש״א (מ״ח ד״ה ומומר).

עד. כלומר שאף על פי שאין האדם יודע את הדין המגיע לו על עבירותיו, נותן בו הקב״ה בינה לדעת את הדין המגיע לו, כדי שיצדיק עליו את הדין ויאמר ׳יפה דנתוני׳. עוד יש לפרש, שאף על פי שבעולם כאן מצוי בהרבה דברים שיש אוסרים ויש מתירים, מכל מקום בעולם העליון אדם מודה שדנו אותו יפה על פי דעת האוסרים. בן יהוידע (ד״ה כו״כ). והרי״ף (על הטין יעקב ד״ה אל תמונה) ביאר, שהחוטא נותן הודאה להקב״ה שדן אותו בעולם הזה והעניש אותו על עבירותיו, כדי למרק אותו ולתת את שכרו מושלם לעולם הבא.

עה. רד״ק (שם).

עו. ונאמר בתחילת הפסוק ׳לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי׳, דהיינו שאדם מודה על חטאיו, ובכך מצדיק עליו את הדין. ר״ש מדעסויא (ד״ה לקייס).

עז. כלומר שמרבה יותר מדי בתעניות נדבה, ועל זה אמר שלמה המלך (קהלת ז טז) ׳אל תהי צדיק הרבה׳, אבל אם מתענה כדי לכפר על עוונותיו ולהכניע עצמו לתשובה, או על צרה שתעבור מעליו, דרך טובה היא. רמב״ם (דעות פ״ג ה״ח) עפ״י ביאור הקרן אורה (ד״ה ומר). [וראה בהערה להלן (ע״ב) בדברי הגמרא ׳הא דלא מצי לצעורי נפשיה׳]. בהערה (שם) מובאת מחלוקת הראשונים, האם דברי שמואל נאמרו דווקא במי שאינו יכול לצער את עצמו ומתענה, או גם במי שיכול לצער עצמו.

עח. רש״י (ע״ז מג. ד״ה נזיר).

עט. הנזיר אסור ביין ובכל היוצא מן הגפן, בגילוח שערו, וכן אסור ליטמא למת. אם הנזיר נטמא הוא צריך להביא קרבנות, ולאחר מכן למנות את ימי נזירותו מחדש. קרבנותיו הם שתי תורים או שני בני יונה אחד לחטאת ואחד לעולה, וכבש לאשם (במדבר ו ט-יב).

פ. אף שפשוטו של מקרא מדבר על נזיר שנטמא [כפי שיתבאר בהערה להלן בדברי הגמרא ׳דסאיב נפשיה׳], מכל מקום מכיון שיש בפסוק גם משמעות של הריגת נפש, הקשה רבי אלעזר הקפר ׳וכי באיזה נפש חטא זה׳. רש״י (ד״ה וכי וד״ה לשמואל). והר״ן (נדרים י. ד״ה משום) פירש, שדרשת רבי אלעזר הקפר היא משום שאם כוונת הפסוק היתה שהוא חוטא בכך שנטמא למת, היה צריך לכתוב ׳מאשר חטא׳, והתיבות ׳על הנפש׳ מיותרות [שהרי חטאו שנטמא למת כבר מבואר בפסוק לעיל (במדבר ו ט)], אלא בא ללמדנו שהכוונה לחטאו שציער עצמו מן היין.

הטעם שפסוק זה נכתב לגבי נזיר שנטמא [אף שלפי דרשה זו בא להורות על כל נזיר שנקרא ׳חוטא׳], הוא משום ששנה בחטא, כלומר שגם ציער את עצמו מן היין וחטא בכך, וגם נטמא למת ועבר איסור בזה. גמרא (נדרים י.). ובפשטות כוונת הגמרא היא שהטעם שדווקא נזיר שנטמא צריך להביא קרבן, הוא שאף שגם נזיר שלא נטמא נקרא ׳חוטא׳ [בכך שציער עצמו מן היין], מכל מקום אין די בחטא זה לחייבו קרבן, אבל כששנה בחטא וגם נטמא, מביא קרבן לכפר לו על שני החטאים יחד, ובנזיר שנטמא גילתה התורה שגם כל נזיר נקרא ׳חוטא׳, וכן פירש במיוחס לרש״י (שם ד״ה משום). אולם יש לפרש, שבאמת נזיר שלא נטמא אינו חוטא כלל ואינו צריך כפרה, מאחר ותעניתו לשם שמים, אלא שאם נטמא אזי מאחר ו׳הימים הראשונים יפלו׳ (במדבר ו יג), נמצא למפרע שציער את עצמו לחנם ולא קיים בזה שום מצוה, ואז הוא צריך כפרה גם על כך שציער עצמו. כלי יקר ולבוש האורה (במדבר ו יא).

פא. רש״י (נדרים טז: ד״ה מכלל).

לא רק היושב בתענית ממש נקרא ׳חוטא׳, אלא גם המצער עצמו מדבר אחד, כגון שאינו אוכל כלל בשר או פירות, או שאינו יושב בדירה נאה וכדומה, נקרא ׳חוטא׳ [כמבואר ברמב״ם (דעות פ״ג ה״ח)], וזו הכוונה ׳המצער עצמו מכל דבר ודבר׳. דקדוקי חברים (ד״ה המצער).

פב. אף על פי שנזיר מצער את עצמו שלושים יום, ואילו המתענה אינו אוסר את עצמו אלא יום אחד, מכל מקום המתענה מצער את עצמו מכל דבר ודבר, ולכן הוא חמור יותר מנזיר שאינו מצער את עצמו אלא מן היין. שיטה מקובצת (נדרים י. ד״ה לא כל שכן) בשם הרא״ם.

פג. ואין מצוה לאדם לצער את עצמו, כמבואר בגמרא בהוריות (י:) שאפילו אם הצדיקים אוכלים טובה גם בעולם הזה וגם בעולם הבא אין זה נחשב כדבר רע להם. רש״י (ד״ה וכי).

מפשטות הסוגיא משמע שהטעם שהמתענה נקרא ׳חוטא׳ הוא מחמת עצם הדבר שמצער את עצמו, וכן משמע מרש״י (ד״ה וכי), וכן כתב המשנה ברורה (סי׳ תקעג סק״ג). אולם המאירי (ד״ה כל) כתב שהוא נקרא ׳חוטא׳ משום שעשה הרבה חטאים עד שהוצרך להתענות כדי לכפר עליהם. ובשיטה לבעל הצרורות (ד״ה היוצא, הוגה נקודת שיטות קמאי) כתב שהטעם שנקרא ׳חוטא׳ הוא משום שעל ידי כך הוא מתבטל מתלמודו.

הקשו התוספות (ד״ה אמר), והלא שנינו בברייתא (נ״ק יא:) שאדם רשאי לחבול בעצמו, ומבואר שמואל שם שהכוונה למי שיושב בתענית, ואם כן דברי שמואל סותרים זה לזה, שכאן אמר שהיושב בתענית נקרא ׳חוטא׳, ושם אמר שרשאי לעשות כן. ותירצו, שבודאי היושב בתענית נקרא חוטא, אבל מכל מקום המצוה שעושה בזה שיושב בתענית גדולה יותר מהחטא, שהרי מצוה לאדם לנדור כמבואר בגמרא (סוטה ג.) שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר את עצמו מן היין, ואף על פי שיש בזה קצת חטא [והעושה כן נחשבת לו התענית ׳מצוה הבאה בעבירה׳. זרע אמת (שו״ת חו״מ סי׳ פט ד״ה ומ״מ)]. וכמו שמותר להתענות תענית חלום בשבת (להלן יג:), משום שעל ידי כך קורעין לו את גזר דינו (ברכות יא:) [ואף מצוה יש בזה שמבטל את חלומו. תוספות (נזיר ג: ד״ה ואמאי)], ואף על פי כן צריך להתענות תענית אחרת כדי שלא ייענש על כך שביטל עונג שבת, כמבואר בגמרא להלן (שם). וראה בגבורות ארי (ד״ה ועוד) שביאר באופן אחר את דברי שמואל (נ״ק שם), שאין כוונתו לומר שאדם רשאי לישב בתענית, עיי״ש.

אכן הרמב״ם (דעות פ״ג ה״ח) פסק כדעת שמואל שהמתענה נקרא ׳חוטא׳, ומבואר בדבריו שאיסור גמור הוא להתענות, וכתב הלחם משנה (שם) שלשיטת הרמב״ם אין איסור בדבר אלא מדרבנן [מכיון שרק לגבי נזיר שנטמא הוזכר בתורה ׳חטא׳], ובזה מיושבת קושיית התוספות, שמה שאמר שמואל כאן שהמתענה נקרא ׳חוטא׳ הוא מדרבנן, ומה שאמר שמואל בבבא קמא שאדם רשאי להתענות, היינו מדאורייתא. אולם ראה בהערה להלן בדברי הגמרא ׳על אחת כמה וכמה׳ שהובאו פסקי הראשונים והשולחן ערוך שפסקו כרבי אלעזר (להלן) שהיושב בתענית נקרא ׳קדוש׳.

פד. לשם שמים. רבינו חננאל (ד״ה ור׳ אלעזר), מאירי (ד״ה כל).

פה. רבי אלעזר דורש את התיבות ׳קדוש יהיה׳ על הנזיר שהוזכר קודם בפסוק שנאמר

דיתיב בארבא. שהולך בספינה, משום מזוני ליכא משום מעיינא ליכא: מאוזנא לאוזנא. מקום מלון התגרים מכפר לכפר, דמשתכחי מזוני וליכא למיחש למזוני, ולמעיינא ליכא למיחש: כל פרסה ופרסה אבל ריפתא. קסבר רב פפא הא לחמור רבנן לא ליכול טפי משום מעיינא, ואיהו לא מיקמפי ממעיינא דנעל דטן[מ] הוה, עניין אחר כריסו רחבה, כלומיתא דנבנא מליעא (דף פד.)[ס] דקא חשיב חבריה דרב פפא וכליא גבורתו, ולפיכך יכול לאכול הרבה ואינו מזיק לו: מיתה משונה. מת בחרב וברעב, וכל מיתה שאינה בידי מלאך המות כדרך כל אדם על מטתו: בשבר שמצער עצמו. כשישראל בצער: אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. לפריך אדם לנהוג צער בעצמו: חסוכי בנים. חסירי בניס, (ג) דגרסינן במנחות (דף כט.) לגבי מנורה ומי חסיכי[ע] כולי האי, שלא קיימו פריה ורביה[פ]: שני מלאכי שרת (ג) מלוין לו לאדם. אחד מימינו ואחד משמאלו, דכתי' (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך: הנה שנון ושמחה הרוג בקר ושחוט לאכול בשר ושתות יין כי מחר נמות, וגגלה בחזוי ה' לצחות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון: זו מדת בינונים. שיכולין מן המיתה, כלכתיב בהו כי מחר נמות: אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. גדול יותר[פ] מאד: הצדיק אבד ואין איש שם על לב. מפני מה הוא מת[מ] מפני הרעה נאסף הצדיק, מפני שלא יטעור הוא ברעה ואחר שהיא גזרה מלפניו[פ], כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ל"א מפני רעות של אלו הוא נאסף, שאין הקב"ה רוצה שיצטרף עליהם לחמיס: בפים. חלי לבינה[ס], ורגילין לתמה בין שתי נדבכי העלים: הבי גרסינן אחריו של אדם הן מעידין בו שנאמר ואתם עדי נאום ה': מאי דכתיב אל אמונה ואין עול כשם שמשלם[ק] בו' כך משלם לרשעים בעולם הזה. כדי לטורדן מן העולם הבא, וכדכתיב (דברים ז) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו[ר]: ואין עול. שאין עושה (ד) דין בלא דין אמת ודלק: צדיק וישר. מדקדק הדין על הצדיקים לפרוע מהם, ועושה טובה ויסורים עם הרשעים לפרוע כל זכותם בעולם הזה כדי לטורדן: ביד כל אדם יחתום. כותב מעשה כל אדם, ומחתים יד (ה) על כל מעשיו: למען תצדק בדברך. שהוא מדקדק עליו בדברים שאתה מרמה לו (ו): לשמואל קדוש יהיה אגדל פרע קאי. שסערו אסור בהנאה[ש], אבל הוא עצמו לא נקרא קדוש, ולר' אלעזר חוטא דסמיך כתרגומו, מאחר חטא על הנפש: וכי פשט המקרא על שנטמא בנזיר. וכי באיזה נפש חטא זה. מי הרג שנקרא חוטא, שאין מלוה לצער עצמו, כדאמרינן נדיקי (מי[ת]) אלקי החי עלמא (והאיך) מי סני להו, דמס' הוריות (פ"ג י:): נקרא קדוש. רישיה דקרא קא דריש, דשדיל שמתוך כך מתמרקין עוונותיו שמתענה:

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ומס תאמר הרי יוכבד מטותיהן בשני רעבון ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא למי שרוצה להוג עלמו בחסידות ויוסף לא שייס אחר בני אדס שיימנו:

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. וקשיא לאמרינן בפ' החובל (ב"ק דף לח: ושם) החובל בעצמו רשאי אחר אבל אחרים שחבלו בו חייבים ומפרש התס הס דקאמר החובל בעצמו רשאי אחר שמואל ויובב בתענית אלמא מסמע דשמואל קאמר דיובב בתענית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כלאמרינן הכא מקל ומומר ממזיר ומה נזיר שלא ליער עלמו אלא מיין וכו' אבל אחר שליער עלמו בדבר המלוה שהוא עושה התענית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מלער נפשו למלוה לגדור כלאמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עלמו מן היין ומכל מקום יש קלת חטא מידי דהוה[ת] לאתענה תענית חלום בשבת דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו תענית של שבת ומאי תקנתיה ליתב תעניתא לאתעניתי[ב]:

כאילו דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאוונא לאוונא רב פפא כל פרסה ופרסה אביל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. אמר רב יהודה אמר רב [א]כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה שנאמר [א]ברעב פדך ממות[מ] מרעב מיבעי ליה אלא הכי קאמר בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה אמר ריש לקיש [ב]אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון שנאמר [ב] וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב תנא חסוכי[ג] בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. תנו רבנן [ג]בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר [ג] והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה [ד] ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב [ה]אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר מה כתיב בתריה [ו] הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור[ג] שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר [ז] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור [ח] ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר [ח] כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר [ט] כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר [י] נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר [י] משוכבת חיקך שמור פתחי פיך[כ] ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר [כ] אתם עדי נאם ה'. [ל] אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין [ל] צדיק וישר הוא (אמרו בשעת[פ]) פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו (נפטרין[נ]) לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר (הין[ס]) ואומרים לו חתום וחותם שנאמר [מ] ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר [ג] למען תצדק בדברך. אמר שמואל [ג] כל היושב בתענית נקרא חוטא (פ) סבר כי האי תנא דתניא [ק] ר' אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר [ס] וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר [ס] קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. בעיוני. לא מעייני באורחא: משום מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. משום מזוני דלא שכיחי באורחא: דיתיב בארבא. ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. דאזיל מאונא לאונא. דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: רב פפא הוי אכיל סגי: חסוכי בנים ולא כולי עלמא: זו מדה בינונית שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: ההוא דמדכי בנפשיה. כלומר שנזיר שמצער[ע] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. ההוא אשר חטא על הנפש דמסאב נפשיה על המת: כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו ולא יתענה עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת מאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. [הרשב"א, בבא קמא צא:] המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [אורחות צדיקים שער הגאוה]

הגהות וציונים

א] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: **ב]** [לשון חיסור כמו לא חשכת. ערוך] (גליון), בכת"י איתא "חשוכי" ועי' ריטב"א: **ג]** [ואף צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: **ד]** בחגיגה נוסף איזוהי דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה: **ה]** [צ"ל מלמד שבשעת, כך אי' בשאלתות] (גליון): **ו]** [צ"ל נפרטין, וכ"א בשאלתות] (גליון): **ז]** [צ"ל הן] (גליון): **ח]** בכת"י ובע"י אלא מן היין (ועיין רש"ש): **ט]** גי' רש"א בשר (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: **י]** עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): **כ]** עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא שאין לחן בנים (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): **ל]** צ"ל יתר, וכ"ה המשך הפסוק: **מ]** צ"ל כי מפני (מהרש"א): **נ]** צ"ל ברעה אחר שהיא גזרה מלפניו ל"א כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: **ס]** רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם עי"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': **ע]** [צ"ל אי] (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי תרי עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): **פ]** בגמ' כך וכך עשית: **נ]** בכת"י כלומר לנזיר שמשמר עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) מגיגה טז. [ע"ש כמה שיגויים], **ב)** ג"ז שם, **ג)** נדרים דף י. ע"ש, **ד)** [שבועות מ. סוטה טו. כריתות כו.] ב"ק לא: גיר יט. כב. נדליס י., **ה)** יותר הו"ל לאתויי הא דפסחים פט: ע"ש (יעב"ץ, רש"ש), **ו)** ב"ב ג., **ז)** עיין עירובין דף כב. ובמוהד"ש"א שם, **מ)** קידושין דף נז:, **ע)** [כלמ' סוטה יב.], **י)** [נדרים לא: ולקמן יב:], **כ)** [וע"ע תוס' ב"ק לא: ד"ה אלא ותוס' גיר נ: ד"ה ואמאי] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' כל היושב בתענית נקרא חוטא (שבר כי האי תנא) תמ"מ וע"ש ס"ת שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דתניא וכו' ולשמואל הא מיקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל אלמא לשמואל לא נקרא קדוש אבל לר' אלעזר הקפר לא קשיא דלמא מודה דנקרא קדוש אלא דנקרא ג"כ חוטא אבל לשמואל קשיא דמשמע לריעיה דלא נקרא קדוש ומע"פ דמודה שמואל דעושה מצוה בנזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וכתב הכי פריך מר' אלעזר הא נקרא חוטא אלמא לשמואל דמפליג אלמא לשמואל דס"ל לא נקרא חוטא: (נ) רש"י ד"ה מסוכי בנים כשאר דגרסינן במנחות: (ג) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומיז שול שאין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ביד כל אדם על כו' ומחתים יד כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שאתה מרמה לו מה"ד וכי בזיזה נפש חטא זה מי הרג שנקרא חוטא הס"ד ואח"כ אלא שציער עצמו וכו'. שאין מלוה לצער עצמו כדאמרינן אטו לדיקי אי אלמי תרי עלמא וכו' על עוונותיו שמתענה מה"ד לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ד ואח"כ מה"ד ולר' אלעזר וכו' שנטמא בזמת הס"ד:

תורה אור השלם

א) בְּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִיַּד חָרֶב:
[איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הָעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱיֹ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד]

ה) אַתְיוּ אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב]

ו) הַצַּדִּיק אָבָד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נז, א]

ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]

ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִיס מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא]

ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא]

י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְּאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה]

כ) אָנֹכִי הַגַּדְתִּי וְהוֹשַׁעְתִּי וְהִשְׁמַעְתִּי וְאֵין בָּכֶם זָר וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וַאֲנִי אֵל: [ישעיה מג, יב]

ל) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד]

מ) בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לְרַעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז]

נ) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו]

ס) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא]

ע) כָּל יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

עין משפט נר מצוה

לה א ב מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה מ טוס"ע מ"מ סי' תקעד סעיף ד: לו ג שם סעיף ה:

משנת ראשונים

אמר ריש לקיש אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה, והיאך שימש מטתו לוי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. [הריטב"א]

בזמן שהצבור שרוי בצער. אע"פ שאין לו חלק בצרתם. [הריטב"א]

עד כאן מידת בינונים. פירוש שלא היו מצירין בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, ומ"מ בהגיע הצרה להם ישובו בתשובה, ולפיכך נקראת מדת בינונים. [הריטב"א]

אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. ומדת רשעים אף בהגיע הצרה אליהם אינם חוזרים, שנאמר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר, וכתיב בתריה הצדיק אבד, לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגינו עליהם ולא יחזרו בתשובה. [הריטב"א]

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. פירוש דמשמע ליה מ'אשר חטא על הנפש' לשון חטא ממש, לפי שציער עצמו מן היין כדאיתא התם (נדרים י.), ואף על גב דשאר מצער עצמו מן היין אינו חייב קרבן, הא פריש התם דשאני נזיר שחזר ושנה בחטא. [הריטב"א, שבועות ח.]

וכי באיזה נפש חטא זה. וזה לשון ה"ר ישעיה ז"ל, וכי באיזה נפש חטא שמפני שנטמא שגדולה מצוה שהוא מקריב קרבנותיו כמשפט מן העבירה ויצא הפסדו בשכרו אם כן מצטער הוא יותר על השניה מן הראשונה, דהואיל ונטמא דואג הוא שלא יטמא פעם אחרת, ודמי ליה כאלו אין לנזירותיו קצבה. ע"כ. [שיטה מקובצת, ב"ק צא:]

אלא שציער עצמו מן היין. מכאן משמע דר"א הקפר אפילו בנזיר טהור קאמר וכן מפורש בפ"ק דנדרים דנזיר טהור חוטא הוא. ואיכא למידק דבפ"ק דנזיר אמרינן דאפילו ר' אלעזר הקפר דאמר נזיר חוטא הוא ה"מ נזיר טמא דאיידי דבעי מסתר דלמא אתי למעבר על נזירותי' אבל נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה, ור"ת ז"ל תירץ דהא דקאמר התם נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה היינו שהמצוה גדולה וחמורה מן העבירה, שמצוה לידור וכדאמר הרואה סוטה בקלקולה ילך ויזיר עצמו מן היין, ומ"מ מקצת חטא יש שציער עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת ומאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. [הרשב"א, בבא קמא צא:] **המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה.** אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [אורחות צדיקים שער הגאוה]

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעייני באורחא: **משום** מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא.** ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. **דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער[ע] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתענית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו** ולא יתענה

יין[פו], נִקְרָא 'קָדוֹשׁ', הַמְצַעֵר את עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר, שיושב בתענית, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שנקרא 'קדוש', שעל ידי התענית מתמרקים עוונותיו[פז].

הגמרא מיישבת את שני הפסוקים לשמואל ולרבי אלעזר:
מקשה הגמרא, וּלְשיטת שְׁמוּאֵל הסובר שנזיר נקרא 'חוטא', יש להקשות וְהָא אִיקְרִי 'קָדוֹשׁ' - והלא הנזיר נקרא 'קדוש', שהרי נאמר 'קָדֹשׁ יִהְיֶה'[פח]. מתרצת הגמרא, שמואל יבאר דַּהֲוּוא אַגִּידּוֹל פֻּרַע קָאֵי - שאותו פסוק מדבר על גידול הפרע שצריך הנזיר לגדל, כמו שנאמר בפסוק (נמדבר שם) 'קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ', והשיער הוא שנקרא 'קדוש', שהוא כהקדש ואסור בהנאה[פט]. אבל הנזיר עצמו לא נקרא 'קדוש'[צ].

הגמרא מקשה על רבי אלעזר:
מקשה הגמרא, וּלְשיטת רַבִּי אֶלְעָזָר שאמר שנזיר נקרא 'קדוש', יש להקשות וְהָא - והרי הנזיר נִקְרָא 'חוֹטֵא', שנאמר 'וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ'[צא]. מתרצת הגמרא, רבי אלעזר יבאר דַּהֲוּוא - אותו פסוק שמבואר בו שהנזיר נקרא 'חוטא', לא נאמר על כל נזיר, אלא דווקא על נזיר דְּסָאֵיב נַפְשֵׁיהּ - שטימא את עצמו בטומאת מת, כמו שנאמר בפסוקים שלפניו (נמדבר שם ט) 'וְכִי יָמוּת מֵת עָלָיו בְּפֶתַע פִּתְאֹם, וְטִמֵּא רֹאשׁ נִזְרוֹ' וגו', וכשמביא את קרבנותיו אומר על כך הפסוק (נמדבר שם יא) 'וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה, וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ', והיינו על החטא שנטמא בטומאת מת[צב].

★

הגמרא מקשה סתירה בדברי רבי אלעזר:
מקשה הגמרא, וּמִי אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר הָכִי - וכי אמר רבי אלעזר כן, שהיושב בתענית נקרא 'קדוש', וְהָאָמַר [-והרי אמר] רַבִּי אֶלְעָזָר, מקשה הגמרא, וּלְשיטת רַבִּי אֶלְעָזָר שאמר שנזיר נקרא 'קדוש', יש לְעוֹלָם יָמוּד [-יחשיב] אָדָם את עַצְמוֹ

אוצר החכמה

אהח18/06/2018

'עד מלאת הימים אשר יזיר לה' קדוש יהיה' [ולא על המשך הפסוק 'קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו' כדרשת שמואל להלן], והכוונה על הנזיר עצמו שהוא נקרא 'קדוש'. רש"י (ד"ה נקרא) עפ"י ביאור המראה אש והגנזי יוסף (נרש"י). וראה ביאורי רש"י.

פו. **בכתב** יד ובעין יעקב [הובא בהגהות וציונים] הגירסא 'אלא מן היין' כמו בדברי רבי אלעזר הקפר לעיל, אולם כתב הרש"ש (ד"ה ומה) שמכך שרבי אלעזר כאן לא אמר 'שלא ציער עצמו אלא מן היין' אלא 'מדבר אחד', נראה שהוא סובר שהנזיר נקרא 'קדוש' לא מחמת שמתנזר מן היין, אלא מחמת שאינו מגלח את שערו, והוא מפרש את הפסוק כך, 'קדוש יהיה' על ידי 'גדל פרע שער ראשו'.

פז. **רש"י** (ד"ה נקרא). ובפסקי הריא"ז (פ"ו מות יג) כתב שעל ידי התענית הוא מכניע את יצרו, ומפשפש במעשיו ושב מחטאיו.
הרוקח (הלכות מעמים סי' רי) והשולחן ערוך (או"ח סי' תקעה ס"ו) פסקו כרבי אלעזר שהיושב בתענית נקרא קדוש, והוסיפו [עפ"י הגמרא להלן (ע"ג)] שזהו דווקא אם יכול לצער את עצמו, אבל אם אינו יכול לצער את עצמו נקרא 'חוטא'. אולם ראה בהערה לעיל בדברי הגמרא 'על אחת כמה וכמה' שהובאו דברי הרמב"ם הפוסק כשמואל שהיושב בתענית נקרא חוטא.

פח. **ואף** שכתבו התוספות (ד"ה אמר) שאפילו שהוא נקרא 'חוטא' מכל מקום יש בזה קצת מצוה, אבל משום כך לא יתכן שנקרא 'קדוש' כיון שיש בזה גם עבירה. מירא דכייא (נמוק' שם).

פט. **רש"י** (ד"ה לשמואל), עפ"י הגמרא בקידושין (מ:) הדורשת מפסוק זה ש'גידולו יהיה קדוש', שאסור בהנאה. ודרשה זו היא מפני ש'קָדֹשׁ יהיה' נכתב חסר [בלא וי"ו], ואילו היינו מפרשים את הפסוק כמו שהוא נקרא מלא 'קדוש יהיה', היה משמע שהוא עצמו קדוש וניתן לפדותו, והרי אין הדין כן כמבואר בגמרא (שם), אבל כעת שכתוב 'קָדֹשׁ' חסר, יש לדרוש כאילו נאמר 'קודש יהיה', שאסור בהנאה. רש"י (שם ד"ה אמר ור"ה קדוש). וכתב המצפה איתן (ד"ה ולשמואל), שגם רבי אלעזר למד מפסוק זה ששיער הנזיר קדוש ואסור בהנאה, אלא שהוסיף ולמד מהפסוק גם שהנזיר עצמו קרוי 'קדוש', מכך שלא הסמיך הכתוב את תיבת 'קדוש' ל'גדל פרע', והיינו שלא נאמר 'יהיה קדוש גדל פרע שער ראשו' כדרשת שמואל להלן], אלא 'קדוש יהיה גדל' וגו', ו'קדוש יהיה' נכתב בין שניהם, והוא חוזר גם על הנזיר וגם על השיער.

צ. **ומה** שנאמר בפסוק (נמדבר ו ח) 'כל ימי נזרו קדוש הוא לה'', בין לשמואל ובין לרבי אלעזר הכוונה שהוא קדוש בקדושת הגוף ואסור לו להיטמא למתים, כמו שפירש רש"י (שם) בשם הספרי (נשא פכ"ז), ואין הכוונה שנקרא 'קדוש' משום שמצער ומונע את עצמו מן היין. מהרש"א (מ"ק ד"ה ההוא).
רבינו גרשום (ד"ה ההוא דמדכי) גורס בדברי הגמרא 'ההוא דמדכי בנפשיה', ופירש שהכוונה שלפי שמואל מה שנאמר 'קדוש יהיה' הכוונה דווקא בנזיר שמטהר את עצמו [עפ"י דקדוקי סופרים (מות ע)] ונזהר מלהיטמא, אבל היושב בתענית אינו נקרא 'קדוש'. וכן נראה מדברי רבינו חננאל (ד"ה ומפני).

צא. **ואין** לומר שהפסוק הקורא לנזיר 'חוטא' עוסק באופן שאינו יכול לצער את עצמו ולסבול את צער מניעת היין [כמבואר בגמרא להלן (ע"ג) שבאופן זה מודה רבי אלעזר שנקרא 'חוטא'], שמכיון שבפרשה זו נקרא הנזיר [גם] 'קדוש', לא יתכן שהפסוק עוסק בנזיר שאינו יכול לצער את עצמו וקורהו 'קדוש'. ראש משביר (להלן ע"ג ד"ה הא). ובשרביט הזהב (שם ד"ה הא) כתב, שאין להעמיד את הפסוק במי שאינו יכול לצער את עצמו מן היין, שהרי כל אדם יכול לצער את עצמו מיין. ועוד שמהפסוק משמע שכל נזיר צריך כפרה, ולא רק נזיר שאינו יכול לצער את עצמו מן היין.

צב. **וכמבואר** בתרגום אונקלוס על הפסוק 'ויכפר עלוהי מדחב על מתא', כלומר שהקרבנות מכפרים על החטא שחטא כשנטמא למת, וזהו הפשט בפסוק. רש"י (ד"ה ולשמואל). ולפי זה ביאור התיבות 'על הנפש' היינו על מת, כמו שנאמר בתחילת הענין (נמדבר ו ו) 'על נפש מת לא יבוא' [ולא על נפשו שלו שציער את עצמו].

דיתיב בארבא. שהולך בספינה, משום מזוני ליכא משום מעיינא ליכא: **מאוננא לאוננא.** מקום מלון התגרים מכפר לכפר, דמשתכחי מזוני וליכא למיחש למזוני, ולמעיינא ליכא למיחש: **כל פרסה ופרסה אכל ריפתא.** קסבר רב פפא הא לחמור רבנן לא ליכול טפי משום מעיינא, ואיהו לא מיקפדי ממעיינא דנעל נטן[מ] הוה, עניו אחר כריסו רחבה, כדאיתא נמצא מציעא (דף פד.)[ס] דקא חשיב אבריה דרב פפא וכאיב גבורתו, ולפיכך יכול לאכול הרבה ואינו מזיק לו: **מיתה משונה.** מת בחרב וברעב, וכל מיתה שאינה בידי מלאך המות כדרך כל אדם על מטתו: **בשכר שמצער עצמו.** כשישראל בצער: **אסור לשמש מטתו בשני רעבון.** דלריך אדם לנהוג צער בעצמו: **חפוכי בנים.** חסירי בניס, (ג) דגרסינן במנחות (דף כט.) לגבי מנורה ומי חסיכי[נ] כולי האי, שלא קיימו פריה ורביה[ס]: **שני מלאכי שרת** (ג) **מלוין לו לאדם.** אחד מימינו ואחד משמאלו, דכתי' (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך: הנה שמן ושמחה הרוג בקר ושחוט לאכול בשר ושתות יין כי מחר נמות, ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון: זו מדת בינונים. שרואין מן המיתה, כדכתיב בהו כי מחר נמות: **אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר.** גדול יותר[ס] ממך: **הצדיק אבד ואין איש שם על לב.** מפני מה הוא מת[מ] מפני הרעה נאספ הצדיק, מפני שלא יטטער הוא ברעה ואחר שהיא גזרה מלפניו[ס], כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ל"א מפני רעות של אלו הוא נאסף, שאין הקב"ה רוצה שיבקש עליהם רחמים: **בפים.** חלי לגיהנ[נ], ורגילין לאמרה בין שאי נדבכי העלים: **הבי גרסינן אחריו של אדם** הן מעידין בו שנאמר ואתם עדי נאם ה': **מאי דכתיב אל אמונה ואין עול כשם שמשלם**[ס] **בו'** כך משלם לרשעים בעולם הזה. כדי לטורדן מן העולם הבא, וכדכתיב (דברים ז) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו[נ]: **ואין עול.** שאין עושה (ד) דין בלא דין אמת ולדק: צדיק וישר. מלדיק הדין על הלדיקים לפרוע מהם, ועושה טובה ויסרות עם הרשעים לפרוע כל זכותם בעולם הזה כדי לטורדן: **ביד כל אדם יחתום.** כותב מעשה כל אדם, ומחתים יד (ה) על כל מעשיו: **למען תצדק בדברך.** שהוא מלדיק עליו בדבריך שאתה מראה לו (ו): **לשמואל קדוש יהיה אגדל פרע קאי.** שטערו אמור בהגאה[ס], אבל הוא עצמו לא נקרא קדוש, ולר' אלעזר חוטא דסאיב כתרגומו, מאחר חטא על הנפש דמאיב קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הוא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. [ט] נולדה בין החומות ואותו העת עת רעב היה וע"כ שימשו מטותיהן בשני רעבון ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא למי שרואה להוג עלמו בחסידות ויוסף לא שימש אבל אחר הרי יוכבד שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. וקשיא לחמרינן בפ' החובל (ב"ק דף לח: ושם) החובל בעלמו דאמי אבל חבריס שחבלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר החובל בעלמו דאמי אבל חבריס שחבלו בו חייבים היינו דוקא בתעלית אלמא מאמע דשמואל קאמר דיוסד בתעלית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כדאמרינן הכא מקל ומומר מגזיר ומה גזיר אלא ליער עלמו אלא מיין וכו' אבל מכל מקום התלוה שהוא התעלית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מלער נפשו דאמלוה לגדור כדאמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עלמו מן היין ומכל מקום יש קלת חטא מידי דהוה [י] לאחעלה תעלית חלום בשבת דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו תעלית של שבת ומאי תקנתיה ליתב תעליתא לתעליתיה[כ]:

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא. לחמרינן בפ' החובל (ב"ק דף לח: ושם) החובל בעלמו דאמי אבל חבריס שחבלו בו חייבים ומפרש התם הא דקאמר החובל בעלמו דאמי אבל חבריס שחבלו בו חייבים היינו דוקא בתעלית אלמא מאמע דשמואל קאמר דיוסד בתעלית לא נקרא חוטא ויש לומר דודאי הוי חוטא כדאמרינן הכא מקל ומומר מגזיר ומה גזיר אלא ליער עלמו מיין וכו' אבל מכל מקום התלוה שהוא התעלית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מלער נפשו דאמלוה לגדור כדאמרינן (סוטה דף ג) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עלמו מן היין ומכל מקום יש קלת חטא מידי דהוה [י] לאחעלה תעלית חלום בשבת דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו תעלית של שבת ומאי תקנתיה ליתב תעניתא לתעניתיה[כ]:

דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאוננא לאוננא רב פפא כל פרסה ופרסה אכיל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. אמר רב יהודה אמר רב [א]כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה שנאמר [א] **ברעב פדך ממות**[מ] **מרעב מיבעי ליה אלא הכי קאמר בשכר שמרעיב עצמו בשני רעבון ניצול ממיתה משונה אמר ריש לקיש** [ב] **אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון שנאמר** [ב] **ויוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב תנא חסוכי**[ס] **בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. תנו רבנן** [ג] **בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר** [ג] **והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות מה כתיב בתריה** [ד] **ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב** [ה] **אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר מה כתיב בתריה** [ו] **הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור**[ג] **שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר** [ז] **וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור** [ח] **ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר** [ח] **כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה דבי רבי שילא אמרי שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר** [ט] **כי מלאכיו יצוה לך רבי חידקא אומר** [י] **נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר** [י] **משוכבת חיקך שמור פתחי פיך**[ס] **ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו שנאמר** [כ] **אתם עדי נאם ה'.** [ל] **אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין** [ל] **צדיק וישר הוא (אמרו בשעת**[ס]**) פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו (נפטרין**[ס]**) לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר (הין**[ס]**) ואומרים לו חתום וחותם שנאמר** [מ] **ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר** [נ] **למען תצדק בדברך. אמר שמואל** [נ] **כל היושב בתענית נקרא חוטא** (ס) **סבר כי האי תנא דתניא** [ע] **ר' אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר** [פ] **וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר** [פ] **קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה ולשמואל הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי ולר' אלעזר הא נקרא חוטא ההוא דסאיב נפשיה ומי אמר רבי אלעזר הכי והאמר ר' אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו כאילו**

רבינו גרשום ומתרגזים עליכם. **בעיוני.** לא מעייני באורחא: **משום** מעיינא. שאם אוכל הרבה מתכבד במיעיו ואין יכול לילך. **משום מזוני** דלא שכיחי באורחא: **דיתיב בארבא.** ליכא משום מעיינא ואיתא משום מזוני. **דאזיל מאונא לאונא.** דשכיחי מזוני. משום מזוני ליכא משום מעיינא איכא: **רב פפא** הוי אכיל סגי: **חסוכי בנים** ולא כולי עלמא: **זו מדה בינונית** שהרי מזכירין יום המיתה כדכתיב כי מחר נמות: **ההוא דמדכי בנפשיה.** כלומר שנזיר שמצער[נ] עצמו מן הטומאה קרוי קדוש ולא ליושב בתעלית. **ההוא אשר חטא על הנפש** דמסאב נפשיה על המת: **כאילו קדוש שרוי בתוך מיעיו** ולא יתענה

הגהות וציונים

מ] בכת"י ובראשונים נוסף ברעב פדך ממות מרעב מיבעי ליה, ועיין מהרש"א בח"א: נ] [לשון חיסור כמו לא חשכת. ערוך] (גליון), בכת"י איתא "חשוכי" ועי' ריטב"א: ס] [ואף צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: ע] בחגיגה נוסף **איזהו דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה:** פ] [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): צ] [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): ק] [צ"ל הן] (גליון): ר] בכת"י ובע"י **אלא מן היין** (ועיין רש"ש): ש] גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: ת] עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): א' עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא **שאין להן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): ב' צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: ג' צ"ל **כי** מפני (מהרש"א): ד' צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ל"א** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: ה' רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': ו' [צ"ל **תרי** עלמא מי" וכו' (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): ז' בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) חגיגה טז. [ע"ש כמה שיטויס], נ) ג"ז שם, ס) נדרים דף י. ע"ש, ע) [שבועות מ. סוטה טו. כרימות כו.] ב"ק לח: גיר יט. כב. נדליס י., פ) יותר הו"ל לאתויי הא דפסחים פט: ע"ש (יעב"ץ, רש"ש), צ) ב"ב ג., ק) עיין עירובין דף כב. ובמהרש"א שם, ר) קידושין דף נז:, ש) [כלאי' סוטה יב.], ת) [נדרים לח: ולקמן יג:], א') ב) [וע"ע תוס' ב"ק לח: ד"ה אלא ותוס' גיר ג: ד"ה ואמאי] ובתוס' סוטה טו. ד"ה סבר לה.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' כל היושב בתענית נקרא חוטא (שבר כי האי תנא) תפ"מ וע"כ ס"ל שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער נפשו מן היין דתניא וכו' ולשמואל הא מיקרי קדוש. נ"ב פירוש מדפליג לשמואל אלמא לשמואל לא נקרא קדוש אבל לר' אלעזר הקפר לא קשיא דלמא מודה דנקרא קדוש אלא דנקרא ג"כ חוטא אבל לשמואל קשיא דמשמע לדידיה לא נקרא קדוש ותע"פ דמודה שמואל דעושה מצוה בנזירתו מ"מ לא נקרא קדוש וכתב הכי פריך מר' אלעזר הא נקרא חוטא דמדפליג לשמואל אלמא דס"ל דלא נקרא חוטא: (נ) רש"י ד"ה חסוכי בניס חסירי בניס כמו דגרסינן במנחות: (ג) ד"ה שני וכו' שמלוין: (ד) ד"ה ומין שול שאין עושה דבר בלא דין: (ה) ד"ה ביד כל כו' ומחתים יד כל אדם על כל: (ו) ד"ה למען כו' שאתה מראה לו מה"ד וכי בזיזה נפש חטא זה מי הרג שנקרא חוטא הס"ד ואמ"כ מה"ד אלא שציער עצמו וכו'. שאין מלוה לציער עלמו כדלמרינן אטו לדיקי אי אלכי תרי עלמא וכו' על עוונותיו שמתענה מה"ד לשמואל קדוש יהיה וכו' לא נקרא קדוש הס"ד ואמ"כ מה"ד ולר' אלעזר וכו' שטטמ נמת הס"ד:

תורה אור השלם

א) בְּרָעָב פָּדָךְ מִמָּוֶת וּבְמִלְחָמָה מִידֵי חָרֶב:
[איוב ה, כ]

ב) וְלִיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן: [בראשית מא, נ]

ג) וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן אָכֹל בָּשָׂר וְשָׁתוֹת יָיִן אָכוֹל וְשָׁתוֹ כִּי מָחָר נָמוּת: [ישעיה כב, יג]

ד) וְנִגְלָה בְאָזְנֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן אָמַר אֲדֹנָי יֱיֹ צְבָאוֹת: [ישעיה כב, יד]

ה) אֵתְיוּ אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבְּאָה שֵׁכָר וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר גָּדוֹל יֶתֶר מְאֹד: [ישעיה נו, יב]

ו) הַצַּדִּיק אָבַד וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב וְאַנְשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מֵבִין כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה נֶאֱסַף הַצַּדִּיק: [ישעיה נז, א]

ז) וַיְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]

ח) כִּי אֶבֶן מִקִּיר תִּזְעָק וְכָפִים מֵעֵץ יַעֲנֶנָּה: [חבקוק ב, יא]

ט) כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: [תהלים צא, יא]

י) אַל תַּאֲמִינוּ בְרֵעַ אַל תִּבְטְחוּ בְּאַלּוּף מִשֹּׁכֶבֶת חֵיקֵךְ שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ: [מיכה ז, ה]

כ) אַתֶּם עֵדַי נְאֻם יְיָ וַאֲנִי אֵל: [ישעיה מג, יב]

ל) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא: [דברים לב, ד]

מ) בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לָדַעַת כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ: [איוב לז, ז]

נ) לְךָ לְבַדְּךָ חָטָאתִי וְהָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ תִּזְכֶּה בְשָׁפְטֶךָ: [תהלים נא, ו]

ס) וְעָשָׂה הַכֹּהֵן אֶחָד לְחַטָּאת וְאֶחָד לְעֹלָה וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ וְקִדַּשׁ אֶת רֹאשׁוֹ בַּיּוֹם הַהוּא: [במדבר ו, יא]

ע) כָּל יְמֵי נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

עין משפט נר מצוה

לה א ב מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה מ טוס"ע ס"ח סי' תקעד סעיף ד: לו ג שם סעיף ה:

משנת ראשונים

אמר ריש לקיש אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה, והיאך שימש מטתו לוי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. [הריטב"א]

בזמן שהצבור שרוי בצער. אע"פ שאין לו חלק בצרתם. [הריטב"א]

עד כאן מידת בינונים. פירוש שלא היו מצירין בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, ומ"מ בהגיע הצרה להם ישובו בתשובה, ולפיכך נקראת מדת בינונים. [הריטב"א]

אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר. ומדת רשעים אף בהגיע הצרה אליהם אינם חוזרים, שנאמר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר, וכתיב בתריה הצדיק אבד, לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגינו עליהם ולא יחזרו בתשובה. [הריטב"א]

וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. פירוש דמשמע ליה מ'אשר חטא על הנפש' לשון חטא ממש, לפי שציער עצמו מן היין כדאיתא התם (נדרים י.), ואף על גב דשאר מצער עצמו מן היין אינו חייב קרבן, הא פריש התם דשאני נזיר שחזר ושנה בחטא. [הריטב"א, שבועות ח.]

וכי באיזה נפש חטא זה. וזה לשון ה"ר ישעיה ז"ל, וכי באיזה נפש חטא שמפני שנטמא שגדולה מצוה שהוא מקריב קרבנותיו כמשפט מן העבירה ויצא הפסדו בשכרו אם כן מצטער הוא יותר על השניה מן הראשונה, דהואיל ונטמא דואג הוא שלא יטמא פעם אחרת, ודמי ליה כאלו אין לנזירותיו קצבה. ע"כ. [שיטה מקובצת, ב"ק צא:]

אלא שציער עצמו מן היין. מכאן משמע דר"א הקפר אפילו בנזיר טהור קאמר וכן מפורש בפ"ק דנדרים דנזיר טהור חוטא הוא. ואיכא למידק דבפ"ק דנזיר אמרינן דאפילו ר' אלעזר הקפר דאמר נזיר חוטא הוא ה"מ נזיר טמא דאיידי דבעי מסתר דלמא אתי למעבר על נזירותי' אבל נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה, ור"ת ז"ל תירץ דהא דקאמר התם נזיר טהור לאו חוטא קרי ליה היינו שהמצוה גדולה וחמורה מן העבירה, שמצוה לידור וכדאמר הרואה סוטה בקלקולה ילך ויזיר עצמו מן היין, ומ"מ מקצת חטא יש שציער עצמו מן היין, מידי דהוי אתענית חלום בשבת דאמרינן שקורעין לו גזר דינו ונפרעין ממנו מתענית של שבת מאי תקנתיה ליתיב תעניתא על תעניתיה. [הרשב"א, בבא קמא צא:] **המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה.** אמרו חכמים (ירושלמי נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [אורחות צדיקים שער הגאוה]

הגהות וציונים

ס] [ואף צדיק גמור צריך לצער עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו וכו' כך אי' בשאלתות פ' האזינו סימן קסג] (גליון), ועי"ש בהעמק שאלה: ע] בחגיגה נוסף **איזהו דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה:** פ] [צ"ל **מלמד שבשעת**, כך אי' בשאלתות] (גליון): צ] [צ"ל **נפרטין**, וכ"א בשאלתות] (גליון): ק] [צ"ל הן] (גליון): ר] בכת"י ובע"י **אלא מן היין** (ועיין רש"ש): ש] גי' רש"א **בשר** (גליון) וכן הגיה הב"ח בדפו"ר: ת] עי' בהגהת מהרי"ף שם (גליון): א' עי' יבמות סא ע"ב. וברש"י שברי"ף איתא **שאין להן בנים** (ועי' ט"ז תקעד סק"ב): ב' צ"ל **יתר**, וכ"ה המשך הפסוק: ג' צ"ל **כי** מפני (מהרש"א): ד' צ"ל ברעה **אחר** שהיא גזרה מלפניו **ל"א** כי מפני הרעה נאסף הצדיק מפני רעות וכו' (דבש תמר, ממ"נ), וכ"ה ברש"י שבע"י: ה' רש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י [וכ"ה בשאלתות שם] להיפך מהגי' שלפנינו דמאל אמונה דריש תשלומי שכר לשניהם ומאין עול העונש לשניהם, ונוסחא זו היא העיקר וכידוע דלשון אמונה שייך לתשלומי שכר וכדדריש בכ"מ אני ה' נאמן לשלם שכר (העמק שאלה שם ע"ש ובמרומי שדה), וע"ע מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': ו' [צ"ל **תרי** עלמא מי" וכו' (גליון), כ"ה בהוריות שם, והנוסח שם "צדיקי אי אכלי **תרי** עלמא מי" וכו' (ולפי"ז מה שסימנו בדפו"ח למחיקה תיבת "והאיך" הוא שלא כהוגן): פ] בגמ' **כך וכך** עשית: צ] בכת"י כלומר **לנזיר שמשמר** עצמו (ועי' הג' חשק שלמה על ר"ח ואכן כ"ה הגי' בכמה כת"י ודפו"י וע"ע דק"ס אות ע ובתורה תמימה על הפסוק שם), ועיין רא"ש שבת פ"א סו"ס כה:

כאילו גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא גומל חסיד: **אין** תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. פירוש שהיה להם הדבה גשמים: **יחיד** שקיבל עליו תענית אע"פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית. תימה ממאי נקט יחיד לגבור נמי דמריץ גמתני' (לעיל דף י.) דעושין שלשה תעניות ומוכליס משחשיכה ול"ע: **לן** בתעניתו. פירוש שהתענה היום ובלילה לא אכל ולן בתענית אקיבל עליו אינו מתפלל תפלת תענית וה"ג שהלילה היה מכת דשחרית חומר תפלת תענית ומפרש כמו הכא דשחרית חומר תפלת תענית אע"פ שאכל כל הלילה וים מתענה שאינו מתפלל כמו בערבית אע"פ שלא אכל ומפרש בהלכות גדולות דאין חומרין עגנו בתפלת שחרית שמא נמלא שקרן בתפלתו דשמא לא יקייס התענית[ט] ולי נראה דלא נקרא שקרן כיון שהיה בדעתו להתענות אפילו אקרי חונם אחר כך ולא מצי לנעור משמע מהא דתנן (נקמן דף יט.) ירדו להם גשמים קודם חנות אינן משלימין ומשמע משמע שאמרו תפלת תענית מכל מקום אין זה ראיה גמורה דשמא לא אמרוה ומהא דלקמן (דף יג:) גבי רב הונא בריה דרב יהושע בריה דרב אידי[ך] דיתיב בתעניתא מדאמרו ליה ליזוף מר וליפרע ואמר להו תענית חלום הוא ואמאי לא אמר תפלה שאמר שאני רב הונא דאי בעי מצלי ליה רחמי (כ) לדברי ר"ג דלא היה דעתו להתענות מבעוד יום ולא קבל עליו וכאב הר"מ מי שלא קבל עליו מבעוד יום אין זה ראיה דשאני התם

פְּאִילּוּ קָדוֹשׁ שָׁרוּי בְּתוֹךְ מֵעָיו, כלומר, כאילו מעיו הם הקדש, ואסור לו להכחישם ולחסרם על ידי תענית[א], **שֶׁנֶּאֱמַר** (הושע יא ט) **'בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר'**[ב], ומה שנאמר 'בקרבך קדוש' הוא רמז למעיו של אדם הקרויים 'קרביים'[ג], שעליו להחשיבם כאילו הם 'קודש'. ואם כן היאך אמר רבי אלעזר שהיושב בתענית נקרא 'קדוש' ויש מעלה בכך שמתענה.

מתרצת הגמרא, **לֹא קַשְׁיָא, הָא דְּמָצֵי לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ** - מה שאמר רבי אלעזר שהיושב בתענית נקרא 'קדוש', מדובר באדם שיכול לצער את עצמו ולסבול את התענית, ובאופן זה הקב"ה משבח אותו וקורא לו 'קדוש', **וְהָא דְּלָא מָצֵי לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ** - מה שאמר רבי אלעזר שאסור לאדם להכחיש עצמו בתענית, מדובר במי שאינו יכול לסבול את התענית[ד], שאם הוא מתענה נקרא 'חוטא'[ה].

★

הגמרא מביאה דעה שלישית בענין היושב בתענית:

רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר, היושב בתענית[ו] **נִקְרָא 'חָסִיד'**[ז], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יא יז) **'גּוֹמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ (חסיד) [חָסֶד]', וְעוֹכֵר שְׁאֵרוֹ** וגו' **אַכְזָרִי** - הגומל טובה לנפשו להחיותה כדי מחסורה, בודאי הוא איש חסד, שכמו כן הוא יחמול על נפש זולתו, אבל המרעיב את עצמו כדי לחסוך בממון, בודאי הוא יתאכזר גם על זולתו[ט], ודורש ריש לקיש, שהמונע מנפשו מאכל ומשתה' נקרא 'איש חסד' כלומר חסיד, והמתענה ומכחיש את בשרו, נקרא 'אכזרי'[יא].

★

הגמרא מביאה את דין תלמיד המתענה[יב]:

אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, הַאי [-אותו] **בַּר בֵּי רַב** - תלמיד[יג] **דְּיָתֵיב בְּתַעֲנִיתָא** - היושב בתענית, **לֵיכוֹל כַּלְבָּא לְשֵׁירוּתֵיהּ** - נחשב הדבר כאילו אכל כלב את סעודתו, כלומר אין תעניתו מועילה לו כלום, אלא הרי הוא כמי שאינו אוכל משום שאין לו מה לאכול[יד].

★

הגמרא מביאה את דין תענית ציבור בבבל:

אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה בַּר אַבָּא, אֵין חומרת דיני **תַּעֲנִית צִבּוּר** נוהגת **בְּבָבֶל**, כגון לענין שאסורים לאכול מהלילה שלפניו ואסורים בנעילת

א. **רש"י** (ד"ה כאילו). וראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'הא דלא מצי לצעורי נפשיה' שיובאו ביאוריהם של התוספות והמהרש"א.

ב. **פשוטו** של מקרא נדרש בגמרא לעיל (ה.) שהקב"ה ברוב צערו על חסרון בית המקדש אומר 'לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה'. רבי אלעזר דורש את הפסוק בדרך רמז לענין כך שהאדם צריך להחשיב את מעיו כ'קודש'. רש"י (ד"ה כאילו) עפ"י ביאור הרדב"ז (שו"ת מ"ו סי' ג' אלפים ריב). וראה גם בביאורי רש"י. והחתם סופר (לעיל ע"ח ד"ה לעולם) ביאר, ש'קדוש' הכוונה 'פרוש', וכך הוא ביאור הפסוק, הקב"ה אומר לאדם, מכיון ש'בקרבך [מעיך] קדוש [פרושים ומעונים], לא אבוא בעיר' לשכון בתוכך [עיר קטנה זה הגוף. גמרא (נדרים לב:)].

ג. **כמו** שנאמר (שמות יג ט) 'על כרעיו ועל קרבו'.

ד. **ובאופן** זה אסור לו להתענות אף משום כפרה על עוונותיו, שהרי כתב רש"י לעיל (ע"ח ד"ה נקרא) שהטעם שלרבי אלעזר המתענה נקרא 'קדוש' הוא משום שמתמרקין עוונותיו, והיינו שעושה כן לכפרה, ואף על פי כן מבואר כאן שאם אינו יכול לסבול את התענית אסור לו להתענות [וראה ביאורי רש"י (לעיל שם)]. ולדעת שמואל (לעיל ע"ח) מותר לאדם להתענות כדי לכפר על חטאיו, מכיון שמותר לאדם לחבול בעצמו, ורבי אלעזר סובר שאין אדם רשאי לחבול בעצמו [ובגמרא (כ"ק שם:) נחלקו תנאים בדבר]. אכן אם יש חשש שעל ידי התעניות יסתכן וימות, לדעת כולם הדבר אסור, שהרי הוא בכלל 'הורג את עצמו' ואין לך עבירה גדולה מהמאבד עצמו לדעת. זרע אמת (שו"ת מו"ח סי' פט ד"ה תשובה, ד"ה ועד"ז ודי"ה מכן).

ה. **רש"י** (ד"ה הא), רוקח (הלכות תענית סי' רי). ואף שרבי אלעזר לא אמר שיש מתענה הנקרא 'חוטא', מכל מקום כן משמע מכך שהקשתה הגמרא סתירה בדברי רבי אלעזר שבמקום אחד אמר שנקרא קדוש ובמקום אחר אמר שצריך להחשיב עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו, והיינו שאם הוא מתענה אינו קדוש אלא להיפך, הוא חוטא. שדה יצחק (נרס"י שם).

ביארנו את הסוגיא עפ"י רש"י (ד"ה כאילו). אולם התוספות (ד"ה כאילו) פירשו, שהכוונה לקב"ה הנקרא 'קדוש' ושרוי הוא באדם, ולכך אסור לו להכחיש את מעיו ולסגף עצמו בתענית. ולפירושם קושיית הגמרא היא, שמכיון שצריך אדם לחשוב כאילו הקב"ה שרוי בתוך מעיו, אם כן מדוע אמר רבי אלעזר לעיל (ע"ח) שהמתענה נקרא 'קדוש', שמכך משמע שמי שאינו מתענה אינו נחשב כ'קדוש', והלא הקב"ה שורה בקרבו, ובזה עצמו יש לחשבו כ'קדוש'. והגמרא מתרצת, שמי שיכול לצער עצמו ולסבול את התענית, אכן נקרא 'קדוש', אבל אם אינו יכול ובכל זאת מתענה, נקרא 'חוטא', שהרי עליו לחשוב כאילו הקב"ה שרוי בתוך מעיו וכיצד יצערם. רדב"ז (שו"ת מ"ו סי' ג' אלפים ריג).

והמהרש"א (מ"ח ד"ה כאילו) פירש בדברי רבי אלעזר 'כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו', שעל ידי שמקדש עצמו באכילתו, סעודתו עצמה נקראת 'קדושה'. וקושיית הגמרא היא, שלעיל (ע"ח) אמר ר"א שהמתענה הוא שנקרא 'קדוש'. ותירוץ הגמרא הוא, שבודאי באופן שאינו יכול לצער את עצמו, עליו לקדש עצמו באכילה, וכמו שאמרו (יבמות כ.) 'קדש עצמך במותר לך', אבל אם יכול לסבול תענית, בודאי מתקדש יותר על ידי שיתענה.

נחלקו הראשונים האם גם שמואל שאמר לעיל (ע"ח) שהיושב בתענית נקרא חוטא, מחלק בין מי שיכול לצער את עצמו למי שאינו יכול, התוספות (להלן כג: ד"ה ר' יוסי) כתבו שלשיטת שמואל אין בזה חילוק, ואפילו מי שיכול לצער עצמו נקרא 'חוטא'. [ולפיכך אמר שמואל (שם) 'כל היושב בתענית' לכלול גם את היכול לצער עצמו, שגם הוא נקרא חוטא. דקדוקי חברים (ד"ה הא)]. אולם הראבי"ה (מ"ק סי' תמנג) כתב שדברי שמואל נאמרו רק על מי שאינו יכול, אבל אם הוא יכול לצער את עצמו נקרא 'קדוש'. ונראה מדבריו שלפי זה אין מחלוקת בין שמואל לרבי אלעזר, ולשניהם אם יכול לצער את עצמו נקרא קדוש, ואם אינו יכול נקרא חוטא. [אולם ראה שם שהביא שיש גורסים בתירוץ הגמרא כאן חילוק אחר, 'הך דצריכא ליה איקרי קדוש, הא דלא צריכא ליה איקרי חוטא', וביאר שהכוונה שאם הוא מתענה לצורך כגון שיש לו צרה, נקרא 'קדוש', אבל אם אינו נמצא בצרה ומתענה סתם, נקרא 'חוטא', ויתכן שבזה נחלקו שמואל ורבי אלעזר].

ו. **רש"י** (ד"ה נקרא), רבינו גרשום (ד"ה ר"ל). וראה בהערה להלן שיובא ביאור התוספות.

ז. **ריש לקיש** בא להוסיף על דברי רבי אלעזר שאמר שהמתענה נקרא 'קדוש', ואמר שהוא במעלה גדולה יותר מ'קדוש', כמבואר בגמרא (ע"ז כ:) 'וחסידות גדולה מכולן', והיינו אף ממעלת הקדושה המבוארת שם. גבורות ארי (ד"ה ריש לקיש).

ח. **הגהות** הב"ח (אות ו) וגליון (הוצאת פרנקפורט וליוורנו) עפ"י הפסוק.

ט. **מצודות** דוד (שם).

י. 'גומל' מלשון מניעה והפרשה, כמו 'הֶגְמֵל את יצחק' (בראשית כא ח), שהכוונה שם לגמילתו מיניקה. רש"י (ד"ה נקרא) מפי רבו, רבינו גרשום (ד"ה ר"ל). עוד פירש רש"י, שהוא מלשון 'תגמול', היינו שמשלים נפשו לקונו וגומל לה טובה על ידי שמתענה. והמהר"ל (נתיבות עולם, נתיב התשובה פ"ז) כתב שגומל רעה לנפשו בכך שמתענה, ומלשון הפסוק (עובדיה ג טו) 'גמולך ישוב בראשך'.

יא. **רש"י** (ד"ה ועוכר) ואבן עזרא (משלי שם). וכתבו המהרש"א (מ"ח ד"ה נקרא) והגבורות ארי (ד"ה ריש לקיש), שאין סוף הפסוק סותר לתחילתו, שיש לחלק בין אופן שיכול לצער את עצמו לבין אופן שאינו יכול [כפי שהתבאר בגמרא לעיל בדעת רבי אלעזר], וכוונת הפסוק היא שאם יכול הוא לצער את עצמו ולסבול את התענית, נקרא 'חסיד', ואילו אם אינו יכול לצער את עצמו ואף על פי כן מתענה, נקרא 'אכזרי' [אולם הקשה המהרש"א, שאם כן היה ריש לקיש צריך לומר שהמתענה 'נקרא חסיד ונקרא עוכר', ותלוי אם יכול לצער את עצמו או לא].

ביארנו את הסוגיא עפ"י רש"י (ד"ה נקרא) ורבינו גרשום (ד"ה ר"ל), שכוונת ריש לקיש שהמתענה נקרא 'חסיד'. אולם התוספות (ד"ה גומל) ורבינו חננאל (ד"ה ור"ל) פירשו להיפך, שכוונת ריש לקיש לומר שהמונע את עצמו מן התענית נקרא 'חסיד', וכוונת הפסוק היא 'גומל נפשו [ואינו מתענה] איש חסד'. וכתב הגבורות ארי (ד"ה ריש לקיש) שמה שתוספות לא פירשו כרש"י, משום שבהמשך הפסוק נאמר 'ועוכר שארו אכזרי', היינו שמי שמתענה ומכחיש את בשרו נקרא 'אכזרי' [וכפירושו של רש"י (ד"ה ועוכר)]. וראה לעיל בהערה שהתבאר הדבר לשיטת רש"י. ובשדה יצחק (נמוס' ד"ה כאילו) כתב שלפי פירוש התוספות, לא אמר ריש לקיש את דבריו [שמי שאינו מתענה נקרא 'חסיד'] אלא במי שאינו יכול לצער את עצמו. אולם המירא דכייא (נרס"י ד"ה נקרא) כתב שלפירוש התוספות אפילו מי שיכול לצער את עצמו נקרא 'חסיד' בזה שאינו מתענה.

יב. **בהגהות** הב"ח (אות ו) כתב שיש לגרוס מימרא זו לאחר דברי ריש לקיש (להלן) שאמר שתלמיד חכם אסור לו להתענות. וכן הגירסא בעין יעקב, וכן כתב הגבורות ארי (ד"ה שכך) מסתבר, וכתב שכן נראה מסדר הדברים ברש"י. ולפי זה סדר הדברים בגמרא הוא כך, **'אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש, אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים. אמר רב ששת, האי בר בי רב דיתיב בתעניתא, ליכול כלבא לשירותיה. אמר רבי ירמיה בר אבא, אין תענית ציבור בבל אלא תשעה באב בלבד'.**

יג. **רש"י** בחולין (קיז. ד"ה שמרו). 'בי רב' הוא בית המדרש [רש"י (עירובין עג. ד"ה בני בני)], ו'תלמיד' נקרא 'בר בי רב' כלומר 'בן בית המדרש', שמצוי הוא בבית המדרש.

יד. **רש"י** (ד"ה שירותיה). ולפי פירושו הכוונה דווקא למי שאינו יכול לצער את עצמו ולסבול את התענית. [וראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית'], אמנם אפשר לפרש להיפך, שדברי רב ששת אמורים במי שיכול לצער את עצמו, ומה שאמר רב ששת 'ליכול כלבא לשירותיה' היינו לשבח, שעדיף שיאכל הכלב את סעודתו, ובכך תעניתו עולה יפה, שהרי בכך אינו נהנה מתעניתו כלום [במה שחוסך ממון הסעודה], מאחר והכלב אכל את מאכלו. מהרש"א (מ"ח ד"ה ליכול).

והגבורות ארי (ד"ה שמר) כתב ש'ליכול כלבא לשירותיה' הוא ענין של קללה. ובפתח עינים (ד"ה ליכול) ביאר בשם המקובל כמהר"ר בנימין הכהן, על פי המבואר בזוה"ק (מ"ג נג:), שכאשר ישראל עושים רצונו של מקום אזי האש שעל גבי המזבח רבוצה כארי, אולם כשאינם עושים רצונו של מקום היא רבוצה ככלב, והרי שולחנו של אדם הוא כמו מזבח (נרמות נה.), והתענית היא כמו קרבן, שאש התענית ממעטת את חלבו ודמו, וממילא תלמיד חכם היושב בתענית הרי אינו עושה רצונו של מקום, ולכן 'ליכול כלבא לשירותיה', והיינו שבגללו האש נראית ככלב ולא כארי.

יא: מאימתי פרק ראשון תענית

כאילו גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא **חסיד:** **אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.** פירוש שהיה להם הדבה גשמים: **יחיד שקיבל עליו תענית אע"פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית.** תימה תמתי נקט יחיד לגבור נמי דתמרינן נמתני' (לעיל דף י.) לעושין שלשה תעניות ומוכלים משחשיכה ול"ע: **לן בתעניתו.** פירוש שהמתענה היום וגלילה לא תכל ולן נתענית תע"ג שהלינה היה מכח תענית שקיבל עליו אינו מתפלל תפלת תענית ובה"ג ים תוכל ומתפלל תפלת תענית ומפרש כמו הכא דנשחרית תומר תפלת תענית תע"פ שלא תכל כל הלילה וים מתענה שאינו מתפלל כמו נערבית תע"פ שלא תכל ומפרש הלכות גדולות דאין תומרין ענגו נתפלת שחרית שמא נמנא שקרן נתפלתו דשמא לא ימייס התענית[ט] ולי נראה דלא נקרא שקרן כיון שהיה נדעתו להתענות אפילו תקרי תומם תחר כך ולא תגי לגער נפשיה לא גרע ממתענין לשעות וכן משמע מהא דתנן (נקמן דף יט.) ירדו להם גשמים קודם חגות אין מתלימין ומשמא משמע שאמרו תפלת תענית תכל כל תומו הלילה לשם תענית עד הנקר: **למחר אין מתפלל תפלת תענית.** אינו יכול להתפלל (ו) ענגו קודם שיאכל כדי לגתת ידי חובת תענית שיאכל נלילה, תע"פ שהוא יום אחד כדכתיב (נרחשית ח) ויהי ערב ויהי נקר יום אחד[ז], ולקמן מפרש ואזיל תתי קסבר רב הונא תתי טעמא אין מתפלל למחר ענגו: והכי גרסינן **מאי קסבר רב הונא, מיסבר קסבר אין מתענין לשעות, או דלמא קסבר מתענין לשעות והמתענה לשעות אינו מתפלל תפלת תענית, אמר אביי לעולם קסבר מתענין לשעות (ומתפלל[ח]) תפלת תענית בו'.** פירוש מאי קסבר רב הונא מין מתענין לשעות, כלומר המי דקאמר למחר אין מתפלל תפלת תענית זה אינו קבלה ואינו תענית כלל, ואם רוצה לאכול ולשתות נתוך התענית הרשות נידו, דאין מקבלין תענית לשעות, כגון זה שלא קיבל תענית של לילה זה מאחמול (ז), כדקתני לן נתעניתו דמשמע מאליו כשהאשיך ורצה לשתות עמד ולא אכל, כלומר שהיה נדעתו לאכול עד שיעבר מקצת הלילה שעה אחת או שתי שעות ואחר כך נמלך ולן נתעניתו, או דלמא המי דקאמר רב הונא למחר אין מתפלל תפלת תענית לאו משום דאין מתענין לשעות, דאם תענית עליו, ואם רוצה לחזור בו ולטעום אחר שהתחיל נתענית אינו יכול, אלא להכי אינו מתפלל תפלת תענית דאבר אין תענית של שעות אחמור וחמור כל כך שיהא צריך להתפלל עליו ענגו: **לעולם קסבר.** בעלמא דמתענין לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, והכא מאי טעמא אין מתפלל תפלת תענית דשחרי הכא היכא דהתענה אחמול ונלילה לן נתעניתו אלא שקיבל עליו תענית (ח), אלא קיבל עליו תענית זה נפני עצמו מאחמול כדרך שאר מתענין לשעות, ואינו חשוב להתפלל עליו ענגו: **מר עוקבא איקלע לגינזק.** גרסינן, דאילו ר' עקיבא[ט] לא היה מסתפק לו הרך נעיי, ועוד דלשון נרייתא הוה משתעי ביה מעשה נרבי עקיבא כו' ולא נגמרא[י]: **קנקנים של חרס.** שמכניסין נהן יין לקיוס חשור להשתמש נהן: **נמה שימש משה.** דאילו נאהרן כתיב נגדי כהונה דכתיב (שמות כט) והלבשתם[יא] שנשעה שהיה משה עובד נאהרן היה לנוש נגדי כהונה, ועבודה דמשה גזירת הכתוב הוא ונגדי כהונה לא מגיגו נו, ומשתמת אין הדבר כשר שהיה עובד נבגדיו של חול שיעלה נהן לשוק[יב]: **לאחר שנים עשר חדש.** הולך טעם יין נסך ומותרים נלא עירוי מיס, אבל תוך י"ב חדש לריך עירוי שלשה ימים מעת לעת[יג]: **בחלוק לבן.** של פשתן עשוי לשם כך: **רב כהנא מתני.** כי האי לישנא: **בחלוק לבן שאין בו אימרא.** שפה מתרגמינן אימרא (שם כח), (ט) כלומר תחוט[יד] היה מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו שבתי הידים מלוכנין נבגד הגוף נתפירה, כדי שלא יתשדוהו שמא נאותה שפה הוליא מעות הקודש, משום שנאמר (נמדבר לג) והייתם נקיים מה' ומישראל[טו]: **המ**

באילו קדוש שרוי בתוך מעיו שנאמר (א) **בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר לא קשיא** ◦ **הא דמצי לצעורי נפשיה הא דלא מצי לצעורי נפשיה ר"ל אמר נקרא חסיד שנאמר** (ב) **גומל נפשו איש** (ט) (חסיד[טז]) **ועובר שארו וגו' אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה. אמר רבי ירמיה בר אבא** (ג) **אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד (אמר[יז]) ר' ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש** (ג) **אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים: אוכלין ושותין משחשיכה וכו': אמר רבי זעירא אמר רב הונא** (ד) **יחיד שקיבל עליו תענית אפילו אכל ושתה כל הלילה** (ה) **למחר הוא מתפלל תפלת תענית** (ה) **לן בתעניתו** (ג) **אינו מתפלל של תענית אמר רב יוסף מאי קסבר רב הונא סבירא ליה אין מתענין לשעות או דלמא מתענין לשעות והמתענה לשעות אינו מתפלל תפלת תענית אמר ליה אביי לעולם קסבר רב הונא מתענין לשעות והמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית ושאני הכא דאיכא שעות דלילא** (ג) **דלא קביל עליה מעיקרא.** (ג) **מר עוקבא איקלע לגינזק בעו מיניה מתענין לשעות או אין מתענין לשעות לא הוה בידיה קנקנין של נברים אסורין או** (ד) **מותרין לא הוה בידיה** (ג) **במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים לא הוה בידיה אזל ושאיל בי מדרשא אמרו ליה** (ו) **הלכתא מתענין לשעות ומתפללין תפלת תענית** (ו) **והלכתא קנקנין של נברים לאחר שנים עשר חדש מותרין במה שימש משה כל ז' ימי המלואים בחלוק לבן רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין לו אימרא. אמר רב חסדא**

באילו קדוש שרוי בתוך מעיו. כלומו שכל מעיו קדוש ומסור להכמיגן, דהכי משמע נקרך קדוש, כלומר למסור להתענות, (ג) נקרנך קדוש ריגיה דקרא קדרים[ט] נשביל שקדוש שרוי נלער לא תגוע נעיר של מעלה עד שתנגה ירושלים של מטה, ורמיזת נעלמא הוא: **הא דמצי מצער נפשיה.** שיכול לסנול התענית משנתו הקנ"ה, תגל מי שתיגו יכול להתענות נקרא חוטא: **נקרא חסיד.** המתענה, דכתיב גומל נפשו חיש חסד מפריש עלמו ממאכל ומשתה, כמו ניום הגמל תת ילחק (נרחשית כה) שנרי"ר נלע"ז, מפי מורי, מי נמי גומל לשון מגמול, שמשלים נפשו לקונו (ז): **ושובר שארו.** המתענה ומכחיש נשרו נקרא חכור: **שממעט במלאכת שמים.** חלם הוא ותיגו יכול ללמוד: שירותיה. שעודתו, כלגא ליכול שעודתו, ולכך[יז] המתענה תיגו מועיל לו תלא כמי שמתענה מפני שתין לו מה יתכל: **אין תענית צבור בבבל.** לעגין תיסורי חומרי תענית תמר ר' ירמיה למילתיה, שהיו נוהגין נו כעין תגילות שהיו חוכלין מנעוד יום ותסורין נגעילת הסנדל, תלא תשעה נתג נלנד: **יחיד שקיבל עליו תענית.** מתתמול (ה) הרי תני יושב נתענית למחר, תפילו תכל ושתה כל הלילה עד עמוד השחר: **למחר מתפלל תפלת תענית.** עגנו: **לן בתעניתו.** נחותו תענית שקיבל עליו, שלא תכל כמונאי תעניתו ולן כל חותו הלילה לשם תענית עד הנקר: **למחר אין מתפלל תפלת תענית.** תיגו יכול להתפלל (ו) ענגו קודם שיאכל כדי לגתת ידי חובת תענית של לילה, תע"פ שהוא יום אחד כדכתיב (נרחשית ח) ויהי ערב ויהי נקר יום אחד[ז], ולקמן מפרש ואזיל מאי קסבר רב הונא מאי טעמא אין מתפלל למחר ענגו: והכי גרסינן **מאי קסבר רב הונא, מיסבר קסבר אין מתענין לשעות, או דלמא קסבר מתענין לשעות והמתענה לשעות אינו מתפלל תפלת תענית, אמר אביי לעולם קסבר מתענין**

לשעות (ומתפלל[ח]) תפלת תענית בו'. פירוש מאי קסבר רב הונא מין מתענין לשעות, כלומר המי דקאמר למחר אין מתפלל תפלת תענית זה אינו קבלה ואינו תענית כלל, ואם רוצה לאכול ולשתות נתוך התענית הרשות נידו, דאין מקבלין תענית לשעות, כגון זה שלא קיבל תענית של לילה זה מאחמול (ז), כדקתני לן נתעניתו דמשמע מאליו כשהאשיך ורצה לשתות עמד ולא אכל, כלומר שהיה נדעתו לאכול עד שיעבר מקצת הלילה שעה אחת או שתי שעות ואחר כך נמלך ולן נתעניתו, או דלמא המי דקאמר רב הונא למחר אין מתפלל תפלת תענית לאו משום דאין מתענין לשעות, דאם תענית עליו, ואם רוצה לחזור בו ולטעום אחר שהתחיל נתענית אינו יכול, אלא להכי אינו מתפלל תפלת תענית דאבר אין תענית של שעות אחמור וחמור כל כך שיהא צריך להתפלל עליו ענגו: **לעולם קסבר.** בעלמא דמתענין לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, והכא מאי טעמא אין מתפלל תפלת תענית דשחרי הכא היכא דהתענה אחמול ונלילה לן נתעניתו אלא שקיבל עליו תענית (ח), אלא קיבל עליו תענית זה נפני עצמו מאחמול כדרך שאר מתענין לשעות, ואינו חשוב להתפלל עליו ענגו: **מר עוקבא איקלע לגינזק.** גרסינן, דאילו ר' עקיבא[ט] לא היה מסתפק לו הרך נעיי, ועוד דלשון נרייתא הוה משתעי ביה מעשה נרבי עקיבא כו' ולא נגמרא[י]: **קנקנים של חרס.** שמכניסין נהן יין לקיוס חשור להשתמש נהן: **נמה שימש משה.** דאילו נאהרן כתיב נגדי כהונה דכתיב (שמות כט) והלבשתם[יא] שנשעה שהיה משה עובד נאהרן היה לנוש נגדי כהונה, ועבודה דמשה גזירת הכתוב הוא ונגדי כהונה לא מגיגו נו, ומשתמת אין הדבר כשר שהיה עובד נבגדיו של חול שיעלה נהן לשוק[יב]: **לאחר שנים עשר חדש.** הולך טעם יין נסך ומותרים נלא עירוי מיס, אבל תוך י"ב חדש לריך עירוי שלשה ימים מעת לעת[יג]: **בחלוק לבן.** של פשתן עשוי לשם כך: **רב כהנא מתני.** כי האי לישנא: **בחלוק לבן שאין בו אימרא.** שפה מתרגמינן אימרא (שם כח), (ט) כלומר תחוט[יד] היה מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו שבתי הידים מלוכנין נבגד הגוף נתפירה, כדי שלא יתשדוהו שמא נאותה שפה הוליא מעות הקודש, משום שנאמר (נמדבר לג) והייתם נקיים מה' ומישראל[טו]:

במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים. פרש"י ז"ל דבגדי הכהונה דאהרן לא היה יכול להשתמש בהן דכתיב בהן לאהרן אחיך והוא היה איש זר אצלם, ותימה אמאי לא איבעי ליה כל ארבעים שנה במה שימש למאן דאמר נזבחים דכל ארבעים שנה שימש משה במדבר, וגם הוא דוחק לומר דכל ארבעים שימש משה כהן ליה הכי דתנאי פליגי בה התם. [**תוספות הרא"ש, עבודה זרה לד.**] ונראה לפרש דכיון דמימר דהאי תנא לא סבירא ליה הכי דתנאי פליגי בה התם. דמשה כהן היה לא היה זר אצל בגדי כהונה אלא שבשבעת ימי המילואין לא נתקדשו עדיין דכתיב והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו, וה"ר יעקב מאורלינש פירש שכל שבעת ימי המלואים שהיה משה מעמיד המשכן ומפרקו היה כמו במה ואין בגדי כהונה בבמה. [**תוספות הרא"ש, עבודה זרה לד.**] **רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין בו אימרא.** ראה כמה הפליגו חכמים להרחיק מחשד גבאי שמוצא פרוטה בשוק לא יתן לתוך כיסו שלא יחשדוהו שנוטל מכיס של צדקה וכו', ואפי' מרע"ה כששמש בשמונת ימי המילואים בחלוק לבן שאין בו אימרא. [**שו"ת מהר"י מברונא סימן קלב**] **שאין לו אימרא.** כמו על הגס ועל האימרא דפ' האורג (שבת דף קה.) והוא מן הבגד ופעמים שאינו מן הבגד כמו אימראות של ארגמן דנגעים, ולפיכך לא היה בו אימרא לפי שבזה היה ניכר יותר חדש דבעינן שלא נשתמש בו הדיוט, ולפיכך עשאוהו משונה משאר חלוקים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**] והר"ר משה פירש שלא יאמרו אח"כ כשישמש אהרן שנמצא מום במשה, ולכך עשהו בלא אימרא שידעו הכל שלא היה דבר המתקיים מה שהיה משמש. וי"מ אימרא כמו עמרא לפי שבגדי כהונה היו כלאים קאמר שזה לא היה כלאים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**] ונראה דמשום דמעיל של כהן גדול תכלת נעשה של משה לבן להפריש ביניהן, ושאין בו אימרא לומר שלא היתה לו אימרא תפורה אלא מעשה אורג כבגדי כהונה דכתיב בהו מעשה אורג. [**הרשב"א, עבודה זרה לד.**]

ויגמל: **ממעט במלאכת שמים.** שאינו יכול לעסוק בתורה: **יחיד שקיבל עליו תענית.** כראוי מבעוד יום. **לן בתעניתו.** ה"ק אם לא קבל מבעוד יום אלא בצפרא קבל עליה להתענות חצי היום ובחצי היום קביל עליה עד לאורתא ולן בלילה בתעניתו ולא קבל עליה כלום והתענה אף למחר אין מתפלל תפלת תענית שכבר יצא בתפלת תענית דאתמול. **ושאני הכא דלא קביל עליה מאורתא** כלומר באותו יום שמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית אבל הכא דלן בתעניתו עבדיה להאי תענית שני כתענית אריכא שהוא מאתמול שעדיין לא אכל וכיון שהתפלל אתמול תפלת תענית אין צריך להתפלל היום: **מתענין לשעות** שמקבלין תענית ביום אע"ג דלא קביל עליה מאורתא: **קנקנים של עובדי כוכבים** שנשתמש בהן יין. **לאחר שנים עשר חודש.** לאחר שנשתמשו בו עובדי כוכבים: **חלוק לבן שאין לו אימרא.** שאין לו שפה כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הכניס מעות הקדש שגנב משום שנאמר והייתם נקיים

הגהות וציונים

מ] [צ"ל **חסד**] (גליון): **נ]** [צ"ל **ואמר**] (גליון), אולם עי' הסדר הנכון בג' המימרות ע"פ הגהת הב"ח וכ"ה הסדר כהוגן בכתי' (דק"ס ע"ש ובגבורת ארי): **ג]** תיבות "דאיכא שעות דלילא" נ"ל ט"ס ומיותר וליתא בכתי' ובכמה ראשונים (גבורת ארי ע"ש ובדק"ס): **ד]** בכתי' הגירסא קנקנים של נכרים **אימתי** מותרין, ומיושב קושית הגבורת ארי שהקשה דהא משנה שלימה היא בע"ז כט ע"ב דאסורין, וכן משמע קצת מלישנא דפשטו ליה "לאחר י"ב חודש מותרין" וכן נראה שהיה הגי' לפני רש"י בד"ה קנקנים (דק"ס): **ה]** נדצ"ל בקרבך קדוש. **פשטיה** דקרא קדריש **לעיל** (ה ע"א) בשביל וכו' ["ורמיזא בעלמא הוא" ר"ל דרשא דהכא] (מראה אש). ועיין מהרש"א בח"ה וראש משביר: **ו]** נדצ"ל **כלומר** המתענה (באה"מ): **ז]** [צ"ל מתענין לשעות **והמתענה לשעות מתפלל**] (גליון): **ח]** דבכתי' ובע"ז איתא "ר' עקיבא" (ועי' גבורת ארי): **ט]** צ"ל **אמר**: **י]** [צ"ל **ארוג**. יעב"ץ] (גליון): **כ]** [לפנינו איתא שזה היה רב יהושע ברי' דרב אידי] (גליון): **ל]** בהגי' הב"ח דפו"ר נוסף אינו מתפלל **תפלת** תענית: **מ]** צ"ל **אמר**:

מסורת הש"ס עם הוספות

ו] [נקמן יג: ע"ש] פסחים נד: ע"ש, **ז)** ע"ז לד. [ע"ש נתוס' ד"ה ר' עקיבא], **ג)** [עי' תוס' תגיגה ו: ד"ה תני ג"מ ומוס' סנהדרין טו: ד"ה שור שיני], **ד)** חולין פג., **ה)** [ועמ"ש תוס' נע"ז דף לד. ד"ה ר"ע וכו' על דברי רמ"י דהכא], **ו)** עיין יומא כג:, **ז)** ע"ז לג., **ח)** עיין שקלים פ"ג מ"ב, ועי' רש"י ע"ז לד. ד"ה אימרא, **ט)** עי' שבת דף כד. רש"י ד"ה ערבית ותוס' ד"ה תעניות, **י)** לקמן יב ע"א.

הגהות הב"ח

(ט) גמ' שנאמר גומל נפשו חיש חסד אמר ר' ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש אין תלמיד חכם ממעט במלאכת שמים אוכלין ושותין משחשיכה וכו' **(י)** שם לן בתעניתו למחר אינו מתפלל[ט]: **(יא)** רש"י ד"ה כגילו וכו' דאסור להתענות הס"ד ומה"ד בקרבך קדוש וכו': **(יב)** ד"ה נקרא וכו' שמשלים נפשו לקונו חסיד ועוכר שארו וכו' כנ"ל והד"ח: **(יג)** ד"ה יחיד וכו' מתתמול שאמר הרי תני יושב: **(יד)** ד"ה למחר וכו' אינו יכול להתפלל. נ"ב פי' אינו יכול תע"פ שרוצה להתפלל בלא חיוב וגרתה דלא פירש כן אלא למאי דקס"ד דאין מתענין לשעות ס"ל לרב הונא דלאו תענית הוא אבל למסקנא דמתענין לשעות אם תענית עליו אפי' לן בתעניתו דאינו מצוה ומחוי להתפלל ענגו בתורת חיוב מ"מ הרשות בידו להתפלל ענגו שהרי אם תענית עליו אסור לו לאכול: **(טו)** ד"ה והנ"ג מאי כו' תענית של לילה זה מתתמול. נ"ב פירוש מתתמול מזמן המנחה: **(טז)** ד"ה לעולם כו' דלא קיבלה עילויה. נ"ב ר"ל דלא קיבלו כלל מתתמול דאף בלילה לא קיבלו: **(יז)** ד"ה רב כהנא כו' (כלומר תמוה) תמ"מ ונ"ב ס"ל כלי חשוב: **(יח)** תוס' ד"ה כאילו קדוש הקנ"ה שרוי בתוך מעיו ואסור להכחישן פי' והם אמרינן[מ] לעיל: **(כ)** ד"ה לן כו' אין זה לשון דלדברי ה"ג איכא למימר דלא היה דעתו

רבינו גרשום

ר"ל אמר יושב בתענית נקרא **חסיד** שנא' **גומל נפשו איש חסד** שפירוש עצמו מליכל כמו

עין משפט נר מצוה

לז א טוש"ע ח"ח סי' תקעג סעיף ג:
לח ב מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה יג טוש"ע ח"ח סי' תקפא סעיף ו:
לט ג טוש"ע ח"ח סי' תקעג סעיף ג:
מ ד מיי' פ"ל מהלכות תעניות הלכה י סמג עשין יג טוש"ע ח"ח סי' תקפב סעיף ז:
מא ה מיי' שם הלכה יג סמג שם טור ש"ע ח"ח שם סעיף ט:
מב ו מיי' שם הלכה יג טוש"ע שם סעיף י:
מג ז מיי' פי"ל מהלכות תעניות הלכה טו סמג לאוין קמח טוש"ע י"ד סי' קלה סעיף טז:

גליון הש"ס

גמ' **הא דמצי לצעורי.** עי' לקמן דף כג ע"ב תוד"ה ר' יוסי: **שם למחר הוא מתפלל תפלת תענית.** מדברי רש"י שנא כל ע"ל ד"ה ערבית נראה שלא היה לרש"י שם הגי' כאן מיבא למחר:

תורה אור השלם

א) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר [הושע יא, ט]

ב) גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי: [משלי יא, יז]

משנת ראשונים

מר עוקבא איקלע לגינזק. פרש"י בפרק קמא דתענית (דף יא:) דגרס מר עוקבא דחס ושלום שר"ע לא היה מסתפק ועוד כי היה לו לתלמוד להביאה בלשון ברייתא. מיהו הא לא קשיא דהרבה מקומות מצינו שמזכיר מעשה בר"ע וכיוצא בו.
[תוספות, עבודה זרה לד.]

בעו מיניה מתענין לשעות או אין מתענין לשעות. אם יש בעינוי זה דבר מצוה עד שיהא נדר לדבר מצוה, או אינו חשוב עינוי למצוה אלא במקבל להתענות יום גמור דשעות לא חשיבי, והיתה התשובה שחל עליו נדר ומתענין לשעות, והוצרכו עוד לשאול אם חשוב כדי להתפלל בו תפלת עננו, או אין תפלת תענית אלא בתענית יום גמור, או אם הוא חשוב אף לתפילה, כי אע"פ שאמר זעירי לן בתעניתו אינו מתפלל תפלת תענית, היינו לפי שלא קיבלו כלל כראוי שאף תענית יום שלם שהוא לאחר תענית גמור אינו כלום בלא קבלה, וכל שכן בתענית שעות, ומסקנא מתענין לשעות.
[הריטב"א]

18/06/2018 אהח

הסנדל כעין אבילות[ט], משום שבבבל אינם צריכים גשמים[ז], וחומרות אלו אינן נוהגות בבבל **אֶלָּא** בתענית של **תִּשְׁעָה בְּאָב בִּלְבַד**[ז].

★

הגמרא ממשיכה בדין תענית לתלמיד חכם:

(אָמַר[ח]) רַבִּי יִרְמְיָה בַּר אַבָּא אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, אֵין תַּלְמִיד חָכָם[ט] רַשַּׁאי לֵישֵׁב בְּתַעֲנִית, מִפְּנֵי שֶׁהוּא נִחְלָשׁ בְּכָךְ וּמְמַעֵט בִּמְלֶאכֶת שָׁמַיִם - לימוד התורה[כ], שאינו יכול ללמוד תורה מתוך חלישותו[כא].

★

שנינו במשנה לעיל (י.), שאם הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים להתענות, ובתעניות אלו **אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין** - מותרים

טו. רש"י (ד"ה אין). וראה בהערה להלן.

טז. רש"י (פסחים נד: ד"ה אין), וכן כתבו התוספות (ד"ה אין), שהטעם הוא מפני שהיה להם הרבה גשמים (לעיל י.). והוסיף רש"י (פסחים שם), שמאחר ואינם צריכים לגשמים, אף אם גזרו תענית ציבור על צרה אחרת, אין נוהגים בהם החומרות המבוארות במשנה להלן (יג:), כגון רחיצה וסיכה וכדומה. וכתב המאירי (ד"ה תעניתם לצור) שהוא הדין לכל הארצות שבחוץ לארץ, שהן נגררות אחר בבל שהיא היתה באותו זמן ראש לכל האומות. וראה ביאורי רש"י. והראבי"ה (ח"ב סי' תתנד) [הובא ברא"ש (סי' ט)] כתב שהטעם הוא משום שאין להם נשיא, וביאר הקרבן נתנאל (חומ ס) שלפיכך אי אפשר להם לקיים את מה שנאמר בפסוק (יואל ב טז) לענין תענית ציבור 'יצא חתן מחדרו' והיינו נשיא (ירושלמי פ"ג ה"ח), ומאחר ואי אפשר לקיים מקרא זה בחוץ לארץ, ממילא גם אין מקיימים את שאר הדברים המבוארים באותו פסוק, כגון איסור מלאכה וכדומה. אולם הרמב"ן (ד"ה ועכשיו) תמה על דברי רש"י, שאם כן בשאר ארצות שצריכות לגשמים מדוע אין בהם דין תענית ציבור, ועוד הקשה, מדוע גם בתענית על שאר צרות אין נוהגות חומרות אלו. וראה ביאורי רש"י. ולכן פירש הרמב"ן (ד"ה ולפיכך), שמכיון שבית דין הם שגוזרים את התעניות על הציבור (לעיל י.), לפיכך בחוץ לארץ שאין בתי דינים סמוכים אלא רק הדיוטות, אין כח בגזירתם להשוות את התעניות שהם גוזרים לתעניות החמורות כיום הכיפורים שהוא מדאורייתא ותשעה באב שהוא מגזירת נביאים, אלא לגבי כל אחד ואחד נחשבת התענית לתענית יחיד. [וזהו דווקא בשאר תעניות ציבור, אבל תשעה באב יש לו דין תענית ציבור לכל דבר גם בבבל, כמבואר בגמרא כאן, שכך גזרו הסנהדרין מתחילה לדורות. ראה"ה (להלן יג: ד"ה מתניתין)].

והוסיף הרמב"ן, שלפי טעם זה אין דברי הגמרא כאן אמורים אלא לענין החומרות שבתענית ציבור, כגון איסור אכילה מהלילה או שאר העינויים, אבל לענין התרעות וכ"ד ברכות [המבוארות במשניות להלן (יג:, טו.)] ותפילת נעילה, גם בחוץ לארץ נוהגים דברים אלו.

יז. **וכל** שכן שנוהגות ביום הכיפורים, אלא שלא הוצרכה הגמרא לפרש זאת. מאירי (ד"ה תעניתם לצור).

יח. **בגליון** (הוספת הגהות ויוניס) כתב שיש לגרוס 'ואמר רבי ירמיה' וכו' [משום שלפי סדר הדברים בגמרא לפנינו מובאת מימרא זו לאחר מימרתו הקודמת בענין תענית ציבור בבבל]. אולם בהגהות הב"ח (אות ו) גורס 'אמר רבי ירמיה' וכו' [כלפנינו], והוא גורס את מימרת רבי ירמיה בר אבא זו קודם שתי המימרות הקודמות. וראה בהערה לעיל.

יט. **מי** שתורתו אומנותו נחשב לתלמיד חכם בזמננו לענין זה, 'וראיתי כתוב בספר אחד, שכשאדם רוצה להתנדב תענית, טוב יותר שיקבל תענית מן הדבור, ממה שיקבל עליו מן האכילה, כי ממנו לא יהיה לו נזק לא בגופו ולא בנשמתו, ולא יחלש על ידי זה, וכעין זה כתב הגר"א באגרתו, שצריך האדם לייסר עצמו לא בתענית וסיגופים כי אם ברסן פיו ובתאותיו, וזהו התשובה'. משנה ברורה (סי' תקעו ס"ק ג-ג).

כ. **ועדיף** שילמד תורה מאשר שיתענה, שתורתו מכניעה יצרו יותר מהתענית. פסקי הריא"ז (ה"ח אות יד).

וכל שכן שדבר זה אסור למלמד תינוקות בשכר. מאירי (ד"ה ולעולם). וכן כתב השולחן ערוך (או"ח סי' תקעו ס"ב), וכתב המגן אברהם (שם סק"ג) שבזה יש שני טעמים לאסור, גם שממעט במלאכת שמים וגם שגוזל את הבריות. אולם אם הציבור מתענים, אף התלמיד חכם מחוייב להתענות עמהם, ואסור לו לפרוש מהם. שולחן ערוך (שם).

כא. **והיינו** דווקא למי שאינו יכול לצער את עצמו ולסבול את התענית. מהרש"א (ח"ה ד"ה ליכול). אולם הגבורות ארי (ד"ה ופרש"י) כתב שכוונת ריש לקיש היא אפילו לתלמיד חכם שיכול לצער את עצמו, אלא שהוא נחלש על ידי כך מלימודו, וכן כתב המשנה ברורה (סי' תקעו סק"ד).

כב. **ראה** בהערה להלן.

כג. **בתפילת** שחרית, וכל שכן בתפילת מנחה. אך בתפילת ערבית של ליל התענית, שעדיין מותר לו לאכול, אינו אומר 'עננו', ואף שמבואר בגמרא (שבת כד.) לענין תעניות של אנשי משמר ואנשי מעמד שאומרים 'עננו' גם בתפילת ערבית, זהו דווקא בתעניות שמפסיק לאכול מהלילה, אבל בתעניות שמותר לאכול בלילה אינו אומר 'עננו' בערבית. בעל המאור (ד"ה תמר, ד"ה ונראה). אולם רש"י (שבת שם ד"ה ערבית) והרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה אגב, ד"ה והא) כתבו שגם בתפילת ערבית של ליל התענית צריך לומר 'עננו', כמבואר בגמרא (שם). [ומה שאמר רב הונא 'למחר מתפלל' וכו' אין כוונתו בדווקא 'למחר', ונקט כן אגב הסיפא שהוא דין השייך למחרתו. רא"ש (סי' י)]. אולם כתב רש"י (שם) בשם תשובות הגאונים שנהגו שלא לומר 'עננו' בערבית וגם לא בשחרית, שמא לא יסיים את התענית [וכן כתבו התוספות (ד"ה לן) בשם בה"ג, הובא בהערה להלן].

ברש"י (ד"ה ימיד) ובעל המאור (ד"ה תמר) מבואר שרב הונא דיבר באופן שקיבל עליו תענית של יום אחד, והחידוש של רב הונא הוא שאף על פי שאכל ושתה כל הלילה, ובבוקר כריסו מלאה, אומר 'עננו' בתפילת שחרית, שהרי יום תעניתו הוא. אולם רבינו חננאל (ד"ה תמר) והרי"ף גורסים בגמרא **'יחיד שקיבל עליו תענית שני ימים זה אחר זה, אפילו אוכל ושותה כל הלילה, למחר מתפלל תפילת תענית'**, וביאר הרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה תמר) שמדובר במי שקיבל על עצמו שתי תעניות רצופות [כגון שקיבל על עצמו בתפילת המנחה של יום ראשון, להתענות בימים שני ושלישי], אלא שכוונתו היתה שיאכל בליל שביניהן, והחידוש של רב הונא הוא שאף שמבואר בגמרא (להלן יג.) שתענית שאדם לא קיבל על עצמו מאתמול אינה תענית, כאן מועילה קבלה אחת לשתיהן, מאחר והן תעניות רצופות, ואף על פי שאוכל בליל שביניהן, והיום השני שמתענה אינו נחשב 'תענית שעות', אלא שני הימים נחשבים כיום אחד ארוך, ולכן אף ביום השני אומר 'עננו' [ומה שאמר רב הונא 'למחר' וכו', היינו אפילו ביום התענית השניה. ריטב"א (ד"ה גירסת רש"י)]. וביאר המאירי (ד"ה ימיד) שהטעם שיכול לומר עננו אף שאכל בלילה, הוא משום שהלילה לא היה בכלל התענית, אבל אם באמת קיבל עליו להתענות גם בלילה, ואכל באותו לילה, איבד את תעניתו וצריך להתענות שני ימים אחרים. [ושיעור האכילה לענין זה הוא ככותבת, שזהו שיעור ביטול העינוי לענין יום הכיפורים, כמבואר במשנה ביומא (עג:). ר"ן (להלן יג: ד"ה ירושלמי) בשם הרא"ה. אולם ברא"ש (סי' טז) מבואר שהשיעור הוא כזית].

וכתבו הריטב"א (שם) והר"ן (ד"ה לן) שבאופן זה אומר תפילת תענית גם בתפילת ערבית בלילה שבין שני הימים, אלא שעיקר החידוש של רב הונא הוא שאומר אף בבוקר היום השני אף שכריסו מלאה מאכילת הלילה, וכל שכן שאומר בתפילת ערבית שלפניו, שמתפלל אותה קודם שיאכל ואין כריסו מלאה. [אולם ראה בהערות (לעיל ולהלן) שהובא בשם הגאונים שנהגו שלא לומר 'עננו' כלל בערבית, שמא לא יסיים את תעניתו ויימצא שקרן בתפילתו].

כד. **הגהות** הב"ח (אות ג), וכן גרס רש"י (ד"ה למחר אין). וכתב הר"ן (ד"ה והא) שבתפילת ערבית בלילה שלן בו בתענית, כל שכן שאינו אומר עננו אף על פי שהוא מעונה [ואפילו לפי השיטות שבתענית רגילה אומרים עננו בערבית של ליל התענית, ראה בהערה לעיל], שהרי לא התענה בלילה זמן ניכר, ודעתו לאכול מיד, ולכן אינו יכול לומר 'ביום צום התענית הזה'.

כה. **אף** שהלינה בלילה בלא אכילה, היתה מכח התענית של היום. תוספות (ד"ה לן).

כו. **רש"י** (ד"ה למחר אין). [ואף על פי שכעת שהוא יום נחשב הוא להמשכו של הלילה, כמו שנאמר (בראשית ו ה) 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד'. שם]. ובעל המאור (ד"ה תמר) והרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה תמר) פירשו שהוא רוצה לומר עננו בשביל אותן שעות שהתענה בבוקר, והחידוש הוא שאף על פי שהוא מעונה בשחרית, שהרי עדיין לא אכל, מכל מקום אינו אומר 'עננו' מאחר ומה שהוא מעונה באותו זמן אין זה אלא 'תענית שעות' שלא קיבלה על עצמו מאתמול [שהרי לא קיבל על עצמו אלא את יום האתמול], וכפי שיבואר למסקנת הסוגיא שמי שמתענה תענית שעות ולא קיבלה על עצמו מתחילה, אינו אומר 'עננו'. אולם הרא"ש (סי' י) פירש שהכוונה שהתענה גם למחרת כל היום, והוא רוצה לומר 'עננו' כדי להחשיב גם את היום השני לתענית, ועל כך אמר רב הונא שאינו אומר תפילת תענית, מאחר ולא קיבל עליו להתענות כל אותו היום. וכן נראה מדברי רבינו חננאל (ד"ה ועל) והרי"ף.

התוספות (ד"ה לן) הביאו בשם בה"ג שכתב 'יש אוכל ומתפלל תפילת תענית, ויש מתענה שאינו מתפלל' [והיא ברייתא, הביאה גם רש"י (שבת מד. ד"ה ערבית)], ומפרש הבה"ג, 'יש אוכל ומתפלל תפילת תענית' היינו באופן המבואר בסוגיא כאן, שאף על פי שאכל ושתה כל הלילה, למחרת בשחרית אומר 'עננו' [אולם ראה להלן לענין אמירת 'עננו' בשחרית]. ו'יש מתענה שאינו מתפלל' היינו בתפילת ערבית של מוצאי התענית, שאף שעדיין לא אכל, אינו אומר 'עננו' מאחר ונגמרה התענית.

כתבו התוספות (שם) בשם הבה"ג, שאין לומר 'עננו' בתפילת שחרית, שמא לא יסיים את התענית [כגון אם יארע לו אונס ולא יוכל להמשיך ולהתענות], ועל ידי כך נמצא שקרן בתפילתו [שאמר 'ביום צום תעניתנו' ואינו מתענה]. וכן כתב רש"י (שבת מד. ד"ה ערבית) בשם הגאונים, וביאר הרשב"א (שו"ת ח"ו סי' קמב) שעכשיו באה חולשה לעולם וקרוב הדבר שיצטרך לאכול. אולם התוספות חולקים על כך, שהרי היה בדעתו להתענות, ואפילו אם לא יסיים את התענית אינו נחשב 'שקרן' בכך, שאין הדבר גרוע יותר ממתענה תענית שעות, שמבואר בסוגיא להלן שאומר 'עננו' [ואף שבתענית שעות מדובר שלא אכל כל היום כלל, כמבואר בגמרא להלן (יג.), מכל מקום מוכח משם שאף שלא היה בדעתו להתענות כל היום, יכול לומר עננו מאחר והתענה כל היום, ונחשב לו גם החצי השני של היום לתענית לענין 'עננו', והוא הדין כאן מאחר ובשחרית היה בדעתו להתענות, אף שאכל אחר כך מכל מקום נחשב לו חצי היום הראשון

לאכול ולשתות אף **מִשֶּׁחֲשִׁיכָה כו'** - לאחר שהתחיל הלילה, ואינם מתחילים להתענות אלא ממחרת בבוקר.

הגמרא מבארת את דיני תענית יחיד:

אָמַר רַבִּי זֵעִירָא אָמַר רַב הוּנָא, יָחִיד שֶׁקִּיבֵּל עָלָיו תַּעֲנִית, שאמר 'הרי אני יושב בתענית למחר', **אֲפִילּוּ אָכַל וְשָׁתָה כָּל הַלַּיְלָה** עד עלות השחר, **לְמָחָר**[כב] בתעניתו **הוּא מִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת תַּעֲנִית** - אומר 'עננו' בתפילתו[כג]. אבל אם **לָן בְּתַעֲנִיתוֹ**, כלומר שלמחרת אחר שיום התענית הסתיים, לא אכל בלילה, אלא לן כל אותו הלילה לשם תענית עד הבוקר, **[לְמָחָר**[כד]**] אֵינוֹ מִתְפַּלֵּל** תפילה **שֶׁל תַּעֲנִית**[כה] - אינו יכול להתפלל בבוקר תפילת תענית [אפילו קודם שיאכל] כדי שיחשב לו גם הלילה לשם תענית[כו], ולהלן יתבאר הטעם.

כאילו גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא חסיד: **אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.** פירוש שהיה להם הדבה גשמים: **יחיד שקיבל עליו תענית אע"פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית.** תימה תמתי נקט יחיד לגבור נמי דתמרינן נמתני' (לעיל דף י.) דעושין שלשה תעניות ומוכלים משחשיכה ול"ע: **לן בתעניתו.** פירוש שהתענה היום ובלילה לא חכל ולן נתענית תע"ג שהלינה היה מכח תענית שקיבל עליו אינו מתפלל תפלת תענית ובה"ג יש חוכל ומתפלל תפלת תענית ומפרש כמו הכא דבשחרית חומר תפלת תענית תע"פ שחכל כל הלילה ויש מתענה שאינו מתפלל כמו בערבית תע"פ שלא חכל ומפרש בהלכות גדולות דאין חומרין ענין בתפלה שחרית שמא נזכרו בתפלתו דשמא לא יסייס התענית[ט] ולי נראה דלא נקרא שקרן כיון שהיה בדעתו להתענות אפילו חקרי חוגם אחר כך ולא אכי לגער נפשיה לא גרע ממתענין לשעות וכן משמע מהא דתנן (נקמן דף יט.) ירדו להם גשמים קודם חצות אין מתליתין ומשמחת משמע שאחרו תפלת תענית מכל מקום אין זה ראיה גמורה דשמא לא אחרו אלא (דף יב:) גבי רב הונא בריה דרב יהושע בריה דרב אידי[כ] דיחיד בתעניתא מדאחרו ליה ליזוף מר וליפרע ואחר להו תענית חלום הוא אחתי לא אחר מפני שאחר תפלת תענית אין זה ראיה (כ) לדברי ה"ג דלא היה בדעתו להתענות מבעוד יום ולא קבל עליו וכתב הר"ם מי שלא קבל עליו מבעוד יום להתענות ולא התענה אלא אכל ושתה כל הלילה ויום אחד אינו מתפלל תפלת תענית אלא תפלת שחרית בלבד ואין מתפללין תפלת תענית אלא מי שקבל עליו מבעוד יום להתענות ואפילו אכל מעט אפילו כזית אפילו כביצה אפילו פחות מכזית אפילו כל שהוא הרי זה מתפלל תפלת תענית ואם אכל כזית גמור אפילו בתחלת הלילה אינו מתפלל תפלת תענית ואם אכל פחות מכזית אפילו בסוף הלילה מתפלל תפלת תענית ואם אכל כזית גמור אפילו בסוף הלילה אינו מתפלל תפלת תענית ואם אכל פחות מכזית אפילו בתחלת הליל

אוצר החכמה

רב יוסף מסתפק בביאור דברי רב הונא:
אָמַר רַב יוֹסֵף, יש להסתפק **מַאי קָסָבַר** - מה היא דעתו של **רַב הוּנָא** שאמר שאם לן בתעניתו, למחר אינו מתפלל תפילת תענית, **סְבִירָא לֵיהּ** - האם סובר הוא **שֶׁאֵין מִתְעַנִּין לְשָׁעוֹת**, כלומר ש'תענית' אינה אלא ליום שלם, ואף שהסכים בדעתו להתענות מעכשיו, אינה נחשבת קבלת תענית כלל, ואם רוצה לחזור בו ולאכול בתוך התענית הרשות בידו, ואף כאן מאחר ולא קיבל עליו קודם להתענות גם בלילה שלמחרת[כז], אלא שהסכים בדעתו להמשיך בתענית לאחר שכבר התחיל הלילה[כח], הרי זו 'תענית שעות' ואינה תענית כלל, ולכן אינו יכול לומר 'עננו' בתפילתו. **אוֹ דִלְמָא** - שמא סבר רב הונא שמִתְעַנִּין לְשָׁעוֹת - תענית שעות נחשבת 'תענית' וקבלתה היא קבלה גמורה[כט], **וְאולם הַמִּתְעַנֶּה לְשָׁעוֹת אֵינוֹ מִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת תַּעֲנִית**, שאינה תענית חשובה וחמורה שיהיה צריך לומר בה 'עננו'[ל].

אביי פושט את הספק ומבאר את דברי רב הונא:
אָמַר לֵיהּ אַבַּיֵי לרב יוסף, **לְעוֹלָם קָסָבַר רַב הוּנָא מִתְעַנִּין לְשָׁעוֹת** - תענית שעות נחשבת 'תענית'[לא], **וְהַמִּתְעַנֶּה לְשָׁעוֹת מִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת תַּעֲנִית**, **וְשַׁאנִי הָכָא** - שונה המקרה כאן לענין הלן בתעניתו, שהטעם שאינו אומר 'עננו' בתפילתו הוא משום **דְּאִיכָּא שָׁעוֹת דְּלֵילְיָא**[לב] **דְּלָא קָבֵיל עֲלֵיהּ מֵעִיקָּרָא** - שיש כאן את השעות של הלילה שהתענה בהם בלא לקבל על עצמו מאתמול להתענות בהם, כדרך שאר המתענים לשעות שמקבלים זאת על עצמם קודם[לג], ולכן אינה תענית חשובה לומר בה 'עננו'[לד].

★

הגמרא מביאה כמה שאלות שנשאל מר עוקבא, ואחת מהן היא בענין הנידון לעיל:
מַר עוּקְבָא[לה] **אִיקְּלַע** - הזדמן **לְמקום** ששמו 'גִּינְזַק', **בָּעוּ מִינֵּיהּ** - שאלוהו אנשי המקום, **מִתְעַנִּין לְשָׁעוֹת אוֹ אֵין מִתְעַנִּין לְשָׁעוֹת** - האם תענית שעות נחשבת 'תענית' או לא, **וְלֹא הֲוָה בִּידֵיהּ** - לא היה בידו לענות תשובה על שאלתם, שהסתפק בדבר[לו].

שאלוהו עוד, **קַנְקַנִּין** [של חרס[לז]] **שֶׁל נָכְרִים**, שהשתמשו בהם הנכרים ליין נסך[לח], האם **אֲסוּרִין** הם בשימוש לישראל אפילו לאחר ששפכו מהם את היין[לט], מפני שפולטים הם טעם של יין נסך, **אוֹ מוּתָּרִין** על ידי המתנת זמן[מ], **וְלֹא הֲוָה בִּידֵיהּ** - לא היה בידו לענות תשובה על שאלתם[מא].

שאלוהו עוד, **בַּמֶּה** - באלו בגדים **שִׁימֵּשׁ מִשֶּׁה** רבינו במשך **כָּל שִׁבְעַת יְמֵי הַמִּלּוּאִים**[מב] שבהם הוא היה כהן ועבד במשכן[מג], **וְלֹא הֲוָה בִּידֵיהּ** - לא היה בידו לענות תשובה על שאלתם[מד].

לתענית לענין 'עננו'. הגהות ריי"א חבר (כתוס' סס)]. וכתבו התוספות שנהגו שהיחיד אינו אומר עננו אלא במנחה, אולם השליח ציבור אומר עננו בשחרית כדי להודיע לציבור ולהזכירם את התענית. וטעם אחר כתוב בתוספות בשם הטור (חו"מ סי' תקסה), שאי אפשר שלא יתענו קצת מהקהל, ולכן אומר השליח ציבור 'עננו' בשחרית, שהרי לעולם לא ימצא שקרן בתפילתו.

כז. והיינו מאתמול מזמן המנחה [ראה להלן (יג.)]. הגהות הב"ח (חו"מ ז).

כח. שהרי כן משמע מהלשון 'לן בתעניתו', שלא קיבל על עצמו להתענות בלילה זה מאתמול, וכשהגיע הלילה ובא לאכול עמד ולא אכל מאליו, כלומר שהיה בדעתו עדיין לאכול עד שעבר מקצת הלילה [שעה או שעתיים], ולאחר מכן התחרט ולן בתעניתו. רש"י (ד"ה והכי גרסינן).

כט. ואינו יכול לחזור בו ולאכול לאחר שקיבל עליו את התענית. רש"י (ד"ה והכי גרסינן). בביאור ספק הגמרא האם מתענים לשעות, כתב הריטב"א (ד"ה ונגמ') בשם 'רבינו הגדול', שהנודר להתענות אינו כשאר נודר שלא לאכול, שפשוט הדבר שאם אסר עליו אכילה בלשון נדר, אפילו על רגע אחד, חל עליו איסור האכילה כפי שנדר, אלא שכאן קיבל על עצמו לעשות מצוה ולהתענות, שהוא 'חיוב גברא' כפי שמקבל עליו שאר מצוות, ובזה הסתפקה הגמרא האם גם בתענית שעות יש ענין של מצוה ומחוייב הוא לקיים את קבלתו, או לא.

ל. רש"י (ד"ה והכי גרסינן). וראה ביאורי רש"י.

לא. רש"י (ד"ה והכי גרסינן, ד"ה לעולם). אולם רבינו גרשום (ד"ה מתענין) פירש שהכוונה שאפשר לקבל תענית שעות אפילו ביום התענית עצמו בבוקר, ואין צריך לקבל אותה על עצמו מאתמול במנחה [כשאר תעניות, ראה להלן (יג.)]. ובהערה להלן בדברי הגמרא 'דאיכא שעות דליליא' יתבאר שנחלקו הראשונים בזה.

לב. רבינו חננאל (ד"ה ועל) גורס 'ושאני הכא דלא קביל עליה מעיקרא', ואינו גורס 'דאיכא שעות דליליא', [וכן צריך לומר לשיטת בעל המאור והרמב"ן שהובאו בהערה לעיל, שהנידון בסוגיא כאן אינו לענין שעות הלילה, אלא לענין השעות שהתענה בבוקר]. וכן כתב הגבורות ארי (ד"ה ומכיי) שטעות סופר היא [שמלשון זו משמע שאינו אומר 'עננו' משום שהיה בדעתו לאכול ואחר כך נמלך, ובאמת טעמו של אביי אינו משום זה, אלא משום שלא קיבל עליו את תענית הלילה].

לג. רש"י (ד"ה לעולם). וביאר בהגהות הב"ח (חו"מ ח) שכוונת רש"י שלא קיבל את התענית כלל, לא ביום שלפניו, ואף לא בלילה שבו התענה. וכן פירש המרדכי (רמז תרכב בגיליונו הרמשון), והוסיף שאדם זה לא קיבל על עצמו להתענות בלילה, שהיה סבור להאריך את יום תעניתו. ומבואר לפי זה שאם היה מקבל את התענית בלילה היה הדבר נחשב לתענית גמורה, וכן כתב הרא"ש (סי' יג) בשם הרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה ממכ), שבתענית שעות אין צריך קבלה דווקא מאתמול במנחה [כתענית שלימה שמבואר בגמרא (להלן יג.) שאם לא קיבלה מאתמול אינה תענית], אלא די בזה שמקבלה על עצמו קודם שעות התענית. אולם הרא"ש (שם) כתב שגם בתענית שעות צריך קבלה קודם כניסת יום התענית. והשולחן ערוך (חו"מ סי' תקסב ס"י) הביא את שתי הדעות.

לד. ברש"י (ד"ה לעולם) מבואר שתענית זו נחשבת 'תענית', אבל מאחר ולא קיבלה על עצמו מאתמול, אינה חשובה לומר בה 'עננו'. והקשה הקרן אורה (להלן יג. ד"ה הא דממרת), והלא מבואר בגמרא להלן (שם) שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית [ולשיטת רש"י (שם) אם אכל קודם השעות של התענית או לאחריהם אינה תענית כלל, כפי שיתבאר בהערות שם], ואם כן בנידון כאן אף אם היה מקבל על עצמו את התענית מכל מקום הרי אכל ביום שלאחריו ולא התענה עד שקיעת החמה, ולמה נחשב תענית. ותירץ, שדברי הגמרא להלן נאמרו רק לענין תענית שעות של יום, אבל מי שמתענה בלילה אינו צריך להתענות עד שקיעת החמה ביום שלאחריו, אלא די בזה שמתענה כל הלילה, ובזה נחשבת היא לתענית שעות, שמחשיבים את היום לחוד ואת הלילה לחוד.

אולם ברבינו חננאל (ד"ה ועל) מבואר שמאחר ולא קיבל על עצמו את התענית, ולא היה בדעתו להתענות עד הערב, אינה תענית כלל, כמבואר בגמרא להלן (יג.) שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית.
מבואר בדברי הגמרא כאן שמי שלא קיבל עליו להתענות מאתמול, אינו אומר 'עננו' בתפילתו בתענית. וכתבו התוספות (ד"ה לן) בשם הר"מ, שאמנם בתענית חלום [ראה להלן (יג:)] אף שלא קיבלה עליו מבעוד יום אומר בה 'עננו'.

לה. כן יש לגרוס, ואין לגרוס 'רבי עקיבא', שהרי רבי עקיבא לא היה מסתפק בשאלות אלו המבוארות להלן. ועוד, שאם מעשה זה היה ברבי עקיבא היתה צריכה הגמרא להביא זאת בלשון 'מעשה ברבי עקיבא' וכו' כלשון ברייתא בכל מקום, ולא בלשון 'רבי עקיבא איקלע' וכו' כלשון גמרא. רש"י (ד"ה מר). אולם בגמרא עבודה זרה (לד.) מובא מעשה זה ושם הגירסא 'רבי עקיבא איקלע לגינזק' [וכן גרס רבינו חננאל כאן (ד"ה כ"ע)], וכתבו התוספות (שם ד"ה כ"ע) שאין קושיא על גירסא זו מלשון הגמרא 'רבי עקיבא איקלע', שמצינו כיוצא בזה בהרבה מקומות [כמו 'רבי חנינא בן דוסא הוה אזיל באורחא' (להלן מד:). גבורות ארי (ד"ה מר)]. והפורת יוסף (כתוס' ע"ז שם) כתב שמצינו רבי עקיבא שהיה אמורא, ומובא בגמרא בברכות (נה:) 'אמר רבי עקיבא אמר רבי פנדא', ויתכן שהוא רבי עקיבא המובא במעשה זה.

לו. עפ"י רש"י (ד"ה מר).

לז. רש"י (ד"ה קנקנים). וראה בהערה להלן.

לח. רש"י להלן (ד"ה לחמר).

לט. רבינו חננאל (ד"ה וקנקנים).

מ. כל הכלים שהשתמשו בהם ליין נסך [כגון כלי מתכת, עץ, עור וזכוכית], יש להם היתר מיד, שאם היו מצופים זפת יש לקלף את הזפת ולאחר מכן לשכשך בהם מים ובכך הם מותרים, ואם אינם מצופים זפת די בשכשוך להתירם. אבל כלי חרס שבליעתם מרובה יותר, אינם ניתרים בשכשוך, אלא דווקא על ידי מילוי מים והחלפתם שלש פעמים מעת לעת. עפ"י שולחן ערוך (יו"ד סי' קלה ס"ו וס"ז) וביאור הגר"א (שם סק"ו). וכאן השאלה היא האם כלי חרס ניתרים בהמתנת זמן אף ללא הכשרה. וראה בהערה הבאה.

מא. הקשה הגבורות ארי (ד"ה מר עוקבא) והלא משנה מפורשת היא בעבודה זרה (כט:) שאם ישראל הכניס יין לקנקנים של גוי, היין אסור. וכתב שאם גורסים כאן 'רבי עקיבא' לא קשה [שהרי יתכן שרבי עקיבא חלק על המשנה שם והסתפק בזה]. ובכתב יד יש גירסא 'קנקנין של נכרים אימתי מותרין', ובזה מיושבת קושיית הגבורות ארי, שהשאלה לא היתה האם הם מותרים או אסורים, אלא אימתי הם מותרים [וכן משמע מהמשך הגמרא שפשטו לו בבית המדרש שהם מותרים לאחר שנים עשר חודש]. דקדוקי סופרים (חו"מ ז-ח).

מב. לאחר שנגמרה מלאכת המשכן, ציוה הקב"ה למשה רבינו לחנוך את המשכן במשך שמונה ימים, על ידי עבודת הקרבת קרבנות מיוחדים לימים אלו (שמות פרק כט), ובימים אלו היה משה רבינו כהן גדול והקריב את הקרבנות (זבחים קא:), ואהרן ובניו היו הבעלים של אותם קרבנות. רש"י (שמות כט כג). [וראה בגבורות ארי ובחשק שלמה (ד"ה נמה) שהקשו מדוע לא דנה הגמרא גם על היום השמיני].

מג. לגבי אהרן הכהן נאמר בפירוש שגם בשבעת ימי המילואים היה צריך ללבוש בגדי כהונה, שנאמר (שמות כט ה) 'ולקחת את הבגדים והלבשת את אהרן' וגו', והיינו שבשעה שהיה משה רבינו עובד במשכן היה אהרן לבוש בגדי כהונה, אולם לגבי משה רבינו [שעבודתו בשבעת ימי המילואים היתה מגזירת הכתוב] לא מצינו בכתוב שהיה צריך ללבוש בגדי כהונה, ומסתמא אין הדבר כשר שהיה עובד באותם בגדי חול שהיה יוצא בהם לשוק. רש"י (ד"ה נמה). עוד פירש (ע"ז לד. ד"ה משה), שמאחר ונאמר לגבי בגדי כהונה (שמות כח ג) 'ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך', משה רבינו היה נחשב 'זר' לגביהם. וראה ביאורי רש"י.

מד. ואף שאין שום נפקא מינה בשאלה זו, מכל מקום הגמרא דנה בזה לביאור

יא: מאימתי פרק ראשון תענית

כאילו גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא חסיד:

אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.

פירוש שהיה להם הלבה גמסיס:

יחיד שקיבל עליו תענית אע"פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית. תימה מאחי נקט יחיד לגבור נמי דאמרינן במתני' (לעיל דף י.) דעושין שלשה תעניות ומוכלים משחשיכה ול"ע:

לן בתעניתו. פירוש שהתענה היום וגלילה לא אכל ולן בתענית אע"ג שהלילה היה מכת תענית שקיבל עליו אינו מתפלל תפלת תענית ובה"ג יש אוכל ומתפלל תפלת תענית ומפרש כמו הכא דבשחרית אומר תפלת תענית אע"פ שלא אכל כל הלילה ויש מתענה שאינו אומר תפלת תענית אלא במנחה משום דסבר כמו שמפרש בגמרא:

כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו. כלומר שהיוצא בתענית נקרא קדוש ומצוי לא קשיא:

אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. פירוש והא אמר לעיל שנקרא קדוש כלומר שהיוצא בתענית נקרא קדוש ומצוי לא קשיא:

גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא חסיד:

אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. פירוש שהיה להם הלבה גמסיס:

יחיד שקיבל עליו תענית אע"פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית. תימה מאחי נקט יחיד לגבור נמי דאמרינן במתני' (לעיל דף י.) דעושין שלשה תעניות ומוכלים משחשיכה ול"ע:

לן בתעניתו. פירוש שהתענה היום וגלילה לא אכל ולן בתענית אע"ג שהלילה היה מכת תענית שקיבל עליו אינו מתפלל תפלת תענית ובה"ג יש אוכל ומתפלל תפלת תענית ומפרש כמו הכא דבשחרית אומר תפלת תענית אע"פ שלא אכל כל הלילה ויש מתענה שאינו אומר תפלת תענית אלא במנחה משום דסבר כמו שמפרש בגמרא:

כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו. כלומר שהיוצא בתענית נקרא קדוש ומצוי להכחישן, דהכי משמע בקרבן קדוש, כלומר לאסור להתענות, (ג) בקרבן קדוש ריסיה דקרא קדרים[ה] בשביל שקדוש שרוי בגעור לא הוה: **הא דמצי מצער נפשיה.** שיכול לבטל התענית משבחו הקב"ה, אבל מי שאינו יכול להתענות נקרא חוטא: **נקרא חסיד.** המתענה, דכתיב גומל נפשו איש חסד מפרש עלמו ממאכל ומשתה, כמו ביום הגמל את יצחק (בראשית כא) שבבי"ר בלע"ז, מפי מורי, מי נמי גומל לשון מגמול, שמשלים נפשו לקונו (ז): **ועובר שארו.** המתענה ומכחיש בשרו נקרא חכור: **שממעט במלאכת שמים.** חלש הוא ואינו יכול ללמוד: **שירותיה.** שעודתו, כלבא ליכול שעודתו, ולכך[ו] המתענה אינו מועיל לו חלש כמי שמתענה מפני שאין לו מה יאכל: **אין תענית צבור בבבל.** לעניין מיסורי חומרי תענית אמר ר' ירמיה למילתיה, שהיו נוהגין בו כעין אבילות שהיו אוכלין מבעוד יום ואסורין בנעילת הסנדל, חלש הוא בשב בלבד: **יחיד שקיבל עליו תענית.** מאמתי[ח] הבי יוצא בתענית למחר, אפילו אכל ושתה כל הלילה עד עמוד השחר: **למחר מתפלל תפלת תענית.** עניו: **לן בתעניתו.** בחותו תענית שקיבל עליו, חלש אכל כמוחלי תעניתו ולן כל חותו הלילה לשם תענית עד הבקר: **למחר אין מתפלל תפלת תענית.** אינו יכול להתפלל (ו) עניו קודם שיאכל כדי לנחת ידי חובת תענית של לילה, תע"פ שהוא יום אחד כדכתיב (בראשית א) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד[ז], ולקמן מפרש ואזיל מחי קסבר רב הונא מחי טעמא אין מתפלל למחר עניו: והכי גרסינן מאי קסבר רב הונא, מיסבר קסבר אין מתענין לשעות, או דלמא קסבר מתענין לשעות והמתענה לשעות אינו מתפלל תפלת תענית, אמר אביי לעולם קסבר מתענין לשעות (ומתפלל[ט]) תפלת תענית כו'. פירוש מחי קסבר רב הונא אין מתענין לשעות, כלומר החי דקאמר למחר אין מתפלל תפלת תענית לכך אינו מתפלל דקבלת תענית זה אינו קבלה ואינו תענית כלל, ואם רוצה לאכול ולשתות כמוך התענית בידו, דאין מקבלין תענית לשעות, כגון זה שלא קיבל תענית של לילה זה מאחמול (ז), כדקתני לן בתעניתו דמשמע מאליו כשהחשיך ובא לשתות עמד ולא אכל, כלומר שהיה בדעתו לאכול עד שעבר מקצת הלילה שעה אחת או שתי שעות ואחר כך נמלך ולן בתעניתו, או דלמא החי דקאמר רב הונא למחר אין מתפלל תפלת תענית לאו משום דאין מתענין לשעות, דאם תענית עליו, ואם רוצה לחזור בו ולטעום אחר שהתחיל בתענית אינו יכול, חלש להכי אינו מתפלל תפלת תענית של שעות חשוב וחמור כל כך שיהא צריך להתפלל עליו עניו: **לעולם קסבר.** בעלמא דמתענין לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, והכא מאי טעמא אין מתפלל תפלת תענית דשחרי הכא היכא דהמתענה אחמול ובלילה לן בתעניתו לא קיבלה עליו (ח), שלא קיבל עליו תענית זה בפני עלמו מאחמול כדרך שאר מתענין לשעות, ואינו חשוב להתפלל עליו עניו: **מר עוקבא איקלע לגינזק.** גרסינן, דאילו ר' עקיבא[י] לא היה מסתפק לו הרך בעיי, ועוד דבלשון בריימא הוה משמע ביה מעשה ברבי עקיבא כו' ולא בגמרא[כ]: קנקנים של חרם. שמכניסין בהן יין לקיום לשמשם בהן: **במה שימש משה.** לאילו בשהרן כתיב בגדי לכוונה לכתיב (שמות כט) והלבשתם[ל] שבשעה שהיה משה עובד בהרן היה לבוש בגדי לכוונה, ועבודה דמשה גזירת הכתוב הוא ובגדי לכוונה לא מלינו בו, ומשתמע מין הדבר כשר שהיה עובד בבגדיו של חול שיוצא בהן לשוק[מ]: **לאחר שנים עשר חדש.** הולך טעם יין נסך ומותרים בלא עירוי מיס, אבל תוך י"ב חדש לריך עירוי שלשה ימים מעת לעת[נ]: **בחלוק לבן.** של פשתן עשוי לשם כך: **רב כהנא מתני.** כי החי ליתנא: **בחלוק לבן שאין בו אימרא.** שפה מתרגמינן לימרא (שם כח), (ט) כלומר מחוט[ס] היה מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו שכמי הידים מדובקין בבגד הגוף בחפירה, כדי שלא יחשדוהו שמא נחותה שפה הוליא מעות הקודש, משום שנאמר (במדבר לג) והייתם נקיים מה' ומישראל[ע]:

הא

מאי קסבר רב הונא. מיסבר קסבר אין מתענין לשעות, או דלמא קסבר מתענין לשעות והמתענה לשעות אינו מתפלל תפלת תענית, אמר אביי לעולם קסבר מתענין לשעות (ומתפלל[ט]) תפלת תענית כו'. פירוש מחי קסבר רב הונא אין מתענין לשעות, כלומר החי דקאמר למחר אין מתפלל תפלת תענית לכך אינו מתפלל דקבלת תענית זה אינו קבלה ואינו תענית כלל, ואם רוצה לאכול ולשתות כמוך התענית בידו, דאין מקבלין תענית לשעות, כגון זה שלא קיבל תענית של לילה זה מאחמול (ז), כדקתני לן בתעניתו דמשמע מאליו כשהחשיך ובא לשתות עמד ולא אכל, כלומר שהיה בדעתו לאכול עד שעבר מקצת הלילה שעה אחת או שתי שעות ואחר כך נמלך ולן בתעניתו, או דלמא החי דקאמר רב הונא למחר אין מתפלל תפלת תענית לאו משום דאין מתענין לשעות, דאם תענית עליו, ואם רוצה לחזור בו ולטעום אחר שהתחיל בתענית אינו יכול, חלש להכי אינו מתפלל תפלת תענית של שעות חשוב וחמור כל כך שיהא צריך להתפלל עליו עניו: **לעולם קסבר.** בעלמא דמתענין לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, והכא מאי טעמא אין מתפלל תפלת תענית דשחרי הכא היכא דהמתענה אחמול ובלילה לן בתעניתו לא קיבלה עליו (ח), שלא קיבל עליו תענית זה בפני עלמו מאחמול כדרך שאר מתענין לשעות, ואינו חשוב להתפלל עליו עניו: **מר עוקבא איקלע לגינזק.** גרסינן, דאילו ר' עקיבא[י] לא היה מסתפק לו הרך בעיי, ועוד דבלשון בריימא הוה משמע ביה מעשה ברבי עקיבא כו' ולא בגמרא[כ]: קנקנים של חרם. שמכניסין בהן יין לקיום לשמשם בהן: **במה שימש משה.** לאילו בשהרן כתיב בגדי לכוונה לכתיב (שמות כט) והלבשתם[ל] שבשעה שהיה משה עובד בהרן היה לבוש בגדי לכוונה, ועבודה דמשה גזירת הכתוב הוא ובגדי לכוונה לא מלינו בו, ומשתמע מין הדבר כשר שהיה עובד בבגדיו של חול שיוצא בהן לשוק[מ]: **לאחר שנים עשר חדש.** הולך טעם יין נסך ומותרים בלא עירוי מיס, אבל תוך י"ב חדש לריך עירוי שלשה ימים מעת לעת[נ]: **בחלוק לבן.** של פשתן עשוי לשם כך: **רב כהנא מתני.** כי החי ליתנא: **בחלוק לבן שאין בו אימרא.** שפה מתרגמינן לימרא (שם כח), (ט) כלומר מחוט[ס] היה מחוט אחד כל החלוק, ולא כבגדים שלנו שכמי הידים מדובקין בבגד הגוף בחפירה, כדי שלא יחשדוהו שמא נחותה שפה הוליא מעות הקודש, משום שנאמר (במדבר לג) והייתם נקיים מה' ומישראל[ע]:

במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים. פרש"י ז"ל דבגדי הכהונה דאהרן לא היה יכול להשתמש בהן דכתיב בהן לאהרן אחיך והוא היה איש זר אצלם, ותימה אמאי לא איבעי ליה כל ארבעים שנה במה שימש למאן דאמר בזבחים דכל ארבעים שנה שימש משה במדבר, וגם הוא דוחק לומר דכל ארבעים שימש בחלוק דאין בו אימרא, מיהו איכא למימר דהאי תנא לא סבירא ליה הכי דתנאי פליגי בה התם. [**תוספות הרא"ש, עבודה זרה לד.**] ונראה לפרש דכיון דמשה כהן היה לא היה זר אצל בגדי כהונה אלא שבשבעת ימי המילואין לא נתקדשו עדיין דכתיב והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו, וה"ר יעקב מאורלינש פירש שכל שבעת ימי המלואים שהיה משה מעמיד המשכן ומפרקו היה כמו במה ואין בגדי כהונה בבמה. [**תוספות הרא"ש, עבודה זרה לד.**] **רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין בו אימרא.** ראה כמה הפליגו חכמים להרחיק מחשד גבאי שמוצא פרוטה בשוק לא יתן לתוך כיסו שלא יחשדוהו שנוטל מכיס של צדקה וכו', ואפי' מרע"ה כששמש בשמונת ימי המילואים בחלוק לבן שאין בו אימרא. [**שו"ת מהר"י מברונא סימן קלב**] **שאין בו אימרא.** כמו על הגס ועל האימרא דפ' האורג (שבת דף קה.) והוא מן הבגד ופעמים שאינו מן הבגד כמו אימראות של ארגמן דנגעים, ולפיכך לא היה בו אימרא לפי שבזה היה ניכר יותר חדש דבעינן שלא נשתמש בו הדיוט, ולפיכך עשאוהו משונה משאר חלוקים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**] והר"ר משה פירש שלא יאמרו אח"כ כשישמש אהרן שנמצא מום במשה, ולכך עשהו בלא אימרא שידעו הכל שלא היה דבר המתקיים מה שהיה משמש. וי"מ אימרא כמו עמרא לפי שבגדי כהונה היו כלאים קאמר שזה לא היה כלאים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**] ונראה דמשום דמעיל של כהן גדול תכלת נעשה של משה לבן להפריש ביניהן, ושאין בו אימרא לומר שלא היתה לו אימרא תפורה אלא מעשה אורג כבגדי כהונה דכתיב בהו מעשה אורג. [**הרשב"א, עבודה זרה לד.**]

ממעט במלאכת שמים. שאינו יכול לעסוק בתורה: **יחיד שקיבל עליו תענית.** כראוי מבעוד יום. **לן בתענית.** ה"ק אם לא קבל מבעוד יום אלא בצפרא קבל עליה להתענות חצי היום ובחצי היום קביל עליה עד לאורתא ולן בלילה בתעניתו ולא קבל עליה כלום והתענה אף למחר אין מתפלל תפלת תענית שכבר יצא בתפלת תענית דאתמול. **ושאני הכא דלא קביל עליה מאורתא** כלומר באותו יום שמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית אבל הכא דלן בתעניתו עבדיה להאי תענית שני כתענית אריכא שהוא מאתמול שעדיין לא אכל וכיון שהתפלל אתמול תפלת תענית אין צריך להתפלל היום: **מתענין לשעות** שמקבלין תענית ביום אע"ג דלא קביל עליה מאורתא: **קנקנים של עובדי כוכבים** שנשתמש בהן יין. **לאחר שנים עשר חודש.** לאחר שנשתמשו בו עובדי כוכבים: **חלוק לבן שאין לו אימרא.** שאין לו שפה כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה הכניס מעות הקדש שגנב משום שנאמר והייתם נקיים

הגהות וציונים

מ] [צ"ל **חסד**] (גליון): **נ]** [צ"ל **ואמר**] (גליון), אולם עי' הסדר הנכון בג' המימרות ע"פ הגהת הב"ח וכ"ה הסדר כהוגן בכתי"י (דק"ס עי"ש ובגבורת ארי): **ג]** תיבות "דאיכא שעות דלילא" נ"ל ט"ס ומיותר וליתא בכתי"י ובכמה ראשונים (גבורת ארי עי"ש ובדק"ס): **ד]** בכתי"י הגירסא קנקנים של נכרים **אימתי** מותרין, ומיושב קושית הגבורת ארי שהקשה דהא משנה שלימה היא בע"ז כט ע"ב דאסורין, וכן משמע קצת מלישנא דפשטו ליה "לאחר י"ב חודש מותרין" וכן נראה שהיה הגי' לפני רש"י בד"ה קנקנים (דק"ס): **ה]** נדצ"ל בקרבך קדוש. **פשטיה** דקרא קדריש **לעיל** (ה ע"א) בשביל וכו' ["ורמיזא בעלמא הוא" ר"ל דרשא דהכא] (מראה אש). ועיין מהרש"א בח"ה וראש משביר: **ו]** נדצ"ל **כלומר** המתענה (באה"מ): **ז]** [צ"ל מתענין לשעות **והמתענה לשעות מתפלל**] (גליון): **ח]** דבכתי"י ובע"ז איתא "ר' עקיבא" (ועי' גבורת ארי): **ט]** צ"ל **אמר**: **י]** [צ"ל **ארוג**. יעב"ץ] (גליון): **כ]** [לפנינו איתא שזה היה רב יהושע ברי' דרב אידי] (גליון): **ל]** בהגי' הב"ח דפו"ר נוסף אינו מתפלל **תפלת** תענית: **מ]** צ"ל **אמר**:

מסורת הש"ס עם הוספות

ה] [נקמן יב: ע"ש] פסחים נד: ע"ש, **ו]** ע"ז לב. [ע"ש בתוס' ד"ה ר' עקיבא], **ז]** [עי' תוס' חגיגה ו: ד"ה מאי נ"מ ותוס' סנהדרין טו: ד"ה שור שיני], **ח]** חולין פג., **ט]** [ועמ"ש תוס' בע"ז דף לב. ד"ה ר"ע וכו' על דברי רמ"י דהכא], **י]** עיין יומא כג:, **כ]** ע"ז לג., **ל]** עיין שקלים פ"ג מ"ב, ועי' רש"י ע"ז לד. ד"ה אימרא, **מ]** עי' שבת דף כד. רש"י ד"ה ערבית ותוס' ד"ה תעניות, **נ]** לקמן יב ע"א.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' שנאמר גומל נפשו חסד אמר ר' ירמיה בר אבא אמר ר' יוחנן מין מ"ם וכו' שממעט במלאכת שמים אמר רב עשה אחי בר בי רב וכו' חלש מתענה בשב בלבד. אוכלין ושותין משחשיכה וכו': **(ו)** שם לן בתעניתו למחר אינו מתפלל[ח]: **(ז)** רש"י ד"ה כאילו כו' דאסור להתענות הס"ד ומה"ד בקרבן קדוש כו': **(ח)** ד"ה נקרא כו' שמשלים נפשו לקונו חסיד ועוכר שארו כו' כנ"ל והד"מ: **(ט)** ד"ה יחיד כו' מאתמול שאמר הרי אני יוצא: **(י)** ד"ה למחר כו' אינו יכול להתפלל. נ"ב פי' אינו יכול אע"פ שרוצה להתפלל בלא חיוב ורלה דלא פירש כן אלא למאי דקס"ד דאין מתענין לשעות ס"ל לרב הונא דלאו תענית הוא אבל מתענין לשעות אם תענית עליו אפי' לן בתעניתו דאינו חשוב ומסור להתפלל עניו בתורת חיוב מ"מ הרשות בידו להתפלל עניו שהרי אם תענית עליו אסור לו לאכול: **(כ)** ד"ה וה"ג מאי כו' תענית של לילה זה מאתמול. נ"ב פירוש מאתמול מזמן המנחה: **(ל)** ד"ה לעולם כו' לא קיבלה עליהם. נ"ב ר"ל דלא קיבלו כלל מאתמול דאף בלילה לא קיבלו: **(מ)** ד"ה רב כהנא כו' (כלומר תמוה) תמ"מ ונ"ב ס"ל כלי חשוב: **(נ)** תוס' ד"ה כאילו קדוש הקב"ה שרוי בתוך מעיו ואסור להכחישן פי' והא אמרינן[מ] לעיל: **(ס)** ד"ה לן כו' אין זה לשיה דלדברי ה"ג איכא למימר דלא היה לעמו:

רבינו גרשום

ר"ל אמר יושב בתענית נקרא **חסיד שנא' גומל נפשו איש חסד** שפירוש עצמו מליכל כמו

עין משפט נר מצוה

לז א טוש"ע ח"ח סי' תקעג סעיף ג:
לח ב מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה יג טוש"ע ח"ח סי' תקפא סעיף ו:
לט ג טוש"ע ח"ח סי' תקעג סעיף ב:
מ ד מיי' פ"ה מהלכות תעניות הלכה י סמג עשין יג טוש"ע ח"ח סי' תקפב סעיף ז:
מא ה מיי' שם הלכה יג סמג שם טור ש"ע ח"ח שם סעיף ט:
מב ו מיי' שם הלכה יג טוש"ע שם סעיף י:
מג ז מיי' פי"ח מהלכות מאכלות אסורות הלכה טו סמג לאוין קמח טוש"ע י"ד סי' קלה סעיף טז:

גליון הש"ס

גמ' **הא דמצי לצעורי.** עי' לקמן דף כב ע"ב תוד"ה כ' יוסי: **שם למחר הוא מתפלל תפלת תענית.** מדברי רש"י שבת כד ע"ב ד"ה ערבית נראה שלא היה לרש"י שם הגי' כאן מיבא למחר:

תורה אור השלם

א) לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרַיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר: [הושע יא, ט]

ב) גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי: [משלי יא, יז]

משנת ראשונים

מר עוקבא איקלע לגינזק. פרש"י בפרק קמא דתענית (דף יא:) דגרס מר עוקבא דחס ושלא[18/06/2018] היה מסתפק ועוד כי היה לו לתלמוד להביאה בלשון ברייתא. מיהו הא לא קשיא דהרבה מקומות מצינו שמזכיר מעשה בר"ע וכיוצא בו. [**תוספות, עבודה זרה לד.**]

בשו מיניה מתענין לשעות או אין מתענין לשעות. אם יש בעינוי זה דבר מצוה עד שיהא נדר לדבר מצוה, או אינו חשוב עינוי למצוה אלא במקבל להתענות יום גמור דשעות לא חשיבי, והיתה התשובה שחל עליו נדר ומתענין לשעות, והוצרכו עוד לשאול אם חשוב כדי להתפלל בו תפלת עננו, או אין תפלת תענית אלא בתענית יום גמור, או אם הוא חשוב אף לתפילה, כי אע"פ שאמר זעירי לן בתעניתו אינו מתפלל תפלת תענית, היינו לפי שלא קיבלו כלל כראוי שאף תענית יום שלם שהוא לאחר תענית גמור אינו כלום בלא קבלה, וכל שכן בתענית שעות, ומסקנא מתענין לשעות. [**הריטב"א**]

אֲזַל - הלך מר עוקבא וּשְׁאֵיל בֵּי מִדְרָשָׁא - ושאל שאלות אלו בבית המדרש, אָמְרוּ לֵיהּ, הִלְכְתָא - ההלכה היא שמִּתְעַנִּין לְשָׁעוֹת, כלומר שתענית שעות נחשבת 'תענית', וְהמתענים לשעות מִתְפַּלְּלִין תְּפִלַּת תַּעֲנִית. וְהִלְכְתָא - ההלכה היא שקַנְקַנִּין שֶׁל נְכָרִים לְאַחַר ששהו שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ בלא יין נסך, מוּתָּרִין בשימוש אפילו בלא הכשר מיוחד[מה], מכיון שלאחר זמן זה הולך טעם היין נסך הבלוע בהם, אבל בתוך שנים עשר חודש אינם מותרים אלא על ידי עירוי מים שלושה ימים מעת לעת[מו]. ולענין השאלה בַּמֶּה שְׁמֵשׁ מִשָּׁה בָּל שְׁבַעַת יְמֵי הַמִּלּוּאִים, השיבו לו שהיה משמש בְּחָלּוּק לָבָן של פשתן שהיה עשוי במיוחד לכך[מז].

רב כהנא מוסיף דבר בענין חלוקו של משה:
רַב בַּהֲנָא מַתְנֵי - היה שונה את התשובה שהשיבו לו בענין זה כך, משה רבינו היה משמש בשבעת ימי המילואים בְּחָלּוּק לָבָן שֶׁאֵין לוֹ אִימְרָא - שפה[מח], שאותו חלוק לא היו בו תפירות כלל, אלא היה ארוג כולו מחוט אחד[מט]. וטעם הדבר הוא כדי שלא יחשדו אותו בני ישראל שהוציא באותה שפה שבבגד מעות של הקדש[נ].

★

רב חסדא מבאר את דיני תענית שעות:
אָמַר רַב חִסְדָּא,

המקראות. תוספות (סנהדרין טו: ד"ה שור). ובתוספות בחגיגה (ו: ד"ה מלמ) כתבו שיש נפקא מינה לדורות האם מותר לשמש בבגדי כהונה בימי המילואים [כשיבנה בית המקדש] בלא הזאה על הבגדים, כמו שהיה בשבעת ימי המילואים [עפ"י המהרש"א (גמו' סה)].

מה. ראה בהערה להלן.

כתב רש"י (ד"ה קנקנים) 'שמכניסין בהן יין לקיום', והיינו שהנידון בסוגיא הוא לענין קנקנים המשמשים להחזקת יין לזמן רב. וכתב המאירי (ד"ה קנקנים) שאם אין הקנקנים משמשים לקיום אלא לשימוש ארעי, דיני ההכשר שלהם שונה, ותלוי ממה עשויים הקנקנים, ראה בדבריו שהביא את הפרטים בזה.

בהערה לעיל התבאר שהשאלה היתה על כלי חרס, אכן היתר זה של המתנת י"ב חודש, הוא בכל הכלים. שולחן ערוך (יו"ד סי' קלה סט"ז).

מו. רש"י (ד"ה נמאכר). ודין זה מבואר בגמרא (ע"ז נג.), ומבואר שם שצריך ליתן לתוכם מים שלשה ימים מעת לעת, ולהחליף את המים כל 'מעת לעת'.

מז. רש"י (ד"ה נחלוק - הרמשון). אולם בביאור הריא"ף (על העין יעקב ד"ה גמ') ביאר שמשה רבינו שימש בארבעה בגדי לבן של כהן הדיוט, וראה ביאורי רש"י שהובאו דבריו בהרחבה.

מכיון שהמעיל של בגדי כהונה היה תכלת (שמות כח לא), צריכים היו לעשות את החלוק של משה רבינו לבן, כדי להבדיל ביניהם. רשב"א (שו"ת ח"ו סי' מג).

מח. כמו שתרגם יונתן בן עוזיאל את הפסוק (שמות כו ד) 'על שפת היריעה', 'על אימרא דיריעתא'.

מט. ולא כמו הבגדים שלנו שאורגים את בתי הידיים בנפרד ומחברים אותם לבגד בתפירה. רש"י (ד"ה נחלוק - השני) עפ"י היעב"ץ (נרש"י שם).

נ. רש"י (ד"ה נחלוק לבן שלין). וביאר שהטעם שהוצרכו לעשות כן להוציא חשד מליבם של ישראל, הוא משום שנאמר (במדבר לב כב) 'והייתם נקיים מה' ומישראל'. עוד פירש (ע"ז נד. ד"ה מימרא) בשם יש מי שאומר, שהכוונה שלא יחשדוהו שנטל מעות מתרומת המשכן, אולם דחה פירוש זה, שהרי בשבעת ימי המילואים כבר נגמרה מלאכת עשיית המשכן, ובשעת עבודה לא היה לו מהיכן ליטול. והתוספות (שם ד"ה שלין) ביארו בשם הר"ר משה, שעשו את החלוק של משה רבינו באופן שיהיה ניכר שאינו עשוי לזמן ארוך, ובכך ידעו כולם ששימושו של משה אינו לעולם, כדי שלאחר שמשה יפרוש מהעבודה ויבא אהרן תחתיו, לא יאמרו שפירש מהעבודה משום שנמצא בו מום. וראה בתוספות שם ביאורים נוספים בזה.

הָא דַּאֲמַרְתָּ - מה שאמרת שמִתְעַנִּין **לְשָׁעוֹת** ותענית זו נחשבת 'תענית', **וְהוּא** - דין זה לא נאמר אלא באופן **שֶׁלֹּא טָעַם כְּלוּם עַד הָעֶרֶב**א, אלא התענה כל היום, ובאופן זה נחשב שהתענה, אף על פי שלא קיבל על עצמו מאתמול את חציו השני של יום התענית. אבל המקבל על עצמו תענית עד חצות ולא התענה כל היום, אף השעות שהתענה אינם נחשבים 'עינוי', ואין קבלה זו אוסרתו באכילה, אלא הרשות בידו לאכול אפילו בשעות שקיבל על עצמוב.

אביי מקשה על דברי רב חסדא:

אָמַר לֵיהּ אַבַּיֵי לרב חסדא, היאך אפשר לומר שההלכה האומרת שתענית שעות נחשבת תענית עוסקת רק באופן שהשלים את כל היום בתענית, **וְהָא** - והלא באופן זה **תַּעֲנִית מְעַלְּיָתָא** [-גמורה] **הִיא**, שמכיון שקיבל עליו להתענות עד חצות, ולאחר מכן המשיך את התענית עד הלילה, אם כן תענית גמורה היאג, ובודאי שלא על אופן זה נאמרה ההלכה ש'מתענים לשעות'ד.

מתרצת הגמרא, **לָא צְרִיכָא** - לא נאמרו דברי רב חסדא אלא באופן **דְּאִימְלַךְ אִימְלוּכֵי**, כלומר שמתחילה לא היתה דעתו להתענות, ולא קיבל עליו את התענית כללה, אלא שהיתה לו טירדה ולא אכל עד חצות, וכשהגיע חצות היום קיבל על עצמו להתענות מעתה עד סוף היום'. ותענית זו אכן אינה 'תענית גמורה' אלא 'תענית שעות', כיון שמה שהתענה עד עכשיו לא היה על ידי קבלה[1] ועל אופן זה אמר רב חסדא שאינה נחשבת 'תענית' אלא אם כן השלים והתענה כל היום, אבל אם אכל קודם הערב אינה נחשבת תענית[ח].

★

רב חסדא מבאר דין נוסף בדיני תענית שעות:

וְאָמַר רַב חִסְדָּאט, כָּל תַּעֲנִית שֶׁלֹּא שָׁקְעָה עָלָיו חַמָּה - שלא התענה עד שקיעת החמה', **לָאו שְׁמֵיהּ** [-אין לו שֵׁם] **תַּעֲנִית**י.

הגמרא מקשה על דברי רב חסדא:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על מימרתו השניה של רב חסדא, שנינו במשנה (להלן טו:) שבחלק מהתעניות שמתענים על עצירת הגשמים, **אַנְשֵׁי מִשְׁמָר** - הכהנים והלויים העובדים בבית המקדשיב **מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין**יג - אינם חייבים להשלים את התענית עד הערב, מחמת טורח העבודהיד. ומוכח ממשנה זו שלא כדברי רב חסדא, שהרי תעניתם נחשבת 'תענית' [כפי ששנינו 'מתענין'] אף על פי שאינם משלימים אותה עד שקיעת החמהטו.

א. **רש"י** (ד"ה הא) גורס כאן 'והוא שלא טעם כלום **כל אותו היום**', וכן גורסים רוב הראשונים. וראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'לאו שמיה תענית' מה שיתבאר בזה.

ב. **רש"י** (ד"ה הא) עפ"י הרש"ש (נרמ"י). ומאחר והמקבל על עצמו תענית שעות אינו נאסר באכילה, אלא שאם התענה נחשבת תעניתו תענית, צריך לומר שהנפקא מינה בזה היא האם יוצא בה ידי חובת תענית שקיבל עליו קודם.

ג. **ואף** אומר בה את תפילת 'עננו'. רש"י (ד"ה הא).

ד. **אביי** בקושייתו הבין שכוונת רב חסדא למי שקיבל עליו מאתמול להתענות למחרת עד חצי היום [או שקיבל עליו להתענות כל הלילה עד הבוקר], ועל כך אמר רב חסדא שאינה תענית אלא אם כן התענה כל היום, ועל זה הקשה אביי, שמכיון שקיבל עליו את התענית מאתמול וגם התענה כל היום, הרי זו תענית גמורה ואינה 'תענית שעות', ומכיון שנפסקה ההלכה לעיל (יפ:) שמתענים לשעות, הכוונה כפשוטו שאדם יכול להתענות עד חצות היום, ונחשב לו הדבר לתענית [וממילא אם השלים את כל היום בתענית, הרי זו תענית גמורה ולא 'תענית שעות']. רש"י (ד"ה הא), מרדכי (רמז תרכג ד"ה ומתענין). והקשה הגבורות ארי (ד"ה גם) מדוע הקשה אביי כן, והלא יש כאן חידוש גדול, שלגבי חציו השני של היום הוא לא קיבל תענית, ואף על פי כן נחשבת 'תענית'. וכעין זה הקשה היד דוד (ד"ה הא) בשם אחיו של בעל מלכי בקודש, שהרי בגמרא לעיל (יפ:) התבאר לענין 'לן בתעניתו' שמאחר ולא קיבל את התענית של הלילה אינו יכול לומר עננו, ואם כן יש כאן חידוש גדול, שאף שלא קיבל עליו את השעות של חציו השני של היום, מכל מקום נחשב הוא לתענית. ותירץ היד דוד (שם), שאין זה חידוש כאן, שהרי חציו השני של היום נגרר אחר חציו הראשון, ונחשב הדבר כאילו הוא קיבל על עצמו להתענות יום שלם, מה שאין כן לעיל לענין לן בתעניתו, הרי לא קיבל את תענית הלילה כלל, והלילה אינו נגרר אחר היום שלפניו.

ה. **ולא** כמו שסברה הגמרא בקושיא שקיבל עליו תענית על חלק מהיום, ואחר כך השלים תעניתו, שזו ודאי 'תענית מעלייתא'.

ו. **רש"י** (ד"ה לא צריכא). ומבואר בדבריו שאף על פי שלא קיבל על עצמו מאתמול להתענות כעת, אלא רק עכשיו קיבל על עצמו להתענות עד הערב, מועילה הקבלה, ונחשבת התענית ל'תענית שעות', וראה בהערה לעיל (יפ:) בדברי הגמרא 'דלא קביל עליה מעיקרא' שהתבאר ששיטת רש"י היא שבתענית שעות אין צריך קבלה מאתמול אלא די בזה שמקבלה על עצמו קודם שעות התענית. אולם שיטת הרא"ש (סי' יג) היא שגם בתענית שעות צריך קבלה מבעוד יום, ולפי שיטתו כתב הרא"ש (שם) שיש לפרש כאן להיפך, שהוא קיבל על עצמו מאתמול להתענות ביום זה משש שעות ואילך [שהרי בלא קבלה מאתמול אינה תענית כלל], ולאחר מכן נמלך להתענות גם בחציו הראשון של היום.

ז. **רש"י** (ד"ה הא). והיינו שאין נחשב לו לתענית אלא מה שמתענה מעתה ואילך, לאחר שקיבל על עצמו להתענות בשאר היום. ולפירוש הרא"ש [בהערה הקודמת] הוא להיפך, שחציו השני של היום הוא שנחשב לתענית, מאחר וקיבלו עליו מבעוד יום, ואילו חציו הראשון שהתענה בלא קבלה מאתמול, אינו נחשב לתענית.

ח. **עפ"י** רש"י (ד"ה הא). רב חסדא בא לבאר שההלכה האומרת שמתענים לשעות עוסקת באופן זה שנמלך באמצע היום להתענות, ובאה לחדש שלא נאמר שמאחר וחלק מהיום לא התענה לשם 'תענית', אלא שאירע לו כן ממילא, לא תיחשב לו לתענית, לכך התחדש בהלכה זו שיום זה נחשב לו לתענית. ריטב"א (ד"ה אמר).
עוד למדנו מדברי רב חסדא במה שאמר 'והוא שלא טעם כלום עד הערב', שאם אכל קודם שעות התענית, כגון מהבוקר עד חצי היום, אינה תענית. ראב"ד (תעניות פ"ו ה"ג), ריטב"א (ד"ה אמר). אולם הרמב"ם (שם) והראבי"ה (מ"כ סי' תמנה) כתבו שאף אם כבר אכל בתחילת היום, יכול להתענות בחציו השני של היום, ונחשבת היא לתענית. וכתב הראבי"ה (שם) שביאור דברי הגמרא 'דאימלך אמלוכי' הוא, שאכל כבר בתחילת היום, ולאחר מכן נמלך להתענות בחציו השני של היום, ונחשבת היא לתענית.

ט. **ראה** בהערה להלן שיתבאר שיש ראשונים שגורסים כאן 'רב חסדא לטעמיה דאמר כל תענית שלא שקעה' וכו'.

י. **כלומר** עד סוף השקיעה, והיינו צאת הכוכבים. רא"ש (סי' יג), מרדכי (רמז תרכה). ובתוספות (ע"ז לה. ד"ה מתענין) כתבו שנוהגים להתענות עד צאת הכוכבים, והסתפקו האם הוא מעיקר הדין, או שהוא חומרא משום שמשקיעה ועד צאת הכוכבים הוא ספק לילה.

יא. **כתבו** הראשונים [ראב"ד (תעניות פ"ו ה"ג), ריטב"א (ד"ה אמר)], שרב חסדא בשתי המימרות הללו בא לחדש ש'תענית שעות' אינה אלא באופן שלא אכל כלום במשך כל היום, ובמימרתו הראשונה 'והוא שלא טעם כלום עד הערב' בא לחדש שאם אכל קודם שעות התענית, כגון שקיבל עליו להתענות מחצות עד הערב [וכפי שהתבאר בגמרא לעיל 'דאימלך אימלוכי'], ואכל בחציו הראשון של היום, אינה תענית. ובמימרתו השניה 'כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית' בא לחדש שאם אכל לאחר שעות התענית, אינה תענית כלל. ונמצא לפי זה שאין 'תענית שעות' באופן שאכל בחלק מהיום, לפני שעות התענית או לאחריהן, וממילא מי שקיבל עליו תענית שעות, אינו נאסר באכילה באותן שעות, שהרי יכול הוא לאכול בשאר היום ואזי לא תהא זו תענית, אלא שאם התענה כל היום נחשבת תעניתו ל'תענית'. אולם ראה בהערה לעיל בדברי הגמרא 'דאימלך אמלוכי' שהובאה דעת הרמב"ם והראבי"ה שאפילו מי שאכל בתחילת היום יכול להתענות תענית שעות מחצי היום עד הערב, אכן אם אכל בסוף היום, אין תעניתו תענית גם לשיטות אלו, כדברי רב חסדא כאן.
אולם כתב תלמיד הרמב"ן (ד"ה שמה) בשם הרב ר"א ב"ד ז"ל, וכן כתב הרא"ש (סי' יג), ששני הדינים שהתבארו לעיל [שאם אכל קודם שעות התענית או לאחריהן אין לזה שם 'תענית שעות'], כלולים במימרתו הראשונה של רב חסדא, והם גורסים שם 'והוא שלא טעם כלום **כל אותו היום**' [כגירסת רוב הראשונים, וכן גרס רש"י (ד"ה הא)], והיינו שאי אפשר להתענות תענית שעות אם טעם קודם שעות התענית או לאחריהן [ורבינו חננאל (ד"ה שמה) והרא"ש (שם) גורסים לאחר מימרתו הראשונה של רב חסדא 'רב חסדא לטעמיה דאמר כל תענית שלא שקעה' וכו']. וכתב הרא"ש, שעיקר חידושו של רב חסדא במימרתו 'כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית' הוא להורות, שאם אדם נדר להתענות סתם, ולא פירש אם כוונתו לתענית שלימה או לתענית שעות, אין אנו אומרים שמאחר ומתענים לשעות, כוונתו היתה לתענית שעות, אלא כוונתו היתה לתענית שלימה.

יב. **בגמרא** להלן (כז.) וברמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ט) מבואר ששמואל הנביא ודוד המלך חילקו את כל הכהנים והלויים לעשרים וארבע משמרות, והמשמר היה צריך להיות בירושלים באותו שבוע שהגיע זמנו לעבוד (להלן כו.). וכל משמר היה מחולק לשבעה בתי אבות, וכל בית אב היה עובד במקדש יום אחד בשבוע [רש"י (להלן טו: ד"ה מתני' בית אב)].

יג. **נחלקו** בדין זה תנא קמא ורבי יהושע במשנה להלן (טו:), לדעת רבי יהושע דין זה נאמר לענין שלושת תעניות הראשונות של ציבור השנויות במשנה לעיל (י.), ובהם אנשי משמר מתענים ולא משלימים, ולדעת חכמים דין זה נאמר לענין שלושת התעניות האמצעיות השנויות במשנה (להלן ע"ב). ובמשנה להלן (טו:) מבואר דין אנשי המשמר לענין שאר התעניות [כגון שבע האחרונות (להלן ע"ב)], וכן דין אנשי בית אב ואנשי המעמד.

יד. **רש"י** (ד"ה ולא), מאירי (ד"ה תעניתם שעות). גם אנשי המשמר שלא היו עובדים באותו היום, לא היו משלימים את התענית, שהרי הם היו צריכים להיות מוכנים לסייע לאנשי בית אב [העובדים באותו יום] אם תכבד העבודה. רש"י (להלן טו: ד"ה ולא) עפ"י הגמרא (להלן יז.).

טו. **ואף** לשיטת הרמב"ם והראבי"ה [הובא בהערות לעיל] שאפילו מי שאכל בתחילת היום יכול להתענות תענית שעות מחצי היום עד הערב, אבל באופן שאכל בסוף היום, אין תעניתו תענית גם לשיטות אלו, כדברי רב חסדא לעיל, שתענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית.

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [עי' תוס' ע"ז לד. ד"ה מתענין ותוס' מנחות כ: ד"ה נפסל], **ב)** לקמן טו:, **ג)** עירובין מא., **ד)** [מכות דף כד.], **ה)** פרק יב, **ו)** [תוספ' פ"ח] פסחים ב: ע"ש [עי' תוס' שבת קיח. ד"ה לפי שאין], **ז)** [פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג.], **ח)** עי' רש"ש, **ט)** עיין רש"י שבת יג: ולקמן טו: ד"ה מגילת תענית, **י)** עיין בילקו"מ, **כ)** פלוגתא בר"ה שנת [אוצר החכמה] כ"ה יט:, **מ)** לקמן יז ע"ב.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' ומד אמר יאסר בשלמא מ"ד ייסר כדאמרינן אלא למאן דאמר יאסר מאי היא כדתני' במגילת תענית: **(ב)** שם אימיה אגיי אכל ועמד] הרי זה אוכל: **(ג)** ר"ש"י ד"ה נתפלת המנחה בסופה אומר מוספת ליעו: **(ד)** ד"ה ומד אמר יאסר דלא הוה תני ייסר דמשמע בצלו דוקא: **(ה)** תוס' ד"ה התם כו' קודם המורכן אמרינן בזמן שיש שלוש חין שם צום אחי מגע סבר: **(ו)** ד"ה יאסר כו' ויהיה מותר: **(ז)** ד"ה ואם כו' אבל יאליס אומו ליום אחר וכן יש ליזהר:

ליקוטי רש"י

אנשי משמר. של אומה שנא. ולא משלימין. שעדיין אינן חמורין כל כך וגמרא (לקמן דף יז.) מפרש שמא תוכיד העבודה על אנשי בית אב שהיו עובדין אומו היום ובאים הן לסייעם ואם היו מתענים [ומשלימים] לא היה להם כח לעמוד בעבודה [לקמן טו:]. **מבני בניו של סנאב בן בנימין.** משפחה היא משבט בנימין שנפל להן גורל לקרבן עצים בעשרה באב בימי עזרא ויום טוב היה להם לעולם כדאמרן בפרק בתרא דתענית. **ודחינוהו לאחר השבת.** שהוא עשרה באב והוי יום טוב שלנו [עירובין מא.]. **קרות הגבר.** תרגום [תמיד כו.].

רבינו גרשום

נקיים מה' ומישראל. **דקא מימלך מימלוכי.** שקיבל עליו תענית בשחרית עד הצהרים ובצהרים קבל עליו להתענות עד לאורתא. **שלא שקעה עליו חמה** כלומר שלא התענה כל היום עד לאורתא: **לצעורי נפשייהו** מיכוונו אבל תענית לא מיקרו אלא א"כ משלים כל היום: **מפני שיו"ט שלהם היה.** שמביאין בו עצים למערכה: **התם לצעורי נפשייהו בעלמא** מיכוונו ולא לתענית שהרי יו"ט שלהן היה: **עד שאבא לביתי** אלמא דאין משלימין: **התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה** שהיה מבקש ממנו שיאכל עמו היה אומר כן כדי שלא יטריחו לאכול עמו: **במנחה.** בט' שעות ומחצה: **כל איניש דאתי עליהון** שקיבל עליו תענית. **מקדמת דנא** קודם שהגיעו אותן ימים שאמרו חכמים במגילת תענית שלא להתענות בהן ואירע התענית באותן ימים: **מאי לאו ייסר עצמו בצלו.** כלומר שייסר עצמו בתענית ממה שקבל עליו בתפלת המנחה. **מאן דאמר ייסר כדאמרן** דאפי' קיבל עליו התענית לאחר שנתקנו אותן ימים טובים שלא להתענות בהן אלא שקיבל עליו קודם שהגיעו שייך נפשיה בתענית ממה שקיבל עליו תענית בתפלת המנחה: **אם נדרו קודמת לגזירתנו** אם קיבל עליו תענית קודם שתיקנו חכמים אותן ימים טובים: **תדחה גזירתנו מפני נדרו** דאסור באכילה הואיל שקיבל עליו בתפלת המנחה: **אם גזירתנו קודמת לנדרו** שתיקנו אותן ימים טובים קודם שקיבל זה עליו אלו תעניות **תדחה נדרו מפני גזירתנו** שאינו מתענה מפני אילו ימים טובים. ועוד הורה ששמע משום אב ב"ד שבירושי' אם נדרו קודמת לגזירתנו קודם שקבעו ב"ד את החדש שבו אלו ימים טובים היינו גזירתנו קיבוע החדש תדחה גזירתנו מפני נדרו דהואיל כשקיבל עליו תענית לא ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו אבל קדם גזירתנו לנדרו שקבעו ב"ד את החדש קודם זה שקיבל עליו תענית וכשקיבל כבר ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו ואעפ"כ קבל לפיכך ידחה נדרו דאינו מתענה באילו ימים טובים. עד

עין משפט נר מצוה

מד א ב מיי' פ"א מהל' תעניות הלכה יג סמג עשין ג טוש"ע ח"ח סי' תקסב סעיף י:
מה ג סם סעיף ג:
מו ד מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ט:
מז ה מיי' פ"א מהלכות תעניות הלכה י טור שו"ע סם סעיף ה:
מח ו מיי' סם וטוש"ע סם סעיף ו:
מט ז ח מיי' סם הלכה ח סמג עשין ג טוש"ע סם סי' תקסד סעיף ג:

18/06/2018 אהחח

רבינו חננאל

אמר רב חסדא הא דאמרת מתענין לשעות ומתפלל תפלת תענית והוא שלא טעם כלום עד הערב ואע"ג דאמלוכי. רב חסדא לטעמיה דאמר כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. ואותבינן עליה הא דתנן אנשי משמר מתענין ולא משלימין. והא דאמר ר' אלעזר בר צדוק והתענו בו ולא השלמנוהו הנה תעניותם תענית אף על פי שלא שקעה עליו חמה. ומשני התם אינה תענית אלא רצו להצטער גם הם בצער צבור. ולא משום דתורת דין תענית עליהם ור' יוחנן לא הוה מסכים תענית בלבו ולא היה אומר אלא להשתמט מבי נשיאה שלא היה רוצה לסעוד אצלם: **אמר שמואל כל תענית שלא קבלה מבע"י** אינה תענית אימת מקבל לה רב אמר במנחה משעה **ב)** שיסכן לתפלת המנחה. ואפי' מתעסק במלאכתו אומר מחר אהיה בתענית. יהי רצון שתהא תפלתי ביום תעניתי מקובלת. ושמואל אמר בתפלת המנחה כלומר צריך להיות כולל אלו הדברים בשומע תפלה וגו'. **אמר רב יוסף כשמואל מסתברא** דכתיב במגלת תענית להן כל איניש דייתי עלייהו מן קדמת דנא יאסר. מאי יאסר עצמו בצלו מקודם שיקבל עליו תענית מקבל עליו בתפלתו תענית שנמצא אוסר עצמו באכילה ובשתיה בקבלתו תענית בתפלתו: **פליגו בה ר' חייא ור' שמעון בר'** חד תני ייסר וחד תני יאסר. מאן דתני ייסר כלומר ייסר עצמו בצלו בתפלת המנחה ואיסור אוסר על עצמו בתפלתו. ומאן דתני יאסר כדתניא להן כל אינש דייתי עלוהי [מקדמת דנא] יאסר. **כיצד יחיד שקיבל עליו תענית ב' וה'** (וב') של כל השנה ואירעו בהן י"ט הכתובים במגלת תענית כגון שמונת ימים שמראש חדש ניסן **מ)** וכיוצא בהן דלא להתענאה בהן. **אם נדרו קודם לגזרתנו ידחה נדרו את גזרתנו כו'.** פי' כל איניש דייתי עלייהו נדר תענית מקדמת גזרה דנא להיות היום י"ט ושיהיה אסור בתענית יאסר באכילה ובשתייה ומקיים נדרו. **הגיע** ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים ב"ד גוזרין ג' תעניות על הצבור אוכלין ושותין משחשכה ומותרין במלאכה כו': **ת"ר עד מתי אוכלין ושותין** עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי ר"ש בן אלעזר אומר עד קרות הגבר. **אמר רבה לא שנו** עד שיעלה עמוד השחר אלא אם לא ישן

חשק שלמה על **רבינו חננאל**

הגהות וציונים

מ) בכת"י וברוב ראשונים הגי' שלא טעם כלום **כל אותו היום** (וכ"ה גי' רש"י), ועיין מגיד משנה ובלח"מ בהלכות תענית שם: **נ)** להגורסים לעיל "עד הערב" (ראה אות הקודם) [דהיינו להדיעה שגם אם אכל ושתה בתחילת היום ואח"כ התחיל להתענות הוה תענית שעות והיינו דר"ח קמייתא] יש לגרוס כאן כהגי' בכמה כת"י וראשונים [במקום "ואמר ר"ח"] **רב חסדא לטעמיה דאמר** כל תענית וכו' (לחם משנה ע"ש), וע"ע ר"ן וריטב"א (ועי' ר"ח): **ג)** [צ"ל ר' **אלעזר ברבי** צדוק] (גליון, דק"ס): **ד)** [צ"ל **סנאה** עי' תוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני] (גליון): **ה)** [גי' רא"ש ר' **אלעזר** אומר] (גליון), ובכת"י וכל הדפו"י איתא כהוגן ר' **אלעזר** בר שמעון, ונוסח זה נראה נכון דבר פלוגתיה דרבי ראב"ש הוא (דק"ס): **ו)** ס"י **רבא** וכן הוא בראב"ש (גליון): **ז)** ס"י **אביי** (גליון), וכמו שהוא באידך לישנא (דק"ס): **ח)** כאן הוא מקום ציון האות ב להגי' הב"ח במקום להלן וגורס כאן איתיביה **אביי** (עי' אות הקודם) **אכל** ועמד, וכ"ה בכת"י וברש"י (ממ"נ), ועי' בב"ח על הטור שם ד"ה אכן. [ועי' גי' הרי"ף והרא"ש (סי' יד) ועי' ר"ן ובקרבן נתנאל שם אות ס ובמראה כהן]: **ט)** נדצ"ל **ומתענה** (באה"מ): **י)** [צ"ל **סנאה**] (גליון): **כ)** לישון שינה קלה: **ל)** נדצ"ל **פירשתי** התם **ובן** הפסק וכו' **וכל** תענית (באה"מ): **מ)** ראה אות ח:

מאימתי פרק ראשון תענית יב.

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. פי' במסכת ע"ז פרק חין מעמידין (דף לח.) וכן בחלוק שמין לו חימרא פירש התם וכל הפסק דמתענין לשעות לכל[ג] תעניות צריך לקבלו מבערב בתפלת המנחה בשומע תפלה ואם הוא שבת בתלהי נוסר ונריך שיחמר למחר מהיה בתעניתי יחיד כי היכי דליכא למטעי בתעניות נבור: **התם** לצעורי נפשיה בעלמא. ומע"ג דחמרינן (ר"ה דף יח:) מסחרב בית המקדש בטלה מגילת תעניות והחי עובדא דרבי חליעזר בר צדוק היה לאחר חורבן[ד] דאי קודם החורבן חמרינן (שם) (ה) כיון שים שלוש חין שם גזירות המלכות החי תנא סבר לא בטלה[ו]:

יאסר. פי' יחסר בחל"ף הוי לשון הסרה כלומר יסור מן הנדר חסור שחסר עלמו וייסר הוי לשון הסרה כלומר יסור מן הנדר (ו) יהיה מותר לחכול למחר שיהיה יום טוב ואין להתענות:

ואם נזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. פומר רש"י ידחה נדרו מכל וכל ולא יצליח פומו תענית והר"י מסופק בדבר ויש להחמיר דדוקא פומו יום לא יתענה אבל יצליח פומו ליום (ז) מחר וכן יש ליזהר שלא להתענות ברחש חדש ובחנוכה ובפורים דמחלו ולחי לא בטלה מגילת תעניות[ט]:

יש מי שהיה מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום עד הערב[מ] א"ל אביי הא תענית מעלייתא היא[נ] לא צריכא דאימלך אימלוכי ואמר רב חסדא[ס] [ע] כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית מיתיבי[פ] אנשי משמר מתענין ולא משלימין התם לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע[צ] דא"ר אליעזר (בן[ק]) צדוק אני מבני בניו של סנאב[ר] בן בנימין ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתעניתי בו ולא השלמנוהו[ש] מפני שיו"ט שלנו הוא התם נמי לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע[ת] דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבוא לביתי התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה הוא דעבד. אמר שמואל[א] כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית ואי יתיב מאי אמר רבה בר שילא דמי למפוחא דמליא זיקא אימת מקביל ליה רב אמר במנחה ושמואל אמר[ב] בתפלת המנחה אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא דכתיב במגילת תענית[ג] להן כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו לא יאסר עצמו פליגי בהא רבי חייא ורבי שמעון ברבי חד אמר ייסר וחד אמר יאסר (ס) מ"ד ייסר כדאמרינן למאן דאמר יאסר מאי היא דתניא במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי (ושני) של כל השנה כולה ואירעו בם ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. תנו רבנן[י] עד מתי אוכל ושותה[ל] עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי רבי אליעזר בר שמעון[מ] אומר עד קרות הגבר אמר אביי[ן] לא שנו אלא שלא גמר סעודתו אבל גמר סעודתו אינו אוכל איתיביה רבא[ס] גמר[ע] ועמד הרי זה אוכל התם כשלא סילק איבא דאמרי אמר רבא[ח] לא שנו אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אוכל איתיביה אביי (ג) ישן ועמד הרי זה אוכל התם במתנמנם[ף] היכי דמי מתנמנם אמר רב אשי מי שהיו גוזרין, ועליס טעונין קמילה בשמה כו': דאמר רבי יוחנן. פעמים שהיה חומר אחה בתענית עד שחצות לביתי, ואי מטי לביתיה בשחים או בג' שעות היה הוה אכיל, וקרי ליה מתענה: **לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה.** ללא ליטרחוהו למיכל בהדייהו, שהיה מבקש היחנו שיאכל עמו היה אומר כן שלא יטריחנו לאכול עמו, ומיהו לא הוי תענית, שחם היה רוצה היה אוכל מיד, ואין בנדרו כלום: **ואי יתיב מאי.** מי סליק לתענית אי לא: **למפוחא.** הוא המפוח שנופחין בו הנפחין את האור המתמלא גרות, אף זה נתמלא רוח שלא אכל בחנם: **במנחה.** בזמן המנחה, ואפילו בשוק אומר הריני מחר בתענית: **בתפלת המנחה.** בסופה (ג) תוספת ליעו ותחנונים עד שאומר הריני מחר בתענית, ודוקא נקט מנחה משום דסמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי תפלת יוצר, ודיקא נמי מדפסיק שמואל ופליג אדרב דאמר בזמן המנחה שיעורא יתירא: **כדתניב במגילת תענית.** לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית כתיב הא מקדמת דנא ייסר, לעיל מינה תני אילין יומיא די לא להתענאה בהון, להן כל איניש דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא, לפני אלו ימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים ונכנסו אלו הימים בהם: **ייסר בצלו.** בתפלה, ומי לא קבליה עליה בתפלת המנחה לא אמה אלא לאחר ימים טובים, אלמא דעיקר תענית בעי לקבולי בתפלת המנחה עילויה, ומי לא קבליה עילויה בתפלת המנחה לא עשה כלום: **ייסר.** לשון ואסרה אסר (במדבר ל): **בצלו.** אלומא, מיכא דאמרי לשון נדר שקבל עליו להתענות, כמו הרימותי ידי אל ה' (ברחשית יד) דמתרגמינן אריימית ידי בצלו, ומין רבי מודה. **האי דקתני לכתיב מאוס למגילת תענית היתה ונכתבת לנד לזכרון נסים[ט]: וחד אמר יאסר.** אלא שלא גמר בלבו להתענות ולא קבלה בתפלתו, אבל גמר בלבו שלא להתענות ולא קבלה בתפלתו, **כדאמרינן מי שקבל בתפלת המנחה מין ומי לא לא, אלא יאסר דשמע יהא אסור לאכול מי אחי עליה תענית מן קדמת דנא, בין בתפלה בין אלא בתפלה: מאי היא.** מאי קאמר, ומאני כדתניא יחיד שקבל עליו תענית אני וחמישי של כל השנה כולה, כלומר כדאמרינן מי שקבל בתפלת המנחה מין ומי לא לא, אלא יאסר דשמע יהא אסור לאכול מי אחי עליה תענית מן קדמת דנא, בין בתפלה בין אלא בתפלה: **

מתרצת הגמרא, **הָתָם** - שם לענין אנשי משמר, מה שהם היו מתענים, **לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ בְּעָלְמָא הוּא** - בשביל לצער את עצמם עם הציבור המתענה[טז], אבל אין תעניתם נחשבת תענית כלל, שאינם מחויבים בה, וכמו כן אינם אומרים בה תפילת 'עננו', וכל שעה שהם רוצים לאכול רשאים הם[יז].

אוצר החכמה

הגמרא מקשה קושיא נוספת על דברי רב חסדא:
תָּא שְׁמַע ראיה נוספת נגד דברי רב חסדא, דְּשנינו בברייתא (מגילת תענית פ"ה), **אָמַר רַבִּי (אלעזר בן) [אֶלְעָזָר בְּרַבִּי"ח] צָדוֹק, אֲנִי מִבְּנֵי בָנָיו שֶׁל סְנָאבִ"ט בֶּן בִּנְיָמִין, כלומר משבט בנימין[כ], וּפַעַם אַחַת חָלַשׁ תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּשַׁבָּת, וּדְחִינוּהוּ - ודחינו את התענית לְאַחַר הַשַּׁבָּת, שהרי אין מתענים בשבת[כא], וְהִתְעַנִּינוּ בּוֹ - ביום ראשון [י' באב] וְלֹא הִשְׁלַמְנוּהוּ - ולא השלמנו את התענית, אלא אכלנו קודם הערב, מִפְּנֵי שֶׁעשירי באב יוֹם טוֹב שֶׁלָּנוּ הוּא - שקבעו לנו חכמים [על ידי מעשה שהיה] להתנדב ולהביא ביום זה עצים למערכה כדי להבעירם על גבי המזבח[כב]. ומוכח מברייתא זו שלא כדברי רב חסדא, שהרי תעניתם נחשבת 'תענית' [כפי ששנינו 'והתענינו בו'] אף על פי שלא השלימו אותה עד שקיעת החמה.**

מתרצת הגמרא, **הָתָם נַמִּי** - גם שם לענין תשעה באב שנדחה ליום ראשון, מה שהם התענו, **לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ בְּעָלְמָא הוּא** - לא היה זה אלא בשביל לצער את עצמם עם הציבור המתענה[כג], אבל אינה נחשבת תענית כלל.

הגמרא מקשה קושיא נוספת על דברי רב חסדא:
תָּא שְׁמַע ראיה נוספת נגד דברי רב חסדא, דְּשנינו בברייתא (מגילת תענית פ"ה), **אָמַר רַבִּי (אלעזר בן) [אֶלְעָזָר בְּרַבִּי"ח] צָדוֹק, אֲנִי מִבְּנֵי בָנָיו שֶׁל סְנָאבִ"ט בֶּן בִּנְיָמִין, כלומר משבט בנימין[כ], וּפַעַם אַחַת חָלַשׁ תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּשַׁבָּת, וּדְחִינוּהוּ - ודחינו את התענית לְאַחַר הַשַּׁבָּת, שהרי אין מתענים בשבת[כא], וְהִתְעַנִּינוּ בּוֹ - ביום ראשון [י' באב] וְלֹא הִשְׁלַמְנוּהוּ - ולא השלמנו את התענית, אלא אכלנו קודם הערב, מִפְּנֵי שֶׁעשירי באב יוֹם טוֹב שֶׁלָּנוּ הוּא - שקבעו לנו חכמים [על ידי מעשה שהיה] להתנדב ולהביא ביום זה עצים למערכה כדי להבעירם על גבי המזבח[כב]. ומוכח מברייתא זו שלא כדברי רב חסדא, שהרי תעניתם נחשבת 'תענית' [כפי ששנינו 'והתענינו בו'] אף על פי שלא השלימו אותה עד שקיעת החמה.**

מתרצת הגמרא, **הָתָם נַמִּי** - גם שם לענין תשעה באב שנדחה ליום ראשון, מה שהם התענו, **לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ בְּעָלְמָא הוּא** - לא היה זה אלא בשביל לצער את עצמם עם הציבור המתענה[כג], אבל אינה נחשבת תענית כלל.

הגמרא מקשה קושיא נוספת על דברי רב חסדא:
תָּא שְׁמַע ראיה נוספת נגד דברי רב חסדא, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן - פעמים שהיה רבי יוחנן אומר **'אֶהָא בְּתַעֲנִית עַד שֶׁאָבוֹא לְבֵיתִי'**, וכשהיה בא לביתו אפילו בשעה שניה או שלישית של היום, היה אוכל. ומוכח מהנהגת רבי יוחנן שאף על פי שלא היה משלים את התענית עד שקיעת החמה, נקראת 'תענית'.

מתרצת הגמרא, **הָתָם** - שם אצל רבי יוחנן, לא התכוין באומרו 'אהא בתענית' שיתענה, אלא **לְשַׁמּוּטֵי נַפְשֵׁיהּ מִבֵּי נְשִׁיאָה הוּא דַּעֲבַד** - עשה כן רק בכדי להשתמט מבקשת הנשיא שביקש הימנו שיאכל אצלו, ולא רצה רבי יוחנן שיטריחהו הנשיא לאכול עמו[כד], ואין זו תענית כלל, ואם היה רוצה היה רשאי לאכול מיד.

★

הגמרא עוברת לדון בדיני קבלת תענית:
אָמַר שְׁמוּאֵל, כָּל תַּעֲנִית שֶׁלֹּא קִיבֵּל אותה **עָלָיו מִבְּעוֹד יוֹם**[כה] - ביום שקודם התענית, **לָאו שְׁמֵיהּ** [-אין לו שֵׁם] **תַּעֲנִית**[כו]. מבררת הגמרא, **וְאִי יָתִיב מַאי** - אם ישב אדם בתענית בלא שקיבלה עליו קודם, מה דינו, האם עולה היא לו לשם תענית ומקבל עליה שכר, או לא[כז]. **אָמַר רַבָּה בַּר שִׁילָא**, אדם זה דָּמֵי **לְמַפּוּחָא דְּמַלְיָא זִיקָא** - דומה למפוח מלא רוח[כח], כלומר שאינה תענית כלל, ובחנם נתמלא אותו אדם רוח על ידי שלא אכל[כט].

★

טז. יש ללמוד מכאן שאפילו מי שאינו יכול להתענות, ראוי לו לצער את עצמו על כל פנים לתענית שעות כמה שאפשר לו, ונאה לו לעשות כן. מאירי (ד"ה תענית שעות). יז. **רש"י** (ד"ה לצעורי). והיינו שמאחר ואינם מתענים עד שקיעת החמה, אין לזה שם 'תענית' כלל כמבואר בדברי רב חסדא, ולכן יכולים לאכול אימתי שירצו. והם התענו רק בכדי לצער את עצמם עם הציבור.

יח. **גליון** (הוצאת מכון ההגהות והציונים).

נוז. יש לגרוס 'סנאה', שכן הוא בפסוק (עזרא ב לה). תוספות (עירובין מג. ד"ה מבני). וכן הגירסא במשנה להלן (כו.). 18/06/2018 אהח

כ. **בהערה** להלן יתבאר מדוע הוצרך רבי אלעזר ברבי צדוק לומר שהוא היה מבני בניו של סנאב בן בנימין.

כא. **ראה** בהערה להלן (ע"ב) בדברי הגמרא 'ואפילו בשבת'.

כב. **כשעלו** בני הגולה מבבל לארץ ישראל לא מצאו עצים בלשכת העצים כדי להדליק על גבי המזבח, וסנאה בן בנימין וכל אותם המנויים במשנה (להלן כו.) התנדבו והביאו עצים משלהם, ומפני זה תיקנו הנביאים שהיו באותו הדור, שהמתנדבים ובניהם ובני בניהם יתנדבו עצים משלהם ביום קבוע, ואפילו אם לשכת העצים מלאה עצים, יביאו אלו משלהם ויבעירו אותם על גבי המזבח. ואילו שאר מתנדבי העצים למערכה, אין מדליקים אותם על המזבח אם יש שם עצים אחרים. רש"י (ד"ה שיעלו).

בעשירי באב התנדב סנאה בן בנימין את העצים למקדש, ולכן נקבע יום זה לו ולדורותיו להביא עצים למזבח. עפ"י רש"י (להלן כו. ד"ה בני מרמ). אולם רש"י בעירובין (שם ד"ה מבני) פירש [עפ"י הפסוק (נחמיה י לה)] שקבעו כן על ידי גורל [אכן רש"י (נחמיה שם) פירש שהגורל היה כמה עצים יביא כל אחד, והוא כפירושו להלן (שם), שהימים לא נקבעו על פי גורל].

המתנדב עצים למזבח לא יפחות משני גזירי עצים [גודלם מבואר ברמב"ם (מעשה הקרבנות פט"ז ה"ג)], כמו כן קרבן עצים צריך לקיים בו 'הגשה' ו'קמיצה', והיינו שצריך להגיש אותם לקרן דרומית מערבית של המזבח, כמו שעושים למנחה, וגם צריך לרסקם לעצים דקים וליטול מהם מלוא קומצו כמו במנחה, ולהקטיר את הקומץ קודם לעצים. רש"י (ד"ה שיעלו) עפ"י משנה וגמרא (מנחות קו:), רש"י (שם ד"ה וטעונין, וד"ה עליס טעונים, מעילה יט: ד"ה ונריכין).

ימים אלו שהיו אותם אנשים מביאים קרבן עצים, הם מהימים טובים הכתובים במגילת תענית (פ"ה) [והם מהימים החמורים, ואנשים אלו נאסרו גם להספיד בהם], והקשו התוספות (ד"ה המס), שבגמרא בראש השנה (יח:) מבואר שלאחר חורבן בית המקדש בטלה מגילת תענית, ואם כן מדוע נמנע רבי אלעזר ברבי צדוק מלהתענות ביום טוב שלהם שהוא מהימים טובים של מגילת תענית, והלא הוא היה לאחר החורבן [שהלא בזמן המקדש לא היו מתענים בתשעה באב, כמבואר בגמרא (שם)]. ותירצו התוספות, שרבי אלעזר ברבי צדוק סבר שלא בטלה מגילת תענית, וכמבואר בגמרא (שם יט:) שנחלקו התנאים בזה. והמאירי (ד"ה תענית שעות) תירץ, שיתכן שבאותו הזמן עדיין לא בטלה מגילת תענית. וראה בדבריו תירוץ נוסף.

כג. **ולא** התכוונו לתענית ממש, אלא לצער וזכר לתענית על החורבן, שהרי אינו 'תשעה באב'. ט"ז (או"ח סי' תקסב סק"ג).

כד. **רש"י** (ד"ה לשמוטי). ורבינו חננאל (ד"ה ומצני) כתב שרבי יוחנן לא רצה לאכול אצל הנשיא.

כה. **להלן** יתבאר אימתי צריך לקבל את התענית.

כו. **שנאמר** (יואל ג יב) 'קדשו צום'. רי"ף. ומשמע מהפסוק שהתענית צריכה הזמנה מקודם. משנה ברורה (סי' תקסב ס"ק כב). ובהערה להלן בדברי הגמרא 'דמי למפוחא דמליא זיקא' יתבאר האם כוונת שמואל שאינה תענית כלל ומותר לו לאכול, או רק שאין תעניתו שלימה.

גם תענית שאינה מתחילה אלא משחרית, אם לא קיבל על עצמו מאתמול אינה תענית. רמב"ן (מלחמת ה' לעיל יג: ד"ה עוד), ריטב"א (ד"ה ותימה). וטעם הדבר הוא משום שיום התענית לעולם מתחיל מהלילה, אלא שיש תעניות שהקלו להתיר אכילה כל הלילה עד הבוקר, ולכן לעולם צריך קבלה קודם תחילת יום התענית. ר"ן (להלן יג: ד"ה ונמוספתא). אולם הריטב"א (שם) הביא שהרבה פוסקים כתבו שדין זה לא נאמר אלא בתענית שמתחילה מהלילה, אבל בתענית שמתחילה משחרית, אין צריך קבלה מאתמול קודם חשיכה, אלא אפילו בלילה קודם תחילת התענית. ולענין תענית שעות, ראה בהערה לעיל (יח:) בדברי הגמרא 'דלא קביל עליה מעיקרא' שהובא מחלוקת ראשונים האם צריך לקבל אותה מבעוד יום כמו שאר תעניות, או שאפשר לקבל אותה קודם שמתחיל להתענות את אותן שעות.

יש תעניות שאינן צריכות קבלה, ואף מי שלא קיבל אותן עליו צריך להתענות בהן, והם תענית חלום, ותענית ציבור שגוזר הנשיא, שכל היחידים נגררים אחר גזירתו ואינם צריכים קבלה (להלן כד.). מאירי (ד"ה ים תעניות).

כז. **רש"ש** (גרסת ד"ה ואי). עוד פירש שניתן לומר שהגמרא מסתפקת באופן שאם קיבל על עצמו תענית קודם, האם יוצא בזו ידי חובתו.

אף שאמר שמואל 'לאו שמיה תענית', מכל מקום שואלת הגמרא 'ואי יתיב מאי', משום שיש מקום לפרש שכוונת שמואל רק לענין תפילת 'עננו', שאינו אומרה. רש"ש (שם).

כח. **מפוח** הוא הכלי שבו נופחים הנפחים רוח לתוך האש כדי להבעירה, והוא מתמלא רוח, ולאחר מכן נופחים את הרוח אל עבר האש.

כט. **רש"י** (ד"ה למפוחא). ומבואר בדבריו, שכוונת שמואל היא שאם לא קיבל עליו את התענית מבעוד יום, אינה נחשבת תענית כלל, ומותר לו לאכול [אף אם קיבל עליו תענית לאחר שחשכה. מרדכי (רמז תרכג)]. והרמ"א (או"ח סי' תקסב ס"ה) הוסיף שכמו כן אם היה מחויב בתענית קודם לזה, אינו יוצא ידי חובת נדרו על ידי תענית זו. וכתב הריטב"א (ע"ז לד. ד"ה הא דממרינן) שאף אינה נחשבת תענית שעות, מאחר וכוונתו היתה לתענית גמורה ולא לתענית שעות. ולענין אמירת 'עננו' אם התענה, כתב המרדכי (שם) בשם הר"י שאפילו אם לא קיבל כלל את התענית מתפלל 'עננו', שאין זה גרוע מתענית חלום שאף שלא קיבלה על עצמו מאתמול אומר 'עננו' [ומה שהתבאר בסוגיא לעיל (יח:) שאם לא קיבל את התענית אינו אומר עננו, זהו דווקא באופן המבואר שם שלא היה בדעתו כלל לתענית חדשה, אלא רצה להמשיך את יום התענית, אבל כאן שרוצה להתענות אלא שלא קיבל עליו, אומר עננו. ב"ח (שם ס"ה ד"ה ומ"ש ומפילו)]. אולם הביא המרדכי שהראבי"ה חלק על זה, ולשיטתו אף אם התענה אינו אומר עננו, והובאו שתי הדעות ברמ"א (שם).

אולם התוספות (ע"ז שם ד"ה ממעניין) בביאורם השני כתבו, שדברי שמואל כאן אינם אמורים אלא לכתחילה, שאם לא קיבל עליו את התענית מבעוד יום אינו מקבל שכר תענית, ולהיפך, הוא נחשב לחוטא בכך שציער את עצמו [כשיטתו לעיל (יח.) שהמתענה נקרא 'חוטא'], אבל מכל מקום מאחר וקיבל עליו את התענית [אפילו שלא מבעוד יום] נדרו נדר והוא מחויב להתענות. ורב האי גאון (מובא הגמוניס, חלק המצוות מצוה כט) פירש, שכוונת רבה בר שילא במה שאמר 'דמי למפוחא דמליא זיקא', היינו שכמו שהרוח יוצא מהר מהמפוח, כך תעניתו אינה שלימה.

א הא דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום עד הערב מ] א"ל אביי הא תענית מעלייתא היא ב לא צריכא דאימלך אימלוכי ואמר רב חסדא ג] ד] ג כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית מיתיבי ה] אנשי משמר מתענין ולא משלימין התם לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע ו] דא"ר אליעזר (בן ז]) צדוק אני מבני בניו של סנאב ח] בן בנימין ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו ט] מפני שיו"ט שלנו הוא התם נמי לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע י] דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבוא לביתי התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה הוא דעבד. אמר שמואל יא כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית ואי יתיב מאי אמר רבה בר שילא דמי למפוחא דמליא זיקא אימת מקביל ליה רב אמר במנחה ושמואל אמר יב בתפלת המנחה אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא דכתיב במגילת תענית יג להן כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו לא יאסר עצמו פליגי בהא רבי חייא ורבי שמעון ברבי חד אמר ייסר וחד אמר יאסר (מ) מ"ד ייסר כדאמרינן למאן דאמר יאסר מאי היא דתניא במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי (ושני) של כל השנה כולה ואירעו בם ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. תנו רבנן יד] עד מתי אוכל ושותה טו] עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי אליעזר בר שמעון טז] אומר עד קרות הגבר אמר אביי יז] לא שנו אלא שלא גמר סעודתו אבל גמר סעודתו אינו אוכל איתיביה רבא יח] גמר יט] ועמד הרי זה אוכל התם כשלא סילק איכא דאמרי אמר רבא כ] לא שנו אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אוכל איתיביה אביי (ג) ישן ועמד הרי זה אוכל התם במתנמנם כא] היכי דמי מתנמנם אמר רב אשי

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. פי' במסכת ע"ז פרק חין מעמידין (דף לד.) וכן בחלוק שחין לו לימרא פירש התם וכל הפסק דמתענין לשעות דכל כב] תענית צריך לקבלו מבערב בתפלת המנחה כשומע תפלה ואם הוא שבת בתלהי גוון ונריך שיאמר למחר אהיה בתענית יחיד כי היכי דליכא למטעי בתענית צבור: **התם** לצעורי נפשיה בעלמא. ומע"ג לתמרינן (ר"ה דף יח:) משחרב בית המקדש בטלה מגילת תענית והאי עובדא דרבי אליעזר בר צדוק היה לאחר חורבן כג] דאי קודם החורבן אמרינן (שם) (ה) כיון שים שלום אין שם גזירות המלכות האי מנא שבר דלא בטלה כד]: **יאסר.** פי' יאסר בתל"ף הוי לשון אסור שאסר עלמו וייסר הוי לשון הסרה כלומר יסור מן הנדר (ו) יהיה מותר לאכול למחר שיהיה יום טוב ואין להתענות:

ואם גזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. אומר רש"י ידחה נדרו מכל וכל ולא יצליח אותו תענית והר"י מסופק בדבר וים להחמיר דדוקא אותו יום לא יתענה אבל יצליח אותו ליום (ז) מחר וכן יש ליזהר שלא להתענות בשלשה מקומות ובפורים למחלו ולאחי לא בטלה מגילת תענית כה]:

ניס

ע) [עי' תוס' ע"ז לד. ד"ה מתענין ותוס' מנחות כ: ד"ה נפסל], ג) לקמן טו:, ג) עירובין מג., ד) [מכות דף כד.], ה) פרק יב, ו) [תוספ' פ"ח] פסחים ג: ע"ש [עי' תוס' שבת קיח. ד"ה לפי שחין], ז) [פסחים קג: מגילה יח: יבמות נד. נדה קג.], ח) עי' רש"ש, ט) עיין רש"י שבת יג: ולקמן טו: ד"ה מגילת תענית, י) עיין בילקו"מ, כ) פלוגתא בר"ה שם, ל) ר"ה יט:, מ) לקמן יז ע"ב.

נקיים מה' ומישראל. **דקא מימלך מימלוכי.** שקיבל עליו תענית בשחרית עד הצהרים ובצהרים קבל עליו להתענות עד לאורתא. **שלא שקעה עליו חמה** כלומר שלא התענה כל היום עד לאורתא: **לצעורי נפשייהו** מיכוונו אבל תענית לא מיקרו אלא א"כ משלים כל היום: **מפני שיו"ט שלהם היה.** שמביאין בו עצים למערכה: **התם לצעורי נפשייהו בעלמא** מיכוונו ולא לתענית שהרי יו"ט שלהן היה: **עד שאבא לביתי** אלמא דאין משלימין: **התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה** שהיה מבקש ממנו שיאכל עמו היה אומר כן כדי שלא יטריחו לאכול עמו: **במנחה.** בט' שעות ומחצה: **כל איניש דאתי עליהון** שקיבל עליו תענית. **מקדמת דנא** קודם שהגיעו אותן ימים שאמרו חכמים במגילת תענית שלא להתענות בהן ואירע התענית באותן ימים: **מאי לאו ייסר עצמו בצלו.** כלומר שייסר עצמו בתענית ממה שקבל עליו בתפלת המנחה. **מאן דאמר ייסר כדאמרן** דאפי' קיבל עליו התענית לאחר שנתקנו אותן ימים טובים שלא להתענות בהן אלא שקיבל עליו קודם שהגיעו שייך נפשיה בתענית ממה שקיבל עליו תענית בתפלת המנחה: **אם נדרו קודמת לגזירתנו** אם קיבל עליו תענית קודם שתיקנו חכמים אותן ימים טובים: **תדחה גזירתנו מפני נדרו** דאסור באכילה הואיל שקיבל עליו בתפלת המנחה: **אם גזירתנו קודמת לנדרו** שתיקנו אותן ימים טובים קודם שקיבל זה עליו אלו תעניות **תדחה נדרו מפני גזירתנו** שאינו מתענה מפני אילו ימים טובים. ועוד הורה ששמע משום אב ב"ד שבירושלים אם נדרו קודמת לגזירתנו קודם שקבעו ב"ד את החדש שבו אלו ימים טובים היינו גזירתנו קיבוע החדש תדחה גזירתנו מפני נדרו דהואיל כשקיבל עליו תענית לא ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו אבל קדם גזירתנו לנדרו שקבעו ב"ד את החדש קודם זה שקיבל עליו תענית וכשקיבל כבר ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו ואעפ"כ קבל לפיכך ידחה נדרו דאינו מתענה באילו ימים טובים.

עד

מד א ב מיי' פ"ו מהל' תעניות הלכה יג סמג עשין ג טוש"ע ח"א סי' תקסד סעיף י:
מה ג סס סעיף ו:
מו ד מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ט:
מז ה מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה י טור שו"ע סס סעיף ה:
מח ו מיי' סס וטוש"ע סס סעיף ו:
מט ז ח מיי' סס הלכה ח סמג עשין ג טוש"ע סס סי' תקסד סעיף ו:

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. מה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים אע"ג דאמרי' בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, משמע דבשקיעת חמה סגי, והוא ה' מילין קודם צאת הכוכבים לא מחתינן נפשין לספיקא, ועוד דשמא לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי, ומיהו המתענה בערב שבת אע"ג דפסקינן בעירובין (דף מא:) הלכה מתענה ומשלים, א"צ לדקדק להמתין עד צאת הכוכבים. **[תוספות, עבודה זרה לד.]**

אנשי משמר מתענין ולא משלימין. בית דינו של דוד ושמואל כדי לסלק מריבת הכהנים מזה לזה חלקו הכהנים לכ"ד משמרות משמרה בכל שבוע ומתחילים בני משמרה ראשונה בראש ניסן והוא משמרת יהויריב וכן כלם זו אחר זו כמו ששנויות בדברי הימים וכשכלו כ"ד שבוע חוזרות חלילה ובני משמרה שבכל שבוע חולקים עצמן לז' בתי אבות בית אב לכל יום, וכל בני המשמרה של אותה שבוע נקראים אנשי משמר ובית אב המזומן לעבודת היום נקראים אנשי בית אב, והקלו באנשי בית אב שיום שלהם בשני ובחמשי לענין תענית מפני טורח עבודה. **[מאירי, לקמן טז:]**

אני מבני בניו של סנאב בן בנימין. סנאה גרסינן ולא גרסינן סנאב דהכי כתיב בעזרא ועל שם שבטו נקרא בן בנימין, דגבי עצי מערכה חשיב ליה בפרק ד' דתענית (דף כו.) וכל הנהו דחשיב התם בני ארח בן יהודה בני דוד בן יהודה כולם על שם שבטן. ואע"ג דר' אלעזר בן צדוק כהן היה כדמוכח (בכורות דף לו.) גבי רבי אלעזר בר צדוק הוה ליה בוכרא וכו', שמא אמו היתה מבנימין, או חתנם היה והיה עמהם בסייעתם. **[תוספות, עירובין מא.]**

אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא. אע"ג דדחייה רב למתניתא, ואע"ג דבעלמא רב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מט:), בהא קי"ל הלכה כשמואל דהא רב יוסף אכרע כותיה, וכן נראה דעת רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. **[הריטב"א]** **ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו.** ואע"פ שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, וימים טובים ושבתות צריכין פתח, זה אינו חל מפני החיזוק שעשו חז"ל לדבריהם יותר משל תורה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל (נדרים ג ט). ויש מפרשים ידחה נדרו שילך אצל חכם ופותח לו בחרטה כשם שפותחין בשבתות ובימים טובים, וזהו הנכון. **[רבינו בחיי, במדבר ל ג]**

הגהות וציונים

מ] בכת"י וברוב ראשונים הגי' שלא טעם כלום **כל אותו היום** (וכ"ה גי' רש"י), ועיין מגיד משנה ובלח"מ בהלכות תענית שם: **נ]** להגורסים לעיל "עד הערב" (ראה אות הקודם) [דהיינו להדיעה שגם אם אכל ושתה בתחילת היום ואח"כ התחיל להתענות הוה תענית שעות והיינו דר"ח קמייתא] יש לגרוס כאן כהגי' בכמה כת"י וראשונים [במקום "ואמר ר"ח"] **רב חסדא לטעמיה דאמר** כל תענית וכו' (לחם משנה עי"ש), וע"ע ר"ן וריטב"א (ועי' ר"ח): **ג]** [צ"ל ר' **אלעזר ברבי** צדוק] (גליון, דק"ס): **ד]** [צ"ל **סנאה** עי' תוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני] (גליון): **ה]** [גי' רא"ש ר' **אלעזר** אומר] (גליון), ובכת"י וכל הדפו"י איתא כהוגן ר' **אלעזר** בר שמעון, ונוסח זה נראה נכון דבר פלוגתיה דרבי ראב"ש הוא (דק"ס): **ו]** ס"י **רבא** וכן הוא ברא"ש (גליון): **ז]** ס"י **אביי** (גליון), וכמו שהוא באידך לישנא (דק"ס): **ח]** כאן הוא מקום ציון האות ב להגי' הב"ח במקום להלן וגורס כאן איתיביה **אביי** (עי' אות הקודם) **אבל** ועמד, וכ"ה בכת"י וברש"י (ממ"נ), ועי' בב"ח על הטור שם ד"ה אכן. [ועי' גי' הרי"ף והרא"ש (סי' יד) ועי' ר"ן ובקרבן נתנאל שם אות ס ובמראה כהן]: **ט]** נדצ"ל **ומתענה** (באה"מ): **י]** [צ"ל **סנאה**] (גליון): **כ]** נדצ"ל **פירשתי** התם **וכן** הפסק וכו' **וכל** תענית (באה"מ): **ל]** ראה אות ח:

18/06/2018אהח

הגמרא מבארת מתי צריך לקבל את התענית:
מבררת הגמרא, **אֵימַת** מְקַבֵּיל לֵיהּ - אימתי צריך לקבל את התענית [ביום שלפני התענית]. מבארת הגמרא, נחלקו האמוראים בדבר, **רַב אָמַר**, בְּשעת מְנָחָה[ל] - משש שעות ומחצה ביום[לא], ואפילו אם הוא נמצא בשוק, אומר 'הריני מחר בתענית'[לב]. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה[לג], שאומר בסוף התפילה תוספת ריצוי ותחנונים [ב'אלוהי נצור'[לד]], ואומר שם 'הריני מחר בתענית'[לה]. ודווקא בתפילת המנחה שהיא סמוכה לתחילת יום התענית, אבל בשחרית לא מועילה קבלתו[לו].

רב יוסף מביא ראיה לשיטת שמואל:
אָמַר רַב יוֹסֵף, כְּוָותֵיהּ דְּשְׁמוּאֵל מְסְתַּבְּרָא - מסתבר לומר כשיטת שמואל שצריך לקבל את התענית בתפילת המנחה, דִּכְתִיב - שנאמר בברייתא בְּמִגִּלַּת תַּעֲנִית[לז] (פי"ג) לאחר שנמנו כל הימים שאסור להתענות בהם, 'לָהֶן [-מלבד[לח]] כָּל אִינִישׁ דְּיֵיתֵי עֲלוֹהִי מִקַּדְמַת דְּנָא יֵיסַר' - האיסור להתענות בימים טובים הכתובים במגילת תענית הוא לכל אדם, מלבד כל מי שכבר היה עליו חיוב תענית קודם שהגיעו ימים טובים אלו[לט], שבאופן זה הוא נאסר באכילה ומחויב להתענות תעניתו אפילו בימים אלו. מברר רב יוסף, **מַאי** - מה היא כוונת הברייתא באומרה 'ייסר', הרי כבר אסר על עצמו לאכול לפני שחלו ימים טובים אלו, **לָאו** - האם אין הכוונה שֶׁיֵּיסַר עַצְמוֹ בְּצָלּוֹ - שיאסור את עצמו בתענית פעם נוספת בתפילת המנחה, משום שאין קבלתו הקודמת מועילה[מ], ורק אז מחויב הוא להתענות, אבל אם לא קיבל על עצמו פעם נוספת את התענית בתפילה, אין תעניתו דוחה את הימים טובים של מגילת תענית. ומוכח מזה שקבלת התענית צריכה להיות בתפילת המנחה[מא], ואם לא קיבלה אז, אין קבלתו כלום, וכשיטת בברייתא בִּמְגִלַּת תַּעֲנִית[לז] (פי"ג) לאחר שנמנו כל הימים שאסור להתענות בהם, 'לָהֶן [-מלבד[לח]] כָּל אִינִישׁ דְּיֵיתֵי עֲלוֹהִי מִקַּדְמַת דְּנָא יֵיסַר' - האיסור להתענות בימים טובים הכתובים במגילת תענית הוא לכל אדם, מלבד כל מי שכבר היה עליו חיוב תענית קודם שהגיעו ימים טובים אלו[לט], שבאופן זה הוא נאסר באכילה ומחויב להתענות תעניתו אפילו בימים אלו. מברר רב יוסף, **מַאי** - מה היא כוונת הברייתא באומרה 'ייסר', הרי כבר אסר על עצמו לאכול לפני שחלו ימים טובים אלו, **לָאו** - האם אין הכוונה שֶׁיֵּיסַר עַצְמוֹ בְּצָלּוֹ - שיאסור את עצמו בתענית פעם נוספת בתפילת המנחה, משום שאין קבלתו הקודמת מועילה[מ], ורק אז מחויב הוא להתענות, אבל אם לא קיבל על עצמו פעם נוספת את התענית בתפילה, אין תעניתו דוחה את הימים טובים של מגילת תענית. ומוכח מזה שקבלת התענית צריכה להיות בתפילת המנחה[מא], ואם לא קיבלה אז, אין קבלתו כלום, וכשיטת בברייתא **בִּמְגִלַּת תַּעֲנִית**[לז] (פי"ג) לאחר שנמנו כל הימים שאסור

לו. כתבו הריטב"א והר"ן (ד"ה תימא) שלדעת רב אפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן קודם התענית, ואף אפשר לקבל להתענות כמה ימים מפוזרים בקבלה אחת, ולא אמר רב 'במנחה' אלא לחלוק על שמואל שאמר [להלן] שצריך דווקא בתפילת המנחה, והוא בא לומר שאין צריך דווקא בתפילה אלא אפילו בשעת מנחה, אבל באמת מועילה קבלתו גם הרבה זמן קודם לכן. ובביאור הדבר כתב הריטב"א (שם), שלדעת רב קבלת תענית נחשבת כשאר נדרי מצוה, ולכן הוא מיקל גם בענין הקבלה שיכול לקבלה אפילו בדיבור בלבד שלא בתפילה, וגם בענין זמן הקבלה, שאפשר לקבל גם הרבה זמן קודם התענית. אולם הקרן אורה (ד"ה אבל הקרן אורה) כתב בדעת רש"י והרא"ש שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא בזמן המנחה ולא קודם.
לא. שהוא זמן 'מנחה גדולה'. רב האי גאון (אוצר הגאונים, חלק המצוות תום כט). אולם רבינו גרשום (ד"ה במנחה) פירש שהכוונה מתשע שעות ומחצה, והוא זמן מנחה קטנה (ברכות כו:).
לב. רש"י (ד"ה במנחה). ורבינו חננאל (ד"ה אמר שמואל) הוסיף לומר גם 'יהי רצון שתהא תפילתי ביום תעניתי מקובלת'.
בנוסח קבלת התענית יש לומר 'למחר אהיה בתענית יחיד', כדי שלא יתפרש שכוונתו לקבל חומר תענית ציבור. תוספות (ד"ה כל) עפ"י הגמרא (להלן ע"ב).
לג. מדברי רש"י (ד"ה בתפלת) משמע שכוונת שמואל למנחה גדולה [שהיא משש שעות ומחצה], אולם מדברי רבינו גרשום (ד"ה במנחה) נראה שהכוונה למנחה קטנה [שהיא מתשע שעות ומחצה], ולכתחילה יש לקבל במנחה קטנה. משנה ברורה (סי' תקסג ס"ק כז) ושער הציון (שם ס"ק כו-כז).
לד. שיטה לבעל הצרורות (הובא בקובץ שיטות קמאי ד"ה למפרסם), סמ"ק (מצוה נו). ותלמיד הרמב"ן (ד"ה בתפלת) כתב שיאמר כן קודם 'אלוהי נצור'. והאגודה (ד"ה מאימתי) כתב בשם רוב הגאונים, שיאמר כן קודם 'עושה שלום במרומיו'.
לה. רש"י (ד"ה בתפלת), רמב"ם (תעניות פ"ו ה"י). אולם רבינו חננאל (ד"ה אמר שמואל) והתוספות (ד"ה כל) כתבו, שצריך לקבל את התענית בברכת 'שומע תפילה'. וכן כתב הריטב"א (ד"ה תימא), והוסיף שאם שכח לקבל בשומע תפילה, יקבל את התענית בסוף תפילתו קודם 'אלוהי נצור', או לאחר מכן קודם שיעקור את רגליו. ואם רוצה בשבת לקבל תענית למחר, יקבלנה ב'אלוהי נצור'. תוספות (שם). והרא"ש (סי' יג) ועוד ראשונים הביאו בשם השאילתות (ויקהל שאילתא סו), שבתפילת המנחה שקודם התענית יאמר 'עננו'. וביאר הקרבן נתנאל (תוס' כ) שכוונת השאילתות היא כמו שכתב האור זרוע (ח"ב סי' מד) בשם הר"י שירליאון, שיאמר ב'שומע תפילה' נוסח זה, 'עננו ה' עננו ביום צום תעניתי כי למחר אשב בתענית'.
ולענין הלכה, השולחן ערוך (או"ח סי' תקסג ס"ו) כתב שיקבל בשומע תפילה, או לאחר התפילה קודם שיעקור רגליו. והרמ"א (שם) כתב שיותר טוב לקבל אחר התפילה כדי שלא להפסיק בתפילה, והיינו קודם 'יהיו לרצון' או לאחר מכן קודם שיעקור רגליו, והאחרונים כתבו שטוב להרהר גם בשומע תפילה שמקבל עליו תענית למחר. משנה ברורה (שם ס"ק לג-לד).
לו. רש"י (ד"ה בתפלת), מאירי (ד"ה קבלה). והוסיף רש"י, שכן מוכח מכך ששמואל בא לחלוק על רב שאמר שמקבל בשעת המנחה [שהוא שיעור זמן גדול קודם תחילת יום התענית], ואמר שצריך לקבל דווקא בתפילת המנחה, ומוכח מזה שלפי שמואל אין להרחיק את קבלת התענית הרבה זמן קודם התחלת התענית. וברא"ש (סי' יג) משמע שכמו כן אם קיבל את התענית שלא בתוך תפילת המנחה, אינה קבלה כלל, ואינו יוצא בתענית זו ידי נדרו ואינו אומר בה עננו [אולם הביא את שיטת רבינו תם בתוספות (ע"ז ל. ד"ה מתענין) שדברי שמואל שצריך לקבל בתפילת המנחה, אינם אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אפילו אם קיבל שלא בתפילה הרי זו תענית, ובלבד שיקבלנה על כל פנים בלבו מבעוד יום]. וכן כתב הריטב"א (ד"ה תימא) שלשמואל צריך קבלה דווקא בתפילת המנחה, וביאר, ששמואל סובר שקבלת תענית אינה נדר מצוה גמור, ואדרבה הוא נראה כמי שנודר להרע לעצמו, לכן סובר שמואל שצריך לעשות קבע לקבלה, ולקבל את התענית דווקא סמוך לתענית ובתוך התפילה [וזה באופן שמקבל תענית יום שלם, אבל לענין תענית שעות, מקבלה בתפילה שקודם שעות התענית, כגון אם נמלך משחשיכה להתענות, מקבל בערבית ואומר עננו בשחרית, וכן יכול לקבל בשחרית ולומר עננו במנחה]. אכן כל זה הוא דווקא לענין אמירת 'עננו', שאם לא קיבלה בתפילה אינו אומר 'עננו', אבל בודאי אף אם לא קיבלה בתפילה אלא בדיבור בלבד, מחויב הוא להתענות שהרי נדר להתענות.
אולם הראבי"ה (מ"ב סי' תמז, הובא במרדכי סי' תרכד) והאגודה (ד"ה מאימתי) כתבו ששמואל מודה לרב שאפשר לכתחילה לקבל את התענית שלא בתפילת המנחה, והוסיפו שגם הרבה זמן קודם זמן המנחה אפשר לקבל את התענית לשמואל, כגון אלו המקבלים על עצמם בשבת להתענות שני וחמישי ושני, ואינם צריכים לקבל פעם נוספת. אולם רב חולק על שמואל. ולפי זה נמצא ששמואל רק הוסיף על דברי רב ואמר שאפשר לקבל גם בשעת התפילה, וכתב הקרן אורה (ד"ה עכ"פ) בסברת מחלוקתם של רב ושמואל לפי ביאור זה, שרב סובר שאין לקבל את התענית בתפילה עצמה, משום שזה הפסק בתפילה, אולם שמואל סובר שאין זה הפסק ואפשר לקבלה אף בתוך התפילה. ולענין הלכה, השולחן ערוך (או"ח סי' תקסג ס"ו) פסק כדעת שמואל שצריך קבלה בתפילת מנחה, וכתב המגן אברהם (שם ס"ק יג) שמשמע מלשונו שאין הקבלה מועילה לאחר תפילת מנחה, אולם כתב בשם הב"ח שמועילה הקבלה בדיעבד גם אחרי תפילת מנחה, כל עוד הוא יום, ושכן משמע בגמרא, וכן כתב המשנה ברורה (שם ס"ק מז) בשם האחרונים.
לז. 'מגילת תענית' היא ברייתא שנכתבה בזמן התנאים על ידי חנניה בן חזקיה וחבריו, ובה נכתבו כל הימים שנעשו בהם ניסים לעם ישראל שניצלו מן הצרות, ושקבעו חכמים מחמת כן שאסור להתענות בהם, ויש מהם חמורים יותר שנאסרו אף בהספד. ואף על פי שהיה אסור אז לכתוב משניות ובברייתות (גיטין ס:), מכל מקום את זו כתבו לזכרון כדי שידעו את הימים שאסרו חכמים להתענות בהם, והיא נכתבה מפני שהיו החכמים שבאותו הדור מחבבים את הצרות שנגאלו מהן, ואת הניסים שנעשו באותם ימים. גמרא (שבת יג:) ורש"י (שם ד"ה מגילת, מחבוין). ולכן נקט רב יוסף בלשון 'דכתיב' [וכן במשנה להלן (טו:) 'הכתובין במגילת תענית'], כאילו היה 'מקרא'. רש"י (ד"ה גלגו) ולהלן (שם ד"ה שמין).
לח. קרבן העדה (על הירושלמי פ"ב ה"ב ד"ה כהלכתן), מראה כהן (נדרים ד"ה מקדמת).
לט. כגון שקיבל עליו להתענות עשרה או עשרים תעניות, ובאמצע נכנסו ימים טובים אלו.
מ. רש"י (ד"ה גלגו). עוד כתב, שיש מפרשים 'בצלו' מלשון נדר, כמו שנאמר (ירמיה יד כב) 'הרימותי ידי אל ה'', ותרגם אונקלוס 'ארימית ידי בצלו קדם ה'', והיינו שנדר לה', אולם כתב שאין רבו מודה לפירוש זה. וראה ביאורי רש"י.
לפי הבנת הגמרא כעת שכוונת הברייתא היא שצריך לקבל על עצמו שוב את התענית, הלשון 'ייסר' אינו מלשון 'איסור' [היינו שאסור באכילה מחמת קבלתו הראשונה], אלא הכוונה לנדר, מלשון 'ואסרה איסר' (במדבר ל ד), והיינו שצריך לאסור את עצמו בנדר התענית בתפילה כדי שתעניתו תדחה את הגזירה של אותם ימים טובים. רש"י (ד"ה ייסר גלגו, ייסר). אולם רבינו גרשום (ד"ה מתי) פירש, ש'ייסר' הוא מלשון יסורים, שאם קיבל על עצמו את התענית בתפילה, צריך לייסר את עצמו בתענית והוא מחויב בה. ובתוספות (ד"ה ייסר) מבואר שהיתה להם גירסא אחרת בסוגיא, וראה ילקוט ביאורים.
מא. שהרי אם קבלתו הקודמת אינה מועילה, בהכרח שצריך קבלה גמורה באופן של קביעות שהיא בתפלה וסמוך לתענית, כשאר קבלות שבתות וימים טובים שצריכים קבלה בתפילה או על הכוס כשבא לקבלם מבעוד יום, כדי לעשות קבע לדבר. ריטב"א (ד"ה תימא). וראה בהערה הבאה.
מב. בב"ח (אות ד) מבואר שלדעת רש"י (ד"ה ומד) אף לפי שיטה זו שצריך לאסור עצמו בתפילה, אין גורסים בברייתא 'ייסר בצלו', אלא 'ייסר', והגמרא מפרשת שהכוונה 'בצלו' דהיינו בתפילה [וכפי שהתבאר ההכרח לזה לעיל בהערה], וכן מבואר בלשון הגמרא להלן 'חד תני ייסר'. אולם במהרש"א (נדרים ד"ה כדמתיב) מבואר בדעת רש"י, שלשיטה זו גורסים בברייתא בפירוש 'ייסר בצלו', ומזה מוכח כשמואל שצריך קבלה בתפילה דווקא, וכן כתבו תלמיד הרמב"ן (ד"ה ייסר) ופסקי הרי"ד (ד"ה אמר שמואל), וביארו שכוונת הגמרא כאן היא להוסיף תיבת 'עצמו', ולפרש שכוונת הברייתא היא שצריך לאסור את עצמו פעם נוספת בתפילת המנחה.
הגמרא מבינה כעת שכוונת הברייתא 'ייסר' היינו שצריך לאסור עצמו שוב בתענית, וביאור דברי הגמרא כאן תלוי במחלוקת הראשונים שהובאה בהערה לעיל בדברי הגמרא 'רב אמר במנחה', הריטב"א והר"ן כתבו שלדעת רב אפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן קודם התענית, וביארו את ראיית רב יוסף כך, שמאחר ובברייתא שצריך לאסור עצמו שוב בתענית, מוכח מזה כשיטת שמואל שצריך קבלה דווקא בתפילת המנחה [הסמוכה לתענית], שהרי לפי רב מועילה הקבלה אפילו הרבה זמן קודם, ומדוע הוא צריך לאסור עצמו שוב בתענית. אולם הקרן אורה (ד"ה אבל הקרן אורה) כתב בדעת רש"י והרא"ש שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא בזמן המנחה ולא קודם, והקשה הקרן אורה לפי שיטתם מדוע מקשה הגמרא מברייתא

הא דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום כל אותו היום. כלומר לא חמרו במתענה שאכל בו ביום כגון שהתחיל להתענות עד חצי היום וחמ"כ אכל, דאין זה עינוי, ואם אכל קודם חצות[מ] אין נכון כלום, דאינו תענית של כלום אלא כשהשלים כל היום אע"פ שלא קיבלו עליו מאתמול. ופריך מי לקבל עליו להתענות עד חצי יום והדר מתענה כל היום הרי תעניתא מעליא הוא, ופשיטא דתענית גמור הוא, ואפילו תפלת תענית נמי מתפלל עליו, ולא אילטריך לחוקומי הלכה דהכי דזהו תענית גמור, והרי מקשה סבר דהרי הלכה מתענין לשעות כמשמעו דיכול להתענות עד חצי היום מתענה[מ] קרינן ביה: **לא צריכא דממליך אימלוכי.** כלומר לא היה בדעתו כלל להתענות, אלא אמת ליה טרדא ולא אכל עד חצי היום, וכי מטא חצי יום ממליך אמר הואיל והתעניתי עד חצי היום אתענה כל היום: **שלא שקעה עליו חמה.** שלא אתענה עד חומה שעה: **אנשי משמר.** כהנים ולויים העומדין מתענין, כדלקמן בפרק סדר תעניות: **ולא משלימין.** לפי שהן עסוקין בעבודה ואין יכולים להשלים, אלמא אע"ג דאינו משלים מתענה קרי ליה: **לצעורי נפשייהו.** עם הצבור, אבל אינו תענית לא להתפלל תפלת עננו ולא לקדשו על חובה כלל, וכל שעה שהוא רוצה לאכול אוכל: **מבני (סנאב[ד]) בן בנימין.** משבט בנימין: **שיו"ט שלנו היה.** כדלקמן בשלשה פרקים (דף כו.) זמן עלי כהנים והעם כו' עד בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה בעשרה בו בני (סנאב[ד]) בן בנימין, שעל ידי מעשה קבעו להן חכמים להתנדב עליה ולהביא למערכה, וכשמגיע זמנו מביאין אותן ומדליקין אותן על גבי המזבח אע"פ שהיו שם אחר עליה הרבה, משא"כ בשאר מתנדבי עליה דאין מצערין אותן בזמן שיש עליה אחרים, בסמוך (דף קו:) אמרינן המתנדב עליה לא יפחות משני גזירין, ועליה טעונין קמילה טעונים הגשה כו': **דאמר רבי יוחנן.** פעמים שהיה אומר להם בתענית עד שאוכל לביתי, ואי אמר לבייתי בשעת ביום הוה אכיל, וקרי ליה מתענה: **לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה.** ללא ליטרחוהו למיכל בהלייהו, שהיה מבקש היאך שיאכל עמו היה אומר כן שלא יטריחנו לאכול עמו, ומיהו לא הוי תענית, שאם היה רואה היה אוכל מיד, ואין נדרו כלום: **ואי יתיב מאי.** מי סליק לתענית אי לא: **למפוחא.** הוא המפוח שנופחין בו הנפחין את האור המתמלא גרוח, אף זה נתמלא רוח שלא אכל כאנס: **במנחה.** בזמן המנחה, ואפילו בשוק אומר הריני מחר בתענית: **בתפלת המנחה.** בסופה (ג) תוספת ריעוי ותחנונים עד שאומר הריני מחר בתענית, ודוקא נקט מנחה משום דסמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי תפלת יונר, ודיקא נמי מדפסיק שמואל ופליג אדרב דאמר בזמן המנחה שיעורא יתירא: **בדכתיב במגילת תענית.** לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית כתיב הא מקדמת דנא ייסר, לעיל מינה תני לילין יומיא די לא להתענות בהון, להן כל איניש דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא, לפני אלו ימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים וכנסנו אלו הימים בהם: **ייסר בצלו.** בתפלה, ואי לא קבליה עליה בתפלת המנחה לא דחי להך ימים טובים, אלמא דעיקר תענית בעי לקבולי בתפלת המנחה עילויה, ואי לא קבליה עילויה בתפלת המנחה לא עשה כלום: **ייסר.** לשון ואסרה אסר (במדבר ל): **בצלו.** צלותא, לישנא דאמרי לשון נדר שקבל עליו להתענות, כמו הרימותי ידי אל ה' (ברכות יד) דמתרגמינן ארימית ידי צלו, ואין רבי מודה. **האי דקתני דכתיב משום דמגילת תענית היתה נכתבת לבד לזכרון נפשי[ט]: וחד אמר יאסר.** אלא הוי אמר ייסר (ד) צלו דשמע דוקא כדאמרינן אי מקבל בתפלת המנחה אין ואי לא לא, אלא יאסר דשמע יהא אסור לאכול אי אחי עליה תענית מן קדמת דנא, בין בתפלה בין שלא בתפלה: **מאי היא.** מאי קסבר, ומשני כדתניא יחיד שקבל עליו תענית שני וחמישי של כל השנה כולה, כלומר כדמפרש בהדיא אם נדרו קודם גזרתנו כו', ולא שנא בין בתפלה בין שלא בתפלה: **קודם גזרתנו.** קודם שגזרו חכמים ימים טובים הללו, אבל משגזרו אע"פ שהתחיל **תעניתו קודם הזמים הללו לא לחו: עד מתי אוכל ושותה.** בלילה כשמתענה למחר, בכל תעניות שהוא אוכל משתחשך, ואפילו בתענית **יחיד קא מיירי: עד קרות הגבר.** אפילו פעם ראשונה קאמר, מדקאמר גבי יונא יחידי בלילה בסדר יומא (דף כא.) עד שישלים: **שלא גמר מעודתו.** אבל גמר בדבי הכל אינו אוכל: **אבל ועמד.** אע"פ שנירך ועמד משולחנו חוזר ואוכל, ואין בכך כלום: **שלא סילק.** את הטבלא, **דלמו עקירה היא ולא אסח דעתיה מאכילה, וכסעודה מריכתא דמיא: איבא דאמרי אמר רבא כו'.** והלכה כחיכא דאמרי אוכל ושותה עד **שיתן קבע, ועד שיעלה עמוד השחר כרבי: אבל ישן.** הפסקה היא, ושוב אינו אוכל: **התם.** לאו יתן ממש אלא מתנמנם שומיליי"ר בלע"ז:

תיר רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. [**הריטב"א**] **ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו.** ואע"פ שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, וימים טובים ושבתות צריכין פתח, זה אינו חל מפני החיזוק שעשו חז"ל לדבריהם יותר משל תורה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל (נדרים ג ט). ויש מפרשים ידחה נדרו שילך אצל חכם ופותח לו בחרטה כשם שפותחין בשבתות ובימים טובים, וזהו הנכון. [**רבינו בחיי, במדבר ל ג**]

הנהות וציונים **מ]** בכת"י וברוב ראשונים הגי' שלא טעם כלום **כל אותו היום** (וכ"ה גי' רש"י), ועיין מגיד משנה ובלח"מ בהלכות תענית שם: **נ]** להגורסים לעיל "עד הערב" (ראה אות הקודם) [דהיינו להדיעה שגם אם אכל ושתה בתחילת היום ואח"כ התחיל להתענות הוה תענית שעות והיינו דר"ח קמייתא] יש לגרוס כאן כהגי' בכמה כת"י וראשונים [במקום "ואמר ר"ח"] **רב חסדא לטעמיה דאמר** כל תענית וכו' (לחם משנה עי"ש), וע"ע ר"ן וריטב"א (ועי' ר"ח): **ג]** [צ"ל ר' **אלעזר ברבי** צדוק] (גליון, דק"ס): **ד]** [צ"ל **סנאה** עי' תוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני] (גליון): **ה]** [גי' רא"ש ר' **אלעזר** אומר] (גליון), ובכת"י וכל הדפו"י איתא כהוגן ר' **אלעזר** בר שמעון, ונוסח זה נראה נכון דבר פלוגתיה דרבי ראב"ש הוא (דק"ס): **ו]** ס"י **רבא** וכן הוא בראב"ש (גליון): **ז]** ס"י **אביי** (גליון), וכמו שהוא באידך לישנא (דק"ס): **ח]** כאן הוא מקום ציון האות ב להגי' הב"ח במקום להלן וגורס כאן איתיביה **אביי** (עי' אות הקודם) **אבל** ועמד, וכ"ה בכת"י וברש"י (ממ"נ), ועי' בב"ח על הטור שם ד"ה אכן. [ועי' גי' הרי"ף והרא"ש (סי' יד) ועי' ר"ן ובקרבן נתנאל שם אות ס ובמראה כהן]: **ט]** נדצ"ל **ומתענה** (באה"מ): **י]** [צ"ל **סנאה**] (גליון): **כ]** נדצ"ל **פירשתי** התם **וכן** הפסק וכו' **וכל** תענית (באה"מ): **ל]** ראה אות ח:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) [עי' תוס' ע"ז לד. ד"ה מתענין ותוס' מנחות כ: ד"ה נפסל], **נ)** לקמן טו:, **ג)** עירובין מא., **ד)** [מכות דף כד.], **ה)** פרק יב, **ו)** [תוספ' פ"ח] פסחים ג: ע"ש [עי' תוס' שבת קיח. ד"ה לפי שהן], **ז)** [פסחים קג: מגילה יח: יבמות נד. נדה קג.], **ח)** עי' רש"ש, **ט)** עיין רש"י שבת יג: ולקמן טו: ד"ה מגילת תענית, **י)** עיין בילקו"מ, **כ)** פלוגתא בר"ה שם, **ל)** ר"ה יט:, **מ)** לקמן יז ע"ב.

הנהות הב"ח

(מ) גמ' ומד אמר יאסר בשלמא מ"ד ייסר כדלמרינן אלא למאן דאמר יאסר מאי היא כדתני' במגילת תענית: **(נ)** שם מיתיביה אביי אכל ועמד[ח] הרי זה אוכל: **(ג)** רש"י ד"ה בתפלת המנחה בסופה אומר תוספת ריעוי: **(ד)** ד"ה ומד אמר יאסר דלא הוה מני ייסר דמשמע בצלו דוקא: **(ה)** תום' ד"ה התם כו' קודם המורכן אמרינן בזמן שיש שלוש מיו שם צום הפי תענית סבר: **(ו)** ד"ה יאסר כו' ויהיה מותר: **(ז)** ד"ה ואם כו' אבל ישלים תומו ליום אחר וכן יש ליזהר:

רבינו גרשום

נקיים מה' ומישראל. **דקא מימלך מימלוכי.** שקיבל עליו תענית בשחרית עד הצהרים ובצהרים קבל עליו להתענות עד לאורתא. **שלא שקעה עליו חמה** כלומר שלא התענה עד לאורתא: **לצעורי נפשייהו** מיכוונו אבל תענית לא מיקרו אלא א"כ משלים כל היום: **מפני שיו"ט שלהם היה.** שמביאין בו עצים למערכה: **התם לצעורי נפשייהו בעלמא** מיכוונו ולא לתענית שהרי יו"ט שלהן היה: **עד שאבא לביתי** אלמא דאין משלימין: **התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה** שהיה מבקש ממנו שיאכל עמו היה אומר כן כדי שלא יטריחו לאכול עמו: **במנחה.** בט' שעות ומחצה: **כל איניש דאתי עליהון** שקיבל עליו תענית. **מקדמת דנא** קודם שהגיעו אותן ימים שאמרו חכמים במגילת תענית שלא להתענות בהן ואירע התענית באותן ימים: **מאי לאו ייסר עצמו בצלו.** כלומר שייסר עצמו בתענית ממה שקבל עליו בתפלת המנחה. **מאן דאמר ייסר כדאמרן** דאפי' קיבל עליו התענית לאחר שנתקנו אותן ימים טובים שלא להתענות בהן אלא שקיבל עליו קודם שהגיעו שייך נפשיה בתענית ממה שקיבל עליו תענית בתפלת המנחה: **אם נדרו קודמת לגזירתנו** אם קיבל עליו תענית קודם שתיקנו חכמים אותן ימים טובים: **תדחה גזירתנו מפני נדרו** דאסור באכילה הואיל שקיבל עליו בתפלת המנחה: **אם גזירתנו קודמת לנדרו** שתיקנו אותן ימים טובים קודם שקיבל זה עליו אלו תעניות **תדחה נדרו מפני גזירתנו** שאינו מתענה מפני אילו ימים טובים. ועוד הורה ששמע משום אב ב"ד שבירושלים אם נדרו קודמת לגזירתנו קודם שקבעו ב"ד את החדש שבו אלו ימים טובים היינו גזירתנו קיבוע החדש תדחה גזירתנו מפני נדרו דהואיל כשקיבל עליו תענית לא ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו אבל קדם גזירתנו לנדרו שקבעו ב"ד את החדש קודם זה שקיבל עליו תענית וכשקיבל כבר ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו ואעפ"כ קבל לפיכך ידחה נדרו דאינו מתענה באילו ימים טובים.

עד

עין משפט נר מצוה

מד א ב מיי' פ"ו מהל' תעניות הלכה יג סמג עשין ג טוש"ע ת"ח סי' תקסד סעיף י:
מה ג סם סעיף ו:
מו ד מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ט:
מז ה מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה י טור שו"ע סם סעיף ה:
מח ו מיי' סם וטוש"ע סם סעיף ו:
מט ז ח מיי' סם הלכה ח סמג עשין ג טוש"ע סם סי' תקסד סעיף ו:

משנת ראשונים

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. מה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים אע"ג דאמרי' בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, משמע דבשקיעת חמה סגי, והוא ה' מילין קודם צאת הכוכבים לא מחתינן נפשין לספיקא, ועוד דשמא לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי, ומיהו המתענה בערב שבת אע"ג דפסקינן בעירובין (דף מא:) הלכה מתענה ומשלים, א"צ לדקדק להמתין עד צאת הכוכבים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**]

אנשי משמר מתענין ולא משלימין. בית דינו של דוד ושמואל כדי לסלק מריבת הכהנים מזה לזה חלקו הכהנים לכ"ד משמרות משמרה בכל שבוע ומתחילים בני משמרה ראשונה בראש ניסן והוא משמרת יהויריב וכן כלם זו אחר זו כמו ששנויות בדברי הימים וכשכלו כ"ד שבוע חוזרות חלילה ובני משמרה שבכל שבוע חולקים עצמן לז' בתי אבות בית אב לכל יום, וכל בני המשמרה של אותה שבוע נקראים אנשי משמר ובית אב המזומן לעבודת היום נקראים אנשי בית אב, והקלו באנשי בית אב שיום שלהם בשני ובחמשי לענין תענית מפני טורח עבודה. [**מאירי, לקמן טז:**]

אני מבני בניו של סנאב בן בנימין. סנאה גרסינן ולא גרסינן סנאב דהכי כתיב בעזרא ועל שם שבטו נקרא בן בנימין, דגבי עצי מערכה חשיב ליה בפרק ד' דתענית (דף כו.) וכל הנהו דחשיב התם בני ארח בן יהודה בני דוד בן יהודה כולם על שם שבטן. ואע"ג דר' אלעזר בן צדוק כהן היה כדמוכח (בכורות דף לו.) גבי רבי אלעזר בר צדוק הוה ליה בוכרא וכו', שמא אמו היתה מבנימין, או חתנם היה והיה עמהם בסייעתם. [**תוספות, עירובין מא.**]

אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא. אע"ג דדחייה רב למתניתא, ואע"ג דבעלמא רב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מט:), בהא קי"ל הלכה כשמואל דהא רב יוסף אכרע כותיה, וכן נראה דעת רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. [**הריטב"א**]

דוחה הגמרא, **לא**, אין לגרוס בברייתא 'ייסר' שפירושו הוא שצריך לאסור את עצמו בתענית בתפילה, אלא יש לגרוס '**יאסר**'[מג], כלומר שייאסר מ**עצמו** באכילה [על ידי קבלתו הקודמת[מד]] אף בימים טובים אלו, כשיטת רב.

הגמרא מביאה שנחלקו תנאים במחלוקת רב ושמואל:
פליגי בה - נחלקו בדבר זה **רבי חייא** ו**רבי שמעון בר רבי**, **חד אמר** - אחד מהם שנה בלשון הברייתא '**ייסר**'[מה], מלשון נדר, והיינו שדווקא אם אסר עצמו בנדר התענית קודם לכן בתפילת המנחה, חל עליו הנדר ומחויב הוא להתענות אף בימים טובים של מגילת תענית, וכשיטת שמואל. **וחד אמר** - ואחד מהם שנה בלשון הברייתא '**יאסר**', מלשון איסור, כלומר יהא אסור באכילה אף בימים טובים אלו, בין אם קיבלה עליו בתפילה ובין אם קיבלה שלא בתפילה, כשיטת רב.

הגמרא מבארת מה הוא החידוש בדברי הברייתא:
מבארת הגמרא, **למאן דאמר**[מו] שיש לשנות בלשון הברייתא '**ייסר**' (18/06/2018) החידוש של הברייתא הוא **כדאמרינן** - כפי שהתבאר לעיל, שדווקא אם אסר עצמו פעם נוספת בנדר התענית בתפילת המנחה שלפני התענית, חל עליו הנדר לדחות את הימים טובים הללו. אולם מבררת הגמרא, **למאן דאמר** שיש לשנות בלשון הברייתא '**יאסר**', **מאי היא** - מה הוא החידוש בדברי הברייתא, והלא פשוט הדבר שהוא אסור באכילה מחמת קבלתו[מז].

מבארת הגמרא, החידוש הוא שלא רק שנדרו חל, אלא ישנו אופן בו קבלתו אף דוחה ימים טובים אלו[מח], **דתניא** בברייתא **בְּמִגִּילַּת תַּעֲנִית** (שם), **כָּל אִינִישׁ דְּיֵיתֵי עֲלוֹהִי מִקַּדְמַת דְּנָא יֵאָסֵר** - כל אדם שבאה עליו חובת תענית קודם ימים טובים אלו, ייאסר באכילה ותעניתו דוחה את הגזירה. **כֵּיצַד, יָחִיד שֶׁקִּיבֵּל עָלָיו** להתענות בימי **שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי (וְשֵׁנִימט) שֶׁל כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ, וְאֵירְעוּ בָם** - באחד זו על רב, והלא כשם שלפי שמואל יש לפרש שכוונת הברייתא היא שלא מועילה קבלתו הראשונה אלא צריך לקבל שוב **בתפילת** המנחה, כך יש לפרש לרב שכוונת הברייתא היא שצריך לקבל שוב **בזמן** המנחה. אכן ראה לעיל שיש מהראשונים שגורסים בברייתא 'ייסר בצלו', ולפי זה הגמרא מקשה מהמבואר בברייתא בפירוש שצריך לאסור עצמו בתפילה דווקא.

מג. עפ"י רש"י (ד"ה ומד). והריטב"א (ד"ה מימת) כתב שהגמרא כעת מפרשת שמה ששנינו בברייתא 'ייסר' אין הכוונה שצריך לאסור עצמו שוב, אלא שהוא אסור ועומד מחמת קבלתו הראשונה. ולהראשונים שפירשו בקושיית הגמרא שגירסת הברייתא היא 'ייסר בצלו', ביאור תירוץ הגמרא הוא שאין לגרוס 'בצלו'. גנזי יוסף (ד"ה מאי).

מד. ולהלן בגמרא יתבאר מדוע הוצרכה הברייתא לחדש שקבלתו אוסרת אותו באכילה.

מה. ראה בהערה לעיל בדברי הגמרא 'ייסר עצמו בצלו' האם לשיטה זו גורסים בברייתא בפירוש 'ייסר עצמו בצלו'.

מו. בהגהות הב"ח (אות ח) גורס 'בשלמא למאן דאמר ייסר, כדאמרינן, אלא למאן דאמר יאסר, מאי היא'.

מז. ריטב"א (ד"ה מימת) ור"ן (ד"ה והיינו). והיינו לפי שיטתם שלדעת רב אפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן קודם התענית, ולכן מקשה הגמרא שהדבר פשוט שהוא מחויב להתענות מחמת קבלתו, שהרי הסברא נותנת שאין צריך לקבל את התענית פעם נוספת, ורק מאן דאמר 'ייסר' חידש כן, אבל אם גורסים 'יאסר' אין שום חידוש בזה שאין צריך קבלה נוספת. ובהערה לעיל הובאה שיטת רש"י והרא"ש [לביאור הקרן אורה] שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא בזמן המנחה ולא קודם, ובביאור שאלת הגמרא 'מאי היא' כתב הקרן אורה (ד"ה אלא גם רש"י) שאין זו קושיא [שהרי גם לפי רב חידוש הברייתא הוא שצריך לקבל את התענית פעם נוספת בזמן המנחה ביום שלפני התענית], אלא שהגמרא רוצה להביא ברייתא מפורשת ששנינו בה שמי שנדרו קודם לגזירת החכמים על הימים טובים הכתובים במגילת תענית, יאסר ממילא על ידי קבלתו זו. וראה ביאורי רש"י.

מח. ריטב"א ור"ן (שם). וראה בהערה הקודמת ביאור תשובת הגמרא לשיטת רש"י והרא"ש.

מט. רש"י (ד"ה מאי) לא גרס תיבה זו, וכן במגילת תענית (פי"ב) אין תיבה זו.

נ. ימי שני וחמישי הם ימי רצון, וראה בהערה לעיל (ה.) בדברי המשנה 'מתענין שלש תעניות' שהתבאר ענין התעניות דווקא בימים אלו.

נא. רש"י (ד"ה קודם), רבינו גרשום (ד"ה אם נדרו). והיינו שהברייתא עוסקת במי שקיבל עליו תעניות בזמן חכמים קודם שגזרו על ימים אלו. קרן אורה (ד"ה אבל רש"י). וראה ביאורי רש"י. והקשה הקרן אורה, לשיטת רש"י והרא"ש [התבאר בהערות לעיל] שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא בזמן המנחה הסמוכה לתענית ולא קודם, כיצד שייך שנדרו יהיה קודם לגזירה, ודוחק לומר שהוא קיבל את הנדר במנחה ולאחר מכן גזרו חכמים את גזירתם על יום המחרת. וכתב שיתכן לומר שהוא קיבל על עצמו במנחה להתענות בימי שני וחמישי של כל השנה, ומועילה קבלתו לכל אותם ימים [ומה שמבואר בסוגיא שצריך לקבל דווקא בזמן מנחה או בתפילת המנחה הסמוכה לתענית, היינו דווקא לענין קבלת התענית הראשונה], אולם ציין שהרא"ש (פי' יח) הסתפק בדין זה, אלא שיתכן שרש"י סובר שמועילה קבלה זו על כל אותם הימים.

נב. כך מתבארת הברייתא לשיטת רב.

נג. אפילו אם התחיל את תעניותיו קודם שהגיעו ימים טובים אלו. רש"י (ד"ה קודם), ריטב"א (ד"ה מימת).

ורבינו גרשום (ד"ה אם נדרו) הביא ביאור נוסף, שכוונת הברייתא היא שאם נדר קודם שקידשו בית דין את החודש [ו'גזירתנו' הכוונה לקביעת החודש על ידי בית דין], ולא ידע באלו ימים יחולו אותם ימים טובים שגזרו עליהם חכמים, ידחה נדרו את אותם ימים טובים, אבל אם נדר לאחר שקידשו בית דין את החודש, אין נדרו דוחה את אותם ימים טובים, מאחר וידע באלו ימים יחולו אותם ימים טובים ואף על פי כן נדר.

נד. ואף אינו צריך להשלים תענית זו ביום אחר. תוספות (ד"ה ואם) בשם רש"י. אולם כתבו התוספות שהר"י מסופק בדבר, וכתבו שיש להחמיר להשלים את אותה התענית ביום אחר.

עוד כתבו התוספות (שם), שכמו כן יש להזהר שלא להתענות בראש חודש ובחנוכה ופורים, שגזירת חכמים שלא להתענות בימים אלו בודאי לא בטלה לאחר החורבן לדעת כולם (ר"ה יט:).

הקשו הראשונים, מדוע מתבטל נדרו מחמת גזירת חכמים שלא להתענות בימים אלו, והלא הנדרים חלים על דבר מצוה (נדרים טו.). ותירץ הריטב"א (לעיל יח: ד"ה ונגמ'), שנדר התענית אינו כשאר נדרים שאדם אוסר על עצמו דבר מסויים, אלא הוא איסור גברא, שהאדם מקבל על עצמו מצוה להתענות, והרי זה כשבועה, ולענין שבועה מבואר במשנה (נדרים שם) שאינה חלה על דבר מצוה. אולם הרמב"ן (הלכות נדרים פה:) כתב שיש מפרשים שבאמת אין הנדר מתבטל לגמרי מאליו, אלא כוונת הברייתא היא שצריך לילך אצל חכם להתיר את הנדר.

נה. הרי"ף גורס 'רבי אלעזר ברבי שמעון', וכתב הדקדוקי סופרים (אות ו) שכן היא הגירסא בכתב יד ובכל הדפוסים הישנים, ונוסח זה נראה נכון שהרי רבי אלעזר ברבי שמעון הוא בכל מקום בר פלוגתיה של רבי.

נו. רש"י (ד"ה עד קרות) ועפ"י זבחים (כ.). אולם הר"י מלוניל (ד"ה עד) פירש עד שיקרא הכרוז שאומר 'עמדו כהנים לעבודתכם ולויים לדוכנכם' (יומא כ:).

מלשון הברייתא שלא פירשה באיזו קריאה מדובר [כשם שפירשה במסכת יומא (שם.) שהוא בקריאה השלישית], משמע שהכוונה לקריאתו הראשונה של התרנגול. רש"י (שם). וכתב הדקדוקי חברים (נרש"י שם) שהכוונה לתרנגול בינוני כמבואר בגמרא ביומא (שם) [והיינו שאינו ממהר קריאתו ואינו מאחר. רש"י (שם ד"ה נתרנגול)].

מימי שני או חמישי של שנה זו, אחד מהימים **טובים הפתובין בְּמִגִּילַּת תַּעֲנִית** שאסור להתענות בהם, הדבר תלוי, **אם נדרו** היה **קודם לְגְזֵרָתֵנוּ**, שנדר לפני שגזרו חכמים על ימים אלו שלא להתענות בהם[נא] [בין אם נדר בתפילה ובין אם נדר שלא בתפילה[נב]], **יְבַטֵּל נִדְרוֹ אֶת גְּזֵרָתֵנוּ**, ויתענה בימים אלו. **וְאִם גְּזֵרָתֵנוּ** היתה **קודֶמֶת לְנִדְרוֹ**, שקיבל את התעניות לאחר שגזרו חכמים על ימים אלו שלא להתענות בהם[נג], **תְּבַטֵּל גְּזֵרָתֵנוּ אֶת נִדְרוֹ**, ואסור לו להתענות בימים טובים אלו[נד].

★

יש תעניות שאינן מתחילות מהלילה אלא רק משחרית, כגון תעניות היחידים השנויות במשנה לעיל (י.), וכן שלושת התעניות הראשונות של הציבור (שם), וכן יחיד שקיבל על עצמו להתענות משחרית, ובכל אלו מותר לאדם לאכול ולשתות בלילה. הברייתא מבארת עד מתי מותר לאכול ולשתות בלילה:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, בתענית המתחילה משחרית, **עַד מָתַי** הוא **אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה** בלילה שלפניה, **עַד שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר**, ומעלות השחר אסור לו לאכול, שכבר התחילה התענית, **דִּבְרֵי רַבִּי. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בַּר שִׁמְעוֹן אוֹמֵרנה**, לא הותר לו לאכול ולשתות אלא **עַד קְרוֹת הַגֶּבֶר** - עד השעה שהתרנגול קורא בבוקר את קריאתו הראשונה, שהוא קודם עלות השחרנו.

מבואר בברייתא שקודם עלות השחר לרבי, או קודם קרות הגבר לרבי אליעזר בר שמעון, מותר לאכול ולשתות. אביי מבאר שהיתר זה לא נאמר בכל אופן:
אָמַר אַבַּיֵי, לֹא שָׁנוּ - לא נאמר דין זה שמותר לאכול ולשתות עד עלות השחר [לרבי] או עד קרות הגבר [לרבי אליעזר בר שמעון], **אֶלָּא** באופן **שֶׁעדיין לֹא גָּמַר** את **סְעוּדָתוֹ** עד זמנים אלו, **אֲבָל** אם **גָּמַר**

א הא דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום עד הערב [ע] א"ל אביי הא תענית מעלייתא היא [ב] לא צריכא דאימלך אימלוכי ואמר רב חסדא [ג] [ע] [ג] כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית מיתיבי [ג] אנשי משמר מתענין ולא משלימין התם לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע [ג] דא"ר אליעזר (בן [ג]) צדוק אני מבני בניו של סנאב [ד] בן בנימין ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו [ד] מפני שיו"ט שלנו הוא התם נמי לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע [ד] דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבוא לביתי התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה הוא דעבד. אמר שמואל [ה] כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית ואי יתיב מאי אמר רבה בר שילא דמי למפוחא דמליא זיקא אימת מקביל ליה רב אמר במנחה ושמואל אמר [ו] בתפלת המנחה אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא דכתיב במגילת תענית [ה] להן כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו לא יאסר עצמו פליגי בהא רבי חייא ורבי שמעון ברבי חד אמר ייסר וחד אמר יאסר (ע) מ"ד ייסר כדאמרינן למאן דאמר יאסר מאי היא דתניא במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי (ושני) של כל השנה כולה ואירעו בם ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. תנו רבנן [ו] עד מתי אוכל ושותה [ז] עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי אליעזר בר שמעון [ח] אומר עד קרות הגבר אמר אביי [ט] לא שנו אלא שלא גמר סעודתו אבל גמר סעודתו אינו אוכל איתיביה רבא [ז] גמר [ח] ועמד הרי זה אוכל התם כשלא סילק איכא דאמרי אמר רבא לא שנו אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אוכל איתיביה אביי (ג) ישן ועמד הרי זה אוכל התם במתנמנם [ט] היכי דמי מתנמנם אמר רב אשי נים

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. פי' במסכת ע"ז פרק חין מעמידין (דף לד.) וכן בחלוק שחין לו לימרא פירש התם וכל הפסק דמתענין לשעות דכל [ב] תענית צריך לקבלו מבערב בתפלת המנחה בשומע תפלה ושם הוא שבת בתלמי נלוי וצריך שיאמר למחר מהיום בתעניתי יחיד כי היכי לליכא למטעי בתעניתי נלוי: **התם** לצעורי נפשיה בעלמא. ומע"ג דלמרינן (ר"ה דף יח:) משחרב בית המקדש בטלה מגילת תענית והלי עודלת דרבי לליעזר בר לדוק היה לוחר חורבן [ו] דלמי קודש החורבן לחמרינן (שם) (ה) כיון שים שלוש חין שם גזירות המלכות הלי חנא סבר דלא בטלה [ב]: **יאסר.** פי' יחסר בחל"ף הוי לשון לסוף שחסר עלמו וייסר הוי לשון הסרה כלומר יסור מן הנדר (ו) יהיה מותר לחכול למחר שיהיה יום טוב ושין להתענות:

ואם גזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. לומר רמ"י ידחה נדרו מכל וכל ולא יצליח חומו תענית והר"י מסופק בדבר וים להחמיר דדוקא חומו יום לא יתענה חבל יצליח חומו ליום (ז) מחר וכן יש ליזהר שלא להתענות בראש חדש ובחנוכה ובפורים למחלו ולהלי לא בטלה מגילת תענית [ט]:

ניס

דנא ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו לא יאסר עצמו פליגי בהא רבי חייא ורבי שמעון ברבי חד אמר ייסר וחד אמר יאסר (ע) מ"ד ייסר כדאמרינן למאן דאמר יאסר מאי היא דתניא במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי (ושני) של כל השנה כולה ואירעו בם ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. תנו רבנן [ו] עד מתי אוכל ושותה [ז] עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי אליעזר בר שמעון [ח] אומר עד קרות הגבר אמר אביי [ט] לא שנו אלא שלא גמר סעודתו אבל גמר סעודתו אינו אוכל איתיביה רבא [ז] גמר [ח] ועמד הרי זה אוכל התם כשלא סילק איכא דאמרי אמר רבא לא שנו אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אוכל איתיביה אביי (ג) ישן ועמד הרי זה אוכל התם במתנמנם [ט] היכי דמי מתנמנם אמר רב אשי

מאני גזירין, ועלים טעונין קמילה טעונים הגפה כו': דאמר רבי יוחנן. פעמים שהיה חומר להה בתענית עד שחגוע לביתי, ואי מטי לביתיה בשחים או גג' שעות ביום הוה חכיל, וקרי ליה מתענה: לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה. ללא ליטרחוהו למיכל בהלייהו, שהיה מבקש הימנו שיחכל עמו היה חומר כן שלא יטריחנו לחכול עמו, ומיהו לא הוי תענית, שחם היה רוצה היה חוכל מיד, ואין בנדרו כלום: ואי יתיב מאי. מי סליק לתענית אי לא: למפוחא. הוא המפוח שנופחין בו הנפחין חת האור המתמלא גרוח, אף זה נתמלא רוח שלא אכל בחנס: במנחה. בזמן המנחה, ואפילו בשוק חומר הריני מחר בתענית: **בתפלת המנחה.** בסופה (ג) תוספת ריצוי ותחנונים עד שחומר הריני מחר בתענית, ודוקא נקט מנחה משום דסמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי תפלת יוצר, ודיקא נמי מדפסיק שמואל ופליג אדרב דאמר בזמן המנחה שיורא יחירא: **בדכתיב במגילת תענית.** לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית כתיב בה מקדמת דנא ייסר, לעיל מינה תני לילין יומיא די לא להתענחה בהון, להן כל אינש דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא, לפני אלו ימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים ונכנסו אלו הימים בהם: **ייסר בצלו.** בתפלה, ואי לא קבליה עליה בתפלת המנחה לא דמי להנך ימים טובים, אלמא דעיקר תענית בעי לקבולי בתפלת המנחה עילויה, ואי לא קבליה עילויה בתפלת המנחה לא עשה כלום: **ייסר.** לשון ואסרה אסר (במדבר ל): **בצלו.** גלותא, לילא דאמרי לשון נדר שקבל עליו להתענות, כמו הרימותי ידי אל ה' (ברחשית יד) דמתרגמינן ארימית ידי בצלו, ואין רבי מודה. **האי דקתני דכתיב** משום דמגילת תענית היתה נכתבת לבד לזכרון נפשט [ט]: **וחד אמר יאסר.** **ללא** הוי תני ייסר (ד) בצלו דמשמע דוקא כדאמרינן אי מקבל בתפלת המנחה אין ואי לא לא, אלא יאסר דמשמע יהא אסור לאכול אי אחי עליה תענית מן קדמת דנא, בין בתפלה בין בתפלה: **מאי היא.** מאי קאמר, ומשני כדתניא יחיד שקבל עליו תענית שני וחמישי של כל השנה כולה, כלומר כדאמרם דהדיא אם נדרו קודם לגזרתנו כו', ולא שנא בין בתפלה בין שלא בתפלה: **קודם גזרתנו.** קודם שגזרו חכמים ימים טובים הללו, אבל משגזרו אע"פ שהתחיל תעניתו קודם הזמנים הללו לא לחו: **עד מתי אוכל ושותה.** בלילה כשמתענה למחר, בכל תעניות שהוא אוכל משתחך, ולפילו בתענית יחיד קא מיירי: **עד קרות הגבר.** לפילו פעם לשונה קאמר, מדקאמר גבי יונא יחידי בלילה בסדר יומא (דף כח.) עד שיעלה: **שלא גמר סעודתו.** אבל גמר דברי הכל הינו אוכל: **אבל ועמד.** אע"פ שהניח סעודתו חוזר ואוכל, ואין בכך כלום: **שלא סילק.** את השלחן, דלמו עקירה היא ולא אסה בעיא מאכילה, וכשעודה מריכתא דמיא: **איכא דאמרי אמר רבא כו'.** והלכה כאיכא דאמרי אוכל ושותה עד שייטן קבע, ועד שיעלה עמוד השחר כדבי: **אבל ישן.** הפסקה היא, ושוב אינו אוכל: **התם.** לאו יטן ממש אלא מתנמנם שומיליי"ר בלע"ז:

תיל

רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. [**הריטב"א**] **ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו.** ואע"פ שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, וימים טובים ושבתות צריכין פתח, זה אינו חל מפני החיזוק שעשו חז"ל לדבריהם יותר משל תורה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל (נדרים ג ט). ויש מפרשים ידחה נדרו שילך אצל חכם ופותח לו בחרטה כשם שפותחין בשבתות ובימים טובים, וזהו הנכון. [**רבינו בחיי, במדבר ל ג**]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וברוב ראשונים הגי' שלא טעם כלום **כל אותו היום** (וכ"ה גי' רש"י), ועיין מגיד משנה ובלח"מ בהלכות תענית שם: **נ]** להגורסים לעיל "עד הערב" (ראה אות הקודם) [דהיינו להדיעה שגם אם אכל ושתה בתחילת היום ואח"כ התחיל להתענות הוה תענית שעות והיינו דר"ח קמייתא] יש לגרוס כאן כהגי' בכמה כת"י וראשונים [במקום "ואמר ר"ח"] **רב חסדא לטעמיה דאמר** כל תענית וכו' (לחם משנה עי"ש), וע"ע ר"ן וריטב"א (ועי' ר"ח): **ג]** [צ"ל ר' **אלעזר ברבי** צדוק] (גליון, דק"ס): **ד]** [צ"ל **סנאה** עי' תוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני] (גליון): **ה]** [גי' רא"ש ר' **אלעזר** אומר] (גליון), ובכת"י וכל הדפו"י איתא כהוגן ר' **אלעזר** בר שמעון, ונוסח זה נראה נכון דבר פלוגתיה דרבי ראב"ש הוא (דק"ס): **ו]** ס"י **רבא** וכן הוא ברא"ש (גליון): **ז]** ס"י **אביי** (גליון), וכמו שהוא באידך לישנא (דק"ס): **ח]** כאן הוא מקום ציון האות ב להגי' הב"ח במקום להלן וגורס כאן איתיביה **אביי** (עי' אות הקודם) **אבל** ועמד, וכ"ה בכת"י וברש"י (מנ"ן), ועי' בב"ח על הטור שם ד"ה אכן. [ועי' גי' הרי"ף והרא"ש (סי' יד) ועי' ר"ן ובקרבן נתנאל שם אות ס ובמראה כהן]: **ט]** נדצ"ל **ומתענה** (באה"מ): **י]** [צ"ל **סנאה**] (גליון): **כ]** נדצ"ל **פירשתי** התם **וכן** הפסק וכו' **וכל** תענית (באה"מ): **ל]** ראה אות ח:

מסורת הש"ס עם הוספות

ע] [ע' תוס' ע"ז לד. ד"ה מתענין ותוס' מנחות כ: ד"ה נפסל], **ב]** לקמן טו:, **ג]** עירובין מג., **ד]** [מכות דף כד.], **ה]** פרק יב, **ו]** [תוספ' פ"ע] פסחים ג: ע"ש [ע' תוס' שבת קיח. ד"ה נפי שחין], **ז]** [פסחים קג: מגילה יח: יבמות נד. נדה קג.], **ח]** ע' רש"ש, **ט]** עיין רש"י שבת יג: ולקמן טו: ד"ה מגילת תענית, **י]** עיין בילקו"מ, **כ]** פלוגתא בר"ה שם, **ל]** ר"ה יט:, **מ]** לקמן יז ע"ב.

הנהות הב"ח

(ע) גמ' ומד לתר יאסר בשלמא מ"ד ייסר כדלתרינן אלא למאן דלתר יאסר מאי היא כדתני' במגילת תענית: **(ב)** שם מיתיביה מבני אכל ועמד] הרי זה חוכל: **(ג)** רש"י ד"ה בתפלת המנחה בסופה חומר ריצוי: **(ד)** ד"ה ומד לתר יאסר דלא הוה מני ייסר דמשמע בצלו דוקא: **(ה)** תוס' ד"ה התם כו' קודם המורכן חמרינן בזמן שים שלוש חין שם צום המי מגע סבר: **(ו)** ד"ה יאסר כו' ויהיה מותר: **(ז)** ד"ה ואם כו' אבל יצליח חומו ליום אחר וכן יש ליזהר:

רבינו גרשום

נקיים מה' ומישראל. **דקא מימלך מימלוכי.** שקיבל עליו תענית בשחרית עד הצהרים ובצהרים קבל עליו להתענות עד לאורתא. **שלא שקעה עליו חמה** כלומר שלא התענה לאורתא: **לצעורי נפשייהו** מיכוונו אבל תענית לא מיקרו אלא א"כ משלים כל היום: **מפני שיו"ט שלהם היה.** שמביאין בו עצים למערכה: **התם לצעורי נפשייהו בעלמא** מיכוונו ולא לתענית שהרי יו"ט שלהן היה: **עד שאבא לביתי** אלמא דאין משלימין: **התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה** שהיה מבקש ממנו שיאכל עמו היה אומר כן כדי שלא יטריחו לאכול עמו: **במנחה.** בט' שעות ומחצה: **כל איניש** דאתי עליהון שקיבל עליו תענית. **מקדמת דנא** קודם שהגיעו אותן ימים שאמרו חכמים במגילת תענית שלא להתענות בהן ואירע התענית באותן ימים: **מאי לאו ייסר עצמו בצלו.** כלומר שייסר עצמו בתענית ממה שקבל עליו בתפלת המנחה. **מאן דאמר ייסר כדאמרן** דאפי' קיבל עליו התענית לאחר שנתקנו אותן ימים טובים שלא להתענות בהן אלא שקיבל עליו קודם שהגיעו שייך נפשיה בתענית ממה שקיבל עליו תענית בתפלת המנחה: **אם נדרו קודמת לגזירתנו** אם קיבל עליו תענית קודם שתיקנו חכמים אותן ימים טובים: **תדחה גזירתנו מפני נדרו** דאסור באכילה הואיל שקיבל עליו בתפלת המנחה: **אם גזירתנו קודמת לנדרו** שתיקנו אותן ימים טובים קודם שקיבל זה עליו אלו תעניות **תדחה נדרו מפני גזירתנו** שאינו מתענה מפני אילו ימים טובים. ועוד הורה ששמע משום אב ב"ד שבירוני' אם נדרו קודמת לגזירתנו קודם שקבעו ב"ד את החדש שבו אלו ימים טובים היינו גזירתנו קיבוע החדש תדחה גזירתנו מפני נדרו דהואיל כשקיבל עליו תענית לא ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו אבל קדם גזירתנו לנדרו שקבעו ב"ד את החדש קודם זה שקיבל עליו תענית וכשקיבל כבר ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו ואעפ"כ קבל לפיכך ידחה נדרו דאינו מתענה באילו ימים טובים.

עד

עין משפט נר מצוה

מד א ב מי' פ"ע מהל' תעניות הלכה יג סמג עשין ג טוש"ע ח"ח סי' תקסד סעיף י:
מה ג שם סעיף ח:
מו ד מי' פ"ו מהלכות מלי מקדש הלכה ט:
מז ה מי' פ"ע מהלכות תעניות הלכה י טור וש"ע שם סעיף ה:
מח ו מי' שם וטוש"ע שם סעיף ו:
מט ז ח מי' שם הלכה ח סמג עשין ג טוש"ע שם סי' תקסד סעיף ח:

משנת ראשונים

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. מה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים אע"ג דאמרי' בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, משמע דבשקיעת חמה סגי, והוא ה' מילין קודם צאת הכוכבים לא מחתינן נפשין לספיקא, ועוד דשמא לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי, ומיהו המתענה בערב שבת אע"ג דפסקינן בעירובין (דף מא:) הלכה מתענה ומשלים, א"צ לדקדק להמתין עד צאת הכוכבים. [**תוספות, עבודה זרה לד.**]

אנשי משמר מתענין ולא משלימין. בית דינו של דוד ושמואל כדי לסלק מריבת הכהנים מזה לזה חלקו הכהנים לכ"ד משמרות משמרה בכל שבוע ומתחילים בני משמרה ראשונה בראש ניסן והוא משמרת יהויריב וכן כלם זו אחר זו כמו ששנויות בדברי הימים וכשכלו כ"ד שבוע חוזרות חלילה ובני משמרה שבכל שבוע חולקים עצמן לז' בתי אבות בית אב לכל יום, וכל בני המשמרה של אותה שבוע נקראים אנשי משמר ובית אב המזומן לעבודת היום נקראים אנשי בית אב, והקלו באנשי בית אב שיום שלהם בשני ובחמשי לענין תענית מפני טורח עבודה. [**מאירי, לקמן טז:**]

אני מבני בניו של סנאב בן בנימין. סנאה גרסינן ולא גרסינן סנאב דהכי כתיב בעזרא ועל שם שבטו נקרא בן בנימין, דגבי עצי מערכה חשיב ליה בפרק ד' דתענית (דף כו.) וכל הנהו דחשיב התם בני ארח בן יהודה בני דוד בן יהודה כולם על שם שבטן. ואע"ג דר' אלעזר בן צדוק כהן היה כדמוכח (בכורות דף לו.) גבי רבי אלעזר בר צדוק הוה ליה בוכרא וכו', שמא אמו היתה מבנימין, או חתנם היה והיה עמהם בסייעתם. [**תוספות, עירובין מא.**]

אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא. אע"ג דדחייה רב למתניתא, ואע"ג דבעלמא רב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מט:), בהא קי"ל הלכה כשמואל דהא רב יוסף אכרע כותיה, וכן נראה דעת רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. [**הריטב"א**]

את סְעוּדָתוֹ קודם זמנים אלו, אֵינוֹ חוזר ואוֹכֵלנ, מאחר והסיח את דעתו מלאכולנח.

רבא מקשה על דברי אביי מברייתא:
אֵיתִיבֵיהּ - הקשה רָבָא על דברי אביי, שנינו בברייתא, אם גָּמַר את סעודתו וְעָמַד מלאכול, אף על פי כן הֲרֵי זֶה אוֹכֵל במשך הלילה עד הבוקר.

אחח 18/06/2018 אביי, הָתָם - שם בברייתא מדובר בְּשֶׁלֹּא סִילֵּק את הטבלא [שאוכלים עליהנט] מעל רגלי השולחן[ס], ולכן נחשב הדבר שלא עקר את עצמו מאכילה, ולא הסיח את דעתו מכך, ואף אם ממשיך לאכול לאחר מכן, נחשב הכל כסעודה אחת ארוכהסא. ומה שאמרתי שאינו חוזר ואוכל היינו כשסילק את הטבלא מעל גבי השולחן, שזה נחשב להיסח הדעתסב.

הגמרא מביאה לשון אחרת שנאמר בה חילוק אחר בדין זה:
אִיכָּא דְּאָמְרִי - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, אָמַר רָבָא, לֹא שָׁנוּ - לא נאמר דין זה שמותר לאכול ולשתות עד עלות השחר [לרבי] או עד קרות הגבר [לרבי אליעזר בר שמעון], אֶלָּא בְּשֶׁלֹּא יָשַׁן לאחר שגמר את סעודתו, אֲבָל אם יָשַׁן בלילה לאחר סעודתוסג, אֵינוֹ חוזר ואוֹכֵלסד, מאחר והשינה נחשבת להפסקה מהאכילה, והרי הסיח את דעתו מלאכולסה.

אביי מקשה על דברי רבא:
אֵיתִיבֵיהּ - הקשה אַבַּיֵי על דברי רבא, שנינו בברייתא, אם יָשַׁן לאחר אכילתו בלילה, וְעָמַד משנתו, אף על פי כן הֲרֵי זֶה אוֹכֵל במשך הלילה עד הבוקר.

מתרץ רבא, הָתָם - שם בברייתא מדובר שלא היה ישן ממש, אלא בְּמִתְנַמְנֵם - בישן שינה קלהסו, ואין שינה זו נחשבת הפסקה והיסח הדעת מהאכילה. ומה שאמרתי שאם ישן אינו חוזר ואוכל, דווקא אם ישן שינת קבעסז.

הגמרא מבארת מהו גדר 'מתנמנם':
מברר הגמרא, הֵיכִי דָּמֵי - מהו 'מִתְנַמְנֵם'. מבארת הגמרא, אָמַר רַב אַשִׁי,

נז. **וכן** לשתות, ראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'אבל ישן אינו אוכל'.
נח. **שיום** התענית לעולם מתחיל מהלילה, אלא שיש תעניות שהקלו להתיר אכילה כל הלילה עד הבוקר, ולכן אם הסיח דעתו מאכילה בלילה אסור לו לאכול שהרי הוא זמן תענית. ר"ן (להלן יג: ד"ה ונמוקפמ).
אף בתעניות שאסורות באכילה מהלילה, אם הסיח את דעתו מאכילה מבעוד יום קודם התחלת התענית, אסור לו לחזור ולאכול. ריי"ף, רמב"ם (מעשיות פ"ג ה"ג). אולם בעל המאור (ד"ה וכן) והרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה ועניין) כתבו, שהדין המבואר כאן הוא דווקא בתענית שמותר לאכול בה בלילה [ואם הסיח דעתו אסור אף בלילה], אבל בתעניות שאסורות באכילה מהלילה, מותר לו לחזור ולאכול עד התחלת התענית, אף אם הסיח את דעתו מאכילה לפני שהתחיל הלילה, אלא שצריך להפסיק מלאכול ולשתות זמן מועט סמוך לשקיעת החמה.
נט. **'טבלא'** היא חתיכת עץ המונחת על גבי רגלי השולחן, ועליה אוכלים. ובזמנם היו נוהגים לסלק את אותה טבלא בגמר האכילה.
ס. **רש"י** (ד"ה שלא סילק). ורבינו גרשום (להלן ע"ג ד"ה שלא) פירש שלא סילק את השולחן. [וברש"י שעל הרי"ף (ד"ה התם) כתב שלא סילק את עצמו מאכילה, והיינו שלא הסיח את דעתו מלאכול, וכן פירש בספר המאורות (ד"ה עד)].
סא. **אפילו** אם ישן בנתיים. וראה בהערה להלן.
סב. **אפילו** אם לא ישן בנתיים. ריטב"א (ד"ה ממר רבא) ור"ן (ד"ה מיכא). והיינו שלפי לשון זה בגמרא, הכל תלוי בסילוק הטבלא מעל גבי השולחן, שאם סילק אסור אף שלא ישן, ואם לא סילק מותר אף שישן. וראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'התם במתנמנם'.
סג. **ריטב"א** (ד"ה ומיכא), רא"ש (פ' י). וכתב הרא"ש שהראב"ד פירש שהכוונה אפילו אם ישן באמצע סעודתו על שולחנו, נחשב הדבר להפסק, ואינו חוזר ואוכל, אולם הרא"ש חלק עליו וכתב ששינה שאדם ישן לאונסו על שולחנו אינה נחשבת הפסק.
סד. **וכן** לשתות, אפילו מים או שאר משקים. ריי"ף בשם גאון, מאירי (לעיל יח: ד"ה שמר). אולם הטור (או"ח סי' תקסד) כתב שיש אומרים שמותר לשתות, וכן פסק הרמ"א (שם סי"ח), וביאר המשנה ברורה (שם סק"ה) שדרך האדם להיות צמא בלילה לאחר שינתו, ונחשב הדבר שלגבי שתיה לא קיבל את התענית.
סה. **ואם** התנה קודם השינה שיאכל לאחר שיקום משנתו, מותר לו לאכול אף על פי שישן. תוספות (להלן ע"ג ד"ה ניס) ורבינו חננאל (שם ד"ה ירושלמי) בשם הירושלמי (פ"ק ה"ד).
סו. **רש"י** (ד"ה התם) עפ"י הגהות וציונים. ולהלן בגמרא יתבאר גדר הדבר.
סז. **בביאור** המחלוקת בין שתי הלשונות בגמרא, כתבו הריטב"א (ד"ה שמר רבא) והר"ן (ד"ה מיכא) שלפי לישנא קמא הכל תלוי בסילוק הטבלא מעל גבי השולחן [שאם סילק אסור אף שלא ישן, ואם לא סילק מותר אף שישן], ואילו ללישנא בתרא הכל תלוי בשינה [שאם ישן אסור אף שלא סילק, ואם לא ישן מותר אף שסילק]. וכתב הרמב"ן (מלחמת ה' ד"ה ומה) שכן היא דעת רבינו חננאל. וראה בילקוט ביאורים שיטות נוספות בזה.

הא דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום כל אותו היום. כלומר לא חמרו במתענה שאכל בו ביום כגון שהתחיל להתענות עד חצי היום וחא"כ אכל, דאין זה עינוי, ואם אכל קודם חצות[מ] אין נכון כלום, דאיכא שלא קיבלו עליו מאתמול. ופריך מי לקבל עליו להתענות עד חצי יום והדר מתענה כל היום הרי תעניתא מעליא הוא, ופשיטא דתענית גמור הוא, ואפילו תפלת תענית נמי מתפלל עליו, ולא מיצטריך לחוקומי הלכה דהכי דזהו תענית גמור, והאי מקשה סבר דהאי הלכה מתענין לשעות כמשמעו דיכול להתענות עד חצי היום מתענה[מ] קרינא ביה: **לא צריכא דמלך אימלוכי.** כלומר לא היה בדעתו כלל להתענות, אלא אתא ליה טרדא ולא אכל עד חצי היום, וכי מטא חצי יום ממליך אמר הואיל והתעניתי עד חצי היום אתענה כל היום: **שלא שקעה עליו חמה.** שלא התענה עד אותה שעה: **אנשי משמר.** כהנים ולויס העומדין מתענין, כדלקמן בפרק סדר תעניות: **ולא משלימין.** לפי שהן עסוקין בעבודה ואין יכולים להשלים, אלמא אע"ג דאיכא מתענה קרי ליה: **לצעורי נפשייהו.** עם הצבור, אבל אינו תענית לא להתפלל תפלת עננו ולא לקובעו עליו חובה כלל, וכל שעה שהוא רוצה לאכול אוכל: **מבני (סנאב[ס]) בן בנימין.** משבט בנימין: **שיו"ט שלנו היה.** כדלקמן בשלשה פרקים (דף כו.) זמן עלי כהנים והעם כו' עד בחמשה באב בני בנימין פרעוש בן יהודה בעשרה בו בני (סנאב[ס]) בן בנימין, שעל ידי מעשה קבעו להן חכמים להתנדב עליס ולהביא למערכה, וכשמגיע זמנו מביאין אותן ומדליקין אותן על גבי המזבח אע"פ שהיו שם אחר עליס הרבה, משמ"כ בשאר מתנדבי עליס דאין מצערין אותן בזמן שיש עליס לחרים, בשלמא מנחות (דף קו:) לחרים המתנדב עליס לא יפחות משני גזירין, ועליס טעונין קמילה טעמא כו': **דאמר רבי יוחנן.** פעמים שהיה אומר להא בתענית עד שאמצוע לביתי, ואי מטי לביתי בשחיס הוא אכיל, וקרי ליה מתענה: **לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה.** ללא ליטרחוהו למיכל בהלייהו, שהיה מבקש היממו שיאכל עמו היה אומר כן שלא יטריחנו לאכול עמו, ומיהו לא הוי תענית, שאם היה רוצה היה אוכל מיד, ואין בנדרו כלום: **ואי יתיב מאי.** מי סליק לתענית אי לא: **למפוחא.** הוא המפוח שנופחין בו הנפחין את האור המתמלא גרוח, אף זה נתמלא רוח שלא אכל בחנם: **במנחה.** בזמן המנחה, ואפילו בשוק אומר הריני מחר בתענית: **בתפלת המנחה.** בסופה (ג) תוספת ריצוי ותחנונים עד שאומר הריני מחר בתענית, ודוקא נקט מנחה משום דסמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי תפלת יוצר, ודיקא נמי מדפסיק שמואל ופליג אדרב דאמר בזמן המנחה שיעורא ימירא: **בדכתיב במגילת תענית.** לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית כתיב בה מקדמת דנא ייסר, לעיל מינה תני לילין יומיא די לא להתענות בהון, להן כל איניש דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא, לפני אלו ימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים וכנסנו אלו הימים בהם: **ייסר בצלו.** בתפלה, ואי לא קבליה עליה בתפלת המנחה לא דמי להנך ימים טובים, אלמא דעיקר תענית בעי לקבולי בתפלת המנחה עילויה, ואי לא קבליה עילויה בתפלת המנחה לא עשה כלום: **ייסר.** לשון ואסרה אסר (במדבר ל): **בצלו.** צלותא, היכא דאמרי לשון נדר שקבל עליו להתענות, כמו הרימותי ידי אל ה' (ברחשית יד) דמתרגמינן מרימית ידי בצלו, ואין רבי מודה. **האי דקתני דכתיב מעוס דמגילת תענית היתה נכתבת לבד לזכרון נפשס[ע]:** וחד אמר יאסר. **דלא הוי תני ייסר** (ד) בצלו דמשמע דוקא כדאמרינן אי מקבל בתפלת המנחה אין ואי לא לא, **אלא יאסר דמשמע** יהא אסור לאכול אי אתי עליה תענית מן קדמת דנא, אין בתפלה אין שלא בתפלה: **מאי היא.** מאי קאמר, ומשני כדתניא יחיד שקבל עליו תענית שני וחמישי של כל השנה כולה, כלומר כדמפרש בהדיא אם נדרו קודם לגזרתנו כו', ולא שנא אין בתפלה אין שלא בתפלה: **קודם גזרתנו.** קודם שגזרו חכמים ימים טובים הללו, אבל משגזרו אע"פ שהתחיל **תעניתו קודם הזמנים הללו לא לחו: עד מתי אוכל ושותה.** בלילה כשמתענה למחר, בכל תעניות שהוא אוכל משתחשך, ואפילו בתענית יחיד קא מיירי: **עד קרות הגבר.** אפילו פעם ראשונה קאמר, מדקאמר גבי יונה יחידי בלילה בסדר יומא (דף כא.) **עד שישלם: שלא גמר מעודתו.** אבל גמר בדברי הכל אינו אוכל: **אבל ועמד.** אע"פ שכירך ועמד משולחנו חוזר ואוכל, ואין בכך כלום: **שלא סילק.** את הטבלא, **ללמו עקירה היא ולא אסא דעתיה מאכילה, וכסעודה מריכתא דמיא: איכא דאמרי אמר רבא כו'.** והלכה כאיכא דאמרי אמר רבא כו' **שיין קבא, ועד שיעלה עמוד השחר כרבי: אבל ישן.** הפסקה היא, ושוב אינו אוכל: **התם.** לאו יין ממש אלא מתנמנם שומלייר"ז בלע"ז: **תיר**

שקיבל עליו תענית בתפלת המנחה: **אם נדרו קודמת לגזירתנו** אם קיבל עליו תענית קודם שתיקנו חכמים אותן ימים טובים: **תדחה גזירתנו מפני נדרו** דאסור באכילה הואיל שקיבל עליו בתפלת המנחה: **אם גזירתנו קודמת לנדרו** שתיקנו אותן ימים טובים קודם שקיבל זה עליו אלו תעניות **תדחה נדרו מפני גזירתנו** שאינו מתענה מפני אילו ימים טובים. ועוד הורה ששמע משום אב ב"ד שבירושלי' אם נדרו קודמת לגזירתנו קודם שקבעו ב"ד את החדש שבו אלו ימים טובים היינו גזירתנו קיבוע החדש תדחה גזירתנו מפני נדרו דהואיל כשקיבל עליו תענית לא ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו אבל קדם גזירתנו לנדרו שקבעו ב"ד את החדש קודם זה שקיבל עליו תענית וכשקיבל כבר ידע באיזה יום יארע ימים טובים אלו ואעפ"כ קבל לפיכך ידחה נדרו דאינו מתענה באילו ימים טובים.

עד

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. פי' בסנהדרין (דף לד.) וכן בחלוק שאין לו לימרא פירש התס וכל הפסק דמתענין לשעות דכל[ב] תענית צריך לקבלו מבערב בתפלת המנחה כשומע תפלה ואס הוא שבת בתלהי נעור וצריך שיאמר למחר אהיה בתענית יחיד כי היכי לילכא למטעי בתענית נעור: **התם לצעורי נפשיה בעלמא.** ומע"ג דממרינן (ר"ה דף יח:) משמרנ בית המקדש בטלה מגילת תענית והאי עובדא דרבי אליעזר בר צדוק היה לאחר חורבן[ו] דאי קודס החורבן אמרינן (שם) (ה) כיון שים שלוס אין שם גזירות המלכות האי מנא סבר לא בטלה[ב]: **יאסר.** פי' יאסר בחל"ף הוי לשון אסור שאסר עצמו וייסר הוי לשון הסרה לומר יסור מן הנדר (ו) יהיה מותר לאכול למחר שיהיה יום טוב ואין להתענות:

ואם גזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. אומר רש"י ידחה נדרו מכל וכל ולא יצליס אומו תענית והר"י מסופק בדבר וים להחמיר דדוקא אומו יום לא יתענה אבל יצליס אומו ליום (ז) מחר וכן יש ליזהר שלא להתענות בדמים מדעם ובמנוכה ובפורים דמחלו ולאי לא בטלה מגילת תענית[ט]:

ניס

א **הא דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום עד הערב[מ] א"ל אביי הא תענית מעלייתא היא [ב] לא צריכא דאימלך אימלוכי ואמר רב חסדא[ג] [מ] [ג] כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית מיתיבי [ג] אנשי משמר מתענין ולא משלימין התם לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע [ג] דא"ר אליעזר (בן[ג]) צדוק אני מבני בניו של סנאב[ס] בן בנימין ופעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו [ד] מפני שיו"ט שלנו הוא התם נמי לצעורי נפשיה בעלמא הוא תא שמע [ד] דאמר רבי יוחנן אהא בתענית עד שאבוא לביתי התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה הוא דעבד. אמר שמואל [ה] כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית ואי יתיב מאי אמר רבה בר שילא דמי למפוחא דמליא זיקא אימת מקביל ליה רב אמר במנחה ושמואל אמר [ו] בתפלת המנחה אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא דכתיב במגילת תענית[ס] להן כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא ייסר מאי לאו ייסר עצמו בצלו[ע] יאסר עצמו פליגי בהא רבי חייא ורבי שמעון ברבי חד אמר ייסר וחד אמר יאסר (ס) מ"ד ייסר כדאמרינן למאן דאמר יאסר מאי היא דתניא במגילת תענית כל איניש דייתי עלוהי מקדמת דנא יאסר כיצד יחיד שקיבל עליו שני וחמישי (ושני) של כל השנה כולה ואירעו בם ימים טובים הכתובין במגילת תענית אם נדרו קודם לגזרתנו יבטיל נדרו את גזרתנו ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. תנו רבנן [ו] עד מתי אוכל ושותה [ז] עד שיעלה עמוד השחר דברי רבי רבי אליעזר בר שמעון[ס] אומר עד קרות הגבר אמר אביי[ט] לא שנו אלא שלא גמר סעודתו אבל גמר סעודתו אינו אוכל איתיביה רבא[ז] גמר[ס] ועמד הרי זה אוכל התם כשלא סילק איכא דאמרי אמר רבא [ח] לא שנו אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אוכל איתיביה אביי (ג) ישן ועמד הרי זה אוכל התם במתנמנם [ט] היכי דמי מתנמנם אמר רב אשי נים**

מצני גזירין, ועליס טעונין קמילה טעמא כו': דאמר רבי יוחנן. פעמים שהיה אומר להא בתענית עד שאצוא לביתי, ואי מטי לביתי בשחיס הוא אכיל, וקרי ליה מתענה: לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה. ללא ליטרחוהו למיכל בהלייהו, שהיה מבקש היממו שיאכל עמו היה אומר כן שלא יטריחנו לאכול עמו, ומיהו לא הוי תענית, שאם היה רוצה היה אוכל מיד, ואין בנדרו כלום: ואי יתיב מאי. מי סליק לתענית אי לא: למפוחא. הוא המפוח שנופחין בו הנפחין את האור המתמלא גרוח, אף זה נתמלא רוח שלא אכל בחנם: במנחה. בזמן המנחה, ואפילו בשוק אומר הריני מחר בתענית: בתפלת המנחה. בסופה (ג) תוספת ריצוי ותחנונים עד שאומר הריני מחר בתענית, ודוקא נקט מנחה משום דסמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי תפלת יוצר, ודיקא נמי מדפסיק שמואל ופליג אדרב דאמר בזמן המנחה שיעורא ימירא: בדכתיב במגילת תענית. לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית כתיב בה מקדמת דנא ייסר, לעיל מינה תני לילין יומיא די לא להתענות בהון, להן כל איניש דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא, לפני אלו ימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים וכנסנו אלו הימים בהם: ייסר בצלו. בתפלה, ואי לא קבליה עליה בתפלת המנחה לא דמי להנך ימים טובים, אלמא דעיקר תענית בעי לקבולי בתפלת המנחה עילויה, ואי לא קבליה עילויה בתפלת המנחה לא עשה כלום: ייסר. לשון ואסרה אסר (במדבר ל): בצלו. צלותא, היכא דאמרי לשון נדר שקבל עליו להתענות, כמו הרימותי ידי אל ה' (ברחשית יד) דמתרגמינן מרימית ידי בצלו, ואין רבי מודה. האי דקתני דכתיב מעוס דמגילת תענית היתה נכתבת לבד לזכרון נפשס[ע]: וחד אמר יאסר. דלא הוי תני ייסר (ד) בצלו דמשמע דוקא כדאמרינן אי מקבל בתפלת המנחה אין ואי לא לא, אלא יאסר דמשמע אסור לאכול אי אתי עליה תענית מן קדמת דנא, אין בתפלה אין שלא בתפלה: מאי היא. מאי קאמר, ומשני כדתניא יחיד שקבל עליו תענית שני וחמישי של כל השנה כולה, כלומר כדמפרש בהדיא אם נדרו קודם לגזרתנו כו', ולא שנא אין בתפלה אין שלא בתפלה: קודם גזרתנו. קודם שגזרו חכמים ימים טובים הללו, אבל משגזרו אע"פ שהתחיל תעניתו קודם הזמנים הללו לא לחו: עד מתי אוכל ושותה. בלילה כשמתענה למחר, בכל תעניות שהוא אוכל משתחשך, ואפילו בתענית יחיד קא מיירי: עד קרות הגבר. אפילו פעם ראשונה קאמר, מדקאמר גבי יונה יחידי בלילה בסדר יומא (דף כא.) עד שישלם: שלא גמר מעודתו. אבל גמר בדברי הכל אינו אוכל: אבל ועמד. אע"פ שכירך ועמד משולחנו חוזר ואוכל, ואין בכך כלום: שלא סילק. את הטבלא, ללמו עקירה היא ולא אסא דעתיה מאכילה, וכסעודה מריכתא דמיא: איכא דאמרי אמר רבא כו'. והלכה כאיכא דאמרי אמר רבא שיין קבא, ועד שיעלה עמוד השחר כרבי: אבל ישן. הפסקה היא, ושוב אינו אוכל: התם. לאו יין ממש אלא מתנמנם שומלייר"ז בלע"ז:

הגהות וציונים

מ] בכת"י וברוב ראשונים הגי' שלא טעם כלום **כל אותו היום** (וכ"ה גי' רש"י), ועיין מגיד משנה ובלח"מ בהלכות תענית שם: **ג]** להגורסים לעיל "עד הערב" (ראה אות הקודם) [דהיינו להדיעה שגם אם אכל ושתה בתחילת היום ואח"כ התחיל להתענות הוה תענית שעות והיינו דר"ח קמייתא] יש לגרוס כאן כהגי' בכמה כת"י וראשונים [במקום "ואמר ר"ח"] **רב חסדא לטעמיה דאמר** כל תענית וכו' (לחם משנה עי"ש), וע"ע ר"ן וריטב"א (ועי' ר"ח): **ג]** [צ"ל ר' **אלעזר ברבי** צדוק] (גליון, דק"ס): **ד]** [צ"ל **סנאה** עי' תוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני] (גליון): **ה]** [גי' רא"ש ר' **אלעזר** אומר] (גליון), ובכת"י וכל הדפו"י איתא כהוגן ר' **אלעזר** בר שמעון, ונוסח זה נראה נכון דבר פלוגתיה דרבי ראב"ש הוא (דק"ס): **ו]** ס"ת **רבא** וכן הוא בראי"ש (גליון): **ז]** ס"ת **אביי** (גליון), וכמו שהוא באידך לישנא (דק"ס): **ח]** כאן הוא מקום ציון האות ב להגי' הב"ח במקום להלן וגורס כאן איתיביה **אביי** (עי' אות הקודם) **אבל** ועמד, וכ"ה בכת"י וברש"י (ממ"נ), ועי' בב"ח על הטור שם ד"ה אכן. [ועי' גי' הרי"ף והרא"ש (סי' יד) ועי' ר"ן ובקרבן נתנאל שם אות ס ובמראה כהן]: **ט]** נדצ"ל **ומתענה** (באה"מ): **י]** [צ"ל **סנאה**] (גליון): **כ]** נדצ"ל **פירשתי** התם **וכן** הפסק וכו' **וכל** תענית (באה"מ): **ל]** ראה אות ח:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) [עי' תוס' ע"ז לד. ד"ה מתענין ותוס' מנחות כ: ד"ה נפסל], **נ)** לקמן טו:, **ג)** עירובין מא., **ד)** [מכות דף כד.], **ה)** פרק יב, **ו)** [אוצר החכמה — פ"ת] פסחים ג: ע"ש [עי' תוס' שבת קיח. ד"ה לפי שהן], **ז)** [פסחים קב: מגילה יח: יבמות נד. נדה קג.], **ח)** עי' רש"ש, **ט)** עיין רש"י שבת יג: ולקמן טו: ד"ה מגילת תענית, **י)** עיין בילקו"מ, **כ)** פלוגתא בר"ה שם, **ל)** ר"ה יט:, **מ)** לקמן יז ע"ב.

הנהות הב"ח

(מ) גמ' ומד אמר יאסר בשלמא מ"ד ייסר כדאמרינן אלא למאן דאמר יאסר מאי היא כדתני' בגמילת תענית: **(נ)** שם מיתיביה אביי אכל ועמד] הרי זה אוכל: **(ג)** רש"י ד"ה בתפלת המנחה בסופה אומר תוספת ריצוי: **(ד)** ד"ה ומד אמר יאסר דלא הוה אני ייסר דמשמע בצלו דוקא: **(ה)** תוס' ד"ה התם כו' קודם המורבן אמרינן בזמן שיש שלוס אין שם צום אלא מגיד סבר: **(ו)** ד"ה יאסר כו' ויהיה מותר: **(ז)** ד"ה ואם כו' אבל יצליס אומו ליום אחר וכן יש ליזהר:

רבינו גרשום

נקיים מה' ומישראל. **דקא מימלך מימלוכי.** שקיבל עליו תענית בשחרית עד הצהרים ובצהרים קבל עליו להתענות עד לאורתא. **שלא שקעה עליו חמה** כלומר שלא התענה עד לאורתא: **לצעורי נפשייהו** מיכוונו אבל תענית לא מיקרו אלא א"כ משלים כל היום: **מפני שיו"ט שלהם היה.** שמביאין בו עצים למערכה: **התם לצעורי נפשייהו בעלמא** מיכוונו ולא לתענית שהרי יו"ט שלהן היה: **עד שאבא לביתי** אלמא דאין משלימין: **התם לשמוטיה נפשיה מבי נשיאה** שהיה מבקש ממנו שיאכל עמו היה אומר כן כדי שלא יטריחו לאכול עמו: **במנחה.** בט' שעות ומחצה: **כל איניש** דאתי עליהון שקיבל עליו תענית. **מקדמת דנא** קודם שהגיעו אותן ימים שאמרו חכמים במגילת תענית שלא להתענות בהן ואירע התענית באותן ימים: **מאי לאו ייסר עצמו בצלו.** כלומר שייסר עצמו בתענית ממה שקבל עליו בתפלת המנחה. **מאן דאמר ייסר כדאמרן** דאפי' קיבל עליו התענית לאחר שנתקנו אותן ימים טובים שלא להתענות בהן אלא שקיבל עליו קודם שהגיעו שייך נפשיה בתענית ממה

עין משפט נר מצוה

מד א ב מיי' פ"ו מהל' תעניות הלכה יג סמג עשין ג טוש"ע ס"ת סי' תקסד סעיף י:
מה ג סם סעיף ו:
מו ד מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ט:
מז ה מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה י טור וש"ע סם סעיף ה:
מח ו מיי' סם וטוש"ע סם סעיף ו:
מט ז ח מיי' סם הלכה ח סמג עשין ג טוש"ע סם סי' תקסד סעיף ו:

משנת ראשונים

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. מה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים אע"ג דאמרי' בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, משמע דבשקיעת חמה סגי, והוא ה' מילין קודם צאת הכוכבים לא מחתינן נפשין לספיקא, ועוד דשמא לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי, ומיהו המתענה בערב שבת אע"ג דפסקינן בעירובין (דף מא:) הלכה מתענה ומשלים, א"צ לדקדק להמתין עד צאת הכוכבים. **[תוספות, עבודה זרה לד.]**

אנשי משמר מתענין ולא משלימין. בית דינו של דוד ושמואל כדי לסלק מריבת הכהנים מזה לזה חלקו הכהנים לכ"ד משמרות משמרה בכל שבוע ומתחילים בני משמרה ראשונה בראש ניסן והוא משמרת יהויריב וכן כלם זו אחר זו כמו ששנויות בדברי הימים וכשכלו כ"ד שבוע חוזרות חלילה ובני משמרה שבכל שבוע חולקים עצמן לז' בתי אבות בית אב לכל יום, וכל בני המשמרה של אותה שבוע נקראים אנשי משמר ובית אב המזומן לעבודת היום נקראים אנשי בית אב, והקלו באנשי בית אב שיום שלהם בשני ובחמשי לענין תענית מפני טורח עבודה. **[מאירי, לקמן טז:]**

אני מבני בניו של סנאב בן בנימין. סנאה גרסינן ולא גרסינן סנאב דהכי כתיב בעזרא ועל שם שבטו נקרא בן בנימין, דגבי עצי מערכה חשיב ליה בפרק ד' דתענית (דף כו.) וכל הנהו דחשיב התם בני ארח בן יהודה כולם בני דוד בן יהודה כולם על שם שבטן. ואע"ג דר' אלעזר בן צדוק כהן היה כדמוכח (בכורות דף לו.) גבי רבי אלעזר בר צדוק הוה ליה בוכרא וכו', שמא אמו היתה מבנימין, או חתנם היה והיה עמהם בסייעתם. **[תוספות, עירובין מא.]**

אמר רב יוסף כוותיה דשמואל מסתברא. אע"ג דדחייה רב למתניתא, ואע"ג דבעלמא רב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מט:), בהא ק"ל הלכה כשמואל דהא רב יוסף אכרע כוותיה, וכן נראה דעת רבינו אלפסי ז"ל, וכן פסק הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' תעניות ה"י), ואע"ג דדחייה רב למתניתא פשטא מסייעא לשמואל, ויש פוסקין כרב דהלכתא כוותיה באיסורי, ומתניתא הא דחייה רב. **[הריטב"א]** **ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו.** ואע"פ שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, וימים טובים ושבתות צריכין פתח, זה אינו חל מפני החיזוק שעשו חז"ל לדבריהם יותר משל תורה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל (נדרים ג ט). ויש מפרשים ידחה נדרו שילך אצל חכם ופותח לו בחרטה כשם שפותחין בשבתות ובימים טובים, וזהו הנכון. **[רבינו בחיי, במדבר ל ג]**

נים ולא נים תיר ולא תיר. °אומר רבי[ב] ניס ולמ ניס בתוך המינה כמניעור מסנתו תיר ולמ תיר בתחילת המינה °לכן למ נרמה (ה) בערבי פסחים (דף קכ:) דקאמר מתנמנמו יכלו נרדמו למ יכלו ואמר רב אמי ה"ד מתנמנמו ניס ולמ ניס וכו' והתם מיירי בתחילת המינה דין ניס ולמ ניס דין תיר ולמ תיר [ג]לכן"ל כפירוש רש"י דאי הוה אמר ניס ולמ ניס הוה אמינא לתיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולמ תיר ה"מ דניס הוי טפי מתיר הלכך מיבעריך תרווייהו וכולהו בתחילת המינה כדמפרש התם (ו) ובירושלמי[ד] מפורש גבי הך דגריימת עד כמה חוכל ושותה עד קרות הגבר וה"ה עד שיעלה עמוד השחר ודע"מ שהמנה אבל למ המנה ויש אין חיוב לאכול:

אביי ורבא סיימי אפנתא. פירוש כמנעל שחין (ז) שוליים שול"מ[ה] נלע"ז: **דאי** מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי[ו] קאמר שמואל לוה תעניתו ופורע דוקא היכי דלמ מצי מצער נפשיה אבל היכי דמצי מצער נפשיה למ מצי ללוות תעניתו והכי מסקינן הא אמר הריני כמיעית למחר עריך לצעוריה נפשיה וחיו יכול ללוות ופורע כמנס ואפילו אכל כשוגג ישלים חומו והר"י מסופק בדבר אם יכול ללוותו ולפרוע היכי דקביל עליה כבר להתענות והתענה עד מצי היום או רציע יום ואפילו למ מצי לצעורי נפשיה אבל למ התענה ודאי היכול ללוות אמר כשבילו או אם טעה ואכל כשוגג יאכל וישלים יום אחר ואם התענה כשמת כגון תעניתו חלום דעריך לפרוע כדאמר ובאבל דיחיד תעניתו אם מירע שיהיה ר"ח חומו יום או יו"ט יאמה לתעניתו עד יום אחר כשבוע וכן נרמה למ"ל ס"ו:

מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום. אבל בלילה למ תימה אמאי אוכלים ושותים מבעוד יום כל הלילה נמי היו יכולין לאכול ולשתות מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום אבל בלילה למ ויש לומר דלמ יליף צום מאסיפה אלא לענין עשיית מלאכה דאוקי מלאכה גמרינן מאסיפה דהא למ כתיב בקרא אלא אסיפה וקדשו צום[ט] אבל אכילה למ כתיב בקרא:

מיפון

[ו] נים ולא נים תיר ולא תיר דקרו ליה ועני ולא ידע אהדורי סברא וכי מדכרי ליה מדכר. אמר רב כהנא אמר רב יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו היכי ליעבד אמר רבה בר רב שילא לימא הכי [א]למחר אהא לפניך בתענית יחיד אמרו ליה רבנן לרב ששת הא קא חזינן רבנן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי תעניתא איקפד ואמר להו דלמא מיכל נמי אכיל אבי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא רבנן דבי רב אשי נפקי כי אורחייהו סברי כי הא דאמר שמואל [ב]אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב[ג] בלבד. אמר רב יהודה אמר רב [ג]לוה אדם תעניתו ופורע כי אמרית קמיה דשמואל אמר לי וכי נדר קבל עליה [א]דלא סגי דלא משלם לצעורי נפשיה קביל עליה אי מצי מצער נפשיה אי לא מצי לא מצער נפשיה איכא דאמרי אמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי פשיטא לא יהא אלא נדר נדר מי לא מצי בעי[ד] לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרינא [ז]רב יהושע בריה דרב אידי איקלע לבי רב אסי[ז] עבדו ליה עגלא תילתא אמרו ליה ליטעום מר מידי א"ל בתעניתא יתיבנא אמרו ליה מר וליפרע לא סבר מר להא דאמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע אמר להו תענית חלום הוא ואמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב [ח]יפה תענית לחלום כאש לנעורת ([ט]אמר) רב חסדא [ד]ובו ביום ואמר רב יוסף [ה]ואפילו בשבת [ו]מאי תקנתיה [ו]ליתיב תעניתא לתעניתא[ט]: **מתני'** [ז]עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין ג' תעניות אחרות על הצבור [ח]אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות [ח]עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין עליהן עוד שבע שהן י"ג תעניות על הצבור הרי[י] אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות [י]בשני מטין עם חשיכה ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת [יא]עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנישואין [יב]ובשאילת שלום בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן [יג]יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה שנא' [א]הלא קציר חטים היום וגו': **גמ'** בשלמא כולהו אית בהו תענוג רחיצה[ז] וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא [ב]קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה אי מה עצרת מאורתא אף תענית נמי מאורתא אמר רבי זירא לדידי מיפרשא לי מיניה דר' ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום ואימא מטיהרא[ט] אמר רב שישא בריה דרב אידי מסייע ליה לרב הונא דאמר [ט]מצפרא כינופיא [י]היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינינן במילי דמתא מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא מכאן ואילך בעינן רחמי שנא' [ג]ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה' אלהיהם

איפוך

ו) פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג. ז) לעיל יח: פסחים נד: ע"ש, ג) עיין ירושלמי נדרים פ"ח ה"א וראש שבת פ"א סימן כה, ד) שבת דף יח. ע"ש, ה) תנחומא בראשית ב ע"ש, ו) [ברכות לח:], ז) פסחים נד:, ח) [פרש"י על זה לקמן דף יד:], ט) מגילה ה: [ועי' תוס' שם], י) [מועד קטן טו.], כ) [לעיל ג:], ל) מגילה ל:, מ) מסכת סופרים פי"ד ה"ד ע"ש ובילקו"מ, נ) [ועי' תוס' נדה סג. ד"ה ניס], ס) דפרקין סוה"ד, ע) איכ"ר פרשה ג ו, פ) יא. ועי' פי' ר"ח שם ובברכות לא:, צ) יואל ב א.

(ה) רש"י ד"ה יחיד כו' אם אל נסור אסור כו' הס"ד ומ"ש מה"ד שמע מ"ל בשלש אחרונות אז בשבע כו': (ו) ד"ה קאמו כו' נפ' מקום שנהגו דליאסר בנעילת הסנדל: (ז) ד"ה לצעורי כו' ומי לא מצי לא מצער נפשיה הס"ד ומ"ש מה"ד לא יהא אלא נדר וכי אינו משלם את נדרו ליומא אחרינא: (ח) ד"ה היכי עבדי ל"ל קולמס ד"ה מעיינין: (ט) תוס' ד"ה ניס וכו'. אך למ נרמה הכי נערבי פסחים: (י) בא"ד ובירושלמי מפורש גבי הך דגריימת. נ"ב פי' למני נה יאן ועמד ה"ז אוכל: (יא) ד"ה מצי כו' אוסיים שול"מ:

תוס' ד"ה נים וכו' אומר רבי נים ולא נים בתוך השינה. תיר בתחלת השינה. תיר ולא תיר בסוף השינה. כל"ל: בא"ד אך למ נראה בע"פ. כאן ובע"פ. כל"ל ט"ז מ"מ סי' תרל ס"ק ח:

א] גמ' דלא סגי דלא משלם. עי' ר"ן וריטב"א ומשמע דלמ הוי זה בגירסתם וכן נפסיטות מתי שפיל פרש"י ותוס' ופ"ל למ"ש נעל מהנת עולם ונעל המלך:

[נדפס בסוף המסכת]

ס] [גיר' הרא"ש בסי' יט אלא ט"ב ויוה"כ] (גליון): ג] תיבת "בעי" מיותר ונמחק (יעב"ץ ומראה כהן ע"ש), וכעי"ז הנוסח כהוגן בכת"י וראשונים (דק"ס): ג] צ"ל לבי רב **אשי** (הקדמת סה"ד עי"ש וברש"ש), וכ"ה בכת"י וכמה דפו"י: ד] [צ"ל **ואמר**] (גליון), ועי' מנחת יהודה: ה] בכת"י ליתא כאן "מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא" וכן ליתא בכמה ראשונים ובשבת, ועי' ריטב"א ובמרומי שדה [אמנם עי' תוס' בברכות שם וכ"ה דעת רוב הראשונים (וכמו שנפסק בטוש"ע סי' רפח שם) דאף בתענית חלום צריך למיתב תענית לתעניתו]: ו] [לקמן יד ע"א ושם איתא **מה** אלו, וכן הוא גירסת ירושלמי] (גליון) וכ"ה בכת"י ובמשניות דפו"י וכ"ה בב"ח דפו"ר: ז] יש להוסיף **ונעילת הסנדל** (הגר"ש מדעסויא), ועיין דק"ס: ח] [תרגום של ממשש בצהרים בטיהרא דברים כח, כט] (גליון), ועי' ריטב"א ובגבורת ארי: ט] [צ"ל **אמצעיות**] (גליון), ועי' הג' הב"ח: י] נעל קלה חסרת עור עליון: כ] [צ"ל **ביומא**, אם לא דמלת "אלא" היא בטעות] (גליון), ראה גם הג' הב"ח (ועי' הג' מהר"ב רנשבורג, מראה כהן, שפ"א): ל] נדצ"ל **בבוקר** (גנזי יוסף), אולם עי' ריטב"א ובגבורת ארי ודק"ס אות נ: מ] נראה דהד"א (ממ"נ ובאה"מ עי"ש): נ] [עמ"ש הט"ז א"ח סי' תרצ ס"ק ח הגיה הכא קצת באריכות] (גליון): ס] סוליא: ע] נדצ"ל **ומשמע דהכי** קאמר (פורת יוסף), ועיין רש"ש: פ] נדצ"ל אספו זקנים **וקראו עצרה** (גנזי יוסף עי"ש ובקרן אורה), ועי' רש"ש:

נ א מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה י טוש"ע ס"ח סי' תקסח סעיף ו:
נא ב מיי' פ"ד מהלכות תלמוד תורה הלכה טז סמג עשין רמב טוש"ע שם סעיף ג:
נב ג מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה יב סמג עשין מד"ס ג טור וש"ע שם סי' רכ סעיף ג:
נג ד מיי' שם טוש"ע שם סי' תקסח סעיף ג:
נד ה ו מיי' וסמג שם טוש"ע שם סי' רפח סעיף ד:
נה ז מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ג והלכה ד טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ג:
נו ח מיי' שם הלכה ה טוש"ע שם סעיף ד:
נז ט מיי' שם הלכה ח וטוש"ע שם סעיף ז:
נח י מיי' פ"ו מהלכות תעניות הלכה יז טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף טז:

עד מתי אוכל והולך. מי שיש לו להתענות למחר: שלא סילק השלחן: היכי עביד כשקיבל עליו שיהא למחר מוחר בנעילת הסנדל דאמר למחר הריני בתענית יחיד: דילמא מיכל נמי אכול כלומר כי היכי דסיימי סנדל ה"נ יכולין לאכול: סיימי אפנתא שנועלין עליונו של סנדל העור שעל הרגל אבל העץ שתחת הרגל לא היו מניחין. סברי לה כשמואל דאמר אין תענית צבור בבבל לפיכך אין אסורין בנעילת הסנדל: שהן

א) הַלּוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לְהַכְעִיסֵנִי בְּלֶכְתְּכֶם לָכֶם מֶלֶךְ:
[שמואל א' יב, יז]

ב) קַדְּשׁוּ צוֹם קִרְאוּ עֲצָרָה אִסְפוּ זְקֵנִים כֹּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל יְיָ:
[יואל א, יד]

ג) וַיָּקוּמוּ עַל עָמְדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר תּוֹרַת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם רְבִעִית הַיּוֹם וּרְבִעִית מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַיְיָ אֱלֹהֵיהֶם:
[נחמיה ט, ג]

שנת תרדמה אלא נים ולא נים כגון זה אע"פ שמתנמנם אוכל (אלא) [אבל] אם ישן שנת קבע ונרדם (לא היא אלא ישן) לגמרי אינו אוכל: **ירושלמי**[ס] ישן ועמד אסור לא שנו אלא שלא התנה אבל התנה מותר. קי"ל דלגבי תענית דאכיל בלילה ומפסיק. אם גמר וסלק לא יאכל. אבל אם לא סילק ודעתו עוד ליכל אע"פ שישן עומד ואוכל. אבל בתעני' שפוסק בו מבע"י אע"פ שפוסק חוזר ואוכל עד שיבא השמש כי הא דאיתא באגדת איכה[ע] ר' יהודה בן בתירה אזל לנציבין בערובת צומא רבה אתא ריש כנשתא לזמוניה. א"ל כבר אכלי ופסקי לי. א"ל אשגח עלי דלא לימא ההוא ר' לא אשגח עליו אזל עמיה ובסיפא אמרין אכל מן כל עיגול חד פתית ואכל מן כל תבשיל חד פת ושתה מן כל (כוס וכוס) [חבית וחבית] חד כוס. ש"מ דאע"ג דפסק אכיל. ולענין מישתו מיא היכא דאית ליה למיכל. אית ליה למשתי כו'. וכן כתב ופירש רבינו הגאון זצ"ל ס). **אמר רב יחיד שקבל עליו תענית** אמר רבה בר רב שילא לימא הכי מחר אהא בתענית יחיד דאי לא חיישינן שמא תענית צבור קביל עליה ואסור בנעילת הסנדל כו'. ואסיקנא רבנן דבי רב אשי באלו התעניות השנויות במשנתנו הוו מסיימי מסנייהו כי אורחייהו ואתו לבי תענית. סברי לה כשמואל דאמר אין תענית צבור בבבל אלא ט' באב בלבד. וכך הלכה: **אמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע.** פי' היכא דאיכא צערא או אונס וכיוצא בו. לווה תעניתו ופורע דאמרי לא יהא אלא נדר מי לא פרע למחר וליום אחרא כ"ש תענית. ושמעינן הא סברא מדברי שמואל דאמר צערא קבל עליה אי מצי מצער נפשיה כו'. מכלל דרב במצטער הוא דאמר: **יפה תענית לחלום** כאש בנעורת ובו ביום אפילו בשבת. **מתני'** [**עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין ג' תעניות כו'**. ואקשינן בשלמא בהו תענוג רחיצה וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור במלאכה אף צום אסור במלאכה. ומאימתי איסורו משעת אסיפת זקנים ואימתי אסיפת זקנים ביום. שנאמר[ע] תקעו שופר בציון הריעו בהר קדשי ירגזו כל יושבי ארץ כי בא יום ה'. **אמר רב כהנא כינופיא מצפרא.** היכי עבדינן אמר אביי מצפרא עד פלגיה יומא מעיינינן ולפניא ריבעא דיומא קרינן בספרא ובאפטרתא ורבעא

חשק שלמה על **רבינו חננאל** ס) עי' נרמ"ש כמן שהניח כל דברי רבינו נכמן וכתב רמיה לדנריו ע"ש.

נִים וְלֹא נִים - ישן ואינו ישן, **תִּיר וְלֹא תִּיר** - ער ואינו ער[א], והוא נמצא במצב **דְּקָרוּ לֵיהּ וְעָנֵי** - שאם קוראים לו בשמו הוא עונה, **וְלֹא יָדַע אַהֲדוּרֵי מְגָרָא** - ואם שואלים אותו דבר הדורש הרהור, אינו יודע לומר בעודו מתנמנם, **וְכִי מַדְכְּרִי לֵיהּ מִדְּכַר** - ואם מזכירים לו ושואלים אותו 'האם שמעת דבר כזה', הוא נזכר ששמע[ב].

★

רב מבאר את דין המקבל על עצמו תענית ואינו יודע איזו תענית קיבל:

אָמַר רַב כַּהֲנָא אָמַר רַב, יָחִיד שֶׁקִּיבֵּל עָלָיו תַּעֲנִית בסתם, ואינו יודע איזו תענית קיבל על עצמו, אם תענית יחיד או תענית חמורה כתענית ציבור[ג], מחמת ספק זה הוא **אָסוּר בִּנְעִילַת הַסַּנְדָּל** ביום תעניתו[ד], משום **דַּחֲיִישִׁינַן** - חוששים אנו **שֶׁמָּא** תענית חמורה כ**תַּעֲנִית צִבּוּר קִיבֵּל עָלָיו**[ה].

מבררת הגמרא, **הֵיכִי לֵיעֲבַד** - כיצד יקבל אדם על עצמו תענית ולא יכנס לספק זה. **אָמַר רַבָּה בַּר רַב שִׁילָא, לֵימָא הָכִי** - יאמר כך, 'לְמָחָר אֶהֱא לְפָנֶיךָ בְּתַעֲנִית יָחִיד', ומאחר ואומר בפירוש בעת קבלתו שהוא מקבל על עצמו 'תענית יחיד', אינו נאסר בנעילת הסנדל.

★

הגמרא מביאה כמה מעשים בענין הנהגת האמוראים בתענית ציבור:

אָמְרוּ לֵיהּ רַבָּנָן - אמרו לו החכמים **לְרַב שֵׁשֶׁת, הָא קָא חָזֵינַן רַבָּנָן דְּמָסַיְימִי מְסָנַיְיהוּ וְאָתוּ לְבֵי תַּעֲנִיתָא** - הרי אנו רואים חכמים שנועלים את מנעליהם ובאים עמהם לבית התענית [כלומר לבית הכנסת שבו מתאספים ביום התענית] בתענית ציבור[ו]. ואותם חכמים סברו שבבבל אין נוהגים את כל החומרות הנוהגות בתענית ציבור[ז], ומכל מקום **אִיקְפַּד** - הקפיד רב ששת **וְאָמַר לֵיהּ** - לאותם חכמים שאמרו לו זאת, **דִּלְמָא מֵיכַל נַמְיָי אָכוֹל** - שמא אותם חכמים הנועלים את מנעליהם בתענית ציבור, גם אוכלים בתעניות אלו[ט], ופורשים מדרכי ציבור[י].

אַבַּיֵי וְרָבָא מְעַיְּילִי - היו נכנסים לבית הכנסת ביום התענית **כִּי מְסַיְּימִי אַפַּנְתָּא** - בעודם נועלים נעל קלה שאין לה עור עליון[יא]. **מְרֵימַר וּמַר זוּטְרָא מְחַלְּפִי דִּימִינָא לְשְׂמָאלָא וְדִשְׂמָאלָא לִימִינָא** - היו מחליפים ולובשים ביום התענית את נעל ימין ברגל שמאל, ואת נעל שמאל ברגל ימין, כדי לעשות שינוי בנעילת המנעלים[יב].

רַבָּנָן דְּבֵי רַב אַשִׁי - התלמידים שלמדו בבית מדרשו של רב אשי, **נָפְקִי כִּי אוֹרְחַיְיהוּ** - היו יוצאים כדרכם במנעלים לרגליהם, משום **דְּסָבְרִי כִּי הָא** - סוברים היו כמו **דְּאָמַר שְׁמוּאֵל** (פסחים נד:) שאֵין חומרת דיני **תַּעֲנִית צִבּוּר** נוהגת **בְּבָבֶל**, כגון לענין שאסור בנעילת הסנדל כעין אבילות, וכן שאר החומרות הנוהגות בתענית ציבור[יג], וחומרות אלו אינן נוהגות בבבל **אֶלָּא** בתענית של **תִּשְׁעָה בְּאָב בִּלְבַד**[יד].

★

הגמרא דנה בענין אדם שרוצה להחליף את יום תעניתו ביום אחר:

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לְוֶה אָדָם תַּעֲנִיתוֹ וּפוֹרֵעַ - מותר לאדם שלא להתענות ביום שקיבל על עצמו תענית[טו], אכן חייב הוא להתענות תענית אחרת במקומה. ממשיך רב יהודה ואומר, **כִּי אֲמְרִיתָהּ קַמֵּיהּ**

א. 'תיר' היינו ער, שעל הנאמר בפסוק (בראשית מט ד) 'וייקץ' תרגם אונקלוס 'ואתער'. רש"י (ד"ה תיר ולא) וכן כתבו התוספות (ד"ה ניס), וביארו שגם 'נים ולא נים' וגם 'תיר ולא תיר' עוסקים בתחילת השינה [והיינו שעפעפיו סגורות אבל מחשבתו אינה נעדרת ממנו. ביאור הגר"א (משלי ו ד)]. עוד פירש התוספות בשם רבו [עפ"י הגהת הט"ז (או"ח סי' תלג סק"ח)], 'נים ולא נים' זהו בתחילת השינה, ו'תיר ולא תיר' זהו בסוף השינה, אולם דחו פירוש זה, ומבואר בט"ז (שם) שאחת מראיות התוספות נגד פירוש זה היא שמהגמרא כאן מוכח שלא שייך לפרש 'תיר ולא תיר' על סוף השינה, שהרי על אופן כזה של שינה שנינו בברייתא (לעיל ע"ח) שמותר לו להמשיך לאכול לאחר מכן, וזה לא יתכן שהרי ישן כבר שינה גמורה.

ב. **כגון** אם ישאלוהו 'היכן הנחת כלי זה', לא יוכל להרהר ולהשיב היכן הניחו. אך כאשר יזכירוהו 'הנחתו במקום פלוני', יזכר וידע לומר האם אכן הניחו שם או לא. רשב"ם (פסחים קכ: ד"ה לאהדורי).

ג. **והיינו** שיתכן שקיבל על עצמו להתענות תענית חמורה כגדר אותם תעניות שאסורות בנעילת הסנדל, כגון שלושת התעניות האמצעיות או שבע האחרונות שמתענים בעת עצירת הגשמים, המבוארות במשנה להלן. עפ"י רש"י (ד"ה ואמור).

ד. **וכמו** כן נאסר בכל שאר העינויים הנוהגים בתענית ציבור [המבוארים במשנה (להלן)], והם רחיצה, סיכה, ותשמיש המיטה. רמב"ן (מלחמת ה' לעיל יח: ד"ה אבל). ולענין חיוב לנהוג בדיני תענית כבר מהלילה [שבתעניות ציבור החמורות כולם נוהגים מהלילה חוץ מאיסור מלאכה (להלן יג.)], כתב בעל המאור (שם ד"ה וגרסה) שגם זה בכלל חומרתם של תעניות ציבור שהוא צריך לנהוג בהם. אולם הרמב"ן (שם) והריטב"א (לעיל ע"ח ד"ה ת"ר) כתבו שלא התחדש כאן אלא שנאסר באותם עינויים שנוהגים בתענית ציבור, אבל אינו נאסר בהם אלא ביום ולא בלילה. וביאר הריטב"א שלעולם אין הלילה בכלל קבלתו עד שיקבל כן בפירוש.

ה. **ואף** שדין קבלת התענית אינה דין דאורייתא אלא דרבנן, ולא היינו צריכים להחמיר מספק, מכל מקום אין זה ממש ספק, שהרי סתם 'תענית' משמע של ציבור, ומאחר ורוב תעניות הציבור אסורות בנעילת הסנדל [דהיינו שלוש אמצעיות ושבע אחרונות המבוארות במשנה (להלן)], אנו אומרים שכוונתו היתה לתענית חמורה כתענית ציבור. גבורות ארי (ד"ה מיסתיין).

ו. **ראה** ברש"י להלן (ד"ה לימר מנפרש).

ז. **באותן** תעניות האסורות בנעילת הסנדל, כגון שלושת האמצעיות או שבע האחרונות [המבוארות במשנה (להלן)]. ר"ן (ד"ה קס"ו לימר).

ח. **כשיטת** שמואל בפסחים (נד:) שאמר 'אין תענית ציבור בבבל' [ומובא בגמרא להלן], והיינו לענין שאין כל החומרות של תענית ציבור נוהגות בהם, כגון נעילת הסנדל ושאר החומרות ששנינו במשנה להלן. רש"י (ד"ה קמ"ו).

ט. **כלומר** שמא הם אכלו בלילה ולא הפסיקו מבעוד יום [כדין תענית ציבור]. ואין לפרש שחשד אותם שאכלו ביום התענית, שבודאי לא היה חושדם שפרשו מהציבור לאכול בתענית. שיטה לבעל הצרורות (הובא בקובץ שיטות קמאי, ד"ה יחיד שקבל). וכן כתב הגבורות ארי (ד"ה מיקפד), והוסיף עוד, שאם חשדם שאכלו בתענית למה [לדעתו] הם באו לבית התענית.

י. **רב** ששת עצמו לא סבר כשיטת שמואל אלא סבר שכל החומרות הנוהגות בתענית ציבור, נוהגות גם בבבל. רש"י (ד"ה מיקפד). וראה בסוגיא לעיל (יח.) שהתבאר חומר האיסור לפרוש מהציבור.

יא. **רש"י** (ד"ה מפנתא) עפ"י הגהות וציונים. אולם התוספות (ד"ה מנעיי) פירשו שהכוונה לנעל שאין לה שוליים, כלומר ללא סוליא. וכעין זה פירש רבינו גרשום (ד"ה מיימי) שנעלו רק את העור העליון ולא את תחתית הסנדל שהוא מעץ.
כתב בספר הישר (מנהג המסוכות סי' עה), שהם היו עושים כן כדי שיהיה ניכר שקיבלו עליהם את התענית. וראה בהערה להלן בדברי הגמרא 'ודשמאלא לימינא' שיתבאר האם הם סברו שאין תענית ציבור בבבל או שעשו כן מטעם שינוי בעלמא.

יב. **ר"ן** (ד"ה מחלפי), ונראה מדבריו שהם סברו שאין חומרות תענית ציבור נוהגות בבבל, ואף על פי כן החליפו מנעליהם כדי לעשות שינוי בעלמא, וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות (הובא בקובץ שיטות קמאי, ד"ה יחיד שקבל) שיש מפרשים שדברי הגמרא להלן 'סברי כי הא דאמר שמואל אין תענית ציבור בבבל' נאמרו על כל העובדות שהובאו בגמרא כאן [ולפי זה גם אביי ורבא (לעיל) שנעלו 'אפנתא' הוא משום שינוי בעלמא]. אולם כתב שם שבפשטות לא נאמרו דברי הגמרא הנ"ל אלא על המובא להלן שרבנן דבי רב אשי היו נועלים מנעליהם כדרכם, ולפי זה נמצא שמרימר ומר זוטרא סברו שנעילת הסנדל אסורה גם בבבל, ויש לבאר את מנהגם להחליף מנעליהם, על פי מה שכתב השל"ה (מסכת תענית פרק נר מצוה ד"ה כשיש) להוכיח מדברי הגמרא כאן שבהחלפת המנעלים יש דמיון קצת לחליצתם [ולכן כשרוצה לנעול מנעלים בתשעה באב מחמת הגשמים, לכתחילה יהפכם, וראה במגן אברהם (סי' תריד סק"ו) שהביא את דבריו להלכה]. ואביי ורבא שנעלו 'אפנתא' היינו משום שאין במנעלים אלו איסור 'נעילת הסנדל', וכפירוש רבינו תם שהובא בהערה לעיל שנעלו דווקא מנעלים אלו משום קבלת תענית.

יג. **רש"י** (ד"ה קמ"ו). וראה בהערה לעיל (יח:) בדברי הגמרא 'אין תענית ציבור בבבל' ביאור הדבר בהרחבה.

יד. **וכל** שכן שנוהגות ביום הכפורים, אלא שלא הוצרכה הגמרא לפרש זאת. מאירי (לעיל יח: ד"ה תענית נכון).
ואנו נוהגים היום כשמואל. רש"י (ד"ה מיקפד). וכן פסק השולחן ערוך (או"ח סי' תקסח ס"ו).

טו. **והיינו** באופן שאינו יכול להתענות מחמת צער או אונס וכיוצא בזה, כפי שמוכח מדברי שמואל בהמשך שמדובר באופן שאינו יכול לצער את עצמו. רבינו חננאל (ד"ה אימר רב יהודה), תוספות (ד"ה לימי) עפ"י ביאור הרש"ש (נמוק'). והרי"ף (או"ת סי' שפ) והרמב"ם (נדרים פ"ד הט"ז) כתבו שמותר ללוות תעניתו אפילו לצורך סעודת מצוה או כבוד הבריות או כבוד אדם גדול [וכתב הקרבן נתנאל (תוס' ג) שכך היא גם כוונת רבינו חננאל]. אולם הריטב"א (ד"ה אימר) כתב שמותר ללוות תעניתו לכל צורך, ואפילו לדבר הרשות.
כתבו הרי"ף והרמב"ם (שם) שההיתר ללוות תעניתו הוא רק באופן שלא נדר להתענות ביום מסויים, אלא נדר להתענות כמה ימים ולא קבע איזה יום, והתחיל להתענות ביום אחד [ומאחר ולא חל נדרו על יום זה דווקא, יכול ללוותו שהרי עדיין עיקר נדרו להתענות קיים. ר"ן (ד"ה ויש)], אבל אם קבע יום מיוחד להתענות בו, אינו יכול ללוות תעניתו [שהרי הוא מחוייב להתענות דווקא ביום זה. עפ"י הר"ן (שם)]. ולדבריהם צריך לפרש שבאופן זה מקבל את התענית ביום שלפניו בלשון זו, 'רצני וקבלני למחר

נים ולא נים תיר ולא תיר. [ה]לומר רבי[מ] ניס ולא ניס בתוך השינה כשניעור משנתו תיר ולא תיר בתחילת השינה [ו]לא נרמה (ה) בערבי פסחים (דף קכ:) דקאמר נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו ואמר רב אסי ה"ד נתנמנמו ניס ולא ניס וכו' והתם מיירי בתחילת השינה בין ניס ולא ניס בין תיר ולא תיר [ז]לכ"ל כפירוש רש"י דאי הוה אמר ניס ולא ניס הוה אמינא דאיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה"א דניס הוי טפי מתיר הלכך אינטריך תרוייהו וכולהו בתחילת השינה כדמפרש התם (ו) ובירושלמי[מ] מפורש גבי הך גרייתא עד כמה אוכל ושותה עד קרות הגבר וה"ה עד שיעלה עמוד השחר ודע"מ שהתנה אבל לא התנה ויש מהו יכול לאכול:

אביו ורבא שיימי אפנתא. פירוש במנעל שחין (ז) שוליים שול"מ בלע"ז: **דאי** מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי[נ] קאמר שמואל לוה מעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי לגווות מעניתו והכי מסקינן אם אומר הריני בתעניתי למחר עריך לצעוריה נפשיה ואינו יכול לגווות ופורע בתוס ואפילו אכל בשוגג ישלים חומו והר"י מסופק בדבר אם יכול לגווותו ולפרוע היכי דקביל עליה כבר להתענות והתענה עד חצי היום או רציע יום ואפילו לא מצי לצעורי נפשיה אבל לא התענה חצי היום ולא רציע יום אפילו אכל או שתה כל שהוא בשוגג יכול לגווות אחר היום ולפרוע כדאמר ובד"מ שהתענה אבל לא התענה אפילו אכל או שתה כל שהוא בשוגג אינו

דְּשָׁמוּאֵל - כשאמרתי שמועה זו לפני שמואל[יז], נחלק עליו וְאָמַר לִי, וְכִי נָדַר כָּבֵד עֲלֵיהּ [-על עצמו] דְּלָא סָגֵי דְּלָא מְשַׁלֵּם - שאינו יוצא ידי חובתו אם לא ישלמנו, והלא לְצַעוּרֵי נַפְשֵׁיהּ כָּבֵיל עֲלֵיהּ - קבלת תעניתו אינה אלא בשביל לצער את עצמו, ולפיכך אִי מָצֵי - אם הוא יכול להתענות, מְצַעֵר נַפְשֵׁיהּ - יתענה ויצער את עצמו, אולם אִי לָא מָצֵי - אם אינו יכול להתענות, לָא מְצַעֵר נַפְשֵׁיהּ - אינו מחוייב להתענות ולצער את עצמו, ואינו מחוייב לפרוע את תעניתו כללי[יז].

אהרח 18/06/2018

הגמרא מביאה לשון אחרת בדברי שמואל:

אִיכָּא דְּאָמְרִי - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לְוֶה אָדָם תַּעֲנִיתוֹ וּפוֹרֵעַ, ממשיך רב יהודה ואומר, כִּי אַמְרִיתָהּ קַמֵּיהּ דִּשְׁמוּאֵל - כשאמרתי שמועה זו לפני שמואל, אָמַר לִי, פְּשִׁיטָא - הלא פשוט הוא דין זה שאדם יכול ללוות תעניתו ולפורעה לאחר זמן, ולמה הוצרך רב להשמיעו, שהרי לָא יְהֵא דין קבלת התענית אֶלָּא כדין הנודר נֶדֶר, וכשם שלענין נֶדֶר מִי לָא מָצֵי (בָּעֵי[יח]) - וכי אינו יכול שלא לקיימו עכשיו אלא לְשַׁלּוּמֵי וּמֵיזַל לְמָחָר וּלְיוֹמָא אַחֲרִינָא - לילך ולשלמו למחר או ביום אחר[יט], והוא הדין לענין תענית, שיכול הוא שלא להתענות ביום שקיבל על עצמו, ולהשלים את התענית למחר או ביום אחר[כ].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין שהתבאר לעיל:

רַב יְהוֹשֻׁעַ בְּרֵיהּ דְּרַב אִידִי אִיקְּלַע [-הזדמן] לְבֵי - לביתו של רַב אַפֵּי, עֲבַדוּ לֵיהּ עֻגְלָא תִּילְתָּא - הכינו לכבודו סעודה עם בשר עגל משובח[כא], אָמְרוּ לֵיהּ [-לו], לִיטְעוֹם מַר מִידִי - יטעם האדון מהסעודה, אָמַר לְהוּ [-להם], בְּתַעֲנִיתָא יָתֵיבְנָא - יושב אני בתענית. אָמְרוּ לֵיהּ, וְלוֹזִיף מַר וְלִיפְרַע - שילווה האדון את תעניתו ויפרענה ביום אחר, לָא סָבַר מַר - וכי אין הוא סובר לְהָא דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב לְוֶה אָדָם תַּעֲנִיתוֹ וּפוֹרֵעַ. אָמַר לְהוּ, התענית שאני יושב בה אינה תענית רגילה, אלא תַּעֲנִית חֲלוֹם הוּא, שחלמתי חלום רע[כב] ומתענה אני כדי לבטלו[כג], וְאָמַר רַבָּה בַּר מְחַסְיָא אָמַר רַב חָמָא בַּר גּוּרְיָא אָמַר רַב, יָפֶה [-מועילה] תַּעֲנִית לַחֲלוֹם רע לבטלו, כְּאֵשׁ לְנָעוֹרֶת - כמו שהאש נתפסת היטב בפסולת הפשתן[כד] ומכלה אותו לגמרי[כה], (אמר) [וְאָמַרִי] רַב חִסְדָּא, וּבוֹ בַּיּוֹם - ומה שמועילה התענית לבטל את החלום זהו דווקא אם מתענה בו ביום[כז], וְאָמַר רַב יוֹסֵף, וַאֲפִילּוּ בְּשַׁבָּת[כח] מותר להתענות תענית חלום[כט], כדי שיתבטל

בתענית שאשב לשלם נדרי שנדרתי להתענות יום אחד', שאם קיבל בלשון 'הריני בתענית למחר', הרי נמצא שקיבל על עצמו יום מסויים. מאירי (ד"ה ים סומלים)]. אולם הר"ן (ד"ה וממריס) כתב בשם הראב"ד והרשב"א, שאפילו אם קבע יום מיוחד לתענית יכול ללוותו ולפרוע, כמו האומר 'סלע זו לצדקה' שיכול ללוותה קודם שנתנה. והרא"ש (סי' טז) כתב שביום הקבוע לו תמיד להתענות בו אינו יכול ללוות תעניתו, כגון שמתענה ביום שמת בו אביו וכיוצא בו, אבל אם אינו קבוע לו להתענות באותו יום, אף שקבע להתענות ביום מיוחד יכול ללוות תעניתו.

טז. **רב** יהודה היה תלמידם של רב ושמואל, ולאחר פטירתו של רב היה אומר לשמואל שמועות בשם רב. רש"י (סוכה ע. ד"ה כי ממריתה). והרשב"ם (ב"ב נח: ד"ה כי ממריתה) כתב שרב יהודה הלך ללמוד אצל שמואל לאחר פטירת רב.

יז. **רש"י** (ד"ה לצעורי) עפ"י הגהת הב"ח (אות ג). וראה ביאורי רש"י. וכן כתב הריטב"א (ד"ה ממר), שלפי לשון זה בגמרא, שמואל בא לחלוק על רב ולומר שאם אינו יכול לצער את עצמו ולהתענות, אינו מחוייב לפרוע את תעניתו. וביאר, שלדעת שמואל כל קבלתו היתה רק על דעת שיוכל לצער את עצמו ולהתענות, אבל אם אינו יכול להתענות, אינו מחוייב להתענות ואף אינו צריך לפרוע את תעניתו [ולפי ביאור זה בין לרב ובין לשמואל מותר ללוות את התענית גם כשיכול לצער את עצמו, וכפי שהתבאר בהערה לעיל בשיטת הריטב"א, אלא שנחלקו האם חייב הוא לפרוע]. אולם התוספות (ד"ה לפי) כתבו [עפ"י ביאור הרש"ש (נמוק')], שבין לרב ובין לשמואל לא הותר ללוות תעניתו אלא כשאינו יכול לצער את עצמו, אלא שנחלקו האם באופן זה צריך לפרוע וכנ"ל. ובאופן שיכול הוא לצער את עצמו [ואינו רשאי ללוות את תעניתו], אף אם אכל בשוגג, חייב הוא להשלים את התענית. ויש שביארו, שאין מחלוקת בין רב לשמואל, ושניהם מודים שלוה אדם תעניתו ופורע, ושמואל בא ליתן טעם מדוע יכול ללוות את תעניתו, שמאחר ואינו נדר יכול ללוותו כשאינו יכול לצער את עצמו. שער המלך (מעניות פ"ה ה"ד) ושפת אמת (ד"ה מ"ל) בביאור דברי רש"י (שם).

וכתבו התוספות שהסתפק ר"י אפילו באופן שאינו יכול לצער את עצמו [ומותר לו ללוות תעניתו], אם כבר התחיל להתענות חצי יום או רביע יום, האם יכול ללוות תעניתו או לא [שהרי הסברא שיכול ללוות את התענית היא משום שנדר התענית דומה לאומר 'סלע זו לצדקה', שעד שלא הגיעה הסלע ליד הגבאי מותר לו ללוותה, כמבואר בראשונים, וממילא יש מקום לומר שאם התחיל להתענות דומה הדבר לסלע שהגיעה ליד הגבאי ואינו יכול ללוות. שפת אמת (ד"ה מ"ל)]. ומכל מקום אם טעה ואכל בשוגג, ישלים את תעניתו ביום אחר.

יח. **תיבת** 'בעי' נמחק. ראה הגהות וציונים.

יט. **כמו** שמצינו בגמרא (ערכין ו.) לענין האומר 'סלע זו לצדקה', שכל עוד לא הגיעה הסלע לידי הגבאי, יכול ללוותה ולפרוע אחרת במקומה. רא"ש (סי' טז) בשם הראב"ד. וכן כתב הריטב"א (ד"ה ממר), וביאר שהטעם הוא משום שלא התכוין להקדיש דווקא סלע זו, אלא התחייב ליתן סלע לעניים, ומשום שזו היתה מצויה בידו ייחד אותה, אבל אין קפידא אם יתן אותה או אחרת במקומה, והוא הדין לענין תענית, שלא אסר על עצמו אכילה ושתיה בנדר גמור לאותו יום, אלא התחייב להתענות ולשפוך דמו וחלבו לפני ה', ואין קפידא אם יתענה ביום זה או ביום אחר. [אמנם ראה בהערות לעיל שהתבאר שיש ראשונים הסוברים שלא הותר ללוות את התענית אלא לצורך מיוחד].

כ. **החילוק** בין שתי הלשונות הוא שללישנא קמא סובר שמואל שהלווה תעניתו אינו צריך לפרוע אחרת במקומה, ואילו ללישנא בתרא מודה שמואל לרב שצריך לפורעה. עפ"י רש"י (ד"ה לצעורי) והגהות הב"ח (אות ג). אולם השער המלך (מעניות פ"ה ה"ד) והשפת אמת (ד"ה מ"ל) כתבו בדעת רש"י (שם), שלשתי הלשונות אין מחלוקת בין רב לשמואל, ושניהם מודים שלוה אדם תעניתו ופורע, אלא ששמואל בלישנא קמא [שאמר 'וכי נדר קבל עליה' וכו'] בא ליתן טעם מדוע יכול ללוות את תעניתו, שמאחר ואינו נדר גמור, יכול ללוותו כשאינו יכול לצער את עצמו, ואילו בלישנא בתרא [שאמר 'לא יהא אלא נדר' וכו'] ביאר מדוע צריך לפרוע. וביארו שלפי זה הנפקא מינה בין לישנא קמא ללישנא בתרא היא באופן שנדר נדר גמור להתענות, שללישנא קמא אינו יכול ללוות את תעניתו, מה שאין כן ללישנא בתרא גם כשנדר נדר גמור להתענות יכול ללוות את תעניתו.

ההיתר ללוות את התענית הוא גם באופן שכבר התפלל תפילת 'עננו', ואין הדבר נחשב ששיקר בתפילתו [כשאמר 'ביום צום תעניתנו' ולבסוף לא התענה], מאחר ובשעה שהתפלל כוונתו היתה להתענות. ר"ן (ד"ה וממריס). אולם המאירי (לעיל ע"ח ד"ה התפלר) כתב בשם יש מי שאומר, שאם התפלל 'עננו' אינו יכול ללוות את תעניתו. [וראה בהערה לעיל (יח:) בדברי הברייתא 'למחר אינו מתפלל של תענית', שהובאה מחלוקת בין הבה"ג לתוספות האם חוששים לאיסור שקר במי שאמר 'עננו' ולבסוף לא התענה].

כא. **רש"י** (שבת יח. ד"ה עיגלא) פירש שהכוונה לעגל שנולד שלישי לאמו, שכשהבהמה יולדת ולד ראשון ושני, היא עדיין קטנה וחלשה, ואין הולדות משובחים כל כך, והשלישי משובח יותר. אולם התוספות (גיטין ו. ד"ה עגלא) פירשו שהכוונה עגל בריא וטוב, ו'תילתא' הוא מלשון חשיבות כלשון הכתוב (נחמיה טו ט) 'עגלה משולשת ועז משלשת ואיל משולש'.

כב. **המשנה** ברורה (סי' רכ סק"ח) כתב בשם הפרי מגדים, שמתענים אפילו על חלום שאין לו משמעות רעה, אלא שנפשו עגומה עליו מחמתו. ובשער הציון (שם סק"ח) כתב שאפילו החולם חלום רע, אם היה זה לאחר שעבר עליו צער גדול, אין לדאוג מחמתו, מאחר וחלום זה בא לו מחמת אותו צער שעבר עליו.

כג. **שעל** ידי התענית מתבטל גזר הדין שהראו לו בחלום. גמרא (ברכות נה:) עפ"י תוספות (לעיל יח. ד"ה ממר).

אף שאמרו בגמרא (סנהדרין נ.) שדברי חלומות אין מעלין ואין מורידין, ובגמרא (ברכות נה:) מבואר שכאשר שמואל היה רואה חלום רע היה אומר 'וחלומות השוא ידברו' (זכריה י ב), אין הכוונה שכאשר אדם חולם חלום רע אינו צריך להתענות, אלא אם הוא רואה את עצמו נבהל ונפחד מהחלום הרע, ראוי לו לחוש לזה ולהתענות כדי לבטל את הגזירה, שדבר זה הוא סימן מן השמים שהוא צריך לפשפש במעשיו ולחזור בתשובה. ריטב"א (ד"ה ר' יהושע).

כד. **'נעורת'** היא פסולת דקה היוצאת מן הפשתן כשמנערים אותו. רש"י (שבת מט. ד"ה נעורת, חולין נה: ד"ה דקמח).

כה. **ריטב"א** (ד"ה ר' יהושע). וביאר, שמכיון שאדם זה התעורר מפני דברי החלומות לחפש בדרכיו ולחזור בתשובה, הראה בזה נקיון לבב ורוח נדיבה לה', ובודאי תשובתו שלימה והיא מקובלת יפה. וכתב המהרש"א (שבת יח. ח"ה ד"ה כאש), שהגמרא מדמה את תענית החלום ל'אש בנעורת', ללמד שכשם שהנעורת שהוא החלק הגרוע שבפשתן נשרף בקלות על ידי האש, כך החלק הרע שבחלום מתבטל בקלות על ידי התענית בו ביום.

כו. **גליון** (הוצאת מהדורת וילנא).

כז. **קודם** שתתקרר דעתו ויסור פחד לבו, כדי שיירא מאד ויעשה תשובה גמורה, וגם שיראה בעצמו שהוא חושש מאד למה שהראו לו מן השמים, כי אם יאחר מלהתענות עד שתתקרר דעתו, לא יחזור בתשובה כראוי, וגם מראה עצלות והרי הוא כמי שאינו חושש כל כך למה שמראים לו מן השמים. ריטב"א (ד"ה ר' יהושע).

כח. **וכן** ביום טוב. שולחן ערוך (או"ח סי' תקסח ס"ה).

כט. **מקור** האיסור להתענות בשבת, כתב הרשב"א (או"ח סי' תריד) בדעת הרמב"ם, שהוא מדאורייתא. ונלמד מהפסוק שנאמר לגבי המן (שמות טז כה) 'ויאמר משה אכלוהו היום' וגו', כלומר שיש חיוב לאכול בשבת. פרי מגדים (או"ח סי' רפח משב"ז סק"ז). והטעם שמותר להתענות תענית חלום בשבת יתבאר בהערה להלן.

מאחר והצריכו חכמים למי שחלם חלום רע להתענות תענית חלום אפילו בשבת, אין לו ללוות תעניתו ולפרוע, שהרי תענית החלום מועילה דווקא ביום שחלם כמבואר לעיל. רי"ף (או"ח סי' שם), בית יוסף (או"ח סי' תקסח ד"ה וכן תענית חלום).

יב: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט
נר מצוה

נ א מיי׳ פ״ו מהלכות תעניות הלכה י׳ טוש״ע או״ח סי׳ תקסה סעיף ו׳:
נא ב מיי׳ פ״ד מהלכות נדרים הלכה טז סמג עשין רמב טוש״ע שם סעיף ג׳:
נב ג מיי׳ פ״ו מהלכות תעניות הלכה יב סמג עשין מד״ק ג טור וש״ע שם סי׳ רכ סעיף ג׳:
נג ד מיי׳ שם טוש״ע שם סי׳ תקסה סעיף ג׳:
נד ה ו מיי׳ וסמג שם טוש״ע שם סי׳ רפח סעיף ד׳:
נה ז מיי׳ פ״ג מהלכות תעניות הלכה ג והלכה ד טוש״ע שם סי׳ תקעה סעיף ג׳:
נו ח מיי׳ שם הלכה ה טוש״ע שם סעיף ד׳:
נז ט מיי׳ שם הלכה ח וטוש״ע שם סעיף ז׳:
נח י מיי׳ פ״ו שם הלכה יז טוש״ע או״ח סי׳ תקעו סעיף טז׳:

רבינו גרשום

עד מתי אוכל והולך. מי שיש לו להתענות למחר: **שלא סילק** השלחן: **היכי עביד** כשקיבל עליו שיהא למחר מותר בנעילת הסנדל דאמר למחר הריני **בתענית יחיד**: **דילמא מיכל נמי אכול** כלומר כי היכי דסיימי סנדל ה״נ יכולין לאכול: **סיימי אפנתא** שנועלין עליונו של סנדל העור שעל הרגל אבל העץ שתחת הרגל לא היו מניחין. **סברי לה כשמואל דאמר אין תענית צבור בבבל** לפיכך אין אסורין בנעילת הסנדל: **שהן** ר״ג

תורה אור השלם

א) הַלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קוֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאוֹל לָכֶם מֶלֶךְ: [שמואל א׳ יב, יז]

ב) קַדְּשׁוּ צוֹם קִרְאוּ עֲצָרָה אִסְפוּ זְקֵנִים כֹּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל יְיָ: [יואל א, יד]

ג) וַיָּקוּמוּ עַל עָמְדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר תּוֹרַת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם רְבִעִית הַיּוֹם וּרְבִעִית מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַיְיָ אֱלֹהֵיהֶם: [נחמיה ט, ג]

משנת ראשונים

לוה אדם תעניתו ופורע. הנודר לצום עשרה ימים באי זה יום שירצה והיה מתענה ביום אחד מהם והוצרך לדבר מצוה או מפני כבוד אדם גדול הרי זה אוכל ופורע יום אחר שהרי לא קבע הימים בתחלת הנדר, נדר שיצום היום ושכח ואכל משלים לצום, נדר שיצום יום אחד או שנים וכשהתחיל לצום שכח ואכל אבד תעניתו וחייב לצום יום אחר. **[רמב״ם, נדרים פ״ד הט״ז]** נדר להתענות ומצטער יכול ללוותו ולפרוע וא״צ התרת חכם וה״מ בתענית סתם כגון שנדר להתענות יום אחד וקבלו במנחה. **[טור אורח חיים סימן תקסח]** **עבדו ליה עגלא תילתא.** כמו ושלישים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי׳ בריא וטוב. ויש מפרשים שלישי לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין סה:) דהוו מברו להו עיגלא תלתא, ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי ללידתו. **[תוספות, גיטין נו.]** **יפה תענית לחלום כאש לנעורת.** השם יתברך מודיע לאדם חטאתו בחלומו כמאמר אליהוא בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים אז יגלה אוזן אנשים וגו׳. באופן שישוב אל ה׳ מצד חלומו. ולכן אמרו יפה תענית לחלום אפי׳ בשבת. כי אחר שהודיעו בחלומו חטאו או עונשו. ראוי לו לשוב מיד. ולכן אמרו לאדם טוב מראין לו חלום רע כדי שישוב. ולכן דוד לא ראה חלום טוב מעולם **[צרור המור ויקרא א]** דע והבן אע״פ שאמרו חכמים יפה תענית לחלום כאש לנעורת, לא אמרו אלא לעושה תשובה עם התענית. **[ספר חסידים, סימן רכו]** **ואמר רב יוסף ואפילו בשבת.** דאף תעניתו הרי זה עונג לו יותר מאכילתו מפני שהוא נבהל ולבו דוה על חלומותיו וכשיושב עליהם בתענית ומקוה שתעניתו יפה לחלומו לבטלו, וכדאמרינן יפה תענית לחלום כאש לנעורת הרי זה מתענג בתעניתו, ומ״מ כיון שלא ענג שבתו באכילה כדין תענוג שאר בני אדם לפיכך הוא צריך שישב תענית על תענית. **[הרשב״א, ברכות לא.]** והר״ם פי׳ דאין לו להתענות אלא חלום שראה בו ג״פ ושוב ראיתי בפ״ב דסוכה (דף כו:) ס״ל כר׳ יהושע וכן פסק ראבי״ה. וראבי״ה כתב משם רבינו קלונימוס. וכתב ר״ח דאין להתענות בזמן הזה תענית חלום בשבת משום דאין אנו בקיאין בפתרון חלומות. **[מרדכי מסכת שבת רמז תנא]** **מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא.** לאו חיובא הוא להתענות יום ראשון שלאחר השבת מיד אלא שראוי לעשות כן בשאיפשר לו משום שלא יתאחר ויתעכב מבקשת הרחמים והסליחה, אבל במי שאין איפשר לו או שהוא תשש וירא להתענות שני ימים בזה אחר זה יכול הוא להתעכב עד יום אחר וישב בתענית על תעניתו. **[הרשב״א, ברכות לא.]**

מסורת הש״ס
עם הוספות

ס) פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג.,
ב) לעיל יח: פסחים נד: ע״ש, **ג)** עיין ירושלמי נדרים פ״ח ה״א וראי״ש שבת פ״א סימן כה, **ד)** שבת דף יח. ע״ש, **ה)** תנחומא בראשית ב ע״ש, **ו)** [ברכות לח:], **ז)** פסחים נד:, **ח)** [פרש״י על זה לקמן דף יד:], **ט)** מגילה ה: [ועי׳ תוס׳ סס], **י)** [מועד קטן טו.], **כ)** [לעיל ג:], **ל)** מגילה ל:, **מ)** מסכת סופרים פי״ד ה״ז ע״ש ובילקו״מ, **נ)** [ועי׳ תוס׳ נדה סג: ד״ה ניס], **ס)** דפרקין סוה״ד, **ע)** איכ״ר פרשה ג ו, **פ)** יא. ועי׳ פי׳ ר״ח שם ובברכות לא:, **צ)** יואל ב א.

הגהות הב״ח

(א) רש״י ד״ה יחיד כו׳ אם אל נכור אסור כו׳ הס״ד ומ״כ מה״ד אמת ת״ל בשלש אחרונות או בשבע כו׳: **(ב)** ד״ה קמתו כו׳ בפ׳ מקום שנהגו דליאסר בנעילת המנדל: **(ג)** ד״ה לצעורי כו׳ ואי לא מצי לא מצער נפשיה הס״ד ומ״כ מה״ד לא יהא אלא נדר וכי אינו משלם את נדרו ליומא אחרינא: **(ד)** ד״ה היכי עבדי ל״ל קודם ד״ה מעיינין: **(ה)** תום׳ ד״ה ניס כו׳. אך לא גרסה הכי בערבי פסחים: **(ו) באו״ד** ובילוסלמי מפורש גבי הך בריימא. נ״ב פי׳ דתני בה יתן ועמד ה״ז מוכל: **(ז)** ד״ה אבי כו׳ שתין לו שוליים שול״ת:

גליון הש״ס

תום׳ ד״ה נים וכו׳ אומר רבי נים ולא נים בתוך השינה. בתחלת השינה. תיר ולא תיר בסוף השינה. כל״ל: **בא״ד** אך לא נראה בע״פ. כאן ובע״פ. כל״ל ט״ז מ״ח סי׳ תכל ס״ק ח:

הגהות מהר״ב רנשבורג

א) גמ׳ דלא פגי דלא משלם. ע׳ ר״ן וריטב״א ומשמע דלא הוי זה בגירסתם וכן בפסיטות אחי שפיר פרש״י ותוס׳ ות״ל למ״ש בעל מהדם עולם ושער המלך:

הגהות וציונים

מ) [גיר׳ הרא״ש בסי׳ יט אלא ט״ב ויוה״כ] (גליון): **ג)** תיבת ״בעי״ מיותר ונמחק (יעב״ץ ומראה כהן עי״ש), וכעי״ז הנוסח כהוגן בכת״י וראשונים (דק״ס): **ג)** צ״ל לבי רב

אשי (הקדמת סה״ד עי״ש וברש״ש), וכ״ה בכת״י וכמה דפו״י: **ל)** [צ״ל **ואמר**] (גליון), ועי׳ מנחת יהודה: **ה)** בכת״י ליתא כאן ״מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא״ וכן ליתא בכמה ראשונים ובשבת, ועי׳ ריטב״א ובמרומי שדה [אמנם עי׳ תוס׳ בברכות שם וכ״ה דעת רוב הראשונים (וכמו שנפסק בטוש״ע סי׳ רפח שם) דאף בתענית חלום צריך למיתב תענית לתעניתו]: **ו)** [לקמן יד ע״א ושם איתא **מה** אלו, וכן הוא בגירסת ירושלמי] (גליון) וכ״ה בכת״י ובמשניות דפו״י וכ״ה בב״ח דפו״ר: **ז)** יש להוסיף **ונעילת הסנדל** (הגר״ש מדעסויא), ועיין דק״ס: **מ)** [תרגום של ממשש בצהרים בטיהרא דברים כח, כט] (גליון), ועי׳ ריטב״א ובגבורת ארי: **ט)** [צ״ל **אמצעיות**] (גליון), ועי׳ הג׳ הב״ח: **י)** [צ״ל **כיומא**, אם לא דמלת ״אלא״ היא בטעות] (גליון), ראה גם הג׳ הב״ח (ועי׳ הג׳ רנשבורג, מראה כהן, שפ״א): **כ)** נדצ״ל **בבוקר** (גנזי יוסף), אולם עי׳ ריטב״א ובגבורת ארי ודק״ס אות נ: **ל)** נראה דהד״א (ממ״נ ובאה״מ עי״ש): **מ)** [עמ״ש הט״ז א״ח סי׳ תרצ ס״ק ח הגיה הכא קצת באריכות] (גליון): **נ)** נדצ״ל **ומשמע דהכי** קאמר (פורת יוסף), ועיין רש״ש: **ס)** נדצ״ל אספו זקנים **וקראו עצרה** (גנזי יוסף עי״ש ובקרן אורה), ועי׳ רש״ש:

מ) פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג., **ב)** לעיל יח: פסחים נד: ע״ס, **ג)** עיין ירושלמי נדרים פ״ח ה״א וראי״ש שבת פ״א סימן כה, **ד)** שבת דף יח. ע״ס, **ה)** תנחומא בראשית ב ע״ש, **ו)** [ברכות לח:], **ז)** פסחים נד:, **ח)** [פרש״י על זה לקמן דף יד:], **ט)** מגילה ה: [ועי׳ תוס׳ סס], **י)** [מועד קטן טו.], **כ)** [לעיל ג:], **ל)** מגילה ל:, **מ)** מסכת סופרים פי״ד ה״ז ע״ש ובילקו״מ, **נ)** [ועי׳ תוס׳ נדה סג: ד״ה ניס], **ס)** דפרקין סוה״ד, **ע)** איכ״ר פרשה ג ו, **פ)** יא. ועי׳ פי׳ ר״ח שם ובברכות לא:, **צ)** יואל ב א.

מ) נים ולא נים תיר ולא תיר דקרו ליה ועני ולא ידע אהדורי סברא וכי מדכרי ליה מדכר. אמר רב כהנא אמר רב יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו היכי ליעבד אמר רבה בר רב שילא לימא הכי א״ל למחר אהא לפניך בתענית יחיד אמרו ליה רבנן לרב ששת הא קא חזינן רבנן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי תעניתא איקפד ואמר להו דלמא מיכל נמי אכול אביי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא רבנן דבי רב אשי נפקי כי אורחייהו סברי כי הא דאמר שמואל נ) אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב ס) בלבד. אמר רב יהודה אמר רב ג) ב לוה אדם תעניתו ופורע כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי וכי נדר קבל עליה א) דלא סגי דלא משלם לצעורי נפשיה קביל עליה אי מצי מצער נפשיה אי לא מצי לא מצער נפשיה איכא דאמרי אמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי פשיטא לא יהא אלא נדר נדר מי לא מצי בעי ס) לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרינא ע) רב יהושע בריה דרב אידי איקלע לבי רב אסי ס) עבדו ליה עגלא תילתא אמרו ליה ליטעום מר מידי א״ל בתעניתא יתיבנא אמרו ליה ולוזיף מר וליפרע לא סבר מר להא דאמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע אמר להו תענית חלום הוא ואמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב פ) ג יפה תענית לחלום כאש לנעורת (ק אמר) רב חסדא ד ובו ביום ואמר רב יוסף ה ואפילו בשבת ו) מאי תקנתיה ו ליתיב תעניתא לתעניתא ס): **מתני׳** ז עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין ג׳ תעניות אחרות על הצבור ח) אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות ט עברו אלו ולא נענו ב״ד גוזרין עליהן עוד שבע שהן י״ג תעניות על הצבור הרי ק) אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות ר) בשני מטין עם חשיכה ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת ש) ת עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנישואין ו) ובשאילת שלום בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן ס) יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה שנא׳ א) הלא קציר חטים היום וגו׳: **גמ׳** בשלמא כולהו אית בהו תענוג רחיצה ז) וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא ב) קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה אי מה עצרת מאורתא אף תענית נמי מאורתא אמר רבי זירא לדידי מיפרשא לי מיניה דר׳ ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום ואימא מטיהרא ס) אמר רב שישא בריה דרב אידי מסייע ליה לרב הונא דאמר ג) מצפרא כינופיא ט היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינין במילי דמתא מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא מכאן ואילך בעינן רחמי שנא׳ ג) ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה׳ אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה׳ אלהיהם

איפוך

מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום. מגל גלילה לא תימה ממחי מוכלים ושותים מבעוד יום כל הלילה נמי היו יכולין לאכול ולשתות מה מסיפת זקנים ביום אף צום ביום מגל גלילה לא וים לומר דלמא יליף צום מסיפה מלמה לענין עשיית מלאכה דדוקא מלאכה גמרינן מסיפה דהא לא כתיב נקרא מלמה מסיפו זקנים וקדשו צום ס) מגל מכילה לא כתיב נקרא

איפוך

גמ׳ בשלמא כולהו אית בהו תענוג רחיצה ז) וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא ב) קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה אי מה עצרת מאורתא אף תענית נמי מאורתא אמר רבי זירא לדידי מיפרשא לי מיניה דר׳ ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום ואימא מטיהרא ס) אמר רב שישא בריה דרב אידי מסייע ליה לרב הונא דאמר ג) מצפרא כינופיא ט היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינין במילי דמתא מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא מכאן ואילך בעינן רחמי שנא׳ ג) ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה׳ אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה׳ אלהיהם

צער גופו[ל], אלא שעתיד הוא להיענש מן השמים על שביטל מצות עונג שבת[לא], **וּמַאי תַּקַּנְתֵּיהּ** - מה היא תקנתו שלא יענש על כך, **לֵיתֵיב תַּעֲנִיתָא לְתַעֲנִיתָא** - צריך הוא לישב בתענית אחרת למחרת[לב] כדי לכפר על תענית זו שביטל על ידה עונג שבת[לג].

★ ★ ★

משנה

שנינו במשנה לעיל (י.), שאם הגיע ראש חודש כסליו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרים שלוש תעניות על הציבור. ובתעניות אלו אוכלים ושותים בליל התענית, מפני שהן נוהגות רק ביום ולא בלילה. וכן, אין בהן איסורים נוספים מלבד איסור אכילה ושתיה. עתה מבארת המשנה מהו המשך סדר התעניות אם עדיין לא ירדו גשמים:

אומרת המשנה, **עָבְרוּ** תעניות **אֵלּוּ** הראשונות שגזרו בית דין בראש חודש כסליו, **וְלֹא נַעֲנוּ** מן השמים[לד] בירידת גשמים, **בֵּית דִּין גּוֹזְרִין שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת אֲחֵרוֹת** [-נוספות] **עַל הַצִּבּוּר**[לה]. ותעניות אלו חמורות מהראשונות, שבהן **אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין** רק ביום שלפניהן **מִבְּעוֹד יוֹם**, אבל משחשיכה בליל התענית אסור לאכול, מפני שהן נוהגות אף בלילה. **וּבִדְבַר** נוסף חמורות תעניות אלו מהראשונות, שמלבד איסור אכילה ושתיה **אֲסוּרִין** העם גם **בַּעֲשִׂיַּת מְלָאכָה**[לו], **וּבִרְחִיצָה**, **וּבְסִיכָה**[לז], **וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל**[לח], **וּבְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה**[לט]. וְכיון שאסורים

ברחיצה, לפיכך **נוֹעֲלִין אֶת הַמֶּרְחָצָאוֹת** שבעיר[מ].

מוסיפה המשנה, **עָבְרוּ** אף תעניות **אֵלּוּ** שגזרו בית דין על הציבור **וַעדיין לֹא נַעֲנוּ** מן השמים בירידת גשמים, **בֵּית דִּין גּוֹזְרִין עֲלֵיהֶן עוֹד שֶׁבַע** תעניות[מא], **שֶׁהֵן** עולות ביחד למנין **שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה תַּעֲנִיּוֹת** שגוזרים בית דין **עַל הַצִּבּוּר**, שלוש ראשונות בראש חודש כסליו, שלוש אמצעיות לאחריהן, ושבע אחרונות[מב].

מפרשת המשנה את דין שבע התעניות האחרונות, **הֲרֵי** שבע תעניות **אֵלּוּ יְתֵרוֹת** בחומרתן **עַל הָרִאשׁוֹנוֹת** - שלוש האמצעיות הקודמות להן[מג], **שֶׁבְּאֵלּוּ** שבע האחרונות **מַתְרִיעִין** בשופר[מד], **וְכן** הן חמורות מהאמצעיות, **שנוֹעֲלִין** בהן **אֶת הַחֲנוּיוֹת**[מה]. מוסיפה המשנה, ואף שנועלים בהן את החנויות, מכל מקום, **בַּתעניות** שביום **שֵׁנִי, מַפְתִּין** את דלת החנות ופותחים אותה מעט[מו] **עִם חֶשֵׁיכָה** בסוף התענית, כדי שיוכלו העם לקנות מאכל ומשתה לאכילת הערב, **וּבַתעניות** שביום **חֲמִישִׁי, מוֹתְרִין** לפתוח חנויות כל היום, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** הסמוכה לבוא[מז].

עוד מוסיפה המשנה, **עָבְרוּ** אף שבע תעניות אחרונות **אֵלּוּ וַעדיין לֹא נַעֲנוּ** מן השמים בירידת גשמים, **מְמַעֲטִין** העם **בְּמַשָּׂא וּמַתָּן**, וכן ממעטים **בְּבִנְיָן** בית **וּבִנְטִיעָה** של אילן[מח], וכן ממעטים **בְּאֵירוּסִין וּבִנִּישׂוּאִין**[מט], וְכן ממעטים **בִּשְׁאֵילַת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵירוֹ, כִּבְנֵי**

המתענה תענית חלום בשבת, יאמר 'עננו' בסוף תפילתו ב'אלוקי נצור'. מאירי (ד"ה תעניתא), תוספות (נרכות נג: ד"ה כל) בשם בה"ג. אולם הבית יוסף (או"ח סי' רכ ד"ה וכתב נה"ג) כתב בביאור דעת הרא"ש (נרכות פ"ה סי' י), שאומר עננו בברכת עבודה ['רצה ה' אלוהינו'].

ל. רש"י (ד"ה ומפיקו). וביאר הריטב"א (ד"ה ר' יהושע) שזה הוא העונג שלו כשמתענה כדי לבטל את גזר דינו [והוסיף שיכולה השבת שתרחם עליו מאחר והוא מתענה כשכולם אוכלים ומתענגים]. והאור שמח (תעניות פ"ה ה"ו ד"ה והנה) כתב בשם הקרית ספר, שאין איסור מדאורייתא אלא להתענות כל השבת מעת לעת, אבל ביום בלבד הוא איסור דרבנן [וראה ברש"י בעירובין (מג. ד"ה שמני) הובא במגן אברהם (סי' רפח סק"ח) שלשם תענית אסור אפילו שעה אחת], וחכמים התירו להתענות תענית חלום בשבת, מאחר וכבר אכל בלילה.

לא. תוספות (לעיל יג. ד"ה אמר), וראה בהערה להלן.

לב. רש"י (נרכות נג: ד"ה מתענין). ואם אינו יכול להתענות שני ימים רצופים [שבת ויום ראשון] יתענה ביום אחר. מגיד משנה (תעניות פ"ה ה"ג). ואם הוא ראש חודש, ידחה את התענית ליום אחר בשבוע. תוספות (ד"ה לתי). אולם הריטב"א (ד"ה אנן) כתב שלעולם אינו מחוייב להתענות ביום ראשון, שהרי אפילו תענית שקיבל עליו לוה ופורע, אלא יתענה ביום שיוכל לסבול הדבר יותר בלא צער גדול.

לג. דעת רוב הראשונים היא שהמתענה תענית חלום בשבת צריך להתענות יום אחר כדי לכפר על ביטול עונג שבת, כמבואר בגמרא כאן לפי הגירסא לפנינו [ראה בתוספות לעיל (יג. ד"ה אמר), ובברכות (נג: ד"ה כל) בשם רבינו חננאל], וכן פסק השולחן ערוך (או"ח סי' רפח ס"ד). אולם בגמרא בשבת (יג.) מובאת סוגיא זו, ושם לא הוזכר שצריך להתענות על כך ליישב בתענית על כך ביום אחר, ולפי זה דווקא בסתם תענית צריך להתענות על כך יום אחר [כגון שעשה גדר לעצמו שלא יתגבר יצרו עליו], אבל בתענית חלום שהתענה ברשות והיא שעה עוברת, אין לו חטא בזה שביטל עונג שבת, ואינו צריך להתענות על כך יום אחר. אבל מכל מקום נהגו העולם גם בתענית חלום להתענות על כך יום אחר בשבוע, שמאחר ועוונותיו גרמו לו לחלום חלום זה ולבטל עונג שבת על ידי תעניתו, צריך על זה כפרה. ריטב"א (ד"ה ר' יהושע).

על הציבור הוא שלוש עשרה, וכי מנין בא ללמדנו. ויש לתרץ, שבא ללמדנו שגוזרים על הציבור רק שלוש עשרה תעניות ולא יותר, כמבואר בגמרא (להלן יד:), שכך הדין בתעניות לעצירת גשמים [וכמבואר להלן במשנתנו, שאם עדיין לא נענו לאחר שלוש עשרה התעניות, ממעטים במשא ומתן וכו', אבל לא מוסיפים לגזור תעניות על הציבור, ורק היחידים מתענים]. ריטב"א (ד"ה גוזרין), וראה תירוצים נוספים בילקוט ביאורים.

מג. ריטב"א (ד"ה ומה). והתנא מכנה את התעניות האמצעיות 'ראשונות', כי הן ראשונות כלפי התעניות האחרונות. מלאכת שלמה (פ"ו מ"ו).

מד. ע"פ מסקנת הגמרא (להלן יד.) ופירוש רש"י (סס ד"ה אלו).

מה. ומלבד חומרות אלו שיש באחרונות יותר מהאמצעיות, יש בהן גם את החומרות של האמצעיות מן הראשונות שנשנו לעיל במשנתנו, שאוכלים ושותים רק מבעוד יום של ערב התענית אבל משחשיכה אסור לאכול, וכן שאסורים במלאכה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המטה. רמב"ם (תעניות פ"ג ה"ו).

מו. אבל לא התירו לפתוח אותה לגמרי, כדי שלא לצער את העוברים ושבים בתעניתם, שיראו את מיני המאכל ומשתה שבחנות. רש"י (להלן יד: ד"ה מטין).

מז. בגמרא (להלן יד:) יתבאר, האם כשפותח את החנות ביום חמישי פותח רק בהטיית הדלת מעט, כפי שפותח ביום שני עם חשיכה, או פותח את הדלת לגמרי כדרכו בשאר ימים.

ומה שהתירו לפתוח ביום שני עם חשיכה וכן ביום חמישי, הוא רק בחנויות המוכרות מיני מאכל ומשתה, אבל חנויות המוכרות שאר דברים לא הותר כלל. בית יוסף (או"ח סי' תקעה ד"ה והרמב"ם). ומה שהתירו ביום חמישי לפתוח כל היום מפני כבוד השבת הוא דווקא בחנויות המוכרות מיני מאכל, אבל חנויות המוכרות מיני משתה אסור לפתוח, מפני שמשתה לכבוד שבת יוכל לקנות ביום שישי, שהוא כבר מוכן לשתיה ואינו צריך להוסיף ולהכינו בביתו, ורק מאכל לא יוכל לקנות ביום שישי, מפני שהרגילות למכור מאכל כשאינו מוכן לאכילה וצריך עוד להוסיף ולהכינו בביתו, ואם יקנה ביום שישי לא יספיק להכינו עד שבת. ומכל מקום, ביום חמישי עם חשיכה יכול לפתוח אף חנות המוכרת מיני משתה לצורך אכילת הערב, כמו ביום שני עם חשיכה שיכול לפתוח חנויות המוכרות מאכל ומשתה לצורך אכילת הערב. משנה ברורה (סס ס"ק יג) ושער הציון (סס ס"ק יג).

מח. מה שאמרו שממעטים במשא ומתן, בבנין ובנטיעה, מדובר במשא ומתן של שמחה, כגון צרכי חופה לבנו, בבנין של שמחה, כגון 'בית חתנות' [-בית לחופה] לבנו, ובנטיעה של שמחה, כגון שנוטע אילן לשם בנו הנולד לו. אבל שאר משא ומתן, בנין ונטיעה מותרים. גמרא (להלן יד:) ותוספות (מגילה ה: ד"ה ממעטין - הרמזון), משנה ברורה (סי' תקעה ס"ק יח). ובדברים אלו של שמחה אסורים לגמרי, ואף מעט, ומה ששנינו 'ממעטין' אין הכוונה שמעט מותר, שאם כן היה התנא צריך לתת שיעור בדבר כמה הוא מעט ומותר וכמה הוא הרבה ואסור. תוספות (סס ד"ה ממעטין - הגיני). וכל דבר שאין לו צורך בו אלא עושהו רק לנוי והרווחה, נחשב של שמחה ואסור. ר"ן (להלן יד: ד"ה מצורנקי).

מט. 'אירוסין' בלשון המשנה הוא קנין האשה בדרכי הקנין ששנינו במסכת קדושין (ג.), ומאותה שעה היא ארוסתו המקודשת לו, אך עדיין אינה נשואה לו. 'נישואין' הן כניסתה לבית הארוס להתייחד עמו, שמאותה שעה היא נשואה לו.

ומה שאמרה משנתנו שממעטים באירוסין ובנישואין, פירושו שאסורים לגמרי, ראה בהערה הקודמת.

וכתב הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח), שמה שאמרו שממעטים באירוסין ונישואין הוא רק במי שקיים כבר מצות פריה ורביה [כלומר, שהוליד בן ובת, ראה רמב"ם (יבום פט"ו ה"ד)], אבל מי שלא קיים מצות פריה ורביה, מותר לארס ולישא אשה.

יב: מאימתי פרק ראשון תענית

נים ולא נים תיר ולא תיר. [ס]לומר לרבי[מ] ניס ולא ניס בתוך השינה כשניעור משנתו תיר ולא תיר בתחילת השינה [ס]לפי לא נראה (ה) בערבי פסחים (דף קכ:) דקאמר נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו ואמר רב אסי ה"ד נתנמנמו ניס ולא ניס וכו' והתם מיירי בתחילת השינה בין ניס ולא ניס בין תיר ולא תיר [נ]לכ"ל כפירוש רש"י דאי הוה אמר ניס ולא ניס הוה אמינא דאיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה"א דניס הוי טפי מתיר הלכך אינטריך תרוייהו וכולהו בתחילת השינה כדמפרש התם (ו) ובירושלמי[ס] מפורש גבי הך גרייתא עד כמה חוכל ושותה עד קרות הגבר וה"ה עד שיעלה עמוד השחר ודע"מ שהתנה אבל לא התנה ויש מהם יכול לאכול:

אבוי ורבא סיימי אפנתא. פירוש במנעל שחין (ז) שולייס שול"מ בלע"ז: **דאי** מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי[ס] קאמר שמואל לוה תעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי למינע דמיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה"א דניס הוי טפי מתיר הלכך אינטריך תרוייהו ומפילו מכל שכונג ישלים חומו והר"י מסופק בדבר אם יכול לנוות ולפרוע היכי דקביל עליה כדר להתענות והתענה עד חצי היום או רציע יום ומפילו לא מצי לצעורי נפשיה אבל לא מצי מצער נפשיה כלל להתענות עד כמה חוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר ודע"מ שהתנה אבל לא התנה ויש מהם יכול לאכול:

אבוי ורבא סיימי אפנתא. פירוש במנעל שחין (ז) שולייס שול"מ בלע"ז: **דאי** מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי[ס] קאמר שמואל לוה תעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי למינע דמיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה"א דניס הוי טפי מתיר הלכך אינטריך תרוייהו ומפילו מכל שכונג ישלים חומו והר"י מסופק בדבר אם יכול לנוות ולפרוע כדאמר ובדבד דיתיב תעניתא לתעניתא ס"ת שיהיה ר"ח חומו יום או יום ידמה לתעניתו עד יום אחר בשבוע וכן נראה למ"ר ס"ל:

מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום. מכל גלילה לא תימה מאחי מוכלים ושותים מבעוד יום כל הלילה נמי היו יכולין לאכול ולשתות מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום מכל גלילה לא ויש לומר דלא יליף צום מאסיפה אלא לענין עשיית מלאכה דכולא מלאכה גמרינן מאסיפה דהא לא כתיב בקרא אלא אסיפו זקנים וקדשו צום[ס] מכל מכילה לא כתיב בקרא:

מיפוך

ג) נים ולא נים תיר ולא תיר דקרו ליה ועני ולא ידע אהדורי סברא וכי מדכרי ליה מדכר. אמר רב כהנא אמר רב יחיד שקיבל עליו תענית אסור בנעילת הסנדל חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו היכי ליעבד אמר רבה בר רב שילא לימא הכי [א]למחר אהא לפניך בתענית יחיד אמרו ליה רבנן לרב ששת הא קא חזינן רבנן דמסיימי מסנייהו ואתו לבי תעניתא איקפד ואמר להו דלמא מיכל נמי אכול אביי ורבא מעיילי כי מסיימי אפנתא מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא רבנן דבי רב אשי נפקי כי אורחייהו סברי כי הא דאמר שמואל [ב]אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב[ס] בלבד. אמר רב יהודה אמר רב [ג]לוה אדם תעניתו ופורע כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי וכי נדר קבל עליה [א]דלא סגי דלא משלם לצעורי נפשיה קביל עליה אי מצי מצער נפשיה אי לא מצי לא מצער נפשיה איכא דאמרי אמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי פשיטא לא יהא אלא נדר נדר מי לא מצי בעי[ס] לשלומי ומיזל למחר וליומא אחרינא [ד]רב יהושע בריה דרב אידי איקלע לבי רב אסי[ג] עבדו ליה עגלא תילתא אמרו ליה ליטעום מר מידי א"ל בתעניתא יתיבנא אמרו ליה ולוזיף מר וליפרע לא סבר מר להא דאמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע אמר להו תענית חלום הוא ואמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב [ה]יפה תענית לחלום כאש לנעורת (ר]אמר) רב חסדא [ד]ובו ביום ואמר רב יוסף [ה]ואפילו בשבת [ו]מאי תקנתיה [ו]ליתיב תעניתא לתעניתא[ס]: **מתני'** עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין ג' תעניות אחרות על הצבור [ז]אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות [ח]עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין עליהן עוד שבע שהן י"ג תעניות על הצבור הרי[ס] אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות [ס]בשני מטין עם חשיכה ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת [ט]עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנישואין [י]ובשאילת שלום בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן [כ]יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה שנא' [א]הלא קציר חטים היום וגו': **גמ'** בשלמא כולהו אית בהו תענוג רחיצה[ז] וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא [ב]קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה אי מה עצרת מאורתא אף תענית נמי מאורתא אמר רבי זירא לדידי מיפרשא לי מיניה דר' ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום ואימא מטיהרא[ס] אמר רב שישא בריה דרב אידי מסייע ליה לרב הונא דאמר [ג]מצפרא כינופיא [ל]היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינינן במילי דמתא מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא מכאן ואילך בעינן רחמי שנא' [ג]ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה' אלהיהם

איפוך

אשי (הקדמת סה"ד עי"ש וברש"ש), וכ"ה בכת"י וכמה דפו"י: **ז]** [צ"ל **ואמר**] (גליון), ועי' מנחת יהודה: **ה]** בכת"י ליתא כאן "מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא" וכן ליתא בכמה ראשונים ובשבת, ועי' ריטב"א ובמרומי שדה [אמנם עי' תוס' בברכות שם וכ"ה דעת רוב הראשונים (וכמו שנפסק בטוש"ע סי' רפח שם) דאף בתענית חלום צריך למיתב תענית לתעניתו]: **ו]** [לקמן יד ע"א ושם איתא **מה** אלו, וכן הוא בגירסת ירושלמי] (גליון) וכ"ה בכת"י ובמשניות דפו"י וכ"ה בב"ח דפו"ר: **ז]** יש להוסיף **ונעילת הסנדל** (הגר"ש מדעסויא), ועיין דק"ס: **ח]** [תרגום של ממשש בצהרים בטיהרא דברים כח, כט] (גליון), ועי' ריטב"א ובגבורת ארי: **ט]** [צ"ל **אמצעיות**] (גליון), ועי' הג' הב"ח: **י]** [צ"ל **כיומא**, אם לא דמלת "אלא" היא בטעות] (גליון), ראה גם הג' הב"ח (ועי' הג' מהר"ב רנשבורג, מראה כהן, שפ"א): **כ]** נדצ"ל **בבוקר** (גנזי יוסף), אולם עי' ריטב"א ובגבורת ארי ודק"ס אות נ: **א]** נראה דהד"א (ממ"נ ובאה"מ עי"ש): **מ]** [עמ"ש הט"ז א"ח סי' תרצ ס"ק ח הגיה הכא קצת באריכות] (גליון): **ס]** נדצ"ל אספו זקנים **וקראו עצרה** (גנזי יוסף ועי"ש ובקרן אורה), ועי' רש"ש: קאמר (פורת יוסף), ועיין רש"ש: **ל]** [צ"ל **ואמר**] (גליון), ועי' מנחת יהודה: **מ]** [גיר' הרא"ש בסי' יט אלא ט"ב ויוה"כ] (גליון): **נ]** תיבת "בעי" מיותר ונמחק (יעב"ץ ומראה כהן עי"ש), וכעי"ז הנוסח כהוגן בכת"י וראשונים (דק"ס): **ג]** צ"ל לבי רב

עין משפט נר מצוה

נ א מיי' פ"ו מהלכות תענית הלכה י טוש"ע ס"ת סי' תקסח סעיף ו:

נא ב מיי' פ"ד מהלכות נדרים הלכה טז סמג עשין רמב טוש"ע שם סעיף ג:

נב ג מיי' פ"ו מהלכות תענית הלכה יב סמג עשין מד"ק ג טור וש"ע שם סי' רכ סעיף ג:

נג ד מיי' שם טוש"ע שם סי' תקסח סעיף ג:

נד ה ו מיי' וסמג שם טוש"ע שם סי' רפח סעיף ד:

נה ז מיי' פ"ג מהלכות תענית הלכה ג והלכה ד טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ג:

נו ח מיי' שם הלכה ה טוש"ע שם סעיף ד:

נז ט מיי' שם הלכה ח וטוש"ע שם סעיף ז:

נח י מיי' פ"ו שם הלכה יז טוש"ע ס"ת סי' תקעו סעיף טז:

רבינו גרשום

עד מתי אוכל והולך. מי שיש לו להתענות למחר: **שלא סילק** השלחן: **היכי עביד** כשקיבל עליו שיהא למחר מותר בנעילת הסנדל דאמר **למחר הריני בתענית יחיד**: **דילמא מיכל נמי אכול** כלומר כי היכי דסיימי סנדל ה"נ יכולין לאכול: **סיימי אפנתא** שנועלין עליונו של סנדל העור שעל הרגל אבל העץ שתחת הרגל לא היו מניחין. **סברי לה כשמואל דאמר אין תענית צבור בבבל** לפיכך אין אסורין בנעילת הסנדל: **שהן** י"ג

תורה אור השלם

א) הַלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעַתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לִשְׁאוֹל לָכֶם מֶלֶךְ:
[שמואל א' יב, יז]

ב) קַדְּשׁוּ צוֹם קִרְאוּ עֲצָרָה אִסְפוּ זְקֵנִים כֹּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל יְיָ:
[יואל א, יד]

ג) וַיָּקוּמוּ עַל עָמְדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר תּוֹרַת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם רְבִעִית הַיּוֹם וּרְבִעִית מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַיְיָ אֱלֹהֵיהֶם:
[נחמיה ט, ג]

משנת ראשונים

לוה אדם תעניתו ופורע. הנודר לצום עשרה ימים באי זה יום שירצה והיה מתענה ביום אחד מהם והוצרך לדבר מצוה או מפני כבוד אדם גדול הרי זה אוכל ופורע יום אחר שהרי לא קבע הימים בתחלת הנדר, נדר שיצום היום ושכח ואכל משלים לצום, נדר שיצום יום אחד או שנים וכשהתחיל לצום שכח ואכל אבד תעניתו וחייב לצום יום אחר. **[רמב"ם, נדרים פ"ד הט"ז]** נדר להתענות ומצטער יכול ללוותו ולפרוע וא"צ התרת חכם וה"מ בתענית סתם כגון שנדר להתענות יום אחד וקבלו במנחה. **[טור אורח חיים סימן תקסח]** **עברו ליה עגלא תילתא.** כמו ושלישים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב. ויש מפרשים שלישי לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין סה:) דהוו מברו להו עיגלא תלתא, ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי ללידתו. **[תוספות, גיטין נו.]** **יפה תענית לחלום כאש לנעורת.** השם יתברך מודיע לאדם חטאתו בחלומו כמאמר אליהוא בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים אז יגלה אוזן אנשים וגו'. באופן שישוב אל ה' מצד חלומו. ולכן אמרו יפה תענית לחלום אפי' בשבת. כי אחר שהודיעו בחלומו חטאו או עונשו. ראוי לו לשוב מיד. ולכן אמרו לאדם טוב מראין לו חלום רע כדי שישוב. ולכן דוד לא ראה חלום טוב מעולם **[צרור המור ויקרא א]** דע והבן אע"פ שאמרו חכמים יפה תענית לחלום כאש לנעורת, לא אמרו אלא לעושה תשובה עם התענית. **[ספר חסידים, סימן רכו]** **ואמר רב יוסף ואפילו בשבת.** דאף תעניתו הרי זה עונג לו יותר מאכילתו מפני שהוא נבהל ולבו דוה על חלומותיו וכשיושב עליהם בתענית ומקוה שתעניתו יפה לחלומו לבטלו, וכדאמרינן יפה תענית לחלום כאש לנעורת הרי זה מתענג בתעניתו, ומ"מ כיון שלא ענג שבתו באכילה כדין תענוג שאר בני אדם לפיכך הוא צריך שישב תענית על תענית. **[הרשב"א, ברכות לא.]** והר"ם פי' דאין לו להתענות אלא חלום שראה בו ג"פ ושוב ראיתי בפ"ב דסוכה (דף כו:) ס"ל כר' יהושע וכן פסק ראבי"ה. וראבי"ה כתב משם רבינו קלונימוס. וכתב ר"ח דאין להתענות בזמן הזה תענית חלום בשבת משום דאין אנו בקיאין בפתרון חלומות. **[מרדכי מסכת שבת רמז תנא]** **מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא.** לאו חיובא הוא להתענות יום ראשון שלאחר השבת מיד אלא שראוי לעשות כן בשאיפשר לו משום שלא יתאחר ויתעכב מבקשת הרחמים והסליחה, אבל במי שאין איפשר לו או שהוא תשש וירא להתענות שני ימים בזה אחר זה יכול הוא להתעכב עד יום אחר וישב בתענית על תעניתו. **[הרשב"א, ברכות לא.]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג., **ע)** לעיל יא: פסחים נד: ע"ש, **ג)** עיין ירושלמי נדרים פ"ח ה"א וראי"ש שבת פ"א סימן כה, **ד)** שבת דף יא. ע"ש, **ה)** תנחומא בראשית ב ע"ש, ו) [ברכות לג:], **ז)** פסחים נד:, **מ)** [פרש"י על זה לקמן דף יד:], **ט)** מגילה ה: [ועי' תוס' שם], **י)** [מועד קטן טו.], **כ)** [לעיל ג:], **ל)** מגילה ל:, **מ)** מסכת סופרים פי"ד ה"ז ע"ש ובילקו"מ, **נ)** [ועי' תוס' נדה סג: ד"ה גים], **ס)** דפרקין סוה"ד, **ע)** איכ"ר פרשה ג ו, **פ)** יא. ועי' פי' ר"ח שם ובברכות לא:, **צ)** יואל ב א.

הגהות הב"ח

(מ) רש"י ד"ה נים וכו' אומר רבי נים ולא נים בתוך השינה. תיר בתחלת השינה. ולא תיר בסוף השינה. כל"ל: **בא"ד** אך לא נראה בע"פ. כאן ובע"פ. כל"ל ט"ז מ"מ סי' תכ ס"ק ח:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א) גמ' דלא פגי דלא משלם. עי' ר"ן וריטב"א ומשמע דלא הוי זה בגירסתם וכן בפסיטות אחי שפיר פרש"י ותוס' ור"ל למ"ש בעל מהכתם עולם ושער המלך:

גליון הש"ם

תום' ד"ה נים וכו' אומר רבי נים ולא נים בתוך השינה. תיר בתחלת השינה. ולא תיר בסוף השינה. כל"ל: **בא"ד** אך לא נראה בע"פ. כאן ובע"פ. כל"ל ט"ז מ"מ סי' תכ ס"ק ח:

הגהות וציונים

מ) [גיר' הרא"ש בסי' יט אלא ט"ב ויוה"כ] (גליון): **נ)** תיבת "בעי" מיותר ונמחק (יעב"ץ ומראה כהן עי"ש), וכעי"ז הנוסח כהוגן בכת"י וראשונים (דק"ס): **ג)** צ"ל לבי רב

אָדָם הַנָּזוּפִין לַמָּקוֹם, שהרי לא נענו בתעניתם[נ]. ואין בית דין גוזרים על הציבור תעניות נוספות[נא], ורק **הַיְחִידִים** [-תלמידי חכמים[נב]] **חוֹזְרִין וּמִתְעַנִּין** בימים שני וחמישי בכל שבוע, **עַד שֶׁיֵּצֵא** ויעבור **נִיסָן**[נג].

אבל לאחר מכן אף היחידים לא יתענו לבקש גשמים, משום שאם **יָצָא** ועבר **נִיסָן** ולאחר מכן **יָרְדוּ גְּשָׁמִים**, הרי הם **סִימַן קְלָלָה**[נד]. מוכיחה המשנה שגשמים היורדים לאחר ניסן הם סימן קללה, **שֶׁכֵּן נֶאֱמַר** בתוכחת שמואל לעם ישראל שביקשו להעמיד להם מלך שיגן עליהם, ולא סמכו על שמואל שיגן עליהם בתפלתו (שמואל א' יב יז), 'הֲלֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם וגו', אֶקְרָא אֶל ה' וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר'. כלומר, שמואל הראה להם את כח תפילתו, שהמעשה היה לאחר ניסן שהוא זמן קציר חיטים, והגשמים בזמן זה הם סימן קללה, וקשה בעיני ה' להביא פורענות בחינם, ואמר שמואל שאף על פי כן ישמע ה' את תפילתו ויתן מטר[נה].

★

גמרא

שנינו במשנתנו בשלוש תעניות אמצעיות, שמלבד איסור אכילה ושתיה אסורים גם בדברים נוספים. הגמרא מבררת את טעם האיסור בדברים אלו:

מקשה הגמרא, מה שאסרה משנתנו עשיית מלאכה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה, **בְּשִׁלְמָא** - משנתנו מובנת לגבי **פּוּלְחָנָא** - כל הדברים חוץ מעשיית מלאכה, שכן **אִית בְּהוּ** - יש בהם **תַּעֲנוּג, רְחִיצָה וְסִיכָה, נְעִילַת הַסַּנְדָּל**[נו] **וְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה**, ואסור להתענג ביום התענית. **אֶלָּא** לגבי עשיית **מְלָאכָה** שאסרה משנתנו, קשה, **הָא** אדרבה **צַעַר הוּא** לעשות מלאכה, ולא תענוג, ומדוע היא אסורה ביום התענית. מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר רַב יִרְמְיָה בַּר אַבָּא, אָמַר קְרָא** - נאמר בפסוק בדברי הנביא יואל לישראל לקבוע תענית על מכת הארבה שבאה עליהם (יואל א יד), 'קַדְּשׁוּ **צוֹם**[נז] **קִרְאוּ עֲצָרָה**[נח] **אִסְפוּ זְקֵנִים** כֹּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית ה' אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל ה''. ויש ללמוד מלשון הפסוק 'קראו עצרה', שהיא דומה ללשון 'עצרת', שדין יום התענית שקובעים על צרה הוא כְּדין **עֲצֶרֶת** - חג השבועות וחג שמיני עצרת[נט], **מָה** - כשם שיום חג **עֲצֶרֶת אָסוּר בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָה**[ס], **אַף** יום **הַתַּעֲנִית אָסוּר בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָה**[סא].

הגמרא דנה בדרשה זו:

מקשה הגמרא, **אִי** - אם כן, שדורשים שיום התענית הוא כעצרת, מדוע איסור המלאכה הוא רק ביום התענית ולא בלילה, כפי ששנינו בברייתא (להלן יג.)[סב], הלא יש להוסיף ולדרוש, **מָה** - כשם שאיסור מלאכה ב**עֲצֶרֶת** מתחיל **מֵאוֹרְתָּא** [-מהלילה], שכבר מליל יום טוב אסור לעשות מלאכה, **אַף** איסור המלאכה שביום **הַתַּעֲנִית נַמִּי** - גם כן מתחיל **מֵאוֹרְתָּא** [-מהלילה]. מתרצת הגמרא, **אָמַר רַבִּי זֵירָא, לְדִידִי מִיפָּרְשָׁא לִי מִינֵּיהּ דְּרַב יִרְמְיָה בַּר אַבָּא** - אני שמעתי את פירוש הדרשה מפי רב ירמיה בר אבא עצמו [שהוא בעל הדרשה לעיל], **אָמַר קְרָא** - נאמר בפסוק ממנו דרשנו את איסור המלאכה ביום התענית, 'אִסְפוּ **זְקֵנִים**', שביום התענית יתאספו הזקנים, ויש ללמוד שאיסור המלאכה שלמדנו מ'עצרה' נאמר **דּוֹמְיָא דַּאֲסִיפַת זְקֵנִים** - בדומה לאסיפת הזקנים וכינוסם ביום התענית[סג], **מָה** - כשם ש**אֲסִיפַת הַזְּקֵנִים** היא רק **בַּיּוֹם**, שכן בלילה כל אחד נמצא בביתו ואין דרך להתאסף, **אַף** איסור המלאכה **שבְּצוֹם נַמִּי** - גם כן הוא רק **בַּיּוֹם**, אבל בלילה מותר לעשות מלאכה[סד].

מקשה הגמרא, מכיון שלמדנו שאיסור המלאכה ביום התענית דומה לאסיפת הזקנים, מדוע הוא מתחיל כבר מהבוקר, כפי שיש ללמוד מהברייתא (שם)[סה], **וְאֵימָא** - ושמא נאמר שהוא מתחיל רק **מִבְּהֵרָא** - מצהרי היום, בדומה לאסיפת הזקנים שאין דרכם להתאסף מיד בהשכמה[סו]. מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב שֵׁישָׁא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב אִידִי**, מה שפשוט לתנא בברייתא שאיסור המלאכה מתחיל כבר בבוקר[סז], הרי זה **מְסַיַּיע לֵיהּ** [-לו] **לְרַב הוּנָא, דְּאָמַר** שביום תענית ציבור כבר **מַצַּפְרָא כִּינּוּפְיָא** - מהבוקר מתקבצים ובאים לבית הכנסת לאסיפת הזקנים. ולכן אף איסור המלאכה שהוא דומה לאסיפת הזקנים, מתחיל בבוקר.

הגמרא מבררת מהו סדר אסיפת הזקנים בתענית ציבור:

שואלת הגמרא, **הֵיכִי עָבְדִי** - מה עושים הזקנים באסיפתם מהבוקר, ובכל יום התענית. משיבה הגמרא, **אָמַר אַבָּיֵי, מְצַפְּרָא עַד פַּלְגָא דְּיוֹמָא** - מהבוקר עד חצי היום **מְעַיְּינִינַן בְּמִילֵּי דְּמָתָא** - אנו מעיינים

נ. ע"פ ערוך השולחן (או"ח סי' תקעה ס"ט). ומבאר, שאף שבכל הדברים שאמרו שממעטים בהם הכוונה שאסורים לגמרי [כמבואר לעיל], מכל מקום בשאילת שלום אינו כן, מפני שאי אפשר לאסור לגמרי להמון העם, אלא רק ממעטים בשאילת שלום, ותלמידי חכמים נמנעים לגמרי, כמבואר בגמרא (להלן יד:).

'נזופין' הוא ענין גערה, שהם כבני אדם הגעורים מאת המקום. פירוש המשניות להרמב"ם (פ"ח מ"ז). ומוסיף הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח), שמלבד מה שהם כנזופים, הם גם כמנודים למקום.

מובא במדרש (ב"ר פמ ט), שהקדוש ברוך הוא נקרא 'מקום' מפני שהוא מקומו של העולם.

נא. טעם הדבר יתבאר בגמרא (להלן יד:).

נב. פירוש המשניות להרמב"ם (פ"ח מ"ד), וראה בגמרא לעיל (י:).

נג. אין הכוונה לחודש ניסן, אלא לניסן של תקופה. ירושלמי (פ"ח ה"ח), רמב"ם (תעניות פ"ג ה"ט).

נד. ע"פ מלאכת שלמה (פ"ח מ"ז).

ודווקא אם לא ירדו גשמים קודם לכן ואלו הם הגשמים הראשונים בשנה זו, אבל אם כבר ירדו גשמים תחילה ומוסיפים לרדת לאחר שעבר ניסן, הם אינם סימן קללה. ירושלמי (פ"ח ה"ח), רמב"ם (תעניות פ"ג ה"ט).

נה. עפ"י רש"י (שם פסוק טז-יז).

וצריך לומר שלא ירדו גשמים קודם לכן, שרק באופן זה הם סימן קללה, כפי שהתבאר בהערה הקודמת.

נו. רבינו חננאל (ד"ה עצרו).

נז. 'קַדְּשׁוּ' פירושו הַזמינו, כלומר קִבעו יום תענית והכריזו עליו ברבים. רש"י ומצודת דוד (שם).

נח. כלומר, הַכריזו להתאסף. רש"י ומצודת דוד (שם).

נט. רש"י (ד"ה מה). ופירוש תיבת 'עצרת', עצורים בעשיית מלאכה. רש"י (במדבר כט לה, בפירוש הראשון). ומועדים אלו נקראים 'עצרת', שמיני עצרת נקרא כן בלשון הכתוב (במדבר שם), וחג השבועות נקרא כן בלשון חכמים, כגון במשנה (ר"ה ט.), ונקראים כן מפני שאין בהם מצוה אחרת מלבד איסור מלאכה [לאחר חורבן בית המקדש, שאין בחג השבועות את מצות הבאת שתי הלחם], ולא כשאר מועדים שיש בהם עוד מצוות, כגון אכילת מצה בפסח, תקיעת שופר בראש השנה ונטילת לולב בסוכות. ע"פ חזון יחזקאל (ר"ה פ"ח ה"ח).

ס. כמאמר הכתוב בחג השבועות (ויקרא כג כא), 'מקרא קדש יהיה לכם, כל מלאכת עַבֹדָה לא תעשו', וכן נאמר בשמיני עצרת (במדבר כט לה), 'ביום השמיני עצרת תהיה לכם, כל מלאכת עַבֹדָה לא תעשו'.

סא. כתב הריטב"א (ד"ה הגיע), שדרשה זו אינה אלא אסמכתא בעלמא, שעיקר איסור המלאכה ביום התענית הוא מתקנת חכמים, והביאה הגמרא סמך מן הכתוב לתקנתם. וטעם התקנה, כדי שיפנו ליבם לתענית ולחזור בתשובה, וכן כדי שיראו את עצמם כאילו רפו ידיהם והם מבוהלים מפני עוונותיהם.

סב. ע"פ גבורות ארי (ד"ה לכן). וזה לשון הברייתא (שם), 'כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום, אבל בלילה מותר'.

סג. שבתענית מתאספים הזקנים בבית הכנסת, לבדוק במעשיהם ולתקנם. ובגמרא להלן בסמוך יתבאר סדר אסיפתם ומעשיהם.

סד. יש להקשות, הלא בפסוק כתוב 'צום', ובכלל זה איסור אכילה ושתיה בתענית, ואם כן אף באיסור זה יש לדרוש שהוא רק ביום ולא בלילה, בדומה לאסיפת זקנים האמורה בפסוק, כפי שדורשת הגמרא באיסור מלאכה שהוא רק ביום ולא בלילה מטעם זה, ומדוע אסרה משנתנו לאכול כבר מהלילה. ויש לתרץ, שרק באיסור מלאכה דרשו כן, מפני שתיבת 'עצרה' שמשמעותה איסור מלאכה נאמרה בסמוך ל'אספו זקנים', אבל תיבת 'צום' שמשמעותה איסור אכילה לא נאמרה בסמוך ל'אספו זקנים', ולכן לא דורשים בה כן, ואף בלילה אסורים באכילה. תוספות (ד"ה מה) ע"פ קרן אורה (סוכה שם).

סה. שכך לשון הברייתא, 'כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום, אבל בלילה מותר'. ומשמע שהאיסור ביום הוא בכל משך היום, כבר מהבוקר. גבורות ארי (ד"ה לכן).

סו. וכיון שאין איסור המלאכה מתחיל מיד בהשכמת הבוקר, מסתבר לחלק את היום לחצאין ולקבוע שהוא מתחיל מצהרי היום. גבורות ארי (שם).

סז. רש"י (ד"ה מסייע), גבורות ארי (שם). וראה פירושים נוספים בביאורי רש"י.

יב: מאימתי פרק ראשון תענית

עין משפט נר מצוה

נ א מיי׳ פ״ו מהלכות תענית הלכה י׳ טוש״ע ס״מ סי׳ תקסה סעיף ו׳:

נא ב מיי׳ פ״ד מהלכות נדרים הלכה טז סמג עשין רמב טוש״ע שם סעיף ג׳:

נב ג מיי׳ פ״ו מהלכות תענית הלכה יב סמג עשין מד״ק ג טור וש״ע שם סי׳ רכ סעיף ג׳:

נג ד מיי׳ שם טוש״ע שם סי׳ תקסה סעיף ג׳:

נד ה ו מיי׳ וסמג שם טוש״ע שם סי׳ רפח סעיף ד׳:

נה ז מיי׳ פ״ג מהלכות תענית הלכה ג והלכה ד טוש״ע שם סי׳ תקעה סעיף ג׳:

נו ח מיי׳ שם הלכה ה טוש״ע שם סעיף ד׳:

נז ט מיי׳ שם הלכה ח וטוש״ע שם סעיף ז׳:

נח י מיי׳ פ״ה שם הלכה יז טוש״ע ס״ח סי׳ תקעו סעיף טז׳:

רבינו גרשום

עד מתי אוכל והולך. מי שיש לו להתענות למחר: **שלא סילק** השלחן: **היכי עביד** כשקיבל עליו שיהא למחר מותר בנעילת הסנדל דאמר **למחר הריני בתענית יחיד**: **דילמא מיכל** 18/06/2018 **נפשי׳ אבתר׳** כלומר כי היכי דסיימי סנדל ה״נ יכולין לאכול: **סיימי אפנתא** שנועלין עליונו של סנדל העור שעל הרגל אבל העץ שתחת הרגל לא היו מניחין. **סברי לה כשמואל דאמר אין תענית צבור בבבל** לפיכך אין אסורין בנעילת הסנדל: **שהן** ר״ג

תורה אור השלם

א) הַלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל יְיָ וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר וּדְעוּ וּרְאוּ כִּי רָעָתְכֶם רַבָּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בְּעֵינֵי יְיָ לְשְׁאוֹל לָכֶם מֶלֶךְ: [שמואל א׳ יב, יז]

ב) קַדְּשׁוּ צוֹם קִרְאוּ עֲצָרָה אִסְפוּ זְקֵנִים כֹּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְזַעֲקוּ אֶל יְיָ: [יואל א, יד]

ג) וַיָּקוּמוּ עַל עָמְדָם וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר תּוֹרַת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם רְבִעִית הַיּוֹם וּרְבִעִית מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַיְיָ אֱלֹהֵיהֶם: [נחמיה ט, ג]

משנת ראשונים

לוה אדם תעניתו ופורע. הנודר לצום עשרה ימים באי זה יום שירצה והיה מתענה ביום אחד מהם והוצרך לדבר מצוה או מפני כבוד אדם גדול הרי זה אוכל ופורע יום אחר שהרי לא קבע הימים בתחלת הנדר, נדר שיצום היום ושכח ואכל משלים לצום, נדר שיצום יום אחד או שנים וכשהתחיל לצום שכח ואכל אבד תעניתו וחייב לצום יום אחר. **[רמב״ם, נדרים פ״ד הט״ז]** נדר להתענות ומצטער יכול ללוותו ולפרוע וא״צ התרת חכם וה״מ בתענית סתם כגון שנדר להתענות יום אחד וקבלו במנחה. **[טור אורח חיים סימן תקסח]** **עבדו ליה עגלא תילתא.** כמו ושלישים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי׳ בריא וטוב. ויש מפרשים שלישי לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין סה:) דהוו מברו להו עיגלא תלתא, ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי ללידתו. **[תוספות, גיטין נו.]** **יפה תענית לחלום כאש לנעורת.** השם יתברך מודיע לאדם חטאתו בחלומו כמאמר אליהוא בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים אז יגלה אוזן אנשים וגו׳. באופן שישוב אל ה׳ מצד חלומו. ולכן אמרו יפה תענית לחלום אפי׳ בשבת. כי אחר שהודיעו בחלומו חטאו או עונשו. ראוי לו לשוב מיד. ולכן אמרו לאדם טוב מראין לו חלום רע כדי שישוב. ולכן דוד לא ראה חלום טוב מעולם **[צרור המור ויקרא א]** דע והבן אע״פ שאמרו חכמים יפה תענית לחלום כאש לנעורת, לא אמרו אלא לעושה תשובה עם התענית. **[ספר חסידים, סימן רכו]** **ואמר רב יוסף ואפילו בשבת.** דאף תעניתו הרי זה עונג לו יותר מאכילתו מפני שהוא נבהל ולבו דוה על חלומותיו וכשיושב עליהם בתענית ומקוה שתעניתו יפה לחלומו לבטלו, וכדאמרינן יפה תענית לחלום כאש לנעורת הרי זה מתענג בתעניתו, ומ״מ כיון שלא ענג שבתו באכילה כדין תענוג שאר בני אדם לפיכך הוא צריך שישב תענית על תענית. **[הרשב״א, ברכות לא.]** והר״ם פי׳ דאין לו להתענות אלא חלום שראה בו ג״פ ושוב ראיתי בפ״ב דסוכה (דף כו:) ס״ל כר׳ יהושע וכן פסק ראבי״ה. וראבי״ה כתב משם רבינו קלונימוס. וכתב ר״ח דאין להתענות בזמן הזה תענית חלום בשבת משום דאין אנו בקיאין בפתרון חלומות. **[מרדכי מסכת שבת רמז תנא]** **מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא.** לאו חיובא הוא להתענות יום ראשון שלאחר השבת מיד אלא שראוי לעשות כן בשאיפשר לו משום שלא יתאחר ויתעכב מבקשת הרחמים והסליחה, אבל במי שאין איפשר לו או שהוא תשש וירא להתענות שני ימים בזה אחר זה יכול הוא להתעכב עד יום אחר וישב בתענית על תענית. **[הרשב״א, ברכות לא.]**

מסורת הש״ס עם הוספות

הגהות הב״ח

גליון הש״ם

הגהות מהר״ב רנשבורג

משנה **נים ולא נים תיר ולא תיר.** לומר רבי[מ] ניס ולא ניס בתוך השינה כשניעור משנתו תיר ולא תיר בתחילת השינה לא נראה (ה) בערבי פסחים (דף קכ:) דקאמר נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו ואמר רב אסי ה״ד נתנמנמו ניס ולא ניס וכו׳ והתם מיירי בתחילת השינה דין ניס ולא ניס דין תיר ולא תיר כלל כפירוש רש״י ז״ל הוה אמר ניס ולא ניס הוה אמינא דתיר הוי טפי מניס ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה״א דניס הוי טפי מתיר הלכך אינטריך תרוייהו וכולהו בתחילת השינה כדמפרש התם (ו) ובירושלמי[ס] מפורש גבי הך גרייתא עד כמה חוכל ושותה עד קרות הגבר וה״ה עד שיעלה עמוד השחר ובד״א שהתנה אבל לא התנה ויש מיגו יכול למכול:

אביי ורבא סיימי אפנתא. פירוש כמנעל שחין (ז) שולייס שול״ח בלע״ז: **דאי** מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי[ע] קאמר שמואל לוה מעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי לגזות תעניתו והכי משקנא אם אמר הריני בתעניתי למחר עריך לצעוריה נפשיה ומיגו יכול לגזות ופורע בחנם ומפילו אכל בשוגג ישלים חומו והר״י מסופק בדבר אם יכול לגזותו ולפרוע היכי דקביל עליה כבר להתענות והתענה עד חצי היום או רציע יום ומפילו לא מצי לצעורי נפשיה אבל לא התענה ודאי יכול לגזות אחר כשבילו או אם טעה ואכל בשוגג יאכל וישלים יום אחר ואם התענה כגון תענית חלום דעריך לפרוע כדאמר ובאבד דיתיב תעניתא לתעניתא ר״ח חומו יום או אז ידמה למעניתו עד יום אחר בשבוע וכן נראה למ״ר ס״ל:

מה **אסיפת זקנים ביום אף צום ביום.** אבל בלילה לא תימה אמאי מוכלים ושותים מבעוד יום כל הלילה ומי היו יכולין לאכול ולשתות מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום אבל בלילה לא וים לומר דלא יליף צום אסיפת מלאכה דדוקא מלאכה גמרינן מאסיפה דהא לא כתיב בקרא אלא אסיפו זקנים וקדשו צום[פ] אבל אכילה לא כתיב בקרא:

מיפון

גיפה תענית לחלום כאש לנעורת (ר אמר) רב חסדא ד ובו ביום ואמר רב יוסף ה ואפילו בשבת ו מאי תקנתיה ז ליתיב תעניתא לתעניתא[ח]: **מתני׳** ח עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין ג׳ תעניות אחרות על הצבור ט אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ונועלין את המרחצאות י עברו אלו ולא נענו ב״ד גוזרין עליהן עוד שבע שהן י״ג תעניות על הצבור הרי[י] אלו יתרות על הראשונות שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות יא בשני מטין עם חשיכה ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת יב עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנישואין יג ובשאילת שלום בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן יד יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה שנא׳ טו הלא קציר חטים היום וגו׳: **גמ׳** בשלמא כולהו אית בהו תענוג רחיצה[ז] וסיכה ותשמיש המטה אבל מלאכה צער הוא אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא יב קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כעצרת מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה אי מה עצרת מאורתא אף תענית נמי מאורתא אמר רבי זירא לדידי מיפרשא לי מיניה דר׳ ירמיה בר אבא אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום ואימא מטיהרא[מ] אמר רב שישא בריה דרב אידי מסייע ליה לרב הונא דאמר יג מצפרא כינופיא ׳היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינינן במילי דמתא מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא מכאן ואילך בעינן רחמי שנא׳ יד ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה׳ אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה׳ אלהיהם

איפוך

אשי (הקדמת סה״ד עי״ש וברש״ש), וכ״ה בכת״י וכמה דפו״י: **ז]** [צ״ל **ואמר**] (גליון), ועי׳ מנחת יהודה: **ה]** בכת״י ליתא כאן ״מאי תקנתיה ליתיב תעניתא לתעניתא״ וכן ליתא בכמה ראשונים ובשבת, ועי׳ ריטב״א ובמרומי שדה [אמנם עי׳ תוס׳ בברכות שם וכ״ה דעת רוב הראשונים (וכמו שנפסק בטוש״ע סי׳ רפח שם) דאף בתענית חלום צריך למיתב תענית לתעניתו]: **ו]** [לקמן יד ע״א ושם איתא **מה** אלו, וכן הוא בגירסת ירושלמי] (גליון) וכ״ה בכת״י ובמשניות דפו״י וכ״ה בב״ח דפו״ר: **ז]** יש להוסיף **ונעילת הסנדל** (הגר״ש מדעסויא), ועיין דק״ס: **ח]** [תרגום של ממשש בצהרים בטיהרא דברים כח, כט] (גליון), ועי׳ ריטב״א ובגבורת ארי׳ הב״ח: **י]** [צ״ל **כיומא**, אם לא דמלת ״אלא״ היא בטעות] (גליון), ראה גם הגי׳ הב״ח (ועי׳ הג׳ מהר״ב רנשבורג, מראה כהן, שפ״א): **כ]** נדצ״ל **בבוקר** (גנזי יוסף), אולם עי׳ ריטב״א ובגבורת ארי ודק״ס אות נ: **מ]** [עמ״ש הט״ז א״ח סי׳ תרצ ס״ק ח הגיה הכא קצת באריכות] (גליון): **ס]** נדצ״ל אספו זקנים **וקראו עצרה** (גנזי יוסף עי״ש ובקרן אורה), ועי׳ רש״ש: **ע]** פסחים קכ: מגילה יח: יבמות נד. נדה סג., **ג)** לעיל יח: פסחים נד: ע״ש, **ד)** עיין ירושלמי נדרים פ״ח ה״א וראי״ש שבת פ״א סימן כה, **ה)** שבת דף יח. ע״ש, **ו)** תנחומא בראשית ב ע״ש, **ז)** [ברכות לח:], **ח)** פסחים נד:, **ט)** [פרש״י על זה לקמן דף יד:], **י)** מגילה ה: [ועי׳ תוס׳ שם], **יא)** [מועד קטן טו.], **יב)** [לעיל ג:], **יג)** מגילה ל:, **יד)** מסכת סופרים פי״ד ה״ז ע״ש ובילקו״מ, **טו)** [ועי׳ תוס׳ נדה סג: ד״ה ניס], **טז)** דפרקין סוה״ד, **יז)** איכ״ר פרשה ג ו, **יח)** יא. ועי׳ פי׳ ר״ח שם ובברכות לא:, **יט)** יואל ב א.

הגהות הב״ח

(ה) רש״י ד״ה ניים וכו׳ אף על גבור אסור כו׳ הס״ד ומ״כ מה״ד שמע מ״ל בשלש אחרונות או בשבע כו׳: **(ו)** ד״ה קאמו כו׳ בפ׳ מקוס שנהגו דליאסר בנעילת הסנדל: **(ז)** ד״ה לצעורי כו׳ ומי לא מצי לא מצער נפשיה הס״ד ומ״כ מה״ד לא יהא אלא נדר וכי אינו משלם את נדרו ליומא אחרינא: **(ח)** ד״ה היכי עבדי ל״ל קודם ד״ה מעיינין: **(ט)** תום׳ ד״ה ניס וכו׳. אך לא גרסה הכי בערבי פסחים: **(י)** **בא״ד** וכירושלמי מפורש גבי הך גרייתא. נ״ב פי׳ דתני בה יאן ועמד ה״ז אוכל: **(יא)** ד״ה אבני כו׳ שחין לו שוליים שול״ח:

גליון הש״ם

תום׳ ד״ה ניים וכו׳ אומר רבי ניים ולא ניים בתוך השינה. תיר בתחלת השינה. תיר ולא תיר בסוף השינה. כל״ל: **בא״ד** אך לא נראה בע״פ. כאן ובע״פ. כל״ל ט״ז מ״ח סי׳ תכ״ו ס״ק ח:

הגהות מהר״ב רנשבורג

א] גמ׳ דלא פגי דלא משלם. עי׳ ר״ן וריטב״א ומשמע דלא הוי זה בגירסתם וכן בפסיטות אבי שפיר פרש״י ותוס׳ ור״ל למ״ש בעל מהבת עולם ושער המלך:

הגהות וציונים

מ] [גיר׳ הרא״ש בסי׳ יט אלא ט״ב ויוה״כ] (גליון): **נ]** תיבת ״בעי״ מיותר ונמחק (יעב״ץ ומראה כהן עי״ש), וכעי״ז הנוסח כהוגן בכת״י וראשונים (דק״ס): **ס]** צ״ל לבי רב

בענייני העיר, ודורשים וחוקרים בעסקי בני העיר, ואם יש גזל וחמס ביניהם מפייסים את הנגזל[סח]. מִבָּאן - מחצי היום וְאֵילָךְ, מחלקים את הזמן הנותר לשני חלקים [וכל חלק הוא רבע היום], רִיבְעָא דְיוֹמָא - רבע היום שלאחר חצות קָרֵינַן בְּסִפְרָא - אנו קוראים בספר תורה וַאֲפָטָרְתָּא - מפטירים בדברי הנביאים[סט], וּמִבָּאן וְאֵילָךְ ברבע היום האחרון בָּעֵינַן רַחֲמֵי - אנו מבקשים רחמים מאת ה׳.

הגמרא מביאה מקור מן הכתוב לסדר זה של אסיפת הזקנים: מוסיפה הגמרא, מה שאמרנו בסדר אסיפת הזקנים, שרבע היום קוראים בתורה ובהפטרה ורבע היום מבקשים רחמים מאת ה׳, יש ללמוד כן ממה שֶׁנֶּאֱמַר בתענית בני ישראל כששבו מחטאים שהיו בידם (נחמיה ט ג), ׳וַיָּקוּמוּ עַל עָמְדָם, וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר תּוֹרַת ה׳ אֱלֹהֵיהֶם רְבִיעִית הַיּוֹם, וּרְבִיעִית מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַה׳ אֱלֹהֵיהֶם׳.

סח. רש״י (ד״ה מעיינין). והרמב״ם (מעניות פ״ח ה״ז) מוסיף, שמסירים מכשולות של עבירות, ומזהירים ודורשים וחוקרים על בעלי חמס ועבירות ומפרישים אותם, וכן דורשים על בעלי זרוע ומשפילים אותם, וכיוצא בדברים אלו. והרא״ש (פי׳ יח) מוסיף, שבודקים במעשי אנשי העיר ומפרישים אותם מעבירות שבידם, ומטילים שלום ביניהם, ואז נשמעת תפילתם, שנאמר (ישעיה ו טו), ׳גם כי תרבו תפלה אינני שומע׳, ומפרש הכתוב (שם) מדוע, ׳ידיכם דמים מלאו׳, ובהמשך מפרש הכתוב (שם פסוק טז) מה תקנתם, ׳רחצו הִזַּכּוּ הסירו רֹעַ מעלליכם׳.

סט. בספר התורה קוראים מהפסוק (שמות לג יח) ׳ויחל משה׳ וגו׳, ובנביאים קוראים מהפסוק (ישעיה נה ו) ׳דרשו ה׳ בהמצאו׳ וגו׳.

ע. ענין התענית מוזכר שם לעיל (פסוק ו).

שואלת הגמרא, אמנם למדנו מפסוק זה שרבע היום קוראים בתורה ובהפטרה ורבע היום מבקשים רחמים, אך לא מפורש בפסוק מה שאמרנו שכל זה נעשה בחצי השני של היום, ואילו בחצי הראשון של היום מעיינים בענייני העיר, ואם כן **אֵיפוֹךְ אֲנָא** - אהפוך אני את הדברים, שבחצי הראשון של היום קוראים בתורה ובהפטרה ומבקשים רחמים, ובחצי השני של היום מעיינים בענייני העיר[א]. משיבה הגמרא, **לֹא סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - לא יעלה בדעתך לומר כן, משום **דִּכְתִיב** - שכתוב בדברי עזרא בתעניתו על חטא העם שנשאו נשים נכריות (עזרא ט ז), **'וְאֲלֵי יֵאָסְפוּ כֹּל חָרֵד בְּדִבְרֵי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה וגו'**, וַאֲנִי יֹשֵׁב מְשׁוֹמֵם עַד לְמִנְחַת הָעֶרֶב', כלומר, אלי היו מתאספים ובאים הטובים שבהם, להתוודות ולהגיד לפני על מעל וחטא הגולה להפרישם, ואני שותק מתוך תמהון[ב] עד הזמן שמחצות היום ואילך[ג]. **וּכְתִיב** - וכתוב אחר כך (שם פסוק ה), **'וּבְמִנְחַת הָעֶרֶב קַמְתִּי מִתַּעֲנִיתִי, וּבְקָרְעִי בִגְדִי וּמְעִילִי וָאֶכְרְעָה עַל בִּרְכַּי וָאֶפְרְשָׂה כַּפַּי אֶל ה' אֱלֹהָי'**[ד]. מבואר, שבחצי השני של היום לאחר מנחת הערב ביקש רחמים עד הערב. ומכך יש ללמוד, שמה שלמדנו שרבע היום קוראים בתורה ובהפטרה ורבע היום מבקשים רחמים, הוא בחצי השני של היום, ובחצי הראשון של היום מעיינים בענייני העיר[ה].

★

הגמרא דנה בימים שאסרו בהם רחיצה, האם אסור לרחוץ רק במים חמים או אף במים צוננים:

אָמַר רַפְרָם בַּר פָּפָּא, אָמַר רַב חִסְדָּא, כָּל יוֹם שֶׁהוּא אסור ברחיצה **מִשּׁוּם אֵבֶל, כְּגוֹן תִּשְׁעָה בְּאָב** שאבלים בו על חורבן בית המקדש ואסור לרחוץ בו[ו], **וְכֵן מִי שֶׁהוּא אָבֵל** על אחד מקרוביו, שאסור ברחיצה בשבעת ימי האבלות[ז], **אָסוּר** לרחוץ **בֵּין בְּחַמִּין וּבֵין בְּצוֹנֵן**[ח]. **וְכָל יוֹם שֶׁהוּא** אסור ברחיצה **מִשּׁוּם** מניעת **תַּעֲנִית**[ט], **כְּגוֹן תַּעֲנִית צִבּוּר** שאסרו בה את הרחיצה[י], **בְּחַמִּין אָסוּר** לרחוץ, אבל **בְּצוֹנֵן מוּתָּר** לרחוץ, משום שברחיצה בצונן אין כל כך תענוג[יא].

הגמרא מוכיחה ממשנתנו (לעיל יג:) כפי הדין השני שאמר רב חסדא: **אָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין, אַף אֲנַן נַמִּי תְּנֵינָא** - אף אנו שנינו במשנתנו כפי הדין השני שאמר רב חסדא, שבתענית ציבור רק בחמים אסור לרחוץ אבל בצונן מותר, שכן שנינו במשנתנו לאחר שפירשה שבתעניות האמצעיות לעצירת גשמים אסורים ברחיצה, **'וְנוֹעֲלִין אֶת הַמֶּרְחָצָאוֹת'** שהמים בהם חמים. ומכך שנקט התנא 'מרחצאות', משמע שדווקא בהם אסור לרחוץ ולכן נועלים אותם, אבל בצונן מותר לרחוץ.

הגמרא דנה בהוכחת רב אידי בר אבין ממשנתנו:

אָמַר לֵיהּ - הקשה לו **אַבָּיֵי** לרב אידי בר אבין, מה שהוכחת ממשנתנו שאמרה שנועלים את המרחצאות, שרק במים חמים אסור לרחוץ אבל בצונן מותר, כדברי רב חסדא, יש להקשות על דבריך, **וְאִי** - ואילו סבר התנא שלא כדברי רב חסדא, אלא אף **בְּצוֹנֵן אָסוּר** לרחוץ, כיצד יכול היה לִשְׁנוֹת, וכי 'סוֹכְרִין [-סותמים] **אֶת הַנְּהָרוֹת' מִבְּעֵי לֵיהּ לְמֵיתְנֵי** - צריך היה לִשְׁנוֹת, שכיון שאסור לרחוץ אף בצונן סוכרים וסוגרים את הנהרות כדי שלא ירחצו בהם, והלא אי אפשר לסכור את הנהרות. ואם כן, אין הוכחה ממה ששנה התנא שנועלים את המרחצאות שהוא סובר כדברי רב חסדא, שגם אם הוא סובר שלא כדבריו כך צריך הוא לשנות[יב].

אוצר החכמה

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב שֵׁישָׁא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב אִידִי, אַבָּא** [-אבי, רב אידי בר אבין] שהוכיח כדברי רב חסדא, **הָכִי קָאָמַר לֵיהּ** - כך היה קשה לו במשנתנו, שבודאי מה ששנה התנא 'ונועלין את המרחצאות' אין הכוונה שבאמת יש חיוב לנעול, אלא בא התנא לומר שאסור לרחוץ וממילא נועלים את המרחצאות[יג], ואם כן קשה, **מִכְּדֵי תָּנַן** - הרי כבר שנינו קודם לכן במשנתנו שיום התענית **אָסוּר בִּרְחִיצָה**, מה שהוסיף התנא ושנה **שנוֹעֲלִין אֶת הַמֶּרְחָצָאוֹת, לָמָּה לִי** - מדוע הוצרך לכך. **אֶלָּא לָאו שְׁמַע מִינָּה** - אלא ודאי מוכח מכאן, שרק **בְּמרחצאות** שהמים בהם **חַמִּין אָסוּר** לרחוץ, אבל **בְּצוֹנֵן מוּתָּר** לרחוץ, ודבר זה בא התנא ללמדנו במה שהוסיף 'ונועלים את המרחצאות'[יד].

18/06/2018 אהח

הגמרא מוכיחה מברייתא כפי הדין הראשון שאמר רב חסדא:

מוכיחה הגמרא, **לֵימָא** - האם תאמר שדברי הברייתא **מְסַיַּיע לֵיהּ** [-לו] לרב חסדא בדין הראשון, שבתשעה באב אסור לרחוץ אף בצונן. ששנינו בברייתא, **כָּל חַיָּיבֵי טְבִילוֹת** - טמאים שהגיע זמן טבילתם[טו],

א. **יש להקשות**, כיצד נאמר שבחצי הראשון של היום מבקשים רחמים ובחצי השני של היום מעיינים בענייני העיר, הלא זהו כאדם הטובל ושרץ בידו, שעדיין לא עיינו לתקן את מעשיהם וכבר מבקשים רחמים בתשובה ותענית. ויש לתרץ, שסברה הגמרא שמותר לעשות כן, מפני שקודם שעיינו בענייני העיר ומצאו עבירות הם שבים מהעבירות הידועות להם עתה ומבקשים רחמים בתעניתם, ובעבירות שאינן ידועות אינם נחשבים כטובל ושרץ בידו, ולאחר מכן מעיינים בענייני העיר ושבים מעבירות נוספות שמצאו. שדה יצחק (ד"ה ויפיון, נחלת הצבי).

ב. **רש"י** (ד"ה מסומס) ע"פ לעזי רש"י.

ג. **זמן** זה נקרא 'מנחת הערב', מפני שבו השמש מתחילה לנטות לצד מערב וצילה נוטה, כדברי הגמרא (יומא כח:), שתפילת מנחה של אברהם אבינו היא בשעה שמשחירים הכתלים הפונים לצד מזרח, שהלבינו מאור השמש מזריחתה ועד חצות, ומחצות ואילך הם משחירים, שהשמש אינה מאירה אותם עוד. רש"י (ד"ה מסומס). וכתב המצודת דוד (עזרא שם), ששעה זו נקראת 'מנחת הערב' כמו דורון ותשורת הערב, כלומר זמן הקרבת תמיד של בין הערבים.

ד. **מה** שאמר הכתוב 'ובמנחת הערב קמתי מתעניתי', אין פירושו שסיים את התענית בזמן מנחה ואחר כך אכל, אלא פירושו קמתי מצער נפשי. ומוסיף ואומר, ועם קריעת בגדי ומעילי התפללתי כדי שאתרצה. רש"י (ד"ה קמתי).

אף הפסוק המובא בגמרא לעיל (יג:) מספר נחמיה (ט ג) 'ויקומו על עמדם' וגו', נעשה על ידי עזרא, והוא מכוון למעשה שבפסוק המובא כאן מספר עזרא. רש"י (ד"ה נתמיה) ע"פ רש"ש (נרש"י שם).

ה. **ע"פ** רש"י (ד"ה ונמנמת). וכתב הר"ן (לעיל יג: ד"ה ורניעית), שגם מעשיהם שבחצי הראשון של היום מפורש בכתוב 'ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל על מעל הגולה', שפירושו כמבואר לעיל, אלי היו מתאספים ובאים הטובים שבהם, להגיד לפני על מעל וחטא הגולה שנשאו נשים נכריות, כדי להפרישם מכך, שזהו העיון בענייני העיר להפרישם מעבירות שבידם, ועל כך אמר הכתוב שעשה כן 'עד מנחת הערב', כלומר בחצי הראשון של היום.

ו. **כפי** ששנינו בברייתא (להלן ג.).

ז. **כמבואר** בגמרא (מו"ק טו:).

ח. **ובאופן** שמתו היה מוטל לפניו וראה את מיתתו, גדול צערו של האבל יותר מצערו של אדם בתשעה באב שלא ראה את בית המקדש, ולכן באופן זה פשוט יותר להחמיר ולאסור לו את הרחיצה אף בצונן, שאם בתשעה באב אסרו לרחוץ אף בצונן כל שכן באבל כזה. רש"י (ד"ה כל שהוא) ע"פ רש"ש (נרש"י שם).

וגירסת הרי"ף, 'כל שהוא משום אבל, כגון תשעה באב, אסור בין בחמין בין בצונן', ולא גרס את תיבת 'ואבל'. וכן נראה מדברי רש"י שלמד את דין אבל בכל שכן מתשעה באב, משמע שדין אבל אינו מפורש בדברי רב חסדא. מרומי שדה (ד"ה ממר רפרס), וראה בהערה להלן.

ט. **שמפני** הצער אסרו להתענג. רש"י (ד"ה משום).

י. **בתעניות** אמצעיות ואחרונות על עצירת גשמים אסרו את הרחיצה, כפי ששנינו במשנתנו (לעיל יג:).

יא. **דברי** רב חסדא הם רק בימים שחכמים אסרו בהם את הרחיצה, אבל ביום הכיפורים שאיסורו מן התורה, אסור לרחוץ בין בחמים ובין בצונן, אף שאיסורו משום מניעת תענוג ולא משום אבל. הגהות הב"ח (אות ו). וראה בית יוסף (או"ח סי' תריג ד"ה ומ"ש ומ) שהביא מחלוקת ראשונים, האם כל העינויים שביום הכיפורים אסורים מן התורה, או שמא רק אכילה ושתיה אסורים מן התורה ואילו שאר העינויים הם מדרבנן.

יב. **תוספות** (ד"ה אלא).

יג. **כפי** שהתבאר בהערה לעיל (יג:) במשנתנו.

יד. **אבל** לולי הוספת התנא 'ונועלין את המרחצאות', היה משמע שאסור לרחוץ בין בחמים ובין בצונן, שסתם 'רחיצה' כך מתפרשת.

טו. **נדה** לאחר שבעה ימים (ויקרא טו יט), ויולדת לאחר שבעה ימים ביולדת זכר וארבעה בשאר תעניות של אבילות מלבד תשעה באב [ג' בתשרי, י' בטבת וי"ז בתמוז], אין כלל איסור רחיצה, ומותר לרחוץ אף בחמים, מפני שחיובן בזמן הזה הוא רק מפני שקיבלו עליהם, ולא קיבלו אלא לענין תענית אכילה ושתיה, ולא לשאר איסורים. ר"ן (כ"ה יח: ד"ה והמידנא), וראה תוספות (ד"ה וכל). וכתב המשנה ברורה (סי' תקנ סק"ו), שמכל מקום בעל נפש יחמיר בתעניות אלו את כל העינויים כמו בתשעה באב, ובכלל זה איסור רחיצה.

הקשה הגבורות ארי (ד"ה כל) בלשון הגמרא 'כגון תשעה באב ואבל', מה בא לרבות הלשון 'כגון', הלא אין עוד יום שאסור ברחיצה מחמת אבלות, מלבד תשעה באב ואבל. ותירץ, שהגמרא במועד קטן (טו:) מסתפקת במנודה ומצורע האם דינם כאבל ואסורים ברחיצה. ואם כן יש לומר, שכוונת הגמרא לרבותם, שאם אכן דינם כאבל ואסורים ברחיצה, אסורים לרחוץ אף בצונן. ובלשון הגמרא לגבי ימים האסורים ברחיצה משום מניעת תענוג 'כגון תענית ציבור', יש לבאר שנאמר אגב הלשון 'כגון' בתשעה באב, שהרי אין עוד יום שאסור ברחיצה משום מניעת תענוג.

יב. **תוספות** (ד"ה כל שהוא).

יג. **כפי** שהתבאר בהערה לעיל (יג:) במשנתנו.

יד. **אבל** לולי הוספת התנא 'ונועלין את המרחצאות', היה משמע שאסור לרחוץ בין בחמים ובין בצונן, שסתם 'רחיצה' כך מתפרשת.

טו. **נדה** לאחר שבעה ימים (ויקרא טו יט), ויולדת לאחר שבעה ימים ביולדת זכר וארבעה

איפוך אנא. דפלגת דיומת קמת הוו קרו ומפטרי ובעו רחמי, ובחידך פלגת מעייני: **על מעל הגולה.** ואני יוסד מסומס עד מנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה' אלהי: **ובמנחת הערב קמתי.** אלמא בחידך פלגת בעו רחמי עד פניא, מכלל דפלגת קמת מעייני בעילי דמתא: **בחמיה בן חכליה כחיב בעזרא ואלי יאספו.** לי היו מתאספין ובאין טובים שבהן, להגיד לפני על מעל ומטת הגולה להפריסם[ה]: **משומם.** לישתורדי"ן[ג] בלע"ז על מעלם שמתוודין. **עד מנחת הערב,** מלמות ואילך שהגל נוטה, כדאמרינן בפ' יומא (דף כח:) לעותיה דאברהם מכי משחרי כותלי: **קמתי מתעניתי.** לא שמענה עד המנחה ואח"כ אוכל, אלא כלומר מצער נפשיה. **ובקרעי,** ועוד שאני קורע בגדי ומעילי הייתי מתפלל כדי שתראה: **כל שהוא משום אבל.** כל תענית שאסרו חכמים רחיצה משום אבל, כגון ט' באב שהוא משום אבל תחילת חורבן, וכל שכן אבל ממש שמתו לפניו לחית ליה לערת טונא, אסור בין בחמין וכו': **משום תענוג.** שמצטערין ואוסרין עצמן בתענוג: **ר"ג אמר רב אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות, וא"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מיבעי ליה למיתני.** בתמיה. אף אנן נמי תנינא בפתיחתא דקתני תענית גדי תענית לצור ונועלין את המרחצאות דהיינו חמין, אבל צונן מותר. **א"ל** אדרבה כלומר ואי הוה סבירא ליה לתנא קמא דידין גדי תענית לצונן אסור, היכי הוה בעי למיתני סוכרין את הנהרות, היכי מצי למיסכרינהו: **אבא.** רב חידי הכי קא קשיא ליה בפתיחתא דקתני[ד] שמע מינה דלא אסר אלא חמין, מכדי קתני מתני' אסורין ברחיצה ואסיפת זקנים ביום, מכלל דצונן בין בלילה בין ביום, למה לי תו למיסר ומיתנא ונועלין, אלא למימרא דדוקא חמין וכו': **לימא מסייע ליה.** לרב אסדא דאמר כל שהוא משום אבל אסור אבל לאו משום אבל מותר: **כל חייבי טבילות.** נדה ויולדת[ט] טובלים כדרכן: **טבילה בחמין מי איכא.** ממי המוך הא אמרינן ניהו: **אלא לאו בצונן.** ומייתי טבילות מין, משום דטבילה בזמנה מצוה[ט] שממהר לטהר עצמו: **ר"ג אמר רב אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות, וא"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מיבעי ליה למיתני.** בתמיה. אף אנן נמי תנינא דקתני גדי תענית לצור ונועלין את המרחצאות דהיינו חמין, אבל צונן מותר. **א"ל** אדרבה כלומר ואי הוה סבירא ליה לתנא קמא דידין גדי תענית לצונן אסור, היכי הוה בעי למיתני סוכרין את הנהרות, היכי מצי למיסכרינהו: **אבא.** רב חידי הכי קא קשיא ליה דמתניתין דקתני[ד] שמע מינה דלא אסר אלא חמין, מכדי קתני מתני' אסורין ברחיצה ואסיפת זקנים ביום, מכלל דצונן בין ביום בין בלילה, למה לי תו למיסר ומיתנא ונועלין, אלא למימרא דדוקא חמין וכו': **לימא מסייע ליה.** לרב אסדא דאמר כל שהוא משום אבל אסור אבל לאו משום אבל מותר: **כל חייבי טבילות.** נדה ויולדת[ט] טובלים כדרכן: **טבילה בחמין מי איכא.** ממי המוך הא אמרינן ניהו: **אלא לאו בצונן.** ומייתי טבילות מין, משום דטבילה בזמנה מצוה[ט] שממהר לטהר עצמו: **ר"ג אמר רב אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות, וא"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מיבעי ליה למיתני.** בתמיה. אף אנן נמי תנינא דקתני

טוֹבְלִין בְּדַרְכָּן, בֵּין בְּתִשְׁעָה בְּאָב בֵּין בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, ואף שימים אלו אסורים ברחיצה, מפני שטבילה בזמנה מצוה[ט]. ובדברי הברייתא יש לברר, בְּמַאי - במה מדובר, אִילֵימָא - אם תאמר שמדובר בטובלים בְּמים חַמִּין, קשה, טְבִילָה בְּחַמִּין מִי אִיכָּא - וכי יש טבילה במים חמים, הלא כדי לחמם מים באש צריך לתתם בכלי, ואם כן מים שְׁאוּבִין נִינְהוּ [-הם], ומים שאובים פסולים לטבילה[י]. אֶלָּא לָאו - אלא ודאי מדובר בברייתא בטובלים בְּצוֹנֵן. וְדווקא חַיָּיבֵי טְבִילוֹת - טמאים שהגיע זמן טבילתם אֵין [-כן], כלומר מותר להם לטבול כדרכם בתשעה באב ויום הכיפורים בצונן, אבל לְאִינִישׁ אַחֲרִינָא [-איש אחר] לָא הותר לרחוץ בצונן[יא]. אם כן מוכח כדברי רב חסדא, שבתשעה באב אסור לרחוץ אף בצונן[יב].

אוצר החכמה הגמרא דוחה את ההוכחה:

אָמַר רַב חָנָא בַּר קָטִינָא, יש לדחות את ההוכחה, שהברייתא דיברה בטובלים במים חמים, ובהם התירה רק לחייבי טבילות ואילו שאר אדם אסור לרחוץ בהם בתשעה באב, אבל בצונן מותר לכל אדם לרחוץ, שלא כדברי רב חסדא. ומה שהקשית שאין טבילה במים חמים מים שאובים ופסולים לטבילה, אפשר לתרץ, שלא נִצְרְכָה (אהח 18/06/2018) - לא הוצרכה הברייתא להתיר אֶלָּא לְטובל בְּחַמֵּי טְבֶרְיָא, שהם מים חמים שאינם שאובים והם כשרים לטבילה[יג].

הגמרא דנה בדברי רב חנא בר קטינא שהעמיד את הברייתא בטובלים בחמים:

מקשה הגמרא, אִי הָכִי - אם אכן הברייתא דיברה בטובלים בחמים, ואילו בצונן מותר לכל אדם לרחוץ, אֵימָא סֵיפָא - אמור ובאר את הסיפא של הברייתא, ששנינו, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא סְגַן הַכֹּהֲנִים, אף טמאים שהגיע זמן טבילתם בתשעה באב לא יטבלו בו [שלא כדעת תנא קמא שהתיר], לפי שְׁדַי וראוי הוּא בֵּית אֱלֹהֵינוּ [-בית המקדש] לְאַבּוֹד עָלָיו בגלל האבילות על חורבנו טְבִילָה אַחַת בְּשָׁנָה. וְאִי אָמְרַת - ואם כדבריך שרחיצה בְּצוֹנֵן מוּתָּר לכל אדם, והברייתא דיברה רק בטובלים בחמים, אם כן אף אם נאסור על הטמא לטבול בחמים הוא אינו מאבד את הטבילה, אלא יִרְחַץ בְּצוֹנֵן, ומדוע אמר רבי חנינא 'לאבד עליו'. אלא בהכרח שרחיצה בצונן אסורה לכל אדם [כדברי רב חסדא בדין הראשון], והברייתא דיברה בטובלים בצונן, ונחלקו האם הותרה טבילה לטמאים שהגיע זמן טבילתם, ולכן לרבי חנינא שאוסר לטבול אף בצונן הוא מאבד את הטבילה.

מתרצת הגמרא, אָמַר רַב פָּפָּא, אפשר לומר שהברייתא דיברה בטובלים בחמים כדברי רב חנא בר קטינא, אבל רחיצה בצונן מותרת לכל אדם [שלא כדברי רב חסדא], ומה שאמר רבי חנינא 'לאבד עליו טבילה', מדובר בְּאַתְרָא דְּלָא שְׁכִיחַ צוֹנֵן - במקום שלא מצוי צונן לטבול בו, אלא רק חמים, וכיון שאנו אוסרים לטבול בחמים הוא מאבד את הטבילה[יד]. ואם כן, אין ראיה לדברי רב חסדא שאסר לרחוץ בתשעה באב בצונן.

הגמרא מקשה מברייתא על הדין השני שאמר רב חסדא, שבתענית ציבור מותר לרחוץ בצונן[טו]:

תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה מברייתא שבתענית ציבור אסור לרחוץ בצונן, ולא כדברי רב חסדא. שנינו במשנתנו (לעיל יג:) שבתעניות אמצעיות ואחרונות לעצירת גשמים ישנם כמה איסורים מלבד אכילה ושתיה, ובהם איסור מלאכה, נעילת הסנדל ורחיצה. ועל כך שנינו בברייתא, כְּשֶׁאָמְרוּ שיום תענית ציבור אָסוּר בִּמְלָאכָה, לֹא אָמְרוּ כן אֶלָּא בְּיוֹם התענית, אֲבָל בַּלַּיְלָה מוּתָּר[טז]. וּכְשֶׁאָמְרוּ שיום תענית ציבור אָסוּר בִּנְעִילַת הַסַּנְדָּל, לֹא אָמְרוּ כן אֶלָּא במהלך בָּעִיר, אֲבָל במהלך בַּדֶּרֶךְ מחוץ לעיר מוּתָּר בנעילת הסנדל. הָא כֵּיצַד ינהג, כאשר הוא יוֹצֵא לַדֶּרֶךְ נוֹעֵל את סנדליו, וכאשר נִכְנָס לָעִיר חוֹלֵץ אותם[יז]. וּכְשֶׁאָמְרוּ שיום תענית ציבור אָסוּר בִּרְחִיצָה, לֹא אָמְרוּ כן אֶלָּא ברחיצת כָּל גופו, אֲבָל רחיצת פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו מוּתָּר. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא דינים אלו בִּמְנוּדֶּה[יח] וּבְאָבֵל. ויש לדון בדברי הברייתא, מַאי - על מה מדובר בסיום הברייתא 'וכן אתה מוצא במנודה ובאבל', לָאו אַכּוּלְּהוּ - האם לא מדובר על כל הדינים המוזכרים בברייתא, שהם שייכים אף במנודה ואבל. וּבְמַאי עָסְקִינַן - ובאיזו רחיצה עוסקת הברייתא ומחלקת בין רחיצת כל גופו לרחיצת פניו ידיו ורגליו, אִילֵימָא - אם תאמר שברחיצה בְּחַמִּין, קשה, במה שסיימה הברייתא 'וכן אתה מוצא במנודה ובאבל', רחיצת פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו בחמים מִי שָׁרוּ - וכי היא מותרת לאבל, וְהָאָמַר [-והלא אמר] רַב שֵׁשֶׁת[יט], אֲבֵל אָסוּר אפילו לְהוֹשִׁיט אֶצְבָּעוֹ בְּחַמִּין. אֶלָּא לָאו - אלא ודאי, הברייתא עוסקת ברחיצה בְּצוֹנֵן, ובה חילקה שרחיצת כל גופו אסורה

עשר יום ביולדת נקבה (שם יג ג, ה). ע"פ רש"י (ד"ה כל חייבי). וראה אופנים נוספים בילקוט ביאורים.

טז. **שמצוה** על הטמא למהר להיטהר בזמנו. רש"י (ד"ה שלא) ומצוה זו דוחה את איסור הרחיצה. רש"י (יומא פה. ד"ה קא). ובמקור מצוה זו ראה ילקוט ביאורים.

יז. **נחלקו** הראשונים האם פסול מים שאובים לטבילה הוא מדאורייתא או מדרבנן, ראה טור (יו"ד סי' רא).

יח. **רש"י** (ד"ה ס"ג כולי) גורס 'כולי עלמא לא', ומשמעותו דומה לגירסא שלפנינו.

יט. **וכן** יש להוכיח לגבי יום הכיפורים, שגם בו דיברה הברייתא, וראה בהערה לעיל בשם הב"ח, שאף שאיסור הרחיצה ביום הכיפורים הוא משום מניעת תענוג, מכל מקום אסור לרחוץ אף בצונן.

כ. 'חמי טבריא' הם מעינות מים חמים שבעיר טבריא שנותרו מהמבול שבו נבעו מעינות של מים חמים, כמבואר בגמרא (סנהדרין קח.). ובמדרש (ב"ר לג ד) מבואר מקור מהכתוב לכך שנותרו ממעינות המבול, שרק בתחילת המבול אמר הכתוב (בראשית ז יא), 'ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום', ואילו בסוף המבול לא כתוב 'כל', אלא 'ויסכרו מעינות תהום' (שם ח ב), ללמדנו שיש מעינות שלא נסכרו אלא נותרו נובעים.

ומה שאמרה הגמרא 'חמי טבריא' אינו בדווקא, אלא הוא הדין כל מעין של מים חמים, כפי שיתבאר בהערה להלן בסמוך.

כא. **רבינו** גרשום (ד"ה ס"ל פפא) מפרש, שרבי חנינא היה במקום שלא מצוי צונן לטבול בו אלא חמים, ולכן אמר 'לאבד עליו טבילה'.

יש להקשות, הלא הגמרא העמידה את הברייתא בטובל בחמי טבריא, ושם יש את ימה של טבריא שאפשר לטבול בה מפני שבה נמצא בארה של מרים, כמבואר בגמרא (שבת לה.), ובה המים צוננים, וכיצד מעמידה הגמרא כאן שהברייתא דיברה במקום שאין מצוי צונן לטבול בו. ויש לתרץ, שמה שאמרה הגמרא 'חמי טבריא' אינו בדווקא, אלא הוא הדין כל מעין של מים חמים, ואכן לפי תירוץ הגמרא עתה לא מדובר כאן בטבריא שבה מצוי צונן לטבול בו, אלא בשאר מקומות שיש בהם מעין מים חמים ולא מצוי בהם צונן לטבול בו. חתם סופר (ד"ה ונ"ל).

יש להקשות, לפי הבנת הגמרא בקושיא שמדובר במקום שמצוי צונן לטבול בו, מדוע הקשתה רק מדברי רבי חנינא סגן הכהנים ולא הקשתה מדברי תנא קמא, שאם בצונן מותר לכל אדם לרחוץ והברייתא דיברה רק בטובלים בחמים, מדוע התירו לחייבי טבילות לטבול בחמים, הלא הם יכולים לטבול בצונן שמותר לכל אדם. ויש לתרץ, שלתנא קמא לא קשה, שהתירו לחייבי טבילות לטבול בחמים אף שיכולים לטבול בצונן ככל אדם מפני שכוונתם לטבילה ולא לתענוג של רחיצה, ולכן לא שייך בהם איסור רחיצה כלל. והדבר רמוז בלשון הברייתא 'טובלין כדרכן', כלומר שאין הבדל במה הם טובלים, אם בחמים או בצונן, מכיון שאינם באים לרחוץ אלא לטבול. ולכן הקשתה הגמרא רק מדברי רבי חנינא סגן הכהנים 'לאבד עליו טבילה', הלא הוא אינו מאבד את הטבילה שיכול לטבול בצונן שמותר לכל אדם לרחוץ בו. שפת אמת (ד"ה טעמא). וראה תירוצים נוספים בילקוט ביאורים.

כב. **ע"פ** רש"י (ד"ה וכן). וראה בהערה להלן.

כג. **טעם** הדבר התבאר בגמרא לעיל (יג:), שעיקר איסור המלאכה בתענית ציבור נלמד מהפסוק (יואל ב יז) 'קראו עצרה', והוא אמור בדומה לאסיפת הזקנים ביום התענית המוזכרת שם בהמשך הפסוק, ודרך הזקנים להתאסף רק ביום ולא בלילה.

רש"י (ד"ה כשאמרו) מוסיף, שמכאן יש ללמוד לאיסור מלאכה בתענית ציבור בשאר ימות השנה, שנהגו איסור בדבר [כפי ששנינו (פסחים נד:), שאיסור זה תלוי במנהג המקום], שהוא רק ביום, אבל בלילה מותר במלאכה. ומכל מקום, אין מפרסמים את הדבר. והקשו המגן אברהם (סי' תקנד ס"ק כג) והגבורות ארי (להלן ל: ד"ה מקום), הלא הברייתא כאן מדברת בשאר תענית ציבור [כמבואר בגמרא (פסחים שם) בביאור ברייתא זו], שבה עיקר איסור המלאכה נלמד מהפסוק 'קראו עצרה' ולכן הוא אינו שייך בלילה כפי שהתבאר, ואילו איסור המלאכה בתשעה באב במקום שנהגו הוא מטעם אחר, כדי שלא יסיח דעתו מהאבילות, וטעם זה שייך גם בלילה כמו ביום, וכיצד למד רש"י משאר תענית ציבור לתשעה באב. וראה עוד בענין זה בביאורי רש"י.

כד. **ההיתר** במנעל כשהולך בדרך מחוץ לעיר נאמר רק כשהולך ברגליו, אך אם רוכב על הסוס או יושב בעגלה אסור. מגן אברהם (סי' תקנד ס"ק יז). ובכל מקום שהתירו נעילת הסנדל, ישים עפר בתוכו וכך ילך. עטרת זקנים (סי' תקנד).

כה. **דיני** מנודה מבוארים בגמרא (מו"ק טו.-טו:) ושלחן ערוך (יו"ד סי' שלד).

כו. **בגמרא** להלן (ע"ב) מובא מאמר זה בשם רב חסדא. מראה כהן (ד"ה והאמר). ומוסיף, שלפי גירסא זו מבוארת קושיית הגמרא כאן, שהיא מדברי רב חסדא על דברי עצמו, שהרי הגמרא באה להקשות על דברי רב חסדא [וראה בהערה להלן שלפי שיטת התוספות אי אפשר לגרוס מאמר זה בשם רב חסדא, ואף בגמרא להלן (ע"ב) צריך לגרוס רב ששת].

איפוך אנא. לפלגת דיומא קמת הוו קרו ומפטרי וצעו רחמי, ובמידך פלגת מעייני: **על מעל הגולה.** ומני יומד מסומס עד מנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי ומכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה' אלהי: **ובמנחת הערב קמתי** בתפילה כפי אל ה': **אמר** רב חסדא כל שהוא משום **אבל** בגון תשעה **באב** (ו) **אפור** אפילו בצונן **ואבל אפור** בין בחמין בין בצונן וכו'. ירושלמי (ב) יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי בתשעה בתמוז וביום"כ מרחץ ידיו ומקנח בתפה ומעבירה על גבי עיניו רבי יונה תרי ממרטוטי ויהיד תותי כרעיה (ג) פי' היה מניח ממרטוט תחת הכר כדי ללחלחו ומעבירו על גבי עיניו: **וכל** שהוא משום תענוג וכו'. ועכשיו שאין תענית צבור בנגבל אלא בתשעה בתמוז (ד) מותרין אפילו בחמין אפילו י"ז בתמוז ונוס גדליה כך פסק רבינו"ה ור' יואל מביו אסר לרחוץ בחמין:

ונועלין המרחצאות. פי' שהן חמין: **אטו** סוברין נהרות כו'. כלומר אי הוה אסור בצונן מי איכא למימר דלא מצי למסכר כלומר כמו כן לא תידוק מהא דקתני ונועלין המרחצאות: **טבילה** בחמין מי איבא. הא שמועה שניהו מדלא קאמר מסכחת לה טבילה (בחמין) דכשירה בחמין כגון שהוחמו והומסכו לגריכה אלא שאמר בחמי טבריה יש להוכיח דכולו שמוד אפילו ע"י המסכה לא מהניא טבילה והא דאמר (ה) דהמסכה כולה כשירה ר"ל לענין שאינה פוסלת את המקוה כשאר מיס שמוכיס אבל טבילה ודאי אינו עולה בהס:

וכן אתה מוצא במנודה **ואבל מאי לאו** אבולהו. פי' (ז) אהא דקאמרינן ובצונן מותר לאבל נמי מותר בצונן וקשיא לרב חסדא דאמר אבל אסור בין בחמין בין בצונן ומאי לרחוץ בחמין:

הכביד שערו מיקל בתער. פי' דרך חתיכה אבל לא כדרכו דרך גילוח מדקאמר מיקל ולא קאמר מגלח:

איפוך אנא לא סלקא דעתך דכתיב (א) ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל על מעל הגולה וגו' וכתיב (ב) **ובמנחת הערב קמתי** מתעניתי **ואפרשה כפי אל ה'.** אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל (ח) כגון (א) תשעה באב (ב) ואבל אסור בין בחמין בין בצונן (ג) כל שהוא משום תענוג כגון תענית צבור בחמין אסור בצונן מותר אמר רב אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות א"ל אביי ואי בצונן אסור סוברין נהרות מבעי ליה למיתני אמר רב שישא בריה דרב אידי אבא הכי קשיא ליה מכדי תנן אסור ברחיצה נועלין את המרחצאות למה לי אלא לאו ש"מ בחמין אסור בצונן מותר לימא מסייע ליה (ד) כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ במאי אילימא בחמין (ג) טבילה בחמין מי איכא (א) שאובין נינהו אלא לאו בצונן וחייבי טבילות אין אניש אחרינא לא אמר רב חנא בר קטינא לא נצרכה אלא לחמי טבריא אי הכי אימא סיפא א"ר חנינא סגן הכהנים כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה ואי אמרת בצונן מותר ירחץ (ה) בצונן אמר רב פפא באתרא דלא שכיח צונן. תא שמע (ג) ה כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום אבל בלילה מותר (ו) וכשאמרו אסור בנעילת הסנדל לא אמרו אלא בעיר אבל בדרך מותר הא כיצד יוצא לדרך נועל נכנס לעיר חולץ (ה) וכשאמרו אסור ברחיצה לא אמרו אלא כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר וכן אתה מוצא במנודה ובאבל מאי לאו אבולהו (ג) ובמאי עסקינן אילימא בחמין פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת (ח) אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא לעולם בחמין ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי. תא שמע דאמר ר' אבא הכהן משום ר' יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בן רבי חנינא ורחץ בצונן כל שבעה התם כשתכפוהו אבליו הוה דתניא (ו) תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא (ב) בתער אבל לא במספרים (ל) במים ולא בנתר ולא בחול אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה מידי דהוה אבשרא וחמרא מיתיבי

מחידוד טבילה, נהי דלא טבלי בחמין משום כבוד בית אלהינו הא מצו טבלי בצונן, אלא לאו בצונן נמי מסירי והיינו דאמר לעיל: **אמר רב פפא.** לעולם בחמי טבריה, והיינו דקאמרי' חייבי טבילות אין כולי עלמא לא, ובצונן כ"ע שרי, ומאי לאבד דקאמר ר' חנינא כגון בחתרא דלא שכיח צונן: **כשאמרו אסור** (ד) **[במלאכה].** גבי תענית צבור לא אמרו אלא ביום אבל בלילה מותר, מהכא (ו) משמע דבלילי תשעה בתמוז מותר במלאכה ואין ביטול אלא מן הבקר דרך יציאה לדרך. חוץ לעיר: **וכן אתה מוצא במנודה ואבל.** הא דקתני וכן אתה מוצא במנודה ואבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן מאי לאו אבולהו וכו'. הא דקתני וכן אתה מוצא במנודה ואבל מאי לאו אבולהו (ג) עסקינן אילימא בחמין פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא לעולם בחמין ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי. תא שמע דאמר ר' אבא הכהן משום ר' יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בן רבי חנינא ורחץ בצונן כל שבעה התם כשתכפוהו אבליו הוה דתניא (ו) תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא (ב) בתער אבל לא במספרים (ל) במים ולא בנתר ולא בחול אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה מידי דהוה אבשרא וחמרא מיתיבי

חשק שלמה על רבינו גרשום ו) תולי ג"ל מ"ל מצי מלא היכי וכו'. ב) לכאורה תמוה דהא גם לר"ח בת"ב מקור בצונן ומאי מייתי מינה לחייב ותולי דרבינו לא היה גורס בדברי ר"ח בגון ת"ב ועדיין ג"ע.

ו) שבת קיט. גילה יח: יומא פח., ב) [ברכות כב.], ג) מו"ק טו:, ד) [מוספתא פ"ח] מו"ק שם, ה) [מו"ק שם פסחים נד:], ו) מו"ק יז:, ז) ע' מגילה טו., ח) יומא דף פח. ע"ש, ט) יומא דף ח. ועי' תוס' ביצה דף יח: ד"ה כל, י) [עי' רש"י פסחים נד: ד"ה בין השמשות וכו' והמג"א סי' תקנד ס"ק כג הניחו בצ"ע], כ) בפרקין ה"ו. ועיין בילקו"מ, ל) לעיל יב:, מ) [פ"ק דממורה דף יב: וע"ש בתוס' ד"ה ומין].

הגהות הב"ח

(ח) גמ' כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב. נ"ב פי' בדלבנן אית לפלוגי בין שהוא משום אבל ובין שהוא משום תענוג אבל ביוה"כ שהוא לחומיותא אע"פ שהוא משום תענוג אסור בין בחמין בין בצונן: (ג) שם מאי לאו אבולהו ובמאי אילימא בחמין וכו' כל"ל ומיבא עסקינן נמחק: (ג) רש"י ד"ה ה"ג כ"ע לא בחמין: (ד) ד"ה כשאמרו אסור ברחיצה ז] גבי תענית: (ה) ד"ה לא משמרא קאי מגילה ומלאכה ולעולם הן: (ו) תוס' ד"ה אמר ר"מ כו' כגון תשעה באב ואבל אסור בין כו' כל"ל ומיבעי אסור אפילו בצונן נמחק: (ז) ד"ה וכן כו' פירוש דקאי אהא דקתמרינן דבצונן מותר: (ח) בא"ד כלומר משמר דיוין קאי מגילה ומלאכה אבל לא:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (שאובין ניגהו). מ"מ (ועמ"ס רבינו ניו"ד סי' רמ ס"ק קכה ול"ע):

תורה אור השלם

א) וְאֲנִי יָאָסַפּוּ כָּל חָרֵד בְּדִבְרֵי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה וַאֲנִי יֹשֵׁב מְשׁוֹמֵם עַד לְמִנְחַת הָעָרֶב:
[עזרא ט, ד]

ב) וּבְמִנְחַת הָעֶרֶב קַמְתִּי מִתַּעֲנִיתִי וּבְקָרְעִי בִגְדִּי וּמְעִילִי וָאֶכְרְעָה עַל בִּרְכַּי וְאֶפְרְשָׂה כַּפַּי אֶל יְיָ אֱלֹהָי: [עזרא ט, ה]

רבינו גרשום

י"ג ו' ראשונים ז' אחרונים. **בשלמא** רחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה. **מה אסיפת זקנים ביום.** כנופיא מצפרא ולא מאורתא. **איפוך אנא** דמצפרא מצלי ולאורתא קרו ומפטרו. **במנחת הערב ואכרעה על ברכי** אלמא דרביעית בתרא הוו מצלי: **אף אנן נמי תנינא** דבתענית צבור אינו אסור אלא בחמין **דקתני נועלין את המרחצאות** ו) אבל היכי **איבעי ליה למיתני** מי מצי למיתני סוכרין את הנהרות **א"ר שישא בר אבא רב אידי בר אבין הכי קשיא ליה מכדי קתני אסורין ברחיצה** דרחיצה משמע בחמין **למה לי למתני נועלין את המרחצאות** דמשמע נמי חמין לאו למימר **דבחמין אסור ובצונן מותר** והיינו דקאמר אף אנן נמי תנינא כרב חסדא דבתענית צבור בצונן מותר. **נימא מסייע ליה** לאביי דשמעינן ליה דאמר תענית צבור אסור בין בחמין בין בצונן: **לכולי עלמא לא** הרי לך תשעה באב ג) שהוא תענית צבור ודייקינן דאפי' בצונן אסור **אמר רב חנא** מהכא לא תסייעי' לאביי **דלא נצרכא** הא דקתני טובלין כדרכן **אלא לחמי טבריא** דמצי למיטבל בהו והכי קאמר טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן אפי' לכ"ע שרי: **כדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת** שלא יהיה טובל עליו בת"ב כלל. א"א בשלמא דת"ק אמר כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בצונן בת"ב אבל כ"ע לא היינו דקא פליג רב חנינא עליה דת"ק דחייבי טבילות אין טובלין בצונן דכדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת **אלא אי אמרת בצונן שרי** לת"ק והכי קתני חייבי טבילות טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן מותר לכ"ע ופליג רב חנינא עליה דת"ק דלא מצי למיטבל בחמין א"כ ליכא איבוד טבילה דהא טביל בצונן אע"פ שאינו טובל בחמין דהא שרי בצונן לכ"ע אלא לאו לעולם אמר ת"ק בצונן טובלין אבל כ"ע לא ומסייעא לאביי **א"ר פפא** לעולם אמר ת"ק טובלין כדרכן בחמין אבל לכ"ע אסור וצונן שרי לכ"ע ודאמר א"כ טבילה בצונן איכא וליכא איבוד

בתענית ציבור, אך רחיצת פניו ידיו ורגליו מותרת, וכן הדין במנודה ואבל[כ]. אם כן מוכח, שבתענית ציבור אסור לרחוץ כל גופו בצונן, שלא כדברי רב חסדא שהתיר[כא].

מתרצת הגמרא, הברייתא **לָא** עוסקת ברחיצה בצונן, אלא **לְעוֹלָם** **בְּרחיצה בחַמִּין** עוסקת הברייתא, ובה חילקה בין רחיצת כל גופו לרחיצת פניו ידיו ורגליו. **וְדָקָא** **קַשְׁיָא** **לָךְ** - ומה שקשה לך לפי זה ממה ששנינו בסיום הברייתא 'וְכֵן **אַתָּה** **מוֹצֵא** **בִּמְנוּדֶּה** **וּבְאֵבֶל**', הלא אבל אסור אפילו להושיט אצבעו בחמים, וכיצד התירה הברייתא לרחוץ פניו ידיו ורגליו, יש לתרץ, שבסיום זה לא מדובר על כל הדינים המוזכרים בברייתא, ואף איסור רחיצה, אלא רק **אַשְׁאָרָא** - על שאר הדינים מלבד רחיצה **קָאֵי** - הולך סיום זה[כב], אבל באיסור רחיצה אין דין מנודה ואבל שוה לדין תענית ציבור, שבתענית ציבור מותר לרחוץ בחמים פניו ידיו ורגליו, ואילו אבל אסור אף להושיט אצבעו בחמים. וכיון שהברייתא עוסקת ברחיצה בחמים, לא קשה על רב חסדא שהתיר לרחוץ בתענית ציבור בצונן[כג].

הגמרא מקשה מברייתא על הדין הראשון שאמר רב חסדא, שאבל אסור לרחוץ אף בצונן[כד]:

תָּא **שְׁמַע** - בוא ושמע ראיה מברייתא שאבל מותר לרחוץ בצונן, **דְּתַנְיָא** [-שכן אמר] **רַבִּי** **אַבָּא** **הַכֹּהֵן**, **מְשׁוּם** [-בשם] **רַבִּי** **יוֹסֵי** **הַכֹּהֵן**, **מַעֲשֶׂה** **וּמֵתוּ** **בָּנָיו** **שֶׁל** **רַבִּי** **יוֹסֵי** **בֶּן** **רַבִּי** **חֲנִינָא**, **וְרָחַץ** **בְּצוֹנֵן** **כָּל**[כה] **שִׁבְעָה** ימי האבילות. וקשה לרב חסדא שאסר לרחוץ בצונן.

מתרצת הגמרא, **הָתָם** - שם במעשה של רבי יוסי בן רבי חנינא, **כְּשֶׁתְּכָפוּהוּ** **אֲבָלָיו** **הַוָּה** - מדובר שהיו שתי אבלויות תכופות, שמתו שני בניו בזה אחר זה[כו], ולפני שקם מאבילות בנו הראשון החל להתאבל על בנו השני. ואמנם אבל אסור לרחוץ בצונן, כדברי רב חסדא, מכל מקום באופן זה שתכפוהו אבליו הקילו שיכול לרחוץ בצונן.

הגמרא מביאה מקור מברייתא לכך שמקילים באופן שתכפוהו אבליו:

דְּתַנְיָא בברייתא, **תְּכָפוּהוּ** **אֲבָלָיו** **זֶה** **אַחַר** **זֶה**, מקילים באיסור תספורת[כז], שאם **הִכְבִּיד** עליו **שְׂעָרוֹ** מפני שגדל הרבה, הוא **מְגַלֵּחַ** - נוטל מעט ממנו **בְּתַעַר**, וכן מקילים באיסור כיבוס הבגדים[כח], **שְׁמַכְבְּסִים** את **כְּסוּתוֹ** **בַּמַּיִם**. מפרשת הגמרא את דברי הברייתא, **אָמַר** **רַב** **חִסְדָּא**, מה ששנינו בברייתא שמיקל משערו אם הכביד, הוא דווקא **בְּתַעַר**, **אֲבָל** **לֹא** **בְּמִסְפָּרַיִם**, מפני שצריך לשנות מדרכו, ודרכו להסתפר במספרים. וכן, דווקא **בַּמַּיִם** שנינו בברייתא שמכבס את כסותו, **וְלֹא** מכבס **בְּנֶתֶר** [-מין עפרלי], וכן **לֹא** מכבס **בְּחוֹלֵי**[כט], שדרכו לכבס בהם את הבגדים כדי שיתלבנו, והוא צריך לשנות מדרכו. וכשם שהקילו כשתכפוהו אבליו באיסורי תספורת וכיבוס הבגדים, כך הקילו באיסור רחיצה והתירו לו לרחוץ בצונן[ל].

★

הגמרא מוסיפה לדון האם אבל מותר לרחוץ בצונן, ומביאה בענין זה שני לשונות בדעת רבא:

אָמַר **רָבָא**, **אֲבֵל** **מוּתָּר** **לְרַחוֹץ** את כל גופו **בְּצוֹנֵן** **כָּל** **שִׁבְעָה** ימי האבלות, ואף שיש תענוג ברחיצה כזו, **מִידֵּי** **דַּהֲוָה** **אַבִּשְׁרָא** **וְחַמְרָא** - כשם שמותר לו לאכול בשר ולשתות יין, אף שיש בהם תענוג כמו רחיצת כל גופו בצונן.

הגמרא מקשה על רבא:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על דברי רבא,

כז. שרק בחמים אמר רב ששת שאבל אסור להושיט אצבעו, אבל בצונן מותר. ולכן עתה שאנו מעמידים את הברייתא בצונן לא קשה מדברי רב ששת.

כח. הקשה השפת אמת (ד"ה אלא), מנין לגמרא שרב חסדא התיר אף רחיצת כל גופו בצונן, הלא אפשר לומר שהוא התיר רק רחיצת פניו ידיו ורגליו, וכדברי הברייתא שחילקה בדבר זה. ותירץ, שהרי הביאה הגמרא את המאמר שאבל אסור להושיט אצבעו בחמים, ומשמע שדווקא בחמים אסור להושיט אצבעו אבל בצונן מותר, וכמו כן מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו, שרחיצת פניו ידיו ורגליו דינה כהושטת האצבע, שכל הרחיצות שאינן בכל גופו דין אחד להן, ולהלן (ע"ב) מובא מאמר זה בשם רב חסדא [כמובא בהערה לעיל], ולפי זה בהכרח שבדין הראשון שאמר רב חסדא שאבל אסור לרחוץ בצונן מדובר ברחיצת כל גופו, שהרי רחיצת פניו ידיו ורגליו בצונן מותרת. ובדומה לדין הראשון, כך גם בדין השני שמותר בתענית ציבור לרחוץ בצונן, מדובר ברחיצת כל גופו. ולכן מקשה הגמרא מברייתא זו, שבתענית ציבור אסור לרחוץ את כל גופו בצונן.

כט. כלומר על איסורי מלאכה ונעילת הסנדל. רש"י (ד"ה לא משמרין) ע"פ הגהות הב"ח (אות ה), וכן פירש רבינו גרשום (ד"ה לא משמרין). ולפי זה, אף למסקנת הגמרא אבל מותר במלאכה בלילה. והמאירי (ד"ה כשמכו) הביא כן בשם קצת חכמי ספרד, אך כתב שאין דבריהם נראים.

ל. רש"י (ד"ה וכן, לא משמרין) גורס את קושיית ותירוץ הגמרא בסדר דברים שונה מהגירסא שלפנינו, אך פירושו דומה, 'במאי [-במה מדובר איסור רחיצה שבברייתא], אילימא בחמין, מי שרי [-וכי מותר לאבל לרחוץ בחמים פניו ידיו ורגליו], והאמר רב ששת אבל אסור להושיט אצבעו בחמין, אלא לאו בצונן, מאי לאו אכולהו' [-האם בסיום הברייתא 'וכן אתה מוצא במנודה ובאבל' לא מדובר על כל האיסורים ששנינו בברייתא, ואף על איסור רחיצה]. כלומר, וזהו ההכרח שהברייתא דיברה בצונן ולא בחמים, שבחמים אסור לאבל אף להושיט אצבעו. וכיון שהברייתא דיברה בצונן, מוכח שבתענית ציבור אסור לרחוץ את כל גופו בצונן, ולא כרב חסדא שהתיר. ומתרצת הגמרא, 'לא, אשארא קאי'. כלומר, שעל שאר הדינים מדובר בסיום הברייתא במנודה ובאבל, ולא באיסור רחיצה, ולכן אפשר לפרש שהברייתא דיברה בחמים, אבל בצונן מותר לרחוץ את כל גופו כדברי רב חסדא, ולא קשה מדברי רב ששת שאסר לאבל להושיט אצבעו בחמים, שהרי הסיום במנודה ובאבל לא אמור על איסור רחיצה כלל.

פירשנו את הקושיא והתירוץ ע"פ רש"י (ד"ה וכן), שהקושיא היא על הדין השני שאמר רב חסדא, שבתענית ציבור מותר לרחוץ בצונן. אולם התוספות (ד"ה וכן) פירשו, שקושיית הגמרא היא על הדין הראשון שאמר רב חסדא, שאבל אסור לרחוץ אף בצונן, ומשמע מדבריו שאף פניו ידיו ורגליו אסור, ואילו בברייתא כאן שנינו שפניו ידיו ורגליו מותר. ועל כך תירצה הגמרא, שהסיום במנודה ובאבל אינו הולך על איסור רחיצה, ואכן באיסור רחיצה אבל אסור אף ברחיצת פניו ידיו ורגליו בצונן [כך ביאור דברי התוספות ע"פ הרש"ש (נמוק' סד) וגבורות ארי (ד"ה אמור). אולם ראה בהערה לעיל שהתבאר לפי הגירסא שרב חסדא הוא בעל המאמר 'אבל אסור להושיט אצבעו בחמין', שבדין הראשון שאמר רב חסדא מדובר ברחיצת כל גופו, אבל רחיצת פניו ידיו ורגליו מותרת. וצריך לומר לפי תוספות, שגורסים בגמרא כאן ולהלן (ע"ב) שבעל מאמר זה הוא רב ששת ולא רב חסדא. שפת אמת (ד"ה אלא)]. ורש"י לא פירש כתוספות, מפני שהוא לא גרס בדברי רב חסדא 'ואבל', כפי שהתבאר לעיל בהערה. מרומי שדה (ד"ה אמר רפרס).

לא. לפי הגירסא שלפנינו, רב חסדא דיבר במפורש על אבל שאסור לרחוץ בין בחמים ובין בצונן. ולפי מי שאינו גורס את תיבת 'ואבל' בדברי רב חסדא [כמובא לעיל בהערה], מכל מקום יש ללמוד אבל בכל שכן מתשעה באב, כפי שהתבאר בשם רש"י (ד"ה כל שכן), ועל כך מקשה הגמרא.

לב. כפי גירסא זו שלפנינו גרסו הרי"ף (מו"ק יז:) והרא"ש (סס פ"ג סי' יח). אולם רש"י (ד"ה ורמז) גורס 'בתוך שבעה'.

לג. כפי שאכן משמע בלשון הברייתא 'שמתו בניו' בלשון רבים.

לד. אבל אסור בתספורת במשך שלושים יום, כמבואר בגמרא (מו"ק יט:) מדרשת הכתוב.

לה. אבל אסור בכיבוס בגדיו בשבעת ימי האבלות, כמבואר בגמרא להלן (ע"ב). וראה שם בהערה, שבמועד קטן (יז:) לומד כן רב חסדא מברייתא זו המובאת כאן.

לו. רש"י (ד"ה נמי, נפימס הלשון). ועוד פירש, שהוא אבן גיר. ע"פ לעזי רש"י.

לז. להלן (ע"ב) מובאים הברייתא ודברי רב חסדא, ושם נוסף בדברי רב חסדא 'ולא באהל', שהוא מין עשב שאף בו רגילים לכבס, כמו בנתר וחול.

לח. הקילו בתכפוהו אבליו מפני שמצטער זמן רב יותר מכל אבילות. והטעם שהקילו ברחיצה בצונן ולא בחמים, ראה בילקוט ביאורים.

אף שהתבאר בגמרא שהקילו בתכפוהו אבליו בשלושה איסורים, רחיצה, תספורת וכיבוס הבגדים, מכל מקום אין דינם שוה, מפני שרחיצה וכיבוס הבגדים איסורם רק שבעה ימים [ומה שכתב הרמ"א (יו"ד סי' שפו ס"ח) שאסור ברחיצה כל שלושים יום, הוא אינו מעיקר הדין אלא רק מנהג], ואם כן מדובר שהשני מת בסוף השבעה של הראשון, ואילו איסור תספורת הוא כל שלושים יום, ואם כן מדובר שהשני מת בסוף שלושים יום של הראשון. וכתב האור זרוע (הלכות סי' תמו), שבאופן זה מקילים לו באיסור תספורת אף בתוך שבעה של השני, ואין צריך להמתין עד לאחר השבעה, שכשם שהקילו באיסורי רחיצה וכיבוס הבגדים אף בתוך שבעה, כך באיסור תספורת הקילו בתוך שבעה. ודווקא לאחר שנגמרו שלושים יום של הראשון, אבל בתוך שלושים של הראשון לא הקילו, שהרי אף אם לא היה מת השני היה אסור עתה בתספורת, ואין טעם להקל עליו מפני שמת לו מת שני.

איפוך אנא. לפלגת דיומא קמת הוו קרו ומפטרי וצעו רחמי, ובמידך פלגת מעייני: **על מעל הגולה.** ומני יומד מסומס עד מנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה' אלהי: ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ואפרשה כפי אל ה'. אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל (ו) כגון א תשעה באב ב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן ג כל שהוא משום תענוג כגון תענית בכור אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות א"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מבעי ליה למיתני אמר רב שישא בריה דרב אידי אבא הכי קשיא ליה מכדי תנן אסור ברחיצה נועלין את המרחצאות למה לי אלא לאו ש"מ בחמין אסור בצונן מותר לימא מסייע ליה (ז) ד כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ במאי אילימא בחמין (ח) טבילה בחמין מי איכא [א] שאובין גינהו אלא לאו בצונן וחייבי טבילות אין אניש אחרינא לא אמר רב חנא בר קטינא לא נצרכה אלא לחמי טבריא אי הכי אימא סיפא א"ר חנינא סגן הכהנים כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה ואי אמרת בצונן מותר ירחץ (ט) בצונן אמר רב פפא באתרא דלא שכיח צונן. תא שמע ג ה כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום אבל בלילה מותר (י) וכשאמרו אסור בנעילת הסנדל לא אמרו אלא בעיר אבל בדרך מותר הא כיצד יוצא לדרך נועל נכנס לעיר חולץ (כ) וכשאמרו אסור ברחיצה לא אמרו אלא כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר וכן אתה מוצא במנודה ובאבל מאי לאו אכולהו (ג) ובמאי (ל) עסקינן אילימא בחמין פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת ח אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא לעולם בחמין ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי. תא שמע דאמר ר' אבא הכהן משום ר' יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בן רבי חנינא ורחץ בצונן כל שבעה התם כשתכפוהו אבליו הוה דתניא (ט) ט תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא כ בתער אבל לא במספרים ל במים ולא בנתר ולא בחול אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה מידי דהוה אבשרא וחמרא מיתיבי

איפוך אנא. פי' דניחא פלגא קמייתא דיומא מגלו וצעו רחמי ומידך פלגא מעייני כמילי דמתא ומשני לא ס"ד: **אמר** רב חסדא כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב (ו) **אפילו** בצונן ואבל אסור בין בחמין בין בצונן וכו'. ירושלמי (כ) יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי בתשעה באב וביוה"כ מרחץ ידיו ומקנח בתפה ומעבירה על גבי עיניו רבי יונה תרי ממרטוטי ויהיב תותי כרעיה (ל) פי' היה מניח ממרטוט תחת הכר כדי ללחלחו ומעבירו על גבי עיניו: **וכל** שהוא משום תענוג וכו'. ועכשיו שאין תענית צבור נמנעל אלא תשעה באב (ט) מותרין אפילו בחמין אפילו י"ז בתמוז ונוס גדליה כך פסק רבאדי"ה ור' יואל מצדיו אסר לרחוץ בחמין:

ונועלין המרחצאות. פי' שהן **אסון** סוכרין נהרות כו'. כלומר מי הוה אמור בצונן מי איכא למיתני סוכרים נהרות פשיטא דלא מצי למסכר כלומר כמו כן לא תידוק מהא דקתני ונועלין המרחצאות: **טבילה** בחמין מי איבא. הא שאובין גינהו מדלא קאמר מסכחת לה טבילה (בחמין) דכשירה בחמין כגון שהוחמו והומשכו לבריכה אלא שאמר בחמי טבריא יש להוכיח דכולו שאוב אפילו ע"י המשכה לא מהניא טבילה והא דאמר (מ) דהמשכה כולה כשירה ר"ל לענין שאינה פוסלת את המקוה כשאר מים שאובים אבל טבילה ודאי אינו עולה בהם:

וכן אתה מוצא במנודה ואבל מאי **לאו** אכולהו. פי' (ז) מהא דקאמרינן ובצונן מותר לאבל נמי (ט) מותר בצונן וקשיא לרב חסדא דאמר אבל אסור בין בחמין בין בצונן ומשני (מ) מעתרת כלומר משאר דינין וסיכה אבל לא קאי אהא דצונן:

הכביד שערו מיקל בתער. פי' דרך חתיכה אבל לא כדרכו דרך גילוח מדקאמר מיקל ולא קאמר מגלח:

איפוך אנא. פי' דניחא פלגא קמייתא דיומא מגלו וצעו רחמי ומידך פלגא מעייני כמילי דמתא ומשני לא ס"ד:

אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב (ו) **אפילו** בצונן ואבל אסור בין בחמין בין בצונן וכו'. ירושלמי (כ) יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי בתשעה באב וביוה"כ מרחץ ידיו ומקנח בתפה ומעבירה על גבי עיניו רבי יונה תרי ממרטוטי ויהיב תותי כרעיה (ל) פי' היה מניח ממרטוט תחת הכר כדי ללחלחו ומעבירו על גבי עיניו: **וכל** שהוא משום תענוג וכו'. ועכשיו שאין תענית צבור נמנעל אלא תשעה באב (ט) מותרין אפילו בחמין אפילו י"ז בתמוז ונוס גדליה כך פסק רבאדי"ה ור' יואל מצדיו אסר לרחוץ בחמין:

ונועלין המרחצאות. פי' שהן **אסון** סוכרין נהרות כו'. כלומר מי הוה אמור בצונן מי איכא למיתני סוכרים נהרות פשיטא דלא מצי למסכר כלומר כמו כן לא תידוק מהא דקתני ונועלין המרחצאות: **טבילה** בחמין מי איבא. הא שאובין גינהו מדלא קאמר מסכחת לה טבילה (בחמין) דכשירה בחמין כגון שהוחמו והומשכו לבריכה אלא שאמר בחמי טבריא יש להוכיח דכולו שאוב אפילו ע"י המשכה לא מהניא טבילה והא דאמר (מ) דהמשכה כולה כשירה ר"ל לענין שאינה פוסלת את המקוה כשאר מים שאובים אבל טבילה ודאי אינו עולה בהם:

וכן אתה מוצא במנודה ואבל מאי **לאו** אכולהו. פי' (ז) מהא דקאמרינן ובצונן מותר לאבל נמי (ט) מותר בצונן וקשיא לרב חסדא דאמר אבל אסור בין בחמין בין בצונן ומשני (מ) מעתרת כלומר משאר דינין וסיכה אבל לא קאי אהא דצונן:

הכביד שערו מיקל בתער. פי' דרך חתיכה אבל לא כדרכו דרך גילוח מדקאמר מיקל ולא קאמר מגלח:

איפוך אנא. לפלגת דיומא קמת הוו קרו ומפטרי וצעו רחמי, ובמידך פלגת מעייני: **על מעל הגולה.** ומני יומד מסומס עד מנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה': ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ואפרשה כפי אל ה'. אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל (ו) כגון א תשעה באב ב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן ג כל שהוא משום תענוג כגון תענית בכור אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות א"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מבעי ליה למיתני אמר רב שישא בריה דרב אידי אבא הכי קשיא ליה מכדי תנן אסור ברחיצה נועלין את המרחצאות למה לי אלא לאו ש"מ בחמין אסור בצונן מותר לימא מסייע ליה (ז) ד כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ במאי אילימא בחמין (ח) טבילה בחמין מי איכא [א] שאובין גינהו אלא לאו בצונן וחייבי טבילות אין אניש אחרינא לא אמר רב חנא בר קטינא לא נצרכה אלא לחמי טבריא אי הכי אימא סיפא א"ר חנינא סגן הכהנים כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה ואי אמרת בצונן מותר ירחץ (ט) בצונן אמר רב פפא באתרא דלא שכיח צונן. תא שמע ג ה כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום אבל בלילה מותר (י) וכשאמרו אסור בנעילת הסנדל לא אמרו אלא בעיר אבל בדרך מותר הא כיצד יוצא לדרך נועל נכנס לעיר חולץ (כ) וכשאמרו אסור ברחיצה לא אמרו אלא כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר וכן אתה מוצא במנודה ובאבל מאי לאו אכולהו (ג) ובמאי (ל) עסקינן אילימא בחמין פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת ח אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא לעולם בחמין ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי. תא שמע דאמר ר' אבא הכהן משום ר' יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בן רבי חנינא ורחץ בצונן כל שבעה התם כשתכפוהו אבליו הוה דתניא (ט) ט תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא כ בתער אבל לא במספרים ל במים ולא בנתר ולא בחול אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה מידי דהוה אבשרא וחמרא מיתיבי

אבל, ורבא הוא דמפליג בין אבל לט' באב. [הריטב"א] **אסור בין בחמין בין בצונן.** נראין דברים דאסור לגמרי ואפילו אבר אחד, דלא פליג אמאי דא"ר אלעזר (פסחים נד:) אסור לאדם שיושיט אצבעו [במים] בט' באב כדרך שאסור ביוה"כ, ולא אייתו לה הכא ולא התם בפלוגתא. [הריטב"א] **כל חייבי טבילות טובלין כדרכן, בין בתשעה באב בין ביום הכפורים.** היינו דוקא להני שטובלין טבילת מצוה בזמנה אבל השתא שכל טבילות שנשותינו טובלות היינו טבילה שלא בזמנה דהן סופרות ז' נקיים מספק שהן זבות אינן טובלות בט' באב וביוה"כ. [תוספות, ביצה יח:] אנן קיי"ל דלאו מצוה הלכך ימתין עד למחר, וגם מהרי"ק כתב בשורש ל"ה (ענף ג) שמעולם לא ראה מי שטבלה בימי אבלה וכל שכן ביום הכפורים או בתשעה באב והכי נקטינן. [בית יוסף אורח חיים סימן תקנד] **אמר רבי חנינא סגן הכהנים:** ונראה שראה החורבן, שהרי בפרק ראשון מתעניות [יג א] ובפרק אחרון מיומא יש, אמר רבי חנניה סגן הכהנים, כדאי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת. ואמר זה לאסור טבילה בתשעה באב מפני החורבן. [מגן אבות לרשב"ץ אבות פרק ג]

איפוך אנא לא סלקא דעתך דכתיב א ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל על מעל הגולה וגו' וכתיב ב ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ואפרשה כפי אל ה'. אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל (ו) כגון א תשעה באב ב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן ג כל שהוא משום תענוג כגון תענית בכור אידי בר אבין אף אנן נמי תנינא ונועלין את המרחצאות א"ל אביי ואי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מבעי ליה למיתני אמר רב שישא בריה דרב אידי אבא הכי קשיא ליה מכדי תנן אסור ברחיצה נועלין את המרחצאות למה לי אלא לאו ש"מ בחמין אסור בצונן מותר לימא מסייע ליה (ז) ד כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ במאי אילימא בחמין (ח) טבילה בחמין מי איכא [א] שאובין גינהו אלא לאו בצונן וחייבי טבילות אין אניש אחרינא לא אמר רב חנא בר קטינא לא נצרכה אלא לחמי טבריא אי הכי אימא סיפא א"ר חנינא סגן הכהנים כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה ואי אמרת בצונן מותר ירחץ (ט) בצונן אמר רב פפא באתרא דלא שכיח צונן. תא שמע ג ה כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום אבל בלילה מותר (י) וכשאמרו אסור בנעילת הסנדל לא אמרו אלא בעיר אבל בדרך מותר הא כיצד יוצא לדרך נועל נכנס לעיר חולץ (כ) וכשאמרו אסור ברחיצה לא אמרו אלא כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר וכן אתה מוצא במנודה ובאבל מאי לאו אכולהו (ג) ובמאי (ל) עסקינן אילימא בחמין פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת ח אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא לעולם בחמין ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי. תא שמע דאמר ר' אבא הכהן משום ר' יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בן רבי חנינא ורחץ בצונן כל שבעה התם כשתכפוהו אבליו הוה דתניא (ט) ט תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא כ בתער אבל לא במספרים ל במים ולא בנתר ולא בחול אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה מידי דהוה אבשרא וחמרא מיתיבי

אבל, ורבא הוא דמפליג בין אבל לט' באב. [הריטב"א] **אסור בין בחמין בין בצונן.** נראין דברים דאסור לגמרי ואפילו אבר אחד, דלא פליג אמאי דא"ר אלעזר (פסחים נד:) אסור לאדם שיושיט אצבעו [במים] בט' באב כדרך שאסור ביוה"כ, ולא אייתו לה הכא ולא התם בפלוגתא. [הריטב"א] **כל חייבי טבילות טובלין כדרכן, בין בתשעה באב בין ביום הכפורים.** היינו דוקא להני שטובלין טבילת מצוה בזמנה אבל השתא שכל טבילות שנשותינו טובלות היינו טבילה שלא בזמנה דהן סופרות ז' נקיים מספק שהן זבות אינן טובלות בט' באב וביוה"כ. [תוספות, ביצה יח:] אנן קיי"ל דלאו מצוה הלכך ימתין עד למחר, וגם מהרי"ק כתב בשורש ל"ה (ענף ג) שמעולם לא ראה מי שטבלה בימי אבלה וכל שכן ביום הכפורים או בתשעה באב והכי נקטינן. [בית יוסף אורח חיים סימן תקנד] **אמר רבי חנינא סגן הכהנים:** ונראה שראה החורבן, שהרי בפרק ראשון מתעניות [יג א] ובפרק אחרון מיומא יש, אמר רבי חנניה סגן הכהנים, כדאי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת. ואמר זה לאסור טבילה בתשעה באב מפני החורבן. [מגן אבות לרשב"ץ אבות פרק ג]

במנחת הערב ואכרעה על ברכי אלמא דרביעית בתרא הוו מצלי: **אף אנן נמי תנינא** דבתענית צבור אינו אסור אלא בחמין **דקתני נועלין את המרחצאות** ט) אבל היכי **איבעי ליה למיתני** מי מצי למיתני סוכרין את הנהרות **א"ר שישא בר אבא רב אידי בר אבין הכי קשיא ליה מכדי קתני אסורין ברחיצה** דרחיצה משמע בחמין **למה לי למתני נועלין את המרחצאות** דמשמע נמי חמין לאו למימר **דבחמין אסור ובצונן מותר** והיינו דקאמר אף אנן נמי תנינא כרב חסדא דבתענית צבור בצונן מותר. **נימא מסייע ליה** לאביי דשמעינן ליה דאמר תענית צבור אסור בין בחמין בין בצונן: **לכולי עלמא לא** הרי לך תשעה באב ג) שהוא תענית צבור ודייקינן דאפי' בצונן אסור **אמר רב חנא** מהכא לא תסייעי' לאביי **דלא נצרכא** הא דקתני טובלין כדרכן **אלא לחמי טבריא** דמצי למיטבל בהו והכי קאמר טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן אפי' לכ"ע שרי: **כדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת** שלא יהיה טובל עליו בת"ב כלל. א"א בשלמא דת"ק אמר כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בצונן בת"ב אבל כ"ע לא היינו דקא פליג רב חנינא עליה דת"ק דחייבי טבילות אין טובלין בצונן דכדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת **אלא אי אמרת בצונן שרי** לת"ק והכי קתני חייבי טבילות טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן מותר לכ"ע וקפליג רב חנינא עליה דת"ק דלא מצי למיטבל בחמין א"כ ליכא איבוד טבילה דהא טביל בצונן אע"פ שאינו טובל בחמין דהא שרי בצונן לכ"ע אלא לאו לעולם אמר ת"ק בצונן טובלין אבל כ"ע לא ומסייעא לאביי **א"ר פפא** לעולם אמר ת"ק טובלין כדרכן בחמין אבל לכ"ע אסור וצונן שרי לכ"ע ודאמר א"כ טבילה בצונן איכא וליכא איבוד דהא שרי בצונן לכ"ע אלא לאו לעולם אמר ת"ק בצונן טובלין אבל כ"ע לא ומסייעא לאביי **א"ר פפא** לעולם אמר ת"ק טובלין כדרכן בחמין אבל לכ"ע אסור וצונן שרי לכ"ע ודאמר א"כ טבילה בצונן איכא וליכא איבוד טבילה ר' חנינא הוה קאי **בדוכתא דלא שכיחא צונן** ולעולם מהכא לא תסייעיה לאביי. (כל) **אמרו אסור ברחיצה כו'** באלו תעניות. **מאי לאו** הא דקתני וכן אתה מוצא באבל **אכולהו** אהאי נמי דקתני בסיפא דמילתא בהאי מסכתא באידך פירקא ס] כשאמרו אסור ברחיצה וכו' ורחיצה לא משמע אלא בחמין וקשיא למאן דאמר כל שהוא משום אבל אסור בין בחמין ובין בצונן. לא **אשארא** לבד מרחיצה קאמר וכן אתה מוצא באבל אבל

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) תוי ד"ה מצי מלא ס"ל מצי היכי וכו'. ג) נכתוב תמוה דהא גם לר"ח בת"ב מקור בצונן ומאי מייתי מינה לחייב לחבי ותוי דרבינו לא היה גורס בדברי ר"ח כגון ת"ב ועדיין צ"ע.

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) שבת קיז. ביצה יח: יומא פח.. ב) [ברכות כב.], ג) מו"ק טו:, ד) [תוספתא פ"ח] מו"ק שם, ה) [מו"ק שם פסחים נד:], ו) מו"ק יז:, ז) ע' מגילה טו:, ח) יומא דף פח. ע"ש, ט) יומא דף ח. וע' תוס' ביצה דף יח: ד"ה כל, י) [ע' רש"י פסחים נד: ד"ה בין השמשות וכו' והמג"א סי' תקנד ס"ק כג הניחו בצ"ע], כ) בפרקין ה"ו. ועיין בילקו"מ, ל) לעיל יב:, מ) [פ"ק דממורה דף יב: וע"ש בתוס' ד"ה ומין].

הגהות הב"ח

(ו) גמ' כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב. נ"ב פי' בדלבנן הוא לפלוגי בין שהוא משום אבל ובין שהוא משום תענוג אבל ביוה"כ שהוא לתוריתא תע"פ שהוא משום תענוג אסור בין בחמין בין בצונן: (ז) שם מאי לאו אכולהו ובמאי אילימא בחמין וכו' נמחק: (ג) רש"י ד"ה ה"ג כ"ע לא לא בחמין: (ד) ד"ה כשאמרו אסור ברחיצה ז] גבי תענית: (ה) ד"ה לא משמע קאי מצילה ומלאכה ועושה הן: (ו) תוס' ד"ה אמר ר"מ כו' כגון תשעה באב ואבל אסור בין כו' כ"ע ומיבות אסור אפילו בצונן נמחק: (ז) ד"ה וכן כו' פירוש דקאי להא דקאמרינן דבצונן מותר: (מ) בא"ד כלומר משאר דינין קאי מצילה ומלאכה אבל לא:

הגהות הב"ח

(א) גמ' (שאובין גינהו). מ"מ (ועמ"ש רבינו ביו"ד סי' רמ ס"ק קכה ול"ע):

תורה אור השלם

א) וְאֵלַי יֵאָסְפוּ כָּל חָרֵד בְּדִבְרֵי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל מַעַל הַגּוֹלָה וַאֲנִי יֹשֵׁב מְשׁוֹמֵם עַד לְמִנְחַת הָעָרֶב:
[עזרא ט, ד]

ב) וּבְמִנְחַת הָעֶרֶב קַמְתִּי מִתַּעֲנִיתִי וּבְקָרְעִי בִגְדִּי וּמְעִילִי וָאֶכְרְעָה עַל בִּרְכַּי וְאֶפְרְשָׂה כַפַּי אֶל יְיָ אֱלֹהָי: [עזרא ט, ה]

רבינו גרשום

י"ג ו' ראשונים ז' אחרונים. **בשלמא** רחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה. **מה אסיפת זקנים ביום.** כנופיא מצפרא ולא מאורתא. **איפוך אנא** דמצפרא מצלי ולאורתא קרו ומפטרו. **במנחת הערב ואכרעה על ברכי** אלמא דרביעית בתרא הוו מצלי: **אף אנן נמי תנינא** דבתענית צבור אינו אסור אלא בחמין **דקתני נועלין את המרחצאות** ט) אבל היכי **איבעי ליה למיתני** מי מצי למיתני סוכרין את הנהרות **א"ר שישא בר אבא רב אידי בר אבין הכי קשיא ליה מכדי קתני אסורין ברחיצה** דרחיצה משמע בחמין **למה לי למתני נועלין את המרחצאות** דמשמע נמי חמין לאו למימר **דבחמין אסור ובצונן מותר** והיינו דקאמר אף אנן נמי תנינא כרב חסדא דבתענית צבור בצונן מותר. **נימא מסייע ליה** לאביי דשמעינן ליה דאמר תענית צבור אסור בין בחמין בין בצונן: **לכולי עלמא לא** הרי לך תשעה באב ג) שהוא תענית צבור ודייקינן דאפי' בצונן אסור **אמר רב חנא** מהכא לא תסייעי' לאביי **דלא נצרכא** הא דקתני טובלין כדרכן **אלא לחמי טבריא** דמצי למיטבל בהו והכי קאמר טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן אפי' לכ"ע שרי: **כדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת** שלא יהיה טובל עליו בת"ב כלל. א"א בשלמא דת"ק אמר כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בצונן בת"ב אבל כ"ע לא היינו דקא פליג רב חנינא עליה דת"ק דחייבי טבילות אין טובלין בצונן דכדיי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה אחת **אלא אי אמרת בצונן שרי** לת"ק והכי קתני חייבי טבילות טובלין כדרכן בחמין אבל כ"ע לא אבל בצונן מותר לכ"ע וקפליג רב חנינא עליה דת"ק דלא מצי למיטבל בחמין א"כ ליכא איבוד טבילה דהא טביל בצונן אע"פ שאינו טובל בחמין דהא שרי בצונן לכ"ע אלא לאו לעולם אמר ת"ק בצונן טובלין אבל כ"ע לא ומסייעא לאביי **א"ר פפא** לעולם אמר ת"ק טובלין כדרכן בחמין אבל לכ"ע אסור וצונן שרי לכ"ע ודאמר א"כ טבילה בצונן איכא וליכא איבוד דהא שרי בצונן לכ"ע אלא לאו לעולם אמר ת"ק בצונן טובלין אבל כ"ע לא ומסייעא לאביי **א"ר פפא** לעולם אמר ת"ק טובלין כדרכן בחמין אבל לכ"ע אסור וצונן שרי לכ"ע ודאמר א"כ טבילה בצונן איכא וליכא איבוד טבילה ר' חנינא הוה קאי **בדוכתא דלא שכיחא צונן** ולעולם מהכא לא תסייעיה לאביי. (כל) **אמרו אסור ברחיצה כו'** באלו תעניות. **מאי לאו** הא דקתני וכן אתה מוצא באבל **אכולהו** אהאי נמי דקתני בסיפא דמילתא בהאי מסכתא באידך פירקא ס] כשאמרו אסור ברחיצה וכו' ורחיצה לא משמע אלא בחמין וקשיא למאן דאמר כל שהוא משום אבל אסור בין בחמין ובין בצונן. לא **אשארא** לבד מרחיצה קאמר וכן אתה מוצא באבל אבל

כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב ואבל. כך הגירסא הנכונה, ואפילו לנוסחי דלא גרסי ואבל הכי נמי משמעותיה מדנקיט טעמא משום

עין משפט נר מצוה

נט א מיי' פ"ה מהלכות תעניות הלכה י' סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ס"ת סי' תקנד סעיף ז:
ס ב מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד סמג שם טוש"ע י"ד סי' שפח סעיף ג:
סא ג מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ד טוש"ע ס"ת סי' תקעה סעיף ג:
סב ד מיי' פ"ג מהלכות שביתת עשור הלכה ג טוש"ע שם סי' תקנד סעיף ח:
סג ה ו ז מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ד טור ס"ע שם סימן תקעה סעיף ג:
סד ח מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד סמג עשין ג טוש"ע י"ד סי' שפח סעיף ג:
סה ט מיי' שם פ"ו הלכה י"ג טוש"ע י"ד סי' שפט סעיף ג:
סו י מיי' שם טוש"ע שם סי' שפט סעיף ג:
סז כ מיי' שם טוש"ע שם סי' שפט סעיף ג:
סח ל מיי' שם טוש"ע שם סי' שפט סעיף ג:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה וכן. מותר בצונן וקשה לר"ח. ק' לי הא מדרבה כיון דמיירי בצונן ואפ"ה מני כל גופו אסור] ל"ו דהקושיא בהיפוך דמוכח דבתענית ג"כ אסור בצונן כל גופו וקשיא לר"ח וכמ"ש רמ"י:

הגהות וציונים

ע] בכת"י וא"א בצונן מותר **הא קא טבלי** בצונן (ועי' רש"י ורגמ"ה): **ג]** גי' הריטב"א "מאי לאו אכולהו לא אשארא", ומתיבת ובמאי עד תיבת ובאבל ל"ג: **ג]** בדפו"י הנוסח כהוגן **דקא** שמע (דק"ס): **ל]** יש להוסיף **בהם** (מראה אש): **ס]** צ"ל תותי **כריה** (גנזי יוסף, רש"ש ע"ש עוד וביעב"ץ ופורת יוסף): **ו]** עי' רש"ש וחשק שלמה, והשפ"א כתב דלגי' הריטב"א (באות ב) א"ש: **ז]** נראה שט"ס נפל בהגהתו דבדפו"י איתא "ברחיצה" והגיה הב"ח כמו שתיקנו לפנינו: **ח]** תיבות "בהאי מסכתא באידך פירקא" אין להם הבנה ויש למוחקם (דק"ס):

משנת ראשונים

ובמנחת הערב קמתי מתעניתי. מנחה לשון מנוחת השמש והשקט אורו הגדול, כדמתרגמינן למנח יומא (בראשית ג ח), והן מנחה גדולה ומנחה קטנה שהזכירו חכמים (ברכות כו:).
[רמב"ן, שמות יב ו]
כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב ואבל.
כך הגירסא הנכונה, ואפילו לנוסחי דלא גרסי ואבל הכי נמי משמעותיה מדנקיט טעמא משום

אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה בימי אבל אביה הא נערה רשאה מאי לאו ברחיצה ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום לימא מסייע ליה דא"ר אבא הכהן משום רבי יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בר חנינא ורחץ בצונן כל שבעה אמרי התם בשתכפוהו אבליו זה אחר זה דתניא תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא בתער אבל לא במספרים במים ולא בנתר ולא בחול ולא באהל איכא דאמרי אמר רבא אבל אסור בצונן כל שבעה מאי שנא מבשר ויין התם לפכוחי פחדיה הוא דעביד לימא מסייע ליה אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה הא נערה רשאה במאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום אמר רב חסדא זאת אומרת אאבל אסור בתכבוסת כל שבעה בהלכתא אבל אסור לרחוץ כל גופו בין בחמין בין בצונן כל שבעה אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר בגאבל לסוך אפילו כל שהוא אסור ואם לעבר את הזוהמא מותר דצלותא דתעניתא היכי מדכרינן אדבריה רב יהודה לרב יצחק בריה ודרש יחיד שקיבל עליו תענית מתפלל של תענית והיכן אומרה בין גואל לרופא מתקיף לה רב יצחק דוכי יחיד קובע ברכה לעצמו אלא אמר רב יצחק הבשומע תפלה וכן אמר רב ששת בשומע תפלה מיתיבי אין בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה מאי יחיד ומאי צבור אילימא יחיד ממש וצבור ש"צ הני תשע עשרה עשרין וארבע הוו אלא לאו ה"ק אין בין יחיד דקבל עליו תענית יחיד ליחיד שקבל עליו תענית צבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה ש"מ יחיד קובע ברכה לעצמו לא לעולם אימא לך שליח צבור ודקא קשיא לך שליח צבור עשרין וארבע מצלי ז בג' תעניות ראשונות הדליכא עשרים וארבע ולא והא אין בין קתני אין בין ג' ראשונות לג' אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לכ"ד זה וזה שוין ג תנא ושייר מאי שייר דהאי שייר (ג) ותו והא אין בין קתני אלא תנא באיסורי קא מיירי בתפלות לא מיירי ואי בעית אימא ובאמצעייתא נמי לא מצלי כ"ד ולא והתניא ז אין בין ג' שניות לשבע אחרונות אלא שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות הא לכל דבריהן ג זה וזה שוין וכי תימא הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני ותסברא אין בין דוקא והא

תניא תכפוהו אבליו זה אחר זה שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים. אמר רב חסדא בתער ולא במספרים במים ולא בנתר ולא בחול אמר רב חסדא זאת אומרת אבל אסור בתכבוסת. והלכתא אסור לרחוץ כל גופו כל ז' בין בחמין בין בצונן אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור ובצונן מותר ולסוך אפי' כל שהוא אסור ואם לעבר הזוהמא מותר לסוך שמן טוב. **דרש רב יצחק יחיד שקבל עליו תענית** מתפלל עננו בין גואל לרופא ואקשינן עליה וכי יחיד קובע ברכה לעצמו אלא מתפלל עננו בשומע תפלה בכלל הברכה ואינו מתפלל אותה ברכה בפ"ע. ומותבינן עליה מהא דתניא מה בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמ"ע ואלו מתפללין י"ט היכי דמי אילימא יחיד המתפלל בינו לבין עצמו עם הצבור וצבור דקתני ש"ץ היורד לפני התיבה האי י"ט ברכות מתפלל בתענית כ"ד מתפלל כדתנן ד עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל כו' ואומר לפניהם כ"ד ברכות. **ושנינן הכי קתני אין בין יחיד** דקאי בצבור כדאמרן ליחיד המתפלל חוץ לביהכ"נ אלא שזה היחיד העומד בחוץ מתפלל י"ח ויחיד המתפלל בכנסת מתפלל י"ט ברכות אלמא יחיד קובע ברכה לעצמו ושנינן לעולם יחיד. יחיד דקאי בצבור וצבור ש"ץ ממש וזה ש"ץ המתפלל י"ט ברכות בתעניות ראשונות הוא שאין בה כ"ד ברכות לפיכך זה מתפלל י"ח וזה מתפלל י"ט. ואקשינן והא תעניות אמצעיות דקתני בהו מ) ואסור במלאכה וברחיצה כו'. ולא קתני כ"ד. **ושנינן האי תנא באיסורא קמיירי.** כלומר אסור במלאכה וברחיצה כו' הוא דמיירי בתפלות לא קמיירי. אי בעי תימא כ"ד ברכות באמצעייתא נמי ליכא. **ואקשינן והא תניא אין בין ג' אמצעיות לז' אחרונות.** אלא שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות הא לכ"ד זה וזה שוין. לעולם אימא לך באמצעיות נמי אין כ"ד ברכות בהן. ותנא מקצת מה שיש בשבע האחרונות ואינם בג' אמצעיות ושייר דקובע ברכה לעצמו שמברך העונה בעת צרה: **[ודקא קשיא לך** דהא] הוויין כ"ד ברכות **בדקמייתא** בשלש תעניות ראשונות קא מיירי דליכא בהו כ"ד ולא הוי אלא י"ט ולעולם אין היחיד קובע ברכה לעצמו: **אלא שבאלו** אמצעיות אסורין במלאכה וראשונות מותרין במלאכה **הא לעשרים וארבעה זה וזה שוין** כי היכי דבאמצעיות איכא עשרים וארבעה הכא נמי איכא בראשונות כ"ד ולא מצית לתרוצי דצבור מתפלל י"ט בש"ץ דהא איכא כ"ד אלא ביחיד שקיבל תענית דיחיד קובע ברכה לעצמו. **ה"ג תנא באיסור קא מיירי** כלומר לעולם דבאיסורי קא מיירי דהוי אסור בעשיית מלאכה **ובתפלה לא מיירי** בברכות ולעולם הא דקתני דצבור מתפלל י"ט מוקמינן בש"ץ אבל לא ביחיד דאין יחיד קובע ברכה לעצמו. **ואיב"א לעולם בראשונות ליכא כ"ד** ולהכי לא קתני שבאלו יש כ"ד ובאלו אין כ"ד דבאמצעיות נמי אין כ"ד: ג) **ה"ג תנא ושייר** ולא נמי כלומר שייר כ"ד דבשבע איכא ובאמצעיות ליכא: **והא אין בין קתני** דמשמע דהוי דוקא כי היכי דאמרינן דאין בין קמא דוקא אלמא דליכא בינייהו אלא מתריעין ונועלין אבל לכ"ד שוין אלמא דבאמצעיות איכא כ"ד

חשק שלמה על רבינו גרשום ג) מוקי ש"ל וכי יכול לנהר וכו'. ד) נרמה דל"ל ה"ג וכ"ת תנא ושייר ולא גרסינן נמי כלומר וכו'.

אלא אמר רב יצחק בשומע תפלה. והכי פסק בשמעתא מ) דתפלת תענית בשומע תפלה ואין יחיד קובע ברכה לעצמו לכך צריך כשאומר עננו בש"ת (דצריך) לאומרו קודם שאומר הברכה כשמגיע לענינו ח) קודם שיתחיל לומר כי אתה ש"ת עמך ישראל ברחמים ימחר עננו ולא יתעוס אלא יאמר כי אתה ה' עונה בעת צרה ומושיע ואח"כ כי אתה ש"ת עמך ישראל ברחמים בש"י שומע תפלה אבל אלים גבור ומושיע ורופא חולים ומחיה מתים ברחמים רבים זוכר נשכחות עפר הוא אלא אתה ה' אלהינו ואבותינו ברכנו בשלום וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת השנים הטובה הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בכל מיני ברכת פירות הארץ הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הגשמים וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הטל הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הרוח הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הברכה הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הישועה הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת השלום הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת החיים הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הרחמים הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת החסדים הזאת וכו' ואלהינו ואלהי אבותינו ברך את עמנו ישראל בברכת הצדקות

אוצר החכמה

שנינו בברייתא, **אֵין הַבּוֹגֶרֶת** הראויה להינשא **רַשָּׁאָה** [-רשאית] **לְנַוֵּול** [-לגנות[א]] **אֶת עַצְמָהּ בִּימֵי הָאֵבֶל** על מיתת **אֲבִיהָ**[ב] כדיני אבלות, אלא מתקשטת כדי שיקפצו בני אדם לנושאה. ויש לדייק, שדווקא לבוגרת התירו כן, **הָא** [-אבל] **נַעֲרָה** שעדיין אינה ראויה להינשא, **רַשָּׁאָה** לנוול את עצמה כדיני אבלות[ג]. ויש לברר בדברי הברייתא, **מַאי** - מהו דין האבלות עליו אמרה הברייתא שהוא ניוול והבוגרת אינה רשאית לנהוג בו, **לָאו** - האם לא מדובר **בְּאִיסּוּר רְחִיצָה**, שכאשר היא נמנעת מלרחוץ זהו ניוול, והתירו לה לרחוץ את כל הגוף[ד]. **וּבְמַאי** - ובאיזו רחיצה מדובר, **אִילֵּימָא** - אם נאמר שמדובר ברחיצה **בְּחַמִּין**, יש להקשות, וכי שייך לומר על כך שאֵין **הַבּוֹגֶרֶת רַשָּׁאָה** לנהוג איסור זה ומותרת לרחוץ את כל הגוף בחמים, **וְהָאָמַר** [-והלא אמר] **רַב חִסְדָּא, אֲבֵל אָסוּר** אף **לְהוֹשִׁיט אֶצְבָּעוֹ בְּחַמִּין**, וכיון שלכל אבל החמירו כל כך שאסור אף להושיט אצבעו, לא יתכן שלבוגרת הקילו להתיר אף רחיצת כל הגוף[ה]. **אֶלָּא לָאו** - ודאי מדובר בברייתא ברחיצה **בְּצוֹנֵן** שבה לא החמירו כל כך, ולכל אבל מותר להושיט אצבעו ורק לרחוץ את כל הגוף אסור[ו], ולבוגרת הקילו להתיר רחיצת כל הגוף. אם כן יש ללמוד מדברי הברייתא, שנערה וכן כל אבל אסורים לרחוץ את כל הגוף בצונן, שלא כדברי רבא שהתיר.

מתרצת הגמרא, בברייתא כלל **לֹא** מדובר על איסור רחיצה, אלא **אַפִּיחוֹל** - על האיסור לכחול את עיניה לנוי[ז], **וְכֵן** על איסור **פִּירְכּוּס** - קליעת השיער לנוי[ח], שדברים אלו אסורים בימי האבלות, ולבוגרת התירו מפני שאם תימנע מהם תתנוול ולא יקפצו בני אדם[אחת18/06/2018] לנושאה. אבל על איסור רחיצה לא דיברה הברייתא, ורחיצה בצונן מותרת לכל אבל, כדברי רבא.

הגמרא מוכיחה מברייתא כדברי רבא:

לֵימָא - האם תאמר שדברי הברייתא **מְסַיַּיע לֵיהּ** [-לו] לרבא שהתיר לאבל לרחוץ בצונן. ששנינו בברייתא, **אֵין הַבּוֹגֶרֶת** הראויה להינשא **רַשָּׁאָה** [-רשאית] **לְנַוֵּול** את **עַצְמָהּ** בימי האבל על מיתת אביה[ט] כדיני אבלות, אלא מתקשטת כדי שיקפצו בני אדם לנושאה. ויש לדייק, שדווקא לבוגרת התירו כן, **הָא** [-אבל] **נַעֲרָה** שעדיין אינה ראויה להינשא, **רַשָּׁאָה** לנוול את עצמה כדיני אבלות. ומן הסתם הניוול האמור בברייתא הוא באיסור רחיצה, שהתירו לה לרחוץ את כל הגוף[י].

דְּתַנְיָא - שכן שנינו בברייתא, **תִּכְפּוּהוּ אֲבֵלָיו זֶה אַחַר זֶה**, הקילו בו באיסור תספורת שאם **הִכְבִּיד** עליו **שְׁעָרוֹ** מפני שגדל הרבה, **מֵיקַל** ממנו על ידי שחותך מעט ממנו **בְּתַעַר**, **וְכֵן** הקילו באיסור כיבוס הבגדים **שְׁמַכֵּבִּים** את **כְּסוּתוֹ בַּמַּיִם**. מפרשת הגמרא את דברי הברייתא, **אָמַר רַב חִסְדָּא**, מה ששנינו בברייתא שמיקל משערו אם הכביד, הוא דווקא **בְּתַעַר**, שהתירו לו מפני שזהו שינוי מדרכו, **אֲבָל לֹא** כדרכו **בְּמִסְפָּרַיִם**. וכן בכיבוס, דווקא **בַּמַּיִם** התירו לו לכבס את כסותו, **וְלֹא בְּנָתָר** [-מין עפר[יא]] **וְלֹא בְּאָהָל** [-מין עשב[יב]], שדרכו ללבן בהם את הבגדים. וכשם שהקילו כשתכפוהו אבליו באיסורי תספורת וכיבוס הבגדים, כך הקילו באיסור רחיצה והתירו לו לרחוץ בצונן.

הגמרא מביאה לשון נוסף בדעת רבא ברחיצה בצונן בימי האבלות: **אִיכָּא דְּאָמְרִי** - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחר, **אָמַר רָבָא, אֲבֵל אָסוּר** לרחוץ את כל הגוף **בְּצוֹנֵן כָּל שִׁבְעָה** ימי האבלות, מפני התענוג שבדבר.

שואלת הגמרא, **מַאי שְׁנָא** - במה שונה רחיצה בצונן שאסרנו, **מֵאכילת בָּשָׂר** ושתיית **יַיִן** שהאבל מותר בהם, הלא גם בהם יש תענוג כמו רחיצה בצונן[יג]. משיבה הגמרא, **הָתָם** - שם באכילת בשר ושתיית יין, אין כוונת האבל להתענג, אלא **לְפַכּוֹחֵי פַּחְדֵּיהּ הוּא דְּעָבֵיד** - כדי להפיג ולשכח את פחדו ודאגתו[יד] הוא עושה כן, ואילו רחיצה אינה אלא לתענוג[טו].

הגמרא מוכיחה מברייתא כדברי רבא:

לֵימָא - האם תאמר שדברי הברייתא **מְסַיַּיע לֵיהּ** [-לו] לרבא שאסר לאבל לרחוץ בצונן. ששנינו בברייתא, **אֵין הַבּוֹגֶרֶת** הראויה להינשא **רַשָּׁאָה** [-רשאית] **לְנַוֵּול** את **עַצְמָהּ** בימי האבל על מיתת אביה[טז] כדיני אבלות, אלא מתקשטת כדי שיקפצו בני אדם לנושאה. ויש לדייק, שדווקא לבוגרת התירו כן, **הָא** [-אבל] **נַעֲרָה** שעדיין אינה ראויה להינשא, **רַשָּׁאָה** לנוול את עצמה כדיני אבלות. ומן הסתם הניוול האמור בברייתא הוא באיסור רחיצה, שהתירו לה לרחוץ את כל הגוף[יז].

א. **ע"פ** רש"י (מו"ק ט: ד"ה שניוול).

ב. **רש"י** (ד"ה בימי) בפירוש השני. אולם בפירוש הראשון ביאר רש"י, ש'בימי אבל אביה' פירושו כאשר אביה מתאבל על מיתת בנו, שצריכה להתאבל עמו כשהיא עומדת בפניו, כפי ששנינו בברייתא (מו"ק כ:), שכל קרוב שהוא מתאבל עליו במותו, מתאבל עמו כשהוא אבל על קרובו, כאשר עומד בפניו. ולפי פירוש זה, רק באבלות זו שהיא קלה יותר ואין חיובה מעיקר הדין הקילו בבוגרת, אבל באבלות גמורה לא הקילו. ישמח לב (נרס"י סס) ועזרת ישראל (ד"ה מין). וראה עוד בהערה להלן ביאור המשך הגמרא לפי פירוש זה.

ג. 'נערה' נקראת כשהביאה שתי שערות מגיל שתים עשרה ואילך, במשך ששה חדשים. ו'בוגרת' נקראת לאחר שחלפו ששה חדשים. ובין נערה ובין בוגרת חייבות במצוות, מעת שהביאו שתי שערות, ולכן שייכים בהן דיני אבלות, ורק הקילו בבוגרת כדי שלא תתגנה. אבל קטנה [שלא הביאה שתי שערות], אינה חייבת במצוות, ולכן לא שייכים בה דיני אבלות כלל. ע"פ רש"י (ד"ה מין, ד"ה בימי).

התוספות (ד"ה מין) כתבו שהלשון ששנינו בברייתא 'אין הבוגרת רשאה' אינו בדווקא, אלא פירושו שאין הבוגרת חייבת לנוול את עצמה, ועל כך מדייקת הגמרא 'הא נערה רשאה', כלומר שהיא חייבת. אך הריטב"א (ד"ה ומתניתין) והמאירי (ד"ה הבוגרת) כתבו, שבדווקא אמרה הברייתא 'אין הבוגרת רשאה', ללמדנו שאף אם היא רוצה להחמיר על עצמה אינה רשאית לעשות כן.

ד. **כן** כתב המאירי (ד"ה ויליכול). וביאור הדבר, שאם תרחץ רק פניה ידיה ורגליה ולא את כל הגוף עדיין יש ניוול בדבר.

ה. **כך** מבאר המאירי (שם). והריטב"א (ד"ה ומתניתין) מוסיף בביאור דברי הגמרא, שלדברי רבא שמותר לכל אבל לרחוץ בצונן, לא מסתבר שיתירו לבוגרת רחיצה בחמים שהיא חמורה כל כך שאסור לכל אבל אף להושיט אצבעו, שהרי היא יכולה לרחוץ בצונן בהיתר ולא תתנוול.

לעיל בהערה הובא פירוש בשם רש"י, שההיתר בבוגרת האמור בברייתא נאמר כאשר אביה מתאבל על מיתת קרובו, שזו אבלות שאין חיובה מעיקר הדין. ולפירוש זה קשה, כיצד מקשה הגמרא מדברי רב חסדא שאבל אסור להושיט אצבעו בחמים, הלא רב חסדא דיבר באבלות שחיובה מעיקר הדין, ואילו ההיתר לבוגרת הוא באבלות שאינה מעיקר הדין. ויש לפרש את קושיית הגמרא לפירוש זה, שכיון שמצאנו בכל אבל שרחיצה בחמים חמורה מרחיצה בצונן, שבחמים אסרו אף להושיט אצבעו ואילו בצונן מותר להושיט אצבעו [ואף לרחוץ את כל הגוף לדברי רבא], אם כן כשהתירו לבוגרת בימי אבלותה עם אביה לרחוץ מחמת הניוול, מסתבר שלא התירו אלא בצונן ולא בחמים, שהרי גם ברחיצה בצונן יכולה להסיר את הניוול, ואין טעם להתיר חמים שאיסורם חמור יותר. עזרת ישראל (ד"ה מין). והגבורות ארי (ד"ה בימי) כתב לפירוש זה של רש"י, שבדין האבלות עם קרובו כאשר הוא בפניו, אין הבדל בין האבל עצמו לקרובו המתאבל עמו, וכל דבר האסור לאבל אסור לקרובו, ולכן מקשה הגמרא מדברי רב חסדא שאבל אסור להושיט אצבעו בחמים, שגם כל אדם המתאבל עם קרובו אסור להושיט אצבעו כמו האבל עצמו, וכיון שבכל אדם החמירו כל כך לא מסתבר שהקילו לבוגרת לרחוץ את כל הגוף.

ו. **שדווקא** בחמים אמר רב חסדא שאסור לאבל להושיט אצבעו, אבל בצונן מותר.

ז. **ע"פ** רש"י (שבת נד: ד"ה וכן הכוחלת, מו"ק ט: ד"ה כוחלת).

ח. **ע"פ** רש"י (ד"ה מכיחול, כתובות יז. ד"ה פירכוס).

והריטב"א (ד"ה ופרקינן) והמאירי (ד"ה ויליכול) לא גורסים 'פירכוס' אלא 'פיקוס'. ובתוספות (כתובות ד: ד"ה פוקסת) הוכיחו מהגמרא (שם), ש'פיקוס' ו'פירכוס' דבר אחד הם.

ט. **כמשמעות** לשון הברייתא 'בניו', בלשון רבים. רש"י (לעיל ע"ח ד"ה שמכפוהו).

י. **רש"י** (לעיל ע"ח ד"ה ונמצר).

יא. **רש"י** (לעיל ע"ח ד"ה נמר, בפירוש הרמשון). ועוד פירש, שהוא אבן גיר. ע"פ לעזי רש"י.

יב. **רש"י** (ב"מ פח. ד"ה מהלוי, בפירוש הרמשון).

יג. **ע"פ** רש"י (לעיל ע"ח ד"ה מידי).

יד. **ע"פ** רש"י (ב"מ סו: ד"ה לפכוחי).

טו. **שיטה** לבעל הצרורות (בקונטרס שיטות קמאי, ד"ה ממידי).

טז. **בגמרא** לעיל בלשון הראשון הובאה הברייתא עם הסיום 'בימי אבל אביה'. וראה לעיל בהערה, שפירוש זה שמדובר באבל על מיתת אביה הוא הפירוש השני ברש"י. אולם הפירוש הראשון הוא שאביה אבל על קרובו והיא מתאבלת עמו בפניו.

יז. **ע"פ** הגמרא לעיל בלשון הראשון, שם הוסיפה הגמרא ואמרה 'מאי לאו ברחיצה'. ושם בהערה התבאר בשם המאירי, שבהכרח מדובר ברחיצת כל הגוף, שאם תרחץ רק פניה ידיה ורגליה ולא את כל הגוף עדיין יש ניוול בדבר.

אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי אבל אביה הא נערה רשאה מאי לאו ברחיצה ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום אלא לאו בצונן קודם שיתחיל לומר כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים ימלר עננו ולא יחתום אלא ימלר כי אתה ה' עונה בעת צרה ומושיע ואח"כ כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים בס"י שומע תפלה אבל שליח צבור אומר גואל ישראל וקודע ברכה וחותם:

תנא ושייר. פי' תנא עשיית מלאכה ושייר כ"ד ברכות פי' כ"ד ברכות שמתעניתא היו מוסיפין ו' ברכות כדמפרש לקמן ברפ"ב (דף טו.): **מאי** שייר דהאי שייר בו'. פי' דמשום מדת מילתא לא הוי (מ) לתנא לשייר ומ"ת הכא קאמר דלא תנא ושייר דהא אין זה לזה אלא נלמד וקאמר דהא במגילה (דף ח.) קתני אין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב בחמריותן ונדבות אינו חייב בחמריותן ומנו יודעין דים (ט) חילוק אחר לנדרים אינן נחים אלא מן המוכן דכל דבר שחובה אינו בא אלא מן המוכן (דנדרים כז) ונדבת שלמים ומכלת לכתיב גבי מעשר ו"ל להתם נמי זה וזה שוה והני מילי גבי שלמים יש חילוק דנדרים לעולות לנדבה אלא שאין נחים אלא מן המוכן (י): **ותסברא** והא שייר תיבה. פי' (י) מפרש לקמן (דף טו:) שמוליאין התיבה ברחוב העיר (בתעניות יא) בתחרומות ותסברא דהא שייר תיבה פי' ולימא למימר דבתיקורא קמיירי דהא לתחריעין ונועלין מתי מיתור מיכא:

אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה. תומר ר"י דהא רשאה לאו דוקא אלא עצמה אלא אין הבוגרת. שהגיעה שתי שערות[ד] רשאה לנוול את עצמה אלא מתקשטת כדי שיקפלו עליה, (ג) הא נערה שאינה רואיה להינשא עדיין עד שתגדר רשאה, דבת חיוב מגילות היא, וקטנה אינה חייבת ולא כלום: בימי אבל אביה. אפילו אירע לגדיה שתת שנו[ה], אי נמי שתת אגיה ממש, אע"פ שהיא בת חיוב מגילות אינה רשאה לנוול: **אלא** לאו בצונן. ואפ"ה נערה אינה רואיה להינשא נצונן, אלמא לגבל אף בצונן אסור: **אכיחול** ואפירכום. ולא קא מיירי ברחיצה כלל. פירכום בשיער, כגון בצגדיס, רחיצה בגוף: **זאת** אומרת. [ס] מדמוקמינן לה באיחול ופירכום הוא הדין לתכנוסת: **תפלת תענית.** ענו: בין גואל לרופא. ברכה בפני עצמה: ובי יחיד. תשוב כל כך שיהו מתקנין לו ברכה בפ"ע להוסיף בתפלתו: **בשומע תפלה.** שכוללה בתוך הברכה ומותם בשומע תפלה, לאותה ברכה ותמימתה משמע בין בתעניות בין לכל מילי: אין בין יחיד לצבור. גבי תעניות: שזה. יחיד מתפלל ביום תעניתו שמונה עשרה, וכולל תפלת תעניות בשומע תפלה: תשע עשרה. דקבע ליה בין גואל לרופא. סתם תפלה קרי שמונה עשרה, דברכת ולמלשינים[ס] ביבנה תקנוה כדתמרינן בברכות (דף כח:): כ"ד הויין. (ד) בפירקין דלקמן (דף טו.) דכ"ד ברכות הוו ביומא דתעניתא, והכא קתני י"ט ומו לא: וצבור. יחיד שקיבל עליו תעניות לצבור, אלמא יחיד קודע ברכה לעלמו כשקיבל תעניות לצבור: בקמייתא. בג' תעניות דמתחילת (ה) דליכא כ"ד, כדתמרינן בפרק קדר תעניות כילד בגמ' (שם): **דאלו** מותרין בעשיית מלאכה וכו'. דתשומות אלא תמידי כולי המי, (ו) הא לכ"ד ברכות זה וזה שוין, וקס"ד דחיתנהו לכ"ד בתמניות, מדקתמרינן קמייתא דליכא כ"ד תנא ושייר. תנא מילי דחיתנהו בין תמניות לתשומות ושייר, אין[ז] בין לאו דוקא הוא כדמוכח לקמן גבי לידך[ו]: ה"ג **מאי שייר דהאי שייר אלא** באיסורי קא מיירי בתפלות לא קא מיירי. ומתן לגרים שייר תיבה מוליאין את התיבה כו' שיבום הוא, דאינה אלא בתתרונות כדמסמך, ומיפסט פסיטא ליה דאינה אלא בתתרונות: **מאי שייר דהאי שייר.** אלא תתנא למתני כל מילי ולשיורי תלא. לעולם כ"ד בקמייתא ליתנהו, ולהכי לא תשיב להו בתין בין לתפלה לא קמיירי: **באמצעיות נמי ליכא** כ"ד. אלא בתתרונות, כדתמרינן התם: **שבאלו.** התתרונות מתריעין ונועלין כדתנן נמי בתתניתין[ח], הא לכ"ד זה וזה שוין דבתרוייהו מיתנהו: והא

ראשונות [ה] דליכא עשרים וארבע ולא והא אין בין קתני אין בין ג' ראשונות לג' אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לכ"ד זה וזה שוין [ג] **תנא** ושייר מאי שייר דהאי שייר (ג) ותו והא **אין בין קתני אלא תנא באיסורי קא מיירי בתפלות לא מיירי ואי בעית אימא** [ו]**באמצעייתא נמי לא מצלי כ"ד ולא והתניא** [ז] **אין בין ג' שניות לשבע אחרונות אלא שבאלו מתריעין ונועלין את החניות הא לכל דבריהן**[ג] זה וזה שוין וכי תימא הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני ותסברא אין בין דוקא והא

ס) מו"ק יז: וע"ש טו.,
ג) עיין יומא עז: ובתוס' ברכות טז: ד"ה אסטניס,
ג) [סוכה נל. וש"נ],
ד) [תוספתא מגילה פ"ל], ה) עיין גבורת ארי', ו) עיין תוס' מגילה ח. ד"ה אין (דק"ס), ז) [לעיל יב:], ח) [ועי' תוס' קידושין לג. ותוס' מולין נד: ד"ה אין ותוס' ערכין כח: ד"ה תומדין], ט) לקמן יד., י) מנחות פב., כ) [וע"ע תוספות מגילה ח. ד"ה אין ותוס' ב"ק סב: ד"ה מי קתני ותוס' תגיגה ח. ד"ה ממאי ותוספות שבת קג. ד"ה אין], ל) לקמן טו., מ) לעיל יב ע"ב.

גליון הש"ס

רש"י ד"ה זאת אומרת. מדמוקמינן לה בביאול כו'. תמיהני הא מרע דתמעתא הוא ר"ת דס"ל לעיל דתשום תבל תסור בגון ול"ל כלל לתוקמא בפירכום וביאול. גם למאי צריך להוכחה מתוקימתא זו הא נשמע מברייתא לעיל דתכפוהו אבליו מכבד כבודו בתיט ומוכח תזה לתבל תסור בביאול ע"ש ולע"ג:

הגהות הב"ח

(א) גמ' ודקא קשיא לך ס"ל כ"ד מלי בקמייתא דליכא כ"ד כל"ל: (ב) שם מאי שייר דהאי שייר (ותו והא אין בין קתני) תל"מ וע"ב מפרש"י תשמע דלא גרסינן ליה הכא וה"ט מדקתמר המקשה ולא והא אין בין קתני ומאי דתני ושייר כלומר ואין בין לאו דוקא ק"ל מאי פריך ליה תו והא אין בין קתני דקתני אין בין ג' דתשומות כו' דוקא בין קתני ומאי פריך ליה תו והא אין בין קתני כהוגה דריסא ומאי ותסברא כו' כלומר ע"כ בריסא קתני אין בין דוקא ובסיפא לאו דוקא הוא דהא שייר תיבה כו': (ג) רש"י ד"ה אין הבוגרת וכו' שיקפלו עליה הס"ד ומת"כ מה"ד בימי אבל ומת"כ מה"ד הא נערה: (ד) ד"ה כ"ד הויין כדתנן בפירקין דלקמן: (ה) ד"ה בקמייתא בג' תעניות דתשומות הס"ד ומה"ד דליכא כו': (ו) ד"ה דאלו כו' כולי המי הס"ד ומה"ד הא כו' מדקתמרין בקמייתא וכו' ומשום דבהא מילתא קמייתא: (ז) תום' ד"ה אין לאו בצונן כו' כלומר ואין אומרים בצונן מותר: (ח) ד"ה מאי כו' לא היה ליה לתנא לשייר כו' אלא אלו בצונן והא נמגילה קתני כל"ל ומיבא וקשה נמתק: (ט) בא"ד ומנו יודעין דים ביניהן חילוק אחר כו' נאות מן המעשר דכתיב וזבחת שלמים ואכלת גבי מעשר ו"ל להתם נמי לכל דבריהם זה וזה שוה והני מילי דיש ביניהם חילוק גבי שלמים והא דקתני אין בין כל"ל: (י) ד"ה ותסברא אין בין כו' פי' כדמפרש לקמן כו' נרמוז העיר באחרונות אבל לא באמצעות הס"ד ומ"ת מה"ד ותסברא והא שייר:

חשק שלמה על רבינו גרשום ה) תולי ל"ל וכי יכול לנרך וכו'. ג) נרמה ל"ל ה"ג וכ"ת תנא ושייר ולא גרסינן נמי כלומר וכו'.

סמ א מיי' פ"ה מהלכות מכל הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע י"ל סי' ס"פ סעיף ו ופי' שפט סעיף ו:
ע ב מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סי' שפט סעיף ו:
עא ג מיי' שם טוש"ע שם סעיף ב:
עב ד מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יד סמג עשין יט טש"ע ס"ח סי' תקסה סעיף ו:
עג ה מיי' פ"ג מהלכות תענית הלכה ב טוש"ע ס"י סי' תקעה סעיף ב:
עד ו מיי' שם הלכה ג טוש"ע שם סעיף ג:

הגהות וציונים

ס] [ז"ל רש"י ב"מ סו ע"ב ד"ה לפכוחי פחדיה להפיג דאגתו וכו'] (גליון): ג] [גיר' רא"ש יוסף] (גליון): ג] צ"ל הא לכ"ד, וכ"ה בכת"י לעשרים וארבע (ובטעות פתרן המעתיק כלפנינו, רש"ש, דק"ס) וכ"ה ברש"י: ד] נ"ל למחוק מכאן תיבות "שהביאה ב' שערות" ולהציגם להלן גבי הא נערה (רש"ש): ה] בדפו"י (לפני הצענזור) דברכת המינין: ו] בדפו"ר "וליתנהו", ועי' מהרש"א: ז] נדצ"ל דאין (באה"מ): ח] צ"ל שמגיע לריקם אל תשיבנו קודם (גנזי יוסף), ואולי צ"ל כשמגיע לוענגו, וכנוסח התפלה בברכת ש"ת למחזור ויטרי עי"ש: ט] רש"א מ"ז (גליון) ע"ש ובהג' הב"ח ועיין רש"ש: י] עי' עוד רש"ש ומראה כהן, והנה בכמה כת"י ליתא כאן "אר"ח זאת אומרת וכו' בתכבוסת כל שבעה" אלא לעיל סוף ע"א אחר התיבות "ולא בחול", וכמו שהוא במו"ק (ועי' דק"ס אות ש): כ] צ"ל אכיחול ופירכום:

משנת ראשונים

אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי אבל אביה. וקס"ד דהיינו שהקלו בה שאין לה להמנע מרחיצה כדין אבל, ואינה רשאה לנהוג חומרא בכך, ולהכי אמרינן הא נערה רשאה לנוול כלומר שאין לה לרחוץ. [הריטב"א]

ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה. פירוש כדבריך דלא סגיא לה אלא לאוקומה [בחמין], דהא בצונן [מותר] לכל אבל אפילו רחיצת כל הגוף וא"כ אפילו נערה מותרת לרחוץ, אלא ע"כ בחמין הוא דשרי לבוגרת לרחוץ ומיקל בה יותר מאבל. [הריטב"א]

והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין. פירוש וכיון דמחמרינן כולי האי באבל דעלמא, הכא בבוגרת דאפשר לה בלא ניוול ברחיצה בצונן, למה נתיר לה לרחוץ בחמין. [הריטב"א] **אלא לאו בצונן.** וש"מ דדוקא בבוגרת הקילו לרחוץ בצונן דאיכא ניוול כי לא רחצה אפילו בצונן, אבל באבל דעלמא אסור. [הריטב"א] **לא אכיחול ופירכום.** פירוש דברחיצה לא הקלו בבוגרת כלום שהרי אפשר לה בצונן שהוא מותר לכל אדם ותו לית לה ניוול, וכיחול ופיקוס הוא שהקילו בה משום ניוול, ומדתריץ הכי ולא מתרצינן דלעולם ארחיצה ומתניתא בצונן והקילו בבוגרת משום ניוול לרחוץ כל גופה, מה שאין כן באבל דעלמא כל גופו אסור, וכי אמרינן בצונן מותר היינו פניו ידיו ורגליו, שמעינן דרבא דשרי אבל בצונן לגמרי שרי ואפילו כל גופו. [הריטב"א]

אמר רב חסדא זאת אומרת. מצאתי להרב שמואל בן חסיד ז"ל וז"ל, זאת אומרת לעולם כשיש משנה או ברייתא ואומר עליה זאת אומרת, פירוש דבלאו אותה משנה או ברייתא לא הוה ידעינן ההוא דינא, דאי בלאו ההיא הוה ידעינן הדין דפשיטא הוא, למאי צריך למידק מהברייתא, אלא ודאי דהדין ליכא למשמע אלא מהמשנה או מהברייתא וזולתה לא שמעינן. [גופי הלכות פרק ז] **ואם לעבר את הזוהמא מותר.** פירוש וכל שכן לרפואה אם יש לו חטטין בראשו, דהא אפילו בט' באב ויוה"כ שרי. [הריטב"א] **אין בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה.** פי' המורה סתם תפלה קרוי ח"י דברכת הבייתוסים ביבנה תקנוה כדאמרי' בברכות (כח) ואינו נ"ל דכיון דשמואל הקטן תיקנה היאך שונה התנא ח"י. ונ"ל דלהכי תני ח"י ברכות שאמרו חכמים כנגד ח"י הזכרות שבהבו לה' בני אילים, (דתניא בתוספתא בשלהי פ"ג ח"י) ומייתי' לה בירו', וכולל של בייתוסים ושל פושעים במכניע זדים ושל זן ושל גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים, ואם אמר אלו לעצמן ואלו לעצמן יצא, ובפ' תפלת השחר מוכח מכאן דלאחר שתיקנו ברכות הבייתוסים מונה אותם התנא ח"י. [תוספות רי"ד]

רבינו גרשום ברחיצה מוחלקין דאילו בתענית קתני ברחיצה דמשמע בחמין אבל לא בצונן ואילו באבל אסור בין בחמין בין בצונן. **אין הבוגרת רשאי לנוול עצמה** לפי שעומדת על פרקה וראויה לינשא. **אילימא בחמין אין הבוגרת רשאי** לנוול עצמה כלומר דיכולה לרחוץ בחמין: **אלא לאו בצונן** קאמר אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה אלא רוחצין בצונן הא נערה רשאה לנוול עצמה דאפי' בצונן אינה רוחצת וקשיא לרבא דאמר אבל בצונן מותר. **לא** כי קתני אין הבוגרת רשאי לנוול הא נערה רשאה **אכיחול** [כ] אבל בצונן מותר אפי' בנערה. **התם** בבשרא וחמרא ליכא אלא **לפכוחי פחדא** אבל ליכא תענוג לפיכך שרי. הכא בצונן איכא תענוג לפיכך אסור. **אלא לאו בצונן** קאמר דנערה רשאה לנוול עצמה [ש"מ] דאבל אסור בין בחמין בין בצונן והוי סיועא **לא** כי קתני נערה רשאה לנוול **בכיחול ופירכוס** אבל בצונן מותר ולא הוי סיועא: **וכי יחיד קובע ברכה לעצמו.** ה) יש מברך העונה בעת צרה: **בשומע תפלה.** שכולל בשומע תפלה ואינו מברך ברכה לעצמו. **הני דש"ץ כ"ד** הויין כדמפרש לקמן **וקתני שזה מתפלל תשע עשרה.** אלמא דקובע ברכה לעצמו שמברך העונה בעת צרה: **[ודקא קשיא לך** דהא] הויין כ"ד ברכות **בדקמייתא** בשלש תעניות ראשונות קא מיירי דליכא בהו כ"ד ולא הוי אלא י"ט ולעולם אין היחיד קובע ברכה לעצמו: **אלא שבאלו** אמצעיות אסורין במלאכה וראשונות מותרין במלאכה **הא לעשרים וארבעה זה וזה שוין** כי היכי דבאמצעיות איכא עשרים וארבעה הכא נמי איכא בראשונות כ"ד ולא מציית לתרוצי דצבור מתפלל י"ט בש"ץ דהא איכא כ"ד אלא ביחיד שקיבל תעניות צבור ותיפשוט דיחיד קובע ברכה לעצמו. **ה"ג תנא באיסור קא מיירי** כלומר לעולם בראשונות ליכא כ"ד והא דלא קתני שבאלו יש כ"ד ובאלו אין כ"ד משום דבאיסורי קא מיירי דהוי אסור בעשיית מלאכה **ובתפלה לא מיירי** בברכות ולעולם הא דקתני דצבור מתפלל י"ט בש"ץ אבל לא ביחיד דאין יחיד קובע ברכה לעצמו. **ואיב"א לעולם בראשונות ליכא כ"ד** ולהכי לא קתני שבאלו יש כ"ד ובאלו אין כ"ד דבאמצעיות נמי אין כ"ד: ג) **ה"ג תנא ושייר** ולא נמי כלומר שייר כ"ד דבשבע איכא ובאמצעיות ליכא: **והא אין בין קתני** דמשמע דהוי דוקא כי היכי דאמרינן דאין בין קמא דוקא אלמא דליכא בינייהו אלא מתריעין ונועלין אבל לכ"ד שוין אלמא דבאמצעיות איכא כ"ד

ויש לברר, **בְּמַאי** - באיזו רחיצה מדובר, **אִילֵּימָא** - אם נאמר שמדובר ברחיצה **בְּחַמִּין**, יש להקשות, וכי שייך לומר על כך שֶׁ**אֵין הַבּוֹגֶרֶת** רַשָּׁאָה לנהוג איסור זה ומותרת לרחוץ את כל הגוף בחמים, **וְהָאָמַר** [-והלא אמר] **רַב חִסְדָּא**, **אָבֵל אָסוּר** אף **לְהוֹשִׁיט אֶצְבָּעוֹ בְּחַמִּין**, וכיון שלכל אבל החמירו כל כך שאסור אף להושיט אצבעו, לא יתכן שלבוגרת הקילו להתיר אף רחיצת כל הגוף. **אֶלָּא לָאו** - ודאי מדובר בברייתא ברחיצה **בְּצוֹנֵן** שבה לא החמירו כל כך, ולכל אבל מותר להושיט אצבעו ורק לרחוץ את כל הגוף אסור, ולבוגרת הקילו להתיר רחיצת כל הגוף. אם כן יש ללמוד מדברי הברייתא, שנערה וכן כל אבל אסורים לרחוץ את כל הגוף בצונן, כדברי רבא.

דוחה הגמרא, בברייתא כלל **לֹא** מדובר על איסור רחיצה, אלא **אַכִּיחוּל** - על האיסור לכחול את עיניה לנוי, **וְכֵן** על איסור **פִּירְכּוּס** - קליעת השיער לנוי, שדברים אלו אסורים בימי האבלות, ולבוגרת התירו מפני שאם תימנע מהם תתנוול ולא יקפצו בני אדם לנושאה. אבל על איסור רחיצה לא דיברה הברייתא, ואין הוכחה ממנה לדברי רבא שאסר רחיצה בצונן.

לאחר שהעמדנו את הברייתא באיסור כיחול ופירכוס, לומדת מכך הגמרא דין נוסף:
אָמַר רַב חִסְדָּא, זֹאת אוֹמֶרֶת - מכך שהעמדנו את הברייתא בכיחול ופירכוס שאסורים יש ללמוד, **שֶׁאֲבֵל אָסוּר בְּתִכְבּוֹסֶת** בגדיו **כָּל שִׁבְעָה** ימי האבלות, שכיבוס בגדיו דומה לכיחול ופירכוס[יח].

הגמרא מביאה את פסק ההלכה ברחיצה בימי האבלות:
וְהִלְכְתָא - וההלכה היא, **שֶׁאֲבֵל אָסוּר לִרְחוֹץ** את **כָּל גּוּפוֹ בֵּין בְּחַמִּין בֵּין בְּצוֹנֵן כָּל שִׁבְעָה** ימי האבלות[יט], **אֲבָל** רחיצת **פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו**, רק **בְּחַמִּין אָסוּר** אבל **בְּצוֹנֵן מוּתָּר**[כ].

הגמרא דנה באיסור סיכה בימי האבלות, ומבארת שהוא שונה מאיסור רחיצה בצונן[כא]:
אומרת הגמרא, אף שאמרנו שרחיצה בצונן מותרת בפניו ידיו ורגליו, **אֲבָל לָסוּךְ** את גופו, **אֲפִילּוּ כָּל שֶׁהוּא אָסוּר**[כב].

מוסיפה הגמרא, **וְאִם** סך רק **אַצַּרְתִּחְכְמָה לְעַבֵּר** [-להעביר] **אֶת הַזּוֹהֲמָא** [-הלכלוך], ולא לתענוג, **מוּתָּר** לסוך[כג].

★

הגמרא דנה בענין תפילת תענית [׳עננו ה׳ ענינו ביום צום תעניתנו׳ וכו׳], היכן היא נאמרת בתפילה:
שואלת הגמרא, **צְלוֹתָא דְּתַעֲנִיתָא הֵיכִי מַדְכְּרִינַן** - היכן מזכירים את תפילת התענית.

מביאה הגמרא על כך מעשה שהיה, **אַדְּבְרֵיהּ** - הנהיגו **רַב יְהוּדָה לְרַב יִצְחָק בְּרֵיהּ** [-בנו] בדרך[כד], **וְדָרַשׁ, יָחִיד שֶׁקִּיבֵּל עָלָיו תַּעֲנִית מִתְפַּלֵּל תפילה שֶׁל תַּעֲנִית. וְהֵיכָן אוֹמְרָהּ**, בברכה בפני עצמה **בֵּין** ברכת **׳גּוֹאֵל ישראל׳ לִבְרכת ׳רוֹפֵא** חולי עמו ישראל׳.

מַתְקִיף לָהּ - הקשה **רַב יִצְחָק, וְכִי יָחִיד** חשוב כל כך שיהיה **קוֹבֵעַ בְּרָכָה לְעַצְמוֹ** - שיתקנו לו להוסיף בתפילתו ברכה בפני עצמה.

אֶלָּא אָמַר רַב יִצְחָק, יחיד אומר את תפילת התענית **בְּתוֹךְ** ברכת **׳שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה׳**[כה], ולא בברכה בפני עצמה. **וְכֵן אָמַר רַב שֵׁשֶׁת**, שאומר את תפילת התענית **בְּתוֹךְ** ברכת **׳שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה׳**[כו].

דברי רב יצחק שיחיד אינו מוסיף ברכה מיוחדת בתפילתו, אמורים בין בתענית יחיד ובין בתפילתו של היחיד בתענית ציבור[כז]. הגמרא מקשה על כך:
מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על דברי רב יצחק, שנינו בברייתא, **אֵין** חילוק **בֵּין יָחִיד לְצִבּוּר** בתפילה בתענית, **אֶלָּא שֶׁזֶּה** [-יחיד] **מִתְפַּלֵּל** תפילת **שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה** כבשאר ימות השנה, שאומר את תפילת התענית בתוך ברכת ׳שומע תפילה׳ ולא בברכה בפני עצמה, **וְזֶה** [-ציבור] **מִתְפַּלֵּל תְּשַׁע עֶשְׂרֵה**, כלומר ברכה אחת יותר משאר ימות השנה, מפני שהוא מזכיר את תפילת התענית בברכה בפני עצמה בין ׳גואל ישראל׳ ל׳רופא חולי עמו ישראל׳[כח]. ויש לברר בדברי הברייתא, **מַאי** [-מהו] **׳יָחִיד׳ וּמַאי** [-ומהו] **׳צִבּוּר׳** האמורים בה. **אִילֵּימָא** - אם תאמר ש׳יחיד׳ הכוונה **יָחִיד מַמָּשׁ**, כלומר בתפילתו של יחיד, **וְ׳צִבּוּר׳**

יח. רש״י (ד״ה אסור) ע״פ רבי עקיבא איגר (ד״ה ת״ר).
איסור כיבוס הבגדים נלמד בגמרא (מו״ק טו.) מן הכתוב (שמואל ב׳ יד ב), ׳התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל׳. ומשם למדו רק כיבוס עם סממנים שרגילים לכבס בהם, וכאן למד רב חסדא מהברייתא שאף כיבוס במים לבד אסור, שהוא דומה לכיחול ופירכוס. מראה כהן (נרש״י שם).
במועד קטן (יז:) מובא מאמרו של רב חסדא, שלומד איסור כיבוס הבגדים מהברייתא המובאת בגמרא לעיל בתכפוהו אבליו, ששנינו בה ׳ומכבס כסותו במים׳, משמע ששאר אבלים אסורים לכבס בגדיהם במים. וכתב רבי עקיבא איגר (ד״ה ת״ר), שרש״י לא רצה לפרש שאף כאן כוונת רב חסדא להוכיח מהברייתא של תכפוהו אבליו, כי הגמרא מפסיקה לאחר הברייתא של תכפוהו אבליו ומביאה את הלשון השני בדברי רבא, ולא מסתבר שרק לאחר הפסק זה אמר רב חסדא מה שיש ללמוד משם, לפיכך פירש רש״י שרב חסדא לומד כן מהברייתא הסמוכה שהעמדנו באיסור כיחול ופירכוס. אך הקשה, מדוע באמת רב חסדא הוכיח כן רק מברייתא זו והוצרך לדמות כיבוס לכיחול ופירכוס, ולא הוכיח מהברייתא של תכפוהו אבליו שמפורש בה ענין כיבוס, כפי שהוכיח במועד קטן. ועוד הקשה, הלא הגמרא העמידה את הברייתא בכיחול ופירכוס ולא ברחיצה, רק לפי רבא בלשון הראשון שהתיר לרחוץ בצונן, והלא רב חסדא אסר לעיל (ע״ב) לאבל לרחוץ בצונן, ואם כן לשיטתו אין צריך להעמיד את הברייתא בכיחול ופירכוס, אלא אפשר להעמיד ברחיצה בצונן, נמצא שלשיטתו אין הוכחה מברייתא זו לאיסור כיבוס. ולכן פירש לא כדברי רש״י, אלא כדרך שהוכיח רב חסדא במועד קטן (שם) מהברייתא של תכפוהו אבליו, אף כאן הוכחתו היא מהברייתא של תכפוהו אבליו המובאת לעיל, אף שיש הפסק ביניהם. והרש״ש (נרש״י שם) כתב בדרך זו, ושינה את הגירסא בגמרא, שגם בלשון השני מביאה הגמרא את הנידון של תכפוהו אבליו, כדרך הגמרא בכל מקום שמביאה בלשון השני כל מה שהביאה בלשון הראשון, והביאה הגמרא את הברייתא של רבי יוסי הכהן כדי להקשות על רבא שאסר לאבל לרחוץ בצונן, ותירצה שמדובר בתכפוהו אבליו ולכן התירו לו לרחוץ בצונן, כפי ששנינו בברייתא של תכפוהו אבליו שהקילו באופן זה, ומשם הוכיח רב חסדא שכיבוס הבגדים אסור כל שבעת ימי האבלות [וכך היא גירסת רבינו חננאל (ד״ה תניא) בגמרא. מנחם משיב נפש (נרש״י שם)].

יט. כדברי רבא בלשון השני.

כ. כפי שהתבאר בהערה לעיל, שדווקא בחמים אסר רב חסדא אף להושיט אצבעו, אבל בצונן מותר.

כא. איסורי רחיצה וסיכה נלמדים מאותו פסוק, כמבואר בגמרא (מו״ק טו:), שמקור איסור רחיצה הוא מהפסוק (שמואל ב׳ יד ב) ׳התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל ואל תסוכי שמן, והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת על מת׳. ומבואר בפסוק איסור סיכה, ואף רחיצה בכלל סיכה היא. וכאן אומרת הגמרא, שאף שמקורם אחד, מכל מקום יש חילוק בין רחיצה בצונן לסיכה, וראה בהערה להלן בסמוך.

כב. הקשה הגבורות ארי (ד״ה אלא), הלא איסור רחיצה נלמד מאיסור סיכה [כמובא בהערה לעיל בסמוך], וכיצד יתכן שהדין שונה, הלא כשם שסיכה אסורה אפילו בכל שהיא, גם רחיצה יש לאסור כן. ותירץ, שרחיצה נלמדת מסיכה רק כשרוחץ בחמים, מפני שיש בה תענוג כמו סיכה, אבל רחיצה בצונן אין בה תענוג כמו סיכה, ולכן אינה אסורה מן התורה, רק חכמים אסרוה בכל גופו, ואילו ברחיצת פניו ידיו ורגליו לא אסרו.

כג. ע״פ הטור (יו״ד סי׳ שפח).
וכל שכן שמותר לסוך לרפואה, כגון שיש לו פצעים בראשו, שבאופן זה אפילו בתשעה באב ויום הכיפורים מותר לסוך [כמבואר בברייתא (יומא עח:) לענין יום הכיפורים]. ריטב״א (ד״ה ומס).

כד. עפ״י רש״י (ניזה כט. ד״ה מדנריה). ובהגהות יעב״ץ (ד״ה מדנריה) פירש ש׳אדבריה׳ הוא לשון מעלה וחשיבות, כלומר שהעלהו לגדולה. והפתח עינים (ד״ה מדנריה) פירש בשם הגאונים, ששם בפיו שידרוש כך בדרשה בציבור.

כה. שמשמעות הברכה וחתימתה היא, שה׳ שומע תפילה על כל דבר, ובכלל זה תפילת התענית.

כו. אבל שליח ציבור בחזרת התפילה אומר את תפילת התענית בברכה בפני עצמה בין ברכת ׳גואל ישראל׳ לברכת ׳רופא חולי עמו ישראל׳, שהוא חשוב וקובע ברכה לעצמו, וכפי שמפרשת הגמרא בסמוך את הברייתא, ששליח ציבור מתפלל תשע עשרה, כלומר ברכה בפני עצמה נוספת על תפילת כל השנה.

כז. רא״ש (סי׳ יז) בשם ראבי״ה.

כח. אף שיש בתפילה תשע עשרה ברכות, מכל מקום היא נקראת ׳תפילת שמונה עשרה׳, מפני שברכת ׳ולמלשינים׳ לא נתקנה על ידי אנשי כנסת הגדולה שתיקנו את התפילה, אלא ביבנה תיקנוה לאחר מכן, כמבואר בגמרא (ברכות כח:). רש״י (ד״ה תשע). אולם התוספות רי״ד (ד״ה אלא) ביאר את הדבר על פי שיטת הירושלמי (ר״ה פ״ד ה״ו), שברכות ׳מצמיח קרן ישועה׳ ו׳בונה ירושלים׳ ברכה אחת הן, וחותם בה ׳אלהי דוד ובונה ירושלים׳, נמצא שעם ברכת ׳ולמלשינים׳ יש בתפילה שמונה עשרה ברכות.

אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי אבל אביה הא נערה רשאה מאי לאו ברחיצה ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום בשלמא לעניו קודם שיתחיל לומר כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים ימלר עניו ולא יתעוס אלא יאמר כי אתה ה' עושה נעמן ורפה ומושיע ואח"כ כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים ד"א שומע תפלה אבל שליח צבור לוחש וקודע ברכה וחותם:

תנא ושייר. פי' תנא עשיית מלאכה ושייר כ"ד ברכות פי' כ"ד ברכות שמתעניתא היו מוסיפין ו' ברכות כדמפרש לקמן ברפ"ב (דף טו.): **מאי** שייר דהאי שייר בו'. פי' דמשום מדת מילתא לא הוי (מ) לתנא לשייר ומ"ת הכא קאמר דלא תנא ושייר דהא אין זה לזה אלא בגד וקאמר דהא במגילה (דף ח.) קתני אין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב בתחריותן ונדבות אינו חייב בתחריותן ומנו יודעין דים (ט) חילוק אחר לנדרים אינן נחים אלא מן החולין ונדבות נחות מן המעשר כדאמר (דנדרים כז) וזבחא שלמים ואכלת גבי מעשר וי"ל דהתם נמי זה וזה שוה והני מילי גבי ים חילוק והא דקתני אין נדרים לעולות לנדבה אלא שהנדרים חייב בתחריותן מה שאין כן בנדבה הא אין עולות אלא חילוק זה הא כל עולות אינן אלא מן החולין (י):

ותסברא וזהא שייר תיבה. פי' (י) מפרש לקמן (דף טו:) שמוליאין התיבה ברחוב העיר (בתעניות ט) בתחרות ותסברא דהא שייר תיבה פי' וליכא למימר דבתיסורא קמיירי דהא לתחריעין ונועלין מאי איסור איכא

לאו

ראשונות ה דליכא עשרים וארבע ולא והא אין בין קתני אין בין ג' ראשונות לג' אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לכ"ד זה וזה שוין ג **תנא** ושייר מאי שייר דהאי שייר (ג) ותו והא אין בין קתני אלא תנא באיסורי קא מיירי בתפלות לא מיירי ואי בעית אימא ו באמצעייתא נמי לא מצלי כ"ד ולא והתניא ז אין בין ג' שניות לשבע אחרונות אלא שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות הא לכל דבריהן ג זה וזה שוין וכי תימא הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני ותסברא אין בין דוקא והא

אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה. תומר ר"י דהא דקאמר לאו דוקא אלא אפילו בגד אחר שאינו נאה לה כל כך: **אלא** אמר רב יצחק בשומע תפלה. והכי פסק בשמעתא (ע) דתפלת תעניות בשומע תפלה ואין יחיד קובע ברכה לעצמו לכך צריך כשתומר עננו בס"ת (דצריך) לתומרו קודם שתומר הברכה כשמגיע לענינו (פ) קודם שיתחיל לומר כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים ימלר עננו ולא יתעוס אלא יאמר כי אתה ה' עושה נעמן ורפה ומושיע ואח"כ כי אתה ס"ת עמך ישראל ברחמים ד"א שומע תפלה אבל שליח לבור לוחש וקודע ברכה וחותם:

תנא ושייר. פי' תנא עשיית מלאכה ושייר כ"ד ברכות פי' כ"ד ברכות שמתעניתא היו מוסיפין ו' ברכות כדמפרש לקמן ברפ"ב (דף טו.): **מאי** שייר דהאי שייר בו'. פי' דמשום מדת מילתא לא הוי (מ) לתנא לשייר ומ"ת הכא קאמר דלא תנא ושייר דהא אין זה לזה אלא בגד וקאמר דהא במגילה (דף ח.) קתני אין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב בתחריותן ונדבות אינו חייב בתחריותן ומנו יודעין דים (ט) חילוק אחר לנדרים אינן נחים אלא מן החולין (י) ונדבות נחות מן המעשר כדאמר (דנדרים כז) וזבחא שלמים ואכלת גבי מעשר וי"ל דהתם נמי זה וזה שוה והני מילי גבי ים חילוק והא דק

הכוונה **שְׁלִיחַ צִבּוּר** בחזרת התפילה, קשה במה שאמרה הברייתא ששליח ציבור מתפלל תשע עשרה, וכי **הֲנֵי** [-אלו] **תִּשַׁע עֶשְׂרֵה** בלבד הן שמתפלל שליח ציבור ביום התענית, הלא **עֶשְׂרִין וְאַרְבַּע הָווּ** [-הן], כלומר שש ברכות יותר משאר ימות השנה, כפי ששנינו להלן (טו.) שהוא מוסיף כן בתפילתוכ. **אֶלָּא לָאו הָכִי קָאָמַר** - אלא ודאי כך כוונת התנא בברייתא לומר, **אֵין בֵּין יָחִיד דְּקָבֵל עָלָיו תַּעֲנִית יָחִיד, לְיָחִיד שֶׁקִּבֵּל עָלָיו תַּעֲנִית צִבּוּרל, אֶלָּא שָׁוֶה** - יחיד בתענית יחיד, **מִתְפַּלֵּל** תפילת **שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה** כבשאר ימות השנה, שאומר את תפילת התענית בתוך ברכת 'שומע תפילה' ולא בברכה בפני עצמה, **וְזֶה** - יחיד בתענית ציבור **מִתְפַּלֵּל תִּשַׁע עֶשְׂרֵה**, כלומר ברכה אחת יותר משאר ימות השנה, מפני שהוא אומר את תפילת התענית בברכה בפני עצמה. מסיימת הגמרא את הקושיא, אם כן, **שְׁמַע מִינָּהּ** - יש ללמוד מדברי הברייתא, **שְׁיָחִיד** בתפילתו בתענית ציבור **קוֹבֵעַ בְּרָכָה לְעַצְמוֹ** - מוסיף ברכה מְיוּחֶדֶת, ולא כדברי רב יצחק.

מתרצת הגמרא, **לֹא** כך היא כוונת התנא בברייתא, **לְעוֹלָם אֵימָא** [-אומר] **לָךְ** ש'ציבור' האמור בברייתא הכוונה **לִשְׁלִיחַ צִבּוּר** בחזרת התפילה [כפי שאמרנו בתחילה], **וּדְקָא קַשְׁיָא לָךְ** - ומה שקשה לך במה שאמרה הברייתא שהוא מתפלל תשע עשרה, הלא **שְׁלִיחַ צִבּוּר עֶשְׂרִין וְאַרְבַּע** ברכות הוא **מְצַלֵּי** [-מתפלל], כלומר שהוא מוסיף שש ברכות בתפילתו, יש לתרץ שהברייתא עוסקת **בְּשָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת** שמתענים הציבור לעצירת גשמים, **דְּלֵיכָּא** - שבהן אין שליח ציבור מתפלל **עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע** ברכותלא, ובהן אמרה הברייתא שהוא מתפלל תשע עשרה, כלומר ברכה אחת יותר משאר ימות השנה.

הגמרא דנה במה שאמרנו שבשלוש תעניות הראשונות לעצירת גשמים אין שליח ציבור אומר עשרים וארבע ברכות בתפילתו:
מקשה הגמרא, **וְכִי** בתעניות ראשונות **לֹא** אומר שליח ציבור בתפילתו עשרים וארבע ברכות, **וְהָא** - והלא בלשון **'אֵין בֵּין' קָתָנֵי** - שנה התנא בברייתא, שכך שנינו, **אֵין** חילוק בתעניות שגוזרים על הציבור לעצירת גשמים **בֵּין שָׁלֹשׁ** תעניות **רִאשׁוֹנוֹת לְשָׁלֹשׁ אֶמְצָעִיּוֹת, אֶלָּא שֶׁבְּאֵלּוּ** [-בראשונות] **מוּתָּרִין בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָה, וְאילו בְּאֵלּוּ** [-באמצעיות] **אֲסוּרִין בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָהלב. ויש לדייק, הָא** [-אבל] **לְגַבי** אמירת **עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע** ברכות בחזרת התפילה על ידי שליח ציבור אין חילוק ביניהן, אלא **זֶה וָזֶה** [-ראשונות ואמצעיות] **שָׁוִין** שהן נאמרותלג.

מתרצת הגמרא, בתעניות ראשונות אין שליח ציבור אומר כ"ד ברכות, ומה שלא הזכיר התנא בברייתא חילוק זה בין ראשונות לאמצעיות, הוא משום **דְּתָנָא וְשַׁיֵּיר** - ששנה חילוק אחד ושייר חילוק אחרלד.

הגמרא מקשה שתי קושיות על התירוץ 'תנא ושייר':
מקשה הגמרא, **מַאי שַׁיֵּיר דְּהַאי שַׁיֵּיר** - מהו החילוק הנוסף בין ראשונות לאמצעיות ששייר התנא ולא שנאו, שנוכל לומר ששייר עמו אף את החילוק של כ"ד ברכותלה. **וְתוּ** - ועוד קשה, **וְהָא** [-והלא] בלשון **'אֵין בֵּין' קָתָנֵי** - שנה התנא בברייתא, ומשמעות לשון זו שאין שום חילוק מלבד החילוק ששנהלו.

הגמרא חוזרת מהתירוץ 'תנא ושייר', ומתרצת על הקושיא מהברייתא שני תירוצים:
אֶלָּא כך יש לתרץ את הקושיא מהברייתא, **הָתָנָא** בברייתא רק **בְּאִיסּוּרֵי קָא מַיְירֵי** - באיסורים שבתענית הוא עוסק, ואילו **בְּתַפְלוּת** שבתענית **לָא מַיְירֵי** - אינו עוסק, ולכן הזכיר רק את החילוק של איסור מלאכה, ולא הזכיר את החילוק של כ"ד ברכות בתפילה, שבראשונות אינו אומר ובאמצעיות אומר. מוסיפה הגמרא לתרץ, **וְאִי בָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תוכל לתרץ כך, **בְּאֶמְצָעִיָּיתָא נַמִּי לָא מְצַלֵּי עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע** - אף באמצעיות אין שליח ציבור מתפלל כ"ד ברכות, כמו שאמרנו בראשונות, ורק באחרונות הוא מתפלל כ"ד ברכות, נמצא שאין חילוק בענין זה בין ראשונות לאמצעיות, ולכן לא מנה התנא חילוק זהלז.

הגמרא דנה במה שאמרנו בתירוץ השני, שבאמצעיות אין שליח ציבור אומר עשרים וארבע ברכות:
מקשה הגמרא, **וְכִי** באמצעיות **לֹא** אומר שליח ציבור כ"ד ברכות, **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, **אֵין** חילוק בתעניות שגוזרים לעצירת גשמים **בֵּין שָׁלֹשׁ** תעניות **שְׁנִיּוֹת** [-אמצעיות] **לְשֶׁבַע** תעניות **אַחֲרוֹנוֹת, אֶלָּא** חילוקים אלו, **שֶׁבְּאֵלּוּ** האחרונות **מַתְרִיעִין** בשופרותלח **וְכֵן נוֹעֲלִין** בהן **אֶת הַחֲנוּיוֹת**לט, ואילו באמצעיות אין עושים כן. ומשמע שרק חילוקים אלו יש ביניהן, **הָא** [-אבל] **לְכָל דְּבְרֵיהֶן** - לענין כל שאר דיני התענית **זֶה וָזֶה** [-אמצעיות ואחרונות] **שָׁוִין**, וכגון לענין כ"ד ברכות, כשם שבאחרונות אומרן כך גם באמצעיות אומרנמ.

וְכִי תֵּימָא - ואם תרצה לומר **דְּהָכָא נַמִּי** - שאף כאן בברייתא **תָּנָא** - שנה התנא חילוקים **וְשַׁיֵּיר** חילוק נוסף שיש בין אמצעיות

כט. **רק** שליח ציבור מוסיף אותן בחזרת התפילה, אבל יחיד אינו מוסיף אותן, ולכן מקשה הגמרא רק על מה ששנינו ששליח ציבור אומר תשע עשרה, ולא על מה ששנינו שיחיד אומר שמונה עשרה. ע"פ טור (או"ח סי' תקעט).
ומקושיית הגמרא מוכח שמוסיפים את שש הברכות בין בשחרית ובין במנחה, שאם לא כן היה אפשר להעמיד שהברייתא מדברת בתפילה שבה אינו מוסיף את שש הברכות. קרן אורה (ד"ה תילימא).

ל. **כלומר**, יחיד המתענה עם הציבור.

לא. **שנינו** לעיל (י. יג:), שלעצירת גשמים גוזרים על הציבור י"ג תעניות, שלוש ראשונות, שלוש אמצעיות ושבע אחרונות. ומבואר בגמרא להלן (טו:), שהמשנה שבה שנינו את הוספת שש הברכות, לא מדברת בתעניות ראשונות. ע"פ רש"י (ד"ה נקמייתא).

לב. **הראשונות** קלות מהאמצעיות. וכן שנינו במשנה (לעיל י. יג:), שבראשונות מותרים במלאכה, ובאמצעיות אסורים במלאכה.
מלבד חילוק זה של עשיית מלאכה יש חילוקים נוספים בין ראשונות לאמצעיות, כפי ששנינו במשנה (שם), שהראשונות נוהגות רק ביום ואילו האמצעיות נוהגות אף בלילה, וכן לענין שאר האיסורים, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה, שהם נוהגים רק באמצעיות ולא בראשונות. ואף חילוקים אלו נשנו בהמשך הברייתא וכאן הביאה הגמרא רק את תחילת הברייתא. גבורות ארי (ד"ה מין - השני).

לג. **כך** סוברת הגמרא עתה, שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות. ולכן מהדיוק בברייתא שראשונות ואמצעיות שוות לענין זה, לומדת הגמרא שאף בראשונות אומר כ"ד ברכות. ולכן אף בתירוץ לעיל העמידה הגמרא את הברייתא בראשונות ולא העמידה באמצעיות, מפני שהיא סוברת עתה שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות. אולם למסקנת הגמרא בסמוך, גם באמצעיות אינו אומר כ"ד ברכות, אלא רק באחרונות, כמבואר בגמרא להלן (טו:) שהמשנה ששנינו בה שאומר כ"ד ברכות (שם ע"פ) דיברה רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות. רש"י (ד"ה למלוי), וראה להלן בהערה.

לד. **ומה** ששנה בלשון 'אין בין' וכו' הוא לאו דווקא, שלא בא לומר שאין חילוק נוסף. וכיוצא בזה מבואר בגמרא להלן (טו:), שהמשנה שבה ראשונות, שלוש אמצעיות ושבע אחרונות. ומבואר בגמרא להלן (טו:), שהמשנה שבה שנינו את הוספת שש הברכות, לא מדברת בתעניות ראשונות. ע"פ רש"י (ד"ה נקמייתא).

לה. **שאין** דרך התנא לשייר דבר אחד בלבד, ורק אם שייר חילוק נוסף מלבד החילוק של כ"ד ברכות שייך לומר ששייר שני חילוקים, אבל אם אין חילוק נוסף אי אפשר לומר ששייר את החילוק של כ"ד ברכות בלבד. רש"י (ד"ה מאי).
ואין לומר ששייר התנא את שאר החילוקים ששנינו במשנתנו (לעיל יג:) בין ראשונות לאמצעיות, שהרי כולם נשנו בהמשך הברייתא, כפי שהתבאר לעיל בהערה. גבורות ארי (ד"ה מין - השני).

לו. **רש"י** (ד"ה ה"ג מאי) לא גרס קושיא זו. וביאר בהגהות הב"ח (אות ג), שהרי הגמרא כבר שאלה בתחילה 'והא אין בין קתני', ועל כך תירצה 'תנא ושייר', כלומר שהלשון 'אין בין' אינו בדווקא, וכיצד חוזרת הגמרא להקשות שוב מהלשון 'אין בין'.
עוד כתב רש"י (שם), שיש מי שגורס כאן תירוץ לקושיית הגמרא 'מאי שייר דהאי שייר', 'שייר תיבה, מוציאין את התיבה' וכו'. וביאור גירסא זו, ששייר התנא חילוק נוסף בין ראשונות לאמצעיות, שבראשונות אין מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ואילו באמצעיות מוציאים, כמובא ענין זה בגמרא להלן (יד.). ורש"י דוחה גירסא זו, מפני שמבואר בגמרא להלן (טו:) שרק באחרונות מוציאים את התיבה, ואילו באמצעיות אין מוציאים אותה, ואם כן אי אפשר לומר ששייר התנא חילוק בין ראשונות לאמצעיות בהוצאת התיבה, שבין בראשונות ובין באמצעיות אין מוציאים אותה. והמקשה שהקשה 'מאי שייר דהאי שייר' ידע שאין חילוק בין ראשונות לאמצעיות בענין זה, ולכן הקשה מהו החילוק הנוסף ששייר עם החילוק של כ"ד ברכות.

לז. **לפי** דברי הגמרא עתה בתירוץ זה, אפשר להעמיד את הברייתא הראשונה שאמרה ששליח ציבור מתפלל תשע עשרה, בין בראשונות ובין באמצעיות, ולא רק כפי שתירצה הגמרא לעיל שמדובר בראשונות. ע"פ רש"י (ד"ה למלוי), הובא לעיל בהערה, וראה להלן (יד.) בהערה.

לח. **ע"פ** מסקנת הגמרא להלן (יד.).

לט. **וכפי** ששנינו גם במשנתנו (לעיל יג:).

מ. **כתב** הרש"ש (ד"ה הא), שנראה שהיה כתוב בגמרא בראשי תיבות 'הא לכ"ד זה וזה שוין', ופירושו, אבל לענין עשרים וארבע ברכות, אמצעיות ואחרונות שוות [בדומה

אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי אבל אביה הא נערה שאין מאי לאו ברחיצה ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום לימא מסייע ליה דא"ר אבא הכהן משום רבי יוסי הכהן מעשה ומתו בניו של ר' יוסי בר חנינא ורחץ בצונן כל שבעה אמרי התם בשתכפוהו אבליו זה אחר זה דתניא תכפוהו אבליו זה אחר זה הכביד שערו מיקל בתער ומכבם כסותו במים אמר רב חסדא בתער אבל לא במספרים במים ולא בנתר ולא בחול ולא באהל איכא דאמרי אמר רבא אבל אסור בצונן כל שבעה מאי שנא מבשר ויין התם לפכוחי פחדיה[ט] הוא דעביד לימא מסייע ליה אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה הא נערה רשאה במאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין אלא לאו בצונן לא אכיחול ופירכום[י] אמר רב חסדא זאת אומרת [א]אבל אסור בתכבוסת כל שבעה [ב]והלכתא אבל אסור לרחוץ כל גופו בין בחמין בין בצונן כל שבעה אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר [ג]אבל לסוך אפילו כל שהוא אסור ואם לעבר את הזוהמא מותר[כ]. צלותא דתעניתא היכי מדכרינן אדבריה רב יהודה לרב יצחק בריה ודרש יחיד שקיבל עליו תענית מתפלל של תענית והיכן אומרה בין גואל לרופא מתקיף לה רב יצחק[כא] וכי יחיד קובע ברכה לעצמו אלא אמר רב יצחק [ד]בשומע תפלה וכן אמר רב ששת בשומע תפלה מיתיבי אין בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה מאי יחיד ומאי צבור אילימא יחיד ממש וצבור ש"צ הני תשע עשרה עשרין וארבע הוו אלא לאו ה"ק אין בין יחיד דקבל עליו תענית יחיד ליחיד שקבל עליו תענית צבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה ש"מ יחיד קובע ברכה לעצמו לא לעולם אימא לך שליח צבור ודקא קשיא לך שליח צבור עשרין וארבע מצלי (ו) בג' תעניות ראשונות [ה]דליכא עשרים וארבע ולא והא אין בין קתני אין בין ג' ראשונות לג' אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לכ"ד זה וזה שוין [ו]תנא ושייר מאי שייר דהאי שייר (ז) ותו והא אין בין קתני אלא תנא באיסורי קא מיירי בתפלות לא מיירי ואי בעית אימא [ו]באמצעייתא נמי לא מצלי כ"ד ולא והתניא [ז]אין בין ג' שניות לשבע אחרונות אלא שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות הא לכל דבריהן[ג] זה וזה שוין וכי תימא הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני ותסברא אין בין דוקא והא

אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה. לומר ר"י דהא רשאה לאו דוקא מ) אלא ה"ק אין הבוגרת חייבת הא נערה חייבת:

אלא (ז) בצונן. וקאמר נערה רשאה כלומר לשמורה ואת אמרת בימי אבל אביה. אפילו אירע אבילות לאביה שמת בנו[ח], אי נמי שמת אביה ממש, אע"פ שהיא בת חיוב אבילות אינה רשאה לנוול: **אלא לאו** בצונן. ואפ"ה נערה אינה רוחצת בצונן, אלמא לאבל אף בצונן אסור: **אכיחול** ואפירכום. ולא קא מיירי ברחיצה כלל. פירכום בשיער, כגון בצבעים, רחיצה בגוף: **זאת אומרת.** מדמוקמינן לה באכיחול ופירכום הוא הדין לתכבוסת: **תפלת תענית.** ענו: בין גואל לרופא. ברכה בפני עצמה: **וכי יחיד.** משום כך שיהו מתקנין לו ברכה בפ"ע להוסיף בתפלתו: **בשומע תפלה.** שכוללה בתוך הברכה ומותם בשומע תפלה, לחותה ברכה וחתימתה משמע בין בתענית בין מכל מילי: **אין בין יחיד לצבור.** גבי תעניות: **שזה.** יחיד מתפלל כיוס תעניתו שמונה עשרה, וכולל תפלת תענית בשומע תפלה: **תשע עשרה.** דקבע ליה בין גואל לרופא. סתם תפלה קרי שמונה עשרה, דברכת ולמלשינים[ט] ביבנה תקנוה כדתמרינן בברכות (דף כח:): **כ"ד** הויין. (ד) בפירקין דלקמן (דף טו.) **דכ"ד** ברכות הוו ביומא דתעניתא, והכא קתני י"ט ומו לא: **וצבור.** יחיד שקיבל עליו תענית לצבור, לומר שמתפלל יחיד קודם ברכה לעצמו כשקיבל תענית לצבור: **בקמייתא.** בג' תעניות ראשונות (ה) דליכא כ"ד, דתמרינן בפרק קדר תעניות כילד בגמ' (שם): **דאלו מותרין בעשיית מלאכה** וכו'. דשמועות דלא תמירי כולי האי, (ו) הא לכ"ד ברכות זה וזה שוין, וקס"ד דתיתנהו לכ"ד בתמניות, מדקתמרינן קמייתא דליכא כ"ד תנא ושייר. תנא מילי דתיתנהו בין בתמניות דשמונה עשרה ושייר, מין[ז] בין לאו דוקא הוא כדמוכח לקמן גבי לילך[ו]: **ה"ג מאי שייר דהאי שייר אלא באיסורי קא מיירי בתפלות לא קא מיירי.** ומתן לגרים שייר תיבה מיותרת לשייר כו' אלא לאו בצונן, דמשמע דאיסורי קא מיירי בתפלות לא קא מיירי בצונן: **מאי שייר דהאי שייר.** דלא תורחא לתנא למתני כל מילי ולשיורי חדא: **אלא.** לעולם כ"ד בקמייתא ליתנהו, ולהכי לא תני בהו בין יחיד לצבור: **באמצעיות נמי ליכא כ"ד.** אלא בתמניות, כדתמרינן התם: **שבאלו.** התמניות מתריעין ונועלין כדתנן נמי בתמניתין[ז], הא לכ"ד זה וזה שוין דבתרוייהו מיתנהו: **והא**

תנא ושייר. פי' תנא עשיית מלאכה ושייר כ"ד ברכות פי' כ"ד ברכות שבתעניתא היו מוסיפין ו' ברכות כדמפרש לקמן ברפ"ב (דף טו.): **מאי שייר דהאי שייר כו'.** פי' דמשום חדא מילתא לא הוי (מ) לתנא לשייר ות"ת הכא קאמר דלא תנא ושייר דהא מין זה לזה אלא נלמד וקאי דהא במגילה (דף ח.) קתני מין בין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב בתחריותן ונדבות אינו חייב בתחריותן ומנו יודעין דיש (ט) חילוק אחר לנדרים אינן בחיס אלא מן המולין דכל דבר שבחובה אינו בח אלא מן המולין[י] ונדבות נאות מן המעשר כדאמר (דברים כז) וזבחת שלמים ואכלת לכתיב גבי מעשר וי"ל דהתם נמי דזה וזה שוה והני מילי גבי שלמים יש חילוק והא דקתני אין בין מיירי בעולות לנדרים בין עולות לנדבה אלא שהנדרים חייב בתחריותן מה שאין כן בנדבה דהא אין בין עולות לנדבות אלא חילוק זה דהא כל עולות אינן באין אלא מן המולין[כ]:

ותסברא והא שייר תיבה. פי' (י) מפרש לקמן (דף טו:) שמוליאין התיבה ברחוב העיר (בתעניות[ט]) בתחרונות ותסברא דהא שייר תיבה פי' וליכא למימר דבתיסורא קמיירי דהא דתחריעין ונועלין מתי מיסור ליכא למימר דאין הבוגרת רשאה לנוול עצמה בימי אבל אביה. וקס"ד דהיינו שהקלו בה להמנע מרחיצה כדין אבל, ואינה רשאה לנהוג חומרא בכך, ולהכי אמרינן הא נערה רשאה לנוול כלומר שאין לה לרחוץ. [הריטב"א]

ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה. פירוש כדבריך דלא סגיא לה אלא לאוקומה [בחמין], דהא בצונן [מותר] לכל אבל אפילו רחיצת כל הגוף וא"כ אפילו נערה מותרת לרחוץ, אלא ע"כ בחמין הוא דשרי לבוגרת לרחוץ ומיקל בה יותר מאבל. [הריטב"א]

והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין. פירוש וכיון דמחמרינן כולי האי באבל דעלמא, הכא בבוגרת דאפשר לה בלא ניוול ברחיצה בצונן, למה נתיר לה לרחוץ בחמין. [הריטב"א] **אלא לאו בצונן.** וש"מ דדוקא בבוגרת הקילו לרחוץ בצונן דאיכא ניוול כי לא רחצה אפילו בצונן, אבל באבל דעלמא אסור. [הריטב"א] **לא אכיחול ופירכום.** פירוש דברחיצה לא הקלו בבוגרת כלום שהרי אפשר לה בצונן שהוא מותר לכל אדם ותו לית לה ניוול, וכיחול ופיקוס הוא שהקילו בה משום ניוול, ומדתריץ הכי ולא מתרצינן דלעולם ארחיצה ומתניתא בצונן והקילו בבוגרת משום ניוול לרחוץ כל גופה, מה שאין כן באבל דעלמא כל גופו אסור, וכי אמרינן בצונן מותר היינו פניו ידיו ורגליו, שמעינן דרבא דשרי אבל בצונן לגמרי שרי ואפילו כל גופו. [הריטב"א]

אמר רב חסדא זאת אומרת. מצאתי להרב שמואל בן חסיד ז"ל וז"ל, זאת אומרת לעולם כשיש משנה או ברייתא ואומר עליה זאת אומרת, פירוש דבלאו אותה משנה או ברייתא לא הוה ידעינן ההוא דינא, דאי בלאו ההיא הוה ידעינן הדין דפשיטא הוא, למאי צריך למידק מהברייתא, אלא ודאי דהדין ליכא למשמע אלא מהמשנה או מהברייתא וזולתה לא שמעינן. [גופי הלכות פרק ז] **ואם לעבר את הזוהמא מותר.** פירוש וכל שכן לרפואה אם יש לו חטטין בראשו, דהא אפילו בט' באב ויוה"כ שרי. [הריטב"א] **אין בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה.** פי' המורה סתם תפלה קרוי ח"י דברכת הבייתוסים ביבנה תקנוה כדאמרי' בברכות (כח) ואינו נ"ל דכיון דשמואל הקטן תיקנה היאך שונה התנא ח"י. ונ"ל דלהכי תני ח"י ברכות שאמרו חכמים כנגד ח"י הזכרות שבהבו לה' בני אילים, (דתניא בתוספתא בשלהי פ"ג ח"י) ומייתי' לה בירו', וכולל של בייתוסים ושל פושעים במכניע זדים ושל זן ושל גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים, ואם אמר אלו לעצמן ואלו לעצמן יצא, ובפ' תפלת השחר מוכח מכאן דלאחר שתיקנו ברכות הבייתוסים מונה אותם התנא ח"י. [תוספות רי"ד]

רבינו גרשום ברחיצה מוחלקין דאילו בתענית קתני ברחיצה דמשמע בחמין אבל לא בצונן ואילו באבל אסור בין בחמין בין בצונן. **אין הבוגרת רשאי לנוול עצמה** לפי שעומדת על פרקה וראויה לינשא. **אילימא בחמין אין הבוגרת רשאי** לנוול עצמה כלומר דיכולה לרחוץ בחמין: **אלא לאו בצונן** קאמר אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה אלא רוחצין בצונן הא נערה רשאה לנוול עצמה דאפי' בצונן אינה רוחצת וקשיא לרבא דאמר אבל בצונן מותר. **לא** כי קתני אין הבוגרת רשאי לנוול הא נערה רשאה **אכיחול** [כ] אבל בצונן מותר אפי' בנערה. **התם** בבשרא וחמרא ליכא אלא **לפכוחי פחדא** אבל ליכא תענוג לפיכך שרי. הכא בצונן איכא תענוג לפיכך אסור. **אלא לאו בצונן** קאמר דנערה רשאה לנוול עצמה [ש"מ] דאבל אסור בין בחמין בין בצונן והוי סיועא **לא** כי קתני נערה רשאה לנוול **בכיחול ופירכוס** אבל בצונן מותר ולא הוי סיועא: **וכי יחיד קובע ברכה לעצמו.** ט) יש מברך הענה בעת צרה: **בשומע תפלה.** שכולל בשומע תפלה ואינו מברך ברכה לעצמו. **הני דש"ץ כ"ד** הויין כדמפרש לקמן **וקתני שזה מתפלל תשע עשרה.** אלמא דקובע ברכה לעצמו שמברך הענה בעת צרה: **[ודקא קשיא לך** דהא] הויין כ"ד ברכות **בדקמייתא** בשלש תעניות ראשונות קא מיירי דליכא בהו כ"ד ולא הוי אלא י"ט ולעולם אין היחיד קובע ברכה לעצמו: **אלא שבאלו** אמצעיות אסורין במלאכה וראשונות מותרין במלאכה **הא לעשרים וארבעה זה וזה שוין** כי היכי דבאמצעיות איכא עשרים וארבעה הכא נמי איכא בראשונות כ"ד ולא מציית לתרוצי דצבור מתפלל י"ט בש"ץ דהא איכא כ"ד אלא ביחיד שקיבל תענית צבור ותיפשוט דיחיד קובע ברכה לעצמו. **ה"ג תנא באיסור קא מיירי** כלומר לעולם בראשונות ליכא כ"ד והא דלא קתני שבאלו יש כ"ד ובאלו אין כ"ד משום דבאיסורי קא מיירי דהוי אסור בעשיית מלאכה **ובתפלה לא מיירי** בברכות ולעולם הא דקתני דצבור מתפלל בש"ץ אבל לא ביחיד דאין יחיד קובע ברכה לעצמו. **ואיב"א לעולם בראשונות ליכא כ"ד** ולהכי לא קתני שבאלו יש כ"ד ובאלו אין כ"ד דבאמצעיות נמי אין כ"ד: ג) **ה"ג תנא ושייר** ולא נמי כלומר שייר כ"ד דבשבע איכא ובאמצעיות ליכא: **והא אין בין קתני** דמשמע דהוי דוקא כי היכי דאמרינן דאין בין קמא דוקא אלמא דליכא בינייהו אלא מתריעין ונועלין אבל לכ"ד שוין אלמא דבאמצעיות איכא כ"ד לתסורה ואין אומרים דנטון מותר: (מ) **ד"ה** מאי כו' לא הוי ליה לתנא לשייר כו' אלא אלו נלמד **והא** נמגילה קתני כל"ל ומיבת וקאי נמתק: (ט) **בא"ד** ומנו יודעין דיש ביניהן חילוק אמר כו' נאות מן המעשר **דכתיב וזבחת שלמים ואכלת** גבי מעשר וי"ל דהתם נמי **לכל דבריהם** זה וזה שוה והני מילי גבי **שלמים** והא דקתני אין בין כל"ל: (י) **ד"ה** ותסברא כו' פי' **כדמפרש** לקמן כו' נרמוז העיר **באחרונות אבל לא באמצעות** הס"ד ואמ"כ מה"ד ותסברא **והא** שייר:

רשי"י ד"ה זאת אומרת. מדמוקמינן לה בביחול כו'. תמיהני הא מרע דשמעתא הוא ר"ח דס"ל לעיל דמשום אבל אסור בנון ול"ל כלל לאוקמת בפירכום וכיחול. גם למאי צריך להוכחה מאוקימתא זו הא נשמע מבריימתא לעיל דתכפוהו אבליו מכבס כסותו במים ומוכח מזה לאבל אסור בכיחול[ל] ולע"ג:

הגהות הב"ח

(א) גמ' ודקא קשיא לך ס"ל כ"ד מלי בקמייתא דליכא כ"ד כל"ל: (ב) שם מאי שייר דהאי שייר (ומו והא אין בין קתני) תפ"מ ונ"ב מפרש"י משמע דלא גרסינן ליה הכא וה"ט מדקאמר המקשה ולא והא אין בין קתני ומשני דתני ושייר כלומר ואין בין לאו דוקא ק"ל מאי פריך ליה תו והא אין בין קתני דאבל להך שינוי נמרא דשמעינן נמי לה מלי כ"ד ק"ל הא דקתני אין בין ג' דאמצעות כו' דוקא אין בין קתני ולהכי פריך נסמוך וכ"ת הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני דקס"ד דהאי אין בין נמי כלומר ע"כ בריסא קתני אין בין דוקא ובסיפא לאו דוקא הוא דהא שייר תיבה כו': (ג) רש"י ד"ה אין הבוגרת וכו' שיקפלו עליה הס"ד ואמ"כ מה"ד בימי אבל ואמ"כ מה"ד הא נערה: (ד) ד"ה כ"ד הויין כדתנן בפירקין דלקמן: (ה) ד"ה בקמייתא בג' תעניות דאמאצעיות הס"ד ומה"ד דליכא כו': (ו) ד"ה דאלו כו' כולי האי הס"ד ומה"ד הא כו' מדקאמרין בקמייתא וכו' ומסוס דבהא מילתא קמייתא מס"ה: (ז) תום' ד"ה אלא לאו בצונן כו' כלומר ואין אומרים דנטון מותר: (מ) ד"ה מאי כו' לא הוי ליה לתנא לשייר כו' אלא אלו נלמד והא נמגילה קתני כל"ל ומיבת וקאי נמתק: (ט) בא"ד ומנו יודעין דיש ביניהן חילוק אמר כו' נאות מן המעשר דכתיב וזבחת שלמים ואכלת גבי מעשר וי"ל דהתם נמי לכל דבריהם זה וזה שוה והני מילי גבי שלמים יש חילוק והא דקתני אין בין כל"ל: (י) ד"ה ותסברא כו' פי' כדמפרש לקמן כו' נרמוז העיר באחרונות אבל לא באמצעות הס"ד ואמ"כ מה"ד ותסברא והא שייר:

עין משפט נר מצוה

סט א מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע י"ל סי' ס"פ סעיף ו ומי' שפט סעיף ו:

ע ב מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סי' שפט סעיף ו:

עא ג מיי' שם טוש"ע שם סעיף ב:

עב ד מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יד סמג עשין יט טעש"ע ס"ח סי' תקסה סעיף ו:

עג ה מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ב טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ב:

עד ו מיי' שם הלכה ג טוש"ע שם סעיף ג:

הגהות וציונים

מ) [ז"ל רש"י ב"מ סו ע"ב ד"ה לפכוחי פחדיה להפיג דאגתו וכו'] (גליון): **ג)** [גיר' רא"ש יוסף] (גליון): **ג)** צ"ל הא לכ"ד, וכ"ה בכת"י לעשרים וארבע (ובטעות פתרן המעתיק כלפנינו, רש"ש, דק"ס) וכ"ה ברש"י: **ל)** נ"ל למחוק מכאן תיבות "שהביאה ב' שערות" והציה גבי הא נערה (רש"ש): **ס)** בדפו"י (לפני הצענזור) דברכת המינין: **ו)** בדפו"ר "וליתנהו", ועי' מהרש"א: **ז)** נדצ"ל דאין (באה"מ): **מ)** צ"ל כשמגיע לריקם אל תשיבנו קודם (גנזי יוסף), ואולי צ"ל כשמגיע לוענגו, וכנוסח התפלה בברכת ש"ת למחזור ויטרי עי"ש: **ט)** רש"א מ"ז (גליון) עי"ש ובהג' הב"ח ועיין רש"ש: **י)** עי' עוד רש"ש ומראה כהן, והנה בכמה כת"י ליתא כאן "אר"ח זאת אומרת וכו' בתכבוסת כל שבעה" אלא לעיל סוף ע"א אחר התיבות "ולא בחול", וכמו שהוא במו"ק (ועי' דק"ס אות ש): **כ)** צ"ל אכיחול ופירכום:

משנת ראשונים

אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי אבל אביה. וקס"ד דהיינו שהקלו בה להמנע מרחיצה כדין אבל, ואינה רשאה לנהוג חומרא בכך, ולהכי אמרינן הא נערה רשאה לנוול כלומר שאין לה לרחוץ. [הריטב"א]

ובמאי אילימא בחמין אין הבוגרת רשאה. פירוש כדבריך דלא סגיא לה אלא לאוקומה [בחמין], דהא בצונן [מותר] לכל אבל אפילו רחיצת כל הגוף וא"כ אפילו נערה מותרת לרחוץ, אלא ע"כ בחמין הוא דשרי לבוגרת לרחוץ ומיקל בה יותר מאבל. [הריטב"א]

והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין. פירוש וכיון דמחמרינן כולי האי באבל דעלמא, הכא בבוגרת דאפשר לה בלא ניוול ברחיצה בצונן, למה נתיר לה לרחוץ בחמין. [הריטב"א] **אלא לאו בצונן.** וש"מ דדוקא בבוגרת הקילו לרחוץ בצונן דאיכא ניוול כי לא רחצה אפילו בצונן, אבל באבל דעלמא אסור. [הריטב"א] **לא אכיחול ופירכום.** פירוש דברחיצה לא הקלו בבוגרת כלום שהרי אפשר לה בצונן שהוא מותר לכל אדם ותו לית לה ניוול, וכיחול ופיקוס הוא שהקילו בה משום ניוול, ומדתריץ הכי ולא מתרצינן דלעולם ארחיצה ומתניתא בצונן והקילו בבוגרת משום ניוול לרחוץ כל גופה, מה שאין כן באבל דעלמא כל גופו אסור, וכי אמרינן בצונן מותר היינו פניו ידיו ורגליו, שמעינן דרבא דשרי אבל בצונן לגמרי שרי ואפילו כל גופו. [הריטב"א] **אמר רב חסדא זאת אומרת.** מצאתי להרב שמואל בן חסיד ז"ל וז"ל, זאת אומרת לעולם כשיש משנה או ברייתא ואומר עליה זאת אומרת, פירוש דבלאו אותה משנה או ברייתא לא הוה ידעינן ההוא דינא, דאי בלאו ההיא הוה ידעינן הדין דפשיטא הוא, למאי צריך למידק מהברייתא, אלא ודאי דהדין ליכא למשמע אלא מהמשנה או מהברייתא וזולתה לא שמעינן. [גופי הלכות פרק ז] **ואם לעבר את הזוהמא מותר.** פירוש וכל שכן לרפואה אם יש לו חטטין בראשו, דהא אפילו בט' באב ויוה"כ שרי. [הריטב"א] **אין בין יחיד לצבור אלא שזה מתפלל שמונה עשרה.** פי' המורה סתם תפלה קרוי ח"י דברכת הבייתוסים ביבנה תקנוה כדאמרי' בברכות (כח) ואינו נ"ל דכיון דשמואל הקטן תיקנה היאך שונה התנא ח"י. ונ"ל דלהכי תני ח"י ברכות שאמרו חכמים כנגד ח"י הזכרות שבהבו לה' בני אילים, (דתניא בתוספתא בשלהי פ"ג ח"י) ומייתי' לה בירו', וכולל של בייתוסים ושל פושעים במכניע זדים ושל זן ושל גרים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים, ואם אמר אלו לעצמן ואלו לעצמן יצא, ובפ' תפלת השחר מוכח מכאן דלאחר שתיקנו ברכות הבייתוסים מונה אותם התנא ח"י. [תוספות רי"ד]

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) מולי ל"ל וכי יכול לנרך וכו'. נ) נרמה ל"ל ה"ג וכ"ת תנא ושייר ולא גרסינן נמי כלומר וכו'.

אוחח18/06/2018 אוצר החכמה

לאחרונות, שבאמצעיות אין כ"ד ברכות ובאחרונות יש כ"ד ברכות, כדרך שאמרנו בברייתא לעיל. דוחה הגמרא, וכי אפשר לומר כן, וְהָא [-והלא] בלשון 'אֵין בֵּין' קָתָנֵי - שנה התנא בברייתא, ומשמעות לשון זו היא שאין חילוק אחר מלבד חילוקים אלו ששנה. משיבה הגמרא, וְתִסְבְּרָא - וכי סבור אתה לומר שהלשון 'אֵין בֵּין' דַּוְקָא הוא ואין חילוק נוסף,

אוצר החכמה
אהח18/06/2018

ללשון הגמרא לעיל על הברייתא 'אין בין שלוש ראשונות לשלוש אמצעיות' וכו'], והמעתיק טעה וכתב 'הא לכל דבריהן זה וזה שוין', כלומר לכל דיני התענית.

וְהָא [-והלא] **שַׁנְיֵיר** התנא את החילוק של הוצאת **הַתְּיָבָה**[א], שבאחרונות מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ואילו באמצעיות אין מוציאים[ב]. אם כן בהכרח שהלשון 'אין בין' אינו בדווקא, אלא יש חילוקים נוספים ששייר התנא, ואף לענין כ"ד ברכות אפשר לומר שיש חילוק, שרק באחרונות אומר כ"ד ברכות אבל באמצעיות אינו אומר, ושייר התנא חילוק זה.

דוחה הגמרא, **אִי** - אם באת להוכיח שהלשון 'אין בין' אינו בדווקא **מִשּׁוּם** ששייר התנא את הוצאת **הַתְּיָבָה**, זו אינה הוכחה, משום שהוצאת התיבה **לָאו שִׁיּוּרָא הוּא** - אינה נחשבת שיור, מפני שיש לומר, **מִילֵּי דְּצִינְעָא קָתָנֵי** - רק דברים הנעשים בצינעה שנה התנא בברייתא[ג], אבל **מִילֵּי דְּבְפַרְהֶסְיָא לָא קָתָנֵי** - דברים הנעשים בפרסום לא שנה התנא בברייתא. ולכן לא שנה את החילוק של הוצאת התיבה לרחובה של עיר, שהוא דבר הנעשה בפרסום, ואין מכך הוכחה שהתנא שייר חילוקים בין אמצעיות לאחרונות. ואם כן, שוב יש לומר שהלשון 'אין בין' ששנה התנא בברייתא הוא בדווקא, ואין חילוק אחר בדברים הנעשים בצינעה בין אמצעיות לאחרונות, וממה שלא הזכיר התנא את החילוק של כ"ד ברכות, מוכח שאף באמצעיות אומר כ"ד ברכות[ד].

לאחר שדייקה הגמרא מהברייתא שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות, מדייקת הגמרא כן גם ממשנתנו:

אָמַר רַב אַשִׁי, מַתְנִיתִין נַמִּי דַּיְקָא - ממשנתנו (לעיל יג:) גם כן יש לדייק כפי שדייקנו מהברייתא, שאמצעיות ואחרונות שוות שאומר בהן כ"ד ברכות, **דְּקָתָנֵי** - שכן שנינו, **מַה אֵלּוּ** התעניות האחרונות **יְתֵירוֹת עַל הָרִאשׁוֹנוֹת** [-האמצעיות], **אֶלָּא שֶׁבְּאֵלּוּ** [-האחרונות] **מַתְרִיעִין** בשופרות[ה] **וְכֵן נוֹעֲלִין אֶת הַחֲנוּיוֹת**, ואילו באמצעיות אין מתריעים ואין נועלים את החנויות[ו]. ומשמע שרק אלו הם החילוקים בין אמצעיות לאחרונות, **אֲבָל בְּכָל דְּבְרֵיהֶן** - בכל שאר הדינים, ובכללם דין אמירת כ"ד ברכות, **זֶה וְזֶה** [-אמצעיות ואחרונות] **שָׁוִין**, וכשם שבאחרונות אומר כ"ד ברכות, כך גם באמצעיות אומרן[ז].

וְכִי תֵּימָא - ואם תרצה לדחות את ההוכחה ממשנתנו ולומר **דְּהָכָא נַמִּי** - שגם כאן **תָּנָא** - שנה התנא חילוקים בין אמצעיות לאחרונות **וְשַׁנְיֵיר** חילוק נוסף בענין כ"ד ברכות, כפי שסברנו לומר לעיל בברייתא, יקשה, **וְהָא** [-והלא] בלשון **מַה אֵלּוּ קָתָנֵי** - שנה התנא במשנתנו ['מה אלו יתרות על הראשונות' וכו'], ומשמע שרק בדברים אלו יתרות האחרונות על האמצעיות, ולא שייר התנא חילוקים נוספים.

שואלת הגמרא, **וְתִסְבְּרָא** - וכי סבור אתה לומר שהלשון **מַה אֵלּוּ בַּדַּווְקָא הוּא**, ולא שייר התנא חילוקים נוספים בין אמצעיות לאחרונות, **וְהָא** [-והלא] **שַׁנְיֵיר לָהּ** - הוא שייר את החילוק בענין הוצאת **הַתְּיָבָה**, שבאחרונות מוציאים אותה לרחובה של עיר ואילו באמצעיות אין מוציאים[ח]. ובהכרח שהלשון 'מה אלו' אינו בדווקא, אלא יש חילוקים נוספים ששייר התנא, ואם כן אף לענין כ"ד ברכות אפשר לומר שיש חילוק, שרק באחרונות אומר כ"ד ברכות אבל לא באמצעיות, ושייר התנא חילוק זה. ונדחית הוכחתו של רב אשי שאף באמצעיות אומר כ"ד ברכות. משיבה הגמרא, **אִי** - אם באת להוכיח שהלשון 'מה אלו' אינו בדווקא **מִשּׁוּם** ששייר את החילוק בהוצאת **הַתְּיָבָה**, זו אינה הוכחה, **דְּלָאו שִׁיּוּרָא הוּא** - שזה לא נחשב שיור, **מִשּׁוּם דְּקָא חָשֵׁיב לָהּ בְּאִידָךְ פִּרְקָא** - מכיון שהתנא ששנה את משנתנו שנה גם את הפרק הבא, ושם הוא מזכיר את ענין הוצאת התיבה באחרונות ולא באמצעיות[ט], וסמך על כך ולא הזכיר כאן חילוק זה. אם כן, אין הוכחה שהלשון 'מה אלו' אינו בדווקא, אלא דווקא הוא, ויש ללמוד ממה שלא שנה את החילוק של כ"ד ברכות שאכן אין חילוק בענין זה בין אמצעיות לאחרונות, ואף באמצעיות אומרן'.

הגמרא דוחה את ההוכחה ממשנתנו:

אומרת הגמרא, **הַשְׁתָּא דְּאָתֵית לְהָכִי** - עתה שהגעת לדבר זה, שהתנא במשנתנו סומך על מה שעתיד לשנות בפרק הבא, ואינו מונה חילוקים שנשנו בו בין אמצעיות לאחרונות, אם כן, ענין **עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה** ברכות **נַמִּי לָאו שִׁיּוּרָא הוּא** - גם הוא אינו נחשב שיור, ואין הוכחה ממה שלא שנה חילוק זה במשנתנו שאף באמצעיות אומר כ"ד ברכות, שיש לומר שאינו אומר בהן כ"ד ברכות, ומה שלא הזכיר במשנתנו חילוק זה הוא משום **דְּקָתָנֵי לָהּ בְּאִידָךְ פִּירְקָא** - ששנה דין זה בפרק הבא, שבאחרונות אומר כ"ד ברכות, ואילו באמצעיות אינו אומרי[י], וסמך התנא על כך ולא הזכיר כאן חילוק זה.

וכיון שבאמצעיות אינו אומר כ"ד ברכות, שוב אפשר לומר כתירוץ הגמרא בתחילה (לעיל יג:), שהברייתא שאמרה 'אין בין יחיד לציבור אלא שזה מתפלל י"ח וזה מתפלל י"ט' דיברה בראשונות שאינו אומר בהן כ"ד ברכות, ו'ציבור' הכוונה שליח ציבורי[יב].

א. **הארון** ספר תורה מונח בו. רע"ב (פ"ג מ"ה).

ב. **שנינו** במשנה (להלן טו.), 'סדר תעניות כיצד, מוציאין את התיבה לרחובה של עיר' וכו'. והגמרא (שם ע"ב) הבינה שהמשנה דיברה אף בתעניות ראשונות ואמצעיות, ומקשה מברייתא ששנינו שבראשונות ואמצעיות אין מוציאים את התיבה ורק באחרונות מוציאים. ומתרצת, שאף מה ששנינו במשנה שמוציאים את התיבה מדובר רק באחרונות, ולא בראשונות ואמצעיות. ועל פי מסקנת הגמרא שם, אומרת כאן הגמרא שיש חילוק בין אמצעיות לאחרונות בענין הוצאת התיבה, שבאחרונות מוציאים ובאמצעיות לא מוציאים, והתנא בברייתא כאן שייר חילוק זה. רש"י (ד"ה ואם שייר) על פי הגהות וציונים.

ג. **כגון** 'מתריעין' שהוא תקיעה בשופרות בתפילה בבית הכנסת. ע"פ רש"י (ד"ה מילי).
וכן 'נועלין את החנויות' נחשב דבר שבצינעה.
והקשה העזרת ישראל (פרק"י שם), הלא בתעניות אחרונות התפילה אינה בבית הכנסת אלא ברחובה של עיר, כפי ששנינו בברייתא (להלן טו:), 'שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה, ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר' וכו', ומשמע שבאחרונות מתפללים ברחובה של עיר, אם כן מתריעים בתפילה ברחובה של עיר ולא בבית הכנסת, ומדוע ההתרעה נחשבת דבר שבצינעה. ותירץ הרש"ש (פרק"י שם), שכוונת הגמרא שאילו היו מתריעים באמצעיות היו עושים כן בבית הכנסת, שהרי באמצעיות מתפללים בבית הכנסת כמו בכל השנה, כפי שהתבאר, ולכן נחשבת ההתרעה בכלל דברים שבצינעה ששנה התנא.

ד. **ואמירת** כ"ד ברכות בתפילה בבית הכנסת היא דבר הנעשה בצינעה, כפי שהתבאר בהערה לעיל בסמוך בענין 'מתריעין' ששנה התנא בברייתא, שאף הוא נעשה בבית הכנסת ונחשב דבר שבצינעה ושנאו התנא. רש"י (ד"ה מילי).
ואף כאן יש לבאר כדברי הרש"ש שהובאו בהערה לעיל בסמוך, שאמנם באחרונות אומר את כ"ד הברכות ברחובה של עיר בפרהסיא, אך אם אומר כ"ד ברכות בתעניות אמצעיות אומר אותן בבית הכנסת, ולכן ענין כ"ד ברכות נחשב דבר שבצינעה.

ה. **ע"פ** מסקנת הגמרא להלן.

ו. **הגירסא** שלפנינו במשנה שונה מעט, 'הרי אלו יתרות על הראשונות, שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות'.

ז. **כתב** הרש"ש (לעיל יג: ד"ה הא), שנראה שהיה כתוב בגמרא בראשי תיבות 'אבל בכ"ד זה וזה שוין', ופירושו, אבל בענין כ"ד ברכות, אמצעיות ואחרונות שוות [בדומה ללשון הגמרא לעיל (יג:) על הברייתא 'אין בין שלוש ראשונות לשלוש אמצעיות' וכו'], והמעתיק טעה וכתב 'אבל בכל דבריהן זה וזה שוין', כלומר בכל שאר דיני התענית. וכעין זה בגמרא לעיל (יג:), ראה שם בהערה.

ח. **כפי** שהתבאר מקורו לעיל בהערה.

ט. **כמובא** בהערה לעיל, שהגמרא (להלן טו:) העמידה את המשנה ששנינו בה את ענין הוצאת התיבה, רק באחרונות ולא באמצעיות.

י. **הגמרא** יכלה להשיב בדרך נוספת, כפי שהשיבה לעיל בהוכחה מהברייתא, שהוצאת התיבה אינה נחשבת שיור מפני שנעשית בפרהסיא, ובמשנה שנינו רק דברים הנעשים בצינעה, ואף אמירת כ"ד ברכות נחשבת דבר שבצינעה, ואם אכן יש בה חילוק בין אמצעיות לאחרונות היה לו לתנא להזכירה. תוספות (ד"ה לאו).

יא. **שבפרק** שני שנינו את דין כ"ד הברכות במשנה (להלן טו.), והעמידה הגמרא (שם ע"ב) משנה זו רק בתעניות אחרונות ולא בראשונות ואמצעיות, כמובא בהערה לעיל.

יב. **שהגמרא** לעיל הקשתה על כך, מדוע לא שנינו בברייתא שאמרה 'אין בין ג' ראשונות לג' אמצעיות' וכו' חילוק בין ראשונות לאמצעיות בענין כ"ד ברכות, שבראשונות אינו אומר ובאמצעיות אומר, והוכיחה מכך שאכן אין חילוק ובראשונות אומר כ"ד ברכות, ולכן אי אפשר לומר ש'ציבור' האמור בברייתא הכוונה שליח ציבור, שהרי הוא אומר כ"ד ברכות ולא רק י"ט. ועתה לא קשה, שגם באמצעיות אינו אומר, ולכן לא שנינו בברייתא חילוק כזה, שבין בראשונות ובין באמצעיות אינו אומר, ושוב אפשר לומר ש'ציבור' האמור בברייתא הכוונה שליח ציבור.
כך פירש רש"י (ד"ה הסתם). ויש להוסיף, שלמסקנת הגמרא עתה שבאמצעיות אינו אומר כ"ד ברכות, אפשר גם להעמיד את הברייתא 'אין בין יחיד לציבור' וכו' באמצעיות, ואין צריך להעמידה דווקא בראשונות כפי שהעמידה הגמרא בתחילה, שמה שהעמידה הגמרא כן הוא רק משום שסברה בתחילה שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות, כפי שפירש רש"י (לעיל יג: ד"ה לאו) והובא לעיל (שם) בהערה. ע"פ שפת אמת (פרק"י ד"ה הסתם).

והא שייר תיבה. דמחרונות ליתנ ולכך ליתנ, כדקתני לקמן (דף טו.) סדר תעניות כיצד מוליכין את התיבה כו' ומותבינן בגמרא[ה] דהדית מתיבה דליתנ אלא דמחרונות ומשני כי קתני נמי מתניתין דקמייתא[ו]: מילי דצינעא. מתריעין בבית הכנסת, וכ"ד נמי בבית הכנסת: בפרהסיא. תיבה בחמודה של עיר: דיקא נמי. דלכ"ד זה וזה שוין, דקתני מתניתין מה אלו יתירות על הראשונות כו' ואלו כ"ד לא קא משמע לן אלא מחרונות: והא מה אלו קתני. למשמע לווקא: דהא קתני לה באידך פירקין. למי שמנה מתניתין להכא תנא נמי להתם, והמי לא תנא דהמי סמיך אהתם דקתני מחרונות מוליכין התיבה מה שאין כן במעניות: השתא דאתית להכי. למשוס דקתני לה בהידך פירקין קאמרת דלא הוי שיור, כ"ד נמי דאמרת דשוין ניהו היכא למימר דלא הוו שוין, דהם אפי' שיורא נמי לא הוי, דבהדיה קתני לה בהידך פירקין דבמחרונות אימנהו במעניות לא, ואיכא למרוצי כתירוצא קמא דקמייתא דליכא כ"ד: מאי הוי עלה. היכן אומרה יחיד: נקוט מציעתא בידך. כלומר תרין דבשלם במעניות היו מתענין, ומתרלת לכולהו הכי מתנייתא, הא דקתני בראשונות ולא באחרונות הכי לראשונות לאו לראשונות ממש ניהו אלא במעניות דאיכא הוו לראשונות לאחרונות, אבל בשבע אחרונות לא מיתנו, דכיון דשבע ניהו לא מצו עוברות ומיניקות למיקס בהו, והא דקתני באחרונות הכי אחרונות אלא ראשונות ראשונות ניהו והראשונות אחרונות ממש, ואין מתענין בהן אלא יחיד קאמרת אלא הוי שיור, כ"ד נמי דאמרת דשוין ניהו אלא למימר דלא הוו שוין, דהם אפי' שיורא נמי לא הוי, דבהדיה קתני לה בהידך פירקין דבאחרונות אימנהו באמצעיות לא, ואיכא למרוצי כתירוצא קמא דקמייתא דליכא כ"ד: מאי הוי עלה. היכן אומרה יחיד: נקוט מציעתא בידך. כלומר תרין דבשלם באמצעיות היו מתענין, ומתרלת לכולהו הכי מתנייתא, הא דקתני בראשונות ולא באחרונות הכי לראשונות לאו לראשונות ממש ניהו אלא באמצעי

הגמרא שבה לנידון היכן מזכיר היחיד את תפילת התענית, ומביאה מחלוקת אמוראים בפסק ההלכה בענין זה:
שואלת הגמרא, **מַאי הָוֵי עֲלָהּ** - מה היא הכרעת ההלכה בנידון היכן אומר היחיד את תפילת התענית.

משיבה הגמרא, **אָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר סְפַרְטַאי, וְכֵן אָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי, אָמַר רַב**, יחיד אומר את תפילת התענית בברכה בפני עצמה **בֵּין** ברכת 'גואל ישראל' **לִברכת** 'רופא חולי עמו ישראל'. **וְרַב אַשִׁי אָמַר מִשְׁמֵיהּ** [-בשמו] **דְּרַבִּי יַנַּאי בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַבִּי יִשְׁמָעֵאל**, יחיד אומרה **בְּתוך** ברכת 'שומע תְּפִלָּה', ואינו קובע ברכה בפני עצמה.

מסיקה הגמרא, **וְהִלְכְתָא** - וההלכה היא, שיחיד אומר את תפילת התענית **בְּתוך** ברכת 'שומע תְּפִלָּה'[יג].

★

שנינו (לעיל י. יב:) שבעצירת גשמים גוזרים על הציבור י"ג תעניות, שלוש ראשונות, שלוש אמצעיות ושבע אחרונות. הגמרא דנה האם אף נשים מעוברות ומניקות חייבות להתענות בהן, ומביאה שלוש ברייתות בענין זה:
תָּנֵי חֲדָא - שנינו בברייתא אחת, נשים **עוּבָּרוֹת וּמֵינִיקוֹת מִתְעַנּוֹת בְּתַעֲנִיּוֹת רִאשׁוֹנוֹת, וְאֵין מִתְעַנּוֹת בְּתַעֲנִיּוֹת אַחֲרוֹנוֹת.**

וְתַנְיָא אִידָךְ - ובברייתא אחרת שנינו, עוברות ומניקות **מִתְעַנּוֹת בְּתַעֲנִיּוֹת אַחֲרוֹנוֹת, וְאֵין מִתְעַנּוֹת בְּתַעֲנִיּוֹת רִאשׁוֹנוֹת.**

וְתַנְיָא אִידָךְ - ובברייתא אחרת שנינו, עוברות ומניקות **אֵין מִתְעַנּוֹת לֹא בְּתַעֲנִיּוֹת רִאשׁוֹנוֹת, וְלֹא בְּתַעֲנִיּוֹת אַחֲרוֹנוֹת.**

הגמרא מיישבת את שלוש הברייתות בשיטה אחת:
אָמַר רַב אַשִׁי, בדין התעניות לעוברות ומניקות, **נְקוֹט אֶמְצָעִיָּיתָא בֵּידָךְ** - אחוז בידך לומר שהן מתענות רק באמצעיות, ולא בראשונות ואחרונות, **דְּמֵיתְרְצוּן כּוּלְּהוּ** - שבכך יתורצו כל הברייתות בשיטה אחת. הברייתא הראשונה שאמרה שמתענות בראשונות ולא באחרונות, מכנה את האמצעיות 'ראשונות' מפני שהן ראשונות כלפי האחרונות, ואומרת שמתענות באמצעיות ולא באחרונות. הברייתא השניה שאמרה שמתענות באחרונות ולא בראשונות, מכנה את האמצעיות 'אחרונות' מפני שהן אחרונות כלפי הראשונות, ואומרת שמתענות באמצעיות ולא בראשונות. והברייתא השלישית שאמרה שאין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות, כלל לא מדברת על האמצעיות, אלא על הראשונות והאחרונות שאינן מתענות בהן[יד].

וטעם הדבר שמתענות רק באמצעיות ולא בראשונות ובאחרונות, מפני שבראשונות הרוגז מאת ה' הניכר בעצירת הגשמים עדיין אינו חזק כל כך, שהן רק תחילת ימי הגשמים, ולכן הקילו בהן חכמים לעוברות ומניקות[טו]. ובאחרונות אינן יכולות לעמוד מפני שהן כוללות שבע תעניות יחד, ולכן לא יתענו בהן[טז].

★

שנינו במשנתנו, **מַה אֵלּוּ** [-התעניות האחרונות] **יְתֵירוֹת** בחומרתן **עַל** התעניות **הָרִאשׁוֹנוֹת** [-האמצעיות], **אֶלָּא שֶׁבְּאֵלּוּ** [-באחרונות] **מַתְרִיעִין וְכֵן נוֹעֲלִין אֶת הַחֲנוּיוֹת.**
הגמרא דנה בפירוש תיבת 'מתריעין', במה מתריעים, ומביאה בענין זה מחלוקת אמוראים:
שואלת הגמרא, **בְּמַאי** [-במה] 'מַתְרִיעִין' בתעניות אחרונות.

משיבה הגמרא, **רַב יְהוּדָה אָמַר**, מתריעים בתקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת.** שבכל ברכה משש הברכות שמוסיפים בתעניות אחרונות[יז], תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה[יח]. **וְרַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת, מִשְׁמֵיהּ דְּרַב** [-בשמו של רב] **אָמַר**, מתריעים **בִּתפילת** 'עֲנֵנוּ'[יט].

הגמרא דנה בביאור מחלוקתם, וכיצד הם מפרשים את הלשון 'מתריעין' בשאר מקומות מלבד משנתנו:
אומרת הגמרא, **קָא סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - עולה בדעתך לבאר כך את מחלוקתם, **מַאן דְּאָמַר** - רב שאמר שמתריעים **בִּתפילת** 'עֲנֵנוּ', **לֹא אָמַר** - אינו סובר שאפשר לפרש התרעה בתקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת, וּמַאן דְּאָמַר** - ורב יהודה שאמר שמתריעים **בְּשׁוֹפָרוֹת, לֹא אָמַר** - אינו סובר שאפשר לפרש התרעה **בִּתפילת** 'עֲנֵנוּ'. וכל אחד מהם סובר פירוש אחד בתיבת 'מתריעין' בכל המקומות ששנינו כן.

לפי ביאור זה במחלוקתם, מקשה הגמרא על רב:
מקשה הגמרא, כיצד אמר רב ש'מתריעין' פירושו בתפילת 'עננו' ולא בתקיעה בשופרות, **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, בתעניות אחרונות **עַל עֲצִירַת גְּשָׁמִים, אֵין פּוֹחֲתִין מִלְּגָזוּר שֶׁבַע תַּעֲנִיּוֹת עַל הַצִּבּוּר, שֶׁבָּהֶן** מתריעים **שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה הַתְרָעוֹת**[כ], **וְסִימָן לַדָּבָר** לדעת במה מתריעים, האם בתקיעה בשופרות או בתפילת 'עננו', כיבוש **יְרִיחוֹ** על

יג. **וכן** פסק השלחן ערוך (או"ח סי' תקסה ס"ג). ועוד פסק (שם סי' תקסו ס"ג), ששליח ציבור בחזרת התפילה אומרה בברכה בפני עצמה, בין ברכת 'גואל ישראל' לברכת 'רופא חולי עמו ישראל', וחותם ברכתו 'ברוך אתה ה', העונה לעמו ישראל בעת צרה'. אך המשנה ברורה (שם סק"ג) כתב, שבסידורים שלנו כתוב שחותם 'העונה בעת צרה', וכך יש לנהוג.
יחיד המתענה תענית חלום בשבת [שהיא תענית שמותר להתענות בשבת, כמבואר בגמרא (לעיל יב:)], כתבו הגאונים שאומר את תפילת התענית לאחר סיום התפילה, קודם 'יהיו לרצון' וגו', שהרי בשבת אין אומרים בתפילה את ברכת 'שומע תפילה' שבה אומר את תפילת התענית ביום חול. ריטב"א (לעיל יג: ד"ה מדמייה). וכן כתב הרשב"א (ברכות לג: ד"ה ולענין). והוסיף הרשב"א, שיש אומרים שאומר אותה בברכת העבודה [ברכת 'רצה ה'' וכו']. וראה ריטב"א (שם), שהביא כן לפי הירושלמי. ובשלחן ערוך (או"ח סי' רפח ס"ו) פסק כדברי הגאונים, שאומרה לאחר סיום התפילה.
יד. **תוספות** (ד"ה מני).
טו. **רש"י** (ד"ה נקוט). אך התוספות (ד"ה מני) פירשו, שאינן מתענות בראשונות מפני שהן קלות יותר.
טז. **ואין** אומרים שיתענו כמה תעניות שיכולות לעמוד בהן, שכל שבע התעניות נחשבות כאחת, וכיון שאינן יכולות לעמוד בכולן לא יתענו כלל. מגן אברהם (סי' תקעה סק"ה). וראה בילקוט ביאורים דרכים נוספות בענין זה.
כתב הירושלמי (פ"ו ה"ה), שאף בתעניות שאין עוברות ומניקות מתענות, מכל מקום לא מתענגות בתפנוקים, אלא אוכלות ושותות רק כדי הצורך לקיום הולד. וכן פסקו הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ה) ושלחן ערוך (או"ח סי' תקעה ס"ה).
פירשנו את הסוגיא ע"פ רש"י (ד"ה נקוט) ותוספות (ד"ה מני). אך הרמב"ם (שם) כתב שמתענות רק בשבע תעניות אחרונות, ראה בילקוט ביאורים בביאור שיטתו בסוגיא.
יז. **כפי** ששנינו (להלן טו.), והובא לעיל.
יח. '**מתריעין**' הוא מלשון 'תרועה', ולכל תרועה מוסיפים תקיעה פשוטה לפניה ותקיעה פשוטה לאחריה, כמבואר בגמרא (ר"ה לד.) שסתם תרועה כך היא. נמצא, שבכל ברכה שמוסיף שליח ציבור בתענית תוקעים שלושה קולות, ובשש הברכות יחד יש י"ח קולות, כמבואר בברייתא בסמוך.
וטעם התקיעות, כמאמר הכתוב בקרבנות המועדים (במדבר י י), 'ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם' וגו', שעל ידי התקיעות יכניעו העם את ליבם ויהיו נרתעים מחטאתם וישובו בתשובה.
יט. **כלומר** שצועקים בקול רם 'עננו אבינו עננו, עננו אלהי אברהם עננו, עננו אלהי יצחק עננו, עננו אלהי יעקב עננו' וכו', כעין מה שאנו אומרים בסוף הסליחות. רש"י (ד"ה וג). ומביא פירוש נוסף, ש'תפילת עננו' הכוונה לתפילת התענית הנאמרת בתפילה, 'עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו' וכו' [המובאת בגמרא לעיל]. ודוחה פירוש זה ממה ששנינו בברייתא בסמוך, שבתעניות אחרונות מתריעים י"ח התרעות, ואם תפרש שהכוונה לתפילת התענית שבתפילת שמונה עשרה, קשה וכי מתפללים י"ח פעמים את תפילת שמונה עשרה. ואמנם הגמרא מקשה מברייתא זו על עיקר שיטתו של רב שמתריעים בתפילת 'עננו', אך הקושיא היא מסוף הברייתא 'וסימן לדבר יריחו', ומשמע שמה שאמרה הברייתא קודם לכן שמתריעים י"ח התרעות מתיישב אף לשיטת רב [וראה בילקוט ביאורים כיצד מיושבת קושיא זו לפי פירוש רש"י ש'עננו' הכוונה 'עננו אבינו עננו' וכו']. ועוד דוחה רש"י פירוש זה, שהרי את תפילת התענית אומרים אף בתעניות ראשונות, ואף יחיד אומרה בברכת 'שומע תפילה', כמבואר בסוגיא הקודמת, ואילו 'מתריעין' ששנינו במשנתנו הוא רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות, ובהכרח שאין כוונת רב לפרש ש'מתריעין' ששנינו במשנתנו פירושו תפילת התענית, אלא פירושו תפילת 'עננו אבינו עננו' וכו', שנאמרת רק באחרונות [ע"פ מנחם משיב נפש (נרס"ו שם)].
עוד כתב רש"י (שם), שרב סובר שאין לפרש כדברי רב יהודה ש'מתריעין' פירושו בשופרות, שאם כן היה לו לתנא לומר 'מריעין' ולא 'מתריעין', אלא בהכרח פירושו שמתריעים בתפילת 'עננו'.
כ. **לפי** רב יהודה שפירש שמתריעים בשופרות, הכוונה שבכל אחת משש הברכות שמוסיפים בתעניות אלו, כפי ששנינו (להלן טו.), תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה, הרי שש פעמים שלושה קולות, וביחד הם י"ח קולות [אמנם בברייתא להלן (טז:) מבואר שתוקעים אף בברכת 'גואל ישראל' מלבד מה שתוקעים בשש הברכות הנוספות, ואם

והא שייר תיבה. דמחרונות מיתת והכא ליתת, כדקתני לקמן (דף טו.) סדר תעניות כילד מוציאין את התיבה כו' ומותבינן בגמרא [ה] דהדין מתיבה ליתת מלת במחרונות ומשני כי קתני נמי מתניתין בקמייתא [ו]: מילי דצינעא. מתריעין בבית הכנסת, וכ"ד נמי בבית הכנסת: בפרהסיא. תיבה בחמודה של עיר: דיקא נמי. דלכ"ד זה וזה שוין, דקתני מתניתין מה שלו יתירות על הרחשונות כו' ומלו כ"ד לא קא חשיב גבי מחרונות: והא מה אלו קתני. דמשמע דווקא: דהא קתני לה באידך פירקין. דמי שעשה מתניתין דהכא תנא נמי דהתם, והמי דלא תנא דהתי סמיך אהתם דקתני במחרונות מוציאין התיבה מה שאין כן במחלעיות: השתא דאתית להכי. דמשום דקתני לה בחידך פירקין קאמרת דלא הוי שיור, כ"ד נמי דאמרת דשוין ניהו מיכא למימר דלא הוי שיור, דהא אפי' שיורא נמי לא הוי, דהדיא קתני לה בחידך פירקין דבחרונות מיתתו במחלעיות לא, ומיכא למרוצי כתירוצא קמא דקמייתא דליכא כ"ד: מאי הוי עלה. היכן חומרא יחיד: נקוט מציעתא בידך. כלומר מרין דבשלש מחלעיות היו מתעין, ומתרלא לכולהו הכי מתנייתא, הא דקתני דרחשות ולא דמחרונות הכי דרחשות לאו דמחרונות ממש ניהו אלא במחלעיות דמיהו הוו רחשות לאחרונות, אבל בשבע מחרונות לא מיתנו, דכיון דשבע ניהו לא מלו עוברות ומיניקות למיקס בהו, והא דקתני במחרונות אלא במחלעיות ניהו והרחשות רחשות ממש, ואין מתעין בהן אלא מקיף רוגזא כולי האי, ואמות לשון הוא לתנא למיקרי במחרונות מוציאין התיבה מה שאין כן במחלעיות לרחשות לאחרונו' ואחרונו' לרחשות: השתא דאתית להכי. דמשום דקתני לה בחידך פירקין במחלעיות מיתתו לא, ואיכא למרוצי כתירוצא קמא דקמייתא דליכא כ"ד: מאי הוי עלה. היכן חומרא יחיד: נקוט מציעתא בידך. כלומר מרין דבשלש מחלעיות היו מתעין, ומתרלא לכולהו הכי מתנייתא, הא דקתני דרחשות ולא דמחרונות הכי דרחשות ולא דמחרונות ולא דמחרונות ולא דרחשות ולא דמחרונות ולא דרחשות ולא דמחרונות ולא דרחש

ידי בני ישראל ויהושע בן נון בכניסתם לארץ ישראל. מסיימת הגמרא את הקושיא, וְכיבוש יְרִיחוֹ שהזכירה הברייתא לסימן, הלא **בשופָרות** הֲוָה [-היה][כא], אם כן משמעות הסימן שמתריעים בתקיעה בשופרות, **ותיובְתָּא לְמַאן דְּאָמַר** - וקשה לרב שאמר שמתריעים **בִּ**תפלת **'עֲנֵנוּ'**[כב].

מחמת קושיא זו מבארת הגמרא את מחלוקתם באופן אחר:
אֶלָּא כך ביאור מחלוקתם, בתקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת דְּכוּלֵּי עָלְמָא לָא פְּלִיגִי** - בין רב יהודה ובין רב אינם חולקים, וכולם מודים בכך **דְּקָרֵי לָהּ** - שנקראת **הַתְרָעָה** ושייך בה הלשון 'מתריעין', ו'מתריעין' ששנינו במשנתנו כך פירושו[כג], **כִּי פְּלִיגִי** - אימתי הם חולקים, רק **בִּ**תפילת **'עֲנֵנוּ'** האם אף היא נקראת התרעה, כגון בשאר מקומות [מלבד משנתנו] שהוזכר הלשון 'מתריעין'. **מַר** [-רב] **סָבַר, קָרֵי** [-קורא] **לָהּ** התנא לתפילת 'ענו' **הַתְרָעָה**, וזהו הפירוש 'מתריעין' בשאר מקומות. **ומַר** [-ורב יהודה] **סָבַר, לָא קָרֵי** [-קורא] **לָהּ** התנא לתפילת 'ענו' **הַתְרָעָה**, אלא רק לתקיעה בשופרות הוא קורא כך, ולכן בכל המקומות ששנינו לשון 'מתריעין' פירושו תקיעה בשופרות.

מוסיפה הגמרא, **לְמַאן דְּאָמַר** - לרב שאמר ש'מתריעין' בשאר מקומות פירושו **בִּ**תפילת **'עֲנֵנוּ', כָּל שֶׁכֵּן** שיכול להתפרש אף בתקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת** [וכפי שאכן מתפרש במשנתנו, כאמור לעיל]. **וּלְמַאן דְּאָמַר** - ולרב יהודה שאמר ש'מתריעין' בשאר מקומות פירושו בתקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת**, דווקא כך הוא פירושו בכל מקום, **אֲבָל בִּ**תפילת **'עֲנֵנוּ' לָא** מתפרש[כד].

הגמרא מקשה על רב:
מקשה הגמרא, כיצד אמר רב ש'מתריעין' האמור בשאר מקומות [מלבד משנתנו] פירושו בתפילת 'ענו', **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, בכמה מיני פורעניות אמרו שמתריעים עליהן, **וְשָׁאַר כָּל מִינֵי פּוּרְעָנֻיּוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת, כְּגוֹן חִיפּוּךְ** [-חולי הגורם לאדם להתחכך[כה]], **חָגָב**[כו], **זְבוּב וְצִירְעָה** העוקצת **וַיְתוּשִׁין** הנכנסים בעינים ובחוטם[כז], **וְכֵן שִׁילּוּחַ נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים** כשהם רק מזיקים ולא ממיתים[כח], בכל אלו **לֹא הָיוּ מַתְרִיעִין אֶלָּא** רק **צוֹעֲקִין** בתפילה[כט]. ומדייקת הגמרא, מכיון שהברייתא מבדילה בין התרעה לצעקה מוכח שהן שונות, ויש ללמוד, **מִדְּצָעָקָה** - מכך שצעקה היא תפילה **בַּפֶּה**, מוכח שה**תְּרָעָה** אינה בפה אלא תקיעה **בְּשׁוֹפָרוֹת**. אם כן אף בשאר מקומות פירוש 'מתריעין' תקיעה בשופרות, ואילו תפילה בפה לא נקראת התרעה, ולא כדברי רב שאמר ש'מתריעין' האמור בשאר מקומות פירושו שמתריעים בתפילה בפה.

מתרצת הגמרא, אמנם התנא בברייתא זו סבר שתפילה בפה לא נקראת התרעה, אך אין זו קושיא על רב, משום **דְּתַנָּאֵי הִיא** - שהדבר תלוי במחלוקת תנאים, שכן מצאנו תנא אחר שסובר שאף תפילה בפה נקראת התרעה, **דְּתַנְיָא** - שכן שנינו[ל], אף שאין מתריעים על פורענות בשבת, **עַל אֵלּוּ** הפורעניות **מַתְרִיעִין בַּשַּׁבָּת, עַל עִיר שֶׁהִקִּיפוּהָ גַּיִּים** - חיילים נכרים[לא] והם צרים עליה, **אוֹ** שהקיפה **נָהָר**, שהוא עולה על גדותיו ויוצא חוץ למקומו ועלול לשטוף שדות ובתים, **וְכֵן עַל סְפִינָה הַמְּטוֹרֶפֶת** [-מתנודדת[לב]] **בְּגִלֵּי הַיָּם** ועלולה לטבוע, מפני שבפורעניות אלו יש סכנה של ממש. **רַבִּי יוֹסֵי אָמַר**, אף באלו רק מתריעים להזעיק בני אדם **לְעֶזְרָה, אֲבָל לֹא** מתריעים **לְצַעֲקָה** בתפלה בשבת[לג]. מבררת הגמרא, **בְּמַאי** - במה מתריעים לדברי תנא קמא, **אִילֵּימָא** - אם תאמר שמתריעים **בְּשׁוֹפָרוֹת**, קשה, תקיעה **בְּשַׁבָּת מִי שָׁרֵי** - וכי היא מותרת, הלא ודאי היא אסורה אף בפורעניות אלו[לד], **אֶלָּא לָאו** - ודאי כוונת הברייתא שמתריעים בפה **בִּ**תפלת **'עֲנֵנוּ'**, שבכל הפורעניות אסור לצעוק בתפילה בשבת, ובאלו מותר, **וּלתפילה זו קָרֵי** [-קורא] **לָהּ** התנא **הַתְרָעָה**, אם כן **שְׁמַע מִינָּהּ** - מוכח מכאן שהוא סובר שאף תפילה בפה נקראת התרעה, וחולק על התנא בברייתא. וכפי שיטתו אמר רב, ש'מתריעין' האמור בשאר מקומות [מלבד משנתנו] פירושו בתפילת 'ענו'.

★

במשנתנו שנינו את סדר התעניות שגוזרים לעצירת גשמים, שכולל יחד י"ג תעניות. עתה דנה הגמרא כמה תעניות גוזרים לשאר פורעניות. הגמרא מביאה מעשה בענין זה:
מספרת הגמרא, **בְּשָׁנֵי** [-בשנותיו] **דְּרַבִּי יְהוּדָה נְשִׂיאָה**[לה] **הֲוָה צַעֲרָא** - היתה פורענות שגרמה צער לבריות,

כן תוקעים שבע פעמים וביחד יש כ"א קולות, מכל מקום חישבה הברייתא רק את הקולות שבברכות הנוספות. לחם משנה (תעניות פ"ד ה"ז), וראה תירוצים נוספים בילקוט ביאורים]. רש"י (ד"ה שמונה). וראה בהערה לעיל בסמוך שדברי הברייתא 'שהן י"ח התרעות' מתיישבים אף לפי רב שפירש שמתריעים בתפילת 'ענו'.

כא. אופן כיבוש יריחו מפורש בכתוב (יהושע ו ו-כ), 'ושבעה הכהנים נושאים שבעה שופרות היובלים לפני ה' עברו ותקעו בשופרות וארון ברית ה' הלך אחריהם. והחלוץ הולך לפני הכהנים תוקעי השופרות. ויסב ארון ה' את העיר הקף פעם אחת ויבאו המחנה וילינו במחנה. כה עשו ששת ימים. ויהי ביום השביעי וישכימו כעלות השחר ויסובו את העיר כמשפט הזה שבע פעמים וגו'. ויהי בפעם השביעית תקעו הכהנים בשופרות ויאמר יהושע אל העם הריעו כי נתן ה' לכם את העיר. ויהי כשמוע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותיפול החומה תחתיה'.

כב. פירשנו ע"פ הפירוש הראשון ברש"י (ד"ה וסימן). אך בפירוש השני (ד"ה ירימו) ביאר, שהסימן שאמרה הברייתא לא בא לפרש במה מתריעים בתעניות, אלא בא לתת טעם מדוע מתריעים בשופרות, כדי שיענו מן השמים כפי שנענו בני ישראל בכיבוש יריחו על ידי תקיעה בשופרות. ומכל מקום מוכיחה הגמרא שמתריעים בשופרות, שהרי לענין תקיעה בשופרות שייך ללמוד טעם מכיבוש יריחו, ומכך שהביאה הברייתא טעם זה מוכח שאכן מתריעים בשופרות.

כג. רש"י (ד"ה מלמד), וכפי שהוכיחה הגמרא מהברייתא שאמרה 'וסימן לדבר יריחו' שבתעניות מתריעים בשופרות.

כד. יש להקשות, שהגמרא כופלת את לשונה, שכבר אמרה שבשופרות כולם מודים שנקרא התרעה ורק נחלקו האם 'ענו' נקרא התרעה, ומדוע חוזרת הגמרא ואומרת 'למאן דאמר בענו כל שכן בשופרות, ולמאן דאמר בשופרות אבל בענו לא'. וכתב הקרן אורה (ד"ה מלמד) שלא גורסים תיבות אלו בגמרא. וראה בילקוט ביאורים, שיש אחרונים שפירשו את דברי הגמרא באופן אחר מפירוש רש"י, ופירושם מתיישב ע"פ הוספת הגמרא, ואין צריך לשנות את הגירסא.

כה. כפי שמצאנו כיוצא בזה בבהמה (ב"ק ג.), 'נתחככה בכותל'. רש"י (ד"ה חיכוך). ועל חולי שפשט באנשי העיר מתריעים, כעין ששנינו (להלן יט:) באסכרה שיש בה מיתה, אבל חיכוך אינו חולי קשה כל כך.

כו. יש לגרוס 'גובאי' במקום 'חגב', ופירושו ארבה, כתרגום אונקלוס (ויקרא יא כב).

רש"י (ד"ה מגפ) ע"פ מהרש"א (ד"ה כגון). וכגירסא זו הביאו התוספות (ב"ק פ: ד"ה על). וביאור הדבר, ששנינו (להלן יט.) שעל מיני המזיקים את התבואה מתריעים, וגובאי אינו מזיק כל כך כשאר מיני המזיקים.

כז. שעל שילוח חיה רעה שיש בה סכנת מוות מתריעים, כפי ששנינו (להלן יט.), אבל אלו אין בהם סכנת מוות. כסף משנה (תענית פ"ג ה"ט).

כח. כסף משנה (שם) ושלחן ערוך (או"ח סי' תקעו ס"ז). שאם הם ממיתים הרי הם כשאר חיה רעה שמתריעים על שילוחה, כמובא בהערה לעיל בסמוך. וראה בגמרא להלן (כג.) מה נקרא שילוח.

כט. מה ששנינו שחיכוך אינו קשה כשאר חולי ואין מתריעים עליו אלא רק צועקים, הוא דווקא בחיכוך לח, אבל חיכוך יבש הוא קשה ומתריעים עליו. גמרא (ב"ק פ:) ע"פ רש"י (שם ד"ה יבש). אולם הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ג) כתב להיפך, שבחיכוך יבש אמרו שאין מתריעים עליו אלא רק צועקים, ואילו חיכוך לח קשה יותר מפני שהוא כשחין פורח, ומתריעים עליו.

ובמה ששנינו שעל חגב [או גובאי, ע"פ הגירסא שהובאה בהערה לעיל] אין מתריעים אלא רק צועקים, כתב הראב"ד (תעניות פ"ג ה"י), שהיום אין אנו בקיאים להבדיל בין מיני המזיקים, ולכן מתריעים על כולם. וכן פסק השלחן ערוך (או"ח סי' תקעו ס"ט).

ל. כך שנינו במשנה להלן (יט.) בשינוי לשון. ויש גורסים 'דתנן'. הגהות וציונים.

לא. ע"פ לשון המשנה להלן (שם), 'על עיר שהקיפוה נכרים'.

לב. רש"י (ד"ה המטורפת). ומוסיף, שהוא כמו שמצאנו בגמרא (חולין סד.), ביצים טרופות, כלומר מעורבות.

לג. מכיון שאין אנו בטוחים כל כך שתועיל תפילתינו. רש"י (ד"ה ואלו) בפירושו הראשון, בשם רבו. אולם בפירושו השני הוא מפרש, שלשונו של תנא קמא 'מתריעין' משמע שמתפללים בקול רם בציבור, ועל כך אמר לו רבי יוסי, שלא יתפללו בקול רם בציבור, אלא רק יתפלל כל אחד בביתו לעצור בתפילתו.

לד. שתקיעה בשופר בשבת אסורה משום שבות [ראה רמב"ם (שופר פ"ג ה"ו)].

לה. אין הכוונה לרבי יהודה הנשיא, וגם אין הכוונה לנכדו הנקרא רבי יהודה נשיאה, אלא שלנכד זה היה נכד שנקרא אף הוא כשם סבו רבי יהודה נשיאה, ואליו הכוונה כאן, שהוא היה בדורו של רבי אמי המוזכר בהמשך המעשה. תולדות תנאים ואמוראים (ח"ג, ערך ר' יהודה נשיאה הצעיר).

והא שייר תיבה. דמחרונות מיתת והכא ליתת, כדקתני לקמן (דף טו.) סדר תעניות כילד מוציאין את התיבה כו' ומותבינן בגמרא [ה] דהדין מתיבה ליתת מלת בתחרונות ומשני כי קתני נמי מתניתין דקמיימתא [ו]: מילי דצינעא. מתריעין בבית הכנסת, וכ"ד נמי בבית הכנסת: בפרהסיא. תיבה דרחובה של עיר: דיקא נמי. דלכ"ד זה וזה שוין, דקתני מתניתין מה מלו יתירות על הרחשונות כו' ומלו כ"ד לא קא חשיב גבי מחרונות: והא מה אלו קתני. דמשמע דווקא: דהא קתני לה באידך פירקין. למי שמנה מתניתין דהכא תנא נמי דהתם, והמי דלא תנא דהתי סמיך אהתם דקתני בתחרונות מוציאין התיבה מה שאין כן בתחעניות: השתא דאתית לדהכי. דמשום דקתני לה בתידך פירקין קאמרת דלא הוי שיור, כ"ד נמי דאמרת דשוין ניהו מיכא למימר דלא הוי שוין, דהא אפי' שיורא נמי לא דהוי, דבהדיא קתני לה בתידך פירקין דבתחרונות מיתנהו בתעניות לא, ומיכא לתרוצי כתירוצא קמא דקמיימתא דליכא כ"ד: מאי הוי עלה. היכן מומרה יחיד: נקוט מציעתא בידך. כלומר תרין דבשלם בתעניות היו מתעניו, ומתרלא לכולהו הכי מתנייתא, הא דקתני דרחשונות ולא בתחרונות הכי דרחשונות ממש ניהו בלא בתעניות דהינהו הוו דרחשונות לבתרונות, אבל בשבע בתרונות לא מיתנהו, דכיון דשבע ניהו לא מלו עוברות ומיניקות למיקס בהו, והא דקתני בתחרונות ולא דרחשונות הכי בתרונות בתעניות ניהו והרחשונות דרחשונות ממש, ואין מתעניו בהן בלא תקיף רוגזא כולי האי, ולמות לשון הוא לתנא למיקרי לבתעניות דרחשונות ובתרונות, אבל בשבע בתרונות לא מיתנהו, דכיון דשבע ניהו לא מלו עוברות ומיניקות למיקס בהו, והא דקתני בתרונות ולא בתעניות, דלשון בתרונות הוא דמשמע ליה לתנא דבתרונות הוא דקא מתנייתא בתעניות, ולא בתעניות הוא דקא מתנייתא בתרונ

רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות. על שאר פורעניות (ג) ומיהו קאמר ליה רבי אמי לחין מטריחין דהכי נמי משמע דהוה משאר מיני פורעניות מדמייתי עלה הא דקאמר רבי יוחנן ל"ש אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות[ב] וכו':

שיצאה זמנה של רביעה. זמן רביעה היורה הוי כמרחשון[ט] ואלו מרחשון:

שלח להו ביחידים דמיתו. פירוש ובשומע תפלה תמוז תפלת (ד) תענית והא ליחיד קאמר ומן טל ומטר בברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו הואיל וזמן גשור הוא אבל בני נינוה הוו יחידים לפי דתקופת תמוז נריכין למטרא:

הכל לפי השנים. שם נריכים לאותה שנה גשמים שהיא שחונה ושם נריכים גשמים בשני נינוה שואלין ומן טל ומטר בברכת השנים:

אור

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני סבר למיגזר טפי אמר ליה ר' אמי הרי אמרו אין מטריחין את הצבור יותר מדאי אמר ר' אבא בריה דרבי חייא בר אבא רבי אמי [ו] דעבד לגרמיה הוא דעבד אלא הכי אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן לא שנו אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו מן השמים תניא נמי הכי כשאמרו שלש וכשאמרו שבע לא אמרו אלא לגשמים [א] אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו לימא תיהוי תיובתיה דר' אמי אמר לך רבי אמי תנאי היא דתניא אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שיצא זמנה של רביעה. שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד ביחידים דמינן או כרבים דמינן ביחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים [ב] שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה מיתיבי אמר רבי יהודה [ג] אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרוין על אדמתן אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן אמר ליה [ה] מתניתא רמית עליה דרבי רבי תנא הוא ופליג מאי הוי עלה רב נחמן אמר בברכת השנים רב ששת אמר בשומע תפלה והלכתא בשומע תפלה: בשני מטין עם חשיכה ובחמישי כל היום מפני כבוד השבת: איבעיא להו היכי קתני בב' מטין עם חשיכה ובב' [ג] כל היום מפני כבוד השבת או דילמא בשני מטין ובחמישי פותחין כל היום כולו תא שמע דתניא [ד] בשני מטין עד הערב [ג] ובחמישי פותחין כל היום כולו מפני כבוד השבת היו לו שני פתחים פותח אחד ונועל אחד היה לו אצטבא כנגד פתחו פותח כדרכו ואינו חושש: עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן ובבנין ובנטיעה: תנא [ג] [ה] בבנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה אי זהו בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות לבנו אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אבוורנקי[ה] של מלכים: ובשאילת שלום: תנו רבנן [ו] חברים אין שואלין שלום ביניהן עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש [ז] והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין כבני אדם הנזופין למקום עד שירחמו עליהם מן השמים. [ח] אמר ר' אלעזר [ו] אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון שנאמר [א] ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך ואמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב שנאמר [ב] ויהי כשמוע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו והוא עובר על החומה וירא העם והנה השק על בשרו וגו' ואמר ר' אלעזר לא הכל בקריעה ולא הכל בנפילה משה ואהרן בנפילה יהושע וכלב בקריעה משה ואהרן בנפילה דכתיב [ג] ויפל משה ואהרן על פניהם יהושע וכלב בקריעה דכתיב [ד] ויהושע בן נון וכלב בן יפנה קרעו בגדיהם מתקיף לה ר' זירא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני אי הוה כתיב יהושע כדקאמרת השתא דכתיב ויהושע הא והא עביד ואמר ר' אלעזר לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה מלכים בקימה ושרים בהשתחויה מלכים בקימה דכתיב [ה] כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה של מלכים. שכך היו נוהגין כשנולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויוס שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. לישנא מחרינא אילן גדול המיסך על המלך לטייל המלך תמהיו, ודומה לו בעירובין (דף כה:) ההוא מגוורנקא דהוה ליה לריש גלותא בנוסחאות: של מלכים. דרך מלכים נוטעין אותו לגל, הוא נוטעו[ט] כמו כן לגל היא והיא נטיעה של שמחה: ששאל בשלום. תלמיד חכם מחזיר לו משום חיבה, ונשפה רפה: אבל ומנודה חייבין בעטיפה. [ט] דכתיב ועל שפס יעטה, נמועד קטן (דף טו.): רשאי ליפול על פניו. לנזות עלמו בפני הנבור[י] שמא לא יענה יחרפוהו, כך שמעתי, אלא אם כן יודעין בו שהוא משוב כיהושע שאמר לו הקב"ה קום לך למה זה אתה נופל על פניך: אלא אם כן נענה. סיודעין הן שנענה כיהורם, יהורם רשע היה, אלא שהתענה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב (מלכים ב ו) ויהי שמה סולת בשקל ושעורים בשקל: לא הכל. נעניו (בתפלה[י]) ולא הכל נעניו בקריעה, כיהושע וכלב שלא היו משונין כמשה ואהרן לא זכו ליענות אלא בקריעה, ומקרא בעלמא קא דריש: ויהושע בן נון. כתיב בתריה דההוא דויפל, וי"ו מוסיף על עניו רחמן[כ]: לבזה

גזר תליסר תעניתא. כדאמרינן במתניתין (דף טו:) שלש לחשונות ושלש לחלעיות ושבע לחרונות, ולשאר פורעניות עביד להו ולא לגשמים: לגרמיה. לעלמו דרש, שלא אמר אלא לפי שהוא לא היה רואה להתענות: לא שנו. לחין גוזרים יותר משלש עשרה. כשאמרו. להתענות שלש לחשונות ושלש לחלעיות ושבע לחרונות: לא מן השם הוא זה. שחין זה (ט) טעם שחין מניחין בשביל טורת, אלא שכבר יצא זמנה של רביעה של יורה, שהרי מרחשון עבר על כולן לסוף התעניות שמקלחן היו בכסליו[כ] כדלקתני מתניתין[ו], ואיכא למשמע מדרבי שמעון דשאר מיני פורעניות דכל שעתא הוי זימנייהו למיבטלי אפילו טפי גזרינן, ורבי דאמר אין מטריחין שתמת אכולהו קאמר, ואנא דאמרי כרבי: ובשומע תפלה. אמרינן לשחילת מטר כיחיד השואל לריכו בשומע תפלה, דהא דאמרינן שאלה בברכת השנים לפי' ביחיד משום דזמן לבור הוא, אבל בשילתא אשכחן בלחוד לגשמים, ולא ליחיד ולא לבבור, כהכא דבשתקופת תמוז לאו זמן שחילת לבור הוא, בשומע תפלה הוא דמדכר ליה, ולא בברכת השנים, כדאמרינן בשסכת ע"ז (דף ח.) ובברכות (דף לא.) אם היה לו חולה בתוך ביתו מזכיר עליו בברכת החוליס, ולבסוף מוקמינן והלכתא בשומע תפלה, כך שמעתי: אימתי. הוא סדר תעניות: בזמן שהשנים בתיקנן. שהיה קליר בניסן וזריעה בשרחשון, ואין סדר השנים משתנה: וישראל שרוין על אדמתן. שמגיע מרן ישראל בכך: הכל לפי השנים. אם לריכה אותה שנה למטר, כגון שנה שחושה שלריכה לגשמים הרבה: לפי המקומות. כגון נינוה לשפי' בשתקופת תמוז נעו מטרא. לא גרסינן לשפי הזמן[ו] שלא ידעו עדיין גשמים: [ז] בשני מטין עם חשיכה. ולא טוענין ולא פותחין, הואיל ולאו לכבוד שבת הוא, ובשמיסי מותרין לשתוח לגמרי[ח]: מטין. שלא ירדו בני אדם וינטערו, אלא לעת ערב פותחין שקלטן כדי שיהא להם מה לאכול בלילה: או דילמא. פותחין כל היום, והכי משמע מתניתין בשני מטין ובה' היה פתוח כדרכו כל היום לגמרי שפי כבוד השבת: איצטבא. כשא, דהשתא אין החנות פתוחה לרשות הרבים, ואם הוא פתוח אינו נראה כל כך: פותח כדרכו. שפי' בשני (ג): ה"ג תנא בנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה. בנין דקתני מתניתין לא בנין הנריך לו אלא בנין הנריך לשמחה, דבבנין שמחה ממעטינן: בית חתנות. לעשות חופתו: אבוורנקי של מלכים. שכך היו נוהגין כשנולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויוס שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. לישנא מחרינא אילן גדול המיסך על המלך לטייל המלך תמהיו, ודומה לו בעירובין (דף כה:) ההוא מגוורנקא דהוה ליה לריש גלותא בנוסחאות: של מלכים. דרך מלכים נוטעין אותו לגל, הוא נוטעו[ט] כמו כן לגל היא והיא נטיעה של שמחה: ששאל בשלום. תלמיד חכם מחזיר לו משום חיבה, ונשפה רפה: אבל ומנודה חייבין בעטיפה. [ט] דכתיב ועל שפס יעטה, נמועד קטן (דף טו.): רשאי ליפול על פניו. לנזות עלמו בפני הנבור[י] שמא לא יענה יחרפוהו, כך שמעתי, אלא אם כן יודעין בו שהוא משוב כיהושע שאמר לו הקב"ה קום לך למה זה אתה נופל על פניך: אלא אם כן נענה. סיודעין הן שנענה כיהורם, יהורם רשע היה, אלא שהתענה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב (מלכים ב ו) ויהי שמה סולת בשקל ושעורים בשקל: לא הכל. נעניו (בתפלה[י]) ולא הכל נעניו בקריעה, כיהושע וכלב שלא היו משונין כמשה ואהרן לא זכו ליענות אלא בקריעה, ומקרא בעלמא קא דריש: ויהושע בן נון. כתיב בתריה דההוא דויפל, וי"ו מוסיף על עניו רחמן[כ]: לבזה

עין משפט נר מצוה

פא א מיי' פ"ב מהל' תענית הלכה ג טור ס"ע ס"מ סימן תקעו סעיף ג:

פב ב מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יז טוש"ע ס"מ סימן קיז סעיף ג:

פג ג מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה י טור ס"ע ס"מ סימן תקעה סעיף ט:

פד ד מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ל:

פה ה ו מיי' שם הל' ח טוש"ע שם סעיף ז:

פו ז מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה יד טוש"ע ס"מ סימן קלא סעיף ח:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה אבל ומנודה דכתיב ועל שפם יעטה. תמוה לי הא הך קרא במלורע כתיב ואבל נפקא לן במו"ק מדלחזר ליחזקאל לא מעטה ע"ש הא אתר גריך עיטוף. ובמנודה לא מייתי קרא כלל ונוהג אינעית דלא אפסיקא שם וע"ג:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

נהר ועל הספינה המטרפת בים ר' יוסי אומר לעזרה אבל לא לצעקה והא הכא התרעה בשופר ליכא למימר דהא שבת היא ושופר בשבת אסור אלא לאו בעננו וקתני מתריעין בשבת ש"מ דקרי לעננו התרעה ש"מ. **הא דא"ר אמי אין מטריחין על הצבור** יותר מדאי ואמרינן לגרמיה הוא דעביד כלומר לא היה יכול להתענות ובשביל עצמו אמר אין מטריחין. **דתניא כשאמרו י"ג תעניות** לפי שאין מטריחין על הצבור לא אמרו אלא לגשמים בלבד אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו. **ומשני ר' אמי תנאי היא** דתניא אין גוזרין על הצבור יותר מי"ג תעניות לפי שאין מטריחין על הצבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שיצא זמנה של רביעה. **בני נינוה בעו**

הגהות וציונים

ט] תיבות "אמר ליה" מיותר וליתא בכת"י (דק"ס): **י]** יש להוסיף ובה' **מטין** כל היום (מהרש"א) וכ"ה בכת"י: **כ]** בכת"י ובראשונים **מטין לעת ערב**: **ל]** [גי' הערוך **אבורנקי**] (גליון): **מ]** דברי רש"י ודברי התוס' אינם מובנים כלל ולכל הדעות מתחילין תעניות הצבור אחר שיצאה יורה של מרחשון וא"כ לא ליתענו כלל, ועי' פי' הרגמ"ה (דק"ס), ועי' מנחם משיב נפש: **נ]** וכן ליתא בכמה כת"י, ועי' מהרש"א, ממ"נ בשם יד דוד, קרן אורה: **ס]** [דיבור זה שייך לעיל במשנה יב ע"ב] (גליון), ולגי' המהרש"א להלן (ראה אות הבא) אדרבה שייך לכאן (גנזי יוסף): **ס]** ולאו לכבוד שבת **הוא לא מטין כל היום שיראו** בני אדם ויצטערו אלא לעת ערב וכו' כנ"ל וכל זה עד לאכול בלילה הוא דיבור אחד (גליון) ע"פ מהרש"א: **ע]** צ"ל אותו לצל **והנוטעו** כמו כן לצל **היא** נטיעה של שמחה (ראש משביר): **י]** [צ"ל **בנפילה**] (גליון): **כ]** צ"ל לשאר **מיני**: **ל]** יש להוסיף **ויתן קולות ומטר** ודעו (הגי' הב"ח דפו"י. וכ"ה ברש"י בדפו"ר ולפי שלא ידעו בדפוסים שאח"כ אהיכא קאי דיבור זה [דקאי על המשנה] השמיטוהו, דק"ס): **מ]** נראה דמכאן הוא דיבור חדש ושייך למשנה: **נ]** צ"ל **הברכה** (דק"ס): **ס]** צ"ל **תרועות** (דק"ס): **ע]** יש להוסיף דברי"ח כסליו **מתחילין להתענות ואין גוזרין בתחלה תענית על הצבור אלא בשני ובשביעי נימא דר"ח** הוה (דק"ס ע"פ כת"י): **פ]** צ"ל הז' תעניות **שני וחמישי** (דק"ס):

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [נרכות מם. וש"נ], **ז)** מגילה דף ב. ע"ש, **ג)** מגילה ה:, **ד)** מו"ק טו:, **ה)** מגילה כב:, **ו)** לעיל דף י:, **ז)** עי' ירושלמי פרק ב ה"ו וברא"ש סי' כא ומהרש"א בח"א, **ח)** פסחים ה:, **ט)** לעיל ו. ע"ש, **י)** טז:, **כ)** ר"ה דף יד. ע"ש, **ל)** מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה לא מן השם וכו' שמין זה הטעם: **(ז)** ד"ה פותח כדרכו אפילו בשני [הס"ד ומ"ס] מה"ד הלא קציר חטים וגו' ודעו וראו כי רעתכם רבה אלמא סימן קללה הוי הס"ד ו"ק זהו פי' לסוף המשנה דלעיל בדף יג ע"ב: **(ג)** תוס' ד"ה ר' יהודה כו' שאר פורעניות ואהא קאמר ליה כו' והכי גמי משמע: **(ד)** ד"ה שלח כו' תמהו תפלת מטר והא ליחיד קאמר כו' הוו יחידים דאפילו בתקופת תמוז:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ קוֹם לָךְ לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ: [יהושע ז, י]

ב) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל הַחוֹמָה וַיַּרְא הָעָם וְהִנֵּה הַשַּׂק עַל בְּשָׂרוֹ מִבָּיִת: [מלכים ב' ו, ל]

ג) וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פְּנֵיהֶם לִפְנֵי כָּל קְהַל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [במדבר יד, ה]

ד) וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה מִן הַתָּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם: [במדבר יד, ו]

ה) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לְמֻתָעַב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וְקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז]

רבינו גרשום

מתענות בראשונות ולא באחרונות היינו אמצעיתא שהן ראשונות לאחרונות ולא באחרונות ממש והאי דקתני מתענות באחרונות היינו אמצעות שהן אחרונות לראשונות ולא בראשונות ממש והאי דקתני אין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות היינו ראשונות ממש והיינו אחרונות ממש [מ] שהן שלש עשרה דהאי שלש שהיחידים מתענין לא חשיב כלום: **בעננו** והיינו התרעה דהוו בכינופיא ובהן י"ג תרועות כדאמרן בפירקין דלקמן[ס] דבברכה ראשונה אמר להם קודם הברכה תקעו ולאחר הברכה תקעו ותוקעין ומריעין ותוקעין וקודם ברכה שניה אומר להם הריעו ומריעין ולאחר ברכות [נ] אומר להם הריעו ומריעין ותוקעין ומריעין נמצא בברכה ראשונה מריע אחת ובשניה ג' וכן בכל אלו ז' ברכות בראשונה תרועה אחת ובשניה ג' תרועות נמצא לז' ברכות י"ג תקיעות [ס] **וסימן לדבר** דעבדינן תרועה **יריחו הא יריחו בשופרות הוות** ומדנקט סימן יריחו ש"מ דתרועה בשופר: **החיכוך** שחין היה **צעקה בפה** ומדקתני **לא היו מתריעין אלא צועקין** אלמא דצעקה בפה ותרועה בשופר: **לעזרה ולא לצעקה** כל אחד מתפלל בפני עצמו אבל אין עושין כנופיא. **ר' יהודה גזר תליסר תעניתא** הני דקתני במתניתין **רב אמי** דאמר אין מתענין יותר מי"ג **לגרמיה עבד** לא הורה כהלכה: **לא שנו** שאין מטריחין יותר מדאי **אלא לגשמים אבל לשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו** והאי דר' יהודה נשיאה שאר מיני פורעניות הוה: **שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי** אפילו בשאר מיני פורעניות ור' אמי דאמר כר' **לא מן השם הוא זה** כלומר לאו (ל)הכי הוא דבשאר מיני פורעניות אין מטריחין יותר מי"ג אלא לגשמים אין מתענין יותר מי"ג **כבר יצאה זמנה של רביעה** דבר"ח כסלו [ע] הוה ביום ראשון וגזרו תענית בשני ובחמישי ושני דהיינו ט"ו יום בכסליו ומתחיל השניות בשני וחמישי ושני הרי כבר יצא כל כסליו ועכשיו בר"ח טבת מתחילין הד' תעניות חמישי ושני [פ] בכל שבוע הרי יצאו בו' תעניות ג' שבועות וגזרין בשביעי ביום שני בשבוע רביעי הרי יצא כל טבת וי"ג תעניות ואם היו גוזרין עוד תעניות לא היו יכולין לגזור בטבת דאין גוזרין בתחלה אלא ביום שני ושני דטבת כבר עבר אלא היה להם לגזור ביום שני שבשבט וכבר עבר מקצת שבט ובר"ח כבר יצא זמן רביעה וכבר יצאו רוב גשמי שנה דלהכי הוי [צ] אמר בשבט ר"ה לאילן דכבר יצאו רוב גשמי שנה[ק]: **כיחידים דמין ובשומע תפלה** ושואלים מטר כיחיד ששואל צרכיו בשומע תפלה **א"ר יהודה אימתי** סדר כל אילו התעניות **הכל לפי השנים** דשנה שחונה צריכה לרוב גשמים ושאינה שחונה אינה צריכה גשמים מרובים **הכל לפי המקומות** כגון נינוה שואלין הגשמים [בתקופת תמוז] ומדכולל הכי ש"מ דשואלין בצבור: **מטין עם חשכה** לא נועלין ולא פותחין לא נועלין משום בני כפרים שבאין להספיק מים ומזון לאחיהם שבכרכין[ר] ולא פותחין הואיל דלאו לכבוד שבת הוא: **ובחמישי** מותרין לפתוח לגמרי: **יש לו שני פתחים** בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. **ה"ג**

גָּזַר רבי יהודה נשיאה תְּלַת [-שלוש] עֲשְׂרֵה תַּעֲנִיּוֹת על הציבור, כסדר התענית ששנינו במשנתנו לעצירת גשמים, שלוש ראשונות, שלוש אמצעיות ושבע אחרונות, וְלֹא אִיעֲנֵי - ולא נענה מן השמים בתשועה מהפורענות. סָבַר רבי יהודה נשיאה לְמִיגְזַר טָפֵי - לגזור על הציבור תעניות נוספות. אָמַר לֵיהּ [-לו] רַבִּי אַמִּי, הָרֵי אָמְרוּ חכמים בענין זה[א], אֵין מַטְרִיחִין אֶת הַצִּבּוּר בתעניות יוֹתֵר מִדַּאי, ואין גוזרים עליהם יותר משלוש עשרה תעניות.

הגמרא דנה במעשה זה:

אָמַר על כָּךְ רַבִּי אַבָּא בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַבִּי חִנְיָא בַּר אַבָּא, רַבִּי אַמִּי דַּעֲבַד - שעשה כן, ואמר לרבי יהודה נשיאה שלא יגזור על הציבור תעניות נוספות, לְגַרְמֵיהּ הוּא דַּעֲבַד - לעצמו עשה ואמר כן, מפני שלא רצה להתענות[ב], ואין הלכה כדבריו. אֶלָּא הָכִי [-כן] אָמַר רַבִּי חִנְיָא בַּר אַבָּא[ג], אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לֹא שָׁנוּ - לא אמרו דין זה שאין גוזרים על הציבור יותר מי"ג תעניות, אֶלָּא בתעניות שגוזרים לַעצירת גְּשָׁמִים, אֲבָל בתעניות שגוזרים לְשֹׁאֶר מִינֵי פּוּרְעָנֻיּוֹת אינו כן, אלא מִתְעַנִּין וְהוֹלְכִין עַד שֶׁיֵּעָנוּ מִן הַשָּׁמַיִם בתשועה מהפורענות, ואף יותר מי"ג תעניות[ד].

הגמרא מביאה ברייתא כדברי רבי אבא, שלשאר פורעניות גוזרים אף יותר מי"ג תעניות:

תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו כן בברייתא כדברי רבי אבא, שלשאר פורעניות גוזרים אף יותר מי"ג תעניות, בְּשֶׁאָמְרוּ חכמים מנין שָׁלֹשׁ תעניות שגוזרים על הציבור בראשונות, וכן שלוש באמצעיות, וּבְשֶׁאָמְרוּ חכמים מנין שֶׁבַע תעניות באחרונות, שהן ביחד שלוש עשרה תעניות ולא יותר, לֹא אָמְרוּ כן אֶלָּא בתעניות שגוזרים לַעצירת גְּשָׁמִים, אֲבָל בתעניות שגוזרים לְשֹׁאֶר מִינֵי פּוּרְעָנֻיּוֹת אינו כן, אלא מִתְעַנִּין וְהוֹלְכִין עַד שֶׁיֵּעָנוּ מן השמים בתשועה מהפורענות.

הגמרא מבררת האם קשה מברייתא זו על רבי אמי:

שואלת הגמרא, לֵימָא - האם נאמר, שמברייתא זו ששנינו שלשאר פורעניות מתענים עד שיענו מהשמים, תֵּיהֲוֵי תְּיוּבְתֵּיהּ דְּרַבִּי אַמִּי - תהיה קושיא על רבי אמי, שאמר שאף לשאר פורעניות אין גוזרים יותר מי"ג תעניות. משיבה הגמרא, אָמַר [-יאמר] לָךְ רַבִּי אַמִּי, אכן בברייתא זו מבואר שלא כדברי, אך אין זו קושיא עלי, משום דְּתַנָּאֵי הִיא - שהדבר תלוי במחלוקת תנאים, ויש תנא שאומר כדברי. דְּתַנְיָא - שכן שנינו בברייתא, אֵין גּוֹזְרִין לעצירת גשמים יוֹתֵר מִשָּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה תַּעֲנִיּוֹת על הציבור, לְפִי שֶׁאֵין מַטְרִיחִין אֶת הַצִּבּוּר בתעניות יוֹתֵר מִדַּאי, דִּבְרֵי רַבִּי. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, לֹא מִן הַשֵּׁם הוּא זֶה - לא זהו הטעם שאין גוזרים יותר מי"ג תעניות, שמפני טורח התענית אין מניחים מלהתענות, אֶלָּא הטעם הוא מִפְּנֵי שֶׁבזמן שהחלו את י"ג התעניות, כלומר בראש חודש כסליו[ה], כבר יָצָא [-חלף] זְמַנָּהּ שֶׁל רְבִיעָה של היורה[ו], ונמצא לפי החשבון שכאשר סיימו את י"ג התעניות כבר חלף רוב זמן גשמי השנה[ז], ואין בגשמים שירדו מעתה אלא תועלת מועטה, ואין לגזור תענית על כך[ח]. וממחלוקתם בטעם שאין גוזרים יותר מי"ג תעניות לעצירת גשמים, יש ללמוד שנחלקו אף בשאר פורעניות האם גוזרים בהם יותר מי"ג תעניות, שלפי רבי שהטעם מפני שאין מטריחים את הציבור יותר מדאי, מן הסתם אף בשאר פורעניות אמר כן, ואין גוזרים יותר מי"ג תעניות, ואילו לפי רבן שמעון בן גמליאל שאמר שהטעם הוא מפני שכבר חלף רוב זמן גשמי השנה, טעם זה שייך רק בעצירת גשמים, אבל בשאר פורעניות לא שייך טעם זה, שבכל זמן שייך להתענות כדי לבטלן, ולכן גוזרים בהן אף יותר מי"ג תעניות עד שיענו מהשמים[ט].

★

בימות הגשמים מבקשים בתפילה 'ותן טל ומטר לברכה' בברכת השנים ['ברך עלינו' וכו']. הגמרא דנה במקומות שצריכים גשמים בימות החמה, באיזו ברכה בתפילה יבקשו, האם בברכת השנים או בברכת 'שומע תפילה', ומביאה מעשה בענין זה:

שָׁלְחוּ לֵיהּ [-לו] בְּנֵי העיר נִינְוֵהּ[י] לְרַבִּי שאלה, כְּגוֹן אֲנַן [-אנו] דַּאֲפִילּוּ בִּתְקוּפַת תַּמּוּז בָּעֵינַן מִיטְרָא - אנו צריכים גשמים, הֵיכִי נַעֲבִיד - כיצד נעשה בבקשת הגשמים בתפילה, האם כְּיָחִידִים המבקשים את בקשתם דְּמִינַּן - אנו דומים, אוֹ כְּרַבִּים המבקשים את בקשתם דְּמִינַּן - אנו דומים. והדין היוצא מספק זה, האם כְּיָחִידִים המבקשים דְּמִינַּן - אנו דומים וְאם כן עלינו לבקש בְּ'שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה'[יא], אוֹ כְּרַבִּים המבקשים דְּמִינַּן - אנו דומים וְאם כן עלינו לבקש בִּבְרָכַת הַשָּׁנִים, כפי שמבקשים בימות הגשמים.

שָׁלַח לָהוּ [-להם] רבי לבני נינוה תשובה, כְּיָחִידִים דְּמִיתוּ - אתם דומים, וּבְ'שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה' תבקשו את הגשמים.

הגמרא דנה במעשה זה ומקשה על תשובת רבי:

מֵיתִיבֵי - הקשו בני הישיבה על דברי רבי, שנינו בברייתא, אָמַר רַבִּי יְהוּדָה, אֵימָתַי אמרו את סדר קביעת התעניות לעצירת גשמים, י"ג

א. **בברייתא** להלן.

ב. **רש"י** (ד"ה לגרמיה). וכעין זה פירש רבינו חננאל (ד"ה הא), שרבי אמי לא יכול היה להתענות.

והרש"ש (נדה"י סס) והשדי חמד (כללים מערכת ל כלל קמ) הקשו על פירוש רש"י, שהדבר תמוה לומר שרבי אמי דרש דבר שאינו אמת בשביל טובת עצמו, ומדוע לא פירש כאן כפי שפירש בשאר מקומות (נדה"מ מת. שבת לח: ד"ה לגרמיה), ש'לגרמיה הוא דעבד' הכוונה שאין אדם מודה לו, [וראה בביאורי רש"י] ופירוש נוסף ראה בהערה להלן.

ג. **קשה**, שהיה לו לרבי אבא בריה דרב חייא בר אבא לכנותו 'אבא מרי'. ישמח לב (ד"ה הכי).

ד. **טעם** החילוק יתבאר להלן.

פירשנו ע"פ רש"י (ד"ה לגרמיה), הובא בהערה לעיל. אולם הריטב"א (ד"ה וממילן) פירש, שמה שאמר רבי אבא על רבי אמי ש'לגרמיה הוא דעבד', הכוונה שאף שרבי אמי היה תלמיד מובהק של רבי יוחנן [כמבואר בגמרא (מו"ק כה:)], לא אמר כאן את דבריו בשמו, אלא מעצמו אמר כן. ומוכיח כן מדברי אביו בשם רבי יוחנן שאמר להיפך, שלשאר פורעניות מתענים והולכים עד שיענו מן השמים, ולא כדברי רבי אמי.

ה. **כפי** ששנינו (לעיל י.), שבראש חודש כסליו גוזרים את שלוש התעניות הראשונות.

ו. **רש"י** (ד"ה לא מן) ותוספות (ד"ה שיצתה). וכפי ששנינו בברייתא (לעיל ו.).

המטר נקרא 'רביעה' מפני שהוא רובע את הארץ ומולידה ומצמיחה. גמרא (סס ע"ב).

ז. **רש"י** (ד"ה לא מן) ע"פ מנחם משיב נפש (נדה"י סס). וראה רבינו גרשום (ד"ה כגון) שמבאר את חשבון הימים.

ח. **בית** יוסף (מו"ח סי' תקעה ד"ה ומ"ש ותלמידי תכמיס). ומבאר, שמכל מקום היחידים מתענים, כפי ששנינו במשנתנו (לעיל יב:), מפני שהם מתענים אף לצורך מועט. ומטעם זה אף בתחילת עצירת הגשמים לפני ראש חודש כסליו רק היחידים מתענים, כפי ששנינו (לעיל י.), שעדיין אין עצירת הגשמים קשה כל כך, ויש רק צורך מועט בגשמים.

ט. **כתב** הריטב"א (ד"ה ומ"ה), שלהלכה יש לפסוק שלשאר פורעניות גוזרים אף יותר מי"ג תעניות על הציבור, מפני שרבי יוחנן שאמר כן בגמרא לעיל הוא רבו של רבי אמי, ויש לפסוק כדברי הרב. וכן פסקו הרמב"ם (תעניות פ"ב ה"ב) ושלחן ערוך (מו"ח סי' תקעו ס"ח), שלשאר פורעניות מתענים והולכים עד שירוחמו מן השמים בתשועה מן הפורענות.

י. **כפי** ששנינו לעיל (ב.) ובברכות (לב.).

יא. **העיר** נינוה נבנתה על ידי אשור, כמאמר הכתוב (בראשית י יא), והיא נקראת 'העיר הגדולה' בלשון הכתוב בכמה מקומות (סס פסוק יב, יונה ג ג), וכפי שמבאר הכתוב את גודלה (סס פסוק ג), 'ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים מהלך שלשת ימים'.

יב. **שיחיד** מבקש בקשתו בתפילה בברכת 'שומע תפילה', כפי ששנינו בברייתא בעבודה זרה (ח.), 'וחכמים אומרים, שואל אדם צרכיו בשומע תפילה', ומסיקה הגמרא שהלכה כדבריהם. ע"פ רש"י (ד"ה ובשומע), וראה ביאורי רש"י מה שיש לדון בדבריו. עוד כתב רש"י (סס), שבימות הגשמים אף היחיד בתפילתו מבקש בברכת השנים, ואין אומרים שזו בקשת יחיד ויבקשנה ב'שומע תפילה', משום שבאותה עת כל הציבור צריכים גשמים, מה שאין כן בתקופת תמוז, שהציבור בכל המקומות אינו צריך גשמים, זו נחשבת בקשה של יחיד ולא של ציבור, ולכן יבקשו בני נינוה ב'שומע תפילה'. וכן כתבו התוספות (ד"ה שלחו).

והקשו המאירי (ד"ה כגון) והר"ן (ד"ה שלחו), הלא הגמרא בעבודה זרה (סס) מוסיפה על דברי הברייתא, שמכל מקום יכול היחיד לבקש בשאר הברכות מעין כל ברכה וברכה, וכגון אם יש לו חולה בתוך ביתו מבקש עליו בברכת חולים, ואם צריך לפרנסה מבקש בברכת השנים, ואם כן, אף אם בבקשת הגשמים נחשבים בני נינוה כיחידים, מדוע לא יוכלו לבקש בברכת השנים, הלא זו בקשה מעין הברכה. ותירצו, שבקשת הגשמים שונה משאר בקשות, מפני שיש בה נזק לשאר בני אדם במקומות אחרים שבהם הגשמים בימות החמה הם סימן קללה [כמובא במשנתנו (לעיל יג:), מן הכתוב (שמואל ב' יג יז) 'הלוא קציר חטים היום, אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר'], ודבר שיש בו קללה לרוב בני אדם לא התירו ליחיד לבקשו בשאר הברכות אלא בברכת 'שומע תפילה', שהיא נעשית כאפרכסת לכל דבר שאדם רוצה לבקש. וראה תירוצים נוספים בילקוט ביאורים.

רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות. על שאר פורעניות (ג) ומיהו קאמר ליה רבי אמי לחין מטריחין דהכי נמי משמע דהוה משאר מיני פורעניות מדמייתי עלה הא דקאמר רבי יוחנן ל"ש אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות[ב] וכו':

שיצאה זמנה של רביעה. זמן רביעה היה בחשון[ט] ואלו מרחשון:

שלח להו ביחידים דמיתו. פירוש ובשומע תפלה תאמרו תפלת (ד) תענית והא ליחיד קאמר ותן טל ומטר בברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו הואיל וזמן גבור הוא אבל בני נינוה הוו יחידים אפי' בתקופת תמוז נריכין למטרא:

הכל לפי השנים. שאר נריכים אותה שנה גשמים שהיא שחונה ואין נריכים גשמים כבני נינוה שואלין ותן טל ומטר בברכת השנים:

חור

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני סבר למיגזר טפי אמר ליה ר' אמי הרי אמרו אין מטריחין את הצבור יותר מדאי אמר ר' אבא בריה דרבי חייא בר אבא רבי אמי [ו] דעבד לגרמיה הוא דעבד אלא הכי אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן לא שנו אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו מן השמים תניא נמי הכי כשאמרו שלש וכשאמרו שבע לא אמרו אלא לגשמים [א] אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו לימא תיהוי תיובתיה דר' אמי אמר לך רבי אמי תנאי היא דתניא אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שיצא זמנה של רביעה. שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד ביחידים דמינן או כרבים דמינן ביחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים [ב] שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה מיתיבי אמר רבי יהודה [ג] אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרוין על אדמתן אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן אמר ליה [ה] מתניתא רמית עליה דרבי רבי תנא הוא ופליג מאי הוי עלה רב נחמן אמר בברכת השנים רב ששת אמר בשומע תפלה והלכתא בשומע תפלה: בשני מטין עם חשיכה ובחמישי כל היום מפני כבוד השבת: איבעיא להו היכי קתני בב' מטין עם חשיכה ובה' [ג] כל היום מפני כבוד השבת או דילמא בשני מטין ובחמישי פותחין כל היום כולו תא שמע דתניא [ד] בשני מטין עד הערב [ג] ובחמישי פותחין כל היום כולו מפני כבוד השבת היו לו שני פתחים פותח אחד ונועל אחד היה לו אצטבא כנגד פתחו פותח כדרכו ואינו חושש: עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן ובבנין ובנטיעה: תנא [ד] בבנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה אי זהו בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות לבנו אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אבוורנקי [ה] של מלכים: ובשאילת שלום: תנו רבנן [ו] חברים אין שאילת שלום ביניהן עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש [ז] והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין כבני אדם הנזופין למקום עד שירחמו עליהם מן השמים. [ח] אמר ר' אלעזר [ו] אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון שנאמר [א] ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך ואמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב שנאמר [ב] ויהי כשמוע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו והוא עובר על החומה וירא העם והנה השק על בשרו וגו' ואמר ר' אלעזר לא הכל בקריעה ולא הכל בנפילה משה ואהרון בנפילה יהושע וכלב בקריעה משה ואהרן בנפילה דכתיב [ג] ויפל משה ואהרן על פניהם יהושע וכלב בקריעה דכתיב [ד] ויהושע בן נון וכלב בן יפנה קרעו בגדיהם מתקיף לה ר' זירא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני אי הוה כתיב יהושע כדקאמרת השתא דכתיב ויהושע הא והא עביד ואמר ר' אלעזר לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה מלכים בקימה ושרים בהשתחויה מלכים בקימה דכתיב [ה] כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה

של מלכים. שכך היו נוהגין כשגולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויוס שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. ליתנא אחריני אילן גדול המיסך על המלך לטייל המלך תחתיו, ודומה לו בעילוזין (קף קה:) ההוא מגוורנקא דהוה ליה לריס גלותא בנוסתניה: של מלכים. דרך מלכים נוטעין אותו לגל, הוא נוטעו [ט] כמו כן לגל היא והיא נטיעה של שמחה: ששאל בשלום. תלמיד חכם מחזיר לו מתוס חיבה, ובשפה רפה: אבל ומנודה חייבין בעטיפה. [י] דכתיב ועל פסס יעטה, במועד קטן (קף טו.): רשאי ליפול על פניו. לבזות עלמו בפני הקבו"ה [יא] שלא יענה יחרפוהו, כך שמעתי, אלא אס כן יודעין בו שהוא מחוג ביהושע שאמר לו הקב"ה קוס לך למה זה אתה נופל על פניך: אלא אם כן נענה. שיודעין הן שנענה כיהורס, יהורס רשע היה, אלא שהתענה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב (מלכים ב ז) ויהי כמה סולת בשקל ושתים שעורים בשקל: לא הכל. נעניו (בתפלה [יב]) ולא הכל נעניו בקריעה, דיהושע וכלב שלא היו מחוגין כמשה ואהרן לא זכו ליענות אלא בקריעה, ומקרא בעלמא קא דרים: ויהושע בן נון. כתיב בתריה דההוא דויפל, וי"ו מוסיף על ענין לשון [יג]: לבזה

גזר תלית עשרה תעניות ולא איעני. מוכח בגמרא דבשאר פורעניות הוה אע"פ שאין נראה כן ממה שכתבו סתם הרב אלפסי ז"ל. וכתב אחריה לא שנו אלא לגשמים, אבל בגמרא נראה כמו שכתבתי, והוא סבר למגזר טפי משום דסבירא ליה כמאן דאמר דלשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו, ומדגזר תליסר תעניתא משמע דעל סדר תעניות גשמים גזר אותן שלשה ואח"כ שלשה ואח"כ ז'. [ר"ן דף ה. מדה"ד]

שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה. ואע"ג דאמרינן בפ"ק דע"ז (דף ח.) שאם היה צריך לפרנסה אומרה בברכת השנים שאני מטר שהוא מזיק לרוב העולם בתקופת תמוז כדכתיב הלא קציר חטים היום אקרא וגו'. [ר"ן דף ה. מדה"ד]

[המשך בעמוד הקודם]

עין משפט נר מצוה

פא א מיי' פ"ב מהל' תענית הלכה ב טור ס"ע ס"מ סימן תקעו סעיף ג:

פב ב מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יז טוש"ע ס"מ סימן קיז סעיף ג:

פג ג מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה י טור ס"ע ס"מ סימן תקעה סעיף ט:

פד ד מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ל:

פה ה ו מיי' שם הל' ח טוש"ע שם סעיף ז:

פו ז מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה יד טוש"ע ס"ת סימן קלח סעיף ח:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה אבל ומנודה דבתיב ועל שפם יעטה. תמוה לי הא הך קרא במלוע כתיב ואבל נפקא לן במו"ק מדלזהר ליחזקאל לא תעטה ע"כ הא אחר לריך תעטוף. ובמנודה לא מייתי קרא כלל והוא מיבעיא ללא מפסיקא שם ועי"ג:

משנת ראשונים

הגהות וציונים

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) [נרכות מח. וש"נ], ג) מגילה דף ג. ע"ש, ג) מגילה ה:, ד) מו"ק טו:, ה) מגילה כב:, ו) לעיל דף י:, ז) עי' ירושלמי פרק ב ה"ו ובראש"ש סי' כא ומהרש"א בח"א, ח) פסחים ה:, ט) לעיל ו. ע"ש, י) טז:, כ) ר"ה דף יד. ע"ש, ל) מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה לא מן השם וכו' שמין זה הטעם: (ג) ד"ה פותח כדרכו אפילו בשני [הס"ד ומ"ש] מה"ד הלא קציר חטים וגו' ודעו וראו כי רעתכם רבה אלמא סימן קללה הוי הס"ד ו"ג זהו פי' לסוף המשנה לעיל דף יג ע"ב: (ג) תוס' ד"ה ר' יהודה כו' שאל פורענות ואהא קאמר ליה כו' והכי גמי משמע: (ד) ד"ה שלח כו' תאמרו תפלת מטר והא ליחיד קאמר כו' הוו יחידים דאפילו בתקופת תמוז:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ קוּם לָךְ לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ: [יהושע ז, י]

ב) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל הַחֹמָה וַיַּרְא הָעָם וְהִנֵּה הַשַּׂק עַל בְּשָׂרוֹ מִבָּיִת: [מלכים ב' ו, ל]

ג) וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פְּנֵיהֶם לִפְנֵי כָּל קְהַל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [במדבר יד, ה]

ד) וַיְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה מִן הַתָּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם: [במדבר יד, ו]

ה) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לִמְתָעֵב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז]

רבינו גרשום

מתענות בראשונות ולא באחרונות היינו אמצעיתא שהן ראשונות לאחרונות ולא באחרונות ממש והאי דקתני מתענות באחרונות היינו אמצעות שהן אחרונות לראשונות ולא בראשונות ממש והאי דקתני אין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות היינו ראשונות ממש [י] שהן שלש עשרה דהאי שלש שהיחידים מתענין לא חשיב כלום: בעננו והיינו התרעה דהוו בכינופיא ובהן י"ג תרועות כדאמרן בפירקין דלקמן [כ] דבברכה ראשונה אמר להם קודם הברכה תקעו ולאחר הברכה תקעו ותוקעין ומריעין ותוקעין וקודם ברכה שניה אומר להם הריעו ומריעין ולאחר ברכות [ל] אומר להם הריעו ומריעין ותוקעין ומריעין נמצא בברכה ראשונה מריע אחת ובשניה ג' וכן בכל אלו ז' ברכות בראשונה תרועה אחת ובשניה ג' תרועות נמצא לז' ברכות י"ג תקיעות [מ] וסימן לדבר דעבדינן תרועה ירחו הא יריחו בשופרות הוות ומדנקט סימן יריחו ש"מ דתרועה בשופר: החיכוך שחין היה צעקה בפה ומדקתני לא היו מתריעין אלא צועקין אלמא דצעקה בפה ותרועה בשופר: לעזרה ולא לצעקה כל אחד מתפלל בפני עצמו אבל אין עושין כנופיא. ר' יהודה גזר תליסר תעניתא הני דקתני במתניתין רב אמי דאמר אין מתענין יותר מי"ג לגרמיה עבד לא הורה כהלכה: לא שנו שאין מטריחין יותר מדאי אלא לשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו והאי דר' יהודה נשיאה שאר מיני פורעניות הוה: שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי אפילו בשאר מיני פורעניות ור' אמי דאמר כר' לא מן השם הוא זה

כלומר לאו (ל)הכי הוא דבשאר מיני פורעניות אין מטריחין יותר מי"ג אלא לגשמים אין מתענין יותר מי"ג כבר יצאה זמנה של רביעה דבר"ח כסלו [מ] הוה ביום ראשון וגזרו תענית בשני ובחמישי ושני דהיינו ט"ו יום בכסליו ומתחיל השניות בשני וחמישי ושני הרי כבר יצא כל כסליו ועכשיו בר"ח טבת מתחילין הז' תעניות חמישי ושני [ס] בכל שבוע הרי יצאו בו' תעניות ג' שבועות וגוזרין בשביעי ביום שני בשבוע רביעי הרי יצא כל טבת וי"ג תעניות ואם היו גוזרין עוד תעניות לא היו יכולין לגזור בטבת דאין גחרין בתחלה אלא ביום שני ושני דטבת כבר עבר אלא היה להם לגזור ביום שני שבשבט וכבר עבר מקצת שבט ובר"ח כבר יצא זמן רביעה וכבר יצאו רוב גשמי שנה דלהכי הוי [פ] אמר בשבט ר"ה לאילן דכבר יצאו רוב גשמי שנה [כ]: כיחידים דמין ובשומע תפלה ושואלים מטר כיחיד ששואל צרכיו בשומע תפלה א"ר יהודה אימתי הכל לפי השנים דשנה שחונה אינה צריכה גשמים ושאינה שחונה גשמים מרובים הכל לפי המקומות כגון נינוה שואלין הגשמים [בתקופת תמוז] ומדכולל הכי ש"מ דשואלין בצבור: מטין עם חשכה לא נועלין ולא פותחין לא נועלין משום בני כפרים שבאין להספיק מים ומזון לאחיהם שבכרכין [ל] ולא פותחין הואיל ודלאו לכבוד שבת הוא: ובחמישי מותרין לפתוח לגמרי: יש לו שני פתחים בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. ה"ג

תעניות מראש חודש כסליו ואילך[יג], **בִּזְמַן שֶׁהַשָּׁנִים** פְּתִיקָנָן וסידרן לא משתנה, שתמיד הקציר בניסן והזריעה במרחשון, **וְעִם** יִשְׂרָאֵל **שְׁרוּיִין** [-קיימים] **עַל אַדְמָתָן** בארץ ישראל שבה צריך גשמים ממרחשון ועד ניסן, **אֲבָל בַּזְּמַן הַזֶּה**, שאין השנים מסודרות כתיקנן, ויש שינוי בין השנים במידת הגשמים שהן צריכות, ואין ישראל קיימים בארצם, בעת עצירת גשמים אין גוזרים דווקא בסדר זה, אלא **הַכֹּל לְפִי הַשָּׁנִים**, שיש שנה חמה שצריכה גשמים רבים ויש שנה שצריכה פחות גשמים, ויתענו לפי הצורך, וכן **הַכֹּל לְפִי הַמְּקוֹמוֹת**, שיש מקומות שצריכים גשמים בחדשים אחרים ולא ממרחשון ועד ניסן כמו בארץ ישראל, כגון העיר נינוה שאפילו בתקופת תמוז צריכה גשמים, וכן **הַכֹּל לְפִי הַזְּמַן** שהגיע ועדיין לא ירדו גשמים[יד].

וכשם שלענין סדר התעניות שנינו בברייתא שבכל מקום מתענים לפי צרכם, ותעניתם היא ככל תענית ציבור לעצירת גשמים, כך לענין בקשת הגשמים בתפילה יש לומר שבכל מקום מבקשים לפי צרכם, ובקשתם היא כרבים המבקשים, ובמקום שצריך גשם בתקופת תמוז יבקשו באותה עת בברכת השנים, ומדוע הורה רבי לבני נינוה שיבקשו בברכת 'שומע תפלה' כיחיד המבקש[טו].

משיבה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ** [-לו][טז], **מַתְנִיתָא רָמֵית עֲלֵיהּ דְּרַבִּי** - וכי מברייתא אתה מקשה על רבי, הלא **רַבִּי תַּנָּא הוּא וּפְלִיג** - ובכחו לחלוק על ברייתא זו. ואמנם לפי הברייתא בעיר נינוה יבקשו גשמים בברכת השנים, אך לפי רבי יבקשו גשמים בברכת 'שומע תפילה'.

לאחר שהתבאר שנחלקו תנאים במקומות הצריכים גשמים בימות החמה, כגון בעיר נינוה, היכן יבקשו בתפילה 'ותן טל ומטר לברכה', האם בברכת השנים או בברכת 'שומע תפילה', מבררת הגמרא מהו פסק ההלכה, ומביאה בענין זה מחלוקת אמוראים:

שואלת הגמרא, **מַאי הֲוֵי עֲלָהּ** - מה היא הכרעת ההלכה בשאלה זו.

משיבה הגמרא, בדבר זה נחלקו אמוראים, **רַב נַחְמָן אָמַר**, יבקשו **בִּבְרָכַת הַשָּׁנִים**, **רַב** שֵׁשֶׁת **אָמַר**, יבקשו **בִּברכת 'שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה'**.

מסיקה הגמרא, **וְהִלְכְתָא** - וההלכה היא, שיבקשו **בִּברכת 'שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה'**.

★

שנינו במשנתנו (לעיל יג:) בתעניות האחרונות שנועלים בהן את החנויות, **בַּתענית** שביום **שֵׁנִי**, **מַטִּין** את דלת החנות ופותחים אותה מעט **עִם חֶשְׁיכָה** בסוף התענית, שהתירו לפתוח כדי שיהיה למתענים מה לאכול בלילה, ומכל מקום לא התירו לפתוח את דלת החנות לגמרי[יז], **וּבַתענית** שביום **חֲמִישִׁי** פותחים את החנות **כָּל הַיּוֹם**, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** הסמוכה לבוא[יח].

הגמרא מסתפקת בביאור דברי משנתנו, האם כשפותחים את החנות ביום חמישי מטים את הדלת, או פותחים אותה לגמרי:

מסתפקת הגמרא, **אִיבַּעְיָא לְהוּ** - הסתפקו בני הישיבה, **הֵיכִי קָתָנֵי** - כיצד שנה התנא ומהו פירוש דבריו, האם כך פירושם, **בַּתענית** שביום **שֵׁנִי מַטִּין** את דלת החנות **עִם חֶשְׁיכָה** בסוף התענית, **וּבַתענית** שביום **חֲמִישִׁי** מטים את הדלת **כָּל הַיּוֹם** ולא רק עם חשיכה, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** הסמוכה לבוא. **אוֹ דִילְמָא** [-שמא] כך פירושם, **בַּתענית** שביום **שֵׁנִי מַטִּין** את הדלת עם חשיכה, **וּבַתענית** שביום **חֲמִישִׁי פּוֹתְחִין** את דלת החנות לגמרי ולא רק מטים אותה, במשך **כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ** ולא רק עם חשיכה, מפני כבוד השבת הסמוכה לבוא[יט].

הגמרא פושטת את הספק מברייתא, שמפורש בה שביום חמישי פותחים את דלת החנות לגמרי:

מוכיחה הגמרא, **תָּא שְׁמַע** - בוא ושמע ראיה לפשוט את הספק, **דְּתַנְיָא** בברייתא, בתעניות אחרונות שנועלים בהן את החנויות, **בְּיוֹם שֵׁנִי מַטִּין** את דלת החנות עם חשיכה **עַד הָעֶרֶב**[כ], **וּבְיוֹם חֲמִישִׁי פּוֹתְחִין** את דלת החנות לגמרי ולא רק מטים אותה, **כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ** ולא רק עם חשיכה, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** הסמוכה לבוא. מוסיפה הברייתא, אף שאמרנו שביום שני עם חשיכה מטים את הדלת ולא פותחים אותה לגמרי, אם **הָיוּ לוֹ** בחנותו **שְׁנֵי פְּתָחִים** אינו צריך להטות את הדלת, אלא **פּוֹתֵחַ** פתח **אֶחָד** לגמרי **וְנוֹעֵל** פתח **אֶחָד**. וכן, אם **הָיָה לוֹ** בחנות **אִצְטַבָּא** [-כסא][כא] **כְּנֶגֶד פִּתְחוֹ**, שאין החנות פתוחה ממש לרשות הרבים, **פּוֹתֵחַ** את דלת החנות לגמרי **כְּדַרְכּוֹ**, **וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ**[כב].

★

שנינו במשנתנו (שם), **עָבְרוּ** כל התעניות **הָאֵלּוּ** **וְעדיין** **לֹא נַעֲנוּ** מן השמים בירידת גשמים, **מְמַעֲטִין** העם **בְּמַשָּׂא וּמַתָּן**, **וְכֵן** ממעטים **בִּבְנְיָן** בתים **וּבִנְטִיעָה** של אילנות.

הגמרא מביאה ברייתא המפרשת באיזה בנין ונטיעה אמרו שממעטים:

תָּנָא - שנינו בברייתא, מה שאמרו שממעטים **בִּבְנְיָן** מדובר **בִּבְנְיָן שֶׁל שִׂמְחָה**, אבל בנין שנצרך לו מותר, ומה שאמרו שממעטים **בִּנְטִיעָה** מדובר **בִּנְטִיעָה שֶׁל שִׂמְחָה**, אבל נטיעה שנצרכת לו מותר. מפרשת הברייתא, **אֵי זֶהוּ בִּנְיָן שֶׁל שִׂמְחָה** שממעטים בו, **זֶה הַבּוֹנֶה בֵּית חֲתָנוּת** [-בית לחופה] **לִבְנוֹ**[כג], **וְאֵי זוֹ הִיא נְטִיעָה שֶׁל שִׂמְחָה**

יג. **כפי** ששנינו במשנה (לעיל י. יג:).
פירשנו ע"פ רש"י (ד"ה ימימי), וראה להלן בהערה.

יד. **רש"י** (ד"ה לפי) כתב שלא גורסים בברייתא 'הכל לפי הזמן'. וביאר המהרש"א (נרש"י שם) את טעם הדבר, מפני שעל מה שאמר בתחילה 'בזמן שהשנים כתיקנן' אמר כנגדו 'הכל לפי השנים', ועל מה שאמר בתחילה 'וישראל שרוין על אדמתן' אמר כנגדו 'הכל לפי המקומות', ואילו 'הכל לפי הזמן' אינו כנגד כלום, וכיון שהשנים כתיקנן וישראל שרוים על אדמתם, לא שייך לומר 'הכל לפי הזמן', שהדבר ברור שסדר התעניות הוא כפי ששנינו במשנה.

טו. **ע"פ** מרומי שדה (לעיל י. ד"ה ונפתח) ושפת אמת (ד"ה מיתיבי).
ביארנו את הקושיא מהברייתא ע"פ רש"י (ד"ה ימימי), שרבי יהודה בברייתא דיבר על סדר התעניות, ומשם למדה הגמרא לענין בקשת הגשמים. אולם רבינו חננאל (להלן טו. ד"ה ומתניתין) פירש, שרבי יהודה דיבר על זמן בקשת הגשמים. ולפי שיטתו מובנת קושיית הגמרא באופן פשוט יותר, ואין צריך לומר שהגמרא למדה מסדר התעניות לבקשת הגשמים, אלא רבי יהודה אמר 'הכל לפי המקומות' בנידון זה שדיבר רבי, שבמקום שצריך גשם בתקופת תמוז מבקשים את הגשמים בתקופת תמוז בברכת השנים, כפי שמבקשים בימות הגשמים, ולא כדברי רבי שיבקשו ב'שומע תפילה'. ומה שרש"י לא פירש כן, מבאר הקרן אורה (ד"ה שלמדו), מפני שהובא נידון זה בגמרא כאן העוסקת בתעניות, ולא בבקשת הגשמים, ואם לא הוזכר כאן ענין התעניות, מדוע הובא נידון זה כאן. וראה עוד בענין זה בילקוט ביאורים.

טז. **יש** למחוק את התיבות 'אמר ליה' [שלא הוזכר שם אמורא שהקשה, וכן מי הוא המתרץ. אלא הגמרא מתרצת על הקושיא בסתם]. דקדוקי סופרים.

יז. **כדי** שלא יראו העוברים ושבים את מיני המאכל ויצטערו בתעניתם. רש"י (ד"ה מטין).

יח. **במשנה** לפנינו הגירסא היא 'ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת'.

יט. **מפשטות** לשון המשנה ['בשני מטין עם חשיכה, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת'] משמע כמו הצד הראשון בגמרא, שההיתר בשני עם חשיכה וההיתר בחמישי כל היום שוים הם, כלומר שבשניהם מטים את הדלת ולא פותחים אותה לגמרי. ולפי הצד השני בגמרא, שבחמישי מותרים לפתוח את דלת החנות לגמרי, צריך לפרש את הלשון כך, בשני עם חשיכה מותר רק להטות, ובחמישי מותר אף לפתוח לגמרי כל היום, מפני כבוד השבת. ע"פ רש"י (ד"ה מו).

כ. **יש** גורסים, 'לעת ערב'. הגהות וציונים.

כא. **רש"י** (ד"ה מיצטבא). ומבאר הרמ"א (מו"מ סי' שמה סי"ד), שהוא מקום שהסוחרים מניחים עליו את הסחורה.

כב. **שבאופנים** אלו נחשב כמו הטית הדלת, שהרי הטעם שצריך להטות ולא לפתוח לגמרי הוא כדי שלא יראו העוברים ושבים את מיני המאכל ויצטערו בתעניתם, כפי שהתבאר לעיל בהערה, ואף באופנים אלו הם אינם רואים כל כך את מיני המאכל שבחנות כמו בשאר ימים שפותח את הכל. ע"פ רש"י (ד"ה מיצטבא, פותח כדרכו, ורש"י על הרי"ף ד"ה פותח מחד, פותח כדרכו).
אולם מדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) נראה שפירש בדרך אחרת, שבברייתא בדין השני בפתחים ואיצטבא, לא מדובר ביום שני עם חשיכה, אלא ביום חמישי, שהתבאר שפותח את דלת החנות לגמרי, ועל כך הוסיפה הברייתא שהותר דווקא אם יש לחנות פתח אחד, אבל אם יש שני פתחים פותח אחד ונועל אחד, שכיון שיכול לפתוח אחד לגמרי ובו יכנסו ויצאו הקונים לכבוד שבת אין להתיר לפתוח את הפתח השני, ועל כך הוסיפה הברייתא, שאם יש איצטבא כנגד פתחו, אף שיש לו שני פתחים, מכל מקום יכול לפתוח את שניהם, מכיון שאין הדבר ניכר ברשות הרבים. גבורות ארי (ד"ה היו).

כג. **דרך** בני אדם, כשמשיא אשה לבנו הראשון, בונה לו בית ועושה לו חופה בתוכו. רש"י (מגילה ה: ד"ה ונטיעה).

יד: מאימתי פרק ראשון תענית

רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות. על שאר פורעניות (ג) ומיהו קאמר ליה רבי אחי דאין מטריחין דהכי נמי משמע דהוה משאר מיני פורעניות מדמייתי עלה הא דקאמר רבי יוחנן ל"ש אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות[ב] וכו':

שיצאה זמנה של רביעה. לזמן רביעה דיורה הוי כמרחשון[ט] ואלא מרחשון:

שלח להו ביחידים דמיתו. פירוש ובשומע תפלה תמרו תפלת (ד) תענית והא ליחיד קאמר ומן טל ומטר כברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו הואיל וזמן עבור הוא אבל בני נינוה הוו יחידים אפי' בתקופת תמוז נריכין למטרא:

הכל לפי השנים. שם נריכים אחת שנה שאינה שחיונה ושם נריכים גשמים בכדי נינוה שואלין ומן טל ומטר בברכת השנים:

מור

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני סבר למיגזר טפי אמר ליה ר' אמי הרי אמרו אין מטריחין את הצבור יותר מדאי אמר ר' אבא בריה דרבי חייא בר אבא רבי אמי [ו] דעבד לגרמיה הוא דעבד אלא הכי אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן לא שנו אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו מן השמים תניא נמי הכי כשאמרו שלש וכשאמרו שבע לא אמרו אלא לגשמים [א] אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו לימא תיהוי תיובתיה דר' אמי אמר לך רבי אמי תנאי היא דתניא אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה **אלא מפני שיצא זמנה של רביעה.** שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד כיחידים דמינן או כרבים דמינן כיחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים [ב] שלח להו כיחידים דמיתו ובשומע תפלה מיתיבי אמר רבי יהודה [ג] גאימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרוין על אדמתן אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן אמר ליה [ה] מתניתא רמית עליה דרבי רבי תנא הוא ופליג מאי הוי עלה רב נחמן אמר בברכת השנים רב ששת אמר בשומע תפלה והלכתא בשומע תפלה: בשני מטין עם חשיכה ובחמישי כל היום מפני כבוד השבת: איבעיא להו היכי קתני בב' מטין עם חשיכה ובה' [ד] כל היום מפני כבוד השבת או דילמא בשני מטין ובחמישי פותחין כל היום כולו תא שמע דתניא [ה] בשני מטין עד הערב [ו] ובחמישי פותחין כל היום כולו מפני כבוד השבת היו לו שני פתחים פותח אחד ונועל אחד היה לו אצטבא כנגד פתחו פותח כדרכו ואינו חושש: עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן ובבנין ובנטיעה: תנא [ז] הבנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה אי זהו בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות לבנו אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אבוורנקי [ח] של מלכים: ובשאילת שלום: תנו רבנן [ט] חברים אין שאילת שלום ביניהן עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש [י] והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין כבני אדם הנזופין למקום עד שירחמו עליהם מן השמים. [כ] אמר ר' אלעזר [ל] אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון שנאמר [מ] ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך ואמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב שנאמר [נ] ויהי כשמוע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו והוא עובר על החומה וירא העם והנה השק על בשרו וגו' ואמר ר' אלעזר לא הכל בקריעה ולא הכל בנפילה משה ואהרון בנפילה יהושע וכלב בקריעה משה ואהרן בנפילה דכתיב [ס] ויפל משה ואהרן על פניהם יהושע וכלב בקריעה דכתיב [ע] ויהושע בן נון וכלב בן יפנה קרעו בגדיהם מתקיף לה ר' זירא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני אי הוה כתיב יהושע כדקאמרת השתא דכתיב ויהושע הא והא עביד ואמר ר' אלעזר לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה מלכים בקימה ושרים בהשתחויה מלכים בקימה דכתיב [פ] כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה

של מלכים. שכך היו נוהגין כשגולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויוס שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. ליתנא אחריני אילן גדול המיסך על הארץ לטייל המלך תחתיו, ודומה לו בעירובין (קף כה:) ההוא אבוורנקא דהוה ליה לריש גלותא בנוסתניה: **של מלכים.** דרך מלכים נוטעין אותו לגל, הוא נוטעו [פ] כמו כן לגל היא והיא נטיעה של שמחה: **ששאל בשלום.** תלמיד חכם מחזיר לו משום חיבה, ונשפה רפה: **אבל ומנודה חייבין בעטיפה.** [צ] דכתיב ועל שפס יעטה, נמועד קטן (קף טו.): **רשאי ליפול על פניו.** לנזות עלמו בפני הגבור [ק] שלא יענה יחרפוהו, כך שמעתי, אלא אס כן יודעין בו שהוא משוב שיהושע שאמר לו הקב"ה קוס לך למה זה אתה נופל על פניך: **אלא אם כן נענה.** שיודעין הן שנענה כיהורס, יהורס רשע היה, אלא שהתענה על רעך שהיה בימיו ונענה, דכתיב (מלכים ב ג) ויהי שלה סולת נשקל ושעורים נשעורים נשקל: **לא הכל.** נענין (בתפלה [ר]) ולא הכל נענין בקריעה, דיהושע וכלב אלא היו משוכין כשאר שהיחידים מתענין לא חשיב כלום: **בעננו** והיינו התרעה דהוו בכינופיא ובהן י"ג תרועות כדאמרן בפירקין דלקמן [ש] דבברכה ראשונה אמר להם קודם הברכה תקעו ולאחר הברכה תקעו ותוקעין ומריעין ותוקעין וקודם ברכה שניה אומר להם הריעו ומריעין ולאחר ברכות [ת] אומר להם הריעו ומריעין ותוקעין ומריעין נמצא בברכה ראשונה מריע אחת ובשניה ג' וכן בכל אלו ז' ברכות בראשונה תרועה אחת ובשניה ג' תרועות נמצא לז' ברכות י"ג תקיעות [א] **וסימן לדבר** דעבדינן תרועה **יריחו הא יריחו בשופרות הוות** ומדנקט סימן יריחו ש"מ דתרועה בשופר: **החיכוך** שחין **היה צעקה בפה** ומדקתני **לא היו מתריעין אלא צועקין** אלמא דצעקה בפה ותרועה בשופר: **לעזרה ולא לצעקה** כל אחד מתפלל בפני עצמו אבל אין עושין כנופיא. **ר' יהודה גזר תליסר תעניתא** הני דקתני במתניתין **רב אמי** דאמר אין מתענין יותר מי"ג **לגרמיה עבד** לא הורה כהלכה: **לא שנו** שאין מטריחין יותר מדאי **אלא לגשמים אבל לשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו** והאי דר' יהודה נשיאה שאר מיני פורעניות הוה: **שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי** אפילו בשאר מיני פורעניות ור' אמי דאמר כר' **לא מן השם הוא זה** כלומר לאו (ל)הכי הוא דבשאר מיני פורעניות אין מטריחין יותר מי"ג אלא לגשמים אין מתענין יותר מי"ג **כבר יצאה זמנה של רביעה** דבר"ח כסלו [ע] הוה ביום ראשון וגזרו תענית בשני ובחמישי ושני דהיינו ט"ו יום בכסליו ומתחיל השניות בשני וחמישי ושני הרי כבר יצא כל כסליו ועכשיו בר"ח טבת מתחילין הד' תעניות חמישי ושני [פ] בכל שבוע הרי יצאו בו' תעניות ג' שבועות וגוזרין בשביעי ביום שני בשבוע רביעי הרי יצא כל טבת וי"ג תעניות ואם היו גוזרין עוד תעניות לא היו יכולין לגזור בטבת דאין גוזרין בתחלה אלא ביום שני ושני דטבת כבר עבר אלא היה להם לגזור ביום שני שבשבט וכבר עבר מקצת שבט ובר"ח כבר יצא זמן רביעה וכבר יצאו רוב גשמי שנה דלהכי הוי [צ] אמר בשבט ר"ה לאילן דכבר יצאו רוב גשמי שנה [ק]: **כיחידים דמין ובשומע תפלה** ושואלים מטר כיחיד ששואל צרכיו בשומע תפלה **א"ר יהודה אימתי סדר כל אילו התעניות הכל לפי השנים** דשנה שחונה אינה צריכה לרוב גשמים ושאינה שחונה אינה צריכה גשמים **מרובים הכל לפי המקומות** כגון נינוה שואלין הגשמים [בתקופת תמוז] ומדכולל הכי ש"מ דשואלין בצבור: **מטין עם חשכה** לא נועלין ולא פותחין לא נועלין משום בני כפרים שבאין להספיק מים ומזון לאחיהם שבכרכין [ל] ולא פותחין הואיל **ובחמישי** מותרין לפתוח לגמרי: **יש לו שני פתחים** בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. **ה"ג** דלאו לכבוד שבת הוא: **ובחמישי** מותרין לפתוח לגמרי: יש לו **שני פתחים** בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. **ה"ג** דלאו לכבוד שבת הוא: **ובחמישי** מותרין לפתוח לגמרי: יש לו **שני פתחים** בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. **ה"ג**

חשק שלמה על רבינו גרשום פ) תולי ל"ל אחד בשבט אבל ל"ע דמ"ש שנה משמעו כב"ש ומשמר דל"ל ט"ו בשבט ול"ע.

עין משפט נר מצוה

פא א מיי' פ"ב מהל' תענית הלכה ג טור ס"ע ס"מ סימן תקעו סעיף ג:

פב ב מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יז טוש"ע ס"מ סימן קיז סעיף ג:

פג ג מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה י טור ס"ע ס"מ סימן תקעה סעיף ט:

פד ד מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ל:

פה ה ו מיי' שם הל' ח טוש"ע שם סעיף ז:

פו ז מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה יד טוש"ע אוצר החכמה קלח סעיף ח:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה אבל ומאחר 18/06/2018 ועל שפם יעטה. תמוה לי הא הך קרא במלוע כתיב ומבל נפקא לן במו"ק מדלזהר ליחזקאל לא תעטה ע"כ הא מבר לריך עיטוף. ובמנודה לא מייתי קרא כלל והוא מיבעיא ללא מפסיקא שם ועע"ג:

משנת ראשונים

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני. מוכח בגמרא דבשאר פורעניות הוה אע"פ שאין נראה כן ממה שכתבו סתם הרב אלפסי ז"ל. וכתב אחריה לא שנו אלא לגשמים, אבל בגמרא נראה כמו שכתבתי, והוא סבר למגזר טפי משום דסבירא ליה כמאן דאמר דלשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו, ומדגזר תליסר תעניתא משמע דעל סדר תעניות גשמים גזר אותן שלשה ואח"כ שלשה ואח"כ ז'. [ר"ן דף ה. מדה"ר]

שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה. ואע"ג דאמרינן בפ"ק דע"ז (דף ח.) שאם היה צריך לפרנסה אומרה בברכת השנים שאני מטר שהוא מזיק לרוב העולם בתקופת תמוז כדכתיב הלא קציר חטים היום אקרא וגו'. [ר"ן דף ה. מדה"ר]

[המשך בעמוד הקודם]

הגהות וציונים

ט] תיבות "אמר ליה" מיותר וליתא בכת"י (דק"ס): **י]** יש להוסיף ובה' מטין כל היום (מהרש"א) וכ"ה בכת"י: **ג]** בכת"י ובראשונים מטין **לעת ערב**: **ד]** [גי' הערוך **אבורנקי**] (גליון): **ה]** דברי רש"י ודברי התוס' אינם מובנים כלל ולכל הדעות מתחילין תעניות הצבור אחר שיצאה יורה של מרחשון וא"כ לא ליתענו כלל, ועי' פי' הרגמ"ה (דק"ס), ועי' מנחם משיב נפש: **ו]** וכן ליתא בכמה כת"י, ועי' מהרש"א, מ"ג בשם יד דוד, קרן אורה: **ז]** [דיבור זה שייך לעיל במשנה יב ע"ב] (גליון), ולגי' המהרש"א להלן (ראה אות הבא) אדרבה שייך לכאן (גנזי יוסף): **ח]** ולאו לכבוד שבת **הוא לא מטין כל היום שיראו** בני אדם ויצטערו אלא לעת ערב וכו' כצ"ל וכל זה עד לאכול בלילה הוא דיבור אחד (גליון) ע"פ מהרש"א: **ט]** צ"ל אותו לצל **והנוטעו** כמו כן לצל **היא** נטיעה של שמחה (ראש משביר): **י]** [צ"ל **בנפילה**] (גליון): **כ]** צ"ל לשאר **מיני**: **ל]** יש להוסיף **ויתן קולות ומטר** ודעו (הג' הב"ח דפו"י. וכ"ה ברש"י בדפו"ר ולפי שלא ידעו בדפוסים שאח"כ אהיכא קאי דיבור זה [דקאי על המשנה] השמיטוהו, דק"ס): **מ]** נראה דמכאן הוא דיבור חדש ושייך למשנה: **נ]** צ"ל **הברכה** (דק"ס): **ס]** צ"ל **תרועות** (דק"ס): **ע]** יש להוסיף דבר"ח כסליו **מתחילין להתענות ואין גוזרין בתחלה תענית על הצבור אלא בשני ובשביעי נימא דר"ח** הוה (דק"ס ע"פ כת"י): **פ]** צ"ל הד' תעניות **שני וחמישי** (דק"ס):

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [נרכות מם. וס"ן], **ב)** מגילה דף ב. ע"ש, **ג)** מגילה ה:, **ד)** מו"ק טו:, **ה)** מגילה כב:, **ו)** לעיל דף י:, **ז)** ע' ירושלמי פרק ב ה"ו וברא"ש סי' כא ומהרש"א בח"א, **ח)** פסחים ה:, **ט)** לעיל ו. ע"ש, **י)** טז:, **כ)** ר"ה דף יד. ע"ש, **ל)** מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה לא מן השם וכו' שמין זה הטעם: **(ב)** ד"ה פותח כדרכו אפילו בשני [הס"ד ותמ"כ] מה"ד הלא קציר חטים וגו' ודעו וראו כי רעתכם רבה אלמא סימן קללה הוי הס"ד ו"ב לעיל בדף יג ע"ב: **(ג)** תוס' ד"ה ר' יהודה כו' שאר פורעניות ואהא קאמר ליה כו' והכי נמי משמע: **(ד)** ד"ה שלח כו' תמרו תפלת מטר והא דיחיד קאמר כו' הוו יחידים דאפילו בתקופת תמוז:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ קֻם לָךְ לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ: [יהושע ז, י]

ב) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל הַחוֹמָה וַיַּרְא הָעָם וְהִנֵּה הַשַּׂק עַל בְּשָׂרוֹ מִבָּיִת: [מלכים ב' ו, ל]

ג) וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פְּנֵיהֶם לִפְנֵי כָּל קְהַל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [במדבר יד, ה]

ד) וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה מִן הַתָּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם: [במדבר יד, ו]

ה) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לִמְתָעֵב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז]

רבינו גרשום

מתענות בראשונות ולא באחרונות היינו אמצעיתא שהן ראשונות לאחרונות ולא באחרונות ממש והאי דקתני מתענות באחרונות היינו אמצעות שהן אחרונות לראשונות ולא בראשונות ממש והאי דקתני אין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות היינו ראשונות ממש היינו אחרונות ממש **מ]** שהן שלש עשרה דהאי שלש שהיחידים מתענין לא חשיב כלום: **בעננו** והיינו התרעה דהוו בכינופיא ובהן י"ג תרועות כדאמרן בפירקין דלקמן **ש]** דבברכה ראשונה אמר להם קודם הברכה תקעו ולאחר

שממעטים בה, זֶה הַנּוֹטֵעַ אילן לשם אַבְוּורַנְקִי שֶׁל מְלָכִים, כלומר לשם בנו הנולד לו, כמנהג המלכים[כד].

★

שנינו במשנתנו (סח), שאם עברו כל י"ג התעניות ולא נענו מן השמים בירידת גשמים, ממעטים במשא ומתן, בבנין ובנטיעה, באירוסין ובנישואין, וּבִשְׁאֵילַת שָׁלוֹם בין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום.

הגמרא מביאה בריייתא בענין מנהג תלמידי חכמים בעת הזאת:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, עברו י"ג התעניות ולא נענו מן השמים בירידת גשמים, חֲבֵרִים [-תלמידי חכמים[כה]], אֵין שְׁאֵילַת שָׁלוֹם כלל בֵּינֵיהֶן[כו], ומכל מקום, עַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁשּׁוֹאֲלִין בשלומם הם מַחֲזִירִין לָהֶם שלום בְּשָׂפָה רָפָה וּבְכוֹבֶד רֹאשׁ, מפני שאם לא ישיבו להם עלולים לבוא לידי איבה. מוסיפה הברייתא, וְעוד נוהגים תלמידי חכמים בעת הזאת, שהֵן מִתְעַטְּפִין בטלית על ראשיהן וְיוֹשְׁבִין בצער כַּאֲבֵלִים וְכִמְנוּדִין[כז], כִּבְנֵי אָדָם הַנְּזוּפִין לַמָּקוֹם[כח]. וכך ינהגו עַד שֶׁיְּרַחֲמוּ עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וירדו גשמים.

★

מצאנו בכמה מקומות שבעת צרה נופלים על פניהם וחוגרים שק[כט]. הגמרא מבארת מתי הותר לאדם חשוב בתפילתו על צרת הציבור, ליפול על פניו ולחגור שק:
אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אֵין אָדָם חָשׁוּב רַשַּׁאי לְיפּוֹל עַל פָּנָיו בתפילתו על צרת הציבור[ל], אֶלָּא אִם כֵּן יודעים בו שהוא נַעֲנֶה בנפילתו על פניו, כְּפִי שנענה יְהוֹרָם בֶּן אַחְאָב מלך ישראל, שחגר שק על הרעב שהיה בעיר שומרון[לא], שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ג' ו' ל') וַיְהִי כִשְׁמוֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי הָאִשָּׁה[לב] וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עוֹבֵר עַל הַחוֹמָה, וַיַּרְא הָעָם וְהִנֵּה הַשַּׁק עַל בְּשָׂרוֹ וגו', ונענה מן השמים ופסק הרעב[לה].

★

הגמרא מביאה מאמר נוסף של רבי אלעזר בדרשת הכתובים על מנהגם בעת צרה:
וְעוד אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, לֹא הַכֹּל [-כולם] נענים בְּקְרִיעָה של הבגדים, וְלֹא הַכֹּל [-כולם] נענים בִּנְפִילָה על פניהם. מֹשֶׁה וְאַהֲרוֹן נענו בִּנְפִילָה על פניהם, ואילו יְהוֹשֻׁעַ בן נון וְכָלֵב בן יפונה שלא היו חשובים כמשה ואהרן, נענו בִּקְרִיעָה של הבגדים[לו]. מפרשת הגמרא את מקור הדברים, מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מצאנו שנענו בִּנְפִילָה, דִּכְתִיב - שכן כתוב בפסוק בענין חטא המרגלים (במדבר יד ה'), 'וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פְּנֵיהֶם'. ואילו יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב מצאנו שנענו בִּקְרִיעָה, דִּכְתִיב - שכן כתוב בפסוק באותו מעמד (שם יד ו'), 'וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה מִן הַתָּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם'[לז].

כד. **שמנהג** המלכים שבלידת בן נוטעים אילן לשמו, וביום שממליכים אותו בונים לו כסא מאילן זה, ולכן כל נטיעה לשם בן הנולד נקראת 'אבוורנקי של מלכים'. רש"י (ד"ה אבוורנקי, נפילתו הרמתון), הערוך (ערך כוורנק). ועוד פירש רש"י, שזהו אילן גדול שנוטעים אותו כדי להצל על הארץ, ומנהג המלכים שנוטעים אילן כזה כדי שיטייל המלך בצילו, כפי שמצאנו בעירובין (כה:), על 'אבוורנקי' שהיה לו לראש הגולה [-מנהיג עם ישראל הגרים בבבל] בפרדסו, ולכן כל נטיעה כזו נקראת 'אבוורנקי של מלכים'. ובנין שאין לו צורך בו, אלא בונהו להרחבה ונוי בלבד, אף הוא נחשב כבנין של שמחה וממעטים בו. ר"ן (ד"ה אבוורנקי). וכתב השפת אמת (ד"ה נגיון), שכן משמע מדברי רש"י (ד"ה ה"ג). וראה ילקוט ביאורים שיש חולקים בענין זה.
הברייתא פירשה רק את מה ששנינו במשנתנו שממעטים בבנין ובנטיעה, שהכוונה בבנין ונטיעה של שמחה. וכתבו התוספות (מגילה ה: ד"ה ממעטין - הרמתון), שבדומה לבנין ונטיעה, גם משא ומתן ששנינו במשנתנו שממעטים בו, הכוונה למשא ומתן של שמחה, אבל משא ומתן לצורך פרנסתו מותר. והוכיחו כן, שהרי בנין שאינו של שמחה מותר, ואין לך משא ומתן גדול מבנין בית, ואף על פי כן הותר אם אינו של שמחה.
כה. **רש"י** (ד"ה שאמלל) ע"פ הגמרא (ג' עה.), ורמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח). ובפירוש המשניות להרמב"ם (דמאי פ"ג מ"ג) פירש מדוע נקראו תלמידי חכמים 'חברים', מפני שחברתם זה לזה היא חברות נאמנה, מפני שהיא לשם שמים.
כו. **בכל** הדברים שאמרו שממעטים בהם, הכוונה שנמנעים לגמרי, ואף מעט אסור, כפי שהתבאר לעיל (יג:) בהערה. אבל בשאילת שלום אינו כן, מפני שהמון העם אינם יכולים להימנע לגמרי, ולכן די להם שימעטו. ורק תלמידי חכמים נמנעים לגמרי. ערוך השלחן (או"ח סי' תקעה ס"ט).
כז. **'אבל'** הוא מי שמת לו אחד משבעה קרוביו, שמתאבל עליו שבעה ימים, ומדיני האבלות שצריך לעטוף ראשו בטלית, כמבואר בגמרא (מו"ק טו.) מדרשת הכתוב (ישעיה נז יח) 'ולא תעטה על שפם', שאמר ה' ליחזקאל שלא יתעטף באבלו, משמע ששאר אבל מתעטף [והיום אין נוהגים בעטיפת הראש באבל, מפני שמביא לידי שחוק. רמ"א (יו"ד סי' שפו ס"ח) וש"ך (שם סק"ח)]. ו'מנודה' הוא מי שנידוהו, והסתפקה הגמרא (שם) האם אף הוא חייב בעטיפת ראשו בטלית. ובעטיפת הראש צריך לעטוף אף מעט על פיו, כפי שיש ללמוד מהפסוק האמור בעטיפת ראשו של מצורע (ויקרא יג מה) 'ועל שפם יעטה', ותרגם אונקלוס 'ועל שפם כאבלא יתעטף'. רש"י (ד"ה מנגע) ע"פ פני אברהם (ד"ה והנה), רמב"ם (מנגע פ"ה הי"ט). ואומרת כאן הברייתא, שתלמידי חכמים נוהגים בעת הזאת בעטיפת הראש, כמו אבלים ומנודים.
כח. **'נזופין'** הוא ענין גערה, שהם כבני אדם הגעורים מאת המקום. רמב"ם (פיהמ"ש פ"ח מ"ז). שהרי לא נענו בתעניתם. ע"פ ערוך השולחן (או"ח סי' תקעה ס"ט).
מובא במדרש (ב"ר שם ט), שהקדוש ברוך הוא נקרא 'מקום' מפני שהוא מקומו של עולם.
כט. **לבישת** שק היא בחציו העליון של הגוף, ונקראת 'חגירה' מפני שהוא חוגר אותו היטב לגופו כדי שירגיש את השק. שו"ת רב פעלים (ח"ב סוד ישרים סי' ח).
ל. **תוספות** (מגילה כג: ד"ה אין) בשם הירושלמי (פ"ב ה"ו), ריטב"א (ד"ה הא).
לא. **כלומר**, שאף הוא חשוב כיהושע בן נון. רש"י (ד"ה רשאי).
המלחמה ונפילת יהושע על פניו מבוארים בכתוב (יהושע ז ו-ו), 'ויעלו מן העם שמה כשלשת אלפים איש וינוסו לפני אנשי העי. ויכו מהם אנשי העי כשלשים ששה איש וירדפום לפני השער עד השברים ויכום במורד וימס לבב העם ויהי למים. ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם'.
לב. **רש"י** (יהושע שם, נפילתם הרמתון). ומבאר, שתיבת 'קום' נאמרה חסרה [בלי ו"ו], לדרוש כמו 'קֻם' כלומר עמד לך מה שהתפללת לפני.
טעם דין זה שאסור לאדם חשוב ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, מפני שיש לחוש שלא יענה מן השמים, ויבזוהו ויאמרו שהוא אינו ראוי להיענות אף כשנופל על פניו. ואינו יכול לומר איני מקפיד על בזיוני, מפני שיש בדבר חילול שם שמים, שיאמרו שאין תוכו כברו, שהוא נראה כאדם חשוב וצדיק, ובאמת אינו כן שהרי לא נענה. רש"י (ד"ה רשאי), שדה יצחק (ערך נ"ש שם) ע"פ הירושלמי (פ"ג ה"ו). וראה טעמים נוספים בילקוט ביאורים.
ואיסור זה הוא דווקא כשנופל על פניו בפני הציבור, אבל מותר לו ליפול על פניו בינו לבין עצמו באין רואים. תוספות (מגילה כג: ד"ה אין) בשם הירושלמי (פ"ג ה"ו), ריטב"א (ד"ה הא). ומבאר הרא"ש (מגילה פ"ג סי' ד) את טעם הדבר, שבאין רואים לא שייך הטעם שיבזוהו. וראה בילקוט ביאורים אופנים שונים של נפילת אפיים, שיש אופנים בהם מותר לו ליפול על פניו.
לג. **הרעב** היה מפני המצור שהטיל עליה בן הדד מלך ארם, כמאמר הכתוב (מלכים ג' ו כד-כה), 'ויהי אחרי כן ויקבץ בן הדד מלך ארם את כל מחנהו ויעל ויצר על שומרון. ויהי רעב גדול בשומרון'.
לד. **דברי** האשה מבוארים בכתוב קודם לכן, שצעקה למלך על דין ודברים שהיה לה עם חברתה (שם פסוק כח-כט), 'ותאמר, האשה הזאת אמרה אלי תני את בנך ונאכלנו היום ואת בני נאכל מחר. ונבשל את בני ונאכלהו, ואומר אליה ביום האחר תני את בנך ונאכלנו, ותחביא את בנה'. מדבריה הבין המלך יהורם את קושי הרעב, שמחמתו נשים מבשלות ואוכלות את בשר בניהן.
לה. **כמאמר** הכתוב (שם ז טז), 'ויהי סאה סולת בשקל, וסאתים שעורים בשקל'. שבתחילה בעת הרעב היו מיני המאכל יקרים מפני שאי אפשר היה להשיגם, כמאמר הכתוב (שם ו כה), וכיון שפסק הרעב שב והוזל מחירם.
המלך יהורם היה רשע, כמאמר הכתוב (שם ג ג-ג), 'ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגו', ויעשה הרע בעיני ה'', ומכל מקום בעת הצרה חגר שק ונענה. ע"פ רש"י (ד"ה מנגע).
לו. **משה** ואהרן היו בדרגה גבוהה מיהושע וכלב, ונפילה היא מעשה שהוא בדרגה גבוהה יותר מקריעה, וכל אחד נענה במעשה הראוי לדרגתו, שאם נוהג פחות מדרגתו אין הדבר מספיק לו ואינו נענה, ואם נוהג גבוה מדרגתו הדבר נחשב כיוהרה ואינו נענה. ולכן משה ואהרן נענו בנפילה ולא בקריעה הפחותה ממנה, ויהושע וכלב שדרגתם פחותה ממשה ואהרן נענו רק בקריעה הפחותה ולא בנפילה שהיא גבוהה ממנה. ושאר אדם שהיא פחות מיהושע וכלב, אף קריעה היא דרגה גבוהה עבורו, ואינו נענה בה מפני שהוא כיוהרה. רש"י (ד"ה לא הכל) ע"פ שדה יצחק (ערך נ"ש שם) ועין אליהו (ד"ה ומר).
לז. **וזכו** להיענות לפי מעשיהם, משה ואהרן נענו בנפילה, ויהושע וכלב נענו בקריעה. ע"פ רש"י (ד"ה לא הכל).
יש להקשות, כיצד אמר רבי אלעזר שיהושע נענה בקריעה ולא בנפילה, הלא הובא

רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות. על שאר פורעניות (ג) ומיהו קאמר ליה רבי אחי דאין מטריחין דהכי נמי משמע דהוה משאר מיני פורעניות מדמייחי עלה הא דקאמר רבי יוחנן ל"ש אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות[ב] וכו':

שיצאה זמנה של רביעה. לזמן רביעה דיורה הוי כמרחשון[ט] ואילך מרחשון:

שלח להו ביחידים דמיתו. פירוש ובשומע תפלה תמרו תפלת (ד) תענית והא ליחיד קאמר ומן טל ומטר כברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו הואיל וזמן גשור הוא אבל בני נינוה הוו יחידים אפי' בתקופת תמוז נריכין למטרא:

הכל לפי השנים. שם נריכים אחת מהם שנה גשמים שהיא שחונה ושם נריכים גשמים בכני נינוה שואלין ומן טל ומטר בברכת השנים:

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני סבר למיגזר טפי אמר ליה ר' אמי הרי אמרו אין מטריחין את הצבור יותר מדאי אמר ר' אבא בריה דרבי חייא בר אבא רבי אמי [ו]דעבד לגרמיה הוא דעבד אלא הכי אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן לא שנו אלא לגשמים אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו מן השמים תניא נמי הכי כשאמרו שלש וכשאמרו שבע לא אמרו אלא לגשמים [א]אבל לשאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו לימא תיהוי תיובתיה דר' אמי אמר לך רבי אמי תנאי היא דתניא אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי רשב"ג אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שיצא זמנה של רביעה. שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד ביחידים דמינן או כרבים דמינן ביחידים דמינן ובשומע תפלה או כרבים דמינן ובברכת השנים [ב]שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה מיתיבי אמר רבי יהודה [ג]אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרוין על אדמתן אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן אמר ליה[ה] מתניתא רמית עליה דרבי רבי תנא הוא ופליג מאי הוי עלה רב נחמן אמר בברכת השנים רב ששת אמר בשומע תפלה והלכתא בשומע תפלה: בשני מטין עם חשיכה ובחמישי כל היום מפני כבוד השבת: איבעיא להו היכי קתני בב' מטין עם חשיכה ובה'[ג] כל היום מפני כבוד השבת או דילמא בשני מטין ובחמישי פותחין כל היום כולו תא שמע דתניא [ד]בשני מטין עד הערב[ג] ובחמישי פותחין כל היום כולו מפני כבוד השבת היו לו שני פתחים פותח אחד ונועל אחד היה לו אצטבא כנגד פתחו פותח כדרכו ואינו חושש: עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן ובבנין ובנטיעה: תנא [ד]בבנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה אי זהו בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות לבנו אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אבוורנקי[ה] של מלכים: ובשאילת שלום: תנו רבנן [ו]חברים אין שאילת שלום ביניהן עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש [ז]והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין כבני אדם הנזופין למקום עד שירחמו עליהם מן השמים. [ח]אמר ר' אלעזר [ו]אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון שנאמר [א]ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך ואמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב שנאמר [ב]ויהי כשמוע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו והוא עובר על החומה וירא העם והנה השק על בשרו וגו' ואמר ר' אלעזר לא הכל בקריעה ולא הכל בנפילה משה ואהרון בנפילה יהושע וכלב בקריעה משה ואהרן בנפילה דכתיב [ג]ויפל משה ואהרן על פניהם יהושע וכלב בקריעה דכתיב [ד]ויהושע בן נון וכלב בן יפנה קרעו בגדיהם מתקיף לה ר' זירא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני אי הוה כתיב יהושע כדקאמרת השתא דכתיב ויהושע הא והא עביד ואמר ר' אלעזר לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה מלכים בקימה ושרים בהשתחויה מלכים בקימה דכתיב [ה]כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה

של מלכים. שכך היו נוהגין כשגולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו, ויוס שממליכין אותו עושין לו כסא ממנו. ליתנא אחריתא אילן גדול המיסך על הארץ לטייל המלך תחתיו, ודומה לו בעירובין (דף סה:) ההוא אבוורנקא דהוה ליה לריש גלותא בבוסתניה: של מלכים. דרך מלכים נוטעין אותו לגל, הוא נוטעו[ט] כמו כן לגל היא והיא נטיעה של שמחה: ששאל בשלום. תלמיד חכם מחזיר לו מתוס חיבה, ובשפה רפה: אבל ומנודה חייבין בעטיפה. [י]דכתיב ועל שפס יעטה, במועד קטן (דף טו.): רשאי ליפול על פניו. לבזות עלמו בפני הבבור[י] שלא יענה יחרפוהו, כך שמעתי, אלא אס כן יודעין בו שהוא מתוך כיהושע שאמר לו הקב"ה קוס לך למה זה אתה נופל על פניך: אלא אם כן נענה. שיודעין הן שבעה כיהורס, יהורס רשע היה, אלא שהתעה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב (מלכים ב ז) ויהי שמה סולת בשקל ושתים שעורים בשקל: לא הכל. נעגין (בתפלה[כ]) ולא הכל נעגין בקריעה, דיהושע וכלב אלא היו מתוכין כשאר ואהרן לא זכו ליענות אלא בקריעה, ומקרא בעלמא קא דריש: ויהושע בן נון. כתיב בתריה דההוא דויפל, וי"ו מוסיף על ענין לשון לבזה

גזר תליסר תעניתא. כדאמרינן במתניתין (דף טו:) שלש לשעורות ושלש לחטין ושבע לחרובות, ולשאר פורעניות עדיך להו ולא לגשמים: לגרמיה. לעלמו דרש, שלא אמר אלא לפי שהוא לא היה רואה להתענות: לא שנו. דאין גוזרים יותר משלש עשרה להתענות שלש לשעורות ושלש לחטין ושבע לחרובות: לא מן השם הוא זה. שאין זה (ה) טעם שאין מניחין בשביל טורח, אלא שכבר יצא זמנה של רביעה של יורה, שהרי מרחשון עבר על כולן לסוף התעניות שמקצתן היו בכשליו[כ] כדקתני מתניתין[ל], ואיכא למשמע מדרבי שמעון דבשאר מיני פורעניות דכל שעתא הוי זימנייהו למיבטלי אפילו טפי גזרינן, ורבי דאמר אין מטריחין שאני התם דכולהו קאמר, ואנא דאמרי כרבי: ובשומע תפלה. אמרינן לשאילת מטר כיחיד השואל צרכיו בשומע תפלה, דהא דאמרינן שאלה בברכת השנים אפי' ביחיד משום דזמן עבור הוא, אבל בשילתא מחריתי דהוי ליחיד ואנא בעבור, כהכא דבתקופת תמוז אף זמן שאילת עבור הוא, בשומע תפלה הוא דמדכר ליה, ואנא בברכת השנים, כדאמרינן במסכת ע"ז (דף ח.) ובברכות (דף לג.) אם היה לו חולה בתוך ביתו מזכיר עליו בברכת החוליס, ובסוף מוקמינן והלכתא בשומע תפלה, כך שמעתי: אימתי. הוא סדר תעניות: בזמן שהשנים בתיקנן. שהיה קציר בניסן וזריעה במרחשון, ואין סדר השנים משתנה: וישראל שרוין על אדמתן. שמנהג מרן ישרשל נכך: הכל לפי השנים. אם נריכה אותה שנה למטר, כגון שנה שחוזה שנריכה לגשמים הרבה: לפי המקומות. כגון נינוה לאפי' בתקופת תמוז נעו מטרא. לא גרסינן לפי הזמן[ו] שלא ירדו עדיין גשמים: [ז]בשני מטין עם חשיכה. ולא נועלין ולא פותחין, הואיל ולאו לכבוד שבת הוה, ובחמישי מותרין לפתוח לגמרי[מ]: מטין. שלא יראו בני אדם ויטטערו, אלא לעת ערב פותחין מקמתן כדי שיהא להם מה לאכול בלילה: או דילמא. פותחין כל היום, והכי משמע מתניתין בשני מטין ובה' היס פתוח כדרכו כל היום לגמרי מפני כבוד השבת: איצטבא. כסא, דהשתא אין המנות פתוחה לרשות הרבים, ואס הוא פתוח אינו נראה כל כך: פותח כדרכו. אפי' בשני (ג): ה"ג תנא בנין בנין של שמחה נטיעה נטיעה של שמחה. בנין דקתני מתניתין לא בנין הנריך לו אלא בנין הנריך לשמחה, דבדבר שמחה ממעטינן: בית חתנות. לעשות תופתו: אבוורנקי

הברכה תקעו ותוקעין ומריעין ותוקעין וקודם ברכה שניה אומר להם הריעו ומריעין ולאחר ברכות [ג] אומר להם הריעו ומריעין ותוקעין ומריעין נמצא בברכה ראשונה מריע אחת ובשניה ג' וכן בכל אלו ז' ברכות בראשונה תרועה אחת ובשניה ג' תרועות נמצא לז' ברכות י"ג תקיעות [מ] **וסימן לדבר** דעבדינן תרועה **יריחו הא יריחו בשופרות הוות** ומדנקט סימן יריחו ש"מ דתרועה בשופר: **החיכוך** שחין **היה צעקה בפה** ומדקתני **לא היו מתריעין אלא צועקין** אלמא דצעקה בפה ותרועה בשופר: **לעזרה ולא לצעקה** כל אחד מתפלל בפני עצמו אבל אין עושין כנופיא. **ר' יהודה גזר תליסר תעניתא** הני דקתני במתניתין **רב אמי** דאמר אין מתענין יותר מי"ג **לגרמיה עבד** לא הורה כהלכה: **לא שנו** שאין מטריחין יותר מדאי **אלא לגשמים אבל לשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו** והאי דר' יהודה נשיאה שאר מיני פורעניות הוה: **שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי דברי רבי** אפילו בשאר מיני פורעניות ור' אמי דאמר כר' **לא מן השם הוא זה**

כלומר לאו (ל)הכי הוא דבשאר מיני פורעניות אין מטריחין יותר מי"ג אלא לגשמים אין מתענין יותר מי"ג **כבר יצאה זמנה של רביעה** דבר"ח כסלו [ע] הוה ביום ראשון וגזרו תענית בשני ובחמישי ושני דהיינו ט"ו יום בכסליו ומתחיל השניות בשני וחמישי ושני הרי כבר יצא כל כסליו ועכשיו בר"ח טבת מתחילין הד' תעניות חמישי ושני [פ] בכל שבוע הרי יצאו בו' תעניות ג' שבועות וגוזרין בשביעי ביום שני בשבוע רביעי הרי יצא כל טבת וי"ג תעניות ואם היו גוזרין עוד תעניות לא היו יכולין לגזור בטבת דאין גוזרין בתחלה אלא ביום שני ושני דטבת כבר עבר אלא היה להם לגזור ביום שני שבשבט וכבר עבר מקצת שבט ובר"ח כבר יצא זמן רביעה וכבר יצאו רוב גשמי שנה דלהכי הוי [צ] אמר בשבט ר"ה לאילן דכבר יצאו רוב גשמי שנה[ק]: **כיחידים דמין ובשומע תפלה** ושואלים מטר כיחיד ששואל צרכיו בשומע תפלה אי"ר יהודה **אימתי** סדר כל אילו התעניות **הכל לפי השנים** דשנה שחונה אינה צריכה לרוב גשמים ושאינה שחונה גשמים מרובים **הכל לפי המקומות** כגון נינוה שואלין הגשמים [בתקופת תמוז] ומדכולל הכי ש"מ דשואלין בצבור: **מטין עם חשכה** לא נועלין ולא פותחין לא נועלין משום בני כפרים שבאין להספיק מים ומזון לאחיהם שבכרכין[ל] ולא פותחין הואיל ולאו לכבוד שבת הוא: **ובחמישי** מותרין לפתוח לגמרי: **יש לו שני פתחים** בשני פותח אחד לגמרי הואיל ונועל אחד ואם אין לו אלא פתח אחד ולפניו אצטבה פותח [ונועל] כדרכו לגמרי אפילו בשני הואיל ויש לפניו איצטבא דיש היכר. **ה"ג**

עין משפט נר מצוה

פא א מיי' פ"ב מהל' תענית הלכה ג טור ס"ע ס"מ סימן תקעו סעיף ג:

פב ב מיי' פ"ב מהלכות תפלה הלכה יז טוש"ע ס"מ סימן קיז סעיף ג:

פג ג מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה י טור ס"ע ס"מ סימן תקעה סעיף ט:

פד ד מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ל:

פה ה ו מיי' שם הל' ח טוש"ע שם סעיף ז:

פו ז מיי' פ"ה מהלכות תפלה הלכה יד טוש"ע אורח החכמה יהודה בן שלמה קלא סעיף ח:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה אבל ומנודה דבתיב ועל שפם יעטה. תמוה לי הא הך קרא במלוע כתיב ואבל נפקא לן דמו"ק מדלזהר ליחזקאל לא תעטה ע"ס הא אחר לריך עיטוף. ובמנודה לא מייתי קרא כלל והוא מיבעיא ללא מפסיקא שם ועי"ג:

משנת ראשונים

גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני. מובת בגמרא דבשאר פורעניות הוה אע"פ שאין נראה כן ממה שכתבו סתם הרב אלפסי ז"ל. וכתב אחריה לא שנו אלא לגשמים, אבל בגמרא נראה כמו שכתבתי, והוא סבר למגזר טפי משום דסבירא ליה כמאן דאמר דלשאר פורעניות מתענין והולכין עד שיענו, ומדגזר תליסר תעניתא משמע דעל סדר תעניות גשמים גזר אותן שלשה ואח"כ שלשה ואח"כ ז'. [ר"ן דף ה. מדה"ד]

שלח להו ביחידים דמיתו ובשומע תפלה. ואע"ג דאמרינן בפ"ק דע"ז (דף ח.) שאם היה צריך לפרנסה אומרה בברכת השנים שאני מטר שהוא מזיק לרוב העולם בתקופת תמוז כדכתיב הלא קציר חטים היום אקרא וגו'. [ר"ן דף ה. מדה"ד]

[המשך בעמוד הקודם]

הגהות וציונים

ט] תיבות "אמר ליה" מיותר וליתא בכת"י (דק"ס): **י]** יש להוסיף ובה' **מטין** כל היום (מהרש"א) וכ"ה בכת"י: **יא]** בכת"י ובראשונים **מטין לעת ערב**: **יב]** [גי' הערוך **אבורנקי**] (גליון): **יג]** דברי רש"י ודברי התוס' אינם מובנים כלל ולכל הדעות מתחילין תעניות הצבור אחר שיצאה יורה של מרחשון וא"כ לא ליתענו כלל, ועי' פי' הרגמ"ה (דק"ס), ועי' מנחם משיב נפש: **יד]** וכן ליתא בכמה כת"י, ועי' מהרש"א, ממ"נ בשם יד דוד, קרן אורה: **טו]** [דיבור זה שייך לעיל במשנה יב ע"ב] (גליון), ולגי' המהרש"א להלן (ראה אות הבא) אדרבה שייך לכאן (גנזי יוסף): **טז]** ולאו לכבוד שבת **הוא לא מטין כל היום שיראו** בני אדם ויצטערו אלא לעת ערב וכו' כצ"ל וכל זה עד לאכול בלילה הוא דיבור אחד (גליון) ע"פ מהרש"א: **יז]** צ"ל אותו לצל **והנוטעו** כמו כן לצל **היא** נטיעה של שמחה (ראש משביר): **יח]** [צ"ל **בנפילה**] (גליון): **יט]** צ"ל לשאר **מיני**: **כ]** יש להוסיף **ויתן קולות ומטר** ודעו (הג' הב"ח דפו"י. וכ"ה ברש"י בדפו"ר ולפי שלא ידעו בדפוסים שאח"כ אהיכא קאי דיבור זה [דקאי על המשנה] השמיטוהו, דק"ס): **כא]** נראה דמכאן הוא דיבור חדש ושייך למשנה: **כב]** צ"ל **הברכה** (דק"ס): **כג]** צ"ל **תרועות** (דק"ס): **כד]** יש להוסיף דבר"ח כסליו **מתחילין להתענות ואין גוזרין בתחלה תענית על הצבור אלא בשני ובשביעי נימא דר"ח** הוה (דק"ס ע"פ כת"י): **כה]** צ"ל הד' תעניות **שני וחמישי** (דק"ס):

מסורת הש"ס עם הוספות

ה] [נרכות מם. וס"ן], **ג)** מגילה דף ב. ע"ש, **ג)** מגילה ה:, **ד)** מו"ק טו., **ה)** מגילה כב:, **ו)** לעיל דף י., **ז)** ע' ירושלמי פרק ב ה"ו וברא"ש סי' כא ומהרש"א בח"א, **מ)** פסחים ה., **מ)** לעיל ו. ע"ש, **י)** טז:, **כ)** ר"ה דף יד. ע"ש, **ל)** מגילה ד ע"א.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה לא מן השם וכו' שמין זה הטעם: **(ג)** ד"ה פותח כדרכו אפילו בשני [הס"ד ומ"ס] מה"ד הלא קציר חטים וגו' ודעו וראו כי רעתכם רבה אלמא סימן קללה הוי הס"ד ו"ג זהו פי' לסוף המשנה לעיל בדף יג ע"ב: **(ג)** תוס' ד"ה ר' יהודה כו' שאר פורעניות ואהא קאמר ליה כו' והכי גמי משמע: **(ד)** ד"ה שלח כו' תאמרו תפלת מטר והא דיחיד קאמר כו' הוו יחידים דאפילו בתקופת תמוז:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ קוֹם לָךְ לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ: [יהושע ז, י]

ב) וַיְהִי כְּשָׁמְעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל הַחוֹמָה וַיַּרְא הָעָם וְהִנֵּה הַשַּׂק עַל בְּשָׂרוֹ מִבָּיִת: [מלכים ב' ו, ל]

ג) וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל פְּנֵיהֶם לִפְנֵי כָּל קְהַל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [במדבר יד, ה]

ד) וִיהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וְכָלֵב בֶּן יְפֻנֶּה מִן הַתָּרִים אֶת הָאָרֶץ קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם: [במדבר יד, ו]

ה) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לְמֹתָעַב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וְקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז]

רבינו גרשום

מתענות בראשונות ולא באחרונות היינו אמצעיתא שהן ראשונות לאחרונות ולא באחרונות ממש והאי דקתני מתענות באחרונות היינו אמצעות שהן אחרונות לראשונות ולא בראשונות ממש והאי דקתני אין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות היינו ראשונות ממש [מ] שהן שלש עשרה דהאי שלש שהיחידים מתענין לא חשיב כלום: **בעננו** והיינו התרעה דהוו בכינופיא ובהן י"ג תרועות כדאמרן בפירקין דלקמן [ס] דבברכה ראשונה אמר להם קודם הברכה תקעו ולאחר

הגמרא מקשה על הוכחת רבי אלעזר מהפסוק האמור ביהושע וכלב:

מַתְקִיף לָהּ [-הקשה] רַבִּי זֵירָא לרבי אלעזר, וְאִיתֵימָא [-ויש אומרים שהקשה לו כן] רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, מה שלמדת מהפסוק 'ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם' שיהושע וכלב נענו בקריעה ולא בנפילה, אִי הָוָה כְּתִיב - אילו היה כתוב בפסוק 'יְהוֹשֻׁעַ' בלי ויו בראש התיבה, אכן היינו אומרים כְּדְקָאָמְרַתְ כפי שאמרת, שמבואר שיהושע וכלב נענו רק בקריעת בגדיהם, אך הַשְׁתָּא דִּכְתִיב - עכשיו שכתוב בפסוק 'וִיהוֹשֻׁעַ' עם ויו בראש התיבה, וכלל הוא שוי"ו מוסיף על הענין הראשון, כלומר בא להוסיף על הכתוב קודם לכן במשה ואהרן 'ויפול משה ואהרן על פניהם', יש ללמוד מהפסוק דהָא וְהָא עֲבִיד - שזה וזה עשו יהושע וכלב, כלומר שהם גם נפלו על פניהם כמו משה ואהרן האמורים תחילה וגם קרעו את בגדיהם.

ואם כן אין ללמוד מפסוק זה שיהושע וכלב נענו בקריעה לבדה.

★

הגמרא מביאה מאמר נוסף של רבי אלעזר בענין מעשה הגויים לעתיד לבוא בעת גאולתם של ישראל, בדומה למאמרו הקודם:

וְעוד אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, לעתיד לבוא בעת גאולתם של ישראל, ייכנעו הגויים עִם מלכיהם ושריהם לעַם ישראל וירצו לכבדם, אולם לֹא הַפְלֵ [-כולם] יזכו לכבדם בְּקִימָה לקראתם, וְלֹא הַפְלֵ [-כולם] יזכו לכבדם בְּהִשְׁתַּחֲוָיָה לפניהם, אלא הַמְּלָכִים יכבדו אותם בְּקִימָה, וְאילו הַשָּׂרִים יכבדו אותם בְּהִשְׁתַּחֲוָיָה[ח]. ויש ללמוד כן מן הכתוב, מה שאמרנו שמְּלָכִים יכבדום בְּקִימָה, יש ללמוד מִדִּכְתִיב - ממה שכתוב על העתיד לבוא בגאולתם של ישראל (ישעיה מט ז), 'כֹּה אָמַר ה' גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ,

18/06/2018 אוצר החכמה

בגמרא לעיל שיהושע נענה בנפילה, כדברי הגמרא 'אלא אם כן נענה כיהושע בן נון', כפי שנאמר לו (יהושע ז י) 'קום לך למה זה אתה נופל על פניך'. ויש לתרץ, שמה שאמר רבי אלעזר כן הוא רק באותה עת של חטא המרגלים, בזמן משה ואהרן שהיו חשובים, ויהושע שהיה פחות מהם נענה בקריעה, אבל לאחר מות משה היה יהושע חשוב ודרכו בנפילה כמו משה ואהרן בימיהם, ולכן במה שהביאה הגמרא שהיה לאחר מות משה כשנכנסו לארץ ישראל ובאו לכבוש את העי, נענה בנפילה. ע"פ מהרש"א (ח"ו ולח).

לח. המהרש"א (סב) מבאר, שמלכים הם חשובים יותר משרים, ולכן למלכים די בקימה ואינם צריכים לבזות את עצמם בהשתחויה, ואילו שרים שהם פחות חשובים לא די להם בקימה, ולכן לא יכבדום בקימה, שזו יהירה שהם נוהגים כמלכים, אלא יכבדום בהשתחויה.

לְבָזֶה נֶפֶשׁ לְמִתָּעֵב גּוֹי לְעֶבֶד מוֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ'. כלומר, אף שעתה מבזים ומתעבים את ישראל ועבדים מושלים בהם, אבל לעתיד לבוא, מלכים יראום ויקומו לקראתם. ומה שאמרנו **שָׂרִים** יכבדום **בְּהִשְׁתַּחֲוָיָה**, יש ללמוד מִדִּכְתִיב - ממה שכתוב בהמשך אותו פסוק (שם), 'שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן ה' אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ'.

הגמרא מקשה על הוכחת רבי אלעזר מהפסוק:

מַתְקִיף לָהּ [-הקשה] **רַבִּי זֵירָא** לרבי אלעזר, **וְאִיתֵימָא** [-ויש אומרים שהקשה לו כן] **רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי**, במה שלמדת מהפסוק 'שרים וישתחוו' ששרים יכבדום רק בהשתחויה ולא בקימה לכבודם, **אִי הֲוָה כְּתִיב** - אילו היה כתוב בפסוק 'וְשָׂרִים יִשְׁתַּחֲווּ'[א] בלי האות וי"ו בראש תיבת 'ישתחוו', אכן היינו אומרים **כִּדְקָאָמְרַתְּ** - כפי שאתה אומר, שמבואר ששרים יכבדום רק בהשתחויה ולא בקימה, אך **הַשְׁתָּא** דִּכְתִיב - עכשיו שכתוב בפסוק 'שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ', עם האות וי"ו בראש תיבת 'ישתחוו', וכלל הוא שוי"ו מוסיף על הענין הראשון, כלומר שבא להוסיף על הכתוב קודם לכן במלכים 'יראו וקמו', ואם כן יש ללמוד מהפסוק דְּהָא **וְהָא עָבוּד** - שזה וזה השרים עושים, כלומר גם קמים כמו המלכים האמורים תחילה, וגם משתחוים.

רב נחמן בר יצחק מוסיף מאמר דומה:

אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, 18/06/2018 **יַתְּיֵי אוֹמֵר** דרשה דומה, **לֹא הַפֵּל** [-כולם] יזכו לעתיד לבוא **לְאוֹרָה, וְלֹא הַפֵּל** [-כולם] יזכו לעתיד לבוא **לְשִׂמְחָה**, אלא **צַדִּיקִים** יזכו **לְאוֹרָה, וְיִשָּׁרִים** יזכו **לְשִׂמְחָה**[ב]. ויש ללמוד כן מן הכתוב. מה שאמרנו **שצַדִּיקִים** יזכו **לְאוֹרָה** יש ללמוד מִדִּכְתִיב - ממה שכתוב (תהלים צז יא) 'אוֹר זָרוּעַ לַצַּדִּיק'. ומה שאמרנו **שלְיִשָּׁרִים** תהיה **שִׂמְחָה**, יש ללמוד מִדִּכְתִיב - ממה שכתוב בהמשך אותו פסוק (שם), 'וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה'[ג].

הדרן עלך מאימתי

פרק שני - סדר תעניות כיצד

בפרק זה יתבארו ענייני שבע התעניות האחרונות שגזרו על עצירת גשמים[ד], ועוסק בעיקרו בשלשה עניינים: א. לבאר סדר התפילות של שבע התעניות האחרונות, וכיצד היו החכמים והזקנים דורשים בתוכחה ומוסר קודם התפלה כדי לעוררם בתשובה. ב. מי הוא המחויב להתענות בהן אף שלא היה חייב להתענות בראשונות. ג. וכן יבואר באלו ימים אין לקבוע תענית[ה].

משנה

סֵדֶר שבע **הַתַּעֲנִיּוֹת** האחרונות שהתענו על הגשמים[ו], **כֵּיצַד** היה נעשה. **מוֹצִיאִין אֶת הַתֵּיבָה** [-ארון הקודש שספר תורה בתוכו[ז]] **לִרְחוֹבָהּ שֶׁל עִיר**[ח]. **וְנוֹתְנִין אֵפֶר מִקְלֶה** [-אפר של דבר שנשרף[ט]] **עַל גַּבֵּי הַתֵּיבָה**[י], וְכן נותנים אפר **בְּרֹאשׁ הַנָּשִׂיא וּבְרֹאשׁ אַב בֵּית דִּין** במקום הנחת התפילין[יא], **וְכָל אֶחָד וְאֶחָד** מהעם **נוֹתֵן** אפר **בְּרֹאשׁוֹ**.

המשנה מבארת שקודם התפילה היו אומרים דברי מוסר ותוכחה לעם:

הַזָּקֵן שֶׁבָּהֶן אוֹמֵר לִפְנֵיהֶן דִּבְרֵי כִּבּוּשִׁין[יב] - דברים שכובשים ומעוררים את הלב להחזירם בתשובה[יג], וכך אומר להם, **אַחֵינוּ, לֹא**

א. **כתב** הקרן אורה (ד"ה ממקיף), שצריך לגרוס בגמרא 'שרים ישתחוו', בלי וי"ו בראש תיבת 'שרים', מפני שגם האות וי"ו בראש תיבת 'שרים' יש לומר בה וי"ו מוסיף על הענין הראשון, ונלמד ששרים גם יקומו וגם ישתחוו.

ב. **ישרים** עדיפים מן הצדיקים. רש"י (ד"ה ה"ג). ולשיטתו יש לפרש שמעלת השמחה שהישרים יזכו לה גדולה יותר ממעלת אורה שיזכו לה הצדיקים. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ולפ). אולם שיטת הרשב"א שהדברים הפוכים. וראה ילקוט ביאורים.

ג. **יש** להקשות, מדוע כאן לא הקשתה הגמרא על הוכחת רב נחמן בר יצחק מהפסוק, כדרך שהקשתה לעיל במאמריו של רבי אלעזר, שאין הוכחה מהפסוק שישרים יזכו רק לשמחה ולא לאורה, מפני שהאות וי"ו האמורה בהם ['ולישרי לב'] מלמדת שהם זוכים גם לשמחה האמורה בהם וגם לאורה האמורה למעלה בצדיקים, שוי"ו מוסיף על הענין הראשון. ויש לתרץ, שכאן לא שייך להקשות כן, מפני שבפסוק זה נאמרו הצדיקים והישרים בסמיכות זה לזה ['לצדיק ולישרי לב'], ואם נאמר כאן וי"ו מוסיף על ענין ראשון לחבר ביניהם, כשם שנלמד מכך שישרים זוכים למעלת אורה האמורה בצדיקים, כך נצטרך ללמוד שצדיקים יזכו למעלת שמחה האמורה בישרים, שכיון שהוי"ו מחבר ביניהם יש ללמוד מכך לשני הצדדים. ואין לומר שאכן נלמד לשני הצדדים ואף צדיקים יזכו למעלת שמחה האמורה בישרים, שאם כן אין כל חילוק בין צדיקים לישרים, ששניהם יזכו בשתי המעלות, אורה ושמחה, והכתוב היה צריך לערבם יחד ולכתוב 'לצדיקים ולישרי לב אורה ושמחה'. ומכך שלא עירבם בהכרח שאינו כן, ומלמדנו הכתוב בזה שלא נדרוש כאן וי"ו מוסיף על ענין ראשון כלל. ובמאמריו של רבי אלעזר לעיל אין לומר כן, מפני שאינם סמוכים זה לזה, כגון בפסוק 'ויפל משה ואהרן על פניהם, ויהושע בן נון וכלב בן יפונה קרעו בגדיהם', התיבות 'על פניהם' מבדילות בין משה ואהרן ליהושע וכלב, ולכן אפשר לחלק ולומר שמהוי"ו למדים רק שנפילה על פניהם אמורה אף על יהושע וכלב, ואילו משה ואהרן לא נלמד בהם קריעה, שהם אינם סמוכים לוי"ו שיחבר ביניהם. וכן בפסוק 'מלכים יראו וקמו, שרים וישתחוו', התיבות 'יראו וקמו' מבדילות בין מלכים לשרים, ולכן אפשר לחלק ולומר שמהוי"ו למדים רק ששרים יקומו, ואילו מלכים שלא נאמרו בסמוך לוי"ו לא נאמר עליהם 'ישתחוו'. ע"פ תוספות (ד"ה מוכ).

ד. **ראה** במשנה לעיל (יג:).

ה. **מאירי** (ד"ה מלר). והוסיף עוד לבאר, שנזכרו בפרק זה עוד כמה דברים אחרים בענייני עבודת אנשי המשמר ובית אב.

ו. **סדר** זה הוא רק בשבע תעניות אחרונות של הגשמים [כמבואר בגמרא להלן (ע"ג)], אבל בתעניות הראשונות ובאמצעיות [נתבארו לעיל (י. יג:)], נכנסים לבית הכנסת ומתפללים כדרך שמתפללים בשאר תעניות שבכל השנה. מאירי (ד"ה והמשנה).
ראה בילקוט ביאורים שנחלקו הראשונים אם סדר זה נוהג דווקא בתעניות על הגשמים, או גם בתעניות על שאר צרות.

ז. **מאירי** (שם), רע"ב, וכן כתב הבית יוסף (סוי"מ סי' קג ס"ה ד"ה וכילד).

ח. **וכיון** שמתפללים בתעניות ברחובה של עיר, מבואר במסכת מגילה (כו.) שיש קדושה לרחובה של עיר [ולכך אם מכרו את הרחוב אסור לקנות בכסף כל דבר, אלא רק דבר שיש בו יותר קדושה, כבית כנסת וכדומה]. רש"י (ד"ה נרחובה).

ט. **הטעם** שהמשנה שנתה 'אפר מקלה' ולא שנתה אפר סתם, כיון שאם תשנה אפר סתם אפשר לטעות שהכוונה לעפר, שכשם שאפר קרוי עפר, כפי שנאמר בענין פרה אדומה (נמדבר יט יז) 'מעפר שרפת החטאת' והכוונה לאפר, כך גם להיפך עפר קרוי אפר סתם, ולכך שנתה המשנה 'אפר מקלה', לומר שנותנים דווקא אפר שריפה ולא עפר, שבאפר יש גנאי גדול יותר מאשר בעפר. רש"י (ד"ה אפר) [ומה שהוסיף רש"י בטעם הדבר שיש גנאי גדול יותר באפר מקלה מאשר בעפר, זה רק לפי מי שסובר בגמרא להלן (טו.) שהטעם שנותנים אפר הוא כדי לומר שאנו חשובים כאפר, ואם כן לא מובן למה נקטה המשנה דווקא 'אפר מקלה', הלא גם בעפר מתקיים טעם זה, ולכן הוסיף רש"י לבאר שגם לשיטתו לכתחילה צריך אפר שנשרף שהוא גנאי יותר, אבל לפי מי שסובר שם בגמרא שהטעם הוא כדי להזכיר את אפרו של יצחק, אין צריך לטעם שגנאי הוא, שהרי דווקא אפר מזכיר עקידת יצחק ולא עפר. קרן אורה (נרש"י שם)].
ובספר המכתם (ד"ה ונותנין) פירש שאפר מקלה, היינו שנשרף הרבה פעמים עד שהושחר, כדי שישחיר לבם יותר. אמנם ברש"י מבואר לא כך, שהרי פירש מדוע נאמר אפר מקלה ולא אפר סתם.
[בתוספות להלן (ע"ג ד"ה ונותנין) כתבו, שאפר זה הוא מאפר עצמות אדם להזכיר עקידת יצחק. וראה בילקוט ביאורים מה שתמהו האחרונים על כך].

י. **הרמב"ם** (מעניות פ"ד ה"ג) והטור והשולחן ערוך (סוי"מ סי' תקעט ס"ג) הביאו שמניחים את האפר 'על גבי התיבה ועל גבי ספר תורה'. ותמה הכסף משנה שאינו יודע מנין לו לרמב"ם שנותנים אפר אף על הספר תורה [וראה בילקוט ביאורים בהערות, שיש שכתבו שכן היתה גירסת הרמב"ם בגמרא להלן (טז.). ויש שכתבו שאין כוונת הרמב"ם שנותנים אפר על הספר תורה, אלא שנותנים על התיבה כאשר הספר תורה בתוכה].

יא. **כמבואר** בגמרא להלן (טז.), ולמדו כן מפסוק.
מבואר במשנה שאחרים נותנים אפר על ראש הנשיא ואב בית דין, וכל אחד ואחד משאר העם נותן בראשו. ובגמרא להלן (ע"ג) יבואר מדוע אין הנשיא ואב בית דין נותנים בעצמם אפר בראשם כפי שכל אחד ואחד נותן בעצמו.

יב. **מבואר** בגמרא להלן (טז.) שלכתחילה אם יש זקן שהוא חכם, הוא אומר דברי כיבושין, ואם אין זקן שהוא חכם, אומר חכם אף שאינו זקן, ומה שסתמה כאן המשנה וכתבה 'הזקן שבהן' ביאר במאירי (ד"ה והמשנה), שכוונת המשנה לזקן שהוא חכם, כמבואר בקידושין (לג:) ש'זקן' היינו זה שקנה חכמה. וכן כתב בגבורות ארי (ד"ה זקן).

יג. **ונקראים** דברי כיבושין מלשון 'מכבש', שהוא כלי שכובשים בו בגדים לישרם

לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים. ליסרמל הכוזים ומתועדים ועבדים מושלין בהן: [ג]ולא הכל בקימה. לקרמת יסרמל לעתיד לבא, מלכים ירמו וקמו שרים ויסתחוו: ה"ג לא[ד] הכל לאורה ולא הכל לשמחה, דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. יסרים לשמחה, דיסרים עדיפי מנדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כיצד כו': אפר מקלה. מפר ממש ולא עפר, מפר סתם הוא עפר, דכתיב שמפר קרוי עפר[ג] דכתיב (נמדבר יט) מעפר שרפת החטאת כך עפר קרוי מפר סתם, והיינו דקתני מפר מקלה מפר שריפה, מי[ה] הוה תני מפר סתם הוה משמע עפר, ומפר מקלה גמי יותר מעפר סתם[ו], ובגמרא[ז] מפרש מאי טעמא נותנין אותו: כבושין. לשון עלירה, כמו מכבש בלע"ז פריס"א[ח], (ה) שכובשין את הלבנות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין מחינו כו': ובקבלה. שהנדיה מלוה ליסרמל (ג) (עמדו בתפלה), והקשה תוספות[ט] מאן דהו מאי שנא דהאי קרא דכתיב ניוה וירא האלהים את מעשיהם וגו' [י]ולא קרי ליה דברי קבלה ודהאי קרא דוקרעו לבבכם קרי ליה קבלה, ופריק מיהו כל מקום שהנדיה מלוה ומודיע ומזהיר את יסרמל קרי ליה קבלה, ובכל דוכתא דלא מיתפרש נדיה כי האי וירא האלהים שהוא כמספר והולך דליף מיניה לגד אורחיה מילתא לא קרינן ליה קבלה: (ג) ברחובה של עיר. בגלוי, וכי הך דאמרינן במסכת מגילה (דף כה:) בני העיר שמכרו רחובה של עיר, והתם מפרש בהדיא אמר ר' זירא[יא] הואיל והעם מתפללים בו בתעניות ובמעמדות: ורגיל. להתפלל ותפלתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל (ג) מזן שטועה סימן רע לעולמיו[יב]: וביתו ריקם. משמע להוא עני ואין לו מחיה בביתו, ובגמרא[יג] מפרש טעמא אחרינא וגופו[יד] נקי מעבירות שלא חטא ולא יגע עליו שוס שם רע בשוס עבירה כו': זכרונות ושופרות. כל הפסוקים שאומרים בראש השנה: אל ה' בצרתה לי כו'. כולן הן מזמורים: ואומר חותמידן. על כל פרשה ופרשה, אחר זכרונות תמיית זכרונות ואחר שופרות תמיית שופרות, וכן אחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל יסרמל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות כדאמרינן בגמ'[טו], והיינו דגואל יסרמל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שבה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למניינה, ועל אל ה' נגרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו יסרמל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[טז], והוו בעוד שהיו יסרמל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד משם עיני אל ההרים, וכן כולן לפי עין המזמורים, אליהו נענה בהר הכרמל מעין משם עיני אל ההרים, ושמואל בתפלה דכתיבי קראי[יז] ומעין אל ה' נגרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת ערה שכן כתיב ניוה קראתי מצרה לי (יונה ג), ובשמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל ב ז), ובאליהו כתיב (מלכים א יח) ענני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[יח] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס המרון לבית קדש הקדשים אי[יט] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ יסרמל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ניה (שם) בהעלר שמיס: [כ]בימי רבי חלפתא בציפורי. מציו של רבי יוסי, דאמרינן בסנהדרין (דף לב:) אחר רבי יוסי בגלילי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] בסיכני: וגומר

אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. פירוש ואין לומר כדלעיל ולישרים המי והמי שמחה ואורה (ה) ה"כ דאמרינן דליסרי לב קאי אהא דלעיל כמו כן אמרינן דלנדיקים קאי אהא דאמריה כיון דסמוך ליה[כא] ליסרי לב וגודמי ים הפרס בין זה לזה אם לא כן לערבינהו ולכתוב לנדיקים וליסרי לב אורה ושמחה אצל ההיא דלעיל לא הוו מלכים ושרים כי הדדי אלא קרא אחרינא הוא דכתיב מצרה קראתי יה ענני מרחב יה, ואומר לפניהן עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ה]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ו]אשא עיני אל ההרים וגו' [ז]ממעמקים קראתיך ה' [ח]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [ט]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [י]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות[כ] על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

מחר זכרונות תמיית זכרונות ומחר שופרות תמיית שופרות, וכן מחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל יסרמל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות כדאמרינן בגמ'[טו], והיינו דגואל יסרמל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שבה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למניינה, ועל אל ה' נגרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו יסרמל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[טז], והוו בעוד שהיו יסרמל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד משם עיני אל ההרים, וכן כולן לפי עין המזמורים, אליהו נענה בהר הכרמל מעין משם עיני אל ההרים, ושמואל בתפלה דכתיבי קראי[יז] ומעין אל ה' נגרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת ערה שכן כתיב ניוה קראתי מצרה לי (יונה ג), ובשמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל ב ז), ובאליהו כתיב (מלכים א יח) ענני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[יח] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס המרון לבית קדש הקדשים אי[יט] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ יסרמל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ניה (שם) בהעלר שמיס: [כ]בימי רבי חלפתא בציפורי. מציו של רבי יוסי, דאמרינן בסנהדרין (דף לב:) אחר רבי יוסי בגלילי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] בסיכני: וגומר

סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר [ט]ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ג]וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר [ד]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם עמדו בתפלה מורידין [ה]לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה [ו]ואומר לפניהן עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ז]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ח]אשא עיני אל ההרים וגו' [ט]ממעמקים קראתיך ה' [י]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [כ]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [א]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות[ג] על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר [ט]ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ג]וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר [ד]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם עמדו בתפלה מורידין [ה]לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה [ו]ואומר לפניהן עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ז]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ח]אשא עיני אל ההרים וגו' [ט]ממעמקים קראתיך ה' [י]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [כ]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [א]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות[ג] על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

תורה אור השלם א) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לְמֹתָעַב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וְקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז] ב) אוֹר זָרֻעַ לַצַּדִּיק וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה: [תהלים צז, יא] ג) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י] ד) וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל הָרָעָה: [יואל ב, יג] ה) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֶל יְיָ בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי: [תהלים קכ, א] ו) שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אָשָׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי: [תהלים קכא, א] ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: [תהלים קל, א] ח) תְּפִלָּה לְעָנִי כִי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: [תהלים קב, א] ט) רָעָב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ דֶּבֶר כִּי יִהְיֶה שִׂדָּפוֹן יֵרָקוֹן אַרְבֶּה חָסִיל כִּי יִהְיֶה כִּי יָצַר לוֹ אֹיְבוֹ בְּאֶרֶץ שְׁעָרָיו כָּל נֶגַע כָּל מַחֲלָה: [מלכים א' ח, לז] י) אֲשֶׁר הָיָה דְבַר יְיָ אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבַּצָּרוֹת: [ירמיה יד, א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [עי' תוספות לקמן ע"ב ד"ה ונותנין], ג) עי' רש"י ר"ה לב. ד"ה ירד ועי' ברכות י:, ג) חולין פח: ועי' סוטה טז., ד) לקמן טז., ה) [נדרים לד.], ו) לקמן טז:, ז) יהושע ו כ ועי' לעיל יד. וברש"י שם ד"ה ירימו, ח) שמואל א' ז ה-ט ועי' לקמן יז. וברש"י שם, ט) [ועי' תוספות מנחות יט. ד"ה נמקרא], י) עיין ירושלמי פ"ב ה"ו, כ) פסחים ה., ל) סדר תנאים ואמוראים אות ל"ה עי"ש ובמבוא התלמוד.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה כבושין כו' (שכובשין את הלבנות להחזירם למוטב) תא"מ ונ"ב ס"ל שכובשין ודוחקין את הלב לעשות תשובה. תו' ענין אחר שמגלה להם סתרי מעשיהם כמו בהדי כבושי דרמשק כו' ליסרמל והמקשה תוספות מ"מ פר"ת ז"ל: (ז) ד"ה ובקבלה כו' ליסרמל ומיבעי עמדו בתפלה ממחק [בא"ד] לא קרינן ליה קבלה [הס"ד ומ"ש] מה"ד עמדו בתפלה ברחובה של עיר: (ג) ד"ה ורגיל כו' שכל ש"צ שטועה: (ד) ד"ה על הסניה כו' שומע צעקה וכן כולם כ"ל ומיבעי שליסים ממחק והד"ל עם ד"ה מי שענה וד"ה ובשופרות וד"ה ומלילה וכו' ושמואל במצפה כדכתיבי קראי וכו' והד"ל עד בימי רבי חלפתא: (ה) תוספות ד"ה תור כו' שמתה ומורה דא"כ דאמרינן דליסרי לב כו' כמו כן תמרינן דצדיק קאי אהא דאמריה כו' ולכתוב לצדיק ולישרי לב תורה ושמחה אצל בההיא דלעיל לא הוו מלכים ושרים כתובים אהדדי אלא כו' אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה ובקבלה וכו' ולא קרי ליה דברי קבלה. עיין תולין דף קלז ע"ב רס"י ד"ה תורת משה:

הגהות וציונים

ג] צ"ל אי הוה כתיב שרים ישתחוו (דאי הוי כתיב ושרים ישתחוו נמי מצינן למימר דהא והא עביד כי היכי דאמרינן לעיל גבי יהושע וכלב, קרן אורה), וכן משמע מהנוסח בכת"י וע"י (עי' רש"ש): ד] בכת"י זוכר הברית (וכ"ה גי' התוס' לקמן טז ע"ב ד"ה מאי), ועי' דק"ס: ג] דיבור זה שייך לפני הדיבור הקודם (ומקומו בעמוד הקודם, באה"מ):

ז] נראה דצ"ל ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה וכו', וכגירסת הרגמ"ה עי"ש (דק"ס): ה] צ"ל דאי (באה"מ): ו] תיבת "סתם" נראה למחוק, ועי' לקמן טז ע"א רש"י ד"ה עפר סתם (רש"ש): ז] כלי עשוי ללחיצה: ח] צ"ל בתוספות (מהרש"א דפו"י), ועי' מהר"ץ חיות בשם יאיר ובממ"נ בשם יד דוד: ט] [לפנינו שם סתמא דגמרא הוא ולא ר' זירא אמרה] (גליון), אולם עי"ש בדק"ס דבכת"י איתא שם א"ר זירא: י] צ"ל דגופו (מראה אש): כ] בהעתקת הב"ח (סי' תקעט) איתא אמר נמי: ל] שייך לע"ב (גליון): מ] בהג' הב"ח דפו"ר כן:

עין משפט נר מצוה

א א מיי' פ"ד מהלכות תענית הלכה ו ג ג טוש"ע ס"מ סימן תקעט סעיף ו:

ב ב מיי' שם ה"ז טור ס"מ סימן תקעט:

ליקוטי רש"י

לבזה נפש. נפש בזוה. **למתעב גוי.** למי שהגוי מתעבו. **מלכים יראו.** מומו וקמו [ישעיה מט, ז]. **אור זרוע לצדיק.** זריעה ממש מוכנת לצמוח להס [תהילים צז, יא]. **ובקבלה.** נביאים וכתובים [ב"ק ב:]. **תורת משה קרויה תורה לפי שמתנה תורה לדורות ושל נביאים לא קרי אלא קבלה שקבלו מרומ הקודם כל נבואה ונבואה לפי ענין השעה והדור והמעשה** [חולין קלז.]. **וקרעו לבבכם ואל בגדיכם.** כי ליני הם לקריעת בגדיכם ד"א קרעו לבבכם ואל תעשו כקרוע בגדיכם מחמת אבל [יואל ב, יג]. **תפלה לעני.** יסרמל שהם עם עני. **כי יעטוף.** בהתעטף נפשם בגלות [תהילים קב, א]. **דברי הבצרות.** שיגיע עליהם רעב ומנחם מבנו לשון מבצר כמו ומבצר משגב מומומין (ישעיה כה) [ירמיה יד, א].

רבינו גרשום

תנא בנין בנין של שמחה כלומר הא דקתני ממעטין בבנין היינו בבנין של שמחה ג) **אכוורנקי** של **מלכים** שכשנולד בן נוטעין אילן אחד לשמו וכשמעמידין אותו למלך עושין ממנו כסא מלכות. **ומנא לן** דיהושע נענה דכתיב[כ] **ויאמר ה' אל יהושע וגו' ויהושע ו'** מוסיף על ענין ראשון[כא] **דהא והא עבד** בנפילה כמשה ובקריעה. **לא הכל בקימה** כלומר לעתיד לבוא שעומדין כנגד ישראל **והא והא עביד קימה והשתחויה. ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה (ולזו) [ולא] לשמחה** ישרים אף לשמחה **דישרים עדיפי מצדיקים:**

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כו' ואפי' בקמייתא כלומר

חשק שלמה

על רבינו גרשום

ג) מולי ל"ל ונטיעה היינו נטיעה של שמחה כגון אכוורנקי וכו'.

רבינו חננאל

מר' אנן דאפילו בתקופת תמוז בעי' מטרא אנה נזכיר ותן טל ומטר בברכת השנים או בשומע תפלה כיחיד ששואל צרכיו בשומע תפלה אמר להו בשומע תפלה כיחידים. **ואותבינן עליה א"ר יהודה** אימתי שואלין הגשמים בפרקים הללו בזמן שהשנים כתיקונן וישראל שרוין על אדמתם אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן קשיא לרבי ודחי רבי תנא הוא וחולק על התנאים. **מאי הוה עלה** ואסיקנא רב ששת אמר בשומע תפלה וקיי"ל כוותיה. ותוב לגבי איסורא הלכתא כרב ששת[ל] וזו איסורא היא: **פיסקא בשני מטין עם חשכה** ומיבעיא לן ופשטנא ממתני' דתניא בשני מטין לעת ערב ובחמישי פותחין כל היום מפני כבוד השבת היו לו ב' פתחים פותח אחד ונועל א' היתה לו איצטבא כנגד פתחו פותח ונועל כדרכו ואינו חושש עברו אלו [י"ג תעניות] ולא נענו ממעטין במשא ומתן כו' בנין זה בנין של שמחה: **ירושלמי** אריב"ל ל"ש אלא בנין של שמחה ממעטין אבל אם היה גוהה סותרו ובונה: **ת"ר חבירין אין שאילת שלום ביניהן** עמי הארץ ששאלו מחזירין להן בשפה רפה ובכובד ראש. והן מתעטפין ויושבין כמנודין וכאבלים כבני ניזופין עד שירחמו עליהם מן השמים. **א"ר אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו** ג) [יחיד בצבור וכן מפורש בתלמוד ירושלמי] אא"כ נענה כיהושע בן נון שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך וכן אין אדם חשוב רשאי לחגור שק על בשרו אא"כ נענה כיהורם שנאמר ויהי כשמוע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו וירא העם והנה השק על בשרו. **וא"ר אלעזר משה ואהרן בנפילה.** יהושע וכלב בקריעה. ומסקנא יהושע הא והא קא עבד ועוד אמר מלכים בקימה שרים בהשתחויה ואני ג) אומר צדיקים וישרים בשמחה שנא' אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה: **הדרן עלך מאימתי מזכירין**

סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה כו'. ואקשינן סדר תעניות מכלל דבכולהו מוציאין את התיבה והתניא שלשה

ח"ש ער"ח ג) נרשה דל"ל לפי ימיד נמיטור וכו'. ג) נרשה דמסכר כתן ול"ל אמר רנב"י אף אני מודה לדיקים לתורה ויסרים לשמחה שנאמר וכו'.

נֶאֱמַר בְּאַנְשֵׁי נִינְוֵה [לאחר שהוכיחם יונה הנביא שבעוד ארבעים יום תיחרב נינוה, וקיבלו את דבריו ושבו מדרכם הרעה ונתקבלה תשובתם[ד]], 'וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת שַׂקָּם וְאֶת תַּעֲנִיתָם', אֶלָּא כך נאמר (יונה ג י) 'וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה', כלומר, אין השק והתענית מועילים לבטל הגזירה, אלא אם כן שבים בתשובה שלימה, שהרי אף שאנשי נינוה לבשו שקים והתענו, הכתוב אינו מתייחס לכך כלל אלא רק לתשובתם, הרי שעיקר הדבר הגורם לביטול הגזירות אינן הפעולות החיצוניות כשק ותענית, אלא החלטת האדם בליבו ובמעשיו לחזור בתשובה[ט]. וממשיך הזקן להוכיחם, וְכֵן בַּקַּבָּלָה [-בדברי הנביאים[ז]] הוּא אוֹמֵר (יואל ב יג) 'וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל ה' אֱלֹהֵיכֶם', והיינו שהעיקר הוא הכנעת הלב ולא קריעת הבגדים[ח].

לאחר שסיים הזקן לומר דברי כיבושין התחילו להתפלל:
עָמְדוּ בִּתְפִלָּה, מוֹרִידִין[י] לִפְנֵי הַתֵּיבָה שליח ציבור שהוא זָקֵן[יא], כיון שיש לו לב נשבר[יב], וְרָגִיל להתפלל, ומתוך שתפילתו שגורה בפיו לא יטעה[יג], וְיֵשׁ לוֹ בָּנִים שצריך לפרנסם[יד], וּבֵיתוֹ רֵיקָם, כלומר, והוא עני ואין לו במה לפרנסם[טו], כְּדֵי שֶׁיְּהֵא לִבּוֹ שָׁלֵם בַּתְּפִלָּה,

שמתוך שלבו דואג על פרנסתו, מתפלל מעומק הלב[טז].

לאחר שהתפללו הציבור תפילת שמונה עשרה בלחש, מתחיל השליח ציבור בחזרת התפילה, וְאוֹמֵר לִפְנֵיהֶן עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה בְּרָכוֹת[יז], שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה[יח] ברכות שֶׁמתפללים בְּכָל יוֹם, וּמוֹסִיף עֲלֵיהֶן אחר ברכת 'ראה נא בעינו' עוֹד שֵׁשׁ ברכות, וְאֵלּוּ הֵן: א. פסוקי זִכְרוֹנוֹת שאומרים במוסף של ראש השנה[יט]. ב. וְכן גם פסוקי שׁוֹפָרוֹת שאומרים בראש השנה. ג. מזמור (תהלים קכ) 'שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶל ה' בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי'[כ]. ד. מזמור (שם קכא) 'שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים' וגו'. ה. מזמור (שם קל) 'שִׁיר לַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה'". ו. מזמור (שם קכ) 'תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטוֹף', ועל כל ברכה היה מוסיף וחותם בברוך כפי שיבואר בהמשך.

רַבִּי יְהוּדָה חולק וְאוֹמֵר, לֹא הָיָה השליח ציבור צָרִיךְ לוֹמַר[כא] פסוקי זִכְרוֹנוֹת וְשׁוֹפָרוֹת, אֶלָּא אוֹמֵר תַּחְתֵּיהֶן פרשת 'רָעָב בְּיִהְיֶה בָּאָרֶץ דָּבָר בְּיִהְיֶה'[כב] (מלכים ח' ח לז) תחת פסוקי הזכרונות. ואת פרשת 'אֲשֶׁר הָיָה דְבַר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבְּצָרוֹת'[כג] (ירמיה יד ו) תחת פסוקי השופרות.

[ראה ביאורי רש"י מהו כלי זה], כך דברים אלו כובשים ודוחקים את הלב להחזירו למוטב. רש"י (ד"ה כגופין).

יד. **בספר** יונה מסופר שאנשי נינוה עשו את הרע בעיני ה', לכן שלח ה' את יונה הנביא שילך אל נינוה ויכריז ויאמר שבעוד ארבעים יום נינוה נחרבת, ונאמר שם (ג ה-ח) 'ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם וגו', וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם', ולבסוף נאמר (שם ג י) 'וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה'.

טו. **על** פי המאירי (ד"ה ומ"ש). ושק ותענית אינם אלא בשביל הכנעת הלב להצטער על עבירות שעשו ולשוב מדרכם הרעה. מהרש"א (להלן טו. ד"ה לפי).

טז. **דברי** הנביאים נקראים דברי קבלה לפי שקיבלו מרוח הקודש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה, ותורת משה קרויה 'תורה' לפי שניתנה התורה לדורות. רש"י בחולין (קלז. ד"ה מקבלת). ובשיטה מקובצת (ב"ק ב: ד"ה מדברי) כתב, שנקראו דברי קבלה על שם שהנביאים קובלים וצועקים על צרות הנראות להם בנבואה. ובמהר"ץ חיות (נדה"י ד"ה ונקבלה) כתב בשם מחזור ויטרי (מנות פ"ו מ"ו), הטעם שנקראו דברי קבלה, משום שכל הדינים הנלמדים מדברי הנביאים כולם נתקבלו בסיני, שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר חדש.

רש"י (ד"ה ונקבלה) מביא בשם תוספות מאן דהו, מדוע רק לפסוק שנאמר ביואל 'קרעו לבבכם ואל בגדיכם' קוראת המשנה דברי קבלה, ואילו לפסוק הקודם מספר יונה 'וירא אלהים את מעשיהם', אין המשנה קוראת דברי קבלה. ויישב, שרק במקום שהנביא מצווה ומודיע ומזהיר את ישראל, נקראים דבריו 'דברי קבלה', אך בכל מקום שאינו ציווי והוראה, אלא שהנביא מספר ומתאר את הדברים, אף שלמדים מזה הלכות בדרך אגב, אין זה קרוי דברי קבלה. ובחוות יאיר (סי' ט) כתב, שדברים אלו אינם מדברי רש"י אלא תלמיד טועה כתב כן, שהרי מצאנו שהגמרא קוראת 'דברי קבלה' אף במקום שאין הנביא מצווה ומזהיר את ישראל, כגון בנדה (כג.) וחגיגה (יא:) ועוד. והביאו המהר"ץ חיות (שם). ובמירא דכייא (נדה"י שם) יישב, שאמנם בכל המקומות 'דברי קבלה' נקראים על כל דברי הנביאים, ורק במשנתנו שהתנא מביא שני פסוקים מנביאים, שאחד מהם אינו ציווי ואזהרה מהנביא אלא מעשה בעלמא, ומהמעשה אנו לומדים כיצד להתנהג, כמו במעשה של נינוה, לזה אין התנא קורא דברי קבלה, ואילו בפסוק השני שהתנא מביא שבו הנביא מזהיר ומצווה לישראל התנא קורא דברי קבלה, והיינו משום שרצונו לומר ראו מה הזהיר הנביא לישראל וצריך לעשות כדבריו, ולכך קורא אותו קבלה, אבל לעולם בשאר המקומות הוא קורא קבלה לכל דברי הנביאים אף למעשה בעלמא. וכעין זה תירץ ביד דוד (נדה"י שם).

יז. **המפרשים** על הפסוק (שם). וראה ברש"י (שם) שפירש באופן נוסף, 'קרעו לבבכם' בכדי שלא תצטרכו לקרוע בגדיכם מחמת אבל, וכן פירש במאירי (ד"ה ואחר) ואחר דברים אלו, ממשיך הזקן ואומר להם כפי כוחו עד שיכניע לבם וישובו בתשובה שלימה. רמב"ם (שם ה"ג).

יח. **המתפלל** לפני התיבה נקרא יורד, לפי שמצוה להתפלל במקום נמוך. רש"י (נדה"י שם נב. ד"ה ירד). על דרך מה שנאמר (תהלים קל ו) 'ממעמקים קראתיך ה''. ר"י מלוניל (ד"ה עמדו).

לפי מה שפירשנו לעיל ש'תיבה' היינו ארון הקודש שבו נמצא הספר תורה, יורד לפני התיבה פירושו שיורד ממקומו ללכת להתפלל לפני ארון הקודש, שהחזן צריך שיהיו פניו כלפי ארון הקודש. בית יוסף (מו"ח סי' קו ס"ה ד"ה וכיון"ד).

יט. **וצריך** שזקן זה יהיה גם חכם, כדרך שאמרו בגמרא על הזקן שאומר את דברי הכיבושים. תוספות יו"ט, גבורות ארי (ד"ה מורידין). וכן מבואר ברמב"ם (תעניות פ"ד ה"ג) שפסק, 'ואם היה אותו אדם שאומר דברי הכיבושים ראוי להתפלל מתפלל, ואם לאו מורידים אחר'. והיינו שלכתחילה צריך שיהיה השליח ציבור אותו זקן וחכם שאמר את דברי הכיבושים.

כ. **וכן** רתיחת דם הבחרות פסקה ממנו. מאירי (להלן טז. ד"ה המצנה).

כא. **שכל** חזן שטועה סימן רע לשולחיו, משום ששלוחו של אדם כמותו, כמבואר במשנה בברכות (נד:). רש"י (ד"ה ורגיל).

כב. **מאירי** (שם).

כג. **מאירי** (שם) והרע"ב. רש"י (ד"ה וימו) כתב שפשטות המשנה משמע שביתו ריקם היינו שהוא עני. אך הוסיף, שהגמרא להלן (טז:) מפרשת בדרך אחרת, שביתו ריקם היינו שגופו נקי מעבירות, כלומר שלא חטא, ולא יצא עליו שם רע בשום עבירה.

כד. **רש"י** להלן (טז. ד"ה מטופל).

כה. **כן** מבואר בטור (מו"ח סי' תקעט) שהציבור לא אמרו עשרים וארבע ברכות, אלא רק השליח ציבור. ועיין שם עוד שמבאר היטב את כל סדר התפילה והתקיעות בתעניות. לא מבואר במשנתנו ובגמרא באלו תפילות התפללו עשרים וארבע ברכות, האם בכל התפילות מוסיפים שש ברכות אלו, בשחרית, במנחה ובנעילה [כפי שמובא בגמרא להלן (כו:) שמתפללים בתעניות אלו גם תפילת נעילה], או רק בחלקן, ויש בזה חמש שיטות בראשונים: א. הרמב"ן (ד"ה מה) והר"ן לעיל (יב: ד"ה מדברי) ביארו, שדעת רבינו חננאל לעיל (יב: ד"ה ממר רב כהנא) שהיו מתפללים את תפילת התענית רק בנעילה, שכן הגמרא אומרת לעיל (שם) שברבע האחרון של היום מתפללים ומבקשים רחמים. אמנם הרמב"ן והר"ן דחו שיטתו. ב. דעת בעל המאור (נדרים ג.) שהיו מייחדים תפילה בפני עצמה כעין מוסף, ובה היו אומרים עשרים וארבע ברכות. ג. הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) פסק שהתפללו כן בשחרית ובמנחה, וכן פסק השו"ע (מו"ח סי' תקעה ס"ד). ד. דעת הרמב"ן (שם), שכיון שלא התבאר באלו תפילות מתפללים עשרים וארבע ברכות, בהכרח שבכל התפילות מוסיפים שש ברכות אלו, בשחרית, במנחה ובנעילה, וכן סובר המאירי לעיל (יב. ד"ה יש), וכן פסק הטור (מו"ח סי' תקעו). ה. המאירי (שם) הביא בשם יש אומרים שרק בשחרית התפללו עשרים וארבע ברכות.

כו. **סתם** תפילת עמידה של ימות החול קרויה 'תפילת שמונה עשרה', אף שלמעשה ישנן תשע עשרה ברכות, משום שברכת 'ולמלשינים' נתקנה ביבנה בתקופה מאוחרת יותר, כמבואר בברכות (כח:). רש"י (לעיל יג: ד"ה תשע עשרה).

כז. **רש"י** (ד"ה זכרונות). ועיין עוד בילקוט ביאורים דעת הרמב"ם בזה.

כח. **היינו** כל המזמור. רמב"ן (ד"ה ולפי). וכתב בשושנים לדוד (נמוי"ט ד"ה מלת) שיש לפרש שזו אף כוונת רש"י (ד"ה מלת) באומרו 'כולן מזמורין הן', שהיו אומרים את כל המזמור ולא רק פסוק זה, כיון שמלשון המשנה משמע שהיו אומרים רק את הפסוק שנזכר במשנה, לכן בא רש"י לבאר שכולן הן מזמורים, וכיון שהתחיל פסוק זה גומרו לכל המזמור. וכן כתב במתת אלהים (נדה"י). ועיין עוד בביאורי רש"י על דברי רש"י אלו.

כט. **מדברי** רבי יהודה משמע שאינו צריך לומר זכרונות ושופרות, אבל אם רוצה רשאי לאומרם, אך כתבו הריטב"א (ד"ה והא) והר"ן (ד"ה ר'), שאין לומר כך, שהרי מבואר בגמרא להלן (טז:) שטעמו של רבי יהודה הוא, לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וביובלות ובשעת מלחמה, ומוכח שרבי יהודה סובר שאין לומר זכרונות ושופרות בתעניות כלל. ומה שנקט רבי יהודה בלשון זה ש'אינו צריך לומר', ביאר בר"ן (שם) שכוונתו לומר, מפני שהיה נראה שצריך לומר את שתי הברכות של זכרונות ושופרות שאומרים בראש השנה, כיון שצריך להוסיף שש ברכות ואין לו ברכות אחרות להוסיף, לכך אמר רבי יהודה שאין צריך להוסיף זכרונות ושופרות, אלא יאמר תחתיהן ברכות אחרות. אך כתב הריטב"א (שם) שברמב"ם משמע שסובר בדברי רבי יהודה שאין צריך לומר זכרונות ושופרות, אך אם רוצה יכול לאומרם.

ל. **פרשה** זו היא תפילת שלמה המלך שהתפלל לאחר שהכניס את הארון לקודש הקדשים שיתקבלו תפילות ישראל שיתפללו בבית המקדש.
וכתב בתפארת ישראל (יכין תוס כה), שמתחיל השליח ציבור מאמצע הפרק (שם ח לה) 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר', ומסיים ב'למען יראוך כל הימים אשר הם חיים על פני האדמה אשר נתתה לאבתינו' (שם ח מ).

לא. **חלקה** הראשון של פרשה זו [פסוקים א-ו] עוסק בנבואת ירמיה שה' יביא בצורת על ישראל, וחלקה השני [פסוקים ז-ט] עוסק בתפילת ירמיה אל ה' שלא יעלים עיניו

לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים. ליסרמל הבזוים ומתועבים ועבדים מושלין בהן: [ג]ולא הכל בקימה. לקרמת יסרמל לעתיד לבא, מלכים ירמו וקמו שרים וישתחוו: ה"ג לא[ד] הכל לאורה ולא הכל לשמחה, דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ישרים לשמחה, דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כיצד בו: אפר מקלה. אפר ממש ולא עפר, אפר סתם הוא עפר, דכתיב שאפר קרוי עפר[ב] דכתיב (במדבר יט) ומעפר שרפת החטאת כך עפר קרוי אפר סתם, והיינו דקתני אפר אפר סתם שריפה, מי[ה] הוה תני אפר סתם הוה משמע עפר, ואפר מקלה גמי יותר מעפר סתם[ו], ובגמרא[ז] מפרש מאי טעמא נותנין לותו: בבושין. לשון עגירה, כמו מכסם בלע"ז פריט"ש, (ח) שכופין את הלבבות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין שאינו כו': ובקבלה. שהגידו מנוה ליסרמל (ג) (עמדו בתפלה), והקשה תוספות[ח] מאן דהו מאי שנא דהאי קרא דכתיב ביונה וירא האלהים את מעשיהם וגו' [ט] ולא קרי ליה דברי קבלה ודהאי קרא דוקרעו לבבכם קרי ליה קבלה, ופריק מיהו כל מקום שהנגיד מנוה ומודיע ומזהיר את ישרמל קרי ליה קבלה, ובכל דוכתא לא מיתפקד נביא כי האי וירא האלהים שהוא כמספר והולך דילוף מיניה מגד מורחיה מילתא לא קרינן ליה קבלה: (ג) ברחובה של עיר. בגלוי, וכי הך דתמרינן במסכת מגילה (דף כה:) בני העיר שמכרו רחובה של עיר, והתם מפרש דהדיא אמר ר' זירא[י] הואיל והעם מתפללים בו בתעניות ובמעמדות: ורגיל. לגיל להתפלל ותפלתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל (ג) מזן שטועה סימן רע לשולחיו[יא]: וביתו ריקם. משמע להוא עני ואין לו מחיה בביתו, ובגמרא[יב] מפרש טעמא מחרינא וגופו[יג] נקי מעבירות שלא חטא ולא ינא עליו שום שם רע בשום עבירה כו': זכרונות ושופרות. כל הפסוקים שאומרים ברחם השנה: אל ה' בצרתה לי כו'. כולן הן מזמורים: ואומר חותמיהן. על כל פרשה ופרשה, אחר זכרונות חתימת זכרונות ואחר שופרות חתימת שופרות, וכן אחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל ישרמל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות דאומרין בגמ'[יד], והיינך דגואל ישרמל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שבה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למנינה, ועל אל ה' נזרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישרמל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[טו], וזהו בעוד שהיו ישרמל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד שאר עיני אל ההרים, וכן כולן לפי ענין המזמורים, אליהו ענה בהר הכרמל מעין שאר עיני אל ההרים, ושמואל במצפה דכתיב קראתי[טז] ומעין אל ה' נזרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת צרה שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ג), ושמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל א ז), ואליהו כתיב (מלכים א יח) עני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[יז] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים מי[יח] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ ישרמל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ביה (שם) והעלר שמים: [יט]בימי רבי חלפתא בצפורי. מנין של רבי יוסי, דתמרינן בסנהדרין (דף יב:) אחר רבי יוסי בצפורי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] נסיכני: וגומר

הדרן עלך מאימתי

סדר א[א]תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר [ט]ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ג]וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר [ד]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם עמדו בתפלה מורידין[ה] לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה [ב]ואומר לפניהן עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ח]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ט]אשא עיני אל ההרים וגו' [י]ממעמקים קראתיך ה' [יא]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [יב]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [יג]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' [יד]זוכר הנשכחות על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

חמר זכרונות חתימת זכרונות וחמר שופרות חתימת שופרות, וכן חמר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל ישרמל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות דתמרינן בגמ'[יד], והיינך דגואל ישרמל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שבה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למנינה, ועל אל ה' נזרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישרמל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[טו], וזהו בעוד שהיו ישרמל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד שאר עיני אל ההרים, וכן כולן לפי ענין המזמורים, אליהו ענה בהר הכרמל מעין שאר עיני אל ההרים, ושמואל במצפה דכתיב קראתי[טז] ומעין אל ה' נזרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת צרה שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ג), ושמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל א ז), ואליהו כתיב (מלכים א יח) עני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[יז] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים מי[יח] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ ישרמל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ביה (שם) והעלר שמים: [יט]בימי רבי חלפתא בצפורי. מנין של רבי יוסי, דתמרינן בסנהדרין (דף יב:) אחר רבי יוסי בצפורי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] נסיכני: וגומר

עמידת הס"ת ובבית הכנסת זה נקרא מקום הקודש וגם היכל, ולפי זה ארבעה שמות יש לו א' מקום הקודש ב' היכל ג' ארון ד' תיבה. וכשמוציאים התיבה לרחוב העיר זאת היא התיבה הנקראת מקום הקודש כי שם מניחים הס"ת בהיותם ברחוב והרי היא כמו היכל בבית הכנסת, ומה שאמרו שם בגמרא (תענית טו.) יורד לפני התיבה פירוש על מקום הקודש שצריך שיהיה החזן פניו כלפי הקודש, ולפי זה הפירוש יורד לפני התיבה שיורד ממקומו ללכת לפני התיבה שהוא נקרא היכל וקודש. [בית יוסף אורח חיים סימן קנ] **לרחובה של עיר.** ונראה לי דוקא בעיר שרובה ישראל. [מאירי] **ואלו הן זכרונות ושופרות.** פי' הפסוקים הללו הן כל אחד על כל ברכה לפי סדרם, כי בברכה ראשונה של שש שהוא מוסיף שחותמת זוכר הנשכחות אומר זכרונות, ובשניה שאומר שומע תרועה אומר שופרות, וכן השאר על הסדר הזה תמצא מזמור מעין הברכה, וכן סדר הגאונים ז"ל. [הריטב"א] ושלא כדברי הרמב"ם ז"ל שמסדר זכרונות ושופרות ושאר כל המזמורים הללו בברכת גואל ישראל קודם שיאמר מי שענה, נראה שסובר ז"ל כי על זה אמרו בברייתא בגואל ישראל מאריך ולא נהיר כלל, וכן נראה מדבריו ז"ל שזכרונות ושופרות אלו לא סוף דבר אותן שאומרים בר"ה אלא מעין הצרה, וממה שאר"י שאין אומר זכרונות אלא בר"ה וביו"כ של יובל ובשעת מלחמה, נראה לדברי חכמים שזכרונות ושופרות אלו הן אותן שאומר בר"ה ויו"כ של יובל אעפ"כ אין אומר אלא פסוקי דזכרונות ושופרות בלבד לא שאר התפלה. [הריטב"א] **ברוך אתה ה' גואל ישראל.** שאלו עליה בירושלמי ולא יצחק הוא נגאל, כלומר שהרי ענין האריכות מי שענה לאברהם בהר המוריה והיה לו לחתום גואל יצחק, והשיבו מכיון שנגאל יצחק נגאלו כל ישראל. [הריטב"א]

תורה אור השלם א) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לְמֹתָעַב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז] ב) אוֹר זָרֻעַ לַצַּדִּיק וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה: [תהלים צז, יא] ג) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י] ד) וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל הָרָעָה: [יואל ב, יג] ה) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֶל יְיָ בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי: [תהלים קכ, א] ו) שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי: [תהלים קכא, א] ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: [תהלים קל, א] ח) תְּפִלָּה לָעָנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: [תהלים קב, א] ט) רָעָב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ דֶּבֶר כִּי יִהְיֶה שִׁדָּפוֹן יֵרָקוֹן אַרְבֶּה חָסִיל כִּי יִהְיֶה כִּי יָצַר לוֹ אֹיְבוֹ בְּאֶרֶץ שְׁעָרָיו כָּל נֶגַע כָּל מַחֲלָה: [מלכים א ח, לז] י) אֲשֶׁר הָיָה דְבַר יְיָ אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבַּצָּרוֹת: [ירמיה יד, א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) [עי' תוספות לקמן ע"ב ד"ה ונותנין], ג) עי' רש"י ר"ה לב. ד"ה ירד ועי' ברכות י:, ג) חולין פח: ועי' סוטה טז., ד) לקמן טז., ה) [נדרים לד.], ו) לקמן טז:, ז) יהושע ו כ ועי' לעיל יד. וברש"י שם ד"ה ירימו, ח) שמואל א' ז ה-ט ועי' לקמן יז. וברש"י שם, ט) [ועי' תוספות מנחות יט. ד"ה נמקרא], י) עיין ירושלמי פ"ב ה"ו, כ) פסחים ה., ל) סדר תנאים ואמוראים אות ל"ה עי"ש ובמבוא התלמוד.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה כבושין כו' (שכופין את הלבבות להחזירם למוטב) תמ"מ וג"כ ס"ל שכופין ודוחקין את הלב לעשות תשובה. תו' ענין אחר שמגלה להם סתרי מעשיהם כמו בהדי כתמרינן כו' [ו] פר"ח ז"ל: (ז) ד"ה ובקבלה כו' ליסרמל והקשה כ"ל ותיבות עמדו בתפלה נמחק [בא"ד] לא קרינן ליה קבלה [הם"ד ותמ"כ] מה"ד עמדו בתפלה נרמזה על עיר: (ג) ד"ה ורגיל כו' שכל ש"צ שטועה: (ד) ד"ה על השניה כו' שומע צעקה וכן כולם כ"ל ותיבת שליסים נמחק והד"ה עם ד"ה מי שענה וד"ה ושופרות וד"ה ואליהו וכו' ושמואל במצפה כדכתיבי קראתי וכו' והד"ה עד דימי דוד מלפתא: (ה) תוספות ד"ה חול כו' שאפר ואורה דא"כ דתמרינן דליסרי לב כו' כמו כן תמרינן דצדיק קאי אהא דתמריה כו' ולכתוב לצדיק וליסרי לב אורה ושמחה אחל בההיא דלעיל לא הוו מלכים ושרים כתובים אהדדי אלא כו' אור זרוע לצדיק וליסרי לב שמחה:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה ובקבלה וכו' ולא קרי ליה דברי קבלה. עיין תוען דף קלו ע"א רמ"י ד"ה תורת משה:

הגהות וציונים

ג] צ"ל אי הוה כתיב שרים ישתחוו (דאי הוי כתיב ושרים ישתחוו נמי מצינן למימר דהא והא עביד כי היכי דאמרינן לעיל גבי יהושע וכלב, קרן אורה), וכן משמע מהנוסח בכת"י וע"י (עי' רש"ש): ד] בכת"י זוכר הברית (וכ"ה גי' התוס' לקמן טז ע"ב ד"ה מאי), ועי' דק"ס: ג] דיבור זה שייך לפני הדיבור הקודם (ומקומו בעמוד הקודם, באה"מ):

ז] נראה דצ"ל ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה וכו', וכגירסת הרגמ"ה עי"ש (דק"ס): ח] צ"ל דאי (באה"מ): ו] תיבת "סתם" נראה למחוק, ועי' לקמן טז ע"א רש"י ד"ה עפר סתם (רש"ש): ז] צ"ל בתוספות (מהרש"א דפו"י), ועי' מהר"ץ חיות בשם חות יאיר ובממ"נ בשם יד דוד: ח] [לפנינו שם סתמא דגמרא הוא ולא ר' זירא אמרה] (גליון), אולם עי"ש בדק"ס דבכת"י איתא שם א"ר זירא: ט] צ"ל דגופו (מראה אש): י] בהעתקת הב"ח (סי' תקעט) איתא אמר נמי: כ] שייך לע"ב (גליון): ל] בהג' הב"ח דפו"ר כן:

עין משפט נר מצוה

א א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ג ד ג טוש"ע ח"ח סימן תקעט סעיף ג:
ב ב מיי' שם ה"ז טור ח"ח סימן תקעט:

רבינו גרשום

תנא בנין בנין של שמחה כלומר הא דקתני ממעטין בבנין היינו בבנין של שמחה ג) **אכוורנקי של מלכים** שכשנולד בן נוטעין אילן אחד לשמו וכשמעמידין אותו למלך עושין ממנו כסא מלכות. **ומנא לן** דיהושע נענה דכתיב[כ] ויאמר ה' אל יהושע וגו' ויהושע ו' מוסיף על ענין ראשון[כא] **דהא והא עבד** בנפילה כמשה ובקריעה. **לא הכל בקימה** כלומר לעתיד לבוא שעומדין כנגד ישראל והא והא עביד קימה והשתחויה. **ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה (ולזו) [ולא] לשמחה** ישרים אף לשמחה דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כו' ואפי' בקמייתא כלומר

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) תולי ל"ל ונטיעה היינו נטיעה של שמחה כגון אכוורנקי וכו'.

משנת ראשונים

לבזה נפש למתעב גוי. אמר האל בעבור ישראל שהוא בזוי נפש ומתעב אותו כל גוי והוא עבד מכמה מושלים עוד יראה שיראוהו מלכים ויקומו מפניו ושרים וישתחוו לו.

[רד"ק, ישעיהו מט ז]

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. הסמיך שמחה לישרים ואור לצדיקים בא לרמוז שאין מעלת השמחה גדולה כמעלת האור כמו שאין מעלת הישרים גדולה כמעלת הצדיקים, ותמצא לעולם בסידור המדות בכתובים שהצדיקים קודמים לישרים, משה אמר (דברים לב) צדיק וישר הוא. דוד אמר (תהלים קמא) אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. ותקנו רז"ל בתפלת ראש השנה ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו, ובא להודיע שעיקר השמחה היא האור והצדיקים הם הזוכים למעלת האור וכ"ש למעלת השמחה, והישרים זוכין למעלת השמחה אבל לא למעלת האור.

[כד הקמח, נר חנוכה]

מוציאין את התיבה לרחובה של עיר. תיבה פירושו האמיתי על מקום

המשנה מבארת כיצד חתמו את הברכות שהוסיפו:
וְאוֹמֵר חוֹתְמֵיהֶן, כלומר, בין לפי תנא קמא ובין לפי רבי יהודה[לב], אומר על כל ברכה וברכה חתימה מעין הברכה, כפי שתבאר מיד המשנה.

עַל הברכה **הָרִאשׁוֹנָה** שהיא ברכת 'ראה נא בעניינו' מתפילת שמונה עשרה שמתפללים בכל יום ובה מתחיל להאריך בתפילה [ואינה ממנין שש הברכות שמוסיפים בתענית שהתבארו לעיל, אלא כיון שבה מתחיל להוסיף ולהאריך, מכנה אותה המשנה 'ברכה ראשונה'[לג]], **הוּא אוֹמֵר, מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה**[לד], **הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם**[לה] **וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל**[לו].

לאחר שסיים את ברכת גואל ישראל מתחיל להוסיף את שש הברכות, **עַל** הברכה **הַשְּׁנִיָּה** [שהיא הברכה הראשונה משש הברכות שהוסיפו], לאחר שסיים את פסוקי הזכרונות כפי הסדר שאומרים בראש השנה[לז], **הוּא אוֹמֵר, מִי שֶׁעָנָה אֶת אֲבוֹתֵינוּ עַל יַם סוּף**[לח], **הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע קוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' זוֹכֵר הַנִּשְׁכָּחוֹת**[לט].

עַל הברכה **הַשְּׁלִישִׁית** לאחר שסיים לומר את פסוקי השופרות, **הוּא אוֹמֵר**, וזכור לנו ה' אלהינו זכותו של יהושע עבדך נביאך ורחם עלינו למען שמך[מ], **מִי שֶׁעָנָה אֶת יְהוֹשֻׁעַ בַּגִּלְגָּל**[מא], **הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּרוּעָה.**

עַל הברכה **הָרְבִיעִית** לאחר אמירת מזמור 'שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֶל ה' בַּצָּרָתָה לִי', **הוּא אוֹמֵר**, וזכור ה' אלהינו זכותו של שמואל חוזך

מעמו ישראל ויסיר מהם את צרת הבצורת.
וביאר בתפארת ישראל (סס פרק כו), שלדברי רבי יהודה אומרה בברכה השניה מתחילת הפרק שנאמר בו 'אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות', ומסיים 'למה תהיה כאיש נדהם כגבור לא יוכל להושיע ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל תניחנו' (סס יד ט).

לב. כן כתב הרא"ה (ד"ה ואומר וד"ה על הסליחות) שרבי יהודה לא חולק על חכמים כיצד חותמים ברכות אלו. וכפי שביאר בגבורות ארי (ד"ה שם), שמדברי רבי יהודה משמע שחולק רק על כך שאין אומרים בשתי הברכות הראשונות פסוקי זכרונות ושופרות, אבל על חתימת הברכה אינו חולק, ואף הוא סובר שחותם בברכה ראשונה 'זוכר הנשכחות' ובשניה 'שומע תרועה', שהרי אם חולק רבי יהודה אף על החתימות, צריך היה לפרש כיצד חותם, כפי שמפרש מה הוא אומר תחת הזכרונות והשופרות. ולפי זה הקשה הגבורות ארי, בשלמא לפי תנא קמא יש שייכות בין חתימת הברכות לברכה עצמה, שבברכה הראשונה חותם 'זוכר הנשכחות' מעין פסוקי הזכרונות שהזכיר, וכן בברכה השניה חותם 'שומע תרועה' מעין פסוקי השופרות, אבל לרבי יהודה קשה, איזה שייכות יש בשתי הברכות הללו בין החתימה לברכות עצמן [ואמנם ברא"ה (סס) משמע שאף לרבי יהודה מסיים את הברכה הראשונה ב'מי שענה את אבותינו בים סוף' וכו' ועל כך חותם 'זוכר הנשכחות' שהוא מאותו ענין [שזכר את אבותינו על ים סוף כמבואר להלן במשנה], וכן בברכה השניה מסיים 'מי שענה את יהושע בגלגל' וכו' [כלומר שנענה על ידי שופרות כמבואר להלן], וחותם 'שומע תרועה' שהוא באותו ענין, ולפי דבריו יש שייכות בין חתימת הברכות ל'מי שענה'].

לג. שהרי המשנה שונה בהמשך, 'על השביעית הוא אומר', והרי לא הוסיפו אלא שש ברכות, אלא בהכרח ש'שביעית' היינו הברכה השביעית מאותה ברכה שהתחילו להאריך בה, דהיינו ברכת 'ראה נא בעניינו', שחותם בה גואל ישראל, והיא מתפילת שמונה עשרה שבכל יום, כפי שמבואר בגמרא להלן (טז:).
הרמב"ן (ד"ה ונראה) סובר שמה שאמרו בגמרא (סס) שמתחיל להאריך בגואל ישראל היינו שאומר כאן בברכה זו את תפילת עננו שרגילים לומר בתענית צבור. אך הריטב"א (ד"ה עמדו) דחה את דבריו, וסובר שאין אומר השליח צבור את תפילת עננו בחזרת התפילה, כי השש ברכות שמוסיף הן במקום עננו, ומה שאמרו שמאריך בגואל ישראל, היינו שמאריך בפסוקים של תחנונים מענין גאולת צרה או מענייני העקידה שהם מעין סיום הברכה 'מי שענה לאברהם בהר המוריה', וכן היה מנהג בישיבות שאומר בברכה זו מפסוקי העקידה וכיוצא בהם, אבל לא יחדו לברכה זו פסוקים ידועים כמו לשאר ברכות, ולפיכך אמרה הברייתא להלן (סס) 'ובגואל ישראל מאריך', דהיינו שמאריך כמו שירצה. וכן כתב הר"ן (ד"ה ויש).
וכך הוא סדר ברכה זו, השליח ציבור מתחיל לחזור התפילה, ואומר ברכת אבות וגבורות, אתה קדוש, אתה חונן, השיבנו, סלח לנו, ומתחיל ברכת 'ראה נא בעניינו', ואומר 'ראה נא בעניינו וריבה ריבנו וגאלנו מהרה למען שמך ופדנו מכל צרה, עננו ה' עננו ביום צום התענית הזה כי בצרה גדולה אנחנו וכו', כדבר שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע, כי אתה גואל ופודה ומציל ועונה בכל עת צרה וצוקה' [היינו לדעת הרמב"ן (סס) שאומרים 'תפילת עננו', אבל לדעת הריטב"א והר"ן (סס) אין השליח ציבור אומר 'עננו']. ומוסיף לומר, 'וקיים לנו ה' אלהינו את הברית ואת החסד והשבועה שנשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה, ותראה לפניך העקידה שעקד את יצחק בנו על גבי המזבח, וכבש רחמיו לעשות רצונך בלב שלם, כן יכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך וישוב חרון אפך מעמך ומעירך ומנחלתך', ומסיים 'מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה' וכו'. רמב"ן (ד"ה ולפי), וכן כתב הטור (סי' תקעט).
והטעם שמתחיל להאריך בברכה זו דווקא, מכיון שכל צרה שישראל ניצולים ממנה גאולה היא, ואף ענין הגאולה שמזכירים בחתימת ברכה זו אינה מענין הגאולה העתידה מהגלות, שלכך תיקנו ברכות אחרות כתקע בשופר גדול, בונה ירושלים, ואת צמח דוד, אלא עיקר כוונת ברכה זו שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד, כמבואר ברש"י במגילה (יז: ד"ה אתמלמ), לפיכך נתנו חכמים רשות להאריך בה בתפילה על גאולה מן הצרות. רמב"ן (ד"ה ונראה).

לד. התחיל להזכיר את אברהם אבינו בברכה הראשונה כיון שהוא ראש המאמינים. מהרש"א (מ"מ ד"ה ומוסיף). וכתב עוד, שאין לפרש שאברהם אבינו התפלל שיצחק לא ישחט ונענה, אלא הכוונה על מה שנאמר (בראשית כב ח) 'אלהים יראה לו השה לעולה', שרצה אברהם אבינו להקריב קרבן עולה כיון שאולי חטא במחשבה, ועולה באה לכפר על המחשבה, והתקבלה תפילתו, שנאמר (סס כב יג) 'וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו וגו', ויקח את האיל ויעלהו לעולה'. וכעין זה כתב בקול הרמ"ז (נמוי"ט ד"ה מי) לפרש על פי דברי הזוהר (ויקרא קכ:), שבשעה שנאמר לו (סס כב יב) 'אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה', הצטער שאינו יכול להקריב קרבן, וחשב שלחינם טרח וסידר הכל ובנה מזבח, ומיד נאמר (סס כב יג) 'וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו', וזו היא ענייתו בהר המוריה, שענהו ה' לצרתו במה שהזמין לו את האיל. ובקרן אורה (ד"ה על הרמשונה) פירש שאברהם אבינו נענה על מה שהקב"ה הבטיח לו בהר המוריה להרבות זרעו. אמנם מדברי הירושלמי (פ"ב ה"ד) שיובא בהערה להלן, שמקשה מדוע חותמים בברכה זו גואל ישראל ולא גואל יצחק, משמע שנענה בכך שיצחק נגאל משחיטה, וכן פירש בקרבן העדה (סס ד"ה ופרין).
התוספות להלן (טו: ד"ה מפי) כתבו לבאר מה שאומרים 'מי שענה לאברהם אבינו', שאברהם היה ראשון לניצולים במה שניצל מנמרוד שזרקו לכבשן האש. והבין בקול הרמ"ז (נמוי"ט ד"ה מי) שבאו לפרש על מה נענה אברהם בהר המוריה, והקשה מה שייכות יש בין מה שניצל אברהם מנמרוד להר המוריה. וביאר בשושנים לדוד שאין כוונת התוספות לבאר היכן נענה אברהם אבינו, שזה אכן היה בהר המוריה, אלא כוונתם לבאר מה השייכות בין אברהם אבינו לחתימת הברכה 'גואל ישראל', כי לכאורה לפי מה שהתבאר לעיל בביאור הטעם למה שנענה אברהם בהר המוריה, היה צריך לחתום בה 'העונה בעת צרה', ועל כך כתבו שהוא היה ראשון לניצולים ולכן שייך להזכירו בברכת גואל ישראל.

לה. באבודרהם (סדר תפילת המעניות) מדוע השליח ציבור אומר 'הוא יענה אתכם', ולא אומר 'הוא יענה אותנו', שלא יוציא את עצמו מן הכלל, כמבואר בברכות (מט:) לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל. ותירץ, שיש לחוש שלא להוציא עצמו מהכלל רק בדברי שבח לה' יתברך, שכאשר מוציא עצמו נראה ככופר בכך, אך בדברי תפילה ותחנונים אין לחוש בזה ויכול להתפלל עליהם, וממילא הוא עמהם בצרתם ובישועתם. אמנם גירסת הרי"ף היא, 'יענה אותנו וישמע קול צעקתנו', וכתב בגליוני הש"ס (ד"ה יענה) שגירסא זו מסתברת יותר לפי המבואר בברכות (סס).

לו. הירושלמי (פ"ב ה"ד) הקשה מדוע אין מסיימים ברוך אתה ה' גואל יצחק, שהרי יצחק ניצל משחיטה. ותירץ, שמכיון שנגאל יצחק נגאלו כל ישראל [ובלחם שמים (ד"ה נ"י) ביאר בכוונת הירושלמי, שגאולת יצחק היתה בזכות ישראל העתידים לצאת ממנו, שלולי זה לא היה ניצל, וכעין מה שדרשו, שאברהם ניצל מהכבשן בזכות יעקב, כמבואר במדרש (ויק"ר לו ד)].
עוד מבואר בירושלמי (סס), אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, 'גלוי וידוע לפניך רבונו של עולם, שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני על גבי המזבח, היה לי להשיב ולומר, אתמול אמרת 'כי ביצחק יקרא לך זרע', ועכשיו אתה אומר לי 'והעלהו שם לעולה', חס ושלום לא עשיתי כן, אלא כבשתי את יצרי ועשיתי רצונך, כן יהי רצון מלפניך שבשעה שיהיו בניו של יצחק בני נכנסין לידי צרה ואין להם מי שילמד סניגוריא, אתה תהא מלמד עליהם סניגוריא, וזהו שנאמר (בראשית כב יד) 'ה' יראה', שתזכור להם עקידתו של יצחק אביהם ותתמלא עליהם רחמים', והביאו האבודרהם (סס).

לז. עיין ברמב"ן (ד"ה ולפי) שביאר את כל הנוסח של הששׁ ברכות שהוסיפו בתעניות, ועל פי זה פירשנו בפנים את נוסח הברכות. וכן ביאר בטור (סי' תקעט).

לח. הטעם שאומר מי שענה לאבותינו על ים סוף בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים הרבה שנים, ונתייאשו מן הגאולה, וזכרם המקום וגאלם, כמו שנאמר (שמות ו ה) 'ואזכר את בריתי'. רש"י (ד"ה ומי). וביאר האבודרהם (סס), לפי שבים סוף היתה טביעת המצרים שהיא עיקר הגאולה, לפיכך מזכיר שמיעת תפילתם על ים סוף ולא מה שנענו בעצם יציאתם ממצרים.

לט. ראה בהגהות וציונים שיש גורסים 'זוכר הברית', וכמו בסיום זכרונות בתפילת מוסף של ראש השנה, וכן גורסים התוספות להלן (טז: ד"ה מפי).

מ. רמב"ן (סס). וכן בכל הברכות להלן שהוספנו את נוסח התפילה הוא על פי הרמב"ן (סס).

מא. בזמן שהיו ישראל בגלגל צר יהושע על העיר יריחו, וה' אמר ליהושע שיתקעו בשופרות ועל ידי כך יוכלו לבקוע את חומת העיר וללוכדה, כפי שמבואר בפסוקים (יהושע ו ג-כ). ולפי שנענה יהושע בשופרות, כפי שנאמר (סס ו כ), 'ויהי כשמע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה ויעל העם העירה איש נגדו וילכדו את העיר', לפיכך אומר סיום זה בברכת שופרות. רש"י (ד"ה ונשופרות).

אהי 18-06-2018

לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים. ליסרמל הבזוים ומתועבים ועבדים מושלין בהן: [ג]ולא הכל בקימה. לקרמת יסרמל לעתיד לבא, מלכים ירמו וקמו שרים וישתחוו: ה"ג לא[ד] הכל לאורה ולא הכל לשמחה, דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ישרים לשמחה, דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כיצד בו: אפר מקלה. אפר ממש ולא עפר, אפר סתם הוא עפר, דכתיב שאפר קרוי עפר[ג] דכתיב (במדבר יט) מעפר שרפת החטאת כך עפר קרוי אפר סתם, והיינו דקתני אפר אפר מקלה אפר שריפה, מי[ה] הוה תני אפר סתם הוה משמע עפר, ואפר מקלה גמי יותר מעפר סתם[ו], ובגמרא[ז] מפרש מאי טעמא נותנין אותו: כבושין. לשון עגירה, כמו מכבס בלע"ז פריט"ש, (ח) שכובסין את הלבנות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין אחינו כו': ובקבלה. שהגידו מנוה ליסרמל (ג) (עמדו בתפלה), והקשה תוספות[ז] מאן דהו מאי שנא בהאי קרא דכתיב ניונה וירא האלהים את מעשיהם וגו' [ט]ולא קרי ליה דברי קבלה ובהאי קרא דוקרעו לבבכם קרי ליה קבלה, ופריק מיהו כל מקום שהגידו מנוה ומודיע ומזהיר את יסרמל קרי ליה קבלה, ובכל דוכתא לא מיתפקד נדיע כי האי וירא האלהים שהוא כמספר והולך דליף מיניה מגד מורמיה מילתא לא קריון ליה קבלה: (ג) ברחובה של עיר. בגלוי, וכי הך דאמרינן במסכת מגילה (דף כה:) בני העיר שמכרו רחובה של עיר, והתם מפרש בהדיא אמר ר' זירא[ט] הואיל והעם מתפללים בו בתעניות ובמעמדות: ורגיל. רגיל להתפלל ותפלתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל (ג) מזן שטועה סימן רע לשולמיו[י]: וביתו ריקם. משמע להוא עני ואין לו מחיה בביתו, ובגמרא[יא] מפרש טעמא מחרינא וגופו[יב] נקי מעבירות שלא חטא ולא ינא עליו שום שם רע בשום עבירה כו': זכרונות ושופרות. כל הפסוקים שאומרים ברחם השנה: אל ה' בצרתה לי כו'. כולן הן מזמורים: ואומר חותמיהן. על כל פרשה ופרשה, אחר זכרונות חתימת זכרונות ואחר שופרות חתימת שופרות, וכן אחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל ישראל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות כדאמרינן בגמ'[יג], והיינך דגואל ישראל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שהיה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למניינה, ועל אל ה' בצרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[יד], והוו בעוד שהיו ישראל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד אלו הנשים, וכן כולן לפי ענין המזמורים, אליהו נענה בהר הכרמל מעין אלו הנשים, ושמואל בתפלה דכתיבי קראי[טו] ומעין אל ה' בצרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת צרה שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ג), ושמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל ב ז), ואליהו כתיב (מלכים א יח) ענני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[טז] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים אי[יז] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ ישראל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ביה (שם) בהעלר שמיס: [יח]בימי רבי חלפתא בצפורי. תניו של רבי יוסי, דתניין בסנהדרין (דף לב:) אחר רבי יוסי בלפורי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] נסיכני: וגומר

הדרן עלך מאימתי

סדר [א]תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר [ב]ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ג]וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר [ד]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם עמדו בתפלה מורידין[ה] לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה [ו]ואומר לפניהן עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ז]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ח]אשא עיני אל ההרים וגו' [ט]ממעמקים קראתיך ה' [י]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [יא]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [יב]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' [יג]זוכר הנשכחות על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

חמר זכרונות חתימת זכרונות וחמר שופרות חתימת שופרות, וכן חמר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', בגואל ישראל היה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות כדאמרינן בגמ'[יג], והיינך דגואל ישראל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שהיה היה מתחיל להוסיף ולהאריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למניינה, ועל אל ה' בצרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[יד], והוו בעוד שהיו ישראל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד אלו הנשים, וכן כולן לפי ענין המזמורים, אליהו נענה בהר הכרמל מעין אלו הנשים, ושמואל בתפלה דכתיבי קראי[טו] ומעין אל ה' בצרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת צרה שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ג), ושמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל ב ז), ואליהו כתיב (מלכים א יח) ענני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[טז] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים אי[יז] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ ישראל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ביה (שם) בהעלר שמיס: [יח]בימי רבי חלפתא בצפורי. תניו של רבי יוסי, דתניין בסנהדרין (דף לב:) אחר רבי יוסי בלפורי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] נסיכני: וגומר

עמידת הס"ת ובבית הכנסת זה נקרא מקום הקודש וגם היכל, ולפי זה ארבעה שמות יש לו א' מקום הקודש ב' היכל ג' ארון ד' תיבה. וכשמוציאים התיבה לרחוב העיר זאת היא התיבה הנקראת מקום הקודש כי שם מניחים הס"ת בהיותם ברחוב והרי היא כמו היכל בבית הכנסת, ומה שאמרו שם בגמרא (תענית טו.) יורד לפני התיבה פירוש על מקום הקודש שצריך שיהיה החזן פניו כלפי הקודש, ולפי זה הפירוש יורד לפני התיבה שיורד ממקומו ללכת לפני התיבה שהוא נקרא היכל וקודש. [בית יוסף אורח חיים סימן קנ] **לרחובה של עיר.** ונראה לי דוקא בעיר שרובה ישראל. [מאירי] **ואלו הן זכרונות ושופרות.** פי' הפסוקים הללו הן כל אחד על כל ברכה לפי סדרם, כי בברכה ראשונה של שש שהוא מוסיף שחותמת זוכר הנשכחות אומר זכרונות, ובשניה שאומר שומע תרועה אומר שופרות, וכן השאר על הסדר הזה תמצא מזמור מעין הברכה, וכן סדר הגאונים ז"ל. [הריטב"א] ושלא כדברי הרמב"ם ז"ל שמסדר זכרונות ושופרות ושאר כל המזמורים הללו בברכת גואל ישראל קודם שיאמר מי שענה, נראה שסובר ז"ל כי על זה אמרו בברייתא בגואל ישראל מאריך ולא נהיר כלל, וכן נראה מדבריו ז"ל שזכרונות ושופרות אלו לא סוף דבר אותן שאומרים בר"ה אלא מעין הצרה, וממה שאר"י שאין אומר זכרונות אלא בר"ה וביו"כ של יובל ובשעת מלחמה, נראה לדברי חכמים שזכרונות ושופרות אלו הן אותן שאומר בר"ה ויו"כ של יובל אעפ"כ אין אומר אלא פסוקי דזכרונות ושופרות בלבד לא שאר התפלה. [הריטב"א] **ברוך אתה ה' גואל ישראל.** שאלו עליה בירושלמי ולא יצחק הוא נגאל, כלומר שהרי ענין האריכות מי שענה לאברהם בהר המוריה והיה לו לחתום גואל יצחק, והשיבו מכיון שנגאל יצחק נגאלו כל ישראל. [הריטב"א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) [עי' תוספות לקמן ע"ב ד"ה ונותנין], ג) עי' רש"י ר"ה לב. ד"ה ירד ועי' ברכות י:, ג) חולין פח: ועי' סוטה טז., ד) לקמן טז., ה) [נדרים לד.], ו) לקמן טז:, ז) יהושע ו כ ועי' לעיל יד. וברש"י שם ד"ה ירימו, ח) שמואל א' ז ה-ט ועי' לקמן יז. וברש"י שם, ט) [ועי' תוספות מנחות יט. ד"ה נמקרא], י) עיין ירושלמי פ"ב ה"ו, כ) פסחים ה., ל) סדר תנאים ואמוראים אות ל"ה עי"ש ובמבוא התלמוד.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה כבושין כו' (שכובסין את הלבנות להחזירם למוטב) מת"מ וג"כ ס"ל שכובסין ודוחקין את הלב לעשות תשובה. תו' ענין אחר שמגלה להם סתרי מעשיהם כמו בהדי כבשי דרחמנא כו' ל] פר"ח ז"ל: (ז) ד"ה ובקבלה כו' ליסרמל והקשה כל"ל ותיבות עמדו בתפלה נמחק [בא"ד] לא קרינן ליה קבלה [הם"ד ותמ"כ] מה"ד עמדו בתפלה נרשומה של עיר: (ג) ד"ה ורגיל כו' שכל ש"צ שטועה: (ד) ד"ה על השניה כו' שומע תרועה וכן כולם כל"ל ותיבת שליחים נמחק והד"ה עם ד"ה מי שענה וד"ה ותניו וכו' ושמואל נמצפה כדכתיבי קראי וכו' והד"ה עד בימי רבי חלפתא: (ה) תוספות ד"ה חוב כו' שחתה ותורה דא"כ לחמרינן לעיל לג כו' כמו כן חמרינן דצדיק קאי אהא דחמריה כו' ולכחוב לצדיק ולישרי לב חורה ושמחה חלא לעיל לא הוו מלכים ושרים כתובים אהדדי חלא כו' חור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה ובקבלה וכו' ולא קרי ליה דברי קבלה. עיין תוען דף קלו ע"ח רש"י ד"ה תורת משה:

הגהות וציונים

ח] צ"ל אי הוה כתיב שרים ישתחוו (דאי הוי כתיב ושרים ישתחוו נמי מצינן למימר דהא והא עביד כי היכי דאמרינן לעיל גבי יהושע וכלב, קרן אורה), וכן משמע מהנוסח בכת"י וע"י (עי' רש"ש): ג] בכת"י זוכר הברית (וכ"ה גי' התוס' לקמן טז ע"ב ד"ה מאי), ועי' דק"ס: ד] דיבור זה שייך לפני הדיבור הקודם (ומקומו בעמוד הקודם, באה"מ):

ז] נראה דצ"ל ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה וכו', וכגירסת הרגמ"ה עי"ש (דק"ס): ח] צ"ל דאי (באה"מ): ו] תיבת "סתם" נראה למחוק, ועי' לקמן טז ע"א רש"י ד"ה עפר סתם (רש"ש): ז] צ"ל בתוספות (מהרש"א דפו"י), ועי' מהר"ץ חיות בשם חות יאיר ובממ"נ בשם יד דוד: ח] [לפנינו שם סתמא דגמרא הוא ולא ר' זירא אמרה] (גליון), אולם עי"ש בדק"ס דבכת"י איתא שם א"ר זירא: ט] צ"ל דגופו (מראה אש): י] בהעתקת הב"ח (סי' תקעט) איתא אמר נמי: כ] שייך לע"ב (גליון): ל] בהג' הב"ח דפו"ר כן:

עין משפט נר מצוה

א א] מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ג ד ג טוש"ע ח"ח סימן תקעט סעיף ג:
ב ב] מיי' שם ה"ז טור ח"ח סימן תקעט:

רבינו גרשום

תנא בנין בנין של שמחה כלומר הא דקתני ממעטין בבנין היינו בבנין של שמחה ג) אכוורנקי של מלכים שכשנולד בן נוטעין אילן אחד לשמו וכשמעמידין אותו למלך עושין ממנו כסא מלכות. ומנא לן דיהושע נענה דכתיב[כ] ויאמר ה' אל יהושע וגו' ויהושע ו' מוסיף על ענין ראשון[כא] דהא והא עבד בנפילה כמשה ובקריעה. לא הכל בקימה כלומר לעתיד לבוא שעומדין כנגד ישראל והא והא עביד קימה והשתחויה. ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה (ולזו) [ולא] לשמחה ישרים אף לשמחה דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כו' ואפי' בקמייתא כלומר

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) מולי ל"ל ונטיעה היינו נטיעה של שמחה כגון אכוורנקי וכו'.

משנת ראשונים

לבזה נפש למתעב גוי. אמר האל בעבור ישראל שהוא בזוי נפש ומתעב אותו כל גוי והוא עבד מכמה מושלים עוד יראה שיראוהו מלכים ויקומו מפניו ושרים וישתחוו לו.

[רד"ק, ישעיהו מט ז]

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. הסמיך שמחה לישרים ואור לצדיקים בא לרמוז שאין מעלת השמחה גדולה כמעלת האור כמו שאין מעלת הישרים גדולה כמעלת הצדיקים, ותמצא לעולם בסידור המדות בכתובים שהצדיקים קודמים לישרים, משה אמר (דברים לב) צדיק וישר הוא. דוד אמר (תהלים קמא) אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. ותקנו רז"ל בתפלת ראש השנה ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו, ובא להודיע שעיקר השמחה היא האור והצדיקים הם הזוכים למעלת האור וכ"ש למעלת השמחה, והישרים זוכין למעלת השמחה אבל לא למעלת האור.

[כד הקמח, נר חנוכה]

מוציאין את התיבה לרחובה של עיר. תיבה פירושו האמיתי על מקום

תורה אור השלם

א) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֵה נֶפֶשׁ לְמֻתָעַב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: (ישעיה מט, ז) ב) אוֹר זָרֻעַ לַצַּדִּיק וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה: (תהלים צז, יא) ג) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: (יונה ג, י) ד) וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל הָרָעָה: (יואל ב, יג) ה) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֶל יְיָ בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי: (תהלים קכ, א) ו) שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי: (תהלים קכא, א) ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: (תהלים קל, א) ה) תְּפִלָּה לָעָנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: (תהלים קב, א) ט) רָעָב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ דֶּבֶר כִּי יִהְיֶה שִׁדָּפוֹן יֵרָקוֹן אַרְבֶּה חָסִיל כִּי יִהְיֶה כִּי יָצַר לוֹ אֹיְבוֹ בְּאֶרֶץ שְׁעָרָיו כָּל נֶגַע כָּל מַחֲלָה: (מלכים א ח, לז) י) אֲשֶׁר הָיָה דְבַר יְיָ אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבַּצָּרוֹת: (ירמיה ד, א)

אחח18/06/2018

והמלא עלינו רחמים למען שמך, מִי שֶׁעָנָה אֶת שְׁמוּאֵל בַּמִּצְפָּה[מב], הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ צְעָקָה.

עַל הברכה הַחֲמִישִׁית לאחר שאמר מזמור 'שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים' וגו', הוּא אוֹמֵר, וזכור לנו ה' אלהינו זכותו של אליהו הנביא והמלא עלינו רחמים למען שמך, מִי שֶׁעָנָה אֶת אֵלִיָּהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל[מג], הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה.

עַל הברכה הַשִּׁשִּׁית לאחר אמירת מזמור 'שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה'', הוּא אוֹמֵר, וזכור לנו ה' אלהינו זכותו של יונה עבדך, והמלא עלינו רחמים למען שמך, מִי שֶׁעָנָה אֶת יוֹנָה מִמְּעֵי הַדָּגָה[מד], הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ צְעָקָה.

עַל הַברכה הַשְּׁבִיעִית [שהיא שביעית לברכת גואל ישראל שבה התחיל להאריך, והברכה השישית והאחרונה שהוסיפו], לאחר אמירת מזמור 'תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטֹף', הוּא אוֹמֵר, וזכור לנו ה' אלהינו זכותו של דוד משיחך ושל שלמה בנו מלכך והמלא עלינו רחמים למען שמך, מִי שֶׁעָנָה אֶת דָּוִד[מה] וְאֶת שְׁלֹמֹה[מו] בְּנוֹ בִּירוּשָׁלַיִם, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ אַתָּה ה' הַמְרַחֵם עַל הָאָרֶץ.

המשנה מביאה מעשה בענין סדר זה שבתענית:

מַעֲשֶׂה

מב. שמואל ביקש מה' שינצח את הפלשתים במלחמה, וענהו ה', כפי שמבואר בפסוקים (שמואל א' ז' ה'-י') ששמואל קיבץ את כל העם למצפה כדי להתפלל אל ה' שיצילם מיד פלשתים, ונקבצו כל העם במצפה וצמו והתוודו על עוונותיהם והתפללו אל ה', וכאשר שמעו פלשתים כי בני ישראל התקבצו במצפה, עלו אל ישראל להלחם בהם, וכאשר בני ישראל ראו שפלשתים מגיעים כדי להילחם עמהם, אמרו אל שמואל שלא יחריש מלזעוק אל ה' כדי שיושיעם מיד פלשתים. ולבסוף הושיעם ה' בזכות תפילתו של שמואל כמו שנאמר (שם ז' ט'-י') 'ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה', ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים נגשו למלחמה בישראל, וירעם ה' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים ויהמם וינגפו לפני ישראל'.

הטעם שמזכיר את שמואל במצפה בברכה זו, לפי שפסוקי התחינה שהתפלל שמואל במצפה ונענה, הם כעין מה שנאמר (תהלים קכ' ו') 'שיר המעלות אל ה' בצרתה לי קראתי ויעננני' שאומרים בברכה זו. רש"י (ד"ה ומליהו). וחותם את הברכה 'שומע צעקה', משום שנאמר אצל שמואל (שם טו' ט') 'ויזעק אל ה'' והיא מעין צעקה (רש"י ד"ה ממעי) [ואף שפסוק זה לא נאמר לגבי תפילת שמואל במצפה, אלא מענין תפילת שמואל על שאול המלך לאחר שלא הרג את אגג מלך עמלק וה' נמלך על שהמליך את שאול, מכל מקום כיון שהוא נאמר לאחר הפרשה של שמואל במצפה אפשר לומר שאף זה היה במצפה. רש"י (להלן י'. ד"ה נעקה), ועיין במהרש"א (להלן י'. ת"ה ד"ה ותפלה) שהקשה, מדוע לא הביא לשון 'זעקה' שנאמר אצל שמואל במצפה (שם ז' ט') 'ויזעק שמואל אל ה''. ועיין עוד בביאורי רש"י (שם)].

מג. כפי שמבואר בנביא (מלכים א' י"ח י"ט-ל"ט), אליהו אמר לאחאב לאסוף את כל העם אל הר הכרמל, ושיביאו לשם גם את נביאי הבעל [שם עבודה זרה]. כאשר התאספו כולם להר הכרמל, הוכיח אליהו ואמר לכל העם, עד מתי אינכם יכולים להכריע מי האלהים, אם ה' הוא האלהים לכו אחריו, ואם הבעל הוא האלהים לכו אחריו. לכן הציע אליהו שיתנו להם שני פרים, אחד לו ואחד לנביאי הבעל, וכל אחד יתן את הפר שלו על המזבח ולא יתנו אש, הם יקראו בשם אלוהיהם ואני אקרא בשם ה', והאלהים אשר יענה באש על המזבח שתאכל את הקרבן, הוא האלהים. וענו כל העם ויאמרו טוב הדבר, ונביאי הבעל נתנו את הפר על המזבח ולא ירדה אש, וקראו אל הבעל מהבוקר ועד הצהרים ואין קול ואין עונה. לאחר מכן בנה אליהו מזבח וערך עליו עצים ונתח את הפר, והתפלל לה' ואמר, 'ענני ה' ענני' [ענני שתרד אש מן השמים, וענני שלא יאמרו מעשה כשפים הם, כמבואר בברכות (ט':)], ונענה בתפילתו וירדה אש מן השמים, וראו כל העם ונפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים.

כיון שאליהו נענה בהר הכרמל, לכך הזכירוהו בברכה זו שהתפללו בה 'אשא עיני אל ההרים', שאף אליהו נענה בהר. רש"י (ד"ה ומליהו). וחותם בה 'שומע תפלה', כיון שבאליהו נאמר (שם י"ח ל"ז) 'ענני ה' ענני', ו'ענני' היא לשון תפילה ובקשה. רש"י (ד"ה ממעי).

והמהרש"א (ח"ח ד"ה ועל המימיים) ביאר על דרך הדרש, שהכוונה ב'אשא עיני אל ההרים', היינו שבתחילה אנו מבקשים שה' יושיע אותנו בזכות האבות שנקראו הרים, אך שוב אנו שואלים 'מאין יבוא עזרי', כי אין אנו יכולים להינצל בזכותם כיון שתמה זכות אבות, ועל כך אומרים, 'עזרי מעם ה'', שאין לנו להישען אלא על אבינו שבשמים. וממשיך המהרש"א לבאר את השייכות של המזמור לאליהו בכרמל, ממה שנאמר באותו מזמור 'הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל', כנגד מה שלעג אליהו לנביאי הבעל שיקראו בקול גדול לאלהיהם, ואמר להם 'אולי ישן הוא ויקץ' (שם י"ח כ"ז), אך אלהינו לא ינום ולא יישן.

מד. כפי שמבואר בספר יונה (פרקים ג'-ד'), ה' ציווה ליונה הנביא, שילך אל עיר גדולה ששמה נינוה, ויאמר לכל אנשי העיר שבגלל מעשיהם הרעים בעוד ארבעים יום ה' עומד להחריב את עירם, אולם יונה הנביא לא רצה לעשות את שליחות ה' ועלה על אוניה הנוסעת לתרשיש כדי לברוח מלפני ה', וה' הטיל רוח סערה בים והאניה עמדה להישבר, ורצו אנשי האניה לדעת בסיבת מי הסערה ולכן הפילו גורלות, ונפל הגורל על יונה, ואז אמר להם יונה שאם רוצים הם שהסערה תיפסק שיטילוהו אל המים, ואכן הטילו אנשי האניה את יונה אל הים ופסקה הסערה, ולאחר שנפל יונה אל הים זימן ה' דג גדול שבלע את יונה, ויונה התפלל אל ה' שיצילהו ממעי הדג ואמר, 'קראתי מצרה לי אל ה' ויעננני' (יונה ב' ג'), ואכן ענה ה' לתפילתו ולאחר שלושה ימים ושלושה לילות הקיאו הדג אל היבשה.

וכיון שיונה התפלל ממעי הדג שהוא כעין מה שנאמר 'ממעקים קראתיך ה'', לכך הזכירוהו בברכה זו שהתפללו בה בתחילה 'ממעמקים קראתיך ה''. וחותם בה 'העונה בעת צרה', שכן נאמר (יונה ב' ג') 'קראתי מצרה לי'. רש"י (ד"ה ממעי).

מה. היינו בזמן שהיה רעב בימיו, כפי שנאמר (שמואל ב' כ"א א') 'ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה'. רש"י (ד"ה ועל). ומצאנו שנענה משום שבהמשך אותו פסוק נאמר, 'ויבקש דוד את פני ה', ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים' [וראה ביבמות (עח:) כיצד פירשו פסוק זה] הרי שדוד התפלל לה' שיודיענו על מה בא הרעב, וה' ענה לו. והתוספות (להלן ט"ו: ד"ה נרוך) ביארו שדוד נענה בעת שהיתה מגיפה על ישראל, ודוד התפלל אל ה' והקריב עולות ושלמים ונעצרה המגיפה, כפי שנאמר (שמואל ב' כ"ד כ"ה) 'ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל'.

מו. רש"י (ד"ה ושלמה) מביא שני ביאורים על מה התפלל שלמה המלך ונענה: א. לאחר שסיים לבנות את בית המקדש, ביקש שלמה להכניס את הארון לבית קודש הקדשים ודבקו השערים של בית קודש הקדשים זה לזה ולא היה יכול להכניס את הארון למקומו, ואמר עשרים וארבעה רננות ולא נענה, עד שאמר 'ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך' (דברי הימים ב' ו' מ"ב), ומיד נענה ונפתחו השערים [כמבואר בשבת (ל.) כל המעשה באריכות]. ב. לאחר שהכניס את הארון לקודש הקדשים, התפלל שלמה שישמע ה' את תפלת האנשים המתפללים בבית המקדש בכל צרה, כפי שנאמר (מלכים א' ח' ל'-ל"ו) 'ושמעת אל תחינת עבדך ועמך ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה', ובהמשך התפלל 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך והתפללו אל המקום הזה' וגו', 'רעב כי יהיה בארץ' וגו'. וה' ענה לתפלתו שנאמר (שם ט' ג') 'ויאמר ה' אליו שמעתי את תפלתך ואת תחנתך אשר התחננתה לפני'.

הטעם שהזכירו מזמור 'תפלה לעני כי יעטוף', לפי שמזמור זה נאמר על דוחק גשמים. רש"י (שם). וביאר הבית יוסף (או"ח סי' תקעט ס"ב ד"ה וגרסה), לפי שכולם עניים בימי הרעב [כמבואר בבבא מציעא (נט.) שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה]. וכתב טעם נוסף, לפי שנאמר במזמור זה (שם קב כ') 'ה' משמים אל ארץ הביט', וכאשר הגשמים יורדים נמצא שהשם יתברך מביט אל הארץ ברחמים. ועוד, לפי שנאמר (שם קב י"ד) 'אתה תקום תרחם ציון' והוא מעין 'המרחם על הארץ' שחותם בה.

והטעם שחותם בה 'מרחם על הארץ', לפי שדוד ושלמה התפללו על ארץ ישראל. רש"י (שם). ולפי הביאור הראשון ברש"י, ששלמה התפלל שיכנס הארון לקודש הקדשים, שייך לחתום 'מרחם על הארץ', לפי שעסק בבנין בית המקדש שהוא עיקר הארץ. רש"י להלן (י'. ד"ה דנעי).

לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים. ליסרמל הכזוים ומתועבים ועבדים מושלין בהן: [ג]ולא הכל בקימה. לקרמת יסרמל לעתיד לבא, מלכים ירמו וקמו שרים וישתחוו: ה"ג לא[ז] הכל לאורה ולא הכל לשמחה, דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ישרים לשמחה, דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כיצד בו': אפר מקלה. אפר ממש ולא עפר, אפר סתם הוא עפר, דכתיב שאפר קרוי עפר[ג] דכתיב (במדבר יט) ומעפר שרפת החטאת כך עפר קרוי אפר סתם, והיינו דקתני אפר אפר מקלה אפר שריפה, מי[ד] הוה תני אפר סתם הוה משמע עפר, ואפר מקלה גמי יותר מעפר סתם[ה], ובגמרא[ו] מפרש מאי טעמא נותנין אותו: כבושין. לשון עגירה, כמו מכבש בלע"ז פריט"ח, (ה) שכובשין את הלבנות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין אחינו כו': ובקבלה. שהגידו מנוה ליסרמל (ו) (עמדו בתפלה), והקשה תוספות[ז] מאן דהו מאי שנא דהאי קרא דכתיב ויונה וירא האלהים את מעשיהם וגו' [ח]ולא קרי ליה דברי קבלה, ופריק היהו כל מקום שהגידו מנוה ומודיע ומזהיר את יסרמל קרי ליה קבלה, וכל דוכתא דלא מיתפקד גדיה כי האי וירא האלהים שהוא כמספר והולך דילף מיניה מגד מורחיה מילתא לא קריון ליה קבלה: (ז) ברחובה של עיר. דגלוי, וכי הך דאמרינן במסכת מגילה (דף כה:) בני העיר שמכרו רחובה של עיר, והתם מפרש דהדיא אמר ר' זירא[ט] הואיל והעם מתפללים בו בתעניות ובמעמדות: ורגיל. לגיל להתפלל ותפלתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל (ג) מזן שטועה סימן רע לעולמיו[י]: וביתו ריקם. משמע להוא עני ואין לו מחיה בביתו, ובגמרא[יא] מפרש טעמא מחרינא וגופו[יב] נקי מעבירות שלא חטא ולא ינא עליו שום שם רע בשום עבירה כו': זכרונות ושופרות. כל הפסוקים שאומרים ברחם השנה: אל ה' בצרתה לי כו'. כולן הן מזמורים: ואומר חותמיהן. על כל פרשה ופרשה, אחר זכרונות חתימת זכרונות ואחר שופרות חתימת שופרות, וכן אחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל: על הראשונה. בפעם ראשונה הוא אומר מי שענה לאברהם כו', דגואל ישראל היה מתחיל להחריך, והולך ואומר לכולן שם ברכות: על השניה. זו היא ברכה ראשונה של שם ברכות כדאחרין בגמ'[יג], והיינך דגואל ישראל זו היא ברכה עשרה של שמונה עשרה ואינה מחותן שם, אלא שבה היה מתחיל להוסיף ולהחריך. על הזכרונות הוא אומר זוכר הנשכחות, ועל השופרות שומע תרועה והיא שניה למניינה, ועל אל ה' נזרתה לי והיא שלישית למנין שם שומע לעקה (ד) שלישית, וכן כולן: ומי שענה את אבותינו על ים סוף. לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם דכתיב (שמות ו) ואזכור את בריתי: ובשופרות היה אומר מי שענה את יהושע בגלגל. לפי שענה בשופרות בירימו[יד], והוו בעוד שהיו ישראל בגלגל: ואליהו בהר הכרמל. כנגד אלו העיני אל ההרים, וכן כולן לפי ענין המזמורים, אליהו נענה בהר הכרמל מעין אלו העיני אל ההרים, ושמואל בתפלה דכתיבי קראתי[טו] ומעין אל ה' נזרתה לי: ממעי הדגה. מעין ממעמקים קראתיך ה', ועונה בעת ערה שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ג), ושמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל ב ז), ואליהו כתיב (מלכים א יח) עני זו תפלה: ועל השביעית. מפרש בגמרא[טז] מאי שביעית. מי שענה דוד ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא): ושלמה. כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים אי[יז] נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח), ולפיכך חותם מרחם על הארץ שהן התפללו על ארץ ישראל, ותפלה לעני כי יעטוף על דוחק גשמים נופל וכתיב ביה (שם) והעלר שמיס: [יח]בימי רבי חלפתא בצפורי. תניו של רבי יוסי, דתניין בסנהדרין (דף לב:) אחר רבי יוסי בגלפורי [אחר ר' חנינא בן תרדיון] נסיכני: וגומר

הדרן עלך מאימתי

סדר [א]תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר [ב]ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ג]וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה ובקבלה הוא אומר [ד]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם עמדו בתפלה מורידין[ה] לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה [ו]ואומר לפניו עשרים וארבעה ברכות י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן זכרונות ושופרות [ח]אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני [ט]אשא עיני אל ההרים וגו' [י]ממעמקים קראתיך ה' [יא]תפלה לעני כי יעטוף ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות אלא אומר תחתיהן [יב]רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה [יג]אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ואומר חותמיהן על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' גואל ישראל על השניה הוא אומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' [יד]זוכר הנשכחות על השלישית הוא אומר מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תרועה על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע צעקה על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' שומע תפלה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך אתה ה' המרחם על הארץ: מעשה בימי

אוצר החכמה

עמידת הס"ת ובבית הכנסת זה נקרא מקום הקודש וגם היכל, ולפי זה ארבעה שמות יש לו א' מקום הקודש ב' היכל ג' ארון ד' תיבה. וכשמוציאים התיבה לרחוב העיר זאת היא התיבה הנקראת מקום הקודש כי שם מניחים הס"ת בהיותם ברחוב והרי היא כמו היכל בבית הכנסת, ומה שאמרו שם בגמרא (תענית טו.) יורד לפני התיבה פירוש על מקום הקודש שצריך שיהיה החזן פניו כלפי הקודש, ולפי זה הפירוש יורד לפני התיבה שיורד ממקומו ללכת לפני התיבה שהוא נקרא היכל וקודש. [בית יוסף אורח חיים סימן קנ] לרחובה של עיר. ונראה לי דוקא בעיר שרובה ישראל. [מאירי] ואלו הן זכרונות ושופרות. פי' הפסוקים הללו הן כל אחד על כל ברכה לפי סדרם, כי בברכה ראשונה של שש שהוא מוסיף שחותמת זוכר הנשכחות אומר זכרונות, ובשניה שאומר שומע תרועה אומר שופרות, וכן השאר על הסדר הזה תמצא מזמור מעין הברכה, וכן סדר הגאונים ז"ל. [הריטב"א] ושלא כדברי הרמב"ם ז"ל שמסדר זכרונות ושופרות ושאר כל המזמורים הללו בברכת גואל ישראל קודם שיאמר מי שענה, נראה שסובר ז"ל כי על זה אמרו בברייתא בגואל ישראל מאריך ולא נהיר כלל, וכן נראה מדבריו ז"ל שזכרונות ושופרות אלו לא סוף דבר אותן שאומרים בר"ה אלא מעין הצרה, וממה שאר"י שאין אומר זכרונות אלא בר"ה וביו"כ של יובל ובשעת מלחמה, נראה לדברי חכמים שזכרונות ושופרות אלו הן אותן שאומר בר"ה ויו"כ של יובל אעפ"כ אין אומר אלא פסוקי דזכרונות ושופרות בלבד לא שאר התפלה. [הריטב"א] ברוך אתה ה' גואל ישראל. שאלו עליה בירושלמי ולא יצחק הוא נגאל, כלומר שהרי ענין האריכות מי שענה לאברהם בהר המוריה והיה לו לחתום גואל יצחק, והשיבו מכיון שנגאל יצחק נגאלו כל ישראל. [הריטב"א]

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) [עי' תוספות לקמן ע"ב ד"ה ונותנין], ג) עי' רש"י ר"ה לב. ד"ה ירד ועי' ברכות י:, ג) חולין פח: ועי' סוטה טז., ד) לקמן טז., ה) [נדרים לד.], ו) לקמן טז:, ז) יהושע ו כ ועי' לעיל יד. וברש"י שם ד"ה ירימו, ח) שמואל א' ז ה-ט ועי' לקמן יז. וברש"י שם, ט) [ועי' תוספות מנחות יט. ד"ה נמקרא], י) עיין ירושלמי פ"ב ה"ו, כ) פסחים ה., ל) סדר תנאים ואמוראים אות ל"ה עי"ש ובמבוא התלמוד.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה כבושין כו' (שכובשין את הלבנות להחזירם למוטב) תא"מ וג"כ ס"ל שכובשין ודוחקין את הלב לעשות תשובה. תו' ענין אחר שמגלה להם סתרי מעשיהם כמו בהדי כבשי דרחמנא כו' ל] פר"ס ז"ל: (ו) ד"ה ובקבלה כו' ליסרמל והקשה כל"ל ותיבות עמדו בתפלה נמחק [בא"ד] לא קרינן ליה קבלה [הס"ד ותמ"כ] מה"ד עמדו בתפלה גרסינן של עיר: (ג) ד"ה ורגיל כו' שכל ש"צ שטועה: (ד) ד"ה על השניה כו' שומע תרועה וכן כולם כל"ל ותיבת שליחים נמחק והד"ה עם ד"ה מי שענה וד"ה ואליהו וכו' ושמואל נמצפה כדכתיבי קראתי וכו' והד"ה עד ג"נ"ל כי מלפתא: (ה) תוספות ד"ה חוב כו' שמחה ותורה דא"כ לחמרינן דליתני לב כו' כמו כן חמרינן דצדיק קאי אהא דלחמניא כו' ולכתוב לצדיק וליסרי לב חורה ושמחה חלל בההיא דלעיל לא הוו מלכים ושרים כתובים אהדדי אלא כו' חור זרוע לצדיק וליסרי לב שמחה:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה ובקבלה וכו' ולא קרי ליה דברי קבלה. עיין תוען דף קלז ע"א רש"י ד"ה תורת משה:

הגהות וציונים

ג] צ"ל אי הוה כתיב שרים ישתחוו (דאי הוי כתיב ושרים ישתחוו נמי מצינן למימר דהא והא עביד כי היכי דאמרינן לעיל גבי יהושע וכלב, קרן אורה), וכן משמע מהנוסח בכת"י וע"י (עי' רש"ש): ד] בכת"י זוכר הברית (וכ"ה גי' התוס' לקמן טז ע"ב ד"ה מאי), ועי' דק"ס: ו] דיבור זה שייך לפני הדיבור הקודם (ומקומו בעמוד הקודם, באה"מ):

ז] נראה דצ"ל ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה וכו', וכגירסת הרגמ"ה עי"ש (דק"ס): ח] צ"ל דאי (באה"מ): ו] תיבת "סתם" נראה למחוק, ועי' לקמן טז ע"א רש"י ד"ה עפר סתם (רש"ש): ז] צ"ל בתוספות (מהרש"א דפו"י), ועי' מהר"ץ חיות בשם חות יאיר ובממ"נ בשם יד דוד: ח] [לפנינו שם סתמא דגמרא הוא ולא ר' זירא אמרה] (גליון), אולם עי"ש בדק"ס דבכת"י איתא שם א"ר זירא: ט] צ"ל דגופו (מראה אש): י] בהעתקת הב"ח (סי' תקעט) איתא אמר נמי: כ] שייך לע"ב (גליון): ל] בהג' הב"ח דפו"ר כן:

תורה אור השלם א) כֹּה אָמַר יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל קְדוֹשׁוֹ לִבְזֹה נֶפֶשׁ לִמְתָעֵב גּוֹי לְעֶבֶד מֹשְׁלִים מְלָכִים יִרְאוּ וְקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ לְמַעַן יְיָ אֲשֶׁר נֶאֱמָן קְדֹשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרֶךָּ: [ישעיה מט, ז] ב) אוֹר זָרֻעַ לַצַּדִּיק וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה: [תהלים צז, יא] ג) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י] ד) וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵיכֶם כִּי חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל הָרָעָה: [יואל ב, יג] ה) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֶל יְיָ בַּצָּרָתָה לִּי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי: [תהלים קכ, א] ו) שִׁיר לַמַּעֲלוֹת אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי: [תהלים קכא, א] ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: [תהלים קל, א] ח) תְּפִלָּה לָעָנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: [תהלים קב, א] ט) רָעָב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ דֶּבֶר כִּי יִהְיֶה שִׁדָּפוֹן יֵרָקוֹן אַרְבֶּה חָסִיל כִּי יִהְיֶה כִּי יָצַר לוֹ אֹיְבוֹ בְּאֶרֶץ שְׁעָרָיו כָּל נֶגַע כָּל מַחֲלָה: [מלכים א ח, לז] י) אֲשֶׁר הָיָה דְבַר יְיָ אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דִּבְרֵי הַבַּצָּרוֹת: [ירמיה ד, א]

עין משפט נר מצוה

א א] מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ג ד ג טוש"ע ח"ח סימן תקעט סעיף ג:
ב ב] מיי' שם ה"ז טור ח"ח סימן תקעט:

רבינו גרשום

תנא בנין בנין של שמחה כלומר הא דקתני ממעטין בבנין היינו בבנין של שמחה ג) אכוורנקי של מלכים שכשנולד בן נוטעין אילן אחד לשמו וכשמעמידין אותו למלך עושין ממנו כסא מלכות. ומנא לן דיהושע נענה דכתיב[ו] ויאמר ה' אל יהושע וגו' ויהושע ו' מוסיף על ענין ראשון[ז] דהא והא עבד בנפילה כמשה ובקריעה. לא הכל בקימה כלומר לעתיד לבוא שעומדין כנגד ישראל והא והא עביד קימה והשתחויה. ה"ג הכל לאורה ולא הכל לשמחה (ולזו) [ולא] לשמחה ישרים אף לשמחה דישרים עדיפי מצדיקים:

הדרן עלך מאימתי

סדר תעניות כו' ואפי' בקמייתא כלומר

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) מולי ל"ל ונטיעה היינו נטיעה של שמחה כגון מכוורנקי וכו'.

משנת ראשונים

לבזה נפש למתעב גוי. אמר האל בעבור ישראל שהוא בזוי נפש ומתעב אותו כל גוי והוא עבד מכמה מושלים עוד יראה שיראוהו מלכים ויקומו מפניו ושרים וישתחוו לו.

[רד"ק, ישעיהו מט ז]

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה. הסמיך שמחה לישרים ואור לצדיקים בא לרמוז שאין מעלת השמחה גדולה כמעלת האור כמו שאין מעלת הישרים גדולה כמעלת הצדיקים, ותמצא לעולם בסידור המדות בכתובים שהצדיקים קודמים לישרים, משה אמר (דברים לב) צדיק וישר הוא. דוד אמר (תהלים קמא) אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. ותקנו רז"ל בתפלת ראש השנה ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו, ובא להודיע שעיקר השמחה היא האור והצדיקים הם הזוכים למעלת האור וכ"ש למעלת השמחה, והישרים זוכין למעלת השמחה אבל לא למעלת האור.

[כד הקמח, נר חנוכה]

מוציאין את התיבה לרחובה של עיר. תיבה פירושו האמיתי על מקום

ואפילו בקמייתא. כלומר ואפי' נג' תעניות הרשומות ונג' שניות קאמר דמתני' דמוליכין את התיבה לרחובה של עיר ואומר כ"ד ברכות כו' ורמינהו והתניא לשתות ושניות נכנסין כו' פי' ומתפללין הכי כדרך כל השנה כולה כלומר שיאמר י"ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה וקשה להא לעיל (ד) גפ"ק (דף יג:) קאמרינן אין בין ג' תעניות שניות לשאר תעניות אלא שבאלו (ה) מתפללין ומותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לענין עשרים ואחדעה זה וזה שוין דבין ברשומות בין בשניות היו אומרים כ"ד ועוד קשה דקאמרינן לעיל ואידעית אימת בשניות נמי לא מצלו כ"ד ואמאי לא מייתי לה סיועא מהא דהכא וי"ל דהא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה לאו דעשרים וארבע ברכות קאמר אלא קאמר שמתפללין כדרך כל השנה שלא היו מוליכין את התיבה לרחובה של עיר:

[ו] ונותנין אפר על גבי כו'. ואומר אפר הוי מעלה אדם שהרי (ו) הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עלמות: גמקוס

בימי רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן[ו] תקעו הכהנים [א] ותקעו מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה הריעו בני אהרן הריעו מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ז) [א]וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. שלש תעניות הראשונות [ב] אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל שלש שניות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין שבע אחרונות אלו ואלו מתענין ומשלימין דברי רבי יהושע וחכמים אומרים [ב]שלש תעניות הראשונות אלו ואלו לא היו מתענין כלל [ג]שלש שניות אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל [ד]שבע אחרונות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין. [ה]אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים [ו]ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה [ז]אנשי משמר [ח]ואנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס [ג] ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור דלא להתענאה לפניו ולאחריו מותר ר' יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מותר [ט] אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ושלש שניות חמישי שני וחמישי ר' יוסי אומר [י]כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות. [יא] אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין דברי רבן גמליאל אמר רבי מאיר אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת: **גמ'** סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה כו' ואפילו בקמייתא ורמינהו שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד [ב] נוטל ונותן בראשו רבי נתן אומר אפר מקלה הן מביאין אמר רב פפא [ג]כי תנן נמי מתניתין אשבע אחרונות תנן: ובראש הנשיא [ד]: והדר תני כל אחד ואחד [ה] (נוטל ונותן [ו]) בראשו איני (והתנן [ז]) [ח]רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה [ט] מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר [י]ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר ובקללה מתחילין מן הקטן (דאמר מר [יא]) [יב]בתחלה נתקלל נחש ואחר כך נתקללה חוה ואח"כ נתקלל אדם הא חשיבותא לדידהו דאמרי להו אתון חשיבותו למיבעי עלן רחמי אכ"ע: ([יב]כל אחד ואחד [יג] (נוטל ונותן [ו]) בראשו: אמר רב אדא) וכל אחד ואחד (נוטל ונותן [ו]) בראשו נשיא ואב בית דין נמי נשקלו אינהו ונינחו בראשייהו מאי שנא דשקיל איניש אחרינא ומנח להו אמר רבי אבא [יד] דמן קסרי [טו] אינו דומה מתבייש מעצמו וגומר [טז] כל הברכה. כל מותה ברכה עלמה: ס"ג ולא ענו [יז] אחריו אמן תקעו בני אהרן תקעו. חזן הכנסת [יח] מומר להן על כל ברכה וברכה, והוא השמש ולא שליח צבור: **לא** היינו נוהגין. שלא לענות אחר אלא בשער מזרח ובהר הבית. כלומר בזמן שבית המקדש קיים כשמתפללין בהר הבית נכנסין בדרך שער המזרח, לפי שלא היו עוסקין אחר במקדש כדאמרינן בגמרא (דף טז:), ואין לומר לא היו נוהגין כן לתקוע אלא במקדש, דולמי תוקעין בגבולים כדמוכח בכולה הך מסכת ומסכת ראש השנה (דף מו: כו.): **אנשי** משמר. של אותה שבת: **ולא** משלימין. שעדיין אין אחרון אחרון כל כך, ובגמרא (דף יז.) מפרש שמא מכבד העבודה על אנשי בית אב שהיו עוסקין אותו היום ובאים הן לסייעם, ואם היו מתענים (ג) לא היה להם כח לעמוד בעבודה: **אנשי בית אב.** המשמרה מתחלקת לשבעה בתי אבות כנגד שבעת ימי השבוע, בית אב ליום [יט]: **אנשי [מעמד].** אחד מהניס ולויס וישראלים הקבועים ועומדין ומתפללין על קרבן אחיהם שיקבל [כ] לרצון, ועומדים לשם בשעת עבודה, להיות קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וכולהו מפרש בפרק אחרון (דף כו.): **מותרין לשתות יין.** לאו גבי תענית איתמר, אלא אגב דמיירי בני משמר מייתי לה: **בלילות.** אין לחוש שמא מכבד העבודה, שהרי לאו מבערב שפסקו הקרבנות ולא כבדה העבודה, [כא] שיהיו רוב קרבנות ולא יפסיקו בני בית אב של אותו היום ונריכין אלו לסייען, והרי אינן רשאין לעבודה משום שכרות: **אנשי בית אב אסורין בין** יום בין בלילה. לפי שהיו מעלין כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח [כב], ת"ש לא גמרו ביום גומרים בלילה, אבל אנשי משמר אינן לריכין לסייע בלילה להפך במוצ"ש דיום גדול הוא להם ולא יכולין לגמור, ואומרים שמא יבואו רוב כת"ל והוא דיבור בפ"ע (גליון) בתוספת תיקון ע"פ רש"ש ורש"י שבריי"ף: [כ] הס"ד ואח"כ מד"א **אפר מקלה.** אפר כו'. כת"ל (גליון): [ס] יש להוסיף **ואח"כ** (גנזי יוסף), ועיין רש"ש: [ע] [צ"ל **נותן**] (גליון) ועי' אות ג: [פ] [שייך לע"א במשנה] (גליון), ועי' ביעב"ץ מה שהקשה על דברי התוס' ויש שהגיהו בדברי התוס' שצ"ל מעצם **איל** (ועי' קרן אורה): [צ] נדצ"ל הראשונות **והשניות**:

ומנחה [כג]: **שאין משלימין.** להתענות כל היום אלא סמוך לערב: [כד]מגילת תענית נכתבה בימי חכמים [כה] מע"פ שלא היו כותבין הלכות [כו], והיינו דקתני כל הכתוב במגילת תענית כחילו היה מקרא: **גמ' אפילו בקמייתא.** מוליכין את התיבה, בתמיה: **כי קתני** נמי מתני'. סדר תעניות כילד בסדר תעניות מחרונות קא מיירי: ס"ג **בגמרא ונותנין אפר על גבי התיבה** ולא גרסינן אפר מקלה [כז], אפר דיהבינן בראשייהו דנשיא ואב ב"ד בריאה לדבר לומר לדון מחיצותא הוא, לאמרי להו אתון חשיבותא טפי כו': **דשקיל איניש אחרינא כו'.** לקתני ונותנין ע"ג התיבה כו' ועל ראש הנשיא כו' דמשמע על ידי אחר, וגבי שאר כל אדם לא תני נותנין אלא כל אחד ואחד (נוטל [כח]) כו': **למתניית**

ר' אלעזר אומר משום ר' חנינא בן דוסא כל שתחלת תעניתו בחמה סופו בגשמים שנאמר [כט]הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד העולם לעשות את כל דברי התורה הזאת. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [ל]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [לט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מ]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [מט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נ]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [נט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [ס]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [סט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [ע]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [עט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פ]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [פט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צ]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [צט]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [ק]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קא]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קב]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קג]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קד]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קה]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קו]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קז]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתעניתם של ישראל היה יום השלישי לגשמים של עולם. **ר' יוחנן** אומר משום ר' שמעון בן יוחי כל שתחלת תעניתו בגשמים סופו בחמה שנאמר [קח]ויהי ביום השלישי ויהי כחם ויקחו משה דורש ומה תלמוד לומר ויהי כחם אלא כשהיה יום השלישי לתענית

בִּימֵי רַבִּי חֲלַפְתָּא בציפורי וְרַבִּי חֲנַנְיָא בֶּן תְּרַדְיוֹן בסיכני[א], **שֶׁעָבַר** אֶחָד **לִפְנֵי** הַתֵּיבָה כשליח ציבור בתענית, **וְגָמַר** אֶת הַבְּרָכָה כּוּלָּהּ - את ברכת 'גואל ישראל' עם ההוספה שהוסיפו בה בתענית, **וְ**הציבור **לֹא עָנוּ** אַחֲרָיו אָמֵן, אלא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד[ב]. לאחר מכן אמר חזן הכנסת [-השמש][ג], 'תִּקְעוּ הַכֹּהֲנִים (וְ)תָקְעוּ[ד]', והוסיף השמש ואמר[ה], 'מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם אָבִינוּ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה', ולאחר מכן תקעו הכהנים תקיעה תרועה ותקיעה[ו].

לאחר שסיים השליח ציבור ברכת גואל ישראל אמר ברכת זכרונות, ובסיומה שוב הכריז חזן הכנסת ואמר, 'הָרִיעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הָרִיעוּ[ז]', והוסיף ואמר, 'מִי שֶׁעָנָה אֶת אֲבוֹתֵינוּ עַל יַם סוּף, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה', והכהנים הריעו תרועה תקיעה ותרועה[ח]. וכך הכריז השמש בסיום כל ברכה מהברכות הנוספות, באחת אמר 'תקעו הכהנים תקעו', ובשניה אמר 'הריעו בני אהרן הריעו'.

וּכְשֶׁבָּא הַדָּבָר אֵצֶל **חֲכָמִים** - וכששמעו חכמים על מנהגם של רבי חלפתא ורבי חנניא, **אָמְרוּ, לֹא הָיִינוּ נוֹהֲגִין כֵּן**, לענות 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' במקום 'אמן'[ט], **אֶלָּא בְּשַׁעַר** הַמִּזְרָח **וּבְהַר הַבַּיִת**, כלומר, בזמן שבית המקדש קיים, כשמתפללים בהר הבית שנכנסים אליו דרך שער המזרח, לפי שאין עונים אמן במקדש', אך בשאר המקומות עונים אמן.

הכהנים שעבדו בבית המקדש נחלקו לעשרים וארבע משמרות[י], בכל שבוע עבדו במקדש משמר אחד. והמשמר עצמו נחלק לשבעה בתי אבות, וכל בית אב עבד יום אחד מימות השבוע[יב]. המשנה באה ללמד שלגבי אנשי המשמר ואנשי בית אב הקילו בענין התעניות, מכיון שהם טורחים בעבודת המקדש:

בִּשְׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת שאינן חמורות כל כך[יג], **אַנְשֵׁי מִשְׁמָר** העובדים במקדש באותו שבוע אך אינם עובדים ביום תענית זה, **מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין** את התענית עד הלילה, אלא רשאים לאכול קודם סיום הצום. והטעם שהתירו להם לאכול, שמא תכבד עבודת הקרבנות על אנשי בית אב שעובדים ביום התענית, ואנשי המשמר יצטרכו לבוא לסייעם, ואם יתענו לא יהיה להם כח לסייעם בעבודה[יד].

א. **כמבואר** בברייתא להלן (טז:). ומשמע שם שאין זה מעשה שאירע פעם אחת, אלא כך הנהיגו באופן קבוע רבי חלפתא בציפורי ורבי חנניא בן תרדיון בסיכני.

ב. **כמבואר** בברייתא להלן (שם), וברש"י (שם ד"ה לא).

ג. **כמבואר** בברייתא להלן (שם) שחזן הכנסת אומר כן, וכתב רש"י כאן (ד"ה ה"ג) דהיינו השמש ולא השליח צבור. וכן כתב רש"י במכות (כג: ד"ה חזן) שהוא שמש הקהל, והעיר, שאין לו ביאור מדוע נקרא בשם 'חזן הכנסת'. אמנם בגליון שם הביא בשם מהרש"ל שפירש שהוא מלשון חוזה, שרואה צרכי העיר.

ד. **כן** היא הגירסא במשניות, 'תקעו הכהנים תקעו', וכן הגיה הגר"א (אות ו) בהגהותיו, וכן הסכים בדקדוקי סופרים (אות ע) שזו הגירסא המדויקת, שהרי אין הכוונה לומר כאן 'ותקעו', שהכהנים תקעו, אלא זה חלק מההכרזה של חזן הכנסת, 'תקעו הכהנים תקעו'. ועיין עוד בילקוט ביאורים האם התקיעות בתענית הם בכהנים דווקא.

ה. **אף** שכבר נאמר כן על ידי השליח ציבור קודם סיום הברכה, חוזר חזן הכנסת ואומר זאת עתה שוב. רש"י להלן (טז: ד"ה חזן). וכתבו הריטב"א (ד"ה ולמחר) והר"ן (ד"ה מכאן), שכן משמע לשון 'חוזר ואומר', שחוזר ואומרו שוב אף שכבר נאמר פעם אחת [ועיין ברש"ש (נדפ"י שם) שדחה ראיה זו, משום שאפשר לומר ששליח הציבור אינו אומרו בחתימת הברכה, אלא אומרו רק פעם אחת לאחר הברכה, ולשון 'חוזר' היינו לאחר שהפסיקוהו בעניית 'ברוך שם כבוד מלכותו' ובאמירת 'תקעו', חוזר לתפילתו ואומר מי שענה וכו']. אמנם בריטב"א ובר"ן (שם) מבואר ששליח הציבור עצמו חוזר ואומר כן ולא השמש. וכן הוא ברמב"ם (תעניות פ"ד הט"ז).

ו. **כך** כתב הריטב"א (ד"ה ולמחר) שכשאומר להם 'תקעו' הם מכינים עצמם לתקיעה, ובינתיים הוא אומר 'מי שענה' ולאחר מכן היו תוקעים, וכן מבואר בברייתא להלן (טז:). אך במאירי (ד"ה ומה) כתב, שהיו תוקעים לפני שאמר השמש שוב 'מי שענה'.

ז. **בברכה** הראשונה תוקעים תחילה לכך אומר להם 'תקעו', ובברכה השניה מריעים תחילה לכך אומר להם 'הריעו'. רש"י (להלן טז: ד"ה כשמריעין). ועיין עוד בהערה להלן. ותמה בגבורות ארי (ד"ה תקעו), מדוע בתקעו הוא אומר 'הכהנים', ובהריעו הוא אומר 'בני אהרן', שיאמר בשניהם או הכהנים או בני אהרן. ויישב, שהוא לאו דווקא, אלא שמשמיעה לנו המשנה שיכול לומר באיזה לשון שרוצה, או הכהנים או בני אהרן. ולבסוף כתב, שנראה בעיניו שהגירסא במשנתנו משובשת וצריך לומר בשניהם 'בני אהרן הכהנים', וכפי שנאמר בתורה (במדבר י ח) 'ובני אהרן הכהנים יתקעו', ושכן היא הלשון בברייתא להלן (טז:). אמנם ברש"ש (להלן טז: ד"ה ומזן) דחה גירסתו.

ח. **אף** מבואר בברייתא להלן (טז:), וכך כתב רש"י (שם ד"ה כשמריעין), שבברכה הראשונה שאומר תקעו, תקעו תקיעה תרועה ותקיעה, ובברכה השניה שאומר הריעו, הריעו תרועה תקיעה ותרועה, וכך גם פסק הרמב"ם (תעניות פ"ד הט"ו-יז). אמנם בבית יוסף (או"ח סי' תקעט ס"ג ד"ה וכתב הרב המגיד) למד בדעת הטור (שם) שאף שפעם אחת אומר תקעו ופעם אחת אומר הריעו, אין זה אלא לחלוק כבוד לתרועה כמו לתקיעה, אבל לעולם תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה, ושלא כדברי הרמב"ם. [והתוספות יו"ט והלחם משנה (שם) תמהו על הבית יוסף, שבדברי הטור מבואר ממש כדברי הרמב"ם, ועוד שהרי מבואר בברייתא להלן (שם) כדברי הרמב"ם וכיצד ניתן לחלוק על כך].

והרמב"ן (לעיל ע"ח ד"ה ולפי) והריטב"א (לעיל ע"ח ד"ה ועוד) כתבו, שבסיום הברכה הראשונה תוקעים רק תקיעה אחת, ובסיום השניה רק מריעים, ובשלישית שוב רק תוקעים, וכן על זה הדרך בכל ברכה, פעם אחת תוקעים ופעם אחת מריעים. וביאר הריטב"א (שם) שאין לעשות תקיעה תרועה ותקיעה אלא בראש השנה וביום הכיפורים של יובל, משום שלמדו כן מפסוקים כמבואר בראש השנה (לד.), אבל לגבי התקיעות בתעניות אלו, הוא כעין מה שנאמר בענין מלחמתם של ישראל עם אויביהם בארץ ישראל (במדבר י ט) 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצרר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאיביכם', והטעם הוא כדי להעלות התפילה בתרועה, ולזה מספיק אפילו תקיעה או תרועה אחת בכל פעם. ועיין בריטב"א שיישב את הראיה מהברייתא להלן (שם) שמבואר שם שתוקעים תקיעה תרועה תקיעה.

ט. **כן** פירש רש"י (ד"ה מלמעלה), שגרס במשנה, 'ולא ענו אחריו אמן', ועל כן פירש שזו היתה טעותם שלא ענו אמן אחר השליח ציבור אלא 'ברוך שם כבוד מלכותו'. והוסיף, שאין לפרש שאמרו חכמים שלא היו נוהגים לתקוע בכל מקום אלא במקדש, שודאי תוקעים גם מחוץ למקדש, כמבואר בכל מסכת תענית. אמנם הריטב"א (ד"ה ורש"י) והר"ן (ד"ה מעשה) גרסו בברייתא 'וענו אחריו אמן', ואם כן לא ניתן לפרש כפירוש רש"י שטעותם היתה שלא ענו אמן. והריטב"א (שם) הקשה על פירוש רש"י, כיצד ניתן לומר שחכמים גדולים כרבי חלפתא ורבי חנניא בן תרדיון יטעו טעות גדולה כזו, כי אף על פי שהיו במקדש בימי התענית וראו שעשו כך, לא היה להם לעשות כן, שדבר ידוע הוא כי במקדש כל השנה היו נוהגים לעשות כן ולא בשאר המקומות שחוץ למקדש, ואין חילוק בזה בין תעניות לשאר ימים. והר"ן (שם) הקשה על פירוש רש"י, שאם כן בכל השנה היה להם לחלוק כן אם עונים אמן או ברוך שם כבוד מלכותו ולא רק לגבי תענית.

לכך פירשו הריטב"א (שם בשם מחד מרצופיו) והר"ן (שם), שרבי חלפתא ורבי חנניא הנהיגו שלאחר שענו אמן אחר חתימת הברכה, אמר שוב 'מי שענה', ורק לאחר מכן תוקעים ומריעים, ועל כך אמרו חכמים שלא היו נוהגים כן לומר שוב 'מי שענה' בלא חתימה אלא במקום שבזמן שבית המקדש היה קיים, בתעניות היו מתכנסים בהר הבית ומתפללים כסדר שמתפללים בתעניות, כמבואר ברמב"ם (תעניות פ"ד הט"ו), ואף ששנינו במשנתנו, 'מוציאים את התיבה לרחובה של עיר', בהר הבית היה גם כן רחוב ששם היו יוצאים להתפלל בתעניות, כפי שנאמר (ממש"ה מ ט) 'אל הרחוב אשר לפני שער המים' והוא אחד משערי העזרה, וביומא (שם) מבואר שמקום זה היה בעזרת נשים. רש"ש (נדפ"י ד"ה מלמעלה)], והטעם שרק במקדש אמרו כן, לפי שצריכים לתקוע סמוך לתפלת התענית שהיא מי שענה, שמזכירים בה זכות האבות להעלות זכרונם לפני השם, ולכן כיון שבמקדש עונים על כל ברכה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהיא נחשבת כברכה בפני עצמה, אילו לא היו אומרים שוב מי שענה, אלא היו תוקעים מיד אחר אמירת ברוך שם כבוד מלכותו, היה נראה כאילו התקיעה היא על ברכת ברוך שם כבוד מלכותו ולא על תפילת התענית שהיא מי שענה, ולכן תיקנו במקדש כדי לסמוך את התקיעה לתפילת התענית, שיאמרו שוב את תפילת מי שענה של כל ברכה ויתקעו לאחריה, אבל חוץ למקדש שעונים אמן בסיום הברכות, כשתוקעים אחר עניית אמן הרי התקיעות סמוכות למי שענה, כיון שאין עניית האמן נחשבת להפסק בין הברכה לתקיעה. ורבי חלפתא ורבי חנניא בן תרדיון אירע להם שהיו במקדש וראו הסדר ההוא והנהיגו כן במקומותיהם, וכשבא הדבר לפני חכמים אמרו שאין נוהגין כן אלא רק במקדש ולא בשאר המקומות. וראה עוד בילקוט ביאורים פירושים נוספים מהראשונים, מה הנהיגו רבי חלפתא ורבי חנניא בן תרדיון שלא הסכימו עמם חכמים.

י. **להלן** (טז:) דרשו כן מפסוק, ויבואר שם.

יא. **בגמרא** להלן (כו.) מבואר שבתחילה משה רבינו חילק את הכהנים למשמרות [ונחלקו שם אם לשמונה משמרות או לששה עשר], עד שבאו שמואל ודוד והעמידום על עשרים וארבע משמרות, ושמות המשמרות מנויים בדברי הימים (א' כד ז-יח). ובראש חודש ניסן התחילה לעבוד המשמרת הראשונה ובכל שבוע התחלפו המשמרות, ולאחר עשרים וארבע שבועות התחילה שוב המשמרת הראשונה. מאירי (ד"ה המשנה השלישית).

יב. **רש"י** (ד"ה מנשי ניתן), ורע"ב. והקשו החתם סופר (או"ח סי' ר) והמנחת חינוך (מלוה מקט אות ט), שבמנחות (קו: ונדפ"י שם ד"ה כנגד שמה) מבואר שכל משמר נחלק לששה בתי אב, ובשבת היו עובדים כל הבית אב של אותו שבוע יחדיו. ועיין בחתם סופר במה שכתב ליישב. וראה עוד בענין זה בתפארת ישראל (תמיד פ"ח נועז אות ג), ובערוך לנר (יבמות קא. נדפ"י ד"ה כל, סנהדרין כג: ד"ה כהן).

יג. **כפי** שמבואר במשנה לעיל (י.), כאשר הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים, בית דין גוזרים על הציבור שלש תעניות, ובהם אוכלים ושותים בלילה ומותרים במלאכה וברחיצה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה, לפי שתעניות אלו אינן חמורות כל כך.

יד. **בטעם** הדבר שאין משלימים, כתב רש"י (ד"ה ולמחר) על פי הגמרא להלן (יז.), שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב ואנשי המשמר יצטרכו לסייעם. ובמראה כהן (נדפ"י ד"ה ולמחר) העיר, שאמנם טעם זה הוזכר בגמרא (שם), אך לא לפרש דין זה שאינם משלימים, אלא כלפי מה שאנשי משמר אסורים לשתות יין ביום, אלא שרש"י פירש

ואפילו בקמייתא. כלומר ואפי' נג' תעניות הרשומות וכו' שניות קאמר דמתני' דמוקימין לה התיבה לרחובה של עיר ואומר כ"ד ברכות כו' ורמינהו והתניא רשומות ושניות נכנסין כו' פי' ומתפללין בה כדרך כל השנה כולה כלומר שיאמר י"ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה וקשה דהא לעיל (ד) גפ"ק (דף יג:) קאמרינן אין בין ג' תעניות שניות לשלש רשומות אלא שבאלו (ה) מתפללין ומותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לענין עשריס ומרובעה זה וזה שוין דבין ברשומות בין בשניות היו אומרים כ"ד ועוד קשה דאמרינן לעיל ומיבעית ליממ בשניות נמי אלא מאלו כ"ד ואמאי אלא מייתי לה סיועא מהא דהכא וי"ל דהא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה לאו דעשריס ומרובע ברכות קאמר אלא קאמר שמתפללין כדרך כל השנה שאלו היו מוסיפין את התיבה לרחובה של עיר:

[ו] ונותנין אפר על גבי כו'. ואותו אפר הוי מעשה אדם שהרי (ו) הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עשרות כמקוס בימי רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן[ז] תקעו הכהנים [א] ותקעו מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה הריעו בני אהרן הריעו מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ח) [ב]וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. שלש תעניות הראשונות [ג] אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל שלש שניות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין שבע אחרונות אלו ואלו מתענין ומשלימין דברי רבי יהושע וחכמים אומרים [ב]שלש תעניות הראשונות אלו ואלו לא היו מתענין כלל [ג]שלש שניות אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל [ד]שבע אחרונות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין. [ה]אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים [ו]ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה [ז]אנשי משמר [ח]ואנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס [ט]ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור דלא להתענאה לפניו ולאחריו מותר ר' יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מותר. [י]אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ושלש שניות חמישי שני וחמישי ר' יוסי אומר [יא]כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות. [יב]אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין דברי רבן גמליאל אמר רבי מאיר אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת: **גמ'** סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה כו' ואפילו בקמייתא ורמינהו שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד [יג] נוטל ונותן בראשו רבי נתן אומר אפר מקלה הן מביאין אמר רב פפא [יד]כי תנן נמי מתניתין אשבע אחרונות תנן: ובראש הנשיא[טו]: והדר תני כל אחד ואחד [טז] (נוטל ונותן[יז]) בראשו איני (והתנן[יח]) [יט]רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה[כ] מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר [א]ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר ובקללה מתחילין מן הקטן (דאמר מר[כא]) [כב]בתחלה נתקלל נחש ואחר כך נתקללה חוה ואח"כ נתקלל אדם הא חשיבותא לדידהו דאמרי להו אתון חשיבותו למיבעי עלן רחמי אכ"ע[כג]: ([כד]כל אחד ואחד [כה] (נוטל ונותן[כו]) בראשו: אמר רב אדא) וכל אחד ואחד (נוטל ונותן[כז]) בראשו נשיא ואב בית דין נמי נשקלו אינהו ונינחו בראשייהו מאי שנא דשקיל איניש אחרינא ומנח להו אמר רבי אבא[כח] דמן קסרי [כט]אינו דומה מתבייש מעצמו וגומר[ל] כל הברכה. כל מותה ברכה עלמה: ה"ג ולא ענו[לא] אחריו אמן תקעו בני אהרן תקעו. חזן הכנסת[לב] אומר להן על כל ברכה וברכה, והוא השמע ולא שליח צבור: **לא** היינו נוהגין. שלא לענות אמן: **אלא** בשער מזרח ובהר הבית. כלומר בזמן שבית המקדש קיים כשמתפללין בהר הבית נכנסין בדרך שער המזרח, לפי שלא היו עונין אמן במקדש כדאמרינן בגמרא (דף טז:), ואין לומר לא היו נוהגין כן לתקוע אלא במקדש, דולמי תוקעין בגבולים כדתנן בכולה הך מסכת ומסכת רשם השנה (דף כו: כו.): **אנשי** משמר. של מותה שבת: **ולא** משלימין. שעדיין אינן ממורין כל כך, ובגמרא (דף יז.) מפרש שמא מכבד העבודה על אנשי בית אב שהיו עובדין אותו היום ובאים הן לסייעם, ואם היו מתענים (ג) לא היה להם כח לעמוד בעבודה: **אנשי בית אב.** המשמרה מתחלקת לשבעה בתי אבות כנגד שבעת ימי השבוע, בית אב ליום[לג]: **אנשי [מעמד].** אחד מהניס ולוים וישראלים הקבועים ועומדין ומתפללין על קרבן אחיהם שיקבל[לד] לרצון, ועומדים לשם בשעת עבודה, דהיינו קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וכולהו מפרש בפרק אחרון (דף כו.): **מותרין לשתות יין.** לאו גבי תענית אימר, אלא אגב דמיירי בבני משמר מייתי לה: **בלילות.** אין לחוש שמא מכבד העבודה, שהרי רואו מבערב שפסקו הקרבנות ואין כבדה העבודה,[לה] שיבילו לוך קרבנות ואין יפסיקו בני בית אב של אותו היום ונריכין אלו לסייעו, והרי אינן רואין לעבודה משום שכרות: **אנשי בית אב אסורין בין** ביום בין בלילה. לפי שהיו מעלין כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח[לו], מ"ע לא גמרו ביום גומרים בלילה, אבל אנשי משמר אינן נריכין לסייע בלילה להפך במזלא, דבית אב יכול להפקיר לבד היפוך המערכה: **אסורים** לספר ולכבס. משנכנסו למשמרתם כל אותה שבת, אלא מספרין קודם לכן, וטעמא מפרש בגמרא[לז]: **ובחמישי.** של משמרתן מותרים. דרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי ואין בערב שבת מפני הטורח: **כל** הכתוב **במגילת תענית דלא למיספד.** לימים יומיא אלא להתענות ומקלקלתון דחמירי טפי אלא למיספד, ואותן שהן חמורים ואסורים בהספד לפניו אסור להספד דילמא אתי למיעבד ביו"ט גופיה: **ולאחריו מותר.** לכיון שעבר יום אין מייסינן, ואותן שאין חמורין ליאסר בהספד אלא להתענות בין לפניו כו': **שלא להפקיע את השערים.** כשרואין בעלי חנויות שקונין למוצאי יום חמישי שני שעודות גדולות אחת (ג) לגיל חמישי ואחת לשבת שבורים שבת רעב לעולם ומייקרים ומפקיעים השער, אבל משהתחילו להתענות יודעין שאינו אלא מפני התענית: **בראשי חדשים.** לאיקרי מועד[מ]: **ואם התחילו.** שקיבלו תענית מקודם לכן ונכנס בהן אחד מהם אין מפסיקין, דאף על גב דלאיקרי מועד לא כתיב ביה יום משתה ושמחה[נ]: **שאין משלימין.** להתענות כל היום אלא אוכלין סמוך לערב: [ס]מגילת תענית נכתבה בימי חכמים[סא] אע"פ שלא היו כותבין הלכות[סב], והיינו דקתני כל הכתוב במגילת תענית כאילו היה מקרא: **גמ' אפילו** בקמייתא. מוציאין את התיבה, בתמיה: **כי** קתני נמי מתני'. סדר תעניות כיצד בסדר תעניות לחרונות קא מיירי: ה"ג **בגמרא ונותנין אפר על גבי התיבה** ולא גרסינן אפר מקלה[סג], אפר שריפה עדיף משום אפרו של יתח כדלקמן[סד]: **בגדולה.** מלוה בעלמא שלא לפורעונות, וילפר משה אל אהרן[סה] ואל אלעזר וגו': הא נמי דיהבינן ברשמייהו דנשיא ואב בית דין משמיה הוא, דאמרי להו אתון מסיבותו טפי כו': **דשקיל איניש אחרינא כו'.** דקתני ונותנין ע"ג התיבה כו' ועל רשם הנשיא כו' דמשמע על ידי אחר, וגבי שאר כל אדם לא תני ונותנין אלא כל אחד ואחד (נוטל[סו]) כו': למתניים

עין משפט נר מצוה

ג א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יז טור ש"ח סימן תקעט:

ד ב מיי' שם פ"ג ה"ב:

ה ג מיי' שם הלכה ג:

ו ד מיי' שם הלכה ו:

ז ה ו מיי' פ"ח מהלכות דיעות מקדש הלכה ו:

ח ז מיי' שם הלכה יב:

ט ח מיי' פ"ו מהלכות כלי המקדש הל' יח:

י ט מיי' פ"ח מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעב סעי' ג:

יא י מיי' שם פ"ג הל' ג והל' ה טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ג ד:

יב כ מיי' שם פ"ח הל' ז טוש"ע שם סימן תקעב סעיף ג:

יג ל מיי' פ"ד שם הלכה ח טוש"ע שם סימן תקעט סעיף ח:

רבינו גרשום

דתני בסתם מוציאין את התיבה דמשמע אפילו בראשונות. פאר זו תפילין דכתיב[ל] פארך חבוש עליך

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מגילת תענית נכתבה. עיין לעיל דף יב ע"ב רש"י ד"ה נגלו:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְלְאֶלְעָזָר וְלְאִיתָמָר בָּנָיו רָאשֵׁיכֶם אַל תִּפְרָעוּ וּבִגְדֵיכֶם לֹא תִפְרֹמוּ וְלֹא תָמֻתוּ וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצֹף וַאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ אֶת הַשְּׂרֵפָה אֲשֶׁר שָׂרַף יְיָ: [ויקרא י, ו]

משנת ראשונים

וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. ולאחד מרבותי שמעתי אומר כי טעותם היתה בזה, כי במקדש לא היו אומרים בחתימת כל ברכה מז' ברכות מי שענה עד לאחר שאומר חותמה ברוך יי' אלהי ישראל כו' ועונים העם בשכמל"ו, וחזן הכנסת אומר תקעו ואומר ש"צ מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ותוקעין, וכן בכל ברכה וברכה, אבל בגבולים אין עושים כן אלא כסדר משנתינו, כי קודם חתימת כל ברכה אומר מי שענה וחותם בה ועונים אמן ואומר חזן הכנסת תקעו ותוקעים, כי סדר משנתינו בגבולים היא. [הריטב"א]

וטעם ההפרש הזה שבין מקדש לגבולים, לפי שאנו צריכים ביום זה להעלות זכרונם לפני השם ב"ה לרצון לנו, ולפיכך צריך תקיעות בתפלת תענית שהיא מי שענה שמזכירין בה זכות האבות להעלות זכרונם לפני השם ב"ה, ולפיכך צריך שיהיו התקיעות סמוכות לתפלה זו, ואילו במקדש כיון שעונים על כל ברכה בשכמל"ו שהיא ברכה בפני עצמה כמו שאמר על כל ברכה תן לו תהלה, אילו היו אומרים מתחלה מי שענה קודם חתימת הברכה ותוקעין אחר בשכמל"ו היה נראה כאילו התקיעה על ברכת בשכמל"ו, אבל בגבולים שעונים אמן כשתוקעים אחר עניית אמן הרי התקיעות סמוכות למי שענה שאין הבדל ברכה אחרת ביניהם. [הריטב"א] **כל הכתוב במגלת תענית דלא למספד.** חכמים כתבו כל הימים שאירע להם נס בהם ותקנו במקצתם שלא להתענות בהם אלא שמ"מ יהיו רשאים לעשות בהם הספד, שההספד קל יותר מן התענית, ותקנו במקצתם שיהא אסור אף בהספד לפי גודל הנס שאירע להם בו. [מאירי] **שלא להפקיע השערים.** הר"י ז"ל פירש דבתענית של גשמים בלבד אמרו שאז השער מתיקר כשרואין שמתענין על הגשמים, ולא רצו חכמים שתהא הפקעת השער בתחלה בחמישי מפני כבוד השבת. [ר"ן דף ה. מדה"ר] **כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות.** דמאחר שיש הפסק זמן בין תעניות אלו לאלו אין העולם זוכרים שהוא בשביל התענית, ושייך ביה טעמא דהפקעת שערים. [בית יוסף אורח חיים סימן תקעב]

מסורת הש"ס עם הוספות

ז) [לעיל יג.], ח) [מו"ק יד.], ט) [לקמן כט:], י) לעיל י:, יא) עירובין מג:, יב) נדרים סא:, יג) [סס. עירובין יח.], יד) [סנהדרין דף מב.], טו) לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, טז) עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, יז) זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), יח) לקמן יז., יט) שבועות דף י., כ) [עי' תוי"ט] וברש"ש, כא) שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, כב) תמורה דף יד:, כג) דף טז., כד) יחזקאל כד יז.

הגהות הב"ח

(ז) גמ' אח אמומינו על יס סוף כו' היום הזה וכן בכל ברכה וברכה וכמצא הדבר אצל מכמים: (ב) רש"י ד"ה ולא משלימין כו' ואם היו מתענים ומשלימין לא היה להם: (ג) ד"ה אלא להפקיע כו' שעודות גדולות אחת ליום התענית לגיל חמיסי: (ד) תוספות ד"ה ואפילו כו' וקשה דהא לעיל. נ"ב פירוש המקשה קאמר הכי לעיל ואם כן מתרי דברי המקשה מהדדי דהכא קס"ד דאין מתפללין אלא י"ח: (ה) בא"ד אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה כו' כל"ל ומיבעי מתפללין נמחק: (ו) ד"ה ונותנין כו' שהרי האפר הוי כו' כל"ל ומיבעי הוא נמחק:

הגהות הגר"א

[א] במשנה ותקעו. נ"ל תקעו (וכ"ה במשניות): **[ב]** גמ' וכל אחד ואחד נותן. כל"ל ומשנתיים מוקף: **[ג]** שם כל או"א נותן. כל"ל: **[ד]** שם כל או"א נותן בראשו אמר כו'. כל"ל ומשנתיים מוקף:

הגהות וציונים

ט] פי' אלא בשכמל"ו (מלא"ש): **י]** בכת"י נוסף **ובראש אב"ד** (וב' הנקודות ליתא בדפו"ר): **יא]** [צ"ל נותן] (גליון) ועיין רש"ש (ובאמת גם בכת"י ובמשניות דפו"י הגי' במשנה "נוטל ונותן"): **יב]** [צ"ל והתניא] (גליון): **יג]** [בס"י ובקלקלה וכן בסמוך] (גליון) כ"ה בכת"י ובכל הדפו"י: **יד]** [ליתא בברכות והם משוללי הבנה] (גליון) וצ"ל **שבתחלה**, וכ"ה בכת"י (דק"ס): **טו]** בכת"י ובראשונים איתא ב' גירסאות דיש גורסים "למיבעי עלן רחמי" ול"ג "אכ"ע", וי"ג "למיבעי רחמי אכולי עלמא" ול"ג "עלן", והמעתיק שלא רצה להכריע העתיק שניהם והיו למשא על לשון המעיין (דבש תמר): **טז]** רש"א מוחק זה והפיסקא מתחיל מן אידך **וכל אחד ואחד** וכו' (גליון): **יז]** [גי' ריי"ף **אדא**, וגי' רא"ש **זירא**] (גליון): **יח]** צ"ל **וגמר** (ממ"נ): **יט]** לאפוקי מהגירסא בכת"י ובכמה ראשונים **וענו** אחריו אמן, ועי' ר"ן וריטב"א ובגבורת ארי ודק"ס: **כ]** צ"ל **שיתקבל** (דפו"ר): **כא]** [**אבל לא בימים**. (שיביאו) **שמא יביאו** רוב כצ"ל והוא דיבור בפ"ע] (גליון) בתוספת תיקון ע"פ רש"ש ורש"י שבריי"ף: **כב]** הס"ד ואח"כ מד"א **אפר מקלה**. אפר כו'. כצ"ל (גליון): **כג]** יש להוסיף **ואח"כ** (גנזי יוסף), ועיין רש"ש: **כד]** [צ"ל **נותן**] (גליון) ועי' אות ג: **כה]** [שייך לע"א במשנה] (גליון), ועי' ביעב"ץ מה שהקשה על דברי התוס' ויש שהגיהו בדברי התוס' שצ"ל מעצם **איל** (ועי' קרן אורה): **כו]** נדצ"ל הראשונות **והשניות**: **כז]** [לעיל יג.], **כח]** [מו"ק יד.], **כט]** [לקמן כט:], **ל]** [סס. עירובין יח.], **לא]** [סנהדרין דף מב.], **לב]** לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, **לג]** עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, **לד]** זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), **לה]** לקמן יז., **לו]** שבועות דף י., **לז]** [עי' תוי"ט] וברש"ש, **לח]** שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, **לט]** תמורה דף יד:, **מ]** דף טז., **מא]** יחזקאל כד יז.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל יג.], ב) [מו"ק יד.], ג) [לקמן כט:], ד) לעיל י:, ה) עירובין מג:, ו) ברכות סא:, ז) [סס. עירובין יח.], ח) [סנהדרין דף מב.], ט) לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, י) עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, יא) זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), יב) לקמן יז., יג) שבועות דף י., יד) [עי' תוי"ט] וברש"ש, טו) שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, טז) תמורה דף יד:, יז) דף טז., יח) יחזקאל כד יז.

וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב שעבדו במקדש ביום זה, לֹא הָיוּ מִתְעַנִּין כְּלָל מפני טורח העבודה[יז].

בִּשְׁלֹשׁ תעניות הַשְּׁנִיּוֹת שהן חמורות יותר[יח], אַנְשֵׁי מִשְׁמָר מִתְעַנִּין וּמַשְׁלִימִין את התענית עד הלילה, וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב העובדים ביום זה, מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין עד סוף הצום. ובִּשְׁבַע תעניות הָאַחֲרוֹנוֹת שהן חמורות ביותר, אֵלּוּ וָאֵלּוּ - גם אנשי המשמר וגם אנשי בית אב מִתְעַנִּין וּמַשְׁלִימִין, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ.

וַחֲכָמִים חולקים וְאוֹמְרִים, בִּשְׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, אֵלּוּ וָאֵלּוּ - בין אנשי המשמר ובין אנשי בית אב, לֹא הָיוּ מִתְעַנִּין כְּלָל. בִּשְׁלֹשׁ תעניות הַשְּׁנִיּוֹת שהן חמורות יותר, אַנְשֵׁי מִשְׁמָר מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין את תעניתם עד הלילה, וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב שעבדו ביום התענית לֹא הָיוּ מִתְעַנִּין כְּלָל. בִּשְׁבַע תעניות הָאַחֲרוֹנוֹת שהן חמורות ביותר, אַנְשֵׁי מִשְׁמָר מִתְעַנִּין וּמַשְׁלִימִין, וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין[יט].

כיון שהובאו הלכות הנוגעות לאנשי משמר ואנשי בית אב בתעניות, מביאה המשנה הלכות נוספות הנוגעות להם בכל ימות השנה: אַנְשֵׁי מִשְׁמָר שאינם עובדים במקדש באותו יום, מוּתָּרִין לִשְׁתּוֹת יַיִן בַּלֵּילוֹת, כלומר, בכל לילה מלילות השבוע של עבודתם במקדש, כיון שאין מקריבים קרבנות בלילה, ואין לחוש שמא תכבד העבודה ויצטרכו לסייע לאנשי בית אב, שהרי כבר ראו לפנות ערב שלא כבדה העבודה[כ], אֲבָל לֹא בַּיָּמִים, שמא תכבד עבודת הקרבנות על אנשי בית אב שעובדים באותו היום, ויצטרכו אנשי המשמר לסייעם, ואם יהיו שתויי יין אסורים לעבוד במקדש, ולא יוכלו לסייעם[כא]. וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב העובדים באותו יום, לֹא בַּיּוֹם וְלֹא בַּלַּיְלָה - אסורים בשתיית יין בין ביום ובין בלילה, לפי שאף בלילה הם עסוקים בעבודה, שהיו מעלים כל הלילה אברים ופדרים שנפלו מעל המזבח לארץ, וכן אם לא גמרו להעלות ולהקטיר את כל האברים ופדרים ביום גומרים בלילה[כב], והיו הופכים במזלג את האברים שלא נתעכלו טוב כדי למהר הקטרתם[כג].

אַנְשֵׁי מִשְׁמָר שעובדים במקדש באותו שבוע, וְאַנְשֵׁי מַעֲמָד העומדים ומתפללים על קרבן אחיהם שיתקבל לרצון[כד], אֲסוּרִין מִלְּסַפֵּר את שערם וּמִלְּכַבֵּס את בגדיהם באותו שבוע שהם עובדים[כה]. וּבַחֲמִישִׁי - וביום חמישי שבאותו שבוע של משמרתם, מוּתָּרִין להסתפר ולכבס בגדיהם מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת[כו].

'מגילת תענית' היא מגילה שכתבו בה ימים שעשאום חכמים 'מקצת יום טוב' שאסרו להתענות בהם, לפי שאירעו בהם ניסים לישראל בימי בית שני[כז], ונזכרו בה ימים נוספים שבהם אירעו ניסים גדולים יותר, והחמירו בימים אלו יותר ואסרו גם להספיד בהם[כח]. המשנה מביאה מחלוקת האם אסרו הספד ותענית גם ביום שלפני הימים הללו וביום שאחריהם:

כָּל יום הַכָּתוּב[כט] בְּמְגִלַּת תַּעֲנִית דְּלֹא לְמִסְפַּד - שאסור להספיד בו [וכל שכן שאסור להתענות בו], אף ביום שֶׁלְּפָנָיו אָסוּר להתענות ולהספיד[ל], שמא יבואו לעשות כן אף ביום טוב עצמו. אבל ביום שֶׁלְּאַחֲרָיו מוּתָּר, כיון שכבר עבר היום טוב, לא חששו עוד חכמים

כן אף על השלמת התענית. וברבינו גרשום להלן (סה ד"ה מנסי - הרמשון) כתב, שהטעם שמתחילים להתענות כיון שאינם עוסקים בעצמם בעבודת הקרבנות, אבל אינם צריכים להשלים את התענית לפי שיום טוב הוא להם, כיון שהמשמר שלהם עסוק בקרבנות היום.

ולכאורה קשה כיון שרוב העבודות הם קודם תמיד של בין הערבים, אם כן מה הועילו בכך שלא השלימו תעניתם, מאחר שבמשך כל היום שהיה ראוי לחוש בו שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב, הם התענו. ויישב השפת אמת (ד"ה מנסי) שאפשר לומר כיון שהם ידעו שאינם צריכים להשלים הרי זה כיש להם פת בסלו, דהיינו, שכאשר הכהנים יודעים בתחילת היום שלא יצטרכו להשלים את התענית, ויהיה להם רק חצי יום תענית, זה מיקל על הצום כבר מתחילת היום. אך לבסוף כתב שהעיקר נראה לומר שמיד אחר חצות היום הם אוכלים, שאם יצטרכו אנשי בית אב לסיוע, יהיה להם כח לעבוד.

טו. **מאירי** (ד"ה המשנה השלישית). וכן כתב הר"י מלוניל (ד"ה שלשה), והוסיף, שמא יהיו חלשים ולא יהיה להם כח לעבוד ועל ידי כך יביאו קדשים לבית הפסול.

טז. **כמבואר** במשנה לעיל (יג:) שכאשר עברו שלש התעניות הראשונות ולא ירדו גשמים, בית דין גוזרים עוד שלש תעניות אחרות, ותעניות אלו מתחילות מהלילה לפי שהם יותר חמורות מהראשונות, וכן אסורים בהם במלאכה, ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל ותשמיש המיטה.

יז. **נמצא** שיש בין רבי יהושע לחכמים ארבעה חילוקי דינים, 'בתעניות הראשונות' הם חולקים רק לגבי אנשי המשמר האם הם מתענים ולא משלימים או שאינם מתענים כלל. 'באמצעיות' הם חולקים בשני דברים, גם לגבי אנשי המשמר אם משלימים או לא, וכן לגבי אנשי בית אב, האם הם מתענים ולא משלימים או שאינם מתענים כלל. 'ובאחרונות' הם חולקים רק לגבי אנשי בית אב אם משלימים או לא.

יח. **רש"י** (ד"ה בשלשה). ומשמע מלשון רש"י שביום שיש הרבה עבודה, ויש חשש שיצטרכו גם סיוע בלילה בהקרבת אברים ופדרים שלא נתעכלו ביום, אסורים הם לשתות יין אף בלילה, והקשה הרש"ש (נדרים סה), שהרי המשנה שנתה סתם שאנשי משמר מותרים לשתות יין בלילות ולא חילקה אם יש הרבה עבודה או לא. ולכך כתב שלפי האמת אף ביום שהיה בו ריבוי קרבנות, אנשי בית אב אינם צריכים סיוע בלילה ומותרים אנשי המשמר לשתות יין בלילה, כפי שביאר רש"י להלן (ד"ה מנסי בית מקדש) ביאר בכוונת רש"י, שביום שהיה בו הרבה עבודה בהקרבת הקרבנות, ונותרו הרבה אברים ופדרים שצריכים להעלותם מהרצפה למזבח והם כשרים להקרבה כל הלילה, יש לחוש שיצטרכו אנשי בית אב סיוע אף בלילה, ואסורים אנשי המשמר לשתות יין אף בלילות.

יט. **כהן** ששתה יין אסור לו להכנס מן המזבח ולפנים, ואם נכנס ועבד עבודתו פסולה, וחייב מיתה בידי שמים, שנאמר (ויקרא י ט) 'יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבאכם אל אהל מועד ולא תמותו'. רמב"ם (בית מקדש פ"ו ה"ו).

כ. **שהקטר** חלבים ואברים כשר כל הלילה, כפי שפירש רש"י בברכות (ג. ד"ה מדי) על פי המשנה במגילה (כ:). אמנם עיין בילקוט ביאורים בהערה שהביא מרש"י במנחות (עג. ד"ה והקטיר) ששם משמע שאין מקטירים כל הלילה.

כא. **עבודה** זו יכולים אנשי הבית אב לעשותה לבדם, ואין חשש שיצטרכו סיוע לכך מאנשי משמר, ולכך אנשי המשמר מותרים בשתיית יין בלילה. רש"י (ד"ה מנסי בית מקדש) ורמב"ם (בית מקדש פ"ו ה"ו) ביאר טעם אחר מדוע אנשי בית אב אסורים בשתיית יין בלילה, שמא אם ישתה בלילה ישכים לעבודתו כאשר עדיין לא סר יינו מעליו. וכתב בחסדי דוד על התוספתא (פ"ג ה"ד) שנמצא שלרש"י האיסור לבית אב לשתות יין בלילה, היינו בלילה שלאחר יום עבודתם, מפני שהם עסוקים בעבודה, ולרמב"ם האיסור הוא בלילה שקודם ליום עבודתם, שמא ישכים לעבודתו ולא יסור יינו מעליו [אמנם אם לא גמרו עבודתם עד הלילה, ודאי אסורים גם בלילה עד שיגמרו עבודתם]. וכן כתב ביד דוד (להלן יז. ד"ה מנסי). וראה בילקוט ביאורים מדוע מיאן רש"י לבאר כרמב"ם וכן מדוע לא ביאר הרמב"ם כרש"י.

כב. **כן** מבואר להלן (כו.) שעל כל משמר היה מעמד בירושלים, ובו היו כהנים לוים וישראלים שקבועים ועומדים לעמוד על קרבן אחיהם, ועומדים שם בשעת עבודה, שכן אמרו חכמים (שם) 'היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו'. ומלבד אלו שהיו בירושלים היו אנשי מעמד שקבועים ועומדים בכל הערים, שהיו מתכנסים בעריהם ומתענים ומתפללים על קרבן אחיהם שיתקבל לרצון, ומתענים ומוציאים ספר תורה לקרות בו ביום תעניתם. כמבואר להלן (שם) וברש"י (שם ד"ה והמתר).

כג. **כדי** שיהיו נאלצים להסתפר ולכבס בגדיהם קודם שבאים לעבוד בבית המקדש, ולא יכנסו למשמרתם בבגדים שאינם נקיים ובשיער מגודל, כמבואר להלן (יז.).

כד. **דרך** רוב בני אדם להסתפר ולכבס בגדיהם לשבת ביום חמישי, ואינם עושים זאת ביום שישי מפני טורח שאר צרכי השבת, ולכך התירו גם לאנשי המשמר והמעמד להסתפר ולכבס ביום חמישי לכבוד שבת. רש"י (ד"ה ובחמישי).

עיין בברכי יוסף (או"ח סי' תקלא אות ו) שההיתר להסתפר בחמישי בשבת הוא גם לאנשי משמר, ודחה דברי האומר שההיתר הוא רק לאנשי מעמד ולא לאנשי משמר, ראה שם שהאריך בזה.

כה. **רע"ב.** וכן כתב בפתח עינים (להלן יח: ד"ה שמגילת) שמגילת תענית נכתבה בימי בית שני. ובשבת (יג:) מבואר שחנניה בן חזקיה וסיעתו כתבו את מגילת תענית, שהיו מחבבים את הצרות שנגאלו מהם, והנס היה חביב עליהם להזכירו לשבחו של הקדוש ברוך הוא, ולכך כתבו את ימי הנס לעשותם ימים טובים שלא להתענות בהם או אף שלא להספיד בהם. ואף ששאר דברי תורה שבעל פה אסור לכתוב, משום 'דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם' כמבואר בגיטין (ס:), מגילת תענית התירו לכתוב לזכרון לדעת אלו ימים אסורים בתענית, ולכך נקראת מגילה לפי שכתובה במגילת ספר. רש"י בשבת (שם ד"ה מגילת).

כו. **ביאר** הריטב"א (ד"ה כן) שיש יותר חילול לקדושת היום כאשר מתענים בו מאשר כשמספידים בו, כי המתענה כל היום יותר מצטער מן הסופד. ולכן בכל הימים של מגילת תענית אפילו אותן שהן קלים אסרו בתענית כיון שהוא חילול גדול, אבל לא אסרו בהספד אלא רק באותן שהיו חמורים מאד.

כז. **מגילה** זו נכתבה בזמן שעדיין לא היו כותבים תורה שבעל פה, ורק את מגילת תענית כתבו [והטעם שהתירו לכותבה התבאר בהערה לעיל בסמוך], לכך קורא לה התנא 'כל הכתוב' במגילת תענית, כאילו היתה מקרא. רש"י (ד"ה שמגילת).

כח. **כן** דייק הר"ן (ד"ה ואלו) בדעת רש"י (ד"ה כל). והיינו שהימים האסורים בהספד, אסרו לפניהם אף בהספד. ולהלן (יח.) מבואר שדעת רב אשי שאף ימים שאסורים בהספד, אבל שלפניו ושלאחריו אינם אסורים בהספד אלא רק בתענית. אך רש"י סובר שמסקנת הגמרא (שם) אינה כן, לכך כתב כאן שאסור אף בהספד. ודעת המאירי (ד"ה המשנה החמישית) לפסוק כרב אשי שאסורים רק בתענית ולא בהספד.

ואפילו בקמייתא. כלומר ואפי' בג' תעניות הראשונות וכו' שניות קאמר דמתני' דמוקימין לה בתיבה לרחובה של עיר ואומר כ"ד ברכות כו' ורמינהו והתניא לראשונות ושניות נכנסין כו' פי' ומתפללין בה כדרך כל השנה כולה כלומר שיאמר י"ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה וקשה להא לעיל (ד) גפ"ק (דף יג:) קאמרינן אין בין ג' תעניות שניות לשלש ראשונות אלא שבאלו (ה) מתפללין ומותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה הא לענין עשרים ואחד זה וזה שוין דבין בראשונות בין באמצעיות היו אומרים כ"ד ועוד קשה לאמרינן לעיל ואידעית אימא באמצעיות נמי אלא מאי כ"ד ואמאי לא מייתי לה הכא ומתפללין כדרך כל השנה ואי"ל להא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה ואי עשרים וארבע ברכות קאמר שמתפללין כדרך כל השנה אלא שלא היו מוציאין את התיבה לרחובה של עיר:

[ו] ונותנין אפר על גבי כו'. ואותו אפר הוי מעשה אדם שהרי (ו) הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עשרים במקום בימי רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן[ז] תקעו הכהנים [א] ותקעו מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה הריעו בני אהרן הריעו מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ח) [ב]וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. שלש תעניות הראשונות [ג] אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל שלש שניות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין שבע אחרונות אלו ואלו מתענין ומשלימין דברי רבי יהושע וחכמים אומרים [ב]שלש תעניות הראשונות אלו ואלו לא היו מתענין כלל [ג]שלש שניות אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל [ד]שבע אחרונות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין. [ה]אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים [ו]ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה [ז]אנשי משמר [ח]ואנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס [ט]ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור דלא[18/06/2018] [י]תענאה לפניו ולאחריו מותר ר' יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מותר. [יא]אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ושלש שניות חמישי שני וחמישי ר' יוסי אומר [יב]כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות. [יג]אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין דברי רבן גמליאל אמר רבי מאיר אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת: **גמ'** סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה כו' ואפילו בקמייתא ורמינהו שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד [יד] נוטל ונותן בראשו רבי נתן אומר אפר מקלה הן מביאין אמר רב פפא [טו]כי תנן נמי מתניתין אשבע אחרונות תנן: ובראש הנשיא [טז]: והדר תני כל אחד ואחד [יז] (נוטל ונותן [יח]) בראשו איני (והתנן [יט]) [כ]רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה [כא] מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר [א]ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר ובקללה מתחילין מן הקטן (דאמר מר [ב]) [ג]בתחלה נתקלל נחש ואחר כך נתקללה חוה ואח"כ נתקלל אדם הא חשיבותא לדידהו דאמרי להו אתון חשיבותו למיבעי עלן רחמי אכ"ע [ד]: ([כב]כל אחד ואחד [טז] (נוטל ונותן [יח]) בראשו: אמר רב אדא) וכל אחד ואחד (נוטל ונותן [יח]) בראשו נשיא ואב בית דין נמי נשקלו אינהו ונינחו בראשייהו מאי שנא דשקיל איניש אחרינא ומנח להו אמר רבי אבא [כג] דמן קסרי [כד]אינו דומה מתבייש מעצמו וגומר [כה] כל הברכה. כל מותה ברכה עלמה: ה"ג ולא ענו [כו] אחריו אמן תקעו בני אהרן תקעו. חזן הכנסת [כז] מומר להן על כל ברכה וברכה, והוא השמע ולא שליח צבור: **לא** היינו נוהגין. שלא לענות אמן: **אלא** בשער מזרח ובהר הבית. כלומר בזמן שבית המקדש קיים כשמתפללין בהר הבית נכנסין בדרך שער המזרח, לפי שלא היו עונין אמן במקדש כדאמרינן בגמרא (דף טז:), ואין לומר לא היו נוהגין כן לתקוע אלא במקדש, דולמי תוקעין בגבולים כדמוכח בכולה הך מסכת ומסכת ראש השנה (דף כו: כז.): **אנשי** משמר. של מותה שבת: **ולא** משלימין. שעדיין אינן ממורין כל כך, בגמרא (דף יז.) מפרש שמא מכבד העבודה על אנשי בית אב שהיו עובדין אותו היום ובאים הן לסייעם, ואם היו מתענים [ג] לא היה להם כח לעמוד בעבודה: **אנשי בית אב.** המשמרה מתחלקת לשבעה בתי אבות כנגד שבעת ימי השבוע, בית אב ליום [ל]: **אנשי [מעמד].** אחד מהיס ולויס וישראלים הקבועים ועומדין ומתפללין על קרבן אחיהם שיקבל [לא] לרצון, ועומדים לשם בשעת עבודה, דהיינו קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וכולהו מפרש בפרק אחרון (דף כו.): **מותרין** לשתות יין. לאו גבי תענית אימר, אלא אגב דמיירי בבני משמר מייתי לה: **בלילות.** אין לחוש שמא מכבד העבודה, שהרי רואו מבערב שפסקו הקרבנות ואין כבדה העבודה, [לב] שיבילו לוך קרבנות ואין יפסיקו בני בית אב של אותו היום ונריכין אלו לסייעו, והרי אינן רואין לעבודה משום שכרות: **אנשי בית אב אסורין בין** ביום בין בלילה. לפי שהיו מעלין כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח [לג], ת"ש לא גמרו ביום גומרים בלילה, אבל אנשי משמר אינן צריכין לסייע בלילה להפך בשלהן, דבית אב יכול להפסיק לבד היפוך המערכה: **אסורים** לספר ולכבס. משנכנסו למשמרתם כל אותה שבת, אלא מספרין קודם לכן, וטעמא מפרש בגמרא [לד]: **ובחמישי.** של משמרתן מותרים. דרך רוב בני אדם להספר בחמישי ואין בערב שבת מפני הטורח: **כל** הכתוב **במגילת תענית דלא למיספד.** לימית יומיא דלא להתענאה ומקלתהון דחמירי טפי דלא למיספד, ואותן שהן חמורים ואסורים בהספד לפניו אסור בהספד דילמא אתי למיעבד ביו"ט גופיה: **ולאחריו מותר.** לכיון שעבר יום לא חיישינן, ואותן שאינן חמורין ליאסר בהספד אלא דלא להתענאה בין לפניו כו': **שלא להפקיע את השערים.** כשרואין בעלי חנויות שקונין למוצאי יום חמישי שהי שעודות גדולות אחת (ג) בליל חמישי ואחת לשבת שבורים שבא רעב לעולם ומייקרים ומפקיעים השער, אבל משהתחילו להתענות יודעין שאינו אלא מפני התענית: **בראשי חדשים.** לאיקרי מועד [לה]: **ואם התחילו.** שקיבלו תענית מקודם לכן ונכנס בהן אחד מהם אין מפסיקין, דאף על גב דלאיקרי מועד לא כתיב ביה יום משתה ושמחה [לו]: **שאין משלימין.** להתענות כל היום אלא אוכלין קמוך לערב: [לז]מגילת תענית נכתבה בימי החשמונאים [לח] ואע"פ שלא היו כותבין הלכות [לט], והיינו דקתני כל הכתוב במגילת תענית כאילו היה מקרא: **גמ' אפילו** בקמייתא. מוציאין את התיבה, כתניא: **כי** קתני נמי מתני'. סדר תעניות כילד בסדר תעניות אחרונות קא מיירי: ה"ג **בגמרא ונותנין אפר על גבי התיבה** ולא גרסינן אפר מקלה [מ], אפר שריפה עדיף משום אפרו של יצחק כדלקמן [מא]: **בגדולה.** מלוה בעלמא שלא לפורעונות, וילפינן משה אל אהרן [מב] ואל אלעזר וגו': **הא** נמי דיהבינן ברשייהו דנשיא ואב בית דין משום דמשמרתם הוא, דאמרי להו אתון חשיבותא דילכון ברשייכו **דשקיל איניש אחרינא כו'.** דקתני **ונותנין** ע"ג התיבה כו' ועל ראש הנשיא כו' דמשמע על ידי אחר, וגבי שאר כל אדם לא תני **נותנין** אלא כל אחד ואחד (נוטל [מג]) כו': **למתניית**

עין משפט נר מצוה

ג א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יז טור ש"ך סימן תקעט:

ד ב מיי' שם פ"ג ה"ב:

ה ג מיי' שם הלכה ג:

ו ד מיי' שם הלכה ו:

ז ה ו מיי' פ"ח מהלכות תפילה הלכה ו:

ח ז מיי' שם הלכה יב:

ט ח מיי' פ"ו מהלכות כלי המקדש הל' יח:

י ט מיי' פ"ח מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעב סעי' ג:

יא י מיי' שם פ"ג הל' ג והל' ה טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ג ד:

יב כ מיי' שם פ"ח הל' ז טוש"ע שם סימן תקעב סעיף ג:

יג ל מיי' פ"ד שם הלכה ח טוש"ע שם סימן תקעט סעיף ח:

רבינו גרשום

דתני בסתם מוציאין את התיבה דמשמע אפילו בראשונות. פאר זו תפילין דכתיב[ל] פארך חבוש עליך

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מגילת תענית נכתבה. עיין לעיל דף יב ע"ב רש"י ד"ה נגלו:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְלְאֶלְעָזָר וְלְאִיתָמָר בָּנָיו רָאשֵׁיכֶם אַל תִּפְרָעוּ וּבִגְדֵיכֶם לֹא תִפְרֹמוּ וְלֹא תָמֻתוּ וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצֹף וַאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ אֶת הַשְּׂרֵפָה אֲשֶׁר שָׂרַף יְיָ: [ויקרא י, ו]

משנת ראשונים

וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. ולאחד מרבותי שמעתי אומר כי טעותם היתה בזה, כי במקדש לא היו אומרים בחתימת כל ברכה מז' ברכות מי שענה עד לאחר שאומר חותמה ברוך יי' אלהי ישראל כו' ועונים העם בשכמל"ו, וחזן הכנסת אומר תקעו ואומר ש"צ מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ותוקעין, וכן בכל ברכה וברכה, אבל בגבולים אין עושים כן אלא כסדר משנתינו, כי קודם חתימת כל ברכה אומר מי שענה וחותם בה ועונים אמן ואומר חזן הכנסת תקעו ותוקעים, כי סדר משנתינו בגבולים היא. [הריטב"א]

וטעם ההפרש הזה שבין מקדש לגבולים, לפי שאנו צריכים ביום זה להעלות זכרונם לפני השם ב"ה לרצון לנו, ולפיכך צריך תקיעות בתפלת תענית שהיא מי שענה שמזכירין בה זכות האבות להעלות זכרונם לפני השם ב"ה, ולפיכך צריך שיהיו התקיעות סמוכות לתפלה זו, ואילו במקדש כיון שעונים על כל ברכה בשכמל"ו שהיא ברכה בפני עצמה כמו שאמר על כל ברכה תן לו תהלה, אילו היו אומרים מתחלה מי שענה קודם חתימת הברכה ותוקעין אחר בשכמל"ו היה נראה כאילו התקיעה על ברכת בשכמל"ו, אבל בגבולים שעונים אמן כשתוקעים אחר עניית אמן הרי התקיעות סמוכות למי שענה שאין הבדל ברכה אחרת ביניהם. [הריטב"א] **כל הכתוב במגלת תענית דלא למספד.** חכמים כתבו כל הימים שאירע להם נס בהם ותקנו במקצתם שלא להתענות בהם אלא שמ"מ יהיו רשאים לעשות בהם הספד, שההספד קל יותר מן התענית, ותקנו במקצתם שיהא אסור אף בהספד לפי גודל הנס שאירע להם בו. [מאירי] **שלא להפקיע השערים.** הר"י ז"ל פירש דבתענית של גשמים בלבד אמרו שאז השער מתיקר כשרואין שמתענין על הגשמים, ולא רצו חכמים שתהא הפקעת השער בתחלה בחמישי מפני כבוד השבת. [ר"ן דף ה. מדה"ר] **כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות.** דמאחר שיש הפסק זמן בין תעניות אלו לאלו אין העולם זוכרים שהוא בשביל התענית, ושייך ביה טעמא דהפקעת שערים. [בית יוסף אורח חיים סימן תקעב]

מסורת הש"ס עם הוספות

ז) [לעיל יב.], **ח)** [מו"ק יד.], **ט)** [לקמן כט:], **י)** לעיל י:, **יא)** עירובין מג:, **יב)** ברכות סג:, **יג)** [סס. עירובין יח.], **יד)** [סנהדרין דף מב.], **טו)** לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, **טז)** עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, **יז)** זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), **יח)** לקמן יז., **יט)** שבועות דף י., **כ)** [עי' תוי"ט] וברש"ש, **כא)** שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, **כב)** תמורה דף יד:, **כג)** דף טז., **כד)** יחזקאל כד יז.

הגהות הב"ח

(ז) גמ' אח"כ אמרו אמן על יס סוף כו' היוס הזה וכן בכל ברכה וברכה וכשגמ הדבר אצל חכמים: **(ח)** רש"י ד"ה ולא משלימין כו' ואס היו מתענים ומשלימין לא היה להס: **(ט)** ד"ה אלא להפקיע כו' שעודות גדולות אחת ליום התענית לגיל חמיסי: **(י)** תוספות ד"ה ואפילו כו' וקשה להא לעיל. נ"ב פירוש המקשה קאמר הכי לעיל ואס כן אמרי דברי המקשה מהדדי דהכא קס"ד דאין מתפללין אלא י"ח: **(יא)** בא"ד אלא שבשלו מותרין בעשיית מלאכה כו' כל"ל ואיבא מתפללין נמחק: **(יב)** ד"ה ונותנין כו' שהרי האפר הוי כו' כל"ל ואיבא הוא נמחק:

הגהות הגר"א

[א] במשנה **ותקעו.** כ"ל תקעו (וכ"ה בתוספתא): **[ב]** גמ' וכל אחד ואחד נותן. כ"ל ומנמתיס מוקף: **[ג]** שם כל או"א נותן. כ"ל: **[ד]** שם כל או"א נותן בראשו אמר כו'. כ"ל ומנמתיס מוקף:

הגהות וציונים

ז] פי' אלא בשכמל"ו (מלא"ש): **ח]** בכת"י נוסף **ובראש אב"ד** (וב' הנקודות ליתא בדפו"ר): **ט]** [צ"ל נותן] (גליון) ועיין רש"ש (ובאמת גם בכת"י ובמשניות דפו"י הגי' במשנה "נוטל ונותן"): **י]** [צ"ל והתניא] (גליון): **יא]** [בס"י ובקללה וכן בסמוך] (גליון) כ"ה בכת"י ובכל הדפו"י: **יב]** [ליתא בברכות והם משוללי הבנה] (גליון) וצ"ל **שבתחלה**, וכ"ה בכת"י (דק"ס): **יג]** בכת"י ובראשונים איתא ב' גירסאות דיש גורסים "למיבעי עלן רחמי" ול"ג "אכ"ע", וי"ג "למיבעי רחמי אכולי עלמא" ול"ג "עלן", והמעתיק שלא רצה להכריע העתיק שניהם והיו למשא על לשון המעיין (דבש תמר): **יד]** רש"א מוחק זה והפיסקא מתחיל מן אידך **וכל אחד ואחד** וכו' (גליון): **טו]** [גי' ריי"ף **אדא**, וגי' רא"ש **זירא**] (גליון): **טז]** צ"ל **וגמר** (ממ"נ): **יז]** לאפוקי מהגירסא בכת"י ובכמה ראשונים **וענו** אחריו אמן, ועי' ר"ן וריטב"א ובגבורת ארי ודק"ס: **יח]** צ"ל **שיתקבל** (דפו"ר): **יט]** [**אבל לא בימים.** (שיביאו) **שמא יביאו** רוב כצ"ל והוא דיבור בפ"ע] (גליון) בתוספת תיקון ע"פ רש"ש ורש"י שברי"ף: **כ]** הס"ד ואח"כ מד"א **אפר מקלה.** אפר כו'. כצ"ל (גליון): **כא]** יש להוסיף **ואח"כ** (גנזי יוסף), ועיין רש"ש: **כב]** [צ"ל **נותן**] (גליון) ועי' אות ג: **כג]** [שייך לע"א במשנה] (גליון), ועי' ביעב"ץ מה שהקשה על דברי התוס' ויש שהגיהו בדברי התוס' שצ"ל מעצם **איל** (ועי' קרן אורה): **כד]** נדצ"ל הראשונות **והשניות**: **כה]** [לעיל יב.], **כו)** [מו"ק יד.], **כז)** [לקמן כט:], **כח)** עירובין מג., **כט)** ברכות סג., **ל)** [סס. עירובין יח.], **לא)** [סנהדרין דף מב.], **לב)** לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, **לג)** עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, **לד)** זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), **לה)** לקמן יז., **לו)** שבועות דף י., **לז)** [עי' תוי"ט] וברש"ש, **לח)** שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, **לט)** דף טז., **מ)** יחזקאל כד יז.

שמא ינהגו כך גם ביום טוב עצמו. **רַבִּי יוֹסֵי** חולק **וְאוֹמֵר**, בין ביום **שֶׁלְּפָנָיו** ובין ביום **שֶׁלְּאַחֲרָיו אָסוּר** להתענות ולהספיד.

ואותם ימים הכתובים במגילת תענית שאינם חמורים כל כך להאסר בהספד, אלא רק **דְּלֹא לְהִתְעַנָּאָה** - שאסור להתענות בהם, בין ביום **שֶׁלְּפָנָיו** ובין ביום **שֶׁלְּאַחֲרָיו מוּתָּר** להתענות, מכיון שיום זה אינו חמור כל כך, לא אסרו ביום שלפניו. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, [אוצר החכמה] **בְּיוֹם שֶׁלְּפָנָיו אָסוּר** להתענות, אבל ביום **שֶׁלְּאַחֲרָיו מוּתָּר.**

המשנה מביאה זמנים שאין גוזרים בהם תענית על הצבור:
אֵין בית דין **גּוֹזְרִין תַּעֲנִית עַל הַצִּבּוּר בַּתְּחִלָּה בַּחֲמִישִׁי** - שיום התענית יתחיל ביום חמישי בשבוע. וטעם הדבר, כדי **שֶׁלֹּא לְהַפְקִיעַ** את **הַשְּׁעָרִים** - שלא יתייקרו על ידי כך מחירי המזון, שכאשר רואים בעלי החנויות שקונים במוצאי יום חמישי שתי סעודות גדולות, אחת לסיום התענית ואחת לשבת, סבורים הם שבא רעב לעולם ומייקרים את השער[יט], **אֶלָּא** כך הוא סדר התעניות, **שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת** שבית דין גוזרים על הציבור, מתענים בימי **שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי וְשֵׁנִי** בשבוע, שמתחילים להתענות בשני, ואף שהתענית השניה היא בחמישי לא חוששים שייקרו את השער, כיון שמאחר והתחילו להתענות ביום שני, בעלי החנויות יודעים שמה שמרבים לקנות אין זה אלא מפני התענית ואינם מייקרים את השער. **וְשָׁלֹשׁ** תעניות **הַשְּׁנִיּוֹת**, מתענים **חֲמִישִׁי שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי**, כלומר, מתחילים ביום חמישי, כיון שכבר זוכרים בעלי החנויות מסדר תעניות הראשונות שמרבים העם לקנות מפני התענית.

רַבִּי יוֹסֵי חולק **וְאוֹמֵר, בְּשֵׁם שֶׁאֵין** מתחילים את סדר תעניות **הָרִאשׁוֹנוֹת בְּיוֹם חֲמִישִׁי, כָּךְ** גם **לֹא** מתחילים את סדר תעניות **הַשְּׁנִיּוֹת וְלֹא** את **הָאַחֲרוֹנוֹת** ביום חמישי, אלא כל סדר של תעניות מתחיל ביום שניל.

המשנה מביאה זמנים נוספים שאין גוזרים בהם תענית על הציבור:
אֵין בית דין **גּוֹזְרִין תַּעֲנִית עַל הַצִּבּוּר בְּרָאשֵׁי חֳדָשִׁים**, כיון שראש חודש נקרא 'מועד'[לא], וכן אין גוזרים תענית **בַּחֲנוּכָּה וּבְפוּרִים** שהם 'ימי משתה ושמחה'[לב], **וְאִם הִתְחִילוּ** - ואם בית דין גזרו סדר תעניות על הציבור על גשמים או על צרה אחרת[לג], ולא עלה על דעתם שיפגע בהם ראש חודש או חנוכה או פורים, וכבר התחילו להתענות מתעניות אלו, והגיע אחד מימים אלו ביום שקבעו לתענית[לד], **אֵין מַפְסִיקִין** את סדר התעניות שבית דין גזרו, אלא ממשיכים להתענות אפילו בימים אלו[לה], **דִּבְרֵי רַבָּן גַּמְלִיאֵל.**

אָמַר רַבִּי מֵאִיר, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר רַבָּן גַּמְלִיאֵל שאם התחילו **אֵין מַפְסִיקִין** אפילו בראש חודש בחנוכה ובפורים, מכל מקום **מוֹדֶה**[לו] **הָיָה שֶׁאֵין מַשְׁלִימִין** את התענית בימים אלו עד צאת הכוכבים, אלא אוכלים סמוך לשקיעת החמה.

ומוסיף רבי מאיר לבאר, **וְכֵן** הדין **בְּתִשְׁעָה בְּאָב שֶׁחָל לִהְיוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת**[לז] שאין משלימים את התענית, אלא אוכלים לפני השבת סמוך לשקיעת החמה, כדי שלא להיכנס לשבת כשהוא רעב, שאין זה כבוד השבת[לח].

★

גמרא

שנינו במשנה, **סֵדֶר תַּעֲנִיּוֹת כֵּיצַד, מוֹצִיאִין אֶת הַתֵּיבָה כו'** לרחובה של עיר.

מדברי המשנה שסתמה ושנתה 'סדר תעניות כיצד', מבינה הגמרא שסדר זה נהג בכל סדרי התעניות ואף בראשונות ובשניות, ומקשה על כך סתירה מברייתא:
מקשה הגמרא, **וַאֲפִילּוּ בְּקַמָּיְיתָא** - כלומר, וכי מוציאים את התיבה

כט. רש"י (ד"ה שלא). וביאר בתוספות יום טוב בשני דרכים: א. שמדובר במקום שבעלי החנויות הינם נכרים ואינם יודעים שחכמים גזרו תענית, ולכך יטעו שרעב בא לעולם וייקרו את השער. ב. אפילו בבעלי חנויות ישראלים, יתכן שלא יבינו שריבוי הקניות הוא מפני התענית והשבת, ויטעו לומר שרעב בא לעולם.
והקשו הריטב"א והר"ן (ד"ה אין גוזרין - הרמב"ן) מדוע יש לחשוש להפקעת שערים בתענית, הרי ביום רגיל קונים יותר מאשר בתענית, שביום רגיל אוכלים שתי סעודות ובתענית רק סעודה אחת. ותירץ הריטב"א, שכאשר התענית היא ביום חמישי, אנשים אינם קונים את סעודתם אלא בערב בסיום התענית, ומתוך שקונים מזון לסעודת הערב, יקנו באותו זמן אף לסעודת שבת, וכשרואים בעלי חנויות שלוקחים בני אדם הרבה ביחד, אינם יודעים כי זה מפני התענית, ומתוך כך ייקרו את השער, מה שאין כן בשאר הימים שאין לוקחים סעודת שבת עד ערב שבת. והר"ן תירץ, שאמנם תבואה קונים פחות בתענית, כיון שאוכלים בו רק סעודה אחת, אבל יש הרבה דברים שחיי הנפש תלויים בהם שאדם מרבה לקנות מהם מפני התענית, ויש לחשוש שיפקיעו את השערים בהם.
עוד כתב הר"ן שם, שלפי טעם זה של רש"י, החשש להפקעת שערים אינו רק בתענית של גשמים, אלא בכל תענית שגוזרים על הציבור מפני כל צרה, אין לקובעו בתחילה בחמישי, מפני טעם זה שיש חשש שיקנו הרבה מחמת התענית ויפקיעו השערים. אבל הר"י פירש שבתענית של גשמים בלבד אמרו דין זה, שכאשר רואים בעלי החנויות שמתענים על הגשמים, ויהיה מחסור במזון מייקרים את השער, ולא רצו חכמים שתהא הפקעת השער ביום חמישי מפני כבוד השבת. וראה בילקוט ביאורים פירושים נוספים.
ל. טעמו של רבי יוסי הוא משום שיש הפסק זמן בין סדר אחד של תעניות לשני, אין המוכרים זוכרים שקונים יותר בגלל התענית, ולכן שוב שייך הטעם של הפקעת שערים. בית יוסף (או"ח סי' תקעג ס"ק ד"ה אין גוזרין).
לא. רש"י (ד"ה נראין). ולהלן (יז: ד"ה ור"מ) ביאר, שנלמד כן מהפסוק (מיכה ו טו) 'קרא עלי מועד', שפירשוהו (להלן כט.) על ראש חודש. ובטור (או"ח סי' תיט) כתב 'ומצוה להרבות בסעודת ראש חודש וכו', דכתיב (נחמיה י י) 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם', שהוקש ראש חודש למועד'.
לב. תוספות (להלן יח: ד"ה הלכה). וצריך ביאור שאמנם על פורים נאמר (אסתר ט יז) 'יום משתה ושמחה', אך היכן נאמר על ימי החנוכה שהם ימי משתה ושמחה. ובקרבן נתנאל (סי' כה אות נ) ביאר שכוונתם לומר שימי חנוכה ופורים נקראו במגילת תענית ימים טובים. ובחשק שלמה (נחום' שם) ביאר, שדעת התוספות כדעת הראשונים שהובאו בדרכי משה (או"ח סי' תרע אות ו) שסוברים, שקבעו את ימי החנוכה לימי משתה ושמחה, משום מצות חנוכת המזבח שנעשתה באותם ימים.
לג. ריטב"א (ד"ה אין - הגמ'), וכן ביאר במלאכת שלמה לפי רש"י בעירובין (מג. ד"ה ומס), שזה שאין גוזרים תענית בראש חודש, בחנוכה ובפורים, אינו דווקא בתענית גשמים, אלא אף על תעניות שגזרו על שאר הצרות [ואמנם לפירוש רש"י אף מה שאין גוזרים תענית בחמישי הוא בכל התעניות ולאו דווקא בתענית על גשמים, ודלא כפירוש ר"י שרק בתענית של גשמים אין מתחילים להתענות בחמישי, כפי שהתבאר לעיל בהערה].
לעיל לגבי תענית ביום חמישי שנתה המשנה 'אין גוזרין על הציבור בתחילה בחמישי', והיינו שרק תענית ראשונה מסדר תעניות לא גוזרים ביום חמישי אבל תענית שניה יכולה להיות גם ביום חמישי, אבל כאן לגבי ראש חודש וחנוכה ופורים המשנה לא שנתה 'אין גוזרים בתחילה', משום שבימים אלו אין גוזרים בהם תענית כלל אפילו אם התענית היא שניה או שלישית, אלא שאם גזרו תעניותיהם סתם עד שייענו, ולא עלה בדעתם שיפגע בהם ראש חודש או חנוכה או פורים והתחילו להתענות ולא נענו עד שפגע בהם אחד מימים אלו, אין מפסיקים גזרתם שגזרו סתם אלא מתענים ומשלימים בו. ריטב"א (סס) [ועיין שם שמביא שיש מפרשים אף כאן לגבי ראשי חדשים, שרק בתחילה אין לקבוע תענית בראש חודש חנוכה ופורים אבל בתענית השניה מותר, כמו ביום חמישי].
לד. ונחלקו בגמרא להלן (יח:) מה נקרא שהתחילו להתענות שאין מפסיקים, האם כשהתענו יום אחד או דווקא שלשה ימים.
לה. כיון שאף שראש חודש קרוי מועד, לא נאמר בו 'יום משתה ושמחה'. רש"י (ד"ה ומס). ופורים אף שנאמר בו (אסתר שם) 'יום משתה ושמחה', אינו נקרא מועד [ומה שפורים נקרא 'יום טוב' (שם ט יט), אין לשון זו באה להכלילו עם שאר המועדים שנאמר בהם בתורה לשון 'מועד'], ולכך אם התחילו להתענות אין מפסיקים. תוספות יום טוב. והרש"ש (נרש"י שם) כתב שדברי התוספות יום טוב דחוקים, ובפשיטות יש לומר שחנוכה ופורים מתענים בהם כיון שהם רק מדרבנן, ורק על ראש חודש שהוא דאורייתא הוצרך רש"י לבאר שאינו יום משתה ושמחה.
לו. מדברי רבי מאיר שאמר 'אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקים מודה שאין משלימים' משמע שחכמים חולקים עליו וסוברים שמפסיקים ולא מתענים כלל, והקשו התוספות בעירובין (מג. ד"ה מודה) הרי אמרו שם בגמרא להיפך, 'זו דברי רבי מאיר שאמר משום רבן גמליאל, אבל חכמים אומרים מתענה ומשלים' [וכן הוא בגמרא להלן (יח:)]. ותירצו, שיש שני חכמים החולקים, יש חכמים החולקים על רבי מאיר בדעת רבן גמליאל, והם סוברים שלרבן גמליאל אף משלימים, ויש חכמים אחרים החולקים על רבן גמליאל והם סוברים שמפסיקים ואין מתענים, ולהם מודה רבן גמליאל שאין משלימים. אמנם הרשב"א בעירובין (שם ד"ה מעיפ) כתב, שאין הכוונה בדברי רבי מאיר שאמר 'מודה היה' שרבן גמליאל מודה לחכמים, שהרי חכמים סוברים שמתענה ומשלים, אלא 'מודה' פירושו 'אומר'.
לז. בזמן שקידשו את החודש על פי הראייה שעדים ראו את הלבנה בחידושה, תשעה באב יכול לחול בערב שבת, אבל בזמן הזה שאין מקדשים את החודש על פי הראייה, לעולם לא יחול תשעה באב בערב שבת. רע"ב.
לח. רע"ב.

ואפילו בקמייתא. כלומר ואפי' נג' תעניות הרשומות וכו' שניות קאמר כמתני' דמוליכין את התיבה לרחובה של עיר ואומר כ"ד ברכות כו' ורמינהו והתניא רשומות ושניות נכנסין כו' פי' ומתפללין בה כדרך כל השנה כולה כלומר שיאמר י"ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה וקשה להה לעיל (ד) גפ"ק (דף יג:) קתני מין בין ג' תעניות שניות לשלש רשומות אלא שאלו (ה) מתפללין ומותרין בעשיית מלאכה ואלו אסורין בעשיית מלאכה הא לענין עשיית ומרובה זה וזה שוין דבין ברשומות בין בשניות היו מוציאים כ"ד ועוד קשה לתני לעיל ומיבעית ליה מאי בשניות נמי לא מצלו כ"ד ואמאי לא מייתי לה סיועא מהא דהכא וי"ל דהא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה לאו בעשריס ומרובע ברכות קאמר אלא קאמר שמתפללין כדרך כל השנה שלא היו מוציאין את התיבה לרחובה של עיר:

[פ] ונותנין אפר על גבי כו'. ואותו אפר הוי מעשה אדם שהרי (ו) הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עשרה במקום בימי רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן [פ] תקעו הכהנים [א] ותקעו מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה הריעו בני אהרן הריעו מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (פ) [א] וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. שלש תעניות הראשונות [פ] אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל שלש שניות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין שבע אחרונות אלו ואלו מתענין ומשלימין דברי רבי יהושע וחכמים אומרים [ב] שלש תעניות הראשונות אלו ואלו לא היו מתענין כלל [ג] שלש שניות אנשי משמר מתענין ולא משלימין ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל [ד] שבע אחרונות אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין. [ה] אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים [ו] ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה [ז] אנשי משמר [ח] ואנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס [ט] ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר רבי יוסי אומר לפניו ולאחריו אסור דלא להתענאה לפניו ולאחריו מותר ר' יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מותר. [י] אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים אלא שלש תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ושלש שניות חמישי שני וחמישי ר' יוסי אומר 'כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות. [יא] אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו אין מפסיקין דברי רבן גמליאל אמר רבי מאיר אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת: **גמ'** סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה כו' ואפילו בקמייתא ורמינהו שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד [ב] נוטל ונותן בראשו רבי נתן אומר אפר מקלה הן מביאין אמר רב פפא [ג] כי תנן נמי מתניתין אשבע אחרונות תנן: ובראש הנשיא [ד]: והדר תני כל אחד ואחד [ה] (נוטל ונותן [ו]) בראשו איני (והתנן [ז]) [ח] רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה [ט] מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול שנאמר [י] ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר ובקללה מתחילין מן הקטן (דאמר מר [יא]) [יב] בתחלה נתקלל נחש ואחר כך נתקללה חוה ואח"כ נתקלל אדם הא חשיבותא לדידהו דאמרי להו אתון חשיביתו למיבעי עלן רחמי אכ"ע [יג]: ([ט] כל אחד ואחד [יב] (נוטל ונותן [ו]) בראשו: אמר רב אדא) וכל אחד ואחד (נוטל ונותן [ו]) בראשו נשיא ואב בית דין נמי נשקלו אינהו ונינחו בראשייהו מאי שנא דשקיל איניש אחרינא ומנח להו אמר רבי אבא [יד] דמן קסרי [טו] אינו דומה מתבייש מעצמו וגומר [טז] כל הברכה. כל מותה ברכה עלמה: ה"ג ולא ענו [פ] אחריו אמן תקעו בני אהרן תקעו. חזן הכנסת [יז] מומר להן על כל ברכה וברכה, והוא השמע ולא שליח צבור: **לא** היינו נוהגין. שלא לענות אמן: **אלא** בשער מזרח ובהר הבית. כלומר בזמן שבית המקדש קיים כשמתפללין בהר הבית נכנסין בדרך שער המזרח, לפי שלא היו עונין אמן במקדש כדאמרינן בגמרא (דף טז:), ואין לומר לא היו נוהגין כן לתקוע אלא במקדש, דולמי תוקעין בגבולים כדמוכח בכולה הך מסכת ומסכת ראש השנה (דף כו: כז.): **אנשי** משמר. של מותה שבת: **ולא** משלימין. שעדיין אינן ממורין כל כך, ובגמרא (דף יז.) מפרש שמא מכבד העבודה על אנשי בית אב שהיו עובדין אותו היום ובאים הן לסייעם, ואם היו מתענים (יג) לא היה להם כח לעמוד בעבודה: **אנשי בית אב.** המשמרה מתחלקת לשבעה בתי אבות כנגד שבעת ימי השבוע, בית אב ליום [יד]: **אנשי [מעמד].** אחד מהיכים ולוים וישראלים הקבועים ועומדין ומתפללין על קרבן אחיהם שיקבל [טז] לרגלן, ועומדים לשם בשעת עבודה, דהיינו קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וכולהו מפרש בפרק אחרון (דף כו.): **מותרין לשתות יין.** לאו גבי תענית איתמר, אלא אגב דמיירי בבני משמר מייתי לה: **בלילות.** אין לחוש שמא מכבד העבודה, שהרי רואו מבערב שפסקו הקרבנות ואין כבדה העבודה, [יז] שיבילו לוך קרבנות ואין יפסיקו בני בית אב של אותו היום ונריכין אלו לסייעו, והרי אינן רואין לעבודה משום שכרות: **אנשי בית אב אסורין בין ביום בין בלילה.** לפי שהיו מעלין כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח [יח], מ"ר לא גמרו ביום גומרים בלילה, אבל אנשי משמר אינן צריכין לסייע בלילה להפך בשחר, דבית אב יכול להפקיר לבד היפוך המערכה: **אסורים לספר ולכבס.** משנכנסו למשמרתם כל אותה שבת, אלא מפתפרין קודם לכן, וטעמא מפרש בגמרא [יט]: **ובחמישי.** של משמרתן מותרים. דרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי ואין בערב שבת מפני הטורח: **כל הכתוב במגילת תענית דלא למיספד.** לימים יומיא אלא להתענות ומקלקלתהון לחמירי טפי אלא למיספד, ואותן שהן חמורים ואסורים בהספד לפניו אסור בהספד דילמא אתי למיעבד ביו"ט גופיה: **ולאחריו מותר.** לכיון שעבר יום לא חיישינן, ואותן שאינן חמורין ליאסר בהספד אלא אלא להתענות בין לפניו כו': **שלא להפקיע את השערים.** כשרואין בעלי חנויות שקונין למוצאי יום חמישי שתי שעודות גדולות אחת (ג) ללילי חמישי ואחת לשבת שבורים שבא רעב לעולם ומייקרים ומפקיעים השער, אבל משהתחילו להתענות יודעין שאינו אלא מפני התענית: **בראשי חדשים.** לתקרי מועד [כ]: **ואם התחילו.** שקיבלו תענית מקודם לכן ונכנס בהן אחד מהם אין מפסיקין, דאף על גב דלתקרי מועד לא כתיב ביה יום משתה ושמחה [כ]: **שאין משלימין.** להתענות כל היום אלא אוכלין קמוך לערב: [כ] מגילת תענית נכתבה בימי מכמים [כא] אע"פ שלא היו כותבין הלכות [כב], והיינו דקתני כל הכתוב במגילת תענית כאילו היה מקרא: **גמ' אפילו בקמייתא.** מוליכין את התיבה, כתניא: **כי קתני נמי מתני'.** סדר תעניות כילד בסדר מעניות לחרונות קא מיירי: ה"ג **בגמרא ונותנין אפר על גבי התיבה** ולא גרסינן אפר מקלה [כב], אפר שריפה עדיף משום אפרו של יתח כדלקמן [כג]: **בגדולה.** מלוה בעלמא שלא לפורעות, וילפר משה אל אהרן [כד] ואל אלעזר וגו': **הא נמי** דיהבינן גרמייהו דנשיא ואב בית דין משום דהוא משתבחא הוא, דאמרי להו אתון מתיבין גרמייהו דנשיא ואב בית דין משום דהוא משתבחא הוא, דאמרי להו אתון מתיבין **ע"ג התיבה כו'** ועל ראש הנשיא כו' דמשמע על ידי אחר, וגבי שאר כל אדם לא תני ונותנין אלא כל אחד ואחד (נוטל [כה]) כו': **למתניתין**

[א] במשנה ותקעו. ל"ל תקעו (וכ"ה בכמה נוסחאות): [ב] גמ' וכל אחד ואחד נותן. כל"ל ובכמה מוקף: [ג] שם כל או"א נותן. כל"ל: [ד] שם כל או"א נותן בראשו אמר כו'. כל"ל ובכמה מוקף:

הגהות הב"ח

(פ) גמ' אח מחומינו על יס סוף כו' היום הזה וכן בכל ברכה וברכה וכמצא הדבר אצל מכמים: (ג) רש"י ד"ה ולא משלימין כו' ואם היו מתענים ומשלימין לא היה להם: (ד) ד"ה אלא להפקיע כו' שעודות גדולות אחת ליום התענית לגיל חמיסי: (ה) תוספות ד"ה ואפילו כו' וקשה להה לעיל. נ"ב פירוש המקשה קאמר הכי לעיל ואם כן אמרי דברי המקשה מהדלי דהכא קס"ד דאין מתפללין אלא י"ח: (ו) בא"ד אלא שבשלו מותרין בעשיית מלאכה כו' כל"ל ומיבעי מתפללין נמחק: (ז) ד"ה ונותנין כו' שהרי האפר הוי כו' כל"ל ומיבעי הוא נמחק:

הגהות הגר"א

[א] במשנה ותקעו. ל"ל תקעו (וכ"ה בכמה נוסחאות): [ב] גמ' וכל אחד ואחד נותן. כל"ל ובכמה מוקף: [ג] שם כל או"א נותן. כל"ל: [ד] שם כל או"א נותן בראשו אמר כו'. כל"ל ובכמה מוקף:

הגהות וציונים

[פ] פי' אלא בשכמל"ו (מלא"ש): [ב] בכת"י נוסף **ובראש אב"ד** (וב' הנקודות ליתא בדפו"ר): [ג] [צ"ל נותן] (גליון) ועיין רש"ש (ובאמת גם בכת"י ובמשניות דפו"י הגי' במשנה "נוטל ונותן"): [ד] [צ"ל והתניא] (גליון): [ה] [בס"י ובקלקלה וכן בסמוך] (גליון) כ"ה בכת"י ובכל הדפו"י: [ו] [ליתא בברכות והם משוללי הבנה] (גליון) וצ"ל **שבתחלה**, וכ"ה בכת"י (דק"ס): [ז] בכת"י ובראשונים איתא ב' גירסאות דיש גורסים "למיבעי עלן רחמי" ול"ג "אכ"ע", וי"ג "למיבעי רחמי אכולי עלמא" ול"ג "עלן", והמעתיק שלא רצה להכריע העתיק שניהם והיו למשא על לשון המעיין (דבש תמר): [ח] רש"א מוחק זה והפיסקא מתחיל מן אידך **וכל אחד ואחד** וכו' (גליון): [ט] [גי' ריי"ף **אדא**, וגי' רא"ש **זירא**] (גליון): [י] צ"ל **וגמר** (ממ"נ): [כ] לאפוקי מהגירסא בכת"י ובכמה ראשונים **וענו** אחריו אמן, ועי' ר"ן וריטב"א ובגבורת ארי ודק"ס: [ל] צ"ל **שיתקבל** (דפו"ר): [מ] [**אבל לא בימים**. (שיביאו) **שמא יביאו** רוב כצ"ל והוא דיבור בפ"ע] (גליון) בתוספת תיקון ע"פ רש"ש ורש"י שבריי"ף: [נ] הס"ד ואח"כ מד"א **אפר מקלה**. אפר כו'. כצ"ל (גליון): [ס] יש להוסיף **ואח"כ** (גנזי יוסף), ועיין רש"ש: [ע] [צ"ל **נותן**] (גליון) ועי' אות ג: [פ] [שייך לע"א במשנה] (גליון), ועי' ביעב"ץ מה שהקשה על דברי התוס' ויש שהגיהו בדברי התוס' שצ"ל מעצם **איל** (ועי' קרן אורה): [צ] נדצ"ל הראשונות **והשניות**:

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) [לעיל יג.], ד) [מו"ק יד.], ה) [לקמן כט:], ו) לעיל י:, ז) עירובין מג:, ח) נזיר סא:, ט) [סס. עירובין יח.], י) [סנהדרין דף מב.], יא) לקמן דף טז: וע"ש רש"י ד"ה חזן, יב) עיין שו"ת חת"ס או"ח ר ובראשל"צ תמיד פ"א מ"א, יג) זבחים פו. (ועי' ברכות ב. מגילה כ:), יד) לקמן יז., טו) שבועות דף י., טז) [עי' תוי"ט] וברש"ש, יז) שבת יג: ועי' במגילת תענית פי"ב, יח) תמורה דף יד:, יט) דף טז., כ) יחזקאל כד יז.

עין משפט נר מצוה

ג א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יז טור ש"ע סימן תקעט:
ד ב מיי' שם פ"ג ה"ב:
ה ג מיי' שם הלכה ג:
ו ד מיי' שם הלכה ו:
ז ה ו מיי' פ"ח מהלכות מילת מקדש הלכה ו:
ח ז מיי' שם הלכה יב:
ט ח מיי' פ"ו מהלכות כלי המקדש הל' יח:
י ט מיי' פ"ח מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ח סי' תקעב סעי' ג:
יא י מיי' שם פ"ג הל' ג והל' ה טוש"ע שם סי' תקעה סעיף ג ד:
יב כ מיי' שם פ"ח הל' ז טוש"ע שם סימן תקעב סעיף ג:
יג ל מיי' פ"ד שם הלכה ח טוש"ע שם סימן תקעט סעיף ח:

18/06/2018 אהח

רבינו גרשום

דתני בסתם מוציאין את התיבה דמשמע אפילו בראשונות. פאר זו תפילין דכתיב פארך חבוש עליך

גליון הש"ס

רש"י ד"ה מגילת תענית נכתבה. עיין לעיל דף יג ע"ב רש"י ד"ה נגלו:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְלְאֶלְעָזָר וְלְאִיתָמָר בָּנָיו רָאשֵׁיכֶם אַל תִּפְרָעוּ וּבִגְדֵיכֶם לֹא תִפְרֹמוּ וְלֹא תָמֻתוּ וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצֹף וַאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ אֶת הַשְּׂרֵפָה אֲשֶׁר שָׂרַף יְיָ: [ויקרא י, ו]

משנת ראשונים

וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית. ולאחד מרבותי שמעתי אומר כי טעותם היתה בזה, כי במקדש לא היו אומרים בחתימת כל ברכה מז' ברכות מי שענה עד לאחר שאומר חותמה ברוך יי' אלהי ישראל כו' ועונים העם בשכמל"ו, וחזן הכנסת אומר תקעו ואומר ש"צ מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ותוקעין, וכן בכל ברכה וברכה, אבל בגבולים אין עושים כן אלא כסדר משנתינו, כי קודם חתימת כל ברכה אומר מי שענה וחותם בה ועונים אמן ואומר חזן הכנסת תקעו ותוקעים, כי סדר משנתינו בגבולים היא. [הריטב"א]

וטעם ההפרש הזה שבין מקדש לגבולים, לפי שאנו צריכים ביום זה להעלות זכרונם לפני השם ב"ה לרצון לנו, ולפיכך צריך תקיעות בתפלת תענית שהיא מי שענה שמזכירין בה זכרונם האבות להעלות זכרונם לפני השם ב"ה, ולפיכך צריך שיהיו התקיעות סמוכות לתפלה זו, ואילו במקדש כיון שעונים על כל ברכה בשכמל"ו שהיא ברכה בפני עצמה כמו שאמר על כל ברכה תן לו תהלה, אילו היו אומרים מתחלה מי שענה קודם חתימת הברכה ותוקעין אחר בשכמל"ו היה נראה כאילו התקיעה על ברכת בשכמל"ו, אבל בגבולים שעונים אמן כשתוקעים אחר עניית אמן הרי התקיעות סמוכות למי שענה שאין הבדל ברכה אחרת ביניהם. [הריטב"א] **כל הכתוב במגלת תענית דלא למספד.** חכמים כתבו כל הימים שאירע להם נס בהם ותקנו במקצתם שלא להתענות בהם אלא שמ"מ יהיו רשאים לעשות בהם הספד, שההספד קל יותר מן התענית, ותקנו במקצתם שיהא אסור אף בהספד לפי גודל הנס שאירע להם בו. [מאירי] **שלא להפקיע השערים.** הר"י ז"ל פירש דבתענית של גשמים בלבד אמרו שאז השער מתיקר כשרואין שמתענין על הגשמים, ולא רצו חכמים שתהא הפקעת השער בתחלה בחמישי מפני כבוד השבת. [ר"ן דף ה. מדה"ר] **כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות.** דמאחר שיש הפסק זמן בין תעניות אלו לאלו אין העולם זוכרים שהוא בשביל התענית, ושייך ביה טעמא דהפקעת שערים. [בית יוסף אורח חיים סימן תקעב]

אוצר החכמה

לרחובה של עיר אפילו בתעניות הראשונות והשניות. **וּרְמִינְהוּ** - והרי יש להקשות על כך סתירה מברייתא, ששנינו בברייתא, **שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְשֵׁנִיּוֹת, נִפְנָסִים** כל בני העיר **לְבֵית הַכְּנֶסֶת, וּמִתְפַּלְּלִין** שם **כְּדֶרֶךְ שֶׁמִּתְפַּלְּלִין כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ** בלא הוצאת תיבה לרחובה של עיר[ט], **וּבְשֶׁבַע** תעניות **הָאַחֲרוֹנוֹת מוֹצִיאִין אֶת הַתֵּיבָה** - ארון הקודש עם ספר תורה **לְרְחוֹבָהּ שֶׁל עִיר, וְנוֹתְנִין אֵפֶר** [-עפר או אפר שריפה[מ]] **עַל גַּבֵּי הַתֵּיבָה, וּבְרֹאשׁ הַנָּשִׂיא וּבְרֹאשׁ אַב בֵּית דִּין, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד** מהציבור **נוֹטֵל** אפר **וְנוֹתֵן בְּרֹאשׁוֹ. רַבִּי נָתָן אוֹמֵר,** דווקא **אֵפֶר מִקְלֶה** [-שריפה] **הֵן מְבִיאִין,** שאפר שריפה עדיף משום זכר לאפרו של יצחק[מא]. ומבואר בברייתא שרק בשבע תעניות אחרונות נהגו להוציא את התיבה לרחובה של עיר, ואילו במשנתנו משמע שאף בתעניות הראשונות הוציאו את התיבה.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב פָּפָּא,** כִּי **תְּנַן נַמִּי מַתְנִיתִין** - גם משנתנו ששנתה 'סדר תעניות כיצד', **אַשְׁבַּע אַחֲרוֹנוֹת תְּנַן** - היא שנתה כן רק על שבע התעניות האחרונות ולא על הראשונות והשניות.

★

שנינו במשנה, ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה **וּבְרֹאשׁ הַנָּשִׂיא** ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו.

הגמרא מקשה על סדר נתינת האפר, מדוע מתחילים לתת אפר בראש הנשיא ואב בית דין ולא בראש כל העם:
המשנה שונה תחילה שנותנים אפר בראש הנשיא ואב בית דין, **וְהַדַּר תָּנֵי** - ולאחר מכן שונה המשנה **שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד (נוֹטֵל וְמב) נוֹתֵן בְּרֹאשׁוֹ.** הגמרא מקשה על סדר זה, **אֵינִי** - האם כך הוא, שתחילה צריך לתת בראשם של החשובים ואחר כך בראש כל העם, **(והתנן) [וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא[מג]**], רַבִּי אוֹמֵר, בִּגְדוּלָּה** - בכל דבר מצוה, דהיינו כל דבר שאינו פורענות[מד], **מַתְחִילִין** את המצוה **מִן הַגָּדוֹל, וּבִקְלָלָה** - בדברים של פורענות **מַתְחִילִין מִן הַקָּטָן.** והמקור לדבר זה **שֶׁבִּגְדוּלָּה מַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל,** הוא מכך **שֶׁנֶּאֱמַר** לאחר מותם של נדב ואביהוא (ויקרא י ו) **'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְאֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בָּנָיו רָאשֵׁיכֶם אַל תִּפְרָעוּ וּבִגְדֵיכֶם לֹא תִפְרֹמוּ'[מה],** הרי שהמצוה נאמרה אליהם לפי סדר חשיבותם, קודם לאהרן ואחר כך לאלעזר בנו הגדול ואחר כך לאיתמר בנו הקטן, ומכאן ראיה שמתחילים מן הגדול. **וְדבר זה שֶׁבִּקְלָלָה מַתְחִילִין מִן הַקָּטָן,** נלמד ממה **(דְּאָמַר מַרמ')** שמבואר בתורה לאחר חטאם של אדם וחוה והנחש בחטא עץ הדעת, **שֶׁבִּתְחִלָּה נִתְקַלֵּל הַנָּחָשׁ** שנאמר (בראשית ג יד) 'אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה' וגו', **וְאַחַר כָּךְ נִתְקַלְּלָה חַוָּה** שנאמר (שם ג טז) 'אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים' וגו', **וְאַחַר כָּךְ נִתְקַלֵּל אָדָם** הראשון שנאמר (שם ג יז-יט) 'אָרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךְ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ' וגו'[מז], הרי שבדבר קללה ופורענות מתחילים מן הקטן לגדול, ואם כן קשה מדוע בנתינת האפר שהוא ענין של פורענות מתחילים מהגדול דהיינו מהנשיא ואב בית דין, ורק אחר כך שאר העם.

מתרצת הגמרא, נתינת האפר על ראשם תחילה אין זה ענין של פורענות, אלא אדרבה **הָא חֲשִׁיבוּתָא לְדִידְהוּ** - חשיבות היא להם שמתחילים ליתן האפר על ראשם, כיון **דְּאָמְרִי לְהוּ אַתּוּן חֲשִׁיבִיתוּ לְמִיבְּעֵי עֲלַן רַחֲמֵי אַכּוּלֵּי עָלְמָא** - שכאילו אנו אומרים להם בכך, 'אתם חשובים להתפלל ולבקש רחמים על כולם', וכיון שיש בנתינת האפר ענין של כבוד וגדולה, מתחילים מן הגדול.

★

שנינו במשנה, **(כָּל אֶחָד וְאֶחָד (נוֹטֵל וְ)נוֹתֵן בְּרֹאשׁוֹ אָמַר רַב אַדָּאמח) וְכָל אֶחָד וְאֶחָד (נוֹטֵל וְ)נוֹתֵן** אפר **בְּעַצְמוֹ בְּרֹאשׁוֹ.**

מבואר במשנה שאחרים נותנים את האפר בראש הנשיא ואב בית דין. הגמרא מקשה מה שונים נשיא ואב בית דין משאר העם:
מקשה הגמרא, **נָשִׂיא וְאַב בֵּית דִּין נַמִּי נִשְׁקְלוּ אִינְהוּ וְנִינְחוּ בְּרֹאשַׁיְיהוּ** - שגם הנשיא ואב בית דין יטלו אפר ויניחו בראשם כפי שכל אחד ואחד נותן בראשו, **מַאי שְׁנָא דְּשָׁקֵיל אִינִישׁ אַחֲרִינָא וּמְנַח לְהוּ** - במה שונים הם שאדם אחר מניח את האפר בראשם.

משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי אַבָּא** דְּמִן [-ממקום ששמו] **קְסָרִי, אֵינוֹ דּוֹמֶה** מי שמתחבבים[18/06/2018] מֵעַצְמוֹ

לט. תוספות (ד"ה ופיליו), ר"י מלוניל (ד"ה שנם). ואין לומר שכוונת הברייתא לומר שמתפללים בהם רק תפילת שמונה עשרה כדרך כל השנה ואין אומר בהם השליח צבור עשרים וארבע ברכות, שכן לעיל (יג:) הגמרא דנה האם בשלש שניות מתפללים עשרים וארבע ברכות או לא, והגמרא לא הוכיחה מברייתא זו שאין אומרים בהם עשרים וארבע ברכות אלא שמתפללים בבית הכנסת ואין מוציאים את התיבה לרחובה של עיר. תוספות (שם).

מ. רש"י (ד"ה ג') כותב שלא גרסינן 'אפר מקלה' בדברי תנא קמא, שלשיטת תנא קמא כשר אף עפר לכתחילה, שאפר סתם משמע אף עפר, כמבואר ברש"י לעיל (ע"ב ד"ה אפר). ועל זה חולק רבי נתן וסובר שהיו נותנים אפר של שריפה דווקא [ובטעם הדבר נחלקו אמוראים בגמרא להלן (טז.) האם משום אפרו של יצחק, או כדי לומר שאנו חשובים לפניך כאפר, והנפקא מינה ביניהם היא, האם כשאין אפר אפשר לתת עפר, שלטעם השני בדיעבד אפשר לתת אף עפר, ולכתחילה ודאי שגם לשיטת האמוראים שנחלקו להלן עדיף לתת אפר של שריפה שהוא יותר גנאי וכדעת תנא קמא (לעיל ע"ב) במשנתנו, ולא כתנא קמא בברייתא שסובר שאפשר אף לכתחילה לתת עפר. קרן אורה (לעיל ע"ב ברש"י ד"ה אפר)].
כתב בגבורות ארי (ד"ה ומתניתין) שודאי סובר תנא קמא שמועיל אף אפר מקלה, שהרי אפר מקלה יותר טוב מעפר, כיון שיש בו יותר גנאי, כמבואר ברש"י לעיל (שם), אלא שתנא קמא סובר שאפשר לתת או אפר מקלה או עפר, ורבי נתן חולק וסובר שנותן אפר מקלה דווקא. אלא שהקשה, מדוע תנא קמא סתם ואמר שנותנים אפר, הרי אפשר לטעות ולומר בדעתו שצריך לתת דווקא אפר מקלה ולא עפר. ותירץ, שכיון שרבי נתן אומר בדבריו שנותנים אפר מקלה דווקא, ממילא מוכח מכך שלתנא קמא יכול אף לכתחילה לתת עפר.

מא. רש"י (ד"ה ומתניתין) על פי המבואר בגמרא להלן (טז.). ושם מבואר טעם נוסף שנותנים אפר לומר הרי אנו חשובים לפניך כאפר. ועיין בהערה לעיל.

מב. נמחק על פי גליון, לפי שאינו כתוב במשנתנו, וכן מחק בהגהות הגר"א (אות ג). אך הרש"ש (ד"ה והדר) כתב שהרי"ף והרא"ש גרסו במשנתנו 'נוטל ונותן', ולפי זה יותר נראה להגיה כן במשנתנו כגירסתם, ואין צריכים למחוק תיבות אלו בגמרא.

מג. תוקן על פי גליון, וכן להלן.

מד. רש"י (ד"ה בגדולה). וברש"י שעל הרי"ף ביאר שהכוונה לדבר של חשיבות.

מה. רש"י (שם) מביא פסוק אחר שממנו לומדים שבגדולה מתחילים מן הגדול, שנאמר (ויקרא י יג) 'וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים קחו את המנחה הנותרת מאשי ה'' וגו', וכך היא הגירסא בברכות (שם.).
וביאר המהרש"א בברכות (ח"ו שם ד"ה בגדולה) שדווקא מהפסוק המובא בברכות (שם) וברש"י כאן אפשר לדייק שמתחילים מן הגדול, שאין לומר שהלימוד הוא מכך שהקדים את אהרן שהוא אב לשניהם, או מכך שהקדים את אלעזר שהוא הגדול לאיתמר הקטן, שכן בהרבה מקומות כך הוא הדרך להקדים, אלא מכיון שנאמר 'בניו הנותרים', לשם מה הוסיפה התורה ואמרה 'אל אלעזר ואל איתמר', לא היה צריך לומר אלא 'אל אהרן ובניו הנותרים', שודאי הם אלעזר ואיתמר, אלא מוכרחים לומר שמהייתור באה התורה ללמדנו שבגדולה מתחילים מן הגדול [ולפי זה הלימוד הוא דווקא מהפסוק שמובא בברכות וברש"י כאן, 'וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים' (ויקרא י יג), שנאמר בו 'בניו הנותרים', אבל הפסוק שמובא כאן בגמרא (שם י ו) 'ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר בניו', לא נאמר בו 'בניו הנותרים']. ואף הרש"ש (נכתב ד"ה בגדולה) כתב, שהלימוד הוא דווקא מהפסוק שמובא בברכות (שם) וברש"י כאן, שנאמר בו 'ואל אלעזר ואל איתמר', ולא נאמר 'אל אהרן ואלעזר ואיתמר', ותיבת 'ואל' מיותרת, ללמדנו שבגדולה מתחילים מן הגדול, אבל בפסוק שמובא בגמרא כאן שנאמר בו 'ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר' אין תיבה מיותרת, ולכן אין לדייק ממנו שמתחילים מן הגדול.

מו. תיבות אלו מיותרות ואין להם ביאור כאן, וכן אינן כתובות בברכות (שם.) שם מובאת ברייתא זו. גליון.

מז. לכאורה קשה אולי הטעם בסדר הקללה הוא משום שהנחש קדם בחטא שהשיא את חוה לאכול ממנו, ואחר כך חטאה חוה ורק לבסוף חטא אדם, ואי אפשר להוכיח שבקללה מתחילים מן הקטן. ותירץ בסמיכת חכמים בברכות (שם ד"ה נקללה) שלולי שבקללה מתחילים מן הקטן, האדם היה צריך להיענש תחילה, מפני שהוזהר על כך מפי הקדוש ברוך הוא בעצמו והעבירה שלו יותר חמורה, ואילו חוה הוזהרה רק ממנו, והנחש לא הוזהר כלל, ואם רואים שאף על פי כן הנחש נענש תחילה, ודאי זה משום שבקללה מתחילים מן הקטן.

מח. בגליון מחק תיבות אלו על פי המהרש"א (ד"ה רמז), והקטע מתחיל מן 'וכל אחד ואחד'. וכן הוא בגבורות ארי (ד"ה שמר).

לְמי שמִתְבַּיֵּישׁ מֵאֲחֵרִים, שבושתו מרובה ויש לו יותר עגמת נפש, ולכן דווקא נשיא ואב בית דין, מחמת חשיבותם בושתם מרובה יותר בנתינת אפר על ידי אדם אחר, אך שאר המון העם שאינם חשובים, אין להם יותר עגמת נפש בזה שאחרים נותנים עליהם, ולכך די להם בנתינת אפר בעצמם[א].

מבררת הגמרא, וְהֵיכָא מַנַּח לְהוּ - באיזה מקום בראש מניחים את האפר. אָמַר רַבִּי יִצְחָק, בְּמִקּוֹם הנחת תְּפִילִּין של ראש, ולמדים זאת ממה שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה סא ג) 'לָשׂוּם לַאֲבִלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר', ותפילין של ראש קרויים פאר, שנאמר (יחזקאל כד יז) 'פְּאֵרְךָ חֲבוֹשׁ עָלֶיךָ' ודרשו בברכות (ו.) ש'פארך' היינו תפילין[ב], ומבואר בפסוק בישעיה שמניחים את האפר בזמן אבלות וצער במקום הנחת תפילין של ראש שנקראים 'פאר'[ג].

★

רְחוֹב, תֵּיבָה, וְשַׁקִּים, אֵפֶר, אֵפֶר, קְבוּרָה, וּמוֹרָיָה, הם סִימָן לשבעה ענינים שהגמרא תבאר להלן לפי סדר זה[ד].

במשנה לעיל (טו.) התבאר שמוציאים את התיבה לרחובה של עיר לצורך תפילת התעניות שנעשית ברחוב, הגמרא מבארת מדוע יצאו לרחוב להתפלל[ה]:
שואלת הגמרא, לָמָּה יוֹצְאִין לָרְחוֹב להתפלל. מביאה הגמרא שני טעמים לדבר, רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר, לוֹמַר בזה, זָעֲקִנוּ בתחילה בְּצִנְעָא בבית הכנסת וְלֹא נַעֲנִינוּ בתפילתנו על הגשמים, לכך נָבֵוֹז עַצְמֵנוּ בְּפַרְהֶסְיָא ברחוב, בכדי שאולי יכנע לבבנו יותר ותהא תשובתנו שלימה ויענה השם לתפילתנו. רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר טעם אחר, לומר, גָּלִינוּ כעת מבית הכנסת לרחובה של עיר, תהא גָּלוּתֵינוּ מְכַפֶּרֶת עָלֵינוּ.

מבררת הגמרא, מַאי בֵּינַיְיהוּ - מה הנפקא מינה להלכה בין שני הטעמים. משיבה הגמרא, אִיכָּא בֵּינַיְיהוּ - הנפקא מינה ביניהם היא באופן דְּגָלֵי מִבֵּי כְּנִישְׁתָּא לְבֵי כְּנִישְׁתָּא - שגלו העם מבית הכנסת שלהם לבית כנסת אחר ולא יצאו להתפלל ברחוב, שלפי טעמו של רבי חייא אינו מועיל, משום שאין בכך בזיון בפרהסיא, כיון שכל המתפלל בבית הכנסת נחשב כמתפלל בצינעא[ו]. אך לטעמו של ריש לקיש די בכך, שאף כאשר מתפללים בבית כנסת אחר יש בזה משום גלות[ח].

שואלת הגמרא, וְלָמָּה מוֹצִיאִין אֶת הַתֵּיבָה לְרְחוֹבָהּ שֶׁל עִיר. משיבה הגמרא, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לוֹמַר ולהתוודות על מה שגרמו עוונותינו, שִׁבְּלֵי צָנוּעַ [-ארון הקודש] הָיָה לָנוּ, וְנִתְבַּזָּה בַּעֲוֹנֵינוּ, שצריכים להגלותו לרחוב[ט].

שואלת הגמרא, וְלָמָּה מְתַכַּפִּין העם בְּשַׁקִּים בשעת תפילת התעניות[י]. משיבה הגמרא, אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, לוֹמַר בכך, הֲרֵי אָנוּ חֲשׁוּבִין כִּבְהֵמָה[יא], כיון שלובשים שק העשוי משיער בהמה [שהוא נוצה של עזים][יב].

במשנה לעיל (טז) התבאר שנותנים אפר מקלה על גבי התיבה: שואלת הגמרא, וְלָמָּה נוֹתְנִין אֵפֶר מִקְלֶה עַל גַּבֵּי התֵּיבָה[יג]. משיבה

א. **רש"י** (ד"ה למתניתין), וכפי שפירשו דבריו בשדה יצחק ובגנזי יוסף (נרס"י סח). והוסיף לבאר במנחם משיב נפש (נרס"י), שכאשר אדם מתבייש מאדם שהוא כמותו בדרגת החשיבות, אין זו אותה בושה כמו שמתבייש מאדם שקטן ממנו בחשיבות, שזו היא לו חרפה גדולה יותר ויקל בעיני העם. אמנם עיין במהרש"א (נרס"י) שהבין ברש"י שאף לאנשים פחות חשובים יש יותר עגמת נפש בנתינת אפר בעצמם, ולכך תמה מדוע שאר בני אדם אינם צריכים להתבייש יותר כמו הנשיא ואב בית דין. ובקרן אורה (לעיל טו: ד"ה אינו) ובקרני ראם (על המהרם"ח אות ח), הבינו ברש"י כהבנת המהרש"א, ויישבו קושייתו. ועיין ישובם בביאורי רש"י.

ב. **תרגומו** של הפסוק (סח) 'פארך חבוש עליך' הוא 'טוטפתך הויין עלך', שפירושו, התפילין יהיו עליך. ופירוש הפסוק הוא שהקדוש ברוך הוא ציוה ליחזקאל הנביא שאף בזמן אבלותו על פטירת אשתו יניח תפילין, ולא ינהג כלל מנהגי אבלות כמבואר שם בלשון הפסוק.

ג. **הנביא** מתנבא שלעתיד לבא יתן ה' לאבלי ציון שהיו בגלות, פאר [שהוא עטרה או זר, וכלשון התרגום (סח) 'למתן להון כליל חלף קטם'] תחת אפר, שהיו מתפלשין בו בזמן צערם ואבלותם בגלות. מצודת דוד (סח). ומכך שנאמר בפסוק לשון 'פאר', מוכח שנותנים את האפר במקום התפילין שנקראו 'פאר'. רש"י על הרי"ף.
מקום הנחת תפילין הוא במקום שמוחו של תינוק רופס [-רופף], כמבואר במנחות (לו.), וכן פסק הרמב"ם (תפילין פ"ד ה"ח) 'היכן מניחין תפילין של ראש, מניחין אותן על הקדקד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים, והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו, וצריך לכוין אותם באמצע כדי שיהיו בין העינים'. ובאותו מקום היו מניחים את האפר בתפילת התעניות.

ד. **דברים** אלו הם מדברים הנהוגים בתענית שהגמרא בהמשך מבררת למה עושים כן בתענית, חוץ מהדבר האחרון 'מוריה' שאינו מענין זה. ועיין עוד להלן בהערות על דברי הגמרא בענין מוריה.

ה. **אף** שבמשנה שנינו רק שמוציאים את התיבה לרחובה של עיר, מכל מקום מכך שהמשנה שונה אחר כך 'עמדו בתפילה', מבינה הגמרא שהתפללו ברחובה של עיר. ריא"ף (על עין יעקב ד"ה למה).

ו. **מאירי** (ד"ה למה). וצריך ביאור מהו הבזיון בכך שמבקשים רחמים בפרהסיא. וביאר בבן יהוידע (ד"ה נמצה) שבעת שישראל מתפללים על איזה צרה או על גשמים ולא נענים הם מתבזים בעיני האומות, שאומרים להם אומות העולם, איה דבריכם שאתם אומרים, 'מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו' (דברים ד ז), ועל כן אמרו זעקנו בצנעא ולא נענינו, נזעק בפהרסיא שכולם רואים אותנו, ואם לא ניענה בודאי אומות העולם ילעגו לנו.

ז. **תוספות** (ד"ה אינכא).

ח. **בנהר** שלום (סי' תקעט אות ג) דייק מדברי המגן אברהם (סח סק"ח), שאף לדברי ריש לקיש שמועיל לצאת לבית כנסת אחר, מכל מקום גם הוא מודה שעדיף לכתחילה לצאת לרחוב, מפני שצריך להוציא את התיבה לרחובה של עיר [כמבואר במשנתנו], ובזה לא יועיל בית כנסת אחר [שהרי יש שם כבר תיבה], וכן גם משמע מלשון המשנה שעדיף לצאת לרחובה של עיר, שהרי המשנה לא שנתה שאפשר לצאת לבית כנסת אחר, אלא ודאי רק כשאין יכולים לצאת לרחוב, די ביציאה לבית הכנסת אחר, שהמגן אברהם הביא את שני הטעמים של הגמרא מדוע יוצאים לרחוב, וכתב שלפי הטעם של גלות, במקום שאין יכולים להתפלל ברחוב כגון שהיא עיר של גוים, יתפללו בבית כנסת אחר, משום שאף ביציאה לבית כנסת אחר יש גלות. וכן כתב ביד דוד (ד"ה ולמה יומתין). אמנם הנהר שלום עצמו חולק וסובר שלריש לקיש אין חילוק אם יוצאים לרחוב או לבית כנסת אחר. וכן משמע ברוב דגן (ד"ה אינכא), שכתב שאין לדקדק לריש לקיש למה נקטה המשנה שיוצאים לרחוב ולא שיוצאים לבית כנסת אחר, משום שזהו לאו דווקא ובאמת אפשר לצאת אף לבית כנסת אחר, ומשמע שסובר שלריש לקיש אין עדיפות ביציאה לרחוב.
עוד כתב המגן אברהם (סח), שהוא הדין שאפשר להתפלל בבית אחר ולא דווקא בבית כנסת אחר [כאשר אי אפשר לצאת לרחוב], שאף אם מתפללים בבית אחר יש בזה משום גלות, ומה שריש לקיש אמר 'לבי כנישתא אחריתי', אין הכוונה שצריך לצאת דווקא לבית כנסת אחר, אלא מכיון שבאותו זמן שמתפללים בו נעשה הוא לבית כנסת לפי שעה, לכך נקט ריש לקיש בדבריו 'לבי כנישתא אחריתי'.

ט. **ב"ח** (או"ח סי' קמח ס"ק ח). ועיין בתפארת ישראל (יכין אות ג) שביאר בענין אחר.

י. **אף** שדבר זה שמתכסים העם בשקים לא מצאנו לא במשנה ולא בברייתא, מנהגם היה ללבוש שקים בתפילת התעניות, והגמרא שואלת למה נהגו כן. ריטב"א (ד"ה הא) ור"ן (ד"ה למה נותנין). והמאירי (ד"ה מתוך) כתב, שמתוך דברי המשנה משמע שמתכסים בשקים, שהרי הזקן היה דורש לפניהם, 'לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם', ומשמע שהיו מתכסים בשקים.

יא. **בירושלמי** (פ"ג ה"ח) אמרו שמטעם זה אף תוקעים בשופרות, לומר הרי אנו גועים לפניך כבהמה. ובביאור ענין זה שאנו כבהמה, ביאר המאירי (סח), היינו לומר שסרה השגחתך מעלינו בעוונותינו ואנו מופקרים כמו בעלי החיים, על דרך מה שנאמר (מנקוק ח יד) 'ותעשה אדם כדגי הים', דהיינו שהנביא טוען כלפי ה', למה עשית בני אדם לפני נבוכדנצר כמו הדגים אשר נמצאים בים, שיכול לצוד אדם מהם לרוב ואין מונע ממנו, כן עשית את בני האדם כהפקר לפני זה הרשע [כפי שביאר הרד"ק (סח)]. ובלשמוע בלימודים (ד"ה ולמה) ביאר, שכוונתם שירחם ה' עליהם אף שהם חסרים ונעדרי שלימות, שאינם גרועים מבהמות שאף הן נעדרות השלימות ובכל זאת ה' מקיימן.

יב. **רש"י** (ד"ה כנהמה). והקשה המהרש"א (פ"ק ד"ה מתכסין), הלא גם בגדי צמר הם משיער של בהמה ולשם מה צריכים ללבוש דווקא שקים. ולכך פירש באופן אחר, שכוונתם באומרם הרי אנו כבהמה בלבישת השקים, משום שדרך לכסות את הבהמות בשק שהוא דבר שפל. אמנם המגן אברהם (סח סק"ג) כתב, שאף כוונת רש"י לומר שאנו חשובים כבהמה משום שהדרך לכסות את הבהמות בשקים, ומה שכתב שהוא משער של בהמה הוא לאו דווקא, וכל כוונתו לפרש בזה רק מהו 'שק', שהוא עשוי מנוצה של עזים, אבל באמת יכולים להתכסות אף בשאר שקים שאינם עשויים מבהמה, שאף בכך נמשלים לבהמות שדרך לכסותה בשק. וסיים המגן אברהם, שלכך יכסה אותו למעלה על הבגדים. אך בפרי מגדים (משב"ז סח) כתב להעיר על דבריו, שברש"י לא משמע כן, אלא שמלבישים דווקא שק מנוצה של עזים שהוא מבהמה. וכן העיר בנהר שלום (סי' תקעט אות ח), והוסיף לדייק מלשון רש"י (על הרי"ף ד"ה הרי) שכתב, הרי אנו חשובין כבהמה, שהשק עשוי מזנב הסוס וזנב הפרה.

יג. **הרמב"ם** (תעניות פ"ד ה"ח) פסק שנותנים אפר על גבי התיבה ועל גבי ספר התורה, ובכסף משנה (סח) תמה על כך, מנין לרמב"ם שנותנים אפר על גבי הספר תורה. וכתבו בעיון יעקב (על עין יעקב ד"ה ולמה) ובשושנים לדוד (ד"ה ע"ג) שכוונת הרמב"ם היא שנתנו על התיבה שבה היה מונח הספר תורה, והרי זה כאילו נתנו על גבי ספר התורה. אמנם ברי"ף מבואר שגירסתו בגמרא היא, 'למה נותנין אפר מקלה על

למתבייש מאחרים. לחיכה עגמת נפש טפי, ומשום חציפותם הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם לאו מתביישי נתינת לחריס וקני להו בנתינת עלמן: **פאר תחת אפר.** ס"מ במקום תפילין דכתיב בהו (יחזקאל כד) פארך חבוש עליך ונעליך ברגליך (ברכות דף י"ח.) אלו תפילין, ומתרגמינן נמי טוטפתך הויין עלך, והיכא מניחין תפילין במקום שמוחו של תינוק רופף[ל]: **בצינעא.** בצית הכנסת: **גלינו.** שילחנו מכניסתנו (ג): **גלותינו.** תהא מכפרת עלינו: **דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא אחריתא.** גלות היכא, פרהסיא ליכא: **נתבזה בעווינינו.** וילוי: [ולמה מתכסין]. **חוגרות**[ז] שקין, תניין בירושלמי[ח] שהיו **חוגרות**[ז] שקין ויושלין בצית הקברות ומוקעין בקרנות, ובעי ליה מיבעיא שקין למה ובית הקברות למה ומקיעת שופר למה: **כבהמה.** למשער בהמה ניהו, מנוהג של עזים: **עפר פתם.** שאינו אפר מקלה, זכירת אפרו של ילחק ליכא. פתם לא גרסינן אלא היכא דניידיהו לבי כנישתא אחריתא. **אמר רבי יהודה בן פזי כלומר**[ב] **עמו אנכי בצרה ריש לקיש אמר**[ג] **בכל צרתם לו צר אמר ר' זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי בר חמא ור'**[ג] **חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כאפר וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק מאי בינייהו איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר אמר ר' יהושע בן לוי לומר כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעווינינו ולמה מתכסין בשקים אמר ר' חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה**[ד] **אמר רבי יהודה בן פזי כלומר**[ב] **עמו אנכי בצרה ריש לקיש אמר**[ג] **בכל צרתם לו צר אמר ר' זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי בר חמא ור'**[ג] **חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כאפר וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק מאי בינייהו איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר אמר ר' יהושע בן לוי לומר כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעווינינו ולמה מתכסין בשקים אמר ר' חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה**[ד] **שיצא ממנו הוראה לישראל שהר המוריה ושמו הר המור שנאמר אל הר המור ואל הגבעה ואל הגבעות אל הגיא ואל הגאיות אל הנחלים ואל הפלגים אל ההרים הרמים ואל הגבעות הנשאות אל הצורים ואל הסלעים ואל הגיא ואל הנחל אל הר המור זה הר המוריה שנאמר ויאמר היום בהר ה' יראה שיצא ממנו מורא לעובדי כוכבים: הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין: ת"ר אם יש זקן אומר זקן ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אטו זקן דקאמרי אף על גב דלאו חכם הוא אמר אביי הכי קאמר**[ה] **אם יש זקן והוא חכם אומר זקן והוא חכם ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא**[ה] **וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה**[ו] **ויתכסו שקים האדם והבהמה מאי הוו עבדי אסרי הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד אמרו לפניו רבונו של עולם אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו**[ו] **ויקראו אל אלהים בחזקה מאי אמור אמרו לפניו**[ו] **רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב**[ו] **צדיק ורשע מי נדחה מפני מי**[ו] **וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם מאי ומן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו**[ט]**. אמר רב אדא בר אהבה**[ד] **אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה**[ח] **למה הוא דומה לאדם**[ג] **שתופס שרץ בידו שאפי' טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה שנאמר**[ז] **ומודה ועוזב ירוחם ואומר**[ח] **נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים: עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן כו': תנו רבנן**[ה] **עמדו בתפלה אע"פ שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל (איזהו רגיל**[י]**) ר' יהודה אומר מטופל ואין לו ויש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן ויהבו ביה רבנן עינייהו בר' יצחק בר אמי היינו**

במקום תפילין. פירוש לתת האפר במקום הפאר לחילו התפילין נקראו פאר כדכתיב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר וגו': **איבא** ביניהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא. פירוש למ"ד משום גלות חיכא ולמ"ד משום פרהסיא ליכא דהא כניסתא הוי כמו בצינעא:

אפר מקלה. פירוש חומו אפר הוה מדבר הנשרף מעצמות אדם[ט] כדי לזכור עקידת יצחק דאלמלא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר כמו כן מהני עפר אתם והייט פירוש חיכא ביניהו עפר אתם:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום ליצא לבית הקברות בט' באב שהרי ט"ב הוי תעניית בצור[ט] כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו[כ] הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בשר שלם בכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם והר נקרא מוריה על שם תורה בכתיב (ישעיה ג) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים כמתן תורה בכתיב (תהלים עו) מרץ ירתה ושקטה מי אמי רתה לומר ירושלם נקרא מוריה על שם שיצא מורא לעובדי כוכבים כמו שהיו עושין לבית הקברות בט' בב' כמו שהיו עושין בצור[ט] כמו שהיו עושין

מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו[כ] הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בשר שלם בכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם והר נקרא מוריה על שם תורה בכתיב (ישעיה ג) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים כמתן תורה בכתיב (תהלים עו) מרץ ירתה ושקטה מי אמי רתה לומר ירושלם נקרא מוריה על שם שיצא מורא לעובדי כוכבים כמו שהיו עושין לבית הקברות בט' באב כמו שהיו עושין בצור[ט] כמו שהיו עושין

מפני הגשמים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שישמעו לבניו ויקבלו ממנו להמרין הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו אפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע:

מאי

למתבייש מאחרים והיכא מנח להו אמר רבי יצחק א במקום תפילין שנאמר א) לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר: רחוב תיבה ושקים אפר אפר קבורה ומוריה סימן: למה יוצאין לרחוב ר' חייא בר אבא אמר[ט] לומר זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא ריש לקיש אמר גלינו גלותינו מכפרת עלינו מאי בינייהו איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר אמר ר' יהושע בן לוי לומר כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעווינינו ולמה מתכסין בשקים אמר ר' חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה[ג] אמר רבי יהודה בן פזי כלומר[ב] עמו אנכי בצרה ריש לקיש אמר[ג] בכל צרתם לו צר אמר ר' זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי בר חמא ור'[ג] חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כאפר וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק מאי בינייהו איכא בינייהו עפר פתם למה יוצאין לבית הקברות פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר[ב] הרי אנו חשובין לפניך כמתים וחד אמר[ה] כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים מאי בינייהו איכא בינייהו קברי עכו"ם מאי[ד] הר המוריה[ז] פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל וחד אמר הר שיצא ממנו מורא לעובדי כוכבים: הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין: ת"ר אם יש זקן אומר זקן ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אטו זקן דקאמרי אף על גב דלאו חכם הוא אמר אביי הכי קאמר[ג] אם יש זקן והוא חכם אומר זקן והוא חכם ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא[ה] וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה[ו] ויתכסו שקים האדם והבהמה מאי הוו עבדי אסרי הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד אמרו לפניו רבונו של עולם אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו[ו] ויקראו אל אלהים בחזקה מאי אמור אמרו לפניו[ו] רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב[ו] צדיק ורשע מי נדחה מפני מי[ו] וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם מאי ומן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו[ט]. אמר רב אדא בר אהבה[ד] אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה[ח] למה הוא דומה לאדם[ג] שתופס שרץ בידו שאפי' טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה שנאמר[ז] ומודה ועוזב ירוחם ואומר[ח] נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים: עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן כו': תנו רבנן[ה] עמדו בתפלה אע"פ שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל (איזהו רגיל[י]) ר' יהודה אומר מטופל ואין לו ויש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן ויהבו ביה רבנן עינייהו בר' יצחק בר אמי היינו

אפרו של יצחק (ופעמים) [וטעם] שיוצאין לבית הקברות כלומר הרי אנו כמתים וי"א שיבקשו מתים עלינו רחמים מאי הר המוריה הר שיצא ממנו הוראה לישראל. וי"א שיצא ממנו מורא לאומות: **ירושלמי**[כ] ונותנין אפר בראש נשיא. ר' אבהו ורבנן חד אמר חטא הנשיא הגדולה במקומה (כל ישראל נשאים) חטא הצבור נדחית הגדולה וחד אמר לפי שחטא הלמד והמלמד לפיכך יצאו ויתפרסמו על שם והוציא את הפר מחוץ למחנה[ל] שידעו הכל חטאתו של כ"ג: **נשא לבבנו אל כפים** אל אל בשמים נשוה לבבנו לכף ידינו כשם שכף ידינו נקיה כך ניקה לבנו ואח"כ אל אל בשמים. **ג' דברים מבטלין רוע גזרה** תפלה תשובה צדקה. ושלשתן בפסוק אחד נאמרו [דה"ב ז] ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני. ויתפללו זו תפלה. ויבקשו פני זו צדקה שנא'[מ] אני בצדק אחזה פניך. וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה. מה כתוב תמן ואני אשמע (מן) השמים ולמה יוצאין בין הקברות אם נתחייבנו רעב הרי אנו רעבים ומתענים. ואם נתחייבנו גלות הרי גלינו ממקום למקום. ואם נתחייבנו מיתה הרי אנו בבית הקברות כמתים וקרעו לבבכם ואל בגדיכם אם קרעתם לבבכם בתשובה אינכם קורעין בגדיכם על בניכם כי חנון ורחום הוא מארך[נ] חמיה: **ת"ר אם יש שם זקן חכם** אומר זקן חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אחינו לא שק ותענית גורמין אלא תשובה ומע"ט גורמין שלא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה אפילו מי שגזל מריש ובנאו בבירה היה מקעקע הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו: **ת"ר אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו** דומה למי שיש בידו שרץ שאפילו הוא טובל בכל מימות שבעולם אין טהרה שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח זרקו כיון שטובל במ' סאה כו' שנאמר ומודה ועוזב ירוחם: **מתני' עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל**: ת"ר אע"פ שאמרו אם יש שם זקן חכם אין מורידין לפני התיבה אלא רגיל רבי יהודה אומר דל שיש לו טף ויש לו יגיעה בשדה

18/06/2018 אהח

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [מגילה דף כט.], ז) עי' גיטין דף נה., ח) [תוספת' פרק ו], ט) מנחות לז., י) ע"ש ריש פרקין, ועי' ר"ן ריטב"א ובקרן אורה, יא) עי' מדות פ"ה מ"ד (ובפי' הרגמ"ה), יב) עי' בילקו"מ, יג) עי' יעב"ץ ובעמוד הקודם הגהות וציונים אות פ, יד) עי' לעיל יא:, טו) [כל זה נתבאר במדרש רבה נרשמים פ' נ"ו והגיהו הערוך ערך ירושלם], טז) דפרקין ה"א, יז) ויקרא ד יב, יח) תהלים יז טו ועיין ב"ב י., יט) ב"ק סב. ועיין מאירי.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' עלוב ושאינו עלוב יצא לתפלה ושאינו יכול לדיק ורשע כו' ומחזיר מריש לבעליו נ"ב ממסן יהיב דמי[ט] ולא רלו ליפטר במעות: (ג) רש"י ד"ה גלינו כו' וד"ה גלותינו כו' הד"ס: (ג) ד"ה מד אמר הר שילא ממנו הוראה לישראל. תוספ' שנאמר כי מציון: (ד) תוס' ד"ה הר כו' הר ה' יראה וה"פ מתחלה היה נקרא כך שלם כדכתיב ומלכי צדק מלך שלם ואח"כ נקרא ירושלים:

גליון הש"ם

גמרא כדי שיבקשו עלינו רחמים. עיין סוטה דף לד ע"ב תוס' ד"ה מבועי:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) לָשׂוּם לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקָרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְיָ לְהִתְפָּאֵר: [ישעיה סא, ג]

ב) יְקָרָאנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: [תהלים צא, טו]

ג) בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחָמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם: [ישעיה סג, טו]

ד) וַיָּחֶל שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַיִם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הֵכִין בִּמְקוֹם דָּוִיד בְּגֹרֶן אָרְנָן הַיְבוּסִי: [דברי הימים ב' ג, א]

ה) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י]

ו) וַיִּתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח]

ז) מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: [משלי כח, יג]

ח) נְשָׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

הגהות וציונים

ט) [גי' רא"ש **אמר רבי** לומר כו'] (גליון) במקום "ר' חייא בר אבא אמר", ובכת"י (וכ"ה בריב"ף) **אמר** רחב"א **לומר** וכו': **י)** בכת"י והרבה ראשונים הגירסא ע"ג **ספר תורה**. וכ"ה דעת הרמב"ם (פ"ד תעניות) והטור (סי' תקעט) וע"ש בכס"מ ובב"י (ועי' חשק שלמה בילקו"מ, שושנים לדוד על המשניות, שפ"א על המשנה, תורה תמימה בראשית יח, כז אות נד): **יא)** [גי' ר"ף ורא"ש ר' לוי בר **לחמא** ור' **חמא בר** חנינא] (גליון), וכ"ה בכת"י ובספר היוחסין: **יב)** [בילקוט שה"ש ד' **אלך לי אל הר המור בו' הר המור** פליגי בה כו'] (גליון): **יג)** בכת"י ורש"י ואינו חוזר **בו**, וי"ג **וחזר** בה, עי' מאירי וברי"ף (יומא ה: בדפי הרי"ף): **יד)** [ליתא ברב אלפסי וגם בהרא"ש ע"ש] (גליון), וכן ליתא בכת"י ובאמת הוא שיבוש (דק"ס): **טו)** צ"ל **חוגרין** (רש"י שבע"י): **טז)** ברש"י שבע"י **ה'** יראה (ע"ש פסוק יד): **יז)** בדפו"ר אל **הר** המוריה. [עי' חדושי אגדות] (גליון): **יח)** צ"ל **שקראהו** (באה"מ): **יט)** צ"ל **מעצמו**: **כ)** צ"ל ולא **נענינו**: **כא)** צ"ל **שקרהו** (באה"מ): **כב)** צ"ל **מעצמו**: **כג)** צ"ל ולא **נענינו**: **כד)** [גי' ר"ף ורא"ש **אמר רבי** לומר כו'] (גליון) במקום "ר' חייא בר אבא אמר", ובכת"י (וכ"ה בריב"ף) **אמר** רחב"א **לומר** וכו': **כה)** בכת"י והרבה ראשונים הגירסא ע"ג **ספר תורה**. וכ"ה דעת הרמב"ם (פ"ד תעניות) והטור (סי' תקעט) וע"ש בכס"מ ובב"י (ועי' חשק שלמה לדוד על המשניות, שפ"א על המשנה, תורה תמימה בראשית יח, כז אות נד): **כו)** [גי' ר"ף ורא"ש ר' לוי בר **לחמא** ור' **חמא בר** חנינא] (גליון), וכ"ה בכת"י ובספר היוחסין: **כז)** [בילקוט שה"ש ד' **אלך לי אל הר המור בו' הר המור** פליגי בה כו'] (גליון): **כח)** בכת"י ורש"י ואינו חוזר **בו**, וי"ג **וחזר** בה, עי' מאירי וברי"ף (יומא ה: בדפי הרי"ף): **כט)** [ליתא ברב אלפסי וגם בהרא"ש ע"ש] (גליון), וכן ליתא בכת"י ובאמת הוא שיבוש (דק"ס): **ל)** צ"ל **חוגרין** (רש"י שבע"י): **לא)** ברש"י שבע"י **ה'** יראה (ע"ש פסוק יד): **לב)** בדפו"ר אל **הר** המוריה. [עי' חדושי אגדות] (גליון): **לג)** צ"ל **שקראהו** (באה"מ): **לד)** צ"ל **מעצמו**: **לה)** צ"ל ולא **נענינו**:

מריש ובנאו בבירה היה מקעקע הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו: **ת"ר אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו** דומה למי שיש בידו שרץ שאפילו הוא טובל בכל מימות שבעולם אין טהרה שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח זרקו כיון שטובל במ' סאה כו' שנאמר ומודה ועוזב ירוחם: **מתני' עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל**: ת"ר אע"פ שאמרו אם יש שם זקן חכם אין מורידין לפני התיבה אלא רגיל רבי יהודה אומר דל שיש לו טף ויש לו יגיעה בשדה

עין משפט נר מצוה

יד א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע ס"ת סימן תקעט סעיף ו:

טז ב מיי' שם הלכה יז טוש"ע שם ס"ג:

טז ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם ס"ו:

יז ד מיי' פ"ב מהל' תפוסה הלכה ג:

יח ה מיי' פ"ד מהל' תעניות הלכה ג טוש"ע ס"ת סימן תקעט סעיף ו [וסימן נג סעיף ד]:

רבינו גרשום

דגלו מבי כנישתא [לבי כנישתא] למ"ד גלות הא איכא למ"ד פרהסיא ליכא: **הרי אנו חשובין לפניו כבהמה** שהרי לובשין שק שהן של שיער בהמה: **א"ב עפר סתם** למ"ד הרי אנו חשובין לפניו כעפר בעפר סתם סגי למ"ד כדי שיזכור אפרו של יצחק מיבעי ליה אפר מקלה: **קברי כותים** למ"ד הרי אנו חשובין כמתים ה"נ מצי למיפק לך לקברי אבות של גוים ומ"ד כדי שיבקשו עלינו רחמים איבעי להו למיפק לקברי ישראל: **מאי הר המוריה** למה נקרא שמה הר המוריה ו) דאברהם קראו יראה ומלכי צדק קראו שלם ועשה הקב"ה פשרה ביניהם וקראו ירושלם: **הר המוריה שיצאה ממנו הוראה לישראל** שכן יושבין סנהדרין בלשכת הגזית ומורין הוראות. **דברי כיבושין** דברים שאדם מכבש ללבו: **מי נדחה מפני מי** כלומר דחה גזירתם מלפנינו: **מריש.** קורה: **ועוזב** שחוזר בו: **ורגיל להתפלל** שצ"ל זכרונות ושופרות לפי שאין זכרונות ושופרות אלא בר"ה:

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) נרלה דמסקר כאן מיהו מיבות ואולי ל"ל דירושלים נקרלת על שם שאברהם וכו' ועי' בסוס' כאן ד"ה הר.

רבינו חננאל

רחמי אכולי עלמא. ולמה אינו נותן הנשיא ואב ב"ד הן בעצמן על ראשיהם שהמתבייש מן אחרים גדול הוא מהמתבייש עצמו [כ]. כלומר בושה גדולה היא כדי שיכוין כל לבו והיכן מחית ליה לאפר זה בראשו במקום תפילין שנאמר לתת להם פאר תחת אפר: **יוצאין לרחובה כדי לשבר הצבור לבם.** כלומר צעקנו בצנעא ולא ענינו [ל] נבזה עצמנו בפרהסיא ור"ל אמר שתחשב לנו גלות כי הגלות מכפרת עון. ולמה מוציאין את התיבה לרחובה אריב"ל כלי צנוע היה לנו ונתבזה. **נתינת אפר על גבי התיבה** משום שנאמר בכל צרתם לו צר ולמה מתכסים בשקים לומר כי נחשבנו כבהמה וכל אחד נותן אפר בראשו לומר הנה אנו כאפר (אולי יזכור) [וי"א להזכר] זכות

הגמרא, אוצר החכמה **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בֶּן פָּזִי**[י], **פְּלוּגְתָּא** - הנחת האפר באה לרמז על מה שנאמר (תהלים נא טו) 'עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה', שהקדוש ברוך הוא משתתף עמנו בצרותינו[יא]. **רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר**, מה שהקדוש ברוך הוא משתתף עמנו בצרותינו נלמד ממה שנאמר (ישעיה סג ט) 'בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר'[יב].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה, **אָמַר רַבִּי זֵירָא, מֵרֵישׁ כִּי הֲוָה חָזֵינָא לְהוּ לְרַבָּנָן** - בתחילה כאשר הייתי רואה את החכמים, **דְּיָהֲבִי** [-שהיו נותנים] **אֵפֶר מִקְלֶה עַל גַּבֵּי הַתֵּיבָה, מִזְדַּעְזַע לִי כּוּלֵּיהּ גּוּפַאי** - היה מזדעזע כל גופי מרוב צער[יג].

התבאר במשנה לעיל (שם) שכל אחד ואחד מן העם נותן אפר מקלה בראשו:

שואלת הגמרא, **וְלָמָּה נוֹתְנִין אֵפֶר בְּרֹאשׁ כָּל אֶחָד וְאֶחָד**. משיבה הגמרא, **פְּלִיגִי בָּהּ** - נחלקו בטעם הדבר **רַבִּי לֵוִי בַּר חָמָא וְרַבִּי חֲנִינָא. חַד** - אחד מהם **אָמַר**, שאנו רוצים לומר בזה, **הֲרֵי אָנוּ חֲשׁוּבִין לְפָנֶיךָ כְּאֵפֶר** שאינו נחשב וראוי לכלום. **וְחַד אָמַר, כְּדֵי שֶׁיִּזְכּוֹר לָנוּ ה' אֶת אֶפְרוֹ שֶׁל יִצְחָק**[יד], ובזכות זה ירחם עלינו.

מבררת הגמרא, **מַאי בֵּינַיְיהוּ** - מה הנפקא מינה להלכה בין שני הטעמים. משיבה הגמרא, **אִיכָּא בֵּינַיְיהוּ** - הנפקא מינה ביניהם היא באופן שנותנים בראשם **עָפָר סְתָם** שאינו אפר שריפה. שלפי הטעם שיזכור ה' את אפרו של יצחק, לא מועיל ליתן עפר, כיון שבזה לא מזכירים את אפרו של יצחק, אולם לפי הטעם שאנו

18/06/2018 אוצר החכמה

חשובים כאפר, אפשר ליתן אף עפר סתם שהרי גם הוא אינו נחשב לכלום[טו].

שואלת הגמרא, **לָמָּה יוֹצְאִין** העם לאחר תפילת התעניות **לְבֵית הַקְּבָרוֹת**[טז]. משיבה הגמרא, **פְּלִיגִי בָּהּ** - נחלקו בטעם הדבר **רַבִּי לֵוִי בַּר חָמָא וְרַבִּי חֲנִינָא. חַד אָמַר**, לומר, **הֲרֵי אָנוּ חֲשׁוּבִין לְפָנֶיךָ כְּמֵתִים**, כלומר, הרי אנו נמות כמתים האלו, אם לא נשוב בתשובה[יז], **וְחַד אָמַר, כְּדֵי שֶׁיְּבַקְּשׁוּ עָלֵינוּ הַמֵּתִים רַחֲמִים**[יח].

מבררת הגמרא, **מַאי בֵּינַיְיהוּ**. משיבה הגמרא, **אִיכָּא בֵּינַיְיהוּ**, לצאת **לִקְבָרֵי עַפּוּ"ם**[יט] במקום שאין קברים של ישראל, שלפי הטעם 'הרי אנו חשובים לפניך כמתים' יוצאים אף לקברי גוים[כ], אבל לפי הטעם שיוצאים לבית הקברות כדי שהמתים יבקשו עלינו רחמים, לא יועיל לצאת לקברי גוים, כיון שאינם יכולים לבקש רחמים אפילו על עצמם, וכל שכן שאינם יכולים לבקש עלינו.

כיון שהביאה הגמרא לעיל שתי מחלוקות בסוגייתנו בין רבי לוי בר חמא ורבי חנינא, מביאה הגמרא מחלוקת נוספת ביניהם בענין אחר[כא]:

שואלת הגמרא, **מַאי** 'הַר הַמּוֹרִיָּה' - מדוע נקרא מקום העקידה [שם גם נבנה בית המקדש] בשם 'הר המוריה'[כב]. משיבה הגמרא, **פְּלִיגִי בָּהּ** - נחלקו בטעם הדבר **רַבִּי לֵוִי בַּר חָמָא וְרַבִּי חֲנִינָא. חַד אָמַר**, הטעם שנקרא הר המוריה מפני שהוא **הַר שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ הוֹרָאָה** [-תורה] **לְיִשְׂרָאֵל**, שנאמר (ישעיה ב ג) 'כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה', וכן בלשכת הגזית שבבית המקדש עמדו הנביאים המוכיחים לישראל[כג]. **וְחַד אָמַר**,

גבי ספר תורה', וכתבו במעשה רקח על הרמב"ם (שם) ובמירא דכייא (ד"ה ולמה) ובחשק שלמה (ד"ה למה) שנראה שכן היתה גם גירסת הרמב"ם. וכן כתב במרכבת המשנה (שם), שכוונת הרמב"ם היא שנתנו אפר על גבי ספר התורה ממש, כפי שמשמע בגמרא להלן מהפסוקים שהביאו שהיו נותנים אפר גם על גבי ספר התורה, וכן מוכח ממה שאמר להלן רבי זירא שהיה מזדעזע כל גופו מרוב צער בשעת נתינת האפר, שאם היו נותנים אפר רק על גבי התיבה, לא מובן מדוע הזדעזע כל כך, הרי אין התיבה תכלית וגוף הקדושה. אולם ראה מה שכתב להעיר על ביאור זה בשושנים לדוד (שם).

יד. כתבו התוספות (ב"ב קמט. ד"ה רב) שפזי היא שם אמו, וכן משמע ביבמות (פה:), שפזי היינו שם של אשה ולא של איש. אולם בסדר הדורות (ערך רבי יהודה בן פזי) הביא מהזוהר פרשת לך לך (פח:) שמוכח שהוא שם של אביו.

טו. וכן מבואר במסכת מגילה (כט.) בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שבכל מקום שגלו, שכינה עמהן. מהרש"א (ח"ה ד"ה עמו).

טז. החילוק בין שני הלימודים הוא, שבפסוק 'עמו אנכי בצרה' משמע שאף בצרת יחיד הקדוש ברוך הוא מיצר עמו, ובפסוק השני 'בכל צרתם לו צר' משמע דווקא בצרת רבים אבל לא בצרת יחיד. לשמוע בלמודים (ד"ה עמו, נפלאות הש"ס). וראה ביאורים נוספים בילקוט ביאורים.

יז. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה מזדעזע).

מדברי רבי זירא שאמר 'מריש' דהיינו בתחילה, מבואר שרק בתחילה היה מזדעזע מנתינת האפר אולם אחר כך כבר לא היה מזדעזע, והטעם לכך ביאר בבניהו (ד"ה ח"ר), שרק בתחילה קודם שידע את טעם הדבר שנותנים אפר וראה בכך בזיון הקודש הזדעזע, אך לאחר ששמע שהדבר מרמז על 'עמו אנוכי בצרה' או 'בצרתם לו צר', שוב לא הזדעזע.

הרמב"ם (מעניות פ"ד ה"ח) כתב הטעם שנותנים אפר מקלה על גבי התיבה וספר התורה, בכדי להגדיל את הבכיה ולהכניע לבם. וצריך ביאור מדוע שינה מהטעם המבואר בסוגייתנו. וביאר השפת אמת (ד"ה למה), שמשמע לרמב"ם שהגמרא מביאה את המעשה של רבי זירא שנזדעזע כל גופו, לומר שמטעם זה נותנים אפר, כדי לזעזע את הציבור ולהכניעם.

יח. אף שיצחק לא נשרף ולא נעשה אפר, מכל מקום על כל פעולה שעשה באיל היה אברהם מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשויה ביצחק, כאילו הוא שחוט, כאילו דמו זרוק, כאילו הוא מופשט, וכאילו הוא נקטר ונעשה אפר, לכך חשוב הדבר כאילו יצחק נשרף ואפרו מונח, כמבואר ברש"י על התורה (בראשית כב יג).

יט. והיינו בדיעבד כשאין אפר מקלה, אפשר ליתן עפר, אבל ודאי שלכתחילה לפי כולם עדיף לתת אפר שריפה שאם לא כן למה המשנה נקטה אפר מקלה. וכן משמע ברש"י לעיל (טו. ד"ה אפר), שכתב שאפר מקלה גנאי הוא יותר, והיינו לתרץ את דברי המשנה לפי מי שסובר שנותנים אפר כדי לומר שאנו חשובים כאפר, מדוע דווקא אפר מקלה ולא עפר, שלפי מי שסובר שהטעם הוא משום אפרו של יצחק, אין צריך לטעם זה. והטעם שאפר מקלה גנאי הוא יותר, משום שאינו ראוי לכלום, שמעפר אפשר לעשות בנין גדול ומהודר כארמון וכן לעשות ממנו כלים העולים על שולחן מלכים, אבל אפר אינו ראוי לכל זה. בן יהוידע (ד"ה משום).

בירושלמי (פ"ג ה"ח) מבואר טעם נוסף לנתינת אפר, כדי להזכיר זכותו של אברהם אבינו שאמר (בראשית יח כז) 'ואנכי עפר ואפר', ואמרו בירושלמי שם שלפי טעם זה אפשר לתת בין עפר ובין אפר.

כ. רש"י (ד"ה ולמה) ביאר, שדבר זה שיוצאים לבית הקברות לא מבואר במשנתנו, אלא בירושלמי מבואר כן, ועל פי דברי הירושלמי שואלת הגמרא למה יוצאים לבית הקברות [ורש"י כתב כן אף על לבישת שקים, אך לפנינו בירושלמי לא מובא שהיו לובשים שקים]. וכתב במהר"ץ חיות (ד"ה למה) שמכאן יש סמך לדברי הרי"ף בעירובין (קד:) שהירושלמי היה מסודר לפני חותמי התלמוד הבבלי, שהרי כאן הגמרא מקשה למה יוצאים לבית הקברות שאין לכך כל רמז בבבלי רק בירושלמי, ועל פי דברי הירושלמי מקשה הגמרא. אך הריטב"א (ד"ה הא) והמאירי (ד"ה אפעפ"י) כתבו, שאף שמנהג זה אינו מוזכר לא במשנה ולא בברייתא, היה ידוע לגמרא שכך היו נוהגים, ועל המנהג שואלת הגמרא למה נהגו כן.

מבואר בראשונים [רמב"ם (מעניות פ"ד ה"ח), ריטב"א (ד"ה הא), ר"ן (ד"ה ולממרינן)] שהיו יוצאים לבית הקברות אחר התפילה. וראה בריטב"א (שם) שביאר, שדבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות כדי להתפלל שם, שהרי אסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש, וכל שכן שאסור בקברי גוים, אלא שהיו מתפללים ברחוב ואחר התפילה יצאו לבית הקברות.

כא. רמב"ם (מעניות פ"ד ה"ח) כפי שפירשו בלחם משנה (שם). ביאור נוסף כתב בספר המאורות (ד"ה ירושלמי) בשם הירושלמי (פ"ג ה"ח) שפירש, למה עושים כל אלה, לומר אם נתחייבנו גלות הרי גלינו ממקום למקום, ואם נתחייבנו מיתה הרי אנו בבית הקברות כמתים, ואם נתחייבנו רעבון הרי אנו מתענים ורעבים.

כב. אף שאמרו בברכות (יח.) שאין המתים יודעים מצערם של החיים, אך על ידי שמודיעים להם בתפילה שמתפללים אליהם, יודעים. תוספות בסוטה (לד: ד"ה מגומי).

כג. ראשי תיבות של 'עובדי כוכבים ומזלות', ואין הכוונה דווקא אליהם אלא לכל קברי הגוים.

כד. רש"י (ד"ה קנרי), וכן כתב הריטב"א (ד"ה הא) בביאורו הראשון. אך בביאורו השני כתב, שלטעם זה אפילו כשיש קברי ישראל עדיף לצאת לקברי גוים, ששם שייך יותר לומר 'הרי אנו חשובים כמתים', שאילו קברי ישראל גם במותם חשובים הם כחיים. אף שגם לפי טעם זה שהרי אנו חשובים כמתים, היו מתחננים ומתפללים שם, כמבואר ברמב"ם (שם) ובשו"ע (או"ח סי' תקעט ס"ג), מכל מקום כיון שאין הטעם אלא לומר שהרי אנו חשובים כמתים, אפשר ללכת אף לקברי גוים. מגן אברהם (שם ס"ק יא).

כה. רש"י (ד"ה מאי). וביעב"ץ (ד"ה מאי) כתב, שמפני ששנינו במשנה 'הר המוריה', לכך מביאה הגמרא מחלוקת זו מהו הר המוריה. ועיין עוד בבן יהוידע (ד"ה מאי) שכתב ביאור נוסף למה מביאה הגמרא מחלוקת זו כאן.

כו. כפי שמצאנו שאברהם אבינו קראו למקום זה 'הר', שנאמר (שם כב יד) 'בהר ה' יראה', ובציווי של ה' אל אברהם על העקידה נקרא 'מוריה', שנאמר (בראשית כב ב) 'ולך לך אל ארץ המוריה', ועל כך שואלת הגמרא מהו הר המוריה. רש"י (ד"ה מד) [ובדברי הימים (ג' ג א) נאמר במפורש שמקום המקדש נקרא 'הר המוריה'. מהרש"א (ח"ה ד"ה מאי). ועיין בביאורי רש"י מדוע לא הביא רש"י פסוק זה].

כז. רש"י (ד"ה מד). והוסיף עוד, שנאמר 'יורו משפטיך ליעקב' (דברים לג י) [והיינו שעל שבט לוי שהיו עובדים בבית המקדש נאמר פסוק זה 'יורו משפטיך ליעקב, הרי שיוצאת תורה מבית המקדש]. ורבינו גרשום (ד"ה הר) כתב, שהוא הר שיצא ממנו הוראה לישראל, שכן יושבים הסנהדרין בלשכת הגזית ומורים הוראות לישראל.

למתבייש מאחרים. לחיכה עגמת נפש טפי, ומשום חציפותם הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם לא מתביישי בתענית אחרים וסגי להו בתענית אחרים בעלמא: **פאר תחת אפר.** ס"מ במקום תפילין דכתיב בהו (יחזקאל כד) פארך חבוש עליך ומנעליך (ברכות דף יא.) אלו תפילין, ומתרגמינן נמי טוטפתך חויין עלך, והיכא מניחין תפילין במקום שמוחו של תינוק רופף[ד]: **בצינעא.** בצנית הכנסת: **גלינו.** שילחנו מכניסתנו (ג): **גלותינו.** תהא מכפרת עלינו: **דגלו מבי בנישתא לבי בנישתא אחריתא. גלות** לחיכה, פרהסיא ליכא: **נתבזה בעווינינו. וידוי:** [ולמה מתכסין]. **חוגרות**[ז] שקין, תניין בירושלמי[ה] שהיו **חוגרות**[ז] שקין ויושבין בבית הקברות ותוקעין בקרנות, ובעי ליה מיבעיא שקין למה ובית הקברות למה ותקיעת שופר למה: **כבהמה.** דמשער בהמה ניהו, מנולה של עזים: **עפר פתם.** שמינו לאפר מקלה, זכירת לאפרו של יצחק ליכא. פתם לא גרסינן אלא לחיכה ביניהו עפר: **קברי עכו"ם.** בתקוס שאין קברי ישראל, בצפק רחמים שלא יהיו נקברים בתוכם: **מאי הר המוריה וכו'.** לחידי דאיכא בפלוגתא דרבי לוי ור"ח תנא ומי הא פלוגתא מאי הר המוריה, דאברהם קרא למקום העקידה הר[ט] ירושה וכתיב (בראשית כב) אל ארץ[י] המוריה: **חד אמר הר שיצא** (ג) הוראה. תורה לישראל כי מציון תצא תורה (ישעיה ב) יורו משפטיך ליעקב (דברים לג), ולשכת הגזית[יא] שהיה עומדו הנביאים המוכיחים לישראל: **מורא לעובדי כוכבים.** שמועין גדולות ישראל וירושלים ומתפחדים עליהם, שמעתי. ליטנא אחרינא הר המוריה הר סיני, מורא לעובדי כוכבים דמתן תורה דכתיב (תהלים עו) מרן ירחה ושקטה[יב]: **אע"ג דלאו חכם.** אלא עם הארץ, דמסיהה, הא ולאי חכם עדיף: **אם יש זקן והוא חכם.** אומר זקן והוא חכם: **אדם של צורה.** בעל קומה, שימעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב: **מאי אמור.** אנשי נינוה, דכתיב בחזקה דמשמע בכח וגילוח דין: **מי נדחה מפני מי.** הוי אומר לדיק מפני רשע: **אם אין אתה מרחם בו'.** כשם שאתה אומר לרחם על אלו דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו: **מריש.** קורה: **בירה.** מגדל: **שיש בידו עבירה. גזל: ואינו חוזר בו.** לשלם את הגזל, **למה הוא דומה וכו': נשא לבבנו אל כפים.** עם הכפים ערין ליטא הלב לשמים, כלומר שימחול מקלקולו: **מטופל ואין לו.** יש לו טפלים ואין לו במה להתפרנס, שלבו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקירות לבו עליהן]: **ויש לו יגיעה.** שמתכוין יומר בתפלת הגשמים: **ופרקו נאה.** מפרס לקמן: **ושפל ברך.** ענין: **ומרוצה לעם.** נוח לבריות ומסכימין לתפלתו: **נעימה.** בקומי קלא שמוסך הלב: **ורגיל לקרות בו.** שיהו הפסוקים של תפלה סדורין בפיו: **היינו**

במקום תפילין. פירוש לתת האפר במקום הפאר לחילו התפילין נקראו פאר כדכתיב לשום לאבלי ציון לתת להם פאר וגו': **איבא** ביניהו דגלו מבי בנישתא לבי בנישתא. פירוש למ"ד משום גלות חיכה ולמ"ד משום פרהסיא ליכא דהא כי בנישתא הוי כמו בצינעא:

אפר מקלה. פירוש אומו אפר הוה מדבר הנשרף מעצמות אדם[מ] כדי לזכור עקידת יצחק דלולא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר כמו כן מהני עפר קתם והיינו פירוש חיכה ביניהו עפר קתם:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום ללך לבית הקברות בע' לשכת הגזית[יב] כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו[כ] הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בבר שלם בדכתיב (שם יד) ומלכי לדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם יראה ועל שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם וההר נקרא מוריה על שם תורה בדכתיב (ישעיה ב) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים ממתן תורה בדכתיב (תהלים עו) מרן ירחה ושקטה מי נמי רצה לומר דירושלם נקרא מוריה על שם שים מורא לעובדי כוכבים על גדולתה וממפחדים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שימעו לדבריו ויקבלו ממנו להמריך הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו מפילו כשהיה בחור היה בצל שם רע: **מאי**

למתבייש מאחרים והיכא מנח להו אמר רבי יצחק א במקום תפילין שנאמר א) לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר: רחוב תיבה ושקים אפר אפר קבורה ומוריה סימן: למה יוצאין לרחוב ר' חייא בר אבא אמר[מ] לומר זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא ריש לקיש אמר גלינו גלותינו מכפרת עלינו מאי ביניהו איכא ביניהו דגלו מבי בנישתא לבי בנישתא ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר אמר ר' יהושע בן לוי לומר כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעווינינו ולמה מתכסין בשקים אמר ר' חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה[נ] אמר רבי יהודה בן פזי כלומר ב) עמו אנכי בצרה ריש לקיש אמר ג) בכל צרתם לו צר אמר ר' זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כאפר וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק מאי ביניהו איכא ביניהו עפר פתם למה יוצאין לבית הקברות פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר ב הרי אנו חשובין לפניך כמתים וחד אמר ה כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים מאי ביניהו איכא ביניהו קברי עכו"ם מאי[ד] הר המוריה[ט] פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל וחד אמר הר שיצא ממנו מורא לעובדי כוכבים: הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין: ת"ר אם יש זקן אומר זקן ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אטו זקן דקאמרי אף על גב דלאו חכם הוא אמר אביי הכי קאמר ג) אם יש זקן והוא חכם אומר זקן והוא חכם ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם ויראו האלהים את שקם ואת תעניתם אלא ה) ויראו האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה[ו] ויתכסו שקים האדם והבהמה מאי הוו עבדי אסרי הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד אמרו לפניו רבונו של עולם אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו ז) ויקראו אל אלהים בחזקה מאי אמור אמרו לפניו ח) רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב (ט) צדיק ורשע מי נדחה מפני מי י) וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם מאי ומן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו[יא]. אמר רב אדא בר אהבה [יב]אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה[יג] למה הוא דומה לאדם [יד] שתופס שרץ בידו שאפי' טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה שנאמר יא) ומודה ועוזב ירוחם ואומר יב) נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים: עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן כו': תנו רבנן [טו]עמדו בתפלה אע"פ שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל (איזהו רגיל[טז]) ר' יהודה אומר מטופל ואין לו ויש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן ויהבו ביה רבנן עיניהו בר' יצחק בר אמי היינו

18/06/2018

הגהות הב"ח

(מ) גמ' עלוב ושאינו עלוב יכול ישאינו יכול לדיק ורשע כו' ומחזיר מרים לבעליו ג"כ ממקן יהיב דמי ג) ולא רצו ליפטר בממון: (ב) רש"י ד"ה גלינו כו' וד"ה גלותינו כו' הל"ל: (ג) ד"ה אל תמר הר שילא ממנו הוראה לישראל. תורה שנאמר כי מציון: (ד) תוס' ד"ה הר כו' הר ה' יראה וה"פ מתחלה היה נקרא כך אלא כדכתיב ומלכי לדק מלך אלא ואח"כ נקרא ירושלים:

תורה אור השלם

א) לָשׂוּם לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקָרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְיָ לְהִתְפָּאֵר: [ישעיה סא, ג]

ב) יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: [תהלים צא, טו]

ג) בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם: [ישעיה סג, ט]

ד) וַיְחִי שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַיִם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הֵכִין בְּמְקוֹם דָּוִיד בְּגֹרֶן אָרְנָן הַיְבוּסִי: [דברי הימים ב' ג, א]

ה) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י]

ו) וַיִּתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח]

ז) מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: [משלי כח, יג]

ח) נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפַּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

גליון הש"ס

גמרא כדי שיבקשו עלינו רחמים. עיין סוטה דף לד ע"ב תוס' ד"ה תנחומי:

משנת ראשונים

זעקנו בצנעא ולא נענינו, נבזה עצמנו בפרהסיא. ואולי יכנע לבבנו ביותר ותהא תשובתנו שלימה. **[מאירי]**

ולמה מתכסין בשקים. לא מצינו זה בשום מקום שאמר זה לא במשנה ולא בברייתא אלא שהם היו נוהגים כן. **[הריטב"א]**

ריש לקיש אמר בכל צרתם לו צר. כלומר שהצרה מונעת השלימות ולא יפורסם אחדותו רק על יד האוהב הדבק כאמרם ז"ל כל זמן שעמלק קיים אין כסאו שלם. **[מאירי]**

למה יוצאין לבית הקברות. ודבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות להתפלל שם שאסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש, וכל שכן שאסור בקברי גוים. **[הריטב"א]** היו נוהגין אחר שמתפללין שיוצאים כל העם לבית הקברו' ובוכין ומתריעין שם אבל לא שיוציאו את התיבה וס"ת לבית הקברות ויתפללו שם. **[ר"ן דף ה: מדה"ר]** **חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כמתים.** כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם. **[רמב"ם, תעניות פ"ד הי"ח]** **איכא בינייהו קברי נכרים.** י"ל דאפילו בדאיכא קברי ישראל קסבר קברי גוים עדיפא לומר הרי אנו חשובים כמתים הללו, דאילו קברי ישראל חיים הם חשובים. **[הריטב"א]** **אומר אדם של צורה.** אדם מסויים ושענינו מפורסם במעלה וחסידות ודבריו נשמעים. **[מאירי]**

רבינו גרשום

דגלו מבי כנישתא [לבי כנישתא] למ"ד גלות הא איכא למ"ד פרהסיא ליכא: **הרי אנו חשובין לפניו כבהמה** שהרי לובשין שק שהן של שיער בהמה: **א"ב עפר סתם** למ"ד הרי אנו חשובין לפניו כעפר בעפר סתם סגי למ"ד כדי שיזכור אפרו של יצחק מיבעי ליה אפר מקלה: **קברי כותים** למ"ד הרי אנו חשובין כמתים ה"נ מצי למיפק לך לקברי אבות של גוים ומ"ד כדי שיבקשו עלינו רחמים איבעי להו למיפק לקברי ישראל: **מאי הר המוריה** למה נקרא שמה הר המוריה ו) דאברהם קראו יראה ומלכי צדק קראו שלם ועשה הקב"ה פשרה ביניהם וקראו ירושלם: **הר המוריה שיצאה ממנו הוראה לישראל** שכן יושבין סנהדרין בלשכת הגזית ומורין הוראות. **דברי כיבושין** דברים שאדם מכבש ללבו: **מי נדחה מפני מי** כלומר דחה גזירתם מלפנינו: **מריש.** קורה: **ועוזב** שחוזר בו: **ורגיל להתפלל** שצ"ל זכרונות ושופרות לפי שאין זכרונות ושופרות אלא בר"ה:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ו) נראה דמסר כאן מיזה תיבות ומולי ל"ל דירושלים נקראת על שם שאברהם וכו' ועי' בתוס' כאן ד"ה הר.

יד א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו: טז ב מיי' שם הלכה יז טוש"ע שם ס"ג: טז ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם ס"ו: יז ד מיי' פ"ג מהלכות תשובה הלכה ג: יח ה מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ג טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו [וסימן נג סעיף ד]:

הגהות וציונים מ) [גי' רא"ש **אמר רבי** לומר כו'] (גליון) במקום "ר' חייא בר אבא אמר", ובכת"י (וכ"ה ברי"ף) **אמר** רחב"א **לומר** וכו': ג) בכת"י והרבה ראשונים הגירסא ע"ג **ספר תורה**. וכ"ה דעת הרמב"ם (פ"ד תעניות) והטור (סי' תקעט) ועי"ש בכס"מ ובב"י (ועי' חשק שלמה בילקו"מ, שושנים לדוד על המשניות, שפ"א על המשנה, תורה תמימה בראשית יח, כז אות נד): ג) [גי' רי"ף ורא"ש ר' לוי בר **לחמא** ור' **חמא בר** חנינא] (גליון), וכ"ה בכת"י ובספר היוחסין: ד) [בילקוט שה"ש ד' **אלך לי אל הר המור כו' הר המור** פליגי בה כו'] (גליון): ה) בכת"י וברש"י ואינו חוזר **בו**, וי"ג **וחזר** בה, עי' מאירי וברי"ף (יומא ה: בדפי הרי"ף): ו) [ליתא ברב אלפסי וגם בהרא"ש ע"ש] (גליון), וכן ליתא בכת"י ובאמת הוא שיבוש (דק"ס): ז) צ"ל **חוגרין** (רש"י שבע"י): ח) ברש"י שבע"י ה' יראה (ע"ש פסוק יד): ט) בדפו"ר אל הר המוריה. [עי' חדושי אגדות] (גליון): י) צ"ל **שקראהו** (באה"מ): יא) צ"ל **מעצמו**: יב) צ"ל **ולא נענינו**:

ש'מוריה' הוא מלשון 'מורא', שזהו **הַר שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ מוֹרָא לְעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים**, שכאשר שמעו את גדולת ישראל וירושלים[כח], נפל פחדם עליהם.

★

שנינו במשנה, **הַזָּקֵן שֶׁבָּהֶן אוֹמֵר לִפְנֵיהֶן דִּבְרֵי כִּבּוּשִׁין.**

הגמרא דנה מי אומר דברי כיבושין אם אין שם זקן:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **אִם יֵשׁ** שם **זָקֵן, אוֹמֵר זָקֵן** את דברי הכיבושין. **וְאִם לָאו** - ואם אין ביניהם זקן, **אוֹמֵר חָכָם. וְאִם לָאו** - שאף חכם אין ביניהם, **אוֹמֵר אָדָם שֶׁל צוּרָה** - אדם בעל קומה שדבריו נשמעים ומתקבלים להכניע את הלב[כט].

הגמרא מפסיקה באמצע דברי הברייתא כדי להקשות עליה:

מקשה הגמרא, **אַפּוּ** [-האם] **זָקֵן דְּקָאָמְרִי** - שהברייתא אמרה שקודם לחכם, **אַף עַל גַּב דְּלָאו חָכָם הוּא** אלא אפילו אם היה עם הארץ הוא קודם לחכם, הלוא ודאי שחכם עדיף מזקן עם הארץ, ומדוע אמרה הברייתא שזקן קודם לחכם. מתרצת הגמרא, **אָמַר אַבַּיֵי, הָכִי קָאָמַר** - כך כוונת הברייתא, **אִם יֵשׁ** שם **זָקֵן וְהוּא** גם **חָכָם**, שיש בו את שתי המעלות, אזי **אוֹמֵר זָקֵן וְהוּא חָכָם. וְאִם לָאו** - ואם אין שם זקן שהוא גם חכם, אזי **אוֹמֵר חָכָם** ואפילו שאינו זקן. **וְאִם לָאו** - שאין שם לא חכם ולא זקן[ל], **אוֹמֵר אָדָם שֶׁל צוּרָה.**

הגמרא מביאה את המשך הברייתא:

וכך הוא אומר לפניהם, **אַחֵינוּ, לֹא** לבישת **השַׁק וְתַעֲנִית גּוֹרְמִים** לישועה ולביטול הגזירה, **אֶלָּא תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים גּוֹרְמִים. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאַנְשֵׁי נִינְוֵה, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר בָּהֶם 'וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת שַׂקָּם וְאֶת תַּעֲנִיתָם', אֶלָּא** כך נאמר בהם (יונה ג י) **'וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה'**. הרי שעיקר הגורם לביטול הגזירות אינו הפעולות החיצוניות כלבישת שק ותענית, אלא מה ששב האדם מדרכו הרעה בליבו ובמעשיו[לא].

כיון שהזכירה הברייתא את תשובתם של אנשי נינוה, מוסיפה הגמרא לבאר עוד על מעשה נינוה:

בציווי מלך נינוה לעמו נאמר (יונה ג ח) **'וְיִתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה'**. שואלת הגמרא, **מַאי הֲווּ עָבְדִי** - מה עשו אנשי נינוה כדי לגרום צער לבהמות[לב]. משיבה הגמרא, **אָמְרִי** - הם קשרו את **הַבְּהֵמוֹת לְחוּד וְאֶת הַוְלָדוֹת לְחוּד**, כלומר, הפרידו בין הפרות לעגלים היונקים, והיו הפרות גועות מכאן והוולדות מכאן מחמת צערן[לג], וכך **אָמְרוּ** אנשי נינוה **לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם אֵין אַתָּה מְרַחֵם עָלֵינוּ**, אף אנו **אֵין אָנוּ מְרַחֲמִים עַל** בהמות **אֵלּוּ**, וכשם שהבטחת לרחם על אלו, ככתוב (תהלים קמה ט) 'וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו', כך תרחם גם עלינו[לד].

עוד נאמר בציוויו של מלך נינוה (שם), **'וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה'**, מבררת הגמרא, **מַאי אֲמוּר** - מה אמרו אנשי נינוה בתפילתם בחזקה, שמשמע שטענו כלפי ה' בכח וניצוח דין. משיבה הגמרא, כך **אָמְרוּ לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם**, בנוהג שבעולם, כאשר יש ויכוח בין אדם **עָלוּב** [-סובל עלבון[לה]] **וְשֶׁאֵינוֹ עָלוּב**, וכן בין **צַדִּיק וְרָשָׁע, מִי נִדְחֶה** ומוותר **מִפְּנֵי מִי**, הלוא הצדיק שסובל עלבון דוחה רצונו ומוותר לרשע שמפציר הרבה לפני הצדיק לקיים רצונו, כך אתה, שאתה צדיקו של עולם וסובל עלבון, תוותר לנו ותעשה רצוננו אף שאנו רשעים[לו].

עוד נאמר (שם), שציוה המלך **'וְיָשׁוּבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם'**. מבררת הגמרא, **מַאי** - מה היתה כוונת המלך במה שהזהירם שישובו גם **'וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם'**, אחרי שכבר ציווה עליהם שישובו מדרכם הרעה.

עונה הגמרא, **אָמַר שְׁמוּאֵל**, הוא ציוה עליהם שחייב הגזלן להחזיר את הגזילה בכל אופן, **וַאֲפִילּוּ** אם **גָּזַל מָרִישׁ** [-קורה] **וּבָנָאוֹ בְּבִירָה** - וקבע אותה בבית גדול כמגדל, **מְקַעְקֵעַ** [-הורס] את **כָּל הַבִּירָה כּוּלָּהּ וּמַחֲזִיר** את **הָמָּרִישׁ לְבַעֲלָיו** - לנגזלו[לז].

כיון שראינו שאנשי נינוה תשובתם היתה שלימה כשהשיבו את הגזל שגזלו ולא הסתפקו בוידוי וחרטה, מרחיבה עתה הגמרא בענין זה:

18/06/2018 אחח

אָמַר רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, אָדָם שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ עֲבֵירָה של גזל, **וּמִתְוַדֶּה** וידוי דברים בפה, **וְאֵינוֹ חוֹזֵר בָּהּ** - ואינו מחזיר את הגזלה[לח],

אף שבשעה שנאמר לאברהם אבינו שילך אל ארץ המוריה, עדיין לא נעשו בו כל הדברים האלו, נקרא 'הר המוריה' על שם העתיד. מהרש"א (שם), עץ יוסף (ד"ה שיצא).

כח. היינו הניסים שנעשו לישראל בבית המקדש. עץ יוסף (שם).

רש"י (שם) ותוספות (ד"ה הר) מביאים פירוש נוסף, ש'הר המוריה' הכוונה להר סיני, שממנו יצא מורא לאומות העולם לאחר מתן תורה, כפי שנאמר על זמן מתן תורה (תהלים עו ט) 'ארץ יראה ושקטה'. ומהרש"א (שם) הקשה על פירוש זה, שהרי נאמר (דברי הימים ב' ג א) 'לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה', אם כן כיצד ניתן לומר שהר המוריה זהו סיני [שהרי הר סיני הוא בחוץ לארץ והר המוריה הוא בירושלים. מהר"ץ חיות (נדה"י ד"ה מורח) בביאור קושיית המהרש"א]. ולישוב הקושיא עיין בביאורי רש"י.

כט. רש"י ותוספות (ד"ה אחם). והקשו המהרש"א (מ"ח ד"ה אחם) והמירא דכייא (ד"ה ואם), וכי משום שהוא בעל קומה נשמעים דבריו ביותר. ותירץ בילקוט המאירי (נדה"י שם) שמצאנו בכמה מקומות שיש חשיבות לבעל קומה, בסנהדרין (יז.) 'אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה' וכו', וכן בשבת (נב.) 'אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה'. ועיין עוד בביאורי רש"י לתירוץ נוסף.

והמאירי (ד"ה זקן) פירש, אדם מסויים שמפורסם במעלה וחסידות ודבריו נשמעים. והרא"ש (פ' כג) פירש שהוא תלמיד חכם אך לא כל כך כמו החכם. וכעין זה פירש רש"י במועד קטן (ט. ד"ה אם). ועיין בילקוט ביאורים פירושים נוספים.

ל. מאירי (שם). שסובר, שאם אין שם חכם ויש זקן, אומר הזקן שבהם, ורק אם אין שם זקן וגם לא חכם, אומר אדם של צורה. ולפי זה יש בזה ארבע דרגות: א. זקן וחכם. ב. חכם אף שאינו זקן. ג. זקן שאינו חכם. ד. אדם של צורה. וכן ביאר בגבורות ארי (לעיל טו. ד"ה הזקן). אך הבית יוסף (או"ח סי' תקעט ס"ק ד"ה ויש) כתב, שאין כל ענין להקדים זקן שאינו חכם, ואם אין שם חכם, אומר אדם של צורה.

לא. ולבישת השק והתענית אינם אלא בשביל הכנעת הלב, כדי שיצטערו על העבירות שעשו ולגרום להם שישובו מדרכם הרעה. מהרש"א (מ"ח ד"ה לבישת).

לב. הגמרא שואלת כך, משום שקשה לפרש כפשטות המקרא שכיסו את הבהמות בשקים, שכן לבהמה אין צער בלבישת שק כיון שדרכה בכך, ולשם מה כיסו את הבהמות בשקים, ולכך פירשו שאסרו את הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד וכביאור הגמרא בפסוק. מירא דכייא (ד"ה ויתכסו), וכעין זה פירש בריא"ף (על עין יעקב ד"ה ויתכסו), עיין שם שהאריך לבאר בזה. ועיין עוד בהערות להלן על דברי הגמרא שאסרו את הבהמות לחוד והוולדות לחוד.

לג. כמבואר בירושלמי (פ"ג ה"ח). וביאר ביפה מראה (שם), שהיו הפרות גועות משום שיותר משהעגל רוצה לינק, הפרה רוצה להניק.

לד. הקשה המהרש"א (מ"ח ד"ה ויתכסו), כיצד מוכח מלשון הפסוק לפרש כן שקשרו את הוולדות לחוד ואמרו אם אין אתה מרחם עלינו וכו'. ועיין ביפה מראה (על הירושלמי מות ז ד"ה העמידו) מה שתירץ על כך.

והקשה בבן יהוידע (ד"ה שם) לכאורה דבר זה הוא חוצפה כלפי הקדוש ברוך הוא, וכיצד יכלו לטעון כך. וביאר כוונתם, שכיון שהבהמות נוצרו בעבור האדם שיהיה לו מה לאכול וכן שיוכל להשתמש בהם לצרכו, לכך אמרו אם אין אתה מרחם עלינו לבטל הגזירה, אין אנו צריכים לרחם עליהם כי אין צורך בהם.

לה. ראש משביר (ד"ה עלוב) [וכן הוא ברש"י בעירובין (יג: ד"ה עלופין) שעלוב היינו סבלן]. והמהרש"א (מ"ח ד"ה שנגל) ביאר, עלוב היינו חצוף, וביאר באופן אחר את דברי הגמרא. ועיין בילקוט ביאורים פירושו ופירושים נוספים.

לו. מירא דכייא (נדה"י ד"ה מי).

לז. דרשת הגמרא היא מתיבת 'חמס', שהחמסן נותן דמים אלא שמכריח לתת לו את החפץ [כמבואר בבבא קמא (שם.)], ואף כאן אם יתנו דמים עדיין זה יהיה בגדר חמס, ולכן צריך לומר שהחזירו את הקורה עצמה כדי שלא יהיה החמס נשאר אצלם. מאירי (ד"ה זקן), מכתם (ד"ה ומן). והמהרש"א (מ"ח ד"ה שפילו) פירש, שהגמרא מדייקת מתיבת 'בכפיהם', שמשמע שהחזירו אף את מה שבנו בכפיהם והוא כעת חלק מהבירה. בירושלמי (פ"ג ה"ח) דרש רבי יוחנן מתיבת 'בכפיהם' בגנותם של אנשי נינוה, שאף שהחזירו את החמס שהיה בכף ידיהם, אך מה שהיה בשידה תיבה ומגדל, לא החזירו. וראה שם ביפה מראה (מות ז ד"ה שם) מה שהקשה על זה.

אף שחכמים תיקנו שבכגון זה יכול ליתן דמים ולהיפטר מהשבת הקורה [כמבואר בגיטין (נה.)], אנשי נינוה עשו לפנים משורת הדין וקעקעו את כל הבירה כדי להשיב את הקורה. מאירי (שם). וכתב השפת אמת (ד"ה שפיי) שנראה שלאחר שתיקנו שיכול ליתן דמים ולהיפטר מהשבת הקורה, נחשב הדבר לתשובה שלימה גם בהשבת דמים, אך מזה שהרי"ף העתיק גמרא זו כלשונה, דייק השפת אמת שהרוצה לזכות לתשובה שלימה, צריך לקעקע את הבנין אם חבירו רוצה את שלו [אמנם עיין בחתם סופר (ד"ה ומפי) שסובר שתקנת חכמים שאפשר לשלם דמים, לא ניתקנה לאנשי נינוה שהיו נכרים. וביאר באריכות לפי דרכו מה החדוש בכך שאנשי נינוה השיבו את המריש, הרי חייבים לעשות כך מעיקר הדין].

לח. כך כתב רש"י (ד"ה שיש) שהכוונה על גזל, שמתוודה ולא מחזיר את הגזילה. אך גירסת הסמ"ג (מ"ע עז), תנו רבנן כל המתוודה בדברים ואינו גומר בליבו לעזוב, כאילו

למתבייש מאחרים. לחיכה עגמת נפש טפי, ומשום חשיבותם הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם לא חשיבי לא מתבייש בנתינת לחריס וסגי להו בנתינת עלמן: פאר תחת אפר. ס"מ במקום תפילין דכתיב בהו (יחזקאל כד) פאר חבוש עליך ומנעלין (ברכות דף יא.) אלו תפילין, ומתרגמינן נמי טוטפתך הויין עלך, והיכא מניחין תפילין במקום שמוחו של תינוק רופף[ד]: בצינעא. בצנית הכנסת: גלינו. שילחנו מכניסתנו (ג): גלותינו. תהא מכפרת עלינו: דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא אחריתא. גלות לחיכה, פרהסיא ליכה: נתבזה בעווינינו. וידוי: [ולמה מתכסין]. מוגרות[ז] שקין, תניין בירושלמי[ה] שהיו מוגרות[ז] שקין ויושלין לבית הקברות ותוקעין בקרנות, ובעי ליה מיבעיא שקין למה ובית הקברות למה ותקיעת שופר למה: כבהמה. דמשער בהמה ניהו, מנולה של עזים: עפר פתם. שחינו לפר מקלה, זכירת לפרו של יצחק ליכא. פתם לא גרסינן אלא לחכא ביניהו עפר: קברי עבו"ם. בחקום שחין קברי ישראל, לבקש רחמים לפני על עלמן ליכא כל שכן עלינו: מאי הר המוריה וכו'. לילי דלילי בפלוגתא דרבי לוי ור"ח תנא נמי הא פלוגתא מאי הר המוריה, דלברהם קרא למקום העקידה הר[ח] ירלה וכתיב (בראשית כב) אל ארץ[ט] המוריה: חד אמר הר שיצא (ג) הוראה. תורה לישראל כי מציון תצא תורה (ישעיה ב) יורו משפטיך ליעקב (דברים לג), ולשכת הגזית[י] שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל: מורא לעובדי כוכבים. שחומעין גדולות ישראל וירושלים ומתפחדים עליהם, שחמעתי. ליטנא לחריטא הר המוריה הר סיני, מורא לעובדי כוכבים בחתן תורה דכתיב (תהלים עו) ארץ ירלה ושקטה[יא]: אע"ג דלאו חכם. אלא עם הארץ, בחמיהה, הא ולאי חכם עדיף: אם יש זקן והוא חכם. אומר זקן והוא חכם: אדם של צורה. בעל קומה, שימעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב: מאי אמור. אלטי ניחה, דכתיב בחזקה דמשמע בכח וגילוח דין: מי נדחה מפני מי. הוי אומר לעיל מפני רשע: אם אין אתה מרחם בו'. כלומר כשם שאתה אומר לרחם על אלו דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו: מריש. קודם: בירה. מגדל: שיש בידו עבירה. גזל: ואינו חוזר בו. לשלם את הגזל, למה הוא דומה וכו': נשא לבבנו אל כפים. עם הכפים צריך ליטא הלב לשמים, כלומר שימחול מקלקולו: מטופל ואין לו. יש לו טפלים ואין לו בחה להתפרנס, שלבו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקילות לבו עליהן]: ויש לו יגיעה. שמתכוין יותר בחפלת הגשמים: ופרקו נאה. מפרט לקמן: ושפל ברך. עניו: ומרוצה לעם. נוח לבריות ומסכימין לחפלתו: נעימה. בקומי קלא שמוטך הלב: ורגיל לקרות בו. שיהו הפסוקים של חפלה קדורין בפיו:

היינו

במקום תפילין. פירוש לחת החפר בחקום הפחר לחילו התפילין נקראו פחר כדכתיב לשום לחבלי ציון לחת להם פחר וגו': **איבא** ביניהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא. פירוש למ"ד משום גלות חיכא ולמ"ד משום פרהסיא ליכא דהא כי כנישתא הוי כמו בצינעא:

אפר מקלה. פירוש אומו חפר הוה מדבר הנשרף מעלמות חדש[ט] כדי לזכור עקידת יצחק דלולא שלא היה בא חלא כדי לומר שהרי חנו לפניך כחפר כמו כן מהני עפר קחס והיינו פירוש חיכא ביניהו עפר קחס:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום ללך לבית הקברות בע' לשכת הגזית[יב] כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו[כ] הר ה' ירלה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בבר שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי לדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם ירלה ועל שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם וההר נקרא מוריה על שם תורה כדכתיב (ישעיה ב) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים כמתן תורה כדכתיב (תהלים עו) ארץ ירלה ושקטה מי גמי רלה לומר דירושלם בין למ"ד למ"ס נקרא מוריה על שם שיש מורא לעובדי כוכבים על גדולתה ומתפחדים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שימעו דבריו ויקבלו ממנו להמריך הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו אפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע: מאי

עין משפט נר מצוה

יד א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו: טו ב מיי' שם הלכה יז טוש"ע שם ס"ג: טז ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם ס"ו: יז ד מיי' פ"ג מהלכות תפוסה הלכה ג: יח ה מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ג טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו [וסימן נג סעיף ד]:

רבינו גרשום

דגלו מבי כנישתא [לבי כנישתא] למ"ד גלות הא איכא למ"ד פרהסיא ליכא: הרי אנו חשובין לפניו כבהמה שהרי לובשין שק שהן של שיער בהמה: א"ב עפר סתם למ"ד הרי אנו חשובין לפניו כעפר בעפר סתם סגי למ"ד כדי שיזכור אפרו של יצחק מיבעי ליה אפר מקלה: קברי כותים למ"ד הרי אנו חשובין כמתים ה"נ מצי למיפק לך לקברי אבות של גוים ומ"ד כדי שיבקשו עלינו רחמים איבעי להו למיפק לקברי ישראל: מאי הר המוריה למה נקרא שמה הר המוריה ו) דאברהם קראו יראה ומלכי צדק קראו שלם ועשה הקב"ה פשרה ביניהם וקראו ירושלם: הר המוריה שיצאה ממנו הוראה לישראל שכן יושבין סנהדרין בלשכת הגזית ומורין הוראות. דברי כיבושין דברים שאדם מכבש ללבו: מי נדחה מפני מי כלומר דחה גזירתם מלפנינו: מריש. קודם: ועוזב שחוזר בו: ורגיל להתפלל שצ"ל זכרונות ושופרות לפי שאין זכרונות ושופרות אלא בר"ה:

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) נרלה למסר כאן מיזה תיבות ומלי ל"ל לירושלים נקרלת על שם שחברהם וכו' ועי' בחום' כאן ד"ה הר.

גליון הש"ס

גמרא כדי שיבקשו עלינו רחמים. עיין סוטה דף לד ע"ב תוס' ד"ה מבותי:

משנת ראשונים

זעקנו בצנעא ולא נענינו, נבזה עצמנו בפרהסיא. ואולי יכנע לבבנו ביותר ותהא תשובתנו שלימה. [מאירי]

ולמה מתכסין בשקים. לא מצינו זה בשום מקום שאמר זה לא במשנה ולא בברייתא אלא שהם היו נוהגים כן. [הריטב"א]

ריש לקיש אמר בכל צרתם לו צר. כלומר שהצרה מונעת השלימות ולא יפורסם אחדותו רק על יד האוהב הדבק כאמרם ז"ל כל זמן שעמלק קיים אין כסאו שלם. [מאירי]

למה יוצאין לבית הקברות. ודבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות להתפלל שם שאסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש, וכל שכן שאסור בקברי גוים. [הריטב"א] היו נוהגין אחר שמתפללין שיוצאים כל העם לבית הקברות ובוכין ומתריעין שם אבל לא שיוציאו את התיבה וס"ת לבית הקברות ויתפללו שם. [ר"ן דף ה: מדה"ר] חד אמר הרי אנו חשובין כמתים. כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם. [רמב"ם, תעניות פ"ד הי"ח] איבא בינייהו קברי נכרים. י"ל דאפילו בדאיבא קברי ישראל קסבר קברי גוים עדיפא לומר הרי אנו חשובים כמתים הללו, דאילו קברי ישראל חיים הם חשובים. [הריטב"א] אומר אדם של צורה. אדם מסויים ושענינו מפורסם במעלה וחסידות ודבריו נשמעים. [מאירי]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [מגילה דף כט.], ב) עי' גיטין דף נה., ג) [מוספת' פרק ג], ד) מנחות לז., ה) עי"ש ריש פרקין, ועי' ר"ן ריטב"א ובקרן אורה, ו) עי' מדות פ"ה מ"ד (ובפי' הרגמ"ה), ז) עי' בילקו"מ, ח) עי' יעב"ץ ובעמוד הקודם הגהות וציונים אות פ, ט) עי' לעיל יא:, י) [כל זה נתבאר במדרש רבה בראשית פ' נ"ו והביאו הערוך ערך ירושלם], כ) דפרקיהה"א,ל) ויקרא ד יב, מ) תהלים יז טו ועיין ב"ב י., נ) ב"ק סב. ועיין מאירי.

הגהות הב"ח

(א) גמ' עלוב ושאינו עלוב יכול ושאינו יכול לדיק ורשע כו' ומחזיר מריס לבעליו נ"ב ממסן יהיב דמי ונ"ל ליפטר בטעות: (ב) רש"י ד"ה גלינו כו' וד"ה גלותינו כו' הל"ל: (ג) ד"ה חד אמר הר שילח ממנו הוראה לישראל. תורה שנאמר כי מציון: (ד) תוס' ד"ה הר כו' הר ה' ירלה וה"פ מתחלה היה נקרא כך שלם כדכתיב ומלכי לדק מלך שלם ואח"כ נקרא ירושלים:

תורה אור השלם

א) לָשׂוּם לַאֲבֶלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקָרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְיָ לְהִתְפָּאֵר: [ישעיה סא, ג]

ב) יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: [תהלים צא, טו]

ג) בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם: [ישעיה סג, ט]

ד) וַיֶּחֱל שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַיִם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הֵכִין בְּמְקוֹם דָּוִיד בְּגֹרֶן אָרְנָן הַיְבוּסִי: [דברי הימים ב' ג, א]

ה) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י]

ו) וַיִּתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח]

ז) מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: [משלי כח, יג]

ח) נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפַּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

לְמַה הוּא דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁתּוֹפֵס שֶׁרֶץ מת[ט] בְּיָדוֹ, שֶׁאֲפִילּוּ אם הוא טוֹבֵל בְּכָל מֵימוֹת שֶׁבָּעוֹלָם כדי להיטהר, לֹא עָלְתָה - לא הועילה לוֹ הַטְבִילָה שיהיה טהורמ. אך אם זָרַק לשרץ מִיָּדוֹ, כֵּיוָן שֶׁטָּבַל בְּאַרְבָּעִים סְאָה בלבד, מִיָּד עָלְתָה לוֹ הַטְבִילָה. והנמשל הוא לענין התשובה על החטאים, שרק כשעוזב הגזלן לגמרי את החטא ומחזיר את הגזילה לבעליה, רק אז יכול להיטהר מחטאיו על ידי התשובה. וכפי שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כח יג) 'וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרוּחָם' - מי שמודה על פשעיו וגם עוזב מידו את החטאים שיש בידו, נתקבלה תשובתו ולכן ירוחם מה', ומוכח שכאשר עושים תשובה לא די בוידוי אלא צריך גם לעזוב את החטא. וְאוֹמֵר - פסוק נוסף (מיכה ג מ) 'נִשָּׂא לְבָבֵינוּ אֶל כַּפַּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם', כלומר, נשא לבבנו אל השמים עם כפים נקיות מעוון, שמלבד התשובה בלב צריך גם כפים נקיות, שיחזיר את הגזלמא.

★

שנינו במשנה, עָמְדוּ בִּתְפִלָּה, מוֹרִידִין לִפְנֵי הַתֵּיבָה זָקֵן ורגיל כו'.

הגמרא מביאה ברייתא המפרטת את המעלות שצריכות להיות

לשליח הציבור בתעניות:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, עָמְדוּ כל העם בִּתְפִלָּה, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ שָׁם זָקֵן וְחָכָם[מב], אֵין מוֹרִידִין שליח ציבור לִפְנֵי הַתֵּיבָה אֶלָּא אָדָם הָרָגִיל להתפלל, שתפילתו שגורה בפיו ולא יטעה[מג]. (אֵיזֶהוּ רָגִיל[מד] רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, צריך שיהיה גם מְטוּפָּל בבנים קטנים[מה] וְאֵין לוֹ במה לפרנסם, ומתוך שלבו דואג על בניו, הוא צועק ומתפלל מקירות ליבו עליהם. וְיֵשׁ לוֹ יְגִיעָה בַּשָּׂדֶה, וניזון ומתפרנס הוא מיבול השדה ולכן זקוק לגשמים, ומתוך כך הוא מתכוין יותר בתפילת הגשמים. וּבֵיתוֹ רֵיקָם[מו]. וּפִרְקוֹ נָאֶה[מז]. וְכן צריך שיהיה שֶׁפַע בָּרָךְ - עניו[מח]. וּמְרוּצֶה לָעָם - נוח לבריות ומסכימים כולם שיהיה שליח ציבור[מט]. וְיֵשׁ לוֹ נְעִימָה יפה בתפילתו, שעל ידה מושך לב השומעים את תפילתו. וְקוֹלוֹ עָרֵב. וּבָקִי[נא] לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה וּבַנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים, בכדי שיהיו הפסוקים המוזכרים בתפילה סדורים ושגורים בפיו[נב]. וְיוֹדֵעַ לִשְׁנוֹת בַּמִּדְרָשׁ בַּהֲלָכוֹת וּבָאַגָּדוֹת[נג]. וּבָקִי בְּכָל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן.

לאחר שמנתה הברייתא את כל המעלות של השליח ציבור, מסיימת הגמרא, וְיָהֲבוּ בֵּיהּ רַבָּנָן עֵינַיְיהוּ - ונתנו חכמים עיניהם בְּרַבִּי יִצְחָק בַּר אַמֵּי, שיש לו את כל המעלות האלו, וראוי לשמש כשליח ציבור.

טוב ושרץ בידו שאין הטבילה מועלת עד שישליך השרץ, וכן הוא אומר (משלי כח יג) 'ומודה ועוזב ירוחם'. ומבואר בדבריו שדרשה זו אינה רק על עוון גזל, אלא על כל חטא ועוון ששב ללא עזיבת החטא וקבלה לעתיד. וכעין זה פסק הרמב"ם (משנה פ"ג ה"ג) 'כל המתוודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב, הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו'.

לט. ראה ברמב"ם (ספר מצות הטומאה פ"ד ה"ד) שכתב שאין השרץ מטמא עד שימות.

מ. בתורת כהנים (שמיני פ"ט) דרשו מהפסוק (ויקרא יא לו) 'אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור ונוגע בנבלתם יטמא', שאפילו כאשר טובל בתוך מעין או בור, אם נוגע בנבלה בעודו במים, נטמא, והחידוש בזה שלא תאמר קל וחומר, אם מטהרים את הטמאים מטומאתם, קל וחומר שיצילו את הטהור מלהיטמא בעודו בתוכם, לכך נאמר 'ונוגע בנבלתם יטמא'. והובא ברש"י על הפסוק שם. ועיין בילקוט ביאורים שדנו האחרונים האם הנוגע בשרץ בשעה שטובל אינו נטהר כלל, או שמא נטהר ומיד נטמא שוב.

מא. רש"י (ד"ה נאמן) וכפי שפירשו במירא דכייא (נדה"י שם) וברש"ש (נדה"י שם), וראה מהרש"א (מ"מ ד"ה ומן) שהבין דברי רש"י באופן אחר, עיי"ש.

בפשטות הפסוק בא לומר שכאשר נשא את כפינו אל השמים, נשא אף את לבבינו לשוב בתשובה. רש"י על הפסוק שם, והגמרא דורשת כאן להיפך נשא לבבינו אל השמים עם כפים נקיות מעוון.

ובקרן אורה (ד"ה נאמן) הביא ירושלמי (פ"ג ה"ח) שפירש, נשא ליבנו אל כף ידינו כדי לראות שלא יהיה השרץ בכפינו, ורק אחר כך 'אל אל בשמים', והיינו שלא יהיה כטובל ושרץ בידו. ובנמוקי יוסף (ד"ה נאמן) פירש, 'נשא לבבנו', צריך שישא הלב לשמים, כלומר, שיחזור הלב מקלקולו לגמרי [וכך יש לפרש להרמב"ם ולהסמ"ג (עמ' עט) שטובל ושרץ בידו היינו כשאין הלב שלם בעזיבת החטא].

הטעם שהגמרא הביאה פסוק נוסף ללמד שצריך להחזיר את הגזילה, משום שמהפסוק הראשון 'ומודה ועוזב ירוחם' היינו אומרים שדי בכך שעזב דרכו הרעה ואינו חוזר לגזול עוד, ותשובתו תהיה מקובלת אפילו בלא להחזיר את הגזל, לכך הביאה הגמרא את הפסוק השני לומר שעדיין אין זה מספיק וצריך נקיון כפים גמור. מירא דכייא (ד"ה ומודה).

מב. לכתחילה עדיף שהזקן החכם שאמר לפניהם דברי כיבושין יהיה גם השליח ציבור אם הוא רגיל בתפילה ויש לו את המעלות המובאות בהמשך הברייתא, ורק אם אין לו מעלות אלו, מעמידים שליח ציבור אחר הראוי. כן פסק הרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ג) וכן פסקו הטור והשו"ע (או"ח סי' תקעט ס"ו).

מג. שכל חזן שטועה סימן רע הוא לשולחיו, משום ששלוחו של אדם כמותו [כמבואר במשנה בברכות (לד.)], ומתוך שתפילתו שגורה בפיו לא יטעה. רש"י (לעיל טו. ד"ה ורגיל).

מד. בגליון כתב שהרי"ף והרא"ש לא גרסו תיבות אלו, וכן כתב בדקדוקי סופרים (אות ו) שהוא אכן טעות סופר, ואינו מופיע גם בכתבי היד. ולכאורה אם אין גורסים 'איזהו רגיל', נמצא שרבי יהודה חולק על תנא קמא, ולפי תנא קמא שליח ציבור אינו צריך להיות מטופל ואין לו וכו', ואם כן היה צריך לפסוק כתנא קמא שהוא דעת חכמים, וכמו בכל מקום בתלמוד שיחיד ורבים הלכה כרבים, ומדוע כל הפוסקים פסקו כרבי יהודה. וכתב בים של שלמה (חולין פ"ו אות מט) שאף אם נאמר שתנא קמא חולק, כאן הלכה כרבי יהודה כיון שסתם משנתנו פסקה כמותו. ובבית דוד (על המצוות נמוי"ט ד"ה ורגיל) כתב, שאף אם לא גורסים כן, אין רבי יהודה בא לחלוק על תנא קמא, כפי שנראה בכל הפוסקים שהביאו בפשטות את דבריו.

מה. מטופל הוא מלשון 'טף' שתרגומו 'טפלא', כמבואר גם בתרגום אונקלוס (בראשית לד כט). מאירי (ד"ה המשנה השניה).

מו. יתבאר בגמרא להלן (ע"ב).

מז. יתבאר בגמרא להלן (ע"ב).

מח. בעין אליהו (ד"ה ופימו) ביאר, ש'שפל ברך' הוא לשון מליצה, שכמו אדם שהוא גדול וגבה קומה, ובכל זאת הוא מקטין עצמו ומכופף ומשפיל את ברכיו כדי שיראה קטן בעיני הבריות, וכן כאן אף שיש בו המעלות שנזכרו מקודם, היינו שביתו ריקם מעבירות, ופרקו נאה שלא יצא עליו שם רע מילדותו [כמבואר להלן (ע"ב)], מכל מקום משפיל עצמו ומרגיש כמי שאינו.

מט. כן כתב האור זרוע (סו"מ סי' קיד) שאין לשליח צבור להתפלל אלא בהסכמת כולם. ובטעם הדבר כתב לבאר כי התפילה כעבודת הקרבנות, וכשם שישראל שהפריש קרבן לחובתו ובא כהן והקריבו, ובעל הקרבן אינו חפץ באותו כהן שיקריב קרבנו, ודאי שאין הבעלים מתכפרים בו, כיון שאין לכהן להקריב אלא בהסכמת הבעלים, כמו כן בתפילה אין לשליח צבור להתפלל אלא בהסכמת כולם, שכאשר מתפלל בעד הצבור, הרי הוא כמקריב קרבן צבור.

נ. כתב הרשב"א (סו"מ מ"מ סי' רטו) [והובא גם בשו"ע (סו"מ סי' נג ס"ק)], בתשובה לשאלה האם שליח ציבור שקולו ערב ונאה לשומעים, האם מותר לו להאריך בתפילתו כדי שישמעו העם את קולו הערב ולשמוח בקולו. והשיב, שדברים אלו תלויים בכוונת הלב, אם שמח בליבו על שנותן שבח והודאה להשם יתברך בקול ערב ובנעימה טובה, ושמחתו היא מתוך יראה וכובד ראש, אזי תבא עליו ברכה, והוכיח כן מסוגייתנו, שאדם שיש לו נעימה יפה וקולו ערב, אלו חלק מהמעלות שצריכות להיות לשליח צבור, אך אם מתכוין שישמעו העם את קולו וישבחוהו, הרי זה מגונה, ועליו נאמר (ירמיהו יג ח) 'נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה'.

נא. רש"י גרס 'ורגיל', וכתב בדקדוקי סופרים (אות ז) שכן נראה שהיתה הגירסא בהרבה ראשונים, וכן הוא בכתבי היד.

נב. רש"י (ד"ה ורגיל). והמשנה ברורה (סי' נג ס"ק יח) הביא טעם נוסף בשם האליה רבה, שלא יהא בכלל מה שנאמר (משלי כח ט) 'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפילתו תועבה'. וראה עוד בילקוט ביאורים טעמים נוספים.

נג. הגר"א (סו"מ סי' נג אות ד) כתב שלא גורסים 'ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות', כיון שלא נזכרו תיבות אלו בגירסת הרא"ש (סי' כד). וכן הביא בדקדוקי סופרים (אות ת) שנראה מהרבה ראשונים שלא גרסו כן. אך בקרבן נתנאל (אות ח) הוסיף ברא"ש תיבות אלו.

ועיין בילקוט ביאורים אם כל המעלות האלו צריכים להיות בשליח ציבור כל השנה או רק בתענית ציבור.

למתבייש מאחרים. לחיכה עגמת נפש טפי, ומשום חציפותם הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם אינן מתביישין בתחינת אחרים וסגי להו בתחינת עלמן: פאר תחת אפר. ס"מ במקום תפילין דכתיב בהו (יחזקאל כד) פארך חבוש עליך ונעליך ברגליך (ברכות דף יא.) אלו תפילין, ומתרגמינן נמי טוטפתך הויין עלך, והיכא מניחין תפילין במקום שמוחו של תינוק רופף[ד]: בצינעא. בבית הכנסת: גלינו. שילחנו מכניסתנו (ג): גלותינו. תהא מכפרת עלינו: דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא אחריתא. גלות לחיכא, פרהסיא ליכא: נתבזה בעווינינו. וידוי: [ולמה מתכסין]. חוגרות[ה] שקין, תניין בירושלמי[ו] שהיו חוגרות[ז] שקין ויושבין לבית הקברות ותוקעין בקרנות, ובעי ליה מיבעיא שקין למה ובית הקברות למה ותקיעת שופר למה: כבהמה. דמשער בהמה גיהנו, מנולה של עזים: עפר פתם. שאינו חפר מקלה, זכירת חפרו של יצחק ליכא. פתם לא גרסינן אלא חיכא בייהו עפר: קברי עבו"ם. בחקום שאין קברי ישראל, לבקש רחמים אפי' על עלמן ליכא כל שכן עלינו: מאי הר המוריה וכו'. מיידי דחייכי בפלוגתא דרבי לוי ור"ח תנא נמי הא פלוגתא מאי הר המוריה, דאברהם קרא למקום העקידה הר[ח] ירואה וכתיב (בראשית כב) אל ארץ[ט] המוריה: חד אמר הר שיצא (ג) הוראה. תורה לישראל כי מציון תצא תורה (ישעיה ב) יורו משפטיך ליעקב (דברים לג), ולשכת הגזית[י] שהיה עומדו הנביאים המוכיחים לישראל: מורא לעובדי כוכבים. שחומעין גדולות ישראל וירושלים ומתפחדים עליהם, שמעתי. ליטא מחריבא הר המוריה הר סיני, מורא לעובדי כוכבים דמתן תורה דכתיב (תהלים עו) מארץ ירואה ושקטה[יא]: אע"ג דלאו חכם. אלא עם הארץ, כתמיהה, הא ולאי חכם עדיף: אם יש זקן והוא חכם. אומר זקן והוא חכם: אדם של צורה. בעל קומה, שימעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב: מאי אמור. אחני נינוה, דכתיב בחזקה דמשמע בכח וגילוח דין: מי נדחה מפני מי. הוי אומר לעיל מפני רשע: אם אין אתה מרחם בו'. כלומר כשם שאתה אומר לרחם על אלו דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו: מריש. קודם: בירה. מגדל: שיש בידו עבירה. גזל: ואינו חוזר בו. לשלם את הגזל, למה הוא דומה וכו': נשא לבבנו אל כפים. עם הכפים צריך ליטא הלב לשמים, כלומר שימחול מקלקולו: מטופל ואין לו. יש לו טפלים ואין לו כמה להתפרנס, שאנו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקילות נגד עליהן]: ויש לו יגיעה. שמתכוין יומר בתפלת הגשמים: ופרקו נאה. מפרס לקמן: ושפל ברך. עניו: ומרוצה לעם. נוח לבריות ומסכימין לתפלתו: נעימה. נקומי קלא שמוכך הלב: ורגיל לקרות בו. שיהו הפסוקים של תפלה קדורין בפיו:

היינו במקום תפילין. פירוש לתת החפר במקום הפחר לחילו התפילין נקראו פחר כדכתיב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר וגו': **איבא** בינייהו דגלו מבי בנישתא לבי בנישתא. פירוש למ"ד משום גלות חיכא ולמ"ד משום פרהסיא ליכא דהא כי כנישתא הוי כמו בצינעא:

אפר מקלה. פירוש חומו חפר הוה מדבר הנשרף מעלמות חדש[ט] כדי לזכור עקידת יצחק דלולא שלא היה בא חלא כדי לומר שהרי חמו לפניך כחפר כמו כן מהני עפר קתם והיינו פירוש חיכא בינייהו עפר קתם:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום ללך לבית הקברות בט' באב שהרי ט"ב הוי תעלית לדור[ט] כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראהו[כ] הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בבר שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי לדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם יראה ועל שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם וההר נקרא מוריה על שם תורה כדכתיב (ישעיה ג) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים כמתן תורה כדכתיב (תהלים עו) מארץ יראה ושקטה מי נמי רצה לומר דירושלם נקרא מוריה על שם שים מורא לעובדי כוכבים על גדולתה ומתפחדים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שימעו דבריו ויקבלו ממנו להמריך הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו מפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע: מאי

עין משפט
נר מצוה

יד א מיי' פ"ד מהלכות תענית הלכה ו טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו:
טז ב מיי' שם הלכה יז טוש"ע שם ס"ג:
טז ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם ס"ו:
יז ד מיי' פ"ג מהל' תפוסה הלכה ג:
יח ה מיי' פ"ד מהל' תעניות הלכה ג טוש"ע ס"ח סימן תקעט סעיף ו [וסימן נג סעיף ד]:

רבינו גרשום

דגלו מבי כנישתא [לבי כנישתא] למ"ד גלות הא איכא למ"ד פרהסיא ליכא: **הרי אנו חשובין לפניו כבהמה** שהרי לובשין שק שהן של שיער בהמה: **א"ב עפר סתם** למ"ד הרי אנו חשובין לפניו כעפר בעפר סתם סגי למ"ד כדי שיזכור אפרו של יצחק מיבעי ליה אפר מקלה: **קברי כותים** למ"ד הרי אנו חשובין כמתים ה"נ מצי למיפק לך לקברי אבות של גוים ומ"ד כדי שיבקשו עלינו רחמים איבעי להו למיפק לקברי ישראל: **מאי הר המוריה** למה נקרא שמה הר המוריה ו) דאברהם קראו יראה ומלכי צדק קראו שלם ועשה הקב"ה פשרה ביניהם וקראו ירושלם: **הר המוריה שיצאה ממנו הוראה לישראל** שכן יושבין סנהדרין בלשכת הגזית ומורין הוראות. **דברי כיבושין** דברים שאדם מכבש ללבו: **מי נדחה מפני מי** כלומר דחה גזירתם מלפנינו: **מריש.** קודה: **ועוזב** שחוזר בו: **ורגיל להתפלל** שצ"ל זכרונות ושופרות לפי שאין זכרונות ושופרות אלא בר"ה:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ו) נרלה למסר כאן מיזה תיבות ומולי ל"ל לירושלים נקרלת על שם שאברהם וכו' ועי' בתוס' כאן ד"ה הר.

מסורת הש"ס
עם הוספות

ו) [מגילה דף כט.], ג) עי' גיטין דף נה., ג) [תוספת' פרק ו], ד) מנחות לז., ה) עי"ש ריש פרקין, ועי' ר"ן ריטב"א ובקרן אורה, ו) עי' מדות פ"ה מ"ד (ובפי' הרגמ"ה), ז) עי' בילקו"מ, ח) עי' יעב"ץ ובעמוד הקודם הגהות וציונים אות פ, ט) עי' לעיל יא:, י) [כל זה נתבאר במדרש רבה בראשית פ' נ"ו והביאו הערוך ערך ירושלם], כ) דפרקי"א,ל) ויקרא ד יב, מ) תהלים יז טו ועיין ב"ב י., נ) ב"ק סב. ועיין מאירי.

הגהות הב"ח

(א) גמ' עלוב ושאינו עלוב יכול ושאינו יכול לדיק ורשע כו' ומחזיר מריס לבעליו נ"ב ממקן יהיב דמי ג) ונ"ל ליפטר בזעות: (ב) רש"י ד"ה גלינו כו' וד"ה גלותינו כו' הל"ל: (ג) ד"ה חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל. תורה שנאמר כי מציון: (ד) תוס' ד"ה הר כו' הר ה' יראה וה"פ מתחלה היה נקרא כך שלם כדכתיב ומלכי לדק מלך שלם ואח"כ נקרא ירושלים:

תורה אור השלם

א) לָשׂוּם לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקָרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְיָ לְהִתְפָּאֵר: [ישעיה סא, ג]

ב) יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: [תהלים צא, טו]

ג) בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם: [ישעיה סג, ט]

ד) וַיְחַל שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַיִם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הֵכִין בְּמָקוֹם דָּוִיד בְּגֹרֶן אָרְנָן הַיְבוּסִי: [דברי הימים ב' ג, א]

ה) וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: [יונה ג, י]

ו) וַיְחַפֵּס שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: [יונה ג, ח]

ז) מִכַּפָּה פָּשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: [משלי כח, יג]

ח) נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפַּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: [איכה ג, מא]

העברה ערך ירושלם, אהח18/06/2018

ממני הגשמים: **הר** שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ[י] דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראהו[כ] הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בבר שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי לדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם וההר נקרא מוריה על שם תורה כדכתיב (ישעיה ג) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים כמתן תורה כדכתיב (תהלים עו) מארץ יראה ושקטה מי נמי רצה לומר דירושלם נקרא מוריה על שם שים מורא לעובדי כוכבים על גדולתה ומתפחדים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שימעו דבריו ויקבלו ממנו להמריך הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו מפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע: מאי אמור. אחני נינוה, דכתיב בחזקה דמשמע בכח וגילוח דין: מי נדחה מפני מי. הוי אומר לעיל מפני רשע: אם אין אתה מרחם בו'. כלומר כשם שאתה אומר לרחם על אלו דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו: מריש. קודם: בירה. מגדל: שיש בידו עבירה. גזל: ואינו חוזר בו. לשלם את הגזל, למה הוא דומה וכו': נשא לבבנו אל כפים. עם הכפים צריך ליטא הלב לשמים, כלומר שימחול מקלקולו: מטופל ואין לו. יש לו טפלים ואין לו כמה להתפרנס, שאנו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקילות נגד עליהן]: ויש לו יגיעה. שמתכוין יומר בתפלת הגשמים: ופרקו נאה. מפרס לקמן: ושפל ברך. עניו: ומרוצה לעם. נוח לבריות ומסכימין לתפלתו: נעימה. נקומי קלא שמוכך הלב: ורגיל לקרות בו. שיהו הפסוקים של תפלה קדורין בפיו: היינו

זעקנו בצנעא ולא נענינו, נתבזה עצמנו בפרהסיא. ואולי יכנע לבבנו ביותר ותהא תשובתנו שלימה. [מאירי]

ולמה מתכסין בשקים. לא מצינו זה בשום מקום שאמר זה לא במשנה ולא בברייתא אלא שהם היו נוהגים כן. [הריטב"א]

ריש לקיש אמר בכל צרתם לו צר. כלומר שהצרה מונעת השלימות ולא יפורסם אחדותו רק על יד האוהב הדבק כאמרם ז"ל כל זמן שעמלק קיים אין כסאו שלם. [מאירי]

למה יוצאין לבית הקברות. ודבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות להתפלל שם שאסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש, וכל שכן שאסור בקברי גוים. [הריטב"א] היו נוהגין אחר שמתפללין שיוצאים כל העם לבית הקברו' ובוכין ומתריעין שם אבל לא שיוציאו את התיבה וס"ת לבית הקברות ויתפללו שם. [ר"ן דף ה: מדה"ר] **חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כמתים.** כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם. [רמב"ם, תעניות פ"ד הי"ח] **איכא בינייהו קברי נכרים.** י"ל דאפילו בדאיכא קברי ישראל קסבר קברי גוים עדיפא לומר הרי אנו חשובים כמתים הללו, דאילו קברי ישראל חיים הם חשובים. [הריטב"א] **אומר אדם של צורה.** אדם מסויים ושענינו מפורסם במעלה וחסידות ודבריו נשמעים. [מאירי]

גליון הש"ם

גמרא כדי שיבקשו עלינו רחמים. עיין סוטה דף לד ע"ב תוס' ד"ה תנחומי:

משנת ראשונים

זעקנו בצנעא ולא נענינו, נתבזה עצמנו בפרהסיא.

הגהות וציונים

מ) [גי' רא"ש **אמר רבי** לומר כו'] (גליון) במקום "ר' חייא בר אבא אמר", ובכת"י (וכ"ה ברי"ף) **אמר** רחב"א **לומר** וכו': **נ)** בכת"י והרבה ראשונים הגירסא ע"ג **ספר תורה.** וכ"ה דעת הרמב"ם (פ"ד תעניות) והטור (סי' תקעט) ועי"ש בכס"מ ובב"י (ועי' חשק שלמה בילקו"מ, שושנים לדוד על המשניות, שפ"א על המשנה, תורה תמימה בראשית יח, כז אות נד): **ס)** [גי' רי"ף ורא"ש ר' לוי בר **לחמא** ור' **חמא בר** חנינא] (גליון), וכ"ה בכת"י ובספר היוחסין: **ל)** [בילקוט שה"ש ד' **אלך לי אל הר המור כו' הר המור** פליגי בה כו'] (גליון): **פ)** בכת"י וברש"י ואינו חוזר **בו**, וי"ג **וחזר** בה, עי' מאירי וברי"ף (יומא ה: בדפי הרי"ף): **צ)** [ליתא ברב אלפסי וגם בהרא"ש ע"ש] (גליון), וכן ליתא בכת"י ובאמת הוא שיבוש (דק"ס): **ק)** צ"ל **חוגרין** (רש"י שבע"י): **ר)** ברש"י שבע"י **ה'** יראה (ע"ש פסוק יד): **ש)** בדפו"ר אל **הר** המוריה. [עי' חדושי אגדות] (גליון): **ת)** צ"ל **שקראהו** (באה"מ): **כ)** צ"ל **מעצמו**: **ל)** צ"ל ולא **נענינו**:

מאי שביעית שביעית לארוכה. פירוש שמתחילין להתריע ולומר בקשות ותחינות כמוך ברכה של גואל יחזקאל מגל מ"מ חינה בכלל הנוספות בימי תענית דלמ היו מוסיפין רק שמה ועל כל הברכות יש טעם על מה הם חותמות כך הרחמנה של גואל חינה מן המנין ובה חומרים מי שענה לאברהם לפי שהיה רחמן לנטולין שיטול מנמרוד[ד] ובשביל שהיא רחמנה חמר מי שענה הנוספות חמר מי שענה לאבותינו על יס סוף וחותם ברוך זוכר הברית[ט] ולפיכך חומרה בזכרונות לפי שהיו במלריס ונתייחשו מן הגאולה ועליו נאמר (שמות ו) וגם זכור את בריתי וכן בשליחית שהיא שניה מן המנין שומע תרועה ליהושע בגלגל לפי שענה בשופרות[ט] על הרביעית והיא שליחית מן המנין מי שענה לשמואל וכו' ובשמואל כתיב בעקה ותפלה וגבי חליהו כתיב תפלה עני ה' עני ומחרינן בגמרא[י] לבעקה גבי שמואל ותפלה גבי חליהו ו"ת תפלה גבי שמואל ובעקה גבי חליהו להא דכתיב עני גבי חליהו הוא בעקה שמואל במלפה מעין חל ה' בלרתה לי לחליהו[כ] בהר הכרמל בנגד חשח עיני חל ההריס וכן כולס:

[ג] **ברוך** מרחם על הארץ. לגבי דוד ושלמה שייך לומר על הארץ דוד ושלמה התפללו על הארץ דוד גבי מלחך המות בגורן ארונה[יא] ושלמה בתפלה דקחמר[יב] רעב כי יהיה בארץ ועוד יש לומר משום דחתקין בהמ"ק בארץ ולח קשיח הח דחשיב יונה חקמי דוד חע"ג שהיה קודס משום דבעי למיחתס על הארץ כדחמרים בגמרא[יג]:

ויודע מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה אחת ת"ל ומרומם על כל ברכות כולן לא תהא אלא תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה' [ב] אלהים על כל ברכה תן לו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה' [ב] אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם תקעו הכהנים בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה[ג] ברוך ה' אלהי ישראל [ג] זוכר הנשכחות והם עונים אחריו בשכמל"ו וחזן הכנסת אומר להם הריעו הכהנים בני אהרן הריעו וכו' וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את כולן וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי ור' חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא[ג] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ותן לו תהלה: תנו רבנן[ד] על הראשונות הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ה) והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם תקעו בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי ור' חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו': א"ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר' יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

היינו מטופל ואין לו היינו ביתו ריקם אמר רב חסדא [א] זהו שביתו ריקם מן העבירה: ופרקו נאה: אמר אביי [ב] זה שלא יצא (לו[ו]) שם רע בילדותו [א] היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה מאי נתנה עלי בקולה אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רבי חמא אמר רבי אלעזר זה שליח צבור [ג] היורד לפני התיבה שאינו הגון): ואומר לפניהם עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש: הני שש שבע הוויין כדתנן על השביעית הוא אומר ברוך מרחם על הארץ אמר רב נחמן בר יצחק מאי שביעית שביעית לארוכה כדתניא [ג] בגואל ישראל מאריך[ה] ובחותמה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו אמן וחזן הכנסת אומר להם הריעו בני אהרן הריעו וחוזר [א] ואומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו אמן וחזן הכנסת אומר להם הריעו בני אהרן הריעו וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו במה דברים אמורים בגבולין אבל במקדש אינו כן [ד] לפי [ג] שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה' אלהיכם

היינו מטופל ואין לו היינו ביתו ריקם מן העבירה. שמין חמס וגזל בביתו: ופרקו נאה. מפילו כשעמד על מחרותו היה נאה בלי שם רע: זה המעמיד חזן שאינו הגון לפני התיבה. רשע, שהקל"ה שונא חותו יותר מכולן והוא נותן נקולו לפניו: שביעית לארוכה. שביעית לחותה ברכה שהתחיל להתריע בה, וחותה חינה חן המוספת חלא מי"ח ברכות היא, כדתניא בגואל ישראל הוא אומר: הוא אומר לפניהן. חותו הזקן הרגיל ומתריע בגחולה, כדקתני מתני': בד"א. להן עונין חחריו חמן בגבולין: אבל במקדש. חומר חותו הזקן לחחר הפרשיות מי שענה חת חברהם הוא יענה חתכם וישמע קול בעקתכם ביום הזה בל"י ילהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל, והן עונים חחריו בשכמל"ו, וכן בכל ברכות שבמקדש: מניין שאין עונין אמן במקדש. לכתיב בתפלת עזרא בבית שני קומו וברכו[ז] חת ה' חלהיכם והיינו ברוך ה' חלהי ישראל וכו': ויברכו שם בבודך. היינו שעונין חחריו בשכמל"ו, כך הוא הפסוק ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה: ה"ג יכול על כל הברכות כולן תהלה חחת מ"ל על כל ברכה, על כל ברכה תן לו תהלה: חזן הכנסת. לח חומו זקן ניהו, ותוזר חזן הכנסת ותומר להן מי שענה כו' לע"פ שחמרו חומו זקן: בשמריינן. תחלה הוח חומר להן הריעו בני חהרן, וכשתוקעין תחלה חומר להן תקעו בני חהרן כו': וכך הנהוג. כל מנהג זה רבי חלפתא בצפורי: לא היו עונין חמן בגבולין: ואית דאמרי כדתני' כו'. כלומר ומיכא דמתני הכי: וכן הנהוג. מנהג זה במקדש[ט] קחי חלא

[ב] ג' מיי' שם הלכה ו טור ח"ח סי' תקעט:
[כא] ד ה מיי' שם הלכה טו:

עין משפט נר מצוה

יט א ב מיי' פ"ל מהל' תעניות הלכה ג טוש"ע ח"ח סימן תקעט סעיף ג [וסימן גג סעיף ד]:

תורה אור השלם

א) הָיְתָה לִי נַחֲלָתִי כְּאַרְיֵה בַּיָּעַר נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ: [ירמיה יב, ח]

ב) וַיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם יֵשׁוּעַ וְקַדְמִיאֵל בְּנֵי חֲשַׁבְנְיָה שֵׁרֵבְיָה הוֹדִיָּה שְׁבַנְיָה פְּתַחְיָה קוּמוּ בָּרְכוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם וִיבָרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדֶךָ וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה: [נחמיה ט, ה]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

בשדה וביתו ריקם מעבירה ופרקו נאה שלא יצא עליו שם רע בילדותו שפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בתלמוד בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן. יהבו ביה רבנן עינייהו בר' יצחק בר אמי: **היתה לי נחלתי כאריה ביער** א"ר אלעזר זה ש"ץ היורד לפני התיבה שאינו הגון: ירושלמי[ט] ר' אחא בשם רב אמר אין תענית עכשיו א"ר יוסי הדא אמרה אלין תעניתא דאנן עבדין לית קריין תעניתא. א"ל כן אמור רבנן כל תענית שאינה נעשית (כמצותה) [כתיקונה] עליו הכתוב אומר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה: **אומר לפניהם כ"ד ברכות** י"ח שבכל יום מוסיף עוד שש. ואלו הן זכרונות ושופרות כו'. ואקשינן והתנן על השביעית הוא אומר כו'. הנה ז' ברכות מוסיף ואמאי תנינן ומוסיף עוד שש ושנינן שביעית לארוכות כלומר מוסיף ומארך בגואל ישראל. נמצאת ברכת גואל ישראל ארוכה שהיא מכלל י"ח ברכות ושש מוסיפין היינו ז' ארוכות ועלה תנן על השביעית הוא אומר וכדתניא בגואל ישראל הוא מאריך ובחותמה אומר מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה ה' י' ע' א' ו' ק' צ' ב' ה' ב' (ר"ת הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה ברוך) גואל ישראל. **והן עונין אחריו אמן.** וחזן הכנסת אומר להם תקעו בני אהרן תקעו ותוקעין ומריעין ותוקעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו בני אהרן הריעו בני אהרן הריעו במה דברים אמורים בגבולים אבל במקדש אינו אומר אלא ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו בשכמל"ו וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את הברכות כולן וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי ור' חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא[ג] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ותן לו תהלה: תנו רבנן[ד] **על הראשונות** הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ה) והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם תקעו בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי ור' חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו': א"ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר' יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) עי' ירושלמי ברכות פ"א ה"ה, ג) נרסת סג. סוטה מ:, ג) תוספתא פ"א ה"ט, ד) עי' ב"ר לח יג, ה) יהושע ו כ ועי' לעיל יד. וברש"י שם ד"ה יריחו, ו) לקמן יז. עי"ש בגמ' וברש"י, ז) שמואל ב' פרק כד, ט) מלכים א' ח לז, ע) דפרקין סוה"א.

הגהות הגר"א

[א] גמרא (וחוזר ואומר). תפ"מ: [ב] שם (אלהים). תו"מ: [ג] שם ברוך ה' אלהי ישראל. נ"ב מן העולם ועד העולם:

רבינו גרשום

ואומר חותמיהן שחותם בברכה לכל פסוק: מיטפל (ובנין) [ואין] לו כלומר שיש לו טיפול בנים ואין לו עושר: ויש לו יגיעה בשדה ששדותיו זרועות שצריכין לגשמים: וביתו ריקם שאין לו עושר: שפל ברך עניו: ויש לו נעימה שיודע לבסם קולו: שבע לארוכות כלומר ודאי אין מוסיפין על שש אלא הא דקתני שבע דארוכות הן שבע דגואל ישראל שבתפלה הוא מאריך ומכאן ואילך אמר אילו שש שהן כמו [ד] ארוכות: בד"א שעונין אמן [ה] קומו וברכו את ה' מן העולם ועד העולם כלומר במקום אמן יש לענות אחר (ברכו) [הברכה] (אמרו) (ולומר) ברוך ה' מן העולם ועד העולם יכול על כל הברכות אין עונה אמן אלא פעם אחת [ת"ל וכו']: וכן הנהיג ר' חלפתא בצפורי. לומר שלאחר[ו] ברכה זו מי שענה כו': לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח. במקדש אבל בגבולין אומר העניות קודם ברכות כדאמרן לעיל: [ז] משום דבעי למיחתם במרחם על הארץ ועיקר א"י בימי דוד ושלמה: [ח] ואמר כל הברכות כולן על הסדר וענו אחריו אמן אחר כל ברכה וברכה: וכשבא דבר לפני חכמים שאמרו העניה אחר הברכה אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח במקדש אבל

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) נרלה למקר כמן ול"ל בד"ה שעונין חמן בגבולין חבל במקדש חיכו כן שנחמר קומו כו'.

הגהות וציונים

ד) [צ"ל עליו כך גי' הערוך ערך פרק] (גליון) וכ"ה בכת"י: ג) [צ"ל שאינו הגון היורד לפני התיבה וכ"א ברש"י ד"ה זה] (גליון): ג) יש להוסיף ועל השניה הוא אומר ברוך ה' וכו' ברוך זוכר הנשכחות (ראש משביר), וכן כתבו רבים בכוונת הגהת המהרש"א דאין כוונתו למחוק להלן (כהערת הגליון) אלא להגיה כאן וכלשון הברייתא באידך לישנא (ועי' גנזי יוסף ודק"ס אות כ). והנוסח "ברוך" זוכר הנשכחות כ"ה בהרבה ראשונים וכמו לעיל גבי גואל ישראל, ועי' שפ"א, רש"ש בברכות נד ע"א (ועי' מראה כהן): ז) תיבות "ת"ר" וב' הנקודות שלפניו מיותר דכולה חדא ברייתא היא וכמו שהוא בתוספתא, וצ"ל על הראשונה, וכ"ה בכת"י (קרן אורה, חשק שלמה, דק"ס): ח) רש"א מוחק זה (גליון), ועי' לעיל אות ג. ועי' ר"ן וריטב"א לעיל טו ע"א, ובשפ"א ובב"י סי' תקעט: ט) [צ"ל זהו וכ"א ברש"י שבע"י וכ"א ברי"ף ובראב"ש] (גליון), נראה דהתיבות "וכ"א ברי"ף וברא"ש" אין מקומו בהגהה זו אלא בהגהת הגליון על הגמ' (לעיל אות א): י) צ"ל ברכו (גליון): כ) צ"ל ואמקדש קאי (חשק שלמה עי"ש בילקו"מ), ועי' קרן אורה ובמנחם משיב נפש: ל) עיין הגהות וציונים לעיל טו ע"א אות ב (ועי' מראה כהן): מ) צ"ל ובשופרות (מראה כהן): כ) צ"ל אליהו (באה"מ): ל) נראה שדברי התוס' שייכי על המשנה טו. (בסוף העמוד): מ) וכן ליתא בכת"י, ובכמה כת"י הנוסח (במקום תיבות אלו) ובשניה הוא אומר: נ) נדצ"ל כמו כן: ס) צ"ל לאחר (ראה דבריו להלן): ע) ד"ז שייך לקמן יז ע"א: פ) ד"ז שייך במשנה לעיל טו ע"ב:

סדר תעניות כיצד פרק שני תענית טז: [א]

שנינו בברייתא במעלותיו של השליח ציבור שיהא מטופל בבנים ואין לו מעות לפרנסם, ועוד שיהא ביתו ריקם. הגמרא מקשה ששתי מעלות אלו הן אותה מעלה:
מקשה הגמרא, **הַיְינוּ מְטוּפָּל וְאֵין לוֹ, הַיְינוּ בֵּיתוֹ רֵיקָם**, כלומר, מטופל ואין לו וביתו ריקם, הן אותן מעלות, ומדוע נכפלו. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב חִסְדָּא**, מה שהוזכר 'ביתו ריקם' אין הכוונה שביתו ריק ואין לו במה לפרנס את בני ביתו, אלא **זֶהוּ שֶׁבֵּיתוֹ רֵיקָם מִן הָעֲבִירָה**, שאין חמס וגזל בביתו[א].

עוד שנינו בברייתא, 'וּפְרָקוֹ נָאֶה'.

הגמרא מבארת מהו 'פרקו נאה', **אָמַר אַבָּיֵי, זֶה שֶׁלֹּא יָצָא (לוֹ) [עָלָיו] שֵׁם רָע** אפילו **בְּיַלְדוּתוֹ**[ג], שאפילו כשעמד בזמן בחרותו היה נאה ללא שם רע.

הגמרא מביאה דרשה בענין שליח ציבור שאינו הגון:
דורשת הגמרא, נאמר בפסוק (ירמיה יג ח) שהקדוש ברוך הוא ענה לירמיה על תמיהתו מדוע הרשעים מצליחים ולא ישראל, 'הָיְתָה לִּי נַחֲלָתִי כְּאַרְיֵה בַּיָּעַר נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ', מאי [-מה הפירוש] 'נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ'. **אָמַר מַר זוּטְרָא בַּר טוֹבְיָה אָמַר רַב, וְאָמְרִי לָהּ** - ויש אומרים שאמר זאת **רַבִּי חָמָא אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, זֶה שְׁלִיחַ צִבּוּר (היורד לפני התיבה) שֶׁאֵינוֹ הָגוּן** - רשע **[הַיּוֹרֵד לִפְנֵי הַתֵּיבָה]**. ועל כך מתרעם הקדוש ברוך הוא 'נתנה עלי בקולה', שנתנו לי שליח ציבור רק עם המעלה שקולו ערב, אבל את כל המעלות האחרות של שליח ציבור כמו פרקו נאה ושפל ברך וכו' לא נתנו לי', 'על כן שנאתיה', לפי שהקדוש ברוך הוא שונא אותו יותר מכולם.

★

שנינו במשנה, **וְאוֹמֵר לִפְנֵיהֶם עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע בְּרָכוֹת, שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה שֶׁבְּכָל יוֹם**[ז], **וּמוֹסִיף עֲלֵיהֶן עוֹד שֵׁשׁ** ברכות.

הגמרא מקשה שמצאנו במשנה שיש שבע ברכות:
מקשה הגמרא, **הָנֵי שֵׁשׁ** - וכי הוסיפו בתענית רק שש ברכות, הרי **שֶׁבַע הָווְיין** - ישנם שבע ברכות, **דִּתְנַן** - כפי ששנינו בהמשך המשנה, **עַל הַשְּׁבִיעִית** - כשחותם ברכה שביעית, **הוּא אוֹמֵר בָּרוּךְ מְרַחֵם עַל הָאָרֶץ**. הרי שישנה ברכה שביעית, ומדוע שנתה המשנה שמוסיף רק שש ברכות.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק**, אכן הוסיפו רק שש ברכות, **ומַאי** - ומהי כוונת המשנה **שְׁבִיעִית, הַיְינוּ שְׁבִיעִית לַאֲרוּפָּה** - שביעית לאותה ברכה שהתחיל להאריך בה בתפילה לפני חתימת הברכה[ח], והיא ברכת גואל ישראל מתפילת שמונה עשרה שבכל יום, ואינה מהשש ברכות שמוסיפים בתענית.

הגמרא מביאה ברייתא שמפורש בה שמתחיל להאריך בגואל ישראל:
כְּדִתַנְיָא - כפי ששנינו בברייתא, **בִּברכת גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל מַאֲרִיךְ** השליח ציבור בתחנונים, **וּבְחוֹתָמָהּ הוּא אוֹמֵר, מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרִיָּהט הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, בָּרוּךְ** אתה ה' **גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל. וְהֵן** - כל הקהל **עוֹנִין אַחֲרָיו אָמֵן. וְחַזַּן הַכְּנֶסֶת** [-השמש של הקהל] **אוֹמֵר לָהֶם** לכהנים, 'תִּקְעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן תִּקָּעוּ' והם תוקעים ומריעים ותוקעים. הרי מבואר בברייתא זו שבברכת גואל ישראל מתחיל להאריך מלבד השש ברכות הנוספות.

ממשיכה הברייתא, לאחר שסיים ברכת גואל ישראל מתחיל השליח ציבור את הברכה הראשונה מהשש ברכות שהוסיפו בתענית שהיא ברכת זכרונות, **וְחוֹזֵר וְאוֹמֵרי מִי שֶׁעָנָה אֶת אֲבוֹתֵינוּ עַל יַם סוּף, הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּהיב, בָּרוּךְ** אתה ה' **זוֹכֵר הַנִּשְׁכָּחוֹת, וְהֵן עוֹנִין אַחֲרָיו אָמֵן. וְחַזַּן הַכְּנֶסֶת אוֹמֵר לָהֶם** 'הָרִיעוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הָרִיעוּ' והם מריעים ותוקעים ומריעים. **וְכֵן** היה הסדר **בְּכָל בְּרָכָה וּבְרָכָה, שֶׁבְּאֶמְצַע אוֹמֵר תִּקְעוּ**, והם תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה, **וּבְאַחֲרִית אוֹמֵר הָרִיעוּ**, והם מריעים תרועה תקיעה ותרועה[יג].

ממשיכה הברייתא, **בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים** שהציבור עונה אמן על ברכות השליח ציבור, **בַּגְּבוּלִין** - מחוץ למקדש, **אֲבָל בַּמִּקְדָּשׁ אֵינוֹ כֵּן** - לא היו עונים אמן, **לְפִי שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בַּמִּקְדָּשׁ**, אלא עונים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד[יד].

א. **רש"י** (ד"ה נימוי). והקשה בתוספות יו"ט מדוע נקט דווקא את העבירה של גזל וחמס, וכי אם יהיו לו עבירות אחרות יהיה ראוי להתפלל כשליח ציבור [וכן קשה שרש"י פירש במשנה לעיל (טו. ד"ה ונימוי) שלא יצא עליו שום שם רע בשום עבירה, ולא פירש רק גזל]. והמהרש"א (מ"ק ד"ה נימוי) כתב, שרש"י נקט גזל משום שהיא עבירה שכיחה ומצויה ברוב ישראל כפי שמבואר בבבא בתרא (קסה.), והוא הדין שצריך להיות נקי משאר עבירות. ובמצפה איתן (נרש"י סה) ביאר שהטעם שנקט גזל, משום שמבואר במדרש רבה (נשא פכ"ג), כל מי שידיו מלוכלכות בגזל, הוא קורא לקדוש ברוך הוא ואינו עונה, למה, שתפילתו בעבירה, וכן מבואר לעיל (ז:) שמשום עוון גזל נעצרים הגשמים.
והרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ד) פסק, 'ולא יהיה בבניו ובבני ביתו וכל קרוביו והנלוים עליו בעל עבירה, אלא יהיה ביתו ריקן מן העבירות'. וביאר בבית יוסף (או"ח סי' תקעט ס"ק ד"ה ומ"ש רבינו והרמב"ם), נראה מדבריו שמפרש 'ביתו ריקן' היינו לומר שבכל בני ביתו לא יהיו בעלי עבירה, שאין לומר שבא ללמד רק שהוא לא יהיה בעל עבירה, שהרי זה נלמד ממה שנאמר 'פרקו נאה', שהגמרא תבאר בהמשך דהיינו שלא יצא עליו שם רע בילדותו, כל שכן שבזקנותו צריך שלא יהיה בעל עבירה, אלא בא לומר שבכל בני ביתו לא יהיו בעלי עבירה.
ב. **כן** היא גירסת הערוך (ערך פרק). גליון. וכן הוא בכתבי היד, והובא בהגהות וציונים.
ג. **'פרקו'** הוא מלשון 'משיאן סמוך לפירקן' (יבמות סג:) שהכוונה בגיל צעיר שהוא זמן שראוי לנישואין, מהרש"א (מ"ק ד"ה פרקו).
בטעם הדבר ששליח ציבור צריך להיות צדיק ונקי מעבירות, כתב בספר המנהיג (הל' תעניות) בשם רב נטרונאי גאון, מי שמרצה בין ישראל לאביהם שבשמים, הלא צריך להיות צדיק וישר ונקי בגופו מכל דופי. ובאור זרוע (הל' שליח ציבור סי' קטז) כתב, שאין להוריד איש שאינו הגון שאין קטיגור נעשה סניגור, ועוד כיון ששליח ציבור אינו הגון, כל הציבור נענשים, מפני שעולה רוגז למעלה בעבור תפילתו. ובכל בו (עז"מ סי' סה) דימה תפילה לקרבן ולכך צריך שלא יהא פסול במחשבה, שכשם שמחשבה פוסלת את העבודה כשאינה מחשבה ראויה לקרבן, כך בתפלה, וכשם שנבחרו הכהנים שהם בני לוי לעבודה לפי שנדבק אותו השבט להקדוש ברוך הוא, כך יש להעמיד אדם כשר וירא שמים ודבוק בדרכי השם להתפלל על הצבור.
ד. **פשט** הכתוב ביאר במצודת דוד (סה) שעדת ישראל היו כאריה ביער הטורף כל בשר, כי כן המה טורפים ומאבדים זה את זה, והמשך הפסוק, 'נתנה עלי בקולה', שמדברת אלי בקול רם ובגאוה.
ה. **גירסא** זו היא על פי גליון.
הגירסא בגמרתנו היא, 'זה שליח ציבור שאינו הגון', ורש"י (ד"ה זה) גרס, זה המעמיד חזן שאינו הגון לפני התיבה. והעיר על כך במהר"ץ חיות (נרש"י סה), שלפי זה משמע שההקפדה היא על הקהל המעמיד את החזן, ומהפסוק 'נתנה עלי בקולה' נראה שההקפדה היא על החזן עצמו, כפי גירסתנו בגמרא.
ו. **מהרש"א** (מ"ק ד"ה מאי). וראה עוד בילקוט ביאורים פירושים נוספים.
ז. **אף** שיש תשע עשרה ברכות, נקראת תפילת שמונה עשרה, משום שברכת ולמלשינים תוקנה בזמן מאוחר יותר. רש"י לעיל (יג: ד"ה תשע).
ח. **הרמב"ן** (סה ד"ה ונראה) סובר שמה שאמרו שמאריך בגואל ישראל, היינו שאומר בו תפילת עננו. אך הריטב"א (סה) דחה את דבריו וסובר שאין אומרים בו עננו, כי השש ברכות שמוסיף הן במקום עננו. אלא מה שאמרו שמאריך בגואל ישראל, היינו שמאריך בפסוקים של תחנונים מענין גאולת צרה או מעניני העקידה שהם מעין מה שמסיים בה מי שענה לאברהם בהר המוריה. וכן כתב הר"ן (סה ד"ה ונראה).
ט. **התחיל** להזכיר את אברהם אבינו בברכה הראשונה כיון שהוא ראש המאמינים. מהרש"א לעיל (טו. מ"ק ד"ה ומוסיף). ועיין עוד לעיל (סה) בהערות על המשנה שהתבאר מה נענה אברהם אבינו בהר המוריה.
י. **רש"י** לעיל (טו: ד"ה ה"ג). וכן כתב רש"י במכות (כג: ד"ה חזן) שהוא שמש של הקהל, והעיר, שאין לו ביאור מדוע נקרא בשם 'חזן'. אמנם בגליון שם הביא בשם מהרש"ל שפירש שהוא מלשון חוזה, שרואה צרכי העיר.
יא. **הגר"א** בהגהותיו לא גורס תיבות אלו 'וחוזר ואומר', משום שכבר סיים את ברכת גואל ישראל, ועובר לברכה הבאה שהיא ברכת זכרונות. ולא שייך חוזר ואומר, כפי שביאר בדקדוקי סופרים (סוס י).
יב. **הטעם** שאומר מי שענה לאבותינו על ים סוף בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים, ונתייאשו מן הגאולה, וזכרם המקום וגאלם, כמו שנאמר (שמות ו ה) 'ואזכור את בריתי'. רש"י לעיל (טו. ד"ה ומי).
יג. **כן** מבואר בברייתא בהמשך, וכך מבואר בלשון רש"י (ד"ה כשמריעין), שבברכה הראשונה שאומר תקעו, תקעו תקיעה תרועה ותקיעה, ובברכה השניה שאומר הריעו, הריעו תרועה תקיעה ותרועה, וכך גם פסק הרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ז). אמנם עיין להלן בהערה על הברייתא השניה ששנתה 'והן תוקעין ומריעין ותוקעין' שיש ראשונים החולקים על כך, ועיין עוד בילקוט ביאורים שיטות הראשונים בזה.
יד. **דווקא** בברכות שבתפילות לא ענו אמן, אבל בברכות דעלמא היו עונים אמן אף

מאי שביעית שביעית לארוכה. פירוש שמתחילין להתריע ולומר בקשות ותחינות בתוך ברכה של גואל ישראל אבל מ״מ אינה בכלל התוספות בימי תענית דלמא הני מוסיפין רק שמה ועל כל הברכות יש טעם על מה הם מוסיפין אבל ברכה של גואל אינה מן המנין ומה תומרים מי שענה לאברהם לפי שהיה רחמן לנטוין שיגדל מנמרוד[ד] ומשניה שהיא רחשונה מן השמה התוספות אמר מי שענה לאבותינו על יס סוף ומותם ברוך זוכר הברית[ט] ולפיכך תומרה בזכרונות לפי שהיו במלריס ונתייאשו מן הגאולה ועליו נאמר (שמות ו) ואזכור את בריתי וכן בשליטית שהיא שניה מן המנין שומע תרועה ביהושע שענה ביריחו דהיינו בעוד ישראל בגלגל בשופרות[י] היה תומר מי שענה ליהושע בגלגל לפי שענה בשופרות[יא] על הרביעית והיא שליטית מן המנין מי שענה לשמואל וכו׳ ובשמואל כתיב בעקה ותפלה וגבי תליהו כתיב תפלה ענני ה׳ ענני ואמרינן בגמרא[יב] לבעקה גבי שמואל ותפלה גבי תליהו וי״ת תפלה גבי שמואל ובעקה גבי תליהו תוח לבתיב ענני גבי תליהו תוח בעקה שמואל במלפה מעין תל ה׳ בלרתה לי לתליהו[יג] בהר הברמל בנגד משת עיני תל ההריס וכן כולס:

ברוך[יד] מרחם על הארץ. לגבי דוד ושלמה שייך לומר על הארץ דוד ושלמה התפללו על הארץ דוד גבי מלחמ המות בגורן ארונה[טו] ושלמה בתפלה דקאמר[טז] לעב כי יהיה בארץ ועוד יש לומר משום לתתקין בהמ״ק בארץ ולא קשיא הא לתשיב יונה מקמי דוד תע״ג שהיה קודס משום דבעי למיתתס על הארץ כדתפרש בגמרא[יז]:

ויודע מן העולם[יח] עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול על כל ברכות כולן לא תהא אלא תהלה אחת ת״ל ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה תן לו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה׳ [יט] אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם בני אהרן תקעו הכהנים בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם[כ] וישמע בקול צעקתכם היום הזה[כא] ברוך ה׳ אלהי ישראל [כב] זוכר הנשכחות והם עונים אחריו בשכמל״ו וחזן הכנסת אומר להם הריעו הכהנים בני אהרן הריעו וכו׳ וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא[כג] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [כד] קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ותן לו תהלה: תנו רבנן[כה] על הראשונות הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (כו) והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר הריעו בני אהרן הריעו ואומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ותוקעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר׳ יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳: א״ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר׳ יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

ס) עי׳ ירושלמי ברכות פ״א ה״ה, ע) ברכות סג. סוטה מ:, פ) תוספתא פ״א ה״ט, צ) עי׳ ב״ר לח יג, ק) יהושע ו כ ועי׳ לעיל יד. וברש״י שם ד״ה יריחו, ר) לקמן יז. עי״ש בגמ׳ וברש״י, ש) שמואל ב׳ פרק כד, ת) מלכים א׳ ח לז, ט) דפרקין סוה״א.

הגהות הגר״א

[א] גמרא (וחוזר ואומר). מ״מ: [ב] שם (אלהים). מו״מ: [ג] שם ברוך ה׳ אלהי ישראל. נ״ב מן העולם ועד העולם:

רבינו גרשום

ואומר חותמיהן שחותם בברכה לכל פסוק: מיטפל (ובנין) [ואין] לו כלומר שיש לו טיפול בנים ואין לו עושר: ויש לו יגיעה בשדה ששדותיו זרועות שצריכין לגשמים: וביתו ריקם שאין לו עושר: שפל ברך עניו: ויש לו נעימה שיודע לבסם קולו: שבע לארוכות כלומר ודאי אין מוסיפין על שש אלא הא דקתני שבע דארוכות הן שבע דגואל ישראל שבתפלה הוא מאריך ומכאן ואילך אמר אילו שש שהן כמו [כ] ארוכות: בד״א שעונין אמן [ל] קומו וברכו את ה׳ מן העולם ועד העולם כלומר במקום אמן יש לענות אחר (ברכו) [הברכה] (אמרו) [ולומר] ברוך ה׳ מן העולם ועד העולם יכול על כל הברכות אין עונה אמן אלא פעם אחת [ת״ל וכו׳]: וכן הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי. לומר שלאחר [מ] ברכה זו מי שענה כו׳: לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח. במקדש אבל בגבולין אומר העניות קודם ברכות כדאמרן לעיל: [נ] משום דבעי למיתתם במרחם על הארץ ועיקר א״י בימי דוד ושלמה: [ס] ואמר כל הברכות כולן על הסדר וענו אחריו אמן אחר כל ברכה וברכה: וכשבא דבר לפני חכמים שאמרו העניה אחר הברכה אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח במקדש אבל

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ע) גרסה דמסכ כמן ול״ל כד״ת שעונין אמן בגבולין אבל במקדש אינו כן שנאמר קומו כו׳.

הגהות וציונים

ס] [צ״ל עליו כך גי׳ הערוך ערך פרק] (גליון) וכ״ה בכת״י: ג] [צ״ל שאינו הגון היוזד לפני התיבה וכ״א ברש״י ד״ה זה] (גליון): ג] יש להוסיף ועל השניה הוא אומר ברוך ה׳ וכו׳ ברוך זוכר הנשכחות (ראש משביר), וכן כתבו רבים בכוונת הגהת המהרש״א דאין כוונתו למחוק להלן (כהערת הגליון) אלא להגיה כאן וכלשון הברייתא באידך לישנא (ועי׳ גנזי יוסף ודק״ס אות כ). והנוסח ״ברוך״ זוכר הנשכחות כ״ה בהרבה ראשונים וכמו לעיל גבי גואל ישראל, ועי׳ שפ״א, רש״ש בברכות נד ע״א (ועי׳ מראה כהן): ד] תיבות ״ת״ר״ וב׳ הנקודות שלפניו מיותר דכולה חדא ברייתא היא וכמו שהוא בתוספתא, וצ״ל על הראשונה, וכ״ה בכת״י (קרן אורה, חשק שלמה, דק״ס): ה] רש״א מוחק זה (גליון), ועי׳ לעיל אות ג. ועי׳ ר״ן ובריטב״א לעיל טו ע״א, ובשפ״א ובב״י סי׳ תקעט: ו] [צ״ל זהו וכ״א ברש״י שבע״י וכ״א ברי״ף וברא״ש] (גליון), נראה דהתיבות ״וכ״א ברי״ף וברא״ש״ אין מקומו בהגהה זו אלא בהגהת הגליון על הגמ׳ (לעיל אות א): ז] צ״ל ברכו (גליון): ח] צ״ל ואמקדש קאי (חשק שלמה עי״ש בילקו״מ), ועי׳ קרן אורה ובמנחם משיב נפש: ט] עיין הגהות וציונים לעיל טו ע״א אות ב (ועי׳ מראה כהן): י] צ״ל ובשופרות (מראה כהן): כ] צ״ל אליהו (באה״מ): ל] נראה דדיבור זה שייך לקמן בדף יז ע״א: מ] וכן ליתא בכת״י, ובכמה כת״י הנוסח (במקום תיבות אלו) ובשניה הוא אומר: נ] נדצ״ל כמו כן: ס] צ״ל לאחר (ראה דבריו להלן): ע] ד״ז שייך לקמן יז ע״א: פ] ד״ז שייך במשנה לעיל טו ע״ב:

יט א ב מיי׳ פ״ד מהל׳ תענית הלכה ג טוש״ע א״ח סימן תקעט סעיף ז [וסימן נג סעיף ד]:
ב ג מיי׳ שם הלכה ו טור א״ח סי׳ תקעט:
כא ד ה מיי׳ שם הלכה טו:

תורה אור השלם

א) הֲיָתָה לִּי נַחֲלָתִי כְּאַרְיֵה בַּיָּעַר נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ:
[ירמיה יב, ח]

ב) וַיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם יֵשׁוּעַ וְקַדְמִיאֵל בְּנֵי חֲשַׁבְנְיָה שֶׁרֵבְיָה הוֹדִיָּה שְׁבַנְיָה פְּתַחְיָה קוּמוּ בָּרְכוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם וְיָבָרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדְךָ וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה:
[נחמיה ט, ה]

משנת ראשונים

לפי שאין עונין אמן במקדש. בגבולין אינן צריכים לענות אלא אמן, שהוא קיום דברים בעלמא, שמאמין דברי המברך, אבל הגדלה והתרוממות ליכא.
[רבי אליהו מזרחי, דברים לב ג]

מן העולם עד העולם. לנצח נצחים הוא אלהיכם אין עוד.
[אבן עזרא, נחמיה ט ה]

וחזן הכנסת אומר להם בני אהרן תקעו הכהנים בני אהרן תקעו. אחר שגמר כל ברכה וענו אחריו אמן אמר חזן הכנסת תקעו, ובעוד שהתוקעים מזמנים עצמן לתקיעה שליח צבור אומר מי שענה ותוקעים, וכן תמצא מפורש בברייתא בדברי ר״י ההפרש הזה שבין גבולים למקדש ואחר סדר זה של מקדש אמרינן בסיפא וכן הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי.
[הריטב״א]

זה לשון הגון, אלא שאני מוסיף ואומר כי אף במקדש היו אומרים מי שענה, כי מי שענה חותם הברכות הוא כדתנן ואומר חותמיהן מי שענה כו׳ ואין אומר אותה בשום מקום בלא חותם זה, אלא שאחר שענו בשכמל״ו ואומר חזן הכנסת תקעו שליח צבור עם שניה מי שענה בלא חתימה, וכן הלשון מוכח בדברי ר״י ששנינו וחוזר ואומר מי שענה משמע שחוזר אותו פעם שניה, וכן [הוא] בדברי הרמב״ם ז״ל.
[הריטב״א]

רבי יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳. לישנא דלא היה צריך לאו דוקא שאפילו בא לאמרן אינו רשאי כדאמרינן בגמרא דהיינו טעמא דרבי יהודה לפי שאין אומרין זכרונות ושופרות אלא בר״ה וביובל ובשעת מלחמה והאי דנקט לישנא דלא היה צריך היינו מפני שהזכרונות והשופרות היו קבועין בראש השנה היה נראה שהוא בא לאמרן כאן מפני שאין לו ברכות אחרות ומש״ה אמר רבי יהודה דאין צריך לכך אלא שיאמר תחתיהן ברכות שהן קבועות ליום וקי״ל כרבנן.
[ר״ן דף ו. מדה״ר]

הברייתא מבארת מנין שאין עונים אמן במקדש:
וּמִנַּיִן שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בַּמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר בתפילת עזרא בבית שני (נחמיה ט ה), **וַיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם** וגו' **קוּמוּ בָּרְכוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם וְיָבָרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדֶךָ וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה**[ש], ולומדים ממה שנאמר 'ויברכו שם כבודך' שעונים אחר שליח הציבור 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', ולא אמן[ש].

הברייתא דנה על מה שנאמר בפסוק 'על כל ברכה ותהלה':
וָכוֹל - שמא תאמר **שֶׁעַל כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן לֹא תְהֵא אֶלָּא תְּהִלָּה אַחַת**, שבסוף הברכה האחרונה יענו פעם אחת על כל הברכות 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב, **'וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה', שֶׁעַל כָּל בְּרָכָה** בפני עצמה **תֵּן לוֹ תְּהִלָּה.**

הברייתא ממשיכה לבאר כיצד סיימו את הברכה במקדש ומה ענו במקום אמן:
וְאֶלָּא בַּמִּקְדָּשׁ מַהוּ אוֹמֵר. מבארת הברייתא, שליח הציבור מסיים את ברכת גואל ישראל ואומר, **בָּרוּךְ ה' אֱלֹהִים**[ש] **אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם**[ש], **בָּרוּךְ**[ש] **גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל**, כפי שנאמר בפסוק 'קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם'. **וְהֵן** [-והקהל] **עוֹנִין אַחֲרָיו בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד.** ולאחר מכן **חַזַּן הַכְּנֶסֶת אוֹמֵר לָהֶם** לכהנים, **'תִּקְעוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן תִּקְעוּ'**, וְקודם שתוקעים[ג] חוזר השמש[א] **וְאוֹמֵר, מִי שֶׁעָנָה אֶת אַבְרָהָם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה,** והכהנים תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה.

הברייתא ממשיכה, לאחר שסיים שליח הציבור ברכת גואל ישראל מתחיל את הברכה הראשונה מהשש ברכות שהוסיפו בתענית שהיא ברכת זכרונות, ומסיים 'מי שענה את אבותינו על ים סוף' וכו' וחותם **בָּרוּךְ**[כ] **ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל** מן העולם ועד העולם, ברוך **זוֹכֵר הַנִּשְׁכָּחוֹת. וְהֵם עוֹנִים אַחֲרָיו בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד. וְחַזַּן הַכְּנֶסֶת אוֹמֵר לָהֶם 'הָרִיעוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן הָרִיעוּ',** וחוזר השמש ואומר 'מי שענה את אבותינו' **וְכוּ'**, והכהנים מריעים תרועה תקיעה תרועה. **וְכֵן** היה הסדר **בְּכָל בְּרָכָה וּבְרָכָה, שֶׁבְּאַחַת אוֹמֵר תִּקְעוּ** תחילה, והם תוקעים תקיעה תרועה תקיעה, **וּבְאַחַת אוֹמֵר הָרִיעוּ** תחילה, והם מריעים תרועה תקיעה, **עַד שֶׁגּוֹמֵר אֶת כּוּלָּן** [-כל הברכות].

וְכָךְ - כמנהג זה שהיה במקדש שלא לענות אמן אלא 'ברוך שם כבוד מלכותו' **הִנְהִיג רַבִּי חֲלַפְתָּא בְּצִפּוֹרִי,** וְכך גם הנהיג **רַבִּי חֲנַנְיָה בֶּן תְּרַדְיוֹן בְּסִיכְנִי. וּכְשֶׁבָּא הַדָּבָר לִפְנֵי חֲכָמִים, אָמְרוּ, לֹא הָיוּ נוֹהֲגִין כֵּן** שלא לענות אמן[כא], **אֶלָּא בְּשַׁעֲרֵי מִזְרָח וּבְהַר הַבַּיִת,** כלומר, בזמן שבית המקדש קיים, כשמתפללים בהר הבית שנכנסים לשם דרך שער המזרח.

הגמרא חוזרת למה שתירצה 'שביעית לארוכה', דהיינו שביעית לברכת גואל ישראל שמתחיל להאריך בה, ומביאה ברייתא אחרת שאף בה מבואר שמתחיל להאריך בגואל ישראל:
וְאִית דְּאָמְרִי - ויש שהביאו ברייתא אחרת[כב], שאף בה מבואר שמלבד שש הברכות שהוסיף, היה גם מאריך ומוסיף בברכת גואל ישראל. **דְּתַנְיָא** - כפי ששנינו בברייתא, **אוֹמֵר לִפְנֵיהֶן** שליח הציבור **עֶשְׂרִים**

במקדש. שיטה מקובצת (ברכות סג. ד"ה כל).
בזמן שבית המקדש היה קיים, בתעניות היו מתכנסים בהר הבית ומתפללים כסדר שמתפללים בתעניות. רמב"ם (תעניות פ"ד הט"ו). ואף ששנינו במשנתנו, 'מוציאים את התיבה לרחובה של עיר', בהר הבית היה גם כן רחוב ששם היו יוצאים להתפלל בתעניות, כפי שנאמר (נחמיה ח ו) 'אל הרחוב אשר לפני שער המים' והוא אחד משערי העזרה, וביומא (סה) מבואר שמקום זה היה בעזרת נשים. רש"ש לעיל (טו: ברכ"י ד"ה מלמד).

טו. לאחר שחזרו מן הגולה ונבדלו מנשיהם הנכריות, התענו כל העם ולבשו שקים והתוודו על חטאתיהם, ואמרו להם הלוים, 'קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם', דהיינו שמתחילת העולם ועד תכליתו יהיה ברוך. רש"י על הפסוק (סה). והמשך הפסוק 'ויברכו שם כבודך', ביאר במצודת דוד (סה) שאחר שהלויים אמרו לעם 'קומו ברכו את ה' אלהיכם' וגו', חזרו פניהם כלפי שכינה ואמרו, הן בני ישראל יברכו שם כבודך אבל אתה מרומם על כל ברכה ותהלה כי אין לספר כל תהלתך.
טז. המהרש"א בסוטה (מ: ד"ה מעין) ביאר שהדרשה מן הפסוק הוא כך, 'ויברכו שם כבודך' היינו 'ברוך שם כבוד', 'ומרומם' היינו 'מלכותו' [שהוא מרומם ומנושא על כולם], לומדים מכך שצריך לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו'.
הטעם שרק במקדש אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו' ולא בגבולין, כתב הריטב"א לעיל (טו: ד"ה ורמ"י), לפי שבמקדש מברכים בשם המפורש ככתיבתו [הוי"ה] לכך עונים 'ברוך שם כבוד מלכותו', אבל בגבולין שאין מברכים אלא בכינויו, כמבואר ביומא (סט:) עונים אמן [ועיין עוד במהרש"א בסוטה (סה) מה שביאר על כך]. והקשה הרש"ש לעיל (טו: ברכ"י ד"ה מלמד), הרי אמירת שם המפורש היא רק בעזרה, כפי שמוכח ביומא (סה), ואילו אמירת 'ברוך שם' מוכח ברש"י (סה) שהיא אף בהר הבית. ובהגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ברכות סג. ד"ה כ"כ) הקשה, הלוא שם המפורש לא הזכירו במקדש רק ביום הכיפורים ובנשיאת כפיים, ו'ברוך שם' ענו תמיד בכל השנה.
יז. בהגהות הגר"א כתב שאין גורסים תיבת 'אלהים', וכן הוא בהמשך הברייתא. וכן נראה ברש"י (ד"ה מלמד). אמנם הרמב"ם (תעניות פ"ד הט"ו) כתב שאומרים 'ברוך אתה ה' אלוהינו אלוהי ישראל מן העולם וכו' ברוך אתה ה' גואל ישראל'.
יח. הטעם שמסיימים כך את הברכות, כתב רש"י בברכות (סג. ד"ה ויברכו) על פי התוספתא (ברכות פ"ו הכ"ז), 'להודיע שאין העולם הזה לפני העולם הבא כלום אלא כפרוזדור לפני הטרקלין, כלומר, הנהיגו ברכותיו בעולם הזה כדי להיות רגילים לעולם הבא שכולו ארוך'.
יט. מבואר בברייתא שהיו אומרים במקדש פעמיים ברוך בחתימת הברכה, וכן פסק הרמב"ם (תעניות פ"ד הט"ו) שאומר ברוך אתה ה' אלוהינו אלוהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך אתה ה' גואל ישראל. אמנם במראה כהן (ד"ה ברוך) כתב שצריך למחוק תיבת 'ברוך' השני, שמאחר וכבר פתח בברוך מה טעם לומר שוב 'ברוך', אלא אומר רק גואל ישראל. ובשפת אמת (ד"ה ברוך) הסתפק בזה האם כוונת הברייתא לומר בדווקא שאמרו פעמיים ברוך, או שהוא לאו דווקא, והברייתא רק רצתה לומר שמסיים גואל ישראל, אבל באמת היו אומרים ברוך אתה ה' אלוהינו אלוהי ישראל מן העולם ועד העולם גואל ישראל, וציין לדברי הרמב"ם וסיים בצריך עיון. וכן הרש"ש (ברכות נד. ברכ"י ד"ה כל) תחילה נקט שאמרו הסיום בלא לומר ברוך נוסף, שלשם מה יאמרו שני פעמים 'ברוך' [וכן משמע ברע"ב (ברכות פ"ט מ"ה)], אך ציין לסוגייתנו ולדברי הרמב"ם שמבואר לא כך.
כ. כך כתב הריטב"א לעיל (טו: ד"ה ולמחר) והר"ן (סה ד"ה מעשה), שכשאומר להם 'תקעו' הם מכינים עצמם לתקיעה, ובנתיים הוא אומר 'מי שענה', ולאחר מכן היו תוקעים. וכן מבואר בברייתא להלן. אך במאירי (ד"ה ומה) כתב, שהיו תוקעים לפני שאמר השמש שוב 'מי שענה'. וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ולמחר) בשם הראב"ד, שאמירת 'מי שענה' במקדש היא לאחר התקיעות.
כא. אף שכבר אמר זאת השליח ציבור, חוזר השמש ואומר פעם נוספת. רש"י (ד"ה מזן). וכתבו הריטב"א (סה) והר"ן (ד"ה מגלן) שכן משמע לשון 'חוזר ואומר', שחוזר ואומרו שוב [ועיין ברש"ש (ברכ"י סה) שדחה ראיה זו, משום שאפשר לומר ששליח הציבור אינו אומרו בחתימת הברכה אלא אומרו רק פעם אחת לאחר הברכה, ולשון 'חוזר' היינו לאחר שהפסיקוהו בעניית 'ברוך שם כבוד מלכותו' ובאמירת 'תקעו', הוא חוזר לתפילתו ואומר מי שענה וכו']. אמנם בריטב"א ובר"ן (סה) מבואר ששליח הציבור עצמו חוזר ואומר כן ולא השמש. וכן הוא ברמב"ם (תעניות פ"ד הט"ז).
כתב הריטב"א (סה), שרק במקדש חזרו לומר שוב 'מי שענה' לאחר שסיים השליח ציבור את הברכה, וביאר הטעם שרק במקדש אמרו כן, לפי שצריכים לתקוע סמוך לתפלת התענית שהיא מי שענה, שמזכירים בה זכות האבות להעלות זכרונם לפני השם, ולכן כיון שבמקדש עונים על כל ברכה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהיא נחשבת כברכה בפני עצמה, אילו לא היו אומרים שוב מי שענה, אלא היו תוקעים מיד אחר אמירת ברוך שם כבוד מלכותו, היה נראה כאילו התקיעה היא על ברכת ברוך שם כבוד מלכותו ולא על תפילת התענית שהיא מי שענה, ולכן כדי לסמוך את התקיעה לתפילת התענית, תיקנו במקדש שיאמרו שוב את תפילת מי שענה של כל ברכה ויתקעו לאחריה, אבל חוץ למקדש שעונים אמן בסיום הברכות, כשתוקעים אחר עניית אמן הרי התקיעות סמוכות למי שענה, כיון שאין עניית אמן נחשבת להפסק בין הברכה לתקיעה.
כב. בראש משביר (ד"ה ומזכר) כתב שצריך להגיה כאן, 'ועל השניה הוא אומר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות', שהרי אין חתימה זו המשך אמירת השמש אלא זו היא תחילת הברכה השניה שאומר שליח הציבור.
כג. רש"י (ד"ה מגלן). וכן ביאר במשנתנו לעיל (טו: ד"ה מגלן) והיינו לפי גירסתו במשנתנו במעשה דרבי חלפתא 'ולא ענו אחריו אמן', אך עיין לעיל (סה) בהערה על מעשה דרבי חלפתא ורבי חנניא, שהריטב"א (סה ד"ה ורמ"י) והר"ן (סה ד"ה מעשה) גרסו במשנתנו 'וענו אחריו אמן', והאריכו להקשות על פירוש רש"י שרבי חלפתא הנהיג שיענו 'ברוך שם כבוד מלכותו' בגבולין, ולפיכך פירשו שרבי חלפתא ורבי חנניא הנהיגו שהשמש חוזר ואומר שוב 'מי שענה' כמו במקדש, שרק במקדש היו השמש חוזר ואומר 'מי שענה', לפי שבמקדש עונים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', והוא הפסק בין תפילת מי שענה לתקיעות, וכפי שהתבאר בהערה לעיל, והם הנהיגו שאף מחוץ למקדש יאמר השמש שוב 'מי שענה' אף שענו אמן ולא ברוך שם כבוד מלכותו, ועל כך אמרו חכמים לא היו נוהגים כן אלא בהר הבית לפי שעונים שם ברוך שם כבוד מלכותו. ולביאורים נוספים מהראשונים ראה בילקוט ביאורים (לעיל טו:).
כד. האחרונים נתקשו מה החילוק בין שתי הברייתות. בקרן אורה (ד"ה וכן) ביאר, שבברייתא הראשונה מבואר שתקעו גם בגבולין, ובברייתא השניה לא מוזכר תקיעות

מאי שביעית שביעית לארוכה. פירוש שמתחילין להתריע ולומר בקשות ותחינות בתוך ברכה של גואל ישראל אבל מ״מ חינה בכלל הנוספות בימי תענית דלמ היו מוסיפין רק שמה ועל כל הברכות יש טעם על מה הם חותמות בכך הרשמוה של גואל חינה מן המנין ובה חומרים מי שענה לאברהם לפי שהיה רחמן לנכדיו שיעול מנמרוד[ז] ובשניה שהיא רשמוה מן השמה הנוספות אמר מי שענה לאבותנו על יס סוף ותותס ברוך זוכר הברית[ט] ולפיכך חומרה בזכרונות לפי שהיו במלריס ונתייאשו מן הגאולה ועליו נאמר (שמות ו) ואזכור את בריתי וכן בשליות שהיא שניה מן המנין שומע תרועה ליהושע שענה בירימו דהיינו בעוד ישראל בגלגל בשופרות[י] היה חומר מי שענה ליהושע בגלגל לפי שענה בשופרות[כ] על הרביעית והיא שליות מן המנין מי שענה לשמואל וכו׳ ובשמואל כתיב בעקה ותפלה וגבי מליהו כתיב תפלה ענני ה׳ ענני ואמרינן בגמרא[ל] לבעקה גבי שמואל ותפלה גבי מליהו וי״ת תפלה גבי שמואל ובעקה גבי מליהו דהא לכתיב ענני גבי מליהו הוא בעקה שמואל במנפה מעין חל ה׳ בזרתה לי למליהו[כא] בהר הכרמל כנגד חשת עיני חל ההריס וכן כולס:

ברוך[כב] מרחם על הארץ. לגבי דוד ושלמה שייך לומר על הארץ דוד ושלמה התפללו על הארץ דוד גבי מלחך המות בגורן ארונה[כג] ושלמה בתפלה דקחמר[כד] לעב כי יהיה בארץ ועוד יש לומר משום לחתקין בהמ״ק בארץ ולח קשיח הח לחשיב יונה מקחי דוד חע״ג שהיה קודס משום דבעי למיחתס על הארץ כדחמרס בגמרא[כה]: ויודע מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול על כל ברכות כולן לא תהא אלא תהלה אחת ת״ל ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה תן לו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה׳ [ב] אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם הכהנים בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה [ג] ברוך ה׳ אלהי ישראל [ד] זוכר הנשכחות והם עונים אחריו בשכמל״ו וחזן הכנסת אומר להם הריעו הכהנים בני אהרן הריעו וכו׳ וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא[ה] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ברכה תן לו תהלה: תנו רבנן[ו] [ה]על הראשונות הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה [ס] והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר הריעו ואומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ותוקעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר׳ יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳: א״ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר׳ יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

היינו מטופל ואין לו היינו ביתו ריקם אמר רב חסדא [א] זהו שביתו ריקם מן העבירה: ופרקן נאה: אמר אביי [ב] זה שלא יצא (לו[ח]) שם רע בילדותו [א] היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה מאי נתנה עלי בקולה אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רבי חמא אמר רבי אלעזר זה שליח צבור [ג] היורד לפני התיבה שאינו הגון): ואומר לפניהם עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש: הני שש שבע הויין כדתנן על השביעית הוא אומר ברוך מרחם על הארץ אמר רב נחמן בר יצחק מאי שביעית שביעית לארוכה כדתניא [ג] בגואל ישראל מאריך [ו] ובחותמה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו אמן וחזן הכנסת אומר להם הריעו בני אהרן הריעו וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו במה דברים אמורים בגבולין אבל במקדש אינו כן [ד] לפי [ג] שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול על כל ברכות כולן לא תהא אלא תהלה אחת ת״ל ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה תן לו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה׳ [ב] אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם תקעו הכהנים בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה [ג] ברוך ה׳ אלהי ישראל [ד] זוכר הנשכחות והם עונים אחריו בשכמל״ו וחזן הכנסת אומר להם הריעו הכהנים בני אהרן הריעו וכו׳ וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא [ג] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ברכה תן לו תהלה: תנו רבנן [ה] על הראשונות הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ס) והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר הריעו ואומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ותוקעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר׳ יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳: א״ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר׳ יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול על כל ברכות כולן לא תהא אלא תהלה אחת ת״ל ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה תן לו תהלה ואלא במקדש מהו אומר ברוך ה׳ [ב] אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר להם תקעו הכהנים בני אהרן תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה [ג] ברוך ה׳ אלהי ישראל [ד] זוכר הנשכחות והם עונים אחריו בשכמל״ו וחזן הכנסת אומר להם הריעו הכהנים בני אהרן הריעו וכו׳ וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שגומר את הברכות כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית ואית דאמרי כדתניא [ג] אומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש ואותן שש היכן אומרן בין גואל לרופא חולי ומאריך בגאולה והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכך היו נוהגין בגבולין אבל במקדש היו אומרים ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן וכל כך למה לפי שאין עונין אמן במקדש ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר [ב] קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה ברכה תן לו תהלה: תנו רבנן [ה] על הראשונות הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר תקעו כהנים תקעו וחוזר ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה (ס) והן תוקעין ומריעין ותוקעין) ועל השניה הוא אומר ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך זוכר הנשכחות והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וחזן הכנסת אומר הריעו ואומר מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה והם מריעין ותוקעין ומריעין וכן בכל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור את הברכות כולן וכך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי ור׳ חנניה בן תרדיון בסיכני וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית: ר׳ יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳: א״ר אדא דמן יפו מאי טעמא דר׳ יהודה לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא

וכן כתבו רבים בכוונת הגהת המהרש״א דאין כוונתו למחוק להלן (כהערת הגליון) אלא להגיה כאן וכלשון הברייתא באידך לישנא (ועי׳ גנזי יוסף ודק״ס אות כ). והנוסח ״ברוך״ זוכר הנשכחות כ״ה בהרבה ראשונים וכמו לעיל גבי גואל ישראל, ועי׳ שפ״א, רש״ש בברכות נד ע״א (ועי׳ מראה כהן): **ז]** תיבות ״ת״ר״ וב׳ הנקודות שלפניו מיותר דכולה חדא ברייתא היא וכמו שהוא בתוספתא, וצ״ל על **הראשונה**, וכ״ה בכת״י (קרן אורה, חשק שלמה, דק״ס): **ס]** רש״א מוחק זה (גליון), ועי׳ לעיל אות ג. ועי׳ ר״ן ובריטב״א לעיל טו ע״א, ובשפ״א ובב״י סי׳ תקעט: **ו]** [צ״ל **זהו** וכ״א ברש״י שבע״י וכ״א בריי״ף וברא״ש] (גליון), נראה דהתיבות ״וכ״א בריי״ף וברא״ש״ אין מקומו בהגהה זו אלא בהגהת הגליון על הגמ׳ (לעיל אות א): **ז]** צ״ל **ברכו** (גליון): **מ]** צ״ל **ואמקדש** קאי (חשק שלמה עי״ש בילקו״מ), ועי׳ קרן אורה ובמנחם משיב נפש: **ט]** עיין הגהות וציונים לעיל טו ע״א אות ב (ועי׳ מראה כהן): **י]** צ״ל **ובשופרות** (מראה כהן): **כ]** צ״ל **אליהו** (באה״מ): **ל]** נראה דדיבור זה שייך לקמן בדף יז ע״א: **מ]** וכן ליתא בכת״י, ובכמה כת״י הנוסח (במקום תיבות אלו) **ובשניה הוא אומר**: **נ]** נדצ״ל כמו **כן**: **ס]** צ״ל **לאחר** (ראה דבריו להלן): **ע]** ד״ז שייך לקמן יז ע״א: **פ]** ד״ז שייך במשנה לעיל טו ע״ב:

עין משפט נר מצוה

יט א ב מיי׳ פ״ל מהל׳ תענית הלכה ג טוש״ע ח״ח סימן תקעט סעיף ג [וסימן נג סעיף ל]:

כ ג מיי׳ שם הלכה ו טור ח״ח סי׳ תקעט:

כא ד ה מיי׳ שם הלכה טו:

תורה אור השלם

א) הָיְתָה לִּי נַחֲלָתִי כְּאַרְיֵה בַּיָּעַר נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ: [ירמיה יב, ח]

ב) וַיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם יֵשׁוּעַ וְקַדְמִיאֵל בְּנֵי חֲשַׁבְנְיָה שֶׁרֵבְיָה הוֹדִיָּה שְׁבַנְיָה פְּתַחְיָה קוּמוּ בָּרְכוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם וְיָבָרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדְךָ וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה: [נחמיה ט, ה]

משנת ראשונים

לפי שאין עונין אמן במקדש. בגבולין אינן צריכים לענות אלא אמן, שהוא קיום דברים בעלמא, שמאמין דברי המברך, אבל הגדלה והתרוממות ליכא. **[רבי אליהו מזרחי, דברים לב ג]**

מן העולם עד העולם. לנצח נצחים הוא אלהיכם אין עוד. **[אבן עזרא, נחמיה ט ה]**

וחזן הכנסת אומר להם תקעו בני אהרן תקעו. אחר שגמר כל ברכה וענו אחריו אמן אמר חזן הכנסת תקעו, ובעוד שהתוקעים מזמנים עצמן לתקיעה שליח צבור אומר מי שענה ותוקעים, וכן תמצא מפורש בברייתא בדברי ר״י ההפרש הזה שבין גבולים למקדש ואחר סדר זה של מקדש אמרינן בסיפא וכן הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי. **[הריטב״א]**

זה לשון הגון, אלא שאני מוסיף ואומר כי אף במקדש היו אומרים מי שענה, כי מי שענה חותם הברכות הוא כדתנן ואומר חותמיהן מי שענה כו׳ ואין אומר אותה בשום מקום בלא חותם זה, אלא שאחר שענו בשכמל״ו ואומר חזן הכנסת תקעו אומר שליח צבור פעם שניה מי שענה בלא חתימה, וכן הלשון מוכח בדברי ר״י ששנינו וחוזר ואומר מי שענה משמע שחוזר אותו פעם שניה, וכן [הוא] בדברי הרמב״ם ז״ל. **[הריטב״א]**

רבי יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות כו׳. לישנא דלא היה צריך לאו דוקא שאפילו בא לאמרן אינו רשאי כדאמרינן בגמרא דהיינו טעמא דרבי יהודה לפי שאין אומרין זכרונות ושופרות אלא בר״ה וביובל ובשעת מלחמה והאי דנקט לישנא דלא היה צריך היינו מפני שהזכרונות והשופרות היו קבועין בראש השנה היה נראה שהוא בא לאמרן כאן מפני שאין לו ברכות אחרות ומש״ה אמר רבי יהודה דאין צריך לכך אלא שיאמר תחתיהן ברכות שהן קבועות ליום וקי״ל כרבנן. **[ר״ן דף ו. מדה״ר]**

מסורת הש״ס עם הוספות

ס) עי׳ ירושלמי ברכות פ״א ה״ה, ג) ברכות סג. סוטה מ:, ג) תוספתא פ״א ה״ט, ד) עי׳ ב״ר לח יג, ה) יהושע ו כ ועי׳ לעיל יד. וברש״י שם ד״ה יריחו, ו) לקמן יז. עי״ש בגמ׳ וברש״י, ז) שמואל ב׳ פרק כד, מ) מלכים א׳ ח לז, ט) דפרקין סוה״א.

הגהות הגר״א

[א] גמרא (וחוזר ואומר). מ״מ: **[ב]** שם (אלהים). מו״מ: **[ג]** שם ברוך ה׳ אלהי ישראל. נ״ב מן העולם ועד העולם:

רבינו גרשום

ואומר חותמיהן שחותם בברכה לכל פסוק: מיטפל (ובנין) [ואין] לו כלומר שיש לו טיפול בנים ואין לו עושר: ויש לו יגיעה בשדה ששדותיו זרועות שצריכין לגשמים: וביתו ריקם שאין לו עושר: שפל ברך עניו: ויש לו נעימה שיודע לבסם קולו: שבע לארוכות כלומר ודאי אין מוסיפין על שש אלא הא דקתני שבע דארוכות הן שבע דגואל ישראל שבתפלה הוא מאריך ומכאן ואילך אמר אילו שש שהן כמו [ד] ארוכות: בד״א שעונין אמן [ה] קומו וברכו את ה׳ מן העולם ועד העולם כלומר במקום אמן יש לענות אחר (ברכו) [הברכה] (אמרו) (ולומר) ברוך ה׳ מן העולם ועד העולם יכול על כל הברכות אין עונה אמן אלא פעם אחת [ת״ל וכו׳]: וכן הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי. לומר שלאחר [ו] ברכה זו מי שענה כו׳: לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח. במקדש אבל בגבולין אומר העניות קודם ברכות כדאמרן לעיל: [ז] משום דבעי למיחתם במרחם על הארץ ועיקר א״י בימי דוד ושלמה: [ח] ואמר כל הברכות כולן על הסדר וענו אחריו אמן אחר כל ברכה וברכה: וכשבא דבר לפני חכמים שאמרו הענייה אחר הברכה אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח במקדש אבל

חשק שלמה על רבינו גרשום

ה) גרסה דמסכ כאן ונ״ל כד״ה שעונין אמן בגבולין אבל במקדש אינו כן שנאמר קומו כו׳.

הגהות וציונים

ס] [צ״ל **עליו** כך גי׳ הערוך ערך פרק] (גליון) וכ״ה בכת״י: **ג]** [צ״ל **שאינו הגון היורד לפני התיבה** וכ״א ברש״י ד״ה זה] (גליון): **ד]** יש להוסיף **ועל השניה הוא אומר** ברוך ה׳ וכו׳ **ברוך** זוכר הנשכחות (ראש משביר),

סדר תעניות כיצד פרק שני תענית

טז: [ג]

וְאַרְבַּע בְּרָכוֹת, שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה שֶׁבְּכָל יוֹם, וּמוֹסִיף עֲלֵיהֶן עוֹד שֵׁשׁ בְּרָכוֹת. וְאוֹתָן שֵׁשׁ הֵיכָן אוֹמְרָן, בֵּין בְּרָכַת גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל לִבְרָכַת רוֹפֵא חוֹלֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל. וּמַאֲרִיךְ בַּגְּאוּלָּה - בִּבְרָכַת גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל, מִלְּבַד מַה שֶּׁהוֹסִיף שֵׁשׁ בְּרָכוֹת לְאַחֲרֶיהָ. וְהֵן עוֹנִין אַחֲרָיו אָמֵן עַל כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה, וְכָךְ הָיוּ נוֹהֲגִין בַּגְּבוּלִין. אֲבָל בַּמִּקְדָּשׁ הָיוּ אוֹמְרִים בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם, בָּרוּךְ גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל, וְלֹא הָיוּ עוֹנִין אַחֲרָיו אָמֵן. וְכָל כָּךְ לָמָּה הָאָרִיךְ שְׁלִיחַ הַצִּיבּוּר בְּחִתִּימַת הַבְּרָכָה, לְפִי שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בַּמִּקְדָּשׁ, אֲלָא מַאֲרִיכִים וְעוֹנִים 'בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ', לְכָךְ אַף הַשְּׁלִיחַ צִיבּוּר מַאֲרִיךְ בְּחִתִּימַת הַבְּרָכָה, שֶׁאֵין זֶה רָאוּי שֶׁהַמְּבָרֵךְ יִקְצַר יוֹתֵר מֵהָעוֹנֶה[ה]. וּמִנַּיִן שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בַּמִּקְדָּשׁ. שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'קוּמוּ בָּרְכוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם וִיבָרְכוּ (אֶת) שֵׁם כְּבוֹדֶךָ וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה', וּדְרָשׁוּ חֲכָמִים, עַל כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה תֵּן לוֹ תְּהִלָּה.

תָּנוּ רַבָּנָן בְּבְרַיְיתָא[ו], עַל הַהוֹסָפוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת[ז] שֶׁהוֹסִיף בִּבְרָכַת גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל, הוּא חוֹתֵם וְאוֹמֵר בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם, בָּרוּךְ גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל, וְהֵן עוֹנִין אַחֲרָיו בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד, וְחַזָּן הַכְּנֶסֶת [-השמש] אוֹמֵר, 'תִּקְעוּ כֹּהֲנִים תִּקְעוּ'. וְחוֹזֵר הַשַּׁמָּשׁ וְאוֹמֵר מִי שֶׁעָנָה אֶת אֲבוֹתֵינוּ עַל יַם סוּף הוּא יַעֲנֶה אֶתְכֶם וְיִשְׁמַע בְּקוֹל צַעֲקַתְכֶם הַיּוֹם הַזֶּה, וְהֵם מְרִיעִין וְתוֹקְעִין וּמְרִיעִין. וְכֵן הָיָה הַסֵּדֶר בְּכָל בְּרָכָה וּבְרָכָה, שֶׁבְּאֶמְצַע אוֹמֵר תִּקְעוּ, וּבְאֶמְצַע אוֹמֵר הָרִיעוּ, עַד שֶׁיִּגְמוֹר אֶת הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן. וְכָךְ הַנְּהִיג מְנַהֵג זֶה, רַבִּי חֲלַפְתָּא בָּעִיר צִפּוֹרִי, וְרַבִּי חֲנַנְיָה בֶּן תְּרַדְיוֹן בָּעִיר סִיכְנִי. וּכְשֶׁבָּא הַדָּבָר אֵצֶל חֲכָמִים, אָמְרוּ, לֹא הָיוּ נוֹהֲגִין כֵּן אֶלָּא בְּשַׁעֲרֵי מִזְרָח וּבְהַר הַבַּיִת.

★

שנינו במשנה, שלדעת תנא קמא שליח הציבור מזכיר ברכת זכרונות ושופרות, וְרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, לֹא הָיָה צָרִיךְ לוֹמַר זִכְרוֹנוֹת וּשׁוֹפָרוֹת כו', אלא אומר תחתיהן פסוקים אחרים המדברים מענין רעב ועצירת גשמים.

הגמרא מפרשת את טעמו של רבי יהודה:

אָמַר רַבִּי אַדָּא דְּמִן יָפוֹ, מַאי טַעֲמָא דְּרַבִּי יְהוּדָה שאין אומרים בתענית זכרונות ושופרות. לְפִי שֶׁאֵין אוֹמְרִים זִכְרוֹנוֹת וְשׁוֹפָרוֹת

בגבולין, ומביא מכאן ראיה לדעת הרמב"ם (מעניות פ"ד ה"ז) שהחילוק בין המקדש לגבולין, שבמקדש תוקעים על סדר התפילה ובגבולין לא, והיינו כברייתא השניה. ובמירא דכייא (נרס"י ד"ה ומ"מ) ביאר שאכן אין זה כשאר איכא דאמרי בש"ס שהם חולקים, אלא כאן יש שהביאו ברייתא אחרת, אף שהם סוברים אותו דבר. ועיין עוד מה שהובא בהערות לילקוט ביאורים מהריטב"א.

כה. **שיטה** מקובצת בברכות (סג. ד"ה כל).

כו. **בחשק שלמה** (נרס"י ד"ה ומ"מ) ודקדוקי סופרים (אות ח) לא גרסו כאן 'תנו רבנן', והכל המשך הברייתא השניה שהובאה קודם [בשם אית דאמרי], שהברייתא שנתה קודם 'במקדש לא היו אומרים אמן', ועתה מפרשת הברייתא מה אמרו וכיצד עשו.

כז. **הרש"ש** (ד"ה ת"ר) גורס כאן 'על הראשונה', דהיינו על הברכה הראשונה.

כח. **בגליון** מחק זה על פי המהרש"א (ד"ה מן). וכתב במנחם משיב נפש (ד"ה והן) שלפי זה צריך למחוק אף בהמשך הברייתא 'והם מריעין ותוקעין ומריעין', וביאר בדקדוקי סופרים (אות כ) הטעם שמוחק זה, משום שאומר 'תקעו' ודי בתקיעה לבד, וכפי שסוברים הרמב"ן לעיל (טו. ד"ה ולפי) והריטב"א (שם ד"ה ועוד), שתוקעים בכל ברכה רק תקיעה אחת או תרועה אחת, וביאר הריטב"א (שם) שאין לעשות תקיעה תרועה ותקיעה אלא בראש השנה וביום הכיפורים של יובל, משום שלמדו כן מפסוקים כמבואר בראש השנה (לד.), אבל לגבי התקיעות בתעניות אלו, שתוקעים בהם רק כדי להעלות התפלה בתרועה, לזה די אפילו בתקיעה או תרועה אחת בכל פעם [והריטב"א עצמו אף שסובר שתוקעים רק תקיעה אחת, גרס כאן בברייתא 'והן תוקעין ומריעין', ויישב שזו היא שיטת רבי יהודה שסובר בסוכה (נג:) שתקיעה ותרועה ותקיעה אחת היא ואין להפריד ביניהם, שבכל תרועה יש תקיעה לפניה ולאחריה וחכמים חולקים עליו]. אמנם ברש"י (ד"ה כשמריעין) מבואר כפי הגירסא אצלינו בברייתא שבברכה אחת תוקעים תחילה ובברכה השניה מריעין תחילה, וכן בכל הברכות באחת תוקעים ומריעים ותוקעים ובשניה מריעים ותוקעים ומריעים, וכן פסק הרמב"ם (מעניות פ"ד הט"ו-יז), ובודאי שגרסו בברייתא כפי שמובא אצלינו שהיו תוקעין ומריעין ותוקעין. ועיין בהגהות וציונים שאף במהרש"א אין הכרח לומר שכוונתו למחוק תיבות אלו.

אֶלָּא בִּתפילת **רֹאשׁ** הַשָּׁנָה[א] וּבְיוֹם הכיפורים של יוֹבֵלוֹת[ב], וּבְשָׁעַת מִלְחָמָה[ג].

★

שנינו במשנה, **עַל** הָרִאשׁוֹנָה הוּא אוֹמֵר, **מִי** שֶׁעָנָה **אֶת** אַבְרָהָם כו'. ובהמשך המשנה שנינו, על הרביעית הוא אומר מי שענה את שמואל במצפה וכו', ברוך אתה ה' שומע צעקה. על החמישית הוא אומר מי שענה את אליהו בהר הכרמל וכו' ברוך אתה ה' שומע תפילה.

מבואר במשנה שבהזכרת שמואל במצפה חותמים 'שומע צעקה', וּבְהזכרת אליהו חותמים 'שומע תפילה'. הגמרא מביאה ברייתא החולקת:

תָּנָא - שנינו בברייתא, **יֵשׁ** מַחֲלִיפִין **צְעָקָה** לְאֵלְיָהוּ **וּתְפִלָּה** לְשְׁמוּאֵל - יש שסוברים שבברכה שמזכירים בה את אליהו חותם 'שומע צעקה', ובברכה שמזכירים בה את שמואל, חותם 'שומע תפילה'[ד], ולא כפי שמובא במשנה.

מקשה הגמרא, **בְּשְׁלָמָא** - מובן הדבר **גַּבֵּי שְׁמוּאֵל** - שבברכה שמזכירים את שמואל במצפה שייך לחתום בה הן 'שומע תפילה' והן 'שומע צעקה', משום **דְּכְתִיב בֵּיהּ** - שנאמר אצל שמואל לשון 'תְּפִלָּה' **וּכְתִיב בֵּיהּ** גם לשון 'צְעָקָה'[ה], לכך שייך לחתום הן בלשון תפילה [כמובא בברייתא] והן בלשון צעקה [כמובא במשנה], **אֶלָּא גַּבֵּי אֵלְיָהוּ**, אמנם לשון 'תְּפִלָּה' **כְּתִיב** בו', אך לשון 'צְעָקָה' **לָא כְּתִיב** בו, וכיצד שנינו בברייתא שבברכה שמזכיר בה את אליהו חותם 'שומע צעקה', היכן מצאנו שאליהו צעק אל ה'. משיבה הגמרא, 'עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי' שאמר אליהו (מלכים א' יח לז) **לְשׁוֹן צְעָקָה הִיא**[ז], ולכן נקטה הברייתא לשון 'שומע צעקה', בסיום הברכה של אליהו.

★

שנינו במשנה, **עַל** הַשִּׁשִּׁית **הוּא אוֹמֵר מִי** שֶׁעָנָה **אֶת** יוֹנָה כו', **עַל** הַשְּׁבִיעִית **הוּא אוֹמֵר מִי** שֶׁעָנָה **אֶת** דָּוִד כו' ואת שלמה בנו בירושלים.

הגמרא מקשה על סדר זה שהוזכר יונה לפני דוד ושלמה:

מקשה הגמרא, **מִפְּנֵי** יוֹנָה **בְּתַר** דָּוִד **וּשְׁלֹמֹה** הַוָה - הרי יונה הנביא היה לאחר תקופת דוד ושלמה[ח], **מַאי טַעֲמָא מַקְדִּים לֵיהּ בְּרֵישָׁא** - מה הטעם שמקדימים את יונה לדוד ושלמה בסדר הברכות[ט]. מתרצת הגמרא, **מִשּׁוּם דְּבָעֵי לְמִיחְתַּם** - שרצו לחתום בברכה האחרונה ברוך אתה ה' **מְרַחֵם עַל הָאָרֶץ**, שזה מענין תפילת התענית שמתפללים בה שה' ירחם על הארץ ויושיענו בירידת גשמים, ולכך הזכירו בברכה זו את דוד ושלמה, שהם התפללו על ארץ ישראל', וכיון שרצו להזכיר את דוד ושלמה בברכה האחרונה הקדימו להם את יונה.

שנינו בברייתא דעה החולקת על נוסח חתימת הברכה האחרונה:

תָּנָא - שנינו בברייתא, **מִשּׁוּם סוּמְכוֹס אָמְרוּ**, בברכה האחרונה לא חתמו ברוך מרחם על הארץ, אלא **בָּרוּךְ מַשְׁפִּיל הָרָמִים**, שהקדוש ברוך הוא מכניע ומשפיל את הרמים על ידי עצירת הגשמים בכדי שישובו בתשובה[י].

★

א. **כמבואר** בגמרא (ר"ה טז.) לגבי ראש השנה, אמרו לפני מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה בשופר. ודרשו כן מפסוקים (שם לג.).

ב. **כפי** ששנינו במשנה (שם טו:), שוה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות, דהיינו שאומרים בו גם כן מלכיות זכרונות ושופרות כראש השנה. וביאר בטורי אבן (שם ד"ה שוה), הטעם שאומרים ביובל מלכיות זכרונות ושופרות, משום שהגמרא (שם לד.) לומדת בגזירה שוה יובל מראש השנה לענין התקיעות, לכך לומדים משם גם לענין הברכות שאומרים ביובל מלכיות זכרונות ושופרות כמו בראש השנה אף שאינו שייך ליובל [שאף שתוקעים בו כראש השנה מכל מקום התקיעות ביובל אינם לזכרון ולתפילה, אלא לשחרור עבדים והשמטת קרקעות].

ג. **רש"י** (ד"ה ובשעת) כתב, שלומדים מן הפסוק (במדבר י ט) 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם', שתוקעים בשעת מלחמה, אך כתב שאינו יודע מהו המקור לאמירת פסוקי מלכיות זכרונות ושופרות בשעת מלחמה [ותמה ברש"ש (ברכות שם)], מדוע הזכיר 'מלכיות', הרי אף לתנא קמא אין אומרים אלא זכרונות ושופרות ולא מלכיות, ועיין בביאורי רש"י]. והטורי אבן (שם) ביאר שלומדים מהפסוק (שם) 'ונזכרתם' שאומרים זכרונות בשעת מלחמה, ושופרות אומרים כיון שתוקעים אז.
רבי יהודה אומר במשנתנו לעיל (טו.), לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות, ומשמע בדבריו שאין צריך לומר זכרונות ושופרות, אבל אם רוצה רשאי לאומרם, אך מכך שהגמרא ביארה את טעמו של רבי יהודה 'שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וביובלות ובשעת מלחמה', מדייקים הריטב"א לעיל (טו. ד"ה והא) והר"ן (שם ד"ה ר'), שרבי יהודה סובר שאין לומר זכרונות ושופרות בתעניות כלל אף אם רוצה לאומרם. ועיין עוד בהערה לעיל (שם) מדוע נקט רבי יהודה בלשונו 'לא היה צריך לומר'.
עוד כתב הר"ן (ד"ה ויש), שמשמע מכאן שעשרים וארבע ברכות שאומרים בתענית נתקנו על כל הצרות ולא רק על גשמים, שהרי מבואר כאן שבשעת מלחמה אומרים זכרונות ושופרות, ולאו דווקא שעת מלחמה אלא הוא הדין על כל הצרות, והגמרא נקטה שעת מלחמה, משום שכך נאמר בלשון הפסוק (שם) 'וכי תבואו מלחמה בארצכם ונזכרתם', ולא נחלקו רבי יהודה וחכמים אלא האם אומרים זכרונות ושופרות בתענית של גשמים או לא, אבל לפי כולם על שאר הצרות היו עושים כסדר משנתנו ואומרים עשרים וארבע ברכות. אמנם בבית יוסף (או"ח סי' תקעט ד"ה כתב) כתב, שאין נראה כן מדברי הרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ח) שפסק, 'בכל יום ויום משבע תעניות אחרונות של מטר מתפללין על סדר זה' משמע שרק בתעניות של מטר מתפללים כסדר הזה ולא על שאר הצרות.

ד. **כתב** הקרן אורה (ד"ה תנא) שאף לגירסת הברייתא אין לשנות את סדר הברכות, אלא קודם אומרים 'שומע צעקה' ומזכירים בו את אליהו, ואחר כך אומרים 'שומע תפילה' ומזכירים בו את שמואל, ואף ששמואל קדם לאליהו, מכל מקום כך הוא סדר השבח לקדוש ברוך הוא, בתחילה משבחים שהוא שומע צעקה, ואחר כך שהוא שומע כל תפילה ולא רק צעקה.

ה. **לשון** תפילה נאמר אצל שמואל במצפה בזמן מלחמת פלשתים (שמואל א' ז ח) 'ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ה''. ולגבי לשון צעקה כתב רש"י (ד"ה נעקה - השני), שנאמר כאשר נמלך ה' על שהמליך את שאול למלך (שם טו יט), 'ויזעק אל ה' כל הלילה'. ואף שפסוק זה לא נאמר בענין שמואל במצפה, אלא כמה פרשיות אחר כך, מכל מקום כיון שפסוק זה מופיע אחרי הפסוקים בתפלתו במצפה, יש לומר שאף זו היתה במצפה. והמהרש"א (מ"ק ד"ה ומפלה) תמה, מדוע לא הביא רש"י לשון זעקה שנאמר מפורש אצל שמואל במצפה (שם ז ט), 'ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה''. ועיין בביאורי רש"י יישוב לזה.

ו. **במעשה** אליהו בהר הכרמל כאשר הוכיח לנביאי הבעל שה' הוא האלוהים על ידי שירדה אש מן השמים, נאמר (מלכים א' יח לז), 'ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים'. ואמנם אין מוזכר לשון 'תפלה' מפורש, אך לשון 'ענני' משמע לשון תפילה ובקשה. רש"י (ד"ה גבי).

ז. **כלומר** שנאמר בדרך של צעקה שהיא מעומק הלב יותר מתפילה [ראה במדרש (דב"ר ג ו) שיש עשרה לשונות של תפילה, וביניהם צעקה]. וכתב בראש משביר (ברש"י ד"ה נעקה) שאפשר שכיון שכפל ענני ענני שתי פעמים הרי זה לשון צעקה.

ח. **כפי** שמובא ב'סדר עולם' (פי"ט) שיונה היה בזמן אמציהו המלך [שהוא מצאצאי שלמה]. רש"י (ד"ה יונה).

ט. **הקשו** התוספות יו"ט והמהרש"א (מ"ק ד"ה מכדי), מדוע לא מקשה הגמרא אף על אליהו שהיה אחר דוד ושלמה ומדוע הקדימוהו בסדר הברכות, וכן הקשו בירושלמי (פ"ג ה"ט). וכתבו, שלמאן דאמר שאליהו הוא פנחס (עיין רש"י ב"מ קיד: ד"ה לאו) מיושב, משום שפנחס קדם לדוד ושלמה [ומה שלא הקדימוהו לשמואל, משום שאין זה מפורש בפסוק שאליהו זה פנחס, וכן משום שיש דעות חולקות על זה. תוספות יו"ט], אבל לדעות הסוברות שאליהו אינו פנחס, קשה מדוע לא הקשתה הגמרא מדוע מקדימים אליהו לדוד ושלמה [ואמנם אף קושיא זו מתורצת לאחר תירוץ הגמרא, וכן תירצו בירושלמי (שם). תוספות יו"ט]. ותירץ המהרש"א, שרמז רמזו בזה שאליהו הנביא יבוא לפני משיח בן דוד, לכך הקדימו בברכות את אליהו לדוד.

י. **דוד** התפלל בזמן שהיה רעב שלש שנים, כפי שנאמר (שמואל ב' כא ו) 'ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה ויבקש דוד את פני ה''. רש"י לעיל (טו. ד"ה ועל) והתוספות לעיל (טז: ד"ה נרוך) כתבו שדוד התפלל בזמן שהיתה מגיפה, כפי שנאמר (שם כד כה) 'ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל'. ושלמה התפלל בזמן שהכניס את הארון לקודש הקדשים, שישמע ה' את תפילת האנשים המתפללים בבית המקדש בכל צרה, כפי שנאמר (מלכים א' ח ג) 'ושמעת אל תחינת עבדך ועמך ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה', ובהמשך פירט שלמה בתפילתו שה' ישמע את המתפללים על עצירת גשמים ועל הרעב, כפי שנאמר (שם ח לה-לו) 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך והתפללו אל המקום הזה וגו', 'רעב כי יהיה בארץ' וגו'. רש"י לעיל (שם ד"ה ושלמה) בפירושו השני. וכיון שדוד ושלמה התפללו על ארץ ישראל לכך חותמים בברכתם ברוך מרחם על הארץ. רש"י (ד"ה דנעי). ובאופן נוסף ביאר רש"י, לפי שהם התפללו על בית המקדש שהוא עיקר הארץ [והיינו כפירושו הראשון לעיל (טו. ד"ה ושלמה) ששלמה התפלל בשעה שהכניס הארון לקודש הקדשים שיפתחו השערים ויוכל להכניס את הארון לקודש הקדשים] לכך חותמים בברכתם ברוך מרחם על הארץ.

יא. **רש"י** (ד"ה נרוך). והריטב"א לעיל (טו. ד"ה ושלמה) הקשה שאין זו חתימה לטובה. ולכך ביאר באופן אחר כפי שמבואר בירושלמי (פ"ג ה"ט), שדוד ושלמה נתרוממו יותר מדאי והושפלו לפני ה' והתענו לפניו ונענו, ומבאר הירושלמי [על פי שיירי קרבן (שם)]

אוצר החכמה 18/06/2018

אלא בראש השנה. כדתמרינן גר"ה (דף טז.) תמרו לפני מלכיות וזכרונות וכו': וביובל. כיום הכפורים של יובל, כדתנן התם (דף כו:) שהוא היובל לר"ה לתקיעה ולברכות כו': **ובשעת מלחמה.** דכתיב (במדבר י) וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו', ולא ידעינן מנא ליתפרים לחומר ברכות ופסוקי מלכיות[ו] זכרונות ושופרות בשעת מלחמה: **צעקה לאליהו.** על מי שענה את אליהו חותם שומע צעקה, ובשמואל שומע תפלה דכתיב ביה תפלה (שמואל ח ז) קבלו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם: **צעקה.** דכתיב (שם טו) ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה, ואיכא למימר במצפה הוה ההיא צעקה, דבתר פרשת קבלו כל ישראל המצפתה כתיב בפרשת נחמתי כי המלכתי את שאול וגו'[ז], כך שמעתי: **גבי אליהו.** דמעשה דהר הכרמל כתיב תפלה, דכתיב ענני ה' ענני ושמע לשון בקשה ותפלה ולא לשון צעקה, ומשני ענני ה' ענני לשון צעקה הוא, כך שמעתי: יונה בתר דוד ושלמה. דהוה בימי אליהו, בסדר עולם[ח]: **דבעי למחתם.** בסוף כל ברכות ברוך מרחם על הארץ, ולהכי בעי בחותמה חתימה טוב ושלמה שהן התפללו על ארץ ישראל (ט) כך שמעתי, אי נמי משום דאיכא תקון בית המקדש דהוא עיקר הארץ, כך שמעתי: **ברוך משפיל הרמים.** היו אומרים במקום ברוך מרחם, שהכניעם במטר שאבו בתשובה: **מכאן אמרו.** מדקתני הכא דאפילו מנשי משמר שלא היו עומדין באותו היום כלל אפילו הכי מקורין לשתות יין: **בהן.** בזמן הזה: **המכיר משמרתו.** היודע מאיזו משמרת הוא, מיהוריב או מידעיה או אחת מכ"ד משמרות, שיודע שמות אבותיו ואבות אבותיו עד יהוריב, ויודע איזה יום ואיזה שבת היו עומדים: **קבועין.** שיודע ודאי שבית אב שלו עומד במקדש, לפי שהרבה היו מבני אבות הכהנים שלא הוקבעו, שוב אמר לי רבי קבועין שלא נתחלל בית אב שלו להיות מגולח מן הכהונה, ויודע שרוב בית אב שלו לעבוד: **אסור לשתות יין כל אותו היום.** [א] ומו"ל[ט] שמא יבנה בית המקדש ותכבד העבודה ויהיה זה צריך לעבוד: **מכיר משמרתו.** שיודע איזה שבת בשנה עומדין: **ואינו יודע מאיזה בית אב.** דעכשיו אינו מכיר באיזה יום בשבת עומדין, ויודע שבתי אבותיו קבועין, אסור כל אותה שבת מספיקא.

כהן גדול מספתר מע"ש לערב שבת וכהן הדיוט אחד לשלשים יום. פירוש שאינו יכול להשהות יותר והאי דקאמר בסמוך השתא דכתיב פרע לא יספרו פרע ליהוי פי' פרע עד שלשים יום אם ירצה:

לא לירבו בלל. פירוש ואפילו עד ל' יום וקשה דאם כן ג"ם דפרע למה לי (ג) וי"ל דשמע ר"ל לא לירבו עד ל' יום אלא יגלח כ"ט:

שלוחי לא משלחו. יותר משלשים יום:

מכאן אמרו כל כהן שיודע במשמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל אותו היום [ב]במכיר[ב] משמרתו ואין מכיר משמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל אותה שבת אינו מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל השנה כולה. [ג]רבי אומר אומר אני[ג] אסור לשתות יין לעולם [ד]אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו אמר אביי כמאן שתו האידנא כהני חמרא כרבי: אנשי משמר מתענין ולא משלימין מתענין הואיל ואין עצמן עוסקין בקרבנות ולא משלימין דכיון דמשמר שלהן עוסקין בקרבן היום יו"ט הוא להם לפיכך אין משלימין: **אנשי בית אב** שמקריבין קרבן היום לא היו מתענין כלל הואיל ועוסקין בקרבן: **שלש שניות.** שכבר תקפה הגזירה: **אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות** הואיל ואין עוסקין בקרבן היום: **אנשי בית אב** שעובדין היום **לא ביום ולא בלילה** הואיל דבלילות מקריבין נמי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב: **כל כהן שמכיר משמרתו** ויודע מאיזה משמרה הוא **ומשמרת בית אב שלו** שיודע באיזה בית אב הוא **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודעין באיזה יום עובדין בית אב שלו: **אסור לשתות יין כל אותו היום** אע"פ שאינו בירושלים אלא הואיל ויודע שהיום עובדין בית אב שלו ואסורין ביין הוא נמי אסור: **מכיר משמרתו** שיודע מאיזה משמרה הוא **ואינו מכיר משמרת בית אב שלו** שאינו יודע מאיזה בית אב הוא: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שמשמרה שלו קבועין ועובדין בשבת [זו] אבל אינו יודע באיזה יום עובד בית אב שלו **אסור לשתות יין כל השבת** דשמא היום עובד בית אב שלו: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שבית אב שלו עובדין יום אחד בשנה שהרי כהנים הן [ח] ובית המקדש קיים **רבי אומר אומר אני** אם היה כהן בזמן ביהמ"ק קיים שאין מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו **היה אסור לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו** כלומר חרבן ביהמ"ק שהיא קלקלתם תקנתם לשתות יין. **כרבי** דאמר שתקנתו קלקלתו אבל חכמים אומרים אין מותרין לעולם **כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנולין** שכשיודעין שאין יכולין לספר ולכבס במשמרתן

חשק שלמה על רבינו גרשום ח) והיו עובדין עבודה בזמן שבהמ"ק היה קיים כל"ל.

הגהות וציונים **א]** בדפו"ר נוסף **ברוך** (ונשמט בטעות, דק"ס): **ב]** צ"ל **מכיר** (יעב"ץ), וכ"ה בכת"י ונשתבש בדפוס (דק"ס): **ג]** בכת"י וברש"י נוסף **כהן** אסור: **ד]** נראה דתיבת "כלל" הוא שני תיבות וצ"ל לא לירבו **כל ל** (חשק שלמה ע"ש, דבש תמר), ועיין תוס' ובהגה' הב"ח שם, ועי' גם ברש"י והגהות מהר"ב רנשבורג ובהגהות וציונים שם: **ה]** בכת"י ובסנהדרין נוסף **ויין שלא בזמן ביאה שרי** והתניא: **ו]** תיבת "מלכיות" נמחק (מהרש"א בדפו"ר), ועיין רש"ש ובתוס' יו"ט (ריש מ"ג) ובטורי אבן ר"ה לב ע"א ד"ה כ"מ (ועי' שפ"א לעיל טו ע"א, ערוך לנר ר"ה שם): **ז]** צ"ל בפרשת **ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל**] (גליון), נראה דהגהת הגליון היא ע"פ הנוסח בדפו"י ששם איתא "דבפרשת" קבצו וכו' כתיב בפרשת נחמתי וכו'. ולפי"ז הגיה דצ"ל כתיב "ויזעק וגו' בעד ישראל" (במקום מה שאיתא לפנינו), אולם לפנינו תיקנו ע"פ המהרש"א "דבתר פרשת" קבצו וכו' (ועי' מהרש"א בח"א). וע"ע בממ"נ: **ח]** צ"ל ותו לא **חיישינן** שמא (ראש משביר, הג' מהר"י לנדא), ועי' הג' מהר"ב רנשבורג ובמהרש"א (ועי' גבורת ארי): **ט]** עי' הג' מהר"ב רנשבורג, ונראה שט"ס נפל ברש"י וצ"ל **בכ"ט** יום [ועי' תוס'] (ממ"נ), וע"ע בליקוטי רש"י לשון רש"י בסנהדרין (וראה לעיל אות ד). ועיין חידושי הר"ן ובקרן אורה: **י]** עיין לעיל אות ד:

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) תוספתא פ"א ה"ט, ז) תוספתא פ"ב ה"ג-ד (ע"ש הג' הגר"א), ג) סנהדרין דף כב:, ד) [מו"ק דף י.], ה) סנהדרין כב: [כל המוגיא על סופו וע"ש כמה וכמה שיטות], ו) נזיר ה. לט. סנהדרין שם ע"ש מו"ק יט:, ז) סנהדרין שם, ח) ע"ש בפי"ח ופי"ט, ט) עיין מאירי וברייטב"א, י) יחזקאל שם פסוק כא, כ) ירושלמי פסחים פ"י ה"ו (ועיין רש"ש).

הגהות הב"ח

(ט) רש"י ד"ה דבעי למחתם כו' על ט"י (כך שמעתי) תמ"מ וג"ב נ"ל דזה טעות: (ג) ד"ה רבי אומר כו' מגל מה מעשה שתקנתן קלקלתן דהוי כמה שניס שלא חזרה עבודה וקלקלה זו תקנתן: (ג) תוס' ד"ה לא כו' וי"ל. נ"ב לפי זה לא גרס מלא כלל י:

רבינו גרשום

בגבולין אומר הענייה ואח"כ אומר הברכה כדאמר' לעיל: **אנשי משמר מתענין ולא משלימין** מתענין הואיל ואין עצמן עוסקין בקרבנות ולא משלימין דכיון דמשמר שלהן עוסקין בקרבן היום יו"ט הוא להם לפיכך אין משלימין: **אנשי בית אב** שמקריבין קרבן היום לא היו מתענין כלל הואיל ועוסקין בקרבן: **שלש שניות.** שכבר תקפה הגזירה: **אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות** הואיל ואין עוסקין בקרבן היום: **אנשי בית אב** שעובדין היום **לא ביום ולא בלילה** הואיל דבלילות מקריבין נמי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב: **כל כהן שמכיר משמרתו** ויודע מאיזה משמרה הוא **ומשמרת בית אב שלו** שיודע באיזה בית אב הוא **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודעין באיזה יום עובדין בית אב שלו: **אסור לשתות יין כל אותו היום** אע"פ שאינו בירושלים אלא הואיל ויודע שהיום עובדין בית אב שלו ואסורין ביין הוא נמי אסור: **מכיר משמרתו** שיודע מאיזה משמרה הוא **ואינו מכיר משמרת בית אב שלו** שאינו יודע מאיזה בית אב הוא: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שמשמרה שלו קבועין ועובדין בשבת [זו] אבל אינו יודע באיזה יום עובד בית אב שלו **אסור לשתות יין כל השבת** דשמא היום עובד בית אב שלו: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שבית אב שלו עובדין יום אחד בשנה שהרי כהנים הן ח) ובית המקדש קיים **רבי אומר אומר אני** אם היה כהן בזמן ביהמ"ק קיים שאין מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו **היה אסור לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו** כלומר חרבן ביהמ"ק שהיא קלקלתם תקנתם לשתות יין. **כרבי** דאמר שתקנתו קלקלתו אבל חכמים אומרים אין מותרין לעולם **כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנולין** שכשיודעין שאין יכולין לספר ולכבס במשמרתן

חשק שלמה על רבינו גרשום ח) והיו עובדין עבודה בזמן שבהמ"ק היה קיים כל"ל.

עין משפט נר מצוה

כב א מיי' פ"ו מהל' גירות הלכה ו סמג עשין קעו:

כג ב ג ד מיי' שם הלכה ז:

כד ה מיי' שם הלכה יב ופ"ז מהלכות כלי המקדש הלכה ג:

כה ו מיי' פ"ב מהלכות מלכים הלכה ה:

כו ז מיי' פ"ה מהלכות כלי המקדש הל' ו:

כז ח מיי' פ"ל מהלכות גירות הלכה יג סמג עשין קעב:

כח ט מיי' פ"ג מהל' מחוסרי הכפורים הלכה ג ופ"ל מהלכות גירות הלכה יג סמג עשין רכ:

כט י מיי' פ"ל מהלכות גירות הלכה יג:

גליון הש"ס

[מכמ"י גמ' שתקנתו קלקלתו. ע' עירובין דף מג ע"ב בתוס' ד"ה ומסור לשתות וכו']:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה אסור לשתות יין וכו' ותו **לא שמא** וכו'. נ"ב פי' מו לא מסור משום שמא יבנה וכו' ותכבד עבודה דכולי האי לא גזרינן כמ"ש רמ"י כד"ה ואינו יודע וכו' ולא מיישינן וכו' עכ"ל ולפיכך מסור רק מותו יום למוד ולק"מ קושית מהרש"ל ודו"ק. שוב ראיתי כן במ"י: **ב]** שם ד"ה **לא לירבו בלל אלא יספרו בכל** יום. נ"ב ל"ע דלפ"ז מה יענה לקושי' התוס' ד"ה לא לירבו ובזמן יפלא דסוף סוף לעון רמ"י הוא כמעט בתירוץ התוספות ונמלאו דברי רמ"י מותרים תוך כדי דיבור:

תורה אור השלם

א) עֲנֵנִי יְיָ עֲנֵנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה יְיָ הָאֱלֹהִים וְאַתָּה הַסַּבְתָּ אֶת לִבָּם אֲחֹרַנִּית:
[מלכים א' יח, לז]

ב) מָלַךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה אֶרֶץ מֶרְחַקִּים:
[ישעיה לג, יז]

ג) וְרֹאשָׁם לֹא יַגַּלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ כָּסוֹם יְכַסְּמוּ אֶת רָאשֵׁיהֶם:
[יחזקאל מד, כ]

ד) כָּל יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ:
[במדבר ו, ה]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים שמא יזדמנו אותו היום זבחים הרבה ותכבד העבודה על אנשי (בתי דין) בית אב ויסייעו אותן אבל אנשי בית אב אסורין לשתות יין בין ביום בין בלילה מפני שהן תדירין בעבודה ויש באלו כ"ד משמרות שהפילו גורלות מי שעלה גורלו ביום ראשון ט) נקבע במשמרתו להיות הוא משמש ביום ראשון לעולם ומי שנקבע ביום שני כמוהו כגון שהיא משמרת יהויריב בתחלת ניסן בית אב פלוני באחד בשבת בית אב פלוני בשני בשבת וכן כולן לפיכך אמרו [המכיר] משמרתו באיזה חדש ובאיזה שבוע זמנו ובית אב שלו באיזה היום מן השבוע זמנו והוא מן הקבועים לעולם אסורין לשתות יין בו ביום מ"ט אמרינן שמא יבנה הבית ויהיה שתוי ואינו יכול לשמש בו ביום ומי שאינו מכיר בית אב שלו אבל מכיר באיזה שבוע זמן משמרתו אסור לשתות יין כל אותו שבוע ומי שאינו מכיר [לא] זה ולא זה אבל יודע שבתי אבותיו קבועין בעבודה אסור לשתות יין לעולם דבכל יום חיישינן שמא יומו הוא ר' אומר אומר אני כגון זה אסור לשתות יין לעולם ג) אסור דרבנן **וכדאמרין** (אצל) **[אבל] תקנתו קלקלתו** זה השמועה כולה בסנהדרין בסוף פ' כ"ג[ג] פי' כיון שנתקלקל בבית אב שלו הותר שאפילו אם יבנה הבית אינו משמש עד שישב ב"ד של כהונה ויקבעוהו באיזה יום ישמש לפיכך עכשיו מותר וכן כל כהן שאינו בר עבודה ביום ידוע מותר. **ועל זה אמר אביי כמאן שתי האידנא כהני חמרא** כרבי מכלל דרבנן סברי

חשק שלמה על רבינו חננאל ט) נרמה לל"ל ונקנע נמשמרתו להיות כן הוא משמש וכו'. ג) נרמה לל"ל וכדלמרו רבנן מכל תקנתו כו'.

שנינו במשנה, **שָׁלֹשׁ תַּעֲנִיּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת אַנְשֵׁי מִשְׁמָר** העובדים בבית המקדש בשבוע זה **מִתְעַנִּין וְלֹא מַשְׁלִימִין כו'**. ובהמשך שנינו במשנה דין שתיית יין לאנשי משמר ואנשי בית אב[יב], 'אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים, ואנשי בית אב לא ביום ולא בלילה'[יג].

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את איסור שתיית יין, ודנה לגבי האיסור לשתות יין לכהנים בזמן הזה:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **מִפְּנֵי מָה אָמְרוּ אַנְשֵׁי מִשְׁמָר** שעובדים בבית המקדש בשבוע זה, ואינם עובדים באותו היום, **מוּתָּרִין לִשְׁתּוֹת יַיִן בַּלֵּילוֹת אֲבָל לֹא בַיָּמִים, שֶׁמָּא תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה עַל אַנְשֵׁי בֵּית אָב** שעובדים ביום זה, מחמת ריבוי קרבנות, **וְיָבוֹאוּ** אנשי המשמר **וְיַיְיעוּ לָהֶם**[יד]. **וּמִפְּנֵי מָה אָמְרוּ אַנְשֵׁי בֵּית אָב לֹא** שותים יין לא **בַיּוֹם וְלֹא בַּלַּיְלָה, מִפְּנֵי שֶׁהֵן עֲסוּקִין תָּמִיד בַּעֲבוֹדָה**, שהיו מעלים כל הלילה אברים ופדרים שנפלו מעל המזבח לארץ, וכן אם לא גמרו להעלות ולהקטיר את כל האברים ופדרים ביום גומרים בלילה, והיו הופכים במזלג את האברים שלא נתעכלו טוב כדי למהר הקטרתם[טו].

וממשיכה הברייתא, לאחר שראינו שהחמירו חכמים באיסור שתיית יין וגזרו אף על אנשי משמר שאינם עובדים באותו היום כלל מחשש שיצטרכו לסייע לאנשי בית אב, יש ללמוד מכך שאיסור זה נוהג אף בזמן הזה שנחרב בית המקדש, מחשש שמא יבנה המקדש ויצטרכו לעבוד[טז]. ושלשה חילוקי דינים יש בדבר:
ממשיכה הברייתא, **מִכָּאן אָמְרוּ** - מכיון שמחמירים לאסור גם על אנשי משמר לשתות יין בימים, אמרו **שֶׁכָּל כֹּהֵן** אף בזמן הזה **שֶׁמַּכִּיר** [-שיודע] **שֵׁם מִשְׁמַרְתּוֹ וּמִשְׁמֶרֶת בֵּית אָב שֶׁלּוֹ**, ויודע איזה יום ואיזה שבוע הם עבדו, **וְכֵן יוֹדֵעַ שֶׁבָּתֵּי אֲבוֹתָיו קְבוּעִין שָׁם** - ראויים לעבוד, שלא אירע בהם פסול שפסלם מן הכהונה[יז], **אָסוּר לִשְׁתּוֹת יַיִן כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם**, אף בזמן הזה, שמא יבנה המקדש ויצטרך לעבוד ביום זה[יח].

הברייתא ממשיכה ומביאה דין שני בענין זה, **בְּכֹהֵן שֶׁמַּכִּיר** את שם **מִשְׁמַרְתּוֹ** ויודע את השבוע שבו היא אמורה לעבוד, **וְאֵין מַכִּיר** את שם **מִשְׁמֶרֶת בֵּית אָב שֶׁלּוֹ**, ולכך אינו יודע באיזה יום בשבוע עתיד הוא לעבוד, **וְיוֹדֵעַ שֶׁבָּתֵּי אֲבוֹתָיו קְבוּעִין שָׁם** ולא נפסלו מן הכהונה, **אָסוּר לִשְׁתּוֹת יַיִן** במשך **כָּל אוֹתָהּ שַׁבָּת** [-שבוע] שבו עתידה משמרתו לעבוד, כי בכל יום בשבוע זה יש לו לחשוש שיבנה המקדש ושמא הוא יום עבודתו.

הברייתא מביאה דין שלישי בענין זה, כהן **שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר** את **מִשְׁמַרְתּוֹ וּמִשְׁמֶרֶת בֵּית אָב שֶׁלּוֹ** כלל, **וְיוֹדֵעַ שֶׁבָּתֵּי אֲבוֹתָיו קְבוּעִין שָׁם** ולא נפסלו, **אָסוּר לִשְׁתּוֹת יַיִן כָּל הַשָּׁנָה** כולה, לפי שבכל יום יש לו לחשוש שמא יום זה הוא יום עבודתו, ואם יבנה המקדש לא יוכל לעבוד.

הברייתא מביאה דעה חולקת, **רַבִּי אוֹמֵר, אוֹמֵר אֲנִי**, אם כדבריכם שאסורים לשתות יין שמא יבנה המקדש, אם כן כל כהן **אָסוּר לִשְׁתּוֹת יַיִן לְעוֹלָם**, אף אם מכיר את משמרתו ובית אב שלו, שמא ישתנה סדר המשמרות בבנין בית המקדש, וכן שמא יעבדו כולם בחנוכת הבית[יט], **אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה, שֶׁתַּקָּנָתוֹ** - שההיתר של הכהן לשתות יין הוא מחמת **קַלְקָלָתוֹ**, שכמה שנים חלפו מהחורבן ועדיין לא נבנה, ולכך אין חוששים שמא יבנה פתאום[כ].

שדוד נתרומם במה שביקש לעמוד על מניינן של ישראל, ודבר זה הוא מגובה לב לדעת כמה כח ממשלתו, והושפל על ידי שנעשה מנגיפה בהוצרך להיכנע בתפילה ובקרבן, ושלמה נתרומם במה שאמר (מלכים ח' ח יג) 'בנה בניתי בית זבול לך', כלומר, ששלמה המלך אמר שהוא היה ראוי לעשות משכן לשכינה, ולכן השפילו הקדוש ברוך הוא על ידי אשמדאי שטרדו ממלכותו [כמבואר בגיטין (סח:)], וזכר צדיקים לברכה שיארע לנו כן שתתקבל הכנעתנו בתעניתנו ותסלק ממנו המכה שבאה עלינו על שרם לבבנו וסרנו מתורת אלהינו.
ולכאורה לפי סומכוס שלא חתמו מרחם על הארץ, חוזרת קושיית הגמרא מדוע לא הקדימו את דוד ושלמה ליונה. וכתב בחסדי דוד (על התוספתא פ"ו ה"ט) שאכן לפי סומכוס שינו את סדר הברכות והקדימו את דוד ושלמה ליונה, ובברכה האחרונה הזכירו את יונה, ושייך ביונה ענין משפיל הרמים משום שנבואתו היתה על נינוה שהשפילו גאוותם וחזרו בתשובה, או משום יונה עצמו, שמתחילה רצה לברוח מה' ולבסוף כשהצר לו התפלל 'קראתי מצרה לי אל ה' ויענני' (יונה ב ג). אמנם בשדה יצחק לעיל (טו: נמוד"ה גרון) מבואר שאף לפי סומכוס הזכירו בברכה האחרונה את דוד ושלמה, וביאר שכיון ש'משפיל הרמים' היינו שכדי שישובו בתשובה כפי שפירש רש"י, לכך מזכירים בו את דוד ששב בתשובה ונתן דרך תשובה לשבים כמבואר במועד קטן (טז:). וכן בקרן אורה (ד"ה מסוס) כתב, שחתימת הברכה 'משפיל הרמים' היא מעין תחילת הברכה שאמרו בה 'תפילה לעני כי יעטוף' (תהלים קב א), משום שתפילה הנאמרת בענווה ושפלות הרוח היא התפילה המקובלת, משמע שסובר שסדר הברכות לא השתנה לפי סומכוס, שהרי בברכה שהזכירו את דוד ושלמה אמרו בה 'תפילה לעני כי יעטוף', כמבואר במשנה לעיל (טו.) וברש"י (שם ד"ה ושלמה).
יב. לְהַלָּן (מ.) מבואר שבתחילה חילק משה רבינו את הכהנים למשמרות [ונחלקו שם אם לשמונה משמרות או לשש עשרה] עד שבאו שמואל ודוד והעמידום על עשרים וארבע משמרות, ושמות המשמרות מנויים בספר דברי הימים (א' כד ז-יח). ובראש חודש ניסן התחילה המשמרה הראשונה, ובכל שבוע התחלפו המשמרות, ולאחר עשרים וארבעה שבועות התחילה שוב המשמרה הראשונה. המשמר עצמו נחלק לבתי אבות, כאשר כל יום בשבוע עובד בית אב אחר [עיין בהערות לעיל (טו:) אם היו ששה בתי אבות או שבעה].
יג. כֹּהֵן הכשר לעבודה ששתה יין אסור לעבוד עבודה במקדש, שנאמר (ויקרא י ט) 'יין וְשֵׁכָר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד'.
יד. רש"י (לעיל טו: ד"ה גלילות) כתב, שהחשש הוא שמא אנשי בית אב יצטרכו סיוע, ולא יוכלו אנשי משמר לבוא ולסייע להם משום שכרות.
הטעם שרק בימים קיים חשש זה, אבל בלילות מותרים לשתות יין, משום שאין מקריבים קרבנות בלילה, וכבר ראו לפנות ערב שלא כבדה העבודה, ומסתבר שאנשי המשמר לא יהיו צריכין לסייע בלילה להפוך את האברים על המזבח במזלג לזרז שריפתם, שהבית אב יוכל להספיק לבדו לעשות זאת [ראה עוד מה שהתבאר לעיל (טו:) האם אנשי משמר מותרים בשתיית יין בלילה, כאשר אכן היה הרבה עבודה ויש לחוש שמא יצטרכו סיוע].
טו. רש"י (שם ד"ה מנגיפה ביה מסורין). אך הרמב"ם (הלכות מקדש פ"ו ה"ו) ביאר טעם אחר מדוע אנשי בית אב אסורים בשתיית יין בלילה, שאם ישתה בלילה שמא ישכים לעבודתו כאשר עדיין לא סר יינו מעליו. והראב"ד בהשגותיו (שם) כתב כרש"י. וכתב המאירי (ד"ה המקנה הרגיעית) שלשון הברייתא, 'מפני שהם עסוקים תמיד בעבודה' משמע כרש"י. וכן הוכיח הרדב"ז (שם).
וכתב בחסדי דוד על התוספתא (פ"ג ה"ד) שנמצא שלרש"י האיסור לבית אב לשתות יין בלילה, היינו בלילה שלאחר יום עבודתם, מפני שהם עסוקים בעבודה, ולרמב"ם האיסור הוא בלילה שקודם ליום עבודתם, שמא ישכים לעבודתו ולא יסור יינו מעליו [אמנם אם לא גמרו עבודתם עד הלילה, ודאי אסורים גם בלילה עד שיגמרו עבודתם].
וכן כתב ביד דוד (להלן יז. ד"ה מנסכי). **טז. רש"י** (ד"ה כהן). והמאירי (ד"ה מעמה) ביאר בדעת הרמב"ם (פירוש המקדש פ"ו ה"ז), שהברייתא מדברת בזמן הבית, ובאה לאסור בשתיית יין אף כהן שאינו בירושלים ואינו עומד לעבודה כעת. ועיין בילקוט ביאורים בביאור המשך הברייתא לפי שיטתו.
יז. רש"י (ד"ה קנועין) בפירוש השני בשם רבו. ובפירוש הראשון ביאר, שיודע ודאי שבית אב שלו עובד במקדש, שהרבה בתי אב היו שלא הוקבעו. ועיין ביאורים נוספים בילקוט ביאורים.
יח. לְכאורה קשה מדוע לא אסרו על מי שיודע משמרת בית אב שלו, שיאסר מלשתות יין אף בשאר ימי השבוע, מחשש שמא יצטרך לסייע לאנשי בית אב שעובדים ביום אחר [כמו אנשי משמר בזמן הבית]. ורש"י (ד"ה מסור) כתב, 'אסור לשתות יין כל אותו היום ותו לא, שמא יבנה בית המקדש ותכבד העבודה ויהיה זה צריך לעבוד', וביאר דבריו בהגהות מהר"ב רנשבורג (נרש"י שם), שכוונתו לבאר מדוע לא גזרו עליו אף בשאר ימי השבוע, ועל כך כתב רש"י שעד כדי כך לא גזרו שמא יבנה בית המקדש ושמא תכבד העבודה [עיין עוד בביאורי רש"י שהמהרש"א הבין אחרת ברש"י והקשה על דבריו]. וכעין זה תירץ המאירי (ד"ה מעמה), שדיינו בכך שאנו חוששים שיבנה בית המקדש, ואין לגלגל עליו חשש רחוק זה. והרש"ש (ד"ה כל) תירץ, שהחשש שתכבד העבודה הוא רק מחמת שיהיו הרבה קרבנות יחידים, והחשש שמא יבנה בית המקדש ויצטרכו לעבוד בבית המקדש הוא רק על קרבנות ציבור, כמו שכתבו התוספות להלן (ע"ב ד"ה נעקר), משום שאף אם יבנה המקדש, הרי כולם טמאי מתים וצריכים הזאה, ורק קרבנות ציבור מקריבים משום שטומאה הותרה בציבור, אם כן אין חשש שתכבד העבודה. ועיין עוד בילקוט ביאורים מה שתירץ בגבורות ארי.
יט. רש"י (ד"ה רבי). וביאר במכתם (ד"ה ר'), שיתכן שחנוכת הבית תהיה כרגלים שכל המשמרות עובדות בו בצוותא כמבואר בסוכה (נו:). ובסנהדרין (כג:) פירש רש"י (ד"ה רבי - השני) שמא כאשר יבנה בית המקדש כל מי שימצא ראוי לעבודה, יבוא ויעבוד ללא סדר משמרות.
כ. רש"י (שם) ורבינו גרשום (ד"ה היה). ובסנהדרין (שם) פירש רש"י (ד"ה מקנן), אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו - חורבן הבית שקילקל ועירבב סדר המשמרות שהיה אוסרם ביין בזמן משמרתם ומתירם שלא בזמן משמרתם הוא זה שתיקנם שלא יאסרו כלל, שאין חוששים שמא יבנה פתאום. וראה עוד בילקוט ביאורים פירושים אחרים בשיטת רבי.
ומה שמצאנו בכמה מקומות שכן חששו שמא יבנה בית המקדש [כגון ביצה (ה.), ר"ה (ג.)], צריך לומר שהוא כדעת חכמים החולקים על רבי וחוששים שמא יבנה בית המקדש, אבל לרבי אין חוששים לכך. גבורות ארי (ד"ה שתקנתו).

אלא בראש השנה. כדתמרינן גר"ה (דף טז.) תמרו לפני מלכיות וזכרונות וכו': **וביובל.** ביום הכפורים של יובל, כדתנן התם (דף כו:) שהיה היובל לר"ה לתקיעה ולברכות כו': **ובשעת מלחמה.** דכתיב (במדבר י) וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הלוחץ אתכם וגו', ולמ ידעינן מנא ליתפרים דאומר ברכות ופסוקי מלכיות[ו] זכרונות ושופרות בשעת מלחמה: **צעקה לאליהו.** על מי שענה את אליהו חותם שומע תפלה, ושמואל שומע תפלה דכתיב ביה תפלה (שמואל ז ז) קבלו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם: **צעקה.** דכתיב (שם טו) ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה, ואיכא למימר במצפה הוה היתה צעקה, דבתר פרשת קבלו כל ישראל המצפתה כתיב בפרשת עמלק ש

סדר תעניות כיצד — פרק שני תענית

יז. [ג]

אָמַר אַבַּיֵי, כְּמַאן שָׁתוּ הָאִידָנָא כָּהֲנֵי חַמְרָא - כפי איזו שיטה נוהגים הכהנים לשתות יין בזמן הזה, אף שרובם אינם בקיאים לדעת את משמרותיהם, היינו **כְּשִׁיטַת רַבִּי** שהתיר לגמרי לשתות יין בזמן הזה[כא].

★

שנינו במשנה, **אַנְשֵׁי מִשְׁמָר וְאַנְשֵׁי מַעֲמָד** [-העומדים על הקרבן להתפלל שיעלה לרצון], **אֲסוּרִים לְסַפֵּר וְלִכָּבֵס** בכל אותו שבוע שבו הם קבועים, **וּבַחֲמִישִׁי מוּתָּרִין, מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת.**

מבררת הגמרא, **מַאי טַעֲמָא** - מהו טעמו של איסור זה. **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְכַנְּסוּ לְמִשְׁמַרְתָּם כְּשֶׁהֵן מְנוּוָּלִין** בבגדים שאינם נקיים ובשיער ארוך, שעל ידי כך שאסרו לבת להסתפר ולכבס בשבוע זה, יספרו ויכבסו קודם לכן[כב].

אגב דין תספורת של כהנים בעת משמרתם, מביאה הגמרא ברייתא בענין תספורת של מלך וכהן גדול וכהן הדיוט במשך כל ימות השנה: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **מֶלֶךְ** מצוה עליו שיהא **מִסְתַּפֵּר בְּכָל יוֹם, כֹּהֵן גָּדוֹל מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת, כֹּהֵן הֶדְיוֹט אַחַת לִשְׁלֹשִׁים יוֹם**[כג].

הגמרא מבארת טעמי שלשה דינים אלו:

הדין הראשון, **מֶלֶךְ מִסְתַּפֵּר בְּכָל יוֹם, מַאי טַעֲמָא. אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר זַבְדָּא**, משום ד**אָמַר קְרָא** - נאמר בפסוק (ישעיה נג יז) 'מֶלֶךְ **בְּיָפְיוֹ** תֶּחֱזֶינָה **עֵינֶיךָ**', כלומר, שהמלך ראוי לו שיתהדר ביופי ללא שום ניוול כאשר מתראה לעיני העם, כדי שלא יקל מוראו כלל[כד].

הדין השני, **כֹּהֵן גָּדוֹל** מצוה עליו להסתפר **מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת, מַאי טַעֲמָא. אָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר יִצְחָק, הוֹאִיל וּמִשְׁמָרוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת** [-מתחלפות] בשבת[כה], ומשמרת חדשה נכנסת לעבוד בבית המקדש, וכיון שאותם כהנים לא ראו עדיין את הכהן הגדול, נאה הדבר שיראוהו ביופיו.

הדין השלישי, **כֹּהֵן הֶדְיוֹט** מסתפר **אַחַת לִשְׁלֹשִׁים יוֹם, מְנָלַן** - מהיכן למדנו דין זה. משיבה הגמרא, דבר זה **אָתְיָא** - נלמד בגזרה שווה, **'פֶּרַע' 'פֶּרַע' מְנָזִיר** - תיבת 'פרע' שנאמרה בכהנים מתיבת 'פרע' שנאמרה בנזיר, **כְּתִיב הָכָא** - נאמר כאן לענין כהנים (יחזקאל מד כ), **'וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ'**, דהיינו שלא יגלחו ראשם לגמרי ולא יגדלו את השיער יותר מדאי[כו], **וּכְתִיב הָתָם** - ונאמר שם (נשא ו ה) לגבי נזיר שאסור בגילוח שערו, **'קָדוֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ'**, **מַה לְהַלָּן** בנזיר שנאמר בו שצריך לגדל שערו פרע, היינו שמגדלם **שְׁלֹשִׁים** יום, **אַף כָּאן** בכהנים שנאמר בהם איסור לגדל פרע, היינו שלא יגדלו שיער יותר מ**שְׁלֹשִׁים** יום.

שואלת הגמרא, **וְנָזִיר גּוּפֵיהּ מְנָלַן** - ומהיכן אנו לומדים דין זה שנזיר צריך לגדל שיער שלשים יום. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב מַתְנָה, סְתָם נְזִירוּת הינה שְׁלֹשִׁים יוֹם**, כלומר, אדם שקיבל על עצמו נזירות בסתם ולא פירש את משך הזמן שמקבל על עצמו, חלים עליו דיני נזירות שלשים יום[כז], ובכלל זה הוא איסור תספורת לנזיר שנוהג שלשים יום.

שואלת הגמרא, **מְנָלַן** - מהיכן אנו לומדים שסתם נזירות הוא שלשים יום. משיבה הגמרא, **אָמַר קְרָא** - נאמר בפסוק (שם) לגבי נזיר, **'קָדוֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ'**, ותיבת **'יִהְיֶה' בְּגִימַטְרִיָּא תְּלָתִין הֲוֵי** - חשבון אותיותיה עולים למנין שלשים, ללמדנו שסתם נזירות שלשים יום, וכשם שבנזיר שנאמר בו לגדל פרע היינו שלשים יום, כך בכהנים שנאמר בהם 'פרע לא ישלחו' היינו שלשים יום[כח].

הגמרא מקשה על הלימוד מנזיר:

מקשה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לְאַבַּיֵי, וְדִילְמָא הָכִי קָאָמַר רַחֲמָנָא** - ואולי כך היא כוונת התורה במה שאמרה (שם) 'וּפֶרַע לא יְשַׁלֵּחוּ', **שֶׁלֹּא לְיַרְבּוּ כְּלָל** - שלא יגדלו שערותיהם כלל, ויצטרכו להסתפר בכל יום[כט]. מתרצת הגמרא, **אָמַר לֵיהּ** אביי, **אִי הֲוָה כָּתַב** בפסוק **'לֹא יְשַׁלֵּחוּ פֶּרַע'**, היינו מפרשים **כְּדָקָאָמְרַתְּ** - כדבריך שאסור שלא יגדלו שערם פרע ['ישלחו' הוא מלשון גידול והתפשטות], והמשך הפסוק הוא 'כסום יכסמו את ראשיהם', כלומר, ששערם יהיה ככוסמת הזו שסדורין בשבולת, ראשו של זה לצד עיקרו של זה.

כא. **לכאורה** כוונתו להסכים למנהג הכהנים ולפסוק הלכה כן. ריטב"א (ד"ה מנלן). אך רבינו חננאל (ד"ה ועל) כתב, שבכתובות (סה.) מבואר שאביי עצמו שהיה כהן לא שתה יין.

כב. **לכאורה** אם טעם האיסור הוא כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהם מנוולים, אם כן האיסור הוא רק כאשר גם מכבס וגם לובש את הבגדים המכובסים בזמן משמרתו, שהרי כאשר מכבס כדי ללובשו לאחר שיסיים משמרתו, אין חשש שיכנס למשמרתו כשהוא מנוול, שהרי אם לא יכבס קודם למשמרתו לא יהיה לו מה ללבוש בזמן משמרתו [ומה ששנתה המשנה 'ובחמישי מותרים מפני כבוד השבת', שמשמע שבלא כבוד השבת אסורים בכיבוס, היינו מפני שבשבת הוא עדיין במשמרתו, שהמשמרת מסתיימת בשבת לאחר קרבן המוספין, ולכן ללא הטעם של כבוד השבת היה אסור לכבס], והטעם שהמשנה שנתה 'אסורים לכבס', אף שאין איסור בכיבוס עצמו בלא ללבשו, שהרי האיסור הוא דווקא כאשר מכבס ולובש את הבגדים המכובסים, היינו משום שאף בלבישת בגדים מכובסים לבד ללא כיבוס בזמן המשמרת אין איסור, שהרי מותר ללבוש בגדים שהתכבסו קודם למשמרת, שהאיסור הוא רק שלא יכנס כשהוא מנוול ויסמוך על כביסתו בשבוע של משמרתו, והמשנה נקטה את תחילת האיסור שזהו הכיבוס ולעולם האיסור הוא דווקא בכיבוס ובלבישתו. גבורות ארי (ד"ה כדי).

כג. **בפתח** עינים (ד"ה כדי) כתב שהראב"ד הקשה, אם כהן צריך להסתפר אחת לשלשים יום, מדוע אסור לאנשי משמר להסתפר במשמרתם כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהם מנוולים, וכי מה ניוול יש אם לא מסתפרים שלשים יום. ועוד קשה, וכי אם יחול יום השלשים שצריך להסתפר בו בשבוע שעובד במקדש, יהיה אסור לו להסתפר, והרי חיוב זה שצריך להסתפר הוא דאורייתא, וכיצד קנס דרבנן דוחה חיוב דאורייתא. והביא שבתוספות הרא"ש תירץ, שאפילו בתוך שלשים יום קודם שמתחיל לעבוד אם לא מסתפר נקרא מנוול, לפי שצריך שיכנס ביופיו לעבודת הבורא, ואם הגיע יום שלשים בתוך ימי משמרתו, פשיטא שמותר לו להתגלח, אלא שקנסוהו שיהיה מנוול בתוך משמרתו אם לא הגיע יום שלשים.

כד. **מאירי** (ד"ה מלך).

כה. **החלפת** המשמרות נעשתה בשבת לאחר המוספים, כמבואר בסוכה (נו:), משמרה היוצאת עושה תמיד של שחר ומוספין, משמרה הנכנסת עושה תמיד של בין הערבים ובזיכין.

אף שאין הכהן גדול צריך להיות בשעת חילוף המשמרות, מכל מקום דרכו היה לעבוד בשבתות וימים טובים, וצריך שיראו אותו ביופיו כשיעבוד בשבת. ערוך לנר (סנהדרין כג: ד"ה הומיל).

כו. **כן** פירש רש"י ביחזקאל (שם). 'ראשם לא יגלחו' לגמרי, 'ופרע לא ישלחו', היינו שלא יגדלו שערם פרע ['ישלחו' הוא מלשון גידול והתפשטות], והמשך הפסוק הוא 'כסום יכסמו את ראשיהם', כלומר, ששערם יהיה ככוסמת הזו שסדורין בשבולת, ראשו של זה לצד עיקרו של זה.

כז. **ואף** אם אמר להדיא שמקבל על עצמו נזירות פחות משלשים יום אין דבריו חלים וחייב לנהוג בקדושת הנזיר שלשים יום. רמב"ם (נזירות פ"ג ה"ג).

דבר זה שסתם נזירות שלשים יום היא משנה מפורשת בנזיר (ה.), ותמוה שהגמרא מביאה זאת בשם רב מתנה, וכתב באור הישר (ד"ה מה) שזו גירסא משובשת, אלא העיקר כפי שמובא בסנהדרין (כג:), שרב מתנה בא לבאר מהיכן לומדים שסתם נזירות היא שלשים יום, ואילו דבר זה שסתם נזירות שלשים יום הוא סתמא דגמרא.

כח. **כתב** הר"ן בסנהדרין (כג:) שאין זו גזירה שוה גמורה מדין תורה, שאין עושים גזירה שוה אלא כששני המקראות הם בתורה ולא בנביאים, אלא גילוי מילתא בעלמא שנפרש את תיבת 'פרע' האמורה בכהנים כמו בנזיר. וכן כתב ביראים (סי' נח). ועיין עוד בהערה הבאה.

כט. **רש"י** (ד"ה נח) והקשו התוספות (ד"ה נח) אם כן מה נלמד מהגזירה שוה של 'פרע' פרע'. ותירצו, שקושיית הגמרא היא שיצטרכו להסתפר ביום העשרים ותשעה ולא על שלשים, שכך משמע מהפסוק, 'ופרע לא ישלחו', שקודם שיגיעו שערותיהם ליום שלושים הקרוי 'פרע' [כפי שנלמד מהגזירה שוה] יגלחוהו. והר"ן בסנהדרין (שם) כתב לפי שיטתו המובאת בהערה הקודמת שאין זו גזירה שוה ממש אלא גילוי מילתא בעלמא, ואם כן לא שייך להקשות מה נלמד מהגזירה שוה.

ביארנו את קושיית רב פפא שיסתפרו בכל יום על פי מה שכתב רש"י (שם) בתחילת דבריו. אמנם הקשה בהגהות מהר"ב רנשבורג, שרש"י בסוף דבריו שכתב 'דהכי משמע ופרע דהיינו שלשים לא ישלחו אלא יגלחו', משמע שהבין את קושיית הגמרא שנלמד מהפסוק שהכהנים צריכים להסתפר ביום העשרים ותשעה ולא לגדל שערותיהם עד שלשים, כפירוש התוספות (שם), ונמצא שדברי רש"י סותרים זה לזה, שבתחילה כתב שיסתפרו בכל יום, ולבסוף כתב שלא יגדלו שערותיהם עד יום שלשים, משמע שעד עשרים ותשעה מותר להם לגדל גם לפי קושיית הגמרא. וכתב במנחם משיב נפש (נרש"י שם) שנראה שטעות סופר נפל בדברי רש"י, וצריך לומר בתחילת דבריו 'אלא יסתפרו בכ"ט יום'. והיינו שרש"י סובר כפירוש התוספות.

ולפי פירוש התוספות כתב בהגהות הב"ח (אות ג) שלא גורסים בגמרא תיבת 'כלל', שהרי קושיית הגמרא אינה שלא יגדלו כלל, אלא שיגלחו כל עשרים ותשעה יום. ובחשק שלמה (ד"ה ודילמא) כתב, שנראה שתיבת 'כלל', היא שתי תיבות וצריך לומר לא לירבו 'כל ל'' [והמדפיסים חשבו שהיא תיבה אחת וכתבו 'כלל'] דהיינו, שאסור לגדל את השיער שלשים יום אלא צריכים להסתפר כל עשרים ותשעה יום, וכפירוש התוספות.

אלא בראש השנה. כדתמרינן גר"ה (דף טז.) תמרו לפני מלכיות וזכרונות וכו': וביובל. ביום הכפורים של יובל, כדתנן התם (דף כו:) שהיה היובל לר"ה לתקיעה ולברכות כו': ובשעת מלחמה. דכתיב (במדבר י) וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הלוחץ אתכם וגו', ולמ ילעיזן מנא ליתפרים דאומר ברכות ופסוקי מלכיות[ו] זכרונות ושופרות בשעת מלחמה: צעקה לאליהו. על מי שענה את אליהו חותם שומע צעקה, ובשמואל שומע תפלה דכתיב ביה תפלה (שמואל ז ז) קבלו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם: צעקה. דכתיב (שם טו) ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה, ואיכא למימר במצפה הוה הימ צעקה, דבאר פרשת קבלו כל ישראל המצפתה כתיב בפרשת מלחמת מדין שמואל וגו'[ז], כך שמעתי: גבי אליהו. במעשה דהר הכרמל כתיב תפלה, דכתיב ענני ה' ענני ותשמע לעון בקשה ותפלה ולמ לעון צעקה, ומשני ענני ה' ענני לעון צעקה הזה, כך שמעתי: יונה בתר דוד ושלמה. דהוה בימי חמליהו, בפלך עולם[ח]: דבעי למחתם. בסוף כל ברכות בעון מרחם על הארץ, ולהכי בעי בתומה חתימה דוד ושלמה שהן התפללו על ארץ ישראל (ח) כך שמעתי, אי נמי משום דלהיכא קבלו תקון בית המקדש דהוא עיקר הארץ, כך שמעתי: ברוך משפיל הרמים. היו חומרים בפקוס ברוך מרחם, שהכניעם במטר שאבו בתשובה: מכאן אמרו. מדקתני הכא דאפילו מנשי משמר שלא היו עובדין באותו היום כלל אפילו הכי מסורין לשמות יין: כהן. בזמן הזה: המכיר משמרתו. היודע מאיזו משמרת הוא, מיהוריב או מידעיה או אחת מכ"ד משמרות, שיודע שמות אבותיו ואבות אבותיו עד יהויריב, ויודע איזה יום ואיזה שבת היו עובדים: קבועין. שיודע ודאי שבית אב שלו עובד במקדש, לפי שהרבה היו מבתי אבות הכהנים שלא הוקבעו, שוב אמר לי רבי קבועין שלא נתחלל בית אב שלו להיות מגולל מן הכהונה, ויודע שלאחר בית אב שלו לעבוד: אסור לשתות יין כל אותו היום. א] ומו לח[ט] שמא יבנה בית המקדש ותכנס העבודה ויהיה זה לריך לעבוד: מכיר משמרתו. שיודע איזה שבת נשנה עובדין: ואינו יודע מאיזה בית אב. דעכשיו אינו מכיר איזה יום בשבת עובדין, ויודע שבתי אבותיו קבועין, אסור כל אותה שבת מספיקא. בגולו גרסינן ויודע שבתי אבותיו קבועין הן[י], דאם אינו יודע שבתי אבותיו קבועין לעבוד מותר הוא לשתות יין כל השנה, ולא חיישינן שמא יבנה ושמא בית אב שלו יעבדו היום: רבי אומר אומר אני בהן אסור בו'. כלומר מי חיישינן לשמא יבנה יהא אסור לעולם לפני המכיר משמרתו ומשמרת בית אבותיו, דחיישינן שמא ישתנה סדר משמרות ושמא יעבדו כולם לחנוכת הבית בשבת אחת ומצלא זה לריך לעבוד, אבל מה שעשה (ג) שתקנתו קלקלתו, דהוי כמה שנים שלא חזרה בירה וקלקלה זו תקנתו לשתות יין בהדיא, ולשמא יבנה לא חיישינן: כשהן מנוולין. שלא יהו סומכין על יום אחד מימי שבת ואין מסתפרין בשבת שעברה: מסתפר בכל יום. מלוה: מערב שבת לערב שבת. ולא יהיה מגולח יותר: ומשמרות מתחדשות. בכל שבת ושבת, ומשמרה שלא רחתהו עד עכשיו ובמה לרחותו הדבר נמה שתרחהו ביופיו: לא לירבו בכלל. ב] שלא יסתפרו בכל[ט] יום, דהכי משמע ופרע דהיינו שלשים לא ישלחו שלא יגלחו: שלוחי לא משלחי. הכי משמע פרע שגדלו מיני רשמין לגדל עוד: אי הכי. כיון דמקרא מפקת לה המידנא נמי לא לישלחו, ומשני כיון דומיא דיין, דכתיב בשמון ושמע להמי ופרע לא ישלחו ויין לא ישתו כל כהן[י]: מה יין בזמן ביאה הוא דאסור. דכתיב (יחזקאל מד) בגופא של החגר וגו', בזמן שבית המקדש קיים שניהן אסן לעבוד: שלא בזמן ביאה. כגון המידנא שהבית חרב ולא זמן ביאה היא: והתניא רבי אומר אומר אני כו' ואמר אביי כו'. מכלל דרבנן אסרי לחייחין לשמא יבנה, ומשני מייתי ריפא דבריתא מפני מה אמרו אנשי משמר כו', ומייתי סיפא בלשון קלרה ודייק מינה מכלל דרבנן אסרי: כרבי

בזמן ביהמ"ק קיים שאין מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו היה אסור לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו כלומר חרבן ביהמ"ק שהיא קלקלתם תקנתם לשתות יין. כרבי דאמר שתקנתו קלקלתו אבל חכמים אומרים אין מותרין לעולם כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנוולין שכשיודעין שאין יכולין לספר ולכבס במשמרתן חשק שלמה על רבינו גרשום ט] והיו עובדין עבודה בזמן שבהמ"ק היה קיים כל"ל.

הגהות וציונים מ] בדפו"ר נוסף ברוך (ונשמט בטעות, דק"ס): נ] צ"ל מכיר (יעב"ץ), וכ"ה בכת"י ונשתבש בדפוס (דק"ס): ג] בכת"י וברש"י נוסף כהן אסור: ד] נראה דתיבת "כלל" הוא שני תיבות וצ"ל לא לירבו כל ל (חשק שלמה עי"ש, דבש תמר), ועיין תוס' ובהגר הב"ח שם, ועי' גם ברש"י והגהות מהר"ב רנשבורג ובהגהות וציונים שם: ה] בכת"י ובסנהדרין נוסף ויין שלא בזמן ביאה שרי והתניא: ו] תיבת "מלכיות" נמחק (מהרש"א בדפו"ר), ועיין רש"ש ובתוס' יו"ט (ריש מ"ג) ובטורי אבן ר"ה לב ע"א ד"ה כ"מ (ועי' שפ"א לעיל טו ע"א, ערוך לנר ר"ה שם): ז] צ"ל בפרשת ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל] (גליון), נראה דהגהת הגליון היא ע"פ הנוסח בדפו"י ששם איתא "דבפרשת" קבצו וכו' כתיב בפרשת נחמתי וכו'. ולפי"ז הגיה דצ"ל כתיב "ויזעק וגו' בעד ישראל" (במקום מה שאיתא לפנינו), אולם לפנינו תיקנו ע"פ המהרש"א "דבתר פרשת" קבצו וכו' (ועי' מהרש"א בח"א). וע"ע בממ"נ: ח] צ"ל ותו לא חיישינן שמא (ראש משביר, הג' מהר"י לנדא), ועי' הג' מהר"ב רנשבורג ובמהרש"א (ועי' גבורת ארי): ט] עי' הג' מהר"ב רנשבורג, ונראה שט"ס נפל ברש"י וצ"ל בכ"ט יום [ועי' תוס'] (ממ"נ), וע"ע בליקוטי רש"י לשון רש"י בסנהדרין (וראה לעיל אות ד). ועיין חידושי הר"ן ובקרן אורה: י] עיין לעיל אות ד:

ויודע שבתי אבותיו קבועין לשם אסור לשתות יין וכו'. פירוש אסור לשתות יין חוץ לשעודתו אבל בשעודתו מותר דיין שבמוך השעודה הימו משכר[כ]:

ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי טעמא. פי' מאי טעמא אין הכהנים מותרין להסתפר אלא דווקא בחמישי בשבת כדי שלא יכנסו למשמר כשהן מנוולין פי' ולא ימתינו עד יום אחד מימי השבוע הבא ויסתפרו קודם שיכנסו למשמרת דאם לא יסתפרו קודם יהיו אסורין כל השבוע הבא עד יום החמישי ומתוך זה שאסרו לספר כל השבוע הבא יסתפרו קודם שיכנסו למשמרתם ולא יהיו מנוולים: כהן גדול מסתפר מע"ש לערב שבת וכהן הדיוט אחד לשלשים יום. פירוש אחינו יכול להשהות יותר והאי דקאמר בשמון השאת דכתיב פרע לא ישלחו פרע ליהוי פי' פרע עד שלשים יום אם ילפה:

לא לירבו בלל. פירוש ואפילו עד ל' יום וקשה דאם כן ג"ש דפרע למה לי (ג) וי"ל דאמאי ר"ל לא לירבו עד ל' יום אלא יגלח בכ"ט: שלוחי לא משלחו. יותר משלשים יום:

מכאן

אלא בראש השנה וביובלות ובשעת מלחמה: על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם כו': תנא יש מחליפין צעקה לאליהו ותפלה לשמואל בשלמא גבי שמואל כתיב ביה תפלה וכתיב ביה צעקה אלא גבי אליהו תפלה כתיב צעקה לא כתיב [א] עננו ה' עננו לשון צעקה היא: על הששית הוא אומר מי שענה את יונה כו' על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד כו': מכדי יונה בתר דוד ושלמה הוה מאי טעמא מקדים ליה ברישא משום דבעי למיחתם [ו] מרחם על הארץ תנא [ח] משום סומכום אמרו ברוך משפיל הרמים: שלש תעניות הראשונות אנשי משמר מתענין ולא משלימין כו': תנו רבנן [י] מפני מה אמרו אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב ויבואו ויסייעו להם מפני מה אמרו אנשי בית אב לא ביום ולא בלילה מפני שהן עסוקין תמיד בעבודה [ב] מכאן אמרו כל כהן שמכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל אותו היום [ג] במכיר [ד] משמרתו ואין מכיר משמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל אותה שבת אינו מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם אסור לשתות יין כל השנה [ג] רבי אומר אומר אני [ג] אסור לשתות יין לעולם [ד] אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו אמר אביי כמאן שתו האידנא כהני חמרא כרבי: אנשי משמר ואנשי מעמד אסורים לספר ולכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת: מאי טעמא [ז] אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן [ה] כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנוולין ת"ר [ט] מלך מסתפר בכל יום [י] כהן גדול מערב שבת לערב שבת [יא] כהן הדיוט אחת לשלשים יום מלך מסתפר בכל יום מ"ט אמר רבי אבא בר זבדא אמר קרא [יב] מלך ביפיו תחזינה עיניך כהן גדול מע"ש לערב שבת מ"ט אמר רב שמואל בר יצחק הואיל ומשמרות מתחדשות כהן הדיוט אחת לשלשים יום מנלן אתיא פרע פרע מנזיר כתיב הכא [יג] וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו וכתיב התם [יד] קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו מה להלן שלשים אף כאן שלשים ונזיר גופיה מנלן אמר רב מתנה [ט] [טו] סתם נזירות שלשים יום מנלן אמר קרא [טז] יהיה בגימטריא תלתין הוי א"ל רב פפא לאביי ודילמא ה"ק רחמנא לא לירבו כלל [יז] אמר ליה אי הוה כתב לא ישלחו פרע כדקאמרת השתא דכתיב ופרע לא ישלחו פרע ליהוי שלוחי הוא דלא לישלחו אי הכי אפילו האידנא נמי [יח] דומיא דשתויי יין מה שתויי יין בזמן ביאה הוא דאסור שלא בזמן ביאה שרי אף הכא נמי [יט] והתניא [כ] רבי אומר אומר אני כהנים אסורין לשתות יין לעולם אבל מה אעשה [כא] שתקנתו קלקלתו ואמר אביי כמאן שתו האידנא כהני חמרא כרבי

בה וחששא גדולה, אלא שיהו כולן מותרים ביין נמצא שמרויחים בענין זה בחורבן הבית שהוא קלקלתן. [הריטב"א] **אמר אביי כמאן שתו האידנא כהני חמרא כרבי.** פי' שמתירים לכולם לגמרי משא"כ לת"ק שאוסר אותן אף בזה"ז לפי הסדר דקתני רישא, מהם כל השנה ומהם יום ידוע או שבת ידוע, ולא עוד אלא שכולם יהיו אסורים לשתות יין כל השנה לת"ק שאין בהם מי שיכיר משמרתו ובית אב שלו, והא ודאי מדברי אביי למדנו לת"ק איסור יין לכהנים בזה"ז, דאי לא הוה ס"ד שלא אמר ת"ק אלא בזמן שביהמ"ק קיים ולכהן שהוא חרב לירושלים, והיינו דאמרינן בגמ' על הא דאביי מכלל דרבנן אסרי. [הריטב"א] **כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנוולין.** הקשה הראב"ד כיון שמסתפר משלשים יום לשלשים יום מאי מנוולים איכא, ועוד אי מטי שלשים יום בתוך משמרתו אמאי אסרו לו וכי אתי קנסא דרבנן ועקר לאו דאורייתא, ונראה לי דמיירי אפי' בתוך שלשים וקרי ליה מנוול דבעינן שיכנס ביופיו לעבודת הבורא, ואי מטי שלשים דידיה בתוך משמרתו פשיטא דמותר לגלח אלא קנסוהו שיהא מנוול עד עת בא התגלחו. [תוספות הרא"ש] **אמר רב מתנה סתם נזירות שלשים יום מנלן.** כבר היה ידוע אל החכמים כי סתם נזירות שלשים יום, ורצו לחדד התלמידים לסמוך זה לגימטריא. [מגן אבות להרשב"ץ אבות פ"ג מכ"ג] **אמר קרא יהיה בגימטריא תלתין הוי.** פירוש גימטריא חשבון, שכן תרגומו המתרגם, את מפקד העם ית גמטור. [כל בו סי' קכב] 'גימטריא' פירושו ג"א מטורי"א, שהמלות הם כמו הרים, והיוצא מהם כמו ג"א. [מהר"י קארו]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) תוספתא פ"א ה"ט, ז) תוספתא פ"ב ה"ג-ד (ע"ש הג' הגר"א), ח) סנהדרין דף כג:, ט) [מו"ק דף יד.], י) סנהדרין כג: [כל הסוגיא עד סופו וע"ש כמה וכמה שיטות], יא) נזיר ה. לט. סנהדרין שם ע"ש מו"ק יט:, יב) סנהדרין שם, יג) ע"ש בפי"ח ופי"ט, יד) עיין מאירי ובריטב"א, טו) יחזקאל שם פסוק כא, טז) ירושלמי פסחים פי"י ה"ו (ועיין רש"ש).

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה דבעי למחתם כו' עד ל"ל (כך שמעתי) תמ"מ וע"ב נ"ל דזה טעות: (ז) ד"ה רבי אומר כו' אבל מה מעשה שתקנתן קלקלתן דהוי כמה שנים שלא חזרה עבודה וקלקלה זו תקנתן: (ח) תוס' ד"ה לא כו' וי"ל. נ"ב לפי זה לא גרס מלת כלל יו"ל:

עין משפט נר מצוה

כב א מיי' פ"ג מהל' גירות הלכה ו סמג עשין קעו:

כג ב ג ד מיי' שם הלכה ז:

כד ה מיי' שם הלכה יב ופ"ו מהלכות כלי המקדש הלכה יג:

כה ו מיי' פ"ב מהלכות מלכים הלכה ה:

כו ז מיי' פ"ה מהלכות כלי המקדש הל' ו:

כז ח מיי' פ"ג מהלכות גירות הלכה ג סמג עשין קעב:

כח ט מיי' פ"ג מהל' מהלכות גירות הלכה ג ופ"ל מהלכות בית מקדש הלכה יג סמג עשין רכ:

כט י מיי' פ"ל מהלכות בית מקדש הל' י:

גליון הש"ס

[מכמ"י גמ' שתקנתו קלקלתו. ע' עירובין דף מג ע"ב במוס' ד"ה ומסור לשמות וכו']:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה **אסור לשתות יין** וכו' **ותו לא שמא** וכו'. נ"ב פי' מו לא מסור משום שמא יבנה וכו' ומכבד עבודה דכולי האי לא גזרינן כמ"ש רמ"י בד"ה ואינו יודע וכו' ולא חיישינן וכו' עכ"ל ולפיכך מסור רק לותו יום לחוד ולק"מ קושית מהרש"ל ודו"ק. סוב לחיישי כן בס"י: **ב]** שם ד"ה **לא לירבו בכלל אלא יסתפרו בכל יום.** נ"ב ל"ע לפ"ז מה יענה לקושי' המוס' ד"ה לא לירבו ובויותר יפלא דסוף לשון רמ"י הוא כמעט כתירוץ המוספות ומצלמו דברי רמ"י מוסיים תוך כדי דיבור:

תורה אור השלם

א) עַנֵּנִי יְיָ עַנֵּנִי וְיֵדְעוּ הָעָם הַזֶּה כִּי אַתָּה יְיָ הָאֱלֹהִים וְאַתָּה הַסַּבְתָּ אֶת לִבָּם אֲחֹרַנִּית:
[מלכים א' יח, לז]

ב) מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה אֶרֶץ מַרְחֹקִים: [ישעיה לג, יז]

ג) וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ כָּסוֹם יְכַסְּמוּ אֶת רָאשֵׁיהֶם:
[יחזקאל מד, כ]

ד) כָּל יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ תַּעַר לֹא יַעֲבֹר עַל רֹאשׁוֹ עַד מְלֹאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יַזִּיר לַיְיָ קָדֹשׁ יִהְיֶה גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר רֹאשׁוֹ: [במדבר ו, ה]

משנת ראשונים

אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו. פי' מורי נר"ו, חורבן הבית שהיא קלקלתו לכל הדברים תקנתו לדבר זה, שאילו היה הבית קיים היה נוהג איסור יין ביום ובלילה ובמשמרה שלו ביום, אבל עכשיו שחרב הבית ואין עבודה אין לנו לאסרו מפני חשש שמהרה יבנה ביהמ"ק שזו גזירה שא"א לעמוד

רבינו חננאל [18/06/2018 אהח]

בגבולין אומר הענייה ואח"כ אומר הברכה כדאמר לעיל: **אנשי משמר מתענין ולא משלימין** מתענין הואיל ואין עצמן עוסקין בקרבנות ולא משלימין דכיון דמשמר שלהן עוסקין בקרבן היום יו"ט הוא להם לפיכך אין משלימין: **אנשי בית אב** שמקריבין קרבן היום לא היו מתענין כלל הואיל ועוסקין בקרבן: **שלש** שניות. שכבר תקפה הגזירה: **אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות** הואיל ואין עוסקין בקרבן היום: **אנשי בית אב** שעובדין היום **לא ביום ולא בלילה** הואיל דבלילות מקריבין נמי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב: **כל כהן שמכיר משמרתו** ויודע מאיזה משמרה הוא **ומשמרת בית אב שלו** שיודע באיזה בית אב הוא **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודעין באיזה יום עובדין בית אב שלו: **אסור לשתות יין כל אותו היום** אע"פ שאינו בירושלים אלא הואיל ויודע שהיום עובדין בית אב שלו ואסורין ביין הוא נמי אסור: **מכיר משמרתו** שיודע מאיזה משמרה הוא **ואינו מכיר משמרת בית אב שלו** שאינו יודע מאיזה בית אב הוא: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שמשמרה שלו קבועין ועובדין בשבת [זו] אבל אינו יודע באיזה יום עובד בית אב שלו **אסור לשתות יין כל השבת** דשמא היום עובד בית אב שלו: **ויודע שבתי אבותיו קבועין** שיודע שבית אב שלו עובדין יום אחד בשנה שהרי כהנים הן ט) ובית המקדש קיים **רבי אומר אומר אני** אם היה כהן בזמן ביהמ"ק קיים שאין מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו היה **אסור לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו** כלומר חרבן ביהמ"ק שהיא קלקלתם תקנתם לשתות יין. **כרבי** דאמר שתקנתו קלקלתו אבל חכמים אומרים אין מותרין לעולם **כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהן מנוולין** שכשיודעין שאין יכולין לספר ולכבס במשמרתן

הגהות וציונים מ] בדפו"ר נוסף **ברוך** (ונשמט בטעות, דק"ס): נ] צ"ל **מכיר** (יעב"ץ), וכ"ה בכת"י ונשתבש בדפוס (דק"ס): ג] בכת"י וברש"י נוסף **כהן** אסור: ד] נראה דתיבת "כלל" הוא שני תיבות וצ"ל **לא לירבו כל ל** (חשק שלמה עי"ש, דבש תמר), ועיין תוס' ובהגר הב"ח שם, ועי' גם ברש"י והגהות מהר"ב רנשבורג ובהגהות וציונים שם: ה] בכת"י ובסנהדרין נוסף **ויין שלא בזמן ביאה שרי** והתניא: ו] תיבת "מלכיות" נמחק (מהרש"א בדפו"ר), ועיין רש"ש ובתוס' יו"ט (ריש מ"ג) ובטורי אבן ר"ה לב ע"א ד"ה כ"מ (ועי' שפ"א לעיל טו ע"א, ערוך לנר ר"ה שם): ז] צ"ל בפרשת **ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל**] (גליון), נראה דהגהת הגליון היא ע"פ הנוסח בדפו"י ששם איתא "דבפרשת" קבצו וכו' כתיב בפרשת נחמתי וכו'. ולפי"ז הגיה דצ"ל כתיב "ויזעק וגו' בעד ישראל" (במקום מה שאיתא לפנינו), אולם לפנינו תיקנו ע"פ המהרש"א "דבתר פרשת" קבצו וכו' (ועי' מהרש"א בח"א). וע"ע בממ"נ: ח] צ"ל ותו לא **חיישינן** שמא (ראש משביר, הג' מהר"י לנדא), ועי' הג' מהר"ב רנשבורג ובמהרש"א (ועי' גבורת ארי): ט] עי' הג' מהר"ב רנשבורג, ונראה שט"ס נפל ברש"י וצ"ל **בכ"ט** יום [ועי' תוס'] (ממ"נ), וע"ע בליקוטי רש"י לשון רש"י בסנהדרין (וראה לעיל אות ד). ועיין חידושי הר"ן ובקרן אורה: י] עיין לעיל אות ד:

להם לגדל שער כלל וצריכים להסתפר בכל יום, אך הַשְׁתָּא [-עתה] דִּכְתִיב 'וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ', שקודם נאמר 'פרע' ואחר כך 'לא ישלחו', משמעות הכתוב היא, פֶּרַע לֶיהֱוֵי - שהשערות יכולים להיות פרע, דהיינו שלשים יום, ורק שַׁלּוּחֵי הוּא דְּלָא לְיִשַׁלְּחוּ - לא יוסיפו לגדלם יותר מכך, דהיינו, שלא יגדלו יותר משלשים יום שזהו 'פרע'.

הגמרא מקשה שהאיסור לכהנים לגדל שערותיהם יותר משלשים יום יהיה נוהג אף בזמן הזה:

מקשה הגמרא, אִי הָכִי - אם כך, שהחיוב לכהן הדיוט להסתפר אחת לשלשים יום נלמד מפסוק, אֲפִילּוּ הָאִידְנָא נַמִּי - אף בזמן הזה שחרב בית המקדש יאסרו הכהנים לגדל שערותיהם יותר משלשים יום[ל]. מתרצת הגמרא, הוּמְיָא דְּשָׁתוּיֵי יַיִן - איסור גידול שיער לכהנים דומה לאיסור שתות יין, ששני האיסורים כתובים בסמיכות זה לזה[לא], שיטה נוהגים הכהנים לשתות יין בזמן הזה, והוקש איסור פרוע ראש לאיסור שתיית יין, מַה שְׁתוּיֵי יַיִן בְּזַמַּן בִּיאָה למקדש הוּא דְּאָסוּר[לב], שֶׁלֹּא בְּזַמַּן בִּיאָה כגון בזמן הזה[לג] שְׁרֵי - מותרים בשתיית יין, אַף הָכָא נַמִּי - אף כאן גם כן אין איסור גידול שיער אלא בזמן ביאה ולא בזמן הזה, ולכך מותרים בזמן הזה לגדל שערותיהם.

הגמרא מקשה על כך מהברייתא שהובאה לעיל שמבואר שם שכן נוהג איסור שתיית יין בזמן הזה:

מקשה הגמרא, וְהָתַנְיָא - והלא שנינו בברייתא שהובאה לעיל, רַבִּי אוֹמֵר, אוֹמֵר אֲנִי, לדבריכם שחוששים שמא יבנה בית המקדש כל הכֹּהֲנִים אֲסוּרִין לִשְׁתּוֹת יַיִן לְעוֹלָם, אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה, שֶׁתַּקָּנָתוֹ קַלְקָלָתוֹ. וְאָמַר אַבַּיֵי, כְּמַאן שָׁתוּ הָאִידְנָא כָּהֲנֵי חַמְרָא - כפי איזו לאיסורם לשתות יין, ששני האיסורים כתובים בסמיכות זה לזה[לא], שיטה נוהגים הכהנים לשתות יין בזמן הזה,

ל. **רש"י** (ד"ה מי). והר"ן בסנהדרין (נב: ד"ה מי) כתב בתחילה, שאין 'אי הכי' זה כשאר 'אי הכי' שבכל מקום, שהוא מתפרש על דרך 'אי אמרת בשלמא', משום שכאן אפילו לולי דברי הגמרא קודם, יש להקשות שגם בזמן הזה יסתפרו כל שלשים יום. אמנם בסוף דבריו כתב, שיש לומר שמתחילה סברה הגמרא שמה שהדיוט מסתפר כל שלשים יום אין זה דאורייתא, אלא משום הידור וכבוד, ועל כן שייך לומר שבזמן בית המקדש בלבד נאמר דין זה, אולם כיון שאמרה הגמרא שדין דאורייתא הוא, מעתה קשה שיתחייבו גם בזמן הזה להסתפר כל שלשים יום. והוא כדברי רש"י כאן, שמאחר ונלמד מפסוק, קשה שיתחייבו כן גם בזמן הזה.

לא. **שבסמוך** לפסוק שנאמר (ישעיהו מד כ) 'ופרע לא ישלחו', נאמר (שם מד כא) 'ויין לא ישתו כל כהן בבואם אל החצר הפנימית'.

לב. **שנאמר** (שם) 'ויין לא ישתו כל כהן בבואם אל החצר הפנימית' [דהיינו אל ההיכל. רש"י על הפסוק (שם), ועיין ברש"י על התורה (ויקרא י ט) שהביא לימוד מתורת כהנים שאסור אף לגשת למזבח בשכרות אף שהוא מחוץ להיכל]. רש"י (ד"ה מה). ורבינו גרשום (ד"ה נזמן) כתב שלומדים זאת מהתורה (ויקרא י ט) 'יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד'.

לג. **רש"י** (ד"ה שלמא). וכן סובר הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם (הלכות מקדש פ"ג ה"י), שבזמן שבית המקדש קיים כהן צריך להסתפר בכל שלשים יום אף אם אינו נכנס לבית המקדש, ורק בזמן הזה סוברת הגמרא שאין איסור לגדל פרע. אך דעת הרמב"ם (שם) והחינוך (מצוה קמט) שרק בזמן ביאה ממש אסורין, ואף בזמן שבית המקדש קיים לא היה איסור שלא בשעת ביאה למקדש, וראה עוד בילקוט ביאורים בענין זה.

אלא בראש השנה. כדתמרינן גר"ה (דף טז.) תמרו לפני מלכיות וזכרונות וכו': **וביובל.** ביום הכפורים של יובל, כדתנן התם (דף כו:) שהיה היובל לר"ה לתקיעה ולברכות כו': **ובשעת מלחמה.** דכתיב (במדבר י) וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הלוחץ אתכם וגו', ולמ"ד ידעינן מנה מיתפרים דאומר ברכות ופסוקי מלכיות[ו] זכרונות ושופרות בשעת מלחמה: **צעקה לאליהו.** על מי שענה את אליהו חותם שומע תפלה, ושמואל שומע תפלה דכתיב ביה תפלה (שמואל ו ז) קבלו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם: **צעקה.** דכתיב (שם טו) ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה, ואיכא למימר במצפה הוה היתה צעקה, דבתר פרשת קבלו כל ישראל המצפתה כתיב ש

מכלל דרבנן אסרי. פי' מכלל לרבנן מסקי לשתות יין משום דשמע יבנה דיהמ"ק ובעינן כהן לשתוי וליכא ומשני גזור רבנן ביין שמא יבנה כו'. מאי טעמא תירוצא הוא, כלומר לטעמא מאי למספר למספר ועייל:

בעינן כהנים הראויים לעבודה וליכא. ומ"ת והלא בלא יין נמי מסורין בעבודה לטמאי מתים גינהו ולריכין הזאה ג' [ז'] ולמאי מסקי להו יין וי"ל דמ"מ מותרין בעבודת נזור לטומאה הותרה בנזור [ב]:

פרועי ראש דלא מחלי עבודה. פי' (ה) בלא כתיב בסמוך ולהבדיל וגו': (דבר תורה):

דבר זה מתורת משה לא למדנו. ומ"ת נילף מק"ו ומה בעל מום שמותר בתכילת קדשים כדדרשינן במסכת קדושין פרק המיח מקדש (דף נג.) [ג] וכל מנחת מחבת וכל מרחשת לכהנים יהיה מיח כחיו ומפ"ה בעל מום מסור לעבוד עבודה ערל שמסור בתכילת קדשים דדרשינן פרק הערל (יבמות דף ע.) בג"ש תוסך וכתיב מפסח לערל מסור בו מינו דין שמסור לעבודה וי"ל דמלל יוכיח שמינו מוכל בקדשים ומפ"ה כשר לעבודה וכדאמר פרק המומר (קדושין דף סו:) מדכתיב בהן ה' חילו ופועל ילדו תרלה דמשמע אפילו [חולין שכו] הוא רולה בעבודתו מי נמי מבעל מום לא מלי יליף דאיכא למיפרך מה לבעל מום שכן עשו בו קריצין כמקריבים [ד] שכל הקריצין פסולים (ו) שהם בעלי מומים כמו המקריב תאמר בערל שלא עשה בו קריצין כמקריבין דמה ערלות שייך בהמה: **שתויי** יין דמחללי עבודה. פי' דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' ולהבדיל בין הקודש ובין החול [ו]: **מריש** ירחא דניסן **ועד תמניא (דהא) [ביה] איתוקם תמידא.** פי' כדמפרש בגמילת תענית [פ"ק] [ז] שהיו הבייתוסים אומרים שייחיל מתנדב תמיד משום דכתיב [ח] מעשה את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים, מאי מהדרו להו [ט] את קרבני לחמי לאשי תשמרו להקריב לשון רבים:

הלכו כרבי מכלל דרבנן אסרי מ"ט מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא הכא אפשר דמספר ועייל אי הכי שתוי יין נמי אפשר דגני פורתא ועייל [י] כדרמי בר אבא דאמר רמי בר אבא [יא] דרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין את היין לאו מי איתמר עלה אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה [יב] לא שנו אלא בששתה שיעור רביעית אבל שתה יותר מרביעית כל שכן שדרך מטרידתו ושינה משכרתו רב אשי אמר [יג] שתויי יין דמחלי עבודה [יד] גזרו בהו רבנן [טו] פרועי ראש דלא מחלי עבודה לא גזרו בהו רבנן מיתיבי [טז] ואלו שהן במיתה [יז] שתויי יין [יח] ופרועי ראש בשלמא שתויי יין בהדיא כתיב בהו [יט] יין ושכר אל תשת [כ] אלא פרועי ראש מנלן דכתיב [כא] וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו וכתיב בתריה ויין לא ישתו כל כהן בבאם אל החצר הפנימית ואיתקוש פרועי ראש לשתויי יין מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה ומינה אי [כב] מה שתויי יין דמחלי עבודה אף פרועי ראש דמחלי עבודה (לא כי איתקוש למיתה הוא דאיתקוש אבל לאחולי עבודה לא איתקוש [כג]) א"ל רבינא לרב אשי הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה א"ל וליטעמיך הא דאמר רב חסדא [כד] דבר זה מתורת משה לא למדנו ומדברי קבלה למדנו [כה] כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (לשרתני) הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה אלא גמרא גמיר לה [כו] ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא הבא נמי גמרא גמיר לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא (כי גמירי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמירי [כז]): כל הכתוב במגילת תענית דלא למיספד לפניו אסור לאחריו מותר: תנו רבנן [כח] אלין יומיא דלא להתענאה בהון ומקצתהון דלא למיספד בהון מריש ירחא דניסן ועד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד בהון מתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב [כט] חגא דשבועיא דלא למיספד בהון. אמר מר מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד למה לי מריש ירחא לימא מתרי בניסן ור"ח גופיה יו"ט הוא ואסור אמר רב לא נצרכה אלא לאסור יום שלפניו ושלפניו נמי תיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ראש חדש ר"ח דאורייתא הוא ודאוריית' לא בעי חיזוק דתניא [ל] הימים האלה הכתובין במגילת תענית לפניהם ולאחריהם אסורין שבתות וימים טובים הן אסורין לפניהן ולאחריהן מותרין ומה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה [לא] ודברי תורה אין צריכין חיזוק הללו דברי סופרים [לב] ודברי סופרים צריכין חיזוק. אמר מר מתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד למה לי עד סוף מועד לימא עד המועד ומועד גופיה יום טוב הוא ואסור אמר רב פפא כדאמר רב לא נצרכא אלא שנאמר [לג] וספרתם לכם ממחרת השבת, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ות"ל שוטים מניין לכם ולא היה אדם שהחזירו דבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר משה רבינו מוהב ישראל היה ויודע שעתיד יום אחד הוא עומד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודמו אותן והלכו להן ביתוסים מכת הפסוקין על כרחן וחזרו בהן (ע"כ הג'). מיתוקס תמידא דלא למיספד לא גרסינן ולא גרסינן להתענאה [לד], כדמוכח בסמוך דקתני לא נצרכה אלא לאסור יום [לה] שלפניו, ואי גרסינן להתענאה מ"כ היינו רבי יוסי [לו] דאמר לפניו אסור, והא ליכא למימר דרבי יוסי היא, דקתני פריך כמאן כרבי יוסי בתמיהה מכלל דכרבנן פסיקא ליה: עד סוף מועדא. פשיטא: חגא דשבועיא דלא למיספד. בגמילת תענית [פ"ק] מפרש מאי מיתוקס: ור"ח יו"ט הוא. דכתיב [לז] קרא עלי מועד והוי רמז חדש חג (ד) בהמי מסכתא לקמן (דף טו.): לאסור

ה) [עירובין סד: סנהדרין כב: ע"ש], ו) עירובין סד: סנהדרין כב:, ג) זבחים יז:, ד) סנהדרין שם [פג. שבועות ו:], ה) יומא עא: מו"ק ה. סנהדרין כב: פג: זבחים יח: כב:, ו) [מנחות דף סה. ע"ש גירסת הספרים נמוס' ד"ה מרים], ז) ר"ה יט. [וע"ש בתוד"ה אסורין] תוספתא פרק ב ה"ז, ח) [יבמות דף פה:], ט) [שם], י) ויקרא י, ט-י, עי' הגהות וציונים אות ל, כ) כדאיתא בנדרים ז: אין היקש למחצה (ריטב"א), ל) כב: וע"ש תוד"ה ערל, מ) במדבר כח ד, נ) במדבר כח ב, ס) ויקרא כג טו, ע) דמתני' לעיל דף טו:, פ) איכה א טו, צ) יומא ו:, ק) ויקרא ז ט-י, ר) זבחים טז., ש) [וכ"ה בגמרא מנחות דף סה. להדיא].

(א) רש"י ד"ה דבר מסקנא נזמיס פרק שני דקא בעי התם: (ב) ד"ה מרים ירחא כו' ל"ל אחר ד"ה הלא להמענאה כו': (ג) ד"ה מיתוקס תמידא כו' וד"ה מריש ירחא כו' וד"ה מתמניא כו' עד על כרחן ומזמו בהן [ע"כ] הד"ה ומ"ש מה"ד ה"ג מיתוקס תמידא וכו' הלא לאסור את יום שלפניו: (ד) ד"ה ולמה תדע כו' והוי ר"ח אב כדאיתא בהמי מסכת: (ה) תוספות ד"ה פרועי כו' פי' דבר תורה הלא כתיב: (ו) ד"ה דבר כו' כשהן בעלי מומין:

גמרא ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא. עיין יומא דף לה ע"ב ובתוס' שם ד"ה מיחיני:

א) יַיִן וְשֵׁכָר אַל תֵּשְׁתְּ אַתָּה וּבָנֶיךָ אִתָּךְ בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְלֹא תָמֻתוּ חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם: [ויקרא י, ט]

ב) וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ כָּסוֹם יְכַסְּמוּ אֶת רָאשֵׁיהֶם: וְיַיִן לֹא יִשְׁתּוּ כָּל כֹּהֵן בְּבֹואָם אֶל הֶחָצֵר הַפְּנִימִית: [יחזקאל מד, כ-כא]

ג) כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְיָ כָּל בֶּן נֵכָר עֲרֵל לֵב וְעֲרֵל בָּשָׂר לֹא יָבוֹא אֶל מִקְדָּשִׁי לְכָל בֶּן נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [יחזקאל מד, ט]

[נדפס בסוף המסכת]

ובניך ולא תמותון] (גליון): [ג] תיבת "אי" ליתא בכת"י ובאמת הוא מיותר ויש למוחקו (רש"ש, דק"ס): [ד] זה ליתא בסנהדרין אלא מסיק שם קשיא ע"ש ותוספות שם] [וגם רש"א מוחק כל זה וגרס דמחלי עבודה קשיא] (גליון) וכ"ה בכת"י (ועי' ברש"י), ועי' גבורת ארי: [ה] [כל אלו מוחק הרש"ל בסנהדרין כב ע"ב] (גליון), ועי' ריטב"א, ובתוס' וחידושי הר"ן בסנהדרין שם. ועי' שפ"א ובדק"ס (ועי' ברש"י): [ו] [נתישב על דינו שבאותן ימים נצחו חכמים את הבייתוסים, רש"י שם במנחות] (גליון): [ז] צ"ל דלא כתיב ביה חילו, (ומה שבינתיים ליתא, מהרש"א), ועי' ממ"נ: [ח] צ"ל ה"ג ומינה וכו' אף פרועי ראש מחלי עבודה קשיא. (וכאן הס"ד ומה"ד) ולא גרסינן כי גמירי הלכה וכו', והיינו דרש"י גורס "קשיא" במקום הנוסח המוקף שלפנינו [עיין אות ג-ד] (גנזי יוסף ע"פ מהרש"א, רש"ש, ראש משביר), וכ"ה להדיא ברש"י בסנהדרין: [ט] צ"ל מנלן (רש"ש), כ"ה בגמ' שם: [י] גי' רש"י במנחות להתענאה (גליון) וכ"ה כאן בכל הדפו"י והמהרש"א הגיה כלפנינו ע"פ רש"י ד"ה מתמניא (דק"ס), ועי' רש"י במנחות שם (ליקוטי רש"י) ובתוס' שם, ועי' גבורת ארי ובשפ"א: [יא] דכ"ה הגירסא בכמה כת"י וראשונים ועי' תוס' במנחות שם שכתבו דגירסא זו עיקר, ועי"ש בגליון הש"ס וכאן בגבורת ארי ובדק"ס: [יב] צ"ל את יום שלפניו (הג' הב"ח): [יג] [במסקנא דגמ' וכחים יח ע"א אצטריך ולהבדיל בין הקודש לדרשא אחרינא ושתויי יין דמחלי עבודה יליף התם מג"ש דחוקה חוקה ממחוסר בגדים וקצ"ע] (גליון), ועי' מצפה איתן בסנהדרין שם: [יד] בכת"י נוסף כאן מנא הוינא ידעי דפרועי ראש במיתה:

ל א ב מיי' פ"ו מהל' מקדש הלכה ה ופ"ד מהלכות תפלה הל' ח סמג עשין ס ולאוין מ טוש"ע ס"ח סימן קו סעיף ג:

לא ג מיי' פ"ו מהל' מקדש הלכה ו סמג לאוין שם:

לב ד מיי' שם ה"ד:

לג ה מיי' שם הל' ו:

לד ו מיי' שם הלכה יד:

במשמרתן מספרין ומכבסין קודם שיכנסו למשמרתם כשהן מנוולין הואיל ומשמרות מתחדשות שיראו אותו ביפיותו: ראשם לא יגלחו פרע לא ישלחו ראשם לא יגלחו משמע לא יגלחו כל שעריהם לגמרי ופרע לא ישלחו משמע שלא יגדלו שעריהם: ודילמא הכי אמרה רחמנא ופרע לא ישלחו דלא לירבו כלל אלא מסתפרין בכל יום: פרע להביא שיגדילו שערם כל שהוא דהיינו לל' יום שלוחי לא ישלחו יותר מדאי: אי הכי הואיל וילפת פרע פרע מנזיר אפילו האידנא נמי יהו אסורין בפרוע ראש נמי שהרי נזירות נוהג בזמן הזה: דומיא דיין דהא איתקש פרוע ראש ליין דכתיב ויין לא ישתו כל כהן וגו' בזמן ביאה למקדש אסור דכתיב יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד: מכלל דרבנן אסרי בזמן הזה ביין ונימא דפרוע ראש בזמן הזה נמי אסור. תריץ מ"ט אסרי רבנן בזמה"ז מהרה יבנה ביהמ"ק וכו' אבל פרוע ראש לא אסרי: רב אשי אמר להכי אסרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הואיל דחמור דהרי מחלל עבודה דאמרינן התם במס' זבחים כתיב בשתויי יין חוקה דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' וכתיב בבגדי כהונה חוקה דכתיב (וחבשת) [וחגרת אתם] אבנט אהרן ובניו וגו' מה בגדי כהונה שאינו לובשן ועובד מחל עבודה כדאמרינן בגדיהם עליהם כהונתם

כשמעתייהו ואביי דהוא כהן מבני עלי לא הוה שתי חמרא דהא אמר רבא לדביתהו דאביי ידענא ביה בנחמני דלא הוה שתי חמרא (כתובות סה ע"א) ונהגו הכהנים לשתות יין עכשיו כרבי. הכהנים והלוים אנשי משמר וישראל אנשי מעמד בשבוע המשמשין בעבודה אסורין לספר ולכבס כדי שלא יכנסו במשמרתם מנוולים כיון שיודעין שאסורים (אף) [אז] מקדימין ומתקנים את עצמן ובחמישי מותרין לכבס ולספר מפני כבוד השבת: ת"ר מלך מסתפר בכל יום כ"ג מע"ש לע"ש הואיל ומשמרות מתחדשים כהן הדיוט אחד לשלשים יום. שנאמר וראשם לא יגלחו יכול לא יגלחו לעולם אלא יגדלו שערם ת"ל ופרע לא ישלחו לא יתנו שלוח לשער כלו' לא יאריכו שער להיות משלח לפניהם ולאחריהם כסום יכסמו את ראשיהם אין להם לגדל אלא כשיעור כסוי הראש והוא שלשים יום כנזירות דכתיב ביה יהיה יהיה בגימטריא ל' וגמרינן פרע פרע מנזיר ואמאי לא גזרו בפרע כמו שגזרו ביין אמר רב אשי שתויי יין דמחלל עבודה גזרו בהו רבנן פרע ראש דלא מחללי עבודה לא גזרו בהו רבנן מיתיבי אלו שבמיתה שתויי יין ופרועי ראש כו'. ואסיקנא דאתקוש פרועי ראש לשתויי יין במיתה ומינה מה שתויי יין מחלי עבודה אף פרועי ראש מחלי עבודה ושקלו וטרו ואמרינן האי עד דלא אתא יחזקאל וכתב ופרע לא ישלחו וכתיב בתריה ויין לא ישתו כל כהן וגו' דגמרינן מינייהו דאתקוש לשתויי יין [מ] [אלא גמרא גמירי להו] ואתא יחזקאל ואסמכא אקראי וכי גמרא גמירי לה דפרועי ראש במיתה אבל לאחולי עבודה לא גמירי גמרא: מתני' כל הכתוב במגלת תענית די לא למספד כו'. ת"ר אלין יומא דלא להתענאה בהון ומקצתהון כו'. אמר מר ריש ירחא דניסן עד תמניא ביה אתוקם תמידא די לא להתענאה בהון ומקצתהון [נ] ואקשינן אמאי לא תני מתרי בניסן דהא ר"ח גופא לא אצטריך ושני רב לאסור באדר ביום שלפניו ותניא ימים הכתובים במגלת תענית לפניהם ולאחריהם אסור. ואי משום ר"ח דאורייתא איסוריה ואין דברי תורה צריכין חיזוק וכן אקשי אסיפא דקתני מתמניא ביה ועד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למספד ומועד גופיה יום טוב הוא ואסור אמר רב פפא כדאמר רב לא נצרכא אלא שנאמר [ס] וספרתם לכם ממחרת השבת, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ות"ל שוטים מניין לכם ולא היה אדם שהחזירו דבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר משה רבינו מוהב ישראל היה ויודע שעתיד יום אחד הוא עומד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודמו אותן והלכו להן ביתוסים מכת הפסוקין על כרחן וחזרו בהן (ע"כ הג'). מיתוקס תמידא דלא למיספד לא גרסינן ולא גרסינן להתענאה [ע], כדמוכח בסמוך דקתני לא נצרכה אלא לאסור יום [פ] שלפניו, ואי גרסינן להתענאה מ"כ היינו רבי יוסי [צ] דאמר לפניו אסור, והא ליכא למימר דרבי יוסי היא, דקתני פריך כמאן כרבי יוסי בתמיהה מכלל דכרבנן פסיקא ליה: עד סוף מועדא. פשיטא: חגא דשבועיא דלא למיספד. בגמילת תענית [פ"ק] מפרש מאי מיתוקס: ור"ח יו"ט הוא. דכתיב [ק] קרא עלי מועד והוי רמז חדש חג (ד) בהמי מסכתא לקמן (דף טו.): לאסור

חשק שלמה על רבינו חננאל

ס) גי' רבינו כמו שהיתה הגי' לפני התוס' במנחות סה ע"ש.

פְּדעת רַבִּי המתיר לשתות יין בזמן הזה. ומכך שרבי סובר שמותר לשתות יין בזמן הזה, **מִכְּלָל דְּרַבָּנָן אָסְרִי** - משמע מזה שרבנן אוסרים לשתות יין אף בזמן הזה, ואם כן קשה שלשיטתם יהיה אסור לכהנים בזמן הזה לגדל שערותיהם יותר משלשים יום, וכפי שהם אוסרים שתיית יין[א].

משיבה הגמרא, מן התורה אין איסור לשתות יין בזמן הזה כמבואר לעיל (ע"ח), אלא שחכמים אסרו[ב], **מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם שחכמים אסרו שתיית יין בזמן הזה, משום **שְׁמֵהֲרָה יִבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וּבָעֵינַן** [-וצריכים אנו] **כֹּהֵן הָרָאוּי לַעֲבוֹדָה**, וְאם ישתו הכהנים יין, **לֵיכָּא** - לא יהיה לנו כהן הראוי לעבודה[ג], אבל **הָכָא** - כאן לגבי גידול שער, לא אסרו בזמן הזה, משום שאף אם יבנה המקדש **אֶפְשָׁר דְּמִסַּפֵּר וְעָיֵיל** - יכול הכהן להסתפר מיד ולהיכנס למקדש לעבוד.

מקשה הגמרא, **אִי הָכִי** - אם כך שלא אסרו לגדל שיער משום שיכול מיד להסתפר, **שְׁתוֹי יַיִן נַמִּי** - אף שתיית יין היה להם להתיר בזמן הזה, משום שאף אם יבנה המקדש, **אֶפְשָׁר דְּגָנֵי פּוּרְתָּא וְעָיֵיל** - יכול הכהן להפיג יינו בשינה מועטת ולהיכנס למקדש, **כִּדְרָמֵי בַּר אַבָּא, דְּאָמַר רָמֵי בַּר אַבָּא** הליכת דֶּרֶךְ בשיעור מִיל, **וְכַ' שֵׁינָה** אפילו זמן **כָּל שֶׁהוּא, מְפִיגִין אֶת** השפעת **הַיַּיִן**.

משיבה הגמרא, **לָאו מִי אִיתְּמַר עֲלָהּ** - האם לא נאמר על כך, **אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַבָּה בַּר אֲבוּהּ, לֹא שָׁנוּ** - לא אמרו שדרך ושינה מפיגים את השפעת היין, **אֶלָּא כְּשֶׁשָּׁתָה שִׁיעוּר רְבִיעִית** בלבד, **אֲבָל** אם **שָׁתָה יוֹתֵר מֵרְבִיעִית, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁדֶּרֶךְ מַטְרִידָתוֹ** [-מבלבלת אותו] **וְשֵׁינָה מְשַׁכַּרְתּוֹ** יותר. לכן לדעת חכמים אסור לכהנים לשתות יין בזמן הזה, כדי שיוכלו לעבוד מיד כאשר יבנה המקדש[ה], אך גידול שער שאפשר לספרו בזמן קצר לא הוצרכו לאסור.

הגמרא מביאה תירוץ נוסף לבאר מה החילוק בין יין לתספורת בזמן הזה:

רַב אַשִׁי אָמַר, שְׁתוּיֵי יַיִן דְּמַחְלֵי עֲבוֹדָה - שאם עובדים בעודם שתויים מחללים עבודתם ועבודתם פסולה[ו], **גָּזְרוּ בְּהוּ רַבָּנַן** והחמירו שאף בזמן הזה לא ישתו, שמא יבנה המקדש, אבל **פְּרוּעֵי רֹאשׁ דְּלָא מַחְלֵי עֲבוֹדָה** - שאף אם יעבדו בלא להסתפר אין עבודתם מחוללת[ז], **לָא גָּזְרוּ בְּהוּ רַבָּנַן** בזמן הזה[ח].

הגמרא מקשה על מה שאמר רב אשי שפרוע ראש אינו מחלל עבודתו:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על רב אשי, שנינו בברייתא, **וְאֵלּוּ** העבירות שבמקדש **שֶׁהֵן בְּמִיתָה** בידי שמים, **שְׁתוּיֵי יַיִן וּפְרוּעֵי רֹאשׁ** שעבדו[ט]. ולכאורה קשה, **בִּשְׁלָמָא** - מובן הדבר לגבי **שְׁתוּיֵי יַיִן** שחייבים מיתה, שהרי **בְּהֶדְיָא כְּתִיב בְּהוּ** - במפורש כתוב בהם חיוב מיתה, שנאמר (ויקרא י ט) 'יַיִן וְשֵׁכָר אַל תֵּשְׁתְּ אַתָּה וּבָנֶיךָ אִתָּךְ בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְלֹא תָמֻתוּ', משמע מכך, אם ישתו ויעבדו ימותו, **אֶלָּא פְּרוּעֵי רֹאשׁ מְנָלַן** - מהיכן לנו דין זה שפרועי ראש שעבדו חייבים מיתה, אלא משום **דִּכְתִיב** (יחזקאל מד כ) 'וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ', **וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ** - ונאמר לאחר מכן (שם מד כא) 'וְיַיִן לֹא יִשְׁתּוּ כָּל כֹּהֵן בְּבוֹאָם אֶל הֶחָצֵר הַפְּנִימִית', **וְאִיתַּקּוּשׁ** - הוקשו בפרשה זו **פְּרוּעֵי רֹאשׁ לִשְׁתוּיֵי יַיִן**, ללמדנו, **מַה שְׁתוּיֵי יַיִן בְּמִיתָה, אַף פְּרוּעֵי רֹאשׁ בְּמִיתָה**[י]. **וּמִינָּהּ** - ומהיקש זה יש ללמוד אף לגבי חילול ולהקיש כך, **(אי"ב) מַה שְׁתוּיֵי יַיִן דִּינָם דְּמַחְלֵי עֲבוֹדָה** -

א. **הגמרא** יכלה להביא את דבריהם המפורשים של חכמים בברייתא זו שאוסרים לכהנים לשתות יין בזמן הזה, ששנינו שם 'מכאן אמרו כל כהן שמכיר משמרתו וכו' אסור לשתות יין כל אותו היום' וכו', אלא שהגמרא העדיפה להביא את הסיפא בלשון קצרה ולדייק משם. רש"י לעיל (ע"ח ד"ה והמניח). והר"ן (סנהדרין כג: ד"ה מכלל) ביאר, שבדברי חכמים היה ניתן לומר שמדובר רק בזמן הבית [כפי שהתבאר בהערות לעיל (ע"ח) בשם הרמב"ם], אך רבי ודאי מדבר לאחר החורבן וכמו שאומר 'תקנתו קלקלתו', לכך הוכיחה הגמרא מדברי רבי. ובשפת אמת (ע"ח ד"ה והמניח) כתב לבאר, שבברייתא עצמה היה אפשר לומר שאכן לדעת חכמים אף גידול שיער אסור בזמן הזה כשתיית יין, ודיוק הגמרא הוא מכך שאביי מעמיד את מנהג הכהנים כרבי רק לגבי שתיית יין ולא לגבי גידול שיער, ומכך מוכיחה הגמרא שלא נחלקו חכמים אלא לגבי שתיית יין, אך גידול שיער אף לדעת חכמים לא נאסר בזמן הזה, ומקשה הגמרא מהו החילוק ביניהם.

הקשה הר"ן בסנהדרין (שם), מה מקשה הגמרא מדברי רבנן, הרי אפשר לומר שאכן רבנן סוברים שאסור לכהנים לגדל שיער כפי שאסורים לשתות יין, ואנו סוברים כרבי שמותר לשתות יין וממילא מותר אף לגדל שיער. ותירץ, שאין הדבר ברור כל כך שיהיה הלכה כרבי בשתיית יין, אלא שמתוך הדחק, כיון שזה דבר קשה לא לשתות יין כלל אנו עושים כרבי וסומכים על כך שהלכה כמותו, אבל בגידול שיער [שאין זה דבר קשה להסתפר כל שלשים יום] למה נסמוך על רבי.

ב. **רש"י** בסנהדרין (כג: ד"ה המס).

ג. **יש** להקשות, אף אם לא ישתו יין עדיין אסורים בעבודה, שהרי כולם טמאי מתים וצריכים הזאה מאפר פרה אדומה ביום השלישי וביום השביעי. ותירצו התוספות (ד"ה נעיין) שמכל מקום מותרים לעבוד עבודת ציבור, משום שטומאה הותרה בציבור, כמבואר ביומא (ו:). אלא שהקשו בגבורות ארי (ד"ה ונעיין) ובערוך לנר בסנהדרין (כג: ד"ה ונעיין), הלוא דין זה שטומאה הותרה בציבור נאמר רק על טומאת מת ולא על שאר הטומאות [נדה, שרץ ונבלה], ואם כן מדוע לא גזרו בזמן הזה על הכהנים שלא יטמאו בכל הטומאות, שמא יבנה בית המקדש ולא יהיה כהן הראוי לעבודה, שכהן הטמא אינו יכול להטהר מיד, כיון שצריך להמתין עד הערב בשביל להטהר [כדין כל הטמאים הללו שלאחר הטבילה טמאים עד הערב]. והערוך לנר נשאר בצריך עיון. ובגבורות ארי (ד"ה ונעיין) תירץ, שכיון שאין דרך בני אדם להיות בטומאה לא גזרו על כך, שאם כהן אחד יטמא, ימצאו כהן אחר שלא נטמא, ורק ביין שדרך בני אדם לשתותו גזרו.

ד. **דהיינו** או הליכת מיל או שינה. רש"י בעירובין (סד: ד"ה ושינה).

ה. **לתירוץ** זה נראה שרביעית מותר לשתות בזמן הזה אף לרבנן [אף שיש איסור לעבוד אף לשותה פחות מרביעית, כמבואר ברמב"ם (הלכות מקדש פ"ח ה"ח, על פי כסף משנה שם)], שהרי בידו להפיגה לאלתר אם יבנה המקדש. גבורות ארי (ד"ה לח), קרן אורה (ע"ח נמוס' ד"ה ויודע).

ו. **כפי** שנאמר (ויקרא י ט-י) 'יין ושכר אל תשת וגו' ולהבדיל בין הקודש ובין החול', דהיינו בין עבודה קדושה למחוללת, ודרשו מכאן חכמים (זבחים יז:) שאם עבד בשכרות חילל עבודתו.

ז. **שלא** נאמר בפרועי ראש שמחללים עבודתם. רש"י (ד"ה פרועי). דהיינו שלא נאמר בסמוך לפרועי ראש 'ולהבדיל בין הקודש ובין החול', כמו בשתויי יין. תוספות (ד"ה פרועי).

ח. **לכאורה** לפי דברי רב אשי שלא מקישים פרועי ראש לאיסור שתיית יין, אם כן חוזרת קושיית הגמרא לעיל (ע"ח) שיהיה אסור לגדל פרע גם בזמן הזה מן התורה, שהרי לעיל (ע"ח) הקשתה הגמרא שיהיה אסור לגדל פרע אף בזמן הזה שמקישים פרועי ראש לשתיית יין, וכשם שאין איסור מן התורה בשתיית יין בזמן הזה כך גם אין איסור בפריעת ראש, ואם כן לדברי רב אשי שלא מקישים פרועי ראש לשתויי יין, שהרי יש חילוק בין שתויי יין לפרועי ראש, ששתויי יין מחללים עבודתם ופרועי ראש לא מחללים, אם כן חוזרת הקושיא שכהן יהיה אסור לגדל פרע אף בזמן הזה [ובשלמא לפי התירוץ הראשון בגמרא, מקישים פרועי ראש לשתויי יין, ולכך אין איסור מן התורה לגדל פרע בזמן הזה כמו בשתיית יין, וכפי שתירצה הגמרא לעיל (ע"ח), ורק יש איסור מדרבנן לשתות יין, שמא יבנה בית המקדש, וזה אינו שייך בפרועי ראש, אבל לפי רב אשי שיש חילוק בין שתויי יין לפרועי ראש, ששתויי יין מחללים עבודתם ופרועי ראש לא מחללים, הרי שאין מקישים, אם כן שיהיה אסור אף בזמן הזה]. ותירץ המהרש"א בסנהדרין (כג: ד"ה שתויי) בתירוץ השני, שרב אשי ילמד שפרוע ראש אינו נוהג בזמן הזה מקל וחומר, ומה יין שמחלל עבודתו אינו נוהג בזמן הזה, פרוע ראש שאינו מחלל עבודתו כל שכן שאינו נוהג בזמן הזה. ועיין שם עוד בתירוצו הראשון.

ט. **כן** פסק הרמב"ם (ספר המצוות ל"ת עג) ולמד כן מן הספרא (שמיני פ"ח) ששתוי יין חייב מיתה דווקא אם עבד במקדש כשהוא שתוי. והרמב"ם כתב שם שאם נכנס ולא עבד חייב מלקות ולא מיתה, והרמב"ן (השגות שם) חולק וסובר שמן התורה אין איסור לשתוי יין להכנס לבית המקדש בלא לעבוד, והאיסור הוא רק מדרבנן. וכן לגבי פרוע ראש פסק הרמב"ם (שם ל"ת קמג) שחיוב מיתה יש רק כאשר עבד עבודה כשהוא פרוע ראש כפי שלומדת הגמרא בהיקש משתויי יין, ואם נכנס כשהוא פרוע ראש ולא עבד הרי הוא באזהרה [וחייב מלקות] ולא במיתה, והרמב"ן (שם) חלק עליו גם בזה שאיסורו רק מדרבנן.

י. **כפי** שדורשת הגמרא בסנהדרין (פג:). ומבאר רש"י (ד"ה שתויי), דהיינו מיתה בידי שמים, שכן לא נאמר בפסוק 'יומת', אלא מדייקים מכך שנאמר 'ולא תמותו' משמע שאם ישתו ימותו והיינו בידי שמים.

יא. **לכאורה** קשה, מדוע צריכה הגמרא ללמוד מהיקש ביחזקאל לחייב מיתה לפרועי ראש, הלוא יש פסוק בתורה שמפורש כן, שנאמר (ויקרא י ו) 'ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר בניו, ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו', משמע מכך שאם תפרעו ראשיכם תמותו, וכפי שדייקה הגמרא לעיל על שתויי יין. ותירץ הר"ן בסנהדרין (כג: ד"ה מה), שאי אפשר ללמוד מפסוק זה, שציווי זה לא נאמר לדורות, אלא רק כהוראת שעה לאהרן ובניו משום שהיו בשבעת ימי המילואים, ושם נאמר להם שלא יגדלו שערותיהם כלל אף שלא בשעת עבודה, דהיינו שלא יתאבלו על נדב ואביהוא שמתו.

יב. **תיבת** 'אי' לא גורסים בכתבי היד, וכן בסנהדרין (כג:) לא מובא 'אי', וכן הוא ברש"י כאן (ד"ה ה"ג). רש"ש (ד"ה ומינה), וכן כתב בדקדוקי סופרים (מות ג) שנראה שהוא מיותר.

מכלל דרבנן אסרי. פי' מכלל לרבנן לחסרי לחמות יין משום דשמח יבנה ביהמ"ק ובעינן כהן רחוי לעבוד וליכא ומשני לחפשר למספר ועייל:

בעינן בהנים הראויים לעבודה וליכא. ומ"ת והלא גלח יין נמי לחסורין בעבודה דטומאי מתיס וינהו ולריכין הזאה ג' [וז'] ולחמי לחסרי להו יין ויו"ל דמ"מ מותרין בעבודת לבור דטומאה הותרה בלבור (ב): **פרועי** ראש דלא מחלי עבודה. פי' (ה) דלא כתיב בסמוך ולהבדיל וגו': (דבר תורה):

דבר זה מתורת משה לא למדנו. ומ"ת נילף מק"ו ומה בעל מום שמותר בלכילת קדשים כדרשינן בסמכת קדושין פרק המים מקדש (דף נג.) (ק) וכל מנחת מחבת וכל מרחשת לכהנים יהיה לים כלחיו ולפ"ה בעל מום מותר בלכילת קדשים כדרשינן ערל שמסור בלכילת קדשים כדרשינן פרק הערל (יבמות דף ע.) בג"ש תושב ושכיר מפסח דערל מסור בו מינו דין שמסור לעבודה ו"ל דמלא יולים שמינו מוכל בקדשים ולפ"ה כשר לעבודה וכדאמר פרק המומר (קדושין דף סו:) מדכתיב בתך ה' חילו ויעויל ידיו תרנה דמשמע אפילו [חולין שבו] הוא רוצה בעבודתו אי נמי מבעל מום לא מלי יליף דאיכא למיפרך מה לבעל מום שכן עשו בו קריצין כמקריבים (ו) שהם בעלי מומים כמו המקריב תאמר בערל שלא עשה בו קריצין כמקריבין דמה ערלות שייך בבהמה: **שתויי** יין דמחללי עבודה. פי' דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' ולהבדיל בין הקודש ובין החול (ז): **מריש** ירחא דניסן ועד תמניא (דהא) [ביה] איתוקם תמידא. פי' כדמפרש בגמלת תעניות [פ"ח] (ח) שהיו הבייתוסים חומרים שיחיל מתנדב תמיד מסוס דכתיב (ט) תעשה את הכבש אחד בבקר תעשה משמע יחיל והדרי בבקר תעשה משמע יחיל והדרי להו את קרבני לחמי לאחי תשמרו להקריב לשון רבים:

הלכו בהון ומקלתהון דלא למיספד בהון מריש ירחא דניסן ועד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד בהון מתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב (ט) חגא דשבועיא דלא למיספד בהון. אמר מר מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד למה לי מריש ירחא לימא מתרי בניסן ור"ח גופיה יו"ט הוא ואסור אמר רב לא נצרכה אלא לאסור יום שלפניו ושלפניו נמי תיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ראש חדש ר"ח דאורייתא הוא ודאוריית' לא בעי חיזוק דתניא (י) הימים האלה הכתובין במגילת תענית לפניהם ולאחריהם אסורין שבתות וימים טובים הן אסורין לפניהן ולאחריהן מותרין ומה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה (כ) ודברי תורה אין צריכין חיזוק הללו דברי סופרים (ל) ודברי סופרים צריכין חיזוק. אמר מר מתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד למה לי עד סוף מועד לימא עד המועד ומועד גופיה יום טוב הוא ואסור אמר רב פפא כראמר רב לא נצרכא אלא

שנאמר (מ) וספרתם לכם ממחרת השבת, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ות"ל שוטים מניין לכם ולא היה אדם שהחזירו דבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט בנגדו ואמר מקה רבינו מוהב ישראל היה ויודע שעתות יום אחד הוא עמד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודמו אותן והלכו להן ביתוסים מכת הפסוקין על כרחן וחזרו בהן (ע"כ הג'). מיתוקס תמידא דלא למיספד גרסינן ולא גרסינן להתענאה (נ), כדמוכח בסמוך דקתני לא נצרכה אלא לאסור את (ס) שלפניו, ומי גרסינן להתענאה ת"כ היינו רבי יוסי (ע) דאמר לפניו אסור, והא ליכא למימר דרבי יוסי היא, דקא פריך כמאן כרבי יוסי בתמיהה מכלל דכרבנן פסיקא ליה: עד סוף מועדא. פסח: חגא דשבועיא דלא למיספד. בגמלת תעניות [פ"ח] מפרש מאי מיתוקס: ור"ח יו"ט הוא. דכתיב (פ) קרא עלי מועד והוי רמס חודש חג (ד) בהאי מסכתא לקמן (דף כט.): לאסור

כרבי מכלל דרבנן אסרי מ"ט מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא הכא אפשר דמספר ועייל אי הכי שתויי יין נמי אפשר דגני פורתא ועייל (ס) כדרמי בר אבא דאמר רמי בר אבא (א) דרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין את היין לאו מי איתמר עלה אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה (ב) לא שנו אלא בששתה שיעור רביעית אבל שתה יותר מרביעית כל שכן שדרך מטרידתו ושינה משכרתו רב אשי אמר (ג) שתויי יין דמחללי עבודה (ג) גזרו בהו רבנן (ד) פרועי ראש דלא מחללי עבודה לא גזרו בהו רבנן מיתיבי (ד) ואלו שהן במיתה (ה) שתויי יין (ו) ופרועי ראש בשלמא שתויי יין בהדיא כתיב בהו (א) יין ושכר אל תשת (ס) אלא פרועי ראש מנלן דכתיב (ב) וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו וכתיב בתריה ויין לא ישתו כל כהן בבואם אל החצר הפנימית ואיתקוש פרועי ראש לשתויי יין מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה ומינה אי (ג) מה שתויי יין דמחללי עבודה אף פרועי ראש דמחללי עבודה (לא כי איתקוש למיתה הוא דאיתקוש אבל לאחולי עבודה לא איתקוש (ג)) א"ל רבינא לרב אשי הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה א"ל וליטעמיך הא דאמר רב חסדא (ה) דבר זה מתורת משה לא למדנו ומדברי קבלה למדנו (ג) כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (לשרתני) הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה אלא גמרא גמיר לה (ס) ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא הכא נמי גמרא גמיר לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא (כי גמירי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמירי (ז)): כל הכתוב במגילת תענית דלא למיספד לפניו אסור לאחריו מותר: תנו רבנן (ו) אלין יומיא דלא להתענאה

כרבי הא רבנן מיסר אסרי. לפילו גלח בזמן ביתה: ומשני מאי טעמא כו' והכא כו'. מאי טעמא תירולה הול, כלומר דטעמא מאי גזור רבנן ביין שמא יבנה כו', מבל גבי פרועי ראש לא גזרו לחפשר למספר מיד והדר עייל לבית המקדש לעבודה: דרך מיל ושינה כל שהוא כו': ושינה משברתו. והאי שינוי ליכא בהך מיתה: שתוי יין דמחללי עבודה. לכתיב יין ושכר אל תשת וסמיך ליה ולהבדיל בין הקדש ובין החול (ו) בין עבודה קדושה למחוללת, דאי עביד עבודה שתוי יין חילל: פרועי ראש. דלא כתיב בהו גרמה (ז) חילול: ואילו שבמיתה. בידי שמים, במסכת סנהדרין גמלו הן הנשרפין (דף פג.): שתויי יין. במיתה, דכתיב יין ושכר אל תשת בנותכם אל מועד מלא תמות דהיינו מיתה בידי שמים מדלא כתיב יומת, ואמר בשלמא כו': ה"ג ומינה מה שתויי יין מחלי עבודה אף פרועי ראש מחלי עבודה. קשיא (ח) לא גרס: כי גמירי הלכה למיתה. לאחולי עבודה לא גמירי: מחללי עבודה. חולין היא בל עבודתו שעבד: אף פרועי ראש. עבודתם מחוללת, דלבל מילי לימקום (ט), ומיומנת דרב אחי דאמר פרועי ראש לא מחלי עבודה: דרב חסדא. (ט) בפרק שני דזבחים (י), וקא בעי התם בהן ערל שמתו אחיו מהמת מילה מהו (ל) ואמר רב חסדא מתניתין דלא מחלי עבודה ערל לב וערל בשר: הלכתא גמירי לה. מסיני: (ג) מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה. לבל שמונה ימים נשמו ונתנו בדבר עד שנלחו את הלדוקין, ועשו אותם יום טוב, ודבר זה מפורש במנחות בפרק רבי ישמעאל ובמגילת תעניות המלויה אלנלו: דלא להתענאה בהון. שבולן אסורין בתעניות, ומקלתהון שים בהן קלת חמורין ב"ל שבהספד נמי אסורין: (ג) איתוקם תמידא ואיתותב חגא דשבועיא. בעניים רבים חלקו בייתוסין עם חבמים, ומפורשין במנחות ובמגילת תעניות [פ"ח], וה"ג התם בפ' ר' ישמעאל [שם.] ת"ר חלין יומיא דלא להתענאה בהון ומקלתהון דלא למיספד בהון, מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד, ומתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד (מ): מריש ירחא דניסן ועד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד. שהיו הלדוקים אומרים יחיל מתנדב ומביא תמיד, מאי דרוש (ס) את הבבש אחד תעשה בבקר ואת הבבש השני תעשה בין הערבים, מאי להדרו להו (ו) את קרבני לחמי לאשי תשמרו להקריב לשון רבים הוא, שיהו בולן באין מתרומת הלשבה: מתמניא ביה בו' עד דלא למיספד. שהיו בייתוסים אומרים עשרת אחר השבת הוא, שהעומר מתחיל אחד בשבת

עין משפט נר מצוה

ל א ב מיי' פ"ח מהל' ביאת מקדש הלבה ה ופ"ד מהלבות תפלה הל' ו סמג עשין ג ולאוין מ טוש"ע ח"ח סימן לב סעיף ג:

לא ג מיי' פ"ח מהל' ביאת מקדש הלבה ו סמג לאוין שם:

לב ד מיי' שם פי"ד:

לג ה מיי' שם הל' ו:

לד ו מיי' שם הלבה יד:

רבינו גרשום

במשמרתן מספרין ומכבסין קודם שיכנסו למשמרתם כשהן מגוולין הואיל ומשמרות מתחדשות שיראו אותו ביפיותו: **ראשם לא יגלחו פרע לא ישלחו** ראשם לא יגלחו משמע לא יגלחו כל שערי'הם לגמרי ופרע לא ישלחו משמע שלא יגדלו שעריהם: **ודילמא הכי אמרה רחמנא** ופרע לא ישלחו דלא לירבו כלל אלא מסתפרין בכל יום: **פרע** להביא שיגדילו שערם כל שהוא דהיינו לל' יום **שלוחי** לא ישלחו יותר מדאי: **אי הכי** הואיל וילפת פרע פרע מנזיר **אפילו האידנא** נמי יהו אסורין בפרוע ראש נמי שהרי נזירות נוהג בזמן הזה: **דומיא** דנזיר דהא איתקש פרוע ראש ליין דכתיב ויין לא ישתו כל כהן וגו' **בזמן ביאה למקדש אסור** דכתיב יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד: **מכלל דרבנן אסרי** בזמן הזה ביין ונימא דפרוע ראש בזמן הזה נמי אסור. תריץ מ"ט אסרי רבנן בזמה"ז מהרה יבנה ביהמ"ק וכו' אבל פרוע ראש לא אסרי: **כש"כ ששינה משכרתו** ולהכי אסרי בשתויי יין דאי אפשר בתקנה אבל פרוע ראש דאפשר בתקנה לא אסרי: **רב אשי אמר** להכי אסרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הואיל דחמור דהרי **מחלל עבודה** דאמרינן התם במס' זבחים כתיב בשתויי יין חוקה דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' וכתיב בבגדי כהונה חוקה דכתיב (וחבשת) [וחגרת אתם] אבנט אהרן ובניו וגו' מה בגדי כהונה שאינו לובשן ועובד מחל עבודה כדאמרינן בגדיהם עליהם כהונתם

משנת ראשונים

מכלל דרבנן אסרי. פרש"י דרבנן דפליגי עליה דרבי הוה מצי לאיתויי, ורבינו מאיר תירץ דאי לאו מילתיה דרבי הוה מצינא למימר דאיירי בזמן הבית. **[תוס' הרא"ש, סנהדרין כב:]**

לא הוה לאקשויי מכללא, דהא רישא דברייתא בהדיא תניא כהן שמכיר משמרתו ובית אב שלו אסור לשתות יין כל אותו יום וכו' כדאיתא במס' תענית, אלא דאורחא דתלמודא בכמה דוכתי דמקשה מדיוקא דרישא, אע"ג דמתפרש בסיפא. **[חדושי הר"ן, סנהדרין כב:]**

מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא. ומשום טומאה לא בעו לשהויי, דטומאה הותרה בצבור. **[תוס' הרא"ש, סנהדרין כב:]** **יין ושכר אל תשת.** שורש המצוה ידוע. שאין ראוי להתעסק בדברים היקרים בתכלית היוקר כמו עניני המקדש ודברי התורה רק בעת שיהיה האדם מיושב בדעתו ומכוון בכל מעשיו. **[ספר החינוך מצוה קנב]** שיעור היין שישתה האדם ויהא אסור ליכנס למקדש או להורות, הוא רביעית לוג שהוא ביצה ומחצה, ושישתה אותו חי ובבת אחת. ובתנאי שעברו על היין מ' יום משנעשה. חסר אחת מאלו פטור אבל אסור, ואינו מחלל עבודה בכך. **[ספר החינוך מצוה קנב]** **כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (לשרתני).** ואזהרה זו אין לוקין עליה דהא לאו כתיבא באורייתא. **[יד רמה, סנהדרין פד.]** הערל הרי הוא כבן נכר שנא' כל בן נכר ערל לב וערל בשר, לפיכך ערל שעבד חילל עבודתו ולוקה כזר שעבד, אבל אינו חייב מיתה. **[רמב"ם, ביאת המקדש פ"ו ה"ח]** רבינו שכתב שלוקה, טעמו מדאמרינן בפ"ב דזבחים וכו', גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכיה אקרא, וכיון דגמרא גמירי לה דלא יבא לשרת, כי לקי לא משום אזהרה דבבלה לקי אלא משום אזהרה דגמ', ועכ"ז רצה רבינו שיהא נרמז בתורה קצת, ולפיכך כתב שהוא כזר. **[כסף משנה שם]** **ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא.** כל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק, העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה ומסרו לחכמים, וכו', ולא כדברי המפרשים האסמכתות, שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכונת התורה לכך, ת"ו ישתקע הדבר ולא יאמר, שזו דעת מינות הוא, אבל התורה העירה בכך, ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו כמו"ש ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך תמצא החכמים נותנין בכל מקום ראיה או זכר או אסמכתא לדבריהם מה"ת, כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם, וכל תושבע"פ רמוזה בתושב"כ שהיא תמימה, וח"ו שהיא חסירה כלום. **[הריטב"א, ראש השנה טז.]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) [עירובין סד: סנהדרין כב: ע"ש], **ג)** עירובין סד: סנהדרין כב:, **ג)** זבחים יז:, **ד)** סנהדרין שם [פג. שבועות לו:], **ה)** יומא עג: מו"ק ה. סנהדרין כב: פג: זבחים יח: כב:, **ו)** [נמסות דף סה. ע"ש גירסת הספרים נמוס' ד"ה מרים], **ז)** ר"ה יט. [וע"ש בתוד"ה אסורין] תוספתא פרק ב ה"ז, **ח)** [יבמות דף פה:], **ט)** [שם], **י)** ויקרא י, ט-י, עי' הגהות וציונים אות ל, **כ)** כדאיתא בנדרים ז: אין היקש למחצה (ריטב"א), **ל)** כב: וע"ש תוד"ה ערל, **מ)** במדבר כח ד, **נ)** במדבר כח ב, **ס)** ויקרא כג טו, **ע)** דמתני' לעיל דף טו:, **פ)** איכה א טו, **צ)** יומא ו:, **ק)** ויקרא ז ט-י, **ר)** זבחים טז., **ש)** [וכ"ה בגמרא ממחות דף סה. להדיא].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה דרב מסדא בזבחים פרק שני דקא בעי המס: **(ב)** ד"ה מרים ירחא כו' ל"ל אמר ד"ה דלא להתענאה כו': **(ג)** ד"ה לימוקס תמידא כו' וד"ה מרים ירחא כו' ד"ה מתמניא כו' עד על כרחן וחזרו בהן [ע"כ] הד"ה ומ"ל מה"ד ה"ג לימוקס תמידא וכו' דלא לאסור את יום שלפניו: **(ד)** ד"ה ודלא מדם כו' והוי ר"ת אב כדאיתא בהמי מסכת: **(ה)** תוספות ד"ה פרועי כו' פי' דבר תורה דלא כתיב: **(ו)** ד"ה דבר כו' כשהן בעלי מומין:

גליון הש"ם

גמרא **ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא.** עיין יומא דף לה ע"ב וכרש"י שם ד"ה מימיבי:

תורה אור השלם

א) יַיִן וְשֵׁכָר אַל תֵּשְׁתְּ אַתָּה וּבָנֶיךָ אִתָּךְ בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְלֹא תָמֻתוּ חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם: [ויקרא י, ט]

ב) וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ כָּסוֹם יְכַסְּמוּ אֶת רָאשֵׁיהֶם: וְיַיִן לֹא יִשְׁתּוּ כָּל כֹּהֵן בְּבוֹאָם אֶל הֶחָצֵר הַפְּנִימִית:

[יחזקאל מד, כ-כא]

ג) כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְיָ כָּל בֶּן נֵכָר עֲרַל לֵב וְעֲרַל בָּשָׂר לֹא יָבוֹא אֶל מִקְדָּשִׁי לְכָל בֶּן נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

[יחזקאל מד, ט]

הגהות וציונים

מ) [צ"ל אל תשת **אתה ובניך ולא תמותו**] (גליון): **נ)** תיבת "אי" ליתא בכת"י ובאמת הוא מיותר ויש למוחקו (רש"ש, דק"ס): **ס)** [כל זה ליתא בסנהדרין אלא מסיק שם **קשיא** ע"ש ותוספות שם] [וגם רש"א מוחק כל זה וגרס דמחללי עבודה **קשיא**] (גליון) וכ"ה בכת"י (ועי' ברש"י), ועי' גבורת ארי: **ל)** [כל אלו מוחק הרש"ל בסנהדרין כב ע"ב] (גליון), ועי' ריטב"א, ובתוס' וחידושי הר"ן בסנהדרין שם. ועי' שפ"א ובדק"ס (ועי' ברש"י): **ם)** [נתישב על דינו שבאותן ימים נצחו חכמים את הביתוסים, רש"י שם במנחות] (גליון): **ן)** צ"ל דלא כתיב **ביה חילול**, (ומה שבינתיים ליתא, מהרש"א), ועי' ממ"נ: **ז)** צ"ל ה"ג ומינה וכו' אף פרועי ראש מחללי עבודה **קשיא**. (וכאן הס"ד ומה"ד) **ולא גרסינן** כי גמירי הלכה וכו', והיינו דרש"י גורס "קשיא" במקום הנוסח המוקף שלפנינו [עיין אות ג-ד] (גנזי יוסף ע"פ מהרש"א, רש"ש, ראש משביר), וכ"ה להדיא ברש"י בסנהדרין: **ס)** צ"ל **מנלן** (רש"ש), כ"ה בגמ' שם: **ע)** גי' רש"י במנחות **להתענאה** (גליון) וכ"ה כאן בכל הדפו"י והמהרש"א הגיה כלפנינו ע"פ רש"י ד"ה מתמניא (דק"ס), ועי' רש"י במנחות שם (ליקוטי רש"י) ובתוס' שם, ועי' גבורת ארי ובשפ"א: **פ)** דכ"ה הגירסא בכמה כת"י וראשונים ועי' תוס' במנחות שם שכתבו דגירסא זו עיקר, ועי"ש בגליון הש"ס וכאן בגבורת ארי ובדק"ס: **צ)** צ"ל את **יום** שלפניו (הג' הב"ח): **ק)** [במסקנא דגמ' זבחים יח ע"א אצטריך ולהבדיל בין הקודש לדרשא אחרינא ושתויי יין דמחללי עבודה יליף התם מג"ש דחוקה חוקה ממחוסר בגדים וקצ"ע] (גליון), ועי' מצפה איתן בסנהדרין שם: **ר)** בכת"י נוסף כאן **מנא הוינא ידעי דפרועי ראש במיתה**:

שמחללים עבודתם, **אַף פְּרוּעֵי רֹאשׁ דְּמַחֲלֵי עֲבוֹדָה** - מחללים עבודתם, ושלא כדברי רב אשי שאמר שאינם מחללים ועבודתם כשרה. (מתרצת הגמרא, **לֹא, כִּי אִיתַּקּוּשׁ לְמִיתָה הוּא דְּאִיתַּקּוּשׁ, אֲבָל לְאַחוּלֵי עֲבוֹדָה לֹא אִיתַּקּוּשׁ**[יג] - ההיקש של פרועי ראש לשתויי יין הוקש רק לגבי חיוב מיתה ולא לגבי חילול עבודה).

רבינא מקשה לרב אשי על הלימוד של חיוב מיתה לפרועי ראש מפסוק ביחזקאל, מהיכן ידעו הלכה זו קודם שאמרה יחזקאל: **אָמַר לֵיהּ רָבִינָא לְרַב אַשִׁי, הָא** - הלכה זו שפרועי ראש חייבים מיתה בידי שמים, **מִמַּאי דַּאֲתָא יְחֶזְקֵאל מַאן אֲמָרַהּ** - מי אמרה קודם שבא יחזקאל והקישם לשתויי יין, כלומר, מהיכן למדנו דין זה קודם ליחזקאל[יד].

רב אשי מתרץ לרבינא, ובהקדם לכך מקשה מדין נוסף שנלמד מיחזקאל, **אָמַר לֵיהּ** רב אשי, **וְלִיטַעְמָיךְ** - ולשיטתך שהנך מקשה כך, ניתן להקשות כן אף בדין נוסף, **הָא דְּאָמַר רַב חִסְדָּא** (זבחים כג:), **דָּבָר זֶה** ששנינו במשנה (סט טו:) כהן ערל פסול לעבודת המקדש, **מִתּוֹרַת מֹשֶׁה לֹא לָמַדְנוּ, וּמִדִּבְרֵי קַבָּלָה**[טו] **לָמַדְנוּ** זאת, שנאמר (יחזקאל מד ט) **'כָּל בֶּן נֵכָר עֲרֵל לֵב**[טז] **וְעֶרֶל בָּשָׂר**[יז] **לֹא יָבוֹא אֶל מִקְדָּשִׁי' (לְשָׁרְתֵנִי), שאף על זה ניתן להקשות, הָא** - הלכה זו **מִמַּאי דַּאֲתָא יְחֶזְקֵאל מַאן אֲמָרַהּ** - מי אמרה קודם שבא יחזקאל, **אֶלָּא** ודאי הלכה זו **גְּמָרָא גָּמִיר לָהּ** - נתקבלה למשה בסיני והועברה מדור לדור, **וַאֲתָא** [-ובא] **יְחֶזְקֵאל וַאַסְמְכָהּ אִקְרָא** - וכתבה בפסוק, **הָכָא נַמִּי** - אף כאן לענין חיוב מיתה בפרועי ראש, **גְּמָרָא גָּמִיר לָהּ** - נתקבלה הלכה זו למשה בסיני, **וַאֲתָא יְחֶזְקֵאל וַאַסְמְכָהּ אִקְרָא** - ובא יחזקאל וכתבה בפסוק על ידי שהקיש פרועי ראש לשתויי יין (**כִּי**

שנינו במשנה, **כָּל יוֹם הַכָּתוּב בִּמְגִלַּת תַּעֲנִית דְּלָא לְמִיסְפַּד** - שאין להספיד בו, גם ביום **שֶׁלְּפָנָיו אָסוּר, אבל ביום שֶׁלְּאַחֲרָיו מוּתָּר.**

הגמרא מביאה ברייתא המפרטת ימים שנאסרו בתענית ובהספד[יח]: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **אֵלּוּ יוֹמָיָא דְּלָא לְהִתְעַנָּאָה בְּהוֹן** - אלו הימים שקבעום חכמים לימים טובים שלא להתענות בהם, **וּמִקְצָתְהוֹן** - ומקצת מן הימים הללו, אף נקבע **דְּלָא לְמִיסְפַּד בְּהוֹן** - שלא להספיד בהם את המת. **מֵרֵישׁ יַרְחָא דְּנִיסָן וְעַד תְּמַנְיָא בֵּיהּ** - מראש חודש ניסן עד יום שמיני בניסן, **אִיתּוֹקֵם תְּמִידָא** - הוקם קרבן התמיד על משפטו שאינו בא משל יחיד אלא משל ציבור, שכל ימים אלו נשאו ונתנו חכמים עם הצדוקים[כ] שטענו שקרבן התמיד בא משל יחיד, עד שניצחו אותם חכמים והוכיחו כדבריהם, שאין קרבן תמיד בא אלא משל ציבור[כא], ומפני כך נקבעו ימים אלו **דְּלָא לְמִיסְפַּד בְּהוֹן** - שלא להספיד בהם[כב]. **וּמְתַמְּנְיָא בֵּיהּ עַד סוֹף מוֹעֲדָא** - ומשמונה בניסן עד סוף חג הפסח, **אִיתּוֹתַב חַגָּא דְּשָׁבוּעַיָּא** - נתיישב על דינו זמן חג השבועות, שכל ימים אלו נשאו ונתנו חכמים עם הבייתוסים שטענו שחג שבועות לעולם חל ביום ראשון בשבוע [שכן לדעתם מתחילים לספור ספירת העומר למחרת השבת הראשונה שבאה לאחר יום טוב ראשון של פסח], עד שניצחום חכמים והוכיחו כדבריהם שזמנו של חג השבועות ביום החמישים ממוצאי יום טוב הראשון של פסח[כג],

יג. **לפי** גירסא זו שגורסים 'כי איתקוש למיתה' וכו', נמצא שהגמרא מתרצת את הקושיא על רב אשי, שלא מקישים פרועי ראש לשתויי יין לגבי כל הדינים, אלא רק לגבי מיתה ולא לגבי חילול עבודה. אך בסנהדרין (נב:) גם מובאת סוגיא זו ושם גורסים לאחר קושיית הגמרא על רב אשי, 'קשיא', דהיינו שהגמרא נשארת בקושיא על רב אשי, וכן כתב רש"י (סט ד"ה ה"ג). ועל פי הגמרא בסנהדרין כתב המהרש"א (ד"ה אף) והרש"ש (נרא"י ד"ה ה"ג) שאף בגמרתנו לא גורסים 'כי איתקוש למיתה' וכו', אלא צריך לגרוס 'קשיא', והגמרא נשארת בקושיא על רב אשי, והיינו משום שלא ניתן להקיש רק לחלק מן הדברים ולא לכולו, משום שאין היקש למחצה, כמבואר בכריתות (כנ:). וכתבו שכן צריך לבאר גם בגירסת רש"י כאן (ד"ה ה"ג) שגורס בגמרא 'קשיא'. [עיין בביאורי רש"י מה שביאר הרש"ש ברש"י]. ובהגהות הגר"א בסנהדרין (סט) מבואר שגרס כאן 'כי איתקוש למיתה' וכו', דהיינו שהגמרא מתרצת את הקושיא על רב אשי, שההיקש הוא רק למחצה. ועיין עוד להלן בהערה בסוף הסוגיא כיצד ניתן להקיש למחצה.

יד. **ולא** ניתן לומר שיחזקאל חידש זאת, שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר. רמב"ן (השגות לספר המצוות, שורש ג).

רש"י (סנהדרין נב: ד"ה מאן) פירש את קושיית רבינא לענין חיוב מיתה בפרועי ראש. והמהרש"א (סט ד"ה עד) הוסיף, שאפשר לפרש קושיית רבינא גם כלפי מה שכהן מסתפר אחת לשלושים יום, שלמדו זאת לעיל (ע"ח) בגזירה שוה 'פרע' של כהן שנאמר ביחזקאל מ'פרע' של נזיר, וניתן להקשות מי אמרה עד שבא יחזקאל והקישם.

טו. **פסוקי** הנביאים נקראים 'דברי קבלה', לפי שקיבלו מרוח הקודש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה [אבל תורת משה קרויה 'תורה' לפי שניתנה לדורות]. רש"י בחולין (קלז. ד"ה מאן). ובשיטה מקובצת (נ"ק נ: ד"ה מדנרי) כתב, שנקראו דברי קבלה על שם שהנביאים קובלים וצועקים על צרות הנראות להם בנבואה.

טז. **הגמרא** בזבחים (כנ:) מבארת ש'בן נכר ערל לב' הוא דבר אחד, דהיינו שנתנכרו מעשיו מחמת ערלת לבו.

יז. **שמתו** אחיו מחמת מילה ואינו יכול למול. רש"י (סט ד"ה וערל). והתוספות (סט כנ: ד"ה ערל) סוברים שדווקא ערל שאינו מל במזיד מדאגת צער המילה פסול לעבודה, אבל מתו אחיו מחמת מילה אנוס הוא.

יח. **המהרש"ל** בסנהדרין (כנ: ד"ה אבל) אינו גורס בגמרא 'כי גמירי הלכה למיתה' וכו', וכתב שכן משמע בתוספות בסנהדרין (כנ: ד"ה אלא), שהקשו התוספות (סט), לכאורה רב אשי סותר את דבריו, שלעיל אמר שפרועי ראש אינם מחללים עבודתם, והיינו משום שאין מקישים פרועי ראש לשתויי יין, וכאן רב אשי מיישב את ההיקש, שיחזקאל הקיש פרועי ראש לשתויי יין לחייב מיתה על פרועי ראש. ותירצו, שבדברי רב אשי שאמר שזו היא הלכה למשה מסיני, מיושבות שתי הקושיות, גם הקושיא האחרונה 'עד דאתא יחזקאל מאן אמרה', וגם קושיית הגמרא על רב אשי לעיל שהקשתה מאחר ומוכח מהברייתא שהקישו פרועי ראש לשתויי יין, אם כן נקיש גם לענין חילול עבודה, ועל זה מתרץ רב אשי, שמכיון שיחזקאל הסמיך בפסוק את מה שנאמר בהלכה למשה מסיני, ובהלכה למשה מסיני נאמר רק שפרועי ראש במיתה ולא שמחוללת עבודתו, אם כן רק לענין מיתה הוקשו ולא לענין חילול עבודה, אבל לעיל כשהגמרא הקשתה על רב אשי, לא ידעה הגמרא שזו הלכה למשה מסיני וחשבה שזהו היקש גמור אם

כן צריכים להקיש לגבי כל הדינים, משום שאין היקש למחצה כמבואר בכריתות (כנ:), ולכך הקשתה שנקיש גם לענין חילול. והוכיח המהרש"ל שהתוספות לא גרסו בגמרא 'כי גמרי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמיר', שהרי לגירסא זו, הגמרא בעצמה מבארת כפי שביארו התוספות, שמכיון שזו הלכה למשה מסיני, היא נאמרה רק לענין חיוב מיתה ולא לענין חילול ולא שייך להקשות כלל [ועיין במצפה איתן (סט ד"ה וכי) שכתב שמהתוספות בזבחים (טו: ד"ה תמיד) משמע שכן גרסו כך].

והריטב"א (ד"ה ומהדר) והר"ן בסנהדרין (ד"ה ה"ג) כן גרסו בגמרא 'כי גמרי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמיר', וביארו שבכך רב אשי מתרץ את הקושיא שהגמרא לעיל הקשתה עליו שנקיש אף לענין חילול, שמכיון שזו הלכה למשה מסיני אפשר להקיש רק לגבי מה שנאמרה ההלכה ולא לכל הדברים, והיינו כפי שביארו התוספות את רב אשי [אלא שהתוספות לא גרסו כן בגמרא, אלא גרסו שהגמרא נשארת בקושיא על רב אשי, ורק רב אשי סובר כך, שמכיון שזו הלכה למשה מסיני מקישים רק לענין מיתה ולא לענין חילול, וכפי שביארנו בדבריהם].

יט. **ברייתא** זו היא תחילתה של מגילת תענית. מגילת תענית נכתבה על ידי חזקיה בן חנניה וסיעתו [שהיו בימי בית שני. פתח עינים (להלן יח: ד"ה שמעיה)], וכמבואר בשבת (יג:). וביאר רש"י שם (ד"ה מגילת), שבזמנם עדיין לא הותר להעלות על הכתב את המשניות והברייתות, ורק ברייתא זו נכתבה לזכרון, כדי לדעת את הימים האסורים בתענית ובהספד, ומשום כך היא נקראת 'מגילת תענית', על שם שנכתבה במגילת ספר.

כ. **הצדוקים** והבייתוסים [שיוזכרו להלן] תלמידי צדוק ובייתוס הם, שכפרו בתורה שבעל פה, כמבואר באבות דרבי נתן (פ"ה מ"ג) ובפירוש היעב"ץ שם.

כא. **שהיו** הצדוקים אומרים שאף יחיד מתנדב ומביא קרבן תמיד, והוכיחו כן מהפסוק (שמות כט לט) 'את הכבש האחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים', שנכתב בלשון יחיד, והשיבו להם חכמים מהפסוק (במדבר כח ג) 'את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו', שנאמר בלשון רבים, ולומדים מכך, שקרבן התמיד בא משל ציבור, דהיינו מתרומת הלשכה.

כב. **וכל** שכן שלא להתענות. על פי רש"י (ד"ה דלמא). [ראה בריטב"א (לעיל טו: ד"ה כך), שלדעת רבינו אפרים מותר להתענות].

[יש שגרסו כאן 'דלא להתענאה בהון'. ולגירסא זו ימים אלו נאסרו רק בתענית ולא בהספד. ואולם רש"י (ד"ה אימוקס תמידא דלמא) דחה גירסא זו, משום שמדברי הגמרא בהמשך הסוגיא 'אמר רב לא נצרכא אלא לאסור יום שלפניו' מבואר שאסורים גם בהספד, שהרי רק רבי יוסי סובר (לעיל טו:) שימים שנאסרו בתענית, גם היום שלפניהם נאסר, אבל לדעת חכמים (סט) רק ימים שנאסרו בהספד יום שלפניהם אסור, אבל ימים שנאסרו בתענית, יום שלפניהם מותר, ואם כן מוכח מדברי רב שימים הללו אסורים גם בהספד. ואין ליישב ולומר שאכן הברייתא כרבי יוסי, שגם ימים האסורים בתענית יום שלפניהם אסור, שהרי בהמשך הסוגיא (להלן יח.) תמהה הגמרא על רב פפא 'כמאן כרבי יוסי', ומשמע שעד עתה נקטה הגמרא בפשיטות שהברייתא אינה כרבי יוסי. וכן במנחות (סה.) הגירסא 'למיספד'. ואולם התוספות במנחות (סט ד"ה מריש) כתבו שהגירסא הנכונה היא 'איתוקם תמידא די לא להתענאה'. ראה שם שהאריכו להוכיח כן, ודחו את ראייתו של רש"י. וראה בגבורות ארי (ד"ה אימוקס) מה שכתב בזה].

כג. **בתורה** נאמר (ויקרא כג טו) 'וספרתם לכם ממחרת השבת וגו' תספרו חמשים יום',

מכלל דרבנן אפרי. פי' מכלל לרבנן לסברי לשמות יין משום דשמח יבנה ביהמ"ק ובעינן כהן רחוי לעבוד וליכא ומשני לפשר למספר ועייל:

בעינן בהנים הראויים לעבודה וליכא. ומ"ת והלא גלח יין נמי מסורין בעבודה דטמאי מתים מינהו ולריכין הזאה ג' [ו'] וחמאי לסברי להו יין ויי"ל דמ"מ מותרין בעבודת לגבור דטומאה הותרה בגבור [ב]:

פרועי ראש דלא מחלי עבודה. פי' (ה) דלא כתיב בסמוך ולהבדיל וגו': (דבר תורה):

דבר זה מתורת משה לא למדנו. ומ"ת נילף מק"ו ומה נעל מוס שמותר בחכילת קדשים כדרשינן בסמכת קדושין פרק המים מקדש (דף נג.) [ק] וכל מנחת מחבת וכל מרחשת לכהנים יהיה לים כחיו ואפ"ה נעל מוס לסור לעבוד עבודה ערל שמסור בחכילת קדשים דדרשינן פרק הערל (יבמות דף ע.) בג"ש תוסב ושכיר מפסח דערל לסור בו אינו דין שמסור לעבודה וי"ל דחלל יוכיח שאינו חוכל בקדשים ואפ"ה כשר לעבודה וכדאמר פרק החומר (קדושין דף סו:) מדכתיב בתך ה' חילו ופועל ידיו חרלה דמשמע אפילו [חולין שבו] הוא רואה בעבודתו אי נמי מבעל מוס לא אי יליף דחיכא למיפרך מה לבעל מוס שכן עשו בו קריבין כמקריבים [ו] שכל הקריבין פסולים (ו) שהם בעלי מומים כמו המקריב חאמר בערל שלא עשה בו קריבין כמקריבין דמה ערלות שייך בבהמה: **שתויי** יין דמחללי עבודה. פי' דכתיב יין ושכר אל חשת ואל תשתו וגו' ולהבדיל בין הקודש ובין החול [ז] מרישׁ ירחא דניסן ועד חמניא ביה איתוקם חמידא דלא למיספד בהון מחמניא ביה עד סוף מועדא איתותב [ח] חגא דשבועיא דלא למיספד בהון. אמר מר מריש ירחא דניסן עד חמניא ביה איתוקם חמידא דלא למיספד למה לי מריש ירחא לימא מחרי בניסן ור"ח גופיה יו"ט הוא ואסור אמר רב לא נצרכה אלא לאסור יום שלפניו ושלפניו נמי חיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ראש חדש ר"ח דאורייתא הוא ודאוריית' לא בעי חיזוק דתניא [ט] הימים האלה הכתובין במגילת תענית לפניהם ולאחריהם אסורין שבתות וימים טובים הן אסורין לפניהן ולאחריהן מותרין ומה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה [י] ודברי תורה אין לריכין חיזוק הללו דברי סופרים [יא] ודברי סופרים לריכין חיזוק. אמר מר מחמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד למה לי עד סוף מועד לימא עד המועד ומועד גופיה יום טוב הוא ואסור אמר רב פפא כראמר רב לא נצרכא אלא

שנאמר [יב] וספרתם לכם ממחרת השבת, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ות"ל שוטים מניין לכם ולא היה אדם שהחזירו לבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר מקה רבינו מוהב ישראל היה ויודע שעברת יום אחד הוא עמד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודמו אותן והלכו להן ניתוספין מכח הפסוקין על כרחן וחזרו בהן (ע"כ הג'). חיתוקס תמידא דלא למיספד גרסינן ולא גרסינן להתענאה [יג], כדמוכח בסמוך דקתני לא נצרכה אלא לאסור אחד [יד] שלפניו, ומי גרסינן להתענאה ת"כ היינו רבי יוסי [טו] דאמר לפניו אסור, והא ליכא למימר דרבי יוסי היא, דקא פריך כמאן כרבי יוסי בתמיהה מכלל דכרבנן פסיקא ליה: **עד סוף מועדא. פשט: חגא דשבועיא דלא למיספד. בגמלת תענית** [פ"ח] מפרש מאי חיתוקס: ור"ח יו"ט הוא. דכתיב [טז] קרא עלי מועד והוי רחם חודם אב בשבת לקמן (דף כט.): **לאסור**

כרבי מכלל דרבנן אפרי מ"ט מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא הכא אפשר דמספר ועייל אי הכי שתויי יין נמי אפשר דגני פורתא ועייל [ט] כדרמי בר אבא דאמר רמי בר אבא [א] דרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין את היין לאו מי איתמר עלה אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה [ב] לא שנו אלא בששתה שיעור רביעית אבל שתה יותר מרביעית כל שכן שדרך מטרידתו ושינה משכרתו רב אשי אמר [ג] שתויי יין דמחללי עבודה [ג] גזרו בהו רבנן [ד] פרועי ראש דלא מחללי עבודה לא גזרו בהו רבנן מיתיבי [ה] ואלו שהן במיתה [ו] שתויי יין [ז] ופרועי ראש בשלמא שתויי יין בהדיא כתיב בהו [א] יין ושכר אל תשת [ח] אלא פרועי ראש מנלן דכתיב [ב] וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו וכתיב בתריה ויין לא ישתו כל כהן בבואם אל החצר הפנימית ואיתקוש פרועי ראש לשתויי יין מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה ומינה אי [ג] מה שתויי יין דמחללי עבודה אף פרועי ראש דמחללי עבודה (לא כי איתקוש למיתה הוא דאיתקוש אבל לאחולי עבודה לא איתקוש [ג]) א"ל רבינא לרב אשי הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה א"ל וליטעמיך הא דאמר רב חסדא [ה] דבר זה מתורת משה לא למדנו ומדברי קבלה למדנו [ג] כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (לשרתני) הא מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה אלא גמרא גמיר לה [ו] ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא הבא נמי גמרא גמיר לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא (כי גמירי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמירי [ז]): כל הכתוב במגילת תענית דלא למיספד לפניו אסור לאחריו מותר: תנו רבנן [ט] אלין יומיא דלא להתענאה בהון ומקלתהון דלא למיספד בהון מריש ירחא דניסן ועד חמניא ביה איתוקם חמידא דלא למיספד בהון מחמניא ביה עד סוף מועדא איתותב [ח] חגא דשבועיא דלא למיספד בהון. אמר מר מריש ירחא דניסן עד חמניא ביה איתוקם חמידא דלא למיספד למה לי מריש ירחא לימא מחרי בניסן ור"ח גופיה יו"ט הוא ואסור אמר רב לא נצרכה אלא לאסור יום שלפניו ושלפניו נמי חיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ראש חדש ר"ח דאורייתא הוא ודאוריית' לא בעי חיזוק דתניא [ט] הימים האלה הכתובין במגילת תענית לפניהם ולאחריהם אסורין שבתות וימים טובים הן אסורין לפניהן ולאחריהן מותרין ומה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה [י] ודברי תורה אין לריכין חיזוק הללו דברי סופרים [יא] ודברי סופרים לריכין חיזוק. אמר מר מחמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד למה לי עד סוף מועד לימא עד המועד ומועד גופיה יום טוב הוא ואסור אמר רב פפא כראמר רב לא נצרכא אלא

שנאמר [יב] וספרתם לכם ממחרת השבת, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ות"ל שוטים מניין לכם ולא היה אדם שהחזירו לבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר מקה רבינו מוהב ישראל היה ויודע שעברת יום אחד הוא עמד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודמו אותן והלכו להן ניתוספין מכח הפסוקין על כרחן וחזרו בהן (ע"כ הג'). חיתוקס תמידא דלא למיספד גרסינן ולא גרסינן להתענאה [יג], כדמוכח בסמוך דקתני לא נצרכה אלא לאסור אחד [יד] שלפניו, ומי גרסינן להתענאה ת"כ היינו רבי יוסי [טו] דאמר לפניו אסור, והא ליכא למימר דרבי יוסי היא, דקא פריך כמאן כרבי יוסי בתמיהה מכלל דכרבנן פסיקא ליה: **עד סוף מועדא. פשט: חגא דשבועיא דלא למיספד. בגמלת תענית** [פ"ח] מפרש מאי חיתוקס: ור"ח יו"ט הוא. דכתיב [טז] קרא עלי מועד והוי רחם חודם אב בשבת לקמן (דף כט.): **לאסור**

ל א ב מיי' פ"ח מהל' בימת מקדש הלכה ה ופ"ד מהלכות תפלה הל' י"ח סמג עשין ג ולאוין מ טוש"ע א"ח סימן נט סעיף ג:

לא ג מיי' פ"ח מהל' בימת מקדש הלכה ו סמג לאוין שם:

לב ד מיי' שם פי"ד:

לג ה מיי' שם הל' ו:

לד ו מיי' שם הלכה יד:

ח) [עירובין סד: סנהדרין כב: ע"ש], ט) עירובין סד: סנהדרין כב:, י) זבחים יז:, יא) סנהדרין שם [פג. שבועות לו:], יב) יומא עג: מו"ק ה. סנהדרין כב: פג: זבחים יח: כב:, יג) [מנחות דף סה. ע"ש גירסת הספרים נמוס' ד"ה מרים], יד) ר"ה יט. [וע"ש בתוד"ה אסורין] תוספתא פרק ב ה"ז, טו) [יבמות דף פה:], טז) [שם], יז) ויקרא י, ט-י, עי' הגהות וציונים אות ל, יח) כדאיתא בנדרים ז: אין היקש למחצה (ריטב"א), יט) כב: וע"ש תוד"ה ערל, כ) במדבר כח ד, כא) במדבר כח ב, כב) ויקרא כג טו, כג) דמתני' לעיל דף טו:, כד) איכה א טו, כה) יומא ו:, כו) ויקרא ז ט-י, כז) זבחים טז., כח) [וכ"ה בגמרא מנמוס דף סה. להלן].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה דרב מסקנא בזבחים פרק שני דקא בעי המס: (ב) ד"ה מרים ירחא כו' ל"ל אמר ד"ה לגא להתענאה כו': (ג) ד"ה לימוקס תמידא כו' וד"ה מרים ירחא כו' וד"ה מחמניא כו' על על כרחן ומזרו בהן [ע"כ] הר"ש ומ"כ מה"ד ה"ג לימוקס תמידא וכו' גלא לאסור אח שלפניו: (ד) ד"ה ורבא אמר כו' והוי ר"ת אב כדאיתא בהמי מסכת: (ה) תוספות ד"ה פרועי כו' פי' דבר תורה דלא כתיב: (ו) ד"ה דבר כו' כשהן בעלי מומין:

גליון הש"ס

גמרא ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא. עיין יומא דף לה ע"ב ובכרם"י שם ד"ה מימיבי:

תורה אור השלם

א) יַיִן וְשֵׁכָר אַל תֵּשְׁתְּ אַתָּה וּבָנֶיךָ אִתָּךְ בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְלֹא תָמֻתוּ חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם: [ויקרא י, ט]

ב) וְרֹאשָׁם לֹא יְגַלֵּחוּ וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ כָּסוֹם יְכַסְּמוּ אֶת רָאשֵׁיהֶם: וְיַיִן לֹא יִשְׁתּוּ כָּל כֹּהֵן בְּבוֹאָם אֶל הֶחָצֵר הַפְּנִימִית:

[יחזקאל מד, כ-כא]

ג) כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְיָ כָּל בֶּן נֵכָר עֲרֵל לֵב וְעֲרֵל בָּשָׂר לֹא יָבוֹא אֶל מִקְדָּשִׁי לְכָל בֶּן נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

[יחזקאל מד, ט]

הגהות וציונים

ט] [צ"ל אל תשת אתה ובניך ולא תמותו] (גליון): י] תיבת "אי" ליתא בכת"י ובאמת הוא מיותר ויש למוחקו (רש"ש, דק"ס): יא] [כל זה ליתא בסנהדרין אלא מסיק שם קשיא ע"ש ותוספות שם] [וגם רש"א מוחק כל זה וגרס דמחלי עבודה קשיא] (גליון) וכ"ה בכת"י (ועי' ברש"י), ועי' גבורת ארי: יב] [כל אלו מוחק הרש"ל בסנהדרין כב ע"ב] (גליון), ועי' ריטב"א, ובתוס' וחידושי הר"ן בסנהדרין שם. ועי' שפ"א ובדק"ס (ועי' ברש"י): יג] [נתישב על דינו שבאותן ימים נצחו חכמים את הבייתוסים, רש"י שם במנחות] (גליון): יד] צ"ל דלא כתיב ביה חילול, (ומה שבינתיים ליתא, מהרש"א), ועי' ממ"נ: טו] צ"ל ה"ג ומינה וכו' אף פרועי ראש מחלי עבודה קשיא. (וכאן הס"ד ומה"ד) ולא גרסינן כי גמירי הלכה וכו', והיינו דרש"י גורס "קשיא" במקום הנוסח המוקף שלפנינו [עיין אות ג-ד] (גנזי יוסף ע"פ מהרש"א, רש"ש, ראש משביר), וכ"ה להדיא ברש"י בסנהדרין: טז] צ"ל מנלן (רש"ש), כ"ה בגמ' שם: יז] ג' רש"י במנחות להתענאה (גליון) וכ"ה כאן בכל הדפו"י והמהרש"א הגיה כלפנינו ע"פ רש"י ד"ה מתמניא (דק"ס), ועי' רש"י במנחות שם (ליקוטי רש"י) ובתוס' שם, ועי' גבורת ארי ובשפ"א: יח] דכ"ה הגירסא בכמה כת"י וראשונים ועי' תוס' במנחות שם שכתבו דגירסא זו עיקר, ועי"ש בגליון הש"ס וכאן בגבורת ארי ובדק"ס: יט] צ"ל את יום שלפניו (הג' הב"ח): כ] [במסקנא דגמ' זבחים יח ע"א אצטריך ולהבדיל בין הקודש לדרשא אחרינא ושתויי יין דמחלי עבודה יליף התם מג"ש דחוקה חוקה ממחוסר בגדים וקצ"ע] (גליון), ועי' מצפה איתן בסנהדרין שם: מ] בכת"י נוסף כאן מנא הוינא ידעי דפרועי ראש במיתה:

במשמרתן מספרין ומכבסין קודם שיכנסו למשמרתם כשהן מגוולין הואיל ומשמרות מתחדשות שיראו אותו ביפיותו: **ראשם לא יגלחו פרע לא ישלחו** ראשם לא יגלחו משמע לא יגלחו כל שעריהם לגמרי ופרע לא ישלחו משמע שלא יגדלו שעריהם: **ודילמא הכי** אמרה רחמנא ופרע לא ישלחו דלא לירבו כלל אלא מסתפרין בכל יום: **פרע** להביא שיגדילו שערם כל שהוא דהיינו לל' יום **שלוחי** לא ישלחו יותר מדאי: **אי הכי** הואיל וילפת פרע פרע מנזיר **אפילו האידנא** נמי יהו אסורין בפרוע ראש נמי שהרי נזירות נוהג בזמן הזה: **דומיא** דיין דהא איתקש פרוע ראש ליין דכתיב ויין לא ישתו כל כהן וגו' **בזמן** ביאה **למקדש אסור** דכתיב יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד: **מכלל דרבנן אפרי** בזמן הזה ביין ונימא דפרוע ראש בזמן הזה נמי אסור. תריץ מ"ט אפרי רבנן בזמה"ז מהרה יבנה ביהמ"ק וכו' אבל פרוע ראש לא אפרי: **כש"כ ששינה** משכרתו ולהכי אפרי בשתויי יין דאי אפשר בתקנה אבל פרוע ראש דאפשר בתקנה לא אפרי: **רב אשי אמר** להכי אפרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הואיל דחמור דהרי מחלל עבודה דאמרינן התם במס' זבחים כתיב בשתויי יין חוקה דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' וכתיב בבגדי כהונה חוקה דכתיב (וחבשת) [וחגרת אתם] אבנט אהרן ובניו וגו' מה בגדי כהונה שאינו לובשן ועובד מחל עבודה כדאמרינן בגדיהם עליהם כהונתם

18/06/2018 אהח

משנת ראשונים

מכלל דרבנן אפרי. דרבנן דפליגי עליה דרבי הוה מצי לאיתויי, ורבינו מאיר תירץ דאי לאו מילתיה דרבי הוה מצינא למימר דאיירי בזמן הבית. **[תוס' הרא"ש, סנהדרין כב:]**

לא הוה לאקשויי מכללא, דהא רישא דברייתא בהדיא תניא כהן שמכיר משמרתו ובית אב שלו אסור לשתות יין כל אותו יום וכו' כדאיתא במס' תענית, אלא דאורחא דתלמודא בכמה דוכתי דמקשה מדיוקא דרישא, אע"ג דמתפרש בסיפא. **[חדושי הר"ן, סנהדרין כב:]**

מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא. ומשום טומאה לא בעו לשהויי, דטומאה הותרה בצבור. **[תוס' הרא"ש, סנהדרין כב:]** **יין ושכר אל תשת.** שורש המצוה ידוע. שאין ראוי להתעסק בדברים היקרים בתכלית היוקר כמו עניני המקדש ודברי התורה רק בעת שיהיה האדם מיושב בדעתו ומכוון בכל מעשיו. **[ספר החינוך מצוה קנב]** שיעור היין שישתה האדם ויהא אסור ליכנס למקדש או להורות, הוא רביעית לוג שהוא ביצה ומחצה, ושישתה אותו חי ובבת אחת. ובתנאי שעברו על היין מ' יום משנעשה. חסר אחת מאלו פטור אבל אסור, ואינו מחלל עבודה בכך. **[ספר החינוך מצוה קנב]** **כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי (לשרתני).** ואזהרה זו אין לוקין עליה דהא לאו כתיבא באורייתא. **[יד רמה, סנהדרין פד.]** הערל הרי הוא כבן נכר שנא' כל בן נכר ערל לב וערל בשר, לפיכך ערל שעבד חילל עבודתו ולוקה כזר שעבד, אבל אינו חייב מיתה. **[רמב"ם, ביאת המקדש פ"ו ה"ח]** רבינו שכתב שלוקה, טעמו מדאמרינן בפ"ב דזבחים וכו', גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכיה אקרא, וכיון דגמרא גמירי לה דלא יבא לשרת, כי לקי לא משום אזהרה דדברי קבלה לקי אלא משום אזהרה דגמ', ועכ"ז רצה רבינו שיהא נרמז בתורה קצת, ולפיכך כתב שהוא כזר. **[כסף משנה שם]** **ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא.** כל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק, העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה ומסרו לחכמים, וכו', ולא כדברי המפרשים האסמכתות, שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר, שזו דעת מינות הוא, אבל התורה העירה בכך, ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו כמו"ש ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך תמצא החכמים נותנין בכל מקום ראיה או זכר או אסמכתא לדבריהם מה"ת, כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם, וכל תושבע"פ רמוזה בתושב"כ שהיא תמימה, וח"ו שהיא חסירה כלום. **[הריטב"א, ראש השנה טז.]**

ומחמת כן נקבעו ימים אלו דְּלֹא לְמִיסַּפַּד בְּהוֹן - שלא להספיד בהם[נד].

הגמרא מקשה על הברייתא:

אָמַר מַר - הובא לעיל בברייתא, **מֵרֵישׁ יַרְחָא דְּנִיסָן עַד תְּמַנְיָא בֵּיהּ אִיתּוֹקֵם תְּמִידָא** - מראש חודש ניסן עד יום שמיני בניסן העמידו דין קרבן התמיד על משפטו, ולכן תיקנו דְּלֹא לְמִיסַּפַּד - שלא להספיד בהם. מקשה הגמרא, **לָמָּה לִי מֵרֵישׁ יַרְחָא** - מדוע הוצרך התנא לומר שהאיסור מתחיל מראש חודש, **לֵימָא מִתְּרֵי בְּנִיסָן** - יאמר שהוא מתחיל מיום שני בניסן, **וְרֹאשׁ חֹדֶשׁ גּוּפֵיהּ** [-עצמו], הרי **יוֹם טוֹב הוּא**, **וְהוּא כבר אָסוּר** בהספד[נה].

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב**, אמנם ראש חודש עצמו כבר אסור, **וְלֹא נִצְרְכָה** - ולא הוצרך התנא להזכירו, **אֶלָּא** כדי **לְאֶסּוֹר** גם את **הַיּוֹם שֶׁלְּפָנָיו**, שכן כל הימים שנאסרו בהספד, גם היום שלפניהם אסור[נו].

מקשה הגמרא, **וְשֶׁלְּפָנָיו נַמִּי תֵּיפּוֹק לֵיהּ** - והלא גם היום שלפני ראש חודש, כבר אסור [אף אם לא יזכירו את ראש חודש בכלל הימים האסורים], משום **דַּהֲוָה לֵיהּ** [-שהוא] **יוֹם שֶׁלְּפָנֵי רֹאשׁ חֹדֶשׁ**.

מתרצת הגמרא, כשאסרו להספיד ולהתענות בימים הכתובים במגילת תענית, אסרו גם את הימים שלפניהם כדי לחזק את האיסור[נז], אבל **רֹאשׁ חֹדֶשׁ**, מועד **דְּאוֹרַיְיתָא** [-מן התורה] **הוּא**[נח], **וּדְאוֹרַיְיתָא לֹא בָּעֵי חִיזּוּק** - ודבר מן התורה אינו צריך חיזוק, לפי שחמור הוא ולא יבואו להקל בו, ולכן ערב ראש חודש ניסן לא היה נאסר בהספד לולא שנזכר במגילת תענית[נט]. ויש מקור לכך מברייתא, **דְּתַנְיָא** בברייתא, **הַיָּמִים הָאֵלֶּה הַכְּתוּבִין בִּמְגִלַּת תַּעֲנִית** לענין איסור הספד ותענית, גם הימים **שֶׁלִּפְנֵיהֶם וְלְאַחֲרֵיהֶם אֲסוּרִין** בהספד ותענית[ל]. אך **שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים**, רק הֵן עצמם **אֲסוּרִין**, אבל הימים **שֶׁלִּפְנֵיהֶן וְלְאַחֲרֵיהֶן מוּתָּרִין**[לא]. **וּמַה הֶפְרֵשׁ בֵּין זֶה לָזֶה, הַלָּלוּ** - שבתות וימים טובים, **הם מִדִּבְרֵי תוֹרָה, וְדִבְרֵי תוֹרָה אֵין צְרִיכִין חִיזּוּק, אוּלָם הַלָּלוּ** - ימים טובים המוזכרים במגילת תענית, **הם מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים, וְדִבְרֵי סוֹפְרִים צְרִיכִין חִיזּוּק.**

הגמרא ממשיכה להקשות על הברייתא:

אָמַר מַר - הובא לעיל בברייתא, **מִתְּמַנְיָא בֵּיהּ עַד סוֹף מוֹעֲדָא** - משמונה בו [בניסן] ועד סוף חג הפסח, **אִיתּוֹתַב חַגָּא דְּשָׁבוּעַיָּא** - נתיישב חג השבועות על דינו, ולכן תיקנו בימים אלו דְּלֹא לְמִיסַּפַּד - שלא להספיד בהם. מקשה הגמרא, **לָמָּה לִי עַד סוֹף מוֹעֵד** - מדוע הוצרך התנא לומר שהאיסור נמשך עד סוף החג, **לֵימָא עַד הַמּוֹעֵד** - יאמר התנא, שחכמים אסרו עד תחילת החג, **וּמוֹעֵד גּוּפֵיהּ** - וחג הפסח עצמו הרי **יוֹם טוֹב הוּא**, **וּבין כך אָסוּר** הוא.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב פָּפָּא, כִּדְאָמַר רַב** - כפי שתירץ רב את תחילת הברייתא, **שֶׁלֹּא נִצְרְכָה** - לא הוצרכה הזכרת ראש חודש בין הימים האסורים,

וקיבלו חז"ל ש'ממחרת השבת' היינו ממחרת יום טוב ראשון של פסח, וכוונת הפסוק שיש להתחיל לספור ספירת העומר במוצאי יום טוב הראשון של פסח, וביום החמישים חל חג השבועות, והבייתוסים לא קיבלו את דבריהם, והיו אומרים ש'ממחרת השבת' הוא כפשוטו, ממחרת שבת בראשית, וכלומר, שמתחילים לספור אחרי השבת הראשונה שחלה לאחר יום טוב הראשון של פסח, וביום החמישים [מתחילת ספירת העומר] חל חג השבועות, ונמצא לדבריהם, שלעולם חג השבועות חל ביום ראשון בשבוע. ונטפל להם רבי יוחנן בן זכאי ואמר להם, שוטים, זאת מנין לכם, ולא היה אדם שהחזירו דבר, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו, ואמר, משה רבינו אוהב ישראל היה, ויודע שעצרת יום אחד הוא [שלא כפסח וסוכות שהם שבעה ימים], עמד ותיקנה לאחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים זה אחר זה, ודחה רבי יוחנן בן זכאי את דבריו והוכיח מהפסוקים שאינו כן, והוכרחו הבייתוסיים לחזור בהם מדבריהם.

נד. ומכל שכן שלא להתענות בהם.

[ראה במהרש"א (נדרים ד"ה אימוקס) שלדעת רש"י בסוגייתנו יש לגרוס גם כאן 'דלא למיספד בהון', וכמו שכתב רש"י (ד"ה ממחרת) לענין שמונת הימים הראשונים בחודש ניסן, והובא לעיל בהערה. ושלא כדברי רש"י במנחות (סה. ד"ה דלמ - הסמי) שגרס כאן 'דלא להתענאה בהון', ורק לגבי שמונת הימים הראשונים בחודש ניסן גרס 'דלא למיספד בהון'. אמנם באור גדול (סי' מ אות ז) דחה דבריו, וכתב שיש טעות סופר בדברי רש"י בסוגייתנו, וכאן יש לגרוס 'דלא להתענאה בהון', וכדברי רש"י במנחות. וראה בשם הגדולים (מערכת גדולים אות שי"ן ס"ק לה) אם פירוש רש"י על תענית, רש"י חיברו או לא].

נה. כל ראש חודש אסור בתענית ובהספד, משום שנקרא 'מועד', וכפי שמובא בגמרא להלן (כט.) שהפסוק (מיכה ו טו) 'קרא עלי מועד' נאמר לענין ראש חודש אב. רש"י (ד"ה וק"מ). [בגמרא להלן (שם) יבואר שאביי דורש את הפסוק לענין ראש חודש אב, דהיינו שהקדוש ברוך הוא סיבב וגרם לכך שחודש תמוז בשנה השניה ליציאת בני ישראל ממצרים יהיה חודש מלא, כדי שעל ידי כן יצא שהמרגלים יחזרו בשמונה באב, כיון שהיה גלוי לפניו שבני ישראל יבכו בלילה לאחר חזרת המרגלים, ורצה לקבוע לילה זה לבכיה לדורות, והרי המקדש עתיד ליחרב ביום תשעה באב, ולפיכך זימן שחודש תמוז בשנה זו יתעבר. וזהו 'קרא עלי מועד', דהיינו את ראש חודש אב. ובהפלאה שבערכין (י: ד"ה למ מוהם) העיר, מהמבואר בשולחן ערוך (או"ח סי' תקנט ס"ד) שפסוק זה נאמר לענין תשעה באב, ולא לענין ראש חודש אב. והחלקת יעקב (או"ח ח"ג, עניינים סי' כח סק"ג) כתב ליישב, שודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ולפי פשוטו נאמר לענין תשעה באב, אבל מכל מקום על דרך הדרוש מפרש אביי את הפסוק לענין ראש חודש אב].

ובפירוש הר"א (ד"ה מיפוק) פירש, שהמקור לכך מהפסוק (במדבר י י) 'ובמועדיכם ובראשי חדשיכם' וגו', הקישה התורה ראשי חדשים למועדות, ללמדנו שגם ראש חודש בכלל המועדים הוא.

נו. כמבואר במשנה לעיל (טו:).

נז. שלא יבואו להספיד ולהתענות ביום עצמו. רש"י (לעיל טו: ד"ה כל, ר"ה יט. ד"ה ולמוריימ).

נח. וכמבואר לעיל בהערה, שיש לכך מקור מן הפסוקים.

ואולם אין כוונת הגמרא לומר שאיסור ההספד והתענית בראש חודש הוא דאורייתא ממש, אלא שהוא כעין דאורייתא [כיון שיש לו סמך מן הפסוק]. מאירי (ד"ה מע"פ). וכן כתב הבית יוסף (או"ח סי' תיח), שכוונת הגמרא לומר שלראש חודש יש אסמכתא קרובה שהוא כמועד לענין איסור תענית, אבל אין איסורו אלא מדרבנן. אמנם מדברי הרמב"ם (מלכים פ"ג ה"ט) דייק שאיסור התענית מן התורה הוא, וכן כתב בשולחן ערוך (או"ח סי' תקע ס"ג), שמדברי הרמב"ם נראה שהוא מן התורה.

נט. לכאורה יש לשאול, מדוע הוצרכו לחזק את איסור ההספד בראש חודש ניסן, ולאסור גם את היום שלפניו, הרי מכיון שאסור גם מצד ראש חודש שהוא דאורייתא, אם כן אינו צריך חיזוק. ויש לומר, שהוצרכו לאסור את היום שלפני ראש חודש לצורך חיזוק הימים שלאחר ראש חודש, והיינו, שהאיסור להתענות ביום שלפני ראש חודש, מחזק את האיסור הקיים מראש חודש והלאה מדרבנן, ואף שראש חודש עצמו בין כך אסור [ואינו צריך חיזוק], מכל מקום התועלת בדבר זה הוא בחיזוק הימים שלאחר ראש חודש. גבורות ארי (ד"ה לא). ראה בילקוט ביאורים דברי האחרונים שהאריכו בענין זה.

ל. אין כוונת הברייתא לומר שכל הימים המוזכרים במגילת תענית אסורים גם לפניהם ולאחריהם, שהרי במשנה לעיל (טו:) מבואר, שאפילו רבי יוסי שאוסר לפניהם ולאחריהם, זהו רק בימים האסורים אף בהספד, אבל בימים האסורים רק בתענית, הוא מתיר לאחריהם. ולתנא קמא לאחריהם לעולם מותר, וכן לפניהם בימים האסורים רק בתענית, ורק בימים האסורים אף בהספד, אוסר תנא קמא לפניהם. אלא עיקר כוונת הברייתא לומר את הסיפא, ששבתות וימים טובים בין לאחריהם ובין לפניהם מותר, ומה שנאמר ברישא שהימים המוזכרים במגילת תענית אסורים לפניהם ולאחריהם, הכוונה או לפניהם או לאחריהם לכל אחד כשיטתו, לתנא קמא כשיטתו, ולרבי יוסי כשיטתו. מלאכת שלמה (פ"ג מ"ח).

לא. לדעת רבי יוסי בעירובין (מג.) מותר אף להשלים, אך לדעת רבנן שם אסור להשלים, וראה תוספות (ר"ה יט. ד"ה אמורין).

אֶלָּא כדי **לֶאֱסוֹר** גם את **הַיּוֹם שֶׁלְּפָנָיו, הָכָא נַמִּי** - אף כאן יש לומר, אמנם חג הפסח עצמו כבר אסור, **וְלֹא נִצְרְכָה** - ולא הוצרך התנא להזכירו, **אֶלָּא** כדי **לֶאֱסוֹר** גם את **הַיּוֹם שֶׁלְּאַחֲרָיו**, שכן ימים שנאסרו בתענית ובהספד, גם יום שלאחריהם אסור, אבל מחמת חג הפסח לא היה נאסר יום שלאחריו, שחג הפסח מן התורה הוא, ודברי תורה אינם צריכים חיזוק[א].

הגמרא מקשה על תירוצו של רב פפא:

כְּמַאן - כשיטת מי העמיד רב פפא את דברי הברייתא של מגילת תענית, האם הניח את שיטת חכמים והעמיד את הברייתא כְּשיטת **רַבִּי יוֹסֵי דְּאָמַר** במשנתנו (לעיל טו:) שיום שאסור בהספד, **בֵּין יוֹם שֶׁלְּפָנָיו בֵּין יוֹם שֶׁלְּאַחֲרָיו אָסוּר**, שהרי אם הברייתא היא בשיטת חכמים, אין היום שלאחריו נאסר, ואין מקום לתירוצו של רב פפא[ב]. **אִי הָכִי** - ואם אכן כך הוא שהברייתא כרבי יוסי, יש להקשות על מה שתירץ רב לעיל (יז:) את קושיית הגמרא מדוע הוצרך התנא להזכיר את ראש חודש בכלל הימים האסורים בהספד ובתענית מחמת העמדת קרבן התמיד על משפטו, הרי כבר אסור מצד עצמו ככל ראש חודש, ותירץ רב שהוא כדי לאסור את היום שלפני ראש חודש ניסן מדין יום שלפניו. ויום שלפני ראש חודש ניסן לעולם יוצא בעשרים ותשעה באדר[ג], ואם כן, לפי מה שרב פפא מעמיד את הברייתא כשיטת רבי יוסי, עדיין יקשה, **בְּעֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה** באדר **נַמִּי** [-גם כן], **מַאי אִירְיָא דְּהָוֵי יוֹמָא דְּמַקְּמֵי יוֹמָא דְּמִיתּוֹקֵם תְּמִידָא** - מדוע הוצרכו לאוסרו משום יום שלפני הימים שנאסרו בהספד מחמת שהוקם בהם התמיד, **תִּיפּוֹק לֵיהּ דַּהֲוָה לֵיהּ יוֹמָא דְּבָתַר עֶשְׂרִין וּתְמַנְיָא בֵּיהּ** - הלא גם בלא טעם זה, יום עשרים ותשעה באדר אסור משום שהוא יום שלאחר יום עשרים ושמונה באדר שהוא יום טוב בפני עצמו, ולרבי יוסי גם יום שלאחריו אסור.

ממשיכה הגמרא בביאור קושייתה, ומביאה את המקור לכך שעשרים ושמונה באדר נקבע כיום טוב, **דְּתַנְיָא** - ששנינו בברייתא, **בְּעֶשְׂרִים וּתְמַנְיָא בֵּיהּ** - בעשרים ושמונה בו [בחודש אדר], **אֲתַת בְּשׂוֹרְתָא טָבְתָא לִיהוּדָאֵי** - הגיעה בשורה טובה ליהודים, **דְּלָא יְעִידוּן מִן אוֹרַיְיתָא**[ד] - שלא יהיו צריכים לנתק עצמם מן התורה[ה] ולהבטל מתלמוד תורה[ו], **שְׁפַעַם אַחַת נִגְזְרָה** על ידי מלכות רומי **גְּזֵירָה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה, וְשֶׁלֹּא יָמוֹלוּ אֶת בְּנֵיהֶם, וְשֶׁיְּחַלְּלוּ שַׁבָּתוֹת**[ז]. **מֶה עָשָׂה יְהוּדָה בֶּן שַׁמּוּעַ**[ח] **וַחֲבֵירָיו, הָלְכוּ וְנָטְלוּ** [-ביקשו] **עֵצָה מִמַּטְרוֹנִיתָא** [-נכרית שרה וחשובה[ט]] **אַחַת שֶׁכָּל גְּדוֹלֵי רוֹמִי מְצוּיִין אֶצְלָהּ**, איך יוכלו לבטל את הגזירה. יעצה **וְאָמְרָה לָהֶם**, לכו **עִמְדוּ וְהַפְגִינוּ** - צֵאו בשווקים וברחובות[י] **בַּלַּיְלָה**, כדי שישמעו השרים וירחמו עליכם[יא]. **הָלְכוּ וְהִפְגִינוּ בַּלַּיְלָה, וְאָמְרוּ** להקדוש ברוך הוא על אותם שגזרו עליהם גזירות קשות, **'אִי שָׁמַיִם'** - 'אהה ה' שבשמים'[יב], ופנו לשרים הרומאים ואמרו להם לפני הקדוש ברוך הוא, וכי **לֹא אַחִים אֲנַחְנוּ, וכי לֹא בְּנֵי אָב אֶחָד אֲנַחְנוּ**, הרי יעקב ועשו בני יצחק, וכי **לֹא בְּנֵי אֵם אַחַת אֲנַחְנוּ**, הרי יעקב ועשו בני רבקה[יג], ואם תאמרו שאינכם מכירים ומחשיבים אותנו כאחים, מכל מקום **מַה נִּשְׁתַּנֵּינוּ** להיות פחותים **מִכָּל אוּמָּה וְלָשׁוֹן**[יד], **שֶׁמִּשּׁוּם כָּךְ אַתֶּם גּוֹזְרִין עָלֵינוּ גְּזֵירוֹת רָעוֹת** הללו[טו], **וּבְעִקְבוֹת כָּךְ בְּטֵלוּם** להגזירות. **וְאוֹתוֹ הַיּוֹם**, דהיינו עשרים ושמונה בחודש אדר שבו בטלו הרומאים את הגזירות, **עֲשָׂאוּהוּ** חכמים **לְיוֹם טוֹב**, ואסרוהו בתענית ובהספד[טז]. ואם כן קשה, שמאחר והברייתא של מגילת תענית שנויה כדעת רבי יוסי שגם 'יום שלאחריו' אסור, למה הוצרכה הברייתא להזכיר את ראש חודש ניסן כדי לאסור את עשרים ותשעה באדר, הלא עשרים ותשעה באדר כבר אסור מחמת שהוא יום שלאחר עשרים ושמונה באדר[יז].

מתרצת הגמרא, **אָמַר אַבַּיֵי, לֹא נִצְרְכָה** - לא הוצרכה הברייתא לאסור את היום שלפני ראש חודש ניסן, **אֶלָּא לְמִקְרֶה שֶׁחִדֵּשׁ** אדר **מְעוּבָּר** - בן שלשים יום[יח], שאז יום שלפני ראש חודש ניסן אינו עשרים ותשעה באדר, אלא הוא שלשים באדר, ואינו למחרת עשרים ושמונה באדר, ולכך הוצרכו לאוסרו מחמת שהוא יום לפני ראש חודש ניסן[יט].

תירוץ נוסף, **רַב אַשִׁי אָמַר, אֲפִילּוּ תֵּימָא** - אפילו אם תאמר

א. **כמבואר** לעיל (יז:) לגבי ראש חודש ולגבי שבתות וימים טובים.

ב. **רש"י** (ד"ה כמאן). ו'חכמים' היינו תנא קמא במשנתנו לעיל (טו:). וראה באוצר חיים (גרס"י ד"ה כמאן) שתמה, הרי רב פסק הלכה כרבי יוסי וכמבואר להלן, וכאן נאמרו דברי רב פפא על פי דברי רב, ואיך שייך להקשות על מה שמעמיד את הברייתא כרבי יוסי שהלכה כמותו. ולכן כתב שהעיקר כמבואר בפירוש רבינו חננאל (ד"ה ומינין), שקושיית הגמרא היא רק מצד ה'אי הכי' וכו'.

ג. **שהרי** חודש אדר הסמוך לחודש ניסן לעולם חסר הוא, דהיינו בן כ"ט יום, [כן נפסק להלכה, וכך נקטה הגמרא בקושייתה, וראה בראש השנה (יט:) שנחלקו אמוראים בדבר זה], ואם כן ערב ראש חודש ניסן חל בכ"ט אדר. רש"י (ד"ה כמאן).

ד. **הב"ח** (אות ו) גורס כאן 'דלא למספד'. כלומר, לכן אסרו להספיד ביום זה. וראה להלן בהערה מה שהובא בשם השפת אמת בענין זה.

ה. **רש"י** (ד"ה יט. ד"ה לא).

ו. **רש"י** (ד"ה לא).

ז. **בדווקא** גזרו על שלשת דברים הללו, שבהם נבדלים ישראל מן העמים, שלגבי לימוד התורה נאמר (דברים ד ו) 'כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים', ולגבי שבת נאמר (שמות לא יג) 'כי אות היא ביני וביניכם', וכן לגבי מילה נאמר (בראשית יז יג) 'והיה לאות ברית ביני וביניכם'. מהרש"א (ח"א ד"ה יט. ד"ה אלא).

ח. **שהיה** תלמידו של רבי מאיר, כמבואר בראש השנה (יט.).

ט. **רש"י** (ב"מ פד. ד"ה מטרונימא).

י. **רש"י** (ד"ה הפגינו, ד"ה יט. ד"ה הפגינו). והוסיף, שכן מצינו בתהילים, שכל לשון שועה וצעקה מתורגם לשון פגינה [בתרגום שלפנינו לא מצינו שתרגם כן, אלא רק בפסוק (תהילים קג ג) 'ושועתי אליך תבוא'. מצור דבש (בראשית ד"ה הפגינו)].

יא. **רש"י** (ד"ה יט. ד"ה הפגינו). וביאר המהרש"א (ח"א סה ד"ה הפגינו), שבלילה קול הצעקה והבכי נשמע יותר ומעורר יותר לרחם.

יב. **רש"י** (ד"ה אי). אך בראש השנה (יט.) פירש רש"י (ד"ה אי), למען הקדוש ברוך הוא.

יג. **והיינו**, שמלכות רומי מבני אדום היא. על פי מהרש"א (ח"א ד"ה יט. ד"ה לא). והוסיף עוד לבאר, שאמרו שלשה דברים כנגד שלשת הגזירות, 'לא אחים אנחנו' כנגד הגזירה שלא יעסקו בתורה שבה נאמר 'לא תתעב אדומי כי אחיך הוא' (דברים כג ח), 'לא בני אב אחד אנחנו' כנגד הגזירה שלא ימולו, שהרי יצחק אבינו נימול לשמונה, ו'לא בני אם אחת אנחנו' כנגד הגזירה שלא ישמרו שבת, שברבקה אמנו נאמר (בראשית כה כז) 'ויביאה יצחק האהלה שרה אמו', ודרשו חז"ל, שמעת שבאה רבקה אליו, שב להיות באהל נר דלוק מערב שבת לערב שבת [ראה רש"י על התורה (שם)]. ואמנם ראה בשפתי חכמים (ר"ה יט. ד"ה לא) שביאר, שהכוונה לאדם וחוה, שהם אב ואם לכל הנבראים.

יד. **על** פי שפתי חכמים (ר"ה יט. ד"ה מה).

טו. **שהרי** קיום הדת חביב עלינו יותר מקיום נפשינו וממונינו, ואם כן ביטולם קשה עלינו מכל הגזירות. שפתי חכמים (ר"ה יט. ד"ה שמחס).

טז. **בברייתא** לא התבאר אם אסרוהו רק בתענית או גם בהספד, אבל מדברי הגמרא מבואר שאסרוהו גם בהספד, שאם לא כן לכולי עלמא יום שלאחריו מותר. וראה בשפת אמת (ד"ה ומיפוק) שביאר שהגמרא דייקה כן מלשון המגילת תענית 'ועשאוהו יום טוב'. אמנם ראה בהערה לעיל שהב"ח (אות ו) הגיה בתחילת הברייתא והוסיף 'דלא למיספד'.

יז. **לכאורה** הקושיא תמוהה, שהרי ימי תחילת חודש ניסן הוקבעו כימים טובים בזמן שבית המקדש היה קיים, ואילו עשרים ושמונה באדר הוקבע כיום טוב בימי יהודה בן שמוע תלמידו של רבי מאיר, שהיה שנים רבות לאחר החורבן. ויש לומר, שכוונת הגמרא להקשות על מסדר מגילת תענית, לשם מה הוצרך להכליל את ראש חודש ניסן בכלל הימים הטובים. תוספות (ר"ה יט. ד"ה הא).

יח. **דהיינו** בזמן שקידשו על פי הראייה, וכגון שלא נראתה הלבנה ליום שלשים, וחל ראש חודש ניסן ביום שלשים ואחד. רש"י (ד"ה לא) בפירושו השני. ראה בהערה להלן קושיית הרש"ש על פירוש זה. ובפירושו הראשון פירש, שכוונת אביי לשנה מעוברת שיש בה שני חדשי אדר, ועשו אדר הראשון חסר ואדר השני מלא. [ראה במגן אברהם (או"ח סי' תקסח סק"כ) שהוכיח מדברי רש"י שכל מועדי מגילת תענית נוהגים באדר שני ולא באדר ראשון].

וכתב היד דוד (ד"ה לא), שצריך לומר שאביי אינו סובר כפי שנקטה הגמרא בקושייתה שאדר הסמוך לניסן לעולם חסר, אלא פעמים מלא ופעמים חסר [ראה בראש השנה (יט:) שנחלקו אמוראים בדבר זה]. ואולם הקשה, שאם כן, מדוע הוצרך רש"י להעמיד בשנה מעוברת, הרי כמו כן ניתן להעמיד גם בשנה פשוטה, שמה שהשנה מעוברת אינו מעלה ואינו מוריד כלום לענין זה. וכן תמה הגבורות ארי (ד"ה לא). וראה בחשק שלמה (גרס"י ד"ה לא) ובשרביט הזהב (גרס"י שם), מה שכתבו ליישב.

יט. **הקשה** הרש"ש (גרס"י ד"ה ל"ן), לפי פירושו הראשון של רש"י שמדובר שלא נראתה הלבנה ליום שלשים ולכן ראש חודש ניסן הוא ביום שלשים ואחד [ראה בהערה לעיל], עדיין קשה שבין כך היו נוהגים איסור תענית והספד ביום שלשים מחמת הספק שמא יבואו עדים בסוף היום ויקדשו בית דין את החודש. וכתב שאולי כוונת רש"י שמדובר באופן שידוע על פי חשבון, שלא יראו את הלבנה ביום שלשים. וראה עוד בחתם סופר (ר"ה יט. ד"ה נעשרים) מה שכתב ליישב.

הלכו והפגינו. הפיגו[ט] לשון נהי ונעקה. מי שמים גרסינן פירוש שמים להקב"ה היו נועקין למה יתמרו הגוים היה מהיכם ולהם תמרו וכי לזו מחיכם מנחנו וכו': **לא** נצרכה **אלא** לחדש מעובר. פירוש לעבדוה למדר שלא נראה הלבנה עד יום ל' והוי ר"ח ניסן יום ל"ו פירוש וא"כ המי כ"ט לא מלינו לחוסרו [ט] משום יום שלפני ר"ח ניסן ליום ל' מפסיק בינתים משום הכי מינטרינן לחוסרו משום יום שלאחר עשרים ותמנית:

דאילו אי איקלע וכו'. שום גזרה מרים ירחם וכו' תמנית גופיה לסגור דה"ל וכו' והקשה הקונטרס מכמי לימת תשעה ומפילו מי מיקלע שום גזרה ובטלינת לז' ימים וכו' מכמי לסגור תמנית גופיה משום דהוי יומת דמקמי יומת דלאיתותב חגת דשבועית ומירן הקונטרס הת לזו פירכת דהת מיו"ט גופיה דיכול ונגזור משום יומת דלאיתותב חגת דשבועית (מ) וכי המי מתרלינן לקמן ביום טוריינוס:

רב אמר הלכה כר' יוסי. לסגור לפניו לסגור לאחריו מותר ות"ת כיון דסגור הלכה כר' יוסי היכך חנו מתענין לפני הפורים לסי משום דבטלה מגילת תענית מ"מ מחנוכה ופורים לת בטלו [י] וי"ל דהת דסגור חנוכה ופורים לת בטלו כ"ל הדיינין שלהם לעשותן י"ט ולת להתענות דהון סגל בדיניהם לפניהם בטלו (ט) עוד י"ל דכיון דיום שלפני הפורים שמתבטל מיו"ט דידהו שהיו רגילין לעשות בהן ומתבטלו יו"ט שלהם [כ] ה"נ יש לנו לומר שיבטלו משום טעם לפני הפורים דה"נ תמרינן בסמוך גבי יום שלפני נקנור וכו' וכן גבי [י] יו"ט טוריינוס דכיון דבטלו מיום (י) שלהם לת יסגרו משום יו"ט הנת מחריהם לסורים משום יום שלפניהם כמו כן ה"נ דכיון דיום שלפני הפורים נתבטל משום עשמו ומותר להתענות לת יסגר משום יום שלפני הפורים:

הלכה

אלא לאסור יום שלפניו ה"נ לא נצרכה אלא לאסור יום שלאחריו כמאן כרבי יוסי דאמר בין לפניו בין לאחריו אסור אי הכי בעשרים ותשעה נמי מאי איריא דהוי יומא דמקמי יומא דמיתוקם תמידא תיפוק ליה דה"ל יומא דבתר עשרין ותמניא ביה דתניא [פ] בעשרים ותמני ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעידון מן אורייתא (פ) שפעם אחת נגזרה גזירה [ק] על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות מה עשה יהודה בן שמוע וחביריו הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה אמרה להם עמדו והפגינו בלילה הלכו והפגינו בלילה אמרו אי שמים לא אחים אנחנו לא בני אב אחד אנחנו לא בני אם אחת אנחנו מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזירות רעות ובטלום ואותו היום עשאוהו יו"ט אמר אביי לא נצרכה אלא לחדש מעובר רב אשי אמר אפילו תימא לחדש חסר [ג] כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר וזה הואיל ומוטל בין שני ימים טובים עשאוהו כיו"ט עצמו ואפילו בהספד נמי אסור. אמר מר מתמניא ביה ועד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספד למה לי למימר מתמניא ביה לימא מתשעה ביה ותמניא גופיה אסור דה"ל יומא דאיתוקם ביה תמידא כיון [ר] דאילו מקלע (ליה) מילתא ובטליניה לשבעה תמניא גופיה אסור דה"ל יומא קמא דאיתותב ביה חגא דשבועיא השתא דאתית להכי עשרים ותשעה נמי כיון [ר] דאילו מיקלע מילתא ובטליניה לעשרים ותמניא עשרין ותשעה גופיה אסור דה"ל יומא דמקמי יומא דאיתוקם תמידא. איתמר ר' חייא בר אסי אמר רב הלכה כר' יוסי ושמואל אמר הלכה כר' מאיר ומי אמר שמואל הכי והתניא רשב"ג אומר ומה תלמוד לומר בהון בהון שתי פעמים לומר לך שהן אסורין לפניהן ולאחריהן מותרין ואמר שמואל הלכה כרבן שמעון בן גמליאל מעיקרא סבר כיון דליכא תנא דמיקל כרבי [ג] מאיר אמר הלכה כרבי מאיר כיון דשמעיה לרבן שמעון (ג) דמיקל טפי אמר הלכה כרבן שמעון בן גמליאל וכן אמר באלי אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן הלכה כרבי יוסי א"ל רבי חייא לבאלי אסברא לך [ס] כי אמר ר' יוחנן הלכה כרבי יוסי אדלא להתענאה ומי אמר רבי יוחנן הכי והאמר [ג] ר' יוחנן הלכה כסתם משנה ותנן [ד] [א]אע"פ שאמרו מקדימין [א] ולא מאחרין מותרין

יומא תמניא אסור משום חגא דשבועיא. ומי קסית מכמי לימת תשעה, ומפילו מס מירע מילתת דבטלי מכמי הוה מסור תמניא גופיה משום קמת [ס] יומת דמג דשבועית דהוה יום שלפניו, למו פירכת הוה, דהת יו"ט גופיה בטיל ומנת ליקוס וליגזור קמיה יומת דלאיתותב חגת דשבועית, וכה"ג מתרץ לקמן [ס] ביום טוריינוס: כ"ט נמי. תרלינת לה לעיל לת נצרכה כו', להכי נקט גריס ירחם דניסן, להמי דנקט כל שלאחריו כו' למו משום דלפניו נמי מסור בהספד, מלא מיידי דפריך ליתסר יום כ"ט משום דמר כ"ת הוה דמיהדר ליה כל שלאחריו כו': **לימא מתשעה** (ה) **ותמניא גופיה.** י"ט הוה, דהת הוה ליה מהנך ימים טובים דלכתיב ביה תמידת: ה"ג **דאי איקלע מילתא ובטליניה לשבעה תמניא גופיה אסור דהוה ליה יומא** (ו) **דאיתותב חגי דשבועיא.** דלמי מיקלע מילתת, שמס נגזר גזירה ונריכין להתענות תוך למו ימים טובים דתמיד, ונטלו מותן להתענות נכון שמין לבטלה למנמין: **אבתי יומא תמניא אסור משום חגא דשבועיא.** ומי קסית מכמי לימת תשעה, ומפילו מס מירע מילתת דבטלי מכמי הוה מסור תמניא גופיה משום קמת [ס] יומת דמג דשבועית דהוה יום שלפניו, למו פירכת הוה, דהת יו"ט גופיה בטיל ומנת ליקוס וליגזור קמיה יומת דלאיתותב חגת דשבועית, וכה"ג מתרץ לקמן [ס] ביום טוריינוס: כ"ט נמי. תרלינת לה לעיל לת נצרכה כו', להכי נקט גריס ירחם דניסן, להמי דנקט כל שלאחריו כו' למו משום דלפניו נמי מסור בהספד, מלא מיידי דפריך ליתסר יום כ"ט משום דמר כ"ת הוה דמיהדר ליה כל שלאחריו כו': **בראש.** ה"ג **מרישׁ ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד** שהיו אומרים מינין מתנדב יחיד תמיד שהיו דורשין את הכבש אחד תעשה שהוא לשון יחיד וחכמים היו אומרים אינו אלא מתרומת הלשכה שהרי כתיב ביה לאשי דמשמע שבא ממקום ששאר קרבנות באין דהיינו מתרומת הלשכה. ומריש ירחא דניסן עד תמניא ביה נשאו ונתנו בדבר והודו מינין לחכמים: **איתותב חגא דשבועייא דלא למספד** שהיו מינין אומרין אין עצרת בא אלא [באחד] בשבת שהיו דורשין ממחרת השבת תספרו חמשים כלומר לאחר שבת בראשית הוי עצרת וחכ"א כתיב חמשים יום דמשמע בכל יום שבא חמשים יום קובע עצרת וכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה דמשמע תמימות ממש מאחד בשבת לאחד בשבת כאן שחל עצרת באמצע שבת הויין חמשים יום בלא שבע שבתות תמימות מאחד בשבת לאחד בשבת [כאן שחל עצרת באחד בשבת]: **לא נצרכא לאסור שלפניו** להכי קאמר דריש ירחא הוי יו"ט לאסור כ"ט דאדר בתענית ובהספד דאי משום מועד לא הוי אסור דדברי תורה אין צריכין חיזוק. **כמאן כר' יוסי** דאמר די לא למספד **בין לפניו בין לאחריו אסור** בהספד דאי דרבנן הא אמרו לאחריו מותר. **אי הכי** כיון דמוקמת ליה כר' יוסי **עשרין ותשעה באדר נמי מאי איריא דהוה יומא דאיתוקם תמידא** דקאמר להכי אמר מריש ירחא דניסן לאסור כ"ט באדר שלפניו **תיפוק ליה** דלהכי הוה אסור **דהוה ליה יומא דבתר כ"ח** דהוי יו"ט דאסור למספד והוי כ"ט אסור דהא אמר ר' יוסי בין לאחריו אסור ועדיין פריכנא למה לי למימר מריש ירחא דניסן לימא מתרי דניסן: **והפגינו בלילה** כדי שישמע קולם: **אמר אביי** להכי קאמר מריש ירחא דניסן משום כ"ט כדי לאסור [לכ"ט] לאדר שלפניו תיפוק ליה דהוי יומא דבתר כ"ח תריץ **כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר** כלומר האי דאמר ר' יוסי בין לפניו בין לאחריו אסור לא אמר לאחריו אסור אלא להתענאה אבל בהספד מותר ולהכי איצטריך מריש ירחא דניסן כדי שיהא כ"ט מוטל בין שני ימים טובים ג) בין כ"ח לכ"ח דליהוי **כיו"ט עצמו דאסור אפי' בהספד** וכ"ש בתענית. נפרש מתניתין שלא פי' לעיל כך הורה המורה **כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד** כלומר אותם ימים טובים הכתובים במג"ת שמותרין [ל] כל כך דאסור להו למספד וכ"ש להתענאה **לפניו אסור** ג) בהספד ובתענית הואיל וחמור הרבה שביו"ט עצמו אסור אפי' בהספד ובתענית **ר' יוסי אומר** הואיל וחמור כך שאסור אפי' בהספד נחמיר נמי **שבין לפניו ובין לאחריו אסור** בין בהספד בין בתענית **ודלא להתענאה** כלומר ואותן ימים טובים דמג"ת שאינו חמור כל כך שאינן אסורין אלא בתענית אבל בהספד מותרין **בין לפניו בין לאחריו** הואיל וקל כ"כ [מותרין] ר' יוסי מחמיר מכ"מ אע"פ שקל כ"כ לפניו אסור: **ת"ר אלין יומיא דלא להתענאה** כלומר כל ימים טובים הכתובים במג"ת אסורין בתענית אבל יש בהן שאין אסורין בהספד **ומקצתהון די לא למספד בהון** יש מהן שחמורין הרבה שאפי' בהספד אסורין. עכשיו נחזור ונפרש ההלכה כסדרה. **מתמניא ביה עד סוף מועדיא איתוקם ביה חגא דשבועיא למה לי למימר מתמניא ביה לימא מט' ביה ותמניא גופיה אסור** דהא אמרינן לעיל מריש ירחא עד תמניא ביה איתוקם תמידא תריץ להכי אצטריך למימר מתמניא **דאי מקלע מילתא** להוא יו"ט **דלא למספד** שהיו **מינין מתנדב** כלומר לא דייקינן האי ומינה אלא לעולם פרועי ראש לא מחלי עבודה להכי לא אסרי רבנן בזמה"ז אע"ג דאסרי בשתויי יין: **ה"ג מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד** שהיו **אומרים מינין מתנדב יחיד תמיד שהיו דורשין את הכבש אחד תעשה שהוא לשון יחיד וחכמים היו אומרים אינו אלא מתרומת הלשכה שהרי כתיב ביה לאשי דמשמע שבא ממקום ששאר קרבנות באין דהיינו מתרומת הלשכה. ומריש ירחא דניסן עד תמניא ביה נשאו ונתנו בדבר והודו מינין לחכמים: איתותב חגא דשבועייא דלא למספד** שהיו מינין אומרין אין עצרת בא אלא [באחד] בשבת שהיו דורשין ממחרת השבת תספרו חמשים כלומר לאחר שבת בראשית הוי עצרת וחכ"א כתיב חמשים יום דמשמע בכל יום שבא חמשים יום קובע עצרת וכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה דמשמע תמימות ממש מאחד בשבת לאחד בשבת כאן שחל עצרת באמצע שבת הויין חמשים יום בלא שבע שבתות תמימות מאחד בשבת לאחד בשבת [כאן שחל עצרת באחד בשבת]: **לא נצרכא לאסור שלפניו** להכי קאמר דריש ירחא הוי יו"ט לאסור כ"ט דאדר בתענית ובהספד דאי משום מועד לא הוי אסור דדברי תורה אין צריכין חיזוק. **כמאן כר' יוסי** דאמר די לא למספד **בין לפניו בין לאחריו אסור** בהספד דאי דרבנן הא אמרו לאחריו מותר. **אי הכי** כיון דמוקמת ליה כר' יוסי **עשרין ותשעה באדר נמי מאי איריא דהוה יומא דאיתוקם תמידא** דקאמר להכי אמר מריש ירחא דניסן לאסור כ"ט באדר שלפניו **תיפוק ליה** דלהכי הוה אסור **דהוה ליה יומא דבתר כ"ח** דהוי יו"ט דאסור למספד והוי כ"ט אסור דהא אמר ר' יוסי בין לאחריו אסור ועדיין פריכנא למה לי למימר מריש ירחא דניסן לימא מתרי דניסן: **והפגינו בלילה** כדי שישמע קולם: **אמר אביי** להכי קאמר מריש ירחא דניסן משום כ"ט כדי לאסור [לכ"ט] לאדר שלפניו תיפוק ליה דהוי יומא דבתר כ"ח תריץ **כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר** כלומר האי דאמר ר' יוסי בין לפניו בין לאחריו אסור לא אמר לאחריו אסור אלא להתענאה אבל בהספד מותר ולהכי איצטריך מריש ירחא דניסן כדי שיהא כ"ט מוטל בין שני ימים טובים ג) בין כ"ח לכ"ח דליהוי **כיו"ט עצמו דאסור אפי' בהספד** וכ"ש בתענית. נפרש מתניתין שלא פי' לעיל כך הורה המורה **כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד** כלומר אותם ימים טובים הכתובים במג"ת שמותרין [ל] כל כך דאסור להו למספד וכ"ש להתענאה **לפניו אסור** ג) בהספד ובתענית הואיל וחמור הרבה שביו"ט עצמו אסור אפי' בהספד ובתענית **ר' יוסי אומר** הואיל וחמור כך שאסור אפי' בהספד נחמיר נמי **שבין לפניו ובין לאחריו אסור** בין בהספד בין בתענית **ודלא להתענאה** כלומר ואותן ימים טובים דמג"ת שאינו חמור כל כך שאינן אסורין אלא בתענית אבל בהספד מותרין **בין לפניו בין לאחריו** הואיל וקל כ"כ [מותרין] ר' יוסי מחמיר מכ"מ אע"פ שקל כ"כ לפניו אסור: **ת"ר אלין יומיא דלא להתענאה** כלומר כל ימים טובים הכתובים במג"ת אסורין בתענית אבל יש בהן שאין אסורין בהספד **ומקצתהון די לא למספד בהון** יש מהן שחמורין הרבה שאפי' בהספד אסורין. עכשיו נחזור ונפרש ההלכה כסדרה. **מתמניא ביה עד סוף מועדיא איתוקם ביה חגא דשבועיא למה לי למימר מתמניא ביה לימא מט' ביה ותמניא גופיה אסור** דהא אמרינן לעיל מריש ירחא עד תמניא ביה איתוקם תמידא תריץ להכי אצטריך למימר מתמניא **דאי מקלע מילתא** להוא יו"ט **דלא למספד** שהיו אומרים מינין מתנדב

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) גרסה ל"ל דהוי ל' יום דנסקר ל' שלפניו וכו'. ג) ל"ל בין כ"ח לריש ירחא דניסן. ג) הגהב ל"ע דהרי נהדיא אמר הש"ס לעיל דכל שלפניו אי לאחריו אינו אסור רק בתענית [מ].

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ר"ה יט., ג) ע' תוס' מנחות סה. ד"ה מנין יומת, ג) [שבת דף מו. וש"נ], ל) מגילה ה., ס) לעיל טו:, ו) היינו כמ"ד הכי בר"ה ע"ש יט:-כ. (יד דוד, וע"ע מצפה איתן בגמ' להלן), ועי' גבורת ארי, ז) קב ב. (וע' מהר"ץ חיות בסיום המאוצר החכמה) עמוד ב', ט) סנהדרין פו., י) ר"ה יט:, כ) ע' לקמן ע"ב, ל) סה ע"א-ב, מ) ע' רש"י לעיל טו: ד"ה כל הכתוב ובר"ן.

הגהות הב"ח

(פ) גמ' דלת יעידון מן אורייתא דלא למספד מ) שפעם אחת כו' ואמרו לי שמים לת אחיכם מנחנו: (ג) שם כיון דשמעיה לרבן שמעון בן גמליאל דמיקל: (ג) רש"י ד"ה לת נצרכה כו' שני אדרים והראשון חסר והשני מלא דהשתת כי הוה: (ד) ד"ה רבת אמר כו' הל"ל עם ד"ה דכל שלאחריו וכו' מוטל בין שני ימים והא דלא קאמר דאסור בהספד משום דהוי יום שלפניו משום דמי מיתסר כו' והאי דנקט כל שלאחריו: (ה) ד"ה לימת מתשעה ביה ותמניא: (ו) ד"ה ה"ג דלי כו' דהוה ליה יומת קמא דאיתותב ביה חגת כל"ל והל"ת עם ד"ה מכמי וכו' ולגזור משום קמיה יומת: (ז) ד"ה הלכה כר"ס ב"ג דמדרבנן: (ח) תוס' ד"ה דאילו כו' וכה"ג נמי מתרלינן: (ט) ד"ה רב כו' ועוד י"ל דכיון דימים שלפני הפורים נתבטלו: (י) בא"ד דכיון דבטלו מיום טוב שלהם כו' הנת מחריהם דלהוי אסורים משום:

גליון הש"ס

גמ' כי אמר רבי יוחנן הלכה כר' יוסי אדלא להתענאה. וכעין זה פסחים יג ע"ת מנחות לב ע"ת: רש"י ד"ה לא נצרכה וכו' דהשתא כי הוה אדר שני. ע' מג"ת סי' תקסת ס"ק כ: תוס' ד"ה לא נצרכה. משום יום שלפני ר"ח ניסן]. הלשון מגומגם דהת עיקר מה שמנו דנין דהוצרכו משום יום ל' דמינו שלאחריו דיום כ"ת:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (ולא מאחרין). תפ"מ:

הגהות וציונים

ס] בדפו"י (לפני הצענזור) שפ"א גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל: ג] תיבת "כיון" מיותר. וע' גירסת רש"י וכ"ה הנוסח בכת"י (דק"ס): ג] צ"ל **מרבי** מאיר (פורת יוסף), ובכת"י הנוסח מעיקרא סבר ר"מ הוא **דמיקל** אמר וכו': ד] דיבור זה שייך בעמוד הקודם גבי ר"ח (גנזי יוסף): ה] נדצ"ל **דלעולם** חסר **ומכ"ט** יום הוא (באה"מ): ו] בדפו"י (לפני הצענזור) על **בני אדום**: ז] צ"ל האי **כ"ט מוטל** בין שני ימים **טובים** (ותיבת "דנקט" מיותר, מהרש"א בדפו"ר), וע"ע הג' הב"ח: ח] צ"ל **הפגינו**: ט] צ"ל **קמי** (רש"ש): י] צ"ל **יום** שלפני נקנור **שהוא** יו"ט טוריינוס (מאורי אור) וצ"ל **יום** טוריינוס (באה"מ): כ] בכת"י מימים טובים **דקבעו** (ותיבת "משום" ליתא): ל] בכת"י **שחמורין** כ"כ **דאסר בהו** למספד: מ] כ"ה במגילת תענית [פי"ב] (חשק שלמה), וע' שפ"א: נ] נדצ"ל משום יום **שלאחר כ"ח** (וקאי על לשון התוס' בסוה"ד), וכן הקשה הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח צג) על לשון זה של התוס', ועי' הגהת מראה כהן בדברי התוס':

עין משפט נר מצוה

לה א מיי' פ"ג מהלכות מגילה הלכה יג:

רבינו חננאל

לימא עד המועד. ומועד גופיה יום טוב הוא ולא צריך. **ושנינן לאסור שלאחריו** כר' יוסי דאמר ימים הללו בין לפניהם בין לאחריהם אסורין. אי הכי רישא דתני מריש ירחא דניסן. ואוקימנא דלא תנא ר"ח אלא לאסור יום כ"ט באדר. **למה לי תיפוק דהוה לי' יום שלאחר כ"ח באדר ועשאוהו יו"ט.** משום דבו בטל שמדא ואתא בשרתא טבא ליהודאי דלא יעידון מן אורייתא. ושני אביי לא נצרכה זו וזו אלא אם יזדמן להתעבר יהיה יום כ"ט אסור בו משום שהוא יום אחר כ"ח בו ויום ל' נמי יהיה אסור משום שהוא יום דמקמי יומא דאיתוקם ביה תמידא. **ואקשינן נמי למה לי למימר מתמניא** בניסן מימים טובים משום דקבעי [ס] דאיתותב חגא דשבועיא. תיפוק ליה דהוה ליה מן הימים טובים דאיתוקם בהו תמידא ושנינן לא נצרכא אלא דאי הדרי ביה רבנן ובטלי להני יומי דקבעו משום דאיתוקם תמידא בטלי מנייהו אלא ז' יומי ויום ח' אסור מכלל יומא דאיתותב בהו חגא דשבועיא. השתא דאתית להכי כ"ט נמי דאי מקלעא כו'. איתוקם תמידא ואיתותב חגא דשבועיא מפורש במנחות [ט] בפרק רבי

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו גרשום

כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם **אף פרועי ראש מחלי עבודה** וכי היכי דאסרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הכי ליסרו פרועי ראש. ותריצן הא דדייקת מינה לא כלום הוא דא"כ הוא **עד דלא אתי יחזקאל** מאן אמרה. **בן נכר ערל לב** זה כהן משומד בן שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים **ערל בשר** כהן שמתו אחיו מחמת מילה **הכא נמי** פרועי ראש מחלי עבודה **גמרא גמירי לה** ואמאי לא אסרי רבנן פרועי ראש כבשתויי יין תריצן **כי גמירי** מה שתויי יין במיתה וכו' **לאחולי עבודה לא גמירי** כלומר לא דייקינן האי ומינה אלא לעולם פרועי ראש לא מחלי עבודה להכי לא אסרי רבנן בזמה"ז אע"ג דאסרי בשתויי יין: **ה"ג מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד** שהיו אומרים מינין מתנדב יחיד תמיד שהיו דורשין את הכבש אחד תעשה שהוא לשון יחיד וחכמים היו אומרים אינו אלא מתרומת הלשכה שהרי כתיב ביה לאשי דמשמע שבא ממקום ששאר קרבנות באין דהיינו מתרומת הלשכה. ומריש ירחא דניסן עד תמניא ביה נשאו ונתנו בדבר והודו מינין לחכמים: **איתותב חגא דשבועייא דלא למספד** שהיו מינין אומרין אין עצרת בא אלא [באחד] בשבת שהיו דורשין ממחרת השבת תספרו חמשים כלומר לאחר שבת בראשית הוי עצרת וחכ"א כתיב חמשים יום דמשמע בכל יום שבא חמשים יום קובע עצרת וכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה דמשמע תמימות ממש מאחד בשבת לאחד בשבת כאן שחל עצרת באמצע שבת הויין חמשים יום בלא שבע שבתות תמימות מאחד בשבת לאחד בשבת [כאן שחל עצרת באחד בשבת]: **לא נצרכא לאסור שלפניו** להכי קאמר דריש ירחא הוי יו"ט לאסור כ"ט דאדר בתענית ובהספד דאי משום מועד לא הוי אסור דדברי תורה אין צריכין חיזוק. **כמאן כר' יוסי** דאמר די לא למספד **בין לפניו בין לאחריו אסור** בהספד דאי דרבנן הא אמרו לאחריו מותר. **אי הכי** כיון דמוקמת ליה כר' יוסי **עשרין ותשעה באדר נמי מאי איריא דהוה יומא דאיתוקם תמידא** דקאמר להכי אמר מריש ירחא דניסן לאסור כ"ט באדר שלפניו **תיפוק ליה** דלהכי הוה אסור **דהוה ליה יומא דבתר כ"ח** דהוי יו"ט דאסור למספד והוי כ"ט אסור דהא אמר ר' יוסי בין לאחריו אסור ועדיין פריכנא למה לי למימר מריש ירחא דניסן לימא מתרי דניסן: **והפגינו בלילה** כדי שישמע קולם: **אמר אביי** להכי קאמר מריש ירחא דניסן משום כ"ט כדי לאסור [לכ"ט] לאדר שלפניו תיפוק ליה דהוי יומא דבתר כ"ח תריץ **כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר** כלומר האי דאמר ר' יוסי בין לפניו בין לאחריו אסור לא אמר לאחריו אסור אלא להתענאה אבל בהספד מותר ולהכי איצטריך מריש ירחא דניסן כדי שיהא כ"ט מוטל בין שני ימים טובים ג) בין כ"ח לכ"ח דליהוי **כיו"ט עצמו דאסור אפי' בהספד** וכ"ש בתענית. נפרש מתניתין שלא פי' לעיל כך הורה המורה **כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד** כלומר אותם ימים טובים הכתובים במג"ת שמותרין [ל] כל כך דאסור להו למספד וכ"ש להתענאה **לפניו אסור** ג) בהספד ובתענית הואיל וחמור הרבה שביו"ט עצמו אסור אפי' בהספד ובתענית **ר' יוסי אומר** הואיל וחמור כך שאסור אפי' בהספד נחמיר נמי **שבין לפניו ובין לאחריו אסור** בין בהספד בין בתענית **ודלא להתענאה** כלומר ואותן ימים טובים דמג"ת שאינו חמור כל כך שאינן אסורין אלא בתענית אבל בהספד מותרין **בין לפניו בין לאחריו** הואיל וקל כ"כ [מותרין] ר' יוסי מחמיר מכ"מ אע"פ שקל כ"כ לפניו אסור: **ת"ר אלין יומיא דלא להתענאה** כלומר כל ימים טובים הכתובים במג"ת אסורין בתענית אבל יש בהן שאין אסורין בהספד **ומקצתהון די לא למספד בהון** יש מהן שחמורין הרבה שאפי' בהספד אסורין. עכשיו נחזור ונפרש ההלכה כסדרה. **מתמניא ביה עד סוף מועדיא איתוקם ביה חגא דשבועיא למה לי למימר מתמניא ביה לימא מט' ביה ותמניא גופיה אסור** דהא אמרינן לעיל מריש ירחא עד תמניא ביה איתוקם תמידא תריץ להכי אצטריך למימר מתמניא **דאי מקלע מילתא** להוא יו"ט **דלא למספד** שהיו אומרים מינין מתנדב

שהברייתא באה לאסור את היום שלפני ראש חודש ניסן לְמקרה שחָדָשׁ אדר חָסֵר, והיינו שבאה לאסור את יום עשרים ותשעה באדר, עדיין אפשר לתרץ שלא היה די לאסרו מחמת שהוא יום שלאחר עשרים ושמונה באדר, משום שכָּל יום הנאסר מחמת שֶׁהוא לְאַחֲרָיו או לפניוב של יום המוזכר במגילת תענית, רק בְּתַעֲנִית הוא אָסוּר, אבל בְּהֶסְפֵּד מוּתָּר, שמאחר ואין איסורו מחמת עצמו לא החמירו לאסרו אף בהספד, וְאולם יום זֶה - ערב ראש חודש ניסן שהוא עשרים ותשעה באדר, הוֹאִיל ומוּטָּל הוא בֵּין שְׁנֵי יָמִים טוֹבִים, לפניו עשרים ושמונה באדר, ולאחריו ראש חודש ניסן, החמירו בו וְעָשָׂאוּהוּ כְּיוֹם טוֹב עַצְמוֹ, וַאֲפִילּוּ בְּהֶסְפֵּד נַמִּי [-גם כן] אָסוּר. וכדי להשמיענו שערב ראש חודש ניסן שהוא עשרים ותשעה באדר אסור גם בהספד, הוצרכה הברייתא להזכיר את ראש חודש ניסן בכלל הימים האסורים בהספד ובתענית.

הגמרא מקשה קושיא נוספת על הברייתא:
אָמַר מַר - שנינו בברייתא (לעיל יז:), מִתְּמַנְיָא בֵּיהּ וְעַד סוֹף מוֹעֲדָא אִיתּוֹתַב חַגָּא דְּשָׁבוּעַיָּא - משמונה בניסן עד סוף חג הפסח נתיישב על דינו זמן חג השבועות, ולכן תיקנו דְּלָא לְמִיסְפַּד בהם. מקשה הגמרא, לָמָּה לִי לְמֵימַר מִתְּמַנְיָא בֵּיהּ - מדוע הוצרך התנא לומר שהאיסור מתחיל בשמונה בניסן, לֵימָא מִתְּשַׁעָה בֵּיהּ - יאמר שהוא מתחיל בתשעה בניסן, וּתְמַנְיָא גּוּפֵיהּ - ושמונה בניסן עצמו, כבר יום טוב הוא וְאָסוּר, דַּהֲוָה לֵיהּ יוֹמָא דְּאִיתּוֹקֵם בֵּיהּ תְּמִידָא - משום שהוא בכלל הימים שהעמידו בהם דין קרבן התמיד על משפטו, כמבואר בתחילת הברייתא (סז) ׳מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא׳.

מתרצת הגמרא, התנא הוצרך לומר שהאיסור מתחיל מהיום השמיני אף שהוא כבר אסור משום העמדת התמיד, בֵּיוָן דְּאִילּוּ מִקְּלַע (לֵיהּ) מִיקְּתָא - שאם יזדמן בעתיד שתיגזר גזירה, ומחמתה יוצרכו לקבוע תענית באחד משבעת הימים הראשונים בחודש ניסן, וּבַטְּלִינְהוּ לְשִׁבְעָה - ויבטלו את איסור ההספד והתענית בשבעת הימים הללו, שאי אפשר לבטל לחצאיןכא, עדיין תְּמַנְיָא גּוּפֵיהּ - יום שמונה בניסן עצמו יהיה אָסוּר בתענית, דַּהֲוָה לֵיהּ יוֹמָא קַמָּא - מחמת שהוא היום הראשון דְּאִיתּוֹתַב בֵּיהּ חַגָּא דְּשָׁבוּעַיָּא - שנתיישב בו על דינו חג השבועותכב.

הגמרא חוזרת לקושייתה הקודמת ליישבה באופן נוסף:
אומרת הגמרא, הַשְׁתָּא דַּאֲתֵית לְהָכִי - כעת שבאת לכך, שיום שאסור משני טעמים וכבר הוזכר בברייתא טעם אחד, יש צורך להזכיר בברייתא גם את הטעם הנוסף כדי שאם טעם אחד לאסרו יתבטל נדע שעדיין אסור מחמת הטעם השני, לגבי עֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה באדר נַמִּי - גם יש לומר כן ולתרץ את קושייתנו לעיל, מדוע הוצרכה הברייתא לאסרו משום שהוא יום לפני ראש חודש ניסן הרי כבר אסור מחמת שהוא יום לאחר עשרים ושמונה באדר, שיש לומר שהסבה לכך, מִבֵּיוָן דְּאִילּוּ מִיקְּלַע מִיקְּתָא - מכיון שאם תזדמן צרה ויוצרכו לגזור תענית בעשרים ושמונה באדר, וּבַטְּלִינְהוּ לְעֶשְׂרִים וּתְמַנְיָא - ויבטלו את קביעת יום עשרים ושמונה באדר כיום טוב, עדיין עֶשְׂרִין וְתִשְׁעָה באדר גּוּפֵיהּ [-עצמו] אָסוּר, דַּהֲוָה לֵיהּ יוֹמָא דְּמַקְּמֵי יוֹמָא דְּאִיתּוֹתַב - משום שהוא יום שלפני ראש חודש ניסן שבו הועמד קרבן התמיד על משפטו, לכן הוצרך התנא לאוסרו מחמת יום שלפני ראש חודש ניסן.

הגמרא תדון בענין המחלוקת השנויה במשנתנו בין תנא קמא לרבי יוסי, ומביאה מחלוקת אמוראים איך נפסק להלכה:
אִיתְּמַר - נאמר בבית המדרש, רַבִּי חִיָּיא בַּר אַפִּי אָמַר בשם רַב, הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי שימים האסורים בהספד, אף בימים שלפניהם ושלאחריהם אסורכג. וּשְׁמוּאֵל אָמַר, הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר החולק על רבי יוסי במשנתנוכד, וסובר שרק הימים שלפניהם אסורים, אבל הימים שלאחריהם מותרים.

הגמרא דנה בדעת שמואל:
מקשה הגמרא, וּמִי אָמַר שְׁמוּאֵל הָכִי - וכי יתכן ששמואל פסק שימים האסורים בהספד אף הימים שלפניהם אסורים, וְהָתַנְיָא - והלא שנינו בברייתא, רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, שנינו במגילת תענית ׳אלין יומיא דלא להתענאה בהון [-בהם], ומקצתהון דלא למיספד בהון׳כה, וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר ׳בְּהוֹן׳ ׳בְּהוֹן׳ שְׁתֵּי פְּעָמִים - ומה מלמדנו התנא בכפילות המלה ׳בהם׳ שמשמעו מיעוט לימים אחרים, לוֹמַר לְךָ שֶׁאותם הימים השנויים במגילת תענית, הֵן עצמם בלבד אֲסוּרִין, אבל הימים שלְפָנֵיהֶן וּלְאַחֲרֵיהֶן מוּתָּרִין. וְאָמַר שְׁמוּאֵל, הֲלָכָה כְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל שבין ימים שלפניהם ובין ימים שלאחריהם מותרים. ואם כן כיצד יתכן שפסק כרבי מאיר שהימים שלפניהם אסורים.

מתרצת הגמרא, מֵעִיקָּרָא - בתחילה, קודם ששמע שמואל את שיטת רבן שמעון בן גמליאל, סָבַר כֵּיוָן דְּלֵיכָּא תָּנָא דְּמֵיקַל כְּרַבִּי מֵאִירכו - חשב שמואל שאין תנא שמיקל יותר מרבי מאיר, ולכן אָמַר הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר. אך כֵּיוָן דְּשַׁמְעֵיהּ - ששמע לְדעת רַבָּן שִׁמְעוֹן בן גמליאל דְּמֵיקַל טְפֵי - שמיקל יותר מרבי מאיר ומתיר גם לפניהם, חזר בו וְאָמַר הֲלָכָה כְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל.

אורר התכמה

הגמרא מביאה את דעתו של רבי יוחנן בענין זה:
וְכֵן אָמַר בָּאלִי [-שם חכם] אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי.

רבי חייא בר אבא מפרש את דבריו:
אָמַר לֵיהּ רַבִּי חִיָּיא בר אבא לְבָאלִי, אַסְבְּרָא לָךְ - אפרש את הדברים שאמרתי בשם רבי יוחנן, כִּי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן - מה שאמר רבי יוחנן שֲהֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי, לא אמר זאת אלא רק אַדְּלָא לְהִתְעַנָּאָה - רק לגבי הימים הכתובים במגילת תענית שאין להתענות בהם, שנחלקו רבי מאיר ורבי יוסי אם הימים שלפניהם אסורים בתענית, ופסק רבי יוחנן כרבי יוסי שהימים שלפניהם אסורים והימים שלאחריהם מותרים, ולא כרבי מאיר שגם הימים שלפניהם מותרים, אולם לגבי הימים הכתובים במגילת תענית שאסור להספיד בהם, לא פסק רבי יוחנן כרבי יוסי שבין הימים שלפניהם ובין הימים שלאחריהם אסורים, אלא כרבי מאיר, שרק הימים שלפניהם אסורים, אבל הימים שלאחריהם מותרים.

כ. **רש"י** (ד"ה דכל). וביאר, שזה שנקט רב אשי בתירוצו ׳כל שלאחריו׳, הוא אגב קושיית הגמרא מדוע לא די לאסור משום שהוא לאחר כ"ח אדר [ולכן אומר רב אשי בהמשך, שהואיל ומוטל בין שני ימים טובים החמירו בו, אך מחמת שהוא לפני ראש חודש לבד לא היה נאסר בהספד].

כא. **כלומר**, מאחר שהוצרכו לקבוע תענית באחד מימים אלו, מוכרחים לבטל את איסור התענית בכל שמונת הימים, שאי אפשר לבטל לחצאין.

כב. **לכאורה** עדיין יש לשאול, שדי היה לאסור מתשעה בחודש, ויום השמיני בחודש יאסר מחמת יום שלפניו. ותירץ רש"י (ד"ה מכמי), שאם היו מבטלים את איסור התענית בשמונת הימים הראשונים של חודש ניסן, לא היה יום שמונה בחודש נאסר מחמת יום שלפני תשעה בחודש, שהרי קל וחומר הוא, אם את האיסור שהיה ביום זה מחמת עצמו ביטלו [מפני חובת התענית שהוצרכו לקבוע באחד מהימים], ודאי שאין לאוסרו מחמת יום שלפני תשעה בחודש. וכתב שבדומה לזה תירצה הגמרא להלן (ע"ב) לגבי יום טוריינוס. וראה בילקוט ביאורים שהובאו דברי האחרונים שהאריכו בביאור דברי רש"י.

כג. **רש"י** (ד"ה כרבי יוסי). אמנם תוספות (ד"ה רבי) כתבו, שפסק הלכה כרבי יוסי לענין ימים האסורים בתענית, שאף בימים שלפניהם אסור. ראה בחשק שלמה (נדפ"י ד"ה כר') שהאריך בביאור מחלוקתם.
מה שהוצרך רב לפסוק כרבי יוסי, הגם שהוא עצמו סובר (ר"ה יח:) שבטלה מגילת תענית, משום שחנוכה ופורים לא בטלו, ולכן לגביהם הוצרך לפסוק כרבי יוסי. ר"ן (ד"ה ולענין). וראה עוד בדבריו, וכן ביד דוד (ד"ה רב) ובחשק שלמה (נדפ"י ד"ה כר'), שהאריכו בענין זה.

כד. **שפתם** משנה רבי מאיר היא. רש"י (ד"ה כרבי מאיר).

כה. **כפי** שהובא בגמרא לעיל (יז:).

כו. **בכתב** יד, תיבה זו אינה. דקדוקי סופרים.

כז. **יש** לגרוס ׳מרבי מאיר׳. פורת יוסף (ד"ה מעיקרא).

הלכו והפגינו. הפיגו[ט] לשון נהי ונעקה. מי שמים גרסינן פירוש שמים להקב"ה היו נועקין למה יחמרו הגויים היה אלהיכם ולהם חמרו וכי לזו אחיכם אנחנו וכו': **לא** נצרכה אלא לחדש מעובר. פירוש לעבורה לחדר שלא נראה הלבנה עד יום ל' והוי ר"ח ניסן יום ל"א פירוש ומ"מ כי הדי כ"ט לא מצינו לחוסרו[ט] משום יום שלפני ר"ח ניסן ליום ל' מפקיק דינהים משום הכי מינטרינן לחוסרו משום יום שלאחר עשרים ותמניא:

דאילו אי איקלע וכו'. שוה גזרה מריש ירחא וכו' תמניא גופיה אסור דה"ל וכו' והקשה הקונטרס אכתי ליתא תעמה ותפילו אי מיקלע שוה גזרה ובטלינא לז' ימים וכו' אכתי אסור יומא דמקמי יומא משום דהוי יומא דמקמי יומא דאיתותב מגא דשבועיא ותירץ הקונטרס הא לאו פירכא דהא מיו"ט גופיה ניקוס ונגזור משום קמי יומא דאיתותב מגא דשבועיא (מ) וכי האי מתניתין לקמן ביום טוריינוס:

רב אמר הלכה כר' יוסי. דאמר לפניו אסור אבל לאחריו מותר ות"ת כיון דאמר הלכה כר' יוסי היינו מתענין לפני הפורים אבל מי משום דבטלה מגילת תענית מ"מ אסור ומפורים לא בטלו[י] וי"ל דהא דאמר אסור ופורים לא בטלו כ"ל דהיינו שלהם לעשותן י"ט ולא להתענות דהן אבל בדיעבד לפניהם בטלו (ט) עוד י"ל דכיון דיום שלפני הפורים שמתבטל מיו"ט דידהו שהיו רגילין לעשות בהן ומתבטלו יו"ט שלהם[כ] ה"ג יש לנו לומר שיבטלו משום טעם לפני הפורים דה"ג אמרינן בפרק מי שהיה גבי יום שלפני נקנור וכו' וכן גבי[י] יו"ט טוריינוס דכיון דבטלו משום יו"ט (י) שלהם לא יתקנו משום יו"ט הבא מחרייהם לתקוניי משום יום שלפניהם כמו כן ה"ג דכיון דיום שלפני הפורים נתבטל משום עלמו ומותר להתענות לא יתקן משום יום שלפני הפורים:

הלכה

רבי יוחנן הלכה כבתם משנה. סתם משנה הוא מה שהסכימה עליו דעת הרוב והושוו בו בעיון ולא היתה בו מחלוקת, או שהוא קבלה חבורה מפי חבורה עד משה כמו שחילקנו בתחלת דברינו, והמקבל האחרון שאליו נתיחסה אותה שמועה הוא ר' מאיר, וזהו ענין אמרם סתם משנה ר' מאיר, זולתי מקצת סתמות שהם לר' מאיר לבדו ואחרים חולקים עליו, או שהם לאדם אחר זולת ר' מאיר, והתלמוד מבארם.

[הקדמת הרמב"ם למשנה]

[המשך בעמוד הבא]

רבינו גרשום

כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם **אף** פרועי ראש מחלי עבודה וכי היכי דאסרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הכי ליסרו פרועי ראש. ותריצן הא דדייקת מינה לא כלום הוא דא"כ הוא **עד דלא אתי יחזקאל** מאן אמרה. **בן נכר ערל לב** זה כהן משומד בן שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים **ערל בשר** כהן שמתו אחיו מחמת מילה **הכא נמי** פרועי ראש מחלי עבודה **גמרא גמירי לה** ואמאי לא אסרי רבנן פרועי ראש כבשתויי יין תריצן **כי גמירי** מה שתויי יין במיתה וכו' **לאחולי עבודה לא גמירי** כלומר לא דייקינן האי ומינה אלא לעולם פרועי ראש לא מחלי עבודה להכי לא אסרי רבנן בזמה"ז אע"ג דאסרי בשתויי יין: **ה"ג מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד** שהיו אומרים מינין מתנדב יחיד תמיד שהיו דורשין את הכבש אחד תעשה שהוא לשון יחיד וחכמים היו אומרים אינו אלא מתרומת הלשכה שהרי כתיב ביה לאשי דמשמע שבא ממקום ששאר קרבנות באין דהיינו מתרומת הלשכה. ומריש ירחא דניסן עד תמניא ביה נשאו ונתנו בדבר והודו מינין לחכמים: **איתותב חגא דשבועייא דלא למספד** שהיו מינין אומרין אין עצרת בא אלא [באחד] בשבת שהיו דורשין ממחרת השבת תספרו חמשים כלומר לאחר שבת בראשית הוי עצרת וחכ"א כתיב חמשים יום דמשמע בכל יום שבא חמשים יום קובע עצרת וכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה דמשמע תמימות ממש מאחד בשבת לאחד בשבת כאן שחל עצרת באמצע שבת הויין חמשים יום בלא שבע שבתות תמימות מאחד בשבת לאחד בשבת [כאן שחל עצרת באחד בשבת]: **לא נצרכא לאסור שלפניו** להכי קאמר דריש ירחא הוי יו"ט לאסור כ"ט דאדר בתענית ובהספד דאי משום מועד לא הוי אסור דדברי תורה אין צריכין חיזוק. **כמאן כר' יוסי** דאמר די לא למספד **בין לפניו בין לאחריו אסור** בהספד דאי דרבנן הא אמרו לאחריו מותר. **אי הכי** כיון דמוקמת ליה כר' יוסי **עשרין ותשעה באדר נמי מאי איריא דהוה יומא מקמי דאיתוקם תמידא** דקאמר להכי אמר מריש ירחא דניסן לאסור כ"ט באדר שלפניו **תיפוק ליה** דלהכי הוה אסור **דהוה ליה יומא דבתר כ"ח** דהוי יו"ט דאסור למספד והוי כ"ט אסור דהא אמר ר' יוסי בין לאחריו אסור ועדיין פריכנא למה לי למימר מריש ירחא דניסן לימא מתרי דניסן: **והפגינו בלילה** כדי שישמע קולם: **אמר אביי** להכי קאמר מריש ירחא לאסור שלפניו **לחדש מעובר** דהוי ל"א כ"ח קאסר ל' שלפניו דאילו משום כ"ח לא הוי אסור אלא כ"ט: **ה"ג רב אשי אמר אפי' תימא בחדש חסר** ודפרכת כיון דמוקים לה כר' יוסי למה לי למימר מריש ירחא דניסן משום כ"ט כדי לאסור [לכ"ט] לאדר שלפניו תיפוק ליה דהוי יומא דבתר כ"ח תריץ **כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר** כלומר האי דאמר ר' יוסי בין לפניו בין לאחריו אסור לא אמר לאחריו אסור אלא להתענאה אבל בהספד מותר ולהכי איצטריך מריש ירחא דניסן כדי שיהא כ"ט מוטל בין שני ימים טובים ג) בין כ"ח לכ"ח דליהוי **כיו"ט עצמו דאסור אפי' בהספד** וכ"ש בתענית. נפרש מתניתין שלא פי' לעיל כך הורה המורה **כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד** כלומר אותם ימים טובים הכתובים במג"ת שמותרין[ל] כל כך דאסור להו למספד וכ"ש להתענאה **לפניו אסור** ג) בהספד ובתענית הואיל וחמור הרבה שביו"ט עצמו אסור אפי' בהספד ובתענית **ר' יוסי אומר** הואיל וחמור כך שאסור אפי' בהספד נחמיר נמי **שבין לפניו ובין לאחריו אסור** בין בהספד בין בתענית **ודלא להתענאה** כלומר ואותן ימים טובים דמג"ת שאינו חמור כל כך שאינן אסורין אלא בתענית אבל בהספד מותרין **בין לפניו בין לאחריו** הואיל וקל כ"כ [מותרין] ר' יוסי מחמיר מכ"מ אע"פ שקל כ"כ לפניו אסור: **ת"ר אלין יומיא דלא להתענאה** כלומר כל ימים טובים הכתובים במג"ת אסורין בתענית אבל יש בהן שאין אסורין בהספד **ומקצתהון די לא למספד בהון** יש מהן שחמורין הרבה שאפי' בהספד אסורין. עכשיו נחזור ונפרש ההלכה כסדרה. **מתמניא ביה עד סוף מועדיא איתוקם ביה חגא דשבועיא למה לי למימר מתמניא ביה לימא מט' ביה ותמניא גופיה אסור** דהא אמרינן לעיל מריש ירחא עד תמניא ביה איתוקם תמידא תריץ להכי אצטריך למימר מתמניא **דאי מקלע מילתא** להההוא יו"ט **דלא** אסור **מקלע מילתא** להתמידא

חשק שלמה על רבינו גרשום ט) נראה דל"ל דהוי ל' יום דנאמר ל' שלפניו וכו'. ג) ל"ל בין כ"ח לריש ירחא דניסן. ג) הדגר ל"ע דהרי נהדיא אמר הש"ס לעיל דכל שלפניו אי לאחריו אינו אסור רק בתענית[מ].

עין משפט נר מצוה

ל"ה א מיי' פ"ג מהלכות מגילה הלכה יג:

משנת ראשונים

עמדו והפגינו בלילה. ביום אין הקול נשמע למרחוק מפני קול בני אדם ומלאכתן שנעשת ביום, ויש אומרים מפני גלגל חמה, וצריך פירוש לפירושו.

[יד רמה, סנהדרין קד:]

כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר. ה"ג כל שאחריו בתענית אסור בהספד מותר ומתני' דהתם נמי הכי מוכחת דמחמיר בדלא למספד מבדלא להתענא' וכי נקיט התם כל שאחריו ה"ג הוה מצי למנקט כל שלפניו דאי אמרת לפניו בין בתענית בין בהספד אסור אם כן למה לי שיהא מוטל בין שני י"ט.

[תוספות, מנחות סה.]

והאמר רבי יוחנן הלכה כבתם משנה. סתם משנה הוא מה שהסכימה עליו דעת הרוב והושוו בו בעיון ולא היתה בו מחלוקת, או שהוא קבלה חבורה מפי חבורה עד משה כמו שחילקנו בתחלת דברינו, והמקבל האחרון שאליו נתיחסה אותה שמועה הוא ר' מאיר, וזהו ענין אמרם סתם משנה ר' מאיר, זולתי מקצת סתמות שהם לר' מאיר לבדו ואחרים חולקים עליו, או שהם לאדם אחר זולת ר' מאיר, והתלמוד מבארם.

[הקדמת הרמב"ם למשנה]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ר"ה יט., ג) ע' תוס' מנחות סה. ד"ה מלין יומא, ג) [שבת דף מו. וש"נ], ד) מגילה ה., ה) לעיל טו:, ו) היינו כמ"ד הכי בר"ה ע"ש יט:-כ. (יד דוד, וע"ע מצפה איתן בגמ' להלן), ועי' גבורת ארי, ז) קב ב. (ועי' מהר"ץ חיות בסיום המסכת), ח) עמוד ב', ט) סנהדרין פו., י) ר"ה יט:, כ) עי' לקמן ע"ב, ל) סה ע"א-ב, מ) עי' רש"י לעיל טו: ד"ה כל הכתוב ובר"ן.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' דלא יעידון מן מוריימא דלא למספד מ) שפעם אחת כו' ואמרו לי שמים לא אחיכם אנחנו: (ב) שם כיון דשמעיה לרבן שמעון בן גמליאל דמיקל: (ג) רש"י ד"ה לא נצרכה כו' שני אדרים והראשון מקר והשני מלא דהשתא כי הוה: (ד) ד"ה רבא אמר כו' הד"ה עם ד"ה דכל שלאחריו וכו' מוטל בין שני ימים והא דלא קאמר דאסור בהספד משום דהוי שלפניו משום דמי מיתסר כו' והאי דנקט כל שלאחריו: (ה) ד"ה לימא מתשעה ביה ותמניא: (ו) ד"ה ה"ג דמי כו' דהוה ליה יומא קמא דאיתותב ביה מגא כל"ל והד"ה עם ד"ה מכתי וכו' ולגזור משום קמיה יומא: (ז) ד"ה הלכה כר"ש ב"ג דמדרבנן: (ח) תוס' ד"ה דאילו כו' וכה"ג נמי מתרלינן: (ט) ד"ה רב כו' ועוד י"ל דכיון דימים שלפני הפורים נתבטלו: (י) בא"ד דכיון דבטלו מיום טוב שלהם כו' הגא מחרייהם משום: דלהלן 18/06/2018 אסורים משום:

גליון הש"ס

גמ' כי אמר רבי יוחנן הלכה כר' יוסי אדלא להתענאה. וכעין זה פסחים יג ע"ח מנחות נב ע"ח: רש"י ד"ה לא נצרכה וכו' דהשתא כי הוה אדר שני. עי' מג"ח סי' תקמא ס"ק כ: תוס' ד"ה לא נצרכה. משום יום שלפני ר"ח ניסן]. הלשון מגומגם דהל עיקר מה שאנו דנין דהוצרכו משום יום ל' לחייב שלאחריו דיום כ"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (ולא מאחרין). תפ"מ:

הגהות וציונים

ח] בדפו"י (לפני הצענזור) שפ"א גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל: ג] תיבת "כיון" מיותר. ועי' גירסת רש"י וכ"ה הנוסח בכת"י (דק"ס): ג] צ"ל **מרבי** מאיר (פורת יוסף), ובכת"י הנוסח מעיקרא סבר **ר"מ הוא דמיקל** אמר וכו': ד] דיבור זה שייך בעמוד הקודם גבי ר"ח (גנזי יוסף): ה] נדצ"ל **דלעולם** חסר **ומכ"ט** יום הוא (באה"מ): ו] בדפו"י (לפני הצענזור) על **בני אדום**: ז] צ"ל האי **כ"ט מוטל** בין שני ימים **טובים** (ותיבת "דנקט" מיותר, מהרש"א בדפו"ר), וע"ע הג' הב"ח: ח] צ"ל **קמי** (רש"ש): ט] צ"ל **הפגינו** (באה"מ): י] צ"ל **יום** שלפני נקנור **שהוא** יו"ט טוריינוס (מאורי אור) וצ"ל **יום** טוריינוס (באה"מ): כ] בכת"י מימים טובים **דקבעו** (ותיבת "משום" ליתא): ל] בכת"י **שחמורין** כ"כ **דאסר בהו** למספד: מ] כ"ה במגילת תענית [פי"ב] (חשק שלמה), ועי' שפ"א: נ] נדצ"ל משום יום **שלאחר כ"ח** (וקאי על לשון התוס' בסוה"ד), וכן הקשה הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח צג) על לשון זה של התוס' ע"ש, ועי' הגהת מראה כהן בדברי התוס':

הגמרא דנה בדברי רבי יוחנן:
מקשה הגמרא, **וּמִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הָכִי** - וכי כך אמר רבי יוחנן, שההלכה היא, שימים האסורים בתענית אף הימים שלפניהם אסורים, **וְהָאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה בכל מקום היא פִּסְתָּם מִשְׁנָה** - כפי הדעה השנויה במשנה ללא הזכרת שם התנא[כח], **וְתַנַּן** - ושנינו סתם משנה במסכת מגילה[כט] (ה.), **אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ** חכמים **שמַּקְדִּימִין** לקרוא את מגילת אסתר לפני זמנה[ל] **וְלֹא מְאַחֲרִין** לקרותה לאחר זמנה,

כח. רבי כשסידר המשנה וראה דברי תנא וישרו בעיניו ורצה לקבוע הלכה כמותו, שנה דבריו בסתם בלא להזכיר את שמו, כדי שיראה כדעת רבים וינהגו כן. רש"י (גיטין ג: ד"ה מתן).

כט. בפורת יוסף (ד"ה והאמר) הקשה, מדוע לא הקשתה הגמרא ממשנתנו (לעיל טו:) שנשנתה בה דעת רבי מאיר בסתם, ואף שלאחר דבריו מובאת דעת רבי יוסי החולק עליו, מכל מקום גם באופן זה נאמר הלכה כסתם משנה, וכמבואר בתוספות בביצה (ג: ד"ה גמי). אולם באהלי יצחק (ד"ה והאר"י) ציין לדברי התוספות ביבמות (ד"ה פתם), שבאופן כזה אין אומרים הלכה כסתם משנה.

ל. זמן קריאת המגילה בכרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון הוא בט"ו באדר, ובכפרים ועיירות גדולות שאינו מוקפות חומה הוא בי"ד אדר. אלא שבני הכפרים מקדימים את קריאת המגילה ליום הכניסה, כלומר, בני הכפרים היו רגילים להתכנס בעיירות למשפט בימי שני וחמישי [שבימים אלו היו בתי דינים יושבים], וכאשר י"ד אדר אינו חל ביום שני או ביום חמישי, הקילו עליהם שיכולים להקדים ולקרוא את המגילה כבר ביום הכניסה הסמוך לי"ד אדר, שפעמים שהוא י"ג אדר [כשי"ד חל ביום ג' או ו'], ופעמים שהוא י"ב אדר [כשי"ד חל ביום ד' או ז'], ופעמים שהוא י"א אדר [כשי"ד חל ביום א'], שמאחר ולא היה להם אדם בקי שיוכל להוציאם בקריאת המגילה, הוצרכו ללכת לעיר לצורך כך, ולא רצו חכמים להטריחם ללכת ביום הפורים לעיר כדי לקיים את מצות קריאת המגילה, והקילו עליהם שיכולו להקדים ליום הכניסה, שבין כך נמצאים בעיר. כן מבואר במסכת מגילה (ג.).

הלכו והפגינו. הפיגו[ט] לשון נהי ונעקה. לי שמיס גרסינן פירוש שמיס להקב"ה היו לועקין למה יתמרו הגויים היה אלהיכם ולהם אתמרו וכי לאו אתיכם אנחנו וכו': **לא** נצרכה אלא לחדש מעובר. פירוש לעבדוה לאחר שלא נראה הלבנה עד יום ל' והוי ר"ח ניסן יום ל"א פירוש ומ"מ כי"ט הוי מצינו לאוסקו[ט] משום יום שלפני ר"ח ניסן דיום ל' מפקיק דינתים משום הכי איצטריך לאוסקו משום יום שלאחר עשרים ותמניה:

דאילו אי איקלע וכו'. שום גזרה מריש ירחא וכו' תמניה גופיה אסור דה"ל וכו' והקשה הקונטרס אכתי ליתא תעמה ואפילו אי מיקלע שום גזרה ובטלינה לז' ימים וכו' אכתי אסור משום דאתקבעו יומא דמקמי יומא דלאיתותב אחת בשנה והקשה הקונטרס הא לאו פירכא דהא מיו"ט גופיה אסור ותירץ הקונטרס הא לאו פירכא דהא מיו"ט גופיה אסור דלאיתותב אחת בשנה (מ) וכי האי מתניתין לקמן ביום שלפני ר"ח ניסן:

רב אמר הלכה כר' יוסי. דאמר לפניו אסור אבל לאחריו מותר ות"ת כיון דאמר הלכה כר' יוסי היינו אומרים מתענין לפני הפורים דאי משום דבטלה מגילת תענית מ"מ אתענוכה ואפורים לא בטלו[י] וי"ל דהא דאמר אתענוכה ופורים לא בטלו כ"ל הדינין שלהם לעצמן י"ט ולא להתענות דהן אבל בדינים דלפניהם בטלו (ט) עוד י"ל דכיון דיום שלפני הפורים שאתבטל מיו"ט דילהו שהיו רגילין לעשות בהן ומתבטלו יו"ט שלהם[כ] ה"נ יש לנו לומר שיבטלו משום טעם לפני הפורים דה"נ אמרינן בפרק מי שהיה נקנור וכו' וכן גבי[כא] יו"ט טוריינוס דכיון דבטלו מיום (י) שלהם לא יאתרו משום יו"ט הבא מחריהם לתקנם משום יום שלפני הפורים כמו כן ה"נ דכיון דיום שלפני הפורים אתבטל משום עלמו ומותר להתענות לא יאתר משום יום שלפני הפורים:

הלכה

רבינו גרשום

כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם **אף** פרועי ראש מחלי עבודה וכי היכי דאסרי רבנן שתויי יין בזמה"ז הכי ליסרו פרועי ראש. ותריצן הא דדייקת מינה לא כלום הוא דא"כ הוא **עד דלא אתי יחזקאל** מאן אמרה. **בן נכר ערל לב** זה כהן משומד בן שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים **ערל בשר** כהן שמתו אחיו מחמת מילה **הכא נמי** פרועי ראש מחלי עבודה **גמרא גמירי לה** ואמאי לא אסרי רבנן פרועי ראש כבשתויי יין תריצן **כי גמירי** מה שתויי יין במיתה וכו' **לאחולי עבודה לא גמירי** כלומר לא דייקינן האי ומינה אלא לעולם פרועי ראש לא מחלי עבודה להכי לא אסרי רבנן בזמה"ז אע"ג דאסרי בשתויי יין: **ה"ג מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד** שהיו אומרים מינין מתנדב יחיד תמיד שהיו דורשין את הכבש אחד תעשה שהוא לשון יחיד וחכמים היו אומרים אינו אלא מתרומת הלשכה שהרי כתיב ביה לאשי דמשמע שבא ממקום ששאר קרבנות באין דהיינו מתרומת הלשכה. ומריש ירחא דניסן עד תמניא ביה נשאו ונתנו בדבר והודו מינין לחכמים: **איתותב חגא דשבועייא דלא למספד** שהיו מינין אומרין אין עצרת בא אלא [באחד] בשבת שהיו דורשין ממחרת השבת תספרו חמשים כלומר לאחר שבת בראשית הוי עצרת וחכ"א כתיב חמשים יום דמשמע בכל יום שבא חמשים יום קובע עצרת וכתיב שבע שבתות תמימות תהיינה דמשמע תמימות ממש מאחד בשבת לאחד בשבת כאן שחל עצרת באמצע שבת הויין חמשים יום בלא שבע שבתות תמימות מאחד בשבת לאחד בשבת [כאן שחל עצרת באחד בשבת]: **לא נצרכא לאסור שלפניו** להכי קאמר דריש ירחא הוי יו"ט לאסור כ"ט דאדר בתענית ובהספד דאי משום מועד לא הוי אסור דדברי תורה אין צריכין חיזוק. **כמאן כר' יוסי** דאמר די לא למספד **בין לפניו בין לאחריו אסור** בהספד דאי דרבנן הא אמרו לאחריו מותר. **אי הכי** כיון דמוקמת ליה כר' יוסי **עשרין ותשעה באדר נמי מאי איריא דהוה יומא מקמי דאיתוקם תמידא** דקאמר להכי אמר מריש ירחא דניסן לאסור כ"ט באדר שלפניו **תיפוק ליה** דלהכי הוה אסור **דהוה ליה יומא דבתר כ"ח** דהוי יו"ט דאסור למספד והוי כ"ט אסור דהא אמר ר' יוסי בין לאחריו אסור ועדיין פריכנא למה לי למימר מריש ירחא דניסן לימא מתרי דניסן: **והפגינו בלילה** כדי שישמע קולם: **אמר אביי** להכי קאמר מריש ירחא לאסור שלפניו **לחדש מעובר** דהוי ל"א כ"ח קאסר ל' שלפניו דאילו משום כ"ח לא הוי אסור אלא כ"ט: **ה"ג רב אשי אמר אפי' תימא בחדש חסר** ודפרכת כיון דמוקים לה כר' יוסי למה לי למימר מריש ירחא דניסן משום כ"ט כדי לאסור [לכ"ט] לאדר שלפניו תיפוק ליה דהוי יומא דבתר כ"ח תריץ **כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר** כלומר האי דאמר ר' יוסי בין לפניו בין לאחריו אסור לא אמר לאחריו אסור אלא להתענאה אבל בהספד מותר ולהכי איצטריך מריש ירחא דניסן כדי שיהא כ"ט מוטל בין שני ימים טובים ג) בין כ"ח לכ"ח דליהוי **כיו"ט עצמו דאסור אפי' בהספד** וכ"ש בתענית. נפרש מתניתין שלא פי' לעיל כך הורה המורה **כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד** כלומר אותם ימים טובים הכתובים במג"ת שמותרין **לפניו אסור** ג) בהספד ובתענית הואיל וחמור הרבה שביו"ט עצמו אסור אפי' בהספד ובתענית **ר' יוסי אומר** הואיל וחמור כך שאסור אפי' בהספד נחמיר נמי **שבין לפניו ובין לאחריו אסור** בין בהספד בין בתענית **ודלא להתענאה** כלומר ואותן ימים טובים דמג"ת שאינו חמור כל כך שאינן אסורין אלא בתענית אבל בהספד מותרין **בין לפניו בין לאחריו** הואיל וקל כ"כ [מותרין] ר' יוסי מחמיר מכ"מ אע"פ שקל כ"כ לפניו אסור: **ת"ר אלין יומיא דלא להתענאה** כלומר כל ימים טובים הכתובים במג"ת אסורין בתענית אבל יש בהן שאין אסורין בהספד **ומקצתהון די לא למספד בהון** יש מהן שחמורין הרבה שאפי' בהספד אסורין. עכשיו נחזור ונפרש ההלכה כסדרה. **מתמניא ביה עד סוף** דתמידא

חשק שלמה על **רבינו גרשום** ט) נרמה לי"ל דהוי ל' יום דנמקר ל' שלפניו וכו'. ג) ל"ל בין כ"ח לריש ירחא דניסן. ג) הנכר ל"ע דהרי נהדיא אמר הש"ס לעיל לכל שלפניו אי לאחריו אינו אסור רק בתענית[מ].

עין משפט נר מצוה

לה א מיי' פ"ג מהלכות מגילה הלכה יג:

משנת ראשונים

עמדו והפגינו בלילה. ביום אין הקול נשמע למרחוק מפני קול בני אדם ומלאכתן שנעשת ביום, ויש אומרים מפני גלגל חמה, וצריך פירוש לפירושו.

[יד רמה, סנהדרין קד:]

כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר. ה"ג כל שאחריו בתענית אסור בהספד מותר ומתני' דהתם נמי הכי מוכחת דמחמיר בדלא למספד מבדלא להתענאי וכי נקיט התם כל שאחריו ה"ג הוה מצי למנקט כל שלפניו דאי אמרת לפניו בין בתענית בין בהספד אסור אם כן למה לי שיהא מוטל בין שני י"ט.

[תוספות, מנחות סה.]

והאמר רבי יוחנן הלכה כפתם משנה. סתם משנה הוא מה שהסכימה עליו דעת הרוב והושוו בו בעיון ולא היתה בו מחלוקת, או שהוא קבלה חבורה מפי חבורה עד משה כמו שחילקנו בתחלת דברינו, והמקבל האחרון שאליו נתיחסה אותה שמועה הוא ר' מאיר, וזהו ענין אמרם סתם משנה ר' מאיר, זולתי מקצת סתמות שהם לר' מאיר לבדו ואחרים חולקים עליו, או שהם לאדם אחר זולת ר' מאיר, והתלמוד מבארם.

[הקדמת הרמב"ם למשנה]

[המשך בעמוד הבא]

שורת הש"ס עם הוספות

מ) ר"ה יט., ג) עי' תוס' מנחות סה. ד"ה מלין יומא, ג) [שבת דף מו. ום"נ], ד) מגילה ה., ה) לעיל טו:, ו) היינו כמ"ד הכי בר"ה ע"ש יט:-כ. (יד דוד, וע"ע מצפה איתן בגמ' להלן), ועי' גבורת ארי, ז) קב ב. (וע"ע מהר"ץ חיות בסיום המסכת), ח) עמוד ב', ט) סנהדרין פו., י) ר"ה יט:, כ) עי' לקמן ע"ב, ל) סה ע"א-ב, מ) עי' רש"י לעיל טו: ד"ה כל הכתוב ובר"ן.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' דלא יעידון מן מוריימת דלא למספד מ) שפעם אחת כו' ואמרו לי שמיס לא אחיכם מנחנו: (ב) שם כיון דשמעיה לרבן שמעון בן גמליאל דמיקל: (ג) רש"י ד"ה לא נצרכה כו' שני אדרים והראשון מסר והשני מלא דהשתא כי הוה: (ד) ד"ה רבא אמר כו' הל"ל עם ד"ה דכל שלאחריו וכו' מותל בין שני ימים והא דלא קאמר דאסור בהספד משום דהוי שלפניו משום דמי מיתסר כו' והאי דנקט כל שלאחריו: (ה) ד"ה לימא מתשעה ביה ותמניא: (ו) ד"ה ה"ג לפי כו' דהוה ליה יומא קמא דאיתותב ביה חגא כל"ל והל"ק עם ד"ה מכאי וכו' ולגזור משום קמיה יומא: (ז) ד"ה הלכה כר"ש ב"ג דמדרבנן: (ח) תוס' ד"ה דאילו כו' וכה"ג נמי מתרלינן: (ט) ד"ה רב כו' ועוד י"ל דכיון דימים שלפני הפורים נתבטלו: (י) בא"ד דכיון דבטלו מיום טוב שלהם כו' הנא מאריהם דלהוי אסורים משום:

גליון הש"ס

גמ' כי אמר רבי יוחנן הלכה כר' יוסי אדלא להתענאה. וכעין זה פסחים יג ע"ח מנחות נב ע"ח: רש"י ד"ה לא נצרכה וכו' דהשתא כי הוה אדר שני. עי' מג"ח סי' תקמא ס"ק כ: תוס' ד"ה לא נצרכה. משום יום שלפני ר"ח ניסן]. הלשון מגומגם דהל עיקר מה שאנו דנין דהוצרכו משום יום ל' לחיוב שלאחריו דיום כ"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (ולא מאחרין). מ"ש:

הגהות וציונים

ט] בדפו"י (לפני הצענזור) שפ"א גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל: י] תיבת "כיון" מיותר. ועי' גירסת רש"י וכ"ה הנוסח בכת"י (דק"ס): ג] צ"ל **מרבי** מאיר (פורת יוסף), ובכת"י הנוסח מעיקרא סבר ר"מ **הוא דמיקל** אמר וכו': ד] דיבור זה שייך בעמוד הקודם גבי ר"ח (גנזי יוסף): ה] נדצ"ל **דלעולם** חסר **ומכ"ט** יום הוא (באה"מ): ו] בדפו"י (לפני הצענזור) על **בני אדום**: ז] צ"ל האי **כ"ט מוטל** בין שני ימים **טובים** (ותיבת "דנקט" מיותר, מהרש"א בדפו"ר), וע"ע הג' הב"ח: ח] צ"ל **קמי** (רש"ש): ט] צ"ל **הפגינו** (באה"מ): י] צ"ל **יום** שלפני נקנור **שהוא** יו"ט טוריינוס (מאורי אור) וצ"ל **יום** טוריינוס (באה"מ): כ] בכת"י מימים טובים **דקבעו** (ותיבת "משום" ליתא): ל] בכת"י **שחמורין** כ"כ **דאסר בהו** למספד: מ] כ"ה במגילת תענית [פי"ב] (חשק שלמה), ועי' שפ"א: נ] נדצ"ל משום יום **שלאחר** כ"ח (וקאי על לשון התוס' בסוה"ד), וכן הקשה הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח צג) על לשון זה של התוס' ע"ש, ועי' הגהת מראה כהן בדברי התוס':

18/06/2018 אהח

הלכה מתענה ומשלים. פי' הא דקפסק הלכה מתענה ומשלים אר"ח קמי דמי מחנוכה ומפורים מינו יכול להתענות ליום מסתה ומחתה כתיב[ס]:

הדרן עלך סדר תעניות קמא

מתריעין עליהם מיד. ומתענין כמו כן ומפילו ברחשונות שמומר החחרונות נוהגין בו ומס תחמר (ז) הא דמתריעין ומתענין ממי מתריעין ומתענין ממי צריך לפרש בתני' בסמוך חומה העיר מתענה ומתרעת כיון דסמס מתריעות משמע מרוייהו ויש לומר משום דבעי למפלוגי ר' עקיבא בסיפא דקחמר מתריעות ולא מתענות:

לא

מותרין בהספד ותענית אימת אילימא בני חמיסר וקא קרו ליה[פ] בארביסר ומי שרי והכתיב במגילת תענית[צ] יום ארבעה עשר בו ויום חמשה עשר בו יומי פוריא אינון דלא למיספד בהון ואמר רבא[ק] לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה ואת של זה בזה ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתליסר יום ניקנור הוא ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתריסר יום טוריינוס הוא אלא לאו דקא קרו ליה בחדיסר וקתני מותר בהספד ובתענית לא בני ארבעה עשר וקא קרו ליה בתריסר ודקאמרת יום טריינוס הוא יום טריינוס גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו[ג] שמעיה ואחיה אחיו[ר] כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר אמרו ליה רבנן יום טוריינוס הוא אמר להו יום טוריינוס [א] גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור אמר רב אשי השתא איהו גופיה בטלוהו משום יום ניקנור ניקום ונגזר. מאי ניקנור ומאי טוריינוס דתניא ניקנור אחד מאפרכי יוונים היה ובכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים ואומר אימתי תפול בידי וארמסנה וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום[ג] קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה מאי[ד] טוריינוס אמרו כשבקש טוריינוס להרוג את לולינוס ופפוס אחיו בלודקיא אמר להם אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכד נצר אמרו לו חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורין היו וראויין היו ליעשות להם נס ונבוכד נצר מלך הגון היה וראוי ליעשות נם על ידו ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי ליעשות נם על ידו ואנו נתחייבנו[ה] כליה למקום ואם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש לו למקום והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו אלא לא מסרנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד ליפרע דמינו מידך אעפ"כ הרגן מיד[ו] אמרו לא זזו משם עד שבאו דיופלי מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין: אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו' אין גוזרין תענית בראשי חדשים כו': וכמה הויא התחלה רב אחא אמר שלש רבי אסי[ז] אמר [ב]אחת אמר [ח] רב יהודה אמר רב זו דברי רבי מאיר שאמר משום רבן (שמעון בן) גמליאל אבל חכמים אומרים [ג]מתענה ומשלים [י] דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא הלכה מתענה ומשלים:

הדרן עלך סדר תעניות ביצד

סדר [ד]תעניות אלו האמור[ט] ברביעה ראשונה אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן[כ] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצמחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים דכתיב [א]והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' אותה

סדר תעניות אלו. המור בפ' רמסון (דף י.), שבתחילה יחידים מתענין (ה) סדר תעניות ואחר כך צבור הולכין ומתענין עד י"ג מס ששנו: ברביעה ראשונה. מס עבר זמן רביעה רחשונה של יורה ולא ירדו גשמים מתענין והולכין כסדר הזה: אבל צמחים. שבשנו ממנהגן, תחת חטה יבא חומ תחת שעורה בתמה[ט] (ו) שלא היו חטים בשבולים חו שינוי אחר, מתריעין עליהן מיד כפי רחשונות, שכל חומר המחרונות נוהג בהן: בין גשם לגשם. בין רביעה רחשונה לשניה סימן בצורת היא: ירדו לצמחים אבל לא לאילן. מפרש בגמ'[כ]: לבורות שיחין ומערות. [ל]בשלמ בתרא מפרש מאי בור ומאי שיח ומאי מערה, וכולן בית כניסיות מי גשמים לשתיה: שלא ירדו עליה גשמים דכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר וגו'. כגון שהמטיר בעיר זו ובמבילתה לא המטיר, דקלקה היא:

ה"ג

ובטליניה לכ"ח כו': **אמר רב הלכה כר' יוסי** דאמר דאי לא למספד בין לפניו ובין לאחריו אסור: **ושמואל אמר הלכה כר"מ** ת"ק דר' יוסי דסתם מתני' ר"מ וקאמר לפניו אסור לאחריו מותר: **מי אמר שמואל הכי** דאמר לפניו אסור **מעיקרא** דשמיעה לר"מ דמיקל יותר מר' יוסי דר"מ אינו אוסר אלא לפניו ור' יוסי אוסר בין לפניו בין לאחריו. **אדלא להתענאה** דקאמר ר' יוסי לפניו אסור לאחריו מותר ולא אדי לא למספד דקאמר אסור בין מלפניו בין לאחריו: **מותרין בהספד ובתענית** באותן שמקדימין: **לאסור את של זה בזה.** וקורין בט"ו אסור בי"ד בהספד ובתענית. **יום ניקנור הוא** ואין מותרין בהספד ובתענית **אלא לאו בחדיסר וקתני מותרין** אע"ג דהוי יומא דמקמי יום טוריינוס **ומי אמר ר' יוחנן הלכה כר' יוסי** דלפניו אסור לעולם בני ארביסר דקרו בתריסר ולהכי מותרין דלא הוי יומא טבא: **תיפוק ליה דתריסר הוי יומא דמקמיה יום ניקנור** ולא ליהוי מותר בהספד ובתענית: **דיופלי.** שלוחים: **בגיזירין.** קופין: **וכן בת"ב שחל להיות בע"ש אין משלימין: וכמה הויא התחלה** דקאמר אם התחילו אין מפסיקין **רב אחא אמר שלש** שאם היו ג' תעניות קודם ר"ח ורביעי בר"ח אין מפסיקין **זו דברי ר"ג** דאמר אם התחילו אין מפסיקין אבל אין משלימין:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות האמור כל אילו תעניות דאמרן לעיל דאין גוזרין לאלתר **ברביעה ראשונה** ולא ירדו גשמים **אבל צמחים ששנו** שנשתנה מראה שלהן **מתריעין עליהן מיד** קודם הרביעה:

הגהות וציונים

ס] צ"ל **לה**, וכן בכל הענין (יעב"ץ), ובכת"י ליתא תיבה זו: ג] [בערוך ערך הרג מפרש דשמעיה ואחיו הן המה הרוגי לוד הנזכרים בפסחים נ ע"א ובב' י ע"ב ע"ש] (גליון): ג] במגילת תענית (פי"ב, וכ"ה בירושלמי פ"ב הי"ב) נוסף **חתכו את ראשו**, עיין מהרש"א בח"א: ד] תיבת "מיד" מיותר וליתא בכל הכת"י ובמדרשים, ובכמה כת"י (וכ"ה במגילת תענית) ליתא כלל "אעפ"כ הרגן מיד", ועיין יפה עינים (בילקו"מ) ומנחת יהודה: ה] גי' רי"ף רש"י ורא"ש **ר' אחא** כו' ר' **יוסי** כו' ועי' מ"מ מהל' תענית פ"א הלכה ז (גליון) וכ"ה בכת"י. ועיין ר"ן, פסקי רי"ד, ובשירי קרבן על הירושלמי פ"ב הי"ד: ו] גי' הרא"ש **האמורים**, וכ"ה ברש"י שבריי"ף ובר"ן (גליון): ז] **מיד**, כ"ה במשנה שבמשניות ובריי"ף ורא"ש (גליון): ח] צ"ל שהלך **לעיר** (רש"ש, מראה כהן), ועיין טורי אבן במגילה ב ע"א, ה ע"ב: ט] נדצ"ל **היינו** (ממ"נ, באה"מ): י] ובאמת ליתא בכת"י ומלעיל בסמוך בא לכאן בטעות (דק"ס): כ] צ"ל חסרין ז (ועי' בר"ה שם):

עין משפט
נר מצוה

לז א מיי' פ"ב מהלכות מגילה הלכה יג טור ש"ע או"ח סי' תרלו סעיף ג:
לח ב ג מיי' פ"ג מהל' תעניות הלכה ז סמג עשין ג טוש"ע או"ח סי' תקעב סעיף ב:
א ד מיי' פ"ב מהלכות תעניות הלכה טז יז יח טוש"ע או"ח סי' תקעה סעיף ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' אמר להו יום טוריינוס (גופיה). מז"מ[כ]:

תורה אור השלם

א) וְגַם אֲנִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תִמָּטֵר תִּיבָשׁ:
אוצר החכמה
[עמוס ד, ז]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

ישמעאל אומר עומר היה כו'. איתוקם תמידא שהיו הצדוקים אומרים יחיד מתנדב ומביא תמיד דהוו דרשי את הכבש תעשה לשון יחיד ואהדרו להו רבנן את קרבני לחמי [תשמרו] שיהיו באין מתרומת הלשכה. ודחו דבריהם. ונתקיימו דברי רבותינו שלא יהיה תמיד בא אלא משל צבור. וכן הוו חולקים ואמרין אין עצרת חלה אלא לאחר שבת. ואהדרו להו רבנן ונדחו החזירו הדבר ליושנו שיהיו סופרים נ' יום ממחרת יו"ט של פסח. ולפי שנדחו דברי צדוקים ונתקיימו דברי חכמים עשאום אותם הימים טובים כימי גאולה מידי צורריהם. **רב אמר הלכה כר' יוסי** דאמר כל הכתוב במגלת תענית די לא למספד בין לפניו בין לאחריו אסור. [די לא להתענאה לפניו אסור] לאחריו מותר. ושמואל אמר הלכה כת"ק והוא ר"מ. וסתמא דמתני' דילה היא דא' בדי לא למספד לפניו אסור לאחריו מותר ובדלא לאתענאה בין לפניו ובין לאחריו מותר איני והא' שמואל הלכה כרשב"ג דאמר לפניהם ולאחריהם מותרים. **ומשנינן שמואל הלכה לקולא גמירי.** מעיקרא סבר ליכא תנא דמיקל טפי מת"ק דמתני' דהוא ר' מאיר. ואמר הלכתא כת"ק. כיון דחזא רשב"ג דמיקל טפי אמר הלכתא כרשב"ג. **אמר באלי א"ר יוחנן הלכה כר' יוסי** אדילא להתענאה דלפניו אסור איני והאמר ר' יוחנן הלכה כסתם משנה ותנן במס' מגילה אע"פ שאמרו מקדימין כפרים ליום הכניסה ולא מאחרין מותרין בהספד ובתענית בו ביום שקורין בו וליכא לאוקומא להא מתני' בי"ד ובט"ו דקי"ל אע"פ שאין קורין בהן אסורין דתניא בהדיא ארביסר וחמיסר פוריא אינון די לא למספד בהון. ואמר רבא לא נצרכא אלא לאסור את זה בזה ואת של זה בזה. ואפילו מי שאינו יומו ואינו קורא בו אסור בתליסר ובתריסר נמי ליכא לאוקומא דהא יום נקנור ויום טוריינוס אינון וימים טובים גינהו ליכא לאוקומא אלא כגון שהיה יום הכניסה בי"א וקורין בו ביום ואע"פ שהוא יום לפני טוריינוס מותר בהספד ובתענית קשיא לר' יוחנן דאמר הלכתא כר' יוסי דאוסר לפניהם ושנינן יום טוריינוס בטולי בטלוה כו'. **מתני' אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו'.** אין גוזרין תענית בראשי חדשים בחנוכה ובפורים ואם התחילו כו'. כמה הוא התחלה. ר' אחא אמר ג' ר' יוסי אומר אחת וקיי"ל כר' יוסי. ואסיקנא אם התחילו כו'. **ט' באב שחל להיות ע"ש.** פי' הא דתנינן בסוף בכל מערבין ומשתתפין[כ] ט' באב שחל להיות בע"ש כו'. קבלה בידינו כי פסח של אותה שנה היה ביום ה' ומילאו תמוז דההיא שתא וחל ר"ח אב בחמישי וחל ט' באב להיות בע"ש וחסרו אב ואלול חל להיות ע"ש ור"ה בשבת. דבר ברור הוא שיש לסנהדרין לקבוע חסירין זה אחר זה כפי המסורת שבידם. ובפירוש שנו בענין עצרת (ר"ה ו ע"ב) שניהן מלאין ה' חסרין ו' [כ] והם ניסן ואייר ו' ור' עקיבא שגמע ביצה מגולגלת[ק]) מסוכן היה משום שהיה חולה ואמרו לו הרופאים כי גמיעת ביצה מיד בלא מלח באחרית היום היא רפואתו. וכיון שראהו ר' יהודה נדמה לו דסבר המתענה בע"ש אינו משלים ג) ט' באב שחל להיות בע"ש. כגון דאקלע פסח דההיא שתא בחמישי בשבת וחל ט' באב בע"ש לפי שהיה תמוז מלא וחיסרו (עוד לחדש) [אב ואלול] וחל ר"ה להיות בשבת:

חשק שלמה על רבינו חננאל ו) מכאן ועד ומל ר"ה להיות בשבת נמחק בהוה"ג ד"ה ניסן כשם רבינו ע"ש היטב. ג) זה נכלל במ"ש למעלה ומולי ט"ש כאן.

מסורת הש"ס
עם הוספות

ו) מגילה ה:, ג) [שם], ג) מגילת תענית פ"ב, ד) [שמחות פרק ח], ה) [עירובין מח.], ו) [שם מג:], ז) מגילה דף ב., ח) עי' במגילה שם וראה אסתר ט, יז-כז, ט) עי' יד דוד ובטורי אבן במגילה שם ודף ב., י) [סנהדרין דף פט:], כ) [ופסחים נ.], ל) עיין כתובות ל סוע"א רע"ב, מ) לעיל דף טו:, נ) ע"פ איוב לא מ, ס) לקמן יט:, ע) [ל"ל נב"ק נ:], פ) עי' קרבן נתנאל אות נ (במאמר המוסגר, ועי' רש"י לעיל טו: בסוף מתני') ובילקוט מפרשים, צ) עירובין מא., ק) עירובין מא:.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' ומנו מתניתנו הריגה למקום אם אין אתה הורגנו כו' יש לו למקום הרבה דוגין ומקיום: (ב) רש"י ד"ה מותרין וכו' בני ט"ו דכרכין ובני י"ד דכפרים ועיירות שקראו מגילה קודם זמנם כדמפרש החם מגילה נקראת בי"ג בי"ג בי"ד בט"ו לא פחות ולא יותר כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בט"ו כפרים ועיירות גדולות קורין בי"ד אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה: (ג) ד"ה שלש כו' ל"ל אחד ד"ה וכמה כו': (ד) ד"ה רבי אחא ורבי יוסי ממורמי ניהנו. נ"ב לפי הגירסא שלפנינו דגרם רבי אחא לא היה צריך לפרש דפשיטא לממורמי ניהנו: (ה) רש"י ד"ה סדר תעניות כו' שבתחלה יחידים מתענין וחחר כך צבור הולכין ומתענין עד י"ג תעניות אם לא נענו כל"ל ומיבות שלא תעניות נמחק: (ו) ד"ה אבל צמחים שעורה או שינוי אחר כו' כל"ל ומיבות שלא היו חטים בשבולים נמחק: (ז) תוס' ד"ה מתריעין כו' ומ"ש כיון דהא למתריעין מעמע:

רבינו גרשום

דתמידא דלא ניבטיל אלא שבעה אבל תמניא אסור משום דאיתותב ביה חגא דשבועיא. **השתא דאתת להכי** דתרצת משום דאי איקלע מילתא ובטיל ליה עשרין ותשעה נמי דפרכת למה לי' למימר מריש ירחא דניסן משום לאסור כ"ט באדר תיפוק ליה דהוה יומא דבתר כ"ח לעולם להכי אמר מריש ירחי' דניסן כדי לאסור כ"ט באדר שלפניו **דאי איקלע מילתא**

מכל מקום, ימים הללו שהקדימו לקרוא בהם, **מוּתָּרִין בְּהֶסְפֵּד וְתַעֲנִית.**

הגמרא מבררת כוונת משנה זו קודם שתקשה ממנה על רבי יוחנן:

שואלת הגמרא, **אֵימַת** - באיזה יום מדובר במשנה, **אִילֵימָא** - אם נאמר שמדובר לגבי **בְּנֵי חֲמֵיסַר** - בני כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון שזמן קריאתם את המגילה הוא בחמשה עשר באדר, **וְקָא קָרוּ לֵיהּ בְּאַרְבֵּיסַר** - והקדימו וקראו את המגילה בארבעה עשר באדר, וכגון שהיו ביום י"ד בעיר שאינה מוקפת חומה, ועליהם נאמר במשנה שמותרים ביום י"ד בהספד ובתענית[א], **וּמִי שְׁרֵי** - וכי מותר יום י"ד לבני הכרכים בתענית והספד, **וְהָכְתִיב** [-והרי כתוב] **בְּמִגִּלַּת תַּעֲנִית**[ב] (פי"ג), **יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר בּוֹ** [-באדר] **וְיוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בּוֹ, יוֹמֵי פּוּרְיָא אִינּוּן** - ימי פורים הם, שתיקנו חכמים **דְּלָא לְמִיסְפַּד בְּהוֹן** - שלא להספיד בהם, **וְאָמַר רָבָא, לָא נִצְרְכָא** - לא הוצרך להכתב במגילת תענית שההספד והתענית אסורים לבני י"ד בי"ד ולבני ט"ו בט"ו, שהרי כבר כתוב במפורש במגילת אסתר, שימים אלו הם ימי משתה ושמחה[ג], **אֶלָּא** לכך הוצרכו לכתוב זאת במגילת תענית, כדי **לֶאֱסוֹר אֶת שֶׁל זֶה בָּזֶה וְאֶת שֶׁל זֶה בָּזֶה** - את יום י"ד על בני הכרכים, ואת יום ט"ו על בני העיירות. הרי שבני הכרכים אסורים אף בארבעה עשר, ואם כן לא ניתן להעמיד את המשנה בבני כרך שהיו בעיר בי"ד וקראו בי"ד[ד].

מנסה הגמרא לפרש באופן אחר, **וְאֶלָּא** נפרש שכוונת המשנה על **בְּנֵי אַרְבֵּיסַר** - בני הכפרים שדינם לקרוא בארבעה עשר, והקדימו **וְקָא קָרוּ לֵיהּ בִּתְלֵיסַר** - וקראו בשלשה עשר[ה], ועליהם נאמר במשנה שמותרים ביום זה בהספד ובתענית. אף זה לא יתכן, שהרי שלשה עשר באדר **'יוֹם נִיקָנוֹר' הוּא**, שאסור בתענית והספד כמבואר במגילת תענית (פי"ג) [ויתבאר להלן][ו].

בְּנֵי אַרְבֵּיסַר - בני הכפרים שדינם לקרוא בארבעה עשר, והקדימו **וְקָא קָרוּ לֵיהּ בִּתְרֵיסַר** - וקראו בשנים עשר[ז]. גם זה לא יתכן, שהרי שנים עשר באדר **'יוֹם טוּרְיָינוּס' הוּא**, שאסור בתענית והספד כמבואר במגילת תענית [ויתבאר להלן][ח]. 18/06/2018 אהח

מסיקה הגמרא, **אֶלָּא לָאו דְּקָא קָרוּ לֵיהּ בַּחֲדֵיסַר** - אלא ודאי הכוונה על בני הכפרים שהקדימו לקרוא בי"א[ט], **וְקָתָנֵי** - ועל יום זה אומרת המשנה שהוא **מוּתָּר בְּהֶסְפֵּד וּבְתַעֲנִית**, אף שהוא יום לפני יום טוריינוס. ואם כך, נמצא מבואר בסתם משנה זו שימים האסורים בתענית אינם אוסרים את הימים שלפניהם, וקשה, איך פסק רבי יוחנן כרבי יוסי שימים האסורים בתענית אוסרים את הימים שלפניהם, שלא כפי המבואר בסתם משנה.

מתרצת הגמרא, **לֹא** באופן זה מדובר במשנה, אלא באמת כוונת המשנה היא על **בְּנֵי אַרְבָּעָה עָשָׂר וְקָא קָרוּ לֵיהּ בִּתְרֵיסַר** - בני הכפרים שהקדימו לקרוא בשנים עשר, **וְדְקָאָמְרַת** - ומה שהקשית ששנים עשר באדר **יוֹם טְרַיְינוּס הוּא** שאסור בתענית ובהספד, אינה קושיא, שכן **יוֹם טְרַיְינוּס גּוּפֵיהּ**[י] **בַּטּוֹלֵי בְּטָלוּהוּ** - יום טוריינוס ביטלו אותו חכמים מלהיות יום טוב והתירוהו בתענית ובהספד, **הוֹאִיל וְנֶהֱרְגוּ בּוֹ שְׁמַעְיָה וַאֲחִיָּה אֲחִיו** שהיו חסידים. **כִּי הָא** - וכמעשה שהיה, **דְּרַב נַחְמָן גָּזַר תַּעֲנִיתָא בִּתְרֵיסַר** - שרב נחמן גזר תענית בשנים עשר באדר מחמת צרה, **אָמְרוּ לֵיהּ רַבָּנָן**, כיצד גוזר אתה תענית ביום זה והלוא **יוֹם טוּרְיָינוּס הוּא**[יא]. **אָמַר לָהוּ** רב נחמן, **יוֹם טוּרְיָינוּס גּוּפֵיהּ**[יב] **בַּטּוֹלֵי בְּטָלוּהוּ** - ביטלו אותו חכמים, **הוֹאִיל וְנֶהֱרְגוּ בּוֹ שְׁמַעְיָה וַאֲחִיָּה אֲחִיו.**

ממשיכה הגמרא להקשות, אף שמחמת יום טוריינוס אין איסור תענית ביום שנים עשר באדר, משום שחכמים ביטלו את יום טוריינוס, עדיין קשה, **וְתֵיפּוֹק לֵיהּ** - והרי בין כך יש לאסור להתענות בשנים עשר באדר, משום **דַּהֲוָה לֵיהּ** - שהוא **יוֹם שֶׁלְּפָנֵי יוֹם נִיקָנוֹר**, וכמבואר במגילת תענית ששלשה עשר באדר יום ניקנור הוא, ואסור בתענית, אלא מוכח מהמשנה שהתירה להתענות בי"ב

א. **באמת** אי אפשר לפרש את המשנה באופן זה, שאם כן מה הביאור ב'ולא מאחרין', הרי כשם שבני הכרכים מקדימים לקרוא ביום י"ד אם היו בעיר ביום זה, כמו כן בני העיירות מאחרים לקרוא בט"ו אם היו בכרך בי"ד ובט"ו, אלא שהגמרא מבארת לרווחא דמילתא טעם אחר מדוע אי אפשר לפרש את המשנה באופן זה. קרן אורה (ד"ה אילימא). אמנם בהגהות הגר"א כאן (לעיל ע"ב) ובמגילה (ה.) מחק את התיבות 'ולא מאחרין'.

ב. **אף** שמגילת תענית אינה מקרא אלא דברי חכמים, אומרת הגמרא 'והכתיב' כאילו שהיא מקרא, משום שבזמן שהיא נכתבה לא כתבו עדיין את התורה שבעל פה, אלא אותה בלבד כתבו לזכרון הניסים. רש"י (לעיל יב. ד"ה נגלו, טו: ד"ה שמין).

ג. **ככתוב** שם (אסתר ט כא-כב, כז) 'לקיים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחודש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה, כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחודש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמחה', וראה בגמרא במגילה (ה:) ש'שמחה' מלמד שאסור בהספד, ו'משתה' מלמד שאסור בתענית.

ד. **באמת** לא היתה הגמרא צריכה להביא את דברי המגילת תענית שימי הפורים אסורים בתענית ובהספד, ואת דברי רבא ש'לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה', שהרי כיון שהיו בעיר ביום י"ד כמו שפירש רש"י (ד"ה ניקנור), דינם כפרוזים לכל דבר, ופשוט שאסורים בי"ד בתענית ובהספד. אלא הגמרא הביאה את דברי המגילת תענית ורבא רק לרווחא דמילתא. קרן אורה (ד"ה אילימא).

ה. **כגון** שחל י"ד ביום שלישי, שבני הכפרים מקדימים את קריאת המגילה ליום שני [ראה הערה לעיל (סוף ע"ב)]. רש"י (ד"ה וקא).

ו. **כתב** הר"ן (ד"ה אילימא) בשם הראב"ד שקביעת שלשה עשר באדר כתענית אסתר תקנה קדומה היא מימי מרדכי ואסתר. ולפי זה כתב, שקושיית הגמרא היא רק לגבי הספד, אבל לענין תענית ודאי לא שייך לומר שאסור להתענות בו, אלא אדרבה, יום תענית ציבור הוא. ואולם הר"ן חלק עליו וכתב, שתענית אסתר אינו אלא מנהג בלבד, וקודם שבטלה מגילת תענית, היה נוהג ביום זה איסור תענית.
הקשה השפת אמת (ד"ה ואלא), הרי בראש השנה (יט:) מבואר שנחלקו תנאים אם בטלה מגילת תענית לאחר החורבן או לא, ואם כן, יכולה הגמרא לתרץ שמשנה זו סוברת שבטלה מגילת תענית, ואין שלשה עשר באדר אסור משום יום ניקנור. ותירץ, שהלא קושיית הגמרא היא על דברי רבי יוחנן, ולשיטתו הלכה כסתם משנה, והרי לדעת רבי יוחנן (שם יח:) לא בטלה מגילת תענית, ובהכרח שאין להעמיד את המשנה כדעה הסוברת שבטלה מגילת תענית.
עוד כתב השפת אמת (שם), שמכך שהגמרא הוצרכה להקשות שי"ג אדר הוא יום ניקנור ולא הקשתה שהוא יום שלפני פורים, יש קצת ראיה לדעת בעל המאור (מגילה ה: ד"ה ומ) שאין איסור תענית והספד ביום שלפני פורים כיון שהוא מדברי קבלה [כעין המבואר לעיל (יז:) לגבי שבת יום טוב וראש חודש].

ז. **כגון** שחל י"ד ביום רביעי, ומקדימים לקרוא ביום שני שהוא יום שנים עשר באדר. רש"י (ד"ה אילימא כאן). [וזה שי"ד חל ביום רביעי אפשר רק בזמן שמקדשים על פי הראייה, אבל עכשיו שאין מקדשים על פי הראייה, אין ראש חודש אדר חל אלא בימים ב' ד' ו' ז', וי"ד אדר לעולם אינו חל ביום רביעי. מנחם משיב נפש (נרס"י שם) בשם שושנת יעקב].

ח. **כגון** שחל י"ד ביום ראשון, שמקדימים את קריאת המגילה ליום חמישי. רש"י (ד"ה נמדיסר).

ט. **בשרביט** הזהב (ד"ה אילימא) כתב שיש למחוק את תיבת 'גופיה'. אמנם ראה בהערה להלן מה שכתב בלב רחב בענין זה.

י. **רש"י** (ד"ה שמעיה). והוסיף, שלא התפרש מי הם. אבל הערוך (ערך הרג) כתב, שהם 'הרוגי לוד' המוזכרים בפסחים (נ.) ובבבא בתרא (י:), והם שני אחים שבזמנם נמצאה בת הקיסר [של רומי] הרוגה וביקשו [הרומאים] להרוג על כך את כל היהודים, וכדי להציל את כלל ישראל עמדו הם ואמרו 'אנו הרגנוה', ונתרצו [הרומאים] להרוג אותם בלבד. ועל 'הרוגי לוד' אלו נאמר בשמים 'הרוגי מלכות', אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם' כמובא בגמרא (שם). [אמנם לדעת רש"י 'הרוגי לוד' הם לולינוס ופפוס, וכמבואר להלן].
אין הכוונה למעשה המובא בנביא (מלכים ב' יג) שאחד הנביאים נהרג על ידי אריה, ששם אותו נביא היה 'עידו', ולא שמעיה. רש"י (שם) [דהיינו שאף ששם בסמוך (שם יג כג) מוזכר שמעיה הנביא, אין זה אותו שאכלו האריה, וכמבואר בסנהדרין (פט:), שעידו הנביא הוא זה שנאכל על ידי האריה. מהרש"א (מ"ב ד"ה והרגו) אמנם ראה בפתח עינים (ד"ה שמעיה) שתמה, הרי כאן מבואר שנהרגו, ולא שנטרפו על ידי אריה, ואיך עלה על דעתו של רש"י לומר שהכוונה למעשה שהיה עם עידו הנביא. ראה שם שהקשה עוד על דברי רש"י, והסיק שתלמיד טועה כתבם].

יא. **ואף** שבימי רב נחמן כבר בטלה מגילת תענית, ואין איסור תענית והספד בימים שהוזכרו במגילת תענית, מכל מקום לא גוזרים באותם ימים תענית ציבור. רא"ש (פי' כד) בשם הראב"ד.

יב. **בהגהות** הגר"א כתב שיש למחוק תיבת 'גופיה'. וראה בהערה לעיל שבשרביט הזהב (ד"ה אילימא) הגיה כן גם בתחילת דברי הגמרא [בתירוץ הקושיא על רבי יוחנן]. ואמנם ראה בלב רחב (ד"ה יוסי), שביאר מדוע הגר"א הגיה דווקא כאן ולא לעיל.

הלכה מתענה ומשלים. פי' הא דקפסק הלכה מתענה ומשלים מר"מ קאי דאי מחנוכה ומפורים אינו יכול להתענות ליום הכניסה, מותרין מותן ימים שקדמוה קודם זמנה בהספד ותענית: **בני חמיסר.** להיינו כרכיס המוקפין חומה מימות יהושע בן נון, וקא קאי בתרגיסר כגון שהלך לכפר[מ] וקרא עמהן, דפרוז בן יומו נקרא פרוז כדתמרינן בגמגילה (דף יט.): **מי שרי.** י"ל אפילו לבני ט"ו בהספד ותענית: **ואמר רבא לא נצרכה.** לכתוב בגמגילת תענית לגזור ההספד ותענית לבני י"ד בי"ד ולבני ט"ו בטו"ו, הא קרא כתיב בהדיא להיות עושים את ימי הפורים האלה וגו'[מ]: **אלא לאסור את של זה בזה.** כגון בני ט"ו (דקרו)[ט] בי"ד ובני י"ד בט"ו: **בני ארביסר.** וניהו[ט] כפריס ועיירות: **וקא קרי בי"ג.** כגון שהל י"ד בג' בשבת ומקדימין ליום הכניסה: יום ניקנור הוא. לקמן מפרש, ומשום בהספד ותענית: **אלא** בני י"ד וקרו בי"ב. שהל י"ד בדגיעי בשבת והקדימו ליום הכניסה להיינו י"ג: טוריינום. כשמוך מפרשה: בחדיסר. שהל להיות י"ד בשבת וכפריס מקדימין ליום הכניסה דהוו י"ח, ושמע מינה למע"ג שהוא יום שלפני טוריינום שרי בהספד ותענית: שמעיה ואחיה. תסידים היו, ולא פירש מי הם, לחותו שהלו המליה עידו[י] היה ולא שמעיה: איפרכי. דוכוס: לוליינום ופפוס אחיו. לדיקים גמוריס היו: **בלודקי.** היא לוד, והיינו לתמרינן בכל דוכתא (ב"ב דף י:)[כ] הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד בתחינתן בגן עדן, ויש אומרין שנהרגו על בתו של מלך שנמלכת הרוגה ואמרו היהודים להרוגה, וגזרו גזרה על שומאיהן של ישראל, ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אלו הרגוה, והרג המלך לאלו בלבד: **אם מעמו כו'.** נתחייבנו הריגה. על אחת אחיי מיתות בית דין[כ]: **דיופלין.** שני שריס, וכן מטרופולין של מלכים לשון שריס: בגזירין. מקלות, כמו גזירי עצים: (ג) **שלש.** תעניות, שני וחמישי ושני: **וכמה הויא התחלה.** שמינו מפסיק לאחר מכאן: **רבי אחא ורבי יוסי.** (ד) אמוראי נינהו, דלאו אורחא דתנאי לאשתעויי בגמרא כי האי גוונא: **זו דברי ר"מ. ומדברי ר"מ דמתני'**[מ] קאי דקתני אין משלימין: **מתענה ומשלים. עד אחיכה:**

הדרן עלך סדר תעניות קמא

מתריעין עליהם מיד. ומתענין כמו כן ואפילו בראשונות שאומר המחרונות נוהגין בו ואם תאמר (ז) הא דאמרינן מאמע דאתריעין ומתענין אאתי לרוך לפרס דאתני' בסמוך אותה העיר מתענה ומתרעת כיון דאסתס מתריעות מאמע תרוייהו ויש לומר משום דבעי לאפלוגי ר' עקיבא בסיפא דקאמר מתריעות ולא מתענות:

מתריעין עליהם מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן[ז] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים דכתיב[א] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' אותה

סדר תעניות אלו האמור[ו] ברביעה ראשונה אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן[ז] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים דכתיב[א] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' אותה בחדיסר וקתני מותר בהספד ובתענית לא בני ארבעה עשר וקא קרו ליה בתריסר ודקאמרת יום טריינום הוא יום טריינום גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו[ג] שמעיה ואחיה אחיו[ג] כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר אמרו ליה רבנן יום טוריינום הוא אמר להו יום טוריינום [א] גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור אמר רב אשי השתא איהו גופיה בטלוהו משום יום ניקנור ניקום ונגזר. מאי ניקנור ומאי טוריינום דתניא ניקנור אחד מאפרכי יוונים היה ובכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים ואומר אימתי תפול בידי וארמסנה וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום[ג] קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה מאי [ד] טוריינום אמרו כשבקש טוריינום להרוג את לולינום ופפוס אחיו בלודקיא אמר להם אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכד נצר אמרו לו חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורין היו וראויין היו ליעשות להם נם ונבוכד נצר מלך הגוים היה וראוי ליעשות נם על ידו ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי ליעשות נם על ידו ואנו נתחייבנו [ה] כליה למקום ואם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש לו למקום והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו אלא לא מסרנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד ליפרע דמינו מידך אעפ"כ הרגן מיד[ז] אמרו לא זזו משם עד שבאו דיופלי מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין: אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו' אין גוזרין תענית בראשי חדשים כו': וכמה הויא התחלה רב אחא אמר שלש רבי אסי[ח] אמר [ב] אחת אמר [ט] רב יהודה אמר רב זו דברי רבי מאיר שאמר משום רבן (שמעון בן) גמליאל אבל חכמים אומרים [ג] מתענה ומשלים [י] דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא הלכה מתענה ומשלים:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות אלו האמור[ו] ברביעה ראשונה אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן[ז] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים דכתיב[א] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו' אותה

סדר תעניות אלו. תמור בפ' לתמן (דף י.), שבתחלה יחידים מתענין (ה) סדר תעניות ותחר כך נבור הולכין ומתענין עד י"ג מס לא נענו: **ברביעה ראשונה.** מס עבר זמן רביעה לתשוה של יורה ולא ירדו גשמים מתענין והולכין כסדר הזה: **אבל צמחים ששנו.** שנשתנו ממנהגן, תחת תטה יבא חוח תחת שעורה בתשה[ט] (ו) שבא היו תטים בשבולים תו שינוי תחר, מתריעין עליהן מיד תפילו בראשונות, שכל חומר התתרונות נוהג בהן: **בין גשם לגשם.** בין רביעה לתשוה לשניה שימן בינתים היא: **ירדו לצחים אבל לא לאילן.** מפרש בגמ'[ט]: **לבורות שיחין ומערות.**[ע] בשבא בתרא מפרש תתי נור ותתי תערה, וכולן בית כניסיות תי גשמים לשתיה: **שלא ירדו עליה גשמים דכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר וגו'.** כגון שהמטיר בעיר זו ובתבירתה בא המטיר, דקבבה היא:

ה"ג

ובטליניה לכ"ח כו': **אמר רב הלכה כר' יוסי** דאמר דאי לא למספד בין לפניו ובין לאחריו אסור: **ושמואל אמר הלכה כר"מ** ת"ק דר' יוסי דסתם מתני' ר"מ ותאמר לפניו אסור לאחריו מותר: **מי אמר שמואל הכי** דאמר לפניו אסור **מעיקרא** דשמיעה לר"מ דמיקל יותר מר' יוסי דר"מ אינו אוסר אלא לפניו ור' יוסי אוסר בין לפניו בין לאחריו. **אדלא להתעננה** דתאמר ר' יוסי לפניו אסור לאחריו מותר ולא אדי לא למספד דתאמר אסור בין מלפניו בין לאחריו: **מותרין בהספד ובתענית** באותן שמקדימין: **לאסור את של זה בזה.** וקורין בט"ו אסור בי"ד בהספד ובתענית. **יום ניקנור הוא** ואין מותרין בהספד ובתענית **אלא לאו בחדיסר וקתני מותרין** אע"ג דהוי יומא דמקמי יום טוריינוס **ומי אמר ר' יוחנן הלכה כר' יוסי** דלפניו אסור לעולם בני ארביסר דקרו בתריסר ולהכי מותרין דלא הוי יומא טבא: **תיפוק ליה דתריסר הוי יומא דמקמיה יום ניקנור** ולא ליהוי מותר בהספד ובתענית: **דיופלי.** שלוחים: **בגיזירין.** קופין: **וכן בת"ב שחל להיות בע"ש אין משלימין: וכמה הויא התחלה** דקאמר אם התחילו אין מפסיקין **רב אחא אמר שלש** שאם היו ג' תעניות קודם ר"ח ורביעי בר"ח אין מפסיקין **זו דברי ר"ג** דאמר אם התחילו אין מפסיקין אבל אין משלימין:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות האמור כל אילו תעניות דאמרן לעיל דאין גוזרין לאלתר **ברביעה ראשונה** ולא ירדו גשמים **אבל צמחים ששנו** שנשתנה מראה שלהן **מתריעין עליהן מיד** קודם הרביעה:

הגהות וציונים

מ] צ"ל לה, וכן בכל הענין (יעב"ץ), ובכת"י ליתא תיבה זו: **נ]** [בערוך ערך הרג מפרש דשמעיה ואחיו הן המה הרוגי לוד הנזכרים בפסחים נ ע"א וב"ב י ע"ב ע"ש] (גליון): **ג]** במגילת תענית (פי"ב, וכ"ה בירושלמי פ"ב הי"ב) נוסף **חתבו את ראשו**, עיין מהרש"א בח"א: **ד]** תיבת "מיד" מיותר וליתא בכל הכת"י ובמדרשים, ובכמה כת"י (וכ"ה במגילת תענית) ליתא כלל "אעפ"כ הרגן מיד", ועיין יפה עינים (בילקו"מ) ומנחת יהודה: **ה]** גי' רי"ף רש"י ורא"ש **ר'** אחא כו' ר' **יוסי** כו' ועי' מ"מ מהל' תענית פ"א הלכה ז (גליון) וכ"ה בכת"י. ועיין ר"ן, פסקי רי"ד, ובשירי קרבן על הירושלמי פ"ב הי"ד: **ו]** גי' הרא"ש **האמורים**, וכ"ה ברש"י שבריי"ף ובר"ן (גליון): **ז]** **מיד**, כ"ה במשנה שבמשניות וברי"ף ורא"ש (גליון): **מ]** צ"ל **לעיר** (רש"ש, מראה כהן), ועיין טורי אבן במגילה ב ע"א, ה ע"ב: **ע]** נדצ"ל **היינו** (ממ"נ, באה"מ): **י]** ובאמת ליתא בכת"י ומלעיל בסמוך בא לכאן בטעות (דק"ס): **כ]** צ"ל חסרין ז (ועי' בר"ה שם):

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) מגילה ה:, **נ)** [שם], **ג)** מגילת תענית פ"ב, **ד)** [שמות פרק ח], **ה)** [עירובין מג.], **ו)** [שם מג:], **ז)** מגילה דף ב., **ח)** עי' במגילה שם וראה אסתר ט, יז-כז, **ט)** עי' יד דוד ובטורי אבן במגילה שם ודף ב., **י)** [סנהדרין דף פט:], **כ)** [ופסחים נ.], **ל)** עיין כתובות ל סוע"א רע"ב, **מ)** לעיל דף טו:, **נ)** ע"פ איוב לא מ, **ס)** לקמן יט:, **ע)** [ל"ל נב"ק נ:], **פ)** עי' קרבן נתנאל אות נ (במאמר המוסגר, ועי' רש"י לעיל טו: בסוף מתני') ובילקוט מפרשים, **צ)** עירובין מא:, **ק)** עירובין מא:.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ומנו נמחייבנו הריגה למקום אם אין אתה הורגנו כו' יש לו למקום הרבה לוחין ומריות: **(נ)** רש"י ד"ה מותרין וכו' בני ט"ו דכרכין ובני י"ד דכפרים ועיירות שקראו מגילה קודם זמנם כדמפרש התם מגילה נקראת בי"ח בי"ג בי"ד בט"ו ולא יותר כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בט"ו כפרים ועיירות גדולות קורין בי"ד אלא שהכפריס מקדימין ליום הכניסה: **(ג)** ד"ה שלש כו' ל"ל אחר ד"ה וכמה כו': **(ד)** ד"ה רבי אחא ורבי יוסי אמוראי נינהו. נ"ב לפי הגירסא שלפנינו דגרס רבי אחא ורבי יוסי הוו אמוראי נינהו: **(ה)** רש"י ד"ה שלש שבתחלה יחידים מתענין עד לא נענו כל"ל ומיבות שלש תעניות נמחק: **(ו)** ד"ה אבל כו' תתת שעורה באשה או שינוי אחר כו' כל"ל ומיבות שלא היו תטים בשבולים נמחק: **(ז)** תום' ד"ה מתריעין כו' ול"ת כיון דהא דמתריעין משמע:

רבינו גרשום

דתמידא דלא ניבטיל אלא שבעה אבל תמניא אסור משום דאיתותב ביה חגא דשבועיא. **השתא דאתת להכי** דתרצת משום דאי איקלע מילתא ותשעה נמי דפרכת למה לי' למימר מריש ירחא דניסן משום לאסור כ"ט באדר תיפוק ליה דהוה יומא דבתר כ"ח לעולם להכי אמר מריש ירחי' דניסן כדי לאסור כ"ט באדר שלפניו **דאי איקלע מילתא**

עין משפט נר מצוה

לו א מיי' פ"ג מהלכות מגילה הלכה יג טור ס"ע ס"ח סי' תרלו סעיף ג: לז ב ג מיי' פ"ו מהל' תענית הלכה ז סמג עשין ג טוש"ע ס"ח סי' תקעב סעיף ג: **א** ד מיי' פ"ג מהלכות תענית הלכה טז יז יח טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' אמר להו יום טוריינום (גופיה). תז"מ י"]:

18/06/2018אהח

תורה אור השלם

א) וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ:
[עמוס ד, ז]

משנת ראשונים

משום יום ניקנור ניקום ונגזר. אלמא כל שבטלה קדושת יום טוב עצמו אין לאסרו מפני שהוא יום שלפני יו"ט אחר. [ר"ן דף ז. מדה"ר]

אבל חכמים אומרים מתענה ומשלים. וקי"ל הכי ובסוף פרק בכל מערבין [דף מא ב] מסקינן דט"ב שחל להיות בע"ש מתענה ומשלים ואע"פ שהוא נכנס לשבת כשהוא מעונה ולדידן לא מקלע ט' באב בערב שבת ומיהו נפקא מינה לתענית י' בטבת ובירושלמי משמע דכשמתענין בראשי חדשים [כשהתחילו] נופלין על פניהם כדרך [שנוהגין] בתעניות. [ר"ן דף ז. מדה"ר]

סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה. אע"פ שכיון שהגיע מרחשון בא זמן הגשמים אין השעה עוברת להיות צרה דחוקה, וגם אין לראות נפשנו בגזירת שמים שדרך רביעה להתאחר קצת עד ז' אחרונות שעוברת זמנה של רביעה לגמרי, ולפיכך לא נחמיר בתעניות להתריע עד אותה שעה כי ההתרעה סוף בקשת רחמים כמו שכתוב בתורה וכי תבואו מלחמה בארצכם וכו'. [הריטב"א]

אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד. דעת הראב"ד ז"ל שכל מקום ששנינו מתריעים סתם היינו התרעה בשופר בלא תענית, ולפי דעתו אין בשינוי הצמחים לקותא גדולה שיבא ממנה מכת רעב אלא שהתבואה נפסדת קצת עד כעין מכת בצורת ודי שיתריעו עליה בשופר, [הריטב"א] מפרש רבינו הגדול ז"ל שכל מקום ששנינו התרעה סתם אינו אלא התרעה ע"י תענית כדי אחרונות, ובלבד בהתרעה שהיא בשופר ולאפוקי התרעה שאמרו על עיר שהקיפוה גוים לית בה תענית דהא מתריעים בשבת קתני ובשבת ליכא תענית, וההיא לא קשיא לן משום דהתם התרעה וצעקה בפה וכדאמרינן עלה בפירקין דלעיל (יד.) ואי בשופרות שופרות בשבת מי איכא. [הריטב"א] **וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן.** לענין תענית והתרעה אין הולכין אחר ריבוי המכה וגודל הרעה, אלא אחר שינוי הטבע ממנהגו של עולם ומה שנראה בו מגזירת שמים של עונש עונותינו, וזהו כי כשיש עצירה בתחלת הרביעה אין זה ראיה לגזירת שמים כיון שדרך רביעה להתאחר עד האפילה, אבל כשירדו גשמים בתחלתה ואחר [כך] פסקו זה בודאי גזירת שמים, ולפיכך אפי' לא תגדל המכה בכך ראוי הוא להתענות בה מיד בהתרעה. [הריטב"א]

[המשך מעמוד הקודם] במחלוקת ואח"כ סתם בחדא מסכת לכ"ע הלכה כסתם, כדפריש בפ"ק דמס' ע"ז (דף ז.) בהא דפסיק כר"י דכל המשנה ידו על התחתונה פשיטא דמחלוקת ואח"כ סתם הוא אבל בתרי מסכתות כל אמוראי סברי דאין הלכה כסתם, ור' יוחנן אית ליה דאפי' בתרי מסכתות הלכה כסתם או סתם במתני' ומחלוקת בברייתא, דמסתמא סתם לבסוף, ואין לנו לומר שסתם רבי קודם ושוב חזר ממה שפסק ואמוראי נינהו אליבא דרבי יוחנן כדאמר (חולין דף מג.). [תוספות, שבת פא:] **אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין.** זמני הקריאה שהם י"ד וט"ו שאם בא אחד מהם בשבת מקדימין אותה ולא מאחרין שהרי כתיב ולא יעבור [מאירי, מגילה ה.] היינו כפרים דמקדימין, א"נ עיירות או כפרים שחל זמנם שלהם בשבת שמקדימין לקרוא כדתנן במתני'. [הריטב"א, מגילה ה.]

אדר, שהיא סוברת שימים האסורים בתענית, יום שלפניהם מותר, ושלא כרבי יוסי, ושוב קשה איך רבי יוחנן פסק כרבי יוסי ולא כסתם משנה[יג].

כתרצת הגמרא, **אָמַר רַב אַשִׁי, הַשְׁתָּא אִידְּוּ גּוּפֵיהּ בַּטְּלוּהוּ** - עתה שאת היום טוב מצד עצמו חכמים ביטלו והתירו להתענות בו משום צרה שאירעה בו, וכי **מְשׁוּם יוֹם נִיקָנוֹר** שהוא יום שלפניו **נֵיקוּם וְנִגְזַר** [-נעמוד ונגזור] בו איסור תענית, הרי לא ניתן לומר כן, אלא ודאי שכל שכן שאין לנהוג בו יום טוב משום יום שלפני יום ניקנור מחמת הצרה שאירעה בו[יד].

הגמרא מפרשת מהו יום ניקנור ומהו יום טוריינוס:

שואלת הגמרא, **מַאי** - מהו יום **נִיקָנוֹר** ועל שם מה נקבע, **וּמַאי** - ומהו יום **טוּרְיָינוּס**. משיבה הגמרא, **דְּתַנְיָא** - ששנינו בברייתא, **נִיקָנוֹר** [-שם אדם], **אֶחָד מֵאַפַּרְכֵי** [-מדוכסי[טו]] **הַיְוָונִים הָיָה, וּבְכָל יוֹם וְיוֹם** בזמן המלחמה על ירושלים, **הָיָה מֵנִיף** את **יָדוֹ עַל** [-כנגד] **יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם, וְאוֹמֵר, אֵימָתַי תִּפּוֹל בְּיָדִי וְאֶרְמְסֶנָּה. וּכְשֶׁגָּבְרָה מַלְכוּת בֵּית חַשְׁמוֹנַאי** על היוונים **וְנִצְּחוּם**, תפסוהו **וְקָצְצוּ** את **בְּהוֹנוֹת יָדָיו וְרַגְלָיו, וּתְלָאוּם בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, וְאָמְרוּ, פֶּה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בְּגַאֲוָה וְיָדַיִם שֶׁהָיוּ מְנִיפוֹת עַל יְרוּשָׁלַיִם, תֵּעָשֶׂה בָּהֶם נְקָמָה**[טז]. ועל כך שנקמו בניקנור נקבע יום י"ג אדר ליום טוב.

שואלת הגמרא, **מַאי** - ומהו יום **טוּרְיָינוּס**. משיבה הגמרא, **שנינו במשנה, אֵין גּוֹזְרִין תַּעֲנִית עַל הַצִּבּוּר בַּתְּחִלָּה בַּחֲמִישִׁי אָמְרוּ, בְּשַׁבְּקֵשׁ טוּרְיָינוּס הרשע[יז], לַהֲרוֹג אֶת לוּלְיָנוּס וּפַפּוּס אֲחִיו בְּלוּדְקְיָא** [-בלוד[יח]], **אָמַר לָהֶם** טוריינוס, **אִם מֵעַמּוֹ שֶׁל חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה אַתֶּם, יָבֹא אֱלֹהֵיכֶם וְיַצִּיל אֶתְכֶם מִיָּדִי, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִצִּיל אֶת חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה מִיַּד נְבוּכַד נֶצַּרִ"ט. אָמְרוּ לוֹ** לולינוס ופפוס לטוריינוס, **חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה צַדִּיקִים גְּמוּרִין הָיוּ, וּרְאוּיִין הָיוּ לֵיעָשׂוֹת לָהֶם נֵס, וכמו כן נְבוּכַד נֶצַּר מֶלֶךְ הָגוּן הָיָה**, שכשראה שחנניה מישאל ועזריה לא נשרפו חזר בו והודה להקדוש ברוך הוא[כ], **וְלכן** היה **רָאוּי לֵיעָשׂוֹת נֵס עַל יָדוֹ** בכדי להצילם, **וְאולם אוֹתוֹ רָשָׁע** [-טוריינוס] **הֲדְיוֹט הוּא**, **וְאף** אם **יֵעשה לנו נס יקשה ערפו ולא יחזור מרשעתו לקדש את השם[כא], וְלכן אֵינוֹ רָאוּי הוּא לֵיעָשׂוֹת נֵס עַל יָדוֹ. וְאָנוּ** אם ניהרג, הוא משום שחטאנו בעבירות שיש עליהן מיתת בית דין **וְנִתְחַייְבְנוּ כְּלָיָה לַמָּקוֹם, וְאִם אֵין אַתָּה הוֹרְגֵנוּ, הַרְבֵּה הוֹרְגִים יֵשׁ לוֹ לַמָּקוֹם** לשולחם להענישנו על חטאינו, **וְהַרְבֵּה הוּבִין וַאֲרָיוֹת יֵשׁ לוֹ לַמָּקוֹם בְּעוֹלָמוֹ שֶׁפּוֹגְעִין בָּנוּ וְהוֹרְגִין אוֹתָנוּ, אֶלָּא לֹא מְסָרָנוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיָדְךָ** להרגנו, **אֶלָּא** משום **שֶׁעָתִיד לִיפָּרַע דָּמֵינוּ מִיָּדְךָ**[כב]. **וְאַף עַל פִּי כֵן** שהתרו בו, **הָרָגָן מִיָּדֵיכ"ג. אָמְרוּ, לֹא זָזוּ מִשָּׁם**[כד] **עַד שֶׁבָּאוּ דְיוֹפְלֵי** [-שני שרים[כה]] **מֵרוֹמִי וּפָצְעוּ אֶת מוֹחוֹ בְּגִיזְרִין** [-במקלות[כו]]. ואותו היום נקבע ליום טוב, ונקרא בשם יום טוריינוס[כז].

★

יג. **כתב** השפת אמת (ד"ה דר"נ), שמלשון הגמרא משמע שאין כוונתה להקשות על רב נחמן הכיצד גזר תענית ביום שלפני יום ניקנור, אלא רק על רבי יוחנן. וביאר את הטעם לכך, על פי מה שהובא בהערה לעיל בשם הראב"ד, שבזמן רב נחמן כבר בטלה מגילת תענית, אבל תענית ציבור עדיין אין לגזור בימים טובים שהוזכרו בה. ולפי זה יש לומר, שכל זה ביום טוב עצמו, אבל ביום שלפניו אין איסור לגזור תענית ציבור, שכיון שעיקר היום טוב נתבטל, אין צריך לעשות לו חיזוק. ולכן מצד יום שלפני יום ניקנור, אין קושיא על רב נחמן.

יד. **על** פי ר"ן (לעיל ע"ח ד"ה ולענין). אולם הרמב"ן (מלחמת ה' מגילה ה: ד"ה ועוד) ביאר, שכוונת רב אשי היא, שקביעת יום טוריינוס קדמה לקביעת יום ניקנור, ולכן, כשקבעו את יום ניקנור לא אסרו את היום שלפניו מאחר שכבר היה אסור משום יום טוריינוס, וכעת שביטלו חכמים את יום טוריינוס, וכי נעמוד ונגזור בו איסור מחמת יום שלפני יום ניקנור, שהוא איסור חדש שלא נגזר בבית דין של ראשונים, הלא אין אנו גוזרים עכשיו גזירות חדשות ומתקנים ימים טובים. אמנם הר"ן (שם) חלק עליו וכתב, שיום ניקנור היה בזמן היוונים וכדלהלן, ואם כן הוא קדם ליום טוריינוס שהיה בזמן הרומאים וכדלהלן, שהרי היוונים קדמו לרומאים, ולפי זה יום שנים עשר כבר נאסר בתענית מחמת יום שלפני יום ניקנור קודם שחכמים אסרוהו מצד עצמו שהוא יום טוריינוס, וכוונת הגמרא לומר, שאם חכמים ביטלו את האיסור הקיים ביום זה מצד עצמו, ודאי שביטלו את האיסור הקיים בו מחמת יום שלפניו.

טו. **רש"י** (ד"ה מיפרכי). [דוכס הוא לשון שררה, כמו הגמון וכיוצא בו. על פי רש"י (ברכות נג: ד"ה לגיון)].

טז. **ביאר** המהרש"א (ח"ח ד"ה קצתו), שאת בהונות ידיו קצצו כנגד מה שהניפם כנגד יהודה, ואת בהונות רגליו כנגד מה שאמר 'וארמסנה'. אמנם מה שאמרו 'פה שהיה מדבר בגאוה', לא התבאר בגמרא איך עשו בו נקמה. והביא המהרש"א שהירושלמי הוסיף שחתכו את ראשו, ולפי זה מובן שזה היה כנגד פיו שדיבר בגאוה. ומה שחתכו את ראשו ולא את לשונו בלבד, ביאר הבן יהוידע (ד"ה פה), שהגאוה ממלאת את כל הראש. אמנם בספרו בניהו (ד"ה ממרו) כתב שבבבלי לא מוזכר כלל שחתכו את ראשו, ולכן נראה לבאר, שקצצו את בהונות ידיו ורגליו בעודו חי, ואז בודאי צעק בפיו מתוך יסוריו וכאביו, וזו הנקמה בפה על שדיבר בגאוה.

יז. **שהיה** אחד ממלכי רומי. ראה רש"י בבכורות (ג. ד"ה דינרא) ובעבודה זרה (ד"ה טריינא).

יח. **רש"י** (ד"ה גלודקיא). והוסיף, שעליהם אמרו (ב"ב ג:) שהרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם בגן עדן. [אמנם בספר יוחסין (מ"ח ערך רבי עקיבה) העיר שבמסכת שבת (קיט.) ומנחות (פה:) משמע שלודקיא היא בחוצה לארץ, ואם כן אין היא לוד, שהיא בארץ ישראל במרחק הליכת יום מירושלים (מעשר שני פ"ה מ"ג), אך מאידך מצאנו בפסוק (ישעיה סו יט) 'לוד', שהיא בחוץ לארץ].

והוסיף עוד בשם יש אומרים, שרצה להרגם משום שנמצאה בתו של המלך הרוגה, ויצא קול שהיהודים הרגו אותה, וגזרו גזירה להרוג ולהשמיד את כל היהודים, ועמדו פפוס ולוליינוס ואמרו אנחנו הרגנו אותה, כדי להציל את ישראל מכליה.

יט. **שהשליכם** לכבשן האש על שלא השתחוו לפסל כמצוותו, ויצאו ללא ששלטה האש כלל בגופם ובשערם ובבגדיהם. כמסופר בספר דניאל (פרק ג).

כ. **ככתוב** בדניאל (ג כח-כט).

כא. **נתבאר** על פי עיון יעקב (ד"ה וגומלנגר). וכעין זה ביאר גם בבן יהוידע (ד"ה מלך), שאף שנבוכדנצר היה רשע גמור, קראוהו 'הגון' לפי שנזהר בכבוד ה', כמבואר בסנהדרין (נ.), ואכן כשראה הנס שיבח את ה'. והמהרש"א (ד"ה וג"ע) פירש, שנבוכדנצר היה הגון באותו דבר, שלא בא עליהם בעלילת שקר, אלא משום שבאמת עברו על מצותו ומיאנו להשתחוות, מה שאין כן טוריינוס, ידע שלא הם הרגו את בת המלך, ובעלילה בא עליהם. וראה בויקרא יצחק (ד"ה וגומלנגר), שהוכיח מכאן, שאף שאסור לשבח גוי משום שכתוב (דניאל ז ג) 'לא תחנם' וכמבואר בעבודה זרה (כ.), לאחר מיתה מותר.

כב. **אמרו** לו, אתה כאחד מן המזיקים שהם שלוחי ההשגחה להעניש על ידם את המחויבים מיתה, אלא שהם אינם נענשים אם יזיקו, אבל אתה תיענש הגם שהקב"ה מקיים רצונו על ידך, כיון שהוא איננו מכריח אותך לזה אלא אתה בבחירתך עושה כן. קרבן אהרן (תו"כ ממור פ"ח פ"ט מות ו).

כג. **כתב** ביפה עינים (ד"ה שמעיה) שבמגילת תענית ובתורת כהנים (ממור פ"ח פ"ט) לא נזכר שהרגם, וגם קצת משמע מתחילת הדברים בתורת כהנים שם שלא הרגם, וכן פירש הקרבן אהרן (תו"כ שם מות ו) שלא הרגם, ומכל מקום טוריינוס נהרג [וכדלהלן], על מחשבתו הרעה שרצה להרגם.

כד. **דהיינו** שלא הספיקו לישא את גופותיהם לקבורה. בן יהוידע (ד"ה הרגה).

כה. **'דיו'** - שנים, 'פלי' - שרים [כמו 'מטרופולין של מלכים' (מגילה ו.), דהיינו ש'מטרופולים' היא תיבה המורכבת משתי מילים, 'מטרו' הוא 'אם' בלשון יוונית, ו'פולין' הוא משלון שררה ומלכות, כלומר, אמא של שררה ומלכות]. על פי רש"י (כתן ד"ה דיופלין, מגילה שם ד"ה מטרופולין). והערוך (ערך דיופלי) כתב שביאורו 'שני שלוחים', 'דיו' - שנים, 'פלי' - שלוחים. ובקרבן אהרן (תו"כ ממור פ"ח פ"ט מות ו) פירש 'מחנה'. וכן ביפה עינים (ד"ה שמעיה) כתב שבאו גדודי רומי ופצעו את מוחו.

כו. **רש"י** (ד"ה בגזירין). והוסיף, כמו 'גזירי עצים' (יומא נו:). אבל רבינו גרשום (ד"ה בגיזירין) פירש בקופיץ [-בסכין].

כז. **המנחת יהודה** (מפעטיין ד"ה ממי) תמה, על שם מה קבעו יום זה ליום טוב, הרי נהרגו בו שני צדיקים אלו פפוס ולוליינוס, ואף שהקדוש ברוך הוא תבע את דמם מיד, מכל מקום לא היה להם לקבוע יום זה ליום טוב, שהרי מבואר לעיל שכאשר מתו ביום זה שמעיה ואחיו, בטלו את קביעתו כיום טוב, ומדוע בתחלה קבעוהו אף שמתו בו פפוס ולוליינוס. וראה ביפה עינים (ד"ה שמעיה), שאף שמתו פפוס ולוליינוס, מכל מקום נקבע יום זה ליום טוב בעבור הצלת ישראל מידי טוריינוס הרשע.

[וראה עוד במנחת יהודה (שם) וביפה עינים (שם), שהאריכו לבאר על פי המבואר בתורת כהנים (ממור פ"ח פ"ט) ובקרבן אהרן (שם) שפפוס ולוליינוס לא מתו לבסוף, שלא הספיק טוריינוס להרגן עד שפצעו את מוחו, והביאו מהירושלמי (סנהדרין פ"ד ה"ג) שמתו בזמן אחר על קידוש ה', שביקשו מהם לשתות מכוס זכוכית צבועה, ולא רצו, ועל כך הרגו אותם, והביאו עוד שכתב הערוך (ערך הרג) ששמעיה ואחיו שהוזכרו לעיל, הם פפוס ולוליינוס [וכן גם מבואר בירושלמי כאן], ולפי זה ביארו שבתחלה קבעוהו כיום טוב משום שניצולו מידיו של טוריינוס, ולבסוף כשנהרגו על קידוש ה', בטלוהו.

הלכה מתענה ומשלים. פי׳ הא דקפסק הלכה מתענה ומשלים לר״מ קאי דאי מחנוכה ומפורים אינו יכול להתענות ליום מסחה ושמחה כמיב[ס]:

הדרן עלך סדר תעניות קמא

מתריעין עליהם מיד. ומתענין כמו כן ומפילו בראשונות שמומר המחרונות נוהגין בו ואם תאמר (ז) הא דמתריעין משמע דמתריעין ומתענין אמאי לריך לפרש דמתני׳ בשמוך מותה העיר מתענה ומתריעת כיון דסתם מתריעות משמע תרוייהו ויש לומר משום דבעי למפלוגי ר׳ עקיבא בסיפא דקאמר מתריעות ולא מתענות:

**מותרין בהספד ותענית אימת אילימא בני חמיסר וקא קרו ליה[פ] בארביסר ומי שרי והכתיב במגילת תענית[צ] יום ארבעה עשר בו ויום חמשה עשר בו יומי פוריא אינון דלא למיספד בהון ואמר רבא[ק] לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה ואת של זה בזה ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתליסר יום ניקנור הוא ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתריסר יום טוריינום הוא אלא לאו דקא קרו ליה בחדיסר וקתני מותר בהספד ובתענית לא בני ארבעה עשר וקא קרו ליה בתריסר ודקאמרת יום טריינום הוא יום טריינום גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו[ג] שמעיה ואחיה אחיו[ר] כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר אמרו ליה רבנן יום טוריינום הוא אמר להו יום טוריינום [א] גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור אמר רב אשי השתא איהו גופיה בטלוהו משום יום ניקנור ניקום ונגזר. מאי ניקנור ומאי טוריינום דתניא ניקנור אחד מאפרכי יוונים היה ובכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים[אוצר החכמה] ואומר אימתי תפול בידי וארמסנה וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום[ג] קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה מאי[ד] טוריינום אמרו כשבקש טוריינום להרוג את לולינום ופפום אחיו בלודקיא אמר להם אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכד נצר אמרו לו חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורין היו וראויין היו ליעשות להם נם ונבוכד נצר מלך הגון היה וראוי ליעשות נם על ידו ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי ליעשות נם על ידו ואנו נתחייבנו (פ) כליה למקום ואם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש לו למקום והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו אלא לא מסרנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד ליפרע דמינו מידך אעפ״כ הרגן מיד[ה] אמרו לא זזו משם עד שבאו דיופלי מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין: אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו׳ אין גוזרין תענית בראשי חדשים כו׳: וכמה הויא התחלה רב אחא אמר שלש רבי אסי[ס] אמר [ב] אחת אמר [פ] רב יהודה אמר רב זו דברי רבי מאיר שאמר משום רבן (שמעון בן) גמליאל אבל חכמים אומרים [ג] מתענה ומשלים [ו] דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא הלכה מתענה ומשלים:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר[ד] תעניות אלו האמור[ו] ברביעה ראשונה אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו נשמים בין נשם לנשם ארבעים יום מתריעין עליהן[ז] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילן ולא לצמחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה נשמים דכתיב [א] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו׳ אותה

סדר תעניות אלו. המתר נפ׳ למשן (דף י.), שבתחלה יחידים מתענין (ה) סדר תעניות ומחר כך לבור הולכין ומתענין עד י״ג מס לא נענו: ברביעה ראשונה. מס עבר זמן רביעה למשובה של יורה ולא ירדו גשמים מתענין והולכין כסדר הזה: אבל צמחים ששנו. שבשתו ממנהגן, תמת מטה יגע חום תמת שעורה בשעה[ט] (ו) שלא היו מטיס בשבולים או שינוי מחר, מתריעין עליהן מיד מפני שכל חומר המחרונות נוהג בהן: בין גשם לגשם. בין רביעה למשובה לשניה סימן בלורת היא: ירדו לצמחים אבל לא לאילן. מפרש בגמ׳[פ]: לבורות שיחין ומערות.[ע] בשבת בתרא מפרש מאי בור ומאי שיח ומאי מערה, וכולן בית כניסיות מי גשמים לשמיה: שלא ירדו עליה גשמים דכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר וגו׳. כגון שהמטיר בעיר זו ובחבירתה לא המטיר, דקללה היא:

הגהות וציונים

מ] צ״ל לה, וכן בכל הענין (יעב״ץ), ובכת״י ליתא תיבה זו: **נ]** [בערוך ערך מפרש דשמעיה ואחיו הן המה הרוגי לוד הנזכרים בפסחים נ ע״א וב״ב י ע״ב ע״ש] (גליון): **ג]** במגילת תענית (פי״ב, וכ״ה בירושלמי פ״ב הי״ב) נוסף **חתבו את ראשו**, עיין מהרש״א בח״א: **ד]** תיבת ״מיד״ מיותר וליתא בכל הכת״י ובמדרשים, ובכמה כת״י (וכ״ה במגילת תענית) ליתא כלל ״אעפ״כ הרגן מיד״, ועיין יפה עינים (בילקו״מ) ומנחת יהודה: **ס]** גי׳ רי״ף רש״י ורא״ש **ר׳** אחא כו׳ ר׳ **יוסי** כו׳ ועי׳ מ״מ מהל׳ תענית פ״א הלכה ז (גליון) וכ״ה בכת״י. ועיין ר״ן, פסקי רי״ד, ובשירי קרבן על הירושלמי פ״ב הי״ד: **ו]** גי׳ הרא״ש **האמורים**, וכ״ה ברש״י שברי״ף וברי״ן (גליון): **ז]** **מיד**, כ״ה במשנה שבמשניות וברי״ף ורא״ש (גליון): **מ]** צ״ל **לעיר** (רש״ש, מראה כהן), ועיין טורי אבן במגילה ב ע״א, ה ע״ב: **ע]** נדצ״ל **היינו** (ממ״נ, באה״מ): **י]** ובאמת ליתא בכת״י ומלעיל בסמוך בא לכאן בטעות (דק״ס): **כ]** צ״ל חסרין ז (ועי׳ בר״ה שם):

מסורת הש״ס עם הוספות

פ) מגילה ה:, **צ)** [שם], **ק)** מגילת תענית פ״ב, **ר)** [שמחות פרק ח], **ש)** [עירובין מג.], **ת)** [שם מג:], **א)** מגילה דף ב., **ב)** עי׳ במגילה שם וראה אסתר ט, יז-כז, **ג)** עי׳ יד דוד ובטורי אבן במגילה שם ודף ב., **ד)** [סנהדרין דף פט:], **ה)** [ופסחים נ.], **ו)** עיין כתובות ל סוע״א רע״ב, **ז)** לעיל דף טו:, **ח)** ע״פ איוב לא מ, **ט)** לקמן יט:, **י)** [ל״ל נב״ק נ:], **כ)** עי׳ קרבן נתנאל אות נ (במאמר המוסגר, ועי׳ רש״י לעיל טו: בסוף מתני׳) ובילקוט מפרשים, **ל)** עירובין מא:, **מ)** עירובין מא:.

הגהות הב״ח

(פ) גמ׳ ומנו נמחייבנו הריגה למקום אם אין אתה הורגנו כו׳ יש לו למקום הרבה דובין ואריות: **(צ)** רש״י ד״ה מותרין וכו׳ בני ט״ו דכרכין ובני י״ד דכפרים ועיירות שקראו מגילה קודם זמנם כדמפרש התם מגילה נקראת בי״ח בי״ג בי״ד בי״ג בט״ו לא פחות ולא יותר כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בט״ו כפרים ועיירות גדולות קורין בי״ד אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה: **(ג)** ד״ה שלש כו׳ ל״ל אחר ד״ה וכמה כו׳: **(ד)** ד״ה רבי אחא ורבי יוסי אומרי אומרים ניהו. ל״ג לפי הגירסא שלפנינו דגרס רבי אחא לא היה לריך לפרש דפשיטא לאמוראי ניהו: **(ה)** רש״י ד״ה סדר תעניות כו׳ שבתחלה יחידים מתענין ואחר כך לבור הולכין ומתענין עד לא נענו כל״ל ומיבות סדר תעניות נמחק: **(ו)** ד״ה אבל כו׳ תמת שעורה באשה או שינוי אחר כו׳ כל״ל ומיבות שלא היו חטים בשבולים נמחק: **(ז)** תום׳ ד״ה מתריעין כו׳ ול״ת כיון דהא דמתריעין משמע:

משנת ראשונים

משום יום ניקנור ניקום ונגזר. אלמא כל שבטלה קדושת יום טוב עצמו אין לאסרו מפני שהוא יום שלפני יו״ט אחר. [ר״ן דף ז. מדה״ר]

אבל חכמים אומרים מתענה ומשלים. וק״ל הכי ובסוף פרק בכל מערבין [דף מא ב] מסקינן דט״ב שחל להיות בע״ש מתענה ומשלים ואע״פ שהוא נכנס לשבת כשהוא מעונה ולדידן לא מקלע ט׳ באב בערב שבת ומיהו נפקא מינה לתענית י׳ בטבת ובירושלמי משמע דכשמתענין בראשי חדשים [כשהתחילו] נופלין על פניהם כדרך [שנוהגין] בתעניות. [ר״ן דף ז. מדה״ר]

סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה. אע״פ שכיון שהגיע מרחשון בא זמן הגשמים אין השעה עוברת להיות צרה דחוקה, וגם אין לראות נפשנו בגזירת שמים שדרך רביעה להתאחר קצת עד ז׳ אחרונות שעוברת זמנה של רביעה לגמרי, ולפיכך לא נחמיר בתעניות להתריע עד אותה שעה כי ההתרעה סוף בקשת רחמים כמו שכתוב בתורה וכי תבואו מלחמה בארצכם וכו׳. [הריטב״א]

אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד. דעת הראב״ד ז״ל שכל מקום ששנינו מתריעים סתם היינו התרעה בשופר בלא תענית, ולפי דעתו אין בשינוי הצמחים לקותא גדולה שיבא ממנה מכת רעב אלא שהתבואה נפסדת קצת עד כעין מכת בצורת ודי שיתריעו עליה בשופר, [הריטב״א] מפרש רבינו הגדול ז״ל שכל מקום ששנינו התרעה סתם אינו אלא התרעה ע״י תענית כדי אחרונות, ובלבד בהתרעה שהיא בשופר ולאפוקי התרעה שאמרו על עיר שהקיפוה גוים לית בה תענית דהא מתריעים בשבת קתני ובשבת ליכא תענית, וההיא לא קשיא לן משום דהתם התרעה וצעקה בפה וכדאמרינן עלה בפירקין דלעיל (יד.) ואי בשופרות שופרות בשבת מי איכא. [הריטב״א] **וכן שפסקו נשמים בין נשם לנשם ארבעים יום מתריעין עליהן.** לענין תענית והתרעה אין הולכין אחר ריבוי המכה וגודל הרעה, אלא אחר שינוי הטבע ממנהגו של עולם ומה שנראה בו מגזירת שמים של עונש עונותינו, וזהו כי כשיש עצירה בתחלת הרביעה אין זה ראיה לגזירת שמים כיון שדרך רביעה להתאחר עד האפילה, אבל כשירדו גשמים בתחלתה ואחר [כך] פסקו זה בודאי גזירת שמים, ולפיכך אפי׳ לא תגדל המכה בכך ראוי הוא להתענות בה מיד בהתרעה. [הריטב״א]

[המשך מעמוד הקודם] במחלוקת ואח״כ סתם בחדא מסכת לכ״ע הלכה כסתם, כדפריש בפ״ק דמס׳ ע״ז (דף ז.) בהא דפסיק כר״י דכל המשנה ידו על התחתונה פשיטא דמחלוקת ואח״כ סתם הוא אבל בתרי מסכתות כל אמוראי סברי דאין הלכה כסתם, ור׳ יוחנן אית ליה דאפי׳ בתרי מסכתות הלכה כסתם או סתם במתני׳ ומחלוקת בברייתא, דמסתמא סתם לבסוף, ואין לנו לומר שסתם רבי קודם ושוב חזר ממה שפסק ואמוראי נינהו אליבא דרבי יוחנן כדאמר (חולין דף מג.). [תוספות, שבת פא:] **אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין.** זמני הקריאה שהם י״ד וט״ו שאם בא אחד מהם בשבת מקדימין אותה ולא מאחרין שהרי כתיב ולא יעבור [מאירי, מגילה ה.] היינו כפרים דמקדימין, א״נ עיירות או כפרים שחל זמנם שלהם בשבת שמקדימין לקרוא כדתנן במתני׳. [הריטב״א, מגילה ה.]

ובטליניה לכ״ח כו׳: אמר רב הלכה כר׳ יוסי דאמר דאי לא למספד בין לפניו ובין לאחריו אסור: **ושמואל אמר הלכה כר״מ** ת״ק דר׳ יוסי דסתם מתני׳ ר״מ וקאמר לפניו אסור לאחריו מותר: **מי אמר שמואל הכי** דאמר לפניו אסור **מעיקרא** דשמעיה לר״מ דמיקל יותר מר׳ יוסי דר״מ אינו אוסר אלא לפניו ור׳ יוסי אוסר בין לפניו בין לאחריו. **אדלא להתעננה** דקאמר ר׳ יוסי לפניו אסור לאחריו מותר ולא אדי לא למספד דקאמר אסור בין מלפניו בין לאחריו: **מותרין בהספד ובתענית** באותן שמקדימין: **לאסור את של זה בזה.** וקורין בט״ו אסור בי״ד בהספד ובתענית. **יום ניקנור הוא** ואין מותרין בהספד ובתענית **אלא לאו בחדיסר וקתני מותרין** אע״ג דהוי יומא דמקמי יום טוריינוס **ומי אמר ר׳ יוחנן הלכה כר׳ יוסי** דלפניו אסור לעולם בני ארביסר דקרו בתריסר ולהכי מותרין דלא הוי יומא טבא: **תיפוק ליה דתריסר הוי יומא דמקמיה יום ניקנור** ולא ליהוי מותר בהספד ובתענית: **דיופלי.** שלוחים: **בגיזרין.** קופין: **וכן בת״ב שחל להיות בע״ש אין משלימין: וכמה הויא התחלה** דקאמר אם התחילו אין מפסיקין **רב אחא אמר שלש** שאם היו ג׳ תעניות קודם ר״ח ורביעי בר״ח אין מפסיקין **זו דברי ר״ג** דאמר אם התחילו אין מפסיקין אבל אין משלימין:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות האמור כל אילו תעניות דאמרן לעיל דאין גוזרין לאלתר **ברביעה ראשונה** ולא ירדו גשמים **אבל צמחים ששנו** שנשתנה מראה שלהן **מתריעין עליהן מיד** קודם הרביעה:

כו', **אֵין** גּוֹזְרִין **תַּעֲנִית** על הציבור **בְּרָאשֵׁי חֳדָשִׁים** כו' בחנוכה ובפורים, ואם התחילו אין מפסיקין, דברי רבן גמליאל. אמר רבי מאיר, אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין מודה היה שאין משלימין.

הגמרא מבארת מה נחשב להתחלת תענית:
שואלת הגמרא, **וְכַמָּה הָוְיָא הַתְחָלָה** - כמה תעניות יתענו ויחשב שהתחילו להתענות ולאחר מכן לא יפסיקו. משיבה הגמרא, **רַב אַחָא אָמַר**, **שָׁלֹשׁ** תעניות, שני וחמישי ושני[יח]. **רַבִּי אַפִּי**[יט] **אָמַר**, אפילו **תענית אַחַת.**

שנינו במשנה, אמר רבי מאיר, אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין, מודה היה שאין משלימין. הגמרא מביאה דעה אחרת, ומכריעה להלכה:
אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, זוֹ דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר, שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבָּן (שִׁמְעוֹן בֶּן) גַּמְלִיאֵל, שאף כשמתענה בימים אלו, אינו משלים את התענית עד חשיכה. **אֲבָל חֲכָמִים אוֹמְרִים, מִתְעַנֶּה וּמַשְׁלִים.**

דָּרַשׁ מַר זוּטְרָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב הוּנָא, **הֲלָכָה** כחכמים שמִתְעַנֶּה **וּמַשְׁלִים** התענית עד חשיכה[ל].

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

פרק שלישי - סדר תעניות אלו

בפרקים הקודמים התבארו סדרי ודיני התעניות שגוזרים על הציבור מחמת עצירת גשמים, בפרק זה יבוארו דיני תעניות שגוזרים על אופנים אחרים של עצירת גשמים[לא], ועל צרות אחרות[לב].

משנה

סֵדֶר תַּעֲנִיּוֹת אֵלּוּ הָאָמוּר לעיל (י. יג:), שבתחילה מתענים תעניות קלות, ורק אחר שלא נענו מתענים תעניות חמורות[לג], נאמרו כשלא ירדו גשמים **בִּזמן רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה** - גשמים[לד] הראשונים הנקראים יורה[לה], ואם לא ירדו גשמי היורה עד אחר זמן רביעה ראשונה[לו], מתחילים היחידים להתענות כסדר האמור שם[לז]. **אֲבָל** על **צָמָחִים שֶׁשִּׁנּוּ** צורת גדילתם, שבמקום חיטים ושעורים צמחו קוצים[לח], **מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן** - תוקעים בשופרות על צרה זו, וכן מתענים עליה[לט] **מִיָּד** בימי שני וחמישי ושני הסמוכים מיד אחר שעת הצרה[מ]. וביאור המשנה, שבתעניות אלו אין ממתינים לסדר התעניות האמור בעצירת גשמים, אלא נוהגים מיד כחומרת התעניות האחרונות שנאמרו בעצירת גשמים, שמתפללים בהם[מא] ומתריעים בהם בשופרות[מב], מפני שאין שהות להתענות בהם בתחילה תעניות קלות ואחר כך חמורות, שאם לא יתוקנו הצמחים במהרה, יופסדו כליל[מג].

כח. רש"י (ד"ה שלש). וברמב"ם בפירוש המשניות (פ"ב מ"י) מבואר, ש'שלש' הכוונה שלש שעות, ו'אחת' דלהלן הכוונה שעה אחת. ותמה עליו הריטב"א (ד"ה כמה), מה בכך שהתחילו לצום שלש שעות [או שעה], הרי ניתן להפסיק מלצום. והביא שביד החזקה (תענית פ"ו ה"ז) כתב יום אחד, והסיק שטעות סופר היא בפירוש המשנה וצריך לומר 'תענית אחת'.

כט. רש"י (ד"ה רבי) גורס 'רבי אחא' ו'רבי יוסי', וביאר שאינם תנאים אלא אמוראים, שכן אין דרך תנאים לדבר בלשון זו בגמרא. וראה בר"ן (ד"ה רבי) שכתב שרבי אחא ורבי יוסי תנאים הם. אמנם המעשה אילפס (נר"ן ד"ה רבי) תמה על דבריו, וכתב שטעות סופר יש בדברי הר"ן, ובאמת גם הר"ן כתב שהם אמוראים.

ל. כתבו התוספות (ד"ה הלכה), שדווקא לענין ראש חודש הדין כן, אבל בחנוכה ופורים אין יכולים להתענות, שהרי כתוב בהם יום משתה ושמחה. והחשק שלמה (נמוק' סוף) תמה, היכן מצינו שימי חנוכה נקבעו למשתה ושמחה, ושהם חמורים מראש חודש. וכתב, שהם סוברים כדעת המרדכי (פסחים סי' תרח מדושי מנחי סוף ס"ק ו), שחנוכה נקבע למשתה ושמחה משום שהיתה אז חנוכת המזבח, וכן משמע ברמב"ם (מגילה וחנוכה פ"ג ה"ג). וראה במהרש"א (עירובין מו: נמוק' ד"ה והלכתא) שתמה עוד על דבריהם, מדברי הגמרא בעירובין (שם). וראה במצפה איתן (נמוק' ד"ה הלכה) שהאריך ביישוב דברי התוספות.

לא. בפרקים הקודמים דנה הגמרא על גשמים שלא ירדו בהגיע זמנם בתחילת החורף, אולם פרק זה ידון באופנים אחרים של עצירת גשמים, וכפי שיבואר להלן במשנה.

לב. פרק זה נקרא בלשון הראשונים 'פירקא דחסידי'. ר"ש (שביעית פ"ט מ"ח), רמב"ן (ג"ב כח: ד"ה מקרי) ראבי"ה (תשובות וביאורי סוגיות, סי' תלב כה), וראה במלאכת שלמה (תענית פ"ג מ"ח) שכתב שהטעם לכך ידוע, ולא פירש טעמו [והאחרונים ביארו שהטעם לכך משום שמסופר בו על חסידותם של חכמי ישראל].

לג. כמבואר במשנה לעיל (י.) שבשנים בהם לא יורדים גשמים בזמנם, תיקנו חכמים להתענות ולהתפלל עליהם עד שירדו. ואם לא ירדו עד י"ז במרחשוון מתענים שלש תעניות בימי שני חמישי ושני [ותענית זו אין מתענים בה אלא 'יחידים' וכמו שיתבאר בהערה להלן בסמוך]. ובתעניות אלו מותר לאכול אף לאחר שהחשיך היום שקודם התענית, שאינה נוהגת אלא ביום, וכן מותרים ביום התענית במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ולאחר מכן, אם עדיין לא ירדו גשמים עד ראש חודש כסלו, בית דין גוזרים שלש תעניות על כלל הציבור. ואף בהם אין התענית נוהגת אלא ביום, ואין אסורים בה אלא באכילה ושתיה. ואם עברו אף תעניות אלו ולא ירדו גשמים, שנינו לעיל (יב:) שבית דין חוזרים וגוזרים שלש תעניות נוספות על הציבור והם חמורות מהראשונות, שבהן אין אוכלים ושותים אף בלילה שלפני התענית, וכן אסורים בהם בעשיית מלאכה וברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה. ואם לא ירדו גשמים אף לאחר מכן, גוזרים עוד שבע תעניות שהם חמורות יותר מהתעניות הראשונות, שבהם אף מתריעים בשופרות ונועלים את החנויות.

לד. בגמרא לעיל (י:) מבואר שהמטר נקרא 'רביעה', מפני שהוא רובע את הארץ ומולידה ומצמיחה, וראה שם ביאור הענין.

לה. בגמרא לעיל (ו.) מבואר שנקרא כך משום שהוא מרווה את הארץ ואת הזרעים. וראה שם ביאור נוסף.

לו. בזמן רביעה ראשונה נאמרו בגמרא (לעיל ו.) שלש דעות. לדברי רבי מאיר רביעה ראשונה זמנה בשלשה במרחשוון, ולדברי רבי יהודה בשבעה בו, ולדברי רבי יוסי בשבעה עשר בו.

לז. עיין בהערה לעיל בסמוך מהו הסדר.

לח. או שלא גדלו חיטים בשיבלים, כן הוא פירוש רש"י (ד"ה שנגנ) שצמחים ששינו, היינו ששינו מדרך צמיחתם הרגילה. [וכתב את לשון הפסוק באיוב (לט מ) 'תַּחַת חִטָּה יֵצֵא חוֹחַ וְתַחַת שְׂעֹרָה בָּאְשָׁה', כלומר שאיוב אומר שאם הוא לא ינהג ביושר בשדהו ובאדמתו, יהיה ענשו שכאשר יזרע חיטים יצמח לו תחתיהם חוח שהוא ממיני הקוצים, וכשיזרע שעורים יצמח לו תחתיהם באשה, שהוא מין גרוע של שעורים. על פי מצודת דוד ומצודת ציון (שם). והאבן עזרא (שם) פירש שאף באשה הוא ממיני הקוצים]. אמנם רבינו גרשום (ד"ה שנגנ) פירש ששינו היינו שהשתנה מראה הצמחים. ורבינו חננאל (יט. ד"ה סדר) פירש שהשינוי הוא שכמשו [-נבלו מעט], וכך כתב הרמב"ם (תעניות פ"ב הט"ז). ובהגהות חו"י (על הרי"ף יט. מונח שם בגהמות וביומיס) הקשה על שיטת רש"י מדברי הגמרא להלן (יט.) שדווקא צמחים שנשתנו מתריעים עליהם, אבל אם יבשו לגמרי אין מתריעים עליהם, ופירש רש"י (שם ד"ה שנגנ) שהטעם לכך, מפני שמכאן ואילך לא תועיל התפלה והרי זו תפילת שוא. ולדברי רש"י כאן שחיטים ששינו היינו שבמקום חטה יצא חוח, קשה שהרי גם בזה לא תועיל תפילה והרי זו גם תפילת שוא. [וראה בביאורי רש"י שלגירסא שלפנינו בכלל דברי המשנה 'צמחים ששינו' נכלל גם שאף שירדו גשמים לא צמחו גרעיני החיטים בתוך השיבולים].

לט. תוספות (ד"ה מתריעין), רמב"ן (יט. ד"ה ועוד), ר"ן (ד"ה והמ"ל). [וכן כתב הר"ן (להלן יט. ד"ה ופירוש) בשם רש"י, ונראה שכוונתו למה שכתב רש"י (ד"ה שנגנ), שכל חומר התעניות האחרונות שנוהגים בעת עצירת גשמים נוהגים בתעניות אלו, ואם כן 'מתריעין' שכתוב במשנתנו היינו אף מתענים. וראה בילקוט ביאורים מה שתמה הרש"ש (כג. ד"ה ומצינו) על דברי הר"ן שאם כן רש"י סותר את עצמו ממה שכתב שם]. ובהערה להלן בסמוך יתבאר שנחלקו בכך הראשונים.

מ. טור (או"ח סי' תקעה), וכפי שביאר דבריו בבית יוסף (שם ס"ק ד"ה וכתב).

מא. לעיל בתחילת פרק שני (טו.) שנינו שבשבע תעניות האחרונות יש סדר תפילה מיוחד של עשרים וארבע ברכות המבואר במשנה שם. וכתב הר"ן (שם ד"ה ויש שגמדו) שברכות אלו לא נתקנו על צרת גשמים בלבד, אלא על כל הצרות. וראה שם בריטב"א (ד"ה והמ"ל) שדן בזה בהרחבה.

מב. פירשנו על פי הריטב"א (ד"ה לכך) והטור (או"ח סי' תקעה). אמנם הרמב"ם כתב (תעניות פ"ב הט"ז) 'מתענין וזועקין' ומשמע שכוונתו לפרש ש'מתריעין' הוא על ידי זעקה בפה ולא בשופר. בית יוסף (שם ס"ק ח). וראה עוד שכתב שם שלפי זה צריך לומר בדעת הרמב"ם שאין נוהגים בתעניות אלו כחומר תעניות האחרונות. ובלחם משנה (ברמב"ם שם) השיג על דברי הבית יוסף וכתב, שאף לדעת הרמב"ם התרעה היא בשופר. אלא שאכן גם לדבריו שיטת הרמב"ם היא שמלבד התרעה אין מחמירים בתעניות אלו, כחומרת התעניות האחרונות על הגשמים.

מג. ר"ן (ד"ה והמ"ל). ביארנו את המשנה כשיטת הראשונים שהובאה בהערה לעיל בסמוך שמתריעים שנאמר במשנה כולל גם תענית וגם התרעה מפני חומרת הדבר, אך בריטב"א (ד"ה סדר) ובר"ן (יט. ד"ה ופירוש) הביאו בשם הראב"ד שכל מקום ששנו 'מתריעין' סתם, הכוונה להתרעה בשופר ובלא תענית. והטעם שאין מתענין, מפני שדברים אלו כגון שינוי צמחים, אין בהם נזק גדול שיבוא מחמתו רעב, אלא הנזק

הלכה מתענה ומשלים. פי׳ הפ דקפסק הלכה מתענה ומשלים מר״מ קמי דמי מחנוכה ומפורים אינו יכול להתענות ליום מסחה ושמחה כמיב[ס]:

הדרן עלך סדר תעניות קמא

מתריעין עליהם מיד. ומתענין כמו כן ומפילו גרמסוגות שמומר המחרונות נוהגין בו ומס תממר (ז) הפ דמתריעין משמע דמתריעין ומתענין ממתי לריך לפרש דמתני׳ דסמוך מומה העיר מתענה ומתרעת כיון דסתס מתריעות משמע מרוייהו ויש לומר משום דבעי למפלוגי ר׳ עקיבא בסיפא דקממר מתריעות ולא מתענות:

לא

מותרין בהספד ותענית אימת אילימא בני חמיסר וקא קרו ליה[פ] בארביסר ומי שרי והכתיב במגילת תענית[צ] יום ארבעה עשר בו ויום חמשה עשר בו יומי פוריא אינון דלא למיספד בהון ואמר רבא[ק] לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה ואת של זה בזה ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתליסר יום ניקנור הוא ואלא בני ארביסר וקא קרי ליה בתריסר יום טוריינום הוא אלא לאו דקא קרו ליה בחדיסר וקתני מותר בהספד ובתענית לא בני ארבעה עשר וקא קרו ליה בתריסר ודקאמרת יום טריינום הוא יום טריינום גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו[ג] שמעיה ואחיה אחיו[ר] כי הא דרב נחמן גזר תעניתא בתריסר אמרו ליה רבנן יום טוריינום הוא אמר להו יום טוריינום[א] גופיה בטולי בטלוהו הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו ותיפוק ליה דהוה ליה יום שלפני ניקנור אמר רב אשי השתא איהו גופיה בטלוהו משום יום ניקנור ניקום ונגזר. מאי ניקנור ומאי טוריינום דתניא ניקנור אחד מאפרכי יוונים היה ובכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים ואומר אימתי תפול בידי וארמסנה וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום[ג] קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה מאי[ד] טוריינום אמרו כשבקש טוריינום להרוג את לולינום ופפום אחיו בלודקיא אמר להם אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כדרך שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכד נצר אמרו לו חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורין היו וראויין היו ליעשות להם נם ונבוכד נצר מלך הגון היה וראוי ליעשות נם על ידו ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי ליעשות נם על ידו ואנו נתחייבנו (פ) כליה למקום ואם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש לו למקום והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו אלא לא מסרנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד ליפרע דמינו מידך אעפ״כ הרגן מיד[ה] אמרו לא זזו משם עד שבאו דיופלי מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין: אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי כו׳ אין גוזרין תענית בראשי חדשים כו׳: וכמה הויא התחלה רב אחא אמר שלש רבי אסי[ס] אמר אחת אמר[ס] רב יהודה אמר רב זו דברי רבי מאיר שאמר משום רבן (שמעון בן) גמליאל אבל חכמים אומרים[ג] מתענה ומשלים[ו] דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא הלכה מתענה ומשלים:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר[ד] תעניות אלו האמור[ר] ברביעה ראשונה אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו נשמים בין נשם לנשם ארבעים יום מתריעין עליהן[ז] מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצמחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה נשמים דכתיב[א] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וגו׳ אותה

סדר תעניות אלו. המור נפ׳ למשון (דף י.), שמתחילה יחידים מתענין (ה) סדר תעניות ומחר כך לנור הולכין ומתענין עד י״ג מס נעשו: ברביעה ראשונה. מס עבר זמן רביעה למשונה של יורה ולא ירדו גשמים מתענין והולכין כסדר הזה: **אבל צמחים ששנו.** שנשתנו ממנהגן, תחת תטה יגע חוח תחת שעורה נתשה[ט] (ו) שלא היו חטים נשנולים או שינוי אחר, מתריעין עליהן מיד מפני שכל חומר המחרונות נוהג נהן: בין נשם לנשם. בין רביעה למשונה לשניה שימן נלורת היא: ירדו לצמחים אבל לא לאילן. מפרש נגמ׳[פ]: **לבורות שיחין ומערות.**[ע] שנשה שתרש מפרש מאי נור ומאי שיח ומאי מערה, וכולן בית כניסיות מי גשמים לשמיה: **שלא ירדו עליה גשמים דכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר וגו׳. כגון שהמטיר בעיר זו ובמבירתה לא המטיר, דקלקה היא:**

ה״ג

מותרין בהספד ובתענית. בני ט״ו (ג) קריאת מגילה לכרכין קודם זמנה, כדמפרש התם[ו] בי״א בי״ג בי״ד בנט״ו שהכפרים מקלימין ליום הכניסה, מותרין מותן ימים שקרמוה קודם זמנה בהספד ותענית: **בני חמיסר.** להיינו כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון, וקא קרי בתריסר כגון שהלך לכפר[מ] וקרא עמהן, דפרוז בן יומו נקרא פרוז כדתמרינן במגילה (דף יט.): **מי שרי.** י״ד מפילו לבני ט״ו בהספד ותענית: **ואמר רבא לא נצרכה.** לכתוב במגילת תענית לגזור ההספד ותענית לבני י״ד בי״ד ולבני ט״ו בנט״ו, להם קרא כתיב בהדיא להיות עושים מת ימי הפוריס האלה וגו׳[ס]: **אלא לאסור את של זה בזה.** כגון בני ט״ו (דקלו) בי״ד ובני י״ד בנט״ו: **בני ארביסר.** ניינהו[ט] כפריס ועיירות: **וקא קרי בי״ג.** כגון שחל י״ד בג׳ בשבת ומקדימין ליום הכניסה: יום ניקנור הוא. לקמן מפרש, ומסור בהספד ותענית: **אלא בני י״ד וקרו בי״ב.** שחל י״ד בדגיעי בשבת והקדימו ליום הכניסה דהיינו י״ג: טוריינום. בשמך מפרשה: **בחדיסר.** שחל להיות י״ד בשבת וכפריס מקדימין ליום הכניסה דהוו י״ח, ושמע מינה דמע״ג שהוא יום שלפני טוריינום שרי בהספד ותענית: שמעיה ואחיה. תסידים היו, ולא פירש מי הם, לחותו שהלנו המריה עידו[י] היה ולא שמעיה: איפרכי. דוכוס: לולייגום ופפום אחיו. לדיקים גמוריס היו: **בלודקי.** היא לוד, והיינו דאמרינן בכל דוכתא (ב״ב דף י׳:[כ]) הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד בשחיקתן בגן עדן, ויש אומרין שנהרגו על בתו של מלך שנשלחת הרוגה ואמרו היהודים להרגוה, וגזרו גזרה על שומאיהן של ישראל, ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אין הרגוה, והרג המלך לאלו בלבד: אם מעמו כו׳: נתחייבנו הריגה. על חטא חייבי מיתות בית דין[ל]: דיופלין. שני שריס, וכן מטרופולין של מלכים לשון שריס: בגזירין. מקלות, כמו גזירי עלים: (ג) **שלש.** תעניות, שני וחמישי ושני: **וכמה הויא התחלה.** מפיון מפסיק לאחר מכאן: רבי אחא ורבי יוסי. (ז) אמוראי ניינהו, דלאו אורחא דתנאי לאשתעויי בגמרא כי האי גוונא: **זו דברי ר״מ. ואלברי ר״מ דאמרי**[מ] **קאי דקתני אין משלימין: מתענה ומשלים. עד אסיכה:**

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

מסורת הש״ס עם הוספות

ה) מגילה ה:. ו) [שם], ז) מגילת תענית פ״ב, ח) [שמות פרק ח], ט) [עירובין מג.], י) [שם מג:], יא) מגילה דף ב., יב) עי׳ במגילה שם וראה אסתר ט, יז-כז, יג) עי׳ יד דוד ובטורי אבן במגילה שם ודף ב., יד) [סנהדרין דף פט:], טו) [ופסחים נ.], טז) עיין כתובות ל סוע״א רע״ב, יז) לעיל דף טו:, יח) ע״פ איוב לא מ, יט) לקמן יט:, כ) [ל״ל נב״ק נ:], כא) עי׳ קרבן נתנאל אות נ (במאמר המוסגר, ועי׳ רש״י לעיל טו: בסוף מתני׳) ובילקוט מפרשים, כב) עירובין מא., כג) עירובין מא:.

הגהות הב״ח

(מ) גמ׳ ומנו נמחייבנו הריגה למקום אם מין אתה הורגנו כו׳ יש לו למקום הרבה לוחין ומריות: (נ) רש״י ד״ה מותרין וכו׳ בני ט״ו דכרכין ובני י״ד דכפרים ועיירות שקראו מגילה קודם זמנם כדמפרש התם מגילה נקראת בי״ח בי״ג בי״ד בנט״ו לא פחות ולא יותר כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בט״ו כפרים ועיירות גדולות קורין בי״ד אלא שהכפריס מקדימין ליום הכניסה: (ג) ד״ה שלש כו׳ ל״ל אחר ד״ה וכמה כו׳: (ד) ד״ה רבי אחא ורבי יוסי אמוראי ניינהו. נ״ב לפי הגירסא שלפנינו דגרס רבי אחא לא היה לריך לפרש דפשיטא לאמוראי ניינהו: (ה) רש״י ד״ה סדר תעניות כו׳ שכמחלה יחידים מתענין ואחר כך לנור הולכין ומתענין עד י״ג תעניות אם לא נענו כל״ל ומיבות שלא היו חטים נשנולים נמחק: (ו) ד״ה אין גוזרין כו׳ ומתחיל בראשה או שינוי אחר נמחק: כל״ל ומיבות שלא היו חטים נשנולים נמחק: (ז) תום׳ ד״ה מתריעין כו׳ ול״ת כיון דהא דמתריעין משמע:

רבינו גרשום

דתמידא דלא ניבטיל אלא שבעה אבל תמניא אסור משום דאיתותב ביה חגא דשבועיא. **השתא דאתת להכי** דתרצת משום דאי איקלע מילתא ובטיל ליה עשרין ותשעה נמי דפרכת למה לי׳ למימר מריש ירחא דניסן משום לאסור כ״ט באדר תיפוק ליה דהוה יומא דבתר כ״ח לעולם להכי אמר מריש ירחי׳ דניסן כדי לאסור כ״ט באדר שלפניו **דאי איקלע מילתא ובטליניה לכ״ח** כו׳: **אמר רב הלכה כר׳ יוסי** דאמר דאי לא למספד בין לפניו ובין לאחריו אסור: **ושמואל אמר הלכה כר״מ** ת״ק דר׳ יוסי דסתם מתני׳ ר״מ ואקאמר לפניו אסור לאחריו מותר: **מי אמר שמואל הכי** דאמר לפניו אסור **מעיקרא** דשמיעה לר״מ דמיקל יותר מר׳ יוסי דר״מ אינו אוסר אלא לפניו ור׳ יוסי אוסר בין לפניו בין לאחריו. **אדלא להתעגאה** דקאמר ר׳ יוסי לפניו אסור לאחריו מותר ולא אדי לא למספד דקאמר אסור בין מלפניו בין לאחריו: **מותרין בהספד ובתענית** באותן שמקדימין: **לאסור את של זה בזה.** וקורין בט״ו אסור בי״ד בהספד ובתענית. **יום ניקנור הוא** ואין מותרין בהספד ובתענית **אלא לאו בחדיסר וקתני מותרין** אע״ג דהוי יומא דמקמי יום טוריינוס **ומי אמר ר׳ יוחנן הלכה כר׳ יוסי** דלפניו אסור לעולם בני ארביסר דקרו בתריסר ולהכי מותרין דלא הוי יומא טבא: **תיפוק ליה דתריסר הוי יומא דמקמיה יום ניקנור** ולא ליהוי מותר בהספד ובתענית: **דיופלי.** שלוחים: **בגיזירין.** קופיץ: **וכן בת״ב שחל להיות בע״ש אין משלימין: וכמה הויא התחלה** דקאמר אם התחילו אין מפסיקין **רב אחא אמר שלש** שאם היו ג׳ תעניות קודם ר״ח ורביעי בר״ח אין מפסיקין **זו דברי ר״מ** דאמר אם התחילו אין מפסיקין אבל אין משלימין:

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות האמור כל אילו תעניות דאמרן לעיל דאין גוזרין לאלתר **ברביעה ראשונה** ולא ירדו גשמים **אבל צמחים ששנו** שנשתנה מראה שלהן **מתריעין עליהן מיד** קודם הרביעה:

הגהות וציונים

מ] צ״ל לה, וכן בכל הענין (יעב״ץ), ובכת״י ליתא תיבה זו: נ] [בערוך ערך הרג מפרש דשמיעה ואחיו הן המה הרוגי לוד הנזכרים בפסחים נ ע״א ובב״ב י ע״ב ע״ש] (גליון): ג] במגילת תענית (פי״ב, וכ״ה בירושלמי פ״ב הי״ב) נוסף **חתבו את ראשו**, עיין מהרש״א בח״א: ד] תיבת ״מיד״ מיותר וליתא בכל הכת״י ובמדרשים, ובכמה כת״י (וכ״ה במגילת תענית) ליתא כלל ״אעפ״כ הרגן מיד״, ועיין יפה עינים (בילקו״מ) ומנחת יהודה: ה] גי׳ רי״ף רש״י ורא״ש ר׳ אחא כו׳ ר׳ **יוסי** כו׳ ועי׳ מ״מ מהל׳ תענית פ״א הלכה ז (גליון) וכ״ה בכת״י. ועיין ר״ן, פסקי רי״ד, ובשירי קרבן על הירושלמי פ״ב הי״ד: ו] גי׳ הרא״ש **האמורים**, וכ״ה ברש״י שבריף ובר״ן (גליון): ז] **מיד**, כ״ה במשנה שבמשניות וברי״ף ורא״ש (גליון): ח] צ״ל שהלך **לעיר** (רש״ש, מראה כהן), ועיין טורי אבן במגילה ב ע״א, ה ע״ב: ט] נדצ״ל **היינו** (ממ״נ, באה״מ): י] ובאמת ליתא בכת״י ומלעיל בסמוך בא לכאן בטעות (דק״ס): כ] צ״ל חסרין ז (ועי׳ בר״ה שם):

עין משפט נר מצוה

לז א מיי׳ פ״ג מהלכות מגילה הלכה יג טור ס״ע ס״ח סי׳ תרלו סעיף ג:
לח ב ג מיי׳ פ״ח מהל׳ תעניות הלכה ז סמג עשין ג טוש״ע ס״ח סי׳ תקעב סעיף ב:
א ד מיי׳ פ״ג מהלכות תעניות הלכה טז יז יח טוש״ע ס״ח סי׳ תקעה סעיף ח:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ אמר להו יום טוריינום (גופיה). תו״מ׳]:

תורה אור השלם

א) וְגַם אֲנִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לַקָּצִיר וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ:
[עמום ד, ז]

משנת ראשונים

משום יום ניקנור ניקום ונגזר. אלמא כל שבטלה קדושת יום טוב עצמו אין לאסרו מפני שהוא יום שלפני יו״ט אחר.
[ר״ן דף ז. מדה״ר]

אבל חכמים אומרים מתענה ומשלים. וקי״ל הכי ובסוף פרק בכל מערבין [דף מא ב] מסקינן דט״ב שחל להיות בע״ש מתענה ומשלים ואע״פ שהוא נכנס לשבת כשהוא מענה ולדידן לא מקלע ט׳ באב בערב שבת ומיהו נפקא מינה לתענית י׳ בטבת ובירושלמי משמע דכשמתענין בראשי חדשים [כשהתחילו] נופלין על פניהם כדרך [שנוהגין] בתעניות.
[ר״ן דף ז. מדה״ר]

סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה. אע״פ שכיון שהגיע מרחשון בא זמן הגשמים אין השעה עוברת להיות צרה דחוקה, וגם אין לראות נפשנו בגזירת שמים שדרך רביעה להתאחר קצת עד ז׳ אחרונות שעוברת זמנה של רביעה לגמרי, ולפיכך לא נחמיר בתעניות להתריע עד אותה שעה כי ההתרעה סוף בקשת רחמים כמו שכתוב בתורה וכי תבואו מלחמה בארצכם וכו׳.
[הריטב״א]

אבל צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד. דעת הראב״ד ז״ל שכל מקום ששנינו מתריעים סתם היינו התרעה בשופר בלא תענית, ולפי דעתו אין בשינוי הצמחים לקותא גדולה שיבא ממנה מכת רעב אלא שהתבואה נפסדת קצת עד כעין מכת בצורת ודי שיתריעו עליה בשופר, [הריטב״א] מפרש רבינו הגדול ז״ל שכל מקום ששנינו התרעה סתם אינו אלא התרעה ע״י תענית כדי אחרונות, ובלבד בהתרעה שהיא בשופר ולאפוקי התרעה שאמרו על עיר שהקיפוה גוים לית בה תענית דהא מתריעים בשבת קתני ובשבת ליכא תענית, וההיא לא קשיא לן משום דהתם התרעה וצעקה בפה וכדאמרינן עלה בפירקין דלעיל (יד.) ואי בשופרות שופרות בשבת מי איכא. [הריטב״א] **וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן.** לענין תענית והתרעה אין הולכין אחר ריבוי המכה וגודל הרעה, אלא אחר שינוי הטבע ממנהגו של עולם ומה שנראה בו מגזירת שמים של עונש עונותינו, וזהו כי כשיש עצירה בתחלת הרביעה אין זה ראיה לגזירת שמים כיון שדרך רביעה להתאחר עד האפילה, אבל כשירדו גשמים בתחלתה ואחר [כך] פסקו זה בודאי גזירת שמים, ולפיכך אפי׳ לא תגדל המכה בכך ראוי הוא להתענות בה מיד בהתרעה. [הריטב״א]

[המשך מעמוד הקודם] במחלוקת ואח״כ סתם בחדא מסכת לכ״ע הלכה כסתם, כדפריש בפ״ק דמס׳ ע״ז (דף ז.) בהא דפסיק כר״י דכל המשנה ידו על התחתונה פשיטא דמחלוקת ואח״כ סתם הוא אבל בתרי מסכתות כל אמוראי סברי דאין הלכה כסתם, ור׳ יוחנן אית ליה דאפי׳ בתרי מסכתות הלכה כסתם או סתם במתני׳ ומחלוקת בברייתא, דמסתמא סתם לבסוף, ואין לנו לומר שסתם רבי קודם ושוב חזר ממה שפסק ואמוראי נינהו אליבא דרבי יוחנן כדאמר (חולין דף מג.). [תוספות, שבת פא:] **אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין.** זמני הקריאה שהם י״ד וט״ו שאם בא אחד מהם בשבת מקדימין אותה ולא מאחרין שהרי כתיב ולא יעבור [מאירי, מגילה ה.] היינו כפרים דמקדימין, א״נ עיירות או כפרים שחל זמנם שלהם בשבת שמקדימין לקרוא כדתנן במתני׳. [הריטב״א, מגילה ה.]

וְכֵן כְּשֶׁפָּסְקוּ הַגְּשָׁמִים בֵּין גֶּשֶׁם לְגֶשֶׁם - שבמשך כל עונת הגשמים מחודש מרחשוון עד ניסן, פסקו הגשמים לרדת במשך **אַרְבָּעִים יוֹם**[מד], **מַתְרִיעִין** ומתענים **עֲלֵיהֶן** מיד כמו בתעניות חמורות[מה], **מִפְּנֵי שֶׁהִיא מַכַּת בַּצֹּרֶת**[מו], שעל ידי הפסקת הגשמים נפסדים הצמחים, ולא יוכלו לצמוח עוד כבתחילה[מז].

וכן אם **יָרְדוּ** הגשמים בנחת כראוי **לְצֶמָחִין, אֲבָל לֹא יָרְדוּ** בחזקה כראוי **לְאִילָן**[מח], ומשום כך אין האילן מצמיח פירותיו, או שירדו בחזקה כראוי **לְאִילָן, וְלֹא** ירדו בנחת כראוי **לְצֶמָחִין.** וכן אם ירדו בין בנחת ובין בחזקה וראויים הם **לָזֶה וְלָזֶה** - לצמחים ולאילנות, **אֲבָל לֹא** בכמות הראויה למלאות מהם מי שתייה **לְבוֹרוֹת לְשִׁיחִין וְלִמְעָרוֹת** שהם מקומות קיבול למי הגשמים[מט], על כל אלו **מַתְרִיעִין** **עֲלֵיהֶן מִיָּד**, מפני שגשמים היורדים באופן זה גורמים נזק שאם לא יתריעו עליו מיד שוב אי אפשר יהיה לתקנו[נ].

וְכֵן עִיר שֶׁלֹּא יָרְדוּ עָלֶיהָ גְּשָׁמִים, אלא ירדו רק על הערים סביבותיה, נחשב הדבר לסימן קללה של עצירת גשמים, כִּדְכְתִיב בנבואת עמוס שהקב"ה מוכיח את ישראל על כך שהביא עליהם רעב ועדיין לא חזרו בתשובה (עמוס ד ז), 'וְגַם אָנֹכִי מָנַעְתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם וגו' וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וגו' וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ', והיינו שמזהירם שיפסק הגשם, וכדי להוכיח שאין זה במקרה אלא יד ה', ימטיר על עיר אחת ועל עיר אחרת לא ימטיר, וכן באותה העיר ימטיר על חלקה אחת ועל חברתה לא ימטיר כללנא,

בכך שהתבואה נפסדת מעט, ותחסר תבואה כמו במכת בצורת, ודברי המשנה נאמרו להקל, שבצרות אלו לא נאמר כלל דין סדר תעניות ואין מתענין בהם, אלא מתריעים בשופר בלבד, והוכיח הריטב"א כשיטת הראב"ד מהמשך דברי המשנה ששנינו בה שמתריעים אף על גשמים שפסקו ארבעים יום בין גשם לגשם, ואם יש להחמיר בהם יותר מתעניות של עצירת גשמים, הרי הדבר תמוה וכי הפסקה בין גשם לגשם יותר חמורה מעצירת גשמים שכלל לא ירדו. וראה בריטב"א (ד"ה ואין) שהשיג על שיטת הראב"ד וכתב, ששינוי הצמחים מחמת חסרון גשמים מורה על הפסד התבואה לגמרי, ומביא לידי רעב כעצירת גשמים. וראה עוד בהערה להלן בביאור מחלוקת זו וביישוב ההוכחה לשיטת הראב"ד.

מד. כן ביאר במירא דכייא (רס"י ד"ה כין) את דברי רש"י, שפסקו הגשמים בין רביעה ראשונה לשניה, שהכוונה שרביעה ראשונה היא היורה [-הגשם הראשון] והשניה היא המלקוש [-הגשם האחרון] שבניסן בסוף עונת הגשמים, וכוונתו שאם במשך כל עונת הגשמים היה הפסק של ארבעים יום בלא גשמים, מתריעים על כך. אבל אין לפרש שכוונתו לרביעה ראשונה ושניה המוזכרת לעיל (ו.) שהרי אף לשיטה המרחיקה אותן אלו מאלו ביותר, אין ביניהם ארבעים יום. [וראה בריטב"א (יט. ד"ה ופרקינן) שפירש לגבי ענין אחר, שיש שני זמני מטר 'יורה' ו'מלקוש', ושניהם נקראים בשם 'רביעה'].

מה. אמנם אם פסקו הגשמים למשך זמן של פחות מארבעים יום, אין מתענים ואין מתריעים שכן דרכו של עולם. מאירי (ד"ה והמצנה).

מו. בצורת מלשון 'לא יבצר מהם' (בראשית יא ו) שהוא ענין מניעה, שהרעב בא מפני מניעת הגשמים. רד"ק (ירמיה יד ו).

מז. ויש להקשות שאם כן למה החמירו כאן יותר מעצירת גשמים כשלא ירדו גשמים כלל, הרי לכאורה עצירת גשמים חמורה יותר מגשמים שפסקו ארבעים יום [ומכאן הוכיח הריטב"א המובא בהערה לעיל בדברי המשנה 'מתריעין' כשיטת הראב"ד שאכן ביאר שכאן יש להקל]. והריטב"א (ד"ה וכן) ביאר שאף שאין הפסקת הגשמים נחשבת רעה כעצירת גשמים, מכל מקום ראוי להחמיר ולהתריע מיד בתחילתה. וכתב שהטעם לכך, שלענין תענית והתרעה אין דנים כפי גודל הרעה הנגרמת מהצרה, אלא חומרת התענית וחיוב ההתרעה בה נמדדים כפי גודל שינוי הטבע שהיה בצרה וכפי מה שנראה בכך גזירת שמים של עונש על העוונות. ולכן חמור הפסק בירידת הגשמים, מגשמים שלא ירדו כלל, שאם לא ירדו גשמים בתחילת הרביעה, אין בכך ראיה לגזירת שמים כיון שכן דרכו של עולם שלעתים ירידת הגשמים מתאחרת אפילו עד זמן ירידת רביעה המאוחרת, אבל כשירדו גשמים בתחילה ואחר כך פסקו ניכר הדבר שיש בכך גזירת שמים, ולפיכך אפילו אם אין הצרה גדולה כל כך מחמת שכבר ירדו גשמים תחילה, ראוי הוא להתענות בה מיד ובהתרעה. [וראה שם שכתב טעם נוסף, ומה שהעיר בהגהות כור לזהב על כך]. ובר"ן (ד"ה והמ') ביאר, שכשהגשמים מאחרים לירד אפשר להמתין, משום שאם ירדו לאחר מכן עדין יגדלו פירות השנה כתיקנם, ולפיכך גוזרים תעניות קלות בתחילה ולאחר מכן חמורות, אולם כשכבר ירדו גשמים והרביעה השניה מתעכבת הרי זה מזיק לצמחים.

מח. על פי הגמרא (להלן יט:). וביאר זאת המאירי (ד"ה והמצנה), שגשם שיורד בנחת נשאר על הצמחים אך איננו נכנס לעומק האדמה עד לשרשי האילן, ואילו גשמים שיורדים בחזקה אינם נשארים על הצמחים אלא נשטפים עד שנאגרים בבורות, ומים אלו מגיעים לשרשי האילן.

מט. וחלוקים בור שיח ומערה זה מזה, בור היא חפירה עגולה, ושיח היינו חפירה ארוכה וצרה, ומערה היא חפירה מקורה שארכה כרחבה על פי המבואר בגמרא בבא קמא (נ:) וראה שם ברש"י (ד"ה מרינין) שיש למערה פה, כלומר פתח שדרכו נכנסים לתוכה, ומאידך בור ושיח אין צריכים פה מפני שאין להם תקרה כלל.

נ. שאם לא ירדו גשמים הראויים לאילן בזמן הקרוב לפסח, מתריעים על כך מפני שבזמן זה האילנות מלבלבים ואם לא ירדו להם גשמים באופן הראוי לגידולם, שוב אין האילנות מוציאים ענפים כראוי, אפילו אם ירדו להם גשמים לאחר מכאן. וכן אם לא ירד מטר הראוי לצמחים מתריעים מיד, שמאחר וכבר ירד מטר אך לא באופן הראוי לגידול הזרעים, ניכר הדבר שירידת המטר לצורך הזריעה תתאחר הרבה או שלא תבא כלל ויזיק לצמחים. וכן כשלא ירדו גשמים הראויים למלאות בורות שיחין ומערות לצורך שתיה, אף שלצורך הצמחים והאילנות ירדו, אין להמתין ומתענים מיד מפני שכולם בסכנה שמא ימותו בצמא. ר"ן (ד"ה והמ'). ובגמרא (להלן יט:) יתבאר שאם אין להם מים לשתיה מתריעים על כך אפילו בימות החמה בסמוך לחג הסוכות, מפני שכולם צריכים מי שתיה.

נא. מצודת דוד (שם).

הגמרא הביאה פסוק זה כדי להוכיח שמשנתנו עוסקת באופן שבערים מסביב ירד גשם, ורק בעיר זו לא ירד, וללמדנו שהדין שהובא במשנה דומה לנאמר בפסוק. ריטב"א (ד"ה וכן עיר). ובגמרא להלן (יט.) יתבאר שהסימן קללה שהוזכר בפסוק הוא בין לאותה העיר ובין לערים סביבותיה. על פי רש"י (שם ד"ה מרוב). [ולפי זה כתב במירא דכייא (להלן יט. ד"ה ובני) שיש חילוק בין המבואר בפסוק לבין המבואר במשנתנו. וראה בביאורי רש"י כאן, ולהלן (יט. ד"ה ה"ג) שנתבארו הדברים בהרחבה].

ולכן **אוֹתָהּ הָעִיר** שלא ירד בה גשם, **מִתְעַנָּה וּמַתְרַעַת** מיד כחומר שבע תעניות האחרונות של עצירת גשמים[א], **וְכָל** הערים **שְׁסְּבִיבוֹתֶיהָ**[ב] **מִתְעַנּוֹת וְלֹא מַתְרִיעוֹת**, שמכיון שלא עליהן נגזרה הגזירה, אין הן מתריעות, אולם מתוך שבני אותה העיר שלא ירדו בה גשמים יבואו לקנות מהן תבואה, אף בעריהן יהיה מחסור[ג], לכן הן מתענות[ד]. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר**, הערים שסביבותיה **מַתְרִיעוֹת** בשופר[ה] **וְלֹא מִתְעַנּוֹת**[ו].

וְכֵן עִיר שֶׁיֵּשׁ בָּהּ דֶּבֶר הממית בני אדם[ז], **אוֹ מַפּוֹלֶת** - שחומות ובתי העיר נופלים ברוח[ח], **אוֹתָהּ הָעִיר מִתְעַנָּה וּמַתְרַעַת, וְכָל סְּבִיבוֹתֶיהָ מִתְעַנּוֹת** כדי להשתתף עמהם בצרתם ולבקש עליהם רחמים[ט], **וְלֹא מַתְרִיעוֹת** - אבל אינן צריכות להתריע. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר**, הערים סביבותיה **מַתְרִיעוֹת וְלֹא מִתְעַנּוֹת**[י]. מבררת המשנה, **אֵיזֶהוּ דֶּבֶר** - כמה אנשים ימותו, ויחשב כמגפת דבר. מבארת המשנה, **עִיר הַמּוֹצִיאָה חֲמֵשׁ מֵאוֹת רַגְלִי** - שדרים בה חמש מאות אנשים[יא], **וְיָצְאוּ מִמֶּנָּה שְׁלֹשָׁה מֵתִים בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים זֶה אַחַר זֶה** - שלשה אנשים מתו בה בשלשה ימים, אדם אחד בכל יום[יב], **הֲרֵי זֶה דֶּבֶר. פָּחוֹת מִכָּאן** - מתו פחות אנשים, או שמתו שלשה אנשים אך לא בשלשה ימים[יג], **אֵין זֶה דֶּבֶר**[יד].

המשנה מונה צרות שמתריעים עליהם בכל מקום:

עַל צרות **אֵלּוּ מַתְרִיעִין** ומתענים[טו] **בְּכָל מָקוֹם** ששומעים עליהן, אפילו במקומות הרחוקים ממקום הצרה[טז]. **עַל הַשְּׁדָפוֹן** - רוח מזרחית המקלקלת את התבואה[יז], **וְעַל הַיֵּרָקוֹן** - חולי בגופם של בני אדם

א. **אף** שאין צרתה של עיר זו אלא צרה של עצירת גשמים, אין העיר הזו מתענה תחילה תעניות קלות אלא מיד מתענה כחמורות, לפי שניכר הדבר שצרה זו באה עליהם בגזרתו של הקב"ה ואין זה בכלל מנהגו של עולם, וכפי שהביאה המשנה ראיה לכך מפסוק, ולפיכך ראוי שיתענו ויתריעו מיד. ר"ן (ד"ה וכן).

ב. **והיינו** באותה המלכות. מגן אברהם (או"ח סי' תקעו סק"ט), ומשנה ברורה (שם סקל"ח). [וראה הערות להלן בענין זה באריכות].

ג. **ביארנו** על פי רש"י (ד"ה מותה). והעיר באוצר חיים (גרוסס, נרש"י שם) שלא היה צריך רש"י לפרש שאם לא ירדו גשמים על עיר אחת סביבותיה מתענות מחשש שמא יגרם להן נזק שיקנו תבואתם, הרי אפילו אם הדבר ברור שהעיר שיש בה בצורת תשיג את תבואתה ממקום אחר, מכל מקום יש בכך סימן קללה לאותה העיר שנמנעו ממנה הגשמים, וצריכות סביבותיה להתענות עמה על צרתה, וכמו שיתבאר להלן בסמוך במשנה לגבי דבר.

ד. **וסבר** תנא קמא שתענית שתוקעים בה בשופר חמורה, ולא החמירו עליהם לתקוע בשופר אלא רק להתענות. רא"ה (ע"ז יח: ד"ה סדר). ויש שפירשו, שסביבותיה מתענות כדי להשתתף בצרתם ולבקש רחמים עליהם. ר"ן (ד"ה וכן). וראה עוד בענין זה בהערה הבאה. אמנם בריטב"א (יח: ד"ה ומחריס) כתב שיש שפירשו שלעולם אין גוזרים תענית ולא התרעה מפני צרת אחרים, כשאין פחד שתגיע הצרה גם אליהם, ומה שאמרו במשנתינו שסביבותיה מתענות או מתריעות בשופרות אינו מפני צרת אחיהם בלבד אלא שיש להם לחוש שלא תחול גם עליהם צרה זו, וצריכים לזרז את עצמם להתפלל על הצרה כיון שהם סביבותיה, ויתכן ואינם צדיקים כל כך להגן על עצמם מהצרה, וכך היא מדת הדין של צרה כללית של עיר אחת או תחום אחד, שפעמים שאף מי שלא יתחייב לגמרי מעצמו לוקה בכללם אם אינו צדיק גמור, מכל מקום כיון שעדיין לא החלה בהם המכה די להם בתענית או בהתרעה בשופר, ואינם צריכים להתענות ולהתריע כבעלי הצרה עצמה. [והוסיף, שאף לגבי עיר שלא ירדו בה גשמים וירדו בערים סביבותיה, ששם לכאורה נראה שאדרבה הם זוכים לרחמי שמים, צריך לומר שלא ירדו להם גשמים כדי צרכם, ולכן גם להם יש לחוש שמא הם בכלל הגזרה].

ה. **שמתפללות** על אחיהם ומתריעות בשופר, כיון שעיקר הצרה היא לאחיהם, אבל אין מטריחים אותן להתענות לפי שלא נגזרה הגזירה עליהן, וסבר רבי עקיבא שתענית חמורה יותר מהתרעה בשופר, ואין מחמירים עליהן כל כך. רא"ה (ד"ה ר"ע).

ו. **ולדברי** רבי עקיבא שמתריעות בשופרות ולא מתענות, אין תקיעת השופר נעשית על סדר עשרים וארבע ברכות המבוארים במשנה לעיל (טו.), שלא תקנו ברכות אלו אלא בתענית, אבל כאן שאין מתענים, אומרים דברי תחנונים וצעקה מעין הצרה ומתריעים. ריטב"א (ד"ה וגרסה).

ובר"ן (ד"ה רבי עקיבא) מבאר מחלוקתם על פי הירושלמי (ה"ג), שבין תנא קמא ובין רבי עקיבא סוברים שמכיון שהצרה לא נגזרה עליהם, אין עליהם אלא לבקש רחמים על אחיהם כמו בראש השנה ויום הכיפורים שהם ימי בקשת רחמים, אלא שתנא קמא מדמה זאת ליום הכיפורים שמתענים בו ולא מתריעים בשופרות, ורבי עקיבא מדמה זאת לראש השנה שמתריעים ולא מתענים.

ז. **כתב** בגליוני הש"ס (ד"ה שם) בשם החות יאיר (שו"ת סי' קנז) שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע בכל חולי ממיני המחלות נקרא דֶּבֶר, ומגפה הוא ענין אחר, שהיא מכה הנוצרת מחמת עיפוש וזיהום, ויש בה ארס שנמשך בדם ובכל האברים. ובתפארת ישראל (מנות פ"ה יכין אות נח) ביאר שדבר היא מגפה הגורמת למיתת אנשים רבים בלי שיחלו תחילה.

ח. **ומדובר** שהבתים נופלים ללא שתהיה סיבה ברורה לכך. רמב"ם (פירוש המשניות). ובתפארת ישראל (יכין אות יג) ביאר, שמדובר שהבתים נפלו מחמת רעידת אדמה.

ט. **ר"ן** (ד"ה רבי עקיבא). וראה לעיל בהערה על דברי המשנה שכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות, שיטה נוספת שהובאה בריטב"א בבאור ענין זה.

י. **ושמעי** המחלוקת בזה כעין טעמי המחלוקת הקודמת, ראה בהערות שם.

יא. **ונקראו** 'רגלי' על שם שהולכים ברגליהם. על פי תרגום יונתן (שמות יב יז).

יב. **רש"י** (שם. ד"ה כפר). וכן הוא בעיר שדרים בה אלף וחמש מאות איש שאינו דֶּבֶר עד שימותו שלשה בכל יום במשך שלושה ימים. גמרא (שם.).

במנין זה של חמש מאות איש בעיר, נמנים רק אנשים אבל זקנים נשים וטף שאינם עוסקים במלאכה, אינם בכלל המנין. רמב"ם (מעניות פ"ג ה"ה). וכתב הר"ן (ד"ה עיר) שיש לדייק זאת מלשון המשנה 'עיר המוציאה', שכוונתה להוציא מהמנין שהוזכר במשנה את אלו שאינם רגילים לצאת ונשארים בבית. והמגיד משנה (שם) כתב שיש לדייק כן מלשון 'חמש מאות רגלי', ו'רגלי' משמע גברים בלא טף. וביאר הלחם משנה (שם) את דברי הרמב"ם לפי ביאורו של המגיד משנה, שכל מה שמיעט הרמב"ם את הזקנים והנשים ממנין חמש מאות היינו מן האנשים שצריכים לגור בעיר זו, אך מכל מקום ודאי שנמנים הם בכלל המתים, ואם מתו שלש זקנים או נשים או ילדים בשלשה ימים, בעיר המונה חמש מאות רגלי ודאי שזה נחשב לדבר. [וראה בספר המכתם (ד"ה ועוד), שכתב לחלק שהזקנים אינם במנין המתים כיון שהם כבתים רעועים, אבל הנשים שאינן זקנות והקטנים שהם בני קיימא הרי הם מהמנין]. אמנם הכסף משנה (שם) כתב שהרמב"ם למד כן מהירושלמי (ה"ה), שביאר שהבתים שנופלים במפולת צריכים להיות בריאים ולא רעועים, וכמו כן צריך שימותו בחורים הבריאים ולא זקנים הנחשבים רעועים, וכשם שיש ללמוד מהירושלמי למעט זקנים, למד הרמב"ם למעט גם קטנים ונשים שהם חלושים. ולשיטתו הקשה בלחם משנה, שלא משמע כך מלשון הרמב"ם, שבדברי הרמב"ם מבואר שרק במנין החמש מאות איש הם לא נמנים, אך במנין המתים לא משמע כלל ברמב"ם למעטם. להלכה הביא במשנה ברורה (תקעו סק"ה) בשם הלבוש שהנשים והזקנים והקטנים אינם לא במנין החמש מאות רגלי ולא במנין המתים.

יג. **וכתב** המאירי (להלן ע"ג ד"ה המשנה) על פי הגמרא (להלן כג.), שאפילו אם מתו שלשה אנשים ביום אחד אין זה מכת דבר, מכיון שיתכן שיקרה כך ואין זה שינוי מדרך הטבע, אך אם מתו בשלשה ימים רצופים כל יום מת אחד, הרי זה ודאי מגפה ושינוי מדרך הטבע.

יד. **לענין** מפולת לא כתבה המשנה שיעור, וכן הרמב"ם כתב (מעניות פ"ג ה"ג) שאם יש ריבוי מפולות הרי זו צרה, ולא כתב שיעור מפורש לכך. והריטב"א (ד"ה וכן עיר) כתב, שיתכן שאף בה השיעור בשלשה בתים כפי שפירשה המשנה במגיפה ששיעורה בשלשה אנשים, אלא שלענין מפולת לא יהיה חילוק בין עיר קטנה לגדולה ובין יום אחד לשלשה ימים.

טו. **יש** לחלק בין דין זה לאמור בדברי המשנה לעיל בסמוך, לגבי עיר אחת שלא ירדו עליה גשמים, וכן עיר שיש בה דבר או מפולת, שנחלקו רבי עקיבא וחכמים אם סביבותיה מתריעות או מתענות, ואילו כאן גם מתריעות וגם מתענות, משום שכאן הצרה היא גם שלהם מפני שמכה זו מהלכת ומתפשטת [כפי שיבואר בהמשך המשנה] ולכן נחשבים הם כבמקום הצרה ממש, ומשום כך אף הם צריכים להתריע ולהתענות, מה שאין כן לעיל הטעם הוא רק כדי לעורר רחמי שמים על שכניהם או מחשש שמא גם עליהם נגזרה גזירה [וכמבואר שם באריכות] ודי להם באחד מהם. רמב"ן (ד"ה אלו). וכשיטתו ושיטת הראשונים שהובאה בהערה לעיל (יח:) ש'מתריעין' ששנינו במשנתנו היינו התרעה ותענית. אמנם הראב"ד [הביאו הרמב"ן (ד"ה ועוד)] פירש שמתריעים היינו בשופרות ובלא תענית, והקשה, שהמשנה סתמה כאן כשיטת רבי עקיבא שסבר לעיל במשנתנו [לגבי עיר אחת שירדו בה גשמים ובעיר הסמוכה לה לא] שכל סביבותיה מתריעות ולא מתענות, שלדברי חכמים שסברו שם שסביבותיה מתענות ולא מתריעות היה צריך לומר כאן שבכל מקום מתענים, ואילו בהמשך המשנה סתמה כחכמים שמפני השדפון שהיה באשקלון גזרו תענית בכל מקום. ולכך כתב שהרישא כרבי עקיבא והסיפא כחכמים. וראה עוד בהערה להלן מדוע אין הסיפא בכלל 'מעשה לסתור'.

טז. **רש"י** (ד"ה מתריעים), וכפי שביאר דבריו התוספות יום טוב (מ"ה), שכוונת רש"י במה שכתב, ש'בכל מקום' היינו שאם תראה מכה זו במדינת אספמיא יתריעו בבבל, וכן להיפך, פירושו שאף אם המקומות רחוקים זה מזה כאספמיא ובבל, מתריעים בהם [ולכן לא אמרו כמו לעיל ש'כל סביבותיה מתריעות', אלא שנינו 'מתריעין בכל מקום']. אלא שהתנה רש"י שכל זה דווקא בני אדם השומעים וחוששים שגם עליהם תבוא המכה, אבל אם לא שמעו שיש מכה כזו בעולם, אפילו שמסתבר שבמקום מסוים בעולם ישנה למכה זו, שהרי כך דרכו של עולם שבכל זמן יש מקומות שיש בהם חרב ומלחמה וכדומה להם, וכיון שלא נשמע במקומו על כך, הרי זה כאילו אין המכה בעולם, ואין צריכים להתריע על כך, מפני שאם היתה המכה עתידה לבא גם עליהם ודאי כבר היו שומעים על כך. ועוד פירש, שכוונת רש"י שרק מי ששומע וחושש בעצמו שמא גם עליו תבא רעה זו, צריך להתריע.

אמנם הריטב"א (ע"ג ד"ה גירסת) כתב בשם הרי"ף, שכל אלו שאמרו שמתריעים עליהם בכל מקום היינו שמתריעים עליהם בהפרכיא [-מדינה] שלהם, וכן שנינו בתוספתא (פ"ג ה"י) שצרה מהלכת אין מתריעים עליה אלא באותה מדינה ואם היתה הצרה בסוריא אין מתריעים עליה בארץ ישראל וכן להיפך. וביאר, שאף ששנינו (ג"ב לח.) שארץ ישראל מחולקת לשלש ארצות, יהודה ועבר הירדן והגליל, אם כן למה התריעו בירושלים על שדפון שהיה בעבר הירדן וכן על חיה רעה שהיתה באשקלון [כמבואר בהמשך המשנה], אלא יש לומר שכל ארץ ישראל נידונת כמדינה אחת, ומתריעים בכולה.

יז. **רש"י** (דברים כח כב). מצודות ציון (עמוס ד טו).

מסורת הש"ס עם הוספות

ס"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שאותה העיר שלח ירדו עליה גשמים תלך לקנות המצודה באותה העיר ויהיה בה רעב: **או מפולת.** שמומותיה והבתים נופלין ברוח: **מתריעים בכ"מ.** אם (ו) ירדו גשמים מתריעין בשבל שבשל מתריעין בשפמית, כדקתני טַעֲמָא[אוצר החכמה] בשיפא מפני שהיא מכה מהלכת, אם במקום אחד היא מתריעין עליה כל המומין כדי שלא תבא עליהן: **שדפון.** בתבואות: **ירקון.** חולי[ח]: **חיה רעה.** משכלת בני אדם: **חרב.** חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: **מלא תנור.** מפרש בגמ'[ט]: **לעריהם.** בש"י: **באשקלון.** בארץ פלשתים: **ועל שאכלו זאבים.** שהיה חיה רעה, ומכה מהלכת היא: **שנראו.** ובמו בעיר: **מתריעין.** בענני[י]: **המטורפת.** מלשון טרף בגבא (ברכות דף כח.) ומלשון בילה טרופה (עבודה פ"ב מ"ד) כו', כלומר בפרק שלמעלה (דף יד.): **שמעון התימני.** מתמנה[יא] היה: **שלא תבא.** ליבנה מעלית נקט: **מרוב גשמים.** לאו כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שאם ולמי שתיהן לקללה, כדאמר רב יהודה (לעיל ו:) תמטר[יב] מקום מטר שמקלקל מבואה, אלא כגון ירדו[יג] ובורח הם לבני אדם אבל אין מקלקלין מבואות, ובטעמא מפרש בגמרא[יד] למה אין מתריעין: **תנורי פסחים.** שאם בחצרות ואל תרס הן, ומטלטלין אותן שלא ימוקו בגשמים: **גשמי בורות.** שיפוע גשמים למלאות בורות: **ונדבות.** לאון ועין יפה: **אבן הטוענין.** אבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה כו', בבבא מציעא (דף כח:): **לנדות.** (ז) על כבוד הרב[טו]: **מתחטא.** פוקפיי"ש[טז] בלע"ז: **שמח אביך ואמך ותגל יולדתך:** **גמ' רביעה ראשונה ושניה לשאול.** אחף על פי שלא ירדו גשמים לא בראשונה ולא בשניה לא היו מתענין אלא שואלין, וקאיין מתני' דקתני סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה [א], כך שמעתי: **דוקא נשתנו.** דכי נשתנו ולמי הוא דמתריעין מיד, לצריך להתפלל עליה (ט) שיחזיר ביופי כתקנן: **אבל יבשו.** לא צריך, דמכחן ואילך לא יועיל, והוא תפלת שוא[יז], אפילו יבשו כשהן מטין עדיין דקין אפילו הכי לא מתריעין: **הכי גרסינן פסיטא** (י) שנו תנן, לא צריכא לתקון, מהו דתימא כו': **דאקון.** שעלו בקנה, שנתקנו מעט לאחר שנתייבשו: **מהו דתימא אקנתא מילתא היא.** דהואיל ונתקנו מעט אם יתפלל מועיל להם, קא משמע לן דכ"ע נחמן לתקנת לאו מילתא. ל"ת אבל יבשו לא בממילא חוזרין: לא צריכא לתקון. שעלו בקנה, מהו דתימא לתקנת מילתא היא, דכיון שעלו בקנה ועדיין לא נבשו כל צרכן ולמי מי לא מתריעין תו לא גדלי, קמשמע לן דלאו מילתא היא, לתף על גב דתקון מכמי גדלי טפי: **נהרא אנהרא בצורתא.** בשתין מבואה בעיר אחת ויש בעיירות אחרות, ומפשר להביא מזה לזה דרך נהר בספינה: בצורתא

לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה נתייבשו מהו לתימא לתקנתא מילתא היא פי' להואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם ליבעי התרעה קמ"ל דלאו מילתא היא: **נהרא אנהרא בצורתא.** פי' (כ) (הכי[יח]) בשתין מבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא מזו לזו היינו[יט] מקרי בצורת ולא מקרי רעב (נ) ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר ליכא שלא טרחא זעירא ומהאי כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין מדינתא לאחרינא פירוש שאריך להוליא ממדינתא למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים ואז מתריעין דאי אפשר להביא בשפע כ"כ כמו בספינות ל"ק הנהר מנהרא כלומר אם יבש הנהר זה ואריך להסב נהר אחר לכאן אי נמי אריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא בכאן זה בצורת ולא מתריעין מדינתא לאחרינא אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר ואריכין להביא מים מעיר אחרת כפנה וקשה דבמתני' משמע לאצורת (מ) מתענין דקתני מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת ויש לומר דמכת בצורת דמתני' הוי כמו דכפנה כאשר פירשתי שאחת מהה יצא חוץ ומשום הכי מתריעין אע"ג דבעדיין אינו רק בצורת הואיל וסופו לעד מתריעין אע"ג דלאכאי לא הוו כפנה אצל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת אי לא מצי לבא לידי לעד ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא דלא הוי בצורת: אלא כי בצורתא ולא מתריעין: נהירנא

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' כיון ליה רביעה. ג"כ ראשונה:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: [משלי כג, כה]

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. עי' מגאות דף סו ע"ב תד"ה כגף דגגים:

הגהות הגר"א

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. **אבל יבשו לא** דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: **דאקון** שנראה להן קצת תקנה: **נהרא אנהרא בצורתא** כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדות שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ג' מתיס בג' ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ ונ"ב ס"ח אין זה: (נ) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לנעקה. נ"ב עי' פירושו בדף יד ע"ח: (ג) שם אלמלא חוני המע גוזרני עליך לנדות אבל מה נעשה: (ד) שם לא לריכא דהדר [ב] אקון מהו דתימא: (ה) רש"י ד"ה ה"ג אותה כו' ולפיכך מתענות מפני שאותה העיר וכו' המצודה שבסביבותיה ויהיה בה רעב: (ו) ד"ה מתריעים בכ"מ אם נראו בשפמית כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (ז) ד"ה לנדות שמנדין על כבוד הרב שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד:

(מ) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה דמשונה: (ט) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא לריך כו' והוא תפלת שוא ה"ג ומה"ד אבל [ב] יבשו. כשהחטין עדיין כו': (י) ד"ה ה"ג פסיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שעלו כו' שנתייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא ה"ג ומה"ד: (כ) תום' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ומיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועילא ומהאי מילתא קאמר כו' ע"י חמורים וסוסים כפנא פי' ואז מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לבצורת מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שמתח מטה כו' אע"ג דעדיין אינו בא רעב כי אם בצורת הואיל:

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) **עליהן** (ועי' דק"ס): נ] מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא **כמלא תנור** (ותיבת "פי" ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): ג] [ז"ל רש"י מנחות צד ע"ב ד"ה דעגיל וכו' כדקרינן חוני המעגל על שם עוגה] (גליון): ד] [בב"מ איתא **המוען**, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): ה] טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: ו] [גיר' רא"ש **הונא**] (גליון): ז] צ"ל **מתמנת** (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ק: ח] **להן** וטורח וכו': ט] עושה עוול. והמרפא לנפש קורא הלעז באופן אחר ומפרשו "מיטהר": י] הקונטרס כצ"ל (גליון): יא] צ"ל מזו לזו **ע"י נהר** מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): יב] בירושלמי (סוף פרקין) נוסף **בערב שבת**: יג] צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): יד] "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

עין משפט נר מצוה

ב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ו ופעיף יב:
ג ב ג מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח ט:
ה ה מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח מיי' שם פ"ו ה"ו ופ"ג מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט מיי' שם פ"ג הלכה טו טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י מיי' שם פ"ו הלכה טו טור ח"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ מיי' שם טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל מיי' שם פ"ג הלכה טו טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח:

רבינו חננאל

ירושלמי אפי' יחיד שקבל על עצמו תענית מ] מתענה ומשלים. ירושלמי (ברכות פ"ד) י"ח ברכות שבכל יום כנגד י"ח מזמורים שמראש תהלים עד יענך ולמה רגשו גוים אינו מן המנין. דברכת המינים ביבנה תקנוה. וכנגד י"ח פעמים שכתוב בתורה אברהם יצחק ויעקב. גם ויקרא בהם שמי ושם אבותי בכלל. וכנגד י"ח צווים שכתוב בתורה בפרשת המשכן שני[מ] מן ואתו אהליאב עד סוף הספר. ז' ברכות של שבת כנגד ז' קולות שכתוב בהבו לה' בני אלים וכנגד ז' אזכרות שכתוב במזמור שיר ליום השבת. ט' ברכות של ר"ה כנגד ט' אזכרות הכתובים בפרש' חנה ובסוף כתיב ה' ידין אפסי ארץ. כ"ד ברכות של תענית צבור כנגד כ"ד רנה תחנה תפלה שכתובים בפרשת שלמה. ר' זירא אמר יחיד בתענית צבור צריך להזכיר עננו ה' עננו כו'. **ואסיקנא איכן אמרה כלילי שבת וכיומו.** וקי"ל ש"צ אומר בין גואל לרופא חולי. יחיד בשומע תפלה. ר' אחא אמר יחיד בט' באב צריך להזכיר מעין המאורע והוא רחם ה' עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך. ועל העיר האבלה ההרוגה כו' עד ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. והיכן אומרה הכי ר' ירמיה כל דבר שהוא להבא אומרו בעבודה לשעבר אמרו בהודאה כדתנן (פ"ט דברכות) ונותן הודאה לשעבר וצועק לעתיד לבוא. כל הברכות כולן אחר חותמיהן. ואינו אומר בברכה פסוק כלומר אינו מזכיר פסוק לבדו וחותם ברכה. ואלין דאמרי צהלי ורוני יושבת ציון וחותם בברכה אין בו משום ברכת פסוק. ר' זעירא צם תת"ק תענית ולא חשש למגלת תענית.

ר' יעקב כד מפקיד לספריא ט] אין אחת בך אנשי שאיל לכון אמרון ליה (הכל) [בכל] מתענין חוץ משבתות וי"ט ור"ח וחוש"מ וחנוכה ופורים. והלכתא אפילו יחיד שקיבל עליו תענית בע"ש מתענה ומשלים (עירובין מא:):

הדרן עלך סדר תעניות כיצד

סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה כו'. תרצה רב יהודה הכי סדר תעניות האלו בזמן שיצתה רביעה ראשונה ושניה ולא ירדו גשמים אבל אם ירדו גשמים וצמחו זרעים וחזרו ושנו. כלומר כמשו מתריעין עליהן מיד ודוקא שנו כעין כמוש אבל יבשו לגמרי אע"ג דהדור אקון אין מתריעין עליהן פי' אקון שחזרו לירוקתן כלומר חזרו לחיותן. ורבותינו הגאונים ז"ל אמרו[ס] האי אקון אקנתא לשון חזקה בלשון ארמית ובלשון הזה הוא בגטין (בפרק מי שאחזו קורדייקוס) [בל הגט דף ל ע"א]

ג) (פי' פרצידא דתותי קלא. זרע תבואה שהיא תחת אבן צומחת. פי' קלא מלשון (פסחים סב: וש"מ) שקל קלא פתק ביה). מכת בצורת. פי' רב יהודה מכה הבאה לידי בצורת. **[אר"נ נהרא אנהרא]** הוצרכו האנשים המסתפקין מים מזה הנהר לילך לנהר אחר.

חשק שלמה על רבינו חננאל

ט) פירוש"ל לפנינו הגי' אין אחת מאלו מתענין ואין מתריעין עליהן כלל ואפילו בשבת ויו"ט ור"ח ואפילו בעשרה מפרסם. ג) כל הסגנון שאחת מטה כו' אע"ג דעדיין אינו בא רעב כי אם בצורת הואיל:

שהופך את צבע פני האדם לירוק[ח], **וְעַל הָאַרְבֶּה וְעַל הֶחָסִיל** - מיני חגבים שאוכלים את התבואה, **וְעַל הַחַיָּה רָעָה** שהורגת בני אדם שנראתה בעיר ביום[ט], **וְעַל הַחֶרֶב** - חיילים ההולכים להרוג ולהשחית בכל מקום[י], **מַתְרִיעִין עָלֶיהָ** - על כל אחת מצרות אלו בכל מקום, **מִפְּנֵי שֶׁהִיא מַכָּה מְהַלֶּכֶת** - מתפשטת מהר[יא], ועלולה להגיע לכל המקומות.

המשנה מביאה מעשים בענין זה:

מַעֲשֶׂה שֶׁיָּרְדוּ זְקֵנִים מהסנהדרין[יב], **מִירוּשָׁלַיִם לְעָרֵיהֶם** שבארץ ישראל, **וְגָזְרוּ תַּעֲנִית עַל שְׁנִרְאָה** בשטח קטן של שדה, תבואה **כְּמִלֹּא פִּי תַּנּוּר** - בשיעור שאפשר לעשות ממנה פת שתמלא את פי התנור[יג], והיתה בה מכת **שִׁדָּפוֹן**, ושדה זו היתה **בְּאַשְׁקְלוֹן** שהיא מארץ פלישתים, ואף שהיא בחוץ לארץ[יד], גזרו תענית[טו] בעריהם שבארץ ישראל לפי שהיא מכה מהלכת[טז]. **וְעוֹד** היה מעשה אחר **שְׁגָזְרוּ תַּעֲנִית** בכל ארץ ישראל[יז] **עַל שֶׁאָכְלוּ זְאֵבִים שְׁנֵי תִינוֹקוֹת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן**, לפי שזאבים הם חיות רעות, ונחשבת צרתם למכה מהלכת. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לֹא** גזרו תענית **עַל שֶׁאָכְלוּ** זאבים תינוקות, **אֶלָּא עַל שֶׁנִּרְאוּ** הזאבים בתוך העיר[יח], שמאחר ואין דרכם להיראות בעיר צריך להתרות על כך[יט].

עד עתה מנתה המשנה צרות שמתריעים עליהם דווקא ביום חול, אבל אין מתריעים עליהם בשבת[ל]. וכעת מביאה המשנה צרות אחרות שמתריעים עליהם אפילו בשבת:

עַל צרות **אֵלּוּ מַתְרִיעִין** אף **בַּשַּׁבָּת** בכל מקום שנודע הדבר[לא], וההתרעה היא על ידי אמירת תפילת עננו[לב], **עַל עִיר שֶׁהִקִּיפוּהָ נָכְרִים** להלחם עמה כדי לכובשה או ליטול מהם מס, או לגזור עליהם שמד אף במצוה קלה[לג], **אוֹ נָהָר** העולה על גדותיו ועומד לשטוף את השדות והבתים[לד], **וְעַל הַסְּפִינָה הַמִּיטַּרְפֶּת** [-מיטלטלת[לה]] **בַּיָּם** ועומדת לטבוע[לו]. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, על צרות אלו מותר להתריע בשבת רק **לְעֶזְרָה** - כדי לקרוא לבני אדם שיבואו לעזרתם, **וְלֹא לִצְעָקָה** - אבל אין מתריעים עליהן בתפילה, לפי שאיננו בטוחים שתועיל תפילתנו[לז]. **שִׁמְעוֹן הַתֵּימָנִי**[לח] **אוֹמֵר, אַף עַל הַדֶּבֶר** מתריעים בשבת, **וְלֹא הוֹדוּ**

יח. רש"י (כמן ויומא פד. ד"ה ירקון), [וכן הביא הרע"ב (מ"ה) בשם יש מפרשים]. אמנם רש"י בביאורו בספר דברים (סט) ביאר, שהשיבולים מתייבשים עד שנהפך מראיהן לירוק. וכעין זה ביאר הרע"ב (סט) שזו מכה לתבואה שמכסיפות פניה. וכעין זה אף ביאר התפארת ישראל (מ"ה יכין תוס כמ), ותמה על ביאורו של רש"י כאן שביאר זאת על חולי אדם, שלא משמע כך מדברי המשנה, שאם כן הפסיקה המשנה בחולי של אדם, בין שדפון לארבה ששניהם חולי בתבואה.

יט. רע"ב (מ"ה), ותפארת ישראל (סט, יכין תוס כג).

כ. ואף אם רק עוברים בעיר זו וכוונתם להרוג אומה אחרת, נחשב הדבר לצרה ויש להתריע על זה, רמב"ם (פירוש המשניות מ"ה). והרע"ב (סט). ובתפארת ישראל (סט יכין תוס כד) כתב, אפילו שהוא חיל של שלום צריך להתריע מפני שזו מכה מהלכת ומתפשטת.

כא. תפארת ישראל (מ"ה, יכין תוס כה). וראה שם שכתב שגם דרכה של צרה כזו, שהיא גדולה ומזיקה בסופה יותר מאשר בתחילתה.

כב. [אוצר החכמה] **ת** ישראל (מ"ו יכין תוס כו).

כג. הגמרא (כג:) מסתפקת בדברי המשנה, אם מדובר בשיעור של תבואה שאפשר להכניס לתוך התנור ולמלאותו בזה, או שמא בכמות של תבואה שמכינים ממנה פת הנאפית בתוך התנור, שהיא כמות פחותה בהרבה, כיון שדרכם היתה לאפות את הפת על ידי הדבקתה לדפנות התנור, ובאופן הזה אי אפשר למלאות תנור בפת, והגמרא מביאה ברייתא ששנינו בה שהשיעור הוא 'כמלא פי תנור', והכוונה לפת שהיא יכולה לעמוד על פי התנור, שלא כתבואה שאינה יכולה לעמוד שם. וראה ברבינו יהונתן מלוניל (ד"ה מלמ) שהביא פירושים אחרים מהו מלא פי תנור.

כד. פסקי הרי"ד (כמ. ד"ה ירקון). וכן משמע מרש"י (ד"ה לעריהם, ד"ה משקלון) שביאר שעריהם היו בארץ ישראל ואשקלון היא מארץ פלישתים, וכשיטתו שנתבארה בהערה לעיל שמתריעים 'בכל מקום' היינו אפילו ממדינה למדינה. אמנם הר"ן (ד"ה ופירוש) כתב שאשקלון היתה בסוף הגבול של ארץ ישראל. וכן כתב הריטב"א (להלן ע"ב ד"ה גירסת) שאחר שפירש שההתרעה 'בכל מקום' הוא דווקא במדינה אחת וכל ארץ ישראל נחשבת כמדינה אחת, סיים דבריו שאף שמבואר בגיטין (ג.) שאשקלון נחשבת כחוץ לארץ, מפני שלא כבשוה עולי בבל, אף על פי כן מאחר וכבשוה עולי מצרים, הרי היא נחשבת כמדינה אחת עם שאר ערי הארץ.

כה. לשיטת הרמב"ן (ד"ה מלמ) והראשונים שהובאה בהערות לעיל ש'מתריעין' ששנינו במשנתנו היינו התרעה ותענית, המשנה הביאה ראיה ממעשה זה לכך שעל מכה מהלכת מתענים ומתריעים בכל מקום. אמנם לשיטת הראב"ד שהובאה ברמב"ן (ד"ה ועוד) שביאר שמתריעים היינו בשופרות ללא תענית וכן מתענים היינו ללא התרעה, צריך לומר שהסיפא כאן כדברי חכמים שסביבותיה ובכל מקום מתענים ולא מתריעים, אבל לרבי עקיבא היו צריכים לגזור שיתריעו בכל מקום. וביאר הר"ן (ד"ה ופירוש) שאין זה נחשב כמעשה לסתור את הדין שהובא בתחילה בשם רבי עקיבא שבכל מקום 'מתריעים', משום שאף שהזקנים גזרו תענית ולא התרעה, עיקר כוונת התנא היה ללמד שבמכות אלו כל המקומות דינם כסביבות אותה העיר שבה היו המכות, ומדברי חכמים נלמד לרבי עקיבא שבכל המקומות מתריעים על מכות אלו. [ולעיל הבאנו בהערה שהראב"ד (רמב"ן סט) פירש באופן נוסף, שאכן תחילת המשנה היא כרבי עקיבא וסוף המשנה כרבנן].

כו. פירשנו על פי פסקי הרי"ד (סט) וכמשמעות דברי רש"י (סט). אמנם הרמב"ן (ד"ה מלמ) פירש את המעשה באופן אחר, שהזקנים ירדו מירושלים לעריהם וראו שדפון באשקלון, וכשחזרו לירושלים גזרו תענית על כך בירושלים.

כז. עַל פי הר"ן (ד"ה ועל כולם).

כח. רש"י (ד"ה שנראו). בשפת אמת (ד"ה שאכלו) ביאר כוונתו על פי המבואר בברייתא (להלן כג.), שאם חיה רעה אכלה אדם אין ראיה שזו מכה משולחת כעונש מהשמים, אלא יתכן שאכלה מחמת רעבונה. ורבי יוסי פירש את דברי תנא קמא שחייב בתענית אם חיה רעה אכלה תינוקות, שבהכרח מדובר שהיה דבר זה בשדה ולא בעיר, כי אם היה הדבר קורה בעיר, היו גוזרים תענית אף כשהחיה רצה בעיר ואף אם לא אכלה תינוקות, שבריצתה בעיר הוא דבר שאינו רגילה אליו, ומוכח שזו מכה משולחת. וחלק רבי יוסי על תנא קמא שאי אפשר להעמיד כדבריו שגזרו תענית בגלל שאכלו זאבים בשדה, שעל האכילה בשדה אין מקום לגזור כמבואר בדברי הברייתא, אלא בהכרח שהיו הזאבים בעיר, ואם כן יש לגזור תענית אף בלא שאכלו, אלא אפילו על כך שנראו בעיר, ולכן דייק רש"י לכתוב 'שנראו ובאו בעיר', שזו ראיה לכך שזו מכה משולחת שהרי אין דרך חיה רעה להיראות בעיר, ובהכרח שנראתה מחמת גזירת שמים.

כט. הבית יוסף (או"ח סי' תקעו ס"ק ו-ז ד"ה ומ"ש אפילו) כתב, שלא נחלקו חכמים ורבי יוסי אלא רק כיצד אירע המעשה ההוא, אך לדעת שניהם בין אכלו בין נראו מתענים. אמנם בביאור הגר"א (סט ס"ו ד"ה אלו) משמע שנחלקו בזה, ולחכמים אין מתריעים אלא אם כן אכלו זאבים, ולא אם נראו בלבד.

ל. על פי השו"ע (או"ח תקעו סי"ב).

לא. וגם במקומות הרחוקים ממקום הצרה אפילו אם הם במדינה אחרת. ריטב"א (ד"ה על אלו).

לב. רש"י (ד"ה מתריעין). ואף שסתם התרעה ששנינו במשנתנו היינו התרעה ותענית, כאן בהכרח שכוונת התנא כאן להתרעה בלא תענית, לפי שהדבר ידוע שאסור להתענות בשבת. וכן ב'עננו' ולא בשופר, וכמבואר בגמרא לעיל (יד.) שאין תוקעים בשופרות בשבת. ר"ן (נמצאת הפרק ד"ה והמ). אולם הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ו) הוסיף, שאף מתענים עליהם בשבת. וביאר המגיד משנה (סט) את דבריו שלמד כן מדברי הגמרא שמתריעים בתפילת 'עננו' שהיא תפילת תעניות, שאכן מתענים בשבת על צרות אלו. והלחם משנה (סט) כתב שהרמב"ם למד שכל מקום שכתוב 'מתריעין' הכוונה בתענית, ולכך כשכתוב במשנה 'מתריעין בשבת' אף שודאי ההתרעה היא בפה, מכל מקום כיון שכתוב לשון 'מתריעין' בהכרח שגם מתענים בהם. וראה עוד במגיד משנה שהביא ששאר הראשונים לא הזכירו שמתענים, וכן הרבה ראשונים פירשו שהתרעה של 'עננו' היא תפילת 'מי שענה', [ובלחם משנה ביאר שזה תפילת 'עננו אבינו עננו' שאומרים בסליחות], ואינה תפילת 'עננו' של תעניות. אמנם הטור (או"ח סי' תקעו) כשהעתיק את לשון הרמב"ם כתב 'זועקין ומתחננין בתפילות בשבת' והשמיט תיבת 'מתענין', וכתב הכסף משנה (נרמב"ם סט) שזה הגירסה הנכונה, שהרי ברמב"ם (שבת פ"ג הכ"ד) כשהביא דינים אלו כתב 'וזועקים עליהן ומתחננים בשבת ומתריעין עליהן לעזור אותם' ולא כתב שמתענים עליהם.

הריטב"א (סט) ביאר באופן אחר, שאין כוונת המשנה שדווקא בשבת מתריעים ב'עננו' ולא בתענית, אלא שנינו כן מחמת החידוש שבכך שאפילו בשבת מתריעים רק ב'עננו', אבל הוא הדין שגם ביום חול הדין כן, שמאחר וצרות אלו אינן שייכות אלא לאנשים הנמצאים בצרה ולא לשאר העם, לכן אין מתענים עליהם, אלא לפי שאותם אנשים מפני צרתם אין להם פנאי כל כך להתענות ולהתפלל, לכן תקנו שכל השומעים מצרה זו יתריעו ב'עננו' בין בחול בין בשבת.

לג. רמב"ם (מעניות פ"ג ה"ג). וכתב המגיד משנה (סט), שכך פירש הרמב"ם 'עיר שהקיפוה עכו"ם'. ושמד במצוה קלה מבואר בגמרא (סנהדרין עד.) שהכוונה לאופן שגזרו הגוים לשנות את דרך קשירת שרוכי הנעל לאופן שבו הגוים מקפידים לקשור [וכגון שדרך ישראל לקשור בענין אחר, ויש צד יהדות וצניעות בדבר] גם זה בכלל מצוה קלה שמחויבים למסור נפש עליה בשעת השמד.

לד. רש"י (לעיל יד. ד"ה נהר).

לה. שהיא הולכת ונדה ועתידה לטבוע במים. רש"י (לעיל יד. ד"ה המטורפת). ועוד כתב (כמן ד"ה המטורפת) שזה מלשון ביצה טרופה (עדויות פ"ב מ"ד).

לו. ישנן צרות נוספות שמתריעים עליהם בשבת, והם הובאו בגמרא (ב"ק פ.) וכאן במשנתנו לא הוזכרו צרות אלו, מפני שדרך התנא לכתוב אופן אחד ולשייר אופנים נוספים שלא כתבם. גבורות ארי (ד"ה מיהו). [וראה דבריו בהרחבה בילקוט ביאורים].

לז. רש"י (לעיל יד. ד"ה לעזרה וד"ה לא). והביא שם פירוש נוסף, שתנא קמא שאמר ש'מתריעים' כוונתו שעושים כן בקול רם, ורבי יוסי חולק ואומר שרק מתריעים לעזרה, כלומר שכל אחד מתפלל בביתו לעזרת הנמצאים בצרה.

לח. שהיה ממקום שנקרא תמנת. רש"י (ד"ה שמעון), על פי הגהות וציונים. וראה בלחם שמים (יעב"ץ, פ"ג מ"ז) שכן הפירוש אם קוראים הַתֵּימָנִי בחיריק תחת האות ת"י, וכמו שכתב רש"י (בילה כמ. ד"ה המימני) שכן לשון הפסוק (שופטים טו ו) 'שִׁמְשׁוֹן חֲתַן הַתִּמְנִי', כלומר מהעיר תמנת שהיא בארץ ישראל. אמנם לפי הרגילות לקרוא 'הַתֵּימָנִי' בצירי תחת התי"ו וקמץ תחת המ"ם, וכלשון הפסוק (נחמיה ו ו) 'חֶשְׁם מֵאֶרֶץ הַתֵּימָנִי', יש

ה"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שמותה העיר שלא ינדו עליה גשמים תלך לקנות התבואה בשותה העיר ויהיה הה רעב: או מפולת. שחומותיה והבתים נופלין ברוח: מתריעים בב"מ. אם (ו) ירצו בשפמית מתריעין בשבל שבשל מתריעין בשפמית, כלקמני טעמא בשיפת מפני שהיא מכה מהלכת, אם במקום אחד היא מתריעין עליהן: שדפון. בתבואות: ירקון. חולי[מ]: חיה רעה. משכלת בני אדם: חרב. חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: מלא תגור. מפרש בגמ'[נ]: לעריהם. בא"י: באשקלון. בארץ פלשתים: ועל שאכלו זאבים. שהיה חיה רעה, ומכה מהלכת היא: שנראו. ובאו בעיר: מתריעין. בעגנו[ס]: המטורפת. מלשון טרף שבשנ (ברכות דף כח.) ומלשון בילה טרופה (עדיות פ"ב מ"ד) כו', כלמפרש בפרק שלמעלה (דף יב.): שמעון התימני. מתמנה[ע] היה: שלא תבא. ליתנה מעליה נקט: מרוב גשמים. ולאו כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שאם ולאי שהיתן לקללה, כלאמר רב יהודה (לעיל ו:) תמטר[פ] מקום מטר שמקלקל תבואה, אלא כגר ירדו[צ] וטורח הם לבני אדם שבל אין מקלקלין תבואות, וטעמא מפרש בגמרא[ק] למה אין מתריעין: תנורי פסחים. שהם בחנרות ושל חרס הן, ומטלטלין אותן אלא ימוקו בגשמים: גשמי בורות. שיפוע גשמים למלאות בורות: ונדבות. לגון ועין יפה: אבן הטוענין. שבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה כו', בשבא מציעא (דף כח:): לנדות. (ז) על כבוד הרב[ר]: מתחטא. פורפי"ם בלע"ז. יסמח מניך ואמך ותגל יולדתך: גמ' רביעה ראשונה ושניה לשאול. שאף על פי שלא ירדו גשמים לא נראתה ולא נשמיה לא היו מתענין אלא שולין, וקשיין מתני' דקתני סדר תעניות אלו האמור ברביעה כשעברה מכל וכל כגון רביעה ראשונה: (ע) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא צריך כו' והוא תפלת שוא הל"ת ומה"ד אבל [2] יבשו. כשהחטין עדיין כו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא צריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שעלו כו' שמייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא הל"ת והם"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהאי מילתא כלומר כו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לתענות מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין חיו בא רעב כי אם בעורת הולל:

ש"מ שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר. [שו"ת חוות יאיר סימן קצז]

לאחר חצות ישלימו. פשוט הוא שאף לאחר חצות שמשלימין אותו היום שוב אין אומר ענגו ולא תחנונים אחרים שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומר אותו בכרס רעבה, ובפ"ק (י:) אמרו דיחיד מתענה ומשלים כל תעניותיו אעפ"כ אין [לו] לומר [ענגו] שכבר נענה אלא שמשלים נדרו והולך, אעפ"כ מתודה והולך אם ירצה אפי' כסדר יום הכפורים וכן ראוי לו. [הריטב"א]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) עליהן (ועי' דק"ס): נ] מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא כמלא תנור (ותיבת "פי' ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): ס] [בב"מ איתא הטוענין, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): ע] טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: פ] תמטר תהא מקום (גליון) כ"ה בדפו"י: צ] ברש"י שברי"ף הנוסח אלא שכבר ירדו הרבה שאין צריכין להן וטורח וכו': ק] הקונטרס כצ"ל (גליון): ר] צ"ל מתמנת (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: ש] ברש"י שברי"ף הנוסח אלא שכבר ירדו הרבה שאין צריכין להן וטורח וכו': ת] צ"ל מזו לזו ע"י נהר מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): א] צ"ל מתמנת (ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: ב] ברש"י שם הל' ג והל' ה בירושלמי שם שם הל' ו: ג] בירושלמי (סוף פרקין) נוסף בערב שבת: ד] צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): ה] "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) לעיל דף יד., ג) [עי' פירש"י לקמן כג. ד"ה עוגה], ג) ב"מ דף כח:, ד) [ברכות דף יט.], ה) [רש"י ע"ז לקמן כה:], ו) עיין לעיל ו סוע"א, ז) [גיטין ל. ע"ש ל"ע על לשון מתרון שכתב רש"י וכן תוס' ד"ה לא לריכא] ועי' גבו"א, ח) עיין רש"י דברים כח כב ובחי' אנשי שם על הרי"ף ובשפ"א, ט) לקמן כב:, י) לעיל יד. ע"ש, כ) ברכות יט., ל) ברכות נד., מ) שמות לח כג, נ) כ"ה בערוך ערך אקון.

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. עי' מגחות דף סו ע"ב תד"ה כנף רגניס:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה. ג"כ ראשונה:

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
[משלי כג, כה]

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. אבל יבשו לא דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: דאקון שנראה להן קצת תקנה: נהרא אנהרא בצורתא כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדות שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ג' מתיס בג' ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ וע"ב ס"ל אין זה: (נ) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לעקה. ע"ב עי' פירושו בדף יד ע"ש: (ג) שם אלמלא חוני אתה גוזרני עליך לנדות אבל מה אעשה: (ד) שם לא צריכא דהדר [3] אקון מהו דתימא: (ה) רש"י ד"ה ה"ג פשיטא כו' ולפיכך מתענות מפני שמותה בשותה העיר וכו' המבואה בשותה שסביבותיה ויהיה בה רעב: (ו) ד"ה מתריעים בב"מ אם נראו בשפמית כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (ז) ד"ה לנדות שמנדין על כבוד הרב שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה לשונה: (ט) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא לריך כו' והוא תפלת שוא הל"ת ומה"ד אבל [2] יבשו. כשהחטין עדיין כו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שעלו כו' שמייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא הל"ת והם"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהאי מילתא כלומר כו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לתענות מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין חיו בא רעב כי אם בעורת הולל:

עין משפט נר מצוה

ב א] מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף ו וסעיף יב:
ג ב ג] מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד] מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח ט:
ה ה] מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו] מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח] מיי' שם פ"ל ה"ו ופ"ג מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט] מיי' שם פ"ג הלכה טו טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י] מיי' שם פ"ל הלכה טז טור ס"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ] מיי' שם טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל] מיי' שם פ"ג הלכה טז טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ח:

משנת ראשונים

איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם ז"ל שאין בחשבון זה הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה והיינו לישנא דהמוציאה.
[ר"ן דף ח. מדה"ר]

וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון. אשקלון נמי אע"ג דחוצה לארץ הוא כדתנא (בגיטין דף ב.) מאשקלון [לדרום] ואשקלון [כדרום] אפ"ה כיון שכבשוהו עולי מצרים כדכתיב וילכוד את עזה ואת גבולה ואת אשקלון, אע"פ שלא החזיקו בו עולי בבל נידון כארץ לענין תענית, ולפיכך גזרו תענית זקנים שבירושלים על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. ומשמע דלא פליגי תנא קמא ורבי יוסי אלא בעובדא היכי הוה אבל לדברי הכל נראו אף על פי שלא אכלו מתעניין וגם מתריעין דהוי בכלל חיה רעה דקתני מתניתין דמתריעין עליה.
[בית יוסף אורח חיים סימן תקעו]

שמעון התימני אומר. פרש"י (ביצה כא.) מתמנת היה כדכתיב שמשון חתן התימני (שופטים טו ו) על שם תמנת. והוא מד' חכמי יבנה, ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ושמעון התמני דן לפניהם בקרקע.
[ספר יוחסין מאמר ראשון]

אף על הדבר. לולי קרא דנאמר מדבר באופל יהלך אמינא דמלת דבר אינו מיוחד על מכת המגפה הידוע רק על כל חולה הממית ומדבק מאיש לאיש ומבית לבית, ובמשנה דתענית ארז"ל איזה דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי וכו' **לאחר חצות ישלימו.**

א אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ב וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ג איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה (ו) הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר ד על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ה ועל החיה רעה ועל החרב מתריעין עליה [ו] מפני שהיא מכה מהלכת מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם ו וגזרו תענית על שנראה כמלא פי [ז] תנור שדפון באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו: [ח] על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים ר' יוסי אומר (ז) ח לעזרה ולא לצעקה שמעון התימני אומר אף על הדבר ולא הודו לו חכמים: על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן ט חוץ מרוב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעגל [ג] התפלל שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו התפלל ולא ירדו גשמים מה עשה [ז] עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן אמר להם [ג] צאו וראו אם נמחית אבן הטוענין [ד] שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך (ג) נידוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר [א] ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך: (**מתני'** [ה]) היו מתענין וירדו להם גשמים [ה] קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו ר"א אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יו"ט ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים [ו] וקראו הלל הגדול: **גמ'** סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות [ז] אמר רב יהודה [ח] ה"ק סדר תעניות האמור אימתי בזמן שיצאה רביעה ראשונה ושניה ושלישית ולא ירדו גשמים אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו אי נמי צמחו וחזרו ונשתנו מתריעין עליהן מיד אמר רב נחמן דוקא נשתנו [ט] אבל יבשו לא פשיטא נשתנו תנן לא צריכא (ד) [י] דאקון מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמשמע לן: וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם כו': מאי מכת בצורת אמר רב יהודה אמר רב מכה המביאה לידי בצורת אמר רב נחמן נהרא אנהרא בצורתא

לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה ניידעו מהו לתימא מקנתא מילתא היא פי' להוחיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל לורכם ליבעי התרעה קמ"ל דלאו מילתא היא: **נהרא אנהרא בצורתא.** פי' (כ) (הכי [ת]) בשאין תבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא משם לזו היינו [ת] מקרי בצורת ולא מקרי רעב (נ) ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר לריכא למה טרחת זעירא ומהאי כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין מדינתא לחמדינתא פירוש שלריך להוליא ממדינה למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים ואז מתריעין לאי לאפשר להביא בשפע כ"כ כמו בספינות ל"א נהרא אנהרא כלומר אם יבא הנהר זה ולריך להסב נהר אחר לכאן אי נמי לריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא בכאן זה בצורת ולא מתבשלו מתריעין מדינתא לחמדינתא אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר ולריכין להביא מים מעיר אחרת בספנ וקשה דבמתני' משמע לבצורת (מ) מתענין דקאי מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת ויש לומר דמכת בצורת דמתני' הוי כמו לכפנא כאשר פירשתי שאחת מהה יצא חוט ומשוס הכי מתריעין אע"ג דעדיין אינו רק בצורת הואיל וסופו לבא לרעב מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא אבל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת אי לא מצי למא לידי רעב ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא לבא הוי בצורתא ולא כי בצורתא ולא מתריעין: נהירנא

לוֹ חֲכָמִים על כך, אלא הם סוברים שאף בחול אין מתריעים על הדברלט.

המשנה מבארת שיש דברים שאין מתענים ומתריעים עליהם אף שיש בהם טורח וצער:
עַל כָּל צָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עַל הַצִּבּוּר - שבאה חלילה על הציבורמ, **מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן**מא, **חוּץ מֵרוֹב גְּשָׁמִים** - חוץ מגשמים שירדו יותר אהח"כופ 18/06/2018 צורכם ויש בהם טורח לבריותמב, מפני שהגשמים טובה לעולם ואין מתריעים על רוב טובהמג.

המשנה מביאה מעשה בענין הזה שאין מבקשין על רוב טובה:
מַעֲשֶׂה שֶׁאָמְרוּ לוֹ לְחוֹנִי הַמְּעַגֵּלמד בשנה שנעצרו הגשמים, **הִתְפַּלֵּל שֶׁיֵּרְדוּ גְּשָׁמִים**, ומכיון שהיה בטוח שתתקבל תפילתומה ויֵרדו גשמים לרוב, **אָמַר לָהֶם, צְאוּ וְהַכְנִיסוּ תַּנּוּרֵי פְסָחִים** מן החצירות לבתים **בְּשְׁבִיל שֶׁלֹּא יִמּוֹקוּ** - כדי שלא ימחו מרוב הגשמים שעתידים לרדת, והתנורים היו של חרס ודרכם להמחות מחמת הגשמיםמו. ולאחר שעשו זאת **הִתְפַּלֵּל** חוני המעגל שירדו גשמים, **וְלֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִיםמז. מֶה עָשָׂה** כדי שתועיל תפילתו, **עָג עוּגָה** - רשם בקרקע צורת עיגולמח, **וְעָמַד בְּתוֹכָהּ, וְאָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, בָּנֶיךָ שָׂמוּ פָנֵיהֶם עָלַי** [-פנו אלי כדי לבקש ממך] **שֶׁאֲנִי כְּבֶן בַּיִת לְפָנֶיךָ** - משום שאני רגיל לבא לפניך כבן בית הנכנס ויוצא בלא רשותמט, **נִשְׁבַּע אֲנִי בִּשְׁמְךָ הַגָּדוֹל שֶׁאֵינִי זָז מִכָּאן** - מתוך עיגול זה **עַד שֶׁתְּרַחֵם עַל בָּנֶיךָ** ויֵרדו גשמים. ואכן **הִתְחִילוּ גְּשָׁמִים מְנַטְּפִין** - יורדים טיפות טיפות, **אָמַר** חוני המעגל, **לֹא כָךְ שָׁאַלְתִּי** [-ביקשתי] בבקשתי על הגשמיםנ, **אֶלָּא** ביקשתי שירדו **גְּשָׁמֵי בּוֹרוֹת שִׂיחִין וּמְעָרוֹת** - גשמים בשפע היכולים למלאות בורות שיחין ומערותנא במים. **הִתְחִילוּ לֵירֵד בְּזַעַף** - בחוזק רב, **אָמַר** חוני המעגל, **לֹא כָךְ שָׁאַלְתִּי** - לא כך ביקשתי בתפילתי, **אֶלָּא** ביקשתי שירדו **גְּשָׁמֵי רָצוֹן בְּרָכָה וּנְדָבָה** - גשמים היורדים ברצון ובעין יפה. ונתקבלה תפילתו **וְיָרְדוּ** גשמים **כְּתִיקָנָן** - באופן הראוינב, ולא פסקו הגשמים לירד והתרבו המים במקומות הנמוכים, **עַד שֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרְאֵלִים מִירוּשָׁלַיִם לְהַר הַבַּיִת** שהיה גבוה יותרנג, **מִפְּנֵי** ריבוי **הַגְּשָׁמִים** שירדו. **בָּאוּ וְאָמְרוּ לוֹ** לחוני המעגל, **כְּשֵׁם שֶׁהִתְפַּלַּלְתָּ עֲלֵיהֶם** - על הגשמים **שֶׁיֵּרְדוּ, כָּךְ הִתְפַּלֵּל שֶׁיִּלְכוּ לָהֶן** ויפסקו, **אָמַר לָהֶם, צְאוּ וּרְאוּ אִם נִמְחֵית אֻבָּן הַתּוֹעִין** - אם כיסו הגשמיםנד את האבן הגדולה עליה היו מוצאי האבדות עומדים ומכריזים על האבידה שמצאונה, שאין הגשמים יכולים לכסותה, והתכוון חוני לדחותם ולומר להם שאין לבקש שיפסק ריבוי הטובהני.

לומר שהיה תנא זה מארץ תימן, [ואף שהיא בחוץ לארץ מצאנו כמה תנאים שהיו מחוץ לארץ].
אוצר החכמה
לט. כן היא מסקנת הגמרא להלן (כג:) על פי דברי רבי עקיבא המבוארים בברייתא. לעיל הביאה המשנה דין עיר שיש בה דבר שהיא מתענה ומתרעת ולגבי סביבותיה נחלקו רבי עקיבא וחכמים שלשיטת חכמים סביבותיה מתענות ולא מתריעות, ולרבי עקיבא מתריעות ולא מתענות, ואין הנידון שם דומה לנידון שבו נחלקו שמעון התימני וחכמים כאן, ששם עוסקת המשנה בדין העיר שבה יש דבר ודין הערים סביבותיה, ואילו כאן נמנה הדבר עם שאר הדברים שנשנו במשנתנו שכל השומעים על הצרה מתריעים עליהם בתפילה אפילו במקומות הרחוקים מאד שאין לחשוש שתגיע המכה אליהם, מפני שמחויבים הם להתפלל על צרת אחיהם הנרדפים מחמת הצרה, וסבר שמעון התימני שכל שצריכים להתפלל על צרת הדבר שאחיהם נרדפים על ידי מלאך המות ונמצאים בסכנה, וחכמים לא הודו לו וסברו שבמקום שאין חשש שיגיע הדבר לשם, אין להתריע עליו כלל ואפילו בימי החול, ודי שהעיר שבה הצרה וסביבותיה יתענו על עצמן, ואין צרתן מוטלת על שאר המקומות להשתתף בה. ריטב"א (ד"ה שמעון). ויש שפירש, שטעמם של חכמים, שחששו שאם יתריעו בחול על צרה גדולה מעין זו, שמא יבואו להריע אף בשבת. אבל שדפון וחסיל שמבואר במשנה לעיל שבחול כן מתריעין ולא חששו שמא יתריע אף בשבת משום שאין זו צרה כה גדולה שיבוא להתריע בשבת. [ומה שנתבאר לעיל לדעת תנא קמא שאף על דבר העיר וסביבותיה מתענות, היא דעה שלישית, החולקת על חכמים שמובאים במשנה להלן וסוברים שאף בחול אין מתריעים על הדבר] לחם משנה (תעניות פ"ו ה"ג), בבאור דברי רש"י (כג: ד"ה מן). וראה ברמב"ן (כג: ד"ה והנ), שפירש את דברי שמעון התימני באופן אחר.

מ. והמשנה נקטה לשון נקיה 'שלא תבא', בלשון סגי נהור [כפי שרגילים לומר לעיור, שהוא מרובה אורה, בלשון נקיה]. רש"י (ד"ה שלא).

מא. והיא מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שבאה על הצבור, שנאמר (במדבר י ט) 'על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות', ומדברי סופרים צריך גם להתענות על כל צרה שבאה על הצבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד, ואם היו במקדש מריעים בחצוצרות ובשופר. רמב"ם (תעניות פ"ו ה"ג, ה"ד). [והראשונים חלקו בענין התקיעות, וכן דנו הפוסקים מדוע בימינו אין תוקעים בעת צרה, וראה בהרחבה בילקוט ביאורים].

מב. אולם אם הם מזיקים את התבואות, וכגון מה שאמרו במשנה לעיל בסמוך, שירדו גשמים על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדו, וירידת הגשמים בשתי הערים היו לקללה, וכפי שמבואר בגמרא לעיל (ו:) שאף בעיר שירדו הרי זה סימן קללה ומשום שהם מרובים יותר מכדי הצורך ומקלקלים את התבואה, ובאופן זה ודאי שמתריעים עליהם שיפסקו, אולם כאן בריבוי הגשמים, אמנם זה טורח לבני אדם אך אין זה סימן קללה להם. רש"י (ד"ה מרוב).

מג. וכפי שדורשת הגמרא להלן (כג:) מן הפסוק (מלאכי ג י) 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די', ודורשת הגמרא עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. וכפי שביאר הר"ן (סט ד"ה שנאמר) שכיון שכך היא מידתו של הקב"ה שכשהוא משפיע טוב הרי הוא משפיע ללא גבול, אין ראוי להתפלל על זה.

מד. נקרא כך על שם העיגול שעשה סביבו, כמבואר במעשה המובא בהמשך משנתינו, רש"י (מגילת תענית ז: ד"ה דעגיל) [וראה עוד במלאכת שלמה (מ"ח) שהביא ביאור נוסף].

מה. הטעם בזה שפנו אליו ואף הוא היה בטוח שתתקבל תפילתו, משום שהיה חסיד גדול שבדור ובעל מעשים טובים, ותפילתו נתקבלה משום שהיה מצער עצמו להבין דברי תורה ולרדת לעומקה של הלכה. עיון יעקב (להלן כג. ד"ה לחוני).

מו. דרכם היה להניח את התנור שצולים בו קרבן פסח מחוץ לבית והיה נרטב מהגשמים, ובסוף החורף היה מתייבש ונעשה ראוי לצלות בו את הפסח, ומעשה זה היה קרוב לחג הפסח ולכן אמר להם שיכניסו את התנורים שלא ימחו ממי הגשמים. על פי רש"י (ד"ה תנורי) ותפארת ישראל (אות מ).

מז. הטעם שלא ירדו גשמים מיד כשהתפלל, משום שאף שכוונתו היתה לשם שמים שאם יירטבו התנורים לא יהיו ראויים למצות הפסח, לא היה לו לומר בלשון שמשמעותה שמובטח הוא שודאי ירדו גשמים, אלא היה צריך לומר בלשון מסופקת הכניסו תנורי פסחים שמא ירדו גשמים. קול הרמ"ז (מ"ח ד"ה שלח). וכן משמע מלשון הירושלמי (ה"ט) שאמר רבי יוסי בי רבי בון שלא ירדו גשמים משום שלא בא בענוה.

מח. על פי רש"י (כג. ד"ה עוגה). והר"ן (ד"ה עוגה) כתב, שעשה בקרקע גומא כעוגה גדולה עגולה.

מט. על פי רש"י (נרכות לד: ד"ה כעגל), ומהרש"א (מ"ח, להלן כג. ד"ה כגן גיתית). וביאר עוד המהרש"א (שם) שכוונתו היתה לומר גם, שלא מפני גדולתי וחשיבותי פנו אלי אלא מפני שאני רגיל אצלך.

נ. ובירושלמי (ה"ט) אמרו שהעם אמרו שירידת הגשמים באופן הזה לא באה אלא כדי להתיר נדרו של חוני המעגל, שיוכל לצאת מתוך העוגה.

נא. בורות שיחין ומערות הם מקומות קיבול למי הגשמים וחלוקים זה מזה, בור הוא חפירה עגולה, ושיח היינו חפירה ארוכה וצרה, ומערה היא חפירה מרובעת ומקורה, אלא שיש בתקרתה פתח שאפשר ליכנס דרכו. רש"י (נ"ק נ: ד"ה חרילין).

נב. כתב האלשיך (ירמיה יד כג), שמעשה זה של חוני המעגל רמוז בפסוק (שם) 'הֲיֵשׁ בְּהַבְלֵי הַגּוֹיִם מַגְשִׁמִים וְאִם הַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ רְבִבִים הֲלֹא אַתָּה הוּא ה' אֱלֹהֵינוּ וּנְקַוֶּה לָךְ כִּי אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת כָּל אֵלֶּה', וביאור הפסוק שאין נעשה דבר כזה של גשמים שיורדים כפי הבקשה, אלא רק לישראל שה' אלהיהם ולמי שבוטח ומקוה לה' שיעשה רצונו, כאשר קוה ובטח חוני באומרו איני זז מכאן וכו', שאחר ההעדר הגשם היו השמים מגשימים, ואחר כך ביקש וירדו רביבים דקים כראוי, הלא אתה ה' במה שאתה אלהינו ואנו מקוים לך ובוטחים בך, תעשה כאשר קרה לחוני שבטח בה' ועשה לו רצונו, ונשתנה הגשם מטיפות למטרות עוז וזעף ומגשמי זעף לגשמי רצון, כי בוודאי אתה ה' היחיד שיכול לעשות כל זה.

נג. מאירי (כג: ד"ה המשנה החמישית). אולם התוספות יום טוב (פ"ג מ"ח) ביאר על פי הירושלמי (ה"ט) שהר הבית היו בו שורות של ספסלים אחת מעל מחברתה, ומעל ספסלים אלו היתה סככה שנועדה להגן מפני הגשמים. ראה רש"י (סוכה מג: ד"ה על גג). הקשה הטורי אבן (מגילה כח: ד"ה ומיין) הרי הר הבית יותר קדוש מבית הכנסת [כמבואר בברכות (סג:) שרקיקה ומנעל מותרים בבית הכנסת ואילו בהר הבית אסורים] ואם בבית הכנסת אסור להכנס מפני הגשמים כמבואר בגמרא מגילה (שם), כיצד נכנסו ישראל להר הבית מפני הגשמים, ונשאר בקושיא. וראה בברכי יוסף (או"ח סי' קנג סק"ה) שכתב ששונה הדין במעשה של חוני המעגל, אלא שלא ביאר מהו החילוק. ויש מהאחרונים שכתבו, ששמא מרוב גשמים היה בכך חשש פיקוח נפש, ולכן הותרה כניסתם.

נד. רש"י (ב"מ כח: ד"ה נמלו), רמב"ם (פירוש המשניות מ"ח). וברע"ב (שם) הוסיף לבאר שהאבן הזו גבוהה מאד ואי אפשר שיכסוה המים אלא אם כן הגיע מבול לעולם. וברשב"ש (שו"ת סי' קנג ג ד"ה והנה) כתב, שודאי הפירוש הוא אם נתכסה האבן, ואין לפרש צאו וראו אם נמחית האבן, שהרי אפילו אם יוצף כל העולם במים האבן לא תמחה. אמנם השיטה מקובצת (ב"מ שם ד"ה ופירושלמי) הביא שבירושלמי (ה"ט) מבואר שאמר להם שיראו אם האבן נמחתה קצת על ידי המים, וכוונתו היתה לדחותם שיודע היה שאין האבן יכולה להמחות, ולא היה אומר להם כך אלא כדי ללמדם שאין מתפללים על רוב טובה.

נה. כפי ששנינו בברייתא (ב"מ כח:) אבן טוען היתה בירושלים, כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם, וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם. המוצא עומד ומכריז שאבדה לו אבידה, והמאבד נותן סימניה ונוטלה. ומלשון הברייתא משמע שהאבן היתה בתוך ירושלים, אמנם הרמב"ם (גזילה ואבידה פי"ג ה"ח) כתב, שהאבן היתה חוץ לירושלים.

נו. ר"ן (ד"ה שם), וכמבואר בגמרא (להלן כג.). וכתבו התוספות (ב"מ כח: ד"ה אבן) שכן

מסורת הש"ס עם הוספות

ה"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שמותה העיר שלא ינדו עליה גשמים תלך לקנות התבואה בשותה העיר ויהיה בה רעב: או מפולת. שמומותיה והבתים נופלין ברוח: מתריעים בב"מ. שם (ו) ירמו שמפסיק מתריעין בשבל בשבל מתריעין בשמפסיק, כלקמני טעמא בסיפא מפני שהיא מכה מהלכת, שם במקום אחד היא מתריעין עליהן: שדפון. בתבואות: ירקון. חולי[מ]: חיה רעה. משכלת בני אדם: חרב. חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: מלא תגור. מפרש בגמ'[ט]: לעריהם. בא"י: באשקלון. בארץ פלשתים: ועל שאכלו זאבים. שהיה חיה רעה, ומכה מהלכת היא: שנראו. ונמו בעיר: מתריעין. בעגנו[י]: המטורפת. מלשון טרף שבשבת (ברכות דף כח.) ומלשון בילה טרופה (עדיות פ"ב מ"ד) כו', כלמפרש בפרק שלמעלה (דף יב.): שמעון התימני. מתמנה[כ] היה: שלא תבא. ליתנו מעליה נקט: מרוב גשמים. שלו כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שאם ודאי שהיין לקללה, כדאמר רב יהודה (לעיל ו:) תמטר[כא] מקום מטר שמקלקל תבואה, אלא כגר ירדו[כב] וטורח הוא לבני אדם שבל אחד ואחד מיני מקלקלין תבואות, וטעמא מפרש בגמרא[כג] למה אין מתריעין: תנורי פסחים. שהם בחנרות ושל חרס הן, ומטלטלין אותן אלא ימוקו בגשמים: גשמי בורות. שיפוע גשמים למלאות בורות: ונדבות. רצון ועין יפה: אבן הטוענין. אבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה בו', בשבת (דף כח:): לנדות. (ז) על כתוד הרב[כד]: מתחטא. פורפיי"ם בלע"ז. יאמת אביך ואמך ותגל יולדתך: **ורבי'** רביעה ראשונה ושניה לשאול. אותר החכמה אף על פי שלא ירדו גשמים אלא על שדה אחת ולא נשמיה לא היו מתענין אלא אותלין, וקשיין מתני' דקתני סדר תעניות אלו האמור ברביעה כשעברה מכל וכל כגון רביעה ראשונה: (ע) ד"ה דוקא בו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא לריך בו' והוא תפלת שוא הל"ת ומה"ד אבל [ב] יבשו. כשהחטין עליין בו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו למימ בו' לתקון שלו בו' שנתייבשו מהו למימ בו' דאקנתא לאו מילתא הל"ת והם"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא בו' [פירוש] כשאין כל"ל ומיבא הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין בו' ועירא ומהאי מילתא כלומר בו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ואו מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לתנלות מתריעין דקתני מתריעין בו' כשאר פירש"י שתחת מטה בו' מע"ג דעדיין מיגו בא רעב כי אם נלות הואיל:

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. עי' מגחות דף סו ע"ב תד"ה כנף רגיים:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה. ע"ב ראשונה:

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
[משלי כג, כה]

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. אבל יבשו לא דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: דאקון שנראה להן קצת תקנה: נהרא אנהרא בצורתא כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדות שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ג' מתיס בג' ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ וע"ב ס"ת אין זה: (נ) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה. ע"ב עי' פירושו בדף יד ע"ת: (ג) שם שלמלא תוני אתה גוזרני עליך לנדות אבל מה מעשה: (ד) שם לא לריכא דהדר [ה] אקון מהו למימ: (ה) רש"י ד"ה מתריעים בכ"מ אם נראו בשמפסיק כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (ז) ד"ה לנדות שמנדין על כתוד הרב שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה לשמונה:

עין משפט נר מצוה

ב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ת"ח סי' תקעו סעיף ו וסעיף יב:
ג ב ג מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח ט:
ה ה מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח מיי' שם פ"ו ה"ו ופ"ב מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט מיי' שם פ"ב הלכה טו טוש"ע ת"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י מיי' שם פ"ו הלכה טז טור ת"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ מיי' שם טוש"ע ת"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל מיי' שם פ"ב הלכה טז טוש"ע ת"ח סי' תקעה סעיף ח:

משנת ראשונים

איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם ז"ל שאין בחשבון זה הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה והיינו לישנא דהמוציאה.
[ר"ן דף ח. מדה"ר]

וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון. אשקלון נמי אע"ג דחוצה לארץ הוא כדתנא (בגיטין דף ב.) מאשקלון [לדרום] ואשקלון [כדרום] אפ"ה כיון שכבשוהו עולי מצרים כדכתיב וילכוד את עזה ואת גבולה ואת אשקלון, אע"פ שלא החזיקו בו עולי בבל נידון כארץ לענין תענית, ולפיכך גזרו תענית זקנים שבירושלים על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. ומשמע דלא פליגי תנא קמא ורבי יוסי אלא בעובדא היכי הוה אבל לדברי הכל נראו אף על פי שלא אכלו מתעניין וגם מתריעין דהוי בכלל חיה רעה דקתני מתניתין דמתריעין עליה.
[בית יוסף אורח חיים סימן תקעו]

שמעון התימני אומר. פרש"י (ביצה כא.) מתמנת היה כדכתיב שמשון חתן התימני (שופטים טו ו) על שם תמנת. והוא מד' חכמי יבנה, ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ושמעון התמני דן לפניהם בקרקע.
[ספר יוחסין מאמר ראשון]

אף על הדבר. לולי קרא דנאמר מדבר באופל יהלך אמינא דמלת דבר אינו מיוחד על מכת המגפה הידוע רק על כל חולה הממית ומדבק מאיש לאיש ומבית לבית, ובמשנה דתענית ארז"ל איזה דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי וכו' **לאחר חצות ישלימו.** פשוט הוא שאף לאחר חצות שמשלימין אותו היום שוב אין אומר ענגן ולא תחנונים אחרים שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומר אותו בכרס רעבה, ובפ"ק (י:) אמרו דיחיד מתענה ומשלים כל תעניותיו אעפ"כ אין [לו] לומר [ענגן] שכבר נענה אלא שמשלים נדרו והולך, אעפ"כ מתודה והולך אם ירצה אפי' כסדר יום הכפורים וכן ראוי לו. [הריטב"א]

הגהות וציונים

מ) בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) **עליהן** (ועי' דק"ס): **כ)** מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא **כמלא תנור** (ותיבת "פי" ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): **ג)** [ז"ל רש"י מנחות צד ע"ב ד"ה דעגיל וכו' כדקרינן חוני המעגל על שם עוגה] (גליון): **ד)** [בב"מ איתא **הטוענין**, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): **ה)** טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: **ו)** [גיר' רא"ש הונא] (גליון): **ז)** צ"ל **מתמנת** (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: **ח)** תמטר **תהא** מקום (גליון) כ"ה בדפו"י: **ט)** ברש"י שברי"ף הנוסח אלא **שכבר** ירדו **הרבה שאין צריכין** (גליון): **י)** **הקונטרס** כצ"ל (גליון): **כ)** צ"ל מזו לזו **ע"י נהר** מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): **ל)** בירושלמי (סוף פרקין) נוסף **בערב שבת**: **מ)** צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): **נ)** "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

18/06/2018 אריאל שפירון

שָׁלַח לוֹ שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח שהיה אב בית דין[נ], ואמר לו, **אִלְמָלֹא חוֹנִי אַתָּה** - אילו לא היית חוני שאדם גדול וחשוב אתה[נא], **גּוֹזְרַנִי** - הייתי גוזר עָלֶיךָ נִידּוּי[נב], על שהטרחת לפני המקום בשאילת גשמים ואמרת 'לא כך שאלתי' כמה פעמים[נג]. **אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ שֶׁאַתָּה מִתְחַטֵּא** - חוטא ונוהג שלא כהוגן שאתה מבקש כל רצונותיך[נד] **לְפְנֵי הַמָּקוֹם** וְאף על פי כן **עוֹשֶׂה לְךָ רְצוֹנְךָ, כְּבֶן שֶׁהוּא מִתְחַטֵּא עַל אָבִיו** - שקל לפניו להטריח את אביו בכדי שימלא תאוותו[נה], **וְאָבִיו עוֹשֶׂה לוֹ רְצוֹנוֹ**[נו], **וְעָלֶיךָ הַכָּתוּב אוֹמֵר** (משלי כג כה) **'יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ'** - ישמחו אביך ואמך על שילדו אדם גדול כזה[נז].

המשנה מבארת כיצד ינהגו כשירדו גשמים לאחר שקבלו עליהם להתענות:

(מתני'[נח]) הָיוּ מִתְעַנִּין - קבלו הציבור תענית עליהם מפני עצירת גשמים[נט], **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** לאחר מכן[ס], **אִם קוֹדֶם הֶנֵּץ הַחַמָּה** ירדו הגשמים, **לֹא יַשְׁלִימוּ** את התענית עד סוף היום, משום שעדיין לא חלה עליהם התענית בשעה זו[סא], אולם אם ירדו גשמים רק **לְאַחַר הֶנֵּץ הַחַמָּה** שכבר חלה עליהם התענית, **יַשְׁלִימוּ** אותה ויתענו עד סוף היום[סב]. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר**, אף אם ירדו לאחר הנץ החמה, אם ירדו הגשמים קוֹדֶם **חֲצוֹת** היום **לֹא יַשְׁלִימוּ** את התענית, מפני שזמן אכילה הוא בחצות היום[סג], וכל עוד לא עבר חצות היום לא עבר זמן האכילה ואין זה נחשב שהתחילה תעניתם, אולם אם ירדו **לְאַחַר חֲצוֹת** שכבר עבר זמן האכילה ולא סעדו, נחשב הדבר שהתחילה תעניתם, **וַיַּשְׁלִימוּ** את התענית עד סוף היום[סד].

המשנה מביאה מעשה בענין זה[סה]:

מַעֲשֶׂה שֶׁגָּזְרוּ תַּעֲנִית בְּלוּד על שלא ירדו גשמים, **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** ביום התענית **קוֹדֶם חֲצוֹת, אָמַר לָהֶם רַבִּי טַרְפוֹן, צְאוּ וְאִכְלוּ וּשְׁתוּ וַעֲשׂוּ יוֹם טוֹב** מתוך שמחה, **וְיָצְאוּ וְאָכְלוּ וְשָׁתוּ וְעָשׂוּ יוֹם טוֹב, וּבָאוּ בֵּין הָעַרְבַּיִם** לבית הכנסת[סו] **וְקָרְאוּ הַלֵּל הַגָּדוֹל** שהוא מזמור 'הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו' (תהלים קלו ג)[סז], שנאמר בו (פסוק כה) 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ', שהיא גדולתו של ה' הנותן מזון לכל בריה[סח].

★

מבואר בירושלמי (פ"ג ה"ט) שאמר להם חוני, כשם שאי אפשר לאבן זו להמחות מן העולם כך אי אפשר לבקש שילכו הגשמים. [ובגמרא להלן (כג.) מבואר שלבסוף ביקש חוני שיפסקו הגשמים].

נז. תפארת ישראל (יכין אות מז).

נח. רש"י (להלן כג. וברכות יט. ד"ה אלמלא). וראה בהערה להלן בסוף הענין מה שיש לדייק מדברי רש"י אלו.

נט. המנודה אין יושבין בד' אמותיו, ואין אוכלין ושותין עמו [חוץ מבני ביתו], ואין מזמנין עליו ואף לא מצרפים אותו למנין עשרה, ואסור בתספורת, ובכיבוס בגדיו, ובנעילת הסנדל כאבל. שולחן ערוך (יו"ד סי' שלד ס"ג).

ס. רש"י (ד"ה לנדוי) על פי הגהות הב"ח (אות ז). ומנדים על כבוד הרב, וכבוד המקום אף הוא בכלל כבוד הרב. רש"י (ברכות יט. ד"ה לריך).

בגמרא בברכות (יט.) הובאה גירסא אחרת, ששלח לו שמעון בן שטח לחוני המעגל 'צריך אתה להתנדות, ואלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי'. וכתב בשפתי חכמים (שם ד"ה לריך) שהטעם לכפל הלשון, שהכוונה היא שאמר לו שמעון בן שטח שצריך הוא להתנדות על ידי עצמו [כאמור במועד קטן (יז.) 'תלמיד חכם מנדה לעצמו'], ואלמלא חוני אתה אף 'אני' הייתי גוזר עליך נידוי.

וטענתו של שמעון בן שטח היתה, שאין ראוי לצדיק להחזיק עצמו כל כך בטוח בתפלתו שיהיה מדבר בדרך של גזירות. מאירי (כג: ד"ה המנהג המפורסם). ובבית אלוהים (שער התפילה פ"ח) ביאר, שטענתו היתה שנראה שהיה שואל בדרך חיוב והכרח, שכביכול מחויב ה' לקיים רצונו, וכמו שאמרו 'כבן המתחטא על אביו' שהוא הבן המתגעגע על אביו והדרך היא שאביו עושה לו כל אשר יחפוץ והבן שואל ומתחנן לאביו באופן של ציווי והכרח, וכן עשה חוני שעגל עוגה ונכנס בתוכה. [וענין העוגה בא לרמז שאם לא היה מרחם על בניו היה נראה כאילו הם בתוך העוגה, דהיינו שהם בתוך העולם שהוא בצורת כדור והם תחת הנהגת צבאות ומזלות השמים, ולאחר שרחם על בניו יצא מהעוגה, להורות שאין שר ומזל שולט על ישראל בשעת צדקתם, אלא אדרבא המזל כפוף ונכנע תחתם].

סא. לשון רש"י (ברכות שם ד"ה מתחטא) הוא 'לשון חוטא, נקל בליבו לחטוא לאביו ולהטריחו על תאותו'. וכאן (ד"ה מתחטא) כתב פורפיי"ש בלע"ז, ופירושו הוא שעושה רע ומתנהג שלא כהוגן, וכן מבואר מדבריו (להלן כג. ד"ה מתחטא). [והוסיף ביאור בתפארת ישראל (יכין אות מט) שבארמית נקרא ילד 'מחטיי', והיינו שאתה עושה עצמך כילד ששואל מאביו שלא כהוגן]. ובמנחות (סו: ד"ה ומתחטא) פירש רש"י שהוא מלשון טיול שמטייל לפניו. אמנם יש שפירשו באופנים אחרים, כגון הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ח) שפירש 'מתחטא' מתגעגע. וראה בהגהות וציונים כאן שיש שפירשו מלשון 'מיטהר'.

סב. רש"י (ברכות שם).

סג. שהבן אומר לאביו, אבא, הוליכני ורחוץ אותי במים חמים, שטוף אותי במים צוננים, תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים ורמונים, ונותן לו (להלן כג.).

סד. בהערה לעיל הובאו דברי רש"י (להלן כג. ד"ה אלמלא) ששמעון בן שטח אמר לחוני 'אלמלא חוני ואדם גדול אתה', וביאר התוספות יום טוב (עדויות פ"ב מ"ו), שפירש רש"י אלמלא חוני אתה שאתה אדם גדול, ולא פירש אלמלא חוני אתה שאתה כבן המתחטא לפני אביו, מפני שכוונתו לומר שני דברים: א. שאתה אדם גדול ואינני יכול לגזור עליך נידוי. ב. אף אם לא היית אדם גדול לא הייתי יכול לגזור עליך נידוי, שאתה כבן המתחטא לפני אביו. ורש"י דקדק כן מכך שאמר 'אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא' וכו', ולא אמר 'אלמלא חוני אתה שאתה מתחטא וכו'. וכתב התוספות יום טוב שמדברי רש"י כאן יש ללמוד שאין מנדים אדם גדול, ויותר מכך שלא רק את גדול הדור אין מנדים, אלא כל אדם גדול אין מנדים אף שיש גדולים ממנו.

סה. המובא בסוגריים טעות דפוס, והמשך הדברים הוא המשך המשנה שעד עתה עסקנו בה. [ביאור רש"י על קטע זה נמצא להלן (כה:)]. הגהות וציונים (שם גליון).

סו. תפארת ישראל (יכין אות נ).

סז. וירדו הרבה גשמים בשיעור המספיק, ושיעור זה מבואר להלן בגמרא (כה:) שלדברי חכמים בקרקע יבשה שאין הגשמים נכנסים לתוכה בקלות צריך שירדו גשמים עד שיכנסו טפח בעומק האדמה, ובקרקע בינונית [שאינה יבשה ואינה חרושה] צריך שיכנסו הגשמים לעומק האדמה בשיעור שני טפחים, ובקרקע חרושה, שאף גשם מועט נכנס בה בעומק שני טפחים, השיעור הוא שלשה טפחים. על פי המאירי (להלן כה: ד"ה המנהג הפשוט).

סח. רש"י (להלן כה: ד"ה קודם הנץ). וביד דוד (נרש"י שם) ביאר זאת, שאף שתענית מתחילה בודאי מעלות השחר [שהוא לפני הנץ החמה], מכל מקום היה בדעתם שאם ירדו גשמים לפני הנץ החמה לא תחול התענית [אולם אם לא ירדו עד הנץ החמה אכן תחול למפרע מעלות השחר]. והר"י מלוניל (ד"ה היו) ביאר, שאין דרך אנשים לאכול כלל קודם הנץ החמה לכן זמן זה עדיין אינו קובע לתחילת התענית. ובמאירי (שם) ביאר, שדרך בעלי מלאכה לאכול בנץ החמה ונמצא שבאותה שעה חלה התענית למקצת בני אדם.

סט. לפי דברי רש"י שהובאו לעיל בסמוך והתבארו בהערה הקודמת הטעם שישלימו תעניתם, מפני שבנץ החמה חלה עליהם חובת התענית. ובתפארת ישראל (יכין אות נג) כתב, שישלימו תעניתם לפי שלא ניתנו להם הגשמים בסבר פנים יפות, אלא רק לאחר שהצטערו.

ע. רש"י (שם ד"ה קודם חצות), וביאר הגבורות ארי (שם ד"ה קודם) שאף שאמרו (פסחים יג:) שדרך בני אדם לאכול סעודתם בשעה רביעית, מאחר ומבואר בגמרא (שם) שדרך תלמידי חכמים לאכול סעודתם בשעה שישית [-חצות], מכיון שעד חצות לא חל תענית על תלמידי חכמים לפיכך גם שאר העם לא ישלימו תעניתם אם ירדו גשמים.

עא. ובירושלמי (פ"ג ה"ט) מבואר כיון שכבר עבר עליהם רוב היום בקדושה ימשיכו אותה עד סוף היום. וכן כתבו המאירי (שם) והרמב"ם (תעניות פ"ה הט"ז).

עב. ממעשה זה יש ראיה לדברי רבי אליעזר במשנתנו שאם ירדו גשמים קודם חצות, מפסיקים את התענית, ועוד שממעשה זה למדנו גם שאין אומרים הלל הגדול עד בין הערבים [וכמו שיבואר בהמשך]. ריטב"א (ד"ה מעשה). וכך נפסק להלכה, ראה רמב"ם (תעניות פ"ה הט"ז), 'צבור שהיו מתענין על הגשמים וירדו להן גשמים, אם קודם חצות ירדו לא ישלימו אלא אוכלין ושותין ומתכנסין וקוראין הלל הגדול וכו', ואם אחר חצות הואיל ועבר רוב היום בקדושה ישלימו תעניתן'.

עג. מאירי (להלן כה: ד"ה המנהג המפורסם). ובגמרא (להלן כה:-כו.) מבואר שהטעם שקודם אכלו ושתו ורק אחר כך באו לבית הכנסת לומר הלל הגדול, לפי שאין אומרים הלל הגדול אלא על נפש שבעה וכרס מלאה.

עד. רש"י (להלן כה: ד"ה הלל) [ואין זה ההלל שאנו קוראים בחנוכה ובמועדים]. והטעם שהביא רש"י את הפסוק השני במזמור ולא את הפסוק הראשון 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו', לפי שיש עוד מזמורים בתהלים שכתוב בהם כך [מזמור ק"ז ומזמור קי"ח], לכן נתן רש"י סימן לפסוק שנאמר רק במזמור הזה. הגהות אור ישועה (רש"י שם).

עה. רש"י (שם) כתב זאת על פי הגמרא בפסחים (קיח.) ושם הביאה הגמרא את דברי רבי יוחנן שהטעם שנקרא שמו הלל הגדול, לפי שהקב"ה יושב ברומו של עולם [כמו שנאמר (תהלים קלו כו) 'הודו לאל השמים'. רש"י (פסחים שם ד"ה שהקדוש)], ומחלק מזונות לכל בריה ובריה, [כמו שנאמר 'נותן לחם לכל בשר' (שם פסוק כה). רש"י (שם)], וזהו דבר גדול שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומשגיח על הבריות השפלות ליתן לכל אחד ואחד די מחסורו, ועל כן נקרא מזמור זה 'הלל הגדול'. על פי מהרש"א (שם מ"ח ד"ה שהקב"ה). וביאר, שאין כוונת הגמרא שהדרשה שהקב"ה זן ומפרנס נלמדת רק מהפסוק 'נותן לחם לכל בשר', אלא כל עשרים ושש הפסוקים שבמזמור זה הפותחים ב'הודו' מכוונים לענין זה, שמתחיל בשבח של 'הודו לאדני האדונים' וגו', שכולם באים לרומם ולגדל להקב"ה שהוא בעצמו זן ומפרנס לכל הבריות ולא נתן זאת בידי שרי מעלה, ומסיים בכך שעל אף גדלותו שהוא יושב בשמים, הוא עצמו זן לכל, וכמו שאומר בסוף 'נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו הודו לאל השמים כי לעולם חסדו'. ועוד מובא בגמרא (פסחים שם) שאמר רבי יהושע בן לוי שעשרים ושש הפסוקים של 'הודו' האמורים במזמור זה, נאמרו כנגד עשרים ושש דורות שברא הקב"ה בעולמו, מאדם

מסורת הש"ס עם הוספות

ה"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שמותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות התמוהה בחומה העיר ויהיה בה רעב: או מפולת. שחומותיה והבתים נופלין ברוח: מתריעים בב"מ. אם (ו) ירצו בהספמית מתריעין בגבל בגבל מתריעין בהספמית, כלקמני טעמא בסיפא מפני שהיא מכה מהלכת, אם במקום אחד היא מתריעין עליה כל השומעין כדי שלא תבא עליהן: שדפון. בחטוחת: ירקון. חולי (ז): חיה רעה. משכלת בני אדם: חרב. חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: מלא תנור. מפרש בגמ' (ח): לעריהם. בא"י: באשקלון. בחרך פלשתים: ועל שאכלו זאבים. שהיה חיה רעה, ומכה מהלכת היא: שנראו. ובאו בעיר: מתריעין. בעגמו (ט): המטורפת. מלשון טרף שבגד (ברכות דף כח.) ומלשון בילה טרופה (עדיות פ"ב מ"ד) כו', כלמפרש בפרק שלמעלה (דף יד.): שמעון התימני. מתמנה (י) היה: שלא תבא. ליתנה מעליה נקט: מרוב גשמים. שלא כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שאם ולחי שהיתה לקללה, כדאמר בר יהודה (לעיל ו:) תמטר (יא) מקום מטר שמקלקל תבואה, שלא כדר ירדו (יב) וטורח הם לבני אדם אבל אינן מקלקלין תבואות, ובעמא מפרש בגמרא (יג) למה אין מתריעין: תנורי פסחים. שאם בחנורות ואל חרס הן, ומטלטלין אותן שלא יאוקו בגשמים: גשמי בורות. שיפוע גשמים למלאות בורות: ונדבות. לגון ועין יפה: אבן הטוענין. אבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה בו', בגמרא (דף כח:): לנדות. (ז) על כבוד הרב (יב): מתחטא. פורפיי"ם בלע"ז. יעמוד אביך ואמך ותגל יולדתך: גמ' רביעה ראשונה ושניה לשאול. אחף על פי שלא ירדו גשמים לא נראתה ולא נשמיה לא היו מתענין אלא שואלין, וקשיין מתני' דקתני סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה לגמרי ומאחר דקתני מתניתא אהדדי: הבי קאמר בו'. (ח) וכגון רביעה ראשונה שהיא ושליבית, דכולי יומא קרי ליה רביעה [א], כך שמעתי: דוקא נשתנו. דכי נשתנו ולאי הוא מיקרי רעב דמאחר שיכולין בו' ועירא ומהאי מילתא כלומר בו' כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין בו' ועירא ומהאי מילתא כלומר בו' כמאחר תמורים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דשמתי' משמע לשנטורת מתריעין דקתני מתריעין בו' כשאחר פירש"י שתחת מטה בו' מע"ג דעדיין היו בא רעב כי אם בשורת הואיל:

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. עי' מגחות לף סו ע"ב תד"ה כגף רגגים:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה. ג"כ ראשונה:

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
[משלי כג, כה]

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. אבל יבשו לא דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: דאקון שנראה להן קצת תקנה: נהרא אנהרא בצורתא כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדות שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(ה) גמ' ג' מתיס בגי ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ ונ"ב ס"ת אין זה: (ו) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לעקה. נ"ב עי' פירושו בדף יד ע"ח: (ז) שם שלמלא חוני אתה גוזרני עליך לנדות אבל מה מעשה: (ח) שם לא צריכא דהדר [ב] אקון מהו דתימא: (ט) רש"י ד"ה דעגיל מתמנה כו' ולפיכך מתענות מפני שמותה בתוכה שסביבותיה ויהיה בה רעב: (ו) ד"ה מתריעים בכ"מ אם נראו כמאפמית כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (ז) ד"ה לנדות שמנדין על כבוד הרב שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה לשונה: (ט) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ניופי כתקנן אבל יבשו לא צריך כו' והוא תפלת שוא הל"ש ומה"ד אבל [ב] יבשו. כשהחטין עליין כו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא צריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שלו כו' שמייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא הל"ל והס"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהאי מילתא כלומר כו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דשמתי' משמע לשנטורת מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין היו בא רעב כי אם בשורת הואיל:

עין משפט נר מצוה

ב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף ו וסעיף יב:
ג ב ג מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח:
ה ה מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח מיי' שם פ"ל ה"ו ופ"ב מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט מיי' שם פ"ב הלכה טו טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י מיי' שם פ"ל הלכה טז טור ס"ע ס"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ מיי' שם טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל מיי' שם פ"ב הלכה טז טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ח:

משנת ראשונים

איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם ז"ל שאין בחשבון זה הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה והיינו לישנא דהמוציאה.
[ר"ן דף ח. מדה"ר]

וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון. אשקלון נמי אע"ג דחוצה לארץ הוא כדתנא (בגיטין דף ב.) מאשקלון [לדרום] ואשקלון [כדרום] אפ"ה כיון שכבשוהו עולי מצרים כדכתיב וילכוד את עזה ואת גבולה ואת אשקלון, אע"פ שלא החזיקו בו עולי בבל נידון כארץ לענין תענית, ולפיכך גזרו תענית זקנים שבירושלים על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. ומשמע דלא פליגי תנא קמא ורבי יוסי אלא בעובדא היכי הוה אבל לדברי הכל נראו אף על פי שלא אכלו מתעניין וגם מתריעין דהוי בכלל חיה רעה דקתני מתניתין דמתריעין עליה.
[בית יוסף אורח חיים סימן תקעו]

שמעון התימני אומר. פרש"י (ביצה כא.) מתמנת היה כדכתיב שמשון חתן התימני (שופטים טו ו) על שם תמנת. והוא מד' חכמי יבנה, ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ושמעון התמני דן לפניהם בקרקע.
[ספר יוחסין מאמר ראשון]

אף על הדבר. לולי קרא דנאמר מדבר באופל יהלך אמינא דמלת דבר אינו מיוחד על מכת המגפה הידוע רק על כל חולה הממית ומדבק מאיש לאיש ומבית לבית, ובמשנה דתענית ארז"ל איזה דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי וכו' **לאחר חצות ישלימו.** ש"מ שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר. [שו"ת חוות יאיר סימן קצז] פשוט הוא שאף לאחר חצות שמשלימין אותו היום שוב אין אומר עננו ולא תחנונים אחרים שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומר אותו בכרס רעבה, ובפ"ק (י:) אמרו דיחיד מתענה ומשלים כל תעניותיו אעפ"כ אין [לו] לומר [עננו] שכבר נענה אלא שמשלים נדרו והולך, אעפ"כ מתודה והולך אם ירצה אפי' כסדר יום הכפורים וכן ראוי לו. [הריטב"א]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) עליהן (ועי' דק"ס): נ] מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא כמלא תנור (ותיבת "פי" ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): ג] [ז"ל רש"י מנחות צד ע"ב ד"ה דעגיל וכו' כדקרינן חוני המעגל על שם עוגה] (גליון): ד] [בב"מ איתא הטוענין, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): ה] טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: ו] [גיר' רא"ש הונא] (גליון): ז] צ"ל מתמנת (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: ח] ברש"י שברי"ף הנוסח אלא שכבר ירדו הרבה שאין צריכין להן וטורח וכו': ט] הקונטרס כצ"ל (גליון): י] צ"ל מזו לזו ע"י נהר מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): כ] בירושלמי (סוף פרקין) נוסף בערב שבת: ל] צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): מ] "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

א אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ב וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ג איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה (ה) הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר ד על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ה ועל החיה רעה ועל החרב מתריעין עליה ו מפני שהיא מכה מהלכת מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם ז וגזרו תענית על שנראה כמלא פי ח תנור שדפון באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו: ט על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים ר' יוסי אומר (ג) י לעזרה ולא לצעקה שמעון התימני אומר אף על הדבר ולא הודו לו חכמים: על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן כ חוץ מרוב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעגל ל התפלל שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו התפלל ולא ירדו גשמים מה עשה מ עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן אמר להם נ צאו וראו אם נמחית אבן הטוענין ס שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך (ג) נידוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך ע כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר (א) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך: (**מתני'** פ) היו מתענין וירדו להם גשמים (ה) קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו ר"א אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יו"ט ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים ק וקראו הלל הגדול: **גמ'** סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות ר אמר רב יהודה ש ה"ק סדר תעניות האמור אימתי בזמן שיצאה רביעה ראשונה ושניה ושלישית ולא ירדו גשמים אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו אי נמי צמחו וחזרו ונשתנו מתריעין עליהן מיד אמר רב נחמן דוקא נשתנו ת אבל יבשו לא פשיטא נשתנו תנן לא צריכא (ד) א דאקון מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמשמע לן: וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם כו': מאי מכת בצורת אמר רב יהודה אמר רב מכה המביאה לידי בצורת אמר רב נחמן נהרא אנהרא בצורתא

לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה ניידעו מהו לתימא מקנתא מילתא היא פי' להואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם ליבעי התרעה קמ"ל דלאו מילתא היא: **נהרא אנהרא בצורתא.** פי' (כ) (הכי ר) בשאין תבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא משם לזו היינו ר מקרי בצורת ולא מקרי רעב (ו) ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר לריכא לאו טרחא זעירא ומהאי כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין מדאינתא לאמדינתא פירוש שצריך להוליך ממדינה למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים ואז מתריעין לאי אפשר להביא בשפע כ"כ כמו בספינות ל"א נהרא מנהרא כלומר אם יבא הנהר זה וצריך להסבב נהר אחר לכאן אי נמי צריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא בכאן זה בצורת ולא מתריעין מדינתא לאמדינתא אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר וצריכין להביא מים מעיר אחרת כפנא וקשה דאמתני' משמע לשבצורת (מ) מתענין דקתני מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת ויש לומר דאמת בצורת דאמתני' הוי כמו לכפנא כאשר פירשתי שאחת מהם יגא חוט ומשום הכי מתריעין אע"ג דעדיין אינו רק בצורת הואיל וסופו לעבד מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא אבל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת אי לא מצי למבא לידי רעב ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא לא הוי

אוצר החכמה

נהירנא

גמרא

הגמרא מקשה על הרישא של המשנה:
שנינו במשנה, **סֵדֶר תַּעֲנִיּוֹת הָאֲמוּר בִּרְבִיעָה רִאשׁוֹנָה**, ומבינה הגמרא מדברי המשנה, שאם לא ירדו גשמים בזמן רביעה ראשונה[ע], מתענים על כך. **וְרַמִינְהִי** - ויש להקשות על כך מהברייתא ששנינו **בה שִׁרְבִיעָה רִאשׁוֹנָה** שזמנה בשלשה במרחשון **וּשְׁנִיָּה** שזמנה בשבעה במרחשון[ע] לא נאמרו אלא **לְשְׁאוֹל** בהן 'ותן טל ומטר' בברכת השנים[עא], אבל אין מתענים בהם אפילו אם עדיין לא ירדו גשמים, ורק ברביעה **שְׁלִישִׁית** שזמנה בשבעה עשר במרחשון, אם לא ירדו גשמים עד זמן זה, נאמר **לְהִתְעַנּוֹת**[עב]. ואם כן דברי הברייתא סותרים למבואר במשנתנו שאם לא ירדו גשמים מתענים מיד ברביעה ראשונה.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה, הָכִי קָאָמַר** - כך כוונת התנא במשנתנו, **סֵדֶר תַּעֲנִיּוֹת הָאֲמוּר** במשניות לעיל (י.), **אֵימָתַי** מתענים כן, **בְּזְמַן שֶׁיָּצְאָה** [-שעבר זמן] **רְבִיעָה רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית** [שכולן נכללות ברביעה אחת הנקראת בלשון משנתנו 'רביעה ראשונה'[ב]], **וַעֲדַיִין לֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים**, אז מתחילים את סדר תעניות האמור, **אֲבָל** אם **יָרְדוּ גְּשָׁמִים בִּרְבִיעָה רִאשׁוֹנָה וְזָרְעוּ**, אלא שלא הועילו הגשמים לתבואה **וְלֹא צָמְחוּ** גרעיניה[גא], **אֵי נַמִי** - אופן נוסף, **שֶׁצָּמְחוּ** גרעיני התבואה **וְחָזְרוּ וְנִשְׁתַּנּוּ**, שעלה צמח אחר במקום התבואה[גב], **מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן מִיָּד** בתפילה ובתענית[גג].

הגמרא מבארת שיש אופנים שהצמחים נתקלקלו כל כך, ששוב אין תועלת בתפילה עליהם[גד]:
אָמַר רַב נַחְמָן, דין זה ששנינו שאם נשתנו הצמחים מתריעים עליהם מיד, הוא **דַּוְקָא** אם רק **נִשְׁתַּנּוּ** מדרך גידולם, ויתכן שתועיל התפילה שיחזרו לקדמותם, **אֲבָל** אם **יָבְשׁוּ** הצמחים, אף אם התייבשו כשהם עדיין בתחילת גידולם, **לֹא** יתריעו, ששוב אין להם תקנה ולכן אין תועלת בתפילה על כך, והרי היא תפילת שווא[גה].

מקשה הגמרא, **פְּשִׁיטָא**, הרי **נִשְׁתַּנּוּ תְּנַן** - שנינו במשנתנו 'נשתנו הצמחים' ומשמע שרק באופן זה מתריעים ולא כשהתייבשו. מתרצת הגמרא, **לֹא צְרִיכָא** - לא הוצרך רב נחמן לומר כן אלא באופן **דְּאַקּוֹן** - שהתחילו גרעיני התבואה לצמוח מעט בקנה השיבולת לאחר שהתייבשו, והחידוש הוא, **מַהוּ דְּתֵימָא** - שמא תאמר, **אֲקַנְתָּא** - עליית גרעיני התבואה בקנה **מִילְּתָא הִיא** - דבר תיקון הוא, ותועיל

הראשון ועד דור קבלת התורה, שעדיין לא נתן להם את התורה ולא היו ראוים למזון בלא זכותה [כמבואר בגמרא (נ"ג ת.) שאין לתת מזון לעם הארץ], ואף על פי כן זן אותם הקב"ה בחסדו ובטובו הגדול. על פי מהרש"א (סס ד"ה ולמ).
דין זה שקוראים הלל הגדול אינו על טובת הגשמים, אלא על כך שנענו בתעניתם ובתפילתם, ולכן רק אם ירדו להם גשמים ביום התענית אומרים אותו, אבל אם ירדו גשמים למחרת התענית, אין אומרים הלל הגדול. רשב"א (סו"ת ח"ס סי' תלג) וכן כתב הראב"ד (הובא בריטב"א ד"ה מעתה). והריטב"א (סס) כתב שמכך שבברכות (נט:) עוסקת הגמרא בברכת הגשמים ולא הזכירו שם שאומרים הלל הגדול, מוכח שאין אומרים כן אלא כשבאו הגשמים על ידי תענית, אלא שחולק על הרשב"א והראב"ד וסובר שאף אם נענו אחר יום תעניתם בעודם עסוקים בתעניות ובתחנונים ראוי לומר כן, ולשבח הבורא על החסד שגמלם. אוצר החכמה
עו. **הזמן** הראוי לירידת הגשם הראשון הוא הנקרא בשם 'רביעה ראשונה'. ועיין לעיל במשנה (יפ:) ובגמרא (לעיל ו:) ביאור הענין, למה גשם נקרא 'רביעה'.
עז. **בזמני** הרביעות נחלקו תנאים לעיל (ו.), וביארנו כשיטת רבי מאיר שהמשנה לעיל (י.) נשנתה בשיטתו. ועוד נאמרו שם בברייתא שיטות נוספות שלדברי רבי יהודה, רביעה ראשונה בשבעה במרחשון, שניה בשבעה עשר במרחשון, ושלישית בעשרים ושלשה במרחשון, ולדברי רבי יוסי רביעה ראשונה בשבעה עשר במרחשון, שניה בעשרים ושלשה במרחשון, ושלישית בראש חודש כסליו.
עח. **הקשה** הגבורות ארי (ד"ה רביעה) כיצד אמרו בגמרא שגם רביעה ראשונה וגם רביעה שניה הם הזמנים בהם שואלים על הגשמים, וכי מה שייך להתחיל לשאול על הגשמים ברביעה שניה, אחרי שכבר שואלים מזמן הראשונה. ותירץ, שברייתא זו נשנתה כדעת רבי מאיר הסובר שרביעה ראשונה בשלושה במרחשון והשניה בשבעה בו, ורבי מאיר סבר כדעת רבן גמליאל במשנה (לעיל י.) שבשבעה במרחשון שואלין גשמים, אמנם כל זה בזמן שבית המקדש קיים שהיו ממתינים ולא שואלים גשמים עד חמישה עשר יום אחרי החג, כדי שיגיע אחרון עולי הרגל מישראל לנהר פרת, אבל בזמן הזה מודה רבן גמליאל ששואלים על הגשמים בשלשה במרחשון כדעת תנא קמא במשנה [ראה שם שהביא ראיה לכך]. ומאחר ויש שני זמנים לשאילת גשמים בזמן הזה ובזמן הבית, לכן אמרו 'רביעה ראשונה ושניה לשאול', פירוש שלפעמים [בזמן החורבן] שואלים גשמים בזמן רביעה ראשונה בשלשה במרחשון, ופעמים [בזמן בית המקדש] שואלים בזמן רביעה שניה בשבעה בו. [ואף ששאילת הגשמים בשבעה במרחשון אינו מחמת הרביעה השניה, אלא מחמת עולי רגלים והוא ענין אחר שאינו שייך לזמני הגשמים, שנינו 'רביעה שניה' לסימן כדי לזכור על ידו את זמן השאילה].
עט. **ומתחילים** היחידים להתענות, ואם לא נענו גוזרים עוד תעניות על הציבור כמבואר בגמרא לעיל (י. יג:). ויחידים הם 'רבנן', כמבואר בגמרא שם. ופירש רש"י לעיל (ו. ד"ה יחידים) שהם חסידים. והרא"ש (מדיס סג. ד"ה היחידים) פירש שהם תלמידי חכמים המיוחדים במעשיהם.
פ. **שכל** זמנים אלו הם זמני ירידת גשמי היורה. רש"י (ד"ה הכי) על פי הגהות הגר"א (מות מ).
יש להקשות שהרי יורה ורביעה הם שני דברים שונים [יורה הוא הגשם הראשון ורביעה היא תקופת הזמן לירידת הגשמים], ולדברי הכל ישנן שלש רביעיות בזמן היורה, וכתב הריטב"א (ד"ה ופרקינן) שלא שייך לבאר ולומר שדברי הגמרא נשנו בדרך 'חסורי מחסרא והכי קתני' [-שיש ללמוד את המשנה כאילו היא חסרה ולהוסיף בה מילים כדי להשלימה ולבארה. כפי שאכן ביאר הגבורות ארי שיובא בהמשך ההערה], שלא מצאנו כן אלא במקום שקיצר התנא בלשונו אבל לא במקום ששנינו בהיפך, וכגון במשנתנו ששנינו 'רביעה ראשונה', אי אפשר על ידי 'חסורי מחסרא' לפרשה שעוסקת ברביעה שלישית, שכשם ששנה התנא 'רביעה ראשונה' היה יכול לשנות גם שניה ושלישית, ומכך שלא שנה כן ודאי שאין כוונתו לכך. ועוד הקשה, שאף אם ירדו גשמים ברביעה ראשונה אין מצוי שתגדל התבואה בזמן מועט כזה, עד שיהיה ניכר בה שינוי המפסידה, ואם יקרה כן הרי זה בכלל מעשה ניסים שאין מתענים עליהם. ועוד, ששינוי הצמחים נגרם מפני מניעת הגשמים [וכמו שמוכח במשנתנו שהביאה צרה זו בכלל עצירת גשמים ולא עם מכת השדפון והירקון] ואחר שעברה רביעה ראשונה עדיין אין זה נחשב כמניעת גשמים. ולכן פירש, שיש שני זמני מטר האחד נקרא 'יורה' והשני נקרא 'מלקוש', ושניהם נקראים בשם 'רביעה', אלא שהרביעה של היורה שהיא בתחילת ימות הגשמים מתחלקת לשלשה חלקים ראשונה שניה ושלישית, ורביעת המלקוש הסמוכה לניסן היא לאחר שצמחה התבואה ומתחילה להתבשל וצריכים גשמים להשלמת גידולה. ובקושיא הבינה הגמרא שמה ששנינו 'ברביעה ראשונה' היינו הרביעה הראשונה מתוך שלשת זמני הרביעה של היורה, ועל זה הקשתה הגמרא שבתקופת זמן זו כלל לא מתענים כשיש עצירת גשמים, ותירצה שהכוונה ב'רביעה ראשונה' לכל שלשת זמני היורה, שאם נמנע הגשם בכל זמנים אלו אז מתענים, [ואם לא ירדו גשמים רק ברביעה הראשונה מתוך שלושת זמני הרביעה של יורה אכן עדיין לא מתענים], אבל אם ירד היורה בזמנו אלא שברביעה שבסוף עונת המטר הנקראת 'מלקוש' לא ירדו גשמים כראוי, זו מכה שיש להתריע עליה מיד, כי אם לא ירדו גשמים מיד תתייבש התבואה, ולא תהיה לה תקנה.
אולם הגבורות ארי (ד"ה ממר) פירש שתירוץ הגמרא אכן נאמר בדרך 'חסורי מחסרא והכי קתני' שיש ללמוד את המשנה כאילו היא חסירה, וכך יש לשנות בה, 'סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה ושניה ושלישית'. ואף שלא אמרה הגמרא 'חסורי מחסרא והכי קתני' כדרכה בכל מקום, בהכרח יש לפרש כן, [והוכיח כן מהמשך דברי הגמרא 'וזרעו ולא צמחו', וראה שם בהערה].
פא. **ענינה** של צרה זו שירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו, אינו מבואר במפורש במשנה, אלא המשנה נשנתה בדרך 'חסורי מחסרא והכי קתני', ויש לשנות בה אף את הדין הזה. גבורות ארי (ד"ה ממר).
פב. **כך** פירש רש"י (לעיל יח: ד"ה מנלן), וראה בהערות שם שיש ראשונים שפירשו 'צמחים ששינו' באופן אחר.
פג. **וכמו** שנתבאר לעיל (יפ:) בביאור המשנה, שהחמירו להתענות ולהתריע על צרה זו מיד כחומר תעניות האחרונות על העדר גשמים, מפני שאין שהות להתענות בהם בתחילה תעניות קלות ואחר כך חמורות [כסדר הנהוג בעצירת גשמים], שאם לא יתוקנו הצמחים במהרה, יופסדו כליל.
פד. **ראה** בהערה בסוף הענין שיובאו דברי רש"י בפירושו השני שביאר את דברי הגמרא להיפך, שישנם מקרים שאין צורך להתפלל עליהם מחמת שהם ישובו מעצמם לתקנם.
פה. **כל** תפילה שאינה יכולה להועיל מאחר וכבר נעשה המעשה, נקראת בשם 'תפילת שווא' ואין להתפלל תפילה זו, ומשום שלא שייך שכבר ישתנה הדבר לאחר שנעשה, כמבואר במשנה (נדרים נד.).
בהגהות חו"י (על הרי"ף, הגהות וליונים) הקשה שלשיטת רש"י לעיל (יח: ד"ה מנלן) שביאר שנשתנו הצמחים פירושו שבמקום חיטה עלה חוח [-קוצים], אין מובן החילוק בין צמחים שנשתנו שמתריעים עליהם, לבין צמחים שיבשו שאין מתריעים עליהם מפני שבשני האופנים ודאי שלא תועיל תפילה להחזיר התבואה לתיקנה והרי זו תפילת שווא, שהרי גם בחיטים ששינו ועלה חוח במקום החיטה, גם בזה אין שייך תפילה להפוך חוח לחיטה. [ויש מהאחרונים שכתב, שסבר רש"י שאם יצא חוח במקום חיטה, הרי זה סימן שהארץ לא נתנה את כוחה ונשאר גרעין החיטה טמון באדמה, ותחתיו יצא חוח הגדל בקלות, ואם ירדו עוד גשמים יועיל הדבר להצמיח את החיטה מגרעינה. אבל כשצמחו החיטים ויבשו, שוב לא יועיל הגשם להצמיחם]. אמנם לדברי רבינו גרשום (לעיל יח: ד"ה מנלן) שפירש ששינו היינו שהשתנה מראה הצמחים, ולדברי רבינו חננאל (ד"ה מדר) שהשינוי הוא שכמשו, מבוארים דברי הגמרא שדווקא אם לא יבשו לגמרי עדיין מועילה תפילה עליהם אבל אם יבשו לגמרי, שוב אין להם תקנה ואין מתפללים על כך.

מסורת הש"ס עם הוספות

ה"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שמותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות המצודה בחומה העיר ויהיה בה רעב: או מפולת. שחומותיה והבתים נופלין ברוח: מתריעים בב"מ. אם (ו) ירדו גשמים מתריעין בשבל בשבל, כלקמני טעמא דמתריעין בשפמית, כלקמני טעמא דסיפא מפני שהיא מכה מהלכת, אם במקום אחד היא מתריעין עליהן כדי שלא תבא חולי (ח): חיה רעה. משכלת בני אדם: חרב. חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: מלא תנור. מפרש בגמ' (ט): לעריהם. בא"י: באשקלון. בארץ פלשתים: ועל שאכלו זאבים. שהיא חיה רעה, ומכה מהלכת היא: שנראו. ונמו בעיר: מתריעין. בעגמו (י): המטורפת. מלשון טרף שבשבת (ברכות דף כח.) ומלשון בילה טרופה (עדיות פ"ב מ"ד) כו', כלמפרש בפרק שלמעלה (דף יז.): שמעון התימני. מתמנה (יא) היה: שלא תבא. ליפנות מעליה נקט: מרוב גשמים. שלו כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שפשי ודאי שהיכן לקללה, כדאמר רב יהודה (לעיל ו:) תמטר (יב) מקום מטר שמקלקל תבואה, שלא כבר ירדו (יג) וטורח הם לבני אדם שבל אין מקלקלין תבואות, וטעמא מפרש בגמרא (יד) למה אין מתריעין: תנורי פסחים. שהם בחנרות ושל חרס הן, ומטלטלין אותן שלא יאוקו בגשמים: גשמי בורות. שיפוע גשמים למלאות בורות: ונדבות. לבון ועין יפה: אבן הטוענין. אבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה בו', בפרק שלמעלה (דף כח:): לנדות. (ז) על כבוד הרב (טו): מתחטא. פורפי"ש בלע"ז. יפשוך מניך ומפך ותגל יולדתך: גמ' רביעה ראשונה ושניה לשאול. שאף על פי שלא ירדו גשמים לא נראתה ולא נשמיה לא היו מתענין שלא שוהין, וקשיין מתני' דקתני סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה שבעברה מכל וכל כגון רביעה ראשונה: (ס) ד"ה דוקא בו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא לריך בו' והוא תפלת שוא הל"מ ומה"ד אבל [2] יבשו. כשהחטין עדיין בו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו דתימא בו' לתקון שלמו בו' שנתייבשו מהו דתימא בו' דאקנתא לאו מילתא הל"מ והם"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא בו' [פירוש] כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין בו' ועירא ומהמי מילתא כלומר בו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ואז מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לתנלורת מתריעין דקתני מתריעין בו' כשפר פירש"י שתחת מטה בו' מע"ג דעדיין חיטו בא רעב כי אם בלורת הומיל:

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. ע' מגחות דף סו ע"ב מד"ה כנף רגיס:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה. נ"ב ראשונה:

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
[משלי כג, כה]

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. אבל יבשו לא דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: דאקון שנראה להן קצת תקנה: נהרא אנהרא בצורתא כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדות שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(ל) גמ' ג' מתיס בג' ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ וע"ב ס"ל אין זה: (ב) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לעקה. נ"ב עי' פירושו בדף יד ע"ל: (ג) שם שלמלא חוני אתה גוזרני עליך לנדות אבל מה תעשה: (ד) שם לא לריכא דהדר [2] אקון מהו דתימא: (ה) רש"י ד"ה דעגיל וכו' מתוסי כו' ולפיכך מתענות מפני שמותה בחומה שסביבותיה ויהיה בה רעב: (ו) ד"ה מתריעים בכ"מ אם נראו בשפמית כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (ז) ד"ה לנדות שמנדין על כבוד הרב שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה לשונה: (ט) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ביופי כתקנן אבל יבשו לא לריך כו' והוא תפלת שוא הל"מ ומה"ד אבל [2] יבשו. כשהחטין עדיין כו': (י) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שלמו כו' שנתייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא הל"מ והם"ד: (כ) תוס' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ותיבת הכי נמחק: (ל) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהמי מילתא כלומר כו' ע"י תמורים וסוסים כפנא פי' ואז מתריעין: (מ) בא"ד דנמתני' משמע לתנלורת מתריעין דקתני מתריעין כו' כשפר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין חיטו בא רעב כי אם בלורת הומיל:

עין משפט נר מצוה

ב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ו וסעיף יב:
ג ב ג מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח ט:
ה ה מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח מיי' שם פ"ו ה"ו ופ"ב מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט מיי' שם פ"ב הלכה טו טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י מיי' שם פ"ו הלכה טז טור ש"ע ח"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ מיי' שם טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל מיי' שם פ"ב הלכה טז טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח:

משנת ראשונים

איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם ז"ל שאין בחשבון זה הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה והיינו לישנא דהמוציאה.
[ר"ן דף ח. מדה"ר]

וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון. אשקלון נמי אע"ג דחוצה לארץ הוא כדתנא (בגיטין דף ב.) מאשקלון [לדרום] ואשקלון [כדרום] אפ"ה כיון שכבשוהו עולי מצרים כדכתיב וילכוד את עזה ואת גבולה ואת אשקלון, אע"פ שלא החזיקו בו עולי בבל נידון כארץ לענין תענית, ולפיכך גזרו תענית זקנים שבירושלים על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. ומשמע דלא פליגי תנא קמא ורבי יוסי אלא בעובדא היכי הוה אבל לדברי הכל נראו אף על פי שלא אכלו מתעניין וגם מתריעין דהוי בכלל חיה רעה דקתני מתניתין דמתריעין עליה.
[בית יוסף אורח חיים סימן תקעו]

שמעון התימני אומר. פרש"י (ביצה כא.) מתמנת היה כדכתיב שמשון חתן התימני (שופטים טו ו) על שם תמנת. והוא מד' חכמי יבנה, ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ושמעון התמני דן לפניהם בקרקע.
[ספר יוחסין מאמר ראשון]

אף על הדבר. לולי קרא דנאמר מדבר באופל יהלך אמינא דמלת דבר אינו מיוחד על מכת המגפה הידוע רק על כל חולה הממית ומדבק מאיש לאיש ומבית לבית, ובמשנה דתענית ארז"ל איזה דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי וכו' **לאחר חצות ישלימו.** פשוט הוא שאף לאחר חצות שמשלימין אותו היום שוב אין אומר ענגן ולא תחנונים אחרים שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומר אותו בכרס רעבה, ובפ"ק (י:) אמרו דיחיד מתענה ומשלים כל תעניותיו אעפ"כ אין [לו] לומר [ענגן] שכבר נענה אלא שמשלים נדרו והולך, אעפ"כ מתודה והולך אם ירצה אפי' כסדר יום הכפורים וכן ראוי לו. [הריטב"א]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) עליהן (ועי' דק"ס): נ] מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא כמלא תנור (ותיבת "פי" ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): ג] [ז"ל רש"י מנחות צד ע"ב ד"ה דעגיל וכו' כדקרינן חוני המעגל על שם עוגה] (גליון): ד] [בב"מ איתא הטוענין, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): ה] טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: ו] [גיר' רא"ש הונא] (גליון): ז] צ"ל מתמנת (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: ח] תמטר תהא מקום (גליון) כ"ה בדפו"י: ט] ברש"י שברי"ף הנוסח אלא שכבר ירדו הרבה שאין צריכין להן וטורח וכו': י] הקונטרס כצ"ל (גליון): כ] צ"ל מזו לזו ע"י נהר מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): ל] בירושלמי (סוף פרקין) נוסף בערב שבת: מ] צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): נ] "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

א אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ב וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ג איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה (ה) הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר ד על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ה ועל החיה רעה ועל החרב מתריעין עליה [3] מפני שהיא מכה מהלכת מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם ו וגזרו תענית על שנראה כמלא פי [3] תנור שדפון באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו: [4] ז על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים ר' יוסי אומר (ג) ח לעזרה ולא לצעקה שמעון התימני אומר אף על הדבר ולא הודו לו חכמים: על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן ט חוץ מרוב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעגל [5] התפלל שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו התפלל ולא ירדו גשמים מה עשה [6] עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן אמר להם [7] צאו וראו אם נמחית אבן הטוען [8] י שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך (ג) נידוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר [9] א ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך: (**מתני'** [10]) היו מתענין וירדו להם גשמים [11] ה קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו ר"א אומר י קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יו"ט ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים [12] וקראו הלל הגדול: **גמ'** סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות [13] אמר רב יהודה [14] ה"ק סדר תעניות האמור אימתי בזמן שיצאה רביעה ראשונה ושניה ושלישית ולא ירדו גשמים אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו אי נמי צמחו וחזרו ונשתנו מתריעין עליהן מיד אמר רב נחמן דוקא נשתנו [15] אבל יבשו לא פשיטא נשתנו תנן לא צריכא (ד) כ דאקון מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמשמע לן: וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם כו': מאי מכת בצורת אמר רב יהודה אמר רב מכה המביאה לידי בצורת אמר רב נחמן נהרא אנהרא בצורתא

לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה ניידעו מהו דתימא מקנתא מילתא היא פי' דהוחיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל לורכם ליבעי התרעה קמ"ל דלאו מילתא היא: **נהרא אנהרא בצורתא.** פי' (כ) (הכי [16]) בשאין תבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא משם לזו היינו [17] מקרי בלורת ולא מקרי רעב (ל) ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר לריכא לאו טרחא זעירא ומהמי כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין מדיעתא לאחר מדיעתא פירוש שלריך להוליא ממדינה למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים ואז מתריעין לאחר שפשר להביא בשפע כ"כ כמו בספינות ל"א נהרא מהרא כלומר אם יבא הנהר זה ולריך להסב נהר אחר לכאן אי נמי לריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא בכאן זה בלורת ולא מתבשלו מתריעין מדיעתא לאחר מדיעתא אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר ולריכין להביא מים מעיר אחרת בספנ וקשה דבמתני' משמע דבלורת (מ) מתענין דקתני מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בלורת ויש לומר דמכת בלורת דמתני' הוי כמו דכפנא כאשר פירשתי שאחת מהם יפא חום ומשום הכי מתריעין אע"ג דעדיין אינו רק בלורת הואיל וסופו רעב מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא אבל לעולם אין מתריעין על מכת בלורת אי לא מצי למא לידי רעב ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא דלא הוי אלא כי בלורתא ולא מתריעין:

נהירנא

התפילה שאף לאחר שהתייבשו יחזרו לצמיחתם, **קָמַשְׁמַע לָן** - משמיענו רב נחמן שאין הדבר כן אלא אין כבר תועלת בתפילה על כך[פו].

★

שנינו במשנה, **וְכֵן שָׁפְסְקוּ גְּשָׁמִים בֵּין גֶּשֶׁם לְגֶשֶׁם כו'** ארבעים יום מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת.

שואלת הגמרא, **מַאי** - מדוע נקראת צרה זו **'מַכַּת בַּצּוֹרֶת'**, הרי כעת אין רעב שהרי ירדו גשמים וצמחה התבואה. מבארת הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, כוונת המשנה שהיא **מַכָּה הַמְּבִיאָה לִידֵי בַּצּוֹרֶת** - שאם ימשך הדבר שלא ירדו גשמים, לבסוף יבואו לידי בצורת שלא תהיה מספיק תבואה[פז].

הגמרא מבארת איזו צרה נחשבת לבצורת ואיזו צרה נחשבת לרעב[פח]:

אָמַר רַב נַחְמָן, נַהֲרָא אַנַּהֲרָא - כשבעיר אחת אין תבואה, אך ניתן להעביר אליה בספינה דרך הנהר תבואה מעיר אחרת שיש בה הרבה תבואה.

פו. **רש"י** (ד"ה דקמשמע לן, וד"ה מהו) בפירוש הראשון, ולפירוש זה חידש רב נחמן שאין מתריעים ביבשו לגודל החסרון שיש בצמחים ששוב אין מועילה תפילה על כך. והביא רש"י (ד"ה מהו וד"ה לא) פירוש נוסף, שביבשו אין להתריע משום שסופם לחזור ולצמוח, והקשתה הגמרא פשיטא שהרי במשנה שנינו 'נשתנו' ולא 'יבשו', ותירצה הגמרא שמדובר שעלו בקנה אלא שקודם שנתבשלו התייבשו, והיה מקום לומר שכיון שהתייבשו קודם שנתבשלו לגמרי ודאי אם לא יתפללו לא יצמחו יותר, והשמיענו רב נחמן שאף על פי כן דרכם להמשיך ולצמוח ואין צריך להתפלל על כך תפילה מיוחדת. ולפירוש זה הטעם שאין מתריעים כשיבשו הוא בהיפך מהפירוש הראשון, שאין זה מחמת גריעותם, אלא אדרבה מחמת מעלתם שכך הוא דרך גידולם שלאחר שיבשו עתידים לחזור לקדמותם.

פז. **פירשנו** על פי המירא דכיא (ד"ה מאי) שהקשה, שלכאורה אם כוונת המקשן היתה שאינו יודע מהו הפירוש 'בצורת', אינו מובן מה שהשיב לו 'מכה המביאה לידי בצורת' והלא הוא אינו יודע פירושו. ואם ידע הפירוש, אם כן מה היתה שאלתו. ותירץ, שכוונתו להקשות איזו בצורת יש כעת כשהפסיקו גשמים ארבעים יום בין גשם לגשם, והרי יש חיטים שצמחו, והשיב לו שאף שעכשיו אין בצורת מכל מקום סופו לבוא לידי בצורת. ובספר מתת אלוקים (ד"ה מאי) ביאר, שהמקשן הקשה מדוע כתוב במשנה 'מכת בצורת' ולא כתוב 'מפני שהיא בצורת', ותירץ לו שאפילו שכעת אין בצורת שהרי ירדו גשמים, אפילו הכי מתריעין מפני שהוא סימן לבצורת. וכתב שזו היתה כוונת הרע"ב שפירש (מ"ח) שמכת בצורת היינו סימן בצורת.

פח. **ויש** חילוק בדיני ההתרעה בין שתי צרות אלו, וכפי שיבואר להלן בגמרא (ע"כ) [וראה שם עוד בהערה מחלוקת הראשונים בזה], והטעם לכך שבמכת בצורת מקצתן רעבים ומקצתן שבעים (תנום פ"ה מ"ח), וברעב כולם רעבים. ואף שבמשנתנו לעיל (יח:) שנינו שאם פסקו הגשמים למשך ארבעים יום הרי זו מכת בצורת ומתריעים עליה, ומוכח שאף על בצורת מתריעים, אין שוה מכת הבצורת שהוזכרה במשנה למכת בצורת שכאן, שבמשנה אף שכעת הצרה היא רק של בצורת סופה לבא לידי רעב, אבל כאן המכה הינה רק מכת בצורת שאינה עתידה לבוא לידי רעב, ולכך לא מתריעין. תוספות (ד"ה נהרא). [ויש מהאחרונים שהעירו שלדברי תוספות רב נחמן חולק על רב יהודה אמר רב שפירש לעיל בסמוך שמה ששנינו במשנתנו 'מכת בצורת' היינו מכה המביאה לידי בצורת, ורב נחמן פירש שהיא מכה חמורה יותר המביאה לידי רעב]. אולם הריטב"א (להלן ע"ג ד"ה תמריקן) כתב, שמאחר והוזכרה במשנה מכת בצורת, הגמרא באה רק לברר מה היא מכת בצורת זו, ומהו 'רעב', אבל אין חילוק בדינם ובשניהם מתריעים ומתענים.

18/05/2018 אריחא

מסורת הש"ס עם הוספות

ה"ג אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולפיכך מתענות (ה) שמותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות המצולה שמותה העיר ויהיה בה רעב: או מפולת. שמומותיה והבתים נופלין עליהן מתריעים בב"מ. מס (ו) ירמו שמפסיק מתריעין בשבל בשבל מתריעין בשמפסיק, כלקמני טעמא בסיפא מפני שהיא מכה מהלכת, מס במקום אחד היא מתריעין עליה כל השומעין כדי שלא תבא עליהן: שדפון. בתבואות: ירקון. חולי (ז): חיה רעה. משכלת בני אדם: חרב. מיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום: מלא תגור. מפרש בגמ' (ח): לעריהם. בא"י: באשקלון. בארץ פלשתים: ועל שאכלו זאבים. שהיה חיה רעה, ומכה מהלכת היא: שנראו. ונמו בעיר: מתריעין. בעגמו (ט): המטורפת. מלשון טרף מצנצנת (ברכות דף כא.) ומלשון בילה טרופה (עדיות פ"ב מ"ד) כו', כלמפרש בפרק שלמעלה (דף יב.): שמעון התימני. מתמנה (י) היה: שלא תבא. ליענת מעלית נקט: מרוב גשמים. שלו כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, שמש ודאי שהיכן לקללה, כדאמר רב יהודה (לעיל ו:) תמטר (יא) מקום מטר שמקלקל תבואה, שלא כבר ילדו (יב) וטורח הס לבני אדם אבל אין מקלקלין תבואות, וטעמא מפרש בגמרא (יג) למה אין מתריעין: תנורי פסחים. שהם בחצרות ואל חרס הן, ומטלטלין אותן שלא ימוקו בגשמים: גשמי בורות. שיפוע גשמים למלאות בורות: ונדבות. לגון ועין יפה: אבן הטוענין. אבן טוענין היתה בירושלים וכל מי שמצדה לו מצידה כו', בצבא מלחמה (דף כא:): לנדות. (ז) על כצוד הרב (יד): מתחטא. פורפיי"ם בלע"ז. יסמח מציך ומלך ותגל יולדתך: **גמ'** רביעה ראשונה ושניה לשאול. שאף על פי שלא ירדו גשמים לא הרשתה ולא נשניה לא היו מתענין שלא שוחלין, וקשיין מתני' דקתני סדר תעניות שלו המוכר ברביעה לשתה וברייתא מהדדי: הבי קאמר כו'. (ח) וכגון רביעה לשתה שניה ושלישית, דכולי יומא קרי ליה רביעה [א], כך שמעתי: דוקא נשתנו. דכי נשתנו ולאי הוא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהאי מילתא כלומר כו' ע"י תמוכים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דשמתי' משמע לתענות מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין חיו בא רעב כי אם בעורת הואיל:

גליון הש"ס

גמ' כבן שהוא מתחטא. עי' מנחות דף סו ע"ב תד"ה כנף רגיים:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר כו' ליה רביעה. נ"ב ראשונה:

תורה אור השלם

א) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
[משלי כג, כה]

רבינו גרשום

שלישית להתענות ומי אמרת לאלתר ברביעה ראשונה מתענין. אבל יבשו לא דכיון שיבשו לית להו תקנתא כלל ואי מתריעין עליהן הוי תפלת שוא: דאקון שנראה להן קצת תקנה: נהרא אנהרא בצורתא כשצריכין להביא מים מנהר זה להשקות שדותיו שעל נהר אחר לפי שאין באותו נהר אחר מים כדי סיפוק להשקות שדותיו זהו סימן בצורת:

הגהות הב"ח

(ה) גמ' ג' מתיס בג' ימים זה אחר זה (הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר) תמ"מ וע"ב ס"ל אין זה: (ו) שם ר' יוסי אומר לעזרה ולא לעקה. נ"ב עי' פירושו בדף יד ע"ב: (ז) שם שלמלא חוני אתה גוזרני עליך לנדות אבל מה תעשה: (ח) שם שלא ירדו ס"ל אקון מהו דתימא: (ט) רש"י ד"ה מתריעים בכ"מ אם נראו כמפסיק כו' שהיא מכה מהלכת ולפיכך אף אם במקום אחד: (י) ד"ה מתריעים בגשמים שלא ירדו כתוקנם שהטיח דברים לאמר לא כך שאלתי הס"ד: (יא) ד"ה הכי קאמר כו' כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל כגון רביעה לשתה: (יב) ד"ה דוקא כו' להתפלל עליהן שיחזרו ניופי כתקנן אבל יבשו לא לריך כו' והוא תפלת שוא הל"מ ומה"ד אבל [ב] יבשו. כשהחטין עליין כו': (יג) ד"ה ה"ג פשיטא נשתנו תנן לא לריכא דהדר אקון מהו דתימא כו' לתקון שלו כו' שמייבשו מהו דתימא כו' דאקנתא לאו מילתא הל"מ והס"ד: (יד) תוס' ד"ה נהרא כו' [פירוש] כשאין כל"ל ותימא הכי נמחק: (טו) בא"ד ולא מיקרי רעב דמאחר שיכולין כו' ועירא ומהאי מילתא כלומר כו' ע"י תמוכים וסוסים כפנא פי' ולא מתריעין: (מ) בא"ד דשמתי' משמע לתענות מתריעין דקתני מתריעין כו' כשאר פירש"י שתחת מטה כו' מע"ג דעדיין חיו בא רעב כי אם בעורת הואיל:

עין משפט נר מצוה

ב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות ה"ב טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ו וסעיף יב:
ג ב ג מיי' שם הל' ג והל' ה טוש"ע שם סעיף ב:
ד ד מיי' שם הל' י יא טוש"ע שם סעיף ח ט:
ה ה מיי' שם הלכה ז טוש"ע שם סעיף ו:
ו ו מיי' שם הלכה יא טוש"ע שם סעיף ח:
ז ז ח מיי' שם פ"ו ה"ו ופ"ג מהלכות שבת הלכה כד סמג עשין ל טוש"ע שם סעיף יג וסי' רפח סעיף ט:
ח ט מיי' שם פ"ג הלכה טו טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף יא:
ט י מיי' שם פ"ו הלכה טז טור ש"ע ח"ח סימן תקסט סעיף ו וסי' תקעה סעיף יא:
י כ מיי' שם טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף יא:
יא ל מיי' שם פ"ג הלכה טז טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח:

משנת ראשונים

איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם ז"ל שאין בחשבון זה הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה והיינו לישנא דהמוציאה.
[ר"ן דף ח. מדה"ר]

וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון. אשקלון נמי אע"ג דחוצה לארץ הוא כדתנא (בגיטין דף ב.) מאשקלון [לדרום] ואשקלון [כדרום] אפ"ה כיון שכבשוהו עולי מצרים כדכתיב וילכוד את עזה ואת גבולה ואת אשקלון, אע"פ שלא החזיקו בו עולי בבל נידון כארץ לענין תענית, ולפיכך גזרו תענית זקנים שבירושלים על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. ומשמע דלא פליגי תנא קמא ורבי יוסי אלא בעובדא היכי הוה אבל לדברי הכל נראו אף על פי שלא אכלו מתעניין וגם מתריעין דהוי בכלל חיה רעה דקתני מתניתין דמתריעין עליה.
[בית יוסף אורח חיים סימן תקעו]

שמעון התימני אומר. פרש"י (ביצה כא.) מתמנת היה כדכתיב שמשון חתן התימני (שופטים טו ו) על שם תמנת. והוא מד' חכמי יבנה, ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ושמעון התמני דן לפניהם בקרקע.
[ספר יוחסין מאמר ראשון]

אף על הדבר. לולי קרא דנאמר מדבר באופל יהלך אמינא דמלת דבר אינו מיוחד על מכת המגפה הידוע רק על כל חולה הממית ומדבק מאיש לאיש ומבית לבית, ובמשנה דתענית ארז"ל איזה דבר עיר המוציאה ת"ק רגלי וכו' **לאחר חצות ישלימו.** פשוט הוא שאף לאחר חצות שמשלימין אותו היום שוב אין אומר ענגן ולא תחנונים אחרים שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומר אותו בכרס רעבה, ובפ"ק (י:) אמרו דיחיד מתענה ומשלים כל תעניותיו אעפ"כ אין [לו] לומר [ענגן] שכבר נענה אלא שמשלים נדרו והולך, אעפ"כ מתודה והולך אם ירצה אפי' כסדר יום הכפורים וכן ראוי לו. [הריטב"א]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וראשונים (וכ"ה במשניות דפו"י) **עליהן** (ועי' דק"ס): נ] מסוגית הגמ' לקמן כב ע"ב משמע דבמשנה הגירסא **כמלא תנור** (וחיבת "פי" ליתא), עי"ש וברש"י שם, וכ"ה בכת"י ובמשניות בקצת דפו"י, וכן עיקר (מלאכת שלמה, חשק שלמה, דק"ס, עי"ש): ג] [ז"ל רש"י מנחות צד ע"ב ד"ה דעגיל וכו' כדקרינן חוני המעגל על שם עוגה] (גליון): ד] [בב"מ איתא **הטוענין**, וע"ש תוס' מ"ש בשם הירושלמי] (גליון): ה] טעות הדפוס (גליון) וראה רש"י על כל חלק זה של המשנה לקמן כה ע"ב: ו] [גיר' רא"ש הונא] (גליון): ז] צ"ל **מתמנת** (בדפו"ר מתמנתה) וכ"ה ברש"י ביצה כא ע"א (דק"ס), ועי' לחם שמים להיעב"ץ: ח] תמטר **תהא** מקום (גליון) כ"ה בדפו"י: ט] ברש"י שברי"ף הנוסח אלא **שכבר** ירדו **הרבה שאין צריכין** להן וטורח וכו': י] **הקונטרס** כצ"ל (גליון): כ] צ"ל מזו לזו **ע"י נהר** מקרי בצורת וכו' (ותיבת "היינו" מיותר, רש"ש): ל] בירושלמי (סוף פרקין) נוסף **בערב שבת**: מ] צ"ע כוונתו בהגהה זו דכ"ה בכל הדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"א שהגיה כן ע"פ פי' השני ברש"י ופי' התוס' (דק"ס): נ] "אבל" כ"ה בדפו"י ולפנינו "אפילו" ע"פ מהרש"א:

א אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ב וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות ג איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה ג' מתים בג' ימים זה אחר זה (ג) הרי זה דבר פחות מכאן אין זה דבר ד על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ה ועל החיה רעה ועל החרב מתריעין עליה ו מפני שהיא מכה מהלכת מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם ז וגזרו תענית על שנראה כמלא פי ח תנור שדפון באשקלון ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן רבי יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו: ט על אלא מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים ר' יוסי אומר (ג) י לעזרה ולא לצעקה שמעון התימני אומר אף על הדבר ולא הודו לו חכמים: על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן יא חוץ מרוב גשמים מעשה שאמרו לו לחוני המעגל יב התפלל שירדו גשמים אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו התפלל ולא ירדו גשמים מה עשה יג עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים באו ואמרו לו כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן אמר להם יד צאו וראו אם נמחית אבן הטוענין טו שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך (ד) נידוי אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך טז כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר (משלי כג, כה) יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: (**מתני'** יז) היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו ר"א אומר יח קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יו"ט ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים יט וקראו הלל הגדול: **גמ'** סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול שלישית להתענות כ אמר רב יהודה כא ה"ק סדר תעניות האמור אימתי בזמן שיצאה רביעה ראשונה ושניה ושלישית ולא ירדו גשמים אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו אי נמי צמחו וחזרו ונשתנו מתריעין עליהן מיד אמר רב נחמן דוקא נשתנו כב אבל יבשו לא פשיטא נשתנו תנן לא צריכא (ד) כב דאקון מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמשמע לן: וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם כו': מאי מכת בצורת אמר רב יהודה אמר רב מכה המביאה לידי בצורת אמר רב נחמן נהרא אנהרא בצורתא

לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה נתייבשו מהו דתימא מקנתא מילתא היא פי' דהואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם ליבשי התרעה קמ"ל דלאו מילתא היא: **נהרא אנהרא בצורתא.** פי' (כ) (הכי כא) בשאין תבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא מזו לזו היינו כג מקרי בצורת ולא מקרי רעב (ג) ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר לריכא לאו טרחא זעירא ומהאי כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין מדאינתא לאמדינתא פירוש שלריך להוליא ממדינה למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים ואז מתריעין לאי לאפשר להביא בשפע כ"כ כמו בשאר מדינות ל"א נהרא מהנהרא כלומר אם יבש הנהר זה ולריך להסב נהר אחר לכאן אי נמי לריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא בכאן זה בצורת ולא מתבשלו מתריעין מדינתא לאמדינתא אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר ולריכין להביא מים מעיר אחרת בספנ וקשה דבמתני' משמע דבצורת (מ) מתענין דקאי מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת ויש לומר דמכת בצורת דמתני' הוי כמו דכפנא כאשר פירשתי שאחת מהה יש חוש ומשום הכי מתריעין אע"ג דעדיין אינו רק בצורת הואיל וסופו רעב מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא אבל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת אי לא מצי למיבא לידי רעב ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא דלא הוי חולא כי בצורתא ולא מתריעין: נהירנא

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הואיל ויכולין ליתן בספינות: מדינתא אמדינתא. (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: כפנא. רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שמי מפסר להביא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא מי יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא לממדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להביא מים מעיר אחרת: כפנא. רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: פאה בסלע ושביחא. כי זבני סאה של חיטין בסלע להיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא:

נהירנא. פירוש (זכור ק) מני: **בהפרכיא** שלהן. פי' בלשון מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הספיחים היוצאין מהן ול"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) ספיחי זרעים אסור להיינו ר' עקיבא מדקאמר על החילנות ולא קאמר על הספיחים [מ]:

נקדרה

בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא וא"ר חנינא סאה בסלע ושכיחא בצורתא ארבעה (מ) ולא שכיחא כפנא א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד דא"ר [מ] יוחנן (מ) נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בסלע והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר: ירדו לצמחין אבל לא לאילן: בשלמא לצמחים ולא לאילן משכחת לה דאתא ניחא ולא אתיא רזיא לאילן ולא לצמחין דאתיא רזיא ולא אתיא ניחא [ג] לזה ולזה אבל לא לבורות ולא לשיחין ומערות משכחת לה דאתיא ריוא וניחא מידו טובא לא אתיא [ג] אלא הא דתניא ירדו לבורות לשיחין ולמערות אבל לא לזה ולזה היכי משכחת לה דאתיא בשפיכותא. [ג] ת"ר [א] מתריעין על האילנות בפרום הפסח על הבורות ושיחין [א] ומערות (ג) אפילו בפרום החג [ג] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני (ג) ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן [ב] ואסכרא בזמן שיש בה מיתה מתריעין עליה בזמן שאין בה מיתה אין מתריעין עליה [ג] ומתריעין על הגובאי בכל שהוא רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על החגב [ד] ת"ר מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע [ד] על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רשב"ג אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים תניא אידך מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע [ד] על הבורות על השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות מתריעין [ה] על הספיחין בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. תניא א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים [ה] צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בא' בשבת נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בע"ש נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה ונאכלת שלא כתיקנה שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת נמצאו ריחים טוחנות [ו] מן הכור (ז) מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב ד"א בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן כלין והטיט מגובל יפה אם יש לו מים מועטין מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. [ז] ת"ר פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל אדון [ז] אחד אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות [ח] מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי זמן כל היום כולו שלי הוא בצהרים שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום לגלג עליו אותו אדון אמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו

מן העיסה, (מ) אף גשמים כשירדין מעט מעט נבלעין בטרשי' ומין מרציעין את המרן: ה"ג מימיו מרובין (נ) אינו כלין וטיט מתגבל יפה, מימיו מועטין הטיט אינו מתגבל יפה. מיס מינן כלין, ויוכלו לגבל טיט הרבה כמה שירצה: נקדימון בן גוריון. עשיר גדול היה [ט]: ואני אתן לך י"ב מעיינות מים. כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעיינות מים. אותן מעיינות לא היו נובעין מיס כל כך, ומינן מתמלאין מחיליהן כשאר מעיינות: ועכשיו

נהירנא זכורני. מדלית איסר. לקוח הוא ממס' [ב"ב צ"ב צא:]. דאתא ניחא. שיורד בעת יפה לפירות התמוהה. רזיא. נכה [לעיל ג:]. בורות שיחין ומערות. הוי עגול הוא שיש מרוכה וקורה מערה מרוצעת ומכוסה בקרוי אלא שיש לה פה [ב"ק נ:]. ואסכרא. מיסטרלינגולמנ"ט בלע"ז שבתוך הגוף [ברכות ח.]. הוא בגרון מלנ"ט [כתובות ל:].

יב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה טז טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ח:
יג ב מיי' שם הלכה יג טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף ה:
יד ג מיי' שם הלכה י טוש"ע שם סעיף ט:

בצורת. כלומר עצירת מטר מדינה להביא ממדינה אחרת רעב. א"ר יוחנן ל"ש אלא שהמעות בזול ופירות ביוקר כלומר המשא ומתן מצוי ומרויחין בני אדם. אבל מעות ביוקר מתריעין מיד. וא"ר יוחנן נהירנא דהוו ד' סאין בסלע בטבריא והוו נפישי נפיחי כפן מדלית איסר. גשמי צמחים הבאים בניחותא. גשמי [אוצר החכמה] 18/06/2018 היורדין ברזיא. לא לאילן ולא לזרעים אלא לבורות. כגון דנחתי בשפיכותא שוטפים ויורדין בבורות: ת"ר מתריעין על האילנות בפרוס הפסח ועל מי בורות שיחין ומערות בפרוס החג ועל כולן אינן מתריעין עליהן אלא באיפרכיא שלהן כלומר אנשי מקום בלבד. ואם אין להם מים לשתות מתריעין עליהן מיד ב' וה' וב'. ועל האסכרה כל זמן שהיא ממיתה. ומתריעין על הגובאי ועל החגב [ועל האילנות ועל הספיחין] ובאילנות ובספיחי' בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. ר' אלעזר בן פרטא אומר מיום שחרב ביהמ"ק לא ירדו גשמי ברכה ונעשו צמוקים לעולם. שנה שגשמיה ירדו בזמנן דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו באחד בשבת כו'. נמצאו טוחנין מן הכור כו'. מדה אחת נשארת בפי הריחיים בכור כמה שנשארת מן הקב. וכך נדבקת מן העיסה בסדקי העריבה ובסביבותיה מן המעט כמו מן הרב. וכן בהגבלת הטיט. אם יש לו מים בבת אחת כדי גיבול שופך ומגביל ואם אין לו אלא מעט שופך מה שבידו ועד שיבואו אחרים יבשו הללו וכאלו לא שפך בהן כלום. ק) כך סוגיא כו': ת"ר פעם אחת עלו ישראל לחג ולא היה [להם] מים לשתות הלך נקדימון כו'.

חשק שלמה
על רבינו חננאל
ק) חולי ל"ל כולה סוגיא פשוטה.

מדינתא אמדינתא כפנא כשצריכין להביא מים ממדינה למדינה זו הוא סימן רעב: סאה בסלע ושכיחא בצורתא ד' סאין בסלע ולא שכיחא אע"ג דלא הוה יוקר הואיל ולא שכיחא הוי כפנא דאתיא הכי והכי ניחא ורזיא מיהו טובא לא אתא דליהוי לבורות לשיחין ולמערות. היכי משכחת לה כיון דאתא לבורות היינו רזיא היינו לאילן: דאתיא בשפיכותא דהוי טפי מרזיא דלא ניחא לאילן אלא לבורות. באיפרכיא שלהן באותן שכונות שצריכין להן. בשאר שני שבוע אבל לא בשביעית. הואיל ואין אוכלין פירות הגדילין בשביעית: מפני שיש בהן צדקה לעניים דעניים אוכלין פירות הגדילין בשביעית. נעשו מי גשמים מצומקין שאין באין בשפע: נמצא ריחים [ו] שאוכלות מן הקב אוכלות מן הכור כלומר שאין קולטין הריחים מן הכור קמח יותר מן הקב דהיינו תקנתו: נמצאת עיסה שאין העריבה אוכלת מן העיסה יותר מן הכור: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים ועל האחרת ירדה ואותה העיר שלא ירדה עליו מתענה:

ליקוטי רש"י נהירנא. זכורני. מדלית איסר. לקוח הוא ממס' [ב"ב צ"ב צא:]. דאתא ניחא. שיורד בעת יפה לפירות התמוהה. רזיא. נכה [לעיל ג:]. בורות שיחין ומערות. הוי עגול הוא שיש מרוכה וקורה מערה מרוצעת ומכוסה בקרוי אלא שיש לה פה [ב"ק נ:]. ואסכרא. מיסטרלינגולמנ"ט בלע"ז שבתוך הגוף [ברכות ח.]. הוא בגרון מלנ"ט [כתובות ל:].

ס) כ"ג לא:, ב) לעיל ג סוע"ב, ג) תוספתא פ"ב ה"ט, ד) עיין לעיל יד. ובגבורת ארי שם ד"ה חגב, ה) [ע' בערוך ערך סקמין], ו) אדר"נ פ"ו ה"ג, ז) כתובות ל:, ח) גיטין נו ע"א.

(מ) גמ' ומכיחא בצורתא מרציעה סאין בסלע ולא מכיחא כפנא: (נ) שם ת"ר כו' וטיחין ומערות בפרוס החג ואם אין להם מיס כל"ל ומיבא מפילו ומיבא ועל כולן נמחק: (ג) שם שני וחמישי ושני וכולן אין מתריעין עליהן ומיבא ועל נמחק: (ד) שם רחייס טוחנות מן הכור כמה שטוחנות מן הכור כמה שאוכלת מן הקב: (ה) רש"י ד"ה מדינתא ממדינתא דצריכין להולך: (ו) ד"ה כפנא כו' מ"ר הס"ד: (ז) ד"ה לחגב כו' לחילני הס"ד: (ח) ד"ה בפרוס הפסח בימי הפסח הס"ד ומ"ש כו' מ"ר מה"ד על בורות וכו' גמסיס הס"ד ומ"ש מה"ד בפרוס ומיבא מפילו נמחק: (ט) ד"ה אס אין להס מיס כל"ל ומיבא מפילו ומיבא ועל כולן אין מתריעין עליהן מיד קודם פרוס החג: (י) ד"ה בזמן כו' שהיה מכה משולחת דמתיס הכ: (כ) ד"ה למה הוא דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (ל) ד"ה נמלאת כו' שהיו טרשיס בולעין מן המיעוט בולעין מן הרוב ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן המיעוט בולעת מן הרוב: (מ) ד"ה נמלאת עיסה כו' מן העיסה הס"ד ומה"ד טוחנות מן הקב לף גמסיס כו': (נ) ד"ה ה"ג מימיו מרובין מים אינן כלין כו' מימיו מועטין מימיו כלין והטיט אינו מתגבל:

[א] גמ' ומערות בפרוס החג ואם אין כו'. כ"ל (וכ"ה בריב"ף ורמ"ם ובמוקפתא ומלת אפי' ליתא גס בגמ' דפוס ישן): [ב] רש"י ד"ה אפילו. לפוס קו על מלה זו למחקה: [ג] שם ד"ה אם אין כו' אפי' קודם לפרוס החג. כ"ל:

א] רש"י ד"ה בפרוס הפסח. בימי הפסח הוא סה"ד:

ק] בכת"י א"ר יוחנן, וכ"ה ישר דריו"ח בעצמו אמר להאי לא שנו (דק"ס), ועיין ריטב"א: ג] [רי"ף ורא"ש ל"ג הני ד' תיבות "מיהו טובא לא אתיא"] (גליון), ונראה שנשמט ויש להוסיפו דבלא זה אין מובן היטב (דק"ס), וברי"ף כת"י איתא, ובנ"א מכת"י שם "ולא אתיא בשפיכותא". ומש"כ דהרא"ש ל"ג כוונתו לדפו"ר, ולפנינו ברא"ש איתא: ג] בירושלמי (פ"ג ה"ב) הגירסא בפרוס העצרת, ועיין ריטב"א (ובשירי קרבן): ד] בכת"י נוסף אבל לא בשביעית: ה] צ"ל רשבג"א אף על הספיחין בשביעית (ותיבות "על האילנות מתריעין" מיותר), וכ"ה בכת"י ובדפו"ר ונשתבש כלפנינו בדפוסים המאוחרים (דק"ס) ועי' תוס': ו] מפרש"י נראה דגבי רחיים נמי גרסינן אוכלת (מהרש"א בח"א ע"ש), וכ"ה בכת"י בכל הענין ("אוכלת" במקום "טוחנות"): ז] צ"ל הגמון (חכ"מ), כ"ה בדפו"י בכל הענין (ונשתנה מן הצענזור, דק"ס): ח] ס"א מעלות (גליון) כ"ה בדפו"י ומהרש"א הגיה כלפנינו: ט] צ"ל דק והרבה (ראש משביר): י] "פצע חזק" התוקף את הגרון: כ] ברש"י שבע"י כמה: ל] [צ"ל זוכר] (גליון): מ] נראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך ר"ש בן אלעזר, וכ"ה בר"ש ריש פ"ט דשביעית (גבורת ארי), וכ"ה בכת"י: נ] בכת"י נוסף כמה (דק"ס):

זו רק מכת **בַּצּוֹרְתָּא** [-בצורת], משום שיכולים לשאת בספינות תבואה בשיעור מרובה כפי צורכם, ולכן אין מתריעים על כך[א]. אך **מְדִינְתָּא אַמְדִינְתָּא** - אם במדינה זו אין תבואה, וצריך להביאה בחמורים ממדינה אחרת, זה הוא **כַּפְנָא** - רעב הקשה מבצורת, שעל ידי חמורים אינם יכולים להביא תבואה בשיעור מרובה כפי צורכם[ב], ולכן מתריעים על כך[ג].

הגמרא מביאה חילוקים נוספים בין בצורת לרעב:

וְאָמַר רַבִּי חֲנִינָא, אם נמכרת **סְאָה** חיטים **בְּסֶלַע**[ד], שנמכרות החיטים ביוקר רב[ה], **וּשְׁכִיחָא** - ואף על פי כן מצוי לקנותם בכל עת שיחפוץ[ו], צרה זו של יוקר החיטים, היא **בַּצּוֹרְתָּא** ולא רעב ואין מתריעין על כך. אבל אם נמכרים **אַרְבָּעָה** סאים חיטים בסלע כמחירם הרגיל[ז], **וְאַף עַל פִּי כֵן לָא שְׁכִיחָא** - אין מצויות החיטים, זהו **כַּפְנָא** - רעב החמור מבצורת ומתריעין על כך.

רבי יוחנן מעמיד את דברי רבי חנינא באופן מסויים:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לָא שָׁנוּ - לא אמר רבי חנינא דין זה שאם סאה בסלע ושכיחא היא בכלל מכת בצורת שאין מתריעין עליה, **אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁהַמָּעוֹת בְּזוֹל**, כלומר שהמשא ומתן מצוי ובני אדם מרוויחים ממון[ח], **וְאִילּוּ הַפֵּרוֹת נִמְכָּרִים בְּיוֹקֶר, אֲבָל מָעוֹת בְּיוֹקֶר** - שאין משא ומתן ואין המעות מצויות, **וּפֵרוֹת בְּזוֹל** - אפילו שהפירות נמכרים בזול, **מַתְרִיעִין עָלֶיהָ מִיָּד** כדרך שמתריעים על שאר צרות[ט], שאין זו בכלל מכת בצורת, אלא מכת רעב היא. **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, נִהֲירְנָא** - זוכר אני, **כַּד הֲוּ קָיְימִי** כשהיה עומד מחיר החיטים באופן שנמכרו במחירם הקבוע **אַרְבָּעָה סְאִין** חיטים **בְּסֶלַע** אחד, **וְאַף עַל פִּי כֵן הֲוּ נְפִישֵׁי נְפִיחֵי כָּפָן** - היו הרבה אנשים נפוחים מחמת רעב **בָּעִיר טְבֶרְיָא, מִדְּלֵית אִיפָּר** - משום שלא היה להם אפילו מעות מועטים לקנות בו חיטים.

★

שנינו במשנה, **יָרְדוּ** גשמים כראוי **לִצְמָחִין** [-לתבואה] **אֲבָל לֹא** ירדו כראוי **לְאִילָן**, או להיפך שירדו גשמים הראוים לאילן ולא לצמחים, או שירדו גשמים הראוים לצמחים ואילנות אבל לא למי שתיה הנאספים בבורות שיחין ומערות, מתריעים עליהם מיד.

הגמרא מבררת מה הם האופנים של ירידת הגשמים, המועילה לכל אחד מדברים אלו:

מבררת הגמרא, **בְּשִׁלָּמָא** - המשנה מובנת בכך שאמרה שיש אופן שהגשמים מועילים **לִצְמָחִים וְלֹא לְאִילָן**, שהרי **מַשְׁפַּחַת לָהּ** - מוצא אתה אופן זה במקום **דְּאָתָא נִיחָא** - שירדו הגשמים בנחת **וְלֹא אָתְיָא רַזְיָא** - אך לא ירדו בחזקה, שגשמים אלו מועילים רק לצמחים ואינם מועילים לאילנות[י]. וכן מובנת המשנה בכך שאמרה שיש אופן שהגשמים מועילים **לְאִילָן וְלֹא לִצְמָחִין**, ומצאנו אופן זה במקום **דְּאָתְיָא רַזְיָא** - שירדו הגשמים בחזקה **וְלֹא אָתְיָא נִיחָא** - אך לא ירדו בנחת, שגשמים אלו מועילים לאילנות, אך אינם מועילים לצמחים[יא]. וכן מובן מה ששנינו במשנה שירדו גשמים **לָזֶה וְלָזֶה** [-לצמחים ולאילנות], **אֲבָל לֹא** גשמים שיש בהם כפי הצורך **לְבוֹרוֹת** וְכן **לֹא** [כפי הצורך] **לְשִׁיחִין וּמְעָרוֹת**, שבהם נאספים מי השתיה, שהרי **מַשְׁפַּחַת לָהּ** - מוצא אתה אופן זה במקום **דְּאָתְיָא רַזְיָא וְנִיחָא** - שירדו הגשמים גם בכח וגם בנחת, ומה שירד בנחת הועיל לצמחים,

א. **והוסיפו** התוספות (לעיל ע"ב ד"ה והרמ"ה), שאף אין זה טירחה מרובה ולכן אין מתריעים על כך.

ב. **רש"י** (ד"ה מדינתא) בפירוש ראשון. וכתב פירוש נוסף, ש'נהרא אנהרא' היינו כשיבש המעיין המספק מים, וצריך להסב מים ממעין אחר שיבואו למקום זה, או להמתין עד שיגדל אחד הנהרות שבסביבה וימשכו מימיו עד לכאן, זו היא מכת בצורת, כי כעת יש כאן חסרון מים, אלא שאפשר לתקנו. אבל אם המכה היא 'מדינתא אמדינתא' כלומר, שיבשו כל הנהרות שבעיר וצריכים בני העיר להביא מים מעיר אחרת, הרי זה רעב חמור יותר מבצורת. וכן פירש רבינו גרשום (ד"ה מדינתא) שכשצריכים להביא מים ממדינה למדינה זה הוא סימן רעב.

ג. **כך** פירשו התוספות (לעיל ע"ב ד"ה והרמ"ה) שהחילוק בין בצורת לרעב, שעל בצורת אין מתריעים ועל רעב מתריעים. והקשו תוספות שבמשנה שנינו שמתריעים על מכת בצורת. ותירצו, שיש לחלק שמכת בצורת הכתובה במשנה היא כמו מכת רעב, שמדובר בצמחים שנשתנו לגמרי כמו שתחת חטה יצא חוח וכדומה ולכך מתריעים על כך אף שכעת זו עדיין רק בצורת כיון שסופו לבוא לידי רעב, אולם הבצורת של 'נהרא אנהרא' אינה אלא מכת בצורת רגילה ואין מתריעים על כך. [ויש מהאחרונים שהעירו שלדברי תוספות רב נחמן חולק על רב יהודה אמר רב שפירש לעיל (סוף ע"ב) ש'מכת בצורת' ששנינו במשנתנו היינו מכה המביאה לידי בצורת, ורב נחמן פירש שהיא מכה חמורה יותר המביאה לידי רעב]. אולם הריטב"א (ד"ה תמרינן) כתב, שמאחר והוזכרה במשנה מכת בצורת, הגמרא באה רק לברר מה היא מכה זו המביאה לידי בצורת, ומהו 'רעב' כלומר, אימתי בשעת המכה עצמה יש כבר רעב, אבל אין חילוק בדיניהם ובשניהם מתריעים ומתענים. ודעת הראב"ד (ריטב"א שם) שבבצורת אותה העיר מתרעת ולא מתענה, ובמכת רעב אותה העיר מתענה ומתרעת.

ד. **סאה** הינה מידת נפח והיא שווה לקמ"ד ביצים. הסלע הוא מטבע כסף ויש בו כ"ד מעות.

ה. **ראה** במשנה בפאה (פ"ח מ"ז), שם מבואר שמחיר הרגיל של חיטים הינו ארבעה סאין בסלע, אם כן יוקר זה הינו כפול ארבע מהמחיר הרגיל.

ו. **רש"י** (ד"ה שכיחא) פירש שכן הוא במקום שיש פירות בעיר כפי הצורך לכל בני העיר, אלא שהם נמכרים ביוקר מתוך שכמות הפירות מצומצמת להם בדיוק כפי הצורך ולא יותר הרי זו בצורת.

ז. **כן** משמע במשניות פאה (פ"ח מ"ז) ועירובין (פ"ח מ"ג) שזה היה המחיר הרגיל של התבואה.

ח. **רבינו** חננאל (ד"ה ח"כ).

ט. **כלומר**, שאין התרעה זו בכלל התרעה על הגשמים, שמכיון שהפירות בזול בהכרח שירדו גשמים די הצורך, אלא כיון שאין מעות מצויות, העניות והרעב מתרבים, והרי זה בכלל כל צרה שבאה חלילה על הציבור שמתריעים עליה. מהרש"א (ח"א ד"ה מעות).

י. **פירשנו** על פי הריטב"א (ד"ה תמרינן) שדברי רבי יוחנן נאמרו על דברי רבי חנינא לעיל בסמוך, שאמר שאם סאה בסלע ושכיחא, הרי זו בצורתא ולכך אין מתריעים עליה מיד, ואמר על זה רבי יוחנן שכל זה נאמר כשהמעות מצויות אך אם אינם מצויות הרי זה רעב ומתריעין עליה מיד. אלא שכתב שכל זה מיושב היטב לפירוש התוספות (לעיל ע"ב ד"ה והרמ"ה) [הובא בהערה לעיל בסמוך בתחילת העמוד] שעל בצורת אין מתריעים ועל רעב מתריעים. אך לשיטתו של הריטב"א [שהובא שם בהערה] שאין חילוק בין מכת בצורת לרעב ובשניהם מתריעים, קשה, כיצד יתפרשו דברי רבי יוחנן, הרי בין על בצורת ובין על רעב מתריעים. [וכן קשה לשיטת הראב"ד (שהובא שם בהערה) שמחלק בדיניהם שברעב מתענים ומתריעים ובבצורת מתריעים בלבד, אם כן אין החילוק בהתרעה אלא בתענית, והיה ראוי לומר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתענין ומתריעים עליהם לפי שהיא מכת רעב]. ותירץ, שלשיטתו כוונת רבי יוחנן שלא הוצרכו לשנות בכלל מכת בצורת שמתריעין עליה אלא כשהמעות בזול והפירות ביוקר, אבל מעות ביוקר ופירות בזול אינו בכלל זה אלא בכלל רעב, ודבר פשוט שאף על כך מתריעים לפי שהיא מכת רעב. והקרן אורה (ד"ה והרמ"ה) כתב שיש ליישב שכוונת רבי יוחנן שאכן בין על בצורת ובין על רעב מתריעים, אלא שבא רבי יוחנן לחדש שכשהמעות ביוקר וזו מכת רעב מתריעים עליה מיד באותו יום ואפילו בשבת ולא ממתינים לימי שני וחמישי ושני כבשאר תעניות.

עוד כתב הריטב"א (ד"ה ויש) שיש נוסחאות שלא גורסים כלל לדברי רבי יוחנן 'לא שנו' וכו', אלא גורסים רק 'אמר רבי יוחנן נהירנא כד הוו' וכו', וכתב שכן נראה שהיתה גם גירסת הרי"ף, ודברי רבי יוחנן 'לא שנו' וכו', נאמרו על דברי הברייתא בבבא בתרא (נח.), שאין יוצאים מארץ ישראל לחוץ לארץ אלא אם כן היוקר גדול עד כדי שנמכרים סאתיים חיטים בסלע. ועל זה אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן (שם נח:) 'לא שנו' וכו' כלומר, שלא נאמרו דברים אלו אלא באופן שהמעות בזול ומצויים אך הפירות ביוקר ואינם מצויים, אבל אם המעות ביוקר והפירות הוזלו אפילו שמחיר הפירות הוזל עד כדי שארבעה סאים חיטים נמכרים בסלע, מותר לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ, ועוד אמרו (שם) שאמר רבי יוחנן 'נהירנא כד הוו' וכו', וכפי שהובא בהמשך דברי הגמרא כאן, ולפי שהמעשה שנאמר בשם רבי יוחנן בגמרא שם שווה לנאמר כאן, הביאו את כל דברי רבי יוחנן כאן, ומגיהי הספרים שלא עמדו על כך הגיהו את דברי רבי יוחנן 'יוצאין' מארץ ישראל לחוץ לארץ, ושינו ל'מתריעים עליה מיד', כדי שיתאימו הדברים לסוגייתנו.

באחרונים הביאו פירוש נוסף בדברי הגמרא שדברי רבי יוחנן 'לא שנו' וכו' נאמרו על דברי המשנה, והיינו שלא אמרו במשנה דין זה שמתענים כפי סדר התעניות לעיל (י. יג:), שבתחילה מתענים תעניות קלות ורק אחר שלא נענו מתענים תעניות חמורות אלא בזמן שהמעות בזול ובני אדם מרויחים ממון, אבל בזמן שהמעות ביוקר ואין מעות מצויות לאנשים הרי זה בכלל שאר צרות שמתריעים עליהם מיד. על פי מנחם משיב נפש (ד"ה ח"כ). וכן משמע מהמלאכת שלמה (מ"ח ד"ה מדר), שכתב לדברי רבי יוחנן אלו מיד בתחילת הפרק אחר תיבות 'סדר תעניות אלו', ומשמע שפירש שדברי רבי יוחנן נאמרו על סדר התעניות המבואר במשנה.

יא. **כמבואר** לעיל (ג:) שמטר היורד בנחת מועיל לפירות התבואה. על פי רש"י (ד"ה דמתיא, ולעיל שם ד"ה מיטרא). והטעם, מפני שהגשמים היורדים בנחת אינם נכנסים לתוך עומק האדמה, ואינם מועילים לשורשי האילנות הנמצאים בעומק האדמה. מאירי (לעיל יח. ד"ה והמשנה).

יב. **כמבואר** בגמרא לעיל (ג:). והטעם, מפני שגשמים היורדים בשטף אינם מועילים לצמחים, משום שאין גשמים אלו מתעכבים במקום גידול התבואה, אלא נשטפים עד שמגיעים למקום גומות ובורות העשויים סביב האילנות ובכך מגיעים לעומק האדמה עד לשורשי האילנות. מאירי (לעיל יח. ד"ה והמשנה).

יט: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הואיל ויכולין ליתן בספינות: מדינתא אמדינתא. (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: כפנא. רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שאי אפשר להדיא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא אם יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא למדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להדיא מיס מעיר לחברתה: כפנא. רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: מאה בסלע ושביחא. כי זבני סאה של חיטין בסלע דהיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא:

נהירנא. פירוש (זכור[ב]) אני: **בהפרכיא** שלהן. פי' בלשונו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף **על האילנות בשביעית מפני** שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הספיחים היוצאין מהן וע"ל דסגר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) ספיחי זרעים אסור להיינו ר' עקיבא מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים[ג]:

נקדיה

בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא וא"ר חנינא מאה בסלע ושכיחא בצורתא ארבעה (ח) ולא שכיחא כפנא א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד דא"ר[ד] יוחנן [ט] נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בסלע והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר: ירדו לצמחין אבל לא לאילן: בשלמא לצמחים ולא לאילן משכחת לה דאתא ניחא ולא אתיא רזיא לאילן ולא לצמחין דאתיא רזיא ולא אתיא ניחא[ה] לזה ולזה אבל לא לבורות ולא לשיחין ומערות משכחת לה דאתיא רזיא וניחא מיהו טובא לא אתיא[ו] אלא הא דתניא ירדו לבורות לשיחין ולמערות אבל לא לזה ולזה היכי משכחת לה דאתיא בשפיכותא. [ג] ת"ר[א] מתריעין על האילנות בפרום הפסח על הבורות ושיחין[א] ומערות (ג) אפילו בפרום החג[ג] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני (ג) ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן [ב] ואסכרא בזמן שיש בה מיתה מתריעין עליה בזמן שאין בה מיתה אין מתריעין עליה [ג] ומתריעין על הגובאי בכל שהוא רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על החגב[ז] ת"ר מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רשב"ג אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים תניא אידך מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות על השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות מתריעין[ט] על הספיחין בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. תניא א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים [י] צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בא' בשבת נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בע"ש נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה ונאכלת שלא כתיקנה שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת נמצאו ריחים טוחנות[יא] מן הכור (ד) מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב ד"א בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן כלין והטיט מגובל יפה אם יש לו מים מועטין מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. [יא] ת"ר פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל אדון[יב] אחד אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות[יג] מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי זמן כל היום כולו שלי הוא בצהרים שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום לגלג עליו אותו אדון אמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו

מן העיסה, (מ) אף גשמים כשיורדין מעט מעט נבלעין בטרסי' ואין מרדיעין את המרן: ה"ג מימיו מרובין (נ) אינו כלין וטיט מתגבל יפה, מימיו מועטין הטיט אינו מתגבל יפה. מיס אינן כלין, ויוכלו לגבל טיט הרבה כמה שירצה: נקדימון בן גוריון. עשיר גדול היה[יג]: ואני אתן לך י"ב מעיינות מים. כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעיינות מים. אותן מעיינות לא היו נובעין מיס כל כך, ואינן מתמלאין מאיליהן כשאר מעיינות: ועכשיו

יב **א** מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה טז טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח:
יג **ב** מיי' שם הלכה יג טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ה:
יד **ג** מיי' שם הלכה י טוש"ע שם סעיף ט:

מדינתא אמדינתא כפנא כשצריכין להביא מים ממדינה למדינה זו הוא סימן רעב: **סאה בסלע ושכיחא בצורתא ד' סאין בסלע ולא שכיחא** אע"ג דלא הוה יוקר הואיל ולא שכיחא הוי כפנא **דאתיא הכי והכי ניחא ורזיא מיהו טובא לא אתא** דליהוי לבורות לשיחין ולמערות. **היכי משכחת לה** כיון דאתא לבורות היינו רזיא היינו לאילן: **דאתיא בשפיכותא** דהוי טפי מרזיא דלא ניחא לאילן אלא לבורות. **באיפרכיא שלהן** באותן שכונות שצריכין להן. **בשאר שני שבוע** [18/06/2018] **לא בשביעית.** הואיל ואין אוכלין פירות הגדילין בשביעית: **מפני שיש בהן צדקה לעניים** דעניים אוכלין פירות הגדילין בשביעית. **נעשו מי גשמים מצומקין** שאין באין בשפע: **נמצא ריחים** [מ] **שאוכלות מן הקב אוכלות מן הכור** כלומר שאין קולטין הריחים מן הכור קמח יותר מן הקב דהיינו תקנתו: **נמצאת עיסה** שאין העריבה אוכלת מן העיסה מן הכור יותר מן הקב: **וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים** ועל האחרת ירדה ואותה העיר שלא ירדה עליו מתענה:

מתריעין על האילנות בפרום הפסח. סמוך לפסח משום דההיא שעתא מלבלבי אילני.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

זמן הפסח קודם הפסח ל' יום וחציו שתי שבתות שהוא א' בניסן והוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל. [מאירי]

על הבורות ושיחין ומערות אפילו בפרום החג. שדרכן שהמים הכנוסים היו מתמעטין הרבה באותו זמן והיו צריכין להתמלאות באותו זמן.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

פי' הרמב"ם ז"ל וגם רש"י ז"ל ומפרשים אחרים דהיינו סוכות, וזה תימה גדול שהרי צורך שלהם בימות החמה והיאך לא התריעו עליהן כשהיו צריכים להן ויתריעו עליהן עכשיו שבאים הגשמים ויתמלאו, והלא אין ראיה לגזירה מן השמים בגשמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים דאילו בימות החמה סימן קללה הם שנאמר הלא קציר חטים היום, ובירושלמי (ה"ב) אמרו בפירוש בפרוס העצרת וזו עולה יפה. [הריטב"א] **ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד.** פי' בכל זמן ואפילו מעצרת ואילך או מחג הסכות ואילך כל זמן שיחסר להם שאין להם לשתות מים כלל, ופשוט הוא, וכן פירש הרמב"ם ז"ל. [הריטב"א] **ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני.** פי' שאין גוזרין תענית אלא בימים אלו, אבל צועקים בפה ואפילו בשבת שאין צרת מזונות גדולה מזו. [הריטב"א] **רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית.** אע"פ שהשביעית אסור בעבודת קרקע מתענים על האילנות בשביעית שהרי יש מהן פרנסה עד שעת הביעור, אבל הספיחים אע"פ שמן התורה היו מותרים באכילה עד הביעור כשאר פירות חכמים גזרו בהן לאיסור מפני הרמאים, שהיו זורעים קטניות ותבואות ואומרים ספיחים הם. [מאירי]

ג) כ"ב ע"א:, ד) לעיל ג סוע"ב, ג) תוספתא פ"ב ה"ט, ז) עיין לעיל יד. ובגבורת ארי שם ד"ה חגב, ה) [ע' נעתק ערך סקמיון], ו) אדר"נ פ"ו ה"ג, ז) כתובות ל:, ח) גיטין נו ע"א.

(ח) גמ' ושכיחא בצורתא מרובעה סאין בסלע ולא שכיחא כפנא: (ג) שם ת"ר כו' ושיחין ומערות בפרוס המג ואם אין להם מים כל"ל ומיבעי אפילו ומיבעי ועל כולן נמחק: (ג) שם אפי ואמיבי ואני וכולן אין מתריעין עליהן ומיבעי ועל נמחק: (ד) שם רמייס טוחנות מן הכור כמה שאוכלת מן הקב: (ה) רש"י ד"ה מדינתא למדינתא דצריכין להולך: (ו) ד"ה כפנא כו' מ"ר הס"ד: (ז) ד"ה לחגבי כו' לאילני הס"ד: (ח) ד"ה בפרוס הפסח בימי הפסח הס"ד ולא"כ מה"ד על בורות וכו' גשמים הס"ד ולא"כ בפרוס ומיבעי אפילו נמחק: (ט) ד"ה אם אין להם מים לשתות מתריעין אפי' קודם פרוס החג: (י) ד"ה בזמן שיש בה מיתה דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (כ) ד"ה למה הוא דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (ל) ד"ה נמצאת כו' שהיו טרסיס בולעין מן המיעוט בולעין מן הרוב ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן המיעוט בולעת מן הרוב: (מ) ד"ה נמצאת עיסה כו' מן העיסה הס"ד ומה"ד טוחנות מן הקב אף גשמים כו': (נ) ד"ה ה"ג מימיו מרובין מים אינן כלין כו' מימיו מועטין מימיו כלין והטיט אינו מתגבל:

[א] גמ' ומערות בפרוס החג ואם אין כו'. כל"ל (וכ"ה גרי"ף ורמ"ם וכמוספתא ומלת אפי' ליתא גס בגמ' דפוס ישן): **[ב]** רש"י ד"ה **אפילו**. לפוס קו על מלה זו למחקה: **[ג]** שם ד"ה **אם אין** כו' **אפי'** קודם לפרוס החג. כל"ל:

א] רש"י ד"ה בפרוס הפסח. נימי הפסח הוא סה"ד:

ה] בכת"י **א"ר** יוחנן, וכ"ה ישר דריו"ח בעצמו אמר להאי לא שנו (דק"ס), ועיין ריטב"א: **ו]** [רי"ף ורא"ש ל"ג הני ד' תיבות "מיהו טובא לא אתיא"] (גליון), ונראה שנשמט ויש להוסיפו דבלא זה אין מובן היטב (דק"ס), וברי"ף כת"י איתא, ובנ"א מכת"י שם "ולא אתיא בשפיכותא". ומש"כ דהרא"ש ל"ג כוונתו לדפו"ר, ולפנינו ברא"ש איתא: **ז]** בירושלמי (פ"ג ה"ב) הגירסא בפרוס **העצרת**, ועיין ריטב"א (ובשירי קרבן): **ח]** בכת"י נוסף **אבל לא בשביעית**: **ט]** צ"ל רשבג"א אף **על הספיחין** בשביעית (ותיבות "על האילנות מתריעין" מיותר), וכ"ה בכת"י ובדפו"ר ונשתבש כלפנינו בדפוסים המאוחרים (דק"ס) ועי' תוס': **י]** מפרש"י נראה דגבי רחיים נמי גרסינן **אוכלת** (מהרש"א בח"א עי"ש), וכ"ה בכת"י בכל הענין ("אוכלת" במקום "טוחנות"): **יא]** צ"ל **הגמון** (חכ"מ), כ"ה בדפו"י בכל הענין (ונשתנה מן הצענזור, דק"ס): **יב]** ס"א **מעלות** (גליון) כ"ה בדפו"י ומהרש"א הגיה כלפנינו: **יג]** צ"ל דק **והרבה** (ראש משביר): **יד]** ברש"י שבע"י **כמה**: **טו]** [צ"ל **זוכר**] (גליון): **טז]** נראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך ר"ש בן **אלעזר**, וכ"ה בר"ש ריש פ"ט דשביעית (גבורת ארי), וכ"ה בכת"י: **יז]** בכת"י נוסף **כמה** (דק"ס):

ומה שירד בכח הועיל לאילנות, **מִידוּ טוֹבָא לֹא אָתְיָא** - מכל מקום לא ירדו הגשמים בכמות מרובה כפי הצורך למילוי הבורות. **אֶלָּא** יש להקשות על **הָא דְּתַנְיָא** - מה ששנינו בברייתא, **יָרְדוּ** גשמים די הצורך **לְבוֹרוֹת לְשִׂיחִין וְלִמְעָרוֹת, אֲבָל לֹא** ירדו די הצורך **לָזֶה וְלָזֶה** - לצמחים ולאילנות, **הֵיכִי מַשְׁכַּחַתְּ לָהּ** - היכן אתה מוצא אופן זה, הרי אם ירדו גשמים מרובים למלאות בורות במים, ודאי שהועילו לכל הפחות לאחד מהם, שאם ירדו בנחת הועילו לצמחים, ואם ירדו בכח הועילו לאילנות. מתרצת הגמרא, מדובר באופן **דְּאָתְיָא בִּשְׁפִיכוּתָא** - שבאו הגשמים וירדו בכח גדול מאוד, שאף לאילנות אינם מועילים[ג].

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את זמני ההתרעה על צרות הנגרמות ממחסור בגשמים:

תָּנוּ רַבָּנָן, מַתְרִיעִין ומתענים[ד] **עַל הָאִילָנוֹת בְּפֻרְסַם הַפֶּסַח** - כשמגיעה תקופת חג הפסח[ה] שהוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל, ובימי החורף לא ירדו גשמים בשיעור הראוי לפריחת האילנות, אם עתה יחסרו הגשמים לא יפרחו ויצמחו האילנות כלל, ולכן מתריעים ומתענים עליהם מיד עד שירדו גשמים או עד שיעבור הזמן שבו הגשמים יכולים להועיל לפריחתם[ו]. **וְעַל הַבּוֹרוֹת וְשִׂיחִין וּמְעָרוֹת** שלא נתמלאו מים די הצורך להשקאת הזרעים והבהמות[ז], מתריעים **(אֲפִילּוּ[ח]) בְּפֻרְסַם הֶחָג** [-חג הסוכות][ט]. **(ועל כולן אם) [וְאִם][י]** מחסרון גשמים **אֵין לָהֶן מַיִם לִשְׁתּוֹת** כלל, **מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן מִיָּד**, אפילו לפני פרוס חג הסוכות, מפני שכולם צריכים מים לשתות[יא]. מבררת הגמרא, **וְאֵיזֶהוּ מִיָּד שֶׁלָּהֶן** - מתי הוא הזמן בו הם מחויבים להתענות ולהתריע מיד. מבארת הגמרא, שמתענים בימי **שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי וְשֵׁנִי** שאחריהם[יב].

הברייתא מביאה דין נוסף בהתרעות שנאמרו:

וְעַל כּוּלָּן - ועל כל הצרות שנמנו בברייתא זו, **אֵין מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן אֶלָּא בְּאַפַּרְכְיָא שֶׁלָּהֶן** - אין מתריעים עליהם אלא באותה מלכות[יג] שחסרים בה מי בורות שיחין ומערות[יד].

יג. **וכל** שכן שאינם מועילים לצמחים. כך פירש רש"י (ד"ה נפשיכמו), וכעין זה ביאר רבינו גרשום (ד"ה למטה). וביאר רבינו חננאל (ד"ה גשמי) שאינם מועילים לאילנות משום שמחוזק שטפונם ושפיכתם, אינם מתעכבים סביב האילנות אלא נשטפים עד שמתכנסים בבורות העשוים למי שתיה. פירוש נוסף כתב רש"י (שם) בשם רבו [על פי הגהות ראש משביר מובא בהגהות וציונים], שהוא מטר דק היורד בריבוי גדול מאד, שאינו מועיל לאילנות כיון שהוא דק ולא נכנס לעומק האדמה, וגם לא מועיל לצמחים מכיון שהגשם הרב שוטפם ומקלקלם.

יד. **ריטב"א** (ד"ה מ"ר), וראה לעיל (יח:) בדברי המשנה 'אבל צמחים ששנו מתריעין עליהם מיד' שהובאה מחלוקת ראשונים בזה.

טו. **רש"י** (ד"ה נפרוס) כתב, שבפרוס הפסח היינו בימי הפסח. ובבכורות (נח. ד"ה וכן), ביאר שהוא חמש עשרה ימים קודם הפסח, והיינו מכ"ט אדר, [וראה בגבורות ארי (ד"ה מתריעין - השני) הובאו דבריו בילקוט ביאורים, שמבאר זאת]. וכעין זה ביאר המאירי (ד"ה וכן) והוסיף המאירי לבאר פירוש המילה 'בפרוס', שפרוס הפסח היינו מחצית זמן הפסח, שזמן הפסח הוא שלשים יום קודם הפסח, וחציו הוא חמישה עשר ימים.

טז. **לעיל** (יח:) שנינו במשנה שאם ירדו לצמחים ולא לאילן מתריעים עליהם מיד, ואף שכאן שנינו בברייתא שמתריעים על האילנות בפרוס הפסח, שני ענינים שונים הם. שהמשנה מתפרשת כפשוטה שאם ירדו גשמים לצמחים ולא לאילן מתריעים עליהם מיד אפילו ברביעה ראשונה, שמוכח הדבר שנגזרה גזירה על האילנות, משום שאף שעדיין לא הגיעה זמן פריחתן, הגשמים מועילים להם כבר משעת רביעה ראשונה. ואילו הברייתא עוסקת בענין אחר, שאפילו אם ברביעה ראשונה ירדו גשמים הראויים לאילנות, אם כשיגיע פרוס הפסח שהם צריכים לרביעה אחרת כדי לפרוח, לא ירדו הגשמים מתריעים עליהם מיד. ריטב"א (ד"ה ת"ר). [וראה שם שהביא פירוש נוסף שהברייתא והמשנה עוסקים בענין אחד, אלא שכתב שהפירוש שהבאנו הוא הנכון].

יז. **רש"י** (ד"ה אפילו). וראה להלן בביאור שיטת רש"י בסוגיא. אבל לבני אדם יש מספיק מים לשתייתם [הגמרא להלן תבאר מה הדין כשחסרים מי שתיה לאנשים].

יח. **הב"ח** (אות ג), ובהגהות הגר"א (אות ה) מוחקים תיבת 'אפילו', והיינו שקודם לכן לא מתריעים כלל, [והטעם בזה ראה הערה להלן]. ומבואר בהגהות הגר"א שכך היתה גם גירסת רש"י, וכן מוכח שכך היתה הגירסא ברש"י מדברי הריטב"א המובא בהערה להלן.

יט. **כתב** הגבורות ארי (ד"ה מתריעין - השני), ש'פרוס החג' בסוכות אף הוא חמשה עשר יום קודם החג, ומונים אותם מערב החג ואין יום טוב הראשון של חג בכלל שלשים יום שקודם החג, משום שאם ימנו את יום החג בכלל החמשה עשר יום, הרי ש'פרוס החג' יחול בא' תשרי שהוא ראש השנה, ובוודאי שאין להתענות ולהריע על צרותיהם ביום זה, אלא בהכרח שמונים חמש עשרה יום מערב חג הסוכות ויתענו ויריעו בערב ראש השנה. [ובדברי גבורות ארי אלו ראה עוד בהרחבה בילקוט ביאורים].

הקשה הריטב"א (ד"ה ועל), שהרי אם לא ירדו גשמים בחורף היו צריכים מים במשך כל ימות החמה ומדוע לא התריעו עד זמן חג הסוכות שעוד זמן קצר יבואו גשמי השנה החדשה ויתמלאו הבורות. ועוד, שהרי הראיה שמניעת הגשמים היא גזירה מן השמים היא מכך שלא ירדו בימות הגשמים, אבל מה שלא ירדו בימות החמה אין בכך סימן לגזירת שמים אלא אדרבה ירידת גשמים בימות החמה סימן קללה הם. ותירץ, שודאי היו צריכים לגשמים במשך כל ימות החמה, אך לא התריעו עליהם כיון שאינו זמן גשמים ואין מתריעים על מעשה ניסים, וכשמגיע זמן הגשמים בפרוס החג, מתחילים להתריע על הצרה שכבר קיימת שחסר להם מי הגשמים. ועוד הביא, שבירושלמי (פ"ג ה"ג) הגירסא היא 'בפרוס העצרת' [-חג שבועות], ולפי זה אין מקום לקושיית הריטב"א, מאחר שכבר קודם חג השבועות מתריעים על הגשמים שיחסרו לשתיה בימות הקיץ. והר"ן (ד"ה ועל הנהרות) כתב, שהדרך היתה שהמים המכונסים בבורות היו מתמעטים הרבה במשך הקיץ, ולכן עיקר חסרונם הורגש בפרוס חג הסוכות שהוא סוף הקיץ, והיו צריכים למילוי הבורות בזמן הזה.

כ. **על** פי הגהות הב"ח (אות ג).

כא. **רש"י** (ד"ה שם), על פי הגהות הגר"א (אות ג). ומשמע ברש"י שהחילוק בין מקרה זה של חסרון מי שתיה לבין חסרון מים לבורות שיחין ומערות ששם אין חסרון במים לשתיה, אלא חסר מים להשקאת זרעים ובהמה, ואילו 'אין להם מים לשתות' היינו שאין כלל מים אפילו לשתיה. וראה בביאורי רש"י שבחסדי דוד (תוספתא פ"ג ה"ט) התקשה בביאור דבריו. והביא את דברי הרמב"ם (תעניות פ"ג הי"ז) שכתב שחסרון מים לבורות שיחין ומערות היינו שלא ירדו גשמים הרבה כדי למלא מהם בורות, ועל זה מתענים כשהגיע זמן חג הסוכות, אבל אם אין להם כלל מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת ואפילו בימות החמה, ולפי דברי הרמב"ם יש לבאר שהחילוק הוא שחסרון מים לבורות שיחין ומערות פירושו, שאין בורותיהם של כל היחידים מלאים כפי הצורך, ולפי שעל ידי טרחה יוכלו להביא מים ממקום רחוק קצת, אין מתענים עליהם כל ימות החמה כדי שלא יפסידו וירקיבו הגשמים היורדים בימות החמה את התבואה והפירות. אבל כשמגיע תקופת חג הסוכות שבארץ ישראל זהו זמן האסיף ושוב אין הגשמים סימן קללה, מתענים עליהם כדי שירדו וימלאו הגשמים את הבורות, ולא תגרם טרחה והוצאה יתירה בהבאת המים ממקום אחר. אבל אם יש חסרון מי שתיה, מתענים מיד אפילו באמצע ימות החמה, שצמא גרוע מהכל, ואפילו יותר מאשר קלקול התבואה, שהרי חיי אדם תלויים בזה.

בהערה לעיל הובאו דברי הריטב"א שאין מתריעים על מעשה נסים ולכן אין מתריעים על גשמי הבורות כל ימי החמה. אבל במקום שיש פיקוח נפש כגון כאן שאין מי שתיה כלל, מותר להתפלל על הנס כשאין שם עצה אחרת. תפארת ציון (על המשניות מ"ג ד"ה מנין). וכעין זה אמרו בברכות (י.) שאפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים.

כב. **והיינו** לענין תענית, שמתענים בימים שני וחמישי ושני שאלו הימים שבהם גוזרים תעניות על הציבור כמבואר לעיל (טו:). [ובטעם הדבר כתב בשלטי גיבורים (דף ז: אות ו), לפי שבימים אלו קורין בספר תורה כתקנת עזרא, ובאגדה מפרש שכשעלה משה למרום בחמישי עלה ובשני ירד ומכאן סמכו שיהיו מתענין בשני וחמישי]. אבל אף שאין מתענים, בתפילה בפה צועקים מיד, ואפילו בשבת, שאין צרת מזונות יותר גדולה מזו. ריטב"א (ד"ה ואיזהו). והרא"ה (ד"ה סדר) פירש שכוונת הגמרא לומר שאין מתענים עליהם ברציפות יום אחר יום וביאר בחסדי דוד (תוספתא פ"ג ה"ט), לפי שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בתענית חמורה כזו, ולכן מתענים רק שני חמישי ושני.

כג. **רש"י** ותוספות (ד"ה נהיפרכיא). אולם המאירי (ד"ה וכן) פירש שהוא מחוז. ורבינו גרשום (ד"ה נהיפרכיא) כתב שהפרכיא היינו השכונות הצריכות למים.

וכתב הגבורות ארי (ד"ה ועל) שלפי רש"י הטעם שלא אמרו בגמרא שאין מתענים אלא באותו מקום שחסרים גשמים, אלא שמתענים באותה הפרכיא, כדי להשמיענו שאף שמכה זו של מניעת הגשם פשטה בכל הממלכה כולה, אין חוששים שמא תתפשט יותר, ואין זה בכלל מכה מהלכת שמתריעים עליה בכל מקום.

אמנם הריטב"א (ד"ה גירסת) והר"ן (ד"ה ועל כולם) ביארו, שהברייתא באה לחדש שאפילו במכה מהלכת אין מתריעים עליה אלא באותה ממלכה בלבד, וכמו ששנינו בתוספתא (פ"ג ה"י) שאם היתה מכה מהלכת בסוריא אין מתענים עליה בארץ ישראל, וכן להיפך, ובאה הברייתא לפרש שמה ששנינו במשנתנו שמתריעים על מכה מהלכת בכל מקום שאין זה ממש בכל מקום אלא רק באותה הפרכיא.

כד. **רש"י** (שם), אמנם בברייתא נאמר 'כולן' וביאר שם רש"י (ד"ה וכולן) שהכוונה 'כל אלו', ומשמע שגם במלכות שאין מים לבהמות וכן במלכות שאין מים לפריחת האילנות נאמר דין זה. וכתבו בביאור הגר"א (או"ח סי' תקעו ס"ו ד"ה נכ"מ) והעוד יוסף חי (נרש"י שם), שעיקר כוונת רש"י שכתב 'כל אלו' כדי להוציא מדעת הראשונים הסוברים שבכל מכה מהלכת אין מתריעים אלא רק בהיפרכיא שלהם, ולכן כתב רש"י שרק על הצרות האמורות בברייתא נאמר דין זה שמתריעים רק בהיפרכיא שלהם, אבל שאר הצרות שהם מכה מהלכת 'מתריעין עליהן' היינו בכל מקום שישמעו עליהן [כמבואר בהערות (לעיל ע"ח) בדברי המשנה 'על אלו מתריעין בכל מקום']. ואפשר שמה שכתב רש"י (ד"ה נהיפרכיא) 'באותו מלכות שכלו שם מי בורות שיחין ומערות' כתב זאת כדוגמא למכה המוזכרת בברייתא זו והיא חמורה מכולם ואף בה אין מתריעים אלא באותה מלכות, והוא הדין לשאר דברים שנשנו בברייתא כמלכות שאין בה מים לבהמות או לאילנות.

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הואיל ויכולין ליסע בספינות: מדינתא אמדינתא. (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: כפנא. רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שאי אפשר להדיא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא אם יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא למדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להדיא מיס מעיר לחברתה: כפנא. רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: מאה בסלע ושביחא. כי זבני סאה של חיטין בסלע דהיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא:

נהירנא. פירוש (זכור[ב]) אני: **בהפרכיא** שלהן. פי' בלשונו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הפירות היוצאין מהן וע"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) פירות זרעים מקום דהיינו ר' עקיבא מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים[ג]:

נקדרה

בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא וא"ר חנינא מאה בסלע ושביחא בצורתא ארבעה (ד) ולא שביחא כפנא א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד דא"ר[ד] יוחנן (ה) נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בסלע והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר: ירדו לצמחין אבל לא לאילן: בשלמא לצמחים ולא לאילן משכחת לה דאתא ניחא ולא אתיא רזיא לאילן ולא לצמחין דאתיא רזיא ולא אתיא ניחא[ג] לזה ולזה אבל לא לבורות ולא לשיחין ומערות משכחת לה דאתיא רזיא וניחא מיהו טובא לא אתיא[ג] אלא הא דתניא ירדו לבורות לשיחין ולמערות אבל לא לזה ולזה היכי משכחת לה דאתיא בשפיכותא. ג) ת"ר[א] מתריעין על האילנות בפרום הפסח על הבורות ושיחין[א] ומערות (ג) אפילו בפרום החג[ג] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני (ג) ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן[ב] ואסברא בזמן שיש בה מיתה מתריעין עליה בזמן שאין בה מיתה אין מתריעין עליה[ג] ומתריעין על הגובאי בכל שהוא רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על החגב[ז] ת"ר מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רשב"ג אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים תניא אידך מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות על השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות מתריעין[ט] על הספיחין בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. תניא א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים[י] צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בא' בשבת נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בע"ש נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה ונאכלת שלא כתיקנה שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת נמצאו ריחים טוחנות[יא] מן הכור (ז) מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב ד"א בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן כלין והטיט מגובל יפה אם יש לו מים מועטין מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. יא) ת"ר פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל אדון[יב] אחד אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות[יג] מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי זמן כל היום כולו שלי הוא בצהרים שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום לגלג עליו אותו אדון אמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו מן העיסה, (מ) לף גשמים כשירדין מעט מעט נבלעין בטרסי' ואין מרדיעין את המרן: ה"ג מימיו מרובין (נ) אינו כלין וטיט מתגבל יפה, מימיו מועטין הטיט אינו מתגבל יפה. מיס אינן כלין, ויוכלו לגבל טיט הרבה כמה שירצה: נקדימון בן גוריון. עשיר גדול היה[יג]: ואני אתן לך י"ב מעיינות מים. כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעיינות מיס. אותן מעיינות לא היו נובעין מיס כל כך, ואינן מתמלאין מאיליהן כשאר מעיינות: ועכשיו

נהירנא. פירוש (זכור[ב]) אני: בהפרכיא שלהן. פי' בלשונו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הפיחים היוצאין מהן וע"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) פיחי זרעים מקום דהיינו ר' עקיבא מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים[ג]:

נקדרה

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הואיל ויכולין ליסע בספינות: מדינתא אמדינתא. (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: כפנא. רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שאי אפשר להדיא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא אם יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא למדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להדיא מיס מעיר לחברתה: כפנא. רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: מאה בסלע ושביחא. כי זבני סאה של חיטין בסלע דהיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא: מעות ביוקר. אין מעות מצויות להן: נהירנא. אני זוכר: מדלית איסר. מאין מעות: דאתיא ניחא. ומצרין בפירקא לטעיל (דף ג:) מיטרא ניחא לפירי ולתבואה ומיטרא רזיא לחילני, (ז) דאתיא ניחא לפירי ואתיא רזא לחילנות: בשפיכתא. בכח גדול יותר מדאי, דאינה טובה לא לזה ולא לזה. שוב אמר רבי שפיכותא מטר דק ועבה[ט] יותר מדאי, לחילני לא מהניא דלאו רזיא היא, לצמחים נמי לא שהגשמים מרובין בחין ומטפטפין מותן: (ח) בפרום הפסח. בימי הפסח, א] על בורות שיחין ומערות אם לא ירדו להן גשמים: [ב] אפילו בפרום החג. להשקות זרעים ואת בהמתם: אם אין להם (ט) לשתות מתריעין וכו'. אפילו [ג] בפרום החג בימות החמה ניתנו אפילו הכי מתריעין, משום דכולן לריכות לשתות וכולן. כל אלו: בהיפרכיא שלהן. בלותו מלכות שכלו אם מי בורות שיחין ומערות: ואסברא. בגמל"ט בלע"ז, פעמים שנקבע בתוך פיו של אדם ומת, לזמן כי יסכר פי דובבי שקר (תהלים סג), והיא קרונכה[י] מיתה משונה: בזמן שיש בה מיתה. שהיא (י) משולחת מהלכת ומתיס בה: על הגובאי. שמכלה את התבואה, כל שהוא, אפילו לא נראה אלא קצת בידוע שעתידין לבוא לרוב, אבל חגב כל שהוא מלוי הוא ואינו מכלה כל כך כאחרה: בשאר שני שבוע. דשמיטה, אבל בשמיטה לא דהפקר ניתנו: אפילו בשביעית. כל שעה לריכין לשתיה, ואע"פ שהגשמים מועילין לקרקע בשביעית: רבן שמעון בן גמליאל אומר. מתריעין על החילנות, ואף על הספיחין של שביעית שאינן שמורין כל כך: צמוקין. ציורדין בקוסי, מלשון ושדייס לומקיס (הושע ט): למה הוא דומה. פרנסתו של כל (כ) השנה כולה: נאפית כתקנה. שיש לו פנאי לאפותה: פרנסתו בבת אחת. פרנסת כל השנה, וטוחן אותה ביחד: נמצאת ריחים במה[יא] שאוכלת מן הכור כו'. שכן דרך שמשחייר מן הקמח בריחיים, וכן כשהגשמים יורדין מרובים ומרדיעין את המרן, ומה שהיו טרסים בולעים מן (נ) הרוב בולעין מן המיעוט, ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב בולעת מן המיעוט: נמצאת עיסה. עריבה שלשין בה את הבצק שמשחייר בשוליה

עין משפט נר מצוה

יב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה טז טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח: **יג ב** מיי' שם הלכה יג טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ה: **יד ג** מיי' שם הלכה י טוש"ע שם סעיף ט:

רבינו גרשום

מדינתא אמדינתא כפנא כשצריכין להביא מים ממדינה למדינה זו הוא סימן רעב: סאה בסלע ושכיחא סאין בסלע ולא שכיחא אע"ג דלא הוה יוקר הואיל ולא שכיחא הוי כפנא דאתיא הכי והכי ניחא ורזיא מיהו טובא לא אתא דליהוי לבורות לשיחין ולמערות. היכי משכחת לה כיון דאתא לבורות היינו רזיא היינו לאילן: דאתיא בשפיכותא דהוי טפי מרזיא דלא ניחא לאילן אלא לבורות. באיפרכיא עולבי באותן שכונות שצריכין להן. בשאר שני שבוע אבל לא בשביעית. הואיל ואין אוכלין פירות הגדילין בשביעית: מפני שיש בהן צדקה לעניים דעניים אוכלין פירות הגדילין בשביעית. נעשו מי גשמים מצומקין שאין באין בשפע: נמצא ריחים [מ] שאוכלות מן הקב אוכלות מן הכור כלומר שאין קולטין הריחים מן הכור קמח יותר מן הקב דהיינו תקנתו: נמצאת עיסה שאין העריבה אוכלת מן העיסה מן הכור יותר מן הקב: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים ועל האחרת ירדה ואותה העיר שלא ירדה עליו מתענה:

משנת ראשונים

מתריעין על האילנות בפרום הפסח. סמוך לפסח משום דההיא שעתא מלבלבי אילני. [ר"ן דף ז: מדה"ר]

זמן הפסח קודם הפסח ל' יום וחציו שתי שבתות שהוא א' בניסן והוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל. [מאירי]

על הבורות ושיחין ומערות אפילו בפרום החג. שדרכן שהמים הכנוסים היו מתמעטין הרבה באותו זמן והיו צריכין להתמלאות באותו זמן. [ר"ן דף ז: מדה"ר]

פי' הרמב"ם ז"ל וגם רש"י ז"ל ומפרשים אחרים דהיינו סוכות, וזה תימה גדול שהרי צורך שלהם בימות החמה והיאך לא התריעו עליהן כשהיו צריכים להן ויתריעו עליהן עכשיו שבאים הגשמים ויתמלאו, והלא אין ראיה לגזירה מן השמים בגשמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים דאילו בימות החמה סימן קללה הם שנאמר הלא קציר חטים היום, ובירושלמי (ה"ב) אמרו בפירוש בפרוס העצרת וזו עולה יפה. [הריטב"א] **ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד.** פי' בכל זמן ואפילו מעצרת ואילך או מחג הסכות ואילך כל זמן שיחסר להם שאין להם לשתות מים כלל, ופשוט הוא, וכן פירש הרמב"ם ז"ל. [הריטב"א] **ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני.** פי' שאין גוזרין תענית אלא בימים אלו, אבל צועקים בפה ואפילו בשבת שאין צרת מזונות גדולה מזו. [הריטב"א] **רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית.** אע"פ שהשביעית אסור בעבודת קרקע מתענים על האילנות בשביעית שהרי יש מהן פרנסה עד שעת הביעור, אבל הספיחים אע"פ שמן התורה היו מותרים באכילה עד הביעור כשאר פירות חכמים גזרו בהן לאיסור מפני הרמאים, שהיו זורעים קטניות ותבואות ואומרים ספיחים הם. [מאירי]

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) כ"ג נ"ח:, ג) לעיל ג סוע"ב, ג) תוספתא פ"ב ה"ט, ד) עיין לעיל יד. ובגבורת ארי שם ד"ה חגב, ה) [ע' נעתק ערך סקמיון], ו) אדר"נ פ"ו ה"ג, ז) כתובות ל:, ח) גיטין נו ע"א.

הגהות הב"ח

(ג) גמ' ומכיחא בצורתא מרבעה סאין בסלע ולא מכיחא כפנא: (ג) שם ת"ר כו' וסיחין ומערות בפרוס המג ואם אין להס מיס כל"ל ומיבא אפילו ומיבות ועל כולן נמחק: (ג) שם אבי ואמיסי ואבי וכולן אין מתריעין עליהן ומיבא ועל נמחק: (ד) שם רמייס טוחנות מן הכור כמה שאוכלת מן הקב: (ה) רש"י ד"ה מדינתא למדינתא דצריכין להולך: (ו) ד"ה דאתיא כו' מ"ר הס"ד: (ז) ד"ה דאתיא כו' לחילני הס"ד: (ח) ד"ה בפרום הפסח בימי הפסח הס"ד ואח"כ מה"ד על בורות וכו' גשמיס הס"ד ואח"כ בפרוס ומיבא אפילו נמחק: (ט) ד"ה אס אין להס מים לשתות מתריעין אפי' קודם פרוס החג: (י) ד"ה למה הוא דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (כ) ד"ה נמצאת כו' שהיו טרסיס בולעין מן המיעוט ובולעת מן הרוב ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן המיעוט בולעת מן הרוב: (מ) ד"ה נמצאת עיסה כו' מן העיסה הס"ד ומה"ד טוחנות מן הקב אף גשמיס כו': (נ) ד"ה ה"ג מימיו מרובין מים אינן כלין כו' מימיו מועטין מימיו כלין והטיט אינו מתגבל:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ומערות בפרום החג ואם אין כו'. כ"ל (וכ"ה בריב"ף ורמ"ם וכמוספתא ומלת אפי' ליתא גס בגמ' דפוס ישן): **[ב]** רש"י ד"ה אפילו. לשון קו על מלה זו למחקה: **[ג]** שם ד"ה אם אין כו' אפי' קודם לפרום החג. כ"ל:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה בפרום הפסח. בימי הפסח הוא סה"ד:

הגהות וציונים

ח] בכת"י **א"ר** יוחנן, וכ"ה ישר דריו"ח בעצמו אמר להאי לא שנו (דק"ס), ועיין ריטב"א: **ט]** [רי"ף ורא"ש ל"ג הני ד' תיבות "מיהו טובא לא אתיא"] (גליון), ונראה שנשמט ויש להוסיפו דבלא זה אין מובן היטב (דק"ס), וברי"ף כת"י איתא, ובנ"א מכת"י שם "ולא אתיא בשפיכותא". ומש"כ דהרא"ש ל"ג כוונתו לדפו"ר, ולפנינו ברא"ש איתא: **י]** בירושלמי (פ"ג ה"ב) הגירסא בפרוס **העצרת**, ועיין ריטב"א (ובשירי קרבן): **ל]** בכת"י נוסף **אבל לא בשביעית**: **מ]** צ"ל רשבג"א אף **על הספיחין** בשביעית (ותיבות "על האילנות מתריעין" מיותר), וכ"ה בכת"י ובדפו"ר ונשתבש כלפנינו בדפוסים המאוחרים (דק"ס) ועי' תוס': **נ]** מפרש"י נראה דגבי רחיים נמי גרסינן **אוכלת** (מהרש"א בח"א עי"ש), וכ"ה בכת"י בכל הענין ("אוכלת" במקום "טוחנות"): **ס]** צ"ל **הגמון** (חכ"מ), כ"ה בדפו"י בכל הענין (ונשתנה מן הצענזור, דק"ס): **ע]** ס"א **מעלות** (גליון) כ"ה בדפו"י ומהרש"א הגיה כלפנינו: **פ]** צ"ל דק **והרבה** (ראש משביר): **צ]** ברש"י שבע"י **כמה**: **ק]** [צ"ל **זוכר**] (גליון): **ר]** נראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך ר"ש בן **אלעזר**, וכ"ה בר"ש ריש פ"ט דשביעית (גבורת ארי), וכ"ה בכת"י: **ש]** בכת"י נוסף **כמה** (דק"ס):

הברייתא ממשיכה ומבארת צרות נוספות שמתריעים עליהם:

וְאַסְפְּרָא - חולי חזק הנקבע בתוך פיו של אדם ועלול לגרום למיתתו[כה], **בְּזְמַן שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מִיתָה** - שהיא גורמת לחולים בה למות[כו], היא נחשבת מכה מהלכת המתפשטת למקומות אחרים, ולכך **מַתְרִיעִין עָלֶיהָ** כל השומעים על צרה זו, ואפילו במקומות הרחוקים ממקום הצרה[כז], **וּבְזְמַן שֶׁאֵין בָּהּ מִיתָה** - שאין האסכרא גורמת למיתה, **אֵין מַתְרִיעִין עָלֶיהָ.**

וּמַתְרִיעִין עַל ביאת **הַגּוֹבַאי** - מין ארבה המכלה את התבואה, אפילו נראה רק **בְּכָל שֶׁהוּא** [-בשיעור מועט], מתריעים **עַל** כך, משום שידוע הדבר שאם באו מעט יבואו עוד רבים מהם אחריהם, ויכלו את התבואה[כח]. אבל אם נראה מעט מהמין הנקרא חגב, אין מתריעים על כך מפני שמצוי הוא בשיעור מועט בכל מקום ואינו מכלה את התבואה כגובאי[כט]. **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר** חולק **וְאוֹמֵר, אַף עַל** ביאת **הַמִּין** הנקרא **חָגָב** מתריעים בכל שהוא[ל].

ברייתא נוספת העוסקת בענין התרעה על צרות הנגרמות מחסרון מים:

תָּנוּ רַבָּנָן, מַתְרִיעִין עַל הָאִילָנוֹת שלא ירדו להם גשמים הראוים להם, **בְּשְׁאָר שְׁנֵי שָׁבוּעַ** [-בשאר השנים למנין השמיטה] אך אין מתריעין עליהן בשנת השמיטה, משום שהאילנות הפקר הם[לא]. **וְעַל הַבּוֹרוֹת וְעַל הַשִּׁיחִין וְעַל הַמְּעָרוֹת** שלא נתמלאו בהם מים, מתריעים **אֲפִילּוּ בַּשְּׁבִיעִית**, מפני שצריכים את מימיהם לשתיה[לב]. **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, אַף עַל הָאִילָנוֹת** מתריעים **בַּשְּׁבִיעִית, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן פַּרְנָסָה** [-מאכל] **לָעֲנִיִּים** הניזונים מן ההפקר[לג].

ברייתא נוספת המביאה את דעת רבן שמעון בן גמליאל באופן אחר:

תַּנְיָא אִידָךְ [-שנינו בברייתא אחרת], **מַתְרִיעִין עַל הָאִילָנוֹת בְּשְׁאָר שְׁנֵי שָׁבוּעַ** [-בשאר השנים למנין השמיטה] אבל לא בשנת השמיטה, **וְעַל הַבּוֹרוֹת, עַל הַשִּׁיחִין וְעַל הַמְּעָרוֹת אֲפִילּוּ בַּשְּׁבִיעִית. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, אַף עַל הָאִילָנוֹת מַתְרִיעִין** אפילו בשביעית[לד], **וְאַף עַל הַסְּפִיחִין** - זרעים שצמחו מאליהם[לה], **מתריעים בַּשְּׁבִיעִית, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן פַּרְנָסָה לָעֲנִיִּים** הלוקטים מספיחי ההפקר

כה. ונקראת בגמרא (כמובא ל:) 'סרונכה', ופעמים מביאה למיתה משונה, ונקראת כך על שם הפסוק (תהלים סג יב) "יסכר פי דוברי שקר". רש"י (ד"ה ומסכרת) [וראה בביאורי רש"י שהערוך פירש באופן נוסף את תיבת 'אסכרא'].

'אסכרא' היא מחלה המתחילה בבני המעים וגומרת בפה כמבואר בשבת (לג:). בערוך (ערך מסכרה) פירש, שהוא סוג של חולי בגרון החונק את האדם. וראה באיי הים (נרכות מ. ד"ה נ נממן) שהיא ריבוי ליחה המתקבצת בגרון וחונקת את האדם. וחולי זה נגרם מעצירות בבני מעים. רש"י (נרכות מ. ד"ה מונע). וראה בגמרא (שבת שם) שנחלקו תנאים כעונש לאלו עבירות באה האסכרא.

בברכות (מ.) מבואר שמיתה מחולי האסכרא היא המיתה הקשה מכל מיני המיתות שנבראו בעולם, והיא דומה לענפי הקוצים שמסתבכים בגיזי הצמר, וכשהאדם מושך את הקוצים בחזקה כדי לנתקם מהצמר ומשליכם לאחור, בהכרח שאף הצמר יתלש עמם, כך גם מיתה זו קשה, שאין הנשמה ניתקת מהגוף אלא בקושי גדול. ויש שאמרו שקושי מיתה זו הוא בדומה לחבלים שקשה להוציאם מנקב שהוא עגול וצר כפי הושט.

כו. כתב המאירי (ד"ה ומסכרה), שהוא הדין לכל חולי המדבק וממית.

כז. על פי רש"י (ד"ה נזמן). ולשיטתו (לעיל ע"ח ד"ה מתריעים), כפי שנתבאר באריכות בהערה בביאורי הפשט שם על ענין 'על אלו מתריעים בכל מקום'. אמנם יש מן הראשונים שסברו שאף במכה מהלכת אין מתריעים אלא באותה המדינה. [וכפי שנתבאר בהערה שם ולעיל בסמוך].

כח. במשנתנו לעיל (ע"ח) מבואר שארבה וחסיל הרי הם 'מכה מהלכת' ומתריעים עליהם בכל מקום. וכתב הריטב"א (שם ד"ה על המדינה) שיש להסתפק אם גם הגובאי הרי הוא כ'מכה מהלכת' שמתריעים עליה בכל מקום, או שמא כיון שלא נזכר במפורש במשנה שהוא בכלל מכה מהלכת אין מתריעים עליה אלא במקומה, וסביבותיה מתענות ולא מתריעות ככל צרה אחרת שאינה מהלכת. ריטב"א (ד"ה על המדינה).

כט. רש"י (ד"ה על). ומשמע מדבריו שאם יש חגבים רבים בודאי מתריעים. אבל מדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) שכתב שעל החגב לעולם אין מתריעים רק זועקים [וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ט)] משמע שאין חילוק בכמות החגבים ואפילו אם באו הרבה הדין כן שאין מתריעים עליהם. קרן אורה (להלן כג. ד"ה מ"ר).

כתב הראב"ד (תעניות פ"ג ה"י) שכל שאר מיני הארבה כגון ילק גזם סלעם וחרגול, כולם דינם כגובאי [שהרי מצאנו בנבואת יואל (יואל ג ד) שהזיקו אף מינים אלו], ולא מיעטו אלא את החגב שהיה ידוע להם שאינו מזיק. אמנם במגיד משנה (שם) חלק על הראב"ד, משום שלא לחינם מנו חכמים רק מינים אלו [ארבה חסיל וגובאי], ובהכרח שרק מינים אלו מתריעין עליהם, מפני שמשחיתים כשבאים כל מין בפני עצמו, אבל שאר המינים אין מתריעים עליהם, שאין משחיתים אלא אם כן באים בתערובת מכל המינים כולם.

בזמנינו היום שאין בקיאים במיני הארבה אף לפי תנא קמא מתריעים על כולם ואף על החגב. ראב"ד (שם), וכן פסק בשו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ט).

ל. במשנה (לעיל ע"ח) שנינו שהארבה והחסיל הם בכלל מכה מהלכת שמתריעים עליה בכל מקום. ומבואר בגמרא (להלן כג.) שעל הארבה והחסיל מתריעים אפילו לא נראה בארץ ישראל אלא כנף אחד מהם [-חגב בודד מהם]. והרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) פסק כתנא קמא בברייתא וכדברי הגמרא (שם) שעל הארבה והחסיל מתענים ומתריעים אפילו על כנף אחד, ועל הגובאי אפילו בכל שהוא, ועל החגב אין מתריעים ואין מתענים אלא זועקים בלבד. וכתב במעשה רוקח (שם) שמכך שבמשנה ובברייתא הוזכרו השיעורים המועטים בשני לשונות שונות 'כנף אחד' ו'כל שהוא', וכן פסק הרמב"ם כפי חילוק לשונות זה, יש ללמוד שכל שהוא הוא שיעור מועט מאד אבל יש לו שיעור מסוים, ובהכרח שהוא יותר מכנף אחד.

לעיל (יד.) שנינו בברייתא שעל חגב אין מתענים ואין מתריעים אלא זועקים בפה. וצריך לומר שהברייתא שם כדברי תנא קמא כאן, שאילו לשיטת רבי שמעון בן אלעזר יש להתענות ולהתריע אף על חגב. גבורות ארי (שם ד"ה חגב). עוד פירש, שאפשר לומר שהברייתא שם נשנית אף כרבן שמעון בן גמליאל, על פי דברי התוספות (ב"ק פ: ד"ה על החגב) שהביאו גירסא בברייתא שהובאה לעיל (יד.) שהשוותה חגב וגובאי שעל שניהם אין מתענים אלא זועקים בפה. ופירשו שמה שאמרו בברייתא כאן שמתריעים עליהם היינו בפה [ושלא כשיטות הראשונים שהובאו בהערות לעיל שנחלקו אם התרעה היינו בשופר בלבד או גם בתענית. וראה ברש"ש לעיל (שם ד"ה והמניח) מה שהקשה על פירוש התוספות]. ועוד תירצו, שיש שני מיני גובאי, יש המזיק לשדות ועליו מתריעים ומתענים ובו עוסקת סוגייתנו, ויש גובאי המזיק לבני אדם שעליו אין מתענים, אלא צועקים בפה ובו עוסקת הברייתא בבבא קמא.

לא. ואין מתריעים עליהם, מפני שאין מאכל פירות עיקר מזונו של אדם. ועוד יש לומר, שמכיון שהתורה אמרה 'וציויתי את ברכתי בשנה השישית', שיסמכו ישראל על פירות השנה השישית למזונם בשביעית, אין ראוי להתריע על פירות השנה השביעית. חזון איש (שביעית סי' כג סק"ד ד"ה וכתבו).

לב. ואף שהגשמים מועילים גם לקרקע. רש"י (ד"ה אפילו). וראה בביאורי רש"י מה שדנו האחרונים בזה.

לג. פירות האילן הגדלים בשנה השישית ונשארו על האילן בשנת השמיטה מותר לאוספם ולאוכלם. רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ט).

האחרונים כתבו שיש לבאר את מחלוקת תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל, שמחלוקתם בפירות שהופקרו כדין, אלא שתנא קמא סבר שאין מתריעים עליהם בשביעית משום שהם הפקר ואין ראוי להטריח כלפי מעלה, לבקש על דברים שהם הפקר, וכל שכן שאין מתריעים על הספיחים שחשובים פחות מפירות האילן, ועוד שהם אסורים [ראה להלן בביאור איסור זה]. ורבן שמעון בן גמליאל סבר שמתריעים דווקא על האילנות ואף שהם הפקר, כיון שיש בהם פרנסה לעניים, אבל אין מתריעים על הספיחים אף שיש בהם פרנסה לעניים כי הם הפקר ואינם חשובים. על פי רש"י (ד"ה רבן). ולהלן בסמוך תובא ברייתא נוספת בדעת רבן שמעון בן גמליאל, וראה שם בהערה שתובא שיטת התוספות בביאור דבריו.

לד. וכמו שנתבאר לעיל שאף שהם פירות הפקר מתריעים עליהם מפני שיש בהם פרנסה לעניים. וראה הגהות וציונים שיש שלא גרסו תיבות אלו. אמנם ראה בדקדוקי סופרים (שם ס) שנראה שלדברי רש"י (ד"ה רבן) גירסת הגמרא היתה 'אף על האילנות ועל הספיחין'.

לה. מזרע הנופל ונחבט בארץ (רש"י פסחים נג: ד"ה שמין), והטעם שנקראים בשם ספיחים לפי שהם גדלים מאליהם מן הזרעים שנפלו בקציר של השנה השישית, והם נספחים ונגררים אל הקציר של השנה ההיא. רמב"ן (ויקרא כה ה).

מן התורה כל מה שהארץ מצמיחה מעצמה מותר באכילה בשביעית, שנאמר (ויקרא כה ו) 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה'. אמנם מאחר ובני אדם היו מערימים וזורעים תבואה בשביעית באיסור, ואומרים שהתבואה צמחה מעצמה, אסרו חכמים את כל מיני הזרעונים כגון תבואה וקטניות ודומיהם הצומחים בשביעית. רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ו וה"ז).

כן היא דעת חכמים הסוברים שספיחים מותרים בשביעית מן התורה, אמנם במסכת פסחים (נג:) הובאה דעת רבי עקיבא החולק וסובר שמהפסוק (ויקרא כ כ) 'הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו' משמע שיש איסור אסיפה של התבואה לבית מלבד איסור הזריעה, כיון שלכאורה הפסוק קשה, שאם אין זורעים כיצד יהיה להם תבואה לאספה, אלא בהכרח שאף ספיחים הגדלים מאליהם אסורים מן התורה.

וכתבו התוספות (ד"ה רבן) שרבן שמעון בן גמליאל המובא בברייתא הקודמת שהתיר להתריע רק על האילנות ולא על הספיחים, סבר כשיטת רבי עקיבא שספיחים אסורים מן התורה. והקשה בגבורות ארי (ד"ה רבן), שהרי בברייתא זו מבואר שרבן שמעון בן גמליאל התיר אף ספיחים, ומתריעים עליהם ומוכח שלא סבר כרבי עקיבא. וכתב ליישב שהר"ש בשביעית (פ"ט מ"ח) גרס בברייתא השניה 'רבי שמעון בן אלעזר' ולא 'רבן שמעון בן גמליאל', ונראה שכך היתה גירסת התוספות [וכן גרס בתוספות רי"ד (ד"ה מניח)]. אמנם בקרן אורה (ד"ה מניח) כתב [לגירסתנו], שהברייתות חלקו בדברי רבן שמעון בן גמליאל לענין ספיחים האם אסורים או מותרים, וראה שם שכתב אופן נוסף. אמנם בדעת רש"י כתבו האחרונים שהיה מקום לפרש שלשתי הברייתות סובר רבן שמעון בן גמליאל, שספיחין מותרים מן התורה כחכמים, אלא שנחלקו בדעת רבן שמעון בן גמליאל האם מתריעים על ספיחים שמלבד שהם הפקר אין הם חשובים כפירות, ושמא אין ראוי להטריח כלפי מעלה על הצלחתם.

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הוליל ויכולין ליתן בספינות: מדינתא אמדינתא. (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: כפנא. רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שאי אפשר להדיא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא אם יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא למדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להדיא מיס מעיר לחברתה: כפנא. רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: מאה בסלע ושביחא. כי זבני סאה של חיטין בסלע דהיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא: מעות ביוקר. אין מעות מצויות להן: נהירנא. אני זוכר: מדלית איסר. מאין מעות: דאתיא ניחא. וחמרינן בפירקא לעיל (דף ג:) מיטרא ניחא לפירי ולתבואה ומיטרא רזיא לאילני, (ז) דאתיא ניחא לפירי ואתיא רזא לאילנות: בשפיכתא. בכח גדול יותר מדאי, דאינה טובה לא לזה ולא לזה. שוב אמר רבי שפיכותא מטר דק ועבה (ח) יותר מדאי, לאילני לא מהניא דלאו רזיא היא, לצמחים נמי לא שהגשמים מרובין בתין ומטפטפין אותן: (ט) בפרום הפסח. בימי הפסח, (א) על בורות שיחין ומערות אם לא ירדו להן גשמים: (ב) אפילו בפרום החג. להשקות זרעים ואת בהמתם: אם אין להם (ט) לשתות מתריעין וכו'. אפילו (ג) בפרום החג דימות החמה ניתנו אפילו הכי מתריעין, משום דכולן לריכות לשתות וכולן. כל אלו: בהיפרכיא שלהן. באותו מלכות שכלו אם מי בורות שיחין ומערות: ואסברא. בגמ"ט בגלע"ז, פעמים שנקבע בתוך פיו של אדם ומת, לפי כי יסכר פי דובבי שקר (תהלים סג), והיא סרונכה (י) מיתה משונה: בזמן שיש בה מיתה. שהיא (י) משולחת מהלכת ומתיס בה: על הגובאי. שמכלה את התבואה, כל שהות, אפילו לא נראה אלא קלת בילוע שעתידין לבוא לרוב, אבל חגב כל שהוא מלוי הוא ואינו מכלה כל כך כאן: בשאר שני שבוע. דשמיטה, אבל בשמיטה לא להפקר ניתנו: אפילו בשביעית. כל שעה לריכין לשתיה, ואע"פ שהגשמים מועילין לקרקע בשביעית: רבן שמעון בן גמליאל אומר. מתריעין על האילנות, ואף על הספיחין של שביעית שאינן משונין כל כך: צמוקין. שיורדין בקוסי, מלשון ושדייס לומקיס (הושע ט): למה הוא דומה. פרנסתו של כל (כ) השנה כולה: נאפת בתקנה. שיש לו פנאי לאפותה: פרנסתו בבת אחת. פרנסת כל השנה, וטוחן אותה ביחד: נמצאת רחיים במה (כ) שאוכלת מן הכור כו'. שכן דרך שמשתייר מן הקמח בריחיים, וכן כשהגשמים יורדין מרובים ומרפיעין את הארץ, ומה שהיו טרשים בולעים מן (נ) הרוב בולעין מן המיעוט, ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב בולעת מן המיעוט: נמצאת עיסה. עריבה שלשין בה את הבצק שמשתייר בשוליה מן העיסה, (מ) אף גשמים כשיורדין מעט מעט נבלעין בטרשי' ואין מרפיעין את הארץ: ה"ג מימיו מרובין (נ) אינו בלין וטיט מתגבל יפה, מימיו מועטין הטיט אינו מתגבל יפה. מיס אינן בלין, ויוכלו לגבל טיט הרבה כמה שירלה: נקדימון בן גוריון. עשיר גדול היה (ס): ואני אתן לך י"ב מעיינות מים. כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעיינות מיס. אותן מעיינות לא היו נובעין מיס כל כך, ואינן מתמלאין מחיליהן כשאר מעיינות: ועכשיו

נהירנא. פירוש (זכור [ס]) אני: בהפרכיא שלהן. פי' בחותו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הס הספיחים היולאין מהן וע"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נא:) ספיחי זרעים אסור להיינו ר' עקיבא מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים [ס]:

נקדרה

רזיא ולא אתיא ניחא [ג] לזה ולזה אבל לא לבורות ולא לשיחין ומערות משבחת לה דאתיא רזיא ניחא מיהו טובא לא אתיא [ג] אלא הא דתניא ירדו לבורות לשיחין ולמערות אבל לא לזה ולזה היכי משבחת לה דאתיא בשפיכותא. [ג] ת"ר [א] מתריעין על האילנות בפרום הפסח על הבורות ושיחין [א] ומערות (ג) אפילו בפרום החג [ג] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני (ג) ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן [ב] ואסברא בזמן שיש בה מיתה מתריעין עליה בזמן שאין בה מיתה אין מתריעין עליה [ג] ומתריעין על הגובאי בכל שהוא רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על החגב [ד] ת"ר מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע [ד] על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רשב"ג אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים תניא אידך מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע [ד] על הבורות על השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות מתריעין [ס] על הספיחין בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. תניא א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים [ס] צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בא' בשבת נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בע"ש נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה ונאכלת שלא כתיקנה שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת נמצאו ריחים טוחנות [ס] מן הכור (ד) מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט נמצאו ריחיים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב ד"א בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן בלין והטיט מגובל יפה אם יש לו מים מועטין מים בלים והטיט אינו מתגבל יפה. [ס] ת"ר פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל אדון [ס] אחד אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות [ס] מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי זמן כל היום כולו שלי הוא בצהרים שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום לגלג עליו אותו אדון אמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו

בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא וא"ר חנינא סאה בסלע ושביחא בצורתא ארבעה [ס] ולא שביחא כפנא א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד דא"ר [ס] יוחנן [ס] נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בסלע והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר:

18/06/2018

עין משפט נר מצוה

יב א מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה טז טוש"ע ח"ח סי' תקעה סעיף ח: יג ב מיי' שם הלכה יג טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ה: יד ג מיי' שם הלכה י טוש"ע שם סעיף ט:

רבינו גרשום

מדינתא אמדינתא כפנא כשצריכין להביא מים ממדינה למדינה זו הוא סימן רעב: סאה בסלע ושכיחא בצורתא ד' סאין בסלע ולא שכיחא אע"ג דלא הוה יוקר הואיל ולא שכיחא הוי כפנא דאתיא הכי והכי ניחא ורזיא מיהו טובא לא אתא דליהוי לבורות לשיחין ולמערות. היכי משכחת לה כיון דאתא לבורות היינו רזיא היינו לאילן: דאתיא בשפיכותא דהוי טפי מרזיא דלא ניחא לאילן אלא לבורות. באיפרכיא שלהן באותן שכונות שצריכין להן. בשאר שני שבוע אבל לא בשביעית. הוזאחה אוכלין פירות הגדילין בשביעית: מפני שיש בהן צדקה לעניים דעניים אוכלין פירות הגדילין בשביעית. נעשו מי גשמים מצומקין שאין באין בשפע: נמצא ריחיים [מ] שאוכלות מן הקב אוכלות מן הכור כלומר שאין קולטין הריחים מן הכור קמח יותר מן הקב דהיינו תקנתו: נמצאת עיסה שאין העריבה אוכלת מן העיסה מן הכור יותר מן הקב: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים ועל האחרת ירדה ואותה העיר שלא ירדה עליו מתענה:

משנת ראשונים

מתריעין על האילנות בפרום הפסח. סמוך לפסח משום דההיא שעתא מלבלבי אילני. [ר"ן דף ז: מדה"ר]

זמן הפסח קודם הפסח ל' יום וחציו שתי שבתות שהוא א' בניסן והוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל. [מאירי]

על הבורות ושיחין ומערות אפילו בפרום החג. שדרכן שהמים הכנוסים היו מתמעטין הרבה באותו זמן והיו צריכין להתמלאות באותו זמן. [ר"ן דף ז: מדה"ר]

פי' הרמב"ם ז"ל וגם רש"י ז"ל ומפרשים אחרים דהיינו סוכות, וזה תימה גדול שהרי צורך שלהם בימות החמה והיאך לא התריעו עליהן כשהיו צריכים להן ויתריעו עליהן עכשיו שבאים הגשמים ויתמלאו, והלא אין ראיה לגזירה מן השמים בגשמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים דאילו בימות החמה סימן קללה הם שנאמר הלא קציר חטים היום, ובירושלמי (ה"ב) אמרו בפירוש בפרוס העצרת וזו עולה יפה. [הריטב"א] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד. פי' בכל זמן ואפילו מעצרת ואילך או מחג הסכות ואילך כל זמן שיחסר להם שאין להם לשתות מים כלל, ופשוט הוא, וכן פירש הרמב"ם ז"ל. [הריטב"א] ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני. פי' שאין גוזרין תענית אלא בימים אלו, אבל צועקים בפה ואפילו בשבת שאין צרת מזונות גדולה מזו. [הריטב"א] רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית. אע"פ שהשביעית אסור בעבודת קרקע מתענים על האילנות בשביעית שהרי יש מהן פרנסה עד שעת הביעור, אבל הספיחים אע"פ שמן התורה היו מותרים באכילה עד הביעור כשאר פירות חכמים גזרו בהן לאיסור מפני הרמאים, שהיו זורעים קטניות ותבואות ואומרים ספיחים הם. [מאירי]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) כ"ג נא:, ג) לעיל ג סוע"ב, ד) תוספתא פ"ב ה"ט, ה) עיין לעיל יד. ובגבורת ארי שם ד"ה חגב, ו) [ע' נערוך ערך סקמיון], ז) אדר"נ פ"ו ה"ג, ח) כתובות ל:, ט) גיטין נו ע"א.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' ומכיחא נלורתא מרגעה סאין בסלע ולא מכיחא כפנא: (ג) שם ת"ר כו' וסיחין ומערות בפרוס המג ואם אין להס מיס כל"ל ומיבא מפילו ומיבות ועל כולן נמחק: (ג) שם אבי ואמיסי ואבי וכולן אין מתריעין עליהן ומיבא ועל נמחק: (ד) שם רמייס טוחנות מן הכור כמה שאוכלת מן הקב: (ה) רש"י ד"ה מדינתא למדינתא דצריכין להולך: (ו) ד"ה כפנא כו' מ"ר הס"ד: (ז) ד"ה דאתיא כו' לאילני הס"ד: (ח) ד"ה בפרום הפסח בימי הפסח הס"ד ואח"כ מה"ד על בורות וכו' גשמיס הס"ד ואח"כ בפרוס ומיבא מפילו נמחק: (ט) ד"ה אם אין להס מים לשתות מתריעין מפי' קודם פרוס החג: (י) ד"ה למה הוא דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (כ) ד"ה נמצאת כו' שהיו טרשים בולעין מן המיעוט ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב: (מ) ד"ה נמצאת עיסה כו' מן העיסה הס"ד ומה"ד טוחנות מן הקב אף גשמיס כו': (נ) ד"ה ה"ג מימיו מרובין מים מיין כלין כו' מימיו מועטין מימיו כלין והטיט מיבו מתגבל:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ומערות בפרום החג ואם אין כו'. כל"ל (וכ"ה בריי"ף ורמ"ם ובמוקפתא ומלת אפי' ליתא גס בגמ' דפום יסן): [ב] רש"י ד"ה אפילו. לפוס קו על מלה זו למחקה: [ג] שם ד"ה אם אין כו' אפי' קודם לפרום החג. כל"ל:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה בפרום הפסח. בימי הפסח הוא סה"ד:

הגהות וציונים

ס] בכת"י א"ר יוחנן, וכ"ה ישר דריו"ח בעצמו אמר להאי לא שנו (דק"ס), ועיין ריטב"א: ג] [רי"ף ורא"ש ל"ג הני ד' תיבות "מיהו טובא לא אתיא"] (גליון), ונראה שנשמט ויש להוסיפו דבלא זה אין מובן היטב (דק"ס), וברי"ף כת"י איתא, ובנ"א מכת"י שם "ולא אתיא בשפיכותא". ומש"כ דהרא"ש ל"ג כוונתו לדפו"ר, ולפנינו ברא"ש איתא: ג] בירושלמי (פ"ג ה"ב) הגירסא בפרוס העצרת, ועיין ריטב"א (ובשירי קרבן): ד] בכת"י נוסף אבל לא בשביעית: ה] צ"ל רשבג"א אף על הספיחין בשביעית (ותיבות "על האילנות מתריעין" מיותר), וכ"ה בכת"י ובדפו"ר ונשתבש כלפנינו בדפוסים המאוחרים (דק"ס) ועי' תוס': ו] מפרש"י נראה דגבי רחיים נמי גרסינן אוכלת (מהרש"א בח"א ע"ש), וכ"ה בכת"י בכל הענין ("אוכלת" במקום "טוחנות"): ז] צ"ל הגמון (חכ"מ), כ"ה בדפו"י בכל הענין (ונשתנה מן הצענזור, דק"ס): ס] ס"א מעלות (גליון) כ"ה בדפו"י ומהרש"א הגיה כלפנינו: ע] צ"ל דק והרבה (ראש משביר): י] ברש"י שבע"י כמה: כ] [צ"ל זוכר] (גליון): ל] נראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך ר"ש בן אלעזר, וכ"ה בר"ש ריש פ"ט דשביעית (גבורת ארי), וכ"ה בכת"י: מ] בכת"י נוסף כמה (דק"ס):

לאוכלם, ואף שאינם חשובים כל כך, מתריעים עליהם כדי שיצמחו ויהיו ראוים למאכל לעניים[לי].

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת שמיום שחרב המקדש השתנו סדרי ירידת הגשמים:

תַּנְיָא בברייתא, **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פְּרָטָא, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נַעֲשׂוּ גְּשָׁמִים צִימּוּקִין לָעוֹלָם** - שהגשמים יורדים בקושי ואינם גשמי ברכה[לי], וכן אין השנים שוות בכמות הגשמים היורדים בהם, אלא **יֵשׁ שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מְרוּבִּין, וְיֵשׁ שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מוּעָטִין, יֵשׁ שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ יוֹרְדִין בִּזְמַנָּן** - בתחילת תקופת הגשמים, **וְיֵשׁ שָׁנָה שֶׁאֵין גְּשָׁמֶיהָ יוֹרְדִין בִּזְמַנָּן**, אלא מאחרים לרדת[לח].

הברייתא מביאה משל לבאר את ההבדל בין שנה שגשמיה יורדים בזמנם לשנה שאינם יורדים בזמנם:

מוסיפה הברייתא ומבארת, **שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ יוֹרְדִין בִּזְמַנָּן לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁנָּתַן לוֹ רַבּוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּאֶחָד בַּשַּׁבָּת** - שנתן לו ביום ראשון את התבואה[לט] שצריך למזונו במשך כל השבוע[מ], וטוחנה ועושה ממנה עיסה, **וְנִמְצֵאת הָעִיסָּה נָאָה פְּתִיקָנָה**, שיש לו פנאי לטוחנה ולאפותה כראוי, **וְלכן גם נֶאֱכֶלֶת פְּתִיקָנָה** - שבכך שהיא נטחנה ונאפתה כראוי הרי היא משביעה די הצורך. כך גם כשהגשמים יורדים בזמנם ומצמיחים את התבואה בזמנה, יש להם פנאי לטחון ולאפות אותה כראוי, ולכך הפת משביעה[מא]. אך **שָׁנָה שֶׁאֵין גְּשָׁמֶיהָ יוֹרְדִין בִּזְמַנָּן לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁנָּתַן לוֹ רַבּוֹ פַּרְנָסָתוֹ רק בְּעֶרֶב שַׁבָּת**, ומחמת חסרון זמן קודם שבת **נִמְצֵאת הָעִיסָּה נָאָה פְּתִיקָנָה** במהירות **שֶׁלֹּא פְּתִיקָנָה** - משום שאין להם פנאי לטוחנה ולאפותה כראוי, ומשום כך **נֶאֱכֶלֶת שֶׁלֹּא פְּתִיקָנָה** - ואינה משביעה כדי הצורך. וכך גם בגשמים היורדים מאוחר, אין התבואה צומחת בזמנה, ולכך אין להם פנאי לטחון אותה כראוי, ואין הפת משביעה די הצורך.

הברייתא מביאה משל לבאר את ההבדל בין שנה שגשמיה מרובין לשנה שגשמיה מועטים:

שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מְרוּבִּין לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁנָּתַן לוֹ רַבּוֹ פַּרְנָסָתוֹ - תבואה של כל השנה **בְּבַת אַחַת**, וטוחן בריחים[מב] את כל התבואה יחד, **נִמְצְאוּ רֵיחַיִם טוֹחֲנוֹת**[מג] **מִן הַכּוֹר מַה שֶּׁטּוֹחֲנוֹת מִן הַקֵּב** - כמה שנשאר ונפסד בריחים מטחינת כמות קטנה של קב חיטים, כך נשאר ונפסד גם מטחינת כמות גדולה של כור חיטים[מד], שכן הדרך שבשעת הטחינה מעט מהקמח נשאר דבוק באבני הריחיים, והכמות הנשארת אינה נמדדת לפי כמות החיטים שטוחן, אלא לפי מספר הפעמים שטוחן, ולכך הכמות הנשארת שווה בין בטחינת כמות גדולה ובין בטחינת כמות קטנה, והרי שהעבד הרויח בכך שטחן את כל התבואה יחד[מה]. וְכן **נִמְצֵאת עִיסָּה** - הקערה שבה לשים את הבצק **אוֹכֶלֶת מִן הַכּוֹר כְּמוֹ שֶׁאוֹכֶלֶת מִן הַקֵּב** - מפסידה מעיסה גדולה העשויה מכור חיטים כשם שמפסידה מעיסה קטנה העשויה מקב, שבכל לישה נשאר מעט בצק דבוק בשוליה, והכמות הנשארת אינה נמדדת לפי כמות העיסה שלשים, אלא לפי מספר הפעמים שלשים, ולכך כמות הבצק הנפסד שווה בין בעיסה גדולה ובין בעיסה קטנה, והרי שהרויח העבד בכך שלש את כל העיסה יחד. כך גם הגשמים, חלקם נפסד ונבלע באדמת טרשים [-סלעים[מו]] וחלקם מתייבש ברוח, והשאר מועיל לאילנות ולצמחים, ובין אם ירדו גשמים מרובים ובין אם ירדו מועטים החלק שמתייבש ונבלע בטרשים שווה, ונמצא שככל שהגשמים מרובים כך מרובה יותר כמות הגשמים הנשארת לגידול התבואה והצמחים, ומועטים יותר הגשמים הנבלעים באדמת טרשים. אך **שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מוּעָטִין לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁנָּתַן לוֹ רַבּוֹ פַּרְנָסָתוֹ מְעַט מְעַט** - בכל פעם נתן לו רק מעט תבואה, וטוחן פעם אחר פעם את התבואה שקיבל מרבו. **נִמְצְאוּ רֵיחַיִם מַה שֶּׁטּוֹחֲנוֹת** [-אוכלות ומפסידות] **מִן הַכּוֹר טוֹחֲנוֹת מִן הַקֵּב**, שבכל טחינת כמות מועטת נדבק מעט קמח בריחיים באותו שיעור שהיה נדבק אילו היה טוחן כמות מרובה, ובריבוי הטחינות מפסיד קמח רב, וכן **נִמְצֵאת הקערה שבה לשים את הָעִיסָּה, כַּמָּה שֶׁנֶּאֱכֶלֶת מִן הַכּוֹר אוֹכֶלֶת מִן הַקֵּב**, ומפסיד בצק רב על ידי ריבוי הלישות, משום שבכל לישה של כמות מועטת מפסיד כמות בצק באותו שיעור אילו היה לש כמות מרובה. כך כשהגשמים יורדים מעט מעט כל פעם, נבלעים שוב ושוב באדמת הטרשים ולכך אינם מספיקים להרוות את הארץ ולהצמיחה כראוי, ואילו כל הגשמים היו יורדים בבת אחת, היו נבלעים באדמת הטרשים רק פעם אחת, ומרווים את הארץ בכמות מרובה יותר.

הברייתא מונה משל נוסף לבאר את ההבדל בין שנה שגשמיה מרובין לשנה שגשמיה מועטים:

דָּבָר אַחֵר - משל נוסף שיש לשנה שגשמיה מרובים או מועטים, **שִׁבְּזְמַן שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מְרוּבִּין לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁמְּגַבֵּל** - שמערב **אֶת הַטִּיט** במים, **אִם יֵשׁ לוֹ מַיִם רַבִּים, הַמַּיִם אֵינָן כָּלִין** [-אינם נגמרים] תוך כדי הגיבול, ויכול לגבלו כפי רצונו וְנמצא **הַטִּיט מְגוּבָּל יָפֶה**. אך **אִם יֵשׁ לוֹ מַיִם מוּעָטִין** והוא רוצה לגבל טיט רב, **הַמַּיִם כָּלִים וְהַטִּיט אֵינוֹ מִתְגַּבֵּל יָפֶה**, מפני חסרון המים. כך גם כשהגשמים מועטים אין בהם די כדי להצמיח את התבואה והפירות כתקנם[מז].

★

18/06/2018אהח

לו. רש"י (שם). ואף שחכמים גזרו על הספיחים בשביעית שאין לאוספם ולאוכלם [כפי שנתבאר בהערה הקודמת], ביאר המאירי (ד"ה ופע"פ) שישנם סוגי שדות בהם חכמים לא גזרו את גזירתם ומותר להתפרנס מספיחים הגדלים בם, וכגון שדה בור שאינה עומדת לזריעה [וראה עוד מיני שדות שהותרו ברמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ד)]. אמנם החזון איש (שביעית סי' כג סק"ד ד"ה וגמ') ביאר שאכן מדובר כאן על אותם ספיחים האסורים בשביעית מדרבנן אלא שסבר רש"י שרבן שמעון בן גמליאל סובר כמו הברייתא בירושלמי (פ"ג ה"ח) שבשנת רעבון רבי התיר חרישה, ואף לדברי החולקים עליו יש מקום להתיר אכילת ספיחין בשני רעבון.

לז. רש"י (ד"ה נמוקין) ורבינו חננאל (ד"ה ר' אלעזר). וביאר רש"י שזה כדברי הפסוק בהושע (ט יג) 'תֵּן לָהֶם רֶחֶם מַשְׁכִּיל וְשָׁדַיִם צֹמְקִים' וביאר שם שהיינו שלא יהיה לאמותיהם די חלב להניק את בניהם.

אך בזמן בית המקדש היה הכהן גדול מתפלל ביום הכיפורים על הגשמים שירדו כראוי, כמבואר בגמרא (להלן כד:, יומא נג:) שהיה מתפלל שאם נגזר על השנה שתהיה חמה ביותר, תהיה גם גשומה ביותר שירדו גשמים מרובים כפי הצורך לשנה חמה כזו. [על פי רש"י להלן (שם ד"ה שם)], והיו הגשמים יורדים כתיקונם בזכות תפילתו. על פי המהרש"א (מ"ח ד"ה מיוסי).

לח. הערוך (ערך קמקין) גרס, 'מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים סקימין בעולם' ופירש, שהוא לשון בירור, שהגשמים מבררים ומבחינים אם הדור זכאי או חייב, כשם שקודם חורבן הבית היו דברים אחרים המבררים אם הדור זכאי או חייב, כגון לשון של זהורית שהיתה קשורה ביום הכיפורים בראש שעיר המשתלח, ואם היו ישראל זכאים היתה מלבינה, ועוד דברים שנמנו ביומא (סו.).

לט. על פי משמעות דברי רש"י (ד"ה פרנסתו), שהפרנסה שבה עוסקת הגמרא היא נתינת התבואה.

מ. רש"י (ד"ה למה). והב"ח (אות כ) גרס ברש"י 'שנותן לו רבו פרנסתו של כל השנה כולה'.

מא. כן משמע מדברי הקרן אורה (ד"ה ממר) שיובאו להלן, ש'נאכלת כתיקנה' היינו שיש להם פנאי לעשות את הפת כתיקונה ולפיכך אוכלים את לחמם לשובע.

מב. ריחים הוא כלי המיועד לטחינת חיטים, והוא עשוי משתי אבנים המונחות זו על גב זו, העליונה קרויה 'רכב' והתחתונה 'ריחים' (רש"י דניאל ב ו), ובעליונה היה כמין חור שבו היו מכניסים את התבואה מלמעלה (רש"י מו"ק י. ד"ה נפ), ומסובבים את האבן העליונה, ומהחיכוך של שני האבנים זו בזו היו החיטים נטחנות.

מג. רש"י (ד"ה נמצאת ריחיים) גרס 'כמה שאוכלת מן הכור'.

מד. שהוא אחד ממאה ושמונים חלקים בכור, שהכור שלשים סאה והסאה ששה קבים. הדרך היא שאחר הטחינה נשאר קמח ברחיים.

מה. כלומר, כשטוחן כור בבת אחת נחסר מהקמח מחמת הנדבק בריחיים, כשיעור שנחסר כשטוחן קב אחד, וכן להיפך מי שטוחן כור בכמה פעמים כל קב בפני עצמו נמצא שנחסר לו מכל קב וקב שבכור כמו שהיה נחסר לו אם היה טוחן קב יחידי, ובריבוי הקבים הנטחנים מפסיד יותר מהתבואה, שנחסר מכל קב בפני עצמו. רש"י (ד"ה נמצאת), וכפי שביאר דבריו המהרש"א (מ"ח ד"ה נמצאת).

מו. 'טרשים' הם 'סלעים'. ערוך (ערך טרש). אדמת טרשים אינה ראויה לזריעה ואינה מצמחת כראוי, ואין מגדלים בה תבואה ואילנות, כמבואר בכתובות (קיג.), שחברון מפני שהיתה אדמתה טרשים הקצוה לקבורת מתים [כמבואר ברש"י (נמדבר יג כב)].

מז. על פי רש"י (ד"ה ה"ג). אמנם ברבינו חננאל (ד"ה שם) מבואר שגרס בהגמרא 'אם יש לו מים בבת אחת אינן כלים וטיט מתגבל, ואם אין לו מים בבת אחת מים כלים וטיט אינו מתגבל', ופירש שאם הוא רוצה לגבל טיט רב, ויש לו מים בכמות המספיקה לגיבול הטיט, הרי הטיט מתגבל, אבל אם אין לו מים לפניו, ואחר שמתחיל בגיבול

אוצר החכמה

יט: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

בצורתא. בצורת היא זו ולא רעב, הולכין ליכא בספינות: **מדינתא אמדינתא.** (ה) וצריכין להולך ממדינה למדינה על ידי חמרים: **כפנא.** רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שאי אפשר להדיא בשופי, מ"ר (ו). לשון אחר, נהרא מנהרא אם יבש מעיין זה וצריך להסב מעיין אחר בכאן, אי נמי להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן, בצורת הוא זה: מדינתא למדינתא. אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר וצריכין להדיא מיס מעיר לחברתה: **כפנא.** רעב הוא זה, תקיפא מבצורתא: **מאה בטלע ושביחא.** כי זבני אמה של חיטין בטלע דהיינו יוקר ומצויה לקנות בכל עת, בצורתא:

נהירנא. פירוש (זכור[ב]) אני: **בהפרכיא** שלהן. פי' בלשונו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הספיחים היוצאין מהן וי"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) ספיחי זרעים אסור להיינו ר' עקיבא מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים[ג]: נקדרה

בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא וא"ר חנינא מאה בטלע ושכיחא בצורתא ארבעה (ד) ולא שכיחא כפנא א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד דא"ר[ד] יוחנן (ה) נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בטלע והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר: ירדו לצמחין אבל לא לאילן: בשלמא לצמחים ולא לאילן משכחת לה דאתא ניחא ולא אתיא רזיא לאילן ולא לצמחין דאתיא רזיא ולא אתיא ניחא[ג] לזה ולזה אבל לא לבורות ולא לשיחין ומערות משכחת לה דאתיא רזיא וניחא מידו טובא לא אתיא[ג] אלא הא דתניא ירדו לבורות לשיחין ולמערות אבל לא לזה ולזה היכי משכחת לה דאתיא בשפיכותא. ג) ת"ר[א] מתריעין על האילנות בפרום הפסח על הבורות ושיחין[א] ומערות (ג) אפילו בפרום החג[ג] ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני (ג) ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהן[ב] ואסכרא בזמן שיש בה מיתה מתריעין עליה בזמן שאין בה מיתה אין מתריעין עליה[ג] ומתריעין על הגובאי בכל שהוא רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על החגב[ז] ת"ר מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות ועל השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רשב"ג אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים תניא אידך מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע[ז] על הבורות על השיחין ועל המערות אפילו בשביעית רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות מתריעין[ה] על הספיחין בשביעית מפני שיש בהן פרנסה לעניים. תניא א"ר אלעזר בן פרטא מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים[ט] צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בא' בשבת נמצאת עיסה נאפית כתיקנה ונאכלת כתיקנה שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בע"ש נמצאת עיסה נאפית שלא כתיקנה ונאכלת שלא כתיקנה שנה שגשמיה מרובין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת אחת נמצאו ריחים טוחנות[י] מן הכור (ז) מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה אוכלת מן הכור כמו אוכלת מן הקב שנה שגשמיה מועטין למה הוא דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט מעט נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב נמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור אוכלת מן הקב ד"א בזמן שגשמיה מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן כלין והטיט מגובל יפה אם יש לו מים מועטין מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. י) ת"ר פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל אדון[ל] אחד אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות[מ] מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי זמן כל היום כולו שלי הוא בצהרים שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך שלח לו עדיין יש לי שהות ביום לגלג עליו אותו אדון אמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו

מן העיסה, (מ) אף גשמים כשיורדין מעט מעט נבלעין בטרסי' ואין מרדיעין את המרן: ה"ג מימיו מרובין (נ) אינו בלין וטיט מתגבל יפה, מימיו מועטין הטיט אינו מתגבל יפה. מיס אינן כלין, ויוכלו לגבל טיט הרבה כמה שירצה: נקדימון בן גוריון. עשיר גדול היה[מ]: **ואני אתן לך י"ב מעיינות מים.** כלומר שירדו גשמים ויתמלאו כל המעיינות מים. אותן מעיינות לא היו נודעין מיס כל כך, ואינן מתמלאין מאיליהן כשאר מעיינות: ועכשיו

יב **א** מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה טז טוש"ע ס"ח סי' תקעה סעיף ה:
יג **ב** מיי' שם הלכה יג טוש"ע ס"ח סי' תקעו סעיף ה:
יד **ג** מיי' שם הלכה י טוש"ע שם סעיף ט:

מדינתא אמדינתא כפנא כשצריכין להביא מים ממדינה למדינה זו הוא סימן רעב: סאה בטלע ושכיחא סאין בסלע ולא שכיחא אע"ג דלא הוה יוקר הואיל ולא שכיחא הוי כפנא **דאתיא הכי והכי ניחא ורזיא מיהו טובא לא אתא** דליהוי לבורות לשיחין ולמערות. **היכי משכחת לה** כיון דאתא לבורות היינו רזיא היינו לאילן: **דאתיא בשפיכותא** דהוי טפי מרזיא דלא ניחא לאילן אלא לבורות. **באיפרכיא שלהן** באותן שכונות שצריכין להן. **בשאר שני שבוע אבל לא בשביעית.** הואיל ואין אוכלין פירות הגדילין בשביעית: **מפני שיש בהן צדקה לעניים** דעניים אוכלין פירות הגדילין בשביעית. **נעשו מי גשמים מצומקין** שאין באין בשפע: **נמצא ריחים** [מ] **שאוכלות מן הקב אוכלות מן הכור** כלומר שאין קולטין הריחים מן הכור קמח יותר מן הקב דהיינו תקנתו: **נמצאת עיסה** שאין העריבה אוכלת מן העיסה מן הכור יותר מן הקב: **וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים** ועל האחרת ירדה ואותה העיר שלא ירדה עליו מתענה:

מתריעין על האילנות בפרום הפסח. סמוך לפסח משום דההיא שעתא מלבלבי אילני.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

זמן הפסח קודם הפסח ל' יום וחציו שתי שבתות שהוא א' בניסן והוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל. [מאירי]

על הבורות ושיחין ומערות אפילו בפרום החג. שדרכן שהמים הכנוסים היו מתמעטין הרבה באותו זמן והיו צריכין להתמלאות באותו זמן.
[ר"ן דף ז: מדה"ר]

פי' הרמב"ם ז"ל וגם רש"י ז"ל ומפרשים אחרים דהיינו סוכות, וזה תימה גדול שהרי צורך שלהם בימות החמה והיאך לא התריעו עליהן כשהיו צריכים להן ויתריעו עליהן עכשיו שבאים הגשמים ויתמלאו, והלא אין ראיה לגזירה מן השמים בגשמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים דאילו בימות החמה סימן קללה הם שנאמר הלא קציר חטים היום, ובירושלמי (ה"ב) אמרו בפירוש בפרוס העצרת וזו עולה יפה. [הריטב"א] **ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד.** פי' בכל זמן ואפילו מעצרת ואילך או מחג הסכות ואילך כל זמן שיחסר להם שאין להם לשתות מים כלל, ופשוט הוא, וכן פירש הרמב"ם ז"ל. [הריטב"א] **ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני.** פי' שאין גוזרין תענית אלא בימים אלו, אבל צועקים בכפה ואפילו בשבת שאין צרת מזונות גדולה מזו. [הריטב"א] **רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית.** אע"פ שהשביעית אסור בעבודת קרקע מתענים על האילנות בשביעית שהרי יש מהן פרנסה עד שעת הביעור, אבל הספיחים אע"פ שמן התורה היו מותרים באכילה עד הביעור כשאר פירות חכמים גזרו בהן לאיסור מפני הרמאים, שהיו זורעים קטניות ותבואות ואומרים ספיחים הם. [מאירי]

ה) כ"ב נ"ג:, ג) לעיל ג סוע"ב, ד) תוספתא פ"ב ה"ט, ז) עיין לעיל יד. ובגבורת ארי שם ד"ה חגב, ח) [ע' נעתק ערך סקמיון], ו) אדר"נ פ"ו ה"ג, ז) כתובות ל:, ט) גיטין נו ע"א.

(ה) גמ' ומכיחא בצורתא מרבעה סאין בסלע ולא שכיחא כפנא: (ו) שם ת"ר כו' ומיחין ומערות בפרוס המג ואם אין להס מיס כל"ל ומיבא מפילו ומיבות ועל כולן נמחק: (ג) שם אבי ואמיבי ואבי וכולן אין מתריעין עליהן ומיבא ועל נמחק: (ד) שם רמיס טוחנות מן הכור כמה שטוחנות מן כו' מוכלת מן הקב: (ה) רש"י ד"ה מדינתא ממדינתא דצריכין להולך: (ו) ד"ה כפנא כו' מ"ר הס"ד: (ז) ד"ה דאתיא כו' לאילני הס"ד: (ח) ד"ה בפרום הפסח בימי הפסח הס"ד ולא"כ מה"ד על בורות וכו' גשמים הס"ד ולא"כ מה"ד בפרוס ומיבא מפילו נמחק: (ט) ד"ה אם אין להס מים לשתות מתריעין מפי' קודם פרוס החג: (י) ד"ה למה הוא דומה פרנסתו של כל השנה כולה: (כ) ד"ה נמצאת כו' שהיו טרסיס בולעין מן המיעוט ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב: (מ) ד"ה נמצאת עיסה כו' מן העיסה הס"ד ומה"ד טוחנות מן הקב אף גשמים כו': (נ) ד"ה ה"ג מימיו מרובין מים אינן כלין כו' מימיו מועטין מימיו כלין והטיט אינו מתגבל:

[א] גמ' ומערות בפרום החג ואם אין כו'. כ"ל (וכ"ה בריב"ף ורמ"ם וכמוסכמת ומלת אפי' ליתא גס בגמ' דפוס ישן): **[ב]** רש"י ד"ה **אפילו.** רשות קו על מלה זו למחקה: **[ג]** שם ד"ה **אם אין** כו' **אפי'** קודם **לפרום החג.** כ"ל:

א] רש"י ד"ה **בפרום הפסח.** בימי הפסח הוא סה"ל:

מ] בכת"י **א"ר** יוחנן, וכ"ה ישר דריו"ח בעצמו אמר להאי לא שנו (דק"ס), ועיין ריטב"א: **ג]** [ר"ף ורא"ש ל"ג הני ד' תיבות "מיהו טובא לא אתיא"] (גליון), ונראה שנשמט ויש להוסיפו דבלא זה אין מובן היטב (דק"ס), וברי"ף כת"י איתא, ובנ"א מכת"י שם "ולא אתיא בשפיכותא". ומש"כ דהרא"ש ל"ג כוונתו לדפו"ר, ולפנינו ברא"ש איתא: **ג]** בירושלמי (פ"ג ה"ב) הגירסא בפרוס **העצרת**, ועיין ריטב"א (ובשירי קרבן): **ד]** בכת"י נוסף **אבל לא בשביעית:** **ה]** צ"ל רשבג"א אף **על הספיחין** בשביעית (ותיבות "על האילנות מתריעין" מיותר), וכ"ה בכת"י ובדפו"ר ונשתבש כלפנינו בדפוסים המאוחרים (דק"ס) ועי' תוס': **ו]** מפרש"י נראה דגבי רחיים נמי גרסינן **אוכלת** (מהרש"א בח"א עי"ש), וכ"ה בכת"י בכל הענין ("אוכלת" במקום "טוחנות"): **ז]** צ"ל **הגמון** (חכ"מ), כ"ה בדפו"י בכל הענין (ונשתנה מן הצענזור, דק"ס): **ח]** ס"א **מעלות** (גליון) כ"ה בדפו"י ומהרש"א הגיה כלפנינו: **ט]** צ"ל דק **והרבה** (ראש משביר): **י]** ברש"י שבע"י **כמה**: **כ]** [צ"ל **זוכר**] (גליון): **ל]** נראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך ר"ש בן **אלעזר**, וכ"ה בר"ש ריש פ"ט דשביעית (גבורת ארי), וכ"ה בכת"י: **מ]** בכת"י נוסף **כמה** (דק"ס):

הגמרא מביאה מעשה בענין חסרון מי גשמים:

תָּנוּ רַבָּנָן, **פַּעַם** אַחַת עָלוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לָרֶגֶל לִירוּשָׁלַיִם, ובאותה שנה לא ירדו גשמים[מח], וְ**לֹא** הָיָה לָהֶם מַיִם לִשְׁתּוֹת. הָלַךְ נַקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן שהיה עשיר גדולמט, **אֵצֶל (אדון) [הֶגְמוֹן**נ - שר] אֶחָד, וְאָמַר לוֹ, הַלְוֵנִי שְׁתִּים עֶשְׂרֵה מַעְיְינוֹת מַיִם, כדי שיהיו מי שתיה לְעוֹלֵי רְגָלִים, וַאֲנִי אֶתֵּן [-אשיב] לְךָ שְׁתִּים עֶשְׂרֵה עֵינוֹת [-מעינות] שיתמלאו בַּמַּיִם, לאחר שירדו הגשמיםנא, וְ**אִם** אֵינִי נוֹתֵן לְךָ חזרה את עינות המים המלאות, הֲרֵינִי נוֹתֵן לְךָ תמורתם שְׁתִּים עֶשְׂרֵה כְּפַר פֶּסַחנב, וְקָבַע לוֹ נקדימון זְמַן להשיבם עד יום מסוים. פֵּינֵן שֶׁהִגִּיעַ הַזְּמַן שבו צריך היה נקדימון להשיב המעינות, וַעדיין **לֹא** יָרְדוּ גְּשָׁמִים, בַּשַּׁחֲרִית [-בבוקר] שָׁלַח לוֹ ההגמון לנקדימון, שַׁגֵּר [-שלח] לִי אוֹ מַיִם אוֹ מָעוֹת שֶׁיֵּשׁ לִי בְּיָדְךָ תמורת המים שהלויתיך. שָׁלַח נקדימון לומר לוֹ [-להגמון], עֲדַיִין יֵשׁ לִי זְמַן לפרוע לך את ההלוואהנג, שכָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ שֶׁלִּי הוּא - שרשאי אני להשיבה עד סוף היום. בַּצָּהֳרַיִם - בזמן מנחה גדולהנד שָׁלַח לוֹ ההגמון שוב, שַׁגֵּר לִי אוֹ מַיִם אוֹ מָעוֹתנה שֶׁיֵּשׁ לִי בְּיָדְךָ. שָׁלַח לוֹ נקדימון, עֲדַיִין יֵשׁ לִי שָׁהוּת בַּיּוֹם - עד סוף היום. בַּמִּנְחָה - בזמן מנחה קטנהנו שוב שָׁלַח לוֹ ההגמון לנקדימון, שַׁגֵּר לִי אוֹ מַיִם אוֹ מָעוֹת שֶׁיֵּשׁ לִי בְּיָדְךָ. שָׁלַח לוֹ נקדימון, עֲדַיִין יֵשׁ לִי שָׁהוּת בַּיּוֹמנז. לְגֻלְגֹּ עָלָיו אותו **(אדון) [הֶגְמוֹן]**, וְ**אָמַר** לו, וכי מאחר ובְּכָל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ **לֹא** יָרְדוּ גְּשָׁמִים

צריך להביא מים נוספים, עד שיביא מים נוספים יתייבשו המים שבתוך הטיט, ושוב לא יתגבל הטיט, והמים ששפך בתחילה אינם מועילים לו מאומה, וכאילו לא נתנם. ולדבריו, צריך לפרש שהנמשל שכך הגשמים בזמן שהם מרובים יש בהם כמות מספיקה כדי להצמיח אף לאחר שנבלע חלקם באדמה, אך בזמן שהם מועטים, נבלעים באדמה, ואין בהם כדי להצמיחה כראוי. וראה בדקדוקי סופרים (מו"ק ס) שלפני רש"י גם היתה הגירסא כן, ושינה רש"י את הגירסא כפי הכתוב בספרים, כי הוקשה לו לפרש את הנמשל שהוא מדבר על ריבוי הגשמים, למשל שהוא מדבר על ירידת הגשמים היא בבת אחת.

הגמרא מנתה שלש מעלות שיש בירידת הגשמים בזמנן ובכמות מרובה. א. שכאשר ניתן להם הגשם בזמנו יש להם זמן לעשות הכל כתיקון. ב. שנותן להם פרנסתם בבת אחת וכל צמחי האדמה צומחים יחד. ג. שהארץ מתגבלת יפה יותר כשיורד הרבה גשם בבת אחת. ושלשת דברים אלו נאמרו בפסוקים (ויקרא כו ד-ה) 'ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו' שמכיון שתתגבל הארץ יפה תוכל לתת את כל כוחה, 'והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע' שיתן לכם כל הפרנסה בבת אחת, 'ואכלתם לחמכם לשבע' שתאכלו את תבואת הארץ כתיקונה ותשביע אתכם. אך כל זה כאשר מתקיים 'וישבתם לבטח בארצכם' דהיינו כשבית המקדש קיים, אבל משחרב בית המקדש אין הדבר תמידי אלא שפעמים כך ופעמים כך. קרן אורה (ד"ה אמר).

מח. כמבואר להלן בדברי ההגמון. אמנם ראה בבניהו (ד"ה ת"ר), שהביא טעמים אחרים למחסור המים. שדייק מלשון התנא ש'עלו כל ישראל' שאותה שנה עלו רוב עם ישראל לרגל [ורובו ככולו] ולכך היה חסר מים. ועוד דייק מלשון התנא 'עלו כל ישראל לרגל לירושלים' שלכאורה פשוט הדבר שעליה לרגל היא בירושלים, אלא שבכל שנה שהיו עולים לרגל בערב הרגל ונשארים רק כדי צורך מצוות ראיה, ובאותה שנה עלו כמה ימים קודם לכן על מנת לשהות בירושלים כמה ימים נוספים, ומכיון שהיה המון רב ששהה שם יותר זמן מהרגיל, חסר היה מים. ועוד ביאר, שמוכרח שהיה זה בחג הסוכות כיון שבחג המצות ובשבועות הסמוכים לימי החורף לא יתכן שחסרו מי הגשמים.

מט. רש"י (ד"ה נקדימון). וכן מבואר בגיטין (נו.) שהוא היה אחד משלושת עשירי ירושלים, וקיבל על עצמו לזון ולכלכל את כל בני העיר במשך עשרים ואחת שנה.

נ. ראה הגהות וציונים שהגירסא שונתה מחמת הצנזור.

נא. מעינות אלו לא היו נובעים כל כך, ואינם מתמלאים מאליהם כשאר מעיינות, אלא מתמלאים רק על ידי מי גשמים. רש"י (ד"ה ואיני). ובמשך חכמה (נראשית כל טז) ביאר כוונת רש"י שאף שנקראו בורות אלו 'עינות מים' לא היו מעינות שיש בהם נביעת מים מרובה מעצמן, אלא היו אלו בארות העשויים לקבלת מים ובנויים על ידי חפירה ובנין מסביבם. והוכיח מכאן כדברי הבית שמואל (אהע"ז סי' קכח ס"ק טז) שבלשון תורה אין חילוק בין מעין לבאר. אמנם הכותב (עין יעקב ד"ה מלמטה) הביא, שיש שביארו שאין הכוונה למעיינות בדווקא כי מעין מימיו נובעים, אלא הכוונה לבריכות מים המתמלאות מהמעין ולכן קרא שמן מעיינות.

נב. המהרש"א (ח"ו ד"ה הלך) ביאר, שנקדימון היה צריך ללכת להגמון ללוות ממנו מים, מפני שמעשה זה היה סמוך לזמן החורבן שהיתה ידם של הנכרים תקיפה. ומה שביקש ללוות ממנו שתים עשרה מעיינות מים ויחזירם לו, או יחזיר שנים עשר ככרי כסף תמורתם, כיון שסמך על זכות כלל ישראל שהם שנים עשר שבטים [כמו שנאמר לגבי החניה באילים (שמות טו כז, במדבר לג ט) 'ושם שתים עשרה עינות מים'], ואם לא תועיל זכותם שיתמלאו שתים עשר מעיינות מים, יתן שנים עשר ככרי כסף כפדיון נפשם של שנים עשר השבטים.

נג. הטעם שנקדימון לא התפלל מיד בבוקר שירדו גשמים, אלא חיכה לסוף היום [כמבואר בהמשך הברייתא] מפני שבירידת הגשמים סמוך לזמן הפרעון ניכר שנעשה נס בשבילו, ואילו ירדו הגשמים מיד בתחילת היום לא היה ניכר הנס, אלא היה מקום לומר שירדו כדרך הטבע. עיון יעקב (ד"ה שלח).

נד. והיינו משש שעות ומחצה. גבורות ארי (ד"ה נתהריס).

נה. ההגמון הקדים בתביעה מים למעות, כפורס את טלפיו לומר 'טהור אני' שכביכול המים חביבים עליו, ורצונו שיהיה ביד נקדימון לפרוע לו את חובו במים, ולא יצטרך לתת מעות, אולם וודאי שדעתו היתה לקבל המעות כדי להרויח על המים שנתן לו. בן יהוידע (ד"ה נשמרים).

נו. משעה תשע ומחצה של היום. גבורות ארי (שם). וראה ברש"ש (ד"ה נתהריס) שכתב להביא מכאן ראיה שזמן הצהרים שהוא שעה שש ומחצה, אין זה עיקר זמן המנחה, שהוא בתשע שעות ומחצה, וכמו שפסקו הרמב"ם (תפילה פ"ג ה"ג) והשו"ע (או"ח סי' רלג ס"ה), שמי שהתפלל תפלת המנחה לאחר שש שעות ומחצה, יצא, אולם עיקר זמנה מתשע שעות ומחצה. וראה עוד מה שכתב בזה הרש"ש בברכות (לא. ד"ה דכמיב).

נז. הטעם שההגמון רצה את מימיו או כספו כבר בתחילת היום, ונקדימון השיבו שישיבם לו עד סוף היום, משום שבשעה שהתנו קבעו את זמן החזרת ההלואה עד אותו יום, וההגמון סבר ש'עד' היינו ולא עד בכלל [-שאין יום הפרעון בכלל הזמן שיכול לפרוע לו], ולכן שלח לו מיד בשחרית שישיב לו, ולא שלח בלילה כיון שלדעת אומות העולם הלילה הולך אחר היום. והשיב נקדימון, ש'עד' שהתנו עליו היינו 'ועד בכלל', וזמנו עד סוף היום, ואם תרצה לגבות כדעתך, הרי המוציא מחבירו עליו הראיה, ועליך להביא ראיה שלשון 'עד' אינו 'עד בכלל'. ומה ששלח לו שוב בצהרים, שסבר ההגמון שלפי שהדבר בספק אם עד ועד בכלל או לא, יחלקו את היום שרק עד חצי היום יהיה 'עד בכלל' ויתחייב להחזיר לו מיד בתחילת חצי השני של היום, ואף על זה השיבו נקדימון שכל היום בכלל, ואם רצונו שישיב לו קודם לכן, עליו להביא ראיה שחצי היום השני אינו בכלל. מהרש"א (שם) על פי הגהות הערות למהרש"א (מו"ק יג). ובבן יהוידע (שם) כתב, שהטעם ששיגר לו ותבע את פרעון החוב מיד בשחרית, כדי לבלבלו ולהטריד דעתו, שחשש שנקדימון יתחזק ביותר בתפילה ביום אחרון לפרעון החוב וירדו גשמים, ולכן שלח לו מיד לתבוע את חובו כדי לצערו, ומרוב הצער לא יוכל להתפלל בדעה צלולה, ולא תועיל תפילתו להוריד גשמים.

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

וְעַכְשָׁיו בזמן המועט שעד סוף היום יֵרְדוּ גְּשָׁמִים[א]. מיד[ב] נִכְנַס ההגמון לְבֵית הַמֶּרְחָץ בְּשִׂמְחָה על שעתיד להרויח את ככרות הכסף תמורת המים[ג]. עַד - ובעוד[ד] **(שהאדון)** [שֶׁהַהֶגְמוֹן[ה]] נִכְנַס בְּשִׂמְחָתוֹ לְבֵית הַמֶּרְחָץ, נַקְדִּימוֹן נִכְנַס לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ בְּשֶׁהוּא עָצֵב[ו], וּנְתַעֲטֵף בטליתו וְעָמַד בִּתְפִלָּה[ז], וְאָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנֶיךָ שֶׁלֹּא לִכְבוֹדִי עָשִׂיתִי [-לויתי את מעינות המים], וְלֹא לְכְבוֹד בֵּית אַבָּא עָשִׂיתִי זאת[ח], אֶלָּא לִכְבוֹדְךָ עָשִׂיתִי, שֶׁיִּהוּ מַיִם מְצוּיִין לְעוֹלֵי רְגָלִים, וּמִיָּד כשאמר כן נִתְקַשְּׁרוּ הַשָּׁמַיִם בְּעָבִים נתכסו השמים בעננים[ט], וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים מרובים עַד שֶׁנִּתְמַלְּאוּ אותם שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַעְיְנוֹת מַיִם שלוה מן ההגמון, וְאַף הוֹתִירוּ המים יותר מכדי מילוי המעיינות.

18/06/2018 אחח

עַד - בעוד' שֶׁיָּצָא **(אדון)** ה[הֶגְמוֹן] מִבֵּית הַמֶּרְחָץ, נַקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן יָצָא מִבֵּית הַמִּקְדָּשׁ. וּכְשֶׁפָּגְעוּ [-פגשו] זֶה בָּזֶה, אָמַר לוֹ נקדימון להגמון, תֵּן לִי דְּמֵי מַיִם יוֹתֵר - דמי המים היתרים מכדי מילוי המעינות, שֶׁיֵּשׁ לִי בְּיָדְךָ - שירדו לתוך מעינותיך, שהם יותר ממה שהלוותני[י]. אָמַר לוֹ ההגמון, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁלֹּא הֵרְעִישׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ להוריד גשמים אלו אֶלָּא בִּשְׁבִילְךָ, אֶלָּא עֲדַיִן יֵשׁ לִי פִּתְחוֹן פֶּה עָלֶיךָ - עדיין יש לי טענה עליך שֶׁאוֹצִיא מִמְּךָ בכך אֶת מָעוֹתַי עבור המים שהלויתיך, שֶׁבשעת מילוי המעינות כְּבָר שָׁקְעָה חַמָּה, ועבר היום שבו היית צריך להשיב את המים, וּגְשָׁמִים שירדו עתה בִּרְשׁוּתִי יָרְדוּ ושייכים הם ליי[יא]. כששמע זאת נקדימון חָזַר וְנִכְנַס לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, ושוב נִתְעַטֵּף וְעָמַד בִּתְפִלָּה, וְאָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוֹדַע שֶׁיֵּשׁ לְךָ אֲהוּבִים בְּעוֹלָמְךָ, - תודיע בעולם שאתה אוהב את בניך באמת, ועשֵׂה עמנו נס ויראו כולם שהגשמים ברשותי ירדו[יב]. מִיָּד נִתְפַּזְּרוּ הֶעָבִים וְזָרְחָה הַחַמָּה מתוך העננים שכיסוה, ונתברר שעמדה במקומה ולא שקעה בזמנה בעת שהעננים כיסוה[יג]. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר לוֹ **(האדון)** [הַהֶגְמוֹן] לנקדימון, אִילּוּ לֹא נַקְדְּרָה - זרחה[יד] הַחַמָּה אכן הָיָה לִי פִּתְחוֹן פֶּה עָלֶיךָ שֶׁאוֹצִיא מִמְּךָ מָעוֹתַי כפי שאמרתי קודם שגשמים אלו ברשותי ירדו ושלי הם, אך עתה שרואה אני שעדיין לא שקעה החמה ואם כן עדיין יום הוא, שוב אין לי פתחון פה ואכן הגשמים ברשותך ירדו, ופטור אתה מלשלם ליי[טו].

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את שמו של נקדימון על פי המעשה שהיה:

תָּנָא בברייתא, לֹא נַקְדִּימוֹן היה שְׁמוֹ מתחילה, אֶלָּא בּוּנִי שְׁמוֹ, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ נַקְדִּימוֹן, על שם המעשה שֶׁנִּקְדְּרָה חַמָּה

א. **מהרש"א** (לעיל יט: ד"ה הלך). כלומר, מאחר והשיב לו נקדימון שעל פי דין אין הוא מחויב להחזיר לו את חובו עד סוף היום, לא חזר ההגמון לטעון שחייב הוא להחזיר לו, אלא שלגלג שאין לו עוד סיבה לאחר את התשלום, לפי שכיון שלא ירדו גשמים עד עתה, אין מסתבר שירדו גשמים בדיוק בזמן מועט זה שנשאר עד לסיום היום.

אוצר החכמה

ב. **עַל** פי הגהות הב"ח (אות ו).

ג. **ובכניסתו** למרחץ לגלג שלישראל לא היה מים לשתות והוצרכו לתת לו שנים עשר ככרי כסף, ואילו לו יש מים די הצורך אפילו לרחצה. מהרש"א (מ"ו ד"ה ויצא). והבן יהוידע (לעיל יט: ד"ה נקחינן) פירש שנכנס לבית המרחץ לרחוץ גופו במים, משמחתו ששמח בריוח שהרויח מהמים.

ד. **בהגהות** הב"ח (אות ו) גרס כן בגמרא.

ה. **עַל** פי הגהות וציונים (לעיל יט:), וכן להלן.

ו. **נקדימון** נכנס לבית המקדש, ששם עושים ישראל שמחה גדולה בניסוך המים בשמחת בית השואבה בחג, כדי שתגן עליו מצות שמחה זו שעושים במים, לבטל שמחת הגוי הזה שחשב שירויח מחמת המים. בן יהוידע (שם).

ז. **לֹא** עשה זאת נקדימון בגלל שחשש להפסד הכסף, אלא לקידוש השם. בניהו (לעיל יט: ד"ה ת"ר).

ענין העטוף בשעת התפילה הוא כדי שלא ינטה לשום צד, ותהיה התפילה בכוונה גמורה מתוך עומק הלב ואמיתתו, אך כאשר אינו מעוטף יתכן ויפנה לדברים אחרים ולא תהיה תפילתו אמיתית. מהר"ל (נצח הגולה נצח ד ממר יג).

ח. **משמע** שאם היה עושה כן לכבוד בית אביו אף זה נחשב כעושה לכבוד עצמו, ואם כן גם המרבה לספר בשבחי אביו הרי זה כמרבה לספר בשבחי עצמו. אמנם אם יש תועלת בסיפור שבחי אביו וכגון כדי ללמוד הנהגות טובות מדרכיו, אין לו להמנע מכך ואדרבא כל המרבה הרי זה משובח, [וכמו שמצינו בחולין (קה.) שמר עוקבא אמר שהוא לגבי אביו כחומץ בן יין לגבי אביו שהיה מחמיר מאד בהרחקות בין בשר לחלב ובעוד מקומות רבים בש"ס שהיו מספרים מעשי אבותיהם], אלא שצריך להזהר שלא יגזים בשקר. ספר 'דברי תורה' (שפירא, מהדורא ג אות סח).

ט. **והיינו** בעננים רבים עד שנראה שהחשיך היום. על פי רבינו חננאל ראש השנה (כה. ד"ה ת"ר).

י. **ראה** בהגהות הב"ח (אות ו) שהגיה כן בגירסת הגמרא.

יא. **אף** שמתחילה לא התחייב ההגמון לשלם לו אם יהיה עודף מים, ואי אפשר לחייבו לשלם עבור מים אלו, כוונת נקדימון היתה ללגלג עליו ולבקש ממנו כסף עבור מים, כשם שהוא ביקש ממנו כסף תמורת מים. מהרש"א (שם). ובשלמת חיים (פי' ריח) תירץ, שמאחר ונקדימון שכר את הבורות מההגמון והמים ירדו מבעוד יום, אם כן המים שייכים לנקדימון, ואם רוצה ההגמון להנות מהם, צריך ליתן דמיהם.

יב. **יש** להקשות, שההגמון סתר את דבריו, שקודם לכך אמר שיודע שהוריד ה' את הגשם בשביל נקדימון כדי לפטרו מתשלום דמי המים, ומיד חזר בו ואמר שעדיין חייב לו, כיון שירדו הגשמים לאחר שקיעת החמה. ותירץ המהרש"א (מ"ו ד"ה ופ"נ), שאמר לו שודאי נתקבלה תפילתו למלא הבורות במים, וחסד עשה עמך הקב"ה שעל ידי כך יש לכם מכאן ואילך מים בבורותיכם, אך מכיון שלא ירדו הגשמים מבעוד יום אלא רק לאחר שקיעת החמה, אם כן נעשה הנס גם עבורי שכעת המעינות נתמלאו מים ברשותי, ולא אפסיד את הדמים שהתחייבת לי עליהם. ובקרן אורה (ד"ה ממר) תירץ, שכוונת ההגמון היתה להקניטו שאכן המים ירדו עבור נקדימון, אבל נטל הקב"ה מים אלו מנקדימון והעבירם להגמון. והוא על דרך המשל המובא במדרש, שאם הבן זוכה הוא אוכל על שולחן אביו לבדו והעבדים עומדים בצד, ואם הבן פשע חס ושלום נוטל האב חלק הבן ונותן לעבד, כדי להקניט את הבן. וכן מצב עם ישראל כל ימי הגלות. ולכן אמר ההגמון שאף שהמים ירדו עבורך, אבל אולי משנאתו אתכם לא ירדו גשמים עד עתה, ורק כעת ירדו ברשותי, שניתן לי המגיע לך כדי שיהיה צערך גדול.

הקשה המהרש"א (שם) שהרי לדעת אומות העולם הלילה הולך אחר היום שלפניו, ומדוע אמר שירד ברשותו, והרי לשיטתו עדין לא עבר היום. ותירץ, שטען לנקדימון שבין לסברתו ובין לסברת ההגמון הרי הוא חייב לשלם לו, שלסברת ההגמון הרי 'עד ולא עד בכלל' [כמבואר לעיל (יט:) בהערה] והיה צריך לפרוע לו מיד כשעבר הלילה שלפני היום, ואף לשיטת נקדימון ש'עד בכלל', הרי כבר שקעה החמה, ולישראל היום הולך אחר הלילה, ולילה זה הוא יום אחר.

כתב הבן יהוידע (ד"ה הודע), שוודאי ההגמון לא יכל להוציא כסף על ידי טענה זו, כיון שאינו יכול להוכיח שבוודאי הגשמים ירדו לאחר שקיעת החמה, אלא שספק הוא ובספק ממון אומרים 'המוציא מחבירו עליו הראיה' [כלומר שאם הנך רוצה להוציא ממני את ממוני הבא ראיה שהגשמים שמילאו את המעיינות אכן ירדו לאחר שקיעת החמה], ולא אמר זאת אלא לקנטרו בדברים ולהפחית במעלת הנס שנעשה לנקדימון.

יג. **עַל** פי המהרש"א והקרן אורה (שם).

יד. **הטעם** שהתפלל 'הודע שיש לך אהובים', משום שבנס הראשון עדיין לא נודע שיש לקב"ה אהבה אלינו, שהרי ההגמון טען שכבר שקעה חמה וברשותו ירדו ותבע דמי מימיו, וביקש נקדימון שיעשה לו ה' נס שני להראות שברשותי ירדו, ובכך תראה שאנו אהובים לך. והנס לא היה בפיזור העננים, שזה אינו נס כל כך, אלא הנס הוא שעמדה לו חמה ולא שקעה כפי שעמדה למשה ויהושע [כמבואר להלן], ואלמלא הנס, היתה שוקעת קודם שנתפזרו העננים. מהרש"א (שם). וכעין זה ביאר הקרן אורה (שם) על פי המשל בהערה לעיל, שנקדימון חזר לבית המקדש והתפלל 'הודע שיש לך אהובים בעולמך', ותודיע להגמון שטובת הגשמים היתה עבורנו ואין לזר חלק אתנו, ולא כפי מחשבתו שהוא זכה בטובה שהיתה מיועדת לישראל, ונעשה נס ועמדה החמה ולא שקעה בעונתה עד שנתפזרו העבים וזרחה החמה, והבין ההגמון שנעשה הנס באהבה ובשלמות.

ובבן יהוידע (ד"ה הודע) פירש שאף שכבר נעשה לו נס שירדו גשמים, בנס זה אינו ניכר שנעשה באהבת ה' לעמו ישראל, שהרי היה מוכרח להיות כך, שאם לא כן היה מפסיד נקדימון סכום כסף גדול, ויש בנס הזה רק מניעת הפסד. אבל הנס השני גם אם לא היה נעשה לא היה נקדימון מפסיד כלום בדין, כי טענת ההגמון היא בספק, שאין ביכלתו לברר שירדו הגשמים אחר שקיעת החמה, שמא ירדו גשמים כדי צורך מילוי המעינות אף קודם השקיעה, וכיון שכך ודאי שלא היה מחוייב נקדימון לשלם לו משום שבכל ספק ממון אומרים 'המוציא מחבירו עליו הראיה', והנס הועיל שלא נשאר פתחון פה להגמון לדבר כלום ולתבוע ולערער בבית דין, ונס זה שהיה רק כדי להראות בברור את זכותם של ישראל, בו ניכר שנעשה הנס מאהבה.

טו. **'קודר'** היינו מנקב, והכוונה שהחמה היתה מנקבת ברקיע ועושה חור וזורחת דרכו. על פי רש"י (ד"ה נקדרה). וכן נאמר לשון 'קדירה' בעבודה זרה (ג.) שאמרו שלעתיד לבא אומות העולם באים בטענה לקב"ה למה לא נתן להם את התורה והמצוות, ומנסה אותם הקב"ה במצות סוכה וכל אחד עושה סוכתו בראש הגג והקב"ה מקדיר להם חמה, וכל אחד מבעט בסוכתו ויוצא, ופירש רש"י (שם ד"ה מקדיר) שמקדיר הוא לשון נוקב כלומר, שהחמה מנקבת בכח חום גדול, וכעין זה ביאר רש"י בגיטין (נו. ד"ה נקדח).

טז. **ביארנו** את הגמרא כדברי המהרש"א והקרן אורה [שהובאו בהערות לעיל בסמוך] שלא שקעה החמה, אלא רק נתפזרו העבים, ונתברר שהחמה עמדה במקומה ולא שקעה בזמנה. אמנם יש אחרונים [חתם סופר (ד"ה עדיין), גבורות ארי (ד"ה ונקדימון)] שמבואר בדבריהם שהחמה שקעה ושוב חזרה וזרחה לאחר שקיעתה, והקשה החתם סופר שאם כן כבר עבר היום ומה מועיל ששוב זרחה החמה אחר תפילתו של נקדימון הרי זה כבר יום אחר, וביום הפרעון לא פרע חובו. ותירץ [ראה שם ביאור דבריו בהגה"ה], שאכן לא פרע חובו והיה בזה משום גזל גוי, שאף שנתקדש שם שמים על ידי תפילתו של נקדימון, אבל האמת שכשהגשם ירד אכן היה כבר לילה ונתחייב לשלם לו את

רבינו חננאל

ועבשיו ירדו גשמים. דתמיה: כוי שמו: נקדרה. זרחה, לשון מקדיר[ט], שהיה חמה קודרת[ט] בזריעה וזורחת, פירטול"ר[י] בלע"ז: הכי גרסינן נקדימון בן גוריון הא דלחמרן: אתיא אחל אחל. כתיב דמלחמת יהושע (יהושע ג) אחל גדלך ובמלחמת משה כתיב (דברים ג) אחל תת פחדך, מה יהושע (ד) נקדמה לו חמה דמלחמתו כדכתיב דהדיא אף משה כן, שכן דרך הכתובין למד שתוס מן המפורש ברמז בדיבור דומה לחבירו, וגזירה שוה אחת מן י"ג מדות שניתנו לו למשה מסיני, ובמחילת סיפרא מפורש: שתיהן לקללה. מקרא קצר, הכי דכתיב[י] על עיר אחת אתה אומר ועל עיר אחת לא אתה אומר שניהם לקללה, אותה שאתה אומר עליה רוב גשמים שמקלקלין את התבואה, ואת שלא ירבו גשמים ואין התבואה גדילה. משר לא תמטיר עליה מוסב הדבר על העב, שהעב בלשון נקיבה, דכתיב (מלכים ו יח) הנה עב קטנה ככף איש עולה מים: ולא אלמנה גמורה. דהא לא כתיב אלמנה אלא היתה כאלמנה, כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור: דלא מוקמי מינן רישי נהרי. מוכסין: גזיריפטי. קרדיוטין, מרוב בזיון: ונעתרות נשיקות שונא. נעתרות לשון הפך, כדאמרינן במסכת סוכה (דף יב.) ויעתר לו[כ] מה עתר זה מהפך את התבואה פורק"ש[כא] בלע"ז, אי נמי נעתרות לשון רבוי וייתור מינקרי"ש[כב] בלע"ז, כמו העתרתם עלי לדבריכם (יחזקאל לה): בירכן בארז. כארזים עלי מים (במדבר כד): ארז זה אינו עומד במקום מים בו'. ומע"ג דכתיב נקרא כארזים עלי מים הוא אמר קאמר ליה, דבלעם אמר כארזים והמלאך[כג] הסיבו עלי מים, וכן כולהו, דבלעם אמר כנחלים דזימנין מתייבשין וקאמר ליה המלאך נטיו דמיין יבשין לעולם, והיינו דכתיב[כד] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה על ידי מלאך, שהסיבו על ידי מלאך: ואפילו כל הרוחות. שאין קשות: רוח דרומית. היא קשה, כדאמרינן (ב"ב ד' כה.) חילזון בן יין שמעמידה אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה, שנאמר[כה] המבינתך יאבר יין יפרם כנפיו לתימן: ומטייל. לשמוש: נזדמן

נקדרה. כמו מקדר בהריס (עירובין נח.) כלומר שמנקד הרקיע: **גזיריפטי.** פירוש קרדיוטין ומוטרי העם בשוק: **ונעתרות נשיקות שונא.** פירוש (ה) כלומר נחמנים פנעי מוהב וחילופיהן בשונא[ט] הפוך בעתר פורק"ש בלע"ז שמהפכין בה את התבואה והכי פשטיה דקרא פנעי מוהב נחמנים שהוא עושה לטובה אפילו כשמכה תבירו מתכוין לטובה ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה וי"מ פשטיה דקרא הכי נחמנים פנעי מוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומים הם למשא כלומר הם מרובות ולמשא לעולם וי"מ הכי כשמוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה השנאה נחמנה והכי פירושו נחמנים פנעי מוהב הפנעים זהו השנאה שבין מוהבים הם נחמנות ונעתרות נשיקות שונא פי' כשמשונאים עושים שלום זה לזה השלום והפשרה שביניהן נחמנה[מ] וקיימת והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

מה ארז זה. פירוש דלע"ג דכתיב ויה נקרא עלי מים ההוא לאו בלעם קאמר ליה אלא מלאך וכן כולהו בלעם אמר כנחלים ומלאך אמר נטיו דמיין מתייבשים וכן[כד] עלי נהר:

▼ ועבשיו ירדו גשמים (ט) נכנם לבית המרחץ בשמחה עד שהאדון נכנם בשמחתו לבית המרחץ נקדימון נכנם[מ] לבית המקדש כשהוא עצב נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם[מא] גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי שיהו מים מצויין לעולי רגלים מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעינות מים והותירו עד שיצא אדון מבית המרחץ נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש כשפגעו זה בזה אמר לו תן לי דמי מים יותר שיש לי ביד אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותיי שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו חזר ונכנם לבית המקדש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם הודע שיש לך אהובים בעולמך מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה באותה שעה אמר לו האדון אילו לא נקדרה החמה היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותיי תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו[ג] ולמה נקרא שמו נקדימון (ג) שנקדרה חמה בעבורו תנו רבנן[ג] שלשה נקדמה להם חמה בעבורן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון בשלמא נקדימון בן גוריון גמרא יהושע נמי קרא דכתיב[א] וידם השמש וירח עמד וגו' אלא משה מנלן אמר רבי אלעזר אתיא אחל אחל כתיב הכא[ב] אחל תת פחדך וכתיב התם[ג] אחל גדלך רבי שמואל בר נחמני אמר אתיא תת תת כתיב הכא[ב] אחל תת פחדך וכתיב התם[ד] ביום תת ה' את האמרי רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא[ב] אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה[ג] לו חמה למשה: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים כו':[ד] אמר רב יהודה אמר רב ושתיהן לקללה[ה] היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה תקנה[ו] היתה כאלמנה אמר רב יהודה לברכה[ה] כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה[ז] וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים אמר רב יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי[ח] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים אמר רב יהודה אמר רב לברכה דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן[ו] מאי דכתיב[ט] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכן בלעם הרשע אחיה השילוני קללן בקנה אמר להם לישראל והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה[ז] מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהן דממו הרוחות עמד הקנה במקומו אבל בלעם הרשע בירכן בארז שנאמר[י] כארזים (עלי מים[יא]) מה ארז זה אינו עומד במקום מים[יב] ואין גזעו מחליף[יג] ואין שרשיו מרובין אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו (ג) אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. תנו רבנן לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה[יד] שבא רבי אלעזר (בן ר'[טו]) שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה

נזדמן

תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו. ומפני שנקדמה לו חמה נקרא נקדימון. והמטרתי[י] על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר. אמרו שתיהן לקללה. זו שגשמיה מרובין יותר מדאי מטשטשין הארץ ואינה עושה פירות. ומי שגשמיה נעצרים אינה מצמחת. היתה ירושלם לנדה. לברכה שיש לה היתר לבעל כנדה. היתה כאלמנה שגער בה בעלה. לא אלמנה ממש. נבזים ושפלים לברכה שאין מהן שרים למלחמה ולהשתמש אותם לעבודת המלך. קנה במים שרשיו מרובים וגזעו מחליף הולך ובא עם הרוחות כו'. ת"ר מעשה בר' שמעון בן אלעזר

רבינו גרשום

שתיהן לקללה. אותה שלא ירדה עליה ואותה שירדה עליה ושתיהן מתענות. **דלא מוקמי מינן גזי ריפטי** ולא מיגרו (פי) [בן]: **כארזים עלי מים** הוא אמר כארזים ע) ורוח הקודש משיבה עלי מים שגזעו מחליף:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ע) עי' תוס' ד"ה מה ארז.

ליקוטי רש"י

שנקדרה. נקדה, נקנה לשון מקדרין בהריס (עירובין דף נח.) נקדה לו חמה זרחה בשבילו במסכת תענית (דף כ.) [גיטין נו.]. משה. כמלחמת סיחון [ע"ז כה.]. **ושתיהן לקללה.** מותן שירדו ומותן שלא ירדו מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם [לעיל ו:]. **לנדה.** לריחוק לבוז [איכה א, יז]. **נעתרות.** לשון גודל כמו העתרת עלי (יחזקאל לה) [משלי כז, ו]. **נהפכות** כמו עתר שמהפך התבואה **כלומר נחמנים פנעי מוהב ונהפכות מנחמנות נשיקות שונא** [סנהדרין קה:].

תורה אור השלם

א) וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: [יהושע י, יג]

ב) הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ: [דברים ב, כה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ: [יהושע ג, ז]

ד) אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַייָ בְּיוֹם תֵּת יְיָ אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן: [יהושע י, יב]

ה) פְּרָשָׂה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צִוָּה יְיָ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו הָיְתָה יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה בֵּינֵיהֶם: [איכה א, יז]

ו) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס: [איכה א, א]

ז) וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכַי וְנֹשְׂאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה: [מלאכי ב, ט]

ח) וְהִכָּה יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמַּיִם וְנָתַשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לַאֲבוֹתֵיהֶם וְזֵרָם מֵעֵבֶר לַנָּהָר יַעַן אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת אֲשֵׁרֵיהֶם מַכְעִיסִים אֶת יְיָ: [מלכים א' יד, טו]

ט) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא: [משלי כז, ו]

י) כְּנִחָלִים נָטָיוּ כְּגַנַּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) כעי"ז מגילה דף ג., ג) גיטין נו., ג) ע"ז כה. (ע"ש בתוס'), ד) לעיל ו:, ה) סנהדרין קד. ע"ש, ו) סנהדרין דף קה:, ז) עיין לקמן כה:, ח) [מצות דר"נ פמ"ק מס' ד"ת פ"ד], ט) עי' ע"ז ג סוע"א, י) עמוס ד ז, כ) בראשית כה כא, ל) עיין רש"י סנהדרין קו. ד"ה אינו עומד, מ) דברים כג ו (ועי' ילקו"ש בלק רמז תשעא), נ) איוב לט כו, ס) [סוכה יד. יבמות סד.].

הנהות הב"ח

אוצר החכמה

(ט) גמ' ועכשיו ירדו גשמים מיד נכנם לבית המרחץ בשמחה ובעוד שהאדון נכנם כו' מעיינות מים והותירו בעוד שיצא האדון כו' מזר ונכנס נקדימון בן גוריון לבית המקדש כו' מהוכים בעולמך וכשם שעשית נס [ב] כן עשה מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים: (ג) שם ולמה נקרא שמו נקדימון שעמדה [חולי ג"ל שנקדמה ב] לו חמה: (ג) שם בחות ומשפות כו (אין מזיזות אומו ממקומו) תמ"מ ונ"ב ס"ק אינו הולך ובא עמהן: (ד) רש"י ד"ה תחיל כו' מה יהושע נקדרת לו חמה: (ה) תוס' ד"ה ונעתרות כו' פירוש נאמנים כו' כנ"ל ותיבת כלומר נמחק:

גליון הש"ם

[מכמ"י גמ' ואין גזעו מחליף. ע' ב"ב דף פ ע"ב]:

הגהות וציונים

מ] בע"י נכנם נקדימון: נ] עי' הג' הב"ח אות ב ובהגהות וציונים שם: ס] בכת"י יש לה היתר, וכן הגיה המהרש"א אבל איני יודע לפרשה היטב (דק"ס): ע] צ"ל אליה (יעב"ץ), וכ"ה בע"י (ובכת"י ליתא כלל): פ] [גירסת ערוך ערך גז ו' גאזי דפטאי] (גליון): ו] [צ"ל הקנה במים] (גליון): ז] [בילקוט ליתא וכן משמע מדברי תוספות ד"ה מה ארז וכו' וכ"מ מרש"י] (גליון): ח] [צ"ל ברבי, ובאבות דר"נ ומס' ד"א איתא ר"ש בן אלעזר] (גליון): ט] ברש"י שבע"י מקדרת: י] לעשות חור: כ] קלשון: ל] מכבידים: מ] בתוס' שבע"י נאמנת: נ] וכן כנגנות עלי נהר (בארות המים: ס] יש להוסיף שעשית לי נס בראשונה כך עשה לי נם באחרונה מיד וכו' (ממ"נ), וכ"ה הנוסח בכת"י ובע"י: ע] כך איתא בגמ' בכמה דפו"י. בהג' הב"ח דפו"י אינו מגיה כלום כאן אלא להלן בסוף הענין מגיה שצ"ל בשעה שעמדה לו חמה למשה, וכמו שהוא בכת"י ובע"י (ונראה שבשגגה העבירו הגהתו לכאן ושייך להלן):

בַּעֲבוּרוֹ", ואף נקדימון הוא לשון שנקדמה [ועמדה] לו החמה כפי שיבואר להלן.

הגמרא מביאה ברייתא על צדיקים נוספים שעמדה החמה בעבורם: **תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה** צדיקים **נִקְדְּמָה** [-עמדה"ח] **לָהֶם חַמָּה בַּעֲבוּרָן**יט ולא שקעה בזמנה. **מֹשֶׁה, וִיהוֹשֻׁעַ, וְנַקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן**כ. מבררת הגמרא, **בְּשְׁלָמָא** - הברייתא מובנת במה שאמרה **שֶׁנַּקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן** עמדה החמה בעבורו, שהמקור לכך, הוא **מִגְּמָרָא** - כך קיבלנו מרבותינוכא כמבואר בברייתא לעיל. **יְהוֹשֻׁעַ נַמִּי** - כך גם מובן מה שאמרה הברייתא, שיהושע עמדה חמה בעבורו, שהרי למדנו זאת **מִקְּרָא** - מפסוק מפורש, **דִּכְתִיב** במלחמת בני ישראל עם חמשת מלכי האמוריכב (יהושע י יג), 'וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד וגו' עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיוכג הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁרכד וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים'כה, כלומר, 'וידם השמש' פירושו שעמדה החמה במקומה ולא שקעהכו. והרי לנו שעמדה השמש אף בימי יהושע בן נון. **אֶלָּא** מה שאמרה הברייתא **שֶׁמֶשׁ** עמדה חמה בעבורו, קשה **מִנָּלָן** - מהיכן למדה הברייתא דין זה, והלא לא מצינו בפסוקים מעשה מעין זה.

משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָתְיָא** - למדים זאת בגזירה שוהכז מהתיבות 'אָחֵל' 'אָחֵל' שנכתבו בשתי הפרשיות להלן, **דְּתֵיבָ הָכָא** - נאמר כאן במלחמת משה בסיחון ועוג (דברים ג כה) 'הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ', **וּכְתִיב הָתָם** - ונאמר שם ביהושע בשעה שעברו את הירדן להכנס לארץ ישראל (יהושע ג ז), 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ', ומכיון שבשתי פרשיות אלו כתובה המילה 'אחל' למדנו מכך בגזירה שוה, שכשם שעמדה החמה ליהושע במלחמתו עם מלכי האמורי כמפורש בפסוקים לעילכח, אף משה עמדה לו חמה במלחמתוכט.

הכסף, וראה שם שכתב שלכן נענשה בתו שליקטה שעורים הנמצאות בין גללי בהמות של ערביים, כמבואר בכתובות (סו:). אמנם בעיון יעקב (ד"ה שלשה) תירץ, שצריך לומר שאכן היה זה אחרי שקיעת החמה אך לפני צאת הכוכבים ואכן עד צאת הכוכבים עדיין יום הוא [כמבואר בברכות (ג:)], והיה יכול לפרוע חובו, אלא שההגמון טען שאף שאין לו טענה גמורה להוציא המעות כי לשיטתו של נקדימון עדיין לא לילה, אבל יש לו [להגמון] פתחון פה מכיון שידו תקיפה, ויכול לטעון שאחר השקיעה כבר לילה עוד לפני צאת הכוכבים. ולכן התפלל נקדימון שיעשה לו נס, ותזרח השמש ויודה ההגמון שבוודאי יום הוא אף לשיטתו. וראה בחידושי תורה (מהר"י ט"ב, ח"ה פרשת דברים עמ' נמ) שביאר בדרך זו.

יז. **בהגהות** הב"ח (שם ג) כתב שיש לגרוס 'שנקדמה לו חמה' [או 'שעמדה לו חמה', וראה הגהות וציונים. וראה בהערה להלן שאף 'נקדמה' הוא לשון 'עמדה']. וברבינו חננאל (ד"ה תנא) גרס 'שנקדמה לו' והיינו כפשוטו על שם שהוקדמה החמה שתמשיך להאיר כמקודם על הארץ למענו, ובעין יעקב הגירסא 'שנקדה חמה בעבורו'. וביאר הכותב, שהכוונה שהחמה עמדה באותה נקודה ולא המשיכה במהלכה למקום שקיעתה.

יח. **כך** הוא לשון הברייתא בעבודה זרה (שם.) 'כשם שעמדה לו חמה ליהושע, כך עמדה לו חמה למשה ולנקדימון בן גוריון'.

יט. **שנינו** בברייתא שנקדמה 'להם' החמה, כדי לומר שאף שעמידת החמה היתה לטובת כלל ישראל, נס זה שהחמה עמדה, נעשה על ידי זכותם של צדיקים אלו בלבד, בלא סיוע זכות הציבור עם זכותם. גבורות ארי (ד"ה שלשה - הרמשון).

כ. **התוספות** במסכת עבודה זרה (שם ד"ה למשה) הקשו מדוע לא נמנה יעקב אבינו בברייתא זו, שאף הוא עמדה לו חמה וזרחה לו קודם זמנה כדי לרפאתו מצליעתו שנאמר (בראשית לב לג) 'ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל והוא צולע על ירכו'. ותירצו, ששם זריחת השמש קודם זמנה, היתה כתשלומים לכך ששקעה קודם זמנה כשיצא מבאר שבע לחרן, כמבואר בחולין (צא:) [שכשהגיע לחרן רצה לשוב ולהתפלל במקום שהתפללו אבותיו בבית אל, מיד קפצה לו הדרך והגיע לשם, ואז אמר הקב"ה צדיק זה הגיע לבית מלוני וכי יפטר בלא לינה, מיד שקעה החמה ונעשה לילה וישן שם]. ולכן לא מנו גם את חזקיה המלך שחזרו מעלות השמש אחורנית כאות ומופת לכך שירפא מחוליו [שנאמר (מלכים ב' כ י), 'ויאמר יחזקיהו נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב הצל אחרנית עשר מעלות'], מפני שאף זה היה לתשלומים ליום שנתקצר ביום מות אחז [שביום שמת אחז נתקצר, ומיהר הצל לירד עשר מעלות קדימה כדי שתשקע השמש מוקדם ולא יהיה אחז נספד, ואותן שעות חזרו לחזקיהו (רש"י שם פסוק יא)]. עוד תירצו בתוספות, שאצל חזקיהו המלך שהחמה חזרה לאחוריה לא היה זה נס גדול כל כך, משום שדווקא כשהשמש עומדת במקומה ניכר הנס הגדול, שהרי העולם אינו מתקיים אלא על ידי תנועת השמש וסיבובה, אבל כשהולכת החמה לאחוריה אין זה פלא גדול כל כך, והקב"ה לא היה צריך לעשות נס לחזקיה, אלא שנתן לו אות וסימן שיעמוד מחוליו. וכתבו, שבזה יש לתרץ מדוע לא מנו את קין שמבואר במדרש (ב"ר כב יג) שלדעת רבי יהודה האות שה' שם לקין הוא בכך שהזריח לו גלגל חמה, ולא נמנה כאן מכיון שלא נעשה הדבר בדרך נס, אלא כאות וסימן, ולא עמד לו גלגל חמה במקום אחד, אלא חזר לאחוריו. על פי מהר"ם (שם).

ובבארות המים (ד"ה שלשה) תירץ, ששלשה אלו עמדה להם חמה כדי לפרסם צדקתם שהקב"ה עושה רצונם, אבל יעקב אבינו לא זרחה לו חמה כדי לפרסם צדקתו, אלא כדי לרפא צליעתו.

כא. **על** פי תוספות (עירובין ס. ד"ה גמרא). ברש"י מבואר שיש לגרוס כאן 'נקדימון בן גוריון הא דאמרן', והיינו מה שאמרה הברייתא לעיל, וכן הגיה הדקדוקי סופרים (שם ס).

כב. **חמשת** מלכי האמורי, מלכי ירושלים, חברון, ירמות, לכיש ועגלון, באו להלחם בגבעונים מכיון שהשלימו עם ישראל וכרתו עמם ברית, ובא יהושע לעזרת אנשי גבעון ונלחם במלכים האלו, כפי שנאמר בספר יהושע (י ו-יא). ובמלחמה זו העמיד יהושע את החמה ממהלכה על ידי נס כפי שכתוב שם (פסוקים יב-יג), משום שחשש פן תשקע השמש ולא יוכלו לרדוף אחריהם באישון ליל. מצודת דוד (שם). ובפרקי דרבי אליעזר (פנ"ו) מובא שעשה כן מפני שהיתה המלחמה בערב שבת, והאריך את היום כדי שלא יחללו בני ישראל את השבת.

כג. **כלומר**, עד שינקמו ישראל מאויביהם, שעמדו השמש והירח ממהלכם עד ששבו ישראל מלרדוף אחר אויביהם, וכמבואר בהערה לעיל שהשמש עמדה כדי שלא יחשיך עליהם היום.

כד. **'ספר** הישר' היינו ספר בראשית שמסופרים בו מעשי אבות אברהם יצחק ויעקב, שנקראו ישרים. ודבר זה נכתב בתורה שאמר לו יעקב ליוסף, ששיכל את ידיו ושם יד ימינו על ראש אפרים שהוא הצעיר, מפני שיהושע שהוא מזרעו של אפרים 'יהיה מלא הגוים' (בראשית מח יט), ואימתי יהיה כן, ביום שיעמיד חמה באמצע הרקיע, שידעו וישמעו כל באי עולם על כך. רש"י (יהושע שם). ומדברי המדרש (ב"ר ו ט) מבואר, שאי אפשר לומר שזרעו של אפרים יהיה מלא הגוים כפשוטו, וביאר המהרש"א (ע"ז כה. מ"ח, ד"ה וזרעו) שהטעם לכך מפני שבכל מקום שנמנו בני ישראל היו בני אפרים מועטים מבני מנשה, אלא ודאי שהכוונה היא על יהושע בן נון שעצר את החמה השולטת מסוף העולם ועד סופו.

כה. **פירוש**, ותעמוד השמש מלנוע הלאה ותעמוד בשמים, ולא המשיכה החמה לנוע כבכל יום. עוד יום תמים, עוד יממה שלמה והיינו כ"ד שעות. על פי מצודת דוד (שם). וכן גלגל הירח לא הגיע למקומו מחמת שהשמש נעצרה במקומה. אלשיך (שם).

כו. **כך** ביארו רש"י ומצודת דוד (שם), וברש"י (ע"ז כה. ד"ה וילוס). הוסיף, ששתקה השמש מלומר שירה, שבדרך הילוכה היא אומרת שירה, ובעמידתה היא שותקת, ומכיון שהשמש עמדה במקומה ולא הילכה לא אמרה שירה, ואמר יהושע שירה בשבילה, כנאמר שם (י יג) 'אז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמורי לפני בני ישראל'.

כז. **'גזירה** שוה' הינה אחת משלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם, וניתנו למשה מסיני. והיינו שעל ידי שתי מילים זהות הכתובים בשני פרשיות שונות, למדים סתום מן המפורש, שאת אשר כתוב בפרשה המפורשת למדים אף לפרשה הסתומה שאין הדבר כתוב בה במפורש, ודנים לזה כאילו הוא כתוב במפורש [כמפורש בספרא (ברייתא דרבי ישמעאל פ"ו)]. על פי רש"י (ד"ה אחת).

כח. **לכאורה** קשה שהרי הפסוק שנאמר ביהושע 'היום הזה אחל גדלך', לא נאמר על שעת המלחמה באמורי, אלא על השעה שעברו בירדן, וכיצד לומדים מכך על עמידת השמש בזמן המלחמה. ויש לתרץ על פי הברייתא (ל"נ מדות דרבי אליעזר ברבי יוסי הגלילי, מדה ז) שהובאה בה גזירה שוה זו 'אחל אחל' ושנינו בסופה 'במה גדלו שהעמיד לו חמה ולבנה', ולמדנו מכך שמה שאמר הקב"ה ליהושע 'אחל גדלך בעיני כל ישראל', אף שנאמרו על כל הגדולות שנעשו ליהושע כקריעת הירדן ומלחמת שלשים ואחת מלכים ועמידת השמש והירח, עיקרם היה על נס זה של עמידת השמש, שהוא נס גדול מכל הנפלאות [כמו שנאמר שם (יהושע י יד) 'ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו'], ועל גדולה זו נאמרה הגזירה שוה שכשם שנעשתה גדולה זו של העמדת השמש ליהושע, כך נעשתה גם למשה. מדרש תנאים (שם ד"ה ונאמר).

כט. **רש"י** (דברים ג כה) פירש שעמדה חמה למשה בעת מלחמתו עם עוג מלך הבשן, אמנם בעבודה זרה (כה. ד"ה למשה) פירש שעמדה חמה למשה במלחמת סיחון, וכן כתב בתרגום יונתן (שם), ובמדרש תנחומא (תצוה ט) מבואר שעמדה לו חמה במלחמת עמלק, שנאמר בפסוק (שמות יז יא) 'והיה כאשר ירים משה' ואין ירים אלא לשון שהעמיד גלגל חמה.

כתב הכלי יקר (דברים ג כה) שנרמז דבר זה בתיבת 'אחל', שעל ידי העמדת השמש בתחילת המלחמה יבוא הענין לידי גמר ונצחון, ולולא התחלה זו לא היה נגמר בניצחון, שמאחר והאומות בטחו בכח המזלות ורובם היו עובדים לשמש, ומבואר במדרש (שמ"ר פ"ח יב) שכאשר הקב"ה נפרע מאומה ומענישה קודם לכן נפרע מאלהיה, ולכך העמדת השמש על ידי משה ויהושע היתה תחלה לנפילת האומות, כי כשהמזל עומד מן תנועתו בהכרח יפלו כל הבוטחים בו. וזהו מה שכתבה תורה (שם פסוק לא) 'ראה החילותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש' וגו'. ולכאורה קשה, מדוע אמר 'החילותי' הרי עדיין לא נתן לו כלום בידו, ואם מפני שהבטחת ה' הרי היא כאילו נתונה כבר מה שייך לומר 'החילותי' הרי הדבר גם נגמר, אלא ודאי שהתורה אמרה כן על ענין העמדת החמה.

כתב בבעל הטורים (במדבר כא ג) שבלק ראה דבר זה שעמדה לו חמה למשה, ונרמז זאת בכתוב (שם) 'וירא בלק בן ציפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי', 'וירא' בגימטריא 'נקדה החמה'.

רבינו גרשום

ועבשיו ירדו גשמים. דתמיה: כוי שמו: נקדרה. זרמה, לשון מקדיר [ט], שהיתה חמה קודרת [ט] כרקיע וזורמת, פירטו"ל בלע"ז: הבי גרסינן נקדימון בן גוריון הא לחמרן: אתיא אחל אחל. כתיב דמלחמת יהושע (יהושע ג) לחל גדלך ובמלחמת משה כתיב (דברים ג) לחל תת פחדך, מה יהושע (ד) נקדמה לו חמה דמלחמתו כדכתיב דהדיא אף משה כן, שכן דרך הכתובין למד סתום מן המפורש דרמז בדיבור דומה לחבירו, וגזירה שוה אחת מן י"ג מדות שניתנו לו למשה מסיני, ובתחילת סיפרא מפורש: שתיהן לקלקלה. מקרא קלי, הלי דכתיב [י] על עיר אחת אתה מעטיר ועל עיר אחת לא אתה מעטיר שניהם להללה, אותה שימטיר עליה רוב גשמים שמקלקלין את התבואה, ואת שלא ימטיר אין גשמים ואין תבואה גדילה. משל לא תמטיר עליה מוסד הדבר על העד, שהעד בלשון נקיבה, דכתיב (מלכים ז יח) הנה עד קטנה ככף אים עולה מים: ולא אלמנה גמורה. דהא לא כתיב אלמנה אלא היתה כאלמנה, כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור: דלא מוקמי מינן רישי נהרי. מוכסין: גזיריפטי. סרדיוטין, מרוב גזיון: ונעתרות נשיקות שונא. נעתרות לשון הפך, כדאמרינן במסכת סוכה (דף יב.) ויעתר לו [כ] מה עתר זה מהפך את התבואה פורקא בלע"ז, אי נמי נעתרות לשון רבוי וייתור אינקרי"ם בלע"ז, כמו העתרתם עלי דבריכם (ישעיהו לה): בירכן בארז. כארזים עלי מים (במדבר כד): ארז זה אינו עומד במקום מים בו'. ומע"ג דכתיב נקרא כארזים עלי מים ההוא לומר לו בלעס קמר ליה, דבלעס אמר כארזים והמלמך [כ] השיבו עלי מים, וכן כולהו, דבלעס אמר כנחלים דזימנין מתייבשין וקאמר ליה המלאך נטיו דאין יבשין לעולם, והייבו דכתיב [מ] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה על ידי מלאך, שהשיבו על ידי מלאך: ואפילו כל הרוחות. שאין קשות: רוח דרומית. היא קשה, כדאמרינן (ב"ב ד' כה.) מילמלא בן נן שמעמידה אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה, שנאמר [ס] המבינתך יאבר נץ יפרס כנפיו לתימן: ומטייל. לשמוש: נזדמן

ועבשיו ירדו גשמים [ע] נכנם לבית המרחץ בשמחה עד שהאדון נכנם בשמחתו לבית המרחץ נקדימון נכנם [פ] לבית המקדש כשהוא עצב נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם [צ] גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי שיהו מים מצויין לעולי רגלים מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעינות מים והותירו עד שיצא אדון מבית המרחץ נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש כשפגעו זה בזה אמר לו תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותי שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו חזר ונכנם לבית המקדש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם הודע שיש לך אהובים בעולמך מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה באותה שעה אמר לו האדון אילו לא נקדרה החמה היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותי תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו [ג] ולמה נקרא שמו נקדימון (ג) שנקדרה חמה בעבורו תנו רבנן [ג] שלשה נקדמה להם חמה בעבורן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון בשלמא נקדימון בן גוריון גמרא יהושע נמי קרא דכתיב [א] וידם השמש וירח עמד וגו' אלא משה מנלן אמר רבי אלעזר אתיא אחל אחל כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ג] אחל גדלך רבי שמואל בר נחמני אמר אתיא תת תת כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ד] ביום תת ה' את האמרי רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא [ב] אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה [ה] לו חמה למשה: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים כו': [ד] אמר רב יהודה אמר רב ושתיהן לקללה [ה] היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה תקנה [ו] [ז] היתה כאלמנה אמר רב יהודה לברכה [ח] כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה [ז] וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים אמר רב יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי [ט] [ח] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים אמר רב יהודה אמר רב לברכה דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן [ו] מאי דכתיב [ט] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכן בלעם הרשע אחיה השילוני קללן בקנה אמר להם לישראל והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה [ט] מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהן דממו הרוחות עמד הקנה במקומו אבל בלעם הרשע בירכן בארז שנאמר [י] כארזים (עלי מים [יא]) מה ארז זה אינו עומד במקום מים [יב] ואין גזעו מחליף [יג] ואין שרשיו מרובין אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו (ג) אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. תנו רבנן לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה [טו] שבא רבי אלעזר (בן ר' [טז]) שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה

נזדמן

צל המעלות אשר ירדה בימי אחז, וכן ביעקב שמה ששקעה בעבורו זרחה בעבורו אבל אלו הג' הי' בלא תשלומין. [תוספות רי"ד] וידם השמש. ואמרו במדרש, (תנחומא אחרי מות ט) כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר, (תהלים קיג ג) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. [רבינו בחיי, דברים ב כה] אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה לו חמה למשה. כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה. [רבינו בחיי, דברים ב כה] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא. חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחהו כדי שילכד בפשעו, ופירוש נעתרות עבות פ"א נעתרות חזקות כנגד נאמנים כמו העתרתם עלי. [אבן עזרא, משלי כז ו] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה, אמרו רז"ל אפילו בשעת קלקלה המשילם לקנה במים אמר שהוא נד ואינו נעקר ממקומו. [רד"ק, מלכים א יד טו]

נקדרה. כמו מקדר בהריס (עירובין נח.) כלומר שמנקד הרקיע: **גזיריפטי.** פירוש סרדיוטין ושוטרי העם במקל: **ונעתרות** נשיקות שונא. פירוש (ה) כלומר נחמנים פנעי אוהב וחילופיהן בשונא ונעתרות לשון [ס] הפוך בעתר פורק"א בלע"ז שמהפכין בה את התבואה והכי פשטיה דקרא פנעי אוהב נחמנים שהוא עושה לטובה אפילו כשמכה מכירו מתכוין לטובה ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה וי"מ פשטיה דקרא הכי נחמנים פנעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא לומר ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומים הם למשא כלומר הם מרובות ולמשא לעולם וי"מ הכי כשאוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה השנאה נחמנה והכי פירושו נחמנים פנעי אוהב הפנעים זהו השנאה שבין אוהבים הם נחמנות ונעתרות נשיקות שונא פי' כשאוהבים עושים שלום זה לזה השלום והפשרה שביניהן חמנה [ק] וקיימת והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

מה ארז זה. פירוש דלא"ג דכתיב ויה נקרא עלי מים ההוא לומר לו בלעס קמר ליה חלא מלאך וכן כולהו בלעס אמר כנחלים ומלאך אמר נטיו לתיון מתייבשים וכן [ר] עלי נהר: שתיהן לקללה. אותה שלא ירדה עליה ואותה שירדה עליה ושתיהן מתענות. **דלא מוקמי מינן גזי ריפטי** ולא מיגרו (פי) [בן]: **כארזים עלי מים** הוא אמר כארזים [פ] ורוח הקודש משיבה עלי מים שגזעו מחליף:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

[פ] עי' תוס' ד"ה מה ארז.

הנהות וציונים

[ע] בע"י נכנם נקדימון: [פ] עי' הג' הב"ח אות ב ובהגהות וציונים שם: [צ] בכת"י יש לה היתר, וכן הגיה המהרש"א אבל איני יודע לפרשה היטב (דק"ס): [ק] צ"ל אליה (יעב"ץ), וכ"ה בע"י (ובכת"י ליתא כלל): [ר] [גירסת ערוך ערך גז ו' גאזי דפטאי] (גליון): [ש] [צ"ל הקנה במים] (גליון): [ת] [בילקוט ליתא וכן משמע מדברי תוספות ד"ה מה ארז וכו' וכ"מ מרש"י] (גליון): [ת] [צ"ל ברבי, ובאבות דר"נ ומס' ד"א איתא ר"ש בן אלעזר] (גליון): [ט] ברש"י שבע"י מקדרת: [י] בתוס' שבע"י נאמנת: [כ] וכן בגנות עלי נהר (בארות המים: [ל] יש להוסיף שעשית לי נס בראשונה כך עשה לי נם באחרונה מיד וכו' (מם"נ), וכ"ה הנוסח בכת"י ובע"י: [מ] כך איתא בגמ' בכמה דפו"י. בהג' הב"ח דפו"י אינו מגיה כלום כאן אלא להלן בסוף הענין מגיה שצ"ל בשעה שעמדה לו חמה למשה, וכמו שהוא בכת"י ובע"י (ונראה שבשגגה העבירו הגהתו לכאן ושייך להלן):

משנת ראשונים

שלשה נקדמה להם חמה בעבורן. אי קשיא אמאי לא מנה חזקיה בהדייהו שניתוספו באותו היום עשר שעות, תשובה, התם לא עמד הגלגל, אלא חזר למזרח והיה מהלך, אבל לאלה השלשה עמד הגלגל ולא היה מהלך, וליעקב נמי מיהר השמש לשקוע בעבורו, ואחרי כן מיהר לזרוח בעבורו, אבל הגלגל לא עמד, ואינו מונה כאן אלא למי שעמד להם הגלגל.

[תוספות רי"ד, עבודה זרה כה.]

אי קשיא אמאי לא מני חזקיהו ויעקב, י"ל שלחזקיהו היה תשלומין ליום שקיצר במות אחז, כדכתיב הנני משיב את

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) כעי"ז מגילה דף ג., ג) גיטין נו., ג) ע"ז כה. (ע"ש בתוס'), ד) לעיל ו:, ה) סנהדרין קד. ע"ש, ו) סנהדרין דף קה:, ז) עיין לקמן כה:, ח) [מכות דל"נ פמ"ש מס' ד"ח פ"ד], ט) עי' ע"ז ג סוע"א, י) עמוס ד ז, כ) בראשית כה כא, ל) עיין רש"י סנהדרין קו. ד"ה אינו עומד, מ) דברים כג ו (ועי' ילקו"ש בלק רמז תשעא), נ) איוב לט כו, ס) [סוכה יד. יבמות מד.].

הנהות הב"ח

18/06/2018 אהחה

(ע) גמ' ועבשיו ירדו גשמים מיד נכנם לבית המרחץ בשמחה ובעוד שהאדון נכנם כו' מעיינות מים והומיכו בעוד שלא האדון כו' מזל ונכנם נקדימון בן גוריון לבית המקדש כו' מהופיס בעולמך ובשם שעשית נס [פ] כן עשה מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים: (צ) שם ולמה נקרא שמו נקדימון שעמדה [חולי ל"ל שנקדמה מ] לו חמה: (ג) שם נאות ומוסנות כו (אין מזיזות אותו ממקומו) תמ"מ ונ"ב ס"א אינו הולך ובא עמהן: (ד) רש"י ד"ה תחיל כו' מה יהושע נקדרת לו חמה: (ה) תוס' ד"ה ונעתרות כו' כל"ל וחיבת לגרוס נמחק:

גליון הש"ס

[מכת"י גמ' ואין גזעו מחליף. ע' ב"ב דף פ ע"ב]:

תורה אור השלם

א) וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: [יהושע י, יג]

ב) הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֶךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ: [דברים ב, כה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ: [יהושע ג, ז]

ד) אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַייָ בְּיוֹם תֵּת יְיָ אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן: [יהושע י, יב]

ה) פֶּרְשָׁה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צִוָּה יְיָ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו הָיְתָה יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה בֵּינֵיהֶם: [איכה א, יז]

ו) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס: [איכה א, א]

ז) וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכָי וְנֹשְׂאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה: [מלאכי ב, ט]

ח) וְהִכָּה יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמַּיִם וְנָתַשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לַאֲבוֹתֵיהֶם וְזֵרָם מֵעֵבֶר לַנָּהָר יַעַן אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת אֲשֵׁרֵיהֶם מַכְעִיסִים אֶת יְיָ: [מלכים א' יד, טו]

ט) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא: [משלי כז, ו]

י) כִּנְחָלִים נָטָיוּ כְּגַנַּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר, למדנו שעמדה חמה למשה מגזרה שוה אחרת, **אָתְיָא** - למדים זאת בגזירה שוה מהתיבות 'תֵּת' 'תֵּת' שנכתבו בשתי הפרשיות להלן, **כְּתִיב הָכָא** - נאמר כאן במלחמת משה בסיחון (דברים שם) 'הַיּוֹם הַזֶּה **אָחֵל תֵּת** פַּחְדְּךָ' וגו', **וּכְתִיב הָתָם** ביהושע במלחמתו עם מלכי האמורי (י יג) 'אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַה' **בְּיוֹם תֵּת ה' אֶת הָאֱמֹרִי** לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן', ומכיון שבשתי פרשיות אלו נאמרה המילה 'תת' למדנו בכך מגזירה שוה, שעמדה חמה למשה כשם שעמדה ליהושע[ל].

רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אופן אחר לדרוש מנין שעמדה חמה למשה, **אָתְיָא מִגּוּפֵיהּ דִּקְרָא** - למדנו כן מגוף הפסוק המובא לעיל לגבי משה במלחמתו עם סיחון, שנאמר (דברים ג כה) 'הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם **אֲשֶׁר** יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ[לא] מִפָּנֶיךָ', **אֵימָתַי** נתקיים דבר זה שכל העמים רָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ, **בְּשָׁעָה** שֶׁנִּקְהֲמָה לוֹ חַמָּה לְמֹשֶׁה, שראו זאת כל אומות העולם ויראו ממנו[לב].

★

שנינו במשנה, **וְכֵן עִיר שֶׁלֹּא יָרְדוּ עָלֶיהָ גְּשָׁמִים כו'**, דכתיב (עמוס ד ז) 'והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש'. ומכיון שבשתי פרשיות אלו נאמרה המילה 'תת' למדנו בכך מגזירה שוה, שעמדה חמה למשה כשם שעמדה ליהושע.

מלשון הפסוק משמע שעיר אחת הוזכרה בפסוק לברכה, והשניה לקללה. הגמרא מבארת שאין זה כך:

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, וּשְׁתֵּיהֶן לְקִלָּלָה - שתי הערים הללו הוזכרו בפסוק לקללה, והיינו שעל אחת ירדו הרבה גשמים עד שתתקלקל התבואה, ועל השניה לא ירדו גשמים כלל ומחמת כך התבואה לא תגדל[לג].

אגב שהביאה הגמרא דרשה שאמר רב יהודה בשם רב על פסוק שכוונתו לקללה, מביאה הגמרא דרשות נוספות שאמר רב יהודה על פסוקים שכוונתם לברכה אף שמשמעותם אינה כך[לד]:

נאמר (מיכה ו יג) 'וְגַם אֲנִי הֶחֱלְתִּי הַכּוֹתֶךָ הַשְׁמֵם עַל חַטֹּאתֶךָ'. **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, אף שנדה הוא לשון ריחוק, יש לדרוש פסוק זה לברכה, שתהיה ירושלים נִדָּה בדבר מבורך זה, מַה נִּדָּה שבעת נידתה היא אסורה לבעלה יֵשׁ לָהּ הֶיתֵּר - אם תטבול היא נטהרת מטומאתה ומותרת לבעלה[לה], **אַף** יְרוּשָׁלַיִם שחרבה יֵשׁ לָהּ תִּקְוָה, שכשיחזרו ישראל בתשובה, תחזור ירושלים לקדמותה[לו].

עוד דרש רב יהודה, נאמר (שם ו ו) 'אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה[לח]. **אָמַר רַב יְהוּדָה**, יש לדרוש פסוק זה לברכה, שהכוונה שירושלים היתה כְּאַלְמָנָה [-כעין אלמנה] וְלֹא אַלְמָנָה מַמָּשׁ שבעלה מת ולא ישוב אליה לעולם[לט], **אֶלָּא כְּאִשָּׁה שֶׁהָלַךְ בַּעְלָהּ לִמְדִינַת הַיָּם**, מחמת שגער בה[מ] וְדַעְתּוֹ לַחֲזוֹר **(עליה) [אֵלֶיהָ][מא]**, שאף שעתה היא כאלמנה שאין בעלה עמה ואין היא יודעת מתי הוא יחזור, מצפה היא בכל יום שמא היום ישוב אליה, כך ירושלים אף שעתה אין ה' שוכן בתוכה, יודעת שעתיד לשוב ולהשרות שכינתו בתוכה, ואף שלא נתגלה זמן הקץ, מצפה לו כנסת ישראל בכל יום שיבוא[מב].

עוד דרש רב יהודה, נאמר (מלאכי ג ט) 'וְגַם **אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים** לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכַי וְנֹשְׂאִים

ל. **רבי** שמואל בר נחמני סובר שגזירה שוה זו עדיפה על הגזירה שוה 'אחל אחל' כפי שלמד רבי אלעזר לעיל, כיון שהפסוק 'ביום תת ה' את האמורי' נאמר לגבי מעשה זה של עמידת השמש, אך הפסוק 'אחל גדלך' נאמר בתחילת ספר יהושע, לגבי הנסים שהיו בעבר בירדן. תורת חיים (ע"ז שם ד"ה ממיל). וכן כתב במדרש תנאים (שם ד"ה רבי), והוסיף שהתנא הראשון שלמד בגזירה שוה 'אחל אחל' סבר שאף שלא נאמר פסוק זה במלחמת האמורי, עדיף ללמוד ממנו מכיון שבתיבת גדלך מרומז ענין עמידת החמה [וכמו שנתבאר בהערה לעיל מדברי המדרש], אבל הפסוק 'ביום תת ה' את האמורי' אף שנאמר על מלחמה זו, אין בו משמעות לעמידת החמה.

לא. **ורגזו** וחלו' פירוש וירעדו ויפחדו. 'רוגז' הוא לשון רעדה. ו'חלו' הוא פחד הנגרם מחמת דבר חדש שנוצר, ולכן משתמשים בו על הפחד של היולדת כמו שנאמר (ירמיה ו כד) 'חיל כיולדה'. רש"ר הירש (בראשית יג ה, שמות טו יד).

לב. **שנאמר** שם בפסוק 'תחת כל השמים', והיינו כשעמדה לו החמה, נודע הדבר תחת כל השמים. רש"י (דברים שם).

לעיל בהערה בסיום המעשה עם נקדימון, הבאנו שנחלקו האחרונים האם במעשה של נקדימון החמה עמדה במקומה ולא שקעה בזמנה טרם שנתגלו הענינים שכיסוה, או שהחמה שקעה ושוב זרחה. ובגבורות ארי (ד"ה ונקדימון) פירש כאופן השני, והקשה מדוע נמנה נקדימון יחד עם משה ויהושע, הרי לגבי משה ויהושע היתה עמידה של השמש במקומה, ואילו אצל נקדימון לא עמדה החמה כלל במקום אחד אלא שחזרה וזרחה לאחר ששקעה. ותירץ, שצריך לומר שכאשר חזרה השמש לאחוריה לא שקעה מיד אלא שהתה קצת בעמידה במקום אחד כדי שתראה הזריחה ותהיה ניכרת לכל, ולא יהיה פתחון פה להגמון.

לג. **רש"י** (ד"ה שמיהן). וראה בקרן אורה (ד"ה ושמיהן) שביאר כיצד נלמד הדבר מהפסוק. והוסיף רש"י, שהנאמר בהמשך הפסוק 'וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש' נאמר על הענן, שלפעמים נכתב עליו לשון נקבה, וכגון מה שנאמר (מלכים ב' יח מד) 'הנה עב קטנה ככף איש עולה מים', ואף כאן 'תמטיר' שנאמר בלשון נקבה נאמר על הענן. והיינו שבא רש"י לבאר את סוף הפסוק 'וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש' ולכאורה דברי הפסוק אינם ברורים דיו מי הוא הממטיר שעליו נאמר 'אשר לא תמטיר עליה תיבש', ומבאר רש"י שהכוונה היא לענן שלפעמים נכתב בלשון נקבה, והיינו 'וחלקה שלא תמטיר העב עליה תיבש מחמת כך'. על פי הגהות חשק שלמה (בראשית שם).

לד. **על** פי הקרן אורה (ד"ה היתה).

לה. **ביאור** הפסוק על פי פשוטו שה' צוה על יעקב [-עם ישראל] שיהיו אויביו מצויים תמיד סביבותיו, שעמון ומואב היו שכנים רעים של ירושלים [כמבואר באריכות בסנהדרין (לו:)], וירושלים היתה לריחוק ולבוז בעיניהם. פסיקתא זוטרתא (מדרש לקח טוב מיכה שם).

לו. **על** פי רבינו חננאל (ד"ה תנא).

לז. **ולא** דימוה לזבה, מפני שזבה צריכה לשמור לפחות יום אחד קודם טבילתה וטהרתה [ואם ראתה שלשה ימים רצופים, צריכה לשמור שבעה ימים נקיים], אבל נדה מדין תורה אפילו ראתה כל שבעת ימי נדותה ופסקה לעת ערב, לקראת סוף היום השביעי טובלת באותו ערב ומיד מותרת לבעלה. כך גם גאולה העתידה, כשנחזור בתשובה מיד יבוא הגואל במהרה. עיון יעקב (ד"ה מה).

לח. **ירמיה** הנביא מקונן על החורבן ועל ירושלים שישבה בדד כלומר גלמודה מיושביה, כשקודם לכן היתה עיר זו 'רבתי עם' עיר שעמה רב, וכעת היתה כאלמנה. רש"י (שם) והביא גם את דרשת רב יהודה שהובאה כאן.

לט. **שאינה** אשת איש ותוכל להנשא לאחר. מהרש"א (ח"מ ד"ה היתה) בשם מדרש.

מ. **רבינו** חננאל (ד"ה תנא).

מא. **על** פי הגהות היעב"ץ (ד"ה ודעמו). הגהות וציונים.

מב. **על** פי עיון יעקב (ד"ה כמשה). ולמדנו מהכתוב שבחם של ישראל, שאומה מאומות העולם שנופלת הרי זה מפני שהשר שלה בשמים נפל לגמרי וסר כחם ומזלם, ואין השר עתיד לחזור אליה, והרי היא כאלמנה ממש ומשיעים ומאלהיהם שמת כוחו. אמנם ישראל אינם כן, ואף בשעה שנופלים אין זה מפני שהקב"ה עזבם לגמרי כי הוא חי וקיים לעולם ואין ישראל נחשבים אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים מחמת שאשתו נהגה שלא כהוגן, ועתיד לחזור אליה כשהיא תשוב אליו, כך עתיד הקב"ה לחזור ולגאול את ישראל כשיעשו תשובה. מהרש"א (ח"מ, סנהדרין קד. ד"ה מלמד).

בברכה זו נכלל גם שמובטח לישראל שאף בשעה שהם בגלות והקב"ה התרחק מהם, אין הוא מואס בהם לכלותם, כאשה שהלך בעלה למדינת הים שעדיין הוא חייב לתת לה מזונותיה וכל צרכיה. עיון יעקב (סנהדרין קד. ד"ה כמלמד). ועוד יש לבאר על פי דברי הגמרא (כתובות קו.) שאף שבעל שהלך למדינת הים חייב לזון את אשתו, אין בית דין יורדים לנכסיו כדי לפסוק לה מזונות לפי שאין אדם מניח את ביתו וריקם. וכך היה גם בחורבן בית ראשון שהקב"ה לא הניח את ביתו דהיינו את כלל ישראל ריקן, שנבוכדנצר הניח את החרש והמסגר שהיו גדולי תלמידי החכמים והגלה אותם לבבל [כמבואר בגיטין (פח.) שנקראו חרש ומסגר על שם גדלותם בתורה], וכך היה גם בחורבן בית שני שהניחו את יבנה וחכמיה, וכך בכל הדורות נשתיירו התנאים והאמוראים וחכמי התורה שבכל דור ודור ולכן נאמר 'כאלמנה' ולא אלמנה ממש. טעמא דקרא (מיכה ד"ה היתה).

יש להקשות, שמאחר ומבואר בגמרא שפסוק זה נדרש לטובה, אם כן מדוע נאמר פסוק זה בתחילת מגילת איכה שהינה מגילת קינות על חורבן הבית. ותירץ הריא"ף (על העין יעקב ד"ה היתה) שאף שעתיד בעלה לחזור, מכל מקום מקוננת היא על כל רגע ורגע שהיא עתה מרוחקת ממנו ועדיין לא שב אליה, והמגיד מדובנא (מהל' יעקב, נמוקותי ד"ה ומף) תירץ, שאלמנה חיה שבעלה עזב אותה ולא נודע מקומו, הרי בכל יום שעובר גדל צערה, וכאבה גדול מאלמנה שמת בעלה שברבות הימים נשכח מהלב, ואף שהאמת היא שאותה אלמנה חיה לבסוף בעלה יחזור עליה, ואילו אלמנה ממש תשאר לעולם במצבה. ולכן אף ש'היתה כאלמנה' היא ברכה שאין ירושלים כאלמנה ממש, מכל מקום כעת צערה גדול יותר וראוי לקונן עליה. והבן יהוידע (ד"ה כאלמנה) כתב, שהטעם שאומרים פסוק זה בקינות מפני שאף שהוא דבר טוב, יוצא ממנו חיוב על כלל ישראל, שאם הם מתערבים עם הגויים, נמצא שבזה דינם כאשה שמזנה תחת בעלה, שאיננה יכולה לחכות לבעלה שישוב אליה.

יש להקשות מדוע הדרשה שירושלים כנדה שיש לה תקנה להטהר, הובאה קודם

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כ.

ועבשיו ירדו גשמים. דתמיה: כוי שמו: נקדרה. זרמה, לשון מקדיר [ט], שהיתה חמה קודרת [ט] כרקיע וזורחת, פירטו"ל בלע"ז: הבי גרסינן נקדימון בן גוריון הא לחמרן: אתיא אחל אחל. כתיב כמלחמת יהושע (יהושע ג) אחל גדלך ובמלחמת משה כתיב (דברים ג) אחל תת פחדך, מה יהושע (ד) נקדמה לו חמה כמלחמתו כלכתיב והליח אף משה כן, שכן דרך הכתובין למד סתום מן המפורש ברמז בדיבור דומה לחבירו, וגזירה שוה אחת מן י"ג מדות שניתנו לו למשה מסיני, ובמחילת סיפרא מפורש: שתיהן לקללה. מקרא קלי, המי לכתיב [י] על עיר אחת אמטיר ועל עיר אחת לא אמטיר שניהם לקללה, אותה שימטיר עליה רוב גשמים שמקלקלין את התבואה, ואת שלא ימטיר אין גשמים ואין תבואה גדילה. משל לא אמטיר עליה מוסב הדבר על העב, שהעב בלשון נקיבה, דכתיב (מלכים ג יח) הנה עב קטנה ככף איש עולה מים: ולא אלמנה גמורה. דהא לא כתיב אלמנה אלא היתה כאלמנה, כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור: דלא מוקמי מינן רישי נהרי. מוכסין: גזיריפטי. סרדיוטין, מרוב בזיון: ונעתרות נשיקות שונא. נעתרות לשון הפך, כדאמרינן במסכת סוכה (דף יב.) ויעתר לו [כ] מה עתר זה מהפך את התבואה פורקא בלע"ז, מי נמי נעתרות לשון רבוי וייתור מינקרי"ם בלע"ז, כמו העתרתם עלי דבריכם (יחזקאל לה): בירכן בארז. כארזים עלי מים (במדבר כד): ארז זה אינו עומד במקום מים כו'. ומע"ג דכתיב נקרא כארזים עלי מים הוות לתו בלעס קאמר ליה, דבלעס אמר כארזים והמלאך [כ] הסיבו עלי מים, וכן כולהו, דבלעס אמר כנחלים דזימנין מתייבשין וקאמר ליה המלאך נטיו דלמא יבישין לעולם, והייבו לכתיב [מ] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה על ידי מלאך, שהסיבו על ידי מלאך: ואפילו כל הרוחות. שמין קשות: רוח דרומית. היא קשה, כדאמרינן (ב"ב ד' כה.) מילמלא בן נן שמעמידה אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה, שנאמר [נ] המבינתך יאבר נץ יפרס כנפיו לתימן: ומטייל. לשמוש: נזדמן

ונקדרה. כמו מקדר בהריס (עירובין נח.) כלומר שמנקד הרקיע: **גזיריפטי.** פירוש סרדיוטין ומוטרי העס בשוק: **ונעתרות** נשיקות שונא. פירוש (ה) כלומר נאמנים פנעי אוהב וחילופיהן בשונא ונעתרות לשון [פ] הפוך בעתר פורק"א בלע"ז שמהפכין בה את התבואה והכי פשטיה דקרא פנעי אוהב נאמנים שהוא עושה לטובה מפילו כשמכה מבירו מתכוין לטובה ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה וי"מ פשטיה דקרא הכי נאמנים פנעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומיס הס למשא כלומר הס מרובות ולמשא לעולס וי"מ הכי כשאוהביס עושיס מריבה ושונאיס זה את זה השנאה נאמנה והכי פירושו נאמנים פנעי אוהב הפנעים זהו השנאה שבין אוהביס הס נאמנות ונעתרות נשיקות שונא פי' לכשאוהביס עושיס שלוס זה לזה השלוס והפשרה שביניהן אמנה [ס] וקיימת והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

מה ארז זה. פירוש דלע"ג דכתיב ביה נקרא עלי מיס ההוא לאו בלעס קאמר ליה אלא מלאך וכן כולהו בלעס אמר כנחלים ומלאך אמר נטיו דאין מתייבשים וכן [ס] עלי נהר: ועבשיו ירדו גשמים [ע] נכנם לבית המרחץ בשמחה עד שהאדון נכנם בשמחתו לבית המרחץ נקדימון נכנם [פ] לבית המקדש כשהוא עצב נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם [צ] גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי שיהו מים מצויין לעולי רגלים מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעינות מים והותירו עד שיצא אדון מבית המרחץ נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש כשפגעו זה בזה אמר לו תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותי שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו חזר ונכנם לבית המקדש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם הודע שיש לך אהובים בעולמך מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה באותה שעה אמר לו האדון אילו לא נקדרה החמה היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותי תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו [ג] ולמה נקרא שמו נקדימון (ג) שנקדרה חמה בעבורו תנו רבנן [ג] שלשה נקדמה להם חמה בעבורן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון בשלמא נקדימון בן גוריון גמרא יהושע נמי קרא דכתיב [א] וידם השמש וירח עמד וגו' אלא משה מנלן אמר רבי אלעזר אתיא אחל אחל כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ג] אחל גדלך רבי שמואל בר נחמני אמר אתיא תת תת כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ד] ביום תת ה' את האמרי רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא [ב] אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה [ג] לו חמה למשה: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים כו': [ד] אמר רב יהודה אמר רב ושתיהן לקללה [ה] היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה תקנה [ג] [ו] היתה כאלמנה אמר רב יהודה לברכה [ס] כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה [ז] וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים אמר רב יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי [ס] [ח] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים אמר רב יהודה אמר רב לברכה דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן [ט] מאי דכתיב [ט] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכן בלעם הרשע אחיה השילוני קללן בקנה אמר להם לישראל והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה [י] מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהן דממו הרוחות עמד הקנה במקומו אבל בלעם הרשע בירכן בארז שנאמר [י] כארזים (עלי מים [יא]) מה ארז זה אינו עומד במקום מים [ס] ואין גזעו מחליף [יא] ואין שרשיו מרובין אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו (ג) אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. תנו רבנן לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה [יב] שבא רבי אלעזר (בן ר' [יג]) שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה

נזדמן

צל המעלות אשר ירדה בימי אחז, וכן ביעקב שמה ששקעה בעבורו זרחה בעבורו אבל אלו הג' הי' בלא תשלומין. [תוספות רי"ד] **וידם השמש.** ואמרו במדרש, (תנחומא אחרי מות ט) כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר, (תהלים קיג ג) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה לו חמה למשה.** כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא.** חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחהו כדי שילכד בפשעו, ופירוש נעתרות עבות פ"א נעתרות חזקות כנגד נאמנים כמו העתרתם עלי. [אבן עזרא, משלי כז ו] **והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה,** אמרו רז"ל אפילו בשעת קלקלה המשילם לקנה במים אמר שהוא נד ואינו נעקר ממקומו. [רד"ק, מלכים א יד טו]

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) כעי"ז מגילה דף ג., ג) גיטין נו., ג) ע"ז כה. (ע"ש בתוס'), ד) לעיל ו:, ה) סנהדרין קד. ע"ס, ו) סנהדרין דף קה:, ז) עיין לקמן כה:, ח) [מכות דל"נ פמ"ק מס' ד"ח פ"ד], ט) עי' ע"ז ג סוע"א, י) עמוס ד ז, כ) בראשית כה כא, ל) עיין רש"י סנהדרין קו. ד"ה אינו עומד, מ) דברים כג ו (ועי' ילקו"ש בלק רמז תשעא), נ) איוב לט כו, ס) [סוכה יד. יבמות מד.].

הגהות הב"ח

(ע) גמ' ועבשיו ירדו גשמים מיד נכנם לבית המרחץ בשמחה ובעוד שהאדון נכנם כו' מעיינות מים והומיכו בעוד שיצא האדון כו' מזר ונכנס נקדימון בן גוריון לבית המקדש כו' מהופיס בעולמך ובשם שעשית נס [פ] כן עשה מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים: (צ) שם ולמה נקרא שמו נקדימון שעמדה [חולי ל"ל שנקדמה מ] לו חמה: (ג) שם נאות ומוסבות כו (אין מזיזות אותו ממקומו) תמ"מ ונ"ב ס"ג אינו הולך ובא עמהן: (ד) רש"י ד"ה תחית כו' מה יהושע נקדרת לו חמה: (ה) תוס' ד"ה ונעתרות כו' פירוש נאמנים כו' כל"ל וחיבת כלומר נמחק:

גליון הש"ס

[מכת"י גמ' ואין גזעו מחליף. ע' ב"ב דף פ ע"ב]:

תורה אור השלם

א) וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: [יהושע י, יג]

ב) הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֶךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ: [דברים ב, כה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ: [יהושע ג, ז]

ד) אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַייָ בְּיוֹם תֵּת יְיָ אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן: [יהושע י, יב]

ה) פֶּרְשָׁה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צִוָּה יְיָ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו הָיְתָה יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה בֵּינֵיהֶם: [איכה א, יז]

ו) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס: [איכה א, א]

ז) וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכָי וְנֹשְׂאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה: [מלאכי ב, ט]

ח) וְהִכָּה יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמַּיִם וְנָתַשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לַאֲבוֹתֵיהֶם וְזֵרָם מֵעֵבֶר לַנָּהָר יַעַן אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת אֲשֵׁרֵיהֶם מַכְעִיסִים אֶת יְיָ: [מלכים א' יד, טו]

ט) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא: [משלי כז, ו]

י) כִּנְחָלִים נָטָיוּ כְּגַנַּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]

הגהות וציונים

[ע] בע"י נכנם נקדימון: [ג] עי' הג' הב"ח אות ב ובהגהות וציונים שם: [ג] בכת"י יש לה היתר, וכן הגיה המהרש"א אבל איני יודע לפרשה היטב (דק"ס): [ד] צ"ל אליה (יעב"ץ), וכ"ה בע"י (ובכת"י ליתא כלל): [ה] [גירסת ערוך ערך גז ו' גאזי דפטאי] (גליון): [ו] [צ"ל הקנה במים] (גליון): [ז] [בילקוט ליתא וכן משמע מדברי תוספות ד"ה מה ארז וכו' וכ"מ מרש"י] (גליון): [ס] [צ"ל ברבי, ובאבות דר"נ ומס' ד"א איתא ר"ש בן אלעזר] (גליון): [ע] ברש"י שבע"י מקדרת: [י] בתוס' שבע"י נאמנת: [כ] וכן בגנות עלי נהר (בארות המים: [ל] יש להוסיף שעשית לי נס בראשונה כך עשה לי נם באחרונה מיד וכו' (ממ"נ), וכ"ה הנוסח בכת"י ובע"י: [מ] כך איתא בגמ' בכמה דפו"י. בהג' הב"ח דפו"י אינו מגיה כלום כאן אלא להלן בסוף הענין מגיה שצ"ל בשעה שעמדה לו חמה למשה, וכמו שהוא בכת"י ובע"י (ונראה שבשגגה העבירו הגהתו לכאן ושייך להלן):

משנת ראשונים

שלשה נקדמה להם חמה בעבורן. אי קשיא אמאי לא מנה חזקיה בהדייהו שניתוספו באותו היום עשר שעות, תשובה, התם לא עמד הגלגל, אלא חזר למזרח והיה מהלך, אבל לאלה השלשה עמד הגלגל ולא היה מהלך, וליעקב נמי מיהר השמש לשקוע בעבורו, ואחרי כן מיהר לזרוח בעבורו, אבל הגלגל לא עמד, ואינו מונה כאן אלא למי שעמד להם הגלגל.

[תוספות רי"ד, עבודה זרה כה.]

אי קשיא אמאי לא מני חזקיהו ויעקב, י"ל שלחזקיהו היה תשלומין ליום שקיצר במות אחז, כדכתיב הנני משיב את שתיהן לקללה. אותה שלא ירדה עליה ואותה שירדה עליה ושתיהן מתענות. **דלא מוקמי מינן גזי ריפטי** ולא מיגרו (פי) [בן]: **כארזים עלי מים** הוא אמר כארזים [פ] ורוח הקודש משיבה עלי מים שגזעו מחליף:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

[פ] עי' תוס' ד"ה מה ארז.

פָּנִים בַּתּוֹרָה׳[מג], **אָמַר רַב יְהוּדָה**, אף שפסוק זה משמעותו לקללה יש לדרוש אותו **לִבְרָכָה**, **דְּלֹא מוֹקְמִי מִינַּן** - שאין הגוים מעמידים מאתנו, **לֹא רֵישֵׁי נַהֲרֵי** - לא מוכסים הגובים מס בנהרות, **וְלֹא גְּזִירִיפְּטֵי** ולא שוטרים הממונים להעניש את העם[מד], ומשום שישראל בזויים בעיני הגוים אין הם ממנים אותם לכך[מה], והברכה בזה היא, שאילו היו מעמידים מהם מוכסים ושוטרים, היו המון העם הגויים שׂונאם בשל כך ומתגרה בעם ישראל, ועתה אין הם מתגרים בנו[מו].

עוד דרש רב יהודה בשם רב, נאמר בנבואת אחיה השילוני על חטאות ירבעם בן נבט (מלכים ז׳ יד טו) **׳וְהִכָּה ה׳ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמָּיִם׳[מז]**, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, אף שמשמעותו של פסוק זה לקללה יש לדורשו **לִבְרָכָה** - שהדימוי לקנה יש בו ברכה, שישנן מעלות בקנה וישראל נמשלו להן, וכפי שיתבאר להלן בדברי רבי שמואל בר נחמני, **דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, מַאי דִּכְתִיב** [-מה פירוש הפסוק[מח]] (משלי כז ו) **׳נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׳** [-פצעים הנגרמים על ידי האוהב הם לטובה ויש בהם תועלת[מט], ואילו אצל השונא אפילו נשיקותיו נהפכות לרעה, והם היפך מנאמנות[נ]. דרש רבי יונתן שפסוק זה נאמר על נבואת אחיה השילוני שהובאה לעיל, **שְׁטוּבָה הַקְלָלָה שֶׁקִּיֵּל אֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי אֶת יִשְׂרָאֵל, יוֹתֵר מִבְּרָכָה שֶׁבֵּירְכָן בִּלְעָם הָרָשָׁע**, שקללת אחיה היא פצעי אוהב הנאמנים שהרי אחיה אהב את ישראל, ואילו ברכת בלעם הרשע אלו הם נשיקות השונא הנהפכות לרעה.

ומבארת הגמרא, שהרי **אֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי קִלְּלָן בִּלְשׁוֹן קָנֶה, שֶׁאָמַר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל ׳וְהִכָּה ה׳ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמָּיִם׳**, כלומר, שיהיה קיומם של ישראל חלש מאד, כקיומו של הקנה במים, שעל ידי רוח קלה נע ממקומו[נא], אמנם בלשון זו יש גם ברכה, **מַה קָּנֶה זֶה עוֹמֵד בְּמָקוֹם מַיִם** ואינו מתייבש, **וְגִזְעוֹ מַחְלִיף** - לאחר שנקצץ חוזר וגדל, **וְשָׁרָשָׁיו מְרוּבִּין, וַאֲפִילּוּ כָּל הָרוּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם בָּאוֹת וְנוֹשְׁבוֹת בּוֹ אֵין מְזִיזוֹת אוֹתוֹ מִמְּקוֹמוֹ** - אינו נעקר ממקום שורשיו ואינו נשבר, **אֶלָּא** מתוך רכותו וריבוי שרשיו הוא **הוֹלֵךְ וּבָא עִמָּהֶן** - נע ונד עם הרוחות[נב], וכיון **שֶׁדָּמְמוּ** - שקטו **הָרוּחוֹת, עָמַד** [-נשאר] **הַקָּנֶה בִּמְקוֹמוֹ**, כך ישראל עומדים במקום מים שהיא התורה, ואם גלו לבין העמים על אף הצרות הם ממשיכים לעסוק בתורה ושרשיהם מרובין, שמכח התורה אין הרוחות הרעות שהם מלכויות אומות העולם[נג] מזיזות אותם ממקומם לעקרם עקירה גמורה[נד], אלא נכנעים הם תחת כל מלכות והולכים ובאים עמה, וכשישקטו הרוחות, כלומר כשיכלו מלכויות אלו המשעבדות בישראל, יעמדו ישראל במקומם שהוא ארץ ישראל[נה]. וזהו ביאור הפסוק ׳נאמנים פצעי אוהב׳ שקללתו של אחיה השילוני לעם ישראל היתה לטובה.

אֲבָל בִּלְעָם הָרָשָׁע בֵּירְכָן בְּאֶרֶז, שֶׁנֶּאֱמַר בברכות שבירך בלעם את עם ישראל (במדבר כד ו) **׳כַּאֲרָזִים (עֲלֵי מָיִם׳[נו])**, ואף שארז הוא עץ חזק, כוונתו לרעה ויש בדבריו קללה, **מַה אֶרֶז זֶה אֵינוֹ עוֹמֵד בְּמָקוֹם מַיִם** ועלול להתייבש[נז], **וְאֵין גִּזְעוֹ מַחְלִיף** לאחר שקוצצים

הדרשה שהיא כאלמנה המצפה לשוב בעלה, הרי הפסוק ׳היתה כאלמנה׳ (פסוק ו) נאמר קודם הפסוק ׳היתה ירושלים לנדה׳ (פסוק יז). ותירץ בקרן אורה (ד״ה היתה), שפשטות הפסוקים נאמרו כפי סדר הגלות, שהגורם לגלות הוא עוונותינו שמחמתם התרחקנו מה׳, והמשיל זאת הנביא לנדה שמורחקת מחמת טומאתה, וכשגברו החטאים רצתה השכינה להסתלק לגמרי מישראל, והמשיל זאת לאלמנה שבעלה עזבה לגמרי. ורב יהודה בא ללמדנו ששני הפסוקים נאמרו לברכה, ׳היתה ירושלים לנדה׳ היינו שיש לנו תקנה כנדה שאין טומאתה לעולם וסופה להטהר, וסופנו לשוב אל ה׳ על ידי הגלות, ככתוב (דברים ד ל) ׳בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו׳, ולאחר מכן ׳היתה כאלמנה׳ כאשה שהלך בעלה ודעתו לחזור, שכשנשוב אל ה׳, אף ה׳ ישוב אלינו להיטיב לנו ולשכון בתוכנו, ככתוב (שם ל ג) ׳ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה׳ אלהיך שמה׳, כלומר שישוב אליך כשם ששבת אליו.

מג. על פי הפשט ביאור הפסוק הוא כהמשך לנאמר שם בפסוק הקודם (מלאכי ג ח) ׳ואתם סרתם מן הדרך הכשלתם רבים בתורה שחתם ברית הלוי אמר ה׳ צבאות׳, שהקב״ה מוכיח את שבט הכהונה שסרו מהדרך שנזכרה שם בפסוקים שהיה מן הראוי שישיבו רבים מעוון, והם לא רק שלא עשו כן אלא אדרבה הכשילו רבים בדיני התורה, ו׳שחתם ברית לוי׳ שאת הברית שכרתי עם שבט הלוי שישרתוני ויכבדוני, אתם השחתתם וביזיתם. ולאחר מכן אומר הקב״ה שגם הוא ישחית את הברית ויתן אותם נבזים ושפלים בעיני העם, וכפי שיעור העון בעזיבת דרך ה׳ ונשיאת הפנים לעשירי העם להחניף להם ולהטות דין התורה כפי רצונם, כשיעור הזה יהיה להם בזיון ושפלות. על פי מצודת דוד (שם).

מד. רש״י (ד״ה גזירפטי) פירש שהם סרדיוטין, ובשפת הים (שם) כתב שהם הממונים לדון דיני נפשות. ותוספות (ד״ה גזירפטי) הוסיפו שבכלל גזירפטי הם גם שוטרים המכים את העם במקל, וכן פירש בערוך (ערך גז ז) שהם שוטרים שחובטים בני אדם ולוקחים ממונם.

מה. על פי רש״י (ד״ה גזירפטי) ורבינו חננאל (ד״ה תנא).

מו. רבינו גרשום (ד״ה לנא). בשיטה לבעל הצרורות (ד״ה לנא) פירש שהברכה בזה היא שעל ידי שלא ימנו אותנו לעבודות כאלו, יהיה לנו פנאי לעסוק בתורה. אמנם המהרש״א (מ״ח ד״ה וגס) כתב, שאומניות אלו הם בזויות מאד והברכה היא שלא נתבזה בהם, ואף שנאמר בסוף הפסוק ׳ושפלים לכל העם׳ ומשמע שיהיו ישראל מבוזים בעיני הגויים, כוונת רב יהודה היא שאכן בעיני המון העם יהיו ישראל שפלים, אבל בעיני מלכי הגוים ושריהם לא יהיו ישראל שפלים ונבזים גם בגלות, אלא שלא יעמידו המלכים מוכסים ושוטרים מישראל כי לא יהיה להם תועלת בכך, שהמון העם המבזים את ישראל לא יצייתו להם, כיון שהם שפלים בעיניהם, וזהו טובתם של ישראל שעל ידי כך ינצלו ממנויים מבוזים אלו.

מז. ירבעם בן נבט היה מלך ישראל שחטא והחטיא את ישראל. וכאשר חלה בנו נתנבא אחיה השילוני על העונש אשר יהיה לבית ירבעם, ולפי שירבעם החטיא את ישראל, אף ישראל יענשו, ויהיה קיומם על אדמתם חלוש מאד כקנה חלוש אשר לרוב רכותו ינוד במעט רוח ויכה את חבירו העומד בצידו, עד שלבסוף יתקיים בהם הנאמר בהמשך הפסוק (שם) ׳ונתש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם וזרם מעבר לנהר יען אשר עשו את אשריהם מכעיסים את ה״. על פי מצודת דוד. ורב דרש שאף שנאמר בפסוק זה עונש לישראל, נאמר בלשון שיש בו גם משמעות ברכה.

מח. אין הגמרא כעת עוסקת בפירוש הפסוק, אלא עיקר כוונת הגמרא לשאול כלפי מה נאמר פסוק זה, ומביאה את דרשתו של רבי יונתן על כך.

מט. משום שפוצע אותו כדי שיישר דרכו ויטיב מעשיו, ומשום שאוהבו הרי פצעים אלו מועילים. מצודת דוד (משלי כז ו).

נ. ׳נעתרות׳ פירושו מלשון ׳הפך׳ וכפי שדורשת הגמרא (סוכה יב.) את האמור בתפילתם של יצחק ורבקה (בראשית כה כא), ׳ויעתר יצחק לה׳ לנכח אשתו כי עקרה היא ויעתר לו׳ והיינו שתפילתם של צדיקים מהפכת דעתו של הקב״ה, וזה מלשון ׳עתר׳ שהוא הכלי שהופכים בו את התבואה. רש״י (ד״ה ונעתרות), וכך גם פצעי אוהב נאמנים, ונשיקות שונא הם הפוכות מנאמנות. רש״י (סנהדרין קה: ד״ה ונעתרות). פירוש נוסף כתב רש״י (ד״ה ונעתרות), ש׳נעתרות׳ היינו שנשיקות השונא מרובות ומיותרות ומכבידות על המקבלם. [על פי הגהות וציונים]. ופירוש הפסוק שהפצעים שהאוהב פוצע את חבירו כדי שיישר דרכו וייטיב מעשיו, הם נאמנים כי הם עושים שליחותם ומועילים למקבלם ששב למוטב, אבל השונא אפילו נשיקותיו המרובות הם למשא וטורח ואין בהם תועלת שאין כוונתו להיטיב לחבירו, ועוד שמרבה הוא נשיקות, כי בשנאתו כשרואה את חבירו עושה מעשים רעים מנשקו כדי שיוסיף לעשותם. על פי תוספות (ד״ה ונעתרות), מצודת דוד ומלבי״ם (משלי כז ו). וראה בתוספות שכתבו פירוש שלישי, ומה שדנו האחרונים [בארות המים (נמוס׳ שם), שו״ת מלמד להועיל (מהר״ע ותו״מ סי׳ ע)] בביאור דבריהם.

נא. מצודת דוד (שם).

נב. על פי בארות המים (ד״ה מין). אמנם הב״ח (שו״ת ג) הגיה בגירסת הגמרא וכתב שיש למחוק תיבות ׳ואין מזיזות אותו ממקומו׳, ולגרוס במקומם ׳ואין הולך ובא עמהם׳.

נג. ביאר המהרש״א (ח״ל, סנהדרין קו. ד״ה מיון), שנמשלו אומות העולם לארבעה רוחות העולם, משום שהם נמצאים מארבעה הרוחות סביב ארץ ישראל, בבל נמצאת מצפון לארץ ישראל מדי ממזרח יון ממערב ואדום מדרום.

נד. על פי הגירסא שנוספה בסוגריים בעין יעקב, והריא״ף (על עין יעקב ד״ה מ״ד) והמהרש״א (שם).

נה. מהרש״א (שם). ובעיון יעקב (ד״ה מה) ביאר, שכשם שלקנה יש עמידה וקיום ואף שעומד במקום מים אינו נרקב, כך ישראל אף שהם בגלות אצל הגוים הנקראים ׳מים׳ כאמור בפסוק (ישעיה יז יג) ׳כהמות ימים יהמיון׳, מכל מקום ׳מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה׳ (שיר השירים ח ז) שאוהב ה׳ את ישראל, כמבואר במדרש (שמו״ר מט ו).

נו. כן משמע מדברי רש״י (ד״ה תרז) ותוספות (ד״ה מה) שאין לגרוס תיבות אלו. הגהות וציונים. וראה להלן בהערה הבאה.

נז. ואף שנאמר שם בפסוק שהארזים יהיו ׳עלי מים׳ ומשמע שהם גדלים במקום מים, תיבות אלו אינן מברכת בלעם, אלא הוא אמר ׳כארזים׳ שאינם גדלים על מים, והמלאך השיבו ׳עלי מים׳. וכן כל הפסוק שם יש לבארו באופן זה שבלעם אמר שיהיו ישראל ׳כנחלים׳ שפעמים מתייבשים, ואמר לו המלאך ׳נטיו׳, שאין מתיבשים לעולם. וכן אמר בלעם כ׳גנות׳ שפעמים שמתייבשין, והשיבו המלאך ׳עלי נהר׳ שאין מתייבשין לעולם, וכפי שנאמר (דברים כג ו) ׳ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה׳ שהפכם על ידי מלאך שהשיב לבלעם על קללותיו ותקנם לברכה. רש״י (ד״ה תרז) ותוספות (ד״ה מה). [אמנם בסנהדרין (קו.) פירש רש״י (ד״ה שמיונו) שהשכינה היא שהשיבה לבלעם, שיצאה בת קול ואמרה כן, וראה בביאורי רש״י מה שנתבאר בזה. וכן ביאר שגם סוף הפסוק נדרש כך, שבלעם אמר ׳כאהלים׳ ויצאה בת קול ואמרה ׳נטע ה״]. אולם בעיון יעקב (שם) כתב שאין צריך לומר כך, אלא אף ׳עלי מים׳ הוא מדברי בלעם, שהמשיל ישראל לארז שאם יעמוד במקום מים ירקב, וכך ישראל לא יהיה להם קיום חס ושלום כיון שעומדים בין האומות.

רבינו גרשום

ועבשיו ירדו גשמים. דתמיה: כוי שמו: נקדרה. זרמה, לשון מקדיר [ט], שהיתה חמה קודרת [ט] כרקיע וזורחת, פירטו"ל בלע"ז: הבי גרסינן נקדימון בן גוריון הא לחמרן: אתיא אחל אחל. כתיב דמלחמת יהושע (יהושע ג) לחל גדלך ובמלחמת משה כתיב (דברים ג) לחל תת פחדך, מה יהושע (ד) נקדמה לו חמה דמלחמתו כדכתיב והלית אף משה כן, שכן דרך הכתובין למד סתום מן המפורש ברמז בדיבור דומה לחבירו, וגזירה שוה אחת מן י"ג מדות שניתנו לו למשה מסיני, ובתחילת סיפרא מפורש: שתיהן לקללה. מקרא קלי, הלי דכתיב [י] על עיר אחת אתטיר ועל עיר אחת לא אתטיר שניהם לקללה, אותה שימטיר עליה רוב גשמים שמקלקלין את התבואה, ואת שלא ימטיר אין גשמים ואין תבואה גדילה. משל לא תמטיר עליה מוסך הדבר על העב, שהעב בלשון נקיבה, דכתיב (מלכים ו יח) הנה עב קטנה ככף איש עולה מים: ולא אלמנה גמורה. דהא לא כתיב אלמנה אלא היתה כאלמנה, כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור: דלא מוקמי מינן רישי נהרי. מוכסין: גזיריפטי. סרדיוטין, מרוב בזיון: ונעתרות נשיקות שונא. נעתרות לשון הפך, כדאמרינן במסכת סוכה (דף יב.) ויעתר לו [כ] מה עתר זה מהפך את התבואה פורקא בלע"ז, אי נמי נעתרות לשון רבוי וייתור אינקרי"ש בלע"ז, כמו העתרתם עלי דבריכם (ישעיהו לה): בירכן בארז. כארזים על מים (במדבר כד): ארז זה אינו עומד במקום מים בו'. ומע"ג דכתיב נקרא כארזים עלי מים ההוא לאו בלעט קאמר ליה, דבלעט אמר כארזים והמלאך [כ] הסיבו עלי מים, וכן כולהו, דבלעט אמר כאחלים דזימנין מתייבשין וקאמר ליה המלאך נטיו דאין יבשין לעולם, והייו דכתיב [מ] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה על ידי מלאך, שהסיבו על ידי מלאך: ואפילו בל הרוחות. שאין קשות: רוח דרומית. היא קשה, כדאמרינן (ב"ב ד' כה.) מילמלא בן נן שמעמידה אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה, שנאמר [כ] המבינתך יאבר נן יפרש כנפיו לתימן: ומטייל. לשמוש: נזדמן

נקדרה. כמו מקדר בהריס (עירובין נח.) כלומר שמנקד הרקיע: **גזיריפטי.** פירוש סרדיוטין ושוטרי העם במקל: **ונעתרות** נשיקות **שונא.** פירוש (ה) כלומר נאמנים פנעי אוהב וחילופיהן בשונא ועתרות לשון [פ] הפוך בעתר פורק"א בלע"ז שמהפכין בה את התבואה והכי פשטיה דקרא פנעי אוהב נאמנים שהוא עושה לטובה מפילו כשמכה מבירו מתכוין לטובה ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה וי"מ פשטיה דקרא הכי נאמנים פנעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומים הם למשא כלומר הם מרובות ולמשא לעולם וי"מ הכי כשאוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה השנאה נאמנה והכי פירושו נאמנים פנעי אוהב הפנעים זהו השנאה שבין אוהבים הם נאמנות ונעתרות נשיקות שונא פי' דכשאוהבים עושים שלום זה לזה השלום והפשרה שביניהן אמנה [ס] וקיימת והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

מה ארז זה. פירוש דלע"ג דכתיב ויה נקרא עלי מים ההוא לאו בלעט קאמר ליה אלא מלאך וכן כולהו בלעט אמר כאחלים ומלאך אמר נטיו לשון מתייבשים וכן [פ] עלי נהר: ועבשיו ירדו גשמים [פ] נכנם לבית המרחץ בשמחה עד שהאדון נכנם בשמחתו לבית המרחץ נקדימון נכנם [פ] לבית המקדש כשהוא עצב נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם [פ] גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי שיהו מים מצויין לעולי רגלים מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעינות מים והותירו עד שיצא אדון מבית המרחץ נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש כשפגעו זה בזה אמר לו תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותי שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו חזר ונכנם לבית המקדש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם הודע שיש לך אהובים בעולמך מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה באותה שעה אמר לו האדון אילו לא נקדרה החמה היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותי תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו [ג] ולמה נקרא שמו נקדימון (ג) שנקדרה חמה בעבורו תנו רבנן [ג] שלשה נקדמה להם חמה בעבורן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון בשלמא נקדימון בן גוריון גמרא יהושע נמי קרא דכתיב [א] וידם השמש וירח עמד וגו' אלא משה מנלן אמר רבי אלעזר אתיא אחל אחל כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ג] אחל גדלך רבי שמואל בר נחמני אמר אתיא תת תת כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ד] ביום תת ה' את האמרי רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא [ב] אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה [ה] לו חמה למשה: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים כו': [ד] אמר רב יהודה אמר רב ושתיהן לקללה [ה] היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה תקנה [ו] [ז] היתה כאלמנה אמר רב יהודה לברכה [ח] כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה [ז] וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים אמר רב יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי [ח] [ט] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים אמר רב יהודה אמר רב לברכה דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן [י] מאי דכתיב [יא] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכן בלעם הרשע אחיה השילוני קללן בקנה אמר להם לישראל והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה [יא] מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהן דממו הרוחות עמד הקנה במקומו אבל בלעם הרשע בירכן בארז שנאמר [יב] כארזים (עלי מים [יג]) מה ארז זה אינו עומד במקום מים [יד] ואין גזעו מחליף [טו] ואין שרשיו מרובין אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו (ג) אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. תנו רבנן לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה [טז] שבא רבי אלעזר (בן ר' [טז]) שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה

נזדמן

צל המעלות אשר ירדה בימי אחז, וכן ביעקב שמה ששקעה בעבורו זרחה בעבורו אבל אלו הג' הי' בלא תשלומין. [תוספות רי"ד] **וידם השמש.** ואמרו במדרש, (תנחומא אחרי מות ט) כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר, (תהלים קיג ג) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה לו חמה למשה.** כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא.** חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחהו כדי שילכד בפשעו, ופירוש נעתרות עבות פ"א נעתרות חזקות כנגד נאמנים כמו שתיהן לקללה. אותה שלא ירדה עליה ואותה שירדה עליה ושתיהן מתענות. **דלא מוקמי מינן גזי ריפטי ולא מיגרו (פי) [בן]: כארזים עלי מים** הוא אמר כארזים [פ] ורוח הקודש משיבה עלי מים שגזעו מחליף:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

[פ] עי' תוס' ד"ה מה ארז.

מסורת הש"ס עם הוספות

[ס] כעי"ז מגילה דף ג., [ע] גיטין נו., [ג] ע"ז כה. (ע"ש בתוס'), [ד] לעיל ו:, [ה] סנהדרין קד. ע"ב, [ו] סנהדרין דף קה:, [ז] עיין לקמן כה:, [ח] [מכות דל"ג פמ"ק מס' ד"ה פ"ד], [ט] עי' ע"ז ג סוע"א, [י] עמוס ד ז, [כ] בראשית כה כא, [ל] עיין רש"י סנהדרין קו. ד"ה אינו עומד, [מ] דברים כג ו (ועי' ילקו"ש בלק רמז תשעא), [נ] איוב לט כו, [ס] [סוכה יד. יבמות מד.].

הגהות הב"ח

(פ) גמ' ועבשיו ירדו גשמים מיד נכנם לבית המרחץ [אוצר החכמה] בשמחה ובעוד שהאדון נכנם כו' מעיינות מים והותירו בעוד שיצא האדון כו' מזר ונכנם נקדימון בן גוריון לבית המקדש כו' מהופיס בעולמך ובשם שעשית נס [ס] כן עשה מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים: (ג) שם ולמה נקרא שמו נקדימון שעמדה [חולי ל"ל שנקדמה מ"] לו חמה: (ג) שם בשלשה ובשבעה כו (אין מזיזות אותו ממקומו) תמ"מ ונ"ב ס"ת אינו הולך ובא עמהן: (ד) רש"י ד"ה תחיל כו' מה יהושע נקדרת לו חמה: (ה) תוס' ד"ה ונעתרות כו' פירוש נאמנים כו' כל"ל ותיבת כלומר נמחק:

גליון הש"ם

[מכת"י גמ' ואין גזעו מחליף. ע' ב"ב דף פ ע"ב]:

תורה אור השלם

א) וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: [יהושע י, יג]

ב) הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֶךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ: [דברים ב, כה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ: [יהושע ג, ז]

ד) אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַייָ בְּיוֹם תֵּת יְיָ אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן: [יהושע י, יב]

ה) פָּרְשָׂה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צִוָּה יְיָ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו הָיְתָה יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה בֵּינֵיהֶם: [איכה א, יז]

ו) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס: [איכה א, א]

ז) וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכָי וְנֹשְׂאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה: [מלאכי ב, ט]

ח) וְהִכָּה יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמַּיִם וְנָתַשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לַאֲבוֹתֵיהֶם וְזֵרָם מֵעֵבֶר לַנָּהָר יַעַן אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת אֲשֵׁרֵיהֶם מַכְעִיסִים אֶת יְיָ: [מלכים א' יד, טו]

ט) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא: [משלי כז, ו]

י) כִּנְחָלִים נָטָיוּ כְּגַנַּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]

הגהות וציונים

[ס] בע"י נכנם נקדימון: [ג] עי' הג' הב"ח אות ב ובהגהות וציונים שם: [ג] בכת"י יש לה היתר, וכן הגיה המהרש"א אבל איני יודע לפרשה היטב (דק"ס): [ד] צ"ל אליה (יעב"ץ), וכ"ה בע"י (ובכת"י ליתא כלל): [ה] [גירסת ערוך ערך גז ו' גאזי דפטאי] (גליון): [ו] [צ"ל הקנה במים] (גליון): [ז] [בילקוט ליתא וכן משמע מדברי תוספות ד"ה מה ארז וכו' וכ"מ מרש"י] (גליון): [ח] [צ"ל ברבי, ובאבות דר"נ ומס' ד"א איתא ר"ש בן אלעזר] (גליון): [ט] ברש"י שבע"י מקדרת: [י] בתוס' שבע"י נאמנת: [כ] וכן בגנות עלי נהר (בארות המים: [ל] יש להוסיף שעשית לי נס בראשונה כך עשה לי נם באחרונה מיד וכו' (ממ"נ), וכ"ה הנוסח בכת"י ובע"י: [מ] כך איתא בגמ' בכמה דפו"י. בהג' הב"ח דפו"י אינו מגיה כלום כאן אלא להלן בסוף הענין מגיה שצ"ל בשעה שעמדה לו חמה למשה, וכמו שהוא בכת"י ובע"י (ונראה שבשגגה העבירו הגהתו לכאן ושייך להלן):

משנת ראשונים

שלשה נקדמה להם חמה בעבורן. אי קשיא אמאי לא מנה חזקיה בהדייהו שניתוספו באותו היום עשר שעות, תשובה, התם לא עמד הגלגל, אלא חזר למזרח והיה מהלך, אבל לאלה השלשה עמד הגלגל ולא היה מהלך, וליעקב נמי מיהר השמש לשקוע בעבורו, ואחרי כן מיהר לזרוח בעבורו, אבל הגלגל לא עמד, ואינו מונה כאן אלא למי שעמד להם הגלגל.

[תוספות רי"ד, עבודה זרה כה.]

אי קשיא אמאי לא מני חזקיהו ויעקב, י"ל שלחזקיהו היה תשלומין ליום שקיצר במות אחז, כדכתיב הנני משיב את

העתרתם עלי. [אבן עזרא, משלי כז ו] **והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה,** אמרו רז"ל אפילו בשעת קלקלה המשילם לקנה במים אמר שהוא נד ואינו נעקר ממקומו. [רד"ק, מלכים א יד טו]

אותו אינו חוזר וגדל, **וְאֵין שָׁרָשָׁיו מְרוּבִּין, וְאֲפִילּוּ** [שאין שרשיו מרובים] **אִם כָּל הָרוּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם נוֹשְׁבוֹת בּוֹ אֵין מְזִיזוֹת אוֹתוֹ** מִמְּקוֹמוֹ ובלבד שרוחות אלו אינן רוחות קשות, אך **כֵּיוָן שֶׁנָּשְׁבָה בּוֹ רוּחַ דְּרוֹמִית** שהיא רוח קשה וחזקה מכל הרוחות[נח], **עוֹקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ עַל פָּנָיו** - מחמת קשיותו של העץ ושרשיו המועטין הרוח עוקרת את העץ עם שרשיו[נט], כך רצה בלעם לקלל את ישראל, שאף שינצלו מהמלכויות הראשונות שישתעבדו בהם, כשתבוא מלכות אדום החזקה שהיא בדרומה של ארץ ישראל לא תהיה להם תקומה[ס]. וזהו ביאור הפסוק 'ונעתרות נשיקות שונא' שבנשיקותיו וברכותיו של בלעם הרשע התכוון לקללה. ולמדנו מדברי רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן, שבקנה ישנם מעלות רבות, ומזה יש ראיה לדברי רב יהודה שדרש בשם רב את הפסוק 'והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים' לברכה.

מדסיפה[אהח 18/06/2018] הגמרא במעלת הקנה שנמשלו אליו ישראל, **וְלֹא עוֹד** - **שֶׁלָּמַד תּוֹרָה הַרְבֵּה,** ואין די במעלות אלו שנאמרו בקנה, **אֶלָּא** שמחמת רכותו[סא] **זָכָה קָנֶה לִיטּוֹל הֵימֶנּוּ קוֹלְמוֹס,** כלומר שאף אם נעקר ממקומו עדיין הוא זוכה שנוטלים ממנו קולמוס **לִכְתּוֹב בּוֹ סֵפֶר תּוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים**[סב], וכך ישראל אף אם גרם החטא וגלו מארצם, עדיין זוכים ללמוד תורה בגלות[סג].

הגמרא מביאה ברייתא המבארת שראוי לאדם להיות רך כקנה, ומביאה מעשה שממנו למדנו ענין זה:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם** בהנהגתו עם בני אדם **רַךְ** ונכנע **כְּקָנֶה** - רך ונח עם הבריות, **וְאַל יְהֵא קָשֶׁה כְּאֶרֶז** בהנהגתו עם הבריות[סד]. **וּמַעֲשֶׂה שֶׁבָּא רַבִּי אֶלְעָזָר (בן רבי) [בְּרַבִּי**[סה]**] שִׁמְעוֹן** מִמקום ששמו **מִגְדַּל גְּדוֹר**[סו] **מִבֵּית רַבּוֹ** לאחר שלמד אצלו תורה, **וְהָיָה רָכוּב עַל הַחֲמוֹר וּמְטַיֵּיל עַל שְׂפַת נָהָר** כדי לשמוח בכך[סז], **וְשָׂמַח שִׂמְחָה גְּדוֹלָה וְהָיְתָה דַּעְתּוֹ גַּסָּה עָלָיו** - היה מתגאה[סח], **מִפְּנֵי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה הַרְבֵּה,**

נח. כמבואר בגמרא (ג"ע כה.), שרוח דרומית היא הרוח הקשה שבכל הרוחות, ואילמלא בן נץ [-מלאך בדמות נץ] שמעמידה בכנפיו, היתה רוח זו מחריבה את כל העולם. שנאמר (מיוס לט כט) 'הֲמִבִּינָתְךָ יַאֲבֶר נֵץ יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו לְתֵימָן', כלומר שהמלאך הדומה לנץ פורש את כנפיו לצד דרום [-תימן], כדי לעצור את הרוח הנושבת שם.

נט. הקשה בבניהו (ד"ה עוקרתו) שהרי לעץ ארץ אין פנים ואחור ומהו לשון הגמרא שהרוח הופכתו 'על פניו'. ותירץ שהוא לשון מליצה, ופנים הוא לשון חשיבות וכיון שהארז נעקר הוא מתייבש ואבדה חשיבותו. עוד כתב בביאור דברי הגמרא שאם תהפוך אותיות 'ארז' ותקראם למפרע יהיו נקראים 'זרא', מלשון הפסוק (נחמדנר יח כ) 'והיה לכם לְזֶרַע', שהוא לשון ריחוק ותיעוב שנאמר על דבר שאדם חיבב בתחילה וכעת מרחיקו יותר ממה שקירבו בתחילה. כפי שביאר רש"י (שם) על פי גור אריה (שם).

ס. מהרש"א (סנהדרין קו. ח"ב ד"ה מנלן).

דוד המלך ברך את הצדיקים בלשון ארז שנאמר (תהלים צב יג) 'צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה', ובדבריו אין סימן קללה, שהרי נמשלו הצדיקים לארז בלבנון, ולגבי ארזי הלבנון נאמר (תהלים קד טז) 'ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע', שהם אינם נעקרים ממקומם. הגהות היעב"ץ (ד"ה ניתעס) כתב, שלגבי הצדיקים נאמר 'ישגה', שלא השווה אותם לעץ ארז הנעקר, אלא לעץ ארז שגדל ומתעלה למעלה לגובה רב [שהוא פירוש לשון 'ישגה'. מצודת דוד (תהלים צב יג)], אבל בלעם ברכם בארזים סתם, שסיום הדברים 'עלי מים' היה מדברי המלאך וכמו שנתבאר בהערה לעיל, וכוונתו היתה לקללה.

סא. קרן אורה (ד"ה וזה). [וביאר, שמפני שהקנה רך ניתן לעשות ממנו קולמוס לכתיבת ספר תורה, וכך ישראל בכך שהם רכים ונכנעים מפני כל צרה שבאה עליהם, הוכשרו שיתגלו להם כל סודות התורה בעת הגאולה, ותרבה הדעת ויכירו כל הברואים את כבוד ה']. וכעין זה כתב הכלי יקר (נחמדנר כה ו) שלכן זכה הקנה ליטול ממנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה, להורות שאין התורה מתקיימת כי אם בנמוכי הרוח כקנה, ולא במי שהוא קשה כארז.

סב. הגמרא מנתה שלשה דברים שכותבים בקנה, כנגד שלש מעלות שנמנו בו, שעומד במקום מים, וגזעו מחליף, ושרשיו מרובים. עיון יעקב (ד"ה לכתוב).

ובבן יהוידע (ד"ה ולמ) הוסיף, שמה שמשמש הקנה לכתיבת שלושת דברים אלו מרומז בפסוק (משלי ד ה) 'קנה חכמה קנה בינה', כלומר 'קנה חכמה' הוא קנה שכותבים בו תורה, ו'קנה בינה' הוא קנה שכותבים בו נביאים וכתובים, ונמצא זכה הקנה לשלשה דברים, תורה נביאים וכתובים, ולכן נמשלו אליו ישראל שהם 'עם תליתאי', כמבואר בשבת (פח.) שהקב"ה נתן תורה משולשת לעם משולש, ופירש שם רש"י (ד"ה מורידן) שתורה משולשת היינו תורה נביאים וכתובים, ועם משולש הוא עם ישראל שיש בו כהנים לויים וישראלים.

סג. מהרש"א (סנהדרין קו. ח"ב ד"ה שזכה). ועוד ביאר שבזה גדולה מעלת הקנה ממעלת הארז שאחר שנתלש אינו עומד אלא לשריפה וכליון. [וכדבריו מבואר באבות דרבי נתן (פרק מג) 'ומה סופו של קנה זה זכה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה וכו', ומה סופו של ארז באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור'].

ובבניהו (ד"ה ולמ) ביאר את חשיבות הקנה ודמיונו לישראל, שעל ידי הקנה נעשה קיום לדבר הנכתב בו, שכתיבה גורמת שלא ישתכח הדבר, וכן הוא קיום התורה אצל עם ישראל, וכמו שכתוב בירמיה (לא לג) 'נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה', שלא תשתכח מהם התורה לעולם כאילו היא חקוקה על לבם, וזהו הדמיון בין הקנה שכותבים בו ספר תורה כדי לשמור על קיומו שלא יאבד, לכח הזכרון של התורה שיתקיים ויתחזק אצל ישראל ולא תשתכח מהם לעולם.

סד. על פי ריא"ף (ד"ה לעולם). והמהר"ל (נתיבות עולם, נתיב הענוה פ"ז) כתבו שיהיה רך כקנה שככל שגדל כופף את קומתו, ואל יהיה קשה כארז שככל שעולה מעלה, מתקשה יותר ואינו מתכופף. וראה להלן (ע"ב) בסוף המעשה ברבי אלעזר ברבי שמעון פירושים נוספים כלפי מי נאמרו דברים אלו, וכיצד יש לבארם.

בסנהדרין (פח:) אמרו, 'איזהו בן העולם הבא, ענוותן ושפל ברך', ומעלת 'שפל ברך' היא המעלה שהוזכרה כאן שהאדם הוא רך כקנה ויכול לכוף את עצמו ודעתו מפני רצון אחרים, ולא יהיה קשה כארז שאי אפשר לכופף את קומתו, שיש עניו שעדיין אינו נוטה מדעתו וסבור תמיד שהצדק עמו, ושפל ברך הוא הרך כקנה שמבטל דעתו מפני דעת חבירו. שיחות מוסר שערי חיים (מאמר פ).

סה. על פי הגהות וציונים. וראה שם שיש מדרשים שהגירסא בהם שמעשה זה היה ברבי שמעון בן אלעזר.

סו. כתב המהר"ל (שם) שלא מצאנו שהוזכר בגמרא מקום בשם 'מגדל גדור', ומה בא התנא להשמיענו בהזכירו שמו של מקום זה. וכתב, ששם זה רומז לתורה כי יש בה מעלה הנרמזת בשם 'מגדל', שכשם שמגדל גבוה מעל הכל כך התורה מעלתה מעל הכל, וכשם שהגדר מבדילה בין רשות היחיד לרשות הרבים, כך התורה נבדלת מכל שאר עניני העולם כולו, ומפני כך בעל תורה יש בו קצת גאוה שרואה עצמו גבוה ונבדל משאר הבריות, וכך ראוי לו שיהיה בו אחד משמונה שבשמינית גאוה כאמור בגמרא (סוטה ה.), ופירש רש"י (שם ד"ה שמד) שהכוונה שיהיה לו מעט גאוה כדי שלא יהיו קלי הדעת לועגים לו, ויהיו דבריו מתקבלים אצל המון העם. ומבואר במעשה שתביא הגמרא שדבר זה צריך זהירות יתירה שלא יבוא התלמיד חכם לידי גאוה יתירה מהמעט שראוי לו. ורבי אלעזר ברבי שמעון ודאי לא נכשל בחטא הגאוה לפי שתלמיד חכם ראוי שיהיה בו מעט גאווה, אלא לפי שלא נזהר ונשמר מאד מן הגאוה בא לידי מכשול זה במעשה המובא בסמוך. וראה עוד בהערות שם דרך (ספר הזכרון עיונים נחמנים, עמ' רמז) שיש להוכיח שלא נכשל בעוון גאוה שאם כן לא היה מתגלה אליו אליהו הנביא [כמבואר בהמשך הגמרא], שכן מבואר בכתובות (קו.) שהיה אליהו הנביא רגיל להגלות לרב ענן, ועל חטא קל שוב לא נראה אליו. וכן נראה מדברי רש"י (להלן ע"ב ד"ה מזמן) שאליהו העיר לו רק כדי שלא ירגיל בדבר, ומשמע שכעת לא היה חטא במעשיו.

סז. רש"י (ד"ה ומטייל). שטיול הוא לשון שעשוע. ספר התשבי (ר"מ נמוק, ערך טייל). וראה עוד בביאורי רש"י.

סח. אין לומר שחטא אותו צדיק בחטא הגאוה. אלא ראה את הביאור בכך לעיל בסמוך בדברי הברייתא 'מגדל גדור'.

ועבשיו ירדו גשמים. דתמיה: כוי שמו: נקדרה. זרמה, לשון מקדיר [ט], שהיתה חמה קודרת [ט] כרקיע וזורחת, פירטו"ל בלע"ז: הבי גרסינן נקדימון בן גוריון הא לחמרן: אתיא אחל אחל. כתיב דמלחמת יהושע (יהושע ג) לחל גדלך ובמלחמת משה כתיב (דברים ג) לחל תת פחדך, מה יהושע (ד) נקדמה לו חמה דמלחמתו כלכתיב דהליה לף משה כן, שכן דרך הכתובין למד סתום מן המפורש גרמז בדיבור דומה לחבירו, וגזירה שוה לחת מן י"ג מדות שניתנו לו למשה מסיני, ובתחילת סיפרא מפורש: שתיהן לקללה. לקרא קאי, הא דכתיב [י] על עיר לחת לחטיר ועל עיר לחת לא לחטיר שיהיה לקללה, לותה שימטיר עליה רוב גשמים שמקלקלין את התבואה, ואת שלא ימטיר אין גשמים ואין תבואה גדילה. משר לא תמטיר עליה מוסב הדבר על העב, שהעב בלשון נקיבה, דכתיב (מלכים ג יח) הנה עב קטנה ככף איש עולה מים: ולא אלמנה גמורה. דהא לא כתיב אלמנה אלא היתה כאלמנה, כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור: דלא מוקמי מינן רישי נהרי. מוכסין: גזיריפטי. סרדיוטין, מרוב בזיון: ונעתרות נשיקות שונא. נעתרות לשון הפך, כדאמרינן בסוכה סוכה (דף יב.) ויעתר לו [כ] מה עתר זה מהפך את התבואה פורקא בלע"ז, אי נמי נעתרות לשון רבוי וייתור איינקרי"ם בלע"ז, כמו העתרתם עלי דבריכם (יחזקאל לה): בירכן בארז. כארזים על מים (במדבר כד): ארז זה אינו עומד במקום מים בו'. ומע"ג דכתיב נקרא כארזים עלי מים ההוא לומו בלעס קאמר ליה, דבלעס אמר כארזים והמלאך [כא] השיבו עלי מים, וכן כולהו, דבלעס אמר כאחלים דזימנין מתייבשין וקאמר ליה המלאך נטיו דאין יבשין לעולם, והייגו דכתיב [כב] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה על ידי מלאך, שהשיבו על ידי מלאך: ואפילו כל הרוחות. שאין קשות: רוח דרומית. היא קשה, כדאמרינן (ב"ב ד' כה.) אילמלא בן נן שמעמידה אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה, שנאמר [כג] המבינתך יאבר נן יפרש כנפיו לתימן: ומטייל. לשמוש: נזדמן

נקדרה. כמו מקדר בהריס (עירובין נח.) כלומר שמנקד הרקיע: **גזיריפטי.** פירוש סרדיוטין ושוטרי העם במקל: **ונעתרות נשיקות שונא.** פירוש (ה) כלומר נאמנים פנעי אוהב וחילופיהן בשונא ועתרות לשון [ס] הפוך בעתר פורק"א בלע"ז שמהפכין בה את התבואה והכי פשטיה דקרא פנעי אוהב נאמנים שהוא עושה לטובה תפילו כשמכה מבירו מתכוין לטובה ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה וי"מ פשטיה דקרא הכי נאמנים פנעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומיס הם למשא כלומר הם מרובות ולמשא לעולם וי"מ הכי כשאוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה השנאה נאמנה והכי פירושו נאמנים פנעי אוהב הפנעים זהו השנאה שבין אוהבים הם נאמנות ונעתרות נשיקות שונא פי' כשאוהבים עושים שלום זה לזה השלום והפשרה שביניהן אמנה [ס] וקיימת והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

מה ארז זה. פירוש דלע"ג דכתיב ויה נקרא עלי מים ההוא לאו בלעס קאמר ליה אלא מלאך וכן כולהו בלעס אמר כאחלים ומלאך אמר נטיו דאין מתייבשים וכן [כב] עלי נהר: ועבשיו ירדו גשמים [פ] נכנם לבית המרחץ בשמחה עד שהאדון נכנם בשמחתו לבית המרחץ נקדימון נכנם [פ] לבית המקדש כשהוא עצב נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם [פ] גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי שיהו מים מצויין לעולי רגלים מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעינות מים והותירו עד שיצא אדון מבית המרחץ נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש כשפגעו זה בזה אמר לו תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותיי שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו חזר ונכנם לבית המקדש נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם הודע שיש לך אהובים בעולמך מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה באותה שעה אמר לו האדון אילו לא נקדרה החמה היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותיי תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו [ג] ולמה נקרא שמו נקדימון (ג) שנקדרה חמה בעבורו תנו רבנן [ג] שלשה נקדמה להם חמה בעבורן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון בשלמא נקדימון בן גוריון גמרא יהושע נמי קרא דכתיב [א] וידם השמש וירח עמד וגו' אלא משה מנלן אמר רבי אלעזר אתיא אחל אחל כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ג] אחל גדלך רבי שמואל בר נחמני אמר אתיא תת תת כתיב הכא [ב] אחל תת פחדך וכתיב התם [ד] ביום תת ה' את האמרי רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא [ב] אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה [ה] לו חמה למשה: וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים כו': [ו] אמר רב יהודה אמר רב ושתיהן לקללה [ח] היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה תקנה [ז] [ט] היתה כאלמנה אמר רב יהודה לברכה [י] כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה [יא] וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים אמר רב יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי [יב] [יג] והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים אמר רב יהודה אמר רב לברכה דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן [יד] מאי דכתיב [טו] נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל יותר מברכה שבירכן בלעם הרשע אחיה השילוני קללן בקנה אמר להם לישראל והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה [טו] מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הולך ובא עמהן דממו הרוחות עמד הקנה במקומו אבל בלעם הרשע בירכן בארז שנאמר [טז] כארזים (עלי מים [יז]) מה ארז זה אינו עומד במקום מים [יח] ואין גזעו מחליף [יט] ואין שרשיו מרובין אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו (ג) אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. תנו רבנן לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה [כ] שבא רבי אלעזר (בן ר' [כא]) שמעון ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור ומטייל על שפת נהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה

נזדמן

צל המעלות אשר ירדה בימי אחז, וכן ביעקב שמה ששקעה בעבורו זרחה בעבורו אבל אלו הג' הי' בלא תשלומין. [תוספות רי"ד] **וידם השמש.** ואמרו במדרש, (תנחומא אחרי מות ט) כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר, (תהלים קיג ג) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה לו חמה למשה.** כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה. [רבינו בחיי, דברים ב כה] **נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא.** חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחהו כדי שילכד בפשעו, ופירוש נעתרות עבות פ"א נעתרות חזקות כנגד נאמנים כמו שתיהן לקללה. אותה שלא ירדה עליה ואותה שירדה עליה ושתיהן מתענות. **דלא מוקמי מינן גזי ריפטי ולא מיגרו (פי) [בן]: כארזים עלי מים** הוא אמר כארזים [פ] ורוח הקודש משיבה עלי מים שגזעו מחליף:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

[פ] עי' תוס' ד"ה מה ארז.

הגהות וציונים

[פ] בע"י נכנם נקדימון: [ג] עי' הג' הב"ח אות ב ובהגהות וציונים שם: [ג] בכת"י יש לה היתר, וכן הגיה המהרש"א אבל איני יודע לפרשה היטב (דק"ס): [ד] צ"ל אליה (יעב"ץ), וכ"ה בע"י (ובכת"י ליתא כלל): [ה] [גירסת ערוך ערך גז ו' גאזי דפטאי] (גליון): [ו] [צ"ל הקנה במים] (גליון): [ז] [בילקוט ליתא וכן משמע מדברי תוספות ד"ה מה ארז וכו' וכ"מ מרש"י] (גליון): [ח] [צ"ל ברבי, ובאבות דר"נ ומס' ד"א איתא ר"ש בן אלעזר] (גליון): [ט] ברש"י שבע"י מקדרת: [י] בתוס' שבע"י נאמנת: [כ] וכן בגנות עלי נהר (בארות המים: [ל] יש להוסיף שעשית לי נס בראשונה כך עשה לי נס באחרונה מיד וכו' (ממ"נ), וכ"ה הנוסח בכת"י ובע"י: [מ] כך איתא בגמ' בכמה דפו"י. בהג' הב"ח דפו"י אינו מגיה כלום כאן אלא להלן בסוף הענין מגיה שצ"ל בשעה שעמדה לו חמה למשה, וכמו שהוא בכת"י ובע"י (ונראה שבשגגה העבירו הגהתו לכאן ושייך להלן):

משנת ראשונים

שלשה נקדמה להם חמה בעבורן. אי קשיא אמאי לא מנה חזקיה בהדייהו שניתוספו באותו היום עשר שעות, תשובה, התם לא עמד הגלגל, אלא חזר למזרח והיה מהלך, אבל לאלה השלשה עמד הגלגל ולא היה מהלך, וליעקב נמי מיהר השמש לשקוע בעבורו, ואחרי כן מיהר לזרוח בעבורו, אבל הגלגל לא עמד, ואינו מונה כאן אלא למי שעמד להם הגלגל.

[תוספות רי"ד, עבודה זרה כה.]

אי קשיא אמאי לא מני חזקיהו ויעקב, י"ל שלחזקיהו היה תשלומין ליום שקיצר במות אחז, כדכתיב הנני משיב את

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) כעי"ז מגילה דף ג., ג) גיטין נו., ג) ע"ז כה. (ע"ש בתוס'), ד) לעיל ו:, ה) סנהדרין קד. ע"ש, ו) סנהדרין דף קה:, ז) עיין לקמן כה:, ח) [מכות דל"נ פמ"ק מס' ד"ח פ"ד], ט) עי' ע"ז ג סוע"א, י) עמוס ד ז, כ) בראשית כה כא, ל) עיין רש"י סנהדרין קו. ד"ה אינו עומד, מ) דברים כג ו (ועי' ילקו"ש בלק רמז תשעא), נ) איוב לט כו, ס) [סוכה יד. יבמות סד.].

הגהות הב"ח

(פ) גמ' ועבשיו ירדו גשמים מיד נכנם לבית המרחץ בשמחה ובעוד שהאדון נכנם כו' מעיינות מים והומיכו בעוד שיצא האדון כו' מזר ונכנם נקדימון בן גוריון לבית המקדש כו' מהופיס בעולמך ובשם שעשית נס [ס] כן עשה מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים: (ג) שם ולמה נקרא שמו נקדימון שעמדה [חולי ל"ל שנקדמה מ"] לו חמה: (ג) שם גמות ומשנות כו (אין מזיזות אותו ממקומו) תמ"מ ונ"ב ס"ת אינו הולך ובא עמהן: (ד) רש"י ד"ה תחיל כו' מה יהושע נקדרת לו חמה: (ה) ד"ה ונעתרות כו' פירוש נאמנים כו' כל"ל ותיבת כלומר נמחק:

גליון הש"ס

[מכת"י גמ' ואין גזעו מחליף. ע' ב"ב דף פ ע"ב]:

תורה אור השלם

א) וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: [יהושע י, יג]

ב) הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֶךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ: [דברים ב, כה]

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל יְהוֹשֻׁעַ הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל גַּדֶּלְךָ בְּעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעוּן כִּי כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ: [יהושע ג, ז]

ד) אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַייָ בְּיוֹם תֵּת יְיָ אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן: [יהושע י, יב]

ה) פֻּרְשָׂה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צִוָּה יְיָ לְיַעֲקֹב סְבִיבָיו צָרָיו הָיְתָה יְרוּשָׁלַיִם לְנִדָּה בֵּינֵיהֶם: [איכה א, יז]

ו) אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם הָיְתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בַגּוֹיִם שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת הָיְתָה לָמַס: [איכה א, א]

ז) וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים לְכָל הָעָם כְּפִי אֲשֶׁר אֵינְכֶם שֹׁמְרִים אֶת דְּרָכָי וְנֹשְׂאִים פָּנִים בַּתּוֹרָה: [מלאכי ב, ט]

ח) וְהִכָּה יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר יָנוּד הַקָּנֶה בַּמַּיִם וְנָתַשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לַאֲבוֹתֵיהֶם וְזֵרָם מֵעֵבֶר לַנָּהָר יַעַן אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת אֲשֵׁרֵיהֶם מַכְעִיסִים אֶת יְיָ: [מלכים א' יד, טו]

ט) נָאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא: [משלי כז, ו]

י) כִּנְחָלִים נָטָיוּ כְּגַנַּת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם: [במדבר כד, ו]

כ: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר. במסכת דרך ארץ מפרש[ב] לשמו של אדם היינו שליהו ולטוב נתכוין כדי שלא ירגיל בדבר: **לא** צריכא דנפלי מחמת גובהייהו. פי' להוו נרימות ולא היו לשמות ליפול אלא מחמת גודלן: **אמר** ליה דאיכא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה. ופ"ל דתרי רב אלא הוו להו לרב אלא נר אהבה הוה בימי רבא דמינו בכמה מקומות[ג] אמר רב אלא נר אהבה אמר רב (ט) והא רב אלא נר אהבה דהכא משמע דהוה חבר לרב ולשמואל מדקאמר ליה שמואל לרב וקאמר ליה הא איכא רב אלא בהדן ומנן ידענא דרב יהודה היה תלמיד דרב ושמואל ורבא[ד] הוה נולד ביום שמת רב יהודה ורב אלא היה תלמיד דרבא פ"ק ע"כ ופ"ל דתרי רב אלא הוו[ט]: **בהכינתו.** פירוש נכינו שמכנין אותו (י) בן אלא לגנאי בחניכתו פי' כינוי שם משפחתו שם לווי כמו שם חניכת אבות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.) כגון רבי אבהו מבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כן ואותה לגנאי אבל לשבח אומרו

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו אמר ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו[ה] נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה[ו] לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו שאדם גדול בתורה הוא אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס רבי אלעזר (ח) בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו': תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו אי נמי דקיימן אגודא דנהרא[ז] כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין (ג) יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עיליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא[ז] דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב[א] קטנתי מכל החסדים ומכל האמת[ג]. מאי הוה עובדיה דרב אדא בר אהבה כי הא דאתמר[ג] שאלו תלמידיו (את רבי זירא ואמרי להו[ז]) לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני (ג) ולא הרהרתי במבואות המטונפות ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחבירי בהכינתו[ח] ואמרי לה בחניכתו[ט]. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי[ז] אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי זבין ליה ושדי ליה לנהרא וליתביה לעניים זמנין דסמכא דעתייהו ולא אתו למיזבן ולשדייה לבהמה [ס]קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה ולא ליזבניה כלל נמצאת מכשילן לעתיד לבא כי הוה [א]ליה מילתא דאסותא הוי מלי כוזא (ז) דמיא ותלי ליה בסיפא דביתא ואמר כל דבעי ליתי ולישקול ואיכא דאמרי מילתא דשיבתא הוה גמיר והוה מנח כוזא דמיא ודלי[ט] ליה ואמר כל דצריך ליתי וליעול דלא לסתכן כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום

לא צריכא דקיימן אגודא דנהרא. (ה) מפולת שיש שם רוח חזק שמפיל החומות, מפולת שאמרו מתריעין עליהן בצרימות קמחרינן, שיהו החומות צרימות ואף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח, אבל אם היו החומות הנופלות רעועות אין מתריעין עליהן, וכשאין ראויות ליפול מתריעין עליהן ולא בראויות ליפול: לא צריכא. הא לקמני שאין רעועות וראויות ליפול אלא כגון דקמי אגודא דנהרא על שפת הנהר, שאע"פ שהיא בריאה רואה היא ליפול שהמים מפילין אותה, שמקלקלין את הקרקע ושומטין את היסוד: כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא: באתרה. במקומה, אף על גב דליתה לאויה ליפול להא קמה בתתרה כולי האי, אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו אלפי תותה אלא היה מקיף[ט] סביבותיה: מנבין. ממעטין: ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי (ו) ולא הלכתי בלא תורה. לכל שעמא הוה גריס: בהכינתו. שמכינים לו בני אדם (ז) כגון שם לווי: חניכתו. [י] כמו מניכת אבות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): ביומא דעיבא. יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי אלא תפיל חומות: בגוהרקא. תיבה תלויה בעגלה וסרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לב) מסער, כמו האי טבחא אלא סר סכינא קמייה חכם[כ]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה אכוזא דמיא כו' לא גרסינן: זבין ליה ושדי ליה בנהרא. להכי זבין להו, דאי הוה מסתייר מידי לגנאי חזלה לאיבוד דמכאסא בשבת, ומנא מכאילן לעתיד לבא אלא מייתי ירקי לסעודת שבת: דסמכא דעתייהו. שנסמכין עגייס לאותו ירק ואומרים אין אנו נריכין לקנות, ושמא לא יסתייר שם כלום ואין להן מה לאכול בשבת: אין מאכילין אותן לבהמה. משום ביזוי אוכלין[ל], (ח) ומחזי כבזעטו בטובה שהשפיע הקב"ה בעולם, אי נמי משום דאסקה תורה על ממונן של ישראל[מ], וזרק לנהר והולכין למקום אחר ומולחין אותם בני אדם ואוכלין אותן, כך שמעתי: מילתא דשיבתא. מנהג שדיס שמוזקין למי שיאכל ואינו נוטל ידיו, דשיבתא כהן דגרסינן בפסחים יומא (דף עז:) אמר אביי כו' לא גרסינן: זבין ליה ושדי ליה בנהרא. להכי זבין להו, דאי הוה מסתייר מידי לגנאי חזלה לאיבוד דמכאסא בשבת, ומנא מכאילן לעתיד לבא אלא תיפל

נִזְדַּמֵּן לוֹ אָדָם אֶחָדא, שֶׁהָיָה מְכוֹעָר בְּיוֹתֵר, וְאָמַר לוֹ לרבי אלעזר, שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי. וְלֹא הֶחְזִיר לוֹ רבי אלעזר שלוֹמב, אלא אָמַר לוֹ, רֵיקָה [-אדם ריק], כַּמָּה מְכוֹעָר אוֹתוֹ הָאִישׁ [-אתה], שֶׁמָּא כָּל בְּנֵי עִירְךָ מְכוֹעָרִין כְּמוֹתְךָג. אָמַר לוֹ, אֵינִי יוֹדֵעַ אם כל בני עירי מכוערים כמוניד, אֶלָּא לֵךְ וֶאֱמוֹר לָאוּמָּן שֶׁעָשָׂאַנִי, כלומר אין לך לומר לי דבר זה אלא אמור כך להּ שבראני, כַּמָּה מְכוֹעָר כְּלִי זֶה [-אדם זה] שֶׁעָשִׂיתָ, שבאמירתך שאני מכוער הנך מבזה את יצירתו, ויש פגם לאומן שעושה כלי מכוערה. קיבל רבי אלעזר את דבריו, וּפִיְּוֹן שֶׁיָּדַע והבין בְּעַצְמוֹ שֶׁחָטָאוֹ, יָרַד רבי אלעזר מִן הַחֲמוֹר וְנִשְׁתַּטֵּחַ לְפָנָיו [-לפני אותו אדם]ז, וְאָמַר לוֹ, נַעֲנֵיתִי לְךָ - אני מודה לדבריך שדיברתי אליך יותר מן הראוי, ואכן לא יפה דברתיח, מְחוֹל לִיט. אָמַר לוֹ אותו אדם, אֵינִי מוֹחֵל לְךָ עַד שֶׁתֵּלֵךְ לָאוּמָּן שֶׁעָשָׂאַנִי וֶאֱמוֹר לוֹ כַּמָּה מְכוֹעָר כְּלִי זֶה שֶׁעָשִׂיתָ ואם הוא ימחול לך אף אני אמחול לך שבוודאי דבריך הם לאומן יותר ממניי. הָיָה רבי אלעזר מְתַיֵּיל - הולך אַחֲרָיו כדי לפייסו, עַד שֶׁהִגִּיעַ עמו לְעִירוֹיא. יָצְאוּ בְּנֵי עִירוֹ לִקְרָאתוֹ של רבי אלעזר, וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ, שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי רַבִּי מוֹרִי מוֹרִיב. אָמַר לָהֶם אותו אדם לבני העיר, לְמִי אַתֶּם קוֹרִין רַבִּי רַבִּי, אָמְרוּ לוֹ בני העיר, לָזֶה שֶׁמְּתַיֵּיל אַחֲרֶיךָ. אָמַר לָהֶם אותו אדם לבני העיר, אִם זֶה רַבִּי, אַל יִרְבּוּ כְּמוֹתוֹ בְּיִשְׂרָאֵל. אָמְרוּ לוֹ בני העיר, וכי מִפְּנֵי מָה אתה אומר כך. אָמַר לָהֶם, כָּךְ וְכָךְ עָשָׂה לִי רבי אלעזר, שביזה אותיג, אָמְרוּ לוֹ, אַף עַל פִּי כֵן מְחוֹל לוֹ, שֶׁאָדָם גָּדוֹל בַּתּוֹרָה הוּאי. אָמַר לָהֶם, בִּשְׁבִילְכֶם שביקשתם ממני שאמחל, הֲרֵינִי מוֹחֵל לוֹ, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יְהֵא רָגִיל לַעֲשׂוֹת כֵּן, כלומר שלא תהיה דעתו גסה ויהיה רגיל בעקבות כך לספר בגנות בני אדמיט. מִיָּד נִכְנַס רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן רַבִּי שִׁמְעוֹן לבית המדרש וְדָרַשׁ, לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם רַךְ כְּקָנֶה, וְאַל יְהֵא קָשֶׁה כְּאֶרֶזיא. וּלְפִיכָךְ זָכָה קָנֶה לִיטּוֹל הֵימֶנָּה קוֹלָמוֹס לִכְתּוֹב בּוֹ סֵפֶר תּוֹרָה תְּפִילִּין וּמְזוּזוֹת, לרמז שהרך כקנה זוכה לתורה.

★

שנינו במשנה, וְכֵן עִיר שֶׁיֵּשׁ בָּהּ דָּבָר אוֹ מַפּוֹלֶת כו', אותה העיר מתענה ומתרעת.

הגמרא מביאה ברייתא המבארת על איזו מפולת יש להתענות ולהתריע:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, הַמַּפּוֹלֶת שֶׁאָמְרוּ חכמים במשנה, שאותה העיר שבה אירעה המפולת, מחמת רוח חזקה המפילה את החומותיז, מתענה ומתריעה עליה, היא כשהחומות שנפלו בְּרִיאוֹת [-חזקות], ואף על פי

א. **כתב** רש"י (ד"ה מזמן) שיש ספרים שכתבו שהוא אליהו הנביא, שרצה להוכיחו שלא יהא רגיל בגאוה וגסות הדעת. והביאו תוספות (ד"ה מזמן) שכך כתוב במסכת דרך ארץ [וראה הגהות וציונים בשם גליון, שאין נמצא כן בגירסאות שלפנינו].

ב. **יתכן** שמפני כיעורו של אותו אדם, חשב רבי אלעזר שהוא שד, שאסור לתת לו שלום, כמבואר במגילה (ג.). ואף שאותו אדם אמר לו 'שלום' שהוא אחד משמותיו של הקב"ה [כמבואר בשבת (י:)], ומקובלנו שאין השדים מזכירים שם שמים לבטלה, לא היה לרבי אלעזר ראיה מכך שאין זה שד, מכיון שאמירת שלום אינה נחשבת להזכרת שם שמים. יעב"ץ (ד"ה ס"ל).

ג. **הטעם** שקראו 'ריקה' ושאלו שמא כל בני עירו מכוערים כמותו, ביאר המהרש"א (מ"ח ד"ה ס"ל), שמכיון שהיה מכוער ושחור ביותר יתכן שהיה נדמה לו כגוי מבני כוש, ולפיכך שאלו שמא כל בני עירך מארץ כוש מכוערים כמותך. [וראה מה שהעיר בהגהות שם דרך (ספר הזכרון לייזמן, עמ' רנח) שבמסכת דרך ארץ (פרקי בן עזאי, פ"ג ה"ס) אמרו במעשה זה שאמר האיש לרבי אלעזר 'כמה מכוערין בניו של אברהם אבינו', ומשמע שידע רבי אלעזר שאדם זה אינו מבני כוש].

ובעיון יעקב (ד"ה שהיה) ביאר, שרבי אלעזר סבר שאדם זה מכוער מפני שאין בו חכמת התורה, שהרי 'חכמת אדם תאיר פניו' (קהלת ח ו), וגם אין בו דרך ארץ שהרי אין קטן דורש בשלום הגדול. וכעין זה כתב בבן יהוידע (ד"ה אמר), שודאי לא היתה כוונת רבי אלעזר לבזות צורתו של אדם זה, אלא כוונתו היתה להנהגתו שהיא כשל אדם פחות מפני שבמקום זה היו נוהגים שלא יתן הקטן שלום לגדול, ואם יתן הרי זה מבזה את הגדול, ומכיון שראה שהקדים אדם זה ונתן לו שלום, הקפיד ודן אותו לגאה שאינו מתנהג בדרך ארץ, ושאלו שמא כל בני עירו מכוערים בדעת כמוהו, שנותנים הקטנים שלום לגדולים.

ד. **כתב** בעיון יעקב (ד"ה שהיה) שאמר לו בכך דבר חכמה, שכך אמרו במסכת דרך ארץ (זוטא פ"ג) ובברכות (ד.) שראוי לאדם להרגיל עצמו לומר איני יודע כדי שלא יראה כאומר דברים שאינם נכונים ויהיה נתפס ונכשל בדבריו, ומשמע שכך היתה כוונתו שאינו יודע האם כל בני עירו מכוערים כמותו. אמנם המהרש"א (שם) ביאר, שאותו אדם אמר לו 'איני יודע' כלומר שאינו רוצה לומר שבני עירו מכוערים מפני שהוא דיבור שאינו ראוי, שמראה בדבריו שכביכול יש חסרון בבריאה. ואמרו בגמרא (נ"ב קכג.) שאפילו בגנות בהמה טמאה לא דיבר הכתוב אלא אמר (בראשית ז ח) 'מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה'.

ה. **מהרש"א** (ד"ה לך).

ו. **חזר** בו כיון שיתכן שמכוער הוא מצד טבעו, אך יש לו חכמה ודרך ארץ, שהרי השיב לו 'לך לאומן שעשאני', וכשלא ידע אמר 'איני יודע', וכפי שנתבאר בהערה לעיל יש בכך מידת דרך ארץ. עיון יעקב (ד"ה שהיה). ובבן יהוידע (ד"ה אמר) פירש על פי דרכו, ששגה רבי אלעזר בדבר זה שאף שהיתה כוונתו בדבריו על כך שנהג אותו אדם בחוסר דרך ארץ, אבל מכיון שאותו אדם היה מכוער ביותר, היה מקום לפרש דברי רבי אלעזר על צורתו, ונעשה לו בכך ביוש גדול, וגם נראה כזלזול ביצירת ה', ולכך כאשר השיב לו אמור לאומן, הרגיש רבי אלעזר בשגגתו ומיד ביקש מחילה, וגם נשתטח לפניו שהוא דבר יותר קשה מליפול לרגליו, ולמדנו מכך גודל חסידותו שאף שבשגגה דיבר כל כך טרח לפייסו.

ז. **השתטחות** היא יותר מסתם נפילה לפני אדם, שבהשתטחות מראה הכנעה בכל איבריו כולם, ועשה כן כדי להראות הכנעה בכל איבריו כנגד זה שביזה את כל איברי אותו אדם. בן יהוידע (שם).

ח. **על** פי רש"י (ברכות כח. ד"ה נעניתי) ומהרש"א (מ"ח ד"ה לך). וראה ברש"ש (ברכות שם) שיש לפרשו גם מלשון הכנעה ושפלות שהוא נכנע לפניו ומבקש מחילתו, וכדברי הפסוק (שמות י ג) 'עד מתי מאנת לענות מפני' וביאר רש"י (שם) לענות מלשון כניעה.

ט. **וביקש** גם את מחילת בוראו שחטא גם כנגדו. על פי מהרש"א (מ"ח ד"ה לך).

י. **בן** אברהם (על מצות דרבי נתן פמ"ו מ"ח ד"ה ומיני). הטעם שהאריך אותו אדם בדבריו ואמר 'עד שתלך לאומן' וכו' ולא אמר בקצרה 'עד שתאמר לאומן', כדי לרמז לו דברי מוסר, שכשתלך לאומן שעשאני דהיינו אחרי פטירתך כשהרוח תשוב על האלוקים והגוף יהיה מונח בקבר, אז לא יהיה היכר בין צורה נאה לצורה מכוערת, ואין לך לבזותני במה שצורתי מכוערת. בן יהוידע (ד"ה עד).

יא. **מדברי** הגמרא שאמרו שהלך רבי אלעזר אחריו עד שהגיע לעירו, משמע שהגיע לעירו של אותו אדם, ובני עירו בשמעם שרבי אלעזר ברבי שמעון הגיע לעירם יצאו לקראתו ואמרו שלום עליך רבי רבי מורי מורי. אמנם במסכת דרך ארץ (פרקי בן עזאי פ"ג) משמע שהגיעו לעירו של רבי שמעון בן אלעזר [כך גרסו שם שהמעשה היה עמו], שאמרו שם בסיום המעשה 'אותו היום ישב רבי שמעון בן אלעזר ודרש **בבית המדרש הגדול שלו**, לעולם הוי רך כקנה, ואל תהי קשה כארז' וכו'.

יב. **הטעם** שכפלו את לשון 'רבי' להורות שהוא רבם גם בחלק הנגלה וגם בחלק הנסתר, וכפלו את לשון 'מורי' שהוא מורי במידות, ומורי בדרך ארץ. בן יהוידע (שם).

יג. **דיבורי** רבי אלעזר נקראים מעשה, שיש בהם הלבנת פנים שהיא כעין שפיכות דמים [כמבואר בגמרא (נ"מ נמ:) שכל המלבין פני חבירו ברבים כאילו שופך דמים, שהרי אנו רואים שמסתלק האודם מפני המתבייש ונהפכו פניו לבנות]. בן יהוידע (ד"ה אמר להם).

יד. **וביקשו** מאותו אדם שימחול לו, לפי שודאי לא היתה כוונתו לבייש וללעוג לצורה שברא ה' בעולמו, אלא שכוונתו היתה שראה בך מיעוט דרך ארץ. בן יהוידע (שם). ופירש כן על פי דרכו שראה בו מיעוט דרך ארץ שהקדים שלום לגדול הימנו. וכן לשאר הפירושים שהובאו לעיל יש לפרש כן שאמרו לו שכוונתו לא היתה לבזותו על מראה פניו, אלא להעיר לו על תכונותיו והנהגותיו.

טו. **על** פי מהרש"א (מ"ח ד"ה ובלבד). שביאר, שלכאורה מלשונו של אותו אדם שאמר 'שלא יהא רגיל' וכו' היה מקום לטעות שלפעמים ראוי לבזות בני אדם, ואי אפשר לומר כן, אלא בהכרח כוונתו היתה שלא יעשה דבר המרגיל אותו לעשות כן, דהיינו שלא תהיה דעתו גסה, שדבר זה מרגיל לספר בגנות בני אדם. וראה בהערה להלן שהבן יהוידע (ד"ה נכנס) פירש דברים אלו כשיטתו.

טז. **האחרונים** ביארו את השייכות בין דרשה זו למעשה הנזכר לעיל. הריא"ף (ד"ה לעולם) ביאר, שכוונת רבי אלעזר היתה על אותו אדם שנתרצה למחול לו, ושבחו שהוא רך כקנה ואינו קשה כארז שלא להעביר על מידותיו. ועוד פירש, שרבי אלעזר דרש כן על עצמו, שהיה ראוי לו להיות רך כקנה ולהלך עם כל הרוחות ודעות בני האדם ולהיות מקובל על כל הבריות, ואל יהיה קשה כארז הגבוה מכל הבריות וקשה בהנהגתו אתם שאינו הולך ובא עם הרוחות. וכעין זה פירש הבן יהוידע (שם) לפי דרכו, שמאחר ומעשה זה נגרם מחמת הקפדתו של רבי אלעזר על כך שאותו אדם הקדים לו שלום במקום שנהגו שאין הקטן נותן שלום לגדול, ואם לא היה מקפיד אלא היה רך כקנה, לא היה אומר לו דברים כאלו שיש לפרשם כבזיון, ולכן אמר אותו האיש ובלבד שלא יהיה רגיל לעשות כן, כלומר שלא יהיה רגיל להקפיד על דברים כאלו וכיוצא בהם. וביאר שהדמיון של רכות וקשיות לקנה וארז, הוא על פי מה שאמרו לעיל שהקנה אפילו כל רוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהם, וכשדממו הרוחות עמד הקנה במקומו, כך האדם טוב שתהיה דעתו מעורבת עם הבריות, שילך עם כל אדם לפי דעתו, וזה סופו לעמוד במקומו שהכל דעתם נוחה ממנו ואין אויב לו. אך הארז הוא קשה שאפילו כל רוחות נושבות אינו הולך ובא, ועם כל זה כשתבא רוח דרומית חזקה ביותר יעקר ממקומו, וכן האדם שהוא תקיף בדעתו, כשיזדמן אדם כנגדו שהוא קשה ממנו, לא יוכל להלחם עמו ויעקר מן העולם.

יז. **יתכן** ששיעור הבתים שיפלו ויתענו מחמת מפולת, הוא בשלשה בתים, כמו השיעור לגבי דֶּבֶר שמבואר להלן (כא.) שהוא בשלשה מתים [אלא ששם יש חילוק בין עיר קטנה לעיר גדולה וכן בין אם מתו ביום אחד לשלשה ימים, וכאן אין חילוקים אלו]. ריטב"א (ד"ה וכן).

כ: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר. במסכת דרך ארץ מפרש[ב] לחומו מדס היינו חליהו ולטוד נתכוין כדי שלח ירגיל בדבר: **לא** צריכא דנפלי מחמת גובהייהו. פי' דהוו בריחות ולח היו לחווית ליפול חלח מחמת גובהן: **אמר** ליה דאיבא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה. ול"ל דתרי רב חלח הוו דהח רב חלח בר להבה הוה בימי רבח דמלינו בכמה מקומות[ג] חמר רב חלח בר להבה חמר רבח (ט) והח רב חלח בר להבה דהכח משמע דהוה חבר לרב ולשמוחל מדקחמר ליה שמוחל לרב וקחמר ליה הח חיכח רב חלח בהדן ומנן ידענח דרב יהודה היה תלמיד דרב ושמוחל ורבח[ד] הוה נולד ביום שמת רב יהודה ורב חלח היה תלמיד דרבח מ"כ ע"כ ל"ל דתרי רב חלח הוו[ט]: **בהכינתו.** פירום בכינוי שמכנין חומו (י) בן חדס לגנחי בחניכתו פי' כינוי שם משפחתו שם לווי כמו שם חניכת חגות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.) כגון רבי חבדימס חבן עזרח שכל בני משפחתו היו נקרחים כן ודוקח לגנחי חבל לשבח מומר ממרו

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו אמר ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו[ה] נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה[ו] לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו שאדם גדול בתורה הוא אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס רבי אלעזר (ח) בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו': תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו[ז] אי נמי דקיימן אגודא דנהרא[ח] כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין (ג) יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיבא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא[ט] דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב[י] קטנתי מכל החסדים ומכל האמת[יא]. מאי הוה עובדיה דרב אדא בר אהבה כי הא דאתמר[יב] שאלו תלמידיו (את רבי זירא ואמרי להו[יג]) לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני (יג) ולא הרהרתי במבואות המטונפות ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחבירי בהכינתו[יד] ואמרי להו בחניכתו[טו]. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי[טז] אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי זבין ליה ושדי ליה לנהרא וליתביה לעניים זמנין דסמכא דעתייהו ולא אתו למיזבן ולשדייה לבהמה[יז] קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה ולא ליזבניה כלל נמצאת מכשילן לעתיד לבא כי הוה [יח]ליה מילתא דאסותא הוי מלי כוזא (ז) דמיא ותלי ליה בסיפא דביתא ואמר כל דבעי ליתי ולישקול ואיכא דאמרי מילתא דשיבתא הוה גמיר והוה מנח כוזא דמיא ודלי[יט] ליה ואמר כל דצריך ליתי וליעול דלא לסתכן כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום

לא צריכא דקיימן אגודא דנהרא. (ה) מפולת שיש שם רוח חזק שמפיל החומות, מפולת שחמרו מתריעין עליהן בדרימות קחמרין, שיהו החומות ברימות ולף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח, חבל חס היו החומות הנופלות רעועות חין מתריעין עליהן, וכשחינן רחויות ליפול מתריעין עליהן ולח ברחויות ליפול: **לא צריכא.** הח דקחני שחינן רעועות ורחויות ליפול חלח כגון דקחי חגודא דנהרא על שפת הנהר, שחע"פ שהיח בריחה רחויה היח ליפול שהמים מפילין חותה, שמקלקלין חת הקרקע ושותקין חת היסוד: כי ההיח חשיתא רעועה כו': **באתרה.** בחקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[כ] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[כא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[כב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[כג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[כד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[כה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[כו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[כז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[כח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[כט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[ל] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[לא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[לב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[לג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[לד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[לה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[לו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[לז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[לח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[לט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[מ] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[מא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[מב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[מג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[מד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[מה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[מו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[מז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[מח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[מט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[נ] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[נא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[נב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[נג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[נד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[נה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[נו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[נז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[נח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[נט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[ס] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[סא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[סב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[סג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[סד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[סה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[סו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[סז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[סח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[סט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[ע] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[עא]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[עב] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[עג]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[עד] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[עה]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[עו] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[עז]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[עח] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכינא קמיה חכם[עט]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכווא דמיא כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחה בחתרה כולי האי, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[פ] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: **ה"ג לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעתח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדס (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [כ] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסחפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה חלויה נעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא דלח סר סכ

כן נפלו מכח נשיבת הרוח, **וְלֹא** בחומות **רְעוּעוֹת**, שאם רק הן נפלו אין מתענים ומתריעים, וכן אמרו זאת דווקא בחומות **שֶׁאֵינָן רְאוּיוֹת לִיפּוֹל**, ואף על פי כן נפלו מחמת הרוח, **וְלֹא** בחומות **הָרְאוּיוֹת לִיפּוֹל**.

מקשה הגמרא, **הֵי נִיהוּ** - וכי איזה הן חומות **בְּרִיאוֹת**, **וְהֵי נִיהוּ** - איזה הן חומות **שֶׁאֵינָן רְאוּיוֹת לִיפּוֹל**, כלומר מה החילוק ביניהם, הרי חומות שאינן ראויות ליפול הן חומות בריאות, **וְהֵי נִיהוּ** - איזה הן חומות **רְעוּעוֹת**, **וְהֵי נִיהוּ** - איזה הן חומות **הָרְאוּיוֹת לִיפּוֹל**, כלומר הרי חומות הראויות ליפול הן חומות רעועות. ומאחר שאמרה הברייתא 'בריאות ולא רעועות' מדוע הוצרכה לומר 'שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול'[יח].

מתרצת הגמרא, **לֹא צְרִיכָא** - לא הוצרכה הברייתא לומר שדווקא בחומות שאינן ראויות ליפול מתענים, אלא למעט אופן של חומות בריאות שאף על פי כן הן ראויות ליפול, שאין מתענים ומתריעים מחמת נפילתן, והיינו כגון **דְּנָפְלוּ מֶחֱמַת גּוּבְהַיְיהוּ** [-גובהן], כלומר, שהן היו בריאות מחמת עצמן, אך היו ראויות ליפול מחמת רוב גובהן[יט], **אִי נַמִי** - אופן נוסף, **דְּקָיְימָן אַגּוּדָּא דַּנַּהֲרָא** - שעומדות החומות על שפת הנהר, שאף שהן בריאות מחמת עצמן, מכל מקום היו ראויות ליפול, משום שמי הנהר מקלקלים את הקרקע שבשפתו, ובכך נשחקים יסודות החומות שעליו, ולכן אין מתענים ומתריעים מחמת נפילתן. וכן הוצרכה הברייתא למעט אופן של חומה שאינה ראויה ליפול אך היא רעועה, שאין מתענים ומתריעים מחמת נפילתה[כ], **כִּי הַהִיא אֶשִׁיתָא** - כמו אותה חומה **רְעוּעָה**, **דַּהֲוַאי** [-שהיתה] **בָּעִיר נְהַרְדְּעָא**, **דְּלָא הֲוָה חָלִיף רַב וּשְׁמוּאֵל תּוּתָהּ** - שרב ושמואל היו מקפידים שלא לעבור תחתיה, וכשהיו צריכים לעבור בסמוך לה היו מקיפים אותה, **וְאַף עַל גַּב דְּקָיְימָא בְּאַתְרָהּ תְּלֵיסַר שְׁנִין** - שהיתה עומדת במקומה כבר שלש עשרה שנים, וכיון שהיתה עומדת זמן רב כל כך, ודאי נחשבת שאינה ראויה ליפול, מכל מקום מאחר שהיתה רעועה הם לא עברו תחתיה[כא]. ולפי כל זה כך כוונת הברייתא לומר, מפולת שאמרו בחומות 'בריאות' מחמת עצמן 'ולא רעועות' מחמת עצמן, ואף כשהן בריאות מחמת עצמן, צריך שיהיו 'אינן ראויות ליפול' מחמת סיבה אחרת, כגון שגבוהות מאד או שקרובות לנהר, 'ולא הראויות ליפול' שאם הן ראויות ליפול אפילו מחמת סיבה אחרת, אין מתענים עליהן[כב]. וכן אף כאשר הן 'אינן ראויות ליפול', צריך שגם יהיו 'בריאות', אך אם הן רעועות מחמת עצמן אין מתענים ומתריעים עליהן.

הגמרא מספרת את המשך המעשה, **יוֹמָא חַד אִיקְּלַע רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה לְהָתָם** - יום אחד הזדמן לשם רב אדא בר אהבה באותו זמן שעברו שם רב ושמואל, וכשהיו צריכים לעבור בסמוך לחומה **אָמַר לֵיהּ שְׁמוּאֵל לְרַב, נֵיתֵי מַר** - יבוא הרב **וְנַקְּפִינְהוּ** חומה זו ולא נעבור תחתיה, כדרכנו תמיד. **אָמַר לֵיהּ** רב, **לֹא צְרִיכְנָא הָאִידָּנָא** - עתה איננו צריכים לעשות כן, משום **דְּאִיכָּא רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה בַּהֲדָן** - שנמצא עמנו רב אדא בר אהבה[כג], **דְּנָפִישׁ זְכוּתֵיהּ** - שמרובים זכויותיו, והן יגינו שלא תיפול עלינו החומה[כד], **וְלֹא מִסְתַּפֵּינָא** - ולכן אינני ירא לעבור תחתיה[כה].

הגמרא מביאה מעשה נוסף ברב אדא בר אהבה, כעין המעשה הקודם, שהגן בזכויותיו מנפילת כתלים רעועים:

רַב הוּנָא הֲוָה לֵיהּ הַהוּא חַמְרָא בְּהַהוּא בֵּיתָא רְעֵיעָא - לרב הונא היה יין[כו] בבית אחד רעוע, **וּבָעֵי לְפַנּוּיֵיהּ** - ורצה לפנותו קודם שיפול הבית. ולכן **עַיְּילֵיהּ לְרַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה לְהָתָם** - הכניס לשם את רב אדא בר אהבה, כדי שבזכותו לא יפול הבית, וכשנכנסו לשם **מַשְׁכֵּיהּ בִּשְׁמַעְתָּא** - עיכב רב הונא את רב אדא בר אהבה בבית על ידי שדיבר עמו בדברי תורה, **עַד דְּפַנְּיֵיהּ** - עד שסיים לפנות את היין. **בָּתַר דִּנְפַק נְפַל בֵּיתָא** - לאחר שיצא רב אדא בר אהבה, נפל הבית. **אַרְגִּישׁ** - הרגיש בכך **רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה**, כלומר הבחין שלכך התכוין רב הונא כשהכניסו לשם וגרם לו להשאר כדי להשהות את נפילת הבית, **וְאִיקְּפַד** - והקפיד על כך[כז]. ומבארת הגמרא, הטעם שהקפיד רב אדא, הוא משום **שְׁמָא אֵין עוֹשִׂין לוֹ נֵס**, שחטאו יגרום לכך[כח], **וְאִם תֵּימְצֵי** - ואף אם תרצה **לוֹמַר** שודאי **עוֹשִׂין לוֹ נֵס**, מכל מקום מחמת הנס **מְנַפְּקִין** [-ממעטים] **לוֹ מִזְּכֻיּוֹתָיו** לעולם הבא[כט]. ומבארת הגמרא את המקור לכך, **אָמַר רַב חָנָן, מַאי קְרָא** - מהו הפסוק שממנו למדים ענין זה שזכויות האדם מתמעטים מחמת

יח. יד דוד (ד"ה הי).

יט. תוספות (ד"ה לא), פירוש הר"א (ד"ה לא), ועל פי יד דוד (ד"ה הי). ור"י מלוניל (ד"ה תנא) כתב, שמרוב גובהו הוא נחבט ונופל אפילו ברוח מצויה.

כ. בכך באה הגמרא לבאר, מדוע נקטה הברייתא גם 'רעועות' ולא די ב'ראויות ליפול', שאמנם כבר נתבאר מדוע הוצרכה הברייתא לנקוט 'שאינן ראויות ליפול' ולא היה די ב'בריאות', אך אם כן היתה הברייתא יכולה לנקוט רק את החילוק השני בין ראויות ליפול לשאינן ראויות, אלא משום שצריך למעט חומות רעועות שאינן ראויות ליפול, כמבואר בפנים. דברי פנחס (ד"ה הי) בדעת רש"י. וראה ביאור אחר בפירוש רבינו גרשום (ד"ה דקמו).

כא. ומבואר שחומה רעועה, אף שאינה ראויה ליפול, יש לחשוש שמא תיפול. ומזה מוכיחה הגמרא לבאר את הברייתא, שאם נפלה חומה כזו אין מתענים משום מפולת, שכן נפילתה לא היתה מחמת מפולת, אלא משום שרעועה היתה. על פי דקדוקי סופרים (אות ל) בכוונת דברי רש"י.

כב. יד דוד (ד"ה הי).

כג. כאן משמע שהיה רב אדא בר אהבה בימי רב ושמואל, ואילו במקומות אחרים (פסחים יד.) מצינו שהיה תלמידו של רבא. וכתבו התוספות (ד"ה אמר), שלא יתכן שהוא אותו חכם, שהרי ידוע שרב יהודה היה תלמיד של רב ושמואל (סוכה ט. וגרסינן שם ד"ה כי, ועוד), ורבא נולד רק ביום שנפטר רב יהודה (קידושין עג:), וכיון שרב אדא בר אהבה היה תלמידו, לא יתכן שהיה בימי רב ושמואל, אלא ודאי היו שני רב אדא בר אהבה, אחד בימי רב ושמואל, והשני בימי רבא.

כד. ואף שגם רב ושמואל היו מרובות זכויותיהם והיו יכולים לעבור תחת החומה בזכות עצמם, מכל מקום מתוך ענוה לא רצו לסמוך על זכויות עצמם. בן יהוידע (ד"ה דנפיש).

כה. לכאורה מה בכך אם יקיפו רב ושמואל את החומה, ולא יסמוך על הנס שבזכותו של רב אדא בר אהבה. ותירץ בבן יהוידע (שם), שרצה רב לפרסם שבחו של רב אדא בר אהבה, וגם להודיע כוחם של מעשים טובים להגן בעולם הזה גם במקום סכנה.

כו. כך משמע בפשטות ממהלך המעשה. אך בכתב יד אחד הגירסא היא 'חמארא' [במקום 'חמרא'], ולפי זה פירושו 'חַמּוֹר', ויש לנקד כאן 'חֲמָרָא'.

כז. אף שמבואר להלן שהעיד על עצמו שמימיו לא הקפיד בתוך ביתו, כאן הוכרח להראות להם שמקפיד כדי שלא ירגילו לעשות כן פעמים נוספות. עיון יעקב (ד"ה מרגיש). ובבניהו (ד"ה מימי, נתירוץ הקמי) תירץ, שאין הכוונה שהקפיד מתוך כעס אלא רק שחשש [שמא ינכו מזכויותיו כדלהלן], שהקפדה היא גם לשון חשש, כלשון הגמרא (פסחים קי:) לגבי זוגות 'כל דקפיד קפדי בהדיה' [מי שחושש לזוגות אכן מקפידים אצלו לכך]. עיין שם ביאור נוסף, מובא בהערה להלן.

כח. מהרש"א (מ"ח ד"ה שמא). ולפי זה ביאר שרק רב אדא בר אהבה חשש שמא לא יעשו לו נס מחמת שיגרום החטא כיון שלא החזיק את עצמו לצדיק, אך רב הונא לא חשש לכך, כיון שהחשיב את רב אדא בר אהבה לצדיק גמור. ובספר לשמוע בלימודים (ד"ה על) העיר, שגם בלא חטא ועון אין ראוי שיעשה לו נס אלא המוסר נפשו על קידוש השם, כלשון הגמרא (ברכות כ.) 'מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא וכו', הוו קא מסרי נפשייהו אקדושת השם', ומי יודע בעצמו שמוסר נפשו על קידוש השם כדי שיתרחש לו נס.

כט. שכן זכויותיו של אדם הם למעלה מהטבע, ושמורים לו לעולם הבא שאינו טבעי ששם יקבל שכרו עליהם, וכאשר עושים לאדם נס הרי הוא יוצא בכך מסדר הטבע הרגיל, ובכך הוא נהנה כבר בעולם הזה ממה שראוי לו לעולם הבא שאינו טבעי, ולכן מנכים לו מזכויותיו לעולם הבא. מהר"ל (חידושי אגדות, שבת נ. ד"ה מנכין). אמנם לעיל במעשה של רב ושמואל לא הקפיד על כך שסמכו על זכויותיו, כיון שרק במעשה זה של רב הונא שניכר הנס לעיני כל שמיד כשיצא נפל הבית, יש לחשוש שמא נס זה ינכה מזכויותיו, אך במעשה של רב ושמואל שהכותל נשאר קיים לאחר שהלכו ממנו, וגם שכל העולם הלכו שם וכלל לא חששו לנפילת הכותל, לכן לא הקפיד רב אדא בר אהבה. בן יהוידע (ד"ה דנפיש).

אף רב הונא ידע מאמר זה וסבר כן, אלא שפירש שהכוונה רק כאשר עומד לכתחילה במקום סכנה וסומך על זכויותיו, אך בעומד שם לפי תומו שלא ידע שיש שם סכנה [כפי שהיה כאן שרב אדא לא ידע], בזה לא נאמר שמנכים מזכויותיו, או שסבר שאם עוסק בתורה במקום הסכנה לא נאמר שמנכים מזכויותיו. ואילו רב אדא בר אהבה סבר שמדובר בכל אופן, כלשון רבי ינאי 'לעולם', גם בעומד לפי תומו או בעוסק בתורה. בן יהוידע (ד"ה דמ"ר). ויש שכתבו, שרב הונא לא חשש מכך שינכו מזכויותיו של רב אדא, משום שסבר שכיון שבזכות רב אדא הוא ניצל מחסרון ממון, הרי בכך מתרבים זכויותיו ולא נחסר לו מה שמנכים מהן, ורב אדא בר אהבה סבר שאין די בהצלה מחסרון ממון כדי להוסיף זכויות ולמלא חסרון זכויותיו.

כ: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר. במסכת דרך ארץ מפרש[ב] לחומו של אדם היינו חליהו ולטוב נתכוין כדי שלא ירגיל בדבר: **לא** צריכא דנפלי מחמת גובהייהו. פי' דהוו גריסות ולא היו לחויות ליפול אלא מחמת גופהן: **אמר** ליה דאיכא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה. וע"ל דתרי רב אלא הוו דהא רב אלא נר להבה הוה בימי רבא דמלינו בכמה מקומות[ג] אמר רב אלא נר להבה אמר רבא (ט) והא רב אלא נר להבה דהכא משמע דהוה חבר לרב ולשמואל מדקאמר ליה שמואל לרב וקאמר ליה הא איכא רב אלא בהדן ואלן ילענא דרב יהודה היה תלמיד דרב ושמואל ורבא[ד] הוה נולד ביום שמת רב יהודה ורב אלא תלמיד דרבא מ"כ ע"כ ל"ל דתרי רב אלא הוו[ט]: **בהכינתו.** פירוש בכינוי שמכנין אותו (י) בן אלא לגנאי בחניכתו פי' כינוי שם משפחתו שם לווי כמו שם חניכת אדות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.) כגון רבי אבהו מבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כן ודוקא לגנאי אבל לשבח מותר: אמרו

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו אמר לו ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו [ה] נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה[ו] לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו שאדם גדול בתורה הוא אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס רבי אלעזר (ח) בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו': תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו [א]אי נמי דקיימן אגודא דנהרא[ז] כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין (ז) יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא [ג]דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב [א]קטנתי מכל החסדים ומכל האמת[ג]. מאי הוה עובדיה דרב אדא בר אהבה כי הא דאתמר [ג]שאלו תלמידיו (את רבי זירא ואמרי להו[ד]) לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני (ג) ולא הרהרתי במבואות המטונפות ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחבירי בהכינתו[ה] ואמרי לה בחניכתו[ו]. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי[ז] אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי זבין ליה ושדי ליה לנהרא וליתביה לעניים זמנין דסמכא דעתייהו ולא אתו למיזבן ולשדייה לבהמה [ח]קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה ולא ליזבניה כלל נמצאת מכשילן לעתיד לבא כי הוה [א]ליה מילתא דאסותא הוי מלי כוזא (ז) דמיא ותלי ליה בסיפא דביתא ואמר כל דבעי ליתי ולישקול ואיכא דאמרי מילתא דשיבתא הוה גמיר והוה מנח כוזא דמיא ודלי [ט]ליה ואמר כל דצריך ליתי וליעול דלא לסתכן כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום

לא צריכא דקיימן אגודא דנהרא. (ה) מפולת שיש שם רוח חזק שמפיל החומות, מפולת שאמרו מתריעין עליהן בגריסות קאמרינן, שיהו החומות גריסות ואף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח, אבל אם היו החומות הנופלות רעועות אין מתריעין עליהן, וכשאין רחויות ליפול מתריעין עליהן ולא ברחויות ליפול: **לא צריכא.** הא דקתני שאין רעועות ורחויות ליפול אלא כגון דקאי אגודא לנהרא על שפת הנהר, שאע"פ שהיא גריסה רחויה היא ליפול שהמים מפילין אותה, שמקלקלין את הקרקע ושותקין את היסוד: כי ההיא דאיתמר רעועה כו': **באתרה.** במקומה, אף על גב דהיה רחויה ליפול להא קמה באתרה כולי האי, אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו אלפי אותה אלא היה מקיף[ט] סביבותיה: **מנכין.** ממעטין: ה"ג **לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעמא הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני אדם (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [י] כמו מניכת אדות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי אלא תפיל חומות: **בגוהרקא.** תיבה תלויה בעגלה וחרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא אלא סר סכינא קמיה חכם[כ]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכוזא דמיא כו' לא גרסינן: זבין ליה ושדי ליה בנהרא. להכי זבין להו, דאי הוה משתייר מידי לגנאי אזלא לאיבוד דמכאסא נשנת, ונמלא מכשילן לעתיד לבא אלא מייתי ירקי לסעודת שבת: דסמכא דעתייהו. שנסמכין עגייס לאותו ירק ואומרים אין אנו לריכין לקנות, ושמא לא ישתייר שם כלום ואין להן מה לאכול בשבת: **אין מאכילין אותן לבהמה.** משום ביזוי אוכלין[ל], (מ) ומחזי כבזעט בטובה שהשפיע הקב"ה בעולם, אי נמי משום דאסקה תורה על ממונן של ישראל[מ], וזרק לנהר והולכין למקום אחר ומולמין אותם בני אדם ואוכלין אותן, כך שמעתי: **מילתא דשיבתא.** מנהג שדיס שמזיקין למי שיאכל ואינו נוטל ידיו, דשיבתא כהך דגרסינן במסכת יומא (דף עז:) אמר אביי משום שיבתא, והוה אלי ליה להוא כוזא דמיא כי היכי דליטעו ידייהו מינה: **בר מהא.** חוץ מזו לכל מאן דצבי הוה עייל ואכל:

משום

עין משפט נר מצוה

טו א מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה יב טוש"ע או"ח סי' תקעו סעיף ד:

רבינו גרשום

בריאות נופלות. מתענין: דקמן אגודא דנהרא וה"ק [ב] (רעועות) [בריאות] ולא ראויות ליפול לאפוקי דקאי אגודא דנהרא דאע"ג דאין רעועות הואיל וראויות ליפול דאכלה להו מיא אין מתענין עליהן והויא לה נמי בריאות ראויות ליפול ג) דקאי באתרא לאחר שהיתה רעועה דהא כיון דקם באתרא הויא כבריאה וכיון דהויא רעועה הויא ראויה ליפול. **קטנתי מכל החסדים** כלומר נתמעטו הזכיות בשביל נסים כי במקלי וגו'. **בהכינתו** שכבר קוראין לו ולא ג) בחכינתי שאני קריתי לו שם. **ביומא דעיבא ודזיקא** ג) **זבין להו** דאי יתרי ומפסדי לא הוו מייתי בערב שבת אחר: **ולא אתו למיזבן** וזימנין דלא יתרי להו כלום וסמכו עליה ולא הוה להן מאכל. **לשיבתא מילתא דשיבתא הוה גמיר** שהיה יודע שרוח רעה שורה (על המים) [על הידים]. **ותלי כוזא דמיא** (נמי) [כלי] שנוטלין בה את ידיהן ונכנסין. **בר מהא** דהוה פתח לבבא:

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) גרסה מזה לדמינו היה גורס מי נמי כהאי גוונא דמתענין וכו' והוא נמי פירוש על בריאות ורחויות ליפול ולא כפרש"י. ג) ג' רבינו בחניכתי ביו"ד לנקוף וכ"ה בערוך ערך חנך ולפיכך פי' רבינו שאני קריתי וכו' וכערוך כתוב שלא כינוי לו שם וחולי לגנאי בדברי רבינו צריך להגיה כן וע"ע. ג) גרסה דחסר כאן וע"ל ודזיקא הוה סיר לכלהו מתא וכו' וכל ירקא דהוו פייש להו לגינאי זבין להו וכו'.

משנת ראשונים

לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס. התורה לא רצתה שיסמוך אדם על הנס. וכן אמרו אל [יעמוד] אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין, ואם עושין מנכין לו מזכיותיו. וכן הוא אומר קטנתי מכל החסדים וגו', וכתיב לא תנסו את ה'. וכן צריך לעשות במזונותיו וחליו, שלא יסמוך על הנס אלא יטרח אחר פרנסתו ורפואתו ויסמוך על השם שיעזרהו עם השתדלותו, וזהו ורפא ירפא.

[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת שלח לך]

במה הארכת ימים. אל יהנה לבו בענותנותו שישבח את עצמו, שנאמר (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך, אלא לחבירו ולתלמידו שילמד מדרכיו אז יוכל לשבח את עצמו, שנאמר ואהיה תמים עמו כי שמרתי דרכי ה' (תהלים יח), נאום הגבר הוקם על (ש"ב כג א). וכן במה הארכת ימים והגיד להם במה האריך (מגילה כח.) כדי שיעשו גם הם. **[ספר סודי רזיי חלק א]** **ולא הרהרתי במבואות המטונפות.** מסתברא דהוה ס"ל כר' יוחנן דשרי והיינו רבותיה. **[הרשב"א, מגילה כח.]** **ולא קראתי לחבירי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו.** אע"פ שאינו כנוי של פגם משפחה, דבההוא מאי רבותיה דהא אמרי' כל המכנה שם לחבירו נופל בגיהנם, ולא יש לו מחילה אלא כל ימיו הוא שורף בגיהנם. **[הרשב"א, מגילה כז:]** **קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה.** כתב הראב"ד לא ידעתי למה אי משום זלזול אוכלים כ"ש כשמשליכין אותם לנהר איכא זלזול טפי שהרי הולכים לאבוד, ועוד וכי אסור לתת פת לבהמה, ושמא בדבר מרובה איכא זלזול כשנותנו לפני הבהמה, אבל כשמשליכו לנהר יאמרו אירע בהם דבר שלא היו ראויים לאכילה שאין דרך בני אדם להשליך אוכלים לנהר ולאבדם בידים, ועוד כשמשליכים במים מוליכן הנהר למקום אחר ובני אדם לוקחין אותם וליכא איבוד אוכלים. **[תוספות הרא"ש]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) [נדרים כח. וע"ש פרש"י כתובות סז:], **ג)** שבת לב., ג) מגילה לד כח., **ד)** מולין לד יח., **ה)** מסכת סופרים פ"ג ה"י"ד ועי' מאירי, **ו)** ר"ה כז., **ז)** כגון פסחים יד. ועי' לעיל דף ח., **ח)** [קידושין דף עג:], **ט)** [ועי' עוד תוספות קידושין עג: ד"ה היוס ותוס' ב"ב כב. ד"ה אמר].

הגהות הב"ח

(ב) גמ' ברבי שמעון: **(ג)** שם דקיימא בתתרה תליקר שנין ולא נפלה יומא חד כו' ניתי מר ונקיף ע"ל: **(ד)** שם הני מלי כוזא מיניה ותלי ליה: **(ה)** רש"י ד"ה ה"ג מפולת כו' דנהרא הס"ד ומ"כ מה"ד מפולת כו' ומה"ד החומות הס"ד ומה"ד מפולת שאמרו כו' עליהן הס"ד ומה"ד בגריסות כו' עליהן הס"ד ומה"ד וכשאין רחויות כו': **(ו)** ד"ה ה"ג לא כו' ניתי הס"ד ומה"ד ולא הלכתי כו': **(ז)** ד"ה בהכינתו כו' בני אדם לגנאי כגון: **(ח)** ד"ה אין מאכילין כו' תוכלין דמיחזי כבועט: **(ט)** תוס' ד"ה ע"ל כו' אמר רבא והאי רב אלא: **(י)** ד"ה בהכינתו כו' שמכנין אותו בני אדם לגנאי כגון שם לווי כמו שם משפחתו פי' כינוהו בשם משפחתו דיש משפחה שמכנין בני אדם לכל המשפחה וקוראין בחניכת שם לווי כמו שם חניכת:

גליון הש"ס

גמ' קסבר מאכל אדם אין מאכילים לבהמה. מג"א סימן קעג ס"ק ג:

הגהות הגר"א

[א] גמ' כי הוה ליה. רשום קו על מלת ליה:

תורה אור השלם

א) קָטַנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת:
[בראשית לב, יא]

הגהות וציונים

ה] בכת"י כך וכך **אמר** לי, ועיין בן יהוידע: **ו]** בכת"י נוסף **אי נמי**, ונראה שכ"ה הגי' הנכונה ועכשיו משני היכי דמי שאינן ראויות ליפול ואפ"ה אין מתענין עליה כיון דהויא רעועה, וכן משמע מפרש"י (דק"ס), ועי' פי' הרגמ"ה ובהג' חשק שלמה שם: **ז]** בע"י נוסף **אמר יעקב לפני הקב"ה מתיירא אני שמא על הנס שאתה עושה לי אתה מנכה מזכיותי ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל האמת:** **ד]** [בע"י ליתא] (גליון), ועי' טורי אבן במגילה שם: **ה]** [גירסת הערוך **בחניכתי**, פי' שלא כניתי לו שם] (גליון): **ו]** [פי' הערוך ערך חנך אפי' שם שכינו לו אחרים לא קראתיו] (גליון): **ז]** [פי' אם, ובע"י גרס **אם**] (גליון): **ח]** בדפו"ר **ותלי** ליה: **ט]** ברש"י שבע"י אלא היו **מקיפין**: **י]** ברש"י שבע"י נוסף **שם משפחתו דיש משפחה שכל בני המשפחה נקראין בחניכה שם** לווי כמו וכו' (וע"ע בליקוטי רש"י): **כ]** [אפשר דבנוסחאות שהיה לפני תוס' היה כך אבל לפנינו ליתא] (גליון): **ל]** בכת"י להכי קאמר (ע"פ דק"ס):

נסים שעושים עמו, דִּכְתִיב שאמר יעקב אבינו קודם שפגש את עשו (בראשית לב יא) 'קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ', שהתיירא שמא הוקטנו ונתמעטו זכויותיו מחמת החסדים שעשה עמו ה' ומחמת אמיתת דבריו דהיינו שקיים לו הבטחותיו[ל].

הגמרא מבארת במה היו מרובות זכויותיו של רב אדא בר אהבה שזכה לשמירה כזו:

מבררת הגמרא, מַאי הֲוָה עוֹבְדֵיהּ - מה היו מעשיו הטובים דְּרַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, שבזכותם זכה לכך. משיבה הגמרא, כִּי הָא דְּאִתְמַר - כפי מה שנאמר בבית המדרש, שָׁאֲלוּ תַּלְמִידָיו (אֶת רַבִּי זֵירָא, וְאָמְרִי לָהּ - ויש אומרים ששאלו התלמידים[לא]) לְרַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, בַּמֶּה זכית שֶׁהַאֲרַכְתָּ יָמִים[לב]. אָמַר לָהֶם, מִימַי לֹא הִקְפַּדְתִּי בְּתוֹךְ בֵּיתִי, כלומר, נזהרתי מלכעוס אפילו בתוך ביתי[לג], וְלֹא צָעַדְתִּי בִּפְנֵי מִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנִּי - כשהלכתי בצידי הגדול ממני בחכמה[לד], לא הקדמתי אותו אף בצעד אחד[לה], מתוך צניעות וענווה[לו], וְלֹא הִרְהַרְתִּי בדברי תורה בְּמְבוּאוֹת הַמְטוּנָּפוֹת שיש בהן צואה ומי רגלים[לז], וְלֹא הָלַכְתִּי אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא ללמוד תּוֹרָה[לח] וּבְלֹא להניח תְּפִילִּין, שבכל עת הייתי לומד והיו מונחות עלי תפילין[לט], וְלֹא יָשַׁנְתִּי בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, לֹא שֵׁינַת קֶבַע וְלֹא שֵׁינַת עֲרַאי[מ], וְלֹא שָׂחְקוּ [-שמחתי] בְּתַקָּלַת חֲבֵרִי - אם אירע איזה תקלה לחברי, וְלֹא קָרָאתִי לַחֲבֵירִי בַּהֲכִינָתוֹ - בשם לווי שמכנים אותו בני אדם לגנאי[מא], וְאָמְרִי לָהּ - ויש אומרים בַּחֲנִיכָתוֹ - בשם לווי שהוסיפו למשפחתו[מב] לגנאי[מג].

הגמרא מביאה ממעשיו הטובים של רב הונא[מד]:

אָמַר לֵיהּ רָבָא לְרַבְרְבֵי בַּר פָּפָּא, לֵימָא לָן מַר - יאמר לנו הרב,

ל. **רש"י** (ברכות נג יא) [לפי רש"י פשוטו של מקרא הוא כדרשת הגמרא שלמדים מכאן שהתסדים גורמים מיעוט הזכויות, אך הרמב"ן (שם) חולק על כך וכתב פירוש אחר בפשט הכתוב, עיין שם]. ובספר המאורות (ד"ה ההוא) ביאר, שאמר יעקב לפני ה', מתיירא אני שמא מחמת הנס שתעשה לי תנכה מזכויותי, ונמצאתי קטן מחמת החסדים והאמת [וכן כתב בעין יעקב (נמוקי"ג), הובא בהגהות וציונים].

לא. **יש** שלא גרסו תיבות אלו, ראה בהגהות וציונים.

לב. **המעם** ששאלוהו על כך, משום שהתפלאו כיצד האריך ימים למרות שישב בבבל, והרי דרשו בגמרא (מגילה כג.) את הכתוב (דברים כח סה) 'ונתן ה' לך שם לב רגז', שזה נאמר על בבל, וידוע שהכעס מקצר ימיו של אדם, שנאמר (איוב יד ו) 'קצר ימים ושבע רוגז', ולכן שאלוהו מה עשה שאף על פי כן האריך ימים. בן יהוידע (ד"ה נמה).

לג. **עי' פי** מאירי (ד"ה תלמיד). והמהרש"א (ח"ו ד"ה מימי) פירש, שנהג כפי שאמרו חז"ל (גיטין ו:-ז.) שאין להטיל אימה יתירה בתוך ביתו. ובבן יהוידע (ד"ה נמה) פירש שכוונתו לומר להם שאף אם ראיתם אותי לפעמים מקפיד, עשיתי כן רק כלפי חוץ לעיני הרואים כדי לזרז ולהזהיר, אך בקרבי ובליבי לא היה לי מימי שום כעס והקפדה, וזהו 'בתוך ביתי' שמרמז לגופו של אדם, כמו שמצאנו בקהלת (ז ג ובנדה"י שם). ולפי זה יישב המחבר בבניהו (ד"ה מימי, נמי"ן הרמב"ן) מה שאמרו לעיל שרב אדא 'איקפד', שהכוונה רק שהראה קפדנות מבחוץ, אך בקרבו לא הקפיד כלל.

לד. **עין** יעקב. וכן גרסו כאן 'בחכמה' בהגהות הב"ח (מו"ק ג) ובדקדוקי סופרים (מו"ק ח) בשם כתב יד. ובבן יהוידע (ד"ה נמה) הוסיף, שהכוונה אף אם רב אדא היה גדול בזקנה.

לה. **כפי** שאמרו ביומא (לח.), ששלשה שהולכים יחד, הגדול יהיה באמצע, והגדול שבשנים האחרים ילך מימינו, והקטן מכולם משמאלו, ואין להם להקדימו ואף לא ללכת לצידו ממש או מאחוריו ממש, אלא לצדד [כלומר ללכת מעט מאחור כשמקצתו לצד רבו. רש"י (יומא שם ד"ה לצדדין)]. מהרש"א (ח"ו ד"ה ולא נעדמי).

לו. **עי' פי** מאירי (ד"ה תלמיד).

לז. **רמב"ם** (קריאת שמע פ"ג ה"ד). אסור להרהר בדברי תורה במקומות מטונפים, שנאמר (דברים כג טו) 'והיה מחניך קדוש', כלומר, שהתורה מצוה שמקום חנייתך יהא בקדושה משום שישראל מהרהרים תמיד בדברי תורה. על פי הגמרא בשבת (קנ. ונדה"י שם ד"ה והיה). ובברכות (מ:) נחלקו אם האיסור נאמר גם כשמהלך במקומות מטונפים, ולהלן בהערה יתבאר עוד בזה.

לח. **וכיון** שלמד הרבה תורה, מסתמא למד תורה לשמה, שעליו נאמר (תהלים קמ ה) 'כי גדול מעל שמים חסדך', כמבואר בפסחים (נ:), וביאר הר"ן (על הרי"ף, שם ד"ה כמן) שהקב"ה מבטל ומשנה מערכות שמים בשבילו, כלומר, שיש עליו השגחה ניסית. ולכן במעשה עם רב הונא בבית הרעוע, הגינה זכותו של רב אדא בר אהבה שתהיה לו השגחה ניסית ולא יפול עליו הבית. עין אליהו (ד"ה שמלו).

לט. **ולפי** זה צריך לפרש מה שאמר ש'לא הרהרתי במבואות המטונפות', שאין הכוונה שהלך שם ולא הרהר [וכמבואר בברכות (מ:) שמותר לתלמיד חכם ללכת במקומות כאלו, כיון שיכול להמנע מלהרהר בהילוכו בדברי תורה], אלא שנזהר מללכת במבואות המטונפות, כדי שלא יהיה מוכרח ללכת ארבע אמות בלא תורה. על פי מהרש"א (ח"ו ד"ה ולא הרהרתי). אמנם בבניהו (ד"ה ולא הלכתי) כתב, שמהלשון 'לא הרהרתי' משמע שהלך שם אלא שנזהר שלא להרהר בדברי תורה. ולכן ביאר, שבתי המדרש שלהם היו מחוץ לעיר, ולכן בבוקר כשהלך לבית המדרש כשעוסק בתורה ולובש תפילין אכן לא היה הולך בדרך המלך ברחובות העיר המלאים טינוף, אלא בדרך המדבר ששם אין טינוף, ועל הליכתו בבוקר אמר שלא הלך בלא תורה ובלא תפילין, אך בחזרתו מבית המדרש בלילה, לא היה יכול לחזור במדבר מפני הליסטים, ולכן היה הולך בדרך המלך ברחובות העיר, וממילא לא היה לובש תפילין בלילה [שאין זה זמנם], וכשהיה מגיע לרחוב שיש בו טינוף נזהר שלא להרהר דברי תורה, ועל ההליכה בחזרתו אמר שלא הרהר במבואות המטונפות.

מ. **במהרש"א** (מגילה כח. ח"ו ד"ה ולא ישנתי) ביאר מה שאמר 'לא שינת קבע ולא שינת עראי', שלא רק שלא ישנתי שינת קבע, שהרי אסור לישון בבית המדרש כמבואר בסנהדרין (עח.), אלא אפילו שינת עראי המותרת שם לא ישנתי. וכן ביאר בגבורות ארי (ד"ה ולא ישנתי). עיין שם מה שתירץ לפי זה. ובבניהו (ד"ה לא) ביאר כיצד שייכת שינת קבע בבית המדרש [שהרי שינת קבע היא רק בלילה, כי ביום אסור לישון שינת קבע, כמבואר בסוכה (כו:)], שלפעמים היו החכמים והתלמידים שוהים בלימודם עד חצי הלילה, והיה להם פחד ללכת בחצות הלילה לביתם מבית המדרש שהיה מחוץ לעיר, ומוכרחים לישון שינת קבע בבית המדרש, והוא כאשר הזדמן לו כן היה נזהר שלא לישון, אלא המשיך ללמוד כל הלילה. וכיון שהיה ער כל הלילה, היה צריך לישון בבוקר שינת עראי בבית המדרש בתוך לימודו, וגם בזה היה נזהר ומתגבר שלא לישון שם אף שינת עראי. ולכן הקדים לומר שינת קבע לשינת עראי.

מא. **רש"י** במגילה (כח. ד"ה נחניכתו), תוספות (כתן ד"ה נהכינתו) [ולפי הגהת הב"ח כתב זאת רש"י גם כאן (ד"ה נהכינתו)]. אמנם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה נחכינתו, מובא בקובץ שיטות קמאי עמ' רפה) כתב, שלא היה קוראו אף בשם שמכנים אותו משום אהבה, אם אינו שמו, כגון אם שמו ראובן וקוראים לו חיים.

מב. **כמו** שמצינו לשון זו לגבי גיטין (גיטין פח.), 'חניכת אבות', שהוא כינוי שם המשפחה שכונו בו אבותיו, ונחשב כינוי [לגבי כשרות כתיבתו בגט] עד עשרה דורות מתחילת הכינוי. רש"י (ד"ה חניכתו). וכוונת היש אומרים, שאפילו בכינוי זה לא קרא לחבירו [אך לא באו לגרוע ממה שאמרו שלא קרא לו בהכינתו, אלא באו להוסיף]. רש"י (מגילה כח. ד"ה ואמרי).

ובתוספות (ד"ה נהכינתו) הביאו דוגמא לכינוי שם המשפחה, כגון רבי אברהם אבן עזרא, שכל בני משפחתו היו נקראים כך ['אבן עזרא'].

מג. **אך** לשבח מותר. על פי רש"י (מגילה שם), תוספות (שם). אמנם עיין בבן יהוידע (ד"ה נמה) שביאר, שאף שדרך העולם לקרוא לאדם בשם משפחתו בלבד בלא שמו, היה רב אדא בר אהבה נזהר גם בזה ואף כשאין זה לגנאי, כיון שהזכרת האדם בשמו ממש מורה על כבוד ואהבה. עיין שם ראיתו לכך.

ורבינו גרשום (ד"ה נהכינתו) פירש 'בהכינתו', שלא קראתי לו בכינוי שכבר קוראים לו כך, ובדברי היש אומרים גרס 'בחניכתי' ופירש שלא קראתי לו בעצמי שם כינוי. וכן פירש הערוך (ערך חנך - הרמזון) אלא שבגירסתו היפך את הדעות.

אף שרוב המידות המוזכרות כאן עבירות גדולות הם, ביאר המהרש"א (ח"ו ד"ה ולא קרמי), שכיון שרוב העולם נכשלים בעבירות אלו, השתבח רב אדא שהוא לא נכשל בהם. אמנם במגילה (כח. ח"ו ד"ה לא הקפדתי, ומילך) ביאר המהרש"א, הובא בעץ יוסף כאן (ד"ה מימי, ומילך), שמדובר באופנים שאינם עבירות, אלא הם מותרים, וכפי שיבואר להלן. שמרוב זהירותו במידת הכעס לא הקפיד כלל בתוך ביתו, שאף שאסרו רק להטיל אימה יתירה, אך אימה סתם מותר, הוא היה זהיר מלהקפיד כלל. ולא צעד בפני מי שגדול ממנו אפילו צעד אחד, מתוך שהיתה בו מאד מדת הענוה [אמנם ראה בהערות לעיל שהובא בהם מדברי המהרש"א בסוגייתנו, מהם עולה כי נהג בשתי הנהגות אלו כפי הדין ולא לפנים משורת הדין. וכבר הובא לעיל בסמוך מדבריו כאן, שביאר בדרך אחרת מדוע השתבח רב אדא בהנהגותיו על אף שהן מעיקר הדין]. ולא הרהר בדברי תורה במקומות המטונפים, אף שהאיסור הנלמד מהפסוקים הוא רק לקרוא קריאת שמע כמבואר בברכות (כה.), הוא החמיר על עצמו אף בהרהור של תורה. ולא ישן בבית המדרש, היינו אפילו שינת עראי [כפי שנתבאר בהערה לעיל בשם המהרש"א והגבורות ארי]. ולא שש בתקלת חבירו, היינו אפילו שלא משום שנאה שהוא איסור כמפורש בכתוב (משלי כד יז) 'בנפול אויביך אל תשמח', אלא כגון שקנה סחורה מחבירו בזול וחבירו הפסיד בכך, אפילו באופן זה לא שמח. ולא קרא לחבירו בכינוי, היינו אפילו בכינוי שאינו לגנאי שאין בו את האיסור של המכנה שם רע לחבירו (ב"מ נח:) [וזה שלא כרש"י (ד"ה נהכינתו) המובא לעיל בהערה, אלא כשיטה לבעל הצרורות המובא שם]. וראה ביאורים נוספים בבן יהוידע (ד"ה נמה) ובקרבן תודה (ד"ה מימי).

הטעם שהנהגות אלו מביאות לאריכות ימים, ביאר בספר לשמוע בלימודים (ד"ה לא), שכן הן תלויות בשלשה ענינים הגורמים אריכות ימים, בתורה המאריכה ימים שנאמר בה (דברים ל כ) 'כי הוא חייך ואורך ימיך', בתפילין אמרו במנחות (מד.) שגורמים חיים, ובענוה המאריכה ימים כפי שאמרו חז"ל (סנהדרין יד.) 'לעולם הוי קבל וקיים' [תהיה חשוך, כלומר צנוע, ותחיה]. וכך הוא נשמר מלהקפיד בתוך ביתו, משום שאמרו (מנות פ"ג מ"ה) 'ולא הקפדן מלמד', וכן לא הרהר בדברי תורה במבואות המטונפות ולא הלך ארבע אמות בלא תורה, וכן לא ישן בבית המדרש, ובכך השלים את מידת התורה. ולא הלך ארבע אמות בלא תפילין, וגם לא ישן שינת עראי בבית המדרש כיון שאסור לישון עם תפילין (עיין שבת מט.), ובזה השלים את מידת התפילין. ומתוך ענוה לא צעד בפני מי שגדול ממנו, ואפילו מי שאינו גדול ממנו לא קרא לו בכינוי כיון שהחזיקו לגדול ממנו וצריך להזהר בכבודו, וכן לא שש בתקלת חבירו מגודל ענוה שהוא נתקל יותר. ועל כך אמר להם, שאחרי שנזהרתי שלא יהיה שום חסרון בתורה ובתפילין ובענוה המאריכים ימים, אכן זכיתי לאריכות ימים.

מד. **הגמרא** מביאה כאן ממעשיו של רב הונא, כדי שלא נאמר שמכך שרב הונא לא סמך על זכות עצמו אלא רק על זכותו של רב אדא בר אהבה, משמע שרב הונא לא היה גדול במעשים טובים, ולכן מביאה ממעשיו להראות שהיה גדול במעשים טובים,

כ: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר. במסכת דרך ארץ מפרש[ב] לחומו של אדם היינו חליהו ולטוב נתכוין כדי שלא ירגיל בדבר: **לא** צריכא דנפלי מחמת גובהייהו. פי' דהוו גריסות ולא היו לחויות ליפול אלא מחמת גובהן: **אמר** ליה דאיכא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה. וע"ל דתרי רב אלא הוה ליה דהא רב אלא נר להבה הוה בימי רבא דמלינו בכמה מקומות[ג] אמר רב אלא נר להבה אמר רבא (ט) והא רב אלא נר להבה דהכא משמע דהוה חבר לרב ולשמואל מדקאמר ליה שמואל לרב וקאמר ליה הא איכא רב אלא בהדן ואמר ידענא דרב יהודה היה תלמיד דרב ושמואל ורבא[ד] הוה נולד ביום שמת רב יהודה ורב אלא היה תלמיד דרבא מ"ר ע"כ ע"ל דתרי רב אלא הוו[ט]: **בהכינתו.** פירוש בכינוי שמכנין אותו (י) בן אלא לגנאי בחניכתו פי' כינוי שם משפחתו שם לווי כמו שם חניכת מצות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.) כגון רבי אבהו מבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כן ודוקא לגנאי אבל לשבח מותר: אמרו

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו אמר לו ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו [ה] נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה[ו] לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו שאדם גדול בתורה הוא אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס רבי אלעזר (ח) בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו': תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו [א]אי נמי דקיימן אגודא דנהרא[ז] כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין (ז) יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא [ז]דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב [א]קטנתי מכל החסדים ומכל האמת[ג]. מאי הוה עובדיה דרב אדא בר אהבה כי הא דאתמר [ג]שאלו תלמידיו (את רבי זירא ואמרי להו[ד]) לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני (ג) ולא הרהרתי במבואות המטונפות ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחבירי בהכינתו[ה] ואמרי לה בחניכתו[ו]. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי[ז] אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי זבין ליה ושדי ליה לנהרא וליתביה לעניים זמנין דסמכא דעתייהו ולא אתו למיזבן ולשדייה לבהמה [ט]קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה ולא ליחבניה כלל נמצאת מכשילן לעתיד לבא כי הוה [יא]ליה מילתא דאסותא הוי מלי כוזא (ז) דמיא ותלי ליה בסיפא דביתא ואמר כל דבעי ליתי ולישקול ואיכא דאמרי מילתא דשיבתא הוה גמיר והוה מנח כוזא דמיא ודלי [י]ליה ואמר כל דצריך ליתי וליעול דלא לסתכן כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום

לא צריכא דקיימן אגודא דנהרא. (ה) מפולת שיש שם רוח חזק שמפיל החומות, מפולת שאמרו מתריעין עליהן בגריסות קאמרינן, שיהו החומות גריסות ואף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח, אבל אם היו החומות הנופלות רעועות אין מתריעין עליהן, וכשאין לחויות ליפול מתריעין עליהן ולא בלחויות ליפול: **לא צריכא.** הא דקתני שאין רעועות ולחויות ליפול אלא כגון דקאי אגודא דנהרא על שפת הנהר, שאע"פ שהיא גריסה רחויה היא ליפול שהמים מפילין אותה, שמקלקלין את הקרקע ושותקין את היסוד: כי ההיא דאיתמר רעועה כו': **באתרה.** במקומה, אף על גב דהינה רחויה ליפול להא קמה באתרה כולי האי, אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו אלפי תותה ממעטין: ה"ג **לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעמא הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני אדם (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [ז] כמו מניכת מצות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי אלא תפיל חומות: **בגוהרקא.** תיבה תלויה בעגלה וחרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא אלא סר סכינא קמיה חכם[ח]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכוזא דמיא כו': **באתרה.** במקומה, אף על גב דאינה רחויה ליפול להא קמה באתרה כולי האי, אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו אלפי תותה ממעטין: ה"ג **לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעמא הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני אדם (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [ז] כמו מניכת מצות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי אלא תפיל חומות: **בגוהרקא.** תיבה תלויה בעגלה וחרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו האי טבחא אלא סר סכינא קמיה חכם[ח]: כי הוה ליה מילתא לאסותא רמי ליה מכוזא דמיא כו': **באתרה.** במקומה, אף על גב דאינה רחויה ליפול להא קמה באתרה כולי האי, אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו אלפי תותה ממעטין: ה"ג **לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעמא הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני אדם (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [ז] כמו מניכת מצות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי

עין משפט נר מצוה

טו א מיי' פ"ג מהלכות תענית הלכה יב טוש"ע ח"מ סי' תקעו סעיף ד:

רבינו גרשום

בריאות נופלות. מתענין: דקמו אגודא דנהרא וה"ק[ט] (רעועות) [בריאות] ולא ראויות ליפול לאפוקי דקאי אגודא דנהרא דאע"ג דאין רעועות הואיל וראויות ליפול דאכלה להו מיא אין מתענין עליהן והויא לה נמי בריאות ראויות ליפול ט) דקאי באתרא לאחר שהיתה רעועה דהא כיון דקם באתרא הויא כבריאה וכיון דהויא רעועה הויא ראויה ליפול. **קטנתי מכל החסדים** כלומר נתמעטו הזכיות בשביל נסים כי במקלי וגו'. **בהכינתו** שכבר קוראין לו ולא ג) בחכינתי שאני קריתי לו שם. **ביומא דעיבא ודזיקא** ג) **זבין להו** דאי יתרי ומפסדי לא הוו מייתי בערב שבת אחר: **ולא אתו למיזבן** וזימנין דלא יתרי להו כלום וסמכו עליה ולא הוה להן מאכל. **לשיבתא מילתא דשיבתא הוה גמיר** שהיה יודע שרוח רעה שורה (על המים) [על הידים]. **ותלי כוזא דמיא** (נמי) [כלי] שנוטלין בה את ידיהן ונכנסין. **בר מהא** דהוה פתח לבבא:

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) גרסה מזה לדמינו היה גורס מי נמי כהיתה מחתא וכו' והוא נמי פירוש על בריאות ורעועות ליפול ולא כפרש"י. ג) גי' רבינו בחניכתי ביו"ד לנסוף וכ"ה בערוך ערך חנך ולפיכך פי' רבינו שמני קריתי וכו' ובערוך כתוב שלא כינוי לו שם ומזלי דגם בדברי רבינו צריך להגיה כן וע"ע. ג) גרסה דספר כאן וע"ל ודזיקא הוה סיר לכלהו מתא וכו' וכל ירקא דהוו פייש להו לגינאי זבין להו וכו'.

משנת ראשונים

לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס. התורה לא רצתה שיסמוך אדם על הנס. וכן אמרו אל [יעמוד] אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין, ואם עושין מנכין לו מזכיותיו. וכן הוא אומר קטנתי מכל החסדים וגו', וכתיב לא תנסו את ה'. וכן צריך לעשות במזונותיו וחליו, שלא יסמוך על הנס אלא יטרח אחר פרנסתו ורפואתו ויסמוך על השם שיעזרהו עם השתדלותו, וזהו ורפא ירפא.

[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת שלח לך]

במה הארכת ימים. אל יהנה לבו בענותנותו שישבח את עצמו, שנאמר (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך, אלא לחבירו ולתלמידו שילמד מדרכיו אז יוכל לשבח את עצמו, שנאמר ואהיה תמים עמו כי שמרתי דרכי ה' (תהלים יח), נאום הגבר הוקם על (ש"ב כג א). וכן במה הארכת ימים והגיד להם במה האריך (מגילה כח.) כדי שיעשו גם הם. **[ספר סודי רזיי חלק א]** **ולא הרהרתי במבואות המטונפות.** מסתברא דהוה ס"ל כר' יוחנן דשרי והיינו רבותיה. **[הרשב"א, מגילה כח.]** **ולא קראתי לחבירי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו.** אע"פ שאינו כנוי של פגם משפחה, דבההוא מאי רבותיה דהא אמרי' כל המכנה שם לחבירו נופל בגיהנם, ולא יש לו מחילה אלא כל ימיו הוא שורף בגיהנם. **[הרשב"א, מגילה כז:]** **קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה.** כתב הראב"ד לא ידעתי למה אי משום זלזול אוכלים כ"ש כשמשליכין אותם לנהר איכא זלזול טפי שהרי הולכים לאבוד, ועוד וכי אסור לתת פת לבהמה, ושמא בדבר מרובה איכא זלזול כשנותנו לפני הבהמה, אבל כשמשליכו לנהר יאמרו אירע בהם דבר שלא היו ראויים לאכילה שאין דרך בני אדם להשליך אוכלים לנהר ולאבדם בידים, ועוד כשמשליכים במים מוליכן הנהר למקום אחר ובני אדם לוקחין אותם וליכא איבוד אוכלים. **[תוספות הרא"ש]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) [נדרים כח. וע"ש פרש"י כתובות סז:], ג) שבת לב., ג) מגילה לד כח., ד) חולין לד יח., ה) מסכת סופרים פ"ג ה"י"ד ועי' מאירי, ו) ר"ה כז., ז) כגון פסחים יד. ועי' לעיל דף ח., ח) [קידושין לד עב:], ט) [ועי' עוד תוספות קידושין עב: ד"ה היוס ותוס' ב"ב כב. ד"ה ממר].

הגהות הב"ח

(ט) גמ' ברבי שמעון: (י) שם דקיימא בתחרה תליסר שנין ולא נפלה יומא חד כו' ניתי מר ונקיף ע"ל: (יא) שם בפני מי שגדול ממני בחכמה ולא הרהרתי: (ל) שם הוי מלי כוזא מיניה ותלי ליה: (ם) רש"י ד"ה ה"ג מפולת כו' דנהרא הס"ד ומ"כ מה"ד מפולת כו' ומה"ד החומות הס"ד ומה"ד מפולת שאמרו כו' עליהן הס"ד ומה"ד בגריסות כו' עליהן הס"ד ומה"ד וכשאין לחויות כו': (ו) ד"ה ה"ג לא כו' ניתי הס"ד ומה"ד ולא הלכתי כו': (ז) ד"ה בהכינתו כו' בני אדם לגנאי כגון: (ח) ד"ה אין מאכילין כו' מכשילין דמיחזי כבועט: (ט) תוס' ד"ה ע"ל כו' אמר רבא והאי רב אלא: (י) ד"ה בהכינתו כו' שמכנין אותו בני אדם לגנאי כגון שם לווי כחניכתו פי' כינוהו בשם משפחתו דיש משפחה שמכנין בני אדם לכל המשפחה וקוראין בחניכת שם לווי כמו שם חניכת:

גליון הש"ם

גמ' קסבר מאכל אדם אין מאכילים לבהמה. מג"א סימן קעג ס"ק ג:

הגהות הגר"א

[א] גמ' כי הוה ליה. רשום קו על מלת ליה:

תורה אור השלם

א) קָטַנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת:
[בראשית לב, יא]

הגהות וציונים

ח] בכת"י כך וכך **אמר** לי, ועיין בן יהוידע: ט] בכת"י נוסף **אי נמי**, ונראה שכ"ה הגי' הנכונה ועכשיו משני היכי דמי שאינן ראויות ליפול ואפ"ה אין מתענין עליה כיון דהויא רעועה, וכן משמע מפרש"י (דק"ס), ועי' פי' הרגמ"ה ובהג' חשק שלמה שם: י] בע"י נוסף **אמר יעקב לפני הקב"ה מתירא אני שמא על הנס שאתה עושה לי אתה מנכה מזכיותי ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל האמת**: יא] [בע"י ליתא] (גליון), ועי' טורי אבן במגילה שם: יב] [גירסת הערוך **בחניכתי**, פי' שלא כניתי לו שם] (גליון): יג] [פי' הערוך ערך חנך אפי' שם שכינו לו אחרים לא קראתיו] (גליון): יד] [פי' אם, ובע"י גרס **אם**] (גליון): טו] בדפו"ר **ותלי** ליה: טז] ברש"י שבע"י אלא היו **מקיפין**: יז] ברש"י שבע"י נוסף **שם משפחתו דיש משפחה שכל בני המשפחה נקראין בחניכה שם** לווי כמו וכו' (וע"ע בליקוטי רש"י): כ] [אפשר דבנוסחאות שהיה לפני תוס' היה כך אבל לפנינו ליתא] (גליון): כא] בכת"י להכי קאמר (ע"פ דק"ס):

מֵהָנֵי מִילֵּי מְעַלְּיָתָא דַּהֲוָה עָבֵיד - מאלו המעשים הטובים שהיה עושה רַב הוּנָא. אָמַר לֵיהּ רפרם בר פפא, בְּיַנָּקוּתֵיהּ לָא דְּכִירְנָא - את מעשיו בצעירותו אינני זוכר, בְּסִיבוּתֵיהּ דְּכִירְנָא - אך מעשיו הטובים בזקנותו אני זוכר, ואלו הם: דְּכָל יוֹמָא דְּעִיבְּרָא - שבכל יום המעונן, שבו נושבת רוח חזקה, הֲוּו מַפְקִין לֵיהּ בְּגוּהֲרָקָא דְּדַהֲבָא - היו מוציאים את רב הונא במרכבה מזהב הקשורה לעגלת נוסעים[מה], והיה נוסע בה וְסָיֵיר לָהּ לְכוּלָּהּ מָתָא - ובודק[מו] את כל העיר, וְכָל אֲשִׁיתָא דַּהֲוַות רְעִיעָתָא - וכל חומה שהיה מבחין שהיא רעועה, הֲוָה סָתַר לָהּ - היה סותר אותה, כדי שלא תפיל אותה הרוח המנשבת ביום המעונן[מז] על בני אדם[מח], וְאִי אֶפְשָׁר לְמָרָה - אם בעל החומה היה יכול לבנותה מחדש מממונו, אכן בָּנֵי לָהּ - היה בונה אותה בעצמו, וְאִי לָא אֶפְשָׁר - אך אם אין ביכולתו לבנותה מחסרון ממון, בָּנֵי לָהּ אִידּוּ מְדִידֵיהּ - היה רב הונא בונה אותה מממונו[מט].

מעשה טוב נוסף של רב הונא:

וְכָל פַּגְיָא דְּמַעֲלֵי שַׁבְּתָא - ובכל ערב שבת לפנות ערב הֲוָה מְשַׁדַּר שְׁלוּחֵי לְשׁוּקָא - היה שולח שליח לשוק הירקות, וְכָל יַרְקָא דַּהֲוָה פָּיֵישׁ לְהוּ לְגִינָּאֵי - וכל ירק שהיה נשאר לבעלי הגינה מוכרי הירקות[נ], זָבִין לֵיהּ - היה השליח קונה אותו מהם[נא], וְשָׁדֵי לֵיהּ לְנַהֲרָא - ומשליכו לנהר.

הגמרא מבארת את מעשה זה:

ראשית שואלת הגמרא, מדוע השליכו לנהר, וְלֵיתְבֵיהּ - והרי יכול ליתנו לַעֲנִיִּים. משיבה הגמרא, זְמִנִּין דְּסָמְכָא דַּעְתַּיְיהוּ - פעמים שיסמכו העניים בדעתם על ירקות אלו שיתן להם, וְלָא אָתוּ לְמִיזְבַּן - ומשום כך לא יבואו לקנות ירקות לשבת, שיאמרו שאינם צריכים לכך, ויש חשש שלא ישארו למוכרים ירקות שיקנה אותם מהם עבור העניים, וממילא לא יהיה להם מה לאכול בשבת[נב].

מוסיפה הגמרא ושואלת, וְלִשַׁדְיֵיהּ - והרי יכול להשליכו לִבְהֵמָה[נג], וזה עדיף מלאבדו בנהר. משיבה הגמרא, קָסָבַר - סובר רב הונא שמַאֲכַל אָדָם אֵין מַאֲכִילִין - אסור להאכילו לִבְהֵמָה משום ביזוי אוכלים, שהמבזה נראה כבועט בטובה שהשפיע ה' בעולם[נד]. ולפיכך השליכם רב הונא לנהר, שבזה אין ביזוי אוכלים, משום שעשה זאת באופן שהם ילכו למקום אחר וימצאו אותם בני אדם ויאכלום[נה].

עתה מבררת הגמרא את הטעם לעצם מעשהו של רב הונא:

שואלת הגמרא, וְלֵיזְבְּנֵיהּ - והרי יכול רב הונא לא לקנות ירקות אלו כְּלָל, ולא יצטרך להשליכם לנהר. משיבה הגמרא, אם לא היה קונה ירקות אלו שנשארו למוכרים לפני שבת, היו נכמשים בשבת והולכים לאיבוד, וכיון שיפסידו המוכרים נִמְצֵאת - נמצא שדבר זה מַכְשִׁילָן לֶעָתִיד לָבֹא בשבת אחרת, שלא יביאו מספיק ירקות לפני שבת לצורך סעודת שבת, ויהיו אנשים שלא ישארו להם ירקות לכך[נו].

מעשה טוב נוסף של רב הונא:

כִּי הֲוָה לֵיהּ מִילְתָא דְּאָסוּתָא - כשהיה לרב הונא דבר רפואה

ומכל מקום לא רצה לסמוך על זכות עצמו מחמת ענוותנותו הגדולה. עיון יעקב (ד"ה ח"ל).

מה. ומרכבה זו עשויה למושב שרות. רש"י (ד"ה נגוהרקא) פירש שהוא כסא של זהב. ויש להבין לשם מה אמר שהיה של זהב, הלא נראה שיושב בו לכבודו. ויש לומר, שלא היה עושה זאת כדי לכבד עצמו ולהתגדל ח"ו, אלא כדי שישמעו לו אף הגוים לסתור כותליהם הרעועים במקום שגרים גם יהודים, שאמנם על ישראל לא חשש שודאי ישמעו לו, אך הגוים יקומו עליו ויתריסו כנגדו, ולכן ישב במרכבה של זהב שבה יושבים רק שרים גדולים ונכבדים, וכך גם הגוים יהיו יראים ממנו ויקבלו את גזרתו לסתור כותלם הרעוע. בן יהוידע (ד"ה מפקין).

מו. סיור הוא מלשון בדיקה, שכן את תיבת 'פוקד' (שמות לד ז) מתרגמים 'מסער' [שפירושו 'בוחן' או 'מחשב']. וכן מצינו בלשון הגמרא (חולין יח.) 'האי טבחא דלא 'סר' סכינא קמיה חכם', כלומר שוחט שאינו בודק את סכינו לפני החכם. רש"י (ד"ה וסייר).

מז. רש"י (ד"ה ניומא). ובפירוש הר"א (ד"ה כל) ביאר, שהיה ירא שמא תיפול מחמת שירדו עליה גשמים. וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה כל, מובא בקובץ שיטות קמאי עמ' רפה).

מח. פירוש הר"א (שם) ושיטה לבעל הצרורות (שם).

מט. מדובר בכותל שאינו רעוע כל כך, אלא היה יכול לעמוד במשך זמן מה ולא ליפול, וכאותו כותל המוזכר לעיל שעמד שלש עשרה שנים בימי רב ושמואל, ולכן היה בונה אותה מממונו, כיון שבעליו העני היה מתרעם על הריסתו עכשיו. אך בכותל רעוע כל כך שראוי ליפול עכשיו, אין נראה שהיה בונה אותו מממונו, שהרי עשה טובה לבעליו בכך שסתרו, שלא ידור בבית העלול ליפול. ויתכן עוד שאף בכותל כזה היה בונה מממונו, מצד מצות צדקה, שהרי אין לעני הזה מקום לדור בו. מהרש"א (מ"ח ד"ה וכל).

נ. רש"י (גיטין יד. ד"ה גינאי).

נא. צריך להבין לשם מה אמר שהיה שולח שליח, ולא אמר בסתם שהיה קונה את הירקות, ומה יועיל לנו לדעת אם נעשה על ידי שליח או לא. וביאר בבן יהוידע (ד"ה הוה), שבא להשמיענו שחשש שמא יערימו עליו ויביאו בכל ערב שבת יותר ירקות מכדי הצורך כדי שיקנה מהם, ולכן שלח בכל ערב שבת שליח אחר לקנות, שכך הם לא ירגישו שהוא קונה מהם באופן קבוע ויערימו להביא יותר, ומשום כך נאמר 'שלוחא' בסתם ולא 'שלוחיה' [שמשמעו שליחו הקבוע]. אמנם בשם בנו כה"ר יעקב הביא, שלא חשש להערמה כיון שהיה קונה מהם בזול כפי ערך הנשאר בסוף היום, ולכן לא חשש שיביאו יותר [אך לא ביאר לפי זה מדוע הוצרך לשליח דווקא].

נב. רש"י (ד"ה דסמכא). והמהרש"א (מ"ח ד"ה זימנא) הוסיף, שאף מי שיכול לקנות יעשה את עצמו עני כדי לסמוך על רב הונא, ואם לא ישארו ירקות למוכרים, לא יהיה לכל אלה ירקות לשבת.

נג. אין להקשות, שאם יעשה כן יסמוך בעל הבהמה על זה ולא יקנה מאכל לבהמתו, ואם לא ימצא ירק להשליך לה נמצא שגורם לצער בעלי חיים, וגם שהרי התורה ציותה לאדם להאכיל את בהמתו קודם אכילת עצמו (דברים יא טו, ברכות מ.). שכן יש לומר, שדווקא לגבי העניים יש חשש שיסמכו על הירק למאכל, אך בעל הבהמה ודאי לא יסמוך על הירק להאכיל ממנו את בהמתו, כיון שעיקר מאכלה אינו ירק אלא שעורים, או תבן לסוסים, אלא שהגמרא שואלת שהרי באמת הבהמה אוכלת גם ירק, ואם כן טוב להשליכו לה מלהשליכו לנהר שהוא מקום איבוד. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ולשדייה). ועיין שם טעם נוסף לכך שבעל הבהמה אינו סומך על הירק הזה למאכל בהמתו. אמנם בבן יהוידע (ד"ה ולשדייה) תירץ קושיא זו, שכוונת הגמרא לשאול שישליכם רב הונא לבהמה שלו, ומאחר שהוא היה עשיר [כמבואר במגילה (כז:), עיין שם שמסופר כיצד העשיר] מסתמא היו לו הרבה בהמות, ולכן ודאי לא יסמוך רק על ירקות אלו למאכל בהמותיו.

נד. רש"י (ד"ה מין). והקשה המאירי (ד"ה מוכלי) בשם גדולי המפרשים [הראב"ד], שהרי שנינו במשנה (שבת קנו:) מחתכים את הדלועים לפני הבהמה, ומוכח שמותר לתת מאכלי אדם לפני הבהמה, ולא חששו משום ביזוי אוכלים. ותירץ במסקנתו, שודאי לא אסרו להאכיל לבהמה את כל מאכלי האדם, אלא האיסור הוא רק על מאכל שסתמו למאכל אדם, וגם הוכן במיוחד למאכל אדם בשעה זו [כמו כאן שהירקות נמכרים למאכל אנשים בסעודת שבת], אך אם המאכל הוכן לבהמה אף אם סתמו עומד למאכל אדם, אין חוששים מלהאכילו לבהמה. ועיין שם במאירי שהביא שני תירוצים נוספים בשם הראשונים [ראה גם תוספות הרא"ש (ד"ה קסנכר)], ודחה אותם. ובספר המאורות (ד"ה ההוא) תירץ, שמה שאמרו שמותר לתת דלועים לבהמה, היינו כשאינם ראויים למאכל אדם. ועוד תירץ, ששם מדובר במאכל שכבר קנה ועתה הוא אינו צריך לאוכלו, ולא ימצא למוכרו למאכל אדם אלא בזול, ולא ירויח מזה יותר מדמי מאכל בהמה, שבאופן זה הותר לו להאכילו לבהמה. אך לקנות מאכל אדם כדי להאכילו לבהמה, זה ודאי אין ראוי לעשות. עיין שם ראיתו לכך.

עוד טעם כתב רש"י (שם) לדין זה שמאכל אדם אין מאכילים לבהמה, משום שחסה התורה על ממונם של ישראל, שלא יאבד בנתינתו לבהמה [כשאפשר להאכילו לאדם]. וכתב במחצית השקל (או"ח סי' קעג סק"ח), שלטעם זה אם אין לו דבר אחר להאכיל לבהמתו מלבד מאכל אדם, מותר להאכילו לבהמה, ויתכן שעל זה סומכים העולם שנותנים לתרנגולים לאכול פת הראויה למאכל אדם.

נה. רש"י (ד"ה מין), מאירי (ד"ה מוכלי). וביאר בבן יהוידע (ד"ה ולשדייה), שהיה מניחם בתוך סל, והסל צף על פני המים עד שהגיע לעברו השני של הנהר, ולקחוהו בני אדם הדרים שם. וכתב הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מין), שמכל מקום אין חשש שיבואו אנשים לסמוך על ירקות אלו שיגיעו על ידי הנהר, שהרי יתכן שימצאום נכרים, או יוליכם הנהר למקום אחר.

והראב"ד (הובא בשמו בהגהמ"ק ד"ה קסנכר) ביאר באופן אחר מדוע אין ביזוי אוכלים בהשלכת הירקות אל הנהר, משום שכשמשליך לנהר לא ניכר הזלזול, שיאמרו שאירע בהם דבר שפסלם מאכילה, שהרי בלא זה אין דרך בני אדם להשליך אוכל לנהר ולאבדו בידים.

נו. רש"י (ד"ה זמין). אמנם בבן יהוידע (ד"ה ולא) תמה, אם המקשה עדיין לא ידע כלל טעם זה, היה לו לשאול מיד בתחילה מהו הטעם שקנה רב הונא את הירקות. ועוד, שלא ראוי לקרוא לזה 'מכשול', וכי אם מביאים בצמצום לעון ומכשול יחשב. ולכן ביאר, שבאמת כבר ידע המקשה טעמו של רב הונא שקנה כדי שיביאו ירקות בריוח ולא יצמצמו, אך שאל מדוע הוצרך לקנות את הירקות שנשארו, הלא די בכך שיתן למוכרי הירקות את דמיהם כדי שלא יפסידו. ועל כך משיבה הגמרא, שאם יעשה כן נמצא מכשילם לעתיד לבוא, שיערימו להביא יותר מדאי כדי ליטול ממנו את דמי הירקות הנותרים, ונמצאו גונבים את דעתו וגוזלים אותו, כיון שעושים כן בכוונה ואומרים שרק במקרה הביאו יותר.

כ: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר. במסכת דרך ארץ מפרש[ב] לחומו מדס היינו חליהו ולטוד נתכוין כדי שלח ירגיל בדבר: **לא** צריכא דנפלי מחמת גובהייהו. פי' דהוו בריחות ולח היו לחויות ליפול חלח מחמת גובהן: **אמר** ליה דאיבא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה. וע"ל דתרי רב חלפי הוו דהח רב חלפי בר לחבה הוה בימי רבח דמלינו בכמה מקומות[ג] חמר רב חלפי בר חבה חמר רבח (ט) והח רב חלפי בר חבה דהכח משמע דהוה חבר לרב ולשמוחל מדקחמר ליה שמוחל לרב וקחמר ליה הח חיכח רב חלפי בהדן ונחן ידענח דרב יהודה היה תלמיד לרב ושמוחל ורבח[ד] הוה נולד ביום שמת רב יהודה ורב חלפי היה תלמיד לרבח ח"כ ע"כ ל"ל דתרי רב חלפי הוו[ט]: **בהכינתו.** פירום בכינוי שמכנין חומו (י) בן חדם לגנחי בחניכתו פי' כינוי שם משפחתו שם לווי כמו שם חניכת חגות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.) כגון רבי חברהם חבן עזרח שכל בני משפחתו היו נקרחים כן ודוקח לגנחי חבל לשבח מותר: חמרו

נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו אמר ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך אמר לו איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו [ה] נעניתי לך מחול לי אמר לו איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי אמר להם למי אתם קורין רבי רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה[ו] לי אמרו לו אעפ"כ מחול לו שאדם גדול בתורה הוא אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס רבי אלעזר (ח) בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות: וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו': תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו [א]אי נמי דקיימן אגודא דנהרא[ז] כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין (ג) יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא [ג]דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב [א]קטנתי מכל החסדים ומכל האמת[ג]. מאי הוה עובדיה דרב אדא בר אהבה כי הא דאתמר [ג]שאלו תלמידיו (את רבי זירא ואמרי להו[ז]) לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני (ג) ולא הרהרתי במבואות המטונפות ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא ששתי בתקלת חברי ולא קראתי לחבירי בהכינתו[ה] ואמרי לה בחניכתו[ו]. אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי[ז] אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה וכל פניא דמעלי שבתא הוה משדר שלוחא לשוקא וכל ירקא דהוה פייש להו לגינאי זבין ליה ושדי ליה לנהרא וליתביה לעניים זמנין דסמכא דעתייהו ולא אתו למיזבן ולשדייה לבהמה [ח]קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה ולא ליחבניה כלל נמצאת מכשילן לעתיד לבא כי הוה [א]ליה מילתא דאסותא הוי מלי כוזא (ז) דמיא ותלי ליה בסיפא דביתא ואמר כל דבעי ליתי ולישקול ואיכא דאמרי מילתא דשיבתא הוה גמיר והוה מנח כוזא דמיא ודלי[ט] ליה ואמר כל דצריך ליתי וליעול דלא לסתכן כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום

לא צריכא דקיימן אגודא דנהרא. (ה) מפולת שיש שם רוח חזק שמפיל החומות, מפולת שחמרו מתריעין עליהן בדרימות קחמרין, שיהו החומות ברימות וחף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח, חבל חס היו החומות הנופלות רעועות חין מתריעין עליהן, וכשחינן רחויות ליפול מתריעין עליהן ולח ברחויות ליפול: **לא צריכא.** הח דקחני שחינן רעועות ורחויות ליפול חלח כגון דקחי חגודח דנהרח על שפת הנהר, שחע"פ שהיח ברייחה רחויה היח ליפול שהמים מפילין חותה, שמקלקלין חת הקרקע ושותקין חת היסוד: כי ההיח חשיתח רעועה כו': **באתרה.** נמקומה, חף על גב דחינה רחויה ליפול דהח קחמה נחתרה כולי הח, חפילו הכי כיון דרעועה היח לח הוו חלפי תותה חלח היה מקיף[ט] סביבותיה: **מנבין.** ממעטין: ה"ג **לא הקפדתי בתוך ביתי** (ו) **ולא הלכתי בלא תורה.** לכל שעמח הוה גריס: **בהכינתו.** שמכנים לו בני חדם (ז) כגון שם לווי: **חניכתו.** [י] כמו חניכת חגות בגיטין עד י' דורות (גיטין דף פח.): **ביומא דעיבא.** יום המעונן, דהוי רוח מנשבת ומסתפי דלח חפיל חומות: **בגוהרקא.** חיבה תלויה בעגלה ושרות יושבות בהן: וסייר. נודק, תרגום פוקד (שמות לז) מסער, כמו הח' טבחח דלח סר סכינח קמיה חכם[כ]: כי הוה ליה מילתח לאסותח רמי ליה מכוזח דמיח כו': לח גרסינן: זבין ליה ושדי ליה בנהרא. להכי זבין להו, דחי הוה משתייר מידי לגנינן חזלח לחיכוד דמכמסח בשבח, ומנלח מכשילן לעתיד לבח דלח מייתי ירקי לסעודת שבח: דסמכא דעתייהו. שנסמכין ענייס לאותו ירק ואומרים חין חנו לריכין לקנות, ושמח לח ישתייר שס כלוס ואין להן מה לאכול בשבח: **אין מאכילין אותן לבהמה.** משוס ביזוי חוכלין[ל], (ח) ומחזי כבועט בטובה שהשפיע הקב"ה בעולם, חי נמי משוס דאסקה תורה על ממונן של ישראל[מ], וזרק לנהר והולכין למקוס אחר ומולחין אותס בני חדם ואוכלין אותן, כך שמעתי: **מילתא דשיבתא.** מנהג שדיס שמזיקין למי שיאכל ואינו נוטל ידיו, דשיבתא כהן לגרסינן בפסכת יומא (דף עז:) אמר אביי משוס שיבתא, והוה תלי ליה להוא כוזא דמיא כי היכי דליימשו ידייהו מינה: **בר מהא.** חוץ מזו לכל מאן דבעי הוה עייל ואכל: משוס

טו א מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה יב טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ד:

בריאות נופלות. מתענין: דקמן אגודא דנהרא וה"ק[ל] (רעועות) [בריאות] ולא ראויות ליפול לאפוקי דקאי אגודא דנהרא דאע"ג דאין רעועות הואיל וראויות ליפול דאכלה להו מיא אין מתענין עליהן והויא לה נמי בריאות ראויות ליפול ל) דקאי באתרא לאחר שהיתה רעועה דהא כיון דקם באתרא הויא כבריאה וכיון דהויא רעועה הויא ראויה ליפול. **קטנתי מכל החסדים** כלומר נתמעטו הזכיות בשביל נסים כי במקלי וגו'. **בהכינתו** שכבר קוראין לו ולא ג) בחכינתי שאני קריתי לו שם. **ביומא דעיבא ודזיקא** ג) **זבין להו** דאי יתרי ומפסדי לא הוו מייתי בערב שבת אחר: **ולא אתו למיזבן** וזימנין דלא יתרי להו כלום וסמכו עליה ולא הוה להן מאכל. **לשיבתא מילתא דשיבתא הוה גמיר** שהיה יודע שרוח רעה שורה (על המים) [על הידים]. **ותלי כוזא דמיא** [כלי] שנוטלין בה את ידיהן ונכנסין. **בר מהא** דהוה פתח לבבא:

ל) גרסה מזה לדמינו היה גורס מי נמי כהנים משמע וכו' והוא נמי פירוש על בריחות ורחויות ליפול ולא כפרש"י. ג) ג' רבינו בחניכתי ביו"ד לנסוף וכ"ה בערוך ערך חנך ולפיכך פי' רבינו שמני קרימי וכו' וכערוך כתוב שלא כיתני לו שם וחולי דגם בדברי רבינו צריך להגיה כן וע"ע. ג) גרסה דסמר כאן וע"ל ודזיקא הוה סייר לכולהו מתא וכו' וכל ירקא דהוו פייש להו לגינאי זבין להו וכו'.

לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס. התורה לא רצתה שיסמוך אדם על הנס. וכן אמרו אל [יעמוד] אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין, ואם עושין מנכין לו מזכיותיו. וכן הוא אומר קטנתי מכל החסדים וגו', וכתיב לא תנסו את ה'. וכן צריך לעשות במזונותיו וחליו, שלא יסמוך על הנס אלא יטרח אחר פרנסתו ורפואתו ויסמוך על השם שיעזרהו עם השתדלותו, וזהו ורפא ירפא.

[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת שלח לך]

במה הארכת ימים. אל יהנה לבו בענותנותו שישבח את עצמו, שנאמר (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך, אלא לחבירו ולתלמידו שילמד מדרכיו אז יוכל לשבח את עצמו, שנאמר ואהיה תמים עמו כי שמרתי דרכי ה' (תהלים יח), נאום הגבר הוקם על (ש"ב כג א). וכן במה הארכת ימים והגיד להם במה האריך (מגילה כח.) כדי שיעשו גם הם. **[ספר סודי רזיי חלק א]** **ולא הרהרתי במבואות המטונפות.** מסתברא דהוה ס"ל כר' יוחנן דשרי והיינו רבותיה. **[הרשב"א, מגילה כח.]** **ולא קראתי לחבירי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו.** אע"פ שאינו כנוי של פגם משפחה, דבההוא מאי רבותיה דהא אמרי' כל המכנה שם לחבירו נופל בגיהנם, ולא יש לו מחילה אלא כל ימיו הוא שורף בגיהנם. **[הרשב"א, מגילה כז:]** **קסבר מאכל אדם אין מאכילין לבהמה.** כתב הראב"ד לא ידעתי למה אי משום זלזול אוכלים כ"ש כשמשליכין אותם לנהר איכא זלזול טפי שהרי הולכים לאבוד, ועוד וכי אסור לתת פת לבהמה, ושמא בדבר מרובה איכא זלזול כשנותנו לפני הבהמה, אבל כשמשליכו לנהר יאמרו אירע בהם דבר שלא היו ראויים לאכילה שאין דרך בני אדם להשליך אוכלים לנהר ולאבדם בידים, ועוד כשמשליכים במים מוליכן הנהר למקום אחר ובני אדם לוקחין אותם וליכא איבוד אוכלים. **[תוספות הרא"ש]**

ט) [נדרים כח. וע"ש פרש"י כתובות סז:], י) שבת לב., ג) מגילה לד כח., ד) חולין לד יח., ה) מסכת סופרים פ"ג ה"ד ועי' מאירי, ו) ר"ה כז., ז) כגון פסחים יד. ועי' לעיל דף ח., ח) [קידושין דף עג:], ט) [ועי' עוד תוספות קידושין עג: ד"ה היוס ותוס' ב"ב כב. ד"ה אמר].

(ה) גמ' ברבי שמעון: (ו) שם דקיימא בתחרה תליסר שנין ולא נפלה יומא חד כו' ניתי מר ונקיף ע"ל: (ז) שם בפני מי שגדול ממני בחכמה ולא הרהרתי: (ח) שם הוי מלי כוזא מיניה ותלי ליה: (ט) רש"י ד"ה ה"ג מפולת כו' דנהרא הס"ד ותמ"כ מה"ד מפולת וכו' החומות הס"ד ומה"ד מפולת שאמרו כו' עליהן הס"ד ומה"ד בדרימות כו' עליהן הס"ד ומה"ד וכשחינן רחויות כו': (י) ד"ה ה"ג לא כו' ניתי הס"ד ומה"ד ולא הלכתי כו': (ל) ד"ה בהכינתו כו' שמכנין לו בני חדם לגנאי כגון: (מ) ד"ה חין מחכילין כו' ליזוי חוכלין דמיחזי כבועט: (ס) תוס' ד"ה ע"ל כו' חמר רבח חלפי והאי רב חלפי הוו: (ע) ד"ה בהכינתו כו' שמכנין לותו בני חדם לגנאי כגון שם לווי כמו שם חניכת חגות בגיטין עד י' דורות שמשפחתו דיש משפחה שמכנין בני אדם לכל המשפחה וקוראין בחניכת שם לווי כמו שם חניכת:

גמ' קסבר מאכל אדם אין מאכילים לבהמה. מג"א סימן קעח ס"ק ח:

[א] גמ' כי הוה ליה. רשוס קו על מלח ליה:

א) קָטַנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת:
[בראשית לב, יא]

ח] בכת"י כך וכך **אמר** לי, ועיין בן יהוידע: **ט]** בכת"י נוסף **אי נמי**, ונראה שכ"ה הגי' הנכונה ועכשיו משני היכי דמי שאינן ראויות ליפול ואפ"ה אין מתענין עליה כיון דהויא רעועה, וכן משמע מפרש"י (דק"ס), ועי' פי' הרגמ"ה ובהג' חשק שלמה שם: **י]** בע"י נוסף **אמר יעקב לפני הקב"ה מתירא אני שמא על הנס שאתה עושה לי אתה מנכה מזכיותי ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל האמת**: **ל]** [בע"י ליתא] (גליון), ועי' טורי אבן במגילה שם: **מ]** [גירסת הערוך **בחניכתי**, פי' שלא כניתי לו שם] (גליון): **נ]** [פי' הערוך ערך חנך אפי' שם שכינו לו אחרים לא קראתיו] (גליון): **ס]** [פי' אם, ובע"י גרס **אם**] (גליון): **ע]** בדפו"ר **ותלי** ליה: **פ]** ברש"י שבע"י אלא היו **מקיפין**: **צ]** ברש"י שבע"י נוסף **שם משפחתו דיש משפחה שכל בני המשפחה נקראין בחניכה שם לווי** כמו וכו' (וע"ע בליקוטי רש"י): **ק]** [אפשר דבנוסחאות שהיה לפני תוס' היה כך אבל לפנינו ליתא] (גליון): **ר]** בכת"י **להכי** קאמר (ע"פ דק"ס):

[תרופה], הֲוֵי מָלֵי כּוּזָא דְּמַיָּא - היה ממלא ממנו בכלי של מים[נ], וְתָלֵי לֵיהּ בְּסִיפָּא דְּבֵיתָא - ותולה אותו בפתח הבית, וְאָמַר, כָּל דְּבָעֵי לֵיתֵי וְלִישְׁקוֹל - כל הרוצה יבוא ויקח ממנו. וְאִיבָּא דְּאָמְרִי - ויש שאמרו מעשה זה באופן אחר, רב הונא מִיקְּתָא דְּשִׁיבְתָא הֲוָה גְּמִיר - היה בקי במנהג השדים ששמם 'שיבתא', המזיקים לאוכל פת בלא נטילת ידים לפני האכילה[נא], וַהֲוָה מַנַּח כּוּזָא דְּמַיָּא וְדָלֵינט לֵיהּ - והיה מניח כד מלא מים ותולה אותו בביתו, וְאָמַר, כָּל דְּצָרִיךְ לֵיתֵי וְלֵיעוֹל - כל הצריך ליטול ידיו ולאכול, יבוא ויכנס ויקח מהם ליטול ידיו, דְּלָא לִסְתַּכֵּן - שלא יסתכן באכילה בלא נטילת ידים.

מעשה טוב נוסף של רב הונא:

כִּי הֲוָה בָּרִיךְ רִיפְתָּא - כשהיה כורך לחם לאוכלו[ס], הֲוָה פָּתַח לְבֵיהּ - היה פותח את שער ביתו, וְאָמַר, כָּל מַאן דְּצָרִיךְ לֵיתֵי וְלֵיכוֹל - כל מי שצריך לאכול, יבוא ויאכל עמי[סא].

הגמרא מביאה את דברי רבא על מעשי רב הונא:

אָמַר רָבָא, כּוּלְּהוּ - כל מעשי רב הונא אלו שהובאו לעיל, מְצִינָא מְצַיֵּימְנָא - אף אני יכול לעשותם, לְבַר מַהָא - חוץ ממעשה זה להזמין את כל הרוצה להכנס ולאכול מסעודתי, דְּלָא מְצִינָא לְמֶיעֲבַד - שזאת אינני יכול לעשות,

נז. **רש"י** (ד"ה כי) כתב שלא גורסים את התיבות 'כי הוה ליה מילתא דאסותא רמי ליה אכוזא דמיא'. וכתב במירא דכייא (נרש"י סט), שכוונתו רק שאין גורסים תיבת 'דמיא' [וכהגהת הב"ח (אות ד) שגרס 'מיניה' ולא 'דמיא'], וביאר כוונתו, שהרי ודאי לא מילא את הכלי במים אלא באותה רפואה. וראה ביאור אחר בכוונת רש"י בביאורי רש"י.

נח. **כמבואר** ביומא (עז:), שאין ליטול פת קודם נטילת ידיו בבוקר, משום שקודם נטילתם שורה עליהם רוח רעה של שד הנקרא 'שיבתא'. רש"י (ד"ה מילתא). וכן כתבו עוד ראשונים. אמנם רבינו חננאל (ד"ה מלתא) פירש, שהוא משקה של רפואה [שידע כיצד לעשותו, ולכן הניחו בתוך כד של מים, כדי שכל הצריך לשתותו ישתה ממנו ולא יסתכן]. וכן כתב הערוך (ערך שיבתא) בפירוש שלישי בשם יש מפרשים. ובפירוש ראשון כתב בשם תשובות, ששיבתא היא רוח רעה האוחזת את התינוקות בגידים שבמפרקת מאחורי צוארם, ומייבשת אותם, ומתנונים והולכים עד כדי מיתה, וזמנה ממלאת לתינוק שני חדשים ועד שבע שנים, ואוחזת את התינוק כאשר אמו באה מבית הכסא או מרחיצה בנהר בלא ליטול את ידיה, ומניקה את בנה מיד.

נט. **על** פי דברי רש"י (ד"ה מילתא) צריך לומר 'ותלי', וכן הגירסא בעין יעקב. מנחם משיב נפש (ד"ה והוה). וכן הובא בהגהות וציונים בשם דפוסים ראשונים.

ס. **הגמרא** בכל מקום [וכן גם להלן בסמוך (מ.)] מכנה אכילת לחם בלשון כריכה, והוא על דרך שאמרו על אכילת ירק או דבר אחר לשון טיבול, ופירש רש"י (פסחים קז: ד"ה מנל, ועוד) שהוא משום שכל מאכלם היה על ידי טיבול, ואף אכילת הלחם היתה עם לפתן כלשהו, שהיו כורכים עמו את הלחם ואוכלים, ופעולה זו נקראת בלשון חז"ל 'כריכה'.

סא. **הטעם** שהיה עושה כן רק כשהיה מיסב לאכול, כיון שחשש שאם יעשה כך בשאר שעות היום, העני שיבוא ויטול את הלחם ילך ויאכלנו בלא נטילת ידים וברכה, ואם יאמר לו לעשות כן שמא יתבייש שחושדים אותו שלא יטול ויברך. ולכן רק כשהיה מיסב לאכול היה מכריז שכל הרעב יבוא ויאכל עמו, שאם יבוא עני ויזמינוהו לאכול יתכבד בכך לישב בין שאר האורחים ולאכול עם בעל הבית על השולחן [ובאופן זה גם יעשה כמותם ויטול ידיו ויברך על מזונו]. בן יהוידע (ד"ה כי).

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

מְשׁוּם דִּנְפִישִׁי - שמרובים הם בְּנֵי חֵילָא דִּמְחוֹזָא[א] - בני העיר מחוזא שבה מקום מגורי, וממילא יש גם יותר עניים, ואם אכריז שכל הרוצה יכנס ויאכל, יכלה כל ממוניו[ב].

הגמרא מביאה מעשה בענין ישיבה בסמוך לכותל רעוע:

אִילְפָא וְרַבִּי יוֹחָנָן[ג] הֲווּ גָּרְסִי בְּאוֹרַיְיתָא - היו לומדים תורה, דְּחִיקָא לְהוּ מִילְּתָא טוּבָא - ופרנסתם היתה דחוקה מאד עד כדי עניות, ולכן אָמְרִי [-אמרו], נֵיקוּם וְנֵיזִיל וְנֵיעֲבֵד עִיפְקָא - נקום ונלך ונעסוק בסחורה, וּבכך נְקַיֵּים בְּנַפְשִׁין [-בעצמנו] מה שנאמר (דברים טו ד) 'אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְךָ אֶבְיוֹן'[ד], וממה שנאמר 'בך' דורשים שתזהר בעצמך שלא תבוא לידי עניות[ה]. אֲזַלוּ - הלכו למקום סחורה, ובדרך אוֹתְבֵי תּוּתֵי גּוּדָא רְעִיעָא - התיישבו תחת כותל רעוע, וְהַווּ קָא כָּרְכֵי רֵיפְתָּא - והיו אוכלים לחם. אָתוּ תְּרֵי - באו שני מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, וּשְׁמִעֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן דְּאָמַר חַד לְחַבְרֵיהּ - ושמע רבי יוחנן את אחד משני המלאכים שאומר לחבירו, נִישְׁדֵי עֲלַיְידְהוּ הַאי גּוּדָא וְנִקְטְלֵינְהוּ - נפיל ונזרוק את הכותל הרעוע הזה ונהרוג אותם, משום שֶׁמַּנִּיחִין הם את חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא דהיינו לימוד התורה, וְעוֹסְקִין בְּחַיֵּי שָׁעָה של העולם הזה, דהיינו בסחורה לצורך פרנסה[ז]. אָמַר לֵיהּ אִידָךְ - המלאך השני, שַׁבְקִינְהוּ - נעזבם ולא נהרגם, כיון דְּאִיכָּא בְּהוּ חַד דְּקָיְימָא לֵיהּ שַׁעְתָּא - שיש בהם אחד שמזלו יעמוד לו[ח] ועתיד לגדול, ולא הגיע עדיין זמנו למות[ט]. ומספרת הגמרא, רַבִּי יוֹחָנָן שָׁמַע את דברי המלאכים, וְאִילְּפָא לָא שָׁמַע. וְאָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לְאִילְּפָא, שָׁמַע מַר מִידִּי - האם שמעת איזה דיבור עתה. אָמַר לֵיהּ, לָאו'. ועל כך אָמַר רבי יוחנן, מִדְּשָׁמַעְתְּ אֲנָא - מכך שאני שמעתי וְאִילְּפָא לָא שָׁמַע, שָׁמַע מִינָּהּ לְדִידִי קָיְימָא לִי שַׁעְתָּא - מוכח שאלי נתכוין המלאך בדבריו, ולי יעמוד מזלי שאגדל. ומשום כך אָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לאילפא, אֵיהֲדַר - אחזור ללימוד התורה, וְאוֹקֵי בְּנַפְשַׁאי - ואקיים בעצמי מה שנאמר (שם טו יח) 'כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ'[י], ומבואר שלעולם יהיו אביונים בישראל, ואם כן ניתן להמשיך לעסוק בתורה אף מתוך עניות[יא]. ואכן רַבִּי יוֹחָנָן הָדַר - חזר ללימוד תורתו, אך אִילְּפָא לָא הָדַר - לא חזר מיד ללימוד התורה, אלא הלך בתחילה לעסוק בסחורה[יב].

הגמרא מביאה את המשך המעשה:

עַד דְּאָתָא [-שחזר] אִילְּפָא מהמקום שאליו הלך לעסוק בסחורה, מָלֵיךְ [-מלך] רַבִּי יוֹחָנָן, כלומר, נתמנה לראש ישיבה[יג]. אָמְרוּ לוֹ אנשי המקום לאילפא בתמיה, אִי אֲתִיב מַר וְגָרִים - וכי אם היית יושב ועוסק בתורה, לָא הֲוָה מָלֵיךְ מַר - לא היית מתמנה לראש הישיבה, כפי שעשינו לרבי יוחנן[יד].

כששמע זאת אילפא, אָזַל תָּלָא נַפְשֵׁיהּ בְּאַסְקַרְיָא דְּסְפִינְתָּא - הלך ותלה עצמו בתורן הספינה[טו], וְאָמַר, אִי אִיכָּא דְּשָׁאִיל לִי

א. **רש"י** (ד"ה משום) גרס 'בני מחוזא'.

ב. **רש"י** (שם) לפי גירסתו 'בני מחוזא', על פי בארות המים (נרש"י שם). אך המהרש"א (מ"ח ד"ה דנפישי) גרס 'בני חילא דמחוזא' כפי הגירסא שלפנינו, וכתב שמהלשון 'בני חילא' לא משמע כפירוש רש"י. ועוד הקשה, שהרי מצינו שבני מחוזא היו עשירים, וכפי שאמרו בבבא קמא (קיט.) ששרשראות וצמידי זהב נחשבים דבר מועט לבני מחוזא [ורש"י עצמו פירש שם (ד"ה לגני) שעשירים הם]. ולכן פירש המהרש"א, ש'בני חילא' הם חיל המלך העוברים במחוזא, שכשישמעו שאומר 'כל מי שצריך יבוא ויאכל', יבואו לביתו גם הם לאכול. וראה ביאור דברי רש"י בביאורי רש"י.

ג. **הקדימו** אילפא לרבי יוחנן, כיון שהיה יותר גדול ממנו בתורה, כמו שכתב רש"י (ד"ה מ'). עיון יעקב (ד"ה אילפא).

ד. **התורה** מזהירה (שם טו ג) שכל מלוה ישמט את חובו בשנת השמיטה ולא יגבה אותו מהלווה, ומכל מקום מברכת בפסוק המובא כאן 'אפס כי לא יהיה בך אביון' [כלומר שלא יהיו אביונים שיצטרכו ללוות], והיינו כשעושים רצונו של מקום, שאז יהיו אביונים באחרים [נכרים] ולא בישראל. רש"י (דנריש שם), וכמבואר להלן בהערה בשם הספרי.

ה. **רש"י** (סנהדרין סד: ד"ה לא). והיתה כוונתם לשם שמים, שאם ישארו בדוחקם ויהיו מוכרחים לקבל פרנסתם מאחרים, יחלש שכר הנפש שלהם, ויהיו אביונים בנפשם, ולכן אמרו ונקיים 'בנפשין' כי לא יהיה בך אביון, שאז תהיה כל תורתם לעצמם, ואם יתעשרו יוכלו גם להחזיק אחרים הלומדים תורה. בניהו (ד"ה ונקייס).

ו. **אף** שאסור לאדם לעמוד במקום סכנה כמבואר לעיל (כ:), ואם רב ושמואל אפילו לא היו חולפים תחת כותל רעוע כאמור שם, כל שכן שאין להתעכב ולאכול פת תחתיה. צריך לומר שאילפא ורבי יוחנן לא ידעו שרעוע הוא, ולכן התעכבו תחתיו. גבורות ארי (ד"ה מותבי). ובבניהו (שם) ביאר כיצד לא הבחינו שרעוע הוא, כיון שמהצד שבו היו יושבים היה נראה שלם וזקוף, אך מהצד השני נפל רוב עוביו, ונשאר רק חלק דק שנראה מהצד שהיו יושבים.

ז. **כיון** שהפסיקו מלימוד התורה שעסקו בו, וגם עמדו במקום סכנה, הרי השטן מקטרג בשעת הסכנה (ילקוט שמעוני פ"ג ה"ו). וגם סברו מלאכים אלו כדברי המלאך שאמר לרב קטינא (מנחות מד.) שבעת כעס מענישים גם את העובר על מצות עשה, וכאן זה נחשב כמו עת כעס כיון שעמדו במקום סכנה [והם הרי עברו על מצות עשה של 'ודברת בם' (דברים ו ז) ולא בדברים אחרים (יומא יט:)]. יעב"ץ (ד"ה מלאכי).

הגמרא מביאה מעשה זה שנכנסו לסכנה, ללמדנו שאין דבר ששומר מן הנזק כמו העסק בתורה, והפורש ממנה, אפילו אם עושה כן לצורך פרנסתו, עומד במקום סכנה מצד מדת הדין, לולי חסדי המקום ברוך הוא, אשר מצד מדת החסד ניתנה לאדם רשות לעסוק מעט בצרכי עצמו, וכמו שאמר הלל במדרש (ויק"ר לד ג) שהולך לגמול חסד עם נפשו העלובה ולסעוד [כלומר, שה' ציוהו לגמול חסד גם עם עצמו]. קרן אורה (ד"ה מתו).

ח. **עַל** פי רש"י (נ"ב יג: ד"ה קיימא).

ט. **רש"י** (ד"ה קיימא). וביאר המהרש"א (מ"ח ד"ה מתו), שיש שתי כתות של מלאכי השרת, המיימינים מן הצד הטוב, והמשמאילים מן הצד הרע, וכמובא בכמה מקומות (שבת קיט: לעיל יח. חגיגה טז.) שיש שני מלאכי השרת המלוים את האדם. ואף כאן באו שני מלאכי השרת כאלו, וכיון שישבו אילפא ורבי יוחנן תחת כותל רעוע הזכיר המלאך הרע את עוונם שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. ועל כך השיב לו המלאך הטוב, שאחד מהם עתיד לגדול בחיי עולם, דהיינו בתורה, שיהיה ראש ישיבה.

י. **לכאורה** מאחר שרבי יוחנן שאל את אילפא האם שמע איזה דבר, ודאי הבין אילפא שרבי יוחנן כן שמע, והטעם שלא שאלו מה הוא שמע, משום שכמובא בסמוך מיד אמר רבי יוחנן 'אחזור ואקיים בעצמי את הפסוק 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'', והבין אילפא שודאי שמע רבי יוחנן פסוק זה מאיזה איש שעבר שם, וסבר שכיון שרק רבי יוחנן שמע זאת והוא לא שמע, ודאי לא רצו מן השמים שיחזור בו מדעתו לצאת לסחורה, ולכן סיבבו בהשגחה פרטית שהוא לא ישמע פסוק זה, ורק לרבי יוחנן השמיעו זאת כיון שגלוי וידוע לפני הקב"ה שאם יצא לסחורה לא יצליח. בן יהוידע (ד"ה ומסם).

יא. **התורה** מזהירה (שם טו ז-ט) את האדם שלא יסרב להלוות לאחיו האביון, ומבארת את הטעם שמזהירה על כך בפסוק המובא כאן, שהרי לא יחדל אביון מקרב הארץ, כלומר שלא יפסק מהיות אביונים בישראל.

ובספרי (רמה פי' קיח) תירצו מה שנאמר 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ', ונאמר [הובא לעיל] 'אפס כי לא יהיה בך אביון', כיצד נתקיימו שני הכתובים הללו, שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום אין בהם אביונים אלא באחרים, וכשאינם עושים רצונו של מקום יש אביונים בהם.

יב. **ומה** שלמדים מהפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון' שצריך ליזהר מלבוא לידי עניות, היינו כשאינו עוסק בתורה, אך כדי לעסוק בתורה יש לקיים 'כי לא יחדל אביון', להניח חיי שעה ולעסוק בחיי עולם. על פי מהרש"א (מ"ח ד"ה ומקייס).

רבי יוחנן לא היה כגונב דעתו של אילפא בדבריו אלו, שאף שהבין לבסוף שיעמוד לו מזלו לגדול, לא חזר רק מטעם זה [שאם כן הרי לכאורה אמר לאילפא טעם אחר], אלא כבר לפני כן החליט לחזור מפני מה ששמע שמלאכי השרת רצו להפיל עליהם את הכותל ולהורגם משום שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ונמצא שאכן אמר לאילפא את האמת שהוא חוזר לקיים בעצמו 'כי לא יחדל אביון' [לעסוק בתורה מתוך עניות, כדי לא להניח חיי עולם ולעסוק בחיי שעה]. פתח עינים (מחז"ח, ד"ה מ"ט).

ומה שלא גילה רבי יוחנן לאילפא את דבר הקפידא שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, היינו משום שאם אילפא יחזור עמו, הרי ימנוהו תחילה לראש ישיבה כיון שהוא גדול מרבי יוחנן, ומאחר שרבי יוחנן ודאי עתיד להתמנות לראש ישיבה כפי שאמר המלאך, בהכרח ידחה אילפא מן העולם ויפטר כדי שיתמנה רבי יוחנן, ולכן לא גילה לו את הקפידא כדי שלא יחזור עמו, ובכך ישאר בחיים. בן יהוידע (ד"ה נרס).

יג. **ומכל** מקום לא נענש, משום שעזב את לימוד התורה רק מפני הכרח פרנסתו להחיות את עצמו ובני ביתו, וגם עשה זאת רק לזמן קצר. אגרות משה (או"ח יו"ד ח"ג סי' פנ).

יד. **וממילא** גם נתעשר, שהיה מנהגם שהיו מגדלים ומעשירים את ראש הישיבה מממונם, כפי שאמרו בספרא (אמור פ"ג) וביומא (יח.) לגבי כהן גדול, על הפסוק (ויקרא כא י) 'והכהן הגדול מאחיו', ש'מאחיו' פירושו גדלוהו [בממון] משל אחיו. רש"י (ד"ה מלך). ומשמע לו כן מלשון 'מליך', שקראו לו 'מלך' משום שהיו גם מעשירים אותו. בארות המים (נרש"י שם).

הטעם שרבי יוחנן זכה לגדולה זו לחזור לתורתו ולהיות ראש הישיבה, ואילפא לא זכה, היינו משום שכיון שאילפא היה גדול מרבי יוחנן, הוא בעיקר גרם שפרשו מן התורה, ורבי יוחנן רק נמשך אחריו. עיון יעקב (ד"ה אילפא).

טו. **שכיון** שאילפא היה לומד יותר מרבי יוחנן, אם היה נשאר ללמוד היו ממנים אותו לראש הישיבה. על פי רש"י (ד"ה מי), תוספות (ד"ה אמרו) בפירוש ראשון. ופירוש נוסף כתבו התוספות בדברי אנשי המקום לאילפא, ש'מר' השני הכוונה לרבי יוחנן, ואמרו בניחותא, אם היית לומד לא היינו ממנים את רבי יוחנן אלא אותך.

טז. **קורת** עץ ארוכה התקועה באמצע הספינה, שמניחים עליו וילון [מִפְרָשׂ] המוליך את הספינה ברוח. רש"י (ד"ה תלה). ומה שתלה עצמו בתורן הספינה, ביאר המהרש"א (מ"ח ד"ה תלה) על פי מה שאמרו בעירובין (נה.) על הפסוק (דברים ל יג) 'ולא מעבר לים היא' שהתורה לא תמצא בסוחרים, שרמז להם שהוא גם כשהיה סוחר לא שכח את מה שלמד. ובקרבן תודה (ד"ה נמיקקריא) ביאר, שבא לרמז שכמו התולה עצמו בתורן

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כא.

משום דנפישי בני מחוזא. לתיכח עניי טפי וקא מיכלי קרנא: דחיקא להו. עניות: כי לא יהיה בך דעלמך[ד]: חיי העולם הבא. תורה: חיי שעה. עולם הזה, זה סחורה: קיימא ליה שעתא. עתיד להתגדל, ואין זמנו למות: שמע מינה. מדאמר שמעתיה: איהדר. חיזל לתורתי: עד דאתא אילפא. ממקום שהלך שם לסחורה: מלך רבי יוחנן. מינוהו רחמי יתיבה עליהן. מנהג הוא מי שהוא רחמי יתיבה היו מגדלין אותו משלהן ומעשירין אותו, כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא[ה] וביומא (דף יח.) והכהן הגדול מאחיו[ט] גדלוהו משל אחיו: אמרו לו. אנשי המקום לאילפא: אי (ד) אתיב מר וגרים. שם היית יושב ועוסק בתורה היינו ממליכין אותך כמו שעשינו לרבי יוחנן, לאילפא הוי גמיר טפי מר' יוחנן: תלא נפשיה באסקריא. כלום, עץ תרוץ תקוע בלב הספינה שמניחין עליה מכסה וילו"ן[ו] בלע"ז: דשאיל לי' כו'. כלומר אף על גב דעבדי עיסקא גריסנא חנא טפי מיניה: דבי ר' חייא ודבי ר' אושעיא. דהוו מסדרי מתניתא על פי רבינו הקדוש שהיה רבם: ולא פשיטנא ליה ממתני'. למשכחנא משנה כוותיה דההיא ברייתא: תנא ליה. שנה לפניו, כלומר בעא מיניה: האומר תנו שקל לבניי. מי שמת והניח ממונו ביד אים נאמן, ואמר תנו שקל אחי שלש לבניי להונאה בשבוע: וראויין לתת להן שלש. אים לו בניס הרבה ואין מספקין לשבת בפחות משלש: נותנין להן שלש. דאי הוה בדעתיה דלא למיתן להו אלא שקל היה מצוה על אחר תנו להן אלא שקל, והאי דקאמר תנו להן שקל ולא אמר תנו שלש משום דבעי לזרוזינהו כדאמרן בכתובות (דף ע.) כדי לזרזן במשא ובמתן, כדי שיטרחו וילמדו דרך ארץ וירויחו: אם מתו ירשו אחרים תחתיהן. אע"ג דאמר תנו שקל ולא אמר תנו שלש שקל, גלי בדעתיה דלא בעי למיתב להו אלא שקל בשבת, כי היכי דאי מתו ירשו אחרים תחתיהן: אמר ליה. לאילפא: הא מני. דקתני אע"ג דלא ספקי בגויר משלש לא יהבינן להו אלא שקל, (ה) ר"מ היא דאמר במסכת כתובות בממני' (דף סט:) מצוה לקייס דברי המת, דאי לאו מצוה מן הדין נותנין להן כל הראוי להן, שהרי כל הממון שלהן הוא ואין בו לאותן אחרים כלום, אלא לאחר מיתתן אם יש מותר יש להן ואם לאו לא יטלו, ומתוך שרוצין אנו לקייס דבריו שירשו אחרים תחתיהן, אם מתו אחרים תחתיהן מקמלין את הממון כדי שיהא שם מותר[ז]: והיה מטתו מונחת בו'. רגלי המטה מונחין בספלים מלאים מים, שלא יעלו אליו נמלים דרך רגלי המטה, מפני שהיה גידם, ואם היו עולים אינו יכול ליטלס בידיו ולזורקן: דסלקי ליה. כל המאורע לו, אפילו רעה: בת בההיא דיורא. לן לילה אחת באותו המלון: לסיפטיה. תרגז שלו: לבולהו. שונאיהן של ישראל: בחד מינייהו. כאחד מהן: מעפרא דאברהם הוא. כשנלחם עם המלכים: גילי. קטן: ביתו. לנו במלון: (ו) כפר עמיקו שלשה מתים בשלשה ימים. מת אחד בכל יום:

משום דנפישי בני חילא דמחוזא. אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשין[א] אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו (ו) אותבי תותי גודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא אתו תרי מלאכי השרת שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה נישדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו[ח] שמניחין חיי עולם הבא[ט] ועוסקין בחיי שעה אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא רבי יוחנן שמע אילפא לא שמע אמר ליה ר' יוחנן לאילפא שמע מר מידי אמר ליה לא אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדידי קיימא לי שעתא אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי[ב] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר' יוחנן הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מלך רבי יוחנן אמרו לו אי (ג) אתיב מר וגרים לא הוה מליך מר[ג] אזל תלא[ד] נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ורבי אושעיא ולא פשטינא ליה ממתני' נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא אתא ההוא סבא תנא ליה[ג] האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל א"א אם אמר[ג] מתו ירשו אחרים תחתיהם בין שאמר תנו בין שאמר אל תתנו אין נותנין להם אלא שקל א"ל הא מני ר"מ היא דאמר[ז] ב מצוה לקיים דברי המת. אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו גידם משתי ידיו קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים פעם אחת [היתה מטתו מונחת בבית רעוע[ה]] בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואח"כ לפנות את הכלים אמר להם בניי פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל פינו את הכלים ואחר כך פינו את מטתו ונפל הבית אמרו לו תלמידיו רבי וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך אמר להם בניי אני גרמתי לעצמי שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי רבי פרנסני אמרתי לו המתן עד שאפרוק מן החמור לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי עיני שלא חסו על עיניך יסומו ידיי שלא חסו על ידיך יתגדמו רגליי שלא חסו על רגליך יתקטעו ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי כל גופי יהא מלא שחין אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך[ט] ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה[י] זימנא חדא בעו לשדורי ישראל דורון לבי קיסר אמרו מאן ייזיל ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא שדרו בידיה מלא סיפטא דאבנים טובות ומרגליות אזל בת בההוא דירה בליליא קמו הנך דיוראי ושקלינהו לסיפטיה ומלונהו עפרא (למחר כי חזנהו אמר גם זו לטובה[יא]) כי מטא התם [שרינהו לסיפטא חזנהו דמלו עפרא] בעא מלכא למקטלינהו לכולהו אמר קא מחייכו בי יהודאי [אמר גם זו לטובה] אתא אליהו אדמי ליה כחד מינייהו א"ל דלמא הא עפרא מעפרא דאברהם אבוהון הוא דכי הוה שדי עפרא הוו סייפיה גילי הוו גירי דכתיב[יב] יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו הויא חדא מדינתא דלא מצו למיכבשה בדקו מיניה[יג] וכבשוה עיילו לבי גנזיה ומלוהו לסיפטיה אבנים טובות ומרגליות ושדרוהו ביקרא רבה כי אתו ביתו בההוא דיורא אמרו ליה מאי אייתית בהדך דעבדי לך יקרא כולי האי אמר להו מאי דשקלי מהכא אמטי להתם סתרו לדירייהו ואמטינהו לבי מלכא אמרו ליה האי עפרא דאייתי הכא מדידן הוא ברקוה ולא אשכחוה וקטלינהו להנך דיוראי: אי זו היא דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי כו': ת"ר [יג]עיר (ג) המוציאה חמש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום אחד או בד' ימים אין זה דבר ועיר המוציאה חמש מאות[יד] רגלי כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום

אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר. פי' (ז) כלומר לא היית מולך לרחמי יתיבה וי"מ בניחותא דמר קאי מר' יוחנן כלומר מי יתיב מר לא הוה מליך ר' יוחנן: יבמ

א"ר יוסי בר אבין בזכות ג' דברים גשמים יורדים. בזכות הארץ ובזכות החסד ובזכות יסורין וכולן בפסוק אחד נאמרו אם לשבט אם לארצו אם לחסד. מצאנו שבט אלו יסורין. **מפני (ג') ד' דברים גשמים יורדין** מלמעלה מפני טללים הרעים ומפני בעלי זרוע ושיהא שותה העליון כתחתון ושיהו עיני הכל נשואות לשמים. **בעון (ג') ד' דברים גשמים נעצרים** בעון ע"ז שנאמר ועבדתם שם אלהים אחרים וכתיב בתריה ועצר את השמים. בעון ג"ע שנאמר ותחניפי ארץ בזנותייכי וכתיב וימנעו רביבים וגו'. בעון ש"ד שנאמר כי הדם הוא יחניף את הארץ. פי' יחן אף על הארץ. (וכתיב וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים) ג) בעון פוסקי צדקה ברבים ואינן נותנים דכתיב נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. [חמשה] שמות נקרא אד [עב] ענן חזיז ונשיא **א"ר חנינא מה יעשו גדולי הדור**. ואין הצבור נידון אלא אחר רובו. שכן מצינו שכל ל"ח שנים שהיו ישראל כמנודים לשמים לא היה הדבור עם משה. שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו' וכתיב וידבר ה' אלי לאמר. ר' אליעזר עבד תענית ולא נחית מטרא עבד ר' עקיבא תלמידי' ונחית מטרא. עאל ר"ע ואמר מלה"ד למלך שהיו לו ב' בנות אחת חצופה וכיון שהיתה נכנסת אצלו בבקשה הוא אומר תנו לה בקשתה ותצא ואחרת היתה צנועה. וכשהיתה נכנסת אצלו היה מאריך רוחו עמה כדי שישמע שיחתה שהיה מתאוה לשמוע שיחתה. עשה כן ר"ע בשביל ר' אליעזר רבו כדי שלא יאמרו כי אינו הגון ונמצא חלול שמים. (בירושלמי פ"ב ה"ה) כתיב[טו] ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' וכי מים שפכו אלא לבם שפכו כמים. ויאמרו שם חטאנו לה' לבש שמואל חלוקו מ] של ישראל אמר לפניו רבש"ע כלום אתה דן את האדם ג) על אמרך לא חטאתי. ואלו אומרים לפניך חטאנו: **מתני' איזו היא דבר**. עיר המוציאה ת"ק רגלי עיר גדולה המוציאה אלף ת"ק רגלי יוצאי צבא כגון כפר עכו. ויצאו הימנה ט' מתים בג' ימים (בג' ימים אנשים ממש) (זא"ז) הרי דבר

חשק שלמה על ר"ח ג) עי' בערוך השלם ערך גם זו. ד) בירושלמי לפנינו ליתא זה לך רבינו היה גורם כן בירושלמי ומביא ראיה מהך קרא דהך לחם דמלך קרא היינו שיהיה עשירא גמיס. ג) אלא על שהוא אומר לפניך לא תטעמי הנני נשפט אותך על אמרך לא תטעמי (ירמיה ב').

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) [שבת י. לג: ביצה טו:], ג) [כתובות סט:], ג) כ"ב קכט. כתובות סט: [תוספתא כתובות פ"ו], ד) גיטין יד: כתובות ע., ה) סנהדרין קמ: ע"ש, ו) עי' ברכות ס:, ז) עיין רש"י ב"מ לג. ד"ה לא יהיה, ח) אמור ח פ"א פרשתא ב, ט) ויקרא כא י, י) עיין רש"י בכתובות שם וע' קרן אורה, כ) דף סט ע"ב, ל) שמואל א' ז ו.

הגהות הב"ח

(ג) גמ' אותיבו מותי גודא וכו': (ב) שם אמרו לו אי יתיב מר וגרים: (ג) שם מ"ר עיר גדולה המוציאה ממש מאות כו' ועיר קטנה המוציאה כו': (ד) רש"י ד"ה אי יתיב מר וגרים: (ה) ד"ה הא מני כו' אלא שקל הס"ד ומה"ד ר"מ היא וכו' שיהא שם מותר הס"ד ומה"ד ורגלי מטתו מונחין כו': (ו) ד"ה היו לנו נמלון הס"ד ומ"כ מה"ד כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים: (ז) תום' ד"ה אמרו כו'. פי' בתמיה כלומר וכי לא היית:

רבינו גרשום

באסקריא דספינתא. מַשְׁט: נותנין להם סלע דאזלינן בתר אומדין דעתי' דלהכי אמר שקל אם אפשר להם לצמצם אבל אם אי אפשר להם נותנין להם סלע ג) כיון שאמר תנו אין נותנים להם אלא שקל דאזלינן בתר אומדין דעתיה דכיון דבעי דלירשו אחרים ודאי הוה ליה צר עין על בניו א"ל הא מני ר"מ דמתניתין: **מונחת על ארבעה ספלים** שלא יעלו עליו הרחש: **ביום** אחד

חשק שלמה על רבינו גרשום

ג) ל"ל ומ"ש אמר אם מתו ירשו אחרים מתחיכס בין שאמר תנו ובין שאמר אל תתנו אין נותנין להם וכו'.

הגהות וציונים

ג] תיבת "הבא" מיותר ויש למחקו (יעב"ץ עי"ש, רש"ש), ובדפו"י ליתא (וכמו שליתא בשאר דוכתי) והוסיפוהו בדפוסים המאוחרים ע"פ רש"י (דק"ס): ב] [עי' רש"י גיטין לב ע"ב ד"ה דתלי פי' נשען וכן בפסחים סח ע"ב פרש"י ד"ה ותלי נשען ובפרש"י חגיגה טו ע"ב תלי נשען] (גליון): ג] [צ"ל [ואם אמר] **אם** מתו] (גליון), וכ"ה בכת"י ובשאר דוכתי: ד] הוספה זו ליתא בכל הדפו"י והוסיפו המהרש"א, אבל לפי הגירסא שלפנינו שכבר איתא לעיל "והיה מוטל בבית רעוע" הוא כאן כפול ומיותר, אלא שבכל הכת"י ליתא לעיל תיבות אלו ואיתא כאן כהוספת המהרש"א וזוהי עיקר הגירסא דבודאי לא היה מוטל תמיד בבית רעוע ואין סומכין על הנס רק דפ"א אירע כן ותיכף רצו לפנותו משם אמר להם פנו את הכלים תחילה (דק"ס), ועי' מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': ה] נמחק ע"פ המהרש"א שהוסיף במקום זה ההוספות דלהלן (שליתא בכל הדפו"י), וכ"ה בכת"י וכעי"ז בסנהדרין, ועיין גבורת ארי ובהגי' יעב"ץ: ו] בכת"י נוסף בדקו מיניה **עלה** וכבשוה (ועי' הגי' בסנהדרין): ז] [ברי"ף וברא"ש גרס ברישא עיר המוציאה ת"ק וכו' ובסיפא אלף ות"ק וכו'] (גליון) וכן הסדר הישר וגם מרש"י נראה שכן היה סדרו (דק"ס): ח] מפרש (רש"י יחזקאל כז ה): ט] בכת"י **חלוקן**:

עין משפט נר מצוה

מז א מיי' פי"ב מהלכות זכיה ומתנה הלכה ו טוש"ע ח"מ סי' רנג סעיף יז:

יז ב מיי' פ"כ מהלכות מישות הלכה יד סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' נד וטוש"ע ח"מ סי' רנב סעיף ג:

יח ג מיי' פ"ב מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע ח"מ סי' תקעו סעיף ג:

תורה אור השלם

א) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ יְיָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: [דברים טו, ד]

ב) כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ: [דברים טו, יא]

ג) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדְּ יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ: [ישעיה מא, ב]

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

אילפא ור' יוחנן דחיק להו עלמא אמרי ניקום ונעביד עסקא עד דהדר אילפא מלך ר"י. אתא אלפא תלא נפשיה. אמר אי איכא דשאיל לי מתנייתא מדבי ר' חייא ודבי ר' אושעיא ולא פשטנא ליה ממתני'. כלומר כל מה שיש במשניות החיצונות עיקר שלהן במשנתנו ואין כל חכם יודעו לפיכך אני גדול מר"י ולמה זכה לישב בראש ולא זכיתי אני ושאליה ההוא סבא הא דתניא האומר תנו לבניי שקל בשבת וצוה ומת וראויין לתת להן סלע. כי השקל הוא חצי סלע. אם אינו מספיק להן נותן להן סלע. אם אמר בלשון הזה אל תתנו להן אלא שקל אע"פ שאינו מספיק להן אינו נותן להן אלא שקל ואם אמר אם מתו יירשו אחרים תחתיהן כו'. שמעינן מינה דאין אדם רשאי לשנות מדברי המת. **ופשט אילפא הא מתניתא אליבא דר' מאיר היא** ששנינו במשנתנו בכתובות בפרק מציאת האשה[ב] המשליש מעות לבתו והיא אומרת נאמן עלי בעלי יעשה שליש מה שהושלש בידו דברי ר' מאיר. ואוקימנא התם טעמא דר' מאיר משום דמצוה לקיים דברי המת ואין לשנות מדבריו: **אמרו עליו על נחום איש גם זו**. שם מקום הוא ראיה על אמתת הדבר בדברי הימים (ב' כ"ח) הוא שנקרא לשם שם אחת העיירות גמזו והוא האמת ו) **ירושלמי**

בְּמַתְנִיתָא - אם יש מי שישאל אותי על ברייתא דְּרַבִּי חִיָּיא וְרַבִּי **אוֹשַׁעְיָא** - שסידרו רבי חייא ורבי אושעיא[א], כשיטת מי היא נשנית, **וְלָא פָּשְׁטִינָא לֵיהּ מִמַּתְנִיתִין** - ולא אפשוט לו שאלה זו ממשנה שמצינו בה שיטה כפי אותה ברייתא[ב], **נָפִילָנָא מֵאַסְקַרְיָא דְּסְפִינְתָּא וְטָבַעְנָא** - אפול מתורן הספינה לים ואטבע[ג], שאף שהלכתי לסחורה, מכל מקום למדתי יותר מרבי יוחנן[ד], ולכן לא שכחתי את תלמודי ובידי לתקן ולברר את כל הברייתות שסידרו רבי חייא ורבי אושעיא[ה].

אָתָא הַהוּא סָבָא - בא זקן אחד ששמע את דברי אילפא, **וְתָנָא לֵיהּ** - שנה לפניו ברייתא, אדם נוטה למות הַמפקיד ממונו ביד איש נאמן **וְאוֹמֵר, תְּנוּ** לאחר מותי **שֶׁכָּל לְבָנַי בְּשַׁבָּת** - בכל שבוע להוצאות פרנסתם, **וְהֵן רְאוּיִין לָתֵת לָהֶם סֶלַע**, כלומר, הבנים זקוקים לצורך פרנסתם בכל שבוע לסלע, שהוא שני שקלים[ו], מפני שיש לאב הרבה בנים, ואינם מסתפקים להוצאותיהם בשבוע בפחות מסלע, **נוֹתְנִין לָהֶם סֶלַע**, שאם כוונתו היתה דווקא לשקל היה אומר 'אל תתנו להם אלא שקל', ומה שאמר 'תנו שקל' ולא 'סלע', הוא כדי לזרזם שיטרחו וילמדו מלאכה וירויחו ממנה[ז]. **וְאִם אָמַר 'אַל תִּתְּנוּ לָהֶם אֶלָּא שֶׁקֶל', אֵין נוֹתְנִין לָהֶם אֶלָּא שֶׁקֶל**, אף שהם רבים וצריכים יותר מכך, שהרי בכך שאמר בלשון זו, הזהירם שלא יתנו יותר מכך, ולא עשאם יורשים אלא לסכום זה[ח]. **וְאִם אָמַר** 'אם **מֵתוּ** בני בלא להשאיר זרע אחריהם[ט] **יִרְשׁוּ אֲחֵרִים תַּחְתֵּיהֶם', בֵּין שֶׁאָמַר** 'תְּנוּ שקל' **וּבֵין שֶׁאָמַר** 'אַל תִּתְּנוּ אלא שקל', **אֵין נוֹתְנִין לָהֶם אֶלָּא שֶׁקֶל**, כיון שבדבריו גילה דעתו שאינו רוצה שיתנו להם יותר משקל לשבוע, כדי שאם ימותו ישאר ממונו וירשוהו האחרים[י]. ושאל הזקן את אילפא, היכן מצינו במשנה דין זה[יא].

אָמַר לֵיהּ אילפא, **הָא מַנִּי** - ברייתא זו, ששנינו בה את הדין שכאשר אמר שאם מתו ירשו אחרים תחתיהם אין נותנים להם אלא שקל שאף שאין זה מספיק להם, בשיטת מי היא הולכת, הלא בשיטת **רַבִּי מֵאִיר הִיא, דְּאָמַר שִׁמְעוֹנָה לְקַיִּים דִּבְרֵי הַמֵּת**[יב], כמבואר בגמרא (כתובות ע.), שמטעם זה הוא אמר במשנה (סס סט:), שהמפקיד מעות ביד שליש [-ממונה] כדי לקנות לבתו שדה או נדוניה כשתינשא, ולאחר שמת ובתו נישאה, אמרה הבת לשליש שיתן את המעות לבעלה, והוא נאמן עליה שלא יעכבם לעצמו אלא יקנה לה שדה כשתרצה, לא ישמע השליש לבת אלא יקנה לה במעות שדה או נדוניא כדי לקיים דברי אביה המת[יג]. ואף בנידון הברייתא, אמנם אם לא היתה מצוה כזו, מן הדין היו נותנים לבנים את כל צרכיהם, שהרי כל הממון של הירושה שלהם ואין בו לאותם אחרים כלום, וממילא הם לא היו נוטלים אלא מה שנשאר לאחר מיתת הבנים, אך מאחר שמצוה לקיים דברי המת, והוא אמר קודם מיתתו שיתנו לבניו שקל וירשו אחרים תחתיהם, לכן כדי לקיים את דבריו מקמצים בממון ונותנים לבניו רק שקל, כדי שישאר לאחר מותם לאחרים כציווי האב[יד].

הגמרא מביאה מעשה נוסף על שהות במקום כתלים רעועים:
אָמְרוּ עָלָיו עַל נַחוּם אִישׁ גַּם זוֹ, שֶׁהָיָה סוּמָא [-עיור] **מִשְּׁתֵּי עֵינָיו, גִּידֵּם מִשְּׁתֵּי יָדָיו** [ששתי ידיו קטועות], **קִיטֵּעַ מִשְּׁתֵּי רַגְלָיו** [ששתי רגליו קטועות], **וְכָל גּוּפוֹ הָיָה מָלֵא שְׁחִין (והיה מוטל בבית רעוע**[טו]**)**, והיה שוכב במיטה, **וְרַגְלֵי מִטָּתוֹ הָיוּ מוּנָּחִין בִּסְפָלִין שֶׁל מַיִם** [-מלאים במים], **כְּדֵי שֶׁלֹּא יַעֲלוּ עָלָיו נְמָלִים** דרך רגלי המיטה, כיון שהיו ידיו קטועות ואם היו עולים נמלים לא היה יכול ליטלם בידיו ולזורקם. **פַּעַם אַחַת [הָיְתָה מִטָּתוֹ מוּנַּחַת בְּבַיִת רָעוּעַ**[טז]**]** כשעדיין לא ידעו שהוא רעוע, וכשנודע להם שהוא רעוע[יז] **בִּקְּשׁוּ תַּלְמִידָיו לְפַנּוֹת מִטָּתוֹ** שחששו שמא יפול עליו הבית, **וְאַחַר כָּךְ לְפַנּוֹת אֶת הַכֵּלִים** שהיו בבית. **אָמַר לָהֶם, בָּנַי, פַּנּוּ** תחילה **אֶת הַכֵּלִים, וְרַק אַחַר כָּךְ פַּנּוּ אֶת מִטָּתִי, שֶׁמּוּבְטָח לָכֶם, שְׁכָל זְמַן שֶׁאֲנִי בַּבַּיִת אֵין הַבַּיִת נוֹפֵל** ולא ינזקו הכלים[יח], אך אם תפנו אותי

הספינה, שהוא זהיר מאד בשמירה מעולה ובהתבוננות גדולה שלא יפול ויטבע, כך אני כשהלכתי למסחר, ידעתי שהעולם דומה לים והסכנה בו מרובה, ולכן נזהרתי מאד ועסקתי[אחיעד החכמה 18/03/2018] בתורה גם בעת מסחרי [וכך לא טבעתי בעסקי העולם הזה ולא שכחתי את תלמודי]. וראה ביאורים נוספים בפתח עינים (למיד"ר, ד"ה מזל), בעין אליהו (ד"ה מזל) ובלשמוע בלמודים (ד"ה תלת).

יז. עַל פי דבריו של רבי שהיה רבם. רש"י (ד"ה דני). ונקט דווקא את הברייתות שסידרו רבי חייא ורבי אושעיא, משום שאלו הן עיקר הברייתות, כפי שאמרו (חולין קמח.), שכל ברייתא שלא נשנתה אצל רבי חייא ורבי אושעיא אין להקשות ממנה בבית המדרש. רש"י בכתובות (סט: ד"ה ממר). והטעם בזה, משום שכשרבי חייא ורבי אושעיא סדרו את הברייתות הם דקדקו בדברי כל חכם לומר בדיוק כפי שאמר, אך יש אחרים ששנו ברייתות והוסיפו עליהם מסברת עצמם גם דברים דומים למה שאמר התנא של הברייתא. רש"י בחולין (סס ע"ג ד"ה רבי חייא).

יח. שֶׁכָּל הברייתות ששנו רבי חייא ורבי אושעיא, מקורן במשניות ששנו בבית המדרש של רבי מסדר המשניות, ועל כך אמר אילפא, שכל ברייתא שנשנתה אצלם בכוחו למצוא את מקורו, ולומר היכן הוא מצוי במשנה. אור הישר (ד"ה מ). וראה בהערה להלן, שכדבריו כבר כתב רבינו חננאל בביאור כוונת דברי אילפא.

יט. קשה, אם לא יפשוט כיצד יאבד עצמו לדעת, ואם לא יקיים דבריו כיצד אמר שקר ח"ו. ותירץ בבניהו (ד"ה נפילנא), שאילפא היה יודע לשוט במים, והיודעים לשוט יכולים לעמוד במקום גבוה ולהשליך את עצמם לנהר עמוק ומיד לצאת ולעלות, ואם כן אפשר לומר שאם לא היה יודע לפשוט אכן היה מפיל את עצמו והיה יוצא ועולה מיד, ומה שאמר שיפול ויטבע הוא לעיני הרואים בלשון בדיחות, כדי שישמעו החכמים ויבוא לשאול אותו. ובזה יבואר גם מדוע הלך דווקא למקום רחוק כספינה, ולא עלה לגג בית המדרש לומר כך, כיון שבגג ודאי לא היה מפיל את עצמו, שבכך היה מאבד עצמו לדעת, ונמצא שהיה מוציא שקר מפיו, ורק בספינה שבה אין שום סכנה, כיון שידע ליפול ממנה ולעלות, היה יכול לומר כן.

כ. רש"י (ד"ה דשמיל). וכוונתו של אילפא היתה להוכיח זאת, שהרי כל הברייתות עיקרן שנוי במשניות, אך אין כל חכם יודע זאת, וכיון שאני כן יודע זאת, לפיכך אני גדול מרבי יוחנן, ואם כן מדוע זכה רבי יוחנן לישב בראש ואני לא זכיתי. רבינו חננאל (ד"ה אילפא).

כא. רש"י (כתובות סט: ד"ה ממר).

כב. שהשקל הוא חצי סלע. רש"י (ד"ה האומר).

כג. רש"י (ד"ה נותנין) על פי מסקנת הגמרא בכתובות (ע.). שהרי מן הסתם אין כוונתו לדחוק את בניו במזונותיהם. מאירי (ד"ה מי). אמנם רש"י בכתובות (סט: ד"ה נותנים) ביאר, שמדובר שהתייקרו המזונות ולכן הם זקוקים לסלע, ואם הוא היה יודע שיזדקקו ליותר לא היה אומר שיתנו להם רק שקל [ועיין בגבורות ארי (ד"ה נותנין) שהקשה מדוע שינה כאן רש"י מפירושו בכתובות שלכאורה נכון יותר בביאור שיטת הברייתא הזו, ראה הרחבה בביאורי רש"י]. וכעין זה ביאר רבינו גרשום (ד"ה נותנין), שאומדים את דעתו שמה שאמר לתת להם שקל זה רק אם הם יכולים להצטמצם ולהתפרנס בשקל לשבוע, אך באמת אם אינם יכולים דעתו היתה שיתנו להם סלע.

כד. רש"י (כתובות סט: ד"ה מלמ). והמאירי (ד"ה מי) ביאר, שכיון שאמר בלשון מניעה 'אל תתנו להם אלא שקל', ודאי הקפיד על כך. והוסיף, שמה שחסר להם ממזונותיהם ישתכרו מדבר אחר, או שתיפול פרנסתם על הציבור. וכעין זה כתב רש"י (סס ד"ה הא). ועיין שם ברש"י, שדין זה הוא כשהבנים קטנים דווקא [ולא ביאר מה הדין כשהם גדולים].

כה. רש"י בכתובות (סס ד"ה מס). אמנם הרשב"ם (נ"ג קכט: ד"ה יירשו) כתב, שאמר שאף אם יהיו להם בנים, לא ירשו הם, אלא ירשו אחרים תחתיהם.

כו. רש"י (ד"ה מס). וכעין זה כתב רבינו גרשום (ד"ה נותנין), שאומדים דעתו שכיון שרצה שירשו אחרים תחתיהם, ודאי צר עין היה בירושת בניו, ורצה שירשו רק כפי שאמר.

כז. הטעם ששאלו דווקא על דין זה, ביאר בחתם סופר (מהדורת ירושלים, ד"ה תלת), שרצה הזקן [עיין שם שהוכיח שהוא אליהו הנביא] להראות לתלמידים שאילפא חזר בו ממה שהלך לסחורה והודה לרבי יוחנן שצריך ללמוד ולא לעסוק בסחורה, עיין שם שביאר ההוכחה לכך. אולם במנחת יהודה (ד"ה תמה) ביאר הטעם ששאלו דווקא על כך, משום שרצה לנחמו על מה שהצטער שעסק בסחורה, שכן דרך העולם, כפי שרואים בברייתא שאף האב רוצה שבניו יעסקו בסחורה וישתכרו ממנה, ולכן אמר 'תנו שקל' לזרזם לכך כפי שהובא לעיל מדברי רש"י. וראה ביאור נוסף בבניהו (ד"ה תמה).

כח. מצוה זו נאמרה בין אם אמר דבריו כשהיה שכיב מרע [-חולה הנוטה למות], ובין אם אמרם כשהיה בריא ולאחר מכן מת. ומצוה גמורה היא, וכופים עליה בבית דין לקיימה. מאירי (ד"ה וכן).

כט. עַל פי המשנה בכתובות (סס) ורש"י (סס ד"ה המצניעים, ומילך).

ל. רש"י (ד"ה הא). והאחרונים האריכו להקשות על דבריו מסוגיית הגמרא בכתובות (סט:-ע.) ומדברי עצמו שם, וכן על סברת הדברים עצמם. ראה בביאורי רש"י.

לא. נמחק על פי דקדוקי סופרים (חוס' ח) שמביא כן מכמה כתבי יד, שהרי מלשון 'והיה מוטל' משמע שהיה שם תמיד, והרי אסור לעמוד במקום סכנה, אלא רק פעם אחת אירע שהיתה מיטתו מונחת בבית רעוע [וכגירסת המהרש"א שבסמוך].

לב. נוסף על פי המהרש"א (ד"ה ניקוס).

לג. בניהו (ד"ה והיה).

לד. לֹא אמר כן להגדיל עצמו, שהרי היה עניו מאד, אלא נתכוין לומר שהשטן שמח ביסוריו משום שהם קשים ממיתה, ואינו רוצה שימות אלא שישאר חי ביסוריו, ולכן ישתדל שלא יפול הבית עליו. בן יהוידע (ד"ה כל).

אף שידע נחום איש גם זו שהבית רעוע, לא רצה לצאת משם עד שפינו את הכלים, ולא חשש לחששו של רב אדא לעיל (כ:), שלא לעמוד במקום סכנה שמא לא יעשו לו נס, כפי שנתבאר שם שהחשש הוא שמא יגרום החטא, והוא סבר שצדיק גמור הוא, כפי שאמרו לו תלמידיו להלן. מהרש"א (ח"א ד"ה מ"ל). אמנם בגבורות ארי (ד"ה

כח. מצוה זו נאמרה בין אם אמר דבריו כשהיה שכיב מרע [-חולה הנוטה למות], ובין אם אמרם כשהיה בריא ולאחר מכן מת. ומצוה גמורה היא, וכופים עליה בבית דין לקיימה. מאירי (ד"ה וכן).

כט. עַל פי המשנה בכתובות (סס) ורש"י (סס ד"ה המצניעים, ומילך).

ל. רש"י (ד"ה הא). והאחרונים האריכו להקשות על דבריו מסוגיית הגמרא בכתובות (סט:-ע.) ומדברי עצמו שם, וכן על סברת הדברים עצמם. ראה בביאורי רש"י.

לא. נמחק על פי דקדוקי סופרים (חוס' ח) שמביא כן מכמה כתבי יד, שהרי מלשון 'והיה מוטל' משמע שהיה שם תמיד, והרי אסור לעמוד במקום סכנה, אלא רק פעם אחת אירע שהיתה מיטתו מונחת בבית רעוע [וכגירסת המהרש"א שבסמוך].

לב. נוסף על פי המהרש"א (ד"ה ניקוס).

לג. בניהו (ד"ה והיה).

לד. לֹא אמר כן להגדיל עצמו, שהרי היה עניו מאד, אלא נתכוין לומר שהשטן שמח ביסוריו משום שהם קשים ממיתה, ואינו רוצה שימות אלא שישאר חי ביסוריו, ולכן ישתדל שלא יפול הבית עליו. בן יהוידע (ד"ה כל).

אף שידע נחום איש גם זו שהבית רעוע, לא רצה לצאת משם עד שפינו את הכלים, ולא חשש לחששו של רב אדא לעיל (כ:), שלא לעמוד במקום סכנה שמא לא יעשו לו נס, כפי שנתבאר שם שהחשש הוא שמא יגרום החטא, והוא סבר שצדיק גמור הוא, כפי שאמרו לו תלמידיו להלן. מהרש"א (ח"א ד"ה מ"ל). אמנם בגבורות ארי (ד"ה

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כא.

משום דנפישי בני מחוזא. לתיכת עניי טפי וקח מיכלי קרנח: דחיקא להו. ענית: כי לא יהיה בך אביון. דך בעלמך[ו]: חיי העולם הבא. תורה: חיי שעה. עולם הזה, זה סחורה: קיימא ליה שעתא. עתיד להתגדל, ומין זמנו למות: שמע מינה. מדאמר שמעתיה: איהדר. חיזל לתורתי: עד דאתא אילפא. ממקום שהלך שם לסחורה: מלך רבי יוחנן. מינוהו רחם ישיבה עליהן. מנהג הוא מי שהוא רחם ישיבה היו מגדלין אותו משלהן ומעשירין אותו, כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא[ח] וביומא (דף יח.) והכהן הגדול מאחיו[ט] גדלוהו משל אחיו: אמרו לו. אנשי המקום לאילפא: אי (ל) אתיב מר וגרים. שם היית יושב ועוסק בתורה היינו ממליכין אותך כמו שעשינו לרבי יוחנן, דאילפא הוי גמיר טפי מר' יוחנן: תלא נפשיה באסקריא. כלונס, עץ תרוך תקוע בגג הספינה שמניחין עליה מכסה וילו"ן בלע"ז: דשאיל לי בו'. כלומר חף על גב דעבדי עיסקא גריסנא חנא טפי מיניה: דבי ר' חייא ודבי ר' אושעיא. דהוו מסדרי מתניתא על פי רבינו הקדוש שהיה רגיל: ולא פשיטנא ליה ממתני'. דמשכחנא משנה כוותיה דההיא ברייתא: תנא ליה. שנה לפניו, כלומר בעח מיניה: האומר תנו שקל לבניי. מי שמת והניח ממונו ביד אים שחן אמרו תנו שקל חני שלש לבניי להוציא בשבוע: וראויין לתת להן שלש. שיש לו בניס הרבה וחין מספיקין לשבת בפחות משלש: נותנין להן שלש. דאי הוה בדעתיה דלא למיתן להו אלא שקל היה מצוה אל תתנו להן אלא שקל, והאי דקאמר תנו להן שקל ולא אמר תנו שלש משום דבעי לזרוזינהו כדאמרן בכתובות (דף ע.) כדי לזרוז בשעת ובמתן, כדי שיטרחו וילמדו דרך ארץ וירויחו: אם מתו ירשו אחרים תחתיהן. אע"ג דאמר תנו שקל ולא אמר אל תתנו אלא שקל, גלי בדעתיה דלא בעי למיתב להו אלא שקל בשעת: דבי מיניה: אמר ליה. אילפא: מילתא: אי. אמר ליה רבי יוחנן: אתיב מר לא הוה מלך מר. פי' (ז) כלומר לא היית מולך לרחם ישיבה וי"מ בניחותא דאמר קאי מר' יוחנן כלומר אי יתיב מר לא הוה מלך ר' יוחנן: יבמ

משום דנפישי בני חילא דמחוזא. אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשין [א] אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו (ח) אותבי תותי גודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא אתו תרי מלאכי השרת שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה נישדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו [ט] שמניחין חיי עולם הבא[י] ועוסקין בחיי שעה אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא רבי יוחנן שמע אילפא לא שמע אמר ליה ר' יוחנן לאילפא שמע מר מידי אמר ליה לא אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדידי קיימא לי שעתא אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי [ב] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר' יוחנן הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן אמרו לו אי (י) אתיב מר וגרים לא הוה מליך מר [כ] אזל תלא [כ] נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ורבי אושעיא ולא פשטינא ליה ממתני' נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא אתא ההוא סבא תנא ליה [ג] האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל [א] אם אמר[ג] מתו ירשו אחרים תחתיהם בין שאמר תנו בין שאמר אל תתנו אין נותנין להם אלא שקל א"ל הא מני ר"מ היא דאמר [ד] מצוה לקיים דברי המת. אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו גידם משתי ידיו קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בהפלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים פעם אחת [היתה מטתו מונחת בבית רעוע[ה]] בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואח"כ לפנות את הכלים אמר להם בניי פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל פינו את הכלים ואחר כך פינו את מטתו ונפל הבית אמרו לו תלמידיו רבי וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך אמר להם בניי אני גרמתי לעצמי שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי רבי פרנסני אמרתי לו המתן עד שאפרוק מן החמור לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי עיני שלא חסו על עיניך יסומו ידיי שלא חסו על ידיך יתגדמו רגליי שלא חסו על רגליך יתקטעו ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי כל גופי יהא מלא שחין אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך [ס] ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה [ו] זימנא חדא בעו לשדורי ישראל דורון לבי קיסר אמרו מאן ייזיל ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא שדרו בידיה מלא סיפטא דאבנים טובות ומרגליות אזל בת בההוא דירה בליליא קמו הנך דיוראי ושקלינהו לסיפטיה ומלונהו עפרא (למחר כי חזנהו אמר גם זו לטובה[ס]) כי מטא התם [שרינהו לסיפטא חזנהו דמלו עפרא] בעא מלכא למקטלינהו לכולהו אמר קא מחייכו בי יהודאי [אמר גם זו לטובה] אתא אליהו אדמי ליה כחד מינייהו א"ל דלמא הא עפרא מעפרא דאברהם אבוהון הוא דכי הוה שדי עפרא הוו סייפיה גילי הוו גירי דכתיב [ג] יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו הויא חדא מדינתא דלא מצו למיכבשה בדקו מיניה[ו] וכבשוה עיילו לבי גנזיה ומלוהו לסיפטיה אבנים טובות ומרגליות ושדרוהו ביקרא רבה כי אתו ביתו בההוא דיורא אמרו ליה מאי אייתית בהדך דעבדי לך יקרא כולי האי אמר להו מאי דשקלי מהכא אמטי להתם סתרו לדירייהו ואמטינהו לבי מלכא אמרו ליה האי עפרא דאייתי הכא מדידן הוא בדקוה ולא אשכחוה וקטלינהו להנך דיוראי: אי זו היא דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי כו': ת"ר [ג] עיר (ג) המוציאה חמש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום אחד או בד' ימים אין זה דבר ועיר המוציאה חמש מאות[ז] רגלי כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום

אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר. פי' (ז) כלומר לא היית מולך לרחם ישיבה וי"מ בניחותא דמר קאי מר' יוחנן כלומר אי יתיב מר לא הוה מלך ר' יוחנן: יבמ

18/06/2018 אהח

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) [שבת י. לג: ביצה טו:], ט) [כתובות סט:], ג"כ קכט. כתובות סט: [מוספתא כתובות פ"ו], י) גיטין יד: כתובות ע., כ) סנהדרין קמ: ע"ש, ל) עי' נכלות פ:, ז) עיין רש"י ב"מ לג. ד"ה לא יהיה, מ) אמור ח פ"א פרשתא ב, ע) ויקרא כא י, י) עיין רש"י בכתובות שם ועי' קרן אורה, כ) דף סט ע"ב, ל) שמואל א' ז ו.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' מזלו אותיבו תומי גודא וכו': (ט) שם אמרו לו אי יתיב מר וגרים: (י) שם מ"ר עיר גדולה המוליכה ממש מאות כו' ועיר קטנה המוליכה כו': (ל) רש"י ד"ה אי יתיב מר וגרים: (כ) ד"ה הא מני כו' אלא שקל הם"ד ומה"ד ר"מ היא וכו' שיהא שם מוחר הס"ד ומה"ד ורגלי מטתו מונחין כו': (ו) ד"ה ניתו לנו ממלון הס"ד ואח"כ מה"ד בגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים: (ז) תוס' ד"ה אמרו כו'. פי' בתמיה כלומר וכי לא היית:

רבינו גרשום

באסקריא דספינתא. משט: נותנין להם סלע דאזלינן בתר אומדין דעתי' דלהכי אמר שקל אם אפשר להם לצמצם אבל אם אי אפשר להם נותנין להם סלע ט) כיון שאמר תנו אין נותנים להם אלא שקל דאזלינן בתר אומדין דעתיה דכיון דבעי דלירשו אחרים ודאי הוה ליה צר עין על בניו א"ל הא מני ר"מ דמתניתין: מונחת על ארבעה ספלים שלא יעלו עליו הרחש: ביום אחד

חשק שלמה על רבינו גרשום

ט) ל"ל ואם אמר אם מתו ירשו מחריס תחתיהם כיון שאמר תנו וכיון שאמר אל תתנו אין נותנין להם וכו'.

הגהות וציונים

י] תיבת "הבא" מיותר ויש למחקו (יעב"ץ עי"ש, רש"ש), ובדפו"י ליתא (וכמו שליתא בשאר דוכתי) והוסיפוהו בדפוסים המאוחרים ע"פ רש"י (דק"ס): כ] [עי' רש"י גיטין לב ע"ב ד"ה דתלי פי' נשען וכן בפסחים סח ע"ב פרש"י ד"ה ותלי נשען ובפרש"י חגיגה טו ע"ב תלי נשען] (גליון): ג] [צ"ל [ואם אמר] אם מתו] (גליון), וכ"ה בכת"י ובשאר דוכתי: ד] הוספה זו ליתא בכל הדפו"י והוסיפו המהרש"א, אבל לפי הגירסא שלפנינו שכבר איתא לעיל "והיה מוטל בבית רעוע" הוא כאן כפול ומיותר, אלא שבכל הכת"י ליתא לעיל ואיתא כאן כהוספת המהרש"א וזוהי עיקר הגירסא דבודאי לא היה מוטל תמיד בבית רעוע ואין סומכין על הנס רק דפ"א אירע כן ותיכף רצו לפנותו משם אמר להם פנו את הכלים תחילה (דק"ס), ועי' מהרש"א בח"א ובגבורת ארי: ס] נמחק ע"פ המהרש"א שהוסיף במקום זה ההוספות דלהלן (שליתא בכל הדפו"י), וכ"ה בכת"י וכעי"ז בסנהדרין, ועיין גבורת ארי ובהגי' יעב"ץ: ו] בכת"י נוסף בדקו מיניה עלה וכבשוה וכבשוה (ועי' הגי' בסנהדרין): ז] [ברי"ף וברא"ש גרס ברישא עיר המוציאה ת"ק וכו' ובסיפא אלף ות"ק וכו'] (גליון) וכן הסדר הישר וגם מרש"י נראה שכן היה סדרו (דק"ס): ס] בכת"י חלוקן:

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פי"ב מהלכות זכיה ומתנה הלכה ו טוש"ע ח"מ סי' רנג סעיף יז:

יז ב מיי' פ"כ מהלכות מישות הלכה יד סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' נד וטוש"ע ח"מ סי' רנב סעיף ב:

יח ג מיי' פ"ב מהלכות מענית הלכה ה טוש"ע ח"מ סי' תקש סעיף ב:

תורה אור השלם

א) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ יְיָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: [דברים טו, ד]

ב) כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ: [דברים טו, יא]

ג) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדְּ יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ: [ישעיה מא, ב]

משנת ראשונים

עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן. כן דרך לקרות שררה לשון מלוכה כדאמר מלך רבי יוחנן (תענית דף כא.) מלך רבה (ברכות דף סד.).

[תוספות, בבא בתרא קסד:]

אתא ההוא סבא. וששאלת כל היכא דאמרינן ההוא סבא מאן הוא, כך ראינו שאינו אדם ידוע, אלא זקן סתם שהיה נמצא באותה שעה ולא תעלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבמה מדליקין, אמר להו ההוא סבא טיהר בן יוחי את הקברות, ובסופה יהב ביה עינא ונח נפשיה.

[תשובות הגאונים הרכבי, סי' כג]

אם אמר מתו ירשו אחרים תחתיהם. פלוני ופלוני ולא בני בניי גלי אדעתיה דניחא ליה בצמצום טפי כי היכי דלישתיור מהנהו נכסי להנהו אחרים ודוקא קאמר שקל.

[רשב"ם, בבא בתרא קכט:]

דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. ירגיל פיו לומר גם זו לטובה או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול ללילך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו, לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גמזו (תענית כא.).

[אורחות צדיקים שער השמחה]

ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא. פעמים ימצא איש תספיק מדרגתו מצד רבוי עשית מצות והכונות הראויות אל שיהיה מושגח בעולם הזה ומוצל מכל הפגעים כרוב חסידי ישראל עד שישתנה הטבע כפי רצונם, כמו שהיה זה ברבי חנינא בן דוסא ובנחום איש גם זו ורבי פנחס בן יאיר ודומיהם.

[ספר העיקרים מאמר ג פרק ל]

בתחילה, יתכן שיפול הבית על הכלים. ואכן **פִּינוּ** תחילה **אֶת הַכֵּלִים**, **וְרַק אַחַר כָּךְ פִּינוּ אֶת מִטָּתוֹ**, ולאחר מכן **נָפַל הַבַּיִת. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו, רַבִּי, וְכִי מֵאַחַר שֶׁצַּדִּיק גָּמוּר אַתָּה**, עד שבזכותך לא נפל הבית, **לָמָּה עָלְתָה לְךָ כָּךְ** שגופך כה מיוסרל"ה. **אָמַר לָהֶם, בָּנַי, אֲנִי גָּרַמְתִּי לְעַצְמִי** זאת במעשה שאירע עמיל', **שֶׁפַּעַם אַחַת הָיִיתִי מְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ לְבֵית חָמִי, וְהָיָה עִמִּי מַשּׁוֹי** [-משא] שהיה **עַל שְׁלֹשָׁה חֲמוֹרִים, עַל חֲמוֹר אֶחָד** היה משא **שֶׁל מַאֲכָל, וְעַל חֲמוֹר אֶחָד** היה משא **שֶׁל מִשְׁתֶּה, וְעַל חֲמוֹר אֶחָד** היה משא **שֶׁל מִינֵי מִגְדִּים. וּבָא עָנִי אֶחָד וְעָמַד לִי בַּדֶּרֶךְ, וְאָמַר לִי, רַבִּי פַּרְנְסֵנִי** - תזון אותי במאכל. **אָמַרְתִּי לוֹ, הַמְתֵּן עַד שֶׁאֶפְרוֹק מִן הַחֲמוֹר** דבר מאכל ליתן לך. אך **לֹא הִסְפַּקְתִּי לְפָרוֹק מִן הַחֲמוֹר, עַד שֶׁיָּצְתָה נִשְׁמָתוֹ** של העני מרעב. הבין נחום איש גם זו, שעני זה נחלה בחולי הבולמוס מחמת הרעב, ובחולי זה צריך לאכול מיד במהירות גדולה, והחולי ניכר בפנים ובעינים, ואם כן היה לו להביט בפניו ובעיניו ולדעת זאת, ולקפוץ מיד מן החמור ולקרוע את השק ולהוציא את המאכל ולהאכילו, ולא להתעכב בהתרת קשרי השק. ומספר נחום איש גם זו, **הָלַכְתִּי וְנָפַלְתִּי עַל פָּנָיו, וְאָמַרְתִּי, עֵינַי שֶׁלֹּא חָסוּ** [-ריחמו] **עַל עֵינֶיךָ** להביט בהן ובפניך ולדעת שיש לך חולי הבולמוס, **יִסּוֹמוּ** [-יתעוורו], **וְיָדַיי שֶׁלֹּא חָסוּ עַל יָדֶיךָ** ולא קרעו את השק מיד להוציא את המאכל במהרה, אלא נתעכבו כדי להתיר את קשרי השק, **יִתְגַּדְּמוּ** [-יהיו קטועות], **וְרַגְלַיי שֶׁלֹּא חָסוּ עַל רַגְלֶיךָ** ולא קפצו מיד מן החמור לארץ במהרה אלא ירדו לאיטם, **יִתְקַטְּעוּ** [-יהיו קטועות][לז]. **וְלֹא נִתְקָרְבָה** [-נתיישבהלח] **דַּעְתִּי** בדברים אלו, **עַד שֶׁאָמַרְתִּי** שגם **כָּל גּוּפִי יְהֵא מָלֵא שְׁחִין**, והמצורע חשוב כמת (נדרים סד:) [על כך שגרם שהעני ימות ברעב][לט]. **אָמְרוּ לוֹ** התלמידים, **אוֹי לָנוּ שֶׁרְאִינוּךָ בְּכָךְ**, שאם אתה קיבלת עונש חמור כל כך על עבירה קלה כזו, אוי לנו על עוונותינו הרבים שניענש עליהם יותרמ. **אָמַר לָהֶם, אוֹי לִי אִם לֹא רְאִיתוּנִי בְּכָךְ**, שאם לא הייתי מקבל את עונשי בעולם הזה, לא היה עווני מתכפר לי, ולא היה שכרי שלם בעולם הבאמא.

אגב שהוזכר נחום איש גם זו, מבארת הגמרא מדוע נקרא כן: מבררת הגמרא, **וְאַמַּאי קָרוּ לֵיהּ** - ומדוע קראו לו **'נַחוּם אִישׁ גַּם זוֹ'**. משיבה הגמרא, משום **דְּכָל מִילְּתָא דַּהֲוָה סָלְקָא לֵיהּ** - שבכל מקרה שאירע לו, גם אם היה נראה שנעשה לרעה, **אָמַר 'גַּם זוֹ לְטוֹבָה'**מג, כלומר שיתכן שמן השמים עושים לו זאת לטובתומג.

ומביאה הגמרא מעשה שבו אמר כך, **זִימְנָא חֲדָא בָּעוּ לְשַׁדּוּרֵי יִשְׂרָאֵל הוֹרוֹן לְבֵי קֵיסָר** - פעם אחת רצו היהודים לשלוח מתנה למלך, **אָמְרוּ, מַאן יֵיזֵיל** - מי ילך, **יֵיזֵיל** [-ילך] **נַחוּם אִישׁ גַּם זוֹ, דְּמִלּוּמָּד בְּנִיפִּין הוּא** - שרגיל הוא שנעשים לו נסים תמידמד. **וְשַׁדְּרוּ בִּידֵיהּ מְלֵא סִיפְטָא** - שלחו בידו מלא ארגז **דַּאֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת. אֲזַל** - הלך נחום לדרכו אל המלך, **וּבָת בְּהַהוּא דִּירָה** - לן בדרכו במלון אחד, **בְּלֵילְיָא קָמוּ הָנָךְ דַּיּוֹרָאֵי** - בלילה עמדו בעלי המלון, **וְשַׁקְלִינְהוּ לְסִיפְטֵיהּ** - נטלו את ארגזו, רוקנוהו מן האבנים הטובות והמרגליות, **וּמַלּוּנְהוּ עַפְרָא** - מילאוהו עפר כדי שלא יבחין בגניבת האבנים הטובות והמרגליות בעודו שם **(לְמָחָר כִּי חָזְנָהוּ אָמַר גַּם זוֹ לְטוֹבָה'מה)**.

נחום איש גם זו לא ידע מכך, ולקח את הארגז לבית המלך. **כִּי מְטָא הָתָם** - כשהגיע לשם **[שְׁרִינְהוּ לְסִיפְטָא** - התירו משרתי המלך את קשרי הארגז ופתחוהו, **וְחָזְנָהוּ דְּמָלּוּ עַפְרָא** - ראו שהוא מלא בעפר**]**, כשראה זאת **בָּעָא מַלְכָּא לְמִקְטְלִינְהוּ לְכוּלְּהוּ** - רצה המלך להרוג את כל היהודים, שכן **אָמַר, קָא מְחַיְּכוּ בִּי יְהוּדָאֵי** - היהודים לועגים לי ומזלזלים בכבודי כששולחים לי עפר במתנה. **[**כשנוכח בזה נחום איש גם זו, **אָמַר, גַּם זוֹ לְטוֹבָה'מו]**. אירע נס **וְאֲתָא** [-בא] **אֵלִיָּהוּ, וְאִדְמֵי לֵיהּ כְּחַד מִינַּיְיהוּ** - היה נדמה למלך כאחד משריו, **וְאָמַר לֵיהּ, דִּלְמָא הָא עַפְרָא מֵעַפְרָא דַּאַבְרָהָם אֲבוּהוֹן הוּא** - שמא עפר זה הוא מן העפר של אברהם אבי היהודים, שהשתמש בו כשנלחם עם ארבעת המלכים (בראשית יד יד-טז), **דִּכְתִיב הָבוּ עַפְרָא** - **הֲווּ סַיְּיפֵיהּ** - שכשהיה משליך את העפר על אויביו היה נהפך לחרבות, וכשזרק **גִּילֵי** [-קש] **הֲווּ גִּירֵי** - היה נהפך לחיצים, **דִּכְתִיב**

פנו) ביאר, שודאי לכתחילה אף לצדיק גמור אין לעמוד במקום סכנה [שהרי מקור הדין הזה נלמד מיעקב בחיר האבות שאין לך צדיק גמור כמותו], שאין להטריח כלפי שמיא בעשיית נס, אך אם נזדמן לצדיק גמור שיהיה ממילא במקום סכנה בלא מתכוין, כמו אצל נחום איש גם זו שכבר היה מוטל במיטתו בבית רעוע [ראה גם לעיל בסמוך בביאור שבתחילה לא ידעו שהבית רעוע], ודאי עושים לו נס ואף אין מנכים לו כלום מזכויותיו, כיון שלא נתכוין לכך, ומותר אף להאריך את זמן הנס יותר כפי שעשה נחום איש גם זו, מאחר שממילא בהכרח שיהיה כאן נס ולא יפול הבית עד שיוציאוהו. ובעיון יעקב (ד"ה שמונעמ) כתב על דברי המהרש"א, שהדברים דחוקים, שהרי ודאי גם רב אדא בר אהבה היה צדיק גמור, ולפיכך ביאר, שנחום איש גם זו סמך על זכות היסורים הגדולים שסבל, שתגן עליו שלא ימות מיתה כזו בסקילה החמורה.

לה. כוונתם היתה לשאול שהרי רק צדיק שאינו גמור הוא 'צדיק ורע לו', אבל צדיק גמור הוא 'צדיק וטוב לו', כמבואר בברכות (ז.), וכיון שאתה צדיק גמור מדוע אירע לך כך. מהרש"א (סס).

לו. כלומר, מן הדין אכן לא היה לי לקבל עונש חמור כזה, אף בעקבות המעשה דלהלן שהתרשלתי בפרנסת עני והוא מת, שהרי לא ידעתי שימות בזמן מועט כל כך עד שאפרוק את המאכל מהחמור, אלא שמכל מקום גרמתי זאת לעצמי וקיבלתי על עצמי עונש חמור זה, כיון שכך דרך הצדיקים לקבל על עצמם יסורים בעולם הזה [אף על דבר קל] כדי שיהיה שכרם שלם בעולם הבא. מהרש"א (מ"ח ד"ה פני). ובלשמוע בלמודים (ד"ה וכי) ביאר לשון זו, שהשיב לתלמידיו שדווקא משום טענתם שהוא צדיק גמור הוא גרם זאת לעצמו, כי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה (יבמות קכא: ועוד), לכן נענש אף על דבר קל כזה שאמר לעני להמתין מעט.

לז. בירושלמי (פאה פ"ח ה"ד, שקלים פ"ב ה"ד) מובא מקרה זה כשהגירסא בדברי נחום איש גם זו אלו שונה, שאמר לו 'עיני שראו אותך ולא נתנו לך יתעוורו, ידי שלא פשטו לתת לך יתקטעו, רגלי שלא רצו כדי לתת לך ישברו'.

לח. על פי רש"י (מגנות פ"ד מי"ז).

לט. כל הענין נתבאר על פי בן יהוידע (ד"ה הלכתי), שיישב על פי זה מדוע האשים עצמו במיתת העני, וכי מה היה בידו לעשות, הלא ודאי היה צריך לפרוק את המשא מן החמור בכדי להאכילו. והיעב"ץ (ד"ה לפ) כתב ליישב זאת, שיתכן שזה מפני שהתרשל בפריקת החמור. ובקרבן תודה (ד"ה עיני) ביאר, שקיבל על עצמו עונשים אלו משום שהצטער על כך שלא זכה לבוא אל העני קודם לכן ולהחיותו, והבין מזה שיש חטא בידו ולכן לא זיכהו השי"ת במצות פיקוח נפש, ומשום כך העניש את עצמו. ובאיי הים (ד"ה אמרו) כתב, שמלשון הירושלמי (שם) מבואר שנחום איש גם זו השיב לעני שכשיחזור מבית חמיו יתן לו לאכול וכשחזר מצאו שמת, ולפי זה מיושב מדוע האשים את עצמו [וראה עוד דברי המהרש"א והלשמוע בלמודים שהובאו בהערה לעיל].

מ. מהרש"א (מ"ח ד"ה אוי נו). וכעין זה ביאר בבניהו (ד"ה מ"ל), שאמרו, עתה יהיה לנו דין וחשבון מן השמים, אם רבכם קיבל על עצמו כאלו יסורים על דבר קל שאין בו ממש, ודאי עליכם לקבל לכל הפחות יסורים קלים על עוונותיכם החמורים [ועיין שם מה שביאר באופן נוסף]. ולפי זה ביאר מדוע אמרו לו כן רק עתה לאחר שסיפר להם על מה באו עליו היסורים, ולא מיד כשראוהו מתייסר. אלא שבתחילה סברו שמא באו עליו היסורים לכפר על איזה חטא, ורק כששמעו שקיבלם על עצמו משום מעשה שהיה אמרו 'אוי לנו שראינוך בכך', שאם באו עליך יסורים כאלו על דבר קל כזה, ודאי עלינו לקבל על עצמינו לפחות יסורים קלים על עוונות חמורים יותר.

מא. על פי מהרש"א (מ"ח ד"ה גני וד"ה אוי לי).

מב. החיד"א (הומ"צ נילקוט מפרשים) מביא ששמע, שכשבודקים בשמו מוצאים ש'נחום' בגימטריא 'גם זו לטוב' עם הכולל. והוסיף, שמכאן תראה שמן השמים מזמינים את השם בפי אבי הבן [כשקורא לו שם בברית המילה], ובשם זה רמוז כל ענינו.

מג. מהרש"א (מ"ח ד"ה גס). וקשה, מה מעלתו של נחום איש גם זו בכך, הרי כל אדם מחויב לומר 'כל מה דעביד רחמנא לטב עביד' [כל מה שעושה הקב"ה לטובה הוא עושה] כמבואר בברכות (ס:). ותירץ בענף יוסף (ד"ה דכל) בשם מו"ה אליהו מלידא, שמה שצריך כל אדם לומר 'לטב עביד', הכוונה שמרעה זו תצמח טובה, אף שעתה היא עדיין רעה, ואילו נחום איש גם זו היה אומר שהמעשה עצמו הוא טובה ולא רעה.

מד. משמע שהיו צריכים לשלוח מתנה למלך כדי לבטל גזירה שגזר עליהם, ולכן שלחוה עם מי שמלומד בניסים שיצליח לבטל את הגזירה [וכפי שאמרו במעילה (יז.) ששלחו את רבי שמעון בר יוחאי לבטל את הגזירות כיון שהוא מלומד בניסים].

מה. נמחק על פי מהרש"א (ד"ה ניקוס) וגבורות ארי (ד"ה למחר) ועוד אחרונים, שהרי לא יתכן שראה שהכניסו לו עפר בארגז ואף על פי כן הביאו למלך. ובהמשך יובא בסוגריים מרובעים מה שגרס המהרש"א במקום גירסא זו. אמנם ביד רמ"ה בסנהדרין (קט. ד"ה נמוס) כתב, שכשהשכים נחום בבוקר הבחין בזה ואמר 'גם זו לטובה' [וכפי הגירסא שלפנינו]. והמהר"ל (נתיבות עולם, נתיב הצדקה פ"ו ד"ה ונפרק שלישי) יישב גירסא זו, שבאו לומר בזה עד כמה היה גדול במידת הבטחון, עד כדי שרצה להראות למלך את מה שעשו שגנבו ממנו את המתנה שהיתה מיועדת עבור המלך, ולכן שתק כאילו המתנה עדיין נמצאת שם, אמנם המלך לא האמין לו שגנבו את המתנה ממנו. והיעב"ץ (ד"ה למחר) יישב הגירסא, שיתכן שמכל מקום הלך למלך עם התיבה המלאה עפר, כיון שלא היה לו שהות והיה צריך ללכת למלך מיד, ועל כרחו היה צריך לסמוך על הנס.

מו. נוסף על פי מהרש"א (ד"ה ניקוס).

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כא.

משום דנפישי בני מחוזא. לתיכת עניי טפי וקא מיכלי קרנא: דחיקא להו. עניות: כי לא יהיה בך אביון. דך בעלמך[ו]: חיי העולם הבא. תורה: חיי שעה. עולם הזה, זה סחורה: קיימא ליה שעתא. עתיל להתגדל, ומין זמנו למות: שמע מינה. מדלגת שמעתיה: איהדר. חיזל לתורתי: עד דאתא אילפא. ממקום שהלך שם לסחורה: מלך רבי יוחנן. מינוהו רשם ישיבה עליהן. מנהג הוא מי שהוא רשם ישיבה היו מגדלין אותו משלהן ומעשירין אותו, כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא[ז] וביומא (דף יח.) והכהן הגדול מאחיו[ח] גדלוהו משל אחיו: אמרו לו. מנשי המקום לאילפא: אי (ל) אתיב מר וגרים. שם היית יושב ועוסק בתורה היינו ממליכין אותך כמו שעשינו לרבי יוחנן, דאילפא הוי גמיר טפי מר' יוחנן: תלא נפשיה באסקריא. כלונס, עץ תרוך תקוע בגד הספינה שמניחין עליה מכסה וילו"ן בלע"ז: דשאיל לי בו'. כלומר חף על גב דעבדי עיסקא גריסנא אנא טפי מיניה: דבי ר' חייא ודבי ר' אושעיא. דהוו מסדרי מתניתא על פי רבינו הקדוש שהיה רגיל: ולא פשיטנא ליה ממתני'. דמשכחנא משנה כוותיה דההיא ברייתא: תנא ליה. שנה לפניו, כלומר בעא מיניה: האומר תנו שקל לבניי. מי שמת והניח ממונו ביד אים שאין נאמן, ואמר תנו שקל מכי שלא לבניי להוצאה בשבוע: וראויין לתת להן שלא שיש לו בניו הרבה ואין מספיקין לשבת בפחות משלש: נותנין להן שלא. דאי הוה בדעתיה דלא למיתן להו אלא שקל היה מצוה שלא תתנו להן אלא שקל, והאי דקאמר תנו להן שקל ולא אמר תנו שלש משום דבעי לזרוזינהו כדאמרן בכתובות (דף ע.) כדי לזרוז בשבת ובמתן, כדי שיטרחו וילמדו דרך ארץ וירויחו: אם מתו ירשו אחרים תחתיהן. תע"ג דאמר תנו שקל ולא אמר תנו שלש שקל, גלי בדעתיה דלא בעי למיתב להו אלא שקל בשבת, כי היכי דאי ממו ירשו אחרים תחתיהן: אמר לילפא: דא מני. דקתני תע"ג דלא ספקי בגליר משלש לא יהבינן להו אלא שקל, (ה) ר"מ היא דאמר במסכת כתובות בשמעי' (דף סט:) מצוה לקייס דברי המת, דאי לאו מצוה מן הדין נותנין להן כל הראוי להן, שהרי כל הממון שלהן הוא ואין בו לאותן אחרים כלום, אלא לאחר מיתתן אם יש מותר יש להן ואם לאו לא יטלו, ומתוך שרוצין אנו לקייס דבריו שירשו אחרים תחתיהם אנו מקמצין את הממון כדי שיהא שם מותר[י]: והיה מטתו מונחת בו'. רגלי המטה מונחין בספלים מלאים מים, שלא יעלו אלו נמלים דרך רגלי המטה, מפני שהיה גידם, ואם היו עולים אינו יכול ליטלם בידיו ולזורקן: דמלקי ליה. כל המאורע לו, אפילו רעה: בת בההיא דיורא. לן לילה אחת באותו המלון: לסיפטיה. מרגז שלו: לכולהו. שומעין שלא ישראל: בחד מינייהו. כאחד מהשרי קיסר: מעפרא דאברהם הוא. כשנלחם עם המלכים: גילי. קטין: ביתו. לנו במלון: (ו) כפר עמיקו שלשה מתים בשלשה ימים. מת אחד בכל יום: ניוס

אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר. פי' (ז) כלומר לא היית מולך לרשם ישיבה וי"מ בניחותא דמר קאי מר' יוחנן כלומר אי יתיב מר לא הוה מלך ר' יוחנן: יבמ

משום דנפישי בני חילא דמחוזא. אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשין [א] אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו (ח) אותבי תותי גודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא אתו תרי מלאכי השרת שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה נישדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו [ט] שמניחין חיי עולם הבא[ט] ועוסקין בחיי שעה אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא רבי יוחנן שמע אילפא לא שמע אמר ליה ר' יוחנן לאילפא שמע מר מידי אמר ליה לא אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדידי קיימא לי שעתא אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי [ב] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר' יוחנן הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מלית רבי יוחנן אמרו לו אי (ג) אתיב מר וגרים לא הוה מלית מר [ג] אזל תלא [ד] נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ורבי אושעיא ולא פשטינא ליה ממתני' נפילנא מאסקריא דספינתא ומבענא אתא ההוא סבא תנא ליה [ג] האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל [א] אם אמר [ג] מתו ירשו אחרים תחתיהם בין שאמר תנו בין שאמר אל תתנו אין נותנין להם אלא שקל א"ל הא מני ר"מ היא דאמר [ד] [ב] מצוה לקיים דברי המת. אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו גידם משתי ידיו קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים פעם אחת [היתה מטתו מונחת בבית רעוע [ה]] בקש (אהח 18/06/2018) תלמידיו לפנות מטתו ואח"כ לפנות את הכלים אמר להם בניי פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל פינו את הכלים ואחר כך פינו את מטתו ונפל הבית אמרו לו תלמידיו רבי וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך אמר להם בניי אני גרמתי לעצמי שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי רבי פרנסני אמרתי לו המתן עד שאפרוק מן החמור לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי עיני שלא חסו על עיניך יסומו ידיי שלא חסו על ידיך יתגדמו רגליי שלא חסו על רגליך יתקטעו ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי כל גופי יהא מלא שחין אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך [ו] ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה [ז] זימנא חדא בעו לשדורי ישראל דורון לבי קיסר אמרו מאן ייזיל ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא שדרו בידיה מלא סיפטא דאבנים טובות ומרגליות אזל בת בההוא דירה בליליא קמו הנך דיוראי ושקלינהו לסיפטיה ומלונהו עפרא (למחר כי חזנהו אמר גם זו לטובה [ח]) כי מטא התם [שרינהו לסיפטא חזנהו דמלו עפרא] בעא מלכא למקטלינהו לכולהו אמר קא מחייכו בי יהודאי [אמר גם זו לטובה] אתא אליהו אדמי ליה כחד מינייהו א"ל דלמא הא עפרא מעפרא דאברהם אבוהון הוא דכי הוה שדי עפרא הוו סייפיה גילי הוו גירי דכתיב [ג] יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו הויא חדא מדינתא דלא מצו למיכבשה בדקו מיניה [ט] וכבשוה עיילו לבי גנזיה ומלוהו לסיפטיה אבנים טובות ומרגליות ושדרוהו ביקרא רבה כי אתו ביתו בההוא דיורא אמרו ליה מאי אייתית בהדך דעבדי לך יקרא כולי האי אמר להו מאי דשקלי מהכא אמטי להתם סתרו לדירייהו ואמטינהו לבי מלכא אמרו ליה האי עפרא דאייתי הכא מדידן הוא בדקוה ולא אשכחוה וקטלינהו להנך דיוראי: אי זו היא דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי כו': ת"ר [י] עיר (ג) המוציאה חמש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום אחד או בד' ימים אין זה דבר ועיר המוציאה חמש מאות [ך] רגלי כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום

האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו, לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גמזו (תענית כא.).

[אורחות צדיקים שער השמחה] **ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא.** פעמים ימצא איש תספיק מדרגתו מצד רבוי עשית מצות והכונות הראויות אל שיהיה מושגח בעולם הזה ומוצל מכל הפגעים כרוב חסידי ישראל עד שישתנה הטבע כפי רצונם, כמו שהיה זה ברבי חנינא בן דוסא ובנחום איש גם זו ורבי פנחס בן יאיר ודומיהם.

[ספר העיקרים מאמר ג פרק ל]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [שבת י. לג: בילה טו:], ז) [כתובות סט:], ג"כ קכט. כתובות סט: [מוספתא כתובות פ"ו], ח) גיטין יד: כתובות ע., ט) סנהדרין קמ: ע"ש, י) עי' נכלות פ:, יא) עיין רש"י ב"מ לג. ד"ה לא יהיה, יב) אמור ח פ"א פרשתא ב, יג) ויקרא כא י, יד) עיין רש"י בכתובות שם ועי' קרן אורה, טו) דף סט ע"ב, טז) שמואל א' ז ו.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' מזלו אותיבו תומי גודלו וכו': (ז) שם ממרו לו מי יתיב מר וגרים: (ח) שם מ"ר עיר גדולה המוליכה ממש מחום כו' ועיר קטנה המוליכה כו': (ט) רש"י ד"ה מי יתיב מר וגרים: (י) ד"ה הא מני כו' אלא שקל הם"ד ומה"ד ר"מ היא וכו' שיהא שם מותר הם"ד ומה"ד ורגלי מטתו מונחין כו': (יא) ד"ה ניתו לנו במלון הם"ד ומח"כ מה"ד בגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים: (יב) תוס' ד"ה ממרו כו'. פי' בתמיה כלומר וכי לא היית:

רבינו גרשום

באסקריא דספינתא. מַשט: נותנין להם סלע דאזלינן בתר אומדין דעתי' דלהכי אמר שקל אם אפשר להם לצמצם אבל אם אי אפשר להם נותנין להם סלע ט) כיון שאמר תנו אין נותנים להם אלא שקל דאזלינן בתר אומדין דעתיה דכיון דבעי דלירשו אחרים ודאי הוה ליה צר עין על בניו א"ל הא מני ר"מ דמתניתין: מונחת על ארבעה ספלים שלא יעלו עליו הרחש: ביום אחד

חשק שלמה על רבינו גרשום

ט) ל"ל ואם תאמר אם ממו ירשו מתניתין מתמיהה אין שמעתי תנו וכין שאמר שלא תתנו אין נותנין להם וכו'.

הגהות וציונים

ט] תיבת "הבא" מיותר ויש למחקו (יעב"ץ עי"ש, רש"ש), ובדפו"י ליתא (וכמו שליתא בשאר דוכתי) והוסיפוהו בדפוסים המאוחרים ע"פ רש"י (דק"ס): י] [עי' רש"י גיטין לב ע"ב ד"ה דתלי פי' נשען וכן בפסחים סח ע"ב פרש"י ד"ה ותלי נשען ובפרש"י חגיגה טו ע"ב תלי נשען] (גליון): יא] [צ"ל [ואם אמר] אם מתו] (גליון), וכ"ה בכת"י ובשאר דוכתי: יב] הוספה זו ליתא בכל הדפו"י והוסיפו המהרש"א, אבל לפי הגירסא שלפנינו שכבר איתא לעיל "והיה מוטל בבית רעוע" הוא כאן כפול ומיותר, אלא שבכל הכת"י ליתא לעיל תיבות אלו ואיתא כאן כהוספת המהרש"א וזוהי עיקר הגירסא דבודאי לא היה מוטל תמיד בבית רעוע ואין סומכין על הנס רק דפ"א אירע כן ותיכף רצו לפנותו משם אמר להם פנו את הכלים תחילה (דק"ס), ועי' מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': יג] נמחק ע"פ המהרש"א שהוסיף במקום זה ההוספות דלהלן (שליתא בכל הדפו"י), וכ"ה בכת"י וכעי"ז בסנהדרין, ועיין גבורת ארי ובהגי' יעב"ץ: יד] [ברי"ף וברא"ש גרס ברישא עיר המוציאה ת"ק וכו' ובסיפא אלף ות"ק וכו'] (גליון) וכן הסדר הישר וגם מרש"י נראה שכן היה סדרו (דק"ס): טו] בכת"י חלוקן:

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פי"ב מהלכות זכיה ומתנה הלכה ו טוש"ע ח"מ סי' רנג סעיף יז:

יז ב מיי' פ"כ מהלכות מישות הלכה יד סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' נד וטוש"ע ח"מ סי' רנב סעיף ב:

יח ג מיי' פ"ב מהלכות מתנות הלכה ה טוש"ע ח"מ סי' תקש סעיף ב:

תורה אור השלם

א) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ יְיָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: [דברים טו, ד]

ב) כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ: [דברים טו, יא]

ג) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדְּ יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ: [ישעיה מא, ב]

משנת ראשונים

עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן. כן דרך לקרות שררה לשון מלוכה כדאמר מלך רבי יוחנן (תענית דף כא.) מלך רבה (ברכות דף סד.).

[תוספות, בבא בתרא קסד:]

אתא ההוא סבא. וששאלת כל היכא דאמרינן ההוא סבא מאן הוא, כך ראינו שאינו אדם ידוע, אלא זקן סתם שהיה נמצא באותה שעה ולא תעלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבמה מדליקין, אמר להו ההוא סבא טיהר בן יוחי את הקברות, ובסופה יהב ביה עינא ונח נפשיה.

[תשובות הגאונים הרכבי, סי' כג]

אם אמר מתו ירשו אחרים תחתיהם. פלוני ופלוני ולא בני בניי גלי אדעתיה דניחא ליה בצמצום טפי כי היכי דלישתיור מהנהו נכסי להנהו אחרים ודוקא קאמר שקל.

[רשב"ם, בבא בתרא קכט:]

דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. ירגיל פיו לומר גם זו לטובה או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול ללכת בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

על אברהם אבינו[מז] (ישעיה מא ג) **יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ**, שעפרו היה כחרב, והקש כחיצי קשת[מח]. **דְּאַיְיתֵי הָכָא** - דאם עפר זה הוא מאותו עפר אף אתה יכול להשתמש בו להלחם באויביך. באותה עת **הַוְיָא חֲדָא מְדִינְתָא דְּלָא מָצוּ לְמִיכְבְּשָׁהּ** - היתה מדינה אחת שלא יכלו חיילי המלך לכובשה, **וּבָדְקוּ מִינֵּיהּ** - בדקו מהעפר הזה אם הוא נהפך לחרבות, ואכן כך היה, ועל ידי זריקתו על אותה מדינה הצליחו להכניעה **וּכְבָשׁוּהָ**[מט]. כשנוכחו בכך, **עַיְילוּ לְבֵי גְּנָזֵיהּ** - הכניסו את נחום איש גם זו לבית אוצרות המלך, **וּמַלּוּהוּ לְסִיפְּטֵיהּ** - מילאו את ארגזו **בְּאַבְנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת, וְשַׁדְּרוּהוּ בִּיקָרָא רַבָּה** - שלחוהו בכבוד גדול עם אנשי חיל ללוותו בדרך עד מקומו[נ].

הגמרא מספרת את סיום המעשה בנחום איש גם זו:

כִּי אֲתוּ - כשבאו נחום איש גם זו ומלויו בדרכם כשחזר לביתו, **בְּיתוּ בְּהַהוּא דַּיּוֹרָא** - לנו באותו מלון שבו לן נחום איש גם זו בדרכו למלך. **אָמְרוּ לֵיהּ** בעלי המלון [שגנבו ממנו את המרגליות והניחו עפר], **מַאי אַיְיתִית בַּהֲדָךְ דַּעֲבַדִי לָךְ יְקָרָא כּוּלֵּי הַאי** - מה הבאת עמך למלך שעשו לך כבוד כה גדול. **אָמַר לְהוּ** [-להם], **מַאי דְּשַׁקְלִי מֵהָכָא אַמְטֵי לְהָתָם** - מה שנטלתי מכאן הבאתי לשם, כלומר, אותו ארגז שהיה עמי כאן הבאתי אל המלך, ומצא בו עפר, אך אותו עפר נהפך לחרבות שהכניע בהן המלך את אויביו. כששמעו זאת בעלי המלון, וידעו שהביא למלך מעפר המלון, חשבו שיש בו כח זה[נא], ורצו להתעשר מכך, ולכן **סָתְרוּ לְדִירַיְיהוּ** [-את מלונם][נב], **וְאַמְטִינְהוּ לְבֵי מַלְכָּא** - והביאו את העפר לבית המלך, **וְאָמְרוּ לֵיהּ, הַאי עַפְרָא דְּאַיְיתֵי הָכָא** - עפר זה שהביא לכאן נחום איש גם זו, ועמו ניצחת את אויבין, **מְדִינַתָן** [-משלנו] **הוּא**, והנה הבאנו לפניך עפר נוסף כמותו. **בַּדְקוּהָ** - בדקו חיילי המלך את העפר שהביאו בעלי המלון וזרקו ממנו, **וְלָא אַשְׁכְּחוּהָ** - ולא מצאו שנהפך לחרבות, **וּלְפִיכָךְ קַטְלִינְהוּ לְהָנָךְ דַּיּוֹרָאֵי** - הרגו את בעלי המלון, על שזלזלו במלך.

★

שנינו במשנה, **אֵי זוֹ הִיא דֶּבֶר** - מהו השיעור שתפרוץ מגיפה בעיר, ויהיו צריכים בני העיר להתענות, **עִיר הַמּוֹצִיאָה** - שגרים בה **חֲמֵשׁ מֵאוֹת רַגְלֵי כו'** ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה, הרי זה דבר.

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את דין המשנה:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **עִיר [גְּדוֹלָה][נג] הַמּוֹצִיאָה** - שגרים בה **חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְאֶלֶף רַגְלֵי** [-אנשים][נד], **כְּגוֹן כְּפַר עַכּוֹ, וְיָצְאוּ הֵימֶנָּה** [-ממנה] **תִּשְׁעָה מֵתִים בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים, זֶה אַחַר זֶה**, כלומר ברציפות, שלשה מתים בכל יום, **הֲרֵי זֶה דָּבָר** שמתענים ומתריעים עליו באותה העירנה. אך אם מתו תשעה **בְּיוֹם אֶחָד** ובשאר הימים לא מתו, **אוֹ** שהם מתו **בְּמֶשֶׁךְ אַרְבָּעָה יָמִים, אֵין זֶה דָּבָר** שמתענים ומתריעים עליו, כיון שלא הוחזקו בכך אלא זה אירע רק במקרהנו. **וְעִיר [קְטַנָּה][נז] הַמּוֹצִיאָה** - שגרים בה רק **חֲמֵשׁ מֵאוֹת רַגְלִי, כְּגוֹן כְּפַר עָמִיקוֹ, וְיָצְאוּ מִמֶּנָּה שְׁלֹשָׁה מֵתִים בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים, זֶה אַחַר זֶה, מת אחד בכל יום, הֲרֵי זֶה דָּבָרנח,** סכנה הדין הוא שחוששים לחזקה אף בשתי פעמים, וכמו שפוסקים (יבמות סד:) לענין אשה שנישאת לראשון ומת ואחר כך נישאת לשני ומת, שחוששים שמקברת בעליה, וכן לענין מילה של שני אחים שמתו, שחוששים למיתה מחמת המילה ואין למול את אחיו, ואם כן גם כאן נחשוש לדבר אף אם מתו בשני ימים. ולכן ביאר [בתירוצו השני], שהטעם שמתריעים על מגיפה הנמשכת שלשה ימים, הוא על פי מה שאמרו במדרש (מסמ"ר ט ג) שאין ישראל נתונים בצרה שלשה ימים שלמים, ולפיכך אם חס ושלום גברה הצרה שלשה ימים, ודאי צריך לבקש רחמים ולהתענות על כך. ועיין שם תירוץ נוסף.

נו. מה שהוצרכה הברייתא לומר שביום אחד אין זה דבר, היינו משום שצריך לחדש שאין לומר שכל שכן שאם מתו ביום אחד הרי זה דבר [עיין להלן (ע"ב)]. ומה שהוצרכה לומר שבארבעה ימים אין זה דבר, אף שזה פשוט שהרי אין בכך כלל חזקה, היינו אגב שהוצרכה לומר כן בסיפא לענין עיר קטנה שמתו בה שלשה מתים בארבעה ימים שאין זה דבר, ושם יש בזה חידוש, ללמדנו שדווקא כאשר מתו השלשה במשך ארבעה ימים שלא ברציפות לא נקבעה חזקה, אולם אם מתו שלשה בשלשה ימים ורק ביום הרביעי לא מת אחד, אזי כבר נקבעה החזקה ואינה נעקרת על ידי יום אחד שבו לא מתו אלא כאשר יעברו שלשה ימים בלא מתים [ולהוציא מהדעה (נ"ק מ.) שסוברת כן לגבי שור המועד שאף שחזקתו נקבעת רק בשלשה ימים מכל מקום היא נעקרת ביום אחד, אלא כהדעה שאף לעקירת החזקה צריך שלשה ימים]. גבורות ארי (ד"ה ניסו). ועיין שם עוד מדוע אין ללמוד חידוש זה מהרישא עצמה.

נז. לפי גירסת הב"ח (שם נ).

נח. מכלל דברי הברייתא מבואר, שהטעם שבעיר גדולה של אלף וחמש מאות רגלי השיעור הוא תשעה מתים שהם שלשה בכל יום, משום שהיא גדולה פי שלש מעיר קטנה של חמש מאות רגלי בה מבואר כאן שהשיעור הוא שלשה מתים מת אחד בכל יום, ונמצא לפי זה שהכלל בשיעור לדבר הוא מת אחד מחמש מאות בכל יום במשך שלשה ימים. על פי רש"י (להלן ע"ג ד"ה עיר). והטעם שדילגה הברייתא מעיר של אלף וחמש מאות לעיר של חמש מאות, ולא נקטה את הדין בעיר של אלף רגלי [והיה די בכך יחד עם אופן אחד נוסף כדי ללמוד את הכלל הנ"ל], משום שלא מצאה עיר שמוציאה אלף רגלי, אלא רק את כפר עכו שמוציאה אלף וחמש מאות, או כפר עמיקו שמוציאה חמש מאות, ולכן נקטה דווקא מנינים אלו. גבורות ארי (ד"ה ועיר). עוד יש להבין, מדוע בכלל נקטה הברייתא את האופן של 'עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי' [ולא הביאה רק את האופן של עיר קטנה בתוספת כלל שכן הדין בעיר גדולה לפי חשבון, שעל כל חמש מאות רגלי יהיו שלשה מתים בשלשה ימים]. וביאר במנחם משיב נפש (ד"ה עיר), שיתכן שבאה הברייתא לומר, שאם יש באותה עיר שלשה שווקים, ובכל שוק יש חמש מאות רגלי, ויצאו משוק אחד ביום אחד שלשה מתים, וביום השני משוק אחר שלשה מתים, וביום השלישי משוק שלישי שלשה מתים, אין אומרים שכל שוק נחשב כעיר נפרדת של חמש מאות שמוחזקת בדבר רק אם מתו שלשה בשלשה ימים, וכיון שכאן מתו שלשה ביום אחד אין זה דבר, אלא כיון שמכל העיר יחד היו שלשה מתים בכל יום במשך שלשה ימים הרי זה דבר.

מז. כפי שדרשו בסנהדרין (קמ:) בשם אליעזר עבד אברהם, את פסוק זה על אברהם אבינו. וכאמור בתחילת הפסוק 'מי העיר ממזרח צדק' שהכוונה לאברהם שבא מארם נהרים שהוא במזרח (רש"י שם ד"ה ממזרח).

מח. לכאורה לפי זה היה לפסוק לומר להיפך 'יתן כחרב עפרו כקשתו קש נדף'. והטעם שכתוב באופן הפוך מזה, כתב בלשמוע בלמודים (ד"ה דכי), שיתכן שבא לרמז שעפרו היה מעולה מחרב והקש שלו מעולה מחיצי הקשת, ולכן אמר 'יתן כעפר חרבו' שהחרב הוא רק בדומה לעפר המעולה ממנו, ו'כקש נדף קשתו' שחיצי הקשת הם רק בדומה לקש נדף המעולה מהם. אמנם ראה במדרש (ב"ר מג ג), שזו דעת רבי יהודה, אך דעת רבי נחמיה מחמת הקושיא הנ"ל שהרי נאמר 'יתן כעפר חרבו', שהמלכים שנלחמו עם אברהם היו משליכים עליו חרבות והן נהפכו לעפר, וכן החיצים לקש. וראה בפתח עינים (סנהדרין קמ: ד"ה הוה) מה שכתב על דברי המדרש הללו.

מט. מה שבדקו את העפר דווקא במלחמה עם אותה מדינה, ולא בדקו אותו במקומם אם נהפך לחרבות, משום שהבינו מדעתם שדבר זה הוא נס גדול, ואין הנס פועל לחינם אלא רק במקום הצורך, ולכן שלחו לבדקו במקום המלחמה ששם יש בו צורך. בן יהוידע (ד"ה ודע).

נ. בן יהוידע (ד"ה ושלוהו).

נמצא שנתקיים בו כדבריו 'גם זו לטובה', שאכן נעשתה לו טובה יותר מאשר אם לא היתה נעשית לו רעה בתחילה, כיון שודאי העפר המיוחד שהביא עלה לרצון בעיני המלך [שבזכותו ניצח את אויביו], יותר מהאבנים הטובות והמרגליות שרצה להביא בתחילה שהם לא היו נחשבים בעיניו. עיון יעקב (ד"ה כי).

נא. יד רמ"ה (סנהדרין קט. ד"ה נחוס).

נב. הוצרכו לכך ולא לקחו עפר מן הקרקע, כיון שגם העפר שהניחו בארגזו של נחום איש גם זו היה מתל עפר של בנין שנפל, ולכן חשבו שהסגולה היא בעפר הבנין דווקא. בן יהוידע (ד"ה סמרו).

נג. לפי גירסת רש"י (להלן ע"ג ד"ה עיר).

נד. כתב הרמב"ם (מעמיות פ"ג ה"ה), שמדובר שגרים בה דווקא אנשים כמנין זה, אך נשים וקטנים וזקנים ששבתו ממלאכה, אינם בכלל מנין אנשי העיר לענין זה. וכתב המגיד משנה (שם), שלמד זאת מהלשון 'רגלי', ובביאור הגר"א (או"ח סי' תקעו סוף ס) ציין לפסוק (שמות יב לז) 'כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף'. והר"ן (לעיל יט. ד"ה עיר) כתב שלמד זאת מהלשון 'המוציאה', וביאר ביד דוד (ד"ה עיר), שדווקא אנשים דרכם לצאת, אך נשים וקטנים [וזקנים] אין דרכם לצאת.

נה. נראה מדברי הברייתא, שמה שחוששים לדבר רק כשמתו בשלשה ימים, הוא משום דין חזקה שהיא בשלש פעמים. והקשה בקרן אורה (ד"ה ויש), שלכאורה בחשש בגמול שקיבל מהמלך היתה טובה כפולה כנגד שתי הרעות שעשו לו, האחת שלקחו את האבנים הטובות והמרגליות, והשניה שמלאו עפר במקומן כדי שלא ירגיש וילך למלך ויהרג, שכנגד הגניבה נעשה לו נס שהמלך מילא לו תמורתה אבנים טובות ומרגליות, וכנגד הנזק שרצו לגרום לגופו שילך עם העפר למלך ויהרג, שלחוהו בכבוד גדול, שהכבוד הוא דבר הנוגע לגופו. בן יהוידע (שם).

נא. יד רמ"ה (סנהדרין קט. ד"ה נחוס).

נב. הוצרכו לכך ולא לקחו עפר מן הקרקע, כיון שגם העפר שהניחו בארגזו של נחום איש גם זו היה מתל עפר של בנין שנפל, ולכן חשבו שהסגולה היא בעפר הבנין דווקא. בן יהוידע (ד"ה סמרו).

נג. לפי גירסת רש"י (להלן ע"ג ד"ה עיר).

נד. כתב הרמב"ם (מעמיות פ"ג ה"ה), שמדובר שגרים בה דווקא אנשים כמנין זה, אך נשים וקטנים וזקנים ששבתו ממלאכה, אינם בכלל מנין אנשי העיר לענין זה. וכתב המגיד משנה (שם), שלמד זאת מהלשון 'רגלי', ובביאור הגר"א (או"ח סי' תקעו סוף ס) ציין לפסוק (שמות יב לז) 'כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף'. והר"ן (לעיל יט. ד"ה עיר) כתב שלמד זאת מהלשון 'המוציאה', וביאר ביד דוד (ד"ה עיר), שדווקא אנשים דרכם לצאת, אך נשים וקטנים [וזקנים] אין דרכם לצאת.

נה. נראה מדברי הברייתא, שמה שחוששים לדבר רק כשמתו בשלשה ימים, הוא משום דין חזקה שהיא בשלש פעמים. והקשה בקרן אורה (ד"ה ויש), שלכאורה בחשש

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כא.

משום דנפישי בני מחוזא. לתיכת עניי טפי וקא מיכלי קרנא: דחיקא להו. ענית: כי לא יהיה בך אביון. דך בעלמך[ו]: חיי העולם הבא. תורה: חיי שעה. עולם הזה, זה סחורה: קיימא ליה שעתא. עתיל להתגדל, ומין זמנו למות: שמע מינה. מדלגא שמעתיה: איהדר. חיזל לתורתי: עד דאתא אילפא. ממקום שהלך שם לסחורה: מלך רבי יוחנן. מינוהו רשם ישיבה עליהן. מנהג הוא מי שהוא רשם ישיבה היו מגדלין אותו משלהן ומעשירין אותו, כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא[ז] וביומא (דף יח.) והכהן הגדול מאחיו[ט] גדלוהו משל אחיו: אמרו לו. אנשי המקום לאילפא: אי (ל) אתיב מר וגרים. שם היית יושב ועוסק בתורה היינו ממליכין אותך כמו שעשינו לרבי יוחנן, דאילפא הוי גמיר טפי מר' יוחנן: תלא נפשיה באסקריא. כלונס, עץ תרוך תקוע בגג הספינה שמניחין עליה מכסה וילו"ן בלע"ז: דשאיל לי בו'. כלומר חף על גב דעבדי עיסקא גריסנא אנא טפי מיניה: דבי ר' חייא ודבי ר' אושעיא. דהוו מסדרי מתניתא על פי רבינו הקדוש שהיה רגיל: ולא פשיטנא ליה ממתני'. דמשמעה כוותיה דהיה גרייתא: תנא ליה. שנה לפניו, כלומר בעא מיניה: האומר תנו שקל לבניי. מי שמת והניח ממונו ביד אים שאין יודעין תנו שקל חני סלע לבניי להוציאה בשבוע: וראויין לתת להן סלע. שיש לו בניס הרבה ואין מספיקין לשבת בפחות מסלע: נותנין להן סלע. דאי הוה בדעתיה דלא למיתן להו אלא שקל היה מצוה על תתנו להן אלא שקל, והאי דקאמר תנו להן שקל ולא אמר תנו סלע משום דבעי לזרוזינהו כדאמרן בכתובות (דף ע.) כדי לזרוז בשבת ובמתן, כדי שיטרחו וילמדו דרך ארץ וירויחו: אם מתו ירשו אחרים תחתיהן. אע"ג דאמר תנו שקל ולא אמר אל תתנו אלא שקל, גלי בדעתיה דלא בעי למיתב להו אלא שקל בשבת, כי היכי דאי ממו ירשו אחרים תחתיהן: אמר ליה. אילפא: הא מני. דקתני אע"ג דלא ספקי בגליר מסלע לא יהבינן להו אלא שקל, (ה) ר"מ היא דאמר בשמכת כתובות בשתני' (דף סט:) מצוה לקייס דברי המת, דאי לאו מצוה לקייס דברי המת, מי שרי לאחרים להן, שהרי כל הממון שלהן הוא ואין בו לאותן אחרים כלום, אלא לאחר מיתתן אם יש מותר יש להן ואם לאו לא יטלו, ומתוך שרואין אנו לקייס דבריו שירשו אחרים תחתיהם אנו מקמצין את הממון כדי שיהא שם מותר[י]: והיה מטתו מונחת בו'. רגלי המטה מונחין בספלים מלאים מים, שלא יעלו אלו נמלים דרך רגלי המטה, מפני שהיה גידם, ואם היו עולים אינו יכול ליטלס בידיו ולזורקן: דמלקי ליה. כל המאורע לו, אפילו רעה: בת בההיא דיורא. לן לילה אחת באותו המלון: לסיפטיה. מרגז שלו: לכולהו. שומאין של ישראל: כחד מיניהו. כאחד מאברי קיסר: מעפרא דאברהם הוא. כשנלחם עם המלכים: גילי. קטין: ביתו. לנו במלון: (ו) כפר עמיקו שלשה מתים בשלשה ימים. מת אחד בכל יום:

משום דנפישי בני חילא דמחוזא. אילפא ור' יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשין [א] אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו להו (ח) אותבי תותי גודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא אתו תרי מלאכי השרת שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה נישדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו [ט] שמניחין חיי עולם הבא[כ] ועוסקין בחיי שעה אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא רבי יוחנן שמע אילפא לא שמע אמר ליה ר' יוחנן לאילפא שמע מר מידי אמר ליה לא אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדידי קיימא לי שעתא אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי [ב] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ר' יוחנן הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן אמרו לו אי (ג) אתיב מר וגרים לא הוה מליך מר [ג] אזל תלא [ד] נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ורבי אושעיא ולא פשטינא ליה ממתני' נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא אתא ההוא סבא תנא ליה [ג] האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל [א] אם אמר [ג] מתו ירשו אחרים תחתיהם בין שאמר תנו בין שאמר אל תתנו אין נותנין להם אלא שקל א"ל הא מני ר"מ היא דאמר [ד] מצוה לקיים דברי המת. אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו גידם משתי ידיו קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטתו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים פעם אחת [היתה מטתו מונחת בבית רעוע [ה]] בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואח"כ לפנות את הכלים אמר להם בניי פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל פינו את הכלים ואחר כך פינו את מטתו ונפל הבית אמרו לו תלמידיו רבי וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך אמר להם בניי אני גרמתי לעצמי שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי רבי פרנסני אמרתי לו המתן עד שאפרוק מן החמור לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי עיני שלא חסו על עיניך יסומו ידיי שלא חסו על ידיך יתגדמו רגליי שלא חסו על רגליך יתקטעו ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי כל גופי יהא מלא שחין אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך אמר להם אוי לי אם לא ראיתוני בכך [ו] ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה [ז] זימנא חדא בעו לשדורי ישראל דורון לבי קיסר אמרו מאן ייזיל ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא שדרו בידיה מלא סיפטא דאבנים טובות ומרגליות אזל בת בההוא דירה בליליא קמו הנך דיוראי ושקלינהו לסיפטיה ומלונהו עפרא (למחר כי חזנהו אמר גם זו לטובה [ח]) כי מטא התם [שרינהו לסיפטא חזנהו דמלו עפרא] בעא מלכא למקטלינהו לכולהו אמר קא מחייכו בי יהודאי [אמר גם זו לטובה] אתא אליהו אדמי ליה כחד מיניהו א"ל דלמא הא עפרא מעפרא דאברהם אבוהון הוא דכי הוה שדי עפרא הוו סייפיה גילי הוו גירי דכתיב [ג] יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו הויא חדא מדינתא דלא מצו למיכבשה בדקו מיניה [ט] וכבשוה עיילו לבי גנזיה ומלוהו לסיפטיה אבנים טובות ומרגליות ושדרוהו ביקרא רבה כי אתו ביתו בההוא דיורא אמרו ליה מאי אייתית בהדך דעבדי לך יקרא כולי האי אמר להו מאי דשקלי מהכא אמטי להתם סתרו לדירייהו ואמטינהו לבי מלכא אמרו ליה האי עפרא דאייתי הכא מדידן הוא בדקוה ולא אשכחוה וקטלינהו להנך דיוראי: אי זו היא דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי כו': ת"ר [י] עיר (ג) המוציאה חמש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום אחד או בד' ימים אין זה דבר ועיר המוציאה חמש מאות [ט] רגלי כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר ביום

אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר. פי' (ז) כלומר לא היית מולך לרשם ישיבה וי"מ דניחותא דמר קמי מר' יוחנן כלומר אי יתיב מר לא הוה מליך ר' יוחנן: יבמ

האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו, לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גמזו (תענית כא.).

[אורחות צדיקים שער השמחה]

ייזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא. פעמים ימצא איש תספיק מדרגתו מצד רבוי עשית מצות והכונות הראויות אל שיהיה מושגח בעולם הזה ומוצל מכל הפגעים כרוב חסידי ישראל עד שישתנה הטבע כפי רצונם, כמו שהיה זה ברבי חנינא בן דוסא ובנחום איש גם זו ורבי פנחס בן יאיר ודומיהם.

[ספר העיקרים מאמר ג פרק ל]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [שבת י. לג: בילה טו:], ב) [כתובות סט:], ג) כ"כ קכט. כתובות סט: [מוספתא כתובות פ"ו], ד) גיטין יד: כתובות ע., ה) סנהדרין קמ: ע"ס, ו) עי' בכורות ס:, ז) עיין רש"י ב"מ לג. ד"ה לא יהיה, ח) אמור ח פ"א פרשתא ב, ט) ויקרא כא י, י) עיין רש"י בכתובות שם ועי' קרן אורה, כ) דף סט ע"ב, ל) שמואל א' ז ו.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' מזלו אותיבו תומי גודא וכו': (ט) שם ממרו לו מי יתיב מר וגרים: (י) שם מ"ר עיר גדולה המוליכה ממש מאות כו' ועיר קטנה המוליכה כו': (ל) רש"י ד"ה מי יתיב מר וגרים: (מ) ד"ה הא מני כו' אלא שקל הם"ד ומה"ד ר"מ היא וכו' שיהא שם מותר הם"ד ומה"ד ורגלי מטתו מונחין כו': (נ) ד"ה ניתו לנו במלון הם"ד ומח"כ מה"ד בגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים: (ס) תוס' ד"ה ממרו כו'. פי' בתמיה כלומר וכי לא היית:

אוצר התכמה

רבינו גרשום

באסקריא דספינתא. מַשט: נותנין להם סלע דאזלינן בתר אומדין דעתי' דלהכי אמר שקל אם אפשר להם לצמצם אבל אם אי אפשר להם נותנין להם סלע ט) כיון שאמר תנו אין נותנים להם אלא שקל דאזלינן בתר אומדין דעתיה דכיון דבעי דלירשו אחרים ודאי אחת עין על בניו א"ל הא מני ר"מ דמתניתין: מונחת על ארבעה ספלים שלא יעלו עליו הרחש: ביום אחד

חשק שלמה על רבינו גרשום

ט) ל"ל ואם תאמר אם מתו ירשו מאחרים תמתיסה בין שאמר תנו וכין שאמר אל תתנו אין נותנין להם וכו'.

הגהות וציונים

ח] תיבת "הבא" מיותר ויש למחקו (יעב"ץ עי"ש, רש"ש), ובדפו"י ליתא (וכמו שליתא בשאר דוכתי) והוסיפוהו בדפוסים המאוחרים ע"פ רש"י (דק"ס): ט] [עי' רש"י גיטין לב ע"ב ד"ה דתלי פי' נשען וכן בפסחים סח ע"ב פרש"י ד"ה ותלי נשען ובפרש"י חגיגה טו ע"ב תלי נשען] (גליון): י] [צ"ל [ואם אמר] אם מתו] (גליון), וכ"ה בכת"י ובשאר דוכתי: ל] הוספה זו ליתא בכל הדפו"י והוסיפו המהרש"א, אבל לפי הגירסא שלפנינו שכבר איתא לעיל "והיה מוטל בבית רעוע" הוא כאן כפול ומיותר, אלא שבכל הכת"י ליתא לעיל ואיתא כאן כהוספת המהרש"א וזוהי עיקר הגירסא דבודאי לא היה מוטל תמיד בבית רעוע ואין סומכין על הנס רק דפ"א אירע כן ותיכף רצו לפנותו משם אמר להם פנו את הכלים תחילה (דק"ס), ועי' מהרש"א בח"א ובגבורת ארי': ס] נמחק ע"פ המהרש"א שהוסיף במקום זה ההוספות דלהלן (שליתא בכל הדפו"י), וכ"ה בכת"י וכעי"ז בסנהדרין, ועיין גבורת ארי ובהגי' יעב"ץ: ו] בכת"י נוסף בדקו מיניה עלה וכבשוה [ברי"ף וברא"ש גרס ברישא עיר המוציאה ת"ק וכו' ובסיפא אלף ות"ק וכו'] (גליון) וכן הסדר הישר וגם מרש"י נראה שכן היה סדרו (דק"ס): ס] בכת"י חלוקן:

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פי"ב מהלכות זכיה ומתנה הלכה ו טוש"ע ח"מ סי' רנג סעיף יז:

יז ב מיי' פ"כ מהלכות מישות הלכה יד סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' נד וטוש"ע ח"מ סי' רנב סעיף ב:

יח ג מיי' פ"ב מהלכות מעניות הלכה ה טוש"ע ח"מ סי' תקש סעיף ב:

תורה אור השלם

א) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ יְיָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: [דברים טו, ד]

ב) כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ: [דברים טו, יא]

ג) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדְּ יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ: [ישעיה מא, ב]

משנת ראשונים

עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן. כן דרך לקרות שררה לשון מלוכה כדאמר מלך רבי יוחנן (תענית דף כא.) מלך רבה (ברכות דף סד.).

[תוספות, בבא בתרא קסד:]

אתא ההוא סבא. וששאלת כל היכא דאמרינן ההוא סבא מאן הוא, כך ראינו שאינו אדם ידוע, אלא זקן סתם שהיה נמצא באותה שעה ולא תעלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבמה מדליקין, אמר להו ההוא סבא טיהר בן יוחי את הקברות, ובסופה יהב ביה עינא ונח נפשיה.

[תשובות הגאונים הרכבי, סי' כג]

אם אמר מתו ירשו אחרים תחתיהם. פלוני ופלוני ולא בני בניי גלי אדעתיה דניחא ליה בצמצום טפי כי היכי דלישתיור מהנהו נכסי להנהו אחרים ודוקא קאמר שקל.

[רשב"ם, בבא בתרא קכט:]

דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. ירגיל פיו לומר גם זו לטובה או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול ללילך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו

יבא מנה בן פרם. כלומר מוטב שיצא גדול בן הליוט לפרס לא הוה ליה חלש מני מנה ולא יצא מנה בן מנה דהיינו רב חסדא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב ופרס היינו יצחק חכוה דרב נחמן דלא מיקרי רב יצחק: **אמר** ליה[ק] זוודא אייתי בהדייהו. פירוש וכי לידה הביאו עמהם שיהו אוכלות כלומר מי חפצר שלא יאכלו התמוהה והזרעים: **אמרו** ליה לרב יהודה איבא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו' עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי. פירוש שבני מעיו של חזיר דומין למעיס של בני אדם ויש לחוש שיהא (ט) על בני אדם מכאן ורואה שאם יהיה דבר על עוברי כוכבים יש לחוש ויש להתענות להם הכא מזיק דגזר תעניתא (י) מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם וכל שכן דנכריס דדמו לישראל: **גבירה** לוקה. פי' זו מרן ישראל: טרפה

ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד גזר רב נחמן בר רב חסדא תעניתא אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר"מ דאמר [פ] ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. א"ל רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק ליקום מר ליתי לגבן א"ל תנינא רבי יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה [א] גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה [ב] במשוך היובל המה יעלו בהר וכן מצינו באהל מועד שבמדבר שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה [ג] וישלחו מן המחנה כל צרוע [ד] הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם אמר ליה אי הכי [ה] ניקום אנא לגבי מר אמר ליה [ו] מוטב יבא מנה בן פרס אצל מנה ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס. בסורא הוה מותנא בשיבבותיה דרב לא הות וכן הות דלקת בדיוקרתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הות. ואסיקנא דלאו בזכותייהו דהני אלא בשביל [ז] ההוא גברא דמושיל מרא לאינשי לקבורה. ובדיל ההיא אתתא דמחממא תנורא ומושלא לשביבתא. אמרו לר"י **איכא מותנא** בחזירי אמר כיון דדמיין מעייהו לבני אדם גזרינן תעניתא:

(דניאל ה), שמציו של רב נחמן בר רב חסדא גדול מיצחק חציו של רב נחמן, מדמיתקרי בר רב חסדא ומידך רב נחמן בר יצחק מכלל שלא נסמך: **דברתא.** דבר: **בשיבבותיה.** בשכונתו: **איתחזי** להו **בחילמא.** להכי מינסי לסבורי דרב הונא: **הא זוטר ליה לרב.** נם זה קטן הוא לפי גדולת רב: **מרא.** פוסיי"ר [ח] בלע"ז: **זבילי.** פלי"ח [ט] בלע"ז: **לקבורה.** ומשום זכותיה דקבורה מדלו בו מדה כנגד מדה: **ומשיילא לשיבבותה.** ומשאילתו לשכונתיה לאחר שהסיקתו משלה, לפיכך נמדדת השכר בה במדה: **קמצא.** מרבה **ממלה** את המתוקה: **לא קא מפסדא.** לח [י] בעינן למיגזר תעניתא: **זוודא אייתו בהדייהו.** בתמיה, וכי לידה הביאו עמם שלא יפסידו את התמוהה: **מעייהו.** בני מעיין שלהן, שאין להן כרס הפנימי כשאר בהמה, ומימין רע הוא: **בי חוזאי.** מקום בחלוות בגד: **גזר תעניתא.** בעירו: **הא מרחק.** ואין לחוש שמא יבא עד כאן: **אמר** להו **ובי מעברא פסיק** להו. וכי מעברות ושאר מחילות מפסיקין לפני הדבר שלא יבא: **שפחה לא** לרבא כל מעלי יומא דכיפורי הוה קא חלשא דעתיה דאביי משום דאבא אומנא אמרו ליה לא מצית למיעבד כעובדיה [ז] ומאי הוו עובדיה דאבא אומנא דכי הוה עביד מילתא הוה מחית גברי לחוד ונשי לחוד ואית ליה לבושא דאית ביה קרנא דהוות בזיעא כי כוסילתא כי הוות אתיא ליה איתתא הוה מלביש לה כי היכי דלא ניסתכל בה ואית ליה דוכתא דצניעא [ח] דשדי ביה פשיטי דשקיל דאית ליה שדי ביה דלית ליה [ט] לא מיכסיף כי הוה אתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מיניה לא שקיל ובתר דקאי [י] יהיב ליה פשיטי ואמר ליה זיל בריא נפשך [יא] יומא חד שדר אביי זוגא דרבנן למיבדקיה [יב] אותבינהו ואכלינהו ואשקינהו ומך להו ביסתרקי בליליא לצפרא

סבור מינה (וכמו להלן), ובכת"י **סבור למימר**: **ג]** בכת"י הנוסח אמר **וכי** מעברא **פסיק** להו, וכ"ה ברש"י וכמשמעות פירושו (דאפי' איכא מעברא אין מועיל להפסיק הדבר שלא יבא) ועיין מהרש"א בח"א: **ד]** ס"א **מאבראי** (גליון), ע"פ המהרש"א שהגיה מס"א (כ"ה בכת"י ובע"י) שצ"ל דוכתא **מאבראי למירמי** ביה **פריטי** (ותיבת "דשקיל" ליתא): **ה]** ס"א דלית ליה הוה **אתי ויתיב** ולא מיכסיף (גליון): **ו]** ס"א לא שקיל **וכי הוי** חזי **אינש דלא אפשר ליה הוה** יהיב ליה כו' [ותיבות "ובתר דקאי" ליתא] (גליון) ע"פ מהרש"א וכ"ה בכת"י ובע"י: **ז]** בכת"י ובע"י נוסף **אזלו לביתיה**: **ח]** צ"ל ג' מתים **ביום אחד**. רש"א (גליון): **ט]** צ"ל **כיום**, וכ"ה בדפו"י (רש"ש): **י]** הכפורת **באהל מועד ושם** נשנית התורה כצ"ל. רש"א (גליון): **כ]** [תשובת **רבינו ברוך**, ס"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ל]** מעדר (רש"י ישעיה ז כה), כלי חפירה: **מ]** כף גדולה ושטוחה עם בית יד ארוך: **נ]** צ"ל **ולא** בעינן: **ס]** כוס רוחב: **ע]** ברש"י שבע"י נוסף **והיה מקיז אותה דרך אותם נקבים שבבגד**: **פ]** נ"ל שצ"ל **שהקיז** (גליון) כ"ה ברש"י שבע"י: **צ]** אריגים המשמשים לציפוי ולנוי: **ק]** [צ"ל אמר **להו**] (גליון):

עין משפט נר מצוה

יט א טוש"ע ח"מ סי' תקעו סעיף ג:
כ ב ג מיי' פ"ב מהלכות תענית הלכה ו טוש"ע שם סעיף ג:

רבינו חננאל

בד' ימים או ביום אחד אינו דבר. א"ל רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק ליתי מר יקום הכא. א"ל תנינא לא המקום מכבד את האדם אלא אדם מכבד את מקומו. **שכן מצינו בסיני** כ"ז שהשכינה עליו כתיב גם הצאן והבקר אל ירעו. נסתלקה שכינה כתיב במשוך היובל המה יעלו בהר. **וכן באהל מועד** כ"ז שהיה נטוי כתיב וישלחו מן המחנה כל צרוע וגו' הוגללו הפרוכת אה"ח 18/06/2018 והמצורעים להכנס. א"ל **אבוא אני אצלך**. א"ל מוטב יבא מנה בן פרס. פי' חכם בן מי שלא היה אביו חכם אצל חכם בן חכם. **בסורא הוה מותנא** בשיבבותיה דרב לא הות וכן הות דלקת בדיוקרתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הות. ואסיקנא דלאו בזכותייהו דהני אלא בשביל ההוא גברא דמושיל מרא לאינשי לקבורה. ובדיל ההיא אתתא דמחממא תנורא ומושלא לשביבתא. **אמרו לר"י איכא מותנא** בחזירי אמר כיון דדמיין מעייהו לבני אדם גזרינן תעניתא:

רבינו גרשום

אחד אין זה דבר דאקראי בעלמא הוא: **או בארבעה** מרוחקין: **ט' מתים** דהיינו נמי ג' מתים לג' ימים: **ריחק נגיחותיו** שנגח בג' ימים הוי מועד. **קירב נגיחותיו** שנגח ג' ביום אחד לא כ"ש. **מעברי מפסקי** כלומר שיירות מצויין שעוברין במעברות מבי חוזאי להכא כיון דשכיחי שיירתא מבי חוזאי להכא גזר אבל מא"י לבבל דלא שכיחי שיירתא אי לאו משום גבירתה לא הוה גזר. **אתי ליה שלמא** מכרזי עליה שלמא מרקיעא: **דאית ביה קרני** כלומר אתרא לקרני.

ליקוטי רש"י

ריחק נגיחותיו. ג' ימים. **חייב.** כדכתיב (שמות כא) תמול שלשום [ב"ק כד.]. **שכל זמן שהשכינה שרויה עליו.** מסיפיה דקרא יליף לה מול ההר הזה כל זמן שהשכינה עליו תמור וכו' לא נסתלקה שכינה ממנו מיום מתן תורה עד אחד בחדש שהוקם המשכן ועד שעשרים בחייר שנעלה הענן במשוך היובל. שימשוך נסתלק שכינה מן ההר ויחריך המוקש את קולו כמנהג המוקש

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) ב"ק כד. ב"ב כח:. ד) [מנחות לה.], ג) עיין שבת קכט., ז) ראה הג' הב"ח ועיין קדושין טז: וברש"י שם, ה) כג:, ו) שמות כא לו, ז) לקמן ל:, ח) שמות מ יז ועי' רש"י ביצה ה: ועי"ש ברש"ש, ט) חגיגה ו., י) שבת לב. ע"ש ועיין ר"ן ובקרן אורה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ת"ל מי הכי איקום מנא ואיזול לגבי מר: (ב) שם היינו מיתתא דמחממת תנורא מע"ש לע"ש ומשיילא לבבות: (ג) שם מכה משולחת במין אחד משולחת בכל המינין: (ד) שם למיעבד כעובדיה דאבא אומנא ומאי הוו כו' כוסילתא דכי הוות כו' לא ליסתכיל בה והוה ליה דוכתא דצניעא: (ה) רש"י ד"ה ה"ג עיר כו' ויצאו חימנה ט' מתים וכו' כגון כפר עכו אלף וחמש מאות וכו' בעיל קטנה הס"ד ומ"כ מה"ד לדוקרת ע"ש יו"ד קרת עיר שמה יו"ד והיש עיר קטנה על שם כו' כל"ל ותיבות כפר עכו נמחק: (ו) ד"ה אל מול כו' שהשכינה עליו הס"ד ומה"ד נסתלקה וכו' ונרשם קונטרס תשובת רומי: (ז) ד"ה הוגללו וכו' וחיו נוספין וכו' כמתנה שכינה הס"ד: (ח) ד"ה מיתחזי וכו' דמשום זכותיה: (ט) תום' ד"ה אמרו כו' ויש לחוש שיהא דבר על בני אדם: (י) בא"ד אדבר שהיה במחזירין. ג"כ וקשה דאמרינן דשטנא בתרי מומי לא שלטא:

תורה אור השלם

א) וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר הַהוּא: [שמות לד, ג]

ב) לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֹה יְיֻרֶה אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר: [שמות יט, יג]

ג) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִשַּׁלְּחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכֹל טָמֵא לָנָפֶשׁ: [במדבר ה, ב]

הגהות וציונים

ס] תמוה האיך היה רשאי רנב"י לזלזל כך בכבוד אביו וכפי הנראה ט"ס יש כאן ואפשר דתיבות "אמר ליה" ט"ס הוא והכל אמר ר"נ בר"ח בלשון בתמיהא איקום אנא וכו' הלא מוטב יבא וכו' (שפ"א), ועיין הג' יעב"ץ בילקו"מ: ע] בדפו"י (וכ"ה בע"י) **סבור מינה** (וכמו להלן), ובכת"י **סבור למימר**: **ג]** בכת"י הנוסח אמר **וכי** מעברא **פסיק** להו, וכ"ה ברש"י וכמשמעות פירושו (דאפי' איכא מעברא אין מועיל להפסיק הדבר שלא יבא) ועיין מהרש"א בח"א: **ד]** ס"א **מאבראי** (גליון), ע"פ המהרש"א שהגיה מס"א (כ"ה בכת"י ובע"י) שצ"ל דוכתא **מאבראי למירמי** ביה **פריטי** (ותיבת "דשקיל" ליתא): **ה]** ס"א דלית ליה הוה **אתי ויתיב** ולא מיכסיף (גליון): **ו]** ס"א לא שקיל **וכי הוי** חזי **אינש דלא אפשר ליה הוה** יהיב ליה כו' [ותיבות "ובתר דקאי" ליתא] (גליון) ע"פ מהרש"א וכ"ה בכת"י ובע"י: **ז]** בכת"י ובע"י נוסף **אזלו לביתיה**: **ח]** צ"ל ג' מתים **ביום אחד**. רש"א (גליון): **ט]** צ"ל **כיום**, וכ"ה בדפו"י (רש"ש): **י]** הכפורת **באהל מועד ושם** נשנית התורה כצ"ל. רש"א (גליון): **כ]** [תשובת **רבינו ברוך**, ס"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ל]** מעדר (רש"י ישעיה ז כה), כלי חפירה: **מ]** כף גדולה ושטוחה עם בית יד ארוך: **נ]** צ"ל **ולא** בעינן: **ס]** כוס רוחב: **ע]** ברש"י שבע"י נוסף **והיה מקיז אותה דרך אותם נקבים שבבגד**: **פ]** נ"ל שצ"ל **שהקיז** (גליון) כ"ה ברש"י שבע"י: **צ]** אריגים המשמשים לציפוי ולנוי: **ק]** [צ"ל אמר **להו**] (גליון):

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כא: [א]

אך אם מתו שלשה המתים בְּיוֹם אֶחָד ובשאר הימים לא מתו, **או** שמתו בְּמשך **אַרְבָּעָה** יָמִים, **אֵין** זֶה דָּבָר שמתריעים עליו, כיון שלא הוחזקו בכך אלא היה זה רק במקרה.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה:

דְּרוֹקַרְתָּ[א], עִיר הַמּוֹצִיאָה חֲמֵשׁ מֵאוֹת רַגְלִי חַוָּה - היתה עיר שגרו בה חמש מאות אנשים, ופעם אחת יָצְאוּ מִמֶּנָּה שְׁלֹשָׁה מֵתִים בְּיוֹם אֶחָד, ואף שהיה זה ביום אחד גָּזַר רַב נַחְמָן בַּר רַב חִסְדָּא תַּעֲנִיתָא [-תענית][ב]. **אָמַר** לו רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, הרי פסקת שלא כפי ששנינו במשנה ובברייתא שרק אם מתו בשלשה ימים מתענים, וּבְמַאן - כשיטת מי פסקת כך, הרי זה כְּרַבִּי מֵאִיר, דְּאָמַר (נ"ק כד.) בענין שור המועד[ג], שלא רק כאשר נגח שלשה ימים רצופים נעשה מועד, אלא אף כשנגח שלש נגיחות ביום אחד, שהרי אם כשרִיחֵק נְגִיחוֹתָיו זו מזו עד ששלש מהן נמשכו בשלשה ימים חַיָּיב נזק שלם כמועד, קֵירַב נְגִיחוֹתָיו זו לזו עד שהיו שלש מהן ביום אחד, וכי **לֹא** פָּל שֶׁכֵּן שחייב נזק שלם. וכסברתו פסקת לגבי דָּבָר, שאם כשמתו שלשה אנשים במשך שלשה ימים הוא דבר, ודאי כך הוא כשמתו שלשה ביום אחד. ומדוע פסקת כרבי מאיר ולא כפי המשנה והברייתא[ד].

הגמרא מביאה את המשך המעשה:

לאחר הדין ודברים ביניהם אם לגזור תענית בעיר דרוקרת, **אָמַר** לֵיהּ רַב נַחְמָן בַּר רַב חִסְדָּא לְרַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, לֵיקוּם מַר - יעמוד הרב ממקום ישיבתו בבית המדרש בין אנשים שאינם חשובים כל כך, וְלֵיתֵי לְגַבָּן - יבוא לישב אצלנו במקום מכובד יותר[ה]. **אָמַר** לֵיהּ רב נחמן בר יצחק, תְּנֵינָא - שונה אני ברייתא זו, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לֹא מְקוֹמוֹ שֶׁל הָאָדָם מְכַבְּדוֹ, כלומר אין האדם מתכבד לפי המקום שיושב בו, אֶלָּא הָאָדָם מְכַבֵּד אֶת מְקוֹמוֹ, שאם אדם חשוב הוא מתכבד המקום שיושב בו[ו]. ומביא רבי יוסי ראיה לכך, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּהַר סִינַי שניתנה עליו התורה, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַשְּׁכִינָה היתה שְׁרוּיָה עָלָיו, דהיינו מיום מתן תורה[ז], אָמְרָה הַתּוֹרָה (שמות לד ג) 'גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר הַהוּא', ומלשון 'ההוא' משמע שמדובר כל זמן שההר בגדולתו מחמת השכינה השרויה עליו[ח], שמשום כך היה מכובד ומקודש ונאסר לעלות עליו[ט], אך כשנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה מִמֶּנּוּ לאחר מתן תורה, אָמְרָה הַתּוֹרָה (שם יט יג) 'בְּמָשְׁךְ הַיּוֹבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר', כלומר, שכאשר קול השופר יתמשך ויתארך כפי שהדרך לעשות בעת סיום התקיעות, הוא סימן שנסתלקה השכינה מן ההר, ואז בטלה קדושתו וניתן לעלות עליו[י]. ראיה נוספת, וְכֵן מָצִינוּ בְּאֹהֶל מוֹעֵד שֶׁבַּמִּדְבָּר, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהוּא נָטוּי [-בנוי ועומד], אָמְרָה

א. **ראה** ברש"י (ד"ה ס"ג עיר) [על פי גירסת הגהות הב"ח (פוס ה)] שהביא גירסא אחרת 'דיוקרא' [ובהגהות הב"ח (שם) גרס 'יו"ד קרת'], וכתב לפי גירסא זו שהיא עיר ששמה יו"ד ['קרתא' הוא 'עיר' בארמית], והיא עיר קטנה, ונקראת כן על שם שהאות יו"ד היא הקטנה שבאותיות.

ב. **בדקדוקי** סופרים (פוס פ) כתב, שצריך לגרוס כגירסת כתב יד 'סבר רב נחמן בר רב חסדא למיגזר תעניתא', ולא 'גזר', שכן העיר דרוקרת היא מקומו של רב נחמן בר יצחק, כפי שמשמע בשבת (נד:), ובפניו לא היה גוזר רב נחמן בר רב חסדא תענית. ועוד, שהרי אין הלכה כרבי מאיר בשור שקירב נגיחותיו ונגח שלש פעמים ביום אחד, ואינו נחשב שור מועד, ואף כאן הוא כעין זה, וכפי שהקשה לו רב נחמן בר יצחק להלן. אלא ודאי רק חשב וסבר להחמיר להתענות, ועל כך הקשה לו רב נחמן בר יצחק שהרי זה כרבי מאיר. אמנם את הראיה הראשונה דחה, שיש לומר שבאמת דרוקרת היתה מקומו של רב נחמן בר רב חסדא, ורק לאחר שביקש מרב נחמן בר יצחק לבוא למקומו כמבואר להלן בסמוך, אכן בא לדרוקרת ונהייתה מקומו כפי שמשמע בשבת.

ג. **נאמר** בענין שור של אדם שנגח שור של חבירו (שמות כא לה-לו) 'וכי יגוף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון, או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו'. והיינו, ששור שלא נגח שלש פעמים, שנקרא בלשון המשנה והגמרא (נ"ק כג: ועוד) 'שור תם', ועתה נגח שור אחר, בעלי השור הנוגח משלם לבעלי השור הנגוח חצי נזק. ושור שנגח שלש פעמים הנקרא בלשון חכמים (שם) 'שור המועד', משלם נזק שלם ['שור תחת השור'].

שיטת רבי יהודה (שם) שדווקא כשנגח את שלשת הנגיחות בשלשה ימים נעשה מועד, כלשון הכתוב בשור המועד (שמות שם) 'או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום', 'מתמול' הוא שני ימים [ש'תמול' הוא יום אחד, ו'מתמול' הוא שנים], ו'שלשום' הוא שלשה ימים, ונמצינו למדים ששור נהיה מועד רק לאחר שנגח במשך שלשה ימים רצופים. ורבי מאיר חלק עליו, שאם כאשר נגח במשך שלשה ימים רצופים נעשה 'מועד', כ"ש אם נגח שלש פעמים ביום אחד, כמובא בגמרא כאן. רש"י (ד"ה ריפק) על פי הגמרא בבבא קמא (שם).

ד. **יש** להבין מה הדמיון בין שור המועד לכאן, הרי שור המועד ענינו שעל ידי שלש נגיחות נעשה רגיל בזה ונעשה לו לטבע לנגוח, ועל כך אמר רבי מאיר שעל ידי קירוב הנגיחות השור נעשה רגיל יותר לנגוח מבריחוק נגיחות, אך כאן הנידון הוא לברר אם מתו כדרכם או שמא יש כאן מחלה מתפשטת, ומה שייך בזה ענין של רגילות שעליו אמר רבי מאיר את דבריו. ויתכן לומר, שהלימוד משור המועד לנידון כאן הוא, שכל דבר נעשה על פי סדר מאוחד, תולים שאין זה מקרה אלא יש דבר המאחד בין המקרים, ומטעם זה שור שנגח בסדר של שלשה ימים רצופים נעשה נגחן, וגם כאן כיון שמתו במשך שלשה ימים נקבע שאין זו מיתה כדרך כל הארץ, אלא זה דבר של מחלה מתפשטת. ועל כך אמר רבי מאיר לגבי שור המועד, ששלש נגיחות רצופות קרובות שנעשו ביום אחד, הרי זה יותר סימן שיש כאן דבר המאחד בין הנגיחות ונעשה השור מועד, וגם כאן מה שפסק רב נחמן בר רב חסדא שיש להתענות על שלשה מתים ביום אחד, הוא כרבי מאיר שאופן כזה הוא יותר סימן שיש דבר המאחד ביניהם ואין זו מיתה רגילה. אחרונים. וראה בנודע ביהודה (שו"ת תנינא, או"ח סי' פה), שנתקשה השואל בקושיית רב נחמן בר יצחק, שהרי יתכן שלא נחלקו כלל בסברא וגם רבי יהודה מודה לסברת רבי מאיר, אלא חלק עליו רק בשור המועד משום שגזירת הכתוב היא כמבואר בהערה הקודמת, ואם כן לגבי דבר אף רבי יהודה מודה שגם בשלשה מתים ביום אחד נחשב דבר. עיין שם מה שתירץ לו בזה.

ה. **רש"י** (ד"ה ליקום), על פי בן יהוידע (ד"ה ג"ל). אמנם בדקדוקי סופרים (פוס פ, מוגה בהערה נעיל) הבין שהכוונה שרב נחמן בר יצחק היה גר במקום של אנשים פשוטים, ורב נחמן בר רב חסדא היה גר בעיר דרוקרת שהיתה מקום של אנשים חשובים, וביקש מרב נחמן בר יצחק לעבור לגור במקומו.

ו. **כוונתו** לומר, שלעולם יתרחק האדם ממדת הגאוה, ולא ישאף לעמוד במקום גדולים בדרך התהדרות ושררה, שכן אם הוא עצמו אינו ראוי לכך, אין המקום גורם להחשיבו יותר, ואם הוא ראוי בעצמו להיות במקום גדולים, אף המקום שהוא שרוי בו עתה מתכבד בו. מאירי (ד"ה לעולם). וראה פירוש נוסף בלשמוע בלמודים (ד"ה פלא).

ז. **שבו** נאמר (שמות יט כ) 'וירד ה' על הר סיני'.

ח. **רש"י** (ד"ה פלא). ומכך כבר משמע שלאחר מכן כשהשכינה נסתלקה מעל ההר וירד מגדולתו, אין איסור עליה עליו. וכן כתב רש"י בביצה (ה: ד"ה מכדי), עיין שם מה שביאר לפי זה, יובא בהערה להלן.

ט. **צריך** ביאור מדוע מביאה הברייתא לשם כך את סוף הפסוק 'גם הצאן והבקר אל ירעו' וגו', ולא את תחילתו 'ואיש לא יעלה עמך' וגו', מדוע העדיפה להביא את איסור הצאן והבקר לעלות בהר, ולא את איסור האנשים לעלות עליו. ותירץ המהרש"א (מ"ק ד"ה נסתלקה) על פי דברי התוספות (ביצה ה: ד"ה מכדי), שמסברא כבר היה ניתן להתיר לעלות לאחר סילוק שכינה, שהרי לא אסר להם אלא משום שכינה, ואין צריך לפסוק 'במשוך היובל המה יעלו בהר'. ולפי זה מבואר, שכדי שלא נאמר שהפסוק 'במשוך היובל' וגו' מחדש שמצוה לעלות בהר לאחר סילוק שכינה כדי ללמוד שם תורה כמשה שהיה שם ארבעים יום ולילה, לכן הביאה הברייתא דווקא את הפסוק 'גם הצאן והבקר אל ירעו' וגו', לומר שהפסוק 'במשוך היובל' וגו' [המובא בסמוך] נאמר גם כלפי הצאן והבקר, ובהם הרי אין שייך לומר שמצוה עליהם לעלות בהר, ואם כן מוכח שבא לומר רק שההר כבר אינו קדוש לאחר סילוק שכינה ומותרים לעלות בו. ובמירא דכייא (ד"ה שכן) כתב ליישב, שהביאו הפסוק 'גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא', משום שבו נאמרה חומרא יתירה שלא רק עלייה להר נאסרה כל זמן שהשכינה עליה, אלא גם שלא ירעו הבהמות אפילו כנגד ההר ההוא. ועיין שם תירוץ נוסף.

י. **'יובל'** הוא שופר של איל, שכן בערבית קורים לאיל 'יובלא'. רש"י (שמות שם).

יא. **אף** שפסוק זה נאמר במתן תורה של הלוחות הראשונות שהיה בחודש סיון, והפסוק 'גם הצאן והבקר' וגו' נאמר בלוחות אחרונות שניתנו ביום הכפורים (להלן ל:) [ואם כן לכאורה כיצד ניתן ללמוד מהיתר העליה שנאמר בלוחות הראשונות לאיסור שנאמר בלוחות האחרונות]. יש לומר, ששני הפסוקים נאמרו על אותה עת, וההיתר שנאמר בלוחות הראשונות התקיים רק אחר נתינת הלוחות האחרונות, שכן לא נסתלקה השכינה עד נתינת לוחות האחרונות, וגם אחר כך כל ימות החורף שעסקו בבניית המשכן שהתה השכינה על ההר ומשם ניתנו כל המצוות בקולות ולפידים כמו שהיה ביום קבלת עשרת הדיברות [על פי גירסת הרש"ש (ברכ"י ד"ה ג"ל), אמנם ראה דעת המגיני שלמה בזה בהערה בביאורי רש"י], ורק ביום אחד בניסן שבו הוקם המשכן זזה השכינה מן ההר ונסעה וישבה על הכפורת, ושם באהל מועד נשנו כללי ופרטי התורה. ועל אותה שעה שזזה השכינה מן ההר לאחר זמן רב, התיר להם הכתוב לעלות כבר בעת נתינת הלוחות הראשונות. רש"י (ד"ה ג"ל). אולם היעב"ץ (ד"ה תמרה) תמה על פירושו, וביאר את כוונת הברייתא באופן אחר, שאכן הפסוק 'במשוך היובל המה יעלו בהר' בא להתירם מיד לאחר מתן תורה של הלוחות הראשונות, ולכן הוצרך הכתוב לאסור שוב בלוחות אחרונות ולומר שכל זמן שתשרה השכינה בהר אסור לעלות בו, אף שכבר נסתלקה השכינה והותרו לעלות. ומכל זה יש ללמוד שאין המקום מכבד מצד עצמו, שהרי מצאנו בהר סיני שאף ששרתה עליו השכינה שתי פעמים, מכל מקום בשעת סילוק השכינה הותרו לעלות עליו.

והטעם שהוצרך הכתוב להתיר את העליה להר במפורש, הוא משום שדבר שנאסר במנין [כלומר, שנמנו עליו חכמים לאוסרו] צריך מנין אחר [שימנה מנין אחר של חכמים] להתירו, כמבואר בביצה (ה:) שלמדים מכאן כלל זה. רש"י (שם). ובביצה (שם ד"ה מכדי) ביאר רש"י את הלימוד, שכן מדוע הוצרכה התורה לכתוב היתר מפורש

כא: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

יבא מנה בן פרם. כלומר מוטב שיבא גדול בן הדיוט לפרם לא הוה אלא אני מנה ואל יבא מנה בן מנה להיינו דכ אסקלא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב ופרם היינו ילמק אחוה דרב נחמן דלא מיקרי רב ילמק: **אמר** ליה[ס] זוודא אייתי בהדייהו. פירוש וכי לילה הביאו עמהם שיהו אוכלות כלומר מי אפשר שלא יאכלו המזונה והזרעים: **אמרן** ליה לרב יהודה **איבא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו' עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי.** פירוש שבני מעיו של חזיר דומין למעיים של בני אדם ויש לאוזן (ט) על בני אדם מכאן נראה שאם יהיה דבר על עובדי כוכבים שיש לאוזן לגזר תעניתא (י) מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם וכל שכן דנכריס דדמו לישראל: **גבירה** לוקה. פי' זו מרן ישראל: טורפה

ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד גזר רב נחמן בר רב חסדא תעניתא אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר"מ דאמר [פ] ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. א"ל רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק ליקום מר ליתי לגבן א"ל תנינא רבי יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה [א] גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה [ב] במשוך היובל המה יעלו בהר וכן מצינו באהל מועד שבמדבר שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה [ג] וישלחו מן המחנה כל צרוע [ד] הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם אמר ליה אי הכי (ס) ניקום אנא לגבי מר אמר ליה [ס] מוטב יבא מנה בן פרם אצל מנה בן מנה ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרם. בסורא הוות דברתא בשיבבותיה דרב לא הוות דברתא סברו מיניה [ה] משום זכותיה דרב דנפיש איתחזי להו בחילמא רב דנפישא זכותיה טובא הא מילתא זוטרא ליה לרב אלא משום ההוא גברא דשייל מרא וזבילא לקבורה בדרוקרת הוות דליקתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הוות דליקתא סבור מינה בזכותא דרב הונא דנפיש איתחזי להו בחילמא האי זוטרא ליה לרב הונא אלא משום ההיא איתתא דמחממת תנורא (ג) ומשיילי לשיבבותיה. אמרו ליה לרב יהודה אתו קמצי גזר תעניתא אמרו ליה לא קא מפסדן אמר להו זוודא אייתו בהדייהו אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי גזר תעניתא נימא קסבר רב יהודה מכה משולחת (ג) ממין אחד משולחת מכל המינין לא [ו] שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא א"ל והא מרחק אמר ליכא מעברא הכא דפסיק ליה [ג] אמרו ליה לרב נחמן [ז] איכא מותנא בארעא דישראל גזר תעניתא אמר אם גבירה לוקה שפחה לא כל שכן טעמא דגבירה ושפחה הא שפחה ושפחה לא והא אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא [ח] שאני התם כיון דאיכא שיירתא דלווי ואתיא בהדיה. אבא אומנא הוה אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא כל יומא ולאביי כל מעלי יומא דשבתא לרבא כל מעלי יומא דכיפורי הוה קא חלשא דעתיה דאביי משום דאבא אומנא אמרו ליה לא מצית למיעבד כעובדיה (ז) ומאי הוו עובדיה דאבא אומנא דכי הוה עביד מילתא הוה מחית גברי לחוד ונשי לחוד ואית ליה לבושא דאית ביה קרנא דהוות בזיעא כי כוסילתא כי הוות אתיא ליה איתתא הוה מלביש לה כי היכי דלא ניסתכל בה ואית ליה דוכתא דצניעא [ט] דשדי ביה פשיטי דשקיל דאית ליה שדי ביה דלית ליה [י] לא מיכסיף כי הוה אתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מיניה לא שקיל ובתר דקאי [י] יהיב ליה פשיטי ואמר ליה זיל בריא נפשך [ג] יומא חד שדר אביי זוגא דרבנן למיבדקיה [ז] אותבינהו ואכלינהו ואשקינהו ומך להו ביסתרקי בליליא לצפרא

(דניאל ה), שמכיו של רב נחמן בר רב חסדא גדול מינחק מכיו של רב נחמן, מדמיתקרי בר רב חסדא ומילך רב נחמן בר יצחק מכלל שלא נסמך: **דברתא.** לגר: **בשיבבותיה.** בסכונתו: **איתחזי להו בחילמא.** להנך מינסי לסנדרי (מ) משום זכותיה דרב הוא: **הא זוטר ליה לרב.** נם זה קטן הוא לפי גדולת רב: **מרא.** פוסיי"ר בלע"ז: **זבילי.** פלי"ח בלע"ז: **לקבורה.** ומשום זכותיה דקבורה מדלו בו מדה כנגד מדה: **ומשיילא לשיבבותה.** ומשמילתו לסכונתיה למחר שהסיקתו מטלה, לפיכך נמדדת הסכר בה במדה: **קמצא.** מרנה שמכלה את המזונה: **לא קא מפסדא.** לח [נ] בעינן למיגזר תעניתא: **זוודא אייתו בהדייהו.** בתמיה, וכי לילה הביאו עמם שלא יפסידו את המזונה: **מעייהו.** בני מעיין שלהן, שמין להן כרס הפנימי כשאר בהמה, ושימן רע הוא: **בי חוזאי.** מקום במלכות בבל: **גזר תעניתא.** בעירו: **הא מרחק.** ואין לחוש שמא יבא עד כאן: **אמר ליה ובי מעברא פסיק ליה.** וכי מעברות ושאר מחילות מפסיקין לפני הדבר שלא יבא: **שפחה לא כל שכן.** ויש לחוש שמא יטמא עד כאן: **הא שפחה ושפחה.** שתי עיירות של חוצה לארץ, כגון בי חוזאי ונהרדעא לתחריה דשמואל: **שיירתא.** לחלי מבי חוזאי לנהרדעא: **דלווי.** מחלוה ובא עמהן: **שלמא מרקיעא.** בת קול אומרת לו שלום עליך: **אבא אומנא.** מקיז דם: **בי הוה עביד מילתא.** כשהיה מקיז דם לבני אדם: **ודנשים לחודייהו.** לניעותא: **דאית ביה קרנא.** וינטוי"ח, שהיה תקוע בו הקרן שהוא מקיז בו, ולנשים הוי מלבישים לה [מ]: **ולא מכסיף.** לשחר שהכה [נ] לא הוה ידע מאן רמי (נכסילתיה) פשיטי להתם ומאן דלא רמי: **בריא נפשך.** תבריא עלמך: **למיבדקיה.** לנדקו במעשיו: **ומך להו בסתרקי.** קיפל מחתיהן מכשיטי למר טפיד"ו בלע"ז ליתן בהן

יט א טוש"ע ח"מ סי' תקטו סעיף ג:

כ ב ג מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע שם סעיף ג:

רבינו גרשום

אחד אין זה דבר דאקראי בעלמא הוא: **או בארבעה** מרוקקין: **ט' מתים** דהיינו נמי ג' מתים לג' ימים: **ריחק נגיחותיו** שנגח בג' ימים הוי מועד. **קירב נגיחותיו** שנגח ג' ביום אחד לא כ"ש. מעברי מפסקי כלומר שיירות מצויין שעוברין במעברות מבי חוזאי להבא כיון דשכיחי שיירתא מבי חוזאי להכא גזר אבל מא"י לבבל דלא שכיחי שיירתא אי לאו משום גבירתה לא הוה גזר. **אתי ליה שלמא** מכרזי עליה שלמא מרקיעא: **דאית ביה קרני** כלומר אתרא לקרני.

משנת ראשונים

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט יג). והנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון. **[רמב"ן, שמות לד ג]**

במשך היבל המה יעלו בהר. האמת שהוא קרן איל אבל אינו שופר של מתן תורה, וזה במשך היובל היה לאחר שהוקם המשכן ואז תקע משה בשופר ונתן רשות לעם לעלות. רב סעדיה גאון. **[חזקוני, שמות יט יג]**

וישלחו מן המחנה כל צרוע. אחר שהקים את המשכן צוה בשלוח הטמאים מן המחנה קדוש וראוי שתשרה בו שכינה. והיא מצוה נוהגת מיד ולדורות. **[רמב"ן, במדבר ה ב]**

הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם. ראוי לדעת שלא היו כלם משולחים במדרגה אחת וכו', שהמצורע הי' משולח מג' מחנות מחנה שכינה ומחנה לויה ומחנה ישראל. והזב היה מותר לשבת במחנה ישראל אך היה משולח ממחנה לויה ומחנה שכינה, והטמא נפש מותר לשבת במחנה ישראל ובמחנה לויה, אך היה משולח ממחנה שכינה בלבד. ומפני זה אמר הכתוב וישלחו מן המחנה ולא מן המחנות, לפי שלא היו כולם משולחים מכל המחנות בשוה. **[אברבנאל, במדבר ה ב]**

שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי. י"מ דדמו מעיניהו לאינשי שאין להם כרס הפנימי כדרך בני אדם, ויש לחוש שאותה סבה הגורמת הפסד לחזירים הוא ג"כ סבה לבני אדם. **[מאירי]** יש למדין מכאן שמתריעים על מותנא דגוים דלא גרע מחזירי וטפי חשיבי ישראל וגוים מין אחד, ויש אומרים דשאני חזירי דדנייהו דכולהו חיות בתר דאינשי גרירי וכיון דכן וחזירי דמו לאינשי חיישינן שהדין אף בבני אדם, אבל גוים חלקו רשות לעצמם ואע"פ שהם מין אחד עניני גזירתם חלוקה לעצמם ובתרי דיני אינון מתדנין, והלשון הראשון נראה יותר. **[הריטב"א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) ג"ק כל. ג"ב כח:, **ס)** [מנחות לה.], **ג)** עיין שבת קכט., **ד)** ראה הג' הב"ח ועיין קדושין טז: וברש"י שם, **ה)** כג:, **ו)** שמות כא לו, **ז)** לקמן ל:, **ח)** שמות מ יז ועי' רש"י ביצה ה: ועי"ש ברש"ש, **ט)** חגיגה ו., **י)** שבת לב. ע"ש ועיין ר"ן ובקרן אורה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ת"ל מי הכי איקום מנח ואיזול לגבי מר: **(ב)** שם ההיא מיתתא דמממת תנורא מע"ש לע"ש ומשיילא לסיבבותה: **(ג)** שם מכה משולחת במין אחד משולחת בכל המינין: **(ד)** שם למיעבד כעובדיה דאבא אומנא ומאי הוו כו' כי כוסילתא דכי הוות כו' לנח ליסתכיל בה והוה ליה לוכחא לנייעא: **(ה)** רש"י ד"ה ה"ג עיר כו' ויצאו הימנה ט' מתים וכו' כגון כפר עכו אלף וחמש מאות וכו' בעיר קטנה הס"ד ומ"כ מה"ד לדוקרת ני"ם יו"ד קרת עיר שמה יו"ד והיא עיר קטנה על שם כו' כ"ל ותינות כפר עכו נמחק: **(ו)** ד"ה אל מול כו' שהשכינה עליו הס"ד ומה"ד נסתלקה וכו' ונרשם קונטרס תשובת רומי: **(ז)** ד"ה הוגללו וכו' והיו נוסעין וכו' נמחנה שכינה הס"ד: **(ח)** ד"ה תיתמי וכו' דמשום זכותיה: **(ט)** תוס' ד"ה אמרו כו' ויש לומר שיהא דבר על בני אדם: **(י)** **בא"ד** אדבר שהיה בחזירין. ני"ב וקשה לחמרינן דשטענ בחרי לומי לא שלטא:

תורה אור השלם

א) וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר הַהוּא: [שמות לד, ג]

ב) לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֹה יִיָּרֶה אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה בְּמָשְׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר: [שמות יט, יג]

ג) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וִישַׁלְּחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכֹל טָמֵא לָנָפֶשׁ: [במדבר ה, ב]

הגהות וציונים

ס) תמוה האיך היה רשאי רנב"י לזלזל כך בכבוד אביו וכפי הנראה ט"ס יש כאן ואפשר דתיבות "אמר ליה" ט"ס הוא והכל אמר ר"נ ברי"ח בלשון בתמיהא איקום אנא וכו' הלא מוטב יבא וכו' (שפ"א), ועיין הג' יעב"ץ בילקו"מ: **נ)** בדפו"י (וכ"ה בע"י) **סבור מינה** (וכמו להלן), ובכת"י **סבור למימר**: **ג)** בכת"י הנוסח אמר **וכי** מעברא **פסיק** להו, וכ"ה ברש"י וכמשמעות פירושו (דאפי' איכא מעברא אין מועיל להפסיק הדבר שלא יבא) ועיין מהרש"א בח"א: **ד)** ס"א **מאבראי** (גליון), ע"פ המהרש"א שהגיה מס"א (כ"ה בכת"י ובע"י) שצ"ל דוכתא **מאבראי למירמי** ביה **פריטי** (ותיבת "דשקיל" ליתא): **ה)** ס"א דלית ליה הוה **אתי ויתיב** ולא מיכסיף (גליון): **ו)** ס"א לא שקיל **וכי הוי חזי אינש דלא אפשר ליה הוה** יהיב ליה כו' [ותיבות "ובתר דקאי" ליתא] (גליון) ע"פ מהרש"א וכ"ה בכת"י ובע"י: **ז)** בכת"י ובע"י נוסף **אזלו לביתיה:** **ח)** צ"ל ג' מתים **ביום אחד.** רש"א (גליון): **ט)** צ"ל **כיום**, וכ"ה בדפו"י (רש"ש): **י)** הכפורת **באהל מועד ושם** נשנית התורה כצ"ל. רש"א (גליון):

כ) [תשובת **רבינו ברוך**, ס"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ל)** צ"ל **ולא** בעינן: **מ)** ברש"י שבע"י נוסף **והיה מקיז אותה דרך אותם נקבים שבגבד:** **נ)** נ"ל שצ"ל **שהקיז** (גליון) כ"ה ברש"י שבע"י: **ס)** [צ"ל אמר **להו**] (גליון):

הַתּוֹרָה (נמדבר ח ז) 'וְיַשְּׁחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכֹל טָמֵא לָנָפֶשׁ'[יב], שאסור להם להכנס למחנה שכינה'[יג], אך לאחר שהוּגְלוּ [-קופלו] הַפָּרוֹכֶת של אוהל מועד שפירקוהו בעת הנסיעה, הוּתְּרוּ הַזָּבִין וְהַמְּצוֹרָעִים ושאר הטמאים לִיכָּנֵס שָׁם - לאותו מקום בו עמד אוהל מועד'[יד]. ומוכח מכל זה, שהמקום מכובד מחמת השכינה השרויה בו'[טו], אך אין המקום עצמו מכבד. וכן הוא לגבי אדם חשוב הוא מכבד את המקום ולא המקום מכבדו. והוכיח מזה רב נחמן בר יצחק, שגם אם ישב במקום מכובד יותר, לא יתכבד יותר מכפי שהוא עתה'[טז].

אָמַר לֵיהּ רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק, אִי הָכִי - אם אכן כדבריך שהאדם מכבד את מקומו, ולכן אינך רוצה לבוא אלי, נֵיקוּם אֲנָא לְגַבֵּי מַר - אעמוד אני ממקומי ואבוא אצלך, כיון שרצוני להיות בחברתך ולדבר עמך בדברי תורה'[יז]. אָמַר לֵיהּ רב נחמן בר יצחק, מוּטָב יָבֹא מָנֶה שלם בֶּן פְּרָס [-חצי] מנה'[יח], שהוא רב נחמן בר יצחק עצמו, שרק הוא נקרא 'רב' ואילו אביו אינו נקרא 'רב' משום שלא נסמך להוראה, אֶצֶל מָנֶה שלם בֶּן מָנֶה שלם, שהוא רב נחמן בר רב חסדא, שאף אביו נקרא 'רב' משום שנסמך להוראה'[יט], וְאַל יָבֹא מָנֶה בֶּן מָנֶה אֶצֶל מָנֶה בֶּן פְּרָס[כ], כלומר, מוטב אבוא אני אצלך ולא תבוא אתה אצלי, שאני מנה בן פרס ואתה מנה בן מנה.

★

אגב הנידון לעיל לגבי דֶּבֶר, מביאה הגמרא מעשה בענין זה: בָּעִיר סוּרָא הֲווֹת דְּבַרְתָּא - היתה מגיפת דֶּבֶר, וּבְשִׁיבְּוּתֵיהּ דְּרַב לָא הֲווֹת דְּבַרְתָּא - בשכונת רב שבעיר סורא לא היה דבר, וְסָבְרוּ מִינֵיהּ מִשּׁוּם זְכוּתֵיהּ דְּרַב דְּנְפִישׁ - חשבו מתוך כך אנשי המקום, שזה משום זכויותיו המרובות של רב[כא]. אִיתְחֲזֵי לְהוּ בְּחֵילְמָא - נראה לאנשים אלו בחלום, רַב, דְּנְפִישָׁא זְכוּתֵיהּ טוּבָא - כיון שזכויותיו רבות ביותר, הָא מִיקְּתָא זוּטְרָא לֵיהּ לְרַב - נס זה קטן הוא לפי גדולתו של רב, אֶלָּא הנס אירע מִשּׁוּם הַהוּא גַּבְרָא - זכותו של אותו אדם הגר בשכונתכם[כב], דְּשַׁיֵּיל מָרָא וְזַבִּילָא - שגומל חסד

'במשוך היובל המה יעלו', הרי מתיבת 'ההוא' ניתן כבר ללמוד שכשנסתלקה השכינה ממילא אין איסור עליה בהר [כפי שהובא בהערה לעיל], אלא ודאי שכיון שהוא כמי שנאסר במגע, שצריך מגע אחר להתירו.

יב. 'צרוע' היינו 'מצורע', שהוא מי שנראו בגופו סימני הצרעת המבוארים בפרשת תזריע (ויקרא יג) וטימאו הכהן מחמת צרעתו כמבואר שם, וכל עניניו מבוארים בפרשה זו (שם). 'זב' הוא מי שיוצאת זיבה מגופו ונטמא, ופרטיו מבוארים בפרשת מצורע (שם טו ג-טו).

יג. שלש מחנות היו בשעת חניית ישראל במדבר, מחנה שכינה, מחנה לויה ומחנה ישראל. דיני הטמאים שונים זה מזה בחומר שילוחם, אולם כולם שוים בכך שמשתלחים ממחנה שכינה הכולל את המשכן וחצירו. על פי רש"י (נמדבר שם).

יד. ראה בעין אליהו ובבניהו (ד"ה וכן) לשם מה הוצרכו להביא עוד הוכחה מהפרוכת באוהל מועד, ולא היה די בהוכחה מהר סיני.

טו. ואף שעל הקב"ה נאמר (ישעיה ו ג) 'מלא כל הארץ כבודו', שכל העולם מקומו, מכל מקום שייך בו מכבד את מקומו, והיינו שגילוי שכינתו במקום מסוים מכבד את אותו מקום יותר משאר העולם, וכפי שמצינו כאן בהר סיני ובאהל מועד. והוא משל גם לאדם, שכפי מעלת השכליות שבו, שהיא הנשמה שנאצלה מתחת כסא כבוד ה', מתכבד ביותר המקום שבו הוא נמצא. מהרש"א (מ"ח ד"ה לא).

טז. יש שביארו ההוכחה בזה, אף שבאמת נמצא מבואר שבשעת השראת השכינה המקום מכובד, ואם כן גם מקום שנמצאים בו אנשים חשובים באותה שעה הוא מכובד, ואם כן מדוע סרב רב נחמן בר יצחק ללכת למקומו של רב נחמן בר רב חסדא שהיו שם אנשים חשובים שכיבדו את אותו מקום. שכן מכל מקום מוכח שכבוד המקום אינו כבוד עצמי, אלא הוא מכובד רק מחמת האנשים הנמצאים שם, כפי שהיה בהר סיני ובאהל מועד, שקדושתם לא נעשתה קדושה עצמית, אלא רק מחמת השכינה השורה עליהם, אך כשנסתלקה השכינה כבר לא היה בהם כל קדושה, ולכן הותרו האדם והבהמות לעלות בהר סיני, והטמאים הותרו להכנס למקום שהיה בו אוהל מועד. ומכך טען רב נחמן בר יצחק שהמקום עצמו לא יכבדו אלא רק מחמת כבוד האנשים הנמצאים שם.

לכאורה אף שאין מקומו של אדם מכבדו, מדוע סירב רב נחמן בר יצחק לבקשתו של רב נחמן בר רב חסדא שיעבור למקומו, מה היה מפסיד מכך. יש לומר, שהמקום בו ישב רב נחמן בר יצחק היה בסמוך לפתח שהוא מקום מבוזה, וגם כאמור ישבו שם אנשים שאינם חשובים כל כך, ומאחר שהאדם מכבד מקומו הרי בישיבתו שם כיבד רב נחמן בר יצחק את האנשים שהיו במקומו, ולפיכך לא רצה לעבור, שלא יפסידו האחרים את הכבוד שהביא להם בישיבתו עמהם. בן יהוידע (ד"ה וקם).

יז. כך ביאר החיד"א (פתח עיניים ד"ה א, מרגלית העין ד"ה מ) את מהלך הדברים. ובזה תירץ מה שהקשו מדוע רצה רב נחמן בר רב חסדא ללכת למקומו של רב נחמן בר יצחק, והרי אין המקום מכבד את האדם. שהטעם שרב נחמן בר רב חסדא קרא לרב נחמן בר יצחק היה משום שחפץ להיות בחברתו כדי לשאת ולתת עמו בלימוד התורה, אלא שבתחילה קרא לו שיבוא אליו מפני שסבר שרב נחמן בר יצחק יתכבד בכך שיהיה אצלו במקום מכובד, אך אחר ששנה לו ברייתא זו שאין המקום מכבד את האדם, אמר לו שמכל מקום הוא יבוא אליו כדי ללמוד עמו, ולא מחמת כבוד המקום. והריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מי) תירץ, שרב נחמן בר רב חסדא הבין שרב נחמן בר יצחק נשאר במקומו כדי לכבד בכך את האנשים שישבו שם שלא היו חשובים כל כך [ראה דברי הבן יהוידע שהובאו בהערה הקודמת], ולכן אמר לו, אם כן שהאדם מכבד את מקומו, אבוא אני אצלך כדי שגם אני אכבד את המקום ואת האנשים הפשוטים שיושבים בו. וראה תירוץ נוסף לקושיא זו בשנות חיים (כלל ד"ה ולעניות - השמי). ובעין אליהו (ד"ה מ"ל) כתב, שרב נחמן בר רב חסדא סבר מתחילה שבני מקומו של רב נחמן בר יצחק הם רשעים, והרי אוי לרשע ואוי לשכנו, ולכן ביקש ממנו שיבוא למקומו. ועל כך השיב לו רב נחמן בר יצחק, שאינם רשעים אלא בינוניים, וכלפיהם נאמר שהאדם מכבד את מקומו, שהכוונה בזה שהנמצא במקומו של צדיק הריהו לומד מדרכיו, ובכך שישאר שם ילמדו ממנו כיצד להתנהג. ואמר לו רב נחמן בר רב חסדא, שכל מה שלא רצה הוא לבוא אליו זה מחמת שחשש שבני מקומו רשעים שאוי לשכניהם, אך אם הם בינוניים יבוא גם הוא לשם ללמוד ממעשיו של רב יצחק.

ובבניהו (ד"ה מ"ל מי) ביאר מדוע רב נחמן בר רב חסדא הוצרך לומר 'ניקום אנא לגבי מר', הרי היה יכול לקום ולבוא אצלו בלא אומר ודברים. כיון שהוא באמת רצה לדבר עם רב נחמן בר יצחק בדברי תורה, ולכן אמר לו בתחילה שיבוא למקומו, אך רב נחמן בר יצחק הבין שאומר זאת רק לכבודו ולא ידע שרוצה לדבר עמו, ולכן השיב שאין המקום מכבד, ומאחר שרב נחמן בר רב חסדא לא היה יכול לקום מיד משום שהיה צריך לגמור את הענין בו היה עסוק, הוצרך להודיעו שהוא עומד לבוא אליו מפני שרוצה לדבר עמו בדברי תורה, כדי שלא יקום רב נחמן בר יצחק וילך לביתו.

יח. משׁלשׁון פרוסה [שבורה], כלשון הפסוק (דניאל ה כה) 'פרס פריסת מלכותך' [שפירושו נשברה מלכותך. רש"י (שם)]. רש"י (ד"ה פרס). ['מנה' הוא סכום של מאה זוז, ראה בבבא קמא (נ: וברש"י ד"ה מנה זוזי) ועוד. ו'פרס' משמעותו 'חצי [מנה]', כפרוסה מתוך דבר שלם. כאן השתמש רב נחמן בר יצחק בלשונות אלו בלשון משל, וכפי שמתבאר בסמוך].

יט. רש"י (ד"ה פרס) [ראה בבבא מציעא (פה:-פו.) שחכם שנסמך להוראה נקרא 'רבי' או 'רב']. והקשה היעב"ץ (ד"ה מנה), כיצד היה רשאי רב נחמן בר יצחק לזלזל בכבוד אביו ולהחשיב עצמו יותר ממנו, חלילה לו מעשות זאת, שאפילו בהמון העם לא יתכן לעשות כן, וכל שכן בתלמידי חכמים. ולכן ביאר, שקרא לעצמו 'מנה' כיון שהיה עשיר, כמבואר בגיטין (נא:) [לפירוש התוספות (שם ד"ה מנא), אך ראה רש"י (ד"ה מנא), אמנם יתכן שגם לשיטתו היה עשיר], ואילו אביו לא היה עשיר ולכן קרא לו 'פרס'. אך רב חסדא היה עשיר כנודע [ראה במועד קטן (כח.), וכפי הנראה כך גם בנו רב נחמן], ולכן קרא לרב נחמן בר רב חסדא 'מנה בן מנה'. אמנם החיד"א (מרגלית העין ד"ה מי) תירץ, שהיה רגיל בפי כולם לקרותו 'רב נחמן בר יצחק' כדי להכירו בין כמה רב נחמן שהיו, ואם כן היה מפורסם לכל שאביו אינו חכם ולכן קוראים לו יצחק באופן פשוט, ואם כן אין זה זלזול שקורא לו פרס על שם שלא היה חכם. ואדרבה, יש לומר שהתכוין לכבדו בכך, ש'מנה' הוא מי שיש בו תורה ומצוות, ו'פרס' הוא מי שיש בו מצוות, ואמר רב נחמן שאביו הוא 'פרס' שאינו נעדר מן המצוות, וגם התכוין לשבח את אביו בכך שבנו עוסק בתורה ונמצא הבן מזכה את האב. ובשפת אמת (מועד) כתב, שיתכן שהתיבות 'אמר ליה' קודם תיבת 'מוטב' הן טעות סופר, והכל מדברי רב נחמן בר רב חסדא, שהוא זה שאמר על אביו של רב נחמן בר יצחק שהוא 'פרס', ואמר הכל בלשון תמיהה, 'וכי איקום אנא לגבי מר [וכי ראוי שאני אעמוד ממקומי ואבוא אצלך], הלא מוטב יבוא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה, ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס'. ובבן יהוידע (ד"ה מוטב, נמיוקי השני) תירץ בפשטות, שלא היתה כוונתו בכך שלא היה אביו חכם, אלא אף שהיה חכם גדול מכל מקום מאחר שלא נסמך לא נקרא 'רב' [וכאמוראים רבים שנקראו בשמם מטעם זה], ורק משום כן קראו 'פרס', ולא היה בזה זלזול.

כ. הטעם שהוצרך לכפול דבריו ולומר 'ואל יבוא' וכו', הרי היה די באומרו 'מוטב יבוא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה'. יש לומר, שאם כן היה מקום לומר שאמנם מנה בן פרס צריך לבוא למנה בן מנה, אך אם מנה בן מנה רוצה לבוא למנה בן פרס יכול לבוא, כיון שרצון האדם הוא כבודו, לכן כפל ואמר שלא ראוי שיבוא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס, כיון שאינו רשאי לזלזל בכבוד תורתו. בניהו (ד"ה ומ"ל).

כא. רב חי שנים רבות [ראה סדר הדורות (מ"ג ערך מכס מריכס מות מ)] בזכות ענוותנותו הרבה, ולכן סברו שזכות זו של רב מגינה גם על כל בני שכונתו שלא ימותו. עין אליהו (ד"ה נשכנומיה).

כב. אף שודאי כל שכן הוא שהיה להם להנצל בזכותו של רב, שהרי בכלל מאתים יש מנה [ואם כן לשם מה אמרו להם שאין זה בזכותו]. יש לומר, שהראו להם שגם אלמלא עמדה להם זכותו של רב היו ניצולים בזכות אותו אדם. ועוד יש לומר, שאם היו ניצולים בזכותו של רב היו מנכים מזכויותיו, כמבואר לעיל (כ:) שמי שנעשה לו נס מנכים מזכויותיו, ולכן הראו להם שהיה הנס בזכותו של אדם אחר ולא נתמעטו זכויותיו של רב בכך. מהרש"א (מ"ח ד"ה רב). והוסיף, שכפירושים אלו יש לפרש גם בסמוך לגבי המעשה בדליקה. אמנם במראית העין (ד"ה רב) כתב, שדווקא בעומד במקום סכנה אם עושים לו נס מנכים מזכויותיו, אך בסתם נס שנעשה לאדם אין מנכים לו מזכויותיו, אלא הטעם הפשוט שאמרו להם זאת, הוא בכדי שישמעו וילמדו ממעשיו הטובים של אותו אדם. וכן יש לומר להלן לגבי המעשה בדליקה. וראה בבניהו (ד"ה

כא: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

יבא מנה בן פרס. כלומר מוטב שיבא גדול בן הדיוט דפרס לא הוה אלא חגי מנה ואל יבא מנה בן מנה דהייט רב מסדא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב ופרס היינו ילמק אשה דרב נחמן דלא מיקרי רב ילמק: **אמר** ליה[ס] זוודא אייתי בהדייהו. פירוש וכי לידה הביאו עמהם שיהו אוכלות כלומר מי חפשר שלא יאכלו המצומה והזרעים: **אמרן** ליה לרב יהודה **איבא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו' עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי.** פירוש שבני מעיו של חזיר דומין למעיים של בני אדם ויש לאוש שיהא (ט) על בני אדם מכאן ורואה שאם יהיה דבר על עובדי כוכבים שיש לאוש ויש להתענות דהא הכא חזירין דגזר תעניתא (י) מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם וכל שכן דנכריס דדמו לישראל: **גבירה** לוקה. פי' זו מרן ישראל:

טורפה

ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד גזר רב נחמן בר רב חסדא תעניתא אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר"מ דאמר [פ] ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. א"ל רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק ליקום מר ליתי לגבן א"ל תנינא רבי יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה [א] גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה [ב] במשוך היובל המה יעלו בהר וכן מצינו באהל מועד שבמדבר שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה [ג] וישלחו מן המחנה כל צרוע [ג] הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנם שם אמר ליה אי הכי (פ) ניקום אנא לגבי מר אמר ליה [פ] מוטב יבא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס. בסורא הוות דברתא בשיבבותיה דרב לא הוות דברתא סברו מיניה [ד] משום זכותיה דרב דנפיש איתחזי להו בחילמא רב דנפישא זכותיה טובא הא מילתא זוטרא ליה לרב אלא משום ההוא גברא דשייל מרא וזבילא לקבורה בדרוקרת הוות דליקתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הוות דליקתא סבור מינה בזכותא דרב הונא דנפיש איתחזי להו בחילמא האי זוטרא ליה לרב הונא אלא משום ההיא איתתא דמחממת תנורא (ד) ומשיילי לשיבבותיה. אמרו ליה לרב יהודה אתו קמצי גזר תעניתא אמרו ליה לא קא מפסדן אמר להו זוודא אייתו בהדייהו אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי גזר תעניתא נימא קסבר רב יהודה מכה מיעלה [ג] ממין אחד משולחת מכל המינין לא [א] שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא א"ל והא מרחק אמר ליכא מעברא הכא דפסיק ליה [ג] אמרו ליה לרב נחמן [ב] איכא מותנא בארעא דישראל גזר תעניתא אמר אם גבירה לוקה שפחה לא כל שכן טעמא דגבירה ושפחה הא שפחה ושפחה לא והא אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא [ג] שאני התם כיון דאיכא שיירתא דלווי ואתיא בהדיה. אבא אומנא הוה אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא כל יומא ולאביי כל מעלי יומא דשבתא לרבא כל מעלי יומא דכיפורי הוה קא חלשא דעתיה דאביי משום דאבא אומנא אמרו ליה לא מצית למיעבד כעובדיה (ד) ומאי הוו עובדיה דאבא אומנא דכי הוה עביד מילתא הוה מחית גברי לחוד ונשי לחוד ואית ליה לבושא דאית ביה קרנא דהוות בזיעא כי כוסילתא כי הוות אתיא ליה איתתא הוה מלביש לה כי היכי דלא ניסתכל בה ואית ליה דוכתא דצניעא [ה] דשדי ביה פשיטי דשקיל דאית ליה שדי ביה דלית ליה [ה] לא מיכסיף כי הוה אתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מיניה לא שקיל ובתר דקאי [ו] יהיב ליה פשיטי ואמר ליה זיל בריא נפשך [ג] יומא חד שדר אביי זוגא דרבנן למיבדקיה [ז] אותבינהו ואכלינהו ואשקינהו ומך להו ביסתרקי בליליא

לצפרא

(דניאל ה), שמציו של רב נחמן בר רב חסדא גדול מינסק מציו של רב נחמן, מדמיתקרי בר רב חסדא ומילך רב נחמן בר ילמק מכלל שלא נסמך: **דברתא.** לגר: **בשיבבותיה.** בסכונתו: **איתחזי להו בחילמא.** להנך מינסי לסברי (מ) משום זכותיה לרב הוא: **הא זוטר ליה לרב.** נס זה קטן הוא לפי גדולת רב: **מרא.** פוסיי"ר בלע"ז: **זבילי.** פלי"ח בלע"ז: **לקבורה.** ומשום זכותיה דקבורה מדלו בו מדה כנגד מדה: **ומשיילא לשיבבותה.** ומשמילתו לסכונתיה לאחר שהסיקתו משלה, לפיכך נמדדת השכר בה במדה: **קמצא.** מרנה שמכלה את המצומה: **לא קא מפסדא.** לן [ו] בעינן למיגזר תעניתא: **זוודא אייתו בהדייהו.** בתמיה, וכי לידה הביאו עמם שלא יפסידו את המצומה: **מעייהו.** בני מעיין שלהן, שאין להן כרס הפנימי כשאר בהמה, ומימן רע הוא: **בי חוזאי.** מקום בתלכות בבל: **גזר תעניתא.** בעידו: **הא מרחק.** ואין לאוש שמא יבא עד כאן: **אמר** להו **וכי מעברא פסיק** להו. וכי מעברות ושאר מחילות מפסיקין לפני הדבר שלא יבא: **שפחה לא כל שכן.** ויש לאוש שמא יחלש עד כאן: **הא שפחה ושפחה.** שתי עיירות של חולה לאחרן, כגון בי חוזאי ונהרדעא לאתריה דשמואל: **שיירתא.** לאזלי מבי חוזאי לנהרדעא: **דלווי.** ממלוה ובא עמהן: **שלמא מרקיעא.** בת קול אומרת לו שלום עליך: **אבא אומנא.** מקיז דס: **בי הוה עביד מילתא.** כשהיה מקיז דס לבני אדם: **ודנשים לחודייהו.** לניעותא: **דאית ביה קרנא.** וינטוש"ת, שהיה תקוע בו הקרן שהוא מקיז בו, ולנשים הוי מלבישים לה [ח]: **ולא מבסיף.** לאחר שהכה [ט] לא הוה ידע מאן רמי (בכסילתיה) פשיטי להתם ומאן דלא רמי: **בריא נפשך.** תבריא עלמך: **למיבדקיה.** לבדקו במעשיו: **ומך להו בסתרקי.** קיפל מחתיהן תחשיטי למר טפיד"ו בלע"ז ליתן בהן

לצפרא

שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי. י"מ דדמו מעיניהו לאינשי שאין להם כרס הפנימי כדרך בני אדם, ויש לחוש שאותה סבה הגורמת הפסד לחזירים הוא ג"כ סבה לבני אדם. [**מאירי**] יש למדין מכאן שמתריעים על מותנא דגוים דלא גרע מחזירי וטפי חשיבי ישראל וגוים מין אחד, ויש אומרים דשאני חזירי דדנייהו דכולהו חיות בתר דאינשי גריר וכיון דכן וחזירי דמו לאינשי חיישינן שהדין אף בבני אדם, אבל גוים חלקו רשות לעצמם ואע"פ שהם מין אחד עניני גזירתם חלוקה לעצמם ובתרי דיני אינון מתדנין, והלשון הראשון נראה יותר. [**הריטב"א**]

הנוסח אמר וכי מעברא פסיק להו, וכ"ה ברש"י וכמשמעות פירושו (דאפי' איכא מעברא אין מועיל להפסיק הדבר שלא יבא) ועיין מהרש"א בח"א: **ז]** ס"א **מאבראי** (גליון), ע"פ המהרש"א שהגיה מס"א (כ"ה בכת"י ובע"י) שצ"ל דוכתא **מאבראי למירמי** ביה **פריטי** (ותיבת "דשקיל" ליתא): **ה]** ס"א דלית ליה הוה **אתי ויתיב** ולא מיכסיף (גליון): **ו]** ס"א לא שקיל **וכי הוי חזי אינש דלא אפשר ליה הוה** יהיב ליה כו' [ותיבות "ובתר דקאי" ליתא] (גליון) ע"פ מהרש"א וכ"ה בכת"י ובע"י: **ז]** בכת"י ובע"י נוסף **אזלו לביתיה: ח]** צ"ל ג' מתים **ביום אחד.** רש"א (גליון): **ט]** צ"ל **כיום,** וכ"ה בדפו"י (רש"ש): **י]** הכפורת **באהל מועד ושם** נשנית התורה כצ"ל. רש"א (גליון):

כ] [תשובת **רבינו ברוך,** ס"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ל]** צ"ל **ולא** בעינן: **מ]** ברש"י שבע"י נוסף **והיה מקיז אותה דרך אותם נקבים שבבגד: נ]** נ"ל שצ"ל **שהקיז** (גליון) כ"ה ברש"י שבע"י: **ס]** [צ"ל אמר **להו**] (גליון):

עין משפט נר מצוה

יט **א** טוש"ע ח"מ סי' תקטו סעיף ג:

כ **ב** ג מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע שם סעיף ג:

רבינו גרשום

אחד אין זה דבר דאקראי בעלמא הוא: **או בארבעה** מרוחקין: **ט' מתים** דהיינו נמי ג' מתים לג' ימים: **ריחק נגיחותיו** שנגח בג' ימים הוי מועד. **קירב נגיחותיו** שנגח ג' ביום אחד לא כ"ש. מעברי מפסקי כלומר שיירות מצויין שעוברין במעברות מבי חוזאי להכא כיון דשכיחי שיירתא מבי חוזאי להכא גזר אבל מא"י לבבל דלא שכיחי שיירתא אי לאו משום גבירתה לא הוה גזר. **אתי ליה שלמא** מכרזי עליה שלמא מרקיעא: **דאית ביה קרני** כלומר אתרא לקרני.

משנת ראשונים

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט יג). והנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון. [**רמב"ן, שמות לד ג**]

במשך היבל המה יעלו בהר. האמת שהוא קרן איל אבל אינו שופר של מתן תורה, וזה במשך היובל היה לאחר שהוקם המשכן ואז תקע משה בשופר ונתן רשות לעם לעלות. רב סעדיה גאון. [**חזקוני, שמות יט יג**]

וישלחו מן המחנה כל צרוע. אחר שהקים את המשכן צוה בשלוח הטמאים מן המחנה, שיהיה המחנה קדוש וראוי שתשרה בו שכינה. והיא מצוה נוהגת מיד ולדורות. [**רמב"ן, במדבר ה ב**]

הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנם שם. ראוי לדעת שלא היו כלם משולחים במדרגה אחת וכו', שהמצורע הי' משולח מג' מחנות מחנה שכינה ומחנה לויה ומחנה ישראל. והזב היה מותר לשבת במחנה ישראל אך היה משולח ממחנה לויה וממחנה שכינה, והטמא נפש מותר לשבת במחנה ישראל ובמחנה לויה, אך היה משולח ממחנה שכינה בלבד. ומפני זה אמר הכתוב וישלחו מן המחנה ולא מן המחנות, לפי שלא היו כולם משולחים מכל המחנות בשוה. [**אברבנאל, במדבר ה ב**]

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) ג"ק כל. ג"ב כח:, **נ)** [מנחות לה.], **ג)** עיין שבת קכט., **ד)** ראה הג' הב"ח ועיין קדושין טז: וברש"י שם, **ה)** כג:, **ו)** שמות כא לו, **ז)** לקמן ל:, **ח)** שמות מ יז ועי' רש"י ביצה ה: ועי"ש ברש"ש, **ט)** חגיגה ו., **י)** שבת לב. ע"ש ועיין ר"ן ובקרן אורה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ת"ל מי הכי איקום מנח ואיזול לגבי מר: **(ב)** שם ההיא מיתתא דמממת תנורא מע"ש לע"ש ומשיילא לשיבבותה: **(ג)** שם מכה מסולחת במין אחד מסולחת בכל המינין: **(ד)** שם למיעבד כעובדיה דאבא אומנא ומאי הוו כו' כי כוסילתא דכי הוה כו' לא ליסתכיל בה והוה ליה לוכחא לנהרדעא: **(ה)** רש"י ד"ה ה"ג עיר כו' ויצאו חימנה ט' מתים וכו' כגון כפר עכו אלף וחמש מאות וכו' בעיר קטנה הס"ד ומ"כ מה"ד לדוקרת ני"ל יו"ד קרת עיר שמה יו"ד והיל עיר קטנה על שם כו' כ"ל ותיבות כפר עכו נמחק: **(ו)** ד"ה אל מול כו' שהשכינה עליו הס"ד ומה"ד נסתלקה וכו' ובגרסת קונטרס תשובת רומי: **(ז)** ד"ה הוגללו וכו' והיו נוסעין וכו' בממנה שכינה הס"ד: **(ח)** ד"ה אימתי וכו' דמשום זכותיה: **(ט)** תוס' ד"ה אמרו כו' ויש לאוש שיהא דבר על בני אדם: **(י) בא"ד** אדבר שהיה בחזירין. ני"ב וקשה דאמרין דשטענת בתרי לומי לא שלטא:

תורה אור השלם

א) וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר הַהוּא: [שמות לד, ג]

ב) לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֹה יִיָּרֶה אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה בְּמָשְׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר: [שמות יט, יג]

ג) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִשַּׁלְּחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכֹל טָמֵא לָנָפֶשׁ: [במדבר ה, ב]

הגהות וציונים

מ] תמוה האיך היה רשאי רנב"י לזלזל כך בכבוד אביו וכפי הנראה ט"ס יש כאן ואפשר דתיבות "אמר ליה" ט"ס הוא והכל אמר ר"נ ברי"ח בלשון בתמיהא איקום אנא וכו' הלא מוטב יבא וכו' (שפ"א), ועיין הג' יעב"ץ בילקו"מ: **נ]** בדפו"י (וכ"ה בע"י) **סבור מינה** (וכמו להלן), ובכת"י **סבור למימר: ג]** בכת"י

ומשאיל מכוש [כעין מעדר] ואֶת חפירה[נג] לְצורכי קְבוּרָה של המתים[נד].

הגמרא מביאה מעשה נוסף כעין זה:
בָּעיר דְּרוֹמַרְתְּ חֲוָות דְּלֵיקְתָּא - פרצה שריפה, וּבְשִׁיבְּבוּתֵיהּ דְּרַב הוּנָא לָא חֲוָות דְּלֵיקְתָּא - ובשכונתו של[הלכה] רב הונא שבעיר דרוקרת לא היתה השריפה, וְסָבוּר מִינָּהּ בִּזְכוּתָא דְּרַב הוּנָא דִּנְפִישׁ - חשבו מתוך כך אנשי המקום שזה בזכותו המרובה של רב הונא[נה]. אִיתְחֲזֵי לְהוּ בְּחֵילְמָא - נראה להם בחלום, הַאי זוּטְרָא לֵיהּ לְרַב הוּנָא - נס זה קטן הוא לפי מידתו של רב הונא, שגדולה מאוד זכותו, אֶלָּא הנס אירע מְשׁוּם הַהִיא אִיתְּתָא - זכותה של אותה אשה הגרה בשכונתכם, דְּמְחַמֶּמֶת תַּנּוּרָא וּמְשַׁיְילֵי לְשִׁיבְּבוּתֵיהּ - שמסיקה את התנור בעצים שלה, ומשאילה את התנור המוסק לשכנותיה שיאפו בו, ולא יהיו צריכות להסיק את התנור בעצים משלהן[נו].

הגמרא מביאה מעשים בענין גזירת תעניות על צרות:
פעם אחת אָמְרוּ לֵיהּ לְרַב יְהוּדָה, דַּאֲתוּ כַּמְצֵי - שבאו למקומם ארבה העלולים לכלות את התבואה, וְגָזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית] על כך. אָמְרוּ לֵיהּ אנשי המקום, לָא קָא מַפְסְדָן - אין הארבה מפסידים אותנו, שאינם אוכלים מתבואתנו, ואין צריך לגזור תענית. אָמַר לְהוּ, זַוּודָא אַיְיתוּ בַּהֲדַיְיהוּ - וכי הארבה הביאו עמם צידה לאכול ממנה שאתם אומרים שהם לא יפסידו את התבואה, הלא הדבר ברור שהם יאכלו לבסוף את התבואה והזרעים[נז], ואם כן יש להתענות.

הגמרא מביאה מעשה נוסף בענין זה:
פעם אחת אָמְרוּ לֵיהּ לְרַב יְהוּדָה, דַּאֲתָא מוֹתָנָא בַּחֲזִירֵי - שנפלה מגיפה בחזירים. וְגָזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית].

מברר הגמרא, נִימָא קָסָבַר - שמא נאמר שסובר רַב יְהוּדָה, שַׁמַּכָּה הַמְשׁוּחֶלֶת מן השמים[נח] מִמִּין[נט] אֶחָד, כגון כאן שנשלחה מגיפה רק בחזירים, נחשבת כְּמִשּׁוּחֶלֶת מִכָּל הַמִּינִין, ואף באדם, ונמצא שנגזרה המכה אף על האדם, ולכן גזר תענית על מגיפה זו.

דוחה הגמרא, לָא, יתכן שמכה המשולחת במין אחד אינה נחשבת משולחת בכל המינים, וממילא אין צריך להתענות על מגיפה במין אחד, אֶלָּא שַׁאנִי חֲזִירֵי - שונה הדבר במגיפה הנופלת בחזירים, כיון דְּדָמְיָין מֵעַיְיהוּ לִבְנֵי אִינְשֵׁי - שמעיהם דומים למעיים של בני האדם, שאין להם כרס פנימי כשאר הבהמות והחיות[ס], ואם פרצה מגיפה בחזירים סימן רע הוא לבני האדם, ומשום כך יש להתענות[סא].

הגמרא מביאה מעשה במגיפת אנשים במקום אחר:
פעם אחת אָמְרוּ לֵיהּ לִשְׁמוּאֵל שהיה גר בעיר נהרדעא שבמלכות בבל, אִיכָּא מוֹתָנָא - יש מגיפה במקום אחר בבבל הנקרא בֵּי חוֹזָאֵי, וְגָזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית] בעירו נהרדעא. אָמְרוּ לֵיהּ בני עירו, וְהָא מְרַחַק - הרי אותו מקום רחוק מכאן, ואם כן אין לחשוש שמא תבוא המגיפה עד כאן, ואין צריך לגזור כאן תענית. אָמַר להם שמואל, לֵיכָּא מַעְבְּרָא הָכָא דְּפָסֵיק לֵיהּ - אין כאן מעברי מים[סב] [או מחיצות אחרות] להפסיק בין בי חוזאי לנהרדעא, ויש חשש שתתפשט המגיפה עד עירנו[סג], ולכן יש להתענות כאן.

הגמרא מביאה מעשה נוסף כעין זה, ומקשה עליו מהמעשה האחרון:
פעם אחת אָמְרוּ לֵיהּ לְרַב נַחְמָן שהיה גר בבבל, אִיכָּא מוֹתָנָא בְּאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל - יש מגיפה בארץ ישראל, וְגָזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית]. וְאָמַר לבאר טעמו, שֶׁאִם הַגְּבִירָה [-החשובה] שהיא ארץ ישראל[סד] לוֹקָה במגיפה, וכי הַשְׁפָּחָה שהיא חוץ לארץ לֹא כָּל שֶׁכֵּן שעלולה ללקות[סה], ולפיכך יש להתענות, שמא תתפשט המגיפה עד כאן בבבל[סו].

מקשה הגמרא, מדברי רב נחמן יש לדייק, טַעֲמָא - הטעם שגוזרים תענית אף במקום אחר הוא דווקא משום דְּגְבִירָה וְשִׁפְחָה הן, אֲבָל הגבירה לוקה כל שכן שתלקה השפחה, הָא - אולם אם הן שִׁפְחָה

סנור) שעמד על דברי המהרש"א שהראו להם שלא ינכו מזכויותיו של רב, מדוע לא חסו על אותו אדם שבזכותו אירע הנס שינכו מזכויותיו בכך, ובפרט שזכויותיו מועטות משל רב. ולכן ביאר, וכן כתב בשפת אמת (ד"ה הא, נדפוסו השני), שאכן זכותו של רב לא יכלה להגן עליהם משום שהם לא שמעו בקולו או שלא אהבוהו וכיבדוהו כראוי מפני שהוכיחם בעניני שמים, וזה מה שאמרו להם בחלום, שאם זכותו הגדולה של רב יכלה להגן עליהם היא היתה מצילה את כל בני העיר, ולא רק את בני שכונתו, שנס זה קטן הוא לפי גדולתו, אלא מוכרח שהצלת בני השכונה היתה בזכות אדם אחר [שזכותו אינה מועילה להציל יותר מבני שכונתו]. עיין שם ביאור נוסף.

כג. כף שטוחה עם בית יד ארוך. אוצר לעזי רש"י. והערוך (ערך זגל) פירש, ש'זבילא' הוא כלי שנושאים בתוכו את הזבל [עפר ואבנים] שמכסים בו את המת.

כד. וגמלו לו מדה כנגד מדה, שבזכות שמסייע בקבורת המתים, ניצלו הוא ושכונתו ממוות במגיפת הדבר. רש"י (ד"ה לקבורה).

כה. שרב הונא היה עוסק בתורה עם תלמידים רבים כמבואר בכתובות (קו.), ובודאי היו לומדים גם בלילות, ואמרו בסנהדרין (נב.) שכל בית שאין נשמעים בו דברי תורה בלילה אש אוכלתו, ומכלל הן אתה שומע לאו, שבית שנשמעים בו דברי תורה בלילה אין אש אוכלתו, ולכן סברו בני השכונה שזכותו מגינה עליהם שלא תפרוץ שריפה בבתיהם. עין אליהו (ד"ה דלוקרת).

כו. וגמלו לה מדה כנגד מדה, שבזכות שהסיקה את התנור לצורך אחרים, ניצלו היא ושכונתה מן השריפה. רש"י (ד"ה ומשיילי).

כז. תוספות (ד"ה אמר) ומאירי (ד"ה כל). והמהרש"א (מ"ח ד"ה ל"ו) הוסיף לפרש, שאמר להם בדרך צחות, וכי הביאו עמהם צידה שאין אתם רוצים להתענות, אם כן תאכלו אתם את המזונות שהביאו עמהם.

כח. על פי רש"י (להלן כג. ד"ה משולחת).

כט. צריך לומר 'במין'. הגהות הב"ח (אות ג).

ל. צריך לומר 'בכל'. הגהות הב"ח (שם).

לא. ראה ביאור הדברים, מה היא הכרס הפנימית ומה היא החיצונה, במשנה בחולין (מג.) ובגמרא שם (נ:).

לב. רש"י (ד"ה מעייהו). והתוספות (ד"ה מינם) ביארו, שכיון שמעיהם דומים למעיים של בני אדם, יש לחשוש שמא תהא המגיפה אף בבני האדם, ולכן צריכים להתענות. ובמאירי (ד"ה מכה) ובספר המכתם (ד"ה ועוד) ביארו יותר, שהחשש הוא שאותה סיבה הגורמת דבר לחזירים תזיק גם לבני האדם שטבעם דומה.
והוסיפו התוספות (שם), שלפי זה אף אם תהיה מגיפה אצל הנכרים, חוששים שתעבור לישראל, ויש להתענות על כך, שאם על מגיפה בחזירים גזרו תענית משום שמעיהם דומים לשל בני אדם, כל שכן שיש להתענות על מגיפה בנכרים שדומים לישראל בכך שהם בני אדם. והריטב"א (ד"ה ממרינן) הביא שיש חולקים, שדווקא חזירים שהם חיות, נגררים הם אחרי האנשים, וכיון שמעיהם דומים למעי האנשים, חוששים שיהא כך גם בבני אדם. אך הנכרים שאף הם בני אדם, אינם נגררים אחר ישראל אלא הם רשות לעצמם, ולכן אף שהם מין אחד, בעניני גזירות חלוקים הם מישראל ונידונים בדין אחר. וסיים הריטב"א, שפירוש התוספות נראה יותר. ובספר המכתם (שם) ביאר דברי החולקים, שאין לישראל לחשוש ממגיפה שפרצה אצל הנכרים, כיון שעל עונש עוונם הוא, ורק ממגיפת בהמות שאין להם זכות וחובה ואין שייך בהם עונש, יש לחשוש כאשר מעיהם דומים לשל אנשים שמא תתפשט המגיפה גם בהם. והמאירי (שם) כתב, שכוונת הגמרא במעשה שנפלה מגיפה בחזירים, למלכות אדום הנקראת 'חזיר', כפי שדרשו (ויק"ר יג ה) בפסוק (ויקרא יא ז) 'את החזיר' שזו מלכות אדום הרשעה, ונקרא שמה 'חזיר' כיון שעתיד הקב"ה להחזירה לנו. ומה שאמרו שמעיהם דומים לאנשים, הכוונה היא שכלל גופם דומה לאנשים. וכתב לפי זה כלפי הנידון כשנפלה מגיפה אצל הנכרים, שהוא האמור כאן שצריך להתענות בו.

לג. רש"י בגיטין (מה. ד"ה עבר).

לד. רש"י (ד"ה ממר) גרס 'וכי מעברא פסיק להו' בלשון שאלה. כלומר, וכי מעברי מים או שאר מחיצות יכולים להפסיק בפני הדבר שלא יבוא לכאן. תורת מאיר (ד"ה ממר).

לה. תוספות (ד"ה גבירה).

לו. ארץ ישראל נקראת גבירה לגבי חוץ לארץ, כמבואר לעיל (י.) לגבי כמה דברים, שארץ ישראל נבראת תחילה לכל העולם, וגם שהקב"ה בעצמו משקה אותה ושאר העולם על ידי שליח, ואדמתה שותה תחילה את מי הגשמים ואדמת שאר העולם ממה שנשאר מהם, ועוד. מהרש"א (מ"ח ד"ה שם).

לז. רש"י (ד"ה שפחה). והקשה הקרן אורה (ד"ה מיכף), הרי במשנה (לעיל יט.) שנינו שעיר שיש בה דבר מתענים רק באותה העיר ובסביבותיה, אך הרחוקים אינם מתענים, ומשמע שאף בארץ ישראל הדין כן, שאם יש דבר בעיר אחת בארץ ישראל לא יתענו הרחוקים ממנה, ואם כן כיצד יתכן לומר שבני חוץ לארץ מתענים מחשש שהמגיפה תתפשט עד אליהם, ואילו בני ארץ ישראל שאמנם רחוקים מאותה עיר אך קרובים יותר מחוץ לארץ, לא יתענו. וכתב, שנראה לתרץ כדברי הרמב"ן (להלן כג: ד"ה ומ, בתירוץ השלישי), שמה שאמר רב נחמן להתענות בבבל על מגיפה שבארץ ישראל, היינו רק כשהיא בכל ארץ ישראל [שבאופן זה אכן מתענים גם בכל ארץ ישראל], אך כשהיא במקצתה אין הערים שבחוץ לארץ מתענים כלל, שכיון שיש ערים בארץ ישראל שאין בהן מגיפה, ינצלו עמהן הערים שבחוץ לארץ. והוסיף, שמדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ו) 'היה דבר בארץ ישראל מתענין שאר גליות ישראל עליהן', נראה שטעם התענית של בני חוץ לארץ על מגיפה שבארץ ישראל, אינו משום שחוששים שתבוא גם עליהם [כפירוש רש"י], אלא הם מתענים על בני ארץ ישראל עצמם שתפסק מהם המגיפה, כיון שהם נחשבים בני גבירה. ולפי זה מיושבת הקושיא הנ"ל.

כא: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

יבא מנה בן פרם. כלומר מוטב שיבא גדול בן הדיוט לפרם לא הוה אלא אני מנה ואל יבא מנה בן מנה להיינו דכ מקדא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב ופרם היינו ילמק אחוה דרב נחמן דלא מיקרי רב ילמק: **אמר** ליה[ק] זוודא אייתי בהדייהו. פירוש וכי לילה הציתו עמהם שיהו אוכלות כלומר מי אפשר שלא יאכלו המצוה והזרעים: **אמרן** ליה לרב יהודה **איבא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו' עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי.** פירוש שבני מעיו של חזיר דומין למעיים של בני אדם ויש לאוזן (ט) על בני אדם מכאן ברואה שאם יהיה דבר על עובדי כוכבים שיש לאוזן לגזר תעניתא (י) מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם וכל שכן דנכריס דדמו לישראל: **גבירה** לוקה. פי' זו מרן ישראל:

טורפה

ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר דרוקרת עיר המוציאה חמש מאות רגלי הוה ויצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד גזר רב נחמן בר רב חסדא תעניתא אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר"מ דאמר [פ] ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. א"ל רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק ליקום מר ליתי לגבן א"ל תנינא רבי יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה [א] גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה [ב] במשוך היובל המה יעלו בהר וכן מצינו באהל מועד שבמדבר שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה [ג] וישלחו מן המחנה כל צרוע [ד] הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם אמר ליה אי הכי (פ) ניקום אנא לגבי מר אמר ליה [פ] מוטב יבא מנה בן פרם אצל מנה בן מנה ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרם. בסורא הוות דברתא בשיבבותיה דרב לא הוות דברתא סברו מיניה [ה] משום זכותיה דרב דנפיש איתחזי להו בחילמא רב דנפישא זכותיה טובא הא מילתא זוטרא ליה לרב אלא משום ההוא גברא דשייל מרא וזבילא לקבורה בדרוקרת הוות דליקתא ובשיבבותיה דרב הונא לא הוות דליקתא סבור מינה בזכותא דרב הונא דנפיש איתחזי להו בחילמא האי זוטרא ליה לרב הונא אלא משום ההיא איתתא דמחממת תנורא (ג) ומשיילי לשיבבותיה. אמרו ליה לרב יהודה אתו קמצי גזר תעניתא אמרו ליה לא קא מפסדן אמר להו זוודא אייתו בהדייהו אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי גזר תעניתא נימא קסבר רב יהודה מכה משולחת (ג) ממין אחד משולחת מכל המינין לא [א] שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא א"ל והא מרחק אמר ליכא מעברא הכא דפסיק ליה [ג] אמרו ליה לרב נחמן [ב] איכא מותנא בארעא דישראל גזר תעניתא אמר אם גבירה לוקה שפחה לא כל שכן טעמא דגבירה ושפחה הא שפחה ושפחה לא והא אמרו ליה לשמואל איכא מותנא בי חוזאי גזר תעניתא [ג] שאני התם כיון דאיכא שיירתא דלווי ואתיא בהדיה. אבא אומנא הוה אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא כל יומא ולאביי כל מעלי יומא דשבתא לרבא כל מעלי יומא דכיפורי הוה קא חלשא דעתיה דאביי משום דאבא אומנא אמרו ליה לא מצית למיעבד כעובדיה (ד) ומאי הוו עובדיה דאבא אומנא דכי הוה עביד מילתא הוה מחית גברי לחוד ונשי לחוד ואית ליה לבושא דאית ביה קרנא דהוות בזיעא כי כוסילתא כי הוות אתיא ליה איתתא הוה מלביש לה כי היכי דלא ניסתכל בה ואית ליה דוכתא דצניעא [ד] דשדי ביה פשיטי דשקיל דאית ליה שדי ביה דלית ליה [ה] לא מיכסיף כי הוה אתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מיניה לא שקיל ובתר דקאי [ו] יהיב ליה פשיטי ואמר ליה זיל בריא נפשך [ג] יומא חד שדר אביי זוגא דרבנן למיבדקיה [ז] אותבינהו ואכלינהו ואשקינהו ומך להו ביסתרקי בליליא

לצפרא

(דניאל ה), שמציו של רב נחמן בר רב חסדא גדול מינחק מציו של רב נחמן, מדמיתקרי בר רב חסדא ומילך רב נחמן בר יצחק מכלל שלא נסמך: **דברתא.** לגר: **בשיבבותיה.** בסכנתו: **איתחזי להו בחילמא.** להנך מינסי לסגרי (מ) משום זכותיה לרב הוא: **הא זוטר ליה לרב.** נם זה קטן הוא לפי גדולת רב: **מרא.** פוסיי"ר בלע"ז: **זבילי.** פלי"ח בלע"ז: **לקבורה.** ומשום זכותיה דקבורה מדלו בו מדה כנגד מדה: **ומשיילא לשיבבותה.** ומשמילתו לסכנותיה למחר שהסיקתו מטלה, לפיכך נמדדת הסכר בה במדה: **קמצא.** מרנה שמכלה את המנומה: **לא קא מפסדא.** לח[ן] בעינן למיגזר תעניתא: **זוודא אייתו בהדייהו.** בתמיה, וכי לילה הציתו עמס שלח יפסידו את המנומה: **מעייהו.** בני מעיין שלהן, שמין להן כרס הפנימי כשאר בהמה, ושימן רע הוא: **בי חוזאי.** מקום במלכות בבל: **גזר תעניתא.** בעירו: **הא מרחק.** ואין לחוש שמא יבא עד כאן: **אמר ליה ובי מעברא פסיק ליה.** וכי מעברות ושאר מחילות מפסיקין לפני הדבר שלא יבא: **שפחה לא כל שכן.** ויש לחוש שמא יטמא עד כאן: **הא שפחה ושפחה.** שתי עיירות של חוצה לארץ, כגון בי חוזאי ונהרדעא לאחריה דשמואל: **שיירתא.** לאזלי מבי חוזאי לנהרדעא: **דלווי.** ממלוה ובא עמהן: **שלמא מרקיעא.** בת קול אומרת לו שלום עליך: **אבא אומנא.** מקיז דס: **בי הוה עביד מילתא.** כשהיה מקיז דס לבני אדם: **ודנשים לחודייהו.** לניעותא: **דאית ביה קרנא.** וינטו"ת, שהיה תקוע בו הקרן שהוא מקיז בו, ולנשים הוי מלבישים לה[ם]: **ולא מכסיף.** לאחר שהכה[נ] לא הוה ידע מאן רמי (נכסילתיה) פשיטי להתם ומאן דלא רמי: **בריא נפשך.** תגריא עלמך: **למיבדקיה.** לנדקו במעשיו: **ומך להו בסתרקי.** קיפל מחתיהן מכשיטי למר טפיד"ו בלע"ז ליתן בהן

לצפרא

הנוסח אמר **ובי** מעברא **פסיק** להו, וכ"ה ברש"י וכמשמעות פירושו (דאפי' איכא מעברא אין מועיל להפסיק הדבר שלא יבא) ועיין מהרש"א בח"א: **ז]** ס"א **מאבראי** (גליון), ע"פ המהרש"א שהגיה מס"א (כ"ה בכת"י ובע"י) שצ"ל דוכתא **מאבראי למירמי** ביה **פריטי** (ותיבת "דשקיל" ליתא): **ה]** ס"א דלית ליה הוה **אתי ויתיב** ולא מיכסיף (גליון): **ו]** ס"א לא שקיל **ובי הוי חזי אינש דלא אפשר ליה הוה** יהיב ליה כו' [ותיבות "ובתר דקאי" ליתא] (גליון) ע"פ מהרש"א וכ"ה בכת"י ובע"י: **ז]** בכת"י ובע"י נוסף **אזלו לביתיה:** **ח]** צ"ל ג' מתים **ביום אחד.** רש"א (גליון): **ט]** צ"ל **כיום,** וכ"ה בדפו"י (רש"ש): **י]** הכפורת **באהל מועד ושם** נשנית התורה כצ"ל. רש"א (גליון):

כ] [תשובת **רבינו ברוך,** ס"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ל]** צ"ל **ולא** בעינן: **מ]** ברש"י שבע"י נוסף **והיה מקיז אותה דרך אותם נקבים שבבגד:** **נ]** נ"ל שצ"ל **שהקיז** (גליון) כ"ה ברש"י שבע"י: **ס]** [צ"ל אמר **להו**] (גליון):

שאני חזירי דדמיין מעייהו לבני אינשי. י"מ דדמו מעיניהו לאינשי שאין להם כרס הפנימי כדרך בני אדם, ויש לחוש שאותה סבה הגורמת הפסד לחזירים הוא ג"כ סבה לבני אדם. **[מאירי]** יש למדין מכאן שמתריעים על מותנא דגוים דלא גרע מחזירי וטפי חשיבי ישראל וגוים מין אחד, ויש אומרים דשאני חזירי דדנייהו דכולהו חיות בתר דאינשי גרירי וכיון דכן וחזירי דמו לאינשי חיישינן שהדין אף בבני אדם, אבל גוים חלקו רשות לעצמם ואע"פ שהם מין אחד עניני גזירתם חלוקה לעצמם ובתרי דיני אינון מתדנין, והלשון הראשון נראה יותר. **[הריטב"א]**

עין משפט נר מצוה

יט **א** טוש"ע ח"מ סי' תקטו סעיף ג:

כ **ב** ג מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ו טוש"ע שם סעיף ג:

רבינו גרשום

אחד אין זה דבר דאקראי בעלמא הוא: **או בארבעה** מרוחקין: **ט' מתים** דהיינו נמי ג' מתים לג' ימים: **ריחק נגיחותיו** שנגח בג' ימים הוי מועד. **קירב נגיחותיו שנגח ג' ביום אחד לא כ"ש.** מעברי מפסקי כלומר שיירות מצויין שעוברין במעברות מבי חוזאי להכא כיון דשכיחי שיירתא מבי חוזאי להכא גזר אבל מא"י לבבל דלא שכיחי שיירתא אי לאו משום גבירתה לא הוה גזר. **אתי ליה שלמא** מכרזי עליה שלמא מרקיעא: **דאית ביה קרני** כלומר אתרא לקרני.

משנת ראשונים

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט יג). והנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון. **[רמב"ן, שמות לד ג]**

במשך היבל המה יעלו בהר. האמת שהוא קרן איל אבל אינו שופר של מתן תורה, וזה במשך היובל היה לאחר שהוקם המשכן ואז תקע משה בשופר ונתן רשות לעם לעלות. רב סעדיה גאון. **[חזקוני, שמות יט יג]**

וישלחו מן המחנה כל צרוע. אחר שהקים את המשכן צוה בשלוח הטמאים מן המחנה, שיהיה המחנה קדוש וראוי שתשרה בו שכינה. והיא מצוה נוהגת מיד ולדורות. **[רמב"ן, במדבר ה ב]**

הוגללו הפרוכת הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם. ראוי לדעת שלא היו כלם משולחים במדרגה אחת וכו', שהמצורע הי' משולח מג' מחנות מחנה שכינה ומחנה לויה ומחנה ישראל. והזב היה מותר לשבת במחנה ישראל אך היה משולח ממחנה לויה וממחנה שכינה, והטמא נפש מותר לשבת במחנה ישראל ובמחנה לויה, אך היה משולח ממחנה שכינה בלבד. ומפני זה אמר הכתוב וישלחו מן המחנה ולא מן המחנות, לפי שלא היו כולם משולחים מכל המחנות בשוה. **[אברבנאל, במדבר ה ב]**

מסורת הש"ס עם הוספות

מ] ג"ק כל. ג"ב כח:, **נ]** [מנחות לה.], **ג]** עיין שבת קכט., **ד]** ראה הג' הב"ח ועיין קדושין טז: וברש"י שם, **ה]** כג:, **ו]** שמות כא לו, **ז]** לקמן ל:, **ח]** שמות מ יז ועי' רש"י ביצה ה: ועי"ש ברש"ש, **ט]** חגיגה ו., **י]** שבת לב. ע"ש ועיין ר"ן ובקרן אורה.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ת"ל מי הכי איקום מנח ואיזול לגבי מר: **(נ)** שם ההיא מיתתא דמממת תנורא מע"ש לע"ש ומשיילא לשיבבותה: **(ג)** שם מכה משולחת במין אחד משולחת בכל המינין: **(ד)** שם למיעבד כעובדיה דאבא אומנא ומאי הוו כו' כי כוסילתא דכי הוות כו' לנא ליסתכיל בה והוה ליה לוכחא לנגיעא: **(ה)** רש"י ד"ה ה"ג עיר כו' ויצאו הימנה ט' מתים וכו' כגון כפר עכו אלף וחמש מאות וכו' בעיר קטנה הס"ד ותמ"כ מה"ד לדוקרת ני"ל יו"ד קרת עיר שמה יו"ד והיו עיר קטנה על שם כו' כנ"ל ותינות כפר עכו נמחק: **(ו)** ד"ה אל מול כו' שהשכינה עליו הס"ד ומה"ד נסתלקה וכו' ונרמז קושטא תשובת רומי: **(ז)** ד"ה הוגללו וכו' וכו' והיו נוסעין וכו' נמחנה שכינה הס"ד: **(ח)** ד"ה מיתמו וכו' דמשום זכותיה: **(ט)** תוס' ד"ה אמרו כו' ויש לומר שיהא דבר על בני אדם: **(י)** **בא"ד** אדבר שהיה בחזירין. נ"ב וקאמר דאמרין דשטנא בחרי לומי לא שלטא:

תורה אור השלם

א) וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר הַהוּא: [שמות לד, ג]

ב) לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֹה יִיָּרֶה אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה בְּמָשְׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר: [שמות יט, יג]

ג) וַיְצַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְשַׁלְּחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכֹל טָמֵא לָנָפֶשׁ: [במדבר ה, ב]

הגהות וציונים

מ] תמוה האיך היה רשאי רנב"י לזלזל כך בכבוד אביו וכפי הנראה ט"ס יש כאן ואפשר דתיבות "אמר ליה" ט"ס הוא והכל אמר ר"נ ברי"ח בלשון בתמיהא איקום אנא וכו' הלא מוטב יבא וכו' (שפ"א), ועיין הג' יעב"ץ בילקו"מ: **נ]** בדפו"י (וכ"ה בע"י) **סבור מינה** (וכמו להלן), ובכת"י **סבור למימר:** **ג]** בכת"י

וְשִׁפְחָה, כלומר שתי עיירות בחוץ לארץ שבאחת מהן תהיה מגיפה, **לֹא** נגזור תענית בשניה, **וְהָא** - והרי במעשה שהובא לעיל, **אָמְרוּ לֵיהּ לְשִׁמְוֹאֵל, אִיכָּא מוֹתָנָא** - יש מגיפה בבֵּי חוֹזָאֵי, **וְגָזַר תַּעֲנִיתָא** [-תענית] בעירו נהרדעא, אף שבי חוזאי הוא מחוץ לארץ[לח].

מתרצת הגמרא, **שַׁאנִי הָתָם** - במקרה שבו פרצה מגיפה בבי חוזאי הדבר שונה, **כֵּיוָן דְּאִיכָּא שַׁיְירָתָא** - שיש שיירות הבאות מבי חוזאי לנהרדעא, חוששים **דִּלְוַוי וְאָתְיָא בַּהֲדֵיהּ** - שתתלווה המגיפה לשיירות, ותפרוץ אף בנהרדעא[לט]. אך בשאר המקומות בחוץ לארץ, אם פרצה במקום אחד מגיפה, ואין שיירות משם למקום אחר, אין חוששים שמא תפרוץ המגיפה גם במקום אחר המרוחק משם, ואין גוזרים תענית[מ].

★

כיון שהגמרא לעיל עסקה בצדיקים שזכויותיהם הגינו על מקומם, היא מביאה כאן מעשים בצדיקים שזכויותיהם היו זה למעלה מזה:
אַבָּא אוּמָנָא [-מקיז דם[מא]], **הֲוָה אָתֵי לֵיהּ שְׁלָמָא מִמְּתִיבְתָּא דִּרְקִיעָא כָּל יוֹמָא** - היתה בת קול מישיבה של מעלה אומרת לו בכל יום 'שלום עליך'[מב], **וְלַאֲבֵּוי** היו אומרים שלום מן השמים **כָּל מַעֲלֵי יוֹמָא דְּשַׁבְּתָא** [-ערב שבת], **וְלָרָבָא** היו אומרים **כָּל מַעֲלֵי יוֹמָא דְּכִיפּוּרֵי** [-ערב יום הכפורים][מג]. **הֲוָה קָא חָלְשָׁא דַּעְתֵּיהּ דְּאַבָּא אוּמָנָא** - שמעשי אבא אומנא גרמו לו לקבל שלום בכל יום, ומעשיו גרמו לקבל שלום רק בערב שבת, ורצה אף הוא לעשות כמעשי אבא אומנא. **אָמְרוּ לֵיהּ** לאבי מן השמים, אין לך להצטער על כך, שכן **לָא מָצֵית לְמֶיעֱבַד כְּעוּבָדֵיהּ** - אינך יכול לעשות כמעשי אבא אומנא, שאתה ראש ישיבה ואינך יכול להיות מקיז דם כמותו[מד], ורק משום מעשיו בהקזת הדם [כפי שיבואר בסמוך] הוא זכה לקבל שלום בכל יום.

הגמרא מספרת את מעשיו הטובים של אבא אומנא:
מבררת הגמרא, **וּמַאי הֲווּ עוּבָדֵיהּ** - מה היו[אוצר החכמה] מעשיו **דְּאַבָּא אוּמָנָא.**

משיבה הגמרא, **דְּכִי הֲוָה עָבֵיד מִילְּתָא** - שכאשר היה מקיז דם לאנשים, **הֲוָה מָחֵית גַּבְרֵי לְחוּד וְנָשֵׁי לְחוּד** - היה מניח את הגברים בפני עצמם ואת הנשים בפני עצמם, משום צניעות. **וְעוד דבר צניעות** היה עושה, **אִית לֵיהּ לְבוּשָׁא דְּאִית בֵּיהּ קַרְנָא** - היה לו בגד שבו מחובר כלי הקזת הדם שהוא בצורת קרן[מה], **דַּהֲוַות בְּזִיעָא כִּי כּוּסֵילְתָּא** - והבגד היה מנוקב כגודל האיזמל הקטן שבכלי ההקזה שעל ידו מוציאים את הדם, ושאר הבגד היה מחובר וסתום, **וְכִי הֲוַות אָתְיָא לֵיהּ אִיתְּתָא** - וכשבאה אליו אשה להקיז דם, **הֲוָה מַלְבֵּישׁ לָהּ** - היה מלבישה בבגד זה, והקיז אותה דרך הנקב שבו[מו], **כִּי הֵיכִי דְּלָא נִיסְתַּכַּל** - כדי שלא יוכל להסתכל **בָּהּ** בעת ההקזה[מז]. **וְעוד דבר טוב היה עושה, אִית לֵיהּ דּוּכְתָּא דְּצְנִיעָא** - היה לו מבחוץ[מח] מקום צנוע, **דְּשָׁדֵי בֵּיהּ פְּשִׁיטֵי דְּשָׁקֵיל** - שכל אדם שהקיז לו דם היה זורק בו את המעות שהיה המקיז נוטל עבור ההקזה, וכיון שהיה זה מבחוץ, **דְּאִית לֵיהּ** - מי שהיו לו מעות לשלם **שָׁדֵי בֵּיהּ** - היה זורק שם, **דְּלֵית לֵיהּ לָא מִיכְסִיף** - ומי שלא היו לו מעות, לא התבייש שלא לתת, שהרי אבא אומנא לא ראה אם נתן או לא. **ועוד מעלה היתה בו, כִּי הֲוָה אִתְרְמֵי לֵיהּ צוּרְבָּא מֵרַבָּנָן** - שכאשר היה מזדמן אליו תלמיד חכם להקיז לו, **אַגְרָא מִינֵּיהּ לָא שָׁקֵיל** - לא היה נוטל ממנו שכר, כלומר, אף אם היה לו לשלם, היה אומר לו במפורש שלא יניח שכר במקום המיועד, ואם היה מניח היה מחזיר לו את המעות בעל כרחו[מט]. **וּבָתַר דְּקָאֵי** - וכשעמד התלמיד חכם מלהקיז **יָהֵיב לֵיהּ פְּשִׁיטֵי** - נתן לו אבא אומנא מעות, **וְאָמַר לֵיהּ, זִיל בְּרִיא נַפְשָׁךְ** - לך קנה מאכל להבריא את עצמך[נ].

אביי רצה לבדוק את מעשי אבא אומנא, והגמרא מספרת מה עשה לשם כך:
יוֹמָא חַד שַׁדַּר אַבַּיֵי זוּגָא דְּרַבָּנָן לְמִיבְדְּקֵיהּ - יום אחד שלח אביי שני תלמידי חכמים לבדוק את אבא אומנא במעשיו. כשבאו לביתו **אוֹתְבִינְהוּ וְאַכְלִינְהוּ וְאַשְׁקִינְהוּ** - הושיבם והאכילם והשקם[נא], **וּמָךְ לְהוּ בִּיסְתַּרְקֵי בְּלֵילְיָא** - ובלילה קיפל והניח תחתיהם מצעים [כרים וכסתות] של צמר[נב] לישון עליהם.

לח. בתוספות הרא"ש (ד"ה מ"ל) ביאר את הקושיא, שהרי רב נחמן היה גר במחוזא, שאף שהיא רחוקה מארץ ישראל, מכל מקום הרי היא בסוף תחומי מדינת בבל במקום הסמוך ביותר לארץ ישראל מכל מדינת בבל, וגם לא היה שום יישוב בין עיר זו לארץ ישראל. ולפיכך מקשה הגמרא, שבאופן כזה לא רק בארץ ישראל וחוץ לארץ [שהן גבירה ושפחה] הדין הוא שצריך להתענות, וכפי שמדויק מדברי רב נחמן, אלא גם בשתי ערים בחוץ לארץ עצמה [שהן שפחה ושפחה], אף שהן רחוקות זו מזו, כיון שאין יישוב אחר ביניהן, נחשבת האחת סביבות השניה, ואם נפל דבר באחת מהן מתענים בני העיר השניה, וכפי שאכן גזר שמואל באופן כזה [אך ודאי אין כוונת הקושיא שכשיש מגיפה במקום אחד יתענו בכל מקום בעולם, אלא רק באופן האמור].
לט. לעיל אמר שמואל שהטעם שיש להתענות בנהרדעא כשיש מגיפה בבי חוזאי אף שהם מרוחקים, הוא משום שאין דבר המפסיק ביניהם, וכאן מתרצת הגמרא לשיטתו שטעמו דווקא משום שהולכות שיירות משם לכאן. ויש לומר, שזו אכן היתה כוונת דבריו, שמשום שאין דבר המפסיק ביניהם לפיכך הולכות שיירות משם לכאן, לכן יש חשש שתתלווה עמם המגיפה ותגיע גם לכאן. מהרש"א (מ"ל ד"ה ליכא).
מ. וכן כשפרצה מגיפה בארץ ישראל, אלמלא הטעם שהיא נחשבת גבירה וחוץ לארץ שפחה, לא היו מתענים בחוץ לארץ, כיון שהמקומות רחוקים זה מזה ואין שיירות מצויות מזה לזה [ואף שאין מקום יישוב שמפסיק ביניהם אין זו סיבה לגזור תענית]. תוספות הרא"ש (שם).
מא. בזמנם היו לפעמים מוציאים דם מהגוף לצורך רפואה, והיו אומנים מיוחדים שהיו עושים זאת על ידי כלי מיוחד, ואחד מהם היה אבא המוזכר כאן.
מב. רש"י (ד"ה שלמא). ורבינו גרשום (ד"ה אמי) פירש, שהיו מכריזים עליו שלום בשמים.
מג. היעב"ץ (ד"ה ולאביי) ביאר מעלת אביי ורבא שזכו לקבל שלום מן השמים [מלבד אבא אומנא שמעלותיו מפורטות להלן], שאביי היה רגיל לומר שלעולם יהא אדם מרבה שלום עם אחיו וקרוביו וכל אדם כדי שיהא אהוב למעלה, כמבואר בברכות (יז.), וגם עסק בגמילות חסדים בנוסף לעסקו בתורה, כמבואר בראש השנה (יח.), והרי עיקר גמילות חסד עם העני הוא בערב שבת, כפי שמצינו שהיו חכמים שנזהרו בכך, כגון רבי חנינא בכתובות (סז:), וכיון שהיה עושה שלום בין העני להקב"ה [על ידי שהיה מפרנסו ומשמחו] בערב שבת, לפיכך היו שולחים לו שלום מלמעלה בערב שבת. ולגבי רבא מצאנו שהיה מחזר אחר השלום בערב יום הכפורים, כמבואר בנדרים (נ.) [שהלך לפייס את רב יוסף בערב יום הכפורים], לפיכך היו שולחים לו שלום בערב יום הכפורים. וראה מה שביאר בקרן אורה (ד"ה מגמ), מדוע היו נותנים להם שלום מן השמים כשכר על מעשיהם בזמנים אלו.
מד. כל הענין מבואר על פי מהרש"א (מ"ל ד"ה משום). ובמנחת יהודה (ד"ה מ"ל) הוסיף לבאר, שהטעם שאביי לא היה יכול לעשות כמעשי אבא אומנא, הוא משום שאמרו בקידושין (פג.) על הגרע, שהוא אומן המקיז דם [על שם שמגרע את הדם. רש"י (שם ד"ה והגרע)], שכיון שעיסוקו עם הנשים סורו רע [כלומר, מנהגו רע וקרבותו רעה. רש"י (שם ד"ה סורו)], ועוד, שאסור לאדם לשנות ממלאכת אבותיו, ולכן היה עליו להיות ראש ישיבה. ומכל מקום אבא אומנא היה מקיז דם, משום שהיתה זו אומנות אבותיו ולפיכך מותר לו ואף מחוייב לעסוק באומנות זו, והוא אכן התנהג בזה בחסידות יתירה כמובא להלן.
מה. ולתוכו היו מקיזים את הדם. על פי רש"י (ד"ה לתוכו) [ראה עוד בשבת (קנד: וברש"י שם ד"ה לתומני)]. ורבינו גרשום (ד"ה לתוכו) פירש, שהיה בבגד מקום להניח בו את כלי ההקזה.
מו. רש"י שבעין יעקב (ד"ה לתוכו), מובא בהגהות וציונים.
מז. וכיון שהיה נזהר להתגבר על יצרו הרע בהקזת הנשים בכל יום, ואמרו חז"ל (קידושין ל:) יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום, ונמצא שבכל יום היה הורג יצר הרע חדש, לכן זכה לקבל שלום בכל יום. בן יהוידע (ד"ה מגמ).
מח. על פי גירסת ספרים אחרים 'מאבראי'. מהרש"א (ד"ה מעייהו), מובא בהגהות וציונים.
מט. בניהו (ד"ה ומי). והוסיף, שלא היתה בכך בושה לאותו תלמיד חכם, כיון שאבא אומנא אמר לו שהוא נדר לכבוד התורה להקיז לתלמידי חכמים בחינם, ורק על דעת כן הוא מקיז לו.
נ. שכן ביום ההקזה יש לאכול ולשתות הרבה, כמבואר בשבת (קכט.). מנחת יהודה (ד"ה כי).
נא. כלומר, שטרח בזה בעצמו ולא על ידי שליח, משום חיבוב מצוה. וכמו שמצאנו בשם בן נח (בראשית יד יח) 'ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון' [שהוא שם בן נח (מדרש לג: ועוד)], שאף שהיה כהן לאל עליון, והדין הוא שאסור להשתמש בכהן (ירושלמי נדרים פ"ו ה"ה), מכל מקום משום שמצות צדקה והכנסת אורחים גדולה מאוד, טרח בזה בעצמו ולא על ידי שליח. קרבן תודה (ד"ה מומניהו).
נב. על פי רש"י (ד"ה ומך) והערוך (ערך נסתרקי).

לְצַפְּרָא כַּרְכִינְהוּ **וְשַׁקְלִינְהוּ** - בבוקר גללו התלמידים את מצעי הצמר שישנו עליהם ונטלום[א], **וְקָמוּ וְנָפְקוּ לְהוּ לְשׁוּקָא** - ויצאו לשוק עם המצעים, כאילו רוצים הם למוכרם.

יצא אף אבא אומנא לשוק[ב], **וַאֲשְׁכְּחִינְהוּ** - ומצא את התלמידים. **אָמְרוּ לֵיהּ, לְשַׁוּוֹיֵהּ מַר הֵיכִי שָׁוּוּ** - ישום הרב את המצעים כמה שוים הם, ויביא לנו את דמיהם כדי לקנותם. ובכך רצו לבודקו, אם יחשדם בגניבה, או אם ישום את המצעים בפחות מדמיהם [כדי להשיב לעצמו חלק מהפסד הגניבה]. **אָמַר לְהוּ** אבא אומנא, **הָכִי וְהָכִי** - כך וכך הם שוים[ג]. **אָמְרוּ לֵיהּ, וְדִלְמָא שָׁוּוּ טְפֵי** - שמא המצעים שוים יותר מהסכום שאותו אמרת. **אָמַר לְהוּ, בְּהָכִי שַׁקְלִינְהוּ** - בסכום זה קניתי מצעים כגון אלו[ד]. **אָמְרוּ לֵיהּ, דִּידָךְ נִיהוּ** - באמת מצעים אלו שלך הם, **וְשַׁקְלִינְהוּ מִינָּךְ** - ולקחנום ממך כדי לנסותך אם תחשוד בנו בגניבה[ה].

ועוד **אָמְרוּ לֵיהּ** התלמידים לאבא אומנא, **בְּמָטוּתָא מִינָּךְ** - בבקשה ממך, אמור לנו, **בְּמַאי חֲשַׁדְתִּינַן** - במה חשדתנו כשלקחנו את המצעים. **אָמַר לְהוּ, אָמֵינָא** - אמרתי בדעתי, ודאי מצות **פִּדְיוֹן שְׁבוּיִים אִיקַּלַּע לְהוּ לְרַבָּנָן** - הזדמן לחכמים, **וְאִפְּסִיפוּ לְמֵימַר לִי** - והתביישו לומר לי מיד לתת את המצעים עבור פדיון השבויים[ו], ולכן באו לישון אצלי, כדי לקחת את המצעים שלי למוכרם ולפדות בדמיהם[ז].

אָמְרוּ לֵיהּ התלמידים, **הַשְׁתָּא** - עתה לאחר שסיימנו לבדוק את מעשיך, מכיון שלא רצינו לקחת את המצעים אלא כדי לנסותך, **נְשַׁקְלִינְהוּ מַר** - קח אותם כי שלך הם. **אָמַר לְהוּ** אבא אומנא, **מֵהַהוּא שַׁעְתָּא** - מאותו זמן שסברתי שלקחתם אותם לפדיון שבויים[ח], **אַפַּחְתִּינְהוּ מִדַּעְתַּאי** - הסחתי דעתי מהם ונתתים **לְצָדָקָה**, ולכן איני רוצה ליטלם[ט].

★

הגמרא מביאה את המשך המעשה בצדיקים שקיבלו שלום מן השמים:

הַוָּה קָא חָלְשָׁא דַּעְתֵּיהּ דְּרָבָא - היה רבא מצטער על כך שאינו זוכה לקבל שלום מן השמים אלא בערב יום הכפורים, **מִשּׁוּם** מעלתו **דְּאַבָּיֵי** שזוכה לקבל שלום מן השמים בכל ערב שבת. **אָמְרוּ לֵיהּ** לרבא מן השמים[י], **מִפָּתְיָךְ דְּקָא מַגְנֵית אַפּוּלָּהּ כְּרַכָּא** - דייך שזכויותיך מגינות על כל יושבי עירך[יא].

★

מעשה נוסף בענין זכויות מיוחדות של אנשים:

רַב בְּרוֹקָא חוֹזָאָה - שהיה ממקום ששמו בי חוזאי, **הֲוָה שָׁכִיחַ בְּשׁוּקָא** - היה מצוי בשוק דְּמקום הנקרא **בֵּי לֶפֶט, וַהֲוָה שָׁכִיחַ אֵלְיָהוּ גַּבֵּיהּ** - היה אליהו הנביא מצוי אצלו. **אָמַר לֵיהּ** רב ברוקא לאליהו, **אִיכָּא בְּהַאי שׁוּקָא** - האם יש כאן בשוק אדם שהוא **בַּר עָלְמָא דְּאָתֵי** - בן עולם הבא[יב]. **אָמַר לֵיהּ, לָא. אַדְּהָכִי וְהָכִי**

א. **לכאורה** תמוה, כיצד עשו זאת, הרי אסור לגנוב אף על מנת לצער (ב״מ סב:). בעין אליהו (ד״ה לפרש) תירץ על פי דברי השיטה מקובצת (ב״מ סז ד״ה על), שמביא שיש מפרשים שהאיסור בגניבה על מנת לצער הוא אף כשאינו רוצה לעכב את הגניבה בידו וגונב ממנו רק כדי לצערו [ולהשיב לו לאחר מכן], וכתב שלא נראה לפרש כך, שהרי במעשים שבכל יום עושים כך, ולכך מביא שיש מפרשים, שודאי האיסור הוא רק כשבדעתו לעכב את הגניבה בידו, אך אינו גונב בשביל איזו הנאה, אלא רק כדי לצערו. ולפי זה במעשה זה, שודאי לא רצו התלמידים לעכב בידם את המצעים, לא היה להם איסור לעשות זאת. ובשפת אמת (ד״ה כרכינהו) יישב זאת, שכפי שסופר לעיל (כא:) דרכו של אבא אומנא היה לגמול חסד ולהקיז בחינם לעניים, ואף כאן הוא הכיר בתלמידים שעניים הם ואין להם על מה לשכב בביתם, ומשום כך נתן להם את המצעים במתנה. ובבן יהוידע (ד״ה לפרש) הביא דברי השיטה מקובצת הנ״ל, אולם כתב שעדיין קשה לשיטת היש מפרשים שאסור אף כשדעתו להחזיר, והביא מכמה וכמה פוסקים שנקטו כן לדינא. ולכן כתב ליישב, שהם לא עשו זאת בסתר אלא בפני בני הבית שראו אותם לוקחים את המצעים, ולכן זה אינו נחשב גניבה ולא גזילה [שנראה כאילו הסכימו לכך]. והוסיף, שאף אין זה כשואל שלא מדעת שנחשב גזלן (ב״מ מג.), משום שרק כשכוונתו להשתמש בחפץ הרי זה נחשב שאילה, וכאן הרי הם כלל לא רצו להשתמש במצעים אלו, אלא נטלו אותם רק לנסותו, ולכן אין זו שאילה ואין זה גניבה.

ב. **על** פי הגירסא המובאת בדקדוקי סופרים (מות ת, מוסף נהגהות ויוויס), וכתב שהיא נוסחא מעולה.

ג. **אבא** אומנא אכן רצה לתת לתלמידים את שויים של המצעים [ולא אמר זאת רק כתשובה לשאלתם]. רבינו גרשום (ד״ה אמר).

ד. **בן** יהוידע (ד״ה אלא דידך).

ה. **לא** היה די במה שאמרו ׳דידך נינהו׳ שהם שלו, והוצרכו לומר לו ׳ושקלינהו מינך׳ שהם שלקחו ממנו, כדי שלא יחשוב שאדם אחר לקחם מביתו והם קנו ממנו, אלא אלו הם המצעים שאנו לקחנו ממך בבוקר. בן יהוידע (שם).

ו. **אף** שגבאי צדקה אינו מתבייש לבקש צדקה עבור אחרים, יש לומר שהתביישו לבקש משום שהיו נצרכים לכך עבור קרוביהם השבויים, ולכן גם אמר בלשון ׳איקלע להו לרבנן׳, שתיבת ׳להו׳ מיותרת, אלא כוונתו שצריכים זאת לצרכם, דהיינו לצורך קרוביהם שנחשב צרכם. בן יהוידע (ד״ה וכפיפו). עיין שם ביאור נוסף.

ז. **בשפת** אמת (ד״ה כרכינהו) ביאר מה הועיל במחשבה זו לדונם לכף זכות, וכי מותר לגנוב לצורך פדיון שבויים. לפי מה שביאר במעשה זה [הובא לעיל בהערה], שהכיר אבא אומנא בתלמידים שעניים הם ואין להם במה לשכב, ונתן להם את המצעים במתנה כדי לשכב עליהם בביתם, אמנם הוא הרי לא נתנם להם כדי למוכרם בשוק, וממילא כאשר הם יצאו עמהם לשוק היה מקום לחושדם שיש להם במה לשכב, ונטלו את המצעים כדי למוכרם ולהרויח, וזו כוונת שאלתם ׳במה חשדתינן׳ כשראית שאנו רוצים למוכרם. ועל כך השיב אבא אומנא, שחשב שאף שאכן אין להם במה לשכב, שמא נזדמן להם פדיון שבויים, ולכן הם מוכרים אותם.

ח. **בשפת** אמת (שם) כתב לפי ביאורו שאבא אומנא נתן להם את המצעים במתנה, שמה שאמר שמאותה שעה הסיח דעתו מהמצעים, כוונתו מאותה שעה שנתנם לתלמידים לשכב עליהם.

ט. **אף** שדברים שבלב אינם דברים, ומה שגמר בדעתו ליתנם לצדקה אינו נדר עד שיוציא בפה, ונמצא שלא היה לו שום חיוב בזה אלא היה מותר לו להשתמש במצעים אלו, מכל מקום נהג אבא אומנא במדת חסידים, שכשגמרו בלבם לתת דבר לעניים, מקיימים נדבתם ונותנים זאת לצדקה, ואינם חוזרים בהם אף אם התברר שהיה זה בטעות. על פי מאירי (ד״ה מעשה).

י. **בהגהות** הב״ח (מות ת) גרס שאמרו לו זאת בחלום.

יא. **רבא** היה ראש הישיבה של כל העיר מחוזא, וזכה לכך מברכת רב יוסף שיהיה ראש לכל העיר (יומא נג:). מהרש״א (מ״ח ד״ה הוה). ואף שבני מחוזא היו רשעים, כלשון הגמרא בראש השנה (יח.) שהטובים שבהם נקראים בני גיהנם, הגין עליהם רבא בזכותו. יעב״ץ (ד״ה דקא), עין אליהו (ד״ה מסתיין).

לכאורה קשה, מה הטעם בזה שהגינה זכותו על בני עירו לכך שקיבל שלום רק בערב יום הכפורים, הרי ראוי להיות להיפך, שכיון שזכותו גדולה כל כך ראוי לשאול בשלומו בכל יום, או לכל הפחות בכל ערב שבת. ובלשמוע בלימודים (ד״ה מסתיין) תירץ קושיא זו, שיתכן שבכך ששאלו בשלומו בערב יום הכפורים הראו לו שזכותו גדולה להגן על בני עירו ביום הכפורים, שלא יענשו על מה שעשו כל השנה, אף שרשעים היו [כמובא לעיל]. ואמרו לו, בזה שאתה מגין על כל בני עירך ביום הכפורים, ׳מסתייך׳ דהיינו מתמלא חסרונך [כפי התרגום של ׳די מחסורו׳ (דברים טו ח) שהוא ׳כמיסת חסרוניה׳, דהיינו, מילוי חסרונו] שאתה מקבל שלום רק בערב יום הכפורים ולא בכל יום או בכל ערב שבת, שהרי בכך ניכר שזכותך מגינה על בני עירך ביום הכפורים. ובבן יהוידע (ד״ה מסתיין) ביאר, שאמרו לו, מכיון שאתה מגין בזכויותיך על כל בני עירך, נמצא שיש להם חלק בשלום שאתה מקבל, והם אינם ראויים לקבל חלק בשלום בכל ערב שבת [וכל שכן שלא בכל יום], אלא רק פעם אחת בשנה. ועוד ביאר, שמתוך שזכותך גדולה כל כך עד שאתה מגין על כל בני עירך, אם גם תקבל שלום בכל ערב שבת יתקנאו בכך המקטרגים [וירצו להזיק לך], ולכן דייך לקבל שלום רק פעם אחת בשנה. עיין שם ביאורים נוספים, וכן במה שביאר מדוע אביי לא זכה שתגן זכותו על בני עירו כמו רבא. ויש שביארו, שאמרו לו שכיון שהוא רואה את בני עירו בכל יום שבזכותו הם חיים בשלום למרות רשעותם, הרי זה כקבלת שלום בכל יום מן השמים.

יב. **אף** שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (סנהדרין נ.), היינו דווקא לאחר שמת ונידון בחיבוט הקבר ובעונשי גיהנם, שהמיתה והעונשים מכפרים עליו ונעשה בן העולם הבא, ושאלת רב ברוקא אם יש כאן בן העולם הבא, היינו כמות שהוא חי עתה ללא צורך בכפרה קודם לכן. תורת חיים (שם פח: ד״ה שנאמר). ובלשמוע בלימודים (שבת קנג. ד״ה מהספדו) ביאר הענין על דרך משל, לאנשים הסוחרים בשותפות וחלקיהם אינם שוים, שיש אחד שיש לו חלק גדול ויש שחלקו קטן, שהמסחר נקרא על שם האיש שחלקו הוא הגדול מכולם. כך לכל ישראל יש חלק לעולם הבא, לכל אחד כפי מעשיו וזכויותיו, אך הצדיק שרבות זכויותיו מכולם ויש לו חלק גדול לעולם הבא, העולם הבא נקרא על שמו שהוא ׳בן העולם הבא׳, ושאר ישראל הם שותפים שלו ויש להם ׳חלק׳ בעולם הבא כפי זכויותיהם. וכעין זה ביאר בסוגיין (ד״ה מי), עיין שם ביאור נוסף.

המהרש״א (מ״ח ד״ה אלמלא) ביאר שאלתו של רב ברוקא, שנסתפק במה שאמר רבי שמעון (סוכה מה:) ׳ראיתי בני עליה והם מועטים׳, אם יש כאן בשוק אחד מהם. וראה עוד בביאור הענין בגאון יעקב (על עין יעקב, ד״ה ר׳ נחוקף). ובעיון יעקב (ד״ה אלמלא) ביאר השאלה, איזה הוא שבטוחים בו שלא יבוא לידי חטא ויזכה ודאי לעולם הבא, ועל כך משיב להלן על אלו שמזכים את הרבים למונעם מן החטא ומן העצבות, והמזכה את הרבים אין חטא בא על ידו (מכות פ״ה מי״ח), וממילא זוכה לעולם הבא.

לצפרא כרכינהו ושקלינהו וקמו ונפקו להו לשוקא [ו] ואשכחינהו א"ל לשיימיה מר היכי שוו א"ל הכי והכי א"ל ודלמא שוו טפי א"ל בהכי שקלינהו [ז] אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך אמרו ליה במטותא מינך במאי חשדתינן א"ל אמינא פדיון שבויים איקלע להו לרבנן ואכסיפו למימר לי אמרו ליה השתא נשקלינהו מר אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתייך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל [ח] איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא [ג] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא [ד] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא [ט] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת [י] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי [יא] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מברחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר [יב] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [יג] ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [יד] אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת [טו] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [טז] הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [יז] כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד [יח] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [יט] כי תני ההיא באגמא: [כ] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [כא] כבובי דציידי: על החרב וכו': ת"ר [כב] חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת שהרי אם אכלה שניהם אינה משולחת דהא לא אכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם להיות רעיבה והא דנקט אכלה אחד מהם רבותא הוי דאע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת:

כמלא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתייך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל [ח] איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא [ג] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא [ד] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא [ט] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת [י] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי [יא] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מברחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר [יב] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [יג] ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [יד] אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת [טו] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [יז] הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [יז] כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד [יח] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [יט] כי תני ההיא באגמא: [כ] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [כא] כבובי דציידי: על החרב וכו': ת"ר [כב] חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

לצפרא כרכינהו וקמו ונפקו לשוקא [ו] ואשכחינהו א"ל לשיימיה מר היכי שוו א"ל הכי והכי א"ל ודלמא שוו טפי א"ל בהכי שקלינהו [ז] אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך אמרו ליה במטותא מינך במאי חשדתינן א"ל אמינא פדיון שבויים איקלע להו לרבנן ואכסיפו למימר לי אמרו ליה השתא נשקלינהו מר אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתייך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל [ח] איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא [ג] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא [ד] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא [ט] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת [י] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי [יא] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מברחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר [יב] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [יג] ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [יד] אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת [טו] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [יז] הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [יז] כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד [יח] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [יט] כי תני ההיא באגמא: [כ] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [כא] כבובי דציידי: על החרב וכו': ת"ר [כב] חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

לצפרא. נקר [שופטים ז, ג]. מסתייך. ליין [ברכות נה.]. מגנית. שומר [ע"פ ע"ז טז.]. ולא רמי חוטא. זה לשון תליית לילית כדתניא בעלמא (תענית דף כב.) לא רמי חוטי [שבת קיח:]. האידנא. עכשיו [סוכה יח.]. [דשתנא]. נוטריקון ד' לרך ש' נשיס [ע"ז כד:]. השדפון. נמטושות. ירקון. מולי. חיה רעה. משכלת נמי מלס [לעיל יט.]. כובי דציידי. כובע, לריף קטן כמו כובע דלידי [גיטין סח. עי' שם בהגרי"פ].

הגהות וציונים [ו] בכמה דפו"י (וכ"ה בע"י דפו"ר) ליתא לעיל תיבת "לצפרא" (ותיבת "בלילא" נמשך לאחריו) והגירסא היא בלילא כרכינהו וכו' להו לשוקא למחר סליק ליה לשוקא ואשכחינהו (והיא נוסחא מעולה, דק"ס): [ז] צ"ל בהכי שקלתינהו, כלומר קניתם דוגמתם בכך וכך (יעב"ץ), ובכת"י ליתא התיבות הבאות "אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך", ועיין בן יהוידע: [ג] בכת"י ובע"י אדהכי והכי אתא ההוא גברא: [ד] (גי' הערוך זנדוקא] (גלוין): [ה] [צ"ל דשתנא, עי' ע"ז כד ע"ב וכן גי' הערוך] (גלוין): [ו] צ"ל אמרת (רש"ש), וכ"ה בע"י: [ז] ס"א תרי אחי (גלוין), כ"ה בדפו"ר ונשתבש אח"כ (דק"ס): [ח] [גי' ריף ורא"ש על השדפון וכו'] (גלוין) וריש דברייתא ליתא וכ"ה בכת"י וכן משמע מרש"י, דלהגי' שלפנינו נראה דר"ע פליג את"ק דברייתא וא"כ לא תקשי ממתניתין דמתני' אתיא כת"ק ובעינן מלא פי תנור (דק"ס), ועיין קרן אורה: [ט] [גי' ר"ף ורא"ש ברחה] (גלוין): [י] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי עי"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): [יא] הנקודתיים ט"ס ובדפו"י ליתא וצ"ל באגמא גופא (בדפו"י גופה), וכ"ה ברבינו גרשום וכן משמע בהגהות הכ"ח אות ט: [יב] צ"ל בכובי, וכ"ה בכת"י ובר"ן (דק"ס, ממ"נ), ועי' רש"ש וברש"י: [יג] בדפו"י (וכ"ה ברש"י ואוקימנא למתני' לקמן דנראה באשקלון שדפון כמלא פי תנור תבואה כלומר כשיעור פי תנור נשדפה תבואה בשדה וגזרו תענית ואיבעיא לן [יד] האי שדפון דמשערינן ליה בשדה שיעור ככיסוי פי התנור הוא. אי כשיעור דרא רפתא דהדר לפומא דתנורא ועלתה בתיקו. וכן נמי א"ר עקיבא וכן בארבה ובחסיל אפילו לא נראה אלא כנף אחד בא"י מתריעין עליהן מיד: פיסקא ועל חיה רעה ת"ר חיה רעה בזמן שהיא משולחת כו' ואוקימנא איזו היא [טו] משולחת שנראתה בעיר בלילה אי נמי נראתה בשדה ביום אינה משולחת. ראתה שנים ורצתה אחריהן משולחת אבל ראתה אותם ונחבאת מפניהם אי נמי לא נחבאת אלא עמדה בשדה הסמוכה לאגם אינה משולחת. טרפה שנים באגם ואכלה אחד מהם משולחת ואם לא אכלה ולא אחד מהם אינה משולחת והני מילי באגם אבל שלא במקום אגם אע"פ שלא אכלה אלא רצתה אליהם משולחת: פיסקא ועל החרב מתריעין. ת"ר אין צ"ל חרב שאינה של שלום שודאי מתריעין אלא אפי' חרב של שלום מתריעין שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה יאשיהו ונהרג דכתיב ויורו המורים למלך יאשיהו ואמר עשאוה ככברה ולמה נענש מפני שלא נמלך בירמיהו כך הוה ניח נפשיה שמעיה ירמיהו דהוה קאמר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ירמיהו רוח אפינו משיח ה':

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) [עי' ע"ז דף כד:], ג) פאה פרק א מ"א, ג) לעיל דף יט., ד) לקמן בעמוד ב.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' חלמא דעתיה דרבא משום דאיתחזי ליה בחלמא אמרו ליה מסתייך: (ג) שם הוי בר עלמא דאתי הוא קרא ליה ולא אתא לגביה רהט בתריה ז"ל: (ג) שם מ"ט לית לך חוטי ומיימת מסאני אוכמי כו' דיהודאה חזא דכי הוו גזרי: (ד) רש"י ד"ה מסתייך כו' שלח כמנהג היהודים. נ"ב עי' בפוס' פרק בן סורר ומורה דף ע"ד וצפ' הכופם דף נ"ט: (ה) ד"ה זנדוקנא כו' המסורין של מלך הס"ד: (ו) ד"ה עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחבירו היא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב הס"ד: (ז) ד"ה שדפון כו' מי נמי מעשה שהיה כך היה הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' והאי דקתני נראתה ביום אעיר קאי לאם נראתה בשדה אפילו ביום אינה: (ט) ד"ה כי תניא כו' לפי שאינו לא נאגם גופא דכיון דהיינו: (י) ד"ה אין צריך לומר כו' שמתריעין עליה הס"ד ומה"ד שלח כו':

רבינו גרשום

כרכינהו להני ביסתרקי למזבן ואמרי ליה כ"ע לישיימינהו מר. אמר להו הכי והכי שוו דבעי למיהב שווי' אילו בסתרקי להנהו זוגא דרבנן א"ל ההוא זוגא דרבנן חשדתינן דאתינן לוותך לישקלינהו מר לבסתרקי דלא בעינא להו. מסאני אוכמי. כנכרים ולא רמו חוטי. ציצית: מפני שהיא מכה מהלכת. שלאחר שנראה כל שהוא אינו מפסיק: שניהם אינה משולחת דאקראי היא מחמת רעבתינתא. א"נ בשדה ביום מסיים הברייתא בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת לפי שלבה גסה באגם שהיא מצויה שם. בשדה שאינה סמוכה לאגם עמדה משולחת. באגם גופיה לא הוה משולחת עד דאכלה [ט] מהן. כובי דאגמא דציידי. צריפין דיוורין קטנים שדרין בהן ציידים ועל אותו גג עלתה דס"ד לא חשיב גג קמ"ל:

ליקוטי רש"י

צפרא. נקר [שופטים ז, ג]. מסתייך. ליין [ברכות נה.]. מגנית. שומר [ע"פ ע"ז טז.]. ולא רמי חוטא. זה לשון תליית לילית כדתניא בעלמא (תענית דף כב.) לא רמי חוטי [שבת קיח:]. האידנא. עכשיו [סוכה יח.]. [דשתנא]. נוטריקון ד' לרך ש' נשיס [ע"ז כד:]. השדפון. נמטושות. ירקון. מולי. חיה רעה. משכלת נמי מלס [לעיל יט.]. כובי דציידי. כובע, לריף קטן כמו כובע דלידי [גיטין סח. עי' שם בהגרי"פ].

עין משפט נר מצוה

כא א מיי' פ"ב מהלכות תעניות הל' י טוש"ע ח"ח סי' תקעו סעיף ט: כב ב ג ד ה ו מיי' שם הלכה ז ח טוש"ע שם סעיף ו ז: כג ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ח:

גליון הש"ס

גמ' איכא בהאי שוקא. עיין בתורת חיים סנהדרין דף פח ע"ב ד"ה שלמו מתם:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן רש"י ד"ה הכי קאמר וכו' והאי דקתני נראתה ביום אשדה וכו'. נמחק מלת מאדה ונ"ב ל"ל מעיר:

רבינו חננאל

רבא מגנא זכותיה אכולא כרכא: א"ל ר' ברוקה לאליהו הראיני אדם שהוא מבני העוה"ב א"ל זה. הלך אחריו שאלו אמר לו שומר האסורים אני ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ולא רמינא ציצית כי היכי דלא לרגשו דאנא יהודאי. וכי שמענא דגזרה על ישראל מהודענא להון ובעו רחמי ומבטלי. דורדיא שמרים של יין. דשתנא נדה. וזה הנראה בבגדיה ככתם דמיה הן. תוב א"ל אליהו הני נמי בני עלמא דאתי נינהו ושאלינהו ואמרו ליה משמחי לב עציבי אנן כלומר יש לנו חן שפה ודברים המסירים עצב מן הלב וכי חזינן נמי צערא בין גברא לחבריה או בין גברא לאתתיה טרחינן ועבדינן שלמא ביניהו: על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון וקי"ל כר' עקיבא דברייתא דתני על השדפון ועל [הירקון] (הארבה) בכל שהוא ואוקימנא למתני' לקמן דנראה באשקלון שדפון כמלא פי תנור תבואה כלומר כשיעור פי תנור נשדפה תבואה בשדה וגזרו תענית ואיבעיא לן [יד] האי שדפון דמשערינן ליה בשדה שיעור ככיסוי פי התנור הוא. אי כשיעור דרא רפתא דהדר לפומא דתנורא ועלתה בתיקו. וכן נמי א"ר עקיבא וכן בארבה ובחסיל אפילו לא נראה אלא כנף אחד בא"י מתריעין עליהן מיד: פיסקא ועל חיה רעה ת"ר חיה רעה בזמן שהיא משולחת כו' ואוקימנא איזו היא [טו] משולחת שנראתה בעיר בלילה אי נמי נראתה בשדה ביום אינה משולחת. ראתה שנים ורצתה אחריהן משולחת אבל ראתה אותם ונחבאת מפניהם אי נמי לא נחבאת אלא עמדה בשדה הסמוכה לאגם אינה משולחת. טרפה שנים באגם ואכלה אחד מהם משולחת ואם לא אכלה ולא אחד מהם אינה משולחת והני מילי באגם אבל שלא במקום אגם אע"פ שלא אכלה אלא רצתה אליהם משולחת: פיסקא ועל החרב מתריעין. ת"ר אין צ"ל חרב שאינה של שלום שודאי מתריעין אלא אפי' חרב של שלום מתריעין שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה יאשיהו ונהרג דכתיב ויורו המורים למלך יאשיהו ואמר עשאוה ככברה ולמה נענש מפני שלא נמלך בירמיהו כך הוה ניח נפשיה שמעיה ירמיהו דהוה קאמר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ירמיהו רוח אפינו משיח ה':

[-בינתיים] חֲזָא לְהַהוּא גַּבְרָא - ראה אליהו אדם אחד, דַּהֲוָה סָיֵים מְסָאנֵי אוּכְמֵי - שנעל מנעלים שחורים שלא כמנהג היהודים[יג], וְלָא רָמֵי חוּטָא דִּתְכֶלְתָּא בְּגִלֵּימֵיהּ - ולא הטיל חוטי תכלת, דהיינו ציצית בבגדו[יד]. אָמַר לֵיהּ אליהו לרב ברוקא, הַאי - אדם זה בַּר עָלְמָא דְּאָתֵי - בן העולם הבא הוא. רְהַט בַּתְרֵיהּ - רץ רב ברוקא אחרי אותו אדם[טו], וְאָמַר לֵיהּ, מַאי עוֹבָדָךְ - מה מעשיך. אָמַר לֵיהּ, זִיל הָאִידְנָא וְתָא לְמָחָר - לך עתה ובא לכאן מחר, ואומר לך. לְמָחָר פגש שוב רב ברוקא את אותו אדם, וְאָמַר לֵיהּ, מַאי עוֹבָדָךְ - מה מעשיך. אָמַר לֵיהּ, זַנְדוּקָנָא אֲנָא - הנני שומר בית האסורים של המלך[טז], וְאָסַרְנָא - ואת היהודים שנאסרו שם אני אוסר, כאשר גַּבְרֵי לְחוּד וְנָשֵׁי לְחוּד - הגברים בפני עצמם והנשים בפני עצמן, וְרָמֵינָא פּוּרְיָאי בֵּין הָנֵי לְהָנֵי - ואני מניח מיטתי בין הגברים לנשים, כְּדֵי הֵיכִי דְּלָא לֵיתוּ לִידֵי אִיפּוּרָא - כדי שלא יבואו לידי איסור. וכן כִּי חָזֵינָא [-כשאני רואה] בַּת יִשְׂרָאֵל הנמצאת בבית האסורים דְּיָהֲבִי נָכְרִים עֲלָהּ עֵינַיְיהוּ - שהנכרים בעלי בית האסורים נתנו בה עיניהם לעבור בה עבירה, מָסַרְנָא נַפְשַׁאי וּמַצֵּילְנָא לָהּ - אני מוסר נפשי להצילה מהם. והיה מעשה בענין זה, יוֹמָא חַד הֲוָות נַעֲרָה מְאוֹרָסָה גַּבָּן - יום אחד היתה אצלנו בבית הסוהר נערה מאורסה מישראל, דְּיָהֲבוּ בָּהּ נָכְרִים עֵינַיְיהוּ - שהנכרים נתנו בה עיניהם לעבור בה עבירה, וּשְׁקַלְי הוּרְדְיָא דְּחַמְרָא - לקחתי שמרי יין אדומים כדם, וּשְׁדַאי לָהּ בְּשִׁיפּוֹלָהּ - ושפכתי בשולי בגדיה[יז], וַאֲמַרִי - אמרתי לנכרים, כתם זה הנראה בבגדיה כתם דמיה הוא[יח], וּדְיִסְתְּנָא הִיא - דרך נשים לה [נדה היא][יט], ומאוסה היא.

רב ברוקא מברר את הנהגותיו של אותו אדם:

אָמַר לֵיהּ רב ברוקא, מַאי טַעֲמָא לֵית לָךְ חוּטֵי - מדוע אין לך ציצית בבגדך, וְרָמֵית מְסָאנֵי אוּכְמֵי - ואתה לובש מנעלים שחורים שלא כמנהגנו. אָמַר לֵיהּ, עַיְילָנָא וְנַפֵּיקְנָא בֵּינֵי נָכְרִים - אני נכנס ויוצא בין הנכרים, ולכן לבוש אני כמותם[כ], כְּדֵי הֵיכִי דְּלָא לֵידְעוּ דִּיהוּדָאָה אֲנָא - כדי שלא ידעו שיהודי אני, וּכְי הֲווּ גָּזְרֵי גְּזֵירָתָא - וכשישוחחו בצנעה אודות גזירה שרוצים לגזור על היהודים, יגלו לי את זממם[כא], וכשאני שומע זאת מהם מוֹדַעְנָא לְהוּ לְרַבָּנָן - אני מודיע זאת לחכמים, וּבָעוּ רַחֲמֵי וּמְבַטְּלֵי לְגֵזֵירָתַיְיהוּ - והם מבקשים רחמים מהקב"ה, ומבטלים את גזירת הנכרים.

המשיך רב ברוקא לשאלו, וּמַאי טַעֲמָא כִּי אָמֵינָא לָךְ אֲנָא מַאי עוֹבָדָךְ - ומדוע כששאלתיך אתמול מה[כב] מעשיך, (וְ)אָמַרְתָּ[כג] לִי, זִיל הָאִידְנָא וְתָא לְמָחָר - לך עכשיו ובא מחר. אָמַר לֵיהּ, בְּהַהִיא שַׁעְתָּא גָּזְרֵי גְּזֵירְתָּא - באותה שעה[כד] גזרו הנכרים גזירה על היהודים, וַאֲמֵינָא - ואמרתי בדעתי, בְּרִישָׁא אֵיזִיל וַאֲשְׁמַע לְהוּ לְרַבָּנָן - בתחילה אלך ואשמיע את הדבר לחכמים, דִּלְבָעֵי רַחֲמֵי עֲלָהּ דְּמִילְּתָא - כדי שיבקשו רחמים מהקב"ה על הדבר, ותתבטל הגזירה[כג].

הגמרא מספרת את המשך המעשה ברב ברוקא בשוק של בי לפט:

אַדְּהָכִי וְהָכִי [-בינתיים], כאשר עדיין שהו רב ברוקא ואליהו הנביא בשוק של בי לפט, אָתוּ הָנָךְ תְּרֵי (אתי) [אַחֵי][כה] - באו לשם שני אחים. אָמַר לֵיהּ אליהו לרב ברוקא, הָנָךְ נַמֵּי בְּנֵי עָלְמָא דְּאָתֵי נִינְהוּ - גם אלו בני עולם הבא הם. אֲזַל לְגַבַּייְהוּ - הלך אצלם רב ברוקא, וְאָמַר לְהוּ, מַאי עוֹבָדַיְיכוּ - מה מעשיכם. אָמְרוּ לֵיהּ, אִינְשֵׁי בָּדוֹחֵי אֲנַן - אנו אנשים שמחים ומשמחים אחרים, מְבַדְּחִינַן עֲצִיבֵי - ואנו משמחים אנשים עצובים[כה]. אִי נַמֵּי - ודבר נוסף, כִּי חָזֵינַן בֵּי תְּרֵי - כשאנו רואים שני אנשים דְּאִית לְהוּ תִּיגְרָא בַּהֲדַיְיהוּ - שיש מריבה ביניהם[כו], טָרְחִינַן - אנו טורחים באמירת דברי שמחה ביניהם וְעָבְדִינַן לְהוּ שְׁלָמָא - עד שאנו עושים שלום בין זה לזה[כז].

★

שנינו במשנה, 'עַל אֵלּוּ מַתְרִיעִין בְּכָל מָקוֹם כו' על השדפון ועל הירקון ועל הארבה ועל החסיל ועל החיה רעה ועל החרב[כח], מתריעין עליהן, מפני שהיא מכה מהלכת[כט]. מבואר במשנה שעל צרה שדרכה

יג. **רש"י** (ד"ה מסאני). אולם התוספות (ב"ק נט: ד"ה הוא, הובא במהרש"ל כאן מ"ש ד"ה להוה) כתבו, שבביצה (טו.) משמע שהיו רגילים לילך רק במנעלים שחורים. ולכן פירשו בשם רבינו תם, שמנעליהם של היהודים היו אמנם שחורים, אך רצועותיהם היו לבנות, ויהודי זה קשר נעליו ברצועות שאף הן היו שחורות.

יד. **חוטי** הציצית נקראים בשם 'תכלת', כי הוא עיקר הציצית. בניהו (ד"ה ולא). והוסיף, שאין הכוונה שעבר ולבש טלית בת ארבע כנפות בלא ציצית, אלא היה עושה את אחת הקרנות שבבגדו עגולה, ובכך היה פוטרה מן הציצית.

טו. **רש"י** (ד"ה קרא) גרס 'קרא ליה' לפני 'רהט בתריה'. ובדקדוקי סופרים (אות ל) כתב שהגירסא לפי רש"י היא 'קרא ליה ולא אתא לגביה' [וכן הוא בכתבי יד ובעין יעקב ובהגהות הב"ח], כלומר שרב ברוקא קרא לאותו אדם ולא בא אליו, ולכן הוצרך לרוץ אחריו.

טז. **רש"י** (ד"ה זנדוקנא), על פי גירסת הגהות הב"ח (אות ה). אדם זה היה שומר בית האסורים בלילות, אך ביום היה יושב בחנות באותו שוק, ולכן אמר לו שיבוא למחרת לפגשו שם. בן יהוידע (ד"ה מ"ל זנדוקנא).

יז. **אף** שיותר קל היה לו להביא דם בהמה או עוף, וזה גם דומה יותר לדם אשה, אלא שנזדמן לו שמרי יין ולכן שפך אותם. ויתכן שהטעם שכך הזדמן לו מן השמים, לרמוז לו שזכות התורה המשולה ליין (שהש"ר פ"ח ג ג) מגינה עליו. בן יהוידע (ד"ה מתמי).

יח. **רבינו** חננאל (ד"ה מ"נ).

יט. **שזה** 'דיסתנא' בלשון פרסי. רש"י (ד"ה דיסתנא). והוא כמבואר בעבודה זרה (כד:), שהפרסים קוראים לנדה 'דשתנא' על שם הפסוק (נחמיה ט לה) 'כי דרך נשים לי' [שכוונתה היתה שהיא נדה], ומפרש רש"י (ע"ז שם ד"ה דסתנא) שהוא נוטריקון [-ראשי תיבות] ד' דרך, ש' נשים. וראה מה שכתב המהרש"א (שם מ"ש ד"ה לנדה) על דבריו.

כ. **מה** שאמר שנכנס ויוצא בין הנכרים הוא טעם למה שהיה לבוש כמותם, וכפי שממשיך שזה כדי שלא ידעו שיהודי הוא. אמנם ראה בדקדוקי סופרים (אות ר) שמוחק בשם כתבי יד תיבות 'עיילנא ונפיקנא ביני נכרים'. ולפי זה השיב מיד את האמור בהמשך שלבוש כמותם כדי שלא ידעו שיהודי הוא, וכבר אמר לו לעיל שנמצא אצל הנכרים בבית האסורים.

אף שמן התורה אסור ללבוש כמנהג הגוים, שזה בכלל האיסור של 'ובחוקותיהם לא תלכו' (ויקרא יח ג) [כמבואר בספרא (במדי חוה פ"ט)], מכל מקום מי שהוא קרוב למלכות התירו לו חכמים, שמשום הצלת ישראל יש כח ביד חכמים להתיר, וכשיש ישראלים קרובים למלכות הרי הם עומדים בפרץ לבטל את הגזירות, כפי שאכן מצאנו באדם זה כדלהלן. בית יוסף (יו"ד סי' קעח ס"ב ד"ה ומס).

כא. **על** פי גירסת כתב יד, מובא בדקדוקי סופרים (אות ס). ואף שהוא לא היה שר מגדולי המלכות אלא רק שומר בית האסורים, ומדוע היו מגלים לו את הגזירות החדשות שהיו גוזרים. יש לומר שהיו מגלים לו את הגזירות הנוגעות לבית האסורים, שפעמים היו גוזרים על היהודים האסורים שם להקשות ולהכביד עליהם את מאסרם. בניהו (ד"ה דמי).

כב. **הוגה** לפי עין יעקב ורש"ש (הובאו בהגהות וציונים).

כג. **יש** לומר שהכוונה היא ששמע רק שהם מתכננים לגזור, ולכן רצה בתחילה להודיע לחכמים כדי שיבקשו רחמים עוד קודם שתיגזר הגזירה, שאז קל יותר לפעול לבטלה על ידי בקשת רחמים מהקב"ה מלאחר שנגזרה. בן יהוידע (ד"ה ומיד).

כד. **על** פי גליון ודקדוקי סופרים (אות ד).

כה. **על** ידי שיש לנו חן בשפה שלנו, אנו אומרים דברים המסירים עצב מן הלב. רבינו חננאל (ד"ה מוכ).

כו. **בין** אדם לחבירו, או בין איש לאשתו. רבינו חננאל (שם).

כז. **על** פי גירסת בארות המים (נרש"י ד"ה טרחינן) בלשון רש"י, 'טרחינן במילי דבדיחותא עד דעבד בינייהו שלמא'.

בשכר מעשים אלו זכו לעולם הבא, מפני שהבאת שלום בין אדם לחבירו היא מן הדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא (פאה פ"א מ"ו). רש"י (ד"ה עד). והמהרש"א (מ"ש ד"ה כי) ביאר, שבשכר ששמחו אדם המצטער זכו לעולם הבא, שהרי כשאדם מישראל מצטער גם השכינה מצטערת כמבואר במשנה בסנהדרין (מו.). ובמנחם משיב נפש (ד"ה נדומי) ביאר בשם הנותן אמרי שפר (מקץ מד"ה ומפני ומילך), שאנשים אלו היו שמחים ומשמחים אחרים על ידי שהיו מאמינים ומשרישים בלבות אחרים שהעולם הזה נחשב כאין ואין לדאוג מחמתו, ועל ידי כך ניתן לקבל בשמחה אף את הרעות הבאות על האדם כיון שהם רק בעולם הזה, ואילו לעולם הבא שהוא העיקר צפון רב טוב, ולכן זכו במדה כנגד מדה לעולם הבא. וראה ביאור נוסף בדרש משה (מובא במידושי גאונים שבעין יעקב, ד"ה רב נרוקא).

כח. **ראה** ביאור כל אחד מהם במשנה לעיל (יט.).

כט. **דין** ההתרעה על הצרות נתבאר במשנה לעיל (יח:), שכשם שמתענים ומתריעים [זועקים ומריעים בשופרות וחצוצרות] על עצירת גשמים, כך גם בשאר צרות יש להתענות ולהתריע, אלא שבעצירת גשמים גזירת התעניות על הצבור נעשית כפי הסדר המבואר בפרק ראשון (לעיל י. יב:) [שבתחילה מתענים ולא מתריעים, ורק לאחר שהתענו כמה תעניות ולא נענו גוזרים תעניות נוספות ומתריעים בהן], אבל בצרות שהסכנה בהן היא מיידית, מתריעים מיד בתחילה. וכל מקום שאמרו בסתם להתריע, הכוונה היא שמתענים ומתריעים. ר"ן (לעיל יח: ד"ה והמי ור"ה וגמיס) [מה שכתב הר"ן בענין סתם 'מתריעים' הוא דעת הרמב"ן (ד"ה ועוד), וכתב עוד (נד"ה ופירוש) שכן היא דעת רש"י (לעיל יח: ד"ה מנלן). אמנם הראב"ד (הו"ד בנמ"ן שם ובר"ן שם) מפרש שסתם 'מתריעים'

לצפרא ברכינהו. רבנן לבסתרקי דחנא חומנא, ותייתינהו לשוקא לזבוניהו: אמרו ליה. לחנא חומנא לשיימינהו מר והב לן דמייהו, והיו בודקין חומו אם יחשדם כגוללין או אם יהא שם חומס פחות מכדי דמיהם: במאי חשדתינן. כשלקחנוס: וכפיפא. לכו[מ] מילתא למימר לי לחלתר ליתן חומס, ואהכי חתו למיגני גבאי למיעבד[נ] כולי האי: לשקלינהו מר. שלא היינו רוצין חלא לנסותך: חלשא דעתיה דרבא אדאביי. דלרבא לא חתי שלמא חלא ממעלי יומא דכיפורי למעלי יומא דכיפורי, ולאביי כל מעלי שבתא: אכולא ברכא. על כל בני עירך: רב ברוקא חוזאה. שהיה מבי חוזאי: דבי לפט. מקום: א"ל. רב ברוקא לחליהו מי חיכא נהאי שוקא כו': מאאני אוכמי. מנעלים שחוריס, (ד) שלא כמנהג היהודים: ולא רמי חוטא. לא הטיל ליבית בטליתו: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא האי בר עלמא לאחי הוא: קרא ליה. רב ברוקא לההוא גברא: זנדוקנא. שומר בית האסורין (ה): רמינא פורייאי בו'. מטיל אני מטחי בין אנשים לנשים: דיהבי נברים עינייהו עלה. בעלי בית האסורים: איתרמי נערה בו'. דהויא בבית האסורים: דורדיא דחמרא. שמריס של יין, האדומים כדם: בשיפולה. בשולי בגדיה: דיפתנא. דרך נשים לה ומחופה היא, והוא לשון פרסי[ס]: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא הני נמי בני עלמא לאחי ניהו: בדוחי. שמחים, ומשמחים בני אדם: טרחינן. בחילי דבדיחותא בינייהו: עד דעבדי שלמא. (ו) שהן דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת וכו'[ג] הצאת שלום בין אדם לחבירו: שדפון וירקון. כיון שנראה כל שהוא מתריעין, ומלא תנור דמתניתין[ג] להתענות, אי נמי מעשה (ז) היה כך: בנף אחד. עוף אחד של אותו מין, כעין נפול כל כנף (בראשית ז): משולחת. מן השמים: בשדה אינה משולחת. דהיינו אורחה: טרפה שני בני אדם. ולא אכלה אלא אחד מהם ולאי משולחת, דכיון דלא היתה רעבה אלא לאחד מאי טעמא קטלה ליה לאידך: שניהן אינה משולחת. שמפני הרעב אכלתם: עלתה לגג. רגילין היו להשתמש כל השמימיהן בגגות, שלא היו משופעים אלא מלקים ושוין, והוא הדין לבית שמחתיו: עריסה. בראש"ל בלע"ז: הכי קאמר. האי דקתני נראתה בעיר כו' הכי קאמר נראתה בעיר כגון שנראתה ביום, דאמת נראתה ביום משמע, אבל בלילה אינה משולחת, והאי דקתני נראתה ביום (ח) או משדה קאי, דאם נראתה בשדה ביום אינה משולחת: הא עמדה. בשדה, דלא לאחה ולא נחצאת: בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת, דכיון דסמוכה לאגם היינו לביתה ולא נראתה שדרכה אי אתי בתראי עריקנא לאגם מיד: בשדה שאינה סמוכה לאגם. עמדה משולחת, דכיון דלאו מקום רביתה הוא וקיימא ודאי משולחת גזירה[פ] היא: אגם. מרסי"ק בלע"ז הסמוך לעיר, והוא מלא קנים: כי תניא החיא. דאכלה אין נראתה לא בסגס (ט), דכיון דהיינו דוכתה דמכה מדעתה ורחטה מצתרייהו: כבובא[פ] דציידי. כוך קטן של ציידין שיחפרו למתרס העופות, ומף על גב דלאו בני מזון הוא ולא הוה כייסוף[פ] הויא משולחת: אין צריך לומר חרב שאינו של שלום. שמתריעין עליה, (י) חלא אפילו חרב של שלום. העוברת דרך חותו מלכות ליל להלחם במקום אחר: וישלח

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת שהרי אם אכלה שניהם אינה משולחת דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם דהיא רעיבה והא דנקט אכלה אחד מהם רבותא הוי לאע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת:

כמלא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתיך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא[ג] להאי גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא[ס] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיפתנא[פ] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת[נ] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי[ס] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר[פ] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [א]ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [ב]אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת[פ] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [ג]הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [ד]כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד[נ] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [ה]כי תני החיא באגמא:[ס] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [ו]ככובי[ס] דציידי: על החרב וכו': ת"ר [ז]חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) [עי' ע"ז דף כד:], ג) פאה פרק א מ"א, ג) לעיל דף יט., ל) לקמן בעמוד ב.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' חלמא דעתיה דרבא משום דאבי איתחזי ליה בחלמא אמרו ליה מסתיין: (ג) שם הכי בר עלמא דאתי הוא קרא ליה ולא אתא לגביה רהט בתריה ח"ל: (ג) שם מ"ט ליה לך חוטי וסיימת מסאני אוכמי כו' דיהודאה אנא דכי הוו גזרי: (ל) רש"י ד"ה מסאני אוכמי כו' שלא כמנהג היהודים. נ"ב עי' נמוס' פרק בן סורר ומורה דף ע"ד ובפ' הכונס דף נ"ט: (ה) ד"ה זנדוקנא כו' המסורין של מלך הס"ד: (ו) ד"ה עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחבירו היא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב הס"ד: (ז) ד"ה שדפון כו' מי נמי מעשה שהיה כך היה הס"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' והאי דקתני נראתה ביום אעיר קאי דאם נראתה בשדה אפילו ביום אינה: (ט) ד"ה כי תניא כו' דאגם גופא דכיון דהיינו: (י) ד"ה מן צריך לומר כו' שמתריעין עליה הס"ד ומה"ש חלא כו':

רבינו גרשום

כרכינהו להני ביסתרקי למזבן ואמרי ליה כ"ע לישיימינהו מר. אמר להו הכי והכי שוו דבעי למיהב שווי' אילו בסתרקי להנהו זוגא דרבנן א"ל ההוא זוגא דרבנן חשדתינן דאתינן לוותך לישקלינהו מר לבסתרקי דלא בעינא להו. מסאני אוכמי. כנכרים ולא רמו חוטי. ציצית: מפני שהיא מכה מהלכת. שלאחר שנראה כל שהוא אינו מפסיק: שניהם אינה משולחת דאקראי היא מחמת רעבתינתא. א"נ בשדה ביום מסיים הברייתא בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת לפי שלבה גסה באגם שהיא מצויה שם. בשדה שאינה סמוכה לאגם עמדה משולחת. באגם גופיה לא הוה משולחת עד דאכלה [ק] מהן. כובי דאגמא דציידי. צריפין דיורין קטנים שדרין בהן ציידים ועל אותו גג עלתה דס"ד לא חשיב גג קמ"ל:

הגהות וציונים

[מ] בכמה דפו"י (וכ"ה בע"י דפו"ר) ליתא לעיל תיבת "לצפרא" (ותיבת "בליליא" נמשך לאחריו) והגירסא היא בליליא כרכינהו וכו' להו לשוקא למחר סליק ליה לשוקא ואשכחינהו (והיא נוסחא מעולה, דק"ס): [נ] צ"ל בהכי שקלתינהו, כלומר קניתם דוגמתם בכך וכך (יעב"ץ), ובכת"י ליתא התיבות הבאות "אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך", ועיין בן יהוידע: [ג] בכת"י ובע"י אדהכי והכי אתא ההוא גברא: [ל] [גי' הערוך זנדוקא] (גליון): [ס] [צ"ל דשתנא, עי' ע"ז כד ע"ב וכן גי' הערוך] (גליון): [ו] צ"ל אמרת (רש"ש), וכ"ה בע"י: [ז] ס"א תרי אחי (גליון), כ"ה בדפו"ר ונשתבש אח"כ (דק"ס): [מ] [גי' רי"ף ורא"ש ת"ר על השדפון וכו'] (גליון) ורישא דברייתא ליתא וכ"ה בכת"י וכן משמע מרש"י, דלהגי' שלפנינו נראה דר"ע פליג את"ק דברייתא וא"כ לא תקשי ממתניתין דמתני' אתיא כת"ק ובעינן מלא פי תנור (דק"ס), ועיין קרן אורה: [ט] [גי' רי"ף ורא"ש ברחה] (גליון): [י] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי ע"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): [כ] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי ע"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): [כ] בדפו"י גופה (וכ"ה ברבינו גרשום וכן משמע בהגהות הב"ח אות ט: [ל] צ"ל בכובי, וכ"ה בכת"י ובר"ן (דק"ס, ממ"נ), ועי' רש"ש וברש"י: [מ] צ"ל וכסיפא להו מילתא למימר לי (ואח"כ הפסק הנקודה) וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י ובע"י (דק"ס): [נ] בדפו"י (וכ"ה ברש"י שבע"י) ולמיעבד: [ס] צ"ל וגזירה (באה"מ): [ע] בדפו"ר בכובא, ועיין רש"י גיטין סח סוע"א ובגליון שם: [פ] נדצ"ל בישוב, וכ"ה בר"ן (ממ"נ), ועי' ריטב"א וברמב"ם ה"ח: [ל] בכת"י שאינה משולחת: [ק] נדצ"ל אחד מהן:

עין משפט נר מצוה

כא א מיי' פ"ב מהלכות תעניות הל' י טוש"ע ח"מ סי' מקעו סעיף ט: כב ב ג ד ה ו מיי' שם הלכה ז ח טוש"ע שם סעיף ו ז: כג ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ח:

גליון הש"ס

גמ' איכא בהאי שוקא. עיין בתורת חיים סנהדרין דף פח ע"ב ד"ה שלחו מתם:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה הכי קאמר וכו' והאי דקתני נראתה ביום אשדה וכו'. נמחק מלת מאדה וע"ב ל"ל מעיר:

משנת ראשונים

אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה. אע"פ שדברים שבלב אינם דברים וגמר הדעת שאדם גומר בדעתו ליתן לעניים אינו נדר עד שיוציא בפה, מ"מ מדת חסידים שכל שגמרו בלבם להיות לעניים לא תהא מחשבתם חוזרת לאחור אפילו היתה מחשבתם בטעות כל שנתיאשו מאותו דבר להיות לצדקה ראוי לקיימה אע"פ שאין חיוב בדבר. [מאירי]

אדהכי והכי חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי. משמע שלא היו רגילין במנעלים שחורין, וכן משמע בסדר תעניות אלו (תענית כב.) דקאמר אדהכי אתא ההוא גברא דסיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטי כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי. ותימה דבפ"ק דביצה (דף טו.) תנן אין משלחין מנעל לבן ביו"ט מפני שצריך ביצת הגיר להשחירו משמע שלא היו נועלים אלא שחור. ואומר ר"ת דהמנעל ודאי היה שחור אבל הרצועות היו לבנות, ומסאני אוכמי דהכא ודמסכת תענית היינו המנעל והרצועות הכל היה שחור. [תוספות, בבא קמא נט:]

כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא. מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש כמלבושיהם ולדמות להם מותר בכל. [טור יורה דעה, סימן קעח]

ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו, היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות. ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות, וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטרובלי במסכת מעילה (יז.) וכההוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.).

[בית יוסף יורה דעה סימן קעח] וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג), ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם, הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין. [בית יוסף, יורה דעה סי' קעח] עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת. פי' אבל בלאו הכי אינה משולחת אע"פ שהוא בעיר, ומיירי בבתים הבנויים במדברות והם סיכנו עצמם לבוא למקום המות, הכי מתפרשא האי מתניתין בגמרא. [הריטב"א] שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה. כתרגומו פרעה חגירא שהיה נכה רגלים. [רד"ק, מלכים ב כג כט]

להתפשט ממקום למקום מתריעים בכל מקום, אפילו במקומות הרחוקים ממקום הצרה, ונמנו במשנה כמה צרות ממין זה.

הגמרא מביאה ברייתות, שבהן מבואר מה הוא השיעור שבו נאמר דין התרעה בכל אחת מצרות אלו:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **עַל אֵלּוּ מַתְרִיעִין בְּכָל מָקוֹם, עַל הַשִּׁדָּפוֹן וְעַל הַיֵּרָקוֹן וְעַל אַרְבֶּה וְחָסִיל וְעַל חַיָּה רָעָה.** מבארת הברייתא, **רַבִּי עֲקִיבָא** אוצר החכמה **אוֹמֵר**[ל], **עַל הַשִּׁדָּפוֹן וְעַל הַיֵּרָקוֹן** מתריעים אפילו **בְּכָל שֶׁהוּא**, דהיינו שאם נראה אפילו רק מעט שדפון או ירקון[לא], מתריעים[לב]. וכן על **אַרְבֶּה, וְחָסִיל**, ושאר מיני הארבה שדרכם להזיק את התבואה[לג], **אֲפִילּוּ לֹא נִרְאָה** מהם **בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֶלָּא כָּנָף אֶחָד**[לד], כלומר שנראה רק עוף אחד של ארבה[לה], **מַתְרִיעִין עֲלֵיהֶן**, כי אפילו כאשר נראה מהם רק מעט, בידוע הוא שעתידים לבוא הרבה[לו].

★

שנינו במשנה, על אלו מתריעין בכל מקום וכו' **וְעַל חַיָּה** וכו'.

הגמרא מביאה ברייתא שבה מבואר באלו אופנים של חיה רעה אנו אומרים שיש כאן גזירה מן השמים ומתריעים, ובאלו אופנים אנו אומרים שזו דרך העולם, ואין כאן סימן לגזירה שנגזרה על הציבור, ואין מתריעים[לז]:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **חַיָּה רָעָה שֶׁאָמְרוּ** חכמים שמתריעים עליה, אין זה בכל אופן, אלא **בִּזְמַן** שניכר **שֶׁהִיא מְשׁוֹלַּחַת** מן השמים להשחית ולהרוג בני אדם[לח], **מַתְרִיעִין עָלֶיהָ** כדי לבטל את הגזירה, ואם **אֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת** מן השמים **אֵין מַתְרִיעִין עָלֶיהָ**[לט]. מפרשת הברייתא, **אֵי זוֹ הִיא** חיה רעה **מְשׁוֹלַּחַת וְאֵי זוֹ הִיא שֶׁאֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת, חיה שִׁנְרְאֵית בָּעִיר**, כלומר במקום ישוב בני אדם, הרי זו **מְשׁוֹלַּחַת**, מפני שאין דרך החיות להתראות בין בני אדם[מ], וניכר שגזירה היא משמים, אך אם נראית **בַּשָּׂדֶה**, שדרכה בכך, **אֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת. נראית בַּיּוֹם** הרי זו **מְשׁוֹלַּחַת**, אך אם נראית **בַּלַּיְלָה**, שאין בני אדם מצויים בחוץ ודרכה לצאת, **אֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת**[מא]. **רָאֲתָה שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם וְרָצְתָה** [-רצה] **אַחֲרֵיהֶן, מְשׁוֹלַּחַת**, הואיל ודרכה לפחד מבני אדם[מב], אבל אם כשראתה אותם **נֶחְבֵּאת מִפְּנֵיהֶן, אֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת. טָרְפָה** והרגה **שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם** בפעם אחת, **וְאָכְלָה** רק **אֶחָד מֵהֶן, מְשׁוֹלַּחַת**, שכיון שלא היתה רעבה אלא לאחד, מדוע הרגה את השני, אלא ודאי משולחת היא מן השמים להרגם, אבל אם טרפה **וְאָכְלָה** את **שְׁנֵיהֶן, אֵינָהּ מְשׁוֹלַּחַת**, שמפני הרעב אכלתם[מג]. **עָלְתָה לְגַג** של בית **וְנָטְלָה**

אינו כולל תענית].

עוד נתבאר במשנה, שאם באה צרה על עיר אחת, באותה העיר מתענים ומתריעים, ובסביבותיה מתענים, משום שיש להם לחשוש שמא תחול המכה גם עליהם, אך לא מתריעים [ולדעת רבי עקיבא מתריעים ולא מתענים]. ובפיסקא שהביאה כאן הגמרא מוסיפה המשנה ואומרת, שאם זו מכה מהלכת, צריכים להתריע עליה בכל המקומות שהגיעה השמועה עליה, כדי שלא תבוא עליהם, שכיון שהיא עוברת ממקום למקום היא נידונית בכל מקום כאילו כבר הגיעה אליהם. רש"י (לעיל יט. ד"ה מתריעים), על פי בית יוסף (או"ח סי' תקעו ס"ק ד"ה ומהם) ותוספות יו"ט (פ"ג מ"ה) בביאור דבריו. וראה לעיל (יט:) שיטת החולקים עליו.

ל. רבי עקיבא בא לבאר את דברי תנא קמא, ולא לחלוק עליו. קרן אורה וראש משביר (ד"ה מ"ר). ודייקו שכן היא דעת רש"י (ד"ה שדפון), שהקשה משיעור 'כמלא תנור' האמור במשנתנו [ראה הערה להלן], ואילו היתה מחלוקת בין תנא קמא לרבי עקיבא בענין השיעור, לא היה קשה כלל, כי היה לנו לומר שמשנתנו נשנתה כשיטת תנא קמא [וכמו כן דייק הקרן אורה בדעת הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"י)]. ולפי גירסת הרי"ף, כאן היא תחילת הברייתא, 'תנו רבנן על השדפון ועל הירקון בכל שהוא' וכו'.

לא. הקרן אורה (ד"ה מ"ר) הקשה, לפי מה שפירש רש"י לעיל (יט. ד"ה שדפון וד"ה ירקון) ששדפון הוא בתבואה וירקון הוא מין חולי, מה שייך במחלה 'כל שהוא'. אמנם הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ו) פירש ששניהם מיני מכות בתבואה [ואף אם השדפון או הירקון התחיל רק ממקום קטן בתבואה, מתריעים עליו], וכן פירש רש"י בפירושו על התורה (דברים כח כב).

לב. אמנם במשנתנו מובא מעשה שגזרו חכמים תענית 'על שנראה כמלא תנור שדפון באשקלון', ומשמע שדווקא בשיעור זה יש לגזור תענית, ולא בכל שהוא כדברי הברייתא. ותירץ בזה רש"י (ד"ה שדפון) שני תירוצים. בתירוצו הראשון כתב ששיעור 'כמלא תנור' נצרך כדי לגזור גם תענית מלבד ההתרעה, אבל דין ההתרעה הוא אף בכל שהוא, כמבואר בברייתא [ומשמע מדבריו בתירוץ זה שדעתו כדעת הראב"ד (הו"ד נר"ן ד"ה ופירוש), שבכל מקום שנאמר סתם 'מתריעים' הכוונה היא להתרעה בלי תענית, ודין 'על אלו מתריעין בכל מקום' במשנתנו נשנה כשיטת רבי עקיבא (לעיל יט.), שסביבות העיר שיש בה צרה מתריעות ולא מתענות, וכמו כן הוא דין ההתרעה בכל מכה מהלכת, שכל המקומות נחשבים ל'סביבותיה', ומתריעים ולא מתענים. וקשה מכאן על דברי הר"ן (ד"ה ופירוש), שכתב שדעת רש"י היא כדעת הרמב"ן שסתם 'מתריעים' היינו מתריעים ומתענים. רש"ש (נרש"י ד"ה שדפון)]. ובתירוצו השני כתב, שאכן השיעור הוא כדברי הברייתא בכל שהוא, ומה שאמרו במשנה כמלא פי תנור הוא משום שמעשה שהיה כך היה [ולפי תירוץ זה אפשר לפרש כשיטת הרמב"ן ש'מתריעין' שאמרו על שדפון כל שהוא היינו מתריעים ומתענים, וכמו שכתב הר"ן (שם) בדעת רש"י]. וראה להלן (ע"ב) מה שהקשו על תירוץ זה. ואולם דעת הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ו) שהשיעור שבו נאמר דין התרעה הוא כמלא פי תנור, וביאר המגיד משנה (שם) שהרמב"ם מפרש ש'כל שהוא' היינו כמלא תנור, ומפני שהוא שיעור מועט קראה לו הברייתא 'כל שהוא'.

לג. החסיל הוא מין ממיני הארבה. אבן עזרא (דברים כח לח). וכן הדין בגובאי, כפי ששנינו לעיל (יט:), ובחגב נחלקו תנאים בברייתא (שם) מה שיעורו, אך מכל מקום בחגבים רבים ודאי מתריעים. קרן אורה (ד"ה מ"ר) בדעת רש"י (שם ד"ה עלן). והרמב"ם (מעניות פ"ג ה"י) חולק עליו בדין החגב. וראה ריטב"א (ד"ה על המרגה) שהסתפק בדין הגובאי, האם הוא מכה מהלכת.

לד. גירסת הרי"ף והרא"ש (פ"ג סי' כז) היא 'אפילו לא נראה אלא כנף אחד בכל ארץ ישראל', דהיינו אף כאשר בשטח גדול כזה נראה רק אחד, מתריעים. וראה מה שביאר הר"ן (לעיל יט: ד"ה ולפי) בטעם שהוזכרה כאן ארץ ישראל, על פי שיטתו שם [(ד"ה ועל), שגם ב'מכה מהלכת' נאמר דין הברייתא שמתריעים רק באותה הפרכיא [מלכות] ולא בכל העולם, ושלא כשיטת רש"י (שם ד"ה וכולן) שדין זה נאמר רק על אותם דברים שנמנו בברייתא שם]. וראה עוד מה שביאר בזה הלחם משנה (מעניות פ"ג ה"י) בדעת הרמב"ם (שם).

לה. דהיינו אפילו שבא רק עוף אחד ממין הארבה, או עוף אחד ממין החסיל, ולא באו עופות רבים יחד כדרכם. ולשון הברייתא שקראה לעוף 'כנף', היא כעין לשון הכתוב (נחום ג יז) 'כל צפור כל כנף' [שגם בה הדבר העיקרי הוא ה'כנף', ואמר הכתוב, לא רק מיני צפורים ממש, אלא כל צפור של מין 'כנף', דהיינו כל בעלי הכנפיים, אף חגבים וכדומה. רש"י (שם) על פי יריעות שלמה (שם)]. רש"י (ד"ה כנף). ואולם בר"ן ובפירוש תלמיד הרמב"ן (ד"ה כנף) מפורש ש'כנף אחד' היינו מין אחד של בעלי כנף, שאפילו לא בא אלא מין אחד, או ארבה או חסיל וכדומה, מתריעים עליו. ובדקדוקי סופרים (מום י) כתב שהוא טעות סופר. וראה שדה יצחק (נרש"י ד"ה כנף) שהביא מה שפירש הקרבן העדה בדברי הירושלמי (מעניות פ"ג ה"ו) 'לא סוף דבר ארבה אלא אפילו כנף', שלא רק על 'ארבה', שהוא כולל כל המינים [דהיינו שבא ארבה בתערובת מינים], מתריעים, אלא אפילו על 'כנף' דהיינו ממין אחד, מתריעים עליו [וראה מה שדן המגיד משנה (מעניות פ"ג ה"י) בדעת הרמב"ם והראב"ד בענין זה], ופירש השדה יצחק שזו היא גם כוונת הר"ן, וראה שם מה שדן ופירש עוד בדבריו.

לו. רש"י (לעיל יט: ד"ה עלן).

לז. רש"י (ד"ה משולחת), ריטב"א (ד"ה מ"ר), דקדוקי חברים (ד"ה מ"ר מיה).

לח. על פי רש"י (לעיל יט. ד"ה מיה, על הרי"ף ד"ה משולחת). ואכן הכסף משנה (מעניות פ"ג ה"ט) ביאר בדעת הרמב"ם והראב"ד (שם), שדווקא בחיה המשולחת להרוג מתריעים, אך במשולחת להזיק רק זועקים בפה ולא מתריעים בשופרות. אולם במגיד משנה (שם) מבואר שהדבר שנוי במחלוקת, ורק דעת הראב"ד היא כך, אך לשיטת הרמב"ם אין חילוק בזה, ומתריעים אף במשולחת להזיק [ויסוד המחלוקת הוא בביאור כוונת הברייתא (לעיל יד.) 'זבוב וצירעה ויתושין ושילוח נחשים ועקרבים לא היו מתריעין אלא צועקין'].

לט. כלומר שלא מתענים ולא מתריעים, ומה שנאמר כאן בברייתא רק 'אין מתריעים' הוא אגב לשון הרישא 'מתריעים'. ריטב"א (ד"ה מ"ר).

מה שנצטוינו לזעוק ולהריע הוא דווקא בחיה רעה המשולחת, שניכר שבאה על הציבור צרה בגזירה מן השמים, כלשון הכתוב (ויקרא כו כב) 'והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם' [וראה תפארת ישראל (נ"מ פ"ז מ"ט יכין מום מו) ש'שילוח' זה הוא לשון גרוי והסתה, כמפורש בתרגום אונקלוס (שם, דברים לב כד)], שאז ראוי לזעוק ולהריע עליה, לעורר ולהטות לבבנו אל התשובה [כדברי הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ג-ד)], אבל לא כאשר אינה משולחת, אלא מקרה פרטי הוא שטרפה אדם כטיבעה. ומשום כך הוצרכו חכמים ללמדנו ולמסור לנו סימנים מובהקים המורים אם היא משולחת או לא [כמבואר בהמשך הברייתא]. דקדוקי חברים (ד"ה מ"ר מיה).

מ. כמו שכתוב (בראשית ט ג) 'ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ' וגו', ועל כן דרכה לפחד מבני אדם ולא להתראות ביניהם. ספר המכתם בשם ר"ש (ד"ה ר"ש).

מא. ולהלן תבאר הגמרא אם החילוק בין נראית ביום לנראית בלילה הוא באופן שנראית בעיר או באופן שנראית בשדה.

מב. מדברי הברייתא משמע ש'שני בני אדם' הוא בדווקא, שרק אם אינה מפחדת משנים הרי זו משולחת, אך אם רצה אחר אדם אחד אין זו משולחת. אור החמה (ד"ה טרפה). וראה בהערה להלן מה שהסתפק בזה השפת אמת (ד"ה ולמה).

מג. ומה שאכלה הרבה יותר מהרגלה אינו אלא בדרך אקראי, מפני רעבתנות, ולכן אין כאן הוכחה שהיא משולחת. רבינו גרשום (ד"ה שניהם). וכן כתב המאירי (ד"ה מיה), 'צירי רעב הוא שאחזוה'.

ומה שאמרה הברייתא 'טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת' היינו שטרפה שנים ביחד, ואכלה רק אחד מהם, וכמפורש בגמרא להלן 'טרפה שני בני אדם כאחד'. ואף שבאופן זה היה מקום לומר שכאשר טרפתם עשתה זאת מתוך רעב, אלא שלבסוף

לצפרא כרכינהו ושקלינהו וקמו ונפקו להו לשוקא [ח] ואשכחינהו א"ל לשיימיה מר היכי שוו א"ל הכי והכי א"ל ודלמא שוו טפי א"ל בהכי שקלינהו [ט] אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך אמרו ליה במטותא מינך במאי חשדתינן א"ל אמינא פדיון שבויים איקלע להו לרבנן ואכסיפו למימר לי אמרו ליה השתא נשקלינהו מר אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתיך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט היד ויזכיח אליהו גביה א"ל [י] איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא [יא] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא [יב] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא [יג] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת [יד] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי [טו] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר [טז] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [יז] ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [יח] אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת [יט] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [כ] הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [כא] כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד [כב] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [כג] כי תני ההיא באגמא: [כד] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [כה] ככוכי דציידי: על החרב וכו': ת"ר [כו] חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת שהרי אם אכלה שניהם הינה משולחת דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם דהיא רעיבה והא דנקט אכלה אחד מהם רבותא הוי לתע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת:

כמלא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתיך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט היד ויזכיח אליהו גביה א"ל [י] איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא [יא] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא [יב] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא [יג] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת [יד] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי [טו] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר [טז] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [יז] ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [יח] אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת [יט] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [כ] הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [כא] כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד [כב] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [כג] כי תני ההיא באגמא: [כד] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [כה] ככוכי דציידי: על החרב וכו': ת"ר [כו] חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

והוא מלא קולים: כי תניא ההיא. דאכלה חין רגלה לא נחגם (ט), דכיון דהיינו דוכתה סמכה מדעתה ורהטה מאתרייהו: **ככוכא** [כז] **דציידי.** כון קטן של ציידין שיחפרו למתרס העופות, ומף על גב דלמו בגין קבוע הוא ולא הוה כייסוך [כח] הויא משולחת: **אין צריך לומר חרב שאינו של שלום.** שמתריעין עליה, (י) אלא אפילו מרס של שלוש. העוברת דרך חומו מלכות ליל להלחם במקום אחר:

ויצלח

[בית יוסף יורה דעה סימן קעח] וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג), ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם, הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין. [בית יוסף, יורה דעה סי' קעח] **עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת.** פי' אבל בלאו הכי אינה משולחת אע"פ שהוא בעיר, ומיירי בבתים הבנויים במדברות והם סיכנו עצמם לבוא למקום המות, הכי מתפרשא האי מתניתין בגמרא. [הריטב"א] **שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה.** כתרגומו פרעה חגירא שהיה נכה רגלים. [רד"ק, מלכים ב כג כט]

מסורת הש"ס
עם הוספות

ו) [עי' ע"ז דף כד:], ז) פאה פרק א מ"א, ג) לעיל דף יט., ל) לקמן בעמוד ב.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' תלמח דעתיה דרבא משום דאמי איתחזי ליה בחלמא דאמרו ליה מסתיין: (ט) שם הלי בר עלמא דאתי הוא קרא ליה ולא אתא לגביה רהט בתריה ז"ל: (יא) שם מ"ט לית לך חוטי וסיימת מסאני אוכמי כו' דיהודאה תלת דבי הוו גזרי: (יב) רש"י ד"ה מסתכי אוכמי כו' שלא כמנהג היהודים. נ"ב עי' בתוס' פרק בן סורר ומורה דף ע"ד ובפ' הכונס דף נ"ט: (יג) ד"ה זנדוקנא כו' המסורין של מלך הם"ד: (יד) ד"ה עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחבירו היא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב הם"ד: (טו) ד"ה אתו הנך תרי אתי. ר"ת ד"ה הכי קאמר כו' והאי דקתני נראתה ביום אעיר קאי דאם נראתה בשדה אפילו ביום אינה: (טז) ד"ה כי תניא כו' לאגם גופא דכיון דהיינו: (יז) ד"ה אין צריך לומר כו' שמתריעין עליה הם"ד ומה"ד אלא כו':

אהח 18/06/2018
רבינו גרשום

כרכינהו להני ביסתרקי למזבן ואמרי ליה כ"ע לישיימינהו מר. **אמר להו הכי והכי שוו** דבעי למיהב שווי' אילו בסתרקי להנהו זוגא דרבנן א"ל ההוא זוגא דרבנן חשדתינן דאתינן לוותך לישקלינהו מר לבסתרקי דלא בעינא להו. **מסאני אוכמי.** כנכרים **ולא רמו חוטי.** ציצית: **מפני שהיא מכה מהלכת.** שלאחר שנראה כל שהוא אינו מפסיק: **שניהם אינה משולחת** דאקראי היא מחמת רעבתנתא. א"נ **בשדה ביום** מסיים הברייתא **בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת** לפי שלבה גסה באגם שהיא מצויה שם. **בשדה שאינה סמוכה לאגם עמדה משולחת. באגם** גופיה לא הוה משולחת עד דאכלה [ק] מהן. **כוכי דאגמא דציידי.** צריפין דיורין קטנים שדרין בהן ציידים ועל אותו גג עלתה דס"ד לא חשיב גג קמ"ל:

הגהות וציונים

[ז] בכמה דפו"י (וכ"ה בע"י דפו"ר) ליתא לעיל תיבת "לצפרא" (ותיבת "בליליא" נמשך לאחריו) והגירסא היא בליליא כרכינהו וכו' להו לשוקא **למחר סליק ליה לשוקא** ואשכחינהו (והיא נוסחא מעולה, דק"ס): [ג] צ"ל בהכי **שקלתינהו**, כלומר קניתם דוגמתם בכך וכך (יעב"ץ), ובכת"י ליתא התיבות הבאות "אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך", ועיין בן יהוידע: [ג] בכת"י ובע"י אדהכי והכי **אתא ההוא** גברא: [ל] [גי' הערוך **זנדוקא**] (גליון): [ס] [צ"ל **דשתנא**, עי' ע"ז כד ע"ב וכן גי' הערוך] (גליון): [ו] צ"ל **אמרת** (רש"ש), וכ"ה בע"י: [ז] ס"א **תרי אחי** (גליון), כ"ה בדפו"ר ונשתבש אח"כ (דק"ס): [מ] [גי' רי"ף ורא"ש **ת"ר** על השדפון וכו'] (גליון) ורישא דברייתא ליתא וכ"ה בכת"י וכן משמע מרש"י, דלהגי' שלפנינו נראה דר"ע פליג את"ק דברייתא וא"כ לא תקשי ממתניתין דמתני' אתיא כת"ק ובעינן מלא פי תנור (דק"ס), ועיין קרן אורה: [ט] [גי' רי"ף ורא"ש **ברחה**] (גליון): [י] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי ע"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): [כ] נ"ב ברבינו גרשום וכן משמע בהגהות הב"ח אות ט: [ל] צ"ל **בכוכי**, וכ"ה בכת"י ובר"ן (דק"ס, ממ"נ), ועי' רש"ש וברש"י: [מ] צ"ל **לחו** מילתא למימר לי (ואח"כ הפסק הנקודה) וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י ובע"י (דק"ס): [נ] בדפו"י (וכ"ה ברש"י שבע"י) **ולמיעבד**: [ס] צ"ל **וגזירה** (באה"מ): [ע] בדפו"ר **בכובא**, ועיין רש"י גיטין סח סוע"א ובגליון שם: [פ] נדצ"ל **בישוב**, וכ"ה בר"ן (ממ"נ), ועי' ריטב"א וברמב"ם ה"ח: [ל] בכת"י **שאינה** משולחת: [ק] נדצ"ל **אחד** מהן:

עין משפט
נר מצוה

כא א מיי' פ"ב מהלכות תעניות הל' י טוש"ע ס"מ סי' מקעו סעיף ט:
כב ב ג ד ה ו מיי' שם הלכה ז ח טוש"ע שם סעיף ו ז:
כג ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ח:

גליון הש"ס

גמ' **איבא בהאי שוקא.** עיין בתורת חיים סנהדרין דף פח ע"ב ד"ה שלחו מתם:

הגהות מהר"ב רנשבורג

[א] רש"י ד"ה הכי קאמר וכו' והאי דקתני נראתה ביום אשדה וכו'. נמחק מלת מאדה ונ"ב נ"ל מעיר:

משנת ראשונים

אמר להו מהדהוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה. אע"פ שדברים שבלב אינם דברים וגמר הדעת שאדם גומר בדעתו ליתן לעניים אינו נדר עד שיוציא בפה, מ"מ מדת חסידים שכל שגמרו בלבם להיות לעניים לא תהא מחשבתם חוזרת לאחור אפילו היתה מחשבתם בטעות כל שנתיאשו מאותו דבר להיות לצדקה ראוי לקיימה אע"פ שאין חיוב בדבר. [מאירי]

אדהכי והכי חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי. משמע שלא היו רגילין במנעלים שחורין, וכן משמע בסדר תעניות אלו (תענית כב.) דקאמר אדהכי אתא ההוא גברא דסיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטי כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי. ותימה דבפ"ק דביצה (דף טו.) תנן אין משלחין מנעל לבן ביו"ט מפני שצריך ביצת הגיר להשחירו משמע שלא היו נועלים אלא שחור. ואומר ר"ת דהמנעל ודאי היה שחור אבל הרצועות היו לבנות, ומסאני אוכמי דהכא ודמסכת תענית היינו המנעל והרצועות הכל היה שחור.

[תוספות, בבא קמא נט:]

כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא. מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש כמלבושיהם ולדמות להם מותר בכל.

[טור יורה דעה, סימן קעח]

ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו, היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות. ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות, וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטרובלי במסכת מעילה (יז.) וכההוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.).

תִּינוֹק[מד] מֵעֲרִיסָה [-מיטת תינוק[מה]], מְשׁוּלַּחַת, שזהו דבר שאינו מצוי כלל, וודאי גזירה היא[מו].

הגמרא מקשה סתירה בדברי הברייתא בדין נראית בעיר, ומבררת את דבריה:

מקשה הגמרא, הָא גּוּפָהּ קַשְׁיָא - ברייתא זו מצד עצמה קשה היא, שהרי אָמְרַת - נאמר בתחילתה בסתם שאם נִרְאֲתָה חיה רעה בָּעִיר הרי זו מְשׁוּלַּחַת, ומשמע שבעיר היא משולחת בכל אופן, לֹא שְׁנָא בַּיּוֹם וְלֹא שְׁנָא בַּלַּיְלָה - בין אם נראתה ביום ובין אם נראתה בלילה, וַהֲדַר אָמְרַת - ואחרי כן נאמר בברייתא שרק אם נראתה בַּיּוֹם הרי זו מְשׁוּלַּחַת, אבל אם נראתה בַּלַּיְלָה אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת, ואפילו בעיר[מז].

מתרצת הגמרא, לֹא קַשְׁיָא, הָכִי קָאָמַר - כך היא כוונת הברייתא, מה שאמרה 'נִרְאֲתָה בָּעִיר' היינו שנראתה בַּיּוֹם, כי סתם 'נראתה' הוא ביום, שאפשר לראותה, ורק על אופן זה נאמר שהיא מְשׁוּלַּחַת, משום שאין דרכה להתראות בעיר בשעה שבני אדם מצויים בחוץ, אבל אם נראתה בָּעִיר בַּלַּיְלָה, אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת, כי בלילה שאין בני אדם מצויים בחוץ דרכה אף להיכנס לעיר. והוסיפה הברייתא, אִי נַמִּי - וכן הדין גם אם נראתה בַּשָּׂדֶה, בכל אופן, ו[אֲפִילּוּ] בַּיּוֹם, [אֵינָהּ] מְשׁוּלַּחַת[מח] (בַּשָּׂדֶה בַּלַּיְלָה אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת), כי בשדה דרכה לצאת אף ביום. וחזרה הברייתא ואמרה במפורש[מט], שמה שאמרנו שכשנראית בעיר הרי זו משולחת, היינו דווקא אם נראית ביום, אבל אם נראית בלילה אין זו משולחת[נ].

הגמרא מקשה סתירה נוספת בדברי הברייתא:

שנינו בברייתא, רָאֲתָה שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם בשדה[נא] וְרָצְתָה [-רצה] אַחֲרֵיהֶן הרי זו מְשׁוּלַּחַת. מדייקת הגמרא, דווקא אם רצה אחריהם הרי זו משולחת, הָא - אבל אם כשראתה בני אדם היתה עוֹמֶדֶת במקומה, לא רצה אחריהם אך גם לא נחבאה מפניהם, אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת. וַהֲדַר אָמְרַת - ואחרי כן נאמר בברייתא שאם נֶחְבֵּאת מִפְּנֵיהֶן אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת, ומזה יש לדייק שדווקא אם נחבאת אינה משולחת, הָא - אבל אם היתה עוֹמֶדֶת, שלא נחבאת מפניהם אך גם לא רצה אחריהם, הרי זו מְשׁוּלַּחַת.

מתרצת הגמרא, לֹא קַשְׁיָא, כָּאן - במה שאמרה הברייתא שרק אם רדפה אחריהם הרי זו משולחת ואם עמדה אין זו משולחת, מדובר שהחיה היתה בְּשָׂדֶה הַסְּמוּכָה לָאָגָם [-מישור של ביצה[נב]], שהאגם הוא מקום גידולה, ודרכה לפעמים לצאת ממנו מעט אל השדות הסמוכים לו[נג], ומתוך שזה הוא מקומה, שהיא רגילה בו, אינה בורחת מפני אדם, כי סבורה היא שאם יבוא לרדוף אחריה תברח מיד לאגם, ולכן אם עמדה אין זו משולחת, ורק אם רדפה אין זו דרכה ומשולחת היא. וְכָאן - במה שאמרה הברייתא שאם נחבאה מפני בני אדם אין זו משולחת ואם עמדה הרי זו משולחת, מדובר שהיתה בְּשָׂדֶה שֶׁאֵינָהּ סְמוּכָה לָאָגָם, שכיון שאין זה מקום גידולה ואף על פי כן היא אינה חוששת מבני אדם ואינה נחבאת, ודאי משולחת היא ונגזרה גזירה מן השמים, ויש להתריע עליה[נד].

הגמרא מוסיפה להקשות סתירה בדברי הברייתא:

שנינו בברייתא, אם חיה טָרְפָה שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם כְּאֶחָד וְאָכְלָה רק אֶחָד מֵהֶן, הרי זו מְשׁוּלַּחַת, אך אם אכלה את שְׁנֵיהֶם, אֵינָהּ מְשׁוּלַּחַת, שמפני הרעב אכלתם. מקשה הגמרא, וְהָא אָמְרַת אֲפִילּוּ רָצְתָה - והרי זה עתה אמרה הברייתא שאם חיה רצה אחרי אנשים הרי זו משולחת, ואף אם לא טרפה כלל[נה].

מתרצת הגמרא, אָמַר רַב פָּפָּא, כִּי תָּנֵי הַהִיא - במה ששנינו בפיסקא זו, שאם אכלה אחד מהם הרי זו משולחת, אבל אם רק רצה אחריהם לא, מדובר שהחיה היתה בְּאַגְמָא גּוּפָא - באגם עצמו, שכיון שזהו מקומה, היא בוטחת בעצמה ואינה פוחדת אף לרדוף אחריהם ולטרפם מתוך רעבונה, ואין זה דבר היוצא מגדר הטבע, ולכן במקום זה רק אם טרפה מבלי לאכול זהו סימן שהיא משולחת[נו].

הגמרא מבארת את הדין האחרון בברייתא:

שנינו בברייתא, עָלְתָה לְגַג וְנָטְלָה תִּינוֹק מֵעֲרִיסָה, הרי זו מְשׁוּלַּחַת, שכל שנכנסה למקום מגורי בני אדם, הרי זו משולחת. מקשה הגמרא, פְּשִׁיטָא - הלא פשוט הוא דין זה, שאם חיה רעה נכנסה לעיר ביום,

שבעה באכילת אחד מהם, חידשה הברייתא שאין אומרים כן, ואם טרפה שנים ואכלה אחד ודאי משולחת היא. שפת אמת (ד"ה טרפה), עיי"ש מה שכתב בזה עוד. אולם הגבורות ארי (ד"ה טרפה) כתב שאכן אם טרפה את שניהם ביחד אין זו משולחת, אף שאכלה רק אחד, ובברייתא מדובר באופן שטרפה אדם ואכלתו ולאחר מכן טרפה אדם ולא אכלתו, ולדעתו גם להלן אין לגרוס 'כאחד', וראה הגהות וציונים. וראה להלן מה הדין בטרפה אדם אחד ולא אכלתו, ומה הדין בטרפה שנים ולא אכלה כלל.

מד. מבואר במאירי (ד"ה מיה) שהוא הדין לגדול, וכוונת הברייתא היא שאפילו אם טרפה רק תינוק [שלא קשה לה להתגבר עליו. וראה כעין זה בברייתא (שבת קנח:)], הרי זו גם כן משולחת.

מה. רש"י שבת (מח: ד"ה ועריסה).

מו. ולהלן תבאר הגמרא מה החידוש בכך. ומבואר ברש"י (כאן ועל הרי"ף ד"ה עלתה) שהוא הדין אם נטלה תינוק מתוך הבית, ולא הזכירו גג אלא משום שדרכם היתה לעשות כל תשמישיהם בגגות, שהיו חלקים ושוים ולא משופעים. וראה קרן אורה (ד"ה ככוכי), שכתב שמלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) משמע שאינו סובר כן.

מז. באמת יכולה היתה הגמרא להקשות סתירה גם בדין נראתה בשדה [שבתחילה נאמר שאינה משולחת, ומשמע שכן הוא בכל אופן, ולאחר מכן נאמר שאם נראתה ביום הרי זו משולחת], אלא שבתירוץ הגמרא מתורצת גם קושיא זו, ראה להלן.

מח. כך כתבו הגבורות ארי (ד"ה אי) והשפת אמת (ד"ה ק) שצריך לגרוס, 'אי נמי' אינו תירוץ נוסף, אלא פירוט אופן נוסף שהדין הוא שאינה משולחת. ולפי זה החילוק בין יום ללילה הוא בנראית בעיר, אך בנראית בשדה בכל אופן אינה משולחת, וכן מבואר בריטב"א (ד"ה כיצד). והגמרא לא תירצה להיפך, שבנראית בעיר בכל אופן הרי זו משולחת, והחילוק בין יום ללילה הוא בנראית בשדה, משום שהלשון 'נראית' נאמרה בברייתא על חיה שנראית בעיר, וסתם 'נראית' הוא ביום, ואילו לגבי חיה שנראית בשדה לא נאמרה לשון 'נראית'. על פי רש"י (ד"ה הכי).

אמנם הלחם משנה (מעניות פ"ג ה"ז) גרס בגמרא 'אי נמי בשדה ביום משולחת בשדה בלילה אינה משולחת', ונמצא שיש כאן שני תירוצים חלוקים, לפי התירוץ הראשון החילוק בין יום ללילה הוא בנראית בעיר, אך בנראית בשדה בכל אופן אינה משולחת, ולפי התירוץ השני החילוק הוא בנראית בשדה, אבל בנראית בעיר בכל אופן הרי זו משולחת. ולפי זה דן אם לפסוק כתירוץ הראשון או כתירוץ השני. וראה כמו כן בספר המכתם (ד"ה ר"ש) שאם נראית ביום הרי זו משולחת אפילו בשדה [ורק בלילה אינה משולחת], ופירש בטעם הדבר משום שכתוב על החיות 'תזרח השמש יאספון' (תהלים קד כב), הרי שביום דרכן להיאסף למעונותיהן ולא לצאת. וראה עוד בביאורי רש"י בביאור גירסא זו. אולם המירא דכייא (ד"ה ק) פירש שגם לפי גירסת 'אי נמי בשדה ביום משולחת בשדה בלילה אינה משולחת' הכל תירוץ אחד, ואין חילוק בין עיר לשדה, אלא בין בעיר ובין בשדה אם נראית ביום משולחת ואם נראית בלילה אינה משולחת, וכתב שכן משמע מרש"י, ראה בביאורי רש"י.

מט. עי"פ תרומת הדשן (לר"י הכהן, נרש"י ד"ה הכי).

נ. והטעם שחזרה הברייתא ופירשה שרק אם נראתה חיה בעיר ביום הרי זו משולחת ולא כשנראתה בלילה [אף על פי שזה מתברר מתוך דבריה הקודמים, הואיל וסתם 'נראתה' הוא ביום], כדי שנדייק מזה שחיה שנראתה בשדה אינה משולחת אפילו ביום [וכמו שאמרה הגמרא 'אי נמי בשדה אפילו ביום אינה משולחת']. תרומת הדשן (שם) בדעת רש"י (ד"ה הכי), וכן מבואר בריטב"א (ד"ה כיצד). וראה בביאורי רש"י פירושים שונים בדברי רש"י.

נא. מדובר ברצה אחרי בני אדם בשדה, אבל בעיר כל שנראתה ביום הרי זו משולחת, בין אם רצה אחרי בני אדם ובין אם נחבאה מפניהם ובין אם כלל לא ראתה אותם, ובלילה העיר הרי היא כשדה [כן מבואר מרש"י (ד"ה הא), שכבר בקושיא הבינה הגמרא שמדובר בשדה, וכן מבואר מדברי הגמרא בתירוצה, שחילקה בין שני אופנים בשדה].

נב. 'אגם' הוא 'ביצה', דהיינו שטח שמים נקבצים בו או במקצתו [על ידי שיש בו גבים, כמין גומות שהמים נקוים שם], והוא מלא צמחים, וזהו האמור בתורה (בראשית מד נ) 'ותרעינה באחו'. על פי רש"י (ד"ה אגם, בראשית שם, שופטים ד יח, איוב ח יא). ופירש רש"י שעמדה בשדה שסמוכה לאגם הסמוך לעיר, שהוא מלא קוצים [כדרך מקום שאינו מיושב].

נג. עי"פ רש"י (ד"ה בשדה הסמוכה) וגמרא (חולין סו.).

נד. שכיון שאינה יראה לעמוד לנגדם, ואינה מתנהגת כדרך החיות לפחד מבני אדם, בכלל שילוח הוא, וכל שכן אם רדפה אחריהם. משנה ברורה (סי' תקעו ס"ק כא).

בברייתא מדובר ש'ראתה שני בני אדם' ורצה אחריהם או נחבאת מפניהם, והסתפק השפת אמת (ד"ה לאפוקי), האם כוונת הברייתא היא שרק באופן שלא פחדה משני בני אדם, ורדפה אחריהם, הרי זו משולחת, אבל אם היה זה אדם יחיד, אין זו יציאה מגדר הטבע ואינה משולחת, או שמא אף אם רצה אחר אדם אחד אין זו דרכה ומשולחת היא, ומה שנקטה הברייתא 'שני בני אדם' הוא כדי לחדש שאפילו בשנים רק אם רצה אחריהם משולחת היא, אך אם עמדה אין זו משולחת. וראה עוד להלן בענין זה.

נה. והרי כיון שרצה אחריהם ולא השיגתם יש לנו לומר שמשום רעבונה רדפה אחריהם, כדי לטרפם ולאכלם, ואף על פי כן אמרה הברייתא שודאי משולחת היא, ואם כן בטרפה ואכלה את שניהם מדוע אינה משולחת. שפת אמת (ד"ה והא).

נו. אבל מחוץ לאגם טבע החיות לפחד מבני אדם ולא לרוץ אחריהם, ואם עשתה כן

לצפרא ברכינהו. רבנן לבסתרקי דחנה חומנא, ומייתינהו לשוקא לזבוניהו: אמרו ליה. לחנה חומנא לשיימינהו מר והב לן דמייהו, והיו בודקין חומו אם יחשדם כגולנין או אם יהא שם חותם פחות מכדי דמיהם: במאי חשדתינן. כשלקחנוס: וכפיפא. לכו[מ] מילתא למימר לי לחלתר ליתן חותם, ואהכי חתו למיגני גבאי למיעבד[ב] כולי האי: לשקלינהו מר. שלח היינו רואין חלא לנסותך: חלשא דעתיה דרבא אדאביי. דלרבא לא חאי שלמא חלא ממעלי יומא דכיפורי למעלי יומא דכיפורי, ולחבי כל מעלי שבתא: אכולא ברכא. על כל בני עירך: רב ברוקא חוזאה. שהיה מבי חוזאי: דבי לפט. מקום: א"ל. רב ברוקא לחליהו מי חיכא בהאי שוקא כו': מאאני אוכמי. מנעלים שחורים, (ד) שלא כמנהג היהודים: ולא רמי חוטא. לא הטיל ליבית בטליתו: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא האי בר עלמא לאחי ניהו: קרא ליה. רב ברוקא לההוא גברא: זנדוקנא. שומר בית האסורין (ה): רמינא פורייאי בו'. מטיל אני מטאתי בין אנשים לנשים: דיהבי נברים עינייהו עלה. בעלי בית האסורים: איתרמי נערה בו'. דהויא בבית האסורים: דורדיא דחמרא. שמריס של יין, האלומים כלם: בשיפולה. בשולי בגדיה: דיפתנא. דרך נשים לה ומחופה היא, והוא לשון פרסי[ו]: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא האי נמי בני עלמא לאחי ניהו: בדוחי. שמחים, ומשמחים בני אדם: טרחינן. בחילי דבדיחותא בייהו: עד דעבדי שלמא. (ו) שהן דבריס שאדם חוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת וכו'[ז] הצאת שלום בין אדם לחבירו: שדפון וירקון. כיון שנראה כל שהוא מתריעין, ומלא תנור דמתניתין[ג] להתענות, אי נמי מעשה (ז) היה כך: בנף אחד. עוף אחד של אותו מין, כעין נפוד כל כנף (בראשית ז): משולחת. מן השמים: בשדה אינה משולחת. דהיינו חורחה: טרפה שני בני אדם. ולא אכלה חלא אחד מהם ודאי משולחת, דכיון דלא היתה רעבה חלא לאחד מאי טעמא קטלה ליה לחידך: שניהן אינה משולחת. שמפני הרעב אכלתם: עלתה לגג. רגילין היו להשתמש כל חשמישיהן בגגות, שלא היו משופעים חלא מלקיס וטוין, והוא הדין לבית שחתחיו: עריסה. בראש"ל בלע"ז: הכי קאמר. האי דקתני נראתה בעיר כו' הכי קאמר נראתה בעיר כגון שנראתה ביום, דאתם נראתה ביום משמע, אבל בלילה אינה משולחת, והאי דקתני נראתה ביום (ח) או חשדה קאי, דאם נראתה בשדה ביום אינה משולחת: הא עמדה. בשדה, דלא לאחה ולא נחצאת: בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת, דכיון דסמוכה לאגם היינו לביתה ולא נראה, שברה אי אחי בשדה שאינה סמוכה לאגם. עמדה משולחת, דכיון דלאו מקום לביתה הוא וקיימא ודאי משולחת גזירה[פ] היא: אגם. מרשי"ק בלע"ז השמוך לעיר, והוא מלא קוניס: כי תניא ההיא. דאכלה אין נראה לא נאגם (ט), דכיון דהיינו דוכתה שמכה מדעתה ורהטה מאתרייהו: כבובא[ע] דציידי. כוך קטן של ציידין שיאפרו למארב העופות, ואף על גב דלאו בנין קבוע הוא ולא הוה כייסוך[פ] הויא משולחת: אין צריך לומר חרב שאינו של שלום. שמתריעין עליה, (י) חלא אפילו חרב של שלום. העוברת דרך חותו מלכות ליכך להלחם במקום אחר: וישלח

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת שהרי אם אכלה שניהם אינה משולחת דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם דהיא רעיבה והא דנקט אכלה אחד מהם רבותא הוי לאע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת: כמלא

שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתיך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא[ג] להאי גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא[ד] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא[ה] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת[ו] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי[ז] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר[ח] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [א]ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [ב]אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת[ט] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [ג]הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [ד]כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד[י] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [ה]כי תני ההיא באגמא: [כ] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [ו]ככובי[ל] דציידי: על החרב וכו': ת"ר [ז]חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

[בית יוסף יורה דעה סימן קעח] וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג), ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם, הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין. [בית יוסף, יורה דעה סי' קעח] עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת. פי' אבל בלאו הכי אינה משולחת אע"פ שהוא בעיר, ומיירי בבתים הבנויים במדברות והם סיכנו עצמם לבוא למקום המות, הכי מתפרשא האי מתניתין בגמרא. [הריטב"א] שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה. כתרגומו פרעה חגירא שהיה נכה רגלים. [רד"ק, מלכים ב כג כט]

מסורת הש"ס
עם הוספות
18/06/2018 אהת

ג) [עי' ע"ז דף כד:], ד) פאה פרק א מ"א, ה) לעיל דף יט., ו) לקמן בעמוד ב.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' חלא דעתיה דרבא משום דאבי איתחזי ליה בחלמא אמרו ליה מסתיין: (ב) שם המי בר עלמא דאתי הוא קרא ליה ולא אתא לגביה רהט בתריה ת"ל: (ג) שם מ"ט לית לך חוטי וסיימת מסאני אוכמי כו' דיהודאה חגן דכי הוו גזרי: (ד) רש"י ד"ה מסאני אוכמי כו' שלא כמנהג היהודים. נ"ב עי' בתוס' פרק בן סורר ומורה דף ע"ד ובפ' הכונס דף נ"ט: (ה) ד"ה זנדוקנא כו' המסורין של מלך הם"ד: (ו) ד"ה עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחבירו היא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב הם"ד: (ז) ד"ה שדפון כו' אי נמי מעשה שהיה כך היה הם"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' והאי דקתני נראתה ביום אעיר קאי דאם נראתה בשדה אפילו ביום אינה: (ט) ד"ה כי תניא כו' לאתה לא בתגס גופא דכיון דהיינו: (י) ד"ה אין צריך לומר כו' שמתריעין עליה הם"ד ומה"ש חלא כו':

רבינו גרשום

כרכינהו להני ביסתרקי למזבן ואמרי ליה כ"ע לישיימינהו מר. אמר להו הבי והכי שוו דבעי למיהב שווי' אילו בסתרקי להנהו זוגא דרבנן א"ל ההוא זוגא דרבנן חשדתינן דאתינן לוותך לישקלינהו מר לבסתרקי דלא בעינא להו. מסאני אוכמי. כנכרים ולא רמו חוטי. ציצית: מפני שהיא מכה מהלכת. שלאחר שנראה כל שהוא אינו מפסיק: שניהם אינה משולחת דאקראי היא מחמת רעבתינתא. א"נ בשדה ביום מסיים הברייתא בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת לפי שלבה גסה באגם שהיא מצויה שם. בשדה שאינה סמוכה לאגם עמדה משולחת. באגם גופיה לא הוה משולחת עד דאכלה ק] מהן. כוכי דאגמא דציידי. צריפין דיורין קטנים שדרין בהן ציידים ועל אותו גג עלתה דס"ד לא חשיב גג קמ"ל:

הגהות וציונים

ט] בכמה דפו"י (וכ"ה בע"י דפו"ר) ליתא לעיל תיבת "לצפרא" (ותיבת "בליליא" נמשך לאחריו) והגירסא היא בליליא כרכינהו וכו' להו לשוקא למחר סליק ליה לשוקא ואשכחינהו (והיא נוסחא מעולה, דק"ס): ג] צ"ל בהכי שקלתינהו, כלומר קניתם דוגמתם בכך וכך (יעב"ץ), ובכת"י ליתא התיבות הבאות "אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך", ועיין בן יהוידע: ג] בכת"י ובע"י אדהכי והכי אתא ההוא גברא: ל] [גי' הערוך זנדוקא] (גליון): ס] [צ"ל דשתנא, עי' ע"ז כד ע"ב וכן גי' הערוך] (גליון): ו] צ"ל אמרת (רש"ש), וכ"ה בע"י: ז] ס"א תרי אחי (גליון), כ"ה בדפו"ר ונשתבש אח"כ (דק"ס): ח] [גי' רי"ף ורא"ש ת"ר על השדפון וכו'] (גליון) ורישא דברייתא ליתא וכ"ה בכת"י וכן משמע מרש"י, דלהגי' שלפנינו נראה דר"ע פליג את"ק דברייתא וא"כ לא תקשי ממתניתין דמתני' אתיא כת"ק ובעינן מלא פי תנור (דק"ס), ועיין קרן אורה: ט] [גי' רי"ף ורא"ש ברחה] (גליון): י] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי ע"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): כ] הנקודתיים ט"ס ובדפו"י ליתא וצ"ל באגמא גופא (בדפו"י גופה), וכ"ה ברבינו גרשום וכן משמע בהגהות הב"ח אות ט: ל] צ"ל בכוכי, וכ"ה בכת"י ובר"ן (דק"ס, ממ"נ), ועי' רש"ש וברש"י: מ] צ"ל וכסיפא להו מילתא למימר לי (ואח"כ הפסק הנקודה) וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י ובע"י (דק"ס): נ] בדפו"י (וכ"ה ברש"י שבע"י) ולמיעבד: ס] צ"ל וגזירה (באה"מ): ע] בדפו"ר בכובא, ועיין רש"י גיטין סח סוע"א ובגליון שם: פ] נדצ"ל בישוב, וכ"ה בר"ן (ממ"נ), ועי' ריטב"א וברמב"ם ה"ח: צ] בכת"י שאינה משולחת: ק] נדצ"ל אחד מהן:

עין משפט נר מצוה

כא א מיי' פ"ב מהלכות תעניות הל' י טוש"ע ח"מ סי' מקעו סעיף ט:
כב ב ג ד ה ו מיי' שם הלכה ז ח טוש"ע שם סעיף ו ז:
כג ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ח:

גליון הש"ס

גמ' איכא בהאי שוקא. עיין בתורת חיים סנהדרין דף פח ע"ב ד"ה שלחו מתם:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה הבי קאמר וכו' והאי דקתני נראתה ביום אשדה וכו'. נמחק מלת מאדה וע"ב צ"ל מעיר:

משנת ראשונים

אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה. אע"פ שדברים שבלב אינם דברים וגמר הדעת שאדם גומר בדעתו ליתן לעניים אינו נדר עד שיוציא בפה, מ"מ מדת חסידים שכל שגמרו בלבם להיות לעניים לא תהא מחשבתם חוזרת לאחור אפילו היתה מחשבתם בטעות כל שנתיאשו מאותו דבר להיות לצדקה ראוי לקיימה אע"פ שאין חיוב בדבר. [מאירי]

אדהכי והכי חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי. משמע שלא היו רגילין במנעלים שחורין, וכן משמע בסדר תעניות אלו (תענית כב.) דקאמר אדהכי אתא ההוא גברא דסיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטי כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי. ותימה דבפ"ק דביצה (דף טו.) תנן אין משלחין מנעל לבן ביו"ט מפני שצריך ביצת הגיר להשחירו משמע שלא היו נועלים אלא שחור. ואומר ר"ת דהמנעל ודאי היה שחור אבל הרצועות היו לבנות, ומסאני אוכמי דהכא ודמסכת תענית היינו המנעל והרצועות הכל היה שחור. [תוספות, בבא קמא נט:]

כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא. מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש כמלבושיהם ולדמות להם מותר בכל. [טור יורה דעה, סימן קעח]

ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו, היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות. ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות, וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטרובלי במסכת מעילה (יז.) וכההוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.).

ואף נטלה תינוק, ודאי משולחת היא מן השמים, ולמה הוצרכה הברייתא לאמרו[נז]. מבארת הגמרא, **אָמַר רַב פָּפָּא**, מדובר שהגג שעליו עמדה עריסת התינוק לא היה גג של בית ממש, אלא **כְּכוּבֵּי דְּצַיְידֵי** - כגון כוך קטן של ציידים, שחופרים לארוב בו לעופות. ואף על פי שכוך זה אינו בנין קבוע, והוא נמצא מחוץ לישוב, ולכן אם החיה נראתה על ידו ואף טרפה ואכלה שם אדם אין זו משולחת[נח], מכל מקום אם העיזה להיכנס וליטול תינוק מתוך הכוך או מעל גגו, שהוא מקום מגורי בני אדם, הרי זו משולחת[נט].

לסיכום: חיה שנראתה בעיר ביום, הרי זו משולחת, אפילו אם כשראתה בני אדם ברחה מפניהם, ובלילה אין זו משולחת[ס]. בשדה שאינה סמוכה לאגם, אם רק נראית, אין זו משולחת, אך אם ראתה בני אדם ועמדה ולא נחבאת מפניהם הרי זו משולחת. ובשדה הסמוכה לאגם, אף אם עמדה ולא נחבאת אין זו משולחת, ורק אם רצה אחריהם הרי זו משולחת. ובאגם עצמו, אף אם רצה אחריהם ואף אם אכלתם אין זו משולחת, ואם טרפה שנים ואכלה אחד הרי זו משולחת[סא]. ואם נכנסה למקום מגורי אדם, אף אם הוא מחוץ לישוב ואינו בנין קבע, ונטלה אפילו תינוק, הרי זו משולחת.

★

שנינו במשנה, על אלו מתריעין בכל מקום וכו' **עַל הַחֶרֶב** וכו'.

הגמרא מביאה ברייתא שבה מבואר על איזה אופן של גדודי צבא ההולכים להרוג ולהשחית נאמר שצריך להתריע:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **'חֶרֶב' שֶׁאָמְרוּ** חכמים במשנתנו שמתריעים עליה, **אֵינוֹ צָרִיךְ** - לא היו צריכים **לוֹמַר** זאת על **חֶרֶב שֶׁאֵינוֹ שֶׁל שָׁלוֹם**, דהיינו צבא הבא להילחם ולכבוש ארצות, או להכריח להעלות להם מס, או לגזור גזרות שמד[סב], שפשוט הוא הדין שמתריעים עליה, **אֶלָּא** באו לומר **שֶׁאֲפִילּוּ חֶרֶב שֶׁל שָׁלוֹם**, כלומר, צבא העובר דרך מלכות זו בשביל ללכת להילחם במקום אחר, ואינם באים כלל להילחם עם המלכות הזו, גם זו מכה מהלכת היא ומתריעים עליה. וראיה לדבר, שֶׁהרי **אֵין לְךָ 'חֶרֶב שֶׁל שָׁלוֹם' יוֹתֵר מִפַּרְעָה נְכֹה**, שהלך עם צבאו להילחם במלך אשור, ולא התכוין כלל להילחם עם ישראל, אלא רק לעבור בארצם כדי להגיע אל האשורים[סג], **וְאַף עַל פִּי כֵּן נִכְשַׁל בָּהּ הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ** ונהרג בה, מוכח שאפילו חרב כזו היא צרה[סד]. מבארת הברייתא, ומהיכן אנו יודעים שהיתה זו חרב של שלום, שכן כאשר יאשיהו יצא לקראתו למלחמה ולא נתנו לעבור בארצו, שלח לו פרעה בידי שליחים דברי שלום, לומר שכלל לא היה בכוונתו להילחם עמו, ושמוטב לו ליאשיהו שלא לעשות מלחמה, **שֶׁנֶּאֱמַר**

הרי זו משולחת.

באופן שטרפה שני בני אדם ולא אכלה כלל, נחלקו תוספות ור"ח (ד"ה טרפה). לדעת תוספות הרי זו משולחת, והטעם שהברייתא נקטה באופן שאכלה אחד מהם, הוא כדי לחדש שאף על פי שאכלה אחד, ואנו רואים שהרעב גרם לה לטרוף, אין אנו תולים בו את טריפת האדם השני. ולדעת ר"ח אם לא אכלה כלל אינה משולחת [וכתב בבאר משה (על הגבורות ארי, ד"ה טרפה) בביאור סברתו, שאנו אומרים שאין זה אלא מקרה, ואין כאן ראיה לגזירה מן השמים כמו באופן המבואר בברייתא].

ובאופן שטרפה אדם אחד ולא אכלתו, הגבורות ארי (ד"ה טרפה) כתב שמאחר שטרפה שלא לצורך אכילתה ודאי משולחת היא [והקשה מדוע לא נקטה הברייתא חידוש גדול יותר, שאין צריך שנים, ואף אם טרפה אחד ולא אכלתו הרי זו משולחת, עיי"ש שתירץ, ודחה את תירוצו]. ואולם השפת אמת (ד"ה ולמה) הסתפק בזה, [האם דווקא בשלא פחדה משני בני אדם הרי זו משולחת, או שמא יש לומר שהברייתא נקטה שנים כדי לחדש שאם אכלה את שניהם אף ששנים הם אינה משולחת] וכתב שמשמע קצת מלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) שדווקא בטרפה שנים הרי זו משולחת, אבל בטרפה אחד אף שלא אכלתו אינה משולחת [ובאור החמה (ד"ה טרפה) כתב שכך משמע מלשון הברייתא, שרק כאשר אינה מפחדת משני בני אדם ביחד נקראת משולחת, וגם באופן שנתבאר שאם עמדה ולא נחבאת הרי זו משולחת, הוא דווקא אם לא נחבאת מפני שנים, ולא מפני אחד, וכמו כן בטרפה אחד ולא אכלתו אינה משולחת]. וכתב שאולי זו כוונת המגן אברהם (סי' תקעו סק"ד) שעל המילים 'שני בני אדם' הביא את הפסוק (נחמיה ט ג) 'ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ', שאמור בלשון רבים [וראה כמו כן ברש"י (שמות קנא: ד"ה ארייה)], ללמדנו שדווקא כשחיה אינה מפחדת מפני שני בני אדם הרי זו משולחת [שיש כאן יציאה מגדר הטבע], אבל כתב שאין הכרח שזו כוונתו, וכן אין לכך הכרח מלשון הברייתא.

נז. שהואיל ונאמר שעלתה לגג הבית, הרי נראתה בעיר, ומסתמא מדובר ביום, שהרי אין דרך להניח תינוק בלילה על הגג, וכיון שנראתה ביום ובעיר ודאי משולחת היא, כפי ששנינו לעיל. שיטה לבעל הצרורות (ד"ה עלמה).

נח. מאירי (ד"ה חיה).

נט. ואין אומרים שאינו נחשב כלל למקום מגורי בני אדם. ע"פ רבינו גרשום (ד"ה כוכי).

ובדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) מבואר שלא רק בכוכי ציידים, אלא אף בתים הבנויים במדבריות ובמקומות השוממים, הואיל והם מקום גדודי חיה, אם נכנסה חיה ונטלה תינוק מעריסתו וכדומה הרי זו משולחת, אך כל עוד לא הגיעה למידה זו [לבוא אל תוך הבתים או גגותיהם] אינה משולחת, שאין זה מקום ישוב, אלא בני אדם אלו סכנו עצמם ובאו לדור במקום החיות.

ס. בן הוא לפי הפירוש הפשוט שהחילוק בין יום ללילה נאמר על נראית בעיר. ושיטות אחרות הוזכרו בהערה לעיל.

סא. בענין טרפה את שניהם ולא אכלה כלל, ובענין טרפה אחד ולא אכלתו, ראה הערה לעיל.

במשנתנו שנינו (לעיל יט.) מעשה שגזרו חכמים תענית על צרת חיה רעה, ונחלקו שם כיצד היה המעשה, האם אכלו זאבים שני תינוקות, או רק נראו, ומרש"י (סד ד"ה שנראו) מבואר שלפי הדעה שהזאבים רק נראו, מדובר שנראו בעיר [ולכן היה צריך להתריע אף שלא טרפו, כפי המבואר בברייתא שכל שנראתה בעיר הרי זו משולחת], ומשמע שלפי הדעה שהזאבים אכלו שני תינוקות לא מדובר בעיר אלא בשדה, ולכן אין די ב'נראו' [כי נראתה בשדה אינה משולחת]. וקשה, שאם מדובר באגם עצמו, הרי אף אם שני הזאבים אכלו שני תינוקות אין כאן ראיה לשילוח מן השמים [אלא רק אם טרפו ארבעה ואכלו שנים, ובמשנה לא נתפרש שכך היה המעשה], ואם מדובר בשדה שמחוץ לאגם, הרי אין צורך ב'אכלו', אלא אף אם רק רצו אחר בני אדם הרי זו חיה רעה משולחת. וביאר בקרן אורה (סד ד"ה המ), שבאמת אין כאן מחלוקת, והכל מודים שאף אם זאבים רק נראו בעיר יש לגזור תענית, אלא שנחלקו מעשה שהיה איך היה. וכן מבואר בבית יוסף (או"ח סי' תקעו ס"ו ד"ה ומ"ש תפילו). אמנם ראה ביאור הגר"א (סד) שפירש שתנא קמא במשנתנו חולק על רבי יוסי, וסובר שאף אם נראתה חיה בעיר אין זו משולחת כל עוד לא טרפה, וכל הברייתא כאן אמורה בשיטת רבי יוסי.

סב. מאירי (ד"ה תרנ).

סג. בימי יאשיהו מלך יהודה יצא פרעה נכה מלך מצרים [שנקרא כן על שם שהיה נכה ברגליו. רד"ק (מלכים ב' כג כט)] לדרכו לכרכמיש שעל נהר פרת כדי להילחם במלך אשור, ולשם כך הוכרח לעבור בארץ ישראל, הואיל ומצרים נמצאת בדרומה של ארץ ישראל ונהר פרת בצפונה, אולם יאשיהו לא רצה לתת לו לעבור ויצא נגדו למלחמה, אשר בה נהרג. מלכים (סד), דברי הימים (ב' לה כ-כג), רש"י (סד לה כ). וראה להלן (ע"ב) מה היה טעמו של יאשיהו. וראה בהערה להלן (ע"ב) מדוע 'אין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה'.

סד. בטעם הדבר שאף חרב של שלום נחשבת צרה, פירש המאירי (ד"ה תרנ), שכל בני גייסות, אף שאינם באים להילחם, היזקם מצוי, והניזקים מקפידים על הנזק, ובאים לידי קטטה, שסופה אסון [בדומה למעשה יאשיהו, שלא רצה להניח להם לעבור בארצו, ונהרג על ידם]. אמנם הריטב"א (להלן ע"ב ד"ה מפני) ביאר בטעם שלמדים ממעשה יאשיהו שמתריעים על חרב של שלום, משום שראוי לכל עיר לחשוש שמא יגרום החטא וילקו בה אף על פי שאין החרב באה להילחם בהם, וכמו שאירע ליאשיהו [להלן בגמרא (ע"ב) יבואר מה היה חטאו שגרם לו ליהרג בחרב של שלום], ומכיון שכך עלול לקרות, הרי זו צרה שצריך להתריע עליה.

נמצא שלפי פירושי הריטב"א והמאירי כוונת 'נכשל בה' היא לעצם מותו של יאשיהו על ידי אותה חרב של שלום, אולם מהמהרש"א (מ"ח ד"ה נכשל) נראה ש'נכשל' הכוונה לטעותו לצאת למלחמה, אשר על ידה נהרג לבסוף [ראה להלן (ע"ב) מה היתה טעותו].

לצפרא ברכינהו. רבנן לבסתרקי דחנא חומנא, ותייתינהו לשוקא לזבוניהו: אמרו ליה. לחנא חומנא לשיימינהו מר והב לן דמייהו, והיו בודקין חומו אם יחשדם כגולנין או אם יהא שם חותם פחות מכדי דמיהם: במאי חשדתינן. כשלקחנוס: וכפיפא. לכו[מ] מילתא למימר לי לחלתר ליתן חותם, ואהכי חתו למיגני גבאי למיעבד[ב] כולי האי: לשקלינהו מר. שלא היינו רוצין חלא לנסותך: חלשא דעתיה דרבא אדאביי. דלרבא לא חתי שלמא חלא ממעלי יומא דכיפורי למעלי יומא דכיפורי, ולאביי כל מעלי שבתא: אכולא ברכא. על כל בני עירך: רב ברוקא חוזאה. שהיה מבי חוזאי: דבי לפט. מקום: א"ל. רב ברוקא לחליהו מי חיכא נהאי שוקא כו': מאאני אוכמי. מנעלים שחורים, (ד) שלא כמנהג היהודים: ולא רמי חוטא. לא הטיל ליבית בטליתו: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא הבי בר עלמא דחתי הוא: קרא ליה. רב ברוקא לההוא גברא: זנדוקנא. שומר בית האסורין (ה): רמינא פורייאי בו'. מטיל בני מטתי בין מנעים לנעים: דיהבי נברים ענייהו עלה. בעלי בית האסורים: איתרמי נערה בו'. דהויא בבית האסורים: דורדיא דחמרא. שמריס של יין, האדומים כדם: בשיפולה. בשולי בגדיה: דיסתנא. דרך נשים לה ומחוסה היא, והוא לשון פרסי[ו]: אמר ליה. חליהו לרב ברוקא הבי נמי בני עלמא דחתי ניתהו: בדוחי. שמחים, ומשמחים בני אדם: טרחינן. בחילי דבדיחותא בייהו: עד דעבדי שלמא. (ו) שהן דבריס שאדם חוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת וכו'[ז] הבאת שלום בין חדם לחבירו: שדפון וירקון. כיון שנרחה כל אחוז מתריעין, ומלא תנור דמחניתין[ג] להמענות, מי נמי מעשה (ז) היה כך: בנף אחד. עוף אחד של אותו מין, כעין נפול כל כנף (בראשית ז): משולחת. מן השמים: בשדה אינה משולחת. דהיינו חורתה: טרפה שני בני אדם. ולא אכלה אלא אחד מהם ודאי משולחת, דכיון דלא היתה רעבה אלא לאחד מאי טעמא קטלה ליה לאידך: שניהן אינה משולחת. שמפני הרעב אכלתם: עלתה לגג. רגילין היו להשתמש כל השמיטין בגגות, שלא היו משופעים אלא מלקים ושוין, והוא הדין לבית שמחתיו: עריסה. בראש"ל בלע"ז: הכי קאמר. האי דקתני נרחתה בעיר כגון שנרחתה ביום, דאפס נרחתה ביום משמע, אבל בלילה חינה משולחת, והאי דקתני נרחתה ביום (ח) או משדה קאי, דאפס נרחתה בשדה ביום חינה מאוצר החכמה הא עמדה. בשדה, דלא לאחה ולא נחצאת: בשדה הסמוכה לאגם. עמדה חינה משולחת, דכיון דסמוכה לאגם היינו רביתה ולא נרחה, שברה אי אחי בחרי בראי עריקנא לאגם מיד: בשדה שאינה סמוכה לאגם. עמדה משולחת, דכיון דלאו מקום רביתה הוא וקיימא ודאי משולחת גזירה[ט] היא: אגם. מרסי"ק בלע"ז הסמוך לעיר, והוא מלא קוליס: כי תניא החיא. דאכלה אין רחתה לא בחגם (ט), דכיון דהיינו דוכתה שמכה מדעתה ורהטה מאחרייהו: כבובא[י] דציידי. כוך קטן של ציידין שיחפרו למאכל העופות, ואף על גב דלאו בני גידול הוא ולא הוה כייסוך[כ] הויא משולחת: אין צריך לומר חרב שאינו של שלום. שמתריעין עליה, (י) אלא אפילו חרב של שלום. העוברת דרך חותו מלכות ליכך להלחם במקום אחר: וישלח

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת שהרי אם אכלה שניהם הינה משולחת דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם דהיא רעיבה והא דנקט אכלה אחד מהם רבותא הוי לאע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת: כמלא

שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה הוה קא חלשא דעתיה דרבא משום דאביי (ח) אמרו ליה מסתייך דקא מגנית אכולה כרכא. ר' ברוקא חוזאה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו גביה א"ל איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדהכי והכי חזא[ג] לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא (ג) רהט בתריה א"ל מאי עובדך א"ל זיל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל זנדוקנא[ד] אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייאי בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבי נכרים עלה עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות נערה מאורסה גבן דיהבו בה נכרים עינייהו שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא[ה] היא א"ל מאי טעמא לית לך חוטי (ג) ורמית מסאני אוכמי א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו ומאי טעמא כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת[ו] לי זיל האידנא ותא למחר א"ל בההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא אדהכי והכי אתו הנך תרי אתי[ז] א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו אזל לגבייהו אמר להו מאי עובדייכו אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא: על אלו מתריעין בכל מקום כו': ת"ר על אלו מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון ועל ארבה וחסיל ועל חיה רעה ר' עקיבא אומר[ח] על השדפון ועל הירקון בכל שהוא [א]ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד מתריעין עליהן: ועל חיה וכו': ת"ר חיה רעה שאמרו בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה אינה משולחת אין מתריעין עליה [ב]אי זו היא משולחת ואי זו היא שאינה משולחת נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת ביום משולחת בלילה אינה משולחת ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נחבאת[ט] מפניהן אינה משולחת טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת אכלה שניהן אינה משולחת עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת הא גופה קשיא אמרת נראתה בעיר משולחת לא שנא ביום ולא שנא בלילה והדר אמרת ביום משולחת בלילה אינה משולחת לא קשיא [ג]הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה [אפילו] ביום [אינה] משולחת (בשדה בלילה אינה משולחת) ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת הא עומדת אינה משולחת והדר אמרת נחבאת מפניהן אינה משולחת הא עומדת משולחת לא קשיא [ד]כאן בשדה הסמוכה לאגם כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם טרפה שני בני אדם כאחד[י] ואכלה אחד מהן משולחת שניהם אינה משולחת והא אמרת אפילו רצתה אמר רב פפא [ה]כי תני החיא באגמא:[כ] גופא עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת פשיטא אמר רב פפא [ו]ככובי[ל] דציידי: על החרב וכו': ת"ר [ז]חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו שנאמר וישלח

[בית יוסף יורה דעה סימן קעח] וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג), ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם, הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין. [בית יוסף, יורה דעה סי' קעח] עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה משולחת. פי' אבל בלאו הכי אינה משולחת אע"פ שהוא בעיר, ומיירי בבתים הבנויים במדברות והם סיכנו עצמם לבוא למקום המות, הכי מתפרשא האי מתניתין בגמרא. [הריטב"א] שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה. כתרגומו פרעה חגירא שהיה נכה רגלים. [רד"ק, מלכים ב כג כט]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [עי' ע"ז דף כד:], ב) פאה פרק א מ"א, ג) לעיל דף יט., ד) לקמן בעמוד ב.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' חלמא דעתיה דרבא משום דאמי איתחזי ליה בחלמא דאמרו ליה מסתייך: (ב) שם הבי בר עלמא דאתי הוא קרא ליה ולא אתא לגביה רהט בתריה ע"ל: (ג) שם מ"ט לית לך חוטי וסיימת מסאני אוכמי כו' דיהודאה אנא דכי הוו גזרי: (ד) רש"י ד"ה מסאני אוכמי כו' שלא כמנהג היהודים. נ"ב עי' בחום' פרק בן סורר ומורה דף ע"ד ובפ' הכונס דף נ"ט: (ה) ד"ה זנדוקנא כו' המסורין של מלך הם"ד: (ו) ד"ה עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחבירו היא אחד מן הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב הם"ד: (ז) ד"ה שדפון כו' מי נמי מעשה שהיה כך היה הם"ד: (ח) ד"ה הכי קאמר כו' והאי דקתני נרחתה ביום אעיר קאי דאם נרחתה בשדה אפילו ביום חינה: (ט) ד"ה כי תניא כו' רלחה לא בחגם גופא דכיון דהיינו: (י) ד"ה אין צריך לומר כו' שמתריעין עליה הם"ד ומה"ש חלא כו':

רבינו גרשום

כרכינהו להני ביסתרקי למזבן ואמרי ליה כ"ע לישיימינהו מר. אמר להו הבי והכי שוו דבעי למיהב שווי' אילו בסתרקי להנהו זוגא דרבנן א"ל ההוא זוגא דרבנן חשדתינן דאתינן לוותך לישקלינהו מר לבסתרקי דלא בעינא להו. מסאני אוכמי. כנכרים ולא רמו חוטי. ציצית: מפני שהיא מכה מהלכת. שלאחר שנראה כל שהוא אינו מפסיק: שניהם אינה משולחת דאקראי היא מחמת רעבתינתא. א"נ בשדה ביום מסיים הברייתא בשדה הסמוכה לאגם. עמדה אינה משולחת לפי שלכה גסה באגם שהיא מצויה שם. בשדה שאינה סמוכה לאגם עמדה משולחת. באגם גופיה לא הוה משולחת עד דאכלה [ק] מהן. כובי דאגמא דציידי. צרי'פין דיורין קטנים שדרין בהן ציידים ועל אותו גג עלתה דס"ד לא חשיב גג קמ"ל:

הגהות וציונים

ו] בכמה דפו"י (וכ"ה בע"י דפו"ר) ליתא לעיל תיבת "לצפרא" (ותיבת "בליליא" נמשך לאחריו) והגירסא היא בליליא כרכינהו וכו' להו לשוקא למחר סליק ליה לשוקא ואשכחינהו (והיא נוסחא מעולה, דק"ס): ז] צ"ל בהכי שקלתינהו, כלומר קניתם דוגמתם בכך וכך (יעב"ץ), ובכת"י ליתא התיבות הבאות "אמרו ליה דידך ניהו ושקלינהו מינך", ועיין בן יהוידע. ח] בכת"י ובע"י אדהכי והכי אתא ההוא גברא: ט] [גי' הערוך זנדוקא] (גליון): י] [צ"ל דשתנא, עי' ע"ז כד ע"ב וכן גי' הערוך] (גליון): כ] צ"ל אמרת (רש"ש), וכ"ה בע"י: ל] ס"א תרי אחי (גליון), כ"ה בדפו"ר ונשתבש אח"כ (דק"ס): מ] [גי' רי"ף ורא"ש ת"ר על השדפון וכו'] (גליון) ורישא דברייתא ליתא וכ"ה בכת"י וכן משמע מרש"י, דלהגי' שלפנינו נראה דר"ע פליג את"ק דברייתא וא"כ לא תקשי ממתניתין דמתני' אתיא כת"ק ובעינן מלא פי תנור (דק"ס), ועיין קרן אורה: ע] [גי' רי"ף ורא"ש ברחה] (גליון): י] נראה דל"ג "כאחד" וכמו דליתא לעיל בגוף הברייתא (גבורת ארי ע"ש), ובאמת ליתא בכת"י (ועי' שפ"א): כ] צ"ל באגמא גופא (בדפו"י גופה), וכ"ה ברבינו גרשום וכן משמע בהגהות הב"ח אות ט: ל] צ"ל בכובי, וכ"ה בכת"י וברי"ן (דק"ס, ממ"נ), ועי' רש"ש וברש"י: מ] צ"ל וכסיפא להו מילתא למימר לי (ואח"כ הפסק הנקודה) וכ"ה הגי' בגמ' בכת"י ובע"י (דק"ס): נ] בדפו"י (וכ"ה ברש"י שבע"י) ולמיעבד: ס] צ"ל וגזירה (באה"מ): ע] בדפו"ר בכובא, ועיין רש"י גיטין סח סוע"א ובגליון שם: פ] נדצ"ל בישוב, וכ"ה בר"ן (ממ"נ), ועי' ריטב"א וברמב"ם ה"ח: צ] בכת"י שאינה משולחת: ק] נדצ"ל אחד מהן:

עין משפט נר מצוה

נא א מיי' פ"ב מהלכות תעניות הל' י טוש"ע ח"מ סי' מקעו סעיף ט: כב ב ג ד ה ו מיי' שם הלכה ז ח טוש"ע שם סעיף ו ז: בג ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ג:

גליון הש"ס

גמ' איבא בהאי שוקא. עיין בתורת חיים סנהדרין דף פח ע"ב ד"ה שלחו מתם:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה הבי קאמר וכו' והאי דקתני נראתה ביום אשדה וכו'. נמחק מלת מאדה ונ"ב ג"ל מעיר:

משנת ראשונים

אמר להו מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה. אע"פ שדברים שבלב אינם דברים וגמר הדעת שאדם גומר בדעתו ליתן לעניים אינו נדר עד שיוציא בפה, מ"מ מדת חסידים שכל שגמרו בלבם להיות לעניים לא תהא מחשבתם חוזרת לאחור אפילו היתה מחשבתם בטעות כל שנתיאשו מאותו דבר להיות לצדקה ראוי לקיימה אע"פ שאין חיוב בדבר. [מאירי]

אדהכי והכי חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי. משמע שלא היו רגילין במנעלים שחורין, וכן משמע בסדר תעניות אלו (תענית כב.) דקאמר אדהכי אתא ההוא גברא דסיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטי כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי. ותימה דבפ"ק דביצה (דף טו.) תנן אין משלחין מנעל לבן ביו"ט מפני שצריך ביצת הגיר להשחירו משמע שלא היו נועלים אלא שחור. ואומר ר"ת דהמנעל ודאי היה שחור אבל הרצועות היו לבנות, ומסאני אוכמי דהכא ודמסכת תענית היינו המנעל והרצועות הכל היה שחור. [תוספות, בבא קמא נט:]

כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא. מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש כמלבושיהם ולדמות להם מותר בכל. [טור יורה דעה, סימן קעח]

ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו, היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות. ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות, וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטרובלי במסכת מעילה (יז.) וכההוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.).

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יומר ממלא תנור פת תח שמע כמלא פי תנור פת ושם כן מיירי בפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו שורה של לחם סביבות פי התנור או דלמא כי דרא דריפתא ומהדר ליה לפומיה דתנורא שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **ותדהרן** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו בתעי הזמדים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** בולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות נפש: מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וג"ל דהני תנאי ל"פ נהם דמיירי הני דמורמי בפרקין לעיל (דף יח:) שם נקרא חוטא או נקרא קדוש וכו' דהמורמי פליגי דמני לעטרי נפשיה והני תנאי פליגי דלא מני לעטרי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים בישראל שהיו נחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיהם שבגולה פי' לפי שגזמיהם שוים ומיוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ה [ג] בלע"ז מחמת גובהו של הר: [אוצר החכמה] [ד] **בלילי** רביעיות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני אדם הולכין בדרכים בחותן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש במסכת פסחים (דף קיב:):

השולה

או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק [ב] מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים [ב] **וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות:** על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (ד) [ג] עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה [ג] **על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית** [ד] רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב [ה] ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החיה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת [ד] אבל בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא [ה] מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן [ה] לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר [ו] הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' [ה] מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) [ו] עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד [ז] **ובגולה מתריעין עליה** תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם [ו] כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי [ח] איניבא [ט]. ת"ר [ח] **ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם**

[א] וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (ו) מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז אמר הואיל וקא בטח בע"ז יכילנא ליה (ז) [ב] ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד מאי כי החליתי מאד [ו] אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי [ו] (יוחנן) מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש [ב] וחרב לא תעבור בארצכם מאי חרב אילימא חרב שאינה של שלום והכתיב [ג] ונתתי שלום בארץ אלא אפילו (ג) של שלום והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן אמר שמא ח"ו מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה אמר [ד] צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ההיא שעתא [ה] רוח אפינו משיח ה': מעשה וירדו זקנים מירושלים לעריהם כו': איבעיא להו כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת תא שמע [ז] **כמלא** פי תנור ועדיין תיבעי להו ככיסויא דתנורא או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק [ב] מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים [ב] **וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות:** על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (ד) [ג] עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה [ג] **על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית** [ד] רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב [ה] ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החיה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת [ד] אבל בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא [ה] מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן [ה] לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר [ו] הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' [ה] מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) [ו] עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד [ז] **ובגולה מתריעין עליה** תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם [ו] כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי [ח] איניבא [ט]. ת"ר [ח] **ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם**

(מהרש"א, וכ"ה בכת"י): **ט)** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י)** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ)** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל)** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ)** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ)** ביצת כינה: **ס)** שייך לדף כג ע"א (גליון):

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָּ: [דברי הימים ב' לה, כא]

ב) וַיֹּרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הָחֳלֵיתִי מְאֹד: [דברי הימים ב' לה, כג]

ג) וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: [ויקרא כו, ו]

ד) צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִיתִי שִׁמְעוּ נָא כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרַי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי: [איכה א, יח]

ה) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְיָ נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם: [איכה ד, כ]

ו) וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז]

ז) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וְיִהְיוּ טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י]

ח) וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ: [ויקרא כו, ד]

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה יח טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ח:

כה ב מיי' פ"כ מהלכות טומאת מת הל' ד:

כו ג מיי' פ"ח מהל' תענית הלכה ט טוש"ע ס"ת סימן תקעה סעיף ג:

כז ד מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה ה טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ג: כח ה ו מיי' שם הל' טו טוש"ע שם סעיף יח:

רבינו גרשום

והכתיב ונתתי שלום ואין צריך לומר חרב שאינה של שלום שאינה עוברת: **שאין דורו דומה יפה** שאין מעשה ידי הדור יפה שלפיכך הוא בא: **כמלא תנור תבואה** כמו שהיה קרקע התנור מכוסה מתבואה. **כמלא תנור פת** היינו מעט. **כמלא פי תנור** משמע פת שהוא סביב הפה. **כי כיסא דתנורא** ככיסוי פי התנור דהיינו פת אחד: **וטיהרו את הבשר** שהרי נתעכל. **וטמאו את העצמות.** שלא נתעכל: **לסגף** לענות כדמתרגמינן לענות לסגפא: **או לא הודו לו כלל.** דאין מתריעין על הדבר כלל אפי' בחול בזמן שישנו במקום אחד. **מאי טעמא** אין מתריעין על רוב גשמים: **ובגולה** מתריעין על רוב גשמים לפי שהן יושבין באגם ורוב גשמים קשה להם. **תנו עיניכם** שתתפללו. **אופל** הר גבוה: **לשפשף במים.** מילתא דלא אפשר רגלו כידו (למ"ה) רגלו או ידו. **אינבא.** לנטרא: **בלילי רביעיות** שאין בני אדם מצויים לחרץ מפני אגרת בת מחלת. אם **נמחת** נתכסה. **צריך אתה להתנדות** שמטיח דברים כלפי מעלה:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

ועוד גזרו **תענית על שבלעו זאבים** ב' תינוקות בעבר הירדן והקיאום דרך בית רעי וטיהרו הבשר וטמאו העצמות מ"ט כיון דבשר עביד להתעכולי כמעוכל הוא וכפרש הוא חשוב וכגללים שאין להם טומאה אבל העצמות דאקישי טפי לא עבידי לאיתעכלי ובחזקתייהו קיימי לפיכך מטמאי. ומפורש זה כאשר אמרנו במנחות [ט] בפ' ר' ישמעאל אומר בבעיא דרמי בר חמא בפיל שבלע כפיפה מצרית והקיאה דרך בית הרעי כו' ואמרינן תפשוט ליה מהא דאמר עולא מעשה שבלעו ב' זאבים ב' תינוקות והקיאום דרך הרעי כו': **על אלו מתריעין בשבת** על עיר שהקיפוה נכרים כו' ואוקימנא בפרק הראשון [י] דהתרעה זו בעננו. ר' יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה: **ת"ר עיר שהקיפוה נכרים** נהר וספינה המטורפת בים ויחיד הנרדף לפני נכרים או מפני רוח רעה או מפני לסטים מתריעין עליהן בשבת. ועל כולן יחיד רשאי לסגף עצמו בתענית ר' יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמין עליו. ואמרי' מ"ט דר' יוסי כתיב ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החיה. **שמעון התימני אומר מתריעין אף על הדבר.** [משום ר"ע אמרו אין מתריעין על הדבר] כל עיקר. על כל צרה הבאה על הצבור מתריעין עליהן חוץ מרוב גשמים. **מעשה שאמרו בחוני המעגל** התפלל אולי ירדו גשמים. עוד אמר להם צאו וראו אם נמחית אבן הטועין פי' כדאמרן בפרק אלו מציאות [כ] ת"ר אבן הטועין היתה בירושלים כל מי שאבדה לו אבדה נפנה לשם וכל המוצא אבדה נפנה לשם המוצא היה עולה על אותה האבן והיה מכריז מי שאבדה לו אבדה יבא ויתן סימניה ויקח. ומי שאבדה לו אבדה היה נותן סימניה ונוטלה וזו ששנינו צאו וראו אם נמחית אבן הטועין. והוו רבותי מפרשין אם נמחית אבן הטועין מלשון [ל] וימח את כל היקום כלומר אם כיסוה המים כאלו נמחית מן העולם עד שראינו בירושלמי פירוש אחרת כשם שאי אפשר לאבן הזה להמחות כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו שלח לו שמעון בן שטח צריך אתה להתנדות אלו נגזרה גזרה בימי אליהו שנשבע שלא יבא מטר אלא לפי דברו ונשבעת אתה שעתה מיד יבא מטר לא נמצאת מביא רבים לידי חטא וחלול השם וכל המביא הרבים לידי חלול השם צריך נדוי וכל המעכב את הרבים מלעשות מצוה צריך נידוי [מ]. **מניין שאין מתפללין על רוב גשמים** שנאמר והריקותי לכם ברכה עד בלי די ואמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. **ובגולה מתריעין על רוב גשמים.** תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובים אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם לאחיכם שבגולה שלא יפלו עליהן בתיהן. **יניבא.** תולעת דגרסינן בכיסוי הדם [נ] נפל ליה לר' חייא יאניבא בכיתניה. פי' גאון גירסא כך הוא כינבא ונבא זהו מן כנים. כגון הא דגרס בפרק (ר' אליעזר אומר תולין) [שמונה שרצים שבת קז:] הטפויין וביצי כנים. ועוד בפרק (ב"ש אומר) [שלשה מינים אסורין בנזיר (לט.)] ת"ש מאנבא חיה

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) מו"ק כח: [סנהדרין מח:], **ז)** מנחות סט:, **ח)** לעיל יד., **ט)** תוספתא פ"ב הי"א, **י)** לעיל ט. שבת לב: מכות כג., **כ)** עי' תוספתא פ"ב הי"א, **ל)** עיין אהלות פי"א מ"ז, **מ)** סנהדרין צג., **נ)** דף סט:, **ס)** לעיל יד., **ע)** ב"מ כח:, **פ)** בראשית ד כג, **צ)** ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א, **ק)** חולין פה ע"ב.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ומל' ימחיך מאן אלהים אמר רב יהודה אמר רב כו' כל"ל ותיבות מאד עמי נמחק: **(ז)** שם יכילנא ליה וכתיב ויורו היורים וכו' כי החליתי מאד אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה [ולא גרסינן מלמד] הס"ד (ותיבת מלמד נמחק): **(ח)** ד"ה לכתיב כו' המייסר הס"ד ומ"ש מה"ד רבי חנן בן כו': **(ט)** ד"ה והתניא וכו' ידו במים הס"ד: **(י)** תוס' ד"ה לאנשי מעמד פי' היינו אנשי מעמד כו'. נ"ב עי' לקמן דף כ"ז:

הגהות וציונים

(ו) [צ"ל יונתן] (גליון) כ"ה בכל הדפו"י ונשתבש אח"כ (דק"ס): **(ז)** בכת"י נוסף **דתניא.** וכ"ה נכון (דק"ס): **(ג)** ומפני רוח רעה **מתריעין עליהן בשבת** ועל כולן כצ"ל רש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וראשונים: **(ד)** בכת"י נוסף **שמעון התימני אומר:** **(ה)** [גי' רי"ף ורא"ש אמר ר' **אבא אמר שמואל** לפי] (גליון): **(ו)** [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוונתו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: **(ז)** [גי' רי"ף ורא"ש אמר **ר"ו אמר רב**, וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: **(ח)** צ"ל **ומתחזי כי** איניבא

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

'וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה, לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי, וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי, חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָ' (דברי הימים ב' לה כא), כלומר, מה יש לי עליך ומה יש לך עלי, וכי אויבים אנחנו זה לזה שאתה בא להילחם עמי, הרי הליכתי היום אינה עליך, לבוא עליך למלחמה[א], אלא אל מקום מלחמתי, שהוא מלך אשור. ודבר ה' הוא המצוני למהר[ב] ללכת למלחמה עליו[ג], ומאחר שאני מצווה למהר בדרכי וללכת בדרך הקצרה ביותר, אין לך להתירא שמא אתעכב ואכבוש גם את ארצך[ד]. והוסיף פרעה ואמר, הואיל ואלוהַי עמי, אם תעכבני מללכת יחשב כאילו אתה נלחם איתו, לכן חדל לך מלהילחם עם אלהים שעמי, כדי שלא ישחיתך[ה].

כיון שהוזכר פסוק זה, הגמרא מפרשת אותו ואת הפסוקים שאחריו: מבררת הגמרא, **מַאי** - מה הכוונה בדברי פרעה נכה ליאשיהו 'חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי'. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, זוֹ עֲבוֹדָה זָרָה'. אָמַר** יאשיהו, **הוֹאִיל וְקָא בָּטַח** - הואיל ופרעה בוטח **בַּעֲבוֹדָה זָרָה**, ודאי **יָכִילְנָא לֵיהּ** - אוכל לו [לנצחו], ולכן לא השיב לו יאשיהו דבר אלא יצא להילחם בו. וכתוב (שם לה כג) 'וַיֹּורוּ הַיֹּורִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ, וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הָחֳלֵיתִי מְאֹד', כלומר, לאחר שירו בו חיצים אמר לעבדיו העבירוני מן המרכבה הזו, כי נעשיתי חולה מאוד, וקשה לי לרכוב בה[ז]. שואלת הגמרא, **מַאי** 'כִּי הָחֳלֵיתִי מְאֹד'. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, מְלַמֵּד** שירו בו כה הרבה חיצים עד **שֶׁעָשׂוּ כָּל גּוּפוֹ** מנוקב **כִּכְבָרָה**[ח] [-מסננת לסינון תבואה[ט]].

הגמרא מבארת מה היה החטא שגרם ליאשיהו ליפול בחרב, ומה היתה טעותו:

אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי (יוחנן) [יוֹנָתָן], מִפְּנֵי מָה נֶעֱנַשׁ **יֹאשִׁיָּהוּ**, שנהרג, **מִפְּנֵי שֶׁהָיָה לוֹ לְיִמָּלֵךְ בִּירְמְיָהוּ** הנביא, אם לצאת למלחמה זו או לא', **וְלֹא נִמְלַךְ**. שואלת הגמרא, יאשיהו שיצא למלחמה על פי סברת עצמו, **מַאי** דָּרַשׁ מן הכתוב, שמתוך כך סבר שאין נכון להניח לפרעה לעבור בארץ. משיבה הגמרא, יאשיהו דרש את מה שנאמר בהבטחות ה' לישראל באם ילכו בחוקות התורה, 'וְחָרֶב **לֹא תַעֲבוֹר בְּאַרְצְכֶם**' (ויקרא כו ו), ויש לברר **מַאי** - מה הכוונה 'חֶרֶב', **אִילֵימָא** - אם נאמר שהכוונה לְ**חֶרֶב שֶׁאֵינָהּ שֶׁל שָׁלוֹם, וְהָכְתִיב** - והרי כבר כתוב בתחילת הפסוק (שם) 'וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ', ולשם מה כפלה התורה ואמרה 'וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם'. **אֶלָּא** ודאי שכוונת הכתוב היא **שֶׁאַפִּילּוּ** חרב **שֶׁל שָׁלוֹם** לא תעבור בארצכם, ואמר יאשיהו, כיון שאמר הקדוש ברוך הוא שלא יעברו בארצנו, הרי הם עוברים על דיבורו, ולכן אלך ואלחם בהם[י], **וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ** - וטעותו היתה שלא ידע **שֶׁאֵין דּוֹרוֹ דּוֹמֶה יָפֶה** בעיני הקדוש ברוך הוא, שלא היה הדור זכאי ולא היו ראויים לקיום ההבטחות האמורות לישראל כאשר הם עושים את רצונו[יא].

הגמרא מתארת מה היה בשעת מיתתו:

כִּי הֲוָה נִיחָא נַפְשֵׁיהּ - בשעת פטירתו של יאשיהו, **חֲזָא יִרְמְיָהוּ שְׁפָוָותֵיהּ דְּקָא מְרַחֲשָׁן** - ראה ירמיהו את שפתיו שהן מרחשות, **אָמַר** ירמיהו, **שָׁמָא חַס וְשָׁלוֹם מִילְּתָא דְּלָא מְהַגְּנָא** - דבר שאינו הגון **אָמַר אַגַּב צַעֲרֵיהּ** - הוא אומר מתוך צערו, **גָּחִין וְשַׁמְּעֵיהּ דְּקָא מַצְדְּיק עֲלֵיהּ דִּינָא אַנַּפְשֵׁיהּ** - התכופף מעליו ירמיהו ושמע שמצדיק עליו את הדין, ששמע שֶׁ**אָמַר**, 'צַדִּיק הוּא ה' כִּי פִּיהוּ מָרִיתִי' (מיכה ו יח), כלומר, המריתי את פיו[יג]. **פָּתַח עֲלֵיהּ הַהִיא שַׁעְתָּא** - פתח עליו ירמיהו בהספד באותה שעה ואמר, 'רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ ה'' (שם ד כ)[יד].

★

א. **'לֹא** עליך אתה היום', פירושו, לא עליך ובשבילך אני הולך היום. רש"י (ד"ה ויאמר).

ובאור המצודת דוד (דברי הימים שם), שמה שכפל ואמר 'עליך אתה' הוא לתוספת ביאור [לחזק את דבריו].

ב. **ופירוש** 'לבהלני' הוא למהר וללכת בבהלה, כמו 'ויבהילו להביא את המן' (אסתר ו יד). מצודת דוד ומלבי"ם (דברי הימים שם).

ג. **המצודת** דוד (שם) כתב שאולי שמע פרעה ציווי על זה מפי ירמיהו בדבר ה' [וראה במדרש שהובא להלן שהיתה על זה נבואה מישעיהו הנביא].

ד. **מלבי"ם** (דברי הימים ב' לה כא-כב).

ה. **על** פי מצודת דוד (שם).

ו. **מבואר** בגמרא שהשם האמור בפסוק זה 'אלהים אשר עמי' הוא חול, כי הכוונה לעבודה זרה, אמנם השם האמור באותו פסוק קודם לכן, 'ואלהים אמר לבהלני', וכן השם שנזכר בפסוק שאחרי זה, 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים' (דברי הימים ב' לה כב), הם קודש, והכוונה לדבר ה' על ידי ירמיה, כמבואר במדרש [הובא להלן בהערה], וכן פירש רש"י בדברי הימים (שם). וביאר בחסדי דוד (פ"נ ה"י) שפרעה שלח להודיע ליאשיהו שהוא עולה על פי דבר ה', אבל הוא עצמו לא היה בטחונו בלכתו למלחמה אלא על העבודה הזרה שלו.

אמנם הרד"ק (שם לה כא) כתב שיש בזה מחלוקת בדברי רבותינו, ויש אומרים שכל השמות שבפסוקים אלו הם קודש, וגם 'מאלהים אשר עמי' הכוונה להקדוש ברוך הוא, והיא דעת רבי יוסי בר יהודה במסכת סופרים (פ"ד ה"ט). וכן ביאר במצודת דוד (שם) 'חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך', שאמר פרעה, הואיל ואני הולך בציווי ה', הרי הוא עמי, ואם תעכבני מללכת יחשב הדבר כאילו אתה נלחם איתו, לכן חדל לך מלהילחם, כדי שלא ישחיתך.

ז. **מצודת** דוד (שם). והעבירוהו ל'רכב המִּשְׁנֶה', כמפורש בכתוב (שם לה מ), לפי שדרך המלך לרכוב על שתי מרכבות, הראשונה עיקרית, ואם יצטרך ישב בשניה, וכשחלה הרכיבוהו על רכב המשנה. רש"י (דברי הימים שם).

ח. **על** פי גירסת הספרים הגמרא באה לבאר מהו 'החליתי מאד', וביארה שנעשה כל גופו ככברה, אולם לא נתפרש מנין אנו יודעים זאת, ומבואר ברש"י שזה נלמד ממה שכתוב 'ויורו היורים למלך יאשיהו' [ולא נכתב סתם שנהרג ביריית חץ, כמו באחאב (מלכים ו' כב לד)], משמע שיריות רבות ירו. אולם הרש"ש ביאר שהלימוד הוא אכן מתיבת 'החליתי', שיש לקראה 'הֻחַלּוֹתִי', משורש חלל, והכוונה שנעשה חלול ככברה [כלשון המדרש (ב"ר פנ ז) 'שהארץ חלולה ככברה']. אכן הב"ח בהגהותיו מחק את שאלת הגמרא 'מאי כי החליתי מאד', והיינו שהגמרא באה לפרש את תחילת הפסוק שהביאה, 'ויורו היורים'. וכמו כן הגיה ברש"י.

ט. **תוספות** יו"ט (שביעית פ"ה מ"ט).

י. **רש"י** (על עין יעקב ד"ה שהיה).

יא. **רש"י** (על עין יעקב ד"ה אלא למרוד).

יב. **אבל** אם היה נמלך בירמיהו, שידע זאת, ודאי היה מוחה בו שלא לצאת למלחמה, כיון שלא היה דורו יפה. מהרש"א (ח"א לעיל ע"ב ד"ה נכשל).

רש"י על עין יעקב (ד"ה שמין) הקשה, הואיל ויאשיהו צדק בדרשתו מן הכתוב וכיון להלכה, אם כן עשה כדין, ולמה נענש [שהרי לא ידע שאין דורו דומה יפה לפני הקדוש ברוך הוא]. ותירץ, שכיון שירמיהו היה מתנבא בימיו רעות על ישראל והיה מוכיחם על עונותיהם, היה לו לדעת שיש בישראל תועבות נסתרות, וכיון שלא חשש לכך הרי זה כאינו מאמין בדברי הנביא [ובפתח עינים (ד"ה מאי) הובאו הדברים בשם הראב"ד, ובעץ יוסף (מיכה נכה ב נג) בשם תוספות]. וראה מה שתירץ הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מפני).

במדרש (מיכה נכה ב נג) מפורשים דברי פרעה 'ואלהים אמר לבהלני' (דברי הימים ב' לה כב), שאמר 'מפי הקדוש ברוך הוא אני עולה'. ועל מה שנאמר לאחר מכן (שם לה כג) 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים', אמרו שם במדרש 'זה ירמיהו, שאמר ליאשיהו, כך מקובלני מישעיה רבי, וסכסכתי מצרים במצרים (ישעיה יט ג). ולא שמע לו, אלא אמר לו, משה רבה דרבך [רבו של ישעיהו רבך] לא כך אמר, 'וחרב לא תעבור בארצכם', וחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי'. ונמצא שלפי המדרש לא רק שיאשיהו לא נמלך בירמיה, אלא אף עשה כנגד דבריו המפורשים ביחס למלחמה זו. וראה מה שתירץ הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מפני) ליישב את המדרש עם הגמרא. ואולם הקשה המהרש"א (ח"ב ד"ה זו), מדוע שאלה הגמרא 'מפני מה נענש יאשיהו', הלא מפורש בכתוב שיאשיהו לא שמע בקול ה' ['ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים']. ותירץ, שמאחר ששמע ממנו שהוא בוטח בעבודה זרה ['חדל לך מאלהים אשר עמי'], סבר שתתבטל נבואת ישעיהו על מלחמת 'מצרים במצרים', ויוכל להתגבר עליו [וראה כמו כן בעץ יוסף (מיכה נכה ב נג ד"ה ומכאן)]. ובזה ביאר גם מה שהוצרך לטעם זה בשביל לבטוח שיוכל לו, ולא סמך על דרשתו מ'וחרב לא תעבור בארצכם', שאם לא טעם זה היה נמנע ממלחמה משום נבואת ישעיהו. ועוד, משום שאין זו מצוה להילחם ולמנוע מעבר חרב של שלום, אלא ברכה שנאמרה לישראל.

ובבן יהוידע (נזיקין ד"ה מין) ביאר על פי המדרש את דברי הברייתא (לעיל ע"ב) 'שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה', ויש להבין במה נתייחדה חרבו של פרעה נכה מכל 'חרב של שלום'. וביאר, שכל ההולך למלחמה דרך מלכות אחרת יש מקום לחשוש שמא בעברו דרכה תשתנה דעתו ויחליט להילחם עם המלכות שעובר בה, אבל חרבו של פרעה נכה היתה 'חרב של שלום' בודאות גמורה, שאי אפשר היה שילחם בארץ ישראל, אלא דווקא בכרכמיש, מפני שכך התנבא הנביא, שלא ילחם אלא בכרכמיש, שהיו בה אנשים רבים שהיו מעיקרם ממצרים, ובבוא פרעה עליהם נמצא שנלחמו מצרים במצרים, כנבואת ישעיהו 'וסכסכתי מצרים במצרים', ולכן לא היה שום חשש שמא ילחם בישראל.

יג. **לשון** מרי וסירוב. מצודת ציון (ישעיה נ ה). והכוונה לכך שלא נמלך בירמיה. ולפי דברי המדרש [שהובא בהערה לעיל] מיושב היטב, שהמרה את פי ה' כשלא שמע לנבואת ישעיה. מהרש"א (ח"ב ד"ה שמעיה).

יד. **לאחר** הפסוקים שבהם נאמר על הפגיעה ביאשיהו ועל מותו, נאמר (דברי הימים ב' לה כה) 'ויקונן ירמיהו על יאשיהו, ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם על יאשיהו עד היום, ויתנום לחק על ישראל והנם כתובים על הקינות'. ומבואר בתוספתא (פ"ג

כב: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי בפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו שורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרש דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטמאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הכי ממורמי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטא מו נקרא קדוש וכו' דהמורמי פליגי דמקי לעטרי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מקי לעטורי נפשיה: **לאנשי** (ח) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתראל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתם שגזרה פי' לפי שגזרומיהם שוים ועימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודמו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדם הולכין בדרכים בחושן לילות מפני לגרת בת מחלת כדמפרש במסכת פסחים (דף קיב:):

השולה

א) וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (ו) מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז אמר הואיל וקא בטח בע"ז יכילנא ליה (ג) ב) ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד מאי כי החליתי מאד (ו) אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי (ו) (יוחנן) מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש (ו) וחרב לא תעבור בארצכם מאי חרב אילימא חרב שאינה של שלום והכתיב (ו) ונתתי שלום בארץ אלא אפילו (ג) של שלום והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן אמר שמא ח"ו מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה אמר (ד) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ההיא שעתא (ה) רוח אפינו משיח ה': מעשה וירדו זקנים מירושלים לעירהם כו': איבעיא להו כמלא תנור פת תא שמע (ו) כמלא דלמא כמלא תנור פת תא שמע (ו) כמלא פי תנור ועדיין תיבעי להו ככיסויא דתנורא או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק (ו) מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים (ב) וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות: על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (ד) (ג) עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה (ג) (ג) על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית (ו) רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב (ו) ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת (ד) אבל בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא (ו) מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן (ה) לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר (ו) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' (ה) מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) (ו) עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד (ו) ובגולה מתריעין עליה תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם (ו) כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי (ו) איניבא (ו). ת"ר (ח) ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי בפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו שורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרא דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטמאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הכי ממורמי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטא מו נקרא קדוש וכו' דהמורמי פליגי דמקי לעטרי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מקי לעטורי נפשיה: **לאנשי** (ח) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתראל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתם שגזרה פי' לפי שגזרומיהם שוים ועימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודמו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדם הולכין בדרכים בחושן לילות מפני לגרת בת מחלת כדמפרש במסכת פסחים (דף קיב:):

השולה

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָ: ב) וַיּוֹרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הֻחֳלֵיתִי מְאֹד: [דברי הימים ב' לה, כא] ג) וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: [ויקרא כו, ו] ד) צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִיתִי שִׁמְעוּ נָא כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרָי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי: [איכה א, יח] ה) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְיָ נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם: [איכה ד, כ] ו) וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז] ז) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י] ח) וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ: [ויקרא כו, ד]

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה יח טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ח:

כה ב מיי' פ"ב מהלכות טומאת מת הל' ד:

כו ג מיי' פ"ח מהל' תעניות הלכה ט טוש"ע ס"ת סימן תקעה סעיף ג:

כז ד מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ב:

כח ה ו מיי' שם הל' טו טוש"ע שם סעיף יא:

רבינו גרשום

והכתיב ונתתי שלום ואין צריך לומר חרב שאינה של שלום שאינה עוברת: **שאין דורו דומה** ומה שאין מעשה ידי הדור יפה שלפיכך הוא בא: **כמלא תנור תבואה** כמו שהיה קרקע התנור מכוסה מתבואה. **כמלא תנור פת** היינו מעט. **כמלא פי תנור** משמע פת שהוא סביב הפה. **כי כיסא דתנורא** ככיסוי פי התנור דהיינו פת אחד: **וטיהרו את הבשר** שהרי נתעכל. **וטמאו את העצמות.** שלא נתעכל: **לסגף** לענות כדמתרגמינן לענות לסגפא: **או לא הודו לו כלל.** דאין מתריעין על הדבר כלל אפי' בחול בזמן שישנו במקום אחד. **מאי טעמא** אין מתריעין על רוב גשמים: **ובגולה מתריעין** על רוב גשמים לפי שהן יושבין באגם ורוב גשמים קשה להם. **תנו עיניכם** שתתפללו. **אופל הר גבוה:** **לשפשף במים.** מילתא דלא אפשר רגלו כידו (למ"ה) רגלו או ידו. **אינבא.** לנטרא: **בלילי רביעיות** שאין בני אדם מצויים לחוץ מפני אגרת בת מחלת. אם **נמחת** נתכסה. **צריך אתה להתנדות** שמטיח דברים כלפי מעלה:

משנת ראשונים

מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. היה להם לימלך במשה רבן כמו ששנינו במסכת תענית, שנענש יאשיהו ונהרג על שהיה לו לימלך בירמיה ולא נמלך כשהעביר פרעה נכה חרב בארצו.

[חזקוני, ויקרא י ב]

וגרם לו חטא זה ליפול בחרב שהיתה של שלום, וכן ראוי לכל עיר לחוש שמא יגרום החטא וילקו בה, ולפיכך מתריעים עליה אע"פ שאין החרב באה עליהם כיון שעוברת בארצם. [הריטב"א]

וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות. מתוך הסברא היה נראה בין לענין איסור בין לענין טומאה, דכל דבר שהוא שלם שניכר בשלימותו שלא נתעכל, ולא נלעס בפיו כגון חיטין שלימים שבגללי בקר ודגים שלימין, כגון דג טהור שבלע דג טמא, דלהכי נקט בלע דלא הוו עיכול, וזר שבלע שזפין של תרומה אע"פ שהן שלימין ולא הוי עיכול פטור השני שכבר נתחללה, וזאבים שבלעו תינוקות אע"ג דנקט שבלעו מסתברא שלא היו שלימין. [**תוספות, מנחות סט.**] **על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים.** יראה שאין הדברים אמורים אלא בגשמים שאין מטשטשין את הארץ ומפסידין הזרעים ובגשמים שאין מונעין החריש והזרע, אבל אם מטשטשין הקרקע ומפסידין הזרעים ומונעין החריש והזרע מתריעין עליהם, כי מה מועיל ריבויים והם לקללה ולא לברכה שמפסידין ומקלקלין ומביאים חס ושלום רעה לעולם הנה רבויים ועצירתם אחד הוא, שהסבה היא הפסד הזרעים. וכשם שבהעצר הגשמים מתריעין עליהם שירדו, כך כשיורדים בזעף מתפללים עליהם שילכו. [**שו"ת הרשב"ש סימן קעג**] **כדי שיעמוד אדם בקרן אפל.** האי שיעורא בארץ ישראל ובשעת הרביעה, וכן בכל מקום ובכל זמן כפי מה שיראו שיש להם כדי צרכן. [**הריטב"א**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) מו"ק כח: [סנהדרין מח:], 2) מנחות סט:, ג) לעיל יד., 4) תוספתא פ"ב הי"א, ה) לעיל ט. שבת לב: מכות כג., ו) עי' תוספתא פ"ב הי"א, ז) עיין אהלות פי"א מ"ז, ח) סנהדרין צג., ט) דף סט:, י) לעיל יד., כ) ב"מ כח:, ל) בראשית ז כג, מ) ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א, נ) חולין פה ע"ב.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ומל ישחיתך מאן אלהים אמר רב יהודה אמר רב כו' כל"ל ומינות משר עמי נמחק: (ג) שם יכילנא ליה וכתיב ויורו היורים וכו' כי החליתי מאד אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו וכו' כל"ל ומינות מאי כי החליתי מאד ומינת מלמד נמחק: (ג) שם שלוס כתרן אלא אפילו חרב של שלוס כו' כי הוה קא ניחא נפשיה: (ד) שם ת"ר אחד עיר שהקיפוה נכרים: (ה) רש"י ד"ה מאן אלהים כו' משר עמי הס"ד ומ"כ מה"ד אמר יאשיהו הואיל וקא בטח פרעה בע"ז יכילנא ליה והיינו דכתיב ולא השיב יאשיהו לא השיבו כלום הס"ד ומ"כ מה"ד כל גופו מדכתיב ויורו כו' המוריס הס"ד ומ"כ מה"ד ה"ג ממר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה [ולא גרסינן מלמד] הס"ד (ומינת מלמד נמחק): (ו) ד"ה דכתיב כו' המייה הס"ד ומ"כ מה"ד רבי מנן כן כו': (ז) ד"ה והמינת וכו' ידו במים הס"ד: (ח) תוס' ד"ה למפי מעמד פי' היינו משני מעמד כו'. נ"ב עי' לקמן דף כ"ז:

הגהות וציונים

ט] [צ"ל יונתן] (גליון) כ"ה בכל הדפו"י ונשתבש אח"כ (דק"ס): י] בכת"י נוסף דת"ר, וכ"ה נכון (דק"ס): כ] ומפני רוח רעה **מתריעין עליהן** בשבת ועל כולן כצ"ל רש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וראשונים: ל] בכת"י נוסף **שמעון התימני אומר:** מ] [גי' רי"ף ורא"ש אמר ר' **אבא אמר שמואל** לפי] (גליון): נ] [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוונתו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: ס] [גי' רי"ף ורא"ש אמר **ר"י אמר רב.** וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: ע] צ"ל **ומתחזי כי איניבא** (מהרש"א, וכ"ה בכת"י): ט] [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): י] [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): כ] עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: ל] תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: מ] עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": נ] שייך לדף כג ע"א (גליון):

שנינו במשנה, **מַעֲשֶׂה וְיָרְדוּ זְקֵנִים מִירוּשָׁלַיִם לְעֶרְיֵהֶם כו'**, וגזרו תענית על שנראה כמלא תנור[ט] שדפון באשקלון.

הגמרא מבררת כמה הוא שיעור זה:

אִיבַּעְיָא לְהוּ - הסתפקו בני הישיבה, מה היה שיעור התבואה שנשדפה, האם הכוונה היא **כְּמִלֹּא תַּנּוּר תְּבוּאָה**, דהיינו תבואה שיש בה כדי למלא חלל של תנור, **אוֹ דִלְמָא** - או שמא הכוונה היא לתבואה בשיעור שראוי לעשות ממנה **כְּמִלֹּא תַּנּוּר פַּת**, כלומר פת בשיעור שרגילים לשים בתנור, שהוא שיעור קטן יותר[י].

הגמרא מביאה ראיה להוכיח כאחד מצדדי הספק:

תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה בענין שהסתפקו בו, ששנינו בברייתא שיעור זה בלשון 'כְּמִלֹּא פִּי תַּנּוּר', ובודאי הכוונה לפת, שמדביקים אותה לתנור, אבל תבואה אינה יכולה לעמוד על פי התנור[יא].

הגמרא מבארת שעדיין לא נפשט הספק לגמרי:

אומרת הגמרא, **וַעֲדַיִין תִּיבָּעֵי לְהוּ** - אף שפשטנו מהברייתא ששיעור זה נמדד בפת ולא בתבואה, עדיין יש להם להסתפק, האם 'כמלא פי תנור' פירושו תבואה הראויה לעשות ממנה ככר לחם גדולה[יב] **כְּכִיפּוּיָא דְּתַנּוּרָא** - כשיעור מִכְסֶה פתח התנור[יג], **אוֹ דִלְמָא כִּי דָּרָא דְּרִיפְתָּא דְּהָדַר לֵיהּ לְפוּמָּא דְּתַנּוּרָא** - או שמא הכוונה לתבואה הראויה לעשות ממנה שורת ככרות לחם המודבקים זה לצד זה בפי התנור[יב].

מסיקה הגמרא, **תֵּיקוּ** - תעמוד שאלה זו בספק, שלא נפשטה.

★

אוצר החכמה

שנינו במשנה, **וְעוֹד גָּזְרוּ תַּעֲנִית עַל שֶׁאָכְלוּ זְאֵבִים כו'** שני תינוקות בעבר הירדן.

אגב מעשה זה שהובא במשנה, מביאה הגמרא מעשה דומה והלכה שנתחדשה על ידו:

אָמַר עוּלָּא מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יְהוֹצָדָק, מַעֲשֶׂה וּבָלְעוּ זְאֵבִים שְׁנֵי תִּינוֹקוֹת בשלמותם, **וְהֵקִיאוּם** - והקיאו אותם מתים **דֶּרֶךְ בֵּית הָרְעִי** [-פי הטבעת], **וּבָא מַעֲשֶׂה לִפְנֵי חֲכָמִים** לדון בדין תינוקות אלו, אם הם מטמאים בטומאת מת, וחילקו בזה חכמים **וְטִיהֲרוּ אֶת הַבָּשָׂר, וְטִמְּאוּ אֶת הָעֲצָמוֹת**, שרק הן מטמאות בטומאת מת. וטעם החילוק הוא, שהבשר, שהוא ראוי להתעכל, מאחר ששהה במעי הזאב ימי עיכול[כא] הוא נחשב כמעוכל[כב], והתבטל במעיו, ואינו נחשב לבשר מת אלא כפֶּרֶשׁ הזאב בלבד, וגללים אינם מטמאים, אבל העצמות, שהן קשות, אינן מתעכלות[כג], ולכן אינן מתבטלות ועדיין דינן כעצמות מת[כד].

★

שנינו במשנה, **עַל אֵלּוּ מַתְרִיעִין בַּשַּׁבָּת כו'**, על עיר שהקיפוה נכרים או נהר, ועל הספינה המיטרפת בים. במשנה התבאר שמתריעים בפה על צרות אלו, ואפילו בשבת[כה].

הגמרא מביאה ברייתא העוסקת בדין התענית על דברים אלו והדומה להם:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, אחד[כו] [-בין] **עִיר שֶׁהִקִּיפוּהָ נָכְרִים אוֹ נָהָר, וְאֶחָד** [-ובין] **סְפִינָה הַמִּיטָּרֶפֶת בַּיָּם**[כז], **וְאֶחָד** [-ובין] **יָחִיד שֶׁנִּרְדָּף מִפְּנֵי נָכְרִים, אוֹ מִפְּנֵי לִיסְטִין** [-שודדים], **וּמִפְּנֵי רוּחַ רָעָה** - שנכנס בו רוח שד, ומתוך כך הוא רץ והולך, ועלול לטבוע בנהר או ליפול ולמות[כח], **עַל כּוּלָּן** - על כל אחת מצרות אלו, כל **יָחִיד** ויחיד **וְרַשַּׁאי לְסַגֵּף אֶת עַצְמוֹ**[כט] **בְּתַעֲנִית**, ולבקש רחמים בתעניתו על הנתונים

ה"י) 'ויקונן ירמיהו על יאשיהו', היכן פירושו של דבר [כלומר היכן נתפרש מה היתה קינת ירמיהו], 'רוח אפינו משיח ה'' וגו'. ומבואר במלבי"ם (שם לה מד) שהקינה שאמר ירמיהו על יאשיהו, אמרו כל השרים והשרות אז, וכן עד היום נשארה קינה זו בין הקינות במגילת איכה, שקינת 'איכה יועם זהב' נאמרה על זה, וישראל מקוננים אותה עם יתר הקינות שעל החורבן. וראה בדומה לזה ברש"י (שם לה כה).

וביאר בעיון יעקב (ד"ה ולמא), שמה שירמיהו בא לשמוע מה מרחשות שפתי יאשיהו, אף על גב ש'אין אדם נתפס בשעת צערו' (נ"ב טז:), הוא משום שאילו שמע ממנו דבר שאינו הגון שנאמר מתוך צערו, לא היה מספיד ומקונן עליו כל כך. ולכן באותה שעה פתח ואמר 'רוח אפינו משיח ה''.

טו. **מתוך** סוגיית הגמרא נראה שהגירסא במשנתנו היא 'כמלא תנור', ולא 'כמלא פי תנור' כגירסת הספרים (לעיל יט.). ורק בברייתא שהביאה הגמרא להלן אמרו 'כמלא פי תנור'. מלאכת שלמה (פ"ג מ"ו).

טז. **כמלא** תנור תבואה הוא שיעור גדול יותר ממלא תנור פת, משום שאין דרך למלא את כל חלל התנור פת, אלא מדביקים אותו בדפנות התנור [דרך האפיה בתנוריהם היתה על ידי הדבקת הבצק על דפנות התנור מבפנים, כמבואר בגמרא (שבת כ.)], אבל 'כמלא תנור תבואה' הכוונה לתנור שמלאוהו בתבואה.

יז. **מהברייתא** שפירשה 'כמלא פי תנור' אנו למדים שגם כוונת המשנה, שסתמה ואמרה רק 'כמלא תנור', היא למלא פי התנור. ומעתה, הואיל ותבואה אינה יכולה לעמוד על פי התנור, ודאי שהכוונה היא לפת ולא לתבואה. רש"י (ד"ה מ"ש) על פי ביאור המלאכת שלמה (פ"ג מ"ו). אולם תוספות (ד"ה כמלא) גרסו בגמרא 'תא שמע כמלא פי תנור פת', ולפי זה הדבר מפורש בברייתא שהשיעור נמדד בפת.

והרמב"ם (נפילים המשנה פ"ג מ"ו) פירש, ש'כמלא פי תנור' הוא מקום בקרקע ששיעורו הוא בגודל של פי תנור, והיינו שתבואה בשטח כזה לקתה בשדפון. ולפי דבריו ספק הגמרא היה האם כוונת המשנה היא לתבואה הצומחת בקרקע בגודל פי תנור, או לתבואה בשיעור שאפשר לעשות ממנה פת למלא בה פי תנור, ובהוכחת הגמרא יש לגרוס כתוספות (שם), 'תא שמע כמלא פי תנור פת', ומכאן שהשיעור נמדד בפת [ולפי פירושו אפשר לקיים את הגירסא שלפנינו במשנה (לעיל יט.) 'כמלא פי תנור']. שושנים לדוד (פ"ג מ"ו ד"ה כמלא).

יח. **רבינו** גרשום (ד"ה כי), תפארת ישראל (פ"ג מ"ו יכין אות כח).

יט. **מאירי** (ד"ה המשנה) ומירא דכייא (נרש"י ד"ה אות ו).

כ. **רש"י** (ד"ה אות ו) בפירושו הראשון. ובפירוש השני כתב, שהכוונה לשורת לחמים שמדביקים בתוך התנור זו מעל זו, מתחתיתו ועד פיו, ולפי זה אין כוונת 'דהדר ליה לפומא דתנורא' שהלחמים מודבקים על פי התנור, אלא שהם מגיעים עד פי התנור. ומפורש בתוספות (ד"ה ועדיין) שהכוונה לשורות שורות של לחם זו למעלה מזו בכל דפנות התנור, אולם מרש"י נראה קצת שהכוונה רק לשורה אחת.

נתבאר לעיל (ע"ב) שיש שתי שיטות בענין הסתירה בין שיעור 'כמלא פי תנור' שהוזכר במשנתנו, ושיעור 'כל שהוא' המפורש בברייתא (שם). לפי תירוצו השני של רש"י (שם ד"ה שדפון), השיעור להלכה הוא 'כל שהוא', ו'כמלא פי תנור' נאמר במשנה רק משום שמעשה שהיה כך היה, ולפי תירוצו הראשון של רש"י (שם) ולדעת הרמב"ם (מעשיות פ"ג ה"ח), השיעור להלכה הוא 'כמלא פי תנור', ובפחות מזה אין לגזור תענית [וביאר המגיד משנה בדעת הרמב"ם שהואיל וזהו שיעור מועט קראה לו הברייתא 'כל שהוא'], ומובן מדוע חקרה הגמרא כמה הוא בדיוק שיעור זה. אולם הקשה המגיד משנה (שם) על תירוצו השני של רש"י, אם לשיעור 'כמלא פי תנור' אין חשיבות, ונכתב רק כחלק מסיפור המעשה, מדוע הגמרא דנה בו ושואלת האם הכוונה לפת או לתבואה, הרי 'מאי דהוה הוה' [מה שהיה היה], ומה אכפת לנו בזה. וכמו כן הקשה המאירי (שם ד"ה המשנה), וכתב שנראים דברי רש"י [בתירוצו הראשון]. וכתב בכסא רחמים (ד"ה מיבעיא) שדוחק לתרץ ולומר שהגמרא מבקשת בזה רק להבין את פירוש דברי המשנה [אמנם עיי"ש שהובא שמצינו כעין זה]. ואולם ראה באליה רבה (סי' תקעו אות ו) שפירש שיש בזה מחלוקת תנאים, תנא קמא בברייתא (שם) והזקנים במשנתנו סוברים שהשיעור הוא כמלא פי תנור, ורבי עקיבא בברייתא סובר שהשיעור הוא כל שהוא.

כא. **בשר** המת שנאכל על ידי בעל חיים, עדיין מטמא בטומאת מת, אלא שכל עוד הוא נמצא במעיה של בריה חיה הוא נקרא 'בלוע' ואינו מטמא, אך אם יפלט החוצה, או שימות בעל החיים, הרי זה מטמא ככל בשר המת. ואולם משהה במעיים שיעור עיכול, הוא נחשב מעוכל, ושוב אינו מטמא בשום אופן, ושיעור זה הוא 'מעת לעת' בכל בהמה חיה עופות ודגים, מלבד בכלב, שהוא שלושה ימים. אהלות (פי"ח מ"ז), רמב"ם (טומאת מת פ"כ ה"ג-ד). וכתב רש"י (ד"ה ועכרו), שבמעשה בליעת התינוקות האלה הבשר שהה במעי הזאב שיעור עיכול, ולכן דנו אותם חכמים כמעוכלים. אמנם מבואר בכסף משנה (שם ה"ד) ובפרי חדש (יו"ד סי' פג ס"ק כח) שהרמב"ם (שם) חולק עליו, ולדעתו שיעור עיכול נצרך רק כל עוד הבשר נמצא עדיין במעי החיה, אבל כל שפלטתו מגופה דרך בית הרעי הרי הוא טהור אף אם לא שהה שיעור עיכול.

כב. **רבינו** חננאל (ד"ה ועוד).

כג. **מנחות** (סט:).

כד. **רש"י** (ד"ה ונלעלן) פירש שהזאבים בלעו את התינוקות בשלמותם, כפי שמשמע מלשון 'בלעו' [והקיאום בשלמותם], ואף על פי כן הבשר נחשב מעוכל, ורק העצמות אינן מתעכלות. וכתב המאירי (ד"ה מיהו), שאם החיה לעסה בשיניה את העצמות, אף הן נחשבות מעוכלות ואינן מטמאות. אולם הר"ש (מהלות פי"ח מ"ו, תוס' מנחות שם. ד"ה ונלעלן) כתב, מתוך הסברא נראה שכל דבר שנמצא שלם כברייתו, כגון חיטים שבגללי בקר, ודגים טמאים הבלועים בדג גדול, אין זה נחשב עיכול, ומה שבשר התינוקות נחשב מעוכל הוא משום שנלעסו בשיני הזאבים, ולא היו שלמים, ולכן עיכולם נחשב עיכול יותר משאר דברים שנמצאו במעי חיה כשהם שלמים. וראה מה שדנו בזה בתוספות (שם), ובגבורות ארי (ד"ה מעשה).

כה. **אך** אין כוונת 'מתריעין' לתענית, שהרי אסור להתענות בשבת [כמבואר ברמב"ם (מעשיות פ"ח ה"ט), וכן מוכח מהברייתא לעיל (יג.)]. ר"ן (לעיל יח: ד"ה ומ"ת).

כו. **הב"ח** בהגהותיו כתב 'אחד עיר שהקיפוה נכרים' וכו'.

כז. **ראה** ביאור דברים אלו במשנה (לעיל יט.).

כח. **רש"י** (ד"ה מפני) ור"ן (ד"ה ויחיד). והמאירי (ד"ה יחיד) פירש שרוח רעה מבעתתו ובורח מפני שהוא מדמה שאדם רודפו. והר"ן (שם) כתב פירוש נוסף, שהוא מין ממיני החולאים, והוסיף שהוא הדין בכל חולי שעלול למות ממנו באותו יום.

כט. **פירוש** המילה 'לסגף' הוא לצער ולענות את נפשו, כמו שתרגם אונקלוס על הכתוב 'כל נדר וכל שבועת איסר לענות נפש' (במדבר ל ז) 'לְסַגָּפָא נַפְשׁ'. רש"י (ד"ה לסגף). וראה להלן מה שנתבאר בשם הר"ן מדוע נאמרה כאן לשון זו.

כב: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי בנפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו צורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרס דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא צורות צורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הני ממורחי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטח מו נקרא קדום וכו' דהממורחי פליגי דמני לענורי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מני לענורי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתרמל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתס שבגולה פי' לפי שגגותיהם שוים ונימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שס מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודהו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדס הולכין בדרכים בחושן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש בגמרא פסחים (דף קיב:):

השולה

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי בנפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו צורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרס דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא צורות צורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הני ממורחי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטח מו נקרא קדום וכו' דהממורחי פליגי דמני לענורי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מני לענורי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתרמל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתס שבגולה פי' לפי שגגותיהם שוים ונימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שס מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודהו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדס הולכין בדרכים בחושן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש בגמרא פסחים (דף קיב:):

א) וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (ו) מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז אמר הואיל וקא בטח בע"ז יכילנא ליה (ז) ב) ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד מאי כי החליתי מאד (ח) אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי (ט) (יוחנן) מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש (י) וחרב לא תעבור בארצכם מאי חרב אילימא חרב שאינה של שלום והכתיב (יא) ונתתי שלום בארץ אלא אפילו (יב) של שלום והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן אמר שמא ח"ו מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה אמר (יג) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ההיא שעתא (יד) רוח אפינו משיח ה': מעשה וירדו זקנים מירושלים לעירהם כו': איבעיא להו כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת תא שמע (טו) כמלא

או דלמא כי דרס דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק (טז) מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים (יז) וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות: על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (יח) (יט) עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה (כ) (כא) על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית (כב) רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב (כג) ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת (כד) אבל בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא (כה) מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן (כו) לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר (כז) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' (כח) מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) (כט) עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד (ל) ובגולה מתריעין עליה תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם (לא) כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי (לב) איניבא (לג). ת"ר (לד) ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם

וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה הום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי וגו' לא עליך אני הולך היום. ימשיה ינא לקרמתו למלחמה ולא נתנו לעבור בגרלו, ושלח לו פרעה נכה מלאכים לאמר כו': מאן אלהים. דקאמר ליה פרעה נכה מדל לך מאלהים אשר עמי (ה): מלמד. מדכתיב ויורו המוריס למשמע יריות רבות יורו המוריס: [ו] אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה: [ז] הא כתיב ונתתי שלום בארץ. ולמאי הלכתא כתניה רחמנא לאידך קרא ותרב לא תעבוד בתרנכס, אלא אפי' תרב של שלוס: שאין דורו דומה יפה. בעיני המקום: איבעיא להו כמלא תנור תבואה. להיינו שיעור גדול יותר ממלוא תנור פת דשיעור קטן הוא, אמין דרך למלאות כל חלל התנור פת אלא בדפנות מדביקין אותו: ת"ש. דקתני חדא כי [ח] התי ליעבד כמלא פי התנור דהיינו פת, דאילו תבואה לא מצי קיימא על פי התנור: או דלמא כי דרא דריפתא. צורה של לחם הדבוקין זה אצל זה בפי התנור, אי נמי שמדביקין זה למעלה מזה עד פי התנור: ובלען. כשהן שלימין: וטהרו את הבשר. שאינו מטמא טומאת מת, דנתעכל ונתבטל תוך מעיו וכגון שאכלו זאבים ימי עיכול [ט] ופירשה בעלמא הוא: וטימאו את העצמות. אלא מתעכלו: מפני רוח רעה. שנכנס בו רוח שידה ורק והולך, ואמת יטבע בנהר או יפול ויומת: לסגף. לענות נפש מתרגמינן לסגפא נפש (במדבר ו): **יצטרך** לבריות. כי אין בו כח להרויח ולהתפרנס מיגיעו: דכתיב לנפש חיה. החייה: (ו) חנן בן פטום אומר אין מתריעין על הדבר. אפי' בחול, לגזילה היא [י]: רמי בר רב יוד. אכל שהיא בגולה: ובגולה. בגלל שהיא בגולה [יא]: מתריעין על רוב גשמים. אלא ילדו: שלא יהו בתיהם קבריהן. שעמוקה היא ונטבעים בתיהם בגשם: אנשי משמר ואנשי מעמד. מפרש בגמרא פרקים לקמן (דף כו.): תנו עיניכם. התבוננו בתפלתכם בתעניות עליהם אלא ילדו רוב גשמים: קרן אפל. שן אלע גבוה, וכך שמו: וישכשך רגליו במים. כלומר לעולם אין מתפללין: והתניא ידו. עד שישכשך ידו (ז): רגלו בידו. וכיון ליכול לשכשך ברגלו אי שוה יכול לשכשך בידו נמי: טייעא. סוחר ישמעאל: ומיתחזי. האי טייעא וגמליה ורומחא לרבה בר בר חנה להוה על קרן אפל: איניבא. תולעת, ל"א כי אנדא לינדי"ן בלע"ז: לא שכורה. לא שתויה יותר מדאי, שמטשטשין את הארץ:

לכתיב

(מהרש"א, וכ"ה בכת"י): [ט] [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): [י] [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): [כ] עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: [ל] תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: [מ] עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": [נ] שייך לדף כג ע"א (גליון):

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָ: [דברי הימים ב' לה, כא] ב) וַיֹּרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הֻחֳלֵיתִי מְאֹד: [דברי הימים ב' לה, כג] ג) וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: [ויקרא כו, ו] ד) צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִיתִי שִׁמְעוּ נָא כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרַי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי: [איכה א, יח] ה) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְיָ נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם: [איכה ד, כ] ו) וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז] ז) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י] ח) וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ: [ויקרא כו, ד]

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה יח טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ח:

כה ב מיי' פ"ב מהלכות טומאת מת הל' ד:

כו ג מיי' פ"ח מהל' תעניות הלכה ט טוש"ע ס"ת סימן תקעה סעיף ג:

כז ד מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ב:

כח ה ו מיי' שם הל' טו טוש"ע שם סעיף יא:

רבינו גרשום

והכתיב ונתתי שלום ואין צריך לומר חרב שאינה של שלום שאינה עוברת: **שאין דומה יפה** שאין מעשה ידי הדור יפה שלפיכך הוא בא: **כמלא תבואה** כמו שהיה קרקע התנור מכוסה מתבואה. **כמלא תנור פת** היינו מעט. **כמלא פי תנור** משמע פת שהוא סביב הפה. **כי כיסא דתנורא** ככיסוי פי התנור דהיינו פת אחד: **וטיהרו את הבשר** שהרי נתעכל. **וטמאו את העצמות.** שלא נתעכל: **לסגף** לענות כדמתרגמינן לענות לסגפא: **או לא הודו לו כלל.** דאין מתריעין על הדבר כלל אפי' בחול בזמן שישנו במקום אחד. **מאי טעמא** אין מתריעין על רוב גשמים: **ובגולה מתריעין** על רוב גשמים לפי שהן יושבין באגם ורוב גשמים קשה להם. **תנו עיניכם** שתתפללו. **אופל** הר גבוה: **לשפשך במים.** מילתא דלא אפשר רגלו כידו (למ"ה) רגלו או ידו. **אינבא.** לנטרא: **בלילי רביעות** שאין בני אדם מצויים לחוץ מפני אגרת בת מחלת. אם נמחת נתכסה. צריך אתה להתנדות שמטיח דברים כלפי מעלה:

משנת ראשונים

מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. היה להם לימלך במשה רבן כמו ששנינו במסכת תענית, שנענש יאשיהו ונהרג על שהיה לו לימלך בירמיה ולא נמלך כשהעביר פרעה נכה חרב בארצו.

[חזקוני, ויקרא י ב]

וגרם לו חטא זה ליפול בחרב שהיתה של שלום, וכן ראוי לכל עיר לחוש שמא יגרום החטא וילקו בה, ולפיכך מתריעים עליה אע"פ שאין החרב באה עליהם כיון שעוברת בארצם. [הריטב"א]

וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות. מתוך הסברא היה נראה בין לענין איסור בין לענין טומאה, דכל דבר שהוא שלם שניכר בשלימותו שלא נתעכל, ולא נלעס בפיו כגון חיטין שלימים שבגללי בקר ודגים שלימין, כגון דג טהור שבלע דג טמא, דלהכי נקט בלע דלא הוו עיכול, וזר שבלע שזפין של תרומה אע"פ שהן שלימין ולא הוי עיכול פטור השני שכבר נתחללה, וזאבים שבלעו תינוקות אע"ג דנקט שבלעו מסתברא שלא היו שלימין. [**תוספות, מנחות סט.**] **על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים.** יראה שאין הדברים אמורים אלא בגשמים שאין מטשטשין את הארץ ומפסידין הזרעים ובגשמים שאין מונעין החריש והזרע, אבל אם מטשטשין הקרקע ומפסידין הזרעים ומונעין החריש והזרע מתריעין עליהם, כי מה מועיל ריבויים והם לקללה ולא לברכה שמפסידין ומקלקלין ומביאים חס ושלום רעה לעולם הנה רבויים ועצירתם אחד הוא, שהסבה היא הפסד הזרעים. וכשם שבהעצר הגשמים מתריעין עליהם שירדו, כך כשיורדים בזעף מתפללים עליהם שילכו. [**שו"ת הרשב"ש סימן קעג**] **כדי שיעמוד אדם בקרן אפל.** האי שיעורא בארץ ישראל ובשעת הרביעה, וכן בכל מקום ובכל זמן כפי מה שיראו שיש להם כדי צרכן. [**הריטב"א**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) מו"ק כח: [סנהדרין מח:], **ב)** מנחות סט:, **ג)** לעיל יד., **ד)** תוספתא פ"ב הי"א, **ה)** לעיל ט. שבת לב: מכות כג., **ו)** עי' תוספתא פ"ב הי"א, **ז)** עיין אהלות פי"א מ"ז, **ח)** סנהדרין צג., **ט)** דף סט:, **י)** לעיל יד., **כ)** ב"מ כח:, **ל)** בראשית ז כג, **מ)** ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א, **נ)** חולין פה ע"ב.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ואל ישחיתך מאן אלהים אמר רב יהודה אמר רב כו' כל"ל ומיגות מאי עמי נמחק: (ז) שם יכילנא ליה וכתיב ויורו היורים וכו' כי החליתי מאד אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה וכו' כל"ל ומיגות מאי עמי נמחק: (ח) שם כולם כאחד עיל שהקיפוה נכרים: (ט) רש"י ד"ה מאן אלהים כו' אשר עמי הס"ד ומ"כ מה"ד אמר יאשיהו הואיל וקא בטח פרעה בע"ז יכילנא ליה והיינו דכתיב ולא השיב יאשיהו לא השיבו כלום הס"ד ומ"כ מה"ד כל גופו מדכתיב ויורו כו' המוריס הס"ד ומ"כ מה"ד ה"ג אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה [ולא גרסינן מלמד] הס"ד (ומיגות מלמד נמחק): (י) ד"ה וחרב לכתיב כו' הס"ד הס"ד ומ"כ מה"ד רבי מאן הוא כו': (יא) ד"ה והתניא וכו' ידו במים הס"ד: (יב) תוס' ד"ה למאי מעמד פי' היינו מאי מעמד כו'. נ"ב עי' לקמן דף כ"ז:

הגהות וציונים

מ] [צ"ל יונתן] (גליון) כ"ה בכל הדפו"י ונשתבש אח"כ (דק"ס): **נ]** בכת"י נוסף **דתניא**, וכ"ה נכון (דק"ס): **ג]** ומפני רוח רעה **מתריעין עליהן בשבת** ועל כולן כצ"ל רש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וראשונים: **ל]** בכת"י נוסף **שמעון התימני אומר: ס]** [גי' רי"ף ורא"ש אמר ר' **אבא אמר שמואל** לפי] (גליון): **ו]** [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוונתו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: **ז]** [גי' רי"ף ורא"ש אמר **ר"י אמר רב.** וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ס]** צ"ל **ומתחזי כי איניבא** (גליון): **ו]** [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוונתו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: **ז]** [גי' רי"ף ורא"ש אמר **ר"י אמר רב.** וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ס]** צ"ל **ומתחזי כי איניבא** (גליון): **ט]** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י]** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ]** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל]** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ]** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ]** שייך לדף כג ע"א (גליון):

בצרה, אבל אין גוזרים על הציבור להתענות, ואפילו בחול[ל]. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אֵין הַיָּחִיד רַשַּׁאי לְסַגֵּף אֶת עַצְמוֹ בְּתַעֲנִית** על זה, מפני שיש לחשוש **שֶׁמָּא** יחלש מחמת התענית ויגיע לידי כך **שִׁיְּצְטָרֵךְ לְחַסְדֵי הַבְּרִיּוֹת**, כי לא יהיה בו כח להרויח ולהתפרנס מיגיע כפיו, **וְאֵין הַבְּרִיּוֹת מְרַחֲמוֹת עָלָיו**[לא] מכיון שהוא גרם זאת לעצמו על ידי סיגוף[לב].

הגמרא מבארת את טעמו של רבי יוסי, שאסר ליחיד להתענות משום חשש רחוק כל כך:

שואלת הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, מַאי טַעֲמָא דְּרַבִּי יוֹסֵי** - מה טעמו של רבי יוסי שאסר ליחיד להתענות מחמת החשש שמא לא ירחמו עליו. משיבה הגמרא, משום **דִּכְתִיב** (בראשית ב ז) **'וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה'**, ויש לדרוש את הכתוב כציווי, **נְשָׁמָה שֶׁנָּתַתִּי בְּךָ, הַחֲיֵיהָ** - החייה אותה[לג], ואל תענה את נפשך[לד].

★

שנינו במשנה, על אלו מתריעין בשבת, על עיר שהקיפוה נכרים וכו', **שִׁמְעוֹן הַתֵּימָנִי אוֹמֵר, אַף עַל הַדֶּבֶר כו'**, ולא הודו לו חכמים.

הגמרא מבררת במה עוסקת המחלוקת בענין ההתרעה על הדבר: **אִיבַּעְיָא לְהוּ** - הסתפקו בני הישיבה, האם **לֹא הוֹדוּ לוֹ חֲכָמִים** שמתריעים על הדבר **בַּשַּׁבָּת, אֲבָל בַּחוֹל הוֹדוּ לוֹ** שמתריעים עליו, **אוֹ דִלְמָא** - שמא **לֹא הוֹדוּ לוֹ כְּלָל**, ולדעת חכמים בין בשבת ובין בחול אין מתריעים על הדברלה.

הגמרא מביאה ראיה מברייתא שבה מפורש שנחלקו גם בחול:

תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה בענין שהסתפקו בו, **דְּתַנְיָא** בברייתא, **מַתְרִיעִין עַל הַדֶּבֶר בַּשַּׁבָּת, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר** - וקל וחומר הוא שמתריעים עליו **בַּחוֹל. רַבִּי חָנָן בֶּן פִּיטוֹם תַּלְמִידוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא מְשׁוּם** [-בשם] **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, אֵין מַתְרִיעִין עַל הַדֶּבֶר כָּל עִיקָּר**, ואפילו בחול, משום שגזרו חכמים שלא להתריע על הדבר בחול שמא יבואו להתריע עליו בשבתלו. ומכאן שמה ששנינו במשנתנו שלא הודו לו, הכוונה היא שלא הודו לו כלליז.

★

שנינו במשנה, **עַל כָּל צָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עַל הַצִּבּוּר כו'** מתריעין עליהן, חוץ מרוב גשמים.

הגמרא מביאה ברייתא שנשנה בה דין זה, ומבארת את טעמו:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **עַל כָּל צָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עַל הַצִּבּוּר מַתְרִיעִין עָלֶיהָ, חוּץ מֵרוֹב גְּשָׁמִים**, דהיינו שכבר ירדו גשמים מרובים ואין

ל. ר"ן (לעיל יח: ד"ה ומ"מ). ובטעם הדבר פירש הר"ן (שם ד"ה ולפיכך), שכן אינן דומות צרות אלו ['עיר שהקיפוה נכרים' וכו'] לשאר הצרות שבמשנתנו, שבשאר הצרות הדין הוא לגזור מיד תעניות [חמורות, עם התרעה] לימי שני חמישי ושני, ולא תעניות רצופות, כמבואר בברייתא לעיל (יט:) [וברש"י (יח: ד"ה אפילו)], ואילו בצרות אלו, אותם הנתונים בסכנה עלולים למות עוד היום מתוך צרתם, ולכן אם באנו להתענות עליהם היינו צריכים להתענות תעניות רצופות, מפני שסכנתם היא בכל יום ויום, והצלתם צריכה להיות נחפזת מאד, ולפי שאי אפשר לגזור תענית על הציבור בכל יום, שאין מטריחים על הציבור יותר מדי, ואין בצרות אלו מקום לסדר של 'שני וחמישי ושני', אין מטילים מחמתן תענית כלל, אבל מתריעים בבקשת רחמים בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שיצאו מחזקת סכנה [וראה שם (ד"ה תירץ) שהביא תירוץ אחר בשם הרמב"ן]. וביאר, שלכן נאמר בברייתא שהיחיד רשאי 'לסגף את עצמו בתענית', ולא שרשאי 'להתענות', משום שהמתענה על צרות אלו אינו מתענה בהפסקות, כבתעניות הציבור, אלא ברציפות וסיגוף.

לא. ואף שנתבאר לעיל (יח.) שנחלקו אמוראים בענין המתענה תענית שאינו מחויב בה, ולדעת רבי אלעזר 'כל היושב בתענית נקרא קדוש', אין זה סותר לדעת רבי יוסי בברייתא, כי רבי אלעזר מדבר במי שיש בו כח ומסוגל לסבול את התענית [כמפורש שם בגמרא (יח:)], ורבי יוסי מדבר במי שהתענית עלולה לשבר את כוחו ולהחלישו. ושמואל הסובר ש'כל היושב בתענית נקרא חוטא' יפרש שבברייתא מדובר בכל אדם, גם כזה שיש בו כח לצער עצמו, והוא אמר את דבריו בשיטת רבי יוסי [שהלכה כמותו כשנחלק עם חבריו (עירובין מו:)]. דובב שפתי ישנים (מזמיר, דף כ. - הרמזון) בביאור דברי התוספות (ד"ה ר') [וראה ביאורי תוספות].

וראה ר"ן (לעיל יח: ד"ה ורבי) שכתב [על פי דבריו שהובאו בהערה לעיל], שגם רבי יוסי לא היה אוסר להתענות על צרות אלו אלמלא היתה התענית עליהן תענית רצופה [שכך היא הדרך להתענות עליהן], מפני שכל החשש שמא יצטרך לבריות הוא רק בתעניות בדרך זו, אבל לא אסר רבי יוסי להתענות כל תענית שאינה חובה. והאמוראים שנחלקו אם היושב בתענית נקרא 'חוטא' או 'קדוש' לא חששו לשמא יצטרך לבריות [מפני שבתעניות שאינן רצופות אין חשש לזה], אלא עסקו רק בעיקר הדבר, אם תענית שאינה חובה ראויה היא או לא.

אמנם מהמאירי (ד"ה וממוסרס) נראה שגם רבי יוסי מודה שיש רשות ליחיד להתענות, ולא אסר את התענית, אלא שמוסר חכמים הוא שבתעניות שאינן מחויבות יש להקל למי שצריך למעשה ידיו ולהזהירו שלא להחליש את גופו, שמא יצטרך לבריות.

ומכל מקום, מבואר בריטב"א ובר"ן (ד"ה ועל) שאיסור זה לא נאמר לכל אדם ובכל אופן, אלא רק למתפרנס ממעשה ידיו, שיש לו לחשוש שמא יצטרך לבריות ולא ירחמו עליו, אבל מי שאינו צריך למעשה ידיו מותר לו להתענות, ולכן מצינו בריש לקיש שהתענה שלש מאות צומות (ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג), ובמר בריה דרבינא שהיה מתענה כל השנה (פסחים סח:), הואיל ולא היו זקוקים להתפרנס ממעשי ידיהם. אמנם מבואר בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רסג) שתעניותיו של מר בריה דרבינא היו תעניות חלום, אבל להתענות שלא על חלום ושלא על צרות אינו מן הראוי אף לדעת חכמים [החולקים על רבי יוסי], משום שאין המסוגפים יכולים להתעסק יפה בתלמוד תורה, ולא לכוין דעתם יפה למצוות.

לב. מהרש"א (ח"ל ד"ה ויהי). והיינו שמתוך כך אנשים דנים אותו כמאבד עצמו לדעת, שדינו הוא ש'אין מתעסקין עמו לכל דבר' [כמבואר ברמב"ם (הלכות פ"ט ה"י)]. יפה תלמוד (ד"ה ומ"ן).

לג. שבמקום 'חַיָּה' כפי שנאמר בתורה, יש לקרוא 'חַיֵּהוּ', בלשון ציווי, כמו 'בקרב שנים חַיֵּהוּ' (חבקוק ג ב). דקדוקי חברים (נרקש"י ד"ה לנפש). ודרשו תיבה זו, משום שלא נאמר 'ויהי לנפש חיה' אלא באדם, ולא בשאר הנבראים, אף שגם בהם יש נפש חיה. וחכמים החולקים על רבי יוסי דורשים מתיבה זו דרשות אחרות, האמורות במדרש (ב"ר יד י). מהרש"א (ח"ל ד"ה ויהי).

יש להבין, מה היתה שאלתו של רב יהודה מה טעמו של רבי יוסי, הלא רבי יוסי פירש בעצמו מהו טעמו, שמא יצטרך לבריות וכו'. וביאר בדקדוקי חברים (ד"ה אלא קמ"ל ד"ה מ"ט), שהיה קשה לגמרא, מדוע משום חשש רחוק כזה אומר רבי יוסי ש'אין היחיד רשאי לסגף את עצמו', שמשמע שאין לו כלל רשות לזה והדבר אסור, וחולק על תנא קמא. והשיב, שהוא משום דרשת 'לנפש חיה', שמשמע לרבי יוסי שעל זה בא הכתוב להזהיר את האדם, על שמירת בריאותו ועל הרחקת עצמו מהנזק וההפסד.

לד. וכתב המאירי (ד"ה וממוסרס), שגם מה שהקלו חכמים בתעניות למי שטבעיו חלושים והתענית קשה לו, נדרש מכתוב זה.

וראה מה שביאר בזה בספר החינוך (מצוה שעד), שהקדוש ברוך הוא חפץ שתהיה בעולמו בריה משותפת מחומר ושכל, וזהו האדם, וכל מה שיוכל האדם למעט בעבודת החומר ולשים מגמתו לעבודת קונו, אז טוב לו, ובלבד שלא יזניח את גופו לגמרי ויחריבהו, כי גם זה יחשב לו עון, מאחר שהמלך חפץ להיות לו בריה כזו. ועל זה אמר שלמה המלך (קהלת ז טז) 'אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם', וזו היא קדושת הנזיר ומעלתו [שנקרא 'קדוש' (במדבר ו ה)], שעוזב את מלאכת החומר ושובר תאוותיו בדברים שאינם חורבן גמור לגופו.

לה. ואמנם בתחילת משנתנו (לעיל יט.) שנינו 'וכן עיר שיש בה דבר או מפולת, אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות, רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות', הרי מפורש שלדעת תנא קמא מתריעים על הדבר, ואם כן קשה, איך יתכן לומר שלא הודו לו כלל, אפילו בחול. ומבואר בלחם משנה (מעשיות פ"ו ה"ו), שבודאי לדעת תנא קמא מתריעים על הדבר בחול, אבל הגמרא הסתפקה האם חכמים, שנזכר במשנה שלא הודו לשמעון התימני, הם דעה שלישית, הסוברת שאין מתריעים על הדבר כלל, בין בחול ובין בשבת, או שהם מודים לו בחול, כתנא קמא, וחולקים עליו רק לענין שבת.

לו. רש"י (ד"ה חנן) ולחם משנה (מעשיות פ"ו ה"ו) בביאור דבריו. והוסיף הלחם משנה לבאר, שהטעם שגזרו כן רק בדבר, ולא בשאר הצרות שנאמר במשנתנו להתריע עליהן בחול אך לא בשבת [השדפון והירקון וכו'], הוא משום שדבר הוא רעה גדולה, ולכן בו יש לחשוש שעלולים לבוא להתריע עליו בשבת באם יהיו מותרים להתריע עליו בחול.

וראה רמב"ן (ד"ה ומשמיה) שביאר טעם אחר לדעת רבי חנן בן פיטום בשם רבי עקיבא, וכתב שגם לדעתו שאין מתריעים על הדבר, מכל מקום מתענים עליו [בחול] בלי התרעה.

לז. נמצא שיש שלש דעות בדבר, תנא קמא במשנתנו סובר שמתריעים על הדבר בחול, ושמעון התימני סובר שאפילו בשבת, וחכמים אומרים שאין מתריעים עליו כלל בין בחול ובין בשבת. אולם קשה, הלא במשנתנו מבואר שרבי עקיבא סובר כתנא קמא, שאותה העיר שיש בה דבר מתענה ומתרעת, ונחלק עליו רק בענין סביבותיה, ואילו בברייתא אמר רבי חנן בן פיטום בשם רבי עקיבא שאין מתריעים על הדבר כלל. ותירץ הרמב"ן (ד"ה והא), שלא בא רבי עקיבא במשנתנו לחלוק על תנא קמא אלא בדין 'סביבותיה', שתנא קמא אמר על צרות כגון דבר ומפולת שהעיר עצמה מתריעה ומתענה וסביבותיה מתענות ולא מתריעות, ועל זה אמר רבי עקיבא שדין סביבותיה הוא להתריע ולא להתענות, אבל באמת יש לו מחלוקת נוספת עם תנא קמא, האם צרת דבר שונה משאר צרות, שתנא קמא סובר שמתריעים ומתענים על הדבר [באותה העיר], ורבי עקיבא סובר שלא, אך בענין זה לא דנה שם המשנה, ורק בסיפא סתמה המשנה ואמרה שחכמים חולקים על שמעון התימני, וכוונתה לרבי עקיבא הסובר שאין מתריעים כלל ואפילו בחול, ודבריו נתפרשו בברייתא. והלחם משנה (מעשיות פ"ו ה"ו) תירץ, שהתנא ששנה את משנתנו נחלק עם רבי חנן בן פיטום מה היא דעת רבי עקיבא, ולדעתו רבי עקיבא מודה לתנא קמא בדין התרעה על צרת דבר באותה העיר. ויש שפירשו את מחלוקת שמעון התימני וחכמים בדרך אחרת [ראה לחם משנה (שם) בדעת הרמב"ם (הלכות תעניות פ"ג מ"ז), ריטב"א (ד"ה שמעון), ור"ן (ד"ה ולפיכך)].

כב: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי בפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו שורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרא דריפתא ומהדר ליה לפומיה דתנורא שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירום לפי שנתעכלו בשעי הזאמים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. ונ"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הני מימרי בפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטא מו נקרא קדוש וכו' דהמומרי פליגי בשעי לענוי נפשיה והני תנאי פליגי בדלא מצי לענויי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביהרמל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתם שבגולה פי' לפי גשמיהם שוים ועימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **איבא.** פירוש לגד"ם בלע"ז מחמת גודמו של הר: **בלילי** רביעיות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדם הולכין בדרכים בחושן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש בגמרא פסחים (דף קיב:):

השולה

א) וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (ו) מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז אמר הואיל וקא בטח בע"ז יכילנא ליה (ג) ב) ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד מאי כי החליתי מאד (ו) אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי (ח) (יוחנן) מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש (ג) וחרב לא תעבור בארצכם מאי חרב אילימא חרב שאינה של שלום והכתיב (ג) ונתתי שלום בארץ אלא אפילו (ג) של שלום ובוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן אמר שמא ח"ו מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה אמר (ד) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ההיא שעתא (ה) רוח אפינו משיח ה': מעשה וירדו זקנים מירושלים לעריהם כו': איבעיא להו כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת תא שמע (ז) א"כמלא תנור ועדיין תיבעי להו ככיסויא דתנורא או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק ג) מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים ב) וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות: על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (ד) ג) עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטים ומפני רוח רעה ג) ג על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית ד) רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב ה) ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת ד) אבל בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא ד) מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן ה) לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר ז) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' ח) מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) ט) עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד ט) ובגולה מתריעין עליה תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם י) כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי אניבא ט). ת"ר ח) ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם

וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי וגו' לא עליך אני הולך היום. יתמיה יגע לקרמתו למלחמה ולא נתנו לעבור בארלו, ושלח לו פרעה נכה מלאכים לאמר כו': מאן אלהים. דקאמר ליה פרעה נכה חדל לך מאלהים אשר עמי (ה): מלמד. מדכתיב ויורו המוריס דמשמע יריות רבות יורו המוריס: [ו] אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה: [ג] הא כתיב ונתתי שלום בארץ. ולמאי הלכתא כתביה רחמנא לאידך קרא וחרב לא תעבור בארלכס, אלא אפי' חרב שלא שלוס: שאין דורו דומה יפה. בעיני המקום: איבעיא להו כמלא תנור תבואה. להיינו שיעור גדול יותר ממלוא תנור פת דשיעור קטן הוא, שאין דרך למלאות כל חלל התנור פת אלא בדפנות מדביקין אותו: ת"ש. דקתני חדא כי [ג] הא ליתנא כמלא פי התנור דהיינו פת, דאילו תבואה לא מצי קיימא על פי התנור: או דלמא כי דרא דריפתא. שורה של לחם הדבוקין זה אצל זה בפי התנור, אי נמי שמדביקין זה למעלה מזה עד פי התנור: ובלען. כשהן שלימין: וטהרו את הבשר. שאינו מטמא טומאת מת, דנתעכל ונתבטל תוך מעיו וכגון שאכלו ימי עיכול [ו] ופירסא בעלמא הוא: וטימאו את העצמות. אלא מתעכלו: מפני רוח רעה. שנכנס בו רוח שידה ורץ והולך, ואמת יטבע בנהר או יפול ויומת: לסגף. לענות נפש מתרגמינן לסגפא נפש (במדבר ו): **יצטרך** לבריות. כי אין בו כח להרויח ולהתפרנס מיגיעו: דכתיב לנפש חיה. החייה: (ו) חנן בן פטום אומר אין מתריעין על הדבר. אפי' בחול, דגזירה היא [ח]: רמי בר רב יוד. אכס שאמו יוד: ובגולה. בגל שהיא במלוכה [ט]: מתריעין על רוב גשמים. אלא ילדו: שלא יהו בתיהם קבריהן. שעמוקה היא ונטבעים בתיהם בגשם: אנשי משמר ואנשי מעמד. מפרס בשלשה פרקים לקמן (דף כו.): תנו עיניכם. התבוננו בתפלתכם בתעניות עליהם שלא ילדו לוב גשמים: קרן אפל. שן שלע גבוה, וכך שמו: וישכשך רגליו במים. כלומר לעולם אין מתפללין: והתניא ידו. עד שיסכסך ידו (ז): רגלו בידו. וכיון ליכול לסכסך ברגלו אי אומה יכול לסכסך בידו נמי: טייעא. סומר ישמעאל: ומיתחזי. האי טייעא וגמליה ורומחא לרבה בר בר חנה להוה על קרן אפל: אניבא. תולעת, ל"ק כי מנצח לינדי"ן בלע"ז: לא שכורה. לא שתויה יותר מדאי, שמטשטשין את הארץ:

לכתיב

(מהרש"א, וכ"ה בכת"י): **ט)** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י)** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ)** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל)** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ)** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ)** שייך לדף כג ע"א (גליון):

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָ: [דברי הימים ב' לה, כא] ב) וַיֹּרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הֻחֳלֵיתִי מְאֹד: [דברי הימים ב' לה, כג] ג) וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: [ויקרא כו, ו] ד) צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִיתִי שִׁמְעוּ נָא כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי בְּתוּלֹתַי וּבַחוּרָי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי: [איכה א, יח] ה) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְיָ נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם: [איכה ד, כ] ו) וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז] ז) הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וְיִהְיוּ טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י] ח) וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ: [ויקרא כו, ד]

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה יח טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ח:

כה ב מיי' פ"ב מהלכות טומאת מת הל' ד:

כו ג מיי' פ"ח מהל' תעניות הלכה ט טוש"ע ס"ת סימן תקעה סעיף ג:

כז ד מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ב:

כח ה ו מיי' שם הל' טו טוש"ע שם סעיף יא:

רבינו גרשום

והכתיב ונתתי שלום ואין צריך לומר חרב שאינה של שלום שאינה עוברת: **שאין דורו דומה יפה** שאין מעשה ידי הדור יפה שלפיכך הוא בא: **כמלא תנור תבואה** כמו שהיה קרקע התנור מכוסה מתבואה. **כמלא תנור פת** היינו מעט. **כמלא פי תנור** משמע פת שהוא סביב הפה. **כי כיסא דתנורא** ככיסוי פי התנור דהיינו פת אחד: **וטיהרו את הבשר** שהרי נתעכל. **וטמאו את העצמות.** שלא נתעכל: **לסגף** לענות כדמתרגמינן לענות לסגפא: **או לא הודו לו כלל.** דאין מתריעין על הדבר כלל אפי' בחול בזמן שישנו במקום אחד. **מאי טעמא** אין מתריעין על רוב גשמים: **ובגולה מתריעין** על רוב גשמים לפי שהן יושבין באגם ורוב גשמים קשה להם. **תנו עיניכם** שתתפללו. **אופל** הר גבוה: **לשפשך במים.** מילתא דלא אפשר רגלו כידו (למ"ה) רגלו או ידו. **אניבא.** לנטרא: **בלילי רביעיות** שאין בני אדם מצויים לחוץ מפני אגרת בת מחלת. אם נמחת נתכסה. צריך אתה להתנדות שמטיח דברים כלפי מעלה:

משנת ראשונים

מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. היה להם לימלך במשה רבן כמו ששנינו במסכת תענית, שנענש יאשיהו ונהרג על שהיה לו לימלך בירמיה ולא נמלך כשהעביר פרעה נכה חרב בארצו.

[חזקוני, ויקרא י ב]

וגרם לו חטא זה ליפול בחרב שהיתה של שלום, וכן ראוי לכל עיר לחוש שמא יגרום החטא וילקו בה, ולפיכך מתריעים עליה אע"פ שאין החרב באה עליהם כיון שעוברת בארצם. [הריטב"א]

וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות. מתוך הסברא היה נראה בין לענין איסור בין לענין טומאה, דכל דבר שהוא שלם שניכר בשלימותו שלא נתעכל, ולא נלעס בפיו כגון חיטין שלימים שבגללי בקר ודגים שלימין, כגון דג טהור שבלע דג טמא, דלהכי נקט בלע דלא הוו עיכול, וזר שבלע שזפין של תרומה אע"פ שהן שלימין ולא הוי עיכול פטור השני שכבר נתחללה, וזאבים שבלעו תינוקות אע"ג דנקט שבלעו מסתברא שלא היו שלימין. [**תוספות, מנחות סט.**] **על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים.** יראה שאין הדברים אמורים אלא בגשמים שאין מטשטשין את הארץ ומפסידין הזרעים ובגשמים שאין מונעין החריש והזרע, אבל אם מטשטשין הקרקע ומפסידין הזרעים ומונעין החריש והזרע מתריעין עליהם, כי מה מועיל ריבויים והם לקללה ולא לברכה שמפסידין ומקלקלין ומביאים חס ושלום רעה לעולם הנה רבויים ועצירתם אחד הוא, שהסבה היא הפסד הזרעים. וכשם שבהעצר הגשמים מתריעין עליהם שירדו, כך כשיורדים בזעף מתפללים עליהם שילכו. [**שו"ת הרשב"ש סימן קעג**] **כדי שיעמוד אדם בקרן אפל.** האי שיעורא בארץ ישראל ובשעת הרביעה, וכן בכל מקום ובכל זמן כפי מה שיראו שיש להם כדי צרכן. [**הריטב"א**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) מו"ק כח: [סנהדרין מח:], **ג)** מנחות סט:, **ג)** לעיל יד., **ד)** תוספתא פ"ב הי"א, **ה)** לעיל ט. שבת לב: מכות כג., **ו)** עי' תוספתא פ"ב הי"א, **ז)** עיין אהלות פי"א מ"ז, **ח)** סנהדרין צג., **ט)** דף סט:, **י)** לעיל יד., **כ)** ב"מ כח:, **ל)** בראשית ז כג, **מ)** ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א, **נ)** חולין פה ע"ב.

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ומל ישחיתך מאן אלהים אמר רב יהודה אמר רב כו' כ"ל ומינות אמר עמי נמחק: **(ג)** שם יכילנא ליה וכתיב ויורו היורים וכו' כי החליתי מאד אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו וכו' כ"ל ומינות מאי כי החליתי מאד ומינת מלמד נמחק: **(ג)** שם שלוס בתרן אלא אפילו חרב של שלוס כו' כי הוה קא ניחא נפשיה: **(ד)** שם ת"ר אחד עיר שהקיפוה נכרים: **(ה)** רש"י ד"ה מאן אלהים כו' אמר רב עמי הס"ד ומ"ש מה"ד אמר יאשיהו הואיל וקא בטח פרעה בע"ז יכילנא ליה והיינו דכתיב ולא השיב יאשיהו לא השיבו כלום הס"ד ומ"ש מה"ד כל גופו מדכתיב ויורו כו' המוריס הס"ד ומ"ש מה"ד ה"ג אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה [ולא גרסינן מלמד] הס"ד (ומינת מלמד נמחק): **(ו)** ד"ה לכתיב כו' המייה הס"ד ומ"ש מה"ד רבי חנן בן כו': **(ז)** ד"ה והתניא וכו' ידו במים הס"ד: **(ח)** תוס' ד"ה לימצי מעמד פי' היינו מנצי מעמד כו'. נ"ב עי' לקמן דף כ"ז:

הגהות וציונים

ס) [צ"ל יונתן] (גליון) כ"ה בכל הדפו"י ונשתבש אח"כ (דק"ס): **ג)** בכת"י נוסף **דתניא**, וכ"ה נכון (דק"ס): **ג)** ומפני רוח רעה **מתריעין עליהן בשבת** ועל כולן כצ"ל רש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וראשונים: **ד)** בכת"י נוסף **שמעון התימני אומר: ה)** [גי' ריי"ף ורא"ש אמר ר' **אבא אמר שמואל** לפי] (גליון): **ו)** [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוונתו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: **ז)** [גי' ריי"ף ורא"ש אמר **ר"י אמר רב.** וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ח)** צ"ל **ומתחזי כי** אניבא (מהרש"א, וכ"ה בכת"י): **ט)** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י)** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ)** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל)** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ)** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ)** שייך לדף כג ע"א (גליון):

עוד צורך בהם, והגשמים האלו הם טורח לבני אדם, אף על פי כן אין מתריעים עליהם[לח]. שואלת הגמרא, **מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לְפִי שֶׁאֵין מִתְפַּלְּלִין עַל רוֹב הַטּוֹבָה**, שתיפסק, ואף על פי שבני אדם קצים בה משום צער גופם, הואיל ובכללה היא תועלת[לט], וכך הוא הדין לא רק בגשמים אלא בכל מיאֲצַר הַחָכְמָהוּבה.

רבי יוחנן מביא לכך מקור מן הכתוב:
וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִנַּיִן שֶׁאֵין מִתְפַּלְּלִין עַל רוֹב הַטּוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג י) **'הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וגו' וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי'**, מבארת הגמרא, **מַאי** - מה הפירוש **'עַד בְּלִי דָי'**[מ], **אָמַר רָמֵי בַּר רַב (יוד)**, יש לדרוש את תיבת 'בְּלִי' מלשון התבלות, שה' אומר, אשפוך לכם ברכה עוד ועוד **עַד שֶׁיִּבָּלוּ שִׂפְתוֹתֵיכֶם מִלּוֹמַר 'דַּי'**, כלומר, די לנו ברוב הטובה שקיבלנו[מא]. וכיון שכך היא מדתו של הקדוש ברוך הוא, שכשהוא נענה לעמו ישראל משפיע להם מטובתו עד שיבלו שפתותיהם מלומר דיינו, אין מתפללים שיחדל מלהשפיעה[מב].

הגמרא מבארת אימתי יש להתפלל ואף להתריע על רוב גשמים:
אָמַר רָמֵי בַּר רַב יוֹד [-שם חכם], מה שאין מתריעים על הגשמים המרובים הוא בארץ ישראל, שבה אין בגשמים סכנה ליושביה, כי היא ארץ הרים ובתיה בנויים באבנים[מג], **וְאוּלָם בַּגּוֹלָה** - בבל, שהיא 'מצולה', עמוקה ומלאה ביצות מים[מד], אם באה רוב טובה בירידת גשמים יתרים **מַתְרִיעִין עָלֶיהָ**, שתיפסק, שכן לבני בבל יש סכנה בגשמים המרובים, כמבואר להלן.

הגמרא מביאה ראיה לדברי רמי בר רב יוד מברייתא, שבה מבואר גם הטעם לחילוק זה:
תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו כמו כן בברייתא, **שָׁנָה שֶׁגְּשָׁמֶיהָ מְרוּבִּין,**
אַנְשֵׁי מִשְׁמָר שׁוֹלְחִין לְאַנְשֵׁי מַעֲמָד, שהם מתענים ומתפללים שלא יבואו צרות על ישראל[מה], **תְּנוּ עֵינֵיכֶם** והתבוננו בתפילתכם בתעניות, **בַּאֲחֵיכֶם שֶׁבַּגּוֹלָה** - בבל, **שֶׁלֹּא יְהֵא בָּתֵּיהֶם קִבְרֵיהֶם** על ידי הגשמים, שהיא עמוקה, ובתיהם נטבעים במים[מו], ועל כן יש להתפלל עליהם שלא ירדו גשמים מרובים[מז].

הברייתא מביאה את דברי רבי אליעזר בענין תפילה על רוב גשמים:
שָׁאֲלוּ אֶת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, עַד הֵיכָן גְּשָׁמִים יוֹרְדִין וְיִתְפַּלְּלוּ שֶׁלֹּא יֵרְדוּ, כלומר מה הוא השיעור של גשמים מרובים שבו ראוי להתפלל עליהם שלא ירדו עוד. **אָמַר לָהֶם**, אם יהיו הגשמים כה מרובים עד **כְּדֵי שֶׁיַּעֲמוֹד אָדָם בְּקֶרֶן אַפֶּל'**, שהוא שם של שן סלע גבוה, **וְיִשְׁכְּשֵׁךְ רַגְלָיו בַּמַּיִם**. כלומר, לעולם לא, מפני שדבר זה לא יארע לעולם, הואיל וזה לא יוכל להיות אלא אם יבוא מבול לעולם[מח].

מקשה הגמרא, **וְהָתַנְיָא** - והרי שנינו בברייתא שהשיעור שאמר רבי אליעזר היה 'וישכשך יָדָיו במים'. מתרצת הגמרא, **רַגְלָיו כְּיָדָיו קָאָמֵינָא**[מט], כלומר, שכשוך ידיו הוא כמו שכשוך רגליו, וכשאני אומר 'כדי שיעמוד וישכשך רגליו' הרי זה כאילו אמרתי 'וישכשך ידיו', משום שאם הגיע גובה המים לידי כך שהעומד על הסלע יכול לשכשך רגלו במים, הרי כאשר הוא מתכופף יכול הוא גם להושיט ידו ולשכשכה במים, ואין חילוק בין שיעור זה לשיעור זה[נ].

הגמרא מביאה את עדותו של רבה בר בר חנה בענין גובהו של 'קרן אפל':
אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, לְדִידִי חַזְיָא לִי - אני ראיתי כמה גבוה הוא **קֶרֶן אַפֶּל'**, שכן כאשר עמדתי עליו ראיתי **דְּקָם הַהוּא מַיָּיעָא כִּי רָכִיב גַּמְלָא וְנָקִיט רוּמְחָא בִּידֵיהּ** - שעמד סוחר ישמעאלי

לח. רש"י (לעיל יט. ד"ה מרוב).
לט. מאירי (ד"ה המצנה המצטיין). אמנם ראה להלן שאם היא מזיקה יותר משהיא מועילה מתריעים עליה.
מ. בפשט הכתוב פירשו האבן עזרא והמלבי"ם (שם), ש'די' הוא כמדת הסיפוק והצורך, כמו 'ואם לא תמצא ידה דֵּי שֶׁהּ' (ויקרא יד ח), ו'בלי די' היינו שהברכה לא תהיה רק כדי הסיפוק והצורך, אלא בלי שיעור.
מא. ופירש רש"י (לעיל ט. ד"ה שיבלו), שהכוונה ב'התבלות' זו היא ליגיעת השפתיים [ולא התבלות ממש]. אמנם יש להקשות, איזו יגיעה יש לשפתיים באמירת 'די', הלא בהגיית מילה זו אין משתמשים בהן כלל, שכן אותיות דל"ת ויו"ד אינן ממוצא השפתיים. ותירץ בעץ יוסף (שם נג: ד"ה שיבלו) בשם בגדי ישע, על פי מה שאמרו בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ה) 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר דיינו ברכות דיינו ברכות', והאות בי"ת שבתיבת 'ברכות' היא ממוצא השפתיים. וביאר שכך היא גם כוונת הגמרא כאן, שמה שאמרו 'מלומר די' מכוון לתיבת 'ברכה' האמורה בפסוק, 'והריקתי לכם ברכה עד בלי די'. אה"ח 18/06/2018
מב. ר"ן (ד"ה שנאמר). ובתרומת הדשן (לר"י הכהן, ד"ה מפי) פירש, שמשמע מכאן שה' חפץ בריבוי הטובה, ואף שצועקים לפניו ואומרים די אינו שומע להם, ונמצינו למדים שאין מתפללים על רוב טובה, שכיון שאינו שומע, מה התועלת בהתרעה. והמירא דכייא (ד"ה מניין) פירש זאת בדרשת רמי בר רב יוד עצמה, שלכן אמר 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר די' ולא 'עד שתאמרו די', אלא שבא להשמיענו שתהיו צווחים פעם אחר פעם ותאמרו די ולא אענה אתכם, מטעם זה, שאין מתפללים על רוב הטובה.
מג. ריטב"א (ד"ה מיין).
מד. רש"י (ד"ה ואנשלה) כתב 'בבל שהיא במצולה', והיינו שארץ זו עמוקה ועומדת במקום בקעה [כמו שנאמר 'וימצאו בקעה בארץ שנער' (בראשית יא ב), ואמרו חכמים (סנהדרין קיג:) 'למה נקרא שמה שנער, שכל מתי מבול ננערו לשם', על ידי שהיא מקום נמוך ועמוקה בדרך הטבע מכל הארצות. ספר המקנה (קידושין סט. ד"ה מקמני)], ועליה אמר ירמיה (נא יג) 'שוכנת על מים רבים רבת אוצרות', כמבואר לעיל (י.), וכתב שם רש"י (ד"ה מיס) 'שבבל עמוקה מכל הארצות וגשמים מטפטפים ויורדים שם', ובמקום אחר (נ"מ קו. ד"ה הא) כתב 'שהיא מצולה וטבועה בבצעי [ביצות] המים'.
מה. מבואר להלן בפרק שלישי (כו.) שהכהנים היו מחולקים לעשרים וארבעה 'משמרות', ועבודתם בבית המקדש היתה נעשית לפי סדר קבוע [הנזכר בדברי הימים (א' כד ז-יח)], בני כל משמר היו עובדים שבוע אחד, ומתחלפים בשבת [רמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ד)]. וכנגדם היו ישראל מחולקים לעשרים וארבעה 'מעמדות', כנגד כל משמר היה מעמד, מקצתו היו אנשים הדרים בקביעות בירושלים, ותפקידם לעמוד על קרבן התמיד בשעת הקרבתו, ומלבדם היו מעמדות בכל עיר, שבהגיע זמנו של המשמר היו הכהנים עולים לירושלים לעבוד בבית המקדש, והלוים לשיר, והשאר, דהיינו בני המעמד, היו מתכנסים לבתי הכנסת בעריהם ומתענים ומתפללים על קרבן התמיד שיתקבל ברצון. רש"י (להלן כו. ד"ה על, ד"ה כהנים, ד"ה והשאר). ואולם ראה להלן (כו:) שנאמר בברייתא 'אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ארבע תעניות' וכו', ומפורט שם על אלו צרות היו מתענים בכל יום, שלא יבואו על ישראל. וכתב שם רש"י (ד"ה הב"ח) [על פי הגהת 'אנשי משמר, שהיו בירושלים. אנשי מעמד, אותן עשרים וארבעה שהיו בעריהן', והיינו ש'אנשי משמר' הוא שֵׁם גם לאנשי המעמד הקבועים בירושלים, שהם היו מתפללים על קבלת הקרבן ברצון, ו'אנשי מעמד' הם אנשי המעמד שבשאר מקומות. וראה להלן (סב) מה שנתבאר בזה עוד.
מו. רש"י (ד"ה שלא). אולם תוספות (ד"ה שלא) כתבו, לפי שגגותיהם שוים [ואינם משופעים], ונימוקים מחמת גשמים. ורבינו חננאל (ד"ה וגגולה) כתב כפשטות לשון הברייתא 'שלא יפלו עליהן בתיהן'.
מז. החילוק המבואר בגמרא לענין התרעה על רוב גשמים אינו דווקא בין ארץ ישראל לבבל, אלא בכל מקום שהוא כארץ ישראל, דהיינו שהוא 'ארץ הרים וגבעות וארץ נגובה ויבשה בטבעה' ומשום כך אין היזקם של הגשמים מצוי, אין מתריעים על ריבוי גשמים, ובכל מקום שהוא 'טובעני' [ראה לעיל (י.)], כגון מחוז בבל והדומים לו, מתריעים עליהם מיד. וכמו כן, אף שהטעם שמחמתו נאמר בברייתא להתריע על רוב גשמים הוא 'שלא יהיו בתיהם קבריהם', הוא הדין לכל נזק המצוי לבוא מריבוי הגשמים, כגון שמטשטשים את הקרקע ומרקיבים את הזרעים, או מונעים את החריש ואת הזריעה, מתריעים עליהם, כי מה מועיל ריבויים, הרי הם לקללה ולא לברכה, שמפסידים ומקלקלים ומביאים רעה לעולם, ואם כן ריבוי גשמים זה הרי הוא כעצירתם, שהתוצאה אחת היא, הפסד הזרעים. מאירי (ד"ה מה), רשב"ש (סו"ס, סי' קעג ג) בדעת הרמב"ם (תעניות פ"ג הט"ו), וראה כמו כן בלשון הטור (או"ח סי' תקעו).
אולם הקרן אורה (ד"ה מניין) ביאר על פי מה שאמרו חכמים (לעיל י.) על הפסוק 'הנותן מטר על פני ארץ, ושולח מים על פני חוצות' (איוב ה י), 'ארץ ישראל משקה אותה הקדוש ברוך הוא בעצמו, וכל העולם כולו על ידי שליח', שמשום כך בארץ ישראל אין להתפלל על רוב גשמים, כי ודאי טובה היא שבאה מאיתו, אלא שיש חסרון מצד המקבלים, שאינם יכולים לקבל את רוב טובתו, אבל בחוץ לארץ, שהגשמים באים על ידי שליח, יכול להיות שהם באים לקללה, ולכן מתריעים עליהם. ובזה ביאר טעם לדעת האומר שלא ירד מבול בארץ ישראל (זבחים קיג.), שכן המבול היה גשמי קללה.
מח. רש"י (ד"ה ויתכתף). וכמו ששנינו בתוספתא (פ"ג הי"ח), 'מעשה ואמרו לו לחסיד אחד, התפלל וירדו גשמים. התפלל וירדו גשמים, אמרו לו כשם שהתפללת וירדו גשמים כך התפלל וילכו להם. אמר להם, צאו וראו, אם עומד אדם בקרן אפיל ומקשקיש את רגלו בנחל קדרון אנו מתפללין שלא ירדו גשמים, אבל בטוחין אנו שאין המקום מביא מבול לעולם, שנאמר (בראשית ט יא) ולא יהיה עוד מבול וגו', כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי' וגו' (ישעיה נד ט).
וראה מה שביאר הקרן אורה (ד"ה מניין) בדברי רבי אליעזר בדרך רמז.
מט. בדקדוקי סופרים (סופרים ז) הביא גירסת כתב יד שבה לא כתובה תיבת 'קאמינא', וכתב שבאמת תיבה זו אינה מובנת.
נ. ומשמעות לשון 'רגליו כידיו' היא 'כרגליו כן ידיו', דהיינו כמו שיעור שכשוך רגליו

כב: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי נפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו צורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרס דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא צורות צורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הני מילתי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטא מו נקרא קדוש וכו' דהמורחי פליגי דמי לעטרי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מני לעטרי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתראל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתם שגזרה פי' לפי שגזרומיהם שוים ועימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודמו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדס הולכין בדרכים בחושן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש בגמרא פסחים (דף קיג:):

השולה

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה דהיינו יותר ממלא תנור פת תמ שמע כמלא פי תנור פת ומס כן מיירי נפת: **ועדיין** תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו צורה של לחם סביבות פי התנור מו דלמא כי דרס דריפתא ואהדר ליה לפומיה דתנורא צורות צורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור: **וטהרו** את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים וטומאו את העצמות דלא מיעכלו: **ועל** כולן רשאי לסגף עצמו בתעניות. פי' לענות מתרגמינן לסגפא נפש: **ר'** יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. וע"ל דהני תנאי ל"פ דהא דמיירי הני מילתי נפרקין לעיל (דף יח:) מס נקרא חוטא מו נקרא קדוש וכו' דהמורחי פליגי דמי לעטרי נפשיה והני תנאי פליגי דדלמ מני לעטרי נפשיה: **לאנשי** (ה) משמר. פי' דהיינו מנשי מעמד דים ביתראל שהיו מחלקים למעמדות להתפלל שיתפללו על מחיתם שגזרה פי' לפי שגזרומיהם שוים ועימוקים מחמת גשמים: **קרן** אפל. פי' שם מקום: **אינבא.** פירוש לגד"ת בלע"ז מחמת גודמו של הר: **בלילי** (ג) רביעות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני מדס הולכין בדרכים בחושן לילות מפני שגרת בת מחלת כדמפרש בגמרא פסחים (דף קיג:):

השולה

או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו **תענית על שאכלו זאבים כו':** אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק (ג) **מעשה** ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה **לפני חכמים** (ב) **וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות: על אלו מתריעין בשבת כו':** תנו רבנן (ד) (ג) עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה (ג) (ג) **על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית** (ד) **רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב** (ה) **וידי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא** (ד) **מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן** (ה) **לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר** (ז) **הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו'** (ה) **מאי עד בלי די אמר רמי בר רב** (יוד) (ו) **עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד** (ז) **ובגולה מתריעין עליה תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם** (ו) **כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי אינבא** (ט). **ת"ר** (ח) **ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם**

(א) וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (ט) מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז אמר הואיל וקא בטח בע"ז יכילנא ליה (ג) (ב) ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד מאי כי החליתי מאד (ט) אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי (ח) (יוחנן) מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך מאי דרש (ג) וחרב לא תעבור בארצכם מאי חרב אילימא חרב שאינה של שלום והכתיב (ג) ונתתי שלום בארץ אלא אפילו (ג) של שלום והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה כי הוה ניחא נפשיה חזא ירמיהו שפוותיה דקא מרחשן אמר שמא ח"ו מילתא דלא מהגנא אמר אגב צעריה גחין ושמעיה דקא מצדיק עליה דינא אנפשיה אמר (ד) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי פתח עליה ההיא שעתא (ה) רוח אפינו משיח ה': מעשה וירדו זקנים מירושלים לעירהם כו': איבעיא להו כמלא תנור פת תא שמע (ג) כמלא דלמא כמלא תנור פת תא שמע (ג) כמלא פי תנור ועדיין תיבעי להו ככיסויא דתנורא או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו: ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים כו': אמר עולא משום ר' שמעון בן יהוצדק (ג) מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית הרעי ובא מעשה לפני חכמים (ב) וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות: על אלו מתריעין בשבת כו': תנו רבנן (ד) (ג) עיר שהקיפוה נכרים או נהר ואחד ספינה המיטרפת בים ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין ומפני רוח רעה (ג) (ג) על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית (ד) רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו אמר רב יהודה אמר רב מ"ט דרבי יוסי דכתיב (ה) וידי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה: שמעון התימני אומר אף על הדבר כו': איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת בחול הודו לו או דלמא לא הודו לו כלל ת"ש דתניא (ד) מתריעין על הדבר בשבת ואצ"ל בחול ר' חנן בן פיטום תלמידו של ר' עקיבא משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר: על כל צרה שלא תבא על הצבור כו': ת"ר על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים מ"ט אמר ר' יוחנן (ה) לפי שאין מתפללין על רוב הטובה ואמר רבי יוחנן מניין שאין מתפללין על רוב הטובה שנאמר (ז) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' (ה) מאי עד בלי די אמר רמי בר רב (יוד) (ו) עד שיבלו שפתותיכם מלומר די אמר רמי בר רב יוד (ז) ובגולה מתריעין עליה תניא נמי הכי שנה שגשמיה מרובין אנשי משמר שולחין לאנשי מעמד תנו עיניכם באחיכם שבגולה שלא יהא בתיהם קבריהם שאלו את ר' אליעזר עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו אמר להם (ו) כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי אינבא (ט). ת"ר (ח) ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם

(א) וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי וגו' לא עליך אני הולך היום. יתכן יצא לקראתו למלחמה ולא נתנו לעבור בארצו, ושלח לו פרעה נכה מלאכים לאמר כו': **מאן אלהים.** דקאמר ליה פרעה נכה מדל לך מאלהים אשר עמי (ה): **מלמד.** מדכתיב ויורו המוריס למשמע יריות רבות יורו המוריס: (ד) אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעמד כל גופו ככברה: (ב) **הא כתיב ונתתי שלום בארץ.** ושמי הלכתא כתניה רחמנא לחידך קרא ואחרג לא תעבור בארצכם, אלא אפי' מרב של שלום: **שאין דורו דומה יפה.** בעיני המקום: **איבעיא להו כמלא תנור תבואה.** להיינו שיעור גדול יותר ממלוא תנור פת דשיעור קטן הוא, שמין דרך למלאות כל חלל התנור פת אלא בדפנות מדביקין אותו: ת"ש. דקאמר אלא כי (ג) הא לישנא כמלא פי התנור להיינו פת, דאילו תבואה לא אלי קיימא על פי התנור: **או דלמא כי דרא דריפתא.** שורה של לחם הדבוקין זה אלל זה בפי התנור, אי נמי שמדביקין זה למעלה מזה עד פי התנור: **ובלען.** כשהן שלימין: **וטהרו את הבשר.** שאינו מטמא טומאת מת, דנתעכל ונתבטל תוך מעיו וכגון שאכלו ימי עיכול (ו) ופירשה בעלמא הוא: **וטימאו את העצמות.** אלא מתעכלו: **מפני רוח רעה.** שנכנס בו רוח שידה ורק והולך, ואמת יטבע בנהר או יפול ויומת: **לסגף.** לענות נפש מתרגמינן לסגפא נפש (במדבר ו): **יצטרך לבריות.** כי אין בו כח להרויח ולהתפרנס מיגיעו: **דכתיב לנפש חיה.** החייה: (ו) **חנן בן פטום אומר אין מתריעין על הדבר.** אפי' בחול, לגזירה היא (ט): **רמי בר רב יוד.** חכם שמו יוד: **ובגולה.** בגל שהיא במלוכה (ט): **מתריעין על רוב גשמים.** שלא ירדו: **שלא** יהו בתיהם קבריהן. שעמוקה היא ונטבעים בתיהם במים: **אנשי משמר ואנשי מעמד.** מפרש בשלשה פרקים לקמן (דף כו.): **תנו עיניכם.** התבוננו בתפלתכם בתעניות עליהם שלא ירדו רוב גשמים: **קרן אפל.** שן שלע גבוה, וכך שמו: **וישכשך רגליו במים.** כלומר לעולם אין מתפללין: **והתניא ידו.** עד שיסכסך ידו (ז): **רגלו בידו.** וכיון ליכול לסכסך ברגלו אי שוה יכול לסכסך בידו נמי: **טייעא.** סוחר ישמעאל: **ומיתחזי.** האי טייעא וגמליה ורומחא לרבה בר בר חנה להוה על קרן אפל: **אינבא.** תולעת, ל"א כי מנבא לינדל"א בלע"ז: **לא שכורה.** לא שתויה יותר מדאי, שמטשטשין את המרן:

לכתיב

וישכשך רגליו במים והתניא ידיו רגליו כידיו קאמינא אמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי קרן אפל דקם ההוא טייעא כי רכיב גמלא ונקיט רומחא בידיה מתחזי אינבא (ט). **ת"ר** (ח) **ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית שכל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות דבר אחר בעתם**

(מהרש"א, וכ"ה בכת"י): **ט]** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י]** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ]** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל]** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ]** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ]** שייך לדף כג ע"א (גליון):

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וָלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא עָלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחַמְתִּי וֵאלֹהִים אָמַר לְבַהֲלֵנִי חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאַל יַשְׁחִיתֶךָ: [דברי הימים ב' לה, כא] ב) וַיֹּרוּ הַיֹּרִים לַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדָיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הֻחֳלֵיתִי מְאֹד: [דברי הימים ב' לה, כג] ג) וְנָתַתִּי שָׁלוֹם בָּאָרֶץ וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאָרֶץ וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: [ויקרא כו, ו] ד) צַדִּיק הוּא יְיָ כִּי פִיהוּ מָרִיתִי שִׁמְעוּ נָא כָל הָעַמִּים וּרְאוּ מַכְאֹבִי בְתוּלֹתַי וּבַחוּרָי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי: [איכה א, יח] ה) רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יְיָ נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם אֲשֶׁר אָמַרְנוּ בְצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם: [איכה ד, כ] ז) וַיִּיצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [בראשית ב, ז] ח) וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ: [ויקרא כו, ד] הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וִיהִי טֶרֶף בְּבֵיתִי וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת אָמַר יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתַּח לָכֶם אֶת אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי: [מלאכי ג, י]

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה יח טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ח:

כה ב מיי' פ"ב מהלכות טומאת מת הל' ד:

כו ג מיי' פ"ח מהל' תעניות הלכה ט טוש"ע ס"ת סימן תקעה סעיף ג:

כז ד מיי' פ"ב מהל' תעניות הלכה ה טוש"ע ס"ת סימן תקעו סעיף ב:

כח ה ו מיי' שם הל' טו טוש"ע שם סעיף יא:

רבינו גרשום

והכתיב ונתתי שלום ואין צריך לומר חרב שאינה של שלום שאינה עוברת: **שאין דורו דומה יפה** שאין מעשה ידי הדור יפה שלפיכך הוא בא: **כמלא תנור תבואה** כמו שהיה קרקע התנור מכוסה מתבואה. **כמלא תנור פת** היינו מעט. **כמלא פי תנור** משמע פת שהוא סביב הפה. **כי כיסא דתנורא** ככיסוי פי התנור דהיינו פת אחד: **וטיהרו את הבשר** שהרי נתעכל. **וטמאו את העצמות.** שלא נתעכל: **לסגף** לענות כדמתרגמינן לענות לסגפא: **או לא הודו לו כלל.** דאין מתריעין על הדבר כלל אפי' בחול בזמן שישנו במקום אחד. **מאי טעמא** אין מתריעין על רוב גשמים: **ובגולה מתריעין** על רוב גשמים לפי שהן יושבין באגם ורוב גשמים קשה להם. **תנו עיניכם** שתתפללו. **אופל** הר גבוה: **לשפשך במים.** מילתא דלא אפשר רגלו כידו (למ"ה) רגלו או ידו. **אינבא.** לנטרא: **בלילי רביעות** שאין בני אדם מצויים לחוץ מפני אגרת בת מחלת. אם נמחת נתכסה. צריך אתה להתנדות שמטיח דברים כלפי מעלה:

משנת ראשונים

מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. היה להם לימלך במשה רבן כמו ששנינו במסכת תענית, שנענש יאשיהו ונהרג על שהיה לו לימלך בירמיה ולא נמלך כשהעביר פרעה נכה חרב בארצו.

[חזקוני, ויקרא י ב]

וגרם לו חטא זה ליפול בחרב שהיתה של שלום, וכן ראוי לכל עיר לחוש שמא יגרום החטא וילקו בה, ולפיכך מתריעים עליה אע"פ שאין החרב באה עליהם כיון שעוברת בארצם. **[הריטב"א]**

וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות. מתוך הסברא היה נראה בין לענין איסור בין לענין טומאה, דכל דבר שהוא שלם שניכר בשלימותו שלא נתעכל, ולא נלעס בפיו כגון חיטין שלימים שבגללי בקר ודגים שלימין, כגון דג טהור שבלע דג טמא, דלהכי נקט בלע דלא הוו עיכול, וזר שבלע שזפין של תרומה אע"פ שהן שלימין ולא הוי עיכול פטור השני שכבר נתחללה, וזאבים שבלעו תינוקות אע"ג דנקט שבלעו מסתברא שלא היו שלימין. **[תוספות, מנחות סט.]** **על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליה חוץ מרוב גשמים.** יראה שאין הדברים אמורים אלא בגשמים שאין מטשטשין את הארץ ומפסידין הזרעים ובגשמים שאין מונעין החריש והזרע, אבל אם מטשטשין הקרקע ומפסידין הזרעים ומונעין החריש והזרע מתריעין עליהם, כי מה מועיל ריבויים והם לקללה ולא לברכה שמפסידין ומקלקלין ומביאים חס ושלום רעה לעולם הנה רבויים ועצירתם אחד הוא, שהסבה היא הפסד הזרעים. וכשם שבהעצר הגשמים מתריעין עליהם שירדו, כך כשיורדים בזעף מתפללים עליהם שילכו. **[שו"ת הרשב"ש סימן קעג]** **כדי שיעמוד אדם בקרן אפל.** האי שיעורא בארץ ישראל ובשעת הרביעה, וכן בכל מקום ובכל זמן כפי מה שיראו שיש להם כדי צרכן. **[הריטב"א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ט] מו"ק כח: [סנהדרין מח:], **י]** מנחות סט:, **ג]** לעיל יד., **ד]** תוספתא פ"ב הי"א, **ה]** לעיל ט. שבת לב: מכות כג., **ו]** עי' תוספתא פ"ב הי"א, **ז]** עיין אהלות פי"א מ"ז, **ח]** סנהדרין צג., **ט]** דף סט:, **י]** לעיל יד., **כ]** ב"מ כח:, **ל]** בראשית ז כג, **מ]** ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א, **נ]** חולין פה ע"ב.

הגהות הב"ח

(ט) גמ' ומל ישחיתך מאן אלהים אמר רב יהודה אמר רב כו' כנ"ל ומינות משר עמי נמחק: **(ג)** שם יכילנא ליה וכתיב ויורו היורים וכו' כי החליתי מאד אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה וכו' כנ"ל ומינות מאי כי החליתי מאד ומינות מלמד נמחק: **(ג)** שם שלום במקום שלום כו' כי הוה קא נימא נפשיה: **(ד)** שם ת"ר אחד עיר שהקיפוה נכרים: **(ה)** רש"י ד"ה מאן אלהים כו' משר עמי הס"ד ומ"כ מה"ד אמר יאשיהו הואיל וקא בטח פרעה בע"ז יכילנא ליה והיינו דכתיב ולא השיב יאשיהו לא השיבו כלום הס"ד ומ"כ מה"ד כל גופו מדכתיב ויורו כו' המוריס הס"ד ומ"כ מה"ד ה"ג אמר רב יהודה אמר רב עשו כל גופו ככברה [ולא גרסינן מלמד] הס"ד (ומינות מלמד נמחק): **(ו)** ד"ה לכתיב כו' הס"ד ומ"כ מה"ד רבי מנן נן כו': **(ז)** ד"ה והתניא וכו' ידו במים הס"ד: **(ח)** תוס' ד"ה למטי מעמד פי' היינו מנשי מעמד כו'. נ"ב עי' לקמן דף כ"ז:

הגהות וציונים

ח] [צ"ל יונתן] (גליון) כ"ה בכל הדפו"י ונשתבש אח"כ (דק"ס): **ג]** בכת"י נוסף **דתניא**, וכ"ה נכון (דק"ס): **ד]** ומפני רוח רעה **מתריעין עליהן בשבת** ועל כולן כצ"ל רש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וראשונים: **ל]** בכת"י נוסף **שמעון התימני אומר: ם]** [גי' ריי"ף ורא"ש אמר ר' **אבא אמר שמואל** לפי] (גליון): **ו]** [לעיל ט ע"א ובשבת ובמכות איתא רמי בר **חמא** וכן **אמר רב** וברש"י כאן דגרס יוד הוא שם חכם צ"ל דכוותו על זה דלקמן בסמוך דאמר ובגולה מתריעין וכו'] (גליון), ועי' דק"ס כאן אות א-ב ולעיל שם אות ס: **ז]** [גי' ריי"ף ורא"ש אמר **ר"י אמר רב**, וכן גי' רש"א] (גליון), ועי' דק"ס: **ם]** צ"ל **ומתחזי כי** אינבא (מהרש"א, וכ"ה בכת"י): **ט]** [צ"ל **יניבא**, פי' תולעת כדאיתא בחולין פה ע"ב ר' חייא נפל ליה יניבא. ערוך ערך אנבא] (גליון): **י]** [עי' רש"י שבע"י ד"ה ה"ג וכו'] (גליון), עי' הג' הב"ח אות ה שמגיה ברש"י כאן כהגי' ברש"י שבע"י (הגהתו תוקנה במהדורתינו ע"פ הג' הב"ח דפו"ר): **כ]** עי' בליקוטי רש"י תוספת דברים ע"פ רש"י שבע"י: **ל]** תיבות "חדא כי" ליתא בדפו"י: **מ]** עיין לח"מ תענית פ"א ה"א ועי' ריטב"א במתניתין, וראה בדק"ס דיש גורסים בגמ' **בשבת** במקום "כל עיקר": **נ]** שייך לדף כג ע"א (גליון):

כשהוא רכוב על גמל והחזיק רומח בידו, ועם כל זה מִתְחַזֵּי אִינִיבָא - נראה היה לי קטן[נא] כתולעת[נב], מחמת גובהו של ההר[נג].

כיון שהוזכר ענין רוב גשמים, שהוא צרה לבני אדם, מביאה הגמרא ברייתא העוסקת בדרך ירידת הגשמים הטובה והראויה:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, נאמר בתורה (ויקרא כו ד) בברכות ה' לישראל לכשיעשו את רצונו, 'וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם', ומה הוא 'בְּעִתָּם', שלא תהיה הארץ לֹא שְׁכוּרָה - שתויה יותר מדי, ששתתה הרבה מי גשמים תוך זמן קצר, וְלֹא צְמֵאָה, שעובר זמן רב בין גשם לגשם[נד], אֶלָּא במדה בֵּינוֹנִית, כי לא רק מיעוט גשמים אינו טוב, אלא גם ריבוי גשמים, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַגְּשָׁמִים מְרוּבִּין הם מְמַשְׁמְשִׁין אֶת הָאָרֶץ ועושים אותה כטיט[נה], וְאֵינָהּ מוֹצִיאָה פֵּירוֹת.

דָּבָר אַחֵר - פירוש אחר בדברי הפסוק,

כך הוא גם שיעור שכשוך ידיו [בדומה לכתוב 'כֻּכֶם כַּגֵּר יהיה לפני ה'' (במדבר טו טו), שפירושו, כמותכם כן יהיה גם הגר (רש"י שם)], שכן כשהמים מגיעים לשפת הסלע הרגל ודאי מגיעה אליהם, אבל היד מגיעה רק על ידי התכופפות, והגמרא משוה את היד לרגל. כסא רחמים (ד"ה רגלו).

וראה רבינו חננאל (ד"ה שמלו) שכתב 'עד כדי שישב אדם בקרן אפל וישכשך רגלו כידו במים', והדקדוקי סופרים (אות ו) הביא גירסא זו בלשון הברייתא לעיל ['שישב אדם על קרן אפל'], והקשה על גירסת הספרים, עיי"ש שהסביר כיצד מתבארת הגמרא לפי גירסת 'שישב'.

נא. **בדקדוקי סופרים** (אות ח) הביא גירסא 'ומחזי כי אנבא', ומפורש שהיה נראה כמו אנבא. ובדומה לזה ברש"י (ד"ה מינינא) שכתב 'כי אנבא'.

נב. **רש"י** (ד"ה מינינא). והביא לשון אחרת 'אנבא', שהיא ביצת כינה [שם מין של שרצים שנקרא 'ביצי כנים'. שבת (קז:), רש"י (ע"ז ג: ד"ה כילי)], וראה כמו כן ברבינו חננאל (ד"ה יתיב).

נג. **תוספות** (ד"ה מינינא).

נד. **פירשנו** על פי גירסתנו להלן בברייתא, 'דבר אחר בעתם' וכו', שלפי גירסא זו הברייתא דרשה מ'ונתתי גשמיכם **בעתם**' שתי דרשות, וגם דבריה 'לא שכורה ולא צמאה' עוסקים בענין זמני ירידת הגשמים. אמנם מבואר בבארות המים (להלן כג. ברש"י ד"ה לכמיה) שלפי גירסת ר"ח (שם ד"ה נעמס) לא נאמר בברייתא 'דבר אחר', אלא בתחילה הברייתא דורשת מתיבת 'גשמיכם', שהגשמים יהיו גשמים שיועילו לכם, דהיינו גשמים בינוניים, ולאחר מכן דורשת הברייתא את תיבת 'בעתם' בענין זמן ירידת הגשמים. וראה כמו כן בראב"ם (ויקרא כו ד).

נה. **רש"י** (ב"ב נח. ד"ה מטשטשות).

אוצר החכמה

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

אוצר החכמה

כוונת **'בְּעִתָּם'** היא שהגשמים ירדו רק בזמנים שבהם הם אינם גורמים טורח לבני אדם, והיינו **בְּלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת** - הלילות של ימי רביעי, **וּבְלֵילֵי שַׁבָּתוֹת**, שאין הולכים לדרכים בלילות אלוא. וגשמים שיורדים רק שני לילות בשבוע יש בהם די, **שֶׁכֵּן מָצִינוּ בִּימֵי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח, שֶׁיָּרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** רק **בְּלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת וּבְלֵילֵי שַׁבָּתוֹת**, וגשמים אלו השקו את השדות והצמיחום כראוי, **עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ חִטִּים** גדולות **כִּכְלָיוֹתב, וּשְׂעוֹרִים כְּגַרְעִינֵי זֵיתִים, וַעֲדָשִׁים כְּדִינְרֵי זָהָבג, וְצָרְרוּ** - קשרו ושמרו **מֵהֶם** חכמים **דּוּגְמָא לְדוֹרוֹת**, כדי **לְהוֹדִיעַ כַּמָּה הַחֵטְא גּוֹרֵם**, שאם היו עושים רצונו של מקום היה כך תמידד. וכמו **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה ה כה) **'עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאתֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם'**, כלומר, עונותיכם הנעשים במזיד הטו את חוקי הטבע של הקציר להשתנות לרעתכם, וחטאיכם הנעשים בשוגג גרמו למניעת הטוב מכם, על ידי עצירת הגשמיםה, שהרי כשהייתם עושים רצון ה' היה נותן לכם גשם בעתו, וכל עניניכם היו באים לכם כראוי, ומי מנע הטוב מכם ומי הביא עליכם רעה, עונותיכם וחטאתיכם1, ראו כמה החטא גורם. **וְכֵן מָצִינוּ בִּימֵי הוֹרְדוֹס, שֶׁהָיוּ עוֹסְקִין בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁז, וְהָיוּ יוֹרְדִין גְּשָׁמִים בַּלַּיְלָהח, לְמָחָר** - בבוקר **נָשְׁבָה** הָרוּחַ **וְנִתְפַּזְּרוּ הֶעָבִים** [-העננים], **וְזָרְחָה הַחַמָּה, וְיָצְאוּ הָעָם לְמְלַאכְתָּן**, ולא היו יורדים גשמים ביום, **וְעַל יְדֵי כֵן יָדְעוּ שֶׁמְּלֶאכֶת שָׁמַיִם בִּידֵיהֶם** ובנייה זו רצויה היא לפני ה'ט.

★

שנינו במשנה, **מַעֲשֶׂה שֶׁשָּׁלְחוּ לְחוֹנִי הַמְּעַגֵּל** וכו'.

הגמרא מביאה ברייתא בה הובא מעשה זה של חוני המעגל בהרחבה:

תָּנוּ רַבָּנָן - שנו חכמים בברייתא, **פַּעַם אַחַת, יָצָא רוֹב** חודש **אֲדָר'**, **וְעֲדַיִן לֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים. שָׁלְחוּ** חכמי ישראל שליחים **לְחוֹנִי הַמְּעַגֵּלי** וביקשו ממנו, **'יִתְפַּלֵּל** בעדנו **וְיֵרְדוּ גְּשָׁמִים'. הִתְפַּלֵּל** חוני כדברי חכמים, **וְלֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִיםיב. כיון שראה** חוני **שלא נענה, עָג עוּגָה** - יצר חוני על הארץ צורה עגולה כעוגהיג, **וְעָמַד בְּתוֹכָהּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשָׂה חֲבַקּוּק הַנָּבִיא**, שגם הוא יצר בארץ צורת עוגה ועמד בתוכה, ואמר שלא יצא עד שיענהו הקדוש ברוך הוא, **שֶׁנֶּאֱמַר** (חבקוק ג ו), **'עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר** וגו', **וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה**

א. **הטעם** שאין הולכים לדרך בלילי רביעי הוא מפני מה ששנינו בברייתא (פסחים קיג:) 'לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת [שם שֵדָה] היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין [אז], וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו' [ועל כן מלבד ההוראה שלא לצאת אז ביחידות, בני אדם נמנעים מלצאת לדרכים בזמנים אלו אף שלא ביחידות]. רש"י (ד"ה דכמיכ). אמנם בלילי שבתות אין צורך לטעם זה, כי אין יוצאים לדרכים משום איסור שבת [שאינם הולכים למלאכתם, שאסורה בשבת, ועוד, שאסור לצאת מחוץ ל'תחום שבת', שהוא אלפים אמה סביב מקום שביתתו של האדם, כגון סביב העיר ששבת בה, שנאמר (שמות טז כט) 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי' (עירובין יז:)]. ואף שאיסור זה ישנו גם ביום השבת ולא רק בליל שבת, מכל מקום ביום השבת הולכים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות שבתוך התחום, ולכן אין זה 'זמן גשמים'. ועוד, שיום השבת אינו נקרא 'זמן גשמים', משום מה שאמרו לעיל (ג:) 'שמש בשבת צדקה לעניים' וכו'. מהרש"א (מ"ח ד"ה גלילי). שבתחילה היו היא ומחנות מלאכי החבלה שעימה שכיחים בכל יום, עד שאירע מעשה שרבי חנינא בן דוסא גזר עליה שלא תעבור בישוב מלבד לילי שבתות ולילי רביעיות [ולאחר זמן אירע מעשה שאביי גזר עליה שלא תעבור בישוב לעולם], ואם כן יקשה, איך התפרש הפסוק קודם למעשה זה, אלא ודאי ש'ונתתי גשמיכם בעתם' משמע בלילות ולא בימים, הואיל ואין דרך בני אדם ללכת בדרכים בלילות כמו בימים, אולם מאחר שיש גם קצת עוברי דרכים בלילות, לכן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, הוא מצמצם את ירידת הגשמים גם בלילות, וכדי שירדו די סיפוקם הוא מורידם שני לילות בכל שבוע, שזהו השיעור המספיק. וקודם רבי חנינא בן דוסא לא היה זמן קבוע ללילות אלו, וממעשה רבי חנינא בן דוסא ואילך נקבעו ללילי רביעי ושבת, והברייתא נשנתה לאחר מעשה זה, ולכן דרשה את הפסוק על שני לילות אלו, משום ששאר הלילות יצאו מכלל 'בעתם'. ונמצא שבאמת בעיקרה דרשת 'בעתם' מלמדת שהגשמים יֵרדו בלילות ולא בימים, אך הברייתא הוסיפה בה ואמרה שכלולה בזה גם הבטחה על קביעות הגשמים בלילי רביעי ושבת. והביאה הברייתא ראיה לעיקר הדבר, שזמן ירידת הגשמים הוא בלילות ולא בימים, מדרך ירידתם בזמן בנין המקדש בימי הורדוס [שהיה קודם לרבי חנינא בן דוסא, ובזמנו היו כל הלילות שוים להחשב 'בעתם'], ועל הנהגת צמצום ירידת הגשמים לשני לילות בלבד הביאה הברייתא ראיה מדרך ירידתם בזמן שמעון בן שטח, ומה שאמרה שבימיו ירדו גשמים בלילי רביעי ובלילי שבת, אף שהוא קדם לרבי חנינא בן דוסא, מעשה שהיה כך היה, ולא הביאה ממנו הברייתא ראיה אלא לזה שדי בירידת גשמים שני לילות בשבוע, כמבואר ברש"י (ד"ה זכן). והמהרש"א (מ"ח ד"ה גלילי) תירץ כעין זה, אולם כתב שבאמת אין הכוונה שבימי שמעון בן שטח הגשמים ירדו בשני לילות אלו, אלא שני לילות בשבוע, ואגב שקודם לכן אמרה הברייתא לילי רביעיות ולילי שבתות, אמרה כן גם כאן. ועוד כתב בדעת רש"י (דניס יח יד), שמזמן מעשה אביי, שגזר על אגרת בת מחלת שלא תעבור בישוב בכל הלילות, 'בעתם' הוא רק בלילי שבתות, בזמן שהכל מצויים בבתיהם, משום איסור מלאכה. וראה מה שתירץ בזה בבאר בשדה (על רמ"י ויקרא כו ד). וכדברי הגבורות ארי והמהרש"א מפורש בספרא (בחוקותי פ"ו) על פי הגהות הגר"א, 'ונתתי גשמיכם בעתם, בלילות וכו' ומעשה בימי הורדוס שהיו גשמים יורדים בלילות' וכו', ולהלן משם אמרו 'דבר אחר בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. מעשה בימי שמעון בן שטח' וכו'. אמנם שם אמרו במעשה שבימי שמעון בן שטח 'שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת עד שנעשו חטים ככליות' וכו', ולא הוזכרו לילי רביעיות [וראה רא"ם (דניס יח יד) שכתב על הספרי (עקב פמ"ג) שגם בו הוזכרו רק לילי שבת ולא לילי רביעי, שמא יש לומר שהוא לאו דווקא ונקט אחד מהם אך הוא הדין ללילי רביעי]. וראה שם את גירסת הספרים המוקשית ['ונתתי גשמיכם בעתם, ברביעיות, אתה אומר ברביעיות או אינו אלא בערבי שבתות וכו' הא מה אני מקיים ונתתי גשמיכם בעתם ברביעיות', וכמו כן אמרו במדרש (ויק"ר לה ט)], ומה שפירש בזה הר"ש משאנץ [בפירושו על הספרא (שם)] שהוא מלשון 'רביעה ראשונה' של גשמים [ראה לעיל (ו.)].

ב. **רש"י** (חולין קיט: ד"ה מטי) ותוספות (סוכה מט. ד"ה שכלו) גרסו כאן 'ככליות של שור הגדול'. 18/06/2018 אהח

ג. **ראה** בבן יהוידע (ד"ה מיטיס) שביאר מה נרמז בשיעורים אלה.

ד. **ולהודיע** שלא הגשמים הם סיבת הברכה אלא ברכת ה' היא הסיבה, וכשהיו עושים רצון ה' הברכה היתה עוד יותר מכפי שהיא בירידת הגשמים הטבעיים. ולכן צררו מהם החכמים לאות לדורות הבאים, שידעו מה גורמים המעשים הממשיכים עלינו השגחת ה' וברכתו. עץ יוסף (ויק"ר לה י).

ה. **ופסוק** זה מתייחס לפסוק הקודם לו, שבו הוזכרו הגשמים וחוקי הקציר. מהרש"א (מ"ח ד"ה להודיע), מלבי"ם (ירמיה שם).

ו. **רד"ק** (שם).

ז. **בזמן** שהורדוס היה מלך על ישראל, סתר את הבנין שבנה עזרא לבית המקדש, ובנה בנין יפה ממנו, על פי עצת בבא בן בוטא, כמבואר בגמרא (ג"ג ד.).

ח. **יש** להקשות, איך מביאה הברייתא ראיה ממעשה זה, למה שאמרה ש'ונתתי גשמיכם בעתם' היינו דווקא בלילי רביעי ולילי שבת, הלא במעשה זה משמע שהיו יורדים גשמים בכל הלילות. ואמנם הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה וכן) כתב, שלא לשם זה הביאה הברייתא את מה שהיה בימי הורדוס, ובאמת הגשמים ירדו להם רק בלילי רביעי ולילי שבת, והברייתא הביאה מעשה זה בגלל דבר אחר העולה ממנו, בענין הנהגת ה' בהורדת הגשמים כאשר ישראל עושים את רצונו, ש'למחר נשבה הרוח' וכו'. אולם שאר המפרשים פירשו כפשטות הברייתא, שמעשה זה הובא לראיה על ירידת גשמים בעתם. וביאר הגבורות ארי (ד"ה מדע), שהרי בענין אגרת בת מחלת מבואר בגמרא (פסחים קיג:) שבתחילה היו היא ומחנות מלאכי החבלה שעימה שכיחים בכל יום, עד שאירע מעשה שרבי חנינא בן דוסא גזר עליה שלא תעבור בישוב מלבד לילי שבתות ולילי רביעיות [ולאחר זמן אירע מעשה שאביי גזר עליה שלא תעבור בישוב לעולם], ואם כן יקשה, איך התפרש הפסוק קודם למעשה זה, אלא ודאי ש'ונתתי גשמיכם בעתם' משמע בלילות ולא בימים, הואיל ואין דרך בני אדם ללכת בדרכים בלילות כמו בימים, אולם מאחר שיש גם קצת עוברי דרכים בלילות, לכן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, הוא מצמצם את ירידת הגשמים גם בלילות, וכדי שירדו די סיפוקם הוא מורידם שני לילות בכל שבוע, שזהו השיעור המספיק. וקודם רבי חנינא בן דוסא לא היה זמן קבוע ללילות אלו, וממעשה רבי חנינא בן דוסא ואילך נקבעו ללילי רביעי ושבת, והברייתא נשנתה לאחר מעשה זה, ולכן דרשה את הפסוק על שני לילות אלו, משום ששאר הלילות יצאו מכלל 'בעתם'. ונמצא שבאמת בעיקרה דרשת 'בעתם' מלמדת שהגשמים יֵרדו בלילות ולא בימים, אך הברייתא הוסיפה בה ואמרה שכלולה בזה גם הבטחה על קביעות הגשמים בלילי רביעי ושבת. והביאה הברייתא ראיה לעיקר הדבר, שזמן ירידת הגשמים הוא בלילות ולא בימים, מדרך ירידתם בזמן בנין המקדש בימי הורדוס [שהיה קודם לרבי חנינא בן דוסא, ובזמנו היו כל הלילות שוים להחשב 'בעתם'], ועל הנהגת צמצום ירידת הגשמים לשני לילות בלבד הביאה הברייתא ראיה מדרך ירידתם בזמן שמעון בן שטח, ומה שאמרה שבימיו ירדו גשמים בלילי רביעי ובלילי שבת, אף שהוא קדם לרבי חנינא בן דוסא, מעשה שהיה כך היה, ולא

ט. **במדרש** (ויק"ר לה י) אמרו 'היו גשמים יורדין בלילות, בשחרית נשבה הרוח, נתפזרו העבים, זרחה החמה, נתנגבה [התייבשה] הארץ, והיו פועלים יוצאים ועוסקין במלאכתן ויודעין שרצון אביהם שבשמים מעשיהם'. ופירש בעץ יוסף (שם) בשם קרבן אהרן, שהיתה החמה מייבשת את הארץ כדי שלא יתבטלו ממלאכת הבנין, ובזה יָדעו שמעשיהם לשם שמים, אף על פי שסתרו את הבנין שבנה עזרא ובנו בנין אחר, והיה נראה לאנשים שהורדוס עשה זאת כדי לעשות לעצמו שם [ומשמע מדבריו שאכן כוונתו היתה לשמים]. ובבן יהוידע (ד"ה להודיע) פירש, שהורדוס התכוין בבנין זה להצלת עצמו מעונש, כמבואר בגמרא (ג"ג ד.), ואם היה הדבר נידון על פי כוונתו הרי הוא לא עשה לשם שמים, לכן נעשה להם נס שלא היו יורדים גשמים אלא בלילות, לסימן שיש רצון לה' במעשיהם ומלאכתם היא מלאכת שמים מפני שהעסק נידון על פי כוונת העוסקים, שהם מתכוונים לשם שמים, ואין להורדוס מגע בזה אף על פי שההוצאות הן מכספו. ועיי"ש מה שפירש עוד.

י. **במגילת** תענית (פי"ג) ובירושלמי (פ"ג ה"ט) מבואר, שמעשה זה היה ביום עשרים לחודש אדר.

יא. **שם** זה ניתן לו על שם מעשה זה ש'עג עוגה'. רש"י (מגמות נד: ד"ה דעגיל). מה ששלחו חכמי הדור דווקא לחוני שיתפלל, הוא משום שהיה חסיד גדול שבדור ובעל מעשים טובים ובטוחים היו חכמי ישראל שתפילתו תתקבל. עיון יעקב (ד"ה למוני). והוסיף, שבמעשה המובא להלן בסמוך מבואר שתפילתו ותפילת זרעו אחריו נשמעה מחמת שהיה מצער את עצמו על הבנת דברי תורה ועל ירידה לעומקה של הלכה עם תלמידיו.

יב. **בירושלמי** (פ"ג ה"ט) מבואר, שהטעם שחוני לא נענה מיד בתפילתו, הוא משום שלא בא בענוה. וביאר הפני משה (שם ד"ה שלחו), שהראה שהוא בטוח שתפילתו תתקבל עד שאמר לאלו שבאו לבקש ממנו שיתפלל 'צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימקו', כמבואר במשנתנו.

יג. **מלשון** רש"י (ד"ה עוגה) 'שורה עגולה', משמע שרק עשה צורת עיגול בארץ ולא חפר צורת עיגול. אך מלשון רש"י בעין יעקב (ד"ה עוגה) שכתב 'גומא עגולה' משמע שחפר צורת עיגול.

חוני עשה דווקא צורה עגולה [ולא מרובעת או כל צורה אחרת], כדי לרמוז שכשם שהגלגל מתהפך, כך תתהפך מידת הדין למידת הרחמים. בן יהוידע (ד"ה עג). וראה שם שהביא כמה טעמים נוספים בזה. וראה גם בילקוט ביאורים, שהובא טעם נוסף מדוע עשה חוני עיגול ולא חפירה סתם.

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לתין טורח לבני מדם, לתינס הולכין לדרכים בלילי רביעיות מפני לגרת בת מחלת, ובפסחים (דף קיב:): **שבן מצינו.** כלומר ושמא תאמר תין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מלינו בימי שמעון בן שטח כו׳: **וצררו.** קשרו ותלרו: **הורדום.** סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): **עוגה.** שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: **כדרך שעשה חבקוק.** כדמפרש בתרגום של תפלת תבקוק (ו) **על משמרתי אעמדה כמין בית התסורים עשה ויצב: ראינוך ולא נמות.** גרתה תותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בלעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והכיתו שלמים. תוני בזמן הבית היה: **במדין ופטריות.** בולי״ץ[ו] בלע״ז שילתו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל וכו׳: **ומדס גדול** (ח): **לנדות.** שמנדין על כבוד הרב[ט], שהטית דבריס ואמר לא כך שאלתי: **שאלמלא היו שנים בשני אליהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו נשבע תי ה׳ תס יהיה השניס התלה טל ומטר כי תס לפי דברי (מלכים ח יז) ואתה נשבע שאין אתה זז עד שירדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך.** לזה תו זה בא לידי שבועת שוא: **מתחטא.** לשון חטוי, כלומר (י) הוי הולך

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לתין טורח לבני מדם, לתינס הולכין לדרכים בלילי רביעיות מפני לגרת בת מחלת, ובפסחים (דף קיב:): **שבן מצינו.** כלומר ושמא תאמר תין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מלינו בימי שמעון בן שטח כו׳: **וצררו.** קשרו ותלרו: **הורדום.** סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): **עוגה.** שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: **כדרך שעשה חבקוק.** כדמפרש בתרגום של תפלת תבקוק (ו) **על משמרתי אעמדה כמין בית התסורים עשה ויצב: ראינוך ולא נמות.** גרתה תותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בלעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והכיתו שלמים. תוני בזמן הבית היה: **במדין ופטריות.** בולי״ץ[ו] בלע״ז שילתו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר (ב) על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר (ג) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין (ד) לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות (ה) שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי [א] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ב] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר (ו) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ח] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ט] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [י] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [יא] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [יב] שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה (ג) האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים [ג] אהדרא ליה משוניתא איכסי מינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירין שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ז) יהבו ליה שלמא ולא

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לתין טורח לבני מדם, לתינס הולכין לדרכים בלילי רביעיות מפני לגרת בת מחלת, ובפסחים (דף קיב:): **שבן מצינו.** כלומר ושמא תאמר תין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מלינו בימי שמעון בן שטח כו׳: **וצררו.** קשרו ותלרו: **הורדום.** סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): **עוגה.** שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: **כדרך שעשה חבקוק.** כדמפרש בתרגום של תפלת תבקוק (ו) **על משמרתי אעמדה כמין בית התסורים עשה ויצב: ראינוך ולא נמות.** גרתה תותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בלעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והכיתו שלמים. תוני בזמן הבית היה: **במדין ופטריות.** בולי״ץ[ו] בלע״ז שילתו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר (ב) על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר (ג) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין (ד) לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות (ה) שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי [א] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ב] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר (ו) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ח] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ט] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [י] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [יא] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [יב] שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה (ג) האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים [ג] אהדרא ליה משוניתא איכסי מינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירין שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ז) יהבו ליה שלמא ולא

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) מולין קיט:. ג) [עי׳ מוספות שבת טו: ד״ה לתמר וכו׳] ועי׳ תו״כ בחקותי פרשתא א פ״א ה״א, ג) נדרים דף יט. לעיל דף יט., ד) [ב״ב טו:], ה) ברכות יט., ו) בכורות ח ע״א.

אוצר החכמה הב״ח

(ה) גמ׳ תלה להתיר שבועתך תמר לפניו לה כך שאלתי כו׳ תלה לאבד העולם אמר להם לא תמותו תמר לפניו: (ב) שם תין יכולין לעמוד לה: (ג) דחיית שבעין שנין ת״ל אנא עלמא בתרוצא תסכתיה: (ד) שם בתר״ת [18/06/2018 אחרת] דסוס קל רפיק בדברא יהבו ליה שלמא: (ה) רש״י בריס העמוד ל״ל ד״א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. זהו כו׳ דאינן טורח על בני מדס לתינס: (ו) ד״ה כדרך כו׳ תפלת תבקוק הס״ד: (ז) ד״ה פר כו׳ ועשה עליו סמיכה והכיתו: (ח) ד״ה תלמלא כו׳ ומדס גדול אתה הס״ד: (ט) ד״ה לא נמצא כו׳ בתמיה שאם אליהו היה נשבע תי ה׳ וכו׳ שתין אתה זז משם עד שירדו גשמים נמצא כל״ל והד״ת: (י) ד״ה מתחטא כו׳ כלומר הולך ומוטח הס״ד ותיבת הוי נמחק ותת״כ תה״ד בני לשכת כו׳: (כ) ד״ה שבעין כו׳ שבעין שנין בתלמיה כלומר ויש מדס יתן ד״ה תו תברותא כו׳ תי נמי תסוס הנהו בריוני לא כתוב[ב]:

הגהות הגר״א

[א] גמרא גוזרני עליך נדוי. נ״ב ולא עול תלה:

תורה אור השלם

א) עֲוֹנֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם: [ירמיה ה, כה]

ב) עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֶּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי: [חבקוק ב, א]

ג) יִשְׂמַח אָבִיךְ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: [משלי כג, כה]

ד) וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נֻגַּהּ אוֹר: [איוב כב, כח]

ה) כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ: [איוב כב, כט]

ו) יִמָּלֵט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ: [איוב כב, ל]

ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: [תהלים קכו, א]

הגהות וציונים

מ] בכת״י וע״י נוסף **חכמים: נ]** בכת״י ובע״י נוסף **הוליכני לרחצני בחמין מוליכו לשטפני בצונן מוליכו: ס]** יש שכתבו דאולי **נהירא לן הא שמעתתא** (ועי׳ רש״י ומהרש״א בח״א): **ע]** ועיין מש״כ הב״ח בע״ב אות ד׳:

ג] בע״י **וניים: ד]** בכת״י ובע״י **נהירא לן הא שמעתתא** (ועי׳ רש״י ומהרש״א בח״א): **ס]** יש שכתבו דאולי צ״ל **להודות**, ועי׳ גבורת ארי, מצפה איתן, תועפות ראם סי׳ תמא, ג (ועי׳ מהרש״א ד״ה על רוב טובה): **ו]** פטריות: **ז]** [עי׳ (ברש״י) [ברי״ף] שבע״י פי׳ על זה] (גליון) ובפת״ע להחיד״א פי׳ משום בריוני שיש בדור הזה שלא היה בדור הקודם: **ע]** בנ״א של פי׳ הרגמ״ה הנוסח **שבועתך** (ועי׳ רש״י ד״ה נמצא):

רבינו חננאל

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שכן מצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ״ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו׳: ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים אהדרא ליה משוניתא איכסי מינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירין שמעתתין כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה למבעי רחמי ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק יהבו ליה שלמא ולא

רבינו גרשום

ת״ר פעם אחת וכו׳ היינו (פ״ע) [פ״א] עצמו דמתניתין: **עג עוגה** וצר צורה. **ראינוך ולא נמות** בתימא. בשביל שראינוך לא נמות. **שאלו היו שנים כשני אליהו** שאין מפתחות של מטר ביד הקב״ה **לא נמצא שם שמים מתחלל.** שנמצאת מחלל את שבועתו[ס]: **משוניתא** סלע: **רמכי** ולדות. **אי חברא** שיהא לו חבר טוב שנוהג לו כבוד:

ליקוטי רש״י

בעתם. נאמר תתין דרך בני מדס לנתת כגון (בלילי רביעית) בלילי שבתות [ויקרא כו, ד]. בלילי שבתות שהכל מצויין בבתיהן [דברים יא, יד]. **שנעשו חטים ככליות.** כשתי לליות של שור הגדול [חולין קיט:]. **עונותיכם הטו אלה.** הטו תקוקות שאיכם תלה מלויכם שאיכם סומרים לכם ותתם כליס כרעב [ירמיה ה, כה]. **עג עוגה.** עוגיות, עגול סביב כמו עג עוגה ועמד בתוכה (תענית דף יט.) [מו״ק ד:]. **על משמרתי אעמדה.** עג עוגה תבקוק ועמד בתוכה ואמר לא אזוז מכאן עד שתסמע תה ידבר בי על שתלתי זאת למה הוא תציט ורואה בהלאתו של רשע ותה תשיב אל הנאים להתווכח לפני [חבקוק ב, א]. **אלא גשמי בורות.** שיפוע גשמים למלאות בורות. **ונדבות.** לשון ועין יפה [לעיל יט.]. **אלמלא חוני אתה.** שיעל שתך בגדולה ובתשיבות [ברכות יט.]. **גוזרני עליך נידוי.** על כבוד הרב [לעיל יט.]. לפי שהטרים לפני המקום על עסק גשמים לא כך שאלתי כמה פעמים וכבוד המקום כבוד הרב הוא [ברכות שם]. **שאתה מתחטא.** פורפיי״ם בלעז [לעיל שם]. לשון חוטח נקל נלנו לחטוח לאניו ולהטרימו על תלומו [ברכות שם]. ונתמטח, נטייל כמו (תענית דף יט.) בן מתמטח לפני מדיו [מנחות סו.]. נתמטח לשון יריאה ומניריו נתקת תענית (דף יט.) בן התמטח לפני מדיו [בכורות נז:]. **לשכת הגזית.** שהיו נטויה בתוך העזרה מליה נקודם ומליה נתול כלתמרינן נסדר יומן (דף כה.) [סנהדרין פו:]. **ויקם לך.** כמו ויקוס לך. **כי השפילו ותאמר גוה.** ותם רוחן דורך נורות. **ונדבות.** לשון ועין יפה [לעיל יט.]. **אלמלא חוני אתה.** שיעל שתך בגדולה ובתשיבות [ברכות יט.]. **גוזרני עליך נידוי.** על כבוד הרב [לעיל יט.]. לפי שהטרים לפני המקום על עסק גשמים לא כך שאלתי כמה פעמים וכבוד המקום כבוד הרב הוא [ברכות שם]. **שאתה מתחטא.** פורפיי״ם בלעז [לעיל שם]. לשון חוטח נקל נלנו לחטוח לאניו ולהטרימו על תלומו [ברכות שם]. ונתמטח, נטייל כמו (תענית דף יט.) בן מתמטח לפני מדיו [מנחות סו.]. נתמטח לשון יריאה ומניריו נתקת תענית (דף יט.) בן התמטח לפני מדיו [בכורות נז:]. **לשכת הגזית.** שהיו נטויה בתוך העזרה מליה נקודם ומליה נתול כלתמרינן נסדר יומן (דף כה.) [סנהדרין פו:]. **ויקם לך.** כמו ויקוס לך. **כי השפילו ותאמר גוה.** ותם רוחן דורך נורות. **ונדבות.** לשון ועין יפה [לעיל יט.]. **אלמלא חוני אתה.** שיעל שתך בגדולה ובתשיבות [ברכות יט.]. **גוזרני עליך נידוי.** על כבוד הרב [לעיל יט.]. לפי שהטרים לפני המקום על עסק גשמים לא כך שאלתי כמה פעמים וכבוד המקום כבוד הרב הוא [ברכות שם]. **שאתה מתחטא.** פורפיי״ם בלעז [לעיל שם]. לשון חוטח נקל נלנו לחטוח לאניו ולהטרימו על תלומו [ברכות שם]. ונתמטח, נטייל כמו (תענית דף יט.) בן מתמטח לפני מדיו [מנחות סו.]. נתמטח לשון יריאה ומניריו נתקת תענית (דף יט.) בן התמטח לפני מדיו [בכורות נז:]. **לשכת הגזית.** שהיו נטויה בתוך העזרה מליה נקודם ומליה נתול כלתמרינן נסדר יומן (דף כה.) [סנהדרין פו:]. **ויקם לך.** כמו ויקוס לך. **כי השפילו ותאמר גוה.** ותם רוחן דורך

יְדַבֵּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי׳, והיינו, שחבקוק הנביא יצר צורת עוגה כמין בית האסורים ונכנס בתוכה, ואמר שלא יצא משם עד שישיב לו הקדוש ברוך על שאלתו, ויאמר לו מה עליו להשיב לאותם שבאים לפניו וטוענים על מידותיו של הקדוש ברוך הוא, כשרואים בהצלחתם של רשעים[יד].

וכך התפלל **וְאָמַר** חוני **לְפָנָיו** [-לפני הקדוש ברוך הוא], ׳**רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, בָּנֶיךָ שָׂמוּ פְּנֵיהֶם עָלַי** להתפלל לפניך בעבורם, מפני **שֶׁאֲנִי** חשוב **כְּבֶן בַּיִת לְפָנֶיךָ** שנכנס ויוצא תדיר כחפצו[טו], ואם כן, **נִשְׁבַּע אֲנִי בְּשִׁמְךָ הַגָּדוֹל שֶׁאֵינִי זָז מִכָּאן עַד שֶׁתְּרַחֵם עַל בָּנֶיךָ** ותוריד להם גשמים׳.

לאחר סיום תפילתו, **הִתְחִילוּ גְּשָׁמִים מְנַטְּפִין** - החלו לרדת טיפות מועטות של גשם. **אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו** לחוני המעגל, **רַבִּי, רְאֵינוּךָ וְלֹא נָמוּת** - רצוננו לראותך ואין רצוננו למות, כלומר, בבקשה ממך **השתדל** בעדנו שלא נמות מחמת עצירת הגשמים, כיון **שֶׁכְּמְדוּמִין אָנוּ שֶׁאֵין גְּשָׁמִים** אלו יורדין, **אֶלָּא** רק כדי **לְהַתִּיר** את **שְׁבוּעָתְךָ** שנשבעת שלא תזוז ממקומך עד שירדו גשמים, אולם אין די לעולם בגשמים מועטים אלו כדי להרוות את האדמה ויושביה[טז].

חזר **וְאָמַר** חוני המעגל לפני הקדוש ברוך הוא, ׳**לֹא כָךְ שָׁאַלְתִּי** - לא על גשמים מועטים אלו התפללתי, **אֶלָּא** ביקשתי **גְּשָׁמֵי בּוֹרוֹת שִׂיחִין וּמְעָרוֹת**[יז] - גשם רב שיכול למלאות את כל בורות המים ואוצרות הגשמים. ואכן ענה הקדוש ברוך הוא לבקשתו **וַיָּרְדוּ** הגשמים **בְּזַעַף** [-בחוזק], **עַד שֶׁכָּל טִפָּה וְטִפָּה** של גשמים היתה גדולה **כְּמִלֹּא פִּי חָבִית, וְשִׁיעֲרוּ חֲכָמִים שֶׁאֵין** גודלה של **טִפָּה** כזו, **פְּחוּתָה מִשִּׁיעוּר לוג**[יח].

אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו לחוני המעגל, **רַבִּי, רְאֵינוּךָ וְלֹא נָמוּת** - רצוננו לראותך ואין רצוננו למות מגשמים אלו, **כְּמְדוּמִין אָנוּ שֶׁאֵין גְּשָׁמִים** זועפים אלו יורדין, **אֶלָּא** כדי **לְאַבֵּד** את **הָעוֹלָם**, ולא כדי להצמיח פירות[יט], ולכן בבקשה ממך השתדל בעדנו שלא נמות מגשמים אלו.

אָמַר חוני המעגל **לְפָנָיו** - לפני הקדוש ברוך הוא, ׳**לֹא כָךְ שָׁאַלְתִּי** - לא על גשמים חזקים כאלו התפללתי וביקשתי, **אֶלָּא** ביקשתי **גְּשָׁמֵי רָצוֹן בְּרָכָה וּנְדָבָה**׳ - שפע גשמים היורדים בנחת לברכה ומרוים את האדמה ומועילים לגידולי הקרקע[כ]. ואכן גם בזה ענה הקדוש ברוך הוא לבקשתו **וַיָּרְדוּ** הגשמים **כְּתִיקָנָן** - כפי שראוי להם לרדת, כלומר, גשמים מרובים היורדים בנחת, ולא פסקו לרדת **עַד שֶׁעָלוּ כָּל הָעָם לְהַר הַבַּיִת** שהוא מקום גבוה, **מִפְּנֵי** רוב **הַגְּשָׁמִים** שהציפו את המקומות הנמוכים.

אָמְרוּ לוֹ תלמידיו לחוני המעגל, **רַבִּי, בבקשה ממך, כְּשֵׁם שֶׁהִתְפַּלַּלְתָּ** עבורנו **שֶׁיֵּרְדוּ** גשמים, **כָּךְ הִתְפַּלֵּל** עבורנו שיפסקו הגשמים **וְיֵלְכוּ לָהֶם**, כיון שאין אנו יכולים לסבול את ריבוי הגשם.

אָמַר לָהֶם חוני המעגל לתלמידיו, **כָּךְ מְקוּבָּלַנִי** - כך קיבלתי מרבותי, **שֶׁאֵין מִתְפַּלְּלִין עַל רוֹב הַטּוֹבָה** - אין מתפללים שתיפסק ריבוי הטובה ואף על פי שאי אפשר לסבול את ריביוה[כא], ולכך איני יכול להתפלל שיפסקו הגשמים שהרי סתם ירידת גשמים טובה היא לעולם, אולם **אַף עַל פִּי כֵן**, כיון שגשמים אלו כעת רעה הם לעולם, **הָבִיאוּ לִי פַּר הוֹדָאָה** - פר שאוכל להתוודות ולהודות עליו על ריבוי הטובה ולהקריבו כשלמים[כב].

לאחר **שֶׁהֵבִיאוּ לוֹ** לחוני המעגל **פַּר** לקרבן **הוֹדָאָה, סָמַךְ** חוני המעגל את **שְׁתֵּי יָדָיו עָלָיו, וְאָמַר לְפָנָיו, ׳רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל שֶׁהוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם, אֵינָן יְכוֹלִין לעמוד לֹא בְּרוֹב טוֹבָה וְלֹא בְּרוֹב פּוּרְעָנוּת**, כפי שהיה לאחר יציאת מצרים[כג]. שהרי **בָּעַסְתָּ עֲלֵיהֶם** בהיותם במדבר בנסיונות של מי מרה ומי מריבה וכדומה[כד], **וְאֵינָן יְכוֹלִין לַעֲמוֹד** בפני כעסך, וכן כאשר **הִשְׁפַּעְתָּ עֲלֵיהֶם** [-נתת להם רוב ושפע] **טוֹבָה** כגון בירידת המן והשלו, ואף בזה **אֵינָן יְכוֹלִין לַעֲמוֹד** בפני שפע רב כל כך, וכמו שנאמר לענין השליו (נמדבר יא לג) ׳הַבָּשָׂר עוֹדֶנּוּ בֵּין שִׁנֵּיהֶם טֶרֶם יִכָּרֵת, וְאַף ה׳ חָרָה בָעָם, וַיַּךְ ה׳ בָּעָם, מַכָּה רַבָּה מְאֹד׳[כה], הרי שישראל אינם יכולים לעמוד לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות, וכיון שכעת אינם יכולים לעמוד ברוב טובה, **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, שֶׁיִּפְסְקוּ הַגְּשָׁמִים** המרובים **וּבכך יְהֵא רֶיוַח לבריות בָּעוֹלָם**׳[כו]. **מִיָּד נָשְׁבָה הָרוּחַ וְנִתְפַּזְּרוּ הֶעָבִים** [-העננים], **וְזָרְחָה הַחַמָּה, וְיָצְאוּ הָעָם לַשָּׂדֶה וְהֵבִיאוּ לָהֶם כְּמֵהִין וּפִטְרִיּוֹת** שצומחים מיד לאחר ירידת הגשמים.

יד. **על** פי רש״י בסוגייתנו (ד״ה כלנך) ובחבקוק (ג ו). וביאר המהרש״א (מ״ח, ד״ה כלנך), שאמנם כל אדם עומד על מקומו בשעת התפילה, אולם מכפל לשון הפסוק ׳אעמדה ואתיצבה׳, יש ללמוד שעג עוגה וקבע מקום שלא יזוז ממנו עד שיֵעָנה.

טו. **כוונת** חוני המעגל במה שאמר ׳שאני כבן בית לפניך׳ היתה, שחכמי ישראל לא פנו אליו מחמת גדולתו אלא מחמת שהוא כבן בית המצוי תדיר לפני המלך, וכעין מה שמבואר בברכות (לד:) בדברי רבי יוחנן בן זכאי לאשתו על מה שתפילתו של רבי חנינא בן דוסא מתקבלת ביותר, משום שרבי יוחנן נחשב כשר לפני המלך, ואילו רבי חנינא נחשב כעבד המשמש לפני המלך שיוצא ונכנס תדיר מלפני המלך, ולכן בגלל שהוא כבן ביתו של המלך שמצוי לפניו יותר מהשר, תפילתו יותר נשמעת ומתקבלת, על אף שהשר חשוב יותר. מהרש״א (מ״ח, ד״ה כנן).

טז. **אמנם** לשון שבועתו של חוני המעגל היתה ׳איני זז מכאן עד שתרחם על בניך׳, וגשמים אלו ודאי שאינם נחשבים לרחמים שהרי אין בהם כדי צורך הבריות, אבל אפשר שתלמידיו לא שמעו אלא את מה שאמר ׳איני זז מכאן׳, ולא שמעו את סוף דבריו עד שתרחם וכו׳, וסברו שבזה שירדו גשמים מועטים נתקיים רצונו. מהרש״א (מ״ח, ד״ה מלמד). ובמירא דכייא (ד״ה שאין) ביאר בשם בנו, שמצינו לעיל (ג:-ד.) שיש סוגי גשמים שאף על פי שהם יורדים בנחת או שהם דקים, מועילים הם לפירות התבואה ולזרעים שתחת הקרקע, ואם כן, יתכן שעל ידי גשמים מועטים אלו הותרה שבועתו של חוני, ולכן תלמידיו חששו כי עדיין אין מספיק בגשמים אלו כדי צורך הבריות. וראה בילקוט ביאורים, שהובא ביאור נוסף בזה בשם הלשמוע בלימודים (ד״ה שאין).

יז. **אף** על פי שחוני המעגל לא הזכיר בתפילתו בתחילה במפורש לשון ׳בורות שיחין ומערות׳, הדבר נרמז מלשונו שאמר ׳נשבע אני בשמך׳, שראשי תיבות ׳בשמך׳ הוא בורות שיחין מערות. לשמוע בלימודים (ד״ה מלמד).

עיקר תשמיש הבריות בעולם במים הוא לשלשה דברים: א. שתיה. והיא נעשית בבור שהוא עגול כדי שיהיה נח לשתות ממנו מכל צדדיו. ב. כבוס. והוא נעשה בשיח שהוא צר וארוך, וכך גם נח להוליך ולהביא את הבגד כדי לנקותו. ג. רחיצה. והיא נעשית במערה כמו שמצינו לשון מערה בכל מקום שמופיע רחיצה או טבילה. אליהו רבה (מקוואות פ״ח מ״ד).

יח. **לוג** היינו שיעור ששה ביצים, שהם 345.6 מ״ל לשיטת רבי חיים נאה הסובר ששיעור ביצה הוא 57.6 מ״ל [ראה בשיעורי תורה (סי׳ ג אות ז)], ולשיטת החזון איש ששיעור רוחב אצבע הוא 2.4 ס״מ [ראה בקונטרס השיעורים (או״ח, סי׳ לט ס״ק ה)], הרי ששיעור רביעית הלוג [-שתי אצבעות על שתי אצבעות ברום שתי אצבעות וחצי אצבע וחומש אצבע] הוא 149.3 מ״ל, וממילא לוג הוא 597.2 מ״ל.

יט. **ראה** לעיל (יט: ונרש״י שם ד״ה נשפיכמ) שכאשר הגשם יורד בחזקה אינו מועיל לצמחים, וכשהוא מדי בחוזק גם לאילנות אינו מועיל.

כ. **אמנם** חוני המעגל לא הזכיר בתפילתו במפורש לשון ׳גשמי רצון ברכה ונדבה׳, אך הדבר נרמז מלשונו שאמר ׳רבונו של עולם׳, שהמילה ׳רבון׳ היא נוטריקון של רצון ברכה ונדבה. לשמוע בלימודים (שם).

כא. **הטעם** לזה הוא, שנראה ככפוי טובה שמתחילה ביקש על הגשמים ולבסוף מבקש שיפסקו. מהרש״א (מ״ח, ד״ה עלן).

כב. **רש״י** (ד״ה פר). וביאר המצפה איתן (נרש״י שם), שלשון להתוודות הוא כמו שביאר רש״י (תהלים ק ח) לגבי קרבן תודה, שאומרים עליו את הפרק ׳מזמור לתודה׳, כיון שגם על קרבנות אלו שאינם באים לכפרה יש לומר דברי הלל ושבח בשעת הסמיכה, וכדברי הרמב״ם (מעשה הקרבנות פ״ג הט״ו), ׳שאינו מתוודה על השלמים אבל אומר דברי שבח׳ [וכמו שמצינו גם בענין ׳וידוי מעשרות׳, שאינו מתוודה על חטא שחטא, אלא מודיע מה עושה ועל מה בא ענין זה], וכעין זה כתב הגבורות ארי (ד״ה הניחו), שלא התוודה עליו אלא היה זה קרבן תודה כדי להודות עליו בשביל כל ישראל שנושעו מצרת הבצורת, וככל אדם שהיה בצרה גדולה ונושע שצריך להודות. ועוד שנקרא ׳פר הודאה׳ מחמת דברי שבח והודאה שאמר עליו בשעת הסמיכה וכדברי הרמב״ם (שם). אולם המהרש״א (שם) כתב, שביקש פר כדי להתוודות על שעובר על מה שמבקש להפסיק את ריבוי הטובה, שזה שלא כמו שאמר בעצמו שאין מבקשים על רוב טובה. וראה להלן בהערה בסמוך שיתבאר מדוע חזר חוני וביקש על הפסקת הגשמים.

כג. **מהרש״א** (שם). והיינו, כמבואר בהמשך דבריו בסמוך שלא יכלו לעמוד בריבוי הכעס או בריבוי הטובה. ובבניהו (ד״ה עמך) ביאר, שכוונת חוני המעגל היתה לומר, אל תאשים אותם על שהם מתחטאים לפניך כבן המתחטא לפני אביו, כיון שכך נהגת אתם ברחמים ביציאת מצרים בהנהגה של אב לבן המתחטא.

כד. **מהרש״א** (שם).

כה. **מהרש״א** (שם).

כו. **הקשה** החתם סופר (ד״ה ממר), הרי בתחילה חוני המעגל אמר לתלמידיו שאין מתפללין על הפסקת רוב טובה, ואם כן, איך לבסוף התפלל על כך שיפסקו הגשמים. ויישב, שכיון שעכשיו כבר אין צריכים לגשמים ומה שממשיך לרדת אינו לצורך חיי

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לשון טורח לבני אדם, לשון הולכין לדרכיס בלילי רביעיות מפני חגרת את מחלת, בפסחים (דף קיב:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר מין סיפק בגשמים של ג' לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח כו': וצררו. קשרו ותלרו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב"ב (דף ד.): עוגה. שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי אעמדה כמין בית התקורים עשה ויש: **ראינוך ולא נמות.** נראה אותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בדעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והניפו שלמים. חוני בזמן הבית היה: במהין ופטריות. בולי"ן בלע"ז שילאו מלחלות הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ותדש גדול (ח): לנדות. שמנדין על כבוד הרב[ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שאלתי: **שאלמלא היו שני אלידהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו נשבע חי ה' שס יהיה הגשים התלה טל ומטר כי שס לפי דברי (מלכים א יז) ואתה נשבע שאין אתה זו עד שירדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך.** זה או זה בא לידי שבועת שוא: מתחטא. לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות מצינו [מ] בימי שמעון בן שטח [נ] שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם[ס] דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר (א) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ"ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו[18/06/2018] העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו': ת"ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר (ב) על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו' אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר (ל) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ"כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש"ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין (ג) לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות [נ] שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי [א] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ס] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר [ג] ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ה] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ה] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [ו] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [ו] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר' יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [ז] שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה (ג) האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים [ג] אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א"ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ד) יהבו ליה שלמא ולא

ותוטח: לשבת הגזית. סנהדרין: דור שהיה אפל. מרוב לער שלא ירדו גשמים: הושעת בתפלתך. מן המיתה, שהנחת עליהס שובע: של אותו צדיק. חוני המעגל היה מלטער על המקרא הזה: שיר המעלות. לשון עלוי: היינו בחולמים. כחלום נדמה גלות בבל שהיה שבעים שנה: **שבעין שני בחלמא.** בתמיה, מי איתא דניים שבעין שנין בחלמיה, (כ) ויש מדס יש שבעים שנה בשינה אחת: עד שבעין שנין. לא טעין פירא בטעינא קמייתא[ו]: יתיב. חוני המעגל וקא כריך רפתא: הבי גרסי' אגא עלמא בחרובא מסכחתיה, כי היכי דשתלי לי אבהתי אגא נמי אישתיל לבראי: **אהדרא ליה משוניתא.** עלתה סניונותיו עד עלע: ואיכסי מעינא דאינשי. ולא משכחוהו התס: רמכי רמכי. וולדי וולדות, נאלו השנים דנייס, מעוברת זכר היתה ומזר ונא עליה והולידו: אמר להו. שאל להון בנו של חוני המעגל קייס הוא: נהירנא לן הנך שמעתתא. מוגהת לנו שמועה זו כאילו למדנוה בחייו של חוני המעגל, שהיה מפרקה לנו ומגיה לנו יפה יפה: **או חברותא או מיתותא.** ולא גרסינן הכא כאחרי לאיזוד אלא בגמ' אחרת (דף טז:) גבי מעשה לאיזוד, אס אין חבריו של אדס נוהגין בו כבוד כבתחילה נוח לו שימות, אי נמי[ו] משום (ג) הנך בריוני לא כתוב בספריהו: רפיק בדברא. עודר בשדה:

לא

ת"ר **פעם אחת** וכו' היינו (פ"ע) [פ"א] עצמו דמתניתין: **עג עוגה** וצר צורה. ראינוך ולא נמות בתימא. בשביל שראינוך לא נמות. **שאלו היו שנים כשני אליהו** שאין מפתחות של מטר ביד הקב"ה **לא נמצא שם שמים מתחלל.** שנמצאת מחלל את שבועתו[ו]: **משוניתא** סלע: **רמכי** וולדות. **אי חברא** שיהא לו חבר טוב שנוהג לו כבוד:

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. וא"ת, מנלן לרז"ל לומר זה, דילמא בעתם בעת שהגשמים יפים לצמחים, שהגשמים שלא בעתם מזיקים. י"ל, מייתורא דקרא קדרשי הכי, דאי בעתם בעת שהגשמים יפים לזרעים הוא דקאמר, ההוא מגשמיכם נפקא, דמדלא קאמר ונתתי הגשמים אלא ונתתי גשמיכם, משמע הגשמים הצריכים לכם הוא דקאמר, וא"כ מה ת"ל בעתם, שמע מינה לדרשא הוא דאתא, כדרז"ל. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כתב רש"י ז"ל בעתו בלילי שבתות ונתן הטעם בזה מפני שהכל מצויין בבתיהן. ונראה שהוא סובר שבל"ש אין שום אדם יוצא מביתו, מפני שאסור בכל מיני מלאכה ואפילו בדבור של חול. אבל בפרק סדר תעניות (תענית כג.) אמרו בל"ש ובלילי רביעיות, וא"כ צריכים בהכרח לתת טעם משותף לשתי הלילות. ואמרו, שבשתי הלילות הללו שולטים שני כוכבים רעים ומזיקים, והם שבתי בלילי רביעיות, ומאדים בל"ש, ואין האנשים יוצאין מבתיהן, מפני ההזק המגיע מהם ליוצאים מבתיהם באותן הלילות. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

ובלילי שבתות. דוקא בלילי שבתות, אבל בימי שבתות אף על פי שהן באיסור המלאכה והדבור של חול כמו בלילות, אין האנשים נמנעין מלצאת מבתיהן בבתי כנסיות שלהם להתפלל בהם, ולבתי מדרשות ללמוד בהם. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמדה. עג עוגה חבקוק ועמד בתוכה, ואמר לא אזוז מכאן עד שאשמע מה ידבר בי על שאלתי זאת. **[רש"י, חבקוק ב א]**

כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ויאמינו בה' ובמשה עבדו, רצה לומר שהאמינו שהיה עבד השם שיעשה השם על ידו אותות ומופתים, ככל אשר חפץ יגזור אומר ויקם לו, כמו שנמצא זה על יד הצדיקים שהשם יעשה על ידם אותות ומופתים אע"פ שאינם נביאים, כרבי פנחס בן יאיר שבקע הנהר ג'

פעמים לפי מה שסופר ממנו (חולין ז.), וכרחב"ד (תענית כה.) וחוני המעגל (תענית כג.). **[ספר העיקרים מאמר א פרק יח]** **כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה.** כאן מוכח שזהו חוני המעגל שהוא מוזכר במתני', אבל בירושלמי אומר שחוני המעגל דמתני' הי' בן בנו של זה חוני המעגל שישן ע' שנה. **[תוספות רי"ד]** **או חברותא או מיתותא.** כי יש צורך אל החברים לקיום התורה, כמו שאמרו באבות דר' נתן עבר על ההלכה, אם יש אחר להזהירו עליהם הוא אומר 'טובים השנים מן האחד כי אם יפולו, האחד יקים את חבירו', עוד אמרו שם, שנים שיושבין, שכינה ביניהם. ואמרו עוד (עבודה זרה טז), מיני ומינך תסתיים שמעתא. ואמרו בתעניות (כג.) בענין חוני המעגל, או חברותא או מיתותא. **[מגן אבות להרשב"ץ אבות פרק א]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) מולין קיט:. ט) [עי' תוספות שבת טז: ד"ה לאמר וכו'] ועי' תו"כ בחקותי פרשתא א פ"א ה"א, י) ברכות דף יט. לעיל דף יט., יא) [ב"ב טז:], יב) ברכות יט., א) בכורות ח ע"א.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' אלא להחיר שבועתך אמר לפניו לא כך שאלתי כו' אלא לאבד העולם אמר להם לא תמותו אמר לפניו: (ג) שם אין יכולין לעמוד לא: (ד) דחיית שבעין שני ס"ל אנא עלמא בחרובא מסכחתיה: (ה) שם בגמ"ע דהוה קא רפיק בדברא יהבו ליה שלמתא: (ה) רש"י בריש העמוד ס"ל ד"א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. זהו כו' דאינן טורח על בני אדם לתיגים: (ו) ד"ה כדרך כו' תפלת חבקוק הס"ד: (ז) ד"ה פר כו' ועשה עליו סמיכה והניפו: (ח) ד"ה אלמלא כו' ותדס גדול אתה הס"ד: (ט) ד"ה לא נמצא כו' בתמיה שאם אליהו היה נשבע חי ה' וכו' אין אתה זו משם עד שירדו גשמים ונמלא כל"ל והד"ה: (י) ד"ה מתחטא כו' כלומר הולך ומוטח הס"ד ותיבת הוי נמחק ואח"כ מה"ד בני לשכת כו': (כ) ד"ה שבעין כו' שבעין שנין בחלמיה כלומר ויש אדס ישן: (ל) ד"ה אי מצוותא כו' מי נמי משום הנהו בריוני לא כתוב[ו]:

הגהות הגר"א

[א] גמרא גוזרני עליך נדוי. ג"כ ולא עוד אלא:

תורה אור השלם

א) עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם: [ירמיה ה, כה]

ב) עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֶּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי: [חבקוק ב, א]

ג) יִשְׂמַח אָבִיךְ וְאִמֶּךְ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: [משלי כג, כה]

ד) וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נֻגַּהּ אוֹר: [איוב כב, כח]

ה) כִּי הַשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ: [איוב כב, כט]

ו) יִמָּלֵט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ: [איוב כב, ל]

ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: [תהלים קכו, א]

הגהות וציונים

מ] בכת"י וע"י נוסף **חכמים:** **נ]** בכת"י ובע"י נוסף **הוליכני לרחצני בחמין מוליכו לשטפני בצונן מוליכו:** **ס]** בע"י **וניים:** **ע]** בכת"י ובע"י **נהירא לן הא שמעתתא** (ועי' רש"י ומהרש"א בח"א): **פ]** יש שכתבו דאולי צ"ל **להודות,** ועי' גבורת ארי, מצפה איתן, תועפות ראם סי' תמא, ג (ועי' מהרש"א ד"ה על רוב טובה): **ו]** [עי' (ברש"י) [ברי"ף] שבע"י פי' על זה] (גליון) ובפת"ע להחיד"א פי' משום בריוני שיש בדור הזה שלא היה בדור הקודם: **ז]** בנ"א של פי' הרגמ"ה הנוסח **שבועתך** (ועי' רש"י ד"ה נמצא): **ק]** ועיין מש"כ הב"ח בע"ב אות ד':

כג. [ג] סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

לאחר שפסקו הגשמים מחמת תפילתו של חוני המעגל, **שָׁלַח לוֹ** **שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח**כג לחוני המעגל, **אִלְמָלֵא** [-אם לא ש]**חוֹנִי אַתָּה**, ואדם גדול אתהכד, **גּוֹזֵרְנִי עָלֶיךָ נִידּוּי** - הייתי גוזר עליך ומנדה אותך, שיש לנדות את מי שפוגע בכבודו של הרב, ועל כן יש לנדות את מי שמטריח ומגיס דעתו כלפי הקדוש ברוך הוא כפי שהטחת ואמרת 'לא כך שאלתיכה, כיון שכבוד המקום הוא כבוד הרבל. וטעם נוסף שמחמתו היה צריך לגזור עליך נידוי הואלא, **שֶׁאִילּוּ** היו **שָׁנִים** אלו **כְּשֶׁנֵּי אֵלְיָהוּ** הנביא **שֶׁ**מסר הקדוש ברוך הוא **מַפְתְּחוֹת** של **גְּשָׁמִים בְּיָדוֹ שֶׁל אֵלְיָהוּ** הנביא, ונשבע אליהו שלא ירדו גשמים אלא אם ירצה בכךלב, וכמו כן יתכן שאף בשנים אלו ימסור הקדוש ברוך הוא מפתחות של גשמים בידו של אחד הצדיקים והוא ישבע שלא ירדו גשמים, ואילו אתה נשבעת בשם ה' שלא תצא מהעיגול אלא אם ירדו גשמים, וכי **לֹא נִמְצָא שׁשֵׁם שָׁמַיִם מִתְחַלֵּל עַל יָדְךָ**, שהרי ודאי שבועת אחד מכם תהיה שבועת שוא**לג**. **אֶבָל מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ**, שאף על פי **שֶׁאַתָּה מִתְחַטֵּא** - חוטא ומתנהג שלא כהוגן**לד** **לִפְנֵי הַמָּקוֹם** [-הקדוש ברוך הוא], מכל מקום, גם אם אתה חוזר ומבקש ממנו דבר מה, הוא נענה לך **וְעוֹשֶׂה לְךָ** את **רְצוֹנְךָ**. משל למה הדבר דומה, **כְּבֶן שֶׁמִּתְחַטֵּא עַל אָבִיו** ואביו **עוֹשֶׂה לוֹ רְצוֹנוֹ**, **וְאִם אוֹמֵר לוֹ**, **'אַבָּא, הוֹלִיכֵנִי** לבית המרחץ **לְרָחֲצֵנִי בְּחַמִּין'**, אביו מוליכו. ואף אם שוב חוזר ואומר לאביו, 'הוליכני **לְשָׁטְפֵנִי בְּצוֹנֵן**' - קח אותי לבית המרחץ ורחץ אותי במים קרים, אביו מוליכולה. וכמו כן, אם מוסיף ומבקש מאביו, **'תֵּן לִי אֱגוֹזִים שְׁקֵדִים אֲפַרְסְקִים וְרִמּוֹנִים'**, אביו מתרצה **וְנוֹתֵן לוֹ**. והנמשל הוא, כך אתה ביקשת גשמים, ולאחר מכן כשהחלו לרדת בכמות מועטת, הוספת וביקשת שירדו בשפע, ושוב ביקשת שאין רצונך בגשמים אלו אלא בגשמי ברכה רצון ונדבהלו. **וְעָלֶיךָ הַכָּתוּב אוֹמֵר** (משלי כג כה), **'יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ'**, 'ישמח אביך' זה אביך שבשמים, 'ואמך' זו כנסת ישראל, 'ותגל יולדתך' אלו אביו ואמו שהולידוהולי, ולכך אין אני גוזר עליך נדוי, שהרי אצלך אין דיבורים אלו חשובים כהטחת דברים כלפי מעלה.

אוצר החכמה אגב שהביאה הגמרא מעשה זה של תפילת חוני המעגל, מביאה הגמרא מעשה נוסף שאירע עמומד:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל יָמָיו שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק [-חוני המעגל], **הָיָה מִצְטַעֵר עַל פִּירוּשׁ מִקְרָא זֶה** האמור לענין שיבת ישראל לארצם לאחר גלות בבל שנמשכה שבעים שנה, שנאמר (תהלים קכו ו) **'שִׁיר הַמַּעֲלוֹתמה, בְּשׁוּב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחוֹלְמִים'**, כלומר, **תָּנוּ רַבָּנָן** - שנו חכמים בברייתא, **מַהלח שָׁלְחוּ בְּנֵי לִשְׁכַּת הַגָּזִית** - חכמי הסנהדרין היושבים בלשכת הגזית **לְחוֹנִי הַמְּעַגֵּל**, לאחר מעשה זה שהתפלל על ירידת הגשמים ועל עצירתם. הם שלחו לו, עליך נאמר הפסוק (מיוב כב כח) **'וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקָם לָךְ, וְעַל דְּרָכֶיךָ נָגַהּ אוֹר'**, וכך אנו דורשים בו, **'וְתִגְזַר אוֹמֶר'** - **אַתָּה גָּזַרְתָּ מִלְּמַטָּה** שירדו גשמים, **'וְיָקָם לָךְ'** - **וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַיֵּים מַאֲמָרְךָ מִלְּמַעְלָה**, **'וְעַל דְּרָכֶיךָ נָגַהּ אוֹר'** - **דּוֹר שֶׁהָיָה אָפֵל** וחשוך מרוב צער על עצירת הגשמים, **הֵאַרְתָּ בִּתְפִלָּתְךָ**, שהתחילו אנשי הדור לראות אור וישועה בתחילת ירידת הגשמיםלט. וכן התקיים בך הפסוק (שם כב כט) 'כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ', וכך אנו דורשים בו, **'כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה'**, היינו, **דּוֹר שֶׁהָיָה שָׁפֵל** לאחר שהתחילו לרדת הגשמים טיפין טיפין, **הִגְבַּהְתּוֹ בִּתְפִלָּתְךָ**, שהרי בזכותך ירדו הגשמים ברוב טובהמ. וכן אנו דורשים את מה שנאמר בהמשך הפסוק (שם) **'וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ'**, היינו, **דּוֹר שֶׁשַּׁח** [-שהוכפף והושפלמא] **בַּעֲוֹנוֹ**, שאחר שירדו גשמים בחוזק ובזעף, עד שאמרו התלמידים לחוני המעגל כמדומין אנו שאין גשמים אלו יורדים אלא כדי לאבד את העולם, **הוֹשַׁעְתּוֹ בִּתְפִלָּתְךָ** - הושעתו מן המיתה והבאת עליהם גשמי רצוןמב. וכן התקיים בך הפסוק (שם כג ו) 'יִמַּלֵּט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ', וכך אנו דורשים בו, **'יִמַּלֵּט אִי נָקִי'**, היינו, **דּוֹר שֶׁלֹּא הָיָה נָקִי** מעבירות, עד שהוצרכו כל העם לעלות להר הבית מריבוי הגשמים, **מִלַּטָּתוֹ בִּתְפִלָּתְךָ** - הצלתו בתפילתך שיפסקו הגשמים, **'וְנִמְלַט בְּבוֹר כַּפֶּיךָ'**, היינו, **מִלַּטָּתוֹ בְּמַעֲשֶׂה יָדֶיךָ הַבְּרוּרִין** [-הנקיים], בכך שהבאת פר הודאה וסמכת ידיך עליומג.

הבריות אלא רק מטריד אותם, הרי שיגרום ריבוי הגשמים לפתחון פה על שארץ מצרים מעולה יותר מארץ ישראל, משום שבארץ מצרים לא יורדים גשמים המטרידים את הבריות, ולכך ביקש שיפסקו.

כז. ראה בחגיגה (טז:) שמובאת מחלוקת בברייתא בין חכמים שסוברים ששמעון בן שטח היה נשיא, ורבי מאיר סובר שהיה אב בית דין.

כח. רש"י (ד"ה מלמלא), על פי הגהות הב"ח (אות ח).

כט. ראה בברכות (יט.) שמעשה זה הוא אחד משלשה דברים ששנינו במשניות שמנדים על כבוד הרב.

ל. רש"י (ברכות יט. ד"ה נרים).

לא. על פי גירסת הגהות הגר"א (אות ח). וראה מה שהובא בילקוט ביאורים בענין זה.

לב. כשמתו בני חיאל בית האלי שבנה את יריחו (מלכים ח' טז לד), הלכו אליהו ואחאב לנחמו, שאל אחאב את אליהו, האם שבועתו של יהושע בן נון שלא לבנות שוב את יריחו ומי שיבנה ימותו בניו, היתה בין אם יבנה את העיר יריחו אף בשם אחר ובין אם יבנה עיר אחרת בשם יריחו. והשיב לו אליהו, שאכן כך היתה כוונת יהושע. אמר לו אחאב, אם קללתו של משה רבינו שהיה רבו של יהושע לא התקיימה, שהרי משה רבינו אמר (דברים יח טז-יז) 'וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם וגו' ועצר את השמים ולא יהיה מטר' וגו', והלא כל ישראל עובדי עבודה זרה הם ואין השמים נעצרים מלתת מטר, איך תתקיים קללת יהושע שהוא תלמידו של משה רבינו. מיד קפץ אליהו הנביא ונשבע (מלכים ח' יז ו) 'חי ה' אלוהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי', וביקש רחמים מהקדוש ברוך הוא וניתן בידו מפתח של גשמים ולא ירדו שוב, עד שסיבבו מהשמים שיחזיר את מפתח של גשמים כדי לקבל מפתח של תחיית המתים. גמרא (סנהדרין קיג.).

לג. רש"י (ד"ה נמלמלא) ע"פ דברי המתת אלהים (נרש"י). ראה עוד בדבריו, שהעיר מדברי התוספות (מגילה כח. ד"ה אלמלא), שלדברי רש"י יש לגרוס 'אלמלי' שמשמעות תיבה זו היא אילו היה כן, ולא 'אלמלא' שמשמעות תיבה זו היא אילו לא היה כן. אך המהרש"א (ח"ת, ד"ה לא) כתב, שמלשון 'מתחלל על ידך' משמע, ששבועתך היא שתתבטל ותמצא שבועת שוא, שהרי המפתח של גשמים היה ביד אליהו ואין שבועתו יכולה להתבטל, וממילא על ידך יגרם חילול שם שמים. וראה בירושלמי (פ"ג ה"י) כעין זה, ששמעון בן שטח שלח לחוני המעגל שאין הקדוש ברוך הוא מבטל את גזירתו של צדיק מפני גזירתו של צדיק אחר. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים. אליהו הנביא נשבע שלא ירדו גשמים ולא חשש שמא כבר נשבע צדיק אחר שירדו גשמים, כיון שהיה נביא וידע שאין מי שנשבע על כך באותו הזמן. ואם לאחר מכן יהיה מי שישבע שירדו הגשמים, הרי שידע על כך בנבואה ויתן רשות לירידת הגשמים ונמצא שאין זה סותר את שבועתו, שהרי הוא נשבע שלא ירדו גשמים שלא ברצונו והסכמתו. בן יהוידע (ד"ה שמילו).

לד. על פי רש"י (ד"ה ממטמ). והיינו, אף על פי שאתה הולך וחוטא, הוא עושה רצונך, כדרך האב שעושה את רצון בנו אף כשבנו אינו מתנהג כראוי ועוד מטריחו לעשות לו צרכיו, וכעין זה כתב רש"י בברכות (יט. ד"ה ממטמ), 'נקל בלבו לחטוא לאביו ולהטריחו על תאוותו'. אמנם במנחות (סו: ד"ה ומטמטמ) פירש רש"י, שלשון מתחטא שהובא בסוגייתנו הוא מלשון מטייל, ובבכורות (נז: ד"ה והכמיב) כתב שהוא מלשון ירידה. וראה בערוך (ערך מט הלשון), שהוא לשון עונג, והיינו, שאתה כבן המתענג ומתפנק על אביו, וכן פירש המירא דכייא (נרש"י ד"ה ממטמ) את לשון רש"י 'חוטא', שהוא מלשון תענוג.

לה. ראה בהגהות וציונים שהביאו שכך הוא הנוסח בעין יעקב.

לו. בן יהוידע (ד"ה ומומר). והיינו כנגד שלושת הבקשות שביקש חוני המעגל, שבתחילה ביקש שירדו גשמים סתם, וירדו טיפות שנכנסות באדמה, וכנגד זה הזכיר רחיצה בחמין שעיקר פעולתם היא שנכנסים ופועלים בתוך הגוף. ואחר כך ביקש גשמים שימלאו בורות שיחין ומערות, וירדו הגשמים בחוזק אך הם אינם מועילים לקרקע אלא מטשטשים את פניה, וכנגד זה הזכיר רחיצה במים צוננים שאינם נכנסים לגוף אלא עיקר פעולתם היא נקיון חיצוני. ומה שביקש בסוף שירדו גשמי רצון ברכה ונדבה שעל ידם צמחו להם מיד כמהין ופטריות, כנגד זה הזכיר את אכילת האגוזים והשקדים שהיא הנאה חושית. וראה בילקוט ביאורים, שהובא ביאור נוסף בזה.

לז. מהרש"א (ח"ת, ד"ה ועלין).

לח. בעין יעקב הגירסא היא 'כך שלחו ליה'.

לט. מהרש"א (ח"ת, ד"ה דור). ובפשוטו של מקרא, ביאר המצודת דוד (מיוב כג כח) את הפסוק באופן זה, כאשר תחליט בדעתך לעשות דבר מסויים, הקדוש ברוך הוא יקיים אותו ויזריח על דרכיך את אור ההצלחה. והמלבי"ם (שם) הוסיף, שגם מה שהצדיק גוזר שלא כדרך הטבע, הקדוש ברוך הוא מקיים את דבריו, וכמו שיהושע גזר על השמש שתעמוד, וכן אליהו הנביא שגזר על הגשם שלא ירד.

מ. מהרש"א (שם).

מא. מצודת ציון (שם).

מב. מהרש"א (שם).

מג. מהרש"א (שם). והיינו, שחכמי הסנהדרין דרשו את כפל לשון הישועה שבפסוקים [שלכאורה הם כולם ענין אחד], שכל לשון בפסוק מורה על מאורע אחר שאירע בעת תפילתו של חוני לירידת הגשמים.

מד. ראה בילקוט ביאורים, שהובא נידון אם אכן מעשה זה המובא בסמוך אירע באותו אדם בו אירע המעשה הקודם, או שהיו שני אנשים בשם חוני.

מה. רש"י (ד"ה שיר) פירש את תיבת 'המעלות', שהוא מלשון עילוי. והיינו על פי מה

(ה) **דכתיב בעתם.** והו גלילי רביעיות וגלילי שבתות, לשון טורח לגני מלך, לשון הולכין לדרכים גלילי רביעיות מפני מגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיג:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר מין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח כו׳: וצררו. קשרו ותלרו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): עוגה. שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי אעמדה כמין בית המקורים עשה ויש: **ראינוך ולא נמות.** נראה אותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות נרעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ס] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והניפו שלמים. חוני בזמן הבית היה: **במדין ופטריות.** בוליי״ן בלע״ז שילאו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ומלך גדול (ח): לנדות. שמנדין על כבוד הרב[ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שמלתי: **שאלמלא היו שנים כשני אלידהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו נשבע חי ה׳ אם יהיה הטיט הלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מלכים א יז) ואתה נשבע שאין אתה זו עד שירדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך.** זה או זה בא לידי שבועת שוא: **מתחטא.** לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שכן מצינו [מ] בימי שמעון בן שטח [נ] שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם[ס] דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר [א] עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ״ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו׳: ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר [ב] על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר (ח) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין (ט) לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות [ג] שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי ואי [ד] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ס] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר [ג] ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ה] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ה] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [ו] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [ו] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [ז] שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה (ז) האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים [ז] אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ז) יהבו ליה שלמא ולא

(ה) **דכתיב בעתם.** והו גלילי רביעיות וגלילי שבתות, לשון טורח לגני מלך, לשון הולכין לדרכים גלילי רביעיות מפני מגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיג:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר אין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח כו׳: וצררו. קשרו ותלרו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): עוגה. שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי אעמדה כמין בית המקורים עשה ויש: **ראינוך ולא נמות.** נראה אותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות נרעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ס] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והניפו שלמים. חוני בזמן הבית היה: **במדין ופטריות.** בוליי״ן בלע״ז שילאו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ומלך גדול (ח): לנדות. שמנדין על כבוד הרב[ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שמלתי: **שאלמלא היו שנים כשני אלידהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו נשבע חי ה׳ אם יהיה הטיט הלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מלכים א יז) ואתה נשבע שאין אתה זו עד שירדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך.** זה או זה בא לידי שבועת שוא: **מתחטא.** לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שכן מצינו [מ] בימי שמעון בן שטח [נ] שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם[ס] דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר [א] עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ״ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו׳: ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר [ב] על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר (ח) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין (ט) לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות [ג] שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי ואי [ד] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ס] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר [ג] ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ה] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ה] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [ו] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [ו] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [ז] שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה (ז) האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים [ז] אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ז) יהבו ליה שלמא ולא

ת״ר **פעם אחת** וכו׳ היינו (פ״ע) [פ״א] עצמו דמתניתין: **עג עוגה** וצר צורה. ראינוך **ולא נמות** בתימא. בשביל שראינוך לא נמות. **שאלו היו שנים כשני אליהו** שאין מפתחות של מטר ביד הקב״ה **לא נמצא שם שמים מתחלל.** שנמצאת מחלל את שבועתו[ז]: **משוניתא** סלע: **רמכי** ולדות. **אי חברא** שיהא לו חבר טוב שנוהג לו כבוד:

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. וא״ת, מנלן לרז״ל לומר זה, דילמא בעתם בעת שהגשמים יפים לצמחים, שהגשמים שלא בעתם מזיקים. י״ל, מייתורא דקרא קדרשי הכי, דאי בעתם בעת שהגשמים יפים לזרעים הוא דקאמר, ההוא מגשמיכם נפקא, דמדלא קאמר ונתתי הגשמים אלא ונתתי גשמיכם, משמע הגשמים הצריכים לכם הוא דקאמר, וא״כ מה ת״ל בעתם, שמע מינה לדרשא הוא דאתא, כדרז״ל. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כתב רש״י ז״ל בעתו בלילי שבתות ונתן הטעם בזה מפני שהכל מצויין בבתיהן. ונראה שהוא סובר שבל״ש אין שום אדם יוצא מביתו, מפני שאסור בכל מיני מלאכה ואפילו בדבור של חול. אבל בפרק סדר תעניות (תענית כג.) אמרו בל״ש ובלילי רביעיות, וא״כ צריכים בהכרח לתת טעם משותף לשתי הלילות. ואמרו, שבשתי הלילות הללו שולטים שני כוכבים רעים ומזיקים, והם שבתי בלילי רביעיות, ומאדים בל״ש, ואין האנשים יוצאין מבתיהן, מפני ההזק המגיע מהם ליוצאים מבתיהם באותן הלילות. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

ובלילי שבתות. דוקא בלילי שבתות, אבל בימי שבתות אף על פי שהן באיסור המלאכה והדבור של חול כמו בלילות, אין האנשים נמנעין מלצאת מבתיהן בבתי כנסיות שלהם להתפלל בהם, ולבתי מדרשות ללמוד בהם. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמדה. עג עוגה חבקוק ועמד בתוכה, ואמר לא אזוז מכאן עד שאשמע מה ידבר בי על שאלתי זאת. **[רש״י, חבקוק ב א]**

כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, רצה לומר שהאמינו שהיה עבד השם שיעשה השם על ידו אותות ומופתים, ככל אשר חפץ יגזור אומר ויקם לו, כמו שנמצא זה על יד הצדיקים שהשם יעשה על ידם אותות ומופתים אע״פ שאינם נביאים, כרבי פנחס בן יאיר שבקע הנהר ג׳ פעמים לפי מה שסופר ממנו (חולין ז.), וכרחב״ד (תענית כה.) וחוני המעגל (תענית כג.). **[ספר העיקרים מאמר א פרק יח]** **כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה.** כאן מוכח שזהו חוני המעגל שהוא מוזכר במתני׳, אבל בירושלמי אומר שחוני המעגל דמתני׳ הי׳ בן בנו של זה חוני המעגל שישן ע׳ שנה. **[תוספות רי״ד]** **או חברותא או מיתותא.** כי יש צורך אל החברים לקיום התורה, כמו שאמרו באבות דר׳ נתן עבר על ההלכה, אם יש אחר להזהירו עליהם הוא אומר 'טובים השנים מן האחד כי אם יפולו, האחד יקים את חבירו', עוד אמרו שם, שנים שיושבין, שכינה ביניהם. ואמרו עוד (עבודה זרה טז), מיני ומינך תסתיים שמעתא. ואמרו בתעניות (כג.) בענין חוני המעגל, או חברותא או מיתותא. **[מגן אבות להרשב״ץ אבות פרק א]**

מסורת הש״ס עם הוספות

ס) מולין קיט:. **ג)** [עי׳ תוספות שבת טז: ד״ה דאמר וכו׳] ועי׳ תו״כ בחקותי פרשתא א פ״א ה״א, **ג)** ברכות דף יט. לעיל דף יט., **ד)** [ב״ב טז:], **ה)** ברכות יט., **ו)** בכורות ח ע״א.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ אלא להחיר שבועתך אמר לפניו לא כך שאלתי כו׳ אלא לאבד העולם אמר להם לא תמותו אמר לפניו: **(ב)** שם אין יכולין לעמוד לא: **(ג)** דחיית שבעין שנין ס״ל אנא עלמא בחרובא אשכחתיה: **(ד)** שם בגמ״ע דהוה קא רפיק בדברא יהבו ליה שלמא: **(ה)** רש״י בריש העמוד ס״ל ד״א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. אינו בכתבי׳ דאינן טורח על בני אדם לחינם: **(ו)** ד״ה כדרך כו׳ תפלת חבקוק הס״ד: **(ז)** ד״ה פר כו׳ ועשה עליו סמיכה והניפו: **(ח)** ד״ה אלמלא כו׳ ואלא גדול אתה הס״ד: **(ט)** ד״ה לא נמצא כו׳ בתמיה שאם אליהו היה נשבע חי ה׳ וכו׳ אין אתה זו משם עד שירדו גשמים נמצא כל״ל והד״ק: **(י)** ד״ה מתחטא כו׳ כלומר הולך ומוטח הס״ד ותיבת הוי נמחק ואח״כ מה״ד בני לשכת כו׳: **(כ)** ד״ה שבעין כו׳ שבעין שנין בחלמיה כלומר ויש אדם יפן: **(ל)** ד״ה אי חברותא כו׳ אי נמי משום הנהו בריוני לא כמוש״ה:

הגהות הגר״א

[א] גמרא גוזרני עליך נידוי. ג״כ ולא עוד אלא:

תורה אור השלם

א) עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם: [ירמיה ה, כה]

ב) עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֶּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי: [חבקוק ב, א]

ג) יִשְׂמַח אָבִיךְ וְאִמֶּךְ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: [משלי כג, כה]

ד) וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נֻגַּהּ אוֹר: [איוב כב, כח]

ה) כִּי הַשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ: [איוב כב, כט]

ו) יִמָּלֵט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ: [איוב כב, ל]

ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: [תהלים קכו, א]

הגהות וציונים

ס) בכת״י וע״י נוסף חכמים: **ע)** בכת״י ובע״י נוסף הוליכני לרחצני בחמין **מוליכו** לשטפני בצונן **מוליכו:** **ג)** בע״י **ונים:** **ד)** בכת״י ובע״י **נהירא לן הא שמעתתא** (ועי׳ רש״י ומהרש״א בח״א): **ה)** יש שכתבו דאולי צ״ל **להודות,** ועי׳ גבורת ארי, מצפה איתן, תועפות ראם סי׳ תמא, ג (ועי׳ מהרש״א ד״ה על רוב טובה): **ו)** [עי׳ (ברש״י) [ברי״ף] שבע״י פי׳ על זה] (גליון) ובפת״ע להחיד״א פי׳ משום בריוני שיש בדור הזה שלא היה בדור הקודם: **ז)** בנ״א של פי׳ הרגמ״ה הנוסח **שבועתך** (ועי׳ רש״י ד״ה נמצא): **ט)** ועיין מש״כ הב״ח בע״ב אות ד׳:

כאשר עם ישראל יחזור לארץ ישראל מגלות בבל לאחר שבעים שנה, מרוב השמחה והטוב יהיה הדבר נראה בעיניהם כמי שכל הצרות שהיו להם בשנות הגלות היו רק חלום[מ], הרי שהפסוק מדמה את שבעים שנות גלות בבל לחלום אחד ארוך, **אָמַר** - תמה חוני המעגל, הרי חלום הוא מתוך שינה, ואם כן, **מִי אִיכָּא דְּנָיֵים שִׁבְעִין שְׁנִין בְּחֶלְמָא** - וכי יש אדם שישן שבעים שנה רצופות בשינה אחת[מז]. **יוֹמָא חַד הֲוָה אָזַל בְּאוֹרְחָא** - יום אחד הלך חוני המעגל בדרך, **חֲזְיֵיהּ לְהַהוּא גַּבְרָא דַּהֲוָה נָטֵע חָרוּבָא** - ראה אדם שהיה נוטע עץ חרובים. **אָמַר לֵיהּ** [-לו] חוני המעגל לאותו אדם, **הַאי** - עץ זה, **עַד כַּמָּה שְׁנִין טָעֵין** - לאחר כמה שנים הוא מתמלא פירות בטעינתו הראשונה. **אָמַר לֵיהּ** - השיב אותו אדם לחוני המעגל, **עַד שִׁבְעִין שְׁנִין** - רק לאחר שבעים שנה הוא טוען פירות לראשונה. **אָמַר לֵיהּ** חוני המעגל, **פְּשִׁיטָא לָךְ דְּחַיֵּית שִׁבְעִין שְׁנִין** - וכי ברור לך שתחיה שבעים שנה, שמחמת כן אתה טורח לנטוע עץ זה, כלומר, כיון שלכאורה לא תוסיף לחיות עוד שבעים שנה ולא תזכה לאכול מפירות עץ זה, מדוע אתה טורח בנטיעתו. **אָמַר לֵיהּ הַאי [גַּבְרָא]** - השיב אותו אדם לחוני המעגל[מח], **עָלְמָא בְּחָרוּבָא אַשְׁכַּחְתֵּיהּ** - מצאתי את העולם כשהיו בו עצי חרוב, מפני שאבותי שתלו עצים אלו, **כִּי הֵיכִי דְּשָׁתְלִי לִי אֲבָהָתַי** - וכשם שאבותי שתלו בשבילי, על אף שידעו שלא יהנו מהפירות בחייהם, **שָׁתְלִי נַמִּי לְבָרַאי** - כך גם אני שותל עץ זה בשביל בני, על אף שיודע אני שלא יגדלו הפירות בחיי.

לאחר שסיים חוני המעגל את שיחתו עם אותו אדם, **יָתֵיב קָא בָּרִיךְ רִיפְתָא** - ישב חוני המעגל ואכל פת. **אָתָא לֵיהּ שִׁינְתָא** - נפלה עליו שינה, **נִים** - וישן חוני המעגל, ובזמן שישן, **אַהְדְּרָא לֵיהּ מְשׁוּנְיֵיתָא** - עלתה סביבו שן של סלע[מט], ועל ידי אותו הסלע, **אֵיכַּסֵּי מֵעֵינָא** - נסתר חוני המעגל מעיני העולם ולא יכלו לראותו, **וְנִים שִׁבְעִין שְׁנִין** - וישן שבעים שנה.

כִּי קָם - כאשר התעורר חוני המעגל משנתו לאחר שבעים שנה, הוא החל לחזור למקומו, ובדרכו, **חֲזְיֵיהּ לְהַהוּא גַּבְרָא** - ראה איזה אדם, **דַּהֲוָה קָא מְלַקֵּט מִינֵּיהּ** - שהיה מלקט מפירות אותו עץ חרובים. **אָמַר לֵיהּ** - שאל חוני המעגל את אותו אדם שליקט מהפירות, **אַתְּ הוּא דְּשָׁתַלְתְּיהּ** - האם אתה הוא ששתלת עץ זה. **אָמַר לֵיהּ** - השיב אותו אדם לחוני המעגל, **בַּר בְּרֵיהּ אֲנָא** - אני בן בנו של אותו האיש ששתל את העץ. **אָמַר לֵיהּ** חוני המעגל לאותו אדם[נ], מכך שעץ החרוב שניטע בסמוך לזמן שנפלה עלי השינה כבר הוציא פירות, ואין דרכו להוציא את פירותיו הראשונים עד שבעים שנה מנטיעתו, **שְׁמַע מִינָּהּ** - הרי שמוכח מדבר זה, **דְּנַיְימִי שִׁבְעִין שְׁנִין** - שְׁנִין - שישנתי שבעים שנה רצופות, ובזמן הזה הספיק העץ לטעון את פירותיו. מוסיפה הגמרא דבר נוסף שאירע באותן השנים, **חֲזָא לַחֲמָרֵיהּ** - ראה חוני המעגל את אתונו שלקח עמו לדרכו, **דְּאִתְיְילִידָא לֵיהּ רַמְכֵי רַמְכֵי** - שנולדו לה ולדי וולדות מאותה האתון[נא].

אָזַל לְבֵיתֵיהּ - הלך חוני המעגל חזרה לביתו, וכשהגיע לביתו, **אָמַר לְהוּ** - שאל חוני המעגל את אנשי ביתו, **בְּרֵיהּ דְּחוֹנִי הַמְּעַגֵּל מִי קַיָּים** - האם בנו של חוני המעגל עדיין חי. **אָמְרוּ לֵיהּ** - השיבו אנשי הבית לחוני המעגל, אמנם **בְּרֵיהּ לֵיתָא** - בנו של חוני המעגל נפטר, אבל **בַּר בְּרֵיהּ אִיתָא** - בן בנו עדיין חי. **אָמַר לְהוּ** חוני המעגל לבני הבית, **אֲנָא** [-אני הוא] **חוֹנִי הַמְּעַגֵּל**. **אולם לֹא הֵימְנוּהוּ** - לא האמינו בני הבית לדבריו.

אָזַל [-הלך] חוני המעגל **לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, שַׁמְעִינְהוּ לְרַבָּנָן דְּקָאָמְרִי** - ושמע את החכמים אומרים זה לזה בשעת לימודם[נב], **נְהִירָן שְׁמַעְתָּתִין כְּבִשְׁנֵי חוֹנִי הַמְּעַגֵּל** - שמועה זו שאנו עוסקים בה כעת, מאירה וברורה לנו כאילו למדנוה מפי חוני המעגל שהיה מתרץ ומבאר ומגיה לנו את הסוגיא יפה יפה, **דְּכִי הֲוֵי עָיֵיל לְבֵית מִדְרָשָׁא** - שכאשר היה חוני נכנס לבית המדרש, **כָּל קוּשְׁיָא דַּהֲווּ לְהוּ לְרַבָּנָן** - שהיתה להם לחכמים, **הֲוָה מְפָרֵק לְהוּ** - היה חוני המעגל מיישב ומגיה להם את הגירסא עד שהיתה בהירה. **אָמַר לְהוּ** - אמר חוני לתלמידי החכמים, **אֲנָא נִיהוּ** - אני הוא חוני המעגל. **אולם לֹא הֵימְנוּהוּ** - לא האמינו תלמידי החכמים לדבריו, **ומחמת כן, לֹא עָבְדֵי לֵיהּ וְקָרָא כִּדְמִבָּעֵי לֵיהּ** - לא כיבדוהו כפי שהיה ראוי לכבדו, כיון שלא ראו בו מעשים טובים כמו שהיו רגילים לראות אצל חוני המעגל[נג]. **חָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ** - הצטער חוני המעגל על שאין מכבדים אותו[נד], ועל כן, **בָּעֵי רַחֲמֵי** - ביקש רחמים מהקדוש ברוך הוא שיקח את נשמתו על אף שעדין לא הגיע זמנו[נה], ואכן התקבלה תפילתו **ומֵית** - ונפטר[נו].

אָמַר רָבָא, הַיְינוּ דְּאָמְרִי אִינָשֵׁי - זה מה שדרך בני אדם רגילים לומר, **אוֹ חַבְרוּתָא אוֹ מִיתוּתָא**, כלומר, אדם צריך שיהיו לו חברים שנוהגים בו כבוד, ואם אין חבריו נוהגים בו כבוד כבתחילה, יותר נוח לו שימות. ולכך, כשראה חוני המעגל שאין תלמידי החכמים מכבדים אותו כפי שהיה רגיל בתחילה, ביקש למות.

הגמרא מביאה מעשיות נוספות של תפילות על עצירת גשמים שנענו:

מספרת הגמרא, **אַבָּא חִלְקִיָּה, בַּר בְּרֵיהּ דְּחוֹנִי הַמְּעַגֵּל הֲוָה** - היה בן בנו של חוני המעגל, **וְכִי מִצְטָרִיךְ עָלְמָא לְמִיטְרָא** -

שמצינו (סוכה נג.) שמזמורים אלו תיקנם דוד בשעה שכרה את השיתין לבית המקדש, והיה צריך להעלות את מי התהום חמש עשרה אלף אמה, עי"ש כל המעשה באורך.

מו. רד"ק, מצודת ציון (שם).

מז. אמנם בפסוק הוזכר רק ענין החלום ולא הוזכר כלל ענין השינה, אבל כיון שאין חלום שלא בשעת השינה, על כרחך שאם חלם חלום של שבעים שנה הרי שישן שבעים שנה. ואין להקשות מלשון 'חולמים' שהוא לשון רבים, כיון שמלשון זו משמע גם כן שחולמים בלא הפסק. מהרש"א (מ"ח, ד"ה היינו). וראה בהמשך דבריו שהאריך לבאר, שחוני המעגל הצטער מחמת שתמה, היאך יכול אדם לישן שבעים שנה, ועל כרחך יש לפרש שכוונת הפסוק 'היינו כחולמים' הוא לרמז על מספר השנים שהיינו בגלות, שהם שבעים שנה כמנין שנות האדם שאינן אלא רק 'כחלום יעוף' כלשון הכתוב (איוב כ ח), ועל זה היה מצטער שיהיה נחשב עולמו של אדם רק כחלום שאין בו ממש. ועיין שם בדבריו כיצד ביאר על פי זה את המשך המעשה. וראה עוד בילקוט ביאורים שהובאו דרכים נוספות לבאר את צערו של חוני המעגל.

מח. כך היא הגירסא לפנינו. אמנם רש"י (ד"ה הכי) גרס, 'אמר ליה, אנא עלמא בחרובא אשכחתיה'.

מט. רש"י (ד"ה אהדרא). ובערוך (ערך משניתא) הוסיף, שמצינו (ב"מ קמ:) לשון 'משוניתא' שהוא סלע גבוה שמפסיק בין שתי שדות, וכמו שמצינו במשנה (אהלות פי"ח מ"ו) 'ואיזהו השונית כל מקום שהים עולה בזעפו', ויש אומרים שהוא כמין גומא [שהוא סוג של עץ, כלשון הכתוב (איוב ח יא) 'היגאה גמא'], ויש אומרים שהוא כמו אילני סרק.

נ. כך היא הגירסא לפנינו. אולם בעין יעקב הגירסא היא, 'אמר, ודאי ניימי לי שבעין שנין', והיינו, שדבר זה אמר חוני המעגל לעצמו.

נא. והיינו, שבשעה שנרדם חוני המעגל היתה אתונו מעוברת וילדה זכר, וחזר ובא עליה אותו הזכר וילדה ולדות נוספים. רש"י (ד"ה רמכי).

נב. מלשון רש"י (ד"ה נהירנ) משמע, שהיו אומרים כך על לימודם שהוא בהיר כפי שהיו שומעים את הסוגיא מפיו של חוני המעגל. אמנם מלשון המהרש"א בסמוך (מ"ח, ד"ה ומ) משמע, שאמרו זאת על מה שחוני לימדם כשחזר, שדברים אלו בהירים כפי שהיו דבריו של חוני המעגל.

נג. מהרש"א (שם). והיינו, על אף שראו בו שהוא בעל תורה ובהירים שמועותיו, מכל מקום, לא כיבדוהו משום שלא ראו בו מעשים כמו שראו אצל חוני המעגל. והמירא דכייא (ד"ה ומ) ביאר, שמתחילה, קודם שישן, היה יחיד בדורו ולכך כיבדוהו יותר משאר החכמים, אולם לאחר שישן כבר היו חכמים אחרים כמותו, ולכך לא כיבדוהו יותר משאר החכמים.

נד. צערו של חוני המעגל לא היה על עצם זה שלא כיבדוהו, שאין לחשוד באותו צדיק שירדוף אחר הכבוד שהיא מידה מגונה כידוע, אלא שמחמת שלא נהגו בו כבוד ולא הוצרכו לדבריו, הרי שכבר לא היה הדור צריך לו וממילא נסתמו מעינות חכמתו, וכמו שמצינו במדרש (תנחומא ומתנן פ"ו) שביום שהתמנה יהושע בן נון נסתמו מעינות חכמתו של משה רבנו, ומה שמבואר בגמרא שמחמת שלא כיבדוהו בכבוד הראוי לו נחלשה דעתו של חוני, היינו שנחלשה בו דעת החכמה, וכיון שלא קיבלו התלמידים את דבריו מחמת חלישות דעתו וכבר לא היו צריכים לו עוד, הצטער וביקש רחמים שימות. לשמוע בלימודים (ד"ה ומ). וראה בילקוט ביאורים, שהובא ביאור נוסף בזה.

נה. אותם שבעים שנה שישן בהם חוני המעגל, לא נחשבו לחלק ממנין שנותיו. מהרש"א (שם).

נו. כתב בבן יהוידע (ד"ה ודע), שלאחר שנפטר חוני המעגל סיפר אליהו הנביא לחכמים את כל המעשה הזה קודם שנקבר, כדי שיהא נקבר בכבוד הראוי לו. ומה שלא סיפר

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לשון טורח לבני אדם, לשון הולכין לדרכיס בלילי רביעיות מפני שגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיב:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר מין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח כו׳: וצררו. קשרו ומלכו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): עוגה. שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי אעמדה כמין בית התקורים עשה ויש: **ראינוך ולא נמות.** גרמה לותך ולא נמות, בניחותא, השמדל שלא נמות בגעב מפני עלירת גשמים: **פר הודאה.** להתודות[ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והגיפו שלמים. חוני בזמן הבית היה: במהין ופטריות. בולי״ן בלע״ז שילאו מלחלות הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** ומלך גדול (ח): לנדות. שמנדין על כבוד הרב[ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שאלתי: **שאלמלא היו שנים בשני אליהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו נשבע חי ה׳ אס יהיה הטיט הזה טל ומטר כי אס לפי דברי (מלכים א יז) ואתה נשבע שאין אתה זו עד שירדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך.** דזה או זה גס לידי שבועת שוא: מתחטא. לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שכן מצינו [י] בימי שמעון בן שטח [כ] שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים בכליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם[כא] דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר [א] עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ״ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו׳: ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר [ב] על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר [ח] לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין [ג] לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות [ג] שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי [אא] שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין[ג] שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר [ג] ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל [ד] ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך [ה] כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך [ה] ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך [ו] ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך [ו] ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה [ז] שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה [ג] האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים[ג] אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין[ז] כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא [ז] או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק (ז) יהבו ליה שלמא ולא

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לשון טורח לבני אדם, לשון הולכין לדרכיס בלילי רביעיות מפני שגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיב:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר אין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח כו׳: וצררו. קשרו ומלכו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): עוגה. שורה עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור ואשקוד לראות מה ידבר בי ומה אשיב על תוכחתי: [חבקוק ב, א]

ג) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך: [משלי כג, כה]

ד) ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור: [איוב כב, כח]

ה) כי השפילו ותאמר גוה ושח עינים יושיע: [איוב כב, כט]

ו) ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך: [איוב כב, ל]

ז) שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים: [תהלים קכו, א]

ח) גמ׳ אלא להתיר שבועתך אמר לפניו לא כך שאלתי כו׳ אלא לאבד העולם אמר להם לא תמותו אמר לפניו: **ג)** שם אין יכולין לעמוד לא: **(ג)** דחיית שבעין שנין מ״ל אנא עלמא בחרובא אשכחתיה: **(ד)** שם בפ״ע דהוה קא רפיק בדברא יהבו ליה שלמא: **(ה)** רש״י בריש העמוד ל״ל ד״א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. זהו כו׳ דאינן טורח על בני אדם לשונם: **(ו)** ד״ה כדרך כו׳ תפלת חבקוק הס״ד: **(ז)** ד״ה פר כו׳ ועשה עליו סמיכה והגיפו: **(ח)** ד״ה אלמלא כו׳ ומלך גדול אתה הס״ד: **(ט)** ד״ה לא נמצא כו׳ בתמיה שאם אליהו היה נשבע חי ה׳ וכו׳ אין אתה זו משם עד שירדו גשמים נמצא כל״ל והד״ת: **(י)** ד״ה מתחטא כו׳ כלומר הולך ומוטח הס״ד ותיבת הוי נמחק ומ״כ מה״ד בני לשכת כו׳: **(כ)** ד״ה שבעין שנין בחלמיה כלומר ויש אדם יכין: **(ל)** ד״ה או מברותא כו׳ מי נמי משום הנהו בריוני לא כתוב[ח]:

(א) גמרא גוזרני עליך נדוי. ג״כ ולא עוד אלא:

תורה אור השלם

א) עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם: [ירמיה ה, כה]

ב) עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֶּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי: [חבקוק ב, א]

ג) יִשְׂמַח אָבִיךְ וְאִמֵּךְ וְתָגֵל יוֹלַדְתֵּךְ: [משלי כג, כה]

ד) וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכַיִךְ נֶגַהּ אוֹר: [איוב כב, כח]

ה) כִּי הַשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ: [איוב כב, כט]

ו) יִמַּלֵּט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ: [איוב כב, ל]

ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: [תהלים קכו, א]

הגהות הב״ח

(ח) גמ׳ אלא להתיר שבועתך אמר לפניו לא כך שאלתי כו׳ אלא לאבד העולם אמר להם לא תמותו אמר לפניו: **(ג)** שם אין יכולין לעמוד לא: **(ג)** דחיית שבעין שנין מ״ל אנא עלמא בחרובא אשכחתיה: **(ד)** שם בפ״ע דהוה קא רפיק בדברא יהבו ליה שלמא: **(ה)** רש״י בריש העמוד ל״ל ד״א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. זהו כו׳ דאינן טורח על בני אדם לשונם: **(ו)** ד״ה כדרך כו׳ תפלת חבקוק הס״ד: **(ז)** ד״ה פר כו׳ ועשה עליו סמיכה והגיפו: **(ח)** ד״ה אלמלא כו׳ ומלך גדול אתה הס״ד: **(ט)** ד״ה לא נמצא כו׳ בתמיה שאם אליהו היה נשבע חי ה׳ וכו׳ אין אתה זו משם עד שירדו גשמים נמצא כל״ל והד״ת: **(י)** ד״ה מתחטא כו׳ כלומר הולך ומוטח הס״ד ותיבת הוי נמחק ומ״כ מה״ד בני לשכת כו׳: **(כ)** ד״ה שבעין שנין בחלמיה כלומר ויש אדם יכין: **(ל)** ד״ה או מברותא כו׳ מי נמי משום הנהו בריוני לא כתוב[ח]:

הגהות הגר״א

[א] גמרא גוזרני עליך נדוי. ג״כ ולא עוד אלא:

הגהות וציונים

ח] בכת״י וע״י נוסף חכמים: **ג]** בכת״י ובע״י נוסף הוליכני לרחצני בחמין **מוליכו** לשטפני בצונן **מוליכו**: **ג]** בע״י ונים: **ד]** בכת״י ובע״י **נהירא** לן **הא שמעתתא** (ועי׳ רש״י ומהרש״א בח״א): **ה]** יש שכתבו דאולי צ״ל **להודות**, ועי׳ גבורת ארי, מצפה איתן, תועפות ראם סי׳ תמא, ג (ועי׳ מהרש״א ד״ה על רוב טובה): **ו]** [עי׳ (ברש״י) [ברי״ף] שבע״י פי׳ על זה] (גליון) ובפת״ע להחיד״א פי׳ משום בריוני שיש בדור הזה שלא היה בדור הקודם: **ז]** בנ״א של פי׳ הרגמ״ה הנוסח **שבועתך** (ועי׳ רש״י ד״ה נמצא): **ח]** ועיין מש״כ הב״ח בע״ב אות ד׳:

ח) מולין קיט:, **ג)** [עי׳ תוספות שבת טז: ד״ה דאמר וכו׳] ועי׳ תו״כ בחקותי פרשתא א פ״א ה״א, **ג)** ברכות דף יט. לעיל דף יט., **ד)** [ב״ב טז:], **ה)** ברכות יט., **ו)** בכורות ח ע״א.

ת״ר פעם אחת וכו׳ היינו (פ״ע) [פ״א] עצמו דמתניתין: **עג עוגה** וצר צורה. ראינוך ולא נמות בתימא. בשביל שראינוך לא נמות. **שאלו** היו **שנים כשני אליהו** שאין מפתחות של מטר ביד הקב״ה **לא נמצא שם שמים מתחלל**. שנמצאת מחלל את שבועתו]: **משוניתא** סלע: **רמכי** ולדות. **אי חברא** שיהא לו חבר טוב שנוהג לו כבוד:

משנת ראשונים

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. וא״ת, מנלן לרז״ל לומר זה, דילמא בעתם בעת שהגשמים יפים לצמחים, שהגשמים שלא בעתם מזיקים. י״ל, מייתורא דקרא קדרשי הכי, דאי בעתם בעת שהגשמים יפים לזרעים הוא דקאמר, ההוא מגשמיכם נפקא, דמדלא קאמר ונתתי הגשמים אלא ונתתי גשמיכם, משמע הגשמים הצריכים לכם הוא דקאמר, וא״כ מה ת״ל בעתם, שמע מינה לדרשא הוא דאתא, כדרז״ל. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כתב רש״י ז״ל בעתו בלילי שבתות ונתן הטעם בזה מפני שהכל מצויין בבתיהן. ונראה שהוא סובר שבל״ש אין שום אדם יוצא מביתו, מפני שאסור בכל מיני מלאכה ואפילו בדבור של חול. אבל בפרק סדר תעניות (תענית כג.) אמרו בל״ש ובלילי רביעיות, וא״כ צריכים בהכרח לתת טעם משותף לשתי הלילות. ואמרו, שבשתי הלילות הללו שולטים שני כוכבים רעים ומזיקים, והם שבתי בלילי רביעיות, ומאדים בל״ש, ואין האנשים יוצאין מבתיהן, מפני ההזק המגיע מהם ליוצאים מבתיהם באותן הלילות. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

ובלילי שבתות. דוקא בלילי שבתות, אבל בימי שבתות אף על פי שהן באיסור המלאכה והדבור של חול כמו בלילות, אין האנשים נמנעין מלצאת מבתיהן בבתי כנסיות שלהם להתפלל בהם, ולבתי מדרשות ללמוד בהם. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמדה. עג עוגה חבקוק ועמד בתוכה, ואמר לא אזוז מכאן עד שאשמע מה ידבר בי על שאלתי זאת. **[רש״י, חבקוק ב א]**

כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, רצה לומר שהאמינו שהיה עבד השם שיעשה השם על ידו אותות ומופתים, ככל אשר חפץ יגזור אומר ויקם לו, כמו שנמצא זה על יד הצדיקים שהשם יעשה על ידם אותות ומופתים אע״פ שאינם נביאים, כרבי פנחס בן יאיר שבקע הנהר ג׳ פעמים לפי מה שסופר ממנו (חולין ז.), וכרחב״ד (תענית כה.) וחוני המעגל (תענית כג.). **[ספר העיקרים מאמר א פרק יח]** **כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה.** כאן מוכח שזהו חוני המעגל שהוא מוזכר במתני׳, אבל בירושלמי אומר שחוני המעגל דמתני׳ הי׳ בן בנו של זה חוני המעגל שישן ע׳ שנה. **[תוספות רי״ד]** **או חברותא או מיתותא.** כי יש צורך אל החברים לקיום התורה, כמו שאמרו באבות דר׳ נתן עבר על ההלכה, אם יש אחר להזהירו עליהם הוא אומר ׳טובים השנים מן האחד כי אם יפולו, האחד יקים את חבירו׳, עוד אמרו שם, שנים שישבין, שכינה ביניהם. ואמרו עוד (עבודה זרה טז), מיני ומינך תסתיים שמעתא. ואמרו בתעניות (כג.) בענין חוני המעגל, או חברותא או מיתותא. **[מגן אבות להרשב״ץ אבות פרק א]**

וכאשר היה נצרך העולם לגשם מחמת שהיתה עצירת גשמים, הֲווּ מְשַׁדְּרֵי רַבָּנָן לְגַבֵּיהּ - היו חכמים שולחים אליו שלוחים, כדי לבקש ממנו להתפלל שירדו גשמים, וּבָעֵי רַחֲמֵי - ואכן היה אבא חלקיה מתפלל, וְאָתֵי מִיטְרָא - והיה יורד גשם. זִימְנָא חֲדָא - פעם אחת, אִיצְטְרִיךְ עָלְמָא לְמִיטְרָא - הצטרכו הבריות לגשם, וגם באותה העת, שַׁדְּרוּ רַבָּנָן זוּגָא דְּרַבָּנָן לְגַבֵּיהּ - שלחו חכמים שני תלמידי חכמים אל אבא חלקיה, לְמִבְעֵי רַחֲמֵי דְּנֵיתֵי מִיטְרָא - כדי שיבקש רחמים שירד גשם. אֲזוּל לְבֵיתֵיהּ - הלכו השליחים לביתו של אבא חלקיה, וְלָא אַשְׁכְּחוּהוּ - ולא מצאוהו בביתו. אֲזוּל בְּדַבְרָא - הלכו השליחים לשדה כדי לחפשו, וַאַשְׁכְּחוּהוּ דַּהֲוָה קָא רָפֵיק - ומצאוהו שהיה עודר בשדה. יְהַבוּ לֵיהּ שְׁלָמָא - נתנו לו שלום,

להם כל זה בזמן שהיה חי, הוא משום שכך היה רצונו יתברך שתהיה פטירתו באותו זמן, באופן שהוא עצמו יתפלל על כך.

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לתין טורח לבני מדם, לתינס הולכין לדרכיס בלילי רביעיות מפני מגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיב:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר תין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מלינו בימי שמעון בן שטח כו׳: **וצררו.** קשרו ותלרו: **הורדום.** סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): **עוגה.** סורה עגולה, כמו עוגה שהית עגולה: **בדרך שעשה חבקוק.** כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) **על משמרתי תעמדה** כמין בית התסורים עשה ויש: **ראינוך ולא נמות.** נרתה תותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בדעב **מפני עלירת גשמים: פר הודאה. להתודות** [ח] **עליו,** ועשה (ז) לו סמיכה והניתו שלמים. **חוני בזמן הבית היה: במחין ופטריות.** בולי״ן בלע״ז שילחו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: **אלמלא חוני אתה.** **ומדם גדול** (ח): **לנדות.** שמנדין **על כבוד הרב** [ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שמלתי: **שאלמלא היו שנים כשני אלידהו.** גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: **לא נמצא שם שמים מתחלל.** בתמיה, (ט) שאליהו בשבע מי ס׳ מס יהיה השגיס התלה טל ומטר כי מס לפי דבדי (מלכים א יז) ואתה בשבע שאין אתה זז עד שידדו גשמים: **נמצא שם שמים מתחלל על ידך. דזה** אי זה בא לידי שבועת שוא: **מתחטא.** לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך

בעתם בלילי רביעיות ובלילי מצינו [מ] **בימי שמעון בן שטח** [נ] **שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים בכליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם** [ס] **דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם שנאמר** (א) **עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדום שהיו עוסקין בבנין בהמ״ק והיו יורדין גשמים בלילה למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתן וידעו שמלאכת שמים בידיהם: מעשה ששלחו לחוני המעגל וכו׳: ת״ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים התפלל ולא ירדו גשמים עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר** (ב) **על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳ אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך אמר** (ס) **לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם אמר לפניו לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים אמרו לו רבי כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם אמר להם כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה אעפ״כ הביאו לי פר הודאה הביאו לו פר הודאה סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו רבש״ע עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין** (ג) **לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות** [נ] **שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי ואו** [ע] **שאילו שנים כשני אלידהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין** [ס] **שטפני בצונן תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו ועליך הכתוב אומר** [נ] **ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל** [ד] **ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה ועל דרכיך נגה אור דור שהיה אפל הארת בתפלתך** [ה] **כי השפילו ותאמר גוה דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך** [ה] **ושח עינים יושיע דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך** [ו] **ימלט אי נקי דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך** [ו] **ונמלט בבור כפיך מלטתו במעשה ידיך הברורין אמר ר׳ יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה** [ז] **שיר המעלות בשוב ה׳ את שיבת ציון היינו כחולמים אמר מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא יומא חד הוה אזל באורחא חזייה להההוא גברא דהוה נטע חרובא אמר ליה האי עד כמה שנין טעין אמר ליה עד שבעין שנין אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין אמר ליה** (ג) **האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה כי היכי דשתלי לי אבהתי שתלי נמי לבראי יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא נים** [ג] **אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין כי קם חזייה להההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו אמר ליה את הוא דשתלתיה א״ל בר בריה אנא אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי אזל לביתיה אמר להו בריה דחוני המעגל מי קיים אמרו ליה בריה ליתא בר בריה איתא אמר להו אנא חוני המעגל לא הימנוהו אזל לבית המדרש שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין** [ז] **כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא או מיתותא. אבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל הוה וכי מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן לגביה ובעי רחמי ואתי מיטרא זימנא חדא איצטריך עלמא למיטרא שדור רבנן זוגא דרבנן לגביה למבעי רחמי דניתי מיטרא אזול לביתיה ולא אשכחוהו אזול בדברא ואשכחוהו דהוה קא רפיק** (ז) **יהבו ליה שלמא ולא**

18/06/2018 אתחטא

(ה) **דכתיב בעתם.** זהו בלילי רביעיות ובלילי שבתות, לתין טורח לבני מדם, לתינס הולכין לדרכיס בלילי רביעיות מפני מגרת בת מחלת, בפסחים (דף קיב:): **שכן מצינו.** כלומר ושמא תאמר תין סיפק בגשמים של ג׳ לילות בשבת, מלינו בימי שמעון בן שטח כו׳: וצררו. קשרו ותלרו: הורדום. סתר בנין לעזרת ובנה בנין יפה ממנו, בב״ב (דף ד.): עוגה. סורה עגולה, כמו עוגה שהית עגולה: בדרך שעשה חבקוק. כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (ו) על משמרתי תעמדה כתין בית התסורים עשה ויש: ראינוך ולא נמות. נרתה תותך ולא נמות, בניחותא, השתדל שלא נמות בדעב מפני עלירת גשמים: פר הודאה. להתודות [ח] עליו, ועשה (ז) לו סמיכה והניתו שלמים. חוני בזמן הבית היה: במחין ופטריות. בולי״ן בלע״ז שילחו מלחלוח הגשמים, וידעו כי של ברכה היו: אלמלא חוני אתה. ומדם גדול (ח): לנדות. שמנדין על כבוד הרב [ט], שהטית דבריס ואמר לו כך שמלתי: שאלמלא היו שנים כשני אלידהו. גזירת עלירת גשמים, ומפתח של גשמים בידו של אליהו גרסינן: לא נמצא שם שמים מתחלל. בתמיה, (ט) שאליהו בשבע מי ס׳ מס יהיה השגיס התלה טל ומטר כי מס לפי דבדי (מלכים א יז) ואתה בשבע שאין אתה זז עד שידדו גשמים: נמצא שם שמים מתחלל על ידך. דזה אי זה בא לידי שבועת שוא: מתחטא. לשון חטא, כלומר (י) הוי הולך וחוטא: לשבת הגזית. סנהדרין: דור שהיה אפל. מרוב לער שלא ידדו גשמים: הושעת בתפלתך. מן המיתה, שהבאת עליהס שובע: של אותו צדיק. חוני המעגל היה מלטער על המקרא הזה: שיר המעלות. לשון עלוי: היינו בחולמים. כחלום נדמה גלות בבל שהיה שבעים שנה: שבעין שני בחלמא. בתמיה, מי איתא דניים שבעין שנין בחלמיה, (כ) ויש מדם יש שבעים שנה בשינה אחת: עד שבעין שנין. לא טעין פירא בטעינא קמייתא [י]: יתיב. חוני המעגל וקא כריך ריפתא: הבי גרסי׳ אנא עלמא בחרובא מסכחתיה, כי היכי דשתלי לי אבהתי אנא נמי אישתיל לבראי: **אהדרא ליה משוניתא.** עלתה סביבותיו שן אלע: ואיכסי מעינא דאינשי. ולא משכחוהו התס: רמכי רמכי. וולדי וולדות, בחלו השגיס דניים, מעוברת זכר היתה ומזר ובא עליה והולידו: אמר להו. שאל להון בנו של חוני המעגל קיים הוא: נהירנא לן הנך שמעתתא. מוגהת לנו שמועה זו כחילו למדנוה בחייו של חוני המעגל, שהיה מפרקה לנו ומגיה לנו יפה יפה: או חברותא או מיתותא. ולא גרסינן הכא כחבדי לחיוב אלא בבבא בתרא (דף טז:) גבי מעשה לחיוב, אס אין חבדיו של אדם נוהגין בו כבוד בתחילה בוא לו שימות, אי נמי [ס] משום (נ) הנך בריוני לא כתוב בספריו: רפיק בדברא. עובר בשדה:

לא

ת״ר **פעם אחת** וכו׳ היינו (פ״ע) [פ״א] עצמו דמתניתין: **עג עוגה וצר צורה. ראינוך ולא נמות** בתימא. בשביל שראינוך לא נמות. **שאלו היו שנים כשני אליהו** שאין מפתחות של מטר ביד הקב״ה **לא נמצא שם שמים מתחלל.** שנמצאת מחלל את שבועתו [י]: **משוניתא** סלע: **רמכי** וולדות. **אי חברא** שיהא לו חבר טוב שנוהג לו כבוד:

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. וא״ת, מנלן לרז״ל לומר זה, דילמא בעתם בעת שהגשמים יפים לצמחים, שהגשמים שלא בעתם מזיקים. י״ל, מייתורא דקרא קדרשי הכי, דאי בעתם בעת שהגשמים יפים לזרעים הוא דקאמר, ההוא מגשמיכם נפקא, דמדלא קאמר ונתתי הגשמים אלא ונתתי גשמיכם, משמע הגשמים הצריכים לכם הוא דקאמר, וא״כ מה ת״ל בעתם, שמע מינה לדרשא הוא דאתא, כדרז״ל. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כתב רש״י ז״ל בעתו בלילי שבתות ונתן הטעם בזה מפני שהכל מצויין בבתיהן. ונראה שהוא סובר שבל״ש אין שום אדם יוצא מביתו, מפני שאסור בכל מיני מלאכה ואפילו בדבור של חול. אבל בפרק סדר תעניות (תענית כג.) אמרו בל״ש ובלילי רביעיות, וא״כ צריכים בהכרח לתת טעם משותף לשתי הלילות. ואמרו, שבשתי הלילות הללו שולטים שני כוכבים רעים ומזיקים, והם שבתי בלילי רביעיות, ומאדים בל״ש, ואין האנשים יוצאין מבתיהן, מפני ההזק המגיע מהם ליוצאים מבתיהם באותן הלילות. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

ובלילי שבתות. דוקא בלילי שבתות, אבל בימי שבתות אף על פי שהן באיסור המלאכה והדבור של חול כמו בלילות, אין האנשים נמנעין מלצאת מבתיהן בבתי כנסיות שלהם להתפלל בהם, ולבתי מדרשות ללמוד בהם. **[רבי אליהו מזרחי, ויקרא כו ד]**

כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמדה. עג עוגה חבקוק ועמד בתוכה, ואמר לא אזוז מכאן עד שאשמע מה ידבר בי על שאלתי זאת. **[רש״י, חבקוק ב א]**

כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, רצה לומר שהאמינו שהיה עבד השם שיעשה השם על ידו אותות ומופתים, ככל אשר חפץ יגזור אומר ויקם לו, כמו שנמצא זה על יד הצדיקים שהשם יעשה על ידם אותות ומופתים אע״פ שאינם נביאים, כרבי פנחס בן יאיר שבקע הנהר ג׳ פעמים לפי מה שסופר ממנו (חולין ז.), וכרחב״ד (תענית כה.) וחוני המעגל (תענית כג.). **[ספר העיקרים מאמר א פרק יח]** **כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה.** כאן מוכח שזהו חוני המעגל שהוא מוזכר במתני׳, אבל בירושלמי אומר שחוני המעגל דמתני׳ הי׳ בן בנו של זה חוני המעגל שישן ע׳ שנה. **[תוספות רי״ד]** **או חברותא או מיתותא.** כי יש צורך אל החברים לקיום התורה, כמו שאמרו באבות דר׳ נתן עבר על ההלכה, אם יש אחר להזהירו עליהם הוא אומר ׳טובים השנים מן האחד כי אם יפולו, האחד יקים את חבירו׳, עוד אמרו שם, שנים שיושבין, שכינה ביניהם. ואמרו עוד (עבודה זרה טז), מיני ומינך תסתיים שמעתא. ואמרו בתעניות (כג.) בענין חוני המעגל, או חברותא או מיתותא. **[מגן אבות להרשב״ץ אבות פרק א]**

מסורת הש״ס עם הוספות

ח) מולין קיט:. **ג)** [עי׳ תוספות שבת טז: ד״ה לאמר וכו׳] ועי׳ תו״כ בחקותי פרשתא א פ״א ה״א, **ג)** ברכות דף יט. לעיל דף יט., **ד)** [ב״ב טז:], **ה)** ברכות יט., **ו)** בכורות ח ע״א.

הגהות הב״ח

(מ) גמ׳ תלת להחיר שבועתך לאמר לפניו לא כך שאלתי כו׳ תלת לאבד העולם אמר להם לא תמותו לאמר לפניו: **(נ)** שם תיכן יכולין לעמוד לא: **(ג)** דחיית שבעין שנין ס״ל אנא עלמא בחרובא מסכחתיה: **(ד)** שם בפ״ע דהוה קא רפיק בדברא יהבו ליה שלמא: **(ה)** רש״י בריש העמוד ס״ל ד״א בעתם ותיבת דכתיב נמחק. זהו כו׳ דאינן טורח על בני אדם לתינס: **(ו)** ד״ה כדרך כו׳ תפלת חבקוק הס״ד: **(ז)** ד״ה פר כו׳ ועשה עליו סמיכה והניחו: **(ח)** ד״ה אלמלא כו׳ ומדם גדול אתה הס״ד: **(ט)** ד״ה לא נמצא כו׳ בתמיה שאם אליהו היה בשבע מי ס׳ וכו׳ שתין אתה זז משם עד שידדו גשמים ונמלא כל״ל והד״ת: **(י)** ד״ה מתחטא כו׳ כלומר הולך וחוטא הס״ד ותיבת הוי נמחק ומ״כ מה״ד בני לשכת הגזית כו׳: **(כ)** ד״ה שבעין כו׳ שבעין שנין בחלמיה כלומר ויש מדם יש: **(ל)** ד״ה אי חברותא כו׳ מי נמי משום הנהו בריוני לא כתוב:

הגהות הגר״א

[א] גמרא גוזרני עליך נידוי. ג״כ ולא עוד אלא:

תורה אור השלם

א) עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם: [ירמיה ה, כה]

ב) עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתְיַצְּבָה עַל מָצוֹר וַאֲצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֶּר בִּי וּמָה אָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתִּי: [חבקוק ב, א]

ג) יִשְׂמַח אָבִיךְ וְאִמֶּךְ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: [משלי כג, כה]

ד) וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקֻם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נֻגַּהּ אוֹר: [איוב כב, כח]

ה) כִּי הַשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁיעַ: [איוב כב, כט]

ו) יְמַלֵּט אִי נָקִי וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ: [איוב כב, ל]

ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: [תהלים קכו, א]

הגהות וציונים

מ] בכת״י וע״י נוסף **חכמים: נ]** בכת״י ובע״י נוסף **הוליכני לרחצני בחמין מוליכו לשטפני בצונן מוליכו:** **ס]** בכת״י ובע״י **נהירא לן הא שמעתתא** (ועי׳ רש״י ומהרש״א בח״א): **ע]** יש שכתבו דאולי צ״ל **להודות,** ועי׳ גבורת ארי, מצפה איתן, תועפות ראם סי׳ תמא, ג (ועי׳ מהרש״א ד״ה על רוב טובה): **פ]** [עי׳ (ברש״י) [ברי״ף] שבע״י פי׳ על זה] (גליון) ובפת״ע להחיד״א פי׳ משום בריוני שיש בדור הזה שלא היה בדור הקודם: **צ]** בנ״א של פי׳ הרגמ״ה הנוסח **שבועתך** (ועי׳ רש״י ד״ה נמצא): **ק]** ועיין מש״כ הב״ח בע״ב אות ד׳:

לא אסבר לדהו אפיה. לא החזיר להס פניו: בפניא. לפנות ערב כשהלך לביתו: דלינהו למניה. הגדיה בגדיו תחת כתיפיו כדי שלא יקרעו: כי מיקשטא. כשכיטין: לאיגרא. עלייה: זויתא. זוית: מזויתא דדביתהו. מחותו הרוח שמשתו שם עלו העדים תחלה, שהיא נענית תחלה: לא אפגר. לא תתבטל ממלאכתי, כמו יומא דמיפגרי רבנן (שבת דף קכט:): מ"ט דרת. מדוע נשאת הטלית על כתף אחת ולא נתת בכתף תחת המשתו: להכי שאלה לי. להתעטף בה: ולהכי לא שאלה לי. להטיל עליה קוץ לקרעה: במיא לא חזינן. מה לחית בה, ושמא יכנו בג מו נחש: דלא בדקיתו לי. אם כשכיס אם פריליס[ו], דאמר מר (נמס' דרך ארץ רבה פ"ה) כל אדם יהי בעיניך כלסטים: (ט) טובת הנאה חנם. לחינהו לא הוו קא אכלי לליכא ריפתא, וקא מחזקינן[ז] דהו טובה חנם: ינוקא[ח] קאי בבי כנישתא. קמי רביה, ולא אתי כולי יומא: דאיתתא שכיחא בביתא. כל יומא, וכי מיצטריך עייל מידי אזלה ויהבה (י): ועוד דמקרבא הנייתה. שכבר אכלה היא נותנת לעני והוא בלא טורח, ממה שהיתה נותנת מעות ויטריח העני עד שיקנה: אי נמי. אהכי קדים ענני לילה: משום ביריוני. בוריס[ו] עמי הארץ: ינוקי דבי רב. להמריך בדו ויתכוין בתפלתו: בשיפולי. בשולי בגדיו: אבא אבא. כך רגילים לקרותו, כיתוס שאמר אבי אבי: שאין מבירין. בין

ולא אסבר להו אפיה בפניא כי הוה מנקט ציבי דרא ציבי ומרא בחד כתפא וגלימא בחד כתפא כולה אורחא לא סיים מסאני כי מטי למיא סיים מסאניה כי מטא להיזמי והיגי דלינהו למניה (ח) כי מטא למתא נפקא דביתהו לאפיה כי מיקשטא כי מטא לביתיה עלת דביתהו ברישא והדר עייל איהו והדר עיילי רבנן יתיב וכריך ריפתא ולא אמר להו לרבנן (י) תו כרוכו פלג ריפתא לינוקי (ט) לקשישא חדא ולזוטרא תרי אמר לה לדביתהו ידענא דרבנן (ג) משום מיטרא קא אתו ניסק לאיגרא וניבעי רחמי אפשר דמרצי הקדוש ברוך הוא וייתי מיטרא ולא נחזיק טיבותא לנפשין סקו לאיגרא קם איהו בחדא זויתא ואיהי בחדא זויתא[ט] קדים סלוק ענני מהך זויתא דדביתהו כי נחית אמר להו אמאי אתו רבנן אמרו ליה שדרי לן רבנן לגבי דמר למיבעי רחמי אמיטרא אמר להו ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה אמרו ליה ידעינן דמיטרא מחמת מר הוא דאתא אלא לימא לן מר הני מילי דתמידא לן מאי טעמא כי יהיבנא למר שלמא לא אסבר לן מר אפיה אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר[י] ומאי טעמא דרא מר ציבי אחד כתפיה וגלימא אחד כתפיה אמר להו טלית שאולה היתה להכי שאלי ולהכי לא שאלי מאי טעמא כולה אורחא לא סיים מר מסאניה וכי מטי למיא סיים מסאניה אמר להו כולה אורחא חזינא במיא לא קא חזינא מ"ט כי מטא מר להיזמי והיגי דלינהו למניה אמר להו [יא] זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה מאי טעמא כי מטא מר למתא נפקא דביתהו דמר כי מיקשטא אמר להו כדי שלא אתן עיני באשה אחרת מאי טעמא עיילא היא ברישא והדר עייל מר אבתרה והדר עיילינן אנן אמר להו משום דלא בדקיתו לי מאי טעמא כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו משום דלא נפישא ריפתא ואמינא לא אחזיק בהו ברבנן טיבותא בחנם[יב] מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא חדא ריפתא ולזוטרא תרי אמר להו האי קאי בביתא והאי יתיב בבי כנישתא ומאי טעמא קדים סלוק ענני מהך זויתא דהוות קיימא דביתהו דמר לעננא דידיה משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי [יג] ומקרבא הנייתה [ואנא יהיבנא] זוזא ולא מקרבא הנייתיה אי נמי (ל) הנהו ביריוני דהוו בשיבבותן [אנא] בעי רחמי דלימותו והיא [יד]בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא [ואהדרו]. חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה כי (ה) מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה אבא אבא הב לן מיטרא אמר לפני הקב"ה רבש"ע עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא ואמאי קרי ליה חנן הנחבא מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. אמר ליה רבי זריקא לרב ספרא [טו]תא חזי [מה] בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא כי הוה מצטריך עלמא למיטרא אמרי ניכניף (ו) הדדי וניבעי רחמי אפשר דמירצי הקדוש ברוך הוא דייתי[יג] מיטרא תקיפי דארעא דישראל כגון ר' יונה אבוה דרבי מני כי הוה מצטריך עלמא למיטרא הוה עייל לביתיה ואמר להו[יד] הבו לי גואלקי ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא כי הוה נפיק לברא אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא דכתיב [א]ממעמקים קראתיך ה' (ו) וקאי בדוכתא צניעא (ז) ומכסי בשקא ובעי רחמי ואתי מיטרא כי הוה אתי לביתיה אמרי ליה אייתי (ח) מר עיבורא אמר להו אמינא הואיל ואתא מיטרא השתא רווח עלמא ותו רבי מני בריה הוו קא מצערי ליה דבי נשיאה אישתטח על קברא דאבוה אמר ליה אבא אבא הני מצערו לי יומא חד הוו קא חלפי התם אינקוט כרעא דסוסוותייהו עד דקבילו עלייהו דלא קא מצערו ליה ותו רבי מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמר ליה עתירי דבי חמי קא מצערו לי אמר לינו ואיענו אמר קא דחקו לי אמר ליעתרו ואיעתרו אמר לא מיקבלי עלי אינשי ביתי א"ל מה שמה חנה תתייפי חנה ונתייפת אמר ליה קא מגנדרא עלי א"ל אי הכי תחזור חנה לשחרוריתה וחזרה חנה לשחרוריתה הנהו תרי תלמידי דהוו[טו] קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמרו ליה ניבעי מר רחמי עלן דניחכים טובא אמר להו עמי היתה ושלחתיה. רבי יוסי בר אבין הוה שכיח קמיה דר' יוסי דמן יוקרת שבקיה ואתא לקמיה דרב אשי יומא

ליקוטי רש"י היזמי והיגי. מיני סנה [סוכה יג.]. קוליס וכרקנים [ע"ז מז:]. **דאיתתא שכיחא בביתא.** מגה שכיחנא כגו דיתמ, ועגייס מולמין לומי לפיכך זכומי גדול. ומקרבא הנייתה. ומקרבא הנייתיה, הגלמי מזוממת שלמי מחלקת לחס וכשר ומלא חלב לחמה נותן מעות לעגייס והס טורחים וקונים סעודה [כתובות סז:]. **ביריוני.** פריליס [ברכות י.]. **תקיפי ארעא דישראל.** רים לקים דלמרינן במסכת יומא (דף ט:) דלמילו בהדי רבה בר בר חנה לא משתעי דלמן דמשתעי בהדי רים לקים בשוקא יהבין ליה עיסקא בלא בעילתי בבל בעילתי מסכת סוטה (דף מט:) דקלמר ליה לא תיתני ירלת חטא דלימא חנא [מגילה כח:].

(כ) תוי[ט] למנא, כשנורין עלי שלמי מציתן: ה"ג שהיה מחבא ולא גרסי' שהיה מחבא בצית הכסא. (ו) כי הוה בעי רחמי לימיה היה מחבא עלמו מרוב ענוה, ומלן לגרס בית הכסא כלומר מתחבא בגדיו כשהוא נכנס להסך לת רגליו מרוב לניעות[כ]: רב הונא ורב חסדא. חסידי דבבל מפרסמין לת הדבר, ושל מרן ישראל לטוען ולא מודיעין שבא המטר בשבילם: תא לינניף אהדדי. (מ) שלמא משום חד מינייהו לא לחי מיטרא: תקיפי דארץ ישראל רבי יונה. וקא חזינן דממתיה (נ) לחי מיטרא: גואלקא. טשק"ח[כא] בלע"ז: ואייתי בזוזא עיבורא. דגן, משום כפנא, (ס) שלפילו לבני ביתו לא היה מודיע: אייתי לן מר מעיבורא. דבעית למיזבן: רווחא עלמא. לליהוי שובע, ומהכי לא זבני ביוקרא להשתא: הוו קא חלפי. עלויה מערתא דרבי יונה: אינקוט. נדבקו בקרקע שעל גבי מערה ולא היו יכולין לזוז ממקומן (ע): עתירי דבי חמי. עשירים של בית חמי: ליענו. יהיו עניים: קא דחקי לי. ליתן להן פרנסה: לא מקבלי עלי אינשי ביתי. אין משתי מקובלת עלי, שהיה יפה: מגנדרא. מתגלגלת עלי מתוך גדהות יופיה. מגנדרת מלשון מקום הניחו לי לחבותי להתגלגל בו (חולין דף ז.): עמי היתה ושלחתיה. (פ) דבר זה היה בידי שכל מה שאני מבקש היו נותנין לי, ועכשיו אין תפלתי מקובלת כל כך (ג): דמן דיוקרת. מקום:

וְלֹא אַסְבַּר לְהוּ אַפֵּיהּ - ולא החזיר להם אבא חלקיה פניו, כלומר, לא ענה להם ואף לא האיר את פניו אליהם[א]. **בְּפַנְיָא** - לפנות ערב כשחזר אל ביתו, **כִּי הֲוָה מְנַקֵּט צִיבֵי** - כשלקח אבא חלקיה חבילות עצים לשאת עמו, **דְּרָא צִיבֵי וּמָרָא בְּחַד גַּבְתָּא וּגְלִימָא בְּחַד גַּבְתָּא** - הוא נשא את העצים והמעדר על כתף אחת, ואת גלימתו הניח על הכתף השניה. **כּוּלָּהּ אוֹרְחָא לָא סָיֵים מְסָאנֵי** - בכל דרך הליכתו לביתו לא נעל אבא חלקיה נעלים ברגליו[ב], אך **כִּי מָטֵי לְמַיָּא סָיֵים מְסָאנֵיהּ** - כאשר הגיע למקום בו צריך לעבור במים, נעל אבא חלקיה את נעליו ועבר במים. **כִּי מָטָא לְהֵיזְמֵי וְהֵיגֵי** - כאשר הגיע אבא חלקיה בדרכו למקום קוצים וברקנים[ג], **דְּלִינְהוּ לְמָנֵיהּ** - הגביה את בגדיו על כתפיו כדי שלא יקרעו[ד]. **כִּי מְטָא לְמָתָא** - כאשר הגיע אבא חלקיה לעיר, **נָפְקָא דְּבִיתְהוּ לְאַפֵּיהּ כִּי מִיקַּשְׁטָא** - יצאה אשתו לקבל את פניו כשהיא מקושטת בתכשיטים. **כִּי מְטָא לְבֵיתֵיהּ** - כאשר הגיע אבא חלקיה לביתו, **עַלַּת דְּבִיתְהוּ בְּרֵישָׁא** - נכנסה אשתו לבית ראשונה, **וַהֲדַר עָיֵיל אִיהוּ** - ואחריה נכנס אבא חלקיה עצמו[ה], **וַהֲדַר עָיְילֵי רַבָּנָן** - ורק לבסוף נכנסו שני החכמים שהתלוו אליו. לאחר מכן **יָתֵיב וְכָרִיךְ רֵיפְתָּא** - ישב אבא חלקיה לאכול פת[ו], **וְלֹא אָמַר לְהוּ לְרַבָּנָן תּוּ כְּרוּכוּ** - ולא אמר לאותם תלמידי חכמים שהתלוו אליו, בואו ותאכלו עימי בסעודה. בשעת הסעודה **פָּלַג רֵיפְתָּא לְינוּקֵי** - חילק אבא חלקיה את הפת לילדיו, אך לא חילק את הפת באופן שוה, אלא **לְקַשִּׁישָׁא חֲדָא** - לבן הגדול נתן אבא חלקיה חלק אחד, **וּלְזוּטְרָא תְּרֵי** - ואילו לבן הקטן הוא נתן שני חלקים.

לאחר הסעודה, **אָמַר לָהּ לְדְבִיתְהוּ** - אמר אבא חלקיה לאשתו, **יָדַעְנָא דְּרַבָּנָן מִשּׁוּם מִיטְרָא קָא אָתוּ** - יודע אני ששני החכמים שבאו לביתינו, באו כדי לבקש ממני שאתפלל שירדו גשמים, ולכן, בואי **נֵיפַּק לְאִיגָּרָא** - נעלה לעליית הגג, **וְנֵיבָּעֵי רַחֲמֵי** - ונבקש שם רחמים מהקדוש ברוך הוא שיוריד מטר, **אֶפְשָׁר דְּמִרַצֵּי** [-שיתרצה] **הַקָּדוֹשׁ** 18/06/2018 **בָּרוּךְ הוּא** ויקבל את תפילותינו, **וְייֵתֵי מִיטְרָא** - ויבוא הגשם, **וְלֹא נַחְזִיק טִיבוּתָא לְנַפְשִׁין** - וממילא לא נחזיק טובה לעצמנו להתגאות בכך שמחמת תפילותינו ירדו הגשמים, שהרי החכמים לא יֵדעו שבזכות תפילותינו יורדים גשמים[ז]. ואכן, **סַקּוּ לְאִיגָּרָא** - עלו אבא חלקיה ואשתו לעליית הגג, **קָם אִיהוּ בַּחֲדָא זָוִיתָא וְאִיהִי בַּחֲדָא זָוִיתָא** - עמד אבא חלקיה והתפלל בזוית אחת של עליית הגג, ואילו אשתו עמדה והתפללה בזוית אחרת[ח], וכך העתירו שניהם שירדו גשמים. שמע הקדוש ברוך הוא את תפילתם, והחלו השמים להתכסות בעבים, אך **קָדִים סַלּוּק עֲנָנֵי מֵהַהִיא זָוִיתָא דְּדְבִיתְהוּ** - הקדימו העננים לעלות מהזוית בה התפללה אשתו של אבא חלקיה.

כִּי נְחֵית - כאשר ירד אבא חלקיה מהגג, **אָמַר לְהוּ** אבא חלקיה לשני החכמים שבאו אליו, **אַמַּאי אֲתוּ רַבָּנָן** - חכמים, מדוע הגעתם לביתי. **אָמְרוּ לֵיהּ** החכמים לאבא חלקיה, **שַׁדְּרֵי לָן רַבָּנָן לְגַבֵּי דְּמַר** - שלחו אותנו החכמים אליך, **לְמִיבָּעֵי רַחֲמֵי אַמִּיטְרָא** - כדי שתבקש רחמים מהקדוש ברוך הוא שירדו גשמים. **אָמַר לְהוּ, בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁלֹּא הִצְרִיךְ אֶתְכֶם לִתפילתו של אַבָּא חִלְקִיָּה**, שהרי הגשם החל לרדת לפני שביקשתם ממני שאתפלל על כך[ט]. **אָמְרוּ לֵיהּ, וְדַעְינַן דְּמִיטְרָא מֵחֲמַת מַר הוּא דַּאֲתָא** - יודעים אנו שהגשמים באו מחמת שהתפללת עליהם בעליית הגג', **אֶלָּא** שמכל מקום, אף שכעת אין אנו צריכים לבקש ממך להתפלל שירדו גשמים, **לֵימָא לָן מַר הָנֵי מִילֵּי דְּתְמִיהָא לָן** - תאמר לנו את ההסבר והטעם של אותם הדברים שראינו אצלך ותמהנו עליהם.

התמיהה הראשונה ששאלוהו היא, **מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם, **דְּכִי יְהִיבְנָא לְמַר שְׁלָמָא** - שכאשר נתנו לך שלום בהיותך עובד בשדה, **לָא אַסְבַּר לָן מַר אַפֵּיהּ** - לא הסברת לנו פנים ולא החזרת לנו שלום. **אָמַר לְהוּ**, בזמן שנתתם לי שלום, **שְׂכִיר יוֹם הֲוַאי** - הייתי פועל שכיר יום אצל בעל השדה לעשות מלאכתו, **וְאָמִינָא, לָא אֶיפַּגַּר** - ואמרתי בדעתי, לא אתבטל ממלאכתי להשיב לכם שלום, כיון שגם על זמן זה של עניית שלום אני מקבל שכר מבעל הבית תמורת מלאכתי, ואם הייתי משיב לכם שלום נמצאתי גוזל את השכר שנטלתי על אותו הזמן[י].

עוד שאלוהו, **וּמַאי טַעֲמָא** - ומה הטעם, **דְּרָא מַר צִיבֵי אַחַד גַּבְתָּא וּגְלִימָא אַחַד גַּבְתָּא** - שנשאת את העצים על כתף אחת ואת הגלימה על כתף אחת, ולא נתת את העצים על הגלימה כדי שיקל עליך לנושאם. **אָמַר לְהוּ, טַלְּית שְׁאוֹלָה הָיְתָה** אותה גלימה, ומשום כך לא יכולתי להניחה תחת העצים, שהרי **לְהָכִי שָׁאֲלִי** - לצורך זה של לבישת הטלית אכן שאלתי את הבגד, ולכן הותר לי להשתמש בו רק לצורך זה, **וּלְהָכִי לָא שָׁאֲלִי** - ואילו לצורך זה של נשיאת עצים על הטלית, שעלולים הקוצים שבעצים לקורעה, לא שאלתי את הטלית, וממילא לא הותר לי להשתמש בה באופן זה.

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא פּוּלָּהּ אוֹרְחָא לָא סָיֵים מַר מְסָאנֵיהּ** - מדוע בכל הדרך שהלכת ביבשה, לא נעלת את נעליך, **וְכִי מָטֵי לְמַיָּא סָיֵים מְסָאנֵיהּ** - אולם כאשר הגעת לעבור במים, נעלת את נעליך. **אָמַר לְהוּ, פּוּלָּהּ אוֹרְחָא חָזֵינָא** - בכל הדרך ביבשה אני רואה את מה שלפני, וגם בלי נעילת נעלים יכול אני להזהר שלא להיתקל באבנים וכדומה, וכדי שלא יתקלקלו לא נעלתים, אבל כאשר אני הולך **בְּמַיָּא** [-במים] **לָא קָא חָזֵינָא** - איני יכול לראות מה יש בתוכם, וחששתי שמא ישכני נחש או דג, ולכך נעלתי נעלים.

א. **ראה** בהערה להלן, שיתבאר האם אכן לא השיב להם שלום כלל או שהשיב שלום אך לא נפנה אליהם.

ב. **אף** על פי ששנינו (פסחים קיג:), שהמונע מנעליו הרי הוא מנודה לשמים, אפשר שלא נאמר דבר זה אלא על ההולך יחף בעיר [שבאופן זה הולך בפני כולם כשהוא יחף, ויש בזה חסרון בצניעות כמבואר בדברי המשנה ברורה (סי' ספ ס"ק סג)] ולא על ההולך יחף מחוץ לעיר [שאין רואים אותו אחרים]. יעב"ץ (ד"ה מולה). והבן יהוידע (ד"ה ולפ) כתב, שבודאי אין לומר שהיה הולך יחף אלא היה כורך על כפות רגליו חתיכה של בגד ישן, אך בגד זה לא היה מגן עליו מנשיכת נחש ועקרב [כמבואר בגמרא בסמוך], לכן לענין זה נחשב כיחף.

ג. **רש"י** (ע"ז מז: ד"ה היזמי). ובסוכה (יג. ד"ה היזמי), ביאר שהם מיני סנה.

ד. **הב"ח** (סוף פ) הוסיף 'וסיים מסאניה', כלומר, שכאשר עבר אבא חלקיה במקום שיש קוצים, הוא הפשיל את הבגד כדי שלא יקרע, וגם נעל מנעלים כמו שעשה כאשר עבר במים.

ה. **ואף** על פי ששנינו (ברכות סג.) 'אחורי ארי ולא אחורי אשה', והיינו אפילו אחרי אשתו, מכל מקום, אבא חלקיה עשה כך כיון שאותם השליחים לא היו בדוקים לו האם הם כשרים או פרוצים, וכמבואר בגמרא בסמוך. יעב"ץ (ד"ה והדר).

ו. **הערוך** (ערך כרך השלישי).

ז. **כן** משמע במהרש"א (מ"פ, ד"ה יוקי).

ח. **וכמו** שמצינו לגבי יצחק אבינו שהתפלל 'לנוכח אשתו' (ברא"ש כה כפ) ופירש רש"י, 'זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת', וכמבואר גם בגמרא ביבמות (סד. וברא"ש שם ד"ה ויעתר) שאין כוונת הפסוק לומר שיצחק התפלל על אשתו, אלא על עצמו היה מתפלל ושניהם היו צועקים ומתפללים לה' זה מול זה. מהרש"א (מ"פ, ד"ה קס).

ט. **הקשה** העולת אהרן (ד"ה וימנפ), איך היה מותר לאבא חלקיה לשקר לחכמים, הלא ידע הוא שמחמת תפילתו ותפילת אשתו החלו לרדת גשמים [וגם אם נאמר שמותר היה לו לשנות כדי שלא להחזיק טובה לעצמו, היינו דווקא באופן שאין לו ברירה וחייב הוא להגיד, אולם כאן יכול היה לשתוק ולא לומר זאת כלל]. ותירץ, שאף שבאמת התפלל על הגשמים ובזכותו ירדו, מכל מקום כוונתו היתה להודיע לשני החכמים שהגשמים ירדו מחמת תפילת אשתו ולא מחמת תפילתו, והוא גם הוכיח להם שכך היה שהרי העננים הקדימו להגיע מהזוית בה אשתו עמדה בתפילתה.

י. **אמנם** תפילת אבא חלקיה ואשתו היתה על הגג באופן שלא ראו אותם החכמים, וכמו שאמר אבא חלקיה לאשתו 'בואי נעלה לגג כדי שלא ידעו שהתפללנו וממילא לא נחזיק טובה לעצמנו', אולם מכל מקום, מדברי אבא חלקיה שאמר להם שלא הוצרכו לתפילתו על הגשם, והיינו שכוונתו לומר שתפילת אשתו נענתה קודם [כמבואר בהערה לעיל], הבינו החכמים שאכן שניהם התפללו על הגשם. עולת אהרן (סס).

יא. **אף** על פי שנתינת שלום היא מצוה [וכמו ששנינו (ברכות נד.) 'והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם'], מכל מקום לא השיב אבא חלקיה כלל לאותם שנתנו לו שלום, כיון שאף הוא היה עסוק במצוה של פרנסת בניו הקטנים (כמובא מט:), והעוסק במצוה פטור מן המצוה. מהרש"א (מ"פ, ד"ה שכיר). אך הבן יהוידע (ד"ה ולפ) כתב, שודאי החזיר להם שלום, אבל עשה כן בעודו עסוק במלאכתו, ולא החזיר להם פנים צהובות בתנועה של חיבה וכבוד, כיון שאם היה עושה כן, ודאי היה מתבטל ממלאכתו כמה רגעים. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

לא אסבר להו אפיה. לא החזיר להם פניו: בפניא. לפנות ערב כשהלך לביתו: דלינהו למניה. הגדיה בגדיו מחר כמיפיו כדי שלא יקרעו: כי מיקשטא. כשכיסתן: לאיגרא. עלייה: זויתא. זוית: מזויתא דדביתהו. מאותו הרוח שמשתו שם עלו העגיס תחלה, שהיא נענית תחלה: לא אפגר. לא התבטל ממלאכתי, כמו יומא דמיפגרי רבנן (שבת דף קכט:): מ"ט דרת. מדוע נשמת הטלית על כתף מחת ולא נתת בכתף תחת המשתו: להכי שאלה לי. להתעטף בה: ולהכי לא שאלה לי. להטיל עליה קוץ לקרעה: במיא לא חזינן. מה לחית בה, ושמא ישכנו דג או נחש: דלא בדקיתו לי. שם כשכיסת שם פריליס[ו], דחמר מר (נמס' דרך ארץ רבה פ"ה) כל מדם יהי בעיניך כלסטיס: (ט) טובת הנאה חנם. למינהו לא הוו קא מכלי לליכא ריפתא, וקא מחזקינן[ז] בהו טובה חנם: ינוקא[ח] קאי בבי כנישתא. קמי רביה, ולא מתי כולי יומא: דאיתתא שביחא בביתא. כל יומא, וכי מיטרין עייא מידי מזלה ויהבה (י): ועוד דמקרבא הנייתה. שכבר מכילה היא נותנת לעני והוא בלא טורח, ממה שהיתה נותנת מעות ויטרית העני על שיקנה: אי נמי. מהכי קדיש ענני לידה: משום ביריוני. בוריס[ו] עמי הארץ: ינוקי דבי רב. להמריך לבו ויתכוין בתפלתו: בשיפולי. בשולי בגדיו: אבא אבא. כך רגילים לקרותו, כיתוס שאמר מדי מדי: שאין מבירין. בין מר ציבי אחד בתפיה וגלימא אחד בתפיה אמר להו טלית שאולה היתה

ולא אסבר להו אפיה בפניא כי הוה מנקט ציבי דרא ציבי ומרא בחד כתפא וגלימא בחד כתפא כולה אורחא לא סיים מסאני כי מטי למיא סיים מסאניה כי מטא להיזמי והיגי דלינהו למניה (ח) כי מטא למתא נפקא דביתהו לאפיה כי מיקשטא כי מטא לביתיה עלת דביתהו ברישא והדר עייל איהו והדר עיילי רבנן יתיב וכריך ריפתא ולא אמר להו לרבנן (ג) תו כרוכו פלג ריפתא לינוקי[ט] לקשישא חדא ולזוטרא תרי אמר לה לדביתהו ידענא דרבנן (ג) משום מיטרא קא אתו ניסק לאיגרא וניבעי רחמי אפשר דמרצי הקדוש ברוך הוא וייתי מיטרא ולא נחזיק טיבותא לנפשין סקו לאיגרא קם איהו בחדא זויתא ואיהי בחדא זויתא[י] קדים סלוק עני מהך זויתא דדביתהו כי נחית אמר להו אמאי אתו רבנן אמרו ליה שדרי לן רבנן לגבי דמר למיבעי רחמי אמיטרא אמר להו ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה אמרו ליה ידעינן דמיטרא מחמת מר הוא דאתא אלא לימא לן מר הני מילי דתמידא לן מאי טעמא כי יהיבנא למר שלמא לא אסבר לן מר אפיה אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר[א] ומאי טעמא דרא

להכי שאלי ולהכי לא שאלי מאי טעמא כולה אורחא לא סיים מר מסאניה וכי מטי למיא סיים מסאניה אמר להו כולה אורחא חזינא במיא לא קא חזינא מ"ט כי מטא מר להיזמי והיגי דלינהו למניה אמר להו (ג) זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה מאי טעמא כי מטא מר למתא נפקא דביתהו דמר כי מיקשטא אמר להו כדי שלא אתן עיני באשה אחרת מאי טעמא עיילא היא ברישא והדר עייל מר אבתרה והדר עיילינן אנן אמר להו משום דלא בדקיתו לי מאי טעמא כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו משום דלא נפישא ריפתא ואמינא לא אחזיק בהו ברבנן טיבותא בחנם[ג] מאי תיומא (אוצר החכמה) יהיב מר לינוקא קשישא חדא ריפתא ולזוטרא תרי אמר להו האי קאי בביתא והאי יתיב בבי כנישתא ומאי טעמא קדים סלוק עני מהך זויתא דהוות קיימא דביתהו דמר לעננא דידיה משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי[ד] ומקרבא הנייתה [ואנא יהיבנא] זוזא ולא מקרבא הנייתיה אי נמי (ד) הנהו ביריוני דהוו בשיבבותן [אנא] בעי רחמי דלימותו והיא [ה]בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא [ואהדרו]. חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה כי (ה) מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה אבא אבא הב לן מיטרא אמר לפני הקב"ה רבש"ע עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא ואמאי קרי ליה חנן הנחבא מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. אמר ליה רבי זריקא לרב ספרא [ו]תא חזי [מה] בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא כי הוה מצטריך עלמא למיטרא אמרי ניכניף (ו) הדדי וניבעי רחמי אפשר דמירצי הקדוש ברוך הוא דייתי[ג] מיטרא תקיפי דארעא דישראל כגון ר' יונה אבוה דרבי מני כי הוה מצטריך עלמא למיטרא הוה עייל לביתיה ואמר להו[ז] הבו לי גואלקי ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא כי הוה נפיק לברא אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא דכתיב (א) ממעמקים קראתיך ה'[ו] וקאי בדוכתא צניעא (ז) ומכסי בשקא ובעי רחמי ואתי מיטרא כי הוה אתי לביתיה אמרי ליה אייתי (ח) מר עיבורא אמר להו אמינא הואיל ואתא מיטרא השתא רווח עלמא ותו רבי מני בריה הוו קא מצערי ליה דבי נשיאה אישתטח על קברא דאבוה אמר ליה אבא אבא הני מצערו לי יומא חד הוו קא חלפי התם אינקוט כרעא דסוסוותייהו עד דקבילו עלייהו דלא קא מצערו ליה ותו רבי מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמר ליה עתירי דבי חמי קא מצערו לי אמר ליענו ואיענו אמר קא דחקו לי אמר ליעתרו ואיעתרו אמר לא מיקבלי עלי אינשי ביתי א"ל מה שמה חנה תתייפי חנה ונתייפת אמר ליה קא מגנדרא עלי א"ל אי הכי תחזור חנה לשחרוריתה וחזרה חנה לשחרוריתה הנהו תרי תלמידי דהוו[ט] קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמרו ליה ניבעי מר רחמי עלן דניחכים טובא אמר להו עמי היתה ושלחתיה. רבי יוסי בר אבין הוה שכיח קמיה דר' יוסי דמן יוקרת שבקיה ואתא לקמיה דרב אשי יומא

ו) עי' מכות דף כד., ז) [ב"ק דף נא:], ג) עי' חולין דף צב. וברש"י שם ד"ה לא יסרהב, ד) [כתובות דף סז:], ה) [חולין קכב: מגילה כח:], ו) ברכות י:, ז) עי' רש"י ברכות י רע"א. ועי' גבורת ארי, ח) עיין ברכות כג:, ט) עיין ערוך ערך חנא.

(ח) גמ' להיזמי והיגי דלינהו למניה וסיים מסאניה כי מטא למתא: (ג) שם איתו כרוכו: (ג) שם ידענא דרבנן אמטול מיטרא קא אתו: (ד) שם מי נמי משום הנהו בריוני כו'. נ"ב עי' פרש"י נסוף עמוד ג': (ה) שם כי הוה מצטריך: (ו) שם אמרי ניכניף לגבי הדדי וניבעי רחמי: (ז) שם וקאי בדוכתא צניעא והוה מיכסי בשקא כו': (ח) שם אמרי ליה מייתי לן מר עיבורא: (ט) רש"י ד"ה דלא כו' כלסטיס מה"ד טיבותא טובת הנאה כו': (י) ד"ה דליתמת וד"ה ועוד הל"ג: (כ) ד"ה שמין מכירין בין חנן לאביהן שבשמים כסבורין עלי: (ל) ד"ה ה"ג וכו'. בבית הכסא כלומר מתחבא כי: (מ) ד"ה תא לייכניף מהדדי אלמא בפרהסיא היו עושין ולא בצינעא ל"א לכניף אהדדי מלמ מסוס מד מיינייהו לא הוה אמי: (נ) ד"ה תקיפי כו' וקא מזיזן כו' דמחמיה בלחוד אמי מיטרא: (ס) ד"ה ומייתי כו' דגן מסוס כפנא הס"ד ומ"כ מה"ד בדוכתא עמיקתא בעמק או תחת הסלע כדי שלא יראוהו בני אדם שמפילו לבני ביתו: (ע) ד"ה מינקוט כו' לזוז ממקומן שלא הניחם לילך עד שיקבלו עליהם שלא לצער עוד את רבי מני בנו הס"ד ומ"כ מה"ד הוה שכיח ר' מני לפני ר' יצחק בן אלישיב הס"ד: (פ) ד"ה עמי היתה ושלחתיה. נ"ב ס"ל כלומר שקבלתי עלי שלא להתפלל על ענין זה שהתפללתי קודם: (צ) בא"ד מקונלת כל כך ומפני שלא רצה להטריח לפני המקום אמר כן הס"ד:

ט] בכת"י ובע"י נוסף יהב ליה לקשישא חדא וכו': ז] בע"י נוסף ובעו רחמי: ג] בכת"י ובע"י ואתי מיטרא: ל] יש להוסיף וא"ל לאנשי ביתיה (מהרש"א), וכעי"ז הגירסא בע"י: ה] יש להוסיף דהוו שכיחי קמיה (מהרש"א), וכ"ה בכת"י ובע"י: ו] ברש"י שבע"י אם כשרים אתם או פרוצים: ז] בדפו"י וברש"י שבע"י וקא מחזיקנא בהו טובת חנם: ח] צ"ל זוטרא קאי, וכ"ה ברש"י שבע"י (ממ"נ): ט] [צ"ל קוני. הגהות יעב"ץ] (גליון) וברש"י שבע"י הגי' כהגהת הב"ח: י] מפרש ע"פ ב' הגירסאות (עי' רש"י ד"ה ה"ג), ואולי חסר כאן לישנא אחרינא:

איפגר. איבטל: להכי שאלה להתעטף ולהכי לא שיילה למידר משאוי עלה. מחביא עצמו מתפלל בחשאי: [ו] מחביא בבית הכסא צנוע: לחסידי דבבל. שהיו מתפללין בפרהסיא ותקיפי דארעא דישראל מתפללין בציניעא ח) וקול התור מכאן שהמלאך דומה לתור דהיינו עגל. קואלקא. בוצלא: דבי חמי. חמיו. לא מקבלי אינשי ביתי עלי דהויא מכוערת טפי: עמי היתה ושלחתיה. כלומר בתחילה היה לבי לכך אבל כבר קבלתי עלי שלא להטריח את קוני:

חשק שלמה
על רבינו גרשום

ח) מתיבות וקול התור עד דהיינו עגל לא שייך כאן ומקומו להלן כה ע"ב.

גמ' בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא. עיין ברכות דף י ע"א:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ: [תהלים קל, א]

דרא ציבי ומרא בחד כתפא. היו טורחים בענין עולמם עם הפרישות ממנו, כמו אבא חלקיה, שהיה משתכר לחפר באדמה ושמאי במלאכת הבנין והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים. ואל תמנעך פרישותך בלבך מהתעסק בזה, מפני שאתה מכוין בו לעבודת האלהים. [חובות הלבבות, שער הפרישות]

אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר. עם לבן גרתי ואחר עד עתה, נראה שאמר כן לפי שהוא חטא לעשו, והיה ראוי שישאל מחילה אחר שנה או שנתים ולא יתאחר עשרים שנה, לזה אמר הטעם לזה שעם לבן גרתי לכן נתאחרתי לשאול בשלומך, שמי שהוא שכיר אין ראוי שילך למקום אחר, אלא שיהיה לעולם בשכירות, ואפילו אגרת אין ראוי שיכתוב, כההוא מעשה דאבא חלקיה שחכמים נתנו לו שלום ולא החזיר להם שלום לפי שהיה שכיר יום ולא יבטל ממלאכתו במסכת תעניות. [תולדות יצחק בראשית לב ד]

פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דבה"מ. ואפילו בק"ש, לא חייבום לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז). ק"ו בן בנו של ק"ו לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בע"ה. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לת"ח שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעאע"ה מבאר בפיו ואומר (בראשית לא) הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצעו. [מסילת ישרים פרק יא]

מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא. לשון ארמי קוראין לנער יניק, כמו שמצאנו בדברי רז"ל יניק וחכים מר ינוקא ומר קשישא. [רד"ק שמואל א פרק א] ממעמקים קראתיך ה'. לא יעמוד אדם לא ע"ג מטה ולא ע"ג כסא ולא ע"ג ספסל ולא ע"ג מקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה'. וכתב הרמב"ם ז"ל שלא יהא גבוה ג' טפחים וכתב עוד היה גבוה ג' ויש בו ד"א על ד"א הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו, וכן אם היה מוקף מחיצות אע"פ שאין בו ד' על ד' מותר להתפלל שאין גובהו ניכר כיון שחלק רשות לעצמו. [טור אורח חיים, סימן צ]

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא כִּי מְטָא מַר לְהֵיזְמֵי וְהֵיגֵי דְּלֵינְהוּ לְמָנֵיהּ** - מדוע כאשר הגעת למקום קוצים וברקנים, הגבהת את בגדיך כדי שלא יקרעו, ולא חששת על בשרך שיפצע על ידי אותם קוצים[יב]. **אָמַר לְהוּ** - השיב אבא חלקיה לחכמים, **זֶה מַעֲלֶה אֲרוּכָה וְזֶה אֵינָהּ מַעֲלֶה אֲרוּכָה** - הבשר עתיד להתרפאות, ואילו הבגד אינו עתיד להתרפאות, כלומר, אם תיקרע הגלימה לא אוכל לתקנה כראוי, ולכן העדפתי להגן על הבגד יותר מאשר על רגליי[יג].

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא כִּי מְטָא מַר לְמָתָא** - מדוע כאשר הגעת לעיר, **נָפְקָא דְּבִיתְהוּ דְּמַר כִּי מִיקַּשְׁטָא** - יצאה אשתך לקבל את פניך כשהיא מקושטת בתכשיטין[יד]. **אָמַר לְהוּ**, היא עשתה כך **כְּדֵי שֶׁלֹּא אֶתֵּן עֵינַי בְּאִשָּׁה אַחֶרֶת.**

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם שכאשר הגענו לפתח ביתך, **עָיְילָא הֵיא בְּרֵישָׁא** - נתת לאשתך להיכנס ראשונה, **וַהֲדַר עָיֵיל מַר אַבַּתְרָהּ** - ולאחר מכן, נכנסת אתה אחריה, **וַהֲדַר עָיְילִינַן אֲנַן** - ורק לאחר מכן נכנסנו אנו, הרי אסור ללכת אחרי אשה ואפילו אם היא אשתו[טו]. **אָמַר לְהוּ, מִשּׁוּם דְּלָא בְּדִקְיתוּ לִי** - מכיון שאין אתם בדוקים לי אם כשרים אתם או פרוצים[טז], ומשום כך לא הנחתי לאשתי ללכת אחריכם, שמא תבואו לידי עבירה[יז].

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא כִּי בָּרִיךְ מַר רֵיפְתָא לָא אָמַר לָן אֵיתוּ בְּרוּכוּ** - מדוע כאשר ישבת לסעוד את הסעודה, לא אמרת לנו בואו תסעדו איתי. השיב להם אבא חלקיה, לא הזמנתי אתכם **מִשּׁוּם דְּלָא נְפִישָׁא רֵיפְתָא** - שלא היה לי הרבה פת בבית, ואף אם הייתי מזמינכם, לא הייתם אוכלים אצלי כיון שהייתם רואים שאין לי מספיק פת בשבילכם[יח], ומכל מקום, הייתם מחזיקים לי טובה על שהזמנתי אתכם, **וְאָמֵינָא** - ואמרתי בדעתי, **לָא אַחֲזִיק בְּהוּ בְּרַבָּנָן טִיבוּתָא בְּחִנָּם** - לא אגרום לכך שהחכמים יחזיקו לי טובה בחינם[יט], ולכך לא הזמנתי אתכם כלל.

עוד שאלוהו, **מַאי טַעֲמָא יָהֵיב מַר לִינוּקָא קַשִּׁישָׁא חֲדָא רֵיפְתָא וּלְזוּטְרָא תְּרֵי** - מדוע נתת לבן הגדול חלק אחד בסעודה ולקטן שני חלקים, הרי אכילתו של הגדול מרובה מאכילתו של הקטן.

אָמַר לְהוּ, הַאי - זה, הבן הגדול, **קָאֵי בְּבֵיתָא** - נמצא בבית כל היום ובידו לאכול במשך היום, **וְהַאי** - ואילו זה, הבן הקטן, **יָתֵיב בְּבֵי כְּנִישְׁתָּא** - יושב אצל רבו בבית הכנסת במשך כל היום וחוזר רק בסוף היום, ואין בידו לאכול במשך היום, ולכן הבאתי לו חלק גדול יותר בפת.

עוד שאלוהו, **וּמַאי טַעֲמָא קָדִים סַלּוּק עַנְגֵי מֵהַךְ זָוִיתָא דַּהֲוָות** 18/06/2018 **קָיְימָא דְּבִיתְהוּ דְּמַר לַעֲנָגָא דִּידֵיהּ** - ומדוע הקדימו העננים לעלות מהצד שבו עמדה אשתך והתפללה, ורק לאחר מכן עלו העננים מהצד שאתה התפללת[כ]. השיב להם אבא חלקיה, **מִשּׁוּם דְּאִיתְתָא שְׁכִיחָא בְּבֵיתָא** - שהאשה מצויה כל יום בבית, ואם בא אליה עני לבקש על נפשו, מיד הולכת ונותנת לו כדי מחייתו. ועוד, **דְּיָהֲבָא רֵיפְתָא לַעֲנָיֵי וּמְקָרְבָא הֲנָיְיתֵיהּ** - שהיא נותנת לעניים פת מוכנה לאכילה וממילא הנאתם קרובה ומזומנת, שהרי הם יכולים לאכול מיד את מה שקיבלו, ואינם צריכים לטרוח עוד לקנות אוכל. **[וַאֲנָא** - אולם אני, כיון שאני נמצא כל היום בבית המדרש, אינני מצוי כל כך לעניים, ואף כשאני נותן, **יְהִיבְנָא] זוּזָא** - אני נותן להם רק מעות ולא מזון, **וְלָא מְקָרְבָא הֲנָיְיתֵיהּ** - ולכן אין הנאתם קרובה כל כך, אלא עליהם לטרוח ולקנות אוכל במעות אלו, ולכך זכותה גדולה מזכותי, וממילא הקדימו העננים לבוא מהצד שהיא עמדה בתפילתה. **אִי נַמִי** - טעם נוסף מדוע עלו העננים תחילה מהצד שהיא התפללה, הוא משום שעל **הַנְהוּ בִּירְיוֹנֵי דְּהָווּ בְּשִׁיבְבוּתָן** - אותם בורים ועמי ארצות[כא] הדרים בשכנות אלינו, **[אֲנָא] בָּעֵי רַחֲמֵי דְּלֵימוּתוּ** - אני ביקשתי עליהם רחמים שימותו[כב], **וְאוּלַם הִיא, בָּעֲיָא רַחֲמֵי דְּלֵיהְדְּרוּ בִּתְיוּבְתָּא** - ביקשה עליהם רחמים שיחזרו בתשובה[כג], **[וַאֲהַדְּרוּ** - ואכן הם חזרו בתשובה בזכות תפילתה]. וכיון שהיא ריחמה על החוטאים שלא ימותו וביקשה עליהם שיחזרו למוטב[כד], ולכך מידה כנגד מידה, משמים ריחמו על ישראל אף שחוטאים הם, וכיון שהרחמים החלו בזכותה משום כך עלו העננים תחילה מהצד שהיא עמדה בתפילתה[כה].

הגמרא מביאה מעשה נוסף על נכד אחר של חוני המעגל בענין התפילה על הגשמים:

חָנָן הַנֶּחְבָּא[כו], בַּר בְּרַתֵּיהּ דְּחוֹנִי הַמְּעַגֵּל הֲוָה - היה בן בתו של

יב. כוונתם היתה לשאול, הרי בהרמת שולי בגדיו הוא גורם לחבלות בגופו ועובר בזה על איסור 'בל תשחית' של הגוף שהוא איסור יותר חמור מאיסור 'בל תשחית' של הבגדים [כמבואר בשבת (קכט.)], ואם כן, עדיף היה שבגדיו יקרעו ולא יחבל גופו. מהרש"א (מ"ח, ד"ה כי).

יג. לפי מה שהתבאר בהערה לעיל ששאלתם היתה מדוע העדיף את חבלת הגוף על חבלת הממון, תשובת אבא חלקיה היתה, שכיון שבשרו יעלה ארוכה ובגדו לא יעלה ארוכה, לא נאמר באופן כזה שאיסור 'בל תשחית' של הגוף חמור יותר. מהרש"א (שם).

יד. כתב הבן יהוידע (ד"ה נפקא), שודאי לא הסתכלו בה החכמים בכוונה לראות פניה, אלא שהיה דרך הנשים באותו הזמן ללבוש צעיף על ראשן, אבל לא היו מכסות בו את פניהן, והזדמנה להם אשת אבא חלקיה כנגדם מצד פניה וכך ראוה בעל כרחם, וכמו שמצינו (ע"ז כ.) שרבן שמעון בן גמליאל ראה עובדת כוכבים אחת נאה ביותר, ואמר עליה 'מה רבו מעשיך ה'' (תהלים קד כד), וביארה הגמרא (שם ע"ג) שראה אותה בקרן זוית, ולא באופן של הסתכלות. עוד ביאר, שיתכן שהיתה מכוסה בצעיף גם בפניה, ונפל ממנה הצעיף מחמת איזו סיבה וכך נזדמנה להם באונס גמור מול עיניהם ומיד ראוה שהיא מקושטת בתכשיטין.

טו. מהרש"א (מ"ח, ד"ה עיילא), על פי המבואר בברייתא בברכות (שם.) 'לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו אשתו', ולכן התכוונו לומר שקודם היית צריך אתה להיכנס לבית, ולאחר מכן אנחנו, ולבסוף אשתך. אמנם מדברי הבן יהוידע (ד"ה משום) שכתב שלא היה זה אחורי אשה כיון שצידד ללכת שלא מאחוריה ממש או שהלך במרחק ארבע אמות, משמע שכוונתם היתה לשאול על מה שהכניס את אשתו לפני שכיבד את האורחים להיכנס, ולא על מה שהלך מאחוריה.

טז. וכמו ששנינו במסכת דרך ארץ רבה (פ"ה), 'לעולם יהיו כל אדם בעיניך כלסטים'. רש"י (ד"ה לא).

יז. אבא חלקיה חשש שמא לאחר שיכנסו האורחים ואשתו יארע לו אונס וכיוצא בזה שמחמת כן לא יוכל להכנס לבית, ואין זה דרך ארץ שיאמר להם שיצאו עד שיוכל להכנס. ולא סמך על מה שיש בנים בבית, כיון שיתכן ואינם בבית באותה שעה. בן יהוידע (ד"ה משום).

אף על פי ששנינו (משנה ו ו) 'הוי דן את כל האדם לכף זכות' ומשמע שצריך שיהיה נחשב בעיניו כצדיק גמור לכבדו בלב שלם, אולם מכל מקום אם צריך להשמר ממנו, יחשדנו לרשע כיון שאינו בדוק לו. ואף שאשתו היתה בדוקה אצלו, מכל מקום אין אמונה באשה כי דעתה קלה ויש לו לחשוש עליה לעולם. ספר חרדים (פס"ו משנה ג).

ומה שלא אמר להם שיכנסו הם תחילה ויכנס הוא אחריהם ואחריו אשתו, הוא משום שאין דרך שיכנס האורח לפני בעל הבית. מהרש"א (שם).

יח. שהרי אסור לאדם לאכול מסעודה שאינה מספקת לבעליה משום אבק גזל, והוא אחד מעשרים וארבעה דברים שמעכבים את התשובה, כמבואר ברי"ף (יומא פז.) וברמב"ם (משנה פ"ד ה"ד).

יט. שהרי בשעה שהיה מזמינם, ידע שלא יוכלו לסעוד עמו מאחר ואין לו די פת עבורם. רש"י (ד"ה טובא).

כ. ראה בהערה לעיל, מה שהובא בשם העולת אהרן (ד"ה זימנא) לבאר כיצד הבינו החכמים מדברי אבא חלקיה שאשתו נענתה תחילה.

כא. רש"י (ד"ה משום). אך בברכות (י. ד"ה נריונו) פירש, שבריוני הם פריצים. וראה בביאורי רש"י, בביאור הדברים.

כב. אבא חלקיה סבר שאותם רשעים הרשיעו כל כך עד שכבר נעשתה רשעתם לטבע אצלם וכבר חטאים שלא מכח היצר הרע אלא מכח עצמם, ובאופן זה לא תועיל תפילה לביטול היצר הרע מהם. ענף יוסף (ד"ה נמנא).

בקשה על מיתת הרשעים נקראת בקשת רחמים, משום שיתכן וחייהם הוא שכר על מעט המצוות שעשו, ואם כן, עדיף להם למות ולא לקבל כל שכרם בעולם הזה, וכך תהיה להם זכות למקצת שכר בעולם הבא. צל"ח (ברכות י. ד"ה הוסיף). והשדה יצחק (שם) ביאר על פי מה שמצינו (סנהדרין עג.) שמיתה של רשעים היא הנאה להם והנאה לעולם, שגם הרשעים עצמם נהנים מכך שכבר אינם יכולים להוסיף ולחטוא.

כג. ראה בילקוט ביאורים, שהתבאר הטעם שמועיל תפילה על כך, על אף ששנינו (ברכות לג:) 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים'.

כד. כמבואר במסכת ברכות (י.) במעשה של אותם בריונים שהיו בשכנותו של רבי מאיר והיו מצערים אותו, והתפלל רבי מאיר שימותו, אולם ברוריה אשתו הוכיחה לו מלשון הכתוב (תהלים קד לה) 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם' וגו', שיש לבקש שיכלו החטאים והיינו שהרשעים יחזרו בתשובה וממילא לא יהיו עוד רשעים, ולא לבקש שיכלו החוטאים וימותו, משום שאין הקדוש ברוך הוא חפץ במיתת רשע אלא בשובו מדרכו הרעה. פתח עינים (ד"ה פ"נ).

בהערה לעיל הובאו דברי הענף יוסף לבאר מדוע התפלל אבא חלקיה שימותו אותם בריונים. והוסיף הענף יוסף, שאשתו של אבא חלקיה לא הסכימה עמו וסברה שעדיין הם אינם רשעים כל כך, וממילא תועיל תפילה לביטול היצר הרע מהם.

כה. פתח עינים (שם).

כו. בממוך תבאר הגמרא מדוע כינו אותו חכמים בשם זה.

לא אסבר להו אפיה. לא החזיר להם פניו: בפניא. לפנות ערב כשהלך לביתו: דלינהו למניה. הגדיה בגדיו מחר כמיפיו כדי שלא יקרעו: כי מיקשטא. כשכיסתן: לאיגרא. עלייה: זויתא. זוית: מזויתא דדביתהו. מאותו הרוח שמשתו שם עלו העגיס תחלה, שהיא נענית תחלה: לא אפגר. לא אתבטל ממלאכתי, כמו יומא דמיפגרי רבנן (שבת דף קכט:): מ"ט דרת. מדוע נשמת הטלית על כתף אחת ולא נתת בכתף תחת המשתוי: להכי שאלה לי. להתעטף בה: ולהכי לא שאלה לי. להטיל עליה קוץ לקרעה: במיא לא חזינן. מה לחית בה, ושמא ישכנו דג או נחש: דלא בדקיתו לי. שם כשכיסת שם פריליס[1], דאמר מר (במס' דרך ארץ רבה פ"ה) כל אדם יהי בעיניך כלסטים: (ט) טובת הנאה חנם. לאינהו לא הוו קא אכלי ליכא ריפתא, וקא מחזקינן[2] בהו טובה חנם: ינוקא[3] קאי בבי כנישתא. קמי רביה, ולא אתי כולי יומא: דאיתתא שביחא בביתא. כל יומא, וכי מיטרין עייא מידי אזלה ויהבה (י): ועוד דמקרבא הנייתה. שכבר אכילה היא נותנת לעני והוא גלח טורח, ממה שהיתה נותנת מעות ויטרית העני על שיקנה: אי נמי. אהכי קדיש ענני לידה: משום ביריוני. בוריס[4] עמי הארץ: ינוקי דבי רב. להמריך לבו ויתכוין בתפלתו: בשיפולי. בשולי בגדיו: אבא אבא. כך רגילים לקרותו, כיתוס שאמר אבי: שאין מבירין. בין מר ציבי אחד בתפיה וגלימא אחד בתפיה אמר להו טלית שאולה היתה להכי שאלי ולהכי לא שאלי מאי טעמא כולה אורחא לא סיים מר מסאניה וכי מטי למיא סיים מסאניה אמר להו כולה אורחא חזינא במיא לא קא חזינא מ"ט כי מטא מר להזמי והיגי דלינהו למניה אמר להו זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה מאי טעמא כי מטא מר למתא נפקא דביתהו דמר כי מיקשטא אמר להו כדי שלא אתן עיני באשה אחרת מאי טעמא עיילא היא בריש והדר עייל מר אבתרה והדר עיילינן אנן אמר להו משום דלא בדקיתו לי מאי טעמא כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו משום דלא נפישא ריפתא ואמינא לא אחזיק בהו ברבנן טיבותא בחנם[ג] מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא חדא ריפתא ולזוטרא תרי אמר להו האי קאי בביתא והאי יתיב בבי כנישתא ומאי טעמא קדים סלוק ענני מהך זויתא דהוות קיימא דביתהו דמר לעננא דידיה משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי [ז]ומקרבא הנייתה [ואנא יהיבנא] זוזא ולא מקרבא הנייתיה אי נמי (ל) הנהו ביריוני דהוו בשיבבותן [אנא] בעי רחמי דלימותו והיא [ח]בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא [ואהדרו]. חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה כי (ה) מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה אבא אבא הב לן מיטרא אמר לפני הקב"ה רבש"ע עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא ואמאי קרי ליה חנן הנחבא מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. אמר ליה רבי זריקא לרב ספרא [ט]תא חזי [מה] בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא כי הוה מצטריך עלמא למיטרא אמרי ניכנוף (ו) הדדי וניבעי רחמי אפשר דמירצי הקדוש ברוך הוא דייתי[ג] מיטרא תקיפי דארעא דישראל כגון ר' יונה אבוה דרבי מני כי הוה מצטריך עלמא למיטרא הוה עייל לביתיה ואמר להו[ד] הבו לי גואלקי ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא כי הוה נפיק לברא אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא דכתיב [א]ממעמקים קראתיך ה'[ו] וקאי בדוכתא צניעא (ז) ומכסי בשקא ובעי רחמי ואתי מיטרא כי הוה אתי לביתיה אמרי ליה אייתי (מ) מר עיבורא אמר להו אמינא הואיל ואתא מיטרא השתא רווח עלמא ותו רבי מני בריה הוו קא מצערי ליה דבי נשיאה אישתטח על קברא דאבוה אמר ליה אבא אבא הני מצערו לי יומא חד הוו קא חלפי התם אינקוט כרעא דסוסוותייהו עד דקבילו עלייהו דלא קא מצערו ליה ותו רבי מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמר ליה עתירי דבי חמי קא מצערו לי אמר ליענו ואיענו אמר קא דחקו לי אמר ליעתרו ואיעתרו אמר לא מיקבלי עלי אינשי ביתי א"ל מה שמה חנה תתייפי חנה ונתייפת אמר ליה קא מגנדרא עלי א"ל אי הכי תחזור חנה לשחרוריתה וחזרה חנה לשחרוריתה הנהו תרי תלמידי דהוו[ס] קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמרו ליה ניבעי מר רחמי עלן דניחכים טובא אמר להו עמי היתה ושלחתיה. רבי יוסי בר אבין הוה שכיח קמיה דר' יוסי דמן יוקרת שבקיה ואתא לקמיה דרב אשי יומא

(כ) תוי[ע] למה, כסדורין עלי שמי מניהן: ה"ג שהיה מחבא ולא גרסי' שהיה מחבא בבית הכסא. (נ) כי הוה בעי רחמי חמיה היה מחבא עלמו מרוב ענוה, ומתן לגרס בית הכסא כלומר מתחבא בגדיו כשהוא נכנס להסך את רגליו מרוב לניעות[פ]: רב הונא ורב חסדא. חסידי דבבל מפרסמין את הדבר, ושל ארץ ישראל נוטעין ולא מודיעין שבא המטר בשבילם: תא ליכנוף אהדדי. (מ) שלמא משוס חד מינייהו לא אתי מיטרא: תקיפי דארץ ישראל רבי יונה. וקא חזינן דמחמתיה (נ) אתי מיטרא: גואלקא. טשק"מ בלע"ז: ואייתי בזוזא עיבורא. דגן, משוס כפנא, (פ) שאפילו לבני ביתו לא היה מודיע: אייתי לן מר מעיבורא. בבעית למיזנן: רווחא עלמא. דליהוי שובע, ואהכי לא זכני ביוקרא דהשתא: הוו קא חלפי. דבי נשיאה: התם. עלויה מערתא דרבי יונה: אינקוט. נתפקו בקרקע שעל גבי מערה ולא היו יכולין לזוז ממקומן (ע): עתידי דבי חמי. עשירים של בית חמי: ליענו. יהיו עניים: קא דחקי לי. ליתן להן פרנסה: לא מקבלי עלי אינשי ביתי. אין משתי מקופלת עלי, שאינה יפה: מגנדרא. מתגדלת עלי מתוך גדהות יופיה. מגנדרת מלשון מקוס הניחו לי אשתי להתגדל בו (מולין דף ז.): עמי היתה ושלחתיה. (פ) דבר זה היה בידי שכל מה שאני מבקש היו נותנין לי, ועכשיו אין תפלתי מקופלת כל כך (צ): דמן דיוקרת. מקוס:

(מ) גמ' להזמי והיגי לגינהו למניה וסיים מסאניה כי מטא למתא: (נ) שם איתו כרוכו: (ס) שם ידענא דרבנן אמטול מיטרא קא אתו: (ע) שם מי נמי משום הנהו בריוני כו'. נ"ב עי' פרש"י בסוף עמוד ג': (פ) שם כי הוה מצטריך: (צ) שם אמרי ניכנוף לגבי הדדי וניבעי רחמי: (ק) שם בדוכתא נייעא והוה מיכסי בשקא כו': (ר) שם אמרי ליה מר עיבורא: (ש) שם ייתי לן מר עיבורא: (ת) רש"י ד"ה דלא כו' כלסטים מה"ד טיבותא טובת הנאה כו': (א) ד"ה דלמיתא ד"ה ועוד הד"ם: (ב) ד"ה שמין מכירין בין חנן לאביהן שבשמים כסדורין עלי: (ג) ד"ה ה"ג וכו'. בבית הכסא כלומר מתחבא כי: (מ) ד"ה תא לינכוף אהדדי אלמא בפרהסיא היו עושין ולא בצינעא ל"א לכנוף אהדדי מלמא משוס חד מינייהו לא הוה אמי: (נ) ד"ה מקיפי כו' וקא מזינן כו' דממחתיה בלחוד אמי מיטרא: (ס) ד"ה ומייתי כו' דגן משוס כפנא הס"ד ומ"ש מה"ד בדוכתא עמיקתא בעמק או תחת הסלע כדי שלא יראוהו בני אדם שאפילו לבני ביתו: (ע) ד"ה מינקוט כו' לזוז ממקומן שלא הניחם לילך עד שיקבלו עליהם שלא לצער עוד את רבי מני בנו הס"ד ומ"ש מה"ד הוה שכיח ר' מני לפני ר' יצחק בן אלישיב הס"ד: (פ) ד"ה עמי היתה ושלחתיה. נ"ב ס"ל כלומר שקבלתי עלי שלא להתפלל על ענין זה שהתפללתי קודם: (צ) בא"ד מקופלת כל כך ומפני שלא רצה להטריח לפני המקום אמר כן הס"ד:

[ו] בכת"י ובע"י נוסף יהב ליה לקשישא חדא וכו': [ז] בע"י נוסף ובעו רחמי: [ג] בכת"י ובע"י ואתי מיטרא: [ל] יש להוסיף ואל לאנשי ביתיה (מהרש"א), וכעי"ז הגירסא בע"י: [ה] יש להוסיף דהוו שכיחי קמיה (מהרש"א), וכ"ה בכת"י ובע"י: [ו] ברש"י שבע"י אם כשרים אתם או פרוצים: [ז] בדפו"י וברש"י שבע"י וקא מחזיקנא בהו טובת חנם: [מ] צ"ל זוטרא קאי, וכ"ה ברש"י שבע"י (ממ"נ): [ט] [צ"ל קוני. הגהות יעב"ץ] (גליון) וברש"י שבע"י הגי' כהגהת הב"ח: [י] מפרש ע"פ ב' הגירסאות (עי' רש"י ד"ה ה"ג), ואולי חסר כאן לישנא אחרינא:

איפגר. איבטל: להכי שאלה להתעטף ולהכי לא שיילה למידר משאוי עלה. מחביא עצמו מתפלל בחשאי: [ע] מחביא בבית הכסא צנוע: לחסידי דבבל. שהיו מתפללין בפרהסיא ותקיפי דארעא דישראל מתפללין בציעא [ב] וקול התור מכאן שהמלאך דומה לתור דהיינו עגל. קואלקא. בוצלא: דבי חמי. חמיו. לא מקבלי אינשי ביתי עלי דהויא מכוערת טפי: עמי היתה ושלחתיה. כלומר בתחילה היה לבי לכך אבל כבר קבלתי עלי שלא להטריח את קוני:

חשק שלמה
על רבינו גרשום
אוצר החכמה

[ב] מתיבות וקול התור עד דהיינו עגל לא שייך כאן ומקומו להלן כה ע"ב.

גליון הש"ם

גמ' בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא. עיין ברכות דף י ע"א:

תורה אור השלם

א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ:
[תהלים קל, א]

משנת ראשונים

דרא ציבי ומרא בחד כתפא. היו טורחים בענין עולמם עם הפרישות ממנו, כמו אבא חלקיה, שהיה משתכר לחפר באדמה ושמאי במלאכת הבנין והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים. ואל תמנעך פרישותך בלבך מהתעסק בזה, מפני שאתה מכוין בו לעבודת האלהים. [חובות הלבבות, שער הפרישות]

אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר. עם לבן גרתי ואחר עד עתה, נראה שאמר כן לפי שהוא חטא לעשו, והיה ראוי שישאל מחילה אחר שנה או שנתים ולא יתאחר עשרים שנה, לזה אמר הטעם לזה שעם לבן גרתי לכן נתאחרתי לשאול בשלומך, שמי שהוא שכיר אין ראוי שילך למקום אחר, אלא שיהיה לעולם בשכירות, ואפילו אגרת אין ראוי שיכתוב, כההוא מעשה דאבא חלקיה שחכמים נתנו לו שלום ולא החזיר להם שלום לפי שהיה שכיר יום ולא יבטל ממלאכתו במסכת תעניות. [תולדות יצחק בראשית לב ד]

פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דבה"מ. ואפילו בק"ש, לא חייבום לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז). ק"ו בן בנו של ק"ו לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בע"ה. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לת"ח שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעאע"ה מבאר בפיו ואומר (בראשית לא) הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצעו. [מסילת ישרים פרק יא]

מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא. לשון ארמי קוראין לנער יניק, כמו שמצאנו בדברי רז"ל יניק וחכים מר ינוקא ומר קשישא. [רד"ק שמואל א פרק א] ממעמקים קראתיך ה'. לא יעמוד אדם לא ע"ג מטה ולא ע"ג כסא ולא ע"ג ספסל ולא ע"ג מקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה'. וכתב הרמב"ם ז"ל שלא יהא גבוה ג' טפחים וכתב עוד היה גבוה ג' ויש בו ד"א על ד"א הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו, וכן אם היה מוקף מחיצות אע"פ שאין בו ד' על ד' מותר להתפלל שאין גובהו ניכר כיון שחלק רשות לעצמו. [טור אורח חיים, סימן צ]

חוני המעגל. **כִּי מְצַטְרִיךְ עָלְמָא לְמִיטְרָא** - כאשר בימיו הוצרך העולם לגשם, כלומר, בשעת עצירת גשמים, **הֲווּ מְשַׁדְּרִי רַבָּנָן יְנוּקֵי דְּבֵי רַב לְגַבֵּיהּ** - היו חכמים שולחים אליו תינוקות של בית רבן, כדי לרכך את לבו על ידי שיראה בצערם, וממילא יגברו רחמיו עליהם ויתכוין יותר בתפילתו[כ], **וְנָקְטֵי לֵיהּ בְּשִׁיפּוֹלֵי גְּלִימֵיהּ** - והיו אותם הילדים תופשים בשולי גלימתו של חנן, **וְאָמְרוּ לֵיהּ** - וכך אומרים לו, **'אַבָּא אַבָּא**[כא], **הַב לָן מִיטְרָא'** - תן לנו גשם. וכיון שהיה חנן שומע את דבריהם, **אָמַר לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, 'רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עֲשֵׂה בִּשְׁבִיל תינוקות אֵלּוּ שֶׁאֵין מַכִּירִין [-מבדילים] בֵּין אַבָּא דְּיָהֵיב מִיטְרָא' - שבכחו לתת גשם, לְאַבָּא דְּלָא יָהֵיב מִיטְרָא'** - שאין בכוחו לתת גשם, כלומר, אינם יודעין להבדיל בין אביהם שבשמים וביני, וכסבורים הם שאני הוא אביהם שיכול להושיעם[כב].

שואלת הגמרא, **וְאַמַּאי קָרֵי לֵיהּ** - ומדוע קראו לחנן בכינוי **'חָנָן הַנֶּחְבָּא'**. מבארת הגמרא, **מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מַחְבִּיא עַצְמוֹ בְּבֵית הַכִּסֵּא** - שכאשר היה נכנס להסך רגליו בבית הכסא, היה מחביא עצמו בבגדיו מרוב צניעות[ל].

הגמרא מוסיפה להביא מעשים בענין התפילות על הגשמים:
אָמַר לֵיהּ רַבִּי זְרִיקָא לְרַב סַפְרָא, תָּא חֲזִי - בא וראה, **[מַה]** ההבדל **בֵּין תַּקִּיפֵי דְּאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל** - בין הצדיקים התקיפים שבארץ ישראל[לא], **לַחֲסִידֵי דְּבָבֶל** - לצדיקים החסידים שבבבל[לב]. שהנה, **חֲסִידֵי דְּבָבֶל** [illegible] **רַב הוּנָא וְרַב חִסְדָּא, כִּי הֲוָה מְצַטְרִיךְ עָלְמָא לְמִיטְרָא** - כשהיה העולם צריך לגשם, **אָמְרִי** - אמרו הם זה לזה, **נִיכַּנֵּיף הֲדָדֵי וְנִיבָּעֵי רַחֲמֵי** - נתאסף יחדיו ונבקש רחמים, **אֶפְשָׁר דְּמִירַצֵּי קַדִּישָׁא בָּרוּךְ הוּא דְּיֵיתֵי מִיטְרָא** - שיתרצה הקדוש ברוך הוא לקבל תפילותינו ויוריד לנו מטר מחמת שנתאסף יחד. נמצא שהיו צריכים להתפלל על הגשמים שנים יחד, ועוד, שהיו מפרסמים הדבר שמתפללים על הגשמים[לג].

אולם **תַּקִּיפֵי דְּאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל, כְּגוֹן רַבִּי יוֹנָה אֲבוּהַּ [-אביו] דְּרַבִּי מַנִּי, כִּי הֲוָה מְצַטְרִיךְ עָלְמָא לְמִיטְרָא** - כשהיה העולם צריך לגשם, **הֲוָה עָיֵיל לְבֵיתֵיהּ וְאָמַר לְהוּ** - היה נכנס רבי יונה לביתו, ואומר לבני ביתו, **הָבוּ לִי גּוּאַלְקִי וְאֵיזִיל וְאֵייתֵי לִי בְּזוּזָא עִיבּוּרָא** - תנו לי שקים[לד] ואלך ואקנה דגן מועט בשיעור זוז מפני הרעב, שנמכר הדגן ביוקר[לה], ועשה כן בשביל שלא ידעו שהולך הוא להתפלל על הגשמים[לו]. **כִּי הֲוָה נָפֵיק לְבָרָא** - וכאשר הוא יוצא החוצה, **אָזֵיל וְקָאֵי בְּדוּכְתָּא עֲמִיקְתָּא** - היה הולך ועומד במקום נמוך, כמו דִּכְתִיב (תהלים קל ו), **'מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ ה'**, הרי שיותר ראוי לקרוא לה' ולהתפלל ממקום נמוך[לז]. **וְקָאֵי בְּדוּכְתָּא צְנִיעָא** - והיה עומד שם במקום צנוע ומוסתר[לח], **וּמְכַסֵּי בְּשַׂקָּא וּבָעֵי רַחֲמֵי** - והיה מתכסה בשק ומבקש רחמים מהקדוש ברוך הוא שיוריד גשם, ואכן תפילתו היתה מתקבלת **וְאָתֵי מִיטְרָא** - והיה מתחיל לרדת מטר. **כִּי הֲוָה אָתֵי לְבֵיתֵיהּ** - כשהיה חוזר לביתו, **אָמְרִי לֵיהּ** - שאלו אותו בני ביתו, **אַיְיתֵי מַר עִיבּוּרָא** - האם הבאת את התבואה שהיה בדעתך לקנותה. **אָמַר לְהוּ** - השיב להם רבי יונה, **אָמֵינָא** - אמרתי לעצמי, **הוֹאִיל וַאֲתָא מִיטְרָא** - כיון שירדו כעת גשמים, הרי **הַשְׁתָּא רָווּחָא עָלְמָא** - כעת תבוא גם רווחה ושובע לעולם ושערי התבואה עתידים לרדת, ומשום כך אמתין עד שירד המחיר ואקנה בזול.

נמצא שבשני דברים היתה מעלת תקיפי ארץ ישראל גדולה ממעלת החסידים שבבבל: א. רבי יונה לא גילה את הדבר שהולך להתפלל על הגשמים אפילו לבני ביתו, ואילו בבבל היו מזמנים זה את זה. ב. מחמת תפילתו של רבי יונה לבדו ירדו גשמים ולא היה צריך לצרף אחר עמו, ואילו רב הונא ורב חסדא היו צריכים להתפלל יחד כדי שתיענה תפילתם[לט].

הגמרא מביאה מעשה נוסף ממנו יש ללמוד על גדלותו של רבי יונה:
וְתוּ - ועוד מעשה, **רַבִּי מַנִּי בְּרֵיהּ** [-בנו] של רבי יונה, **הֲווּ קָא מְצַעֲרִי לֵיהּ דְּבֵי נְשִׂיאָה** - היו מצערים אותו האנשים הממונים בבית הנשיא. **הֲלַךְ רַבִּי מַנִּי וְאִישְׁתַּטַּח עַל קִבְרָא דַּאֲבוּהַּ** - והשתטח על קברו של רבי יונה אביו[מ], **אָמַר לֵיהּ** רבי מני לאביו, **'אַבָּא אַבָּא,**

כז. **רש"י** (ד"ה יונקי). והמהרש"א (מ"ל, ד"ה יונקי) כתב, שכיון שהיה מתחבא בבית הכסא כדי שלא ימצאוהו וכדי שלא יחזיק טובה לעצמו [כפי שמובא בסמוך], היו חכמים צריכים לשלוח אליו תינוקות שילכו אחריו למקום שמחביא עצמו שם. והעיון יעקב (ד"ה חנן) כתב, שהיה מחביא עצמו כשהיה רואה שבאים אליו תלמידי חכמים, והיה מקיים בעצמו את לשון הפסוק (משלי כה ח) 'ראוני נערים, ונחבאו', לכן שלחו לו על ידי נערים ולא יֵדע שצריך להחביא עצמו מפניהם.

כח. **התינוקות** היו רגילים לקרותו 'אבא', כיתומים שקוראים לכל אדם בלשון 'אבא'. רש"י (ד"ה אבא).

כט. **רש"י** לפי גירסת הב"ח (אות כ). אך בגבורות ארי (ד"ה אמין) גרס בדבריו 'שאין מכירין בין אבא לאבא', כלומר, שאינם מבדילים ביני לאביהם, וחושבים שאני אביהם. אך כתב שהעיקר כגירסת הספרים שלפנינו 'שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא' וכפי שהתבאר.

ל. **רש"י** (ד"ה אבוה) בפירושו השני על פי הגירסא שלפנינו, וכן סובר הערוך (ערך חנא). אמנם בפירושו הראשון כתב רש"י, שאין לגרוס 'בבית הכסא', וכוונת הגמרא היא, שהיה מחביא עצמו בשעה שהיה מבקש ומתפלל על הגשמים. וראה בדברי רבינו גרשום (ד"ה מחניף עלמו, ד"ה מחניף נפיש), שהביא את שני הביאורים. ורבינו חננאל (ד"ה מעשה) והערוך (שם נסם הירושלמי) כתבו, שקבלה בידינו שרצו חכמים למנותו פרנס על הציבור ולא היה חפץ בכך ונחבא מפניהם, ולכך נקרא 'חנן הנחבא'. ומדברי המהרש"א (שם) שהובאו בהערה לעיל משמע, שמחמת ענוותנותו היה מתחבא בבית הכסא כדי שלא יבקשו ממנו להתפלל על הגשמים.

הבן יהוידע (ד"ה אבוה) כתב, שהיה כתוב בספרים 'בבה"כ', והמעתיקים טעו ופתחו 'בית הכסא' ובאמת צריך להיות 'בית הכנסת', והיינו, שכשהיה מתפלל על הגשמים, היה מחביא את עצמו בבית הכנסת ומתפלל במקום מוצנע כדי שלא יראו שהוא מתפלל, וכעין זה פירש העיון יעקב (שם).

לא. **כגון** ריש לקיש שהיה נזהר מלפתוח בשיחה עם בני אדם בשוק, מחשש שמא אחרים יסמכו על אותו אדם וילוו לו מעות לעסקה בלא עדים [כיון שכל מי שהיה ריש לקיש פותח עמו בשיחה בשוק, היה זה נחשב להוכחה על נאמנותו של אותו אדם, שאם לא היה תלמיד חכם ונאמן לא היה ריש לקיש מדבר עמו בשוק, כמבואר ביומא (ט:)]. רש"י (מגילה כח: ד"ה מקיפי).

לב. **כגון** רב נחמן בר יצחק שמצינו בו (סוטה מט:) שאמר לתנא שלא ישנה 'משמת רבי בטל יראת חטא' משום שעדיין הוא חי והוא גם כן ירא חטא באמת. רש"י (שם). המהרש"א (מ"ל, ד"ה מזי) ביאר, שהצדיקים שבארץ ישראל נקראו 'תקיפים' משום שמחמת צניעותם הם אינם מוחזקים בעיני העולם כחסידים אלא רק כתקיפים, ואילו הצדיקים שבבבל חסידותם היתה מפורסמת, ולכן נקראו 'חסידים'. וראה בילקוט ביאורים שהובא ביאור נוסף בזה בשם הבן יהוידע (ד"ה מ"מ).

לג. **כן** ביאר הגבורות ארי (ד"ה תמ) בכוונת רש"י (ד"ה רב הוגע ד"ה תמ), שהיו שני הבדלים בין תקיפי ארץ ישראל לחסידי בבל. ומגירסת הב"ח (אות מ) משמע שהם שני ביאורים מה היה הבדל בין תקיפי ארץ ישראל לחסידי בבל.

לד. **כן** פירש בערוך (ערך גמלק) את המילה 'גואלקי'.
רבי יונה ביקש מבני ביתו שיתנו לו שקים, כיון שרצה ללבוש שק בעת תפילתו, אלא שאם יקח את השקים בידיו ירגישו בזה בני ביתו, ולכך אמר שלוקחם כדי להביא בהם חיטים, ולפני שהתפלל היה פושט את בגדיו ולובש את השק על גופו וחוזר ולובש את מלבושו העליון ומתפלל. בן יהוידע (ד"ה אתיא).

לה. **על** פי רש"י שלפנינו, ורש"י על העין יעקב (ד"ה ואייתי).

לו. **דברי** רבי יונה לא היו שקר, כיון שבאמת היה בדעתו לקנות חיטים בזוז אם לא תתקבל תפילתו, אבל כיון שלבסוף התקבלה תפילתו [כמבואר להלן], לא קנה מחמת הטעם שאמר להם להלן. בן יהוידע (שם).

לז. **פשוטו** של מקרא היינו שמזמור זה אמרו דוד מתוך עומק הצרות. מצודת דוד (תהלים קל ו).

לח. **מה** שהלך והתפלל דווקא במקום נמוך וצנוע, משום שבאופן כזה מסוגלת התפילה להתקבל ברחמים, וסימנך 'עץ חיים היא' (משלי ג יח) ראשי תיבות 'עץ' עמוק, צנוע. בן יהוידע (שם).

לט. **גבורות** ארי (ד"ה תמ) ע"פ דברי רש"י (ד"ה רב, ד"ה תמ). וראה בביאורי רש"י בהרחבת הדברים. והקשה הגבורות ארי, הרי אבא חלקיה היה מתקיפי ארץ ישראל, ומבואר לעיל שפירסם הדבר לאשתו ואף לא סמך על תפילתו לבד אלא ביקש מאשתו שתתפלל עמו, והרי הוא כרב הונא ורב חסדא. ואם נאמר שעשה כן מענוה, הרי ניתן לומר כך גם על רב הונא ורב חסדא שהתפללו יחד מחמת ענוותנותם. ויישב הבן יהוידע (ד"ה ת"ח), שאבא חלקיה פרסם רק לאשתו שהיא כגופו ורוב מעשיו וקדושתו גלויים לה, ואילו רב הונא ורב חסדא סיפרו זה לזה. ועוד הבדל בתפלתם של רב חסדא ורב הונא הוא, שמשמע מלשון הגמרא שהיה בדעתם לכנס עשרה אנשים לתפילה זו כדי שתשרה השכינה. ועוד יש ליישב, שאבא חלקיה סיפר על כך לאשתו רק באותה פעם שבאו שני השליחים לביתו, אבל בכל פעם היה מתפלל יחידי על הגשמים.
עוד כתב הבן יהוידע (שם), מה שאכן תפילת הצדיקים שבארץ ישראל התקבלה יותר אפילו ביחיד, הוא משום שקדושת ארץ ישראל הצטרפה לתפילת הצדיק.

מ. **אמנם** שנינו (נדרים מ:) שהמתים אינם יודעים מצערם של האנשים החיים, אולם כאן כיון שהשתטח והתפלל על קברו הודיעו לרבי יונה שכך התפלל בנו. תוספות

לא אסבר להו אפיה. לא החזיר להם פניו: בפניא. לפנות ערב כשהלך לביתו: דלינהו למניה. הגדיה בגדיו מחר כמיפיו כדי שלא יקרעו: כי מיקשטא. בתכשיטין: לאיגרא. עלייה: זויתא. זוית: מזויתא דדביתהו. מאותו הרוח שמשתו שם עלו העגיס תחלה, שהיו נעניות תחלה: לא אפגר. לא אתבטל ממלאכתי, כמו יומא דמיפגרי רבנן (שבת דף קכט:): מ"ט דרת. מדוע נשמת הטלית על כתף אחת ולא נתת בכתף תחת המשתוי: להכי שאלה לי. להתעטף בה: ולהכי לא שאלה לי. להטיל עליה קוץ לקרעה: במיא לא חזינן. מה לחית בה, ושמא יכנו לג אז נמס: דלא בדקיתו לי. אם כשהיס אם פריליס[1], דאמר מר (נמס' דרך ארץ רבה פ"ה) כל אדם יהי בעיניך כלסטיס: (ט) טובת הנאה חנם. לאינהו לא הוו קא אכלי ליכא ריפתא, וקא מחזקינן[2] בהו טובה חנם: ינוקא[3] קאי בבי כנישתא. קמי רביה, ולא אתי כולי יומא: דאיתתא שביחא בביתא. כל יומא, וכי מיטרין עייא מידי אזלה ויהבה (י): ועוד דמקרבא הנייתה. שכבר אכלה היא נותנת לעני והוא גלא טורח, ממה שהיתה נותנת מעות ויטרית העני עד שיקנה: אי נמי. אהכי קדיס ענני לידה: משום בירויני. בוריס[4] עמי הארץ: ינוקי דבי רב. להמריך לבו ויתכוין בתפלתו: בשיפולי. בשולי בגדיו: אבא אבא. כך רגילים לקרותו, כיתוס שאמר אדי אדי: שאין מבירין. בין

משנת ראשונים

דרא ציבי ומרא בחד כתפא. היו טורחים בענין עולמם עם הפרישות ממנו, כמו אבא חלקיה, שהיה משתכר לחפר באדמה ושמאי במלאכת הבנין והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים. ואל תמנעך פרישותך בלבך מהתעסק בזה, מפני שאתה מכוין בו לעבודת האלהים. [חובות הלבבות, שער הפרישות]

אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר. עם לבן גרתי ואחר עד עתה, נראה שאמר כן לפי שהוא חטא לעשו, והיה ראוי שישאל מחילה אחר שנה או שנתים ולא יתאחר עשרים שנה, לזה אמר הטעם לזה שעם לבן גרתי לכן נתאחרתי לשאול בשלומך, שמי שהוא שכיר אין ראוי שילך למקום אחר, אלא שיהיה לעולם בשכירות, ואפילו אגרת אין ראוי שיכתוב, כההוא מעשה דאבא חלקיה שחכמים נתנו לו שלום ולא החזיר להם שלום לפי שהיה שכיר יום ולא יבטל ממלאכתו במסכת תעניות. [תולדות יצחק בראשית לב ד]

פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דבה"מ. ואפילו בק"ש, לא חייבום לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז). ק"ו בן בנו של ק"ו לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בע"ה. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לת"ח שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעאע"ה מבאר בפיו ואומר (בראשית לא) הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצעו. [מסילת ישרים פרק יא]

מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא. לשון ארמי קוראין לנער יניק, כמו שמצאנו בדברי רז"ל יניק וחכים מר ינוקא ומר קשישא. [רד"ק שמואל א פרק א] ממעמקים קראתיך ה'. לא יעמוד אדם לא ע"ג מטה ולא ע"ג כסא ולא ע"ג ספסל ולא ע"ג מקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה'. וכתב הרמב"ם ז"ל שלא יהא גבוה ג' טפחים וכתב עוד היה גבוה ג' ויש בו ד"א על ד"א הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו, וכן אם היה מוקף מחיצות אע"פ שאין בו ד' על ד' מותר להתפלל שאין גובהו ניכר כיון שחלק רשות לעצמו. [טור אורח חיים, סימן צ]

ולא אסבר להו אפיה בפניא כי הוה מנקט ציבי דרא ציבי ומרא בחד כתפא וגלימא בחד כתפא כולה אורחא לא סיים מסאני כי מטי למיא סיים מסאניה כי מטא להיזמי והיגי דלינהו למניה (ס) כי מטא למתא נפקא דביתהו לאפיה כי מיקשטא כי מטא לביתיה עלת דביתהו ברישא והדר עייל איהו והדר עיילי רבנן יתיב וכריך ריפתא ולא אמר להו לרבנן (ג) תו כרוכו פלג ריפתא לינוקי[5] לקשישא חדא ולזוטרא תרי אמר לה לדביתהו ידענא דרבנן (ג) משום מיטרא קא אתו ניסק לאיגרא וניבעי רחמי אפשר דמרצי הקדוש ברוך הוא וייתי מיטרא ולא נחזיק טיבותא לנפשין סקו לאיגרא קם איהו בחדא זויתא ואיהי בחדא זויתא[6] קדים סלוק עני מהך זויתא דדביתהו כי נחית אמר להו אמאי אתו רבנן אמרו ליה שדרי לן רבנן לגבי דמר למיבעי רחמי אמיטרא אמר להו ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה אמרו ליה ידעינן דמיטרא מחמת מר הוא דאתא אלא לימא לן מר הני מילי דתמידא לן מאי טעמא כי יהיבנא למר שלמא לא אסבר לן מר אפיה אמר להו שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר[7] ומאי טעמא דרא מר ציבי אחד כתפיה וגלימא אחד כתפיה אמר להו טלית שאולה היתה להכי שאלי ולהכי לא שאלי מאי טעמא כולה אורחא לא סיים מר מסאניה וכי מטי למיא סיים אמר להו כולה אורחא חזינא במיא לא קא חזינא מ"ט כי מטא מר להיזמי והיגי דלינהו למניה אמר להו (ג) זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה מאי טעמא כי מטא מר למתא נפקא דביתהו דמר כי מיקשטא אמר להו כדי שלא אתן עיני באשה אחרת מאי טעמא עיילא היא בריש והדר עייל מר אבתרה והדר עיילינן אנן אמר להו משום דלא בדקיתו לי מאי טעמא כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו משום דלא נפישא ריפתא ואמינא לא אחזיק בהו ברבנן טיבותא בחנם[8] מאי טעמא יהיב מר לינוקא קשישא חדא ריפתא ולזוטרא תרי אמר להו האי קאי בביתא והאי יתיב בבי כנישתא ומאי טעמא קדים סלוק עני מהך זויתא דהוות קיימא דביתהו דמר לעננא דידיה משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי (ז) ומקרבא הנייתה [ואנא יהיבנא] זוזא ולא מקרבא הנייתיה אי נמי (ל) הנהו בירויני דהוו בשיבבותן [אנא] בעי רחמי דלימותו והיא [9]בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא [ואהדרו]. חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה כי (ה) מצטריך עלמא למיטרא הוו משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה אבא אבא הב לן מיטרא אמר לפני הקב"ה רבש"ע עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא ואמאי קרי ליה חנן הנחבא מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. אמר ליה רבי זריקא לרב ספרא [10]תא חזי [מה] בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא כי הוה מצטריך עלמא למיטרא אמרי ניכניף (ו) הדדי וניבעי רחמי אפשר דמירצי הקדוש ברוך הוא דייתי[11] מיטרא תקיפי דארעא דישראל כגון ר' יונה אבוה דרבי מני כי הוה מצטריך עלמא למיטרא הוה עייל לביתיה ואמר להו[12] הבו לי גואלקי ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא כי הוה נפיק לברא אזיל וקאי בדוכתא עמיקתא דכתיב (א) ממעמקים קראתיך ה'[13] וקאי בדוכתא צניעא (ז) ומכסי בשקא ובעי רחמי ואתי מיטרא כי הוה אתי לביתיה אמרי ליה אייתי (מ) מר עיבורא אמר להו אמינא הואיל ואתא מיטרא השתא רווח עלמא ותו רבי מני בריה הוו קא מצערי ליה דבי נשיאה אישתטח על קברא דאבוה אמר ליה אבא אבא הני מצערו לי יומא חד הוו קא חלפי התם אינקוט כרעא דסוסוותייהו עד דקבילו עלייהו דלא קא מצערו ליה ותו רבי מני הוה שכיח קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמר ליה עתירי דבי חמי קא מצערו לי אמר לינהו ואיענו אמר קא דחקו לי אמר ליעתרו ואיעתרו אמר לא מיקבלי עלי אינשי ביתי א"ל מה שמה חנה תתייפי חנה ונתייפת אמר ליה קא מגנדרא עלי א"ל אי הכי תחזור חנה לשחרוריתה וחזרה חנה לשחרוריתה הנהו תרי תלמידי דהוו[14] קמיה דרבי יצחק בן אלישיב אמרו ליה ניבעי מר רחמי עלן דניחכים טובא אמר להו עמי היתה ושלחתיה. רבי יוסי בר אבין הוה שכיח קמיה דר' יוסי דמן יוקרת שבקיה ואתא לקמיה דרב אשי יומא

(כ) תוי[15] למנא, כסנורין עלי שמי מניהן: ה"ג שהיה מחבא ולא גרסי' שהיה מחבא בבית הכסא. (ו) כי הוה בעי רחמי הוה מחבא מחבא עלמו מרוב ענוה, ומאן דגרס בית הכסא כלומר מתחבא בגדיו כשהוא נכנס להסך את רגליו מרוב לניעות[16]: רב הונא ורב חסדא. מסידי דבבל מפרסמין את הדבר, ושל ארץ ישראל לנועין ולא מודיעין שבא המטר בשבילם: תא ליכניף אהדדי. (מ) שלמא משוס חד מינייהו לא אתי מיטרא: תקיפי דארץ ישראל רבי יונה. וקא חזינן דמחממיה (נ) אתי מיטרא: גואלקא. טשק"ח בלע"ז: ואייתי בזוזא עיבורא. דגן, משום כפנא, (ס) שאפילו לבני ביתו לא היה מודיע: אייתי לן מר מעיבורא. דבעית למיזבן: רווחא עלמא. דליהוי שובע, ואהכי לא זבני ביוקרא דהשתא: הוו קא חלפי. דבי נשיאה: התם. עלויה מערתא דרבי יונה: אינקוט. נדבקו בקרקע שעל גבי מערה ולא היו יכולין לזוז ממקומן (ע): עתירי דבי חמי. עשירים של בית חמי: ליעתו. יהיו עניים: קא דחקי לי. ליתן להן פרנסה: לא מקבלי עלי אינשי ביתי. אין מחתי מקובלת עלי, שהיה יפה: מגנדרא. מתגדלת עלי מתוך גדהות יופיה. מגנדרת מלשון מקוס הניחו לי אחותי להתגדל בו (חולין דף ז.): עמי היתה ושלחתיה. (פ) דבר זה היה בידי שכל מה שאני מבקש היו נותנין לי, ועכשיו אין תפלתי מקובלת כל כך (ל): דמן דיוקרת. מקוס:

(ס) ברש"י שבע"י אם כשרים **אתם או פרוצים**: (ע) בדפו"י וברש"י שבע"י וקא **מחזיקנא** בהו **טובת** חנם: (פ) צ"ל **זוטרא** קאי, וכ"ה ברש"י שבע"י (ממ"נ): (צ) [צ"ל **קוני**. הגהות יעב"ץ] (גליון) וברש"י שבע"י הגי' כהגהת הב"ח: (ק) מפרש ע"פ ב' הגירסאות (עי' רש"י ד"ה ה"ג), ואולי חסר כאן **לישנא אחרינא**:

הגהות הב"ח

(ה) גמ' להיזמי וניגי לגיהנם למניה וסיים מסאניה כי מטא למתא: (ג) שם איתו כרוכו: (ג) שם ידענא דרבנן אמטול מיטרא קא אתו: (ד) שם מי נמי משום הנהו נריוני כו'. נ"ב עי' פרש"י נסוף עמוד ג': (ה) שם כי הוה מצטריך: (ו) שם אמרי ניכניף לגבי הדדי וניבעי רחמי: (ז) שם וקאי בדוכתא נייעא והוה מיכסי בשקא כו': (מ) שם אמרי ליה מר עיבורא: (ע) רש"י ד"ה דלא כו' כלסטיס מה"ד טיבותא טובת הנאה כו': (י) ד"ה דמיתמא וד"ה ועוד הד"ג: (כ) ד"ה שאין מכירין בין חנן לאביהן שבשמים כסנורין עלי: (ל) ד"ה ה"ג וכו'. בבית הכסא כלומר מתחבא כי: (מ) ד"ה תא לינהו מה"ד אלמא בפרהסיא היו עושין ולא בצינעא ל"א לכניף אהדדי מלמא משום מד מינייהו לא הוה אמי: (נ) ד"ה תקיפי כו' וקא מזינן כו' דמחממיה בלחוד אמי מיטרא: (ס) ד"ה ומייתי כו' דגן משום כפנא הס"ד ומ"ס בדוכתא עמיקתא בעמק או תחת הסלע כדי שלא יראוהו בני אדם שאפילו לבני ביתו: (ע) ד"ה מינקוט כו' לזוז ממקומן שלא הניחם לילך עד שיקבלו עליהם שלא לצער עוד את רבי מני בנו הס"ד ומ"ס מה"ד הוה שכיח ר' מני לפני ר' יצחק בן אלישיב הס"ד: (פ) ד"ה עמי היתה ושלחתיה. נ"ב ס"ל כלומר שקבלתי עלי שלא להתפלל על ענין זה שהתפללתי קודם: (ל) בא"ד מקובלת כל כך ומפני שלא רצה להטריח לפני המקום אמר כן הס"ד:

הגהות וציונים

[1] בכת"י ובע"י נוסף **יהב ליה** לקשישא חדא וכו': [2] בע"י נוסף **ובעו רחמי**: [3] בכת"י ובע"י **ואתי** מיטרא: [4] יש להוסיף ואו"ל **לאנשי** ביתיה (מהרש"א), וכעי"ז הגירסא בע"י: [5] יש להוסיף דהוו **שכיחי** קמיה (מהרש"א), וכ"ה בכת"י ובע"י: [6] ברש"י שבע"י אם כשרים **אתם או פרוצים**: [7] בדפו"י וברש"י שבע"י וקא **מחזיקנא** בהו **טובת** חנם: [8] צ"ל **זוטרא** קאי, וכ"ה ברש"י שבע"י (ממ"נ): [9] [צ"ל **קוני**. הגהות יעב"ץ] (גליון) וברש"י שבע"י הגי' כהגהת הב"ח: [10] מפרש ע"פ ב' הגירסאות (עי' רש"י ד"ה ה"ג), ואולי חסר כאן **לישנא אחרינא**:

הָנֵי מְצַעֲרוּ לִי׳ - אנשים אלו של בית הנשיא מצערים אותי. יוֹמָא חַד - יום אחד, הֲווּ קָא חָלְפִי הָתָם - היו אותם הממונים של בית הנשיא, עוברים רכובים על סוסים מעל מערת קבורת רבי יונה, ואירע נס וְאִינְקוּט כַּרְעָא דְסוּסָוְותַיְיהוּ - ונדבקו רגלי הסוסים עליהם הם רכבו, בקרקע שמעל המערה, ולא הניחם רבי יונה לזוז משם[א], עַד דְּקַבִּילוּ עֲלַיְיהוּ דְּלָא קָא מְצַעֲרוּ לֵיהּ - עד שקיבלו על עצמם שלא יצערו עוד את רבי מני בנו[ב].

הגמרא מביאה מעשים נוספים שמהם ניתן ללמוד על גדלותו של רבי יצחק בן אלישיב שגם היה מתקיפי ארץ ישראל:

וְתוּ - ועוד מעשה, שַׁרְבִּי מַנִּי הֲוָה שָׁכִיחַ קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יִצְחָק בֶּן אֶלְיָשִׁיב - היה רגיל ללמוד לפני רבי יצחק בן אלישיב. אָמַר לֵיהּ - אמר רבי מני לרבי יצחק בן אלישיב, ׳עֲתִירֵי דְּבֵי חָמֵי קָא מְצַעֲרוּ לִי׳ - העשירים של בית חמי מתגאים עלי ומצערים אותי. נענה רבי יצחק וְאָמַר, כיון שמחמת עשירותם הם מצערים אחרים, אני גוזר עליהם דְּלִיעֲנוּ - שיהיו עניים וממילא לא יתגאו ולא יצערו אחרים, וְאִיעֲנוּ - ואכן הם נעשו עניים. לאחר זמן, חזר רבי מני וְאָמַר לרבי יצחק, קָא דָחֲקוּ לִי - אותם אנשים של בית חמי שנעשו עניים, לוחצים אותי שאפרנס אותם מחמת עניותם. נענה רבי יצחק וְאָמַר, אם כן, אני גוזר עליהם דְּלִיעַתְּרוּ - שיחזרו להיות עשירים, וְאִיעַתְּרוּ - ואכן הם חזרו והעשירו.

מעשה נוסף שאירע לרבי מני, אָמַר רבי מני לרבי יצחק בן אלישיב, לָא מִיקַּבְּלֵי עֲלַי אִינָשֵׁי בֵּיתִי - אין אשתי מקובלת עלי ואין דעתי מיושבת עליה לחבבה[ג], משום שאינה יפה. אָמַר לֵיהּ רבי יצחק בן אלישיב לרבי מני, אמור לי מַה שְּׁמָהּ של אשתך ואתפלל עליה[ד]. השיב רבי מני לרבי יצחק, שמה חַנָּה. התפלל רבי יצחק ואמר, ׳תְּתַיְיבִי חַנָּה׳, וְנִתְיַיפַּת - ואכן היא התייפתה[ה]. לאחר זמן, חזר רבי מני וְאָמַר לֵיהּ לרבי יצחק, קָא מְגַנְדְּרָא עֲלַי - אשתי מתגאה ומתגדלת עלי ומקניטה אותי מחמת יופיה[ו]. אָמַר לֵיהּ - השיב רבי יצחק לרבי מני, אִי הָכִי - אם כך, שמחמת יופי זה שבירכתיה בו היא מתגאה עליך ומקניטה אותך, ׳תַּחְזוֹר חַנָּה לְשַׁחֲרוּרִיתָהּ׳ שתחזור חנה אשתך לכיעורה כפי שהיתה בתחילה[ז], וְאכן, חָזְרָה חַנָּה אשתו של רבי מני לְשַׁחֲרוּרִיתָהּ[ח].

מעשה נוסף, הַנְהוּ תְּרֵי תַּלְמִידֵי - אותם שני תלמידים, דַּהֲווּ קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יִצְחָק בֶּן אֶלְיָשִׁיב - שהיו לומדים לפני רבי יצחק בן אלישיב, אָמְרוּ לֵיהּ התלמידים לרבי יצחק בן אלישיב, נִיבְּעֵי מַר רַחֲמֵי עֲלָן דְּנִיחְפִּים טוּבָא - תבקש עלינו רחמים שנהיה חכמים יותר[ט]. אָמַר לְהוּ - השיב להם רבי יצחק, איני יכול להתפלל עליכם כפי שביקשתם, משום שעִמִּי הָוְיָתָה וּשְׁלַחְתִּיהָ - דבר זה היה בידי שכל מה שהייתי מבקש היו נענים לי משמים, אולם עכשיו אין תפילתי מתקבלת כל כך[י].

הרי שמכל המעשים האלו ניכרת גדולת הצדיקים שבארץ ישראל, שתמיד תפילתם היתה נענית ובקשתם היתה מתקבלת.

רַבִּי יוֹסֵי בַּר אָבִין, הֲוָה שָׁכִיחַ קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹסֵי דִּמְן יוֹקַרְתָּ - היה רגיל ללמוד לפני רבי יוסי שהגיע ממקום הנקרא יוקרת, שַׁבְקֵיהּ - עזב רבי יוסי בר אבין את רבי יוסי דמן יוקרת, וַאֲתָא לְקַמֵּיהּ דְּרַב אַשִׁי - ובא ללמוד לפני רב אשי.

(סוטה לד: ד״ה אנומי). וראה במהרש״א (מ״ח ד״ה שמטמא) שהעיר, שאדרבה, ממעשה זה היה אפשר להוכיח לסוגיא בברכות (שם) האם המתים יודעים מהצער של האנשים החיים.

מא. רש״י (עין יעקב ד״ה מינקוט), וכן הגיה גם בהגהות הב״ח (אות ע).

מב. מה שנדבקו דווקא כרעי הסוסים, הוא כדי לרמוז להם שהם מצערים את בנו, ועל בן מצינו לשון ״יורש כרעיה דאבוה הוא׳ (עירובין ע:). ועוד, הרי אמרו חכמים שהסוס הוא הגאה שבבהמות, ורמז להם שאם מחמת שררה וממון שהם רוכבים עליהם הם מתגאים בהם, הוא יוכל להורידם ולגרום שיתרוששו מדברים אלו. בן יהוידע (ד״ה מינקוט).

מג. רש״י (עין יעקב ד״ה לא).

מד. לעיל, במעשה שרבי מני התלונן שהעשירים של בית חמיו מצערים אותו לא שאל רבי יצחק מה שמם, כיון שאותם עשירים היו גברים ואפשר שהכירם וידע את שמם, ואילו כאן לא ידע רבי יצחק מה שמה של אשתו של רבי מני וגם לא ראה אותה מעולם, ואיך יתפלל עליה אם לא יזכיר את שמה ואינו יודע את צורתה. בן יהוידע (ד״ה לא). וראה שם שהביא טעמים נוספים בזה.

מה. אין הכוונה שהשתנתה לגמרי משחור ללבן וכדומה, כיון שהוא נס גדול ואין לעשותו בשביל צער מועט זה, אלא נראה שהיו לה פצעים וכדומה ולא היו יכולים לרפאות אותה על ידי תרופות, והתרפאה על ידי תפילתו. בניהו (ד״ה מתיפה). וראה עוד בזה בסמוך.

מו. בעין יעקב הגירסא היא ׳קא מרדה עלי׳, ומבואר ברש״י שם (ד״ה קא), שמחמת שהיא היתה יפה תואר והוא היה שחור [-ההיפך של יפה תואר], היתה מורדת בו.

מז. אין הכוונה שתחזור להיות שחורה ממש, אלא חזרו הפצעים שהיו לה לפני כן, וכפי שהתבאר לעיל, ונקרא בשם ׳שחור׳ כיון שכל שינוי מראה לרעה נקרא שחור, וכמו שמצינו בלשון חז״ל ׳הושחרו פניהם כשולי קדירה׳, שכוונתו, שהשתנה לרוע מחמת הבושה והצער. בניהו (שם).

רבי יצחק לא התפלל שהאשה תפסיק להקניט את בעלה, משום שהיה מועיל רק לפי שעה ומחמת יופיה היצר הרע היה ממשיך לנסותה ולהכשילה בזה. לכן ביקש שתחזור לכיעורה, וכך יתבטל הגורם שעל ידו היתה מקניטה את בעלה. בן יהוידע (ד״ה מחזור). וראה בילקוט ביאורים שהובאו טעמים נוספים בזה.

מח. ביארנו לעיל על פי דברי הבניהו, שלא היה זה נס מחוץ לדרך הטבע, אולם הענף יוסף (ד״ה מתיפה) כתב בשם ספר מחיר יין, שקשה לפרש מעשה זה כפשוטו, ועל כן פירש שהכוונה בזה לענין רפואת הנפש. עיי״ש.

מט. עפ״י גירסת העין יעקב ׳דנחכים טפי׳, וכפי שהגיה הדקדוקי סופרים (אות י) בגירסת הגמרא שלפנינו.

נ. רש״י (ד״ה עמי). וכן נראה שהיה גירסת רש״י שעל העין יעקב (ד״ה עמי). אולם ראה בדברי המהרש״א (מ״ח, ד״ה עמי) מה שדן בביאור דברי רש״י. ובהגהות הב״ח (אות פ-ק) הוסיף בדברי רש״י, ומבואר מגירסתו שרבי יצחק לא רצה להטריח את קונו, ולכך השיב לתלמידיו ׳כעת כבר אינני יכול להתפלל כיון שקיבלתי על עצמי שלא להטריח את קוני. וכן מבואר בדברי רבינו גרשום (ד״ה עמי), שרבי יצחק בן אלישיב כבר קיבל על עצמו מקודם שלא להטריח את קונו. וראה בביאורי רש״י בהרחבת הדברים.

יוֹמָא חַד - יום אחד, שַׁמְעֵיהּ - שמע רבי יוסי בר אבין את רב אשי[א], דְּקָא גָּרִים - שהיה שונה בלשון זה, אָמַר שְׁמוּאֵל[ב], הַשּׁוֹלֶה [-המגביה[ג]] דָּג מִן הַיָּם בְּשַׁבָּת, בֵּינוֹ שֶׁיָּבֵשׁ בּוֹ [-בדג] פְּסָלַע - כשיעור רוחב מטבע של סלע, חַיָּיב המגביה את הדג סקילה אם עשה כן במזיד, משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה של שוחט [כמבואר בשבת (עה.)][ד], ואף על פי שהדג עדיין מפרכס, ובעוד הדג מפרכס חזר והשליכו לים, אין השלכה זו פוטרת אותו מחיוב, כיון שכבר יבש בו כסלע ושוב אינו יכול עוד לחיות ולשוט במים[ה].

אָמַר לֵיהּ - אמר רבי יוסי בר אבין לרב אשי[ו], וְלֵימָא מַר - ויוסיף כבודו ויאמר את התנאי ששנינו על דינו של שמואל, וּבֵין סְנַפִּירָיו - שחיוב זה של נטילת נשמה שאמר שמואל, הוא רק אם ההתייבשות כשיעור סלע היא בין סנפירי הדג, שהם כעין כנפים ששט בהם הדג בתוך המים[ז], שדווקא במקום זה אם התייבש כשיעור סלע הרי זה סימן שעומד הדג למות, אבל אם התייבש כשיעור זה במקום אחר בעורו, לא מוכרח שימות ואין לחייבו משום נטילת נשמה אם החזירו למים[ח]. אָמַר לֵיהּ - השיב רב אשי לרבי יוסי בן רבי אבין, וְלָא סָבַר לָהּ מַר - וכי אינך סובר, דְּהַהִיא - ששמועה זו שהחיוב הוא רק אם יבש כסלע בין סנפיריו, רַבִּי יוֹסֵי בֶּן רַבִּי אָבִין הוּא שֶׁאָמָרָהּ, ואם אתה אכן סובר כך, מדוע לא אמרת זאת בשמו, הרי כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם[ט]. אָמַר לֵיהּ - השיב רבי יוסי בן רבי אבין לרב אשי, אֲנָא נְיחוּ - אני הוא רבי יוסי בן רבי אבין בעל שמועה זו, ולכך לא היה לי להזכיר את שמו של בעל השמועה.

אָמַר לֵיהּ - חזר רב אשי ושאל את רבי יוסי בן רבי אבין, וְלָאו קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹסֵי דִּמְן יוֹקַרְתְּ הֲוָה שְׁכִיחַ מַר - האם לא היית מצוי ללמוד לפני רבי יוסי דמן יוקרת, ומדוע עזבתו ובאת לכאן. אָמַר לֵיהּ - השיב רבי יוסי בן רבי אבין לרב אשי, **(הין) [הֵן]** - אכן הייתי מצוי אצלו.

אָמַר לֵיהּ - חזר רב אשי ושאל את רבי יוסי בן רבי אבין, וּמַאי טַעֲמָא שַׁבְקֵיהּ מַר וַאֲתָא הָכָא - ומה הטעם שמחמתו עזבת את רבי יוסי רבך ובאת לכאן. אָמַר לֵיהּ - השיב רבי יוסי בן רבי אבין לרב אשי, גַּבְרָא - אדם זה, כלומר, רבי יוסי דמן יוקרת, דְּעַל בְּרֵיהּ וְעַל בְּרָתֵיהּ לָא חָס - שעל בנו ובתו אינו מרחם [וכפי שיבואר בסמוך], עֲלַי דִּידִי הֵיכִי חָיֵים - כיצד יתכן שיחוס עלי, וכיון שבודאי לא יחוס עלי חושש אני לחיי ואיני חפץ ללמוד אצלו.

הגמרא מבארת מה היו המעשים שבהם לא ריחם רבי יוסי דמן יוקרת על בנו ועל בתו:

מבררת הגמרא, בְּרֵיהּ מַאי הֲוָה - מה היה המעשה בו לא ריחם רבי יוסי דמן יוקרת על בנו. מבארת הגמרא, יוֹמָא חַד - יום אחד, הֲווּ אַגְּרֵי לֵיהּ אֲגִירֵי בְּדַבְרָא - היו לרבי יוסי פועלים שכירי יום שהיו עושים את מלאכתם בשדה[יא], נָגַהּ לְהוּ - התאחר להם היום[יב], וַעדיין לָא אַיְיתֵי לְהוּ רֵיפְתָּא - לא הביא להם רבי יוסי לחם לסעודתם. אָמְרוּ לֵיהּ לִבְרֵיהּ - אמרו הפועלים לבנו של רבי יוסי, כְּפִינָן - רעבים אנחנו. באותה שעה הֲווּ יָתְבֵי תּוּתֵי תְּאֵינְתָא - היו הפועלים יושבים תחת ענפי עץ תאנה שעדיין לא הוציא את פירותיו. אָמַר אותו הבן, 'תְּאֵנָה תְּאֵנָה'[יג], הוֹצִיאִי פֵּירוֹתַיִךְ וְיֹאכְלוּ פּוֹעֲלֵי אַבָּא'. ואכן התרחש נס, אֲפִיקוּ[יד] וַאֲכָלוּ - הוציאה התאנה פירותיה ואכלו הפועלים[טו]. אַדְּהָכִי וְהָכִי - ובעוד שהפועלים היו עסוקים באכילת התאנים שזימן להם הבן, אָתָא אֲבוּהַ - בא רבי יוסי אביו, וְאָמַר לְהוּ - להם, כלומר, לפועלים, לָא תִּינְקְטוּ בְּדַעְתַּיְיכוּ - אל תחשדוני על זה שלא הבאתי לכם מזונותיכם בזמן, שהיה זה מחמת פשיעה שלא רציתי להביא, אלא דְּהַאי דְּנָגַהּ נָא - מה שאיחרתי בהבאת מזונותיכם, הוא משום דְּאַמְצָוָה טָרַחְנָא - שהייתי עסוק בטרחה של מצוה, וְעַד הַשְׁתָּא הוּא דְּסָגֵי - ועד עכשיו טרחתי ולכן איחרתי. אָמְרוּ לֵיהּ - אמרו הפועלים לרבי יוסי, רַחֲמָנָא לִישְׁבְּעַךְ כִּי הֵיכִי דְּאַשְׁבְּעַן בְּרָךְ - הקדוש ברוך הוא ישביעך כמו שבנך השביע אותנו[טז]. אָמַר לְהוּ - שאל רבי יוסי את הפועלים, מֵהֵיכָא - מהיכן היה לבני לתת לכם לאכול. אָמְרוּ - השיבו לו הפועלים, הָכִי וְהָכִי הֲוָה מַעֲשֶׂה - כך וכך היה המעשה, שאמר בנך לעץ התאנה שיוציא פירותיו. אָמַר לוֹ רבי יוסי לבנו, בְּנִי, אַתָּה הִטְרַחְתָּ[יז] אֶת קוֹנְךָ [-בוראך] לְהוֹצִיא תְּאֵנָה את פֵּירוֹתֶיהָ שֶׁלֹּא בִּזְמַנָּהּ, ובזה עברת וזלזלת בדברי חכמים שאמרו שלא נכון להטריח את הקדוש ברוך הוא לעשות דבר שלא כדרך הטבע[יח]. וכעונש על מעשה זה, ביקש רבי יוסי מהקדוש ברוך

א. **רש"י** (ד"ה יומא) בפירושו השני, וכמבואר מהמשך המעשה על פי הגירסא שלפנינו, וכפי שנקט רש"י בהמשך דבריו (ד"ה ס"ל), וכן ביארו רבינו חננאל (לעיל כג: ד"ה ר' יוסי) ופירוש הר"א (ד"ה שמעיה). אולם בפירוש הראשון פירש רש"י שרב אשי שמע את רבי יוסי בר אבין. וראה בהערה בסמוך לגבי שינוי הגירסא בגמרא.

ב. **דברי** שמואל הובאו במהדורת החכמה שבת (קו:). וכהקדמה לדברי שמואל, יש לבאר שנטילת נשמה מבעל חי אסורה בשבת מן התורה והיא בכלל מלאכת 'שוחט', שהיא אחת משלשים ותשע אבות מלאכות האסורות בשבת [כמבואר במשנה בשבת (עג.)]. איסור זה הוא בכל נטילת חיות מבעל חי, ואפילו בהוצאת דם מגופו, ואף אם לא יצא לגמרי הדם אלא נצרר תחת העור, כיון שכל דבר שיש בו נטילת חיות מבעל חיים הרי זה בכלל 'שחיטה'. גמרא (שם עה. קו:).

ג. **תוספות** (ד"ה השולה).

ד. **רש"י** (ד"ה יומא). והוסיף רש"י, שמדובר באופן שלא היה מחוסר צידה וכגון שצדו בסל מערב שבת והניח את הסל במים כדרך שעושים הדייגים, ומשום כך אין כאן גם איסור צידה. וראה בגבורות ארי (ד"ה השולה), שעל כרחך רש"י פירש את הסוגיא באופן שעשה כן במזיד ולא ניתן לחייבו סקילה אלא רק משום אב מלאכה אחד. אולם מפירוש הר"א (שם) שכתב 'כיון שיבש בו כסלע, הוי ניצוד' מבואר, שהנידון כאן של חיוב סקילה הוא על איסור צידה. ורבינו גרשום (ד"ה שיבש) כתב, 'חייב משום צידה ומשום נטילת נשמה', ולכאורה נראה שפירש באופן שעשה כן בשוגג וניתן לחייבו שתי חטאות משום שני אבות מלאכה, וכן פירש בגבורות ארי (שם) מדעת עצמו. אמנם אף על פי שחייב בהוצאת הדג משום נטילת נשמה, יש לומר שבהוצאה כזו עדיין אינו מוציאו מידי איסור של אכילת אבר מן החי, וכן אינו חייב משום צובע [כדעת רב בשבת (עה.) שמחייב על השוחט משום צובע בית השחיטה], אולם מכל מקום הרי זה מכלל 'שוחט', משום שיש במעשה זה הכשר הדג לאכילה, שהרי אין דרך בני אדם לאכול דגים חיים. ספר המאורות (ד"ה השולה) בשם הראב"ד.

ה. **פירוש** הר"א (שם). כתב השפת אמת (שבת קו: ד"ה ס"ל), שהחיוב מתחיל מעת הוצאת הדג מהמים, אלא שלא נגמר החיוב עד שיבש בו כסלע. וראה שם בדבריו, שרצה לדון שאם נזכר שהוא שבת קודם שיבש בו כסלע, הרי הוא פטור מחטאת כיון שחיוב חטאת הוא רק באופן שהיה שוגג מתחילת המעשה עד סופו, וכן אם שלה דג ביום שבת סמוך לחשיכה ויבש בו כשיעור סלע רק במוצאי שבת שאינו חייב.

ו. **היינו** כפירוש השני שהביא רש"י [ראה בהערה לעיל], שרבי יוסי בר אבין שמע את רב אשי בלימודו. אולם לפי פירושו הראשון של רש"י שרב אשי שמע את רבי יוסי בר אבין בלימודו, על כרחך יש להגיה בלשון הגמרא 'דקא גריס אמר שמואל השולה דג מן הים בשבת כיון שיבש בו כסלע חייב ובין סנפיריו', שכל זה הוא מדברי רבי יוסי בר אבין, ועל כך שאלו רב אשי, מדוע לא אמרת את סיום דבריך בשם רבי יוסי בר אבין. יד דוד (ד"ה יומא), ראש משביר (נרקיס ד"ה יומא) ומנחת יהודה (מפפטיין, ד"ה יומא).

ז. **רש"י** בסוגייתנו (ד"ה סנפיריו) פירש 'שפורח בהן'. ובמסכת נדה (נא: ד"ה סנפיר) ובפירושו על התורה (ויקרא יא ט) פירש רש"י ביתר ביאור, שהם כנפים ששט בהם במים.

ח. **באופן** שהדג קטן ואין בכל סנפיריו שיעור סלע, יש לומר שהחיוב הוא משעה שיבש רובו של דג. שפת אמת (שם).

ט. **רש"י** (ד"ה ס"ל). ודבר זה שנינו במסכת אבות (פ"ו מ"ו), 'הא למדת כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר (אסתר ב כב), ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי', ועל ידי אמירה זו נכתב הדבר בספר הזכרונות והתגלגלה מכך ישועת ישראל שהחלה בהרכבת מרדכי על הסוס על ידי המן.

י. **על** פי הגהות וציונים.

יא. **רש"י** (לעיל כג. ד"ה דפיק). וראה בדברי רש"י לעיל (ד: ד"ה נדנדו), שפירש 'מדבר, כלומר בשדות'.

יב. **רש"י** (מגילה ז: ד"ה נגה).

יג. **כפילות** הלשון היא כנגד חלק התאנה שלמעלה מהקרקע וכנגד החלק שלמטה מהקרקע, שעל ידי כח שניהם יוצאים הפירות. בן יהוידע (ד"ה ס"ל). וראה שם בדבריו, שהביא טעמים נוספים לכפילות הלשון.

יד. **ראה** בהגהות וציונים שהביאו שבדפוסים הישנים הגירסא היא 'אפיקא' [שהרי הבקשה היתה רק מעץ אחד].

טו. **מה** ששנינו להלן בסמוך במעשה של אלעזר איש בירתא שאסור ליהנות מדבר שנברא בנס, היינו דבר שכל יצירתו מתחילה היא על ידי נס, אולם כאן, שמתחילה היה האילן ראוי להוציא פירות אלא שהיו צריכים להמתין להם כמה חדשים והנס היה רק מה שהקדימו לצאת, אין זה נחשב מעשה נסים כל כך ומותר לאכול פירות אלו. תאוה לעינים (חות יכד). וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

טז. **מה** שהפועלים בירכו את רבי יוסי ולא את בנו, הוא משום שתלו את הוצאת הפירות של התאנה בזכותו של רבי יוסי שהיה עסוק במצוה. מהרש"א (מ"ח, ד"ה כי). וראה בילקוט ביאורים שהובא ביאור נוסף בזה.

יז. **ראה** בילקוט ביאורים, שהתבאר כיצד שייך לשון טורח לגבי הקדוש ברוך הוא.

יח. **הערוך** (ערך גס - השלים). וכתב המהרש"א (מ"ח, ד"ה הטרחתם), שרק מחמת טעם זה אמר אביו שעליו למות, ולא מחמת איסור ההנאה ממעשה נסים.

יומא חד שמעיה. רב אסי לרבי יוסי בר חנין, ל"מ יומא חד שמעיה רבי יוסי בר חנין לרב אסי דקא גרים אמר שמואל השולה דג מן היס בשבת כיון שיבש בו כסלע, מ"ט כהנא מפרכס להאי כן ובעוד שהוא מפרכס[מ] השליכו במים, חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה דתנן (שבת דף עג.[1]) השומטו כו', אמר ליה רבי יוסי ובין סנפיריו, דומיא דאסי לא חי, ובשאין מחוסר לידה עסקינן, כגון שנלדו בתוך הסל והניחו א"ל. רב אסי ולא סבר לה מר דהאי ובין סנפיריו רבי יוסי בר חנין אמרה, כלומר מ"ט לא אמרת ליה משמיה, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם[2]:

מנפיריו. שפורח בהן: לא תנקטו לי בדעתייכו. אל תחשדוני שלא הבאתי לכם מזונות עד עכשיו: דסגאי. שטרחתי ויגעתי: דהוה בריא בהוצא. שותר גדל העניס כדי להסתכל דרך הנקב: אמר ליה רבי יוסי מאי האי. מה אתה מעיין כאן: אינשו. שכחו: טשו מפניו. היו מתחמיס: העבודה. שבועה: ביתום ויתומה. לזווג זה לזו: אכלבא. חומר של חטים: אוהבך. הקב"ה: אלא באחד מעניי ישראל. משום למעשה נסיס הוא ושסור לאדס להנות ממעשה נסיס, כדאמר לעיל (דף כ:) ואס עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו: רבי יהודה נשיאה. היה בנו של רבן גמליאל בר רבי: לשמואל הרמתי. שיורדין בשמיס בשבילו לכמיד[ס] הלא קניר חטים היוס, ועכשיו בזין כל ישראל והטילו על ר' יהודה בן גמליאל לצוות ולילך למשגח ביה: שנתקע. תקוע: והא לא קבלינן מאתמול. בהלייהו (ה): גרירין. (גרירין) גרוין ומשוכין אנו מחריהן, וכמי שקבלנו עליהן: זעירא דמן חבריא. לעיל בשיטה, והאי דקרי ליה הכי משום לאושעינא מחרינא הוא האי: מעיני העדה. זקניס, מאירי עיני העס: בזמן שעיניה יפות אין כל גופה וכו'. דומיא כל גופה יפה: אין עיניה יפות בו'. הואיל והנהו דבי נשיאה להוו עיני העדה לשעיס לאת אין[ע] נריכין לבדוק מה מעשיהס, לכך לא משגחו בהו אן שמיס: אתו עבדי דריש גלותא[ל] וקא מצערו ליה. לאושעינא: אמרו ליה בני מתא. לעבדי דבי נשיאה: מצער לן. מחרף ומגדף אותנו: נחית קמיה. לפני המיטה: נשא. כמו נשב: בקוסטא דחיקא. בכפר לאוק שיש בו עניות ביותר: פירא דכווריי. מחילות של דגיס: כל מאן דפשע. הלא בעי מיקרי (ו) משחדינא ליה וכו': ומפדרינא ליה ומפייסינא ליה. מתקנן בסדר:

ה"ג

השולה דג מן הים. שולה כמו מגדיה כיון שיבש בו כסלע (ז) שעדיין הוא מפרכס ובשעה שמפרכס חזר והשליכו ליס חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה דתנן (שבת דף עג.) השומטו והמפשיטו גדי אבות מלאכות: הח

יומא חד שמעיה דקא גרים אמר שמואל מ) א השולה דג מן הים בשבת כיון שיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[ם] ב ובין סנפיריו אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[נ]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי היכי חיים בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ח) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבעין ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא להההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם (ט) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא [ב] דמן חברייא [א] והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה [ג] טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ה]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן כיון דחזינן דכל מילה לשום שמים לא אמרי ליה (ז) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי [ו] אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע להההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכווריי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומפייסינן ליה עד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה [ס] כל תנויי בנזיקין

18/06/2018

הגהות וציונים מ) בכת"י ובע"י הגירסא א"ל **איהו** ובין, וכ"ה ישר (דק"ס). וללשון ראשון ברש"י (ריש ד"ה יומא) לא גרסינן כלל תיבות "א"ל ולימא מר" אלא דריב"א עצמו סיים בה "ובין סנפיריו" וא"ל ר"א ולא סבר לה מר וכו' (ראש משביר, מנחת יהודה): נ] צ"ל **הן** (גליון): ג] צ"ל **אפיקא** (דפו"י): ד] צ"ל **גזור**, וכ"ה כהוגן בכת"י ובע"י דפו"ר (דק"ס): ה] [צ"ל **להו**] (גליון): ו] [צ"ל **ונשב**, וכן לקמן בסמוך וכן לקמן כה ע"ב וב"מ פה ע"ב איתא ונשב אמנם לפני רש"י היה הגירסא ונשא הלכך פי' רש"י הכא ונשא כמו ונשב] (גליון): ז] צ"ל **רבא** (מהרש"א) וכ"ה בע"י, ועי' מצפה איתן ובדק"ס: ח] יש להוסיף **חזר** והשליכו, וכ"ה בתוס' (מראה כהן): ט] תיבת "אין" נראה מיותר, וברש"י שבע"י מוקף למחיקה (דבש תמר): י] צ"ל עבדי **דבי נשיאה** (רש"ש), וכ"ה ברש"י שבע"י: כ] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל לפני **רבי** (ועי' מהרש"א בח"א): ל] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל **רב אשי**:

מסורת הש"ס עם הוספות

מ) שבת דף קז:, נ) [עי' פרש"י ותוס' חולין יב: ד"ה דמן ופרש"י שם לח: ד"ה ועילא], ג) [עי' רש"י שבת לח.], ד) [לקמן כה: ב"מ פה:], ה) ברכות כ. סנהדרין דף קו: ע"ש, ו) וע"ש עה., ז) מגילה טו. אבות פרק ו מ"ו, ח) שמואל ב' יב יז, ט) דף יב ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ליה לגריה כפנינן הוו יתבי: (ב) שם ולא יכשלו ביך בני אדם הוא ההוא דאמרת: (ג) שם מד זוזא זבן ביה מיטי ומסיק כו' מאי מייתי לך מבון דאמרת: (ד) שם לא אמרי ליה ולא מידי ושבקינן ליה: (ה) רש"י ד"ה והא לא כו' בהלייהו כדאמרינן לעיל ט) מאימתי מקבל רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה הס"ד: (ו) ד"ה כל ארצר החכמה שעט לא נעי מיקרי הס"ד ומ"ש מה"ד משמיענ ליה כוותי כי היכי דגמיר הס"ד: (ז) תוס' ד"ה השולה כו' שיבש בו כסלע אע"פ שעדיין הוא מפרכס ונשעה:

תורה אור השלם

א) וְהָיָה אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נֶעֶשְׂתָה לִשְׁגָגָה וְעָשׂוּ כָּל הָעֵדָה פַּר בֶּן בָּקָר אֶחָד לְעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַיי וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפָּט וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת:

[במדבר טו, כד]

ליקוטי רש"י

השולה דג. שהיה ניצוד ועומד מצעוד יוסי. כסלע. כרומח סלע. חייב. משום נטילת נשמה דמו לא חי [שבת קז:]. ובין סנפיריו. אלו כנפיס שאינו נאכס [ויקרא יא, ט]. אלו כנפיס שאינו נאכס על פני המיס [נדה נא:]. נגהה. שהה ר' יוסי והיו סבורין שיניח להס לאכס. קא מצערת לברייתא. מפני שאת יפה ויולר תוקף עליהס, שובי לעפרך. פש חד זוזא. דמו לא נריך למעסוקי יתוס ויתומה [רש"י שבע"י]. בצנורא דדשא. תור שנמפתן ויל הלאת סוגב בו [כתובות סז:]. זעירא דמן חבריא. לעיל בישיבה ולי נראה לאוסעינן זעירא היה נקרא דמן חבריא שמצוי בישיבה [חולין לא.]. טרוטות. לכוש ונמקוש אחר מפרש מרוטות לשון עגולות בית מושב שלהן [שבת לא.]. פירא. שוחה [עירובין כו.]. פירא דכווריי. נריכה עשויה לגדל דגיס ונלע"ז ניכר [קידושין עב.].

רבינו חננאל

אבין שמע לרב אשי דתני אמר שמואל השולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב. א"ל איהו ובין סנפיריו. א"ל רב אשי הני דבי ר' יוסי איגון א"ל אנא הוא א"ל רב אשי ואמאי שבקת לר' יוסי דמן יוקרת רבך א"ל גברא דלא חס אבריה ואברתיה עלי דידי חייס. בריה וברתיה מאי היא כו'. כלבא. אוצר: ר' יהודה **נשיאה גזר תעניתא** ולא אתא מיטרא. אמר משמואל הרמתי שאמר הלא קציר חטים היום כו' וכיון שקרא בא המטר הגיע שפלות הדור ליהודה בן גמליאל שהוא פרנס הדור וצועק ואינו נענה. **אוי לו לדור הנתקע לכך** אוי מי שעלתה בימיו צרה ואין מי שראוי להתפלל ולהשיב חימה. חלש דעתיה [דר"י נשיאה] ואתא מיטרא. **דבי נשיאה גזר תענית** ולא אודועינהו לר' יוחנן ולר"ש בן לקיש לצפרא אודיעינהו אמר ר"ל לא קבלנו עלינו מאתמול. א"ר יוחנן ניתיב בתעניתא דאנן בתרייהו גרירינן. **דבי נשיאה גזור תעניתא** בעו רחמי ולא אתא מיטרא. תנא להו והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. משל לכלה בזמן שעיניה יפין אין הגוף צריך בדיקה כו' כלומר פרנסי הדור הוא דלא מעלי. **רבי אילפי ירד לפני התיבה** לפני ר' אמי [ב] אמר משיב הרוח אתא זיקא אמר מוריד הגשם אתא מטרא אמרי ליה מאי עובדך אמר להו בקיפא פי' בכפר דחוק דאירנא וטרחנא ומייתינא קדושא ואבדלתא ומפקנא להו ידי חובתייהו. **וכן ההוא שליחא דצבורא** דנחית קמי דרבא ושאלוהו ואמר מקרי ינוקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי ואית לי פירא (דסורי) דכווריי דמפרנסנא מיניה כל מאן דפשע משחדינא ליה בהו עד דקרי: ל) **בימי רב יהודה מצלו ואתי מטרא.** אמרי אי משום תורה כלהו תנויי בנזיקין הוה ואנן מתנינן טובא. וכי הוה רב יהודה מטי להאשה שכובשת ירק בקדרה. ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן זו היא משנה בעוקצין פ"ב. הוה א' הויה דרב ושמואל קא חזינא הכא כלומר זו קושיא גדולה היא ואנן האידנא מתנינן י"ג מתיבתא בעוקצין אלא מה יעשו פרנסי גדולי הדור שאין דורן יפה:

חשק שלמה על רבינו חננאל

מ) נראה לע"ל מאמרו ליה והא בימי רב יהודה מצלו ומאי מטרא לאו משום תורה וכו' כנ"ל.

עין משפט נר מצוה

כט א ב מיי' פי"ח מהל' שבת הל' ו סמג לאוין סה:

הוא, **יֵאָסֵף שֶׁלֹּא בִּזְמַנּוֹ** - שבני יפטר קודם זמנו מן העולם, ואכן כך היה, שנפטר בנו של רבי יוסי קודם זמנו[יט].

מוסיפה הגמרא ומבררת, **בְּרַתֵּיהּ מַאי הֲוָיא** - מה היה המעשה בו לא ריחם רבי יוסי על בתו. מבארת הגמרא, **הֲוָיָא לֵיהּ בְּרַתָּא בַּעֲלַת יוֹפִי** - היתה לו לרבי יוסי בת שהיתה יפת תואר, **יוֹמָא חַד** - יום אחד, **חֲזָיָא לְהַהוּא גַּבְרָא** - ראה רבי יוסי אדם אחד, **דַּהֲוָה כַּרְיָא בְּהוּצָא וְקָא חָזֵי לָהּ** - שהיה סותר את גדר העצים כדי להסתכל על בתו דרך הנקב. **אָמַר לוֹ** - שאל אותו רבי יוסי, **מַאי הַאי** - על מה אתה מעיין ומסתכל כאן דרך הנקב. **אָמַר לֵיהּ** - השיב אותו אדם לרבי יוסי, **רַבִּי, אִם לְלוֹקְחָהּ** [-להינשא לה] **לֹא זָכִיתִי, אף לְרָאוֹתָהּ לֹא אֶזְכֶּה**, כלומר, אם לא זכיתי לשאת אותה לאשה, רוצה אני לכל הפחות לזכות ולראות את יופיה. לאחר אותו מעשה, פנה רבי יוסי אל בתו ו**אָמַר לָהּ, בִּתִּי**, מחמת יופייך, **קָא מְצַעֲרַתְּ לְהוּ לְבָרְיָתָא** - את גורמת צער לבריות שרוצים להינשא לך ולכל הפחות לראותך, ולא עוד, אלא שהם נכשלים להסתכל עליך באיסור[כ], וכיון שכך, **שׁוּבִי לַעֲפָרֵיךְ** - מוטב שתמותי קודם זמנך[כא], **וְאַל יִכָּשְׁלוּ בִיךְ** [-בך] **בְּנֵי אָדָם**[כב].

הגמרא מוסיפה ומביאה מעשה נוסף המורה על גדלותו של רבי יוסי דמן יוקרת:

מספרת הגמרא, **הֲוָיָא לֵיהּ** לרבי יוסי **הַהוּא חַמָּרָא**[כג] - היה לו אתון אחת, **דַּהֲווּ אָגְרֵי לָהּ** - שכאשר היו שוכרים אותה אנשים לעשות עמה מלאכה, **כָּל יוֹמָא לְאוּרְתָּא** - כל יום לעת ערב, **הֲווּ מְשַׁדְּרֵי לָהּ אַגְרָהּ אַגַּבָּהּ** - היו שולחים לרבי יוסי את דמי השכירות על גבה של האתון, **וְאָתְיָא לְבֵי מָרָהּ** - והאתון היתה הולכת מהשוכרים חזרה לבית בעליה עם התשלום על גבה, **וְאִי טָפוּ לָהּ אוֹ בָּצְרֵי לָהּ** - ואם היו מוסיפים על דמי השכירות או פוחתים ממנו, **לָא אָתְיָא** - לא היתה האתון הולכת חזרה מהשוכרים אל רבי יוסי. **יוֹמָא חַד** - יום אחד, כאשר שלחו השוכרים את האתון לביתו של רבי יוסי, **אֵינְשׁוּ זוּגָא דְּסַנְדְּלֵי עֲלָהּ** - שכחו על גבה של האתון זוג סנדלים, **וְלָא אָזְלָה עַד דְּשַׁקְלוּנְהוּ מִינָּהּ** - ולא הלכה האתון עד שלקחו את הסנדלים מעליה, **וַהֲדַר אָזְלָה** - ורק לאחר מכן הלכה האתון ושבה לבית בעליה.

הגמרא מוסיפה ומביאה מעשה המורה על גדלותו של אחד החכמים:

אָזְלָה אִישׁ בִּירְתָּא[כד], **כַּד הֲווּ חָזוּ לֵיהּ גַּבָּאֵי צְדָקָה** - כאשר היו רואים אותו גבאי הצדקה, **הֲווּ מִתְחַבְּאִים מִפָּנָיו**, משום שמנהגו היה **דְּכָל מַאי דַּהֲוָה גַּבֵּיהּ, יָהֵיב לְהוּ** - שכל ממון שהיה עמו היה נותן להם עבור העניים, והם לא רצו לקחת ממנו את כל ממונו בכל פעם. **יוֹמָא חַד** - יום אחד, **הֲוָה סָלֵיק לְשׁוּקָא** - היה אלעזר איש בירתא עולה לשוק, **לְמֵיזְבַּן נְדוּנְיָא לִבְרַתֵּיהּ** - כדי לקנות נדוניה עבור נישואי בתו, **חֲזִיוּהוּ גַּבָּאֵי צְדָקָה** - ראוהו גבאי הצדקה, וכמנהגם, **טָשׁוּ מִינֵּיהּ** - התחבאו מפניו. אך כשהבחין אלעזר איש בירתא שגבאי הצדקה מתחבאים מפניו, **אָזַל וְרָהַט בַּתְרַיְיהוּ** - הלך ורץ אחריהם. כשהשיגם, **אָמַר לְהוּ** - לגבאי הצדקה, **אַשְׁבַּעְתִּיכוּ** - משביע אני אתכם שתאמרו לי **בְּמַאי עַסְקִיתוּ** - במה אתם עוסקים, כלומר, עבור איזו מצוה אתם אוספים ממון כעת. **אָמְרוּ לֵיהּ** - השיבו לו הגבאים, עסוקים אנו כעת **בְּנִישׂוּאֵי יָתוֹם וְיָתוֹמָה**, להשיאם זה לזו. **אָמַר לָהֶן** אלעזר איש בירתא לגבאי הצדקה, **הָעֲבוֹדָה** - נשבע **אֲנִי, שֶׁהֵן קוֹדְמִין לְבִתִּי** - שצרכי נישואי היתום והיתומה קודמים לצרכי נישואי בתי. **שָׁקַל כָּל דַּהֲוָה בַּהֲדֵיהּ** - לקח אלעזר איש בירתא את כל הממון שהיה עמו לצורך נדוניית בתו, **וְיָהַב לְהוּ** - ונתנו לגבאי הצדקה. אולם **פָּשׁ לֵיהּ חַד זוּזָא** - עדיין נשאר בידו זוז אחד, שהם לא היו צריכים לצורך נישואי היתום והיתומה[כה], הלך אלעזר איש בירתא, **זָבַן לֵיהּ חִטֵּי** - קנה לעצמו חטים באותו הזוז[כו], **וְאַפִּיק שַׁדְיֵיהּ בְּאַכְלְבָא** - והעלן לביתו והכניסן לאוצר של החטים. **אֲתַאי דְּבִיתְהוּ** - באה אשתו של אלעזר איש בירתא, **וְאָמְרָה לָהּ לְבַרְתֵּיהּ** - ושאלה את בתה, **מַאי אַיְיתֵי אֲבוּךְ** - מה הביא אביך מן השוק. **אָמְרָה לָהּ** - השיבה לה בתה, **כָּל מַה דְּאַיְיתֵי בְּאַכְלְבָא שְׁדִיתֵיהּ** - כל מה שהביא אבא מן השוק הניח באוצר של החטים. **אָתְיָא לְמִיפְתַּח בָּבָא דְּאַכְלְבָא** - באה אשתו של אלעזר איש בירתא לפתוח את דלת האוצר כדי לראות מה קנה בעלה, **חֲזַת אַכְלְבָא דְּמַלְיָא חִטֵּי** - וראתה שהאוצר כולו מלא חטים, **וְקָא נָפְקָא בְּצִינּוֹרָא דְּדָשָׁא** - ויצאו החטים בחור שבמפתן הדלת, שבו הציר התחתון של הדלת מסתובב[כז], מחמת ריבוי החטים שהיו באוצר, **וְלָא מִיפְתַּח בָּבָא מֵחִטֵּי** - ואף עיכבו החטים את פתיחת דלת האוצר[כח]. **אָזְלָא בְּרַתֵּיהּ לְבֵי מִדְרָשָׁא** - הלכה בתו של אלעזר איש בירתא לבית המדרש, **וְאָמְרָה לֵיהּ** לאביה, **בָּא וּרְאֵה מֶה עָשָׂה לָךְ אוֹהֲבְךָ** [-הקדוש ברוך הוא], שממעט חטים שהבאת מן השוק אירע בהן נס והתמלא כל האוצר בחטים. **אָמַר לָהּ** אביה, **הָעֲבוֹדָה** - נשבע אני, **הֲרֵי הֵן** [-חטים אלו] **כְּהֶקְדֵּשׁ עָלַיִךְ**, כלומר, אסורים הן עליך בהנאה כשם שיש איסור ליהנות מהקדש[כט], **וְאֵין לָךְ בָּהֶן חלק אֶלָּא כְּאֶחָד מֵעֲנִיֵּי יִשְׂרָאֵל** המתפרנס מן הצדקה, משום שאסור לאדם ליהנות ממעשה נסים[ל].

★

יט. **במעשה** שמובא בגמרא בסמוך עם בתו של רבי יוסי דמן יוקרת, גירסת הגמרא בסוף המעשה 'וכן הות לה' [וכעין זה הגיה הב"ח שם (אות ג) שיש לגרוס 'וכן הוה'], אולם כאן אין לגרוס 'וכן הות ליה', כיון שכדי לקיים את דברי רבי יוסי לא היה צריך שימות בנו מיד, אלא די בכך שייענש שיתקצרו ימיו אפילו ביום אחד, ובאופן זה לא ניכר שהמיתה היתה מחמת דבריו, כמו שניכר בסמוך במעשה עם בתו ששם היא מתה מיד, כדי שלא יוסיפו בני אדם להיכשל בה, שבזה אכן שייך לגרוס בסוף המעשה 'וכן הות ליה'. עיון יעקב (ד"ה יפקפ).

כ. **כך** הוסיף המהרש"א (ח"ג, ד"ה קמלערפ).

כא. **וקללה** זו היתה שלא כהוגן, כיון שהיה לו לקללה שתחזור לשחרוריתה, כלומר שיסתלק ממנה יופיה וממילא לא תצער ולא תכשיל בני אדם. ועוד, שאין לקלל אדם שימות כמו שמצינו לגבי אברהם ושרה [שבשעה שירדו למצרים וחשש אברהם שתילקח לבית פרעה, לא התפלל עליה אברהם שתמות כדי שלא יכשלו בה]. מהרש"א (שם). אמנם הבן יהוידע (ד"ה קפ) כתב, שרבי יוסי לא קילל את בתו שתתכער, מפני שלא רצה לבקש שינוי של הטבע, וכמו שכעס על בנו שהטריח את בוראו לשנות מדרך הטבע ולהצמיח תאנים קודם זמנן, ולכך קיללה שתמות, כיון שמיתה שלא בזמנה אינה שינוי הטבע כל כך, כיון שסוף כל אדם למות.

כב. **הב"ח** (אות ג) הוסיף 'וכן הוה' וכן סובר העיון יעקב (שם) שיש לגרוס 'וכן הות לה'. וראה בהערה לעיל מה שהובא בשם העיון יעקב, שקללה זו שתמות בתו היתה כוונתו שתמות מיד כדי שלא יכשלו בה, ועל ידי כך שמתה מיד, היה ניכר שמתה מחמת קללתו.

כג. **בדקדוקי** סופרים (אומיות ה-ו) הביא שיש גירסאות שכל המשך הגמרא כתוב בלשון זכר. אולם ראה עוד שם (אות ה) שיש כתבי יד שגרסו כאן 'הויא ליה ההיא חמרתא', דהיינו, אתון, ולפי גירסא זו אכן יש לגרוס את המשך הגמרא בלשון נקבה כפי שהוא לפנינו, ולפי גירסא זו גם ביארנו כאן.

כד. **בענף** יוסף (על העין יעקב, ד"ה אליעזר) כתב, שהוא רבי אליעזר איש ברתותא המובא במשניות אבות (פ"ג מ"ז) שהיה אומר 'תן לו משלו שאתה ושלך שלו', רק מכיון שכאן הוא עדיין לא נסמך, לא נקרא בתואר 'רבי'. אמנם בגבורות ארי (ד"ה הוו) כתב, שמשמע שאליעזר איש ברתותא היה בזמן האמוראים, ומה שעבר על תקנת אושא (כתובות נ.) שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, הוא משום שסבר כרבי אליעזר (ערכין כח.) החולק על תקנת אושא. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

כה. **רש"י** על העין יעקב (ד"ה פפ).

כו. **לאחר** שאלעזר איש בירתא נתן כמעט את כל המעות לגבאי הצדקה, ולא נשאר לו רק זוז אחד, הוא לא הלך לבית המדרש אלא קנה באותו הזוז חטים, כיון שהיה צריך את החטים לצורך סעודת הנישואין, והראה בזה ששם בטחונו בה' שבודאי ימציא לו מעות לנדוניית בתו. בן יהוידע (ד"ה מזל).

כז. **רש"י** (כתובות סז: ד"ה לינורפ).

כח. **מה** שנעשה נס כזה שהתמלא האוצר בחטים עד שלא היה מקום אפילו בשיעור אצבע, הוא מידה כנגד מידה, שמחמת שנתן להם את כל הוצאות הנישואין ולא הוצרכו יותר לגבות מאנשים אחרים, שהרי לקחו את כל המעות שהיו לו ונותר בידו זוז אחד שלא היו צריכים לו, לכך התברך בשפע שהתמלא כל האוצר ללא שום חלל. בן יהוידע (ד"ה מזייה).

כט. **אמנם** לשונו של אלעזר איש בירתא היתה 'הרי הן הקדש עליך', אבל כוונתו היא שממון זה יהיה הקדש צדקה לעניים, וכדברי הגר"א בהגהותיו (יו"ד סי' רנח אות ג), שסוגייתנו היא המקור לדברי השלחן ערוך (שם סי' רנה ס"ק) שהאומר בזמן הזה 'סלע זה יהיה הקדש' כוונתו שיהיה צדקה לעניים. יעב"ץ (ד"ה הרי). וראה בילקוט ביאורים שהובאו דברי הרשב"ש (שו"ת, סי' שפח) שכתב שגירסת אביו הרשב"ץ בסוגייתנו היתה 'הרי הם הקדש לשמים', והוכיח על פי גירסתו, שבזמן הזה שאין בית המקדש, סתם הקדש הוא לצורך עניים, ואפילו באופן שאומר 'לשמים', כוונתו שיהיה הקדש צדקה לעניים.

ל. **רש"י** (ד"ה מלפ). והקשה העיון יעקב (ד"ה כמחד), אם כדברי רש"י שאסור ליהנות

יומא חד שמעיה. רב מתי לרבי יוסי בר חנין, ל"ק יומא חד שמעיה רבי יוסי בר חנין לרב מתי דקא גרים חמר שמואל השולה דג מן היס בשבת כיון דיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[ב] ובין סנפיריו אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[ג]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חם עלי דידי היכי חיים בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ד) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבען ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא להההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפרך ואל יכשלו ביך בני אדם (ה) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא (ו) דמן חברייא (א) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה (ז) טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ה]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן כיון דחזינן דכל מיליה לשום שמים לא אמרי ליה (ח) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי (ט) אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע להההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכווריי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומסדרינן ליה ומפייסינן ליה עד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה (ט) כל תנויי בנזיקין

השולה דג מן הים. שולה כמו מגביה כיון שיבש בו כסלע (ז) שעליין הוא מפרכס ובשעה שמפרכס חזר והשליכו ליס חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה תנן (שבת דף עג.) השוחטו והמפשיטו גבי מלאכות:

יומא חד שמעיה דקא גרים אמר שמואל (ט) א**השולה** דג מן הים בשבת כיון שיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[ב] ובין סנפיריו אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[ג]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חם עלי דידי היכי חיים בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ד) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבען ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא להההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפרך ואל יכשלו ביך בני אדם (ה) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא (ו) דמן חברייא (א) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה (ז) טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ה]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן כיון דחזינן דכל מיליה לשום שמים לא אמרי ליה (ח) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי (ט) אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע להההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכווריי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומסדרינן ליה ומפייסינן ליה עד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה (ט) כל תנויי בנזיקין

א) שבת דף קו:, ב) [עי' פרש"י ותוס' מולין יב: ד"ה דמן ופרש"י שם לח. ד"ה זעירא], ג) [עי' רש"י שבת לח.], ד) [לקמן כה: ב"מ פה:], ה) ברכות כ. סנהדרין דף קו: ע"ש, ו) וע"ש עה., ז) מגילה טו. אבות פרק ו מ"ו, ח) שמואל ג' יב יז, ט) דף יב ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ליה לגריה כפנינן הוו יתבי: (ב) שם ומל יכשלו ביך בני מדס וכן הוה הויא ליה ההוא חמרא: (ג) שם מד זוזא זבן ביה חיטי ואסיק כו' מאי מייתי לך מבון חמרה: (ד) שם לח אמרי ליה ולא מידי ושבקינן ליה: (ה) רש"י ד"ה והם לח בהדייהו כדאמרינן לעיל ט) מאימתי מקבל רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה הס"ד: (ו) ד"ה כל מתן דפשע דלא בעי מיקרי הס"ד ומ"ש מה"ד מסחדינא ליה כוורי כי היכי דגמיר הס"ד: (ז) תוס' ד"ה השולה כו' שבת דג כסלע אע"פ שעדיין הוא מפרכס ונשנה:

תורה אור השלם

א) וְהָיָה אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נֶעֶשְׂתָה לִשְׁגָגָה וְעָשׂוּ כָּל הָעֵדָה פַּר בֶּן בָּקָר אֶחָד לְעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַיי וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפָּט וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת:

[במדבר טו, כד]

רבינו גרשום

שיבש בו כסלע חייב משום צידה ומשום נטילת נשמה: **אמר ליה** ר' יוסי בר ר' אבין **ובין סנפיריו** א"ל רב יוסף [ל] הא בין סנפיריו ר' יוסי היא. **כלבא** גורן. **משמואל הרמתי** שהיה מבקש ומביא מטר אפי' בימי קציר חטים דכתיב הלא קציר חטים וגו': **בתרייהו דבי נשיאה אזלינן** וכי קבילו אינהו הוי כמו קבילו אנו. **מעיני העדה** עיקר העדה הייינו דבי נשיאה. **קוסא** אתרא. **דחיקא.** בני אדם דחוקים:

הגהות וציונים

ח] בכת"י ובע"י הגירסא א"ל **איהו** ובין, וכ"ה ישר (דק"ס). וללשון ראשון ברש"י (ריש ד"ה יומא) לא גרסינן כלל תיבות "א"ל ולימא מר" אלא דריב"א עצמו סיים בה "ובין סנפיריו" וא"ל ר"א ולא סבר לה מר וכו' (ראש משביר, מנחת יהודה): כ] צ"ל **הן** (גליון): ג] צ"ל **אפיקא** (דפו"י): ד] צ"ל **גזור**, וכ"ה כהוגן בכת"י ובע"י דפו"ר (דק"ס): ה] [צ"ל **לההו**] (גליון): ו] [צ"ל **ונשב**, וכן לקמן בסמוך וכן לקמן כה ע"ב וב"מ פה ע"ב איתא ונשב אמנם לפני רש"י היה הגירסא ונשא הלכך פי' רש"י הכא ונשא כמו ונשב] (גליון): ז] צ"ל **רבא** (מהרש"א) וכ"ה בע"י, ועי' מצפה איתן ובדק"ס: ח] יש להוסיף **חזר** והשליכו, וכ"ה בתוס' (מראה כהן): ט] תיבת "אין" נראה מיותר, וברש"י שבע"י מוקף למחיקה (דבש תמר): י] צ"ל עבדי **דבי נשיאה** (רש"ש), וכ"ה ברש"י שבע"י: כ] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל לפני **רבי** (ועי' מהרש"א בח"א): ל] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל רב **אשי**:

עין משפט נר מצוה

כט א ב מיי' פי"ח מהל' שבת הל' ו סמג לאוין סה:

משנת ראשונים

שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם. בהיות החסידים הקדושים מדביקים מחשבתם בעליונים, כל דבר שמחשבין עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע. והוא שאמרו (ב"ב עה.) נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. וכתוב בתענית (כד.) בההיא ברתא תובי לעפרך, וכן היה. ומה שאמרו (חגיגה ה:) כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או מיתה או עוני.

[איגרת הקודש לרמב"ן פרק ה]

חלש דעתיה ואתא מיטרא. ההכנעה מעקרי התשובה, ואז תפלתו מקובלת והקב"ה חושש על צערו וממלא שאלתו. וכן אמרו רז"ל (תענית כד.) על הצדיק המצטער חלש דעתיה ואתא מטרא, אכסיף ואתא מטרא

[רבינו בחיי, במדבר טז כב]

תנא להו אושעיא זעירא דמן חברייא. שם מקום כדאמרינן בבראשית רבה אבימי חבריא מבקר בישיא הוה.

[תוספות, חולין יב:]

והערוך פירש זעירא מפני שיש אושעיא רבה, כי אתא רב אושעיא מנהרדעא ורב אושעיא בזמן רבא.

[ספר יוחסין מאמר שני]

והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. הצבור חייבים להשתדל על כל דבר שיהא להם מנהיג חכם וחשוב שכל מעשי הדור ועניניו נגררים אחר מדותיו כמו שאמרו תענית כ"ד א' עיני העדה כל כלה שעיניה יפות וכו', כך בזמן שהמנהיג צדיק כל מעשי הדור מתוקנים ניסים וניסי ניסים נעשה להם תמיד וההפך בהפך.

[מאירי, יומא לט.]

דבשני דרב יהודה כל תנויי בנזיקין. לא היו מרבין להעמיק ולדרוש ולהקשות אלא בסדר נזיקין בלבד מפני מעשים הבאים לפניהם בכל יום, אבל בשאר סדרים לא היה איכפת לן להעמיק אלא לישב את המשנה ולסדר שמועות שנאמרו מפני האמוראין בלבד, ואנן קא מתנינן ש"ס, אנו מרבין לדרוש ולהעמיק בכל ששה סדרים.

[יד רמה, סנהדרין קו:]

הגמרא חוזרת להביא כמה מעשים שאירעו בענין תפלת החכמים על הגשמים:

רַבִּי יְהוּדָה נְשִׂיאָה בנו של רבן גמליאל בן רבי, **גָּזַר תַּעֲנִיתָא** - גזר תענית צבור על עצירת גשמים, **בָּעֵי רַחֲמֵי** - התפלל וביקש רחמים על הגשמים, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר. כיון שראה רבי יהודה נשיאה שלא נתקבלה תפילתו, **אָמַר**, בא וראה **כַּמָּה אִיכָּא מִשְׁמוּאֵל הָרָמָתִי לְיהוּדָה בֶּן גַּמְלִיאֵל** - כמה גדול ההבדל בין שמואל הנביא[א] ליהודה בן רבן גמליאל [על עצמו אמר כן]. שכאשר שמואל הנביא לבדו ביקש על הגשמים ענהו ה' וירדו גשמים מיד, על אף שאותו היום לא היה זמן של ירידת הגשמים אלא זמן הקציר, ועוד, שסימן קללה הוא אם יורדים גשמים בתקופה זו של הקציר[ב], כמו שכתוב (שמואל א' יב יז-יח) 'הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם וגו', וַיִּקְרָא שְׁמוּאֵל אֶל ה' וַיִּתֵּן ה' קֹלֹת וּמָטָר בַּיּוֹם הַהוּא'[ג], ואילו אני שכל ישראל באו והטילו עלי לבקש רחמים על הגשמים, ואני צווח וצועק אל ה' ולא נעניתי[ד], **אוֹי לוֹ לַדּוֹר שֶׁכֵּן נִתְקַע** - שנתמנה עליו נשיא כזה שאין תפילותיו נענות[ה], **וְאוֹי לוֹ לְמִי שֶׁעָלְתָה בְיָמָיו כָּךְ** - וכמו כן, אוי לו לנשיא שכך אירע בימיו שאין תפילתו נענית[ו]. ומתוך כך **חָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ** - חלשה דעתו של רבי יהודה נשיאה והצטער, **וַאֲתָא מִיטְרָא** - וירדו גשמים מחמת צער זה.

הגמרא מביאה מעשה נוסף:

דְּבֵי נְשִׂיאָה גָּזַר תַּעֲנִיתָא - בבית הנשיא גזרו תענית על עצירת גשמים, **וְלָא אוֹדְעִינְהוּ** - אולם לא הודיעו על כך **לְרַבִּי יוֹחָנָן וְלֵרִישׁ לָקִישׁ** מהיום הקודם ליום התענית, אולם **לְצַפְּרָא אוֹדְעִינְהוּ** - בבוקר יום התענית הודיעו להם שאותו היום נקבע ליום צום. **אָמַר לֵיהּ** [-שאל] **רֵישׁ לָקִישׁ לְרַבִּי יוֹחָנָן, דָּא לָא קַבִּילְנָא עֲלָן מֵאוֹרְתָא** - הרי לא קיבלנו עלינו את התענית מאמש יחד עם בית הנשיא, ואם כן, שמא אין עלינו חיוב תענית [כמבואר לעיל (יב.)][ז]. **אָמַר לֵיהּ** - השיב רבי יוחנן לריש לקיש, **אֲנַן בַּתְרֵיהוּ גְּרְרִינַן** - אנו נגררים ונמשכים אחרי בית הנשיא, וכיון שבבית הנשיא גזרו תענית וקיבלו עליהם כבר מאתמול, הרי זה כמי שאף אנו קיבלנו עלינו את התענית מאתמול[ח].

הגמרא מביאה מעשה נוסף בענין תענית שגזרו בבית הנשיא על עצירת הגשמים:

דְּבֵי נְשִׂיאָה גָּזַר תַּעֲנִיתָא - בבית הנשיא גזרו תענית על עצירת גשמים, ואף שהתענו והתפללו לא ענה ה' לתפילתם, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר. **תָּנָא לְהוּ** - שנה להם ברייתא, **אוֹשַׁעְיָא** שהיה **זְעִירָא דְּמִן חַבְרַיָּיא** - הצעיר שבישיבה[ט], נאמר בתורה לגבי חטאת הציבור ששגגו ועבדו עבודה זרה (במדבר טו כד), 'וְהָיָה **אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נֶעֶשְׂתָה לִשְׁגָגָה** וְעָשׂוּ כָל הָעֵדָה פַּר בֶּן בָּקָר אֶחָד לְעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַה' וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפָּט וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּת', ולשון 'עיני העדה' שנאמר בפסוק, היינו זקני העדה שמאירים את עיני העם. וביארו חכמים את לשון הפסוק בדרך זו, **מָשָׁל** למה הדבר דומה, **לְכַלָּה שֶׁהִיא** עדיין **בְּבֵית אָבִיהָ**, ואין מכירים בה אם כולה יפה היא או לא, **כָּל זְמַן שֶׁעֵינֶיהָ יָפוֹת אֵין כָּל גּוּפָהּ צְרִיכָה בְּדִיקָה**, אלא ודאי כל גופה יפה הוא. אך אם **עֵינֶיהָ מְרוּטוֹת** [-רכות[מ]], כלומר, אם עיניה אינן יפות, **כָּל גּוּפָהּ צְרִיכָה בְּדִיקָה**, משום שעיני האדם מוכיחים על כולו[מא]. והנמשל הוא, אם עיני הדור שהם זקני וראשי העדה חטאו, יש לבדוק את מעשיהם של פשוטי העם, שודאי רעים הם ומחמת כן נכשלו זקני וראשי העדה. וכמו כן בענין הגשמים, כאשר אין תפילת זקני העדה נענית, יש לבדוק את מעשיהם של פשוטי העדה, שודאי רעים הם ומחמת כן לא נענתה תפילתם על הגשמים. והיתה כוונתו של אושעיא במשל זה להוכיח את אנשי בית הנשיא שהם עיני העדה, שכיון שהם רשעים צריכים פשוטי העם לבדוק את מעשיהם, ומפני מעשיהם הרעים של עיני העדה ופשוטי העם עדיין לא בדקו ותיקנו מעשיהם, לא נענתה תפילתם[מב]. כיון ששמעו בבית הנשיא את דבריו, **אָתוּ עַבְדֵיהּ** - באו עבדי הנשיא, **וְרָמוּ לֵיהּ סוּדָרָא בְּצַוָּארֵיהּ**

ממעשי נסים, מדוע אלעזר איש בירתא התיר לבתו ליהנות מהחטים כאחד מעניי ישראל, הלא אסור כלל ליהנות מהן. ועל כן ביאר, שאלעזר איש בירתא לא רצה לקבל את שכרו על מצוותיו בעולם הזה, ולכן התיר לה ליהנות מהחטים רק בשיעור מועט שראוי לעני, או שאם יצטרך להשיא בתו ולא יהיה לו מנין להשיאה, יוכל ליהנות מחטים אלו כדי להשיאה. אמנם הבן יהוידע (ד"ה העמודה) ביאר כרש"י, והוסיף, שמה שאלעזר איש בירתא התיר לבתו לקחת מהחטים כאחד העניים, היינו שתיקח מהן מעט בשיעור זוז, ששיעור זה אינו נס אלא שיעור מה שקנה בזוז שנותר לו לאחר נתינת הצדקה. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

לא. שמואל הנביא היה נקרא גם 'שמואל הרמתי' כיון שהיה מתגורר במקום ששמו 'רמה', כמו שנאמר בשמואל (א' ז יז) 'ותשובתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט את ישראל'.

לב. רש"י על העין יעקב (ד"ה גיז).

לג. בקשה זו היתה כאשר שמואל הוכיח את בני ישראל על בקשתם להמליך עליהם מלך ולא די להם בהנהגת הקדוש ברוך הוא, ועל כן אמר להם שיראו את המופת שהוא יעשה כדי להוכיח להם שעשו מעשה רע בעיני ה', והוריד להם גשם בימי קציר חטים [ראה בספר שמואל (א' יב יז-כה)].

לד. רש"י (ד"ה לשמואל). והמהרש"א (א"ח, ד"ה הכא) דייק מלשונו, שכוונת רבי יהודה היתה, ששמואל התפלל לבדו על הגשמים ונענה, ואילו אני התפללתי בשליחות כל עם ישראל ואף על פי כן לא נעניתי. והתוספות (עין יעקב, ד"ה גיז) ביארו, שכוונת רבי יהודה נשיאה לומר, ששמואל הנביא התפלל על הגשמים שלא בעיתם ובאו, ואילו אני מתפלל על הגשמים בעיתם ולא באו. ועוד, שמואל נענה על אף שלא התענה, ואילו אני התעניתי ולא נעניתי.

לה. כתב המנחם משיב נפש (ד"ה אוי), שגירסת רש"י היא 'אוי לו לדור שנתקע בכך' וכמו הגירסא שבעין יעקב. וביאור כוונת רבי יהודה נשיאה היא, אוי לו לדור שהתמנה עליו נשיא כזה שאין תפילתו נענית, שתיבת 'נתקע' הוא לשון מינוי, וכמו שנאמר (ישעיה כב כג) 'ותקעתיו יתד' ותרגומו הוא 'ואמניניה אמרכל'.

לו. מה שרבי יהודה כפל את דבריו, הוא על פי דברי הגמרא בסמוך שיש את עיני העדה ויש את העדה עצמה, ולכך אמר רבי יהודה, אוי לה לעדה שמחמתה אין התפילה נענית, ואוי לו לעיני הדור שאין תפילתו נענית. מהרש"א (ד"ה ואוי).

לז. בגמרא לעיל נחלקו אמוראים בזמן קבלת תענית, שיטת שמואל היא שקבלת תענית היא בתפילת המנחה ביום שקודם התענית, ושיטת רב היא, שקבלת התענית אינה רק בתפילת המנחה אלא בכל זמן המנחה ביום שקודם התענית.

מדברי רבינו חננאל (ד"ה דני - הרמשון) משמע שהספק של ריש לקיש היה על עצם חיוב התענית. אולם הגבורות ארי (ד"ה הא) הוכיח מדברי הגמרא לעיל (יב:) שההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים, צריך להתענות כאנשי המקום שאליו הגיע, ואם כן, ריש לקיש ודאי ידע שהם חייבים להתענות, אולם הוא הסתפק ושאל את רבי יוחנן, האם דינם כדין ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים שאף שצריך להתענות אפשר לומר שאינו מתפלל עמהם את תפילת תענית, ואם כן גם אנחנו אף שאנו חייבים לצום, פטורים אנו מתפילת התענית כי לא קיבלנו על עצמנו מאתמול. עוד פירש, שאפשר שאם רבי יוחנן וריש לקיש לא ידעו על גזירת התענית, ודאי שהמון העם לא ידע על כך, וממילא סבר ריש לקיש שאפילו לצום אינם חייבים כיון שאין זה נחשב כמקום שרוב אנשי המקום מתענים. והשיב לו רבי יוחנן, ששניהם, וכל שכן שאר בני העיר, נגררים אחר בית הנשיא והרי הם כמי שקיבלו על עצמם את התענית.

לח. דין זה הוא רק בארץ ישראל שהיה להם נשיא וגזירתו מחייבת את כולם, אבל בחוץ לארץ שאין להם נשיא, כל אחד צריך לקבל על עצמו את התענית, ולכך, בחוץ לארץ אף תענית ציבור יש לה דין של תענית יחיד, ולא חלות עליה כל החומרות של תענית ציבור. ר"ן (יג: ד"ה קא) בשם הרמב"ן. וראה בילקוט ביאורים מה שהובא בענין זה בהרחבה.

לט. רש"י (ד"ה זעירא). וביאר, שחכם זה נקרא כך משום שהיה בישיבה עוד אושעיא אחר, והוא היה הצעיר מביניהם. ובחולין (לא. ד"ה זעירא) הוסיף רש"י, שנראה לו לפרש שהיה נקרא 'אושעיא זעירא', והוא היה 'דמן חבריא', כלומר, אחד מבני ישיבה. והתוספות (חולין יג: ד"ה דמן) כתבו, ש'חבריא' הוא שם מקום ונקרא על שם מקומו, וכמו שמצינו במדרש (ב"ר יג טז) שהיה חכם בשם 'אבימי מן חבריא'.

מ. רש"י (שבת נא. ד"ה מרוטות). אך בבכורות (מד. ד"ה מרוטות) פירש רש"י שהן עגולות, וכן כתב במוסף הערוך (ערך טרטוא) שטרוטות בלשון רומי היינו עגולות.

מא. אפשר לבאר שכוונת אושעיא היתה ליופי גשמי, וכוונתו היא שעיקר החן ניכר על ידי עינים יפות ולכן אין כל גופה צריך בדיקה. ואפשר שכוונתו ליופי רוחני, והיינו מי שיש לו עין טובה ולא עין רעה, אינו צריך בדיקה בשאר מידותיו מפני שודאי אדם טוב הוא, וכמו שמצינו (בראשית מד יד) שאליעזר עבד אברהם בדק את רבקה רק אם תשקה אותו ותוסיף מעצמה להשקות גם את גמליו, ועל ידי בדיקה זו היתה לו הוכחה שיש לה עין טובה והיא האשה שראויה להינשא ליצחק, ושוב אינה צריכה בדיקה בשאר מידותיה. עיון יעקב (ד"ה כל).

מב. אושעיא נקט בדבריו את הפסוק מחומש במדבר ולא הביא פסוק מוקדם יותר (ויקרא ד יג) 'ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו' שלכאורה גם דיבר באותו ענין, משום שלשון 'עיני הקהל ועשו' שבאותו הפסוק, נאמר על כלל ישראל שעשו בטעות בגלל העלמת הדין, וזה אכן כך היה ש'עדת ישראל' שנאמר בפסוק הם חכמי הסנהדרין שטעו בהוראת הדין [כמבואר בדברי רש"י על הפסוק]. אולם בפסוק זה שהביא אושעיא לשון 'עיני העדה' נאמר על עשיית החטא שכל העדה עשתה, ומזה יותר משמע שכל העדה הם בכלל עיני העדה, שאם עיני העדה נוהגים כראוי, ודאי ששאר העדה אינה צריכה בדיקה. מהרש"א (א"ח, ד"ה והיה).

יומא חד שמעיה. רב מתי לרבי יוסי בר חנין, ל"ק יומא חד שמעיה רבי יוסי בר חנין לרב מתי דקא גרים חמר שמואל השולה דג מן היס בשבת כיון דיבש בו כסלע, אע"פ שהוא מפרכס לאחר כן ובעוד שהוא מפרכס[ס] השליכו במיס, חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה דתנן (שבת דף עג.[1]) השוחטו כו', אמר ליה רבי יוסי ובין סנפיריו, דודאי לא חי, וכשאין מחוסר לידה עסקינן, כגון שלדו בתוך הפל והניחו במיס לחיות כדרך שעושין הדייגין: א"ל. רב מתי ולא סבר לה מר להאי ובין סנפיריו רבי יוסי בר חנין אמרה, כלומר מ"ט לא אמרת ליה משמיה, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם[ו]: סנפיריו. שפורח בהן: לא תנקטו לי בדעתייכו. אל תחשדוני שלא הבאתי לכם מזונות עד עכשיו: דמגאי. שטרחתי ואיחרתי: דהוה בריא בהוצא. שותר גדר העניס כדי להסתכל דרך הנקב: אמר ליה רבי יוסי מאי האי. מה אתה מעיין כאן: אינשו. שכחו: טשו מפניו. היו מתחבאים: העבודה. שבועה: ביתום ויתומה. לזווג זה לזו: אכלבא. שולר של חטיס: אוהבך. הקב"ה: אלא כאחד מעניי ישראל. משום למעשה נסיס הוא ושסור לחדס להנות ממעשה נסיס, כדאמר לעיל (דף כ:) ושס עושין לו נס מגכין לו מזכיותיו: רבי יהודה נשיאה. היה בנו של רבן גמליאל בר רבי: לשמואל הרמתי. שיורדין בשמיס בשבילו לכתיב[ז] הלא קליר חטיס היוס, ועכשיו בחין כל ישראל והטילו על ר' יהודה בן גמליאל לטוח וליכח למשגח ביה: שנתקע. תקוע: והא לא קבלינן מאתמול. בהלייהו (ה): גרידין. (גריינין) גרוסין ומשוכין אגו מחריהן, וכמי שקבלנו עליגו: זעירא דמן חבריא. לעיל שביבה, והאי דקרי ליה הכי משום לחושבית מחריגא הוה התס: מעיני העדה. זקניס, מאירי עיני העס: בזמן שעיניה יפות אין כל גופה וכו'. דודאי כל גופה יפה: אין עיניה יפות כו'. הואיל והנהו דבי נשיאה דהוו עיני העדה רשעים לית העס מין[ח] לריכין לבדוק מה מעשיהס, לכך לא משגחו בהו מן שמיס: אתו עבדי דריש גלותא[ט] וקא מצערו ליה. לחושבית: אמרו ליה בני מתא. לעבדי דבי נשיאה: מצער לן. מחרף ומגדף אותנו: נחית קמיה. לפני התיבה: נשא. כמו נשב: בקוסטא דחיקא. בכפר לחוק שיש בו עניות ביותר: פירא דכווריי. מחילות של דגיס: כל מאן דפשע. לא בעי מיקרי (ו) משחדינא ליה כו': ומפדרינא ליה. מתקנן כסדר: ה"ג

השולה דג מן הים. שולה כמו מגביה כיון שיבש בו כסלע (ז) שעדיין הוא מפרכס ובשעה שמפרכס חזר והשליכו לים חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה תנן (שבת דף עג.) השוחטו והמפשיטו גבי מצות מלאכות:

יומא חד שמעיה דקא גרים אמר שמואל[מ] א**השולה** דג מן הים בשבת כיון שיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[מא] ב**ובין סנפיריו** אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[ג]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי היכי חייס בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ד) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבען ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא להההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפרך ואל יכשלו ביך בני אדם (ג) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא (ג) דמן חברייא (א) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה (ג) טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ס]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן ביון דחזינן דכל מיליה לשום שמים לא אמרי ליה (ז) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי (ז) אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע להההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכווריי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומסדרינן ליה ועד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה[ט] כל תנויי בנזיקין

ס) שבת דף קו:, ג) [עי' פרש"י ותוס' מולין יב: ד"ה דמן ופרש"י שם לא. ד"ה זעירא], ג) [עי' רש"י שבת לא.], ד) [לקמן כה: ב"מ פה:], ה) ברכות כ. סנהדרין דף קו: ע"ש, ו) וע"ש עה., ז) מגילה טו. אבות פרק ו מ"ו, ח) שמואל ג' יב יז, ט) דף יב ע"א.

(מ) גמ' ליה לגריה כפנינן הוו יתבי: (ג) שם ומל יכשלו ביך בני מדס וכן הוה הויא ליה ההוא חמרא: (ג) שם מד זוזא זבן ביה חיטי ומסיק כו' מאי מיימי לך מבוך חמרה: (ד) שם לא אמרי ליה ולא מידי ומבקינן ליה: (ה) רש"י ד"ה והא לא כו' בהלייהו כדאמרינן לעיל ט) מאימתי מקבל רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה הס"ד: (ו) ד"ה כל מאן דפשע לית בעי מיקרי הס"ד ומ"ש מה"ד משחדינא ליה כוורי כי היכי דגמיר הס"ד: (ז) תוס' ד"ה השולה כו' שיבש בו כסלע אע"פ שעדיין הוא מפרכס ונשנה:

א) וְהָיָה אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נֶעֱשְׂתָה לִשְׁגָגָה וְעָשׂוּ כָּל הָעֵדָה פַּר בֶּן בָּקָר אֶחָד לְעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַיי וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפָּט וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת:
[במדבר טו, כד]

שיבש בו כסלע חייב משום צידה ומשום נטילת נשמה: אמר ליה ר' יוסי בר ר' אבין ובין סנפיריו א"ל רב יוסף [ל] הא בין סנפיריו [18/06/2018 אהה] היא. כלבא גורן. משמואל הרמתי שהיה מבקש ומביא מטר אפי' בימי קציר חטים דכתיב הלא קציר חטים וגו': בתרייהו דבי נשיאה אזלינן וכי קבילו אינהו הוי כמו קבילו אנו. מעיני העדה עיקר העדה היינו דבי נשיאה. קוסא אתרא. דחיקא. בני אדם דחוקים:

ס] בכת"י ובע"י הגירסא א"ל איהו ובין, וכ"ה ישר (דק"ס). וללשון ראשון ברש"י (ריש ד"ה יומא) לא גרסינן כלל תיבות "א"ל ולימא מר" אלא דריב"א עצמו סיים בה "ובין סנפיריו" וא"ל ר"א ולא סבר לה מר וכו' (ראש משביר, מנחת יהודה): כ] צ"ל הן (גליון): ג] צ"ל אפיקא (דפו"י): ד] צ"ל גזור, וכ"ה כהוגן בכת"י ובע"י דפו"ר (דק"ס): ה] [צ"ל להו] (גליון): ו] [צ"ל ונשב, וכן לקמן בסמוך וכן לקמן כה ע"ב וב"מ פה ע"ב איתא ונשב אמנם לפני רש"י היה הגירסא ונשא הלכך פי' רש"י הכא ונשא כמו ונשב] (גליון): ז] צ"ל רבא (מהרש"א) וכ"ה בע"י, ועי' מצפה איתן ובדק"ס: ח] יש להוסיף חזר והשליכו, וכ"ה בתוס' (מראה כהן): ט] תיבת "אין" נראה מיותר, וברש"י שבע"י מוקף למחיקה (דבש תמר): י] צ"ל עבדי דבי נשיאה (רש"ש), וכ"ה ברש"י שבע"י: כ] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל לפני רבי (ועי' מהרש"א בח"א): ל] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל רב אשי:

כט א ב מיי' פי"ח מהל' שבת הל' ו סמג לאוין סה:

שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם. בהיות החסידים הקדושים מדביקים מחשבתם בעליונים, כל דבר שמחשבין עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע. והוא שאמרו (ב"ב עה.) נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. וכתוב בתענית (כד.) בההיא ברתא תובי לעפרך, וכן היה. ומה שאמרו (חגיגה ה:) כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או מיתה או עוני.
[איגרת הקודש לרמב"ן פרק ה]

חלש דעתיה ואתא מיטרא. ההכנעה מעקרי התשובה, ואז תפלתו מקובלת והקב"ה חושש על צערו וממלא שאלתו. וכן אמרו רז"ל (תענית כד.) על הצדיק המצטער חלש דעתיה ואתא מטרא, אכסיף ואתא מטרא
[רבינו בחיי, במדבר טז כב]

תנא להו אושעיא זעירא דמן חברייא. שם מקום כדאמרינן בבראשית רבה אבימי חבריא מבקר בישיא הוה.
[תוספות, חולין יב:]

והערוך פירש זעירא מפני שיש אושעיא רבה, כי אתא רב אושעיא מנהרדעא ורב אושעיא בזמן רבא.
[ספר יוחסין מאמר שני]

והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. הצבור חייבים להשתדל על כל דבר שיהא להם מנהיג חכם וחשוב שכל מעשי הדור ועניניו נגררים אחר מדותיו כמו שאמרו תענית כ"ד א' עיני העדה כל כלה שעיניה יפות וכו', כך בזמן שהמנהיג צדיק כל מעשי הדור מתוקנים ניסים וניסי ניסים נעשה להם תמיד וההפך בהפך.
[מאירי, יומא לט.]

דבשני דרב יהודה כל תנויי בנזיקין. לא היו מרבין להעמיק ולדרוש ולהקשות אלא בסדר נזיקין בלבד מפני מעשים הבאים לפניהם בכל יום, אבל בשאר סדרים לא היה איכפת לן להעמיק אלא לישב את המשנה ולסדר שמועות שנאמרו מפני האמוראין בלבד, ואנן קא מתנינן ש"ס, אנו מרבין לדרוש ולהעמיק בכל ששה סדרים.
[יד רמה, סנהדרין קו:]

- והשליכו לו לאושעיא סודר על צוארו, **וְקָא מְצַעֲרוּ לֵיהּ** - והיו מצערים אותו על דבריו. **אָמְרוּ (לֵיהּ) [לְהוּמ] בְּנֵי מָאתֵיהּ** - אמרו בני העיר לעבדי הנשיא, **שַׁבְקֵיהּ** - עזבוהו, **דְּהָא נַמֵּי מְצַעַר לָן** - שהרי גם אותנו הוא מחרף ומגדף בדברי תוכחות, אך **בֵּיוָן דַּחֲזִינַן דְּכָל מִילֵּיהּ לְשׁוּם שָׁמַיִם** - כיון שראינו שכל דבריו הם רק לשם שמים כדי להחזירנו בתשובה, **לֹא אָמְרִי לֵיהּ מִידִי וְשָׁבְקִינַן לֵיהּ** - אין אנו אומרים לו כלום והנחנו לו, וכמו כן, **אַתּוּן נַמֵּי שַׁבְקוּהוּ** - אתם גם תעזבוהו׳מד.

אושפיזכין 18/06/2018

הגמרא מביאה כמה מעשים של חכמים שתפילתם נענתה בזכות עניינים שונים:

רַבִּי גָּזַר על הציבור **תַּעֲנִיתָא** מחמת עצירת הגשמים, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר למרות התענית. **נָחִית קַמֵּיהּ** - ירד לפני התיבה לשמש כשליח ציבור בפני רביימה, חכם ששמו **אִילְפָא, וְאָמְרִי לָהּ** - ויש שאמרו בשמועה זו, ששמו של אותו החכם שירד לפני התיבה היה **רַבִּי אִילְפִי.** כאשר **אָמַר** אותו חכם בחזרת התפילה **׳מַשִּׁיב הָרוּחַ׳**, ומיד **נָשָׁא זִיקָא** - נשבה הרוח, המשיך ואמר **׳מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם׳**, ומיד **אָתָא מִיטְרָא** - בא מטר. כשראה רבי שתפילתו של אותו חכם רצויה לפני המקום, **אָמַר לֵיהּ** - שאל רבי את אותו חכם, **מַאי עוֹבָדָךְ** - מה מעשיך שמחמתם זכית שעל ידי תפילתך ירדו גשמים. **אָמַר לֵיהּ** - השיב אותו חכם לרבי, **דַּיֵּרְנָא בְּקוּסְטָא דְּחִיקָא** - דר אני בכפר דחוק, כלומר במקום שיש בו עניות גדולה ביותר, **דְּלֵית בֵּיהּ חַמְרָא לְקִידּוּשָׁא וַאֲבַדְלְתָּא** - עד שאין לבני הכפר אפילו יין לקידוש והבדלה, אולם **טָרַחְנָא וְאָתֵינָא חַמְרָא לְקִידּוּשָׁא וַאֲבַדְלְתָּא** - טורח אני ומביא לאותו בני הכפר יין לקידוש ולהבדלה, **וּמַפֵּיקְנָא לְהוּ יְדֵי חוֹבָתַיְיהוּ** - וכך אני מוציא את בני הכפר ידי חובתם בקידוש ובהבדלה על היין׳מו.

רַב אִיקְלַע לְהַהוּא אַתְרָא - רב הזדמן לעיר אחת, ובאותה העיר היתה עצירת גשמים, **גָּזַר** רב **תַּעֲנִיתָא** על בני העיר, **וְלמרות התענית, לָא אַתָא מִיטְרָא** - לא ירד מטר. **נָחִית קַמֵּיהּ שְׁלִיחָא דְּצִבּוּרָא** - ירד לפניו אדם אחד לשמש כשליח ציבור לפני התיבה, **אָמַר** אותו שליח ציבור **׳מַשִּׁיב הָרוּחַ׳**, ומיד **נָשַׁב זִיקָא** - נשבה הרוח, המשיך אותו אדם **וְאָמַר ׳מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם׳**, ומיד **אָתָא מִיטְרָא** - ירד גשם.

אָמַר לֵיהּ - שאל רב את אותו אדם, **מַאי עוֹבָדָךְ** - מה מעשיך, שמחמתם זכית שנענתה תפילתך מיד כשביקשת. **אָמַר לֵיהּ** - השיב אותו אדם לרב, **מִיקְרֵי דַּרְדְּקֵי אֲנָא** - מלמד תינוקות אני, **וּמַקְרֵינָא לִבְנֵי עֲנִיֵּי כִּבְנֵי עַתִּירֵי** - ומלמד אני את בני העניים כבני העשירים בשוה ללא משוא פנים, **וְכָל מי דְּלָא אֶפְשָׁר לֵיהּ** - שאין בידו לשלם לי, **לָא שַׁקְלִינָא מִינֵּיהּ מִידֵּי** - איני לוקח ממנו כלום. **וְאִית לִי פִּירָא דְּכַוְורֵי** - וכן יש לי בריכה של דגיםמז שאני מתפרנס ממנהמח, **וְכָל מַאן דְּפָשַׁע** - וכל תינוק שאינו רוצה ללמוד, **מְשַׁחֲדִינָא לֵיהּ מִינַּיְיהוּ** - משחד אני אותו בדגים, **וְעל ידי כך מְסַדְּרִינַן לֵיהּ וּמְפַיְיסִינַן לֵיהּ** - אני מתקן אותו ומפייס אותו, **עַד דְּאָתֵי וְקָרֵי** - עד שהוא מתרצה לבוא וללמודמט.

רַב נַחְמָן גָּזַר על הציבור **תַּעֲנִיתָא** מחמת עצירת הגשמים, **בָּעָא** אוצר החכמה **רַחֲמֵי** - ביקש רב נחמן רחמים, כלומר, התפלל להקדוש ברוך שירחם על בניו ויוריד להם מטר, **וְלָא אָתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר למרות התענית ותפילתו של רב נחמן. משראה רב נחמן שלא התקבלה תפילתו, **אָמַר** לבני עירו, **שַׁקְלוּהַ לְנַחְמָן** - קחו את נחמן, כלומר, הרימו אותי, **חֲבוֹטוּ מִן גּוּדָא לְאַרְעָא** - ותשליכו אותי בחזקה משפת הכותל לארצנ, משום שאם אין תפילתי מתקבלת בשמים, מה עוד צורך יש לי להיות בעולסנא. **חָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ** - הצטער רב נחמן, **ומחמת צער זה, אֲתָא מִיטְרָא** - ירדו גשמים.

רַבָּהנב גָּזַר תַּעֲנִיתָא על הציבור מחמת עצירת הגשמים, **בָּעֵי רַחֲמֵי** - ביקש רבה רחמים שירד מטר, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר. **אָמְרוּ לֵיהּ** - שאלו אותו תלמידיו, **וְהָא** [-והרי] **רַב יְהוּדָה, בְּיִ הֲוָה גָּזַר תַּעֲנִיתָא אֲתָא מִיטְרָא** - כאשר הוא היה גוזר תענית ציבור על הגשמים, היתה מועילה גזירתו והיו יורדים גשמים, ומדוע אתה אינך נענה בתפילתך. **אָמַר לְהוּ** - השיב רבה לתלמידיו, **מַאי אֶעֱבִיד** - מה אעשה, שכן אינני יודע מדוע כח תפילתם היה עדיף משלנו, **ואדרבא אִי מִשּׁוּם תְּנוּיֵי** - אם כחם גדול מפני שהיו שונים הרבה, הרי להיפך, **אֲנַן עֲדִיפְנַן מִינַּיְיהוּ** - אנחנו עדיפים מהם בדבר זה, **דִּבְשְׁנֵי דְּרַב יְהוּדָה** - שהרי בדורו של רב יהודה, **כָּל תְּנוּיֵי** - עיקר לימודם,

מג. כך היא הגירסא שהובאה בגליון.

מד. על פי רש״י (ד״ה מצער). אולם ברש״י על העין יעקב (ד״ה נריונו) הביא בתחילה גירסא אחרת בסוגייתנו וכתב, שהתלמידי חכמים של אותה העיר אמרו לאותם עבדים שציערו את אושעיא, ׳בריונים שכמותכם, הניחו לו ואל תצערו אותו, גם אנו היינו מצערים אותו וכיון שראינו שכל דבריו ומעשיו לשם שמים, הנחנו לו והפסקנו לצערו, כמו כן אתם הניחו לו ואל תצערו אותו יותר׳.

מה. שליח ציבור נקרא ׳יורד לפני התיבה׳ כיון שמצוה להתפלל במקום נמוך. רש״י (ר״ה לב. ד״ה ירד). ודין זה מבואר בברייתא (נרכות י:), שלא יעמוד אדם בשעה שמתפלל, לא על גבי כסא, ולא על גבי שרפרף, ולא במקום גבוה, אלא יעמוד במקום נמוך ויתפלל, לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר (תהלים קל ו) ׳ממעמקים קראתיך ה׳׳, ונאמר (שם קג ו) ׳תפלה לעני כי יעטוף׳.

מו. ראה בבן יהוידע (ד״ה ומייתנ), מה שביאר על דרך הסוד שמעשה זה הועיל לירידת הגשמים בדרך של מידה כנגד מידה.

ודאי זכותו של רבי היתה גדולה מזכותו של אותו אדם שעל ידי תפילתו ירדו גשמים, אלא שרבי לא נענה כיון שנס זה היה כבר קטן לגביו, והראוהו שאף ללא זכויותיו באו הגשמים, או שלא רצו לנכות מזכויותיו לצורך נס זה, וכמו שמצינו (נעיל כח:) שהיתה מגיפת דבר בכל העיר מלבד שכונתו של רב שניצלה מהמגיפה, וביארה הגמרא שלא היה זה משום זכותו של רב, כי זכויותיו רבים הם ואותו נס נחשב אצלו לנס קטן, אלא בזכותו של אדם אחר. מהרש״א (ח״ל, ד״ה רבי). אמנם ראה במנחת יהודה (מפסטין, ד״ה רבי) שהאריך להקשות על דברי המהרש״א שכתב שהנס להוריד גשמים הוא דבר קטן בשביל זכויותיו של רבי, ונשאר בצריך עיון [ולכאורה הוא הבין בדברי המהרש״א, שנס זה של הגשמים קטן מידי בכדי שיועילו לו זכויותיו של רבי]. והבן יהוידע (שם) כתב, שאמנם ודאי זכותו של רבי גדולה יותר, אולם רצו מן השמים להודיע לבני אדם את כח המצוה של זיכוי הרבים, לכן סיבבו מן השמים שירדו הגשמים על ידי תפילתו של זה העוסק בזיכוי הרבים.

מז. רש״י (קידושין עג.).

מח. רבינו חננאל (ד״ה וכן).

מט. כך מבואר מדברי רש״י (ד״ה כל) על פי הגהות הב״ח (אות ו). אולם הבניהו (ד״ה משחדנא) גרס ׳משחדנא ליה בכווריי ומשתדלנא ליה עד דאתי וקרי׳ [וכן היא הגירסא בעין יעקב]. ופירש, שאותו מלמד תינוקות היה עושה שתי פעולות: א. משחד את אותו התלמיד בדגים כדי שיאהב אותו. ב. היה מפייס אותו בדברי מוסר על ידי משל מהדגים, כגון, מה דגים אלו חיים רק במים וכאשר מוציאים אותם משם מיד הם מתים, כך בני אדם אין להם חיות אלא בזכות לימוד התורה, ואם הם פורשים ממנה מיד הם מתים [וכמו שאמר רבי עקיבא לפפוס בן יהודה שהוכיחו על שמקהיל קהילות ברבים בזמן שגזרו הרומאים שלא ללמוד תורה (ברכות סא:)]. או שהיה אומר, מה דגים אלו אין להם עפעפים אלא עיניהם פתוחות תמיד, כך בני אדם צריך שעיניהם יהיו פתוחות תמיד בספר ללמוד תורה ולא לתת תנומה לעפעפיהם.

מה שהועיל מעשה זה לירידת הגשמים, הוא על ידי מידה כנגד מידה, שבזכות שהשווה בני עניים לבני עשירים, ירדו גשמים שיורדים בשוה לעשירים ולעניים. ובזכות שהיה משחד התינוקות בדגים כדי שלא יצטרך להכותם, ירדו גשמים שעושים שלום בעולם ומונעים מבעלי השדות לריב ביניהם על המים הנדרשים להשקאת השדות. בן יהוידע (ד״ה ומקריבנ).

נ. רב נחמן נקט בלשונו שיזרקוהו מהכותל דווקא ולא אמר שיזרקוהו מהגג, משום שעצירת הגשמים היא מחמת עוונותיהם של ישראל שהם ככותל המפריד בין ישראל לאביהם שבשמים, וכעין מה שנאמר (ישעיה נט ג) ׳כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם׳, וכיון שהתפלל ולא נענה הרי שכותל זה עדיין קיים, ולכך רמז להם שיזרקוהו מהכותל הזה המפריד ביניהם לאביהם שבשמים שניסה הוא לסותרו ולהפילו, אולם עדיין הוא עומד על תילו. בן יהוידע (ד״ה שדיוה).

נא. פירוש הר״א (ד״ה שקולו). אולם המהרש״א (ח״ל, ד״ה מנוטו) כתב, שרב נחמן היה חתנו של ראש הגולה, וכוונתו היתה שיורידוהו מגדולתו.

נב. המצפה איתן (ד״ה רניה) הכריח שיש לגרוס ׳רבא׳, שהרי מצינו (מו״ק כח.) שרבה היה צדיק גמור וכשהיה מתפלל על הגשמים היתה תפילתו נענית. וראה עוד בזה בהערה להלן (ע״ב) בסוף המעשה, וראה עוד בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

יומא חד שמעיה. רב מתי לרבי יוסי בר חנין, ל"ק יומא חד שמעיה רבי יוסי בר חנין לרב מתי דקא גרים חמר שמואל השולה דג מן היס בשבת כיון דיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[ב] ובין סנפיריו אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[ג]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חם עלי דידי היכי חיים בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ד) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבען ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא לההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפרך ואל יכשלו בך בני אדם (ג) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא (ה) דמן חברייא (א) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה (ג) טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ה]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן כיון דחזינן דכל מיליה לשום שמים לא אמרי ליה (ז) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי (ו) אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע לההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכוורי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומסדרינן ליה ומפייסינן ליה עד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה[ט] כל תנויי בנזיקין

השולה דג מן הים. שולה כמו מגביה כיון שיבש בו כסלע (ז) שעליין הוא מפרכס ובשעה שמפרכס חזר והשליכו ליס חייב משום נטילת נשמה שהיא אב מלאכה תנן (שבת דף עג.) השוחטו והמפשיטו גבי מלאכות:

יומא חד שמעיה דקא גרים אמר שמואל[ט] א השולה דג מן הים בשבת כיון שיבש בו כסלע חייב א"ל ולימא מר[ב] ובין סנפיריו אמר ליה ולא סבר לה מר דההיא רבי יוסי בן רבי אבין אמרה אמר ליה אנא ניהו א"ל ולאו קמיה דר' יוסי דמן יוקרת הוה שכיח מר א"ל (הין[ג]) א"ל ומ"ט שבקיה מר ואתא הכא אמר ליה גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חם עלי דידי היכי חיים בריה מאי היא יומא חד הוו אגרי ליה אגירי בדברא נגה להו ולא אייתי להו ריפתא אמרו ליה לבריה (ד) כפינן הוו יתבי תותי תאינתא אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך ויאכלו פועלי אבא אפיקו[ג] ואכלו אדהכי והכי אתא אבוה אמר להו לא תינקטו בדעתייכו דהאי דנגהנא אמצוה טרחנא ועד השתא הוא דסגאי אמרו ליה רחמנא לישבעך כי היכי דאשבען ברך אמר להו מהיכא אמרו הכי והכי הוה מעשה אמר לו בני אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה שלא בזמנה יאסף שלא בזמנו ברתיה מאי היא הויא ליה ברתא בעלת יופי יומא חד חזיא לההוא גברא דהוה כריא בהוצא וקא חזי לה אמר לו מאי האי אמר ליה רבי אם ללוקחה לא זכיתי לראותה לא אזכה אמר לה בתי קא מצערת להו לברייתא שובי לעפרך ואל יכשלו בך בני אדם (ג) הויא ליה ההוא חמרא כדהוו אגרי לה כל יומא לאורתא הוו משדרי לה אגרה אגבה ואתיא לבי מרה ואי טפו לה או בצרי לה לא אתיא יומא חד אינשו זוגא דסנדלי עלה ולא אזלה עד דשקלונהו מינה והדר אזלה. אלעזר איש בירתא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה חזיוהו גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו אמרו ליה ביתום ויתומה אמר להן העבודה שהן קודמין לבתי שקל כל דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא זבן (ג) ליה חיטי ואסיק שדייה באכלבא אתאי דביתהו אמרה לה לברתיה מאי אייתי אבוך אמרה לה כל מה דאייתי באכלבא שדיתיה אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי אזלא ברתיה לבי מדרשא אמרה ליה בא וראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל אוי לו לדור שכן נתקע אוי לו למי שעלתה בימיו כך חלש דעתיה ואתא מיטרא. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אודעינהו לרבי יוחנן ולריש לקיש לצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן הא לא קבילנא עלן מאורתא אמר ליה אנן בתרייהו גררינן. דבי נשיאה גזר[ד] תעניתא ולא אתא מיטרא תנא להו אושעיא זעירא (ה) דמן חברייא (א) והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה עיניה (ג) טרוטות כל גופה צריכה בדיקה אתו עבדיה ורמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אמרו (ליה[ה]) בני מאתיה שבקיה דהא נמי מצער לן כיון דחזינן דכל מיליה לשום שמים לא אמרי ליה (ז) מידי ושבקינן ליה אתון נמי שבקוהו. רבי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה אילפא ואמרי לה רבי אילפי (ו) אמר משיב הרוח ונשא[ו] זיקא מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה דיירנא בקוסטא דחיקא דלית ביה חמרא לקידושא ואבדלתא טרחנא ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. רב איקלע לההוא אתרא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא נחית קמיה שליחא דצבורא אמר משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא אמר ליה מאי עובדך אמר ליה מיקרי דרדקי אנא ומקרינא לבני עניי כבני עתירי וכל דלא אפשר ליה לא שקלינא מיניה מידי ואית לי פירא דכוורי וכל מאן דפשע משחדינא ליה מינייהו ומסדרינן ליה ומפייסינן ליה עד דאתי וקרי. רב נחמן גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא מיטרא אמר שקלוה לנחמן חבוטו מן גודא לארעא חלש דעתיה ואתא מיטרא רבה[ז] גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא אמר להו מאי אעביד אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו דבשני דרב יהודה[ט] כל תנויי בנזיקין

כט א ב מיי' פי"ח מהל' שבת הל' ו סמג לאוין סה:

שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם. בהיות החסידים הקדושים מדביקים מחשבתם בעליונים, כל דבר שמחשבין עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע. והוא שאמרו (ב"ב עה.) נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. וכתוב בתענית (כד.) בההיא ברתא תובי לעפרך, וכן היה. ומה שאמרו (חגיגה ה:) כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או מיתה או עוני.

[איגרת הקודש לרמב"ן פרק ה]

חלש דעתיה ואתא מיטרא. ההכנעה מעקרי התשובה, ואז תפלתו מקובלת והקב"ה חושש על צערו וממלא שאלתו. וכן אמרו רז"ל (תענית כד.) על הצדיק המצטער חלש דעתיה ואתא מטרא, אכסיף ואתא מטרא

[רבינו בחיי, במדבר טז כב]

תנא להו אושעיא זעירא דמן חברייא. שם מקום כדאמרינן בבראשית רבה אבימי חבריא מבקר בישיא הוה.

[תוספות, חולין יב:]

והערוך פירש זעירא מפני שיש אושעיא רבה, כי אתא רב אושעיא מנהרדעא ורב אושעיא בזמן רבא.

[ספר יוחסין מאמר שני]

והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. הצבור חייבים להשתדל על כל דבר שיהא להם מנהיג חכם וחשוב שכל מעשי הדור ועניניו נגררים אחר מדותיו כמו שאמרו תענית כ"ד א' עיני העדה כל כלה שעיניה יפות וכו', כך בזמן שהמנהיג צדיק כל מעשי הדור מתוקנים ניסים וניסי ניסים נעשה להם תמיד וההפך בהפך.

[מאירי, יומא לט.]

דבשני דרב יהודה כל תנויי בנזיקין. לא היו מרבין להעמיק ולדרוש ולהקשות אלא בסדר נזיקין בלבד מפני מעשים הבאים לפניהם בכל יום, אבל בשאר סדרים לא היה איכפת לן להעמיק אלא לישב את המשנה ולסדר שמועות שנאמרו מפני האמוראין בלבד, ואנן קא מתנינן ש"ס, אנו מרבין לדרוש ולהעמיק בכל ששה סדרים.

[יד רמה, סנהדרין קו:]

א) שבת דף קו:, ב) [עי' פרש"י ותוס' מולין יב: ד"ה דמן ופרש"י שם לא. ד"ה זעירא], ג) [עי' רש"י שבת לא.], ד) [לקמן כה: ב"מ פה:], ה) ברכות כ. סנהדרין דף קו: ע"ש, ו) וע"ש עה., ז) מגילה טו. אבות פרק ו מ"ו, ח) שמואל ב' יב יג, ט) דף יב ע"א.

(א) גמ' ליה לגריה כפנינן הוו יתבי: (ב) שם ומל יכשלו בך בני מדש וכן הוה הויא ליה ההוא ממרא: (ג) שם מד זוזא זבן ביה חיטי ומסיק כו' מאי מייתי לך מבוך ממרה: (ד) שם לא אמרי ליה ולא מידי ומנקינן ליה: (ה) רש"י ד"ה והא לא כו' דהדייהו כדאמרינן לעיל ט) מאימתי מקבל רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה הס"ד: (ו) ד"ה כל מקן דפשע לא בעי מיקרי הס"ד ומ"ש מה"ד מסחדינא ליה כוורי כי היכי דגמיר הס"ד: (ז) תוס' ד"ה השולה כו' שבשת דג כסלע אע"פ שעדיין הוא מפרכס ונשעה:

א) וְהָיָה אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נַעֲשְׂתָה לִשְׁגָגָה וְעָשׂוּ כָּל הָעֵדָה פַּר בֶּן בָּקָר אֶחָד לְעֹלָה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַיי וּמִנְחָתוֹ וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפָּט וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת:

[במדבר טו, כד]

שיבש בו כסלע חייב משום צידה ומשום נטילת נשמה: **אמר ליה** ר' יוסי בר ר' אבין **ובין סנפיריו** א"ל רב יוסף [ל] הא בין סנפיריו ר' יוסי היא. **כלבא** גורן. **משמואל הרמתי** שהיה מבקש ומביא מטר אפי' בימי קציר חטים דכתיב הלא קציר חטים וגו': **בתרייהו דבי נשיאה אזלינן** וכי קבילו אינהו הוי כמו קבילו אנו. **מעיני העדה** עיקר העדה היינו דבי נשיאה. **קוסא** אתרא. **דחיקא.** בני אדם דחוקים:

ח] בכת"י ובע"י הגירסא א"ל **איהו** ובין, וכ"ה ישר (דק"ס). וללשון ראשון ברש"י (ריש ד"ה יומא) לא גרסינן כלל תיבות "א"ל ולימא מר" אלא דריב"א עצמו סיים בה "ובין סנפיריו" וא"ל ר"א ולא סבר לה מר וכו' (ראש משביר, מנחת יהודה): כ] צ"ל **הן** (גליון): ל] צ"ל **אפיקא** (דפו"י): מ] צ"ל **גזור**, וכ"ה כהוגן בכת"י ובע"י דפו"ר (דק"ס): נ] [צ"ל **לה'הו**] (גליון): ו] [צ"ל **ונשב**, וכן לקמן בסמוך וכן לקמן כה ע"ב וב"מ פה ע"ב איתא ונשב אמנם לפני רש"י היה הגירסא ונשא הלכך פי' רש"י הכא ונשא כמו ונשב] (גליון): ז] צ"ל **רבא** (מהרש"א) וכ"ה בע"י, ועי' מצפה איתן ובדק"ס: ס] יש להוסיף **חזר** והשליכו, וכ"ה בתוס' (מראה כהן): ע] תיבת "אין" נראה מיותר, וברש"י שבע"י מוקף למחיקה (דבש תמר): י] צ"ל עבדי **דבי נשיאה** (רש"ש), וכ"ה ברש"י שבע"י: כ] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל לפני **רבי** (ועי' מהרש"א בח"א): ל] ע"פ גירסת הגמ' לפנינו צ"ל רב **אשי**:

ה"ג בנזיקין הוה. למודם לא היה גדול אלא בסדר נזיקין: שכובשת ירק בקדירה. במסכת [ט] טהרות] היא בפ' שני (מ"ח) גבי ידות מיירי, דקיי"ל (עוקצין פ"ג משנה ו) כל ידות האוכלין אם נגעה טומאה בהן נטמא גם האוכל הצריך לידות, דיד מכנים ומוציא, כדאמרינן בהעור והרוטב (חולין דף קיח.) מכל האוכל[י] לרבות הידות, וקתני התם אפילו שהיו כובשת ירק לידות שלהן טהורין, דכשהיא עולה אותם הידות משתברות ומ"מ ליטול הירקות בידות שלהן, שנשמט ונפסק האוכל מן היד מחמת כבישה: כובשת. שול"ץ[יא] בלע"ז, עושה שילא המשקה שלהן ויבשו, דרך אפה בכך כובשת ירק (דעוקצין משנה ו) זיתים שכבשן בטרפיהן, כתרגומו עלה טרפא (בראשית ח), עלין שלהן דהיינו ידות: מהורין. הידות להכיא[יב] טומאה לאוכל, דתו לא חזי למהוי בית יד: הוויות דרב ושמואל. עומק גדול, ולא הוה נהירא ליה: תליסר מתיבתא. שלש עשרה ישיבות היכא בהן אתמר דגמרי מסכת עוקצין[יג]: כי הוה שליף חד מסאנא. משום עינוי: דחזא מידי. חס ושלום בעובדי גיסי: פרצי בריפתא. זורקים אותם זה לזה (ג): ניעשייה. יעשנו שילא לחוץ: אכוספא דתמרי. על כלי מלא תמרים או פסולת של תמרים: קאימנא אנהר פפא. ההוא יומא דעבד רב יהודה הכי: חלא. חול: דסמידא. סולת, והן עלמן מוכרין אותו: אמר להו מעשה נסים הוו. ונמה[יד] דאפשר להתרחק ממעשה נסים יותר טוב ונכון: דפרזינא. מקום: אקרון. הקרוי, הייתי קורא בחלומי: נגדא. מלקות: איפרא הורמיז. כך שמה, מיפרא חן, יופי שדיש היה לה: מאי היא. מאי עדיך להו: אמרה ליה. דכל אימת דבעי[טו] מיטרא: זימנא דמיטרא הוא. ואפילו לא בעו נמי אתי מיטרא: שלחה ליה לרבא. דרחמת ליה לרבא[טז]: אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם. שהיית מפליא להם נסים (ד): עד דשפיך מרזבי דציפורי. שקילחו מים מן המרזיבות על שטוחים בחוצות ויורדין ומופכין לדיגלת. לנהר חדקל: אשני מטתך. אל תשכב במטתך הלילה: בסכיני. שרצו שדים להורגו ואחכו את מטתו, והיינו דאמרי בשחיטת חולין בפרק הזרוע (דף קלג.[יז]) וליקריוה לרבא רבא נזוף היה, לא מציגו לו נזיפה בכל הש"ס אלא זה המעשה כשביקש הגשמים בתמוז שלא לעורך: הבי גרסינן ר"פ גזר תעניתא, חלש לביה טעים מידי, בעא רחמי ולא אתא מיטרא: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלשון שורפה היה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכא אלא כף כמו מלחיך פינכי (פסחים דף מט.), דייסא טריי"ס[יח] בלע"ז, ולחוכא קאמר ליה הכי, משום דטעים בריסא והדר בעא רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנא הוא: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מים לשתותן: בנחת. שמי יושב בניתי, ומיני לריך לגשמים לפי שאין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל תפלה קלרה שיהיה חומר אל יכנס להורגו ואחכו את מטתו, והיינו דאמרי בשחיטת חולין בפרק הזרוע (דף קלג.[יז]) וליקריוה לרבא רבא נזוף היה, לא מציגו לו נזיפה בכל הש"ס אלא זה המעשה כשביקש הגשמים בתמוז שלא לעורך: הבי גרסינן ר"פ גזר תעניתא, חלש לביה טעים מידי, בעא רחמי ולא אתא מיטרא: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלשון שורפה היה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכא אלא כף כמו מלחיך פינכי (פסחים דף מט.), דייסא טריי"ס[יח] בלע"ז, ולחוכא קאמר ליה הכי, משום דטעים בריסא והדר בעא רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנא הוא: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מים לשתותן: בנחת. שמי יושב בניתי, ומיני לריך לגשמים לפי שאין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל תפלה קלרה שיהיה חומר אל יכנס להורגו ואחכו את מטתו, והיינו דאמרי בשחיטת חולין בפרק הזרוע (דף קלג.[יז]) וליקריוה לרבא רבא נזוף היה, לא מציגו לו נזיפה בכל הש"ס אלא זה המעשה כשביקש הגשמים בתמוז שלא לעורך: הבי גרסינן ר"פ גזר תעניתא, חלש לביה טעים מידי, בעא רחמי ולא אתא מיטרא: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלשון שורפה היה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכא אלא כף כמו מלחיך פינכי (פסחים דף מט.), דייסא טריי"ס[יח] בלע"ז, ולחוכא קאמר ליה הכי, משום דטעים בריסא והדר בעא רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנא הוא: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מים לשתותן: בנחת. שמי יושב בניתי, ומיני לריך לגשמים לפי שאין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל תפלה קלרה שיהיה חומר אל יכנס להורגו ואחכו את מטתו, והיינו דאמרי בשחיטת חולין בפרק הזרוע (דף קלג.[יז]) וליקריוה לרבא רבא נזוף היה, לא מציגו לו נזיפה בכל הש"ס אלא זה המעשה כשביקש הגשמים בתמוז שלא לעורך: הבי גרסינן ר"פ גזר תעניתא, חלש לביה טעים מידי, בעא רחמי ולא אתא מיטרא: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלשון שורפה היה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכא אלא כף כמו מלחיך פינכי (פסחים דף מט.), דייסא טריי"ס[יח] בלע"ז, ולחוכא קאמר ליה הכי, משום דטעים בריסא והדר בעא רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנא הוא: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מים לשתותן: בנחת. שמי יושב בניתי, ומיני לריך לגשמים לפי שאין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל תפלה קלרה שיהיה חומר

בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן בשיתא סדרין וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין [ו] האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה [ז] זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויי' דרב ושמואל קא חזינא הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא ואילו רב יהודה כי הוה שליף חד מסאנא אתי מיטרא ואנן קא צווחינן כולי יומא וליכא דאשגח בן אי משום עובדא אי איכא דחזא מידי לימא אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה. רב יהודה חזא הנהו בי תרי דהוו קא פרצי בריפתא אמר שמע מינה איכא שבעא בעלמא יהיב עיניה הוה כפנא אמרו ליה רבנן לרב כהנא בריה דרב נחוניא שמעיה (ח) מר דשכיח קמיה ניעשייה דליפוק בפתחא דסמוך לשוקא עשייה ונפק לשוקא חזא כנופיא אמר להו מאי האי אמרו ליה אכוספא דתמרי קיימי דקא מזדבן אמר שמע מינה כפנא בעלמא אמר ליה לשמעיה שלוף לי מסאניי שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא כי מטא למישלף אחרינא אתא אליהו ואמר ליה אמר הקדוש ברוך הוא אי שלפת אחרינא מחריבנא לעלמא אמר רב מרי ברה דבת שמואל [ט] אנא הוה קאימנא אגודא דנהר פפא חזאי למלאכי דאידמו למלחי דקא מייתי חלא ומלונהו לארבי והוה קמחא דסמידא (י) אתו כולי עלמא למיזבן אמר להו מהא לא תיזבנון דמעשה נסים הוא למחר אתיין ארבי דחיטי דפרזינא[יא]. רבא איקלע להגרוניא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר להו ביתו כולי עלמא בתעניתייכו למחר אמר להו מי איכא דחזא חילמא לימא אמר להו [יב] ר' אלעזר מהגרוניא לדידי אקריון בחלמי שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה אמר שמע מינה [יג] עת רצון היא מבעי רחמי בעי רחמי ואתי מיטרא. ההוא גברא דאיחייב נגדא בבי דינא דרבא משום דבעל כותית נגדיה רבא ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק דברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז ויתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם [יד] אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם ואנו בעינינו לא ראינו אתא מיטרא עד דשפוך מרזבי דצפורי[יז] לדיגלת אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה ואמר ליה מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי [טו] אמר ליה שני דוכתיך[יח] שני דוכתיה למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני. רב פפא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא חלש ליביה שרף פינכא דדייסא ובעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר ליה רב נחמן בר אושפזתי[יט] אי שריף מר פינכא אחריתי דדייסא אתי מיטרא איכסיף וחלש דעתיה ואתא מיטרא. [יז] ר' חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא כי מטא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא אמר רב יוסף מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא דתנן [יא] היה מתפלל תפלה קצרה בבית החיצון [יז] מאי מצלי רבין בר אדא ורבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה שחונה מעלייתא היא אדרבה גריעותא היא אלא [יב] אם שחונה תהא גשומה וטלולה ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים רב אחא בריה דרבא מסיים משמיה דרב יהודה [יג] לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר אמר רב יהודה אמר רב [טז] בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע"ש לע"ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום

אוצר החכמה 18/06/2018

עין משפט נר מצוה

ל א ב ג מיי' פ"ד מהל' עבודת יוה"כ הלכה ג:

רבינו חננאל

רב יהודה שלף מסניה למבעי רחמי אמטרא אתחזי ליה חלמא אי שלפת אחרינא מחריב עלמא. ההוא דבעל כותית נגדיה רב יהודה ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק בדברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז ויתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם אתא מיטרא ואנן קא צווחינן כולי יומא וליכא דאשגח בן אי משום עובדא אי איכא דחזא מידי לימא אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה. רב יהודה חזא הנהו בי תרי דהוו קא פרצי בריפתא אמר שמע מינה איכא שבעא בעלמא יהיב עיניה הוה כפנא אמרו ליה רבנן לרב כהנא בריה דרב נחוניא שמעיה מר דשכיח קמיה ניעשייה דליפוק בפתחא דסמוך לשוקא עשייה ונפק לשוקא חזא כנופיא אמר להו מאי האי אמרו ליה אכוספא דתמרי קיימי דקא מזדבן אמר שמע מינה כפנא בעלמא אמר ליה לשמעיה שלוף לי מסאניי שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא כי מטא למישלף אחרינא אתא אליהו ואמר ליה אמר הקדוש ברוך הוא אי שלפת אחרינא מחריבנא לעלמא אמר רב מרי ברה דבת שמואל אנא הוה קאימנא אגודא דנהר פפא חזאי למלאכי דאידמו למלחי דקא מייתי חלא ומלונהו לארבי והוה קמחא דסמידא אתו כולי עלמא למיזבן אמר להו מהא לא תיזבנון דמעשה נסים הוא למחר אתיין ארבי דחיטי דפרזינא. רבא איקלע להגרוניא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר להו ביתו כולי עלמא בתעניתייכו למחר אמר להו מי איכא דחזא חילמא לימא אמר להו ר' אלעזר מהגרוניא לדידי אקריון בחלמי שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה אמר שמע מינה עת רצון היא מבעי רחמי בעי רחמי ואתי מיטרא. ההוא גברא דאיחייב נגדא בבי דינא דרבא משום דבעל כותית נגדיה רבא ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק דברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז ויתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם ואנו בעינינו לא ראינו אתא מיטרא עד דשפוך מרזבי דצפורי לדיגלת אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה ואמר ליה מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי אמר ליה שני דוכתיך שני דוכתיה למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני. רב פפא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא חלש ליביה שרף פינכא דדייסא ובעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר ליה רב נחמן בר אושפזתי אי שריף מר פינכא אחריתי דדייסא אתי מיטרא איכסיף וחלש דעתיה ואתא מיטרא. ר' חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא כי מטא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא אמר רב יוסף מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא דתנן היה מתפלל תפלה קצרה בבית החיצון מאי מצלי רבין בר אדא ורבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה שחונה מעלייתא היא אדרבה גריעותא היא אלא אם שחונה תהא גשומה וטלולה ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים רב אחא בריה דרבא מסיים משמיה דרב יהודה לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר אמר רב יהודה אמר רב בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע"ש לע"ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום

רבינו גרשום

האשה שכובשת ירק בקדרה ונגע טומאה לקלח אין מביאין טומאה לירק כיון דנכבשו בטיל ליה בתורת יד: זיתים בטרפיהן טרפא נמי הם ידות: אנא קיימנא בההיא שעתא: דפרונאי מקום: שחונה חמימה:

גליון הש"ס

גמ' א"ל שני דוכתיך. עיין תוליו דף קלג ע"ש רש"י ד"ה נזוף:

תורה אור השלם

א) אֱלֹהִים בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ אֲבוֹתֵינוּ סִפְּרוּ לָנוּ פֹּעַל פָּעַלְתָּ בִּימֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם: [תהלים מד, ב]

הגהות וציונים

ו] [גי' הערוך ערך ארזן א' [ארב'] דארזנאי פי' ספינות מלאות אורז] (גליון), ועי' הגי' בע"י (והיא הנוסחא המעולה, דק"ס): ג] בכת"י איתא כהוגן אמר ליה (דק"ס): ג] [צ"ל דמחוזא וכ"א בע"י] (גליון), וכ"ה בדפו"ר והיא הגי' האמיתית דמה ענין צפורי שהיא בא"י לדגלת אבל מחוזא היתה עירו של רבא ועומדת על נהר חדקל (עי' ברכות נט ע"ב, דק"ס, מהר"ץ חיות): ז] בכת"י ובע"י נוסף דרתחי עלך מן שמיא: ח] [גי' הערוך אושפרתי פי' הוא שם אמו של רב פפא] (גליון): ו] כבישה ע"י מלח: ז] צ"ל מלהביא (באה"מ): ח] צ"ל וכמה, וכ"ה ברש"י שבע"י (רש"ש): ט] ברש"י שבע"י דבעו אתי מיטרא: י] דייסא של חיטים מעוכות:

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) טהרות פרק ג מ"ח, ג) עוקצין פרק ג מ"ח, ג) עיין רש"י ברכות טז. ד"ה ברה ותוס' ב"ב קמט. ד"ה רב מרי, ד) [נרכות ח. יומא סט: יבמות עב. סנהדרין קד.], ה) יומא נג:, ו) יומא נב: ע"ש, ז) שם דף נג:, ח) נרכות יז: חולין פו., ט) [ועיין בסנהדרין קו: בפרש"י וע"ע בפי' רש"י נרכות כ.] ועי' שפ"א, י) ויקרא יא לד, כ) ע"ע בליקוטי רש"י ועי' תוס' בברכות שם, ל) [וע"ע רש"י נדה כ: ד"ה מיפרא ועי' תוס' גיטין יח. ד"ה הולמין וכו' הקשו על פרש"י], מ) עיין ב"ב י: זבחים קטז: נדה כ:, נ) עיי"ש רש"י ד"ה נזוף, ס) ישעיה נח א.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' שמעיה דמר דסכים: (ב) שם ואתו כולי עלמא למיזבן מיניה ואמינא להו מהא כו' להגרוניא גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא כו' כתעניתייכו ביתו למחר אמר להו כו' עת רצון היא למבעי רחמי: (ג) רש"י ד"ה פרלי כו' זה לזה כמשחקין זה עם זה הס"ד: (ד) ד"ה אמשה שכובשת ירק. משנה היא במסכת עוקלין [ברכות כ.]. לא משכחתיה במסכת עוקלין. שכובשת ירק. כמוסק או בליר טהורים לאין מקבלין טומאה על ידי עוקלין אלא נגע טומאה בשרשיו העלין טהורין שאין נעשין יד לעלין מאחר שכבשם שאין מניחין לשם אלא למרלה. זיתים שכבשן בטרפיהן. אינה במסכת עוקלין (פ"ג מ"ח). טרפיהן. עלין שלהן טהורין הזיתים שאין נעשין להם בית יד להכניס להם טומאה [סנהדרין שם]. טהורים. שמוסקין זיתים עם העלין כדי לאחזן בהן דהוו להו עלין יד לזיתים להבית להם טומאה כדאמרינן בהעור והרוטב (חולין דף קיח.) שהיד מבית טומאה על האוכל ואם כבשן בטרפיהן בתוכן בטלה תורת יד מן העלין לפי שהכניסה מרקבתן ומרככתן ואין רואין שוב לאחזן בהן. הויי' דרב ושמואל. לשון טעם המשניות הללו קשה עלי בכל הקושיות שהיו רגוני מתקשין בהן בכל הגמרא [ברכות שם]. אלא הוה ידע מאי טעמא הן טהורין [סנהדרין שם]. בתליסר מתיבתא. בשלש עשרה פנים יש בינינו משנה ובריימא של שאר סדרים ומסכת עוקלין גם היא בשלש עשרה פנים כגון משנת רבי ורבי חייא ומשנת בר קפרא ולוי ותנא דבי שמואל והבי אמרינן במסכת נדרים (דף מג.) רבי מתני הלכתא בשלש עשרה פנים [ברכות שם]. שלש עשרה ישיבות היו בא"י ואפילו הכי כהם היו מקילים יותר ממנו דאלו ר' יהודה כו' [סנהדרין שם]. שאין דורן דומה יפה. בעיני המקום [לעיל כב:]. מחריבנא לעלמא. מרוב גשמים, מלאתי כתוב פי' אחר שלוף לי מסאני כלומר אשב בתעניתי, מחריבנא לעלמא מרוב גשר שאתה רוצה ליתן בתעניתי [רש"י שבע"י]. עת רצון היא. שעה שהיא של רצון [ברכות ח.]. שבור מלכא. מלך פרס היה [סוכה נג.]. איפרא הורמיז. שד כדאמר הורמיז בר לילתא בשד בתרא (דף עג.) [סנהדרין לט.]. נכרית היתה וכן שמה. הורמיז, כמו (ב"ב דף עג) הורמיז בר לילתא כלומר יופי שדיש היה לה [נדה כ:]. הומלין, בע"ן גרסי' כך שמעתי מאנשי מרי ומני שמעתי הורמיז בזיי"ן שד כדאמרי' בסנהדרין (דף לט) מפלגת דתתא דהורמיז [רשב"ם ב"ב עג.]. מי איכא דמיטרח קמי שמיא. כלומר מי שיש לו כח להתפלל שיבא גשם [חולין קלג.]. דדייסא. של חטים כמושות במכתשת [ברכות לו:]. וחנינא בנחת. שמין לי זריעה בשדות [יומא נג:]. בבית החיצון. בהיכל [שם נב:]. עוברי דרכים. מתפללים שלא ירדו גשמים. עביד שולטן. עושה ממשלה [שם נג:]. חנינא בני. הוא רבי חנינא בן דוסא שהיו קול זה יוצא. דיו לו בקב חרובים. מתפרנס בערב ובשלוש [חולין פו.].

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כד: [א]

בְּנִזְקִין הֲוָה - היה בסדר נזיקין, שהוא רק אחד מששה סדרי משנה[א], **וַאֲנַן** - ואילו אנו, **קָא מַתְנִינַן בְּשִׁיתָּא סִדְרִין** - עיקר לימודינו הוא בכל הששה סדרים, הרי שלימודינו גדול מלימודם. ועוד[ב], **כִּי הֲוָה מָטֵי רַב יְהוּדָה בְּעוּקְצִין** - כשהיה רב יהודה מגיע בלימודו בהלכות עוקצין למשנה זו (טהרות פ"ג מ"ו)[ג], **הָאִשָּׁה שֶׁהיתה כּוֹבֶשֶׁת** [-לוחצת] **יָרָק בַּקְּדֵירָה**, כדי שיצאו מימיו ממנו ויתייבש וכך הוא ישתמר לזמן מרובה[ד], 'ונגעה בעלה חוץ לקדרה במקום הנגוב, אף על פי שיש בו כביצה, הוא טמא והכל טהור', והיינו, משום שאין העלה נחשב עוד כיד של הירק כיון שלאחר הכבישה הוא מתרכך ונופל, ומשום כך, אם נגעה בו טומאה הוא אינו מטמא את הירק כפי שהיה מטמא לפני הכבישה[ה]. **וְאָמְרִי לָהּ** - ויש אומרים, שכשהגיע למשנה זו שבמסכת עוקצין (פ"ג מ"ו)[ו], **זֵיתִים שֶׁכְּבָשָׁן בְּטַרְפִּיהֶן** - שהניח את הזיתים והעלים שלהם בכלי עם חומץ וכדומה, **טְהוֹרִין** - אם נגעה טומאה בעלי הזיתים שהם ידות הזיתים, הזיתים עצמם טהורים ואין חיבור העלים לזיתים נחשב כחיבור של 'ידות' להיטמא עמהם, 'לפי שלא כבשן אלא למראה', כלומר, שלא הונחו העלים בכלי עם הזיתים אלא כדי שיראה שנתלשו הזיתים כעת ולא לפני זמן מרובה, אבל אינם נחשבים כיד לזיתים, כיון שלאחר הכבישה העלים נשברים ולא ניתן ליטול את הזית על ידי העלים[ז]. **אָמַר** - היה רב יהודה אומר על אותה המשנה העוסקת בהלכות עוקצין, **הֲוָיוֹת דְּרַב וּשְׁמוּאֵל קָא חָזֵינָא הָכָא**, כלומר, עומק גדול יש בביאור משנה זו עד שטעמה קשה עלי כְּכָל הקושיות שהיו רבותי מתקשים בהן בכל הגמרא[ח]. הרי שבזמן אוצר החכמה רב יהודה לא היו הלכות אלו בהירות להם כל הצורך. **וַאֲנַן** - ואילו בדורנו, **קָא מַתְנִינַן בְּעוּקְצִין תְּלֵיסַר מְתִיבְתָּא** - יש בעירנו שלש עשרה ישיבות העוסקות במסכת עוקצין[ט], הרי שאף הלכות קשות אלו נהירות לנו כל הצורך, ואף בזה לימודינו גדול מלימודם. **וְעִם כָּל זֹאת, אִילּוּ רַב יְהוּדָה** היה רוצה לבקש על הגשמים שירדו, **כִּי הֲוָה שָׁלֵיף חַד מָסָאנָא** - כשהיה מוריד רק נעל אחת משום העינוי שבעצירת גשמים, עוד לפני שהספיק לשלוף את נעלו השניה מיד היה נענה **וְאָתֵי מִיטְרָא** - והיו יורדים גשמים, וכפי שיובא מעשה זה באריכות בסמוך, **וַאֲנַן** - ואילו אנו, **קָא צָוְוחִינַן כּוּלֵּי יוֹמָא** - אנו צועקים כל היום בתפילה, **וְלֵיכָּא דְּאַשְׁגַּח בָּן** - ובכל זאת אין מי שמשגיח לתפילתנו להיענות לה, ועל כרחך אין זה משום ריבוי לימוד התורה בימיו של רב יהודה, שהרי בדור זה הלימוד גדול יותר.

והמשיך רבה ותמה, **וְאִי מִשּׁוּם עוֹבָדָא** - ואם נאמר שרב יהודה נענה בתפילתו יותר ממה שאנו נענים, משום שיש פגם במעשי, אם כן אני מבקש מכם, **אִי אִיכָּא דַּחֲזָא מִידִי** - אם יש בכם מי שראה בי חס ושלום שעשיתי מעשה שאינו הגון, **לֵימָא** - שיאמר מה ראה כדי שאוכל לתקן. וסיים רבה את דבריו, אכן אין בי ובשאר גדולי הדור פגם במעשינו, **אֶלָּא מַה יַּעֲשׂוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר, שֶׁאֵין הוֹרָן דּוֹמֶה יָפֶה** - שאין מעשיהם של בני דורם מושלמים וכשרים כמעשי בני דורו של רב יהודה, ומחמת כך אין תפילת גדולי הדור הזה נענית כפי שהיתה נענית בדורו של רב יהודה'.

הגמרא מביאה כיצד היה אותו מעשה שאמר רבה שרב יהודה נענה כשחלץ נעל אחת:

רַב יְהוּדָה חֲזָא הַנְהוּ בֵּי תְּרֵי - רב יהודה ראה שני אנשים, **דַּהֲווּ קָא פָּרְצֵי בְּרִיפְתָּא** - שהיו פרוצים בהנהגתם עם הפת, והיינו, שהיו זורקים פת זה לזה כמשחקים זה עם זה[י]. **אָמַר** רב יהודה, מכך ששנים אלו נוהגים בזיון בפת ומזלזלים במיני מאכל, **שְׁמַע מִינָּהּ אִיכָּא שָׂבְעָא בְּעָלְמָא** - מוכח שיש שובע בעולם, ומחמת ריבוי השפע שיש באים בני אדם לידי ביזוי אוכלים. ומכיון שמחמת השובע באים לידי כך, **יָהֵיב עֵינֵיהּ** - נתן רב יהודה את עיניו בהם שיהיה עליהם קפידא[יא], **וַהֲוָה כַּפְנָא** - ונהיה רעב בעולם[יב]. **אָמְרוּ לֵיהּ רַבָּנָן לְרַב כַּהֲנָא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב נְחוּנְיָא**, שהיה **שַׁמָּעֵיהּ** - שמשו של רב יהודה, **מַר דְּשָׁכִיחַ קַמֵּיהּ** - אתה שהנך מצוי לפני רב יהודה, **נֵיעַשֵּׂייהּ דְּלֵיפּוֹק בְּפִתְחָא דְּסָמוּךְ לְשׁוּקָא** - תגרום[יג] לרב יהודה שיצא דרך פתח הבית הסמוך לשוק, כדי שיראה שיש רעב בעיר ויבקש רחמים על כך[יד]. **עַשָּׂייהּ** - אכן עשה רב כהנא כדבריהם וגרם לכך שרב יהודה יצא מאותו פתח, **וְנָפַק לְשׁוּקָא** - ויצא רב יהודה לשוק.

א. **רש"י** (ד"ה נזיקין). אולם בברכות (כ. ד"ה נזיקין) כתב רש"י, שלימודם לא היה בכל הגמרא של ארבעה סדרים [מועד, נשים, נזיקין, קדשים. על פי רש"י (ב"מ קיד: ד"ה נמרנעה)] אלא רק בשלשה בבות אלו של נזיקין. וביאר הרש"ש (גרש"י סח), שמצינו (ע"ז ז.) שכל שלשת הבבות נחשבים כמסכת אחת הנקראת מסכת נזיקין ושמה כשם הסדר, וכמו שבסדר טהרות יש מסכת הנקראת טהרות. וראה בביאורי רש"י, שהובא לבאר מדוע היה עיקר לימודם דווקא בנזיקין.

ב. **בהקדם** להמשך דברי רבה, יש להביא את מה ששנינו (עוקצין פ"ג מ"ו) 'כל שהוא יד ולא שומר, מיטמא ומטמא' וכו', כלומר, שדבר המשמש כ'יד' להרמת הפרי או הירק [כגון עוקצי תפוחים, ענבים, ואגסים, קרויין 'ידות'. וכן עצם שיש בראשה בשר, ואדם אוחז בעצם כדי לאכול את הבשר שבראש העצם, נחשבת העצם יד לבשר. ר"ע מברטנורא (שם)], מטמאו לפרי אם נטמא, וכן נטמא היד על ידי הפרי.

ג. **מסתימת** לשון הגמרא 'בעוקצין' משמע שדין זה נשנה במסכת עוקצין, וכן מבואר מדברי רש"י במסכת ברכות (כ. ד"ה המקה). אולם בסוגייתנו כתב רש"י (ד"ה שכופנקם), שמשנה זו היא במסכת טהרות (פ"ג מ"ו) ולא במסכת עוקצין, וכעין זה במסכת סנהדרין (קו: ד"ה המקה), שלא מצא משנה זו במסכת עוקצין. וראה בצל"ח (ברכות כ. גרש"י ד"ה המקה), שהאריך לבאר שכוונת רש"י היא, שמשנה זו היא משנה העוסקת בדיני עוקצין. אולם השפת אמת (ד"ה כי) כתב, שנראה שלא היתה כוונת רש"י שדין זה שנינו במסכת טהרות, כיון ששם לא מדובר בדין ידות לטומאה, אלא צריך לומר שאין זו משנה אלא תוספתא של מסכת עוקצין. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

ד. **כך** מבואר מדברי רש"י (ד"ה כופנקם) בסוגייתנו. אולם בסנהדרין (קו: ד"ה שכופנקם) ביאר, שכבישה זו היינו שמניחים את הירק בכלי עם חומץ וכדומה, ושוב אין בזה דין ידות, כיון שאין מניחים אותם בכבישה אלא למראה.

ה. **רש"י** (ד"ה שכופנקם). אולם הרע"ב שם ביאר, שמדובר בכבישת ירק של תרומה, והידות אינן מטמאות את הירק לפי שהיד הנוגעת היא שניה לטומאה ומטמאת את העלה להיות שלישי לטומאה, ומשום כך אין כל הירק נטמא כיון שאין אוכל של תרומה נטמא ברביעי לטומאה.

ו. **רש"י** (ד"ה ואמרי). והיינו, שעל פי כל גירסא מדובר במשנה אחרת ממה ששנינו על פי הגירסא האחרת. אמנם בדברי השפת אמת (שם) מבואר, שפירוש 'ואמרי לה' היינו, שיש משנה אחת שהיו בה שתי נוסחאות, האחת 'האשה שכובשת ירק', והשניה 'זיתים שטרפן בטרפיהן', ושתיהן במסכת עוקצין נשנו.

ז. **על** פי דברי רש"י בברכות (כ. ד"ה טהורין) ובסנהדרין (קו: ד"ה שכופנקם).

ח. **על** פי דברי רש"י בסוגייתנו (ד"ה הוויות), בברכות (כ. ד"ה הויות) ובסנהדרין (קו: ד"ה הויות).

ט. **רש"י** (ד"ה תליסר). אך בברכות (שם ד"ה נתליסר) פירש רש"י ששלש עשרה פנים [-אופני לימוד] יש לנו בעוקצין, כגון משנת רבי, ורבי חייא, ומשנת בר קפרא, ולוי, ותנא דבי שמואל, ועוד.
רבה הזכיר דווקא את מסכת עוקצין, משום שהיא המסכת האחרונה במשניות, והיתה כוונתו לומר בזה, שאף מסכת זו שהיא המסכת האחרונה אנו שונים בשלש עשרה ישיבות. מהרש"א (מ"ק, ד"ה ואמרי).

י. **רבה** נקט את דבריו בלשון רבים, כיון שכוונתו היתה לא רק על דורו, אלא על כלל הדורות, וכמו שמצינו (ערכין יז.) לגבי צדקיהו שהיה צדיק, אך בני דורו היו רשעים [וכן מצינו (ע"ז כב.) לגבי יאשיהו]. מהרש"א (מ"ק, ד"ה מצנן). ויש מהאחרונים שכתב, שכוונת רבה היתה על אנשי עירו פומבדיתא שהיו רשעים, וכמו שמצינו (סנה קנג.) 'אמר ליה אביי לרבה, כגון מר, דסנו ליה כולהו פומבדיתאי, מאן אחים הספידא', ופירש רש"י (שם ד"ה דסנו), שהיו שונאים אותו מחמת שהיה מוכיחם בענייני שמים, וכן מצינו (חולין קמז.) שבני פומבדיתא היו רמאים. אולם בזהרי הש"ס (ע"ז ד"ה רבה) כתב, שיותר נראה כגירסת העין יעקב [היינו הגירסא שהובאה ולפנינו היא מוגהת שלא לגרוס כך], שרבא הוא שגזר תענית על אנשי מקומו, אלא שבעירו מחוזא היו דרים אנשים רשעים [ראה במסכת שבת (נג:) ובמסכת ראש השנה (יז.)], והוכיחם רבא שמחמתם אין תפלתו נענית.

יא. **רש"י** (ד"ה פרצי) על פי הגהות הב"ח (מוס ג). ואיסור זה מבואר במסכת ברכות (ג:), ובדברי התוספות (שם ד"ה מין) מבואר, שיש איסור לזרוק פת גם במקום שאין הפת נמאסת בזריקתה. ועיין שם בדברי רש"י (ד"ה מנהג), ומה שהובא בילקוט ביאורים שם בביאור שיטתו.

יב. **על** פי המהרש"א (מ"ק, ד"ה מזו). אולם הבן יהוידע (ד"ה יהיב) ביאר, שלא היתה כוונת רב יהודה להפסיק את כל השפע, אלא רק להעניש את אותם שני אנשים שזרקו פת וביזו אוכלים, ורק עליהם הקפיד ונתן בהם את עיניו שלהם יהיה רעב. אבל כיון שאותו הזמן היה קטרוג בשמים על כל בני העיר, גרמה קפידתו שיהיה רעב על בני העיר וסביבותיה. והיעב"ץ (ד"ה יהב) כתב, שאפשר שבמתכוין עשה כך רבי יהודה, כדי שלא יהיו בני עירו פרוצים ובועטים בטובתו של הקדוש ברוך הוא.

יג. **מה** שמיד לאחר שנתן רב יהודה את עיניו נעשה רעב בעולם אף שכבר היו חטים מקודם לכן, הוא על ידי שבאותו הזמן עלה על דעתם של בעלי האוצרות שלא למכור אותו היום דגן כלל, ואם היה מי שרוצה מאד לקנות, היו מוכרים לו ביוקר עד פי ארבעה מהמחיר הרגיל, ומילא עלה השער ונהיה רעב בעיר. בניהו (ד"ה ממר).

יד. **רש"י** (ד"ה ניעשייה) כתב 'יעשנו', וכתב היעב"ץ (ד"ה נעשייה) שהוא מלשון 'גדול המעשה' (נ"ב ט.), כלומר, גדול מי שגורם לשני שיעשה מצוה יותר מזה שעושה את המצוה. אולם ראה במהרש"א (מ"ק, ד"ה ממרו), שביאר שהוא מלשון אונס.

טו. **חכמים** לא הסתפקו במה שיאמר רב כהנא לרב יהודה שיש רעב אלא רצו שיוציאו

ה"ג בנזיקין הוה. למודס לח היה גדול חלח בסדר נזיקין: שכובשת ירק בקדירה. במסכת [ט] טהרות] היח בפ' שני (מ"ח) גבי ידות מיירי, דקיי"ל (עוקצין פ"ח משנה ח) כל ידות החוכלין חס נגעה טומחה בהן נטמח גס החוכל הצריך לידות, דיד מכנים ומוציח, כלחמרינן בהעור והרוטב (חולין דף קיח.) מכל החוכל[י] לרבות הידות, וקחני התס חסה שהיח כובסת ירק לידות שלהן טהורין, לכשהיח עוברת חותס הידות משחברות ות"ח ליטול הירקות בידות שלהן, שנשמט ונפסק החוכל מן היד מחמת כבישה: כובשת. סול"ך בלע"ז, עוברת שילח המשקה שלהן ויבשו, דרך חסה בכך כובסת ירק ממיס שישתמרו לזמן מרובה: טהורין. העלין והקלחין: ואמרי לה. כי מטח לחידך בפרק שני (דעוקצין משנה ח) זיתים שכבשן בטרפיהן, כתרגומו עלה טרפא (בראשית ח), עלין שלהן דהיינו ידות: טהורין. הידות להכשיר[כ] טומחה לחוכל, דתו לח חזי למהוי בית יד יד: הוויות דרב ושמואל. עומק גדול, ולח הוה נהירלח ליה: תליסר מתיבתא. שלש עשרה ישיבות היכח בהן מתח דגמרי מסכת עוקצין[כ]: כי הוה שליף חד מסאנא. משום עיוי: דחזא מידי. חס ושלום בעובדי כיסי: פרצי בריפתא. זורקיס חותס זה לזה (ג): ניעשייה. יעשנו שילח לחוך: אכוספא דתמרי. על כלי מלח תמריס חו פסולת של תמריס: קאימנא אנהר פפא. ההוח יומח לעבד רב יהודה הכי: חלא. חול: דסמידא. סולת, והן עלמן מוכיין לותו: אמר להו מעשה נסים כו'. וכמה[ז] לחפסר להתרחק ממעשה נסיס יותר טוב ונכון: דפרזינא. מקוס: אקרון. הקרוני, הייתי קורח בחלומי: נגדא. מלקות: איפרא הורמיז. כך שמה, חיפרח חן, יופי שדיס היה[ט] לה: מאי היא. מאי עדיך להו: אמרה ליה. לכל לימת דבעי[י] מיטרח: זימנא דמיטרא הוא. ומפילו לח בעו נמי חתי מיטרח: שלחה ליה לרבא. דרחמח ליה לרבח[מ]: אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם. שהיית מפליח להס נסיס (ד): עד דשפיך מרזבי דציפורי. שקילחו מיס מן המרזיבות על שטוטפין בחוצות ויורדין ושופכין: לדיגלת. לנהר חדקל: אשני מטתך. חל תשכב בטטתך הלילה: בשביני. שרלו שדיס להורגו וחתכו חת מטתו, והיינו לחמרי' בשחיטת חולין בפרק הזרוע (דף קלג.[ט]) וליקריוה לרבח רבח חוף היה, לח מלינו לו נזיפה בכל הש"ס חלח בזה המעשה כשדיקש הגשמיס בתמוז שלח לעורך: הכי גרסינן ר"פ גזר תעניתח, חלח לגיה טעיס מידי, בעח רחמי ולח חתח מיטרח: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלטון שורפה חיה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכח מלח קף כמו מלחין פינכי (פסחים דף מט.), לייסח טרי"ס בלע"ז, ולחוכח קחמר ליה הכי, משום לטעיס בריסח והדר בעח רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנח הוח: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מיס לשדותיהן: בנחת. שחני יוסב בדיתי, ותיני לריך לגשמיס לפי שחין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל. כשהיה תפלה קלרה ביוס הכפוריס שהיה חומר חל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכיס, דר' חנינח מבטל ליה לגלותיה דכהן גדול, שחטפ"כ שמע הקב"ה תפלתו ופסיק מיטרח: שחונה. חמה, כמו חמותי לחיתי לוך (ישעיה מד) תירגס יונתן בן עוזיחל שחינת: אם שחונה תהא גשומה. כשהיח חמה לריכה החרץ לגשמיס מחד ותדיר: בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו. ולח גרסי' מהר חורב: קב חרובים מערב שבת לערב שבת. כל השנת היה ניזון בכך, חסר לחס היה ומתגלגל היה בחרובין: אקטרתא. דבר שמעלה עשן כקיטור הכבשן (ו):

משום בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן בשיתא סדרין וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין[מ] האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה[נ] זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויי' דרב רבח מוף היה, לח מלינו לו נזיפה בכל הש"ס חלח בזה המעשה כשדיקש הגשמיס בתמוז שלח לעורך: הכי גרסינן ר"פ גזר תעניתח, חלח לגיה טעיס מידי, בעח רחמי ולח חתח מיטרח: אי שריף מר חדא פינכא דדייסא. מלטון שורפה חיה (ע"ז דף כט:), (ה) פינכח מלח קף כמו מלחין פינכי (פסחים דף מט.), לייסח טרי"ס בלע"ז, ולחוכח קחמר ליה הכי, משום לטעיס בריסח והדר בעח רחמי: רבי חנינא בן דוסא. תנח הוח: כל העולם כולו בצער. שמבקשין מיס לשדותיהן: בנחת. שחני יוסב בדיתי, ותיני לריך לגשמיס לפי שחין לי שדות: מאי אהניא ליה צלותיה דכהן גדול. כשהיה מתפלל. כשהיה תפלה קלרה ביוס הכפוריס שהיה חומר חל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכיס, דר' חנינח מבטל ליה לגלותיה דכהן גדול, שחטפ"כ שמע הקב"ה תפלתו ופסיק מיטרח: שחונה. חמה, כמו חמותי לחיתי לוך (ישעיה מד) תירגס יונתן בן עוזיחל שחינת: אם שחונה תהא גשומה. כשהיח חמה לריכה החרץ לגשמיס מחד ותדיר: בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו. ולח גרסי' מהר חורב: קב חרובים מערב שבת לערב שבת. כל השנת היה ניזון בכך, חסר לחס היה ומתגלגל היה בחרובין: אקטרתא. דבר שמעלה עשן כקיטור הכבשן (ו):

לדידי אקריון בחלמי שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה אמר שמע מינה [ס] עת רצון היא מבעי רחמי בעי רחמי ואתי מיטרא. ההוא גברא דאיחייב נגדא בבי דינא דרבא משום דבעל כותית נגדיה רבא ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק דברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז וליתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם [א] אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם ואנו בעינינו לא ראינו אתא מיטרא עד דשפוך מרזבי דצפורי[ג] לדיגלת אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה ואמר ליה מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי [ס] אמר ליה שני דוכתיך[ד] שני דוכתיה למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני. רב פפא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא חלש ליביה שרף פינכא דדייסא ובעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר ליה רב נחמן בר אושפזתי[ס] אי שריף מר פינכא אחריתי דדייסא אתי מיטרא איכסיף וחלש דעתיה ואתא מיטרא. [ס] ר' חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא אמר רב יוסף מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא דתנן [יא] היה מתפלל תפלה קצרה בבית החיצון [ז] מאי מצלי רבין בר אדא ורבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה מעלייתא היא אדרבה גריעותא היא אלא [ב] אם שחונה תהא גשומה וטלולה ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים רב אחא בריה דרבא מסיים משמיה דרב יהודה [ג] לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר אמר רב יהודה אמר רב [ס] בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע"ש לע"ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום

עין משפט נר מצוה

ל א ב ג מיי' פ"ד מהל' עבודת יוה"כ הלכה ח:

רבינו גרשום

האשה שכובשת ירק בקדירה ונגע טומאה לקלח אין מביאין טומאה לירק כיון דנכבשו בטיל ליה בתורת יד: זיתים בטרפיהן טרפא נמי הם ידות: אנא קיימנא בההיא שעתא: דפרונאי מקום: שחונה חמימה:

גליון הש"ס

גמ' א"ל שני דוכתיך. עיין חולין דף קלג ע"ח רש"י ד"ה נזוף:

משנת ראשונים
אוצר התכמה

האשה שכובשת ירק בקדירה. באשה טהורה איירי וסתם ידים שהן שניות כדקתני בסוף זבין וכדאיתא פ"ק דשבת (יג:) דפוסלת את התרומה ובתוספ"ת 18/06/2018 משמע דבהכי איירי דתני עלה אחד טהור שידיו טמאות ואחד טבול יום שידיו טמאות מטמא משקה חולין ופוסל אוכל תרומה.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

האי ירק בירק של תרומה ובשלא הוכשר דאי בהוכשר א"כ מכי נתנתו בקדירה טימאתו אלא בשלא הוכשר כמו שדרך הכובשין שמחתכין את הירק בלא משקה ומולחין אותו ונותנין בקדירה או בחבית ואחר כך נותנין מים ויין וחומץ.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין. טהורים מטומאת יד, שאע"פ שידות האוכלין מביאות טומאה לאוכלין, שאם נטמאת היד נטמא האוכל באותה טומאה עצמה כאילו נגעה באוכל, מ"מ כל שנכבש היד או נשלק עם האוכל הואיל ואינה ראויה לאחוז בה עוד את האוכל, בטלה לה מתורת יד, ולא נטמא האוכל בטומאתה אלא מתורת מגע שמזה לזה, מראשון לשני ומשני לשלישי ולא באותה טומאה עצמה.

[מאירי, סנהדרין קו:]

אמר רב מרי ברה דבת שמואל. מה שפירש רבינו שמואל דרב מרי בר איסור גיורא שבא על בת שמואל קודם שנתגייר והורתו שלא בקדושה שנשבית כדאמרינן בכתובות (דף כג.) אין נ"ל דהא אמרינן בירושלמי שאמרה אמת במה שאמרה נשביתי וטהורה אני וה"נ משמע בגמרא שלנו דאמר ליה ר' יוחנן לרב שמן בר אבא זיל איטפל בקרובתך, על כן נראה דהא דאמרינן בעלמא רב מרי ברה דבת שמואל אחר הוה ושמא הוא שנזכר אביו בפרק מי שהחשיך (שבת דף קנד.), ומה שקורא אותו על שם אמו לפי שרוצה ליחסו אחר שמואל.

[תוספות, בבא בתרא קמט.]

בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת. יש אומרים שלא היו שומעין קול היוצא מן השמים אלא מתוך אותו קול יוצא קול אחר כמו פעמים שאדם מכה בכח ושומע קול אחר היוצא ממנו למרחוק ואותו קול היו שומעין, לכך קורין אותו בת קול. [תוספות, סנהדרין יא.] ויש מפרשים לפי שהוא יוצא במדה ואין כל אדם שומעו אלא הראוי לשומעו. [תוספות הרא"ש, סנהדרין יא.] וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת. ואמרו בפרק הרואה (ברכות סא:), לא אברי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים, עלמא דאתי לרבי חנינא בן דוסא, והאי עלמא לאחאב בן עמרי. [מגן אבות להרשב"ץ, אבות פרק ג] בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מלתא וכו', להיותם לזכאי מצד עצמו. אבל לאחרים יש מצד זכותם. וזהו שאמרו כל העולם כלו נזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין. ודומה למה שאמרו אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. [שו"ת הרשב"א חלק א סימן תט]

מסורת הש"ם עם הוספות

ח) טהרו' פרק ג מ"ח, ג) עוקצין פרק ג מ"ח, ד) עיין רש"י ברכות טז. ד"ה ברה ותוס' ב"ב קמט. ד"ה רב מרי, ה) [ברכות ח. יומח סט. יבמות עב. סנהדרין סד.], ו) יומח נג:, ז) יומח נג: ע"ש, ח) סס דף נג:, ט) ברכות יז: חולין פו., י) [ועיין בסנהדרין קו: בפרש"י וע"ע בפ' רש"י ברכות כ.] ועי' שפ"א, יא) ויקרא יא לד, יב) ע"ע בליקוטי רש"י ועי' תוס' בברכות שם, יג) [וע"ע רש"י נדה כ: ד"ה מיפרח ועי' תוס' גיטין יח. ד"ה הורמין וכו' הקשו על פרש"י], מ) עיין ב"ב י: זבחים קטז: נדה כ:, נ) עיי"ש רש"י ד"ה נזוף, ס) ישעיה נח א.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' שמעיה דמר דסכים: (ב) שם ואתו כולי עלמח למיזן מיניה ואמינא להו מהח כו' להגרוניח גזר תעניתח בעא רחמי ולח חתח כו' בתעניתייכו ביתו למחר חמר להו כו' עח דלון היח למבעי רחמי נעי רחמי: (ג) רש"י ד"ה פרלי כו' זה לזה כמשחקין זה עם זה הס"ד: (ד) ד"ה מי שריף מחזותינו כו' מפליח להס נסיס אבל בעינינו לא ראינו כלומר עכשיו הראה לנו נפלאותיך הס"ד: (ה) ד"ה מי שריף כו' מל' שורפה חיה אי אכיל מר חדא פינכח מלח קף: (ו) ד"ה מקטרתח כו' כקיטור הכבשן כדי שיהיו סבורין השכנים שאופה בתנור הס"ד:

תורה אור השלם

א) אֱלֹהִים בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ אֲבוֹתֵינוּ סִפְּרוּ לָנוּ פֹּעַל פָּעַלְתָּ בִּימֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם: [תהלים מד, ב]

הגהות וציונים

מ] [גי' הערוך ערך ארזן א' [ארבי] דארזנאי פי' ספינות מלאות אורז] (גליון), ועי' הגי' בע"י (והיא הנוסחא המעולה, דק"ס): נ] בכת"י איתא כהוגן אמר ליה (דק"ס): ג] [צ"ל דמחוזא וכ"א בע"י] (גליון), וכ"ה בדפו"ר והיא הגי' האמיתית דמה ענין צפורי שהיא בא"י לדגלת אבל מחוזא היתה עירו של רבא ועומדת על נהר חדקל (עי' ברכות נט ע"ב, דק"ס, מהר"ץ חיות): ד] בכת"י ובע"י נוסף דרתחי עלך מן שמיא: ה] [גי' הערוך אושפרתי פי' הוא שם אמו של רב פפא] (גליון): ו] צ"ל מלהביא (באה"מ): ז] צ"ל וכמה, וכ"ה ברש"י שבע"י (רש"ש): ח] ברש"י שבע"י דבעו אתי מיטרא:

בדרכו ליד השוק חֲזָא כְּנוּפְיָא - ראה רב יהודה אסיפת אנשים, אָמַר לְהוּ - שאל אותם רב יהודה, מַאי הַאי - לשם מה אסיפה זו. אָמְרוּ לֵיהּ - השיבו לו הנאספים, אַכּוּסְפָּא דְּתַמְרֵי קָיְימִי דְּקָא מְזַדְּבְּנִין - כולם עומדים כאן כיון שעומד להימכר כעת כלי מלא תמרים[ט]. אָמַר רב יהודה, מכך שמתאספים אנשים רבים כדי לקנות כלי אחד של תמרים, שְׁמַע מִינָּהּ כַּפְנָא בְּעָלְמָא - נראה מזה שיש רעב בעולם, ולכך כולם צריכים להאסף על כלי אחד עם תמרים. אָמַר לֵיהּ לְשַׁמָּעֵיהּ - אמר רב יהודה לרב כהנא שמשו, שְׁלוֹף לִי מְסָאנַי - חלוץ לי נעלי, כדי שאצטער על כך שיש רעב בעולם[י]. שָׁלַף לֵיהּ חַד מְסָאנָא - חלץ לו שמשו של רב יהודה את אחת מנעליו, ומיד, אֲתָא מִיטְרָא - החל לרדת מטר, כִּי מְטָא לְמִישְׁלַף אַחֲרִינָא - כאשר בא השמש לחלוץ את נעלו השניה של רב יהודה, אֲתָא אֵלְיָהוּ - בא אליהו הנביא ונגלה לרב יהודה[יא], וְאָמַר לֵיהּ, כך אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אִי שָׁלְפַת אַחֲרִינָא - אם אתה מוסיף וחולץ גם את נעלך השניה, מַחֲרִיבְנָא לְעָלְמָא - הריני מחריב את כל העולם מרוב גשמים[יב].

הגמרא מביאה מעשה נוסף כהמשך למעשה שרב יהודה חלץ את נעלו והסתיים הרעב:

אָמַר רַב מָרִי בְּרֵהּ דְּבַת שְׁמוּאֵל - בן בתו של שמואל[יג], באותו היום שרב יהודה חלץ את נעלו מחמת צער עצירת הגשמים, אֲנָא הֲוֵה קָאִימְנָא אַגּוּדָּא דְּנַהַר פָּפָּא - אני הייתי עומד על שפת הנהר ששמו פפא, חֲזַאי לְמַלְאֲכֵי דְּאִידְּמוּ לְמַלָּחֵי - וראיתי מלאכים שהיו נראים כמלחים של ספינה, דְּקָא מַיְיתֵי חַלָּא וּמַלּוּנְהוּ לְאַרְבֵּי - ואותם המלאכים מביאים חול וממלאים בו את הספינה, וַהֲוָה קְמָחָא דְּסָמִידָא - והחול נהפך לקמח משובח כסולת, ואותם המלאכים בעצמם עומדים ומוכרים את הסולת. כיון שראו זאת אנשי המקום, אֲתוּ כּוּלֵּי עָלְמָא לְמִיזְבַּן - באו כולם לקנות מקמח זה. וְאָמַר לְהוּ - רב יהודה לאותם האנשים שבאו לקנות[יג], מֵהָא לָא תִּיזְבְּנוּן - מקמח זה אל תקנו, משום דְּמַעֲשֶׂה נִסִּים הוּא - שקמח זה נוצר על ידי נס, וראוי לאדם להתרחק כמה שיותר ממעשה נסים[יד]. וכיון שלא רצו ליהנות ממעשה נסים, לְמָחָר - למחרת אותו היום הקרה ה' בלא מעשה נסים[טו], וְאָתְיָין אַרְבֵּי דְּחִישֵׁי דְּפָרְזִינָא - והגיעה ספינה עם חטים ממקום הנקרא פרזינא, ונהיה שובע מחמת ריבוי החטים שהגיעו ולא היו צריכים אנשי המקום ליהנות ממעשה נסים.

הגמרא מביאה שני מעשים בהם רבא התפלל וירדו גשמים:

רָבָא אִיקְּלַע לְהַגְרוֹנְיָא - רבא הזדמן למקום הנקרא 'הגרוניא', בזמן שהיתה שם עצירת גשמים. גָּזַר רבא על הציבור תַּעֲנִיתָא [-תענית], וְלָא אַתָא מִיטְרָא - ועדיין לא ירד מטר. לקראת הלילה, אָמַר לְהוּ - אמר רבא לאנשי העיר, בִּיתוּ כּוּלֵּי עָלְמָא בְּתַעֲנִיתֵיכוּ - כולכם תלינו הלילה כשאתם עדיין בתעניתכם[טז]. לְמָחָר, אָמַר לְהוּ - שאל רבא את אנשי העיר, מִי אִיכָּא דַּחֲזָא חֵילְמָא לֵימָא - האם יש כאן אדם שראה דבר מה בחלומו, שיאמר מה ראה. אָמַר לְהוּ [-להם][יז] רַבִּי אֶלְעָזָר מֵהַגְרוֹנְיָא, לְדִידִי אַקְרִיוּן בְּחֶלְמַי - הקריאוני בחלומי, כלומר, הייתי קורא בחלומי[יח], שְׁלָם טָב - שלום טוב, לְרַב טָב - לרב טוב, כלומר, לרבא שהיה ראש ישיבה, מֵרִיבּוֹן טָב - מהקדוש ברוך הוא שהוא ריבון הטוב, דְּמִטּוּבֵיהּ מֵטִיב לְעַמֵּיהּ - ומטובו של רבא ומזכויותיו עושה הקדוש ברוך הוא טוב לעמו[יט]. אָמַר רבא, שְׁמַע מִינָּהּ - מחלום זה ניתן לשמוע, שֵׁעֵת רָצוֹן הִיא שעה זו לִמְבָּעֵי רַחֲמֵי - לבקש רחמים. ואכן, בָּעֵי רַחֲמֵי וְאָתֵי מִיטְרָא - ביקש רחמים וירד מטר.

מעשה נוסף, הַהוּא גַּבְרָא - מעשה באדם אחד, דְּאִיחַיַּיב נַגְדָּא בְּבֵי דִּינָא דְּרָבָא - שהתחייב עונש מלקות בבית דינו של רבא, מְשׁוּם דְּבָעַל כּוּתִית[כ]. נַגְדֵיהּ רָבָא וּמִית - הלקה רבא את אותו אדם, והוא מת מחמת המלקות. אִשְׁתַּמַּע מִילְּתָא בֵּי שְׁבוֹר מַלְכָּא - נשמע הדבר לבית שבור מלך פרס[כא], בָּעָא לְצַעוּרֵי לְרָבָא - ורצה המלך לצער את רבא כעונש על שגרם להריגת אותו אדם. אָמְרָה לֵיהּ אִיפְּרָא הוּרְמִיז אִימֵּיהּ דְּשָׁבוֹר מַלְכָּא לְבָרֵהּ - אמרה איפרא הורמיז[כב] שהיתה אמו של המלך שבור לבנה, רוצה אני לייעץ לך דְּלָא לֶיהֱוֵי לָךְ עֶסֶק דְּבָרִים בַּהֲדֵי יְהוּדָאֵי - שלא יהיה לך עסק עם היהודים, כלומר, תיזהר שלא לצער אותם, משום דְּכָל מַאן דְּבָעַיִן מְמָרְיֵיהוּ יָהֵיב לְהוּ - שכל מה שהם מבקשים מאדונם, כלומר, מהקדוש ברוך הוא, הוא נותן להם. אָמַר לָהּ - שאל המלך שבור את אמו, מַאי הִיא - מה ראית שהם מבקשים ונענים. השיבה לו אמו, דְּבָעוּן רַחֲמֵי וְאָתֵי מִיטְרָא - שכל זמן שהם מבקשים ומתפללים על הגשמים הם נענים ויורד להם מטר. אָמַר לָהּ - השיב לה שבור בנה, הַהוּא - דבר זה שיורד להם מטר, אינו מחמת תפילתם, אלא מְשׁוּם דְּזִימְנָא דְּמִיטְרָא הוּא - שהוא זמן ירידת הגשמים, ואף בלא תפילתם היו יורדים גשמים. אֶלָּא - אם אכן הוא כדבריך שכל מה שהם מבקשים הם נענים, לְבָעוּ

דרך השוק, כיון שאדם מתפעל יותר על ידי ראייה מאשר על ידי שמיעה, וכמו ששנינו (ר"ה כה:) 'לא תהא שמיעה גדולה מראיה', הרי שבסתם הראייה גדולה משמיעה. מהרש"א (מ"ח, ד"ה ומה).

טז. **רש"י** (ד"ה מכופפת, בגיליון הרמזון). עוד ביאר רש"י, שהכלי היה מלא בפסולת של תמרים.

יז. **היה** מקום לבאר ששליפת המנעל היתה משום קבלת אחד מחמשה עינויים, ונקט דווקא עינוי זה כיון שהוא העינוי היחיד שניכר בשוק. אולם אין לומר כן, שהרי אין בזה תחילת תענית אם לא קיבל עליו תענית מאתמול. אלא נראה לבאר שעשה כן לצער בעלמא. מהרש"א (מ"ח, ד"ה שלף, ד"ה ומה).

יח. **כך** היא הגירסא לפנינו, אולם רבינו חננאל (ד"ה רב) גרס 'אתחזי ליה חלמא'.

יט. **פירוש** הר"א (ד"ה מטרא). ובמהרש"א (מ"ח, ד"ה ומה) כתב, שזה היה מחמת קפידא מן השמים על שמטריח את קונו כמה פעמים, שבתחילה ביקש רעב, ואחר כך ביקש שובע, ולבסוף אף על פי שכבר החלו הגשמים כשהוריד נעל אחת, אם ישלוף את נעלו השניה הוא מבקש להוריד גשמים יותר מן הצורך כדי שיהיה עוד יותר שובע. והיעב"ץ (ד"ה מי שלפת) ביאר, שלא היה זה כעונש אלא שרב יהודה היה אדם חלוש ומסוכן [כמו שמצינו בשבת (לז:)], ואם יוריד נעלו השניה אפשר שיצטנן וימות, וכיון שאדם נחשב לעולם קטן [כמבואר במדרש תנחומא (פקודי ג) ועוד] הרי זה כהחרבת העולם.

כ. **רב** מרי נקרא על שם אבי אמו ולא על שם אביו, כיון שרחל אמו [בתו של שמואל] נשבתה לבין הנכרים [כמבואר בכתובות (כג.)] והתעברה מגוי אחד ששמו 'איסור', ואחר שהתעברה אמו התגייר אביו, נמצא שהורתו של רב מרי היתה שלא בקדושה ואילו לידתו בקדושה, ולכך לא היה נקרא על שם אביו אלא על שם אמו, ופעמים שנקרא גם 'בר רחל'. רש"י (נדרים סו. ד"ה נרה).

כא. **כך** כתב הרש"ש (ד"ה מ"ל) על פי דברי רש"י להלן (כה. ד"ה עד שנטלו). אך בגבורות ארי (להלן כה. ד"ה מיכו) כתב שרב מרי אמר להם כן. וכן הוא לפי גירסת הב"ח (מוס ג) והעין יעקב, שיש לגרוס 'ואמינא להו', כלומר, שרב מרי מספר על עצמו שראה שהמלחים באו למכור והוא אמר לאנשים שלא לקנות.

כב. **רש"י** (ד"ה ומה). וראה במצפה איתן (ד"ה מ"ל), שדווקא בנס שנעשה לרבים אין איסור ליהנות ממנו אלא שאין ראוי ליהנות ממנו, אולם בנס שנעשה ליחיד יש איסור ליהנות [וכמבואר בדברי הגמרא לעיל (ע"ח)]. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים. כתב היעב"ץ (ד"ה מ"ל), אף שאין ליהנות ממעשה נסים מכל מקום עשו מלאכי השרת כן בשביל לשמח את לבם, שאינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו [ראה יומא (יח:)]. והיינו, שעל ידי שיהיה מצוי להם חיטה יהיה לבם בטוח בה' שישועתם קרובה לבוא.

כג. **מהרש"א** (מ"ח ד"ה מזמין). וביאר, מה ששלח ה' אוניה עם קמח שנעשה על ידי נס על אף שלא יהנו ממנו, הוא משום שבלי זה לא היה נחשב שתפילת רב יהודה נענתה מיד, שהרי אף אם ירד מטר מיד אין השובע בא מיד.

כד. **כתב** בפתח עינים (ד"ה נימו), שרבא אמר להם כן לעצה טובה ולא שגזר עליהם שימשיכו את התענית, שהרי שנינו לעיל (יח:) שאין חומרות של תענית ציבור נוהגות בבבל מלבד בתשעה באב, כלומר שאין בית דין גוזרים תענית של לילה ויום אלא תענית של יום בלבד. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים.

כה. **בהגהות** וציונים הובא בשם דקדוקי סופרים (מוס ג) שהגירסא המדויקת היא 'אמר ליה', וכפי שנכתב בכת"י.

כו. **מה** שהקריאו כן בחלום לרבי אלעזר מהגרוניא ולא לרבא עצמו, אפשר שהוא משום שאין אומרים לאדם כל שבחו בפניו. חתם סופר (ד"ה רבא).

כז. **על** פי המהרש"א (מ"ח, ד"ה שלח). וראה בילקוט ביאורים, מה שהובא בשם החתם סופר (ד"ה לדידי) שביאר באופן אחר.

כח. **הבא** על כותית בדרך אישות [היינו, נשא אותה לאישה], חייב מלקות מדאורייתא. והבא עליה בדרך זנות, חייב מכת מרדות מדבריהם, גזירה שמא יבא להתחתן עמה. רמב"ם (מיסורי ביאה פי"ג הל' ח-ג) על פי דברי הגמרא (ע"ז ו:), וכשיטת רבי שמעון (קידושין סח:) שאיסור זה נאמר בכל האומות ולא רק בשבעת האומות שהיו בארץ כנען.

כט. **רש"י** (סוכה נג. ד"ה שבור).

ל. **כתב** רש"י (ד"ה מיפרפ), שכך היה שמה על שם שהיה לה יופי של שדים, והיינו, שאיפרא הוא מלשון חן [ומצינו (ב"ב עג.) שהורמיז היינו שד, וכמו שגרס ופירש הרשב"ם (סח ד"ה הורמין)]. אך התוספות (גיטין יט. ד"ה הורמין) כתבו, שהיה לה חן מן המקום, והורמיז אינו שם של שד אלא תואר של שבח.

כד: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

ה"ג בנזיקין הוה. למודס לא היה גדול אלא כסדר נזיקין: שכובשת ירק בקדירה. במסכת [ט] טהרות] היא בפ' שני (מ"ח) גבי ידות מיירי, דקיי"ל (עוקצין פ"ג משנה ח) כל ידות החוכלין מס נגעה טומאה בהן נטמא גס החוכל הצריך לידות, דיד מכנים ומוציא, כלממרינן בהעור והרוטב (חולין דף קיח.) מכל החוכל[י] לרבות הידות, וקתני התס אלא שהיא כובסת ירק לידות שלהן טהורין, לכשהיא עוברת לותס הידות משתבורות ומ"ש ליטול הירקות בידות שלהן, שנשמט ונפסק החוכל מן היד מחמת כבישה: כובשת. שול"ץ בלט"ץ טוברת שילא המשקה שלהן ויבשו, דרך אלה בכך כובסת ירק ממיס שישתמרו לזמן מרובה: טהורין. העלין והקלחין: ואמרי לה. כי מטא למידך בפרק שני (דעוקצין משנה ח) זיתים שכבשן בטרפיהן, כתרגומו עלה טרפא (בראשית ח), עלין שלהן דהיינו ידות: טהורין. הידות להביא[ך] טומאה לאוכל, דתו לא חזי למהוי בית יד: הוויות דרב ושמואל. עומק גדול, ולא הוה נהירא ליה: תליסר מתיבתא. שלש עשרה ישיבות היכא בהן מתא דגמרי מסכת עוקצין[כ]: כי הוה שליף חד מסאנא. מסוס עיוו: דחזא מידי. תס וסלוס בעובדי בישי: פרצי בריפתא. זורקים לותס אלא לזה (ג): ניעשייה. יעשנו שילא לחוך: אכוספא דתמרי. על כלי מלא תמרים לו פסולת של תמרים: קאימנא אנהר פפא. ההוא יומא לעבד רב יהודה הכי: חלא. חול: דסמידא. סולת, והן עלמן מוכרין לותו: אמר להו מעשה נסים בו'. וכמה[ך] לאפסר להתרחק ממעשה נסים יותר טוב וכון: דפרזינא. מקוס: אקרון. הקרוני, הייתי קורא בחלומי: נגדא. מלקות: איפרא הורמיז. כך שמה, חיפרא תן, יופי שליש היה[ל] לה: מאי היא. מאי עביד להו: אמרה ליה. לכל לימת לבעי[מ] מיטרא: זימנא דמיטרא הוא. ואפילו לא בעו אלא מתי מיטרא: שלחה ליה לרבא. לרחמת ליה לרבא[מ]: אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם. שהיית מפליא להס נסים (ד): עד דשפיך מרזבי דציפורי. שקילחו מיס מן המרזיבות על שטוטפין בחוצות וירדין ושופכין: לדיגלת. לנהר חדקל: אשני מטתך.

בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן בשיתא סדרין וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין[מ] האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה[נ] זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויי' דרב ושמואל קא חזינא הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא ואילו רב יהודה כי הוה שליף חד מסאנא אתי מיטרא ואנן קא צווחינן כולי יומא וליכא דאשגח בן אי משום עובדא אי איכא דחזא מידי לימא אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה. רב יהודה חזא הנהו בי תרי דהוו קא פרצי בריפתא אמר שמע מינה איכא שבעא בעלמא יהיב עיניה הוה כפנא אמרו ליה רבנן לרב כהנא בריה דרב נחוניא שמעיה (ס) מר דשכיח קמיה ניעשייה דליפוק בפתחא דסמוך לשוקא עשייה ונפק לשוקא חזא כנופיא אמר להו מאי האי אמרו ליה אכוספא דתמרי קיימי דקא מזדבן אמר שמע מינה כפנא בעלמא אמר ליה לשמעיה שלוף לי מסאניי שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא כי מטא למישלף אחרינא אתא אליהו ואמר ליה אמר הקדוש ברוך הוא אי שלפת אחרינא מחריבנא לעלמא אמר רב מרי ברה דבת שמואל[ג] אנא הוה קאימנא אגודא דנהר פפא חזאי למלאכי דאידמו למלחי דקא מייתי חלא ומלונהו לארבי והוה קמחא דסמידא (ג) אתו כולי עלמא למיזבן אמר להו מהא לא תיזבנון דמעשה נסים הוא למחר אתיין ארבי דחיטי דפרזינא[ס]. רבא איקלע להגרוניא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר להו ביתו כולי עלמא בתעניתייכו למחר אמר להו מי איכא דחזא חילמא לימא אמר להו[ע] ר' אלעזר מהגרוניא לדידי אקריון בחלמי שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה אמר שמע מינה[ף] עת רצון היא מבעי רחמי בעי רחמי ואתי מיטרא. ההוא גברא דאיחייב נגדא בבי דינא דרבא משום דבעל כותית נגדיה רבא ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק דברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז וליתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם[א] אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם ואנו בעינינו לא ראינו אתא מיטרא עד דשפוך מרזבי דצפורי[ג] לדיגלת אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה ואמר ליה מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי[ה] אמר ליה שני דוכתיך[ד] שני דוכתיה למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני. רב פפא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא חלש ליביה שרף פינכא דדייסא ובעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר ליה רב נחמן בר אושפזתי[ס] אי שריף מר פינכא אחריתי דדייסא אתי מיטרא איכסיף וחלש דעתיה ואתא מיטרא. [ס] ר' חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא כי מטא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא אמר רב יוסף מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא דתנן[ו] [א]היה מתפלל תפלה קצרה בבית החיצון[ז] מאי מצלי רבין בר אדא ורבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה שחונה מעלייתא היא אדרבה גריעותא היא אלא[ב] אם שחונה תהא גשומה וטלולה ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים רב אחא בריה דרבא מסיים משמיה דרב יהודה[ג] לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר אמר רב יהודה אמר רב[ד] בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע"ש לע"ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום

עין משפט נר מצוה

ל א ב ג מיי' פ"ד מהל' עבודת יוה"כ הלכה ח:

רבינו גרשום

האשה שכובשת ירק בקדירה ונגע טומאה לקלח אין מביאין טומאה לירק כיון דנכבשו בטיל ליה בתורת יד: **זיתים בטרפיהן** טרפא נמי הם ידות: **אנא קיימנא** בההיא שעתא: **דפרונאי** מקום: **שחונה** חמימה:

גליון הש"ס

גמ' א"ל שני דוכתיך. עיין מולין דף קלג ע"ח רש"י ד"ה נוף:

משנת ראשונים

האשה שכובשת ירק בקדירה. באשה טהורה איירי וסתם ידים שהן שניות כדקתני בסוף זבין וכדאיתא פ"ק דשבת (יג:) דפוסלת את התרומה ובתוספתא נמי משמע דבהכי איירי דתני עלה אחד טהור שידיו טמאות ואחד טבול יום שידיו טמאות מטמא משקה חולין ופוסל אוכל תרומה.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

האי ירק בירק של תרומה ובשלא הוכשר דאי בהוכשר א"כ מכי נתנתו בקדירה טימאתו אלא בשלא הוכשר כמו שדרך הכובשין שמחתכין את הירק בלא משקה ומולחין אותו ונותנין בקדירה או בחבית ואחר כך נותנין מים ויין וחומץ.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין. טהורים מטומאת יד, שאע"פ שידות האוכלין מביאות טומאה לאוכלין, שאם נטמאת היד נטמא האוכל באותה טומאה עצמה כאילו נגעה באוכל, מ"מ כל שנכבש היד או נשלק עם האוכל הואיל ואינה ראויה לאחוז בה עוד את האוכל, בטלה לה מתורת יד, ולא נטמא האוכל בטומאתה אלא מתורת מגע שמזה לזה, מראשון לשני ומשני לשלישי ולא באותה טומאה עצמה.

[מאירי, סנהדרין קו:]

אמר רב מרי ברה דבת שמואל. מה שפירש רבינו שמואל דרב מרי בר איסור גיורא שבא על בת שמואל קודם שנתגייר והורתו שלא בקדושה שנשבית כדאמרינן בכתובות (דף כג.) אין נ"ל דהא אמרינן בירושלמי שאמרה אמת במה שאמרה נשביתי וטהורה אני וה"נ משמע בגמרא שלנו דאמר ליה ר' יוחנן לרב שמן בר אבא זיל איטפל בקרובתך, על כן נראה דהא דאמרינן בעלמא רב מרי ברה דבת שמואל אחר הוה ושמא הוא שנזכר אביו בפרק מי שהחשיך (שבת דף קנד.), ומה שקורא אותו על שם אמו לפי שרוצה ליחסו אחר שמואל.

[תוספות, בבא בתרא קמט.] **בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת.** יש אומרים שלא היו שומעין קול היוצא מן השמים אלא מתוך אותו קול יוצא קול אחר כמו פעמים שאדם מכה בכח ושומע קול אחר היוצא ממנו למרחוק ואותו קול היו שומעין, לכך קורין אותו בת קול. [תוספות, סנהדרין יא.] ויש מפרשים לפי שהוא יוצא במדה ואין כל אדם שומעו אלא הראוי לשומעו. [תוספות הרא"ש, סנהדרין יא.] **וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת.** ואמרו בפרק הרואה (ברכות סא:), לא אברי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים, עלמא דאתי לרבי חנינא בן דוסא, והאי עלמא לאחאב בן עמרי. [מגן אבות להרשב"ץ, אבות פרק ג] בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מלתא וכו', להיותם לזכאי מצד עצמו. אבל לאחרים יש מצד זכותם. וזהו שאמרו כל העולם כולו נזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין. ודומה למה שאמרו אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. [שו"ת הרשב"א חלק א סימן תט]

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) טהרו' פרק ג מ"ח, ג) עוקצין פרק ג מ"ח, ג) עיין רש"י ברכות טז. ד"ה ברה ותוס' ב"ב קמט. ד"ה רב מרי, ד) [ברכות ח. יומא סט. יבמות עב. סנהדרין סד.], ה) יומא נג:, ו) יומא נג: ע"ש, ז) שם דף נג:, ח) ברכות יז: חולין פו., ט) [ועיין בסנהדרין קו: בפרש"י וע"ע בפי' רש"י ברכות כ.] ועי' שפ"א, י) ויקרא יא לד, כ) ע"ע בליקוטי רש"י ועי' תוס' בברכות שם, ל) [וע"ע רש"י נדה כ: ד"ה לימרח ועי' תוס' גיטין יח. ד"ה הורמין וכו' הקשו על פרש"י], מ) עיין ב"ב י: זבחים קטז: נדה כ:, נ) עיי"ש רש"י ד"ה נזוף, ס) ישעיה נח א.

הגהות הב"ח

(ס) גמ' שמעיה דמר דכסיס: (ב) שם ואתו כולי עלמא למיזבן מיניה ואמינא להו מהא כו' להגרוניא גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא כו' בתעניתייכו ביתו למחר אמר להו כו' עת רצון היא למבעי רחמי בעי רחמי: (ג) רש"י ד"ה פרלי כו' זה לזה במשחקין זה עם זה הס"ד: (ד) ד"ה מצותינו כו' מפליא להס נסים אבל בעינינו לא ראינו כלומר עכשיו הראה לנו נפלאותיך הס"ד: (ה) ד"ה מי שריף כו' מלא שוטפה היה אי אביל מר חדא פינכא מלא כף: (ו) ד"ה מקטרתא כו' כקיטור הכבשן כדי שיהיו סבורין השכנים שאופה בתנור הס"ד:

תורה אור השלם

א) אֱלֹהִים בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ אֲבוֹתֵינוּ סִפְּרוּ לָנוּ פֹּעַל פָּעַלְתָּ בִּימֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם: [תהלים מד, ב]

הגהות וציונים

מ] [גי' הערוך ערך ארזן א' [ארבי] **דארזנאי** פי' ספינות מלאות אורז] (גליון), ועי' הגי' בע"י (והיא הנוסחא המעולה, דק"ס): נ] בכת"י איתא כהוגן אמר ליה (דק"ס): ג] [צ"ל **דמחוזא** וכ"א בע"י] (גליון), וכ"ה בדפו"ר והיא הגי' האמיתית דמה ענין צפורי שהיא בא"י לדגלת אבל מחוזא היתה עירו של רבא ועומדת על נהר חדקל (עי' ברכות נט ע"ב, דק"ס, מהר"ץ חיות): ד] בכת"י ובע"י נוסף **דרתחי עלך מן שמיא**: ה] [גי' הערוך **אושפרתי** פי' הוא שם אמו של רב פפא] (גליון): ו] צ"ל **מלהביא** (באה"מ): ז] צ"ל וכמה, וכ"ה ברש"י שבע"י (רש"ש): ח] ברש"י שבע"י **דבעו אתי** מיטרא:

רַחֲמֵי הָאִידָּנָא - שיבקשו רחמים כעת, **בְּתִקּוּפַת תַּמּוּז** שאין זו עונת הגשמים, ונראה האם אכן מחמת תפילתם יענה ה' להם **וְלֵיתֵי מִיטְרָא** - וירדו גשמים אף שלא בזמנם.

וְכֵיוָן שאמו של המלך שבור היתה מחבבת את רבא[לא], **שָׁלְחָה לֵיהּ** אמו של המלך שבור **לְרָבָא** וביקשה ממנו, **כַּוֵּין דַּעְתָּךְ וּבָעֵי רַחֲמֵי דְּלֵיתֵי מִיטְרָא** - תכוין דעתך ותבקש רחמים שירדו גשמים כעת, כדי שיראה המלך שאכן אלהיכם עושה את כל מה שאתם מבקשים ממנו, וכך תינצל מצערו של המלך. ואכן, **בָּעֵי רַחֲמֵי** - ביקש רבא רחמים והתפלל על הגשמים, **וְלָא אָתֵי מִיטְרָא** - אולם לא ירדו גשמים. **אָמַר לָפָנָיו** - אמר רבא לפני הקדוש ברוך הוא, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם,** הלא נאמר (תהלים מד ג), **'אֱלֹהִים, בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ אֲבוֹתֵינוּ סִפְּרוּ לָנוּ, פֹּועַל פָּעַלְתָּ בִּימֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם'** - אבותינו סיפרו לנו על כל הנסים הגדולים שראו שעשית להם שהורדת להם גשמים אף שלא בזמן הגשמים[לב], **וְאָנוּ, בְּעֵינֵינוּ לֹא רָאִינוּ** בעשותך לנו נסים גלויים[לג], ואם כן, בבקשה ממך תעשה גם לנו כעת נסים גלויים. כאשר גמר רבא את תפילתו, **אֲתָא מִיטְרָא** - החלו לרדת גשמים, והיו אותם גשמים מרובים כל כך **עַד דְּשַׁפּוּךְ מַרְזְבֵי דְּצִפּוֹרֵי**[לד] **לְדִיגְלַת** - שקילחו המים ממרזבי הבתים של העיר ציפורי ושטפו את כל חוצות העיר, וירדו ונשפכו עד שהגיעו לנהר חידקל. **אָתָא אֲבוּהַ** - בא אביו של רבא, **אִיתְחֲזֵי לֵיהּ בְּחֶלְמֵיהּ** - ונגלה אליו בחלומו, **וְאָמַר לֵיהּ** [-לו], **מִי אִיכָּא דְּמִיטְרַח קַמֵּי שְׁמַיָּא כּוּלֵּי הַאי** - האם יש מי שמטריח את אביו שבשמים כל כך, לבקש ממנו שיוריד גשמים שלא בזמנם[לה]. והוסיף אביו של רבא **וְאָמַר לֵיהּ, שַׁבֵּי דּוּכְתֵּיךְ**[לו] - שנה את מקום שינתך הלילה, כיון שיש עליך כעס בשמים[לז] וניתן רשות למזיקים להזיק לך. ואכן, **שָׁבֵי דּוּכְתֵּיהּ** - שינה רבא את מקומו ושכב באותו הלילה במקום אחר. **לְמָחָר, אַשְׁכְּחֵיהּ דְּמִרְשַׁם פּוּרְיֵיהּ בְּסַכִּינֵי** - מצא רבא את מיטתו שהיא מחותכת בחורים מסכינים, מפני שרצו השדים להורגו[לח].

הגמרא מביאה מעשה שאירע עם רב פפא בענין עצירת הגשמים:

רַב פָּפָּא גָּזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית] לבטל עצירת הגשמים, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ולא ירד מטר למרות התענית. **חָלַשׁ לִיבֵּיהּ** - נחלש לבו של רב פפא מחמת התענית, ועל כן, **שָׁרַף פִּינְכָּא דְּדַיְיסָא** - גמע רב פפא כף דייסא[לט], **וּבָעֵי רַחֲמֵי** - והוסיף לבקש רחמים שירד מטר, **וְלָא אֲתָא מִיטְרָא** - ועדיין לא ירד המטר[מ]. **אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן בַּר אוּשְׁפַּזְתַּי**[מא], **אִי שָׁרֵיף מַר פִּינְכָּא אַחֲרִיתִי דְּדַיְיסָא אָתֵי מִיטְרָא** - אם היית גומע כף נוספת של דייסא, היתה מתקבלת תפילתך והיה יורד מטר[מב]. **אִיכַּפִּיף** - התבייש רב פפא **וְחָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ** - והצטער מדברי רב נחמן[מג], **וּמחמת כן, אֲתָא מִיטְרָא** - ירד המטר.

הגמרא מביאה מעשה שאירע עם רבי חנינא בן דוסא בענין עצירת גשמים:

רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא, הֲוָה קָא אָזֵיל בְּאוֹרְחָא - היה הולך בדרך[מד], ובעודו בדרכו, **אֲתָא מִיטְרָא** - החל לרדת מטר. **אָמַר לָפָנָיו** - התפלל רבי חנינא בן דוסא לפני הקדוש ברוך הוא, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** שרוי **בְּנַחַת,** שהרי כולם חפצים שירד מטר להשקות את שדותיהם, **וְאילו חֲנִינָא** שרוי **בְּצַעַר** מחמת המטר היורד עלי בדרכי[מה], **מִיד פָּסַק מִיטְרָא** - פסק המטר מלרדת. **כִּי מְטָא לְבֵיתֵיהּ** - כאשר הגיע רבי חנינא בן דוסא לביתו, התפלל **וְאָמַר לָפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ** שרוי **בְּצַעַר,** שהרי כולם מצפים שירד מטר להשקות את שדותיהם, **וְאילו חֲנִינָא** שרוי **בְּנַחַת,** שהרי אני

לא. **וכמו** שמצינו בכמה מקומות (ב"ב י: זבחים קטז: ועוד) שאיפרא הורמיז היתה שולחת צדקה וקרבנות על ידי רבא.

לב. **אמנם** פשוטו של מקרא עוסק בנסים שבימי קדם [דהיינו ניסי המדבר והים והירדן ומלחמות יהושע, וכדברי רש"י על הפסוק (תהלים מד ג)], אולם כוונת רבא היתה לירידת הגשמים בימי קציר חטים על ידי שמואל הנביא, כאשר בני ישראל ביקשו להמליך עליהם מלך שלא כהוגן, וכמו שנאמר (שמואל א' יב יז), 'הלוא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר'. מהרש"א (ח"א, ד"ה פועל).

לג. **ענף** יוסף (ד"ה ממר). והיינו, שודאי רבא לא התכוין לכפור חס ושלום בישועתו של הקדוש ברוך הוא, אלא כוונתו היתה שאנו לא זכינו לראות את הנסים הגלויים. וראה בילקוט ביאורים שהובאו דבריו בהרחבה.

לד. **בעין** יעקב הגירסא היא 'עד דשפוך מרזבי דמחוזא לדגלת'. וכתב המהר"ץ חיות (ד"ה עד), שגירסא זו היא הנכונה משני טעמים: א. הרי רבא היה גר במחוזא ולא בציפורי [ומסתבר שעוסקים בגשם שירד במקומו מחמת תפילתו]. ב. הרי ציפורי היא בארץ ישראל, ונהר החידקל הוא בבבל. אמנם היעב"ץ (ד"ה עד) כתב ליישב את הגירסא 'ציפורי' שלפנינו, על פי מה שמצינו (שבת סה:) 'מטרא במערבא סהדא רבה פרת', כלומר, כאשר יורד גשם בארץ ישראל נהר פרת עולה על גדותיו, הרי שירידת הגשמים בציפורי שבארץ ישראל יכולה להשפיע על הנחלים שבבבל.

לה. **מהרש"א** (שם). והוסיף וביאר, שאמנם מצינו ששמואל ביקש שירד מטר בזמן קציר חטים [ולכך היתה כוונתו של רבא], אולם מכל מקום אמר לו אביו שלא היה לו לבקש כן ולהטריח את אביו שבשמים, כיון ששמואל ביקש על המטר כדי להוכיח את עם ישראל, ואילו רבא לא ביקש אלא כדי להינצל מצערו של שבור מלכא. וראה בילקוט ביאורים, שהובאו דברי הבן יהוידע (ד"ה מי), שביאר מדוע הקפידו על רבא, הרי לא עשה זאת לכבודו אלא לצורך הצלת עם ישראל שלא יתעסק עמם המלך.

לו. **בהגהות** וציונים הביאו שבכתבי יד ובעין יעקב הגירסא היא 'שני דוכתך, דרתחי עליך מן שמיא'. ורש"י (ד"ה שמע) גרס 'אשני מטתך', כלומר, אל תישן על מיטתך הלילה.

לז. **התבאר** על פי הגירסא שהובאה בהערה לעיל.

לח. **על** פי מעשה זה מבואר מה ששנינו (חולין קלג.) 'וליקריוה לרבא, רבא נזוף היה', והרי לא מצינו לו נזיפה בכל התלמוד אלא בזה המעשה, שביקש שירדו גשמים בתקופת תמוז שלא לצורך. רש"י (ד"ה נפקיני).

כתב המהרש"א (ח"ב, ד"ה שמע), שכאשר נותנים למזיקים רשות להזיק, מייחדים להם מקום ששם הם יכולים להזיק, ואין להם רשות להזיק במקום אחר. ולכך אמר לו אביו שישנה מקומו, משום שעל ידי זה לא יוכלו להזיקו. וכעין זה כתב הבן יהוידע (ד"ה קום), ששינוי מקום השינה הועיל לרבא כיון שהשדים לא נשלחו משמים אלא שר השדים שלח אותם מדעתו, כיון שרוצה תמיד להזיק לצדיקים אלא שהם מתיראים מחמת קדושתם, וכאן שידע שבשמים מקפידים על רבא שלח את חילו להזיקו. אולם מאחר ורבא שינה את מקומו קודם שבאו, הרי שאין בכחם להזיק במקום שלא הצטוו ללכת אליו, ולכן כשבאו למיטתו ולא ראו אותו, כילו את חמתם במיטתו.

לט. **רש"י** (ד"ה מי). אך בפסחים (מט.) פירש רש"י (ד"ה מלמין) שפינכי היינו קערות, וכן נראה מדברי הערוך (ערך פנך - הלמזון). ובחולין (קיח: ד"ה דהטיח) הוסיף, שפינכי היינו קערות של חרס.

מ. **ברש"י** (ד"ה המ) כתב, שיש לגרוס 'רב פפא גזר תעניתא, חלש לביה, טעים מידי, בעא רחמי ולא אתא מיטרא'. והיינו, שרב פפא אכל עוד לפני שהחל להתפלל. רב פפא אכל על אף שהוא עצמו גזר שיתענו, משום שהיה דרכם שגדול הקהל יורד לפני התיבה במנחה של התענית, לומר סליחות ולבקש על המטר, וחשש רב פפא שאם לא יאכל, לא יוכל לכוין דעתו בתפילתו, לכן אכל מעט כדי שתתיישב דעתו ויכוין כראוי בתפילתו. בניהו (ד"ה חלש).

מא. **כך** הוא שם אמו של רב נחמן. הערוך (ערך אושפזתי). ובגליון הובא בשמו שהגירסא כאן היא 'אושפרתי' וכך היה שם אמו של רב פפא. ולפי זה, רב נחמן כינה את רב פפא בשם 'בר אושפרתי'.

מב. **רב** נחמן אמר כן לרב פפא בדרך שחוק, על שקודם אכל ואחר כך התפלל. רש"י (ד"ה אי). וכעין זה דייק המהרש"א (ח"א, ד"ה שרף) מדברי רש"י, שכוונת רב נחמן היתה לשאול, מדוע רב פפא אכל לפני שהתפלל. עוד ביאר המהרש"א, שכוונת רב נחמן היתה, שלא היה רב פפא צריך לאכול כמות מרובה כמו שאכל. וראה להלן בסמוך דברי הבניהו (שם) שביאר באופן אחר.

מג. **כוונת** רב נחמן היתה, שיתבייש רב פפא ויסבול בזיון, ובשכר זה תתקבל תפילתו. יעב"ץ (ד"ה אי שריף). אולם הבניהו (ד"ה חלש) ביאר, שכוונת רב נחמן היתה לתועלת, שמא רב פפא לא אכל מספיק ומשום כך לא היה לו כח לעמוד ולהתפלל בכוונה, ואם כך, היה צריך לאכול יותר ואז היה מתפלל בכוונה גדולה והיתה מתקבלת תפילתו. אלא שרב פפא טעה בהבנת דבריו, והיה סבור שרב נחמן בא לקנטר אותו, ומשום כך הוא הצטער.

מד. **בעין** יעקב הובאה גירסא 'והוה דארי צנא דמלחא ארישיה', וכן גרס בבניהו (ד"ה המ"ד), כלומר, שהיה נושא על ראשו כלי עם מלח, וחשש רבי חנינא שיפסד המלח מחמת הגשמים. וראה עוד בהערה בסמוך, מה שהתבאר על פי זה.

מה. **רבי** חנינא בן דוסא לא התפלל שירד מטר לכל העולם חוץ מהמקום שהוא נמצא בו וכך יהיו הוא וכל העולם בשלוה, מפני שלא רצה להטריח את קונו לשנות הטבע לגמרי. מירא דכייא (ד"ה ר"ח). והמהרש"א (ח"א, יומא נג: ד"ה כל) הקשה, כיצד יתכן שחסיד כרבי חנינא בן דוסא שכל העולם ניזון בזכותו, יבקש שלא ירדו גשמים ולא יהיה נחת לכל העולם רק מחמת שלא נוח לו כעת בירידת הגשמים. ותירץ, שבאותו שעה שהיה בדרך עדיין לא היה העולם צריך למטר, ולכן ביקש שלא ירדו גשמים כיון שאין העולם צריך כעת את הגשם ולו עצמו לא יהיה צער מירידת הגשמים. אמנם, כאשר הגיע לביתו הוצרכו העולם כבר למטר ולכך ביקש שירדו גשמים. והבניהו (ד"ה המ"ד) כתב, שרבי חנינא נשא על ראשו מלח [כפי שהובא בהערה לעיל שיש שגרסו כן בעין יעקב], ומלח זה לא היה שלו אלא שמצאו ונשאו לביתו עד שימצא את בעליו, ולכך ביקש שלא ירד מטר ויפסיד את המלח, כדי שיוכל לקיים מצות השבת אבידה. והמירא דכייא (שם) ביאר, שצער הגשמים היורדים על האדם הוא צער גדול ביותר, ובפרט לפי גירסת העין יעקב שהיה נושא מלח על ראשו, שהמים עם המלח מצערים ביותר, ואילו שאר בני אדם שאינם בדרך אינם מרגישים כלל בצער מירידת הגשמים.

כד: סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

ה"ג בנזיקין הוה. למודס לא היה גדול אלא כסדר נזיקין: שכובשת ירק בקדירה. במסכת [ט] טהרות] היא בפ' שני (מ"ח) גבי ידות מיירי, דקיי"ל (עוקצין פ"ג משנה ו) כל ידות האוכלין אם נגעה טומאה בהן נטמא גם האוכל הצריך לידות, דיד מכניס ומוליא, כלומרין בהעור והרוטב (חולין דף קיח.) מכל האוכל[י] לרבות הידות, וקתני התס אפה שהיא כובסת ירק לידות שלהן טהורין, לכשהיא עוברת אותם הידות משתברות ומ"מ ליטול הירקות בידות שלהן, שנשמט ונפסק האוכל מן היד מאמת כניסה: כובשת. שול"ץ בלע"ז, עוברת שילא המשקה שלהן ויבשו, דרך אפה בכך כובסת ירק ממיס שישתמרו לזמן מרובה: טהורין. העלין והקלחין: ואמרי לה. כי אטו לאידך בפרק שני (דעוקצין משנה ו) זיתים שכבשן בטרפיהן, כתרגומו עלה טרפא (בראשית ח), עלין שלהן דהיינו ידות: טהורין. הידות להניח[כ] טומאה לאוכל, דאו לא חזי למהוי בית יד: הוויות דרב ושמואל. עומק גדול, ולא הוה נהירא ליה: תליפר מתיבתא. שלם עשרה ישיבות היכא דהוו מתא דגמרי מסכת עוקצין[כ]: כי הוה שליף חד מפאנא. מפוס עיוו: דחזא מידי. אם ופלוס בעובדי ניסי: פרצי בריפתא. זורקים אותם זה לזה (ג): ניעשייה. יעשו שילא לחוך: אכוספא דתמרי. על כלי מלא תמרים או פסולת של תמרים: קאימנא אנהר פפא. ההוא יומא דעבד רב יהודה הכי: חלא. חול: דסמידא. סולת, והן עלמן מוכרין אותו: אמר להו מעשה נסים כו'. וכמה[ל] לאפסר להתרחק ממעשה נסים יותר טוב וכון: דפרזינא. מקוס: אקרון. הקרוני, הייתי קורא בחלומי: נגדא. מלקות: איפרא הורמיז. כך שמה, חיפרא מן, יופי שדיס היה[מ] לה: מאי היא. מאי עדיך להו: אמרה ליה. לכל חימת דנעי[מ] מיטרא: זימנא דמיטרא הוא. ואפילו לא נעו נמי אתי מיטרא: שלחה ליה לרבא. דרחמת ליה לרבא[מ]: אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם. שהיית מפליא להם נסים (ד): עד דשפיך מרזבי דציפורי. שקילחו מים מן המרזיות על שפוטפין בחוצות וירדין ושופכין: לדיגלת. לנהר חדקל: אשני מטתך.

בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן בשיתא סדרין וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין[מ] האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה[נ] זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויי' דרב ושמואל קא חזינא הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא ואילו רב יהודה כי הוה שליף חד מפאנא אתי מיטרא ואנן קא צווחינן כולי יומא וליכא דאשגח בן אי משום עובדא אי איכא דחזא מידי לימא אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה. רב יהודה חזא הנהו בי תרי דהוו קא פרצי בריפתא אמר שמע מינה איכא שבעא בעלמא יהיב עיניה הוה כפנא אמרו ליה רבנן לרב כהנא בריה דרב נחוניא שמעיה (ס) מר דשכיח קמיה ניעשייה דליפוק בפתחא דסמוך לשוקא עשייה ונפק לשוקא חזא כנופיא אמר להו מאי האי אמרו ליה אכוספא דתמרי קיימי דקא מזדבן אמר שמע מינה כפנא בעלמא אמר ליה לשמעיה שלוף לי מסאניי שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא כי מטא למישלף אחרינא אתא אליהו ואמר ליה אמר הקדוש ברוך הוא אי שלפת אחרינא מחריבנא לעלמא אמר רב מרי ברה דבת שמואל[ג] אנא הוה קאימנא אגודא דנהר פפא חזאי למלאכי דאידמו למלחי דקא מייתי חלא ומלונהו לארבי והוה קמחא דסמידא (נ) אתו כולי עלמא למיזבן אמר להו מהא לא תיזבנון דמעשה נסים הוא למחר אתיין ארבי דחיטי דפרזינא[ס]. רבא איקלע להגרוניא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר להו ביתו כולי עלמא בתעניתייכו למחר אמר להו מי איכא דחזא חילמא לימא אמר להו[ע] ר' אלעזר מהגרוניא לדידי אקריון בחלמי שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה אמר שמע מינה[ף] עת רצון היא מבעי רחמי בעי רחמי ואתי מיטרא. ההוא גברא דאיחייב נגדא בבי דינא דרבא משום דבעל כותית נגדיה רבא ומית אשתמע מילתא בי שבור מלכא בעא לצעורי לרבא אמרה ליה איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא לברה לא ליהוי לך עסק דברים בהדי יהודאי דכל מאן דבעיין ממרייהו יהיב להו אמר לה מאי היא בעון רחמי ואתי מיטרא אמר לה ההוא משום דזימנא דמיטרא הוא אלא לבעו רחמי האידנא בתקופת תמוז וליתי מיטרא שלחה ליה לרבא כוין דעתך ובעי רחמי דליתי מיטרא בעי רחמי ולא אתי מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם[א] אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם ואנו בעינינו לא ראינו אתא מיטרא עד דשפוך מרזבי דצפורי[ג] לדיגלת אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה ואמר ליה מי איכא דמיטרח קמי שמיא כולי האי[ה] אמר ליה שני דוכתיך[ד] שני דוכתיה למחר אשכחיה דמרשם פורייה בסכיני. רב פפא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא חלש ליביה שרף פינכא דדייסא ובעי רחמי ולא אתא מיטרא אמר ליה רב נחמן בר אושפזתי[ו] אי שריף מר פינכא אחריתי דדייסא אתי מיטרא איכסיף וחלש דעתיה ואתא מיטרא. [ז] ר' חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא אמר רב יוסף מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא דתנן [ח] היה מתפלל תפלה קצרה בבית החיצון [ט] מאי מצלי רבין בר אדא ורבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה מעלייתא היא אדרבה גריעותא היא אלא [י] אם שחונה תהא גשומה וטלולה ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים רב אחא בריה דרבא מסיים משמיה דרב יהודה [יא] לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה ולא לעם אחר אמר רב יהודה אמר רב [יב] בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע"ש לע"ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום

עין משפט נר מצוה

ל א ב ג מיי' פ"ד מהל' עבודת יוה"כ הלכה ח:

רבינו גרשום

האשה שכובשת ירק בקדירה ונגע טומאה לקלח אין מביאין טומאה לירק כיון דנכבשו בטיל ליה בתורת יד: **זיתים בטרפיהן** טרפא נמי הם ידות: **אנא קיימנא** בההיא שעתא: **דפרונאי** מקום: **שחונה חמימה**:

גליון הש"ס

גמ' א"ל שני דוכתיך. עיין חולין דף קלג ע"ח רש"י ד"ה נזוף:

משנת ראשונים

האשה שכובשת ירק בקדירה. באשה טהורה איירי וסתם ידים שהן שניות כדקתני בסוף זבין וכדאיתא פ"ק דשבת (יג:) דפוסלת את התרומה ובתוספתא נמי משמע דבהכי איירי דתני עלה אחד טהור שידיו טמאות ואחד טבול יום שידיו טמאות מטמא משקה חולין ופוסל אוכל תרומה.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

האי ירק בירק של תרומה ובשלא הוכשר דאי בהוכשר א"כ מכי נתנתו בקדירה טימאתו אלא בשלא הוכשר כמו שדרך הכובשין שמחתכין את הירק בלא משקה ומולחין אותו ונותנין בקדירה או בחבית ואחר כך נותנין מים ויין וחומץ.

[ר"ש, טהרות פ"ב מ"א]

ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין. טהורים מטומאת יד, שאע"פ שידות האוכלין מביאות טומאה לאוכלין, שאם נטמאת היד נטמא האוכל באותה טומאה עצמה כאילו נגעה באוכל, מ"מ כל שנכבש היד או נשלק עם האוכל הואיל ואינה ראויה לאחוז בה עוד את האוכל, בטלה לה מתורת יד, ולא נטמא האוכל בטומאתה אלא מתורת מגע שמזה לזה, מראשון לשני ומשני לשלישי ולא באותה טומאה עצמה.

[מאירי, סנהדרין קו:]

אמר רב מרי ברה דבת שמואל. מה שפירש רבינו שמואל דרב מרי בר איסור גיורא שבא על בת שמואל קודם שנתגייר והורתו שלא בקדושה שנשבית כדאמרינן בכתובות (דף כג.) אין נ"ל דהא אמרינן בירושלמי שאמרה אמת במה שאמרה נשביתי וטהורה אני וה"נ משמע בגמרא שלנו דאמר ליה ר' יוחנן לרב שמן בר אבא זיל איטפל בקרובתך, על כן נראה דהא דאמרינן בעלמא רב מרי ברה דבת שמואל אחר הוה ושמא הוא שנזכר אביו בפרק מי שהחשיך (שבת דף קנד.), ומה שקורא אותו על שם אמו לפי שרוצה ליחסו אחר שמואל.

[תוספות, בבא בתרא קמט.]

בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת. יש אומרים שלא היו שומעין קול היוצא מן השמים אלא מתוך אותו קול יוצא קול אחר כמו פעמים שאדם מכה בכח ושומע קול אחר היוצא ממנו למרחוק ואותו קול היו שומעין, לכך קורין אותו בת קול. [תוספות, סנהדרין יא.] ויש מפרשים לפי שהוא יוצא במדה ואין כל אדם שומעו אלא הראוי לשומעו. [תוספות הרא"ש, סנהדרין יא.] **וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת.** ואמרו בפרק הרואה (ברכות סא:), לא אברי עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים, עלמא דאתי לרבי חנינא בן דוסא, והאי עלמא לאחאב בן עמרי. [מגן אבות להרשב"ץ, אבות פרק ג] בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מלתא וכו', להיותם לזכאי מצד עצמו. אבל לאחרים יש מצד זכותם. וזהו שאמרו כל העולם כולו נזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין. ודומה למה שאמרו אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. [שו"ת הרשב"א חלק א סימן תט]

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) טהרות פרק ב מ"ח, ז) עוקצין פרק ב מ"ח, ח) עיין רש"י ברכות טז. ד"ה ברה ותוס' ב"ב קמט. ד"ה רב מרי, ט) [נדרים ח. יומא סט. יבמות עב. סנהדרין סד.], י) יומא נג:, יא) יומא נג: ע"ש, יב) שם דף נג:, יג) נדרים יז: חולין פו., יד) [ועיין בסנהדרין קו: בפרש"י וע"ע בפי' רש"י נדרים כ.] ועי' שפ"א, טו) ויקרא יא לד, כ) ע"ע בליקוטי רש"י ועי' תוס' בברכות שם, ל) [וע"ע רש"י נדה כ: ד"ה לימרח ועי' תוס' גיטין יח. ד"ה הורמין וכו' הקשו על פרש"י], מ) עיין ב"ב י: זבחים קטז: נדה כ:, נ) עיי"ש רש"י ד"ה נזוף, ס) ישעיה נח א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' שמעיה דמר דכסיח: (נ) שם ואתו כולי עלמא למיזבן מיניה ואמינא להו מהא כו' להגרוניא גזר תעניתא בעא רחמי ולא אתא כו' בתעניתייכו ביתו למחר אמר להו כו' עת רצון היא למבעי רחמי בעי רחמי: (ג) רש"י ד"ה פרלי כו' זה לזה כמשחקין זה עם זה הס"ד: (ד) ד"ה מצותינו כו' מפליא להם נסים אבל בעינינו לא ראינו כלומר עכשיו הראה לנו נפלאותיך הס"ד: (ה) ד"ה מי שריף כו' מלא שורפה היה אי אכיל מר חדא פינכא מלא כף: (ו) ד"ה מקטרתא כו' כקיטור הכבשן כדי שיהיו סבורין השכנים שאופה בתנור הס"ד:

תורה אור השלם

א) אֱלֹהִים בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ אֲבוֹתֵינוּ סִפְּרוּ לָנוּ פֹּעַל פָּעַלְתָּ בִּימֵיהֶם בִּימֵי קֶדֶם: [תהלים מד, ב]

הגהות וציונים

מ] [גי' הערוך ערך ארזן א' [ארבי] **דארזנאי** פי' ספינות מלאות אורז] (גליון), ועי' הגי' בע"י (והיא הנוסחא המעולה, דק"ס): נ] בכת"י איתא כהוגן אמר ליה (דק"ס): ג] [צ"ל **דמחוזא** וכ"א בע"י] (גליון), וכ"ה בדפו"ר והיא הגי' האמיתית דמה ענין צפורי שהיא בא"י לדגלת אבל מחוזא היתה עירו של רבא ועומדת על נהר חדקל (עי' ברכות נט ע"ב, דק"ס, מהר"ץ חיות): ד] בכת"י ובע"י נוסף **דרתחי עלך מן שמיא**: ה] [גי' הערוך **אושפרתי** פי' הוא שם אמו של רב פפא] (גליון): ו] צ"ל **מלהביא** (באה"מ): ז] צ"ל וכמה, וכ"ה ברש"י שבע"י (רש"ש): ח] ברש"י שבע"י **דבעו אתי** מיטרא:

יושב בביתי ואיני צריך לגשמים לפי שאין לי שדות[מו], מיד **אֶתָּא מִיטְרָא** - ירד מטר.

מוסיפה הגמרא, **אָמַר** [-שאל] **רַב יוֹסֵף**, כיון שנתקבלה תפילת רבי חנינא בן דוסא שיפסקו הגשמים כשהיה בדרך, אם כן **מַאי אַהֲנָיָא לֵיהּ צְלוֹתָא דְּכֹהֵן גָּדוֹל** - מה הועילה תפילתו של הכהן הגדול בבית המקדש ביום הכיפורים, **לְגַבֵּי רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא**, שהרי הכהן הגדול היה מתפלל 'אל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים', שמרוב צערם היו מתפללים שלא ירדו עליהם גשמים בדרך, כמבואר בסמוך, ואילו במעשה לעיל ראינו שרבי חנינא בן דוסא היה מבטל את תפילתו של הכהן הגדול, שהרי הקדוש ברוך הוא קיבל את בקשתו בדרך שיפסקו הגשמים.

מבארת הגמרא מה היא תפילת הכהן הגדול, **דְּתַנַן** - ששנינו במשנה (יומא נג:), ביציאתו מקודש הקדשים ביום הכיפורים, **הָיָה** הכהן הגדול **מִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה קְצָרָה**[מז] **בַּבַּיִת הַחִיצוֹן** לקודש הקדשים, דהיינו בהיכל[מח]. ומבררת הגמרא (שם נג:), **מַאי מְצַלֵּי** - מה היא התפילה הקצרה שהיה מתפלל הכהן הגדול באותה שעה. מבארת הגמרא, **רָבִין בַּר אַדָּא וְרָבָא בַּר אַדָּא, דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ** [-שאמרו שניהם] **מִשְׁמֵיהּ דְּרַב יְהוּדָה**, שכך היה נוסח התפילה, 'יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, שֶׁתְּהֵא הַשָּׁנָה הַזּוֹ גְּשׁוּמָה וּשְׁחוּנָה' - חמה. וקודם שמסיימת הגמרא להביא את כל תפילתו של הכהן הגדול, מבררת הגמרא[אוצר החכמה] את בקשתו הראשונה, וכי **שְׁחוּנָה מְעַלְּיָתָא הִיא** - וכי שנה חמה מעלה היא שמחמת כן הכהן הגדול מבקש שתהיה השנה שחונה, והרי **אַדְרַבָּה** [-להיפך], **גְּרִיעוּתָא הִיא** - חסרון הוא דבר זה, ומדוע התפלל הכהן הגדול בנוסח זה. מתרצת הגמרא, אכן הכהן הגדול לא ביקש שתהיה השנה שחונה, **אֶלָּא** תפילתו היתה, **שֶׁאִם** נגזר על שנה זו שתהיה שנה **שְׁחוּנָה** - חמה ביותר שלא כדרכה[מט], אזי **שֶׁתְּהֵא** גם **גְּשׁוּמָה וּטְלוּלָה** - שירבו בה גם הגשם והטל שלא כדרכה[נ], משום שבשנה שהארץ חמה ביותר, היא צריכה לריבוי גשמים וטל[נא].

מביאה הגמרא את המשך נוסח תפילת הכהן הגדול, 'וְאַל יִפָּנֵם לְפָנֶיךָ תְּפִלַּת עוֹבְרֵי דְּרָכִים' - שלא תתקבל תפילת אלו הנמצאים בדרך ומתפללים לפניך שלא ירדו עליהם גשמים. מוסיפה הגמרא ומבארת, **רַב אַחָא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרָבָא מְסַיֵּים מִשְׁמֵיהּ דְּרַב יְהוּדָה** את נוסח תפילתו של הכהן הגדול באופן זה[נב], **שֶׁלֹּא יַעֲדֵי עָבִיד שׁוּלְטָן מִדְּבִית יְהוּדָה** - שלא יפסקו המושלים משבט יהודה, **וְאַל יְהוּ עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל צְרִיכִין לְהִתְפַּרְנֵס זֶה מִזֶּה וְלֹא יהיו צריכים לְעַם אַחֵרִים**[נג].

★

הגמרא מביאה מאמר בשגב גדולתו של רבי חנינא בן דוסא:
אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, בְּכָל יוֹם וָיוֹם בימי רבי חנינא בן דוסא[נד] היתה **בַּת קוֹל יוֹצֵאת וְאוֹמֶרֶת, כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ נִיזּוֹן** [-מתפרנס] **בִּשְׁבִיל** [-בזכות] **חֲנִינָא בְּנִי, וַחֲנִינָא בְּנִי** עצמו **דַּיּוֹ** להתפרנס **בְּקַב חֲרוּבִים מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת** - כל השבוע[נה], שהוא מתפרנס בצער ובצמצום[נו], עד שאין לו אף לחם לאכול, ונאלץ לחיות מאכילת חרובים[נז].

הגמרא מביאה מעשה המתאר את גודל עניותו, ונס שנעשה לו:
הֲוָה רְגִילָא דְּבִיתְהוּ - היתה אשת רבי חנינא בן דוסא רגילה [18/06/2018 אחה] **לְמֵיחְמָא תַּנּוּרָא כָּל מַעֲלֵי דְּשַׁבְּתָא** - לחמם את התנור בכל ערב שבת, **וְשָׁדְיָא אַקְטַרְתָּא** - והיתה זורקת בו דבר המעלה עשן כקיטור הכבשן[נח], בכדי שיהא נראה כאילו נאפית עיסה בתנור לכבוד שבת,

מו. כן כתב רש"י (ד"ה נמחת). אולם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ומניינא) פירש, שכיון שרבי חנינא היה די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת [כמובא בגמרא בסמוך], לכן אף אם יהיה רעב הוא לא ירגיש את צער הרעב. וראה בביאורי רש"י בהרחבת הדברים.

מז. הכהן הגדול היה מתפלל רק תפילה קצרה, כדי שלא להפחיד את העם שידאגו שאינו יוצא מחמת שהקטיר כשיטת הצדוקים שהניחו את הקטורת על הגחלים קודם כניסתם לקודש הקדשים, ומחמת כן ניגף ביציאתו מקודש הקדשים. גמרא (יומא נג:) ומהרש"א (מ"ח, שם ד"ה מעשה).

מח. רש"י (שם ד"ה בבית).

מט. מהרש"א (מ"ח, שם ד"ה שמונה).

נ. מהרש"א (שם).

נא. רש"י (ד"ה שם). והקשה המירא דכייא (ד"ה שמחה), הרי שנינו לעיל (כג:) על לשון הפסוק (ויקרא כו ד) 'ונתתי גשמיכם בעתם', שתהיה השנה 'לא שכורה [מריבוי גשמים] ולא צמאה [מחוסר גשמים], אלא בינונית, שכל זמן שהגשמים מרובין, מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות'. ואם כן, היה ניתן לבאר שהכהן הגדול ביקש שתהיה השנה 'שחונה וגשומה', כלומר, 'שחונה' ולא גשומה מידי, 'גשומה' ולא שחונה מידי, והיינו, שתהיה ממוצעת על ידי ריבוי הגשמים כנגד ריבוי החום. ותירץ, שכוונת המקשן היתה, הרי תיבת 'שחונה' משמע חמה יותר מידי והוא דבר רע, ואם כן, כיצד ביקש על רעה זו. ויישבה הגמרא, שביקש שאם אכן נגזר עליה רעה זו של שחונה, תהיה גם גשומה כנגד.

נב. מדברי הרמב"ם (עבודת יום הכיפורים פ"ד ה"ג) נראה, שלא היה מסיים בתוספת זו, אלא היה אומרה הכהן הגדול לפני הבקשה 'ואל יכנס לפניך תפילת עוברי דרכים'.

נג. אין לפרש שתפילת הכהן הגדול היתה שלא יהיו צריכים זה לזה לענין צדקה, שהרי נאמר (דברים טו יא) 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'. אלא שלא יצטרכו זה לזה במשא ומתן ולא יצטרכו לעם אחר, וכמו ששנינו בסנהדרין (טז.) לגבי דוד המלך, 'כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו, אדונינו המלך עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם, לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו, אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו. אמר להם, לכו ופשטו ידיכם בגדוד'. ועל זה היה מתפלל הכהן הגדול שלא יצטרכו זה לזה, ולא יצטרכו לעם אחר לפשוט ידיהם בגדוד. מהרש"א (מ"ח, יומא נג: ד"ה ולא) וראה בבן יהוידע (ד"ה לא), שתלה את שתי בקשותיו של הכהן הגדול על המלכות והפרנסה זו בזו.

נד. רש"י (חולין פו. ד"ה מניינא). שהרי רב היה לאחר דורו של רבי חנינא בן דוסא. מהרש"א (מ"ח ד"ה אמר). והיעב"ץ (ד"ה נכל) פירש באופן נוסף, שבכל דור יש צדיק כדוגמת רבי חנינא בן דוסא [וממילא יוצאת הבת קול בכל הדורות על אותו הצדיק, ו'בכל יום ויום' היינו כפשוטו גם היום].

נה. עיין בבניהו (ד"ה ומניינא) שכתב, שרבי חנינא היה מתענה בכל השבוע מלבד יום ראשון ויום שישי, ובכל יום שלא צם יש שתי סעודות, לילה ויום, נמצא שבשני ימים אלו יש ארבע סעודות, ושיעור סעודה הוא שלש ביצים, ואם כן שיעור ארבע סעודות הוא שתים עשרה ביצים, ובשאר ארבעת הימים היה מתענה רק ביום ואוכל בלילה, ונמצא שבארבעה הלילות היה אוכל עוד ארבע סעודות שהן שתים עשרה ביצים נוספות, ונמצא שבכל ימות השבוע היה ניזון מחרובים בשיעור עשרים וארבע ביצים, והן השיעור הנקרא 'קב', בכל ימי השבוע. והוסיף הבניהו, בשבת קודש לא היה אוכל חרובים, אלא היה אוכל שלש סעודות של לחם לכבוד שבת.

נו. רש"י (חולין פו. ד"ה לי). החתם סופר (ד"ה ר"ח) פירש בשם רבו ההפלאה (כתובות עו: ד"ה מכריז), שמה שכתוב 'די לו', היינו שהיה מרוצה בכך ולא ביקש יותר מקב חרובים, וכך היה באמת מחמת מדת ההסתפקות והסבלנות שהיתה לו. ועיין שם מה שדייק בדעת רש"י. וכתב בבניהו (ד"ה ומניינא), שמה שאמר בלשון 'דיו' ולא אמר 'מאכלו קב חרובין', הוא כדי ללמדנו שהיה שבע באכילת חרובים בשיעור קב במשך השבוע, ולא הוצרך ליותר מזה ואף אם היה לו יותר לא היה אוכל, ו'דיו' הוא לשון הסתפקות, שהיה מסתפק בשיעור זה ולא עשה זאת מחמת ההכרח.

נז. רש"י (ד"ה קנ). ובברכות (יז:) מבואר טעם הדבר, שזכות הצדיקים מועילה לכל העולם, אך להם עצמם אינה מועילה. גבורות ארי (ד"ה ומניינא). כל זה ביארנו על פי הפשטות [וכפי שנראה מהגמרא בברכות (שם)], שכוונת המאמר היא שכל העולם ניזון בזכות רבי חנינא בן דוסא, ולו עצמו די בקב חרובים. אך בבן יהוידע (ד"ה כל) פירש בשם ראשונים, ש'בשביל' היינו כמו שביל וצינור, ולפי זה ביאר, שבא לומר שכל העולם ניזון דרכו של רבי חנינא, וזה דווקא משום שרבי חנינא די לו בקב חרובים, ונמצא שבכל ימות השבוע היה ניזון מחרובים בשיעור עשרים וארבע ביצים, והן השיעור הנקרא 'קב', בכל ימי השבוע. והוסיף הבניהו, בשבת קודש לא היה אוכל חרובים, אלא היה אוכל שלש סעודות של לחם לכבוד שבת.

נח. רש"י (ד"ה אקטרתא). 'קיטור' הוא עמוד עשן המיתמר ועולה, ו'כבשן' הוא חפירה ששורפים בה אבנים לסיד. רש"י (נדה יט כח). והיינו שקיטור הכבשן הוא עמוד העשן המיתמר ועולה משריפת האבנים לסיד בתוך החפירה.

מִשּׁוּם כִּיפּוּפָא - מחמת הבושה, ששכנותיה אופות עיסה לשבת, והיא אינה עושה כלום. **הֲוָה לָהּ הַךְ שִׁיבַּרְתָּא בִּישְׁתָּא** - היתה לה שכנה רעה, **שְׁאָמְרָה, מִכְּדֵי יָדַעְנָא דְּלֵית לָהוּ וְלָא מִידֵי** - הרי יודעת אני שאין להם ולא כלום, **וְאִם כֵּן מַאי כּוּלֵּי הַאי** - מהי אכן הסיבה שתנורם מעלה עשן. **אָזְלָא וְטָרְפָא אַבָּבָא** - הלכה השכנה ודפקה על דלת ביתם, **אִיכַּפְּפָא** - התביישה אשת רבי חנינא בן דוסא שתראה שכנתה שתנורה ריק, **וַעֲיֵילָא לְאִינְדְּרוֹנָא** - ונכנסה לחדר הפנימי. **אִיתְעֲבִיד לָהּ נִיסָּא** - נעשה לה נס[א], **דְּחַזְיָא לְתַנּוּרָא מָלֵא לַחְמָא** - שראתה השכנה שהתנור מלא לחם[ב], **וְאַגְּנָא מָלֵא לִישָׁא** - וקערה מלאה עיסה העומדת בסמוך[ג]. **אָמְרָה לָהּ** השכנה, **פְּלָנִיתָא פְּלָנִיתָא** - פלונית פלונית, **אַיְתִי מָסָא** - הביאי מרדה [-כף שטוחה גדולה שמוציאים בה את הלחם מן התנור][ד], **דְּקָא חָרִיךְ לַחְמִיךְ** - שכבר נחרך לחמך, והוא עומד להישרף. **אָמְרָה לָהּ** אשת רבי חנינא, **אַף אֲנָא לָהָכִי עֲיַילֵי**[ה] - גם אני לצורך הבאת המרדה נכנסתי לחדרי. **תָּנָא** - שנינו בברייתא על כך, **אַף הִיא** - אשת רבי חנינא, **אכן לָהָבִיא מַרְדֵּה** כדי לרדות את הפת מהתנור **נִכְנְסָה**, ולא אמרה כך רק מפני הבושה[ו], **מִפְּנֵי שֶׁמְּלוּמֶדֶת** [-רגילה] **בְּנִסִּים** היתה, וידעה שגם עתה ה' יעשה לה נס[ז].

הגמרא מביאה מעשה נוסף בענין גדלותו של רבי חנינא בן דוסא:

אָמְרָה לֵיהּ דְּבִיתְהוּ [-אשתו] לרבי חנינא בן דוסא, **עַד אֵימַת נֵיזִיל וְנִצְטַעֵר כּוּלֵּי הַאי** - עד מתי נמשיך להצטער כל כך מן העניות. **אָמַר לָהּ, מַאי נַעֲבִיד** - מה נעשה. אמרה לו, **בְּעֵי רַחֲמֵי דְּנֵיתְבוּ לָךְ מִידֵי** - בקש רחמים שיתנו לך דבר מן השמים[ח]. **וְאִכָּן בָּעָא רַחֲמֵי** - ביקש רבי חנינא רחמים, **וְיָצְתָה** מן השמים **כְּמִין פִּיפָּת** [-כף[ט]] **יָד,** **וְיָהֲבוּ לֵיהּ** - ונתנו לרבי חנינא **חַד כַּרְעָא דְּפִתּוֹרָא דְּדַהֲבָא** - רגל אחת של שולחן מזהב. **(חזאי) [חַזְיָא]** - ראתה אשת רבי חנינא **בְּחֶלְמָא** - בחלום, שמראים לה מן השמים, **עֲתִידֵי צַדִּיקֵי דְּאָכְלִי אַפִּתּוֹרָא דְּדַהֲבָא** - עתידים הצדיקים לאכול בעולם הבא על שולחן של זהב **דְּאִית לֵיהּ תְּלַת כַּרְעֵי** - שיש לו שלש רגלים, **(ואת אוכלת) [וְאִיהִי]** - ובעלך רבי חנינא ואת תאכלו **אַפִּתּוֹרָא דְּתָרֵי כַּרְעֵי** - על שולחן זהב של שתי רגלים בלבד. כשסיפרה זאת לבעלה רבי חנינא **(אמרה ליה) [אָמַר לָהּ]**, **נִיחָא לָךְ** - וכי טוב בעיניך הדבר **דְּמֵיכָל אָכְלֵי כּוּלֵּי עָלְמָא אַפִּתּוֹרָא דְּמִשַּׁלַּם** - שכל הצדיקים יאכלו לעתיד לבא על שולחן שלם, **וַאֲנַן אַפִּתּוֹרָא דְּמִחַפַּר** - ואילו אנו נאכל על שולחן חסר. **אָמְרָה לֵיהּ**[י], **וּמַאי נַעֲבִיד** - ומה נעשה כדי ששולחננו לא יהיה חסר, **בְּעֵי רַחֲמֵי דְּנִשְׁקְלִינְהוּ מִינָּךְ** - בקש רחמים שיטלו ממך בחזרה את רגל הזהב. ואכן **בָּעֵי רַחֲמֵי וּשְׁקָלוּהוּ** - ביקש רבי חנינא רחמים, ונטלו ממנו את רגל הזהב, כדי שיהיה שכרו שלם בעולם הבא[יא]. **תָּנָא** - שנינו על כך בברייתא, **גָּדוֹל הָיָה הַנֵּס הָאַחֲרוֹן** שנטלו ממנו את רגל הזהב, **יוֹתֵר מִן הַנֵּס הָרִאשׁוֹן** שנתנוה לו. מבארת הגמרא את הטעם בזה, **מְשׁוּם דְּגִמְירִי** - שמסורת בידינו, **דְּמֵיהַב יָהֲבִי** - שמן השמים רק נותנים, אך לאחר שנותנים דבר **מִישְׁקַל לָא שָׁקְלִי** - לא נוטלים אותו בחזרה[יב], ואילו כאן אירע שלא רק שנתנו לרבי חנינא כבקשתו, אלא גם נטלו ממנו כפי שביקש לאחר מכן.

הגמרא מביאה מעשה נוסף בגדלותו של רבי חנינא:

חַד בְּיֵי שַׁבְּשֵׁי - בערב שבת אחד[יג], **חֲזְיֵיהּ לְבְרַתֵּיהּ דַּהֲוָות עֲצִיבָא** - ראה רבי חנינא את בתו שהיא עצובה. **אָמַר לָהּ, בְּתִּי, לְמַאי**

אוצר החכמה
18/06/2018

א. **רש"י** לא פירש מ'אזלא וטרפא אבבא' עד כאן, ונראה שלא היה לפניו, ולכן לא פירשו. וכן יש נוסחאות בגמרא שלא גרסו כן. דקדוקי סופרים (מו"ס ע).

ב. והיה מותר ליהנות מן הלחם אף שנעשה בנס, כיון שמדובר באופן שיש לה מעט קמח ונתנתו בתנור, והיה מקום לברכה לחול עליו, ובאופן זה מותר ליהנות אף מדבר שנעשה בנס. יעב"ץ (ד"ה משום) [ראה המשך דבריו להלן בענין הנר של חומץ שדלק בנס].

ג. **יתכן** שלא היתה לה קערה בבית, אלא שכדי שלא תרגיש שכנתה שלא הכניסה עיסה לתנור, נעשה נס ונהיתה שם קערה מלאה עיסה. מהרש"א (מ"מ ד"ה להניח). ובשערי ציון (ד"ה לימעניד) דקדק, שבתנור כתוב 'לתנורא' ואילו בקערה כתוב 'ואגנא' בלא למ"ד. וביאר, שהתנור הוזכר כבר לעיל, ולכן נכתב 'לתנורא' דהיינו התנור הידוע, אך הקערה לא הוזכרה מתחילה, ולכן לא שייך לומר 'לאגנא' הידועה, כיון שעד עתה לא ידענו שהיה שם קערה. עוד ביאר, לפי סברת המהרש"א שהקערה לא היתה שם כלל ונהיתה שם בדרך נס, שמשום כך לגבי תנור נקט 'לתנורא' כיון שאינו עיקר הנס, שכן הוא כבר היה שם אלא שעתה נעשה נס ונתמלא לחם, אך הקערה עצם היותה שם הוא נס, ולכן אמר 'ואגנא מלא לישה' כיון שהיה שם נס נוסף שנתמלאה עיסה, ואם היה אומר 'לאגנא' היה משמע שכבר היה שם קערה ורק נעשה נס שנמלאה בעיסה, ולכן אמר 'ואגנא' לומר שעצם היותה שם הוא נס.

ד. **רש"י** (ד"ה מפפא) כתב ש'מסא' היינו 'עתר', ובשבת (קכב: ד"ה מלגו) כתב רש"י שעתר הוא כלי ברזל בן שלש שינים שמהפכים בו קש בגורן. והוסיף רש"י (כתן ד"ה מפפא), שב'עתר' היו מוציאים את הלחם מן התנור. ואף שכאן ודאי הכוונה למרדה שבו מוציאים את הלחם מן התנור, כתב רש"י שמרדה ו'מסא' דבר אחד הוא [כלומר, שבשניהם היו רגילים להוציא את הלחם].

ה. **יש** שלא גרסו זאת, ולכאורה אף דעת רש"י כן. דקדוקי סופרים (מו"ס ק), ראה דבריו להלן בהרחבה.

ו. **ואף** שבתחילה נאמר שהתביישה, היינו משום שמיד כשדפקה שכנתה על הדלת התביישה, אולם אחר כך נתיישבה בדעתה שיעשה לה נס, ונכנסה לחדר כדי להביא מרדה. תפארת בחורים (ד"ה תנא). וראה בהערה לעיל שלכאורה רש"י לא גרס את האמור לעיל שהתביישה ונכנסה לחדר הפנימי.

ז. **ולכן** גם לא היתה שואלת מרדה משכנותיה, אלא היה לה בביתה, מפני שהיתה רגילה בניסים, וידעה שגם בענין התנור יארע לה נס, ואף אם לא היה לה כלום תצטרך למרדה כדי לרדות את החלות מהתנור. רש"י (ד"ה תנא), על פי מהרש"א (מ"מ ד"ה להניח). וכתב על זה בדקדוקי סופרים (מו"ס ק - הערות), שלפי רש"י שלא גרס לעיל 'אף אנא להכי עיילי', וממילא כשאמרה לה שכנתה שהתנור מלא חלות ושתביא מרדה לרדותן ונכנסה להביאו, לא שייך לומר שהיא נכנסה על מנת להביא מרדה מפני שמלומדת בניסים היתה, שהרי היא הביאה מרדה משום ששכנתה אמרה לה להביאו. ועל זה פירש רש"י, שכיון שהיתה רגילה בניסים היה לה מרדה בבית שמא יארע לה נס ויהיו לה חלות בתנורה, ולכן לא הוצרכה לשאול מרדה משכנותיה. ובשושנת יעקב (נרש"י שם) פירש את דברי רש"י, שלא התפלאה ושאלה את שכנתה האם אכן אמת הדבר שיש חלות בתנור, משום שמלומדת בניסים היתה, וידעה שודאי יארע לה נס. ובשפת אמת (ד"ה תנא) כתב, שלאחר שהתביישה ידעה שודאי יעשה לה ה' נס. ובפרחי כהונה (ד"ה תנא) כתב, שנכנסה לחדר על הספק, שאף שמלומדת בניסים היא, מכל מקום לא בכל שעה מתרחש לה נס, ונכנסה כיון שאף אם לא יעשה לה נס, יועיל להסתיר את בושתה משכנתה, ואם יעשה לה נס תביא את המרדה, ולכן כשנעשה הנס אמרה שנכנסה כדי להביא את המרדה, כיון שאכן נכנסה גם על צד זה. וראה ביאור נוסף בבארות המים (נרש"י שם).

אף שאמרו לעיל (כ:) שאם עושים לאדם נס מנכים לו מזכויותיו [וביאר רש"י (לעיל כד. ד"ה תנא) שלפיכך אסור ליהנות ממעשי ניסים], מכל מקום רבי חנינא ובני ביתו שהיו צדיקים גמורים ורגילים בניסים, לא היה הבדל אצלם בין טבע לנס, ולכך אין מנכים להם מזכויותיהם. בן יהוידע (ד"ה תמר).

ח. **לא** נצטערו מפני שרצו להתענג ולהתעדן ח"ו, שהרי לא יתכן שצדיקים אלו שדי להם בקב חרובים והורגלו בו יתבעו מותרות, אלא צערם היה שהיו בעלי רחמים וחמלה, ובראותם עני ואביון אין ביכולתם להושיעו, ואינם יכולים לתת צדקה לעניים. ולכן ביקשו מה' דבר מהעולם הבא לתת להם כבר בעולם הזה, כדי שיוכלו לגמול חסד ולקיים מצות ה' לעשות צדקה. אך באמת לא ניתן לקיים את מצות הצדקה בשלימות בעשייה בפועל, כיון שיש רמאים התובעים צדקה בלא צורך, ומאידך יש עניים המתביישים לבקש צדקה ולא יתנו להם, ותצא מכשלה מתחת ידם [ראה כתובות (סה.), אמר רבי אלעזר, בואו ונחזיק טובה לרמאים, שאם לא הם היינו חוטאים בכל יום. ופירש רש"י (שם ד"ה היינו), שהיינו חוטאים בכך שהיינו מעלימים עין מן העניים ולא נותנים להם צדקה, אך עתה יש עלינו לימוד זכות שהרמאים גורמים לנו לכך]. אך כאשר אין לאדם ממון לקיים מצות צדקה, והוא רוצה לקיים המצוה אלא שאין בידו, הקב"ה מצרף מחשבה זו למעשה (קידושין מ.) כאילו עשאו בתכלית השלימות והדקדוק. וזה הראו להם להלן בשולחן החסר רגל, שהעולם עומד על שלשה דברים, והעמוד השלישי הוא גמילות חסדים (אבות פ"א מ"ב), ועמוד זה נתמעט אצלם כיון שאינם יכולים לקיימו בשלימות כאמור. יערות דבש (מ"מ סוף דרוש ד, מ"ב דרוש ג). עיין שם מה שהאריך לבאר לפי זה בכל הענין.

ט. **ערוך** (ערך פס - המשיעי).

י. **מה** שנתנו לו דווקא רגל שולחן מזהב ולא דבר אחר, כדי שאחר כך תראה אשתו שולחן זהב חסר רגל במראה החלום, ותנוח דעתה כדי שתוכל לסבול עוני מרצונה הטוב [ביודעה שבזה יהיה חלקם שלם בעולם הבא]. בן יהוידע (ד"ה יהבו). עיין שם טעם נוסף.

יא. **הגהות** וציונים בשם גליון על פי עין יעקב.

יב. **הגהות** וציונים בשם גליון על פי עין יעקב.

יג. **כך** גירסת עין יעקב [וראה בהערות הקודמות ההגהות לפי גירסתו]. אמנם בהגהות הב"ח (אות ו) ובהגהות וציונים בשם דפוסים ישנים הגירסא כאן היא 'אמר לה', ולהלן קודם התיבות 'בעי רחמי' גורסים 'אמרה ליה'.

יד. **מהרש"א** (מ"מ ד"ה נעי).

טו. **כמו** שאמרו (סנה' נה.) מעולם לא יצאה מדה טובה מפי ה' וחזר בה לרעה. מהרש"א (מ"מ ד"ה נעי).

טז. **רש"י** (ד"ה כל) כתב, שלא שמע מה הטעם שסתם 'בי שמשי' היינו ערב שבת. אמנם בשבת (פו: ד"ה וליטענו) ביאר רש"י את הטעם, שהוא מפני שדין בין השמשות של ערב שבת חלוק משל שאר הימים לכמה ענינים, ולכן הוצרך להזכירו בכמה מקומות. ובכתובות (קג. ד"ה בי) כתב רש"י, שהטעם שסתם 'בי שמשי' הוא ערב שבת,

משום ביסופא. שהיו שכינותיה חופות עיסה לכגוד שבת והיא חינה עושה כלום: אגנא. ערוכה: מפא. עתר שמוליחין בו הלחם, מרדה פחל"ח [ב] בלע"ז, ומרדה ומסך חלת מילתח היח (ד): תנא אף היא להביא מרדה נכנסה. פל"ח [ב] בלע"ז, על שם שרודין בה פת מן התנור [ג], שלח היתה שואלת מפני שרגילה בניסין: חזיא. בימהו בחלמא: מישקל לא שקלי. בתר דיהבי: כל היכא דתני בי שמשי היינו ערב שבת, [ד] לח שמעתי טעם [ה]: במנא דחלא. בכלי שים בו החומץ, ושמתי החומץ בגר ויכנה הגר: עד שנטלו ממנו אור להבדלה. הלילך ממנו גר אחר ליהנות בו, וגר של מעשה נסיס כיבה, כי היכי לעבד רב יהודה (לעיל דף כד:) בחלח דהוה שמילח: קא מפסדי לן. שלות: דובים. וחלבים [ו] בשלות: ולא מטו בשורי. מן הקורות מגיעות מכותל לכותל: איכו נימטו בשוריך. יתריכו הקורות: סניפין היו. הקורות של חליות היו, בשעשה גם נדבקו להן חתיכות קטנות לאורכן: ר"א בן פדת. חמורת היה, והוח הנקרח מרח למרעה לח"י בשכת נדה (דף כ:), בעל הולחות היה, והוח שימש ר' יוחנן [ז] לחרי מות רים לקיש, והיה לחוק ועני: עבד מילתא. הקיז לס: ברא דתומא. בן הסוס, בלע"ז של סוס: חלש ליביה. נחעלפה: צוציתא. נילון: מאפותיה. ממלחו: בולי האי ואפשר. בחמיה, בולי המי עגדת ולכתי הך שפיקה לשמח לח מיתרמינה בשעתא למזוני: דחיי נפישא או דחיינא. ימי חיי שחייתי כגר הס רגיס ממה שחני עתיד לחיות: אמר דחיית. מה שכגר חיית מרוגיס ממה שחתה עתיד לחיות, והיינו דקח בכי כי חמר שכינה הכי, והמי לחייך משום י"ג נהרוותח לרחוץ בהן ולטייל בהן מזה לזה: אי הכי לא בעינא. לחיחרגיה לעלמח: ותו לא. וכי לין לחה נותן לי לברים לחריס: א"ל ולחברך מאי קא יהיבנא. לחת מגברת ללית ליה בעינת לח גריס בספר רבי, ובספר שלי כתוב: באסקוטלא אפותאי. היינו נוליתח דנפק מיניה, שמדיק מלגע נרמא עם הגולל ומכה בנפורן המלגע: איגרו בך גירי. כלומר הכיתי בחילי, לחדווה בעלמח לחמר כן: הא אנא והא בר ליואי. הוח לים לחד ואני לים: דתברי. שוברים: שיבא מטר בשבילנו. מקבלים לחת עליכם ומסכימין לדעת לחד: כמה עזין. דלח כסין [ח] מנגורת: לוי אחוי קידה. נועץ שני גולליו בחרץ ושוחה ומוסק לח הרלפה: הא והא גרמא ליה. החטח גרס לו שנגלע בקילה: ואין

הא משום ביסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי כולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא ואגנא מלא לישא אמרה לה פלניתא פלניתא אייתי מסא דקא חריך לחמיך אמרה לה אף אנא להכי עיילי תנא אף היא להביא מרדה נכנסה מפני שמלומדת בנסים (ט) אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער כולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי [ט] בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא (חזאי [י]) בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי (ואת [יא]) אוכלת אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה [יב]) ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון הגמירי דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. חד בי שמשי חזייה לברתיה דהוות עציבא אמר לה בתי למאי [יג] עציבת אמרה ליה כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק תנא היה דולק והולך כל היום כולו עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ר' חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי אמרו ליה קא מפסדן (ג) אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו. הוה ליה ההיא שיבבתא דקא בניא ביתא ולא מטו בשורי אתיא לקמיה אמרה ליה בניתי ביתי ולא קמטו כשוראי אמר לה מה שמך אמרה ליה איכו אמר איכו נימטו כשוריך [יד] תנא הגיעו עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן ויש אומרין [ט] סניפין עשאום תניא פלימו אומר אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן ואמרו לי בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו. [ו] ור' חנינא בן דוסא מהיכן הוו ליה עזים [א] והא עני הוי ועוד אמרו חכמים [ג] אין מגדלין בהמה דקה בא"י אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה אל תאכלי מביציהן והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם ומכרן וקנה בדמיהן עזים פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחבירו בכאן הנחתי התרנגולין שלי שמע ר' חנינא אמר לו יש לך בהן סימן אמר לו הן נתן לו סימן ונטל את העזין והן הן [ז] עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. רבי אלעזר בן פדת דחיקא ליה מילתא טובא עבד מלתא ולא הוה ליה מידי למטעם [יד] שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה ונים אזול רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה ואמרי ליה עד מתי אצטער בהאי עלמא ואמר לי אלעזר בני ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת [טו] בשעתא דמזוני אמרי לקמיה כולי האי ואפשר אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא א"ל דחיית אמרי לקמיה א"כ לא בעינא אמר לי בהאי אגרא דאמרת לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי תלסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת [יז] דמענגת בהו אמרי לקמיה האי ותו לא אמר לי ולחברך מאי יהיבנא אמרי ליה ואנא מגברא דלית ליה בעינא מחיין באסקוטלא אפותאי [יח] ואמר לי אלעזר ברי גירי [יט] בך גירי. ר' חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רבי יהושע בן לוי גזר תעניתא ואתי מיטרא אמר להו הא אנא הא בר ליואי אמרו ליה דניתי [יז] וניכוין דעתין איפשר דתברי ציבורא לבייהו דאתי מיטרא בעון רחמי ולא אתי מיטרא אמר להו ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו אמרו ליה הן אמר רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי (ג) ואתא מיטרא. לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע אמר רבי אלעזר [יט] לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי והא גרמא ליה והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע הא והא גרמא ליה. רבי חייא בר לולייני שמעינהו להנך עניי דקאמרי ניתו וניתבי מיא בעמון ומואב אמר לפניו רבונו של עולם כשנתת תורה לעמך ישראל [כ] חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה ועכשיו אתה נותן להם מטר שדו הכא שדיוה אדוכתיהו [כא] דרש רבי חייא בר לולייני מאי דכתיב [כב] צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה אם נאמר תמר למה נאמר ארז ואם נאמר ארז למה נאמר תמר אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז הייתי אומר מה תמר

אין

והא גרמו ליה. פי' הרמב"ל הח כדעבד לחחוי הקילה קמי רבי חיטלע והח דהטיח דגריס כלפי מעלה גרמח ליה לחיטלע: שמני

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) עיין רש"י סוטה מט. ד"ה אנשי מעשה, ג) [עי' ערוך ערך סנף], ג) ב"ק עט:, ד) ב"מ קו., ה) עיין שבת קכט., ו) סוכה נג. מגילה כג:, ז) ע"ז ב:, ח) ב"ב פ:, ט) עי' שבת דף קיז: רש"י ד"ה מרדה, י) [ובכתובות קג. מפרש רש"י הטעם ועיין רש"י שבת פו: ד"ה וליטעלו וכו'], כ) [כלקיתח ב"מ פד.].

הגהות הב"ח

(ט) גמ' מפני שמלומדת בניסין היתה אמרה ליה דביתהו כו' אמר לה מאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי דניתבו כו' ומאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי כו' דגמירי מן שמיא מיהב יהבי: (י) שם אמרי ליה קא מפסדן עייזך אמר אי כו' אמרה ליה בנאי ביתא ולא קמטו: (יא) שם כמה עזין פני רקיע איכסי בעיבא ואתא מיטרא: (יב) רש"י ד"ה מרדה ואח"כ מה"ד מרדה פליח בלע"ז על שם שרודין בה פת מן התנור הם"ד ואח"כ מה"ד תנא אף היא להביא מרדה נכנסה שלא היתה שואלת כו' כנ"ל:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ה מהל' נזקי ממון הל' ג סמג עשין סז טוש"ע ח"מ סימן תט סעיף ו:

רבינו חננאל

חד [בי] שימשא איחלף לברתיה ורמייא חלא לשרגא דשבתא והוות עציבא א"ל אבוה אל תעצבי מי שאמר לשמן וידלוק [יאמר לחומץ וידלוק] תנא [היה דולק] כל השבת עד דשקיל מיניה אור להבדלה: ר' אלעזר בן פדת הוה דחיק ליה עלמא הקיז ולא הוה ליה מידי למיכל אשכח בר תומא שדא לפומא חלש לביה עיילו רבנן לשייוליה ביה ומצאוהו ישן חזייה [ב] דבכא ואחיך ונפיק ציציתא דנורא מאפותיה כשהקיץ משנתו אמרו ליה מאי היא. אמר להו חזאי שכינה בחלמא ואמרי קמיה עד מתי אהא בהאי דוחקא אתאמר לי מקמיה ניחא לך דליחרב עלמא ואבריה מרישא אפשר דמתיילדת בשעתא דמזוני אמרי קמיה כולי האי ואולי לא בעינא [א"ל בהאי] אגרא [דאמרת] לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי י"ג מעיינתא דמשכי אפרסמון דכייא כו' עד מחיין באסקוטלא אפותאי כלומר הכהו מלאך באצבעו על מצחו ונראת להן ההכאה כניצוצת של אש כשכופף אדם אצבעו על בוהנו ושומט אותה בכח ומכה את חביריו נקראת המכה ההיא אסקוטלא. אפותא פדחת. לוי גזר תעניתא ולא אתי מיטרא אמר רבון העולמים אינך משגיח בצער בניך ומרחם עליהם כלומר ראוים הם להתרחם ואינך מרחם ולפי

רבינו גרשום

מרדה לרדות הפת: סניפין שמלאכים האריכום בחתכי קורה:

תורה אור השלם

א) צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: [תהלים צב, יג]

ליקוטי רש"י

לאינדרונא. חדר חפל [ב"ב ז.]. מרדה. כלי שרודין בו הפת ומפרידין חומו מכותל התנור שנדבק בה [שבת קיז:]. מישקל לא שקלי. הטוכה משנתנה [חולין ס.]. בי שמשי. לילי שבת קלי בי שמשי בכל דוכתי מפני שבין השמשות שלו חלוק מכל ימים והוגדך להזכירו בכמה מקומות [שבת פו:]. ערב שבת ונרחה בעיני לפי שבין השמשות שלו שגור בפי כל והכל מרידים אליו לגמור מלאכתן עד שלא תחשך קרו ליה בי שמשי [כתובות קג.]. סניפין עשאום. וקנפו, חנרו כמו סניפין עשאוס לתענית (דף כה.) [ב"מ פ.]. אין מגדלין בהמה דקה בא"י. משום ישוב א"י שמצוייר את השדות וכל שדות א"י חתמן דישראל [ב"ק עט:]. יטיח. יזרוק לגון כמטחוי קשת (נדה כח) [סוכה נג.]. אחוי קידה וכו' ואיטלע. נוטן גולליו ונשען עליהם ושוחה עד שנוסק את הרלפה ווקף ומתוך שאינו יכול להשען על גולליו ואין ידיו מסייעות לאחו בזקיפתו וצריך להתאמץ בתאמץ גמתניו ומתוך כך נגלע נגוקף לאחוריו [מגילה כב:]. נעשה חיגר לפי שכשזוקף גופו מלליו ואינו נשען על ידיו נחזקה לדחוף גופו למעלה ונמלא כל חוסף זקיפתו על מתניו. קמיה דרבי. בניתו שהיה נשיא ומכבדין חומו לשמחו שהיה דומה בנדה יפרח ומחוליו כדאמרינן בנדרים (נ): יומא דמחין ליה רבי אחי פורענות לעלמא. הא והא גרמא ליה. ונעשה נחטח לבריס ונעשה נשעת המחורע כדאמרינן במסכת שבת (דף לב.) נפל חורח חדד לסכינא [סוכה נג.]. הסכנה [מגילה כב:]. אם נאמר תמר. שעושה פירות ואין גזעו מחליף למה נאמר ארז שגזעו מחליף ואין עושה פירות קשו קדמי מהדדי אם מדמהו לארז ותמר מכל וכל [רשב"ם ב"ב פ:].

הגהות הגר"א

[א] גמ' (והא עני הוי ועוד א"ח א"מ בהמה דקה בא"י). תמ"מ:

הגהות וציונים

ח] נ"א מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי (גליון): ט] [צ"ל חזיא, עי' רש"י] (גליון): י] [צ"ל ואיהו אפתורא, גירסת ע"י] (גליון): יא] [צ"ל אמר לה, וכן איתא בע"י] (גליון), בע"י (וכעי"ז בכת"י) איתא חזא בחלמא וכו' אמר לה ניחא לך וכו' אפתורא דמחסר אמרה ליה א"כ בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי וכו'. ובדפו"י הגירסא חזאי (ועי' אות ב) בחלמא וכו' אמרה ליה ניחא לך וכו' אמר לה ומאי נעביד בעי רחמי וכו' (ועי' הג' הב"ח): יב] [צ"ל אמאי, וכ"ה בדפו"י] (גליון): ו] [עי' בע"י ובח"א שם דכל זה אינו מן הגמרא מכאן עד דאייתו דובי בקרנייהו] (גליון), וכן ליתא כל זה בכת"י ובהג' ר"ב אשכנזי מחק רק "והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו", ועי' גבורת ארי: ז] תיבות "כפרת ודיגלת" ליתא בע"י (גליון): ח] [גי' הערוך אאפותא, פי' מצח] (גליון): ט] ס"א אגרי [עי' פי' הערוך ערך גר] (גליון): י] בע"י הנוסח א"ל ניתי וניכוין דעתין וכו' לבייהו ובעו רחמי ואתי מיטרא בעון וכו', ועיין מהרש"א בח"א. ולגי' הדפוס יש לנקד אִמרו ליה דניתי וכו', כלומר דר"ח אמר לציבור שילכו ויקראו לריב"ל שיבא ויתפלל עמם (וכדמוכח מהירושלמי לעיל ה"ד דקראו לריב"ל והתפלל עמהם ולא נענה, דק"ס ע"ש עוד), ועי' גנזי יוסף: יא] כף גדולה ושטוחה עם בית יד ארוך: יב] ברש"י ע"י זאבים (עי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): יג] בדפו"ר איתא כהוגן דלא בסיף, (ובכמה דפו"י היה כתוב כסי' ופשטו ליה בטעות כלפנינו, דק"ס): יד] צ"ל חזיוהו: טו] עי"ש בהגו"צ:

עֲצִיבַת - מדוע הנך עצובה. **אָמְרָה לֵיהּ**, כשרציתי להכין את הנר לכבוד שבת, **כְּלִי שֶׁל חוֹמֶץ**[יז] **נִתְחַלֵּף לִי בִּכְלִי שֶׁל שֶׁמֶן**, ובמקום לשפוך שמן לנר, שפכתי חומץ לנר, **וְהִדְלַקְתִּי מִמֶּנּוּ אוֹר לְשַׁבָּת**, ועתה יכבה הנר שהרי אינו יכול לדלוק על ידי חומץ[יח]. **אָמַר לָהּ, בִּתִּי, מַאי אִיכְפַּת לָךְ** - מדוע דבר זה מפריע לך ומעציבך, הרי **מִי שֶׁאָמַר לַשֶּׁמֶן וְיִדְלוֹק**, הלא הוא ה׳, **הוּא יֹאמַר גַּם לַחוֹמֶץ וְיִדְלוֹק**[יט]. **תָּנָא** - שנינו בברייתא, אכן **הָיָה** הנר **דּוֹלֵק וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם** - כל ליל ויום השבת כּוּלּוֹ[כ], **עַד שֶׁבמוצאי שבת הֵבִיאוּ מִמֶּנּוּ אוֹר** - אש להדליק בו נר אחר לְברך וליהנות ממנו בהַבְדָּלָה[כא].

הגמרא מביאה מעשה נוסף בגדלותו:

רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא הֲוָה לֵיהּ הָנָךְ עִיזֵּי - היו לו עיזים. **אָמְרוּ לֵיהּ** שכניו, עיזיך רועות בשדותינו **וְקָא מַפְסְדָן** - מפסידות לנו את השדות. ידע רבי חנינא שהאמת היא שאין העיזים מפסידות את השדות[כב], ולכן **אָמַר** להם, **אִי קָא מַפְסְדָן** - אם אכן נכונים דבריכם שהעיזים מפסידות את שדותיכם, **נֵיכְלִינְהוּ דּוּבֵּי** - יאכלו אותם הזאבים שבשדות[כג], **וְאִי לָא** - ואם הם אינן מפסידות את השדות, **כָּל חֲדָא וַחֲדָא** - כל אחת ואחת מן העיזים **תֵּיתֵי לְאוּרְתָּא דּוּבָּא בְּקַרְנַיְיהוּ** - כשתבוא בערב תביא זאב בקרניה. **וּלְאוּרְתָּא** - ואכן בערב, כששבו העיזים מן השדה, **אַיְיתֵי כָּל חֲדָא וַחֲדָא דּוּבָּא בְּקַרְנַיְיהוּ** - הביאה כל אחת ואחת זאב בקרניה[כד], ונוכחו הכל שהעיזים לא הפסידו את שדותיהם של השכנים.

עוד מעשה בגדלותו של רבי חנינא בן דוסא:

הֲוָה לֵיהּ הַהִיא שִׁיבְּבְתָּא - היתה לרבי חנינא שכנה אחת **דְּקָא בָנְיָא בֵּיתָא** - שבנתה את ביתה, **וְלָא מָטוּ כְּשׁוּרֵי** - ולא הגיעו הקורות שרצתה להניח בגג מכותל אחד עד הכותל שכנגדו, כיון שהיו קצרות מדאי. **אַתְיָא לְקַמֵּיהּ** - באה השכנה לרבי חנינא **וַאֲמָרָה לֵיהּ, בָּנִיתִי בֵּיתִי וְלָא קָמְטוּ כְּשׁוֹרַאי** - ואין קורותי מגיעות מכותל לכותל. **אָמַר לָהּ, מַה שְׁמֵךְ. אָמְרָה לֵיהּ, שמי אִיכּוּ**[כה]. **אָמַר לה, אִיכּוּ, נִימְטוּ כְּשׁוֹרַיִךְ** - יאריכו קורותיך ויגיעו מכותל לכותל. **תָּנָא** - שנינו בברייתא, אכן **הִגִּיעוּ** - נתארכו הקורות **עַד שֶׁיָּצְאוּ** מעבר לכותלי הבית **אַמָּה לְכָאן וְאַמָּה לְכָאן** משני הצדדים, כדי לפרסם את הנס[כו]. **וְיֵשׁ אוֹמְרִין**, לא נתארכו הקורות עצמן, אלא **סְנִיפִין** [-חיבורים[כז]] **עֲשָׂאוּם**, כלומר, שנדבקו חתיכות עץ קטנות לאורך הקורות, ובכך נתארכו ונראו כמין חוליות[כח]. **תַּנְיָא** בברייתא, **פְּלִימוֹ אוֹמֵר, אֲנִי רָאִיתִי** את **אוֹתוֹ הַבַּיִת** שנעשה בו הנס, **וְהָיוּ קוֹרוֹתָיו יוֹצְאוֹת אַמָּה לְכָאן וְאַמָּה לְכָאן. וְאָמְרוּ לִי, שַׁבַּית זֶה הוּא הבית שֶׁקֵּרָה** - שעשה לו תקרה **רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא בִּתְפִלָּתוֹ.**

הגמרא מקשה על המעשה בעיזים של רבי חנינא[כט]:

וְרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא מֵהֵיכָן הֲוָה לֵיהּ [-היו לו] **עִזִּים, וְהָא עָנִי הֲוֵי** - והרי עני היה, כאמור לעיל (כד:) שבת קול יוצאת ואומרת שדי לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת, ומשמע שלא היה לו דבר אחר[ל]. **וְעוֹד**, הרי **אָמְרוּ חֲכָמִים, אֵין מְגַדְּלִין בְּהֵמָה דַּקָּה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל**, כיון שהעיזים מזיקות לזרעים שבשדות[לא], ועובר על מצות ישוב ארץ ישראל, ורבי חנינא הרי היה דר בארץ ישראל.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב פְּנָחָם**, עיזים אלו לא היו שלו אלא של אדם אחר, שהיה **מַעֲשֶׂה וְעָבַר אָדָם אֶחָד עַל פֶּתַח בֵּיתוֹ** של רבי

הוא משום שבין השמשות שלו שגור בפי כל, מפני שהכל צריכים לגמור כל מלאכתם בערב שבת עד חשיכה. והמהרש״א (מ״ס ד״ה מד ב) ביאר, שבין השמשות המוזכר בכל מקום לענין ערב שבת הכוונה מבעוד יום טרם שקיעת החמה, וכיון שצריך להוסיף בו מחול על הקודש, לכן נקראת אותה שעה ׳בי שמשי׳ [שהיא כבין השמשות].

יז. **רש״י** (ד״ה מנא) גרס ׳מנא דחלא׳ בארמית, ופירש שהוא כלי שיש בו חומץ. וראה בלשמוע בלימודים (ד״ה דאיתלף) לפי גירסא זו, מדוע שינה רבי חנינא לומר בלשון הקודש ׳מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק׳.

יח. **לכאורה** יש להבין מדוע חשבה שיכבה הנר ונעצבה, הרי כבר ראתה שהתרחש נס שכבר דלק הנר כמה רגעים אף שהוריקה לתוכו חומץ, ומן הסתם הנר ימשיך לדלוק בנס. ויש לבאר, שאמרו חכמים (לעיל כ:) שאדם שנעשה לו נס מנכים מזכויותיו לעולם הבא, וודאי לפי גודל הנס כך מנכים יותר, ולכן נעצבה, כיון שראתה שנעשה לה נס, וחשבה שעתה ינכו לה מזכויותיה. בן יהוידע (ד״ה גרס). ועיי״ש שביאר לפי זה כיצד ניחמה אביה.

ובספר רוב דגן (ד״ה מזייה) הקשה, מדוע נעצבה ולא שפכה את החומץ מהנר והריקה אליו שמן וידלק הנר כראוי, ואם אין שהות ביום לעשות כן כיצד תדליק את הנר, ואם מדובר שכבר הדליקה, הלא כבר ראתה שדלק כראוי אף בחומץ ומדוע נעצבה [כקושיית הבן יהוידע]. ותירץ, שבתחילה אכן הדליקה את הנר ודלק בזכותה ובזכות אביה, ובינתיים נכנסה השבת, וחששה שמא יכבה במהרה קודם סעודת שבת ולא ידלק כשיעור שדולק נר של שמן, ועל כך אמר לה אביה [כמבואר להלן] שמי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק, כלומר שאף הנר הזה ידלק כשיעור נר של שמן.

יט. **הקשה** בבן יהוידע (ד״ה ממר), מדוע אמר לה ׳מאי איכפת לך׳, הלא זה מעשה נס שאין ליהנות ממנו. ודוחק לומר שההנאה מן הנר בליל שבת הוא מצוה ולכן מותר. ותירץ, שודאי היה להם נר נוסף בשבת ליהנות ממנו, שהרי נר זה הדליקה בתו, וודאי גם אשתו הדליקה נר ולאורו היו אוכלים, ונמצא שאינם נהנים מן הנר שהדליקה בתו, ולכן אין לה להתעצב על כך שאינם יכולים ליהנות ממנו [וראה בהערה הסמוכה לעיל מה שכתב עוד הבן יהוידע בענין זה].

כ. **מפני** שלום בית היה די שידלק בליל שבת בלבד, אך היה דולק בכל יום השבת כדי לפרסם את הנס לרבים כשראו אותו ביום השבת, וגם באו להדליק ממנו נר להבדלה במוצאי שבת כדלהלן. מהרש״א (מ״ס ד״ה היה).

כא. **ולא** ברך בהבדלה על הנר עם החומץ, כיון שהוא נר של מעשה ניסים, ולא רצה ליהנות ממנו, אלא לאחר שלקח ממנו אש להבדלה כיבה אותו, וכפי שעשה רב יהודה בחול שנהיה סולת (מענית מ:). רש״י (ד״ה עד). והקשה היעב״ץ (ד״ה משום), אם כן כיצד השתמשו בו בשבת. ולכך פירש הטעם ששנו בברייתא שהביאו ממנו נר להבדלה ולא שנו שברכו עליו, מפני שהיו גם השכנים צריכים לנר והם לקחו ממנו, ובאמת היה מותר ליהנות מנר זה אף שהוא של נס, משום שהוא חל על החומץ שהיה שלהם, ובאופן שיש מקום לברכה לחול עליו מותר ליהנות ממנו אף שהוא של נס, וכמו לעיל לגבי החלות שנאפו להם בנס שהיה מותר ליהנות מהם משום שהיה להם מעט קמח. וכעין זה כתב בספר גל של אגוזים (פ׳ מי שרה) [וראה בהערות הסמוכות לעיל דברי הבן יהוידע]. אמנם במנחם משיב נפש (נרמ״י שם) כתב, שהנאה מהנר לכבוד השבת מותרת כיון שלא היה יכול להדליק נר אחר, ולכן עד מוצאי שבת היה מותר להם ליהנות מהנר, ורק במוצאי שבת לאחר שלקח ממנו להבדלה כיבה אותו. וראה עוד בביאורי רש״י.

כב. **שאם** לא כן לא היה מפקיר את העיזים שיאכלו אותן הזאבים כמבואר להלן, אלא היה לו לשומרן יפה שלא יזיקו, שהרי זו היתה אבידה של אדם אחר כמסופר בגמרא להלן, וממילא נתחייב בשמירתן כשומר אבידה. מהרש״א (מ״ס ד״ה מי).

כג. **רש״י** (ד״ה דוביס) על פי גירסת רש״י בעין יעקב. וכן פירש רש״י בחולין (עה: ד״ה דנפל) ש׳דובא׳ הוא זאב. על הפסוק (נרמ״ים מט כז) ׳בנימין זאב יטרוף׳ תרגם יונתן ׳תקיף כדיבא׳ [-תקיף כזאב]. על פי מנחם משיב נפש (נרמ״י שם). ובבארות המים (נרמ״י שם) כתב, שהטעם שאין לפרש דובים ממש הוא, כיון שאין הדובים מצויים בשדות אלא ביער, כלשון הגמרא בסוטה (מז.), עיין שם הלשון.

כד. **לכאורה** נראה שנשאום בקרניהן בדרך נס, אך יש לומר שדקרום בקרניהן והרגום, וגררום בקרניהן עד שהביאום לעיר. חכמת מנוח (ד״ה דוכא).

כה. **אף** שהיתה לפניו והיה יכול להתפלל עליה אף בלא לדעת את שמה, מכל מקום שאל לשמה כדי לבדוק אם ראויה היא שיעשה לה נס. בן יהוידע (ד״ה מ״ל). עיין שם שביאר טעם נוסף.

כו. **שגם** מי שלא ידע ולא שמע מנס זה, כשיראה שבית זה נשתנה מבתים אחרים שהקורות יוצאות בו מכאן ומכאן, ישאל עליו ויגידו לו את הנס. וכן משמע מדברי פלימו להלן. מהרש״א (מ״ס ד״ה עד).

הקשה בגבורות ארי (ד״ה ממר). הרי אין ראוי ליהנות ממעשה ניסים, כפי שהיה לעיל בנר שדלק על ידי חומץ שלא רצה רבי חנינא ליהנות ממנו בהבדלה במוצאי שבת ולכן הדליק ממנו נר אחר, וכיצד התגוררה האשה בבית זה ונהנתה ממעשה ניסים. ותירץ, שודאי למי שנעשה הנס בזכותו לא ראוי ליהנות ממעשה הנס, וכפי שהיה בנר שבביתו של רבי חנינא לעיל, אך כאן לגבי הקורות לא נעשה הנס בזכות האשה אלא בזכות רבי חנינא, ולכן לה היה ראוי ליהנות ממנו. ובבן יהוידע (ד״ה והנה) תירץ, שההנאה של נר נכנסת לגוף, כיון שהגוף נהנה מן הנר, ואילו כאן ההנאה מן הקורות היא הנאה חיצונית, שהרי ההנאה היא מן התקרה, והקורות מעמידים את התקרה, ולכן לא חשש בזה משום הנאה ממעשה ניסים. עיין שם תירוץ נוסף.

כז. **רש״י** (ג״מ פ. ד״ה וסנפו).

כח. **רש״י** (ד״ה סניפין). והערוך (ערך סנף) פירש, שהקורות נתארכו כל כך, עד שחתכו מהם, וחיברו בחתיכות את הקורות העליונות והתחתונות. עוד פירש, שהקורות עצמן נתחברו יחד.

בעין אליהו (ד״ה מנא) ביאר במחלוקת תנא קמא והיש אומרים לגבי הנס, שיתכן שנחלקו אם היה הבית סמוך לרשות הרבים, שאין אדם יכול להוציא את קורותיו לרשות הרבים, ואם כן היה, לא נעשו הקורות כי אם סניפים כדברי היש אומרים, ולא נתארכו לתוך רשות הרבים, או שלא היה הבית סמוך לרשות הרבים, ומותר להוציא קורותיו, ואם כן היה אכן נתארכו הקורות ויצאו אמה לכאן ואמה לכאן.

כט. **הגמרא** לא הקשתה מיד לאחר המעשה בעיזים, אלא הפסיקה במעשה בשכנה שאמרה לרבי חנינא בן דוסא שקורותיה אינן מגיעות לכותל, משום שיתכן שאותה שכנה ראתה את הנס שהעיזים הביאו זאבים בקרניהן, ולכן ביקשה ממנו על קורות ביתה, וזה המשך למעשה בעיזים, ואחר גמר כל המעשה שואלת הגמרא על תחילתו מהיכן היו לרבי חנינא עיזים. לב רחב (ד״ה ההיא).

ל. **פירוש** הכותב (על עין יעקב, ד״ה כתנו). [אמנם ראה לעיל (כד:) בשם הבניהו, שפירש שהסתפק בזה ולא משום שהוכרח לכך, וצריך עיון מהמבואר כאן שהיה עני].

לא. **וכל** השדות בארץ ישראל מסתמא הם של ישראל. רש״י (ב״ק עט: ד״ה מין מגדלין בהמה).

משום כיסופא. שהיו שכיחות חופות עיקה לכבוד שבת והיו מיני עושה כלום: אגנא. עריבה: מפא. עתר שמוליחין בו הלחם, מרדה פחלי"ח בלע"ז, ומרדה ומסך חדא מילתא היא (ד): תנא אף היא להביא מרדה נבנסה. פל"ח בלע"ז, על שם שרודין בה פת מן התנור[ט], שלא היתה שולטת בחלמא: חזיא. דביתהו בחלמא: מישקל לא שקלי. בתר דיהבי: כל היכא דתני בי שמשי היינו ערב שבת, °לא שמעתי טעס[י]: במנא דחלא. בכלי שיש בו החומץ, ושמתי החומץ בגר ויכנה הגר: עד שנטלו ממנו אור להבדלה. הלילך ממנו גר אחר ליהנות בו, וגר של מעשה נפיס כיפה, כי היכי דעבד רב יהודה (לעיל דף כד:) בחלא דהוה סמידא: קא מפסדי לן. שדות: דובים. וחזירים[כ] בשדות: ולא מטו בשורי. אין הקורות מגיעות מכותל לכותל: איכו נימטו בשוריך. יתריכו הקורות: סניפין היו. הקורות של חליות היו, בשעשה גם נדבקו להן חתיכות קטנות לאורכן: ר"א בן פדת. אמורא היה, והוא הנקרא אחר לחרעא דמ"י בשכת נדה (דף כ:), בעל הורמות היה, והוא שימש ר' יוחנן[כ] אחרי מות רים לקיש, והיה לחוק ועני: עבד מילתא. הקיז דס: ברא דתומא. בן השוס, נלע של שוס: חלש ליביה. נתעלפה: צוציתא. נילוך: מאפותיה. ממלחו: בולי האי ואפשר. בתמיה, כולי האי עבדת ואכתי הן ספיקא דלמא לא מיתרמינא בשעתא דמזוני: דחיי נפישא או דחיינא. ימי חיי שחייתי כבר הס רבים ממה שאני עתיד לחיות: אמר דחיית. מה שכבר חיית מרובים ממה שאתה עתיד לחיות, והיינו דקא בכי כי אמר שכינה הכי, והאי דחייך משום י"ג נהרוותא לרחון בהן ולטייל בהן מזה לזה: אי הכי לא בעינא. לתיתרציה לעלמא: ותו לא. וכי אין אתה נותן לי דבריס אחריס: א"ל ולחברך מאי קא יהיבנא. אתה מגברא דלית ליה בעינא לא גריס בספר רבי, ובספר שלי כתוב: באסקוטלא אפותאי. היינו נוליתא דנפק מיניה, שמדניק אצבע נרדא עם הגודל ומכה בצפורן האצבע: איגרו בך גירי. כלומר הכיתי בחילי, לחדווה בעלמא אמר כן: הא אנא והא בר ליואי. הוא איש אחד ואני איש אחד, הוא עדיף מינאי: דתברי. שוברים: שיבא מטר בשבילנו. מקבלים אתם עליכם ומסכימין לבעת אחד: כמה עזין. דלא כסין[ל] מצבורא: לוי אחוי קידה. נועץ שני גוליו בארץ ושוחה ומוסק את הרלפה: הא והא גרמא ליה. האטע גרס לו שצלע בקידה: ומין

הא משום כיסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי בולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא ואגנא מלא לישא אמרה לה פלניתא פלניתא אייתי מסא דקא חריך לחמיך אמרה לה אף אנא להכי עיילי תנא אף היא להביא מרדה נבנסה מפני שמלומדת בנסים (ה) אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער בולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי[מ] °בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד וידבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא (חזאי[ס]) בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי (ואת[ג]) אוכלת אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה[ד]) ניחא לך דמיכל אכלי בולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי °דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. חד בי שמשי חזייה לברתיה דהוות עציבא אמר לה בתי למאי[מ] עציבת אמרה ליה כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק תנא היה דולק והולך כל היום כולו עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ר' חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי אמרו ליה קא מפסדן (ג) אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו. הוה ליה ההיא שיבבתא דקא בניא ביתא ולא מטו בשורי אתיא לקמיה אמרה ליה בניתי ביתי ולא קמטו בשוראי אמר לה מה שמך אמרה ליה איכו אמר איכו נימטו בשורך[פ] תנא הניעו עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן ויש אומרין °סניפין עשאום תניא פליגו אומר אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן ואמרו לי בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו. °ור' חנינא בן דוסא מהיכן הוו ליה עזים [א] והא עני הוי ועוד אמרו חכמים ג °אין מגדלין בהמה דקה בא"י אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה אל תאכלי מביציהן והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם ומכרן וקנה בדמיהן עזים פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחבירו בבאן הנחתי התרנגולין שלי שמע ר' חנינא אמר לו יש לך בהן סימן אמר לו הן נתן לו סימן ונטל את העזין והן הן °עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. רבי אלעזר בן פרת דחיקא ליה מילתא טובא עבד מלתא ולא הוה ליה מידי למטעם[ס] שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה ונים אזול רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה ואמרי ליה עד מתי אצטער בהאי עלמא ואמר לי אלעזר בני ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת °בשעתא דמזוני אמרי לקמיה כולי האי ואפשר אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא א"ל דחיית אמרי לקמיה א"כ לא בעינא אמר לי בהאי אגרא דאמרת לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת[ן] דמענגת בהו אמרי לקמיה האי ותו לא אמר לי ולחברך מאי יהיבנא אמרי ליה ואנא מגברא דלית ליה בעינא מחיין באסקוטלא אפותאי[מ] ואמר לי אלעזר ברי גירי[נ] בך גירי. ר' חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רבי יהושע בן לוי גזר תעניתא ואתי מיטרא אמר להו הא אנא הא בר ליואי אמרו ליה דניתי[ע] וניכוין דעתין איפשר דתברי ציבורא לבייהו דאתי מיטרא בעון רחמי ולא אתי מיטרא אמר להו ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו אמרו ליה הן אמר רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי (ג) ואתא מיטרא. לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע אמר רבי אלעזר [ו]לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי והא גרמא ליה והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע הא והא גרמא ליה. רבי חייא בר לולייני שמעינהו להנך ענני דקאמרי ניתו וניתבי מיא בעמון ומואב אמר לפניו רבונו של עולם כשנתת תורה לעמך ישראל [ז]חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה ועכשיו אתה נותן להם מטר שדו הכא שדיוה אדוכתיהו [מ]דרש רבי חייא בר לולייני מאי דכתיב [א]צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה אם נאמר תמר למה נאמר ארז ואם נאמר ארז למה נאמר תמר אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז הייתי אומר מה תמר אין

מסורת הש"ס עם הוספות

18/06/2018

ה) עיין רש"י סוטה מט. ד"ה אנשי מעשה, ו) [עי' ערוך ערך סנף], ג) ב"ק עט:, ד) ב"מ קו., ה) עיין שבת קכט., ו) סוכה נג. מגילה כב:, ז) ע"ז ב:, ח) ב"ב פ:, ט) עי' שבת דף קיז: רש"י ד"ה מרדה, י) [ובכתובות קג. מפרש רש"י הטעם ועיין רש"י שבת פו: ד"ה ולימלו וכו'], כ) [כדאיתא אוצר החכמה עמ' ל.].

הגהות הב"ח

(ה) גמ' מפני שמלומדת בניסין היתה אמרה ליה דביתהו כו' אמר לה מאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי דניתבו כו' ומאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי כו' דגמירי מן שמיא מיהב יהבי: (ז) שם אמרי ליה קא מפקדן עיזך אמר מי כו' אמרה ליה בנאי ביתא ולא קמטו: (ג) שם כמה עזין פני רקיע איכסי בעיבא ואתא מיטרא: (ד) רש"י ד"ה מפקדן היינו הך ד"ה ואת ואמ"כ מה"ד אמרה פליג בלע"ז על שם שרודין בה פת מן התנור הס"ד ואמ"כ מה"ד תנא אף היא להביא מרדה נבנסה שלא היתה שולטת כו' כל"ל:

גליון הש"ס

גמרא בעי רחמי יצאת כמין פיסת יד. עי' שמות רבה פ' פקודי פ' נ"ב: [מכמ"ש שם דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. מולין ס ע"ח: שם בשעתא דמזוני. ע' יומות דף נ ע"ח במוס' ד"ה מוסיפין לו וכו']: רש"י ד"ה כל היכא כו' לא שמעתי טעם. עיין נרכות דף כה ע"ב [רס"י] ד"ה מלן שמעת ליה וס"ב: תוספות ד"ה הא והא וכו' פי' הראב"ד. הוצא עוד שמעתא דלחב"ד בתוספות יומא דף יח ע"ב ע"ו דף לח ע"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (והא עני הוי ועוד א"ח א"מ בהמה דקה בא"י). מת"מ:

הגהות וציונים

ס] נ"א מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי (גליון): ע] [צ"ל חזיא, עי' רש"י] (גליון): ג] [צ"ל ואיהו אפתורא, גירסת ע"י] (גליון): ד] [צ"ל אמר לה, וכן איתא בע"י] (גליון), בע"י (וכעי"ז בכת"י) איתא חזא בחלמא וכו' אמר לה ניחא לך וכו' אפתורא דמחסר אמרה ליה א"כ בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי וכו'. ובדפו"י הגירסא חזאי (ועי' אות ב) בחלמא וכו' אמרה ליה ניחא לך וכו' אמר ליה ומאי נעביד בעי רחמי וכו' (ועי' הג' הב"ח): ס] [צ"ל אמאי, וכ"ה בדפו"י] (גליון): ו] [עי' בע"י ובח"א שם אינו מן הגמרא מכאן עד דאייתו דובי בקרנייהו] (גליון), וכן ליתא כל זה בכת"י ובהג' ר"ב אשכנזי מחק רק "והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו", ועי' גבורת ארי: ז] תיבות "כפרת ודיגלת" ליתא בע"י (גליון): מ] [גי' הערוך אאפותא, פי' מצח] (גליון): ט] ס"א אגרי [עי' פי' הערוך ערך גר] (גליון): י] בע"י הנוסח א"ל ניתי וניכוין דעתין וכו' לבייהו ובעו רחמי ואתי מיטרא בעון וכו', ועיין מהרש"א בח"א. ולגי' הדפוס יש לנקד אמרו ליה דניתי וכו', כלומר דר"ח אמר לציבור שילכו ויקראו לריב"ל שיבא ויתפלל עמם (וכדמוכח מהירושלמי לעיל ה"ד דקראו לריב"ל והתפלל עמהם ולא נענה, דק"ס עי"ש עוד), ועי' גנזי יוסף: כ] ברש"י ע"י זאבים (עי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): ל] בדפו"ר איתא כהוגן דלא כפיף, (ובכמה דפו"י היה כתוב כסי' ופשטו ליה בטעות כלפנינו, דק"ס): מ] צ"ל חזיוהו:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ה מהל' נזקי ממון הל' ג סמג עשין סז טוש"ע ח"מ סימן תט סעיף ו:

רבינו גרשום

מרדה לרדות הפת: סניפין שמלאכים האריכום בחתכי קורה:

תורה אור השלם

א) צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: [תהלים צב, יג]

משנת ראשונים

אייתי מסא. מסא היינו מרדא שרודין בו את הפת כדמשמע בתענית (דף כה.) גבי דביתהו דר' חנינא.

[תוספות, בכורות כז.]

עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. השלחן השלם אשר לפני ה' והמעלה העליונה אשר הנפש ניזונת בה, הן הן ארבע מעלות העליונות, אשר כנגדם ארבע חיות המרכבה בעליונים לד' רוחות העולם, וד' יסודות בתחתונים בעולם השפל, ואיתן המעלות היא הסעודה השכלית הנקראת חיי העולם הבא. ורז"ל קראו את שמו פתורא דתלת כרעי כדאיתא (תענית כה.), ומה שלא אמרו פתורא דארבע כרעי, כי היתה כונתם אל שלשה האבות, וע"כ אמרו דתלת כרעי הסתירו הרביעית כמו שהסתיר יחזקאל מקום הנשר. [שולחן של ארבע]

והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם שקראן אור זרוע. לפי שהוא הדבק בשם יתברך כן השגחת הש"י דבקה בצדיק. ומצינו מעשה בתלמוד (תענית דף כה.) שהיו עזיו הורגות את הזאבים שכל כך היה נשמר ממקרי העולם שאפי' בבהמות שלו היה טבעו של עולם משתנה. [כד הקמח נר חנוכה]

אמר לה הו דהוה יתיב עמי הקדוש ברוך הוא ואמרי ליה. ראה החסיד הזה מראות אלקים במדרגה ממדריגת הנבואה או ברוח הקודש איפשר וראוי להיות כמוהו, וכענין שאמרו בנביאים וארא את ה' (ישעיה ו א) ואומר אל ה'. [רשב"א, אגדות]

תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין. לפי שהאפרסמון הנכבד שבדברים הגשמיים והערב שבתענוגים, נרמז אליו התענוג ההוא הנפשי. מצורף עוד לזה שתענוג האפרסמון בריחו (ברכות מג.), והריח הדק שבתענוגים, עד שייחדו אותו רז"ל לנפש ואמרו שהוא דבר שהנפש נהנית ממנו (ברכות מג:), וע"כ ייחסו תענוג הנשמה לריח האפרסמון שהוא התענוג הדק המענג את הנפש, והוא הענין הנרמז בשיר השירים לריח שמניך טובים. [רשב"א, אגדות] ומנין שלש עשרה נהרות, אפשר שאינו לענין מכוון רק מנין מקרי, כענין שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), זה עשר פעמים (איוב יט ג), יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים (דברים א יב), שכל אלו החשבונות לא לתכלית מכוון או כמדת טובו ורחמיו שהם שלש עשרה מדות. [רשב"א, אגדות] **אמרי לקמיה האי ותו לא.** כבר ידעת שהצדיקים אין מדרגתן שוה וכל אחד נכוה מחופתו של חברו (ב"ב עה.), כאומרם פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי להם לאותה כלימה (שם). וע"כ שאל עוד מדריגה למעלה מן המדרגה שיעד לו. [רשב"א, אגדות] **אמר לי ולחברך מאי יהיבנא.** הרמז למי שהוא למעלה, כי כל אחד יש לו מדרגה מיוחדת לפי מעשיו. ואומרו לו וממאן דלית ליה בעינא רומז שהוא יתברך רב חסד ובקש ממדת רב חסדו שיכנס לו לפנים מן השורה, והשיב שאי אפשר לו ולו נתכנו עלילות ברוך הוא. [רשב"א, אגדות] **והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע ד' הא והא גרמא ליה.** כי מצד שנועץ גודליו בארץ וכשזוקף הוא מתחזק על מתניו ונתקע כף

הירך למי שאינו בקי, ולוי בקי בדבר היה אלא לפי שהטיח דברים כלפי מעלה ניזוק בשעת הסכנה, והיינו דאסיקנא הכא דהא והא גרמא ליה. [הריטב"א, מגילה כב:]

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

חנינא, וְהִגִּיחַ שָׁם תַּרְנְגוֹלִין ושכח ולא נטלם, וּמְצָאָתַן אִשְׁתּוֹ שֶׁל רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא, וְאָמַר לָהּ רבי חנינא, אַל תֹּאכְלִי מִבֵּיצֵיהֶן, שֵׁיש להשיב אף את הביצים יחד עם התרנגולים כדין מוצא אבידה. ונשארו התרנגולים אצלם, וְהִרְבּוּ להטיל בֵּיצִים, ומהן יצאו אפרוחים שנהיו תַּרְנְגוֹלִין, וְהָיוּ מְצַעֲרִין אוֹתָם. וּמְכָרָן רבי חנינא, וְקָנָה בִּדְמֵיהֶן עִזִּים שאינם מצערים, ושמר עליהם כשומר אבידה. פַּעַם אַחַת, עָבַר אוֹתוֹ אָדָם שֶׁאָבְדוּ מִמֶּנּוּ הַתַּרְנְגוֹלִין, וְאָמַר לַחֲבֵירוֹ, בְּכָאן - במקום זה הִנַּחְתִּי את הַתַּרְנְגוֹלִין שֶׁלִּי לפני זמן רב, ושכחתי לקחתם, ועתה אינני יודע היכן הם. שָׁמַע זאת רַבִּי חֲנִינָא, וְאָמַר לוֹ - לאותו אדם, האם יֵשׁ לְךָ בָּהֶן - בתרנגולים סִימָן שעל פיו אדע שאכן אבדו לך. אָמַר לוֹ, הֵן [-כן], וְנָתַן לוֹ סִימָן, ונוכח רבי דוסא שהם אכן התרנגולים שלו. ושח לו רבי חנינא את המעשה שמכרם וקנה בדמיהם עיזים, ושמר עליהן עבורו, וְנָטַל בעל האבידה אֶת הָעִזִּין. ומסיימת הגמרא, וְעיזים אלו הֵן הֵן עִיזֵּי - הן אותן העיזים במעשה שהוזכר לעיל דְּאַיְיתוּ דּוּבֵּי בְּקַרְנַיְיהוּ - שהביאו זאבים בקרניהן[לב].

★

הגמרא מביאה מעשה נוסף בחכם אחר שחי בעניות גדולה:

רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פְּדָת[לג] דְּחִיקָא לֵיהּ מִילְּתָא טוּבָא - היה דחוק ועני מאוד, עָבַד מִלְּתָא - הקיז דם[לד], וְלָא הֲוָה לֵיהּ מִידִי לְמִטְעַם - לא היה לו דבר לטעום לאחר ההקזה להתחזק מחולשתו[לה], וּשְׁקַל בְּרָא דְּתוּמָא - נטל בן של שום, כלומר צלע שום, וְשַׁדְיֵיהּ בְּפוּמֵיהּ - נתנו בפיו כדי להתחזק, ומרוב חריפות השום חָלַשׁ לֵיהּ וְנִים - התעלף ונרדם. אֲזוֹל רַבָּנָן לְשַׁיּוֹלֵי בֵּיהּ - הלכו חכמים לשאול בשלומו, ומצאוהו ישן[לו], וַחֲזִיוּהוּ דְּקָא בָּכֵי וְחַיֵּיךְ - ראוהו בוכה וצוחק בתוך שנתו, וְנָפַק צוּצִיתָא דְּנוּרָא - ויצא ניצוץ של אש[לז] מֵאַפּוּתֵיהּ - ממצחו[לח]. כִּי אִתְעַר - כשהתעורר רבי אלעזר בן פדת אָמְרוּ לֵיהּ חכמים, מַאי טַעֲמָא קָבָכֵית וְחָיֵיכַת - מה הטעם שבכית וצחקת בשנתך. אָמַר לְהוּ, דַּהֲוָה יָתִיב - שהיה יושב עִמִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַאֲמַרִי לֵיהּ - ואמרתי לו, עַד מָתַי אֶצְטַעֵר בְּהַאי עָלְמָא - בעולם הזה, שאני חי בעוני ודוחק. וְאָמַר לִי, אֶלְעָזָר בְּנִי, נִיחָא לָךְ דְּאַפְּכֵיהּ לְעָלְמָא מֵרִישָׁא - האם טוב בעיניך שאהפוך את עולמך מתחילתו, כלומר שתיולד מחדש[לט], וְאֶפְשָׁר דְּמִתְיַלְּדַת בְּשַׁעְתָּא דְּמָזוֹנֵי - ויתכן שתיולד בשעה שמזל הפרנסה שולט, ויהיו מצויים לך מזונותיך. אֲמַרִי לְקַמֵּיהּ - אמרתי לפניו, וכי כּוּלֵּי הַאי - מעשה כל כך גדול תעשה, וְאֶפְשָׁר - ועדיין רק יתכן שאולד בשעה של מזל פרנסה, ויש ספק שמא לא אולד בשעה כזו. ועוד אֲמַרִי לֵיהּ - אמרתי לו, דְּחַיֵי טָפֵי - האם השנים שחייתי כבר הן יותר מן השנים שאני עתיד לחיות[מ], אוֹ דְּחָיֵינָא - או שהשנים שאחיה בעתיד מרובות יותר מהשנים שחייתי כבר. אָמַר לִי, דְּחָיֵית - השנים שכבר חיית מרובות יותר. וכששמע זאת רבי אלעזר בן פדת בכה בשנתו. ממשיך רבי אלעזר לספר, אֲמַרִי לְקַמֵּיהּ - אמרתי לפניו, אִם כֵּן שהשנים שכבר חייתי מרובות יותר, לָא בְּעִינָא - אינני רוצה שתהפוך את עולמי ותברא אותי מחדש[מא]. אָמַר לִי, בְּהַאי אַגְרָא דַּאֲמַרְתְּ לָא בְּעִינָא - בשכר זה שאמרת אינני רוצה שתהפוך את העולם, יָהֵיבְנָא לָךְ לְעָלְמָא דְּאָתֵי - אתן לך בעולם הבא תְּלֵיסַרֵי נַהֲרָוָתָא דְּמִשְׁחָא אֲפַרְסְמוֹן דַּכְיָין - שלשה עשר נהרות משמן אפרסמון טהור כְּנהרות פְּרָת וְדִיגְלַת [-חידקל], דְּמַעְנְּגַת בְּהוּ - שתתענג בהם ברחיצה וטיול מזה לזה. וכששמע זאת רבי אלעזר בן פדת חייך בשנתו[מב]. אֲמַרִי לְקַמֵּיהּ - אמרתי לפניו, וכי הַאי - רק זה אתה נותן לי בעולם הבא וְתוּ לָא - ואינך נותן לי עוד דברים אחרים. אָמַר לִי, וּלְחַבְרָךְ מַאי יָהֵיבְנָא - וכי מה אתן לחברך, וכי מחלק עולם הבא שלהם אתן גם לך[מג]. אֲמַרִי לֵיהּ - אמרתי לו, אינני מבקש ממה שמוכן לצדיקים[מד], וַאֲנָא מְגַבְרָא דְּלֵית לֵיהּ בְּעִינָא - אלא אני מבקש שתיתן לי את חלקו של אדם שאין לו זכות לתת לו חלק בעולם הבא[מה]. וּמַחְיֵין בְּאַסְקוּטְלָא אַפּוּתַאי - והיכני באצבע צרדה על מצחי[מו], וְאָמַר לִי מתוך שמחה ובדיחות[מז], אֶלְעָזָר בְּרִי, גִּירֵי בָּךְ גִּירַי - הכיתי בך

לב. הקשו האחרונים, שלכאורה אף שהיו העיזים של אחר, מדוע קנה עיזים, והרי אסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל. ובתאוה לעינים (פוס רכמ) וביד דוד (ד"ה ועוד) ובעוד אחרונים תירצו, שידע רבי חנינא שלא יזיקו העיזים, ובאופן זה היה מותר לו לגדלן. והוסיף בתאוה לעינים, שבתחילה שסברה הגמרא שהיו העיזים שלו, הקשתה שהרי אין לסמוך על הנס, ותירצה הגמרא שהיו של אחר, ובזה מותר לסמוך על הנס. ועוד כתב ביד דוד, שאדרבה, מכאן מוכח שהאיסור לגדל בהמה דקה הוא כשהיא שלו, אך בהמה של אחר מותר. ובמהרש"א (מ"פ ד"ה ור"ח) כתב בשם תוספות על עין יעקב, שאין לגרוס 'והניח שם תרנגולין' וכו' אלא מצא את העיזים עצמם, והיה שומר אבידה על העיזים עצמן [ועל כך אין איסור של גידול בהמה דקה בארץ ישראל, שהרי אינן שלו]. וכתב על זה בגבורות ארי (ד"ה ממר רנ), שעדיין קשה כיצד גידל בהמה דקה בארץ ישראל, הלא היה לו למכור אבידה זו ולא לעבור על דברי חכמים שאסרו לגדלה. ותירץ, שבמקום מצוה של השבת אבידה לא גזרו חכמים שלא לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, ומותר לגדלה כל זמן שמחוייב לטפל בה. אמנם נראה שרבי חנינא גידל את העיזים במדבר או ביער, ששם מותר לגדל כמבואר בבבא קמא (עט:). ובפרחי כהונה (ד"ה ומכרן) כתב, שכאן אין איסור לגדל בהמה דקה, כיון שכל הטעם הוא משום שמכלים את שדות ישראל, וכאן אין לחשוש לכך משום שעיזים אלו לא אכלו משל אחרים, כפי שנתברר על ידי רבי חנינא. וראה תירוצים נוספים באמרי נועם (דיין, ד"ה ורבי חנינא).

לג. היה אמורא ונקרא 'מרא דארעא דישראל' (נדה כ:) והיה בעל הוראות [-מורה הוראה], ושימש את רבי יוחנן לאחר שנפטר ריש לקיש. רש"י (ד"ה ר"פ). והטעם שנקרא 'מרא דארעא דישראל', משום שהוא היה הבקי ביותר במראות דם מכל חכמי ארץ ישראל. רש"י (נדה סה ד"ה דמרפ), וכן מבואר בגמרא (סה) שהיה נקרא 'מרא דארעא דישראל' על שם מעשה שהיה בענין זה.

לד. דרכם היתה להוציא דם מגופם לרפואה [כדי שיתחלף בדם נקי יותר].

לה. כמבואר בשבת (קכט.) שצריך לסעוד לאחר הקזת דם, ואם לא כן יש סכנה בדבר.

לו. רבינו חננאל (ד"ה ר' חלעזר).

לז. רש"י (ד"ה נוציאה). והערוך (סוף ערך נץ - הסליק, פירוש רמסון) פירש, כעין ציצית.

לח. רש"י (ד"ה מאפותיה). ורש"י שבעין יעקב (ד"ה מאפותיה) כתב פירוש נוסף שהוא מחוטמו.

לט. לא מסתבר לומר שהכוונה להפוך את כל העולם כולו עם שאר הצדיקים שבו בשביל צדיק אחד, שחלילה לו מעשות כדבר הזה, אלא שרק רבי אלעזר בן פדת ימות ויולד מחדש. ספר הברית (הורוביץ, מ"פ מאמר ב פ"ז), מהרש"א (מ"פ ד"ה דאמריב). ובעין אליהו (ד"ה ר"פ) ביאר את השאלה, האם נוח לו שיהפוך את העולם, שכיון שכל העולם ניזון בזכותו, והיינו בזכות שדי לו בקב חרובים ואינו נהנה מן העולם, אם יהיה עשיר ממילא יוחרב העולם הניזון בזכות עניותו.

מ. ובאופן זה כבר עברו רוב שנותיו בקבלת העניות באהבה ובלא חטא, וכיון שעברו רוב שנותיו של אדם בלא חטא שוב אינו חוטא (יומפ לח:). עיני יצחק (רפפורט, פוס סז).

מא. משמע שאם השנים שעתיד לחיות היו מרובות, היה רבי אלעזר בן פדת רוצה להברא מחדש, ואף שכבר ידע שרק יתכן שיוולד בשעת מזל פרנסה, מכל מקום היה יכול להתפלל שהקב"ה ישנה את מזלו בדרך נס, וכפי שמצינו לעיל (כג:) שרבי מני התפלל על אנשים מסוימים שיתעשרו ואכן התעשרו. אמנם כיון שהשנים שכבר חי מרובות יותר, לא רצה להתפלל שיתעשר כיון שלא רצה להטריח את קונו להעשירו עבור שנים מועטות, ועל כך קיבל את שכרו כדלהלן. עיון יעקב (ד"ה פ"י). והטעם שלא רצה אם השנים שכבר חי מרובות יותר, כיון שלא רצה לקבל את טוב העולם הזה לצורך עצמו אלא לצורך כבוד שמים, ולכן אם השנים שנשארו לו לחיות מרובות יותר היה רוצה שישתנה המזל, כדי שיוכל לקדש שם שמים ברוב שנותיו, אך אם כבר עברו רוב שנותיו וישתנה מזלו, לא יוכל לקדש שם שמים בשלימות, ולכן לא רצה. קרן אורה (ד"ה ואנא).

מב. רש"י (ד"ה ממר). וכתב המהרש"א (מ"פ ד"ה מפסר), שמה שדימה תענוגי עולם הבא שהוא עולם הנשמות לשמן אפרסמון, כיון ששמן אפרסמון עשוי לריח, שהוא החוש הקרוב ביותר לרוחניות, וכמו שהגמרא (ברכות מג:) לומדת שצריך לברך על הריח ממה שנאמר (תהלים קג ו) 'כל הנשמה תהלל יה', והדבר שרק הנשמה נהנית ממנו הוא הריח. עיין שם ביאור נוסף.

מג. מהרש"א (מ"פ ד"ה דליתיה).

מד. שהרי אין אדם נוגע במוכן לחבירו (יומפ לח:). מהרש"א (שם).

מה. וכפי שאמרו (חגיגה טו.) שהצדיק נוטל את חלק הרשע בגן עדן, והרשע נוטל את חלק הצדיק בגיהנם. מהרש"א (שם). ובשפת אמת (ד"ה ומפנ) ביאר, שהוא בלשון תמיהה, וכי ביקשתי ממי שאין לו, הרי אני מבקש ממי שהכל שלו, ובידו להספיק לי ולחברי. ובמנחת יהודה (מפסטיין, ד"ה ומפנ) ביאר, שאמר שני דברים, הראשון, וכי מאדם אני מבקש, והלא מהקב"ה אני מבקש. ועוד אמר, וכי אני מבקש ממי שאין לו, הרי אדם שיש לו הרבה אינו מקמץ ליתן מעט.

רש"י (ד"ה ממר ליה) מעיר, שבספר של רבו לא היה הגירסא של התיבות 'ואנא מגברא דלית ליה בעינא', אך בספר שלפניו כן גרס זאת.

מו. שמדביק אצבע צרדה הסמוכה לאגודל על האגודל ומכה בצפורן האצבע. רש"י (ד"ה נמסקוטלפ). וראה בביאורי רש"י מדוע אצבע זו נקראת 'צרדה'. ורבינו חננאל (ד"ה ר' חלעזר) כתב, שהיכהו מלאך באצבעו על מצחו, ונראתה להם המכה כניצוץ של אש. וכתב בבן יהוידע (ד"ה נמסקוטלפ), שגם כוונת רש"י היא שרק כענין זה היה נדמה לרבי אלעזר בן פדת [שהרי הבורא יתברך אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף]. והוסיף בזה ביאור ע"פ סוד.

מז. רש"י (ד"ה מיגרו), רש"י על עין יעקב (ד"ה גירי). אמנם בפירוש הר"א (ד"ה וממר) כתב, שהכהו על מה שהתרעם ואמר שמה שאמר שינתן לו בעולם הבא הוא מעט. לכאורה לא השיבו הקב"ה על דבריו 'ואנא מגברא דלית ליה בעינא'. וכתב על כך בבן יהוידע (ד"ה פ"נ), שכוונת הקב"ה בדבריו 'ולחבריך מאי יהיבנא', לצדיקים שהיו

משום כיסופא. שהיו שכיחות חופות עיקה לכבוד שבת והיו מיני עושה כלום: אגנא. עריבה: מפא. עתר שמוליחין בו הלחם, מרדה פחלי"ח בלע"ז, ומרדה ומסך חדא מילתא היא (ד): תנא אף היא להביא מרדה נבנסה. פל"ח בלע"ז, על שם שרודין בה פת מן התנור[ט], שלא היתה שולטת בחלמא: חזיא. דביתהו בחלמא: מישקל לא שקלי. בתר דיהבי: כל היכא דתני בי שמשי היינו ערב שבת, °לא שמעתי טעס[י]: במנא דחלא. בכלי שיש בו החומץ, ושמתי החומץ בגר ויכנה הגר: עד שנטלו ממנו אור להבדלה. הלילך ממנו גר אחר ליהנות בו, וגר של מעשה נסיס כיבה, כי היכי דעבד רב יהודה (לעיל דף כד:) בחלא דהוה סמידא: קא מפסדי לן. שדות: דובים. וחזיס[כ] בשדות: ולא מטו בשורי. אין הקורות מגיעות מכותל לכותל: איבו נימטו בשוריך. יתריכו הקורות: סניפין היו. הקורות של חליות היו, בשעשה גם נדבקו להן חתיכות קטנות לאורכן: ר"א בן פדת. אמורא היה, והוא הנקרא אחר לאחרעא לת"י בשבכת גדה (דף כ:), בעל הורמות היה, והוא שימש ר' יוחנן[כ] אחרי מות רים לקיש, והיה לחוק ועני: עבד מילתא. הקיז לס: ברא דתומא. בן השוס, בלע של שוס: חלש ליביה. נתעלפה: צוציתא. נילוך: מאפותיה. ממלחו: בולי האי ואפשר. בתמיה, כולי האי עבדת ואכתי הן ספיקא דלמא לא מיתרמינא בשעתא דמזוני: דחיי נפישא או דחיינא. ימי חיי שחייתי כבר הס רבים ממה שאני עתיד לחיות: אמר דחיית. מה שכבר חיית מרובים ממה שאתה עתיד לחיות, והיינו דקא בכי כי אמר שכינה הכי, והאי דחייך משום י"ג נהרוותא לרחוץ בהן ולטייל בהן מזה לזה: אי הכי לא בעינא. לתיתרציה לעלמא: ותו לא. וכי אין אתה נותן לי דבריס אחריס: א"ל ולחברך מאי קא יהיבנא. אתה מגברא דלית ליה בעינא לא גרים בספר רבי, ובספר שלי כתוב: באסקוטלא אפותאי. היינו נוליתא דנפק מיניה, שמדניק אינש נרדא עם הגודל ומכה בלפורן האצבע: איגרו בך גירי. כלומר הכיתי בחילי, לחדווה בעלמא אמר כן: הא אנא והא בר ליואי. הוא אים אחד ואני אים אחד, הוא עדיף מינאי: דתברי. שוברים: שיבא מטר בשבילנו. מקבלים אתם עליכם ומסכימין לדעת אחד: במה עזין[ל] מנצורא: לוי אחוי קידה. נוטן שני גודליו בארץ ומשה ונושק את הרלפה: הא והא גרמא ליה. האחד גרם לו שנעלע בקידה: ומין

הא משום כיסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי בולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא ואגנא מלא לישא אמרה לה פלניתא פלניתא אייתי מסא דקא חריך לחמיך אמרה לה אף אנא להכי עיילי תנא אף היא להביא מרדה נבנסה מפני שמלומדת בנסים (ה) אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער בולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי[ה] °בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דהבא (חזאי[ב]) בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי (ואת[ג]) אוכלת אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה[ד]) ניחא לך דמיכל אכלי בולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי °דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. חד בי שמשי חזייה לברתיה דהוות עציבא אמר לה בתי למאי[ה] עציבת אמרה ליה כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק תנא היה דולק והולך כל היום כולו עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ר' חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי אמרו ליה קא מפסדן (ג) אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו. הוה ליה ההיא שיבבתא דקא בניא ביתא ולא מטו בשורי אתיא לקמיה אמרה ליה בניתי ביתי ולא קמטו בשוראי אמר לה מה שמך אמרה ליה איבו אמר איבו נימטו בשוריך[ו] תנא הניעו עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן ויש אומרין ז סניפין עשאום תניא פלימו אומר אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן ואמרו לי בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו. ח ור' חנינא בן דוסא מהיכן הוו ליה עזים [א] והא עני הוי ועוד אמרו חכמים ג א אין מגדלין בהמה דקה בא"י אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה אל תאכלי מביציהן והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם ומכרן וקנה בדמיהן עזים פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחבירו בכאן הנחתי התרנגולין שלי שמע ר' חנינא אמר לו יש לך בהן סימן אמר לו הן נתן לו סימן ונטל את העזין והן הן ט עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. רבי אלעזר בן פרת דחיקא ליה מילתא טובא עבד מלתא ולא הוה ליה מידי למטעם[י] שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה ונים אזול רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה ואמרי ליה עד מתי אצטער בהאי עלמא ואמר לי אלעזר בני ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת °בשעתא דמזוני אמרי לקמיה בולי האי ואפשר אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא א"ל דחיית אמרי לקמיה א"כ לא בעינא אמר לי בהאי אגרא דאמרת לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת[יא] דמענגת בהו אמרי לקמיה האי ותו לא אמר לי ולחברך מאי יהיבנא אמרי ליה ואנא מגברא דלית ליה בעינא מחיין באסקוטלא אפותאי[יב] ואמר לי אלעזר ברי גירי[יג] בך גירי. ר' חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רבי יהושע בן לוי גזר תעניתא ואתי מיטרא אמר להו הא אנא הא בר ליואי אמרו ליה דניתי[יד] וניכוין דעתין איפשר דתברי ציבורא לבייהו דאתי מיטרא בעון רחמי ולא אתי מיטרא אמר להו ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו אמרו ליה הן אמר רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי (ג) ואתא מיטרא. לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע אמר רבי אלעזר [טו] לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי והא גרמא ליה והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע הא והא גרמא ליה. רבי חייא בר לולייני שמעינהו להנך ענני דקאמרי ניתו וניתבי מיא בעמון ומואב אמר לפניו רבונו של עולם כשנתת תורה לעמך ישראל [טז] חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה ועכשיו אתה נותן להם מטר שדו הכא שדיוה אדוכתיהו [יז] דרש רבי חייא בר לולייני מאי דכתיב [יח] צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה אם נאמר תמר למה נאמר ארז ואם נאמר ארז למה נאמר תמר אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז הייתי אומר מה תמר אין

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) עיין רש"י סוטה מט. ד"ה אנשי מעשה, ע) [עי' ערוך ערך סנף], ג) ב"ק עט:, ד) ב"מ קו., ה) עיין שבת קכט., ו) סוכה נג. מגילה כג:, ז) ע"ז ב:, ח) ב"ב פ:, ט) עי' שבת דף קיז: רש"י ד"ה מרדה, י) [ובכתובות קג. מפרש רש"י הטעם ועיין רש"י שבת פו: ד"ה וליטעלו וכו'], כ) [כאוצר החכמה אות פל.].

הגהות הב"ח

(ה) גמ' מפני שמלומדת בניסין היתה ממרה ליה דביתהו כו' ממר לה מאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי דניתבו כו' ומאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי כו' דגמירי מן שמיא מיהב יהבי: (ז) שם ממרי ליה קא מפקדן עיזך ממר מי כו' ממרה ליה בנאי ביתא ולא קמטו: (ג) שם כמה עזין פני רקיע מיכסי בעיבא ומאי מיטרא: (ד) רש"י ד"ה מפקדן הוי הס"ד מדחה ומ"כ מה"ד מרדה פליט בלע"ז על שם שרודין בה פת מן התנור הס"ד ומ"כ מה"ד מנע מף היא להביא מרדה נבנסה שלא היתה שולטת כו' כל"ל:

גליון הש"ס

גמרא בעי רחמי יצאת כמין פיסת יד. עי' שמות רבה פ' פקודי פ' נ"ב: [מכמ"י שם דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. מוקין ס ע"ח: שם בשעתא דמזוני. ע' יומות דף נ ע"ח ממום' ד"ה מוסיפין ו' וכו']: רש"י ד"ה כל היכא כו' לא שמעתי טעם. עיין נרכות דף כה ע"ב [רס"י] ד"ה מלן שמעת ליה וס"ב: תוספות ד"ה הא והא וכו' פי' הראב"ד. הוצרך עוד שמעת דרמ"ד בתוספות יומא דף יח ע"ב ע"ו דף לח ע"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (והא עני הוי ועוד א"ח א"מ בהמה דקה בא"י). מת"מ:

הגהות וציונים

ס] נ"א מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי (גליון): ג] [צ"ל חזיא, עי' רש"י] (גליון): ג] [צ"ל ואיהו אפתורא, גירסת ע"י] (גליון): ד] [צ"ל אמר לה, וכן איתא בע"י] (גליון), בע"י (וכעי"ז בכת"י) איתא חזא בחלמא וכו' אמר לה ניחא לך וכו' אפתורא דמחסר אמרה ליה א"כ בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי וכו'. ובדפו"י הגירסא חזאי (ועי' אות ב) בחלמא וכו' אמרה ליה ניחא לך וכו' אמר לה ומאי נעביד בעי רחמי וכו' (ועי' הג' הב"ח): ס] [צ"ל אמאי, וכ"ה בדפו"י] (גליון): ו] [עי' בע"י ובח"א שם הגמרא מכאן עד דאייתו דובי בקרנייהו] (גליון), וכן ליתא כל זה בכת"י ובהגי ר"ב אשכנזי מחק רק "והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו", ועי' גבורת ארי: ז] תיבות "כפרת ודיגלת" ליתא בע"י (גליון): ח] [גי' הערוך אאפותא, פי' מצח] (גליון): ט] ס"א אגרי [עי' פי' הערוך ערך גר] (גליון): י] בע"י הנוסח א"ל ניתי וניכוין דעתין וכו' לבייהו ובעו רחמי ואתי מיטרא בעון וכו', ועיין מהרש"א בח"א. ולגי' הדפוס יש לנקד אמרו ליה דניתי וכו', כלומר דר"ח אמר לציבור שילכו ויקראו לריב"ל שיבא ויתפלל עמם (וכדמוכח מהירושלמי לעיל ה"ד דקראו לריב"ל והתפלל עמהם ולא נענה, דק"ס עי"ש עוד), ועי' גנזי יוסף: כ] ברש"י ע"י זאבים (עי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): ל] בדפו"ר איתא כהוגן דלא כפיף, (ובכמה דפו"י היה כתוב כסי' ופשטו ליה בטעות כלפנינו, דק"ס): מ] צ"ל חזיוהו: נ] בדפו"ר איתא כהוגן דלא היכא כו' לא שמעתי טעם. עיין נרכות דף כה ע"ב [רס"י] ד"ה מלן שמעת ליה וס"ב: תוספות ד"ה הא והא וכו' פי' הראב"ד. הוצרך עוד שמעת דרמ"ד בתוספות יומא דף יח ע"ב ע"ו דף לח ע"ח:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ה מהל' זקוק ממון הל' ג סמג עשין סז טוש"ע ח"מ סימן תט סעיף ו:

רבינו גרשום

מרדה לרדות הפת: סניפין שמלאכים האריכום בחתכי קורה:

תורה אור השלם

א) צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: [תהלים צב, יג]

משנת ראשונים

אייתי מסא. מסא היינו מרדא שרודין בו את הפת כדמשמע בתענית (דף כה.) גבי דביתהו דר' חנינא.

[תוספות, בכורות כז.]

עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. השלחן השלם אשר לפני ה' והמעלה העליונה אשר הנפש ניזונת בה, הן הן ארבע מעלות העליונות, אשר כנגדם ארבע חיות המרכבה בעליונים לד' רוחות העולם, וד' יסודות בתחתונים בעולם השפל, ואיתן המעלות היא הסעודה השכלית הנקראת חיי העולם הבא. ורז"ל קראו את שמו פתורא דתלת כרעי כדאיתא (תענית כה.), ומה שלא אמרו פתורא דארבע כרעי, כי היתה כונתם אל שלשה האבות, וע"כ אמרו דתלת כרעי הסתירו הרביעית כמו שהסתיר יחזקאל מקום הנשר.

[שולחן של ארבע]

והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם שקראן אור זרוע. לפי שהוא הדבק בשם יתברך כן השגחת הש"י דבקה בצדיק. ומצינו מעשה בתלמוד (תענית דף כה.) שהיו עזיו הורגות את הזאבים שכל כך היה נשמר ממקרי העולם שאפי' בבהמות שלו היה טבעו של עולם משתנה.

[כד הקמח נר חנוכה]

אמר להו דהוה יתיב עמי הקדוש ברוך הוא ואמרי ליה. ראה החסיד הזה מראות אלקים במדרגה ממדריגת הנבואה או ברוח הקודש איפשר וראוי להיות כמוהו, וכענין שאמרו בנביאים וארא את ה' (ישעיה ו א) ואומר אל ה'. [רשב"א, אגדות]

תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין. לפי שהאפרסמון הנכבד שבדברים הגשמיים והערב שבתענוגים, נרמז אליו התענוג ההוא הנפשי. מצורף עוד לזה שתענוג האפרסמון בריחו (ברכות מג.), והריח הדק שבתענוגים, עד שייחדו אותו רז"ל לנפש ואמרו שהוא דבר שהנפש נהנית ממנו (ברכות מג:), וע"כ ייחסו תענוג הנשמה לריח האפרסמון שהוא התענוג הדק המענג את הנפש, והוא הענין הנרמז בשיר השירים לריח שמניך טובים. [רשב"א, אגדות] ומנין שלש עשרה נהרות, אפשר שאינו לענין מכוון רק מנין מקרי, כענין שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), זה עשר פעמים (איוב יט ג), יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים (דברים א יב), שכל אלו החשבונות לא לתכלית מכוון או כמדת טובו ורחמיו שהם שלש עשרה מדות. [רשב"א, אגדות] **אמרי לקמיה האי ותו לא.** כבר ידעת שהצדיקים אין מדרגתן שוה וכל אחד נכוה מחופתו של חברו (ב"ב עה.), כאומרם פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי להם לאותה כלימה (שם). וע"כ שאל עוד מדריגה למעלה מן המדרגה שיעד לו. [רשב"א, אגדות] **אמר לי ולחברך מאי יהיבנא.** הרמז למי שהוא למעלה, כי כל אחד יש לו מדרגה מיוחדת לפי מעשיו. ואומרו לו וממאן דלית ליה בעינא רומז שהוא יתברך רב חסד ובקש ממדת רב חסדו שיכנס לו לפנים מן השורה, והשיב שאי אפשר לו ולו נתכנו עלילות ברוך הוא. [רשב"א, אגדות] **והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע - הא והא גרמא ליה.** כי מצד שנועץ גודליו בארץ וכשזוקף הוא מתחזק על מתניו ונתקע כף

הירך למי שאינו בקי, ולוי בקי בדבר היה אלא לפי שהטיח דברים כלפי מעלה ניזוק בשעת הסכנה, והיינו דאסיקנא הכא דהא והא גרמא ליה. [הריטב"א, מגילה כב:]

בחיציימ. ומחמת מכה זו יצא ממצחו ניצוץ אש בשנתו, כפי שראו החכמים.

★

הגמרא חוזרת להביא מעשים שבהם גזרו חכמים תענית על הגשמים:

רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא גָּזַר תַּעֲנִיתָא - תענית על עצירת גשמים, **וְלֹא אָתָא מִיטְרָא** - ואף על פי כן לא ירד גשם. **אָמְרוּ לֵיהּ, וְהָא** - והרי **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי גָּזַר תַּעֲנִיתָא** - תענית על עצירת גשמים **וְאָתֵי מִיטְרָא** - וירד גשם, ומדוע כשגזרת אתה תענית לא ירד גשם. **אָמַר לְהוּ, הָא אֲנָא וְהָא בַּר לֵיוָאי** - זה אני וזה [רבי יהושע] בן לוי, כלומר, אני איש אחד והוא איש אחד, ואין שנינו באותה מעלה, אלא הוא עדיף ממניימ, **אָמְרוּ לֵיהּ דְּנֵיתֵי** - תאמרו לו שיבוא אלי **וְנֵיכַּוֵּין דַּעְתִּין** - ונכוין דעתנו יחד בתפילה, שבאופן זה **אִיפְּשָׁר דְּתֶיבְרֵי צִיבּוּרָא לְמַיְיהוּ** - יתכן שהציבור ישברו את ליבם, **דְּאָתֵי מִיטְרָא** - כדי שירד גשמינ. ואכן בא רבי יהושע בן לוי לרבי חמא בר חנינא, **וְעָווֹן רַחֲמֵי** - בקשו שניהם יחד רחמים, **וְלֹא אָתֵי מִיטְרָא** - ועדיין לא ירד גשם. **אָמַר לְהוּ** רבי חמא לציבור, **נֵיחָא לָכוּ** - האם אתם מקבלים ומסכימים בדעה אחת **שֶׁיָּבֵא מָטָר** רק **בִּשְׁבִילֵנוּ** [בזכותנו] בלא זכות הציבורנא. **אָמְרוּ לֵיהּ, הֵן. אָמַר, רָקִיעַ רָקִיעַ, כַּסְפִּי פָּנַיִךְ** בעבים וירד גשמינב. **וְלֹא אִיכַּסֵּי** - עדיין לא התכסה הרקיע בעננים. **אָמַר** רבי חמא בר חנינא, **כַּמָּה עַזִּין הֵם פְּנֵי הָרָקִיעַ** שאינם מתכסים מכח הציבורנג. ואז **אִיכַּסֵּי** - התכסה הרקיע בעננים **וְאָתָא מִיטְרָא** - וירד גשם.

הגמרא מביאה מעשה נוסף בענין זה:

לֵוִי גָּזַר תַּעֲנִיתָא [-תענית] על עצירת גשמים, **וְלֹא אָתָא מִיטְרָא** - ואף על פי כן לא ירד גשם. **אָמַר לָהֶן, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עָלִיתָ**

וְיָשַׁבְתָּ בַּמָּרוֹם, **וְאֵין אַתָּה מְרַחֵם עַל בָּנֶיךָ**, אף שראויים הם שתרחם עליהמנ, ואז **אָתָא מִיטְרָא** - ירד גשם. ומכל מקום לוי **אִיטַּלַּע** - נעשה חיגר [-צולע]נה, כיון שהטיח דברים כלפי מעלה. **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר**, ממעשה זה יש ללמוד **שֶׁלְּעוֹלָם אַל יַטִּיחַ אָדָם דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה** בדרך בזיונ, **שֶׁהֲרֵי אָדָם גָּדוֹל הֵטִיחַ דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה וְאִיטַּלַּע** - נעשה חיגר, **וּמַנּוּ** - ומי הוא אותו אדם גדול, **לֵוִי**, שהיה אדם גדול שהרי נענה ונתמלאה בקשתו וירד גשם, אך נענש ונעשה חיגר משום שדיבר בלשון תרעומתנז.

מקשה הגמרא, **וְהָא גָּרְמָא לֵיהּ** - וכי דבר זה גרם לו להיות חיגר, **וְהָא לֵוִי אַחֲוֵי קִידָּה קַמֵּיהּ דְּרַבִּי** - והרי לוי הראה לפני רבי מה היא 'קידה' האמורה בתורהנח, על ידי שנעץ את שני אגודליו בארץ והתכופף ונשק לרצפה והזדקף, **וְאִיטַּלַּע** - וכשזקף נעשה חיגרנט, ומבואר שהקידה גרמה לו. מתרצת הגמרא, **הָא וְהָא גָּרְמָא לֵיהּ** - זה וזה גרמו לו לכך, שהחטא שהטיח דברים כלפי מעלה גרם לו שנעשה חיגר כשעשה את הקידהס.

הגמרא מביאה עוד מעשה בתפילת חכם על הגשמים:

רַבִּי חִיָּיא בַּר לוֹלְיָינִי שַׁמְעִינְהוּ לְהָנָךְ עַנָּנֵי דְּקָאָמְרִי - שמע עננים שהיו בשמי ארץ ישראל שאומרים, כלומר, שמע את השר הממונה עליהם אומר להסא, **נֵיתוּ וְנִיתְבֵּי מַיָּא** - בואו ונוריד מי גשמים **בְּעַמּוֹן וּמוֹאָב** ולא כאן בארץ ישראל. **אָמַר** רבי חייא בר לולייני **לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּשֶׁנָּתַתָּ תּוֹרָה לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל, חָזַרְתָּ עַל** - הסתובבת אצל **כָּל אוּמוֹת הָעוֹלָם** כדי שיקבלו את התורה **וְלֹא קִיבְּלוּהָ, וַעֲכְשָׁיו אַתָּה נוֹתֵן** דווקא **לָהֶם** [-לאומות העולם] **מָטָר**, ולא לישראל שקיבלו את התורה. ואמר רבי חייא בר לולייני כלפי העננים, **שְׁדוּ הָכָא** - הורידו את הגשמים כאן בארץ ישראל. ואכן **שַׁדְיוּהַ אַדּוּכְתַּיְיהוּ** - הורידו העננים את הגשמים במקומסב.

חבריו ובדרגתו של רבי אלעזר בן פדת שנפטרו וכבר נקצב שכרם בעולם הבא, שכשיראו שרבי אלעזר בן פדת מקבל בשכרו יותר משלשה עשר נהרות שמן אפרסמון טהור, יתרעמו ויטענו מדוע לא קיבלו שכר כמותו, וכי הם פחותים ממנו, ולכן שאלו הקב"ה מה ישיב להם על טענתם, והרי כבר נתן להם כפי שיעור השכר שאמר לו. אלא שרבי אלעזר הבין ששאלת הקב"ה מה יתן להם בשכרם, ולכן אמר 'ואנא מגברא דלית ליה בעינא', ועל כך הכהו במצחו לרמז לו שלא דקדק יפה במוחו בדברי הקב"ה, ועליו לדקדק במוחו יפה ולהבין כוונתו [שהיא מה ישיב לצדיקים שנפטרו, ולא איזה שכר יתן להם]. וראה ביאור נוסף, וביאור כל עניני עמוד זה באריכות, באמת ליעקב (ד"ה מיגרו).

מח. רש"י (ד"ה מיגרו). והערוך (ערך גר - הרמתון) פירש, שברכה היא, שלעתיד לבוא עתידים גרים שיגורו אצלך, כלשון הפסוק (ישעיה טו ד) 'יגורו בך נדחי' וגו'. ובפירוש הר"א (ד"ה ומר) פירש, ששאלו, וכי תרצה שאגרה בך חצי משום שאתה שואל יותר, ומה יהיה לחבריך.

מט. רש"י (ד"ה הא מגמ). אמנם המהרש"א (ד"ה אמרו) פירש, ששניהם גזרו תענית והתענו עם היחידים, ועל כך אמר רבי חמא 'הא אנא והא בר ליואי', כלומר, יתכן שאמנם אנו שקולים אך היחידים המתענים עמנו אינם שקולים כיחידים שהתענו עם רבי יהושע בן לוי.

נ. הקשה בבניהו (ד"ה אמרו) מדוע הוצרך לומר כך, ולא אמר בפשטות שיתפלל על עצירת הגשמים וירד גשם בזכות תפילתו כפי שאירע כבר. וביאר, שרבי חמא אמר דברים אלו באותו יום שגזר את התענית, ודרכם היתה שהגוזר את התענית הוא יורד לפני התיבה בתפילה, וממילא לא היה רבי יהושע בן לוי מסכים להתפלל לבדו, ולכן אמר שיבוא ונתפלל יחד, ועל ידי שיראו הציבור שהוצרכו שני צדיקים להתפלל יחד לפני התיבה, ולא די באחד לבדו כנהוג, יבינו שיש עליהם כעס גדול בשמים, ויתפללו מתוך שיברון הלב.

נא. וכדרך שנאמר (מיכה ב ח) 'ותגזור אומר ויקם לך' שהצדיקים גוזרים וה' מקיים. מהרש"א (ד"ה הא). והטעם שאמרו כן, ביאר בבן יהוידע (ד"ה לעולם), שהגשמים היורדים בזכות התשובה שעושים ישראל הם גשמי רצון, אך הגשמים היורדים בגזירת צדיק אינם גשמי רצון, ולכן כשראו שגזרו תענית על הציבור כדי שיעשו תשובה ואף על פי כן לא ירדו גשמים, שאלו את הציבור האם רצונם שיגזרו וירדו גשמים מכח גזירתם, או שיגזרו תענית בפעם אחרת כדי שירדו גשמים בזכות התשובה, והשיבו שאינם רוצים להמתין משום שיתכן שגם אז לא תהיה תשובה מעולה ולא ירדו גשמים, אלא שיגזרו וירדו גשמים מיד. והיעב"ץ (ד"ה אמרו) ביאר, שכשיורד מטר נהיה ממנו פרנסה ושפע טובה רק כשיורד עבור הרבים (לעיל ט.), ובעבור יחיד לבד אין זה לשובע, ולכן היה צריך לשאול רשותם שירד מטר רק עבורו ועבור רבי יהושע בן לוי, אף שיהיו רק בצמצום. ועוד ביאר, שכוונתם היתה שירד בזכותם לצורך הרבים, ואז יהיה די לפרנסה אף שבא על ידי יחיד, כיון שזהו צורך היחיד כמבואר בגמרא (לעיל סם).

נב. בבניהו (ד"ה אמר) ביאר, שהיו אמנם עבים ברקיע, אך לא היו מחוברים אלא מופרדים זה מזה, וכדי להוריד גשם צריכים להיות מחוברים יחד ולכסות את כל פני הרקיע [וזאת אמר רבי חמא, שיתחברו העבים ויכסו את פני הרקיע וירד גשם]. ועיין שם מה שהוסיף בזה בדרך רמז.

נג. רש"י (ד"ה כמה) לפי הגירסא שלפנינו. ובדקדוקי סופרים (אות ו - הרמתון) הביא מדפוסים ראשונים גירסא ברש"י 'כסיף', כלומר שפני הרקיע אינם מתביישים מהציבור.

ומה שלא אמר זאת רבי חמא בר חנינא מתחילה, והרי מכח זה אכן ירד גשם ומדוע לא עשה זאת מתחילה, משום שבתחלה לא עצר כח בלבבו לומר כן בזכות עצמו בלבד, עד שנתחבר עמו זכות רבי יהושע בן לוי, וכשראה שלא נענו בתפילתם, אמר לציבור שיאמרו שאינם ראויים ויענו להם רק בזכות הצדיקים, ובעבור מענה פיהם של צבור שיאמרו שהם אינם ראוים ליענות כי אם מתוך זכות שניהם, יהיו נענים אח"כ בזכות עצמם, ע"ד שאמרו כל המתפלל על חברו הוא נענה תחלה, ואכן כשהצבור השפילו עצמם לומר אין בנו מעשים אלא ירד גשם בזכות הצדיקים, אז עצר רבי חמא כח בלבבו לומר לרקיע כסי פניך מפני כבוד צבור, וכשלא נתכסו אמר כמה עזים פני רקיע דלא כסוף מצבורא, כלומר אע"פ שאין אנחנו ראוים ליענות מצד עצמנו, מפני כבוד צבור יש להם ליבוש וליכלם, ובזכות כל זה ירד גשם. הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה רבי). וראה עוד בענין זה בעיון יעקב (ד"ה לעולם). וראה ביאור נוסף בעין אליהו (ד"ה רבי).

נד. רבינו חננאל (ד"ה לוי). אמנם המהרש"א (מ"מ ד"ה עליית) כתב, שמצינו במדרש (דרך ארץ רבה, סוף פרקי דילמדנו יקום תלמוד תורה, נמצ) שבזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, מתעלה הקב"ה ויושב בשמי מרום וישראל צועקים ואין קולם נשמע. ומה שלוי נענש כשאמר כן, הוא משום שאמר בלשון שנראה כמתרעם, אלא היה לו להתפלל ולבקש רחמים כרחם אב על בנים.

נה. רש"י (סוכה נג. ד"ה מיטלע). ראה גם רש"י בעבודה זרה (יח: ד"ה מדם מיגר) ש'חיגר' פירושו צולע.

נו. רשב"ם (ב"ב קלג. ד"ה הטיח).

נז. מהרש"א (מ"מ ד"ה שהרי).

נח. רש"י (סוכה נג. ד"ה וזו). כגון 'ותקוד בת שבע אפים ארץ' (מלכים מ' ו נמ). והראה זאת לפני רבי, כיון שהיה נשיא, והיו מכבדים אותו לשמחו משום שהיה דואג תמיד בצרת ישראל ובחוליו, כמבואר בנדרים (נ:). רש"י (סוכה שם ד"ה קמיה).

נט. שכשזוקף את גופו מאליו ואינו נשען על ידיו בחזקה לדחוף את גופו למעלה, נמצא כל כח זקיפתו על מתניו, ומכך נעשה חיגר. רש"י (סוכה נג. ד"ה מיטלע).

ס. רש"י (ד"ה הא מגמ והמ). והתוספות (ד"ה הא) כתבו שפירש הראב"ד, שמה שהראה את הקידה ומה שהטיח דברים כלפי מעלה, שניהם גרמו לו שנעשה צולע. ובחשק שלמה (ד"ה הא) פירש, שאם נעשה חיגר רק משום הקידה היה יכול להתרפא, אך מה שהטיח כלפי מעלה גרם לו שנשאר חיגר. ובעץ יוסף (ד"ה הא) כתב, שמלשון 'הא והא גרמא ליה' משמע שגם בקידה עצמה היה קצת חטא, והיינו משום זה שהעמיד את עצמו בסכנה להראות מה היא קידה נחשב לו לקצת חטא.

סא. מהרש"א (מ"מ ד"ה שמעינהו).

סב. יש לדייק מכאן שחסיד וחכם גדול היה, שהרי העננים אינם רשאים להמטיר אלא על

18/06/2018

משום כיסופא. שהיו שכיחות חופות עיקה לכבוד שבת והיו מיני עושה כלום: אגנא. ערידה: מפא. עתר שמוליחין בו הלחם, מרדה פחלי"ח בלע"ז, ומרדה ומסך חדה מילתא היא (ד): תנא אף היא להביא מרדה נבנסה. פל"ח בלע"ז, על שם שרודין בה פת מן התנור[ט], שלא היתה שוחלת בחלחלת: מישקל לא שקלי. בתר דיהבי בחלחלת: חזיא. בתיתהו בחלחלת: במנא דחלא. בכלי שיש בו החומץ, ושמתי החומץ בנר ויכבה הנר: עד שנטלו ממנו אור להבדלה. הדליק ממנו נר אחר ליהנות בו, ונר של מעשה נפיס כיבה, כי היכי דעבד רב יהודה (לעיל דף כד:) בחלא דהוה שמידא: קא מפסדי לן. שדות: דובים. וחזירים[כ] נשדות: ולא מטו בשורי. אין הקורות מגיעות מכותל לכותל: איבו נימטו בשוריך. יתריכו הקורות: סניפין היו. הקורות של חליות היו, נמעשה נם נדבקו להן חתיכות קטנות לאורכן: ר"א בן פדת. אמורא היה, והוא הנקרא מרא דארעא דל"י במסכת נדה (דף כ:), בעל הורמות היה, והוא שימש ר' יוחנן[כ] אחרי מות רים לקיש, והיה לחוק ועני: עבד מילתא. הקיז דס: ברא דתומא. בן השוס, נלע של שום: חלש ליביה. נתעלפה: צוציתא. נילון: מאפותיה. ממלחו: בולי האי ואפשר. בתמיה, כולי האי עבדת ואכתי הן ספיקא דלמא לא מיתרמינא בשעתא דמזוני: דחיי נפישא או דחיינא. ימי חיי שחייתי כבר הס רבים ממה שאני עתיד לחיות: אמר דחיית. מה שכבר חיית מרובים ממה שאתה עתיד לחיות, והיינו דקא בכי כי אמר שכינה הכי, והאי דחייך משום י"ג נהרוותא לרחוץ בהן ולטייל בהן מזה לזה: אי הכי לא בעינא. לתיתרציה לעלמא: ותו לא. וכי אין אתה נותן לי דבריס אחריס: א"ל ולחברך מאי קא יהיבנא. אתה מגברא דלית ליה בעינא לא גרים בספר רבי, ובספר שלי כתוב: באסקוטלא אפותאי. היינו נוליתא דנפק מיניה, שמדניק אנבע נרדא עם הגודל ומכה בנפורן האנבע: איגרו בך גירי. כלומר הכיתי בחילי, לחדווה בעלמא אמר כן: הא אנא והא בר ליואי. הוא אים אחד ואני אים אחד, הוא עדיף מינאי: דתברי. שוברים: שיבא מטר בשבילנו. מקבלים אתם עליכם ומסכימין לדעת אחד: במה עזין[ל] מנצורא: לוי אחוי קידה. נוטן שני גודליו בארץ ומשה ונופק את הלפה: הא והא גרמא ליה. האטה גרס לו שנלע בקידה: ומין

הא והא גרמו ליה. פי' הרמב"ם הא בדעבד לאחוי הקידה קמי רבי אינטלע והא להטיח דבריס בלפי מעלה גרמא ליה לאינטלע: שאני

משום כיסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי בולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא ואגנא מלא לישא אמרה לה פלניתא פלניתא אייתי מסא דקא חריך לחמיך אמרה לה אף אנא להכי עיילי תנא אף היא להביא מרדה נבנסה מפני שמלומדת בנסים (ה) אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער בולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי[ה] °בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד וידבו ליה חד כרעא דפתורא דהדבא (חזאי[ב]) בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי (ואת[ג]) אוכלת אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה[ד]) ניחא לך דמיכל אכלי בולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי °דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. חד בי שמשי חזייה לברתיה דהוות עציבא אמר לה בתי למאי[ה] עציבת אמרה ליה כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק תנא היה דולק והולך כל היום כולו עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ר' חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי אמרו ליה קא מפסדן (ג) אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו. הוה ליה ההיא שיבבתא דקא בניא ביתא ולא מטו כשורי אתיא לקמיה אמרה ליה בניתי ביתי ולא קמטו כשוראי אמר לה מה שמך אמרה ליה איכו אמר איכו נימטו כשורך[ו] תנא הניעו עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן ויש אומרין (ו) סניפין עשאום תניא פלימו אומר אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן ואמרו לי בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו. [ז] ור' חנינא בן דוסא מהיכן הוו ליה עזים [א] והא עני הוי ועוד אמרו חכמים [ג] אין מגדלין בהמה דקה בא"י אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה אל תאכלי מביציהן והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם ומכרן וקנה בדמיהן עזים פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחבירו בבאן הנחתי התרנגולין שלי שמע ר' חנינא אמר לו יש לך בהן סימן אמר לו הן נתן לו סימן ונטל את העזין והן הן [ז] עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. רבי אלעזר בן פרת דחיקא ליה מילתא טובא עבד מלתא ולא הוה ליה מידי למטעם[ח] שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה ונים אזול רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה ואמרי ליה עד מתי אצטער בהאי עלמא ואמר לי אלעזר בני ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת °בשעתא דמזוני אמרי לקמיה בולי האי ואפשר אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא א"ל דחיית אמרי לקמיה א"כ לא בעינא אמר לי בהאי אגרא דאמרת לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת[י] דמענגת בהו אמרי לקמיה האי ותו לא אמר לי ולחברך מאי יהיבנא אמרי ליה ואנא מגברא דלית ליה בעינא מחיין באסקוטלא אפותאי[ט] ואמר לי אלעזר ברי גירי[י] בך גירי. ר' חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רבי יהושע בן לוי גזר תעניתא ואתי מיטרא אמר להו הא אנא הא בר ליואי אמרו ליה דניתי[יא] וניכוין דעתין איפשר דתברי ציבורא לבייהו דאתי מיטרא בעון רחמי ולא אתי מיטרא אמר להו ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו אמרו ליה הן אמר רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי (ג) ואתא מיטרא. לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע אמר רבי אלעזר [יב] לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי והא גרמא ליה והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע הא והא גרמא ליה. רבי חייא בר לולייני שמעינהו להנך ענני דקאמרי ניתו וניתבי מיא בעמון ומואב אמר לפניו רבונו של עולם כשנתת תורה לעמך ישראל [יג] חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה ועכשיו אתה נותן להם מטר שדו הכא שדיוה אדוכתיהו [יד] דרש רבי חייא בר לולייני מאי דכתיב [טו] צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה אם נאמר תמר למה נאמר ארז ואם נאמר ארז למה נאמר תמר אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז הייתי אומר מה תמר אין

ממנו (ברכות מג:), וע"כ ייחסו תענוג הנשמה לריח האפרסמון שהוא התענוג הדק המענג את הנפש, והוא הענין הנרמז בשיר השירים לריח שמניך טובים. [רשב"א, אגדות] ומנין שלש עשרה נהרות, אפשר שאינו לענין מכוון רק מנין מקרי, כענין שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), זה עשר פעמים (איוב יט ג), יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים (דברים א יב), שכל אלו החשבונות לא לתכלית מכוון או כמדת טובו ורחמיו שהם שלש עשרה מדות. [רשב"א, אגדות] **אמרי לקמיה האי ותו לא.** כבר ידעת שהצדיקים אין מדרגתן שוה וכל אחד נכוה מחופתו של חברו (ב"ב עה.), כאומרם פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי להם לאותה כלימה (שם). וע"כ שאל עוד מדריגה למעלה מן המדרגה שיעד לו. [רשב"א, אגדות] **אמר לי ולחברך מאי יהיבנא.** הרמז למי שהוא למעלה, כי כל אחד יש לו מדרגה מיוחדת לפי מעשיו. ואומרו לו וממאן דלית ליה בעינא רומז שהוא יתברך רב חסד ובקש ממדת רב חסדו שיכנס לו לפנים מן השורה, והשיב שאי אפשר לו ולו נתכנו עלילות ברוך הוא. [רשב"א, אגדות] **והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע - הא והא גרמא ליה.** כי מצד שנועץ גודליו בארץ וכשזוקף הוא מתחזק על מתניו ונתקע כף

הירך למי שאינו בקי, ולוי בקי בדבר היה אלא לפי שהטיח דברים כלפי מעלה ניזוק בשעת הסכנה, והיינו דאסיקנא הכא דהא והא גרמא ליה. [הריטב"א, מגילה כב:]

מסורת הש"ס (אוצר החכמה)

ט) עיין רש"י סוטה מט. ד"ה אנשי מעשה, י) [עי' ערוך ערך סנף], יא) ב"ק עט:, יב) ב"מ קו., יג) עיין שבת קכט., יד) סוכה נג. מגילה כג:, טו) ע"ז ב:, טז) ב"ב פ:, יז) עי' שבת דף קיז: רש"י ד"ה מרדה, יח) [ובכתובות קג. מפרש רש"י הטעם ועיין רש"י שבת פו: ד"ה וליטעלו וכו'], יט) [כלחימת ב"מ פד.].

הגהות הב"ח

(ה) גמ' מפני שמלומדת בניסין היתה אמרה ליה דביתהו כו' אמר לה מאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי דניתבו כו' ומאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי כו' דגמירי מן שמיא מיהב יהבי: (ו) שם אמרי ליה קא מפקדן עיזך אמר מי כו' אמרה ליה בנאי ביתא ולא קמטו: (ז) שם כמה עזין פני רקיע איכסי: (ח) רש"י ד"ה מפקדן היו הס"ד ואח"כ מה"ד מרדה פליט בלע"ז על שם שרודין בה פת מן התנור הס"ד ואח"כ מה"ד תנא אף היא להביא מרדה נבנסה שלא היתה שולחת כו' כל"ל:

גליון הש"ס

גמרא בעי רחמי יצאת כמין פיסת יד. עי' שמות רבה פ' פקודי פ' נ"ב: [מכמ"ש שם דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. מולין ס ע"ח: שם בשעתא דמזוני. ע' יומות דף נ ע"ח במוס' ד"ה מוסיפין ו' וכו']: רש"י ד"ה כל היכא כו' לא שמעתי טעם. עיין נרכות דף כה ע"ב [רס"י] ד"ה מלן שמעת ליה וס"ב: תוספות ד"ה הא והא וכו' פי' הראב"ד. הוכח עוד שמעתא דרמב"ד במוספות יומא דף יח ע"ב ע"ו דף לח ע"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (והא עני הוי ועוד א"ח א"מ בהמה דקה בא"י). מת"מ:

הגהות וציונים

ט] נ"א מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי (גליון): כ] [צ"ל חזיא, עי' רש"י] (גליון): ג] [צ"ל ואיהו אפתורא, גירסת ע"י] (גליון): ד] [צ"ל אמר לה, וכן איתא בע"י] (גליון), בע"י (וכעי"ז בכת"י) איתא חזא בחלמא וכו' אמר לה ניחא לך וכו' אפתורא דמחסר אמרה ליה א"כ בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי וכו'. ובדפו"י הגירסא חזאי (ועי' אות ב) בחלמא וכו' אמרה ליה ניחא לך וכו' אמר לה ומאי נעביד בעי רחמי וכו' (ועי' הג' הב"ח): ה] [צ"ל אמאי, וכ"ה בדפו"י] (גליון): ו] [עי' בע"י ובח"א שם הגמרא מכאן עד דאייתו דובי בקרנייהו] (גליון), וכן ליתא כל זה בכת"י ובהגי ר"ב אשכנזי מחק רק "והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו", ועי' גבורת ארי: ז] תיבות "כפרת ודיגלת" ליתא בע"י (גליון): ח] [גי' הערוך אאפותא, פי' מצח] (גליון): ט] ס"א אגרי [עי' פי' הערוך ערך גר] (גליון): י] בע"י הנוסח א"ל ניתי וניכוין דעתין וכו' לבייהו ובעו רחמי ואתי מיטרא בעון וכו', ועיין מהרש"א בח"א. ולגי' הדפוס יש לנקד אמרו ליה דניתי וכו', כלומר דר"ח אמר לציבור שילכו ויקראו לריב"ל שיבא ויתפלל עמם (וכדמוכח מהירושלמי לעיל ה"ד דקראו לריב"ל והתפלל עמהם ולא נענה, דק"ס עי"ש עוד), ועי' גנזי יוסף: כ] ברש"י ע"י זאבים (עי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): כפיף, (ובכמה דפו"י היה כתוב כסי' ופשטו ליה בטעות כלפנינו, דק"ס): ל] בדפו"ר איתא כהוגן דלא ליתא בכת"י ועי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): מ] צ"ל חזיוהו:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ה מהל' נזקי ממון הל' ג סמג עשין סז טוש"ע ח"מ סימן תט סעיף ו:

רבינו גרשום

מרדה לרדות הפת: סניפין שמלאכים האריכום בחתכי קורה:

תורה אור השלם

א) צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: [תהלים צב, יג]

משנת ראשונים

אייתי מסא. מסא היינו מרדא שרודין בו את הפת כדמשמע בתענית (דף כה.) גבי דביתהו דר' חנינא. [תוספות, בכורות כז.]

עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. השלחן השלם אשר לפני ה' והמעלה העליונה אשר הנפש ניזונת בה, הן הן ארבע מעלות העליונות, אשר כנגדם ארבע חיות המרכבה בעליונים לד' רוחות העולם, וד' יסודות בתחתונים בעולם השפל, ואיתן המעלות היא הסעודה השכלית הנקראת חיי העולם הבא. ורז"ל קראו את שמו פתורא דתלת כרעי כדאיתא (תענית כה.), ומה שלא אמרו פתורא דארבע כרעי, כי היתה כונתם אל שלשה האבות, וע"כ אמרו דתלת כרעי הסתירו הרביעית כמו שהסתיר יחזקאל מקום הנשר. [שולחן של ארבע]

והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם שקראן אור זרוע. לפי שהוא הדבק בשם יתברך כן השגחת הש"י דבקה בצדיק. ומצינו מעשה בתלמוד (תענית דף כה.) שהיו עזיו הורגות את הזאבים שכל כך היה נשמר ממקרי העולם שאפי' בבהמות שלו היה טבעו של עולם משתנה. [כד הקמח נר חנוכה]

אמר להו דהוה יתיב עמי הקדוש ברוך הוא ואמרי ליה. ראה החסיד הזה מראות אלקים במדרגה ממדריגת הנבואה או ברוח הקודש איפשר וראוי להיות כמוהו, וכענין שאמרו בנביאים וארא את ה' (ישעיה ו א) ואומר אל ה'. [רשב"א, אגדות]

תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין. לפי שהאפרסמון הנכבד שבדברים הגשמיים והערב שבתענוגים, נרמז אליו התענוג ההוא הנפשי. מצורף עוד לזה שתענוג האפרסמון בריחו (ברכות מג.), והריח הדק שבתענוגים, עד שייחדו אותו רז"ל לנפש ואמרו שהוא דבר שהנפש נהנית

אגב שהוזכר המעשה באמורא זה מביאה הגמרא דרשה בשמו: דְּרַשׁ רַבִּי חִיָּיא בַּר לוֹלְיָינִי, מַאי דִּכְתִיב - מהו פירוש הכתוב בתהילים (נג יג) ׳צַדִּיק בַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה׳, הרי אִם נֶאֱמַר שצדיק הוא כְּתָמָר, לָמָּה נֶאֱמַר שהוא כְּאֶרֶז, וְאִם נֶאֱמַר שהוא כְּאֶרֶז, לָמָּה נֶאֱמַר שהוא כְּתָמָר. וביאר, אִילּוּ נֶאֱמַר שהוא כְּתָמָר וְלֹא נֶאֱמַר שהוא כְּאֶרֶז, הָיִיתִי אוֹמֵר שהוא רק כתמר, מַה תָּמָר

אוצר החכמה 18/06/2018

המקום שנשתלחו לשם, שנאמר (מיכה ז יג) ׳כל אשר יצום על פני תבל ארצה׳ [שנאמר על הגשמים, עיין רש״י (סס)], והוא גזר עליהם להמטיר בארץ ישראל. ועוד, שהבין את שיחתם של העננים. אך יש לומר, שהעננים נשתלחו על תנאי, כלומר, שכיון שניתנה לרבי חייא בר לולייני רשות לשמוע ולהבין את שיחת העננים, ואכן השמיעו לאותו צדיק את שיחתם, ממילא ודאי נשתלחו על תנאי שאם ישמעו סיבה וטעם להמטיר גם על ארץ ישראל, לא יעצרו את מימיהם אלא יורידום בארץ ישראל. יחוסי תנאים ואמוראים (לר״י גר קלונימוס, ערך רבי חייא בר לולייני, מוכן בקובץ שיטות קמאי עמ׳ ב). ובכפתור ופרח (פ״י, עלירת גשמים) פירש בשם הרשב״א, שמה שכתוב שרבי חייא בר לולייני ׳שמע׳, הכוונה מלשון הבנה והשגה, שמתוך שראה את העננים הולכים לעבר ארץ ישראל, הבין שיתכן שיורידו מימיהם בארץ ישראל ויתכן שימשיכו לעמון ומואב, ולכן התפלל שיורידו בארץ ישראל, ונענה.

משום כיסופא. שהיו שכיחות חופות עיקה לכבוד שבת והיו מיני עושה כלוס: אגנא. עריבה: מפא. עתר שמוליחין בו הלחם, מרדה פחלי"ח בלע"ז, ומרדה ומסך חדה מילתא היא (ד): תנא אף היא להביא מרדה נבנסה. פל"ח בלע"ז, על שם שרודין בה פת מן התנור[ט], שלא היתה שולטת בחלתו: חזיא. לביתהו בחלמא: מישקל לא שקלי. בתר דיהבי: כל היכא דתני בי שמשי היינו ערב שבת, °לא שמעתי טעס[י]: במנא דחלא. בכלי שיש בו החומץ, ושמתי החומץ בגר ויכבה הגר: עד שנטלו ממנו אור להבדלה. הלילך ממנו גר אחר ליהנות בו, וגר של מעשה נפיס כיבה, כי היכי דעבד רב יהודה (לעיל דף כד:) בחלא דהוה שמידא: קא מפסדי לן. שדות: דובים. וחזיס[כ] בשדות: ולא מטו בשורי. אין הקורות מגיעות מכותל לכותל: איכו נימטו בשוריך. יתריכו הקורות: סניפין היו. הקורות של חליות היו, בשעשה גם נדבקו להן חתיכות קטנות לאורכן: ר"א בן פדת. אמורא היה, והוא הנקרא אחר לחרעא דמ"י בשבת נדה (דף כ:), בעל הורמות היה, והוא שימש ר' יוחנן[ל] אחרי מות רים לקיש, והיה לחוק ועני: עבד מילתא. הקיז דס: ברא דתומא. בן השוס, בלע של שוס: חלש ליביה. נתעלפה: צוציתא. ניצוץ: מאפותיה. ממלחו: בולי האי ואפשר. בתמיה, כולי האי עבדת ואכתי הן ספיקא דלמא לא מיתרמינא בשעתא דמזוני: דחיי נפישא או דחיינא. ימי חיי שחייתי כבר הס רבים ממה שאני עתיד לחיות: אמר דחיית. מה שכבר חיית מרובים ממה שאתה עתיד לחיות, והיינו דקא בכי כי אמר שכינה הכי, והאי דחייך משום י"ג נהרוותא לרחוץ בהן ולטייל בהן מזה לזה: אי הכי לא בעינא. לתיתרציה לעלמא: ותו לא. וכי אין אתה נותן לי דבריס אחריס: א"ל ולחברך מאי קא יהיבנא. אינו מגבוה לית ליה בעינא לא גריס בספר רבי, ובספר שלי כתוב: באסקוטלא אפותאי. היינו נוליתא דנפק מיניה, שמדניק אינש נרדא עם הגודל ומכה בצפורן האינש: איגרו בך גירי. כלומר הכיתי בחיי, לחדווה בעלמא אמר כן: הא אנא והא בר ליואי. הוא אים אחד ואני אים אחד, הוא עדיף מינאי: דתברי. שוברים: שיבא מטר בשבילנו. מקבלים אתם עליכם ומסכימין לדעת אחד: כמה עזין[ל] מצודת: לוי אחוי קידה. נוטף שני גודליו בארץ ומוסיף ונופק את הלפפה: הא והא גרמא ליה. האחד גרם לו שנעלע בקידה: ומין

הא משום כיסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי בולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא ואגנא מלא לישא אמרה לה פלניתא פלניתא אייתי מסא דקא חריך לחמיך אמרה לה אף אנא להכי עיילי תנא אף היא להביא מרדה נבנסה מפני שמלומדת בנסים (ה) אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער בולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי[מ] °בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דהבא (חזאי[ס]) בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי (ואת[ג]) אוכלת אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה[ר]) ניחא לך דמיכל אכלי בולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי °דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. חד בי שמשי חזייה לברתיה דהוות עציבא אמר לה בתי למאי[ס] עציבת אמרה ליה כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק תנא היה דולק והולך כל היום כולו עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ר' חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי אמרו ליה קא מפסדן (ג) אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי ואי לא כל חדא וחדא תיתי לאורתא דובא בקרנייהו לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו. הוה ליה ההיא שיבבתא דקא בניא ביתא ולא מטו בשורי אתיא לקמיה אמרה ליה בניתי ביתי ולא קמטו בשוראי אמר לה מה שמך אמרה ליה איכו אמר איכו נימטו בשורך[פ] תנא הניעו עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן ויש אומרין ג סניפין עשאום תניא פליגו אומר אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן ואמרו לי בית זה שקירה ר' חנינא בן דוסא בתפלתו. ו ור' חנינא בן דוסא מהיכן הוו ליה עזים [א] והא עני הוי ועוד אמרו חכמים ג °אין מגדלין בהמה דקה בא"י אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה אל תאכלי מביציהן והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם ומכרן וקנה בדמיהן עזים פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחבירו בכאן הנחתי התרנגולין שלי שמע ר' חנינא אמר לו יש לך בהן סימן אמר לו הן נתן לו סימן ונטל את העזין והן הן ז עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. רבי אלעזר בן פרת דחיקא ליה מילתא טובא עבד מלתא ולא הוה ליה מידי למטעם[ח] שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה ונים אזול רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה ואמרי ליה עד מתי אצטער בהאי עלמא ואמר לי אלעזר בני ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת °בשעתא דמזוני אמרי לקמיה כולי האי ואפשר אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא א"ל דחיית אמרי לקמיה א"כ לא בעינא אמר לי בהאי אגרא דאמרת לא בעינא יהיבנא לך לעלמא דאתי תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת[ז] דמענגת בהו אמרי לקמיה האי ותו לא אמר לי ולחברך מאי יהיבנא אמרי ליה ואנא מגברא דלית ליה בעינא מחיין באסקוטלא אפותאי[ט] ואמר לי אלעזר ברי גירי[י] בך גירי. ר' חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמרו ליה והא רבי יהושע בן לוי גזר תעניתא ואתי מיטרא אמר להו הא אנא הא בר ליואי אמרו ליה דניתי[כ] וניכוין דעתין איפשר דתברי ציבורא לבייהו דאתי מיטרא בעון רחמי ולא אתי מיטרא אמר להו ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו אמרו ליה הן אמר רקיע רקיע כסי פניך לא איכסי אמר כמה עזין פני רקיע איכסי (ג) ואתא מיטרא. לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך אתא מיטרא ואיטלע אמר רבי אלעזר [ו] לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי והא גרמא ליה והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע הא והא גרמא ליה. רבי חייא בר לולייני שמעינהו להנך עניי דקאמרי ניתו וניתבי מיא בעמון ומואב אמר לפניו רבונו של עולם כשנתת תורה לעמך ישראל [מ] חזרת על כל אומות העולם ולא קיבלוה ועכשיו אתה נותן להם מטר שדו הכא שדיוה אדוכתיהו [ס] דרש רבי חייא בר לולייני מאי דכתיב [א] צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה אם נאמר תמר למה נאמר ארז ואם נאמר ארז למה נאמר תמר אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז הייתי אומר מה תמר

אין

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) עיין רש"י סוטה מט. ד"ה אנשי מעשה, ע) [עי' ערוך ערך סנף], ג) ב"ק עט:, ד) ב"מ קו., ה) עיין שבת קכט., ו) סוכה נג. מגילה כב:, ז) ע"ז ב:, ח) ב"ב פ:, ט) עי' שבת דף קיז: רש"י ד"ה מרדה, י) [ובכתובות קג. מפרש רש"י הטעם ועיין רש"י שבת פו: ד"ה וליטעלו וכו'], כ) [אהח"ה 18/06/2018 פל.].

הגהות הב"ח

(ה) גמ' מפני שמלומדת בניסין היתה לתמיה דביתהו כו' לתמי לה מאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי דניתבו כו' ומאי נעביד אמרה ליה בעי רחמי כו' דגמירי מן שמיא מיהב יהבי: (ו) שם לתמי ליה מפקדן עיזך לתמי מי כו' לתמיה ליה בנאי ביתא ולא קמטו: (ז) שם כמה עזין פני רקיע לתיכי בעיבא ולתא מיטרא: (ח) רש"י ד"ה מפח כו' תלת מילתא היא הס"ד ולת"כ מה"ד מרדה פליט בלע"ז על שם שרודין בה פת מן התנור הס"ד ולת"כ מה"ד תנא אף היא להביא מרדה נבנסה שלא היתה שולטת כו' כל"ל:

גליון הש"ס

גמרא בעי רחמי יצאת כמין פיסת יד. עי' שמות רבה פ' פקודי פ' נ"ב: [מכת"י שם דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. מולין פ ע"ח: שם בשעתא דמזוני. ע' יומות דף נ ע"ח נמוס' ד"ה מוסיפין ו' וכו']: רש"י ד"ה כל היכא כו' לא שמעתי טעם. עיין נרכות דף כה ע"ב [רס"י] ד"ה מלן שמעת ליה וס"ב: תוספות ד"ה הא והא וכו' פי' הראב"ד. הוצרך עוד שמעת דרמב"ד בתוספות יומא דף יח ע"ב ע"ו דף לח ע"ח:

הגהות הגר"א

[א] גמ' (והא עני הוי ועוד א"ח א"מ בהמה דקה בא"י). מת"מ:

הגהות וציונים

ס] נ"א מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי (גליון): ג] [צ"ל חזיא, עי' רש"י] (גליון): ג] [צ"ל ואיהו אפתורא, גירסת ע"י] (גליון): ד] [צ"ל אמר לה, וכן איתא בע"י] (גליון), בע"י (וכעי"ז בכת"י) איתא חזא בחלמא וכו' אמר לה ניחא לך וכו' אפתורא דמחסר אמרה ליה א"כ בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי וכו'. ובדפו"י הגירסא חזאי (ועי' אות ב) בחלמא וכו' אמרה ליה ניחא לך וכו' אמר לה ומאי נעביד בעי רחמי וכו' (ועי' הג' הב"ח): ס] [צ"ל אמאי, וכ"ה בדפו"י] (גליון): ו] [עי' בע"י ובח"א שם מן הגמרא מכאן עד דאייתו דובי בקרנייהו] (גליון), וכן ליתא כל זה בכת"י ובהגי ר"ב אשכנזי מחק רק "הן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו", ועי' גבורת ארי: ז] תיבות "כפרת ודיגלת" ליתא בע"י (גליון): ח] [גי' הערוך אאפותא, פי' מצח] (גליון): ט] ס"א אגרי [עי' פי' הערוך ערך גר] (גליון): י] בע"י הנוסח א"ל ניתי וניכוין דעתין וכו' לבייהו ובעו רחמי ואתי מיטרא בעון וכו', ועיין מהרש"א בח"א. ולגי' הדפוס יש לנקד אמרו ליה דניתי וכו', כלומר דר"ח אמר לציבור שילכו ויקראו לריב"ל שיבא ויתפלל עמם (וכדמוכח מהירושלמי לעיל ה"ד דקראו לריב"ל והתפלל עמהם ולא נענה, דק"ס עי"ש עוד), ועי' גנזי יוסף: כ] ברש"י ע"י זאבים (עי' רש"י חולין עה ע"ב ד"ה דנפל דובא עליה. הזאב טרפו): ל] בדפו"ר איתא כהוגן דלא כפיף, (ובכמה דפו"י היה כתוב כסי' ופשטו ליה בטעות כלפנינו, דק"ס): מ] צ"ל חזיוהו:

עין משפט נר מצוה

לא א מיי' פ"ה מהל' נזקי ממון הל' ג סמג עשין סז טוש"ע ח"מ סימן תט סעיף ו:

רבינו גרשום

מרדה לרדות הפת: סניפין שמלאכים האריכום בחתכי קורה:

תורה אור השלם

א) צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה: [תהלים צב, יג]

משנת ראשונים

אייתי מסא. מסא היינו מרדא שרודין בו את הפת כדמשמע בתענית (דף כה.) גבי דביתהו דר' חנינא. [תוספות, בכורות כז.]

עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. השלחן השלם אשר לפני ה' והמעלה העליונה אשר הנפש ניזונת בה, הן הן ארבע מעלות העליונות, אשר כנגדם ארבע חיות המרכבה בעליונים לד' רוחות העולם, וד' יסודות בתחתונים בעולם השפל, ואיתן המעלות היא הסעודה השכלית הנקראת חיי העולם הבא. ורז"ל קראו את שמו פתורא דתלת כרעי כדאיתא (תענית כה.), ומה שלא אמרו פתורא דארבע כרעי, כי היתה כונתם אל שלשה האבות, וע"כ אמרו דתלת כרעי הסתירו הרביעית כמו שהסתיר יחזקאל מקום הנשר. [שולחן של ארבע]

והן הן עיזי דאייתו דובי בקרנייהו. הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם שקראן אור זרוע. לפי שהוא הדבק בשם יתברך כן השגחת הש"י דבקה בצדיק. ומצינו מעשה בתלמוד (תענית דף כה.) שהיו עזיו הורגות את הזאבים שכל כך היה נשמר ממקרי העולם שאפי' בבהמות שלו היה טבעו של עולם משתנה. [כד הקמח נר חנוכה]

אמר להו דהוה יתיב עמי הקדוש ברוך הוא ואמרי ליה. ראה החסיד הזה מראות אלקים במדרגה ממדריגת הנבואה או ברוח הקודש איפשר וראוי להיות כמוהו, וכענין שאמרו בנביאים וארא את ה' (ישעיה ו א) ואומר אל ה'. [רשב"א, אגדות]

תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין. לפי שהאפרסמון הנכבד שבדברים הגשמיים והערב שבתענוגים, נרמז אליו התענוג ההוא הנפשי. מצורף עוד לזה שתענוג האפרסמון בריחו (ברכות מג.), והריח הדק שבתענוגים, עד שייחדו אותו רז"ל לנפש ואמרו שהוא דבר שהנפש נהנית ממנו (ברכות מג:), וע"כ ייחסו תענוג הנשמה לריח האפרסמון שהוא התענוג הדק המענג את הנפש, והוא הענין הנרמז בשיר השירים לריח שמניך טובים. [רשב"א, אגדות] ומנין שלש עשרה נהרות, אפשר שאינו לענין מכוון רק מנין מקרי, כענין שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), זה עשר פעמים (איוב יט ג), יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים (דברים א יב), שכל אלו החשבונות לא לתכלית מכוון או כמדת טובו ורחמיו שהם שלש עשרה מדות. [רשב"א, אגדות] **אמרי לקמיה האי ותו לא.** כבר ידעת שהצדיקים אין מדרגתן שוה וכל אחד נכוה מחופתו של חברו (ב"ב עה.), כאומרם פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה ברושה אוי להם לאותה כלימה (שם). וע"כ שאל עוד מדריגה למעלה מן המדרגה שיעד לו. [רשב"א, אגדות] **אמר לי ולחברך מאי יהיבנא.** הרמז למי שהוא למעלה, כי כל אחד יש לו מדרגה מיוחדת לפי מעשיו. ואומרו לו וממאן דלית ליה בעינא רומז שהוא יתברך רב חסד ובקש ממדת רב חסדו שיכנס לו לפנים מן השורה, והשיב שאי אפשר לו ולו נתכנו עלילות ברוך הוא. [רשב"א, אגדות] **והא לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע ומנו והא גרמא ליה.** כי מצד שנועץ גודליו בארץ וכשזוקף הוא מתחזק על מתניו ונתקע כף

הירך למי שאינו בקי, ולוי בקי בדבר היה אלא לפי שהטיח דברים כלפי מעלה ניזוק בשעת הסכנה, והיינו דאסיקנא הכא דהא והא גרמא ליה. [הריטב"א, מגילה כב:]

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית

עין משפט נר מצוה

לב א מיי' פכ"ג מהל' מכירה הלכה טו סמג עשין מג טוש"ע ח"מ סימן ריו סעיף יד:

לג ב מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יט טוש"ע ס"ח סימן תקעה סעיף יח:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

שהטיח דברים הללו איטלע ונעשה פיסח. והיינו דאמרינן בכל מקום לעולם לא יטיח אדם דברים כלפי למעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי למעלה ואיטלע ומנו לוי. **זה שדרשו [צדיק כתמר יפרח] כארז בלבנון ישגה.** תמר עושה פירות ואין גזעו מחליף ארז גזעו מחליף ואין עושה פירות לפיכך אנשי כנסת הצדיקים כתמר לעשות פירות וכארז להחליף גזעו ואקשינן וכי ארז גזעו מחליף והתני' הלוקח (לולב) אילן מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח בדקלין ובארזין חופר ומשרש לפי שאין גזעם מחליף ושנינן האי ארז שנמשלו בו הצדיקים כגון שטה והדס ועץ שמן וכדרבא דאמר עשרה מיני ארזים הן והללו כולן גזעם מחליף זולתי הארז לבדו. **והא דר' אליעזר דירד לפני התיבה** ואמר כ"ד ברכות ולא ירדו גשמים וירד אחריו ר' עקיבא ואמר אבינו מלכנו אבינו אתה אבינו מלכנו רחם עלינו ומיד ירדו גשמים הוו מרננו (כ"ע) רבנן. יצתה ב"ק ואמרה לא מפני שרבי עקיבא גדול מר' אליעזר אלא ר' עקיבא מעביר על מדותיו ור' אליעזר עומד על מדותיו ואינו מעביר: **ת"ר עד היכן גשמים יורדין וצבור פוסקין מתעניתן** כמלוא ברך המחרישה. פי' כשיעור חפירת האת בחרישה אם ירדו הגשמים כשיעור הזה ר' יהודה אומר בחרבה טפח בבינונית טפחים בעבודה שלשה טפחים וקי"ל כר' יהודה: **תניא אין לך טפח שיורד מלמעלה** שאין תהום עולה לקראתו טפחיים ואם שדה עבודה שלשה טפחים. **א"ר אליעזר בשעה שמנסכין מים בחג** תהום אומר לחבירו אבע מימך קול ב' רעים אני שומע פי' קול ב' צנורים ניסוך המים וניסוך היין הנמשכין מנקבי הספלים שעל המזבח כדכתיב תהום אל תהום קורא לקול צנוריך. **אמר רבה בר בר חנה דידי חזי לי** הא רידיא דמיא לעגלא תלתא פי' בת ג' שנים וקיימי בין תהומא עלאה לתהומא תתאה כדכתיב הנצנים נראו בארץ עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו פי' קול עגלא הוא קול התור הכתוב בפסוק כי העגל הוא השור: **מתני' היו מתענין וירדו גשמים כו'.** חזינן דסוגיא (דשמעתין) דירושלמי [כ] הכי סלקן קודם חצות לא ישלימו (והא אמרינן) [והא אמרינן] נמי בגמרא ר' אמי ור' יהודה נשיאה בתר דאהדריה ר' אמי דאמר אחר חצות שנינו ולכ"ע אין אומרים הלל הגדול אלא על נפש שבעה ואי איכא אתרא דחיישי משום שכרות גומרין הלל הגדול ואח"כ אוכלין. הלל הגדול [פ] דכתיב ביה מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה דאמר ר' יוחנן [ל] הלל הגדול משעומדין בבית ה' עד סוף הלל הגדול. ואסיקנא שאין שבח לצבור אם ירדו גשמים קודם הנץ החמה אלא אם אמרו משיב הרוח אתא זיקא מוריד הגשם ואתא מטרא זהו שבח צבור והכל פשוטה היא: **ירושלמי** [כ] ר' אחא ור' אבהו בשם ר' יוסי בר' חנינא אסור להתענות עד שש שעות בשבת. א"ר יוסי ב"ר אבין מתניתין היא קודם חצות לא ישלימו עד כדון צפרא הוא לאחר חצות ישלימו כבר עבר רובו של יום בקדושה. ריב"ז כד הוה בעי דייחות מיטרא הוה אמר לספריה אזל קום קמיה היכלא ואמרו בגין דר' בעי מספרא ולית בחיילי' מצטער ומיד מיטרא נחית. רב אדא בר אהבה כד הוה שליף מסאניה הוה מיטרא נחית וכד הוה שליף תרווייהו הוה עלמא טייף מפולת בתים הוה תמן והוה רב מייתי חד מן תלמידוי בביתא עד דהוו מפנין ביתא וכיון דהיה נפיק מביתא מיד הוה נפיל ואית דאמרי (א') רב אדא בר אהבה הות [מ]. שלחו לו חכמים מה מעשים טובים יש בידך שלח להם מימי לא קדמני אדם בבית הכנסת ולא הנחתי אדם בבית הכנסת ויצאתי ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא הזכרתי דברי תורה במקום מטונף ולא הצעתי וישנתי שינת קבע אלא שינת עראי. ולא כיניתי שם לחבירי. ולא צעדתי בין החברים ולא שמחתי בחקלת חבירי. ולא עלה קללת חבירי על מטתי. ולא עברתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי. ולא הקפדתי בתוך ביתי לקיים מה שנאמר [נ] אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי: ג) **קבלה ביד חכמים** כי ביום שנהרג נבות בו ביום הגיע השמועה לאיזבל ובו ביום ירד אחאב אל כרמו לרשתו ובו ביום אמר לו אליהו הרצחת וגם ירשת ומיד נכנע שנאמר ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע את בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט. וגמירי דההיא שעתא תשיעית הואי וצם שלש שעות האחרונות מן היום ונחשב צום דכתיב הראית כי נכנע אחאב מפני וגו' **הדרן עלך סדר תעניות האלו האמור**

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) עיין תוס' בב"ב שם ד"ה מה ארז, ובע"ז יד. ד"ה פירי ועי' הגהות יעב"ץ, **ב)** כ"ג פ: (עי' לעיל כ. ובעיון יעקב על הע"י), **ג)** ר"ה כג. סוכה לז. ב"ב פ:, **ד)** עי' לעיל טו. וגירסת הרי"ף "רננות" ועי' רש"י שבת ל. ד"ה עשרים וארבע רננות, **ה)** [מוספתא פרק ג], **ו)** [לעיל כד. ב"מ פה:], **ז)** ע"ש ברא"ש סי' ו (ובק"נ שם) ובריטב"א, **ח)** תהלים קלו ב, **ט)** שם פסוק כה, **י)** ברכות ד. ט:, **כ)** דפרקין הי"א ע"ש, **ל)** עי' פסחים קיח., **מ)** עיין לעיל כ:, **נ)** תהלים קא ב, **ס)** עי' פי' הרגמ"ה בב"ב שם וצ"ע.

הגהות הב"ח

(ס) רש"י ד"ה כרך כו' כלומר מלוא המלט שילמו:

רבינו גרשום

מגביהו מן הקרקע שלא יקוץ סמוך לקרקע שיחליף גזעו: **ארז** עצמו אין גזעו מחליף שאר מיני ארזים גזעין מחליף [פ]: **כמלא ברך המחרישה.** גומות של מחרישה: **כאן בעבודה** שהיא מפורדת דרכה ונכנסת בה מים טפח מהרה (אין שוה) מלמטה **טפחים ובשאינה עבודה** שהיא קשה עד שנכנס טפח מלמעלה עולה ג' טפחים מלמטה: **שני ריעים** ניסוך המים וניסוך היין קול **צינורך** היינו שני ניסוכין: **שנענה מט' שעות ולמעלה** שהיה רגיל לאכול בט' שכן דרך אדם לאכול בשש ומלך שישן עד שלש שעות אוכל [בט'] ולפי שלא אכל בט' אלא בעשר חשיב תענית: **קודם חצות שנינו** דאין משלימין ואין צריך לו להשלים: **דשכיחא ביה שכרות** ולא מצי מכווני לאחר אכילה:

תורה אור השלם

א) אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וְתַאֲשׁוּר יַחְדָּו:
[ישעיה מא, יט]

ב) תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלָי עָבָרוּ: [תהלים מב, ח]

ג) הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ:
[שיר השירים ב, יב]

ד) הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בֵּיתוֹ:
[מלכים א' כא, כט]

חשק שלמה על רבינו חננאל

מ) נראה לחסר ו"ל הגי' הגדול נרין להחמיל ממזמור הגלו אם שם ה' שעומדים בבית ה' וגו' דכתיב ביה מעלה נשיאים וכו'. נ) קאי אמ"ש בגמרא שכן מלינו בחחאב כו'.

סדר תעניות אלו פרק שלישי תענית כה: [א]

אֵין גִּזְעוֹ של הדקל מַחֲלִיף - צומח מחדש אם נקצץ, אַף הַצַּדִּיק חַם וְשָׁלוֹם אֵין גִּזְעוֹ מַחֲלִיף - אינו צומח מחדש, כלומר, לא ישאר לו זֶכֶר כִּי לא יקום בתחיית המתים[א], לָכֵן נֶאֱמַר בו 'כְּאֶרֶז', שכמו עץ הארז שגזעו מחליף ואם נקצץ הוא צומח מחדש, כך גם הצדיק גזעו מחליף[ב], ולאחר שמת יקום בתחיית המתים. וְאִילּוּ נֶאֱמַר רק 'כְּאֶרֶז', וְלֹא נֶאֱמַר 'כְּתָמָר', הָיִיתִי אוֹמֵר שהוא רק כארז, וּמָה אֶרֶז אֵין עוֹשֶׂה פֵּירוֹת, שהוא אילן סרק שאין צומחים עליו פירות, אַף צַדִּיק חַם וְשָׁלוֹם אֵין עוֹשֶׂה פֵּירוֹת, כלומר, שלא יקבל שכר בעתיד בעולם הבא על מעשיו, אלא רק בעולם הזה[ג], לָכֵן נֶאֱמַר שהצדיק הוא גם 'כְּתָמָר', לומר שהצדיק עושה פירות כתמר[ד], ומקבל שכר בעולם הבא, וְנֶאֱמַר 'כְּאֶרֶז' לומר שהצדיק גזעו מחליף כארז, ולאחר שמת יקום בתחיית המתים[ה].

מקשה הגמרא, וְכִי אֶרֶז גִּזְעוֹ מַחֲלִיף, וְהָתַנְיָא - והרי שנינו בברייתא, הַלּוֹקֵחַ אִילָן מֵחֲבֵירוֹ כדי לְקוֹץ - לקצוץ אותו ולהשתמש בענפיו, צריך להשאיר חלק ממנו כדי שיחזור ויצמח, משום שמסתמא היתה דעת המוכר במכירת האילן שלא יכלה הלוקח את העץ לגמרי, אלא שיחזור ויצמח ויגדל מהגזע[ו], ועל מנת כן ברוב האילנות מַגְבִּיהוּ מִן הַקַּרְקַע טֶפַח, כלומר, משייר בעץ טפח הסמוך לקרקע שאינו קוצצו, וְקוֹצֵץ את כל האילן שמעל הטפח. וּבְסַדָּן הַשִּׁקְמָה - עץ שקמה שהזקין, שנקצץ וחזר וגדל ונתעבה[ז], מגביה שְׁנֵי טְפָחִים, כיון שעץ זה צריך שיעור גדול יותר כדי לצמוח, אך כיון שכבר נקצץ וצמח די בשני טפחים. אולם בִּבְתוֹלַת - נטיעת עץ הַשִּׁקְמָה, שהיא נטיעה שלא נקצצה מעולם, צריך להגביה שְׁלֹשָׁה טְפָחִים כדי שתחזור ותצמח. בַּעֲצֵי קָנִים וּבִגְפָנִים, קוצץ מִן הַפֶּקֶק - הקשר התחתון שבאילן וְלִמַּעְלָה[ח], אך מגוף האילן לא יקטום כלל, שרק באופן שמשאיר שיעור זה האילנות הללו חוזרים וצומחים. וּבִדְקָלִים וּבַאֲרָזִים אינו צריך להגביה כלל, אלא חוֹפֵר לְמַטָּה מתחת לאילן וּמְשָׁרְשׁוֹ - ועוקר אף את השרשים, לְפִי שֶׁאֵין גִּזְעוֹ מַחֲלִיף - שאינו צומח מחדש כלל לאחר קציצתו, ולא תועיל השארת שיעור כלשהו מהאילן בקרקע. ומפורש שגזעו של ארז אינו מחליף, ושלא כדרשת רבי חייא.

מתרצת הגמרא, הָכָא - כאן, בדברי רבי חייא שאמר שגזעו מחליף, בְּמַאי עָסְקִינַן - במה מדובר, בְּשֶׁאָר מִינֵי אֲרָזִים הנקראים בשמות אחרים, כִּדְרַבָּה בַּר הוּנָא[ט], דְּאָמַר רַבָּה בַּר הוּנָא, עֲשָׂרָה מִינֵי אֲרָזִים הֵן [-ישנם], שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מ"ו יט) 'אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וגו' וְעֵץ שֶׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר יַחְדָּו'[י]. ודברי הברייתא שארז אין גזעו מחליף, נאמרו על עץ הארז עצמו[יא].

★

הגמרא מביאה ברייתא שבה שתי מעשיות בענין תפילה על עצירת גשמים:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי אֶלְיֶעֶזֶר בן הורקנוס[יב], שֶׁגָּזַר שְׁלֹשׁ עֲשָׂרֶה תַּעֲנִיּוֹת עַל הַצִּבּוּר בגלל עצירת גשמים, כפי ששנינו במשנה (לעיל יג:), וּכשגמרו להתענות את כל התעניות עדיין לֹא יָרְדוּ גְּשָׁמִים. בְּתענית הָאַחֲרוֹנָה הִתְחִילוּ הַצִּבּוּר לָצֵאת מבית הכנסת, לאחר שגמרו להתפלל. אָמַר לָהֶם רבי אליעזר, האם תִּקַּנְתֶּם קְבָרִים לְעַצְמְכֶם, כלומר, כיון שלא ירדו גשמים, הרי אין לכם דרך להנצל ובודאי תמותו ברעב, ועל כן לכו וקברו את עצמכם[יג]. וכששמעו את דברי רבי אליעזר, נָעוּ [-צעקו] כָּל הָעָם בִּבְכִיָּה על צרתם וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים, לפי שנענו מן השמים בגלל בכייתם, מפני שאף בזמן ששערי תפילה ננעלו, שערי דמעות לא ננעלו[יד].

ממשיכה הברייתא, וְשׁוּב מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי אֶלְיֶעֶזֶר בן הורקנוס, שֶׁיָּרַד לִפְנֵי הַתֵּיבָה להיות שליח ציבור ביום תענית שגזרו על עצירת גשמים, וְאָמַר עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע בְּרָכוֹת הנאמרות בתפילת תענית (לעיל טו.), וְלֹא נַעֲנָה - לא ירדו גשמים. וְיָרַד רַבִּי עֲקִיבָא אַחֲרָיו לפני התיבה, וְאָמַר, 'אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֶלָּא אָתָּה, אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ לְמַעַנְךָ רַחֵם עָלֵינוּ', וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים. וְהָיוּ מְרַנְּנִי רַבָּנָן - היו החכמים מדברים ביניהם ומוציאים קול, שמכך שרבי עקיבא נענה יש להוכיח שהוא יותר גדול מרבי אליעזר. יָצְתָה בַּת קוֹל מן השמים וְאָמְרָה, מה שנענה רבי עקיבא ולא רבי אליעזר, לֹא [-אינו] מִפְּנֵי שֶׁזֶּה [-רבי עקיבא] גָּדוֹל מִזֶּה [-מרבי אליעזר], אֶלָּא מפני שֶׁזֶּה [-רבי עקיבא] מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו - אינו מדקדק להשיב גמול רע לאלו שמצערים אותו, אלא עובר הוא על מדות תגמוליו והולך[טו], והמעביר על מדותיו תפילתו נשמעת[טז], וְאילו זֶה [-רבי אליעזר] אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו[יז].

★

א. **רש"י** (ד"ה לקח) [וראה בבארות המים (גרמ"י שם) שכתב ש'אין לו זכר' ולא יקום בתחיית המתים' הם שני לשונות ברש"י]. ורבינו גרשום (ב"ב פ: ד"ה לקח לדיק) ורשב"ם (שם ד"ה לקח - השני) פירשו, שאם ימות לא ישאיר בן כמותו שימלא את מקומו. ועוד פירש הרשב"ם, שאם יפול לא יקום. ולפי פירוש זה ביאר (שם ד"ה לכן), שלכך נאמר ארז שגזעו מחליף, כמו שנאמר על הצדיק (משלי כד טז) 'כי שבע יפול צדיק וקם'.

ב. **ולפיכך** נאמר בו 'כארז בלבנון ישגה', כלומר יגדל, שזה רומז על גדילת האילן, שיהיה גזעו מחליף. תורת חיים (שם ד"ה לכן). וכעין זה ביאר הרי"ף על עין יעקב (ד"ה מאי).

ג. **רש"י** (ד"ה לדיק) ורשב"ם (ב"ב פ: ד"ה לקח - הלמטן). פירוש נוסף כתב הרשב"ם (שם), שאין מאכילים אותו [כלומר, שלא יהנה] מפירות מעשיו הטובים. ולפי פירוש זה ביאר מה שנאמר 'צדיק כתמר יפרח' שהוא עושה פירות, שהצדיק יאכל [כלומר, יהנה] מפירות מעשיו הטובים, כפי שנאמר גם בפסוק אחר (ישעיה ג י) 'אִמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו'. ובפירוש הר"א (ד"ה לקח) כתב, שאין תורתו עושה פירות, כלומר, שאינו מעמיד תלמידים ואין שמועותיו מתפרסמות.

ד. **ולכן** נאמר בו 'כתמר יפרח', לומר שיעשה פירות, שכן הפירות גדלים על ידי הפרח. תורת חיים (שם ד"ה לכן). וכעין זה ביאר הרי"ף על עין יעקב (ד"ה מאי).

ה. **ראה** בבן יהוידע (ד"ה לכן) מדוע לא נקט הכתוב אילן שיש בו את שתי המעלות שעושה פירות וגזעו מחליף.

ו. **רשב"ם** (שם ד"ה טפח).

ז. **סמ"ע** (סי' רעז ס"ק לט). וכן משמע מדברי המאירי בבבא בתרא (פ. ד"ה לקח) שכתב 'וכל שמכרו לעצים אין דעתו על השיור'. והוסיף הסמ"ע שלכן נתנו חז"ל שיעור בכל אחד מהאילנות שעל ידו יכול לחזור ולצמוח. אמנם מדברי רבינו גרשום (שם פ: ד"ה נמולח) שפירש לגבי בתולת השקמה 'אם מכר לו לקצוץ ענפיה מיכן ומיכן ולא הסדן עצמו', נראה שמדובר שהמוכר התנה במפורש שמוכר לו רק את החלק העליון של העץ ולא את חלקו התחתון, והחילוק בין מיני העצים הוא מהו חלקו העליון של העץ.

ח. **נקרא** 'סדן' כלשון הגמרא (פסחים כח.) 'סדנא בסדני יתיב' [כלומר, נגר העושה סד, שהוא עץ חקוק שבו נותנים רגלי אסירים (רש"י שם ד"ה סדנא), לבסוף יֵשֵׁב כשרגליו נתונות בסד שעשה אם יִמָּצֵא גנב]. רש"י (ד"ה סדן).

ט. **רש"י** (ד"ה מן) פירש שפקק הוא הקשר התחתון שבאילן. אולם המאירי (ב"ב פ. ד"ה לקח) פירש, שהגפנים והקנים עשויים בכמה פקקים, שהם חלקי אילן, ומניח פקק אחד דהיינו חלק אחד סמוך לארץ, וקוצץ כל מה שמעליו. והטור (או"ח סי' רעד) פירש, שקוצץ ממקום תחילת הענפים [במקום חיבורם לגזע] ולמעלה.

י. **טור** (שם).

יא. **צריך** לומר 'רב הונא', וכן להלן. דקדוקי סופרים (גיה פ) ע"פ כתב יד.

יב. **בפסוק** מנויים שבעה מינים, והוסיפו עליהם חכמים שלשה מינים, 'אלונים', 'אלמונים' ו'אלמוגים', כמבואר בראש השנה (כג.). רש"י (ד"ה מיני). וראה בראש השנה (שם) שיש אומרים שהוסיפו 'ארונים' 'ערמונים' ו'אלמוגין'. מהפסוק עצמו אין ראיה שכל המינים המוזכרים בו הם מיני ארזים ואין הם מינים בפני עצמם. אלא שהיה ידוע לרבה בר הונא על עשרה מיני ארזים, ואמר שהם אלו הנזכרים בפסוק זה. מהרש"א (ח"ל ב"ב פ: ד"ה י מיני).

יג. **רבינו** גרשום (ד"ה מרז) ורבינו חננאל (ד"ה זה). והיינו, שיש מין ארז שאינו עושה פירות וגם אין גזעו מחליף, ויש מין שגזעו מחליף ואינו עושה פירות. חתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רפז). [עיין שם שלפי זה לכאורה יש לאסור הרכבת מין זה במין זה]. אולם רבינו גרשום בבבא בתרא (פ: ד"ה הכא) ובפירוש הר"א (ד"ה המס) ביארו להיפך, שדברי רבי חייא אמורים בארז עצמו שהוא גזעו מחליף, והברייתא עוסקת בשאר מיני ארזים שאין גזעם מחליף.

יד. **רש"י** (ד"ה מעשה). ופירש כן, משום שסתם רבי אליעזר המוזכר בש"ס יחד עם רבי עקיבא [כמו כאן בהמשך הברייתא] הוא רבי אליעזר בן הורקנוס. מהר"ץ חיות (ד"ה מעשה). רבי אליעזר היה רבו של רבי עקיבא, כמבואר בסנהדרין (סח.).

טו. **וכפי** שאמרו (ירושלמי פ"ד ה"ז), שבדור המדבר מתוך שידעו שימותו, היו חופרים לעצמם קברים בכל שנה בערב תשעה באב. מהרש"א (ח"ל ד"ה תקנתם).

טז. **ברכות** (לב:) ע"פ עיון יעקב (ד"ה גמו). ובבניהו (ד"ה ח"ל) כתב, שכאשר הורידו מעיניהם מים של דמעות, גם העבים שבשמים הורידו מים של גשמים.

יז. **ע"פ** רש"י (ר"ה יז. ד"ה המעביר, מגילה כח. ד"ה ולא).

יח. **ראשית** חכמה (שער העונה פ"ג אות ח). וראה מה שהאריך שם בפרק זה, בביאור כל המעלות שיש למי שמעביר על מדותיו.

יט. **וקשה**, שאם היתה לרבי עקיבא מדת מעביר על מדותיו, איך אמרו שלא היה יותר

עין משפט נר מצוה

לב **א** מיי׳ פכ״ג מהל׳ מכירה הלכה טו סמג עשין מב טוש״ע ח״מ סימן ריו סעיף יד:

לג **ב** מיי׳ פ״ד מהלכות תעניות הלכה יט טוש״ע ח״מ סימן תקעה סעיף יג:

משנת ראשונים

גשו כל העם בבכיה וירדו גשמים. יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפלתו אלא בעבור תוקף תחנונים ודמעת עיניו אשר תמיד בוכה ומתחנן, אע״פ שאין בידו זכות ומעשים טובים מקבל הקב״ה תפלתו ועושה חפצו. [ספר חסידים סימן קל]

והא תניא טפחיים. אע״פ שאנו רואין כשהגשמים יורדין נהרות מתברכין עיקר רבויין ממקורן הוא כדאמרי׳ בפ׳ סדר תעניות (דף כה:) אין לך כל טפח וטפח יורד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים ונמצא שלעולם זוחלין רבין על הנוטפין דהא לטפח של גשמים איכא טפחיים דמעין. [ר״ן, שבת דף כט: מדה״ר]

קול שני ריעים אני שומע. כתב החכם רבי עזרא ז״ל צריך אתה להבין מי הם שני ריעים האלו, וקבלנו כי שני מלאכים היו עומדים שם בשעת ניסוך המים והיין, וכבר ידעת מפני מה היה מים ויין, והיו ממונים מלאכים אלו למתק הפירות וליתן בהם טעם. [ריקאנטי, ויקרא כג י]

לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא. והיינו וקול התור נשמע בארצנו, וכדמתרגמינן לשור תורא, ולהכי קרו ליה רידיא בשם שור החורש. [הריטב״א, יומא כא.]

רבי יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו. שעד ו׳ שעות אין אדם מחזיק עצמו במתענה, אבל מי שעברו עליו ו׳ שעות ולא אכל הרי הוא מחזיק עצמו כמתענה, ומכאן אמרו בתלמוד המערב אסור להתענות עד ו׳ שעות בשבת. ומגדולי המפרשים פי׳ שאם שהו לתפלת שמחה בשירים ובפיוטים כגון שבת וי״ט מותר וכן המנהג. [מאירי]

לאחר חצות ישלימו. ירושלמי (הל׳ יג) קודם חצות לא ישלימו עד כדון צפרא. אחר חצות ישלימו כבר עבר רובו של יום בקדושה. [רא״ש, פרק ג סימן ל]

הגהות וציונים

ח) גי׳ ר״ף ורא״ש ר׳ יהודה **אומר** (גליון) וכ״ה בכת״י: **ג)** [ס״א **ופריטא**] (גליון) כ״ה בכת״י ובדפו״ר, ועי׳ ב״ק קיז סוע״א ומהרש״א בח״א ובהג׳ יעב״ץ: **ד)** גי׳ רא״ש **רב ושמואל** (גליון) דאמרי תרווייהו לפי שא״א הלל **הגדול** אלא וכו׳, וכ״ה (הלל הגדול) בכת״י וראשונים וכ״ה נכון (דק״ס): **ה)** ברש״י שבע״י **ואין** גזעו מחליף אינו **קם** בתחיית המתים (ועי׳ ממ״נ דאפשר שר״ל אין לו זָכָר צדיק, שאינו מניח בן צדיק, ואינו קם בתחית המתים. וכפי׳ רשב״ם בב״ב): **ו)** ברש״י שבע״י נוסף **ואית דאמרי מז׳ שור** (ועי׳ מהרש״א בח״א): **ז)** נדצ״ל **שברקיע**, ועיין רש״י לעיל ט ע״ב ד״ה חשרת (באה״מ), וראה הנוסח בדיבור זה ודיבור הבא ברש״י שבע״י: **ח)** נראה דיש להוסיף אז קול התור **נשמע** (באה״מ): **ט)** [מד״ה ״קודם״ עד ד״ה ״שכן מצינו״ שייך לפי׳ המשנה לעיל יט ע״א] (גליון):

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) עיין תוס׳ בב״ב שם ד״ה מה ארז, ובע״ז יד. ד״ה פירי ועי׳ הגהות יעב״ץ, **ג)** ב״ב פ: (עי׳ לעיל כ. ובעיון יעקב על הע״י), **ד)** ר״ה כג. סוכה לז. ב״ב פ:, **ה)** עי׳ לעיל טו. וגירסת הרי״ף ״רננות״ ועי׳ רש״י שבת ל. ד״ה עשרים וארבע רננות, **ו)** [מוספתא פרק ג], **ז)** [לעיל כד. ב״מ פה:], **ח)** ע״ש ברא״ש סי׳ ו (ובק״נ שם) ובריטב״א, **ט)** תהלים קלו ב, **י)** שם פסוק כה, **יא)** ברכות ד. ט:, **יב)** דפרקין הי״א עי״ש, **יג)** עי׳ פסחים קיח., **יד)** עיין לעיל כ:, **טו)** תהלים קא ב, **טז)** עי׳ פי׳ הרגמ״ה בב״ב שם וצ״ע.

הגהות הב״ח

(ח) רש״י ד״ה נרך כו׳ כלומר מלוא המלא שירלו:

רבינו גרשום

מגביהו מן הקרקע שלא יקוץ סמוך לקרקע שיחליף גזעו: **ארז** עצמו אין גזעו מחליף שאר מיני ארזים מחליף **כמלא ברך המחרישה.** גומות של מחרישה: **כאן בעבודה** שהיא מפורדת דרכה ונכנסת בה מים טפח מהרה (אין שוה) מלמטה טפחים **ובשאינה עבודה** שהיא קשה עד שנכנס טפח מלמעלה עולה ג׳ טפחים מלמטה: **שני ריעים** ניסוך המים וניסוך היין קול **צינוריך** היינו שני ניסוכין: **שנענה מט׳ שעות ולמעלה** שהיה רגיל לאכול בט׳ שכן דרך אדם לאכול בשש ומלך שישן עד שלש שעות אוכל [בט׳] ולפי שלא אכל בט׳ אלא בעשר חשיב תענית: **קודם חצות שנינו** דאין משלימין ואין צריך לו להשלים: **דשכיחא ביה שכרות** ולא מצי מכווני לאחר אכילה:

הדרן עלך סדר תעניות

תורה אור השלם

א) אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וְתַאֲשׁוּר יַחְדָּו: [ישעיה מא, יט]

ב) תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ: [תהלים מב, ח]

ג) הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ: [שיר השירים ב, יב]

ד) הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בִּימָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בֵּיתוֹ: [מלכים א׳ כא, כט]

ואין[ז] גזעו מחליף. מס נפסק: אף צדיק. מין לו זכר, לדיק מין[ה] גזעו מחליף מינו בתחיית המתים: צדיק אינו עושה פירות. מין לו זכר לעתיד: בתולת השקמה. נטיעה שלא נקצצה מעולם: סדן. שכבר הזקין טרונ״ק בלע״ז, שנקנן וחוזר וממעבד, והוא מלשון סדנא דסנדלייה יתיב (פסחים דף כח.): שני טפחים. שכבר גזעו מחליף: מן הפקק. קשר התחתון: מיני ארזים. שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס וגו׳. ונליל להו תלת, ודלמא השנה (דף כג.) מפרש הוסיפו עליהם אלונים אלמונים אלמוגים: מעשה ברבי אליעזר. בן הורקנוס: י״ג תעניות. שהתענו והלכו עד שגמרו י״ג, כדתנן (לעיל דף יג:) עברו אלו ולא נענו כו׳: התחילו הצבור לצאת. מביח הכנסת: קברים תקנתם. בתמיה, אין לכם אלא לכו קברו עצמכם מפני הרעב: גשו. לעקו, כמו אם יגעה שור על בלילו (חוש ו) הלוך וגעו (שמואל ח ו): ויהיו הצבור פוסקין מתעניתם. לתנן (שם) עברו אלו ולא נענו ג״ל גוזרין עוד כו׳, אבל נענו שוב אין לריכין להתענות, והני מילי בגשמי, אבל יחיד שהיה מתענה על המולה ונתרפא או על לרה ועברה הרי מתענה ומשלים כדאמרן לעיל (דף י:[י]), כך שמעתי: כמלא ברך המחרישה. אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרישה: ברך. הוא הכלי שחורשין בו, ומבריכין אותו שמוך לקרקע כשחורשין בו, כלומר (ח) מילא התלם שילאו המים בתלם מחריתו שקורין קולטר״ם: בחרבה. קרקע יבישה טפח, כיון דחריבה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ולאי לוב גשמים ילדו: בעבודה. חרושה כגון שדה יר שנכנסים בה גשמים הרבה ג׳ טפחים, לאפי׳ בגשמים מועטין נכנסין בה בטפח או בטפחיים: אין לך בל טפח. כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח תהום עולה ומתגבר ג׳ טפחים, ואע״ג דסומכא דאורעא אלפא גרמידי בפרק החליל (סוכה דף נג:) אפ״ה רטיבותא מהניא: והתניא. תהום יולא לקראתו ג׳ טפחים: הא דקתני טפחים ותו לא בעבודה. דאע״ג דנכנסו טפח בקרקע פורתא הוא דנחית, ואהכי לא נפיק בה לקבליה אלא טפח טפחים אלא פורתא טפחיים: בשאינה עבודה. דכי נכנסו בה טפח טפי הוא דנחית, ונפיק תהום לקבליה ג׳ טפחים: אבע. לשון נחל נובע: קול שני ריעים. ניסוך המים וניסוך היין: תהום אל תהום קורא. הנץ החמה לא ישלימו. דאכתי לא חל עלייהו תענית כי נחתי גשמים: קודם חצות. דאחלת זמן מכילה היא, מחצות ואילך חל התענית כיון שלא סעדו בשעת סעודה: ועשו יו״ט. מתוך שמחה: הלל הגדול. [ט] הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו, ומפני שנאמר בו נותן לחם לכל בשר[ט] כדאמרינן בשילהי פסחים (דף קיח.): שכן מצינו בו. כלומר שאין לך חדש בעולם שאין תענית חל עליו מתשע שעות ואילך, אפי׳ בני מלכים שדרכן לאכול בט׳ שעות, שעד ג׳ שעות הן יושנים במטותיהן[י] ושוהין שם שעות ואוכלין, וכדאמרינן בפסחים (דף קז:) אפי׳ אגריפס המלך שרגיל לאכול עד בט׳ שעות ביום לא יאכל עד שתחשך, שאמר הרחית כי נכנע מחמת מפני, ומחמד לא חלה תעניתו עליו אלא מט׳ שעות ואילך ועד ט׳ שעות היה יכול לאכול, אלא שמא גמר בדעתו להתענות, אלא שמא אליהו אותו היום שנכנס בכרס נשות היזרעאלי ואמר ליה (מלכים א יט ה) הרלחת וגס ירשת וגו׳ ילקו הכלבים וגו׳ וכתיב (שם) וילוס שהתענה אותו היום: הבי גרסינן שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו גשמים קודם הנץ החמה: שבח צבור הוא. שעדיין לא קדמו ונענו: למה הדבר דומה וכו׳:

אין גזעו מחליף אף צדיק ח״ו אין גזעו מחליף לכך נאמר ארז אילו נאמר ארז ולא נאמר תמר הייתי אומר מה ארז אין עושה פירות[ט] אף צדיק ח״ו אין עושה פירות לכך נאמר תמר ונאמר ארז וארז גזעו מחליף והתניא [ג] א״הלוקח אילן מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח וקוצץ בסדן השקמה שני טפחים בבתולת השקמה שלשה טפחים בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה בדקלים ובארזים חופר למטה ומשריש לפי שאין גזעו מחליף הכא במאי עסקינן בשאר מיני ארזים כדרבה בר הונא דאמר רבה בר הונא [ג] עשרה מיני ארזים הן שנאמר [א] אתן במדבר ארז שיטה והדס וגו׳. ת״ר מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים באחרונה התחילו הצבור לצאת אמר להם תקנתם קברים לעלמכם געו כל העם בבכיה וירדו גשמים שוב מעשה בר׳ אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות[ד] ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים הוו מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו. ת״ר עד מתי יהו הגשמים יורדין והצבור פוסקין מתעניתם כמלא ברך המחרישה דברי רבי מאיר וחכמים אומרים[ט] [ב]בחרבה טפח בבינונית טפחיים בעבודה שלשה טפחים. תניא [ט] רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה טפחים והא תניא טפחיים לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה א״ר אלעזר כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך קול שני ריעים אני שומע שנאמר [ב] תהום אל תהום קורא לקול צנוריך וגו׳ אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא (תלתא) ופירסא[ה] שפוותיה וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה לתהומא עילאה א״ל חשור מימיך לתהומא תתאה א״ל אבע מימיך שנא׳ [ג] הנצנים נראו בארץ וגו׳: היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה כו׳: ת״ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר׳ מאיר ר׳ יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו רבי יוסי אומר קודם ט׳ שעות לא ישלימו לאחר ט׳ שעות ישלימו שכן מצינו באחאב מלך ישראל שהתענה מתשע שעות ולמעלה שנאמר [ד] הראית כי נכנע אחאב וגו׳ ר׳ יהודה נשיאה גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר הנץ החמה סבר לאשלומינהו א״ל רבי אמי קודם חצות ואחר חצות שנינו. שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה כסבורין העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם אמשול לכם [משל] למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו אמר להם תנו לו ואל אשמע קולו שוב שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם שמואל לא שבח של צבור הוא אלא אמשול לכם משל למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואחר כך תנו לו ולשמואל הקטן שבחו של צבור היכי דמי אמר [ו] משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא: מעשה וגזרו תענית בלוד כו׳: ונימא הלל מעיקרא אבי ורבא[ג] דאמרי תרווייהו לפי שאין אומרים הלל אלא

שנינו במשנה (לעיל יב:), שאם עברו שלש תעניות הראשונות של הציבור ועדיין לא נענו בירידת גשמים, בית דין גוזרים עליהם עד שלש עשרה תעניות. ומשמע מכך, שאם כן נענו וירדו גשמים, אינם מתענים יותר. הגמרא מביאה ברייתא המבארת כמה גשמים ירדו כדי שיפסיקו מלהתענות:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, שואל התנא, **עַד מָתַי** [-כמה] **יְהוּ הַגְּשָׁמִים יוֹרְדִין וְאֵז הַצִּבּוּר פּוֹסְקִין מִתַּעֲנִיתָם**, כלומר, ששוב אין גוזרים עליהם עוד תעניות. משיב התנא, **כְּמִלֵּא** - כשיעור עומק התלמים הנעשים בשדה על ידי **בֶּרֶךְ הַמַּחֲרִישָׁה** - כלי גדול הנמצא בתחתית המחרישה ועשוי כסכין שבו עושים את התלמים[ב]. ואם ירדו גשמים כשיעור עומק של תלמים אלו שזהו שלשה טפחים[בא] אין צריכים להתענות עוד, לפי שאז כבר ירדו רוב גשמים הנצרכים[בב], **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים**, אין השיעור שוה בכל השדות, אלא **בַּחֲרֵבָה** - קרקע שהיא יבישה ולא נחרשה, השיעור הוא שיכנסו המים בה בעומק **טֶפַח**, שבקרקע כזו אין המים נכנסים כל כך בעומק אלא אם כן ירדו לה רוב הגשמים הנצרכים. אבל **בְּקַרְקַע בֵּינוֹנִית** - שאינה יבישה כל כך, צריך שיכנסו בה מים בעומק של **טְפָחַיִם** [-שני טפחים]. **וּבַעֲבוּדָה** - קרקע חרושה, שאף בגשם מועט נכנסים בה מים עד טפחיים, צריך שיכנסו בה המים בעומק של **שְׁלֹשָׁה טְפָחִים** כדי שיוכלו להפסיק את תעניותיהם[בג].

הגמרא מקשה סתירה בין שתי ברייתות בענין מה שהתהום משקה את הארץ:

תַּנְיָא בברייתא, **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר, אֵין לְךָ טֶפַח** של מי גשמים היורד **מִלְּמַעְלָה** [-מן השמים], **שֶׁאֵין הַתְּהוֹם יוֹצֵא לְקִרְאָתוֹ** בשיעור **שְׁלֹשָׁה טְפָחִים**, כלומר, כשהגשמים יורדים ונכנסים לתוך הקרקע בעומק של טפח, התהום עולה כנגדם מלמטה ומשקה את הקרקע בשיעור של שלשה טפחים[בד].

מקשה הגמרא, **וְהָא תַּנְיָא** בברייתא אחרת, שהתהום משקה רק **טְפָחַיִם** [-שני טפחים] כנגד טפח של מי גשמים.

מתרצת הגמרא, **לֹא קַשְׁיָא, כָּאן** - בברייתא ששנינו בה שהתהום משקה שני טפחים, מדובר **בְּקַרְקַע עֲבוּדָה** - חרושה, שאף שנכנסו בה מי גשמים בעומק טפח, אין אלו אלא גשמים מועטים כדלעיל, ועל כן אין התהום עולה לקראתם אלא רק שני טפחים. **וְאִילּוּ כָּאן** - בברייתא של רבי שמעון בן אלעזר, מדובר **בְּקַרְקַע שֶׁאֵינָהּ עֲבוּדָה**, שבכדי שיכנסו בה מי גשמים כשיעור טפח צריך שירדו עליה גשמים מרובים, ועל כן התהום עולה לקראתו שלשה טפחים[בה].

★

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו מנסכים יין על גבי המזבח, עבור כל קרבן עולה וכל קרבן שלמים שהקריבו, כנאמר בתורה (במדבר טו ה-טז). בנוסף לכך, היו מנסכים בכל יום מחג הסוכות, מים על גבי המזבח, כמבואר בגמרא (לעיל ג:-ג.)[בו]. ניסוך היין והמים היה על ידי שני ספלים של כסף שהיו על גבי המזבח, המערבי היה מיועד עבור המים והמזרחי עבור היין, והיה מערה את המים והיין לתוך הספלים. הספלים היו מנוקבים בתחתיתם כמו חוטמים דקים, ודרך אותם נקבים היו היין והמים יורדים על גבי המזבח. ובמזבח היה נקב שדרכו היו המים והיין יורדים אל ה'שיתים' שהם נקבים עמוקים מאד[בז].

גדול מרבי אליעזר, והרי מדה זו היא חשובה מאד עד שאמרו עליה בראש השנה (שם) שהמעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו. ויש לומר, שמה שרבי אליעזר לא היה מעביר על מדותיו, לא היה ח"ו מפני שלא תיקן מדותיו, שהרי כל מדרגת כל התנאים היתה גדולה מאד עד שאין לנו בהם שום השגה, ובודאי תיקנו כל מה שהיה עליהם לתקן. אלא שרבי אליעזר סבר שראוי לו להתנהג במדת הקפדנות לכבודה של תורה, ורבי עקיבא סבר שראוי לו להתנהג במדת הוותרנות. ועל כן אמרו שלא היה האחד גדול מהשני, לפי שכל אחד מהם היה נוהג כפי סברתו, ואם היה סובר כסברת השני היה גם כן כופף את עצמו להתנהג כמותו. אלא שמכל מקום התקבלה תפילת רבי עקיבא יותר, לפי שכך גזרה חכמתו יתברך להתנהג עם בני אדם כפי מה שהם מתנהגים, וכמו שאמרו (שבת קנ:) 'כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים' וכו'. אור ישראל (פי' כח).

ביארנו ע"פ ראשית חכמה, ולפי זה מתבאר מה שאמרו כאן 'מעביר על מדותיו', כמו בשאר מקומות בש"ס. אך בבית אלהים (להמבי"ט, שער המשובה סוף פ"ד) ביאר, שמה שאמרו כאן שרבי עקיבא היה מעביר על מדותיו, היינו שהיה מתגבר על טבעו ומדותיו עבור קיום המצוות, לפי שטבעו ותאוותיו היו נוטים שלא לקיימן, מה שאין כן רבי אליעזר שמטבעו היה מוכן לקיום המצוות. ועל כן, אף שבקיום המצוות בפועל היו רבי עקיבא ורבי אליעזר שוים, מכל מקום הואיל ורבי עקיבא הצטער יותר עד שהגיע למדרגתו, התקבלו תפילותיו יותר. וכעין זה פירש בעץ יוסף (ד"ה מלמ"ה), שרבי עקיבא היה בן גרים (סנהדרין טו:) ומדותיו היו נמשכות אחר מדות אבותיו והוא היה מעביר עליהן ומשברן ועושה רק דברים טובים, אבל רבי אליעזר מדותיו הנולדות עמו היו טובות בעצם ולא היה צריך לעבור עליהן ולשברן, ועל כן זכה רבי עקיבא שעל ידי תפילתו העביר ה' לישראל על מדותיו וריחם עליהם. וראה באליה רבה (פי' נג אות טז) מה שהקשה על כך, ממה שאמרו ביבמות (סד.) בענין תפילות יצחק ורבקה על בנים, שתפילת צדיק בן צדיק מתקבלת יותר מתפילת צדיק בן רשע. ותירץ שיש לחלק בין תפילת הצדיק על עצמו [שבזה אין זכותו העצמית מועילה כל כך אלא זכות אבותיו לפי שזכותו העצמית נצרכת לו לעולם הבא], לבין תפילתו על הציבור [שבזה אדרבה מועילה יותר זכותו העצמית להגן על הציבור].

כ. ע"פ רש"י (ד"ה כמלא, שבת קכג: ד"ה ויחד).

כא. ע"פ מהר"ם (מהלות פי"ז מ"ח). ובבראשית רבה (יג יג) אמרו 'כמה גשמים יורדים ויהיה בה כדי רביעה, כמלוא כלי המחרישה של שלשה טפחים, דברי רבי מאיר'.

כב. ע"פ רש"י (ד"ה נחרבה), וקרבן נתנאל (לעיל פ"ב סי' ו אות י).

כג. ביארנו ע"פ רש"י (ד"ה נחרבה, ד"ה בעבודה). והמאירי (ד"ה בקור) ביאר, שקרקע חרבה היא קרקע שלא נעבדה כלל בשנה זו, ועבודה היא קרקע שנעבדה כל צרכה, ובינונית היא קרקע שנעבדה אך לא כל צרכה. והר"ן (על הרי"ף, ד"ה נחרבה, ד"ה בינונית) פירש, שחרבה היא קרקע שלא היתה עבודה מזמן רב. ובינונית, היא קרקע שהיתה עבודה מזמן קרוב אבל עכשיו אינה עבודה.

וקשה, שכאן שנינו שאם היו מתענים על צרתם ונענו באמצע ימי תעניותיהם הרי אלו מפסיקים. ואילו לעיל (י:) שנינו, שמי שהיה מתענה על הצרה ועברה או על החולה ונתרפא, הרי זה מתענה ומשלים [ויש בכלל זה, שאף אם קיבל עליו להתענות כמה ימים חייב להשלים את כל הימים שקיבל עליו. רא"ש (פ"ב סי' ו) ור"ן (על הרי"ף, לעיל י: ד"ה הרי)]. ויש לומר, שדין הפסקת התענית נאמר רק בציבור שהתענו, אבל יחיד שהתענה על צרתו משלים תעניותיו אף אם כבר נענה. רש"י (ד"ה ויהיו). וכך כתבו עוד כמה ראשונים, ונתנו כמה ביאורים לחילוק שביניהם. הרא"ש (שם) ביאר, שרק ציבור מפסיקים תעניתם מפני שצריכים להלל ולהודות על שנענו [כדלהלן] ואין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה (להלן טו.). הר"ן (שם) כתב, שרק ציבור מפסיקים מפני שלא רצו חכמים להטריח על הציבור יותר מכדי הצורך. המגיד משנה (תעניות פ"ב הט"ז, בפירוש השני) כתב, שציבור מפסיקים לפי שבשעת גזירת התענית לבם של הבית דין מתנה עליהם שאם יהיו נענים יוכלו להפסיק. אבל ביחיד אי אפשר לומר כן, לפי שאף אם כך היה בלבו בשעת קבלת התענית, מכל מקום הרי דברים שבלב אינם דברים. אך הראב"ד (תעניות שם, והו"ד בנר"ן ורי"ן שם) כתב, שאין חילוק בין יחיד לציבור, אלא שרק בתענית על הגשמים נאמר שמפסיקים באמצע, לפי שכיון שכבר ירדו כל צרכם שוב כבר אין להם צורך בגשמים בפעם הזאת, אבל בשאר צרות אין מפסיקים לפי שתמיד צריכים רחמים שלא תחזור הצרה.

רש"י (ד"ה ויהיו) ביאר, שהדין של הברייתא נאמר לענין ירדו גשמים בין פרק לפרק, כלומר, אחרי שהתענו הציבור שלש תעניות ראשונות, ועל כך נאמר שרק אם ירדו כשיעור המבואר כאן [שהם רוב גשמים הנצרכים] אין גוזרים עליהם תעניות נוספות, ואם לא ירדו כל כך גוזרים עליהם תעניות נוספות כפי הסדר המבואר במשנה (לעיל יג:). ונחלקו האחרונים, האם דין זה נאמר גם לענין ירדו גשמים ביום התענית עצמו. בקרבן נתנאל (על הרמב"ם, פ"ב סי' ו אות י) דייק מדברי הרא"ש (שם), שאם ירדו גשמים ביום התענית עצמו [קודם הנץ החמה, או קודם חצות, כפי שיטות התנאים במשנה (לעיל יט.)], אף אם ירדו רק גשמים מועטים, הרי אלו אוכלים ושותים ושמחים ואומרים הלל, לפי שמכך שירדו הגשמים בעצם יום התענית מוכח שנתקבלה תפילתם ועל כן בוטחים בבורא שעוד יוריד להם גשמים כפי כל הצורך. אך בקרן אורה (ד"ה עד) דייק מדברי רש"י כאן, שדברי הברייתא שנויים בין לענין ירדו גשמים בין פרק לפרק ובין לענין אם ירדו בעצם יום התענית.

כד. ואף שיש מרחק רב בין הארץ מלמעלה לתהום, שהרי התהום נמצא בעומק של אלף אמות מתחת לקרקע (סוכה נג:), מכל מקום מועילה הרטבת התהום מלמטה לשטח הקרקע שמלמעלה. רש"י (ד"ה מין).

כה. רש"י (ד"ה נחרבה). והקשה בגבורות ארי (ד"ה לפ), שהחשבון אינו מכוון, שהרי בסמוך אמרו ששיעור מים הנצרך להפסקת התעניות בשדה עבודה הוא שלשה טפחים ובשדה שאינה עבודה טפח, הרי שקרקע שאינה עבודה צורכת מים שלש פעמים יותר ממה שהעבודה צורכת, ואילו כאן מבואר שקרקע שאינה עבודה צורכת רק פעם ומחצה יותר ממה שאינה עבודה צורכת. ותירץ הרש"ש (ד"ה ל"ק), שמה שאמרה הגמרא כאן 'שאינה עבודה' הכוונה לקרקע בינונית דלעיל, וכמו שהתבאר שם שהיא צורכת פעם ומחצה יותר ממה שהעבודה צורכת [שהרי בעבודה השיעור הוא שלשה טפחים, ובבינונית השיעור הוא שני טפחים].

כו. ובגמרא שם התבאר אם ניסוך המים נלמד מפסוקים, או שהוא הלכה המסורה למשה מסיני.

כז. משנה בסוכה (מח.-מח:), ורש"י (שם ע"ב ד"ה כמין).

ואין[ד] גזעו מחליף. מס נפסק: אף צדיק. מין לו זכר, לדיק מין[ה] גזעו מחליף מינו בתחיית המתים: צדיק אינו עושה פירות. מין לו שכר לעתיד: בתולת השקמה. נטיעה שלא נקצנה מעולם: סדן. שכבר הזקין טרונ"ק בלע"ז, שנקנן וחוזר וממעבה, והוא מלשון סדנא בסלניה יתיב (פסחים דף כח.): שני טפחים. שכבר גזעו מחליף: מן הפקק. קשר התחתון: מיני ארזים. שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדם וגו'. ונליל להו תלת, ודלתם השנה (דף כג.) מפרש הוסיפו עליהם אלונים אלמונים אלמוגים: מעשה ברבי אליעזר. בן הורקנוס: י"ג תעניות. שהתענו והלכו עד שגמרו י"ג, כדתנן (לעיל דף יג:) עברו אלו ולא נענו כו': התחילו הצבור לצאת. מבית הכנסת: קברים תקנתם. בתמיה, אין לכם אלא לכו קברו עצמכם מפני הרעב: גשו. לעקו, כמו אם יגעה שור על בליו (חוש ו) הלוך וגעו (שמואל ב ו): ויהיו הצבור פוסקין מתעניתם. דתנן (שם) עברו אלו ולא נענו ג"ל גוזרין עוד כו', אבל נענו שוב אין לריכין להתענות, והני מילי בגבול, אבל יחיד שהיה מתענה על המולה ונתרפא או על לרה ועברה הרי מתענה ומשלים כדאמרן לעיל (דף י:[ו]), כך שמעתי: כמלא ברך המחרישה. אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרישה: ברך. הוא הכלי שחורשין בו, ומבריכין אותו שמוך לקרקע כשחורשין בו, כלומר (ח) מילא התלם שילאו המים בתלם מחריתו שקורין קולטר"ש: בחרבה. קרקע יבישה טפח, כיון דחריבה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ולאי לוב גשמים ילדו: בעבודה. חרושה כגון שדה ניר שנכנסים בה גשמים הרבה ג' טפחים, לאפי' בגשמים מועטין נכנסין בה בטפח או בטפחיים: אין לך בל טפח. כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח תהום עולה ומתגבר ג' טפחים, ואע"ג דסומכא דארעא מלפא גרמידי בפרק החליל (סוכה דף נג:) אפ"ה לטיבותא מהניא: והתניא. תהום יולא לקראתו ג' טפחים: הא דקתני טפחים ותו לא בעבודה. דאע"ג דנכנסו טפח בקרקע פורתא הוא דנחית, ואהכי לא נפיק בהו לקבליה אלא טפחים אלא פורתא טפחיים: בשאינה עבודה. דכי נכנסו בה טפח טפי הוא דנחית, ונפיק תהום לקבליה ג' טפחים: אבע. לשון נחל נובע: קול שני ריעים. ניסוך המים וניסוך היין: תהום אל תהום קורא. מים עליונים ומים תחתונים: צנוריך. מותן שני ספלים: האי רידיא. מלאך הממונה על הגשמים כך שמו[ז]: דמי לעיגלא. ול"ג תלתא: בין תהומא עילאה לתתאה. בין הרקיע למוקיינוס היכא דנסקי מרעא ורקיע: תהומא עלאה. מים העליונים: חשור מימיך. נרקיע[ח]: אבע מימיך. למטה בקרקע: הנצנים נראו בארץ. כלומר כשמנסכין מים בחג שהניסוכין נרמו בתרן, שאין בתין חלא משנה לחבירתה כגון זה שאינו יולא חלא משנה לשנה, ועת הזמיר הגיע זמירות החג, אז קול התור[ט] מלאך דומה לשור, תרגום שור תור, שבשעה שמנסכין מים בחג הוא אומר כן. לשון אחר כשמעטו, הנניס נרמו והזמיר הגיע בשעה שקול התור נשמע: [י] קודם הגיע החמה לא ישלימו. לאכתי לא אתי לעילוי תענית כי נחתי גשמים: קודם חצות. לאחות זמן אכילה היא, מחצות ואילך אל התענית כיון שלא סעדו בשעת סעודה: ועשו יו"ט. מתוך שמחה: הלל הגדול. [יא]הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו, ומפני שנאמר בו נותן לחם לכל בשר[יב] כלאחרינן בשילהי פסחים (דף קיח.): שכן מצינו בו'. כלומר שאין לך אדם בעולם שאין תענית אל עליו מתשע שעות ואילך, אפי' בני מלכים שדרכן לאכול בט' שעות, שעד ג' שעות הן יושבים בסעודתיהן[יג] ושוהין שם שעות ואוכלין, וכאלאחרינן בפסחים (דף קז:) אפי' אגריפס המלך שרגיל לאכול בט' שעות ביום לא יאכל עד שאחשך, שנאמר הרחית כי נכנע אחאב מפני, ואחאב לא אכל עד שעות ומילך, אע"ג דאכל בט' שעות היה יכול לאכול, אלא גמר בדעתו להתענות, אלא שבא אליהו ואמר לו אותו היום שנכנס בכרס נבות היזרעאלי ואמר ליה (מלכים א כא) הקם אכל ולתה ולוש ולקו הכלבים וגו' וכאחיב (שם) וילוש שהתענה אותו היום: הבי גרסינן שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו גשמים קודם הנץ החמה: שבח צבור הוא. שעדיין לא קראו וגענו: למה הדבר דומה וכו':

אין גזעו מחליף אף צדיק ח"ו אין גזעו מחליף לכך נאמר ארז אילו נאמר ארז ולא נאמר תמר הייתי אומר מה ארז אין עושה פירות[ט] אף צדיק ח"ו אין עושה פירות לכך נאמר תמר ונאמר ארז וארז גזעו מחליף והתניא[יג] הלוקח אילן מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח וקוצץ בסדן השקמה שני טפחים בבתולת השקמה שלשה טפחים בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה בדקלים ובארזים חופר למטה ומשריש לפי שאין גזעו מחליף הכא במאי עסקינן בשאר מיני ארזים כדרבה בר הונא דאמר רבה בר הונא[יד] עשרה מיני ארזים הן שנאמר[טו] אתן במדבר ארז שיטה והדם וגו'. ת"ר מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים באחרונה התחילו הצבור לצאת אמר להם תקנתם קברים לעצמכם געו כל העם בבכיה וירדו גשמים שוב מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות[טז] ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים הוו מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו. ת"ר עד מתי יהו הגשמים יורדין והצבור פוסקין מתעניתם כמלא ברך המחרישה דברי רבי מאיר וחכמים אומרים[יז] בחרבה טפח בבינונית טפחיים בעבודה שלשה טפחים. תניא[יח] רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה טפחים והא תניא טפחיים לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה א"ר אלעזר כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך קול שני ריעים אני שומע שנאמר[יט] תהום אל תהום קורא לקול צנוריך וגו' אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא (תלתא) ופירסא[כ] שפוותיה וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה לתהומא עילאה א"ל חשור מימיך לתהומא תתאה א"ל אבע מימיך שנא'[כא] הנצנים נראו בארץ וגו': היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה כו': ת"ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו רבי יוסי אומר קודם ט' שעות לא ישלימו לאחר ט' שעות ישלימו שכן מצינו באחאב מלך ישראל שהתענה מתשע שעות ולמעלה שנאמר[כב] הראית כי נכנע אחאב וגו' ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר הנץ החמה סבר לאשלומינהו א"ל רבי אמי קודם חצות ואחר חצות שנינו. שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה כסבורין העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם אמשול לכם [משל] למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו אמר להם תנו לו ואל אשמע קולו שוב שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם שמואל לא שבח של צבור הוא אלא אמשול לכם משל למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואחר כך תנו לו ולשמואל הקטן שבחו של צבור היכי דמי אמר[כג] משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא: מעשה וגזרו תענית בלוד כו': ונימא הלל מעיקרא אבי ורבא[כד] דאמרי תרוייהו לפי שאין אומרים הלל אלא

עין משפט נר מצוה

לב א מיי' פכ"ג מהל' מכירה הלכה טו סמג עשין מב טוש"ע ח"מ סימן ריו סעיף יד:

לג ב מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יט טוש"ע ח"מ סימן תקעה סעיף יג:

משנת ראשונים

גזעו כל העם בבכיה וירדו גשמים. יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפלתו אלא בעבור תוקף תחנונים ודמעת עיניו אשר תמיד בוכה ומתחנן, אע"פ שאין בידו זכות ומעשים טובים מקבל הקב"ה תפלתו ועושה חפצו. [ספר חסידים סימן קל]

והא תניא טפחיים. אע"פ שאנו רואין כשהגשמים יורדין נהרות מתברכין עיקר רבויין ממקורן הוא כדאמרי' בפ' סדר תעניות (דף כה:) אין לך כל טפח וטפח יורד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים ונמצא שלעולם זוחלין רבין על הנוטפין דהא לטפח של גשמים איכא טפחיים דמעין. [ר"ן, שבת דף כט: מדה"ר]

קול שני ריעים אני שומע. כתב החכם רבי עזרא ז"ל צריך אתה להבין מי הם שני ריעים האלו, וקבלנו כי שני מלאכים היו עומדים שם בשעת ניסוך המים והיין, וכבר ידעת מפני מה היה מים ויין, והיו ממונים מלאכים אלו למתק הפירות וליתן בהם טעם. [ריקאנטי, ויקרא כג י]

לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא. והיינו וקול התור נשמע בארצנו, וכדמתרגמינן לשור תורא, ולהכי קרו ליה רידיא בשם שור החורש. [הריטב"א, יומא כא.]

רבי יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו. שעד ו' שעות אין אדם מחזיק עצמו במתענה, אבל מי שעברו עליו ו' שעות ולא אכל הרי הוא מחזיק עצמו כמתענה, ומכאן אמרו בתלמוד המערב אסור להתענות עד ו' שעות בשבת. ומגדולי המפרשים פי' שאם שהו לתפלת שמחה בשירים ובפיוטים כגון שבת וי"ט מותר וכן המנהג. [מאירי]

לאחר חצות ישלימו. ירושלמי (הל' יג) קודם חצות לא ישלימו עד כדון צפרא. אחר חצות ישלימו כבר עבר רובו של יום בקדושה. [רא"ש, פרק ג סימן ל]

הגהות וציונים

(ד) גי' ריי"ף ורא"ש ר' יהודה אומר (גליון וכ"ה בכת"י: ה) [ס"א ופריטא] (גליון) כ"ה בכת"י ובדפו"ר, ועי' ב"ק קיז סוע"א ומהרש"א בח"א ובהג' יעב"ץ: ו) גי' רא"ש רב ושמואל (גליון) דאמרי תרוייהו לפי שא"א הלל הגדול אלא וכו', וכ"ה (הלל הגדול) בכת"י וראשונים וכ"ה נכון (דק"ס): ז) צ"ל אין (גליון): ח) ברש"י שבע"י ואין גזעו מחליף אינו קם בתחיית המתים (ועי' ממ"נ דאפשר שר"ל אין לו זָכָר צדיק, שאינו מניח בן צדיק, ואינו קם בתחית המתים. וכפי' רשב"ם בב"ב): ט) ברש"י שבע"י נוסף מזל שור (ועי' מהרש"א בח"א): י) נדצ"ל שברקיע, ועיין רש"י לעיל ט ע"ב ד"ה חשרת (באה"מ), וראה הנוסח בדיבור זה ודיבור הבא ברש"י שבע"י: יא) נראה דיש להוסיף אז קול התור נשמע (באה"מ): יב) [מד"ה "קודם" עד ד"ה "שכן מצינו" שייך לפי' המשנה לעיל יט ע"א] (גליון):

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) עיין תוס' בב"ב שם ד"ה מה ארז, ובע"ז יד. ד"ה פירי ועי' הגהות יעב"ץ, ג) ב"ב פ: (עי' לעיל כ. ובעיון יעקב על הע"י), ג) ר"ה כג. סוכה לז. ב"ב פ:, ד) עי' לעיל טו. וגירסת הרי"ף "רננות" ועי' רש"י שבת ל. ד"ה עשרים וארבע רננות, ה) [מוספתא פרק ג], ו) [לעיל כד. ב"מ פה:], ז) ע"ש ברא"ש סי' ו (ובק"נ שם) ובריטב"א, ח) תהלים קלו ב, ט) שם פסוק כה, י) ברכות ד. ט:, כ) דפרקין הי"א עי"ש, ל) עי' פסחים קיח., מ) עיין לעיל כ:, נ) תהלים קא ב, ס) עי' פי' הרגמ"ה בב"ב שם וצ"ע.

הגהות הב"ח

(ס) רש"י ד"ה נרך כו' כלומר מלוא המלס שילאו:

רבינו גרשום

מגביהו מן הקרקע שלא יקוץ סמוך לקרקע שיחליף גזעו: ארז עצמו אין גזעו מחליף שאר מיני ארזים גזעו מחליף[ס]: כמלא ברך המחרישה. גומות של מחרישה: כאן בעבודה שהיא מפורדת דרכה ונכנסת בה מים טפח מהרה (אין שוה) מלמטה טפחים ובשאינה עבודה שהיא קשה עד שנכנס טפח מלמעלה עולה ג' טפחים מלמטה: שני ריעים ניסוך המים וניסוך היין קול צינוריך היינו שני ניסוכין: שנענה מט' שעות ולמעלה שהיה רגיל לאכול בט' שכן דרך אדם לאכול בשש ושלך שישן עד שלש שעות אוכל [בט'] ולפי שלא אכל בט' אלא בעשר חשיב תענית: קודם חצות שנינו דאין משלימין ואין צריך לו להשלים: דשכיחא ביה שכרות ולא מצי מכווני לאחר אכילה:

הדרן עלך סדר תעניות

תורה אור השלם

א) אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וְתַאֲשׁוּר יַחְדָּו: [ישעיה מא, יט]

ב) תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ: [תהלים מב, ח]

ג) הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ: [שיר השירים ב, יב]

ד) הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בִּימָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בֵּיתוֹ: [מלכים א' כא, כט]

הגמרא מביאה שתי מימרות בענין הקשר שבין ניסוך המים והיין בסוכות להשקאת הארץ:

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מְשַׁמְּנִין אֶת הַמַּיִם בְּחַג הסוכות[כח] על גבי המזבח, **תְּהוֹם אוֹמֵר לַחֲבֵירוֹ** - המים העליונים שבשמים והמים התחתונים שבתהום אומרים זה לזה, **אַבַּע** - הוצא את נביעת **מֵימֶיךָ**[כט] אל העולם, לפי שקוֹל **שְׁנֵי רֵיעִים** [-חבירים], שהם ניסוך היין שבכל יום, וניסוך המים שניתוסף בסוכות [כדי שיתברכו גשמי השנה, כמבואר בראש השנה (טז.)][ל], **אֲנִי שׁוֹמֵעַ, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים מב ח) **'תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ' וגו'**, ו'צינוריך' היינו שני הספלים שמנסכים בהם את המים והיין על המזבח בחג הסוכות[לא].

המאמר השני:

אָמַר רַבָּה, לְדִידִי חֲזִי לִי - אני ראיתי, **הַאי** - את אותו מלאך ששמו **'רִידְיָא'**, והוא ממונה על השקאת הארץ בין מן המים שבשמים מלמעלה ובין מן המים שבתהום שמתחת[לב], **וְדָמֵי לְעֵיגְלָא (תִּלְתָּא**[לג]**)** מלאך זה דומה לעגל [ועל כן נקרא 'רידיא' שפירושו שור החורש[לד]], **וּפִירְסָא שְׁפְוָותֵיהּ** - ושפתותיו פרושות[לה], **וְקַיְימָא בֵּין תְּהוֹמָא תַּתָּאָה לְתְהוֹמָא עִילָּאָה** - ועומד בין התהום התחתון לתהום העליון [-הרקיע], כלומר בין ים אוקיינוס לרקיע במקום שנושקים הארץ והרקיע[לו], **וּלְתְהוֹמָא עִילָּאָה אָמַר לֵיהּ** - ולתהום העליון אומר המלאך ששמו רידיא, **חֲשׁוֹר** [-שפון[לז]] **מֵימֶיךָ** לארץ, **וּלְתְהוֹמָא תַּתָּאָה** [-ולתהום התחתון] **אָמַר לֵיהּ** המלאך, **אַבַּע** [-תנביע] **מֵימֶיךָ** למעלה אל הארץ, **שֶׁנֶּאֱמַר** (סיה"ס ג יג) **'הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ** וגו' **עֵת הַזָּמִיר** הִגִּיעַ **וְקוֹל** הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ', ודורשים את הפסוק כך, 'הנצנים נראו בארץ' - כשמנסכים את המים בחג והנסכים נראו בארץ, וזה רק פעם אחת בשנה כמו שהניצנים [-הפרחים] נראים באילנות רק פעם אחת בשנה, וגם 'עת הזמיר הגיע' - הגיע העת להגיד את הזמירות של חג הסוכות, כלומר, השירות הנאמרות על ניסוכי היין והמים, באותה שעה 'וקול התור נשמע בארצנו' - נשמע בארצנו קול המלאך רידיא הנראה כשור[לח], שאומר לתהומות להשפיע מימיהם לארץ[לט].

★

שנינו במשנה, **הָיוּ מִתְעַנִּין וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים קוֹדֶם הָנֵץ הַחַמָּה כו'** לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו. רבי אליעזר אומר, קודם חצות לא ישלימו, לאחר חצות ישלימו.

הגמרא מביאה ברייתא שבה נחלקו תנאים אחרים בענין זה:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָיוּ מִתְעַנִּין** - על הגשמים, **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** בעצם יום התענית, אם ירדו **קוֹדֶם הָנֵץ הַחַמָּה, לֹא יַשְׁלִימוּ** את תעניתם, לפי שכשירדו גשמים עדיין לא חלה עליהם התענית[מ]. אבל אם ירדו הגשמים רק **לְאַחַר הָנֵץ הַחַמָּה, יַשְׁלִימוּ**, לפי שכבר חלה עליהם התענית, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה** חולק **ואוֹמֵר**, שאם ירדו **קוֹדֶם חֲצוֹת** היום, **לֹא יַשְׁלִימוּ**, ואם ירדו **לְאַחַר חֲצוֹת, יַשְׁלִימוּ**, לפי שהתענית אינה חלה אלא בחצות היום שאז כבר עבר זמן האכילה [שהיא בשעה ששית (פסחים יג:)] ועדיין לא אכלו[מא].

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אם ירדו גשמים **קוֹדֶם תֵּשַׁע שָׁעוֹת, לֹא יַשְׁלִימוּ**, ואם ירדו **לְאַחַר תֵּשַׁע שָׁעוֹת, יַשְׁלִימוּ**, לפי שזמן אכילת בני מלכים הוא עד תשע שעות, [שדרכם לישון במיטותיהם עד שלש שעות (נדרים ט:), ואחרי שקמים שוהים עוד שש שעות עד שאוכלים[מב]], ונמצא שאחרי שעברה השעה התשיעית אין שום אדם בעולם שלא חלה עליו התענית ועל כן ישלימו אותה. ויש ראיה שגם תענית שהיא רק מתשע שעות ואילך נחשבת תענית, **שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל**[מג] כשהוכיחו אליהו על רציחת נבות היזרעלי ולקיחת כרמו, **שֶׁהִתְעַנָּה** רק **מִתֵּשַׁע שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה**, שכך קיבלו חכמים[מד] שבשעה

כח. אף שבתורה נקראו גם פסח ושבועות בשם 'חג' (ויקרא כג ו, דברים טז י), מכל מקום ייחדו חכמים את השם 'חג' לחג הסוכות. משום שפשטות לשון 'חג' הוא לשמחה מחול וריקוד [כמו 'בקול רינה ותודה המון חוגג' (תהלים מב ה)], והואיל ובסוכות היתה שמחה יתירה של בית השואבה, לפיכך ראוי הוא ביותר להיקרא בשם 'חג'. תוספות יום טוב (ר"ה פ"ח מ"ג).

כט. 'אבע' הוא מלשון 'נחל נובע' (משלי יח ד). רש"י (ד"ה אבע).

ל. מהרש"א (מ"ח ד"ה כשמנסכין).

לא. ומה שאמר 'קול שני ריעים', היינו משום קול השירה שהיו הלויים אומרים בשעת ניסוך היין [כמבואר בערכין (יא.)], וקול השירה והשמחה שהיה בעת ניסוך המים בסוכות [כמבואר בסוכה (נא.-נא:)]. מהרש"א (שם).

לב. רש"י (יומא כא. ד"ה ו"ח). וכתב בבן יהוידע (ד"ה דמיח), שאין לפרש כפשוטו שהוא ממונה ממש על כך, שהרי המפתח של הגשמים לא נמסר לשליח [כדלעיל (ג.)], אך הכוונה שהוא ממונה לומר לתהום העליון והתחתון שישפיעו מימיהם לארץ.

לג. רש"י (ד"ה דמי) מחק תיבה זו. אך רבינו חננאל (ד"ה דמר) גרסה, ופירש שהכוונה לעגל בן שלש שנים.

לד. שכן את הפסוק (דברים כג י) 'לא תחרוש בשור ובחמור יחדו', מתרגם אונקלוס 'לא תרדי בתורא ובחמורא כחדא'. רש"י (יומא שם).

והטעם שמלאך זה דומה לעגל, לפי שהמטר חורש את הארץ כמו שהשור חורש. יעב"ץ (ד"ה הא).

לה. בדפוס ישן ובעין יעקב גרסו 'פריטא שפוותיה', וביאר ביעב"ץ (ד"ה הא), שהוא משחק ונראה כמי ששפתותיו סדוקות [עיין בבא קמא (קיז.)]. ושחוקו הוא מחמת בשורתו הטובה על המטר. ובבן יהוידע (ד"ה דמיח) ביאר, ששפתותיו סדוקות להורות על הדברים שהוא אומר לעליונים ולתחתונים שהם הפוכים, שלעליונים הוא אומר להוריד מימיהם ולתחתונים הוא אומר להעלות מימיהם, כדלהלן.

לו. רש"י (ד"ה ניין). ענין 'נשיקת' הארץ והרקיע, מובא בגמרא (ב"ב עד.). ובפרקי דרבי אליעזר (פ"ג) נאמר 'קורקוסי [-ווי העמודים של] השמים, במימי אוקיינוס הם אחוזים, שמימי אוקיינוס בין קצות הארץ לבין קצות השמים על מימי אוקיינוס הם פרושים'. ועל פי זה יתכן, שרש"י כאן התכוין לאותו מקום בו מתחברים אותם 'ווי העמודים' של השמים לים אוקיינוס. אולם, ראה מה שהקשה בבן יהוידע (ב"ב עד. ד"ה היכא) על דברי הרשב"ם שם, שאין מקום בעולם שבו נושקים הרקיע והארץ יחד, לפי שהארץ היא כמו כדור ועומדת בתוך החלל ורחוקה מן הרקיע מרחק עצום מכל הצדדים שלה. והרמב"ן (בראשית פ"ו ו) כתב בענין מה ששם ה' את הרקיע בין המים העליונים למים התחתונים, 'ואל תְּקַוֶּה ממני שאכתוב ממנו דבר, שהענין הוא מסתרי תורה וכו', והפירוש אסור ליודעיו וכל שכן אלינו'.

לז. רש"י שבעין יעקב (ד"ה לעילמה).

לח. שכן 'תור' הוא שור, שהרי תרגומו של 'שור' הוא 'תור' (ויקרא כב כז). רש"י (ד"ה הנצנים).

לט. רש"י (ד"ה הנצנים, בפירוש הראשון). ובפירוש השני ביאר רש"י את דרשת הגמרא כך, אימתי נראים הניצנים [-הפרחים] בארץ בזמנם, וגם הזמיר [-הקציר] מגיע בעתו, בשעה שקול התור, שהוא המלאך רידיא, נשמע בארצנו לצוות לתהומות להשקות את הארץ. ע"פ מנחם משיב נפש (נרש"י שם).

מ. רש"י (ד"ה קודם הנץ). והקשו, שהלא התענית חלה כבר בעלות השחר (לעיל יב.). וביאר מהר"י אבוהב (הו"ד נמקרי לב מו"ח סי' קו), שהואיל ורוב האנשים אינם קמים ממיטותיהם עד הנץ החמה, הרי זה כאילו לא חלה התענית עד אותה שעה. והחקרי לב (שם) כתב שאינו נראה כן מדברי רש"י, ועל כן חידש, שאף שלכתחילה חייבים להתענות משעת עלות השחר, מכל מקום בדיעבד מי שאכל ביום התענית לפני הנץ החמה יצא ידי חובתו, לפי שבדיעבד מחשיבים את הזמן שעד הנץ החמה ללילה, ועל כן אם ירדו גשמים לפני הנץ החמה הרי זה כאילו ירדו לפני שחלה התענית. וביד דוד (נרש"י) ביאר, שלא חלה התענית מפני שמתחילה, בשעת קבלת התענית, היתה דעתם שאם ירדו גשמים קודם הנץ החמה לא תחול התענית.

מא. רש"י (ד"ה קודם חצות). והקשה בגבורות ארי (ד"ה קודם), שאדרבה מסקנת הגמרא בפסחים (שם) היא ששעה הרביעית היא זמן הסעודה לרוב בני האדם. ותירץ, שמבואר שם, ששעה שישית היא זמן סעודה לתלמידי חכמים, ונמצא שעד חצות לא חלה התענית על תלמידי החכמים ועל כן לא ישלימו אם ירדו גשמים קודם לכן, אף שעל רוב האנשים כבר חלה התענית משעה רביעית. ואין לתמוה על כך, שהרי להלן מצינו חידוש גדול יותר מכך, שלשיטת רבי יוסי אף אם ירדו גשמים קודם שעה תשיעית לא ישלימו לפי שעדיין לא חלה התענית על בני המלכים, אף שכבר חלה התענית על רוב האנשים.

ביארנו על פי רש"י (שם). אך בירושלמי (פ"ג ה"ו) ביארו שהטעם שלאחר חצות ישלימו, הוא מפני שאז כבר עבר רוב היום בקדושה.

כתב הריטב"א (ד"ה היו), שאף באופן שצריכים להשלים תעניתם כדי לקיים את נדרם, מכל מקום שוב אין אומרים 'עננו' בתפילתם, שהרי כבר נענו. ומכל מקום, אם רצה יכול להתוודות בתפילתו אפילו כתפילת יום הכפורים.

מב. וכן אמרו בפסחים (קז:), שאגריפס המלך היה אוכל בשעה תשיעית. רש"י (ד"ה שכן).

מג. אחאב בן עמרי היה מלך ישראל, ועשה הרע בעיני ה' (מלכים א' טז כט-ל). באחד מימי מלכותו, חשקה נפשו של אחאב בכרמו של נבות היזרעלי שהיתה סמוכה לארמונו. אך נבות לא הסכים למכור למלך את כרמו לפי שזאת היתה לו נחלת אבותיו. אז העליל אחאב, על פי עצת איזבל אשתו, על נבות היזרעלי והעמיד עליו עדים שקילל את המלך ועל ידי עלילה זו נהרג נבות וירש אחאב את הכרם [בסנהדרין (מח:) נחלקו תנאים, אם ירש אותו מפני שנכסי הרוגי מלכות נמסרים למלך, או מפני שהיה קרובו]. אחר כך בא אליהו הנביא אל אחאב ואמר לו על פי ה', שבגלל מעשהו הרע ילקקו הכלבים את דמו ויבואו עליו עוד דברים רעים. כשמוע אחאב את דברי אליהו, קרע את בגדיו ושם שק על בשרו וצם. ה' קיבל את תעניתו של אחאב, ובישר לו על ידי אליהו שלא יביא עליו הרעה בימיו רק בימי בנו (מלכים א' כא).

מד. רבינו חננאל (ד"ה קנלה).

ואין[ד] גזעו מחליף. מס נפסק: אף צדיק. מין לו זכר, לדיק מין[ה] גזעו מחליף אינו בתחיית המתים: צדיק אינו עושה פירות. מין לו זכר לעתיד: בתולת השקמה. נטיעה שלא נקצנה מעולם: סדן. שכבר הזקין טרונ"ק בלע"ז, שנקנן וחזר וממעדה, והוא מלשון סדנא בסלניה יתיב (פסחים דף כח.): שני טפחים. שכבר גזעו מחליף: מן הפקק. קשר התחתון: מיני ארזים. שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס וגו'. ונליל להו תלת, ודלתם השנה (דף כג.) מפרש הוסיפו עליהם אלונים אלמונים אלמוגים: מעשה ברבי אליעזר. בן הורקנוס: י"ג תעניות. שהתענו והלכו עד שגמרו י"ג, כדתנן (לעיל דף יג:) עברו אלו ולא נענו כו': התחילו הצבור לצאת. מבית הכנסת: קברים תקנתם. בתמיה, אין לכם אלא לכו קברו עצמכם מפני הרעב: גשו. לעקו, כמו אם יגעה שור על בליו (חיוב ו) הלוך וגעו (שמואל ה ו): ויהיו הצבור פוסקין מתעניתם. דתנן (שם) עברו אלו ולא נענו ג"ל גוזרין עוד כו', אבל נענו שוב אין לריכין להתענות, והני מילי בגדול, אבל יחיד שהיה מתענה על המולה ונתרפא או על לרה ועברה הרי מתענה ומשלים כדאמרן לעיל (דף י:[ו]), כך שמעתי: כמלא ברך המחרישה. אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרישה: ברך. הוא הכלי שחורשין בו, ומבריכין אותו שמוך לקרקע כשחורשין בו, כלומר (ח) מילא התלם שירלו המים בתלם מחריתו שקורין קולטר"ש: בחרבה. קרקע יבישה טפח, כיון דחריבה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ולאי לוב גשמים ילדו: בעבודה. חרושה כגון שדה ניר שנכנסים בה גשמים הרבה ג' טפחים, לאפי' בגשמים מועטין נכנסין בה בטפח או בטפחיים: אין לך בל טפח. כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח תהום עולה ומתגבר ג' טפחים, ואע"ג דסומכא דמרעא אלפא גרמידי בפרק החליל (סוכה דף נג:) אפ"ה לטיבותא מהניא: והתניא. תהום יולא לקראתו ג' טפחים: הא דקתני טפחים ותו לא בעבודה. דאע"ג דנכנסו טפח בקרקע פורתא הוא דנחית, ואהכי לא נפיק בה לקבליה אלא טפחים אלא

פורתא

אין גזעו מחליף אף צדיק ח"ו אין גזעו מחליף לכך נאמר ארז אילו נאמר ארז ולא נאמר תמר הייתי אומר מה ארז אין עושה פירות[ט] אף צדיק ח"ו אין עושה פירות לכך נאמר תמר ונאמר ארז וארז גזעו מחליף והתניא[ז] א הלוקח אילן מחבירו לקוץ מגביהו מן הקרקע טפח וקוצץ בסדן השקמה שני טפחים בבתולת השקמה שלשה טפחים בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה בדקלים ובארזים חופר למטה ומשריש לפי שאין גזעו מחליף הכא במאי עסקינן בשאר מיני ארזים כדרבה בר הונא דאמר רבה בר הונא[ג] עשרה מיני ארזים הן שנאמר[א] אתן במדבר ארז שיטה והדס וגו'. ת"ר מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים באחרונה התחילו הצבור לצאת אמר להם תקנתם קברים לעלמכם געו כל העם בבכיה וירדו גשמים שוב מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות[ז] ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך רחם עלינו וירדו גשמים הוו מרנני רבנן יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו. ת"ר עד מתי יהו הגשמים יורדין והצבור פוסקין מתעניתם כמלא ברך המחרישה דברי רבי מאיר וחכמים אומרים[ח] בחרבה טפח בבינונית טפחים בעבודה שלשה טפחים. תניא[ט] רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יולא לקראתו שלשה טפחים והא תניא טפחים לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה א"ר אלעזר כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך קול שני ריעים אני שומע שנאמר[ב] תהום אל תהום קורא לקול צנוריך וגו' אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא (תלתא) ופירסא[ג] שפוותיה וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה לתהומא עילאה א"ל חשור מימיך לתהומא תתאה א"ל אבע מימיך שנא'[ג] הנצנים נראו בארץ וגו': היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה כו': ת"ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו רבי יוסי אומר קודם ט' שעות לא ישלימו לאחר ט' שעות ישלימו שכן מצינו באחאב מלך ישראל שהתענה מתשע שעות ולמעלה שנאמר[ד] הראית כי נכנע אחאב וגו' ר' יהודה נשיאה גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר הנץ החמה סבר לאשלומינהו א"ל רבי אמי קודם חצות ואחר חצות שנינו. שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה כסבורין העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם אמשול לכם [משל] למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו אמר להם תנו לו ואל אשמע קולו שוב שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא אמר להם שמואל לא שבח של צבור הוא אלא אמשול לכם משל למה הדבר דומה לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואחר כך תנו לו ולשמואל הקטן שבחו של צבור היכי דמי אמר[י] משיב הרוח ונשב זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא: מעשה וגזרו תענית בלוד כו': ונימא הלל מעיקרא אבי ורבא[ג] דאמרי תרווייהו לפי שאין אומרים הלל

מלא

מגביהו מן הקרקע שלא יקוץ סמוך לקרקע שיחליף גזעו: ארז עצמו אין גזעו מחליף שאר מיני ארזים גזעו מחליף[ט]: כמלא ברך המחרישה. גומות של מחרישה: כאן בעבודה שהיא מפורדת דרכה ונכנסת בה מים טפח מהרה (אין שוה) מלמטה טפחים ובשאינה עבודה שהיא קשה עד שנכנס טפח מלמעלה עולה ג' טפחים מלמטה: שני ריעים ניסוך המים וניסוך היין קול צינוריך היינו שני ניסוכין: שנענה מט' שעות ולמעלה שהיה רגיל לאכול בט' שכן דרך אדם לאכול בשש ושלש שעות אוכל [בט'] ולפי שלא אכל בט' אלא בעשר חשיב תענית: קודם חצות שנינו דאין משלימין ואין צריך לו להשלים: דשכיחא ביה שכרות ולא מצי מכווני לאחר אכילה:

הדרן עלך סדר תעניות

תורה אור השלם

א) אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה וַהֲדַס וְעֵץ שָׁמֶן אָשִׂים בָּעֲרָבָה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וְתַאֲשׁוּר יַחְדָּו:
[ישעיה מא, יט]

ב) תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ: [תהלים מב, ח]

ג) הַנִּצָּנִים נִרְאוּ בָאָרֶץ עֵת הַזָּמִיר הִגִּיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ:
[שיר השירים ב, יב]

ד) הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בִּימָיו בִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בֵּיתוֹ:
[מלכים א' כא, כט]

עין משפט נר מצוה

לב א מיי' פכ"ג מהל' מכירה הלכה טו סמג עשין מב טוש"ע ח"מ סימן ריו סעיף יד:

לג ב מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה יט טוש"ע ח"מ סימן תקעה סעיף יג:

18/06/2018 אתח

משנת ראשונים

גזעו כל העם בבכיה וירדו גשמים. יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפלתו אלא בעבור תוקף תחנונים ודמעת עיניו אשר תמיד בוכה ומתחנן, אע"פ שאין בידו זכות ומעשים טובים מקבל הקב"ה תפלתו ועושה חפצו.
[ספר חסידים סימן קל]

והא תניא טפחיים. אע"פ שאנו רואין כשהגשמים יורדין נהרות מתברכין עיקר רבויין ממקורן הוא כדאמרי' בפ' סדר תעניות (דף כה:) אין לך כל טפח וטפח יורד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים ונמצא שלעולם זוחלין רבין על הנוטפין דהא לטפח של גשמים איכא טפחיים דמעין.
[ר"ן, שבת דף כט: מדה"ר]

קול שני ריעים אני שומע. כתב החכם רבי עזרא ז"ל צריך אתה להבין מי הם שני ריעים האלו, וקבלנו כי שני מלאכים היו עומדים שם בשעת ניסוך המים והיין, וכבר ידעת מפני מה היה מים ויין, והיו ממונים מלאכים אלו למתק הפירות וליתן בהם טעם.
[ריקאנטי, ויקרא כג י]

לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא. והיינו וקול התור נשמע בארצנו, וכדמתרגמינן לשור תורא, ולהכי קרו ליה רידיא בשם שור החורש.
[הריטב"א, יומא כא.]

רבי יהודה אומר קודם חצות לא ישלימו. שעד ו' שעות אין אדם מחזיק עצמו במתענה, אבל מי שעברו עליו ו' שעות ולא אכל הרי הוא מחזיק עצמו כמתענה, ומכאן אמרו בתלמוד המערב אסור להתענות עד ו' שעות בשבת. ומגדולי המפרשים פי' שאם שהו לתפלת שמחה בשירים ובפיוטים כגון שבת וי"ט מותר וכן המנהג.
[מאירי]

לאחר חצות ישלימו. ירושלמי (הל' יג) קודם חצות לא ישלימו עד כדון צפרא. אחר חצות ישלימו כבר עבר רובו של יום בקדושה.
[רא"ש, פרק ג סימן ל]

הגהות וציונים

(ד) גי' ריי"ף ורא"ש ר' יהודה אומר (גליון וכ"ה בכת"י: ה] [ס"א ופריטא] (גליון) כ"ה בכת"י ובדפו"ר, ועי' ב"ק קיז סוע"א ומהרש"א בח"א ובהג' יעב"ץ: ו] גי' רא"ש רב ושמואל (גליון) דאמרי תרווייהו לפי שא"א הלל הגדול אלא וכו', וכ"ה (הלל הגדול) בכת"י וראשונים וכ"ה נכון (דק"ס): ז] צ"ל אין (גליון): ח] ברש"י שבע"י ואין גזעו מחליף אינו קם בתחיית המתים (ועי' ממ"נ דאפשר שר"ל אין לו זָכָר צדיק, שאינו מניח בן צדיק, ואינו קם בתחית המתים. וכפי' רשב"ם בב"ב): ט] ברש"י שבע"י נוסף מזל שור (ועי' מהרש"א בח"א): י] נדצ"ל שברקיע, ועיין רש"י לעיל ט ע"ב ד"ה חשרת (באה"מ), וראה הנוסח בדיבור זה ודיבור הבא ברש"י שבע"י: כ] נראה דיש להוסיף אז קול התור נשמע (באה"מ): ל] [מד"ה "קודם" עד ד"ה "שכן מצינו" שייך לפי' המשנה לעיל יט ע"א] (גליון):

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) עיין תוס' בב"ב שם ד"ה מה ארז, ובע"ז יד. ד"ה פירי ועי' הגהות יעב"ץ, ז) ב"ב פ: (עי' לעיל כ. ובעיון יעקב על הע"י), ג) ר"ה כג. סוכה לז. ב"ב פ:, ד) עי' לעיל טו. וגירסת הרי"ף "רננות" ועי' רש"י שבת ל. ד"ה עשרים וארבע רננות, ה) [מוספתא פרק ג], ו) [לעיל כד. ב"מ פה:], ז) ע"ש ברא"ש סי' ו (ובק"נ שם) ובריטב"א, ח) תהלים קלו ב, ט) שם פסוק כה, י) ברכות ד. ט:, כ) דפרקין הי"א עי"ש, ל) עי' פסחים קיח., מ) עיין לעיל כ:, נ) תהלים קא ב, ס) עי' פי' הרגמ"ה בב"ב שם וצ"ע.

הגהות הב"ח

(ט) רש"י ד"ה נרך כו' כלומר מלוא המלט שילאו:

רבינו גרשום

התשיעית בא אליו אליהו הנביא ורק אז קיבל עליו התענית[מה], ומכל מקום נחשב לו לתענית, **שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים ג' כח כח-כט) **'וַיְהִי דְּבַר ה' אֶל אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי לֵאמֹר, הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב** וגו' **מִלְּפָנָי, יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו** וגו'.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה:

רַבִּי יְהוּדָה נְשִׂיאָה גָּזַר תַּעֲנִיתָא - תענית על עצירת גשמים, **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** ביום התענית **לְאַחַר** הֶנֵּץ **הַחַמָּה** קודם חצות, **סָבַר** רבי יהודה **לְאַשְׁלוּמֵינְהוּ** - להורות לציבור להשלים תעניתם, כשיטת רבי מאיר. **אָמַר לֵיהּ רַבִּי אַמִּי** לרבי יהודה נשיאה, **קוֹדֶם חֲצוֹת וְאַחַר חֲצוֹת שָׁנִינוּ** - למדנו שדין השלמת התענית אם ירדו גשמים, תלוי אם ירדו קודם חצות או אחריו, וכשיטת רבי אליעזר במשנה ורבי יהודה בברייתא, וכיון שירדו קודם חצות אין צריך להשלימה.

★

הגמרא מבררת במקרה שירדו גשמים ביום התענית, באיזה אופן יש בכך שבח לציבור שהתענו:

מספרת הגמרא, **שְׁמוּאֵל הַקָּטָן גָּזַר תַּעֲנִיתָא** בגלל עצירת גשמים, **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** ביום התענית **קוֹדֶם הֶנֵּץ הַחַמָּה. כִּסְּבוּרִין הָעָם לוֹמַר שִׁשְׁבְּחוֹ שֶׁל צִבּוּר הוּא**, שהרי עדיין לא התפללו, וכבר נענו. רצה שמואל הקטן, שיחזרו הציבור בתשובה שלימה[מו] ולכן **אָמַר לָהֶם** שהגשמים לא ירדו לפני התענית מחמת שבחו של הציבור, אלא **אֶמְשׁוֹל לָכֶם [מָשָׁל], לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁמְּבַקֵּשׁ פְּרָס מֵרַבּוֹ, וְאָמַר לָהֶם** רבו למשרתיו, **תְּנוּ לוֹ** מיד קודם שיתחנן, **וְאַל אֶשְׁמַע קוֹלוֹ** - לפי שאיני רוצה לשמוע את קולו, ואף מה שלנו הוריד ה' גשמים עוד לפני שהתפללנו, זה מפני שהוא אינו רוצה לשמוע את קולנו.

עוד מעשה בשמואל הקטן:

מספרת הגמרא, **שׁוּב** היה מעשה **שְׁמוּאֵל הַקָּטָן גָּזַר תַּעֲנִיתָא, שֶׁאֵין אוֹמְרִים הַלֵּל** הגדול **וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** ביום התענית **לְאַחַר שְׁקִיעַת הַחַמָּה** של מוצאי התענית, **וְכִסְּבוּרִים הָעָם לוֹמַר שִׁשְׁבְּחוֹ שֶׁל צִבּוּר הוּא**, שהרי שמע ה' את תפילתם, ואחר כך נענו, ומוכח שקיבל ה' ברצון את מעשיהם. **אָמַר לָהֶם שְׁמוּאֵל, לֹא שֶׁבַח שֶׁל צִבּוּר הוּא, אֶלָּא אֶמְשׁוֹל לָכֶם מָשָׁל, לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁמְּבַקֵּשׁ פְּרָס מֵרַבּוֹ, וְאָמַר לָהֶם** רבו למשרתיו, **הַמְתִּינוּ לוֹ** ואל תמלאו בקשתו מיד, **עַד שֶׁיִּתְמַקְמֵק** [-יחלש[מח]] **וְיִצְטַעֵר, וְאַחַר כָּךְ תְּנוּ לוֹ**, ואף לנו ניתנו הגשמים רק לאחר שצמנו והצטערנו כל היום[מט].

שואלת הגמרא, **וְלִשְׁמוּאֵל הַקָּטָן** שבשני האופנים דלעיל אמר שאין זה שבח הציבור, **שִׁשְׁבְּחוֹ שֶׁל צִבּוּר הֵיכִי דָּמֵי** - באיזה אופן כן ניכר שירידת הגשמים כן היתה לשבחו של הציבור.

משיבה הגמרא, באופן ש**אָמַר** שליח הציבור בתפילת התענית **'מַשִּׁיב הָרוּחַ'**, ומיד **נָשַׁב זִיקָא** - התחילה הרוח לנשב, וכשאָמַר שליח הציבור **'מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם'**, ומיד **אָתָא מִיטְרָא** - התחיל הגשם לרדת על הארץ, שהואיל ונענו בעת התפילה ממש, הרי זה מוכיח שתעניתם ותפילתם התקבלו לרצון[נ].

★

שנינו במשנה, **מַעֲשֶׂה וְגָזְרוּ תַּעֲנִית בְּלוּד כו'**, וירדו להם גשמים קודם חצות וכו', ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב, ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול.

הגמרא מבררת מדוע לא קראו הלל הגדול מיד כשנענו:

מקשה הגמרא, **וְנֵימָא** [-ויאמרו] **הַלֵּל** הגדול **מֵעִיקָּרָא** - מתחילה, כלומר, מיד בשעה שנענו, ומדוע המתינו עד לאחר שאכלו ושתו. מתרצת הגמרא, **אַבַּיֵי וְרָבָא דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ** [-שאמרו שניהם], **לְפִי**

אדיה 18.06.2018

מה. ואף שגם קודם לכן לא אכל, מכל מקום לא קיבל עליו את התענית מקודם ואם היה רוצה היה יכול לאכול אז. רש"י (ד"ה שכן).

מו. עיון יעקב (ד"ה נמ).

מז. ערוך (ערך פרס ד').

מח. ערוך (ערך מקמק).

מט. הקשה בערבי נחל (ריש פרשת ואתחנן, והו"ד בענף יוסף על עין יעקב, ד"ה שמואל), מדוע באמת לא ביאר שמואל הקטן את שני המקרים להיפך באופן שיצא מכך שבח לציבור, שהרי במקרה הראשון היה יכול לומר שמה שנענו עוד לפני הנץ החמה הוא שבחו של הציבור שהרי ריחם ה' עליהם ולא הזקיקם להתענות ולהיחלש, ובמקרה השני היה יכול לומר שמה שנענו רק בסוף יום התענית הוא גם כן שבחו של ציבור שה' המתין עד שיגמרו את סדר התענית לפי שהיה מתאוה לתפילתם. ותירץ, שאם אכן היו הציבור ראויים, היה ה' ממלא את בקשתם באופן שאין לטעות ולפרש שהוא לגנותם, והיינו באופן המבואר להלן בגמרא. ומכך שהוריד להם הגשמים באופן שאפשר לפרש שהוא לגנותם, מוכח שבאמת אין כאן שבחו של ציבור אלא ההיפך.

נ. ערבי נחל וענף יוסף (שם). ובקרן אורה (ד"ה שמואל) ביאר, שהשבח הוא שנענו מיד בעת שאמר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' שזה הוא רק הזכרת שבחיו של ה', ועוד לפני שביקשו תחנונים על הגשמים, ונתקיים בהם הכתוב (ישעיה סה כד) 'והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע', שלכאורה קשה היאך שייך ענין ענייה קודם הקריאה, רק לפי שקודם לכל בקשה צריך להקדים הזכרת שבחו של מקום (ברכות לג.), על כן אמר הכתוב שאם יזכו יהיו נענים מיד בשעת הזכרת שבחיו של מקום עוד לפני שירבו בתחנונים.

הקשה השפת אמת (ד"ה ושמואל), מדוע לא תירצה הגמרא ששבחו של ציבור הוא אם ירדו גשמים קודם חצות, שהרי המשל שאמר שמואל 'תנו לו ואל אשמע קולו', שייך דווקא אם ירדו גשמים קודם הנץ שעדיין לא התחילו להתפלל, ולא אם ירדו גשמים קודם חצות שכבר התחילו להתפלל. ותירץ, שיתכן שעיקר זמן בקשת רחמים בתעניות הוא אחר חצות [כמבואר בגמרא (לעיל יג:)], ועל כן גם אם ירדו גשמים קודם חצות עדיין שייך לומר שזה כמו שהמלך אומר 'תנו לו ואל אשמע קולו'. וגם אין להקשות מדוע לא תירצה הגמרא ששבחו של ציבור הוא אם ירדו גשמים לאחר חצות, לפי שכיון שבאופן זה הדין הוא שצריכים להשלים את התענית, ממילא גם זה בכלל המשל השני שהמלך אומר 'המתינו לו עד שיתמקמק'. ולכך השבח הוא רק באופן שנענים מיד כשאומרים 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.

אוצר החכמה

אָלָּא עַל נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה וְכֶרֶם מְלֵאָה, משום שבהלל הגדול נאמר (תהלים קלו כה) 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר' ועל כן ראוי הוא להיאמר רק על השובע, שאז מרגיש האדם יותר את השבח של נתינת הלחם[א].

הגמרא מקשה על אביי ורבא:

מקשה הגמרא, **אִינִי** - וכי כך הדין, **וְהָא רַב פָּפָּא אִיקְּלַע לְבֵי בְּנִישְׁתָּא דַּאֲבִי גּוֹבָר** - והרי רב פפא הזדמן לבית הכנסת של אבי גובר [שם אדם בעיר מחוזא, או שם מקום הסמוך לעיר מחוזא] בעת עצירת גשמים, **וְגָזַר תַּעֲנִית, וְיָרְדוּ לָהֶם גְּשָׁמִים** ביום התענית **עַד** [-קודם] **חֲצוֹת, וְאָמַר** רב פפא עמם **הַלֵּל** הגדול **וְרַק אַחַר כָּךְ אָכְלוּ וְשָׁתוּ**[ב], ומבואר שניתן לאומרו קודם האכילה.

מתרצת הגמרא, **שַׁאנִי בְּנֵי מְחוֹזָא** - שונה הדבר בבני העיר מחוזא, **דִּשְׁכִיחִי בְּהוּ שִׁכְרוּת** - שהיין והשכרות מצויים אצלם, ויש לחשוש שאם יאכלו ישתכרו ושוב לא יוכלו לומר הלל הגדול, ועל כן הורה להם רב פפא לאומרו קודם אכילתם[ג]. אבל בשאר מקומות שאין השכרות מצויה שם, אוכלים ושותים ורק לאחר מכן אומרים את ההלל.

18/06/2018 אהח

הדרן עלך סדר תעניות אלו

פרק רביעי - בשלשה פרקים

אחרי שבפרקים הקודמים התבארו דיני התעניות שעל הגשמים ושאר הצרות וסדרי התפילות שמתפללים בהן, יבאר התנא בפרק זה דין נשיאות כפים בימים אלו, וכן ענין התעניות והאבלות שתיקנו הנביאים על חורבן הבית. ומתוך ביאור דיני נשיאות כפים בתעניות, יבוא לבאר גם כן דין נשיאות כפים בימי המעמדות וכן עיקר ענין המשמרות והמעמדות וענין קרבן עצים[ד].

משנה

בִּשְׁלֹשָׁה פְּרָקִים [-זמנים] **בַּשָּׁנָה הַכֹּהֲנִים נוֹשְׂאִין אֶת כַּפֵּיהֶן** - מרימים ידיהם ומברכים את בני ישראל[ה] **אַרְבַּע פְּעָמִים בַּיּוֹם**, ואלו הם הארבע פעמים, **בַּשַּׁחֲרִית, בַּמּוּסָף, בַּמִּנְחָה, וּבִנְעִילַת שְׁעָרִים** - תפילת נעילה[ו]. ומפרשת המשנה אלו הם השלשה פרקים, **בַּתַּעֲנִיּוֹת**, ומנהגם היה להתפלל תפילת נעילה בכל תעניותיהם כדרך שמתפללים ביום הכפורים[ז], **וּבַמַּעֲמָדוֹת** - בארבעת הימים בשבוע שהיו אנשי המעמד מתענים בהם, וכדלהלן במשנה[ח], וגם בהם היו מתפללים תפילת נעילה[ט], **וּבְיוֹם הַכִּפּוּרִים**. והגמרא (להלן ע"ג) מקשה שבתעניות ובמעמדות אין מתפללים תפילת מוסף.

המשנה מבארת את ענין המעמדות:

שואלת המשנה, **אֵלּוּ** [-מה] **הֵן מַעֲמָדוֹת**. משיבה המשנה, **לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר** בענין קרבן התמיד (במדבר כח ב) 'צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם, **אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי** לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ', ומכך שנאמר 'צו את בני ישראל' למדנו שיש לכל בני ישראל חלק בתמידים, והיינו על ידי שהיו התמידים באים מחצאי השקלים שהיו כולם תורמים, **וְכִי הֵיאַךְ קָרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם קָרֵב וְהוּא אֵינוֹ עוֹמֵד עַל גַּבָּיו**, שכן מכך שבסוף פסוק זה נאמר 'תשמרו' דרשו בספרי (פינחס פ' קמג) שחייב האדם לעמוד על קרבנו ולשמור עליו בשעה שהוא קרב[י]. ומאחר שכל ישראל צריכים לעמוד על התמיד שהרי הוא הקרבן של כולם, ודבר זה הוא בלתי אפשרי[יב], **עַל כֵּן הִתְקִינוּ נְבִיאִים**

א. **והיינו** בעת התפילה, אך בפסוקי דזמרה שבתפילת שחרית נוהגים לומר אותו בשבתות וימים טובים אף שלא אכלו עדיין. תוספות (ד"ה שמע). וביאר ביעב"ץ (נתוס'), שזה לפי שבשבת הנפש שבעה ושמחה מחמת הנפש היתירה הניתנת בו [כמבואר להלן (כו:)], וגם לפי שפסוקי דזמרה הם משמחים את לב האדם. [האחרונים ביארו את דברי התוספות, לפי שכשאומרים אותו לשם שבח על ירידת הגשמים צריך כל מי שאומרו לכלול עצמו עם השבח שאומרים הציבור, ועל כן אינו ראוי שיאמר 'נותן לחם לכל בשר' אם הוא עצמו רעב ולא אכל לחם, מה שאין כן בפסוקי דזמרה שאין אומרים אותו לשבח על ירידת הגשמים אלא כדי לבטל את כח החיצונים המבטלים את קבלת התפילה, ועל כן אין כל אדם חייב לכלול את עצמו בשבח הזה, ואינו מגרע מה שהוא עצמו לא אכל עדיין].

ב. **גירסת** כת"י ועין יעקב היא 'וירדו להם גשמים קודם חצות, ואמר להם אִמְרוּ הלל הגדול והדר אִכְלוּ וּשְׁתוּ'. הגהות וציונים.

ג. **וקשה**, מדוע לא הורה להם רב פפא לומר הלל למחר. ויש לומר, שאין לומר הלל הגדול אלא ביום התענית עצמו כשנענו בו, ולא ביום אחר. מהר"ם חלאוה (סו"ת, סי' עג). אבל הריטב"א (לעיל כה: ד"ה מעשה) כתב, שאם אי אפשר לאמרו בו ביום, יאמרוהו בלילה או ביום אחר.

ד. **על** פי מאירי (ד"ה נשלמה - הרמתון).

ה. **נשיאת** כפים, היא המצוה שנצטוו הכהנים לברך את ישראל, כמו שנאמר (במדבר ו כג) 'כה תברכו את בני ישראל' וגו'. ונקראת 'נשיאת כפים', על שם שהמצוה היא שיגביהו את ידיהם בשעת הברכה, כמו שדרשו בסוטה (לח.) מן הפסוקים.

ו. **בירושלמי** (ה"ת, נרכות פ"ד ה"ח) נחלקו אמוראים מתי הוא הזמן של תפילת נעילה. רב אמר שהוא בזמן נעילת שערי שמים, כלומר, בתחילת הלילה שאז ננעלים שערי תפילה, ורבי יוחנן אמר שהוא בזמן נעילת שערי ההיכל, כלומר סמוך לשקיעת החמה [בזמן שהחמה בראשי האילנות. ר"ן (ד"ה ומן)]. רש"י (ד"ה נעילת). והירושלמי שם מוכיח כרבי יוחנן, ממה ששנינו כאן שנושאים כפיהם 'ארבע פעמים ביום' הרי שגם תפילת נעילה היתה ביום.

החתם סופר (שו"ת, או"ח סי' כנ) הוכיח שמצוה מן התורה לשאת כפים בכל תפילת ציבור, שכן בסוטה (לח:) מבואר שחיוב נשיאת כפים הוא בזמן הקרבת הקרבנות, וכמו שדרשו שם מהנאמר לגבי קרבנות (ויקרא ט כב) 'וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת' וגו', ואם כן, הוא הדין בכל התפילות שהם כנגד הקרבנות. אך במנחת חינוך (מנוה שעת מות ח) כתב, שמן התורה החיוב לברך הוא רק פעם אחת ביום, אלא שמדרבנן חייב לברך בכל תפילה שתיקנו בה ברכת כהנים. וראה עוד בהעמק שאלה (שמילתא קכה אות ט) שתלה זאת במחלוקת ראשונים.

ז. **רש"י** (ד"ה נעילת). וכתבו הריטב"א (ד"ה נתעניות) והר"ן (ד"ה ויש), שבארבעה צומות הקבועים לא היו מתפללים נעילה, וכמו שאמרו בפסחים (נד:) שתשעה באב אינו כתענית ציבור לגבי נעילה, אלא רק בתעניות שגוזרים בית דין על הציבור מחמת עצירת הגשמים וכדומה. וביאר הר"ן, שחכמים תיקנו תפילת נעילה רק בצומות שנקבעו לתפילה, ואילו ארבעת הצומות נקבעו לשם אבילות. וראה בדבריהם שדנו האם מתפללים נעילה גם בשלש תעניות הראשונות שגוזרים על הגשמים, או שמא רק באמצעיות ובאחרונות. וגם ביארו שם מדוע בזמננו לא נהגו להתפלל נעילה בשום תענית.

ח. **רש"י** (יומא פו: ד"ה ונמעמדות) ועוד ראשונים.

ט. **אבל** בימי ראשון וששי של המעמדות שלא היו מתענים בהם כדלהלן במשנה, אף לא היו מתפללים תפילת נעילה. ריטב"א (ד"ה ונמעמדות). וכך מבואר גם מדברי רש"י (להלן ע"ג ד"ה נעילה). אבל המאירי (ד"ה והמשנה הרמתון) כתב בשם 'גדולי המפרשים' שאף בימי ראשון וששי היו מתפללים תפילת נעילה, אלא שלא היו נושאים כפיהם במנחה בימים אלו לפי שמתוך שהיו אוכלים בהם חששו שמא בשעת תפילת מנחה עדיין לא סר יינו מעליו והשיכור אסור לישא כפיו כדלהלן בגמרא (כו:). וגם הר"ן (ד"ה ומעמה) הכריע כשיטה זו שהיו מתפללים תפילת נעילה אף בימי ראשון וששי.

י. **שכן** מצוה על כל ישראל לתת מחצית השקל בכל שנה, ומהם היו קונים התמידים וכל קרבנות ציבור, כנאמר בתורה (שמות ל יג-טז), ומבואר בשקלים (פ"ד מ"ו), ובמגילה (כט:).

יא. **רש"י** בסוטה (מ. ד"ה מקורנייהו).

מלשון המשנה משמע, שדין שימור נוהג בכל הקרבנות ולא רק בקרבן תמיד. ואכן מן הגמרא בסוטה (שם) מוכח, שהשימור שייך גם בקרבנות יחיד, שכן הביאו שם את דין משנתנו שיש לעמוד על הקרבן, לענין קרבנות יחיד. אך קשה, מהו המקור מן התורה שיהא נוהג שימור בקרבן יחיד, שאין לומר שלמדו אותו מדין שימור הנאמר בקרבן תמיד, שהרי יש לפרוך מה לתמיד שכן דוחה שבת וטומאה, מה שאין כן קרבן יחיד. ויש לומר, שמן התורה נוהג שימור רק בקרבנות ציבור [אף שגם לגבי שאר קרבנות ציבור יש לפרוך מה לתמיד שכן כליל [מוקטר כולו על המזבח] ותדיר, מכל מקום התרבו ממה שנאמר שם 'לאשי ריח ניחוחי' כמו שמשמע בספרי שם], ובקרבנות יחיד הוא נוהג רק מדרבנן. גבורות ארי (ד"ה וכי תימן). [אבל במלאכת שלמה (פ"ד מ"ג ד"ה תימן) הביא, שברש"י מהדורא תנינא כתוב שדין עמידה על הקרבן נלמד ממה שנאמר גבי בלק ובלעם (במדבר כג טו) 'התיצב כה על עולתיך'. ולפי זה נראה לכאורה שכל הקרבנות למדים משם, שכן הקרבנות שהביא בלק לא היו קרבנות ציבור].

בעיון יעקב (ד"ה תימן) ביאר, שהטעם שחייב אדם לעמוד על קרבנו הוא לפי שעיקר כוונת הקרבן שישים האדם על לבו כאילו הוא עצמו הקרבן, ועל כן ראוי שיעמוד על קרבנו בשעה שהוא קרב.

יב. **בירושלמי** (פ"ד ה"ג) אמרו, שאי אפשר לפרש הפסוק כפשוטו שיהיו כל ישראל

אלא בנפש שבעה. מתוך שכתוב בו נותנין לחם לכל נפש (מהלים קלו) נאה להאמר על המצע: **דאבי גובר.** שם מדם מו מקום: **דשכיח בהו.** יין ושכרות, ופשעי ולא יאמרו הלל:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה פרקים במוסף. מפרש בגמרא[ג]:

נעילת שערים. מפורש בגרכות ירושלמי בפרק תפלת השחר[ד] מימתי נעילה, יש מומרים נעילת שערי מקדש, וי"מ נעילת שערי שמים שנועלים מותן לעת ערב בגמר תפלה, ונוהגין היו להתפלל תפלת נעילה בכל תעניתם[ה] כדרך שמתפללין ביוהכ"פ: **אלו הן מעמדות.** המתענין מתפללין בעריהם שיתקבל ברלון קרבן מחיהם כדלקמן[ו]: **לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו'.** שהתמיד בא מן השקלים של כל ישראל[ז], ומי מפשר שיהו כל ישראל עומדין על גבי קרבנם, ומינו מעמדות להיות בתקומם: **נביאים הראשונים.** שמואל ודוד, בגמרא מפרש[ח]: **על כל משמר.** מרבעה ועשרים משמרות של כהנים היו, ושמואל ודוד תיקנום, ועל כל משמר היה מעמד בירושלים שקבועין ועומדין בעיר ועומדין על קרבן מחיהם, ולבד אלו הדרים בירושלים היו מעמדות בכל עיר, שישראל נחלקו לכ"ד מעמדות כנגד מרבעה ועשרים משמרות כתניא בברייתא של מ"ט מדות[ט], והיינו דתנן היה מעמד בירושלים בהנים ולוים. של משמר היו עולים (ג) בירושלים, בהנים לעבודה ולוים לשיר, ומכל המעמדות היו קבועין בירושלים לעמוד על קרבן מחיהם: **והשאר היו מתכנסין לעריהם.** ומתפללין על קרבן מחיהם שיתקבל ברלון, ומתענין ומוליאין ספר תורה ביום תעניתם: וקורין במעשה בראשית. ובגמרא מפרש טעמא[י]: **ביום הראשון.** של שבוע: קורין בראשית בו'. פרשה רחשונה ופרשת יהי רקיע, לפי שאין בפרשת ברחשית לבדה ט' פסוקים כדי קריאת כהן לוי ישרחל, וכן כולן: **בששי ותוצא הארץ עד ויכולו.** לפי שבפרשת תולדות אין בה אלא שמונה פסוקים לפיכך אומר ויכולו: פרשה גדולה. שבפרשיות הללו קורין אותה בשנים, כגון פרשה רחשונה של ברחשית יש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדתמרינן בגמרא[כ], יהי רקיע בתחד, וביום השני יהי רקיע בתחד, יקוו בשנים שיש בה ה' פסוקים, ביום השלישי יקוו בתחד שתין בה אלא ה' פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו' פסוקים, וישרצו המים בתחד שתין בה אלא ה' פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו' פסוקים: וקורין אותה על פיהן. כל אחד בפני עלמו, ובעי בגמרא[ל] מאי קאמר, מעיקרא קאמי פרשה קטנה הוי' דמשמע דבספר תורה קורין והדר תנח על פיהם. פרשה בנעילה ליכא: **כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד** (ד) **שחרית.** לותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן מחיהם שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדם שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד: **קרבן מוסף.** יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים אין (ה) מעמד בנעילה בירושלים, וכל שכן בתנחה הסמוכה למוסף, לפי שהיו טרודין בתוסף, שיש בו להקריב בהמות יותר מתמיד שהוא אחד, אין לך מוסף בלא שתי בהמות, ולא היה להם פנאי כלל, שבהנים של מעמד טרודים בתוסף וישרחל שבהן היו טרודים לחטוד עלים ולשחוד מים, ודומה לפי' מעמד בנעילה: **קרבן עצים.** בגמרא[מ] מפרש בגון אחד מט' זמנים, ואותו יום שהיה בו קרבן עלים לפילו לא היה בו מוסף היה בדחה מעמד של מנחה מפני קרבן עלים, מפני שקרבן עלים קודם למנחה ודומה מעמד הסמוך לו [ולא] של נעילה: **בך היה רבי יהושע דורש קרבן מוסף אין** (ו) **במנחה.** וטעמא מפרש בגמרא[נ]: **זמן עצי בהנים והעם.** שמתנדבים עלים: **תשעה.** בתלו הט' זמנים היו הבהנים והעם מתנדבים להביא עלים, והיו מקריבים קרבן אותו היום, ולפילו היו עלים הרבה למערבה היו אלו מתנדבין ומקריבין בתלו תשעה זמנים: **בני ארח בן יהודה.** שבשעלו בני הגולה הם התנדבו תחילה בתחד בניסן (ז) **וספק להם עלים עד כ' בתמוז שהתנדבו בני דוד.** ארח שמואל, ומשבט יהודה היה: **בני דוד.** ממשפחת דוד המלך: **סנאה בן בנימין אחות בן יהודה**[ס]. בני גונבי עלי ובני קוטעי קליעות משפחה אחת הן, ובגמ'[ע] מפרש אמאי מיקרו הכי: **בני עדין. באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה.** ובגמרא מפרש אמאי קבעו להן אלו הזמנים: **באחד בטבת.** שהיה ר"ח [ותוכחה] לא היה בו מעמד כו': נשתברו

שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שברות. ולהכי היו אומרים הלל הגדול קודם שיאכלו וישתו ובפסוקי דזמרה נוהגין לומר שחרית ודווקא בפסוקי דזמרה קודם התפלה אבל בשעת תפלה אין אומרים אותו אלא אנשי משפט שבעה ובכרם מלאה:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בכל יום שיש בו הלל אין בו **מעמד שחרית.** פי' להיינו תנוכה דבשאר יום טוב לא משכחת לה בלא קרבן מוסף:

קרבן מוסף אין בו **נעילה.** פירוש יום שקרבין בו מוסף אין בו נעילה[ב] לפי שטורדין הם בתוסף ואין להם פנאי לומר נעילה:

קרבן עצים אין בו **מנחה.** מצוס לעד המנחה היו טרודים בקרבן העלים אבל יש בו נעילה לכל כך לא היו מאחרים עד שעת נעילה לחמר[פ] בן עזאי כך היה וכו':

מנחה

א אלא על נפש שבעה וכרם מלאה איני והא [ג] רב פפא איקלע לבי כנישתא דאבי גובר וגזר תענית וירדו להם גשמים עד[ד] חצות ואמר הלל ואחר כך אכלו ושתו שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שברות:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה [ה] פרקים בשנה בהנים נושאין את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים אלו הן מעמדות לפי שנאמר [א] צו את בני ישראל את קרבני לחמי [ב] וכי היאך [ג] קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של בהנים של לוים ושל ישראלים [ד] הגיע זמן המשמר לעלות בהנים ולוים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן [ה] וקוראין במעשה בראשית (ג) [ו] ואנשי המעמד היו מתענין ארבעה ימים בשבוע מיום ב' ועד יום חמישי ולא היו מתענין ערב שבת מפני כבוד השבת ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו) [ז] ביום הראשון בראשית וידי רקיע בשני יהי רקיע ויקוו המים בשלישי יקוו המים ויהי מאורות ברביעי יהי מאורות וישרצו המים בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ בששי ותוצא [ח] הארץ ויכלו השמים [ט] פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה ביחיד בשחרית במוסף [י] ובמנחה נכנסין וקורין על פיהן כקורין את שמע ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת [יא] כל יום שיש בו הלל אין (ו) מעמד בשחרית קרבן מוסף אין בנעילה קרבן עצים אין במנחה דברי ר' עקיבא אמר לו בן עזאי [יב] כך היה רבי יהושע שונה קרבן מוסף אין במנחה קרבן עצים אין בנעילה חזר רבי עקיבא להיות שונה כבן עזאי. זמן עצי כהנים והעם תשעה באחד בניסן בני ארח בן יהודה בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה בשבעה בו בני יונדב בן רכב בעשרה בו בני סנאה בן בנימן [יג] בחמשה עשר בו בני (ז) זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה בעשרים באלול בני עדין בן יהודה באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה באחד בטבת לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. [יד] חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב [טו] בשבעה עשר בתמוז

נשתברו

שנאמר ישראל מתכנסין בעריהן ומתענין וקורין במעשה ברחשית כדתמרינן במסכת תענית (דף כו.) והתם מקשינן ותענית ומעמדות מי אית בהו מוסף ומשנינן הכי קאמר כהנים נוטלין את כפיהן כל זמן שמתפללין ואפילו במנחה לפי שאלמלא פרקים הללו מתעניות הם ואין שכרות במנחה אבל שאר ימות השנה אין נשיאות כפיס במנחה ויש מהן שרגע פעמים ביום [יומא פז:]. **וכי האיך קרבנו של אדם קרב.** מלוה על האדם שיעמוד ויתמור על קרבנו ונפקא לן בספרי מהמרו להקריב לי במועדו (במדבר כח) [סוטה ח.]. **מטלות ותמרות** ודאי לא לריך למימר דבעי סמיכה וידויין ועולת יחיד נמי בעי סמיכה אלא עולת ליבור נמי כגון תמידין ומוספין מע"ג דלא בעי סמיכה היאך קריבין ואין ישראל עומדין על גביהן והא כתיב המיצג כה על עולתך. [רש"י מהדו"ת מובא במלאכת שלמה]. **ובקורין במעשה בראשית.** בעשה ברחשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ [מגילה ל:]. **ביום הראשון.** בתחד בשבת זמן עצי בהנים והעם. התמור במסכת תענית (דף כח.) שהיו משפחות של ישראל שקבוע להם יום אחד בכל שנה להביא עלים למקדש לצורך המערכה ומניחין קרבן עלים בעזרה בתאי עזרת נשים שבהן היו מבקעין ומנקבין ומוליכין לתוך המערכה ומניחין קרבן עלים בעזרה בתאי עזרת נשים שבהן היו מבקעין ומנקבין ומוליכין לתוך המערכה [שם ה.]. **בני סנאה בן בנימין.** משפחה היא משבט בנימין שנפל להן גורל לקרבן עלים בעזרה בתאי עזרת נשים ויום טוב היה להם לעולם לדתמן בפרק בתרא דתענית [עירובין מא.].

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) כע"ז מגילה כא:, ד) יומא פז:, ג) [סוטה דף ח. ע"ש פרש"י], ה) מגילה כב., ה) עיין לעיל יב. וברש"י שם, ו) [יומא ד:], ז) לקמן ע"ב, ח) פ"ד ה"א ועי' תוי"ט, ט) עיין ר"ן וריטב"א ובתוס' רי"ד, י) כז:, כ) שקלים פ"ד מ"א מנחות דף סה., ל) לקמן כז. ועי' סוטה מח:, מ) ברייתא דמסכת מדות הלכה כג, נ) עי' רש"ש ועיין לקמן כח. (ועי' מראה אש), ס) לקמן כח ע"א, ע) עי' טור או"ח סי' רפו בשם ר"ח ובב"י וב"ח שם ועי' ברכות כח ע"ב.

הגהות הב"ח

(ג) מתני' כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית בו' אין בו בנעילה בו' אין בו בתנחה בו' כל"ל וכן בסמוך: (ב) שם בע"ז בו בני זמות. נ"ב ס"ל זתא: (ג) רש"י ד"ה כהנים בו' היו עולים לירושלים כהנים בו' על קרבן מחיהם ומשלר היו בו' כל"ל והד"ה: (ד) ד"ה כל יום בו' אין אהה18/06/2018 קו' נלשנ"ל בשחרית תומן וכו' מחיהם ביום שיש בו הלל: (ה) ד"ה קרבן בו' אין בו מעמד בנעילה בו' שהוא אחד דאין לך מוסף: (ו) ד"ה כך היה בו' אין בו בתנחה: (ז) ד"ה בני ארח בו' בתחד בניסן וספקו להם עלים בו' בני דוד ארח כך שמו ומשבט יהודה היה כל"ל ומיבת שמואל נתחק:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

רבינו גרשום

בשלשה פרקים כו' בתעניות ובמעמדות ודאי מעמדות הן בכל יום אלא לכך חשיב פרק בפני עצמו דלא כל ישראל הן אלא של אותו משמר ובתעניות יש כל ישראל. **ס]** ויש מהן ד' פרקים ביום:

הגהות וציונים

ס] בכת"י ובע"י הנוסח קודם חצות ואמר להם **אמרו** הלל הגדול **והדר** אכלו ושתו, וכ"ה ישר (דק"ס): **ג]** בכת"י **בעריהן**, וכ"ה נכון וכ"ה במשניות דפו"י ובירושלמי [ועי' רע"ב ופיה"מ] (דק"ס עי"ש), ועי' תפארת ישראל במשניות: **ג]** ירושלמי ל"ג (גליון) וכן ליתא בכת"י ובדפו"ר, ועיין מהרש"א ותוי"ט (דק"ס עי"ש): **ד]** צ"ל **תוצא** (רש"ש, וכ"ה ברש"י דפו"י): **ה]** צ"ל **ובמוסף**. (כמו במשניות) וכ"ה לקמן כח ע"א בפיסקא וע"ז קא מיבעיא בגמ' היכי קאמר בשחרית ובמוסף בספר וכו' או דילמא בשחרית בספר ובמוסף ובמנחה על פה ואילו היתה הנוסחא "במוסף" הלא בודאי היינו דבמוסף נמי קורין על פה (שינויי נוסחאות במשניות), ועי' שפ"א: **ו]** כאן הס"ד (וכוונת רש"י שכ"ה הגי' הנכונה, עי' תוס' עירובין מא ע"א ובדק"ס) ומה"ד בני גונבי עלי ובני קוצעי וכו' (גנזי יוסף ועוד): **ז]** גי' התוס' היא קרבן מוסף אין בו **נעילה** קרבן עצים אין בו **מנחה** (כלומר שאין מתפללים אותם), וכ"ה במשניות בקצת דפו"י ובירושלמי (מלאכת שלמה עי"ש ובקרן אורה): **ח]** נדצ"ל **אמר**, והוא ענין בפ"ע אע"פ שלא כתבו ע"ז כלום (גנזי יוסף): **ט]** מכאן שייך לע"ב בגמ' וצ"ל ויש מהן ד' **פעמים** ביום (ונראה שתיבת "במוסף" שבתחילת עמוד הבא מיותר והד"א ומבאר דהיינו יוה"כ וכו' וכמו שפי' רש"י בד"ה יש מהן):

עין משפט נר מצוה

לד **א** מיי' פ"ח מהל' מעשית הלכה טז [וטושו"ע ח"ח סימן תקעה סעיף יח]:
א **ב** מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ח סמג עשין קעב:
ב **ג** מיי' שם הלכה ג:
ג **ד** מיי' שם הלכה ג:
ד **ה** מיי' שם הלכה ו:
ה **ו** מיי' שם הלכה ז:
ו **ז** **ח** מיי' שם הלכה ח:
ז **ט** מיי' פ"ה מהלכות תעניות הלכה ב סמג עשין מד"ס ג טור ח"ח סימן תקמט:

רבינו חננאל

בשלשה פעמים בשנה הכהנים נושאין את כפיהם כו'. ואקשינן וכי תעניות אית בהו מוסף ותרצינן לה הכי בג' פרקים כהנים נושאין את כפיהם כ"ז שמתפללין ויש מהן ד' פעמים ביום בשחרית במוסף ובמנחה ובנעילה. ואלו הן ג' פרקים תעניות ומעמדות ויוה"כ. וסתם מתני' ר' מאיר היא דלא משכחת לה דנושאין כפיהם כל זמן שמתפללין אלא לרבי מאיר דתני שחרית ומוסף מנחה ונעילה יש בהן נשיאות כפים דברי ר' מאיר וטעמא דר' מאיר מפורש הוא כיון דביום הכפורים ובמעמדות ליכא שכרות במנחה נושאין כפיהם ולא גזרינן. **ור' יהודה תני שחרית ומוסף בלבד** יש בהן נשיאות כפים דבכל יומא לית בהו שכרות לפיכך לא גזרינן בהו. שמעינן מינה דר' יהודה אין אדם רשאי ליכול אלא אחר תפלת מוסף[ע]. אבל במנחה דבשאר יומי אית בהו שכרות גזרינן בהו ביוה"כ ובמעמדות ר' יוסי אומר מנחה אין בה נשיאות כפים משום דאיתא כל יומא ואתי לאחלופי גזרינן אבל נעילה דליתא אלא ביוה"כ ובמעמדות יש בה נשיאות כפים דכיון דליתא כל יומא לא גזרינן. **ואסיקנא דהלכתא כר' יוסי** דאמר שחרית ומוסף ונעילה יש בהן נשיאות כפים מנחה אין בה נשיאות כפים. והאידנא דלא מצלו מנחה דתעניתא אלא סמוך לשקיעת החמה כדאוקימנא (לעיל יב:) דרביעית היום האחרון הוא דמתפללין בו תפלת תענית כדכתיב ובמנחת הערב קמתי מתעניתי וגו' כנעילה דמיא ויש בה נשיאות כפים. ואע"ג דאמר רב הלכתא כרבי מאיר ודרשינן לה בפירקא ורב הונא אמר מנהג כר"מ אוריי מורינן הכי בפרקא לא דרשי לה (ואף ר') [ור' יוחנן אמר] נהגו כר"מ לא דרשי ולא מורינן כוותיה ואי עביד לא מהדרינן ליה:

ליקוטי רש"י

נושאין את כפיהן. שיגביהו את ידיהן [סוטה לח.]. **בתעניות.** של גשמים. **ובמעמדות.** מרבעה ימים בכל שבת שמנו פסוקים לפיכך אומר ויכולו: **פרשה גדולה.** שבפרשיות הללו קורין אותה בשנים, כגון פרשה רחשונה של ברחשית יש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדתמרינן בגמרא[כ], יהי רקיע בתחד, וביום השני יהי רקיע בתחד, יקוו בשנים שיש בה ה' פסוקים, ביום השלישי יקוו בתחד שתין בה אלא ה' פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו' פסוקים: וקורין אותה על פיהן. כל אחד בפני עלמו, ובעי בגמרא[ל] מאי קאמר, מעיקרא קאמי פרשה קטנה הוי' דמשמע דבספר תורה קורין והדר תנח על פיהם. פרשה בנעילה ליכא: **כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד** (ד) **שחרית.** לותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן מחיהם שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדם שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד: **קרבן מוסף.** יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים אין (ה) מעמד בנעילה בירושלים, וכל שכן בתנחה הסמוכה למוסף, לפי שהיו טרודין בתוסף, שיש בו להקריב בהמות יותר מתמיד שהוא אחד, אין לך מוסף בלא שתי בהמות, ולא היה להם פנאי כלל, שבהנים של מעמד טרודים בתוסף וישרחל שבהן היו טרודים לחטוד עלים ולשחוד מים, ודומה לפי' מעמד בנעילה: **קרבן עצים.** בגמרא[מ] מפרש בגון אחד מט' זמנים, ואותו יום שהיה בו קרבן עלים לפילו לא היה בו מוסף היה בדחה מעמד של מנחה מפני קרבן עלים, מפני שקרבן עלים קודם למנחה ודומה מעמד הסמוך לו [ולא] של נעילה: **בך היה רבי יהושע דורש קרבן מוסף אין** (ו) **במנחה.** וטעמא מפרש בגמרא[נ]: **זמן עצי בהנים והעם.** שמתנדבים עלים: **תשעה.** בתלו הט' זמנים היו הבהנים והעם מתנדבים להביא עלים, והיו מקריבים קרבן אותו היום, ולפילו היו עלים הרבה למערכה היו אלו מתנדבין ומקריבין בתלו תשעה זמנים: **בני ארח בן יהודה.** שבשעלו בני הגולה הם התנדבו תחילה בתחד בניסן (ז) **וספק להם עלים עד כ' בתמוז שהתנדבו בני דוד.** ארח שמואל, ומשבט יהודה היה: **בני דוד.** ממשפחת דוד המלך: **סנאה בן בנימין אחות בן יהודה**[ס]. בני גונבי עלי ובני קוטעי קליעות משפחה אחת הן, ובגמ'[ע] מפרש אמאי מיקרו הכי: **בני עדין. באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה.** ובגמרא מפרש אמאי קבעו להן אלו הזמנים: **באחד בטבת.** שהיה ר"ח [ותוכחה] לא היה בו מעמד כו': נשתברו

הָרִאשׁוֹנִים - שמואל ודוד, **עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מִשְׁמָרוֹת** של כהנים, כלומר, שחילקו את כל הכהנים הראויים לעבודה לעשרים וארבעה משמרות, וכל משמר היה עובד שבוע בבית המקדש ואחר כך היה מחליפו המשמר הבא[יג], **וְעַל** [-כנגד] **כָּל מִשְׁמָר וּמִשְׁמָר** של כהנים, **הָיָה מַעֲמָד בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל כֹּהֲנִים שֶׁל לְוִיִּם וְשֶׁל יִשְׂרְאֵלִים**[יד], שנחלקו ישראל לעשרים וארבעה מעמדות כנגד עשרים וארבעה משמרות כהונה[טו], ואותם אנשי המעמד שהיו גרים בקביעות בירושלים, היו עומדים על קרבן אחיהם בשליחותם, ועל ידי כך היה נחשב כאילו עמדו שם כל ישראל שהרי שלוחו של אדם כמותו (קידושין מא:)[טז].

וכאשר **הִגִּיעַ זְמַן הַמִּשְׁמָר לַעֲלוֹת** לירושלים, **כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם** שבאותו משמר[יז] היו **עוֹלִים** מכל ערי ארץ ישראל **לִירוּשָׁלַיִם**, הכהנים לעבודה והלויים לשיר, ואנשי המעמד הגרים בירושלים עמדו על קרבן אחיהם, **וְיִשְׂרְאֵל שֶׁבְּאוֹתוֹ מִשְׁמָר** [-מעמד][יח] שלא היו גרים בירושלים, **מִתְכַּנְּסִין לְעָרֵיהֶן** ומתפללים על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ומתענים באותו שבוע[יט], ומוציאים ספר תורה בכל יום[כ], **וְקוֹרְאִין** בתורה **בְּפָרָשִׁיּוֹת** של **מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית**, להודיע שהעולם קיים בזכות העבודה שעושים בבית המקדש [כמבואר בגמרא (להלן מ:)]. ונמצא, שמלבד המעמד שהיה בירושלים, היו גם כן מעמדות בכל עיר ועיר[כא]. ואנשי המעמד היו מתענים בימים המבוארים להלן, ומתקבצים להתפלל שחרית מנחה ונעילה בכל יום מימי המעמד[כב] ומרבים בתפילה תחינה ובקשה על קרבן אחיהם שיתקבל לרצון[כג], וקוראים בתורה כפי הסדר המבואר להלן.

המשנה מבארת באלו ימים היו אנשי המעמד מתענים:

(וְאַנְשֵׁי הַמַּעֲמָד הָיוּ מִתְעַנִּין אַרְבָּעָה יָמִים בַּשָּׁבוּעַ שלהם, **מִיּוֹם שֵׁנִי וְעַד יוֹם חֲמִישִׁי. וְלֹא הָיוּ מִתְעַנִּין בְּעֶרֶב שַׁבָּת, מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת**, שלא יכנסו לשבת כשהם מעונים[כד], ומכל שכן שלא היו מתענים בשבת עצמה[כה]. **וְלֹא בְּאֶחָד בַּשַּׁבָּת, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצְאוּ מִמְּנוּחָה וְעוֹנֶג** של שבת **לִיגִיעָה וְתַעֲנִית** וזה יגרום להם שימותו, כלומר, שיזוקו וייחלשו[כו]).

המשנה מבארת אלו פרשיות היו קוראים במעמד[אחח 18/06/2018]: **בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן** בשבוע היו קוראים שתי פרשיות, פרשת **'בְּרֵאשִׁית'** - מתחילת התורה עד **'וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר יוֹם אֶחָד'** (בראשית א ה-ה), ופרשת **'וְיְהִי רָקִיעַ'** (שם א ו-ח), משום שבפרשת בראשית לבדה [שבה נאמרו מעשי הקב"ה ביום הראשון של הבריאה] אין תשעה פסוקים, והרי צריך לקרוא שלשה קרואים כהן לוי וישראל, וכל אחד מהם צריך לקרוא לפחות שלשה פסוקים [כמבואר בגמרא (להלן מ:)] שהם ביחד תשעה פסוקים, ולכך היו מוסיפים לקרוא גם את פרשת 'יהי רקיע' [שנאמר בה מעשי הקב"ה ביום השני. וכמו כן בכל יום ויום הוסיפו לקרוא פרשת היום שלאחריו מטעם זה, כדלהלן]. **בַּשֵּׁנִי** היו קוראים פרשת **'וְיְהִי רָקִיעַ'**, ופרשת **'יִקָּווּ הַמַּיִם'** (שם א ט-יג). **בַּשְּׁלִישִׁי** היו קוראים **'יִקָּווּ הַמַּיִם'** ו**'וְיְהִי מְאוֹרוֹת'** (שם א יד-יט). **בָּרְבִיעִי** היו קוראים **'וְיְהִי מְאוֹרוֹת'** ו**'וִישְׁרְצוּ הַמַּיִם'** (שם א כ-כג). **בַּחֲמִישִׁי** היו קוראים **'וִישְׁרְצוּ הַמַּיִם'** ו**'וְתוֹצֵא הָאָרֶץ'** (שם א כד-לא). **בַּשִּׁשִּׁי** (ו)**'וְתוֹצֵא הָאָרֶץ'** ופרשת **'וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם'** (שם ב א-ג).

המשנה מבארת היאך היו מחלקים את שתי הפרשיות שבכל יום לשלושה קרואים:

פָּרָשָׁה גְּדוֹלָה מאותן שתי פרשיות שבכל יום, **קוֹרִין אוֹתָהּ בִּשְׁנַיִם** - מחלקים אותה לשני קרואים, **וְהַפָּרָשָׁה הַקְּטַנָּה** היו קוראים **בְּיָחִיד**, כגון ביום הראשון היו קוראים פרשת 'בראשית' שיש בה חמשה פסוקים בשני קרואים, ופרשת 'יהי רקיע' שיש בה רק שלושה פסוקים באחד, כדי שביחד יעלו לשלושה קרואים. וביום השני היו קוראים פרשת 'יהי רקיע' באחד, ופרשת 'יקוו המים' שיש בה חמשה פסוקים בשנים. וביום השלישי היו קוראים פרשת 'יקוו המים' באחד, ופרשת

עומדים על התמיד שהרי נאמר (שמות לד כג) 'שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך' וגו', ומבואר שאינם חייבים לעלות כל יום לבית המקדש. ועוד, שנאמר (דניאל ט יד) 'ואספת דגנך' ואם יעלו כולם לירושלים כל יום אין מי שיאסוף להם את הדגן. והרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב, שאי אפשר שיכנסו כל ישראל לעזרה בשעת הקרבת התמיד.

יג. **בגמרא** (להלן מ.) מבואר כמה משמרות היו בימי משה והיאך השתלשל הדבר עד שנהיו עשרים וארבעה. אוצר התכמה

אין הכוונה שכל ענין המשמרות אינו אלא תקנת נביאים, שכן בספרי (שופטים פ' קסט) דרשו אותו מפסוק. וכן יש להוכיח גם מראיות נוספות. וגם הסברא נותנת כן, שאם לא יהיו נחלקים למשמרות אלא כולם עובדים בערבוביא יבוא הדבר לידי הפשיעה שלא ישמור כל אחד את עתו ותתבטל העבודה. אלא ודאי שעיקר ענין המשמרות הוא מן התורה, אלא שמן התורה אין מנין כמה משמרות יהיו, ועל כן בזמנו של משה רבינו שהיו רק מעט כהנים היה די בקצת משמרות [כמבואר בגמרא להלן], ובימי שמואל ודוד שנתרבו הכהנים תיקנו יותר משמרות. ריטב"א (ד"ה ועוין). וכן משמע גם מדברי הרמב"ם (ספר המצוות עשה לו). וראה מה שדן בענין זה הרמב"ן (השגות שם).

יד. **מדברי** רש"י (ד"ה קרנן מוסף, ולעיל טו: ד"ה מעמד) נראה, שבמעמדות היו גם כן כהנים ולויים. אך הריטב"א (ד"ה ומה - הרמתון) כתב, שרק ישראלים בלבד היו במעמד. ומה ששנינו 'כהנים לויים וישראלים', היינו שעל ידי שהיה גם מעמד מישראלים נמצא שהיו מצויים על הקרבן כהנים ולויים וישראלים, כהנים לעבודתם ולויים לשיר על הדוכן, וישראלים למעמדם. וראה בהערה בילקוט ביאורים, שהתבאר לשיטת רש"י שאף כהנים היו במעמד, אם היו אלו הכהנים מהמשמר של אותו שבוע הקבוע לעבודה בבית המקדש, או כהנים ממשמר אחר.

טו. **מדברי** רש"י (ד"ה עון) נראה, שכל ישראל נחלקו לעשרים וארבעה מעמדות. אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב, שהיו מבררים לכך את הכשרים ויראי חטא וכו' ואותם חילקו לעשרים וארבעה מעמדות. לקוטי הלכות (עין משפט חום ג).

טז. **תוספתא** (פ"ג ה"ג), וכן ביארו הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) והמאירי (ד"ה המשנה השניה). וראה מה שנתבאר בזה בהרחבה בילקוט ביאורים. וראה עוד שם מחלוקת האחרונים האם צריכים לעמוד בעזרה כל זמן ההקרבה או רק בשעת הזריקה.

יז. **גם** הלויים היו מחולקים לעשרים וארבעה משמרות, כמבואר בדברי הימים (א' כד-כה), ובתוספתא (פ"ג ה"ג), וכן כתבו הרמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ט) והחינוך (מצוה תקט). וראה מנחת חינוך (שם חום ג) שחלוקת הלויים אינה מצוה מן התורה רק עשו כן מעצמם. ותמה על מה שכתב החינוך שם שגם חלוקת הלויים למשמרות היא מצוה מן התורה.

יח. **בגמרא** להלן (מ: על פי הגהות הגר"ח ומהר"ץ רענגבורג) נראה, שאותם אנשי מעמד שלא היו בירושלים היו נקראים 'אנשי משמר'.

יט. **רש"י** (ד"ה ולו ול"ה והשמר). ונראה מדבריו, שרק בני המעמד שבערים היו מתענים, ולא אלו שבירושלים העומדים על הקרבן. אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) והריטב"א (ד"ה ומה - הרמתון) כתבו, שאף אלו שבירושלים היו מתענים.

כ. **רש"י** (ד"ה והשמר) כתב, שהיו מוציאים ספר תורה ביום תעניתם. אך הרש"ש (גרסת"י שם) כתב שלשון זו היא לאו בדווקא, שהרי להלן במשנה מפורש שהיו קוראים בתורה גם בימי ראשון וששי אף שלא היו מתענים בהם.

מדברי רש"י (שם, ולהלן מ: ד"ה כמעמד) נראה, שרק אנשי המעמד שבשאר הערים היו קוראים בתורה, ולא אלו שבירושלים. אך בדברי הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג -ד) הר"י מלוניל (ד"ה נכנס) והמאירי (ד"ה קרנן) מבואר, שאף אלו שבירושלים היו קוראים.

כא. **ביארנו** על פי רש"י (ד"ה עון). ונראה מדבריו שכתב כן, כדי שלא יקשה שמתחילת דברי המשנה נראה שהמעמדות התמנו כדי לעמוד בירושלים על הקרבן, וכאן נראה שהמעמדות של ישראל לא היו עולים לירושלים אלא היו מתכנסים בעריהם. ועל כן כתב, שכל מעמד ומעמד היה מחולק לשנים, חלק האחד היו גרים בקביעות בירושלים והם היו עומדים על הקרבן, כל מעמד בשבוע שלו. והחלק האחר שבכל מעמד היו גרים בכל ערי ישראל וכשהגיע השבוע שלהם היו מתכנסים בעריהם ומתפללים וכו'. והרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) כתב, שאותם אנשי המעמד שהיו בירושלים או סמוך לה היו נכנסים למקדש יחד עם משמרות כהונה ולויה של אותו שבוע, ואלו שהיו רחוקים מירושלים היו מתקבצים לבתי הכנסת שבמקומם. והמאירי (ד"ה הגיע) כתב, שכל אנשי המעמד היו עולים לירושלים, ורק אלו מהם שהזקינו ביותר לא הטריחום לעלות לירושלים, ומתוך שכבר התמנו מקודם לכן להיות מאנשי המעמד היו מתכנסים בבתי הכנסת שבעריהם אם היו רבים וקוראים בתורה כתשלומין למעמד הקרבנות. ובתוספות הרא"ש (ד"ה ויסתלק) כתב בשם הראב"ד, שכך תיקנו חכמים, שיהיה בירושלים מעמד מיושבי העיר המוכנים לעמוד על הקרבנות, כדי שלא יצטרכו כל בני המעמדות לטרוח ולעלות. ואלו שבשאר הערים התנדבו מרצונם להתענות ולהתפלל שיתקבלו הקרבנות לרצון.

אף שעיקר כוונת המשנה היא לבאר מה הן המעמדות, מכל מקום ביארה תחילה את ענין המשמרות כדי להסדיר את הענין, שהרי העשרים וארבעה מעמדות היו מכוונים כנגד העשרים וארבעה משמרות. מאירי (ד"ה המשנה השניה).

כב. **ולדעת** הרמב"ם היו מוסיפים עוד תפילה אחת, כמבואר להלן בהערה.

כג. **על** פי רמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ה) וקרן אורה (ד"ה כל).

כד. **מאירי** (להלן מ: ד"ה מעמד).

כה. **גמרא** (שם).

כו. **מהר"י** קורקוס (כלי המקדש פ"ו ה"ג) ותפארת ישראל (יכין חום טו).

במשנה שבירושלמי לא גרסו כל קטע זה [מ'ואנשי מעמד' עד 'וימותו']. גליון (הגהות וציונים). וכן במהרש"א (ד"ה וקולמין) כתב, שמפירוש הרע"ב על המשנה ומדברי הגמרא להלן (מ:) נראה שאין גורסים זאת. והיינו משום שבגמרא להלן (מ:) הובאו טעמים אחרים בשם אמוראים לכך שאין מתענין ביום הראשון. וכן כתב בתוספות יום טוב (מ"ג).

אלא בנפש שבעה. מתוך שכתוב זו נותן לחס לכל נשר (תהלים קו) נאה להאמר על השבע: דאבי גובר. שס מלס מו מקוס: דשביח בהו. יין ושכרות, ופשעי ולא יאמרו הלל:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה פרקים במוסף. מפרש בגמרא[ז]:

נעילת שערים. מפורש בברכות ירושלמי בפרק תפלת השחר[ח] לימתי נעילה, יש מומרים נעילת שערי מקדש, ו״ל נעילת שערי שמים שנועלים מותן לעת ערב בגמר תפלה, ונוהגין היו להתפלל תפלת נעילה בכל תעניתס[ט] כלרך שמתפללין ביוהכ״פ: אלו הן מעמדות. המתענין מתפללין בעלייתס שיתקבל ברלון קרבן מחייהס כללקמן[י]: לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו׳. שהתמיד בא מן השקלים של כל ישראל[כ], ומי שפשר שיהו כל ישראל עומדין על גבי קרבנס, ומינו מעמדות להיות במקומס: נביאים הראשונים. שמואל ודוד, בגמרא מפרש[ל]: על כל משמר. מרבעה ועשרים משמרות של כהניס היו, ושמואל ודוד תיקנום, ועל כל משמר היה מעמד בירושלים שקבועין ועומדין בעיר ועומדין על קרבן מחייהס, ולבד אלו הלריס בירושלים היו מעמדות בכל עיר, שישראל נחלקו לכ״ד מעמדות כנגד מרבעה ועשרים משמרות כתניא בברייתא של מ״ט מדות[מ], והיינו דתנן היה מעמד בירושלים לכהניס לויס וישראלים: בכהנים ולויים. של משמר היו עולים (ג) בירושלים, כהניס לעבודה ולויס לשיר, ומכל המעמדות היו קבועין בירושלים לעמוד על קרבן מחייהס: והשאר היו מתכנסין לעריהם. ומתפללין על קרבן מחייהס שיתקבל ברלון, ומתענין ומוליאין ספר תורה ביום תעניתס: וקורין במעשה בראשית. ובגמרא מפרש טעמא[נ]: ביום הראשון. של שבוע: קורין בראשית בו׳. פרשה ראשונה ופרשת יהי רקיע, לפי שאין בפרשת ברלתית לבדה ט׳ פסוקים כדי קריאת כהן לוי ישראל, וכן כולן: בששי ותוצא הארץ עד ויכולו. לפי שבפרשת תולא הארץ אין בה אלא שמונה פסוקים לפיכך אומר ויכולו: פרשה גדולה. שבפרשיות הללו קורין אותה בשנים, כגון פרשה ראשונה של ברלתית יש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדאמרינן בגמרא[ס], יהי רקיע בראשון, וביום השני יהי רקיע בשני, יקוו בשנים שיש בה ה׳ פסוקים, ביום השלישי יקוו בראשון בה אלא ה׳ פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו׳ פסוקים: וקורין אותה על פיהן. כל אחד בפני עלמו, ובעי בגמרא[ע]: מאי קאמר, מעיקרא קאני פרשה קטנה כו׳ דמשמע דבספר תורה קורין והדר תנא על פיהס. פרשה בעלייה ליכא: **כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד** (ד) **שחרית.** אותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן מחייהס שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדס שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד: קרבן מוסף. יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים אין (ה) מעמד בעלייה בירושלים, וכל שכן בשחרית שהיו טרודין במוסף, לפי שהיו טרודין בהקריב בהמות יותר מתמיד שהוא אחד, אין לך מוסף בלא שחי בהמות, ולא היה להס פנאי כלל, שהכהנים של מעמד טרודים במוסף וישראל שבהן היו טרודים לחטוב עלים ולשחוט מיס, ודומה לפי׳ מעמד בעלייה: **קרבן עצים.** בגמרא[פ] מפרש כגון אחד מט׳ זמנים, ואותו יום שהיה בו קרבן עלים לפילו לא היה בו מוסף היה בדמה מעמד של מנחה מפני שקרבן עלים, מפני שקרבן עלים קודס למנחה ודומה מעמד הסמוך לו [ולא] של בעילה: כך היה רבי יהושע דורש **קרבן מוסף אין** (ו) **במנחה.** וטעמא מפרש בגמרא[צ]: **זמן עצי כהנים והעם.** שמתנדבים עלים: **תשעה.** בלו הט׳ זמנים היו הכהנים והעם מתנדבים להביא עלים, והיו מקריבים קרבן אותו היום, ואפילו היו עלים הרבה למערכה היו אלו מתנדבין ומקריבין בלו תשעה זמנים: **בני ארח בן יהודה.** שכשעלו בני הגולה הם התנדבו תחילה באחד בניסן (ז) וספק להם עלים עד כ׳ בתמוז שהתנדבו בני דוד. ארח שמואל, ומשבט יהודה היה: **בני דוד.** ממשפחת דוד המלך: **סנאה בן בנימין אחות בן יהודה**[ק]. בני גוגבי עלי ובני קולעי קליעות משפחה אחת הן, ובגמ׳[ר] מפרש אחי מיקרו הכי: **בני עדין. באחד בטבת שבו בני פרשוש שניה.** ובגמרא מפרש אחי קבעו להן אלו הזמנים: **באחד בטבת.** שהיה ר״ח [ומנוכה] לא היה בו מעמד כו׳:

נשתברו

קרבין עם תמיד של בין הערבים, וזה מוכיח כי קרבן עצים ממש הוא ולא שאר קרבנות שהיו מביאין באותו יום כדעת קצת רבותי ז״ל. [הריטב״א] **וכל מי שטעה בשבטו.** שלא היה מכיר מאיזו משפחה של מקריבי עצים הוא, ונראה שבני משפחה זו היו מעטין והיו מתלקטין אלו עמהם. [מאירי]

שאני בני מחוזא דשביחי בהו שברות. ולהכי היו מומרים הלל הגדול קודס שיאכלו וישתו ובפסוקי דזמרה נוהגין לומר שחרית ודווקא בפסוקי דזמרה קודס התפלה אבל בשעת תפלה אין מומרים אותו אלא בנפש שבעה ובכרס מלאה:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בכל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית. פי׳ דהיינו מנוכה דבשאר יום טוב לא משכחת לה בלא קרבן מוסף:

קרבן מוסף אין בו נעילה. פירוש יום שקרבין בו מוסף אין בו נעילה[ד] לפי שטרודין הס במוסף ואין להס פנאי לומר נעילה:

קרבן עצים אין בו מנחה. משום דעד המנחה היו טרודים בקרבן העלים אבל יש בו נעילה דכל כך לא היו מאחרים עד שעת נעילה לחמר[ח] בן עזאי כך היה וכו׳:

מנחה

א אלא על נפש שבעה וכרס מלאה איני והא ב) רב פפא איקלע לבי כנישתא דאבי גובר וגזר תענית וירדו להם גשמים עד[ג] חצות ואמר הלל ואחר כך אכלו ושתו שאני בני מחוזא דשביחי בהו שברות:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה ד) פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים אלו הן מעמדות לפי שנאמר א) צו את בני ישראל את קרבני לחמי ב) וכי היאך ג) קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים של לוים ושל ישראלים ה) הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולוים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן ו) וקוראין במעשה בראשית (ז) ח) ואנשי המעמד היו מתענין ארבעה ימים בשבוע מיום ב׳ ועד יום חמישי ולא היו מתענין ערב שבת מפני כבוד השבת ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו) ט) י) ביום הראשון בראשית ויהי רקיע בשני יהי רקיע ויקוו המים בשלישי יקוו המים ויהי מאורות ברביעי יהי מאורות וישרצו המים בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ בששי ותוצא יא) הארץ ויכלו השמים יב) פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה ביחיד בשחרית במוסף יג) ובמנחה נכנסין וקורין על פיהן בקורין את שמע ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת יד) כל יום שיש בו הלל אין (ח) מעמד בשחרית קרבן מוסף אין בנעילה קרבן עצים אין במנחה דברי ר׳ עקיבא אמר לו בן עזאי טו) כך היה רבי יהושע שונה קרבן מוסף אין במנחה קרבן עצים אין בנעילה חזר רבי עקיבא להיות שונה כבן עזאי. זמן עצי כהנים והעם תשעה באחד בניסן בני ארח בן יהודה בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה בשבעה בו בני יונדב בן רכב בעשרה בו בני סנאה בן בנימן טז) בחמשה עשר בו בני (ט) זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה בעשרים באלול בני עדין בן יהודה באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה באחד בטבת לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. יז) חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב יח) בשבעה עשר בתמוז

נשתברו

מסורת הש״ס עם הוספות

ג) כע״ז מגילה כא:, ד) יומא פז:, ג) [סוטה דף מ. ע״ס פרס״י], ה) מגילה כב., ה) עיין לעיל יב. וברש״י שם, ו) [יומא ד:], ז) לקמן ע״ב, ח) פ״ד ה״א ועי׳ תוי״ט, ט) עיין ר״ן וריטב״א ובתוס׳ רי״ד, י) כז:, כ) שקלים פ״ד מ״א מנחות דף סה., ל) לקמן כז. ועי׳ סוטה מח:, מ) ברייתא דמסכת מדות הלכה כג, נ) עי׳ רש״ש ועיין לקמן כח. (ועי׳ מראה אש), ס) לקמן כח ע״א, ע) עי׳ טור או״ח סי׳ רפו בשם ר״ח ובב״י וב״ח שם ועי׳ ברכות כח ע״ב.

הגהות הב״ח

(א) אוצר החכמה כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית כו׳ אין בו בנעילה כו׳ אין בו במנחה כו׳ כל״ל וכן בסמוך: (ב) שם בט״ו בו בני זתוא. כ״ב ס״ת זתא: (ג) רש״י ד״ה כהניס כו׳ היו עולים לירושלים כהניס כו׳ על קרבן מחייהס והשאר היו כו׳ כל״ל והד״ח: (ד) ד״ה כל יום כו׳ אין בו מעמד בשחרית תומן וכו׳ מחייהס ביום שיש בו הלל: (ה) ד״ה קרבן כו׳ אין בו מעמד בנעילה כו׳ שהוא אחד אאין לך מוסף: (ו) ד״ה כך היה כו׳ אין בו במנחה: (ז) ד״ה בני ארח בן בנחמיה כו׳ עליס כו׳ בני דוד ארח כך שמו ומשבט יהודה היה כל״ל ומיבא שמואל נמחק:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

רבינו גרשום

בשלשה פרקים בו׳ **בתעניות ובמעמדות** ודאי מעמדות הן בכל יום אלא לכך חשיב פרק בפני עצמו דלא כל ישראל הן אלא של אותו משמר ובתעניות יש כל ישראל. ט) ויש מהן ד׳ פרקים ביום:

הגהות וציונים

ס) בכת״י ובע״י הנוסח קודם חצות ואמר להם אמרו הלל הגדול והדר אכלו ושתו, וכ״ה ישר (דק״ס): ג) בכת״י בעריהן, וכ״ה נכון וכ״ה במשניות דפו״י ובירושלמי [ועי׳ רע״ב ופיה״מ] (דק״ס עי״ש), ועי׳ תפארת ישראל במשניות: ד) ירושלמי ל״ג (גליון) וכן ליתא בכת״י ובדפו״ר, ועיין מהרש״א ותוי״ט (דק״ס עי״ש): ז) צ״ל **תוצא** (רש״ש, וכ״ה ברש״י דפו״י): ה) צ״ל **ובמוסף**, (כמו במשניות) וכ״ה לקמן כח ע״א בפיסקא וע״ז קא מיבעיא בגמ׳ היכי קאמר בשחרית ובמוסף בספר וכו׳ או דילמא בשחרית בספר ובמוסף ובמנחה על פה ואילו היתה הנוסחא ״במוסף״ הלא בודאי היינו דבמוסף נמי קורין על פה (שינויי נוסחאות במשניות), ועי׳ שפ״א: ו) כאן הס״ד (וכוונת רש״י שכ״ה הגי׳ הנכונה, עי׳ תוס׳ עירובין מא ע״א ובדק״ס) ומה״ד בני גונבי עלי ובני קוצעי וכו׳ (גנזי יוסף ועוד): ז) גי׳ התוס׳ היא קרבן מוסף אין בו **נעילה** קרבן עצים אין בו **מנחה** (כלומר שאין מתפללים אותם), וכ״ה במשניות בקצת דפו״י ובירושלמי (מלאכת שלמה עי״ש ובקרן אורה): ח) נדצ״ל **אמר**, והוא ענין בפ״ע אע״פ שלא כתבו ע״ז כלום (גנזי יוסף): ט) מכאן שייך לע״ב בגמ׳ וצ״ל ויש מהן ד׳ **פעמים** ביום (ונראה שתיבת ״במוסף״ שבתחילת עמוד הבא מיותר והד״א ומבאר דהיינו יוה״כ וכו׳ וכמו שפי׳ רש״י בד״ה יש מהן):

עין משפט נר מצוה

לד א מיי׳ פ״ג מהל׳ תענית הלכה טז [וטוש״ע ס״ח סימן תקעה סעיף יא]:
א ב מיי׳ פ״ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג סמג עשין קעב:
ב ג מיי׳ שם הלכה ב:
ג ד מיי׳ שם הלכה ג:
ד ה מיי׳ שם הלכה ו:
ה ו מיי׳ שם הלכה ז:
ו ז ח מיי׳ שם הלכה ח:
ז ט מיי׳ פ״ה מהלכות תענית הלכה ד סמג עשין מד״ס ג טור ס״ח סימן תקמט:

משנת ראשונים

ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים. מדחשיב נעילה ביום שמעינן דתפלת נעילה ביום הוא קודם בין השמשות והיינו שיש בה נשיאות כפים שאין נשיאות כפים בלילה, ובירושלמי (ה״א) אמרן מאי נעילת שערים רבי יוחנן אמר נעילת שערי שמים, ורבי שמעון אמר נעילת שערי היכל, והיינו אחר צאת הכוכבים. [הריטב״א]

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. מצוה מן התורה לחלוק משמרות כדכתיב לבד ממכריו על האבות, אבל אין להם מנין מן התורה כמה משמרות יהיו ומשה תיקן ח׳ שהיו מועטין וכשנתרבו בימי שמואל חילקם לט״ז ורבו יותר בימי דוד וחילקן לכ״ד, וכן תמצא בדברי הימים (שם) כשמסדר דוד המשמרות שחלקו הכהנים (כ)שכתוב בו פקודיהם כאשר צוהו יי׳ אלהי ישראל, והחכם אונקלוס למדנו זה במה שכתב בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא, למדנו שיש בו מצוה מן התורה וגם תקנת האבות. [הריטב״א]

הגיע זמן המשמר לעלות. הכהנים היו מפוזרים בעריהם בכל ארץ ישראל וכלן היו יודעין מאיזו משמרה הם ואיזה שבת מגיע להם, וכשהיו מגיעים לזמן שבתם היו עולים קודם שבתם בכדי שיהיו שם בתחלת שבתם ויעבדו עבודתם, וכן הלויים וכן ישראל הממונים למעמד לאותו המשמר העולה. [מאירי]

קרבן עצים אין במנחה. ממה שהיה נדחה המעמד במנחה מפני קרבן עצים למדנו שביום קרבן העצים קרבן חלוק לעצמו, שאם לא היה בו חידוש אלא לבער במזבח באותו היום מן העצים [שנתנדבו] הרי הקרבן קרב כהלכתו בעצי נדבה אלו כמו בשאר הימים מעצי המערכה, וי״א שהיו מבערים במזבח בפני עצמו מן העצים [שנתנדבו] וזה היה קרבן העצים, וכן אמרו (יומא כו:) ששני גזירין היו

יהי מאורות' שיש בה ששה פסוקים בשנים[כג]. ובגמרא (להלן מ:) יבואר היאך מחלקים פרשה שיש בה רק חמשה פסוקים לשנים.

המשנה מבארת באלו זמנים ביום היו קוראים פרשיות אלו, ומתי היו קוראים בספר ומתי בעל פה:

בַּשַּׁחֲרִית היו מוציאים ספר תורה לקרות בו כסדר הנ"ל, וכך היו עושים גם **בַּמּוּסָף**, כאשר אירע המעמד ביום שמתפללים בו מוסף[כד]. **וּבַמִּנְחָה** לא היו מוציאים ספר תורה מפני טורח התענית[כה], אלא **נִכְנָסִין** לבית הכנסת **וְקוֹרִין** את קריאת היום **עַל פִּיהֶן** [-בעל פה] **כְּקוֹרִין אֶת שְׁמַע** - כמו שקורין את שמע שיכולים לקרותה על פה. ובתפילת נעילה לא היו קוראים כלל את הפרשה[כו]. **וּבְעֶרֶב שַׁבָּת בַּמִּנְחָה לֹא הָיוּ נִכְנָסִין** לבית הכנסת לקרוא את הפרשה אפילו בעל פה, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** - כדי שמיד אחרי תפילת מנחה יהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת.

המשנה מבארת שהיו זמנים שבהם המעמד [כלומר, הקיבוץ ואריכות התפילה[כז]] היה מתבטל:

כָּל יוֹם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַלֵּל - שגומרים בו את ההלל ואין בו קרבן מוסף, והיינו ימי החנוכה[כח], **אֵין** בו **מַעֲמָד בַּשַּׁחֲרִית** - אנשי המעמד שהיו בירושלים[כט] לא היו מתקבצים בו בשחרית להאריך בתפילה על קרבן אחיהם[ל], מפני שצריכים לקרוא את ההלל ואין להם פנאי להאריך בתפילה, ועל כן היה ההלל דוחה את המעמד. אבל במנחה ובנעילה היה בו מעמד.

כז. ואם אחד מימי המעמדות חל ביום שיש בו קרבן מוסף שיש בו ארבעה קרואים [כגון ראש חודש], לא היה העולה רביעי קורא במעשה בראשית אלא בעניינו של יום. מאירי (ד"ה הגיע).

כח. ראב"ד (כלי המקדש פ"ו ה"ד) ומאירי (ד"ה הגיע). והקשה המאירי (ד"ה קרבן), כיצד יתכן שיש קריאת התורה של מעמדות במוסף, והלא יום שיש בו קרבן מוסף אין בו מעמד בנעילה כדלהלן במשנה וכל שכן במוסף עצמו. ותירץ, שהמשנה דלהלן נשנית רק לענין העומדים על הקרבן בירושלים שהיו טרודים בקרבנות, אבל אלו שהיו מתכנסים בעריהם היו עושים מעמד גם במוסף ובנעילה. ועוד תירץ, שמה ששנינו להלן שאין בו מעמד אין הכוונה שאין בו מעמד כלל אלא שלא היו מאריכים בו בתפילות ותחנונים כמו בשאר ימים, אבל מכל מקום היו קוראים בימים אלו בתורה.

אך הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ג, כלי המקדש שם) פירש את המשנה באופן אחר, שמה ששנינו כאן 'במוסף' אין הכוונה לתפילת מוסף המקובלת אצלנו, אלא לתפילה מיוחדת שניתוספה לאנשי המעמד.

כט. ר"י מלוניל (ד"ה נשמרים), וכן כתב הרע"ב (מ"ג). ואף ביום ראשון שלא היו מתענים בו לא היו מוציאים ספר תורה, כדי שלא תשתנה תפילת מנחה של יום זה מתפילת מנחה של הימים האחרים. ר"י מלוניל (שם).

ל. רש"י (ד"ה וקורין). וביאר בערוך השולחן העתיד (קדשים סי' כו אות טו), שחכמים לא תיקנו בנעילה שיקראו אפילו בעל פה, משום שהיא סמוכה לערב ועייפים מעמל היום. אבל בדברי הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ד) מבואר, שאף בנעילה היו קוראים אותה בעל פה. וכן כתבו ר"י מלוניל (ד"ה נשמרים) והמאירי (ד"ה הגיע). וביאר הר"י מלוניל, שלא היו קוראים מתוך ספר משום שזמן תפילת נעילה לאחר שכבר העריב היום.

לא. כן הוא על פי רש"י (ד"ה כל). ולשיטת הרמב"ם הכוונה לקריאת התורה, כמו שיתבאר להלן בהערה.

לב. אבל בשאר ימים טובים שגומרים בהם את ההלל יש גם קרבן מוסף. תוספות (ד"ה כגון). וביום שאין גומרים בו את ההלל כמו ראש חודש, לא היה ההלל דוחה את המעמד של שחרית כיון שאינו מן התורה, כמבואר בגמרא (להלן כח:).

לג. רש"י (ד"ה כל). ומשמע מדבריו, שאותם אנשי מעמד שהתכנסו בעריהם כן היו עושים את המעמד בימי החנוכה כמו בשאר הימים. אבל הריטב"א (ד"ה ומה - השני) כתב, שגם לאותם שבערים היה המעמד של שחרית נדחה מחמת ההלל. והרש"ש (נרשם שם) הקשה על דברי רש"י, שהואיל וטעם דחיית המעמד בימים אלו הוא מפני קריאת ההלל, איזה חילוק יש בזה בין אנשי המעמד שהיו בירושלים לאלו שנמצאים בשאר עיירות, הרי אף הם חייבים בקריאת ההלל. אולם הר"י מלוניל (ד"ה כל) ביאר, שאנשי המעמד שהיו בירושלים היו צריכים לחזור לבית המקדש אחרי קריאת ההלל כדי לעמוד על הקטרת אברי התמיד והקטורת והקרבת הנסכים, ועל כן לא היה להם מעמד כדי שלא יתעכבו יותר, אבל אותם שהיו בעריהם הרי היו פנויים לסדר את המעמד לאחר קריאת ההלל, ועל כן לא היה המעמד נדחה עבורם.

לד. רש"י (ד"ה כל) על פי קרן אורה (ד"ה כל).

רש"י לא הזכיר שלא היו קוראים בתורה, והוא מכוון למה שנכתב לעיל בדעתו [בהערה לדברי המשנה 'ומתכנסין בעריהן'], שאנשי המעמד שבירושלים לא היו קוראים בתורה אף בימים שהיה המעמד מתקיים כתיקונו. אך רבינו גרשום (להלן כח. ד"ה מין) והרמב"ם (פירוש המשנה פ"ד מ"ד) והר"י מלוניל (ד"ה נכל) כתבו, שביום שיש בו הלל לא היו קוראים בו בתורה [וכבר התבאר בהערה שם שדעתם שבשאר הימים אף בירושלים היו קוראים בתורה]. והמאירי (ד"ה המשנה השלישית) כתב שרק אריכות התפילה היתה מתבטלת, אך הביא בשם 'גדולי הרבנים' [רש"י], שגם קריאת התורה היתה מתבטלת. [ועל כל פנים לפי כל השיטות, מה ששנינו כאן שלא היה המעמד מתקיים בחלק מן הימים, אין הכוונה למה שהיו אנשי המעמד עומדים על הקרבן בשעת הקרבתו, שזה ודאי היה מתקיים בכל יום, שהרי המעמד מעכב את הקרבן כמבואר בגמרא להלן (מ.). על פי תורת מרדכי (שו"ת, סי' ג אות ה). וכך מבואר גם מדברי הר"י מלוניל שהובא בהערה לעיל].

לה. שאין קרבן מוסף שאין בו שתי בהמות. רש"י (ד"ה קרבן מוסף). והעיר הרש"ש (נרשם שם) על דבריו, שרק במוסף של שבת יש רק שתי בהמות, אך בשאר המוספים יש הרבה יותר, ובשבת גם מבלי זה אין בו מעמד כלל. [אך בלקוטי הלכות (זבח תודה ד"ה כך) כתב, שמסתבר שאף בשבת היו מתפללים התפילה שיתקבל קרבן אחיהם ברצון והוא המעמד. והיינו דווקא בשחרית ולא בשאר התפילות, לפי שקרבן מוסף דוחה את המעמד שלהם].

לו. רש"י (ד"ה קרבן מוסף). אמנם הריטב"א (ד"ה ומה - השני) כתב, שהוא משום שהישראלים היו טרודים לעמוד על קרבן המוסף. והמאירי (ד"ה המשנה השלישית) כתב, שדחיית המעמד היתה משום שהיו מאריכים בתפילת מוסף.

ועל דברי רש"י קשה, שחטיבת עצים ושאיבת מים למזבח היתה נעשית על ידי הגבעונים שבאו בימי יהושע ונתנם יהושע 'חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה'' ככתוב בספר יהושע (ט כז). תוספות יום טוב (מ"ד) וראה שם מה שתירץ.

לז. ביארנו על פי רש"י (ד"ה קרבן מוסף). אך תוספות (שם) פירשו, שלא התפללו כלל תפילת נעילה. וכן כתב רבינו גרשום (להלן כח. ד"ה קרבן - הרמזון).

לח. רש"י (ד"ה משעה). והריטב"א (ד"ה ומה - השני) הוכיח שקרבן עצים היה קרבן חלוק לעצמו ולא רק שהיו מסדרים את המערכה מהעצים שהתנדבו, שאם כן מדוע נדחה מפני כך המעמד הרי בכל יום גם כן היו מבערים עצים על המערכה. אך הביא עוד, שיש אומרים שהיו מבערים ומקריבים בימים אלו על המזבח מן העצים שהביאו מלבד מה שהיו מסדרים למערכה בכל יום, שהרי אפשר להביא קרבן נדבה גם מעצים [כמבואר במנחות (קו:)], וזהו קרבן העצים השנוי במשנתנו. והרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ט) והמאירי (ד"ה קרבן) כתבו, שקרבן העצים היו עולות נדבה שהיו המתנדבים עצים מביאים. וכתב בגבורות ארי (ד"ה קרבן עצים - הרמזון), שלשיטת רש"י לא התברר לו איזה קרבן היו מביאים, אם קרבן עולה או שלמים, או עולת העוף או קרבן מנחה, או מנחת נסכים [יין לספלים], או שמא קרבן עצים.

לט. רמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ט) ומאירי (ד"ה קרבן ותוספות המשנה הרביעית).

מ. יש להקשות, שקרבן עצים זה אינו קרבן של כל ישראל אלא של אותן משפחות שהתנדבו עצים בלבד ואם כן מדוע הוא דוחה את המעמד במנחה לכל אנשי המעמד. ויש לומר, שאכן אין קרבן עצים דוחה את המעמד אלא לאותם שהתנדבו באותו היום בלבד שהוא יום טוב שלהם, אבל לא לשאר אנשי המעמד. ריטב"א (ד"ה ומה - השני) בשם הראב"ד. אבל המאירי (ד"ה קרבן) כתב, שקרבן עצים דוחה את המעמד לגמרי, משום שביום זה היו כל העם טרודים בחיבוב מצותם של אלו לצאת לקראתם לעת ערב ולכבדם בכל מיני כבוד. אמנם בהמשך (ד"ה זהו) כתב, שהמעמד נדחה רק כאשר היה זה זמן משמרתם ומעמדם של מביאי העצים.

מא. תפארת ישראל (יכין אות כו).

מב. רש"י ותוספות (להלן כח. ד"ה מה). אך רבינו גרשום (להלן כח. ד"ה מה) פירש, שאין בו מעמד בנעילה וכל שכן שאין בו מעמד במנחה, וכן כתב הרע"ב (מ"ד). ועל דברי רש"י הנ"ל תמה הרש"ש (נרשם שם), שמדבריו כאן (ד"ה קרבן מוסף), נראה שפירש כמו רבינו גרשום, ונמצא שיש סתירה בדבריו.

מג. דברי המשנה הללו התבארו על פי שיטת רש"י (ד"ה כל ד"ה קרבן מוסף), שהמעמדות,

אלא בנפש שבעה. מתוך שכתוב בו נותן לחס לכל בשר (תהלים קלו) נאה להאמר על השבע: דאבי גובר. שם מלס או מקוס: דשביח בהו. יין ושכרות, ופשעי ולא יאמרו הלל:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה פרקים במוסף. מפרש בגמרא[ז]:

נעילת שערים. מפורש בשכרות ירושלמי בפרק תפלת השחר[ח] לימתי נעילה, יש אומרים נעילת שערי מקדש, ו״ל נעילת שערי שמים שנועלים אותן לעת ערב בגמר תפלה, ונוהגין היו להתפלל תפלת נעילה בכל תעניתס[ט] כלרך שמתפללין ביוהכ״פ: אלו הן מעמדות. המתענין מתפללין בעלייתם שיתקבל ברצון קרבן אחיהם כללקמן[י]: לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו׳. שהתמיד בא מן השקלים של כל ישראל[כ], ומי שפשר שיהו כל ישראל עומדין על גבי קרבנס, ומינו מעמדות להיות במקומס: נביאים הראשונים. שמואל ודוד, בגמרא מפרש[ל]: על כל משמר. מרבעה ועשרים משמרות של כהנים היו, ושמואל ודוד תיקנום, ועל כל משמר היה מעמד בירושלים שקבועין ועומדין בעיר ועומדין על קרבן אחיהם, ובשד אלו הלריס בירושלים היו מעמדות בכל עיר, שישראל נחלקו לכ״ד מעמדות כנגד מרבעה ועשרים משמרות כתניא בברייתא של מ״ט מדות[מ], והיינו לתנן היה מעמד בירושלים לכהנים לויס וישראלים: בהנים ולויים. של משמר היו עולים (ג) בירושלים, כהנים לעבודה ולויס לשיר, ומכל המעמדות היו קבועין בירושלים לעמוד על קרבן אחיהם: והשאר היו מתכנסין לעריהם. ומתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ומתענין ומוליאין ספר תורה ביוס תעניתס: וקורין במעשה בראשית. ובגמרא מפרש טעמא[ס]: ביום הראשון. של שבוע: קורין בראשית בו׳. פרשה ראשונה ופרשת יהי רקיע, לפי שאין בפרשת בראשית לבדה ט׳ פסוקים כדי קריאת כהן לוי ישראל, וכן כולן: בששי ותוצא הארץ עד ויבולו. לפי שבפרשת תולא הארץ אין בה אלא שמונה פסוקים לפיכך אומר ויכולו: פרשה גדולה. שבפרשיות הללו קורין אותה בשנים, כגון פרשה ראשונה של בראשית יש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדאמרינן בגמרא[ע], יהי רקיע באחד, וביום השני יהי רקיע באחד, יקהו בשנים שיש בה ה׳ פסוקים, ביום השלישי יקהו באחד שאין בה אלא ה׳ פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו׳ פסוקים: וקורין אותה על פיהן. כל אחד בפני עלמו, ובגי בגמרא[פ]: מאי קאמר, מעיקרא קאני פרשה קטנה כו׳ למשמע בספר תורה קורין והדר אלא על פיהם. פרשה בעלייה ליכא: כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד (ד) שחרית. אותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן אחיהם שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעשה שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד: קרבן מוסף. יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים אין (ה) מעמד בעלייה בירושלים, וכל שכן במנחה הסמוכה למוסף, לפי שהיו טרודין במוסף, שיש בו להקריב בהמות יותר מתמיד שהוא אחד, אין לך מוסף בלא שחי בהמות, ולא היה להם פנאי כלל, שהכהנים של מעמד טרודים במוסף וישראל שבהן היו טרודים לחטוב עצים ולשאוב מים, ודוחה אפי׳ מעמד בעלייה: קרבן עצים. בגמרא[צ] מפרש כגון אחד מט׳ ומיס, ואותו יום שהיה בו קרבן עצים אפילו לא היה בו מוסף היה בדחה מעמד של מנחה מפני קרבן עצים, מפני שקרבן עצים קודס למנחה ודוחה מעמד הסמוך לו [ולא] של בעלייה: כך היה רבי יהושע דורש קרבן מוסף אין (ו) במנחה. וטעמא מפרש בגמרא[ק]: זמן עצי בהנים והעם. שמתנדבים עצים: תשעה. בחלו הט׳ זמניס היו הכהנים והעם מתנדבים להביא עצים, והיו מקריבים קרבן אותו היום, ואפילו היו עצים הרבה למערכה היו אלו מתנדבין ומקריבין בחלו תשעה זמניס: בני ארח בן יהודה. שכשעלו בני הגולה הם התנדבו תחילה באחד בניסן (ז) וספק להם עצים עד כ׳ בתמוז שהתנדבו בני דוד. ארח שמואל, ומשבט יהודה היה: בני דוד. ממשפחת דוד המלך: סנאה בן בנימין זאוב בן יהודה[ר]. בני גוגדי עלי ובני קולעי קליעות משפחה אחת הן, ובגמ׳[ש] מפרש אמאי מיקרו הכי: בני עדין. באחד בטבת שבו בני פרשוש שניה. ובגמרא מפרש אמאי קבעו להן אלו הזמניס: באחד בטבת. שהיה ר״ח [ותעוכה] לא היה בו מעמד כו׳:

נשתברו

שאני בני מחוזא דשביחי בהו שברות. ולהכי היו אומרים הלל הגדול קודס שיאכלו וישתו ובפסוקי דזמרה נוהגין לומר שחרית ודווקא בפסוקי דזמרה קודס התפלה אבל בשעת תפלה אין אומרים אותו אלא בנפש שבעה וברכס מלחה:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בכל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית. פי׳ להיינו תעוכה דבשחר יום טוב לא משכחת לה בלא קרבן מוסף:

קרבן מוסף אין בו נעילה. פירוש יום שקרבין בו מוסף אין בו נעילה[ת] לפי שטרודין הס במוסף ואין להס פנאי לומר נעילה:

קרבן עצים אין בו מנחה. משום דעד המנחה היו טרודים בקרבן העליס אבל יש בו נעילה לכל כך לא היו מתחרים עד שעת נעילה לחמר[ש] בן עזאי כך היה וכו׳:

מנחה

א אלא על נפש שבעה וכרם מלאה איני והא [ב]רב פפא איקלע לבי כנישתא דאבי גובר וגזר תענית וירדו להם גשמים עד[ג] חצות ואמר הלל ואחר כך אכלו ושתו שאני בני מחוזא דשביחי בהו שברות:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה [ג]פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים אלו הן מעמדות לפי שנאמר [א]צו את בני ישראל את קרבני לחמי [ב]וכי היאך [ג]קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים של לוים ושל ישראלים [ד]הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולוים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן[ה] וקוראין במעשה בראשית (ג) [ד]ואנשי המעמד היו מתענין ארבעה ימים בשבוע מיום ב׳ ועד יום חמישי ולא היו מתענין ערב שבת מפני כבוד השבת ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו) [ו]ביום הראשון בראשית ויהי רקיע בשני יהי רקיע ויקוו המים בשלישי יקוו המים ויהי מאורות ברביעי יהי מאורות וישרצו המים בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ בששי ותוצא[ז] הארץ ויכלו השמים [ח]פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה ביחיד בשחרית במוסף[ט] ובמנחה נכנסין וקורין על פיהן כקורין את שמע ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת [י]כל יום שיש בו הלל אין (ה) מעמד בשחרית קרבן מוסף אין בנעילה קרבן עצים אין במנחה דברי ר׳ עקיבא אמר לו בן עזאי [כ]כך היה רבי יהושע שונה קרבן מוסף אין במנחה קרבן עצים אין בנעילה חזר רבי עקיבא להיות שונה כבן עזאי. זמן עצי כהנים והעם תשעה באחד בניסן בני ארח בן יהודה בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה בשבעה בו בני יונדב בן רכב בעשרה בו בני סנאה בן בנימן[ל] בחמשה עשר בו בני (ו) זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה בעשרים באלול בני עדין בן יהודה באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה באחד בטבת לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. [מ]חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב [נ]בשבעה עשר בתמוז

נשתברו

מסורת הש״ס עם הוספות

ז) כע״ז מגילה כא:, ח) יומא פז:, ג) [סוטה דף מ. ע״ס פרס״י], ד) מגילה כב., ה) עיין לעיל יב. וברש״י שם, ו) [יומא ד:], ז) לקמן ע״ב, ח) פ״ד ה״א ועי׳ תוי״ט, ט) עיין ר״ן וריטב״א ובתוס׳ רי״ד, י) כז:, כ) שקלים פ״ד מ״א מנחות דף סה., ל) לקמן כז. ועי׳ סוטה מח:, מ) ברייתא דמסכת מדות הלכה כג, נ) עי׳ רש״ש ועיין לקמן כח. (ועי׳ מראה אש), ס) לקמן כח ע״א, ע) עי׳ טור או״ח סי׳ רפו בשם ר״ח ובב״י וב״ח שם ועי׳ ברכות כח ע״ב.

הגהות הב״ח

(ה) מתני׳ כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית כו׳ אין בו בעלייה כו׳ כ״ל וכן בשמוך: (ב) שם בע״ז בו בני זתוא. כ״ג ס״ה זתא: (ג) רש״י ד״ה כהניס כו׳ היו עולים לירושלים כהניס כו׳ על קרבן אחיהם והשאר היו כו׳ כ״ל והד״ה: (ד) ד״ה כל יום כו׳ אין בו מעמד בשחרית אומן וכו׳ אחיהם ביום שיש בו הלל: (ה) ד״ה קרבן כו׳ אין בו מעמד בעלייה כו׳ שהוא אחד דאין לך מוסף: (ו) ד״ה כך היה כו׳ אין בו במנחה: (ז) ד״ה בני ארח כו׳ באחד בניסן וספקו להס עצים כו׳ בני דוד ארח כך שמו ומשבט יהודה היה כ״ל ואיבא שמואל נמחק:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

רבינו גרשום

בשלשה פרקים כו׳ בתעניות ובמעמדות ודאי מעמדות הן בכל יום אלא לכך חשיב פרק בפני עצמו דלא כל ישראל הן אלא של אותו משמר ובתעניות יש כל ישראל. [ט] ויש מהן ד׳ פרקים ביום:

הגהות וציונים

[ל] בכת״י ובע״י הנוסח קודם חצות ואמר להם אמרו הלל הגדול והדר אכלו ושתו, וכ״ה ישר (דק״ס): [ג] בכת״י בעריהן, וכ״ה נכון וכ״ה במשניות דפו״י ובירושלמי [ועי׳ רע״ב ופיה״מ] (דק״ס עי״ש), ועי׳ תפארת ישראל במשניות: [ד] ירושלמי ל״ג (גליון) וכן ליתא בכת״י ובדפו״ר, ועיין מהרש״א ותוי״ט (דק״ס עי״ש): [ז] צ״ל **תוצא** (רש״ש, וכ״ה ברש״י דפו״י): [ס] צ״ל **ובמוסף**, (כמו במשניות) וכ״ה לקמן כח ע״א בפיסקא וע״ז קא מיבעיא בגמ׳ היכי קאמר בשחרית ובמוסף בספר וכו׳ או דילמא בשחרית בספר ובמוסף ובמנחה על פה ואילו היתה הנוסחא ״במוסף״ הלא בודאי היינו דבמוסף נמי קורין על פה (שינויי נוסחאות במשניות), ועי׳ שפ״א: [ו] כאן הס״ד (וכוונת רש״י שכ״ה הגי׳ הנכונה, עי׳ תוס׳ עירובין מא ע״א ובדק״ס) ומה״ד בני גונבי עלי ובני קוצעי וכו׳ (גנזי יוסף ועוד): [ז] גי׳ התוס׳ היא קרבן מוסף אין בו **נעילה** קרבן עצים אין בו **מנחה** (כלומר שאין מתפללים אותם), וכ״ה במשניות בקצת דפו״י ובירושלמי (מלאכת שלמה עי״ש ובקרן אורה): [ח] נדצ״ל **אמר**, והוא ענין בפ״ע אע״פ שלא כתבו ע״ז כלום (גנזי יוסף): [ט] מכאן שייך לע״ב בגמ׳ וצ״ל ויש מהן ד׳ **פעמים** ביום (ונראה שתיבת ״במוסף״ שבתחילת עמוד הבא מיותר והד״א ומבאר דהיינו יוה״כ וכו׳ וכמו שפי׳ רש״י בד״ה יש מהן):

עין משפט נר מצוה

לד א מיי׳ פ״ג מהל׳ תענית הלכה טז [וטוש״ע ס״ח סימן תקעה סעיף יא]:
א ב מיי׳ פ״ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג סמג עשין קעב:
ב ג מיי׳ שם הלכה ב:
ג ד מיי׳ שם הלכה ג:
ד ה מיי׳ שם הלכה ו:
ה ו מיי׳ שם הלכה ז:
ו ז ח מיי׳ שם הלכה ח:
ז ט מיי׳ פ״ה מהלכות תענית הלכה ד סמג עשין מד״ס ג טור ס״ח סימן תקמט:

משנת ראשונים

ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים. מדחשיב נעילה ביום שמעינן דתפלת נעילה ביום הוא קודם בין השמשות והיינו שיש בה נשיאות כפים שאין נשיאות כפים בלילה, ובירושלמי (ה״א) אמרו מאי נעילת שערים רבי יוחנן אמר נעילת שערי שמים, ורבי שמעון אמר נעילת שערי היכל, והיינו אחר צאת הכוכבים. [הריטב״א]

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. מצוה מן התורה לחלוק משמרות כדכתיב לבד ממכריו על האבות, אבל אין להם מנין מן התורה כמה משמרות יהיו ומשה תיקן ח׳ שהיו מועטין וכשנתרבו בימי שמואל חילקם לט״ז ורבו יותר בימי דוד וחילקן לכ״ד, וכן תמצא בדברי הימים (שם) כשמסדר דוד המשמרות שחלקו הכהנים (כ)שכתוב בו פקודיהם כאשר צוהו יי׳ אלהי ישראל, והחכם אונקלוס למדנו זה במה שכתב בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא, למדנו שיש בו מצוה מן התורה וגם תקנת האבות. [הריטב״א]

הגיע זמן המשמר לעלות. הכהנים היו מפוזרים בעריהם בכל ארץ ישראל וכלן היו יודעין מאיזו משמרה הם ואיזה שבת מגיע להם, וכשהיו מגיעים לזמן שבתם היו עולים קודם שבתם בכדי שיהיו שם בתחלת שבתם ויעבדו עבודתם, וכן הלויים וכן ישראל הממונים למעמד לאותו המשמר העולה. [מאירי]

קרבן עצים אין במנחה. ממה שהיה נדחה המעמד במנחה מפני קרבן עצים למדנו שביום קרבן העצים קרבן חלוק לעצמו, שאם לא היה בו חידוש אלא לבער במזבח במערכה באותו היום מן העצים [שנתנדבו] הרי הקרבן קרב כהלכתו בעצי נדבה אלו כמו בשאר הימים מעצי המערכה, וי״א שהיו מבערים במזבח בפני עצמו מן העצים [שנתנדבו] וזה היה קרבן העצים, וכן אמרו (יומא כו:) ששני גזירין היו קרבין עם תמיד של בין הערבים, וזה מוכיח כי קרבן עצים ממש הוא ולא שאר קרבנות שהיו מביאין באותו יום כדעת קצת רבותי ז״ל. [הריטב״א] **וכל מי שטעה בשבטו.** שלא היה מכיר מאיזו משפחה של מקריבי עצים הוא, ונראה שבני משפחה זו היו מעטין והיו מתלקטין אלו עמהם. [מאירי]

מן הגולה מעט לאחר שנבנה בית המקדש השני, שבהם יביאו בכל שנה משפחות מן הכהנים ומישראל עצים למערכה ובאותו יום היו מקריבים גם קרבן נדבה, **תִּשְׁעָה** הם[מד]. ואלו הם, **בְּאֶחָד בְּנִיסָן** הביאו **בְּנֵי אָרַח** [-משפחת ארח] **בֶּן יְהוּדָה** - שהיה משבט יהודה[מה], לפי שכשעלו מן הגולה היו הם הראשונים להתנדב עצים והביאום באחד בניסן. **בְּעֶשְׂרִים בְּתַמּוּז** הביאו **בְּנֵי דָוִד** - ממשפחתו של דוד המלך **בֶּן יְהוּדָה** - שהיה משבט יהודה, לפי שכשעלו מן הגולה סיפקו בני ארח עצים עד יום זה, ואז התנדבו בני דוד. **בַּחֲמִשָּׁה בְּאָב** הביאו **בְּנֵי פַּרְעוֹשׁ בֶּן יְהוּדָה. בְּשִׁבְעָה בּוֹ** [-באב] הביאו **בְּנֵי יוֹנָדָב בֶּן רֵכָב** שהם מבני יתרו חותן משה[מו]. **בְּעֶשְׂרָה בּוֹ** הביאו **בְּנֵי סְנָאָה בֶּן** [-משבט] **בִּנְיָמִן** - שהיה משבט בנימין.

בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר בּוֹ הביאו **בְּנֵי זַתּוּא בֶּן יְהוּדָה, וְעִמָּהֶם** - עם בני זתוא היו מתחברים להביא עצים **כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם** אף מאותן משפחות שלא היה ידוע שהתנדבו לכך[מז], **וְכֵן כָּל מִי שֶׁטָּעָה בְּשִׁבְטוֹ** - שלא היה יודע לאיזו משפחה של מקריבי עצים הוא שייך[מח], **וְכֵן בְּנֵי גּוֹנְבֵי עֵלִּי וּבְנֵי קוֹצְעֵי קְצִיעוֹת** - משפחה מישראל שנקראו כן על שם מסירות נפשם למען קיום המצוות כמבואר בגמרא (להלן כח.), כל אלו היו מתחברים עם בני זתוא, לפי שמשפחת בני זתוא היו מעטים[מט].

בְּעֶשְׂרִים בּוֹ הביאו משפחת **בְּנֵי פַּחַת מוֹאָב בֶּן יְהוּדָה**, ובגמרא (סס) מפרש מאיזו משפחה היו. **בְּעֶשְׂרִים בֶּאֱלוּל** הביאו משפחת **בְּנֵי עָדִין בֶּן יְהוּדָה. בְּאֶחָד בְּטֵבֵת שָׁבוּ בְּנֵי פַּרְעוֹשׁ** בן יהודה להר[אבד הכינוס]

עצים פעם **שְׁנִיָּה**, לפי שבימי עזרא התנדבו בני פרעוש להביא עצים שני פעמים[נ].

המשנה מבארת שהיה יום בשנה שלא היה מתקיים בשום תפילה מעמד [כלומר, קיבוץ ואריכות תפילה[נא]]:
בְּאֶחָד בְּטֵבֵת לֹא הָיָה בּוֹ מַעֲמָד - כינוס לתפילה באריכות, בשום אחת מתפילות היום, מפני **שֶׁהָיָה בּוֹ הַלֵּל**, שהרי הוא חנוכה, וכיון שגומרין בו את ההלל הרי הוא דוחה את המעמד של שחרית כמו ששנינו לעיל, **וְגַם** היה בו **קָרְבַּן מוּסָף** של ראש חודש, והוא דוחה את המעמד של מוסף ושל מנחה, **וְגַם** היה בו **קָרְבַּן עֵצִים** שהביאו בני פרעוש, והוא דוחה את המעמד של נעילה.

אחרי שביאר התנא את דיני תעניות הצבור שאינם קבועים, הרי הוא מבאר את ענייני התעניות הקבועים[נב]:
חֲמִשָּׁה דְּבָרִים קשים **אֵירְעוּ אֶת אֲבוֹתֵינוּ** בתקופות שונות לאורך הדורות **בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז, וַחֲמִשָּׁה** דברים קשים אירעו להם **בְּתִשְׁעָה בְּאָב**, כלומר, אף שעיקר גזירת התענית בימים אלו הוא משום שאירעו בהם דברים השייכים לחורבן הבית, מכל מקום ראוי להוסיף בהם התעוררות מפני שאירעו בהם צרות אחרות רבות, ולפיכך ראוי למנות את כל הדברים הקשים שאירעו בהם[נג].

המשנה מבארת את חמשת המאורעות שאירעו בשבעה עשר בתמוז:
א. **בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז**

כלומר, הכינוסים לתפילה ולקריאת התורה, היו מתקיימים בין בירושלים ובין בשאר הערים, ושטעם דחיית המעמדות בימים המבוארים במשנה הוא מפני שאנשי המעמד היו טרודים אז בקרבנות או בחטיבת העצים ושאיבת המים למזבח, ועל כן רק בירושלים היה נדחה המעמד ולא בשאר הערים שהרי שם לא היו טרודים. אך בתוספות רי"ד (להלן כח. ד"ה כל) הקשה על פירוש זה, היאך נאמר שטרדת קרבנות מוסף וקרבן עצים היא סיבה לדחיית המעמדות, הרי גם בכל שחרית ומנחה היו מקריבים את התמידים ובכל זאת אין טרדתם דוחה את המעמדות. ועוד, שבתחילה אין המשנה עוסקת באנשי המעמד שבירושלים אלא באותם שבערים שהרי שנינו שם 'וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן' וכו', ואם עתה עוסקת המשנה באנשי המשמר שבירושלים היה לו לתנא לפרש זאת. על כן פירש, שבירושלים לא היו מתקיימים כלל הכינוסים לתפילה ולקריאה של המעמדות, רק אנשי המעמד היו עומדים בעזרה על הקרבנות ושם היו מתפללים שיתקבלו הקרבנות לרצון, והכינוסים היו מתקיימים רק בשאר הערים. וגם עתה עוסקת המשנה במעמדות שהיו בשאר הערים, ואומרת המשנה שביום שיש בו הלל לא היה שם מעמד בשחרית. והטעם, מפני שכבוד ההלל דוחה את המעמד כאילו היה יום טוב. וכמו כן, ביום שהיו מקריבים קרבן מוסף בבית המקדש היה נדחה המעמד של תפילת מוסף שבשאר הערים לפי שהוא כמו יום טוב, ומחמת כן היה נדחה אף המעמד של תפילת נעילה וכל שכן של תפילת מנחה. וביום שהיה בו קרבן עצים היה נדחה המעמד של תפילת מנחה לפי שהיו מקריבים אותו סמוך למנחה וגם הוא היה כמו יום טוב.

מד. כתב הראב"ד (הו"ד נמלאכת שלמה מ"ה), ששמונה ראשי משפחות התנדבו אז להביא עצים, ואחד מהם התנדב להביא פי שנים [כדלהלן], והביאו עצים ללשכה קודם לחודש ניסן, ועל פי אנשי כנסת הגדולה קבעו לכל אחד מהם יומו על פי גורל, שכתבו פתקים על כל ימות השנה ונתנום בקלפי, והכניס בן ארח את ידו לתוך הקלפי ועלה בידו הפתק שעליו כתוב אחד בניסן, ובני דוד הוציאו הפתק שעליו כתוב עשרים בתמוז, וכן כולם [ואותו ראש משפחה שהתנדב להביא פי שנים, הוציא שני פתקים]. ועל פי זה נקבע יומה של כל משפחה להביא [ונמצא שהם תשעה זמנים לשמונה משפחות], וכל משפחה היתה מספקת עצים עד שיגיע יומה של המשפחה הבאה. אך מדברי הרע"ב והתוספות יום טוב (מ"ה) נראה, שמתחילה לא נקבעו הזמנים על פי גורל, אלא שכל משפחה הביאה עצים ביום שהיה נראה לה. אלא שלאחר שהביאו כולם ולא הספיקו העצים אלא עד אחד בטבת, הפילו גורל מי יביא פעם שניה.
מדברי רש"י (ד"ה תשעה) משמע, שבכל תשעת הזמנים שנמנו היו גם כהנים מביאים עצים. וכן כתב המאירי (ד"ה המסנה הרביעית, מגילה ה. ד"ה המסנה השלישית) וביאר, שהיו כהנים וישראלים ידועים שהתמנו להצטרף עם המשפחות שנמנו. ומה ששנינו להלן בבני זתוא 'ועמהם כהנים ולויים', היינו שעמהם היו מתלקטים כהנים ולויים וישראלים אפילו מאותם שלא היו ידועים שהתמנו על כך. אך מדברי התוספות (עירובין מא. ד"ה מגני) נראה שרק עם בני זתוא היו מצטרפים כהנים וכו', ולא עם שאר המשפחות. על פי חסדי דוד (תוספתא פ"ג ה"ו).

מה. כל המשפחה נקראה כן על שם ארח שהיה אבי משפחתם, וכן שאר המשפחות שנמנו בהמשך. על פי רש"י (עזרא ג ג).

מו. והוזכרו בספר ירמיה (פרק לה). תוספות יום טוב (מ"ה).

מז. מאירי (ד"ה המסנה הרביעית).

מח. שם.

מט. שם.

נ. ראב"ד (הו"ד נמלאכת שלמה מ"ה). אבל בתוספות יום טוב (מ"ה) כתב, שהעצים שהביאו בני עדין בעשרים באלול לא הספיקו אלא עד אחד בטבת, ולא נמצאו עוד משפחות שיתנדבו להביא, ועל כן הטילו גורלות בין אותן משפחות שכבר הביאו, וכשעלה הגורל על בני פרעוש הביאו הם בפעם הזאת עצים שהספיקו למערכה לשלשה חדשים דהיינו עד אחד בניסן שבו שוב הביאו בני ארח בן יהודה.
מה שנמנו בין מביאי העצים רק משפחות משבטי יהודה ובנימין, הוא לפי שרק שני שבטים אלו גלו לבבל ועלו משם באותו הזמן. תוספות יום טוב (סס).
אין להקשות היאך הביאו עצים אחרי חמשה עשר באב, והרי אמרו בגמרא (להלן לא.) שמיום זה ואילך לא היו כורתים עצים למערכה לפי שמאז כבר תשש כחה של חמה והעצים אינם יבשים [והתולעת מצויה בהם. רש"י (סס ד"ה מלכרות)], לפי שאפשר שאותם עצים כבר נלקטו לפני כן, אלא שלא היו מביאים אותם עד היום הקבוע להם. מאירי (ד"ה המסנה הרביעית).

נא. על פי רש"י (ד"ה כל). וכבר התבאר לעיל בהערה, שלשיטת הרמב"ם הכוונה לקריאת התורה.

נב. ריטב"א (להלן ע"ג ד"ה והא דתניגין).

נג. מאירי (ד"ה המסנה השישית).

וקשה, מדוע לא מנה התנא גם את 'צום השביעי' [צום גדליה] ו'צום העשירי' [עשרה בטבת]. ויש לומר, שמנה רק התעניות שהוקבעו גם עבור צרות שארעו בחורבן בית המקדש השני, ולא אלו שהוקבעו רק עבור הצרות שארעו רק בחורבן בית המקדש הראשון. ריטב"א (סס). ובמלאכת שלמה (פ"ו מ"ה) כתב, שלא הוצרך התנא למנות אלא התעניות שהתחדש בהן ענין או דין שלא נכתב בנביאים.

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) כע"ז מגילה כא:, ע) יומא פז:, ג) [סוטה דף מ. ע"ס פרש"י], ד) מגילה כב., ה) עיין לעיל יב. וברש"י שם, ו) [יומא ד:], ז) לקמן ע"ב, ח) פ"ד ה"א ועי' תוי"ט, ט) עיין ר"ן וריטב"א ובתוס' רי"ד, י) כז:, כ) שקלים פ"ד מ"א מנחות דף סה., ל) לקמן כז. ועי' סוטה מח:, מ) ברייתא דמסכת מדות הלכה כג, נ) עי' רש"ש ועיין לקמן כח. (ועי' מראה אש), ס) לקמן כח ע"א, ע) עי' טור או"ח סי' רפו בשם ר"ח ובב"י וב"ח שם ועי' ברכות כח ע"ב.

הגהות הב"ח

(מ) מתני' כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית כו' אין בו בנעילה כו' כל"ל וכן בסמוך: (נ) שם בט"ו בו בני זחות. כ"ג ס"ת זתא: (ג) רש"י ד"ה כהניס כו' היו עולים לירושלים כהניס כו' על קרבן מחיסס והשאר היו כו' כל"ל והד"מ: (ד) ד"ה כל יום כו' אין בו מעמד בשחרית תומן וכו' מחיסס ביום שיש בו הלל: (ה) ד"ה קרבן כו' אין בו מעמד בנעילה כו' שהוא ממד דאין לך מוסף: (ו) ד"ה כך היה כו' אין בו בנמחה: (ז) ד"ה בני מרס כו' בחמד בניסן וספקו להס עניס כו' בני דוד מרס כך שמו ומשבט יהודה היה כל"ל ומיבת שמואל נמחק:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

רבינו גרשום

בשלשה פרקים כו' בתעניות ובמעמדות ודאי מעמדות הן בכל יום אלא לכך חשיב פרק בפני עצמו דלא כל ישראל הן אלא של אותו משמר ובתעניות יש כל ישראל. פ] ויש מהן ד' פרקים ביום:

הגהות וציונים

מ] בכת"י ובע"י הנוסח קודם חצות ואמר להם אמרו הלל הגדול והדר אכלו ושתו, וכ"ה ישר (דק"ס): נ] בכת"י בעריהן, וכ"ה נכון וכ"ה במשניות דפו"י ובירושלמי [ועי' רע"ב ופיה"מ] (דק"ס עי"ש), ועי' תפארת ישראל במשניות: ג] ירושלמי ל"ג (גליון) וכן ליתא בכת"י ובדפו"ר, ועיין מהרש"א ותוי"ט (דק"ס עי"ש): ד] צ"ל **תוצא** (רש"ש, וכ"ה ברש"י דפו"י): ה] צ"ל **ובמוסף**, (כמו במשניות) וכ"ה לקמן כח ע"א בפיסקא וע"ז קא מיבעיא בגמ' היכי קאמר בשחרית ובמוסף בספר וכו' או דילמא בשחרית בספר ובמוסף ובמנחה על פה ואילו היתה הנוסחא "במוסף" הלא בודאי היינו דבמוסף נמי קורין על פה (שינויי נוסחאות במשניות), ועי' שפ"א: ו] כאן הס"ד (וכוונת רש"י שכ"ה הגי' הנכונה, עי' תוס' עירובין מא ע"א ובדק"ס) ומה"ד בני גונבי עלי ובני קוצעי וכו' (גנזי יוסף ועוד): ז] גי' התוס' היא קרבן מוסף אין בו **נעילה** קרבן עצים אין בו **מנחה** (כלומר שאין מתפללים אותם), וכ"ה במשניות בקצת דפו"י ובירושלמי (מלאכת שלמה עי"ש ובקרן אורה): ח] נדצ"ל **אמר**, והוא ענין בפ"ע אע"פ שלא כתבו ע"ז כלום (גנזי יוסף): ט] מכאן שייך לע"ב בגמ' וצ"ל ויש מהן ד' **פעמים** ביום (ונראה שתיבת "במוסף" שבתחילת עמוד הבא מיותר והד"א ומבאר דהיינו יוה"כ וכו' וכמו שפי' רש"י בד"ה יש מהן):

עין משפט נר מצוה

לד א מיי' פ"ג מהל' תענית הלכה טז [וטוש"ע ס"ח סימן תקעה סעיף יא]:
א ב מיי' פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג סמג עשין קעב:
ב ג מיי' שם הלכה ב:
ג ד מיי' שם הלכה ג:
ד ה מיי' שם הלכה ו:
ה ו מיי' שם הלכה ז:
ו ז ח מיי' שם הלכה ח:
ז ט מיי' פ"ה מהלכות תענית הלכה ג סמג עשין מד"ס ג טור ס"ח סימן תקמט:

משנת ראשונים

ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף ובנעילת שערים. מדחשיב נעילה ביום שמעינן דתפלת נעילה ביום הוא קודם בין השמשות והיינו שיש בה נשיאות כפים שאין נשיאות כפים בלילה, ובירושלמי (ה"א) אמרו מאי נעילת שערים רבי יוחנן אמר נעילת שערי שמים, ורבי שמעון אמר נעילת שערי היכל, והיינו אחר צאת הכוכבים. [הריטב"א]

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. מצוה מן התורה לחלוק משמרות כדכתיב לבד ממכריו על האבות, אבל אין להם מנין מן התורה כמה משמרות יהיו ומשה תיקן ח' שהיו מועטין וכשנתרבו בימי שמואל חילקם לט"ז ורבו יותר בימי דוד וחילקן לכ"ד, וכן תמצא בדברי הימים (שם) כשמסדר דוד המשמרות שחלקו הכהנים (כ)שכתוב בו פקודיהם כאשר צוהו יי' אלהי ישראל, והחכם אונקלוס למדנו זה במה שכתב בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא, למדנו שיש בו מצוה מן התורה וגם תקנת האבות. [הריטב"א]

הגיע זמן המשמר לעלות. הכהנים היו מפוזרים בעריהם בכל ארץ ישראל וכלן היו יודעין מאיזו משמרה הם ואיזה שבת מגיע להם, וכשהיו מגיעים לזמן שבתם היו עולים קודם שבתם בכדי שיהיו שם בתחלת שבתם ויעבדו עבודתם, וכן הלויים וכן ישראל הממונים למעמד לאותו המשמר העולה. [מאירי]

קרבן עצים אין במנחה. ממה שהיה נדחה המעמד במנחה מפני קרבן עצים למדנו שביום קרבן העצים קרבן חלוק לעצמו, שאם לא היה בו חידוש אלא לבער במזבח במערכה באותו היום מן העצים [שנתנדבו] הרי הקרבן קרב כהלכתו בעצי נדבה אלו כמו בשאר הימים מעצי המערכה, וי"א שהיו מבערים במזבח בפני עצמו מן העצים [שנתנדבו] וזה היה קרבן העצים, וכן אמרו (יומא כו:) ששני גזירין היו קרבין עם תמיד של בין הערבים, וזה מוכיח כי קרבן עצים ממש הוא ולא שאר קרבנות שהיו מביאין באותו יום כדעת קצת רבותי ז"ל. [הריטב"א] **וכל מי שטעה בשבתו.** שלא היה מכיר מאיזו משפחה של מקריבי עצים הוא, ונראה שבני משפחה זו היו מעטין והיו מתלקטין אלו עמהם. [מאירי]

אלא בנפש שבעה. מתוך שכתוב זו נותן לחם לכל בשר (תהלים קלו) נאה להאמר על השבע: **דאבי גובר.** שם אדם או מקום: **דשביח בהו.** יין ושכרות, ופשעי ולא יאמרו הלל:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה פרקים במוסף. מפרש בגמרא[ס]: **נעילת שערים.** מפורש בברכות ירושלמי בפרק תפלת השחר[ע] לימתי נעילה, יש אומרים נעילת שערי מקדש, וי"א נעילת שערי שמים שנוטלים אותן לעת ערב בגמר תפלה, ונוהגין היו להתפלל תפלת נעילה בכל תעניתם[ט] כדרך שמתפללין ביוהכ"פ: **אלו הן מעמדות.** המתענין מתפללין בעריהם שיתקבל ברצון קרבן אחיהם כדלקמן[ו]: **לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו'.** שהתמיד בא מן השקלים של כל ישראל[ב], ומי שפשר שיהו כל ישראל עומדין על גבי קרבנם, ומינו מעמדות להיות במקומם: **נביאים הראשונים.** שמואל ודוד, בגמרא מפרש[ס]: **על כל משמר.** מרבעה ועשרים משמרות של כהנים היו, ושמואל ודוד תיקנום, ועל כל משמר היה מעמד בירושלים שקבועין ועומדין בעיר ועומדין על קרבן אחיהם, ובכל אלו הלריס בירושלים היו מעמדות בכל עיר, שישראל נחלקו לכ"ד מעמדות כנגד מרבעה ועשרים משמרות כדתניא בברייתא של מ"ט מדות[מ], והיינו דתנן היה מעמד בירושלים לכהנים לויס וישראלים: **כהנים ולויים.** של משמר היו עולים (ג) בירושלים, כהנים לעבודה ולויס לשיר, ומכל המעמדות היו קבועין בירושלים לעמוד על קרבן אחיהם: **והשאר היו מתכנסין לעריהם.** ומתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ומתענין ומוציאין ספר תורה בכל תעניתם: **וקורין במעשה בראשית.** ובגמרא מפרש טעמא[ס]: **ביום הראשון.** של שבוע: **קורין בראשית בו'.** פרשה ראשונה ופרשת יהי רקיע, לפי שאין בפרשת בראשית בכדה ט' פסוקים כדי קריאת כהן לוי ישראל, וכן כולן: **בששי ותוצא הארץ עד ויכולו.** לפי שבפרשת תולא הארץ אין בה אלא שמונה פסוקים לפיכך אומר ויכולו: **פרשה גדולה.** שבפרשיות הללו קורין אותה בשנים, כגון פרשה ראשונה של בראשית יש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדאמרינן בגמרא[ס], יהי רקיע בחחד, וביום השני יהי רקיע בחחד, יקוו בשנים שיש בה ה' פסוקים, ביום השלישי יקוו בחחד שאין בה אלא ה' פסוקים, ויהי מאורות בשנים שיש בה ו' פסוקים: **וקורין אותה על פיהן.** כל אחד בפני עלמו, ובגי בגמרא[ס]: מאי קאמר, מעיקרא קאני פרשה קטנה כו' למשמע מבפר תורה קורין והדר תנא על פיהם. **פרשה בעבילה ליכא: כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד** (ד) **שחרית.** אותן שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן אחיהם שיש בו הלל, לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדם שקורין את הלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד: **קרבן מוסף.** יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים אין (ה) מעמד בעבילה בירושלים, ולכל שכן במנחה הסמוכה למוסף, לפי שהיו טרודין במוסף, שיש בו להקריב בהמות יותר מתמיד שהוא אחד, אין לך מוסף בלא שחי בהמות, ולא היה להם פנאי כלל, שהכהנים של מעמד טרודים במוסף וישראל שבהן היו טרודים לחטוב עצים ולשחוב מים, ודוחה אפי' מעמד בעבילה: **קרבן עצים.** בגמרא[ס] מפרש כגון אחד מט' ומיס, ואותו יום שהיה בו קרבן עצים אפילו לא היה בו מוסף היה בדחה מעמד של מנחה מפני קרבן עצים, מפני שקרבן עצים קודם למנחה ודוחה מעמד הסמוך לו [ולא] של עבילה: כך היה רבי יהושע דורש **קרבן מוסף אין** (ו) **במנחה.** וטעמא מפרש בגמרא[ס]: **זמן עצי כהנים והעם.** שמתנדבים עצים: **תשעה.** בחלו הט' זמניס היו הכהנים והעם מתנדבים להביא עצים, והיו מקריבים קרבן אותו היום, ואפילו היו עצים הרבה למערכה היו אלו מתנדבין ומקריבין בחלו תשעה זמניס: **בני ארח בן יהודה.** שכשעלו בני הגולה הם התנדבו תחילה בחחד בניסן (ז) וספק להם עצים עד כ' בתמוז שהתנדבו בני דוד. ארח שמואל, ומשבט יהודה היה: **בני דוד.** ממשפחת דוד המלך: **סנאה בן בנימין** אחות בן יהודה[ח]. **בני גונבי עלי ובני קוצעי קליעות משפחה אחת הן,** ובגמ'[ס] מפרש אמאי מיקרו הכי: **בני עדין. באחד בטבת שבו בני פרשוש שניה.** ובגמרא מפרש אמאי קבעו להן אלו הזמניס: **באחד בטבת.** שהיה ר"ח [ומנוכה] לא היה בו מעמד כו': **נשתברו**

אלא על נפש שבעה וכרם מלאה איני והא (ס) **רב פפא איקלע לבי כנישתא דאבי גובר וגזר תענית וירדו להם גשמים עד**[ס] **חצות ואמר הלל ואחר כך אכלו ושתו שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות:**

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בשלשה [ג] פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהן ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים אלו הן מעמדות לפי שנאמר [א] צו את בני ישראל את קרבני לחמי [ב] וכי היאך [ג] קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים של לוים ושל ישראלים [ד] הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולוים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן [ה] וקוראין במעשה בראשית (ג [ו]) ואנשי המעמד היו מתענין ארבעה ימים בשבוע מיום ב' ועד יום חמישי ולא היו מתענין ערב שבת מפני כבוד השבת ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו) [ז] ביום הראשון בראשית ויהי רקיע בשני יהי רקיע ויקוו המים בשלישי יקוו המים ויהי מאורות ברביעי יהי מאורות וישרצו המים בחמישי ישרצו המים ותוצא הארץ בששי ותוצא [ח] הארץ ויכלו השמים [ט] פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה ביחיד בשחרית במוסף [י] ובמנחה נכנסין וקורין על פיהן כקורין את שמע ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת [כ] כל יום שיש בו הלל אין (ס) מעמד בשחרית קרבן מוסף אין בנעילה קרבן עצים אין במנחה דברי ר' עקיבא אמר לו בן עזאי [ל] כך היה רבי יהושע שונה קרבן מוסף אין במנחה קרבן עצים אין בנעילה חזר רבי עקיבא להיות שונה כבן עזאי. זמן עצי כהנים והעם תשעה באחד בניסן בני ארח בן יהודה בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה בחמשה באב בני פרעוש בן יהודה בשבעה בו בני יונדב בן רכב בעשרה בו בני סנאה בן בנימן [מ] בחמשה עשר בו בני (ג) זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה בעשרים באלול [נ] עדין בן יהודה באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה באחד בטבת לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. [ס] חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב [ע] בשבעה עשר בתמוז נשתברו

שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות. ולהכי היו מומרים הלל הגדול קודם שיאכלו וישתו ובפסוקי דזמרה נוהגין לומר שחרית ודווקא בפסוקי דזמרה קודם התפלה אבל בשעת תפלה אין מומרים אותו אלא בנפש שבעה ובכרם מלאה:

הדרן עלך סדר תעניות אלו

בכל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית. פי' להיינו מנוחה דבשחר יום טוב לא משכחת לה בלא קרבן מוסף:

קרבן מוסף אין בו נעילה. פירוש יום שקרבין בו מוסף אין בו נעילה[ן] לפי שטרודין הם במוסף ואין להם פנאי לומר נעילה:

קרבן עצים אין בו מנחה. משום דעד המנחה היו טרודים בקרבן העצים אבל יש בו נעילה דכל כך לא היו מאחרים עד שעת נעילה לחמר[ס] בן עזאי כך היה וכו':

מנחה

אוצר החכמה
18/06/2018

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

מנחה ונעילה דכל יומא שביחי בהו שכרות גזרו רבנן. לפילו ביומא לתעניח לית בהו שכרות וקשיא להכא מסמע דבמנחה שייכא שכרות ובפ"ק דשבת (דף י. ושם) קאמר בהדיא דבמנחה לא שייכא שכרות וי"ל להא דקאמר התם דבמנחה לא שייכא שכרות ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום (לגבי שבת[ז]) ליומר שכיח שכרות בערבית (יומר) מבמנחה אבל לעולם במנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דרמח השנה (דף טו: ד"ה וכי):

והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה (ז) סמוך לשקיעת החמה. ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפים במנחה ביום הכפורים לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול אבל במנחה בשאר תעניות יש נשיאת כפים אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפים:

מי שאולין[ט] לבייש את מי שאין לו (ג) כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה[א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר[ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר[ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים[ט] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי[ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ה] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מיהת[ו] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא[ז] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן

אי

לתותן[ט] הימים: כתפלת נעילה דמיא. להסמך ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי היכא דליתא בכל יומא: שכור מיהא אסור בנשיאת כפים. דלמילו ר"מ לא קאמר אלא משום דהמילנא לאו שכרות הוא: פרשת כהן מברך. כה תברכו את בני ישראל אמור להם (במדבר ו): מה משרת בו'. עובד עבודה, דלא מיתסר אלא שתוי יין ממש דכתיב[י] יין ושכר אל תשת וגו' הא במנחתא מותר

ד) בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

הגהות וציונים

ז] בדפו"י (לפני הצענזור) לפי שגזרה **מלכות הרשעה** מלהקריב עוד: **ח]** יש להוסיף **כדכתיב** אם יראה וכו' (באה"מ): **ט]** [כוונת רש"י בשר מליח דשרי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): **י]** ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור **זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוה"כ כדאיתא במ"ק** [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: **יא]** "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): **יב]** צ"ל **באותן** הימים (דפו"ר): **יג]** רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: **יד]** בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: **טו]** בכת"י **על**:

חשק שלמה על רבינו חננאל **ו)** דנרי רבינו אין לו ניחור לכאורה ואולי דהסר לחה מיוחד ול"ל ועיקר הקשה לעכרתו ולנרך נשמו לענין עמידה אלא לכתיב החם לעמוד לעכרת ומתרינן מה מעכרת עומד וכו' כל"ל וכ"ה בסוטה ד' לח ע"ם ועי' תוס' מנחות קט. סד"ה לח ובכח"ם פ"ג דמגילה סי' יט.

עין משפט נר מצוה

ח א מיי' פ"ה מהלכות תעניות הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ח"ח סי' תקנא סעיף ג:

ט ב מיי' וסמג שם טוש"ע ח"ח שם סעיף ג:

י ג מיי' שם הלכה ז סמג שם טוש"ע ח"ח סימן תקנב סעיף ג:

יא ד ה מיי' פי"ד מהל' תפלה הלכה ג ב סמג עשין כ טוש"ע ח"ח סימן קכט סעיף ג:

יב ו מיי' שם פט"ו הלכה ד סמג שם טוש"ע ח"ח סימן קכח סעיף לח:

רבינו גרשום

במוסף דהיינו יוה"כ שיש בו מוסף: **אמר רב נחמן** זו דקתני נושאין כפיהן בשחרית במוסף במנחה בנעילה ר"מ היא. **כל יומא טעמא מאי** אין נושאין כפיהן. **ו) האידנא** בתענית ובמעמדות וביוה"כ (ובמעמדות) דאית בהו תענית נמי שכיחא שכרות להכי נושאין כפיהן בכל ד' תפלות שבהן: **מנחה ונעילה** דבשאר יומי שכיחא שכרות **גזרו בהו רבנן** בהני דלמא אתי למיעבד בשאר יומי נמי: **אבל אורויי מורינן** כרבי מאיר למאן דבעי כמאן הלכה: **והואיל והלכה** כרבי יוסי **האידנא מאי טעמא פרסי כהני ידייהו** ביום הכפורים **ז]** במנחה כיון דבשקיעת החמה פרסי שהיו מאחרין לתפלת המנחה: **שכור אסור בנשיאת כפים** דקתני מאי טעמא לא דשכיחא ביה שכרות: **ג)** מהו **משרת מותר** דכתיב יין ושכר אל תשת אבל אוכל הוא חרצן: **אף כהן** מברך לא יהא בעל מום והא קיימא לן דבעל מום מברך אלא אם כן יהו מומין שבגלוי. **הא איתקש לנזיר** מה נזיר בעל מום אף מברך בעל מום: **מאי חזית דאקשית לקולא** דאקשית ליה לנזיר דבעל מום מותר ואקשת ליה למשרת דבחרצן מותר **אקיש לחומרא** ונימא מה נזיר אסור בחרצן אף מברך אסור בחרצן ומה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא:

אסמכתא

חשק שלמה על רבינו נרשום

ו) לולי ל"ל נמנהה משום שכרות המילנא וכו' דמית נהו תעניח ליכא שכרות ולהכי וכו'. **ז)** ל"ל מה משרת מותר בחרצן וכו' אף כהן מנרך מותר בחרצן: אף כהן מנרך וכו'.

רבינו חננאל

ודייקי כו' **אלמא שכור אסור בנשיאת כפים** מנא לן ופשיט דכתיב לשרתו ולברך בשמו אתקש (משרת ולו למברך) [מברך למשרת] ולנזיר מה משרת אסור ביין שנאמר יין ושכר אל תשת אף מברך אסור ביין ושכר דקיימא לן כל המשכר [אסור] ומותר בחרצן אי הכי למאי אתקש לנזיר להכשיר בו בעל מום להיות כשר לברכה. ואמרינן מה ראית להקשות לקולא אקשתו למשרת להיות מותר בחרצן. ואקשתו לנזיר להיות בעל מום כשר לברכה. אדרבה הקשהו לחומרא. הקשהו למשרת להיות כהן בעל מום פסול בנשיאות כפים והקשהו לנזיר להיות אסור בחרצן. ושנינן אסמכתא בעלמא היא. פי' דרשת סמוכין מדרבנן[ב] היא הלכך לקולא דרשינן. וכתיב נמי לעמוד לשרת **ה)** מה משרת עומד אף נשיאות כפים מעומד: **פיסקא אלו הן המעמדות.** מה טעם תקינו מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל: **ירושלמי** א"ר יונה תמידין קרבנן דכל ישראל אינון וא"ת יהיו כל ישראל כל השנה כולה בירושלים עומדים על קרבנן. לא חייבתם התורה אלא ג' רגלים בשנה. ואם יש לומר יהיו יושבין בטילין בעריהם הא כתיב[ח] ואספת דגנך הנם מוזהרין לאסוף דגנם ותירושם של כל השנה כולה. התקינו הנביאים הראשונים כ"ד משמרות ועל כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים ושל לוים ושל ישראל: **ת"ר כ"ד משמרות היו בא"י מהן י"ב ביריחו.** הגיע זמן המשמר לעלות חצי המשמר עולה מא"י וחצי משמר מיריחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם. כלומר חצי המשמר הנותר מספיקין צורכי העולים. ובפעם אחרת מתחלפים. מי שלא עלה יעלה עכשיו. מי שעלה כבר ישב עתה בביתו ויספק צרכי העולים: **ירושלמי** תני ר' שמעון בן אלעזר ישראל והכהנים והלוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן שנאמר[ט] כל הקהל משתחוים אלו ישראל. והשיר משורר אלו הלוים וחצוצרות מחצצרים אלו הכהנים הכל עד לעלות העולה. הכל מעכבין את הקרבן. אמר רב חסדא אמר רב משה תקן לישראל שמונה משמרות. ד' מאלעזר וד' מאיתמר. בא שמואל והעמידן עד **ט]** שש עשרה. בא דוד והעמידן עד **ט]** כ"ד. שנאמר בשנת הארבעים למלכות דוד נדרשו. ואותבינן עליה מהא דתניא משה תיקן להם לישראל ט"ז משמרות. ח' מאלעזר וח' מאיתמר וכשרבו בני אלעזר על בני איתמר חלקום לכ"ד שנאמר וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות נדרשו. ואותבינן עליה מהא דתניא משה תיקן לישראל ט"ז משמרות. ח' מאלעזר וח' מאיתמר וכשרבו בני אלעזר על בני איתמר חלקום לכ"ד שנאמר וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר. ולבני איתמר לבית אבותם שמונה. היו ח' לאלעזר וח' מאיתמר כגון שהיו ח' אלפים מזה וח' אלפים מזה וכאשר דרשום נמצאו י"ו אלף ובני איתמר ח' אלפים כמו שהיו חלקו בני אלעזר לי"ו משמר אלף

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ר"ה יח:], **ב)** יבמות מג., **ג)** עי' לעיל טו: וברש"י שם, **ד)** סנהדרין דף ע., **ה)** ב"ב דף קכא., **ו)** [פסחים פב. ומ"ק], **ז)** [עירובין פג. ומ"ק], **ח)** עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, **ט)** לקמן כח:, **י)** עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: ובירושלמי כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, **כ)** עי' ספרי מוהר"צ חיות ח"ב מאמר אמרי בינה סי' ד ד"ה לפני הקדמונים, שכתב על דברי רש"י אלו שלפני הקדמונים היה תרגום ירושלמי על נביאים, ולא נמצא לפנינו, **ל)** עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי), **מ)** לקמן כט:, **נ)** וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, **ס)** לקמן ל., **ע)** שבועות לה:, **פ)** שהש"ר פ"ג כא, **צ)** לקמן ל:, **ק)** ויקרא י ט, **ל)** עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, **ש)** דברים יא יד, **ת)** דה"ב כט כח.

הגהות הב"ח

(ז) במשנה ובוטל התמיד: **(ח)** שם והעמיד גלס בהיכל. נ"ב גי' רש"י והועמד **ט)**: **(ט)** שם **שלח** מי שאין לו וכל הכלים טעונין: **(י)** גמ' והלכה כר' יוסי ואלא האידנא מ"ט פרסי כו' כיון דסמוך לשקיעת החמה: **(יא)** רש"י ד"ה ויש מהן: **(יב)** ד"ה כיון דסמוך כו' שמתחילין עד שקיעת החמה. נ"ב גרסה שרש"י דקדק לגמר שלח יסמכו עלה דהתי להתחיל מנחה סמוך לשקיעת החמה דזה אסור שלח ר"ל כשכבר התחילו בזמנו קאמר דמתפללין כל שעה ומתחרין עד שקיעת החמה: **(יג)** תוס' ד"ה והתידנא כו' ידייהו כמנחה כיון דסמוך לשקיעת החמה כו' ולכך וכו' נשאר מעניות יש לומר נשיאת כפים כו' ביוה"כ יש לומר נשיאת כפים:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: [משלי לא, ל]

ב) תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: [משלי לא, לא]

ג) צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ: [שיר השירים ג, יא]

נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת על ידי משה רבינו, כשירד מהר סיני וראה את העגל ומחולות שעשו ישראל. ב. **וְבָטַל הַתָּמִיד** - התבטלה הקרבת קרבן התמיד, לפי שגזרה המלכות גזירה שלא יקריבו קרבן תמיד בבית המקדש[א]. ג. **וְהוּבְקְעָה** חומת **הָעִיר** ירושלים בעת חורבן בית המקדש השני, כמבואר בגמרא (שם). ד. **וְשָׂרַף אַפּוֹסְטֳמוֹס** שהיה אחד משרי היוונים בימי בית שני[ב] **אֶת הַתּוֹרָה** שכתב עזרא הסופר והיתה מונחת בעזרה וממנה היו מגיהים את שאר הספרים[ג]. ה. **וְהֶעֱמִיד** מנשה מלך יהודה[ד] **צֶלֶם בַּהֵיכָל** של בית המקדש[ה], בסוף ימי בית המקדש הראשון[ו]. והגמרא (להלן כמ:) תבאר מנין שדברים אלו אירעו בשבעה עשר בתמוז.

18/06/2018 אוצר החכמה

המשנה מבארת את חמשת המאורעות שאירעו בתשעה באב:

א. **בְּתִשְׁעָה בְּאָב נִגְזַר עַל אֲבוֹתֵינוּ** בדור המדבר **שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לְאֶרֶץ** ישראל, בגלל חטא המרגלים, וכמו שנאמר בענשם (דברים א לה) 'אִם יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרָע הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לַאֲבֹתֵיכֶם'. ב. **וְחָרַב הַבַּיִת בָּרִאשׁוֹנָה** - חורבן בית ראשון. ג. **וְכֵן בַּשְּׁנִיָּה** - חורבן בית שני. ד. **וְנִלְכְּדָה בֵּיתָר** - עיר גדולה בארץ ישראל שהיו אלפים ורבבות מישראל דרים בה, והיה להם מלך גדול [בר כוזיבא] ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח ונפל ביד גויים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן בית המקדש[ז]. ודבר זה אירע חמשים ושתים שנה לאחר חורבן בית המקדש השני[ח]. ה. **וְנֶחְרְשָׁה הָעִיר** ירושלים על ידי טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום[ט] ונעשית כמו שדה חרושה, ונתקיים מה שנאמר (מיכה ג יג) 'צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ'. והגמרא (להלן כט.) תבאר מנין שדברים אלו אירעו בתשעה באב[י].

המשנה מבארת את דיני האבילות שקבעו חכמים בחודש אב:

מִשֶּׁנִּכְנַס חודש **אָב, מְמַעֲטִין בְּשִׂמְחָה**, כלומר, אין שמחים כלל[יא], כדי שיהיו מתאבלים על ירושלים. ונמנעים מכל דבר המשמח את הלב[יב], וכמו שפירשו בברייתא ביבמות (מג.), שממעטים במשא ומתן, ואין בונים בנין של שמחה [כגון בית חתנות לבנו], ולא נוטעים נטיעה של שמחה [כגון אילן גדול שצילו נאה והמלך מטייל תחתיו[יב]], ואין עושים סעודת אירוסין[יג], ואין נושאים אשה אף בלי סעודה[יד].

המשנה מבארת את דיני האבילות שהוסיפו חכמים לשבוע שחל בו תשעה באב:

שַׁבָּת [-שבוע] **שֶׁחָל תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּתוֹכָהּ, אָסוּר מִלְּסַפֵּר** שערותיו, בין שערות הראש ובין כל שיער שבגופו, כדין אבל[טו], **וְאָסוּר מִלְּכַבֵּס** את הבגדים[טז]. **וּבְיוֹם חֲמִישִׁי** שלפני תשעה באב, כשחל תשעה באב ביום ששי[יז], **מוּתָּרִין** לכבס[יח] **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת**[יט].

המשנה מבארת את דיני סעודה המפסקת של ערב תשעה באב:

עֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב, לֹא יֹאכַל אָדָם לאחר חצות היום בסעודה שהוא

א. **רש"י** (ד"ה ונטל). אולם בערכין (יא: ד"ה נטל) כתב, שהתמיד התבטל מפני שלא היו להם כבשים להקריב לפי שהיתה ירושלים במצור ואין יוצא ואין בא. ומדברי רש"י כאן דייק בגבורות ארי (ד"ה ונטל), שזה היה בזמן בית המקדש השני [שאז היו בני ישראל תחת שלטון מלכות הגויים]. וכתב שכן משמע בירושלמי (ה"ה). ואכן רש"י בדניאל (ט יז) כתב, שהתמיד הוסר שש שנים לפני חורבן בית שני. אולם הרמב"ם (מעשיות פ"ה ה"ג) כתב שביטול התמיד בשבעה עשר בתמוז היה בבית ראשון.

ב. **מאירי** (ד"ה המשנה השמיעית).

ג. **תפארת** ישראל (יכין אות מג). ועוד פירש, ששרף כל ספר תורה שמצא. ולפירוש זה, מה שנקט התנא 'התורה' בלשון יחיד, הוא לפי שכוונת אותו רשע היתה לבטל את כללות התורה מישראל.

ד. **מנשה** היה ממלכי יהודה ועשה הרע בעיני ה' (מלכים ב' כא ג).

ה. **העמדת** הצלם בהיכל על ידי מנשה מפורשת במלכים ב' (כא ז).

ו. **על** פי רש"י (ד"ה והועמד). וגירסתו במשנה היא 'והועמד'. ובירושלמי (ה"ה) הביאו, שיש שגרסו במשנה 'העמיד', ויש שגרסו 'הועמד', וביארו שלפי הגירסא 'הועמד' הכוונה לצלם שהעמיד מנשה [שהיה בימי בית ראשון], ולפי הגירסא 'העמיד' הכוונה לאפוסטמוס ששרף את התורה [והיה בימי בית שני]. ופירש בחידושי מהרי"ח (פירוש המשנה, מ"ו), שלשון 'העמיד' משמעו על אדם ידוע, ואם כן בהכרח שהכוונה לאפוסטמוס שכבר הוזכר קודם לכן, ולא למנשה שלא הוזכר. אבל לשון 'הועמד' שפירושו שהועמד על ידי מישהו, ניתן לפרשו גם על הצלם שהעמיד מנשה אף שלא הוזכר קודם לכן. ובקרבן העדה (ד"ה מ"ד הועמד) פירש, ש'הועמד' משמע שכבר הועמד קודם אפוסטמוס. וראה בגבורות ארי (ד"ה והעמיד) שנתקשה לגירסא שמדובר על מנשה שהיה בבית ראשון, מדוע לא שנתה זאת המשנה קודם מה שעשה אפוסטמוס שהיה בבית שני.

ז. **רמב"ם** (מעשיות פ"ה ה"ג). וראה שם ובגיטין (נז.-נח.) באריכות בענין חורבן ביתר.

ח. **ירושלמי** (ה"ה) ואיכה רבה (ג ד). וראה שם באריכות בענין חורבן ביתר.

ט. **רמב"ם** (שם).

י. **בדברי** רש"י להלן (כט. ד"ה נחרשה) מבואר שכל העיר נחרשה. אבל מלשון הרמב"ן (תורת האדם, ענין מצוות ישנה אות קמ) והטור (או"ח סי' תקמט ס"ק) נראה שמפרשים, שרק ההיכל נחרש. וראה עוד להלן (כט.) בענין זה.

יא. **ולענין** 'נחרשה העיר', ראה הגהות וציונים שם.

יב. **אבל** אין לפרש שיש למעט בשמחה יותר מבשאר ימים אך מותר לשמוח בו קצת, שאם כן היתה המשנה צריכה לפרש מהו שיעור השמחה האסורה, ומכך שלא פירשה כן מבואר שאסור לשמוח בו כלל, וכמבואר בתוספות במגילה (ה: ד"ה ממעטין - השני) לענין 'ממעטין' הנאמר במשנה לעיל (יב:). מגן אברהם ומחצית השקל (סי' תקנו סק"ח). וכתב בשער הציון (שם אות ח), שלשיטת התוספות ביבמות (מג. ד"ה מלישא) החולקים על כך, יתכן שגם כאן כוונת המשנה שימעט ממה שדרכו בשאר הימים.

יג. **ב"ח** (או"ח שם ס"ק ח).

יד. **רש"י** (לעיל יד: ד"ה מצורנקי).

וכן פסק השולחן ערוך (או"ח סי' תקנו ס"ג). וראה שם בגיטין (נז.) באריכות בענין חורבן ביתר.

טו. **אבל** לארס אשה בלי לעשות סעודה מותר, וכמו שאמרו ביבמות שם (ע"ב) שאין זה נחשב שמחה.

טז. **גמרא** (שם). וכתב הריטב"א (ד"ה מצורנקי), שבמקומות שנהגו להחמיר יותר מהמבואר בברייתא ביבמות (שם ע"ח) ואין אוכלים בשר מראש חודש עד התענית לפי שאכילת בשר משמחת כמו שאמרו בגמרא (פסחים קט.) שאין שמחה אלא בבשר, אסור לשנות מנהגם. וראה בשולחן ערוך (או"ח סי' תקנו ס"ט) כמה מנהגים בזה [אבל מדין המשנה לא נאסרה אכילת בשר אלא בסעודה המפסקת כדלהלן. ואין להקשות על כך מדברי הגמרא בפסחים הנ"ל שאין שמחה אלא בבשר, לפי שאף שמבואר משם שלא שייך לשמוח באכילה בלא בשר, מכל מקום שייך לאכול בשר בלי לשמוח. מאירי (ד"ה המשנה השמיעית)].

יז. **אך** שער השפה המפריע לאדם באכילתו מותר לגלח [כמבואר במועד קטן (יח.) לגבי אבל]. רמב"ן (תורת האדם, ענין מצוות ישנה אות קנ) וריטב"א (ד"ה שנה).

כתב הרמ"א (או"ח שם ס"ד), שנוהגים להחמיר שלא להסתפר משבעה עשר בתמוז.

יח. **הרמב"ן** (תורת האדם, ענין המצוות אות שם) והריטב"א (ד"ה ולכבס) כתבו, שדעת רש"י שרק לכבס [וללבוש מה שכיבס עתה] אסור, אבל מותר ללבוש בגדים המכובסים מקודם לראש חודש. אך חלקו על דבריו וכתבו, שגם זה אסור [וכן כתב הרמב"ן להלן שם (ענין מצוות ישנה אות קנ)], וכמו שמוכח מסוגיית הגמרא (להלן כט:). ועוד, דאדרבה עיקר האבילות תלויה במה שאין לובשים את הבגדים המכובסים ולא במה שאין מכבסים אותם.

וכתבו עוד, שהאיסור נוהג בין בבגדים, ובין בכלי מיטה, מטפחות ידים [מגבות], ומפות שמציעים על השולחנות.

כתב הריטב"א (ד"ה משנכנס), שנהגו להחמיר ולא להיכנס לבית המרחץ בשבוע שחל בו תשעה באב, ואסור לשנות מנהג זה וכל כיוצא בזה. וכן כתב הטור (או"ח סי' תקנו סט"ז) בשם אבי העזרי. וראה מה שכתב בענין זה בשולחן ערוך (שם).

יט. **ויתכן** כן רק בזמן שהיו מקדשים את החודש על פי הראייה, אך על פי הקביעות שבידינו לעולם אין תשעה באב חל ביום שישי [שלפי הקביעות שבידינו, לעולם לא חל יום ראשון של פסח בימי 'בד"ו', כמבואר בטור ושולחן ערוך (או"ח סי' תכח ס"ח), וממילא גם לעולם לא חל תשעה באב ביום ששי, שהרי תמיד חל תשעה באב באותו יום בשבוע שחל בו היום הראשון של פסח, כמבואר שם (ס"ג)]. ר"ן (ד"ה ונחמיס).

כ. **רש"י** (ד"ה נחמיס). וממה שכתב רק שמותר לכבס, ולא הזכיר תספורת, דייקו בנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' ריג ד"ה ומנהג מיני) ובתוספות רבי עקיבא איגר (אות ד), שרק הכיבוס הותר בחמישי ולא התספורת, וכשיטת הגהות אשר"י (סי' לג) בשם אור זרוע (ח"ג סי' מיד) [האור זרוע הוכיח כן מהירושלמי, עיי"ש, וראה מה שתמה על כך בביאור הלכה (סי' תקנו ס"ג ד"ה וכן)]. והנודע ביהודה הוכיח כשיטת רש"י מסוגיית הגמרא להלן (כט:). והטעם שלא התירו תספורת כתב המגן אברהם (סי' תקנו ס"ק יז), לפי שגם מבלי זה אין הדרך להסתפר בכל שבוע [וראה טעם נוסף בחתם סופר (שו"ת, או"ח סי' קנח)]. אבל הריטב"א (ד"ה ונהי) והמאירי (ד"ה המשנה השמיעית) כתבו, שאף לספר מותר בחמישי, וכן נראה מדברי התוספות להלן (ל. ד"ה ותרוייהו).

כא. **אבל** לא הוצרך התנא להשמיע שאם חל תשעה באב ברביעי בשבת מותר לכבס ביום חמישי שלאחריו, לפי שבאופן זה מותר לכבס בחמישי אף כשאינו לכבוד שבת, וכמו שאמר רב (להלן כט:) שלא נאסר הכיבוס אלא עד תשעה באב ולא לאחריו. רש"י (ד"ה נחמיס). אך הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ז) פירש, שהמשנה מדברת כשחל תשעה באב לפני יום החמישי, והולכת בשיטת רבן שמעון בן גמליאל (שם) שכל השבוע שחל בו תשעה באב אסור לכבס ולספר ואף בימים שאחרי התענית, ועל כן משמיענו המשנה שמכל מקום ביום החמישי מותר לכבס מפני כבוד השבת. והוסיף הרמב"ם, שאין הלכה כמשנתנו בדין זה, אלא כל שעבר התענית מותר לכבס אף כשאינו לכבוד שבת.

אין לפרש את כוונת התנא שאף אם חל תשעה באב עצמו בחמישי בשבת מותר לכבס בו מפני כבוד השבת, שהרי אף שבברייתא להלן (כט:) שנינו שאם חל תשעה באב בערב שבת ולא כיבס בגדיו ביום חמישי מותר לכבסם בתשעה באב עצמו מן המנחה ולמעלה, מכל מקום הרי אמרו בגמרא שם שאביי קילל את הנוהג כן. ואף התנא של אותה ברייתא לא התיר אלא בערב שבת שאין עוד פנאי לכבס, אבל לא כשחל בחמישי שאז הרי אפשר לכבס בערב שבת. ריטב"א (ד"ה ונהי), ר"ן (ד"ה ונחמיס). אבל תוספות (להלן ל. ד"ה ותרוייהו) כתבו, שאם חל תשעה באב בחמישי בשבת מותר לכבס ולהסתפר

כב. **אבל** לא הוצרך התנא להשמיע שאם חל תשעה באב בחמישי בשבת מותר לכבס ולהסתפר

מנחה ונעילה דכל יומא שכיחי בהו שכרות גזרו רבנן. אפילו ביומא דתענית דלית בהו שכרות וקשיא דהכא משמע דמנחה שייכא שכרות ופ"ק דשבת (דף י. ושם) קאמר נהדיא דמנחה לא שייכא שכרות ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום (לגבי שבת[ה]) דיותר שכיח שכרות בערבית (יותר) מבמנחה אבל לעולם במנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דרמח השנה (דף טו: ד"ה וכי):

והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה (ז) ממוך לשקיעת החמה. ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפיס במנחה ביום הכפורים לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול אבל במנחה בשחר תעניות יש נשיאת כפיס אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפיס:

מי שאולין[ו] שלא לבייש את מי שאין לו (ג) כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה[א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר[ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר[ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים[ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי[ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ח] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת[ט] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא[ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי

נשתברו הלוחות (ח) ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמום את התורה (ג) והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ[ט] וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר[א] משנכנס אב ממעטין בשמחה[ב] שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס[ג] ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת[ד] ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים[ה] אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיוה"כ שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה[א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר[ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר[ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים[ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי[ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ח] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת[ט] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא[ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי לאותן[ו] הימים: כתפלת נעילה דמיא. דהשתא ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי היכי דליתא בכל יומא: שכור מידא אסור בנשיאת כפים. דלפילו ר"מ לא קאמר אלא משום דהאידנא לאו שכרות הוא: פרשת כהן מברך. כה תברכו את בני ישראל אמור להם (במדבר ו): מה משרת כו'. עובד עבודה, אלא מיתסר אלא שתוי יין ממש דכתיב[ז] יין ושכר אל תשת וגו' הא נחרגן מותר: מאי

מלהקריב עוד: **ג)** יש להוסיף **כדכתיב** אם יראה וכו' (באה"מ): **ג)** [כוונת רש"י בשר מליח דשרי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): **ד)** ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור **זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוה"כ כדאיתא במ"ק** [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: **ה)** "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): **ו)** צ"ל **באותן** הימים (דפו"ר): **ז)** רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: **ח)** בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: **ט)** בכת"י **על**:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ר"ה יח:], **ב)** יומות מג., **ג)** עי' לעיל טו: וברש"י שם, **ד)** סנהדרין דף ע., **ה)** ב"ב דף קכא., **ו)** [פסחים פב. ום"נ], **ז)** [עילוקין פג. ום"נ], **ח)** עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, **ט)** לקמן כח:, **י)** עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: וביר"ש כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, **כ)** עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי), **ל)** לקמן כט:, **מ)** וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, **נ)** לקמן ל., **ס)** שבועות לה:, **ע)** שהש"ר פ"ג יא, **פ)** לקמן ל:, **צ)** ויקרא י ט, **ק)** עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, **ר)** דברים יא יד, **ש)** דה"ב כט כח.

הגהות הב"ח

(ח) במשנה **ובוטל** התמיד: **(ג)** שם **והעמיד** צלם בהיכל. נ"ב גי' רש"י והועמד **כ)**: **(ג)** שם **שם** מי שאין לו וכל הכלים טעונין: **(ד)** גמ' והלכה כר' יוסי **ואלא האידנא** מ"ט פרסי כו' כיון דסמוך לשקיעת החמה: **(ה)** רש"י ד"ה ויש מהן: **(ו)** ד"ה כיון דסמוך כו' שמתחיל עד שקיעת החמה. נ"ב נראה שרש"י דקדק לגמר שלא יסמכו עליה להתחיל מנחה סמוך לשקיעת החמה דזה מסור אלא ר"ל כשכבר התחילו כשאנו קאמר דמתפללין כל שעה ומתחילין עד שקיעת החמה: **(ז)** תוס' ד"ה והאידנא כו' ידייהו במנחה כיון דסמוך לשקיעת החמה כו' ולכך וכו' בשאר תעניות יש לומר נשיאת כפיס כו' ביוה"כ יש לומר נשיאת כפיס:

תורה אור השלם

א) שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: [משלי לא, ל]

ב) תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: [משלי לא, לא]

ג) צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ: [שיר השירים ג, יא]

ד) בָּעֵת הַהוּא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

הגהות וציונים

ס) בדפו"י (לפני הצענזור) לפי שגזרה **מלכות הרשעה** מלהקריב עוד: **ג)** שם להוסיף **כדכתיב** אם יראה וכו' (באה"מ): **ג)** [כוונת רש"י בשר מליח דשרי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): **ד)** ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור **זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוה"כ כדאיתא במ"ק** [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: **ה)** "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): **ו)** צ"ל **באותן** הימים (דפו"ר): **ז)** רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: **ח)** בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: **ט)** בכת"י **על**:

עין משפט נר מצוה

ח א מיי' פ"ה מהלכות תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ח"ח סי' תקנ"ו סעיף ג:
ט ב מיי' וסמג שם טוש"ע ח"ח שם סעיף ג:
י ג מיי' שם הלכה ז סמג שם טוש"ע ח"ח סימן תקנ"ב סעיף ג:
יא ד ה מיי' פי"ל מהל' תפלה הלכה ג ד סמג עשין כ טוש"ע ח"ח סימן קכט סעיף ג:
יב ו מיי' שם פט"ו הלכה ד סמג שם טוש"ע ח"ח סימן קכח סעיף לח:

רבינו גרשום

במוסף דהיינו יוה"כ שיש בו מוסף: **אמר רב נחמן** זו דקתני נושאין כפיהן בשחרית במוסף במנחה בנעילה ר"מ היא. **כל יומא טעמא מאי** אין נושאין כפיהן. **ו) האידנא** בתענית ובמעמדות וביוה"כ (ובמעמדות) דאית בהו תענית נמי שכיחא שכרות להכי נושאין כפיהן בכל ד' תפלות שבהן: **מנחה ונעילה** דבשאר יומי שכיחא שכרות **גזרו בהו רבנן** בהני דלמא אתי למיעבד בשאר יומי נמי: **אבל אורויי מורינן** כרבי מאיר למאן דבעי כמאן הלכה: **והואיל והלכה** כרבי יוסי **האידנא מאי טעמא פרסי כהני ידייהו** ביום הכפורים **ז)** במנחה כיון דבשקיעת החמה סמוך לתפלת המנחה: **שכור** אסור בנשיאת כפים דקתני מאי טעמא לא דשכיחא ביה שכרות: **ג) מהו משרת מותר** דכתיב יין ושכר אל תשת אבל אוכל הוא חרצן: **אף כהן** מברך לא יהא בעל מום והא קיימא לן דבעל מום מברך אלא אם כן יהו מומין שבגלוי. **הא** איתקש **לנזיר** מה נזיר בעל מום אף מברך בעל מום: **מאי חזית דאקשית לקולא** דאקשת ליה לנזיר דבעל מום מותר ואקשת ליה למשרת דבחרצן מותר **אקיש לחומרא** ונימא מה נזיר אסור בחרצן ומה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא:
אסמכתא

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) תוי"ט ד"ל דמנחה מסוס שכרות האידנא וכו' דמיא כהו תענית ליכא שכרות ולהכי וכו'. **ז)** ד"ל מה משרת מותר בחרצן וכו' אף כהן מברך מותר בחרצן: אף כהן וכו'.

משנת ראשונים

ונלכדה ביתר. ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. **[רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג]** **ונחרשה העיר.** ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש. **[רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג]** **לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים.** ומפני זה נהגו לעשות סעודה בשבת שלאחר ט' באב. **[הריטב"א]** **כל הכלים טעונין טבילה.** פרש"י ז"ל טעונין טבילה קודם שילבשום לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה ושמא נדה היתה אבל מן הירושלמי למדנו דהכי קאמר שעל כל הכלים הטעינו חכמים טבילה באותו יום ואפילו מונחים בקופסא כדי שיוציאום לטבילה ומתוך כך ישאילו אותם זה לזה שכך אמרו שם וכל הכלים טעונין טבילה, ר' ינאי בר"י אמר אפי' נתונין בתיבה ופריך נתונין בתיבה ותימא אטעונין טבילה מתוך שהוא עושה כן משאילן. **[ר"ן דף י: מדה"ר]** **ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה.** לפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק שהיא יראת ה' יתברך, והוא שאמר (משלי לא ל) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, וישהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה. **[רבינו בחיי, דברים לג א]** **וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.** אימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בהמ"ק שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז ישמח ה' במעשיו. שמיום שחרב בהמ"ק אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק, הה"ד ביום שמחת לבו זה בנין בהמ"ק (תענית כו:), הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. **[תורת המנחה פרשת בראשית]** **חפורי מיחסרא והכי קתני.** מפני שהיו שונים על פה, גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה, וסמך על המעיין שיבין חסרון ויגיה. **[כללי הגמרא למוהר"י קארו]** לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד, ומזה אמרו בתלמוד (ברכות יג:) חסורי מחסרא והכי קתני, שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה, ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום. **[רבינו בחיי, שמות לד כז]**

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

מפסיק בה קודם הצום [כמבואר בגמרא להלן (ג.)], **שְׁנֵי תַּבְשִׁילִין**, כגון בשר מלוח[כב] ודגים, או בשר מלוח וביצים שעליו, או דג וביצה שעליו[כג]. והטעם, לפי שיש להרבות אֵבֶל ולזכור חורבן בית המקדש ולהצטער עליו[כד], וריבוי תבשילין הוא דרך כבוד ותענוג[כה]. וכמו כן **לֹא יֹאכַל** באותה סעודה **בָּשָׂר**[כו] **וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן**[כז]. **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל** חולק על דברי תנא קמא **וְאוֹמֵר**, **יְשַׁנֶּה** מהרגלו בכל השנה, שאם הוא רגיל לאכול שני תבשילים יאכל עתה רק מין אחד, ואם הוא רגיל לשתות עשרה כוסות ישתה עתה רק חמשה, ואם הוא רגיל לסעוד עם עשרה בני אדם יסעוד עתה רק עם חמשה, כמבואר בגמרא להלן (ג.). אבל אין איסור מוחלט באכילת בשר ובשתיית יין.

אחרי דין כפיית המיטה

המשנה דנה אם דין כפיית המיטה הנוהג באבל (מו"ק טו.) נוהג גם בתשעה באב:

רַבִּי יְהוּדָה מְחַיֵּיב בִּכְפִיַּית הַמִּטָּה - להפוך את המיטה על פניה בתשעה באב[כח] ויהיו רגליה למעלה, ולא יישן עליה אלא על גבי קרקע[כט], **וַחֲכָמִים פּוֹטְרִין**.

אחרי שהתבארו דיני התעניות שנתקנו על החורבן והצרות, מבארת המשנה שאין להתייאש מחמת רוב הצרות, שאדרבה, ככל אשר יענו אותנו שונאינו כן נרבה ונפרוץ בהיות ה' אתנו בלכתנו בדרכיו. ועל כן מפרשת המשנה הימים שהיו שמחים בהם[ל], ומה עשו בנות ישראל באותם ימים בכדי למצוא את זווגן כדי שיוכלו לפרות ולרבות:

אָמַר רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, לֹא הָיוּ יָמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל כַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב [בגמרא (להלן ו:) מבואר מדוע היה יום זה יום טוב], **וְכִיּוֹם הַכִּפּוּרִים**, שהוא יום סליחה ומחילה ויום שניתנו בו לוחות אחרונות[לא], **שֶׁבָּהֶן בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם**[לב] **יוֹצְאוֹת** כשהן לבושות **בִּכְלֵי** [-בגדי] **לָבָן**[לג] **שְׁאוּלִין** - שכולן היו שואלות בגדים זו מזו ואף העשירות שביניהן לא היו לובשות בגדי עצמן, כדי **שֶׁלֹּא לְבַיֵּישׁ אֶת מִי שֶׁאֵין לוֹ** בגד לבן וזקוקה לשאול מאחרת. **וְכָל הַבֶּלִים** [-הבגדים] **טְעוּנִין טְבִילָה** קודם הלבישה, לפי שאין כל אחת בקיאה בחבירתה ושמא נדה היא ומתביישת להגיד זאת לשואלת[לד]. **וּבְנוֹת יְרוּשָׁלַיִם יוֹצְאוֹת וְחוֹלוֹת** - רוקדות[לה] **בַּכְּרָמִים**, ששם היה מקום מיועד לנשים לרקוד[לו]. **וּמָה הָיוּ אוֹמְרוֹת**, היפות שבהן היו אומרות, **'בָּחוּר, שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מָה אַתָּה בּוֹרֵר לָךְ'**, לפי שאין אשה אלא ליופי. והמיוחסות שבהן שלא היו נושאות חן בעיני רואיהן היו אומרות **'אַל תִּתֵּן עֵינֶיךָ בַּנּוֹי תֵּן עֵינֶיךָ בַּמִּשְׁפָּחָה'**, שאין האשה אלא לבנים[לז], כלומר, עיקר המכוון במה שנושאים אשה הוא כדי להוליד ממנה בנים, ועל כן אל תתן עיניך ביופי אלא ביחוס שלנו, שהרי אם תתחתן אתנו יהיו בניך מיוחסים וכולם יקפצו עליהם להתחתן עמם בין זכרים ובין נקבות[לח]. ואלו שלא היו יפות ולא מיוחסות רק היו בעלות מעשים טובים ויראות ה' היו אומרות הפסוק (משלי לא ל) **'שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי, אִשָּׁה יִרְאַת ה' הִיא תִּתְהַלָּל'**, כלומר, שקר הוא החן של המיוחסות[לט], והבל הוא היופי של הנשים היפות, ורק אשה יראת ה' ראויה היא שיהללו אותה ויתחתנו איתה[מ]. **וְעוֹד אוֹמֵר** הכתוב, (שם לא) **'תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַּשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ'**, הרי שעיקר

בו מחצות ואילך לכבוד השבת, שאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת [והבית יוסף (או"ח סי' תקנו ס"ד ד"ה ומ"ש) תמה על דבריהם, וגם הקשה ממה שקילל אביי את מי שכיבס בגדיו בתשעה באב שחל בערב שבת. וראה בט"ז (שם ס"ק יד) מה שיישב]. [ואם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, מותר לכבס אף בשאר ימות השבוע, לפי שהואיל ונדחה התענית עד יום ראשון לא חלו כלל דיני שבוע שחל בו תשעה באב, כמבואר בירושלמי (ה"ז). על פי רא"ש (סי' לג). וראה שולחן ערוך (או"ח סי' תקנו ס"ד) איך המנהג באופן זה].

כב. רש"י (ד"ה שני), ע"פ גבורות ארי (ד"ה ערב) וגליון (הגהות וציונים). אבל בשר שאינו מלוח אסור לאכול גם אם אינו אוכל עמו תבשיל נוסף, כדלהלן במשנה. ורק בשר מלוח לבדו מותר, כמבואר בגמרא להלן (ג.) [ובגמרא שם יבואר מה נקרא בשר מלוח, ומהו המנהג בזה בזמננו].

כג. אף שדומה לתבשיל אחד נחשב לשני תבשילים, כמבואר בפסחים (קיד:) לענין שני התבשילים שמביאים לשולחן בליל פסח. רש"י (ד"ה שני). וכן מבואר גם בביצה (טו:) לענין עירוב תבשילין. אך הרמב"ן (מורת המדפיס, ענין מצוות יעשה מזה קג) כתב, ששני מינים בקדירה אחת נחשב לתבשיל אחד, ומה שאמרו לענין עירוב שאפילו דג וביצה שעליו נחשבים לשני תבשילין, הוא קולא שהקילו לעשותם כשני תבשילין ואינו ענין לאבלות תשעה באב. וכעין זה כתב הריטב"א (להלן ג. ד"ה ערב), שהואיל והאיסור לאכול שני תבשילים בסעודה המפסקת הוא משום שמחמת האבלות אין לאכול סעודה זו דרך תענוג וחשיבות, על כן אין ללמוד את גדרי האיסור מעירוב תבשילים וליל פסח, אלא, כל מה שהתבשל בקדירה אחת אף אם הם שני מינים כגון דג וביצה שעליו מותר לאכלם. וכל שהתבשל בשתי קדירות אף אם הם ממין אחד אלא שהתבשלו באופנים שונים, כגון צלי ומבושל וכדומה, נחשב כשני תבשילים. והטור (או"ח סי' תקנו ס"ג) כתב, שאף לדעת המחמירים אינו נקרא שני תבשילים אלא מה שאין הדרך בכך כל השנה, אבל מה שדרכו בכך כל השנה כגון אפונים שנותנים בהם בצלים וביצים [שכן הדרך ברוב הפעמים שמבשלים אפונים. מגן אברהם (שם סק"ד)] הרי זה תבשיל אחד ומותר לאכלו.

כד. משנה ברורה (סי' תקנו סק"ח).

כה. רא"ש (סי' לד) וריטב"א (להלן ג. ד"ה ערב).

כו. וראה בהערה להלן (ג.), אם גם בשר עוף ודגים אסור.

כז. בטור (או"ח סי' תקנו ס"ג) כתב, שטעם איסור בשר ויין בסעודה המפסקת אינו רק משום שמחה אלא גם כדי להרבות באֵבֶל, דהיינו שעל ידי כך יזכור חורבן הבית ויצטער עליו. אך הב"ח (שם ד"ה ומ"ש לענין) כתב, שמפשטות לשון הגמרא (סנהדרין ע.) מבואר שהאיסור הוא רק משום שמחה.

כח. כך מבואר מדברי רש"י (ד"ה כפייה), ובביאור הגר"א (או"ח סי' תקנט ס"ג) הוכיח כן מהגמרא להלן (ג:). אך כתב שמהירושלמי (ה"ז) משמע, שהמחלוקת של רבי יהודה וחכמים היא בסעודה המפסקת. וכן משמע במאירי (ד"ה המצנה השמיעית). וראה עוד מה שכתבו בענין זה בביאור הגר"א (שם סי' תקנד ס"ג, סי' תקנה ס"ג), קרן אורה (להלן ג: ד"ה ר' יהודה) וחידושי מרן רי"ז הלוי (מעניות ד"ה והנה נמצני').

כט. רש"י (ד"ה כפייה), וכן כתב הרע"ב (מ"ז).

וקשה, שבמועד קטן (טו:) מפרשת הגמרא שהטעם של כפיית המטה באבל הוא משום 'דמות דיוקני נתתי בכם ובעונותיכם הפכתיה, כפו מטותיכם עליה' [פירוש, הואיל והעוונות גרמו שימות אדם שנברא בצלם אלהים ונהפכה צורתו, על כן חייבים קרוביו להפוך את מיטותיהם], וטעם זה לא שייך בתשעה באב. ונראה לומר, שעל כן פירש רש"י שלא יישן עליה, דהיינו שדין כפיית המיטה בתשעה באב שונה מדין כפיית המיטה באבל, שבאבל אף אם יישן על גבי קרקע אינו יוצא ידי חובת כפיית המיטה עד שיכפה מיטתו דווקא [כמבואר במועד קטן (כא.)] ומהטעם שהתבאר, אך בתשעה באב עיקר החיוב לרבי יהודה הוא רק שלא יישן על גבי המיטה דרך הנאה וכבוד אלא יישן על גבי קרקע ויצטער בשכיבתו. אלא שלדעתו גם בתשעה באב חייבו חכמים לכפות המיטה כדי לעשות היכר לדבר שלא ישכח ויישן עליה. על פי גבורות ארי (להלן ג: ד"ה ר"י).

ל. ע"פ מאירי (להלן לא. ד"ה המצנה התשיעית).

לא. כמבואר בגמרא (להלן ג:). וראה בילקוט ביאורים שם מה שנתבאר בזה.

לב. גירסת הרי"ף והרא"ש (סי' מא) היא 'בנות ישראל'.

לג. כתב הריטב"א (ב"ב קכא. ד"ה נכלי), שלבשו בגדי לבן, כדי לגלות שהן נקיות מן החטא ונסתלק יצר הרע מעליהן, ועל כן אין לחשוש לגירוי היצר במה שאומרות 'בחור שא נא עיניך וראה'.

בגדי לבן אלו היו של משי, ודמיהם יקרים, ובזה מובן מה שמבואר בהמשך שהיו נשים שלא היו להן בגדים כאלה משלהן. קול הרמ"ז (ד"ה נכלי).

לד. רש"י (ד"ה טעונין). ובגמרא (להלן לא.) מבואר, שאף בידוע שהבגד טהור צריך טבילה, ופירש רש"י (שם ד"ה צריכין), כדי שלא לבייש את הנשים שבגדיהן צריכים טבילה. וראה להלן שם בהערה לדברי הגמרא 'ומונחין בקופסא', שהראשונים הביאו בשם הירושלמי (ה"ז) טעם אחר לכך שכל הכלים טעונין טבילה.

לה. חולות הוא לשון ריקוד, כמו 'לחול במחולות' (שופטים כא כא).

לו. והיינו בין הכרם לגדר שמסביבו. קול הרמ"ז (כלאים פ"ד מ"ג).

לז. רמב"ם (פירוש המשניות, מ"ח).

לח. רש"י (להלן לא. ד"ה שמין).

לט. שיש אנשים שנושאים חן בעיני בני אדם עבור ייחוסם, כמבואר ממה שדרשו במגילה (ז.) את הפסוק הנאמר באסתר (ב טו) 'ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה', 'מלמד שכל אחד ואחד נדמתה לו כאומתו'. אליה רבה (סי' תקפ סק"י).

מ. אליה רבה (שם). ופירש כן, על פי מה שמבואר בברייתא להלן (לא.) שהיו שלש כתות של בנות, יפיפיות מיוחסות ומכוערות, ועל כן מסתבר שגם התנא של משנתנו התכוין לשלושת הכתות האלו. אבל הגר"א (מהגר"א סי' ג אות ח) כתב, שהמשנה והברייתא חולקים, ששלושת הכתות שנמנו בברייתא הן כנגד מה ששנה רבי חייא בכתובות (סו:), אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים, אין אשה אלא לתכשיטי אשה, היפיפיות שבברייתא להלן היו אומרות תנו עיניכם ליופי, וכמו שאמר רבי חייא אין אשה אלא ליופי, המיוחסות היו אומרות תנו עיניכם במשפחה, וכמו שאמר אין אשה אלא לבנים, והמכוערות היו אומרות ובלבד שתעטרונו בזהובים, כי יופי האשה לפי התכשיטים, וכמו שאמר אין אשה אלא לתכשיטי אשה. אבל התנא של משנתנו סובר שאין אשה

מנחה ונעילה דכל יומא שכיחי בהו שכרות גזרו רבנן. מפילו ביומא דתענית דלית בהו שכרות וקשיא דהכא משמע דמנחה שייכא שכרות ובפ"ק דשבת (דף י. ושם) קאמר נהדיא דמנחה לא שייכא שכרות ו"ל דהא דקאמר התם דמנחה לא שייכא שכרות ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום (לגבי שבת[ה]) דיותר שכיח שכרות בערבית (יותר) מבמנחה אבל לעולם במנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דרמח השנה (דף טו: ד"ה וכי):

והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה (ז) ממוך לשקיעת החמה. ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפיס במנחה ביום הכפורים לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול אבל במנחה נשאר תעניות יש נשיאת כפיס אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפיס:

מי שאולין[ו] שלא לבייש את מי שאין לו (ג) כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה[א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר[ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר[ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים[ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי[ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ט] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת[י] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא[ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי

נשתברו הלוחות (ח) ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמום את התורה (ג) והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ[ט] וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר[א] משנכנס אב ממעטין בשמחה[ב] שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס[ג] ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת[ד] ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים[ה] אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וביוה"כ שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה[א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר[ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר[ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים[ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי[ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ט] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת[י] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא[ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי לאותן[ו] הימים: כתפלת נעילה דמיא. דהשתא ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי היכי דליתא בכל יומא: שכור מידא אסור בנשיאת כפים. דלמילו ר"מ לא קאמר אלא משום דהאידנא לאו שכרות הוא: פרשת כהן מברך. כה תברכו את בני ישראל אמור להם (במדבר ו): מה משרת כו'. עובד עבודה, אלא מיתסר אלא שתוי יין ממש דכתיב[ט] יין ושכר אל תשת וגו' הא בחרצן מותר: מאי

נשתברו הלוחות. גמ'[ט] מפרש: **ובטל התמיד.** לפי שגזרה המלכות גזרה[ח] מלהקריב עוד[י]: **והועמד צלם בהיכל.** שהעמידו מנשה, כדמפורש במרגוס ירושלמי בפרשת השמיס כסאי וגו' (ישעיה סו)[כ]: **על אבותינו.** דור המדבר, [ג]אם ירחה לים נמנשים החלה הדור הרע הזה את הארץ וגו' (דברים ו): **ביתר.** עיר גדולה והיו ישראל דרין בה, כמסכת גיטין פרק היזקין (דף נז.) אשקה דריספק חרב ביתר: **שבת שחל תשעה באב כו'.** שנוע: בחמישי מותרין. אם אל תשעה באב בערב שבת מותרין לכבס בחמישי, וכשחל ט' באב בד' בשבת לא מיצטריך למיתני דמותרין, כדאמרינן בגמרא[ל] לא שנו אלא לפניו כו': **שני תבשילין.** בשר[מ] ודגים או בשר ודגים שעליו או דג וביצה שעליו, כדאמר בפרק ערבי פסחים (דף קיד:)[מ]: **ישנה.** בגמרא[ס] מפרש: **בכפית המטה.** על פניה, ולא ייתן עליה: **שאולין.** שכולן שואלות זו מזו אפילו עשירות, כדי שלא לביים כו': **טעונין טבילה.** קודם שילבשום, לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה שמא נדה היתה: **וחולות.** כמו לחול בממחולות (שופטים כא): **במלך שלמה.** במלך שהשלוס שלו[ע]: **אמו.** כנסת ישראל[ע]: **זה מתן תורה.** יום הכפורים שניתנו בו לוחות המחרונות[ף]: **גמ' כל** זמן שמתפללין. דהיינו שחרית ומנחה ונעילה: (ה) **יש מהן ארבעה פעמים ביום.** יום הכפורים אית בו מוסף: **כל יומא מאי טעמא לא פרשי כהני ידייהו במנחה.** דכל יומא שכיחא בה שכרות שכבר שעד, וזימנין דמשכח סעודתיה ומשתכר ופריס ידיה בהדי חמריה, וכהן שתוי יין אסור לישא את כפיו, שנאמר יין ושכר אל תשת בבואכם וגו' (ויקרא י) ונשיאת כפיס מעין עבודה[ק] כדלקמן: **האידנא.** בתעניות ובמעמדות לא שכיחא שכרות, ובמעמדות נמי מתענין כדלקמן (דף מז:): **גזרינן.** תענית אטו שאר ימים: **נעילה דליתה בכל יומא.** אלא ביום התעניות: **דדרשינן בפירקא.** הלכה כרבי מאיר, דבעינן דליקוס כוותיה עלמא: **אורויי אורינן.** כרבי מאיר מי אמרי לקמן, אבל בפירקא לא דרשינן, דלא פשיטא ליה כולי האי דתיהוי הלכה כר"מ, ומ"ד נהגו משמע הן נהגו מהיליהן אבל אינו עיקר, ומנהג משמע תורת מנהג יש בדבר ומנהג כשר הוא: **ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי והלכה כרבי יוסי.** גמרא קא פסיק ומהדר אתמא ומוקי לה הלכה כרבי יוסי, ואהכי קא פריך ואלא האידנא כו': כיון דסמוך (ו) **לשקיעת החמה וכו'.** שמאחרין עד שקיעת החמה ומתפללין כל שעה, ואינן הולכין לבית הכנסת משם שעות ומחצה ולמעלה כמו שהיו עושין

מי

ד) [ר"ה יח:], ג) יגמות מג., ג) עי' לעיל טו: וברש"י שם, ד) סנהדרין דף ע., ה) ב"ב דף קכא., ו) [פסחים פב. וש"נ], ז) [עירובין פג. וש"נ], ח) עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, ט) לקמן כח:, י) עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: ובירושלמי כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, כ) עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי), ל) לקמן כט:, מ) וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, נ) לקמן ל., ס) שבועות לה:, ע) שהש"ר פ"ג יא, פ) לקמן ל:, צ) ויקרא י ט, ק) עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, ר) דברים יא יד, ש) דה"ב כט כח.

הגהות הב"ח

(ח) במשנה ובוטל התמיד: (ג) שם והעמיד צלם בהיכל. נ"ב גי' רס"י והועמד כ): (ג) שם אם ירחה לים וכל הכלים טעונין: (ד) גמ' והלכה כר' יוסי ואלא האידנא מ"ט פרסי כו' כיון דסמוך לשקיעת החמה: (ה) רש"י ד"ה ויש מהן: (ו) ד"ה כיון דסמוך כו' שמאחרים עד שקיעת החמה. נ"ב גרסה שרש"י דקדק לגמר שלא יסמכו עלה להאי להתחיל מנחה סמוך לשקיעת החמה דזה אסור אלא ר"ל כשכבר התחילו בזמנו קאמר דמתפללין כל שעה ומאחרין עד שקיעת החמה: (ז) תוס' ד"ה והאידנא כו' ידייהו במנחה כיון דסמוך לשקיעת החמה כו' ולכך וכו' בשמר מעניות יש לומר נשיאת כפיס כו' ביוה"כ יש לומר נשיאת כפיס:

תורה אור השלם

א) שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: [משלי לא, ל]

ב) תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: [משלי לא, לא]

ג) צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ: [שיר השירים ג, יא]

ד) בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

הגהות וציונים

ס] בדפו"י (לפני הצענזור) לפי שגזרה מלכות הרשעה מלהקריב עוד: ע] יש להוסיף כדכתיב אם יראה וכו' (באה"מ): ג] [כוונת רש"י בשר מליח דשרי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): ד] ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוה"כ כדאיתא במ"ק [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: ה] "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): ו] צ"ל באותן הימים (דפו"ר): ז] רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: מ] בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: ט] בכת"י על:

עין משפט נר מצוה

ח א מיי' פ"ה מהלכות תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ח"מ סי' תקנא סעיף ג:
ט ב מיי' וסמג שם טוש"ע ח"מ שם סעיף ג:
י ג מיי' שם הלכה ז סמג שם טוש"ע ח"מ סימן תקנב סעיף ג:
יא ד ה מיי' פי"ל מהל' תפלה הלכה ג ד סמג עשין כ טוש"ע ח"מ סימן קכט סעיף ג:
יב ו מיי' שם פט"ו הלכה ד סמג שם טוש"ע ח"מ סימן קכח סעיף לח:

רבינו גרשום

במוסף דהיינו יוה"כ שיש בו מוסף: **אמר רב נחמן** זו דקתני נושאין כפיהן בשחרית במוסף במנחה בנעילה ר"מ היא. **כל יומא טעמא** מאי אין נושאין כפיהן. **ס) האידנא** בתענית ובמעמדות וביוה"כ (ובמעמדות) דאית בהו תענית נמי שכיחא שכרות להכי נושאין כפיהן בכל ד' תפלות שבהן: **מנחה ונעילה** דבשאר יומי שכיחא שכרות **גזרו בהו רבנן** בהני דלמא אתי למיעבד בשאר יומי נמי: **אבל אורויי מורינן** כרבי מאיר למאן דבעי כמאן הלכה: **והואיל והלכה** כרבי יוסי **האידנא מאי טעמא פרסי כהני ידייהו** ביום הכפורים [ס] במנחה כיון דבשקיעת החמה סמוך לתפלת המנחה: **שכור** אסור **בנשיאת כפים** דקתני מאי טעמא לא דשכיחא ביה שכרות: **ע) מהו משרת מותר** דכתיב יין ושכר אל תשת אבל אוכל הוא חרצן: **אף כהן** מברך לא יהא בעל מום והא קיימא לן דבעל מום מברך אלא אם כן יהו מומין שבגלוי. **הא איתקש לנזיר** מה נזיר בעל מום אף מברך בעל מום: **מאי חזית דאקשית לקולא** דאקשת ליה לנזיר דבעל מום מותר ואקשת ליה למשרת דבחרצן מותר **אקיש לחומרא** אינו ברור מה נזיר אסור בחרצן אף מברך אסור בחרצן ומה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא:

אסמכתא

חשק שלמה על רבינו גרשום

ס) תוס' ד"ה במנחה משום שכרות הא"כ למיגזר נמי תענית ליכא שכרות ולהכי וכו'. **ע)** ד"ה מה משרת מותר בחרצן וכו' אף כהן מברך מותר בחרצן: אף כהן וכו'.

משנת ראשונים

ונלכדה ביתר. ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **ונחרשה העיר.** ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים.** ומפני זה נהגו לעשות סעודה בשבת שלאחר ט' באב. [**הריטב"א**] **כל הכלים טעונין טבילה.** פרש"י ז"ל טעונין טבילה קודם שילבשום לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה ושמא נדה היתה אבל מן הירושלמי למדנו דהכי קאמר שעל כל הכלים הטעינו חכמים טבילה באותו יום ואפילו מונחים בקופסא כדי שיוציאום לטבילה ומתוך כך ישאילו אותם זה לזה שכך אמרו שם וכל הכלים טעונין טבילה, ר' ינאי בר"י אמר אפי' נתונין בתיבה ופריך נתונין בתיבה ותימא אטעונין טבילה מתוך שהוא עושה כן משאילן. [**ר"ן דף י: מדה"ר**] **ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה.** לפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק שהיא יראת ה' יתברך, והוא שאמר (משלי לא ל) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, וישהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה. [**רבינו בחיי, דברים לג א**] **וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.** אימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בהמ"ק שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז ישמח ה' במעשיו. שמיום שחרב בהמ"ק אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק, הה"ד ביום שמחת לבו זה בנין בהמ"ק (תענית כו:), הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. [**תורת המנחה פרשת בראשית**] **חפורי מיחסרא והכי קתני.** מפני שהיו שונים על פה, גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה, וסמך על המעיין שיבין חסרון ויגיה. [**כללי הגמרא למוהר"י קארו**] לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד, ומזה אמרו בתלמוד (ברכות יג:) חסורי מחסרא והכי קתני, שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה, ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום. [**רבינו בחיי, שמות לד כז**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ד) [ר"ה יח:], ג) יגמות מג., ג) עי' לעיל טו: וברש"י שם, ד) סנהדרין דף ע., ה) ב"ב דף קכא., ו) [פסחים פב. וש"נ], ז) [עירובין פג. וש"נ], ח) עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, ט) לקמן כח:, י) עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: ובירושלמי כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, כ) עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי), ל) לקמן כט:, מ) וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, נ) לקמן ל., ס) שבועות לה:, ע) שהש"ר פ"ג יא, פ) לקמן ל:, צ) ויקרא י ט, ק) עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, ר) דברים יא יד, ש) דה"ב כט כח.

מה שיש לשבח את האשה הוא עבור המעשים הטובים שבה[מא].

לאחר שאמר רבן שמעון בן גמליאל שיום הכיפורים היה יום שמחה שהיו יוצאות בו בנות ירושלים וחולות בכרמים, מביא לכך רמז מן הכתוב[מב]:

וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שיר השירים ג יא) **'צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה, בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ, בְּיוֹם חֲתוּנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ'**, ופירוש הפסוק הוא, שהבנים המצויינים לה' במילה בתפילין ובציצית, יצאו ויראו בעטרה שעטרה לו 'אמו' שהיא כנסת ישראל המכונה 'אמו' של ה'[מג], ל'מלך שלמה' שהוא ה' שהוא המלך שהשלום שלו, דהיינו שיצאו ויראו בתפארתו של האוהל מועד שהוא מעוטר בהרבה גוונים [תכלת וארגמן ותולעת שני וכו'] ועשו אותו בני ישראל לשם ה', ביום שכביכול התחתן עמה וביום שמחת לבו. אך מלשון הכתוב 'צאינה וראינה בנות ציון' יש לרמז, שבנות ציון יוצאות ורוקדות במחולות[מד] ביום חתונתו וביום שמחת לבו של ה'. וממשיך התנא לפרש לאיזה יום הכוונה, **'בְּיוֹם חֲתוּנָּתוֹ'** זֶה **מַתַּן תּוֹרָה**, כלומר, יום הכיפורים שניתנו בו הלוחות האחרונות[מה], **'וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ'** זֶה **בִּנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ**, כלומר, יום חינוך בית המקדש, שיום הכיפורים היה אחד מימי חנוכת בית המקדש הראשון בימי שלמה המלך כמבואר במועד קטן (ט.), **שֶׁיִּבָּנֶה בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ**[מו]. הרי מבואר שיום הכפורים הוא יום הראוי למנהג זה של יציאה במחולות.

★

גמרא

שנינו במשנה, בִּשְׁלֹשָׁה פְּרָקִים בַּשָּׁנָה כֹּהֲנִים נוֹשְׂאִין אֶת כַּפֵּיהֶם כו' ארבע פעמים ביום בשחרית במוסף ובמנחה ובנעילת שערים בתעניות ובמעמדות וביום הכיפורים.

מקשה הגמרא, **תַּעֲנִיּוֹת וּמַעֲמָדוֹת מִי אִיכָּא מוּסָף** - וכי יש בהם תפילת מוסף, הלא ודאי שאין בהם שהרי אין בהם קרבן מוסף, והיאך שנינו שהיו הכהנים נושאים בהם את כפיהם גם במוסף. מתרצת הגמרא, **חַפּוּרֵי מִיחַפְּרָא וְהָכִי קָתָנֵי** - יש ללמוד את המשנה כאילו היא חסירה, וכך יש לשנות בה, **בִּשְׁלֹשָׁה פְּרָקִים** בשנה **כֹּהֲנִים נוֹשְׂאִין אֶת כַּפֵּיהֶן כָּל זְמַן** [-בכל תפילה] **שֶׁמִּתְפַּלְּלִין**, כלומר, בשחרית במנחה ובנעילה[מז]. **וְיֵשׁ מֵהֶן** - מתוך שלשה פרקים אלו יש יום אחד שבו נושאים את כפיהם **אַרְבָּעָה פְּעָמִים בַּיּוֹם**, וזהו יום הכפורים שמתפללים בו ארבע תפילות **שַׁחֲרִית וּמוּסָף מִנְחָה וְנְעִילַת שְׁעָרִים**[מח]. **וְאֵלּוּ הֵן הַשְּׁלֹשָׁה פְּרָקִים** שבהם נושאים את כפיהם בכל זמן שמתפללים, **תַּעֲנִיּוֹת וּמַעֲמָדוֹת וְיוֹם הַכִּפּוּרִים**[מט].

הגמרא מביאה תנאים החולקים על המבואר במשנה שבימים אלו יש נשיאת כפים בכל התפילות:

אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַבָּה בַּר אֲבוּהּ, זוֹ - משנתנו ששנינו בה שהכהנים נושאים את כפיהם בשלשה פרקים בשנה בכל התפילות, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר** בלבד הם, **אֲבָל חֲכָמִים** חולקים על כך **וְאוֹמְרִים, תְּפִלּוֹת שַׁחֲרִית וּמוּסָף יֵשׁ בָּהֶן נְשִׂיאַת כַּפַּיִם, אֲבָל תְּפִלּוֹת מִנְחָה וְנְעִילָה אֵין בָּהֶן נְשִׂיאַת כַּפַּיִם.** וטעמם יבואר בסמוך.

מבררת הגמרא, **מַאן חֲכָמִים** - מי הם החכמים הסוברים שאין נשיאת כפים במנחה ונעילה. משיבה הגמרא, **רַבִּי יְהוּדָה הִיא, דְּתַנְיָא** בברייתא, **שַׁחֲרִית וּמוּסָף מִנְחָה וְנְעִילָה** של תעניות **כּוּלָּן יֵשׁ בָּהֶן נְשִׂיאַת כַּפַּיִם, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, תְּפִלּוֹת**

אלא לבנים בלבד, ואמירת 'אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה' הוא המשך לאמירת 'שא נא עיניך וראה' וכו', שכולן אמרו כן לזרז את הגברים שלא יסתכלו על היופי אלא על הייחוס לפי שהתכלית של הנישואים הם הבנים. ומה שהזכירו הפסוק 'שקר החן והבל היופי' הוא כדי לשלול את היופי והתכשיטים, ש'חן' הוא היופי הבא מחמת דבר אחר כמו תכשיטים, ויופי הוא הבא מחמת עצמו, וכל זה שקר אלא רק 'אשה יראת ה' היא תתהלל'. וכתב שם, שזוהי כוונת השלחן ערוך (שם) במה שכתב 'חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות', והיינו שכוונתו תהיה בשביל בנים לפי שאין אשה אלא לבנים.

אכן לפי פירוש זה קשה, שהיכן מרומז בפסוק 'שקר החן' וגו' ענין הייחוס. וכבר עמד בזה התוספות יום טוב (מ"ח) ופירש, שמן הסתם הנשים המיוחסות הן יראות ה', שהרי עיקר ייחוסן של בני ישראל הוא מה שאין בהם פסול ממזרות וכדומה, ופסולים אלו הם המביאים את האדם לידי חוצפה שהיא ההיפך מיראת ה'. ועוד פירש, שענין 'מיוחסות' המובא בברייתא להלן, הכוונה לאנשי חיל יראי ה', כדרך שגם בזמננו קוראים מיוחסים לאותן משפחות שיש בהן גדולים בחכמה וביראה.

מא. אין לתמוה איך היה מנהג זה טוב בעיני החכמים שיחטפו איש את אשתו, והרי זה דומה חס ושלום כאילו בנות ישראל הן הפקר. לפי שבודאי כל מי שהיתה ידו משגת להשיא את בתו לא היה שולחה לשם, והמנהג הזה היה רק בשביל הבנות שלא היתה יד אביהן משגת להשיא אותן, ואולי מבלי מנהג זה היו יושבות עד שילבין ראשן. כל בו (סי' סנ).

מב. תוספות יום טוב (שם), על פי ר"ן (להלן לא. ד"ה נמיטה).

מג. בשיר השירים רבה (פ"ג י"א ג) אמרו, ששאל רבי שמעון בר יוחאי את רבי אלעזר ברבי יוסי האם שמע מאביו פירוש פסוק זה, והשיב לו שאכן שמע ממנו, והוא משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה מאד עד שקרא לה 'בתי', ולא זז מחיבתו אליה עד שקראה 'אחותי', ועוד לא זז מחיבתו עד שקראה 'אמי' [כלומר, שהוא שומע לה ומכבדה כאילו היתה אמו]. והנמשל הוא, שגם ה' מרוב חיבתו לבני ישראל לא זזה חיבתו מהם עד שקראם 'אמי' [והוא מבטל גזירות רעות עבור תפילות הצדיקים שבהם. על פי יפה קול (שם)].

מד. ר"ן (להלן לא. ד"ה נמיטה).

מה. מה שפירשו את 'יום חתונתו' על יום הכיפורים ולא על חג השבועות שהוא עיקר מתן תורה, משום שעם הלוחות השניות שניתנו ביום הכפורים ניתנה התרבות תורה שבעל פה לישראל כמבואר בנדרים (לח:), וגם גזירות החכמים שעושים מעצמם נחשבים לתורה, ועל כן הוא ראוי יותר ליקרא 'יום חתונתו' שעיקר החיתון נעשה ביום זה שיש בו שליטה גם מצד המקבל. פרי צדיק (לחמשה עשר בשבט אות ג). וראה עוד בכל בו (סי' סנ ד"ה נמיטה), שכתב שמעמד הר סיני היה כמו האירוסין ויום הכפורים כיום הנשואין.

מו. רע"ב (מ"ח) ע"פ תוספות יום טוב. וכן הוא ברש"י שבעין יעקב (ד"ה נמיטה). והוסיף התוספות יום טוב, שמה שקרא התנא בדווקא ליום הכפורים יום בנין בית המקדש אף שחנוכת הבית נמשכה אז ארבעה עשר יום [כמבואר במועד קטן שם], לא בא בכך להוציא את שאר הימים, אלא לומר שעל כל פנים היה יום הכפורים יום של חדוה ושמחת החינוך. ובכל בו (סי' סנ ד"ה נמיטה) ביאר, שיום הכפורים נקרא יום שמחת לבו, על שם שלמחרת אותו יום הכפורים שבו ניתנו הלוחות האחרונות, צוה ה' לישראל לעשות לו מקדש, וכמו שנאמר (שמות כה ח) 'ועשו לי מקדש'. ובמהרש"א (ח"ת ד"ה וכה"ת) פירש ש'יום שמחת לבו' אינו יום הכיפורים אלא חמשה עשר באב שטעמי השמחה שבו [המבוארים בגמרא להלן (ל:)] תלויים בבנין בית המקדש. ובאוצר בלום (על עין יעקב נמהרש"ח שם) תמה על דבריו, שרוב הטעמים המבוארים שם, אינם שייכים לבנין בית המקדש. והפרי צדיק (לחמשה עשר בשבט אות ג) כתב גם כן, שכוונת התנא לחמשה עשר באב, וביאר, שהוא 'יום שמחת לבו' של ה', משום ש'זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו', כלומר, שהוא היום המיועד לבנין בית המקדש השלישי, והביא סמך לכך מן הפסיקתא.

לפי הפירוש שכוונת התנא לחינוך בית המקדש הראשון, מה שסיים התנא 'שיבנה במהרה בימינו', אינו על בית המקדש שהזכיר שכבר היה, אלא הם דברי תפילה ולפי שהזכיר את בית המקדש התפלל שיבנה במהרה. תפארת ישראל (יכין אות סמ). ובפרי צדיק (לחמשה עשר בשבט אות ג) כתב, שכתב כן כדי לסיים את המסכת בדבר טוב וגאולה וישועה.

מז. ובהערה על המשנה (לעיל ע"ח) התבאר, שיש תעניות שלא היו מתפללים בהם תפילת נעילה.

מח. רש"י (ד"ה ים). והעיר הרש"ש (ד"ה ויש) על דבריו, שיש לפרש שהגמרא התכוונה גם לתעניות ומעמדות כשחלו בראש חודש ומתפללים בהם תפילת מוסף, ונמצא שגם בהם יש ארבע תפילות [שיתכן שגם בראש חודש היו מתענים במעמדות ומתפללים נעילה]. ואף שאין גוזרים תענית על הציבור בראשי חדשים כמבואר לעיל (טו:), מכל מקום הרי שנינו שם שאם התחילו בסדר התעניות לפני ראש חודש וחל ראש חודש באחד מימי התעניות אין מפסיקים בו את הסדר ומתענים אף בראש חודש. אך בגבורות ארי (ד"ה תעניות) כתב, שלפי השיטה המובאת בירושלמי (ה"ח) שזמנה של תפילת נעילה הוא בתחילת הלילה בזמן נעילת שערי שמים, לא היו מתפללים תפילת נעילה בתעניות ומעמדות שחלו בראש חודש לדעת רבי מאיר (לעיל טו:) שלא היו משלימים אז את התענית, שהואיל והיו צריכים להפסיק את התענית מבעוד יום שוב לא היה שייך להתפלל אחריה תפילת נעילה, שלא ניתן להתפלל תפילת נעילה בנפש שביעה וכרס מליאה. והואיל ובגמרא בסמוך מבואר שגם משנתנו דעת רבי מאיר היא, נמצא שגם בתעניות ומעמדות שחלו בראש חודש לא היו מתפללים כי אם שלשה תפילות שהן שחרית מוסף ומנחה, ולא נעילה.

מט. ביארנו על פי רש"י (ד"ה ים). ולדבריו, בין במעמדות ובין בתעניות לא היו מתפללים ביום אלא שלשה תפילות, שהן שחרית מנחה ונעילה. אך הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ח, כלי המקדש פ"ו ה"ד) כתב, שבכל יום מימי המעמדות היו מתפללים תפילה יתירה והיא נקראת 'מוסף' אף שאינה כנגד מוסף שהרי אין בהם קרבן מוסף. ובפירוש המשניות כתב על פי פירושו שכך הוא ביאור המשנה [על פי ה'חסורי מיחסרא'] 'ויש מהן ארבעה פעמים ביום והוא יום הכפורים ומקצת המעמדות'. ובכסף משנה כתב שהרמב"ם לא היה גורס בקושיית הגמרא 'תעניות ומעמדות מי איכא מוסף', אלא 'תעניות מי איכא מוסף'.

מנחה ונעילה דכל יומא שכיחי בהו שכרות גזרו רבנן. מפילו ביומא דתענית דלית בהו שכרות וקשיא דהכא משמע דמנחה שייכא שכרות ובפ"ק דשבת (דף י. ושם) קאמר נהדיא דמנחה לא שייכא שכרות ו"ל דהא דקאמר התם דמנחה לא שייכא שכרות ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום (לגבי שבת[ז]) דיותר שכיח שכרות בערבית (יותר) מבמנחה אבל לעולם במנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דרמח השנה (דף טו: ד"ה וכי):

והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה (ז) ממוך לשקיעת החמה. ולכן לא נהגו העם לומר נשיאת כפיס במנחה ביום הכפורים לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול אבל במנחה נשיאת כפיס אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפיס:

מי שאולין [י] שלא לבייש את מי שאין לו (ג) כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה [א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר [ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר [ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים [ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי [ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא [ה] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת [ו] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא [ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי

נשתברו הלוחות [ח] ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמום את התורה [ג] והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ [ט] וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר [א] משנכנס אב ממעטין בשמחה [ב] שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס [ג] ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת [ד] ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים [ה] אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וביוה"כ שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה [א] שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר [ב] תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר [ג] צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים [ז] מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי [ד] והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא [ה] כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת [ו] שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא [ד] לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי

[ו] לאותן הימים: כתפלת נעילה דמיא. דהשתא ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי היכי דליתא בכל יומא: שכור מידא אסור בנשיאת כפים. דלפילו ר"מ לא קאמר אלא משום דהאידנא לאו שכרות הוא: פרשת כהן מברך. כה תברכו את בני ישראל אמור להם (במדבר ו): מה משרת בו'. עובד עבודה, דלא מיתסר אלא שתוי יין ממש דכתיב [ז] יין ושכר אל תשת וגו' הא בחרצן מותר: מאי

ח) [ר"ה יח:], ג) יומות מג., ג) עי' לעיל טו: ובירש"י שם, ד) סנהדרין דף ע., ה) ב"ב דף קכא., ו) [פסחים פב. ום"נ], ז) [עירובין פג. ום"נ], ח) עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, ט) לקמן כח:, י) עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: ובירושלמי כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, כ) עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי'), ל) לקמן כט:, מ) וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, נ) לקמן ל., ס) שבועות לה:, ע) שהש"ר פ"ג יא, פ) לקמן ל:, צ) ויקרא י ט, ק) עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, ר) דברים יא יד, ש) דה"ב כט כח.

הגהות הב"ח

(ח) במשנה ובוטל התמיד: (ג) שם והעמיד צלם בהיכל. נ"ב גי' רס"י והועמד כ): (ג) שם את מי שאין לו וכל הכלים טעונין: (ד) גמ' והלכה כר' יוסי ואלא האידנא מ"ט פרסי כו' כיון דסמוך לשקיעת החמה: (ה) רש"י ד"ה ויש מהן: (ו) ד"ה כיון דסמוך כו' שמחריס עד שקיעת החמה. נ"ב גרסה שרס"י דקדק לגמר שלא יסמכו עלה להתחיל מנחה סמוך לשקיעת החמה דזה מסור שלא ר"ל כשכבר התחילו בזמנו קאמר דמתפללין כל שעה ומתחרין עד שקיעת החמה: (ז) תוס' ד"ה והאידנא כו' ידייהו במנחה כיון דסמוך לשקיעת החמה כו' ולכן וכו' בשאר מעניות יש לומר וכו' נשיאת כפיס כו' ביוה"כ יש לומר נשיאת כפיס:

תורה אור השלם

א) שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: [משלי לא, ל]

ב) תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: [משלי לא, לא]

ג) צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ: [שיר השירים ג, יא]

ד) בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

הגהות וציונים

ט] בדפו"י (לפני הצענזור) לפי שגזרה מלכות הרשעה מלהקריב עוד: כ] יש להוסיף כדכתיב אם יראה וכו' (באה"מ): ג] [כוונת רש"י בשר מליח דשדי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): ל] ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוה"כ כדאיתא במ"ק [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: ס] "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): ו] צ"ל באותן הימים (דפו"ר): ז] רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: מ] בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: ע] בכת"י על:

עין משפט נר מצוה

ח א מיי' פ"ה מהלכות תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ח"מ סי' תקנ"ו סעיף ג:

ט ב מיי' ופמג שם טוש"ע ח"מ שם סעיף ג:

י ג מיי' שם הלכה ז סמג שם טוש"ע ח"מ סימן תקנ"ב סעיף ג:

יא ד ה מיי' פי"ל מהל' תפלה הלכה ג ב סמג עשין כ טוש"ע ח"מ סימן קכט סעיף ג:

יב ו מיי' שם פט"ו הלכה ד סמג שם טוש"ע ח"מ סימן קכח סעיף לח:

רבינו גרשום

במוסף דהיינו יוה"כ שיש בו מוסף: **אמר רב נחמן זו** דקתני נושאין כפיהן בשחרית במוסף במנחה בנעילה ר"מ **היא. כל יומא טעמא מאי** אין נושאין כפיהן. **ו) האידנא** בתענית ובמעמדות וביוה"כ (ובמעמדות) דאית בהו תענית נמי שכיחא שכרות להכי נושאין כפיהן בכל ד' תפלות שבהן: **מנחה ונעילה** דבשאר **יומי** שכיחא שכרות **גזרו בהו רבנן** בהני דלמא אתי למיעבד בשאר יומי נמי: **אבל אורויי מורינן** כרבי מאיר למאן דבעי כמאן הלכה: והואיל והלכה כרבי יוסי **האידנא מאי טעמא פרסי כהני ידייהו** ביום הכפורים [ט] במנחה כיון דבשקיעת החמה כתפלת המנחה: **שכור** מותר אסור בנשיאת כפים שהיו מתירין לכתחלה כדי שיהא יכול לישא כפיו בלא יין ושכר אל תשת. **מהו משרת מותר** דכתיב יין ושכר אל תשת אבל אוכל הוא חרצן: **אף כהן מברך** לא יהא בעל מום והא קיימא לן דבעל מום מברך אלא אם כן יהו מומין שבגלוי. **הא איתקש לנזיר** מה נזיר בעל מום אף מברך בעל מום: **מאי חזית דאקשית לקולא** דאקשת ליה לנזיר דבעל מום מותר ואקשת ליה למשרת דבחרצן מותר **אקיש לחומרא** ונימא מה נזיר אסור בחרצן אף מברך אסור בחרצן ומה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא:

אסמכתא

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) תוס' ד"ה כמנהה מסוס שכרות המידנא וכו' לפיס נהו תענית ליכא שכרות ולהכי וכו'. ז) ד"ל מה משרת מותר בחרצן וכו' אף כהן מברך מותר בחרצן: אף כהן וכו'.

משנת ראשונים

ונלכדה ביתר. ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **ונחרשה העיר.** ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים.** ומפני זה נהגו לעשות סעודה בשבת שלאחר ט' באב. [**הריטב"א**] **כל הכלים טעונין טבילה.** פרש"י ז"ל טעונין טבילה קודם שילבשום לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה ושמא נדה היתה אבל מן הירושלמי למדנו דהכי קאמר שעל כל הכלים הטעינו חכמים טבילה באותו יום ואפילו מונחים בקופסא כדי שיוציאום לטבילה ומתוך כך ישאילו אותם זה לזה שכך אמרו שם וכל הכלים טעונין טבילה, ר' ינאי בר"י אמר אפי' נתונין בתיבה ופריך נתונין בתיבה ותימא אטעונין טבילה מתוך שהוא עושה כן משאילן. [**ר"ן דף י: מדה"ר**] **ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה.** לפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק שהיא יראת ה' יתברך, והוא שאמר (משלי לא ל) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, וישהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה. [**רבינו בחיי, דברים לג א**] **וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.** אימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בהמ"ק שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז ישמח ה' במעשיו. שמיום שחרב בהמ"ק אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק, הה"ד ביום שמחת לבו זה בנין בהמ"ק (תענית כו:), הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. [**תורת המנחה פרשת בראשית**] **חסורי מיחסרא והכי קתני.** מפני שהיו שונים על פה, גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה, וסמך על המעיין שיבין חסרון ויגיה. [**כללי הגמרא למוהר"י קארו**] לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד, ומזה אמרו בתלמוד (ברכות יג:) חסורי מחסרא והכי קתני, שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה, ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום. [**רבינו בחיי, שמות לד כז**]

שַׁחֲרִית וּמוּסָף יֵשׁ בָּהֶן נְשִׁיאַת כַּפַּיִם, אבל תפילות מִנְחָה וְנְעִילָה אֵין בָּהֶן נְשִׁיאַת כַּפַּיִם. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, נְעִילָה יֵשׁ בָּהּ נְשִׁיאַת כַּפַּיִם, אבל מִנְחָה אֵין בָּהּ נְשִׁיאַת כַּפַּיִם. הרי שרבי יהודה הוא הסובר שאין נשיאת כפים בין במנחה ובין בנעילה [המחלוקת של תנאים אלו אינה אלא בתעניות, אבל בשאר ימות השנה לפי כל השיטות אין נשיאת כפים במנחה, וכדלהלן בגמרא].

שואלת 18/06/2018 אהח הגמרא, בְּמַאי קָמִיפַּלְגִי - באיזו סברא נחלקו שלושת התנאים שבברייתא. משיבה הגמרא, רַבִּי מֵאִיר סָבַר, כָּל יוֹמָא סַעֲמָא מַאי לֹא פָּרְשֵׁי כָּהֲנֵי יְדֵיהוּ בְּמִנְחָתָא - מהו הטעם שבכל יום מימות השנה אין הכהנים נושאים את כפיהם בתפילת מנחה, מִשּׁוּם שבכל יום מצויה שִׁכְרוּת בעת ההיא, כיון שכבר סעד אז את סעודתו ולפעמים נמשכה סעודתו והשתכר בה, ובשעת תפילת המנחה עדיין לא פג יינו מעליו, ואסור לכהן לישא את כפיו כשהוא שתוי יין מחמת הטעם המבואר להלן בגמרא, אבל הָאִידָּנָא - היום, כלומר, בתעניות ובמעמדות וביום הכפורים[נ] לֵיכָּא [-אין] חשש שִׁכְרוּת, שהרי מתענים בהם [שגם במעמדות היו מתענים כמבואר בברייתא להלן (כו:)], ועל כן נושאים בהם כפיהם אף במנחה, שלא גזרו חכמים שלא לשאת כפים במנחה של תעניות משום מנחה של שאר הימים. וְרַבִּי יְהוּדָה סָבַר, שַׁחֲרִית וּמוּסָף, דְּכָל יוֹמָא - שגם בכל יום שאינו יום תענית לֹא שְׁכִיחַ שִׁכְרוּת - אין השכרות מצויה בהם, שהרי אין אוכלים קודם מוסף[נא], לֹא גָּזְרוּ בְּהוּ [-בהם] רַבָּנָן שלא ישאו כפיהם, אבל מִנְחָה וְנְעִילָה, דְּכָל יוֹמָא שְׁכִיחָא שִׁכְרוּת - כל יום מימות השנה מצויה שכרות באותה שעה, מפני שכבר אכלו אז את סעודתם, גָּזְרוּ בְּהוּ רַבָּנָן שלא ישאו את כפיהם כלל אף בימים שמתענים בהם, גזירה משום שמא יבואו לישא כפיהם גם בשאר הימים[נב]. וְרַבִּי יוֹסֵי סָבַר, תפילת מִנְחָה בלבד דְּאִיתָהּ [-שישנה] בְּכָל יוֹמָא, גָּזְרוּ בָּהּ רַבָּנָן שלא ישאו בה כפיהם אף בתעניות, גזירה משום תפילת מנחה שבשאר הימים שמצויה בהם שכרות, אבל תפילת נְעִילָה דְּלֵיתָהּ [-שאינה] בְּכָל יוֹמָא אלא בימים שמתענים בהם בלבד, לֹא גָּזְרוּ בָּהּ רַבָּנָן שלא ישאו בה כפים משום שאר הימים, שהרי בשאר הימים אין מתפללין נעילה כללנג.

הגמרא מבררת את פסק ההלכה בדין נשיאת כפים ביום התענית:
אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר שהכהנים נושאים את כפיהם בתעניות אף במנחה ונעילה. וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, נָהֲגוּ הָעָם כְּרַבִּי מֵאִיר. וְרָבָא אָמַר, מִנְהָג כְּרַבִּי מֵאִיר.

הגמרא מבארת במה נחלקו אמוראים אלו, אחרי שכולם נקטו כרבי מאיר:
מפרשת הגמרא, מַאן דְּאָמַר - רב שאמר 'הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר', סובר דַּהֲרִשִׁינַן לָהּ בְּפִירְקָא - דורשים כן ברבים[נד] שהלכה כרבי מאיר כדי שכולם יעשו כמותו, לפי שסובר רב שהדבר ברור שכך היא ההלכה. מַאן דְּאָמַר - ורבא שאמר 'מִנְהָג כרבי מאיר', סובר דְּמִידְּרָשׁ לֹא דָּרְשִׁינַן - אין דורשים ברבים שהלכה כרבי מאיר לפי שאין זה ברור לגמרי שהלכה כמותו, אבל מכל מקום אוֹרְוֵי מוֹרִינַן - מורים כרבי מאיר ליחיד הבא לשאול, ומנהג כשר הוא ויש עליו תורת מנהג. וּמַאן דְּאָמַר - ורבי יוחנן שאמר 'נָהֲגוּ העם כרבי מאיר', סובר דְּאוֹרְוֵי לֹא מוֹרִינַן - אין מורים כרבי מאיר אף ליחיד שבא לשאול, וְאִי עֲבִיד עֲבִיד וְלֹא מַהְדְּרִינַן לֵיהּ - אבל אם עשה אחד מעצמו כרבי מאיר ועלה לדוכן לישא את כפיו במנחה של תעניות, אין מחזירים אותו אלא מניחים לו לישא את כפיונה.

הגמרא מביאה שיטה הפוסקת כרב יוסי:
וְרַב נַחְמָן אָמַר, הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי שבנעילה של תעניות יש נשיאת כפים אבל לא במנחה. ואין ההלכה כרבי מאיר כלל, ואף מי שמדעת עצמו רוצה לנהוג כדבריו מוחים בידוני. ומסיקה הגמרא, וַהֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי.

הגמרא מבררת מהו הטעם שנהגו בזמננו לשאת כפים במנחה של תעניות:
מקשה הגמרא, וְהָאִידָּנָא [-בזמננו] מַאי טַעֲמָא פָּרְשֵׁי כָּהֲנֵי יְדֵיהוּ בְּמִנְחָתָא דְּתַעֲנִיתָא - מהו הטעם שהכהנים פורשים את ידיהם בתפילת מנחה של תעניות, מאחר שנפסקה ההלכה כרבי יוסי שאין נשיאת כפים במנחה של תעניות[נז]. מתרצת הגמרא, כֵּיוָן דִּבְטָמְווּ לְשִׁקְיעַת הַחַמָּה קָא פָּרְשֵׁי - פורשים הכהנים את כפיהם, שהרי בזמננו מאחרים את תפילת המנחה עד לאותה שעה[נח], ואין נוהגים כמו שהיו עושים בזמנים הקדומים שבימי התעניות היו מתכנסים בבית הכנסת מתחילת זמן המנחה ולמעלה כמבואר לעיל (יג:), כִּתְפִלַּת נְעִילָה דָּמְיָא - דומה תפילת מנחה זו שבזמננו לתפילת נעילה שזמנה גם כן סמוך לשקיעת החמה, ואינה דומה לתפילת מנחה של שאר ימות השנה שמתפללים אותה בעוד היום גדול לפי שרוצים לאכול לאחריהנט. ועל כן אף רבי יוסי מודה שאין לגזור בתפילת מנחה של התעניות שבזמננו משום תפילת מנחה של שאר הימיםס.

הגמרא מבררת מנין שלכהן שהשתכר אסור לישא כפיו:
דְּכוּלֵּי עָלְמָא מִיהַת - מכל מקום לדעת כל התנאים שֶׁפּוֹר אָסוּר בִּנְשִׂיאַת כַּפַּיִם, שהרי אף מה שרבי מאיר התיר לישא כפים במנחה של תעניות אין זה אלא מפני שאין זה זמן שהשיכרות מצויה בו. שואלת הגמרא, מְנָהֲנֵי מִילֵּי - מהיכן למדנו דברים אלו. משיבה הגמרא, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי מִשּׁוּם [-בשם] בַּר קַפָּרָא, לָמָּה

ג. **רבינו** גרשום (ד"ה המידע - הרמזון).

נא. **ומכאן** יש ללמוד שאין אדם רשאי לאכול אלא אחרי תפילת מוסף. רבינו חננאל (לעיל ע"ח ד"ה ור' יהודה). ואף שבברכות (כח:) אמרו שאין הלכה כרב הונא שאסר לטעום לפני מוסף, מכל מקום סעודה גמורה אסור לאכול ולא הותרה אלא טעימה בלבד, וכמו שכתב הרשב"א (סח ד"ה ולימ) בשם הראב"ד. וכן פסק בשולחן ערוך (מו"מ סי' רפו ס"ג). אבל הב"ח (סח) כתב, שמן הדין אף סעודה גמורה מותר לאכול לפני מוסף, אלא שאין הדרך כן, ומה שאמרו כאן שאין שכרות מצויה בשעת תפילת מוסף היינו לפי שרוב העולם אינם עוברים על המנהג. וכתב, שגם רבינו חננאל התכוין לזה, שמה שכתב שאין אדם רשאי לאכול, היינו מחמת המנהג ולא מן הדין. וראה עוד בענין זה בהערה בילקוט ביאורים.

נב. **וקשה**, שכאן מבואר שהשכרות מצויה בזמן תפילת המנחה, ואילו בשבת (י.) אמרו שאין השכרות מצויה באותה שעה. ויש לומר, שכוונת הגמרא בשבת היא, שבמנחה השכרות מצויה הרבה פחות מבערבית. ואילו כאן כוונת הגמרא היא, שבמנחה השכרות מצויה יותר מאשר בשחרית ובמוסף, ועל כן גזרו חכמים שלא לשאת כפים במנחה. תוספות (ד"ה מנחה). ותוספות בשבת (י. ד"ה המס) תירצו, שרק לענין נשיאת כפים חששו במנחה משום שכרות לפי שאף מי ששתה רק רביעית הלוג יין פסול הוא לנשיאת כפים, ושתיית רביעית בסעודת הצהרים הוא דבר מצוי, אבל בשבת הרי דנו משום שכרות הפוסלת לתפילה שהוא שיעור יותר גדול, וזה אינו שכיח באותה שעה. וראה הגהות בן אריה (נמוס' סח) שדן בביאור מה שכתבו התוספות ששיעור הפוסל לתפילה הוא ביותר מרביעית.

נג. **שאין** תפילת נעילה אלא ביום התענית. רש"י (ד"ה נעילה). ומשמע מדבריו, שאף אנשי המעמדות לא היו מתפללים תפילת נעילה אלא בימים שהיו מתענים בהם, ולא בימי ראשון וששי שבהם לא היו מתענים כמבואר להלן (כו:). וכן היא גם שיטת הריטב"א (לעיל ע"ח ד"ה ובמעמדות). אבל המאירי (לעיל ע"ח ד"ה והמסנה הרמזוה) כתב בשם גדולי המפרשים, שגם בימי ראשון ושישי של מעמדות היו מתפללים תפילת נעילה אף שלא היו מתענים בהם, ואע"פ כן היו נושאים כפיהם בנעילה. וביאר (ד"ה מה), הטעם שלדעת רבי יוסי לא גזרו שלא לישא כפים בנעילה, הואיל ותפילת נעילה אינה נוהגת בכל יום, וגם בימים שאין מתענים בהם אין השכרות מצויה, לפי שמתפללים אותה סמוך לשקיעת החמה והוא זמן רב אחר הסעודה.

נד. **ע"פ** רש"י עירובין (ו: ד"ה מותיב).

נה. **על** פי עזרת ישראל (ד"ה נמוקו). אך כתב שם שלשיטת הרמב"ם (תפילה פי"ד ה"ג) פירוש הגמרא הוא שאם רצה לעלות ולישא את כפיו אין מוחים בידו. וברש"י בעירובין (עב. ד"ה הלכתא) מבואר שגרס כאן 'ואי עביד לא מחינן בהו'. וגם התוספות (סח ד"ה נהגו) הביאו גירסא דומה.

נו. **רמב"ן** (ד"ה אלא), ריטב"א (ד"ה תניא).

נז. **הרמב"ן** והריטב"א (סח) פירשו, שהגמרא חוזרת למנהג שהובא מקודם 'נהגו העם כרבי מאיר', דהיינו שנושאים כפים במנחה של תעניות, ועתה שנפסקה ההלכה לגמרי כרבי יוסי מקשה הגמרא היאך נהגו כן.

נח. **רש"י** (ד"ה כיון). והרמב"ן (ד"ה אלא, בפירוש הרמזון) ביאר, שבזמננו מאריכים בתפילת מנחה של תעניות עד סמוך לשקיעת החמה. ובהגהות הב"ח (אות ו) כתב, שגם רש"י התכוין לכך.

נט. **ר"ן** (ד"ה אלא).

ס. **ומה** שאמר רבי יוסי שאין נושאים כפים במנחה של תעניות, היינו דווקא בימיהם שהיו מתפללים אף מנחה של תעניות בעוד היום גדול, [ולדעת הרמב"ן והב"ח שהובאו

כו: בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

מנחה ונעילה דכל יומא שכיחי בהו שכרות גזרו רבנן. אפילו ביומא דתענית דלית בהו שכרות וקשיא דהכא משמע דמנחה שייכא שכרות ובפ"ק דשבת (דף י. ושם) קאמר נהדית דמנחה לא שייכא שכרות וי"ל דהא דקאמר התם דמנחה לא שייכא שכרות ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום (לגבי שבת[ז]) דיותר שכיח שכרות בערבית (יותר) מבמנחה אבל לעולם דמנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דרמשׁ השנה (דף טו: ד"ה וכי):

והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה (ז) ממוך לשקיעת החמה. ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפיס דמנחה ביום הכפורים לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול אבל במנחה דשחר תעניות יש נשיאת כפיס אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפיס:

מי שאולין[ח] שלא לבייש את מי שאין לו (ג) כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה א) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ואומר ב) תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר ג) צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: **גמ'** בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאין את כפיהם כו': תעניות ומעמדות מי איכא מוסף חסורי מיחסרא והכי קתני בשלשה פרקים כהנים נושאין את כפיהן כל זמן שמתפללין ויש מהן ארבעה פעמים ביום שחרית ומוסף מנחה ונעילת שערים ואלו הן שלשה פרקים תעניות ומעמדות ויום הכפורים. א"ר נחמן אמר רבה בר אבוה זו דברי רבי מאיר אבל חכמים אומרים שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים ד) מאן חכמים ר' יהודה היא דתניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה כולן יש בהן נשיאת כפים דברי ר"מ ר"י אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים מנחה אין בה נשיאת כפים במאי קמיפלגי רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות האידנא ליכא שכרות רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן רבי יוסי סבר מנחה דאיתה בכל יומא גזרו בה רבנן נעילה דליתה בכל יומא לא גזרו בה רבנן אמר רב יהודה אמר רב הלכה כרבי מאיר ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר ורבא אמר מנהג כרבי מאיר מאן דאמר הלכה כרבי מאיר דרשינן לה בפירקא מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי ד) והלכה כרבי יוסי (ד) והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא[ט] ה) כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא. דכולי עלמא מידת ו) שכור אסור בנשיאת כפים מנהני מילי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא למה נסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר לומר לך מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך אסור ביין מתקיף לה אבוה דרבי זירא ואמרי לה אושעיא בר זבדא אי מה נזיר אסור בחרצן אף כהן מברך אסור בחרצן א"ר יצחק אמר קרא ד) לשרתו ולברך בשמו מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן אי

נשתברו הלוחות (ח) ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמום את התורה (ג) והעמיד צלם בהיכל בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ ט) וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר א משנכנס אב ממעטין בשמחה ב) שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס ג) ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת ד) ג ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים בכפיית המטה. על פניה, ולא ייתן עליה: שאולין. שכולן שואלות זו מזו מפילו עשירות, כדי שלא לביית כו': טעונין טבילה. קודס שילבשום, לפי שאין כל אחת נקיימה בתכשיטה שמא נדה היתה: וחולות. כמו לחול נמחולות (שופטים כא): במלך שלמה. במלך שהשלוס שלו[ס]: אמו. כנסת ישראל[ע]: זה מתן תורה. יום הכפורים שניתנו בו לוחות המחרונות פ):[ק] **גמ'** כל זמן שמתפללין. דהיינו שחרית ומנחה ונעילה: (ה) יש מהן ארבעה פעמים ביום. יום הכפורים אית בו מוסף: כל יומא מאי טעמא לא פרשי כהני ידייהו במנחה. דכל יומא שכיחא ביה שכרות שכבר שבר, וזימנין דמשכח סעודתיה ומשתכר ופריס ידיה בהדי חמריה, וכהן שתוי יין אסור לישא את כפיו, שנאמר יין ושכר אל תשת נבואתכם וגו' (ויקרא י) ונשיאת כפיס מעין עבודה[פ] כדלקמן: **האידנא.** בתעניות ובמעמדות לא שכיחא שכרות, ובמעמדות נמי מתענין כדלקמן (דף מז:): גזרינן. תעניות אטו שאר ימים: נעילה דליתה בכל יומא. אלא ביום התענית: דדרשינן בפירקא. הלכה כרבי מאיר, דבעינן דליקום כוותיה עלמא: אורויי אורינן. כרבי מאיר מי אמרי לקמן, אבל בפירקא לא דרשינן, דלא פשיטא ליה כולי האי דתיהוי הלכה כר"מ, ומ"ד נהגו משמע הן נהגו מהיליהן אבל אינו עיקר, ומנהג משמע תורת מנהג יש בדבר ומנהג כשר הוא: ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי והלכה כרבי יוסי, דאף על גב דקא פסיק ומהדר סתמא ומוקי לה הלכה כרבי יוסי, ומהכי קא פריך ואלא האידנא כו': כיון דסמוך (ו) לשקיעת החמה וכו'. סמוך לשקיעת החמה ומתפללין כל שעה, ואינן הולכין לבית הכנסת משם שעות ומחצה ולמעלה כמו שהיו עושין לאותן[ו] הימים: כתפלת נעילה דמיא. דהשתא ליכא למיגזר משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי היכי דליתא בכל יומא: שכור מידא אסור בנשיאת כפים. דלמילו ר"מ לא קאמר אלא משום דהאידנא לאו שכרות הוא: פרשת כהן מברך. כה תברכו את בני ישראל אמור להם (במדבר ו): מה משרת כו'. עובד עבודה, אלא מיתסר אלא שתוי יין ממש דכתיב[ט] יין ושכר אל תשת וגו' הא נחרגן מותר: מאי

מלהקריב עוד: **כ)** יש להוסיף **כדכתיב** אם יראה וכו' (באה"מ): **ג)** [כוונת רש"י בשר מליח דשרי כדאיתא לקמן ל ע"א בברייתא תנא אבל אוכל הוא בשר מליח כו'] (גליון): **ד)** ברש"י שברי"ף ושבע"י נוסף כאן דיבור **זה בנין בהמ"ק. שנתחנך ביוהכ"כ כדאיתא במ"ק** [עי"ש ט ע"א ובתוי"ט], ועי' מהרש"א: **ה)** "שנאמר יין ושכר וכו'" עד כאן ליתא ברש"י ישן (מראה כהן עי"ש (בילקו"מ) ובראש משביר ומראה אש, ועי' בסוף הסוגיא ריש עמוד הבא בהגו"צ): **ו)** צ"ל **באותן** הימים (דפו"ר): **ז)** רש"א מ"ז (גליון), וע"ע תוס' בשבת שם ד"ה התם: **ח)** בגמ' איתא "במנחתא דתעניתא" ועיין תוד"ה והאידנא ובחי' הריטב"א: **ט)** בכת"י **על**:

עין משפט נר מצוה

ח א מיי' פ"ה מהלכות תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע ח"מ סי' תקנ"ו סעיף ח:
ט ב מיי' וסמג שם טוש"ע ח"מ שם סעיף ג:
י ג מיי' שם הלכה ז סמג שם טוש"ע ח"מ סימן תקנ"ב סעיף ח:
יא ד ה מיי' פי"ל מהל' תפלה הלכה ח ג סמג עשין כ טוש"ע ח"מ סימן קכט סעיף ח:
יב ו מיי' שם פט"ו הלכה ד סמג שם טוש"ע ח"מ סימן קכח סעיף לח:

רבינו גרשום

במוסף דהיינו יוה"כ שיש בו מוסף: **אמר רב נחמן זו** דקתני נושאין כפיהן בשחרית במוסף במנחה בנעילה ר"מ היא. **כל יומא טעמא** מאי אין נושאין כפיהן. **ו) האידנא** בתענית ובמעמדות וביוה"כ (ובמעמדות) דאית בהו תענית נמי שכיחא שכרות להכי נושאין כפיהן בכל ד' תפלות שבהן: **מנחה ונעילה** דבשאר יומי שכיחא שכרות **גזרו בהו רבנן** בהני דלמא אתי למיעבד בשאר יומי נמי: **אבל אורויי מורינן** כרבי מאיר למאן דבעי כמאן הלכה: והואיל והלכה כרבי יוסי **האידנא מאי טעמא פרסי כהני ידייהו** ביום הכפורים **ז)** במנחה כיון דבשקיעת החמה פרסי שהיו מאחרין לתפלת המנחה: **שכור אסור בנשיאת כפים** דקתני מאי טעמא לא דשכיחא ביה שכרות: **ג) מהו משרת מותר** דכתיב יין ושכר אל תשת אבל אוכל הוא חרצן: **אף כהן מברך** לא יהא בעל מום והא קיימא לן דבעל מום מברך אלא אם כן יהו מומין שבגלוי. **הא איתקש לנזיר** מה נזיר בעל מום אף מברך בעל מום: **מאי חזית דאקשית לקולא** דאקשת ליה לנזיר דבעל מום מותר ואקשת ליה למשרת דבחרצן מותר **אקיש לחומרא** ונימא מה נזיר אסור בחרצן אף מברך אסור בחרצן ומה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא:

אסמכתא

חשק שלמה על רבינו גרשום

ו) תוס' ד"ה נמנהה משום שכרות המידנא וכו' לפיכ נהו תענית ליכא שכרות ולהכי וכו'. **ז)** ד"ה מה משרת מותר בחרלן וכו' אף כהן מנרך מותר בחרלן: אף כהן וכו'.

משנת ראשונים

ונלכדה ביתר. ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **ונחרשה העיר.** ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש. [**רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ג**] **לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים.** ומפני זה נהגו לעשות סעודה בשבת שלאחר ט' באב. [**הריטב"א**] **כל הכלים טעונין טבילה.** פרש"י ז"ל טעונין טבילה קודם שילבשום לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה ושמא נדה היתה אבל מן הירושלמי למדנו דהכי קאמר שעל כל הכלים הטעינו חכמים טבילה באותו יום ואפילו מונחים בקופסא כדי שיוציאום לטבילה ומתוך כך ישאילו אותם זה לזה שכך אמרו שם וכל הכלים טעונין טבילה, ר' ינאי בר"י אמר אפי' נתונין בתיבה ופריך נתונין בתיבה ותימא אטעונין טבילה מתוך שהוא עושה כן משאילן. [**ר"ן דף י: מדה"ר**] **ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה.** לפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק שהיא יראת ה' יתברך, והוא שאמר (משלי לא ל) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, וישהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה. [**רבינו בחיי, דברים לג א**] **וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.** אימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בהמ"ק שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז ישמח ה' במעשיו. שמיום שחרב בהמ"ק אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק, הה"ד ביום שמחת לבו זה בנין בהמ"ק (תענית כו:), הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. [**תורת המנחה פרשת בראשית**] **חפורי מיחסרא והכי קתני.** מפני שהיו שונים על פה, גרמה השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות, ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך משנה לא זזה ממקומה, וסמך על המעיין שיבין חסרון ויגיה. [**כללי הגמרא למוהר"י קארו**] לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד, ומזה אמרו בתלמוד (ברכות יג:) חסורי מחסרא והכי קתני, שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה, ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום. [**רבינו בחיי, שמות לד כז**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ח) [ר"ה יח:], **ג)** יומות מג., **ג)** עי' לעיל טו: וברש"י שם, **ד)** סנהדרין דף ע., **ה)** ב"ב דף קכ"ו, **ו)** [פסחים פב. וש"נ], **ז)** [עירובין פג. וש"נ], **ח)** עיין סוטה לט: ובתוס' שם ד"ה במנחתא, **ט)** לקמן כח:, **י)** עי' ב"ק פב: סוטה מט: מנחות סד: ובירושלמי כאן ה"ה ועי' רש"י ערכין יא: ד"ה בטל ובגבו"א, **כ)** עי' ירושלמי דפרקין ה"ה ובתוס' יו"ט (ועיין גבורת ארי), **ל)** לקמן כט:, **מ)** וע"ע ביצה טו: יז: ובתוס' שם ד"ה על מה, **נ)** לקמן ל., **ס)** שבועות לה:, **ע)** שהש"ר פ"ג יא, **פ)** לקמן ל:, **צ)** ויקרא י ט, **ק)** עיין ברכות י. ויבמות ד. וצ"ע ועי' גבו"א, **ר)** דברים יא יד, **ש)** דה"ב כט כח.

הגהות הב"ח

(ח) במשנה ובוטל התמיד: **(ג)** שם והעמיד צלם בהיכל. נ"ב גי' רש"י והועמד כ): **(ג)** שם את מי שאין לו וכל הכלים טעונין: **(ד)** גמ' והלכה כר' יוסי ואלא האידנא מ"ט פרסי כו' כיון דסמוך לשקיעת החמה: **(ה)** רש"י ד"ה ויש מהן: **(ו)** ד"ה כיון דסמוך כו' שמתחרים עד שקיעת החמה. נ"ב גרסה שרש"י דקדק לגמר שלא יסמכו עלה להמי להתחיל מנחה סמוך לשקיעת החמה דזה מסור שלא ר"ל כשכבר התחילו בזמנו קאמר דמתפללין כל שעה ומתחרין עד שקיעת החמה: **(ז)** תוס' ד"ה והאידנא כו' ידייהו במנחה כיון דסמוך לשקיעת החמה וכו' ולכך וכו' בשאר מעניות יש לומר נשיאת כפיס כו' ביוה"כ יש לומר נשיאת כפיס:

תורה אור השלם

א) שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל: [משלי לא, ל]

ב) תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ: [משלי לא, לא]

ג) צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לּוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ: [שיר השירים ג, יא]

ד) בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

הגהות וציונים

מ) בדפו"י (לפני הצענזור) לפי שגזרה **מלכות הרשעה**

18/06/2018

נִסְמְכָה פָּרָשַׁת כֹּהֵן מְבָרֵךְ - הפרשה שבה נצטוו הכהנים לברך את ישראל, שנאמר בה (במדבר ו כג) ״דַּבֵּר אֶל אַהֲרֹן וְאֶל בָּנָיו לֵאמֹר כֹּה תְבָרְכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל׳ וגו׳, **לְפָרָשַׁת נָזִיר** (שם ו כ-כא), **לוֹמַר לָךְ**, מַה [-כשם ש]**נָּזִיר אָסוּר בְּיַיִן** וכמו שנאמר בפרשה זו (שם ו ג) ״מִיַּיִן וְשֵׁכָר יָזִיר׳, **אַף כֹּהֵן מְבָרֵךְ אָסוּר בְּיַיִן** - להיות שתוי יין בזמן שנושא את כפיו ומברך[סא].

הגמרא מקשה על דרשת בר קפרא:

מַתְקִיף לָהּ אֲבוּהַּ דְּרַבִּי זֵירָא - הקשה אביו של רבי זירא על דרשת בר קפרא, **וְאָמְרִי לָהּ** - ויש אומרים שהקשה זאת **אוֹשַׁעְיָא בַּר זַבְדָּא**, **אִי** - אם לומדים דין כהן מברך מדין נזיר, אם כן נדרוש, **מַה נָּזִיר אָסוּר** אף **בַּאֲכִילַת חֲרָצָן** [-קליפה או גרעין] של ענבים וכמפורש בפסוק (שם ו ד) ״מִכֹּל אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה מִגֶּפֶן הַיַּיִן מֵחַרְצַנִּים וְעַד זָג לֹא יֹאכֵל׳[סב], **אַף כֹּהֵן מְבָרֵךְ יהא אָסוּר בְּחַרְצָן** קודם נשיאת כפים, ולא רק ביין בלבד[סג].

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַבִּי יִצְחָק, אָמַר קְרָא** - נאמר בפסוק (דברים י ח) שהקב״ה בחר בכהנים ״לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ׳, נמצא שהוקשה ברכת כהנים לשירות ועבודת בית המקדש, ועל כן יש לדרוש מכך, מַה [-כשם ש]**מְּשָׁרֵת** - כהן העובד עבודה בבית המקדש **מוּתָּר בְּחַרְצָן** אף שאסור ביין, וכמו שנאמר (ויקרא י ט) ״יַיִן וְשֵׁכָר אַל תֵּשְׁתְּ אַתָּה וּבָנֶיךָ אִתָּךְ בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד׳, שלא נאסרה העבודה אלא לשתויי יין ולא למי שאכל חרצן, **אַף כֹּהֵן מְבָרֵךְ מוּתָּר בַּאֲכִילַת חַרְצָן** קודם נשיאת כפים, אף שאסור בשתיית יין[סד].

לעיל בהערה, היינו שלא היו מאריכים כל כך בתפילת המנחה ומסיימים אותה בעוד היום גדול].

ביארנו על פי רש״י (ד״ה מיון) והרמב״ן (ד״ה מלמ, נפילות רמזון). ועל פי פירוש זה כתב הרמב״ן, שאף ביום הכפורים נושאים הכהנים את כפיהם במנחה, שהואיל ומאריכים בתפילת מנחה עד סמוך לשקיעת החמה, אף שמתפללים אחריה נעילה, אין מנחה זו דומה למנחה של שאר ימות השנה, ואין לגזור בה. אך רבינו חננאל (נעיל ע״פ ד״ה ומקיקנא) מבאר, שמה שאמרו שמתפללים מנחה של תעניות סמוך לשקיעת החמה, היינו כמבואר לעיל (יג:) שבתעניות שגזרו על הגשמים וכדומה היו מתפללים תפילת התענית ומבקשים רחמים רק ברביעית האחרונה של היום. וכעין זה פירש הרמב״ן (שם, נפילות אני), והוסיף שלפי פירוש זה ביום הכפורים וכדומה שבהם מתפללים מנחה מיד כשהגיע זמנה אין נושאים כפים במנחה, וכן הנהיגו הגאונים. והריטב״א (ד״ה תניא) פירש, שרק באותן תעניות שאין בהן נעילה [כגון אלו שניתקנו על החורבן] אמרו שתפילת מנחה דומה לתפילת נעילה, אבל בתעניות שמתפללים בהן נעילה אין לומר שתפילת מנחה דומה לנעילה ועל כן אין בה נשיאת כפים.

מדברי המגן אברהם (או״ח סי׳ קכט סק״ח) נראה, שאם מתפללים בתענית מנחה גדולה אין בה נשיאת כפים, לפי שהיא דומה לתפילת מנחה של שאר ימות השנה. אך החזון איש (או״ח סי׳ כ) הסתפק בדבר.

סא. יש להקשות שאין האיסורים שוים, שהרי אין איסור למי שהשתכר לקבל עליו בפסוק (שם ו ד) ״מִכֹּל אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה מִגֶּפֶן הַיַּיִן מֵחַרְצַנִּים וְעַד זָג לֹא יֹאכֵל׳[סה], **אַף כֹּהֵן מְבָרֵךְ יהא אָסוּר בְּחַרְצָן** קודם נשיאת כפים, ולא רק ביין בלבד[סג].

סב. במשנה (מיד לד:) נחלקו תנאים, אם חרצנים הם הקליפות וזגים אלו הגרעינין, או להיפך.

סג. יש להקשות, היאך מקשה הגמרא שייאסר הכהן המברך בחרצן כמו הנזיר, והרי אף ביין לא נאסר הכהן אלא מפני שעושה רושם לאחר שתייתו ועל כן אסור לו לברך כל זמן שלא פג יינו מעליו, אבל חרצן שאינו משכר לאחר זמן בודאי שאינו אסור בכהן כמו שלא נאסר לכהן לברך לאחר שפג יינו מעליו. ואם זוהי כוונת הגמרא להקשות שיהא אסור בחרצן אף שאינו משכר וכמו הנזיר, היה לה להקשות יותר, איך נלמד מנזיר שיהא כהן שיכור אסור לברך, והיינו אף אם לא השתכר מיין אלא מדברים אחרים, והרי נזיר אינו אסור בשאר דברים המשכרים רק ביין. גבורות ארי (ד״ה מלמ). וראה מה שנתבאר בענין זה בהערה (להלן כח.) במסקנת הגמרא.

סד. קשה, שהרי מההיקש של ברכה לשירות ניתן ללמוד גם את עיקר הפסול של שיכור לנשיאת כפים ומדוע הוצרך בר קפרא ללמוד דין זה מהסמיכות לנזיר. גבורות ארי (ד״ה מלמ) ושפת אמת (ד״ה מנה״מ). וראה מה שנתבאר בענין זה בהערה להלן (כח.) במסקנת הגמרא.

נזירות מכאן ולהבא, אלא שמהשעה שחלה עליו נזירות הרי הוא אסור ביין, ואילו בנשיאת כפים הוא להיפך שהאיסור הוא רק לברך אם שתה והשתכר לפני כן אבל לאחר שבירך מותר לו להשתכר [שאם לא כן הרי יצא מכך שלעולם אסור לכהנים לשתות יין]. גבורות ארי (ד״ה מלמ). וראה מה שנתבאר בענין זה בהערה (להלן כח.) במסקנת הגמרא.

סב. במשנה (מיד לד:) נחלקו תנאים, אם חרצנים הם הקליפות וזגים אלו הגרעינין, או להיפך.

סג. יש להקשות, היאך מקשה הגמרא שייאסר הכהן המברך בחרצן כמו הנזיר, והרי אף ביין לא נאסר הכהן אלא מפני שעושה רושם לאחר שתייתו ועל כן אסור לו לברך כל זמן שלא פג יינו מעליו, אבל חרצן שאינו משכר לאחר זמן בודאי שאינו אסור בכהן כמו שלא נאסר לכהן לברך לאחר שפג יינו מעליו. ואם זוהי כוונת הגמרא להקשות שיהא אסור בחרצן אף שאינו משכר וכמו הנזיר, היה לה להקשות יותר, איך נלמד מנזיר שיהא כהן שיכור אסור לברך, והיינו אף אם לא השתכר מיין אלא מדברים אחרים, והרי נזיר אינו אסור בשאר דברים המשכרים רק ביין. גבורות ארי (ד״ה מלמ). וראה מה שנתבאר בענין זה בהערה (להלן כח.) במסקנת הגמרא.

סד. קשה, שהרי מההיקש של ברכה לשירות ניתן ללמוד גם את עיקר הפסול של שיכור לנשיאת כפים ומדוע הוצרך בר קפרא ללמוד דין זה מהסמיכות לנזיר. גבורות ארי (ד״ה מלמ) ושפת אמת (ד״ה מנה״מ). וראה מה שנתבאר בענין זה בהערה להלן (כח.) במסקנת הגמרא.

מקשה הגמרא על דרשת רבי יצחק, **אִי** - אם אכן הוקשה ברכת כהנים לשירות, נדרוש גם כן, **מַה** [-כשם ש]**מְּשָׁרֵת, בַּעַל מוּם לֹא**, שהרי כהן שהוא בעל מום אינו ראוי לעבוד עבודה בבית המקדש כמפורש בתורה (ויקרא כא טז-כד), **אַף כֹּהֵן מְבָרֵךְ, בַּעַל מוּם לֹא** - לא יהא כהן בעל מום ראוי לישא כפיו ולברך, ומדוע שנינו (מגילה כד:) שמותר לכהן בעל מום לישא את כפיו אם היה דש בעירו [כלומר, שאנשי עירו רגילים לראותו עם המום שבו][א]. מתרצת הגמרא, **הָא אִיתַּקַּשׁ לָנָזִיר** - הרי הוקש כהן מברך לנזיר כפי שדרש בר קפרא, ומהיקש זה יש ללמוד שכשם שהמום אינו פוסל בנזיר כך אין המום פוסל בכהן מברך.

הגמרא מבררת מדוע דורשים את ההיקש לנזיר ולכהן משרת לקולא ואין דורשים אותם לחומרא:

מקשה הגמרא, **וּמַאי חָזִית דְּמַקַּשַׁתְּ לְקוּלָּא** - איזו סברא ראית להקיש דין נשיאת כפים לקולא לשני הצדדים, שמצד אחד אתה מדמהו לדין נזיר מחמת הסמיכות ודורש שכשם שהמום אינו פוסל בנזיר כך אינו פוסל בנשיאת כפים, ומצד שני אתה מדמהו לכהן משרת מחמת ההיקש ודורש שכשם שחרצן אינו פוסל את הכהן משירות כך גם אינו פוסלו מנשיאת כפים, אדרבה **אַקִּישׁ לְחוּמְרָא** - תקישו לחומרא לשני הצדדים, ודרוש מן הסמיכות לנזיר שחרצן פוסל בנשיאת כפים, ומההיקש לכהן משרת שהמום פוסל בנשיאת כפים, שהרי בכל מקום שניתן לדרוש דין באופן שיצא מכך חומרא ובאופן שיצא מכך קולא, דורשים אותו לחומרא [כמבואר ביבמות (ח.) ובעבודה זרה (מו:)][ב].

מתרצת הגמרא, **אַסְמַכְתָּא נִינְהוּ מִדְּרַבָּנָן וּלְקוּלָּא** - הדרשות מנזיר ומכהן משרת אינן דרשות גמורות, אלא רמז וסמך שמצאו חכמים בתורה לגזירותיהם. ועל כן יש לדרוש רמזים אלו, לענין חרצן ובעל מום, לקולא ולא לחומרא. ואכן, האיסור לכהן שיכור לישא כפיו אינו אלא מדרבנן[ג].

★

שנינו במשנה, **אֵלּוּ הֵן מַעֲמָדוֹת, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר** (במדבר כח ג) **'צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל' כו'**, וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו.

הגמרא מיישבת תמיהה בלשון המשנה:

מקשה הגמרא, **מַאי קָאָמַר** - מהי כוונת המשנה, הרי מלשון 'אלו הן מעמדות' נראה שהמשנה באה לבאר מה הם המעמדות, ואם כן מדוע מביאה המשנה על זה את הפסוק 'צו את בני ישראל' שאכן הוא המקור למצות המעמדות אבל לא כתוב בו מה היו המעמדות.

מתרצת הגמרא, **הָכִי קָאָמַר** - כך כוונת המשנה, שיש לשאול כאן שתי שאלות, א. **אֵלּוּ** [-מה] **הֵן מַעֲמָדוֹת** שנזכרו במשנה. ב. **וּמַה הַטַּעַם שֶׁתִּיקְּנוּ מַעֲמָדוֹת**, ומשיבה המשנה תחילה על השאלה השניה[ד], **לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר** בפרשת התמיד **'צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם, אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ'**, ומכך שנאמר 'צו את בני ישראל' מוכח שיש לכל בני ישראל חלק בתמידים, והיינו על ידי שהיו התמידים באים מחצאי השקלים שהיו כולם תורמים[ה], **וְהֵיאַךְ** יתכן שיהא **קָרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם קָרֵב וְהוּא אֵינוֹ עוֹמֵד עַל גַּבָּיו**, שכן מכך שבסוף פסוק זה נאמר 'תִּשְׁמְרוּ' דרשו בספרי (פינחס פ' קמג) שחייב האדם לעמוד על קרבנו ולשמור עליו בשעה שהוא קרב שאם אינו עומד על גביו היאך ישמור אותו'. וזהו הטעם שתיקנו מעמדות.

ולאחר מכן משיבה המשנה על השאלה הראשונה מה היא תקנת המעמדות[ז] ומבארת, שלפי שאי אפשר שכל ישראל יעמדו על התמיד וצריך שחלק מהעם יעמדו עליו בשביל כולם, לכן **הִתְקִינוּ נְבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים** שיחלקו את כל הכהנים הראוים לעבודה **לְעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מִשְׁמָרוֹת**, וכל משמר היה עובד שבוע בבית המקדש ואחר כך היה מתחלף במשמר הבא, **וְעַל** [-כנגד] **כָּל מִשְׁמָר וּמִשְׁמָר, הָיָה מַעֲמָד בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל כֹּהֲנִים וְשֶׁל לְוִיִּם וְשֶׁל יִשְׂרְאֵלִים**, וכאשר **הִגִּיעַ** [אורך החכמה] **זְמַן הַמִּשְׁמָר לַעֲלוֹת, הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם** שבאותו משמר **עוֹלִין** מכל ערי ארץ ישראל **לִירוּשָׁלַיִם** הכהנים לעבודה והלויים לשיר, ואותם אנשי המעמד שהיו גרים בירושלים היו עומדים על קרבן אחיהם, כמבואר במשנה, ואלו היו המעמדות.

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין אופן עליית המשמרות ומבארת אותה: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מִשְׁמָרוֹת הָיוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה בִּירִיחוֹ.**

ולפני שמביאה הגמרא את המשך דברי הברייתא, מקשה הגמרא, **וְכִי שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה** משמרות **הָיוּ בִּירִיחוֹ** חוץ מעשרים וארבע משמרות

א. **עַל** פי מהר"ץ חיות (ד"ה אי) והגהות רבי אלעזר לנדא (נמוס' ד"ה אי). וכן הוא בירושלמי (ה"ו). אמנם אם לא היו רגילים בו אסור מדרבנן לישא כפיו לפי שמתוך שהעם מסתכלים במום שבו הרי הם מסיחים את דעתם מלשמוע את הברכות כמו ששנינו במגילה (שם). מאירי (ד"ה דש בעירו). אבל אם היה דש בעירו לא שייך חשש זה, לפי שאין העם מסתכלים בו שהרי המום שבו אינו חידוש בעיניהם.
ומכך שכהן בעל מום כשר לישא כפיו, הוכיחו התוספות (ד"ה אי, סוטה לט. ד"ה ומי, מנחות קט. ד"ה לא), שכהן שהמיר דתו וחזר בתשובה כשר גם כן לישא את כפיו, לפי שדין כהן שהמיר דתו וחזר בתשובה שוה לדין כהן בעל מום כמו שמוכח מהמשנה במנחות (קט.). אבל הרמב"ם (תפילה פט"ו ה"ג) פסק שפסול לישא את כפיו.

ב. **ע"פ** תוס' (ד"ה ומאי).

ג. **כן** פירשו הסמ"ג (עשין כ) והמאירי (ד"ה לפי). ואין להקשות על מה שמשמע מדברי הגמרא כאן שהאיסור לישא כפים מתוך שכרות וכן ההיקש של כהן מברך לכהן משרת אינם מן התורה, ממה שמבואר בסוטה (מ.) שהיקש זה הוא מן התורה שהרי דרשו שם מהיקש זה שנשיאת כפים צריכה להיות מעומד כמו עבודת בית המקדש, ואם כן הרי מאותו היקש ניתן לדרוש גם כן שכשם שאסור לכהן לעבוד עבודה כשהוא שיכור כך אסור לו לישא כפיו כשהוא שיכור. לפי שמן התורה הוקש רק לענין עמידה בלבד הכתובה במקרא זה (דברים י ח) 'לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו', ולא לדבר אחר. ע"פ סמ"ג (שם). ולפי הגירסא שהובאה בתוספות (מנחות קט. ד"ה לפי), על הקושיא 'אי מה משרת בעל מום לא אף כהן מברך בעל מום לא' מתרצת הגמרא עצמה 'תלמוד לומר (דברים יח ה) 'לעמוד לשרת' לעמידה הקשתיו ולא לדבר אחר'. אך בגבורות ארי (לעיל כו: ד"ה לפי) האריך להקשות על פירוש זה, והסיק, שהגירסא הנכונה בדברי הגמרא היא 'אסמכתא נינהו ולקולא'. וביאר, שמה שלמד בר קפרא ששיכור אסור בנשיאת כפים מהסמיכות לנזיר, דבר זה אינו אלא אסמכתא, שבעל כרחנו אין ללמוד איסור זה מנזיר, שהרי אין האיסורים שוים, שהרי אין איסור למי שהשתכר לקבל עליו נזירות מכאן ולהבא אלא שמהשעה שחלה עליו נזירות הרי הוא אסור ביין, ואילו בנשיאת כפים הוא להיפך, שהאיסור הוא רק לברך אם שתה לפני כן ועודו בשכרותו אבל לאחר שבירך מותר לו לשתות ולהשתכר [שאם לא כן הרי יצא מכך שלעולם אסור לכהנים לשתות יין], ועל כרחנו צריך לומר שמה ששיכור אסור לברך נלמד מההיקש של כהן מברך לכהן משרת שהוא היקש גמור, ובאופן זה האיסורים שוים שאסור לעבוד עבודה או לברך כשהוא שיכור. ועל כן גם אין להקשות שנלמד מהסמיכות לנזיר שכהן מברך אסור בחרצן, שהרי האיסור הוא לברך כשהוא שיכור ולא שייך שישתכר מאכילת חרצן. והואיל וכן, מהסמיכות לפרשת נזיר שהיא גם כן דרשה גמורה מן התורה, אין מה לדרוש להחמיר אלא להקל, דהיינו שהמום אינו פוסל בכהן מברך כשם שאינו פוסל בנזיר. וכך כוונת הגמרא, מה שדרש בר קפרא מהסמיכות לנזיר להחמיר ולאסור לשיכור לישא כפיו דבר זה אינו אלא אסמכתא, שכן איסור זה נלמד מההיקש לכהן משרת, ומהסמיכות לנזיר יש לדרוש רק לקולא שכהן בעל מום מותר לישא כפיו. ומטעם זה גם מה שלמד רבי יצחק היתר חרצן מכהן משרת אינו אלא אסמכתא, שהרי אין ללמוד מנזיר לאסור בחרצן וכמו שנתבאר. והיוצא מפירוש זה, שהאיסור לשיכור לישא כפיו הוא מן התורה. וראה בפתח עינים (לעיל כו: ד"ה ממר) שהביא פירוש דומה בשם הראב"ד.

ד. **מאירי** (ד"ה המשנה השניה).

ה. **שכן** מצוה על כל ישראל לתת מחצית השקל בכל שנה, ומהם היו קונים את התמידים וכל קרבנות ציבור, כנאמר בתורה (שמות ל יא-יז), ומבואר בשקלים (פ"ד מ"ח), ובמגילה (כט:).

ו. **רש"י** בסוטה (מ. ד"ה מקורנייהו).

ז. **מאירי** (שם).

מאי קאמר. דקא בעי מאי ניהו מעמדות ומייתי קרא אחת קרבני לחמי לאשי וגו': הכי קאמר אלו הן מעמדות. דלקמן, וטעמא מאי תקון מעמדות לפי שנאמר לו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי וגו': ה"ג תנו רבנן כ"ד משמרות היו בא"י וי"ב ביריחו, י"ב ביריחו בתמיה נפישי להו טובא אלא אימא וי"ב מהן ביריחו. גריסא משמע לגד הכ"ד שבעיירות מ"י היו י"ב ביריחו להוו להו ל"ו, וי"ב מהן משמע שמותן הכ"ד היו י"ב ביריחו: ה"ג הגיע זמן המשמר חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה ליריחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. כלומר כילד היו י"ב ביריחו, כשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים בשבת מתחלקים אנשי המשמר, חציין הולכין לירושלים לעבודה וחציין הולכין ליריחו הסמוכה לירושלים ומתקנין עם מים ומזון לאחיהם, וכך עושין כל הכ"ד משמרות, ונמצא י"ב ביריחו. א[א] לשון אחר הקרבן. אם אין מעמד מכוון בירושלים, כדתנן (נעיל דף כו.) על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לויס וישראלים, כיון דכולהו בעלים בעינן לליהוי (ג) כמותו על גבי עבודה: וכלי שיר מעכבין את הקרבן. פלוגתא בשילהי מסכת סוכה (דף נ:), ובערכין (דף יא.) מפורשת: עיקר שירה בפה. וכלי לבמומי קלא בעלמא[ד], וכיון דאיכא לויס לא מעכב מסוס כלי שיר: עיקר שירה בכלי. מכוס, וכן בפרק החליל (שם): ארבעה מאלעזר. מבניו של אלעזר, שעשה מהן ד' משמרות, וגמרא גמר לה: המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם. ותיובתא דרב חמא דאמר דמאי דלעיל העמידם על י"ו ודוד העמידן על כ"ד, להא שמעי' מינה למרוייהו כהדי הדדי תקינהו: מיסודו של שמואל הרמתי. שהעמידן על י"ו בא דוד והעמידן על כ"ד. אית ספרים שכתוב בהן מיסודו של שמואל ודוד העמידוס על כ"ד, כלומר שניהם הועילו בדבר, ושמואל העמידם על י"ו ודוד על כ"ד: וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקו בני אלעזר ראשים לבית אבותם ששה עשר ולבני איתמר ראשים לבית אבותם שמונה, ואומר בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז לאיתמר. וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים כלומר רשי אלו הגברים של בני אלעזר היו רבים מאיתמר, והיו וימצאו משמע דקודם לכן היו קבועים ועכשיו הוסיפו עליהן ויחלקום לי"ו בית אב, מחד מחד שהיה מתחילה לאלעזר דהיינו מ', מחד מחד נגורל דהיינו נמי מ', והוו להו י"ו: ואחוז אחוז לאיתמר. מה שהיה מתחילה מחוז לאיתמר מחוזים עתה כשהחילה, שלא הרבו עליהם שום בית אב: מאי ואומר. וכי תימא מעיקרא הוו ד' לאלעזר וד' לאיתמר: וכי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר. ומיהו בני אלעזר נפישי טפי, דהא לאיתמר לא מוקמינהו אלא על מ' ולאלעזר על י"ו: תא שמע ואחוז אחוז לאיתמר. אלמא כדקיימי קיימי, ומעמו מינה דמשה תיקן להם י"ו מ' מזה ומ' מזה, וקשיא לרב חמא לאמר ד' וד'. והא דכתב לעיל וכשנת המרגלים וגו' המה יסד כמה שהוסיפו עליהן עד כ"ד משמעי, [אלא] משה תיקן להם י"ו משמרות: תנאי היא. דהא מיכא תנא לעיל דקחני משה משמרות משניהן, ותנא קלימנא כוותיה: עלו מן הגולה. בבית שני, והשתא מיתרמל נשתיירו ולא רלו לעלות: פשחור ואימר. ומבעיא לי דפשחור (ד) לא כתיב בני כ"ד משמרות (דה"א כד): וחלקום

נשארו ח' משמרות כמו שהוא וזהו שכתב ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה. וכתיב בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר כל האחוז שהיה לאיתמר מקודם הוא האחוז עתה. אבל לבני אלעזר הוסיפו ח' אחרים. תיובתא דרב חסדא דאמר משה תיקן להם לישראל ח' משמרות כו' הנה זה הברייתא תנא י"ו משמרות תיקן להם משה לישראל. ושנינן תנאי היא ואנא דאמרי כי האי תנא דתניא משה תיקן לישראל ח' משמרות ד' מאלעזר וד' מאיתמר אכתי סיפא דקתני באו שמואל ודוד והעמידום על (י"ו) [כ"ד] קשיא לרב חסדא ושנינן הכי מיסוד של שמואל שהוסיף על שתיקן משה. בא דוד והוסיף על מה שתיקן שמואל [והעמידום על כ"ד] שנא' המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם: **ת"ר ד' משמרות עלו מן הגולה.** ידעיה חרים פשחור אימר. עמדו הנביאים שביניהם וחלקום לכ"ד משמרות בלולם ונתנום בקלפי בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבירו שש וכן חרים וכן פשחור וכן אימר וכן התנו נביאים שביניהם שאע"פ שיהוריב ראש משמרה עולה לא ידחה ידעיה ממקומו אלא ידעיה עיקר ויהוריב טפל לו עמדו ראשי

מסורת הש"ס
עם הוספות

ו) תוספתא פ"ג ה"ג ע"ש, 3) סוכה נג. [ערכין יא. ע"ז מז.], ג) ערכין יב: תוספתא פרק ב ה"א, ד) ערכין יא., ה) כ"ה במגילה כד: ע"ש (ועי' מאירי), ו) [מנחות קף קט. וע"ש בתוס' ד"ה לא], ז) [וע"ע תוס' סוטה לט. ד"ה וכי מהלל ותוס' מנחות קט. ד"ה לא].

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ת"ר כ"ד משמרות היו בא"י וי"ב מהן אימא ושתים עשרה מהן: (ב) שם ר"ש בן אלעזר אומר כהנים: (ג) רש"י ד"ה מעכבין כו' בעינן דליהוי כולהו על גבי עבודה: (ד) ד"ה פשחור כו' לא כתיב גבי. נ"ב פי' המעיין בדברי הימים דקתניא כ"ד משמרות ויש הגולל הרמשון ליהוריב וידעיה הנמי כו' ולא קא מתיב פשחור ולפע"ד יש למרך דכיון דבעזרא ג' ג' כתוב העולים מן הכהנים היו לרבע משמרות וקא מתיב פשחור שמעינן דמדא מכ"ד משמרות היה לה עוד שם אחר אי נמי נשתנה שמה לשם השעה כדפרש"י בחומש בשלח פנחס אלא משפחות הנשנים:

גליון הש"ס

גמ' מדרבנן ולקולא. כעין זה שבת דף פג ע"ב:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ת"ר כ"ד משמרות. נ"ב של ויס:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה ה"ג הגיע זמן וכו' לשון אחר נהירא לי. נ"ל ולא נהירא לי[ב]:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

ב) לַחְבְּרוֹנִי יְרִיָּה הָרֹאשׁ לַחֲבְרוֹנִי לְתוֹלַדְתָּיו לְאָבוֹת בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים לְמַלְכוּת דָּוִיד נִדְרְשׁוּ וַיִּמָּצֵא בָהֶם גִּבּוֹרֵי חַיִל בְּיָעְזֵיר גִּלְעָד: [דברי הימים א' כו, לא]

ג) כָּלָּם הַבְּרוּרִים לְשַׁעֲרִים בַּמִּפְקָדִים מָאתַיִם וּשְׁנַיִם עָשָׂר הַמָּה בְּחַצְרֵיהֶם הִתְיַחְשָׂם הַמָּה יְסַד דָּוִיד וּשְׁמוּאֵל הָרֹאֶה בֶּאֱמוּנָתָם: [דברי הימים א' ט, כב]

ד) וַיִּמָּצְאוּ בְנֵי אֶלְעָזָר רַבִּים לְרָאשֵׁי הַגְּבָרִים מִן בְּנֵי אִיתָמָר וַיַּחְלְקוּם לִבְנֵי אֶלְעָזָר רָאשִׁים לְבֵית אָבוֹת שִׁשָּׁה עָשָׂר וְלִבְנֵי אִיתָמָר לְבֵית אֲבוֹתָם שְׁמוֹנָה: [דברי הימים א' כד, ד]

ה) וַיִּכְתְּבֵם שְׁמַעְיָה בֶן נְתַנְאֵל הַסּוֹפֵר מִן הַלֵּוִי לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים וְצָדוֹק הַכֹּהֵן וַאֲחִימֶלֶךְ בֶּן אֶבְיָתָר וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם בֵּית אָב אֶחָד אֶחָז לְאֶלְעָזָר וְאֶחָז אֶחָז לְאִיתָמָר: [דברי הימים א' כד, ו]

הגהות וציונים

ו] נראה דה"ג אסמכתא נינהו **ולקולא**, ול"ג "מדרבנן", ובאמת הא דשכור אסור לברך מדאוריימא היא ומהקישא דמשרת והיקש גמור הוא והאי דבר קפרא דיליף לה מנזיר הוא דאינו אלא אסמכתא ולקולא דבעל מום כשר (גבורת ארי ע"ש עוד בארוכה), ועי' מאירי ובמצפה איתן, קרן אורה, שפ"א לעיל כו ע"ב (ועי' רש"י בעמוד הקודם ד"ה כל יומא ובהגו"צ שם). ועיין תוס' מנחות קט ע"א סוד"ה לא ובגליון שם ועי' הג' חת"ס בילקו"מ: **ב]** ס"א **ליריחו** (גליון) כ"ה בכמה כת"י וברש"י, ועי' פי' הרגמ"ה: **ג]** בכת"י ובכמה דפו"י נוסף **וישראלים**, ונראה שנשמט בשגגה מדלא אמרה הגמ' דפליגי נמי בהא דמ"ס ישראל מעכבי ומ"ס לא מעכבי כדמפרש דפליגי בעיקר שירה בפה או בכלי אלא דבהא לא פליגי, וכ"ה בתוספתא וביר"ש עי"ש וברא"ח (יד דוד, מראה כהן, דק"ס), ועי' מהרש"א בתוד"ה מר סבר, גבורת ארי, שפ"א: **ד]** ס"א **חסדא** (גליון): **ה]** בכת"י וראשונים איתא **מיתיבי** משה תיקן וכו', והיא הגי' האמיתית וכדמסיק תיובתא דר"ח (דק"ס): **ו]** צ"ל **לבעל** מום (רש"ש): **ז]** נראה דיש להוסיף **וחזר בתשובה** (ע"פ תוס' בסוטה ומנחות המצויינים בסוה"ד ע"ש): **ח]** צ"ל כשר **לברכה** (ממ"נ): **ט]** דבריהם תמוהים מאד דבערכין שם מבואר דלמ"ד עיקר שירה בפה ודאי פסול כיון דעיקר שירה בפה וצריך דוקא לויים וכן יש לתמוה על המהרש"א שהבין דבריהם כפשוטן [ע"ש מש"כ ועי' אות ג] ואולי ט"ס הוא בתוס' (שפ"א, הגר"ש מדעסויא) ועי' מראה כהן שמגיה בדברי התוס' שצ"ל **לזמר** שירה **כיון דעיקר שירה על הכלים לא** הוי אלא בפה (וע"ע רש"ש): **י]** בכת"י הוו: **כ]** וכ"ה בהג' הב"ח דפו"ר לשון אחר **לא** נהירא לי. ור"ל לאפוקי מהגי' (שלפנינו) "מיריחו" ומפירוש הרגמ"ה (ממ"נ):

עין משפט
נר מצוה

יג **א** מיי' פט"ו מהל' תפלה הל' ג סמג עשין כ טוש"ע ס"ס סימן קכח סעיף ל:
יד **ב** מיי' פ"ג מהל' כלי המקדש הל' ג סמג עשין קסט:
טז **ג** ד מיי' שם פ"ד הלכה ג סמג עשין קעג:

רבינו גרשום

אסמכתא דרבנן הוא הא דמקשינן מברך לנזיר ולמשרת מדרבנן היא: ה"ק ואלו הן מעמדות דקתני לקמיה התקינו נביאים הראשונים כ"ד משמרות (כל) [של] כהנים על כל משמר היה מעמד בירושלים כהנים ולוים שבמשמר עולין לירושלים וישראל שבאותו משמר מתענין וכו' ומקצתן עולין לירושלים כדי שיעמדו על הקרבנות: **אי הכי נפישי להו** דמשמע דהוי ל"ו משמרות **אלא אימא שתים עשרה** כלומר מאותן עשרים וארבעה הוי מהן שתים עשרה מיריחו ושתים עשרה מכל שאר ישראל: **כיצד הגיע זמן משמרות לעלות חצי משמר עולה מא"י וחצי משמר מיריחו** וכן כל משמר ומשמר עולה חצי מא"י וחצי מיריחו דהיינו שתים עשרה מא"י ושתים עשרה מיריחו ולמה כל משמר חציו מיריחו לפי שהן קרובין לירושלים מספקין מזון לאחיהן שאר חצי משמר הבאין מא"י ממקום רחוק ואין יכולין להביא מזון עמהן: **עיקר שירה בפה** ואין צריך כלי שיר: **בא דוד ושמואל והעמידום בין שניהם** כ"ד קשיא לרב חסדא דאמר שמואל תיקן י"ו ודוד כ"ד תריץ **הכי קאמר מיסודו של שמואל הרמתי** שהוא העמידן על י"ו חזר דוד והעמידן על כ"ד. **מיתיבי משה תקן י"ו משמרות** וקשיא לרב חסדא דאמר ח' משמרות וכשרבו בני אלעזר חילקום לי"ו משמרות היינו כ"ד משמרות **וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר כן רבו בני איתמר** ולעולם בימי משה הוא') ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר כדאמר רב חסדא והתרבו בני אלעזר והעמידום על י"ו נתרבו בני איתמר והעמידום על ח' והיינו דכתיב וימצאו בני אלעזר וגו'. **ת"ש בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר** כלומר כל בית אב אחד של אלעזר חילקו לשנים אבל בני איתמר כדקיימי בימי משה קיימי עכשיו ומדכתיב ולבני איתמר לבית אבותם שמנה אלמא בימי משה הא') שמנה מאלעזר ושמנה

רבינו חננאל

חשק שלמה על רבינו חננאל ו) מכאן עד ויש מהם שמגדילין הוא לשון התוספתא דמכילתין פ"ג וירושלמי כאן ה"ב.
ז) בתוספתא הגי' שלשה מקריבין שני ימים [ור"ל דכל אחד מהנתי אנות מקריבין שני ימים] ושנים מקריבין יום אחד משמר שיש בו שלשה ממשה מקריבין ממשה ימים ואחד מקריב שני ימים עכ"ל התוספתא אבל ירושלמי הגי' כמ"ש רבינו וכן ל"ל גם בתוספתא הנ"ק. ג) נראה דל"ל ומי שהי' בו ז' בתי אנות וכ"ה בתוספתא וירושלמי.

שהיו בשאר ערי ארץ ישראל, הרי אם כן יוצא דִּנְפִישָׁן לָהוּ טוּבָא - ישנם משמרות רבות מאד, שהרי ביחד הם שלשים ושש, ולא עשרים וארבע כנאמר במשנה. מתרצת הגמרא, אֶלָּא, צריך לומר שכך כוונת הברייתא, שמנין המשמרות הכולל בכל ארץ ישראל היה עשרים וארבע, וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מֵהֶן - מתוך עשרים וארבע משמרות אלו, היו בִּירִיחוֹ.

ממשיכה הברייתא ואומרת, שמה ששנינו שהיו שתים עשרה משמרות ביריחו, אין הכוונה כפשוטו ששתים עשרה משמרות שלימות היו גרים שם, אלא לעולם מפוזרים היו העשרים וארבע משמרות בכל ערי ארץ ישראל, אך כך הכוונה, שכשהִגִּיעַ זְמַן הַמִּשְׁמָר לַעֲלוֹת, חֲצִי הַמִּשְׁמָר הָיָה עוֹלֶה מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לִירוּשָׁלַיִם לעבודה, וַחֲצִי הַמִּשְׁמָר הָיָה עוֹלֶה מִיריחו, והיינו שחצי מכל משמר היו גרים ביריחו שהיתה סמוכה לירושלים, ומשם היו עולים לירושלים כשהגיע זמן משמרתם לעלות. ומה שתיקנו שיהיו חציים של כל משמר ומשמר גרים ביריחו, הוא כְּדֵי שֶׁיְּסַפְּקוּ אלו שביריחו מַיִם וּמָזוֹן לַאֲחֵיהֶם שֶׁבִּירוּשָׁלַיִם הבאים שם ממקומות רחוקים ואינם יכולים להביא עמהם מים ומזון כשעולים לירושלים, ועל כן אלו שביריחו כשעלו לירושלים היו מביאים עמהם מים ומזון עבור כל בני המשמר, ונמצא שעשרים וארבע חצאי משמרות שהן כמו שתים עשרה משמרות שלימות היו גרים ביריחו[ח].

★

הגמרא מביאה מחלוקת אם כלי שיר מעכבים את הקרבן:
אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם וְיִשְׂרְאֵלִים מְעַכְּבִין אֶת הַקָּרְבָּן, שאם אין בירושלים מעמד מכולם הרי זה מעכב את הקרבן, וכמו ששנינו במשנה (לעיל כו.) 'על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים של לויים ושל ישראלים', שמכיון שכולם בעליהם של התמידים צריך שלכולם יהיו שלוחים לעמוד עליהם[ט]. בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - בברייתא שנינו, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אומר, כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם וּכְלֵי שִׁיר - כלי זמר שהיו מנגנים בהם בשעת הקרבת קרבנות ציבור[י], מְעַכְּבִין אֶת הַקָּרְבָּן.

מכך ששמואל לא הזכיר בדבריו שגם כלי שיר מעכבים, מבואר שחולק על רבי שמעון בן אלעזר וסובר שכלי שיר אינם מעכבים את הקרבן. ועל כן שואלת הגמרא, בְּמַאי קָמִיפַּלְגִי - באיזו סברא נחלקו שמואל ורבי שמעון בן אלעזר. משיבה הגמרא, מַר [-שמואל] סָבַר, עִיקַּר שִׁירָה בַּפֶּה - עיקר מצות השירה[יא] בעת הקרבת הקרבן מתקיימת במה שהלויים אומרים שירה בפה, ומה שמנגנים בכלי השיר הוא רק כדי לבסם את קול שירת הלויים, ועל כן כיון שכבר עומדים לויים על הקרבן [כמו שהזכיר שמואל בדבריו] והם שרים עליו בפיהם אין כלי השיר מעכבים. וּמַר [-רבי שמעון בן אלעזר] סָבַר, עִיקַּר שִׁירָה בִּכְלֵי - עיקר מצות השירה מתקיימת במה שמנגנים בכלי שיר, ועל כן אמר שגם כלי השיר מעכבים את הקרבן[יב].

★

שנינו במשנה (לעיל כו.) 'התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות'. הגמרא מבארת את סדר השתלשלות חלוקת המשמרות:
אָמַר רַב חָמָא בַּר גּוּרְיָא אָמַר רַב, מֹשֶׁה תִּיקֵּן לָהֶם לְיִשְׂרְאֵל שכל הכהנים הראויים לעבודה יהיו מחולקים לִשְׁמוֹנָה מִשְׁמָרוֹת, שכל משמר יהיה עובד בבית המקדש שבוע אחד ואחר כך יתחלף במשמר הבא, והם אַרְבָּעָה משמרות מִמשפחת בני אֶלְעָזָר בן אהרן הכהן, וְאַרְבָּעָה משמרות מִמשפחת בני אִיתָמָר בן אהרן הכהן[יג]. בָּא שְׁמוּאֵל הנביא וראה שהתרבו הכהנים וְעל כן הֶעֱמִידָן עַל שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה - חזר וחילקם לשש עשרה משמרות. בָּא דָּוִד המלך וראה שהכהנים התרבו עוד וְהֶעֱמִידָן עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה משמרות, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ו' כו לח) 'בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים לְמַלְכוּת דָּוִיד נִדְרָשׁוּ וַיִּמָּצֵא בָהֶם גִּבּוֹרֵי (החיל) [חַיִל][יד] בְּיַעְזֵר גִּלְעָד', ולפני פסוק זה (שם כד ז-יח) נמנו עשרים וארבע משמרות כהונה, ומשמע מכך שרק בשנת הארבעים למלכות דוד, שזה היה זמן רב אחרי מיתת שמואל הנביא [שהרי שמואל מת לפני שהתחילה מלכות דוד, כדלעיל (ה:)], נחלקו לעשרים וארבע משמרות אלו[טז].

18/06/2018

ח. **ביארנו** על פי פירוש רבינו גרשום (ד"ה כיוצד) וגירסת הגמרא שלפנינו. אך רש"י (ד"ה הגיע) כתב, שלא נראית בעיניו גירסא זו, אלא גרס 'וחצי המשמר היו עולה ליריחו', וביאר, שכל הכהנים שבמשמר שהיו נמצאים בכל ארץ ישראל כשהגיע זמנם לעלות היו מתחלקים לשנים, חציים היו עולים לירושלים לעבוד עבודה וחציים השני לא היו עולים לירושלים אלא ליריחו הסמוכה לה כדי שמשם יספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. ולפי פירושו, מה ששנינו 'שתים עשרה מהן ביריחו' פירושו שתים עשרה משמרות, כלומר, עשרים וארבע חצאי משמרות, היו עולים ליריחו. וכתב המאירי (ד"ה כל), שאלו שהיו ביריחו היו שוהים שם שלושה ימים ואחר כך היו מתחלפים עם אותם שבירושלים, והיינו שאלו שעבדו בימים הראשונים באים מירושלים ליריחו ומספקים מזון לאחיהם שבירושלים, ואלו שהיו מתחילה ביריחו עולים עכשיו לירושלים ועובדים.

ט. **ביארנו** על פי רש"י (ד"ה מעכבין). אך הריטב"א (לעיל כו. ד"ה ומה - הרמזון) והמאירי (ד"ה כהנים - הרמזון) פירשו, שאין הכוונה שהכהנים והלויים היו חלק מהמעמד, אלא רק הישראלים בלבד, אלא שבשעת הקרבת הקרבן בבית המקדש היו שלש כתות אלו מצויות שם, הכהנים עסקו בעבודתם, הלויים בשירם ובזמרם, והישראלים היו עסוקים במעמדם. וגם בגבורות ארי (ד"ה כהנים) פירש כן, והקשה על רש"י שמדוע יצטרך להיות משלשתן במעמד והרי גם ישראלים לבד או כהנים או לויים יוכלו להיות שלוחיהם של כל ישראל. והוסיף שאין להקשות שמדוע אלו הכהנים העוסקים בהקרבת הקרבן, או הלויים העומדים על הדוכן לשיר, אינם יכולים להיות אנשי מעמד ומדוע הוצרכו להביא ישראלים לשם זה. לפי שכיון שאלו הכהנים והלויים עוסקים בעבודת הקרבנות ובשיר אין המעמד ניכר על ידיהם. אבל אין הכי נמי שאם יהיו שם כהנים או לויים אחרים שלא עסקו בהקרבה או בשיר, יוכלו הם לקיים המעמד. אך שמואל נקט 'ישראלים', אגב שגם המשנה נקטה כן.
ראה להלן בהערה שנחלקו ראשונים אם הלשון 'מעכבין' מתפרש כפשוטו שהקרבן פסול אם לא היו שם כל אלו או לא.

י. **בכת"י** הגירסא 'כהנים ולויים וישראלים' וכו'. וכך היא גם הגירסא בירושלמי (פ"ד ה"ג). הגהות וציונים. וראה מה שביאר בגבורות ארי (ד"ה ומדע) את גירסת הגמרא שלפנינו.

יא. **ע"פ** רמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ג).
רש"י (ד"ה עיקר - הרמזון) כתב שכלי שיר האמור כאן הוא 'אבוב', שהוא החליל כמבואר בערכין (י:). וראה במה שהעיר הרש"ש בסוכה (נ: ד"ה מלמד), שהחליל היה מכה לפני המזבח רק בשנים עשר יום בשנה כמפורש בערכין (י.), ובשאר ימות השנה היו מנגנים בשאר מיני כלי זמר. אך ראה עוד במה שכתב הערוך לנר (סוכה שם ערכ"י ד"ה נמצא) שלדעת הרמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ד) היו מנגנים בחליל גם בשאר ימות השנה והוא העיקר מכל כלי השיר.

יב. **בערכין** (יא.-יא:) מביאה הגמרא כמה שיטות מהו המקור מן הפסוקים למצות שירה.

יג. **וקשה**, שבערכין (יא.) נחלקו רבי מאיר וחכמים אם עיקר השירה מעכב את הקרבן. ואם כן, מנין שטעמו של שמואל הוא משום שעיקר שירה בפה, שמא סובר שעיקר שירה הוא בכלי, רק סובר כחכמים בערכין שהשיר אינו מעכב כלל את הקרבן. ויש לומר, שסוגיית הגמרא כאן סוברת כרבי מאיר שהשיר מעכב. [וראה מה שהקשו התוספות (שם ד"ה השיר), שהיאך אמר רבי מאיר שהשיר מעכב את הקרבן, והרי אין אומרים שירה אלא על היין, כלומר, בשעת ניסוך היין, כמבואר שם בגמרא, והנסכים עצמם אינם מעכבים את הקרבן, כמבואר במנחות (טו:). ותירצו, שאין הכוונה שהשיר מעכב את הקרבן אלא שהוא מעכב את הנסכים, שאם אין שיר אין ניסוך]. ועוד יש לומר, שלעולם הגמרא הולכת גם בשיטת חכמים בערכין, ומה שאמרו שמואל ורבי שמעון בן אלעזר 'מעכבין', אין הכוונה שהקרבן נפסל אם לא היו שם כהנים וכו', אלא שמצוה מן התורה שיהיו שם בשעת ההקרבה, ועל כן נחלקו האם כדי לקיים מצות שירה מן התורה צריך שיהיו שם גם כלי שיר או לא. ע"פ שיטה מקובצת (ערכין יא.) בשם תוספות הרא"ש. אכן מדבריו בפירוש ראשון משמע, שלשון 'מעכבין' שנקטו שמואל ורבי שמעון בן אלעזר כן מתפרש כפשוטו שאם אין אלו עומדים בשעת הקרבן הרי הוא פסול. וכן נראה גם מדברי המאירי (ד"ה כהנים - השני, בפירוש הרמזון). אך כתב שם בשם הראב"ד, שאין הקרבן נפסל בשביל כך, רק פירוש 'מעכבין את הקרבן' הוא מלשון המתנה, כלומר, שממתינים מלהקריב את הקרבן עד שיבואו. וראה עוד אריכות בענין זה, בגבורות ארי ובשפת אמת.

יד. **ארבעה** בנים היו לאהרן הכהן, נדב אביהוא אלעזר ואיתמר. אך נדב ואביהוא מתו בלי בנים על שהקריבו אש זרה לפני ה' (במדבר ג ג, ד).
חלוקה זו של משה רבינו, היתה ידועה לרב בקבלה מרבותיו. רש"י (ד"ה מרבעה).
כתב הריטב"א (לעיל כו. ד"ה ורמימי), שמה שמשה חילקם רק לשמונה משמרות, היה מפני שבזמנו היו הכהנים מועטים. ובמאירי (ד"ה משמרות) כתב, שבימי משה לא היו הכהנים ראויים ליחלק לשמונה משמרות, אך משה תיקן להם שבזמן שיתרבו יהיו מתחלקים לשמונה משמרות. וראה מה שהתבאר בהערה למשנה לעיל (שם) בשם הריטב"א, שעיקר החלוקה למשמרות היא מן התורה, ורק מנין המשמרות לבד הוא מתקנת נביאים.

טו. **כך** הוא בדברי הימים.

טז. **מהרש"א** (חי"ל ד"ה נמצא).

מאי קאמר. לקח נעי מאי ניהו מעמדות ומייתי קרא אקרבני לחמי לאשי וגו׳: הכי קאמר אלו הן מעמדות. דלקמן, וטעמא מאי תקון מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו׳: ר״ג תנו רבנן כ״ד משמרות היו בא״י וי״ב בירחין, י״ב בירחו בתמיה נפישי להו טובא אלא אימא וי״ב מהן בירחו. נרמז משמע לנד הכ״ד שבעירות ח״י היו י״ג בירחו דהוו להו ל״ו, וי״ג מהן משמע שמותן הכ״ד היו י״ג בירחו: ר״ג הגיע זמן המשמר חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה לירחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. כלומר כילד היו י״ג בירחו, כשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים נשנת מתחלקים אנשי המשמר, חלין הולכין לירושלים לעבודה וחלין הולכין לירחו המסוכה לירושלים ומתקנין שם מים ומזון לאחיהם, וכך עושין כל הכ״ד משמרות, ונמצא י״ג בירחו. [א] לשון אחר נהירא לי: מעכבין את הקרבן. אם אין מעמד מכולן בירושלים, כדתנן (לעיל דף כו.) על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לויס וישראלים, כיון דכולהו נעלים נעינן לליהוי (ג) כמוהו על גדי עבודה: וכלי שיר מעכבין את הקרבן. פלוגתא נשילהי מסכת סוכה (דף נ:), ובערכין (דף יא.) מפורשת: עיקר שירה בפה. וכלי לנסומי קלא נעלמא [ד], וכיון לאיכא לויס לא מעכב משום כלי שיר: עיקר שירה בכלי. תנוך, וכן נפרק החליל (שם): ארבעה מאלעזר. מנניו של אלעזר, שעשה מהן ד׳ משמרות, וגמרא גמר לה: המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם. ותיובתא דרב חמא דאמר משמואל העמידם על י״ו ודוד העמידן על כ״ד, להא שמעי׳ מינה לתרוייהו נהדי הדדי תקנינהו: מיסודו של שמואל הרמתי. שהעמידן על י״ו נא דוד והעמידן על כ״ד. אית ספרים שכתוב נהן מיסודו של שמואל ודוד העמידוס על כ״ד, כלומר שניהם הועילו נדבר, ושמואל העמידם על י״ו ודוד על כ״ד: וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקו בני אלעזר ראשים לבית אבותם ששה עשר ולבני איתמר ראשים לבית אבותם שמונה, ואומר בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר. וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים כלומר לרוב בני אלעזר היו רבים מבני איתמר, והכי וימצאו משמע דקודם לכן היו קבועים ועכשיו הוסיפו עליהן ויחלקום לי״ו בית אב, אחד מאוז אחוז מאלעזר להיינו מ׳, מאוז אחד נגורל להיינו נמי מ׳, והוו להו י״ו: ואחוז אחוז לאיתמר. מה שהיה מתחילה מאוז לאיתמר מאוזים עמה כשמחילה, שלא הרבו עליהם שום בית אב: מאי ואומר. וכי תימא מעיקרא הוו ד׳ לאלעזר וד׳ לאיתמר: וכי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר. ומיהו בני אלעזר נפישי טפי, דהא לאיתמר לא אוקמינהו אלא על מ׳ ולאלעזר על י״ו: תא שמע ואחוז אחוז לאיתמר. אלמא כדקיימי קיימי, ושמע מינה דשאר תיקן להם י״ו מ׳ מזה ומ׳ מזה, וקשיא לרב חמא דאמר ד׳ וד׳. והא דכתב לעיל ושאנת המרגלים וגו׳ המה יסד שמה שהוסיפו עליהן עד כ״ד משמעי, [אלא] שאר תיקן להם י״ו משמרות: תנאי היא. דהא אית תנא דלעיל דקתני שאר תיקן להן מ׳ משמרות משאינן, ואית קתימנא כוותיה: עלו מן הגולה. נבית שני, ושאחר לא עלו, שהרבה מישראל נשתיירו ולא רצו לעלות: פשחור ואימר. ומצעיא לי דפשחור (ד) לא כתיב גבי כ״ד משמרות (דה״ב כד): וחלקוס

מגדולי המפרשים פירשו שלא יפסל הקרבן בשביל לויים וישראלים וכלי שיר, ולא נאמר עליהם שמעכבים אותו אלא שממתינים להם עד שיהיו לשם. [מאירי] **משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות.** היה מקובל בידם שמשה חלקם לשמנה משמרות, ואע״פ שבימיו לא היו ראויים ליחלק תקן שכל זמן שיתרבו יתחלקו לח׳ ד׳ מאלעזר וד׳ מאיתמר. [מאירי] **המה יסד דויד ושמואל הראה באמונתם.** פי׳ באמונתם בקיומם שיסדו וקיימו זה, על דרך ומאמר אסתר קיים, וכן אמר כי הם יסדו וקיימו הדבר שהיה כן כל הימים, ואמונה לשון קיום, והרבה ימצאו כן כמו וארשתיך לי באמונה, אמונה אמן, והיה אמונת עתך ואחרים זולתם. [רד״ק, דברי הימים א ט כב] **ידעיה, חרים, פשחור, ואימר.** כתב המורה ואיבעיא לי דפשחור לא כתוב גבי כ״ד משמרות. ואני חפשתי ומצאתי אמר במשמרות ט״ז ופשחור לא מצאתי. וי״ל אדם גדול הי׳ ונקראת כל המשמורה על שמו ומאותן הכ״ד משמרות היה. [תוספות רי״ד]

אי מה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא. פי׳ כיון דילפינן ג״ם ממשרת נימא כמו משרת דמשרת נעל מוס לא אף מברך וכו׳ ומשני הא מיתקש לנזיר וכו׳ מכאן נראה דנעל מוס מברך נרכת כהנים [ה] מדקאי חזינן דהא״ם רואה ללמוד מברך ממשרת ולנעל[ו] מוס ודחינן ליה אם כן נראה ללענין נשיאת כפים כהן נעל מוס נוסא כפיו ומכאן יש להוכיח דכהן שהמיר דתו[ז] נוסא כפיו וכשר ליטא כפיו ולקרות נתורה כמו שלא המיר ורחיה [ח] מהא דכהנים שטימטו נניתו חוניו לא ישמשו נמקדש אבל נוטלים חלק עם אחיהם כמו נעלי מומין מדקאמר שהם כנעלי מומין משמע לכל עבודה שבעל מוס רחוי לעשות יעשו וכהן נעל מוס נוסא כפיו[ט]:

ומאי חזית דאקשת לקולא אקיש לחומרא. פי׳ מאי חזית דמקשת כהן לנזיר להקל ולומר כמו שנזיר הוי נעל מוס כמו כן כהן נעל מוס כשר[י] ומקשת למשרת מה משרת מותר נחרטן אף כהן מברך מותר נחרטן מקשה לחומרא פירוש וימת דכמו שנזיר אסור נחרטן אף כהן אסור נחרטן וכמו כהן משרת אסור נעל מוס אף כהן מברך נעל מוס אסור ומשני אסמכתא וכו׳:

מר סבר עיקר שירה בפה. ולכן הכל כשרים לפילו פסולים לפילו ממוריס לומר שירה[יא] לא הוי אלא נפה ולמאן דאמר עיקר שירה נכלי אם כן צריך שיהו כהנים או לויס להא הכלי זמר היה קדוש:

רנ

בר גוריא אמר רב [ב] משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וד׳ מאיתמר בא שמואל והעמידן על שש עשרה בא דוד והעמידן על עשרים וארבעה שנאמר [ב] בשנת הארבעים למלכות דוד נדרשו וימצא בהם גבורי החיל ביעזר גלעד מיתיבי משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר [ד] בא דוד ושמואל והעמידן על עשרים וארבע שנאמר [ג] המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם הכי קאמר מיסודו של דוד ושמואל הרמתי העמידום על עשרים וארבע תניא אידך [ה] משה תיקן להם לישראל שש עשרה משמרות שמונה מאלעזר ושמונה מאיתמר וכשרבו בני אלעזר על בני איתמר חלקום והעמידום על עשרים וארבע שנאמר [ד] וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה ואומר [ה] בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר מאי ואומר וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר שמנה מעיקרא ארבעה הוו ת״ש בית אב אחד לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר תיובתא דרב חמא [ו] בר גוריא אמר לך רב חמא [ז] בר גוריא תנאי היא ואנא דאמרי כי האי תנא דאמר שמונה. ת״ר [ג] ארבעה משמרות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה [חרים] פשחור ואימר עמדו נביאים שביניהם וחלקום

אי מה משרת בעל מום לא אף כהן מברך בעל מום לא [א] הא איתקש לנזיר ומאי חזית דמקשת לקולא אקיש לחומרא [ט] מדרבנן [ט] ולקולא: אלו הן מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל כו׳: מאי קאמר ה״ק אלו הן מעמדות ומה טעם תיקנו מעמדות לפי שנאמר [א] צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי והיאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהני׳ ושל לוים ושל ישראלים הגיע זמן משמר לעלות כהנים ולוים עולין לירושלים. ת״ר עשרים וארבעה משמרות [א] (ו) בארץ ישראל ושתים עשרה ביריחו שתים עשרה נפישין להו טובא אלא שתים עשרה מהן ביריחו הגיע זמן המשמר לעלות חצי המשמר היה עולה מארץ ישראל לירושלים וחצי המשמר היה עולה מיריחו [ב] כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. אמר רב יהודה אמר שמואל כהנים ולוים וישראלים מעכבין את הקרבן במתניתא [ו] תנא ר״ש בן אלעזר (ג) כהנים ולוים [ג] וכלי שיר מעכבין את הקרבן במאי קמיפלגי מר סבר [ג] עיקר שירה בפה ומר סבר עיקר שירה בכלי. אמר רב חמא [ד] בר גוריא אמר רב [ג] משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וד׳ מאיתמר בא שמואל והעמידן על שש עשרה בא דוד והעמידן על עשרים וארבעה שנאמר [ב] בשנת הארבעים למלכות דוד נדרשו וימצא בהם גבורי החיל ביעזר גלעד מיתיבי משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר [ד] בא דוד ושמואל והעמידן על עשרים וארבע שנאמר [ג] המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם הכי קאמר מיסודו של דוד ושמואל הרמתי העמידום על עשרים וארבע תניא אידך [ה] משה תיקן להם לישראל שש עשרה משמרות שמונה מאלעזר ושמונה מאיתמר וכשרבו בני אלעזר על בני איתמר חלקום והעמידום על עשרים וארבע שנאמר [ד] וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה ואומר [ה] בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר מאי ואומר וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר שמנה מעיקרא ארבעה הוו ת״ש בית אב אחד לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר תיובתא דרב חמא [ו] בר גוריא אמר לך רב חמא [ז] בר גוריא תנאי היא ואנא דאמרי כי האי תנא דאמר שמונה. ת״ר [ג] ארבעה משמרות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה [חרים] פשחור ואימר עמדו נביאים שביניהם וחלקום

רנא

לחמי נאשי וגו׳: הכי קאמר אלו הן מעמדות. דלקמן, וטעמא מאי תקון מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל וגו׳: ר״ג תנו רבנן כ״ד משמרות היו בא״י וי״ב בירחין, י״ב בירחו בתמיה נפישי להו טובא אלא אימא וי״ב מהן בירחו. נרמז משמע לנד הכ״ד שבעירות ח״י היו י״ג בירחו דהוו להו ל״ו, וי״ג מהן משמע שמותן הכ״ד היו י״ג בירחו: ר״ג הגיע זמן המשמר חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה לירחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. כלומר כילד היו י״ג בירחו, כשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים נשנת מתחלקים אנשי המשמר, חלין הולכין לירושלים לעבודה וחלין הולכין לירחו המסוכה לירושלים ומתקנין שם מים ומזון לאחיהם, וכך עושין כל הכ״ד משמרות, ונמצא י״ג בירחו. [א] לשון אחר נהירא לי: מעכבין את הקרבן. אם אין מעמד מכולן בירושלים, כדתנן (לעיל דף כו.) על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לויס וישראלים, כיון דכולהו נעלים נעינן לליהוי (ג) כמוהו על גדי עבודה: וכלי שיר מעכבין את הקרבן. פלוגתא נשילהי מסכת סוכה (דף נ:), ובערכין (דף יא.) מפורשת: עיקר שירה בפה. וכלי לנסומי קלא נעלמא [ד], וכיון לאיכא לויס לא מעכב משום כלי שיר: עיקר שירה בכלי. תנוך, וכן נפרק החליל (שם): ארבעה מאלעזר. מנניו של אלעזר, שעשה מהן ד׳ משמרות, וגמרא גמר לה: המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם. ותיובתא דרב חמא דאמר משמואל העמידם על י״ו ודוד העמידן על כ״ד, להא שמעי׳ מינה לתרוייהו נהדי הדדי תקנינהו: מיסודו של שמואל הרמתי. שהעמידן על י״ו נא דוד והעמידן על כ״ד. אית ספרים שכתוב נהן מיסודו של שמואל ודוד העמידוס על כ״ד, כלומר שניהם הועילו נדבר, ושמואל העמידם על י״ו ודוד על כ״ד: וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקו בני אלעזר ראשים לבית אבותם ששה עשר ולבני איתמר ראשים לבית אבותם שמונה, ואומר בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר. וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים כלומר לרוב בני אלעזר היו רבים מבני איתמר, והכי וימצאו משמע דקודם לכן היו קבועים ועכשיו הוסיפו עליהן ויחלקום לי״ו בית אב, אחד מאוז אחוז מאלעזר להיינו מ׳, מאוז אחד נגורל להיינו נמי מ׳, והוו להו י״ו: ואחוז אחוז לאיתמר. מה שהיה מתחילה מאוז לאיתמר מאוזים עמה כשמחילה, שלא הרבו עליהם שום בית אב: מאי ואומר. וכי תימא מעיקרא הוו ד׳ לאלעזר וד׳ לאיתמר: וכי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר. ומיהו בני אלעזר נפישי טפי, דהא לאיתמר לא אוקמינהו אלא על מ׳ ולאלעזר על י״ו: תא שמע ואחוז אחוז לאיתמר. אלמא כדקיימי קיימי, ושמע מינה דשאר תיקן להם י״ו מ׳ מזה ומ׳ מזה, וקשיא לרב חמא דאמר ד׳ וד׳. והא דכתב לעיל ושאנת המרגלים וגו׳ המה יסד דמה שהוסיפו עליהן עד כ״ד משמעי, [אלא] שאר תיקן להם י״ו משמרות: תנאי היא. דהא אית תנא דלעיל דקתני שאר תיקן להן מ׳ משמרות משאינן, ואית קתימנא כוותיה: עלו מן הגולה. נבית שני, ושאחר לא עלו, שהרבה מישראל נשתיירו ולא רצו לעלות: פשחור ואימר. ומצעיא לי דפשחור (ד) לא כתיב גבי כ״ד משמרות (דה״ב כד): וחלקוס

כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. נראה דה״ג אסמכתא נינהו ולקולא, ול״ג ״מדרבנן״, ובאמת הא דשכור אסור לברך מדאורייתא היא ומהקישא דמשרת והיקש גמור הוא והאי דבר קפרא דיליף לה מנזיר הוא דאינו אלא אסמכתא ולקולא דבעל מום כשר (גבורת ארי עי״ש עוד בארוכה), ועי׳ מאירי ובמצפה איתן, קרן אורה, שפ״א לעיל כו ע״ב (ועי׳ רש״י בעמוד הקודם ד״ה כל יומא ובהגר״צ שם). ועיין תוס׳ מנחות קט ע״א סוד״ה לא

ובגליון שם ועי׳ הג׳ חת״ס בילקו״מ: **ג]** ס״א **ליריחו** (גליון) כ״ה בכמה כת״י ובכמה דפו״י נוסף **וישראלים**, ונראה שנשמט בשגגה מדלא אמרה הגמ׳ דפליגי נמי בהא דמ״ס ישראל מעכבי ומ״ס לא מעכבי כדמפרש דפליגי בעיקר שירה בפה או בכלי אלא דבהא לא פליגי, וכ״ה בתוספתא ובירושלמי עי״ש ובר״ח (יד דוד, מראה כהן, דק״ס), ועי׳ מהרש״א בתוד״ה מר סבר, גבורת ארי, שפ״א: **ד]** ס״א **חסדא** (גליון): בכת״י וראשונים איתא **מיתיבי** משה תיקן וכו׳, והיא הגי׳ האמיתית וכדמסיק תיובתא דר״ח (דק״ס): **ה]** צ״ל **לבעל** מום (רש״ש): **ו]** נראה דיש להוסיף **וחזר בתשובה** (ע״פ תוס׳ בסוטה ומנחות המצויינים בסוה״ד עי״ש): **ז]** צ״ל כשר **לברכה** (ממ״נ): **ח]** דבריהם תמוהים מאד דבערכין שם מבואר דלמ״ד עיקר שירה בפה ישראל כשר רק לנגן בכלי כיון דהקול בכלי אינו עיקר אבל בפה ודאי פסול כיון דעיקר שירה בפה וצריך דוקא לויים וכן יש לתמוה על המהרש״א שהבין דבריהם כפשוטן [עי״ש משכ״כ ועי׳ אות ג] ואולי ט״ס הוא בתוס׳ (שפ״א, הגר״ש מדעסויא) ועי׳ מראה כהן שמגיה בדברי התוס׳ שצ״ל **לזמר** שירה **כיון דעיקר שירה על הכלים לא** הוי אלא בפה (וע״ע רש״ש): **י]** בכת״י הוו: **יא]** וכ״ה בהגי הב״ח דפו״ר לשון אחר **לא** נהירא לי. ור״ל לאפוקי מהגי׳ (שלפנינו) ״מיריחו״ ומפירוש הרגמ״ה (ממ״נ):

מסורת הש״ס

ו) תוספתא פ״ג ה״ג ע״ש, **ג)** סוכה נח. [ערכין יא. ע״ז מז.], **ג)** ערכין יב: תוספתא פרק ב ה״א, **ד)** ערכין יא., **ה)** כ״ה נמגילה כד: ע״ם (ועי׳ מאירי), **ו)** [מנחות דף קט. וע״ש נתוס׳ ד״ה נא], **ז)** [וע״ע תוס׳ סוטה לט. ד״ה וכי מהדר ותוס׳ מנחות קט. ד״ה נא].

הגהות הב״ח

(ו) גמ׳ מ״ל כ״ד משמרות היו נא״י כו׳ אלא אימא ושתים עשרה מהן: **(ג)** שם ר״ש בן אלעזר אומר כהנים: **(ג)** רש״י ד״ה מעכבין כו׳ נעינן לליהוי כולהו על גבי עבודה: **(ד)** ד״ה פסחור כו׳ נא כתיב גבי. נ״ב פי׳ המעיין נדברי הימים דקתניב כ״ד משמרות וימא הגורל הרמתני דעשיה ר״ש בן אלעזר לידעיה השני כו׳ ולא קא מתיב פסחור ולפע״ד יש לחלק דכיון דנעזרא מ׳ ג׳ כמוב העולים מן הכהנים היו מרנע משמרות וקא מתיב פסחור שמעינן דאפלו מכ״ד משמרות היה לה עוד שם אחר מי נמי נאמנה אמה נשם השעה כדפרש״י נאומם נסדר פנחם אצל משפחות השבטים:

גליון הש״ם

גמ׳ מדרבנן ולקולא. כעין זה שבת דף פג ע״ב:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ ת״ר כ״ד משמרות. נ״ב של לויס:

הגהות מהר״ב רנשבורג

א] רש״י ד״ה ה״ג הגיע זמן וכו׳ לשון אחר נהירא לי. נ״ל ולא נהירא לי:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

ב) לַחֲבְרוֹנִי יְרֵיָה הָרֹאשׁ לַחֲבְרוֹנִי לְתוֹלַדְתָּיו לְאָבוֹת בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים לְמַלְכוּת דָּוִיד נִדְרָשׁוּ וַיִּמָּצֵא בָהֶם גִּבּוֹרֵי חַיִל בְּיַעְזֵיר גִּלְעָד: [דברי הימים א׳ כו, לא]

ג) כָּלֶם הַבְּרוּרִים לְשִׁשָּׁרִים בַּסְּפָּים מָאתַיִם וּשְׁנִים עָשָׂר הַמָּה בְּחַצְרֵיהֶם הִתְיַחְשָׂם הַמָּה יָסַד דָּוִיד וּשְׁמוּאֵל הָרֹאֶה בֶּאֱמוּנָתָם: [דברי הימים א׳ ט, כב]

ד) וַיִּמָּצְאוּ בְנֵי אֶלְעָזָר רַבִּים לָרָאשֵׁי הַגְּבָרִים מִן בְּנֵי אִיתָמָר וַיְחַלְּקוּם לִבְנֵי אֶלְעָזָר רָאשִׁים לְבֵית אָבוֹת שִׁשָּׁה עָשָׂר וְלִבְנֵי אִיתָמָר לְבֵית אֲבוֹתָם שְׁמוֹנָה: [דברי הימים א׳ כד, ד]

ה) וַיִּכְתְּבֵם שְׁמַעְיָה בֶן נְתַנְאֵל הַסּוֹפֵר מִן הַלֵּוִי לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים וְצָדוֹק הַכֹּהֵן וַאֲחִימֶלֶךְ בֶּן אֶבְיָתָר וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם בַּיִת אָב אֶחָד אֶחָז לְאֶלְעָזָר וְאַחַז אָחֵז לְאִיתָמָר: [דברי הימים א׳ כד, ו]

הגהות וציונים

ט] נראה דה״ג אסמכתא נינהו **ולקולא**, ול״ג ״מדרבנן״, ובאמת הא דשכור אסור לברך מדאורייתא היא ומהקישא דמשרת והיקש גמור הוא והאי דבר קפרא דיליף לה מנזיר הוא דאינו אלא אסמכתא ולקולא דבעל מום כשר (גבורת ארי עי״ש עוד בארוכה), ועי׳ מאירי ובמצפה איתן, קרן אורה, שפ״א לעיל כו ע״ב (ועי׳ רש״י בעמוד הקודם ד״ה כל יומא ובהגר״צ שם). ועיין תוס׳ מנחות קט ע״א סוד״ה לא

ובגליון שם ועי׳ הג׳ חת״ס בילקו״מ: **ג]** ס״א **ליריחו** (גליון) כ״ה בכמה כת״י ובכמה דפו״י נוסף **וישראלים**, ונראה שנשמט בשגגה מדלא אמרה הגמ׳ דפליגי נמי בהא דמ״ס ישראל מעכבי ומ״ס לא מעכבי כדמפרש דפליגי בעיקר שירה בפה או בכלי אלא דבהא לא פליגי, וכ״ה בתוספתא ובירושלמי עי״ש ובר״ח (יד דוד, מראה כהן, דק״ס), ועי׳ מהרש״א בתוד״ה מר סבר, גבורת ארי, שפ״א: **ד]** ס״א **חסדא** (גליון): בכת״י וראשונים איתא **מיתיבי** משה תיקן וכו׳, והיא הגי׳ האמיתית וכדמסיק תיובתא דר״ח (דק״ס): **ה]** צ״ל **לבעל** מום (רש״ש): **ו]** נראה דיש להוסיף **וחזר בתשובה** (ע״פ תוס׳ בסוטה ומנחות המצויינים בסוה״ד עי״ש): **ז]** צ״ל כשר **לברכה** (ממ״נ): **ח]** דבריהם תמוהים מאד דבערכין שם מבואר דלמ״ד עיקר שירה בפה ישראל כשר רק לנגן בכלי כיון דהקול בכלי אינו עיקר אבל בפה ודאי פסול כיון דעיקר שירה בפה וצריך דוקא לויים וכן יש לתמוה על המהרש״א שהבין דבריהם כפשוטן [עי״ש משכ״כ ועי׳ אות ג] ואולי ט״ס הוא בתוס׳ (שפ״א, הגר״ש מדעסויא) ועי׳ מראה כהן שמגיה בדברי התוס׳ שצ״ל **לזמר** שירה **כיון דעיקר שירה על הכלים לא** הוי אלא בפה (וע״ע רש״ש): **י]** בכת״י הוו: **יא]** וכ״ה בהגי הב״ח דפו״ר לשון אחר **לא** נהירא לי. ור״ל לאפוקי מהגי׳ (שלפנינו) ״מיריחו״ ומפירוש הרגמ״ה (ממ״נ):

עין משפט נר מצוה

יג א מיי׳ פט״ו מהל׳ תפלה הל׳ ג סמג עשין כ טוש״ע ס״ח סימן קכח סעיף ל:

יד ב מיי׳ פ״ג מהל׳ כלי המקדש הל׳ ג סמג עשין קסט:

טו ג ד מיי׳ שם פ״ד הלכה ג סמג עשין קעג:

רבינו גרשום

אסמכתא דרבנן הוא הא דמקשינן מברך לנזיר ולמשרת מדרבנן היא: ה״ק ואלו הן מעמדות דקתני לקמיה **התקינו נביאים הראשונים כ״ד משמרות** (כל) [של] כהנים על כל משמר **היה** מעמד בירושלים כהנים ולוים שבמשמר עולין לירושלים וישראל שבאותו משמר מתענין וכו׳ ומקצתן עולין לירושלים כדי שיעמדו על הקרבנות: **אי הכי נפישי להו** דמשמע דהוי ל״ו משמרות **אלא אימא שתים עשרה** כלומר מאותן עשרים וארבעה הוי מהן שתים עשרה מיריחו ושתים עשרה מכל שאר ישראל: **כיצד הגיע זמן משמרות לעלות חצי משמר עולה מא״י וחצי משמר מיריחו** וכן כל משמר ומשמר עולה חצי מא״י וחצי מיריחו דהיינו שתים עשרה מא״י ושתים עשרה מיריחו ולמה כל משמר חציו מיריחו לפי שהן קרובין לירושלים מספקין מזון לאחיהן שאר חצי משמר הבאין מא״י ממקום רחוק ואין יכולין להביא מזון עמהן: **עיקר שירה בפה** ואין צריך כלי שיר: **בא דוד ושמואל והעמידום בין שניהם** כ״ד קשיא לרב חסדא דאמר שמואל תיקן י״ו ודוד כ״ד תריץ **הכי קאמר מיסודו של שמואל הרמתי** שהוא העמידן על י״ו חזר דוד והעמידן על כ״ד. **מיתיבי משה תקן י״ו משמרות** וקשיא לרב חסדא דאמר ח׳ משמרות וכשרבו בני אלעזר חילקום לי״ו משמרות היינו כ״ד משמרות **וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר כן רבו בני איתמר** ולעולם בימי משה הוא׳] ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר כדאמר רב חסדא והתרבו בני אלעזר והעמידום על י״ו נתרבו בני איתמר והעמידום על ח׳ והיינו דכתיב וימצאו בני אלעזר וגו׳. **ת״ש בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר** כלומר כל בית אב אחד של אלעזר חילקו לשנים אבל בני איתמר כדקיימי בימי משה קיימי עכשיו ומדכתיב ולבני איתמר לבית אבותם שמנה אלמא דבימי משה הא׳] שמנה מאלעזר

משנת ראשונים

כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. מגדולי המפרשים פירשו שלא יפסל הקרבן בשביל לויים וישראלים וכלי שיר, ולא נאמר עליהם שמעכבים אותו אלא שממתינים להם עד שיהיו לשם. [מאירי] **משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות.** היה מקובל בידם שמשה חלקם לשמנה משמרות, ואע״פ שבימיו לא היו ראויים ליחלק תקן שכל זמן שיתרבו יתחלקו לח׳ ד׳ מאלעזר וד׳ מאיתמר. [מאירי] **המה יסד דויד ושמואל הראה באמונתם.** פי׳ באמונתם בקיומם שיסדו וקיימו זה, על דרך ומאמר אסתר קיים, וכן אמר כי הם יסדו וקיימו הדבר שהיה כן כל הימים, ואמונה לשון קיום, והרבה ימצאו כן כמו וארשתיך לי באמונה, אמונה אמן, והיה אמונת עתך ואחרים זולתם. [רד״ק, דברי הימים א ט כב] **ידעיה, חרים, פשחור, ואימר.** כתב המורה ואיבעיא לי דפשחור לא כתוב גבי כ״ד משמרות. ואני חפשתי ומצאתי אמר במשמרות ט״ז ופשחור לא מצאתי. וי״ל אדם גדול הי׳ ונקראת כל המשמורה על שמו ומאותן הכ״ד משמרות היה. [תוספות רי״ד]

הגמרא מקשה על רב מברייתא:
מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על רב, שנינו בברייתא, **מֹשֶׁה תִּיקֵּן לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל שְׁמוֹנָה מִשְׁמָרוֹת, אַרְבָּעָה מֵאֶלְעָזָר וְאַרְבָּעָה מֵאִיתָמָר, בָּא** [-באו] **דָּוִד וּשְׁמוּאֵל וְהֶעֱמִידָן** [-והעמידום] **עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע, שֶׁנֶּאֱמַר** בענין המשמרות (שם ט כג) **'הֶמָּה יִסַּד דָּוִיד וּשְׁמוּאֵל הָרוֹאֶה בֶּאֱמוּנָתָם'** - דוד המלך ושמואל הנביא[יז] תיקנו את מנין משמרות כהונה ולויה, וקיימו את הדבר שכך ינהגו בכל הימים[יח]. ומבואר בברייתא זו, שדוד ושמואל יחד הם שתיקנו את עשרים וארבע המשמרות, ולא כדברי רב חמא ששמואל תיקן שש עשרה ודוד הוסיף עד עשרים וארבע.

מתרצת הגמרא, **הָכִי קָאָמַר** - כך היא כוונת הברייתא, **מִיסּוֹדוֹ שֶׁל דָּוִד וּשְׁמוּאֵל הָרָמָתִי הֶעֱמִידוּם עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע** משמרות, כלומר, שניהם הועילו בדבר, שמואל העמידם תחילה על שש עשרה ודוד על עשרים וארבע[יט].

הגמרא מקשה על רב מברייתא אחרת:
מקשה הגמרא, **תַּנְיָא אִידָךְ**[כ] - שנינו בברייתא אחרת, **מֹשֶׁה תִּיקֵּן לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה מִשְׁמָרוֹת, שְׁמוֹנָה** משמרות **מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי אֶלְעָזָר, וּשְׁמוֹנָה** משמרות **מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי אִיתָמָר. וּבִימֵי דָּוִד, כְּשֶׁרָבּוּ בְּנֵי אֶלְעָזָר עַל בְּנֵי אִיתָמָר** - שבני אלעזר התרבו ונהיו יותר מבני איתמר, **חִלְּקוּם** – חילקו את משמרות בני אלעזר לשש עשרה משמרות, **וְעַל יְדֵי כָּךְ הֶעֱמִידוּם** למנין משמרות הכהונה **עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע**, שש עשרה מבני אלעזר ושמונה מבני איתמר[כא], **שֶׁנֶּאֱמַר** בחלוקת המשמרות על ידי דוד (שם כד ד) **'וַיִּמָּצְאוּ בְנֵי אֶלְעָזָר רַבִּים לְרָאשֵׁי הַגְּבָרִים מִן בְּנֵי אִיתָמָר, וַיַּחְלְקוּם לִבְנֵי אֶלְעָזָר רָאשִׁים לְבֵית אָבוֹת שִׁשָּׁה עָשָׂר וְלִבְנֵי אִיתָמָר לְבֵית אֲבוֹתָם שְׁמוֹנָה'** - הגברים של בני אלעזר נמצאו יותר מרובים מהגברים של בני איתמר ועל כן הוסיפו לבני אלעזר במנין המשמרות עד שהיו להם שש עשרה משמרות, ולבני איתמר נותרו שמונה משמרות כפי שהיו מקודם, ונמצא שביחד היו עשרים וארבע משמרות כהונה. ומכך שנאמר 'וימצאו בני אלעזר רבים' וגו', משמע שרק עכשיו נמצאו כן אבל מקודם לכן בימי משה לא היו מרובים על של בני איתמר אלא שוים היו להם והיו שוים להם גם במנין המשמרות, ומכאן שבימי משה היו גם לבני אלעזר רק שמונה משמרות, וכעת בימי דוד הוסיפו עליהם עוד שמונה. **וְאוֹמֵר** [-ונאמר] (שם כד ו) **'בֵּית אָב אֶחָד אָחוּז לְאֶלְעָזָר, וְאָחוּז אָחוּז לְאִיתָמָר'** - לבני אלעזר הוסיפו משמר אחד[כב] כנגד כל משמר שהיה אחוז להם מתחילה, ונמצא שכנגד שמונה משמרות שהיו להם הוסיפו להם עוד שמונה וביחד היו שש עשרה משמרות, אבל לבני איתמר לא הוסיפו כלל אלא הניחום על מנין המשמרות שהיו אחוזים להם מתחילה. והרי מבואר משני פסוקים אלו, שבימי משה היו שש עשרה משמרות, שמונה לבני אלעזר ושמונה לבני איתמר.

לפני שהגמרא תסיים את הקושיא על רב, היא מבררת מדוע נצרכה הברייתא לשני פסוקים:
שואלת הגמרא, **מַאי וְאוֹמֵר** - מדוע הוכרחה הברייתא להביא את הפסוק השני, וכי מה יש ללמוד ממנו מה שעוד לא למדנו מהפסוק הראשון. משיבה הגמרא, כך כוונת הברייתא, **וְכִי תֵּימָא** - ואם תרצה לומר שמהפסוק הראשון אין להוכיח שמתחילה היו שמונה משמרות לבני אלעזר ושמונה משמרות לבני איתמר, לפי שהיה ניתן לומר, **דְּכִי הֵיכִי דִּנְפִישֵׁי בְּנֵי אֶלְעָזָר הָכִי נַמִּי נְפִישֵׁי בְּנֵי אִיתָמָר** - כשם שבני אלעזר התרבו ממה שהיו מתחילה כך גם התרבו בני איתמר ממה שהיו בתחילה, ומה שהיו כעת לבני איתמר **שְׁמוֹנָה** משמרות הוא אחרי שבימי דוד הוסיפו עליהם עוד ארבעה משמרות, אבל **מֵעִיקָּרָא** - מתחילה, בימי משה **אַרְבָּעָה** משמרות בלבד **הֲווּ** [-היו] לבני איתמר, וגם לבני אלעזר היו מתחילה רק ארבעה משמרות אלא שהואיל והם התרבו יותר הוסיפו להם כעת יותר משמרות ונהיו שש עשרה משמרות [וכשיטת רב], **תָּא שְׁמַע** - בא ושמע ראיה לדבר שאין הדבר כן אלא מימי משה כבר היו שמונה משמרות לאלעזר ושמונה לאיתמר, ממה שנאמר בפסוק השני **'בֵּית אָב אֶחָד אָחוּז לְאֶלְעָזָר, וְאָחוּז אָחוּז לְאִיתָמָר'**, שבפסוק זה מבואר שלא הוסיפו לבני איתמר כלל על מנין המשמרות שהיה להם, ובעל כרחנו לומר שגם מתחילה היו להם שמונה משמרות ולפי שלא התרבו לא הוסיפו להם, וגם בני אלעזר היו מתחילה שמונה משמרות אלא שלפי שהם התרבו הוסיפו להם עוד שמונה משמרות, שהם משמר אחד נוסף כנגד כל משמר שהיה להם מקודם[כג].

הגמרא חוזרת לקושיא על רב:
הרי על כל פנים מפורש בברייתא זו, שמשה כבר תיקן להם שש עשרה משמרות שמונה לאלעזר ושמונה לאיתמר, וזה **תִּיוּבְתָּא** [-פירכא] **דְּרַב חָמָא בַּר גּוּרְיָא** שאמר בשם רב שמשה תיקן להם רק שמונה משמרות ארבעה לאלעזר וארבעה לאיתמר.

מתרצת הגמרא, **אָמַר** [-יאמר ויתרץ] **לָךְ רַב חָמָא בַּר גּוּרְיָא, תַּנָּאֵי הִיא** - ענין מנין המשמרות שתיקן משה תלוי הוא במחלוקת תנאים, **וַאֲנָא דַּאֲמָרִי** [-ומה שאמרתי אני בשם רב שהיו רק שמונה, ארבעה לבני אלעזר וארבעה לבני איתמר], הוא **כִּי הַאי תַּנָּא** [-כמו התנא של הברייתא הראשונה] **דְּאָמַר, שְׁמוֹנָה** משמרות לבד תיקן להם משה, ארבעה מבני אלעזר וארבעה מבני איתמר[כד].

יז. **'הרואה'** הוא כינוי לנביא, על שם שרואה במראה הנבואה. מצודת ציון (שם).
יח. **ע"פ** רד"ק (שם). ['באמונתם' הוא מלשון קיום].
יט. **רש"י** (ד"ה מיסודו, בפירוש השני). ובפירוש ראשון גרס 'מיסודו של שמואל הרמתי', ופירש, שעל מה שיסד שמואל שש עשרה משמרות בא דוד והוסיף עוד שמונה והעמידם על עשרים וארבע. וכן נראה שהיתה גירסת המאירי (ד"ה משמרום), שביאר שמאחר שראה דוד ששמואל לא הוסיף על המשמרות שתיקן משה אלא שמונה, אף הוא לא הוסיף על מה שתיקן שמואל אלא שמונה, ועל כן היו ביחד עשרים וארבע משמרות. והוסיף, שאי אפשר לפרש את הפסוק 'המה יסד דוד ושמואל הרואה' כפשוטו ששניהם יחד תיקנו עשרים וארבע משמרות, לפי שמן הפסוק שהביאה הגמרא מקודם 'בשנת הארבעים למלכות דוד' וגו' מוכח שלא הושלם מנין עשרים וארבע משמרות עד סוף ימי דוד, ובאותו זמן כבר לא היה שמואל חי, ועל כן מוכרח לפרש ששמואל התחיל להוסיף ואחריו בא דוד והוסיף עוד.
כ. **גירסת** כת"י וראשונים 'מיתיבי', והיא הגירסא האמיתית, שהרי כוונת הגמרא להקשות מברייתא זו על רב, וכמבואר מכך שסיום קטע זה הוא 'תיובתא דרב חמא בר גוריא'. דקדוקי סופרים, הגהות וציונים.
כא. **וכתב** רש"י (ד"ה מן ממע), שהברייתא תפרש שבפסוק שהובא לעיל 'המה יסד דוד ושמואל' מדובר במה שהוסיפו על השש עשרה והעמידום על עשרים וארבע, אבל משה הוא שתיקן להם שש עשרה משמרות.
כב. **רש"י** (דברי הימים ח' שם).
כג. **וקשה**, איך יפרש התנא של ברייתא זו את הפסוק המובא בברייתא הקודמת 'המה יסד דויד ושמואל הרואה באמונתם', שמשמע ששמואל הוסיף על מנין המשמרות ואחריו בא דוד והוסיף עוד על המנין [וכמו שהתבאר לעיל בביאור הברייתא הקודמת], והרי לפי ברייתא זו היתה רק הוספה אחת בלבד, שעל השמונה משמרות שהיו לבני אלעזר הוסיפו עוד שמונה כמו שהתבאר. ויש לומר, שלפי ברייתא זו פירוש הפסוק הוא, ששמואל ודוד ביחד קבעו את החלוקה החדשה של המשמרות. ע"פ גבורות ארי (ד"ה ממר).
כד. **ואין** להקשות לרב מהפסוק 'בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר', שמשם דרשו בברייתא השניה שכבר בימי משה היו שש עשרה משמרות. לפי שלשיטת רב, פסוק זה מבאר מה הוסיף דוד על תקנת שמואל ולא מה שהוסיף על תקנת משה רבינו, שהרי לשיטתו תיקן שמואל שיהיו שש עשרה משמרות והיינו שמונה לבני אלעזר ושמונה לבני איתמר וכדלעיל, ועל זה תיקן דוד 'בית אב אחד אחוז לאלעזר' כלומר, הוסיף להם שמונה משמרות, משמר אחד כנגד כל משמר שהיו להם בימי שמואל, ולבני איתמר לא הוסיף כלום רק השאיר את מנין משמרותיהם כמו שהיו בימי שמואל. גבורות ארי (ד"ה נמ).
וקשה, שהסיוע מהברייתא הראשונה לדברי רב, הוא רק לענין מה שאמר שמשה תיקן רק שמונה משמרות ארבעה לאלעזר וארבעה לאיתמר, שבזה מפורש בברייתא זו כדבריו. אבל אין סיוע מברייתא זו לענין מה שאמר שמתחילה בא שמואל והעמידם על שש עשרה ורק לאחר מכן בא דוד והעמידם על עשרים וארבע, שהרי אינו מפורש כן בברייתא זו אלא שהגמרא מפרשת כן את דברי הברייתא כדי להעמידה כשיטת רב, ואם כן מאחר שמהברייתא השניה מוכח שלא כרב אלא ששמואל ודוד ביחד תיקנו את כל ההוספה, היאך חלק רב על אותה ברייתא בענין זה. ושמא יש לומר, שלרב ניתן רשות לחלוק על דברי התנאים וכמו שאמרו (עירובין נ:) 'רב תנא הוא ופליג'. ואין להקשות שאם כן מדוע הוצרך לומר [לענין הקושיא ממנין המשמרות שתיקן משה] 'אנא דאמרי כי האי תנא' וכו', לפי שמכל מקום כל מה שאפשר ליישב את דברי רב באופן שדבריו יהיו כפי אחד מהתנאים טורחים ליישב כן, אף אם אי אפשר ליישב את כל דבריו באופן זה. גבורות ארי (ד"ה ממר).

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית כז.

מאי קאמר. לקח נעי מאי ניהו מעמדות ומייתי קרא אקרבני לחמי לאשי וגו': הכי קאמר אלו הן מעמדות. ללקמן, וטעמא מאי תקון מעמדות לפי שנאמר ויקחו אלי שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד וכתיב ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה תמימה אשר אין בה מום אשר לא עלה עליה על וכתיב ואתה תצוה את בני ישראל וגו': ת"ג תנו רבנן כ"ד משמרות היו בא"י וי"ב ביריחו, י"ב ביריחו בתמיה נפישי להו טובא אלא אימא וי"ב מהן ביריחו. נריסא מסמע לנד הכ"ד שבעיירות מ"י היו י"ב ביריחו להוו להו ל"ו, וי"ב מהן מסמע שמותן הכ"ד היו י"ב ביריחו: ת"ג הגיע זמן המשמר חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה ליריחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. כלומר כילד היו י"ב ביריחו, כשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים נשמת מתחלקים אנשי המשמר, חלין הולכין לירושלים לעבודה וחלין הולכין ליריחו הסמוכה לירושלים ומתקנין עם מים ומזון לאחיהם, וכך עושין כל הכ"ד משמרות, נמלא י"ב ביריחו. [א] לשון אחר נהירא לי: מעכבין את הקרבן. אם אין מעמד מכולן בירושלים, כדתנן (לעיל דף כו.) על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לויס וישראלים, כיון דכולהו נעלים נעינן לליהוי (ג) כמוהו על גבי עבודה: וכלי שיר מעכבין את הקרבן. פלוגתא נשילהי מסכת סוכה (דף נ:), ובערכין (דף יא.) מפורשת: עיקר שירה בפה. וכלי לנסומי קלא נעלמא [ד], וכיון לאיכא לויס לא מעכב משום כלי שיר: עיקר שירה בכלי. תנוב, וכן נפרק החליל (שם): ארבעה מאלעזר. מבניו של אלעזר, שעשה מהן ד' משמרות, וגמרא גמר לה: המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם. ותיובתא לרב חמא לאימר שמואל העמידם על י"ו ודוד העמידן על כ"ד, והא שמעי' מינה לתרוייהו נהדי הדדי תקנינהו: מיסודו של שמואל הרמתי. שהעמידן על י"ו נא דוד והעמידן על כ"ד. אית ספרים שכתוב נהן מיסודו של שמואל ודוד העמידוס על כ"ד, כלומר שניהם הועילו נדבר, ושמואל העמידם על י"ו ודוד על כ"ד: וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקו בני אלעזר ראשים לבית אבותם ששה עשר ולבני איתמר ראשים לבית אבותם שמונה, ואומר בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר. וימנאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים כלומר לראשי הגברים של בני אלעזר היו רבים מאיתמר, והאי וימנאו משמע דקודם לכן היו קבועים ועכשיו הוסיפו עליהן ויחלקוס לי"ו בית אב, אחד אחוז אחד מאלעזר להיינו מ', אחוז אחד מגוהל להיינו נמי מ', והוו להו י"ו: ואחוז אחוז לאיתמר. מה שהיה מתחילה אחוז לאיתמר אחוזים עמה כשהחילה, שלא הרבו עליהם שום בית אב: מאי ואומר. וכי תימא מעיקרא הוו ד' לאלעזר וד' לאיתמר: וכי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר. ומיהו בני אלעזר נפישי טפי, דהא לאיתמר לא אוקמינהו אלא על ח' ואלעזר על י"ו: תא שמע ואחוז אחוז לאיתמר. אלמא כדקיימי קיימי, ושמע מינה דשאה תיקן להם י"ו מ' מזה ומ' מזה, וקשיא לרב אחא דאמר לאחר מיתה, שהרבה מישראל נשחיירו ולא רצו לעלות: פשחור ואימר. ומצינו לי לפשחור (ד) לא כתיב גבי כ"ד משמרות (דה"א כד): וחלקוס

אי מה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא. פי' כיון דילפינן ג"ש ממשרת נימא כמו משרת דשעל מוס לא אף מברך וכו' ומאי הא איתקש לנזיר וכו' מכאן נראה דבעל מוס מברך נרכת כהניס [ה] מדקא חזינן דשם"ס רוצה ללמוד מברך ממשרת ולבעל [ו] מוס ודחינן ליה שם כן נראה ללענין נשיאת כפיס כהן בעל מוס נוסף כפיו ומכאן יש להוכיח דכהן שהמיר דתו [ז] נוסף כפיו וכשר ליטא כפיו ולקרות בתורה כמו שלא המיר ורחיה [ח] מהא דכהניס שטימטו שניתם בניה חויו לא ישמשו במקדש אבל נוטלים חלק עם אחיהם כמו בעלי מומין משמע מדקאמר שהם כבעלי מומין משמע לכל עבודה שבעל מוס רחוי לעשות יעשו וכהן בעל מוס נוסף כפיו [ט]:

ומאי חזית דאקשת לקולא אקיש לחומרא. פי' מאי חזית דמקשת כהן לנזיר להקל ולומר כמו שנזיר הוי בעל מוס כמו כן כהן בעל מוס כשר [י] ומקשת למשרת מה משרת מותר בחרנן אף כהן מברך מותר בחרנן מקשה לחומרא פירוש ניתמ דכמו שנזיר אסור בחרנן אף כהן אסור בחרנן וכמו כהן משרת אסור בעל מוס אף כהן מברך בעל מוס אסור ומאי אקשת אקמכתא וכו':

מר סבר עיקר שירה בפה. ולכך הכל כשרים לפילו פסולים לפילו ממזרים לומר שירה [יא] דלא הוי אלא בפה ולמאן דאמר עיקר שירה בכלי אם כן צריך שיהו כהנים או לויס להא הכלי זמר היה קדוש:

בר גוריא אמר רב [יב] משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וד' מאיתמר בא שמואל והעמידן על שש עשרה בא דוד והעמידן על עשרים וארבעה שנאמר [יג] בשנת הארבעים למלכות דוד נדרשו וימצא בהם גבורי החיל ביעזר גלעד מיתיבי משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר [יד] בא דוד ושמואל והעמידן על עשרים וארבע שנאמר [טו] המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם הכי קאמר מיסודו של דוד ושמואל הרמתי העמידום על עשרים וארבע תניא אידך [טז] משה תיקן להם לישראל שש עשרה משמרות שמונה מאלעזר ושמונה מאיתמר וכשרבו בני אלעזר על בני איתמר חלקום והעמידום על עשרים וארבע שנאמר [יז] וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה ואומר [יח] בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר מאי ואומר וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר שמנה מעיקרא ארבעה הוו ת"ש בית אב אחד לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר תיובתא דרב חמא [יט] בר גוריא אמר לך רב חמא [כ] בר גוריא תנאי היא ואנא דאמרי כי האי תנא דאמר שמונה. ת"ר [כא] ארבעה משמרות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה [חרים] פשחור ואימר ועמדו נביאים שביניהם וחלקום

מגדולי המפרשים פירשו שלא יפסל הקרבן בשביל לויים וישראלים וכלי שיר, ולא נאמר עליהם שמעכבים אותו אלא שממתינים להם עד שיהיו לשם. [מאירי] **משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות.** היה מקובל בידם שמשה חלקם לשמנה משמרות, ואע"פ שבימיו לא היו ראויים ליחלק תקן שכל זמן שיתרבו יתחלקו לח' ד' מאלעזר וד' מאיתמר. [מאירי] **המה יסד דויד ושמואל הראה באמונתם.** פי' באמונתם בקיומם שיסדו וקיימו זה, על דרך ומאמר אסתר קיים, וכן אמר כי הם יסדו וקיימו הדבר שהיה כן כל הימים, ואמונה לשון קיום, והרבה ימצאו כן כמו וארשתיך לי באמונה, אמונה אמן, והיה אמונת עתך ואחרים זולתם. [רד"ק, דברי הימים א ט כב] **ידעיה, חרים, פשחור, ואימר.** כתב המורה ואיבעיא לי דפשחור לא כתוב גבי כ"ד משמרות. ואני חפשתי ומצאתי אמר במשמרות ט"ז ופשחור לא מצאתי. וי"ל אדם גדול הי' ונקראת כל המשמורה על שמו ומאותן הכ"ד משמרות היה. [תוספות רי"ד]

הגהות וציונים

מ] נראה דה"ג אסמכתא נינהו **ולקולא**, ול"ג "מדרבנן", ובאמת הא דשכור אסור לברך מדאורייתא היא ומהקישא דמשרת והיקש גמור הוא והאי דבר קפרא דיליף לה מנזיר הוא דאינו אלא אסמכתא ולקולא דבעל מום כשר (גבורת ארי עי"ש עוד בארוכה), ועי' מאירי ובמצפה איתן, קרן אורה, שפ"א לעיל כו ע"ב (ועי' רש"י בעמוד הקודם ד"ה כל יומא ובהגר"צ שם). ועיין תוס' מנחות קט ע"א סוד"ה לא ובגליון שם ועי' הג' חת"ס בילקו"מ: **נ]** ס"א **ליריחו** (גליון) כ"ה בכמה כת"י ובכמה דפו"י נוסף **וישראלים**, ונראה שנשמט בשגגה מדלא אמרה הגמ' דפליגי נמי בהא דמ"ס ישראל מעכבי ומ"ס לא מעכבי כדמפרש דפליגי בעיקר שירה בפה או בכלי אלא דבהא לא פליגי, וכ"ה בתוספתא ובירושלמי עי"ש ובר"ח (יד דוד, מראה כהן, דק"ס), ועי' מהרש"א בתוד"ה מר סבר, גבורת ארי, שפ"א: **ס]** ס"א **חסדא** (גליון): בכת"י וראשונים איתא **מיתיבי** משה תיקן וכו', והיא הגי' האמיתית וכדמסיק תיובתא דר"ח (דק"ס): **ע]** צ"ל **לבעל** מום (רש"ש): **פ]** נראה דיש להוסיף **וחזר בתשובה** (ע"פ תוס' בסוטה ומנחות המצויינים בסוה"ד עי"ש): **צ]** צ"ל כשר **לברכה** (ממ"נ): **ק]** דבריהם תמוהים מאד דבערכין שם מבואר דלמ"ד עיקר שירה בפה ישראל כשר רק לנגן בכלי כיון דהקול בכלי אינו עיקר אבל בפה ודאי פסול כיון דעיקר שירה בפה וצריך דוקא לויים וכן יש לתמוה על המהרש"א שהבין דבריהם כפשוטן [עי"ש משכ"ל ועי' אות ג] ואולי ט"ס הוא בתוס' (שפ"א, הגר"ש מדעסויא) ועי' מראה כהן שמגיה בדברי התוס' שצ"ל **לומר** שירה **כיון דעיקר שירה על הכלים לא** הוי אלא בפה (וע"ע רש"ש): **ר]** בכת"י הוו: **ש]** וכ"ה בהג' הב"ח דפו"ר לשון אחר **לא** נהירא לי. ור"ל לאפוקי מהגי' (שלפנינו) "מיריחו" ומפירוש הרגמ"ה (ממ"נ):

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) תוספתא פ"ג ה"ג ע"ש, **ז)** סוכה נח. [ערכין יא. ע"ז מז.], **ח)** ערכין יג: תוספתא פרק ב ה"א, **ט)** ערכין יא., **י)** כ"ס נמגילה כד: ע"ס (ועי' מאירי), **יא)** [מנחות דף קט. וע"ס נתוס' ד"ה נא], **יב)** [וע"ע תוס' סוטה לט. ד"ה וכי מהדר ותוס' מנחות קט. ד"ה נא].

הגהות הב"ח

(ו) גמ' ת"ל כ"ד משמרות היו נא"י כו' אלא אימא ושתים עשרה מהן: **(ז)** שם ר"ש בן אלעזר אומר כהניס: **(ח)** רש"י ד"ה מעכבין כו' בעיון ליהוי כולהו על גבי עבודה: **(ט)** ד"ה פשחור כו' נא כתיב גבי. נ"ב פי' המעיין בדברי הימים דקתניב כ"ד משמרות ויצא הגורל הרא"ש ליהויריב לידעיה השני כו' ולא קא מתניב פשחור ולפע"ד יש לתרץ דכיון דבעזרא ג' ב' כתוב העולים מן הכהנים היו מרובע משמרות וקא מתניב פשחור שמעינן דאלא מכ"ד משמרות היה לה עוד שם אחר אי נמי נשמטה שמה בשם השעה כדפרש"י בחומש בפקד פנחס אצל משפחות השבטים:

גליון הש"ם

גמ' מדרבנן ולקולא. כעין זה שבת דף פג ע"ב:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ת"ר כ"ד משמרות. נ"ב של לויס:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה ה"ג הגיע זמן וכו' לשון אחר נהירא לי. נ"ל ולא נהירא לי[כ]:

תורה אור השלם

א) צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי רֵיחַ נִיחֹחִי תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ: [במדבר כח, ב]

ב) לַחֲבְרוֹנִי יְרִיָּה הָרֹאשׁ לַחֲבְרוֹנִי יְהוֹדָתָיו לְאָבוֹת בַּשָּׁנָת הָאַרְבָּעִים לְמַלְכוּת דָּוִיד נִדְרָשׁוּ וַיִּמָּצֵא בָהֶם גִּבּוֹרֵי חַיִל בְּיַעְזֵיר גִּלְעָד: [דברי הימים א' כו, לא]

ג) כָּלָּם הַבְּרוּרִים לְשִׁשָּׁרִים בַּסְּפָרִים מָאתַיִם וּשְׁנֵים עָשָׂר הַמָּה בְּחַצְרֵיהֶם הִתְיַחְשָׂם הַמָּה יִסַּד דָּוִיד וּשְׁמוּאֵל הָרֹאֶה בֶּאֱמוּנָתָם: [דברי הימים א' ט, כב]

ד) וַיִּמָּצְאוּ בְנֵי אֶלְעָזָר רַבִּים לָרָאשֵׁי הַגְּבָרִים מִן בְּנֵי אִיתָמָר וַיַּחְלְקוּם לִבְנֵי אֶלְעָזָר רָאשִׁים לְבֵית אָבוֹת שִׁשָּׁה עָשָׂר וְלִבְנֵי אִיתָמָר לְבֵית אֲבוֹתָם שְׁמוֹנָה: [דברי הימים א' כד, ד]

ה) וַיִּכְתְּבֵם שְׁמַעְיָה בֶן נְתַנְאֵל הַסּוֹפֵר מִן הַלֵּוִי לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים וְצָדוֹק הַכֹּהֵן וַאֲחִימֶלֶךְ בֶּן אֶבְיָתָר וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לַכֹּהֲנִים וְלַלְוִיִּם בֵּית אָב אֶחָד אָחֵז לְאֶלְעָזָר וְאָחֵז אָחֵז לְאִיתָמָר: [דברי הימים א' כד, ו]

עין משפט נר מצוה

יג א מיי' פט"ו מהל' תפלה הל' ג סמג עשין כ טוש"ע ס"ח סימן קכח סעיף ל:

יד ב מיי' פ"ג מהל' כלי המקדש הל' ג סמג עשין קסט:

טו ג ד מיי' שם פ"ד הלכה ג סמג עשין קעג:

רבינו גרשום

אסמכתא דרבנן הוא הא דמקשינן מברך לנזיר ולמשרת מדרבנן היא: ה"ק ואלו הן מעמדות דקתני לקמיה התקינו נביאים הראשונים כ"ד משמרות (כל) [של] כהנים על כל משמר היה מעמד בירושלים כהנים ולוים שבמשמר עולין לירושלים וישראל שבאותו משמר מתענין וכו' ומקצתן עולין לירושלים כדי שיעמדו על הקרבנות: **אי הכי נפישי להו** דמשמע דהוי ל"ו משמרות **אלא אימא שתים עשרה** כלומר מאותן עשרים וארבעה הוי מהן שתים עשרה מיריחו ושתים עשרה מכל שאר ישראל: **כיצד הגיע זמן משמרות לעלות חצי משמר עולה מא"י וחצי משמר מיריחו** וכן כל משמר ומשמר עולה חצי מא"י וחצי מיריחו דהיינו שתים עשרה מא"י ושתים עשרה מיריחו ולמה כל משמר חציו מיריחו לפי שהן קרובין לירושלים מספקין מזון לאחיהן שאר חצי משמר הבאין מא"י ממקום רחוק ואין יכולין להביא מזון עמהן: **עיקר שירה בפה** ואין צריך כלי שיר: **בא דוד ושמואל והעמידום בין שניהם** כ"ד קשיא לרב חסדא דאמר שמואל תיקן י"ו ודוד כ"ד תריץ **הכי קאמר מיסודו של שמואל הרמתי** שהוא העמידן על י"ו חזר דוד והעמידן על כ"ד. **מיתיבי משה תקן י"ו משמרות** וקשיא לרב חסדא דאמר ח' משמרות וכשרבו בני אלעזר חילקום לי"ו משמרות היינו כ"ד משמרות **וכי תימא כי היכי דנפישי בני אלעזר כן רבו בני איתמר** ולעולם בימי משה הוא' ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר כדאמר רב חסדא והתרבו בני אלעזר והעמידום על י"ו נתרבו בני איתמר והעמידום על ח' והיינו דכתיב וימצאו בני אלעזר וגו'. **ת"ש בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר** כלומר כל בית אב אחד של אלעזר חילקו לשנים אבל בני איתמר כדקיימי בימי משה קיימי עכשיו ומדכתיב ולבני איתמר לבית אבותם שמנה אלמא דבימי משה הא' שמנה מאלעזר

משנת ראשונים

כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן.

מגדולי המפרשים פירשו שלא יפסל הקרבן בשביל לויים וישראלים וכלי שיר, ולא נאמר עליהם שמעכבים אותו אלא שממתינים להם עד שיהיו לשם. [מאירי] **משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות.** היה מקובל בידם שמשה חלקם לשמנה משמרות, ואע"פ שבימיו לא היו ראויים ליחלק תקן שכל זמן שיתרבו יתחלקו לח' ד' מאלעזר וד' מאיתמר. [מאירי] **המה יסד דויד ושמואל הראה באמונתם.** פי' באמונתם בקיומם שיסדו וקיימו זה, על דרך ומאמר אסתר קיים, וכן אמר כי הם יסדו וקיימו הדבר שהיה כן כל הימים, ואמונה לשון קיום, והרבה ימצאו כן כמו וארשתיך לי באמונה, אמונה אמן, והיה אמונת עתך ואחרים זולתם. [רד"ק, דברי הימים א ט כב] **ידעיה, חרים, פשחור, ואימר.** כתב המורה ואיבעיא לי דפשחור לא כתוב גבי כ"ד משמרות. ואני חפשתי ומצאתי אמר במשמרות ט"ז ופשחור לא מצאתי. וי"ל אדם גדול הי' ונקראת כל המשמורה על שמו ומאותן הכ"ד משמרות היה. [תוספות רי"ד]

הגמרא מביאה ברייתא בענין חלוקת המשמרות בזמן הבית השני: תְּנוּ רַבָּנָן בברייתא, אַרְבָּעָה מִשְׁמָרוֹת של כהונה בלבד עָלּוּ מִן הַגּוֹלָה לארץ ישראל עם עזרא הסופר בימי בית המקדש השני, אבל שאר המשמרות לא עלו, שכן הרבה אנשים מישראל נשארו אז בגולה ולא רצו לעלות. וְאֵלּוּ הֵן המשמרות שעלו, יְדַעְיָה, [חָרִים], פַּשְׁחוּרִיה וְאִימֵּר, כמו שנמנו בעזרא (נ לו-לט).

עָמְדוּ נְבִיאִים שֶׁבֵּינֵיהֶם

19/10/2018 א-ה

כה. הקשה רש"י (ד"ה פשחור), שבדברי הימים א' (כד ז-יח) נמנו שמותיהם של כל העשרים וארבע משמרות ואילו פשחור לא נמנה ביניהם. ותירץ בתוספות רי"ד (ד"ה מ"ר ד'), שבאחד מאותם עשרים וארבע משמרות היה אדם גדול ששמו פשחור, ועל כן קראו את כל משמרתו על שמו. ובמהרש"א (ס"ה ד"ה ד' משמרות) תירץ, שהואיל ומצינו בימי ירמיה 'פשחור בן אימר הכהן' (ירמיה כ ו), ו'אימר' נמנה בדברי הימים בין העשרים וארבע משמרות, נראה מכך שאכן מתחילה היו בני פשחור חלק ממשמרת אימר שהיה אביו של פשחור, אלא שבימי בית המקדש השני נהיו בני פשחור למשפחה גדולה, ועל כן נחלקו אז בני פשחור ממשמרת אימר ונהיו למשמר נפרד. וראה עוד בילקוט ביאורים בענין זה.

ובמהרש"א (סס) הקשה, היאך אמרו שרק ארבעה משמרות עלו מן הגולה בזמן בית שני, והרי בסוכה (נו.) הוזכר מעשה עם משמרת בילגה שהיה בתקופת שליטת היוונים על ארץ ישראל וזה היה בזמן הבית השני, וגם משמרת ישבב הוזכרה שם (ע"ב). ותירץ הרש"ש (ד"ה מ"ר), על פי מה שמבואר להלן (ע"ב), שאותם ארבעה משמרות נחלקו כל אחד לששה משמרות, ועל כן יתכן שאחד מכל חלקי משמרות האלו נקרא בשם בילגה וחלק נוסף מהם נקרא בשם ישבב. וראה הרחבה בענין זה בילקוט ביאורים.

מאי קאמר. לקח נעי מאי ניהו מעמדות ומייתי קרא את קרבני לחמי לאשי וגו': הכי קאמר אלו הן מעמדות. ללקמן, וטעמא מאי תקון מעמדות לפי שנאמר לו את בני ישראל וגו': ר"ג תנו רבנן כ"ד משמרות היו בא"י וי"ב ביריחו, י"ב ביריחו בתמיה נפישי להו טובא אלא אימא וי"ב מהן ביריחו. נריסא משמע לנד הכ"ד שבעיירות מ"י היו י"ג ביריחו להוו להו ל"ו, וי"ג מהן משמע שמותן הכ"ד היו י"ג ביריחו: ר"ג הגיע זמן המשמר חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה ליריחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים. כלומר כילד היו י"ג ביריחו, כשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים נשנת מתחלקים אנשי המשמר, חלקין הולכין לירושלים לעבודה וחלקין הולכין ליריחו הסמוכה לירושלים ומתקנין שם מים ומזון לאחיהם, וכך עושין כל הכ"ד משמרות, ונמצא י"ג ביריחו. א) לשון אחר נהירא לי: מעכבין את הקרבן. אם אין מעמד מכולן בירושלים, כדתנן (לעיל דף כו.) על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לויס וישראלים, כיון דכולהו נעלים נעינן לליהוי (ג) כמותו על גבי עבודה: ובלי שיר מעכבין את הקרבן. פלוגתא נשילהי מסכת סוכה (דף נ:), ובערכין (דף יא.) מפורשת: עיקר שירה בפה. ובלי לנסומי קלא נעלמא ד), וכיון לאיכא לויס לא מעכב משום כלי שיר: עיקר שירה בכלי. תנוך, וכן נפרק החליל (שם): ארבעה מאלעזר. מנניו של אלעזר, שעשה מהן ד' משמרות, וגמרא גמר לה: המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם. ותיובתא דרב חמא דאמר שמואל העמידם על י"ו ודוד העמידן על כ"ד, להא שמעי' מינה לתרוייהו נהדי הדדי תקנינהו: מיסודו של שמואל הרמתי. שהעמידן על י"ו נא דוד והעמידן על כ"ד. אית ספרים שכתוב נהן מיסודו של שמואל ודוד העמידוס על כ"ד, כלומר שניהם הועילו נדבר, ושמואל העמידם על י"ו ודוד על כ"ד: וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מבני איתמר ויחלקו בני אלעזר ראשים לבית אבותם ששה עשר ולבני איתמר ראשים לבית אבותם שמונה, ואומר בית אב אחד אחוז לאלעזר ואחוז אחוז לאיתמר. וימנאו בני אלעזר לראשי הגברים כלומר לראשי הגברים של בני אלעזר היו רבים מהני איתמר, והאי וימנאו משמע דקודם לכן היו קבועים ועכשיו הוסיפו עליהן ויחלקום לי"ו בית אב, אחד מאוד אחוז אחד נגודל דהיינו מ', אחוז אחד להו י"ו: ואחוז אחוז לאיתמר. מה שהיה מתחילה אחוז לאיתמר אחוזים עמה כשהחילה, שלא הרבו עליהם שום בית אב: מאי ואומר. וכי תימא מעיקרא הוו ד' לאלעזר וד' לאיתמר: וכי היכי דנפישי בני אלעזר הכי נמי נפישי בני איתמר. ומיהו בני אלעזר נפישי טפי, דהא לאיתמר לא אוקמינהו אלא על ח' ולאלעזר על י"ו: תא שמע ואחוז אחוז לאיתמר. אלמא כדקיימי קיימי, ושמע מינה דמשה תיקן להם י"ו מ' מזה ומ' מזה, וקשיא לרב חמא דאמר ד' ד'. והא דכתב לעיל ונשנת המרנעים וגו' המה יסד נמה שהוסיפו עליהן עד כ"ד משמעי, [אלא] משה תיקן להם י"ו משמרות: תנאי היא. דהא תנא אלא אלא אימא אלא אלא אל

עין משפט נר מצוה

פז א מיי' פי"ב מהל' תפלה הלכה ג סמג עשין יט טוש"ע ח"ח סימן קלז סעיף ג:

יז ב מיי' פי"ג שם ה"ד סמג שם טוש"ע ח"ח סי' תכג סעיף ג:

רבינו גרשום

ושמנה מאיתמר וקשיא לרב חסדא אמר לך רב חסדא תנאי הוא דאשכחן תנא דלעיל דתניא משה תיקן ד' מאלעזר ור' מאיתמר ואנא דאמרי כוותיה: **בללום ונתנום בקלפי** שכשחלקו כל משמר לו' משמרות היה מחלוקת ביניהם שזו אומר אני עולה תחלה וזו אומר אני עולה תחלה מה עשו כתבו שמות ראשי של אותן ה' משמרות שהוסיפו ממשמר ידעיה **ובא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו** שהניח ידיו בקלפי ואומר שם אותה משמורה שעולה בידי תחלה היא עולה תחלה אחרי וכן בשניה וכן בשלישית וכן ברביעית וכן חמישית וכן עשה חרים וכו'. **שאפי' יהויריב עולה** שהוא לא רצה לעלות עם עזרא: **מנה"מ** דקורין במעמדות מעשה בראשית **אמר רב אסי אילמלא מעמדות** כלומר קרבנות **לא נתקיימו שמים וארץ** שנא' ויאמר ה' אלהים **במה אדע וגו' קחה לי עגלה משולשת וגו'** דהיינו קרבנות לפיכך קוראין במעשה בראשית כשעוסקין בקרבנות לפי שכל מעשה בראשית אינו מתקיים אלא בשביל הקרבנות: **אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון** שבו[ג] כהנים של משמר נחלק לד' בתי אבות וכל בית אב עובד יום אחד וביום שבית אב עובד שאר כל כהנים אנשי משמר ז' בתי אבות מתפללין על קרבן שמקריבין אחיהם בית אב שביעי שיתקבל ברצון: **אנשי מעמד היו יושבין** ד' **תעניות** כלו' אותן ישראל של מעמד כדאמרנו לעיל במשנתנו שמתכנסין בעריהן יושבין ד' תעניות **על יודרי הים** לפי שנאמר בו (והיה) [יהי] רקיע בתוך המים **על הולכי מדברות** לפי שנאמר בו ותראה היבשה **על אסכרא** לפי שנאמר בו יהי מאורות מארת כתיב דמשמע מארה **על עוברות ומיניקות** לפי שנאמר בו ישרצו המים נפש חיה דהיינו דמעוברות. **מפני הנוצרים** לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתענין היו כועסים. **שלישי דיצירה** שאדם נוצר בערב שבת

רבינו חננאל

בשבת. ומי שהוא ביום ראשון לעולם ביום ראשון. ויש שמגדילין ה) על כל משמר. ויש שהוא[מ] מגדילין בכל שבוע ושבוע: **ירושלמי**[נ] ר' הוה ממני (מוציאין) [תרין מניין] אי הוין כדי הוין מתקיימין ואין לא הוו מסתלקין מדדמך. תרגום ויישן ויחלום[ס] ודמוך וחלם. (ר') פקיד לבריה לא תעביד כן אלא מני כולהו כחדא ומני ר' חמא בר' חנינא בראש. ולמה לא מנייה ר' בגין שהשיבו ברבים. ומה השיבו ר' הוה יתיב מתני [יחזקאל ז] ופלטו פליטיהם והיו אל ההרים כיוני הגאיות כולם (הומות) [הומיות אמר] ליה רבי חנינא (כלם) הומות א"ל הן קריתיה א"ל קומי רב המנונא דבבל. א"ל כד תיחות תמן אמור ליה דמנייתך חכים וידע דלא מיתמני ביומוי. מן דמך ר' א' איני מקבל עד דתמני ר' אפס דדרומא והוה תמן חד סב ג) א"ר חנינא קדמאי אנא תניין וקביל עליה ר' חנינא מתמנן תליתאי שמואל ודבית שילה הוי עיילין שאלין בשלמא דנשיאה כל יומא והוו דבית שילה עלין ויתבין קדמאי פלגו יקר לשמואל ואותיביה קדמאי על רב לתמן פלג ליה שמואל ואותיביה קדמאי אמרו דבית שילה אנן תניין וקביל שמואל עלויה מיתב תליתאי. המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם אומנות גדולה היתה שאין משמר נוטל ושונה בשדה אחוזה עד שיטול חבירו. **תנא בתוספתא**[ע] אלו משמרות כהנים לוים וישראלים עמדו נביאים שביניהם וקבעום כ"ד משמרות שנאמר צו את בני ישראל אי אפשר לומר כל ישראל אלא מלמד ששלוחו של אדם כמותו הגיע זמן המשמר כהנים ולוים עולין בירושלים וישראל שבאותו משמר שאין יכולין לעלות לירושלים מתקבצין בעריהם וקורין בענין קרבנות ובענין מעשה בראשית ובטלין מן המלאכה (של) [כל] אותה שבת ולמה קורין בקרבנות ובמעשה בראשית ללמדך שאלמלא המעמדות שמתקבצין וקורין לא נתקיימו מעשה בראשית שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי. וכתיב ויאמר ה' במה אדע כי אירשנה. אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע מחיירא אני שמא ישראל יחטאו כו': **ת"ר אנשי**

חשק שלמה על רבינו חננאל ה) בירושלמי הגי' שמגדילין וע"ס נמפרש. ו) לומר מי מניינא קדמאי מנא מניין מן ר' אפס דדרומא קדמאי מנא מניין כ"ה בירושלמי.

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) מגילה דף לח: ע"ש, ו) [ע' תוספות מגילה כח. ד"ה אלמלא], ז) ע"י מנחות דף קי., ח) [מס' סופרים פי"ז ה"ט ע"ש], ט) [כילה טז.], י) מגילה דף כב., יא) ג"ז שם ושם כג:, יב) [מגילה כב. ברכות יג:], יג) מגילה שם ע"ש, יד) ע"י דה"א כד ז, טו) ויק"ר לו ד, טז) מגילה כא:, יז) [ע"י רש"י במגילה כב. ד"ה למען וקל"ע] וע"י הג' הב"ח, יח) מגילה לא., יט) ע"ע תוס' מגילה כג. ד"ה כיון, כ) דפרקין הלכה ב, כא) בראשית מא ה, כב) פ"ג ה"ב-ג.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' קורין מותה בשניה ושל מעמד פסוקים הרשון קורא: (נ) רש"י ד"ה מנהני מעמד שהיו בירושלים. אנשי מעמד מותן כ"ד שהיו: (ס) ד"ה ה"ג לא אפשר גבי ס"ת דבדילוג ע"ש משום: (ע) ד"ה ה"ג כו' ואמאי קורא שני ג'. ני"ב עי' פ"ג דמגילה דף כב ע"ש פירש היפכא משום דבריית דמייתי התם מיירי בקרא בבר ע"ש אבל בריית להכא תנא קורא לכתחילה קאי ואמאי קורא לילוג לו ליפסוק: (פ) תוס' ד"ה גזירה כו' שלא רצו את הראשון שקרא כו' וילוג את השני:

גליון הש"ס

גמ' אמר רב אסי אלמלא מעמדות. ע' תוי"ט פ"ג מ"ג למעות:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ת"ר אנשי משמר (רשום עליו חות ג') היו כו' ואנשי מעמד (רשום עליו חות ג'. כלומר דל"ל להיפך):

הגהות מהר"ב רנשבורג

א) גמ' ת"ר אנשי משמר. נ"ב נלע"ד של"ל היפכא דאנשי מעמד היו מתפללין ואנשי משמר מתכנסין לבהכ"נ וכן מוכח בתמני' וברמב"ם פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג' ד' ג' וד"ק:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

הגהות וציונים

מ) צ"ל יהויריב (גליון): **נ)** צ"ל ויהוידיב (גליון): **ס)** [ליתא במגילה] (גליון): **ע)** [צ"ל ותניא] (גליון) משנה ערוכה היא במגילה כג ע"ב ונשמטה מהגרי"פ (רש"ש כאן ובמגילה כב ע"א ע"ש): **פ)** [במגילה שם ליתא] תיבת "ושמואל" (גליון): **צ)** תיבות אלו ליתא בכל הדפו"י וצ"ל הראשון קורא ג' **והשני** קורא וכו', ובדפוסים האחרונים הוסיפוהו ע"פ הגמ' דמגילה (דק"ס ע"ש) אולם עי' הג' הב"ח אות ד, ועי' גבורת ארי ובקרן אורה: **ק)** צ"ל במקום משמר **אחד** (רש"ש), ולענ"ד צ"ל משמר **אחרון** (ממ"נ), ועיין גבורת ארי: **ר)** ברש"י שבע"י נוסף **ופירשו בירושלמי** (דפירקין ה"ג וכ"ה במס' סופרים פי"ז) מארת כתיב **חסר משמע מארה וכדי שלא תפול המארה על התינוקות, א"נ כיון דאסכרה באה על לשה"ר** (שבת לג:) **ולשה"ר אתעביד ביום ד' שנבראו מאורות ואמרה הלבנה לפני הקב"ה א"א לב' מלכים וכו' וא"ל הקב"ה לכי ומעטי את עצמך** (חולין ס:) **והיינו לשון הרע והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללין עליה שלא תבא: ט)** ברש"י שבע"י נוסף **וכי חזו דמתענין ביום חגם אתו לידי סכנה** (וכע"ז בפי' הרגמ"ה), ועיין מהרש"א בח"א ובפי' "חדושין" על הע"י (ועי' מס' סופרים שם): **י)** תיבות "ביום תענית" נראה מיותר וט"ס דהא ביום הראשון אין מתענין אלא צ"ל ביום **הראשון** (מראה כהן, ממ"נ, ועיין רש"ש): **כ)** צ"ל דסברי **דהאי** שני **סגיא** ליה (גנזי יוסף): **ל)** צ"ל **שכל** כהנים (דק"ס ע"פ כת"י): **מ)** בכת"י ויש **שהיו**:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יְיָ בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה: [בראשית טו, ח] ב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל: [בראשית טו, ט] ג) בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: [שמות לא, יז]

רבינו חננאל

משום הנכנסין פי' שהנכנסין שלא רצו (ה) הרשונים שקרא ג' פסוקים וירצו השני שקורא פסוק אחד מלמעלה יאמרו שהרשון לא קרא אלא שני פסוקים והיולאין כשהרשון קורא שלשה פסוקים ואינו משייר אלא שני פסוקים ליכא גזירת יולאין דסברי המי שני סגיא ליה בשני פסוקים:

גזרה

רב אמר דולג. פי' הרשון קורא מרשם הפרשה ג' פסוקים והשני שחין לו כי אם שני פסוקים מדלג פסוק אחד וקורא ממה שקרא הרשון וכן נמי ברשני מדשים מדלגין[ו] והקשה ה"ר יהודה בר נתן ומאי מדלגין מאי הוי קורא למעלה בפרשה דהא בשבת נחוש"מ קורא הוא[ז] מרשה אחה אומר אלי (שמות לג) אע"פ שעיקר הפרשה הינה מתחלת כי אם מפסל לך (שם לד) וי"ל דמ"ה הוא קורא רשה בפרשה של מעלה לפי שכל אותה הפרשה משתעי בחד עניינא אבל פרשה דר"ח לעיל מינה לא משתעי כלל מחד עניינא ולכך הינו קורא בפרשה של מעלה אלא דולג ומזה רמיה למנהגנו אהא דלא קרינן בכל שבת ושבת פרשה של שבת כמו שאנו עושין בי"ט שאנו קורין פרשיות לפי המחורע לפי שחין בפרשה של שבת שלשה פסוקים לחין לומר שנדלג לעיל דלא הוי מחד עניינא[ח]:

(ה) הרשונים שקרא ג' פסוקים וירצו השני שקורא פסוק אחד מלמעלה יאמרו שהרשון לא קרא אלא שני פסוקים והיולאין כשהרשון קורא שלשה פסוקים ואינו משייר אלא שני פסוקים ליכא גזירת יולאין דסברי המי שני סגיא ליה בשני פסוקים:

וחלקום והעמידום על עשרים וארבעה בללום ונתנום בקלפי בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו שש בא [חרים] ונטל חלקו וחלק חבריו שש וכן פשחור וכן אימר וכן התנו נביאים שביניהם שאפי' (יהוידיב[פ]) ראש משמרות עולה לא ידחה ידעיה ממקומו אלא ידעיה עיקר (ויהוידיב[נ]) טפל לו: וישראל שבאותו משמר מתכנסין בעריהן וקורין במעשה בראשית: מנהני מילי א"ר יעקב בר אחא[ס ע] אמר רב אסי[ג] אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר[א] ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה אמר אברהם רבש"ע שמא ישראל חוטאין לפניך אתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה א"ל לאו אמר לפניו רבש"ע הודיעני במה אירשנה א"ל[ב] קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת וגו' אמר לפניו רבש"ע תינח בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם אמר לו כבר תקנתי להם סדר קרבנות בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני[ג] ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ת"ר[ד] אנשי

א) [א] משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ד' תעניות בשני בשבת בשלישי ברביעי ובחמישי בשני על יורדי הים בשלישי על הולכי מדברות ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות בחמישי על עוברות ומיניקות עוברות שלא יפילו מיניקות שיניקו את בניהם ובערב שבת לא היו מתענין מפני כבוד השבת ק"ו בשבת עצמה באחד בשבת מ"ט לא אמר ר' יוחנן מפני הנוצרים ר' שמואל בר נחמני אמר מפני שהוא שלישי ליצירה ריש לקיש אמר מפני נשמה יתירה דאמר ריש לקיש[ה] נשמה יתירה ניתנה בו באדם בע"ש במוצאי שבת נוטלין אותה ממנו שנאמר[ו] שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש: ביום הראשון בראשית ויהי רקיע: [ז]תנא בראשית בשנים יהי רקיע באחד בשלמא יהי רקיע באחד תלתא פסוקי הוו אלא בראשית בשנים (מ"ט[ג]) ה' פסוקי הויין (ותנן[ח]) [ט]הקורא בתורה אל יפחות מג' פסוקים רב אמר[י] דולג ושמואל אמר פוסק ורב דאמר דולג מ"ט לא אמר פוסק קסבר כל פסוקא[יא] דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה ושמואל אמר פוסק ומי פסקינן והאמר רבי חנינא קרא צער גדול היה לי אצל ר' חנינא הגדול ולא התיר לי לפסוק אלא לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין ושמואל[יב] התם טעמא מאי משום דלא אפשר הכא נמי לא אפשר ושמואל אמר פוסק מ"ט לא אמר דולג גזירה משום הנכנסין וגזירה משום היוצאין מיתיבי[יג] פרשה של ששה פסוקים קורין אותה בשנים ושל חמשה (ו) [ביחיד ואם[יד]] הראשון קורא ג' השני קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת וי"א ג' לפי שאין מתחילין בפרשה פחות משלשה פסוקין למ"ד דולג לידלוג ולמאן דאמר פוסק ליפסוק שאני התם**

דאית

דלא לפסקי: פוסק. מפסיק הפסוק לשנים, רלשון קורא שני פסוקים וחני, ולוי משלים חני לותו הפסוק שקרא הכהן עם שנים הנותרים: **ר' חנינא קרא.** שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה: **צער גדול.** הרבה טרחתי ומזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לנורך תינוקות שלומדים לפני, שחין יכולין לקרוא פסוק כולו: **הבא נמי לא אפשר.** גבי ס"ת, (ג) ובדילוג מי לפסר משום הנכנסין והיולחין, לם שני דולג ומתחיל בפסוק שסייס בו הרשון גבי לדס הנכנסין שלא שמעו קריאת הרשון שבורין לומר שלא קרא הרשון אלא שני פסוקים ונפיק מיניה חורתא, וכשהרשון קורא ג' פסוקים ולינו משייר אלא שנים ליכא גזירת יולאין דסבירי המי שני לסגיא[ט] ליה בשני פסוקים: **מיתיבי פרשה של ששה פסוקים.** לשמר ימות השנה קאי: **ויש אומרים שלשה.** מפרשה לחריתי: **הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ"ד פוסק ליפסוק.** [י] כלומר פרשה של חמשה פסוקין (ה) לממי קורא שני שלשה פסוקין נפרשה לחרת, לידלוג לו ליפסוק:

לחית

חבר זו כך היו עומדין בשמותיהן זו לחר זו: וכך התנו. שאפי' יהויריב שהיה במקדש רשון למשמרות[כ] עולה מן הגולה: לא ידחה ידעיה. הואיל ומתחלה לא עלה יהויריב, אלא כל משמרות הנעשות מידעיה קודמות לעבודה ליהויריב, ויהויריב נח ועומד לחריהן במקום משמר לחר[ל], ושמא לידעיה עושין לותן ה' שלא להרגות במשמרות: א"ר אסי לפי שאלמלא מעמדות. עיקר קרנות שיסרגל עושין הן היו כלים בחטחן, ומשהן כלין שמים וחרץ העומדים בזכותן[מ] אין מתקיימין כו': **באנשי דוכ המבול.** שלחר שהן כלין אין העולם מתקיים, והואיל שעל עיסקי קרבן העולם עומד לכך קורין בחנשי מעמד בעריהן במעשה בראשית: **כבר תקנתי להם כו'.** כל זמן שקורין בהן כו' מהיכא יליף לה להאי, גמגום: **ת"ר אנשי משמר מתפללין על קרבן אחיהן.** תמידים שבכל יום: **אנשי משמר.** (ג) לותן כ"ד שהיו בעריהן: **בשני על יודי הים.** דכתיב בשני (בראשית ו) יהי רקיע בתוך המים, ולריך להזכיר ולרעות על הדבר: **בשלישי על הולכי מדברות.** דכתיב ותרמה היבשה תהי לראיה שבשה להולכיה, שלא יזוקו מפני חיות רעות: **ברביעי על האסכרא.** שבו נתלו המלורות, וכתיב בה (שם) יהי מלורות[פ] מחרת כתיב: **ועל עוברות כו'.** דכתיב בה (שם) ישרלו המים שרץ נפש חיה: **מפני הנוצרים.** שעושים לותו יום טוב שלהם[צ]: **שלישי ליצירה.** לחדש נברא ביום שני, ובכל יום שלישי הוי חלום, דכתיב (שם לו) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים: **נשמה יתירה.** שבוטלין לותה ממנו והוי חלש: **נשמה יתירה.** שמרחיבים דעתו לחכילה ושתיה: **ביום ששבת.** שנח ושמר חת השבת: **ויי אבדה נפש.** וינפש דורש בנוטריקון ווי נפש: **בראשית בשנים.** כהן ולוי קורין ביום תענית[ק] דרשית: **תלתא פסוקי הוי.** וסגיא נהו לחד גברא: **רב אמר דולג.** הרשון קורא שלשה פסוקים, והשני מתחיל בפסוק שסייס בו הרשון והשנים עמו הרי שלשה, ומשום חין משיירין בפרשה פחות משלשה פסוקים[ר] ליכא משום**

ר' חנינא קרא. שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה: **צער גדול.** הרבה טרחתי ומזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לנורך תינוקות שלומדים לפני, שחין יכולין לקרוא פסוק כולו: **הבא נמי לא אפשר.** גבי ס"ת, (ג) ובדילוג מי לפסר משום הנכנסין והיולחין, לם שני דולג ומתחיל בפסוק שסייס בו הרשון גבי לדס הנכנסין שלא שמעו קריאת הרשון שבורין לומר שלא קרא הרשון אלא שני פסוקים ונפיק מיניה חורתא, וכשהרשון קורא ג' פסוקים ולינו משייר אלא שנים ליכא גזירת יולאין דסברי המי שני לסגיא[ט] ליה בשני פסוקים: **מיתיבי פרשה של ששה פסוקים.** לשמר ימות השנה קאי: **ויש אומרים שלשה.** מפרשה לחריתי: **הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ"ד פוסק ליפסוק.** [י] כלומר פרשה של חמשה פסוקין (ה) לממי קורא שני שלשה פסוקין נפרשה לחרת, לידלוג לו ליפסוק:

דאית

דלא לפסקי: פוסק. מפסיק הפסוק לשנים, רלשון קורא שני פסוקים וחני, ולוי משלים חני לותו הפסוק שקרא הכהן עם שנים הנותרים: **ר' חנינא קרא.** שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה: **צער גדול.** הרבה טרחתי ומזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לנורך תינוקות שלומדים לפני, שחין יכולין לקרוא פסוק כולו: **הבא נמי לא אפשר.** גבי ס"ת, (ג) ובדילוג מי לפסר משום הנכנסין והיולחין, לם שני דולג ומתחיל בפסוק שסייס בו הרשון גבי לדס הנכנסין שלא שמעו קריאת הרשון שבורין לומר שלא קרא הרשון אלא שני פסוקים ונפיק מיניה חורתא, וכשהרשון קורא ג' פסוקים ולינו משייר אלא שנים ליכא גזירת יולאין דסברי המי שני לסגיא[ט] ליה בשני פסוקים: **מיתיבי פרשה של ששה פסוקים.** לשמר ימות השנה קאי: **ויש אומרים שלשה.** מפרשה לחריתי: **הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ"ד פוסק ליפסוק.** [י] כלומר פרשה של חמשה פסוקין (ה) לממי קורא שני שלשה פסוקין נפרשה לחרת, לידלוג לו ליפסוק:

וְחֻלְּקוּם - חילקו את כל אחד מאותם ארבעה משמרות לששה חלקים, וגם כינו בשם חדש את כל אחד מהחלקים שניתוספו, **וְעל ידי כן הֶעֱמִידוּם עַל עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה** משמרות, כמנין המשמרות שהיו בימי בית המקדש הראשון. וכדי לקבוע את הסדר שבו יעבדו משמרות אלו בבית המקדש, כתבו את שמותיהם של כל חלקי המשמרות על עשרים וארבע פתקאות של קלף, **וּבְלָלוּם** - עירבבו את כל הפתקאות, **וְנָתְנוּם בְּקֻפְּיָי** [-מין ארגז שמניחים בו פתקאות כדי להגריל ביניהם[א]], **וְעָלָה** כהן אחד ממשמרת **יְדַעְיָה, וְנָטַל** - העלה ברוח הקודש שעליו[ב] את הפתקא שהיתה **לְחֻלְקוֹ**, כלומר, שעליה היה כתוב שם משמרתו, ועל ידי כן נקבע שתהא משמרתו הראשונה לכל המשמרות, **וְאחר כך** העלה מתוך הקלפי **חֵלֶק חֲבֵרָיו** - עוד חמש פתקאות בזה אחר זה, שעליהם היו כתובים שמותיהם של שאר חמשת חלקי משמרת ידעיה, ובכך העלה את כל **שֵׁשׁ** הפתקאות השייכות למשמרות מידעיה. וכפי הסדר שעלו הפתקאות כך הוקבע סדר עבודת המשמרות בבית המקדש שבוע אחר שבוע, שכן כל משמר היה עובד בבית המקדש שבוע אחד. ולאחר מכן, **בָּא** כהן אחר ממשמרת **[חָרִים] וְנָטַל חֻלְקוֹ וְחֵלֶק חֲבֵרָיו** - הוציא מן הקלפי פתק שכתוב עליו שם משמרתו ועוד חמש פתקאות שבהן כתובים שמות חמשת חלקי משמרתו הנוספים, וביחד הם **שֵׁשׁ. וְכֵן** עשה כהן אחד למשמרת **פַּשְׁחוּר, וְכֵן** כהן אחד למשמרת **אִימֵּר.** ובעת היה מסודר בידם סדר המשמרות החדש, שבשבוע הראשון היה עובד משמרת ידעיה, ואחריו היו עובדים כפי הסדר כל חמשת החלקים החדשים של משמרתו. ולאחר מכן היה עובד משמרת חרים, ואחריו בזה אחר זה חמשת חלקי משמרתו, ואחריו משמרת פשחור וחמשת חלקי משמרתו, ואחריו משמרת אימר וחמשת חלקי משמרתו[ג].

וְכֵן[ד] **הִתְנוּ נְבִיאִים שֶׁבֵּינֵיהֶם** [-שהיו בין בני ישראל באותה תקופה], **שֶׁאֲפִילּוּ** אם משמרת **(יהוידיב) [יְהוֹיָרִיב**[ה]**]** שהיתה **רִאשׁ מִשְׁמָרוֹת** - הראשונה לכל המשמרות בתקופת בית המקדש הראשון [כמפורש בדברי הימים (א׳ כד ז)], **עוֹלָה** - תעלה מן הגולה לאחר זמן, מכל מקום **לֹא יְדֻחֶה** אז משמרת **יְדַעְיָה מִמְּקוֹמוֹ** עבור משמרת יהויריב, לפי שבתחילה לא עלתה משמרת יהויריב מן הגולה עם עזרא, **אֶלָּא** כל המשמרות שהתחלקו ממשמר **יְדַעְיָה** הם **עִיקָּר** וקודמות בעבודה ליהויריב, **(ויהוידיב) [וְיהוֹיָרִיב] טָפֵל לוֹ**, ועובד אחריהם במקום אחת ממשמרות ידעיה, כלומר, מחלקים מחדש את משמרת ידעיה לחמשה חלקים בלבד, ומשמרת יהויריב עובדת במקום החלק הששי שנפחת מידעיה, ועושים כן כדי שלא להרבות במשמרות על המנין שהוקבע בימי דוד[ו].

★

שנינו במשנה, **וְיִשְׂרָאֵל שֶׁבְּאוֹתוֹ מִשְׁמָר מִתְבַּנְּסִין בְּעָרֵיהֶן וְקוֹרִין בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית.**

הגמרא מבארת מדוע הוקבעה בדווקא קריאה זו לאנשי המעמד: שואלת הגמרא, **מְנָהֲגֵי מִיקֵּי**, כלומר, מה ענין הקריאה במעשה בראשית למעמדות[ז]. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אַחָא אָמַר רַב אַסִּי, אִלְמָלֵא** [-אם לא היו[ח]] **מַעֲמָדוֹת**, כלומר, עסקי הקרבנות המכפרים על ישראל שעליהם ניתקנו המעמדות, **לֹא נִתְקַיְּימוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ**, לפי שח״ו היו בני ישראל כלים בחטאיהם, וממילא גם שמים וארץ העומדים רק בזכות ישראל[ט] לא היו יכולים להתקיים, **שֶׁנֶּאֱמַר** בברית בין הבתרים אחרי שהבטיח ה׳ לאברהם אבינו לתת לו את ארץ ישראל (נחמיה ט ח), **'וַיֹּאמֶר, ה' אֱלֹהִים בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה'**, ופירושו הפשוט של הפסוק הוא שביקש אברהם מה׳ שיתן לו אות על הבטחת הארץ, אך קשה על זה שהיאך יתכן לומר שלא האמין אברהם לדברי ה׳ והרי נאמר מקודם לכן בענין הבטחת הבנים (בס טו ו) **'וְהֶאֱמִן בַּה׳'**, ואם האמין אברהם לה׳ בענין הבנים מדוע לא יאמין לו גם בענין הארץ. ועל כן דורשים שלא התכוין אברהם לבקש אות על ההבטחה׳, אלא **שֶׁאָמַר אַבְרָהָם** לפני ה׳, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, שֶׁמָּא יִשְׂרָאֵל חוֹטְאִין לְפָנֶיךָ וְאַתָּה עוֹשֶׂה לָהֶם** כליה **כְּדוֹר הַמַּבּוּל**, שמאחר שישראל כלים ח״ו גם כל העולם כולו לא יוכל להתקיים[י], **וּכְדוֹר הַפַּלָּגָה** שפיזרתם בכל העולם על שרצו לבנות מגדל שראשו בשמים ולמרוד בה׳ (בראשית יא ח-ט). **אָמַר לֵיהּ ה׳** לאברהם, **לָאו** - לא אעשה בהם כדור המבול וכדור הפלגה. **אָמַר לְפָנָיו** אברהם, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוֹדִיעֵנִי בַּמָּה אִירָשֶׁנָּה**, כלומר, מה תאמר לי ללמד לבניי דבר שבזה יתכפרו עוונותיהם ולא תעשה בהם פורעניות אלו ויוכלו לרשת את הארץ ולהתקיים בה׳[יא]. **אָמַר לֵיהּ** הקב״ה לאברהם (בס טו ט), **'קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת** וגו׳ **וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתוֹר וְגוֹזָל'**, ומינים אלו מרמזים לסוגי הקרבנות המכפרים שיקריבו ישראל בבית המקדש, ורמז ה׳ בכך לאברהם, שהקרבנות יכפרו על בניו[יב]. **אָמַר** אברהם **לְפָנָיו** - לפני ה׳, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, תִּינַח** - הנחת את דעתי שתהא להם כפרה **בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים** ויקריבו בו קרבנות, אך **בִּזְמַן שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים** ואין קרבנות, **מַה תְּהֵא עֲלֵיהֶם** - היאך יתכפרו עוונותיהם. **אָמַר לוֹ** ה׳ לאברהם, **כְּבָר תִּקַּנְתִּי לָהֶם סֵדֶר קָרְבָּנוֹת, בִּזְמַן שֶׁקּוֹרְאִין בָּהֶן לְפָנַי, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיהֶם כְּאִילּוּ הִקְרִיבוּם לְפָנַי, וַאֲנִי מוֹחֵל לָהֶם עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם**[יג]. והואיל וכל מעשה בראשית קיים בזכות הקרבנות כמו שהתבאר, על כן היו אנשי המעמדות קוראים במעשה בראשית[יד].

★

א. **ע״פ** רשב״ם (ב״ב קכג. ד״ה וקלפי).

ב. **רש״י** בערכין (יג: ד״ה ונמנוס).

ג. **ביארנו** על פי רש״י (ערכין שם). אך בתוספות רי״ד (ד״ה מלקוס) כתב, שלא בלל את כל העשרים וארבע פתקאות בקלפי אחד, לפי שזה היה ידוע שידעיה עם כל חמשת חלקי משמרתו קודמים למשמרת חרים וחלקיו, וכמו כן חרים קודם לאימר, כיון שכבר מימי דוד הוקבע שזה יקדים לזה. אלא שכעת בימי עזרא שכל משמר נחלק לששה, לא ידעו לסדר את ששת החלקים של כל משמר מי יקדים למי. ועל כן נתנו את שמות ששה חלקי משמרת ידעיה לתוך קלפי אחד, וכפי הסדר שהיה הכהן מעלה את שמות החלקים בזה אחר זה, כך היו אלו עובדים בבית המקדש שבוע אחר שבוע. וכמו כן, נתנו את הפתקאות של ששת חלקי משמרת חרים לקלפי אחר, וכהן אחד ממשמרת חרים היה מוציאם בזה אחר זה וכך נקבע סדר עבודתם, וכן עשו גם למשמרת פשחור ולמשמרת אימר.

ד. **גירסת** רש״י (ד״ה וכן) היא ׳וכך התנו נביאים׳ וכו׳.

ה. **גליון**, ע״פ הגהות וציונים.

ו. **רש״י** (ד״ה לא) ע״פ רש״ש (נרש״י). ויוצא מדבריו, שאם תעלה משמרת יהויריב, שוב תהיה נימנית בין העשרים וארבעה משמרות, אלא שלא תהיה הראשונה שביניהם כמו שהיתה בזמן הבית הראשון. אך התוספות רי״ד (ד״ה וכן) כתב, שמשמרת יהויריב וכן שאר המשמרות שלא עלו בימי עזרא נקנסו בכך ששוב לא יהיו נמנים כלל בין המשמרות. ומה שאמרו ׳ידעיה עיקר ויהויריב טפל לו׳, פירושו שבני יהויריב מתחברים עם משמרת ידעיה כמו אכסנאים ועובדים עמהם אבל אינם מפייסים עמהם על הקרבנות, וכן שאר המשמרות שלא עלו עם עזרא אם יעלו אחר כך הרי הם מתחברים לאחת משאר המשמרות כאכסנאים. וראה עוד מה שהאריך בגבורות ארי בענין זה.

ז. **רש״י** במגילה (לא: ד״ה מנהני).

ח. **תוספות** (שם כא. ד״ה תלמלא).

ט. **כמבואר** במדרש (ויקרא רבה לו ד).

י. **מהרש״א** (מ״א ד״ה גמה).

יא. **הקשה** במהר״ץ חיות (ד״ה שמע), שהלא נשבע הקב״ה לנח שלא יביא עוד מבול לעולם [כמפורש בישעיה (נד ט), ובמסכת שבועות (לו.) מבואר היכן נשבע כן]. ותירץ, שהשבועה היתה רק שלא יביא עוד מבול של מים, אבל לא נשבע שלא יביא עליהם מבול של אש. וראה עוד בילקוט ביאורים בענין זה.

יב. **ע״פ** רש״י (מגילה לא: ד״ה גמה). וכתב מהרש״א (מ״א ד״ה גמה), שלפי זה יש לפרש את הפסוק ׳במה אדע כי אירשנה׳ באופן מסורס, כאילו היה כתוב ׳אדע׳ כלומר, הודיעני, ׳במה אירשנה׳ כלומר, באיזה זכות לא תעשה כליה בבניי ויירשו את הארץ.

יג. **מהרש״א** (מ״א ד״ה לא).

יד. **רש״י** (ד״ה כגון) תמה מהיכן נלמד דבר זה. וביאר הריא״ף (על עין יעקב ד״ה בזמן), שבהמשך הפרשה (בס טו יג) נאמר ׳ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו׳, ופסוק זה מרמז על שקיעת שמשם של ישראל בגלות, שעל כך נפלה על אברהם תרדמה המרמזת על תמיהת אברהם היאך יתקיימו בגלות, ועל כך נאמר (בס טו יח) ׳ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי׳ וגו׳, ותיבת ׳לאמר׳ המיותרת באה לרמז שבזמן שלא יוכלו להקריב קרבנות בפועל ייחשב להם על ידי אמירת הקרבנות כאילו הקריבום בפועל. והמהרש״א (מ״א ד״ה כגון) ביאר, שמכך שאמר לו ה׳ ׳קחה לי׳, ולא ׳קרב לי׳, נלמד שאף ב׳קיחת דברים׳ [כמו שנאמר (הושע יד ג) ׳קחו עמכם דברים׳], כלומר בקריאת פרשיות הקרבנות, ייחשב כאילו הקריבום.

טו. **במשנה** באבות (פ״ה מ״ב) שנינו, ׳על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל

עין משפט נר מצוה

טז א מיי׳ פי״ב מהל׳ תפלה הלכה ג סמג עשין יט טוש״ע ס״ח סימן קלז סעיף ג:

יז ב מיי׳ פי״ג שם ה״ד סמג שם טוש״ע ס״ח סי׳ מכג סעיף ג:

רבינו גרשום

ושמנה מאיתמר וקשיא לרב חסדא אמר לך רב חסדא תנאי הוא דאשכחן תנא דלעיל דתניא משה תיקן ד׳ מאלעזר וד׳ מאיתמר ואנא דאמרי כוותיה: **בללום ונתנום בקלפי** שכשחלקו כל משמר לו׳ משמרות היה מחלוקת ביניהם שזו אומר אני עולה תחלה וזו אומר אני עולה תחלה מה עשו כתבו שמות ראשי של אותן ה׳ משמרות שהוסיפו ממשמר ידעיה **ובא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו** שהניח ידיו בקלפי ואומר שם אותה משמורה שעולה בידי תחלה היא עולה תחלה אחרי וכן בשניה וכן בשלישית וכן ברביעית וכן חמישית וכן עשה חרים וכו׳. **שאפי׳ יהויריב עולה** שהוא לא רצה לעלות עם עזרא: מנה״מ דקורין במעמדות מעשה בראשית **אמר רב אסי אלמלא מעמדות** כלומר **קרבנות לא נתקיימו שמים וארץ** שנא׳ ויאמר ה׳ אלהים **במה אדע וגו׳ קחה לי עגלה משולשת וגו׳** דהיינו קרבנות לפיכך קורין במעשה בראשית כשעוסקין בקרבנות לפי שכל מעשה בראשית אינו מתקיים אלא בשביל הקרבנות: **אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון** שבו[ג] כהנים של משמר נחלק לז׳ בתי אבות וכל בית אב עובד יום אחד וביום שבית אב עובד שאר כל כהנים אנשי משמר ז׳ בתי אבות מתפללין על קרבן שמקריבין אחיהם בית אב שביעי שיתקבל ברצון: **אנשי מעמד היו יושבין ד׳ תעניות** כלו׳ אותן ישראל של מעמד כדאמרנו לעיל במשנתנו שמתכנסין בעריהן יושבין ד׳ תעניות **על יורדי הים** לפי שנאמר בו (והיה) [יהי] רקיע בתוך המים **על הולכי מדברות** לפי שנאמר בו ותראה היבשה **על אסכרא** לפי שנאמר בו יהי מאורות מארת כתיב דמשמע מארה **על עוברות ומיניקות** לפי שנאמר בו ישרצו המים נפש חיה דהיינו דמעוברות. **מפני הנוצרים** לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתענין היו כועסים. **שלישי דיצירה** שאדם נוצר בערב

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יְיָ בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה: [בראשית טו, ח]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קָחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל: [בראשית טו, ט] ג) בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: [שמות לא, יז]

משנת ראשונים

מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני, ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ובשבת היינו טעמא דלא קרינן בקרבנות, משום דבקרבן שבת אין בו לכפר ואינו בא אלא לרצון. [ר״ן מגילה דף י: מדה״ר] **בשני על יורדי הים.** כלומר מפני שבו נחלקו המים, ועלול להיות צער בימים. [שו״ת הרשב״א חלק ג סימן רצ] **אמר רבי יוחנן מפני הנוצרים.** קורא אותם נוצרים על שם נבוכדנצר כמו שביארנו בפסוק נצרים באים מארץ מרחק, וידוע שהצלם הגדול לעבודת השמש היה נעבד באותו זמן בבבל והיו עושים יום אד ביום א׳ שהוא ממשלתו של שמש כמו שידוע חל״ם כצנ״ש ראשי ימים. [מאירי] **נשמה יתירה ניתנה בו באדם בערב שבת.** ויברך אלהים את יום השביעי. כל יום שביעי העתיד ברכו שיהיה יותר מוכן משאר הימים בנפש יתרה לאור באור החיים, כאמרם כיון ששבת ווי אבדה נפש (ביצה טז.). [ספורנו, בראשית ב] **כיון ששבת ווי אבדה נפש.** ענין הבשמים במ״ש משום שצריכין אנו לדאוג מיציאת שבת מאותה נפש יתירה שהיתה בנו ונאבדה ממנו כמ״ש רז״ל וינפש וי אבדה נפש ובמה יודע דבר דאגתו ואנחתו בבקש דבר להשיב את נפשו קצרה ורוחו צרה מחזר אחריהם להשיבם אליו. [סדר היום סדר הבדלה] אבל במוצאי שבת ליום טוב לא, שהרי יום טוב משיב את הנפש ומשמחה. אבל במוצאי יום טוב לחול לא תקנו בשמים לפי שאין נשמה יתירה ביום טוב. [שיטה מקובצת, ביצה טז.]

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) מגילה דף לח: ע״ש, ז) [ע׳ תוספות מגילה כח. ד״ה אלמלא], ג) ע״י מנחות דף קי., 7) [מס׳ סופרים פי״ז ה״ה ע״ש], ה) [ביצה טז.], ו) מגילה דף כב., ז) ג״ז שם, ח) [מגילה שם ברכות יב:], ט) מגילה שם ע״ש, י) ע״י דה״א כד ז, כ) ויק״ר לו ד, ל) מגילה כא:, מ) [ע״י רש״י במגילה כב. ד״ה למתן וקל״ע] ועי׳ הג׳ הב״ח, נ) מגילה לא., ס) ע״ע תוס׳ מגילה כג. ד״ה כיון, ע) דפרקין הלכה ב, פ) בראשית מא ה, צ) פ״ג ה״ב-ג.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ קורין מותה בשניס ושל תמשה פסוקים הרשון קורא: (ב) רש״י ד״ה מנחי כמר שהיו בירושלים. אנשי מעמד מותן כ״ד שהיו: (ג) ד״ה ה״ג לא מפסר גבי ס״ת דבדילוג ס״ל מסוס: (ד) ד״ה ה״ג כו׳ ממי קורא שני ג׳. נ״ב עי׳ פ״ג למגילה דף כב ע״ל פירש מיפכא מסוס דבריתא דמייתי התם מיירי בקרא בבר ע״ם אבל בריתא דהכא מנא קורא לכתחילה קאי ממי קורא לילדוג אי ליפסק: (ה) תוס׳ ד״ה גזירה כו׳ שלא לתו את הראשון שקרא כו׳ וירתו את השני:

גליון הש״ם

גמ׳ אמר רב אסי אלמלא מע״ה 18/06/2018 מוי״ט פ״ח מ״ב למשנה:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ ת״ר אנשי משמר (רשום עליו חום ג׳) היו כו׳ ואנשי מעמד (רשום עליו חום ג׳. כלומר דל״ל להיפך):

הגהות מהר״ב רנשבורג

אן גמ׳ ת״ר אנשי משמר. נ״ב נלע״ד של״ל מיפכא דאנשי מעמד היו מתפללין ואנשי משמר מתכנסין לבהכ״נ וכן מוכח במתני׳ ובגמ״ס פ״ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג׳ ב׳ ג׳ ודו״ק:

הגהות וציונים

ג] צ״ל יהויריב (גליון): ד] צ״ל ויהוריב (גליון): ג] [ליתא במגילה] (גליון): ד] [צ״ל ותניא] (גליון) משנה ערוכה היא במגילה כג ע״ב ונשמטה מהגרי״פ (רש״ש כאן ובמגילה כב ע״א ע״ש): ה] [במגילה שם ליתא] תיבת ״ושמואל״ (גליון): ו] תיבות אלו ליתא בכל הדפו״י וצ״ל הראשון קורא ג׳ **והשני** קורא וכו׳, ובדפוסים האחרונים הוסיפוהו ע״פ הגמ׳ דמגילה (דק״ס ע״ש) אולם עי׳ הג׳ הב״ח אות ד, ועי׳ גבורת ארי ובקרן אורה: ז] צ״ל במקום משמר **אחד** (רש״ש), ולענ״ד צ״ל משמר **אחרון** (ממ״נ), ועיין גבורת ארי: מ] ברש״י שבע״י נוסף **ופירשו בירושלמי** (דפירקין ה״ג וכ״ה במס׳ סופרים פי״ז) מארת כתיב **חפר משמע מארה וכדי שלא תפול המארה על התינוקות, א״נ כיון דאסכרה באה על לשה״ר** (שבת לג:) **ולשה״ר אתעביד ביום ד׳ שנבראו מאורות ואמרה הלבנה לפני הקב״ה א״א לב׳ מלכים וכו׳ וא״ל הקב״ה לכי ומעטי את עצמך** (חולין ס:) **והיינו לשון הרע והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללין עליה שלא תבא:** ט] ברש״י שבע״י נוסף **וכי חזו דמתענין ביום חגם אתו לידי סכנה** (וכעי״ז בפי׳ הרגמ״ה), ועיין מהרש״א בח״א ובפי׳ ״חדושין״ על הע״י (ועי׳ מס׳ סופרים שם): י] תיבות ״ביום תענית״ נראה מיותר וט״ס דהא ביום הראשון אין מתענין אלא צ״ל ביום **הראשון** (מראה כהן, ממ״נ, ועיין רש״ש): כ] צ״ל דסברי **דהאי שני סגיא** ליה (גנזי יוסף): ל] צ״ל **שכל** כהנים (דק״ס ע״פ כת״י): מ] בכת״י ויש **שהיו**:

לחלקום. לכ״ד, וכתבו כעוי של כל אחד ואחד בחלק: בללום ונתנום בקלפי. כתבו על כ״ד חתיכות קלף רשמי משמרות שחלקו מאותן ד׳: בא ידעיה. משמרה של ידעיה בא אחד מהן ועטל חלקו וחלק ה׳ חתיכות קלף להוו להו שם, ומי שהיה עולה בידו רשמון היה לשבת

רשמונה, שנסדר שהיו עולין בידו זו אחר זו כך היו עומדין בשבתותיהן זו אחר זו: וכך התנו. שאפי׳ יהויריב שהיה במקדש רשמון למשמרות[ו] עולה מן הגורל: לא ידחה ידעיה. הואיל ומתחלה לא עלה יהויריב, אלא כל משמרות הנעשות מידעיה קודמות לעבודה ליהויריב, ויהויריב בא ועומד מאחריהן במקום משמר אחר[ז], ומשה לידעיה עומין אותן ה׳ שלא להרבות במשמרות: א״ר אפי לפי שאלמלא מעמדות. עיסקי קרבנות שיסרחל עומין הן היו כלים במטמן, ומשהן כלין שמים וארץ העומדים בזכותן[ח] אין מתקיימין כו׳: באנשי דור המבול. שאחר שהן כלין אין העולם מתקיים, והואיל שעל עיסקי קרבן העולם עומד לכך קורין אנשי מעמד בעריהן במעשה בראשית: כבר תקנתי להם כו׳. כל זמן שקורין הן כו׳ מהיכא יליף לה להאי, גמגום: ת״ר אנשי משמר מתפללין על קרבן אחיהן. תמידים שבכל יום: אנשי משמר. (ג) אותן כ״ד שהיו בעריהן: בשני על יורדי הים. לכתיב בשני (בראשית א) יהי רקיע בתוך המים, ולריך להזכיר ולרות על הדבר: בשלישי על הולכי מדברות. לכתיב ותראה היבשה להולכיה, שלא יזוקו מפני חיות רעות: ברביעי על האסכרא. שבו נתלו המאורות, וכתיב ביה (שם) יהי מאורות[ט] מארת כתיב: ועל עוברות כו׳. לכתיב ביה (שם) ישרלו המים שרץ נפש חיה: מפני הנוצרים. שעושים אותו יום טוב שלהם[י]: שלישי ליצירה. לאדם נברא ביום שני, וכבל יום שלישי הוי חלוש, כלכתיב (שם לד) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים: נשמה יתירה. שנוטלין אותה ממנו והוי חלש: נשמה יתירה. שמרחיבים לעמו לאכילה ושתיה: ביון ששבת. שגם ושמר את השבת: ווי אבדה נפש. ויגפש דורש בגוטריקון ווי נפש: בראשית בשנים. כהן ולוי קורין ביום תענית[כ] בראשית תלתא פסוקי הוי. ומגיע בהו לחד גברא: רב אמר דולג. הרשון קורא שלשה פסוקים, והשני מתחיל בפסוק שסיים בו הרשון והשנים עמו הרי שלשה, ומשום הין מסיירין בפרשה פחות משלשה פסוקים[ל] ליכא משום דאית

דלא אפשר: פוסק. מפסיק הפסוק לשנים, רשון קורא שני פסוקים ואני, ולוי משלים אני אומו הפסוק שקרא הכהן עם שנים הנותרים: ר׳ חנינא קרא. שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה: צער גדול. הרבה טרחתי וחזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לעורך תיבות שלומדים לפני, שאין יכולין לקרות פסוק כולו: הבא נמי לא אפשר. גבי ס״ת, (ג) ובדילוג מי אפשר מסוס הנכנסין והיולאין, אם שני דולג ומתחיל בפסוק שסיים בו הרשון שני אלא שמעו קריאת הרשון שבורין לומר שלא קרא הרשון שלשה פסוקים ופיק מיניה חורתא, וכשהרשון קורא ג׳ פסוקים ואינו משייר אלא שנים אינו קורא שני פסוקים: מיתיבי פרשה של ששה פסוקים. משמר ימות השנה קאי: ויש אומרים שלשה. מפרשה אחריתי: הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ״ד פוסק ליפסוק.[מ] כלומר פרשה של חמשה פסוקין (ד) חמשי קורא שני שלשה פסוקין בפרשה אחרת, לידלוג אי ליפסוק: דאית

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) מגילה דף לח: ע״ש, ז) [ע׳ תוספות מגילה כח. ד״ה אלמלא], ג) ע״י מנחות דף קי., 7) [מס׳ סופרים פי״ז ה״ה ע״ש], ה) [ביצה טז.], ו) מגילה דף כב., ז) ג״ז שם, ח) [מגילה שם ברכות יב:], ט) מגילה שם ע״ש, י) ע״י דה״א כד ז, כ) ויק״ר לו ד, ל) מגילה כא:, מ) [ע״י רש״י במגילה כב. ד״ה למתן וקל״ע] ועי׳ הג׳ הב״ח, נ) מגילה לא., ס) ע״ע תוס׳ מגילה כג. ד״ה כיון, ע) דפרקין הלכה ב, פ) בראשית מא ה, צ) פ״ג ה״ב-ג.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ קורין מותה בשניס ושל תמשה פסוקים הרשון קורא: (ב) רש״י ד״ה מנחי כמר שהיו בירושלים. אנשי מעמד מותן כ״ד שהיו: (ג) ד״ה ה״ג לא מפסר גבי ס״ת דבדילוג ס״ל מסוס: (ד) ד״ה ה״ג כו׳ ממי קורא שני ג׳. נ״ב עי׳ פ״ג למגילה דף כב ע״ל פירש מיפכא מסוס דבריתא דמייתי התם מיירי בקרא בבר ע״ם אבל בריתא דהכא מנא קורא לכתחילה קאי ממי קורא לילדוג אי ליפסק: (ה) תוס׳ ד״ה גזירה כו׳ שלא לתו את הראשון שקרא כו׳ וירתו את השני:

גליון הש״ם

גמ׳ אמר רב אסי אלמלא מע״ה 18/06/2018 מוי״ט פ״ח מ״ב למשנה:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ ת״ר אנשי משמר (רשום עליו חום ג׳) היו כו׳ ואנשי מעמד (רשום עליו חום ג׳. כלומר דל״ל להיפך):

הגהות מהר״ב רנשבורג

אן גמ׳ ת״ר אנשי משמר. נ״ב נלע״ד של״ל מיפכא דאנשי מעמד היו מתפללין ואנשי משמר מתכנסין לבהכ״נ וכן מוכח במתני׳ ובגמ״ס פ״ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג׳ ב׳ ג׳ ודו״ק:

הגהות וציונים

ג] צ״ל יהויריב (גליון): ד] צ״ל ויהוריב (גליון): ג] [ליתא במגילה] (גליון): ד] [צ״ל ותניא] (גליון) משנה ערוכה היא במגילה כג ע״ב ונשמטה מהגרי״פ (רש״ש כאן ובמגילה כב ע״א ע״ש): ה] [במגילה שם ליתא] תיבת ״ושמואל״ (גליון): ו] תיבות אלו ליתא בכל הדפו״י וצ״ל הראשון קורא ג׳ **והשני** קורא

הגמרא מביאה ברייתא בענין התפילות והתעניות במעמדות:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **אַנְשֵׁי מִשְׁמָר** - אנשי המעמד שהיו בירושלים, **הָיוּ מִתְפַּלְּלִין עַל קָרְבַּן אֲחֵיהֶם** - על קרבן התמיד שהוא של כל ישראל, **שֶׁיִּתְקַבֵּל בְּרָצוֹן** לפני ה'. **וְאַנְשֵׁי הַמַּעֲמָד** - אותם עשרים וארבעה מעמדות שנשארו בעריהם[ט], היו **מִתְכַּנְּסִין לְבֵית הַכְּנֶסֶת, וְיוֹשְׁבִין** [-מתענים] **אַרְבַּע תַּעֲנִיּוֹת** באותו שבוע, **בַּשֵּׁנִי בַּשַּׁבָּת, בַּשְּׁלִישִׁי, בָּרְבִיעִי, וּבַחֲמִישִׁי**, ומתפללים[י].

הברייתא מבארת על מה היו מתענים ומתפללים אנשי המעמד:
בַּשֵּׁנִי בשבת, היו מתענים ומתפללים **עַל יוֹרְדֵי הַיָּם** - אנשים הנוסעים בים שלא יזוקו, לפי שביום זה נאמר במעשה בראשית (בראשית א ו) 'יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם', ונרמז בזה על הים שהרי הרקיע מבדיל בין המים העליונים לבין המים התחתונים שהוא הים, ועל כן צריך להתפלל ולְרַצות ביום זה שלא יזוקו ממנו בני אדם[יא]. **וּבַשְּׁלִישִׁי**, היו מתענים ומתפללים **עַל הוֹלְכֵי מִדְבָּרוֹת** שלא יזוקו מחיות רעות הנמצאים במדבר, לפי שביום זה נאמר (שמות יז ט) 'וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה', ודורשים 'תראה' מלשון 'ראוי', כלומר, שה' אמר שתהא היבשה ראויה להולכים עליה, ועל כן יש להתפלל ביום זה על כך[יב]. **וּבָרְבִיעִי**, היו מתענים ומתפללים **עַל אַסְפַּרְא** - מחלה המתחילה במעיים וגומרת בגרון[יג] **שֶׁלֹּא תִיפּוֹל עַל הַתִּינוֹקוֹת**, שמאחר וביום זה נתלו המאורות [שמש ירח וכוכבים] ברקיע, ונאמר בהם (שם ט יד) 'מְאֹרֹת' חסר ו', על כן דרשו שהוא מלשון מְאֵרָה [-ארור, קללה], כלומר, שביום זה יש סכנה שלא תיפול קללת האסכרא בתינוקות[יד], ונצרך להתענות ולהתפלל על כך. **וּבַחֲמִישִׁי**, היו מתענים ומתפללים **עַל עוֹבָרוֹת** [-נשים מעוברות] **וּמֵינִיקוֹת, עַל הָעוֹבָרוֹת שֶׁלֹּא יַפִּילוּ** עובריהן, **וְעַל הַמֵּינִיקוֹת שֶׁיָּנִיקוּ אֶת בְּנֵיהֶם** - שלא יחסר חלב מדדיהן ויוכלו להניק את בניהם כדי צרכם, שביום זה נאמר (שם ט כ) 'יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה', ולשון 'נפש חיה' משמע שיהיו ראויים לחיות, ועל כן יש להתפלל בו על העוברות והמניקות שיחיו בניהן[טו].

וּבְעֶרֶב שַׁבָּת לֹא הָיוּ אנשי המעמד **מִתְעַנִּין, מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת** שלא יכנסו אליה כשהם מעונים[טז], **וְקַל וָחוֹמֶר** שלא היו מתענים **בַּשַּׁבָּת עַצְמָהּ.**

הגמרא מבררת מדוע לא היו מתענים בראשון בשבת:
שואלת הגמרא, **בְּאֶחָד בַּשַּׁבָּת מַאי טַעֲמָא** - מהו הטעם ש**לֹּא** היו מתענים בו[יז]. משיבה הגמרא, **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִפְּנֵי הַנּוֹצְרִים** שעושים אותו יום טוב שלהם, ואם יתענו בו עלולים הנוצרים לכעוס עליהם ויבואו לידי סכנה[יח]. **רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר, מִפְּנֵי שֶׁהוּא** יום **שְׁלִישִׁי לִיצִירָה** של אדם הראשון שנברא בערב שבת, ועל כן ביום זה האדם חלוש[יט], ואין לקבוע בו תענית.

רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר, מִפְּנֵי נְשָׁמָה יְתֵירָה המסתלקת מן האדם במוצאי שבת ועל כן הוא חלוש ביום ראשון ואין לקבוע בו תענית, **דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, נְשָׁמָה יְתֵירָה נִיתְּנָה בּוֹ בָּאָדָם בְּעֶרֶב שַׁבָּת**, כלומר, שבשבת מרחיבים את דעת האדם לאכילה ולשתיה[כ], **וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּת נוֹטְלִין אוֹתָהּ מִמֶּנּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר** במצות השבת (שמות לא יז) 'וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ', ודורשים שפִּיוֹן שָׁשְׁבַת - שכבר נח האדם ושמר את השבת והיא עברה ממנו, והיינו, במוצאי שבת, **וַי** [-לשון צער כמו 'אוי'[כא]], **אֲבָדָה נֶפֶשׁ** היתירה מן האדם, שדורשים את תיבת 'וינפש' בנוטריקון כמו 'וי נפש'[כב], ומכאן מוכח שבמשך השבת היתה

העבודה ועל גמילות חסדים', ופירש הרע"ב, העולם עומד, היינו שלא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו. וקשה, מנין לרע"ב שגם עיקר בריאת העולם היתה בשביל הקרבנות, שמדברי הגמרא כאן, מבואר רק שקיום העולם אחר שנברא הוא בזכות הקרבנות והמעמדות, אבל לא שעיקר בריאת העולם היה בשביל זה. וכתב בתוספות יום טוב, שבמגילה (ג:), הובאו דברי הגמרא בשינוי, וזה לשונו שם 'אמר רב אמי אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר (ירמיה לג כה) 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי', וכתיב 'ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה' וכו'. וביאור דברי הגמרא שם הוא, שיש לדרוש 'אם לא בריתי' על ברית בין הבתרים, ששם התבשר אברהם אבינו על הקרבנות, ואם לא היה ברית זה לא היה ה' שם חוקות שמים וארץ, כלומר, לא היה בורא את העולם, הרי שגם בריאת העולם היתה בשביל הקרבנות.

טז. כמו שהתבאר במשנה לעיל (כו.).

יז. ביארנו ע"פ רש"י (ד"ה מגמי) ועל פי מה שהגיה הב"ח (שם ג) בדבריו. אך רבינו גרשום (ד"ה מגמי) פירש, שמה ששנינו 'אנשי משמר היו מתפללים' הכוונה לכהנים שבאותו משמר שלא היו עובדים באותו יום, שכן כל משמר היה נחלק לששה בתי אבות, וכל בית אב היה עובד יום אחד בלבד באותו שבוע [ורק בשבת עבדו ביחד כל בתי האבות שבאותו משמר], ועל כן בכל יום מימות החול כל בתי האבות של אותו משמר שלא היו עובדים בו, היו מתפללים על עבודת הקרבן שעושים אחיהם אנשי אותו בית האב העובדים היום, שיתקבל ברצון.
מפירוש רש"י נראה, שרק אנשי המעמד שבערים היו מתענים, ולא אלו שבירושלים העומדים על הקרבן. וכן מבואר מדבריו במשנה (לעיל כו. ד"ה מלוי, ד"ה והמשמר). אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) והריטב"א (ד"ה ומה) כתבו, שאף אלו שבירושלים היו מתענים.

יח. רש"י (ד"ה נשמני). והרשב"א (שו"ת ח"ז סי' שמט) פירש, שביום השני נחלקו המים ועל כן עלולה להיות סערה בַּמים, וצריך להתפלל שלא יזוקו יורדי הים. וכתב עוד שם, שמה שתיקנו חכמים שאנשי המעמד יתפללו על דבר המכוון למה שנברא ביום זה במעשה בראשית, הוא לפי שכל ימות העולם נפעלים כפי ענין התחלת בריאתם.

יט. רש"י (ד"ה נשלימי). ורש"י בעין יעקב (ד"ה נג') ביאר, שמכך שנאמר בו 'ותראה היבשה', נרמז שיש להתפלל בו שיהיו הדרכים נקיים. והגירסא במסכת סופרים (פי"ז ה"ה) היא 'בשלישי על מהלכי דרכים' וכן הוא בירושלמי (ה"ג), וביאר בקרבן העדה (ד"ה עג), שהכוונה שהיו מתפללים עליהם שלא יפלו בפחתים ובבורות.

כ. רש"י (שבת נג. ד"ה מקכיה). וכתב הערוך (ערך מקכיה), שהוא חולי הגורם לחנק.

כא. רש"י (ד"ה נרגיעי). וכתב בנחלת יעקב (על המורה נרגמים שם), שמה שנקט התנא 'תינוקות' אף שסכנת המארה קיימת אף לגדולים, הוא לפי שהתינוקות הם חלושים בטבעם ועלולים יותר שתיפול בהם המארה. וכתב עוד שם, שמה שעשה ה' שהמארה תהא עלולה ליפול דווקא ביום הרביעי הוא מחסד ה', כדי שתבא השמש שנבראה ביום זה ותרפא את החולי, שזריחת השמש מרפאת כמו שאמרו בבבא בתרא (טז:) 'אידלי יומא אידלי קצירא' [כשהשמש זורחת מיקל החולי. רש"י (שם ד"ה מידלי)].
ורש"י בעין יעקב (ד"ה נד', נפילום שני) פירש, שהואיל ואסכרה באה על עון לשון הרע (שבת נג., נג:), ולשון הרע נברא ביום הרביעי שכן בו ביום קיטרגה הירח על השמש ואמרה אי אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד (חולין ס:), על כן יש לחוש בו יותר שלא תיפול אסכרה ונצרך להתפלל על כך. וכתב הריא"ף (על עין יעקב ד"ה נד'), בירושלמי (ה"ג) ביארו, שמה שהיו מייחדים את התעניות והתפילות שבכל יום על ענין אחד ולא היו מתפללים בכל יום על הכל, הוא לפי שאין להתענות על שני דברים כאחד [כמבואר בגמרא (לעיל ח:)]. וכתב בקרן אורה (ד"ה ודע), שאנשי מעמד היו מתפללים על ארבעה דברים אלו, לפי שזכות הקרבנות מגינה להינצל מהם.

כג. מאירי (ד"ה מגמי).

כד. וקשה, מדוע צריך טעם שלא להתענות באלו הימים, והרי אדרבה התבאר בגמרא שכל יום שהיו מתענים בו היה טעם מיוחד לדבר, ואם כן פשוט שבשאר הימים לא יתענו מאחר שאין טעם להתענות בהם. ויש לומר, שהגמרא ידעה שאף בשלושת ימים אלו יש טעם להתענות, אלא שיש בהם טעם המכריע שלא להתענות בהם, ועל כן מבררת הגמרא מהו הטעם שלא להתענות בהם. מהרש"א (מ"ב ד"ה ד').
במשנה (לעיל כו.) לפנינו שנינו [במוקף] 'ואנשי המעמד היו מתענים' וכו' ולא היו מתענין' וכו' ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו'. אך מדברי הגמרא כאן שנתנה טעמים אחרים למה שאין מתענין ביום ראשון, נראה שלא גרסו כל קטע זה במשנה. מהרש"א (לעיל כו. ד"ה מגמה).

כה. ע"פ רבינו גרשום (ד"ה מפני), ורש"י (על עין יעקב ד"ה מפני). וקשה, שהמשמרות ניתקנו בימי דוד ושלמה ואז היתה יד ישראל תקיפה על אומות העולם ומה סכנה יש בדבר. על כן יש לבאר, שאנשי המעמד לא היו עושים מלאכה ביום תעניתם, ועל כן לא רצו להתענות ביום ראשון, כדי שלא יאמרו הגויים שגם אנשי משמר מחזיקים את יום חגם ליום טוב שהרי אין עושים בו מלאכה. ויש להוכיח מכאן, שגם מקודם שהחלה דת הנוצרים כבר היו הגויים מחזיקים את יום ראשון לחג. מהרש"א (מ"ב ד"ה מפני) [וגירסתו בגמרא היא 'מפני הגלילים']. ובחדושין (על עין יעקב, ד"ה מפני) כתב, שפירוש נוֹצְרִים הוא כמו הנבראים, כלומר, מפני האנשים שנבראו בערב שבת ונמצא שיום ראשון הוא יום השלישי ליצירתם והם חלושים בו, כמו שמבאר רבי שמואל בר נחמני בהמשך. ודברי רבי שמואל בר נחמני הם פירוש לדברי רבי יוחנן.

כו. שנאמר באנשי שכם לאחר שמלו (בראשית לד כה) 'ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים'. רש"י (ד"ה שלישי). והקשה בדברי יציב (שו"ת יו"ד סי' קנ), היאך נלמד מהחלישות שלאחר המילה שגם שלשה ימים אחר יצירת האדם יש חולשה. וביאר, שאולי הטעם בזה הוא מפני שביום יצירתו של אדם נוצרה חוה על ידי שחתך ה' מבשרו כמבואר בברכות (סא.), ועל כן הוא דומה למילה.

כז. רש"י (ד"ה נשמה - השני). ובביצה (טז. ד"ה נשמה) פירש, 'רוחב לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח לרוחה ויאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו'. והרמב"ן (שמות לא יג) כתב, ש'היא נשמה יתירה הבאה מיסוד העולם אשר בידו נפש כל חי'. ובחידושי המאירי (ביצה טז. ד"ה נשמה) כתב, שהוא רמז אל הכח השכלי שבאדם, שבימות החול האדם משתמש בו רק בדרך ארעי, אבל השבת כל עיקרו אינו אלא להשתמש בשכליות ויכוף את הכח המתאוה לבל תפנה למה שרגילה להתעסק בה, ועל ידי כן לא יתערב בלימודו שום ערבוב הבא מהכח המתאוה.

כח. ע"פ רש"י בביצה (טז. ד"ה וינפש).

כט. פירושו הפשוט של הפסוק הוא שבששת ימי בראשית עשה ה' את השמים ואת

18/06/2018 אחח

עין משפט נר מצוה

טז א מיי׳ פי״ב מהל׳ תפלה הלכה ג סמג עשין יט טוש״ע ס״ח סימן קלז סעיף ג:

יז ב מיי׳ פי״ג שם ה״ד סמג שם טוש״ע ס״ח סי׳ תכג סעיף ג:

רבינו גרשום

ושמנה מאיתמר וקשיא לרב חסדא אמר לך רב חסדא תנאי הוא דאשכחן תנא דלעיל דתניא משה תיקן ד׳ מאלעזר וד׳ מאיתמר ואנא דאמרי כוותיה: **בללום ונתנום בקלפי** שכשחלקו כל משמר לו׳ משמרות היה מחלוקת ביניהם שזו אומר אני עולה תחלה וזו אומר אני עולה תחלה מה עשו כתבו שמות ראשי של אותן ה׳ משמרות שהוסיפו ממשמר ידעיה **ובא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו** שהניח ידיו בקלפי ואומר שם אותה משמורה שעולה בידי תחלה היא עולה תחלה אחרי וכן בשניה וכן בשלישית וכן ברביעית וכן חמישית וכן עשה חרים וכו׳. **שאפי׳ יהויריב עולה** שהוא לא רצה לעלות עם עזרא: מנה״מ דקורין במעמדות מעשה בראשית **אמר רב אסי אילמלא מעמדות כלומר קרבנות לא נתקיימו שמים וארץ** שנא׳ ויאמר ה׳ אלהים **במה אדע וגו׳ קחה לי עגלה משולשת וגו׳** דהיינו קרבנות לפיכך קוראין במעשה בראשית כשעוסקין בקרבנות לפי שכל מעשה בראשית אינו מתקיים אלא בשביל הקרבנות: **אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון** שבו[ג] כהנים של משמר נחלק לז׳ בתי אבות וכל בית אב עובד יום אחד וביום שבית אב עובד שאר כל כהנים אנשי משמר ז׳ בתי אבות מתפללין על קרבן שמקריבין אחיהם בית אב שביעי שיתקבל ברצון: **אנשי מעמד היו יושבין ד׳ תעניות** כלו׳ אותן ישראל של מעמד כדאמרינן לעיל במשנתנו שמתכנסין בעריהן יושבין ד׳ תעניות **על יורדי הים** לפי שנאמר בו (והיה) [יהי] רקיע בתוך המים **על הולכי מדברות** לפי שנאמר בו ותראה היבשה **על אסכרא** לפי שנאמר בו יהי מאורות מארת כתיב דמשמע מארה **על עוברות ומיניקות** לפי שנאמר בו ישרצו המים נפש חיה דהיינו דמעוברות. **מפני הנוצרים** לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתענין היו כועסים. **שלישי דיצירה** שאדם נוצר בערב

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יְיָ בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה: [בראשית טו, ח]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קָחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל: [בראשית טו, ט] ג) בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: [שמות לא, יז]

משנה רב אמר דולג. פי׳ הרמתון קורא מרמת הפרשה ג׳ פסוקים והשני שחין לו כי חם שני פסוקים מדלג פסוק חחד וקורא ממה שקרא הרמתון וכן נמי ברמתי חדשים מדלגין[ו] והקשה ה״ר יהודה בר נתן ומחמי מדלגין מחמי חינו קורא למעלה בפרשה דהא בשמות״מ קורא הוא[ז] מרחה חתה חומר חלי (שמות לג) מע״פ שעיקר הפרשה חינה מתחלת כי חם מפסל לך (שם לד) וי״ל דמ״ה הוא קורא רחה בפרשה של מעלה לפי שכל חותה הפרשה משתעי בחד ענייני חבל פרשה דר״ח לעיל מינה לח מחתעי כלל מחד ענייני ולכך חינו קורא בפרשה של מעלה חלח דולג ומזה רחיה למנהגנו מהה דלח קריין בכל שבת ושבת פרשה של שבת כמו שחנו עושין בי״ט שחנו קורין פרשיות לפי המחורע לפי שחין בפרשה של שבת שלשה פסוקים דחין לומר שבדלג לעיל דלח הוי מחד עניינא[ח]:

גזרה משום הנכנסין והיוצאין. פי׳ שהנכנסין שלח רחו

(ה) הרמתונים שקרא ג׳ פסוקים וירחו השני שקורא פסוק חחד מלמעלה יחמרו שהרמתון לח קרא חלח שני פסוקים והיולחין כשהרמתון קורא שלשה פסוקים ויחנו מסייר חלח שני פסוקים מיכח גזירת יולחין דסבדי המי שני דסגיא ליה בשני פסוקים:

משנה א) [א] משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ד׳ תעניות בשני בשבת בשלישי ברביעי ובחמישי בשני על יורדי הים בשלישי על הולכי מדברות ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות בחמישי על עוברות ומיניקות עוברות שלא יפילו מיניקות שיניקו את בניהם ובערב שבת לא היו מתענין מפני כבוד השבת ק״ו בשבת עצמה באחד בשבת מ״ט לא אמר ר׳ יוחנן מפני הנוצרים ר׳ שמואל בר נחמני אמר מפני שהוא שלישי ליצירה ריש לקיש אמר מפני נשמה יתירה דאמר ריש לקיש[ט] נשמה יתירה ניתנה בו באדם בע״ש במוצאי שבת נוטלין אותה ממנו שנאמר[י] שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש: ביום הראשון בראשית ויהי רקיע: [כ] תנא בראשית בשנים יהי רקיע באחד בשלמא יהי רקיע באחד תלתא פסוקי הוו אלא בראשית בשנים (מ״ט[יג]) ה׳ פסוקי הויין (ותנן[יד]) [ל]הקורא בתורה אל יפחות מג׳ פסוקים רב אמר[יה] דולג ושמואל אמר פוסק ורב דאמר דולג מ״ט לא אמר פוסק קסבר כל פסוקא[יו] דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה ושמואל אמר פוסקן ומי פסקינן והאמר רבי חנינא קרא צער גדול היה לי אצל ר׳ חנינא הגדול ולא התיר לי לפסוק אלא לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין ושמואל[יז] התם טעמא מאי משום דלא אפשר הכא נמי לא אפשר ושמואל אמר פוסק מ״ט לא אמר דולג גזירה משום הנכנסין וגזירה משום היוצאין מיתיבי[יח] פרשה של ששה פסוקים קורין אותה בשנים ושל חמשה (מ) [ביחיד ואם[יט]] הראשון קורא ג׳ השני קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת וי״א ג׳ לפי שאין מתחילין בפרשה פחות משלשה פסוקין למ״ד דולג לידלוג ולמאן דאמר פוסק ליפסוק שאני התם דאית פחות מכאן פסוקים[כ] ליכא מאן דלא מפסיק הפסוק לשנים, רחמתון קורא שני פסוקים וחני, ולוי מתלים חני לותו הפסוק שקרא הכהן עם שנים הנותרים: ר׳ חנינא קרא. שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ונקי בטעמיה: צער גדול. הרבה טרחתי וחזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לעורך תיבות שלומדים לפני, שאין יכולין לקרות פסוק כולו: הבא נמי לא אפשר. גבי ס״ת, (ג) ובדילוג מי מפשר מסוס הנכנסין והיולחין, חם שני דולג ומתחיל בפסוק שסייס בו הרמתון בני חדם הנכנסין שלח שמעו קריחת הרמתון שבורין לומר שלח קרח הרמתון חלח שני פסוקים ונפיק מיניה חורבח, וכשהרמתון קורח ג׳ פסוקים ואינו מסייר חלח שנים חיכח גזרת יולחין דסבדי המי שני דסגיא[כא] ליה בשני פסוקים: מיתיבי פרשה של ששה פסוקים. משמע ימות הסנה קחי: ויש חומרים שלשה. מפרשה מחריתי: הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ״ד פוסק ליפסוק. [מ] כלומר פרשה של ממשה פסוקין (ד) מחמי קורח שני שלשה פסוקין נפרשה מחרת, לידלוג חו ליפסוק: דאית

רמתונה, שנסדר שהיו עולין בידו זו מחר זו כך היו עומדין בשנתותיהן זו מחר זו: וכך התנו. שאפי׳ יהויריב[כב] שהיה במקדש רמתון למשמרות[כג] עולה מן הגולה: **לא** ידחה ידעיה. הואיל ומתחלה לח עלה יהויריב, חלח כל משמרות הנעשות מידעיה קודמות לעבודה ליהויריב, ויהויריב נח ועומד מחריהן במקום משמר מחר[כד], ומשה ידעיה עומין חותן ה׳ שלח להרגות במשמרות: **א״ר אסי לפי שאלמלא** מעמדות. עיסקי קרבנות שיסרחל עומין הן היו כלים במטחן, ומשהן כלין שמים ומרץ העומדים בזכותן[כה] חין מתקיימין כו׳: **באנשי** דור המבול. שמחר שהן כלין חין העולם מתקיים, והוחיל שעל עיסקי קרבן העולם עומד לכך קורין חנשי מעמד בעריהן במעשה בראשית: **כבר תקנתי להם כו׳**. כל זמן שקורין בהן כו׳ מהיכח יליף לה להחי, גמגוס: **ת״ר אנשי משמר מתפללין על קרבן אחיהן**. תמידים שנכנל יוס: **אנשי משמר**. (ג) חותן כ״ד שהיו בעריהן: **בשני** על יורדי הים. לכתיב בשני (בראשית ח) יהי רקיע בתוך המים, ולריך להזכיר ולרנות על הדבר: **בשלישי על הולכי מדברות**. לכתיב ותרחה היבשה תהי לרויה יבשה להולכיה, שלח יזוקו מפני חיות רעות: **ברביעי על האסכרא**. שנו נתלו המחורות, וכתיב ביה (שם) יהי מחורות[כו] מחרת כתיב: **ועל עוברות** כו׳. לכתיב ביה (שם) יברלו המים שרץ נפש חיה: **מפני הנוצרים**. שעושים חותו יום טוב שלהם[כז]: **שלישי ליצירה**. לחדם נברח ביום שבי, ונכל יום שלישי הוי חלוש, כדכתיב (שם לד) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים: **נשמה יתירה**. שנוטלין חותה ממנו והוי חלש: **נשמה יתירה**. שמרחיבים לעמו לחכילה ושתיה: **כיון ששבת**. שנח ושמר חת השבת: **וי אבדה נפש**. וינפש דוכ נשוטריקון **וי נפש**: **בראשית בשנים**. כהן ולוי קורין ביום תענית[כח] נרחשית: **תלתא פסוקי הוי**. וסגיא בהו לחד גברא: **רב אמר דולג**. הרמתון קורח שלשה פסוקים, והשני מתחיל בפסוק שסייס בו הרמתון והשנים עמו הרי שלשה, ומשום חין מסיירין בפרשה פחות משלשה פסוקים[כט] ליכח משום דחית

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) מגילה דף לח: ע״ש, ז) [ע׳ תוספות מגילה כח. ד״ה אלמלא], ח) עי׳ מנחות דף קי:, ט) [מס׳ סופרים פי״ז ה״ה ע״ש], י) [ניצה טו.], יא) מגילה דף כב., יב) ג״ז שם, יג) [מגילה שם ברכות יג:], יד) מגילה שם ע״ש, טו) עי׳ דה״א כד ז, טז) ויק״ר לו ד, יז) מגילה כא:, יח) [עי׳ רש״י במגילה כב. ד״ה למתן וקל״ע] ועי׳ הג׳ הב״ח, יט) מגילה לא., כ) ע״ע תוס׳ מגילה כג. ד״ה כיון, כא) דפרקין הלכה ב, כב) בראשית מא ה, כג) פ״ג ה״ב-ג.

הגהות הב״ח

(ו) גמ׳ קורין מותה בשנים ושל תמשה פסוקים הרמתון קורא: (ז) רש״י ד״ה מנחי משמר שהיו בירושלים. אנשי מעמד מותן כ״ד שהיו: (ח) ד״ה ה״נ לח משמר גבי ס״ת דבדילוג ג׳׳ל משום: (ט) ד״ה ה״ג כו׳ תמתי קורא שני ג׳. נ״ב עי׳ פ״ג למגילה דף כב ע״ח פירש מיפכח משום דבריתא דמייתי התם מיירי בקורא בבר ע״ס אבל בריתא דהכח מנח קורא לכתחילה קחיל תמתי קורא לידלוג חו ליפסק: (י) תוס׳ ד״ה גזירה כו׳ שלח לחו לחת הראשון שקרא כו׳ וירחו חת השני:

גליון הש״ס

גמ׳ אמר רב אסי אלמלא מעמדות. ע׳ מוי״ט פ״ח מ״ב למשנה:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ ת״ר אנשי משמר (רשום עליו חות ב׳) היו כו׳ ואנשי מעמד (רשום עליו חות ג׳. כלומר לג״ל להיפך):

הגהות מהר״ב רנשבורג

אן גמ׳ ת״ר אנשי משמר. נ״ב נלע״ד שג״ל ליפכח למנחי מעמד היו מתפללין ומנחי משמר מתכנסין לבהכ״נ וכן מוכח בתתני׳ ובגמ״ס פ״ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג׳ ב׳ ג׳ ודו״ק:

הגהות וציונים

ח] צ״ל יהויריב (גליון): ט] צ״ל ויהויריב (גליון): י] [ליתא במגילה] (גליון): יא] [צ״ל ותניא] (גליון) משנה ערוכה היא במגילה כג ע״ב ונשמטה מהגרי״פ (רש״ש כאן ובמגילה כב ע״א ע״ש): יב] [במגילה שם ליתא] תיבת ״ושמואל״ (גליון): יג] תיבות אלו ליתא בכל הדפו״י וצ״ל הראשון קורא ג׳ **והשני** קורא וכו׳, ובדפוסים האחרונים הוסיפוהו ע״פ הגמ׳ דמגילה (דק״ס ע״ש) אולם עי׳ הג׳ הב״ח אות ד, ועי׳ גבורת ארי ובקרן אורה: יד] צ״ל במקום משמר **אחד** (רש״ש), ולענ״ד צ״ל משמר **אחרון** (ממ״נ), ועיין גבורת ארי: טו] ברש״י שבע״י נוסף **ופירשו בירושלמי** (דפירקין ה״ג וכ״ה במס׳ סופרים פי״ז) מארת כתיב **חסר משמע מארה וכדי שלא תפול המארה על התינוקות, א״נ כיון דאסכרה באה על לשה״ר** (שבת לג:) **ולשה״ר אתעביד ביום ד׳ שנבראו מאורות ואמרה הלבנה לפני הקב״ה א״א לב׳ מלכים וכו׳ וא״ל הקב״ה לכי ומעטי את עצמך** (חולין ס:) **והיינו לשון הרע והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללין עליה שלא תבא**: טז] ברש״י שבע״י נוסף **וכי חזו דמתענין ביום חגם אתו לידי סכנה** (וכעי״ז בפי׳ הרגמ״ה), ועיין מהרש״א בח״א ובפי׳ ״חדושין״ על הע״י (ועי׳ מס׳ סופרים שם): יז] תיבות ״ביום תענית״ נראה מיותר וט״ס דהא ביום הראשון אין מתענין אלא צ״ל ביום **הראשון** (מראה כהן, ממ״נ, ועיין רש״ש): יח] צ״ל דסברי **דהאי** שני **סגיא** ליה (גנזי יוסף): יט] צ״ל **שכל** כהנים (דק״ס ע״פ כת״י): כ] בכת״י ויש **שהיו**:

לחית

דאית

דאין

לו נפש יתירה, ואבדן הנשמה היתירה במוצאי שבת, גורם לו חולשה ביום ראשון ועל כן אין לקבוע בו תענית.

★

שנינו במשנה, **בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן** - באחד בשבת קוראים 'בְּרֵאשִׁית' ו'יְהִי רָקִיעַ'.

הגמרא מביאה ברייתא המבארת היאך מחלקים פרשיות אלו בין הקוראים:

תָּנָא בברייתא, פרשת 'בְּרֵאשִׁית' **בִּשְׁנַיִם** - היו מחלקים אותה לשני קרואים כהן ולוי, ופרשת 'יְהִי רָקִיעַ' היתה נקראת **בְּקוֹרֵא אֶחָד**, שהוא ישראל.

הגמרא מבררת היאך מחלקים פרשה שיש בה חמשה פסוקים לשנים:

מקשה הגמרא, **בִּשְׁלָמָא** - הדבר מובן שפרשת 'יְהִי רָקִיעַ' נקראת **בְּאֶחָד**, שהרי **תְּלָתָא פְּסוּקֵי הֲווּ** - שלשה פסוקים יש בפרשה זו, ובקריאת שלשה פסוקים די לקורא אחד כדלהלן, **אֶלָּא** 'בְּרֵאשִׁית' **בִּשְׁנַיִם (מַאי טַעֲמָא)**, הרי **חֲמִשָּׁה פְּסוּקֵי** בלבד הַוְיָין [-הם], **(וּתְנַן)** - ושנינו במשנה במגילה (כג:), **הַקּוֹרֵא בַּתּוֹרָה אַל יִפְחוֹת מִשְּׁלֹשָׁה פְּסוּקִים**[ל], ואם כן כיצד ניתן לחלק פרשה של חמשה פסוקים לשנים[לא].

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים ביישוב הקושיא:

מתרצת הגמרא, **רַב אָמַר**, השני **דּוֹלֵג**, כלומר, הראשון קורא שלשה פסוקים [בראשית, והארץ, ויאמר], והשני דולג לאחוריו, שחוזר וקורא את הפסוק שסיים בו הראשון [ויאמר], ומוסיף עליו שני פסוקים [וירא, ויקרא], ונמצא שגם הוא קורא שלשה פסוקים[לב]. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, הראשון **פּוֹסֵק** באמצע הפסוק השלישי, והשני ממשיך לקרוא את חציו השני של הפסוק ואת שני הפסוקים הנותרים[לג].

הגמרא דנה בשיטת רב:

שואלת הגמרא, **וְרַב דְּאָמַר דּוֹלֵג, מַאי טַעֲמָא** [-מהו הטעם] **שֶׁלֹּא אָמַר פּוֹסֵק** כשמואל. משיבה הגמרא, **דְּקָסָבַר** - לפי שרב סובר, **כָּל פְּסוּקָא דְּלָא סַמְכֵיהּ מֹשֶׁה** - כל פסוק שמשה רבינו לא חילקו, **אֲנַן לָא פָּסְקִינַן לֵיהּ** - גם אנחנו אין רשאים לחלקו, כלומר, משה רבינו מסר לנו את התורה מחולקת לפסוקים [כמבואר במגילה (ג.)], ואסור לקרוא חלק מפסוק מסוים בלבד אלא צריך לקרוא את כולו.

הגמרא דנה בשיטת שמואל:

מקשה הגמרא, **וּשְׁמוּאֵל שֶׁאָמַר פּוֹסֵק, וּמִי פָּסְקִינַן** - וכי מותר להפסיק באמצע הפסוק, **וְהָאָמַר רַבִּי חֲנִינָא קָרָא** [-בעל מִקְרָא של תורה שבכתב ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה], **צַעַר גָּדוֹל הָיָה לִי** - הרבה טרחתי **אֵצֶל רַבִּי חֲנִינָא הַגָּדוֹל**, שיתיר לי לפסוק באמצע הפסוק לצורך התינוקות שאני מלמדם שאינם יכולים לקרוא פסוק שלם, **וְלֹא הִתִּיר לִי לְפָסוֹק אֶלָּא לְתִינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן, הוֹאִיל וְלְהִתְלַמֵּד עֲשׂוּיִן**, ואי אפשר ללמדם באופן אחר. ואם כן, היאך התיר שמואל להפסיק באמצע פסוק לצורך קריאת התורה.

אומרת הגמרא, **וּשְׁמוּאֵל** יתרץ לך, שהרי **הָתָם** - אצל לימוד התינוקות, **טַעֲמָא מַאי** - מהו הטעם שהתירו לו לפסוק, **מִשּׁוּם דְּלֹא אֶפְשָׁר** ללמד את התינוקות באופן אחר, ובאופן שאי אפשר בענין אחר לא אסרו לפסוק באמצע, אם כן, **הָכָא נַמִּי** - גם כאן בקריאת התורה של אנשי מעמד, **לֹא אֶפְשָׁר** לקוראה בשני אנשים באופן אחר, שהרי לשיטת שמואל אין תקנה לדלג וכפי שיבוארו[לד].

הגמרא ממשיכה לדון בשיטת שמואל:

שואלת הגמרא, **וּשְׁמוּאֵל שֶׁאָמַר פּוֹסֵק, מַאי טַעֲמָא לֹא אָמַר דּוֹלֵג** כרב. משיבה הגמרא, שמואל סובר שאין לדלג, **גְּזֵירָה מִשּׁוּם הַנִּכְנָסִין** לבית הכנסת אחר שגמר הראשון לקרוא, וכשישמעו את השני מתחיל בפסוק שסיים הראשון יסברו שהראשון קרא רק שני פסוקים, ויצא מכך מכשול שיאמרו שלעולה לתורה די לקרוא שני פסוקים, **וּגְזֵירָה מִשּׁוּם הַיּוֹצְאִין** מבית הכנסת לאחר שקרא הראשון, ויראו שנשארו בפרשה רק שני פסוקים, ויסברו שהשני יקרא רק שני פסוקים, ויצא מכך אותו מכשול[לה].

הגמרא מקשה על רב ושמואל מברייתא:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה, שנינו בברייתא לענין קריאת התורה של כל ימות השנה[לו], **פָּרָשָׁה שֶׁל שִׁשָּׁה פְּסוּקִים, קוֹרִין אוֹתָהּ בִּשְׁנַיִם** - מותר לחלק אותה לשני קרואים על ידי שכל קורא יקרא ממנה שלשה פסוקים, ופרשה **שֶׁל חֲמִשָּׁה** פסוקים **[**קוראים אותה **בְּיָחִיד**, ואין לחלקה לשנים שהרי אין בה כדי קריאת שלשה פסוקים לכל אחד מהם. **וְאִם**[לז]**] הָרִאשׁוֹן קוֹרֵא שְׁלֹשָׁה** - אם עבר הראשון וקרא שלשה פסוקים והפסיק[לח], **הַשֵּׁנִי קוֹרֵא שְׁנַיִם** - שני פסוקים **מִפָּרָשָׁה** זו ופסוק **אֶחָד מִפָּרָשָׁה אַחֶרֶת**, כדי להשלים למנין שלשה פסוקים. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים**, שהשני קורא **שְׁלֹשָׁה** פסוקים מפרשה אחרת, **לְפִי שֶׁאֵין מַתְחִילִין בְּפָרָשָׁה** - אין קוראים בפרשה חדשה **פָּחוֹת מִשְּׁלֹשָׁה פְּסוּקִין**, גזירה משום הנכנסים לבית הכנסת בתחילת קריאת הפרשה האחרת, שיחשבו שמכאן התחיל קורא זה לקרות וילמדו מכך שמותר לקרות לקורא גם פחות משלשה פסוקים[לט]. וקשה, מדוע פרשה של חמשה פסוקים קוראים אותה ביחיד ואסור לחלקה לשנים, **לְמַאן דְּאָמַר** - לדעת רב הסובר 'דּוֹלֵג', **לִידְלוֹג** השני ויחזור לקרות את הפסוק השלישי ויקרא גם את שני פסוקים האחרונים שבאותה פרשה, **וּלְמַאן דְּאָמַר** - ולדעת שמואל הסובר 'פּוֹסֵק', **לִיפְסוֹק** הראשון באמצע הפסוק השלישי, והשני יקרא את חציו השני של הפסוק יחד עם שני פסוקים האחרונים[מ].

הארץ וביום השביעי שבת מכל מלאכה. אך מכך שנאמר לשון כפול 'שבת וינפש' דרשו ש'וינפש' מתייחס לבני ישראל שהוזכרו בפסוק הקודם. מהרש"א (מ"ס ביצה טז. ד"ה כיון).

וקשה, שאם כן היה צריך להיות כתוב 'וינפש' במוצאי שבת ולא בשבת עצמה. ויש לומר, שעל ידי שאדם זוכר בשבת שהנשמה היתירה שקיבל עתידה להסתלק ממנו במוצאי שבת, הרי הוא מתדבק בה ביותר. בעל שם טוב (הו"ד בספת אמת כי תצא תרלז).

ל. ותיקנו כן כנגד תורה נביאים וכתובים. גמרא (מגילה כד.).

לא. וקשה, מדוע אין הגמרא מקשה גם כן היאך תיקנו לקרות בסך הכל פחות מעשרה פסוקים, והרי שנינו בברייתא במגילה (כא:), שאין פוחתים מקריאת עשרה פסוקים בבית הכנסת. ויש לומר שהואיל וקראו את הענין השייך לאותו יום והענין נפסק אין לחוש לכך, כמו שכתבו התוספות (סד ד"ה אין) לענין קריאת פרשת עמלק בפורים שיש בה רק תשעה פסוקים. מהרש"א (מ"ס ד"ה מלמ).

לב. ואף שהראשון מסיים בפחות משלשה פסוקים קודם סוף הפרשה ואסור לעשות כן (מגילה כא:), כאן אין לחוש לכך מפני שלא ניתן לנהוג בענין אחר. רש"י (ד"ה רבי).

לג. ואף ששנינו שהקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים, מכל מקום לא היתה התקנה שיקראו שלשה פסוקים שלמים אלא יותר משנים. אלא שבדרך כלל מוכרחים לקרוא שלשה פסוקים שלמים, משום שאין להפסיק באמצע הפסוק, אבל כאן אין לחוש לכך כדלהלן בגמרא. אגרות משה (או"ח, מו"מ ח"ד סי' כג).

לד. וקשה, מדוע אי אפשר בענין אחר, הרי אפשר שיקראו ביום הראשון גם את פרשת 'יקוו המים' (נח"מ ח ט-יג) ובאופן זה לא יצטרכו לא לפסוק ולא לדלוג. ויש לומר, שחכמים רצו להשוות את הקריאות של כל ימי המעמדות, על ידי שבכל יום יקראו מעשה בראשית של אותו יום ושל היום שלאחריו, שאם ביום אחד יקראו מעשה בראשית של שלשה ימים, ובשאר ימים יקראו רק של שני ימים, נמצא שמטילים קנאה במעשה בראשית. פני יהושע (מגילה כב. ד"ה רב). ובטורי אבן (שם) תירץ, שקריאת מעשה בראשית שאינה מאותו היום שעומדים בו [כגון קריאת מעשי יום שני ושלישי ביום ראשון] נחשבת כקריאה שאינה מעניינו של יום, ומה שהתירו חכמים לקרוא בכל יום גם את הפרשה השייכת ליום המחרת היינו לפי שמבלי זה אף אם ידלגו או יפסקו אין שום אפשרות שיקראו שלושה קרואים. אבל לא התירו חכמים לקרוא בו גם את הפרשה של היום שלאחרי יום המחרת, שהרי אפשר מבלי זה על ידי דילוג או פיסוק.

לה. כתבו הרשב"א (מגילה כג. ד"ה ומ"מ) והריטב"א (שם ד"ה מ"ל), שבין רב ובין שמואל סוברים שיש לחוש לגזירת נכנסים ויוצאים, וכמו כן שניהם סוברים שאין להפסיק באמצע פסוק. ומחלוקתם היא רק באופן שמוכרחים לעשות אחד מהם או לדלג או לפסוק, ששמואל סובר שעדיף לפסוק שהרי כבר מצינו שהותר הפיסוק במקום שאי אפשר דהיינו בשביל התינוקות. ורב סובר שעדיף לדלג, ולא לפסוק פסוק שמשה רבינו לא פסקו.

לו. רש"י (ד"ה מיתיבי). ובמגילה (כג. ד"ה שמני) כתב, שברייתא זו מדברת מקריאת שני וחמישי של כל ימות השנה.

לז. הב"ח הגיה (שם ס) 'ושל חמשה פסוקים הראשון קורא' וכו'. וכן נראה שהיא גירסת רש"י, ויבואר בהערה להלן.

לח. והגירסא במגילה (כג.) היא 'קרא ראשון שלשה'.

לט. אבל תנא קמא אינו חושש לכך, לפי שסובר שהנכנס לבית הכנסת באמצע הקריאה, שואל את האחרים איך קראו לפני שנכנס. גמרא (מגילה שם).

מ. ביארנו על פי רשב"א (מגילה שם ד"ה ה"ג) וריטב"א (שם ד"ה ומ"ש), ועל פי גירסת

רב אמר דולג. פי' הרמתון קורא מרמת הפרשה ג' פסוקים והשני שחין לו כי חם שני פסוקים מדלג פסוק חחד וקורא ממה שקרא הרמתון וכן נמי ברמתי חדשים מדלגין [ו] והקשה ה"ר יהודה בר נתן ומחמי מדלגין מחמי חינו קורא למעלה בפרשה דהא בשמ"מ קורא הוא [ז] מרחה חחה חומר חלי (שמות לג) מ"ש שעיקר הפרשה חינה מתחלת כי חם מפסל לך (שם לד) וי"ל דמ"ה הוא קורא רחה בפרשה של מעלה לפי שכל חותה הפרשה משתני בחד עניינא חבל פרשה דר"ח לעיל מינה לא משתני כלל מחד עניינא ולכך חינו קורא בפרשה של מעלה חלא דולג ומזה רחיה למנהגנו מהא דלא קריון בכל שנת ושנת פרשה של שנת כמו שחנו עושין בי"ט שחנו קורין פרשיות לפי המחורע לפי שחין בפרשה של שנת שלשה פסוקים דחין לומר שנדלג לעיל דלא הוי מחד עניינא [ח]:

גזרה משום הנכנסין והיוצאין. פי' שהנכנסין שלא רחו (ה) הרמתונים שקרא ג' פסוקים וירחו השני שקורא פסוק חחד מלמעלה ימחרו שהרמתון לא קרא חלא שני פסוקים והיולחין כשהרמתון קורא שלשה פסוקים וחינו מסייר חלא שני פסוקים חיכא גזירת יולחין דסברי חני שלשה פסוקים:

חלקום והעמידום על עשרים וארבעה בללום ונתנום בקלפי בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו שש בא [חרים] ונטל חלקו וחלק חבריו שש וכן פשחור וכן אימר וכן התנו נביאים שביניהם שאפי' (יהוידיב [ט]) ראש משמרות עולה לא ידחה ידעיה ממקומו אלא ידעיה עיקר (ויהוידיב [י]) טפל לו: וישראל שבאותו משמר מתכנסין בעריהן ובחרי במעשה בראשית: מנהני מילי א"ר יעקב בר אחא [יא] אמר רב אסי [יב] אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר [א] ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה אמר אברהם רבש"ע שמא ישראל חוטאין לפניך אתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה א"ל לאו אמר לפניו רבש"ע הודיעני במה אירשנה א"ל [יב] קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת וגו' אמר לפניו רבש"ע תינח בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עלידם אמר לו כבר תקנתי להם סדר קרבנות בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני [יג] ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ת"ר [יד] אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ד' תעניות בשני בשבת בשלישי ברביעי ובחמישי בשני על יורדי הים בשלישי על הולכי מדברות ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות בחמישי על עוברות ומיניקות עוברות שלא יפילו מיניקות שיניקו את בניהם ובערב שבת לא היו מתענין מפני כבוד השבת ק"ו בשבת עצמה באחד בשבת מ"ט לא אמר ר' יוחנן מפני הנוצרים ר' שמואל בר נחמני אמר מפני שהוא שלישי ליצירה ריש לקיש אמר מפני נשמה יתירה דאמר ריש לקיש [טו] נשמה יתירה ניתנה בו באדם בע"ש במוצאי שבת נוטלין אותה ממנו שנאמר [טז] שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש: ביום הראשון בראשית ויהי רקיע: [יז] תנא בראשית בשנים יהי רקיע באחד בשלמא יהי רקיע באחד תלתא פסוקי הוו אלא בראשית בשנים (מ"ט [יח]) ה' פסוקי הויין (ותנן [יט]) [כ] הקורא בתורה אל יפחות מג' פסוקים רב אמר [כא] דולג ושמואל אמר פוסק ורב דאמר דולג מ"ט לא אמר פוסק קסבר כל פסוקא [כב] דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה ושמואל אמר פוסק ומי פסקינן והאמר רבי חנינא קרא צער גדול היה לי אצל ר' חנינא הגדול ולא התיר לי לפסוק אלא לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשוין ושמואל [כג] התם טעמא מאי משום דלא אפשר הכא נמי לא אפשר ושמואל אמר פוסק מ"ט לא אמר דולג גזירה משום הנכנסין וגזירה משום היוצאין מיתיבי [כד] פרשה של ששה פסוקים קורין אותה בשנים ושל חמשה (כה) [ביחיד ואם [כו]] הראשון קורא ג' השני קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת וי"א ג' לפי שאין מתחילין בפרשה פחות משלשה פסוקין למ"ד דולג לידלוג ולמאן דאמר פוסק ליפסוק שאני התם דאית

ליה מפשר: פוסק. מפסיק הפסוק לשנים, רחמתון קורא שני פסוקים וחצי, ושני מחלים חצי חותו הפסוק שקרא הכהן עם שנים הנותרים: ר' חנינא קרא. שהיה נעל מקרא ויודעה בגירסא ונקי בטעמיה: צער גדול. הרבה טרחתי וחזרתי עליו שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לנורך תינוקות שלומדים לפני, שחינן יכולין לקרות פסוק כולו: הבא נמי לא אפשר. גבי ס"ת, (ג) ודלילוג מי מפשר מהם שני דולג ומתחיל בפסוק שסייס דו הרמתון בני חדם הנכנסין שלא שמעו קריחת הרמתון שדורין לומר שלא קרא הרמתון חלא שני פסוקים ונפיק מיניה מורנא, וכשהרמתון קורא ג' פסוקים וחינו מסייר חלא שנים חיכא גזרת יולחין דסברי חני שני דקניא [כה] ליה שני פסוקים: מיתיבי פרשה של ששה פסוקים. משמע ימות השנה קחי: ויש אומרים שלשה. מפרשה מחריתי: הכי גרסינן למאן דאמר דולג לידלוג למ"ד פוסק ליפסוק. [כז] כלומר פרשה של ממשה פסוקין (ד) מחמי קורא שני שלשה פסוקין בפרשה מחרת, לידלוג חו ליפסוק: דאית

וכו', ובדפוסים האחרונים הוסיפוהו ע"פ הגמ' דמגילה (דק"ס ע"ש) אולם עי' הג' הב"ח אות ד, ועי' גבורת ארי ובקרן אורה: [ז] צ"ל במקום משמר **אחד** (רש"ש), ולענ"ד צ"ל משמר **אחרון** (ממ"נ), ועיין גבורת ארי: [ח] ברש"י שבע"י נוסף **ופירשו בירושלמי** (דפירקין ה"ג וכ"ה במס' סופרים פי"ז) מארת כתיב **חסר משמע מארה וכדי שלא תפול המארה על התינוקות, א"נ כיון דאסכרה באה על לשה"ר** (שבת לג:) **ולשה"ר אתעביד ביום ד' שנבראו מאורות ואמרה הלבנה לפני הקב"ה א"א לב' מלכים וכו' וא"ל הקב"ה לכי ומעטי את עצמך** (חולין ס:) **והיינו לשון הרע והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללין עליה שלא תבא:** [ט] ברש"י שבע"י נוסף **וכי חזו דמתענין ביום חגם אתו לידי סכנה** (וכעי"ז בפי' הרגמ"ה), ועיין מהרש"א בח"א ובפי' "חדושין" על הע"י (ועי' מס' סופרים שם): [י] תיבות "ביום תענית" נראה מיותר וט"ס דהא ביום הראשון אין מתענין אלא צ"ל ביום **הראשון** (מראה כהן, ממ"נ, ועיין רש"ש): [יא] צ"ל **שני סגיא** ליה (גנזי יוסף): [יב] צ"ל **שכל** כהנים (דק"ס ע"פ כת"י): [יג] בכת"י ויש **שהיו**:

משנת ראשונים

מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני, ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ובשבת היינו טעמא דלא קרינן בקרבנות, משום דבקרבן שבת אין בו לכפר ואינו בא אלא לרצון. [ר"ן מגילה דף י: מדה"ר] **בשני על יורדי הים.** כלומר מפני שבו נחלקו המים, ועלול להיות צער בימים. [שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רצ] **אמר רבי יוחנן מפני הנוצרים.** קורא אותם נוצרים על שם נבוכדנצר כמו שביארנו בפסוק נצרים באים מארץ מרחק, וידוע שהצלם הגדול לעבודת השמש היה נעבד באותו זמן בבבל והיו עושים יום אד ביום א' שהוא ממשלתו של שמש כמו שידוע חל"ם כצנ"ש ראשי ימים. [מאירי] **נשמה יתירה ניתנה בו באדם בערב שבת.** ויברך אלהים את יום השביעי. כל יום שביעי העתיד ברכו שיהיה יותר מוכן משאר הימים בנפש יתרה לאור באור החיים, כאמרם כיון ששבת ווי אבדה נפש (ביצה טז.). [ספורנו, בראשית ב] **כיון ששבת וי אבדה נפש.** ענין הבשמים במ"ש משום שצריכין אנו לדאוג מיציאת שבת מאותה נפש יתירה שהיתה בנו ונאבדה ממנו כמ"ש רז"ל וינפש וי אבדה נפש ובמה יודע דבר דאגתו ואנחתו בבקש דבר להשיב את נפשו והם הבשמים כי מי שנפשו קצרה ורוחו צרה מחזר אחריהם להשיבם אליו. [סדר היום סדר הבדלה] אבל במוצאי שבת ליום טוב לא, שהרי יום טוב משיב את הנפש ומשמחה. אבל במוצאי יום טוב לחול לא תקנו בשמים לפי שאין נשמה יתירה ביום טוב. [שיטה מקובצת, ביצה טז.]

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פי"ב מהל' תפלה הלכה ג סמג עשין יט טוש"ע ס"ח סימן קלז סעיף ג:

יז ב מיי' פי"ג שם ה"ד סמג שם טוש"ע ס"ח סי' מכג סעיף ג:

רבינו גרשום

ושמנה מאיתמר וקשיא לרב חסדא אמר לך רב **חסדא תנאי הוא** דאשכחן תנא דלעיל דתניא משה תיקן ד' מאלעזר וד' מאיתמר ואנא דאמרי כוותיה: **בללום ונתנום בקלפי** שכשחלקו כל משמר לו' משמרות היה מחלוקת ביניהם שזו אומר אני עולה תחלה וזו אומר אני עולה תחלה מה עשו כתבו שמות ראשי של אותן ה' משמרות שהוסיפו ממשמר ידעיה **ובא ונטל חלקו וחלק חבריו** שהניח ידיו בקלפי ואומר שם אותה משמורה שעולה בידי תחלה היא עולה תחלה אחרי וכן בשניה וכן בשלישית וכן ברביעית וכן חמישית וכן עשה חרים וכו'. **שאפי' יהויריב** עולה שהוא לא רצה לעלות עם עזרא: מנה"מ דקורין במעמדות מעשה בראשית **אמר רב אסי אלמלא מעמדות** כלומר **לא נתקיימו שמים וארץ** שנא' ויאמר ה' אלהים במה אדע וגו' קחה לי עגלה משולשת וגו' דהיינו קרבנות לפיכך קורין במעשה בראשית כשעוסקין בקרבנות לפי שכל מעשה בראשית אינו מתקיים אלא בשביל הקרבנות: **אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון** שבו [ג] כהנים של משמר נחלק לד' בתי אבות וכל בית אב עובד יום אחד וביום שבית אב עובד שאר כל כהנים אנשי משמר ד' בתי אבות מתפללין על קרבן שמקריבין אחיהם בית אב שביעי שיתקבל ברצון: **אנשי מעמד היו יושבין ד' תעניות** כלו' אותן ישראל של מעמד כדאמרנו לעיל במשנתנו שמתכנסין בעריהן יושבין ד' תעניות **על יורדי הים** לפי שנאמר בו (והיה) [יהי] רקיע בתוך המים **על הולכי מדברות** לפי שנאמר בו ותראה היבשה **על אסכרא** לפי שנאמר בו יהי מאורות מארת כתיב דמשמע מארה **על עוברות ומיניקות** לפי שנאמר בו ישרצו המים נפש חיה דהיינו דמעוברות. **מפני הנוצרים** לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתענין היו כועסים. **שלישי דיצירה** שאדם נוצר בערב

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יי בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה: [בראשית טו, ח]

ב) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קָחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל: [בראשית טו, ט] ג) בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יי אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: [שמות לא, יז]

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) מגילה דף לא: ע"ש, ו) [ע' תוספות מגילה כח. ד"ה אלמלא], ג) ע' מנחות דף קי., 7) [מס' סופרים פי"ז ה"ה ע"ש], ה) [ביצה טו.], ו) מגילה דף כב., ז) ג"ז שם, ח) [מגילה שם ברכות יג:], ט) מגילה שם ע"ש, י) ע' דה"א כד ז, כ) ויק"ר לו ד, ל) מגילה כא:, מ) [עי' רש"י במגילה כב. ד"ה למתן וקל"ע] ועי' הג' הב"ח, נ) מגילה לא., ס) ע"ע תוס' מגילה כג. ד"ה כיון, ע) דפרקין הלכה ב, פ) בראשית מא ה, צ) פ"ג ה"ב-ג.

הגהות הב"ח

(א) גמ' קורין מותה בשנים ושל חמשה פסוקים הרחתון קורא: (ב) רש"י ד"ה חנשי משמר שהיו בירושלים. אנשי מעמד מותן כ"ד שהיו: (ג) ד"ה ה"ג לא מפשר גבי ס"ת דבדילוג ג"ל חשם: (ד) ד"ה ה"ג כו' מחמי קורא שני ג'. נ"ב עי' פ"ג למגילה דף כב ע"ל פירש מיפכח משום דבריימא דמייתי התם מיירי בקרא בבר ע"ש חצל בריימא דהכח חגח קורא לכתחילה קחיל מחמי קורא לילדלג חו ליפסק: (ה) תום' ד"ה גזירה כו' שלא יהא קורא הראשון שקרא כו' וירחו את השני:

גליון הש"ס

גמ' אמר רב אסי **אלמלא מעמדות.** ע' מוי"ט פ"ל מ"ג דתנות:

הגהות הגר"א

[א] גמ' ת"ר **אנשי משמר** (רשום עליו חום ג') היו כו' **ואנשי מעמד** (רשום עליו חום ג'. כלומר דל"ל להיפך):

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן גמ' ת"ר **אנשי משמר.** נ"ב נלע"ד של"ל מיפכח דחנשי מעמד היו מתפללין וחנשי משמר מתכנסין לבהכ"נ וכן מוכח בחתני' וברמב"ם פ"ו מהלכות כלי מקדש הלכה ג' ד' ג' ודו"ק:

הגהות וציונים

ט] צ"ל **יהויריב** (גליון): **י]** צ"ל **ויהוידיב** (גליון): **יא]** [ליתא במגילה] (גליון): **יב]** [צ"ל **ותניא**] (גליון) משנה ערוכה היא במגילה כג ע"ב ונשמטה מהגרי"פ (רש"ש כאן ובמגילה כב ע"א עי"ש): **יג]** [במגילה שם ליתא] תיבת "ושמואל" (גליון): **יד]** תיבות אלו ליתא בכל הדפו"י וצ"ל הראשון קורא ג' **והשני** קורא

מתרצת הגמרא, **שַׁאנִי הָתָם** - שונה הדבר בקריאת התורה של כל השנה,

אוצר התלמוד

הגמרא שלפנינו. אך מדברי רש"י (ד"ה הכי) נראה שגרס בברייתא 'ושל חמשה, הראשון קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת, ויש אומרים שלשה' וכו'. וביאור הברייתא, שפרשה של חמשה פסוקים לדעת תנא קמא מותר לכתחילה לקרות ממנה לראשון גם שלשה פסוקים בלבד, ולשני את שני הפסוקים הנותרים ופסוק אחד בלבד מפרשה אחרת, לפי שתנא קמא סובר שאין חוששים לא משום הנכנסים ולא משום היוצאים. ויש אומרים סוברים, שצריך לקרות לשני לפחות שלשה פסוקים מפרשה אחרת מפני הנכנסים. אך מכל מקום, גם ליש אומרים מותר לקרוא מהפרשה הראשונה שלשה פסוקים בלבד ואין חוששים ליוצאים שיסברו שיקראו לשני רק שני פסוקים [לפי שאינו מצוי שיצאו אנשים מבית הכנסת באמצע הקריאה]. ולגירסא זו, משיטת תנא קמא אין להקשות כלל על רב ושמואל, שהרי תנא קמא אינו חושש לנכנסים ויוצאים ורב ושמואל הלכו בשיטת הסוברים שכן חוששים לכך, רק קושיית הגמרא על רב ושמואל היא מהיש אומרים שכן חששו ליוצאים, מדוע הצריכו לחלק את הקריאה באופן שיצטרך השני לקרוא שלשה פסוקים מהפרשה השניה, הרי גם את הפרשה הראשונה עצמה לבד אפשר לחלק לשניהם על ידי דילוג או פיסוק.

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

דְּאִית לֵיהּ רַוְוחָא - שיש לו רווח, כלומר, שיכול לקרוא פסוקים מהפרשה שלאחריה, שגם אותה פרשה היא מעניינו של יום[א], ועל כן לא התירו לו לדלג או לפסוק. אך כאן בקריאת פרשיות המעמדות של יום ראשון לא ניתן לקרוא בפרשיות אחרות מלבד 'בראשית' ו'יהי רקיע'[ב], ועל כן הרי מוכרחים לדלג או לפסוק.

★

שנינו במשנה, **(פָּרָשָׁה גְּדוֹלָה קוֹרִין אוֹתָהּ בְּשְׁנַיִם[ג]), בַּשַּׁחֲרִית וּבַמּוּסָף וּבַמִּנְחָה** נכנסין וקורין **עַל פִּיהֶן** כו' כקורין את שמע.

הגמרא מסתפקת בביאור דברי המשנה:

אִיבַּעְיָא לְהוּ - הסתפקו בני הישיבה, **הֵיכִי קָאָמַר** - היאך היא כוונת התנא לשנות, האם כוונתו היא כך, **בַּשַּׁחֲרִית וּבַמּוּסָף קוֹרִין אוֹתָהּ** [-את קריאת המעמדות] **בַּסֵּפֶר** - מתוך ספר תורה, **וּבַמִּנְחָה קוֹרִין אוֹתָהּ בעַל פֶּה כְּקוֹרִין אֶת שְׁמַע**, ו'קורין על פיהן' נאמר רק על מנחה. **אוֹ דִלְמָא** [-שמא] **הָכִי קָתָנֵי** - כך היא כוונתו לשנות, **בַּשַּׁחֲרִית קוֹרִין אוֹתָהּ בַּסֵּפֶר, וּבַמּוּסָף וּבַמִּנְחָה קוֹרִין אוֹתָהּ בעַל פֶּה כְּקוֹרִין אֶת שְׁמַע**, שאף על תפילת מוסף נאמר 'וקורין על פיהן'.

הגמרא פושטת את הספק מברייתא:

תָּא שְׁמַע - בא ושמע ראיה לפשוט את הספק מברייתא, **דְּתַנְיָא**, אנשי מעמד **בַּשַּׁחֲרִית וּבַמּוּסָף נִכְנָסִין לְבֵית הַכְּנֶסֶת וְקוֹרִין** בספר תורה **כְּדֶרֶךְ שֶׁקּוֹרִין כָּל הַשָּׁנָה, וּבַמִּנְחָה יָחִיד קוֹרֵא אוֹתָהּ עַל פֶּה** בבית הכנסת, ומוציא את הרבים ידי חובתם[ד]. **אָמַר רַבִּי יוֹסֵי,** וְכִי יָחִיד יָכוֹל לִקְרוֹת דִּבְרֵי תוֹרָה **עַל פֶּה בְּצִבּוּר** כדי להוציאם ידי חובתם, והרי נאמר (שמות לד כז) 'כְּתָב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה' וגו' ובגיטין (ס:) דרשו מפסוק זה שפסוקי התורה אסור לקוראם בעל פה אלא רק מתוך הכתב[ה], **אֶלָּא כּוֹפֶן נִכְנָסִין** לבית הכנסת **וְקוֹרִין אוֹתָהּ** כל אחד ואחד לעצמו **עַל פֶּה כְּמוֹ שקוֹרִין אֶת שְׁמַע**, שבאופן זה מותר לקרוא פסוקים על פה, שלא נאסרה קריאת פסוקים על פה אלא כשהוא להוציא את הרבים ידי חובתם[ו]. ועל כל פנים הרי מבואר בברייתא שבמוסף היו קוראים מספר תורה, ורק במנחה היו קורין בעל פה.

★

שנינו במשנה, **כָּל יוֹם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַלֵּל אֵין בּוֹ מַעֲמָד כו'**, כך היה רבי יהושע שונה וכו' קרבן עצים אין בנעילה.

הגמרא מבררת מדוע לרבי יהושע קרבן עצים דוחה את המעמד של נעילה ולא את של מנחה:

שואלת הגמרא, **מַה הֶּפְרֵשׁ בֵּין זֶה לָזֶה** - מהו החילוק בין מנחה לנעילה, שקרבן עצים דוחה רק את המעמד של נעילה ולא אותו של מנחה. משיבה הגמרא, **הַלָּלוּ** - תפילת מנחה היא **מִדִּבְרֵי תוֹרָה**, כלומר, יש לה סמך מן התורה, שהרי יצחק אבינו תיקן אותה כמו שדרשו בברכות (כו:) מן הפסוק (בראשית כד סג) 'וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עֶרֶב', ולכן היא חמורה ואין המעמד שלה נדחה מפני קרבן עצים[ז], **וְהַלָּלוּ** - אבל נעילה היא **מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים** - מדרבנן בלבד, ולכן נדחה המעמד שלה[ח].

★

א. **רש"י** (מגילה כג. ד"ה שמני). וביאר שם, שברייתא זו מדברת מקריאת שני וחמישי שקוראים בהם בתחילת הפרשה השייכת לאותו שבוע, ועל כן בודאי שניתן לקרוא בהם יותר פסוקים מהפרשה השניה שהרי גם היא שייכת לפרשת אותו שבוע.

ב. **שכבר** התבאר בהערה לעיל (כז: בדברי הגמרא 'הכא נמי לא תפסר') שאין לקרוא ביום ראשון של מעמדות גם במעשה יום שלישי, או כדי שלא להטיל קנאה במעשה בראשית, או משום שרק במעשה יום שני התירו לקרוא אף שגם זה אינו מענין היום, כדי להספיק לכל קורא שלשה פסוקים, אך לא התירו לקרוא בו גם במעשה יום השלישי כדי שלא יצטרכו לדלג או לפסוק.

ג. **בדקדוקי** סופרים הביא שתיבות אלו אינן בכת"י, ואכן אינן שייכות לענין המדובר בגמרא. הגהות וציונים.

ד. **קרן אורה** (ד"ה אמר). וביאר שם, שאין לפרש דברי תנא קמא כפשוטם, שבמנחה אין נכנסים לבית הכנסת אלא כל יחיד קורא לעצמו בביתו, ועל זה חולק רבי יוסי ואומר שאין היתר לקרוא בביתו ורק בציבור מותר, שהרי לא מצינו בשום מקום שיהא חילוק באיסור קריאת פסוקים בעל פה בין יחיד לציבור.

ה. **בסוף** אותו פסוק נאמר 'כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל', ודרשו בגיטין (ס:), שכמו כן אסור לקרוא דברי תורה שבעל פה מתוך הכתב. אלא שבזמננו שנתמעטו הלבבות והתורה משתכחת התירו חכמים איסור זה משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך' (תהלים קיט קכו), כמבואר בגיטין (ס ע"ב).

ותנא קמא סבר, שבפסוקים השגורים בפי הכל אין האיסור נוהג [כשיטת רבינו חיים (הו"ד נטול מו"מ סי' מט)], והפרשיות של מעשה בראשית היו שגורים בפי הכל. יד דוד (ד"ה וכי). והקרן אורה (ס:) כתב, שבקריאת עניינו של יום, כמו קריאת המעמדות, אינו נוהג איסור זה, וכמו שאמרו בירושלמי (יומא פ"ו ה"ב) לענין קריאת התורה שבעל פה של הכהן גדול ביום הכפורים [וכן כתבו התוספות ישנים (יומא ע. ד"ה ונעשור) בשם הריב"א].

ו. **תוספות** ישנים (ס:). וכן כתבו בביאור הגר"א וחכמת שלמה (מו"מ סי' מט ס"ב). והטעם שאינו אסור אלא במוציא את הרבים ידי חובתם, הוא לפי שכוונת הפסוק 'כתב לך את הדברים האלה' וגו' שמשם דרשו איסור זה, הוא שלא יִלַּמֵּד לישראל את הפסוקים בעל פה וגם קריאת התורה כשמוציא אחרים נחשבת כמלמד לאחרים, אבל כשכל אחד קורא לעצמו אין בו איסור [וגם האיסור לכתוב דברים שבעל פה הנלמד מסופו של אותו פסוק, אינו אלא כשהכתיבה היא כדי ללמד לאחרים]. קרן אורה (ס:). וראה שיטות שונות באיסור קריאת פסוקים בעל פה בילקוט ביאורים.

ז. **רש"י** (ד"ה הללו) ע"פ יד דוד (נרש"י ס:). וכתב מהר"ץ חיות (ד"ה הללו), שאין לבאר דברי רש"י כפשטם שחיוב תפילת מנחה היא מן התורה, שהרי אין ללמוד הלכה מדבר הכתוב בתורה לפני מתן תורה (ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה). ובמצפה איתן (נרש"י ס:) ביאר דברי רש"י, שתפילת מנחה חמורה כדין תורה אף שאינה אלא מדרבנן, לפי שהיא מתקנת יצחק שהיה נביא [כמבואר ברש"י (מגילה יז. ד"ה נתנאה)], ויש בתקנת נביאים חומר כאילו היה דין תורה, ועל כן תפילת מנחה חמורה יותר מתפילת נעילה שאינה תקנת נביא אלא מדברי סופרים בלבד.

הגמרא כאן מבארת רק מדוע לרבי יהושע קרבן עצים דוחה רק המעמד של נעילה ולא אותו של מנחה. אבל אינה מבארת מדוע קרבן מוסף דוחה מעמד של מנחה ולא של נעילה. וכן אין בטעם זה לבאר, מדוע לרבי עקיבא [לפני שחזר בו] קרבן עצים דוחה רק המעמד של מנחה ולא אותו של נעילה. ובאלו צריך לומר שהטעם הוא, משום שטרודים מחמת הקרבן ועל כן דוחה את המעמד הסמוך לו ולא המעמד המופלג ממנו. ורק בקרבן עצים לרבי יהושע שדוחה של נעילה המופלג ולא של מנחה הקרוב [שקרבן עצים היה קרב סמוך למנחה], הוצרכה הגמרא לטעם שהללו דברי תורה והללו מדברי סופרים. ע"פ גבורות ארי (ד"ה מאי).

ח. **ביארנו** ע"פ רש"י (ד"ה מה). אך התוספות (ד"ה הללו) כתבו, ששאלת הגמרא היא [לרבי יהושע] מהו החילוק שבין קרבן מוסף שדוחה את המעמד של מנחה לקרבן עצים שאינו דוחהו. ועל כך משיבה הגמרא, שקרבן מוסף הוא מן התורה ולכן דוחה הוא אף את המעמד של תפילת מנחה אף שגם היא מן התורה, אבל קרבן עצים שאינו אלא מדרבנן, אינו דוחה את המעמד של מנחה שהוא מן התורה, אלא אותו של נעילה בלבד [מדברי התוספות נראה, שלרבי יהושע קרבן מוסף דוחה מעמד של מנחה [שהוא מן התורה], וכל שכן את של נעילה. וקרבן עצים אינו דוחה אלא את של נעילה]. ורבינו גרשום (ד"ה הללו) גרס בדברי הגמרא 'הללו דברי תורה ואין צריכין חיזוק ומדברי סופרים וצריכין חיזוק', ופירש להיפך מדברי התוספות, שלרבי יהושע קרבן מוסף דוחה רק את המעמד של מנחה הסמוך לו ולא את של נעילה, אבל קרבן עצים דוחה גם את המעמד של מנחה וגם אותו של נעילה. ושואלת הגמרא מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עצים, ומשיבה, 'הללו דברי סופרים', כלומר, קרבן עצים הוא מדרבנן ועל כן הרי הוא צריך חיזוק כדי שלא יידחה ותיקנו שידחה גם את המעמד של מנחה וגם אותו של נעילה. 'והללו דברי תורה', כלומר, אבל קרבן מוסף הוא מן התורה ואינו צריך חיזוק ועל כן אינו דוחה אלא המעמד של מנחה בלבד, ולא אותו של נעילה.

טבלת סיכום לדחיות המעמדות [הטבלא אינה מתייחסת לדחייה שמפני ההלל, ולא לדחיית המעמד בשחרית, שאלו אינם נידונים בסוגייתנו]:

השיטה:	הקרבן הדוחה:	המעמדות הנדחים:	הטעם:
רבי עקיבא [לפני שחזר בו]	קרבן מוסף	מוסף, מנחה, נעילה	טירדא
	קרבן עצים	מנחה, ולא נעילה	טירדא [פחות מקרבן מוסף]
בן עזאי בשם רבי יהושע (לרש"י)	קרבן מוסף	מנחה, ולא נעילה	טירדא
	קרבן עצים	נעילה, ולא מנחה	דוחה רק מעמד בתפילה דרבנן, ולא מעמד בתפילה של תורה
בן עזאי בשם רבי יהושע (לתוספות)	קרבן מוסף	מוסף, מנחה, נעילה	קרבן של תורה
	קרבן עצים	מוסף, מנחה, ולא נעילה	קרבן דרבנן
בן עזאי בשם רבי יהושע (לרע"ב)	קרבן מוסף	מוסף, מנחה, ולא נעילה	קרבן של תורה אין צריך חיזוק
	קרבן עצים	מוסף, מנחה, נעילה	קרבן דרבנן צריך חיזוק

דאית ליה רווחא. שיכול לקרות מפרשה אחרת, אבל הכא ליכא רווחא, דהא לא מצי למיקרי אלא פרשת ויהי רקיע: **מה הפרש בין זה לזה.** כלומר מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עליית קרבן מוסף דומה מנחה וקרבן עליה לא דמי מנחה: **הללו** דברי תורה. מוסף ולהכי קדמי מנחה דהוי מדברי תורה אבל קרבן עליה דהוי מדברי סופרים והלכך לא דחיק חלא נעילה דהוי מדברי סופרים אבל לא דחיק מנחה דהוי מדברי תורה: **בני** פתח מואב וכו' הן הן בני דוד. ולכך נקראו בני פתח מואב:

(ג) שבאו מרות המואביה:

הן הן בני יואב בן צרויה. פירוש דלרויה היתה אחות דוד[ס] כדכתיב (דה"א ב) ואחיותיהם צרויה ואביגיל והם נמיס מזרע רות המואביה:

אי ר"מ. דקאמר בני פתח מואב בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני בני פתח מואב בן יהודה היו ה"ל למיתני בני דוד בן יהודה שבו שניה כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה מי ר' יהודה דקאמר בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה שניה מי ר' יוסי ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה מי ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי ותנא קמי דר"מ ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: **באחד בטבת לא היה בו מעמד כו'.** אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

אין בו יכולת כדכתיב שבת וינפש כיון ששבת ויו אבדה נפש כלומר אבדה הנפש היתירה: **מתני' וישראל שבאותו משמר מתכנסין בעריהם.** פי' קבלנו מרבותינו שהיו בכל יום קורין פרשת קרבנות ואח"כ היו קורין סדר בראשית ביום הראשון בראשית ויהי רקיע. תנא בראשית בשנים אמאי בשנים והא ה' פסוקי נינהו. ותנא הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים. **רב אמר דולג.** פי' הראשון קורא שלשה. השני חוזר וקורא אחד מאלו השלשה שקראם הראשון והשני פסוקים הנותרים מן הפרשה. **ושמואל אמר פוסק** הפסוק אחד לשנים כל אחד קורא שלשה. רב אמר דולג. כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה. וקיי"ל כרב וכבר פירשנוהו במגילה. פי' בשחרית במוסף כו'. תנא בשחרית ובמוסף נכנסין בכנסת וקורא בתורה בצבור. ע"ש לא היו נכנסין מפני כבוד השבת: **מתני' כל יום שיש בו הלל ואין בו מוסף** כגון חנוכה וכיוצא בו לא היה בו בשחרית כלומר לא היה בו מעמד בשחרית לא היו אנשי מעמד נכנסין בכנסת וקורין פרשיותיהן בשחרית וכל יום שיש בו קרבן מוסף כגון ר"ח וחש"מ אין בו לאנשי מעמד קריאה במנחה. כל יום שיש בו קרבן עצים כגון אלו ט' ימים שאנו עתידין לפרשן כדתנא זמן עצי הכהנים והעם ט' אין לאנשי המעמד תפלה בנעילה. אמר בן עזאי משום ר' יהושע כל יום שיש בו קרבן מוסף אין מעמד ג) בנעילה. **קרבן עצים אין במנחה.** ואמרינן מה הפרש בין זה לזה. ופרקינן הללו דברי תורה כלומר הימים שיש בהן קרבן מוסף כגון ר"ח וחולו של מועד מן התורה אסורים בתענית[מ] ואין צריכין [חיזוק] אלא דוחין המעמד שבנעילה. ואע"פ שאינה תדירה. ואינו דבר ידוע. אבל זמן הכהנים שהוא אסור בתענית מדרבנן צריך חיזוק. לפי' אין בו מעמד במנחה שהוא תדיר והוא ידוע. וכיון שרואין כי דוחה את המנחה נוהגין בו יו"ט. כדתניא [במגלת תענית] ואלו ימים זמן עצי הכהנים והעם אסורין בהספד ותענית: **ת"ר למה הוזכרו זמן עצי הכהנים והעם** להמנות כשעלו ישראל מן הגולה לא מצאו עצים למערכה ועמדו אלו והתנדבו משלהם. פי' גונבין עלי וקוצעי קציעות גונבין דעת יושבי פרדסאות באמרם להם כי התאנים הבכורות הללו אנו הולכים בהן לכתוש במכתש שלפנינו ובעלי שעל כתפינו לעשותן קציעה של דבילה. פי' עלי יד המכתש כדכתיב[נ] אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי. דברים פשוטים

חשק שלמה על רבינו חננאל ס) כן הוא בירושלמי. ע) כן היתה גרסת רבינו להיפך מגרסת שלנו ממתני' מנהני מילי ר"ע וכ"ע.

מה הפרש בין הללו דברי תורה. מוסף ולהכי קדמי מנחה דהוי מדברי תורה והלכך לא דחיק אבל קרבן עליה דהוי מדברי סופרים דחיק מנחה דהוי מדברי תורה: **בני** פתח מואב וכו' הן הן בני דוד. ולכך נקראו בני פתח מואב שבאו מרות המואביה:

הן הן בני יואב בן צרויה. פירוש דלרויה היתה אחות דוד[ס] כדכתיב (דה"א ב) ואחיותיהם צרויה ואביגיל והם נמיס מזרע רות המואביה:

אי ר"מ. דקאמר בני פתח מואב בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני בני פתח מואב בן יהודה היו ה"ל למיתני בני דוד בן יהודה שבו שניה כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה מי ר' יהודה דקאמר בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה מי ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי ותנא קמי דר"מ ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: **באחד בטבת לא היה בו מעמד כו'.** אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

דאית ליה רווחא: פרשה גדולה קורין אותה בשנים[ס] בשחרית ובמוסף ובמנחה קורין על פיהן כו': איבעיא להו היכי קאמר בשחרית ובמוסף קורין אותה בספר ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע או דלמא הכי קתני בשחרית קורין אותה בספר ובמוסף ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע תא שמע דתניא[ע] בשחרית ובמוסף נכנסין לבית הכנסת וקורין כדרך שקורין כל השנה ובמנחה יחיד קורא אותה על פה אמר ר' יוסי וכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בצבור[נ] אלא א"כ[ס] נכנסין וקורין אותה על פה כקורין את שמע: כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד כו': מה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה והללו דברי סופרים: זמן עצי כהנים והעם כו':[ג] ת"ר למה הוצרכו לומר זמן עצי כהנים והעם אמרו כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה ועמדו אלו והתנדבו משלהם וכך התנו נביאים שביניהן שאפי' לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן שנאמר[א] והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה: ועמהם כהנים ולוים וכל מי שנתנדב לבו להביא עצים לבית אלהינו[ד] מה היו בני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ב] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו בכורים לירושלים והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל[ה] מה עשו כשרין (שבאותו הדור ויראי חטא[ג]) הביאו סלי בכורים וחיפום בקציעות ונטלום ועלי על כתפיהן וכיון שהגיעו אצל פרוזדאות אמרו להם להיכן אתם הולכין אומרין להם לעשות שני עיגולי דבילה במכתש שלפנינו ובעלי שעל כתפינו כיון שעברו מהן עיטרום בשלים והביאום לירושלים תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי ת"ר[ו] מה הן בני סלמאי הנתופתי אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ב] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל מה עשו יראי חטא שבאותו הדור הביאו גזיריהן ועשו סולמות והניחו על כתפיהם והלכו להם כיון שהגיעו אצלן אמרו להם להיכן אתם הולכין אמרו להם להביא גוזלות משובך שלפנינו ובסולמות שעל כתפינו כיון שעברו מהן פירקום והביאום והעלום לירושלים ועליהם ועל כיוצא בהם הוא אומר[ב] זכר צדיק לברכה ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר[ב] ושם רשעים ירקב: בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה: תנא בני פחת מואב בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה דברי ר' מאיר רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: בעשרים באלול בני עדין בן יהודה וכו': תנו רבנן בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה דברי ר' יהודה רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה כו': מני מתני' לא ר' מאיר ולא רבי יהודה ולא רבי יוסי אי ר"מ ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יהודה ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יוסי ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: באחד בטבת לא היה בו מעמד כו': אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

הראשון שלא נשתייר לשני לקרות אלא ב' פסוקין וכן אם מתחיל השני בפסוק הג' הנכנס לאחר שסיים הראשון כששומע ששני קורא הג' אומר לא קרא הראשון אלא ב' פסוקים: **דאית ביה רווחא** שיכול לקרות פסוק אחד מפרשה אחרת אבל [ז] דלא מצי למקרי מפרשה אחרת דאית לה למיקרא למחר או דולג או פוסק. **ובמנחה קורין על פיהן** מה שקורין שחרית בספר כדרך שקורין כל השנה בספר: **ערב שבת במנחה לא היו נכנסין** לקרות בפה לפי שהן עוסקין לכבוד שבת לטרוח בסעודת שבת והאי דקתני בששי ותצא וגו' היינו בשחרית בספר: **אין בו מעמד שחרית** כלומר אין קורין מה שקורין במעמדות לפי שעוסקין בהלל. **קרבן מוסף אין בו נעילה** כלומר שיש בו קרבן מוסף אין בו תפלת נעילה ואין קורין במעמדות לפי שעוסקין בקרבן וקסבר דתפלת נעילה קודם לתפלת מנחה ולפי שתפלת מוסף עד הערב עוסקין במוסף בשעת נעילה. **קרבן עצים אין במנחה** כלומר ביום שמביאין קרבן עצים אין קוראין במעמדות במנחה. לפי שעוסקין בקרבן עצים: **קרבן מוסף אין במנחה** כלומר מנחה קודם לנעילה ובשעת מנחה עוסקין במוסף ואין פנאי לקרות במעמדות: **מה הפרש בין זה לזה** כלומר מ"ש דמוסף דוחה מנחה ואין דוחה נעילה וקרבן עצים דוחה אפי' נעילה: **הללו** קרבן מוסף **דברי תורה** ואין צריכין חיזוק ואין צריך שיהא דוחה אלא מנחה שסמוך לו אבל קרבן עצים שהן מדברי סופרים וצריכין חיזוק לפיכך עשו בו חיזוק שדוחה אפי' נעילה שאינו סמוך לו: **ועמהן** עם זתוא שהוא אחרון **כהנים ולוים וכל מי שטעה שבטו** שאינו יודע מאיזה שבט הוא: **שבו בני פרעוש שניה.** הן הולכין פעם שניה להביא עצים. **באחד בטבת לא היה בו מעמד** כל היום שהיה בו הלל בשחרית וקרבן מוסף במנחה וקרבן עצים בנעילה: **למה הוצרכו** לקבוע הני זמנים להביא עצים למערכה: **פרדסאות.** ממונים: **בקציעות.** של דבילה: **עיטרום בסלים** כמצוה דכתיב[ס] ונתת בטנא. **פרקום והביאום. עצים של סולמות** לירושלים לקרבן עצים. **בני פחת מואב** הן בני דוד ולהכי קרי ליה מואב משום דאתי מרות המואביה **הן בני יואב** דאתי נמי ממואב מאמו: **הן בני דוד** ועל שם עדינו העצני קרי ליה בני עדין. **הן בני יואב** ועל שם דוד שהיה ראש משפחותם קרי להו בני עדין על שם דוד. **אי ר"מ ליתני נמי שבו בני דוד שניה** דר"מ קאמר הני פחת מואב הן בני דוד כיון דתרוייהו קתני להו במתניתין כדתני בני דוד איבעי להו למיתני שבו שניה דכבר קתני דבאו פעם ראשונה דקתני באו בני פחת מואב. **אי ר' יהודה ליתני שבו בני דוד שניה** נמי דהא תני במתניתין שתי פעמים בני דוד דר' יהודה אמר דבני עדין הן בני דוד **אי ר' יוסי ליתני שבו בני יואב שניה.** **תרי תנאי אליבא דר' יוסי** דהאי תנא דאמר אליבא דר' יוסי בני פחת מואב הני בני יואב לא אמר דר' יוסי אמר בני עדין הן בני יואב ומאן דאמר אליבא דר' יוסי אמר בני פחת מואב הן בני יואב ולא תני במתניתין בני יואב אלא פעם

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) תוספתא פ"ג ה"ד, ג) עיין תו"י יומא ע. ד"ה ובעשור ותוס' תמורה יד: ד"ה דברים ובהג' הגר"א שם ובטוש"ע ונו"כ או"ח סי' מט ועי' קרן אורה, ג) תוספתא פ"ג ה"ה, ד) תוספתא פ"ג ה"ז ומגילת תענית פ"ה, ה) לקמן ל סוע"ב גיטין פח., ו) תוספתא פ"ג ה"ח, ז) בראשית כד סג, ח) ביכורים פ"ג מ"א, ט) [מו"ק קף טז:], י) סנהדרין פו., כ) גיטין דף סז. ועיין רש"ש וביל"ק מ, ל) בראשית לד כה ועיין שבת פו. קלד:, מ) לעיל יז:, נ) משלי כז כב, ס) דברים כו ב "ושמת" בטנא ועיין ביכורים פ"ג מ"ח.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה במכתשת כו' במקום חמר לפנינו בקמוך: (ג) ד"ה הן הן כו' עשו בסמוך הס"ד: (ג) תוס' ד"ה בני כו' נקראו בני פתח מואב שבאו מרות:

גליון הש"ס

[מכת"י תוס' ד"ה אי ר"מ וכו' ואפי"ו מחביריו. עי' עירובין דף מו ע"ב בתוס' ד"ה [כ]ר"י וכו']:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הללו. וצריכין חיזוק ל"ג. כ"ג אבל הגמ"ס גרסי וערע"ב:

תורה אור השלם

א) וְהַגּוֹרָלוֹת הִפַּלְנוּ עַל קָרְבַּן הָעֵצִים הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבֹתֵינוּ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְשָׁנָה לְבַעֵר עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֵינוּ כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה: [נחמיה י, לה]

ב) זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב: [משלי י, ז]

רבינו גרשום

שבת והוי אחד בשבת שלישי ויש בו חולשא. **במוצאי שבת ניטלת** ממנו ויש בו חולשא: **במוסף במנחה** וכו' ופי' בגמ' **רב אמר דולג** שראשון קורא ג' פסוקים **ושמואל אמר פוסק** שאינו דולג **משום גזרה משום הנכנסין ומשום היוצאין** שאם קורא ראשון ג' פסוקים שלמין א' היוצא לאחר כשסיים

עין משפט נר מצוה

יח **א** מיי' פ"ו מהל' כלי המקדש הל' ו:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

הגהות וציונים

מ] "פרשה גדולה וכו' בשנים" ליתא בכת"י ובאמת אינו שייך הכא (דק"ס): **נ]** בדפו"י (לפני הצענזור) פ"א גזרה **מלכות הרשעה שמד** על ישראל: **ג]** [צ"ל **וירא חטא שבאותו הדור**] (גליון): **ד]** [צ"ל **בוכנא**] (גליון): **ה]** צ"ל **והכי** (רש"ש): **ו]** **במו"ק** ט"ז ע"ב כצ"ל [לא נמצא שם דחד אמר זה יואב ובתיקוני כלי שרת תקנתי על נכון] (גליון), עי' מהרש"א, רש"ש, הגר"ש מדעסויא (ועי' באה"מ): **ז]** יש להוסיף דלר"מ היינו דוד ולר"י בני עדין היינו דוד (מראה אש, וע"ע רש"ש): **ס]** צ"ל היתה **בת ישי** (גליון) ע"פ מהרש"א ששולל הנוסח בדפו"ר "אחות ישי" אבל להגי' שלפנינו הוא ללא צורך דהיינו הך (גנזי יוסף): **ע]** צ"ל בעשרים **בו** (רש"ש ועוד): **פ]** נדצ"ל אבל **הבא** דלא (וכ"ה ברש"י):

רבינו חננאל

משמר. מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון. ואנשי מעמד מתענין ד' תעניות בשבוע. בשני על יורדי הים. שנאמר ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים וגו'. בשלישי על הולכי מדברות שנאמר יקוו המים ותראה היבשה. בד' על האסכרה שלא תעל בתינוקות שנאמר יהי מאורות. מארת כתיב חסר ו'. בה' על עוברות שלא יפילו ועל המניקות שיגדלו בניהם שנאמר ישרצו המים שרץ [נפש חיה]. בע"ש לא היו מתענין מפני כבוד בשבת וכ"ש שבת עצמה. **פ]** וסנהדרין לבתי אבות מתענין עמהם. **באחד בשבת מ"ט לא.** ר' יוחנן אומר מפני הנוצרים. פי' שיו"ט שלהם הוא. ר' שמואל ב"נ אומר מפני שהוא שלישי ליצירה. וכתיב[ב] ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים. כלומר נברא האדם בששי הנה ששי ושבת ויום ראשון הרי שלש ליצירה והוא עדיין חלש. **ר' שמעון בן לקיש אמר מפני נשמה יתירה** שנתנת לאדם בשבת כדי לאכול ולשתות ולשמוח ולהתענג כגבור בשתיית היין ואם אין בו כח גדול אין בו יכולת לשתות ובמ"ש ניטלת מן האדם. ונשתייר תשוי כח לפיכך

שנינו במשנה, **וְזַמָּן עֲצֵי כֹּהֲנִים וְהָעָם כו'.**

הגמרא מביאהברייתא המבארת ענין זמנים מיוחדים אלו:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **לָמָּה הוּצְרְכוּ לוֹמַר זְמַן עֲצֵי כֹּהֲנִים וְהָעָם** - לשם מה הוצרכו חכמים למנות את הזמנים שבהם היו משפחות אלו רגילות להביא עצים למזבח, והרי כל יחיד יכול להתנדב עצים למזבח מתי שירצה כמו ששנינו בשקלים (פ"ו מ"ו)[ט]. משיבה הברייתא, **אָמְרוּ**, שהוצרכו למנותם, להודיע שזמנים אלו הוקבעו למשפחות אלו להביא בהם עצים למזבח מתקנת נביאים ואי אפשר לדחותם. והטעם, לפי **שֶׁכְּשֶׁעָלוּ בְּנֵי הַגּוֹלָה** - כשחזרו בני ישראל מגלות בבל לארץ ישראל, **לֹא מָצְאוּ עֵצִים בַּלִּשְׁכָּה** של העצים שבבית המקדש, **וְעָמְדוּ** משפחות **אֵלּוּ** המנויות במשנה, **וְהִתְנַדְּבוּ** עצים **מִשֶּׁלָּהֶם** לצורך המזבח באותם זמנים שנמנו במשנה'. **וְכָךְ הִתְנוּ** [-התקינו] **נְבִיאִים שֶׁבֵּינֵיהֶן** - שהיו באותו דור, כגון חגי זכריה מלאכי עזרא ונחמיה[י], ששכרם של אלו המתנדבים יהיה שבכל השנים יזכו להביא עצים למזבח באותם הימים עצמם שהביאו בשעה שעלו מן הגולה, **וְשֶׁאִם פִּילּוּ** אם ביום זה תהיה **הַלִּשְׁכָּה מְלֵאָה עֵצִים**, מכל מקום **יִהְיוּ** משפחות **אֵלּוּ מִתְנַדְּבִין** עצים **מִשֶּׁלָּהֶן** והעצים שהם מביאים קודמים לעלות על המזבח לפני העצים שבלשכה[יב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (נחמיה י' ל"ה) **'וְהַגּוֹרָלוֹת הִפַּלְנוּ עַל קָרְבַּן הָעֵצִים הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבוֹתֵינוּ לְעִתִּים מְזוּמָנִים שָׁנָה בְשָׁנָה לְבַעֵר עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֵינוּ כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה'**, ופירוש הפסוק הוא, שהפילו גורלות על כל השנים, באיזה יום בשנה יביא כל אחד מהמתנדבים את העצים עבור המזבח שבבית המקדש[יג]. והרי מבואר שם, שהתנאי של הנביאים היה על כל השנים.

★

שנינו במשנה, בחמשה עשר בו [-באב] בני זתוא בן יהודה, **וְעִמָּהֶם כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם וְכָל מִי כו'** ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות. הגמרא מביאה ברייתא המבארת מי הם 'בני גונבי עלי, ובני קוצעי קציעות'.

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **מָה** [-מי] **הָיוּ בְּנֵי גוֹנְבֵי עֵלִּי וּבְנֵי קוֹצְעֵי קְצִיעוֹת.** משיבה הברייתא, **אָמְרוּ, פַּעַם אַחַת** בתקופת בית המקדש הראשון[יד], **גְּזֵרָה הַמַּלְכוּת גְּזֵרָה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יָבִיאוּ עֵצִים לַמַּעֲרָכָה** שעל המזבח, **וְשֶׁלֹּא יָבִיאוּ בְּכוּרִים לִירוּשָׁלַיִם**[טו], **וְהוֹשִׁיבוּ פְּרוּזְדָאוֹת** - שומרים **עַל הַדְּרָכִים**, שישמרו שלא יעלו לירושלים עצים עבור המזבח ופירות ביכורים, **כְּדֶרֶךְ** [כמו] **שֶׁהוֹשִׁיב יָרָבְעָם בֶּן נְבָט** מלך ישראל שומרים **שֶׁלֹּא יַעֲלוּ** עשרת שבטי **יִשְׂרָאֵל לִירוּשָׁלַיִם לָרֶגֶל**, מפני שחשש שאם יעלו בני מלכותו לרגל יחזרו למלכותו של רחבעם בן שלמה מלך יהודה[טז]. **וּמָה עָשׂוּ** משפחה אחת נכבדת[יז] של אנשים **כְּשֵׁרִין שֶׁבְּאוֹתוֹ הַדּוֹר וְיִרְאֵי הַחֵטְא**[יח] כדי שיוכלו להביא את העצים והביכורים, הערימו על השומרים[יט] **וְהֵבִיאוּ סַלֵּי** פירות של **בְּכוּרִים וְחִיפּוּם** [-כיסו אותם] **בְּקִצְיעוֹת** [-תאנים יבשות העומדות להיות נכתשות במכתשת ולעשות מהן עיגולים], כדי שלא יראו השומרים את פירות הביכורים שבסל, **וּנְטָלוּם** להעלותם לירושלים, **וְעֵלֵי** [-כלי עץ שכותשים בו[כ]] נטלו **עַל כְּתֵפֵיהֶן. וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעוּ אֵצֶל הַפְּרוּזְדָאוֹת, אָמְרוּ לָהֶם** השומרים, **לְהֵיכָן אַתֶּם הוֹלְכִין, אוֹמְרִין** [-אמרו] **לָהֶם** אותם אנשים כשרים, אנחנו הולכים **לַעֲשׂוֹת** מקציעות אלו שבסלים **שְׁנֵי עִיגּוֹלֵי דְּבֵילָה, בַּמַּכְתֵּשֶׁת** [-כלי שבתוכו כותשים תאנים יבשות על ידי ה'עלי'] **שֶׁנִּמְצֵאת בְּדֶרֶךְ שֶׁפָּנֵינוּ** במקום סמוך, **וּבָעֵלֵי שֶׁעַל כְּתֵפֵינוּ**[כא], והאמינו להם השומרים. **וְכֵיוָן שֶׁעָבְרוּ** הכשרים **מֵהֶן** [-מעל אותם השומרים], **עִיטְּרוּם בְּסַלִּים** - עיטרו וייפו את הסלים שפירות הביכורים נתונים בתוכם משום הידור מצוה[כב], **וְהֵבִיאוּם לִירוּשָׁלַיִם.** ועל שם כך נקראו אותה משפחה 'גונבי עלי', לפי שהיו גונבים את דעת השומרים על ידי העלי. ונקראו גם 'בני קוצעי קציעות' דהיינו 'בני גוזרי עצים', על שם שכשהגיעו לירושלים היו מבקעים את ה'עלי' [שהיו אומרים לשומרים שמביאים אותו כדי לכתוש בו את הקציעות] ועושים ממנו גזרי עצים למזבח[כג]. וצאצאיהם של אותה משפחה כשעלו מן הגולה, התנדבו להביא עצים למזבח בתחילת תקופת בית המקדש השני, והיו מתערבים לשם כך עם בני זתוא בן יהודה להביא ביום חמשה עשר באב כמבואר במשנה.

תָּנָא בברייתא אחרת, **הֵן הֵן** - כעין המעשה שעשו בני גונבי עלי, עשו גם **בְּנֵי סַלְּמַאי הַנְּתוֹפָתִי**, וכמו שיתבאר בסמוך[כד].

הגמרא מביאה ברייתא המבארת מי היו בני סלמאי הנתופתי:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **מָה הֵן בְּנֵי סַלְּמַאי הַנְּתוֹפָתִי**[כה]. **אָמְרוּ, פַּעַם**

ט. **תקלין** חדתין (שקלים פ"ד ה"ח).

י. **בירושלמי** (שקלים שם) נחלקו אמוראים אם המתנדבים היו צריכים למסור את העצים לציבור כמו כל יחיד המתנדב קרבן ציבור (רמב"ם מעשה ז.), או שמא לא היו צריכים לפי שדין מסירה לציבור נאמר רק בקרבנות עצמם ולא במכשיריהם.

יא. **קרבן** העדה (ירושלמי שם).

יב. **ירושלמי** (שם).

יג. **בית** המקדש קרוי 'בית אבותינו', כלומר, בית קדושת אבותינו. רש"י (נחמיה שם). ו'עתים מזומנים', היינו זמנים קבועים. מצודת ציון (שם).

יד. **מאירי** (ד"ה המשנה הרביעית). וראה שיטה נוספת בהערה בסוף הברייתא.

טו. **ושנינו** בביכורים (פ"ג מ"ח), 'כיצד מפרישין הביכורים, יורד אדם לתוך שדהו ורואה אשכול [של ענבים] שביכר [התחיל להבשיל קודם לשאר הענבים שבכרמו], [או] תאנה שביכרה, קושר עליה גמי [מין חוט לסימן] ואומר 'הרי אלו ביכורים''. ולכשיגמרו האשכול והתאנה להתבשל ויתלשו מן העץ, הרי הם ראויים להעלותם לבית המקדש, ושָם נותנם בעליהם לכהן וקורא עליהם את פרשת וידוי ביכורים, כפי הסדר האמור בתורה (דברים כו ג-י).

הטעם שגזרו בדווקא על שני דברים אלו, לפי שרצו הגויים להעלים את כוונתם האמיתית שהיתה כדי להעביר את ישראל על דתם, ועל כן ביטלו את הבאת העצים למזבח, בטענה שהבאה זו מייקרת את מחירי העצים מפני שמביאים מהם הרבה לירושלים, וכן ביטלו את הבאת הביכורים בטענה שהבאה זו מייקרת את מחירי הפירות. עיון יעקב (ד"ה שלשה).

טז. **אחרי** פטירת שלמה המלך נחלקה מלכות בית דוד, רחבעם בן שלמה מלך על שבטי יהודה ובנימין, וירבעם בן נבט מלך על שאר עשרת השבטים. ירבעם מלך ישראל פחד שאם יעלו בני עשרת השבטים לירושלים לרגל, ויראו שרחבעם יושב בעזרה וירבעם עומד [לפי שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד], יחשבו שהוא עבד שמרד במלכותו של רחבעם ויהרגוהו ותחזור מלכות כל ישראל לרחבעם, ועל כן הקים שני עגלי זהב, אחד בבית אל והשני בדן וציוה ששם יעלו בני מלכותו לרגל ולא לבית המקדש שבירושלים, כמסופר במלכים א' (יב כו-כט), ובסנהדרין (קב:). הושבת 'פרדסאות' על ידי ירבעם, הובאה להלן (ל:).

יז. **מאירי** (שם).

יח. **בגליון** גרס, 'מה עשו כשרין ויראי חטא שבאותו הדור'. הגהות וציונים.

ראה להלן בהערה, בדברי הברייתא הסמוכה, הטעם שכונו בתואר כפול 'כשרין ויראי חטא'.

יט. **ועשו** בהערמה, מפני שלא היו מצווים למסור נפשם על כך, שהרי רק על עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים נאמר הדין 'יהרג ואל יעבור', כמבואר ביורה דעה (סי' קנז ס"ק ח). עיון יעקב (ד"ה שלשה).

כ. **רע"ב** (מ"ה).

כא. **והטעם** שהיו צריכים ליטול עמהם גם את העלי ולא היה די בקציעות שמעל הפירות, הוא לפי שאם היו נוטלים עמהם רק את הקציעות היו השומרים חושדים שהקציעות הם של ביכורים, שכן אנשי העיירות שהיו רחוקים מירושלים ולא היו יכולים להביא לשם פירות ביכוריהם כשהם טריים לפי שהיו מתקלקלים, היו מביאים אותם כשהם יבשים כמו ששנינו בביכורים (פ"ג מ"ג). תוספות יום טוב (מ"ה).

כב. **במשנה** בביכורים (פ"ג מ"ג) שנינו, שכשהגיעו מביאי הביכורים סמוך לירושלים היו מעטרים את ביכוריהם. ובירושלמי (פ"ג ה"ג) פירשו את אופן העיטור, שמי שהיו ביכוריו גרוגרות [תאנים יבשים] היה מעטרם בתאנים [לחים], ומי שהיו ביכוריו צימוקים [ענבים יבשים] היה מעטרם בענבים [לחים].

מן התוספתא (פ"ג ה"ז) משמע, שבתחילה היו אנשים הכשרים מניחים את הביכורים כשהם מחופים בקציעות ב'כלים' ואת הסל ואת העלי היו נותנים על כתפיהם, ורק לאחר שעברו מן השומרים היו נותנים את הביכורים לתוך הסלים ומעטרים אותם.

כג. **מהרש"א** (חי"ד ד"ה גוני) בשיטת רש"י. אך הרע"ב (מ"ה) פירש, שנקראו 'בני קוצעי קציעות', על שם שהיו חותכים את עיגולי התאנים במקצועות [-איזמל שמחתכים בו את התאנים היבשים. רש"י (סנה קכג: ד"ה מקלוט)].

כד. **רש"י** (ד"ה הן - הרמתון). אבל הרע"ב (שם) פירש, שבני גונבי עלי עצמם היו בני סלמאי, אלא שהגזירה המסופרת עליהם בברייתא בסמוך היתה בפעם אחרת. וכן נראה מתרגום רב יוסף (דברי הימים ב' ג מד).

הסוגיא התבארה על פי המאירי (ד"ה המשנה הרביעית). וכן הוא בירושלמי (ה"ד), אך שם מבואר שזו היתה גזירת ירבעם בן נבט עצמו שהושיב שומרים שלא יעלו ישראל לירושלים. אבל המהרש"א (חי"ד ד"ה פעם) כתב, שהגזירה היתה על ידי מלכות יון והיינו בזמן הבית המקדש השני. וכן הוא בתוספתא (פ"ג ה"ז) [אך מהגהות הגר"א שם (אות ח) נראה שסובר גם כן שהמעשה היה בזמן הבית הראשון]. וכן כתב בתפארת ישראל (מ"ה ימין אות לד) וביאר, שהגזירה והמעשה היו בזמן ששלטו היוונים על ישראל, ואחרי ששוב תקפה יד ישראל קבעו אותו יום ליום טוב על שם המאורע שהיה להם.

כה. **הגירסא** בירושלמי (ה"ד) היא 'בני סלמיי הנתוצתי', וכן גרס הרע"ב (מ"ה), ופירש

דאית ליה רווחא. שיכול לקרות מפרשה אחרת, אבל הכא ליכא רווחא, דהא לא מצי למיקרי אלא פרשת ויהי רקיע: **מה הפרש בין זה לזה.** כלומר מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עליה לקרבן מוסף דומה מנחה וקרבן עליה לא דמי מנחה: **הללו** דברי תורה. מוסף ולהכי קדמי מנחה דהוי מדברי תורה מאבל קרבן עליה דהוי מדברי סופרים והלכך לא דמיא אלא נעילה דהוי מדברי סופרים מאבל לא דמיא מנחה דהוי מדברי תורה: **בני** פחת מואב וכו' הן הן בני דוד. ולכך נקראו בני פחת (ג) שבאו מרות המואביה:

הן הן בני יואב בן צרויה. פירוש לצרויה היתה אחות דוד[מ] כדכתיב (דה"א ב) ואחיותיהם לצרויה: והם שלשה מזרע רות המואביה:

אי ר"מ. דקאמר בני פחת מואב בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני דמתניתין כי קאמר בעשרים וכו'[מ] בני פחת מואב בן יהודה היו ה"ל למיתני בני דוד בן יהודה שבו שניה כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה אי ר' יהודה ולקאמר בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי ר' יוסי ולקאמר בני יואב בן צרויה הן הן בני דוד בן יהודה ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה אי ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: **באחד בטבת לא היה בו מעמד כו'.** אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

דאית ליה רווחא: פרשה גדולה קורין אותה בשנים[מ] בשחרית ובמוסף ובמנחה קורין על פיהן כו': איבעיא להו היכי קאמר בשחרית ובמוסף קורין אותה בספר ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע או דלמא הכי קתני בשחרית קורין אותה בספר ובמוסף ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע תא שמע דתניא[מ] בשחרית ובמוסף נכנסין לבית הכנסת וקורין כדרך שקורין כל השנה ובמנחה יחיד קורא אותה על פה אמר ר' יוסי וכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בצבור[ג] אלא[א] כולן נכנסין וקורין אותה על פה כקורין את שמע: כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד כו': מה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה והללו דברי סופרים: זמן עצי כהנים והעם כו':[ג] ת"ר למה הוצרכו לומר זמן עצי כהנים והעם אמרו כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה ועמדו אלו והתנדבו משלהם וכך התנו נביאים שביניהן שאפי' לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן שנאמר[א] והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה: ועמהם כהנים ולוים וכל מי כו': תנו רבנן[ד] מה היו בני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ה] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו בכורים לירושלים והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל[ה] מה עשו כשרין (שבאותו הדור ויראי חטא[ג]) הביאו סלי בכורים וחיפום בקציעות ונטלום ועלי על כתפיהן וכיון שהגיעו אצל פרוזדאות אמרו להם להיכן אתם הולכין אומרין להם לעשות שני עיגולי דבילה במכתשת שלפנינו ובעלי שעל כתפינו כיון שעברו מהן עיטרום בסלים והביאום לירושלים תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי ת"ר[ו] מה הן בני סלמאי הנתופתי אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ז] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל מה עשו יראי חטא שבאותו הדור הביאו גזיריהן ועשו סולמות והניחו על כתפיהם והלכו להם כיון שהגיעו אצלן אמרו להם להיכן אתם הולכין אמרו להם להביא גוזלות משובך שלפנינו ובסולמות שעל כתפינו כיון שעברו מהן פירקום והביאום והעלום לירושלים ועליהם ועל כיוצא בהם הוא אומר[ב] זכר צדיק לברכה ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר[ב] ושם רשעים ירקב: בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה: תנא בני פחת מואב בן יהודה הן הן בני יואב בן צרויה: בן יהודה דברי ר' מאיר רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: בעשרים באלול בני עדין בן יהודה וכו': תנו רבנן בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה כו': מני מתני' לא ר' מאיר ולא רבי יהודה ולא רבי יוסי אי ר"מ ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יהודה ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יוסי ליתני שבו בני יואב בן צרויה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: באחד בטבת לא היה בו מעמד כו': אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

א) תוספתא פ"ג ה"ד, ב) עיין תו"י יומא ע. ד"ה ובעשור ותוס' תמורה יד: ד"ה דברים ובהג' הגר"א שם ובטוש"ע ונו"כ או"ח סי' מט ועי' קרן אורה, ג) תוספתא פ"ג ה"ה, ד) תוספתא פ"ג ה"ז ומגילת תענית פ"ה, ה) לקמן ל סוע"ב גיטין פח., ו) תוספתא פ"ג ה"ח, ז) בראשית כד סג, ח) ביכורים פ"ג מ"א, ט) [מו"ק קף טז:], י) סנהדרין פו., כ) גיטין דף סז. ועיין רש"ש ובילקו"מ, ל) בראשית לד כה ועיין שבת פו. קלד:, מ) לעיל יז:, נ) משלי כז כב, ס) דברים כו ב "ושמת" בטנא ועיין ביכורים פ"ג מ"ח.

(מ) רש"י ד"ה בשבתות כו' בשבוע אחר לפנינו בסמוך: (ג) ד"ה הן הן כו' עשו בסמוך הס"ד: (ג) תוס' ד"ה בני כו' נקראו בני פחת מואב שבאו מרות:

[מכמ"י תוס' ד"ה אי ר"מ וכו' ואפילו מחבירו. עי' עירובין דף מו ע"ב בתוס' ד"ה [כ]ר"י וכו']:

[א] רש"י ד"ה הללו. וצריכין חיזוק ל"ג. כ"ג אבל הגמויים גרסי וערע"ג:

א) וְהַגּוֹרָלוֹת הִפַּלְנוּ עַל קָרְבַּן הָעֵצִים הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבֹתֵינוּ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַעֵר עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֵינוּ כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה: [נחמיה י, לה]

ב) זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב: [משלי י, ז]

שבת והוי אחד בשבת שלישי ויש בו חולשא. במוצאי שבת ניטלת ממנו ויש בו חולשא: במוסף במנחה וכו' ופי' בגמ' רב אמר דולג שראשון קורא ג' פסוקים ושמואל אמר פוסק שאינו דולג משום גזרה משום הנכנסין ומשום היוצאין שאם קורא ראשון ג' פסוקים שלמין א' היוצא לאחר כשסיים

יח א מיי' פ"י מהל' כלי המקדש הל' ז:

מ] "פרשה גדולה וכו' בשנים" ליתא בכת"י ובאמת אינו שייך הכא (דק"ס): ב] בדפו"י (לפני הצענזור) פ"א גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל: ג] [צ"ל ויראי חטא שבאותו הדור] (גליון): ד] [צ"ל בוכנא] (גליון): ה] צ"ל והבי (רש"ש): ו] במו"ק ט"ז ע"ב כצ"ל [לא נמצא שם דחד אמר זה יואב ובתיקוני כלי שרת תקנתי על נכון] (גליון), עי' מהרש"א, רש"ש, הגר"ש מדעסויא (ועי' באה"מ): ז] יש להוסיף דלר"מ היינו דוד ולר"י בני עדין היינו דוד (מראה אש, וע"ע רש"ש): מ] צ"ל היתה בת ישי (גליון) ע"פ מהרש"א ששולל הנוסח בדפו"ר "אחות ישי" אבל להגי' שלפנינו הוא ללא צורך דהיינו הך (גנזי יוסף): מ] צ"ל בעשרים בו (רש"ש ועוד): י] נדצ"ל אבל הכא דלא (וכ"ה ברש"י):

להביא לבית אלהינו לבית אבותינו. שהיא בית קדושת אבותינו. [רש"י, נחמיה י לה]

תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי. ועל שם כך נקראו בני סלמאי הנתוצתי, שהיו נותצים הסולמות אחר שעברו מן השומרים, ומביאין מהן עצים למערכה. [רע"ב]

ושם רשעים ירקב. יהיה נשכח כעץ רקבון שלא יצלח. [אבן עזרא, משלי י ז]

בעשרים באלול בני עדין בן יהודה. ואע"פ שאמרו שמט"ו באב ואילך לא היו כורתים עצים למערכה, אפשר שנלקטו מקודם ט"ו באב, ולא היו מביאים אותן עד זמן הקבוע להם. [מאירי]

ותרי תנאי אליבא דרבי יוסי. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. [הליכות עולם שער חמישי פרק ג]

אי לא דמסתפינא אמינא דכל כהאי גוונא לא משקר חד מינייהו אלא שמעו מרבן ומשכחת לה דמעיקרא אמר הכי ושוב חזר בו האחד שמע החזרה והאחד לא שמע. [הליכות עולם שער שני פרק ב]

10/06/2018

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

כה. [ג]

**אַחַת גְּזֵרָה הַמַּלְכוּת גְּזֵרָה עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יָבִיאוּ עֲצִים לַמַּעֲרָכָה, וְהוֹשִׁיבוּ פְּרוּזָדָאוֹת עַל הַדְּרָכִים כְּדֶרֶךְ שֶׁהוֹשִׁיב יָרָבְעָם בֶּן נְבָט עַל הַדְּרָכִים שֶׁלֹּא יַעֲלוּ יִשְׂרָאֵל לָרֶגֶל. מֶה עָשׂוּ יִרְאֵי חֵטְאכי שֶׁבְּאוֹתוֹ הַדּוֹר, הֵבִיאוּ גְּזִירֵיהֶן - גזרי העצים שלהם, וְעָשׂוּ מֵהֶם סוֹלָמוֹתכי, וְהֵנִיחוּ אוֹתָם עַל כִּתְפֵיהֶם וְהָלְכוּ לָהֶם בדרך לירושלים. וּכְיוָן שֶׁהִגִּיעוּ אֶצְלָן - אצל השומרים, אָמְרוּ לָהֶם השומרים, לְהֵיכָן אַתֶּם הוֹלְכִין, אָמְרוּ לָהֶם, לְהָבִיא גּוֹזָלוֹת [-יונים] מִשּׁוּבָךְ [-כמין מגדל שהיונים גדלים בוכח] שֶׁלְּפָנֵינוּ, וְנעשה זאת בְּסוֹלָמוֹת שֶׁעַל כְּתֵפֵינוּ. וּכְיוָן שֶׁעָבְרוּ מֵהֶן פִּירְקוּם - ניתצו ופירקו את הסולמות ונהיו שוב גזירי עצים כבתחילה, וְהֵבִיאוּם וְהֶעֱלוּם לִירוּשָׁלַיִם להעלותם על המזבחכי.

וַעֲלֵיהֶם - על בני גונבי עלי ובני סלמאי הנתופתי, וְעַל אנשים כַּיּוֹצֵא בָּהֶם [-הדומים להם] שמסרו נפשם על התורה ועל המצוות הוּא [-הפסוק] אוֹמֵר (משלי י ז) 'זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה' - הזוכר את הצדיק מברך אותו, לפי שקנו להם במעשיהם שם טוב וזכר טוב בעולמלא, וְאילו עַל יָרָבְעָם בֶּן נְבָט וַחֲבֵרָיו שעשו להיפך מהראשונים וביטלו את ישראל מקיום מצות עלייה לרגלים נֶאֱמַר (שם) 'וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב', כלומר, שאין אדם חפץ להזכיר את שם הרשע והוא משתכח מעצמולג.

★

שנינו במשנה, בְּעֶשְׂרִים בּוֹ [-באב] בְּנֵי פַּחַת מוֹאָב בֶּן יְהוֹדָה.

הגמרא מביאה שתנאים נחלקו מי היתה משפחה זו:
תָּנָא בברייתא, משפחת בְּנֵי פַּחַת מוֹאָב בֶּן [-משבט] יְהוֹדָה, הֵן עצמם הֵן [-היו] בְּנֵי דָּוִד המלך בֶּן יְהוֹדָה, ששנינו עליהם במשנה מקודם לכן שהביאו בעשרים בתמוז, ומשפחה אחת היא שהביאה עצים בשני זמנים בשנה. והטעם שנקראה גם 'בני פחת מואב', לפי שדוד המלך היה מצאצאי רות המואביהלד, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יוֹסֵי חולק וְאוֹמֵר, בני פחת מואב בן יהודה הֵן הֵן משפחת בְּנֵי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה [שר הצבא של דוד המלךלה], שאף הוא היה מצאצאי רות המואביה, שהרי אמו צרויה היתה אחותו של דודלו.

★

שנינו במשנה, בְּאֶחָד בְּטֵבֵת שָׁבוּ בְּנֵי פַּרְעוֹשׁ שְׁנִיָּה כו'. מלשון המשנה משמע, שרק בני פרעוש הביאו עצים פעמיים, ולא שאר המשפחות.

הגמרא מבררת בשיטת איזה תנא נשנית המשנה:
מקשה הגמרא, מַנִּי מַתְנִיתִין - כדעת מי שנויה משנתנו, הרי אינה שנויה לֹא כדעת רַבִּי מֵאִיר שבברייתא לעיל, וְלֹא כדעת רַבִּי יְהוּדָה, וְלֹא כדעת רַבִּי יוֹסֵי, שהרי אִי - אם היא שנויה כדעת רַבִּי מֵאִיר שבני פחת מואב בן יהודה שהביאו בעשרים באב הם עצמם בני דוד בן יהודה שהביאו כבר בעשרים בתמוז, קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה התנא גם 'בעשרים באב שָׁבוּ בְּנֵי דָּוִד בֶּן יְהוּדָה שְׁנִיָּה' כמו ששנה בבני פרעוש. וְאִי - ואם היא שנויה בדעת רַבִּי יְהוּדָה שבני עדין בן יהודה שהביאו בעשרים באלול הם עצמם בני דוד בן יהודה כדלעיל, קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה גם 'בעשרים באלול שָׁבוּ בְּנֵי דָּוִד בֶּן יְהוּדָה שְׁנִיָּה'. וְאִי - ואם היא שנויה בדעת רַבִּי יוֹסֵי שבני פחת מואב שהביאו בעשרים באב, ובני עדין שהביאו בעשרים באלול, הם משפחה אחת של בני יואב בן צרויה, גם כן קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה התנא בעשרים באלול שָׁבוּ בְּנֵי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה שְׁנִיָּה. ומכך שלא הוזכרה לשון 'שבו' אלא גבי בני פרעוש, מבואר שהמשנה אינה סוברת כאחד מהתנאים האלו, ואם כן כשיטת איזה תנא סוברת המשנה.

שנינו במשנה, בְּאֶחָד בְּטֵבֵת שָׁבוּ בְּנֵי פַּרְעוֹשׁ שְׁנִיָּה כו'. מלשון המשנה משמע, שרק בני פרעוש הביאו עצים פעמיים, ולא שאר המשפחות.

הגמרא מבררת בשיטת איזה תנא נשנית המשנה:
מקשה הגמרא, מַנִּי מַתְנִיתִין - כדעת מי שנויה משנתנו, הרי אינה שנויה לֹא כדעת רַבִּי מֵאִיר שבברייתא לעיל, וְלֹא כדעת רַבִּי יְהוּדָה, וְלֹא כדעת רַבִּי יוֹסֵי, שהרי אִי - אם היא שנויה כדעת רַבִּי מֵאִיר שבני פחת מואב בן יהודה שהביאו בעשרים באב הם עצמם בני דוד בן יהודה שהביאו כבר בעשרים בתמוז, קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה התנא גם 'בעשרים באב שָׁבוּ בְּנֵי דָּוִד בֶּן יְהוּדָה שְׁנִיָּה' כמו ששנה בבני פרעוש. וְאִי - ואם היא שנויה בדעת רַבִּי יְהוּדָה שבני עדין בן יהודה שהביאו בעשרים באלול הם עצמם בני דוד בן יהודה כדלעיל, קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה גם 'בעשרים באלול שָׁבוּ בְּנֵי דָּוִד בֶּן יְהוּדָה שְׁנִיָּה'. וְאִי - ואם היא שנויה בדעת רַבִּי יוֹסֵי שבני פחת מואב שהביאו בעשרים באב, ובני עדין שהביאו בעשרים באלול, הם משפחה אחת של בני יואב בן צרויה, גם כן קשה שאם כן לֵיתְנֵי - שישנה התנא בעשרים באלול שָׁבוּ בְּנֵי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה שְׁנִיָּה. ומכך שלא הוזכרה לשון 'שבו' אלא גבי בני פרעוש, מבואר שהמשנה אינה סוברת כאחד מהתנאים האלו, ואם כן כשיטת איזה תנא סוברת המשנה.

שנקראו כן על שם שהיו נותצים את הסולמות כדלהלן. אך ביעב"ץ (ד"ה נגי), גרס 'הנטופתי', וביאר שהוא על שם מה שנאמר בדברי הימים (ח' ג נד) 'בני שלמא, בית לחם ונטופתי', ופירש שם בתרגום רב יוסף, שבני שלמא [שהיה בנו של כָּלֵב] שהיו מיושבי בית לחם נקראו כן על שם ששמותיהם טוב כמו נופת צופים [מה שנוזל מחלות דבש. מצודת ציון (משלי יט יח)], לפי שהם היו בעלי המעשים שהובאו כאן בגמרא. וכעין זה כתוב גם בתרגום לרות (ד כ). ובשושנת יעקב (הו"ד בממפס מסיג נפס ד"ה נגי) ביאר, ש'סלמאי' הוא מלשון הסולמות, ו'נתופתי' הוא מלשון כתף, אלא שהאות הראשונה של השורש חסירה, כדרך הכינויים שאין השורש מדוייק בהם היטב.

כו. **מה** שבני סלמאי הנתופתי כונו רק בתואר 'יראי חטא', ואילו בני גונבי עלי כונו לעיל בתואר כפול 'כשרין ויראי חטא', היינו לפי שבני גונבי עלי היו מביאים גם ביכורים וגם עצים למזבח, ועל כן כונו 'כשרים' נגד מצות ביכורים, ו'יראי חטא' נגד הבאת העצים למזבח שהתכוונו בזה שלא תיבטל עבודת בית המקדש המכפרת על החטאים. אבל בני סלמאי הנתופתי שהביאו רק עצים למערכה כונו רק בתואר 'יראי חטא'. מהרש"א (ח"ל ד"ה נגי).

כז. **והטעם** שעשו מהם דווקא סולמות ולא כלי אחר, לפי שעצים מתולעים פסולים למזבח (מדות פ"ג מ"ה), ועל כן אם היו עושים בהם כלים אחרים והיו השומרים בודקים אותם ורואים שנעשו מעצים שאינם מתולעים, היו השומרים מרגישים שעשו בערמה כדי להביאם למזבח. ועל כן עשו מהם סולמות שבזה לא יחשדום השומרים, לפי שהדרך לעשות סולמות מעצים הנקיים מתולעים, כדי שלא תישמט השליבה. עיון יעקב (ד"ה ועשמוס).

כח. **ערוך** (ערך שנן ח').

כט. **וקשה**, מדוע לא נמנו גם בני סלמאי בין מתנדבי העצים כמו שנמנו בני גונבי עלי. ויש לומר, שבירושלמי (ה"ד) מוכח שבני סלמאי לא הביאו עצים משל עצמם, אלא שכל מי שהיה מתנדב עצים ורצה להינצל מהשומרים היה מביאם לבני סלמאי שהם היו פועלים ועושים מהעצים סולמות ונותנים אותם על כתיפיו של האיש המתנדב. יפה עינים (ד"ה פ"ח) [אכן לשיטת הרע"ב שהובאה לעיל בהערה שבני גונבי עלי הם עצמם בני סלמאי, לא קשה כלל].

ל. **רש"י** (משלי שם).

לא. **תוספתא** (פ"ג ה"ח).

לב. **מנחת** ביכורים (על המוקפמ שם).

לג. **רש"י** (משלי שם).
ביאר רבינו יונה (משלי שם), ש'זכר צדיק לברכה', ביאורו, שלא יזכירו את הצדיק רק לברכה ולא לגנאי ולא לבטלה, כי רוב הזכרון שמזכירים את האדם הוא על מעשיו ועל דבריו ואין במעשה הצדיק ודבריו לא גנאי ולא בטלה. ו'שם רשעים ירקב' ביאורו, שהגנות מחוייב ומוכרח מהזכרת שמו, שכמו שרקבון העץ בא מעצמותו של העץ, כך עצם זכרון שם הרשעים יחייב לגנותו.
יש לעיין בלשון הפסוק, מדוע אצל צדיקים נאמר 'זכר', ואילו אצל רשעים נאמר 'ושם'. ויש לומר, ש'שם' מתייחס על שם העצם, ו'זכר' על הכינוי, ועל כן אמר הפסוק שאצל הצדיקים גם כינוייהם הוא לשבח, וכמו בני גונבי עלי ובני סלמאי שכונו כן על שם מעשיהם. אבל אצל הרשעים גם שם העצם ירקב, וכמו שאמרו ביומא (פ:) שאסור לאדם לקרוא לבנו על שם אדם רשע. מהרש"א (ח"ל ד"ה הוא).
וקשה, מדוע הוזכרו כאן ירבעם בן נבט וחביריו שאינם קשורים למעשיהם של בני גונבי עלי ובני סלמאי הנתופתי, ולא הוזכרו הפרוזדאות שהובאו לעיל. ויש לומר, שזכותם של אלו הכשרים היתה שאף שהמלכות העמידה עליהם שומרים, מכל מקום הם חיפשו עצות איך יוכלו בכל זאת להביא ביכורים ועצים ועל כן הוזכרו לברכה. אך אנשיו וחביריו של ירבעם בן נבט עשו את ההיפך, שכאשר הקים ירבעם את העגלים לא חיפשו עצות איך יוכלו לעלות לרגל אלא הלכו אחרי העגלים [כנאמר במלכים (ח' יג ו)] ועל כן הוזכרו כאן לקללה. ריא"ף (על עין יעקב ד"ה עליהם).

לד. **דוד** היה מצאצאי בועז (רות ד כא, כב) שנשא את רות (שם ד י). ורות היתה בת בנו של מלך מואב (מיר כג:), ו'פחת' הוא לשון מלכות כלשון הפסוק (מלאכי ג ח) 'הקריבהו נא לפחתך'. שדה יצחק (ערכ"י ד"ה הן - השני).

לה. **כנאמר** בשמואל ב' (ח טז).

לו. **כנאמר** בדברי הימים (ח' ג טז).

לז. **כמבואר** במועד קטן (טז:), על פי פירוש הערוך (ערך עדן).

לח. **רש"י** (ד"ה הן - השלישי). וכתב שם שבחגיגה נחלקו תנאים אם עדיו העצני היה דוד או יואב. וכבר העיר המהרש"א (ערכ"י שם) ועוד אחרונים, שלא נמצאה שם מחלוקת זו. ורק במועד קטן (טז:) הובאה הדיעה שעדיו העצני הוא דוד. אך כתב הרש"ש (ערכ"י), שבבמדבר רבה (כג יג) משמע שעדיו העצני הוא יואב [והיינו, לפי שכך הוא לשון הפסוק בשמואל (ב' כג ח) 'אלה שמות הגבורים אשר לדוד, יושב בשבת תחכמוני ראש השלישי עדיו העצני' וגו', ובמועד קטן (שם) דרשו את כל הפסוק על דוד המלך,

דאית ליה רווחא. שיכול לקרות מפרשה אחרת, אבל הכא לית ליה רווחא, דהא לא מצי למיקרי אלא בדחפצית ויהי רקיע: **מה הפרש בין זה לזה.** מאי שנא דקרבן עציס דמי מעמד דנעילה ומעמד דמנחה לא דמי: **הללו דברי תורה.** מנחה, כדתמרי' בברכות (דף כו:) יצחק אבינו תיקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב[ז], ונעילה מדברי סופרים. ולריכין חיזוק לא גרסינן [א] הכא: **עמדו אלו.** זמן דקתני דמתני' מהכי הוצרכו למנות משום דהיא תקנה דעבוד להו הכי נביאים, כי היכי דלא ליתחינהו מתרייהו: **פרוזדאות.** שומרים: **בכורים.** מדס נכנס למוך שדהו ורואה מאכול שביכר תאנה שביכרה קושר עליה גמי ועושה אותה בכורים[ח]: **בקציעות.** תאנים יבשים, כותבין אותן ועושין מהן עגולין: **ה"ג והעלי על כתפיהן.** (בוכיא[ט]): **במכתשת שלפנינו.** שהוא במקום אחר (ו) לפני במוך, וזהו גונדי עלי על שם שמתגנדין מן הפרוזדאות על עסקי עלי: **הן הן בני סלמאי הנתופתי.** כעין מעשה זה עשו (ג): **הן הן בני דוד בן יהודה.** דוד מלך ישראל, ומהכי קרו ליה פתח מואב שבא מרות המואביה: **יואב בן צרויה.** שבא מרות המואביה, כי לרויה אם יואב אחות דוד היתה, שנאמר (דה"א ב) ואחיותיהם לרויה ואביגיל: **בני עדין הן הן בני דוד.** להכי[כ] קרי ליה בספר שמואל (ב כג) עדינו העצני, [ט] שבשעה שעוסק בתורה מעדן עלמו כתולעת וכשיושב למלחמה מתקשה כעץ: **הן הן בני יואב בן צרויה.** פלוגתא היא (במס' חגיגה[י]), חד אמר עדינו העצני זה דוד ותד אמר זה יואב: **ליתני שבו בני דוד שניה.** דהא קאמר ר' מאיר פתח מואב היינו דוד: ולר' יהודה. בני עדין היינו דוד, ובמתניתין קתני בהדיא בני דוד והדר קתני בני פתח מואב דלר"מ[יא] ולר' יהודה בני עדין היינו דוד שבא שניה מיבעי ליה: ולר' יוסי. דאמר פתח מואב ועדין היינו יואב שבא שניה מיבעי ליה: **לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי.** דאמן דאמר בני עדין בן יהודה היינו בני יואב לא שבר לה דבני פתח מואב היינו יואב, ולהכי לא קתני בני יואב שניה, ולא שבירא ליה נמי להן הן בני דוד דאם כן שבו בני דוד שניה מיבעי ליה למיתני, אלא משפחה אחרת הן, ואמן דאמר בני פתח מואב היינו בני יואב לא שבירא ליה דבני עדין היינו יואב, אלא משפחה אחרת הן:

מה הפרש בין זה לזה. כלומר מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עציס דקרבן מוסף דוחה מנחה וקרבן עציס לא דחי מנחה: **הללו** דברי תורה. מוסף ולהכי קדמי מנחה דהוי מדברי תורה מבל קרבן עציס דהוי מדברי סופרים והלכך לא דחית אלא נעילה דהוית מדברי סופרים מבל לא דחית מנחה דהוית מדברי תורה: **בני** פתח מואב וכו' הן הן בני דוד. ולכך נקראו בני פתח (ג) שבאו מרות המואביה:

הן הן בני יואב בן צרויה. פירוש לצרויה היתה אחות דוד[ט] כדכתיב (דה"א ב) ואחיותיהם לרויה והם בתים מזרע רות המואביה:

אי ר"מ. דקאמר בני פתח מואב הן הן בני דוד הן יהודה ליתני בדתניתין כי קאמר בעציס כו'[י] בני פתח מואב הן הן יהודה היו ה"ל למיתני בני דוד הן יהודה שבו שניה כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה אי ר' יהודה הן הן בני דוד הן יהודה ליתני שבו בני יואב שניה אי ר' יוסי הן הן בני דוד הן יהודה שניה אי ר' יוסי ליתני שבו בני יואב שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה כו': מני מתני' לא ר' מאיר ולא רבי יהודה ולא רבי יוסי אי ר"מ ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יוסי ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: באחד בטבת לא היה בו מעמד כו': אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

ויוס

ד) תוספתא פ"ג ה"ד, ג) עיין תו"י יומא ע. ד"ה ובעשור ותוס' תמורה יד: ד"ה דברים ובהג' הגר"א שם ובטוש"ע ונו"כ או"ח סי' מט ועי' קרן אורה, ג) תוספתא פ"ג ה"ה, ז) תוספתא פ"ג ה"ז ומגילת תענית פ"ה, ה) לקמן ל סוע"ב גיטין פח., ו) תוספתא פ"ג ה"ח, ז) בראשית כד סג, ח) ביכורים פ"ג מ"א, ט) [מו"ק קף טז:], י) סנהדרין פו., כ) גיטין דף סז. ועיין רש"ש ובילקו"מ, ל) בראשית לד כה ועיין שבת פו. קלד:, מ) לעיל יז:, נ) משלי כז כב, ס) דברים כו ב "ושמת" בטנא ועיין ביכורים פ"ג מ"ח.

(ו) רש"י ד"ה במכתשת כו' במקום אחר לפנינו בגמוך: (ג) ד"ה הן הן כו' עשו בסמוך הס"ד: (ג) תוס' ד"ה בני כו' נקראו בני פתח מואב שבאו מרות:

[מכמ"י תוס' ד"ה אי ר"מ וכו' ואפילו מחבירו. עי' עירובין לף מו ע"ב בתוס' ד"ה [כ]ר"י וכו']:

[א] רש"י ד"ה הללו. וצריכין חיזוק ל"ג. נ"ב אבל הגמויס גרסי ועיע"ב:

א) וְהַגּוֹרָלוֹת הִפַּלְנוּ עַל קֹרְבַּן הָעֲצִים הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבֹתֵינוּ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְשָׁנָה לִבְעֹר עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֵינוּ כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה: [נחמיה י, לה]

ב) זֶכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב: [משלי י, ז]

שבת והוי אחד בשבת שלישי ויש בו חולשא. במוצאי שבת ניטלת ממנו ויש בו חולשא: במוסף במנחה וכו' ופי' בגמ' **רב אמר דולג** שראשון קורא ג' פסוקים **ושמואל אמר פוסק** שאינו דולג **משום גזרה משום הנכנסין ומשום היוצאין** שאם קורא ראשון ג' פסוקים שלמין א' היוצא לאחר כשסיים

יח א מיי' פ"י מהל' כלי המקדש הל' ז:

ס] "פרשה גדולה וכו' בשנים" ליתא בכת"י ובאמת אינו שייך הכא (דק"ס): ע] בדפו"י (לפני הצענזור) פ"א גזרה **מלכות הרשעה שמד** על ישראל: ג] [צ"ל **ויראי חטא שבאותו** הדור] (גליון): ד] [צ"ל **בוכנא**] (גליון): ה] צ"ל **והבי** (רש"ש): ו] במו"ק ט"ז ע"ב כצ"ל [לא נמצא שם דחד אמר זה יואב ובתיקוני כלי שרת תקנתי על נכון] (גליון), עי' מהרש"א, רש"ש, הגר"ש מדעסויא (ועי' באה"מ): ז] יש להוסיף דלר"מ היינו **דוד** ולר"י בני עדין היינו דוד (מראה אש, וע"ע רש"ש): ח] צ"ל היתה **בת ישי** (גליון) ע"פ מהרש"א ששולל הנוסח בדפו"ר "אחות ישי" אבל להגי' שלפנינו הוא ללא צורך דהיינו הך (גנזי יוסף): ט] צ"ל בעשרים **בו** (רש"ש ועוד): י] נדצ"ל אבל **הכא** דלא (וכ"ה ברש"י):

אוצר החכמה

להביא לבית אלהינו לבית אבותינו. שהיא בית קדושת אבותינו. [רש"י, נחמיה י לה]

תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי. ועל שם כך נקראו בני סלמאי הנתוצתי, שהיו נותצים הסולמות אחר שעברו מן השומרים, ומביאין מהן עצים למערכה. [רע"ב]

ושם רשעים ירקב. יהיה נשכח כעץ רקבון שלא יצלח. [אבן עזרא, משלי י ז]

בעשרים באלול בני עדין בן יהודה. ואע"פ שאמרו שמט"ו באב ואילך לא היו כורתים עצים למערכה, אפשר שנלקטו מקודם ט"ו באב, ולא היו מביאים אותן עד זמן הקבוע להם. [מאירי]

ותרי תנאי אליבא דרבי יוסי. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. [הליכות עולם שער חמישי פרק ג]

אי לא דמסתפינא אמינא דכל כהאי גוונא לא משקר חד מינייהו אלא שמעו מרבן ומשכחת לה דמעיקרא אמר הכי ושוב חזר בו האחד ושמע החזרה והאחד לא שמע. [הליכות עולם שער שני פרק ב]

מתרצת הגמרא, לְעוֹלָם המשנה שנויה כדעת רַבִּי יוֹסֵי, וּתְרֵי תַּנָּאֵי אַתְּיָא דְּרַבִּי יוֹסֵי - מה ששנינו לעיל בברייתא אחת שבני פחת מואב הם בני יואב בן צרויה, ובברייתא האחרת בשם רבי יוסי שבני עדין בן יהודה הם בני יואב בן צרויה, אינה שיטת תנא אחד הסובר בדעת רבי יוסי שבני פחת ובני עדין היו משפחה אחת, אלא הן שיטות של שני תנאים שנחלקו בדעת רבי יוסי דלעיל, התנא של הברייתא הראשונה סובר בדעת רבי יוסי שרק בני פחת הם בני יואב, ואילו בני עדין הם בני משפחה אחרת [וגם אינם משפחת בני דוד בן יהודה[לט]. והתנא של הברייתא השניה שאמר שבני עדין הם בני יואב, סובר שבני פחת מואב הם בני משפחה אחרת [וגם אינם משפחת בני דוד בן יהודה]. ונמצא שלדעת שניהם לא הביאו בני יואב שתי פעמים, רק בני פרעוש בלבד.

והמשנה הולכת כדעת אחת מהברייתות בשיטת רבי יוסי[מ].

★

שנינו במשנה, בְּאֶחָד בְּמֵטֶר לֹא הָיָה בּוֹ מַעֲמָד כו', לפי שהיו בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים.

הגמרא דנה תחילה בדעת רבי יהושע במשנתנו[מא], שההלל דוחה מעמד של שחרית, וקרבן מוסף דוחה מעמד של מנחה, ומבררת את טעם הדברים[מב]. ומתוך כך היא מביאה דעה, שלעולם אין יום שכל המעמדות נדחים בו:

אָמַר לֵיהּ מַר קְשִׁישָׁא[מג] בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַב חִסְדָּא לְרַב אַשִׁי,

(גיטין פו.) 'נימוקו עמו' [נותן טעם לכל דבריו ומיישבם] ודבריו מסתברים אפילו במקום שנחלק על הרבים. תוספות (ד"ה מי). והמהרש"א (מ"פ ד"ה מרי) כתב שתירוצם דחוק לפי שמכל מקום היה עדיף להעמיד את המשנה כרבי מאיר הואיל וסתם משנה כמותו. ועל כן פירש, שאם היתה הגמרא מעמידה את המשנה כרבי מאיר, היה יוצא מכך בהכרח שהברייתא שאמרה בשם רבי מאיר שבני פחת מואב הם בני דוד, חולקת על המשנה. על כן, מעדיפה הגמרא להעמיד את המשנה כרבי יוסי, שאף שבאופן זה שתי הברייתות בשם רבי יוסי חולקות, מכל מקום אין להכריח מהמשנה כנגד אחת מהן.

מא. **היינו** מה שהביא בן עזאי במשנתנו בשם רבי יהושע. ואף רבי עקיבא חזר והודה לדעה זו.

מב. **עי"פ** רש"י (להלן ע"ב ד"ה ומפי) ורבינו גרשום (שם ד"ה מ"ט). וראה בהערה להלן (תחילת ע"ב).

מג. **שני בנים** היו לרב חסדא ושם שניהם שוה, אלא שלגדול קראו 'מר קשישא' ולצעיר קראו 'מר ינוקא'. רש"י (כתובות פט: ד"ה מר).

אך במדרש שם מבואר שהתיבות 'תחכמוני ראש השלישי' נאמרו על יואב, ומשמע מכך שהמדרש סובר שכל הפסוק נאמר עליו]. אך רבינו גרשום (ד"ה הן - השלישי) ביאר, שגם רבי יוסי הסובר כאן שבני עדין הם בני יואב, מודה שעדיו העצני הוא דוד, אך סובר שמשפחת יואב שהיה בן אחותו של דוד, נקראה 'בני עדין' על שם דוד המלך שהיה ראש משפחתם.

לט. **לפי** שאם סובר שהם בני דוד בן יהודה וכשיטת רבי יהודה, שוב קשה מדוע לא שנה התנא של המשנה 'בעשרים בו שבו בני דוד שניה'. רש"י (ד"ה לעולם).

מ. **וקשה**, שכמו כן היתה הגמרא יכולה להעמיד את המשנה כדעת רבי מאיר, ולומר שהתנא של המשנה סובר בדעת רבי מאיר שבני פחת מואב אינם בני דוד אלא משפחה אחרת, וחולק בכך על מה ששנה התנא של הברייתא בשם רבי מאיר שבני פחת מואב הם בני דוד. והיה עדיף להעמיד את המשנה כרבי מאיר ולא כרבי יוסי, לפי שכל 'סתם משנה' [שאינה שנויה בשם אחד מהתנאים], הולכת בשיטת רבי מאיר (סנהדרין פו.). ויש לומר, שהגמרא מעדיפה להעמיד את המשנה כרבי יוסי, לפי שאמרו עליו

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) תוספתא פ"ג ה"ד, ע) עיין תו"י יומא ע. ד"ה ובעשור ותוס' תמורה יד: ד"ה דברים ובהג' הגר"א שם ובטוש"ע ונו"כ או"ח סי' מט ועי' קרן אורה, ג) תוספתא פ"ג ה"ה, ל) תוספתא פ"ג ה"ז ומגילת תענית פ"ה, ם) לקמן ל סוע"ב גיטין פח., ן) תוספתא פ"ג ה"ח, ס) בראשית כד סג, ע) ביכורים פ"ג מ"א, פ) [מו"ק קף טז:], צ) סנהדרין פו., ק) גיטין דף סז. ועיין רש"ש ובילקו"מ, ר) בראשית לד כה ועיין שבת פו. קלד:, ש) לעיל יז:, ת) משלי כז כב, א) דברים כו ב "ושמת" בטנא ועיין ביכורים פ"ג מ"ח.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה במכתשת כו' במקום אמר לפנינו בסמוך: (ו) ד"ה הן הן כו' עמו בסמוך הס"ד: (ז) תוס' ד"ה בני כו' נקרמו בני פתח מואב שמו מרות:

גליון הש"ס

[מכ"י תוס' ד"ה אי ר"מ וכו' ואפי"ו מחבירו. עי' עילוון לף מו ע"ב בתוס' ד"ה [כ]ר"י וכו']:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה הללו. וצריכין חיזוק ל"ג. נ"ב אבל הגמוים גרסי ועי"ש:

תורה אור השלם

א) וְהַגּוֹרָלוֹת הַפַּלְנוּ עַל קָרְבַּן הָעֲצִים הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִם וְהָעָם לְהָבִיא לְבֵית אֱלֹהֵינוּ לְבֵית אֲבֹתֵינוּ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְשָׁנָה לִבְע�ֹר עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֵינוּ כַּכָּתוּב בַּתּוֹרָה: [נחמיה י, לה]

ב) זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב: [משלי י, ז]

הגהות הגר"א

עין משפט נר מצוה

יח א מיי' פ"ו מהל' כלי המקדש הל' ז:

הגהות וציונים

ג] "פרשה גדולה וכו' בשנים" ליתא בכת"י ובאמת אינו שייך הכא (דק"ס): ד] בדפו"י (לפני הצענזור) פ"א גזרה **מלכות הרשעה שמד** על ישראל: ה] [צ"ל **ויראי חטא שבאותו הדור**] (גליון): ו] [צ"ל **בוכנא**] (גליון): ז] צ"ל **והבי** (רש"ש): ח] במו"ק ט"ז ע"ב כצ"ל [לא נמצא שם דחד אמר זה יואב ובתיקוני כלי שרת תקנתי על נכון] (גליון), עי' מהרש"א, רש"ש, הגר"ש מדעסויא (ועי' באה"מ): ט] יש להוסיף דלר"מ היינו **דוד** ולר"י בני עדין היינו דוד (מראה אש, וע"ע רש"ש): י] צ"ל היתה **בת ישי** (גליון) ע"פ מהרש"א ששולל הנוסח בדפו"ר "אחות ישי" אבל להגי' שלפנינו הוא ללא צורך דהיינו הך (גנזי יוסף): כ] צ"ל בעשרים **בו** (רש"ש ועוד): ל] נדצ"ל אבל **הכא** דלא (וכ"ה ברש"י):

משנת ראשונים

להביא לבית אלהינו לבית אבותינו. שהיא בית קדושת אבותינו. [רש"י, נחמיה י לה]

תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי. ועל שם כך נקראו בני סלמאי הנתוצתי, שהיו נותצים הסולמות אחר שעברו מן השומרים, ומביאין מהן עצים למערכה. [רע"ב]

ושם רשעים ירקב. יהיה נשכח כעץ רקבון שלא יצלח. [אבן עזרא, משלי י ז]

בעשרים באלול בני עדין בן יהודה. ואע"פ שאמרו שמט"ו באב ואילך לא היו כורתים עצים למערכה, אפשר שנלקטו מקודם ט"ו באב, ולא היו מביאים אותן עד זמן הקבוע להם. [מאירי]

ותרי תנאי אליבא דרבי יוסי. כל היכא דפליגי תרי תנאי אליבא דחד במשנה אחת הלכה כתנא בתרא, שהראשון היה בנערותו והשני היה בזקנותו, וכן אומר הכריתות. [הליכות עולם שער חמישי פרק ג]

אי לא דמסתפינא אמינא דכל כהאי גוונא לא משקר חד מינייהו אלא שמעו מרבן ומשכחת לה דמעיקרא אמר הכי ושוב חזר בו האחד שמע החזרה והאחד לא שמע. [הליכות עולם שער שני פרק ב]

דאית ליה רווחא. שיכול לקרות מפרשה אחרת, אבל הכא לית ליה רווחא, דהא לא מצי למיקרי אלא בראשית ויהי רקיע: **מה הפרש בין זה לזה.** מאי שנא דקרבן עציס דמי מעמד דנעילה ומעמד דמנחה לא דמי: **הללו דברי תורה.** מנחה, כדאמרי' בברכות (דף כו:) יעמק מבעי תיקן תפלת מנחה שנאמר ויעמק יעמק לשוח בשדה לפנות ערב[ו], ונעילה מדברי סופרים. ולריכין חיזוק לא גרסינן [א] הכא: עמדו אלו. זמן דקתני במתני' מהכי הוצרכו למנות משום דהיא תקנה דעבוד להו הכי נדיתים, כי היכי דלא ליתחינהו מתרייהו: **פרוזדאות.** שומרים: **בכורים.** אדם נכנס למוך שדהו ורואה אשכול שביכר תאנה שביכרה קושר עליה גמי ועושה אותה בכורים[ס]: **בקציעות.** תאנים יבשים, כותבין אותן ועושין מהן עגולין: ה"ג והעלי על בתפיהן. (בוכיא[ק]): **במכתשת שלפנינו.** שהוא במקום אחר (ו) לפני בסמוך, וזהו גופו שלי על שם שמתגנדין מן הפרוזדאות על עסקי עלי: **הן הן בני סלמאי הנתופתי.** כעין מעשה זה עשו (ז): הן הן בני דוד בן יהודה. דוד מלך ישראל, ומהכי קרו ליה פתח מואב שבא מרות המואביה: יואב בן צרויה. שבא מרות המואביה, כי לרויה אם יואב אחות דוד היתה, שנאמר (דה"א ב) ואחיותיהם לרויה ואביגיל: **בני עדין הן הן בני דוד.** להכי[ר] קרי ליה בספר שמואל (ב כג) עדינו העצני,[ש] שבשעה שעוסק בתורה מעדן עלמו כתולעת וכשיושב למלחמה מתקשה כעץ: **הן הן בני יואב בן צרויה.** פלוגתא היא (בסמ' חגיגה[ת]), חד אמר עדינו העצני זה דוד ואד אמר זה יואב: **ליתני שבו בני דוד שניה.** להא קאמר ר' אליר פתח מואב היינו דוד: ולר' יהודה. בני עדין היינו דוד, ובמתניתין קתני בהדיא בני דוד והדר קתני בני פתח מואב דלר"מ[ת] ולר' יהודה בני עדין היינו דוד שבו שניה מיבעי ליה: ולר' יוסי. דאמר פתח מואב ועדין היינו יואב שבו שניה מיבעי ליה: **לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי.** דאמן דאמר בני יואב עדין הן בני יהודה היינו בני יואב לא סבר לה דבני פתח מואב היינו יואב, ולהכי לא קתני שבו בני יואב שניה, ולא סבירא ליה נמי להן בני דוד דאם כן שבו בני דוד שניה מיבעי ליה למיתני, אלא מספקא אחרת הן, ומאן דאמר בני פתח מואב היינו בני יואב לא סבירא ליה דבני עדין היינו יואב, אלא מספקא אחרת הן:

מאי **מה הפרש בין זה לזה.** כלומר מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עציס דקרבן מוסף לוחה מנחה וקרבן עציס לא דמי מנחה: **הללו דברי תורה.** מוסף ולהכי קדמי מנחה דהוי מדברי תורה מאבל קרבן עציס דהוי מדברי סופרים והלכך לא דמיא אלא נעילה דהויא מדברי סופרים דאית ליה רווחא: פרשה גדולה קורין אותה בשנים[ם] בשחרית ובמוסף ובמנחה קורין על פיהן כו': איבעיא להו היכי קאמר בשחרית ובמוסף קורין אותה בספר ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע או דלמא הכי קתני בשחרית קורין אותה בספר ובמוסף ובמנחה קורין אותה על פה כקורין את שמע תא שמע דתניא[ע] בשחרית ובמוסף נכנסין לבית הכנסת וקורין כדרך שקורין כל השנה ובמנחה יחיד קורא אותה על פה אמר ר' יוסי וכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בצבור[פ] אלא[א] כולן נכנסין וקורין אותה על פה כקורין את שמע: כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד כו': מה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה והללו דברי סופרים: זמן עצי כהנים והעם כו':[ג] ת"ר למה הוצרכו לומר זמן עצי כהנים והעם אמרו כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה ועמדו וגללו והתנדבו משלהם וכך התנו נביאים שביניהן שאפי' לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן שנאמר[א] והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה: ועמהם כהנים ולוים וכל מי כו': תנו רבנן[ד] מה היו בני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ה] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו בכורים לירושלים והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל[ה] מה עשו כשרין (שבאותו הדור וירא חטא[ו]) הביאו סלי בכורים וחיפום בקציעות ונטלום ועלי על כתפיהן וכיון שהגיעו אצל פרוזדאות אמרו להם להיכן אתם הולכין אומרין להם לעשות שני עיגולי דבילה במכתשת שלפנינו ובעלי שעל כתפינו כיון שעברו מהן עיטרום בסלים והביאום לירושלים תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי ת"ר[ז] מה הן בני סלמאי הנתופתי אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה[ח] על ישראל שלא יביאו עצים למערכה והושיבו פרוזדאות על הדרכים כדרך שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל מה עשו יראי חטא שבאותו הדור הביאו גזיריהן ועשו סולמות והניחו על כתפיהם והלכו להם כיון שהגיעו אצלן אמרו להם להיכן אתם הולכין אמרו להם להביא גוזלות משובך שלפנינו ובסולמות שעל כתפינו כיון שעברו מהן פירקום והביאום והעלום לירושלים ועליהם ועל כיוצא בהם הוא אומר[ב] זכר צדיק לברכה ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר[ב] ושם רשעים ירקב: בעשרים בו בני פחת מואב בן יהודה: תנא בני פחת מואב בן יהודה הן הן בני יואב בן צרויה בן יהודה דברי ר' מאיר רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: בעשרים באלול בני עדין בן יהודה וכו': תנו רבנן בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר הן הן בני יואב בן צרויה: באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה כו': מני מתני' לא ר' מאיר ולא רבי יהודה ולא רבי יוסי אי ר"מ ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יהודה ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה אי רבי יוסי ליתני שבו בני יואב בן צרויה שניה לעולם ר' יוסי ותרי תנאי אליבא דר' יוסי: באחד בטבת לא היה בו מעמד כו': אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי מאי

18/06/2018 אהח

הראשון שלא נשתייר לשני לקרות אלא ב' פסוקין וכן אם מתחיל השני בפסוק הג' הנכנס לאחר שסיים הראשון כששומע ששני קורא הג' אומר לא קרא הראשון אלא ב' פסוקים: **דאית ביה רווחא** שיכול לקרות פסוק אחד מפרשה אחרת אבל [ו] דלא מצי למקרי מפרשה אחרת דאית לה למיקרא למחר או דולג או פוסק. **ובמנחה קורין על פיהן** מה שקורין שחרית בספר כדרך שקורין כל השנה בספר: **ערב שבת במנחה לא היו נכנסין** לקרות בפה לפי שהן עוסקין לכבוד שבת לטרוח בסעודת שבת והאי דקתני בששי ותצא וגו' היינו בשחרית בספר: **אין בו מעמד שחרית** כלומר אין קורין מה שקורין במעמדות לפי שעוסקין בהלל. **קרבן מוסף אין בו נעילה** כלומר שיש בו קרבן מוסף אין בו תפלת נעילה ואין קורין במעמדות לפי שעוסקין בקרבן וקסבר דתפלת נעילה קודם לתפלת מנחה ולפי שתפלת מוסף עד הערב עוסקין במוסף בשעת נעילה. **קרבן עצים אין במנחה** כלומר ביום שמביאין קרבן עצים אין קוראין במעמדות במנחה. לפי שעוסקין בקרבן עצים: **קרבן מוסף אין במנחה** כלומר מנחה קודם לנעילה ובשעת מנחה עוסקין במוסף ואין פנאי לקרות במעמדות: **מה הפרש בין זה לזה** כלומר מ"ש דמוסף דוחה מנחה ואין דוחה נעילה וקרבן עצים דוחה אפי' נעילה: **הללו** קרבן מוסף **דברי תורה** ואין צריכין חיזוק ואין צריך שיהא דוחה אלא מנחה שסמוך לו אבל קרבן עצים שהן מדברי סופרים וצריכין חיזוק לפיכך עשו בו חיזוק שדוחה אפי' נעילה שאינו סמוך לו: **ועמהן** עם זתוא שהוא אחרון **כהנים ולוים וכל מי שטעה שבטו** שאינו יודע מאיזה שבט הוא: **שבו בני פרעוש שניה.** הן הולכין פעם שניה להביא עצים. **באחד בטבת לא היה בו מעמד** כל היום שהיה בו הלל בשחרית וקרבן מוסף במנחה וקרבן עצים בנעילה: **למה הוצרכו** לקבוע הני זמנים להביא עצים למערכה: **פרדסאות.** ממונים: **בקציעות.** של דבילה: **עיטרום בסלים** כמצוה דכתיב[פ] ונתת בטנא. **פרקום והביאום. עצים של סולמות** לירושלים לקרבן עצים. **בני פחת מואב** הן בני דוד ולהכי קרי ליה מואב משום דאתי מרות המואביה **הן בני יואב** דאתי נמי ממואב מאמו: **הן בני דוד** ועל שם עדינו העצני קרי ליה בני עדין. **הן בני יואב** ועל שם דוד שהיה ראש משפחותם קרי להו בני עדין על שם דוד. **אי ר"מ ליתני נמי שבו בני דוד שניה** דר"מ קאמר הני בני דוד כיון דתרוייהו קתני להו במתניתין כדתני בני דוד איבעי להו למיתני שבו שניה דכבר קתני דבאו פעם ראשונה דקתני באו בני פחת מואב. **אי ר' יהודה ליתני שבו בני דוד שניה** נמי דהא תני במתניתין שתי פעמים בני דוד דר' יהודה אמר דבני עדין הן בני דוד **אי ר' יוסי ליתני שבו בני יואב שניה. תרי תנאי אליבא דר' יוסי** דהאי תנא דאמר אליבא דר' יוסי בני פחת מואב הני בני יואב לא אמר דר' יוסי אמר בני עדין הן בני יואב ומאן דאמר אליבא דר' יוסי בני עדין הן בני יואב לא אמר דר' יוסי אמר בני פחת מואב הן בני יואב ולא תני במתניתין בני יואב אלא פעם

עין משפט נר מצוה

יט **א** מיי׳ פ״ג מהל׳ מגילה וחנוכה הל׳ ו:
כ **ב** מיי׳ שם הלכה ז: [רב אלפס שבת פ״ב דף יג:]:
כא **ג** מיי׳ שם טוש״ע ס״ח סימן תרמד סעיף ג:
כב **ד** מיי׳ שם טוש״ע ס״ח סימן תרפג:
כג **ה** מיי׳ שם טוש״ע שם סימן תפח סעיף ג:
כד **ו** מיי׳ שם טוש״ע ס״ח סימן תלד סעיף ג:
כה **ז** מיי׳ שם טוש״ע ס״ח סימן תכב סעיף ג:

ליקוטי רש״י

[נדפס בסוף המסכת]

רבינו חננאל

הן. תנא[מ] לפי שמסרו עצמן על המצות נזכרין לברכה. כדכתיב זכר צדיק לברכה. זמן עצי הכהנים והעם תשעה. **באחד בניסן בני ארח בן יהודה כו׳.** מני מתני׳ אינה לר׳ מאיר דאמר בני פחת מואב הן הן בני דוד בן יהודה דאי ר׳ מאיר היא כיון שהקריבו בני דוד בן יהודה (כ״ג) [כ׳] בתמוז ובאו בני פחת מואב להקריב בכ׳ באב היה לו לומר אם בני פחת מואב הן בני דוד בן יהודה שבו בני פחת מואב שניה כמו שאמר בני פרעוש שניה. אי מתני׳ ר׳ יהודה היא כיון דאמר בני עדין בן יהודה הן בני דוד בן יהודה היה לו לומר שבו בני עדין בן יהודה שניה אי ר׳ יוסי כיון דאמר בני פחת מואב בן יהודה בני יואב בן צרויה הן ובני עדין הן הן בני יואב בן צרויה היה לו לומר שבו בני עדין שניה. ואוקמיה לר׳ יוסי ותרי תנאי אליבא דר׳ יוסי: **באחד בטבת לא היה בו מעמד** מפני שיש בו הלל שהוא חנוכה והלל דוחה מעמד של שחרית ויש בו קרבן מוסף של ר״ח שדוחה מעמד של נעילה וכ״ש של מוסף דבהדיא תנינן באחד בטבת לא הוה בו מעמד כלל והוא זמן קרבן עצים. דתנן באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה וקרבן עצים דוחה מעמד דמנחה ואוקימנא למתני׳ דתנא דידן סבר קרבן מוסף דוחה מעמד דנעילה ומעמד דמוסף. ור׳ יוסי פליג עליה. **דתניא ר׳ יוסי אומר כל יום שיש בו מוסף** יש בו מעמד ואוקימנא יש בו מעמד בנעילה. דסבר דידיה והוא מעמד דמוסף דחי דלאו דיחיד הוא מעמד דנעילה לא דחי. דייק רבא מדלא קתני באחד בניסן לא היה בו מעמד שיש בו הלל שהוא חנוכה והלל דוחה מעמד של שחרית ויש בו קרבן מוסף של ר״ח שדוחה מעמד של נעילה וכ״ש של מוסף דבהדיא תנינן באחד בטבת לא הוה בו מעמד כלל והוא זמן קרבן עצים. דתנן באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה וקרבן עצים דוחה מעמד דמנחה ואוקימנא למתני׳ דתנא דידן סבר קרבן מוסף דוחה מעמד דנעילה ומעמד דמוסף. ור׳ יוסי פליג עליה. **דתניא ר׳ יוסי אומר כל יום שיש בו מוסף** יש בו מעמד ואוקימנא יש בו מעמד בנעילה. דסבר דידיה והוא מעמד דמוסף דחי דלאו דיחיד הוא מעמד דנעילה לא דחי. דייק רבא מדלא קתני באחד בניסן לא היה בו מעמד שיש בו הלל דדחי דידיה. מעמד לשחרית: ומאי שנא מוסף דלא דחי דידיה. לקתני יום שיש בו מוסף אין בו (ג) מנחה ולא קתני אין בו מוסף, ללמד לחי לילה אלא למנחה: הכי קאמינא. הכי קא בעינא למימר: **אלא דידיה.** למוסף: ה״ג רבי יוסי אומר כל יום שיש בו מוסף יש בו מעמד. ואתינא קמא פליג לאמר יום שיש בו מוסף אין בו (ג) נעילה, ואתא ר׳ יוסי למימר דיש בו מעמד אע״פ שיש בו מוסף: **אלא** דנעילה הוא. לאמר ר׳ יוסי דיש בו מעמד ואין מוסף דוחה אותו: **באחד בניסן.** לאיתויי היה הלל לרשם חדש: (ד) **קרבן עצים.** (קרבן מוסף) לבני מרש בן יהודה: **זאת אומרת.** מדלא קתני נמי באחד בניסן אלמא הלל לרשם חדש לא לחי ליה למעמד, שמע מינה לאו לחוייתא הוה [א] אלא מנהגא כדלקמן: **מנהג אבותיהם בידיהן.** אבל הלל לאו חובה כגון באחד בטבת ודאי לחי, דכיון דנעילים תיקנוהו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל נרה שלא תבא עליהן כשגגתן יהו אומרין אותו על גאולתן[ה] כדאוריית׳ דמי: יחיד. כלומר אפי׳ יחיד גומר בהן את ההלל, שכל אחד ואחד חייב לגמור בו את ההלל. במסכת ערכין[ו] מפורש מאי שנא דגומר כל ימי החג ובפסח לא גומר אלא יום ראשון, ומשום דמג המכות אלוק בקרבנותיו וכל אחד ואחד כחג בפני עצמו דמי: **ובגולה.** שעושין שני ימים טובים משום ספיקא: דמדלגי דלוגי. כגון אנן דמדלגין לא לגו ה׳ לא לגו[ז] ונתחיל מן ה׳ זכרנו יברך[ח]: **לא יתחיל.** אינו צריך להתחיל ברשם חדש: **ר׳ יוסי אומר בשבעה.** וטעמייהו מקרא, במסכת שבת בפרק ר״ע[ט]: **בשבעה עלה משה.** לקבל הלוחות, כלומר ולאי ליכא מאן דפליג עלה דמתני׳ דקתני דבי״ז בתמוז נשתברו הלוחות, מכלל דכולהו סבירא להו דבשבעה עלה (ה), ולאו מקרא נפקא לן דבשבעה עלה, דהאי דכתיב ויעמוד כנוד ה׳ על הר סיני ויכתוב הענן שמש ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן, כלומר ביום השביעי נכנס למחנה שכינה לקבל הלוחות וארבעים יום דהר נחשבין בהדי ימי פרישה כדאיתא ביומא שם, עי׳ היטב סוגיא דהתם ובהג׳ הב״ח ומהרש״א ורש״ש שם (ממ״נ עי״ש), ועי׳ אות א:

רבינו גרשום אחת להכי לא קתני שבו בני יואב שניה: **מ״ש הלל דדחי דידיה ומ״ש מוסף דלא דחה דידיה** התם קאי דקתני במתניתין יש בו הלל אין בו מעמד דשחרית קרבן מוסף אין בו במנחה ופריך מר קשישא מ״ש הלל דדחי מעמד בתפלה דידיה דהיינו שחרית ומוסף לא דחי מעמד בתפלה דידיה דקתני מוסף אין במנחה דמשמע אבל במוסף עצמו איכא מעמד: **א״ל** ומי בעיא לך דמוסף דחי דידיה השתא מנחה דלא הוה דידיה דחי ליה מוסף ממעמד דידיה דמוסף מיבעיא אמאי ו) דחי נמי במנחה הא הלל לא דחי אלא דידיה דשחרית לחודיה: **ר׳ יוסי קאי כוותך.** דמוסף לא דחי אלא מעמד דמוסף ולא דמנחה: **דידיה נמי לא דחי.** תמי׳ וכי מוסף לא דחי מעמד שבמוסף: **י״ח יום גומרין את ההלל** ולא קתני ר״ח. **לא יתחיל** הלל בר״ח: **ובשבעה** (עשר) **[עלה]** ואותו יום לא חשבינן אלא מכאן ואילך חשיב מ׳ יום כ״ג דסיון שהוא מלא וי״ז בתמוז הרי מ׳ נמצא שבמ׳ ירד ושבר את הלוחות. **מעת הוסר התמיד לתת שקוץ** כלומר ביום שהוסר התמיד הקים צלם וכבר אמר בי״ז בטל התמיד (דכתיב עלה ללי׳צנותא) **בט׳ באב נגזרה גזרה על אבותינו שלא יכנסו לארץ** ובערב ט״ב חזרו מרגלים ולמחר קבעו ט״ב: **דרך שלשת ימים** הרי כ״ב דיום עשרים עצמו דאייר הוא מחשבון הג׳ ימים וכתיב עד חדש ימים דהיינו כ״ט ימים וחשוב ז׳ דאייר לפי שהוא חסר וכ״ב דסיון הרי החדש ימים ועדין נשתיירו ח׳ דסיון לפי שהוא מלא **וכתיב ותסגר מרים שבעת ימים** הרי כ״ט דסיון ובאותו יום עצמו שלח מרגלים **וכתיב וישובו מקץ ארבעים יום** חשוב ב׳ דסיון וכ״ט דתמוז הרי ל״א וח׳ דאב דאמרת דבערב

חשק שלמה על רבינו גרשום ו) מסר כאן ונ״ל ט״ס הוא וצ״ל ברש״י ולאו מקרא נפקא לי״ה, והיינו מ״ד בששה ניתנו ובשבעה עלה והדיבור ברש״י קאי למ״ד זה ור״ל אפי׳ למ״ד זה דלדידיה קרא דויקרא אל משה ביום השביעי לא איירי בשבעה לחודש אלא בי״ג סיון כדאיתא ביומא שם אפ״ה ס״ל דבשבעה לחודש עלה להר ושהה שם בפרישה ו׳ ימים וביום השביעי נכנס למחנה שכינה לקבל הלוחות וארבעים יום דהר נחשבין בהדי ימי פרישה כדאיתא ביומא שם, עי׳ היטב סוגיא דהתם ובהג׳ הב״ח ומהרש״א ורש״ש שם (ממ״נ עי״ש), ועי׳ אות א:

חשק שלמה על רבינו חננאל ו) מסר כאן ונ״ל וכירושלמי ר׳ סימון נפש ר״י בן לוי בימי מלכות וכו׳ ומשמר ר׳ יוסף בימי כוי.

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁכֹּן כְּבוֹד יְיָ עַל הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן: [שמות כד, טז] ב) וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל הָהָר וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה: [שמות כד, יח] ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת הָעֶגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר אַף מֹשֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָו אֶת הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אֹתָם תַּחַת הָהָר: [שמות לב, יט] ד) בַּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לֶחֶם לְעַם הָאָרֶץ: [ירמיה נב, ו] ה) וַתִּבָּקַע הָעִיר וְכָל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה יִבְרְחוּ וַיֵּצְאוּ מֵהָעִיר לַיְלָה דֶּרֶךְ שַׁעַר בֵּין הַחֹמֹתַיִם אֲשֶׁר עַל גַּן הַמֶּלֶךְ וְכַשְׂדִּים עַל הָעִיר סָבִיב וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ הָעֲרָבָה: [ירמיה נב, ז] ו) וּמֵעֵת הוּסַר הַתָּמִיד וְלָתֵת שִׁקּוּץ שֹׁמֵם יָמִים אֶלֶף מָאתַיִם וְתִשְׁעִים: [דניאל יב, יא] ז) וְהִגְבִּיר בְּרִית לָרַבִּים שָׁבוּעַ אֶחָד וַחֲצִי הַשָּׁבוּעַ יַשְׁבִּית זֶבַח וּמִנְחָה וְעַל כְּנַף שִׁקּוּצִים מְשֹׁמֵם וְעַד כְּלָה וְנֶחֱרָצָה תִּתַּךְ עַל שֹׁמֵם: [דניאל ט, כז]

מסורת הש״ס עם הוספות

ח) ערכין י׳. [תוספ׳ סוכה פ״ג ע״ס תם׳ סופרים פ״כ הל׳ ט ע״ס], ט) עיין תוס׳ ערכין י׳: ד״ה י״ח (המתחיל בע״א) ובחי׳ רשב״א ברכות יד. ד״ה ימים, י) שבת פו: יומא ד׳:, יא) עיין ר״ה יח: ובתוס׳ שם ד״ה זה תשעה בתמוז, יב) פסחים קיז., יג) י ע״א-ע״ב:, יד) תהלים קטו א, טו) שם פסוק יב, טז) פו:, יז) ד:, יח) [הטעם מבואר להדיא בגמרא ערכין דף י׳.], יט) [וע״ע תוס׳ ברכות יד. ד״ה ימים ותו׳ ערכין י׳. ד״ה י״ח ותו׳ סוכה מד: ד״ה כלן], כ) מגילת תענית פ״ה תוספתא פ״ג ה״ח.

הגהות הב״ח

(א) גמ׳ נסוה״ע ומשמכם דהוה כמיב עילויה אנת נציח לאחרובי ביתיה וידך מסלימת ליה: (ב) רש״י ד״ה ומ״ם מוסף כו׳ אין בו במנחה ולא קתני אין בו במוסף הלא: (ג) ד״ה ה״ג ר׳ יוסי כו׳ אין בו בנעילה ואתא: (ד) ד״ה נאחד כו׳ דר״ח מה״ד וקרבן מוסף וקרבן עצים דנני מרש: (ה) ד״ה נשבעה כו׳ ס״ל דנשבעה עלה ולא בששה דמקרא ס] נפקא לן כו׳ מתן תורה הוה ומשבעה כו׳ והד״ה: (ו) תוס׳ ד״ה אמר כו׳ לא מבכרין כדמוכח הכא וכן משמע כו׳ דקאמר אמר אייבו הוה קאימנא קמיה דר׳ אלעזר בר צדוק ואיימי ההוא גברא ערבה קמיה: (ז) שם ד״ה ומשמכם כו׳ הקב״ה ויידך מסלמת וכו׳ להקב״ה שמכמי ידך הס״ד:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ אלא דמנחה ודנעילה ש״מ כו׳. כל״ל:

הגהות מהר״ב רנשבורג

אן רש״י ד״ה זאת אומרת וכו׳ אלא מנהגא כדלקמן מנהג וכו׳. נ״ב הכל דנור אחד ודו״ק:

הגהות וציונים

ס] מפרש״י מוכח דל״ג ״דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי״ (רש״ש), ובכת״י ובע״י ליתא (עי׳ רש״י ד״ה בשבעה ובהג׳ הב״ח והגהות וציונים שם), ועי׳ מהרש״א ביומא שם: ע] צ״ל דכתיב (רש״ש): ף] ברש״י שבע״י כך למדנו מרבותינו: ק] [צ״ל אמר אייבו הוה קאימנא קמיה **דרבי אלעזר בר צדוק**] (גליון): ר] נראה דתיקון זה ט״ס הוא וצ״ל ברש״י ולאו מקרא נפקא

מַאי שְׁנָא - מה שונה **הַלָּל** דְּבִיום אמירתו **דְּחֵי דִידֵיהּ** - דוחה את המעמד שלו, דהיינו של שחרית, **וּמַאי שְׁנָא מוּסָף** דְּבִיום הקרבתו **לָא דָּחֵי דִידַיהּ** - אינו דוחה מעמד עצמו שהוא המעמד של מוסף, שהרי שנינו במשנה 'קרבן מוסף אין במנחה', כלומר, כשיש קרבן מוסף אין מעמד במנחה, ולא שנינו 'אין במוסף', ומשמע שבמוסף יש מעמד[א].

רב אשי תמה על השאלה:

אָמַר לֵיהּ רַב אַשִׁי למר קשישא, כיצד אפשר לומר כדבריך לגבי קרבן מוסף, **הַשְׁתָּא דְּלָאו דִידֵיהּ דָּחֵי** - הלא מעתה יש לתמוה, אם קרבן מוסף דוחה את המעמד שאינו שלו אלא של מנחה, את המעמד **דִידֵיהּ** [-שלו] **לָא כָּל שֶׁכֵּן** שדוחה, ובודאי כוונת המשנה שקרבן מוסף דוחה גם את המעמד של מוסף, ולא הוצרכה לפרט זאת.

מר קשישא מבאר את קושייתו:

אָמַר לֵיהּ מר קשישא לרב אשי, ודאי לא נסתפקתי בכך שמוסף דוחה את מעמד עצמו, אך **הָכִי קָאֲמִינָא לָךְ** - כך רציתי להקשות לך, **לֵידְחֵי אֶלָּא דִידֵיהּ** - שקרבן מוסף לא ידחה אלא את המעמד של עצמו, היינו של מוסף, כשם שהלל דוחה רק את המעמד של שחרית, ומדוע קרבן מוסף דוחה גם את המעמד של מנחה.

משיבה הגמרא, **אָמַר לֵיהּ** רב אשי למר קשישא, אכן **אִיכָּא** רַבִּי יוֹסֵי דְּקָאֵי כְּוָותָךְ - יש את רבי יוסי הסובר כמותך, שמוסף דוחה רק את מעמד עצמו ולא את של מנחה[ב]. דְּתַנְיָא בברייתא, **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, כָּל יוֹם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ** קרבן **מוּסָף יֵשׁ בּוֹ מַעֲמָד**, וחלק על תנא קמא [הוא רבי עקיבא קודם שחזר בו] שאמר שיום שיש בו קרבן מוסף אין בו מעמד בנעילה, וכל שכן שאין בו מעמד במוסף ובמנחה[ג]. ויש לברר בדברי רבי יוסי, **מַעֲמָד דְּמַאי** - איזה מעמד ישנו ביום שיש בו מוסף, **אִילֵימָא** - אם נאמר **הַמַּעֲמָד דְּשַׁחֲרִית, הָא תַּנָּא קַמָּא נַמִּי הָכִי קָאָמַר** - הרי גם תנא קמא אמר כך, שהרי אמר שמוסף דוחה את המעמד של נעילה, ומשמע שאינו דוחה את המעמד של שחרית [אלא רק את המעמדות של מוסף, מנחה ונעילה], ובמה חלק עליו רבי יוסי. **אֶלָּא** שמא נאמר שכוונת רבי יוסי **לְמַעֲמָד דְּמוּסָף** עצמו שאינו נדחה. וכי אפשר לומר שקרבן מוסף **דִּידֵיהּ נַמִּי לָא דָּחֵי** - אף את המעמד שלו אינו דוחה, הרי לא יתכן לומר כן. **אֶלָּא** שמא כוונתו שבכל יום שיש קרבן מוסף יש מעמד **דְּמִנְחָה**. אם כן קשה, הרי **קָרְבַּן עֲצִים דָּחֵי** - דוחה את המעמד של מנחה[ד], ומדברי רבי יוסי משמע שיש מעמד בכל יום שיש בו מוסף אף אם יש בו קרבן עצים[ה], ואם כן ודאי שאין כוונתו על המעמד במנחה, שמתבטל לפעמים[ו]. **אֶלָּא לָאו** - אלא ודאי כוונת רבי יוסי למעמד **דִּנְעִילָה**, שבכל יום שיש בו קרבן מוסף יש מעמד של נעילה, ואינו מתבטל כלל. מסיים רב אשי, **שְׁמַע מִינָּהּ** בדעת רבי יוסי, שקרבן מוסף **דִּידֵיהּ דָּחֵי** - דוחה דווקא את המעמד שלו, היינו של מוסף, אך מעמד **דְּלָאו דִּידֵיהּ לָא דָּחֵי**, ולכך המעמד של מנחה [כשאין בו קרבן עצים] והמעמד של נעילה קיימים ביום שיש בו קרבן מוסף, וכסברתו של מר קשישא[ז]. מסיק רב אשי, **שְׁמַע מִינָּהּ** - אכן יש להוכיח כן[ח].

★

18/06/2018 אהח

שנינו במשנה, שבאחד בטבת לא היו מעמדות, לפי שהיו בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. מקשה הגמרא, **וְלֵיתְנֵי נַמִּי** - שתשנה המשנה גם **שֶׁבְּאֶחָד בְּנִיסָן לֹא הָיָה בּוֹ מַעֲמָד, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַלֵּל** של ראש חודש שיש לו לדחות מעמד של שחרית, **וְקָרְבַּן מוּסָף** הדוחה את של מוסף ומנחה, **וְקָרְבַּן עֲצִים** שהביאו בני ארח בן יהודה ביום זה, הדוחה את המעמד של נעילה[ט].

מתרצת הגמרא, **אָמַר רָבָא, זֹאת אוֹמֶרֶת** - מכך שלא הזכירה המשנה שבאחד בניסן לא היו מעמדות, מוכח **דַּהֲלֵילָא דְּבָרִישׁ יַרְחָא לָאו דְּאוֹרַיְיתָא** - שההלל הנאמר בראש חודש אין תקנתו מן התורה אלא רק מנהג[י], ולכן אינו דוחה את המעמד של שחרית[יא], **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יְהוֹצָדָק, שְׁמוֹנָה עָשָׂר יוֹם בַּשָּׁנָה אַף**

א. **רש"י** (ד"ה ומאי) ורבינו גרשום (ד"ה מ"ש) פירשו, שקושיית מר קשישא הינה על רבי יהושע. וטעמם, מפני שהמשנה מסיקה שאף רבי עקיבא חזר בו וסבר כרבי יהושע, ומסתבר שמר קשישא דן בדעה שנפסקה להלכה. שושנת יעקב (נרש"י סס). ועוד יש להכריח זאת, שאם מר קשישא עוסק ברבי עקיבא שאמר שקרבן מוסף דוחה מעמד של נעילה, הלא אין סברא לומר שדוחה רק נעילה ולא מנחה, ובהכרח כוונת רבי עקיבא שדוחה אפילו של נעילה וכל שכן שדוחה את המעמדות שלפניו ממוסף ואילך, ואיך יש צד לומר בכוונת רבי עקיבא שאינו דוחה מעמד של מוסף. אך לבן עזאי בשם רבי יהושע שביום של קרבן מוסף אין מעמד במנחה ויש מעמד בנעילה, משמע ש'אין במנחה' הוא בדווקא, ועל כן יש צד לומר שבמוסף יש מעמד. דרך המלך (נרש"י סס).

ב. **רב** אשי לא השיב על עצם השאלה, מדוע משנתנו סוברת שמוסף דוחה גם של מנחה. [וטעמה של המשנה התבאר ברש"י ובתוספות (לעיל כו. ד"ה קרבן מוסף), שהיו טרודים הרבה בענייני המוסף].

ג. **בגמרא** בסמוך מבואר, ש'תנא קמא' שרבי יוסי נחלק עליו, הוא רבי עקיבא במשנה קודם שחזר בו. וההכרח לומר כן, מפני שמלשון רבי יוסי משמע שבא לחלוק על התנא הסובר שמוסף דוחה הכל [מלבד של שחרית], וזהו רבי עקיבא שאמר שדוחה אף של נעילה, ועל כך נחלק רבי יוסי ואמר שאף כשיש מוסף עדיין יש מעמד. ע"פ רש"י (ד"ה מ"ש) ויד דוד (נרש"י סס).

ד. **פשוט** לגמרא, שאף לרבי יוסי קרבן עצים דוחה את המעמד של מנחה, כיון שהוא סמוך לו.

ה. **מנחם** משיב נפש (ד"ה מנ"מ). וביד דוד (ד"ה מעמד) ביאר בדרך אחרת, עיין שם.

ו. **כלומר**, אי אפשר לומר שמאמרו של רבי יוסי 'כל יום שיש בו מוסף יש בו מעמד' עוסק רק במעמד של מנחה, שהמוסף אינו דוחה אותו והוא קיים לעולם, שהרי פעמים מעמד זה נדחה מחמת קרבן העצים, ובהכרח ישנו מעמד נוסף שקרבן מוסף אינו דוחה אותו.

ז. **אלא** אם כן יש באותו יום גם קרבן עצים שאזי נדחה המעמד של מנחה. אך יש להקשות, מנין לגמרא שלרבי יוסי קרבן מוסף אינו דוחה את המעמד של מנחה, שמא הוא סובר שרק המעמד של נעילה אינו נדחה, ועליו אמר רבי יוסי 'כל יום שיש בו מוסף יש מעמד', אך מעמד של מנחה אכן נדחה מפני קרבן מוסף, ואם כן אין דעת רבי יוסי כדברי מר קשישא. ותירץ בדרך המלך (נרש"י ד"ה ומ"ש), שאם כל מוסף דוחה אף במנחה, אם כן ביום שיש קרבן עצים שהמנחה כבר נדחית מחמתו, היה המוסף צריך לדחות בנעילה במקום במנחה [שהרי במנחה כבר טרודים בעצים, ונוסף עליהם טרדת המוסף]. ומכך שנעילה לעולם אינה נדחית ואף ביום שיש בו מוסף וקרבן עצים, מוכח שמוסף לעולם אינו דוחה את המנחה.

ח. **ראה** טבלה.

סיכום הדחיות לשיטת רש"י	מעמד של שחרית נדחה מפני:	מעמד של מוסף נדחה מפני:	מעמד של מנחה נדחה מפני:	מעמד של נעילה נדחה מפני:
רבי עקיבא [לפני שחזר בו]	הלל	קרבן מוסף	קרבן מוסף קרבן עצים	קרבן מוסף
בן עזאי בשם רבי יהושע	הלל	קרבן מוסף	קרבן מוסף	קרבן עצים
רבי יוסי	הלל	קרבן מוסף	קרבן עצים	[אינו נדחה כלל]

כל הדחיות הן רק לאנשי מעמד שבירושלים.
הלל דוחה את המעמד רק בימים שגומרים בהם את ההלל.
טעם רבי עקיבא, מפני שבקרבן מוסף היו טרודים עד נעילה,
ובקרבן עצים היו טרודים רק עד המנחה. תוספות (לעיל כו. ד"ה קרבן עצים).
טעם רבי יהושע, מפני שקרבן מוסף מדאורייתא ויכול לדחות מנחה
שתקנתה מן התורה, ואילו קרבן עצים מדברי סופרים ודוחה רק
נעילה שתקנתה מדרבנן [אך הלל של חנוכה נחשב מדאורייתא ודוחה שחרית].
טעם רבי יוסי, מפני שמוסף דוחה רק את המעמד שהוא נעשה בו.

ט. **וכשיטת** רבי יהושע, שרבי עקיבא חזר והודה לו. [ומאמר המשנה שבאחד בטבת לא היה מעמד הוא ודאי רק כרבי יהושע, שהרי לרבי עקיבא קודם שחזר בו, אף בכל יום שיש הלל ומוסף אין מעמד, ולא רק באחד בטבת. גבורות ארי (לעיל כו. ד"ה קרבן)].

י. **רש"י** (ד"ה זהמ"ן), וכמבואר בגמרא להלן.

יא. **אך** באחד בטבת ההלל נאמר גם משום חנוכה, ונתקן על הנס, וכיון שתיקנו הנביאים שיאמרו הלל על כל פרק ופרק [כלומר על כל רגל ורגל. רשב"ם (פסחים קטז: ד"ה על)] ועל כל צרה כשנגאלים ממנה, נחשב כחיוב הלל מן התורה ודוחה את המעמד. רש"י (ד"ה מנהג). ואף שגם המעמד הוא תקנת נביאים, כפי ששנינו במשנתנו, מכל מקום כיון שההלל הוא פירסומי ניסא תיקנו שידחה את המעמד. דקדוקי חברים (נרש"י ד"ה זהמ"ן).

וההלל הנאמר ברגלים, לדעת היראים (סי' רסג) והסמ"ק (סי' קמו) עיקר חיובו מן התורה. וכתב הסמ"ק, שלמדים זאת מהפסוק (דברים י כא) 'הוא תהלתך', היינו שאנו מחוייבים להללו בזמנים קבועים. אך לדעת הרמב"ם (מנוכה פ"ג ה"ו, ספר המצוות שורש ו) אף ההלל הנאמר ברגלים הוא מדרבנן [וראה בהשגות הרמב"ן לספר המצוות (שם) שדן בזה באריכות]. ולדעת הרמב"ם, הגמרא כאן מחשיבה אותו כדאורייתא לענין דחיית המעמד, מהטעם שפירש רש"י בהלל של חנוכה. טורי אבן (ר"ה נג: ד"ה מ"ש).

ויום טוב הראשון של פסח. הוא גומר הלל אבל שמונה ימי פסח לא משום דלא דמי לחנוכה וסוכות דחנוכה דינא הוא לגמור הלל דכל חד' ימים היה הנס מתגדל והיה כל חד וחד יום טוב וכן בסוכות [כ] כל יומא ויומא הוי י"ט לעצמו לפי שפרי החג מתמעטין והולכין אבל פסח אינו משתנה לא מקרבנות ולא מיום טוב לכך אין גומרים בו ההלל אלא יום הראשון והאידנא דגומרין תרי יומי משום דעבדינן אותו מספק הוי יומא לענין קריאת הלל וכן ביום שני של עצרת וכן יום של שמחת תורה ומ"ה ים לנו כ"ג יום לגמור הלל:

אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם. י"מ דלמנהג לא מצרכינן (ו) מהכא וכן משמע בפרק לולב וערבה (דף מד:) דקאמר אמר אביי הוה קאימנא קמיה דר' יצחק [ד] ואייתי הדסים ערבה לקמיה שקל חדיתו חדיתו ולא ברירי קסבר ערבה מנהג נביאים הוא אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק [ה] א שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל ואלו הן שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ויום טוב הראשון של פסח ויום טוב (ראשון) של עצרת [ב] ובגולה עשרים ואחד יום ואלו הן [ג] תשעת ימי החג [ד] ושמונת ימי חנוכה [ה] ושני ימים הראשונים של פסח [ו] וב' ימים טובים של עצרת רב איקלע לבבל חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא סבר לאפסוקינהו כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר שמע מינה [ז] מנהג אבותיהם בידיהם תנא [ז] יחיד לא יתחיל ואם התחיל גומר: ה' דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וכו': נשתברו הלוחות מנלן דתניא [ז] בששה לחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל רבי יוסי אומר בשבעה בו מאן דאמר בששה ניתנו ובשבעה עלה משה מ"ד בשבעה בשבעה ניתנו ובשבעה עלה משה דכתיב [א] ויקרא אל משה ביום השביעי [ח] וכתיב [ב] ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה עשרים וארבעה דסיון ושיתסר דתמוז מלו להו ארבעין בשיבסר בתמוז נחית אתא ותברינהו ללוחות וכתיב [ג] ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל וישלך מידיו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר: בטל התמיד גמרא: הובקעה העיר בי"ז הוה והכתיב [ד] בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר וכתיב בתריה [ה] ותבקע העיר וגו' אמר רבא לא קשיא כאן בראשונה כאן בשניה [ו] דתניא בראשונה הובקעה העיר בתשעה בתמוז בשניה בשבעה עשר בו: שרף אפוסטמום את התורה גמרא: העמיד צלם בהיכל מנלן דכתיב [ז] ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם וחד הוה והכתיב [ז] ועל כנף שקוצים משומם אמר רבא תרי הוו ונפל חד על חבריה ותבריה ליה לידיה ואשתכח דהוה כתיב (ט) אנת

מאי שנא הלל דחי דידיה ומאי שנא מוסף דלא דחי דידיה. לקמני יום שיש בו מוסף אין בו (ג) מנחה ולא קתני אין בו מוסף, לא לחי לידיה אלא למנחה: הכי קאמינא. הכי קא בעינא למימר: אלא דידיה. למוסף: ה"ג רבי יוסי אומר כל יום שיש בו מוסף יש בו מעמד. ותנינ קמע פליג לחמר יום שיש בו מוסף אין בו (ג) נעילה, ותנא ר' יוסי למימר דיש בו מעמד מע"פ שיש בו מוסף: אלא לאו דנעילה הוא. לחמר ר' יוסי דיש בו מעמד ואין מוסף דומה לותו: באחד בניסן. לחית ניה הלל דרחם חדש: (ד) קרבן עצים. (קרבן מוסף) לבני מרח בן יהודה: זאת אומרת. מלא קתני נמי בחד בניסן מלמח הלל דרחם חדש לא לחי ליה למעמד, שמע מינה ללאו לחורייתא הוה א] אלא מנהגא כדלקמן: מנהג אבותיהם בידיהן. אבל הלל דחנוכה כגון בחד בטבת ולחי לחי, לכיון דנהיסים תיקנוהו שיהו אומרים לותו על כל פרק ופרק ועל כל נרה שלא תהא עליהן כשגגלין יהו אומרין לותו על גאולתן [ה] כלחורייתא דמי: יחיד. כלומר אפי' יחיד גומר בהן את ההלל, שכל אחד ואחד חייב לגמור בו את ההלל. בגמרא ערכין [ו] מפורש מאי דגומר כל ימי החג ובפסח לא, משום דחג הסוכות חלוק בקרבנותיו וכל אחד וחד כחג בפני עצמו הוא: ובגולה. שעושין שני ימים טובים משום ספיקא: דמדלגי דלוגי. כגון אנן דמלגין לא גזרו ה' לא גזרו [ז] ונתחיל מן ה' זכרנו יבדך [ח]: לא יתחיל. אין לריך להתחיל בהלם חדם: ר' יוסי אומר בשבעה. וטעמייהו מקרא, בגמרא שבת בפרק ר"ע [ט]: בשבעה עלה משה. לקבל הלוחות, כלומר ודאי ליכא מאן דפליג עלה דחמיני דקתני לבי"ז בחמוז שבחבדו הלוחות, מכלל דכולהו סבירא להו לבשבעה עלה (ה), ולאו מקרא נפקא לן לבשבעה עלה, דהאי דכתיב ויבאנו כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן שבת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי ויקרא אל גמוך כבוד ה' כ"ג ר' יוסי כו' אין בו בעילה ואחת: (ל) ד"ה בחמד כו' לר"ח מה"ד ולקרבן מוסף ולקרבן עצים לבני מרח: (ם) ד"ה בשבעה כו' ס"ל דבשבעה עלה ולא בששה דמקרא ם] נפקא לן כו' ממן תורה הוה ומשבעה כו' והד"ם: (ו) תוס' ד"ה אמר כו' לא מצרכינן כדמוכח הבא וכן משמע כו' דקאמר אמר אייבו הוה קאימנא קמיה דר' אלעזר בר צדוק ואייתי הדסים ההוא גברא ערבה קמיה: (ז) שם ד"ה ואם התחיל כו' הקב"ה וידך משלמת וכו' להקב"ה שמחכמי ידך הם"ד:

מנת שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את הלל. לאו דוקא יחיד אלא אפילו צבור קורא יחיד כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים בי"ד בניסן. [**תוספות, ברכות יד.**] **ויום טוב הראשון של פסח.** חייב אדם לגמור ההלל בלילי פסחים, וכן מפורש בירושלמי (מסכת סופרים פ"כ ה"ט) ובתוספתא (פסחים פ"י ה"ה), ובירושלמי אמרו שם שאומרים אותו בנעימה, וסמך לדבר (פסחים צה:) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל), ואע"פ שבגמ' שלנו ערכין (י.) לא מנו אותו אלא שאמרו יום ראשון של פסח ובגולה שני ימים, לפי שלא באו למנות שם אלא ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל ולא באו למנות לילות, ועוד שהלילות בכלל ימים בפסח. [**הגדה של פסח לריטב"א**] **סבר לאפסוקינהו.** היה חושש שיהיו גומרין אותו, ומש"ה סבר לאפסוקינהו שהיה נראה כמו שהיו מוסיפין י"ט מעצמם. [**רבינו יונה דף ח. מדה"ר**] **אמר ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם.** ומה שלא הכיר במה שהיו אומרים לקרוא ולא היו אומרים לגמור, מפני שמנהגם היה בכל הימים לומר לקרוא, אלא שהעולם נהגו אח"כ להפריש ביניהם. [**רבינו יונה דף ח. מדה"ר**]

ואשתכח דכתיב עילויה. על לומו יל פירום מנלו כתוב על היל שנחתכה מן הלנס חנת נבי למחרובי בימיה כלומר בימו של הקב"ה (ז) משלמת ליה כלומר וכתך נתת לו ום מפרשים דהכתיבה הוה על הנס השלם וה"ק משכחי עליה על הנס השלם חנת נבי למיחרובי בימיה כלומר חתה רנית להחריב בימו של הקדוש ברוך הוא וידע משלמת ליה לכך שלמתי חת ידך להקדוש ברוך הוא שחתכתי לכתיב את התורה גמרא: העמיד צלם בהיכל מנלן דכתיב [ז] ולתת שקוץ שומם וחד הוה והכתיב [ז] ועל כנף שקוצים משומם אמר רבא תרי הוו ונפל חד על חבריה ותבריה ליה לידיה ואשתכח דהוה כתיב (ט) אנת הוה קאימנא קמיה **דרבי אלעזר בר צדוק**] (גליון): ה] נראה דתיקון זה ט"ס הוא וצ"ל ברש"י ולאו מקרא נפקא **ליה**, והיינו מ"ד בששה ניתנו ובשבעה עלה והדיבור ברש"י קאי למ"ד זה ור"ל אפי' למ"ד זה דלדידיה קרא דויקרא אל משה ביום השביעי לא איירי בשבעה לחודש אלא בי"ג סיון כדאיתא ביומא שם אפ"ה ס"ל דבשבעה לחודש עלה להר ושהה שם בפרישה ו' ימים וביום השביעי נכנס למחנה שכינה לקבל הלוחות וארבעים יום דהר נחשבין בהדי ימי פרישה כדאיתא ביומא שם, עי' היטב סוגיא דהתם ובהגר' הב"ח ומהרש"א ורש"ש שם (ממ"נ עי"ש), ועי' אות א:

רבינו גרשום אחת להכי לא קתני שבו בני יואב שניה: **מ"ש הלל דחי דידיה ומ"ש מוסף דלא דחה דידיה** התם קאי דקתני במתניתין יש בו הלל אין בו מעמד דשחרית קרבן מוסף אין בו במנחה ופריך מר קשישא מ"ש הלל דחי מעמד בתפלה דידיה דהיינו שחרית ומוסף לא דחי מעמד בתפלה דידיה דקתני מוסף אין במנחה דמשמע אבל במוסף עצמו איכא מעמד: **א"ל** ומי בעיא לך דמוסף דחי דידיה השתא מנחה דלא הוה דידיה דחי ליה מוסף ממעמד דידיה דמוסף מיבעיא אמאי ם) דחי נמי במנחה הא הלל לא דחי אלא דידיה דשחרית לחודיה: **ר' יוסי קאי כוותך.** דמוסף לא דחי אלא מעמד דמוסף ולא דמנחה: **דידיה נמי לא דחי.** תמי' וכי מוסף לא דחי מעמד שבמוסף: י"ח **יום גומרין את ההלל** ולא קתני ר"ח. **לא יתחיל** הלל בר"ח: **ובשבעה** (עשר) [**עלה**] ואותו יום לא חשבינן אלא מכאן ואילך חשיב מ' יום כ"ג דסיון שהוא מלא ויו"ד בתמוז הרי מ' נמצא שבמ' ירד ושבר את הלוחות. **מעת הוסר התמיד לתת שקוץ** כלומר ביום שהוסר התמיד הקים צלם וכבר אמר בי"ז בטל התמיד (דכתיב עלה לליצנותא) **בט' באב נגזרה גזרה על אבותינו שלא יכנסו לארץ** ובערב ט"ב חזרו מרגלים ולמחר קבעו ט"ב: **דרך שלשת ימים** הרי כ"ב דיום עשרים עצמו דאייר הוא מחשבון הג' ימים וכתיב עד חדש ימים דהיינו כ"ט ימים וחשוב ז' דאייר לפי שהוא חסר וכ"ב דסיון הרי החדש ימים ועדין נשתיירו ח' דסיון לפי שהוא מלא **וכתיב ותסגר מרים שבעת ימים** הרי כ"ט דסיון ובאותו יום עצמו שלח מרגלים **וכתיב וישובו מקץ ארבעים יום** חשוב ב' דסיון וכ"ט דתמוז הרי ל"א וח' דאב דאמרת

חשק שלמה על רבינו גרשום ם) מסר כתן ול"ל ם"ל הכי קאמינא לך לא לתני תלא דידיה ומתני דתי וכו'.

עין משפט נר מצוה

יט א מיי' פ"ג מהל' מגילה וחנוכה הל' ו:

כ ב מיי' שם הלכה ז: [רנ תלפפ שצח פ"ב דף יג:]:

כא ג מיי' שם טוש"ע ת"ח סימן תרמד סעיף ג:

כב ד מיי' שם טוש"ע ת"ח סימן תרפג:

כג ה מיי' שם טוש"ע שם סימן תפח סעיף ג:

כד ו מיי' שם טוש"ע ת"ח סימן תלד סעיף ג:

כה ז מיי' שם טוש"ע ת"ח סימן תכב סעיף ג:

תורה אור השלם

אַךְ יְשֻׁבַּן כְּבוֹד יְיָ עַל הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל משֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן: [שמות כד, טז]

ב) וַיָּבֹא משֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל הָהָר וַיְהִי משֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה:

[שמות כד, יח]

אוצר החכמה

ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת הָעֵגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר אַף משֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָו אֶת הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אֹתָם תַּחַת הָהָר: [שמות לב, יט]

ד) בַּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לֶחֶם לְעַם הָאָרֶץ:

[ירמיה נב, ו]

ה) וַתִּבָּקַע הָעִיר וְכָל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה יִבְרְחוּ וַיֵּצְאוּ מֵהָעִיר לַיְלָה דֶּרֶךְ שַׁעַר בֵּין הַחֹמֹתַיִם אֲשֶׁר עַל גַּן הַמֶּלֶךְ וְכַשְׂדִּים עַל הָעִיר סָבִיב וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ הָעֲרָבָה:

[ירמיה נב, ז]

ו) וּמֵעֵת הוּסַר הַתָּמִיד וְלִתֵּת שִׁקּוּץ שֹׁמֵם יָמִים אֶלֶף מָאתַיִם וְתִשְׁעִים:

[דניאל יב, יא]

ז) וְהִגְבִּיר בְּרִית לָרַבִּים שָׁבוּעַ אֶחָד וַחֲצִי הַשָּׁבוּעַ יַשְׁבִּית זֶבַח וּמִנְחָה וְעַל כְּנַף שִׁקּוּצִים מְשֹׁמֵם וְעַד כָּלָה וְנֶחֱרָצָה תִּתַּךְ עַל שֹׁמֵם: [דניאל ט, כז]

משנת ראשונים

זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא. מהכא שמעי' דאין חובה לקרות אלא באלו ימים וצא ולמד מדפריך במסכת תענית בפר' בג' פרקים בשנה, בגמ' וליתני בניסן לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. ועלה אמר רבא זאת אומרת הלל דראש חדש לאו דאוריתא. [**ספר הישר לר"ת סימן תקלז**]

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק. כל היכא דקתני משום פלוני, לא שמע מפיו אלא מפי אחרים שאמרו מפיו. [**רש"י, חולין קיג:**] **שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל.** לאו דוקא יחיד אלא אפילו צבור קורא יחיד כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים בי"ד בניסן. [**תוספות, ברכות יד.**] **ויום טוב הראשון של פסח.** חייב אדם לגמור ההלל בלילי פסחים, וכן מפורש בירושלמי (מסכת סופרים פ"כ ה"ט) ובתוספתא (פסחים פ"י ה"ה), ובירושלמי אמרו שם שאומרים אותו בנעימה, וסמך לדבר (פסחים צה:) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל), ואע"פ שבגמ' שלנו ערכין (י.) לא מנו אותו אלא שאמרו יום ראשון של פסח ובגולה שני ימים, לפי שלא באו למנות שם אלא ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל ולא באו למנות לילות, ועוד שהלילות בכלל ימים בפסח. [**הגדה של פסח לריטב"א**] **סבר לאפסוקינהו.** היה חושש שיהיו גומרין אותו, ומש"ה סבר לאפסוקינהו שהיה נראה כמו שהיו מוסיפין י"ט מעצמם. [**רבינו יונה דף ח. מדה"ר**] **אמר ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם.** ומה שלא הכיר במה שהיו אומרים לקרוא ולא היו אומרים לגמור, מפני שמנהגם היה בכל הימים לומר לקרוא, אלא שהעולם נהגו אח"כ להפריש ביניהם. [**רבינו יונה דף ח. מדה"ר**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) ערכין י. [מוספ' סוכה פ"ג ע"ס מס' סופרים פ"כ הל' ט ע"ס], ד) עיין תוס' ערכין י: ד"ה י"ח (המתחיל בע"א) ובחי' רשב"א ברכות יד. ד"ה ימים, ה) שבת פו: יומא ד:, ו) עיין ר"ה יח: ובתוס' שם ד"ה זה תשעה בתמוז, ז) פסחים קיז., ח) י ע"א וע"ב:, ט) תהלים קטו א, י) שם פסוק יב, יא) פו:, יב) ד:, יג) [הטעם מבואר להדיא בגמרא ערכין דף י.], יד) [וע"ע תוס' ברכות יד. ד"ה ימים ותו' ערכין י. ד"ה י"ם ותו' סוכה מד: ד"ה כתן], טו) מגילת תענית פ"ה תוספתא פ"ג ה"ח.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' נסוה"ע ומשמע להוה כתיב עילויה תנח נבית לאחרובי ביתיה וידך משלמת ליה: (ו) רש"י ד"ה ומ"ם מוסף כו' אין בו במנחה ולא קתני אין בו במוסף ולא: (ז) ד"ה ה"ג ר' יוסי כו' אין בו בעילה ואחת: (ח) ד"ה בחמד כו' לר"ח מה"ד ולקרבן מוסף ולקרבן עצים לבני מרח: (ם) ד"ה בשבעה כו' ס"ל דבשבעה עלה ולא בששה דמקרא ם] נפקא לן כו' ממן תורה הוה ומשבעה כו' והד"ם: (ו) תוס' ד"ה אמר כו' לא מצרכינן כדמוכח הבא וכן משמע כו' דקאמר אמר אייבו הוה קאימנא קמיה דר' אלעזר בר צדוק ואייתי הדסים ההוא גברא ערבה קמיה: (ז) שם ד"ה ואם התחיל כו' הקב"ה וידך משלמת וכו' להקב"ה שמחכמי ידך הם"ד:

הגהות הגר"א

[א] גמ' **אלא** דמנחה ודנעילה ש"מ כו'. כנ"ל:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה זאת **אומרת** וכו' **אלא** מנהגא כדלקמן מנהג וכו'. נ"ב הכל דבור אחד ודו"ק:

הגהות וציונים

ג] מפרש"י מוכח דל"ג "דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי" (רש"ש), ובכת"י ובע"י ליתא (עי' רש"י ד"ה בשבעה ובהג' הב"ח והגהות וציונים שם), ועי' מהרש"א ביומא שם: **ד]** צ"ל **דכתיב** (רש"ש): **ג]** ברש"י שבע"י כך **למדנו מרבותינו**: **ל]** [צ"ל אמר **אייבו**

יָחִיד גּוֹמֵר בָּהֶן אֶת הַהַלֵּלי, וְאֵלּוּ הֵן, שְׁמוֹנַת יְמֵי הֶחָג [-חג הסוכות], היינו שבעת ימי סוכות ושמיני עצרת, וּשְׁמוֹנַת יְמֵי חֲנוּכָּה, וְיוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַחיא, וְיוֹם טוֹב (רִאשׁוֹן) שֶׁל עֲצֶרֶת [-חג השבועות]. וּבַגּוֹלָה - ובחוץ לארץ שעושים שני ימים טובים של גלויותיד, יחיד גומר את ההלל בְּעֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם בשנה, וְאֵלּוּ הֵן, תִּשְׁעַת יְמֵי הֶחָג - שבעת ימי סוכות ושמיני עצרת, ועוד יום טוב שני של שמיני עצרת, וּשְׁמוֹנַת יְמֵי חֲנוּכָּה, וּשְׁנֵי יָמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל פֶּסַח, וּשְׁנֵי יָמִים טוֹבִים שֶׁל עֲצֶרֶת. ומשמע שבימים אחרים אין חובה לומר הללטו, ואמירת הלל בראש חודש היא רק מנהגטז.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה:

רַב, אִיקְּלַע [-הזדמן] לְבָבֶלי, חֲזִינְהוּ דְּקָא קָרוּ הַלֵּילָא בְּרֵישׁ יַרְחָא - ראה את בני בבל שקוראים את ההלל בראש חודש. סָבַר לְאַפְסוּקֵינְהוּ - חשב להפסיקם מקריאת ההלל, שהרי אינם חייבים בכך, והם כמוסיפים יום טוב מעצמם״ח. כֵּיוָן דְּחָזָא דְּקָא מְדַלְּגִי דַּלּוּגֵי - כיון שראה שמדלגים על פסוקים בתוך ההלל ואינם קוראים את כולויט, אָמַר, שְׁמַע מִינָּהּ - מוכח מזה שרק מִנְהַג אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם לקראוכ, ואינם קוראים את ההלל משום חובה, שאם היה זה חובה לא היו מדלגים, ולא הפסיקם ממנהגם.

ברייתא בענין הלל בראש חודש:

תָּנָא בברייתא, יָחִיד שאינו מתפלל עם הציבור לֹא יַתְחִיל - אינו צריך להתחיל לומר הלל בראש חודש, וְאִם הִתְחִיל, גּוֹמֵר בדילוג, כדרך שקוראים הציבורכא.

★

שנינו במשנה, חֲמִשָּׁה דְּבָרִים אֵירְעוּ אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז כו׳, נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל.

הגמרא מבררת מקור כל אחד מדברים אלו:

מבררת הגמרא, נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, מְנָלָן - מהיכן למדים שהיה זה בשבעה עשר בתמוז. משיבה הגמרא, דְּתַנְיָא בברייתא, בְּשִׁשָּׁה לְחֹדֶשׁ סִיוָן נִיתְּנוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת לְיִשְׂרָאֵל. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, בְּשִׁבְעָה בּוכב.

הגמרא מבארת לפי דעות אלו את המשך המאורעות עד שבירת הלוחות, כיון שאין חולק על משנתנו שנשתברו הלוחות בשבעה עשר בתמוז:

מַאן דְּאָמַר - תנא קמא שאמר שִׁבְשִׁשָּׁה נִיתְּנוּ, סובר שִׁבְשִׁשָּׁה בסיון נִיתְּנוּ עשרת הדיברות, וּבְשִׁבְעָה בּוֹ עָלָה מֹשֶׁה להר סיני לקבל את הלוחותכג. וּמַאן דְּאָמַר - ורבי יוסי שאמר שִׁבְשִׁבְעָה ניתנו, סובר שִׁבְשִׁבְעָה בסיון נִיתְּנוּ הדיברות, וּבְשִׁבְעָה גם עָלָה מֹשֶׁה להר סיני לקבל את הלוחות, דִּכְתִיב בענין מתן תורה (שמות כד טז) ׳וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן׳, ומבואר שבשביעי לחודש קרא ה׳ למשה לעלות להרכד. וּכְתִיב בהמשך הענין (שם כד יח), ׳וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל הָהָר, וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה׳כה. ולפי חשבון הימים עולה שארבעים היום והלילה הסתיימו בשבעה עשר בתמוז, שהרי לדברי הכל עלה משה בשבעה בסיון, ולאחר שעברו עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה ימים דְּסִיוָן [שהוא חודש מלא בן שלשים יום] וְשִׁיתְּסַר - ושש עשר ימים דְּתַמּוּז, מָלוּ לְהוּ אַרְבָּעִין - נשלמו ארבעים ימים ולילות שהיה משה בהר. ולפי זה בְּשִׁיבְסַר

יב. **רש״י** (ד״ה יחיד) פירש כוונת רבי יוחנן, שאפילו יחיד גומר את ההלל, היינו שכל אחד ואחד חייב לגמור בו את ההלל. והתוספות (ברכות יד. ד״ה ימים) פירשו, שאין הכוונה ליחיד בדווקא, אלא אף הציבור נקרא יחיד לענין הלל, כיון שאין כל ישראל יחד כמו בשחיטת הפסח בי״ד בניסן. וראה ביאורים נוספים בילקוט ביאורים.

יג. **אך** בששת הימים האחרונים של פסח אין גומרים את ההלל, משום שרק ימי חג הסוכות חלוקים בקרבנות הקרבים בהם, שפרי החג מתמעטים בכל יום יותר ויותר, ולכן כל יום נחשב חג בפני עצמו לענין אמירת ההלל, אך ימי הפסח אינם חלוקים בקרבנותיהם, ולכן רק ביום הראשון גומרים את ההלל ולא בשאר הימים. גמרא (ערכין י:).

ושמונת ימי חנוכה, כיון שחלוקים הימים במנין הנרות שמדליקים בהם, נחשב כל יום חלוק מחבירו לענין ההלל, כעין החילוק בקרבנות החג. שבלי הלקט (סי׳ קנד) בשם רש״י. ותוספות (ד״ה ויום) פירשו, שבחנוכה בכל יום היה הנס מתגדל יותר, ולכן נחשב כל יום כיום טוב לעצמו.

יד. **היו** מקומות בחוץ לארץ ששליחי בית דין לא היו מספיקים להגיע אליהם בתחילת החודש, להודיע אם התקדש החודש ביום שלשים או ביום שלשים ואחד. וכיון שיום טוב תלוי ביום החודש, נהגו שני ימים טובים מספק, ואלו הם ׳שני ימים טובים של גלויות׳ שנוהגים אותם בגולה. ואף לאחר שפסק קידוש החודש בבית דין והחדשים מתקדשים על פי חשבון, עדיין נוהגים כן, משום ׳הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם׳, כמבואר בביצה (ד:).

טו. **תוספות** (ערכין י. ד״ה יחיד).

טז. **אף** שראש חודש קרוי ׳מועד׳ [כמבואר להלן (כט.) מהפסוק (מיכה ו טו) ׳קרא עלי מועד׳], מכל מקום אין בו חיוב אמירת הלל, משום שנאמר לגבי אמירת הלל (ישעיה ל כט) ׳השיר יהיה לכם כליל התקדש חג׳, ויש לדרוש שרק יום המקודש לחג [כלומר שאסור בעשיית מלאכה] טעון שירה, ויום שאינו מקודש לחג אינו טעון שירה (ערכין י.).

יז. **היינו** לעיר בבל הנמצאת במדינת בבל. ואין לומר שהכוונה שבא מארץ ישראל למדינת בבל, שהרי באותו העת קבע דירתו בבבל, והלשון ׳איקלע׳ משמע שהזדמן שם לפי שעה. מגיני שלמה (סנהדרין לו: נמוק׳ ד״ה נפקא). אמנם ראה בהערה להלן בשם כפתור ופרח, שמשמע מדבריו שהכוונה למדינת בבל.

יח. **רבינו** יונה (ברכות יד. ד״ה ורבינו) בשם רבינו תם. פירוש נוסף הביאו התוספות (ד״ה אמר) [כפי שביאר כוונתם בעוד יוסף חי (נמוק׳ סח)], שכשאמירת ההלל היא רק ממנהג, אין מברכים על קריאתה, ורב נכנס לבית הכנסת באמצע שהיו קורים את ההלל, והיה סבור שהציבור אף בירכו על ההלל לפני שהתחילו, ולכך רצה להפסיקם מלקרות כדי שלא יברכו את הברכה אחר ההלל, שהיא ברכה לבטלה. אך רבינו תם (נמוק׳ סח) סובר, שמותר לברך גם על הלל הנאמר ממנהג, ובהכרח שלא זהו הטעם שרצה רב להפסיקם. ולהלכה נחלקו הפוסקים, לדעת השולחן ערוך (או״ח סי׳ תכג ס״ג) אין מברכים, ולדעת הרמ״א (שם) מברכים. והביא השולחן ערוך דעה נוספת, שיחיד לא יברך וציבור יברכו [שדעה זו סוברת שחובה על הציבור לומר הלל בראש חודש].

יט. **כדרך** שאנו מדלגים מ׳לא לנו ה׳ לא לנו׳ (תהלים קטו ו) ומתחילים ׳ה׳ זכרנו יברך׳ (שם קטו יב). רש״י (ד״ה דמדלגי). וכן מדלגים מ׳אהבתי כי ישמע ה״ (שם קטו ו) עד ׳כל האדם כוזב׳ (שם קטז יא). טור (או״ח סי׳ תכג). והטעם שמדלגים חלקים אלו בדווקא, מפני שהענין האמור בחלק שמדלגים, נכפל כולו או חלקו בהמשך אותו הפרק, וכיון שמשמיטים, ראו להשמיט במקום שיש כפילות. בנימין זאב (או״ח סי׳ שפו), הובא באליה רבה (סי׳ תכג ס״ק יג).

טעם הדילוג, שיהיה ניכר שקריאת ההלל היא רק ממנהג ולא מן הדין. רי״ף (שבת כד:).

כ. **בני** ארץ ישראל לא היו קוראים הלל בראש חודש, מפני שהיו מקדשים את החודש על פי הראייה ודי להם בזה להיות היכר שראש חודש היום, אבל בני בבל נהגו לקרוא, לפי שלא היה להם היכר אחר. כפתור ופרח (פי״ד). וראה עוד בהשלמה (ד״ה נג) בענין זה.

כא. **תוספות** בערכין (י. ד״ה י״ח) ורמב״ם (מנוכה פ״ג ה״ז).

פירשנו את הברייתא כרש״י (ד״ה לא) וכרמב״ם (שם), שהנידון הוא על אמירת ההלל בראש חודש. ומה שאנו נוהגים שאף יחיד חייב לקרוא, זהו משום שכבר נהגו בכך, ואינו מן הדין, וכוונת הברייתא היא שיחיד מן הדין אינו צריך לקרוא. ביאור הגר״א (או״ח סי׳ תכג ס״ג ד״ה נין). אמנם ראה בילקוט ביאורים שנאמרו ביאורים נוספים בברייתא זו, ולפיהם היא אינה עוסקת בחיוב אמירת הלל בראש חודש, אלא עוסקת בברכת ההלל, או שעוסקת בהלל הנאמר בימים אחרים.

כב. **טעמי** מחלוקתם מבוארים במסכת שבת (פו:).

כג. **יתכן** הטעם שמשה לא עלה בו ביום לדעה זו, מפני שבשבת ניתנה תורה, ולכך המתין מלעלות עד למחרת. דקדוקי סופרים (מהר״ם).

כד. **בפסוקים** נאמר (שם כד טז, יח) ׳וישכון כבוד ה׳ על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן וגו׳, ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר׳, ולכאורה הגמרא הביאה כאן את הפסוק ׳ביום השביעי׳, ללמוד ממנו שבשביעי בחודש עלה משה להר. אמנם פסוק זה הינו ראיה רק לדעה האחרונה שבשביעי ניתנה תורה, ואזי מתפרש הפסוק על יום שביעי בחודש. אך לדעה שבששה ניתנה תורה, אין להוכיח מפסוק זה שבשביעי לחודש עלה משה להר, משום שלדעה זו מה שנאמר בפסוק ׳ביום השביעי׳ הכוונה שביעי ממתן תורה, שבו׳ סיון ניתנו עשרת הדיברות, ושבעה ימים לאחר מכן קרא ה׳ למשה לתת לו את שאר התורה. מהרש״א (יומא ד: ד״ה מ״ד) על פי הגמרא ביומא (שם). אמנם ברש״י (ד״ה נשבעה) משמע שלא גרס כלל בסוגייתנו פסוק זה [וכן אינו בכת״י ובעין יעקב. דקדוקי סופרים (שם י)], שכתב שכלל אין למדים מפסוק שמשה עלה בשבעה בחודש, ולא למדה זאת הגמרא מהפסוק ׳ויקרא אל משה ביום השביעי׳, משום שישנה דעה במסכת יומא שכוונת הפסוק לאחר שבעה ימים ממתן תורה [וכמו שהתבאר]. אלא המקור לכך שמשה עלה בשבעה בחודש, שכיון שודאי הכל מסכימים למשנתנו שבשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ומשה שהה לפני כן בהר ארבעים יום, אם כן בהכרח שעלה בשבעה בסיון.

כה. **הדעה** הסוברת שהפסוק שהובא לעיל (שמות כד טז) ׳ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן׳ עוסק בשבעת הימים שאחר מתן תורה [ראה בהערה לעיל], מפרשת ששבעת ימים אלו כלולים בארבעים היום שהיה משה בהר. גמרא (יומא ד:).

כו. **וירד** בבוקר לאחר ליל י״ז, שהרי גם בשביעי בסיון עלה בבוקר לאחר שכבר עבר

עין משפט נר מצוה

יט א מיי׳ פ״ג מהל׳ מגילה וחנוכה הל׳ ו:
כ ב מיי׳ שם הלכה ז: [רב אלפס שבת פ״ב דף יג:]:
כא ג מיי׳ שם טוש״ע ח״ח סימן תרמד סעיף ג:
כב ד מיי׳ שם טוש״ע ח״ח סימן תפח סעיף ג:
כד ו מיי׳ שם טוש״ע ח״ח סימן תלד סעיף ג:
כה ז מיי׳ שם טוש״ע ח״ח סימן תכב סעיף ג:

תורה אור השלם

א) וַיִּשְׁכֹּן כְּבוֹד יְיָ עַל הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל משֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן: [שמות כד, טז]

ב) וַיָּבֹא משֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל הָהָר וַיְהִי משֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה: [שמות כד, יח]

ג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת הָעֶגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר אַף משֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָו אֶת הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אֹתָם תַּחַת הָהָר: [שמות לב, יט]

ד) בַּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לֶחֶם לְעַם הָאָרֶץ: [ירמיה נב, ו]

ה) וַתִּבָּקַע הָעִיר וְכָל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה יִבְרְחוּ וַיֵּצְאוּ מֵהָעִיר לַיְלָה דֶּרֶךְ שַׁעַר בֵּין הַחֹמֹתַיִם אֲשֶׁר עַל גַּן הַמֶּלֶךְ וְכַשְׂדִּים עַל הָעִיר סָבִיב וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ הָעֲרָבָה: [ירמיה נב, ז]

ו) וּמֵעֵת הוּסַר הַתָּמִיד וְלָתֵת שִׁקּוּץ שֹׁמֵם יָמִים אֶלֶף מָאתַיִם וְתִשְׁעִים: [דניאל יב, יא]

ז) וְהִגְבִּיר בְּרִית לָרַבִּים שָׁבוּעַ אֶחָד וַחֲצִי הַשָּׁבוּעַ יַשְׁבִּית זֶבַח וּמִנְחָה וְעַל כְּנַף שִׁקּוּצִים מְשֹׁמֵם וְעַד כָּלָה וְנֶחֱרָצָה תִּתַּךְ עַל שֹׁמֵם: [דניאל ט, כז]

משנת ראשונים

זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא. מהכא שמעי׳ דאין חובה לקרות אלא באלו ימים וצא ולמד מדפריך במסכת תענית בפר׳ בג׳ פרקים בשנה, בגמ׳ וליתני בניסן לא היה בו מעמד שהיה בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים. ועלה אמר רבא זאת אומרת הלל דראש חדש לאו דאוריתא. [ספר הישר לר״ת סימן תקלז]

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק. כל היכא דקתני משום פלוני, לא שמע מפיו אלא מפי אחרים שאמרו מפיו. [רש״י, חולין קיג:]

שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל. לאו דוקא יחיד אלא אפילו צבור קורא יחיד כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים בי״ד בניסן. [תוספות, ברכות יד.]

ויום טוב הראשון של פסח. חייב אדם לגמור ההלל בלילי פסחים, וכן מפורש בירושלמי (מסכת סופרים פ״כ ה״ט) ובתוספתא (פסחים פ״י ה״ה), ובירושלמי אמרו שם שאומרים אותו בנעימה, וסמך לדבר (פסחים צה:) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל), ואע״פ שבגמ׳ שלנו ערכין (י.) לא מנו אותו אלא שאמרו יום ראשון של פסח ובגולה שני ימים, לפי שלא באו למנות שם אלא ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל ולא באו למנות לילות, ועוד שהלילות בכלל ימים בפסח. [הגדה של פסח לריטב״א]

סבר לאפסוקינהו. היה חושש שיהיו גומרין אותו, ומש״ה סבר לאפסוקינהו שהיה נראה כמו שהיו מוסיפין י״ט מעצמם. [רבינו יונה דף ח. מדה״ר]

אמר ש״מ מנהג אבותיהם בידיהם. ומה שלא הכיר במה שהיו אומרים לקרוא ולא היו אומרים לגמור, מפני שמנהגם היה בכל הימים לומר לקרוא, אלא שהעולם נהגו אח״כ להפריש ביניהם. [רבינו יונה דף ח. מדה״ר]

כוותך. דמוסף לא דחי אלא מעמד דמוסף ולא דמנחה: **דידיה נמי לא דחי.** תמי׳ וכי מוסף לא דחי מעמד שבמוסף: י״ח **יום גומרין את ההלל** ולא קתני ר״ח. **לא יתחיל** הלל בר״ח: **ובשבעה** (עשר) [עלה] ואותו יום לא חשבינן אלא מכאן ואילך חשיב מ׳ יום כ״ג דסיון שהוא מלא ויו״ד בתמוז הרי מ׳ נמצא שבמ׳ ירד ושבר את הלוחות. **מעת הוסר התמיד לתת שקוץ** כלומר ביום שהוסר התמיד הקים צלם וכבר אמר ביו״ד בטל התמיד (דכתיב עלה לליצנותא) **בט׳ באב נגזרה גזרה על אבותינו שלא יכנסו לארץ** ובערב ט״ב חזרו מרגלים ולמחר קבעו ט״ב: **דרך שלשת ימים** הרי כ״ב דיום עשרים עצמו דאייר הוא מחשבון הג׳ ימים וכתיב עד חדש ימים דהיינו כ״ט ימים וחשוב ז׳ דאייר לפי שהוא חסר וכ״ב דסיון הרי החדש ימים ועדין נשתיירו ח׳ דסיון לפי שהוא מלא **וכתיב ותסגר מרים שבעת ימים** הרי כ״ט דסיון ובאותו יום עצמו שלח מרגלים **וכתיב וישובו מקץ ארבעים יום** חשוב ב׳ דסיון וכ״ט דתמוז הרי ל״א וח׳ דאב דאמרת חשק שלמה **על רבינו גרשום** ו) מסר כתן ול״ל ו״ל הכי קאמינא לך לא לומי מלא דידיה וממאי דמי וכו׳.

מסורת הש״ס עם הוספות

ג) ערכין י. [מוספ׳ סוכה פ״ג ע״ס מס׳ סופרים פ״כ הל׳ ט ע״ס], **כ)** עיין תוס׳ ערכין י: ד״ה י״ח (המתחיל בע״א) ובחי׳ רשב״א ברכות יד. ד״ה ימים, **ג)** שבת פו: יומא ד:, **ד)** עיין ר״ה יח: ובתוס׳ שם ד״ה זה תשעה בתמוז, **ה)** פסחים קיז., **ו)** י ע״א וע״ב:, **ז)** תהלים קטו א, **ח)** שם פסוק יב, **ט)** פו:, **י)** ד:, **כ)** [הטעם מבואר להדיא בגמרא ערכין דף י.], **ל)** [וע״ע תוס׳ ברכות יד. ד״ה ימים ותו׳ ערכין י. ד״ה י״ם ותו׳ סוכה מד: ד״ה כמן], **מ)** מגילת תענית פ״ה תוספתא פ״ג ה״ח.

הגהות הב״ח

(ג) גמ׳ בסוה״ע ומשמע להוה כתיב עילויה מגם נביא לאחרובי ביתיה וידך משלימת ליה: **(ג)** רש״י ד״ה ומ״ם מוסף כו׳ אין כן במנחה ולא קתני אין כן במוסף ללא:

(ג) ד״ה ה״ג ר׳ יוסי כו׳ אין כן בנעילה ואמת: **(ל)** ד״ה נאמר כו׳ ד״ת מה״ל וקרבן מוסף וקרבן עצים דנני מרמ: **(ם)** ד״ה בשבעה כו׳ ס״ל דבשבעה עלה ולא בששה דמקרא ס] נפקא לן כו׳ ממן תורה הוה ומשבעה כו׳ והד״ת: **(ו)** תוס׳ ד״ה אמר כו׳ לא מנכרין כדמוכח הכא וכן משמע כו׳ דקאמר אמר אייבו הוה קאימנא קמיה דר׳ אלעזר בר צדוק ואיתי מיתי ההוא גברא ערבה קמיה: **(ז)** שם ד״ה ומשמע כו׳ הקב״ה וידך משלמת וכו׳ להקב״ה שמחכתי ידך הס״ד:

הגהות הגר״א

[א] גמ׳ אלא דמנחה ודנעילה ש״מ כו׳. כנ״ל:

הגהות מהר״ב רנשבורג

א] רש״י ד״ה זאת אומרת וכו׳ אלא מנהגא כדלקמן מנהג וכו׳. נ״ב הכל דבור אחד ודו״ק:

הגהות וציונים

ג] מפרש״י מוכח דל״ג ״דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי״ (רש״ש), ובכת״י ובע״י ליתא (עי׳ רש״י ד״ה בשבעה ובהג׳ הב״ח והגהות וציונים שם), ועי׳ מהרש״א ביומא שם: **ד]** צ״ל **דכתיב** (רש״ש): **ג]** ברש״י שבע״י כך **למדנו מרבותינו**: **ל]** [צ״ל אמר **אייבו** הוה קאימנא קמיה **דרבי אלעזר בר צדוק**] (גליון): **ה]** נראה דתיקון זה ט״ס הוא וצ״ל ברש״י ולאו מקרא נפקא **ליה**, והיינו מ״ד בששה ניתנו ובשבעה עלה והדיבור ברש״י קאי למ״ד זה ור״ל אפי׳ למ״ד זה דלדידיה קרא דויקרא אל משה ביום השביעי לא איירי בשבעה לחודש אלא בי״ג סיון כדאיתא ביומא שם אפ״ה ס״ל דבשבעה לחודש להר ושהה שם בפרישה ו׳ ימים וביום השביעי נכנס למחנה שכינה לקבל הלוחות וארבעים יום דהר נחשבין בהדי ימי פרישה כדאיתא ביומא שם, עי׳ היטב סוגיא דהתם ובהג׳ הב״ח ומהרש״א ורש״ש שם (ממ״נ עי״ש), ועי׳ אות א:

רבינו גרשום אחת להכי לא קתני שבו בני יואב שניה: **מ״ש הלל דחי דידיה ומ״ש מוסף דלא דחה דידיה** התם קאי דקתני במתניתין יש בו הלל אין בו מעמד דשחרית קרבן מוסף אין בו במנחה ופריך מר קשישא מ״ש הלל דחי מעמד בתפלה דידיה דהיינו שחרית ומוסף לא דחי מעמד בתפלה דידיה דקתני מוסף אין במנחה דמשמע אבל במוסף עצמו איכא מעמד: **א״ל** ומי בעיא לך דמוסף דחי דידיה השתא מנחה דלא הוה דידיה דחי ליה מוסף ממעמד דידיה דמוסף מיבעיא אמאי ו) דחי נמי במנחה הא הלל לא דחי אלא דידיה דשחרית לחודיה: **ר׳ יוסי קאי כוותך.** דמוסף לא דחי אלא מעמד דמוסף ולא דמנחה: **דידיה נמי לא דחי.** תמי׳ וכי מוסף לא דחי מעמד שבמוסף: י״ח **יום גומרין את ההלל** ולא קתני ר״ח. **לא יתחיל** הלל בר״ח: **ובשבעה** (עשר) [עלה] ואותו יום לא חשבינן אלא מכאן ואילך חשיב מ׳ יום כ״ג דסיון שהוא מלא ויו״ד בתמוז הרי מ׳ נמצא שבמ׳ ירד ושבר את הלוחות. **מעת הוסר התמיד לתת שקוץ** כלומר ביום שהוסר התמיד הקים צלם וכבר אמר ביו״ד בטל התמיד (דכתיב עלה לליצנותא) **בט׳ באב נגזרה גזרה על אבותינו שלא יכנסו לארץ** ובערב ט״ב חזרו מרגלים ולמחר קבעו ט״ב: **דרך שלשת ימים** הרי כ״ב דיום עשרים עצמו דאייר הוא מחשבון הג׳ ימים וכתיב עד חדש ימים דהיינו כ״ט ימים וחשוב ז׳ דאייר לפי שהוא חסר וכ״ב דסיון הרי החדש ימים ועדין נשתיירו ח׳ דסיון לפי שהוא מלא **וכתיב ותסגר מרים שבעת ימים** הרי כ״ט דסיון ובאותו יום עצמו שלח מרגלים **וכתיב וישובו מקץ ארבעים יום** חשוב ב׳ דסיון וכ״ט דתמוז הרי ל״א וח׳ דאב דאמרת

בְּתַמּוּז נָחִית - בשבעה עשר בתמוז ירד משה מן ההר[כו], **וְאָתָא** - ובא למחנה וראה את מעשה העגל, **וְתַבְרִינְהוּ לַלּוּחוֹת** - ושבר את הלוחות, וְכן כְּתִיב[כז] (שם לג יט) 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת הָעֵגֶל וּמְחֹלֹת, וַיִּחַר אַף מֹשֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָיו אֶת הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אוֹתָם תַּחַת הָהָר' [ראה טבלה].

★

הדבר השני שהיה בשבעה עשר בתמוז הוא, **בָּטַל הַתָּמִיד**[כח]. מבארת הגמרא, המקור לכך הוא **גְּמָרָא** - כך קיבלנו מאבותינו.

★

הדבר השלישי הוא, **הוּבְקְעָה הָעִיר** - האויבים פרצו את חומת ירושלים ונכנסו אליה. מקשה הגמרא, וכי הבקעת חומות ירושלים **בְּשִׁבְעָה עָשָׂר הֲוָה** [-היתה], **וְהָכְתִיב** - והרי כתוב בענין המצור שנתן נבוכדנצר על ירושלים (ירמיה נב ו), 'בַּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר וְלֹא הָיָה לֶחֶם לְעַם הָאָרֶץ', **וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ** - ונאמר מיד אחריו (שם נב ז) 'וַתִּבָּקַע הָעִיר' וגו', ומבואר שהובקעה בתשעה לחודש הרביעי שהוא חודש תמוז[כט], ולא בשבעה עשר.

מתרצת הגמרא, **אָמַר רָבָא, לֹא קַשְׁיָא, כָּאן** - בפסוק שאמר בתשעה לחודש, מדובר **בָּרִאשׁוֹנָה** - בחורבן בית ראשון, **וּכָאן** - במשנתנו מדובר **בַּשְּׁנִיָּה** - בחורבן בית שני, דְּתַנְיָא בברייתא, **בָּרִאשׁוֹנָה הוּבְקְעָה הָעִיר בְּתִשְׁעָה בְּתַמּוּז, וּבַשְּׁנִיָּה בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בּוֹ**.

★

הדבר הרביעי הוא, **שָׂרַף אַפּוֹסְטְמוֹס אֶת הַתּוֹרָה**[ל]. מבארת הגמרא, המקור לכך אף הוא **גְּמָרָא** - קבלה מאבותינו.

★

הדבר החמישי הוא, **הֶעֱמִיד מנשה צֶלֶם בְּהֵיכָל**[לב]. מבררת הגמרא, **מְנָלָן** - מהיכן למדים שהיה זה בשבעה עשר בתמוז. משיבה הגמרא, **דִּכְתִיב** בנבואת דניאל על אחרית הימים (דניאל יב יא), 'וּמֵעֵת הוּסַר הַתָּמִיד וְלָתֵת שִׁקּוּץ שֹׁמֵם'[לג], כלומר, בעת שהוסר והתבטל התמיד, באותו היום ניתן בהיכל 'שקוץ שומם' שהוא הצלם, ולמדנו לעיל שביטול התמיד היה בשבעה עשר בתמוז, ואם כן גם הצלם הועמד בו ביום.

מקשה הגמרא, **וְחַד הֲוָה** - וכי רק צלם אחד הועמד בהיכל כלשון הפסוק 'שקוץ שומם', **וְהָכְתִיב** - והרי כתוב בנבואת דניאל על חורבן הבית[לד] (שם ט כז) 'וְעַל כְּנַף שִׁקּוּצִים מְשֹׁמֵם'[לה], ומהלשון 'שקוצים' משמע שהיו שם שני צלמים שהעמיד מנשה. מתרצת הגמרא, **אָמַר רָבָא**, אכן **תְּרֵי הֲווּ** - שני צלמים העמיד מנשה בהיכל, **וְנָפַל חַד עַל חַבְרֵיהּ וְתָבְרֵיהּ לֵיהּ לִידֵיהּ** - ונפל אחד על חבירו ושבר את ידו, **וְאִשְׁתַּכַּח דַּהֲוָה כְּתִיב** - ונמצא כתוב על הצלם השלם[לו] דברי הצלם לחבירו,

לילו, ולא נשלמו ארבעים יום שלימים עד אחר ליל י"ז בתמוז. [ובכך טעו ישראל ועשו את העגל, שהיו סבורים שיום עלייתו מן המנין, ועליו לרדת בתחילת יום ט"ז בתמוז, וכיון שלא בא בט"ז, חשבו שמת משה]. מהרש"א (ח"ת, ד"ה כ"ד), על פי רש"י על התורה (שמות לב א).

כז. **הרש"ש** (ד"ה תמת) הגיה 'דכתיב'. וראה נוסחת כת"י בדקדוקי סופרים (מוס כ).

כח. **מחמת** גזירת המלכות. רש"י לעיל (כו: ד"ה ונטל).

כט. **חודש** ניסן הוא ראש חדשים, ורביעי ממנו הוא תמוז.

ל. **וקשה**, אם כן מדוע מתענים על הבקעת העיר בשבעה עשר שבו הובקעה העיר בחורבן הבית השני, ולא בתשעה בחודש שהובקעה העיר בבית ראשון. ותירץ הריטב"א (לעיל כו: ד"ה והא, ר"ה יח: ד"ה גירסת), שלא רצו לגזור שתי תעניות בחודש אחד, וכיון ששני הימים הם ענין אחד של הבקעת העיר, ואף שניהם בחודש אחד, קבעו יום אחד שיהיה תענית על שניהם. וכיון שחורבן הבית השני הוא אֵבל חדש, והיה חמור וקשה להם יותר מהראשון, על כן קבעו את התענית כזמנו של שני.

בירושלמי (ה"ה) הובא תירוץ נוסף על קושיית הגמרא, שאף בבית ראשון הובקעה העיר בשבעה עשר, אך מפני הצרות שהיו בבית ראשון טעו בחשבון והיו סבורים שהובקעה בתשעה בחודש. ואף הפסוק נקט 'בתשעה' מפני שלא רצה לשנות ממה שהיו סבורים. וראה מה שביאר בזה המהרש"א (ח"ת, ד"ה גירסתונה).

לא. **אפוסטמוס** היה משרי היוונים בבית שני. רע"ב (מ"ו). ונחלקו אמוראים בירושלמי (ה"ה) היכן שרפה, רבי אחא אמר בגשר של לוד, ורבנן אמרו בגשר של טרלוסה [שם מקום].

לב. **רש"י** (ד"ה תמת, לעיל כו: ד"ה והועמד). [מנשה היה ממלכי יהודה בבית ראשון, והכניס פסל בבית המקדש, כאמור בנביא (מלכים ב' כא ז). וראה מה שדרשו על כך בסנהדרין (קג:)]. דעה נוספת הובאה בירושלמי (ה"ה), שהכוונה לצלם שהעמיד אפוסטמוס בבית שני. וראה בגבורות ארי (לעיל כו: ד"ה והעמיד) שתמה על רש"י, הלא הגמרא בסמוך לומדת זאת מהפסוק בדניאל (דניאל יב יא), והוא עוסק בבית שני כפי שמשמע מהפסוקים. וראה הערה להלן בסמוך.

לג. **לשון** הפסוק, 'ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם, ימים אלף מאתים ותשעים'. וביאורו, מעת שהתבטל התמיד וניתן תחתיו צלם משוקץ ומשומם [-הנאלם ומושתק כאבן. מצודת דוד (שם)], יש למנות אלף מאתים ותשעים שנים, ואזי יהיה זמן מזמני הגאולה. ע"פ רש"י ומלבי"ם (שם). וברש"י שם מבואר שהכוונה לשיקוץ שניתן בסוף בית שני. אמנם ברש"י בסוגייתנו מבואר, שפסוק זה עוסק בשיקוץ שנתן מנשה בבית ראשון. והמלבי"ם אכן פירש פסוק זה על בית ראשון, עיין שם.

לד. **רש"י** (דניאל ט כו-כז).

לה. **לשון** הכתוב 'והגביר ברית לרבים שבוע אחד, וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה, ועל כנף שקוצים משומם' וגו'. וביאורו, שבסוף בית שני טיטוס יכרות ברית לשרי ישראל שלא יעלה עליהם שבע שנים, ובתוך שנים אלו יפר בריתו ויבטל הקרבנות, ובגובה המעלה תהיה העבודה זרה המשוקצת והדוממת כאבן ['כנף' הוא מליצה על ענין גובה]. ע"פ רש"י ומצודת דוד (שם). אמנם רש"י כאן כתב שהכוונה על הצלמים שהעמיד מנשה בהיכל [וראה במעייני הישועה (מבית מדרשו של מעין י תמר ו) שביאר כוונת הפסוק, שמחמת השיקוצים שעשו בני יהודה בבית ראשון ושני, יהיה משומם וחרב ירושלים והמקדש]. וראה עוד בהערה לעיל בשם הירושלמי, שיש אומרים שהכוונה לצלם שהעמיד אפוסטמוס בבית שני.

לו. **על** פי רש"י (ד"ה אשתכח). והתוספות (ד"ה ואשתכח) הביאו פירוש נוסף, שהיה כתוב על היד שנחתכה מהצלם השני.

אַנְתְּ צָבִית לַחֲרוּבֵי בֵּיתָא - אתה רצית להחריב את בית ה' על ידי שהטית את ישראל אחריך, לכן **יָדָךְ אַשְׁלִימַת לֵיהּ** - עשיתי בך נקמה ושילמתי את ידך לה' בכך שחתכתיהא. ובכך מיושבת סתירת הפסוקים, שבאמת היו שני צלמים, כלשון הפסוק 'שקוצים', והפסוק שאמר 'שקוץ' דיבר על הצלם השלם ולא החשיב את זה שנשברה ידו, ולכן אמר שהיה אחד.

★

שנינו במשנתנו, שחמשה דברים אירעו לאבותינו בתשעה באב. הגמרא מבררת מנין שדברים אלו אירעו בתשעה באב:

שנינו במשנה, **בְּתִשְׁעָה בְּאָב נִגְזַר עַל אֲבוֹתֵינוּ שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לָאָרֶץ**, לאחר שחטאו במעשה המרגלים. מבררת הגמרא, **מְנָלָן** - מהיכן למדנו שגזירה זו היתה בתשעה באב. משיבה הגמרא, כך עולה מזמני המאורעות שהיו במדבר עד מעשה המרגלים, **דִּכְתִיב** - שכתוב בתורה בענין הקמת המשכן (שמות מ יז), 'וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית **בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן**'ב, והוא ראש חודש ניסן של השנה השניה לצאתם ממצרים, **וְאָמַר מַר** - ונאמרה שמועה בשם אחד החכמים, **בְּשָׁנָה הָרִאשׁוֹנָה** לצאת בני ישראל ממצרים **עָשָׂה מֹשֶׁה אֶת הַמִּשְׁכָּן**ג, **וּבִשְׁנִיָּה הֻקִּים מֹשֶׁה אֶת הַמִּשְׁכָּן, וְשָׁלַח מְרַגְּלִים**ד. ממשיכה הגמרא ומבארת באיזה יום שולחו המרגלים, **וּכְתִיב** בענין מסע בני ישראל מהר סיניה (במדבר י יג), 'וַיְהִי **בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הֶעָנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדוּת**', ועליית הענן היא סימן לתחילת נסיעתם בכ' אייר. **וּכְתִיב** בנסיעתם (שם י לג) 'וַיִּסְעוּ מֵהַר ה' דֶּרֶךְ **שְׁלֹשֶׁת יָמִים**', **וְאָמַר** רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא, **אוֹתוֹ הַיּוֹם** שנסעו **סָרוּ מֵאַחֲרֵי ה'**, שדורש מתיבת 'מֵהַר' שנסעו מַהַר מה' וסרו מאחריו, **וְהוּא מַה דִּכְתִיב** לאחר מכן (שם יא ז), 'וְהָאסַפְסֹף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה וַיָּשׁוּבוּ וַיִּבְכּוּ גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל' וגו' **וַיֹּאמְרוּ מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר**', שהערב רב התאוו תאוה והתרעמו על שאין להם בשר, כדי למרוד בה'ז, והיה זה בשלושת הימים ששהו בדרך. **וּכְתִיב** אחר כך כשאכן נתמלאה בקשתם (שם יא יח-כ), 'וְאֶל הָעָם תֹּאמַר הִתְקַדְּשׁוּח לְמָחָר וַאֲכַלְתֶּם בָּשָׂר וגו', לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּן וְלֹא יוֹמָיִם וגו', **עַד חֹדֶשׁ יָמִים** וגו', עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאַפְּכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא, יַעַן כִּי מְאַסְתֶּם אֶת ה' אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם', **דַּהֲוֹו לְהוּ עֶשְׂרִין וְתַרְתֵּין בְּסִיוָן** - שחודש ימים אלו היה עד כ"ב בסיון, שהרי בכ' כ"א וכ"ב באייר סרו מאחרי ה' ובכו על הבשר, ולמחרת הביא להם הקדוש ברוך הוא בשר במשך חודש שהוא כ"ט יומט, והם שבעת הימים האחרונים של אייר וכ"ב יום מסיון. ולאחר מכן נאמר (שם יג ח-טז) שדיברה מרים במשה ולקתה בצרעת, **וּכְתִיב** באותו הענין (שם יג טו) 'וַתִּסָּגֵר מִרְיָם מִחוּץ לַמַּחֲנֶה **שִׁבְעַת יָמִים**', **דַּהֲווּ לְהוּ** - שימים אלו היו עד **עֶשְׂרִין וְתִשְׁעָה בְּסִיוָן. וּכְתִיב** מיד לאחר מכן בפרשת המרגלים, שאמר ה' למשה (שם יג ג) 'שְׁלַח לְךָ **אֲנָשִׁים** וְיָתֻרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן'. **וְתַנְיָא** בברייתא, **בְּעֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה בְּסִיוָן שָׁלַח מֹשֶׁה** את **הַמְרַגְּלִים**'. **וּכְתִיב** בחזרת המרגלים (שם יג כה) 'וַיָּשׁוּבוּ **מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם**', והיינו שהמרגלים שבו ארבעים יום אחר יציאתם בכ"ט בסיון, והוא ח' באב [כפי שיבואר להלן], ובלילה שלאחריו בכו העם והתלוננו על ה' שהוציאם ממצרים להביאם לארץ ישראל (שם יד ג), ואחר כך נאמר להם (שם יד כח-לה) שלא יכנסו לארץ ישראל. ומכאן המקור שבתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ.

כיון שהגזירה שלא להכנס לארץ לא נגזרה ביום שחזרו המרגלים אלא למחרתו, וגזירה זו היתה בט' באב כפי ששנינו במשנה, נמצא שהמרגלים שבו בח' באב. הגמרא מבררת כיצד יתכן הדבר:

מקשה הגמרא, הלא לפי מנין זה, **הָנֵי** - ימים אלו, מיום שילוח המרגלים ועד חזרתם בערב תשעה באב, **אַרְבָּעִים יוֹם נְכֵי חַד הֲוֹו** - הינם ארבעים יום חסר יום אחד, שהרי שני ימים היו בסוף סיוון, עשרים ותשעה ימים בחודש תמוז, שהוא חודש חסר, ושמונה ימים באב. נמצא שילוח המרגלים עד ח' באב יש רק שלושים ותשעה ימים, וכיון שנאמר בכתוב 'וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום', נמצא שהמרגלים חזרו בתשעה באב, והגזירה היתה למחרת, אחר תשעה באב, והלא שנינו במשנתנו שהגזירה היתה בתשעה באב.

מתרצת הגמרא, **אָמַר אַבָּיֵי, תַּמּוּז דְּהַהִיא שַׁתָּא** - של אותה שנה שבה נשלחו המרגלים, **מַלְּווֵי מַלְיוּהַ** - מילאוהו ועיברוהו לשלושים יום, ולכן עולה מנין ארבעים יום בח' באב כמבואר, **דִּכְתִיב** בקינה על חורבן בית המקדש (מיכה ו טו) 'קְרָא עָלַי מוֹעֵד לְשַׁבּוֹר בַּחוּרָי', ודורשים שעשה ה' 'מועד' לעבר את חודש תמוז לשלושים יום, שיום עיבור החודש נקרא מועדי'ב, ועל ידי כן חזרו המרגלים בערב תשעה באב, ובכו ישראל בלילה שאחריו, ונגזר עליהם 'לשבור בחורי' באותו היום, בחורבן בית המקדשי'ג. ומבארת הגמרא מנין שחורבן בית המקדש היה באותו יום שנגזר עליהם שלא יכנסו לארץ, **וּכְתִיב** אחר ששבו המרגלים והוציאו דיבה רעה על הארץ (במדבר יד ו), 'וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה **וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא**', **אָמַר רַבָּה אָמַר רַבִּי**

א. **רש"י** (ד"ה מנחם) על פי מנחם משיב נפש (נרקי' שם). גירסא נוספת הביא רש"י, 'אנת צבית לאחרובי ביתא, וידך אושלית לי', ו'אושלית' לשון שאילה [כמו שאילת כלים], ופירושו, שהצלם השלם אומר לחבירו, אתה רצית להחריב את בית ה', והשאלת לי את ידך וכחך, כלומר, לבסוף עלה בידי לעשות זאת [ולא בידך]. וביאר בבן יהוידע (ד"ה ומשמכם), שהכתיבה הזו היתה על ידי כחות הסטרא אחרא, והיה זה כדי להודיע לישראל שכחות הסטרא אחרא נלחמו בינם לבין עצמם, על דרך שאמר הכתוב (ישעיה יט ג) 'וסכסכתי מצרים במצרים', ומחמת כן היה לישראל מעט הצלה מן הכלייה.

ב. **הגמרא** הביאה פסוק זה ואת המאמר שאחריו, להוכיח שמעשה המרגלים לא היה בשנה הראשונה ליציאת מצרים אלא בשנה השניה, שהרי בשנה הראשונה עדיין לא הוקם המשכן [ואילו בפרשת המרגלים (במדבר יד י) נזכר שהיה אהל מועד קיים]. מהרש"א (מ"ל, ד"ה ויהי). אמנם בעין יעקב ובכת"י ובירושלמי (ה"ה) ובראשונים לא הובא כלל פסוק זה. ובאמת לכאורה אין ענינו לכאן, וההוכחה היא רק מהמאמר שאחריו. דקדוקי סופרים (שו' ג).

ג. **משה** התחיל לאסוף את נדבת המשכן למחרת יום הכיפורים (רש"י שמות לה ה), ונגמרה עשייתו בכ"ה כסליו, ועמד המשכן מקופל עד ר"ח ניסן (במד"ר נשא יג).

ד. **כבר** מפשוטם של המקראות נראה ששילוח המרגלים היה אחר הקמת המשכן, והגמרא מביאה מאמר זה ליתר ביאור. ע"פ דקדוקי סופרים (שו' ג).

ה. **בני** ישראל שהו בהר סיני קרוב לשנה, ממתן תורה שהיה בשנה הראשונה לצאתם ממצרים בחודש סיון, ועד עשרים באייר שבשנה השניה לצאתם, אחר הקמת המשכן.

ו. **כפי** שנאמר לפני כן (שם ט יז-כג), שבעת העלות ענן ה' מעל המשכן היו נוסעים בני ישראל, ובמקום ששכן הענן היו חונים, והיו נשארים באותו מקום כל זמן שנותר הענן על המשכן.

ז. **רש"י** בשבת (קטו. ד"ה מאמרי). 'אספסוף' הם הערב רב, שנאספו אליהם בצאתם ממצרים. ואחר שהתאוו האספסוף, הצטרפו אליהם מבני ישראל, כאמור בפסוק 'וישובו ויבכו גם בני ישראל'. רש"י (במדבר שם).

ח. **ביאורו**, הזמינו עצמכם לפורענות, וכמאמר הכתוב (ירמיה יב ג) 'וְהַקְדֵּשֵׁם ליום הֲרֵגָה'.

רש"י (במדבר שם).

ט. **עי"פ** רש"י (ד"ה ואמר). וביאר בהגהות הב"ח (שו' ה), שלרש"י סתם חודש הוא חודש של לבנה שהוא כ"ט יום, והבשר התחיל לירד בכ"ג אייר, עד כ"ב סיון. אולם בתוספות (ד"ה דכמיב) מבואר, שהיה חודש מלא של שלושים יום, ומונים אותו מכ"ב באייר שהוא היום השלישי למסעם, ובו התחיל הבשר לירד, עד כ"ב בסיון.

י. **כלומר**, ביום השביעי של הסגר מרים, בו ביום נשלחו המרגלים. ספר המכריע (ד"ה ותניא), וכן כתב במירא דכייא (נשו' ד"ה אמר) בשיטת רש"י. וראה מה שהעיר בפתח עינים (ד"ה וכמיב) בענין זה.

יא. **שפיון** הוא חודש מלא של שלושים יום, והם יצאו בכ"ט בסיון.

יב. **רש"י** (פסחים עז. ד"ה קרא). ודרשו לשון 'קרא' כמו מקראי קודש. שיח יצחק (יוסטמן, ד"ה תמוז).

במסכת ראש השנה (כא.) מבואר [עפ"י שיטה אחת], שרק כשהחודש חסר בית דין מקדשים את ראש החודש שאחריו. אך בחודש מלא, ראש החודש שאחריו מתקדש מאליו בידי שמים, שהרי אין חודש יותר משלושים יום, וכיון שלא קידשוהו בית דין ביום השלושים, בהכרח שיום השלושים ואחד הוא ראש חודש. ומחמת כן דרש אביי שתמוז היה מעובר, שהלשון 'קרא עלי מועד' משמע שהקב"ה קרא את המועד ולא בית דין, ומבואר מכך שהחודש היה מעובר ואזי קידשוהו שמים. פרפראות לחכמה (מסלמוסקי, ח"ו עמ' 62).

יג. **רש"י** (שבועות י. ד"ה לשבור). וכתב רבינו יהונתן (מ"ד), שיום ט' באב היה מוכן לפורענות מאז ומעולם, וזימן הקב"ה שיעברו את תמוז כדי שיהיה יום הבכיה בט' באב המוכן לפורענות. וראה פירוש אחר במהרש"א (ח"ל, ד"ה תמס).

מה שנקט הפסוק 'לשבור בחורי', כתב המהרש"א (שם) שהכוונה על הצעירים שבדור המדבר שלא היו בני עשרים, ולא נגזר עליהם למות במדבר, ועליהם נאמר שיקבלו עונשם לדורות באותו הזמן. וב'מצור דבש' (ד"ה לשבור) כתב, שדרשו 'בחורי' מלשון 'המקום אשר יבחר ה'' (דנרי"ם יב ה ועוד), היינו לשבור את בית המקדש, ונקט 'בחורי' לשון רבים שהם בית המקדש הראשון והשני. וראה עוד בחתם סופר (ד"ה תמוז).

אנת צבית לאחרובי ביתיה וידך אשלימת ליה. הלכך מומר למכירו אתה רגיל להחריב ביתו של מקום שהטית ישראל מחריך, ומני עשיתי כך נקמה ושילמתי לך ידי[ס]. ל"ק אנת נצית לאחרובי ביתא[ע] וידך [מוסלית[ף]] לי, לשון שחילת [כלים[צ]], כלומר ועלה בידי: ואמר רבי חמא בר חנינא אותו היום וכו'.

מהר לשון מהר עכשיו, כשמטול י"ט ימים מחדש מייר קודש עליית הענן פשו להו י', והנהו י' היו בין דרך שלשת ימים וז' להסגרת מריס, ומחדש (ה) של [ב]כ"ט ימים שחלקו בשר הוה ל"ט, והשתא משחכא דמשה שלח מרגלים בכ"ט לסיון: הני ארבעים נבי חד. ג' מסיון וכ"ט מתמוז הוה ל"ח, וז' מאב הוה ל"ט: וחובה על ידי חייב. היינו תשעה באב דרגילין להיות בו רעות: ה"ג מגלגלין זכות ע"י זכאי: מוצאי שבת. יום לשון: מוצאי שביעית. שמיטין: דוכן. מקום עשוי כעין מיטבח ועליו לויס עומדין לשורר: וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ה' אלהינו. כמזמור של נקמות ה' והוא שיר של יום רביעי[ק], והאי דאמרי ליה ביום לשון מילייא בעלמא (ו) הוה לנפל בפומייהו כדאמרינן בערכין (דף יב.)[ר], פי' מילייא קינה, שכן תרגום יונתן בן עוזיאל את קינה (יחזקאל כח) טול מילייא, וכמו אלי כשחולה מגורת שק על בעל נעוריה (יואל ח) שפירושו קונני וכו': נחרשה העיר. כלכתיב (מיכה ג) ליון שדה תחרש, שנחרשה כולה ונעשית כשדה מרושה: בעל החוטם. בעל קומה וגוזה, ל"ח גדול הדור[ש]: מתבקש. ליהרג, כרמז אמר ליה שלח יכילו בו אנשי המלך: טשא. נחבא, כמו טשו במערתא (שבת דף לג:): אזל. האדון אצל רבן גמליאל בנעלה: ומית חד מינייהו. מן היועלין, וכשדורין שחירע להן על שהרעו לגזור: גיא חזיון. ירושלים, שהכל מסתכלין שם: מקרקר. לשון יללה: קיר ושוע. מקונן וזועק, לשון הגה קול שועת עם עמי (ירמיה ח), קיר כמו קילי דשחיטת חולין (דף קלט:)[ת]: אל ההר. בשביל הר ליון שמש: משנכנם אדר. ימי נסיס היו לישראל פוריס ופסח:

ניזיל

אנת צבית לאחרובי ביתא ידך אשלימת ליה. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מנלן דכתיב [א] ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן ואמר מר [ב] שנה ראשונה עשה משה את המשכן שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים וכתיב [ב] ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות וכתיב [ג] ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים אמר רבי חמא בר חנינא [ד] אותו היום סרו מאחרי ה' וכתיב [ד] והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל וגו' וכתיב [ה] עד חדש ימים וגו' דהוו להו עשרין ותרתין בסיון וכתיב [ו] ותסגר מרים שבעת ימים דהוו להו עשרין ותשעה בסיון וכתיב [ז] שלח לך אנשים ותניא בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים וכתיב [ח] וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום הני ארבעים יום נבי חד הוו אמר אביי [ג] תמוז דההיא שתא מלויי מליוה דכתיב [ט] קרא עלי מועד לשבור בחורי וכתיב [י] ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא [כ] אמר רבה אמר ר' יוחנן [מ] (אותו היום ערב [מא]) תשעה באב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה [ג] דכתיב [כ] ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' וגו' וכתיב [ל] ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר [מ] מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם [מב] וגו' ותניא [מג] אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה הא כיצד בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני [א] ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו [ב] שנאמר [מד] אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב והיינו דאמר רבי יוחנן [ג] אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. ובשניה מנלן דתניא [ד] מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב אמרו [מה] כשחרב בית המקדש בראשונה [ז] אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתה של יהויריב היתה והלוים היו אומרי' שירה ועומדין על דוכנם ומה שירה היו אומרים [ג] וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום [ו] וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר[מה] תניא כשחרב[ז] טורנוסרופוס הרשע את ההיכל בגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית ונמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב[ז] הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא [ס] משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר [ע] מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה אמר

(ז) דכתיב עד חדש ימים הוו להו כ"ב בסיון. פי' משוד מעשרים ימים של ר"ח חייל עד סופו תמנה ט' ימים נמנה נכ' בסיון כ"ט ועד חדש ימים הוי שלשים ימים[ט] אם כן לפי זה תמנה מעשרים ושמים לחדש השני דזה חייל חדש שלם עד כ"ב בסיון וג' ימים שנשטו מהר ה' הרי ל"ג לל מינייהו ג' ימים דנעשרים נחדש נעלה הענן ומייתר להו שני ימים פשו כ"ג לל יומא מן שלשה שהחחל מן הג' ימים היה נכלל החדש (מ) שחייל חשר פש להו כ"ב[נ]:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה. ועשו אותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים נחשעה נחב שלשים יום לתמוז ומחד לסיון דנכ"ט שלח המרגלים ומשעה נחב הרי חרבעים ימים ויום חשעה נחב שבו המרגלים מתור הארץ: **וישב** עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וכו'. פי' נאותו פסוק ים ג' פעמים יצמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו וכבשום ואומר ר"י [פ] חע"ג לחין אותו פסוק כלל כמזמור שיר של מוע"ש חירע להם כך שחמרו אותו פסוק וביהושלמי מפרש חילייא נקט פירוש חילייא הוי כמו חלי כשחולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולס ליאוי"ח בלע"ז:

אמר

תורה אור השלם

א) וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן: [שמות מ, יז]

ב) וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הֶעָנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדֻת: [במדבר י, יא]

ג) וַיִּסְעוּ מֵהַר יְיָ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית יְיָ נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה: [במדבר י, לג]

ד) וְהָאסַפְסֻף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר: [במדבר יא, ד]

ה) עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאַפְּכֶם וְהָיֶה לָכֶם לְזָרָא יַעַן כִּי מְאַסְתֶּם אֶת יְיָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶּה יָצָאנוּ מִמִּצְרָיִם: [במדבר יא, כ]

ו) וַתִּסָּגֵר מִרְיָם מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הֵאָסֵף מִרְיָם: [במדבר יב, טו]

ז) שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וְיָתֻרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמַטֵּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ כֹּל נָשִׂיא בָהֶם: [במדבר יג, ב]

ח) וַיָּשֻׁבוּ מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם: [במדבר יג, כה]

ט) סְלָה כָּל אַבִּירַי אֲדֹנָי בְּקִרְבִּי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשַׁבֵּר בַּחוּרַי גַּת דָּרַךְ אֲדֹנָי לִבְתוּלַת בַּת יְהוּדָה: [איכה א, טו]

י) וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא: [במדבר יד, א]

כ) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלָ‍ִם: וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַ‍ִם וְאֵת כָּל בַּיִת גָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ: [מלכים ב כה, ח-ט]

ל) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עָמַד לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּבֶל בִּירוּשָׁלָ‍ִם: וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַ‍ִם וְאֵת כָּל בֵּית הַגָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ: [ירמיה נב, יב-יג]

מ) קֹדֶשׁוּ עָלֶיהָ מִלְחָמָה קוֹמוּ וְנַעֲלֶה בַּצָּהֳרַיִם אוֹי לָנוּ כִּי פָנָה הַיּוֹם כִּי יִנְטוּ צִלְלֵי עָרֶב: [ירמיה ו, ד]

נ) וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אֶת אוֹנָם וּבְרָעָתָם יַצְמִיתֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ: [תהלים צד, כג]

ס) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה לָּךְ אֵפוֹא כִּי עָלִית כֻּלָּךְ לַגַּגוֹת: תְּשָׁאוֹת מְלֵאָה עִיר הוֹמִיָּה קִרְיָה עַלִּיזָה חֲלָלַיִךְ לֹא חַלְלֵי חֶרֶב וְלֹא מֵתֵי מִלְחָמָה: [ישעיה כב, א-ב]

ע) כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוּכָה לַאדֹנָי יְיָ צְבָאוֹת בְּגֵיא חִזָּיוֹן מְקַרְקַר קֵר וְשׁוֹעַ אֶל הָהָר: [ישעיה כב, ה]

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [סנהדרין סט: זבחים קיח: ערכין דף יג.], ע) [שבת דף קטז.], ג) פסחים עז. שבועות י., ד) סוטה לה. [סנהדרין קד:], ה) סדר עולם רבה כז ועי' תוספתא פ"ג ה"י, ו) ערכין יא:, ז) [ר"ה יח:], ח) ר"ה דף לא., ט) נזיר ה. ועי' גבורת ארי ובקרן אורה, י) מגילה כא ע"א.

אוצר החכמה

הגהות הב"ח

(מ) גמ' תומו היום ערב תע"מ וג"כ ס"ח תומו היום תשעה נחב היה: (נ) שם מרב הנית נרשתונה מנלן דכתיב ומחדש: (ג) שם למחר ר' יוחנן למלי. נ"ב ע' ר"פ הקורח עומד) נחום' ד"ה למלי: (ד) שם כשחרב נהמ"ק נרשתונה (תומו היום ערב ת"ב היה) תע"מ וג"כ ס"ח תומו היום תשעה נחב היה: (ה) רש"י ד"ה למר רבי חמא בר' ותחדש של כ"ט ימים. נ"ב מפרש"י מנואר דמפרש עד מחדש ימים וגו' מחדש של לנגה להייט כ"ט י"ב תשל"ג וגמשל שלשה ימים שהרו הוו כ' וכ"ח וכ"ב מחייר וכ"ב משיון שבשה מחייר וכ"ב ומחדש שבו כלה מחדש ימים שחלקו בשר להייטו כ"ט יום עוד ס"ל לרש"י להמרגלים נחו בסוף שמיני נחב שהרי ליל ט' נכו נכיה של חנם והוקבע לדורות חבל המום' נחלקו עליו וס"ל דעד מחדש ימים וגו' הוה מחדש שלם של שלשים יום שלמים ונחלקו לפרש דיום ג' שהרו להייטו כ"ב מחייר ונחחב לכאן ולכאן דיום הג' שהרו הוה עלמו היום הרחשון מהמחדש שחלקו בשר ועוד נחלקו וס"ל דכ"ט לסיון שבו שלח מרגלים ליט נחשב נחשבון מ' יום למרגלים ולמ שלשה ימים הוה נחב מו' ימים להסגרת מריס ולמ נשמו המרגלים רגליהם חלמ ביום ל' לסיון ולפי זה נריך לפרש למ שבו נחב נסוף היום שמ נכו נכיה של חנם ונקבע עליהם נכיה לדורות כי לעת הערב סמוך לחשיכה הלילה בו החם ולפי זה לם נרסינן לומו היום ערב תשעה נחב היה כו' חלמ ה"ג לומו היום ט' נחב היה: (ו) ד"ה ויבב כו' מילייא בעלמא הוא דנפל: (ז) תום' ד"ה וכתיב כו' מעשרים ימים של חדש חייל וכו' הוי שלשים יום ל"כ: (מ) בא"ד היה נכלל החדש פש להו כ"ג כל"ל ומיבות שחייל חסר נממק:

הגהות וציונים

ס] [צ"ל אותה לילה לילי, וכן איתא בע"י (גליון), ובסוטה (בדפו"י) הגי' כמו שהגיה הב"ח: ג] [לפנינו בקרא נבוכדראצר] (גליון): ג] בכת"י נוסף וישרף את בית ה' וגו': ד] נ"א של עשירי (גליון), ועי' הנוסח בע"י (וכ"ה בכת"י וכעי"ז בתוספתא פ"ג ה"י): ס] גי' עין יעקב נחרשה העיר נמי גמרא. תניא כשחרש כו' ובטור סי' תקמט מעתיק נחרשה העיר שחרש טורנוסרופוס כו' (גליון): ו] [כשחרש כצ"ל ועיין תי"ט] (גליון): ז] צ"ל כשחרב (כת"י): ס] נדצ"ל ושילמתי לו ידך, והיינו כפי' הב' בתוס' (ממ"נ עי"ש, גנזי יוסף), ועי' מלא הרועים: ע] צ"ל ל"א אנא (בדפו"ר אנ') צבי לאחרובי ביתך, וכ"ה בדפו"ר וכ"ה נוסח הגמ' בכת"י (דק"ס): ף] רש"א (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: צ] מכאן עד סוה"ד אינו לרש"י אלא גליון הוא (ר"ב אשכנזי): ק] ברש"י שבע"י הנוסח מה חוטם מיפה את הפרצוף כך הוא מיפה את דורו כלומר קציץ שבדורו מחבקש ליהרג וכו': ר] [ע"ש ברש"י צ"ע ולענ"ד צ"ל כמו מקרקרן דבשחיטת חולין נג ע"א] (גליון), ועי' מראה כהן ובדק"ס: ש] עי' מהרש"א (גליון) ועי' הג' הב"ח אות ה: ת] [כל זה איתא בערכין יא ע"ב ומשני רבא ואיתימא רב אשי אילייא בעלמא כו'] (גליון): ת] בכת"י לרב נחמן:

עין משפט נר מצוה

כו א טוס"ע ס"מ סימן תקנח:

רבינו חננאל

העיר בראשונה ובשניה ב"י"ז. שרף אפוסטמוס ב"י"ז בתמוז את התורה גמרא: ירושלמי היכן שרפה ס) העמיד צלם בהיכל מגלן דכתיב ומעת הוסר התמיד. הנה בפירוש כי מעת שהוסר ובטל התמיד ניתן השקוץ בהיכל. וכבר אמרנו ב"ז בטל התמיד וה' דברים אירעו את אבותינו בט' באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מנא לן. **דתניא בכ"ט בסיון** שלח המרגלים הנה שני ימים הנותרים מסיון ול' יום של תמוז שאותה שנה תמוז מלא היה. כדכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי ל"ב וח' ימים באב הרי מ' יום שלמים. נמצאו שהגיעו

חשק שלמה
על רבינו חננאל

ס) נלמ"ה שמסר כאן ועי' בירושלמי.

רבינו גרשום

דבערב ט"ב חזרו א"כ לא הוו בדרך אלא מ' נכי **חדא** וקרא אמר ארבעים: **תמוז מליוה** ואיכא ל' דתמוז נמצא בערב ט"ב מ' מלאים ולמחר קבעי לט"ב. **קרא עלי מועד** שקבעו תמוז של שלשים. **וחובה** ע"י **חייב** לפי שבט"ב היה כבר חייב ששרף בו בראשונה. **כשהרס** משמע נחרש: **בעל החוטם** כלומר עין שבהם חשוב שבהם. **דבטלי קצרי. לכבס וללבוש מאי כבוד שבת** איכא **במאי דלבוש** בחמישי **אלא לאו להניח** וללבוש בשבת דהיינו כבוד שבת טעמא דבחמישי לפי שהוא קרוב לשבת אבל שאר יומי אפילו להניח וקשיא לרב הונא ע]:

גליון הש"ס

[מכת"י רש"י ד"ה ואמר רבי חמא וכו' וחדש של כ"ט ימים שאכלו בשר וכו'. ע' גיל ס ע"א ועי' בתוס' סנהדרין דף יא ע"א ד"ה רבא"ג וכו']:

הגהות מהר"י לנדא

[ת] גמ' כשחרב בהמ"ק בראשונה אותו היום תשעה באב היה. כל"ל:

ליקוטי רש"י

[נדפס בסוף המסכת]

יוֹחָנָן, **(אותו היום ערב) [אוֹתָהּ לַיְלָה** שבכו, לֵילֵי**] תִּשְׁעָה בְּאָב הָיָה, וְאָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אַתֶּם בְּכִיתֶם בְּכִיָּה שֶׁל חִנָּם** על דברי המרגלים שאינכם יכולים לרשת את הארץ, ולא בטחתם בה׳ שהבטיחכם עליה[ט], **וַאֲנִי קוֹבֵעַ לָכֶם בְּכִיָּה לְדוֹרוֹת** בלילה זה בכל שנה, על בתי המקדש שיחרבו באותו יום[ז] [ראה טבלה].

★

הגמרא ממשיכה לברר את מקור חמשת הדברים שקרו בתשעה באב:

שנינו במשנה, בתשעה באב וכו׳ **חָרַב הַבַּיִת בָּרִאשׁוֹנָה.** מבארת הגמרא את המקור שבית ראשון חרב בתשעה באב, **דִּכְתִיב** בענין חורבן בית ראשון (מלכים ב׳ כה ח-ט), ׳**וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה [שָׁנָה] לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל, בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלָם. וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית** ה״ וגו׳, ומבואר שנשרף הבית בשבעה באב״, ו**מאידך כְּתִיב** (ירמיה נב יב-יג) ׳**וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה [שָׁנָה] לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל, בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עֶמֵד לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּבֶל בִּירוּשָׁלָם** וגו׳, **וַיִּשְׂרֹף** אֶת בֵּית ה׳, ומבואר שנשרף הבית בעשירי באב, ונמצאו הפסוקים סותרים זה את זה. **וְתַנְיָא** בברייתא, **אִי אֶפְשָׁר** לוֹמַר **שֶׁבְּעֶשׂוֹר** נשרף, **שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר** בספר ירמיה ׳**בֶּעָשׂוֹר**׳, **וְאִי אֶפְשָׁר** לוֹמַר **שֶׁבְּעֶשׂוֹר** נשרף, **שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר** בספר מלכים ׳**בְּשִׁבְעָה**׳, **הָא** [-דבר זה] **כֵּיצַד** יש ליישבו. אלא **בְּשִׁבְעָה** באב **נִכְנְסוּ נָכְרִים לַהֵיכָל, וְאָכְלוּ וְקִלְקְלוּ בּוֹ בְּשִׁבְעִי וּבְשְׁמִינִי וּבְתִשְׁעִי עַד סְמוּךְ לָעֶרֶב, וּתְשִׁיעִי סָמוּךְ לַחֲשֵׁכָה הִצִּיתוּ בּוֹ אֶת הָאוּר** [-האש], **וְהָיָה דּוֹלֵק וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם** [העשירי] **כּוּלּוֹ,** שֶׁנֶּאֱמַר בנבואת ירמיה על חורבן ירושלים (שם ו ד), ׳**אוֹי לָנוּ כִּי פָנָה הַיּוֹם כִּי יִנָּטוּ צִלְלֵי עֶרֶב**׳[י], שכאשר פנה היום לעת ערב הציתו אש בבית המקדש[יט]. ומכאן למדנו, שחורבן הבית הראשון התחיל בתשעה באב[כ].

לפי דרשה זו מבארת הגמרא מאמר אחר בענין זה:

וְהַיְינוּ דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אִלְמָלֵי [-אילו] **הָיִיתִי בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר** של חורבן בית המקדש כשקבעו לצום בתשעה באב, **לֹא קְבַעְתִּיו אֶלָּא בָּעֲשִׁירִי** באב, **מִפְּנֵי שֶׁרוּבּוֹ שֶׁל הֵיכָל בּוֹ נִשְׂרַף.** מבארת הגמרא, **וְרַבָּנָן** - וחכמים של אותו הדור, שעל אף זאת קבעו להתענות בתשעה באב, סברו **דְּאַתְחַלְתָּא דְּפוּרְעָנוּתָא עֲדִיפָא** - תחילת הפורענות עדיפה מהמשכה, שההתחלה היא העיקר[כא], וכיון שבתשעה באב החל בית המקדש להשרף קבעו להתענות בו[כב].

★

עוד שנינו במשנה, בתשעה באב וכו׳ חרב הבית בראשונה **וּבַשְּׁנִיָּה.**

מבררת הגמרא, **מְנָלָן** - מהיכן למדנו שאף הבית השני חרב בתשעה באב. משיבה הגמרא, **דְּתַנְיָא** בברייתא, **מְגַלְגְּלִין** משמים דבר **זְכוּת לְיוֹם**[כג] **זַכַּאי** שמורגל בדברים טובים[כד], **וּדבר חוֹבָה לְיוֹם חַיָּיב** המורגל בדברים רעים, ולכן אף בית המקדש השני נחרב בתשעה באב, משום שיום זה מורגל ברעות, שנגזר בו על אבותינו במדבר שלא יכנסו לארץ ונחרב בו בית המקדש הראשון. **וְאָמְרוּ** חכמים, **כְּשֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּרִאשׁוֹנָה, אוֹתוֹ הַיּוֹם עֶרֶב**[כה] **תִּשְׁעָה בְּאָב הָיָה,** כלומר יום תשעה באב לעת ערב[כו], **וּמוֹצָאֵי שַׁבָּת** [-יום ראשון] **הָיָה, וּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית** [-מוצאי שמיטה] **הָיְתָה,** היינו שנה שמינית, **וּמִשְׁמַרְתָּהּ שֶׁל**

יד. הגהות וציונים.

טו. כלומר, הבכיה היתה ללא סיבה מוצדקת, וזוהי בכיה של חינם. והמהרש״א (מ״ל, ד״ה ממס) פירש, ש׳בכיה של חינם׳ הכוונה לבכיה הבאה משנאת חינם לקב״ה, ועיין שם שהאריך בביאור הענין.

טז. יתכן שרבי יוחנן דרש זאת, ממה שאמר הקב״ה לישראל אחרי שחטאו במרגלים (שם יד לח) ׳**וְטַפְּכֶם** אשר אמרתם לבז יהיה, **וְהֵבֵאתִי** אותם **וְיָדְעוּ** את הארץ אשר מאסתם בה׳. ודרש רבי יוחנן כוונת הפסוק, וטפכם, כאשר אמרתם [שהארץ רעה והיא אוכלת יושביה], כך לבז יהיה בבוא עת פקודתם כי אני פוקד עון אבות על בנים, והבאתי אותם עתה אל הארץ שידעו את הארץ ידיעה בלבד, אבל לא שיירשו אותה לדורות, אלא בית המקדש יחרב וישראל יגלו מארץ ישראל. רמב״ן (שם יד ח).

יז. חודש אב הוא החודש החמישי מניסן שהוא ראש חדשים.

יח. ׳פנה היום׳ ביאורו בשעה שהיום עומד ליסוב וללכת, כלומר לפנות ערב. וכן ׳ינטו צללי ערב׳ היינו כאשר השמש סמוכה לשקיעה, שאזי נוטים הצללים למרחוק ומתארכים ביותר. ע״פ מצודת דוד ומצודת ציון (שם).

יט. רש״י (ירמיה ו ד).

כ. בחתם סופר (ד״ה למימר ר״י) מבואר, שאף הבית השני התחיל להשרף בתשיעי, ועיקר שריפתו היתה בעשירי. אך האור שמח (מעניות פ״ה ה״ו) כתב, שנראה שהבית השני נשרף כולו בתשעה באב, עיין שם ראיתו.

כא. בכת״י ובילקוט שמעוני (מלכים ב׳ רמז רנח) הגירסא ׳אתחלתא דפורענותא עיקר׳. דקדוקי סופרים (מות פ).

כב. כתבו החתם סופר (ד״ה למימר ר״י) והאור שמח (מעניות פ״ה ה״ו), שהחכמים של אותו דור סברו, שאחר שהתחיל הבית להשרף בטלה קדושתו, כפי שדרשו בעבודה זרה (נב:) מהפסוק (יחזקאל ז כב) ׳ובאו בה פריצים וחללוה׳, ונמצא שבעשירי נשרף בית חול ואין להתענות על כך. וראה שם מה שביארו בדעת רבי יוחנן.

כג. בכת״י הגירסא היא ׳מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב׳. וכן הוא ברש״י ועוד ראשונים. דקדוקי סופרים (מות ג).

כד. כחודש ניסן שבו נגאלו ובו עתידים להגאל. רש״י (ערכין יג:: ד״ה זכות).

כה. בכת״י ובמסכת ערכין (יג:) ובתוספתא (פ״ג ה״ט) ובירושלמי (ה״ה) ובראשונים, אין תיבה זו. דקדוקי סופרים (מות ר). וכן הביא הב״ח (מות ד).

כו. מהרש״א (מ״ל, ד״ה ערב). וראה בהערה לעיל בסמוך.

אנת צבית לאחרובי ביתיה וידך אשלימת ליה. הלכך לומר למכירו אתה רצית להחריב ביתו של מקום שהטית ישראל אחריך, ואני עשיתי בך נקמה ושילמתי לך ידי[ס]. ל"ק אתת נצית לאחרובי ביתא[ע] וידך [מושלית[ו]] לי, לשון שמילת [כלים[ז]], כלומר ועלה בידי: ואמר רבי חמא בר חנינא אותו היום וכו'.

מהר לשון מהר עכשיו, כשמטול י"ט ימים מחדש חייל קודם עליית הענן פשו להו י', והנהו י' היו בין דרך שלשת ימים וז' דהפגרת מריס, וחדש (ה) של [ס]כ"ט ימים שאכלו בשר הוה ל"ט, והשתא אשתכח דמשה שלח מרגלים בכ"ט בסיון: הני ארבעים נבי חד. ג' מסיון וכ"ט מתמוז הוה ל"ח, וח' מאב הוה ל"ט: וחובה על ידי חייב. היינו תשעה באב דרגלין להיות בו רעות: ה"ג מגלגלין זכות ע"י זכאי: מוצאי שבת. יום לשון: מוצאי שביעית. שמיטין: דוכן. מקום עשוי כעין מיטטה ועליו לויס עומדין לשורר: וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ה' אלהינו. כמזמור של נקמות ה' והוא שיר של יום רביעי[ס], והאי דאמרי ליה ביום לשון חילייה בעלמא (ו) הוה דנפל בפומייהו כדאמרינן בערכין (דף יב.)[ק], פי' חילייה קינה, שכן מרגוס יונתן בן עוזיאל את קינה (יחזקאל כח) טול חילייה, וכמו אלי כשחולה חגורת שק על בעל נעוריה (יואל ו) שפירושו קונני וכאי: נחרשה העיר. כדכתיב (מיכה ג) ליון שדה תחרש, שנחרשה כולה ונעשית כשדה חרושה: בעל החומם. בעל קומה ולוהה, ל"א גדול הדור[ק]: מתבקש. ליהרג, כדרמו אמר ליה שלח יכירו בו אנשי המלך: טשא. נחבא, כמו טשו במערתא (שבת דף לג:): אזל. המלון אצל רבן גמליאל בנגעים: ומית חד מינייהו. מן היועצין, וכשבורין שאירע להן על שהרעו לגזור: גיא חזיון. ירושלים, שהכל מסתכלין שם: מקרקר. לשון יללה: קיר ושוע. מקונן וזועק, לשון הנה קול שועת בת עמי (ירמיה ח), קיל כמו קילי דבשחיטת חולין (דף קלט:)[ת]: אל ההר. בשביל הר ליון שמשם: משנכנם אדר. ימי נסיס היו ליאחל פוריס ופסח:

ניזל

רבה אמר ר' יוחנן (מ) (אותו היום ערב[פ]) תשעה באב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה (ג) דכתיב[כ] ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' וגו' וכתיב[ר] ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר[ש] מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם[ת] וגו' ותניא[א] אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה הא כיצד בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני[ב] ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו[ג] שנאמר[ד] אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב והיינו דאמר רבי יוחנן (ג) אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. ובשניה מנלן דתניא[ו] מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב אמרו[פ] כשחרב בית המקדש בראשונה (ד) אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתה של יהויריב היתה והלוים היו אומרי' שירה ועומדין על דוכנם ומה שירה היו אומרים[ן] וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום[ס] וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר[פ] תניא כשחרב[ץ] טורנוסרופוס הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החומם מתבקש בעל החומם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב[ק] הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא[ר] משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר[ש] מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה

אמר

(ז) **דכתיב** עד חדש ימים הוו להו כ"ב בסיון. פי' חסוך מעשרים ימים של ר"ח חייר עד סופו תמנה ט' ימים ונמנה נכ' בסיון כ"ט ועד חדש ימים הוי שלשים ימים[ט] אם כן לפי זה תמנה מעשרים ושנים לחדש השני דזה חייר חדש שלם עד כ"ב דסיון וג' ימים שנשטו מהר ה' הרי ל"ג לל מינייהו ג' ימים דמעשרים בחדש נעלה הענן ומייתר להו שני ימים פשו כ"ג לל יומא מן שלשה שהתחד מן הג' ימים היה נכלל החדש (ח) שחייר חסר פש להו כ"ג[י]:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה. ועשו אותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים נתשעה נאב שלשים יום לתמוז ואחד לסיון דכ"ט שלח המרגלים ותשעה נאב הרי מרבעים ימים ויום תשעה נאב שבו המרגלים ממוד הארץ: **וישב** עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וכו'. פי' אותו פסוק יש ג' פעמים יצמיתם ולא הספיקו לומר הש"י שעד שבאו וכבשום ואומר ר"י[ב] אע"ג דאין אותו פסוק כלל במזמור שיר של מוע"ם מירע להם כך שאמרו אותו פסוק ובירושלמי מפרש חילייה הוי כמו אלי נקט פירוש חילייה הוי כמו אלי כשחולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולס ריאוני"ח בלע"ז:

אמר

אנת צבית לחרובי ביתא ידך אשלימת ליה. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מנלן דכתיב[א] ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן ואמר מר[ב] שנה ראשונה עשה משה את המשכן שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים וכתיב[ג] ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות וכתיב[ד] ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים אמר רבי חמא בר חנינא[ה] אותו היום סרו מאחרי ה' וכתיב[ו] והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל וגו' וכתיב[ז] עד חדש ימים וגו' דהוו להו עשרין ותרתין בסיון וכתיב[ח] ותסגר מרים שבעת ימים דהוו להו עשרין ותשעה בסיון וכתיב[ט] שלח לך אנשים ותניא בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים וכתיב[י] וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום הני ארבעים יום נכי חד הוו אמר אביי[יא] תמוז דההיא שתא מלויי מליוה דכתיב[יב] קרא עלי מועד לשבור בחורי וכתיב[יג] ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא[יד] אמר לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום[טו] וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר[טז] תניא כשחרב[יז] טורנוסרופוס הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החומם מתבקש בעל החומם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב[יח] הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא[יט] משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר[כ] מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [סנהדרין סט: וזמיס קיס: ערכין דף יג.], ע) [שבת דף קטז.], ג) פסחים עז. שבועות י., ד) סוטה לה. [סנהדרין קד:], ה) סדר עולם רבה כז ועי' תוספתא פ"ג ה"י, ו) ערכין יג:, ז) [ר"ה יט:], ח) ר"ה דף לא., ט) נזיר ה. ועי' גבורת ארי ובקרן אורה, י) מגילה כא ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' אותו היום ערב תע"מ וכ"ג ס"ל אותו היום תשעה באב היה: (ג) שם מרכ הכית נרמשונה מגלן דכתיב ובחדש: (ג) שם דאמר ר' יוחנן מגלגלין. כ"ג ע' ר"פ הקורא עומד [ב] בתוס' ד"ה אלמלא: (ד) שם כשחרב בהמ"ק ברמשונה (אותו היום ערב ת"ב היה) תע"מ וכ"ג ס"ל אותו היום תשעה באב היה: (ה) רש"י ד"ה אמר רבי חמא כו' וחדש של כ"ט ימים. כ"ב מפרש"י מבואר דמפרש עד חדש ימים וגו' חדש של לבנה דהיינו כ"ט יום ושבת דמשה שלח מרגלים בכ"ט בסיון דהוי יום שקבעו בכיה לדורות כי לעתיד העתיד לתשיבה להיותו בו הפרעון ולפי זה לא גרסינן אותו היום ערב תשעה באב היה כו' אלא ה"ג אותו היום ט' באב היה: (ו) ד"ה ויבכו כו' חילייה בעלמא הוא דנפל: (ז) תוס' ד"ה וכתיב כו' מעשרים ימים של חדש חייר וכו' הרי שלשים יום ת"כ: (ח) באד"ת היה נכלל החדש פש להו כ"ג כל"ל ומיהו שמייר מסר נמחק:

הגהות וציונים

פ] [צ"ל אותה ליליה ליל, וכן איתא בע"י (גליון), ובסוטה (בדפו"י) הגי' כמו שהגיה הב"ח: ג] [לפנינו בקרא נבוכדראצר] (גליון): ד] בכת"י נוסף וישרף את בית ה' וגו': ה] נ"א של עשירי (גליון), ועי' הנוסח בע"י (וכ"ה בכת"י וכעי"ז בתוספתא פ"ג ה"י): ו] גי' עין יעקב נחרשה העיר נמי גמרא. תניא כשחרש כו' ובטור סי' תקמט מעתיק נחרשה העיר שחרש טורנוסרופוס כו' (גליון): ז] [כשחרש כצ"ל ועיין תי"ט] (גליון): ח] צ"ל כשחרב (כת"י): ט] נדצ"ל ושילמתי לו ידך, והיינו כפי' הב' בתוס' (ממ"נ עי"ש, גנזי יוסף), ועי' מלא הרועים: י] צ"ל ל"א אנא (בדפו"ר אנ') צבי לאחרובי ביתך, וכ"ה בדפו"ר וכ"ה נוסח הגמ' בכת"י (דק"ס): יא] רש"א (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: יב] מכאן עד סוה"ד אינו לרש"י אלא גליון הוא (ר"ב אשכנזי): יג] ברש"י שבע"י הנוסח מה חוטם מיפה את הפרצוף כך הוא מיפה את דורו כלומר קצין שבדורו מתבקש ליהרג וכו': יד] [ע"ש ברש"י צ"ע ולענ"ד צ"ל כמו מקרקרן דבשחיטת חולין נג ע"א] (גליון), ועי' מראה כהן ובדק"ס: טו] עי' מהרש"א (גליון) ועי' הג' הב"ח אות ה: טז] [כל זה איתא בערכין יא ע"ב ומשני רבא ואיתימא רב אשי אילייא בעלמא כו'] (גליון): יז] בכת"י לרב נחמן:

עין משפט נר מצוה

כו א טוס"ע מ"ח סימן תקנח:

רבינו גרשום

דבערב ט"ב חזרו א"כ לא הוו בדרך אלא מ' נכי חדא וקרא אמר ארבעים: תמוז מליוה ואיכא ל' דתמוז נמצא בערב ט"ב מ' מלאים ולמחר קבעי לט"ב. קרא עלי מועד שקבעו תמוז של שלשים. וחובה ע"י חייב לפי שבט"ב היה כבר חייב ששרף בו בראשונה. כשהרס משמע נחרש: בעל החוטם כלומר עין שבהם חשוב שבהם. דבטלי קצרי. לכבס וללבוש מאי כבוד שבת איכא במאי דלבוש בחמישי אלא לאו להניח וללבוש בשבת דהיינו כבוד שבת טעמא דבחמישי לפי שהוא קרוב לשבת אבל שאר יומי אפילו להניח וקשיא לרב הונא ע]:

גליון הש"ס

[מכמ"י רש"י ד"ה ואמר רבי חמא וכו' וחדש של כ"ט ימים שאכלו בשר וכו'. ע' נזיר ה ע"ח וע' נמוס' סנהדרין דף יח ע"ח ד"ה דשב"ג וכו']:

הגהות מהר"י לנדא

[ע] גמ' כשחרב בהמ"ק בראשונה אותו היום תשעה באב היה. כל"ל:

משנת ראשונים

שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים. מכאן מוכח שביום ז' להסגר מרים קודם שנסעו מחצרות שלח משה מרגלים ולמחרת נסעו העם מחצרות ובאו למדבר פארן, שאין לומר שביום ז' להסגרה נסעו שהרי כתיב והעם לא נסע עד האסף מרים, ומצורע מוסגר כל יום ז' אסור ליכנס במחנה. [תוספות רי"ד]

אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. ולא ידעתי מאיזה רמז שבפרשה הוציאו זה. אבל מקרא מלא הוא (תהלים קו), וימאסו בארץ חמדה ולא האמינו לדברו וירגנו באהליהם ולא שמעו בקול ה' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות. [רמב"ן, במדבר יד א]

[המשך בעמוד הבא]

תורה אור השלם

א) וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן: [שמות מ, יז]

ב) וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הֶעָנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדֻת: [במדבר י, יא]

ג) וַיִּסְעוּ מֵהַר יְיָ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית יְיָ נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לָתוּר לָהֶם מָנוֹחָה: [במדבר י, לג]

ד) וְהָאסַפְסֻף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר: [במדבר יא, ד]

ה) עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאַפְּכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא יַעַן כִּי מְאַסְתֶּם אֶת יְיָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶּה יָצָאנוּ מִמִּצְרָיִם: [במדבר יא, כ]

ו) וַתִּסָּגֵר מִרְיָם מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הֵאָסֵף מִרְיָם: [במדבר יב, טו]

ז) שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וְיָתֻרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמַטֵּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ כֹּל נָשִׂיא בָהֶם: [במדבר יג, ב]

ח) וַיַּשְׁבוּ מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם: [במדבר יג, כה]

ט) סְלָה כָל אֲבִירֵי אֱדֹנָי בְּקִרְבִּי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשַׁבֵּר בַּחוּרַי גַּת דָּרַךְ אֲדֹנָי לִבְתוּלַת בַּת יְהוּדָה: [איכה א, טו]

י) וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא: [במדבר יד, א]

כ) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאַדָן רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלָם: [במדבר יד, א]

ל) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בָּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלַם: [מלכים ב כה, ח-ט]

מא וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֵת כָּל בֵּית גָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ: [ירמיה נב, יג]

מב וְאֵת חוֹמֹת יְרוּשָׁלַם סָבִיב נָתַץ כָּל חֵיל כַּשְׂדִּים אֲשֶׁר עִם רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יד]

מג וְאֶת יֶתֶר הָעָם הַנִּשְׁאָרִים בָּעִיר וְאֶת הַנֹּפְלִים אֲשֶׁר נָפְלוּ עַל הַמֶּלֶךְ בָּבֶל וְאֶת יֶתֶר הָאָמוֹן הֶגְלָה נְבוּזַרְאַדָן רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, טו]

מד וְאֶת עֲנִיֵּי הָאָרֶץ הִרְפָּה נְבוּזַרְאַדָן רַב טַבָּחִים לְכֹרְמִים וּלְעוֹבְדִים: [ירמיה נב, טז]

מה וְאֶת עַמּוּד הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר לְבֵית יְיָ וְאֶת הַמְּכֹנוֹת וְאֶת יָם הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ שִׁבְּרוּ כַשְׂדִּים וַיִּשְׂאוּ אֶת כָּל נְחָשָׁתָם בָּבֶלָה: [ירמיה נב, יז]

מו וְאֶת הַסִּירוֹת וְאֶת הַיָּעִים וְאֶת הַמְזַמְּרוֹת וְאֶת הַכַּפּוֹת וְכָל כְּלֵי הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר יְשָׁרְתוּ בָהֶם לָקָחוּ: [ירמיה נב, יח]

מז וְהַסִּפִּים וְהַמַּחְתּוֹת וְהַמִּזְרָקוֹת וְהַכַּפּוֹת וְהַמְנַרְקוֹת וְהַכַּפּוֹת וְהַקְּשׂוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

מח שְׁנֵי הָעַמּוּדִים וְהַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

מט וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

נ שְׁנֵי הָעַמּוּדִים הַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

נא וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

נב שְׁנֵי הָעַמּוּדִים וְהַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

נג וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

נד שְׁנֵי הָעַמּוּדִים וְהַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

נה וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

נו שְׁנֵי הָעַמּוּדִים וְהַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

נז וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

נח שְׁנֵי הָעַמּוּדִים וְהַיָּם אֶחָד וְהַבָּקָר שְׁנֵים עָשָׂר תַּחְתָּם אֲשֶׁר עָשָׂה לַמְכֹנוֹת וְאֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם אֲשֶׁר בְּבֵית יְיָ לָקְחוּ כַשְׂדִּים נְחֹשְׁתָּם מִכֹּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה: [ירמיה נב, כ]

נט וְהַכִּירוֹת אֲשֶׁר לָקַח וְהַמַּחְתּוֹת אֲשֶׁר זָהָב זָהָב וַאֲשֶׁר כֶּסֶף כָּסֶף לָקַח רַב טַבָּחִים: [ירמיה נב, יט]

ס) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה לָּךְ אֵפוֹא כִּי עָלִית כֻּלֵּךְ לַגַּגוֹת: [ישעיה כב, א]

ע) כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוֹכָה לַאדֹנָי יֱיָ צְבָאוֹת בְּגֵיא חָזָיוֹן מְקַרְקַר קֹר וְשׁוֹעַ אֶל הָהָר: [ישעיה כב, א-ב]

תְּשָׁאוֹת מְלֵאָה עִיר הוֹמִיָּה קִרְיָה עַלִּיזָה חֲלָלַיִךְ חֲלָלֵי חֶרֶב וְלֹא מֵתֵי מִלְחָמָה: [ישעיה כב, ב]

יְהוֹיָרִיב הָיְתָה עובדת באותו יום בבית המקדש[כז], וְהַלְוִיִּם הָיוּ אוֹמְרִים שִׁירָה, וְעוֹמְדִין עַל דּוּכָנָם - מקום העשוי כעין איצטבא ועליו עומדים הלויים לשורר, וּמַה שִׁירָה הָיוּ אוֹמְרִים בשעת החורבן, את הפסוק (תהלים נד כג) 'וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אֶת אוֹנָם וּבְרָעָתָם יַצְמִיתֵם'[כח], וְלֹא הִסְפִּיקוּ לוֹמַר את המשך הפסוק 'יַצְמִיתֵם ה' אֱלֹהֵינוּ', עַד שֶׁבָּאוּ נָכְרִים וּכְבָשׁוּם[כט]. וְכֵן היה כשנחרב בית המקדש בְּשֵׁנִיָּה[ל].

★

שנינו במשנה, בתשעה באב וכו' נִלְכְּדָה בֵּיתָר. והיא היתה עיר גדולה, וישראל היו דרים בה[לא], ונלכדה ונחרבה בידי הרומאים נ"ב שנים אחר חורבן הבית השני[לב].

מבארת הגמרא, המקור שהיה זה בתשעה באב, הוא גְּמָרָא - כך קיבלנו מאבותינו.

★

שנינו במשנה, בתשעה באב וכו' נֶחְרְשָׁה הָעִיר. שאחר חורבן הבית השני[לג] חרשו הגויים את ירושלים כולה ונעשית כשדה חרושה, וכפי שנאמר (מיכה ג יב) 'צִיּוֹן שָׂדֶה תֵּחָרֵשׁ'[לד]. [ואף זאת קיבלנו מאבותינו שהיה זה בתשעה באב[לה]].

הגמרא מביאה מעשה שהיה בעת חרישת העיר ובית המקדש:

תַּנְיָא בברייתא, (כשחרב) [כְּשֶׁחָרַשׁ[לו]] טוּרְנוּסְרוּפוּס הָרָשָׁע[לז] אֶת הַהֵיכָל[לח], נִגְזְרָה גְּזֵרָה עַל רַבָּן גַּמְלִיאֵל הזקן[לט] לַהֲרִיגָה. בָּא אֶחָד - שר[מ] אחד משרי הרומאים, וְעָמַד בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ וְאָמַר, בַּעַל הַחוֹטֶם מִתְבַּקֵּשׁ, בַּעַל הַחוֹטֶם מִתְבַּקֵּשׁ, כלומר, בעל הקומה והצורה[מא] מתבקש להריגה. ואמר את דבריו ברמז, כדי שלא יכירו בו אנשי המלך[מב]. שָׁמַע רַבָּן גַּמְלִיאֵל והבין שכוונתו אליו, אָזַל טָשָׁא[מג] מִינַּיְיהוּ - הלך והתחבא מפניהם. אָזַל לְגַבֵּיהּ - הלך אותו שר אצל רבן גמליאל בְּצִנְעָא, וְאָמַר לֵיהּ, אִי מַצֵּילְנָא לָךְ - אם אצילך מהריגה, מַיְיתֵית לִי לָעָלְמָא דְּאָתֵי - האם תביאני לעולם הבא. אָמַר לֵיהּ רבן גמליאל לשר, הֵן [-כן]. אָמַר לֵיהּ השר, אִשְׁתַּבַּע [-השבע] לִי על כך. אִשְׁתַּבַּע לֵיהּ - נשבע לו[מד]. ואז סָלִיק לְאִיגְּרָא נָפִיל וּמִית - עלה השר לגג והפיל עצמו ומת, וּגְמִירִי - והיתה מסורת ביד הרומאים, דְּכִי גָּזְרִי גְּזֵירְתָּא וּמִית חַד מִינַּיְיהוּ מְבַטְּלִי לְגְזֵרְתַיְיהוּ - שכאשר הם גוזרים גזירה ומת אחד מיועציהם, מבטלים גזירתם, מפני שסבורים שאירע להם זאת בשביל שגזרו דבר רע. ומשום כך המית עצמו אותו השר, שידע שבכך מבטל גזירת ההריגה מרבן גמליאל.

וְיָצְתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה, אָדוֹן זֶה מְזוּמָּן לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

★

מעשה שאירע בעת חורבן בית המקדש:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, מִשֶּׁחָרַב הַבַּיִת בָּרִאשׁוֹנָה, היינו בחורבן בית הראשון, נִתְקַבְּצוּ כִּיתּוֹת [-חבורות] כִּיתּוֹת שֶׁל פְּרָחֵי כְהוּנָּה [-כהנים בחורים[מה]] וּמַפְתְּחוֹת הַהֵיכָל בְּיָדָן, וְעָלוּ לְגַג הַהֵיכָל, וְאָמְרוּ לְפָנָיו - לפני הקדוש ברוך הוא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוֹאִיל וְלֹא זָכִינוּ לִהְיוֹת גִּזְבָּרִין נֶאֱמָנִים לבית המקדש, שהרי אתה מחריבו, יִהְיוּ מַפְתְּחוֹת שלו מְסוּרוֹת לָךְ. וְזָרְקוּם כְּלַפֵּי מַעְלָה, וְיָצְתָה כְּעֵין פִּיפִּית [-כף[מו]] יָד וְקִיבְּלָתַן מֵהֶם[מז]. וְהֵם קָפְצוּ וְנָפְלוּ לְתוֹךְ הָאוּר [-האש][מח]. וַעֲלֵיהֶן קוֹנֵן יְשַׁעְיָהוּ הַנָּבִיא (ישעיה כב ז-ג), 'מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה לָּךְ אֵיפוֹא כִּי עָלִית כּוּלָּךְ לַגַּגוֹת, תְּשׁוּאוֹת מְלֵאָה עִיר הוֹמִיָּה קִרְיָה עַלִּיזָה חֲלָלַיִךְ לֹא חַלְלֵי חֶרֶב וְלֹא מֵתוּ מִלְחָמָה', פירושו, נבואה על ירושלים שהיא גיא [-עמק] שהכל

אנת צבית לאחרובי ביתיה וידך אשלימת ליה. הלכך לומר למכירו אתה רגיל להחריב ביתו של מקום שהטית ישראל אחריך, ואני עשיתי בך נקמה ושילמתי לך ידיך. ל"ק אנת צבית לאחרובי ביתא[ע] וידך [מושלית[ך]] לי, לשון שמילת [כלים[כ]], כלומר ועלה בידי: **ואמר רבי חמא בר חנינא אותו היום וכו'.** מהר לשון מהר עכשיו, כשמטול י"ט ימים מחדש למיר הולד עליית הענן פשו להו י', והנהו י' היו בין דרך שלשת ימים וז' דהפגרת מריס, וחדש (ה) של [ס]כ"ט ימים שאכלו בשר הוה ל"ט, והשתא אשתכח דמשה שלח מרגלים בכ"ט לסיון: הני ארבעים נבי חד. ג' מסיון וכ"ט מתמוז הוה ל"ח, וח' מאב הוה ל"ט: **וחובה על ידי חייב.** היינו משעה באב דרגלין להיות בו רעות: ה"ג מגלגלין זכות ע"י זכאי: **מוצאי שבת.** יום לשון: **מוצאי שביעית.** שמיטין: דוכן. מקום עשוי כעין מיטטא ועליו ליוס עומדין לשורר: **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם** ה' **אלהינו.** כמזמור של נקמות ה' והוא שיר של יום רביעי[פ], **והאי דאמרי** ליה ביוס רשון מילייה בעלמא (ו) הוה דנפל בפומייהו כדאמרינן בערכין (דף יב.)[ק], פי' מילייה קינה, שכן מרגוס יונתן בן עוזיאל את קינה (יחזקאל כח) טול מילייה, וכמו שלי כשהולה חגורת שק על בשר נעוריה (יואל ו) שפירושו קונני וכאי: נחרשה העיר. כדכתיב (מיכה ג) ליון שדה תחרש, שנחרשה כולה ונעשית כשדה חרושה: **בעל החוטם.** בעל קומה וגוה, ל"ח גדול הדור[ר]: **מתבקש.** ליהרג, גרסו אמר ליה שלח יכירו בו אנשי המלך: **טשא.** נחבא, כמו טשו במערתא (שבת דף לג:): **אזל.** המלון שלל רבן גמליאל בצנעה: **ומית חד מינייהו. מן היועצין, וכשבורין** שאירע להן על שהרעו לגזור: **גיא חזיון.** ירושלים, שהכל מסתכלין שם: **מקרקר.** לשון יללה: **קיר ושוע.** מקונן ווועק, לשון הנה קול שועת בת עמי (ירמיה ח), **קיל כמו קירי דבשחיטת חולין** (דף קלט:)[ש]: **אל ההר.** בשביל הר ליון **שמשם: משגכנם אדר.** ימי נסיס היו ליעקב פוריס ופסח: ניזל

אנת צבית לאחרובי ביתא וידך אשלימת ליה.
בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מנלן דכתיב א **ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן ואמר מר** ב **שנה ראשונה עשה משה את המשכן שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים וכתיב** ג **ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות וכתיב** ד **ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים אמר רבי חמא בר חנינא** ה **אותו היום סרו מאחרי ה' וכתיב** ו **והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל וגו' וכתיב** ז **עד חדש ימים וגו' דהוו להו עשרין ותרתין בסיון וכתיב** ח **ותסגר מרים שבעת ימים דהוו להו עשרין ותשעה בסיון וכתיב** ט **שלח לך אנשים ותניא בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים וכתיב** י **וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום הני ארבעים יום נכי חד הוו אמר אביי** יא **תמוז דההיא שתא מלויי מליוה דכתיב** יב **קרא עלי מועד לשבור בחורי וכתיב** יג **ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא** יד **אמר רבה אמר ר' יוחנן** (ט) (אותו היום ערב ט) תשעה באב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה (ז) דכתיב טו **ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' וגו' וכתיב** טז **ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר** יז **מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם** יח **וגו' ותניא** יט **אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה הא כיצד בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני** כ **ותשיעי** כא **סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו** כב **שנאמר** כג **אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב והיינו דאמר רבי יוחנן** (ג) אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. **ובשניה מנלן דתניא** כד **מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב אמרו** [ע] כשחרב בית המקדש בראשונה (ד) אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתה של יהויריב היתה והלוים היו אומרי' שירה ועומדין על דוכנם ומה שירה היו אומרים כה **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום** כו **וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר**[פ] **תניא כשחרב**[י] **טורנוסרופום הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב**[ר] **הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא** כז **משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר** [ש] **מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה**

אמר

(ז) **דכתיב** עד חדש ימים הוו להו כ"ב בסיון. פי' משוך מעשרים ימים של ר"ח חייר עד סופו תמנה ט' ימים ונמנה נכ' בסיון כ"ט ועד חדש ימים הוי שלשים ימים[ט] אם כן לפי זה תמנה מעשרים ושנים לחדש השני דזה חייר חדש שלם עד כ"ב דסיון וג' ימים שנשטו מהר ה' הרי ל"ג לל מינייהו ג' ימים דבעשרים בחדש נעלה הענן ומייתר להו שני ימים פשו כ"ג לל יומא מן שלשה שהמחד מן הג' ימים היה בכלל החדש (ח) שחייר חשך פש להו כ"ג[כ]:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה. ועשו מותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים בתשעה בחד שלשים יום לתמוז ומחד לסיון דכ"ט שלח המרגלים ומשעה בחד הרי מרבעים ימים ויום משעה בחד שבו המרגלים ממור המרן: **וישב** עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וכו'. פי' נמותו פסוק ים ג' פעמים ימיתם ולא הספיקו לומר הש"י עד שבאו וכבשום ומומר ר"י[ם] מע"ג דלין מותו פסוק כלל במזמור שיר של מוע"ם מירע להם כך שאמרו מותו פסוק ובירושל' מפרש מילייה נקט פירוש מילייה הוי כמו אלי כשהולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולס ריאווי"ן בלע"ז:

אמר רבה אמר ר' יוחנן (ט) (אותו היום ערב ט) תשעה באב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה (ז) דכתיב כ **ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' וגו' וכתיב** כא **ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר** כב **מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם** כג **וגו' ותניא** כד **אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה הא כיצד בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני** כה **ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו** כו **שנאמר** כז **אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב והיינו דאמר רבי יוחנן** (ג) אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. **ובשניה מנלן דתניא** כח **מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב אמרו** [ע] כשחרב בית המקדש בראשונה (ד) אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתה של יהויריב היתה והלוים היו אומרי' שירה ועומדין על דוכנם ומה שירה היו אומרים כט **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום** ל **וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר**[פ] **תניא כשחרב**[י] **טורנוסרופום הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב**[ר] **הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא** לא **משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר** [ש] **מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה**

אמר

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) [סנהדרין סט: וכמיס קיס: ערכין דף יג.], ב) [שבת דף קטו.], ג) פסחים עו. שבועות י., ד) סוטה לה. [סנהדרין קד:], ה) סדר עולם רבה כז ועי' תוספתא פ"ג ה"י, ו) ערכין יג:, ז) [ר"ה יט:], ח) ר"ה דף לא., ט) נזיר ה. ועי' גבורת ארי ובקרן אורה, י) מגילה כא ע"א.

הגהות הב"ח

(ט) גמ' אומו היום ערב תש"מ וכ"ב ס"ל אומו היום תשעה בשב היה: (ג) שם מרב הכית ברשעונה מנלן דכתיב ובחדש: (ג) שם דאמר ר' יוחנן מלמד. כ"ב ע' ר"פ הקורא עומד [ב] בשוס' ד"ה מלמד: (ד) שם כשחרב בהמ"ק ברשעונה (אומו היום ערב ת"ב היה) תש"מ וכ"ב ס"ל אומו היום תשעה בשב היה: (ה) רש"י ד"ה אמר רבי חמש כו' וחדש של כ"ט ימים. כ"ב מפרש"י מבואר דמפרש עד חדש ימים וגו' חדש של בשה דהיינו כ"ט ימים שאכלו בשר הוה כ' וכ"ל ומייר וכ"ב מסיון שבו כלה חדש ימים שאכלו בשר דהיינו כ"ט יום עוד ס"ל לרש"י דהמרגלים בשו בשוף שמיני לשב שהרי ליל ט' בשו בניה של חנם והוקבע לדורות שבל המוס' נחלקו עליו וס"ל דעד חדש ימים וגו' הוה חדש שלם של שלשים יום שלמים ונדחקו לפרש דיום ג' שאכלו בשר דהיינו כ"ב מייר נחשב לשלן ולשלן דיום הג' שאכלו בשר הוה עשו היום הרשעון מהחדש שאכלו בשר ועוד נחלקו וס"ל דכ"ט דסיון שבו שלח מרגלים מיני נחשב בחשבון מ' יום דמרגלים שלח הוה נחשב מז' ימים דהסגרת מריס ולא נשאו המרגלים רגליהם שלח ביום ל' דסיון ולפי זה נריך לפרש דלא שבו המרגלים שלח בע' בשב נחשב שוף היום שמז בכו בניה של חנם והוקבע לדורות כי בעת הערב שמוך לתשיכה הניחו בו הסם ולפי זה לא גרסינן מומו היום ערב תשעה בשב היה כו' שלח ה"ג מומו היום ט' בשב היה: (ו) ד"ה ויבכו כו' מילייה בעלמא הוא דנפל: (ז) תום' ד"ה וכתיב כו' מעשרים ימים של חדש מייר וכו' הוי שלשים יום ס"כ: (ח) בא"ד היה בכלל החדש פש להו כ"ג כ"ל ומיטות שמייר חסר נמחק:

הגהות וציונים

ס] [צ"ל **אותה לילה** לי"ל, וכן איתא בע"י (גליון), ובסוטה (בדפו"י) הגי' כמו שהגיה הב"ח: ע] [לפנינו בקרא **נבוכדראצר**] (גליון): ג] בכת"י נוסף **וישרף את בית ה'** וגו': ד] נ"א **של עשירי** (גליון), ועי' הנוסח בע"י (וכ"ה בכת"י וכעי"ז בתוספתא פ"ג ה"י): ה] גי' עין יעקב נחרשה העיר **נמי גמרא.** תניא **כשחרב** כו' ובטור סי' תקמט מעתיק **נחרשה העיר שחרש** טורנוסרופוס כו' (גליון): ו] [**כשחרש** כצ"ל ועיין ת"ט] (גליון): ז] צ"ל **כשחרב** (כת"י): ח] נדצ"ל **ושילמתי לו ידך**, והיינו כפי' הב' בתוס' (ממ"נ ע"ש, גנזי יוסף), ועי' מלא הרועים: ט] צ"ל ל"א **אנא** (בדפו"ר אנ') **צבי** לאחרובי **ביתך**, וכ"ה בדפו"ר וכ"ה נוסח הגמ' בכת"י (דק"ס): י] רש"א (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: כ] מכאן עד סוה"ד אינו לרש"י אלא גליון הוא (ר"ב אשכנזי): ל] ברש"י שבע"י הנוסח **מה חוטם מיפה את הפרצוף כך הוא מיפה את דורו כלומר קצין שבדורו** מתבקש ליהרג וכו': מ] [ע"ש ברש"י ע"ע ולענ"ד צ"ל כמו **מקרקרן** דבשחיטת חולין **נג** ע"א] (גליון), ועי' מראה כהן ובדק"ס: נ] עי' מהרש"א (גליון) ועי' הג' הב"ח אות ה: ס] [כל זה איתא בערכין יא ע"ב ומשני רבא ואיתימא רב אשי אילייא בעלמא כו'] (גליון): ע] בכת"י לרב **נחמן**:

עין משפט נר מצוה

כו א טוש"ע א"ח סימן תקנח:

רבינו גרשום

דבערב ט"ב חזרו א"כ לא הוו בדרך אלא מ' נכי **חדא** וקרא אמר ארבעים: **תמוז מליוה** ואיכא ל' דתמוז נמצא בערב ט"ב מ' מלאים ולמחר קבעי לט"ב. **קרא עלי מועד** שקבעו תמוז של שלשים. **וחובה ע"י חייב** לפי שבט"ב היה כבר חייב ששרף בו בראשונה. **כשהרס** משמע נחרש: **בעל החוטם** כלומר עין שבהם חשוב שבהם. **דבטלי קצרי. לכבס** וללבוש מאי כבוד שבת איכא במאי דלבוש בחמישי אלא לאו להניח וללבוש בשבת דהיינו כבוד שבת טעמא דבחמישי לפי שהוא קרוב לשבת אבל שאר יומי אפילו להניח וקשיא לרב הונא ע]:

גליון הש"ס

[מכמ"י רש"י ד"ה **ואמר רבי חמא** וכו' **וחדש של כ"ט ימים שאכלו בשר** וכו'. ע' גזיר ה ע"ח ועי' במוס' סנהדרין דף יח ע"ח ד"ה דשב"ג וכו']:

הגהות מהר"י לנדא

[ס] גמ' כשחרב בהמ"ק בראשונה אותו היום תשעה באב היה. כל"ל:

משנת ראשונים

שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים. מכאן מוכח שביום ז' להסגר מרים קודם שנסעו מחצרות שלח משה מרגלים ולמחרת נסעו העם מחצרות ובאו למדבר פארן, שאין לומר שביום ז' להסגרה נסעו שהרי כתיב והעם לא נסע עד האסף מרים, ומצורע מוסגר כל יום ז' אסור ליכנס במחנה. **[תוספות רי"ד]**

אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. ולא ידעתי מאיזה רמז שבפרשה הוציאו זה. אבל מקרא מלא הוא (תהלים קו), וימאסו בארץ חמדה ולא האמינו לדברו וירגנו באהליהם ולא שמעו בקול ה' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות. **[רמב"ן, במדבר יד א]**

[המשך בעמוד הבא]

תורה אור השלם

א) וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן: [שמות מ, יז]

ב) וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הֶעָנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדֻת: [במדבר י, יא]

ג) וַיִּסְעוּ מֵהַר יְיָ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית יְיָ נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה: [במדבר י, לג]

ד) וְהָאסַפְסֻף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר: [במדבר יא, ד]

ה) עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאַפְּכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא יַעַן כִּי מְאַסְתֶּם אֶת יְיָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶּה יָצָאנוּ מִמִּצְרָיִם: [במדבר יא, כ]

ו) וַתִּסָּגֵר מִרְיָם מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הֵאָסֵף מִרְיָם: [במדבר יב, טו]

ז) שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וְיָתֻרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמַטֵּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ כֹּל נָשִׂיא בָהֶם: [במדבר יג, ב]

ח) וַיַּשְׁבוּ מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם: [במדבר יג, כה]

ט) סְלָה כָל אַבִּירַי אֲדֹנָי בְּקִרְבִּי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשַׁבֵּר בַּחוּרַי גַּת דָּרַךְ אֲדֹנָי לִבְתוּלַת בַּת יְהוּדָה: [איכה א, טו]

י) וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא: [במדבר יד, א]

כ) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאַדָן רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלָם: [במדבר יד, א]

ל) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בָּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלַם: וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֵת כָּל בֵּית גָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ: [מלכים ב כה, ח-ט]

מ) וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֵת כָּל בֵּית הַגָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ: [ירמיה נב, יג]

נ) וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אֶת אוֹנָם וּבְרָעָתָם יַצְמִיתֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ: [תהלים צד, כג]

ס) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה לָּךְ אֵפוֹא כִּי עָלִית כֻּלָּךְ לַגַּגוֹת: [ישעיה כב, א]

ע) כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוכָה לַאדֹנָי יֱיָ צְבָאוֹת בְּגֵיא חָזָיוֹן מְקַרְקַר קֹר וְשׁוֹעַ אֶל הָהָר: [ישעיה כב, ה]

מסתכלים בו[מ], מדוע כהניך עלו כולם לגגותי, והלא אַת עיר מלאת תשואות [-קולות אדם] הומיה [-רועשת] ועליזה, ואילו עתה הכהנים שעלו לגג ההיכל מפני האויבים לא מתו בחרב או במלחמה, אלא בקפיצה לאש. ואַף בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֶאֱמַר בהמשך (שם כג ה) 'מְקֻרְקָר קִיר וְשׁוּעַ אֶל הָהָר', כלומר מיילל האדון [-ה'] ומקונן וזועק, בשביל הר ציון ששמם[נא].

★

שנינו במשנה, מִשֶּׁנִּכְנַס אָב מְמַעֲטִין בְּשִׂמְחָה כו'.

אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת מִשְּׁמֵיהּ [-בשמו] דְּרַב, בְּשֵׁם שֶׁמִּשֶּׁנִּכְנַס אָב מְמַעֲטִין בְּשִׂמְחָה מחמת הדברים הרעים שאירעו בחודש זה, וכפי ששנינו במשנה, כָּךְ מִשֶּׁנִּכְנַס אֲדָר מַרְבִּין בְּשִׂמְחָה, מפני שחודש זה והחודש שאחריו הם ימי נסים לישראל, שנעשו בפורים ובפסח[נב].

סוטה (ט.)] שידי האויבים לא שלטו בשערי ההיכל, כמאמר הכתוב (מיכה ג ט) 'טבעו בארץ שעריה', ולכך זרקו הכהנים אף את מפתחות השערים לשמים, שאף בהם לא ישלטו האויבים. ובשיח יצחק (יסממ"ן, ד"ה פ"ר) ביאר, שאמרו הכהנים לפני הקב"ה, עד עתה שמירת המקדש היתה מוטלת עלינו, והואיל ולא היינו גזברים נאמנים, שלא עלה בידינו למנוע מהסטרא אחרא להכנס למקדש, שמור אתה על המקדש מכאן ואילך. וזרקו המפתחות לעשות דמיון בפועל לדבריהם כדי שיתקיימו, כמו שכתב הרמב"ן (נחמיה יג ו), שבכל גזירת עליון צריך לעשות בפועל מעשה הדומה לגזירה ובכך היא תתקיים. ויצאה יד וקיבלה את המפתחות, להורות שהסכים הקב"ה על ידם שהוא ישמור על המקדש, וכן יהיה לעתיד לבא, שנאמר (זכריה ב ט) 'ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב'. ובעיון יעקב (ד"ה גזברין) ביאר, שגזברין הם הממונים על הממון, וזרקו את המפתחות כדי שלא יקחום האויבים ויחללו ממון ההקדש, וקפצו לאחר מכן לאש שלא יכריחום האויבים לגלות מקום גניזת ממון ההקדש.

יש להעיר, כיצד הותר להם לאבד עצמם לדעת. ובמהרש"א (מ"ק, ד"ה ומפקפקות) משמע שעשו זאת מרוב צערם. ויש שכתבו שעשו זאת משום תשובה, ובאופן זה אינם נחשבים כמאבדים עצמם לדעת, וכמו שכתב בשבות יעקב (סו"ת, מ"ב סי' קיט).

מט. רש"י (ד"ה גיא). ונקראת 'גיא' אף שהיא בהר, משום שהשפילוה האויבים מחמת חטאותיה. מצודת דוד (ישעיה שם). ובעץ יוסף (ד"ה משם) ביאר, שנקראת 'גיא' להורות שיושביה הורידוה ממעלתה במעשיהם הרעים.

נ. לפי פשוטו, כוונת הכתוב שבני ירושלים עלו על הגגות לראות את הצרים עליהם ולהלחם עימם. והגמרא כאן דורשת זאת על הכהנים שעלו על גג ההיכל. רש"י (ישעיה כב ו).

נא. רש"י (ד"ה מלא). וביאר (ד"ה מקרקר, קיר), ש'מקרקר' לשון יללה, 'קיר' לשון אדון, כלשון 'קירי' האמור בחולין (קלט:), ו'שוע' לשון קינה וזעקה, כמאמר הכתוב (ירמיה מ יט) 'הנה קול שַׁוְעַת בת עמי'.

בעין יעקב הגירסא היא 'ואף הקב"ה מקרקר [-מתאנח. רש"י (שם ד"ה מקרקר)] עליהם כתרנגולים [-שמתרעמים וצועקים על בניהם. רש"י (שם ד"ה כתרנגולין)], שנאמר (ישעיה כב ה) 'כי יום מהומה ומבוסה ומבוכה לה' אלהים צבאות בגיא חזיון, מקרקר קיר ושוע אל ההר'. [וראה בעין אליהו (ד"ה ועליהם) כוונת הלשון 'מקרקר כתרנגולים'].

בעין אליהו (שם) ביאר, ש'הר' האמור בפסוק זה הכוונה לאבות, ובזכות מסירות הנפש של הכהנים, אמר הקב"ה לירמיה שילך ויקרא לאבות שיתפללו.

נב. רש"י (ד"ה משנכנס). והטעם שהזכיר רש"י אף פסח, ביאר באליה רבה (סי' תרפה סק"ח), שהוקשה לרש"י הלא אף ניסן הם ימי נסים של פסח, ומדוע אין מרבים בו בשמחה. ולכך ביאר רש"י שאכן אף ניסן בכלל, וכוונת הגמרא מאדר ואילך. ובשאילת יעב"ץ (סו"ת מ"ג סי' פח) ביאר כוונת רש"י, שבא לומר שריבוי השמחה הוא מחמת סמיכות הנסים של פורים ופסח. עוד כתב, שיתכן שרצה גם לרמז שבשנה מעוברת מרבים בשמחה רק באדר שני הסמוך לניסן, וכמאמר הגמרא (מגילה ו:) שמגילה נקראת באדר שני כדי לסמוך גאולה לגאולה.

אמנם השפת אמת (ד"ה כשם) ביאר, שמכך שתלתה הגמרא את השמחה שבאדר באבלות שבאב, משמע שטעם אחד להם, שכשם שבאב ממעטים בשמחה מחמת חורבן המקדש וביטול עבודתו, כך באדר מרבים בשמחה מחמת שהוא זמן קיום הקרבנות במקדש, שבאדר הוא הזמן שגובים שקלים מכל ישראל לקנות בהם את הקרבנות שיוקרבו מניסן ואילך. והוסיף, שכיון שנדבו ישראל את השקלים בשמחה, היתה שמחה גדולה בעולם, ולכך נשארה השמחה בחודש זה.

הטעם שמרבים בשמחה באדר ולא בניסן, ביאר החתם סופר (ד"ה משנכנס), שהנסים שבניסן היו מחוץ לגדר הטבע, ואין ניכר בהם השגחת הקב"ה על ישראל בכל פרט מענייניהם. אך הנס שבאדר היה בדרך הטבע, שמסעודת אחשוורוש ועד סוף מעשה המגילה סיבב הקב"ה את כל סדרי הטבע לצורך כך, ועל כן אנו מרבים בו בשמחה, שיותר ניכר בו השגחת ה' הפרטית עלינו.

כתב המכתם (ד"ה כשם), שריבוי השמחה האמור באדר, אין הכוונה להרבות במאכלים ובמשתאות, אלא לשמח לב העניים והאביונים, וכן כל שמחת מצוה. וראה עוד במאירי (מ: ד"ה המשנה השביעית), שמה שאמרו להרבות בשמחה באדר ולמעט באב, באו להורות שראוי להתפלל ולהודות לה' בכל עת באופן המתאים למה שאירע באותו זמן, וכן שצריך לברך על הטובה ועל הרעה.

אנת צבית לאחרובי ביתיה וידך אשלימת ליה. הלכך לומר לתכילו אמה רצית להחריב ביתו של מקום שהטית ישראל לחרוך, ואני עשיתי בך נקמה ושילמתי לך ידיי[ס]. ל"ק אמת נצית לאחרובי ביתאי[ע] וידך [מושלית[ף]] לי, לשון שמילת [כלים[צ]], כלומר ועלה בידי: **ואמר רבי חמא בר חנינא אותו היום וגו'.** מהר לשון מהר עכשיו, כשמטול י"ט ימים מחדש חייל קודש עליית הענן פשו להו י', והנהו י' היו בין דרך שלשת ימים וז' דהפגרת מריס, וחדש (ה) של [ר] כ"ט ימים שאכלו נשר הוה ל"ט, והשתא אשתכח דמשה שלח מרגלים בכ"ט לסיון: **הני ארבעים נבי חד.** ג' מסיון וכ"ט מתמוז הוה ל"ח, וח' מאב הוה ל"ט: **וחובה על ידי חייב.** היינו משעה באב לרגלין להיות בו רעות: **ה"ג מגלגלין זכות ע"י זכאי: מוצאי שבת.** יום לשון: **מוצאי שביעית.** שמיטין: **דוכן.** מקום עשוי כעין מיטטא ועליו ליוס עומדין לשורר: **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ה' אלהינו.** כמזמור של נקמות ה' והוא שיר של יום רביעי[ק], **והאי דאמרי** ליה ביוס לשון חילייה בעלמא (ו) הוה דנפל בפומייהו כדאמרינן בערכין (דף יב.)[ר], פי' חילייה קינה, שכן תרגוס יונתן בן עוזיאל שם קינה (יחזקאל כח) טול חילייה, וכמו שלי כשחולה חגורת שק על בעל נעוריה (יואל ו) שפירושו קונני ובכי: **נחרשה העיר.** כדכתיב (מיכה ג) ליון שדה תחרוש, שנחרשה כולה ונעשית כשדה חרושה: **בעל החומם.** בעל קומה ולוהה, ל"ח גדול הדור[ב]: **מתבקש.** ליהרג, כדרמז לעיל שלא יכירו בו שנאי המלך: **טשא.** נחבא, כמו טשו במערתא (שבת דף לג:): **אזל.** המלון שלל רבן גמליאל בצנעא: **ומית חד מינייהו.** מן היועצין, וכשבורין שאירע להן על שהרעו לגזור: **גיא חזיון.** ירושלים, שהכל משתלין שם: **מקרקר.** לשון יללה: **קיר ושוע.** מקונן ווועק, לשון הגה קול שועת בת עמי (ירמיה ח), קיל כמו קילי דבשחיטת חולין (דף קלט:)[ת]: **אל ההר.** בשביל הר ליון **משמם: משנכנם אדר.** ימי נסיס היו ליסראל פוריס ופסח:

ניזיל

אנת צבית לאחרובי ביתא ידך אשלימת ליה.

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ מנלן דכתיב [א] **ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן ואמר מר** [ב] **שנה ראשונה עשה משה את המשכן שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים וכתיב** [ג] **ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות וכתיב** [ד] **ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים אמר רבי חמא בר חנינא** [ה] **אותו היום סרו מאחרי ה' וכתיב** [ו] **והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל וגו' וכתיב** [ז] **עד חדש ימים וגו' דהוו להו עשרין ותרתין בסיון וכתיב** [ח] **ותסגר מרים שבעת ימים דהוו להו עשרין ותשעה בסיון וכתיב** [ט] **שלח לך אנשים ותניא בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים וכתיב** [י] **וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום הני ארבעים יום נכי חד הוו אמר אביי** [יא] **תמוז דההיא שתא מלויי מליוה דכתיב** [יב] **קרא עלי מועד לשבור בחורי וכתיב** [יג] **ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא** [יד] **אמר רבה אמר ר' יוחנן** (מ) (**אותו היום ערב** [טו]) **תשעה באב היה אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. חרב הבית בראשונה** (נ) **דכתיב** [טז] **ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' וגו' וכתיב** [יז] **ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנצר** [יח] **מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם** [יט] **וגו' ותניא** [כ] **אי אפשר לומר בשבעה שהרי כבר נאמר בעשור ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה הא כיצד בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני** [כא] **ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל היום כולו** [כב] **שנאמר** [כג] **אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב והיינו דאמר רבי יוחנן** (נ) **אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. ובשניה מנלן דתניא** [כד] **מגלגלין זכות ליום חובה ליום חייב אמרו** [כה] **בשחרב בית המקדש בראשונה** (ד) **אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתה של יהויריב היתה והלוים היו אומרי' שירה ועומדין על דוכנם ומה שירה היו אומרים** [כו] **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו נכרים וכבשום** [כז] **וכן בשניה. נלכדה ביתר גמרא נחרשה העיר** [כח] **תניא בשחרב** [כט] **טורנוסרופום הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו אזל לגביה בצנעא א"ל אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי א"ל הן א"ל אשתבע לי אשתבע ליה סליק לאיגרא נפיל ומית וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא. תנו רבנן משחרב** [ל] **הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא** [לא] **משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה אף בהקב"ה נאמר** [לב] **מקרקר קיר ושוע אל ההר: משנכנם אב ממעטין בשמחה כו': אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כשם שמשנכנם אב ממעטין בשמחה כך משנכנם אדר מרבין בשמחה**

אמר

(ז) **דכתיב** [א] **ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן** עד חדש ימים הוו להו כ"ב בסיון. פי' משום מעשרים ימים של ר"ח חייר עד סופו תמנה ט' ימים ונמנה נכ' בסיון כ"ט ועד חדש ימים הוי שלשים ימים[ט] אם כן לפי זה תמנה מעשרים ושנים לחדש השני דזה חייר חדש שלם עד כ"ב בסיון וג' ימים שנסעו מהר ה' הרי ל"ג לל מינייהו ג' ימים דמעשרים בחדש נעלה הענן ומייתר להו שני ימים פשו כ"ג לל יומא מן שלשה שהתחל מן הג' ימים היה נכלל החדש (ח) שחייר חסר פש להו כ"ג[י]:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה. ועשו מותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים בתשעה בחב שלשים יום לתמוז ומחד לסיון דכ"ט של מרגלים ומשעה בחב הרי מרבעים ימים ויום משעה בחב שבו המרגלים ממור המרן: **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וגו'.** פי' בחותו פסוק ים ג' פעמים ילמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו וכבשום ומומר ר"י [יא] מע"ג דלין חותו פסוק כלל במזמור שיר של מוע"ם מירע להם כך שחמרו חותו פסוק ופירוסל' מפרם חילייה נקט פירוש חילייה הוי כמו חלי כשחולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולם ריחוני"ח בלע"ז:

אמר

מלויי מליוה. ועשו חותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים בתשעה בחב שלשים יום לתמוז ומחד לסיון דכ"ט של המרגלים ומשעה בחב הרי מרבעים ימים וביום משעה בחב שבו המרגלים ממור המרן: **וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וגו'.** פי' בחותו פסוק ים ג' פעמים ילמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו וכבשום וחומר ר"י [יא] מע"ג דלין חותו פסוק כלל במזמור שיר של מוע"ם מירע להם כך שחמרו חותו פסוק ופירוסל' מפרם חילייה נקט פירוש חילייה הוי כמו חלי כשחולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולם ריחוני"ח בלע"ז:

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) [סנהדרין סט: וכמים קיס: ערכין דף יג.], ע) [סנת דף קטז.], פ) פסחים עז. שבועות י., צ) סוטה לה. [סנהדרין קד:], ק) סדר עולם רבה כז ועי' תוספתא פ"ג ה"י, ר) ערכין יג:, ש) [ר"ה יח:], ת) ר"ה דף לא., א) נזיר ה. ועי' גבורת ארי ובקרן אורה, ב) מגילה כא ע"א.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' לותו היום ערב. תמ"מ ונ"ב ס"ח לותו היום תשעה נמב היה: (נ) שם מרב הכית נרחשונה מנלן דכתיב ונחדש: (ג) שם לחמר ר' יותנן מלמל. נ"ב ע' ר"פ הקורא עומד [ב] במוס' ד"ה מלמל: (ד) שם כשחרב בהמ"ק ברחשונה (לותו היום ערב ת"ב היה) תמ"מ ונ"ב ס"ח לותו היום תשעה נמב היה: (ה) רש"י ד"ה חמר רבי חמת בר' ונחדש של יום רביעי [ק], ונוח שיר של יום רביעי, נ"ב במרכס ע"י מנוחר ימים. נ"ב מפרש"י מנוחר למפרש עד חדש ימים וגו' חדש של נענה דהיינו כ"ט ימים. נ"ב מ"ש ונמלא שנשה ימים שפרו הוו כ' וכ"ח וכ"ב מחייר וכ"ב מסיון שנו כלה חדש ימים שחכלו בשלו כ"ט יום עוד ס"ל לרש"י דהמרגלים נלו נסוף נמיני לחב שהרי ליל ט' נכו נכיה של חנם והוקנע לדורות חבל החוס' נחלקו עליו וס"ל דעד חדש ימים וגו' הוה חדש שלם של שנשים יום שנמיים ונדחקו לפרש דיום ג' שפרו דהיינו כ"ב מחייר נחשב לכחן ולכחן דיום הג' שפרו הוה עלמו היום הרחשון מהחדש שחכלו בשר ועוד נחלקו וס"ל דכ"ט דסיון שנו חלח מרגלים חיגו נחשב בחשבון מ' יום דמרגלים חלח הוה נחשב מז' ימים דהסגרת מריס ולח נחשו המרגלים רגליהם חלח ביום ל' דסיון ולפי זה נריך לפרש דלח שנו נמ' בחב נסוף היום שחו נכו נכיה של חנם ונקנע עליהם נכיה לדורות כי נעת הערב סמוך לחשיכה הניחו בו ביום ולפי זה לח נרסינן חותו היום ערב תשעה נחב היה כו' חלח ה"ג חותו היום ט' בחב היה: (ו) ד"ה ויחב כו' חילייה בעלמח הוח דנפל: (ז) תוס' ד"ה וכתיב כו' מעשרים ימים של חדש חייר וכו' הוי חלשים יום ס"כ: (ח) בא"ד היה נכלל החדש פש להו כ"ג כל"ל ומיבות שחייר חסר נמחק:

הגהות וציונים

ת] [צ"ל **אותה לילה** לילה, וכן חיתא בע"י (גליון), ובסוטה (בדפו"י) הגי' כמו שהגיה הב"ח: **ג**] [לפנינו בקרא **נבוכדראצר**] (גליון): **ד**] בכת"י נוסף **וישרף את בית ה'** וגו': **ל**] נ"א **של עשירי** (גליון), ועי' הנוסח בע"י (וכ"ה בכת"י וכעי"ז בתוספתא פ"ג ה"י): **ס**] ג' עין יעקב נחרשה העיר **נמי גמרא.** תניא **בשחרש** כו' ובטור סי' תקמט מעתיק **נחרשה העיר שחרש** טורנוסרופוס כו' (גליון): **ו**] [**בשחרש** כצ"ל ועיין תי"ט] (גליון): **ז**] צ"ל **כשחרב** (כת"י): **ם**] נדצ"ל ושילמתי **לו ידך**, והיינו כפי' הב' בתוס' (ממ"נ עי"ש, גנזי יוסף), ועי' מלא הרועים: **ם**] צ"ל ל"א **אנא** (בדפו"ר אנ') **צבי** לאחרובי **ביתך**, וכ"ה בדפו"ר וכ"ה נוסח הגמ' בכת"י (דק"ס): **י**] רש"א (גליון) וכ"ה ברש"י שבע"י: **כ**] מכאן עד סוה"ד אינו לרש"י אלא גליון הוא (ר"ב אשכנזי): **ל**] ברש"י שבע"י הנוסח **מה חוטם מיפה את הפרצוף כך הוא מיפה את דורו כלומר קצין שבדורו** מתבקש ליהרג וכו': **מ**] [ע"ש ברש"י צ"ע ולענ"ד צ"ל כמו **מקרקרן** דבשחיטת חולין **נג** ע"א] (גליון), ועי' מראה כהן ובדק"ס: **נ**] עי' מהרש"א (גליון) ועי' הג' הב"ח אות ה: **ס**] [כל זה איתא בערכין יא ע"ב ומשני רבא ואיתימא רב אשי אלייא בעלמא כו'] (גליון): **ע**] בכת"י לרב **נחמן**:

עין משפט נר מצוה

כו א טוש"ע ס"ח סימן תקנח:

רבינו גרשום

דבערב ט"ב חזרו א"כ לא הוו בדרך אלא מ' נכי **חדא** וקרא אמר ארבעים: **תמוז מליוה** ואיכא ל' דתמוז נמצא בערב ט"ב מ' מלאים ולמחר קבעי לט"ב. **קרא עלי מועד** שקבעו תמוז של שלשים. **וחובה ע"י חייב** לפי שבט"ב היה כבר חייב ששרף בו בראשונה. **כשהרס** משמע נחרש: **בעל החוטם** כלומר עין שבהם חשוב שבהם. **דבטלי קצרי. לכבס וללבוש מאי כבוד שבת** איבא במאי דלבוש בחמישי **אלא לאו** להניח וללבוש בשבת דהיינו כבוד שבת טעמא דבחמישי לפי שהוא קרוב לשבת אבל שאר יומי אפילו להניח וקשיא לרב הונא [ע]:

גליון הש"ס

[מכמ"י רש"י ד"ה **ואמר רבי חמא** וכו' **וחדש של כ"ט ימים שאכלו בשר** וכו'. ע' גזיר ה ע"ח וע' במוס' מנהדרין דף יח ע"ח ד"ה דשב"ג וכו']:

הגהות מהר"י לנדא

[ע] גמ' כשחרב בהמ"ק **בראשונה אותו היום תשעה באב היה.** כל"ל:

משנת ראשונים

שניה הקים משה את המשכן ושלח מרגלים. מכאן מוכח שביום ז' להסגר מרים קודם שנסעו מחצרות שלח משה מרגלים ולמחרת נסעו העם מחצרות ובאו למדבר פארן, שאין לומר שביום ז' להסגרה נסעו שהרי כתיב והעם לא נסע עד האסף מרים, ומצורע מוסגר כל יום ז' אסור ליכנס במחנה. **[תוספות רי"ד]**

אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. ולא ידעתי מאיזה רמז שבפרשה הוציאו זה. אבל מקרא מלא הוא (תהלים קו), וימאסו בארץ חמדה ולא האמינו לדברו וירגנו באהליהם ולא שמעו בקול ה' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות. **[רמב"ן, במדבר יד א]**

[המשך בעמוד הבא]

תורה אור השלם

א) וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן:

[שמות מ, יז] ב) וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּעֶשְׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הֶעָנָן מֵעַל מִשְׁכַּן הָעֵדֻת:

[במדבר י, יא] ג) וַיִּסְעוּ מֵהַר יְיָ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וַאֲרוֹן בְּרִית יְיָ נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה:

[במדבר י, לג] ד) וְהָאסַפְסֻף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר:

[במדבר יא, ד] ה) עַד חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר יֵצֵא מֵאַפְּכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא יַעַן כִּי מְאַסְתֶּם אֶת יְיָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶּה יָצָאנוּ מִמִּצְרָיִם:

[במדבר יא, כ] ו) וַתְּסָגֵר מִרְיָם מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הֵאָסֵף מִרְיָם:

[במדבר יב, טו] ז) שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וְיָתֻרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמַטֵּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ כֹּל נָשִׂיא בָהֶם:

[במדבר יג, ב] ח) וַיָּשֻׁבוּ מִתּוּר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם:

[במדבר יג, כה] ט) סְלָה כָל אַבִּירֵי אֱדֹנָי בְּקִרְבִּי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשַׁבֵּר בַּחוּרַי גַּת דָּרַךְ אֲדֹנָי לִבְתוּלַת בַּת יְהוּדָה:

[איכה א, טו] י) וַתִּשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בַּלַּיְלָה הַהוּא:

[במדבר יד, א] כ) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבֻכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בָּבֶל יְרוּשָׁלָם:

[מלכים ב כה, ח-ט] ל) וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בָּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים עָמַד לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּבֶל בִּירוּשָׁלָם: וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית יְיָ וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֵת כָּל בָּתֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֵת כָּל בֵּית הַגָּדוֹל שָׂרַף בָּאֵשׁ:

[ירמיה נב, יב-יג] מ) קָדְשׁוּ עָלֶיהָ מִלְחָמָה קוֹמוּ וְנַעֲלֶה בַּצָּהֳרַיִם אוֹי לָנוּ כִּי פָנָה הַיּוֹם כִּי יִנָּטוּ צִלְלֵי עָרֶב:

[ירמיה ו, ד] נ) וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אֶת אוֹנָם וּבְרָעָתָם יַצְמִיתֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ:

[תהלים צד, כג] ס) מַשָּׂא גֵּיא חִזָּיוֹן מַה לָּךְ אֵפוֹא כִּי עָלִית כֻּלֵּךְ לַגַּגוֹת:

[ישעיה כב, א-ב] ע) כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוּסָה וּמְבוכָה לַאדֹנָי יְיָ צְבָאוֹת בְּגֵיא חָזָיוֹן מְקַרְקַר קֹר וְשׁוֹעַ אֶל הָהָר:

[ישעיה כב, ה]

כט: בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

עין משפט נר מצוה

כז א טוש"ע ח"מ סימן מקנג סעיף ג:

כח ב מיי' פ"ז מהל' תפלה הלכה כא סמג לאוין עה טוש"ע שם סימן מקלד סעיף ג:

כט ג ד מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע שם סימן מקנג סעיף ג:

ל ה מיי' שם טוש"ע שם סעיף ד:

לא ו מיי' פי"ג מהל' תפלה הלכה טו טור ח"מ סימן מקנד:

לב ז מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ח טוש"ע ח"מ סימן מקנד סעיף י:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל כו:], ב) מ"ק י. יח. חולין קז:, ג) כתובות דף י רע"ב, ד) [קדושין לג: ום"ק], ה) [מגילה דף כב:], ו) עירובין מ: תוספתא פ"ג הי"ב, ז) [עי' ב"ק קיט: ובכתי"ש שם], ח) ב"ק פב., ט) ע"א, י) [עי' תוס' שבת פח. ד"ה פריו קודם], כ) עי' תוס' מגילה כב: ד"ה ולרב אשי, ל) מגילה לא ע"ב.

הגהות הב"ח

(מ) גמ' ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי מותרין לילימת לכבם כו' הוא דשרי מבל כל השבת כולה: (נ) רש"י ד"ה לעולם כו' מיד בחמישי ובמי שאין כו' הד"ה: (ג) ד"ה בחולו של מועד דכיון שאין לו אלא חלוק אחד לא שבי דלא מכבם ליה מפני הכנימה: (ל) ד"ה ומפטיר אחד מאותן שלשה:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה אבל ושביעי. רשום קו עליו למחקו:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רש"י ד"ה אבל לאחריו וכו' ושביעי. נמחק מלת ושביעי:

תורה אור השלם

א) כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת הַמַּחֲשָׁבֹת אֲשֶׁר אָנֹכִי חֹשֵׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם יְיָ מַחְשְׁבוֹת שָׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקְוָה:
[ירמיה כט, יא]

ב) וַיִּגַּשׁ וַיִּשַּׁק לוֹ וַיָּרַח אֶת רֵיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרֲכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ יְיָ: [בראשית כז, כז]

ג) וְהִשְׁבַּתִּי כָּל מְשׂוֹשָׂהּ חַגָּהּ חָדְשָׁהּ וְשַׁבַּתָּהּ וְכֹל מוֹעֲדָהּ: [הושע ב, יג]

הגהות וציונים

ס] [גירסת רא"ש דתקיף מזלי'] (גליון): 3] בכת"י נוסף וכי הא דאמר. ולשון ישר הוא (דק"ס), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: ג] צ"ל **באדר ליזיל** בהדיה (ורש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י ובע"י "דאית ליה דינא בהדי נכרי **באב לישתמיט מיניה** דריע מזליה **באדר ליזיל בהדיה** דבריא מזליה", ממ"נ, דק"ס): ל] [צ"ל **לתת**] (גליון): ם] לדרוך: ו] להחליק: ז] [עי' באה"ט בא"ח סי' תקנב ס"ק יב כוונת רש"י במ"ש אינו מפסיק סעודתו] (גליון): ח] נדצ"ל **ל'** כור סולת כו', [עי' ב"מ פו ע"ב] (באה"מ), ועיין רש"ש: ט] [צ"ל **שמעון בן** גמליאל] (גליון):

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) נרמה לע"ל וכתום להגיה לאמר ת"כ.

אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט וכו'. פירוש משום דאמר לעיל (ט) מגלגלין חובה ליום החייב: **של** תפוחים. י"מ תפוחים (י) כריח מתרוגים: **קצרי** דבי רב. פירוש כופסין הבגדים ולכך קרי להו קצרי על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחיצת המים: **מי** שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבם במועד. (ובטבול יום (כ) ובפ' חלו מגלחין (מו"ק דף יד.) דקאמר וליטעמיך הא דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו' דפריך יאמרו כל החלוקים מסורים לכבם בחול המועד וחלוק זה מותר ומתרץ זה מזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד ומ"כ דוקא להכי אבל לגבי אחרים אסור אפי' אין לגו אלא חלוק אחד שאין לגו מוגדין חזור על חלוקות שלגו ולא הוי מזורו מוכיח עליו וכן נריך ליזהר שלא לכבם המנופת בחול המועד מע"ג שאין לגו אלא אחת אבל מ"מ יש לנסיס לכבם בגדי התינוקות כדי לשכוד דהוי כמי שאין לו אלא חלוק אחד שיש רגילות להחליף בגדיהם וכל שעה נריך לו כל בגדיו ועל זה נהגו העולם לכבס בחול המועד:

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד. מכאן מוכיח רבינו תם (ס) דמפטיר עולה למנין שבעה מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד משמע מן הגי' דקא מיבעיא ליה בגמילה (דף כג. וסס) מפטיר עולה למנין שבעה או לא משמע מהכא דעולה:

ותרוייהו אמר רב פפא א הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט מיניה באב דריע מזליה ולימצי נפשיה באדר דבריא (ג) מזליה. א) לתת לכם אחרית ותקוה אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אלו דקלים וכלי פשתן ב) ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כריח שדה של תפוחים: שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסורין לספר ולכבם: אמר רב נחמן לא שנו אלא לכבם וללבוש אבל לכבם ולהניח מותר ורב ששת אמר אפילו לכבם ולהניח אסור אמר רב ששת תדע דבטלי קצרי דבי רב מתיב רב המנונא (מ) ג) בחמישי מותרים מפני כבוד השבת למאי אילימא לכבם וללבוש מאי כבוד שבת איכא אלא להניח ובחמישי הוא דשרי אבל השבת כולה אסור לעולם לכבם וללבוש וכשאין לו אלא חלוק אחד ד) ה) דאמר רב אסי א"ר יוחנן ב מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו בחולו של מועד איתמר נמי אמר רבי בנימין אמר ר' אלעזר לא שנו אלא לכבם וללבוש אבל להניח מותר מיתיבי ג אסור לכבם לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב וגיהוץ שלנו ככיבום שלהן ג) וכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ תיובתא. ד שלח רב יצחק בר גיורי משמיה דרבי יוחנן אע"פ שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ אבל אסור ללובשן בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אמר רב לא שנו אלא לפניו ה אבל לאחריו מותר ושמואל אמר אפילו לאחריו נמי אסור מיתיבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבם ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבם כל השבת כולה בשני בשלישי ברביעי ובחמישי לפניו אסור לאחריו מותר חל להיות בערב שבת מותר לכבם בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבם בחמישי בשבת מותר לכבם בערב שבת מן המנחה ולמעלה ו) לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא ז) חל להיות בשני ובחמישי קורין שלשה ומפטיר אחד בשלישי וברביעי קורא אחד ומפטיר אחד רבי יוסי אומר ח) לעולם קורין שלשה ומפטיר אחד תיובתא דשמואל אמר לך שמואל תנאי היא דתניא ט) י תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואסור לספר ולכבם מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ותניא אידך ונוהג אבל מראש חדש ועד התענית דברי ר' מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב ג) והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה מאן דאמר מר"ח ועד התענית מחגה ויסרמל ס): קורא אחד ומפטיר אחד. אחד קורא והוא עצמו המפטיר, קתני מיהת לאחריו מותר, תיובתא דשמואל: **וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת.** אינו מפסיק סעודתו ח] ואינו ממעט במזונות, אלא אוכל כל צרכו ומעלה על שולחנו אפי' כסעודת שלמה במעמו, דפלוגתא היא במסכת גיטין בפרק [מי שאחזו] (דף סח:) דאיכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ואיכא למ"ד מלך והדיוט כלומר כשנוטרד שוב לא חזר למלכותו, לפיכך הולרך לומר במעמו מלכו ותקפו שהיה אוכל הוא ושריו ס' כור סולת כו': **ועד התענית.** אלמא דסבירא ליה לרבי מאיר לפניו אסור לאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן (ע) גמליאל) סבירא להו דאפילו לאחריו נמי אסור: מחגה

ג) ניזיל בהדיה. בערכאות שלהן: ונתתי ל לכם אחרית ותקוה. אחרי דאחרי רב יהודה לעיל נקיט וחזיל: דקלים. להתפרנס מהן, שיש מהן בנבל הרבה, כדאמרינן בפ"ק (דף ט:) עולא מיקלע לבבל חזא מלא לגא דתמרי כו': כלי פשתן. ללבוש: לא שנו. דאמרי' שכל השבוע אסור לכבם: אפילו לכבם ולהניח. כדי שילבוש לאחר זמן לאחר ט' ואז אסור, דגרמה כמיה דעתו שעוסק בכיבוס בגדים: אמר רב ששת תדע. דאפי' לכבם ולהניח אסור: קצרי. כך שמם ו) בלשון ישמעאל, והם כופסין, שמעתי אומרים על שם שמקצרין בגדי למר כשדולסין אומן בלגליהן כמיס שקורין פולוי"ר ס), והיינו דמתרגמינן עין רוגל (שמואל ג יז) עינא דקלרא: אילימא לכבם וללבוש. מיד בחמישי, מאי כבוד שבת איכא: אלא. לאו לכבם ולהניח עד השבת: לעולם לכבם וללבוש. מיד בחמישי (ג): ובמי שאין לו אלא חלוק אחד. לאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבם השתא בחמישי תו לא מצי לכבם ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבם מפני הכנימה, ואפי' כיבם לפני המועד מותר לכבסה במועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כגיבוס שלהן, ואסור לגהץ לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב, אבל גיבוס שלנו מותר: כלי פשתן אין בהן. ליתסר משום גיהוץ אלא כלי מילת, ופסקי"ו [ו] בלע"ז: לא שנו. שאסור ללובשו בשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה אלא בימים שלפני תשעה באב, שאם חל ביום רביעי אסור ללובשו למחר ושני ושלישי: אבל לאחריו. חמישי ושבת [א] א) ושביעי מותר: חל להיות באחד בשבת מותר לכבם כל השבת כולה. דהיינו לאחריו: חל להיות בשני או בשלישי ברביעי ובחמישי כו': לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא. המכבס בשבוע באב אפילו מן המנחה ולמעלה, ומדקאי בגרייתא מפסיק לה למילתא וקאמר לייט עלה אביי כו': חל להיות בשני כו'. סיפא דהיכא דגרייתא גופה היא: ומפטיר. (ד) מאותן שלשה אחרון מפטיר, מתוך שאין מוסיפין בחול יותר מג' מנשים ולא בר"ח על ד', שאין לנו להוסיף אלא בשבת ובי"ט כדמפרש בגמילה (דף כג.), ולפיכך קורין ג' דזמן ספר תורה הוא ובלאו הכי הוו קרו שלשה, שהוא מתקנת עזרא לקרות בשני ובחמישי כהן ולוי וישראל (ה) [א] א): קורא אחד ומפטיר

אָמַר רַב פָּפָּא, כיון שמרבים בשמחה באדר וממעטים בה באב, **הִלְכָךְ** [-לפיכך], **בַּר יִשְׂרָאֵל דְּאִית לֵיהּ דִּינָא בַּהֲדֵי נָכְרִי** - בן ישראל שיש לו דין עם הנכרי בערכאות שלהם, **לִישְׁתַּמּוּט מִינֵּיהּ** - שישתמט ממנו **בְּאָבְא**[א], **דְּרִיעַ מַזָּלֵיהּ** - מפני שבחודש זה יש מזל רע לישראל[ב], **וְלֵימְצֵי נַפְשֵׁיהּ**[ג] - וישתדל להמציא עצמו **בַּאֲדָר, דְּבַרְיָא מַזָּלֵיהּ** - שבו יש מזל חזק וטוב לישראל ויצליח יותר[ד].

★

אגב שהובא לעיל (ע"ח) מאמר מרב יהודה בן רב שמואל בר שילת בשם רב, מביאה הגמרא מאמרים נוספים בשמו[ה]:

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בזמן גלות בבל[ו] (ירמיה כט יח), 'כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת הַמַּחֲשָׁבֹת אֲשֶׁר אָנֹכִי חֹשֵׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם ה', מַחְשְׁבוֹת שָׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה [אוצר החכמה] **תִּת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקְוָה**', שחשבתי עליכם מחשבה טובה כששילחתי אתכם דווקא לבבל, מפני שתהיה לכם שם אחרית [-קיום בעתיד ושארית[ז]] ותקוה. מפרשת הגמרא מה הן האחרית והתקוה, **אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת מִשְׁמֵיהּ דְּרַב, אִלּוּ דְּקָלִים** המצויים בבבל לרוב[ח] וקל להתפרנס מהם, **וּכְלֵי פִּשְׁתָּן** - ובגדי פשתן ללבוש, המצויים בבבל[ט], והיינו ששילחתי אתכם למקום שיהיה לכם בנקל אוכל לאכול ובגד ללבוש'.

מאמר נוסף בשם אמורא זה:

נאמר בברכת יצחק ליעקב (בראשית כז כז), 'וַיֹּאמֶר, רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ ה'', כלומר, יצחק אמר, שריחו של יעקב הוא כריח שדה שנתן בו ה' ריח טוב[י]. מבארת הגמרא לאיזה שדה כוונתו, **אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת מִשְׁמֵיהּ דְּרַב, הֱיינוּ כְּרֵיחַ שָׂדֶה שֶׁל תַּפּוּחִים**[יא].

★

שנינו במשנה, **שַׁבָּת** [-שבוע] **שֶׁחָל תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּתוֹכָהּ, אֲסוּרִין לִסְפֹּר וְלִכְבֵּס.**

הגמרא דנה בפרטי האיסור:

אָמַר רַב נַחְמָן, לֹא שָׁנוּ - לא נשנה איסור כיבוס בשבוע שחל בו תשעה באב, **אֶלָּא** לענין **לְכַבֵּס וְלִלְבּוֹשׁ** את הבגד המכובס קודם תשעה באב[יג], **אֲבָל לְכַבֵּס וּלְהָנִיחַ** את הבגד כדי ללבשו לאחר תשעה באב, **מוּתָּר**, שהאיסור הוא על לבישת הבגד המכובס ולא על עצם הכיבוס[יד]. **וְרַב שֵׁשֶׁת אָמַר, אַפִּילּוּ לְכַבֵּס וּלְהָנִיחַ** ללבוש לאחר תשעה באב **אָסוּר**, שאף הכיבוס בפני עצמו אסור, משום שבהתעסקותו בכיבוס הוא נראה כמסיח דעתו מן האבילות[טו].

מביא רב ששת ראיה לשיטתו, **אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, תֵּדַע** שההלכה כדברי, ממה **דְּבָטְלֵי קַצָּרֵי דְּבֵי רַב** - שהכובסים[טז] שבבית רב[יז] בטלים ממלאכתם בימים אלו, ואם היה מותר לכבס ולהניח, היו עסוקים בזה, אלא ודאי אף זה אסור[יח].

הגמרא מקשה על רב נחמן ממשנתנו:

מֵתִיב רַב הַמְנוּנָא, שנינו במשנה, שבוע שחל בו תשעה באב, **בְּיוֹם חֲמִישִׁי** בשבוע **מוּתָּרִים** לכבס, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת**[יט]. ויש לברר, **לְמַאי** - לְמַה התכוונה המשנה בהיתר זה, **אִילֵימָא** - אם נאמר

א. **עד** ראש חודש אלול, ועל כל פנים עד אחר תשעה באב. משנה ברורה (סי' תקנ"ד סק"ג) [ראה בשער הציון (שם סק"ג) בזה].

ב. **שמגלגלים** חובה ליום חייב. תוספות (ד"ה ימר). וביאר הריטב"א (ד"ה כשם) שעל אף שמקובל בידינו שאין מזל לישראל, בשני חדשים אלו יש להם מזל, שכך נגזר עלינו מן השמים. עוד ביאר, שלעולם יתכן שאין להם מזל גם בחדשים אלו, וכוונת הגמרא בתיבת 'מזל' לגזירת שמים, שבאב נגזרה פורענות לישראל ובאדר נגזרה טובה לישראל, וכלשון בני אדם שקוראים לגזירה מזל.

ג. **גירסת** רש"י (ד"ה ניזיל) 'ניזיל בהדיה', כלומר, שבאדר ילך עמו לדין ולא ישתמט.

ד. **מלשון** רב פפא 'הלכך', משמע שלמד זאת מכך שבאב ממעטים בשמחה ובאדר מרבים. וביאור הדבר, שמכך שלא רק בתשעה באב עצמו שבו חרב המקדש ממעטים, אלא כבר משנכנס חודש אב ממעטים בשמחה, משמע שהחורבן נגרם אף מחמת מזלו הרע של אותו החודש, ועל כן יש להשתמט מלדון בו עם הנכרי. וכן באדר, מכך שמרבים בשמחה כבר מתחילת החודש ולא רק ביום פורים שבו אירע הנס, משמע שהנס נגרם אף על ידי מזלו הטוב של החודש, ולכך ראוי ללכת לדין עם הנכרי בחודש זה. אחרונים. [אמנם החתם סופר (לעיל כט. ד"ה ימר) הבין בדעת תוספות (ד"ה ימר), שתיבת 'הלכך' אינה חוזרת על הדין שמרבים וממעטים בשמחה, אלא על כך שמגלגלים זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב. אך כתב שאין זה כפשטות הגמרא, עיין שם].

ה. **רש"י** (ד"ה ונתמי).

ו. **ירמיהו** שלח מירושלים לבבל ספר ובו נבואה מאת ה' לגולים לבבל, כיצד עליהם לנהוג בגלות זו, ושאחרי שבעים שנה ישובו לארץ.

ז. **כבוד** חכמים (ד"ה נתמ).

ח. **כפי** שמצינו לעיל (ט:), שעולא הגיע לבבל וראה שמוכרים סל מלא תמרים בזוז אחד.

ט. **כפי** שמצינו בבבא בתרא (נח.), שאם הוזלה הפרקמטיא באותו מקום, הרי זו צרה שמתריעים עליה אפילו בשבת, וכגון שהוזלו כלי פשתן בבבל. ומבואר שזו היתה עיקר הפרקמטיא, שבגדים אלו מצויים שם ביותר. וכמו כן נאמר בפסחים (קט.), שחייב אדם לשמח את אשתו ברגל, בבגדי צבעונים בבבל ובבגדי פשתן בארץ ישראל. ומשמע, שבבבל אינו יכול לשמחה בבגדי פשתן, מפני שהם מצויים שם ביותר. יד אליהו (ד"ה נתמ).

י. **המהרש"א** (מ"ח ד"ה ימריח) ביאר, שדקלים וכלי פשתן הם דברים המתקיימים, ולכך דרשו זאת בלשון הכתוב 'אחרית ותקוה', היינו שיש מהם אחרית ותקוה לאורך זמן. ובשלמה משנתו (ברכות טו: ד"ה ומנליה) פירש, שדרשו 'אחרית' על התמרים שהם האחרונים משבעת המינים, ודרשו 'תקוה' על כלי הפשתן שהוא לשון חוט, כלשון הכתוב (יהושע ב יח) 'את תקות חוט השני'.

יא. **רש"י** (בראשית כז כז). הכתוב מודיע ששמח לבו של יצחק מתוך המאכל והמשתה והריח הטוב, ומתוך כך שרתה עליו רוח הקודש וברך את יעקב. רד"ק (שם). וכתב עוד, שהלשון 'ראה' אינו ציווי לאדם מיוחד, אלא כן דרך הלשון לומר לשון הצווי למי שיהיה, והוא על דרך מליצה.

יב. **דרשו** כן מחמת שנאמר כאן שדה עם ריח טוב. ואין לפרשו על שדה של עצי פרי, לפי שאז הוא קרוי 'פרדס' או 'כרם' ולא 'שדה', אך מאידך אף אין לפרשו על שדה תבואה, שהרי אין לו ריח. ועל כן דרשו שהכוונה לעצי תפוחים, שעץ התפוח צילו מועט [כמו שכתב רש"י (שה"ש ב ג)], ועל כן יש לקרוא לשדה התפוחים שדה, ואף ריחו טוב, כמאמר הכתוב (שה"ש ז ט) 'וריח אפך כתפוחים'. מצור דבש (ד"ה שדה). אולם התוספות (ד"ה שם) ביארו בשם יש מפרשים, שתפוחים האמורים כאן הכוונה לאתרוגים. וראה ביד דוד (נמוק' שם) שביאר דבריהם.

יג. **בגמרא** להלן הובאה מחלוקת, האם איסור כיבוס במשנתנו בשבוע שחל בו תשעה באב הוא אף אחרי תשעה באב, או רק עד תשעה באב. ורבינו יהונתן (ד"ה ולכנס) והר"ן (ד"ה ימר) פירשו את הגמרא כאן כדעה המתירה לכבס אחרי תשעה באב [וכפי שנפסק להלכה (להלן ל.)].

יד. **רא"ש** (סי' נב). וכתב, שלפי זה אסור ללבוש אף בגד מכובס שכיבסוהו לפני השבוע שחל בו ט' באב. אך העיר, שלשון משנתנו דחוק לשיטת רב נחמן, שהיה לה לומר 'אסור ללבוש כלים מכובסים' [אמנם כיון שיש ליישב לשיטתו את לשון המשנה, לכך הגמרא לא מקשה עליו ממנה. קרבן נתנאל (מוס ו)]. ובשפת אמת (ד"ה נתמין) יישב, שלרב נחמן המשנה עוסקת בחלוק אחד [כפי שהגמרא להלן מעמידה את הסיפא בדעת רב נחמן], ובאופן זה אין איסור על הלבישה אף כשהוא מכובס, אלא האיסור הוא רק לכבס לכתחילה ולגרום לעצמו ללבוש בגד מכובס, אך אחר שכיבסו יכול ללבשו אף שהוא מכובס כיון שאין לו אחר. אמנם בגבורות ארי (ד"ה ימר) כתב מחמת משמעות לשון המשנה, שרב נחמן אוסר דווקא כשמכבס ולובש, אך כיבוס בלא לבישה או לבישה בלא כיבוס מותרת, והמשנה נקטה 'לכבס' מפני שסתם כיבוס הוא על דעת ללבוש.

טו. **רש"י** (ד"ה אפילו). וגזרו דווקא בכיבוס [וכן בתספורת, כמבואר בגמרא להלן] ולא בשאר מלאכות, לפי שהוא ענין של שמחה ותענוג. ע"פ גבורות ארי (לעיל כו: ד"ה ונתמיטי). וראה עוד בתוספות (יבמות מג: ד"ה נתמיטי), שכיבוס הוא דבר של פרהסיא, ויש להחמיר בו, כדי שלא יהיו כולם עוסקים לכבס ולספר וליפות עצמם ונראים שאין חוששים להתאבל כלל.

ברמב"ן (תורת האדם ענין אבלות יסוד, סי' קנ) ובריטב"א (לעיל כו: ד"ה ולכנס) משמע, שרב ששת מודה שאסור ללבוש בגדים מכובסים, אלא שסובר שיש איסור אף בכיבוס מצד עצמו בלא הלבישה. וכדעה זו פסק השולחן ערוך (או"ח סי' תקנ"ד ס"ג). אמנם דעת הרי"ץ גיאת (הל' תשעה באב, בתמילמו), שמותר ללבוש בגד שהיה מכובס לפני שבוע שחל בו ט' באב, וכן מבואר בריטב"א (שם) בשם רש"י.

טז. **כובסים** קרויים 'קצרי' בלשון ישמעאל. ויש אומרים שקרויים כן על שם שמקצרים בגדי צמר כשדורסים אותם ברגליהם במים, ולכך תרגום 'עין רוגל' (שמואל ב' יז יז) 'עינא דקצרא' דהיינו מעיין הכובסים, שמכבסים בו במימיו [וקרוי 'רוגל' על שם הדריסה ברגלים]. רש"י (ד"ה קנרי).

יז. **הכוונה** לריש גלותא. ויש אומרים שהכוונה לרב בן מחלוקתו של שמואל. פירוש קדמון (ד"ה ורב). ובהליכות עולם (שער ג פרק ו) כתב, שכל מקום שנאמר 'בי רב' אין הכוונה לרב ממש, אלא הכוונה ל'בית המדרש', וכך מפרש רש"י בקידושין (לט. ד"ה לגינתו).

יח. **מכאן** משמע שאסור לכבס אפילו מטפחות הידים וכלי המיטות והשולחנות, שאלמלא כן הכובסים לא היו בטלים לגמרי. רמב"ן (תורת האדם ענין אבלות יסוד, סי' קנ).

יט. **רש"י** לעיל (כו: ד"ה נתמיטי) פירש, שהמשנה עוסקת כשחל תשעה באב בערב שבת, אך אם חל באחד משאר ימי החול, יכבס אחר תשעה באב [ואף כשחל תשעה באב ביום חמישי, ידחה את הכיבוס לערב שבת. ריטב"א (לעיל כו: ד"ה ונתמיטי)]. ופירש זאת כמסקנת הגמרא להלן (ל"ב), אמנם נחלקו תנאים בדבר, ויש הסוברים שהאיסור לכבס

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט וכו'. פירוש משום דאמר לעיל[ט] מגלגלין חובה ליוסי החייב: **של תפוחים.** י"מ תפוחים [י] כריח מתרוגים: **קצרי דבי רב.** פירוש כובסין הבגדים ולכך קרי להו קצרי על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחילת המים: **מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבם במועד.** (ובטבול יום[י]) ובפ' חלו מגלחין (מו"ק דף יד.) דקאמר וליטעמיך הא דאמר רבי מסי אמר רבי יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו' דפריך יאמרו כל החלוקים מסורים לכבס בחול המועד וחלוק זה מותר ומתרץ זה מזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד ומ"כ דוקא להס אבל לנו ולמי אסור אפי' אין לנו אלא חלוק אחד שאין אנו מוגדין אזור על חלוקות שלנו ואלא הוי אזורו מוכיח עליו וכן נריך ליזהר שלא לכבס המצנפת בחול המועד אע"ג שאין לנו אלא אחת אבל מ"מ יש לנסיס לכבס בגדי התינוקות כדי לשכוח דהוי כמי שאין לו אלא חלוק אחד שיש רגילות להחליף בגדיהם וכל שעה נריך לו כל בגדיו ועל זה נהגו העולם לכבס בחול המועד:

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד. מכאן מוכיח רבינו מס[כ] דמפטיר עולה למנין שבעה מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד שמפטיר אחד מן הג' דקא מיבעיא ליה בגמילה (דף כג. ושם) מפטיר עולה למנין שבעה או לא משמע מהכא דעולה ותרוייהו משמיה דרבי יוחנן אע"פ שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ אבל אסור ללובשן בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אמר רב לא שנו אלא לפניו[ה] אבל לאחריו מותר ושמואל אמר אפילו לאחריו נמי אסור מיתיבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה בשני בשלישי ברביעי[ו] ובחמישי לפניו אסור לאחריו מותר חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה[ז] לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא[ח] חל להיות בשני ובחמישי קורין שלשה ומפטיר אחד בשלישי וברביעי קורא אחד ומפטיר אחד רבי יוסי אומר לעולם קורין שלשה ומפטיר אחד תיובתא דשמואל אמר לך שמואל תנאי היא דתניא[ט] תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואסור לספר ולכבס מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ותניא אידך ונוהג אבל מראש חדש ועד התענית דברי ר' מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב[י] והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה מאן דאמר מר"ח ועד התענית מחגה אחד. **מאי קורא והוא עצמו המפטיר, קתני מיהת למאריו מותר, תיובתא דשמואל: ובחמישי מותרים מפני כבוד השבת.** מיהו ממעט בחצילין, אלא אוכל כל צרכו ומעלה על שולחנו אפי' כסעודת שלמה בשעתו, דפלוגתא היא במסכת גיטין בפרק [מי שאחזו] (דף סה:) דאיכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ואיכא למ"ד מלך והדיוט כלומר כשנטרד שוב לא חזר למלכותו, לפיכך הולרך לומר בשעתו בעת מלכו ותקפו שהיה אוכל הוא ושריו ס'[ו] כור סולת כו': **ועד התענית.** אלמא דסבירא ליה לרבי מאיר לפניו אסור לאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן [ז] גמליאל) סבירא להו דאפילו לאחריו נמי אסור: מחגה

[ג] ניזיל בהדיה. בערכאות שלהן: ונתתי[ד] לכם אחרית ותקוה. מיידי דמיירי רב יהודה לעיל נקיט ומזיל: דקלים. להתפרנס מהן, שיש מהן בצבל הרבה, כדאמרינן בפ"ק (דף ט:) עולא מיקלע לבבל חזא מלא לגא דתמרי כו': בלי פשתן. ללבוש: לא שנו. דאמרי' שכל השבוע אסור לכבס: אפילו לכבם ולהניח. כדי שילבוש לאחר זמן לאחר ט' באב אסור, דגרסה בסיפא דעתו שעוסק בכיבוס בגדיס: אמר רב ששת תדע. דאפי' לכבס ולהניח אסור: קצרי. כך שמס[ה] בלשון ישמעאל, והס כובסין, שמעתי אומרים על שם שמקצרין בגדי למר כשדורסין אותן בריגליהן בימים שקורין פולוי"ר, והיינו דמתרגמינן עין רוגל (שמואל ג יז) עינא דקלרא: **אילימא לכבם וללבוש.** מיד בחמיסי, מאי כבוד שבת איכא: **אלא.** אלו לכבס ולהניח עד השבת: **לעולם לכבם וללבוש.** מיד בחמיסי (ג): **ובמי שאין לו אלא חלוק אחד.** דאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבס השתא בחמיסי מו לא מצי לכבס ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבס מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסה במועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כביבוס שלהן, ואסור לגהן לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב, אבל כיבוס שלנו מותר: בלי פשתן אין בהן. ליאסר משום גיהוץ אלא בכלי מילת, ולשקי"י בלע"ז: לא שנו. שאסור ללובשו בשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה אלא בשבת שחל תשעה באב לאחריו. דאי בחמיסי, מאי כבוד שבת איכא: **אלא.** אלו לכבס ולהניח עד השבת: **לעולם לכבם וללבוש.** מיד בחמיסי (ג): **ובמי שאין לו אלא חלוק אחד.** דאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבס השתא בחמיסי מו לא מצי לכבס ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבס מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסה במועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כביבוס שלהן, ואסור לגהן לפני תשעה באב, אפילו להניח לאחר תשעה באב, אבל כיבוס שלנו מותר: בלי פשתן אין בהן. ליאסר משום גיהוץ אלא בכלי מילת, ולשקי"י בלע"ז: לא שנו. שאסור ללובשו בשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה אלא בשבת שחל תשעה באב לאחריו. דאי בחמיסי, מאי כבוד שבת איכא: אלא. אלו לכבס ולהניח עד השבת: לעולם לכבם וללבוש. מיד בחמיסי (ג): **ובמי שאין לו אלא חלוק אחד.** דאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבס השתא בחמיסי מו לא מצי לכבס ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבס מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסה במועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כביבוס שלהן, ואסור לגהן לפני תשעה באב, אפילו להניח לאחר תשעה באב, אבל כיבוס שלנו מותר: בלי פשתן אין בהן. ליאסר משום גיהוץ אלא בכלי מילת, ולשקי"י בלע"ז: לא שנו. שאסור ללובשו בשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה אלא בשבת שחל תשעה באב לאחריו. דאי בחמיסי, מאי כבוד שבת איכא: **אלא.** אלו לכבס ולהניח עד השבת: **לעולם לכבם וללבוש.**

שכוונתה לְכַבֵּם וְלְלָבּוֹשׁ מיד, **מַאי כְּבוֹד שַׁבָּת אִיכָּא** - איזה כבוד שבת יש בכך, הרי עד שבת יתלכלך הבגד[ב]. **אֶלָּא** ודאי כוונת המשנה להתיר לכבס וּלְהָנִיחַ ללבוש בשבת שאחר תשעה באב, **וּבַחֲמִישִׁי הוּא דְּשָׁרֵי** - וגם זה מותר דווקא ביום חמישי מפני כבוד השבת, **אֲבָל הַשַּׁבָּת פּוֹלָּה** - בכל שאר השבוע **אָסוּר** אף לכבס ולהניח, וקשה על רב נחמן[בא].

מתרצת הגמרא, **לְעוֹלָם** יתכן שההיתר ביום חמישי הוא **לְכַבֵּם וְלְלָבּוֹשׁ**, אך לכבס ולהניח מותר אף בכל השבוע כרב נחמן, **וְההיתר** ביום חמישי אף לכבס וללבוש נאמר **כְּשֶׁאֵין לוֹ אֶלָּא חָלוּק אֶחָד**, ואז יש כבוד שבת כשמכבס בחמישי אף שלובשו מיד, שאם לא יכבסו בחמישי, לא יהיה יכול לכבסו בערב שבת[בב], שהוא תשעה באב[בג]. וראיה לדבר שמותר באופן זה, **דְּאָמַר רַב אַסִּי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן** בענין איסור כיבוס בחול המועד, **מִי שֶׁאֵין לוֹ אֶלָּא חָלוּק אֶחָד, מוּתָּר לְכַבְּסוֹ בְּחוֹלוֹ שֶׁל מוֹעֵד**, ואף אם כיבסו לפני המועד, מפני שאי אפשר להמנע מכיבוס, מחמת הכינים שבבגדים. וכמו כן בשבוע שחל בו תשעה באב, כיון שיש לו רק חלוק אחד ואינו יכול להמנע מלכבס, רשאי לכבסו אף על פי שלובשו מידך[בד]. אך מי שיש לו יותר מחלוק אחד ורוצה לכבס ולהניח, מותר בכל השבוע שחל בו תשעה באב ולא רק בחמישי, וכרב נחמן, והמשנה לא דיברה באופן זה.

הגמרא מביאה חכם נוסף הסובר כרב נחמן:
אִיתְּמַר נַמִּי - וכן נאמר בבית המדרש, **אָמַר רַבִּי בִּנְיָמִין אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר**[בה], **לֹא שָׁנוּ** במשנה שאסור לכבס, **אֶלָּא לְכַבֵּם וְלְלָבּוֹשׁ, אֲבָל** לכבס כדי **לְהָנִיחַ מוּתָּר**.

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על רב נחמן ורבי אלעזר, שנינו בברייתא, **אָסוּר לְכַבֵּם לִפְנֵי תִּשְׁעָה בְּאָב אֲפִילּוּ כדי לְהָנִיחַ לְאַחַר תִּשְׁעָה בְּאָב.** וזה נאמר בארץ ישראל, שמימיהם יפים והכיבוס שלהם מלבן יפה את הבגדים[בו], וְאילו בבבל, **גִּיהוּץ שֶׁלָּנוּ** - של בני בבל, היינו שפשוף הבגד באבן הזכוכית אחר הכיבוס[בז], אינו יפה אלא **כִּכְיבּוּם שֶׁלָּהֶן** - של בני ארץ ישראל, ולכך דין גיהוץ בבבל ככיבוס של ארץ ישראל, ואסור לגהץ אף כדי להניח לאחר תשעה באב. אך הכיבוס של בני בבל אינו מלבן יפה ככיבוס של ארץ ישראל, ומותר[בח]. **וּכְלֵי פִּשְׁתָּן אֵין בָּהֶם** איסור **מִשּׁוּם גִּיהוּץ**, כיון שאינם מתגהצים כראוי[בט]. מכל מקום נאמר בברייתא זו שאף לכבס ולהניח אסור, וזוהי **תְּיוּבְתָּא** - פירכא על רב נחמן ורבי אלעזר שהתירו.

הגמרא מביאה דין לבישת כלי פשתן מגוהצים:
שָׁלַח רַב יִצְחָק בַּר גִּיוֹרֵי שמועה מארץ ישראל לבבל **מְשַׁמֵּיהּ** [-משמו] **דְּרַבִּי יוֹחָנָן, אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ שִׁכְלֵי פִּשְׁתָּן אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם גִּיהוּץ**, היינו שמותר לגהצם, **אֲבָל** מכל מקום **אָסוּר לְלוֹבְשָׁן** מגוהצים **בְּשַׁבָּת** [-בשבוע] **שֶׁחָל תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּתוֹכָהּ**[ל].

★

הגמרא דנה באלו ימים מתוך השבוע שחל בו תשעה באב אסור לכבס וללבוש מכובס ומגוהץ:
אָמַר רַב, מה שאסר רבי יוחנן ללבוש בגד מגוהץ בשבוע שחל בו תשעה באב[לב], **לֹא שָׁנוּ** איסור זה, **אֶלָּא** בימים **שֶׁלְּפָנָיו** - שלפני תשעה באב, **אֲבָל** בימים **שֶׁלְּאַחֲרָיו מוּתָּר**, כיון שנגמרה האבילות. כגון אם חל תשעה באב ביום רביעי, אסור ללובשו בימים ראשון שני ושלישי,

הוא בכל השבוע שחל בו תשעה באב, ואף אחר תשעה באב. ואם משנתנו סוברת כדעה זו, משנתנו עוסקת גם באופן שתשעה באב חל בשאר ימי החול. [וראה בגבורות ארי (ד"ה לפ) שביאר את קושיית רב המנונא לפי הצד שהמשנה סוברת כדעה זו].

הטעם שהתירו לכבס ולהניח לשבת רק ביום חמישי ולא לפני כן, מפני שבכך ניכר שמכבס לשבת. ריטב"א (סס). וראה עוד בגבורות ארי (ד"ה לפ).

כ. **פירוש** קדמון (ד"ה המיב).

כא. **ואין** לומר שהמשנה עוסקת כשחל תשעה באב בשבת [ואזי נמצא שמכבס ולובש בשבוע שחל בו תשעה באב, ורק מחמת כן אסרו כל השבוע והתירו רק ביום חמישי], מפני שכשחל תשעה באב בשבת אין כלל דיני שבוע שחל בו, כמבואר בירושלמי (ה"ו). גבורות ארי (ד"ה לפ), וראה שם תירוץ נוסף.

כב. **כלומר**, אם יש לו שני חלוקים ושניהם מלוכלכים, יכבס אחד מהם בחמישי ויניחנו לשבת [שהרי לרב נחמן אין איסור בכיבוס עצמו אם אינו לובש מכובס], ואת השני שאינו מכובס ילבש בחמישי ובשישי, וסמוך לשבת יחליף וילבש את הנקי. ולא התירו לו משום כבוד השבת לכבס בחמישי וללבוש את המכובס מיד, כיון שיכול ללבוש את החלוק שאינו מכובס. אך כשיש לו רק חלוק אחד אין לו להחליף, ועל כרחו ילבשנו מיד אחר הכיבוס על אף שהבגד לא יהיה מכובס לגמרי בשבת. והותר לו באופן זה לכבס וללבוש את המכובס, מפני כבוד השבת.
ואף שהבגד עתיד להתלכלך עד שבת, מכל מקום יש בכביסה זו כבוד שבת, לפי שככל שהכיבוס נעשה סמוך יותר לשבת, הבגד פחות יתלכלך עד שבת, וביום חמישי הוא הזמן הסמוך ביותר לשבת שיכול לכבס בו.

כג. **ראה** בהערה לעיל (נקוטיית רב המנונא) בשם רש"י וגבורות ארי.

כד. **ברש"י** (ד"ה מולו) משמע, שהגמרא מביאה ראיה לכך שאינו יכול להמנע מכיבוס שבוע שלם מפני הכינים, ועל כן אף בשבוע שחל בו תשעה באב בהכרח עליו לכבסו [שלא נאמר שכשיש לו חלוק אחד לא יכבס כלל, מחמת שאין בכיבוס זה כל כך כבוד שבת].
והשפת אמת (ד"ה נשמין) כתב, שהוצרכו להביא ראיה מחול המועד, שלא נאסור מפני הרואים שאינם יודעים שמכבס רק מחמת שיש לו רק חלוק אחד. והטעם שאכן אין חוששים לכך, משום שבזמן חכמים היו חוגרים אזור [-חגורה] על החלוק, ומי שפושט את החלוק כדי לכבסו ולובש חלוק אחר, נוטל את האזור מהחלוק שמכבס ונותנו בחלוק שלובש, ומי שיש לו רק חלוק אחד מכבסו עם האזור, ועל ידי זה יודעים הרואים שאין לו חלוק אחר [כן פירש רש"י בחולין (קמ. ד"ה מיזוכו). ובמועד קטן (יד. ד"ה מיזוכו) פירש באופן אחר].

כה. **מהלשון** 'איתמר' משמע לכאורה שרבי בנימין ורבי אלעזר אלו אמוראים, והכוונה לרבי אלעזר בן פדת, וכן משמע בקושיית הגמרא בסמוך [אמנם לא מצינו במקום אחר שהובאו שני אמוראים אלו יחד, וביומא (כט.) מצינו 'אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר'. וראה בכתובות (פד.) שרבי בנימין התנא נחלק על רבי אלעזר [בן שמוע] התנא].

כו. **רש"י** בכתובות (י: ד"ה כמיכוס). עוד כתב, שיתכן שהיו להם סממנים יפים לכיבוס.

כז. **רש"י** בכתובות (י: ד"ה גיהוץ, מענרת). שהיתה להם אבן אחת עגולה והיא של זכוכית, ומשפשפים בה את הבגד, והבגד מבהיק מחמת השפשוף. אור זרוע (מ"כ סי' תמה).
יש שפירשו, שכיבוס הוא במים לבד וגיהוץ הוא כיבוס באפר. מאירי (ד"ה לפ). והר"ן (ד"ה גרסי') הביא דעת רבי יהודה ברבי ראובן, שגיהוץ הוא להעביר אבן על הבגד וליתן אותו בתוך מכבש להחליקו, אך האיסור שבגיהוץ אינו מחמת שמנקה ומלבן היטב, אלא מחמת שהוא מחדש את מראה הבגד עד שאין ניכר אם הוא ישן או חדש. ובנימוקי יוסף (ד"ה לפי') נראה שפירש כן דעת רש"י [וראה בביאורי רש"י נפקא מינה בין הסברות].

כח. **שמלאכת** עראי היא. טור (או"ח סי' תקנא). וכיבוס להניח ודאי בכלל היתר זה. אך אם רוצה ללבשו אחר הכיבוס, הביא הבית יוסף (או"ח סי' תקנא ד"ה ומ"ש וכיבוס) מחלוקת ראשונים האם מותר, עיין שם [וראה עוד בהערה לעיל (לגבי רב שמא), שיש ראשונים שהתירו לבישת בגד מכובס אפילו בארץ ישראל]. וראה עוד בשפת אמת (ד"ה וגיהוץ) שדן בזה.
מלשון ברייתא זו נראה שנשנתה בבבל. ובאגרת בקורת (מהר"ל מיוחס, ד"ה הנרייתות) ציין לדברי רב שרירא גאון (מיגרת ר"ש גאון מוס מ), שהיו ברייתות שמקורן בבבל, והוסיף להביא כמה ראיות לכך. וראה בגבורות ארי (ד"ה וגיהוץ) בענין זה.

כט. **רמב"ן** (מורת המלס ענין המגלות סי' קט), ומעין זה כתב הר"ן (ד"ה גרסי'). והרא"ש (סי' לג) כתב, שאין מקפידים לגהץ אותם יפה, כיון שקרובים לבשר ומתלכלכים מהר מן הזיעה. ולפי זה, כל שכן שמותר לכבס כלי פשתן בכיבוס של בני בבל. וראה ברמב"ן (ענין מגלות יחזה סי' קנ) שאפילו כיבוס של ארץ ישראל מותר בכלי פשתן, שהרי הגיהוץ שלנו ככיבוס שלהם. וראה מה שכתב הר"ן (שם) בדעת רבי יהודה ברבי ראובן בענין זה. [וראה טעם אחר להיתר הגיהוץ בערוך (נהן ו) ובמאירי (ד"ה לפ)].
איסור הגיהוץ הוא בבגדי צמר. ר"ן (ד"ה גרסי') ועוד ראשונים. ורש"י (ד"ה כלי) כתב, שאיסור הגיהוץ הוא בכלי מילת [היינו בגדי צמר רכים וחשובים. אור זרוע (ח"ב סי' תמה)]. ולאו דווקא כלי מילת, אלא הוא הדין בשאר בגדים שהדרך לגהצם בבבל. ע"פ פסקי ריא"ז (ד"ה הכיבוס).
יש ראשונים שכתבו, שאף בבגדי פשתן יש איסור גיהוץ אם הם חדשים. ראה ר"ן (ד"ה גרסי'), נימוקי יוסף (ד"ה לפי') ועוד.
מה שאמרו לעיל שבטלו הכובסים בבית רב, יתכן שזהו דווקא במלבושי צמר המתקצרים [שמשום כך נקראו הכובסים 'קצרי'], שהיה דרכם ללבשם לבנים ומגוהצים, ואין ללמוד משם לאסור כיבוס שלנו בבגדי צמר, או גיהוץ כלי פשתן. ע"פ המכתם (ד"ה לפ). וראה בנימוקי יוסף (ד"ה לפי') בענין זה.
להלכה, כתב השולחן ערוך (או"ח סי' תקנא ס"ג), שנהגו שלא לכבס ולגהץ כלל, בין בגדי צמר ובין בגדי פשתן, ואפילו בכיבוס של בני בבל. וראה שם שיתכן שהכיבוס הנהוג בזמננו אסור מן הדין ולא רק ממנהג.

ל. **ראה** דורות הראשונים (מ"ה פי"ח). ברי"ף הגירסא 'רב יצחק בר יעקב בר גיורי', וכן הגירסא בגמרא בחולין (קמ:). וכתב ביפה תלמוד (חולין שם ד"ה רבי), שפעמים קראו לו על שם אביו ופעמים על שם אבי אביו.

לא. **וכמו** כן יש ללמוד מכאן איסור ללבוש בגד המכובס בכיבוס של בני ארץ ישראל, שהוא כגיהוץ של בני בבל. ריטב"א (ד"ה ומה). ולדעות הראשונים שאין איסור בלבישת בגד מכובס [ראה הערה לעיל], צריך לומר שבגד מגוהץ חמור יותר לענין זה מבגד מכובס של ארץ ישראל. אחרונים.

לב. **רש"י** (ד"ה לפ). אך בפסקי רי"ד (ד"ה פיס שנמא) ובנימוקי יוסף (ד"ה לפ) כתבו, שהנידון הוא על איסור הכיבוס במשנתנו. אמנם גם לדעת רש"י, אף עיקר דין כיבוס תלוי במחלוקת זו של רב ושמואל, כפי שמוכח בגמרא בסמוך. וראה ביאורי רש"י.

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט וכו'. פירוש משום דאמר לעיל[ט] מגלגלין חובה ליוסי החייב: **של תפוחים.** י"מ תפוחים [י] כריח מתרוגים: **קצרי** דבי רב. פירוש כובסין הבגדים ולכך קרי להו קצרי על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחילת המים: **מי** שאין לו **אלא** חלוק אחד מותר לכבס במועד. (וכטבול יום [י]) ובפ' חלו מגלחין (מו"ק דף יד.) דקאמר וליטעמיך הא דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו' דפריך יאמרו כל החלוקים מסורים לכבס בחול המועד וחלוק זה מותר ומתרץ זה מזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד ומ"כ דוקא להס אבל לנו ולמי אסור אפי' אין לנו אלא חלוק אחד שאין אנו מוגדין אזור על חלוקות שלנו ואלא הוי אזורו מוכיח עליו וכן נריך ליזהר שלא לכבס המלנפת בחול המועד אע"ג שאין לנו אלא אחת אבל מ"מ יש לנסיס לכבס בגדי התינוקות כדי לשכוח דהוי כמי שאין לו אלא חלוק אחד שיש רגילות להחליף בגדיהם וכל שעה נריך לו כל בגדיו ועל זה נהגו העולם לכבס בחול המועד:

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד. מכאן מוכיח רבינו מס [כ] דמפטיר עולה למנין שבעה מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד שמפטיר אחד מן הג' דקא מיבעיא ליה בגמילה (דף כג. וסס) מפטיר עולה למנין שבעה או לא משמע מהכא דעולה ותרוייהו משמיה דרבי יוחנן אע"פ שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ אבל אסור ללובשן בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אמר רב לא שנו אלא לפניו [ה] אבל לאחריו מותר ושמואל אמר אפילו לאחריו נמי אסור מיתיבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה בשני בשלישי ברביעי ובחמישי לפניו אסור לאחריו מותר חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה [ו] לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא [ז] חל להיות בשני ובחמישי קורין שלשה ומפטיר אחד בשלישי וברביעי קורא אחד ומפטיר אחד רבי יוסי אומר [ח] לעולם קורין שלשה ומפטיר אחד תיובתא דשמואל אמר לך שמואל תנאי היא דתניא [ט] תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואסור לספר ולכבס מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ותניא אידך ונוהג אבל מראש חדש ועד התענית דברי ר' מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב [י] והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה מאן דאמר מר"ח ועד התענית מחגה אחד. **מחד** קורא והוא עצמו המפטיר, קתני מיהת למחרי מותר, תיובתא דשמואל: **בשבת.** מינו מפסיק סעודתו [יא] ומינו ממעט בתבשילין, אלא מהכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ומהכא למ"ד מלך והדיוט כלומר דפלוגתא היא בפרק [מי שהחזו] (דף סח:) דתניא כשנכנס אדר מרבין בשמחה כך משנכנס אב ממעטין בשמחה. שראוי להתפלל ולהודות לאל בכל עת ובכל זמן כפי הנאות למה שאירע באותו זמן, וכן שצריך לברך על הטובה ועל הרעה כמו שהתבאר. [מאירי]

[המשך מעמוד הקודם] **חרב הבית בראשונה.** היה החרבן בשנת ג' אלפים ושל"ח. והסימן של"ח מעל פני ויצאו. והיה ביום ראשון ביום ט' באב בשנה ראשונה של שמטה. [ספר יוחסין מאמר ראשון] **וישב עליהם את אונם.** כמו ועולתה קפצה פיה, מן עול מגזרת און, מה שחשבו לעשות לי הביא השם עליהם, וטעם יצמיתם פעמים שיש מהם שהצמיתה אותם הרעה שחשבו לעשות לי, ויש מהם שיצמיתם השם בדרך אחרת שלא עלתה על לבם. [אבן עזרא, תהלים צד כג] **משא גיא חזיון.** נבואה זו נאמרה על ירושלם, וקראם גיא חזיון לפי שהיא מקום הנבואה, ומה שקראם גיא והיא הר לכנותה לרעה לפי שהפילוה יושביה לרעתם והשיבום מהר אל בקעה ואינה ראויה שתקרא עתה הר אלא גיא. [רד"ק, ישעיהו כב א] **כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה.** שראוי להתפלל ולהודות לאל בכל עת ובכל זמן כפי הנאות למה שאירע באותו זמן, וכן שצריך לברך על הטובה ועל הרעה כמו שהתבאר. [מאירי]

אמר רב פפא א הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט מיניה באב דריע מזליה ולימצי נפשיה באדר דבריא [ה] מזליה. א) לתת לכם אחרית ותקוה אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אלו דקלים וכלי פשתן ב) ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כריח שדה של תפוחים: שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסורין לספר ולכבס: אמר רב נחמן לא שנו אלא לכבס וללבוש אבל לכבס ולהניח מותר ורב ששת אמר אפילו לכבס ולהניח אסור אמר רב ששת תדע דבטלי קצרי דבי רב מתיב רב המנונא (ה) [ו] בחמישי מותרים מפני כבוד השבת למאי אילימא לכבס וללבוש מאי כבוד שבת איכא אלא להניח ובחמישי הוא דשרי אבל השבת כולה אסור לעולם לכבס וללבוש וכשאין לו אלא חלוק אחד [ז] ג) דאמר רב אסי א"ר יוחנן ב מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו בחולו של מועד איתמר נמי אמר רבי בנימין אמר ר' אלעזר לא שנו אלא לכבס וללבוש אבל להניח מותר מיתיבי ג אסור לכבס לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב וגיהוץ שלנו כביבום שלהן [ג] וכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ תיובתא. ד שלח רב יצחק בר גיורי משמיה דרבי יוחנן אע"פ שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ אבל אסור ללובשן בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אמר רב לא שנו אלא לפניו ה אבל לאחריו מותר ושמואל אמר אפילו לאחריו נמי אסור מיתיבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה בשני בשלישי ברביעי ובחמישי לפניו אסור לאחריו מותר חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה [ו] לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא [ז] חל להיות בשני ובחמישי קורין שלשה ומפטיר אחד בשלישי וברביעי קורא אחד ומפטיר אחד רבי יוסי אומר [ח] לעולם קורין שלשה ומפטיר אחד תיובתא דשמואל אמר לך שמואל תנאי היא דתניא [ט] תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואסור לספר ולכבס מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב [י] והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה מאן דאמר מר"ח ועד התענית מחגה אחד. **מחד** קורא והוא עצמו המפטיר, קתני מיהת למחרי מותר, תיובתא דשמואל: **בשבת.** מינו מפסיק סעודתו [יא] ומינו ממעט בתבשילין, אלא מהכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ומהכא למ"ד מלך והדיוט כלומר דפלוגתא היא בפרק [מי שהחזו] (דף סח:) דתניא כשנכנס אדר מרבין בשמחה כך משנכנס אב ממעטין בשמחה. שראוי להתפלל ולהודות לאל בכל עת ובכל זמן כפי הנאות למה שאירע באותו זמן, וכן שצריך לברך על הטובה ועל הרעה כמו שהתבאר. [מאירי]

ג) **ניזיל בהדיה.** נערכאות שלהן: **ונתתי** [ד] **לכם אחרית ותקוה.** מיידי דמיירי רב יהודה לעיל נקיט ומזיל: דקלים. להתפרנס מהן, שיש מהן נצבל הרבה, כדאמרינן בפ"ק (דף ט:) עולה מיקלט לנצבל חוץ מלא לנח דתמרי כו': כלי פשתן. ללנוס: **לא שנו.** דמתני' שכל הצבוע אסור לכבס: **אפילו לכבס ולהניח.** כדי שילבוש לאחר זמן לאחר ט' נאב אסור, דגרסה כמסיס דעתו שעוסק בכיבוס בגדיס: **אמר רב ששת תדע.** דאפי' לכבס ולהניח אסור: **קצרי.** כך שמס [ו] נלשון ישמעאל, והס כובסין, שמעתי אומרים על שם שמקצרין בגדי למר כשדורסין אותן ברגליהן נמיס שקורין פולוי"ר, והיינו דמתרגמינן עין רוגל (שמואל ג יז) עינא דקלרא: **אילימא לכבס וללבוש.** מיד נחמיסי, מאי כבוד שבת איכא: **אלא.** אי לכבס ולהניח עד השבת: **לעולם לכבס וללבוש.** מיד נחמיסי (ג): **ובמי שאין לו אלא חלוק אחד.** דאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבס השבת נחמיסי מו לא מצי לכבס ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבס מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסה נמועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כביבום שלהן, ואסור לגהן לפני תשעה נאב אפילו להניח לאחר תשעה נאב, אבל כיבום שלנו מותר: **כלי פשתן** אין בהן. ליאסר משום גיהוץ אלא כלי מילת, ולמקי"י נלע"ז: **לא שנו.** שאסור ללובשו נשבוע שאל תשעה נאב להיות נתוכה אלא נימים שלפני תשעה נאב, שאם אל ניום רביעי אסור ללובשו לשבוע: **אבל לאחריו.** אפי' [אא] ושביעי מותר: **חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה.** דהיינו לאחריו: **חל להיות בשני או בשלישי ברביעי ובחמישי כו':** לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא. המכבס נתשעה נאב אפילו מן המנחה ולמעלה, ואדקאי נברייתא מפסיק לה למילתא וקאמר לייט עלה אביי כו': **חל להיות בשני כו'.** סיפא דההיא נרייתא גופה היא: **ומפטיר.** (ד) מאותן שלשה אחרון מפטיר, מתוך שאין מוסיפין נאול יותר מג' אנשים ולא נר"ח על ד', שאין לנו להוסיף אלא נשבת ובי"ט כדאמרינן נמגילה (דף כא.), ולפיכך קורין ג' דזמן ספר תורה הוא ונלמו הכי הוו קרו שלשה, שהוא מתקנת עזרא לקרות נשני ונחמישי כהן ולוי וישראל [ב]: **קורא אחד ומפטיר בשבת.** מינו מפסיק סעודתו [ג] ומינו ממעט נתבשילין, אלא מהכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ומהכא למ"ד מלך והדיוט כלומר דפלוגתא היא נמסכת גיטין נפרק [מי שהחזו] (דף סח:) דתניא כשנכנס אדר מרבין נשמחה כך משנכנס אב ממעטין נשמחה, לפיכך הולרך לומר נשעתו נעת מלכו ותקפו שהיה אוכל הוא ושריו ס' [ד] כור סולת כו': **ועד התענית.** אלמא דסנירא ליה נרבי מאיר לפניו אסור לאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן [ה] גמליאל) סנירא להו דאפילו לאחריו נמי אסור: **מחגה**

בהדיה דבריא מזליה", ממ"נ, דק"ס: **ז]** [צ"ל **לתת**] (גליון): **ח]** [עי' באה"ט בא"ח סי' תקנב ס"ק יב כוונת רש"י במ"ש אינו מפסיק סעודתו] (גליון): **ט]** נדצ"ל **ל'** כור סולת כו', [עי' ב"מ פו ע"ב] (באה"מ), ועיין רש"ש: **י]** [צ"ל **שמעון בן** גמליאל] (גליון): **וכלי** [הריטב"א] רש"י בסוכה דף מח. ד"ה פרין קודס], כ) [ל"ל ונמולין דף קז:], ל) עי' תוס' מגילה כב: ד"ה ולרב אשי, מ) מגילה לא ע"ב.

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) [לעיל כו:], נ) מ"ק י. יח. חולין קז:, ג) כתובות דף י רע"ב, ד) [קדושין לג: ומ"ק], ה) [מגילה דף כג:], ו) עירובין מ: תוספתא פ"ג הי"ב, ז) [עי' נ"ק קיט: ובגמ"י שם], ח) ב"ק פב., ט) ע"א, י) [עי' תוס' שבת פח. ד"ה פריו קודס], כ) [ל"ל ונמולין דף קז:], ל) עי' תוס' מגילה כב: ד"ה ולרב אשי, מ) מגילה לא ע"ב.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי מותרין מילימא לכבס כו' הוא דאמרי אבל כל השבת כולה: (ב) רש"י ד"ה לעולם כו' מיד נחמיסי ובמי שאין לו אלא חלוק אחד. דאין לו להחליף: (ג) ד"ה בחולו של מועד דכיון שאין לו אלא חלוק אחד לא סגי דלא מכבס ליה מפני הכנימה: (ד) ד"ה ומפטיר אחד מאותן שלשה:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה אבל ושביעי. נסוס קו עליו למחקו:

הגהות מהר"ב רנשבורג

אן] רש"י ד"ה אבל לאחריו וכו' ושביעי. נמחק מלא ושביעי:

תורה אור השלם

א) כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת הַמַּחֲשָׁבֹת אֲשֶׁר אָנֹכִי חֹשֵׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם יְיָ מַחְשְׁבוֹת שָׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקָוָה: [ירמיה כט, יא]

ב) וַיִּגַּשׁ וַיִּשַּׁק לוֹ וַיָּרַח אֶת רֵיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ יְיָ: [בראשית כז, כז]

ג) וְהִשְׁבַּתִּי כָּל מְשׂוֹשָׂהּ חַגָּהּ חָדְשָׁהּ וְשַׁבַּתָּהּ וְכָל מוֹעֲדָהּ: [הושע ב, יג]

הגהות וציונים

מ] [גירסת רא"ש דתקיף מזלי'] (גליון): **נ]** בכת"י נוסף **וכי הא** דאמר. ולשון ישר הוא (דק"ס), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: **ג]** צ"ל **באדר ליזיל** בהדיה (ורש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י ובע"י "דאית ליה דינא בהדי נכרי **באב לישתמיט מיניה** דריע מזליה **באדר ליזיל**

כז **א** טוס"ע ס"ח סימן תקנג סעיף ג:
כח **ב** מיי' פ"ו מהל' י"ט הלכה כא סמג לאוין עה טוש"ע שם סימן תקלד סעיף ג:
כט **ג** ד מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע שם סימן תקנג סעיף ג:
ל **ה** מיי' שם טוש"ע שם סעיף ד:
לא **ו** מיי' פי"ב מהל' תפלה הלכה טז טור ס"ח סימן תקנט:
לב **ז** מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ח טוש"ע ס"ח סימן תקנד סעיף י:

רבינו גרשום

לעולם לכבס וללבוש בחמישי ודאמרת מאי כבוד שבת איכא דליה ליה אלא אותו חלוק ולא מצי להמתין עד שבת והיינו כבוד שבת דמכבס ליה ולהכי שאר יומי אסור אבל להניח לא הוי אסור וגיהוץ שלנו אסור. לייט עלה אביי במאן דכביס בע"ש בט' באב מן המנחה אהאיילה 18/06/2018 קורין ג' הואיל וכל חמישי ושני קורין ג'. **מפטיר** אסוף אסיפם [כ]. **תיובתא דשמואל** הא דקתני מותר לכבס כל השבוע ושמואל אמר

משנת ראשונים

ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה. ואע"ג שאין מזל לישראל, הני מילי בשאר ימים אבל בשני חדשים אלו יש מזל שכן נגזר עלינו מן השמים, ואפשר עוד דמזל לאו דוקא אלא על הגזירה קרי מזל בלשון בני אדם. [הריטב"א]

ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'. אשר ברכו ה' שב אל השדה, כאלו אמר כריח השדה אשר נתן בו ה' ריח טוב, והוא השדה של תפוחים לדעת רבותינו ז"ל בבראשית רבה. [רבי אליהו מזרחי, בראשית כז כז]

כריח שדה של תפוחים. תפוח היינו אתרוג, וריח אפך כתפוחים מתרגמינן כריחא דאתרוגא. [תוספות, שבת פח.]

וגיהוץ שלנו כביבום שלהן. גיהוץ אינו שמכניסים אותו במים חמין בלבד דא"כ היאך אמרו שכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ, אלא כמו שפירש רבינו האי ז"ל עבודי חומרתא אמנא שקורין ישמעאל צקא"ל, וכן אמרו גבי אבל (מס' שמחות פ"ז) לגיהוץ [כיצד], ל' יום אסור ללבוש כלים המגוהצים ואלו הם כלים המגוהצים כלים שיוצאים מתחת המכבש, ומלאכת אומנות היא זו שמתחדשים בה הבגדים הישנים עד שנראו כחדשים, ואין חידוש זה ניכר אלא בכלי צמר לא בכלי פשתן שאין המכבש מחזירן לחידושם. [הריטב"א] **וכלי פשתן אין בהם משום גהוץ.** והטעם לפי שאין חוששין לגיהוץ יפה, לפי שקרובים לבשר ומתלכלכים מיד מפני הזיעה. [רא"ש] **לייט עלה אביי.** כל אמורא היה תופס לשונו כמו מגדף בה ר' אבהו (סנהדרין ג:) תהי בה ר' יוחנן (ב"ק קיב:) לייט עלה אביי (ברכות כט.). [תוספות, כתובות ב:]

ומותר בחמישי ושישי[לג]. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר, אֲפִילּוּ לְאַחֲרָיו נַמִּי** [-גם כן] **אָסוּר**, שכל אותו השבוע הוא זמן אבלות לענין זה[לד].

הגמרא מקשה על שמואל:

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על דברי שמואל, שנינו בברייתא, **שַׁבָּת** [-שבוע] **שֶׁחָל תִּשְׁעָה בְּאָב לִהְיוֹת בְּתוֹכָהּ, אָסוּר לְסַפֵּר וּלְכַבֵּם, וּבַחֲמִישִׁי מוּתָּרִין מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת.** מבארת הברייתא, **כֵּיצַד** נוהג איסור זה, **אִם חָל** תשעה באב **לִהְיוֹת בְּאֶחָד בַּשַּׁבָּת, מוּתָּר לְכַבֵּם** ולספר[לה] **כָּל הַשַּׁבָּת כּוּלָּהּ** מלבד יום תשעה באב עצמו, שכל השבוע הוא אחר תשעה באב. ואם חל **בְּשִׁנִּי** בשבת או **בְּשִׁלִּישִׁי** או **בִּרְבִיעִי וּבַחֲמִישִׁי, בִּימִים שֶׁלְּפָנָיו אָסוּר, אַךְ לְאַחֲרָיו מוּתָּר**[לו]. ואם **חָל לִהְיוֹת בְּעֶרֶב שַׁבָּת**[לז], **מוּתָּר לְכַבֵּם בַּחֲמִישִׁי** אף שהוא קודם התענית, **מִפְּנֵי כְּבוֹד הַשַּׁבָּת**[לח], שלא יוכל לעשות כן בערב שבת שהוא תשעה באב, **וְאִם לֹא כִּבֵּם בַּחֲמִישִׁי בַּשַּׁבָּת, מוּתָּר לְכַבֵּם בְּעֶרֶב שַׁבָּת** שהוא תשעה באב **מִן הַמִּנְחָה וּלְמַעְלָה** - אחר חצות היום[לט].

[אוצר החכמה]

הגמרא מפסיקה בדברי הברייתא, להביא דברי אביי על הנוהג כדין זה:

לָיְיט עֲלָהּ - קילל על כך **אַבַּיֵי, וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים שרַב **אַחָא בַּר יַעֲקֹב** הוא זה שקילל, **אַחָא** - על מי שעושה זאת, היינו על מי שמכבס בתשעה באב אחר חצות כשחל בערב שבת[מ].

הברייתא ממשיכה בדין נוסף:

אִם **חָל** תשעה באב **לִהְיוֹת בְּשֵׁנִי וּבַחֲמִישִׁי** שקוראים בהם בתורה בכל השנה, **קוֹרִין** בו בתורה **שְׁלֹשָׁה** קרואים בפרשת 'כִּי תוֹלִיד בָּנִים' (דנריס ד כה)[מא], **וּמַפְטִיר** בנביא **אֶחָד** משלשת הקרואים, שהוא האחרון שעלה, ב'אָסֹף אֲסִיפֵם' (ירמיה ח יג)[מב]. ואם חל **בְּיוֹם שְׁלִישִׁי** וְכן אם חל **בִּרְבִיעִי**[מג] שאין קוראים בהם בכל השנה, **קוֹרֵא אֶחָד** בתורה בפרשה הנזכרת, **וּמַפְטִיר אֶחָד**, כלומר הוא עצמו מפטיר[מד]. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לְעוֹלָם** - בכל יום מימות השבוע שחל בו תשעה באב, **קוֹרִין שְׁלֹשָׁה וּמַפְטִיר אֶחָד** מהם[מה].

מסיימת הגמרא את הקושיא, מה שנאמר בברייתא זו שאחר תשעה באב מותר לספר ולכבס אפילו באותו שבוע, הוא **תְּיוּבְתָּא** [-פירכא] **דִּשְׁמוּאֵל**, שאמר שאסרו חכמים אף אחרי תשעה באב.

מתרצת הגמרא, **אָמַר לָךְ שְׁמוּאֵל**, הלכה זו **תַּנָּאֵי הִיא** - שנויה במחלוקת תנאים, ואני סובר כתנא שאמר שאף לאחריו אסור. **דְּתַנְיָא** בברייתא, **תִּשְׁעָה בְּאָב שֶׁחָל לִהְיוֹת בַּשַּׁבָּת**, שהתענית נדחית ליום ראשון, **וְכֵן עֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב שֶׁחָל לִהְיוֹת בַּשַּׁבָּת** שזמן התענית ביום ראשון, **אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה** בשבת **כָּל צָרְכּוֹ** ואינו ממעט בתבשילין[מו], **וּמַעֲלֶה עַל שׁוּלְחָנוֹ אֲפִילּוּ כִּסְעוּדַת שְׁלֹמֹה** המלך **בְּשַׁעְתּוֹ** - בשעת מלכותו[מז]. מביאה הברייתא דין נוסף, **וְאָסוּר לְסַפֵּר וּלְכַבֵּם מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ** אב **וְעַד הַתַּעֲנִית**, אך מיד לאחריה מותר אף באותו שבוע, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כָּל הַחֹדֶשׁ כּוּלּוֹ אָסוּר** לספר ולכבס. **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, אֵינוֹ אָסוּר אֶלָּא בְּכָל אוֹתָהּ שַׁבָּת** [-שבוע] **בִּלְבַד**, ואף לאחר התענית[מח].

מוסיפה הגמרא, **וְכֵן תַּנְיָא אִידָךְ** - ושנינו בברייתא אחרת אותה מחלוקת, **וְנוֹהֲגִ֗ין אֲבֵלִים**[מט] **מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ וְעַד הַתַּעֲנִית, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כָּל הַחֹדֶשׁ כּוּלּוֹ אָסוּר. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן**

לג. רש"י (ד"ה לא, לחכ), על פי גירסת הגר"א ומהר"ב רנשבורג (תוס' ה). [ובשבת ודאי מותר מדינא דגמרא, שהרי אף כשחל תשעה באב בשבת רשאי ללבוש בו בגדים מגוהצים, כמבואר בברייתא להלן שאין נוהגים אבלות בשבת. ובתשעה באב עצמו ודאי אסור, והנידון הוא כאן רק מצד האיסור שגזרו על השבוע שחל בו, ולא מצד האיסור בתשעה באב עצמו].

לד. כן משמע ברש"י (ד"ה אחרן) [וראה בהערה בביאורי רש"י (ד"ה ועד)].

לה. גבורות ארי (ד"ה חל). וביאר, שמשום שהברייתא לפני כן הזכירה באחרונה את ענין הכיבוס, נקטה כאן רק כיבוס, אף שהוא הדין לתספורת. וכן להלן בהמשך הברייתא.

לו. ואף אם חל תשעה באב ביום חמישי, לא יכבס בו ביום, אלא ידחה את הכיבוס למחר. וכן משמע לשון הברייתא 'לאחריו מותר'. ריטב"א (לעיל כו: ד"ה ובחמישי). אך התוספות (להלן ל. ד"ה ותרוייהו) כתבו, שמותר לכבס בחמישי אחר חצות, ולא ימתין מלכבס עד ערב שבת מפני טורח שבת [וראה מה שכתבו הבית יוסף (או"ח סי' תקנג סק"ד (ג) ד"ה ומ"ש רבינו ומס) ובהגהות הגר"א (להלן ל. תוס' ג) ובשפת אמת (ד"ה לייט) בדברי תוספות].

לז. בזמן הזה לעולם לא חל תשעה באב ביום שני ולא ברביעי ולא בשישי. וכוונת הברייתא לזמן שהיו מקדשים על פי הראיה.

לח. לכאורה אף תספורת מותרת בחמישי, וכן כתבו התוספות (להלן ל. ד"ה ותרוייהו) והרא"ש (סי' לב) ועוד ראשונים. וראה בהערה לעיל בשם גבורות ארי. אך הנודע ביהודה (שו"ת מהדו"ת יו"ד סי' ריג) ורבי עקיבא איגר (לעיל כו: נרסי"ו ד"ה נחמיה) דייקו ברש"י (שם), שרק כיבוס הותר בחמישי ולא תספורת. וכן דעת האור זרוע (ח"ב סי' תיל, מובא בהגהות מאה"ג סי' לב). וביאר במגן אברהם (סי' תקנג ס"ק יד) טעם הדבר, משום שאין רגילות לספר בכל שבוע, ויכול לדחות התספורת לשבוע שאחריו. וראה בביאור הלכה (שם ס"ג ד"ה וכן) שדן בענין זה.

לט. כן משמע בבית יוסף (או"ח סי' תקנג סק"ד (ג) ד"ה ומ"ש רבינו ומס) [ומדברי מהרש"א (פסחים נ: נרסי"ו ד"ה מן) מתבאר, שהכוונה מחצי שעה אחר חצות, שהוא זמן מנחה גדולה]. אך בגבורות ארי (ד"ה מותר) הסתפק, האם הכוונה למנחה גדולה או מנחה קטנה.

מ. בבית יוסף (או"ח סי' תקנג ס"ד (ג) ד"ה ומ"ש רבינו ומס) מבואר, שאביי אוסר לכבס. וכן משמע ברש"י (ד"ה לייט). אך רבינו חננאל (ד"ה שנמ) כתב, שהקללה היא על כך שהצריך ודחק את עצמו שיבוא לכך. וביאר השפת אמת (ד"ה לייט), שאביי ודאי אינו חולק על הברייתא, ואף הוא מתיר לכבס בערב שבת אחר חצות, אך מחמת שאותו אדם לא נזהר לכבס בחמישי והוזקק לכבס בתשעה באב, קיללו אביי.

מא. מסקנת הגמרא (מגילה לא:), וכן כתב הטור (או"ח סי' תקנט).

מב. מסקנת הגמרא (מגילה שם), וכן כתב הטור (שם).

ואין קוראים לאדם אחר למפטיר, שאין מוסיפים בחול יותר משלשה קרואים, ולא בראש חודש יותר מארבעה, אלא רק בשבת ויום טוב אפשר להוסיף על מנין הקרואים, כמבואר במגילה (כא.). רש"י (ד"ה ומפטיר) [אמנם לגבי יום טוב יש דעות בזה, ראה בית יוסף (או"ח סי' רפג ד"ה ומוליתין)].

מג. וכן בראשון ובשישי, אלא שלא רצתה הברייתא למנות את הימים בלשון סירוגין ודילוג, לכך נקטה רק שלישי ורביעי הסמוכים זה לזה, וממילא נדע שהוא הדין ראשון ושישי. גבורות ארי (ד"ה נחליטי).

מד. טעם החילוק בין הימים, משום שבשני ובחמישי בלאו הכי הוא זמן של קריאת התורה וקורים שלשה קרואים בתורה [והוא מתקנת עזרא הסופר שיקראו בשני ובחמישי כהן לוי וישראל], ולכך אף בתשעה באב קוראים שלשה, אלא שקוראים מענין התענית. אך בשאר הימים שאין בהם שלשה קרואים מתקנת עזרא, אמנם תיקנו קריאת התורה מחמת התענית, אך לא תיקנו שלשה קרואים. ע"פ רש"י (ד"ה ומפטיר).

מה. בטעם המחלוקת ביאר בטורי אבן (מגילה כג: ד"ה נחליטי), שבגמרא בבבא קמא (פג.) מבואר, שכבר בזמן שהיו ישראל במדבר תיקנו להם קריאת התורה, ועזרא הסופר הוסיף על התקנה הראשונה. ומביאה הגמרא שתי לשונות מה היתה התקנה הראשונה. ללשון ראשונה, תחילה תיקנו שיקרא אדם אחד שלשה פסוקים, וללשון השניה, תחילה תיקנו שיקראו שלשה אנשים כל אחד פסוק אחד. ותקנת עזרא היתה, שיקראו שלשה אנשים, ובין כולם יקראו עשרה פסוקים. ולפי זה יש לבאר, שתנא קמא סבר כלשון הראשונה שעיקר התקנה היא שיקרא אדם אחד, אלא שעזרא הוסיף בשני ובחמישי שיקראו שלשה אנשים, אך בשאר הימים שלא תיקן עזרא כלום, נשאר הדבר כתקנה הראשונה שיקרא אחד. ורבי יוסי סבר כלשון השניה, שעיקר התקנה היתה שיקראו שלשה, ולכך אף כשתיקנו קריאה בתשעה באב בשאר ימות השבוע, אין למעט משלשה קרואים שזוהי עיקר תקנת הקריאה.

מו. כלומר, אף על פי שכשחל ערב תשעה באב בחול יש למעט בתבשילים, כמבואר במשנתנו, מכל מקום כשחל בשבת אינו ממעט.

מז. הברייתא נקטה 'בשעתו', מחמת ששלמה המלך ירד ממלכותו אחר שמלך, והיה כסתם אדם, כמבואר בגיטין (סח:) [ונחלקו שם רב ושמואל האם חזר אחר כך למלכותו או לא]. ולכך השמיעה הברייתא שרשאי אדם לאכול כסעודת שלמה בשעת מלכותו ותוקפו, שהוא ושריו היו אוכלים ביום אחד שלשים כור סולת ושישים כור קמח, וכן שלושים בקר ומאה צאן, מלבד אַיָּל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים, כאמור בנביא (מלכים א' ה כ-ג).

כתב רש"י (ד"ה וכן), שכשצום תשעה באב חל במוצאי שבת, כשאוכל בשבת אינו מפסיק סעודתו. ואין כוונתו שאם אוכל סעודת שבת סמוך לשקיעה רשאי להמשיך ולאכול במוצאי שבת, אלא כוונתו שאינו אוכל כדין סעודה המפסקת. והיינו, שאף על פי שבסעודה המפסקת אסור לאכול בשר ולשתות יין, כפי ששנינו במשנתנו, מכל מקום כשחל תשעה באב בשבת, אוכל בשר ושותה יין עד סמוך לשקיעת החמה. אך ודאי שעליו להפסיק את סעודתו קודם שתשקע החמה, מחמת התענית. באר היטב (או"ח סי' תקנג ס"ק יג).

מח. רש"י (ד"ה ועד). ובהכרח שכוונת רבן שמעון בן גמליאל לאסור אף אחר התענית, שהרי מחלוקת זו חוזרת על תחילת הברייתא, העוסקת כשערב תשעה באב חל ביום שישי או בשבת, ואם ערב תשעה באב חל בשבת, באיזה ענין אוסר רבן שמעון בן גמליאל את כל השבוע, הלא תשעה באב חל ביום ראשון, והשבת שלפניו אינו שבוע שחל בו. ובהכרח שהוא אוסר אף אחרי תשעה באב. גבורות ארי (ד"ה אחר) [וראה שם שדן באופן שחל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, האם לדעת רבן שמעון בן גמליאל יש דיני שבוע שחל בו תשעה באב].

מט. יתכן שנקט לשון זו ולא נקט 'ואסור לספר ולכבס', לרמוז שאף לא יאכל בשר וישתה יין ביום עשירי [שאף הוא קרוי 'יום התענית', שהרי רבי אבין היה צם תשיעי ועשירי (ירושלמי ה"ו)]. בנין שלמה (או"ח ס"ג סי' מג). ויש שביארו, שנחלקו הברייתות מה

אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט וכו'. פירוש משום לחמר לעיל[ט] מגלגלין חובה ליוס החייב: **של תפוחים.** י"מ תפוחים [י] כריח מתרוגים: **קצרי** דבי רב. פירוש כובסין הבגדים ולכך קרי להו קצרי על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחילת המים: **מי** שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבס במועד. (ובטבול יום [י]) ובפ' חלו מגלחין (מו"ק דף יד.) דקאמר וליטעמיך הא דאמר רבי מסי אמר רבי יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו' דפריך יאמרו כל החלוקים מסורים לכבס בחול המועד וחלוק זה מותר ומתרץ זה מזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד ומ"ל דוקא להס אבל לנו ולמי אסור אפי' אין לנו אלא חלוק אחד שאין לנו מוגדין אזור על חלוקות שלנו ולא הוי אזורו מוכיח עליו וכן נריך ליזהר שלא לכבס המלנפת בחול המועד אע"ג שאין לנו אלא אחת אבל מ"מ יש לנסיס לכבס בגדי התינוקות כדי לשכוח דהוי כמי שאין לו אלא חלוק אחד שיש רגילות להחליף בגדיהם וכל שעה נריך לו כל בגדיו ועל זה נהגו העולם לכבס בחול המועד:

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד. מכאן מוכיח רבינו מס [כ] דמפטיר עולה למנין שבעה מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד שמפטיר אחד מן הג' דקא מיבעיא ליה בגמילה (דף כג. ושם) מפטיר עולה למנין שבעה או לא משמע מהכא דעולה ותרוייהו משמיה דרבי יוחנן אע"פ שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ אבל אסור ללובשן בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אמר רב לא שנו אלא לפניו [ה] אבל לאחריו מותר ושמואל אמר אפילו לאחריו נמי אסור מיתיבי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה בשני בשלישי ברביעי ובחמישי לפניו אסור לאחריו מותר חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה [ו] לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא [ז] חל להיות בשני ובחמישי קורין שלשה ומפטיר אחד בשלישי וברביעי קורא אחד ומפטיר אחד רבי יוסי אומר לעולם קורין שלשה ומפטיר אחד תיובתא דשמואל אמר לך שמואל תנאי היא דתניא [ח] תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואסור לספר ולכבס מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד ותניא אידך ונוהג אבל מראש חדש ועד התענית דברי ר' מאיר רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב [ג] והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה מאן דאמר מר"ח ועד התענית מחגה אחד. **מחד קורא והוא עלמו המפטיר, קתני מיהת לאחריו מותר, תיובתא דשמואל: וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת.** מימו מפסיק סעודתו [ט] ומימו ממעט בתבשילין, אלא מוכל כל נרכו ומעלה על שולחנו אפי' כסעודת שלמה בשעתו, דפלוגתא היא במסכת גיטין בפרק [מי שאחזו] (דף סמ:) דאיכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ואיכא למ"ד מלך והדיוט כלומר כשנטרד שוב לא חזר למלכותו, לפיכך הולרך לומר בשעתו בעת מלכו ותקפו שהיה מוכל הוא ושריו ס' [י] כור סולת כו': **ועד התענית.** אלמא דסבירא ליה נרבי מחיר לפניו אסור לאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן [יו] גמליאל) סבירא להו דאפילו לאחריו נמי אסור: מחגה

[ג] ניזיל בהדיה. בערכאות שלהן: ונתתי [ד] לכם אחרית ותקוה. מיידי דמיירי רב יהודה לעיל נקיט ומזיל: דקלים. להתפרנס מהן, שיש מהן בנבל הרבה, כדאמרינן בפ"ק (דף ט:) עולה מיקלט לנבל חוץ מלא נוע דתמרי כו': בלי פשתן. ללבוש: לא שנו. דמתני' שכל השבוע אסור לכבס: אפילו לכבם ולהניח. כדי שילבוש למחר זמן למחר ט' בחד אסור, דנרסה במסיס דעתו שעוסק בכיבוס בגדיס: אמר רב ששת תדע. דאפי' לכבס ולהניח מסור: קצרי. כך שמס [ו] בלשון ישמעאל, והס כובסין, שמעתי אומרים על שם שמקצרין בגדי למר כשדורסין אותן בריגליהן בימים שקורין פולוי"ר, והיינו דמתרגמינן עין רוגל (שמואל ג יז) עינא דקלרא: **אילימא לכבם וללבוש.** מיד בחמישי, מאי כבוד שבת איכא: **אלא.** לאו לכבס ולהניח עד השבת: **לעולם לכבם וללבוש.** מיד בחמישי (ג): **ובמי שאין לו אלא חלוק אחד.** דאין לו להחליף, ומאי מפני כבוד השבת, דאי לא מכבס השתא בחמישי מו לא מצי לכבס ליה: (ג) חולו של מועד. שאין לו אלא חלוק אחד, דלא סגיא דלא מכבס מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסה במועד: וגיהוץ שלנו. אינו יפה אלא כביבוס שלהן, ואסור לגהן לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב, אבל כיבוס שלנו מותר: בלי פשתן אין בהן. ליאסר משום גיהוץ אלא בכלי מילת, ולשקי"י בלע"ז: **לא שנו.** שאסור ללובשו בשבוע שאל תשעה באב להיות בתוכה אלא שאל כיוס שלפני תשעה באב, שאס אל כיוס רביעי אסור ללובשו לאחריו. **אבל לאחריו.** חמישי ושלישי: **ושמואל [א] אמר** ושביעי מותר: **חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת כולה.** דהיינו לאחריו: **חל להיות** בשני או בשלישי ברביעי ובחמישי כו': **לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא.** המכבס בתשעה באב אפילו מן המנחה ולמעלה, ואדקאי בברייתא מפסיק לה למילתא וקאמר לייט עלה אביי כו': **חל להיות בשני כו'.** סיפא דההיא דבריית גופה היא: ומפטיר. (ד) מאותן שלשה אחרון מפטיר, מתוך שאין מוסיפין בחול יותר מג' אנשים ולא בר"ח על ד', שאין לנו להוסיף אלא בשבת ובי"ט כדמפרש בגמילה (דף כא.), ולפיכך קורין ג' דזמן ספר תורה הוא ובלאו הכי הוו קרו שלשה, שהוא מתקנת עזרא לקרות בשני ובחמישי כהן ולוי וישראל [ה]: **קורא אחד ומפטיר אחד.** אחד קורא והוא עלמו המפטיר, קתני מיהת לאחריו מותר, תיובתא דשמואל: **וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת.** מימו מפסיק סעודתו [ו] ומימו ממעט בתבשילין, אלא מוכל כל נרכו ומעלה על שולחנו אפי' כסעודת שלמה בשעתו, דפלוגתא היא בגיטין בפרק [מי שאחזו] (דף סמ:) דאיכא למאן דאמר מלך והדיוט ומלך ואיכא למ"ד מלך והדיוט כלומר כשנטרד שוב לא חזר למלכותו, לפיכך הולרך לומר בשעתו בעת מלכו ותקפו שהיה מוכל הוא ושריו ס' [ז] כור סולת כו': **ועד התענית.** אלמא דסבירא ליה נרבי מחיר לפניו אסור לאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן [ח] גמליאל) סבירא להו דאפילו לאחריו נמי אסור:

עין משפט נר מצוה

כז א טוש"ע ח"ח סימן תקנג סעיף ג:

כח ב מיי' פ"ו מהל' י"ט הלכה כא סמג לאוין עה טוש"ע שם סימן תקלד סעיף ג:

כט ג ד מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע שם סימן תקנג סעיף ג:

ל ה מיי' שם טוש"ע שם סעיף ד:

לא ו מיי' פי"ב מהל' תפלה הלכה טז טור ח"ח סימן תקנב:

לב ז מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ח טוש"ע ח"ח סימן תקנד סעיף י:

רבינו גרשום

לעולם לכבס וללבוש בחמישי ודאמרת מאי כבוד שבת איכא דלית ליה אלא אותו חלוק ולא מצי להמתין עד שבת והיינו כבוד שבת דמכבס ליה ולהכי שאר יומי אסור אבל להניח לא הוי אסור וגיהוץ שלנו אסור. **לייט עלה אביי** במאן דכביס בע"ש בט' באב מן המנחה ולמעלה. קורין ג' הואיל וכל חמישי ושני קורין ג'. **מפטיר** אסוף אסיפם [כ]. **תיובתא דשמואל** הא דקתני מותר לכבס כל השבוע ושמואל אמר

משנת ראשונים

ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה. ואע"ג שאין מזל לישראל, הני מילי בשאר ימים אבל בשני חדשים אלו יש מזל שכן נגזר עלינו מן השמים, ואפשר עוד דמזל לאו דוקא אלא על הגזירה קרי מזל בלשון בני אדם. [**הריטב"א**]

ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'. אשר ברכו ה' שב אל השדה, כאלו אמר כריח השדה אשר נתן בו ה' ריח טוב, והוא השדה של תפוחים לדעת רבותינו ז"ל בבראשית רבה. [**רבי אליהו מזרחי, בראשית כז כז**]

כריח שדה של תפוחים. תפוח היינו אתרוג, וריח אפך כתפוחים מתרגמינן כריחא דאתרוגא. [**תוספות, שבת פח.**]

וגיהוץ שלנו כביבום שלהן. גיהוץ אינו שמכניסים אותו במים חמין בלבד דא"כ היאך אמרו שכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ, אלא כמו שפירש רבינו האי ז"ל עבורי חומרתא אמנא שקורין ישמעאל צקא"ל, וכן אמרו גבי אבל (מס' שמחות פ"ז) לגיהוץ [כיצד], ל' יום אסור ללבוש כלים המגוהצים ואלו הם כלים המגוהצים כלים שיוצאים מתחת המכבש, ומלאכת אומנות היא זו שמתחדשים בה הבגדים הישנים עד שנראו כחדשים, ואין חידוש זה ניכר אלא בכלי צמר לא בכלי פשתן שאין המכבש מחזירן לחידושם. [**הריטב"א**] **וכלי פשתן אין בהם משום גהוץ.** והטעם לפי שאין חוששין לגיהוץ יפה, לפי שקרובים לבשר ומתלכלכים מיד מפני הזיעה. [**רא"ש**] **לייט עלה אביי.** כל אמורא היה תופס לשונו כמו מגדף בה ר' אבהו (סנהדרין ג:) תהי בה ר' יוחנן (ב"ק קיב:) לייט עלה אביי (ברכות כט.). [**תוספות, כתובות ב:**]

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) [לעיל כו:], **י)** מ"ק י. יח. חולין קז:, **יא)** כתובות דף י רע"ב, **יב)** [קדושין לג: ושם], **יג)** [מגילה דף כג:], **יד)** עירובין מ: תוספתא פ"ג הי"ב, **טו)** [עי' ב"ק קיט: וברש"י שם], **טז)** ב"ק פב., **יז)** ע"א, **יח)** [עי' תוס' שבת פח. ד"ה פריו קודם], **יט)** [ל"ל ובחולין דף קז:], **כ)** עי' תוס' מגילה כב: ד"ה ולרב אשי, **כא)** מגילה לא ע"ב.

הגהות הב"ח

(ה) גמ' ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי מותרין תילימא לכבס כו' הוא דאמרי אבל כל השבת כולה: **(ו)** רש"י ד"ה לעולם כו' מיד בחמישי ובמי שאין כו' הד"ה: **(ז)** ד"ה בחולו של מועד דכיון שאין לו אלא חלוק אחד לא סגי דלא מכבס ליה מפני הכנימה: **(ח)** ד"ה ומפטיר אחד מאותן שלשה:

הגהות הגר"א

[א] רש"י ד"ה אבל ושביעי. נמוס קו עליו למחקו:

הגהות מהר"ב רנשבורג

[א] רש"י ד"ה אבל לאחריו וכו' ושביעי. נמחק מלת ושביעי:

תורה אור השלם

א) כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת הַמַּחֲשֶׁבֹת אֲשֶׁר אָנֹכִי חֹשֵׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם יְיָ מַחְשְׁבוֹת שָׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקָוָה: [ירמיה כט, יא] אוצר החכמה

ב) וַיִּגַּשׁ וַיִּשַּׁק לוֹ וַיָּרַח אֶת רֵיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ יְיָ: [בראשית כז, כז]

ג) וְהִשְׁבַּתִּי כָּל מְשׂוֹשָׂהּ חַגָּהּ חָדְשָׁהּ וְשַׁבַּתָּהּ וְכָל מוֹעֲדָהּ: [הושע ב, יג]

הגהות וציונים

ה] [גירסת רא"ש דתקיף מזלי'] (גליון): **ו]** בכת"י נוסף **וכי הא** דאמר. ולשון ישר הוא (דק"ס), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: **ז]** צ"ל **באדר ליזיל** בהדיה (ורש"י גורס בגמ' כהגי' בכת"י ובע"י "דאית ליה דינא בהדי נכרי **באב לישתמיט מיניה** דריע מזליה **באדר ליזיל בהדיה** דבריא מזליה", מ"ג, דק"ס): **ח]** [צ"ל **לתת**] (גליון): **ט]** [עי' באה"ט בא"ח סי' תקנב ס"ק יב כוונת רש"י במ"ש אינו מפסיק סעודתו] (גליון): **י]** נדצ"ל **ל'** כור סולת כו', [עי' ב"מ פו ע"ב] (באה"מ), ועיין רש"ש: **יא]** [צ"ל **שמעון בן** גמליאל] (גליון):

גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, אֵינוֹ אָסוּר אֶלָּא אוֹתָהּ שַׁבָּת בִּלְבַד. וכיון שמצאנו מחלוקת האם גזרו אף אחר התענית, שרבי מאיר מתיר ורבי יהודה ורבן שמעון בן גמליאל אוסרים, אם כן הברייתא לעיל שאמרה 'לפניו אסור לאחריו מותר' היא דעת רבי מאיר, ושמואל סובר כדעות האוסרות אף לאחר תשעה באב.

הגמרא מבארת את מקור טעמי השיטות:

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, וּשְׁלָשְׁתָּן מִקְרָא אֶחָד דָּרְשׁוּ, דִּכְתִיב בענין הגלות (הושע ג יג) **'וְהִשְׁבַּתִּי כָּל מְשׂוֹשָׂהּ חַגָּהּ חָדְשָׁהּ וְשַׁבַּתָּהּ'.** ובדרשת פסוק זה נחלקו התנאים, **מַאן דְּאָמַר** - רבי מאיר שאמר שנוהגים אבלות **מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ וְעַד הַתַּעֲנִית** ולא אחריה,

גדר התקנה בימים שלפני תשעה באב, שהברייתא הראשונה סוברת שלא תיקנו חכמים שיהיו ימי אבל מצד עצמם, אלא תיקנו לנהוג בהם כמה איסורים ככיבוס ותספורת כהכנה לתענית תשעה באב. ואילו הברייתא השניה סוברת, שתיקנו שימים אלו יהיו ימי אבל, ואיסורי כיבוס ותספורת הינם כתוצאה מהאבלות.

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

לָ. [א]

דרש מִתיבת 'חַגָּה' שהכוונה לראש חודש הנקרא 'חג'[א], שממנו עד התענית השמחה מושבתת ונוהגים באבילות[ב]. **וּמַאן דְּאָמַר** - ורבי יהודה הסובר **שֶׁכָּל הַחוֹדֶשׁ כּוּלּוֹ אָסוּר**, דרש מֵ'חָדְשָׁה' שמשביתים השמחה כל החודש. **וּמַאן דְּאָמַר** - ורבן שמעון בן גמליאל הסובר **שֶׁכָּל הַשַּׁבָּת** [-השבוע] **כּוּלָּהּ אָסוּר**, דרש מִ'שַּׁבַּתָּה' שבכל אותו שבוע יש להשבית השמחה[ג].

הגמרא מבארת את ההלכה בזה:

אָמַר רַבָּא, **הֲלָכָה כְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל**, שאין נוהגים באבלות אלא באותו שבוע. **וְאָמַר רָבָא**, **הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר**, שנוהגים אבלות רק קודם התענית ולא לאחריו. מוסיפה הגמרא, **וְתַרְוַיְיהוּ** - ושני הדינים אמרם רבא **לְקוּלָּא**. כלומר, רבי מאיר ורבן שמעון בן גמליאל עסקו בשני נידונים: א. האם האיסור מתחיל כבר מראש חודש, או רק מתחילת השבוע שחל בו תשעה באב, שרבי מאיר מחמיר ורבן שמעון בן גמליאל מיקל. ב. האם האיסור הוא רק לפני תשעה באב או גם אחריו, ובזה רבי מאיר מיקל ורבן שמעון בן גמליאל מחמיר. ובכל אחד מהנידונים פסק רבא כדעת המיקל. ומבארת הגמרא, **וְצָרִיכָא** - והוצרך רבא לומר שני פסקים אלו להבנת ההלכה, **דְּאִי אַשְׁמְעִינַן** - שאם היה משמיענו רק **שֶׁהֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר**, **הָוֶה אָמִינָא** - הייתי יכול לומר ש**אֲפִילּוּ מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ** אסור, כדברי רבי מאיר, **קָא מַשְׁמַע לָן** - לכן השמיענו רבא ש**הֲלָכָה כְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל** בענין זה, שאין צריך לנהוג באבלות קודם השבוע שחל בו תשעה באב. **וְאִי אַשְׁמְעִינַן** - ואם היה משמיענו רק ש**הֲלָכָה כְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל**, **הָוֶה אָמִינָא** - הייתי יכול לומר שבאותו שבוע **אֲפִילּוּ לְאַחֲרָיו** של תשעה באב אסור, **קָא מַשְׁמַע לָן** ש**הֲלָכָה כְּרַבִּי מֵאִיר** בענין זה, שאין צריך לנהוג אבילות לאחר התענית[ד]. ונמצא להלכה, שיש לנהוג אבלות רק מתחילת השבוע שחל בו תשעה באב, ועד שיעבור תשעה באב[ה].

★

בְּעֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב, אִם עָתִיד לְסָעוֹד אחריה סְעוּדָה אַחֶרֶת קודם שנינו במשנה (לעיל כו:), **עֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב לֹא יֹאכַל אָדָם שְׁנֵי תַּבְשִׁילִין** כו' לא יאכל בשר ולא ישתה יין.

הגמרא מבארת את פרטי האיסור:

אָמַר רַב יְהוּדָה, **לֹא שָׁנוּ** - לא נשנה דין זה, שאסור לאכול בערב תשעה באב דברים אלו, **אֶלָּא מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת** ביום **וּלְמַעְלָה** [-ואילך][ז], **אֲבָל מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַטָּה** כלפי הבוקר, **מוּתָּר**. **וְאָמַר רַב יְהוּדָה**, **לֹא שָׁנוּ** איסור זה **אֶלָּא בִּסְעוּדָה הַמַּפְסִיק** [-שמפסיק] **בָּהּ** לאכול, היינו בסעודה האחרונה שקודם התענית[ח], **אֲבָל בִּסְעוּדָה שֶׁאֵינוֹ מַפְסִיק בָּהּ**, **מוּתָּר**.

מוסיפה הגמרא, **וְתַרְוַיְיהוּ** - ושני דינים אלו אמרם רב יהודה **לְקוּלָּא**. ומבארת הגמרא, **וּצְרִיכָא** - והוצרך לומר את שניהם להבנת ההלכה, **דְּאִי אַשְׁמְעִינַן** - שאם היה משמיענו רק שהאיסור הוא **בִּסְעוּדָה הַמַּפְסִיק בָּהּ**, **הָוֶה אָמִינָא** - הייתי יכול לומר שבסעודה זו אסור **אֲפִילּוּ** אם יקדים לאכלה **מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַטָּה**, **קָא מַשְׁמַע לָן** - לכן השמיענו רב יהודה שרק **מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה** אסור, אך אם אוכל קודם לכן אינו אסור בשני תבשילים ובבשר ויין, אף אם זו סעודתו האחרונה באותו יום. **וְאִי אַשְׁמְעִינַן** - ואם היה משמיענו רק שהאיסור הוא כשאוכל **מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה**, **הָוֶה אָמִינָא** - הייתי יכול לומר ש**אֲפִילּוּ בִּסְעוּדָה שֶׁאֵינוֹ מַפְסִיק בָּהּ** אסור כשאוכלה משש שעות ולמעלה, **קָא מַשְׁמַע לָן** - משמיענו רב יהודה שגם משש שעות ולמעלה אסור רק **בִּסְעוּדָה הַמַּפְסִיק בָּהּ**.

הגמרא מביאה ברייתות כשני הדינים של רב יהודה:

תַּנְיָא כְּלִישָׁנָא קַמָּא - שנינו בברייתא כלשון ראשון בדברי רב יהודה, שאסור רק משש שעות ולמעלה, ו**תַנְיָא** בברייתא **כְּלִישָׁנָא בַּתְרָא** - כלשון אחרון בדבריו, שאסור רק בסעודה המפסקת.

מפרטת הגמרא, **תַּנְיָא כְּלִישָׁנָא בַּתְרָא** [-כלשון אחרון][ט], **הַסּוֹעֵד**

א. **וכפי** שדרשה הגמרא לעיל (כט.), שהפסוק (מיכה ו טו) 'קרא עלי מועד' הכוונה לראש חודש. רש"י (ד"ה מפגה). ורבינו גרשום (ד"ה מפגה) פירש, שרבי מאיר דרש מ'חגה' שזמן האבילות הוא כחג הסוכות, שהוא שמונה ימים.

ב. **אף** ש'חגה' זהו ראש חודש, מכל מקום אין לומר שיש להתאבל רק בראש חודש ולא בימים שאחריו, שהלא טעם האבלות הוא משום צער החורבן, והימים שבין ראש חודש לתשעה באב יותר סמוכים ליום החורבן מאשר ראש חודש עצמו. גבורות ארי (לעיל כט: ד"ה מאן - הכא). ובחכמת שלמה (מו"ח סי' תקנו ס"ג) ביאר, שמאחר שאף תשעה באב קרוי 'מועד' [ראה בטור (סס סי' תקנט)], על כן גם הימים שבין המועד של ראש חודש למועד של תשעה באב קרויים 'חג', וכשם שבפסח וסוכות רק יום ראשון ואחרון הם יום טוב, ומכל מקום אף הימים שבינתיים קרויים 'חג'. ונמצא שכל תשעת הימים הינם בכלל הלשון 'חגה'.

ג. **שמכיון** שכתוב 'חגה חדשה ושבתה' ולא 'חג חודש ושבת', דייקו התנאים שאין הכוונה על כל החגים והחדשים והשבתות אלא על זמן מיוחד, שהוא בחודש אב שבו נחרב הבית. וכל שלשת הזמנים שבפסוק [היינו 'חגה חדשה ושבתה'] מיותרים, שהרי היה די לכתוב 'והשבתי כל משושה' בלבד, והכל היה במשמע, ולמה פירט 'חגה חדשה ושבתה', אלא ודאי בא הכתוב לרמז שיש אחד מהם שצריך להשבית משושה על ידי מעשה להראות בו דרכי אבילות, וכל תנא נראה לו מסברא על אחד מהם. גבורות ארי (ד"ה מאן - הכא).

ויש להקשות, מה ידרוש כל תנא משתי התיבות האחרות שבפסוק. ותירץ המהרש"א (מ"ח לעיל כט: ד"ה מפגה), שמחלוקת התנאים היא רק מאיזו תיבה דורשים איסור כיבוס ותספורת, אמנם כל אחד מודה שישנם דינים אחרים הנוהגים באותם הזמנים הנלמדים משתי התיבות האחרות. וכשם שמשנתנו סוברת שאיסור כיבוס ותספורת הינו רק בשבוע שחל בו תשעה באב, ומכל מקום נאמר במשנה שמשנכנס אב ממעטים בשמחה. ובשרביט הזהב (ד"ה ממדשה) תירץ, שפשטות הכתוב אינו על דרשה זו, אלא דרשו בו אסמכתא ברמז בעלמא לזמן האבלות, וכל אחד העמיד את האסמכתא למה שנראה בעיניו שראוי לגזור, ושאר הפסוק מתפרש כפשוטו. ומעין זה כתב בגבורות ארי (סס).

ד. **רבא** שהוא אמורא אינו יכול מדעת עצמו לפסוק לקולא כשני התנאים, אלא סמך על הברייתא האמורה לעיל (כט:), שנאמר בה שאסור רק מתחילת השבוע ועד התענית. קרן אורה (ד"ה ממר).

יש להקשות לדעת רבא, כיצד נדרש הפסוק 'חגה חדשה ושבתה', הלא אין לשיטתו מקור באף אחת מתיבות אלו. ותירץ בחכמת שלמה (מו"ח סי' תקנו ס"ג), שלמדים מ'שבתה' שהאיסור הוא רק בשבוע שחל בו תשעה באב, אך בנוסף לכך למדים מ'חגה' שהאבילות היא רק עד תשעה באב שקרוי מועד [ראה בטור (מו"ח סי' תקנט)], והוא הקרוי 'חגה'.

ה. **וכן** פסקו הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ו) והשולחן ערוך (מו"ח סי' תקנו ס"ג ומ"ד). והרמ"א (סס ס"ג) כתב, שנהגו להחמיר מראש חודש. [אמנם אף לדעת הרמ"א, כיון שהאיסור מראש חודש ועד השבוע שחל בו הוא מנהג ואינו מן הדין, יש להקל בו בכמה דברים, ראה משנה ברורה (סס ס"ק כט, מג, פג)].

אף שמן הדין מותר לספר ולכבס מיד במוצאי תשעה באב, מכל מקום מנהג כשר שלא לספר ולכבס גם בעשירי באב, כיון שבעשירי באב נשרף רובו של היכל. מהרש"ל (מו"ח סי' נג) [וכדרך שכתב השולחן ערוך (מו"ח סי' תקנו ס"ה) לגבי אכילת בשר ושתיית יין. ולדעת השולחן ערוך החומרא בעשירי היא עד סוף היום, ולדעת הרמ"א עד חצות]. וכן כתב במשנה ברורה (סס סק"ג).

אם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, אין בשבוע שלפניו דיני שבוע שחל בו תשעה באב. ירושלמי (ה"ו). וכן כתב בשולחן ערוך (מו"ח סי' תקנו ס"ד), אך הביא שיש מי שאומר שנהגו לאסור בכל השבוע שלפניו, חוץ מיום חמישי ושישי.

ו. **בגדר** שני תבשילין נחלקו הראשונים. רש"י (לעיל כו: ד"ה שני) כתב, ששני תבשילים הם בשר ודגים, או בשר וביצים שעליו, או דג וביצה שעליו. ומבואר שאפילו שני מינים שהתבשלו בקדירה אחת קרויים שני תבשילים. אך הרא"ש (סי' לד) הביא דעה, שדווקא כשהתבשלו בשתי קדירות קרויים שני תבשילים. והביא מחלוקת נוספת, שלדעת רב האי גאון דווקא שני מינים קרויים שני תבשילים, כגון אורז ועדשים, אך לדעת הרי"ץ גיאת אפילו שני תבשילים ממין אחד קרויים שני תבשילים [כגון אחד רך ואחד עבה. קרבן נתנאל (סס פוס ג)]. עוד הביא הרא"ש מחלוקת נוספת, שיש אומרים שכל דבר שרגילים לאוכלו כמות שהוא חי, אינו נקרא תבשיל אף אם בישלו, ויש אוסרים גם בזה. וראה עוד בתוספות (ד"ה ערב) ובראשונים (כאן ולעיל כו:) שהאריכו בדינים אלו.

ז. **כלומר**, אחר שנשלמו מתחילת היום שש שעות, מתחילת השעה השביעית ואילך. והיינו מחצות ואילך.

ח. **דעת** הראב"ד (השגות על נעל המאור לעיל יב:), שהסעודה המפסקת היא הסעודה שאינו אוכל אחריה כלום ואפילו אכילת עראי, ומיד אחריה מקבל על עצמו את התענית מבעוד יום [וראה בריטב"א (לעיל יב: ד"ה כמה דניתו), האם לדעה זו חובה לקבל את התענית מבעוד יום, או שזו רשות]. אך דעת הרמב"ן (תורת האדם, ענין מנהגות יסגה סי' קד) ועוד ראשונים, שאין שייך בתשעה באב לקבל תענית מבעוד יום, ואף אחר סעודתו רשאי לאכול עד שתשקע החמה. וה'סעודה המפסקת' היא הסעודה שאין דעתו לאכול אחריה סעודת קבע. אבל אם אוכל אחריה רק אכילת עראי, כיון שהסעודה הקודמת היא הסעודה שסומך עליה לתענית, היא הסעודה המפסקת. וכן פסק השולחן ערוך (מו"ח סי' תקנד ס"ט).

ט. **הגמרא** מתחילה לבאר מהענין שנזכר אחרון, ואין קפידא בדבר [ראה נדרים (ג.)].

מחגה. כלומר יליף טעמא מן חגה דהיינו ר"ח שנקרא חג, כדאמרי' לעיל (דף כט.) קרא עלי מועד: הלבה בר"מ. דלפניו אסור ולאחריו מותר: הלבה ברבן שמעון בן גמליאל. דמין איסור נוהג אלא בזמה שצמת: תרוייהו לקולא. כדמפרש וחזיל דבלפניו[ז] מוקי הלכה כר"מ דלפניו ולא לאחריו, ובזמה שצמת, אבל קודם לזמה שצמת אפילו לפניו מותר: משש שעות ולמטה. כלפי השחר: המפסיק בה. דשוב אינו אוכל עוד מאותה סעודה וחילך: ה"ג כילד יצנה ר"ל יהודה אם הוא רגיל כו': בעשרה. שהיו סועדין עמו לכבודו: וחכ"א ישנה. אבל תבשילין קיימי, (ה) בשר ויין ימעט: מליח. דג או בשר מלית, דמין כך טעם כל כך אחר שאכה אבל ימיס במלא, כדלקמן (ג) כשלמים והנותר מבשר זבח השלמים וגו' טפי לא אחכמן דמקרי בשר: כל שהוא משום ט' באב. כגון סעודה המפסיק בה: כל שאינו משום ט"ב. כגון סעודה המפסיק בה בתענית לבור, אי נמי סעודה שאינו מפסיק בה: ה"ג ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו כל שעה שמותר לאכול מותר לרחוץ ולא גרסינן בשר, כלומר אפי' בשעת סעודה המפסיק מותר לרחוץ הואיל ומותר לאכול: אסור באכילה ובשתיה. הני אין נוהגין בחצל, דקא חציב נמי אישתא שנוהגין בו לבד מהני דנהיגי בחצל רחילה סיכה ונעילה כו': ואסור לקרות בתורה כו': ואפור לקרות בתורה כו'. לכחיב בהו משמחי לב יושרים פקודי ה' מאירת עינים (תהלים יט, ט) לב לא יאכל אדם ב' תבשילין כו': אמר רב יהודה לא שנו אלא משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר ואמר רב יהודה לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה אבל בסעודה שאינו מפסיק בה מותר[א] ותרוייהו לקולא כלומר תרוייהו לקולא כלומר מר"ח ועד התענית וכרשב"ג דאמר אינו אסור אלא עד חצות בלבד הלכה כתרוייהו לקולא כלומר דאינו אסור אלא עד התענית אבל להלכה כרשב"ג ודוקא עד התענית אבל לאחר התענית מותר להלכה כר"מ דאמר דאינו אסור אלא עד התענית ואע"ג דשלחו משמיה דר' יוחנן דכלי פשתן מותר לכתחלה בזמועד[ט] מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י[ח] לחת סדינין שלנו לכותם אותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית [ג] אבל היכא דאל ט"ב בה' בשבת מותר לכתחלה ולספר מחנות וחילך מפני כבוד השבת דאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת[י]:

ערב ט"ב לא יאכל אדם ב' תבשילין. פירוש ב' תבשילין ר"ל בשתי קדירות[כ] כגון שקורין העולס אלנו ב' מיני שקורין מייסו"ן אבל אין לאסור לאכול תבשיל שעושין מבלוים ומגזינה ומדיליס לאע"ג דאין רגילין העולס לאכול בלוים חיין כדאמר בעירובין (ד' כט.) אבל בגל והשכיס ומת וכו' שקשין לכל גופו של אדם כחרדות[ו] אע"פ שאחר אאין עושין מהם תבשיל בעלמו אם לא יהיו (ד) או שום דבר שנותן בהם טעם אינו קרוי תבשיל כדי לאסור הדילים שמשימין עמהם אבל מן גזינה המבושל בקדירה אין חששא לאכול לכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא אי כמו אלב כמו גזינה כמו תפוחים אין בהם תורת בשול כלל וכלל: **ואם** היה רגיל לסעוד בעשרה יסעוד בחמשה. לריך למעט בכבודו: **ואע"ג** דקאמר הש"ס דבשר אלים אותר כל זמן שאינו בשלמים כלומר שעבר יותר מג' ימים משחיטתו אף"ה לדילן אסור לאכול בשר אפי' אלוח מזמן מרובה כיון דאנו רגילים לאכול בשר אלים וכן לריך למעט בשחייתו אם היה רגיל לשתות עשרה כוסות אבל אם אינו רגיל לאכול אחר סעודתו צנון או אלח לרחוץ אבל עד התענית שאר בשר אסור לרחוץ כל גופו בין בחמין בין בצונן כל ז' אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר. הא גרסינן בפסחים פרק אלו דברים (דף נד:) אין בין ט' באב ליוה"כ כו' אלא שני רב פפא חמורי לא קתני. וגרסינן בפ' יוה"כ (יומא עח.) אלח פניו ידיו ורגליו בחמין עליה הא משני רב פפא חמורי לא קתני. וגרסינן בפ' יוה"כ (יומא עח.) מטפחת היה לו לריב"ל (ביוה"כ) [עיוה"כ] מקנח פניו ידיו ורגליו למחר מעבירה ע"ג עיניו ואינו חושש. ערב ט' באב שורה במים ועושה כמין כלים נגובים למחר מעביר ע"ג עיניו ואינו חושש ש"מ מהני כלהו דרחיצת פניו ידיו ורגליו בט' באב אפילו בצונן אסור אלא אם היו מטונפות: **ת"ר כל מצות הנהוגות באבל בט' באב.** אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. שלח רב ז) הגאון בלשון הזה יהא בנדוי כל מי שעושה אחת מכל אלו בט' באב כל היום. וא' לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד כו'. ר' יהודה ה) אומר אינו קורא אלא במקום שאינו רגיל לקרות מפני שצער הוא לו וקורא באיוב ובקינות פי' איכה ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן בטילים משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב. **תנא יין תוסס אין בו משום גילוי.** וכמה תסיסתו ג' ימים. לפיכך בערב ט' באב מותר:

ותרוייהו לקולא. כלומר תרוייהו כדר"מ דאמר מר"ח ועד התענית וכרשב"ג דאמר אינו אסור אלא עד חצות בלבד הלכה כתרוייהו לקולא כלומר דאינו אסור אלא עד חצות בלבד הלכה כרשב"ג ודוקא עד התענית אבל לאחר התענית מותר להלכה כר"מ דאמר דאינו אסור אלא עד התענית ואע"ג דשלחו משמיה דר' יוחנן דכלי פשתן מותר לכתחלה בזמועד[ט] מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י[ח] לחת סדינין שלנו לכותם אותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית [ג] אבל היכא דאל ט"ב בה' בשבת מותר לכתחלה ולספר מחנות וחילך מפני כבוד השבת דאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת[י]:

ערב ט"ב לא יאכל אדם ב' תבשילין. פירוש ב' תבשילין ר"ל בשתי קדירות[כ] כגון שקורין העולס אלנו ב' מיני שקורין מייסו"ן אבל אין לאסור לאכול תבשיל שעושין מבלוים ומגזינה ומדיליס לאע"ג דאין רגילין העולס לאכול בלוים חיין כדאמר בעירובין (ד' כט.) אבל בגל והשכיס ומת וכו' שקשין לכל גופו של אדם כחרדות[ו] אע"פ שאחר אאין עושין מהם תבשיל בעלמו אם לא יהיו (ד) או שום דבר שנותן בהם טעם אינו קרוי תבשיל כדי לאסור הדילים שמשימין עמהם אבל מן גזינה המבושל בקדירה אין חששא לאכול לכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא אי כמו אלב כמו גזינה כמו תפוחים אין בהם תורת בשול כלל וכלל: **ואם** היה רגיל לסעוד בעשרה יסעוד בחמשה. לריך למעט בכבודו: **ואע"ג** דקאמר הש"ס דבשר אלים אותר כל זמן שאינו בשלמים כלומר שעבר יותר מג' ימים משחיטתו אף"ה לדילן אסור לאכול בשר אפי' אלוח מזמן מרובה כיון דאנו רגילים לאכול בשר אלים וכן לריך למעט בשחייתו אם היה רגיל לשתות עשרה כוסות אבל אם אינו רגיל לאכול אחר סעודתו צנון או אלח לרחוץ אבל עד התענית שאר בשר אסור לרחוץ כל גופו בין בחמין בין בצונן כל ז' אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר. הא גרסינן בפסחים פרק מקום שנהגו (דף נד:) אין בין ט' באב ליוה"כ כו' אלא שני רב פפא חמורי לא קתני. וגרסינן בפ' יוה"כ (יומא עח.) מטפחת היה לו לריב"ל (ביוה"כ) [עיוה"כ] מקנח פניו ידיו ורגליו למחר מעבירה ע"ג עיניו ואינו חושש. ערב ט' באב שורה במים ועושה כמין כלים נגובים למחר מעביר ע"ג עיניו ואינו חושש ש"מ מהני כלהו דרחיצת פניו ידיו ורגליו בט' באב אפילו בצונן אסור אלא אם היו מטונפות: **ת"ר כל מצות הנהוגות באבל בט' באב.** אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. שלח רב ז) הגאון בלשון הזה יהא בנדוי כל מי שעושה אחת מכל אלו בט' באב כל היום. וא' לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד כו'. ר' יהודה ה) אומר אינו קורא אלא במקום שאינו רגיל לקרות מפני שצער הוא לו וקורא באיוב ובקינות פי' איכה ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן בטילים משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב:

לא יאכל בשר ולא ישתה יין: תנא **אבל אוכל הוא בשר מליח ושותה יין מגתו בשר מליח עד כמה** אמר רב חננא בר כהנא משמיה דשמואל **כל זמן** (שאינו) כשלמים ויין מגתו עד כמה כל זמן שהוא **תוסס תנא יין תוסס אין בו משום גילוי וכמה תסיסתו ג' ימים. אמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין**

מחגה ומ"ד כל החדש כולו אסור מחדשה ומ"ד כל השבת כולה אסור[ה] משבתה אמר רבא הלכה כרשב"ג ואמר רבא הלכה כרבי מאיר ותרוייהו לקולא וצריכא דאי אשמועינן הלכה כר' מאיר הוה אמינא אפי' מר"ח קמ"ל הלכה כרשב"ג ואי אשמועינן הלכה כרשב"ג הוה אמינא אפילו לאחריו קמ"ל הלכה כרבי מאיר: ערב תשעה באב לא יאכל אדם ב' תבשילין כו': אמר רב יהודה לא שנו אלא משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר ואמר רב יהודה לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה אבל בסעודה שאינו מפסיק בה מותר[א] ותרוייהו לקולא וצריכא דאי אשמעינן בסעודה המפסיק בה הוה אמינא אפי' משש שעות ולמטה קמ"ל משש שעות ולמעלה ואי אשמעינן משש שעות ולמעלה הוה אמינא אפי' בסעודה שאינו מפסיק בה קמ"ל בסעודה המפסיק בה תניא כלישנא קמא תניא כלישנא בתרא תניא כלישנא בתרא הסועד ערב תשעה באב אם עתיד לסעוד סעודה אחרת מותר לאכול בשר ולשתות יין ואם לאו אסור לאכול בשר ולשתות יין תניא כלישנא קמא ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין דברי ר"מ וחכ"א ישנה וממעט בבשר וביין כיצד ממעט אם היה רגיל לאכול ליטרא בשר יאכל חצי ליטרא היה רגיל לשתות לוג יין ישתה חצי לוג יין ואם אינו רגיל כל עיקר אסור רשב"ג אומר אם היה רגיל לאכול צנון או מליח אחר סעודתו הרשות בידו תניא אידך[ב] כל שהוא משום תשעה באב אסור לאכול בשר ואסור לשתות יין ואסור לרחוץ כל שאינו משום ט"ב מותר לאכול בשר ולשתות יין ואסור[ג] לרחוץ ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו כל שעה שמותר לאכול [א] בשר מותר לרחוץ. ת"ר כל מצות הנוהגות באבל[ג] נוהגות בט' באב [ב] אסור באכילה ובשתיה[ד] ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ואסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות וקורא בקינות באיוב ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן [ג] בטלין משום שנאמר [א] פקודי ה' ישרים משמחי לב[ה] ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום שאינו רגיל לקרות ואינו שונה במקום שאינו רגיל לשנות אבל קורא הוא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן בטלים בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב: **לא יאכל בשר ולא ישתה יין: תנא** [ג] **אבל אוכל הוא בשר מליח ושותה יין מגתו בשר מליח עד כמה** אמר רב חננא בר כהנא משמיה דשמואל [ד] **כל זמן** (שאינו[ו]) כשלמים ויין מגתו עד כמה כל זמן שהוא **תוסס תנא** [ה] **יין תוסס אין בו משום גילוי**[ו] **וכמה תסיסתו ג' ימים. אמר רב יהודה אמר רב** [ז] **כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין**

מסורת הש"ס עם הוספות

א) תוספתא פ"ג הי"א, ג) עיין מר"ק כא. ושם בתוס' ד"ה ואסור, ג) [סנהדרין דף ע.], ד) [סנהדרין ע. ע"ז ל. מוספתא מרומות פ"ו], ה) מחזור ויטרי ח"א סי' רסו ובסדור סימן תט. ועי' תוס' מר"ק כג. ד"ה כל, ו) קידושין סב., ז) ויקרא יט ו, ח) לעיל יג ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ומכ"ש יצנה אצני תבשילין קיימי ויין: (ב) ד"ה מליח כו' כלקמן הס"ד והשתא נמחק: (ג) ואסור לקרות כו' משמחי לב במקום שהוא רגיל הס"ד: (ד) תוס' ד"ה ערב כו' אם לא יאכלו בו שומן מו:

הגהות הגר"א

[א] גמרא כל שעה שמותר לאכול (בשר). מז"מ (וכן מתקו רס"י וכן בתוספתא ליתא): [ב] שם ותינוקות של ב"ר אינן בטלין ר' יהודה כו'. כל"ל (וכ"ה בר"ף ורמ"ם ובפ"ו וגירסתם בפ"ק דנרי ר"מ וכ"ד הפוסקים שפסקו כר' יהודה): [ג] תוס' סד"ה ותרוייהו. (אבל היכא כו' עד טורח השבת). תפ"מ (וכנר תמה הב"י ע"ז):

ליקוטי רש"י

בסעודה המפסיק בה. סעודה מחרונה של ערב ט' נאב ויוה"כ קרי סעודה המפסקת שמפסיקים בה [כתובות סג.]. בשר מליח ויין מגתו. לח מצינו. כל זמן שהוא כשלמים. שלח עבר עליו זמן מכילת שלמים שני ימים ולילה אחד עדיין בלאלמותו הוא ולח מקרי מליח ומשמח אח הלב לכתיב (דברים כו) ושמחת בשלמיך ומכלת שם ושמחת בלמך בר שמחה הוא אבל בשר הכי הוי מליח ונחלף טעמו בשלמו. כל זמן שהוא תוסס. שהוא עוסך בגרון ממחת שהוא מחמין [סנהדרין ע.]. יין תוסס. יין חדש מגיעו על שהוא מחמין להיות יין קרי ליה תוסס [ע"ז ל:]. אין בו משום גילוי. שאין נחש שותה הימנו [שם.].

הגהות וציונים

ט] בכת"י וראשונים כהוגן ומ"ד אינו אסור אלא אותה שבת בלבד משבתה (דק"ס): י] נראה דט"ס הוא וצ"ל מן אחר (רש"ש ע"ש ובדק"ס): יא] צ"ל ומותר לרחוץ, כ"ה בתוספתא וברא"ש סי' לח עי"ש וכן מוכח מפירש"י, וכ"ה בכת"י [ובתוספתא שלפנינו שבשו הסופרים והגיהו ע"פ הגמ' ותלו עצמן באילן גדול מרן הגר"א] (דק"ס, הגר"ש מדעסויא, קרן אורה, רש"ש ועוד): יב] [צ"ל וברחיצה ובסיכה, ועיין ברי"ף וברא"ש דלא גרסי באכילה ובשתיה] (גליון): יג] [גירסת הרי"ף והרא"ש ותינוקות של בית רבן אינן בטילין בו דברי ר"מ ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום וכו' ותינוקות של בית רבן בטילין בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, וע"ע טור א"ח ר"ס תקנד] (גליון) וכ"ה בכת"י (ועי' הג' הגר"א), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: יד] [צ"ל שהוא, וכ"א בסנהדרין ע ע"א וכן בפרש"י דהכא ודהתם] (גליון): טו] צ"ל דבלאחריו (גנזי יוסף): טז] [צ"ל ואם האכל יאכל מבשר] זבח שלמיו ביום השלישי (גליון), ועיין מנחם משיב נפש: יז] המהרש"א מוחק תיבת "במועד", ועיין חילופי גירסאות (בילקו"מ): יח] [עי' ב"י בא"ח סי' תקנא מה שתמה על דברי תוס' אלו] (גליון), ועי"ש ב"ח ובמג"א סקי"ח: יט] אולי צ"ל או כגון שקורין העולם אכלנו ב' מינים וכו', ור"ל או ב' מינים בקדירה אחת שגם זה מיקרי ב' תבשילין (ולעיל מזה איירו בב' קדירות אפילו ממין אחד), ויתיישב בזה קושית המהרש"א עי"ש (באה"מ), ועיין קרן אורה ובגנזי יוסף:

עין משפט נר מצוה

לג א מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ז סמג עשין ג טוש"ע א"ח סימן תקנד סעיף ג וסעיף ט: לד ב מיי' שם הלכה י סמג שם טוש"ע שם סי' תקנד סעיף ג: לה ג ד מיי' שם הלכה ז סמג שם (טוש"ע שם סי' תקנד סעיף ג): לו ה ו מיי' פי"ג מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה ח סמג עשין נט ונוהג י"ל סימן קנז: לז ז מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ט טוש"ע א"ח סימן תקנד סעיף ו:

רבינו גרשום

אמר לאחריו נמי אסור: מחגה מה חגה ח' ימים אף מיעוט שמחה ח' ימים: ותרוייהו לקולא הלכה כר"מ דאמר אין אסור אלא עד התענית והלכה כרשב"ג דאין איסור אלא אותה שבת והוא שלפני ט' באב: בסעודה המפסיק סעודה אחרונה שמקבל עליו תענית. אבל בסעודה שאין מפסיק כגון סעודה שאוכל קודם לכן שעדיין יאכל אחריה. כל שהוא משום ת"ב היינו ט' באב עצמו כל שאינו משום ת"ב שאר תעניות. קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות לפי שמצטער: כל זמן שהוא כשלמים שני ימים ולילה אחד אינו אוכל בערב ת"ב אבל אחר כן אוכל שבטל מתורת בשר.

תורה אור השלם

א) פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב מִצְוַת יְיָ בָּרָה מְאִירַת עֵינָיִם:
[תהלים יט, ט]

רבינו חננאל

לעולם קורין ג' בט' באב ומפטיר אחד. ואסיקנא הלכתא (כר' יוחנן) כרשב"ג דאמר אינו נוהג אלא אותה שבת בלבד שחל ט' באב להיות בתוכה. והלכתא כר' מאיר דאמר עד התענית. אבל לאחר התענית שאר בשר ושתוי יין בערב ט' באב משעה שיעברו שש שעות מן היום כגון שיקבע סעודתו משעה שביעית ולמעלה. והני מילי בסעודה שהוא מפסיק בה כלומר בתענית. אבל אם בדעתו לאכול עדיין פעם אחרת או קודם שעה ששית מותר ג) (מתשתא מיברר). הני מילי פשוטות הן. רשבג"א אם היה רגיל לאכול אחר סעודתו צנון או מלח הרשות בידו: ת"ר כל שהוא משום ט' באב אסור לאכול בשר ולשתות יין ואסור לרחוץ ג) משעה שאסור לאכול אסור לרחוץ. ואע"ג דתנינן נוהג אבל עד התענית ואמרינן[ד] הלכתא אבל אסור לרחוץ כל גופו בין בחמין בין בצונן כל ז' אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר. הא גרסינן בפסחים פרק מקום שנהגו (דף נד:) אין בין ט' באב ליוה"כ כו' אלא שני רב פפא חמורי לא קתני. וגרסינן בפ' יוה"כ (יומא עח.) מטפחת היה לו לריב"ל (ביוה"כ) [עיוה"כ] מקנח פניו ידיו ורגליו למחר מעבירה ע"ג עיניו ואינו חושש. ערב ט' באב שורה במים ועושה כמין כלים נגובים למחר מעביר ע"ג עיניו ואינו חושש ש"מ מהני כלהו דרחיצת פניו ידיו ורגליו בט' באב אפילו בצונן אסור אלא אם היו מטונפות: **ת"ר כל מצות הנהוגות באבל בט' באב.** אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. שלח רב ז) הגאון בלשון הזה יהא בנדוי כל מי שעושה אחת מכל אלו בט' באב כל היום. וא' לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד כו'. ר' יהודה ה) אומר אינו קורא אלא במקום שאינו רגיל לקרות מפני שצער הוא לו וקורא באיוב ובקינות פי' איכה ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן בטילים משום פקודי ה' ישרים משמחי לב. **תנא יין תוסס אין בו משום גילוי.** וכמה תסיסתו ג' ימים. לפיכך בערב ט' באב מותר:

חשק שלמה על רבינו חננאל ט) תולי ל"ל כל שמר ימי השבוע מותר. י) תולי ל"ל מחלוקת ר"מ וחכמים פשוטות הן. יא) תולי ל"ל ר' ישמעאל בר"י אמר משעה שמותר לאכול מותר לרחוץ. יב) תולי ל"ל רב הסי גמון. יג) נרשה דל"ל ר"י תומר אף אינו קורא במקום שאינו רגיל וכו'.

התענית, **מוּתָּר לֶאֱכוֹל** בסעודה הראשונה **בָּשָׂר וְלִשְׁתּוֹת יַיִן**, כיון שהאיסור בהם הוא רק בסעודה המפסקת, וסעודה זו אינה מפסקת אלא עתיד לסעוד שוב. **וְאִם לָאו** - שאינו עתיד לאכול סעודה אחרת, **אָסוּר לֶאֱכוֹל** בה **בָּשָׂר וְלִשְׁתּוֹת יַיִן**. מבואר בברייתא זו, שהאיסור הוא רק בסעודה המפסקת, וכלשון אחרון.

תַּנְיָא כְּלִישָׁנָא קַמָּא [-כלשון ראשון], **בְּעֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב לֹא יֹאכַל אָדָם שְׁנֵי תַּבְשִׁילִין, וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, יְשַׁנֶּה** מהרגלו'. **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה**א', **כֵּיצַד מְשַׁנֶּה** מהרגלו, **אִם הָיָה רָגִיל לֶאֱכוֹל שְׁנֵי תַּבְשִׁילִין** בסעודה, **יֹאכַל מִין** [-תבשיל] **אֶחָד**ב', **וְאִם הָיָה רָגִיל לִסְעוֹד בַּעֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם** שסועדים עמו לכבודו, **סוֹעֵד בַּחֲמִשָּׁה** למעט מכבודו. **אִם הָיָה רָגִיל לִשְׁתּוֹת עֲשָׂרָה כּוֹסוֹת, שׁוֹתֶה חֲמִשָּׁה כּוֹסוֹת**ג'. מסיימת הברייתא, **בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים** שאסור לאכול דברים אלו בערב תשעה באב, **מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה, אֲבָל מִשֵּׁשׁ שָׁעוֹת וּלְמַטָּה מוּתָּר**. מבואר בברייתא זו, שהאיסור הוא רק משש שעות ולמעלה, וכלשון ראשוני'.

[אוצר החכמה]

ברייתות נוספות בענין זה:

תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו ברייתא אחרת, **בְּעֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב לֹא יֹאכַל אָדָם שְׁנֵי תַּבְשִׁילִין, וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן**, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, יְשַׁנֶּה** - רשאי לאכול שני תבשילים ובלבד שישנה מהרגלו[ט], **וּמְמַעֵט בְּבָשָׂר וּבְיַיִן. כֵּיצַד מְמַעֵט** בהן, **אִם הָיָה רָגִיל לֶאֱכוֹל** בסעודה **לִיטְרָא בָּשָׂר, יֹאכַל חֲצִי לִיטְרָא**, ואם **הָיָה רָגִיל לִשְׁתּוֹת לוֹג יַיִן יִשְׁתֶּה חֲצִי לוֹג יַיִן, וְאִם אֵינוֹ רָגִיל** לאכול בשר ולשתות יין **כָּל עִיקָּר, אָסוּר** לגמרי בבשר ויין בסעודה המפסקת. **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, אִם הָיָה רָגִיל לֶאֱכוֹל צְנוֹן אוֹ מָלִיחַ** [-דג או בשר ששהה במלח שלשה ימים] **אַחַר סְעוּדָתוֹ, הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ** לאכלם גם בסעודה זו[ט].

תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו ברייתא אחרת, **כָּל** סעודה **שֶׁהוּא** אוכל **מִשּׁוּם תִּשְׁעָה בְּאָב**, כסעודה המפסקת שאוכלים אותה מפני התענית הממשמשת ובאה, **אָסוּר לֶאֱכוֹל** בה **בָּשָׂר וְאָסוּר לִשְׁתּוֹת** בה **יַיִן, וְאָסוּר לְרַחוֹץ** בזמן סעודה זו ואחריה[י]. **וְכָל** סעודה **שֶׁאֵינוֹ** אוכלה **מִשּׁוּם תִּשְׁעָה בְּאָב**, כגון סעודה שאינו מפסיק בה, או סעודה המפסקת של שאר תענית ציבור, **מוּתָּר לֶאֱכוֹל** בה **בָּשָׂר וְלִשְׁתּוֹת** בה **יַיִן, (ואסור) [ומוּתָּר][י"] לְרַחוֹץ. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי** [-בן רבי] **יוֹסֵי אוֹמֵר מִשּׁוּם אָבִיו, כָּל שָׁעָה שֶׁמּוּתָּר לֶאֱכוֹל (בָּשָׂר[י"]) מוּתָּר לְרַחוֹץ**, כלומר, אפילו בסעודה המפסקת של תשעה באב מותר לרחוץ, שהרי מותר לאכול בה מאכלים שאינם של בשר.

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין האבלות בתשעה באב עצמו:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **כָּל מִצְוֹת הַנּוֹהֲגוֹת בְּאֵבֶל** על המת, **נוֹהֲגוֹת בְּתִשְׁעָה בְּאָב** שמתאבלים בו על חורבן הבית[יב]. מפרטת הברייתא את איסורי תשעה באב[יג], **תשעה באב אָסוּר בַּאֲכִילָה וּבִשְׁתִיָּה**[יד] **וּבְסִיכָה**[טו] **וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל**[טז] **וּבְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה, וְאָסוּר לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה, בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים, וְלִשְׁנוֹת בַּמִּשְׁנָה**[יז] **בַּתַּלְמוּד**[יח]

א. רבן שמעון בן גמליאל חולק על תנא קמא, וסובר שמותר אפילו בבשר ויין, ובלבד שישנה ממה שהוא רגיל. המכתם (ד"ה רבן).

יא. היינו התנא רבי יהודה, ודברים אלו הם המשך לשון הברייתא. אך יש גורסים 'רב יהודה' [וכן בברייתא להלן 'כיצד ימעט אמר רב יהודה'], והכוונה לאמורא רב יהודה, ואינו מגוף הברייתא אלא ביאור לדבריה. רמב"ן (תורת האדם ענין מנהגות ישנה סי' קג). ורש"י (ד"ה ה"ג כיצד) גרס 'כיצד ישנה, א"ר יהודה' וכו'.

יב. יש להקשות, כיון שרבי יהודה בא לחלוק על תנא קמא ולהקל על דבריו, מדוע נקט אופן זה, שאף תנא קמא מודה בו. ותירץ בקרן אורה (נמוק' ד"ה ערב), שתנא קמא אסר לאכול שני תבשילים אפילו ממין אחד [ראה בהערה לעיל בשם הרא"ש בדעות בזה], ורבי יהודה חולק ואומר שדי בכך שמשנה מהרגלו, ועל כן אם היה רגיל לאכול שני תבשילים משני מינים, רשאי לאכול שני תבשילים ממין אחד. והטור (או"ח סי' תקנג ס"ק) גרס 'היה רגיל לאכול שלשה תבשילין יאכל שנים'. וראה עוד ברש"ש (ד"ה אר"י).

יג. נראה שהכוונה לכוסות יין, וכפי שמצינו בברייתא הסמוכה בדעת חכמים. רש"ש (ד"ה אר"י). וכן מבואר במכתם (ד"ה רבן).

יד. בגבורות ארי (ד"ה תניא) העיר, שמלשון הגמרא 'תניא כלישנא קמא' ו'תניא כלישנא בתרא' משמע שהביאה ברייתות אלו לסייע לדברי רב יהודה [האמורא], שהקיל כשתי הברייתות. אך לכאורה אין ראיה מן הברייתות שמסכימות זו לדינה של זו, שהרי יתכן שנחלקו, וכן משמע מפשטות לשון הברייתות. ואם כן אין ראיה לרב יהודה, שהרי לדבריו שני הדינים נכונים, ואדרבה, משמע שברייתות אלו סותרות את דבריו במה שהיקל בשני הדינים. ונשאר בקושיא. [ובדקדוקי סופרים (אות ס) הביא גירסא בלשון השניה שבדברי רב יהודה 'איכא דאמרי אמר רב יהודה' וכו'. וביאר לגירסא זו, שאלו שתי לשונות החולקות זו על זו, ומה שנאמר בגמרא 'ותרוייהו לקולא', אין זה ביאור דברי רב יהודה, אלא הגמרא פוסקת כשתי הלשונות לקולא. ואכן אף הברייתות שמביאה הגמרא חולקות זו על זו, ואחת מהן סוברת כלשון ראשונה ואחת כלשון אחרונה].

טו. לכאורה הכוונה, שאם היה רגיל לאכול שלשה תבשילים יאכל שנים [כפי שנזכר בהערה לעיל על הברייתא הקודמת]. אך בקרן אורה (נמוק' ד"ה ערב) דקדק, שלגבי תבשילים נאמר 'ישנה' ולגבי בשר ויין נאמר בסמוך 'ימעט', ומשמע ששינוי אינו מיעוט. לכך פירש, שיתכן שרבי מאיר אסר לאכול שני תבשילים אפילו ממין אחד, וחכמים מתירים כשישנה אפילו שלא ממעט, היינו שאם היה רגיל לאכול שני תבשילים משני מינים, ישנה ויאכל שני תבשילים ממין אחד.

טז. כלומר, אף על פי שדברים אלו הם דרך תענוג, הרשות בידו. דקדוקי חברים (ד"ה נסנג"מ). ובדין זה מודה תנא קמא לרבן שמעון בן גמליאל. אך אף שמותר הדבר, מצוה להתנהג בפרישות בסעודה המפסקת. ראב"ה (סי' תתפח).

אף שאסור לאכול בשר, מותר לאכול בשר מליח, מחמת שאין בו טעם כל כך אחר ששהה שלשה ימים במלח, כפי שלומדת הגמרא להלן משלמים, שמצאנו בשלמים שעד שני ימים ומחצה מהשחיטה קרוי בשר, ולא מצאנו יותר מכך. רש"י (ד"ה מליח) [והיינו לדעת תנא קמא האוסר לאכול בשר, אך לדעת רבן שמעון בן גמליאל בלאו הכי מותר לאכול בשר, כמבואר בברייתא לעיל, ובלבד שישנה מהרגלו. קרן אורה (נרש"י שם)].

יז. ראה בהערה לעיל, שנחלקו הראשונים האם מותר לאכול אחר סעודה המפסקת. ולדעת הראב"ד שאסור לאכול, כוונת הברייתא כאן לאסור רחיצה אחר הסעודה המפסקת, שכשם שאסור באכילה אסור גם ברחיצה. רא"ש (סי' לח). אך לדעת הרמב"ן אין איסור אכילה אחר הסעודה המפסקת, ומשמע בדבריו (תורת האדם ענין מנהגות ישנה אות קנג), שכוונת הברייתא לאסור רחיצה גם בזמן הסעודה עצמה וגם אחריה עד התענית. [ובריטב"א (ד"ה לח) ובמאירי (ד"ה מכיון) משמע עוד בדעת הרמב"ן, שאף בבשר וביין אסור אף אחר הסעודה המפסקת עד התענית, שמשעה שנוהג קצת אבלות מחמת תשעה באב, אבלות זו כוללת אכילת בשר ויין, רחיצה וסיכה. וראה ברא"ש (סס)].

איסור הרחיצה הוא אפילו בפניו ידיו ורגליו, וכדין רחיצה בתשעה באב. ובתוספתא (פ"ג ה"ו) שנינו שאסור גם לסוך. והחמירו דווקא ברחיצה וסיכה ולא בשאר עיניים, מפני שהנאתם נמשכת לאחר זמן, ונראה הדבר שרוחץ וסך לצורך תשעה באב, אבל בשאר עיניים ההנאה בהם היא לשעתם בלבד. רמב"ן (סס).

יח. כך הגירסא בכת"י ובתוספתא (פ"ג ה"ו) ובראשונים, וכן הגיהו הרבה מפרשים. הגהות וציונים.

יט. נמחק על פי רש"י (ד"ה ה"ג ר').

כ. והיינו רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל וכדומה, אך אכילה ושתיה מותרים באבל ואסורים בתשעה באב. רש"י (ד"ה אסור). והברייתא במסכת מועד קטן (כא.) מפרטת את הדברים הנוהגים באבל, 'אלו דברים שאבל אסור בהן, אסור במלאכה, וברחיצה, ובסיכה, ובתשמיש המטה, ובנעילת הסנדל, ואסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה, במדרש ובהלכות ובתלמוד ובאגדות'.

כתב הרא"ש (סי' ז), שהדמיון בין אבל לתשעה באב הוא רק לענין האיסורים, היינו שבתשעה באב מוזהרים שלא לעשות כל מה שהאבל מוזהר שלא לעשותו. אך אין מחוייבים לעשות בתשעה באב מה שהאבל חייב לעשותו, כגון כפיית המטה ועיטוף הראש וקריעה. ועוד כתב, שכוונת הברייתא רק לדברים שאבל נוהג בהם כל שבעה, אך תפילין, אף על פי שהוא דבר שהאבל אסור בו, הואיל ואין איסורו אלא ביום הראשון של האבלות, יש להניחן בתשעה באב. [אך רבי מאיר [מהר"ם מרוטנבורג] כתב שלא להניחן, מחמת שהחשיב את האבלות של תשעה באב כיום ראשון של אבל]. וכן מותר לעשות מלאכה במקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב, הואיל ואף אבל, אם אין לו מה יאכל רשאי לעשות מלאכה בצנעה לאחר שלשת ימי האבלות הראשונים.

כא. הברייתא מפרטת את כל איסורי תשעה באב, ואף אלו שאינם נוהגים באבל, כגון אכילה ושתיה.

כב. בכת"י נוסף 'וברחיצה'. דקדוקי סופרים (אות ה). וכן הגירסא ברש"י (ד"ה אסור) ובראשונים.

יח. נמחק על פי רש"י (ד"ה ה"ג ר').

כג. סיכה אסורה רק כשהיא לתענוג, אך סיכה לרפואה מותרת. שולחן ערוך (סס סט"ו). ואסור לסוך אפילו אבר אחד. משנה ברורה (סס ס"ק כט).

כד. נעילת הסנדל אסורה רק במנעל של עור, או כשחלק ממנו עשוי עור, אבל מנעל של בגד או של עץ וכדומה, מותר לנועלו בתשעה באב. שולחן ערוך (סס סט"ז).

כה. היינו לגרוס את המשניות סתומות כמו שהן, כפי שקיבלם מרבו. רש"י (סוטה כ. ד"ה אמתני).

כו. 'תלמוד' שהיה בימי התנאים, ביארו לעמוד על עיקר טעמי המשנה, מפני מה זה טמא וזה טהור זה אסור וזה מותר, ועל מה כל דבר נסמך ועל איזה פסוק. וכן להבין

מחגה. כלומר יליף טעמא מן חגה דהיינו ר"ח שנקרא חג, כדאמרי' לעיל (דף כט.) קרא עלי מועד: הלכה כר"מ. דלפניו מסור ולאחריו מותר: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. דמין איסור נוהג מלא מותה שבת: תרוייהו לקולא. כדמפרש ואזיל דבלפניו[ז] מוקי הלכה כר"מ דאמר דאחר שיעורא מסור מלא עד שתשקע החמה, ומותה שבת, מבל קודם מותה שבת אפילו לפניו מותר: משש שעות ולמטה. כלפי השחר: המפסיק בה. דשוב אינו חוכל עוד מאותה סעודה ואילך: ה"ג כילד יאנה ח"ר יהודה אם הוא רגיל בו': בעשרה. שהיו סועדין עמו לכבודו: וחב"א ישנה. שני תבשילין קיימי, (ה) בשר ויין ימעט: מליח. דג או בשר מליח, דאין בו טעם כל כך אחר שנשה ומשנה, כדלקמן (ג) בשלמים והנותר מבשר זבח השלמים וגו' טפי לא מסכחן דמקרי בשר: בל שהוא משום ט' באב. כגון סעודה המפסיק בה: בל שאינו משום ט"ב. כגון סעודה המפסיק בה בתענית צבור, אי נמי סעודה שאינו מפסיק בה: ה"ג ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו בל שעה שמותר לאבול מותר לרחוץ ולא גרסינן בשר, בלומר אפי' בשעת סעודה המפסיק מותר לרחוץ הואיל ומותר לאבול: אסור באבילה ובשתיה. הני אין נוהגין בשבל, דלא חשיב נמי אינורים שנוהגין בו לבד מהני דנהיגי בשבל אבילה סיבה ועילה בו': ואסור לקרות בתורה בו'. דלכתיב בהו משמחי לב (ג): במקום שאינו רגיל לקרות. דכיון דלא ידע אית ליה לערער: עד במה. הוי בשר גמור דלא הוי בשר מליח, בל זמן שהוא בשלמים, שלא שהה בשלחו אלא שני ימים וליבה אחד בזמן אבילת שלמים, ולהבי נקט בשלמים, דבזמן אבילת שלמים אסבחן דאקרי בשר דבתיב (ויקרא ז) והנותר[ט] מבשר זבח השלמים וגו', טפי לא אסבחן דמקרי בשר, שהטעם נפסל אחרי ג' וג' ימים: יין מגתו. חדש ומתוק, ואינו טוב כיין ישן, ומשלשל ומזיק: תוסס. רותח: אין בו משום גילוי. שאין נתך שותהו, כי יבדח מרתיתתו: **ותרוייהו** לקולא. בלומר תרוייהו בדר"מ דאמר מר"ח ועד התענית ובדשב"ג דאמר אינו אסור אלא עד התענית בלבד הלכה בתרוייהו לקולא בלומר דאינו אסור אלא אותה שבת בלבד הלכה בתרוייהו לקולא בלומר דאינו אסור אלא עד התענית אבל לאחר התענית אפי' משש שעות ולמטה בר"מ דאמר אסור עד שתשקע החמה ובשב"ג דאמר אינו אסור אלא עד התענית אבל לאחר התענית מותר להלכה בר"מ דאמר דאינו אסור אלא עד התענית ומש"ג דשלחו מסמיה דר' יוחנן דבלי פשתן מותר לבשם במועד[ט] מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י[י] לתת סדינין שלנו לבופם מותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית [יא] אבל היבא דאל ט"ב בה' בשבת מותר לבשם ולספר מחלות ואילך מפני בבוד השבת דאין עד ערב שבת מפני טורח השבת[יב]:

מחגה ומ"ד בל החדש בולו אסור מחדשה ומ"ד בל השבת בולה אסור[ח] משבתה אמר רבא הלבה ברשב"ג ואמר רבא הלבה ברבי מאיר ותרוייהו לקולא וצריבא דאי אשמועינן הלבה בר' מאיר הוה אמינא אפי' מר"ח קמ"ל הלבה ברשב"ג ואי אשמועינן הלבה ברשב"ג הוה אמינא אפילו לאחריו קמ"ל הלבה ברבי מאיר: ערב תשעה באב לא יאבל אדם ב' תבשילין בו': אמר רב יהודה לא שנו אלא משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר ואמר רב יהודה לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה אבל בסעודה שאינו מפסיק בה מותר[א] ותרוייהו לקולא וצריבא דאי אשמועינן בסעודה המפסיק בה הוה אמינא אפי' משש שעות ולמטה קמ"ל משש שעות ולמעלה ואי אשמועינן משש שעות ולמעלה הוה אמינא אפי' בסעודה המפסיק בה קמ"ל בסעודה המפסיק בה תניא בלישנא קמא תניא בלישנא בתרא תניא בלישנא בתרא הסועד ערב תשעה באב אם עתיד לסעוד סעודה אחרת מותר לאבול בשר ולשתות יין ואם לאו אסור לאבול בשר ולשתות יין תניא בלישנא קמא ערב תשעה באב לא יאבל אדם שני תבשילין לא יאבל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה אמר רבי יהודה בינד משנה אם היה רגיל לאבול שני תבשילין יאבל מין אחד[ב] ואם היה רגיל לסעוד בעשרה בני אדם סועד בחמשה היה רגיל לשתות עשרה בוסות שותה חמשה בוסות במה דברים אמורים משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר תניא אידך ערב תשעה באב לא יאבל אדם שני תבשילין לא יאבל בשר ולא ישתה יין דברי ר"מ וחב"א ישנה וממעט בבשר וביין בינד ממעט אם היה רגיל לאבול ליטרא בשר יאבל חצי ליטרא היה רגיל לשתות לוג יין ישתה חצי לוג יין ואם אינו רגיל בל עיבר אסור רשב"ג אומר אם היה רגיל לאבול צנון או מליח אחר סעודתו הרשות בידו תניא אידך[ג] בל שהוא משום תשעה באב אסור לאבול בשר ואסור לשתות יין ואסור לרחוץ בל שאינו משום ט"ב מותר לאבול בשר ולשתות יין ואסור[ג] לרחוץ ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו בל שעה שמותר לאבול [א] בשר מותר לרחוץ. ת"ר בל מצות הנוהגות באבל[ד] נוהגות בט' באב[ב] אסור באבילה ובשתיה[ה] ובסיבה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ואסור לקרות בתורה בנביאים ובבתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלבות ובאגדות אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות וקורא בקינות באיוב ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן[ו] בטלין משום שנאמר[א] פקודי ה' ישרים משמחי לב[ה] ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום שאינו רגיל לקרות ואינו שונה במקום שאינו רגיל לשנות אבל קורא הוא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיהו ותינוקות של בית רבן בטלים בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב: לא יאבל בשר ולא ישתה יין: תנא[ג] אבל אוכל הוא בשר מליח ושותה יין מגתו בשר מליח עד במה אמר רב חננא בר בהנא משמיה דשמואל [ד] בל זמן (שאינו[ז]) בשלמים ויין מגתו עד במה בל זמן שהוא תוסס תנא[ה] יין תוסס אין בו משום גילוי [ו] וכמה תסיסתו ג' ימים. אמר רב יהודה אמר רב [ז] בך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין

את קרבני לחמי ואיזהו מקומן וקורא בדרבו ואינו חושש. **[הריטב"א]** **משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב.** כי אין שמחה בשמחת החכם בחבמתו, במאמר דוד המלך ע"ה, באומ' תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך, במו שביארתיו במקומו, בי שמחת פניו ית', הוא רמז אל הדבקות, המושג באמצעות החבמה האלהית, אשר בה תפול שובע שמחות וגיל. **[פרקי משה, אבות פרק ב]** **משמחי לב.** ולא אמר משמחי האדם, בי האדם ישמח לתאות העולם, אבל השבל, והוא הלב, לא ישמח בי אם בדרבי שבל. וכן אמר (מזמור קיט קיא) בי ששון לבי המה. **[רד"ק, תהלים יט ט]** **בך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי.** חסידים הראשונים בך היתה מדתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור ובירים ואובלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובביה במי שמתו מוטל לפניו, ובזה ראוי לחבמים לעשות או קרוב מזה, ומימינו לא אבלנו ערב תשעה באב תבשיל אפילו תבשיל של עדשים אלא אם בן היה בשבת. **[רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ט]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ל) תוספתא פ"ג הי"א, ג) עיין מו"ק בא. ושם בתוס' ד"ה ואסור, ד) [סנהדרין דף ע.], ז) [סנהדרין ע. ע"ז ל. מוספתא מרומות פ"ו], ה) מחזור ויטרי ח"א סי' רסו ובסדור סימן תט. ועי' תוס' מו"ק בג. ד"ה בל, ו) קידושין סב.,ז) ויקרא יט ו, ט) לעיל יג ע"ב.

הגהות הב"ח [אוצר החכמה]

(ה) רש"י ד"ה ומב"ח יאנה תבשילין קיימי אבל בשר ויין: (ג) ד"ה מליח בו' בלקמן הס"ד והשתא נמחק: (ג) ד"ה ומאור לקרות בו' משמע לג במקום שהוא רגיל הס"ד: (ד) תוס' ד"ה ערב בו' אם לא יסימו בו שומן מו:

הגהות הגר"א

[א] גמרא בל שעה שמותר לאבול (בשר). תז"מ (וכן מתקו רס"י וכן בתוספתא ליתא): [ב] שם ותינוקות של ב"ר אינן בטלין ר' יהודה בו'. בל"ל (וב"ה בר"ף ורמ"ם ובמ"ן וגירסתם במ"ק דברי ר"מ וב"ד הפוסקים שפסקו בר' יהודה): [ג] תוס' סד"ה ותרוייהו. (אבל היבא בו' עד טורח השבת). תמ"מ (וכבר תמה הב"י ע"ז):

הגהות וציונים

ח] בבת"י וראשונים בהוגן ומ"ד **אינו אסור אלא אותה שבת בלבד** משבתה (דק"ס): ט] נראה דט"ס הוא וצ"ל מין **אחר** (רש"ש ע"ש ובדק"ס): י] צ"ל **ומותר** לרחוץ, ב"ה בתוספתא וברא"ש סי' לח ע"ש וכן מוכח מפירש"י, וב"ה בבת"י [ובתוספתא שלפנינו שבשו הסופרים והגיהו ע"פ הגמ' ותלו עצמן באילן גדול מרן הגר"א] (דק"ס, הגר"ש מדעסויא, קרן אורה, רש"ש ועוד): יא] [צ"ל **וברחיצה** ובסיבה, ועיין ברי"ף וברא"ש דלא גרסי באבילה **ובשתיה**] (גליון): יב] [גירסת הרי"ף והרא"ש ותינוקות של בית רבן **אינן** בטילין בו דברי ר"מ ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום וכו' ותינוקות של בית רבן בטילין בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, וע"ע טור א"ח ר"ס תקנד] (גליון) וב"ה בבת"י (ועי' הג' הגר"א), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: יג] [צ"ל **שהוא**, וב"א בסנהדרין ע ע"א וכן בפרש"י דהבא ודהתם] (גליון): יד] צ"ל **דבלאחריו** (גנזי יוסף): טו] [צ"ל **ואם האבל יאבל** מבשר] זבח **שלמיו** ביום השלישי (גליון), ועיין מנחם משיב נפש: טז] המהרש"א מוחק תיבת "במועד", ועיין חילופי גירסאות (בילקו"מ): יז] [עי' ב"י בא"ח סי' תקנא מה שתמה על דברי תוס' אלו] (גליון), ועי"ש ב"ח ובמג"א סקי"ח: יח] אולי צ"ל **או** בגון שקורין העולם אבלנו ב' מינים וכו', ור"ל או ב' מינים בקדירה אחת שגם זה מיקרי ב' תבשילין (ולעיל מזה איירו בב' קדירות אפילו ממין אחד), ויתיישב בזה קושית המהרש"א עי"ש (באה"מ), ועיין קרן אורה ובגנזי יוסף:

עין משפט נר מצוה

לג א מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ז סמג עשין ג טוש"ע ס"א סימן תקנב סעיף ו ופעיף ט: לד ב מיי' שם הלכה י סמג שם טוש"ע שם סי' תקנד סעיף ו: לה ג ד מיי' שם הלכה ז סמג שם (טוש"ע שם סי' תקנב סעיף ג): לו ה ו מיי' פי"ו מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה ח סמג עשין נט ונוי"ד סימן קטו: לז ז מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ט טוש"ע ס"א סימן תקנב סעיף ו:

רבינו גרשום

אמר לאחריו נמי אסור: **מחגה** מה חגה ח' ימים אף מיעוט שמחה ח' ימים: **ותרוייהו לקולא** הלבה בר"מ דאמר אין אסור אלא עד התענית והלבה בדשב"ג דאין איסור אלא אותה שבת והוא שלפני ט' באב: **בסעודה המפסיק** סעודה אחרונה שמקבל עליו תענית. **אבל בסעודה שאין מפסיק** בגון סעודה שאוכל קודם לבן שעדיין יאבל אחריה. **בל שהוא משום ת"ב** היינו ט' באב עצמו בל שאינו משום ת"ב שאר תעניות. **קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות**: בל זמן שהוא בשלמים שני ימים ולילה אחד אינו אוכל בערב ת"ב אבל אחר בן אוכל שבטל מתורת בשר.

תורה אור השלם

א) פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב מִצְוַת יְיָ בָּרָה מְאִירַת עֵינָיִם:
[תהלים יט, ט]

משנת ראשונים

לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה. בתב הרמב"ן ז"ל מסתברא דסעודה המפסיק בה בל שאינו עתיד לסעוד סעודה אחרת של בביעות אע"פ שדעתו לאבול עראי, לא באלו שבטנן בטן רשעים אובלין בשר ומשתברין ביין ואח"ב אובלין עראי בדי להפסיק באבילה שאין בה בשר ויין, וכן נראה מבריית' דאיתמרא עליה דהאי לשנא דקתני אם עתיד לסעוד סעודה אחרת דוקא.
[ר"ן דף ט. מדה"ר]

ואסור לקרות בתורה בנביאים ובבתובים. היינו בבא לקרוא דרך מקרא ומשנה ותלמוד, ואין סדר היום בבלל שהרי קורין בתורה ומפטירים בנביא וקורין בריאת שמע ומעתה אין להמנע מלקרוא פרשת

וּבַמִּדְרָשׁ[נז] **וּבַהֲלָכוֹת**[נח] **וּבָאַגָּדוֹת**[נט], מפני שדברי תורה משמחים את הלב. **אֲבָל קוֹרֵא הוּא** במקרא **בְּמָקוֹם** [-במקראות] **שֶׁאֵינוֹ רָגִיל לִקְרוֹת, וְשׁוֹנֶה** במשנה **בְּמָקוֹם** [-במשניות] **שֶׁאֵינוֹ רָגִיל לִשְׁנוֹת,** שיש צער לאדם ללמוד ענין שאינו יודעו. **וְקוֹרֵא בַּקִּינוֹת** [-מגילת איכה[ל]] וכן **בְּסֵפֶר אִיּוֹב**[לא] **וּבְדִבְרֵי הָרָעִים שֶׁבְּסֵפֶר יִרְמְיָה,** שהלימוד בדברים אלו מביא צער. **וְתִינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן בְּטֵלִין** בו מתלמודם[לב]. וטעם איסור הלימוד, **מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** על מעלת התורה (תהלים יט ט), **'פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב'**, ואסור לשמוח בתשעה באב. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, אַף אֵינוֹ קוֹרֵא בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ רָגִיל לִקְרוֹת, וְאֵינוֹ שׁוֹנֶה בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ רָגִיל לִשְׁנוֹת,** שכל דבר תורה מביא שמחה לאדם ואף אם אינו רגיל בו, **אֲבָל קוֹרֵא הוּא בְּאִיּוֹב וּבַקִּינוֹת וּבְדִבְרֵים הָרָעִים שֶׁבִּירְמְיָהוּ** שמביאים צער, **וְתִינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן טֵלִים בּוֹ,** וטעם האיסור, **מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים יט ט) **'פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב'.**

★

שנינו במשנה, ערב תשעה באב **לֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן,** והיינו בסעודה המפסקת וכמו שהתבאר לעיל.

הגמרא מביאה היתר בדין זה:

תָּנָא בברייתא, **אֲבָל אוֹכֵל הוּא בָּשָׂר מָלִיחַ** - ששהה במלח[לג], שטעמו נפסל ואין שמחה באכילתו[לד], **וְשׁוֹתֶה יַיִן** שהובא **מִגִּתּוֹ** [-מהגת שלו], כלומר, שותה יין חדש סמוך לזמן סחיטתו מהענבים, שהוא מתוק ואינו טוב כישן, ואף משלשל ומזיק[לה].

מבררת הגמרא, **בָּשָׂר מָלִיחַ** זה, **עַד כַּמָּה** זמן ישהה במלח ועדיין יחשב בשר גמור, שאסור לאוכלו. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב חִינְנָא בַּר כַּהֲנָא מִשְׁמֵיהּ** [-משמו] **דִּשְׁמוּאֵל, כָּל זְמַן (שאינו) [שֶׁהוּא לין] כְּשֶׁלָּמִים** - ששהה במלחו לכל היותר שני ימים והלילה שביניהם, כזמן אכילת קרבן שלמים, שאזי יש לו טעם בשר ואסור לאוכלו בסעודה המפסקת, אך כששהה יותר מכך, מתחלף טעמו לטעם מליח[לז], ומותר בסעודה המפסקת. ונקטה הגמרא 'כשלמים', משום שבשלמים מצינו ששיעור זה נקרא 'בשר', שנאמר לגבי קרבן שלמים (ויקרא ז יז) 'וְהַנּוֹתָר מִבְּשַׂר הַזֶּבַח בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי[לח] בָּאֵשׁ יִשָּׂרֵף'[לט], אך יותר מכך לא מצינו שהוא קרוי 'בשר', שאחרי שנים ושלשה ימים נפסל טעם הבשר[מ].

עוד מבררת הגמרא, **וְיַיִן מִגִּתּוֹ** שהותר בסעודה המפסקת, **עַד כַּמָּה** נקרא כך[מא]. משיבה הגמרא, **כָּל זְמַן שֶׁהוּא תּוֹסֵס** - רותח[מב]. ומביאה הגמרא ברייתא המבארת כמה זמן תסיסת היין, **תָּנָא** בברייתא, **יַיִן תּוֹסֵס אֵין בּוֹ מִשּׁוּם גִּילּוּי,** כלומר, יין שהשאירוהו מגולה, יש לחשוש שמא שתה ממנו נחש והטיל בו את ארסו, והוא אסור בשתיה מפני הסכנה. אך בעודו תוסס אין לחשוש לגילוי, מפני שהנחש בורח מרתיחתו ואינו שותהו. **וְכַמָּה תְּסִיסָתוֹ, שְׁלֹשָׁה יָמִים** משעת דריכת הענבים.

★

הגמרא מביאה את הנהגת רבי יהודה ברבי אילעאי בסעודת ערב תשעה באב:

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, כָּךְ הָיָה מִנְהָגוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִילְעַאי, בְּעֶרֶב תִּשְׁעָה בְּאָב[מג] **הָיוּ מְבִיאִין לוֹ פַּת חֲרֵיבָה** [-יבישה] **טְבוּלָה בְּמֶלַח, וְיוֹשֵׁב**

דבר מתוך דבר, שכשהיה דבר חדש נשאל בבית המדרש, מהיכן ילמדוהו ולאיזו משנה ידמוהו. רש"י (סוטה שם ד"ה והלכ).

כז. היינו ספרא וספרי, שהן הלכות של מדרשי מקראות. רש"י (קידושין מט. ד"ה מדרש).

כח. היינו הלכה למשה מסיני. רש"י (קידושין שם ד"ה הלכות).

כט. הם דברי חכמים, שהסמיכום על הפסוקים. ר"ע מברטנורא (נדרים פ"ד מ"ג) [ובשיטה מקובצת (שם נה: ד"ה ומלמדו) כתב בשם הרי"ק, 'אגדות, כמשמען'].

ל. רבינו חננאל (ד"ה מ"ל - הסמי).

לא. בספר איוב, טוען איוב כלפי הנהגת ה' על רוב הרעות שקרו לו, וחבריו משיבים לו תשובה, ולבסוף אף הקב"ה השיב לו תשובה.

לב. הרי"ף והרא"ש (סי' לד) גרסו 'תינוקות של בית רבן אינן בטלים בו דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר' וכו' [ולדבריהם, רבי מאיר ורבי יהודה נחלקו גם בתינוקות]. וראה בגבורות ארי ובשפת אמת (ד"ה ותינוקות), שדנו בביאור החילוק בין הגירסאות.

לג. בממוך יתבאר כמה זמן שהה הבשר במלח.

לד. גמרא (סנהדרין ע.). ומחמת כן מותר לאכול בשר עוף בסעודה המפסקת גם אם אינו מליח, לפי שאין בו שמחה. ראבי"ה (מ"ג הל' תענית סי' תתפח). וכן דג מותר אף שאינו מלוח, שלא נאסר משום אבילות. מאירי (ד"ה הסמיכו).

לה. כתב השולחן ערוך (או"ח סי' תקנב ס"ג), שנהגו לאסור לאכול בסעודה מפסקת בשר מלוח עופות ודגים, וכן יין מגיתו [והיינו, אף לאלו הנוהגים להתיר זאת בשאר הימים עד סעודה המפסקת, ראה הדעות בשולחן ערוך (סי' תקנו ס"ט-י)].

לו. ראה הגהות וציונים ודקדוקי סופרים (אות ט).

לז. רש"י בסנהדרין (ע. ד"ה כל - הלפתון). וראה ביאורי רש"י.

לח. כלומר, ביום השלישי לשחיטתו.

לט. רש"י (ד"ה עד) כתב 'והנותר מבשר זבח השלמים', וכן הביא בשבלי הלקט (הל' שמחות סי' ו) בשם רש"י. ובבארות המים (נדרים שם) הגיה שכוונתו לפסוק 'והנותר מבשר הזבח' וגו'. אך בגליון (הגהות וציונים) כתב, שצריך לגרוס את הפסוק שאחריו (שם ז יח), 'ואם האכל יֵאכל מבשר זבח שלמיו ביום השלישי לא יֵרצה'.

מ. רש"י (ד"ה עד). יש להקשות, הלא בפסוק נאמר לשון 'בשר' על היום השלישי, ונמצא שעדיין הוא קרוי בשר ביום השלישי. ויש לתרץ, שהטעם נפסל כשעברו מנין שעות של שני ימים ולילה, והיינו בקרבן שלמים שנשחט מיד בבוקר שאצלו יש שיעור זמן זה עד שנעשה נותר. אך רוב קרבנות השלמים אינם נשחטים סמוך לבוקר, ובתחילת ליל שלישי כשנעשו 'נותר' עדיין לא עברו מספר שעות אלו ועדיין הם קרויים בשר. והתורה קראה לנותר 'בשר' משום רוב הקרבנות. גבורות ארי (ד"ה נמצא).

עוד כתב, שעיקר הטעם שמליח אינו נחשב בשר הוא סברא ואינו נלמד משלמים, שהרי שלמים נפסלים גם כשלא שהו במלח, ואילו סתם בשר [שאינו מליח] שעבר עליו שני ימים ולילה אסור באכילה בסעודה המפסקת. אלא שהגמרא הזכירה לשון 'שלמים' כאסמכתא לכך שבשיעור זמן זה מצינו לשון 'בשר' שבתורה, וכמו שהתבאר. וכן ביאר בנוה שלום (או"ח סי' תקנב סק"ח) בדעת רש"י.

מלשון רש"י 'שנים ושלשה ימים', משמע שהסתפק מהו שיעור הזמן הנחוץ להחשיבו מליח. אלא שלגבי תשעה באב אנו נוקטים להחמיר שאינו נחשב מליח עד שלשה ימים. מנחם משיב נפש (נדרים"ש ד"ה עד), וראה שם שביאר הענין בהרחבה.

מא. השאלה כאן 'עד כמה', היא עד כמה הוא יין המותר, ואילו שאלת הגמרא לעיל 'עד כמה' בבשר מליח, היא עד כמה הוא בשר האסור בסעודה המפסקת. וטעם השינוי, לפי שבשר מיד אחר שחיטתו הוא בשר גמור ואסור, והגמרא שואלת עד מתי הוא באיסורו, אך יין בתחילת עשייתו מותר, והגמרא שואלת עד מתי הוא מותר. דקדוקי סופרים (אות ט).

מב. כלומר, מעלה אבעבועות מחמת התסיסה.

מג. לכאורה הכוונה בסעודה המפסקת. ועוד יתכן שהכוונה לערב תשעה באב בכל היום, והיה עושה כן מחמת חסידותו. מנחת יהודה (ד"ה ממר).

מחגה. כלומר יליף טעמא מן חגה דהיינו ר"ח שנקרא חג, כדאמרי' לעיל (דף כט.) קרא עלי מועד: הלכה כר"מ. דלפניו מסור ולאחריו מותר: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. דמין איסור נוהג מלא מחתה שבת: תרוייהו לקולא. כדמפרש וחזיל דבלפניו[ז] מוקי הלכה כר"מ דלמר דאיכא ר"ח שנקרא חג ולאחריו מסור, ובמחתה שבת מפיק לה. דסוב חינו חוכל עוד מאותה סעודה ואילך: ה"ג כילד יאנה ח"ר יהודה אם הוח רגיל כו': בעשרה. שהיו סועדין עמו לכבודו: וחכ"א ישנה. מאני תבשילין קיימי, (ה) בשר ויין ימעט: מליח. דג או בשר מליח, דמין בו טעם כל כך מאר שאנה אלמה ימים נמלח, כדלקמן (ג) בשלמים והנותר מבשר זבח השלמים וגו' טפי לא מסכחן למקרי בשר: כל שהוא משום ט' באב. כגון סעודה המפסיק בה: כל שאינו משום ט"ב. כגון סעודה המפסיק בה בתענית נדול, אי נמי סעודה שחינו מפסיק בה: ה"ג ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו כל שעה שמותר לאכול מותר לרחוץ ולא גרסינן בשר, כלומר אפי' בשעת סעודה המפסיק מותר לרחוץ הוחיל ומותר לאכול: אסור באבילה ובשתיה. הני מין נוהגין בחבל, דקא חשיב נמי איסורים שנוהגין בו לבד מהני דנהיגי בחבל רחילה סיכה ועטילה כו': ואסור לקרות בתורה כו'. לכתיב בהו משמחי לב (ג): במקום שאינו רגיל לקרות. דכיון דלא ידע אית ליה נערת: עד כמה. הוי בשר גמור דלא הוי בשר מליח, כל זמן שהוא כשלמים, דלא שהה בחלחו אלא שני ימים ולילה אחד כזמן אכילת שלמים, ולהכי נקט כשלמים, דבזמן אכילת שלמים מסכחן לאקרי בשר לכתיב (ויקרא ז) והנותר[ח] מבשר זבח השלמים וגו', טפי לא מסכחן דאקרי בשר, שהטעם נפסל אחרי ג' וג' ימים: יין מגתו. חדש ומתוק, ואינו טוב כיין ישן, ומשלשל ומזיק: תוסס. רותח: אין בו משום גילוי. שאין נתס שותהו, כי יבדה מרתיחתו: בין מחגה ומ"ד כל החדש כולו אסור מחדשה ומ"ד כל השבת כולה אסור[ט] משבתה אמר רבא הלכה כרשב"ג ואמר רבא הלכה כרבי מאיר ותרוייהו לקולא וצריכא דאי אשמועינן הלכה כר' מאיר הוה אמינא אפי' מר"ח קמ"ל הלכה כרשב"ג ואי אשמועינן הלכה כרשב"ג הוה אמינא אפילו לאחריו קמ"ל הלכה כרבי מאיר: ערב תשעה באב לא יאכל אדם ב' תבשילין כו': אמר רב יהודה לא שנו אלא משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר ואמר רב יהודה לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה אבל בסעודה שאינו מפסיק בה מותר[י] ותרוייהו לקולא וצריכא דאי אשמועינן בסעודה המפסיק בה הוה אמינא אפי' משש שעות ולמטה קמ"ל משש שעות ולמעלה ואי אשמעינן משש שעות ולמעלה הוה אמינא אפי' בסעודה שאינו מפסיק בה קמ"ל בסעודה המפסיק בה תניא כלישנא קמא תניא כלישנא בתרא תניא כלישנא בתרא הסועד ערב תשעה באב אם עתיד לסעוד סעודה אחרת מותר לאכול בשר ולשתות יין ואם לאו אסור לאכול בשר ולשתות יין תניא כלישנא קמא ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה אמר רבי יהודה כיצד משנה אם היה רגיל לאכול שני תבשילין יאכל מין אחד[כ] ואם היה רגיל לסעוד בעשרה בני אדם סועד בחמשה היה רגיל לשתות עשרה כוסות שותה חמשה כוסות במה דברים אמורים משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר תניא אידך ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין דברי ר"מ וחכ"א ישנה וממעט בבשר וביין כיצד ממעט אם היה רגיל לאכול ליטרא בשר יאכל חצי ליטרא היה רגיל לשתות לוג יין ישתה חצי לוג יין ואם אינו רגיל כל עיקר אסור רשב"ג אומר אם היה רגיל לאכול צנון או מליח אחר סעודתו הרשות בידו תניא אידך[ט] כל שהוא משום תשעה באב אסור לאכול בשר ואסור לשתות יין ואסור לרחוץ כל שאינו משום ט"ב מותר לאכול בשר ולשתות יין ואסור[ג] לרחוץ ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו כל שעה שמותר לאכול [א] בשר מותר לרחוץ. ת"ר כל מצות הנוהגות באבל[ל] נוהגות בט' באב: אסור באכילה ובשתיה[מ] ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ואסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות וקורא בקינות באיוב ובדברים הרעים שבירמיה ותינוקות של בית רבן[נ] בטלין משום שנאמר [א] פקודי ה' ישרים משמחי לב[ס] ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום שאינו רגיל לקרות ואינו שונה במקום שאינו רגיל לשנות אבל קורא הוא באיוב ובקינות ובדברים הרעים שבירמיהו ותינוקות של בית רבן בטלים בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב: לא יאכל בשר ולא ישתה יין: תנא [ג] אבל אוכל הוא בשר מליח ושותה יין מגתו בשר מליח עד כמה אמר רב חננא בר כהנא משמיה דשמואל [ד] כל זמן (שאינו[ו]) כשלמים ויין מגתו עד כמה כל זמן שהוא תוסס תנא [ה] יין תוסס אין בו משום גילוי [ו] וכמה תסיסתו ג' ימים. אמר רב יהודה אמר רב [ז] כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין

ותרוייהו לקולא. כלומר תרוייהו כר"מ דאמר מר"ח ועד התענית וכרשב"ג דאמר אינו אסור אלא מחתה שבת בלבד כלומר אף על גב דלאחר מלא מותה שבת נמי מותר לכתחלה כתרוייהו לקולא כלומר דאינו אסור אלא עד מלא מותה שבת בלבד כרשב"ג ודוקא עד התענית אבל לאחר התענית מותר להלכה כר"מ דאמר דאינו אסור אלא עד התענית ומ"ג דאסר התם היכא דאי אפשר בלא יותן דלכם מפיה דר' יותנן דכלי פשתן מותר לכבס במועד[ט] מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י[י] לתת סדינין שלנו לכובס מותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית [יא] אבל היכא דאל ט"ב בה' בשבת מותר לכבס ולספר מחלות ואילך מפני כבוד השבת דאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת[כ]:

ערב ט"ב לא יאכל אדם ב' תבשילין. פירוש ב' תבשילין ר"ל בשתי קדירות[כ] כגון שקורין העולם אלנו ד' מינים שקורין מייסו"ן אבל אין לאסור לאכול תבשיל שעושין מבלים ומגזינה ומדיניס דאתי"ג דאין רגילין העולם לאכול בלים חיין כדאמר בעירובין (ד' כט.) אכל בגל והשכים ומת וכו' שקשין לכל גופו של אדם כחרבות[ו] אעפ"כ מאחר שאין עושין מהם תבשיל בעלמו אם לא יעשו (ד) או שוין או קרוי תבשיל שנותן בהם טעם אינו קרוי תבשיל כדי לאסור הבילים שמשימין עמהם אבל מן גבינה המבושל בקדירה אין חשש לאכול לכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי כמו חלב כמו גבינה כמו תפוחים אין בהם תורת בשול כלל וכלל: **ואם** היה רגיל לסעוד בעשרה יסעוד בחמשה. לריך למעט בכבודו: **ואע"ג** דקאמר הש"ס דבשר מליח מותר כל זמן שאינו כשלמים כלומר שעבר יותר מג' ימים משחיטתו אפ"ה לדידן אסור לאכול בשר אפי' מלוח מזמן מרובה כיון דאנו רגילים לאכול בשר מליח וכן לריך למעט בשתייתו אשם היה רגיל לשתות עשרה כוסות משכר או ממשקה אחר לא יאמה כי אם חמשה ולריך לשנות מקומו שהוא רגיל לאכול בו כמו שהיה מנהגו של רבי יהודה בר' אילעאי שיעד ואכל ערב ט"ב בין תנור לכירייס מקום שהיה מנוול: כל

מסורת הש"ס עם הוספות

ע) תוספתא פ"ג הי"א, ב) עיין [illegible] כא. ושם בתוס' ד"ה ואסור, ג) [סנהדרין דף ע.], ד) [סנהדרין ע. ע"ז ל. מוספתא תרומות פ"ו], ה) מחזור ויטרי ח"א סי' רסו ובסדור סימן תט. ועי' תוס' מו"ק כג. ד"ה כל, ו) קידושין סב.,ז) ויקרא יט ו, ח) לעיל יג ע"ב.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה וחכ"א ישנה מאני תבשילין קיימי אבל בשר ויין: (ו) ד"ה מליח: (ז) תום' ד"ה ערב כו' אם לא יסיחו בו שומן מו':

הגהות הגר"א

[א] גמרא כל שעה שמותר לאכול (בשר). מז"מ (וכן מתקו רס"י וכן במוספתא ליתא): [ב] שם ותינוקות של ב"ר אינן בטלין ר' יהודה בו'. כל"ל (וכ"ה בריי"ף ורמ"ם ובפ"ו וגירסתם בפ"ק דבבי ר"מ וכ"ד הפוסקים שפסקו כר' יהודה): [ג] תום' סד"ה ותרוייהו. (אבל היכא כו' עד טורח השבת). תמ"מ (וכנר ממה הנ"י ע"ז):

הגהות וציונים

ס] בכת"י וראשונים כהוגן ומ"ד אינו אסור אלא אותה שבת בלבד משבתה (דק"ס): ג] נראה דט"ס הוא וצ"ל מן אחר (רש"ש ע"ש ובדק"ס): ד] צ"ל ומותר לרחוץ, כ"ה בתוספתא ובראש סי' לח עי"ש וכן מוכח מפירש"י, וכ"ה בכת"י [ובתוספתא שלפנינו שבשו הסופרים והגיהו ע"פ הגמ' ותלו עצמן באילן גדול מרן הגר"א] (דק"ס, הגר"ש מדעסויא, קרן אורה, רש"ש ועוד): ה] [צ"ל וברחיצה ובסיכה, ועיין ברי"ף וברא"ש דלא גרסי באכילה ובשתיה] (גליון): ו] [גירסת הרי"ף והרא"ש ותינוקות של בית רבן אינן בטילין בו דברי ר"מ ר' יהודה אומר אף אינו קורא במקום וכו' ותינוקות של בית רבן בטילין בו משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, וע"ע טור א"ח ר"ס תקנד] (גליון) וכ"ה בכת"י (ועי' הג' הגר"א), ועי' גבורת ארי ובשפ"א: ז] [צ"ל שהוא, וכ"א בסנהדרין ע ע"א וכן בפרש"י דהכא ודהתם] (גליון): ח] צ"ל דבלאחריו (גנזי יוסף): ט] [צ"ל ואם האכל יאכל מבשר] זבח שלמיו ביום השלישי (גליון), ועיין מנחם משיב נפש: ט] המהרש"א מוחק תיבת "במועד", ועיין חילופי גירסאות (בילקו"מ): י] [עי' ב"י בא"ח סי' תקנא מה שתמה על דברי תוס' אלו] (גליון), ועי"ש ב"ח ובמג"א סקי"ח: כ] אולי צ"ל או כגון שקורין העולם אכלנו ב' מינים וכו', ור"ל או ב' מינים בקדירה אחת שגם זה מיקרי ב' תבשילין (ולעיל מזה איירו בב' קדירות אפילו ממין אחד), ויתיישב בזה קושית המהרש"א עי"ש (באה"מ), ועיין קרן אורה ובגנזי יוסף:

עין משפט נר מצוה

לג א מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ז סמג עשין ג טוש"ע ס"ח סימן תקנב סעיף ח וסעיף ט: לד ב מיי' שם הלכה י סמג שם טוש"ע שם סי' תקנד סעיף ח: לה ג ד מיי' שם הלכה ז סמג שם (טוש"ע שם ס"י תקנב סעיף ג): לו ה ו מיי' פי"ו מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה ח סמג עשין נט ונוי"ד סימן קטו: לז ז מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה ט טוש"ע ס"ח סימן תקנב סעיף ו:

רבינו גרשום

אמר לאחריו נמי אסור: **מחגה** מה חגה ח' ימים אף מיעוט שמחה ח' ימים: **ותרוייהו לקולא** הלכה כר"מ דאמר אין אסור אלא עד התענית והלכה כרשב"ג דאין איסור אלא אותה שבת והוא שלפני ט' באב: **בסעודה המפסיק** סעודה אחרונה שמקבל עליו תענית. **אבל בסעודה שאין מפסיק** כגון סעודה שאוכל קודם לכן שעדיין יאכל אחריה. **כל שהוא משום ת"ב** היינו ט' באב עצמו כל שאינו משום ת"ב שאר תעניות. קורא הוא **במקום שאינו רגיל לקרות** לפי שמצטער: **כל זמן שהוא כשלמים** שני ימים ולילה אחד אינו אוכל בערב ת"ב אבל אחר כן אוכל שבטל מתורת בשר.

תורה אור השלם

א) פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב מִצְוַת יְיָ בָּרָה מְאִירַת עֵינָיִם:
[תהלים יט, ט]

משנת ראשונים

לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה. כתב הרמב"ן ז"ל מסתברא דסעודה המפסיק בה כל שאינו עתיד לסעוד סעודה אחרת של קביעות אע"פ שדעתו לאכול עראי, לא כאלו שבטנן בטן רשעים אוכלין בשר ומשתכרין ביין ואח"כ אוכלין עראי כדי להפסיק באכילה שאין בה בשר ויין, וכן נראה מבריית' דאיתמרא עליה דהאי לשנא דקתני אם עתיד לסעוד סעודה אחרת דוקא.
[ר"ן דף ט. מדה"ר]

ואסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים. היינו בבא לקרוא דרך מקרא ומשנה ותלמוד, ואין סדר היום בכלל שהרי קורין בתורה ומפטירים בנביא וקורין קריאת שמע ומעתה אין להמנע מלקרוא פרשת **משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב.** כי אין שמחה כשמחת החכם בחכמתו, כמאמר דוד המלך ע"ה, באומ' תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך, כמו שביארתיו במקומו, כי שמחת פניו ית', הוא רמז אל הדבקות, המושג באמצעות החכמה האלהית, אשר בה תפול שובע שמחות וגיל. **[פרקי משה, אבות פרק ב]** **משמחי לב.** ולא אמר משמחי האדם, כי האדם ישמח לתאות העולם, אבל השכל, והוא הלב, לא ישמח כי אם בדרכי שכל. וכן אמר (מזמור קיט קיא) כי ששון לבי המה. **[רד"ק, תהלים יט ט]** **כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי.** חסידים הראשונים כך היתה מדתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו, וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב מזה, ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל אפילו תבשיל של עדשים אלא אם כן היה בשבת. **[רמב"ם, תעניות פ"ה ה"ט]**

כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. כלומר נאותה מלאכה שרגיל לעשות בתשעה נאמ אינו רואה סימן ברכה לעולם ומיד אדם לגער ולמעט בכבודו ובהנאותיו שאם היה רגיל לשכב על שני כריס לא ישכב כי אם על אחד אבל עובדות ומניקות אינן מייצות כולי האי שאינם יכולות להצטער בעצמן ומוכלין שעודה המפסקת מצעוד יום וכן נמי ביום הכפורים (נמי) צריך לטעוד מבע"י דתוספת יום הכפורים מן התורה[ב] כדכתיב (ויקרא כג) מערב ועד ערב וכתיב בעצם היום הזה (שם) אבל מכל מקום אין לחסור לשתות משאבל שעודה מפסקת ועדיין הוי היום גדול[ג] כדמשמע דירושלמי דר' יוסי מיקלע לנצרה אבל שעודה מפסקת אתא לגבי דרים כניסתא והוה שעיד אמר ליה ההוא ריש כניסתא שעוד אבלי אמר ליה אכלית ואפסקית אמר לו משגח עלי לא לימרון הדין גברא לא משגח עליה אכל מכל עיגול פתית ואכל מכל תבשיל ותבשיל אד פת ושתה מכל מבית אד כסא והכי הלכתא אם עדיין היום גדול לאחר שאבל שעודה המפסקת מותר לשתות אפילו ערב יוה"כ וכל שכן ערב תשעה נאמ:

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים. פירוש שאין צריך לכפות המטה והאידנא דחיישינן לכשפים לא עבדינן כפיית המטה ואפילו נאבל:

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה. פירוש דהיינו י"ט:

יום שבו בלו מתי מדבר. כדאמרי' (במדרש מיכה[ד]) כל ט' נאמ היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יוצא ומודיע את אותה השנה שכלתה הגזרה קמו כולם והיו שמחים שמא טעו בחודש בלבד הוא כופה אלא כל המטות בולן הוא כופה אמר רבא הלכתא כתנא דידן[ג] ולא הודו לו חכמים כל עיקר: א"ר שמעון ב"ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיוה"כ: [ו] בשלמא יום הכפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שניתנו בו לוחות האחרונות אלא ט"ו באב מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה מאי דרוש [ג] זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו' דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה אמר רב יוסף אמר רב נחמן יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל שנאמר [ד] ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו (אמר)[ז] רבה בר בר חנה א"ר יוחנן יום שכלו בו מתי מדבר דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה שנאמר [ה] ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי אלי היה הדבור עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות[ח] שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה

בין תנור לכירים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו. תנן התם[ו] א מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב עושין מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין ובכל מקום ת"ח בטלים רשב"ג אומר לעולם יעשה כל אדם עצמו כתלמיד חכם תניא נמי הכי רשב"ג אומר לעולם יעשה אדם עצמו כתלמיד חכם[ז] כדי שיתענה תניא אידך רשב"ג אומר כל האוכל ושותה בט' באב כאילו אוכל ושותה ביוה"כ ר"ע[ח] אומר [ב] כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם וחכ"א כל העושה מלאכה בט' באב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה שנא' [ג] א שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה מכאן אמרו [ז] ג כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה ושאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה תניא נמי הכי[ג] ד כל האוכל בשר ושותה יין בט' באב עליו הכתוב אומר [ב] ותהי עונותם על עצמותם: רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים: תניא אמרו לו לרבי יהודה לדבריך עוברות ומניקות מה תהא עליהן אמר להם אף אני לא אמרתי אלא ביכול[ט] תניא נמי הכי מודה ר' יהודה לחכמים בשאינו יכול ומודים חכמים לרבי יהודה ביכול מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות כדתניא [ט] ה בשאמרו לכפות המטה לא מטתו בלבד הוא כופה אלא כל המטות כולן הוא כופה אמר רבא הלכתא כתנא דידן[ג] ולא הודו לו חכמים כל עיקר: א"ר שמעון ב"ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיוה"כ: [ו] בשלמא יום הכפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שניתנו בו לוחות האחרונות אלא ט"ו באב מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה מאי דרוש [ג] זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו' דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה אמר רב יוסף אמר רב נחמן יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל שנאמר [ד] ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו (אמר)[ז] רבה בר בר חנה א"ר יוחנן יום שכלו בו מתי מדבר דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה שנאמר [ה] ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי אלי היה הדבור עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות[ח] שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה

בין תנור לכירים. מקום מנוול שבנית: אינו רואה סימן ברכה. מחותה מלאכה: כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם. בתשעה נאמ כלומר נאותה מלאכה שרגיל לעשות בתשעה נאמ אינו רואה סימן ברכה לעולם. שאין יכולות להצטער בעצמן ומוכלין שעודה המפסקת מצעוד יום וכן נמי ביום הכפורים (נמי) צריך לטעוד מבע"י דתוספת יום הכפורים מן התורה[ב] כדכתיב (ויקרא כג) מערב ועד ערב וכתיב בעצם היום הזה (שם) אבל מכל מקום אין לחסור לשתות משאבל שעודה מפסקת ועדיין הוי היום גדול[ג] כדמשמע דירושלמי דר' יוסי מיקלע לנצרה אבל שעודה מפסקת אתא לגבי דרים כניסתא והוה שעיד אמר ליה ההוא ריש כניסתא שעוד אבלי אמר ליה אכלית ואפסקית אמר לו משגח עלי לא לימרון הדין גברא לא משגח עליה אכל מכל עיגול פתית ואכל מכל תבשיל ותבשיל אד פת ושתה מכל מבית אד כסא והכי הלכתא אם עדיין היום גדול לאחר שאבל שעודה המפסקת מותר לשתות אפילו ערב יוה"כ וכל שכן ערב תשעה נאמ:

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים. פירוש שאין צריך לכפות המטה והאידנא דחיישינן לכשפים לא עבדינן כפיית המטה ואפילו נאבל:

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה. פירוש דהיינו י"ט:

יום שבו בלו מתי מדבר. כדאמרי' (במדרש מיכה[ד]) כל ט' נאמ היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יוצא ומודיע את אותה השנה שכלתה הגזרה ועשו יו"ט ופרשב"ס (נב"ב דף קכא.[מ]) כל המ' שנים לא היו מתים חלא נט' נאמ[ס] וכל ט' נאמ היו מתים כ"ח חלף ופרוטרוט[פ] ומפרש התם דאומו פרוטרוט עולה למ' שנים ט"ו חלף וי"מ שהיו מתים נכל יום אך רוב המתים היו לעולם נאמ ובחמשה עשר נאמ פסקה הגזרה ולא מתו כלל ועשו י"ט: תיקנו

עין משפט נר מצוה

לח א מיי' פ"ה מהל' תעניות הל' י סמג עשין ג' טוש"ע ח"מ סי' תקנד סעיף כב:

לט ב מיי' שם טוש"ע שם סעיף כד:

מ ג ד טוש"ע שם סעיף כה:

מא ה מיי' פ"ה מהל' תענית הלכה יח טור י"ד סימן שפז:

רבינו גרשום

מחייב בכפיית המטה לכוף מטתו כאבל: עוברות ומיניקות שאי אפשר להם בלא מטות מה תהא עליהם: שאר מטות שאינו שוכב עליהן דר' יהודה מחייב לכוף כל המטות שבבית וחכ"א אינו חייב לכוף אלא מטתו בלבד: כל הכלים המשאילות זו לזו טבילה שמא דנדה היו. יום שכלו מתי מדבר וקבעו יום טוב לפי שחזר הדיבור למשה. יום שפוסקין מלכרות עצים למערכה ומיכן ואילך מוסיפין לעסוק בתורה:

רבינו חננאל

ר' אומר כל האוכל ושותה בט' באב כאלו אוכל ושותה ביוה"כ. ר' עקיבא אומר העושה מלאכה בט' באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. וחכ"א העושה מלאכה בט' באב אינו רואה בשמחת ירושלים שנאמר שמחו את וגו' שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. כל שאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה. וכל האוכל בט' באב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם. עונותיו חקוקים על עצמותיו. ר' יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים. תנא מודה ר' יהודה לחכמים בשאינו יכול כגון עוברות ומיניקות וכיוצא בהן שאין כופין מטותיהן. ומודים חכמים לר' יהודה שכופה כל אדם מטתו מי שהוא יכול לישן על הקרקע ואמר רבא הלכתא כתנא דידן דקתני לא הודו לו חכמים. מנהגו של ר' יהודה ברבי אלעאי בערב ט' באב היה יושב בין תנור לכירים ואוכל פת חריבה במלח. ושותה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו: ארשב"ג לא היו ימים

ליקוטי רש"י

ובכל מקום. אין נהגו אין לא נהגו. תלמידי חכמים בטלים. ממלאכה לומו היום. רבן שמעון כו'. ולא אמרינן מימי כיוהכ"פ ואם הלה ליבטל דשמי [פסחים נד:]. יום שנתנו בו לוחות האחרונות. כדתניא בסדר עולם מפה עלה בשמונה עשר בתמוז וירד בי"ז בתמוז דהיינו טפוי מרגיעים יום עלה בי"ח ונקע רמיס בשביל עון העגל שנא' ומתנפל לפני ה' את מרגיעים היום ואת מרגיעים הלילה מפר המגפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם (דברים ט) ונאומה שעה נתרלה הקב"ה לישראל ואמר לו למפה פסל לך שני לומות אבנים כראשונים וירד בכ"מ באב ופסל שני לומות אבנים כדאתיא ויפסול שני לומות אבנים כראשונים ויעלה בכ"ט באב ועשה עוד מ' יום מל' באב עד י' בתשרי שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים מרגיעים וגו' בי' בתשרי הוא יום הכפורים נתרלה המקום בשמחה לישראל ואומו היום ירד מפה והלומות נידו. יום שהותרו שבטים. הכי הוה קיים להו. לבוא זה בזה. שהותרו הקבת נחלה שפסק לומו דור של נמי המדבר שנפסר להם הקבת נחלה והקתל מיהת אם נשתיירו עדיין בני אדם שהיו בומו הדור מכתי בשיקורייהו קיימי אבל שאר בני אדם שלא היו בומו הדור מותרין ויש מפרשים יום שהומרו שבטים שהרי בט"ו באב כלו מתי מדבר כדלקמן וטעות הוא בידם שהרי לא לדור המדבר נאמר אלא לבני המרך בערבות מואב נפוף המ' שנה. יום שהותר שבט בנימין. שבלו בו מתי מדבר. בתמרים מיכה יום שבטל בו המפר דאמר ר' לוי כל ערב תשעה נאמ היה כרוז יוצא ואומר לא יצאו לחפור חפירין ויצנין בהן ובשחרית הכרוז יוצא יבדלו המיים מן המתים והיו בודקין אומן ומצאו ט"ו חלף ופרוטרוט חסרין בכל שנה וכך עשו מ' שנה יום לשנה הרי מ' שנה בשנה אחרונה

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

בֵּין תַּנּוּר לְכִירַיִם[א] שהוא מקום מנוול שבבית[ב], וְאוֹכֵל את הפת וְשׁוֹתֶה עָלֶיהָ[ג] קִיתוֹן [-שם כלי] שֶׁל מַיִם, וְדוֹמֶה ברוב צערו ואבלו עַל חורבן הבית כְּמִי שֶׁמֵּתוּ מוּטָּל לְפָנָיו[ה].

אוצר החכמה

★

הגמרא מבארת דין עשיית מלאכה בתשעה באב:

תְּנַן הָתָם - שנינו במשנה בפסחים (נד:), מָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּתִשְׁעָה בְּאָב, עוֹשִׂין - מותרים לעשות מלאכה, וּמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת, אֵין עוֹשִׂין[ו]. וּבְכָל מָקוֹם, אף במקום שעושים מלאכה, תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בְּטֵלִים ממנה כדי להתאבל[ז]. רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, לְעוֹלָם יַעֲשֶׂה אָדָם עַצְמוֹ כְּתַלְמִיד חָכָם בענין זה[ח].

מביאה הגמרא, תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו כן בברייתא כדברי המשנה, רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, לְעוֹלָם יַעֲשֶׂה אָדָם עַצְמוֹ כְּתַלְמִיד חָכָם ויתבטל ממלאכה בתשעה באב, כְּדֵי שֶׁיִּתְעַנֶּה - שיצטער ויתאבל[ט].

הגמרא מביאה ברייתא בענין חומר הזלזול באבילות תשעה באב:

תַּנְיָא אִידָךְ - שנינו ברייתא אחרת, רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, כָּל הָאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה בְּתִשְׁעָה בְּאָב, חמור עוונו כְּאִילּוּ אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים[י]. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, כָּל הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּתִשְׁעָה בְּאָב, אֵינוֹ רוֹאֶה סִימָן בְּרָכָה לְעוֹלָם מאותה מלאכה[יא]. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, כָּל הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּתִשְׁעָה בְּאָב וְאֵינוֹ מִתְאַבֵּל עַל יְרוּשָׁלַיִם[יב], אֵינוֹ רוֹאֶה בְּשִׂמְחָתָהּ לעתיד לבוא, שֶׁנֶּאֱמַר על העתיד לבוא (ישעיה סו י) ’שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ, שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ’[יג], מִכָּאן אָמְרוּ, כָּל הַמִּתְאַבֵּל עַל יְרוּשָׁלַיִם זוֹכֶה וְרוֹאֶה בְּשִׂמְחָתָהּ[יד], וְשֶׁאֵינוֹ מִתְאַבֵּל עַל יְרוּשָׁלַיִם אֵינוֹ רוֹאֶה בְּשִׂמְחָתָהּ[טו]. תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו גם בברייתא אחרת, שחמור עוונו של מי שאינו מתאבל על ירושלים[טז], כָּל הָאוֹכֵל בָּשָׂר וְשׁוֹתֶה יַיִן בְּתִשְׁעָה בְּאָב, כלומר בסעודה המפסקת שלפניו שעושה משום תשעה באב[יז], עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (יחזקאל לג כה) ’וַתִּהְיוּ עֲוֹנֹתָם עַל עַצְמוֹתָם’[יח], כלומר, לא ימחה עון זה כל זמן שעצמותיו קיימים, וזהו זמן מרובה אחר מיתתו[יט].

★

שנינו במשנתנו בדיני תשעה באב, רַבִּי יְהוּדָה מְחַיֵּיב בִּכְפַּיִּית הַמִּטָּה[כ]. וְלֹא הוֹדוּ לוֹ חֲכָמִים.

הגמרא מבארת באלו אופנים נחלקו רבי יהודה וחכמים:

תַּנְיָא בברייתא, אָמְרוּ לוֹ חכמים לְרַבִּי יְהוּדָה, לְדָבָרֶיךָ שחייבים לכפות את המיטות, עוּבָּרוֹת וּמֵנִיקוֹת שאינן יכולות לישון על הקרקע, מַה תְּהֵא עֲלֵיהֶן - מה יעשו. אָמַר לָהֶם, אַף אֲנִי לֹא אָמַרְתִּי חיוב זה אֶלָּא בְּמִי שֶׁיָּכוֹל לקיים זאת, ולא במי שאינו יכול, כגון עוברות ומניקות.

מביאה הגמרא ברייתא נוספת, תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו כך גם בברייתא אחרת, מוֹדָה רַבִּי יְהוּדָה לַחֲכָמִים בְּמִי שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לישון על הקרקע, שפטור מכפיית המיטה, וּמוֹדִים חֲכָמִים לְרַבִּי יְהוּדָה בְּמִי שֶׁיָּכוֹל, שחייב בכפיית המיטה. מקשה הגמרא, אם כן מַאי בֵּינַיְיהוּ - מה ההבדל בין רבי יהודה לחכמים, הרי לשניהם מי שיכול חייב ומי שאינו יכול פטור. מתרצת הגמרא, אִיפָּא בֵּינַיְיהוּ - ההבדל ביניהם הוא בדין שֶׁאָר מִטּוֹת שבבית שאינו שוכב עליהן, שרבי יהודה מחייב כפייתן במי שיכול[כא], וחכמים פוטרים. וּכְדְתַנְיָא בברייתא לענין

א. **התנור** והכיריים תוכם חלול, ויש בהם מקום לשפיתת שתי קדירות, אלא שהתנור צר מלמעלה ורחב מלמטה, ואילו הכירה רוחבה שוה בכל גובהה. גמרא בשבת (מ:) ורש"י שם (ד"ה תנור). אך רש"י במועד קטן (י. ד"ה מעמידין) ובנדה (כו. ד"ה תנור) כתב, שבתנור יש מקום לשפיתת שתי קדירות, ואילו בכירה מקום לקדירה אחת.

ב. **רש"י** (ד"ה בין). ור"י מלוניל (ד"ה ויושב) פירש, שדרך השבויים לשבת שם.

ג. **גירסת** בה"ג (סי' יח) ועוד ראשונים 'אחריה'.

ד. **הוא** כלי קטן מעין כד, ראה בשבת (מג. נמ.) סוכה (כח:) ועוד.

ה. **כלומר**, תשעה באב אינו כאבילות ישנה, אלא כאבילות חדשה שמתו מוטל לפניו. מהרש"א (מ"ח, ד"ה דומה) [ראה ביבמות (מג:) החילוק בין אבילות ישנה לחדשה]. וביד אליהו (ד"ה ודומה) ביאר, שלא היה מקבל תנחומים, כמי שמתו מוטל לפניו שאינו יכול לקבל תנחומים, כמבואר במשנה באבות (פ"ד מי"ח).

ו. **טעם** המנהג, כדי שלא יסיחו דעתם מן האבילות. ועל כן אסור רק במלאכה שיש בה שיהוי קצת, אך מלאכה שאין בה שיהוי, כגון הדלקת הנר או קשירה וכדומה, מותרת אף במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה. רמ"א (או"ח סי' תקנד סכ"ג) ומשנה ברורה (סס ס"ק מג).

ז. **שהם** ראויים להכיר בחסרון המקדש יותר מהאחרים. מאירי (פסחים נד: ד"ה אמר).

ח. **לדעת** רבי יוחנן (פסחים נה.), דעה זו סוברת שבכל מקום אין חוששים ליוהרא. אך לדעת רב שישא בריה דרב אידי (סס), רק כאן אין לחשוש ליוהרא, משום שאין ניכר לרואים שהוא נוהג איסור במלאכה, שהרואה אותו בטל אומר שאין לו מלאכה לעשותה. וראה בהערה להלן בסמוך.

ט. **כלומר**, שאם יעשה מלאכה לא ירגיש בתעניתו מפני טורח מלאכתו. ועוד, שאפשר שמפני טורח מלאכתו לא יוכל להשלים את התענית. אורחות חיים (הל' תשעה באב אות יב).

הברייתא הובאה כדי לבאר את טעמו של רבן שמעון בן גמליאל, שהוא 'כדי שיתענה'. והיינו, שלעיל (י.) לגבי תעניות על הגשמים שנינו, שישנן תעניות שרק החכמים מתענים וכל העם אינם מתענים, ואמר שם (י:) רבן שמעון בן גמליאל בברייתא, שכיון שתענית הוא דבר של צער, ראוי לכל אדם להחמיר להתענות כאילו הוא מהחכמים, אך בדברים של שבח, אין לאדם לנהוג חומרא בעצמו משום יוהרא. ואף כאן השמיעה הברייתא, שכיון שביטול מלאכה בתשעה באב הוא ענין של עינוי וצער, ראוי לכל אחד להחמיר ולעשות עצמו כתלמיד חכם, ואין לו לחשוש ליוהרא. ע"פ מהר"צ חיות (ד"ה לעולם). וראה במראה כהן (ד"ה מנין) שהאריך בטעם הבאת הברייתא.

י. **ביאר** האשכול (מהדו' מויערנק, הל' תשעה באב ד"ה רע"ח), שעונשו של האוכל בתשעה באב הוא מעין עונש הכרת שיש לאוכל ושותה ביום הכיפורים, כפי שדרשו בסמוך מהפסוק (יחזקאל לג כה) 'ותהי עֲוֹנֹתָם על עצמותם' שאף אחר שנעשו עצמות עדיין יש עון עליהם, וזהו מעין כרת. ובתורת משה (מ"ב, סיר מעון, דרוש ו' מדר ד"ה סס נמדרש) ביאר, שחורבן בית המקדש מכפר עוונות ישראל, כמו שנאמר (מיכה ד כג) 'תם עֲוֹנֵךְ בת ציון', ומי שמתאבל על החורבן ועושה תשובה מתכפר לו כבחורבן הבית, והאוכל ושותה ואינו מתאבל אינו מתכפר לו. והרי זה כאילו אוכל ושותה ביום הכיפורים שאף הוא אינו מתכפר בו.

יא. **רש"י** (ד"ה מינו). וביאר בתניא רבתי (סי' ס ד"ה מקום), שאינו רואה סימן ברכה מן המעות שהרויח מן המלאכה שעשה בתשעה באב. אך התוספות (ד"ה כל) כתבו בכוונת הגמרא, שאינו רואה סימן ברכה במלאכה שרגיל לעשות בתשעה באב. והיינו אף כשעושה אותה בשאר ימות השנה. מחצית השקל (מו"ח סי' תקנד ס"ק מ).

יב. **שעל** ידי שטרוד במלאכה מסיח דעתו מהאבילות ואינו מתאבל על ירושלים. מחצית השקל (מו"ח סי' תקנד ס"ק מז).

יג. **'שמחה'** היא שמחה תמידית, 'גיל' הוא שמחה פתאומית על בשורה משמחת, ו'ששון' הוא עשיית מעשה חיצוני המורה על השמחה. ואמר הכתוב, שאוהבי ירושלים ישמחו בה שמחה תמידית על הצלחתה, ואף יגילו בה מפעם לפעם על הנסים שיתחדשו בה, והמתאבלים עליה בחורבנה שעשו מעשים להראות את יגונם, יזכו לעשות מעשי ששון בבניינה, מידה כנגד מידה. מלבי"ם (סס).

יד. **נקט** 'זוכה ורואה' ולא נקט 'יזכה ויראה', לפי שאף בזמן הגלות השמחה קיימת בכנסת ישראל, כי היא יודעת שעתידה להיות עטרה בראשו של הקב"ה, אלא שהשמחה גנוזה ומוסתרת. ומי שמתאבל על ירושלים ומשתתף בצערה, זוכה ורואה כבר בזמן הגלות באותה השמחה הגנוזה, ומרגיש הארות מהגאולה העתידה. שפת אמת (עה"ת שמות תרמ"ג).

טו. **מידה** כנגד מידה. מחצית השקל (מו"ח סי' תקנד ס"ק מז).

לכאורה מהפסוק יש רק לדייק שמי שאינו מתאבל לא יהיה שמח עם שמחת ירושלים, וכיצד לומדת ממנו הגמרא שאף לא יראה כלל בשמחתה. ותירץ המהרש"א (מ"ח, ד"ה כל), שאם יראה בשמחתה, אי אפשר שלא יהיה אף הוא שמח.

טז. **ע"פ** גפן פוריה (ד"ה תניא מידן). וראה עוד בהערה לעיל בשם האשכול. אמנם בדקדוקי סופרים (סופ ט) הביא, שבכת"י ובהרבה ראשונים אין תיבות 'תניא נמי הכי', אלא הגירסא 'וכל האוכל' וכו'.

יז. **רש"י** (ד"ה כל) והמכתם (ד"ה כל). שהרי בתשעה באב עצמו כל אכילה ושתיה אסורה. מהר"צ חיות (נרסס"י סס). אך בהלכות פסוקות לרב יהודאי גאון (הל' תשעה נמנ) פירש כוונת הגמרא לתשעה באב עצמו. וראה בהערה לעיל בשם האשכול.

יח. **לפי** פשוטו, הפסוק עוסק באלו שכופרים בנבואה שיפלו לגהנום, ומוסיף הפסוק שאם ימותו על מיטתם ולא על ידי חרב, העון ישאר על עצמותיהם, שלא כיפרה להם מיתת החרב. ע"פ רש"י (יחזקאל סס פסוקים יח, כז).

יט. **ר"י** מלוניל (ד"ה ותהי). וביאר, שאינו כשאר הבינונים היורדים לגיהנום, שמצפצפים [-צועקים ובוכים מתוך יסורים שעה אחת] ועולים מהגיהנום, כאמור בראש השנה (טז:-יז.). והריטב"א (ד"ה כל) ביאר, שאין לעצמותיו תחיה בתחיית המתים העתידה להיות בבנין בית המקדש, שהיא תהיה רק לאלו שמתו בגלות וחיכו לישועה, שעליהם אמר הכתוב (דניאל יב יב) 'אשרי המחכה ויגיע לימים'. אבל עדיין אפשר שתהיה לו תחיה ביום הדין, שהוא אחר ימות המשיח. וראה עוד במהרש"א (מ"ח, ד"ה ותהי).

כ. **היינו** להפוך את המיטה על פניה, ואינו שוכב עליה אלא על הקרקע. רש"י (לעיל כו: ד"ה כפייתן) ורע"ב (מ"ז). כפיית המיטה היא ממנהגי אבילות (מו"ק טו.). וראה עוד בהערה להלן בשם גבורות ארי בגדר החיוב בתשעה באב.

כא. **רש"י** (ד"ה שאר). אך מי שאינו יכול, כיון שאת מיטתו אינו כופה, אינו צריך לכפות אף את שאר המיטות.

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

עין משפט נר מצוה

לח א מיי׳ פ״ה מהל׳ תעניות הל׳ י סמג עשין ג טוש״ע ס״ת סי׳ תקנד סעיף כג:

לט ב מיי׳ שם טוש״ע שם סעיף כד:

מ ג ד טוש״ע שם סעיף כה:

מא ה מיי׳ פ״ה מהל׳ מגלה הלכה יח טור י״ד סימן שפז:

רבינו גרשום

מחייב בכפיית המטה לכוף מטתו כאבל: עוברות ומיניקות שאי אפשר להם בלא מטות מה תהא עליהם: **שאר מטות** שאינו שוכב עליהן דר׳ יהודה מחייב לכוף כל המטות שבבית וחכ״א אינו חייב לכוף אלא מטתו בלבד: **כל הכלים** המשאילות זו לזו **טעונות טבילה** שמא דנדה היו. **יום שכלו מתי מדבר** וקבעו יום טוב לפי שחזר הדיבור למשה. **יום שפוסקין מלכרות עצים למערכה** ומיכן ואילך מוסיפין לעסוק בתורה:

משנת ראשונים

שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. על כן נקראת ארץ ישראל ארץ החיים מפני שהשכינה בה כנפש בגוף, וכיון שנסתלקה השכינה יש לנו להתאבל עליה כשם שאדם מתאבל על קרובו שמת, ואנחנו עם קרובו דכתיב (תהלים קמח) ישראל עם קרובו. וכשם שהאדם מתאבל על מתו שהוא קרובו, כך אנו מחויבים להתאבל באבילות ירושלים.

[תורת המנחה פרשת דברים]

עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמתם. פי׳ שאין לעצמותיו תחיה בתחיית המתים העתיד להיות בבנין בית המקדש לאותן שמתו בגלות וחיכו לישועה, שעליהם אמר הכתוב (דניאל יב) אשרי המחכה ויגיע לימים, אבל עדיין אפשר שיש לזה תחיה ביום הדין שהוא אחר ימות המשיח.

[הריטב״א]

על עצמתם. להכי נקט עצמות משום דאמרי׳ בפ׳ המפלת (דף כד:) השותה יין חי עצמותיו שרופין, מזוג עצמותיו סכויין, כראוי עצמותיו משוחין.

[ר״ן דף ט. מדה״ר]

מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות. לשון במאי קמיפלגי רוצה לומר באיזו סברא פליגי. והיכא דאיכא מאי בינייהו איכא בינייהו בא להודיע הנפקותא שיש בין שני הטעמים לענין הדין.

[הליכות עולם שער שני פרק א]

משום דאית ביה סליחה ומחילה. שנמחל להם עון העגל ונקבע לכפרה גם לדורות. **[הריטב״א, בבא בתרא קכא.]** **דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה.** יתכן שלא היו בכל הדור ההוא הבא בארץ בנות יורשות נחלה זולתי בנות צלפחד, כי על כן לא דברו. וצוה הכתוב, שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו, לא תנשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר, כי הקפדה להם תהיה יותר גדולה בעת החלוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה, כי אח״כ כבר נודעה נחלתן ולא יקפידו כל כך, ובעבור שלא נודע זמן החלוק הזהיר בכל הדור. והשם אשר בידו נפש כל חי אין לו לחוש מכאן ואילך. **[רמב״ן, במדבר לו ז]** **יום שהותרו השבטים לבא זה בזה.** פירוש דהיינו י״ט: **יום שבו כלו מתי מדבר.** כדתמרי׳ (במדבר מיכה[ג]) כל ט׳ באב היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יוצא הבדלו החיים ומותה השנה שכלתה הגזרה קמו כולם והיו סבורים שמא טעו בחודש עד שראו הלבנה מלאה ומז ידעו שכלתה הגזרה ועשו יו״ט ופרשב״ס (בב״ב דף קכא.[מ]) כל המ׳ שנים לא היו מתים אלא בט׳ באב [ה]וכל ט׳ באב היו מתים כ״ו אלף ופרוטרוט[ם] ומפרש התם דאותו פרוטרוט עולה למ׳ שנים ט״ו אלף וי״מ שהיו מתים בכל יום אלף רוב המתים היו לעולם בשבעה באב ובחמשה עשר באב פסקה הגזרה ולא מתו כלל ועשו י״ט: **תיקנו**

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים. פירוש שאין צריך לכפות המטה והחיישינן לכשפים לא עדיפין כפיית המטה ומפילו באבל:

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה. פירוש דהיינו י״ט:

יום שבו כלו מתי מדבר. כדתמרי׳ (במדבר מיכה[ג]) כל ט׳ באב היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יוצא הבדלו החיים ומותה השנה שכלתה הגזרה קמו כולם והיו סבורים שמא טעו בחודש עד שראו הלבנה מלאה ומז ידעו שכלתה הגזרה ועשו י״ט ופרשב״ס (בב״ב דף קכא.[מ]) כל המ׳ שנים לא היו מתים אלא בט׳ באב [ה]וכל ט׳ באב היו מתים כ״ו אלף ופרוטרוט[ם] ומפרש התם דאותו פרוטרוט עולה למ׳ שנים ט״ו אלף וי״מ שהיו מתים בכל יום אלף רוב המתים היו לעולם בשבעה באב ובחמשה עשר באב פסקה הגזרה ולא מתו כלל ועשו י״ט:

תיקנו

בין תנור לכיריים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו. תנן התם[מ] א מקום שנהגו לעשות מלאכה בט׳ באב עושין מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין ובכל מקום ת״ח בטלים רשב״ג אומר לעולם יעשה כל אדם עצמו כתלמיד חכם תניא נמי הכי רשב״ג אומר לעולם יעשה אדם עצמו כתלמיד חכם[נ] כדי שיתענה תניא אידך רשב״ג אומר כל האוכל ושותה בט׳ באב כאילו אוכל ושותה ביוה״כ ר״ע[ס] אומר ב כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם וחכ״א כל העושה מלאכה בט׳ באב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה שנא׳ ג[א] שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה מכאן אמרו ד[ז] ג כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה ושאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה תניא נמי הכי[פ] ד כל האוכל בשר ושותה יין בט׳ באב עליו הכתוב אומר ב[ב] ותהי עונותם על עצמותם: רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים: תניא אמרו לו לרבי יהודה לדבריך עוברות ומניקות מה תהא עליהן אמר להם אף אני לא אמרתי אלא ביכול תניא נמי הכי מודה ר׳[ע] יהודה לחכמים בשאינו יכול ומודים חכמים לרבי יהודה ביכול מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות כדתניא[ם] ה כשאמרו לכפות המטה לא מטתו בלבד הוא כופה אלא כל המטות כולן הוא כופה אמר רבא הלכתא כתנא דידן[ג] ולא הודו לו חכמים כל עיקר: א״ר שמעון ב״ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיוה״כ: [ו] בשלמא יום הכפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שניתנו בו לוחות האחרונות אלא ט״ו באב מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה מאי דרוש ג זה הדבר אשר צוה ה׳ לבנות צלפחד וגו׳ דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה אמר רב יוסף אמר רב נחמן יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל שנאמר ד[ז] ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו (אמר)[ח] רבה בר בר חנה א״ר יוחנן יום שכלו בו מתי מדבר דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה שנאמר ה[ט] ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה׳ אלי אלי היה הדבור עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות[ם] ו שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה

18/06/2018 קורה

בין תנור לכיריים. מקוס מנוול שבצית: **אינו רואה סימן ברכה.** מאותה מלאכה: **כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם.** בתשעה באב כלומר נסעשה המפסיק בה: עוברות ומניקות. שאין יכולות ליתן על גבי קרקע: **ביכול.** שאפשר לו: **מאי בינייהו.** כיון דזה מודה לו ביכול וזה מודה לו בשאינו יכול: **שאר מטות.** שבצית שאינו שוכב בהן, ר׳ יהודה דמחייב בשאינו יכול בכפיית המטה קמחייב נמי ביכול בשאר מטות, ורבנן סברי מטתו כופה ולא שאר מטות, וכדתניא גבי אבל: שניתנו בו לוחות אחרונות. שבי״ז בתמוז ירד משה מן ההר תחלה ושיבר את הלוחות[מ], וביו״ט טחן את העגל ונתן את הפושעים ועלה למרום, נשתהה שם שמונים יום, מרבעים יום עמד בתפלה דכתיב (דברים ט) ואתנפל לפני ה׳ מרבעים יום ומרבעים לילה, ומרבעים יום עמד בברכתה, שסוד מי״ז בתמוז עד יום הכפורים והוו להו שמונים יום, שניס עשרה שנשתיירו מתמוז דהוה חסר ושלשים דאב ותשעה ועשרים דאלול הרי אחד ושבעים, ותשעה דתשרי הרי שמונים יום, וליל יום (ס) הסליח כנגד לילו של י״ז[ן] תמוז דלא הוה בחושבניה, דהא נפק ליה כבר בשעה שעלה, השתא הוי להו פ׳ שלמין לילה ויום, ובוקר יום כפור ירד שהוא עשרה בתשרי, ומותו היום נקבע ליום כפור להודיע שמחל וניחם על הרעה שחר דבר לעשות לעמו, ועל כן נקבע יום כפור בעשרה בתשרי, כך שמעתי[ט]: **שהותרו שבטים לבא זה בזה.** דרחמנא אמר וכל בת יורשת נחלה וגו׳ (במדבר לו) וכתיב (שם) ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר כי איש בנחלתו ידבקו[ז] בני ישראל, ועמדו והתירו דבר זה בחמשה עשר בשבט: זה הדבר אשר צוה ה׳ לבנות צלפחד וגו׳. זה מיעוט הוא, כלו׳ לא יהיה דבר זה נוהג אלא בדור זה, דדור של בנות צלפחד: **לבא בקהל.** ליטול נחלה, לפי שנשבעו ישראל מלהינשא להם כדכתיב בשופטים (כא): ממנו. מיעוט הוא, דכתיב איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לא גזרו אלא מהם (ממנו), אבל מבניהם לא גזרו: **שכלו מתי מדבר.** דתניא[י] כל מרבעים שנה שהיו בכרוז יוצא בכל ערב תשעה באב היה הכרוז יוצא ומודיע לאמר לחפור, והיה כל אחד ואחד יוצא וחופר לו קבר ויושן בו, שמא ימות קודם שיחפור, ולמחר הכרוז יוצא וקורא ידלו מיס מן המתים, וכל שהיה בו נפש חיים היה עומד ויוצא, וכל שנה היו עושין כן, ובשנת מרבעים שנה עשו ולמחר עמדו כולן חיים, וכיון שראו כך תמהו ואמרו שמא טעינו בחשבון החדש, חזרו ושכנו בקבריהן בלילות עד ליל חמשה עשר, וכיון שראו שנתמלאה הלבנה בט״ו ולא מת אחד מהם ידעו שבחשבון החדש וכבר מ׳ שנה של גזרה נשלמו, קבעו אותו היום יו״ט: **דאמר מר בו׳.** לפיכך יו״ט הוא: **לא היה הדבור עם משה.** ניחוד ומיבה, דכתיב וידבר ה׳ אלי לאמר אלי נתייחד הדיבור, ומע״ג דמקמי הכי כתיבי קראי נהו וידבר. מיכא דאמרי לא היה פה אל פה אלא בחזיון לילה, גמגום: **לאיזה**

מסורת הש״ס עם הוספות

ס) [נדרים יז:] פסחים נד:. **ע) עי׳ לעיל י׳: ועי׳ ילקו״מ ורש״ש ובדק״ס, ג) גיטין נז.,ד) [ב״ב ס:], ה) מו״ק כז. נדרים נו. סנהדרין כ., ו) ב״ב קכא. ע״ס, ז) [גיטין פח.] עי״ש, ח) לעיל כח:, ט) כך איתא בסדר עולם רבה פ״ו ועי׳ תוס׳ ב״ק פב. ד״ה כדי ועי׳ רש״י שבע״י ורש״י שמות לג יא ובשפ״ח שם ועי׳ גבו״א, י) ירושלמי דפרקין ה״ז, כ) ר״ה ט., ל) פתיחתא לג, מ) [ע״ס נרשב״ס ועי׳ מהרש״ם] ועי״ש בתוס׳, נ) עי״ש פרשה ג, ו.**

הגהות הב״ח

(ס) רש״י ד״ה שניתנו כו׳ הכי שמונים יום ולילו כפור הסליח כנגד:

גליון הש״ם

תום׳ ד״ה כל העושה וכו׳ כדמשמע בירושלמי. נעירוכין דף מג ע״ג בתוס׳ ד״ה מי אמס כתבו כן בשם מדרש מיכה רבתי ג: שם ד״ה יום שבו וכו׳ ובכל ט״ב היו מתים. עיין תשובת חות יאיר בסוף הספר תשוב׳ של הגאון מוהר״ד זלר״ל בסופו:

תורה אור השלם

א) שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ:
[ישעיה סו, י]

ב) וְלֹא יִשְׁכְּבוּ אֶת גִּבּוֹרִים נֹפְלִים מֵעֲרֵלִים אֲשֶׁר יָרְדוּ שְׁאוֹל בִּכְלֵי מִלְחַמְתָּם וַיִּתְּנוּ אֶת חַרְבוֹתָם תַּחַת רָאשֵׁיהֶם וַתְּהִי עֲוֹנֹתָם עַל עַצְמוֹתָם כִּי חִתִּית גִּבּוֹרִים בְּאֶרֶץ חַיִּים:
[יחזקאל לב, כז]

ג) זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ לִבְנוֹת צְלָפְחָד לֵאמֹר לַטּוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶנָה לְנָשִׁים אַךְ לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶנָה לְנָשִׁים: [במדבר לו, ו]

ד) וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בַּמִּצְפָּה לֵאמֹר אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בִּתּוֹ לְבִנְיָמִן לְאִשָּׁה:
[שופטים כא, א]

ה) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוּת מִקֶּרֶב הָעָם: וַיְדַבֵּר יְיָ אֵלַי לֵאמֹר:
[דברים ב, טז-יז]

הגהות וציונים

מ) [ברי״ף וברא״ש מהופכים דברי ר״ע לרשב״ג ודברי רשב״ג לר״ע] (גליון): **נ)** ברי״ף וברא״ש ליתא ״תנ״ה״ (גליון), וכן ליתא בכת״י ובודאי גי׳ משובשת היא וצ״ל **וכל** האוכל וכו׳ (דק״ס), ועיין רש״ש: **ג)** בס״י אי׳ **דקאמר** ולא הודו (גליון): **ל)** [בב״ב קכא ע״א איתא **רב דימי בר יוסף אמר רב נחמן** יום וכו׳] (גליון): **ס)** [גירסת הערוך **פרוזדאות**, פי׳ שומרים ועיין לעיל כח ע״א והושיבו פרוזדאות כו׳] [ובגיטין הגי׳ **פרדסיאות** וכן הגי׳ בב״ב קכא ע״ב] (גליון): **ו)** נדצ״ל של י״ח בתמוז (גנזי יוסף): **ז)** צ״ל ידבקו **מטות** בנ״י (באה״מ): **ם)** מתים **מת״ר** אלף **בפרוטרוט** כצ״ל (גליון) ע״פ מהרש״א ע״ש:

להם **שאר מטות** שאינו שוכב עליהן דר׳ יהודה מחייב לכוף כל המטות שבבית וחכ״א אינו חייב לכוף אלא מטתו בלבד: **כל הכלים** המשאילות זו לזו **טעונות טבילה** שמא דנדה היו. **יום שכלו מתי מדבר** וקבעו יום טוב לפי שחזר הדיבור למשה. **יום שפוסקין מלכרות עצים למערכה** ומיכן ואילך מוסיפין לעסוק בתורה:

משנת ראשונים

שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. על כן נקראת ארץ ישראל ארץ החיים מפני שהשכינה בה כנפש בגוף, וכיון שנסתלקה השכינה יש לנו להתאבל עליה כשם שאדם מתאבל על קרובו שמת, ואנחנו עם קרובו דכתיב (תהלים קמח) ישראל עם קרובו. וכשם שהאדם מתאבל על מתו שהוא קרובו, כך אנו מחויבים להתאבל באבילות ירושלים.

[תורת המנחה פרשת דברים]

עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמתם. פי׳ שאין לעצמותיו תחיה בתחיית המתים העתיד להיות בבנין בית המקדש לאותן שמתו בגלות וחיכו לישועה, שעליהם אמר הכתוב (דניאל יב) אשרי המחכה ויגיע לימים, אבל עדיין אפשר שיש לזה תחיה ביום הדין שהוא אחר ימות המשיח.

[הריטב״א]

על עצמתם. להכי נקט עצמות משום דאמרי׳ בפ׳ המפלת (דף כד:) השותה יין חי עצמותיו שרופין, מזוג עצמותיו סכויין, כראוי עצמותיו משוחין.

[ר״ן דף ט. מדה״ר]

מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות. לשון במאי קמיפלגי רוצה לומר באיזו סברא פליגי. והיכא דאיכא מאי בינייהו איכא בינייהו בא להודיע הנפקותא שיש בין שני הטעמים לענין הדין.

[הליכות עולם שער שני פרק א]

משום דאית ביה סליחה ומחילה. שנמחל להם עון העגל ונקבע לכפרה גם לדורות. **[הריטב״א, בבא בתרא קכא.]** **דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה.** יתכן שלא היו בכל הדור ההוא הבא בארץ בנות יורשות נחלה זולתי בנות צלפחד, כי על כן לא דברו. וצוה הכתוב, שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו, לא תנשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר, כי הקפדה להם תהיה יותר גדולה בעת החלוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה, כי אח״כ כבר נודעה נחלתן ולא יקפידו כל כך, ובעבור שלא נודע זמן החלוק הזהיר בכל הדור. והשם אשר בידו נפש כל חי אין לו לחוש מכאן ואילך. **[רמב״ן, במדבר לו ז]** **יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל.** אני תמה כיון שאין משמעות אלא מהם, כל אחד ואחד בעצמו נדר ובנו מותר, ומאי יום שהותר לבא בקהל, היום [ה]ראשון שנולדה בת לבנים הותר לאותה הבת ועדיין אסור בכולן, ומשמע דלשון בני אדם בנדרים כולהו כהדדי מתנו ועד שכלו אותו דור נאסרו לבא בהן, ויום שכלו הותרו בכולן ועשאוהו יום טוב. **[הרמב״ן, בבא בתרא קכא.]** **אמר רב ממנו ולא מבנינו.** ושמעינן מינה שאילו אמרו סתם אף בניהם בכלל, ושמע מינה דצבור יכולים לעשות חרם ואיסר אפי׳ על העתידין, אבל יחיד אינו בדין זה כלל. **[הריטב״א, בבא בתרא קכא.]**

אֲבָל, כְּשֶׁאָמְרוּ שעל האבל לִכְפּוֹת הַמִּטָּה, לֹא מִטָּתוֹ בִּלְבַד הוּא כּוֹפֶה, אֶלָּא כָּל הַמִּטּוֹת כּוֹלָּן הוּא כּוֹפֶה[כב], וסבר רבי יהודה שדין תשעה באב כדין אבל[כג].

ההלכה בענין זה:

אָמַר רָבָא, הִלְכְתָא כְּתַנָּא דִּידַן - כתנא של משנתנו, שאמר **וְלֹא הוֹדוּ לוֹ חֲכָמִים**, והיינו שלא הודו לרבי יהודה **כָּל עִיקָּר**, ואף במי שיכול לישון על גבי קרקע לא הודו לו, ואין לאף אדם חיוב לכפות המיטה בתשעה באב.

★

שנינו במשנה, אָמַר רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, לֹא הָיוּ יָמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל כַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב וּכְיוֹם הַכִּפּוּרִים.

מבררת הגמרא, **בְּשֶׁלָּמָא** - מובן הדבר **שיוֹם הַכִּפּוּרִים** נחשב ליום טוב, **מְשׁוּם דְּאִית בֵּיהּ** - שיש בו **סְלִיחָה וּמְחִילָה** לעוונותיהם של ישראל, שנאמר (ויקרא טז כט-ל) 'בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ וגו', כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יְכַפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכֹּל חַטֹּאתֵיכֶם', והוא גם **יוֹם שֶׁנִּיתְּנוּ בּוֹ לוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת**[כד] לאחר שסלח ה' לישראל על חטא העגל, שמטעם זה נקבע לדורות שעשירי בתשרי יהיה יום סליחה וכפרה, להודיע שבאותו יום מחל ה' לישראל על חטא העגל וחזר מהרעה שאמר לעשות להם[כה]. **אֶלָּא חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב, מַאי הִיא** - מה היא מעלת יום זה, שמחמתה הוא יום טוב שלא היה לישראל כמוהו?

משיבה הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל**, חמשה עשר באב, הוא **יוֹם שֶׁהוּתְּרוּ בּוֹ הַשְּׁבָטִים לָבוֹא זֶה בָּזֶה** - להנשא בן שבט זה עם בת שבט אחר. שמתחילה כל אשה הראויה לרשת את נחלת אביה, כגון שאין לה אחים, היתה אסורה להנשא לבן שבט אחר, כדי שלא תעבור נחלת אביה לשבט השני על ידי שירשוה בעלה או בניה[כו]. ופרק זמן לאחר שנכנסו בני ישראל לארץ, ביום חמשה עשר באב התירו חכמים איסור זה[כז], ולכן קבעוהו ליום טוב[כח]. מבררת הגמרא, **מַאי דָּרוּשׁ** - מה דרשו חכמים שהתירו איסור זה[כט]. משיבה הגמרא, כשאסרה זאת התורה נאמר (במדבר לו ו) 'זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לִבְנוֹת צְלָפְחָד' וגו', ותיבת 'זה' היא מיעוט, ללמד שדָּבָר זֶה שאסור להנשא לשבט אחר **לֹא יְהֵא נוֹהֵג אֶלָּא בְּדוֹר זֶה** של בנות צלפחד ובאי הארץ[ל], אך לאחריו אין איסור בדבר, ולכך אחר שתמו באי הארץ הותר האיסור.

טעם אחר לקביעת יום טוב בחמשה עשר באב:

אָמַר רַב יוֹסֵף אָמַר רַב נַחְמָן, חמשה עשר באב הוא **יוֹם שֶׁהוּתַּר שֵׁבֶט בִּנְיָמִן לָבוֹא בַּקָּהָל** - לישא נשים משאר השבטים, שמתחילה נשבעו כל שבטי ישראל שלא להשיא בנותיהם לבני שבט בנימין מחמת מעשה פילגש בגבעה[לא], **שֶׁנֶּאֱמַר** (שופטים כא א) 'וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בַּמִּצְפָּה לֵאמֹר, אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בִּתּוֹ לְבִנְיָמִן לְאִשָּׁה'. מבררת הגמרא, **מַאי דָּרוּשׁ** - מה דרשו חכמים להתיר איסור זה. משיבה הגמרא, **אָמַר רַב**, דרשו מתיבת 'מִמֶּנּוּ' שבלשון השבועה, שיש לדייק **וְלֹא מִבָּנֵינוּ**, שנשבעו רק שהם לא ישיאו בנותיהם לבני שבט בנימין, ולא היתה כוונתם שבניהם לא יתנו מבנותיהם[לב].

אוצר החכמה

כב. כתב השולחן ערוך (יו"ד סי' שפו ס"ג), שבזמן הזה לא נהגו בכפיית המטה באבל, מפני שיאמרו העובדי כוכבים שהוא מכשפות, ועוד טעם, משום שאין המטות שלנו עשויות כמטות שלהם כדי שיהא ניכר בהן כפייה.

כג. ביאר בגבורות ארי (ד"ה כ"י), שודאי דין כפיית המיטה בתשעה באב אינו דומה לאבל, שהרי טעם החיוב באבל הוא משום ש'דמות דיוקני נתתי בהן, ובעונותיהם הפכתיה, כפו מטותיהן עליה' (מו"ק טו:), וטעם זה אינו שייך בתשעה באב. אלא בתשעה באב עיקר התקנה הוא שיצטער ולא יישן על מיטתו, ואגב כך גזרו אף שיכפה מיטתו שלא ישכח מאיסור זה, ותיקנו דווקא היכר זה כיון שמצאנו כמותו באבל [וביאר, שמטעם זה רבי יהודה מחייב רק כפיית המיטה ולא עיטוף הראש וכדומה, שאין מצוות עשה שבאבל נוהגות בתשעה באב, כמבואר ברא"ש (סי' ל), אלא שכאן שורש האיסור הוא מצוות לא תעשה שבאבל שלא לישן על מיטתו, וכפיית המיטה היא להיכר בלבד]. ומחלוקת רבי יהודה וחכמים היא, שלדעת רבי יהודה תיקנו שההיכר יהיה כדוגמת החיוב באבל, שיכפה את כל המיטות שבבית, וחכמים בברייתא זו סברו, שכיון שהכפייה בתשעה באב היא להיכר בלבד ואינה כדין אבל, די בכך שיכפה את מיטת עצמו ולא את שאר המיטות.

כד. ביצד, בי"ז בתמוז ירד משה מן ההר ושבר הלוחות, ובי"ח בו טחן את העגל ודן את הפושעים בו, ועלה למרום, ועמד שם ארבעים יום בתפילה שה' יכפר על חטאתם [שנאמר (דברים ט יח) 'ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה'], ואחר כך היה בהר עוד ארבעים יום לקבל את הלוחות השניות (שם י י). ומעת שעלה בי"ח בתמוז ועד יום הכיפורים הם שמונים יום, כיצד, י"ב ימים שנותרו מתמוז שהוא חודש חסר, ול' מאב, וכ"ט מאלול, נמצאו שבעים ואחד יום, ותשעה ימים מתשרי השלימו לשמונים יום, וליל י' בתשרי השלים כנגד ליל י"ח בתמוז, שהרי משה עלה לאחריו בבוקר יום י"ח, ונמצא שהיה במרום שמונים יום שלמים לילה ויום, וירד ביום י' בתשרי. רש"י (ד"ה שניתנו).

כה. הגמרא מביאה שני טעמים לכך שיום הכיפורים הוא יום טוב, משום שבמשנה נאמר שמעלת יום זה גדולה משאר ימים טובים, ומשום טעם אחד בלבד הוא אכן יום טוב אך אינו יותר גדול מהאחרים, על כן צריך טעם נוסף לבאר מדוע מעלתו גדולה משאר ימים טובים. אליה רבה (סי' תקפ סק"י) ועיון יעקב (ד"ה גמ').

הגמרא לא הזכירה את בנין בית המקדש שנזכר בפסוק (זכריה ג ט) 'צאינה וראינה' וגו', שהובא במשנתנו, מפני שנגמר בנין הבית לפני יום הכיפורים, ויום הכיפורים היה רק אחד משבעת ימי חנוכת הבית, ולא מסתבר שהחשיבוהו ליום טוב מחמת כן. [והפסוק הזכיר זאת לסימן בלבד, לומר ש'יום חתונתו' שבפסוק שהוא מתן תורה, אין הכוונה למתן תורה בו' בסיון, אלא לזה שהיה ב'יום שמחת ליבו' שהוא בנין בית המקדש, והיינו מתן תורה של נתינת הלוחות שהיה ביום הכיפורים]. גבורות ארי (ד"ה גמ').

כו. כפי שאמר משה לבנות צלפחד (במדבר לו ו-ט), 'זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד לאמר, לטוב בעיניהם תהיינה לנשים, אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים. ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה, כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל. וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל, לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה, למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבותיו. ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר, כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל'.

כז. כך קיבלו חז"ל, שהיה זה בט"ו באב. רשב"ם (ב"ב קכא. ד"ה יום שהומרו) [וכך צריך לומר בדברים הנוספים שאירעו ביום זה, כפי שיובא להלן. עץ יוסף (ד"ה יום)]. שאז נתחדשה להם הדרשה להתיר זאת, וכדלהלן. גבורות ארי (ד"ה ועוד - הרמתון).

כח. ברשב"ם (ב"ב קכא. ד"ה נמצא) משמע, שהשמחה היא על שהותרה הסבת נחלה משבט לשבט. והקשה המהרש"א (מ"ק, שם ד"ה יום), אמנם שמחה היא לשבט שהתווספה לו נחלה מחבירו, אך עצבות היא לשבט השני שתגרע נחלתו. ותירץ, שאכן השמחה לא היתה מצד הסבת הנחלה, אלא היתה זו שמחה שהותרו להנשא, והשמחה היתה רק לנשים, שהרי הגברים לעולם היו רשאים לישא אשה משבט אחר, אך אשה היורשת נחלה נגרע חלקה מהגברים והיתה רשאית לישא רק משבטה, כדי שלא תיסוב נחלתה לשבטו של בעלה, ואחרי שהתירו זאת הושוו הנשים לגברים. ומחמת כן מבואר במשנתנו שבנות ירושלים יוצאות וכו', היינו שעיקר השמחה היתה לנשים. אך בקרן אורה (ד"ה והן) ובבית דוד (טענית, דרוש ו ד"ה מושלם - הגני) כתבו, שהשמחה היתה על ההתאחדות של עם ישראל, שהותרו כולם לבא זה בזה, ועל ידי ההתאחדות השכינה שורה בישראל.

כתב באליה רבה (סי' תקפ סק"י), שמה שמבואר במשנה שט"ו באב גדול משאר ימים טובים, זהו רק מחמת שהיו בו שני טעמים לעשותו יום טוב. ורב יהודה בשם שמואל וכן כל האמוראים שיובאו להלן ביארו את הטעם הראשון, משום איזה מאורע נקבע ט"ו באב לעיקר היום טוב. אך כולם מודים לטעם שבברייתא להלן, שבאותו יום חזר דיבור השכינה למשה, שזהו הטעם הנוסף שמחמתו מעלת ט"ו באב גדולה משאר ימים טובים. וראה בענין זה בעיון יעקב (ד"ה גמ') ובמהר"צ חיות (מועד ד"ה יום).

כט. שהלא איסור זה נאמר בתורה, וחכמים אינם יכולים להתירו מעצמם בלא לדרוש זאת מהכתוב.

ל. שהקפידה התורה על הסבת נחלה רק בעת חלוקת הארץ עד שיוודע מקום נחלת כל שבט. ומחמת שבשעת הציווי לא היה ידוע אימתי יהיה החילוק, ציותה התורה שאיסור זה יחול על כל אותו הדור. רמב"ן (שם לו ז).

לא. מעשה 'פילגש בגבעה' כך היה, איש לוי מהר אפרים חזר מבית לחם לביתו עם פילגשו, ובדרכו נכנס ללון בעיר גבעה שבנחלת בנימין. אנשי העיר בני בליעל צרו על הבית שהתארח בו עד שנאלץ להוציא אליהם את פילגשו, וקלקלו עמה והתעללו בה עד הבוקר, ובבוקר שבה לבית בעלה ומתה שם בפתח הבית. כראות בעלה כן, ניתח את פילגשו לשנים עשר נתחים ושילחם בכל גבול ישראל, לעוררם למחות על הדבר. כל שבטי ישראל התקבצו, וכאשר שבט בנימין לא רצה להסגיר לידיהם את עוברי העבירה, נאספו ישראל להלחם עם בנימין, וניצחוהו לבסוף. ואזי נאספו בני ישראל למצפה, ונשבעו שלא יתנו את בנותיהם לשבט בנימין (שופטים יט-כא).

לב. פירש הרמב"ן (ב"ב קכא. ד"ה יוסי שהומרו), שבנדרים הולכים אחר לשון בני אדם, ובלשון בני אדם 'ממנו' משמעותו שכל זמן שאחד מאיתנו קיים יהיה איסור על כולם [ואף על בנינו], ורק כשמת האחרון שבהם הותרו בני בנימין לכולם, והיה זה בט"ו באב. וכתב הריטב"א (שם ד"ה מ"מ), שאין לומר שהיום טוב הוא משום שבחמשה עשר באב מצאו ההיתר לכך [כפי שנתבאר לעיל בהיתר של הסבת נחלה משבט לשבט], משום שהלשון 'יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל' לא משמע כך. ועוד, שהרי מלכתחילה הם נשבעו על דעת שהשבועה לא תהיה על הבנים, ומיד ידעו שכשיכלו הדור ההוא יותרו לינשא, אלא שהתלמוד שואל מהיכן יצא להם היתר זה.

ראה בריב"ש (שו"ת סי' שנט) ובחוות יאיר (שו"ת סי' קכו) בגדר חיוב הבנים לנהוג בקבלת אבותם.

אף שכל אמורא הזכיר מאורע אחר שקרה בט"ו באב, לא נחלקו זה עם זה, אלא כל

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. כלומר בחומה מלחכה שרגיל לעשות בתשעה בחד חינו רואה סימן ברכה לעולם ולמעט בכבודו ובהנאותיו שחס היה רגיל לשכב על שני כריס לח ישכב כי חס על חחד חכל עוברות ומניקות חין חייבות כולי האי שחינס יכולות להצטער בעלמן ואוכלין סעודה המפסקת מבעוד יום וכן נמי ביום הכפורים (נמי) צריך לסעוד מבע"י דתוספת יום הכפורים מן התורה[כ] כדכתיב (ויקרא כג) מערב ועד ערב וכתיב בעלס היום הזה (שם) חכל מכל מקום חין לחסור לחמות משחכל סעודה מפסקת ועדיין הוי היום גדול[ס] כדמשמע בירושלמי דר' יוסי חיקלע לבצרה חכל סעודה מפסקת חתח לגבי דריס כיחתח והוה סעיד חמר ליה ההוח ריס כיחתח סעוד חלחי חמר ליה חכלית ומפסקית חמר לו חשגח עלי דלח ליתרון הדין גברח לח חשגח עליה חכל מכל עיגול פחית וחכל מכל חבשיל וחבשיל חד פת ושתה מכל חדית חד כסח והכי הלכתח חס עדיין היום גדול לחחר שחכל סעודה המפסקת מותר לחמות חפילו ערב יוה"כ וכל שכן ערב תשעה בחב:

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים. פירוש שחין צריך לכפות המטה והחידנה דחייסינן לכשפים לח עבדינן כפיית המטה וחפילו בחבל:

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה. פירוש דהיינו י"ט:

יום שבו כלו מתי מדבר. כדחמרי' (במדבר יחיכה[ג]) כל ט' בחב היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יולח הבדלו החיים וחותה השנה שכלתה הגזרה קמו כולם והיו סבורים שמח טעו בחושב עד שרחו הלבנה מלחה וחז ידעו שכלתה הגזרה ועשו יו"ט ופרשב"ס (בב"ב דף קכח.[מ]) כל המ' שניס לח היו מתיס חלח בט' בחב[ס] וכבר בחב היו מתיס כ"ח חלף ופרוטרוט[נ] ומפרש התס דחותו פרוטרוט עולה למ' שניס ט"ו חלף וי"מ שהיו מתיס בכל יום חך רוב המתיס היו לעולס בתשעה בחב ובחמשה עשר בחב פסקה הגזרה ולח מתו כלל ועשו י"ט:

תיקנו בין תנור לכיריים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו. תנן התם[ס] א מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב עושין מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין ובכל מקום ת"ח בטלים רשב"ג אומר לעולם יעשה כל אדם עצמו כתלמיד חכם תניא נמי הכי רשב"ג אומר לעולם יעשה אדם עצמו כתלמיד חכם[ג] כדי שיתענה תניא אידך רשב"ג אומר כל האוכל ושותה בט' באב כאילו אוכל ושותה ביוה"כ ר"ע[ד] אומר כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם וחכ"א כל העושה מלאכה בט' באב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה שנא' (ישעיה סו) א שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה מכאן אמרו[ו] ג כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה ושאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה תניא נמי הכי[ס] ד כל האוכל בשר ושותה יין בט' באב עליו הכתוב אומר[ב] ותהי עונותם על עצמותם: רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים: תניא אמרו לו לרבי יהודה לדבריך עוברות ומניקות מה תהא עליהן אמר להם אף אני לא אמרתי אלא ביכול תניא נמי הכי מודה ר' יהודה לחכמים בשאינו יכול ומודים חכמים לרבי יהודה ביכול מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות כדתניא[ה] ה כשאמרו לכפות המטה לא מטתו בלבד הוא כופה אלא כל המטות כולן הוא כופה אמר רבא הלכתא כתנא דידן[ג] ולא הודו לו חכמים כל עיקר: א"ר שמעון ב"ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיוה"כ:[ו] בשלמא יום הכפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שניתנו בו לוחות האחרונות אלא ט"ו באב מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה מאי דרוש[ג] זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו' דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה אמר רב יוסף אמר רב נחמן יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל שנאמר[ד] ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו (אמר)[ז] רבה בר בר חנה א"ר יוחנן יום שכלו בו מתי מדבר דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה שנאמר[ה] ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי אלי היה הדבור עולא אמר יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות[ח] שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה בין תנור לכיריים. מקוס מטוול שבבית: אינו רואה סימן ברכה. מחותה מלחכה: כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם. בתשעה בחב כלומר בשבת שחל להיות בתשעה בחב וכדמפרש בגמ' ואיכא דאמרי בשבת שחל להיות בתשעה בחב ממש: עוברות ומניקות. שחין יכולות ליטן על גבי קרקע: ביכול. שחפשר לו: מאי בינייהו. כיון דזה מודה לו ביכול וזה מודה לו בשחינו יכול: שאר מטות. שבבית שחינו שוכב בהן, ר' יהודה דמחייב בחמני' בכפיית המטה קמחייב נמי ביכול בשאר מטות, ורבנן סברי מטתו כופה ולח שאר מטות, וכדתניא גבי חבל: שניתנו בו לוחות אחרונות. שבי"ז בתמוז ירד משה מן ההר תחלה ושיבר חת הלוחות[ט], וביו"ט טחן חת העגל ודן חת הפושעים ועלה למרום, נשתהה שס שמונים יום, מרבעים יום עמד בתפלה דכתיב (דברים ט) ואתנפל לפני ה' מרבעים יום ומרבעים לילה, ומרבעים יום עמד בברחשונה, חשוב מי"ז בתמוז עד יום הכפורים והוו להו שמונים יום, שניס עשרה שנשתיירו מתמוז דהוה חסר ושלשים דחב ותשעה ועשרים דחלול הרי חחד ושבעים, ותשעה דתשרי הרי שמונים יום, וליל לוס (ח) השליס כנגד לילו של י"ז[ו] תמוז דלח הוה בחושבניה, דהח נפק ליה כבר בשעה שעלה, השתח הוי להו פ' שלמין לילה ויום, ובוקר יום כפור ירד שהוח עשרה בתשרי, ומותו היום נקבע ליום כפור להודיע שמחל וניחס על הרעה חשר דבר לעשות לעמו, ועל כן נקבע לוס כפור בעשרה בתשרי, כך שמעתי[ט]: שהותרו שבטים לבא זה בזה. דרחמנח חמר וכל בח יורשת נחלה וגו' (במדבר לו) וכתיב (שם) ולח תסוב נחלה ממטה למטה חחר כי חיש בנחלתו ידבקו[ז] בני ישרחל, ועמדו והתירו דבר זה בחמשה עשר בחב: זה הדבר חשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו'. זה מיעוט הוח, כלו' לח יהיה דבר זה נוהג חלח בדור זה, דבור של בנות צלפחד: לבא בקהל. ליטח נשיס, לפי שנשבעו ישרחל מלהינשח להס כדכתיב בשופטים (כח): ממנו. מיעוט הוח, דכתיב חיש ממנו לח יתן בתו לבנימין לח גזרו חלח מהס (ממנו), חבל מבניהס לח גזרו: שבלו מתי מדבר. דתניח[י] כל מרבעים שנה שהיו בחרבה יולח בכל ערב תשעה בחב היה הכרוז יולח ומוסר נפשו לחיפור, והיה כל חחד ואחד יולח וחופר לו קבר ויטן בו, שמח ימות קודם שיחפור, ולמחר הכרוז יולח וקורח יבדלו חייס מן המתיס, וכל שהיה בן נפש חייס היה עומד ויולח, וכל שנה היו עושין כן, ובשנת מרבעים שנה עשו ולמחר עמדו כולן חייס, וכיון שרחו כך תמהו ואמרו שמח טעינו בחשבון החדש, חזרו ושכנו בקבריהן בלילות עד ליל חמשה עשר, וכיון שרחו שנתמלחה הלבנה בט"ו ולח מת חחד מהס ידעו שחשבון החדש וכבר מ' שנה של גזרה נשלמו, קבעו לחותו היום יו"ט: דחמר מר בו'. לפיכך יו"ט הוה: לא היה הדבור עם משה. ניחוד וחיבה, דכתיב וידבר ה' חלי לחמר חלי נתייחד הדיבור, ומע"ג דמקמי הכי כתיבי קראי נהו וידבר. חיכח דחמרי לח היה פה חל פה חלח בחזיון לילה, גמגום: לחיזה

להם עון העגל ונקבע לכפרה גם לדורות. [הריטב"א, בבא בתרא קכא.] **דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה.** יתכן שלא היו בכל הדור ההוא הבא בארץ בנות יורשות נחלה זולתי בנות צלפחד, כי על כן לא דברו. וצוה הכתוב, שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו, לא תנשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר, כי הקפדה להם תהיה יותר גדולה בעת החלוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה, כי אח"כ כבר נודעה נחלתן ולא יקפידו כל כך, ובעבור שלא נודע זמן החלוק הזהיר בכל הדור. והשם אשר בידו נפש כל חי אין לו לחוש מכאן ואילך. [רמב"ן, במדבר לו ז] **יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל.** אני תמה כיון שאין משמעות אלא מהם, כל אחד ואחד בעצמו נדר ובנו מותר, ומאי יום שהותר לבא בקהל, היום [ה]ראשון שנולדה בת לבנים הותר לאותה הבת ועדיין אסור בכולן, ומשמע דלשון בני אדם בנדרים כולהו כהדדי מתנו ועד שכלו אותו דור ונאסרו לבא בהן, ויום שכלו הותרו בכולן ועשאוהו יום טוב. [הרמב"ן, בבא בתרא קכא.] **אמר רב ממנו ולא מבנינו.** ושמעינן מינה שאילו אמרו סתם אף בניהם בכלל, ושמע מינה דצבור יכולים לעשות חרם ואיסר אפי' על העתידין, אבל יחיד אינו בדין זה כלל. [הריטב"א, בבא בתרא קכא.]

עין משפט
נר מצוה

לח א מיי' פ"ה מהל' תעניות הל' י סמג עשין ג טוש"ע ס"ת סי' תקנד סעיף כב:

לט ב מיי' שם טוש"ע שם סעיף כד:

מ ג ד טוש"ע שם סעיף כה:

מא ה מיי' פ"ה מהל' חגיגה הלכה יח טור י"ד סימן שפז:

רבינו גרשום

מחייב בכפיית המטה לכוף מטתו כאבל: עוברות ומיניקות שאי אפשר להם בלא מטות מה תהא עליהם: **שאר מטות** שאינו שוכב עליהן דר' יהודה מחייב לכוף כל המטות שבבית וחכ"א אינו חייב לכוף אלא מטתו בלבד: **כל הכלים** המשאילות זו לזו **טעונות טבילה** שמא דנדה היו. **יום שכלו מתי מדבר** וקבעו יום טוב לפי שחזר הדיבור למשה. **יום שפוסקין מלכרות עצים** למערכה ומיכן ואילך מוסיפין לעסוק בתורה:

משנת ראשונים

שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. על כן נקראת ארץ ישראל ארץ החיים מפני שהשכינה בה כנפש בגוף, וכיון שנסתלקה השכינה יש לנו להתאבל עליה כשם שאדם מתאבל על קרובו שמת, ואנחנו עם קרובו דכתיב (תהלים קמח) ישראל עם קרובו. וכשם שהאדם מתאבל על מתו שהוא קרובו, כך אנו מחויבים להתאבל באבילות ירושלים.

[תורת המנחה פרשת דברים]

עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמתם. פי' שאין לעצמותיו תחיה בתחיית המתים העתיד להיות בבנין בית המקדש לאותן שמתו בגלות וחיכו לישועה, שעליהם אמר הכתוב (דניאל יב) אשרי המחכה ויגיע לימים, אבל עדיין אפשר שיש לזה תחיה ביום הדין שהוא אחר ימות המשיח.

[הריטב"א]

על עצמתם. להכי נקט עצמות משום דאמרי' בפ' המפלת (דף כד:) השותה יין חי עצמותיו שרופין, מזוג עצמותיו סכויין, כראוי עצמותיו משוחין.

[ר"ן דף ט. מדה"ר]

מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מטות. לשון במאי קמיפלגי רוצה לומר באיזו סברא פליגי. והיכא דאיכא מאי בינייהו איכא בינייהו בא להודיע הנפקותא שיש בין שני הטעמים לענין הדין.

[הלכות עולם שער שני פרק א]

משום דאית ביה סליחה ומחילה. שנמחל

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [נדרים יז:] פסחים נד:. 3) עי' לעיל י: ועי' ילקו"מ ורש"ש ובדק"ס, ג) גיטין נז.. ד) [ב"ב ס:], ה) מו"ק כו. נדרים נו. סנהדרין כ., ו) ב"ב קכח. ע"ס, ז) [גיטין פח.] עי"ש, ח) לעיל כח:, ט) כך איתא בסדר עולם רבה פ"ו ועי' תוס' ב"ק פב. ד"ה כדי ועי' רש"י שבע"י ורש"י שמות לג יא ובשפ"ח שם ועי' גבו"א, י) ירושלמי דפרקין ה"ז, כ) ר"ה ט., ל) פתיחתא לג, מ) [ע"ס נדשב"ס ועי' מהרש"ל] ועי"ש בתוס', נ) עי"ש פרשה ג, ו.

הגהות הב"ח

(ח) רש"י ד"ה שניתנו כו' הרי שמונים יום ולילה לוס כפור השליס כנגד:

גליון הש"ם

תום' ד"ה כל העושה וכו' כדמשמע בירושלמי. נעירוצין דף מג ע"ח בתוס' ד"ה מי אמס כתבו כן בשם מדרש מיכה רבתי ג: שם ד"ה יום שבו וכו' ובכל ט"ב היו מתים. עיין תשובת חות יחיר בסוף הספר תשוב' של הגאון מוהר"ד זלמ"ל בסופו:

תורה אור השלם

א) שִׂמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַ‍ִם וְגִילוּ בָהּ כָּל אֹהֲבֶיהָ שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ:
[ישעיה סו, י]

ב) וְלֹא יִשְׁכְּבוּ אֶת גִּבּוֹרִים נֹפְלִים מֵעֲרֵלִים אֲשֶׁר יָרְדוּ שְׁאוֹל בִּכְלֵי מִלְחַמְתָּם וַיִּתְּנוּ אֶת חַרְבוֹתָם תַּחַת רָאשֵׁיהֶם וַתְּהִי עֲוֹנֹתָם עַל עַצְמוֹתָם כִּי חִתִּית גִּבּוֹרִים בְּאֶרֶץ חַיִּים:
[יחזקאל לב, כז]

ג) זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ לִבְנוֹת צְלָפְחָד לֵאמֹר לַטּוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶנָה לְנָשִׁים אַךְ לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶנָה לְנָשִׁים: [במדבר לו, ו]

ד) וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בַּמִּצְפָּה לֵאמֹר אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בִּתּוֹ לְבִנְיָמִן לְאִשָּׁה:
[שופטים כא, א]

ה) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוּת מִקֶּרֶב הָעָם: וַיְדַבֵּר יְיָ אֵלַי לֵאמֹר:
[דברים ב, טז-יז]

הגהות וציונים

ס) [ברי"ף וברא"ש מהופכים דברי ר"ע לרשב"ג ודברי רשב"ג לר"ע] (גליון): 3) ברי"ף וברא"ש ליתא "תנ"ה" (גליון), וכן ליתא בכת"י ובודאי גי' משובשת היא וצ"ל **וכל** האוכל וכו' (דק"ס), ועיין רש"ש: ג) בס"י אי' **דקאמר** ולא הודו (גליון): ל) [בב"ב קכא ע"א איתא **רב דימי בר יוסף אמר רב נחמן** יום וכו'] (גליון): ה) [גירסת הערוך **פרוזדאות**, פי' שומרים ועיין לעיל כח ע"א והושיבו פרוזדאות כו'] [ובגיטין הגי' **פרדסיאות** וכן הגי' בב"ב קכא ע"ב] (גליון): ו) נדצ"ל של י"ח בתמוז (גנזי יוסף): ז) צ"ל ידבקו **מטות** בנ"י (באה"מ): ח) מתים **מת"ר** אלף **בפרוטרוט** כצ"ל (גליון) ע"פ מהרש"א ע"ש:

18/06/2018 אורח

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

טעם אחר לקביעת יום טוב בחמשה עשר באב:

(אָמַר) רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, יום זה הוא **יוֹם שֶׁבָּלוּ בּוֹ** למות **מֵתֵי מִדְבָּר** שמתו בעון המרגלים[לג], והיה זה בשנת הארבעים להיותם במדבר, ובחמשה עשר באב ראו שבטלה הגזירה[לד], וקבעוהו אותו הדור ליום טוב משום[לה] **דְּאָמַר מַר** - שנאמרה שמועה בשם אחד החכמים, **עַד שֶׁלֹּא בָּלוּ מֵתֵי מִדְבָּר, לֹא הָיָה דִּבּוּר** השכינה **עִם מֹשֶׁה** ביחוד וחיבה[לו], **שֶׁנֶּאֱמַר** כשמשה מספר לישראל את קורותיהם במדבר (דברים ג טו-יז), 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל אַנְשֵׁי **הַמִּלְחָמָה**[לז] **לָמוּת** מִקֶּרֶב הָעָם, **וַיְדַבֵּר ה' אֵלַי** לֵאמֹר', ומתיבת 'אֵלַי' יש לדרוש שרק אז **אֵלַי הָיָה הַדִּבּוּר** מתייחד[לח], ולא קודם לכן, ולפיכך יום זה הוא יום טוב[לט].

טעם נוסף, **עוּלָּא אָמַר**, קבעו את חמשה עשר באב ליום טוב, משום שהוא **יוֹם שֶׁבִּיטֵּל** הוֹשֵׁעַ **בִּן** אֵלָה מלך ישראל, את **הַפְּרוֹסְדָיוֹת** [-שומרים] **שֶׁהוֹשִׁיב יָרָבְעָם בֶּן נְבָט עַל הַדְּרָכִים** לשמור **שֶׁלֹּא יַעֲלוּ יִשְׂרְאֵל לָרֶגֶל**[מ], **וְאָמַר**,

אוצר החכמה

אחד אמר את מה ששמע מרבו. רשב"ם (ב"ב שם ד"ה יוסי שהופך). ובמתת אלהים (נמוס' ד"ה יוסי) בשם ברכת טוב ביאר, שאכן אין חולק שכל הדברים היו בט"ו באב, אך מחלוקתם היא איזה מאורע הוא הגדול ביותר שמחמתו קבעו יום זה ליום טוב.

לג. **אחר** שחטאו המרגלים בהוצאת דיבה על ארץ ישראל, ובני ישראל קיבלו את דבריהם, נשבע ה' שכל אנשי דור המדבר מבן עשרים שנה ומעלה, ימותו במדבר ולא יראו את ארץ ישראל.

לד. **עד** שנת הארבעים, בכל שנה בערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז 'צאו לחפור' ואזי כל אחד היה חופר קבר, שמא ימות קודם שיחפור, וכל אחד לן בקברו, ולמחר הכרוז אומר "בדלו החיים מן המתים', וכל מי שנשאר חי היה יוצא. ובשנת הארבעים עשו כן ולמחר כולם יצאו חיים, וחשבו שמא טעו בחשבון החודש, ולכן חזרו ושכבו בקבריהם בלילות הבאים עד ליל חמשה עשר, וכשראו שנתמלאה בו הלבנה ידעו שהחשבון מכוון, וכיון שלא מת אף אחד מהם ידעו שנשלמו ארבעים השנה של הגזירה. רש"י (ד"ה שכלו) בשם ברייתא (ירושלמי פ"ד ה"ז, מ"כ פמיתמא נג). וכתבו התוספות (ב"ב קכא. ד"ה יום שכלו) בשם רשב"ם, שכבר בשנה שלפניה מתו כל אלו שנגזרה עליהם הגזירה, אך בני ישראל טעו בדבר ולכך נכנסו לקבר אף בשנה זו. וראה בהערה להלן שכן נראה דעת רש"י. אך רבינו תם סובר, שאף באותה שנה היו אמורים למות אלו שהגיעו לגיל שישים בשנה זו, אלא שביטל הקב"ה מהם את הגזירה. וראה שם עוד בהרחבה.

לה. **ע"פ** רש"י (ד"ה דאמר). כלומר, עצם הדבר שפסקו מלמות אינו טעם לקביעת יום טוב, שהרי כל אלו שנגזר עליהם גזירה כבר מתו, אלא שהם טעו בדבר [כדעת רשב"ם בהערה לעיל], אמנם באמת לא התבטלה שום גזירה ואין מקום לקובעו יום טוב. ולכך מבארת הגמרא את הטעם שנקבע ליום טוב. בית הלל (פ' שלח, ד"ה נגמרא דתענית).

לו. **אך** סתם דיבור היה קודם לכן, שהרי אף לפני כן נאמר בכמה מקומות 'וידבר ה' אל משה'. רש"י (ד"ה לא). ובדרך אחרת ביאר, שעד אז לא היה הדיבור עם משה פה אל פה, אלא רק בחזיון לילה [וסיים שיש גמגום בפירוש זה]. ומעין זה פירש הרשב"ם (ב"ב קכא: ד"ה לא), שהדיבור היה על ידי מלאך או על ידי אורים ותומים. אך בגבורות ארי (ד"ה לא) כתב, שחלילה לומר שנבואת משה היתה באיזה פעם על ידי חזיון לילה או מלאך או אורים ותומים.

לז. **הפסוק** עוסק באלו שנגזרה עליהם מיתה במדבר, כאמור בפסוק לפני כן (שם פסוק יד) 'והימים אשר הלכנו וגו' שלשים ושמנה שנה עד תום כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה כאשר נשבע ה' להם'. וכתב הרשב"ם (שם), שקרויים 'אנשי מלחמה' מפני שהגזירה היתה מגיל עשרים ומעלה, שהם יוצאי צבא.

לח. **דרשו** זאת מכך שהיה הכתוב יכול לומר 'ויאמר ה' אלי', כפי שנאמר לפני כן (דברים ג ט) 'ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב' וגו'. רשב"ם (ב"ב קכא: ד"ה אלי). וביאר בפרי צדיק (ר' צדוק הכהן, לט"ו נמג), שדיבור הוא לשון חיבה, כמאמר הכתוב (דברים ה ד) 'פנים בפנים דיבר ה' עמכם', וכן נאמר (במדבר יב ח) 'פה אל פה אדבר בו'.

לט. **אף** שפסקו למות בתשעה באב [ולדעת רשב"ם פסקו בשנה שלפניה, ראה הערה לעיל], לא חזר הדיבור למשה עד ט"ו באב, משום שעד אז חששו שמא ימותו, ואין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה. תוספות (ב"ב קכא. ד"ה יוסי שכלו). ברש"י (ד"ה דאמר) משמע, שעיקר קביעות היום טוב אינו על שכלו מתי מדבר, אלא על שחזר הדיבור למשה [וכמו שהתבאר לעיל]. ובבית דוד (טעמים, דרוש ו ד"ה ורבנ"ח) מבואר, שהשמחה על כך שפסקו מלמות והשמחה על כך שחזר הדיבור למשה, ענין אחד הוא. שמחמת חטא המרגלים היו ישראל נזופים לקב"ה והשכינה לא שרתה בתוכם, וכיון שלא שרתה השכינה בישראל אף לא התייחד הדיבור עם משה, שמעלתו תלויה במעלת ישראל. אך כשתמו דור המדבר מלמות, נמחל להם עון המרגלים ושבה השכינה לשכון בתוכם, ומטעם זה אף שב הדיבור למשה, ועל כן קבעו יום זה ליום שמחה על שוב השראת השכינה. אמנם ראה בהערה לעיל (לנגי יוסי שהותרו שכנעים) בשם האליה רבה.

מ. **בזמן** רחבעם בן שלמה, נחלקה מלכות ישראל לשנים, רחבעם מלך על יהודה וירבעם מלך על ישראל. ירבעם חשש שכשיעלו ישראל לרגל בירושלים, שהיא במלכות יהודה, יהפך ליבם וישובו לקבל את מלכות רחבעם, ולכך העמיד שני עגלים, האחד בבית אל והשני בדן, וציוה לישראל שלא יעלו לירושלים אלא לבמות שעשה לעגלים (מלכים א' יב). ואמר הכתוב (הושע ה ו) 'כי פח הייתם למצפה ורשת פרושה על תבור', ודרשו חז"ל (הוצא נדר"ק שם), שהעמיד שומרים על הר מצפה ועל הר תבור, שלא יניחו לישראל לעלות ברגלים לבית המקדש. ועוד דרשו חז"ל בסנהדרין (קב.), שמלכי ישראל אמרו 'כל העולה לרגל ידקר בחרב'.

בשלשה פרקים פרק רביעי תענית

לא. [א]

לְאֵיזֶה מזבח שֶׁיִּרְצוּ בני ישראל, יַעֲלוּ אליו, כלומר או יעלו לרגל לבית המקדש שבירושלים, או לבתי עבודה זרה שבמלכות ישראלא. וכיון שביום זה ניתן להם לעלות לרגל לירושלים, קבעוהו ליום טוב.

טעם נוסף לקביעת חמשה עשר באב ליום טוב, רַב מַתְנָה אָמַר, משום שהוא יוֹם שֶׁנִּתְּנוּ הֲרוּגֵי העיר בֵּיתָר לְקִבּוּרָה, שאנשי עיר ביתר נהרגו על ידי הרומאים, וזמן רב לא התירה המלכות לקברם, ובט״ו באב ניתנו לקבורה, ולכן קבעוהו ליום טובב.

מוסיפה הגמרא בענין זה, וְאָמַר רַב מַתְנָה, אוֹתוֹ יוֹם שֶׁנִּתְּנוּ הֲרוּגֵי בֵּיתָר לְקִבּוּרָה, תִּקְּנוּ חכמים בִּרְכָתָהּ את ברכת הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב שבברכת המזוןג לשבח לה׳ על כך, ותיקנו לשון ׳הַטּוֹב׳ על כך שֶׁלֹּא הִסְרִיחוּ, ׳וְהַמֵּטִיב׳ על שֶׁנִּתְּנוּ לְקִבּוּרָה.

טעם נוסף לקביעת חמשה עשר באב ליום טוב, רַבָּה וְרַב יוֹסֵף דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ - אמרו שניהם, משום שהוא יוֹם שֶׁפָּסְקוּ מִלְּכְרוֹת עֵצִים לַמַּעֲרָכָהד שעל המזבח, ושמחו שזכו להשלים מצוה גדולה זו, ולכן קבעוהו ליום טוב׳. (תניא) [דְּתַנְיָא] בברייתא, רַבִּי אֶלְיעֶזֶר הַגָּדוֹלה אוֹמֵר, מֵחֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב וְאֵילָךְ תָּשַׁשׁ [-נחלש] כֹּחָהּ שֶׁל חַמָּה, ואינה מייבשת את העצים, ומאותו יום לֹא הָיוּ כּוֹרְתִין עֵצִים לַמַּעֲרָכָה, לְפִי שֶׁאֵינָן יְבֵשִׁין על ידי החמה מן הלחלוחית שבהם, ודרך עצים לחים לגדל תולעיםט, ועץ שיש בו תולעת פסול למערכה׳.

מוסיפה הגמרא בענין זה, אָמַר רַב מְנַשְּׁיָא, ומחמת השמחה ביום זה, קָרוּ לֵיהּ - היו קוראים לאותו יום ׳יוֹם תְּבַר מַגָּלָּ׳ - ׳יום שבירת הגרזן׳, כלומר, יום שהושלמה בו המצוה של כריתת עצי המערכה וכבר אין צורך בגרזן לקיום המצוה״א. וּמְכָּאן - מיום ט״ו באב וְאֵילָךְ שהלילות מתארכים, דְּמוֹסִיף - מי שמוסיף לעסוק בתורה גם בלילות מלבד הימים, יוֹסִיף חיים על חייוב. וּמִי דְּלָא מוֹסִיף לעסוק בתורה בלילות, יֵאָסֵף. שואלת הגמרא, (תָּנֵי רַב יוֹסֵף) מַאי - מה הפירוש ׳יֵאָסֵף׳ג. משיבה הגמרא, אָמַר רַב יוֹסֵף, תִּקְבְּרֵיהּ אִימֵּיהּ - תקברנו אמו, כלומר ימות קודם זמנוד.

★

שנינו במשנה (לעיל ו:), אמר רבן שמעון בן גמליאל, לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, שֶׁבָּהֶן בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם כו׳ יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו.

הגמרא מבארת כיצד היו שואלות בגדים זו מזו:
תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, בַּת מֶלֶךְ, אף על פי שיש לה בגדים נאים משל עצמה, שׁוֹאֶלֶת אותם מִבַּת כֹּהֵן גָּדוֹל שהוא קרוב וסמוך למלכותט.

א. **בהושע** בן אלה נאמר (מלכים ב׳ יז ג) ׳ויעש הרע בעיני ה׳ רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו׳, ומהלשון ׳רק לא כמלכי ישראל׳ וגו׳ למדו שהתיר לעלות לרגל לירושלים, אך מכל מקום היה רשע בכך שאמר ׳לאיזה שירצו יעלו׳. ע״פ רש״י (ד״ה לאיזה).

ב. **ביתר** היתה עיר גדולה והיו בה אלפים ורבבות מישראל, וחמשים ושתים שנה אחר חורבן הבית השני, גברה מלכות רומי עליהם ולכדום ונהרגו כולם. ונאמר בגיטין (נז.), ששמונים אלף ראשי גייסות נכנסו לכרך ביתר והרגו בה אנשים נשים וטף, עד שהגיע דמם לים הגדול. ושבע שנים בצרו עובדי כוכבים את כרמיהם בלא זבל מדמם של ישראל. ובירושלמי (פ״ד ה״ה) נאמר, שהיה כרם גדול לאדריינוס הרשע ששטחו י״ח מיל על י״ח מיל, והקיפו אותו גדר מהרוגי ביתר [ואז נגדעה לגמרי קרן ישראל, ואינה עתידה לחזור עד שיבא בן דוד. רא״ש (ברכות פ״ז סי׳ כג) בשם הירושלמי]. ועוד נאמר בירושלמי (שם), שאדריינוס הרשע לא נתן לקברם עד שמת, ועמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו. ובאבודרהם (סדר ברכת המזון ד״ה וכבר כתבנו) כתב, שהיתה חרפה גדולה לישראל בכך שנשארה נבלתם זמן רב מאכל לעוף השמים, עד שישבו רבן גמליאל ובית דינו שביבנה כמה ימים בתעניות, ובזבז אוצרות אבותיו, עד שניתנה להם רשות לקברם, ואז תיקן ברכת ׳הטוב והמטיב׳ על רוב הטובה הזאת. ובבנימין זאב (סו״ס סי׳ שנא) ביאר, שבכך שלא נקברו היה גנאי וביזוי חכמה ותורה, לכך גדולה השמחה במאורע זה יותר ממתי ישראל אחרים שניתנו לקבורה.

יש להעיר, הלא ענין הרוגי ביתר היה אחר החורבן, ואילו במשנתנו משמע שהשמחה בט״ו באב היתה עוד לפני החורבן, שהרי נזכר במשנתנו שהיו שואלות בגדים זו מזו, והברייתא להלן ביארה שבת מלך היתה שואלת בגדים מבת כהן גדול, ואחר החורבן לא היה כהן גדול. וצריך לומר, שלרב מתנה אכן כוונת המשנה רק על יום כיפור, שהיה יום טוב לפני החורבן. גבורות ארי (ד״ה יום). ובקרן אורה (לעיל ל: ד״ה אמר) ביאר בענין אחר, עיין שם.

ג. **תיקנו** ברכה זו בסעודה לפי שהיא מקום השמחה. ותיקנוה גם כן על שינוי היין [כלומר, מי ששותה יין ממין אחד, וחוזר ושותה יין ממין אחר] (ברכות נט:), ועל שמועות טובות ועל הגשמים (שם נה.), מטעם שהם ענייני שמחה. ובירושלמי נתן טעם אחר לשינוי היין, לפי שזיבלו האויבים שדותיהם וכרמיהם בדמי ההרוגים וגדרו בהם כרמיהם, לפיכך תיקנוה על שינוי היין, וכן תיקנוה מטעם זה על כוס של ברכת המזון, שהרי הוא כשינוי יין. אבודרהם (סדר ברכת המזון ד״ה וכבר). וראה בענין זה בתוספות (ד״ה תיקנו).

ד. **׳הטוב׳** משמעו שעושה טוב בעצמו, וזוהי הטובה שלא הסריחו שעשאה הקב״ה לבדו, ו׳המטיב׳ משמעו מטיב על ידי אחרים, וזוהי הטובה שניתנו לקבורה, שעשה זאת הקב״ה על ידי שנתן בלב המלך שיתיר לקברם. מהרש״א (מ״ק, ג״כ קכא: ד״ה יוסי שנמנו). והצל״ח (ברכות מח: ד״ה ומה) פירש, ש׳הטוב׳ נתקן על טובת הגוף שלא הסריח, ו׳המטיב׳ נתקן על טובת הנפש, שאף על פי שגם בלי קבורה לא התבזו המתים מחמת שלא הסריחו, מכל מקום הקבורה היא טובת הנפש, שכל זמן שלא ניתן הגוף בארץ לא תשוב הרוח אל האלהים, כמאמר הכתוב בקהלת (יב ז). ולפי פירושו ביאר במעון הברכות (שם ד״ה הטוב) את חילוק הלשונות, ש׳טוב׳ משמעותו הטבה לאותו אדם, אך ׳מטיב׳ משמעותו הטבה אף לאחרים, ותועלת הגוף היא רק לאותו המת, ולכך תיקנו על כך לשון ׳הטוב׳, אך תועלת הנפש של אדם מישראל היא תועלת לכל נפשות ישראל, שהנפשות כולן מאוחדות בשרשן שהיא חלק אלוה ממעל, ועל כן נתקן עליה לשון ׳המטיב׳, שזו הטבה אף לאחרים.

ה. **מערכה** היא לשון סידור, והוא מקום סידור העצים שמבעירים בו את האש. על שם הכתוב (ויקרא ו ז) ׳וערכו עצים על האש׳. והטעם שפסקו אז לכרות עצים יבואר להלן.

ו. **רשב״ם** (ב״ב קכא: ד״ה מניקן). ורבינו גרשום (שם ד״ה יוסי) כתב, שהיו מתבטלים מהתורה מחמת כריתת העצים, וכיון שפסקו מלכרות, עשאוהו יום טוב על כך שהיו פנויים לעסוק בתורה.

ז. **על** פי הגהות וציונים.

ח. **הוא** רבי אליעזר בן הורקנוס, מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי ורבו של רבי עקיבא. וכתב הרד״ל (מאמר שם המאד מאליעזר פרק ז, בתחילת פרקי דרבי אליעזר), שקראוהו ׳גדול׳ להורות שהיה גדול תלמידי רבן יוחנן בן זכאי [כסתימת המשנה באבות (פ״ב מ״ח)], ושהגדיל להרבית תורה בישראל על ידי תלמידיו, שעיקר התורה שבעל פה שלפנינו סדרוהו תלמידי תלמידיו (סנהדרין פו.). וראה עוד שם (שם ג) טעם נוסף.

ט. **רבינו** חננאל (ד״ה יוסי). אך העצים שנקצצו קודם ט״ו באב והם יבשים, שוב אינם מעלים תולעים אחר שנקצצו. מאירי (ד״ה המשנה התשיעית).

י. **משנה** (מדות פ״ג מ״ה). משום שתולעת היא דבר טמא ומשוקץ שאינו ראוי להשרף על גבי המזבח. מאירי (יומא טז. ד״ה עזרת, מדות פ״ג ד״ה המשנה הרביעית). וראה טעם אחר בקרית ספר (מיקורי מזבח פ״ו).

יא. **ע״פ** רש״י (ד״ה יוסי מנכר) ומהרש״א (מ״ק, ג״כ קכא: ד״ה מיון). [ובילקוט המאירי (ד״ה יוסי) פירש, שהיו שוברים ממש את הגרזן, משום שאין ראוי שגרזן שהשתמשו בו לעצי המערכה ישתמשו בו לחול. ומעין מה שמצינו במסכת עבודה זרה (יג:)].

יב. **שנאמר** במעלת התורה (דברים ל כ) ׳כי הוא חייך׳, ונאמר על העוסק בה (משלי ג ג) ׳כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך׳. רשב״ם (ב״ב שם ד״ה מט״ו).

ביאר המהרש״א (מ״ק, שם ד״ה מכאן), שכיון שמט״ו באב ואילך הימים מתקצרים, נמצא שחסר לו מלימוד היום, וצריך להשלים כנגד זה בלילה.

יג. **התוספות** (ד״ה מאי) הקשו, הלא ודאי ש׳יאסף׳ פירושו ימות, ומה שואלת הגמרא. לכך כתבו שנראה לגרוס ׳יסיף׳, ועל כן שאלה הגמרא מה פירוש ׳יסיף׳. ובבני שמואל (הוספת נמשכת מלהיות ד״ה מאי) והיעב״ץ (מהד׳ מהרדעא ד״ה מאי) יישבו הגירסא לפנינו, ששאלת הגמרא היא וכי כל החיים אינם מתים, ומה העונש שהתייחד לאדם זה. וראה עוד בפני שלמה (ג״כ קכא: ד״ה מאי).

יד. **נקט** ׳תקברנו אמו׳, משום שהאב מחויב בפריה ורביה, ולכך הוא צריך לבנים לקיים מצוה זו בין אם הם תלמידי חכמים ובין אם לא. אך האֵם אינה מחויבת בפריה ורביה, אלא שיש לה תועלת מבנה כשהוא עוסק בתורה, כפי שמובא בסוטה (כא.) שיש לה שכר כשהיא מסייעת לתלמודו של בנה, אך אם הבן אינו עוסק בתורה למה הוא לה. פני שלמה (ג״כ קכא: ד״ה מאי). וראה עוד במהרש״א (מ״ק, ג״כ קכא: ד״ה מאי).

ביאר בבית דוד (טעניל דרוש ו ד״ה ורבה), שישראל נמשלו לתולעת שאין כחה אלא בפה, וכן ישראל כחם בתפילה. והאומות נמשלו לארזים (תהלים פ״ו ט), ועל ידי התפילה יפלו האומות ותבא גאולתם של ישראל, כשם שהתולעת מכרסמת וטוחנת את העץ הגבוה ומפילה אותו, וכמאמר הכתוב (ישעיה י יח ורש״י שם). אלא שכשם שאין התולעת יכולה להכות את העץ אלא לאחר שתשש כחה של חמה, ויש לכך עת קבוע, כך אין ישראל יכולים להכניע את האומות המונות לחמה רק לאחר שתשש כחן, ויש לכך עת וזמן קבוע והוא הקץ הנעלם מעין כל חי. וכיון שדברי העולם מכוונים כנגד הכחות העליונים שבשמים, ראו חכמים שיום ט״ו באב שתשש כוחה של חמה, הוא יום המוכן להתשת כחן של אומות העולם המונות לחמה, ולהכניען על ידי התפילה, ולהיות בו התחלת קץ גאולתנו ופדות נפשנו, וקבעוהו ליום טוב על ענין זה. ולכך תיקנו חכמים לקרוא משבוע זה ואילך בשבע הפטרות של נחמה, לפי שהוא זמן המוכשר לתחילת הגאולה. ועל כן קראו ליום זה ׳יום תבר מגל׳, לרמוז על הגאולה העתידה, שתבא רק על ידי הקב״ה שיתיש את כחן של האומות המונות לחמה, ולא על ידי כלי זיין. ולכך אף זרזו חכמים לעסוק בתורה בלילות מיום זה ואילך, מפני שעל ידי כך יצאו ישראל מהגלות ויקבלו פני שכינה, כפי שנאמר בתרגום (מיכה ג יט).

טו. **כל** אשה חשובה היתה שואלת בגדי לבן מזו שלמטה הימנה בחשיבות, שלא יהיו להן בגדים חשובים כל כך, ויתמעט ההבדל בינן לבין בנות העניים. מהרש״א (מ״ק, ד״ה וכמ).

מסורת הש"ס
עם הוספות

ע) ג"ז קכג:, ג) ברכות מח:, ג) [פסחים פב. וש"נ], ד) כתובות נט:, ה) יומא לט. נזיר מז: ע"ש ובתוס' שם סוטה מב. ובתוס' שם, ו) ברכות דף נט:, ז) ירושלמי דפרקין ה"ה וע"ע תוס' פסחים קא. סוד"ה שינוי יין ועי' תוס' ברכות נט: ד"ה הטוב (ועי' כד הקמח אות ס' מערכת שמחה ד"ה ומפני), ח) עיין אבות פ"א מי"ג.

הגהות הב"ח

(ע) תום' ד"ה מאי כו' ללא מוסיף יסיף ומשום הכי קבעי גמרא מאי:

רבינו גרשום

תשש כחה של חמה. ואינה מייבשת העצים. יום תבר מגל כלומר מיכן ואילך אין צריכין המגל לכרות עצים: ודלא מוסיף מלילות על הימים לעסוק [ביסיף] לפי שכבר גדולין הלילות: אפי' מקופלין חיישינן (שמה) [שמא] ישבה עליהן נדה. לעשות מחול להצדיקים שהצדיקים עושין מחול והקב"ה יושב באמצע ומראין זה לזה ואומרים הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים וכולה מסכתא ופרקיהון ארבעה וסימניהן הזכרת סדר תעניות שלשה:

ליקוטי רש"י

הרוגי ביתר. נמס' גיטין (דף נז.). ואמר רב מתנה כו'. ולכך שמעו שזכו לקבורה ולא הקריבו. ברכת הטוב והמטיב. שנתרפא המזון תקנו בעומו היום דמן המורה מינה מלא שלא רשעות כדנפקא לן מהמי קרא וברכת את ה' אלהיך על הארץ וגו' [רשב"ם ב"ב קכא.]. יום שפסקו מלכות עצים למערכה. מיסן ועד ט"ו בתי, היו כורתים עצים לצורך המערכה לכל השנה מכאן ואילך משם כח החמה ויש בעצים לחלומית ומעלין עשן וגם יגדל מועלת וכדלמרינן במדרש מיכה רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוסי אומר שמו כלה זמן קציצה למזבח שכל עץ שנמצא בו מועלת פסול למזבח וכל עץ שהוא נקלף ונקלן הוא עושה מאכולת ואומרו יום שפסקו היו שמחים לפי שנאומו יום היו משלימין מצוה גדולה וזאת. שנשברו הקרדומות שלין צורך עוד בהן לחטוב עצים. מכאן ואילך דמוסיף. מן הלילה על היום לשנות יוסיף ימים כדכתיב כי הוא חייך (דברים ל) וכתיב (משלי ג) כי אורך ימים ושנות חיים [ושלום] יוסיפו לך שמתוך שהלילות מתריכין והימים מתקצרין צריך לעסוק בלימודו גם בלילה ולא מוסיף יסיף. מאי [יסיף] תני רב יוסף תקבריה אימיה. שימות בתלי ימיו כמו (תהלים ט) וזכרם לא יסוף מזרעם לשון כליה ולא גרסי' יתלף דש"מ מתי קבעי מלומדא הא מילתא דפשיטא היא דיתלף לשון מיתה כדכתיב (במדבר כ) יתלף מהכן אל עמיו [רשב"ם ב"ב שם:]. משוח מלחמה. כהן שנתמנה לכך [סוטה מב.]. ואמר. עמו ביום ההוא הנה וגו'. קוינו לו ויושיענו. היינו מקוים לו שיושיענו כמהרה בימינו אמן [ישעיה כה, ט].

עין משפט
נר מצוה

מב א מיי' פ"ג מהל' ברכות הל' ו:

תורה אור השלם

א) וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה יְיָ קִוִּינוּ לוֹ נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ: [ישעיה כה, ט]

רבינו חננאל

טובים לישראל כט"ו באב וכיוה"כ. בשלמא יוה"כ משום שהוא יום שנתנו לוחות האחרונות לפי שכשתחשב מז' בסיון שעלה משה לקבל לוחות הראשונות מ' יום עד י"ז בתמוז [ח] שנא' ואתנפל לפני ה' וגו' עד כ"ט באב ומיד א"ל הקב"ה למשה עלה אלי ההרה. ועלה ביום ל' של אב (עשה ג') [עמד מ'] יום וירד בלוחות האחרונות והוא יוה"כ לפיכך ראוי להיות יו"ט. אלא ט"ו באב מפני מה הוא יו"ט ואמרי' יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה. דדרוש זה הדבר שכתוב בענין ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר לא יהא נוהג אלא באותו דור שנכנסו לארץ ולהם נחלקה הארץ בלבד. ור' יוחנן אמר שהותר שבט בנימין דדרוש איש ממנו לא יתן בתו לבנימין ממנו ולא מבנינו. רב נחמן אמר יום שכלו בו מתי מדבר. ומצינו בפירוש בירושלמי ר' אבון אמר שבטל בו החפירה דא"ר לוי בכל ערב ט' באב היה משה רבינו מוציא כרוז במחנה ישראל צאו לחפור היו יוצאין (עצמן) וחופרין קברות וכל אחד ישן בקברו. ובשחר מי שנמצא חי חזר למחנה והמתים נשארו בקבריהן ומוצאין עצמן בכל שנה חסרים ט"ו אלף ופרוטרוט בשנת ל"ח שנה עשו כמנהג כל השנים עמדו כולן לא מת אחד מהן. אמרו טעינו בחשבון אינו היום ט' באב וכן אמרו בי"א בי"ב ובי"ג ובי"ד כיוצא בזה ט"ו באב וראו הלבנה מלאה אמרו ודאי בטל הקב"ה אותה גזרה לפיכך עשאוהו יו"ט. רב מתנה אמר יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה בו ביום תקנו הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה. יום שפוסקין בו לכרות עצים למערכה כדתניא ר"א הגדול אומר מט"ו באב תשש כחה של חמה ולא היו כורתים עצים למערכה מפני שאין יבשים וכיון שאין יבשים מתליעין וקרו ליה יום תבר מגל. כלומר מעתה אין אנו צריכין מגל לחתוך בו עצים. [מכאן ואילך] פי' מט"ו באב מי שמוסיף מן הלילה ליום כלומר עומד בלילה ושונה שכבר האריך הלילה. ומי שלא יוסיף תקבריה אימיה שאינו מן החכמים שמנדדין שינה מעיניהם בעולם הזה וחיים לעוה"ב: הדרן עלך בשלשה פרקים

תיקנו ביבנה הטוב והמטיב. פירוש בברכת המזון ומ"ה תקנו יותר על היין הטוב והמטיב [ט] טפי מבשאר דברים לפי שהיו [כמו] גדר בכרם ולא נסרמו [י]: יום תבר מגל. פירוש שמועין מלכרות עליס למערכה פירוש משום שחלם כחה של חמה ומגדלין התולעים בחילנות ועליס מתולעים פסולים למערכה כדאמר [בתלות] (פ"ב מ"ה) שהכהנים בעלי מומין הם מנקריס העליס ומסירין העליס מתולעים שפסולות למערכה:

דלא מוסיף יאסף. פי' חותו שאינו מוסיף מן הלילות על היומים יאסף: מאי יאסף תקבריה אימיה. תימה וכי היה מסופק מאי יאסף אלא נראה לומר דלא מוסיף יסיף [ט] (ו) ומיהא קבעי גמרא מאי יסיף אגב לעולם הוה ידע דיאסף הוא לשון מיתה כדכתיב (בראשית מט) ויגוע ויאסף אל עמיו: כל אחד ואחד מראה הקדוש ברוך הוא באצבעו שנאמר [א] ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים וסליקא לה מסכת תענית

הדרן עלך בשלשה פרקים וסליקא לה מסכת תענית

לאיזה שירצו יעלו [ו] רב מתנה אמר יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה ואמר רב מתנה [ב] אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה [א] תקנו ביבנה הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו יום שפסקו מלכרות עצים למערכה (תניא [ו]) רבי אליעזר הגדול אומר מחמשה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאינן יבשין אמר רב מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל מכאן ואילך דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף (יאסף [ד]) (תני רב יוסף [ג]) מאי יאסף אמר רב יוסף תקבריה אימיה: שבהן בנות ירושלים כו': ת"ר בת מלך שואלת מבת כהן גדול בת כהן גדול מבת סגן ובת סגן מבת משוח מלחמה ובת משוח מלחמה מבת כהן הדיוט וכל ישראל שואלין זה מזה כדי [ג] שלא יתבייש [ד] את מי שאין לו: כל הכלים טעונין טבילה: אמר רבי אלעזר אפילו מקופלין ומונחין בקופסא: בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים: תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם: [ה] מיוחסות שבהן היו אומרות בחור וכו': תנו רבנן יפיפיות שבהן מה היו אומרות תנו עיניכם ליופי [ז] שאין האשה אלא ליופי מיוחסות שבהן מה היו אומרות תנו עיניכם למשפחה לפי [ז] שאין האשה אלא לבנים מכוערות שבהם מה היו אומרות קחו מקחכם לשום שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים. אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמ' [א] ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים וסליקא לה מסכת תענית

לאיזה שירצו יעלו (מלכים ב יז) ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל, והיינו דקאמר רק שבטל את הפרוסדאות ואמר לאיזה שירצו יעלו: הרוגי ביתר. בפרק היזקין (גיטין דף מ.) [ו]: מלכרות. לפי שהן לחין, ומאותו הזמן אין כח בחמה לייבשן, ואיכא מפני התולעת, לפי שעד שיש בו תולעת פסול למערכה כדאמרינן (מדות פ"ג מ"ה): יום תבר מגל. שבירת הגרזן, שפסק החוטב מלחטוב עליס: מכאן ואילך. מחמשה עשר באב ואילך, דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף [ז] חיים על חייו: דלא יוסיף. לעסוק בתורה בלילות: תקבריה אימיה. כלומר ימות בלא עתו: בת מלך. אף על פי שהיה לה שולטת מבת כהן גדול כו', שלא לבייש את השולטת ממון שהין לה: מבת כהן גדול. שהוא קדוש וסמוך למלכות: סגן. כהן משוב, ממונה תחת כהן גדול להיות תחתיו ביום הכפורים, אם ימרע פסול בכהן גדול ביום הכפורים ישמש זה הסגן תחתיו [ח]: משוח מלחמה. הוא הכהן המכריז במלחמה מי האיש הירא ורך הלבב [ט] וגו' (דברים כ): אפילו מקופלין ומונחין בקופס'. תיסקוריי"ן [ט] בריכין טובילה כולן, שלא לבייש את שבריכה טובילה: שאין אשה אלא לבנים. אם בניך יהיו מיוחסין הכל קופלין עליהם, בין זכריס בין נקבות: על מנת שתעטרונו בזהובים. שתחרי הניסואין תתנו לנו תכשיטין, ומילתא בעלמא הוא דאמרי, כלומר ובלבד שתתנו לנו מלבושים נאים: מחול. שביב, לשון מחול הכרס (כלאים פ"ד מ"ח): מראה באצבעו. ואומר זה ה' קוינו לו ויושיענו, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים וסליקא לה מסכת תענית

הגהות וציונים

ו] [גירסת ע"י דתניא] (גליון) וכ"ה בכת"י וכ"ה נכון (דק"ס): ב] בב"ב וע"ש ברשב"ם] (גליון) ועיין תוד"ה מאי: ג] [בב"ב ליתא אלא כך איתא מאי יסיף תני רב יוסף תקבריה אימיה] (גליון): ד] צ"ל שלא לבייש (כת"י): ה] [עי' הגירסא בע"י] (גליון): ו] ברש"י שבע"י הרוגי ביתר. דלאחר חורבן היתה אותה גזירה ומפרש בתלמוד (עי' ירושלמי תענית ד, ה) שנעשו כעין חומה סביב העיר ז' שנים ועמדו המתים על הארץ עד ט"ו באב: ז] ברש"י שבע"י נוסף הקב"ה: ח] [נראה שצ"ל המכריז במלחמה אל ירך לבבכם וגו', עי' פרש"י בתורה ובמכות יא ע"א ובסוטה מג ע"א] (גליון) ועיין רש"ש (ואולי צ"ל המכריז במלחמה עד מי האיש וכו', עי"ש בסוטה, באה"מ): ט] תיבה קטנה שצוררים בה תכשיטים וחפצים יקרים: י] ניכר כאן חסרון ונראה להשלים ע"פ ברייתא דסדר עולם עלה שניה בי"ח בתמוז ובקש רחמים על ישראל שנאמר:

וכן בַּת כֹּהֵן גָּדוֹל שואלת מִבַּת סְגָן כהן גדול[יז]. וּבַת סְגָן כהן גדול שואלת מִבַּת כהן מְשׁוּחַ מִלְחָמָה, הוא הכהן המכריז במלחמה 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל אֹיְבֵיכֶם, אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם' וגו' (דברים כ ג)[יח]. וּבַת כהן מְשׁוּחַ מִלְחָמָה שואלת מִבַּת כֹּהֵן הֶדְיוֹט. וְכָל בנות[יט] יִשְׂרָאֵל שׁוֹאֲלִין זֶה מִזֶּה אף מי שיש לה משלה, כְּדֵי שֶׁלֹּא (יתבייש) [לְבַיֵּישׁ] אֶת מִי שֶׁאֵין לוֹ בגדים נאים משל עצמה, שמתוך שכולן שואלות לא ניכר מי שואלת מפני שאין לה ומי מפני התקנה.

★

שנינו במשנה, כָּל הַכֵּלִים טְעוּנִין טְבִילָה. כלומר, כל אחת השואלת בגדים מחברתה צריכה לטבלם לפני שתלבשם, שמא בעלת הבגדים לבשתם כשהיתה נדה והם טמאים, ומטמא[אוצר החכמה] זו שתלבשם[כ].

מבארת הגמרא, אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אֲפִילּוּ אם שאלה מחברתה בגדים מְקוּפָּלִין וּמוּנָּחִין בְּקוּפְסָא, שהם טהורים[כא], מכל מקום טעונים טבילה, שלא לבייש את אלו שבגדיהן אכן טעונים טבילה[כב].

★

שנינו במשנה, שבחמשה עשר באב וביום הכיפורים בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל[כג] יוֹצְאוֹת וְחוֹלוֹת [-מחוללות, מרקדות[כד]] בַּכְּרָמִים.

מוסיפה הגמרא, תָּנָא בברייתא, מִי שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה היה נִפְנֶה לְשָׁם כדי למצוא זיווג[כה].

★

עוד שנינו במשנה, מְיוּחָסוֹת שֶׁבָּהֶן[כו] הָיוּ אוֹמְרוֹת, בָּחוּר וכו', שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך.

הגמרא מביאה ברייתא המוסיפה על דברי המשנה:

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, וְכֵיפִיּוֹת שֶׁבָּהֶן מָה הָיוּ אוֹמְרוֹת לבחורים כאשר היו מחוללות בכרמים, תְּנוּ עֵינֵיכֶם לְיוֹפִי, שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נישאת אֶלָּא לְיוֹפִי. וּמְיוּחָסוֹת שֶׁבָּהֶן מָה הָיוּ אוֹמְרוֹת, תְּנוּ עֵינֵיכֶם לַמִּשְׁפָּחָה, לְפִי שֶׁאֵין הָאִשָּׁה נישאת אֶלָּא לְהוליד בָּנִים, ואם בניכם יהיו מיוחסים הכל ירצו להינשא להם, בין אם יהיו זכרים ובין נקבות[כז]. וּמְכוֹעָרוֹת שֶׁבָּהֶם מָה הָיוּ אוֹמְרוֹת, קְחוּ מִקַּחֲכֶם לָשׁוּם שָׁמַיִם, כלומר, קחו את האשה שאתם נושאים לשם מצוה, ולא ליופי או ליחוס, וּבִלְבַד שֶׁתְּעַטְּרוּנוּ בִּזְהוּבִים [-תכשיטים] לאחר הנישואין. וזוהי אמירה בעלמא, וכוונתן שיתנו להן מלבושים נאים[כח].

★

נאמר במשנתנו, וכן הוא אומר (שיר השירים ג יא) 'צְאֶינָה וּרְאֶינָה בְּנוֹת צִיּוֹן בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שִׂמְחַת לִבּוֹ', 'ביום חתונתו' זה מתן תורה, ו'ביום שמחת לבו' זה בנין בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו. הגמרא מביאה מאמר כיצד יִרְאוּ ישראל ['בנות ציון'] את הקדוש ברוך הוא ['המלך שלמה'] כשיבנה בית המקדש במהרה בימינו[כט]:

אָמַר עוּלָּא בִּירָאָה [-ממקום ששמו 'בירי'[ל]], אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת לעתיד לבא מָחוֹל [-מעגל[לא]] לַצַּדִּיקִים וְהוּא יוֹשֵׁב בֵּינֵיהֶם, ויהיה זה בְּגַן עֵדֶן, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מַרְאֶה בְּאֶצְבָּעוֹ על הקדוש ברוך הוא, ואומר 'זה ה' שקיוינו לו בגלות שיושיענו', וחוזר ואומר 'זה ה' שקיוינו לו, עתה שהושיענו, נגילה ונשמחה בישועתו'[לב], שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כה ט) 'וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא, הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ, זֶה ה' קִוִּינוּ לוֹ נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ'[לג].

הדרן עלך בשלשה פרקים וסליקא לה מסכת תענית

טז. **הוא** כהן חשוב הממונה תחת הכהן הגדול, שאם יארע פסול בכהן גדול ביום הכיפורים ישמש סגן זה תחתיו. רש"י (ד"ה סגן).

יז. **הכהן** המשוח אומר מ'שמע ישראל' עד 'ואיש אחר יקחנה' (דברים כ ג-ז), כמבואר בסוטה (מג.), עיין שם. אמנם רש"י (ד"ה משוח) כתב, שמשוח מלחמה מכריז במלחמה 'מי האיש הירא ורך הלבב' וגו' (שם כ ח). וראה בהגהות וציונים.
כהן זה נמשח בשמן המשחה לצורך כך, ולכן הוא קרוי 'משוח מלחמה'. רמב"ם (מלכים פ"ז ה"ח).

יח. **כן** משמע ברש"י (ד"ה נמ). אך בפשטות לשון הגמרא משמע שאף הגברים היו שואלים זה מזה, ויתכן שהכוונה לבחורים שהיו הולכים לכרמים לישא אשה. יעב"ץ (ד"ה וכן). וראה עוד בדקדוקי סופרים לעיל (כו: תוספות ב, ח).

יט. **הגהות** וציונים.

כ. **אשה** נדה העומדת או יושבת או שוכבת על בגד, עושה אותו אב הטומאה, והוא מטמא אדם וכלים במגע ומטמא את האדם במשא. ראה פרטי הדין ברמב"ם (משמאי משכב ומושב פרקים ו-ז).

כא. **ר"י** מלוניל (ד"ה וכן).

כב. **רש"י** (ד"ה לריכין). אך רבינו גרשום (ד"ה אפי') כתב, שאף שהם מקופלים בקופסא, חוששים שמא ישבה עליהם אשה נדה וטימאתם, כדין מושב הזב. ומעין זה מבואר במכתם (ד"ה וכן), שיתכן שבעלת הכלים לבשה אותם בנדותה, ומתביישת לומר זאת לחברתה, והניחה אותם טמאים בקופסא.
והראב"ד (הו"ד נמכתם שם) ביאר את ענין הטבלת הבגדים בדרך אחרת, שבגד שמטבילים אותו מתקלקל מעט, ולכך תיקנו שבעלות הבגדים יטבילום, שמתוך כך לא יחוסו עליהם ולא ימנעו מלהשאילם לחברותיהן.

כג. **במשנה** נאמר 'בנות ירושלים'. וראה בדקדוקי סופרים לעיל (כו: תוס ח).

כד. **ע"פ** מצודת ציון (ירמיה לא ג).

כה. **שאסור** לאדם לקדש אשה עד שיראנה. מהרש"א (מ"ח, ד"ה מי) על פי הגמרא בקידושין (מא.). וראה במכתב מאליהו (מ"ד עמ' 180), שמברייתא זו יש לשמוע שכל ענין זה היה נעשה בדרך צניעות, ואף אדם לא היה בא לשם מלבד מי שאין לו אשה ורוצה להנשא.

כו. **בגירסא** שבמשנתנו וכן בעין יעקב ובכת"י אין תיבות 'מיוחסות שבהן', אלא הגירסא 'ומה היו אומרות'. דקדוקי סופרים (תוס ק).

כז. **משום** שאין השכינה שורה אלא על מיוחסין שבישראל (קידושין ע:). מהרש"א (מ"ח, ד"ה אלא).

כח. **רש"י** (ד"ה ע). ובעץ יוסף (ד"ה ונלמד) כתב, שביקשו כן כדי שעל ידי כך ישובו להיות נאות, שהרי בנות ישראל בעצמן נאות הן, אלא שהעניות מנוולתן (נדרים סו.), וכשיקשטון ישובו לנאותן. ומעין זה כתב בביאור הגר"א (מ"ע סי' ח סק"ח), שבגמרא בכתובות נאמר (נט:) 'אין אשה אלא לנוי, אין אשה אלא לבנים, אין אשה אלא לתכשיטי אשה', והיפיפיות אמרו לבחורים כדבר הראשון, המיוחסות כדבר השני, והמכוערות אמרו על פי הדבר השלישי, שיופי האשה הוא כפי התכשיטים שעליה.
ועוד כתב הגר"א, שמשנתנו סוברת שאין אשה אלא לבנים, ולכך אמרה שהיו אומרות 'תן עיניך במשפחה, שקר החן והבל היופי' וכו', כלומר, אל תתן עיניך לא בחן [הוא נוי הבא על ידי דבר חיצוני, כמו תכשיטים] ולא ביופי, אלא רק במשפחה.
יש תמהים, איך היה טוב בעיני החכמים להנהיג דבר זה, שהבנות יחוללו בכרמים וכל הרוצה יבוא ויטול אחת מהן, והרי זה כאילו חס ושלום בנות ישראל הפקר. ואין זה תימה, מפני שכל אדם שהיה יכול להשיא את בתו לא היה שולחה לשם, אלא שהיו בנות שלא השיאון אבותיהן מחוסר ממון, וכדי שלא יישבו בלא זיווג עד שילבינו ראשיהן, אמרו חכמים שיחפשוהו באופן זה. ובנוסף לכך, הדורות ההם היו כשרים והיו עושים מעשיהם לשם שמים. המכתם (ד"ה ומולות) [וראה עוד בריטב"א (ב"ב קכא. ד"ה נגלי), שהיו לובשות כלי לבן ללמד שיצר הרע מסולק מהן ושהן נקיות מחטא, וכמו שנאמר (קהלת ט ח) 'בכל עת יהיו בגדיך לבנים', ובמדרש (קהלת שם) אמרו בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות, ולכך היו אומרות 'בחור שא נא עיניך וראה' וכו', ולא חששו ליצר הרע]. וכתב המאירי (ד"ה ומתר), שאם היו מתרצים זה לזה להנשא, מודיעים לקרוביהם אחר שחזרו לביתם, ומתרצים ומתארסים.

כט. **שרביט** הזהב (ד"ה מתר).

ל. **רש"י** (מגילה ד. ד"ה בירתה).

לא. **מלשון** מחול הכרם (כלאים פ"ד מ"ח). רש"י (ד"ה ממול).

לב. **ע"פ** רש"י (ד"ה מרתה) ורד"ק (ישעיה כה ט).

לג. **ענין** מחול זה הוא סוד. מהרש"א (מ"ח, ד"ה עתיד). וביאר רבינו אברהם בן הרמב"ם (מלחמות ה', ד"ה ומדבר), שודאי אין לפרש אגדה זו כפשוטה, אלא המחול הוא רמז לשמחת נפשם מרוב התענוג בגן עדן, ומה שנאמר שהקב"ה עומד ביניהם הכוונה שידיעתם את ה' תהיה קרובה יותר מהידיעה שאפשר להשיג בעולם הזה [שנאמר בו (ירמיה לא ג) 'מרחוק ה' נראה לי'], ומה שנאמר שכל אחד מראה באצבעו על הקב"ה, הוא משל לכך שכל אחד מהם יגיע עד תכלית הידיעה שאפשר להשיג. ובעץ יוסף (ד"ה עתיד) הביא בשם האלשיך (תהלים פה ז), שלעתיד יהיו כל הצדיקים נביאים ויראו את הקב"ה בעצמם, ומרוב טהרתם וקדושתם יוכלו לשמוע את דבר ה' מאיתו ולא יזדקקו לנביא [ונמשל למחול, שהיושבים בעגול רואים את מי שבאמצע בעצמם בלא הסתרה].
ביאר ביד אליהו (ד"ה מסיים), שכיון שהמסכת עוסקת בתעניות ובתפילת בני ישראל לקב"ה על צרותיהם, כגון עצירת גשמים ודֶבֶר ושטיפת מים ועוד, לכך מסיימת הגמרא את המסכת בפסוק זה, כלומר תפילותנו לא היו לשוא, אלא הן נענו ברצון וברוב טובה עד שעתה נגילה ונשמחה בישועתו.

מסורת הש"ס
עם הוספות

ס) ג"כ קכג:, ג) ברכות מח:, ג) [פסחים פב. ום"נ], ד) כתובות נט:, ה) יומא לט. נזיר מז: ע"ש ובתוס' שם סוטה מב. ובתוס' שם, ו) ברכות דף נט:, ז) ירושלמי דפרקין ה"ה וע"ע תוס' פסחים קא. סוד"ה שינוי יין ועי' תוס' ברכות נט: ד"ה הטוב (ועי' כד הקמח אות ס' מערכת שמחה ד"ה ומפני), ח) עיין אבות פ"א מי"ג.

הגהות הב"ח

(ס) תום' ד"ה מאי כו' דלמ מוסיף יסיף ומשום הכי קבעי גמרא מאי:

רבינו גרשום

תשש כחה של חמה. ואינה מייבשת העצים. יום תבר מגל כלומר מיכן ואילך אין צריכין המגל לכרות עצים: ודלא מוסיף מלילות על הימים לעסוק בתורה [יסיף] לפי שכבר גדולין הלילות: אפי' מקופלין חיישינן (שמה) [שמא] ישבה עליהן נדה. לעשות מחול להצדיקים שהצדיקים עושין מחול והקב"ה יושב באמצע ומראין זה לזה ואומרים הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים וכולה מסכתא ופרקיהון ארבעה וסימניהן הזכרת סדר תעניות שלשה:

הגהות וציונים

ח] [גירסת ע"י דתניא] (גליון) וכ"ה בכת"י וכ"ה נכון (דק"ס): ג] [צ"ל יסיף כך אי' בב"ב וע"ש ברשב"ם] (גליון) ועיין תוד"ה מאי: ג] [בב"ב ליתא אלא כך איתא מאי יסיף תני רב יוסף תקבריה אימיה] (גליון): ד] צ"ל שלא לבייש (כת"י): ה] [עי' הגירסא בע"י] (גליון): ו] ברש"י שבע"י הרוגי ביתר. דלאחר חורבן היתה אותה גזירה ומפרש בתלמוד (עי' ירושלמי תענית ד, ה) שעשו כעין חומה סביב העיר ז' שנים ועמדו המתים על הארץ עד ט"ו באב: ז] ברש"י שבע"י נוסף הקב"ה: ח] [נראה שצ"ל המכריז במלחמה אל ירך לבבכם וגו', עי' פרש"י בתורה ובמכות יא ע"א ובסוטה מג ע"א] (גליון) ועיין רש"ש (ואולי צ"ל המכריז במלחמה עד מי האיש וכו', עי"ש בסוטה, באה"מ): ט] ניכר כאן חסרון ונראה להשלים ע"פ ברייתא דסדר עולם עלה שניה בי"ח בתמוז ובקש רחמים על ישראל שנאמר:

עין משפט
נר מצוה

מב א מיי' פ"ג מהל' ברכות הל' ו:

תורה אור השלם

א) וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה יְיָ קִוִּינוּ לוֹ נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ: [ישעיה כה, ט]

משנת ראשונים

יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. במדרש איכה רבתי אמרו כרם גדול היה לאדריינוס המלך, מהלך שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין טבריא לצפורי, והקיפוהו מהרוגי ביתר מלא קומה ופישוט ידים, ולא הבאישו ולא הסריחו ולא גזר עליהם שיקברו עד שעמדה למלכות אחרת ונגזרה עליהם קבורה. [הרשב"א, בבא בתרא קכא:]

תקנו ביבנה הטוב והמטיב. בשביל שהיו מונחים בכרם, וגם סנהדרין היו בכרם כשתקנוה לזאת הברכה תקנו לברך הטוב ומטיב על היין, דעל שמועות טובות מברך הטוב ומטיב, וזהו כמו שמועה טובה שכל שעה יבוא על ידי יין לזכור אותו נס שנעשה להרוגי ביתר ע"י כרם טוב. [אור זרוע ח"א, הלכות סעודה סי' קנה]

מכאן ואילך דמוסיף יוסיף. לא איברא ליליא אלא לשינתא. כלומר לילי תקופת תמוז, אבל משם ואילך אדרבה אמרינן (שמו"ר פ' מ"ז) אין רינה של תורה אלא בלילה, ואמרינן (תענית לא.) מכאן ואילך דמוסיף יוסיף. [הרשב"א עירובין סה.]

תיקנו ביבנה הטוב והמטיב. פירוש בברכת המזון ומס"ה תקנו יותר על היין הטוב והמטיב[ו] טפי מבשאר דברים לפי שהיו [כמו] גדר בכרם ולח נסרמו[ז]: יום תבר מגל. פירוש שמונעין מלכרות עליו למערכה פירוש משום שחלש כחה של חמה ומגדלין התולעים בחילות ועליו מתולעים פסולים למערכה כדאמר [בגמרא] (פ"ב מ"ה) שהכהנים בעלי מומין הם מנקרים העלים ומסירין העלים מתולעים שפסולות למערכה:

דלא מוסיף יאסף. פי' חותו שחינו מוסיף מן הלילות על הימים יחסף: מאי יאסף תקבריה אימיה. תימה וכי היה מסופק מאי יחסף חלא נרחה לומר דלא מוסיף יסיף[ח] (ג) ומיהח קבעי גמרא מאי יסיף חגב לעולם הוה ידע דיחסף הוח לשון מיתה כדכתיב (ירמיה מט) ויגוע ויחסף חל עמיו: כל אחד ואחד מראה הקדוש ברוך הוא בחלומו שנאמר הנה חלהינו זה קוינו לו וגו' נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים
ומליקא לה מסכת תענית

לאיזה שירצו יעלו[ט] רב מתנה אמר יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה ואמר רב מתנה[ב] אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה [א]תקנו ביבנה הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו יום שפסקו מלכרות עצים למערכה (תניא[ט]) רבי אליעזר הגדול אומר מחמשה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאינן יבשין אמר רב מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל מכאן ואילך דמוסיף יוסיף[ד] ודלא מוסיף (יאסף[ה]) (תני רב יוסף[ג]) מאי יאסף אמר רב יוסף תקבריה אימיה: שבהן בנות ירושלים כו': ת"ר בת מלך שואלת מבת כהן גדול בת כהן גדול מבת סגן ובת סגן מבת משוח מלחמה ובת משוח מלחמה מבת כהן הדיוט וכל ישראל שואלין זה מזה כדי[ג] שלא יתבייש[ו] את מי שאין לו: כל הכלים טעונין טבילה: אמר רבי אלעזר אפילו מקופלין ומונחין בקופסא: בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים: תנא מי שאין לו אשה נפנה לשם:[ח] מיוחסות שבהן היו אומרות בחור וכו': תנו רבנן יפיפיות שבהן מה היו אומרות תנו עיניכם ליופי[ז] שאין האשה אלא ליופי מיוחסות שבהן מה היו אומרות תנו עיניכם למשפחה לפי[ז] שאין האשה אלא לבנים מכוערות שבהם מה היו אומרות קחו מקחכם לשום שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים. אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמ'[א] ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים ומליקא לה מסכת תענית

לאיזה שירצו יעלו וגו'. הוסף בן חלה רשע היה דכתיב (מלכים ג יז) ויעש הרע בעיני ה' רק לח כמלכי ישרחל, והיינו דקחמר רק שבטל חת הפרוסדחות וחמר לחיזה שירלו יעלו: הרוגי ביתר. בפרק היזקין (גיטין דף מ.)[ו]: מלכרות. לפי שמן לחין, ומחותו הזמן חין כח בחמה ליבשן, וחייסינן מפני התולעת, לפי שעך שים בו תולעת פסול למערכה כדחמרינן (מדות פ"ג מ"ה): יום תבר מגל. שבירת הגרגן, שפסק המוטד מלחטוד עליס: מכאן ואילך. מחמשה עשר בחב ואילך, דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף[ח] חייס על חייו: דלא יוסיף. לעסוק בתורה בלילות: תקבריה אימיה. כלומר ימות בלח עתו: בת מלך. חף על פי שהיה לה שושלת מבת כהן גדול כו', שלח לביים חת השושלת ממוך שחין לה: מבת כהן גדול. שהוח קרוב וסמוך למלכות: סגן. כהן משוב, ממונה תחת כהן גדול להיות תחתיו ביוס הכפורים, חס יארע פסול בכהן גדול ביוס הכפורים ישמש זה הסגן תחתיו[ט]: משוח מלחמה. הוח הכהן המכריז במלחמה מי האיש הירח ורך הלבב[ח] וגו' (דברים כ): אפילו מקופלין ומונחין בקופס'. מיסקורייי"ן: צריכין טבילה. כולן, שלח לביים חת שלריכה טבילה: שאין אשה אלא לבנים. חס בניך יהיו מיוחסין הכל קופלין עליהס, בין זכריס בין נקבות: על מנת שתעטרונו בזהובים. שחחרי הניסואין תחנו לנו מכסיטין, ומילתח בעלמח הוח דחמרי, כלומר ובלבד שתתנו לנו מלבושים נחים: מחול. שכיב, לשון מחול הכרס (כלאים פ"ד מ"ח): מראה באצבעו. ואומר זה ה' קוינו לו ויושיענו, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים ומליקא לה מסכת תענית

מי שאין לו אשה נפנה לשם. יש לדעת שכל מי שידו מגעת להשיא בתו לא היה שולחה שם, שאם היתה קטנה מה תועיל חטיפתו הרי אינה מקודשת בלתי דעת אביה, ואם היתה נערה או בוגרת אם חושש לזה לא יניחנה לצאת, ואם יתירנה לצאת יזהירנה שלא להתקדש אלא בהגון בה, והדבר ידוע שאינה מתקדשת אלא לדעתה, אבל המנהג בשביל הבנות שאין יד אביהן משגת להשיאן, ואולי היו יושבות עד שתלבין ראשן אם לא על ידי המנהג הזה. [כל בו סימן סב] עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים. שהמחול עגול ואין לו ראש וסוף, לומר שתענוג הנפשות אין לו סוף. [תולדות יצחק, שמות כה] והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו. זה עונג ושכר עתיד בזמן התחיה, והראות השכינה כאלו מראה באצבע מתוך המחול השגת המעלות ועונג התיחדות מתוך שמחה גופית, לומר כי יגיעו אנשי העולם ההוא למעלת משה רבינו, שנתעלית נפשו על גופו עד שבטלו כחותיו הגופיות והיה מלובש בכל שעה ברוח הקדש כאלו ראיתו ושמיעתו בעין הנפש בלבד לא במצועי העין הגופי. [תורת האדם שער הגמול]

ביאורי רש"י

ביאור משנת רש"י
על פי דברי רבותינו

פרק ראשון - מאימתי

ב.

מתניתי' מזכירין גבורות גשמים

הזכרת 'גבורות גשמים' היינו **שאומר משיב הרוח ומוריד הגשם**[ב]. **ובגמרא מפרש טעמא, אמאי קרי ליה** [-מדוע קרא לו התנא] **'גבורות' גשמים, מפני שיורדין בגבורה, שנאמר** (מיכה ה ט) **'עושה גדולות** ואין חקר' וגו'[ג].

סימן קללה נמצא הן

הגשמים בחג הם סימן קללה, **כדאמרינן במסכת סוכה בפרק הישן** (כח:) **'מאימתי מותר לפנות, משתסרח המקפה'**[ד], כלומר, כשהגשמים יורדים לתוך הסוכה, ומקלקלים את התבשיל, פטור האדם מהישיבה בסוכה ומותר לו לפנותה. ואמרו שם שירידת הגשמים בחג היא **משל לעבד שבא** למזוג **כום** לרבו מקיתון של מים **ושפך** לו רבו את הקיתון **על פניו, ואמר** לו הרב, **אי אפשי** [-איני רוצה] **בשמושך, כלומר, כשהגשמים יורדין לסוכה, הכל** [-כל ישראל] **יוצאין** ממנה, **ונראה שאין** הקב"ה **חפץ שנשתמש לפניו** על ידי קיום מצות סוכה[ה], ולכן הם סימן קללה, **ואמאי** - ואם כן מדוע **מתחילין להזכיר גבורות גשמים בחג, ונראה שהוא מתפלל שיבא מטר בחג.**

לא תימא דהא דקתני 'מאימתי' דהתם קאי - אלא אל תאמר שכאשר בירר התנא 'מאימתי מזכירין' סמך על המשנה בברכות, **דתנא מראש השנה סליק** - כי התנא סמך על המשנה בראש השנה (טז.)[יא], **ששניהן** - המשנה שסמך עליה ובירור 'מאימתי', **בסדר אחד הן**, ששניהם בסדר מועד, **ולהכי לא מצי למימר מאי שנא דשבקיה עד הכא** - ומשום כך לא שייך להקשות מדוע המתין התנא לברר ענין זה כאן במסכת תענית[יב].

(נמג) הוי דין על המים, ומשום דתני אימתי הוי דין על המים, קתני נמי אימתי זמן הזכרה[יג]).

ולימד דמי נמג נידונין

כלומר, **אגב דתנא** - ששנה התנא במסכת ראש השנה 'בחג נידונין על המים', קסבר בנפשיה - הבין מכך בעצמו, שהואיל ונידונין בחג על המים, **שמע מינה בעינן להזכיר ענייא דמיא לרצויי על המים דליתו לברכה** - משמע מזה שצריך להזכיר את ענין המים כדי לשבח ולרצות את הקב"ה על [ירידת גשמים] שיבואו לברכה, **להכי קתני** - לכך שנה כאן 'מאימתי מזכירין'[יד].

לא ממרמי לשמול

לא אמרתי **שיתפלל על הגשמים בחג, כגון** באמירת 'ותן טל **ומטר**' בתפילת חול שמתפלל בחול המועד[ו].

מלמד להזכיר

אלא להזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', והיינו **שמתחיל להזכיר בחג, גבורות של מקום** [-הקב"ה] **שמוריד גשמים.**

כעונתו

כלומר, **בזמנו**, לאחר החג[ז].

מנא הכא קאי

כלומר, **מדקתני** - ממה שכתב התנא 'מאימתי', ובירר בזה ממתי מתחילים להזכיר 'מוריד הגשם', **מכלל דפשיטא ליה להאי תנא** - מוכח שפשוט לתנא במשנתנו **דחייבים להזכיר, והיכא חזינן** - והיכן ראינו במשנה אחרת **דמחייב להזכיר**[ח].

(ולימד אהח 18/06/2018**)**

במסכת ברכות סמוך דתני מזכירין, ליתני מאימתי[ט]).

מאי שנא דשבקיה עד הכא

כלומר, **האי דקתני הכא** - מה שנכתב כאן **בסדר מועד 'מאימתי', ליתני התם** - היה לתנא לכותבו שם, **דקתני** - שנכתב 'מזכירין גבורות גשמים' **במסכת ברכות** (לג.), **והיינו סדר זרעים**, ומדוע המתין לברר ענין זה כאן בסדר מועד'.

מלמד

לא תימא דהא דקתני 'מאימתי' דהתם קאי - אלא אל תאמר שכאשר בירר התנא 'מאימתי מזכירין' סמך על המשנה בברכות, **דתנא מראש השנה סליק** - כי התנא סמך על המשנה בראש השנה (טז.)[יא], **ששניהן** - המשנה שסמך עליה ובירור 'מאימתי', **בסדר אחד הן**, ששניהם בסדר מועד, **ולהכי לא מצי למימר מאי שנא דשבקיה עד הכא** - ומשום כך לא שייך להקשות מדוע המתין התנא לברר ענין זה כאן במסכת תענית[יב].

(נמג) הוי דין על המים, ומשום דתני אימתי הוי דין על המים, קתני נמי אימתי זמן הזכרה[יג]).

ולימד דמי נמג נידונין

כלומר, **אגב דתנא** - ששנה התנא במסכת ראש השנה 'בחג נידונין על המים', קסבר בנפשיה - הבין מכך בעצמו, שהואיל ונידונין בחג על המים, **שמע מינה בעינן להזכיר ענייא דמיא לרצויי על המים דליתו לברכה** - משמע מזה שצריך להזכיר את ענין המים כדי לשבח ולרצות את הקב"ה על [ירידת גשמים] שיבואו לברכה, **להכי קתני** - לכך שנה כאן 'מאימתי מזכירין'[יד].

ציונים והערות

א. **החיד"א** בשם הגדולים (מערכת גדולים ס אות לה) כתב בשם היעב"ץ (מגנה לאס מסכת אנות) שפירוש רש"י למסכת זו אינו מרש"י, אך כתב, שמפירוש רבינו ישעיה והריטב"א ורבינו בצלאל בחידושיהם למסכת תענית נראה בפירוש שפירוש רש"י שלפנינו במסכת זו הוא מרש"י ודאי, אלא שמרוב העתקות נפלו כמה טעויות סופרים [ובאור החיים (ר' מייס ג"ר יוסף מיכל, ערך 1195 אות ג) כתב, שכן היא גם כוונת היעב"ץ בדבריו שם]. והמהר"ץ חיות (ד"ה ומ"מ, ממרי פינס שו"ת סי' ה אות ט) אחר שהאריך להוכיח שפירוש רש"י במסכת תענית אינו כפירוש רש"י בכל המסכתות, הסיק שרש"י עצמו כתב פירוש קצר על מסכת זו, ולא על כל המסכת אלא על מאמרים יחידים, ואולם תלמיד אחד מתלמידי רש"י עשה את הפירוש הארוך אשר נמצא לפנינו והשתמש בפירוש רש"י הקצר והוסיף עליו וגרע ממנו כרצונו, ולכן מצינו בהרבה מקומות במסכת זו שכתב 'מפי רבי' (ד. ד"ה ולא ור"ה פעמים, ז. ד"ה למימרינהו) וכן 'מפי מורי' (ו: ד"ה מתן, יא: ד"ה נקרא) או 'שוב אמר לי רבי' (יז. ד"ה קנופין), וכיוצא בזה. והחשק שלמה (נקמן ג. ד"ה עשר, נא"ד) כתב, שבשני הדפים הראשונים במסכת זו לקוח פירוש רש"י מפירוש רבינו גרשום. **ב. אף** שהמשנה כאן עוסקת בהזכרת גשם שחייבו חכמים להזכיר, ועל הרוחות אמרו לקמן (ג.) 'בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר', מכל מקום כלל רש"י בהזכרת גשמים גם את תיבות 'משיב הרוח', כדי להודיע שמדובר כאן בהזכרת גשמים ולא בבקשת גשמים, כי אם היה כותב רק 'מוריד הגשם' היה ניתן לפרשו כתפילה ובקשה שירדו גשמים [שאלת גשמים], אך אחר שכתב גם 'משיב הרוח' לא ניתן לפרשו כך, כי טל ורוחות אינם נעצרים [כמבואר בגמרא שם], ואין צורך לבקש עליהם. פורת יוסף (נרש"י). **ג. ראה** להלן (ד"ה כמיב) ביאור הלימוד מהפסוק. **ד. תבשילי** לא רך ולא עבה, נקרא מקפה. רש"י (סוכה כח: ד"ה מקמקרח). **ה. רש"י** כתב כאן 'כלומר', כיון שהוקשה לו, הלא כשיורדים גשמים אנו פטורים מהישיבה בסוכה, ואין אנו נשארים בתוכה, ואם כן אין זה דומה למשל, שהרי הגשמים אינם נשפכים על פנינו. לכן כתב שהדמיון הוא במה שבמשל אומר הרב 'איני חפץ בשמושך', ואף אנו כיון שאנו צריכים לצאת מהסוכה, הרי הוא כאילו שאומר לנו הקב"ה 'איני חפץ בשימושכם'. אבני שיש (נרש"י). אמנם בתורת מאיר (פרי"מגן, נרש"י) כתב, שלא הוקשה כאן לרש"י כלום, אלא שמפרש את דברי הגמרא ולא יותר. וכתב עוד, שגם בהמשך דברי רש"י כאן [עד דף ד], כל מקום שכתב רש"י 'כלומר', אין כוונתו לתרץ קושיא, אלא רק לפרש את הפשט או המילה.

ו. **מלאכת** שלמה (ד"ה לף), בארות המים (נרש"י). שהרי בחג אין אומרים בתפילה את ברכת השנים שבה מבקשים 'ותן טל ומטר'. **ז. מדברי** רש"י (כמן וכד"ה לף) משמע, שתיבת 'בעונתו' אינה חלק מאמירת 'מוריד הגשם', אלא שרבי אליעזר השיב לרבי יהושע, שאף הוא אמר רק להזכיר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', שמשמעותו הוא שבח של הקב"ה שמוריד גשם בעונתו, לאחר החג [וכן משמע מדברי המהרש"א (נרש"י) שכתב שהדיבור הקודם מסתיים בתיבות 'שמוריד גשמים' ותיבת 'בעונתו' אינו המשך הדברים שם, אלא הוא דיבור חדש]. וכן כתב הריטב"א (ד"ה לף). אולם הביא בשם יש אומרים, שתיבת 'בעונתו' היא חלק מנוסח ההזכרה, והיינו שאומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו'. **ח. במה** שכתב רש"י כאן 'כלומר', כוונתו לבאר שלא נפרש ששאלת הגמרא היא, מה שייך ברור ענין הזכרת גשמים במסכת תענית, כי לזה לא יועיל תירוץ הגמרא שענין זה נשנה במסכת ברכות, כי מכל מקום יקשה מה ענינו לכאן, וגם היה לגמרא לתרץ מיד את תירוצה האחרון שזה שייך כאן מחמת הסמיכות לאמור במסכת ראש השנה. לכן פירש רש"י שקושיית הגמרא היא, על איזו משנה סמך התנא שמשום כך היה פשוט לו שצריך להזכיר, ובירר רק ממתי מזכירים. ועל זה תירצה הגמרא שסמך על המשנה בברכות. אך הוקשה לה, מדוע לא שנה זאת בסדר זרעים, ועל זה תירצה שאכן סמך על המשנה במסכת ראש השנה שהיא מסדר מועד. פורת יוסף (נרש"י). **ט. נמחק** על פי מהרש"א (נרש"י). בדיבור הבא יתבאר הטעם למחיקה זו. **י. כוונת** רש"י לבאר, שלא נפרש ששאלת הגמרא היא מדוע לא שנה התנא 'מאימתי' סמוך למשנה בברכות שנכתב בה 'מזכירין גבורות גשמים', שאם כן לא מובן מה שתירצה הגמרא שהתנא סמך על המשנה בראש השנה, כי עדיין יקשה, שהיה לו לשנות 'מאימתי' סמוך למשנה בראש השנה שם, ששנינו בה 'ובחג נידונין על המים'. ולכן כתב שקושיית הגמרא היא מכך שלא נכתב 'מאימתי' באותו סדר, ותירצה הגמרא, שהתנא סמך על המשנה במסכת ראש השנה שגם היא מסדר מועד. שלמי תודה (נרש"י). לפי זה מבוארת מחיקת המהרש"א בדיבור הקודם, כי ביאור הקושיא שם הוא שהיה לתנא לשנות 'מאימתי' סמוך למשנה בברכות. אמנם בשושנת יעקב (קמח, נרש"י ד"ה ולימד) כתב שיש לגרוס את הדיבור הקודם, וביאר, שכוונת הגמרא להקשות בשני אופנים, שתחילה מקשה מדוע לא ביאר התנא ענין זה סמוך ממש לאותה משנה הנשנית בברכות שמזכירין גבורות גשמים, ואם תאמר שלא יכל להפסיק שם באותו ענין, עדיין יש להקשות מדוע המתין עד סדר מועד, ולא ביאר זאת שם בסדר זרעים אחר שסיים את אותו ענין. ודייק זאת בלשון הגמרא, שתחילה הקשתה 'וליתני התם' [והיינו באותה משנה עצמה], ואחר כך הוסיפה 'מאי שנא דשבקיה עד הכא' [עד סדר מועד ולא ביאר שם בסדר זרעים]. **יא. וכפי** שמבואר בהמשך דברי רש"י (ד"ה ומימרי), שממה שאמרו שם 'ובחג נדונין על המים', הבין התנא מעצמו שמאחר ויש דין על המים, אם כן צריך להזכיר את ענין המים כדי לשבח ולרצות את הקב"ה כדי שירדו הגשמים לברכה. **יב. כן** פירשו גם התוספות (ד"ה לימד). ולפי פירושם מובנת תיבת 'אלא' בגמרא, והיינו שהגמרא חזרה בה ממה שאמרה בתחילה שהתנא סמך על המשנה במסכת ברכות. עוד יוסף חי (נרש"י). וכתב עוד, שבפירושו כאן בא רש"י להוציא מפירוש הריטב"א (ד"ה ומימרין), שכתב שאף למסקנת הגמרא סמך התנא על האמור במסכת ברכות, ושם הוא עיקר הענין של חיוב ההזכרה [שהרי המשניות שם עוסקות בסדר הברכות והתפילות. ועוד, שמסכת ברכות היא מסדר זרעים, והזרעים טעונים ברכה וגשמים], אלא שהוקשה לגמרא, הרי מסכת ברכות היא בסדר זרעים, ואם כן מדוע הניח התנא את בירור ענין זה עד כאן בסדר מועד. ועל זה תירצה, שענין זה נרמז גם בסדר מועד באמור במסכת ראש השנה 'ובחג נידונין על המים', וכיון שהתנא הזכיר זאת שם, לכן בירר מיד אחר כך במסכת תענית 'מאימתי מזכירין'. **יג. נמחק** על פי מהרש"א (נרש"י). אמנם ראה בהערה על הדיבור הבא, שיש שגרסו דיבור זה. **יד. רש"י** כתב כאן 'כלומר', כיון שהוקשה לו, הרי ממה שאמרו במסכת ראש השנה 'ובחג נידונין על המים' עדיין לא שמענו את עצם החיוב להזכיר, ואם כן עדיין אין אנו יודעים על מה סמך התנא כשבירר 'מאימתי מזכירין'. לכן ביאר רש"י שהתנא הבין מעצמו מהאמור שם שצריך להזכיר כדי לרצות על הגשמים, ולכן בירר מאימתי מזכירים. בהגהות הב"ח (אות ה) גרס אף את הדיבור הקודם, וגרס לפני הדיבור השני, 'לישנא אחרינא', והיינו שרש"י הביא כאן שני פירושים בתירוץ הגמרא: **א.** מאחר ושנה התנא במסכת ראש השנה 'ובחג נידונין על המים', הרי שהוזכר שם ענין המים, לכן בירר אחר כך ממתי מתחילים להזכיר את הגשמים, אף שלא הבין מהאמור שם שצריך להזכירם. **ב.** התנא הבין ממה ששנה במסכת ראש השנה 'ובחג נידונין על המים', שצריך לרצות על המים שיבואו לברכה ומשום כך צריך להזכירם, לכן בירר ממתי מתחילים להזכיר. ובשושנת יעקב (קמח, נרש"י) כתב, שיש לגרוס אף את הדיבור הקודם, וביאר, שלדעת רש"י הם

אוצר החכמה

כמיב, עשה גדולות (עד) [ו]אין[ט] חקר

כתוב בפסוק 'ואין חקר' (איוב ה ט), **אלמא** [-מוכח] **דכתיב 'חקר' בגשמים**, שהרי נכתב 'מטר' בפסוק הסמוך לו, **וכתיב 'חקר' בברייתו של עולם**, שנאמר (ישעיה מ כח) 'בורא קצות הארץ וגו', אין חקר לתבונתו', ונדרש מזה, **מה בריית של עולם כתיב ביה 'גבורה'**, שנאמר (תהלים סה ז) 'מכין הרים בכוחו נאזר בגבורה', **אף גשמים הוי כמאן דכתיב ביה** - נחשבים כאילו נכתב בהם 'גבורה'[יז].

ומר דכי יחתן שלש מפתחות

מה שאמר רבי יוחנן ששלשה מפתחות לא נמסרו לשליח, **היינו שלא נמסרו לשליח אחד ביחד**[יח].

ב:

פומא שם יתן

ולא שליחיה.

גשמים נמי סיינו פרנסה

גשמים הם גם כן פרנסה, כיון [**שזרעים ופירות גדלים מהם לפרנסת העולם**[יט]], **וכבר חשבנא ליה** - וכבר מניתי את מפתח פרנסה במפתח של גשמים[כ].

מלוג גמר לה

רבי אליעזר למד את דין הזכרת גשמים מלולב, כיון שדומה ללולב, **שכשם שאי אפשר לאלו ארבע מינין בלא גשמים, ובאין לרצות על המים, כדאמרינן בסוכה** (מ:)[כא], **כך אי אפשר לעולם בלא מים.**

מה לולב ניוס

שמתחילין ליטול לולב ביום ראשון של סוכות.

אף מזכרם נמי ניוס

כלומר, **שאינן מזכירין גשמים בלילי יום טוב הראשון עד למחר**[כב].

מה ניסוך המים מלוסמא

ניסוך המים הוא מהלילה, **כדאשכחן** [-כמו שמצינו] **במסכת סוכה** (נה:), **שממלאין** את הכלי **במים לניסוך המים, בלילה**[כג].

רש"י מביא פירוש נוסף:

ויש ספרים דכתיב בהו, 'דאמר מר, ומנחתם ונסכיהם בלילה'[כד], כלומר, **[אפילו בלילה, דאף על פי**[כה]**] שמקריבין הקרבנות ביום**[כו], **יכולין להביא המנחות והנסכים של יין בלילה**[כז], **אף האי ניסוך**

ציונים והערות

שני תירוצים בגמרא: א. 'תנא מראש השנה סליק, דתנן ובחג נידונין על המים'. ב. 'ואיידי דתנא ובחג נידונין על המים, תנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים'. ושני התירוצים מתרצים שתי קושיות, התירוץ הראשון מתרץ רק מדוע המתין התנא עם בירור ענין זה עד סדר מועד, הרי ענין זה נשנה בסדר זרעים, ועל זה תירצה הגמרא שאף במסכת ראש השנה שבסדר מועד נשנה ענין זה. אמנם עדיין יש להקשות, מדוע בירר זאת התנא כאן לאחר מה ששנה במסכת ראש השנה, הרי שם הוזכר רק שיש דין על המים ואין שם משמעות לחיוב הזכרה, ואם כן היה לו לברר זאת במסכת ברכות ששנינו שם 'מזכירין גבורות גשמים'. ועל זה תירצה הגמרא את התירוץ השני, שמאחר ושנה התנא שם שיש דין על המים, הבין מכך שצריך להזכירם, ולכן בירר כאן ממתי מתחילים להזכיר. טו. **תוקן** על פי הגהת הב"ח (אות ו). המהרש"א (מ"ח ד"ה שנאמר) הגיה כך בלשון הפסוק בגמרא, וביאר, שטעם התיקון הוא, כיון שהגמרא לומדת שפסוק זה עוסק בענין גשמים, מסמיכותו לפסוק שבו נכתב 'מטר', והפסוק שנכתב בו מטר ['הנותן מטר על פני ארץ' וגו'] נכתב בסמוך לפסוק 'עשה גדולות ואין חקר' (איוב ה ט), אבל הפסוק 'עושה גדולות עד אין חקר' (איוב ט י) המופיע בספרים לפנינו, לא נכתב מטר בסמוך לו. טז. **לפירוש** רש"י לא נכתבה 'גבורה' בענין הגשמים, אלא שהגזירה שוה משוה את תיבת 'חקר' הכתובה בהם לתיבת 'חקר' הכתובה בבריאת העולם, וכיון שבבריאת העולם נאמר גבורה, הרי זה כאילו גם בהם נכתב גבורה. אמנם התוספות (ד"ה וכתיב) פירשו, שמבריאת העולם יש ללמוד ש'חקר' משמעו גבורה, ומהגזירה שוה אנו למדים שכמו ש'חקר' האמור בענין בריאת העולם משמעו גבורה, כך גם 'חקר' הכתוב בענין הגשמים משמעו גבורה. על פי יפה תאר (ג"ר יג ד ד"ה גבורתם). יז. **כתב** המהרש"א (מ"ח ד"ה שנאמר), שרש"י פירש כן כיון שהוקשה לו מה שהקשו התוספות (ד"ה שנאמר), הרי אמרו לקמן (כג.) ובסנהדרין (קיג.) שמפתח הגשמים ותחיית המתים נמסרו לאליהו, וכן לאלישע, ולכן כתב שלא נמסרו שלשתם לשליח אחד ביחד. וכן כתב בהגהות הב"ח (אות ז). וכתב הכותב (עין יעקב ד"ה אר"י), שהמפרשים כרש"י מביאים ראיה ממה שאמרו בסנהדרין (קיג.), שכאשר ביקש אליהו מפתח של תחיית המתים להחיות בו את בן הצרפית, אמר לו הקב"ה, תן לי מפתח של גשמים שביקשת לעוצרם, ואתן לך את המפתח של תחיית המתים, כי יש לי שלשה מפתחות שאיני מוסרם ביד שליח, ואם לא תשיב לי את מפתח תחיית המתים, יאמרו, שני מפתחות מתוך השלשה נמצאים ביד התלמיד ואחד ביד הרב. ולפי זה מפרשים הם בגמרא כאן שיש שלשה מפתחות ביד הקב"ה, שאפילו שנים מהם לא נמסרו ביד שליח אחד ביחד. אך כתב, שמלשון הגמרא משמע שאף אחד מהם לא נמסר ביד שליח [ועוד, שהרי הגמרא הביאה פסוק לכל מפתח בפני עצמו. פרשת דרכים (דרוש כף ד"ה אך גמרא)]. ולכן כתב, שלא קשה כלל מאליהו, כי לא נמסר מפתח גשמים לאליהו, אלא שבתפילתו אל ה' עצר את הגשמים, וכן משמע מלשון הפסוק במלכים א' (יח ו), שכאשר רצה הקב"ה לתת מטר, אמר לאליהו, 'לך הראה אל אחאב **ואתנה מטר**'. אמנם המהרש"א (מ"ח ד"ה שנאמר) כתב, שנעלמו מהכותב דברי הגמרא בסנהדרין (קיג.), שאמרו שם בפירוש שניתן לאליהו מפתח של מטר [וראה בעין אליהו (ד"ה אמר) שהאריך לבאר שהמפתח האמור שם אינו כמפתחות האמורים כאן]. ובתוספות תירצו, שכוונת רבי יוחנן היא, שלא נמסרו לשליח שיהיה ממונה עליהם לעולם [כגון יורקמו שר הברד, וגבריאל שר של אש (פסחים קיח.), שהם ממונים על דברים אלו לעולם. באר שבע (סנהדרין קיג. ד"ה שנשמע)] אבל נמסרו לשליח שיהיה ממונה עליהם לזמן מסויים. וכתב בקרן אורה (ד"ה ג') שכן משמע מפירוש רש"י בסנהדרין (קיג. ד"ה שנשמע). וראה במהר"ץ חיות (נדפ"י) שהוכיח מזה שפירוש רש"י במסכת תענית אינו מרש"י, אלא תלמיד אחד כתבו [ראה הרחבה בענין זה בהערה לעיל], שהרי דבריו כאן סותרים את דבריו בסנהדרין שם. אמנם בתפארת למשה (נדפ"י) כתב, שיש לגרוס בדברי רש"י 'ביחוד' במקום 'ביחד', וכוונתו כתירוץ התוספות, שלא נמסרו באופן מיוחד לשליח אחד לעולם. וכן כתבו המהר"ץ חיות באמרי בינה (פימן ה נהגה על אות ח), והשפת אמת (ד"ה ג'). וראה בתפארת למשה אפשרות נוספת לגירסא בדברי רש"י כאן. מדברי רש"י משמע [לפי גירסת 'ביחד'], שרק שלשה מפתחות אלו לא נמסרו לשליח אחד ביחד, אבל שאר המפתחות נמסרו שלשה לשליח אחד ביחד, וכתב בראש משביר (נדפ"י), שאין להקשות על זה ממה שאמרו במדרש (ב"ר ג ג) שאין מלאך אחד עושה שתי שליחויות, כי לא מדובר בענין השליחות, אלא על מסירת המפתח של האוצרות לענין אחריותו עליהם. יח. **הקשה** בגבורות ארי (לעיל ע"ח ד"ה שנשמע), לפי מה שפירש רש"י (לעיל ע"ח ד"ה ואמר) שדווקא שלשה מפתחות לא נמסרו לשליח אחד ביחד, אבל כל מפתח בפני עצמו נמסר לשליח, אם כן מוכרח שגם כאן שאמרו בני ארץ ישראל 'אף מפתח של פרנסה' כוונתם שכל ארבעת המפתחות לא נמסרו יחד לשליח אחד. וקשה, שלפי זה באו בני ארץ ישראל לייפות את כח השליח, כי לדבריהם אפשר ששלושת המפתחות שמנה רבי יוחנן ימסרו ביחד לשליח, ורק ארבעה לא נמסרים ביחד, ואילו מלשונם 'אף מפתח של פרנסה' משמע שבאו לגרע את כח השליח. ובדברי יעקב (שור, תניינא סי' פח ד"ה אמר - הרמזון) תירץ, שרש"י למד את פירושו ממה שאמרו בסנהדרין (קיג.) שכאשר ביקש אליהו מפתח של תחיית המתים לאחר שכבר נמסר לו מפתח של גשמים בימי אחאב, אמר לו הקב"ה, תן לי מפתח של גשמים, ואתן לך את של תחיית המתים, כי יש לי שלשה מפתחות שאיני מוסרם ביד שליח, ואם לא תשיב לי את מפתח הגשמים, יאמרו, שני מפתחות מתוך השלשה נמצאים ביד התלמיד ואחד ביד הרב, ולפי זה 'שלשה' שאמר רבי יוחנן הוא לאו דווקא אלא אפילו שנים מהם לא נמסרו ביד שליח אחד ביחד, אם כן נמצא שבני ארץ ישראל אכן באו לגרע את כח השליח, כי לרבי יוחנן נמסרו מפתח של גשמים ופרנסה לשליח אחד כיון שהם מפתח אחד [וכפי שמבארת הגמרא בדעתו בסמוך], ולבני ארץ ישראל לא נמסרו לשליח אחד כיון שהם שני מפתחות. יט. **נוסף** על פי הגהות הב"ח (אות ג). כ. **נראה** שרש"י כתב זאת, כיון שהוקשה לו שעדיין יש לשאול על מה שהשיבה הגמרא 'גשמים היינו פרנסה', מדוע מנה רבי יוחנן דווקא את מפתח של גשמים ולא את מפתח של פרנסה. ולכן ביאר בתשובת הגמרא 'וכבר חשבנא ליה', והיינו שאכן תשובת הגמרא לא באה לבאר זאת, כי יש ודאי טעם כלשהו מדוע מנה רבי יוחנן דווקא את מפתח של גשמים, אלא באה ליישב רק שכבר מנה גם את מפתח של פרנסה. אמרי בינה (גלרמיזען, ד"ה ומפי). כא. **שאמרו** שם על ההולכה וההבאה בנענוע ארבעת המינים, 'מוליך ומביא, כדי לעצור רוחות רעות. מעלה ומוריד, כדי לעצור טללים רעים', וכתבו התוספות שם (ד"ה כדי) שיש לומר שעושים כן בנענוע ארבעת המינים מפני שאמרו במסכת ראש השנה (לד.) שבחג הסוכות נידונים על המים, ומוכח שארבעת המינים באים לרצות על המים. על פי הגליון. ובמראה כהן (נדפ"י) הוסיף, שכן אמרו בברייתא שהובאה בגמרא בסמוך. אכן הר"ש מדעסויא (שם) כתב, שנראה לו שצריך לגרוס ברש"י 'כדאמרינן בסמוך'. וכעין זה כתב הרש"ש (שם). ובדקדוקי סופרים (הגהות אות ג) ציין שבדברי רבינו גרשום לא נמצאות התיבות 'ובאין לרצות על המים כדאמרינן בסוכה', אף שבדף הראשון הוא כהעתק מרש"י כמעט אות באות. וכתב, שאכן ראוי למחוק את תיבות 'כדאמרינן בסוכה', שהרי היא גמרא מפורשת בסמוך, ובמסכת סוכה לא נמצא ענין זה, ותיבות אלו באו בטעות מדברי רש"י להלן (ד"ה מה ניסוך). כב. **כוונת** רש"י לבאר, שכוונת הגמרא היא לתחילת ההזכרה שהיא ביום, וכמו בלולב שתחילת נטילתו היא ביום, ולכן אין מזכירים בליל יום טוב הראשון, אבל אחר שמתחילים להזכיר ביום, מזכירים אף בלילה. אבני שיש (נדפ"י ד"ה מה). כג. **שאמרו** שם 'קרא הגבר, תקעו והריעו ותקעו', וכתב רש"י (שם ד"ה תקעו) שהיה זה סימן ללילך למלאות מן השילוח את המים לניסוך. ו'קרא הגבר' הוא בלילה קודם עלות השחר. וכן פירש בתוספות רי"ד (ד"ה מלונג). לפי פירוש זה היה רק מילוי המים בכלי בלילה, אבל ניסוך המים עצמו היה ביום. הקשה בגבורות ארי (ד"ה גם), הרי אמרו במסכת סוכה (מח:) שלניסוך המים בשבת היו ממלאים את המים מערב שבת בכלי שאינו מקודש, כדי שלא יפסל בלינה [אחד מן הדברים הפוסלים בקדשים הוא 'פסול לינה', כגון אם עבר לילה על איברי קרבן בלא שיעלו אותם על גבי המזבח, דינם שנפסלים כשיעלה עמוד השחר], ומשמע שבחול היו ממלאים את המים בכלי מקודש, ואם כן איך היו ממלאים את המים בלילה, הרי יפסל בלינה בעמוד השחר. ובקהלות יעקב (יומא סי' ח ד"ה אמן רש"י) תירץ, על פי מה שכתבו התוספות (סוכה נ. ד"ה ומי), שאין כלי שרת מקדשים חוץ למקדש עד שיכנסו לעזרה, וכיון שהיו ממלאים את הכלי ממי השילוח שהוא חוץ לעזרה, ממילא לא נתקדשו המים להיפסל בלינה, וכשבאו לעזרה כבר האיר השחר. כד. **וכך** היא הגירסא בגמרא שלפנינו. כה. **נוסף** על פי הגהות הב"ח (אות ג). כו. **כמבואר** במשנה במגילה (כ:). כז. **רש"י** (זבחים פד. ד"ה נסכים - הזמן) ביאר שהלימוד הוא מ'ומנחתם ונסכיהם' האמור בקרבנות החג (במדבר כט יח-לז), שנאמרו שם תיבות אלו הרבה פעמים, ויש ללמוד מייתור התיבות, שאף שהקרבנות קרבים רק ביום, מכל מקום את המנחות והנסכים יכולים להקריב אפילו בלילה. אך התוספות (מנחות מד: ד"ה מנחתם - הזמן) תמהו על דבריו, איך משמע משם שיכולים להקריבם אפילו בלילה. ולכן כתבו, שהדרשה היא ממה שנאמר בקרבנות חג השבועות (ויקרא כג יז) 'ואילים שנים יהיו עולה לה' ומנחתם ונסכיהם, אשה ריח ניחוח לה'', שמכיון שנכתבו נסכים בין 'עולה' לבין 'אשה', משמע שהם באים בלילה כמו 'אשה', כלומר, כמו הקטרה שכשרה בלילה. ובטהרת הקודש (נתוס' שם) ביאר על פי דרכו של רש"י שהלימוד הוא מקרבנות החג, וכתב, שזה נלמד ממה שבכל ימות החג נאמר 'ומנחתם ונסכיהם', וביום הרביעי והשמיני נאמר 'מנחתם ונסכיהם' בלא ו"ו החיבור [וכן היא גירסת הגמרא בתמורה (יד.), שהובא שם הלימוד מהפסוק 'מנחתם ונסכיהם' בלא ו"ו], ומשמע מזה שהמנחות והנסכים אינם נגררים אחר הקרבנות, שהקרבנות באים דווקא ביום, אך הם באים אף בלילה, ואחד משני הפסוקים בא ללמד גם שבאים למחר, וכמבואר בגמרא שם [וראה בספר שאלת הכהנים תורה (מנחות שם ד"ה ולפי זה אות ג) שנסתפק אם זו כוונת רש"י בזבחים].

המים - אף ניסוך זה של המים, נמי [-גם] יכול לנסך בלילה[כח].

גמרא גמיר לה

רבי אבהו למד מרבותיו דרבי אליעזר לא למדה אלא מלולב[כט].

(מתניתין) [מסייעא[ל] שמיע ליה

דרבי אליעזר גמר מלולב.

מסיים סיפא

מיום שמברכין בו באחרונה, דהיינו בשביעי[לא].

מרבותא מינן קאמר

שבלולב ואתרוג[לב].

כך גשמים

כך גם גשמים יהא מזכיר כל השנה, ואפילו בימות החמה אם הוא רוצה יהא מזכיר[לג].

מאי שנא מלולב

שבפסח פוסק מלומר 'ותן טל ומטר', פוסק גם מלהזכיר אז גבורות גשמים ['משיב הרוח ומוריד הגשם'], והשתא לא מצית למימר - ומעכשיו אינך יכול לומר שאם בא להזכיר כל השנה כולה מזכיר [כדעת רבי אליעזר], אלא בימות החמה אינו מזכיר, הואיל ואין זה זמנו, ואף בחג אינו מזכיר, הואיל ולא סימן ברכה הן בחג[לד].

הלכתא

המתפלל תפלת יוצר - שחרית.

שפיל קתני ליה רבי אליעזר לרבי יהושע

תשובה טובה השיב רבי אליעזר לרבי יהושע, דאמר, כי היכי - כמו דמזכירין תחיית המתים כל השנה ואף על גב דלא מטא זימנייהו - ואף שלא הגיע זמנם[לה], כך מזכירין גבורות גשמים אם רוצה כל השנה. ובחג נמי אף על גב דלאו סימן ברכה הן, מזכירין את הגשמים, הואיל ואין שואלין - כיון שאין מבקשים שירדו אלא רק מזכירים את שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים.

גמי ונסייפי

דסגי - שהיה די ב'נסכה' כמו שנכתב בשאר ימי החג, וכיון דבשני אייתר מ"ם לדרשה, להכי - לכן מתחילין להזכיר בשני.

גמי מיקמי הכמוך מדכר

תיבת 'ונסכיה' האמורה ביום השישי משמעה שני ניסוכין על קרבן אחד, לכן למד רבי עקיבא ממנה שבשני ניסוכים הכתוב מדבר, אבל תיבת 'ונסכיהם' האמורה ביום השני משמע (הרבה דבקרבנות הרבה) [ניסוכין הרבה מקרבנות הרבה[לי]], לכן לא הוה דריש רבי עקיבא מ'ונסכיהם'.

ג.

מי סגר לה כרבי יהודה

אם רבי עקיבא סבר כרבי יהודה בן בתירה שדרש את הרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם', לימא - שיאמר כרבי יהודה, שיזכיר גשמים ביום השני של סוכות, שבו מתחיל הרמז.

ניקוך יפילת נשמי כמיב

כלומר, תיבת 'ונסכיה' דמרבי תרי [-שמרבה שני] ניסוכין, אחד של יין ואחד של מים, כתיב [-כתובה] ביום הששי, להכי [-לכן] אמר רבי עקיבא, שבששי מתחיל להזכיר. ואהני - ומועיל הרמז 'מ"ם יו"ד מ"ם' שבצירופם הם 'מים', דלא מצינו למימר תרוייהו דיין - לענין שלא נוכל לומר ששני הניסוכים הם של יין, אולם אין זה עיקר הדרשה.

מי 'יסך הסך' מי 'יסך נסך'

מרשני קרא בדיבוריה - ממה ששינה הפסוק בדיבורו ואמר 'הסך נסך', שמע מינה תרתי - אנו לומדים שני דברים מהפסוק, גם שיש שני ניסוכים, וגם שאחד מהם הוא של מים.

מי רבי עקיבא, מרי יומי הוו

את מה שאמרה המשנה בסוכה (מג:) שניסוך המים כל שבעה, לא ניתן להעמיד כרבי עקיבא, כי לרבי עקיבא ניסוך המים הוא שני ימים ותו לא - ולא יותר, דהא [-שהרי] אמר, שתיבת 'ונסכיה', דהיינו בששי - שכתובה ביום הששי, מרבה את ניסוך המים, ולכן מתחילים לנסך אז[לז].

וסגר לה כרבי יהודה דמתניתין

רבי יהודה בן בתירה סובר כרבי יהודה במשנה (סוכה מח:), דאמר, בלוג הוה מנסך כל שמנה - מים בשיעור לוג היה מנסך בכל שמונת ימי החג[לח]. ולא[לט] סבר כוותיה [-כמותו] במה דאמר שכל שמונה מנסך, אלא רק במה דאמר שבשמיני מנסך, וכיון דבשמיני מנסך, משכחת לה [-מצאנו] לרבי יהודה [בן בתירה] דאמר בשני מתחילין, לניסוך המים כל שבעה ימים, כיון [דמפיק ראשון - שמוציא את היום הראשון של החג שלא מנסכים בו, ומעייל שמיני - ומכניס את היום השמיני לחשבון הימים שמנסכים בהם, הרי שמנסכים לשיטתו שבעה ימים][מ].

(דמפיק ראשון ומעייל שמיני)

משיב בעל הגמרא, מי מצי אמר רבי יהודה - וכי יכול רבי יהודה בן בתירה לומר, דבשמיני מנסך.

ציונים והערות

כח. קשה, הרי אמרו במסכת תמורה (יד:) שרק נסכים הבאים בפני עצמם [בלא זבח] קרבים בלילה, אבל נסכים הבאים עם הזבח אינם קרבים בלילה, ואם כן איך יכולים לנסך את המים בלילה, הרי הם באים עם קרבן התמיד [כמבואר ביומא (כו:)]. ותירץ הריטב"א (סוכה ג. ד"ה ומ"ש), שמכל מקום יכולים לנסך אותו בלילה, כיון שניסוך המים אינו חובת הזבח אלא חובת היום, וחובת הזבח בחג היא בניסוך היין כמו בשאר הימים, אלא שיש חובת היום לעשות גם ניסוך המים. וכתב בקהלות יעקב (יומא סי' ז ד"ה אלא גם רש"י) שלפי הפירוש הראשון של רש"י אין ראיה שניסוך המים הוא חובת היום, כי לפירוש זה היה הניסוך עצמו ביום. **כט. נראה** שרש"י כתב זאת כדי שלא נפרש ש'גמרא גמיר לה' היינו שרבי אליעזר למד מרבותיו שיש ללמוד זאת מלולב [ואולי לא גרס 'רבי אבהו' בלשון הגמרא]. **ל. תוקן** על פי גליון ומראה כהן (נרס"י), שהרי בגמרא מבואר ששמע ברייתא ולא משנה. **לא. מדברי** רש"י משמע שלדברי רבי יהושע שאמר 'משעת הנחתו', מתחילים להזכיר גשמים מהיום השביעי של סוכות, והיינו הושענא רבה. וכן פירש להלן בסוף הסוגיא (ג. ד"ה מאן ד"ה הממר) שמשעת הנחתו היינו בשביעי. אמנם לקמן (ד. ד"ה רבי) פירש רש"י שלרבי יהושע שאומר שמזכירים משעת הנחתו היינו ביום השמיני, וכן הוכיח בגבורות ארי (ד"ה ר' יהושע) ממה שכתב רש"י לקמן (ג. סוף ד"ה מאן) שלרבי יהושע 'אין מזכירין אלא ביום טוב האחרון'. ונחלקו האחרונים בשיטת רש"י, אם עיקר דבריו הם כפי שמשמע כאן והיינו ביום השביעי, או שעיקר דבריו הם כפי שכתב לקמן שמתחילים להזכיר ביום השמיני. יש שפירשו [הגהות מהר"ב רנשבורג (סוף פ) ראש משביר ובארות המים (נרס"י)] שעיקר דברי רש"י הם כפי שפירש לקמן (ד.), שלדברי רבי יהושע מתחילים להזכיר ביום השמיני [וכן למד המהרש"א (לקמן ג. ד"ה מאן) בפשטות את שיטת רש"י], ומה שהזכיר כאן 'דהיינו בשביעי' כוונתו ששעת הנחת הלולב היא בשביעי, אולם מתחילים להזכיר רק בליל שמיני שאז הוא סוף זמן נטילת לולב [וכמו שביארו בירושלמי (פ"ג ה"ג) את שיטת רבי יהושע, שמה שאמר בברייתא 'משעת הנחתו' אין כוונתו שמתחילים להזכיר ביום השביעי, אלא כוונתו שמתחילים להזכיר בחשיכה של כניסת יום טוב האחרון, שהרי כל היום כשר ללולב, כמבואר בסוכה (מה.) ובמגילה (כ:)]. וכן כתב במנחת יהודה (מפשטיין, לקמן ג. ד"ה מני). והוסיף, שמה שנכתב ברש"י כאן ובסמוך 'דהיינו בשביעי' אין זה מפירוש רש"י אלא הגהת איזה מפרש. [וראה גם בחשק שלמה (לקמן ד. נרס"י ד"ה ר') שנקט ששיטת רש"י היא כמו שכתב לקמן שהוא יום השמיני, אמנם בדברי רש"י כאן הבין שכוונתו ליום השביעי, אלא שכתב, שאין להקשות סתירה מדברי רש"י מהדפים הראשונים, כיון שאינו מדברי רש"י, וכאמור בהערה לעיל (בתחילת המסכת)]. ראה עוד בחזון איש (או"ח סי' יח סק"ו) שביאר כן בשיטת רש"י. אמנם יש שפירשו [מלאכת שלמה (פ"ג מ"ב), מלכי בקודש (קיצ: ד"ה מו - השני), שדה יצחק (גופיטה, נמוס' ד"ה מתניתין)] שרש"י סובר כפי שכתב כאן ובסמוך ששעת הנחתו היינו ביום השביעי, וכתבו שמה שכתב רש"י לקמן (ד. סד) 'יום שמיני', צריך לומר שהוא טעות סופר ויש לגרוס שם 'יום שביעי' [וראה במתת אלהים (לקמן ג. נרס"י ד"ה מתניתין) שפירש דברי רש"י לקמן גם לשיטה זו]. ואמנם הגבורות ארי (ד"ה וכי - הרמזון) ורעק"א (לקמן ג. נרס"י ד"ה מתניתין) תמהו על שיטה זו, הרי טעמו של רבי יהושע שאין מזכירים מיום טוב ראשון של חג, הוא משום שהגשמים בחג הם סימן קללה מחמת ביטול מצות סוכה, ואיך אמר הוא עצמו שמזכירים ביום השביעי של חג, הרי חייבים בו עדיין במצות בסוכה. וראה מה שתירץ בגבורות ארי (ד"ה וכי - הרמזון). **לב. רש"י** נקט 'שבלולב ואתרוג', משום שלולב כולל גם את ההדס והערבה האגודים עמו, ואת האתרוג שאינו אגוד הזכיר לבדו, וכך ביאור דבריו, ארבעה מינים הללו, שהם שלושת המינים האגודים יחד בלולב, והאתרוג. **לג. לכאורה** הוא כפל לשון ברש"י, שהרי כבר כתב בתחילה 'יהא מזכיר כל השנה', ומדוע חזר וכתב 'אם הוא רוצה יהא מזכיר'. ויש מי שביאר, שרש"י חזר וכתב זאת, כיון שמהדימוי לתחיית המתים היה ניתן להבין שחובה להזכיר גשמים גם בקיץ, כתחיית המתים שמזכירו כל השנה, לכן חזר וכתב 'אם הוא רוצה יהא מזכיר', לומר שאין זו חובה, כיון שהגשמים בקיץ הם סימן קללה ואם כן לא יתכן שיהא חובה להזכירם אז. **לד. כוונת** רש"י לומר שעיקר המחלוקת בין רבי לרבי אליעזר אינו על הפסקת ההזכרה בפסח, כי בזה אין מחלוקתם בענין חובת הזכרה, כי אף לרבי אליעזר אין חובה להזכיר בקיץ, אלא שיכול להזכיר אם רוצה, אלא עיקר מחלוקתם הוא על ההזכרה בחג, שלרבי אליעזר יש חובה להזכיר אז. קרן אורה (נרס"י). ובאמרי שמעון (עמ' קכה, נרס"י) כתב, שהוקשה לרש"י, הרי רבי אליעזר ורבי יהושע נחלקו בענין תחילת ההזכרה, ואם כן מה ענין דבריו של רבי כאן שעוסקים בהפסקת ההזכרה. לכן כתב שמדברי רבי בהפסקת ההזכרה למדים גם לענין תחילת ההזכרה שאינה בחג. **לה. רבי** אליעזר סבר שיש עת וקץ לגאולה ולתחיה. קרן אורה (ד"ה ממר). **לו. תוקן** על פי מראה כהן (נרס"י). ראה בהגהות הב"ח (סוף ד) שהגיה כעין הגהה זו. **לז. קשה**, מנין לרבי עקיבא שניסוך המים הוא גם בשביעי, הרי תיבת 'ונסכיה' נאמרה רק ביום השישי. ויש לומר, שלמד זאת ממה שנאמר ביום השביעי 'וביום', בוא"ו מוסיפה על הענין הראשון. מרומי שדה (ד"ה מי - השני). ראה מה שכתב בזה בגבורות ארי (לעיל ג: ד"ה שמא, ד"ה מיהו). גירסת רש"י לפנינו היא כגירסת המהרש"א (נרס"י). אולם בהגהות הב"ח (סוף ג) גרס, 'דהא אמר מ"ם יו"ד מ"ם דמרבה ניסוך המים, היינו בששי'. וביאור גירסא זו היא כמו שאמרו בגמרא לעיל, שרבי עקיבא דרש את הרמז של רבי יהודה בן בתירה מ'מ"ם יו"ד מ"ם', אלא שמכל מקום ניסוך המים הוא בשישי, כיון שתיבת 'ונסכיה' כתובה ביום הששי. **לח. תנא** קמא ורבי יהודה חולקים בשני דברים: **א.** תנא קמא סובר (סוכה מג:) שהיו מנסכים כל שבעה, ואילו רבי יהודה סובר שהיו מנסכים כל שמונה. **ב.** תנא קמא סובר (סוכה מח.) שהיו מנסכים בכל יום שלשה לוגים, ואילו רבי יהודה סובר שהיו מנסכים רק לוג אחד בכל יום. **לט. צריך** לומר 'ולא' בוא"ו. מראה כהן (נרס"י). **מ. תיבות** 'דמפיק ראשון ומעייל

מתני' שנמא

דקאמר רבי יהודה בן בתירה **דבראשון אינו מזכיר, דכי רמיזי מיא בשני הוא דרמיזי** - כיון שהרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם' מתחיל רק מהיום השני, **דמ'ונסכיהם'** האמור בשני הוא **מרבה** את **ניסוך המים, הלא שמיני נמי** [-גם כן] **מי מצי אמר דמנסך** - וכי יכול הוא לומר שמנסכים בו, **הא** - הרי רק **בשביעי אמר רחמנא** - אמרה התורה שמנסכים, **ד'מ"ם יו"ד מ"ם'** שהם יחד 'מים' **כתיב בשביעי, דסיום קראי דניסוך המים** - כי סיום הפסוקים של הרמז של ניסוך המים, **בשביעי כתיב**, דהיינו תיבת 'כמשפטם', **ולא בשמיני.**

גמ' רבי יהושע היא

אלא המשנה בסוכה רבי יהושע היא, **דאמר** 'משעת הנחתו' [דהיינו **בשביעי**, כלומר, בליל שמיני עצרת[מב]] **מזכיר, ואף על פי כן סבר, דניסוך המים כל שבעה, דגמרא גמיר לה** - כי למד שיש הלכה למשה מסיני **דניסוך המים כל שבעה.**

רש"י מבאר מדוע לא העמידה הגמרא את המשנה בסוכה כרבי אליעזר:

ודאי כרבי אליעזר אתי שפיר - אפשר היטב להעמיד את המשנה בסוכה, **אבל כרבי יהודה בן בתירה וכרבי עקיבא לא מיתוקמא** - לא ניתן להעמידה, **אלא להכי לא מוקי לה** - אלא לכן לא העמידה התרצן **כרבי אליעזר, דהא לא מיבעי אי רבי אליעזר סבירא ליה הכי** - כי בזה לא היה לגמרא ספק אם רבי אליעזר סובר כמשנה בסוכה שניסוך המים הוא כל שבעה, **דודאי לרבי אליעזר** הסובר שמתחילים להזכיר גשמים ביום טוב ראשון **אתי שפיר** - אפשר היטב להעמיד את המשנה בסוכה, כי התחלת ההזכרה היא בזמן שמתחיל לנסך[מג], ואם היה מעמידה כמותו לא היה בזה חידוש, **והא דקא מוקים** - ומה שהעמידה **כרבי יהושע, רבותא קמשמע לן** - השמיענו בזה חידוש, שניתן להעמידה אפילו כרבי יהושע הסובר שמתחילים להזכיר גשמים ביום טוב האחרון.

רש"י מבאר מדוע לא ניתן להעמיד את המשנה בסוכה כרבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא:

אבל כרבי יהודה בן בתירה וכרבי עקיבא לא מיתוקמא - לא ניתן להעמיד את המשנה בסוכה כרבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא, דהיינו מהרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם' המתחיל ביום השני, **אלמא** - מוכח **דסבר דניסוך המים לא הוו אלא ששה ימים**, מהיום השני עד היום השביעי, **דאיהו לא מפיק ראשון ומעייל שמיני** - שהרי הוא אינו מוציא את היום הראשון ומכניס את השמיני, **משום (הני)** [האימד] **פירכא דפריך לעיל** - מחמת מה ששאלה הגמרא לעיל, שמאחר ולמד את שיטתו מהרמז של 'מ"ם יו"ד מ"ם' אין סברא לחלק לדבריו בין היום הראשון ליום השמיני, לכן **לא אתי** - לא ניתן להעמידה **כרבי יהודה. ורבי עקיבא יליף** - למד את שיטתו **מ'נסכיה' שנאמר** ביום הששי, **אלמא** - מוכח, **דסבר דניסוך המים לא הוו אלא תרי יומי** - שני ימים, ביום השישי וביום השביעי, לכן לא ניתן להעמידה כשיטתו. **אבל כרבי יהושע מיתוקמא** - ניתן להעמידה, כי לשיטתו אין שייכות בין דין הזכרת גשמים לניסוך המים. **לפיכך אין מזכירין** גשמים **אלא ביום טוב האחרון** של חג, **דגשמים בחג סימן קללה, אבל ניסוך המים הוי כל שבעה** ימי החג, **דגמרא גמיר לה** - כי למד כן מהלכה למשה מסיני[מה].

עשר נטיעות

עשר נטיעות צעירות[מו] **המפוזרות בתוך בית סאה** - חמישים אמה על חמישים אמה[מז], חורשין את כל **הבית סאה ערב שביעית עד ראש השנה. אף על גב דשאר שדות אין חורשין לפני שביעית שלשים יום**[מח], נאמר בהלכה למשה מסיני, שאת בית סאה זה **חורשין, דהואיל** והנטיעות צעירות, **אם אין חורשין סביבן, מפסידין.**

ויקוך סמים

כל שבעה[מט].

רבי יהודה אומר משום רבי יהושע, העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג כו'

מה שהביאה הגמרא כאן את דברי רבי יהודה, **כעין 'אמר מר' הוא, כלומר, אמרינן** [-אמרנו] לעיל, 'רבי יהודה אומר' וכו'[נ].

סי רבי יהושע, מילתא רבי יהושע דמתמיהן [סמ נמר[נא]] מיום טוב האחרון של חג מזכיר

במשנתינו אמר רבי יהושע שמתחילים להזכיר גשמים 'מיום טוב האחרון של חג', והיינו, **דראשון נמי** - שגם הראשון דהיינו **המתפלל תפלת יוצר** - שחרית, **מזכיר, ואילו הכא תני** - כאן בברייתא שנה רבי יהודה משמו, **'הראשון אינו מזכיר'.**

הלמד מעצם הענפו

דהיינו בשביעי, כלומר, בסוף היום השביעי, שהוא ליל שמיני, **והכא קתני** - וכאן בדברי רבי יהודה נכתב 'יום **טוב האחרון** של חג', **דהיינו בשמיני,** ביום של היום השמיני[נב].

ומו הם למניך

ועוד יש לברר, מה ששנינו בברייתא **במכילתא אחריתי** - במסכת אחרת, **רבי יהודה אומר משום בן בתירה, העובר לפני התיבה ביום טוב אחרון של חג, האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר,** יש לברר מיהו בן בתירה המוזכר שם.

(הלמ) למר רב נחמן בר יצחק מהם

תרוייהו - שניהם, כלומר, **הא דבעית** - מה ששאלת **הי** [-מי הוא] **רבי יהושע, והא דבעית** - וכן מה ששאלת **הי** [-מי הוא] **בן בתירה, רבי יהושע בן בתירה היא, דהאי דקאמר** - כי מה שאמר **רבי יהודה** בברייתא לעיל (ג:) **משום רבי יהושע, והדר קאמר** וחזר ואמר כאן את אותם דברים **משום בן בתירה, תהא תרוייהו** [-הם שניהם] **רבי יהושע בן בתירה, ולא קשיא** - ולא קשה מדוע קורא לו פעם כך ופעם כך, **כי זמנין** - פעמים קרו ליה **בשמיה דאבוה** - קראו לו בשם אביו **'בן בתירה', וזמנין דקרו ליה בשמיה דידיה** - ופעמים שקראו לו בשם עצמו, **'רבי יהושע'.**

מקמי דליקמכוסו

קודם שסמכו אותו **לא הוה** [-לא היה] **חשוב, וקרו ליה בשמיה דאבוה** [-בשם אביו], **והאי דקרו ליה בשמיה דנפשיה** - ומה שקראו לו בשם עצמו **'רבי יהושע', היינו לבתר דסמכוהו** - אחר שסמכוהו[נג].

ציונים והערות

שמיני' נוספו לדיבור זה, על פי הגהת הב"ח (פוס ג). **מא. הב"ח** (סס) כתב, שדיבור זה הוא דיבור אחד עם הדיבור הקודם. **מב. על** פי הגהת הר"ב מרנשבורג (לעיל ג: פוס ו). וראה ברש"י שם שיש שביארו בדעת רש"י שלרבי יהושע מתחילים להזכיר בשביעי [במנחת יהודה (מפפטיין, ד"ה מני) כתב שתיבות 'דהיינו בשביעי' הם הגהת איזה מפרש]. ראה עוד בהערה להלן בסוף הדיבור. **מג. כי** אף למסקנת הגמרא לעיל (ג:) שרבי אליעזר למד את שיטתו מלולב ולא מניסוך המים, אין זה משום שניסוך המים אינו מתחיל ביום טוב הראשון, אלא משום שאם למד מניסוך המים, ההזכרה היא בלילה של יום טוב ראשון. יד דוד (ד"ה אלא). אמנם התוספות לעיל (ג: ד"ה מינעיל - נפירום רשזון, ד"ה למר) כתבו, שלמסקנת הגמרא שם שרבי אליעזר למד את שיטתו מלולב ולא מניסוך המים, היינו משום שסובר שניסוך המים אינו מתחיל ביום טוב הראשון אלא ביום השני של סוכות. וכתבו העוד יוסף חי ורבי עקיבא איגר (לעיל ג: נמוס' ד"ה מינעיל), שהתוספות כתבו כן כדי לתרץ מדוע לא העמידה הגמרא כאן את המשנה בסוכה כשיטת רבי אליעזר, ולהוציא מדברי רש"י כאן. וכן כתב הר"ש מדעסויא (נרס"י). **מד. תוקן** על פי בארות המים (נרס"י). **מה. מדברי** רש"י כאן בסוף הדיבור יש להוכיח ששיטת רש"י היא, שמה שאמר רבי יהושע 'משעת הנחתו', היינו שמתחילים להזכיר גשמים בשמיני עצרת, וכפי שפירשו התוספות לעיל (ג: ד"ה משעת). גבורות ארי (לעיל ג: ד"ה ר' יהושע). אמנם במלכי בקודש (קיב: ד"ה תו הקשה) ובמתת אלהים (נרס"י) ביארו דברי רש"י כאן כשיטתם [הובאו דבריהם לעיל (ג:)], ששיטת רש"י היא ש'משעת הנחתו' היינו ביום השביעי, והיינו, שמה שכתב רש"י כאן 'אבל כרבי יהושע מיתוקמא', אין כוונתו לרבי יהושע בברייתא שאמר 'משעת הנחתו', שהרי הוא סובר שמתחילים להזכיר ביום השביעי, אלא כוונת רש"י לומר שאחר שנתבאר כאן שניסוך המים הוא הלכה למשה מסיני, ניתן להעמיד את המשנה של 'ניסוך המים שבעה' אפילו כרבי יהושע במשנה, ואף שהוא ודאי סובר שמתחילים להזכיר מיום השמיני, וזהו מה שפירש רש"י 'לפיכך אין מזכירין אלא ביום טוב האחרון דגשמים בחג סימן קללה, אבל ניסוך המים כל שבעה דגמרא גמיר לה'. ובמתת אלהים הוכיח שודאי כוונת רש"י לרבי יהושע במשנה, כי אם כוונתו לרבי יהושע בברייתא, מדוע חזר רש"י על דבריו לבאר מדוע אפשר להעמיד כשיטת רבי יהושע, והרי כבר ביאר זאת בתחילת הדיבור, אלא ודאי כוונתו לבאר מדוע אפשר להעמיד אף לפי רבי יהושע במשנה. **מו. שאין** כוחן יפה כנטיעות זקנות. ר"ש (שביעית פ"ח מ"ו). במסכת שביעית (פ"ח מ"ח) נחלקו תנאים עד מתי נקראות 'נטיעות', לרבי אלעזר בן עזריה עד ארבע או חמש שנים, ולרבי יהושע עד שבע שנים, ולרבי עקיבא עד סוף שנתן הראשונה. **מז. רש"י** (סוכה לה. ד"ה עשר). **מח. מלבד** הציווי בתורה לשבות ממלאכת הקרקע בארץ ישראל בשנה השביעית [כמבואר בויקרא (כה ו-ז)], ציותה התורה לשבות שלשים יום לפני תחילת השנה השביעית [איסור זה נקרא 'תוספת שביעית', ונחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל במועד קטן (ג.) מהו המקור לאיסור זה]. **מט. כוונת** רש"י לומר, שניסוך המים עצמו רמוז בפסוק, אבל הלכה למשה מסיני היא שמנסכים אותו בכל שבעת ימי חג הסוכות. ראש משביר (נמוס' ד"ה ערבה). **נ. בהליכות** אלי (כלל פט) כתב, שקשה קצת מדוע לא פירש רש"י כן לעיל (ג:) על מה שאמרו בגמרא 'שפיר קאמר ליה רבי אליעזר לרבי יהושע', שגם שם חוזרת הגמרא לבאר את דברי רבי אליעזר שהובאו קודם לכן [אמנם יש ליישב, ששם אין זה רחוק כל כך מהברייתא ולא חזרה הגמרא על דברי הברייתא, אלא שמיד אחר הבאת הברייתא ביארה את דעת רבי אליעזר]. וראה בשדי חמד (מ"ז כללים מערכת המל"ף כלל סג ד"ה גס) שהביא הרבה מקומות שחסר 'אמר מר', ולא התעורר רש"י לציין זאת. **נא. נוסף** על פי הגהת הב"ח (פוס ה). **נב. כן** ביארו המנחת יהודה (מפפטיין, נרס"י) ובארות המים (נרס"י), כפי שיטתם שרש"י פירש משעת הנחתו מליל שמיני, והוצרכו לפרש שכוונת רש"י 'דהיינו בשביעי' ו'דהיינו בשמיני', לליל שמיני ויום שמיני. אמנם במשמרות כהונה (נרס"י) כתב, שמדברי רש"י כאן מוכח בפירוש ש'משעת הנחתו' הוא יום השביעי עצמו אחר הנחת הלולב, שהרי כתב בתחילה 'בשביעי', ואחר כך כתב 'בשמיני'. וראה עוד בחזון איש (או"ח סי' יח סק"ח) שביאר בכוונת רבי יהושע ששעת הנחתו הוא ליל שמיני, והוכיח כן מדברי רש"י בסוגייתנו, אך כתב, שמרש"י כאן לא משמע כן. **נג. מצינו** כעין זה בסנהדרין (מז:) שבתחילה קראו לרבן יוחנן בן זכאי 'בן זכאי', ובסוף קראו לו 'רבן יוחנן בן זכאי'. גליוני הש"ס (ד"ה וימנין). וראה בבית שערים (שו"ת, ח"ג סי' לו ד"ה מפיוון) שהקשה ממה שאמרו בפסחים (סו.) 'בני בתירא', ורש"י כתב שם (ד"ה בני) שהיו נשיאים, אם כן בודאי היו סמוכים, ומדוע

נמל וכרוסום

'משיב הרוח' ו'מוריד הטל' **לא** חייבוהו חכמים להזכיר בתפילה, **אפילו** בימות הגשמים[נד].

לפי שמין נמנרין

שאלמלא הן - כי בלעדיהם **אין** העולם מתקיים[נה].

רש"י מבאר את מנהגנו שאנו מזכירים 'משיב הרוח ומוריד הגשם':

והאי דאמרינן - ומנהגנו שאנו אומרים **בתפלה** של ימות הגשמים **'משיב הרוח ומוריד הגשם'**[נו], **לאו** - אין זה **משום חיוב** הזכרת רוח, **אלא חוק** גשם **הוא מזכיר**, ד(טל ו)רוחותיז **מועילות לארץ** לתקנה **ולנגבה, כדבסמוך** (להלן ע"ב) 'זיקא דבתר **מיטרא כמיטרא**' - הרוח שאחר הגשם מועיל לארץ כמעט כגשם עצמו[נח].

ומילו מל לא קתמר

לא אמר הקב"ה לאליהו 'ואתנה **טל ומטר**', **אלא מטר בלבד.**

ג:

דלא מיעצר

טל לא נעצר **לעולם, אפילו באותן** שלש **שנים** שנעצר הגשם.

מיתמנוני למה ליה

למה הוצרך אליהו להישבע ולומר 'אם יהיה **השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי**', **הא** - הרי הטל **לא נעצר**[נט].

וליהדרים למל דנרכה

ולימא - והיה לקב"ה לומר לאליהו, 'ואתנה טל ומטר'.

דלא מינכרא מילתא

דהא טל הוה מעיקרא - שהרי הטל היה מתחילה ומעולם לא נעצר [אלא שלא היה לברכה], ולכן **לא היה אחאב הרשע מודה בחזירה דטל של ברכה, דאי הוה** - שאם היה הקב"ה **אומר** 'ואתנה **טל ומטר', היה אחאב** מקנטרו **ואומר לו שלא נעצר**[ס].

יש שגרסו בגמרא, 'אלא דמכניפנא לכו מארבע רוחי עלמא', והיינו שהגמרא מביאה אפשרות נוספת לביאור הפסוק 'כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם', והיא, שהקב"ה אומר שיקבץ את בני ישראל מארבע רוחות השמים.

רש"י דן אם יש לגרוס גירסא זו:

'אלא דמכניפנא לכו מארבע רוחי עלמא' לא גרסינן - לא גורסים בגמרא אפשרות זו בביאור הפסוק, **דהא** - שהרי **'פרשתי אתכם' כתיב בקרא,** וכיון ש'פרשתי' הוא לשון פיזור, לא ניתן לפרשו בלשון קיבוץ. **ואיבא למימר דגרם ליה** - ויש לומר שיש לגרוס כן, **והכי משתמע קרא** - וכך היא משמעות הפסוק, **כי מארבע רוחות השמים שפרשתי אתכם, משם אקבצכם**[סא], ולכן שייך לשון קיבוץ בפסוק[סב]. מסיים רש"י, **ואריכות לשון בעלמא הוא** לפרש כך את הפסוק, **דלא כתיב** קיבוץ **בקרא** - שהרי לא הוזכר ענין הקיבוץ בפסוק, ולכן אין לגרוס כן[סג].

נלא ישנאל

שאין העולם מתקיים אלא בשביל - בגלל **ישראל** שקיבלו את התורה ועוסקים בה, **והכי אמר** קרא - וכך אמר הפסוק, **כי כארבע רוחות השמים** שמקיימים את העולם, **פרשתי אתכם** לרוחות **העולם כדי שיתקיים** על ידי לימוד התורה, **שנאמר** על לימוד התורה, (ירמיה לג כה) **'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי'**, אם כן ישראל שקיבלו את התורה ועוסקים בה, מקיימים את העולם[סד].

ניתום החמה

מנין עד החג[סה].

מוריד הגשם ממזרין מופו

דמיעצר, וכיון דבעא אמיטרא - וכיון שהזכיר

ציונים והערות

קראו להם בשם אביהם. ובקרבן תודה (ד"ה ו) תירץ, שכיון שנשתכחה מהם הלכה פשוטה [כמבואר שם] מחמת עצלותם, סרה חשיבותם, ולכן נקראו בשם אביהם. אמנם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה מ' רכ) פירש להיפך, שקודם שסמכוהו ולא היה חשוב עדיין, קראו בשם עצמו. **נד. רש"י** כתב 'אפילו' רק על ימות הגשמים, ולכאורה היה לומר 'אפילו' גם על ימות החמה, שאף שאומרים בהם 'מוריד הטל' אין זה חיוב [כפי שכתבו התוספות (ד"ה נטל) והריטב"א (ד"ה מנמ)]. ויש לומר, שכוונת רש"י היא, שאפילו בימות הגשמים שמצאנו שחייבו חכמים להזכיר בהם את שבחו של הקב"ה שהוא 'מוריד הגשם', מכל מקום לא חייבוהו להזכיר בהם גם את שבחו שהוא 'משיב הרוח ו'מוריד הטל'. ויש לומר עוד, שהנה בענין ההזכרה בימות החמה הובאו בטור (או"ח ס' קיד) שני מנהגים: א. מנהג ספרד, שמזכירים בברכה זו 'מוריד הטל'. ב. מנהג אשכנז, שאין מזכירים כלום בברכת 'אתה גיבור', אלא אומרים 'אתה גיבור וכו' רב להושיע, מכלכל חיים וכו'. ויש לומר שמנהגו של רש"י היה כמנהג בני אשכנז, שאין מזכירים 'מוריד הטל' בימות הקיץ, ולכן אין חידוש במה שלא חייבו להזכיר בימות הקיץ. **נה. להלן** (ע"ב) כתב רש"י (ד"ה כמה), שמרוב הבל וחמימות של העולם, אי אפשר לו להתקיים בלא רוחות. [להלן (ד.) אמרו בגמרא, שאמר הקב"ה לישראל, 'אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם', שנאמר (הושע יד ו) אהיה כטל לישראל', אמנם לא נתבאר כאן מדוע אין העולם יכול להתקיים בלא טל, ויש מי שכתב, שאולי גם הטל מפיג את חום העולם]. **נו. במשחת** אהרן (נרש"י) תמה, מה הוקשה לרש"י במנהגנו, הרי אמרו בברייתא 'אם בא להזכיר', מזכיר'. ויש לומר, שהוקשה לרש"י, שממנהגנו משמע שהוא מטבע שטבעו חכמים בנוסח התפילה לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', וכמו שמצינו במשנה לעיל (ג.) שאמר רבי אליעזר, 'אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו', ואם כן משמע שיש חיוב לאומרו. **נז. תוכן** על פי הגהות הגר"א (או"ח ס' ו) והרש"ש (נרש"י). בבארות המים (נרש"י) גרס ברש"י 'דטל ורוחות', וכתב, שמה שכתב רש"י 'דטל ורוחות מועילות לארץ לתקנה ולנגבה', ביאורו כך, הטל מועיל לתיקון הארץ, והרוחות לנגבה. וכתב עוד, שמה שכתב רש"י 'חוק גשם הוא מזכיר' כוונתו לרוח שקודמת לגשם, כי ירידת הגשם היא על ידי רוח [ולדבריו מבואר מדוע אומרים קודם 'משיב הרוח' ואחר כך 'מוריד הגשם']. **נח. על** פי רש"י להלן (ע"ב ד"ה שניות, ד"ה כמיטרא). **נט. הקשה** בחידושים על עין יעקב (ד"ה וכי), מדוע שאלה הגמרא רק מדוע הוצרך אליהו להישבע שלא ירד טל [כמשמעות התיבות 'אשתבועי למה ליה'], היה לגמרא לשאול יותר, איך נשבע אליהו שלא ירד טל, הרי זו שבועת שוא, כיון שהטל אינו נעצר לעולם. ותירץ, שאכן שאלת הגמרא היא איך נשבע אליהו שבועת שקר, וכוונת הגמרא לשאול, שמכיון שהטל אינו נעצר, למה הוצרך אליהו להישבע על זה, הרי שבועתו לא תועיל ונמצאת שבועתו שבועת שקר. ועל זה השיבה, שלא נשבע לשקר, כי נשבע על טל של ברכה, והוא אכן נעצר. ראה שם שהביא תירוץ נוסף. והמהרש"א (מ"ה ד"ה וכי) תירץ, שאף לפי הבנת הגמרא בתחילה שאליהו נשבע על טל סתם שאינו נעצר, אין זו שבועת שקר, כיון ששבועתו היתה עוצרת את הטל אף נגד טבעו שלא להיעצר, כי צדיק גוזר והקב"ה מקיים [כמבואר בסוטה (יג.)]. ומה שלא עצר הקב"ה את הטל [כפי שהוכיחה הגמרא לעיל ממה שלא אמר הקב"ה לאליהו בהפסקת הברייתא 'ואתנה טל'], הוא משום שודאי נשאל אליהו מיד על שבועתו בענין הטל, וממילא ירד הטל מיד, כיון שאינו נעצר. ושאלת הגמרא היא, מדוע נשבע על הטל לשנות את גזירת הקב"ה שגזר שלא יעצר, הלא היה די לו בשבועה על המטר. והשיבה, שאכן לא נשבע לשנות את גזירת הקב"ה, כיון שלא נשבע על הטל שאינו נעצר, אלא על הטל של ברכה שכן נעצר. **ס. המהרש"א** (מ"ה ד"ה וכי) הקשה, מדוע בתחילה כאשר נשבע שלא ירד טל, לא חשש אליהו שאחאב יקנטרו ויאמר לו שטל אינו נעצר. ותירץ על פי מה שכתב [הובא בהערה לעיל], שבאמת אף טל סתם היה יכול להיעצר על ידי שבועתו של אליהו, כי צדיק גוזר והקב"ה מקיים, וגם אחאב ידע שאליהו יכול לעצור את הטל בשבועתו, ולכן בתחילה לא היה מקנטרו, אבל אחר כך כשראה שלא נעצר הטל, אם היה אומר לו שהוא מחזיר את הטל של ברכה, היה מקנטרו, כיון שלא ניכרה חזרתו. ובריא"ף (עין יעקב, ד"ה מאחר) הקשה, שמכל מקום היה יכול אחאב לקנטרו אחר כך כשיראה שלא נעצר הטל, ויאמר שלא נעצר טל של ברכה. ותירץ, שמכיון שטל של ברכה מצמיח צמחים, אם כן בתחילה לא היה אחאב יכול לקנטר ולומר שלא נעצר טל של ברכה, כי יראה בעיניו שלא צמחו צמחים, אבל לאחר שהחזיר הקב"ה את המטר וצמחו צמחים, היה יכול אחאב לומר שצמחים אלו לא צמחו מהטל של ברכה אלא מהמטר, ויקנטר שלא נתקיים דברו של אליהו בענין הטל כי לא נעצר הטל כלל, ומה שקודם לכן לא צמחו צמחים הוא משום שקילל אליהו את הצמחים עצמם שלא יצמחו אף אם ירד טל של ברכה, ויאמר אחאב שלא נתקיים דברו בענין הטל אלא רק קללתו, אמנם בתחילה לא היו מאמינים לאחאב אם היה אומר שהצמחים אינם צומחים מחמת קללה, כי היו אומרים שהוא משום שהטל של ברכה נעצר. ובראש משביר (נרש"י) תירץ, שבעצירת הטל של ברכה לא חשש אליהו שאחאב יקנטרו, כי ידע שבעל כרחו יודה אחאב שהוא נעצר מאחר שלא צמחו צמחים, אך חשש שלא יודה בחזרת הטל של ברכה, כי יקנטר ויאמר שחזרו הצמחים לצמוח מחמת המטר, ואף אם ירד טל, יאמר שאינו של ברכה אלא הוא טל סתם שלא נעצר כלל. ראה עוד מה שתירצו בענף יוסף (ד"ה ולגמ) ובעיון יעקב (ד"ה ס"ק). בשפת אמת (ד"ה ולהדרי) הקשה, הרי הקב"ה אמר לאליהו 'ואתנה מטר' ולא לאחאב, ואם כן אף אם היה הקב"ה אומר לו 'ואתנה טל ומטר', לא היה אחאב מקנטרו, שהרי לא היה יודע מזה כלל. לכן כתב, שלולי דברי רש"י היה מפרש, ששאלת הגמרא 'ולהדריה לטל דברכה' פירושה, שהיה לחכמים לתקן להזכיר בתפילה טל של ברכה, כיון שהוא נעצר. ועל זה תירצה הגמרא, 'משום דלא מינכרא מילתא', פירוש, שאת עיקר גבורתו של הקב"ה בהורדת טל לא שייך להזכיר, כיון שהוא לא נעצר, וכיון שאף בטל של ברכה לא ניכר לעין כח הגבורה, לכן לא תיקנו חכמים להזכירו. ובבאר משה (על גנוזות מ"ר, ד"ה ולהדרי) כתב, שאף שהקב"ה אמר כן לאליהו ולא לאחאב, מכל מקום אליהו היה מעביר את דברי הקב"ה אל אחאב, וכנאמר במלכים (מ' יח מג) שאמר לו אליהו 'עלה אכול ושתה כי קול המון הגשם', ואם היה הקב"ה אומר לו גם טל, היה מוכרח לומר כן גם לאחאב, והיה אחאב מקנטרו. **סא. כפי** שפירש רבינו גרשום (ד"ה דמכניפנא). **סב. ובעין** יעקב הובאה גירסת 'אלא דמכניפנא' וכו', ובהמשך לגירסא זו הובאו שם תיבות, 'מארבע מיבעי ליה'. והיינו שהגמרא דוחה את האפשרות לבאר כך את הפסוק, כי אם כן היה לפסוק לומר 'מארבע', שאז היתה משמעותו שיקבצם מארבע הרוחות, ולא היה לו לומר 'כארבע'. **סג. על** פי יד דוד ובארות המים (נרש"י). אמנם בהליכות אלי (מגמ"ז, עמ' עב: ד"ה מנמ) ובראש משביר (נרש"י) כתבו, שכוונת רש"י בסוף דבריו היא לקיים את גירסת 'אלא דמכניפנא' וכו', וכך ביארו את דבריו, אל יקשה בעיניך שלא נכתב ענין הקיבוץ בפסוק, כיון שלומר 'משם אקבצכם' הוא אריכות לשון, ולא רצה הפסוק להאריך. ראה עוד מה שכתב בזה הרש"ש (נרש"י). **סד. הגמרא** בפסחים (קח:) לומדת מפסוק זה שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, וברש"י שם (ד"ה מס) ביאר, שזהו על ידי תלמוד תורה שנאמר בה (יהושע א ח) 'והגית בו יומם ולילה'. ובחידושי בתרא (נרש"י כאן) כתב, שכאשר היו ישראל במדריגתם הגבוהה, היו קובעים משמרות ללמוד יומם ולילה, ולא היה רגע בלי תורה, אך כאשר ירדו ממדריגתם ולא היה לימוד תורה תמידי בכל רגע, פיזרם הקב"ה לארבע רוחות העולם, וכיון שבחלק אחד של העולם הוא יום, ובחלק אחר הוא לילה, נמצא שכאשר מפוזרים ישראל בארבע הרוחות יכולים לקיים את העולם אף על ידי לימוד ביום בלבד. **סה. לכאורה** היה לרש"י לכתוב 'מפסח עד החג', ומדוע כתב 'מניסן'. ואכן בראשונים מעתיקי לשון רש"י, העתיקו 'מפסח עד החג' [ראה הגהות וציונים].

גשם[ס], **לא התפלל תפלתו כהוגן, וחוזר לראש הברכה**[סז] **ואומרה בלא 'מוריד הגשם', לפי שהגשמים בקיץ סימן קללה הן, מפני** שמקלקלים את תבואת הקציר[סח].

נעצים

מקשר - ממלא את השמים עם **עבים**.

נמרפי

עבים בכירות [-מוקדמות] **הבאים לפני המטר אינן עצורות.**

נאפלי

עננים **הבאות מאוחרות לאחר המטר**, רשניות במעלתן **למטר הן, כדלקמן. ובהנהו כתיב** בפסוק שהובא **'ועצר'**, דהיינו שלעיתים נעצרות. **וכיון דאין כולם** [-כל סוגי העננים] **נעצרות**, שהרי המוקדמות אינן נעצרות, **לא חייבו להזכיר** כלל את ענין העננים בתפילה[סט].

קמיפס מלויס

עליה **כתיב** בפסוק **'ועצר', ואפילו הכי לא חייבוהו להזכיר** את ענין הרוחות בתפילה, משום **דסגי ליה במצויה** - לקיום העולם מספיקה הרוח המצויה.

מבאר רש"י, לגבי הסתירה בענין הרוחות **לא מצי לתרוצי 'הא בחרפי הא באפלי'** כפי שתירצו לגבי העננים, מאחר **דרוח, בין במטר** - לאחר המטר, **ובין בלא מטר, לא מיעצר, כגון** - כשמדובר ברוח מצויה.

רום שמיה מלויה נמי מזיע לבי דבי

לגורן, לזרות על ידה את הקשין מן התבואה, ונחייב **להזכיר** אותה בתפילה כדי שלא תיעצר.

מפסר נפשיפס

וו"ן בלע"ז, דהיינו **בנפה וכברה.**

שמר עולם ומימיפ כי יהוה דנפר מיטרא

עבים ורוחות שלאחר המטר.

מבאר רש"י, **'זיקא'** שפירושו 'רוח', **לא גרסינן הכא**, שכן קושיית הגמרא היתה בין על עננים ובין על רוחות, וכן גם התירוץ.

זיקא דנפר מיטרא

שהרוח מעלה אבק אחר הגשמים ונדבק בתבואה[עא].

סכי גרסינן סם דמפ מפ סם דמפ רוח

כשירד הגשם **בנחת אינו מעלה אבק**[עב].

רוח

בכח. מבאר רש"י, **ולא גרסינן ואי בעית אימא הא והא כו'**, שמשמע שמובא כאן תירוץ נוסף, **אלא הכי גרסינן, הא דמעלה אבק הא דלא מעלה אבק**, והיינו הך, כלומר, הגמרא מבארת את התירוץ שנאמר.

כמיטרא

שניות למטר, כדקתני בתוספתא שהובאה לעיל.

למעוטי מאי

מאחר דכולהו [-כל מה שנזכר כאן] **כמיטרא, מאי קמעטינן דהוי בתריה** - שבא אחר הגשם **ולא הוי כמיטרא.**

גילאי דלילא

אישלושטר"א בלע"ז, דהיינו אור הבוקע באפילה[עג], [כמועד] **'בגילהי הוה קאי'** שמצינו **במסכת** (**פסחים** יג.). מוסיף רש"י, **ורוב גילהי בליליא שכיח**, ולפיכך נקטה הגמרא בלילה.

וכיומא[עה] **דמיפי קרפי**

דהיינו שבין העבים, שנראה במקום אחד אורה ובמקום אחר מעונן, כקרח שיש לו שערות במקום אחד וקרחה במקום אחר.

מעלי מלגא למוי

וכל שכן לבקעה, **אלא** שהחרים אין להם גשמים **אלא** שלקה שהגשמים יורדין למטה ואין החר שותה מהן, ולפיכך הזכירה הגמרא את מעלת השלג דווקא בהרים. **ועוד, שהשלג שבעמקים נמס והולך מפני החום ששולט שם, וכמים הוא נחשב** ולא כשלג, **אבל בהרים** אינו נמס במהירות וקרוי 'שלג'.

כממפ מיטרי לפרעא

דהכי משמע קרא **'כי לשלג יאמר הוא ארץ', כשיאמר לשלג הוה ארץ** - רד לארץ, **הרי הוא כגשם, מטר וגשם מטרות, והרי יש כאן חמשה** גשמים שהשלג שקול כנגדם.

ד.

עורפילא

גשמים דקים **שכך שמן**, כדלקמן בגמרא.

מפילו לפרלידא דמוסי קלא

הגרעין **שתחת גושה** [-גוש] של קרקע.

עורו פילי

פירושו, **שסותם** [-ממלא] **סדקי הארץ**, שהטיפות נכנסות בהם[עו].

לישנא אחרינא, שכל טיפה וטיפה **של** גשם זה **מגדלת ומצמחת הגרעינין העומדין בסדקי הקרקע.**

צורבא מרבנן

בחור חריף, כמו ביעי דצריבן במסכת ביצה (ז.), שפירושו ביצים מבושלות כל צרכן[עז]. כלומר, תלמיד חכם צעיר אך בשל וחריף כל צרכו. מוסיף רש"י, אך **תלמיד חכם** זקן **לא** קרי **'צורבא', אלא 'ההוא מרבנן'** קרי ליה.

כיון דנפש נפש

כיון **שמתחיל לבצבץ ולעלות, עולה למעלה** ללא הפרעה, **כך תלמיד חכם, כיון שיצא** [-התפרסם] **שמו**, הולך וגדל למעלה.

פוריפא מרפפא ליפ

שיש לו רוחב לב מתוך תורתו ומשים ללבו יותר משאר בני אדם. מבאר רש"י, **וקא משמע לן** - ובא להשמיענו דחייבין לדונו לכף זכות.

נויפ

תלמידי חכמים מקיימי עולם בבניהו - בבניינם[עח].

ציונים והערות

ובשושנת יעקב (נרש"י, הובא נמצא מציג נפש) כתב, שכוונת רש"י 'מניסן' מאחרי ניסן, וכתב כן, כיון שאז מחזירים אותו לדברי הכל אם אמר 'מוריד הגשם', ואף לדעת רבי מאיר להלן (ה.) הסובר ששאלת גשמים היא עד שיצא ניסן. וכדברי המשנה (להלן יג:) 'יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה', ומשמע שבניסן עדיין אינם סימן קללה. **סו. לישון** רש"י 'וכיון דבעא' שפירושו 'בקשה' צריך עיון קצת, שהרי מדובר כאן בהזכרת 'משיב הרוח'. **סז. רש"י** ביאר את דברי רבי חנינא באופן שהטועה לא סיים את ברכת 'אתה גיבור', ולכן דינו הוא שחוזר לראש הברכה [שמכך שלא אמר רבי חנינא בפירוש שחוזר לראש התפילה, משמע שכוונתו לומר שחוזר לראש הברכה. קרבן נתנאל (פי' ו אות ז)]. אמנם אם סיים את ברכת 'אתה גיבור', חוזר הוא לראש התפילה. וכן כתב הרא"ש (פי' ו), וביאר, שהטעם הוא משום שאמרו במסכת ברכות (לג.) ששלש הברכות הראשונות בתפילת שמונה עשרה, הן כברכה אחת, שאם טעה בהן צריך לחזור לראש התפילה. ואף שגם כשלא סיים את הברכה יש כאן טעות בשלש הברכות הראשונות, מכל מקום רק כאשר סיים את הברכה ובירך ברכה לבטלה הרי הוא כמי שדילג ברכה שלימה, ודינו שחוזר לראש התפילה, אך אם לא סיים את הברכה יכול עדיין לתקנה בחזרתו לראש הברכה [על פי קרבן נתנאל (סס)]. וכן נפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' קיד ס"ד). אמנם בביאור הגר"א (סס אות י) תמה, מדוע כשטעה ולא סיים את הברכה אינו חוזר לראש, הרי אמרו במסכת ברכות שם שהטועה בשלש ראשונות חוזר לראש. לכן פסק כהרמב"ם (תפילה פי"א ה"ח) שחוזר תמיד לראש התפילה [לשון הרמב"ם שם הוא 'ואם טעה בימות החמה ואמר מוריד הגשם, חוזר לראש', וכתב בבית יוסף (או"ח סי' קיד ד"ה ומ"ש ואחר), שממה שכתב הרמב"ם רק 'חוזר לראש' אכן משמע שתמיד חוזר לראש התפילה, אך דבריו בזה אינם מבוארים בפירוש, ויש לומר שכוונתו רק לאופן שסיים את הברכה]. במרדכי (רמז תריג) כתב בשם רבו, שלא ממש מחזירים את הטועה לראש הברכה, אלא גוערים בו ומוחים בו שיותר לא יאמר כך, כי מה יועיל להחזירו לראש הברכה, הלא כבר אמר 'מוריד הגשם' וכבר קילל. וכתב בקרבן נתנאל (סי' ו אות ו) שרש"י תירץ זאת במה שאמר שהמזכיר 'מוריד הגשם' בימות החמה תפילתו אינה כהוגן, והיינו שאין הברכה נחשבת לכלום, ולכן חוזר לראש הברכה. וציין למה שכתב בענין זה במעדני יום טוב (על הרא"ש, ברכות פ"ד סי' יד אות ג). **סח. ואף** שהקציר הוא הטעם לכך שהגשמים הם סימן קללה בימות החמה, והוא רק זמן מסויים בימות החמה [בזמן חג השבועות], מכל מקום לא חילקו חכמים את ימות החמה, ואמרו שמשעה שמפסיקים להזכיר גשם, אם הזכיר מחזירים אותו אף קודם הקציר, וכן לאחריו. על פי הר"ן (ד"ה ומיהו). **סט. ולפי** זה, הפסוק שמובא בגמרא 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר' (דברים יא יז) כוונתו היא, שבתחילה יענשו רק במניעת העננים שלאחר הגשם, אך כשיוסיפו לחטוא ימנע מהם גם הגשם עצמו. שפת אמת (ד"ה ל"ק). ובגבורות ארי (ד"ה נפ) הקשה על רש"י, מדוע לא תירצה הגמרא גם לגבי הרוחות, שלא תיקנו להזכירן הואיל וחלק מהן אינן נעצרות, שכן רוח מצויה אינה נעצרת. ותירץ, שיתכן שכוונת רש"י היא, שמאחר ויש עננים שאינם נעצרים, יכול העולם להתקיים גם בלי אלה שכן נעצרים, ולפיכך לא תיקנו להזכירם. ועל כן מקשה הגמרא, שבלי רוח שאינה מצויה הרי אין העולם מתקיים, שכן נחוצה לזריית התבואה, ואם כן ראוי שיתקנו להזכירה. והשפת אמת (סס) תירץ, שרק לגבי העננים שייך לומר כדברי רש"י, מאחר שבין אלה שלפני הגשם ובין אלה שלאחר הגשם עניינם שוה, ולמעשה ה'גבורה' של העננים אינה נעצרת לגמרי. אך ברוחות בודאי יש גבורה גדולה יותר באלו שאינן מצויות מאשר באלו המצויות, ואם כן, אף שהגבורה של המצויות אינה נעצרת, עדיין שייך להזכירן מחמת הגבורה של אלו שאינן מצויות, שכן נעצרת. **ע. היינו** סל נצרים שטוח ורחב שזורים בו את התבואה. הגהות וציונים. **עא. ובפירוש** על התורה (דברים כח כד) כתב רש"י, שמדובר שירד גשם מועט ואין בו כדי להרביץ את העפר ולהשכיבו על הארץ, ובאה רוח ומעלה את האבק על הזרעים הלחים והוא נדבק בהם, ומחמת כן הם נרקבים. **עב. לכאורה** משמע מלשון הגמרא, שכוונתה לחלק בין הרוח הנושבת בנחת, שאינה מעלה אבק, לרוח הנושבת בחזקה שכן מעלה, אך מדברי רש"י משמע, שהגמרא מדברת על **הגשם** שיורד בנחת או בחזקה, וכן משמע מתוספות (ד"ה הא). ויתכן שפירשו כך משום שלהלן נאמר בגמרא 'ניחא' ו'רזיא' כלפי הגשמים. רש"ש (ד"ה ל"ק). **עג. הגהות** וציונים. ויתכן שכוונתו לאור הברקים, וכפי שכתב רבינו גרשום (ד"ה גלוהי). וכן משמע מהמתרגם (נרש"י). **עד. על** פי בארות המים. **עה. תיבה** זו אינה בגמרא שלפנינו. **עו. סדקים** אלה מתהווים מחום הקיץ [ונסתמים עם רדת הגשמים]. בארות המים (נרש"י). וכתב בפורת יוסף (נרש"י), שרש"י מפרש 'עורו' מלשון 'מעורה' [שהוא לשון חיבור]. אמנם ברש"י שבעין יעקב הגירסא היא 'שסותר', ובהגהות יעב"ץ (נרש"י) כתב, שנוח יותר לומר 'שפותח'. **עז. רש"י** (ביצה ז. ד"ה דצריבן). **עח. אמנם** בדפוס ראשון הגירסא היא 'בבנינו', כלומר

נחלעט
קפדנים וקשים כברזל.

שלשם שפלו כו'
משום דרבי ברכיה מירי בגשמים לקמן בגמרא, נקט לה.

וכנוס מנשי הפיל יוצאיםפ **וסיס הנערה**
משמע, שהנערה היוצאה תחילה מן העיר ויאמר לה השקיני, (לה) [בה]פא היה מנחש שתהיה ראויה ליצחק.

אפילו מיגרת אפילו קומת
לפי שלא פירש אליעזר בשאילתו שהנערה לא תהיה בעלת מום, ואפשר שתהיה בעלת מום, כגון חיגרת עם רגל מעץ, או סומא שיש לה עינים יפות**פב**, ולא יבין בה אליעזר ויקחנה**פג**.

(שלם) שמיכותו כסותן
וזימנו לו את רבקה.

וסיימו דשמר לסו נביס כו'
מדגלי ביה קרא - הפסוק בירמיה (מ כג) ואמר בלשון תימה 'הצרי [-וכי סממני מרפא]פד אין בגלעד', [אלמא דלא הוי ניחא קמי שמיא - לא הוטב בעיני ה' שיפתח קיים את נדרו, כדאמרינן הצרי אין בגלעדפה], כלומר, הרי פנחס היה שם בגלעד והיה יכול להתיר את נדרו, אלא שלא רצה יפתח לילך אצלו, והוא [-פנחס] לא רצה לבוא אצל יפתח, כך מובא בבראשית רבה (ס ג).

וכמיב מסר לס נוסי
בירמיה כתיב בפרשת בקבוק (יט ה)פו 'ובנו את במות (התופת אשר בגיא בן הנם) [הבעל] לשרוף את (בנותיהם ואת) בניהם באש, אשר לא [צויתי ולאפז] דברתי ולא עלתה על לבי'. כלומר, שהקב"ה מקפיד על שריפת הבנים ואומר שמעולם לא ציוה לעשות כדבר הזה. וכוונת הפסוק היא, שלא תאמרו הלא צוה כמו כן הקב"ה ליפתח ומישע ואברהם, על כך עונה ה', כי מעולם לא צויתי למישע לשרוף את בנו באש, דהיינו מה דכתיב (מלכים ב' ג כז) 'ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה על החומה', ולשמים נתכוון, כסבור היה לרצות להקב"ה**פח**.

מקשה רש"י, והאי דכתיב (עמוס ג ו) 'כה אמר ה' על שלשה פשעי מואב ועל ארבעה לא אשיבנו, על שרפו עצמות מלך אדום לשיד', ולכאורה הכוונה היא למעשה הנזכר, ואם כן מתברר שלא את בנו העלה מישע לעולה אלא את בנו של מלך אדום הראוי למלוך תחתיו**פט**, שלא כפי שמשמע כאן, מתרץ רש"י, מילתא אחרינא הוא - הפסוק שם מדבר על מעשה אחר ולא על מעשה זה**צ**.

ממשיך רש"י לבאר, ומה שאומר הפסוק 'ולא דברתי', הכוונה היא למעשה של בת יפתח, [שנאמר**צא**] (שופטים יא מ) 'מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח הגלעדי' וגו', דהיינו שהצטערו עליה שאביה קיים בה את הנדר**צב**, ובפסוק שלפניו מבואר, שלאחר שעשה יפתח לבתו כאשר נדר 'ותהי חק בישראל', כלומר, שגזרו שלעולם לא יעשה אדם כן, משום שלא היה הדבר רצוי בעיני ה'**צג**. ועוד מצאנו, שבתרגום יונתן (שם) מזכיר את פנחס לגנאי ואת יפתח לגנאי, אלמא, לא היה הקב"ה רוצה בבתו, שהרי מוכירם לגנאי לפי שלא הלכו זה אצל זה לבטל הנדר.

הכי גרסינן ולא שלשם על לכי זה יפתח בן מנשה
כלומר, שאף על פי שצויתי לו לשחוט את יצחק**צד** [שהרי לא כתוב 'לא צויתי' על עקידת יצחק, וכיון שציוהו להקריבו, הרי בכלל מצות ההקרבה היא גם שחיטת הקרבן]**צה**, מעולם לא עלתה על לבי באמת לצוותו לשחוט את בנו, אלא כוונתי היתה לנסותו מפני קטיגורו שקטרג עליו, והיינו השטן, כדאמר בסנהדרין בהנחנקין (פט:), 'ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם' (בראשית כב א), שהכוונה היא שה' רצה לנסותו אחר [-בעקבות] דבריו של שטן וכו'**צו**.

מוסיף רש"י, ואית דלא גרסינן**צז** 'האי' 'ולא עלתה על לבי', והסיבה לכך היא דטעי בקרא אחרינא - שטעה והחליף פסוק זה בפסוק אחר דלא כתב - שלא כתוב בו אלא 'אשר לא צויתי ולא דברתי'**צח** (ירמיה ז לא), ובפרשת בקבוק, בפסוק אליו התכוונה הגמרא, כתיב כל הני שלשה, 'אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי'.

מוסיף רש"י, ובמדרש תנחומא (בובר, וירא מ) נאמר 'אשר לא צויתי' זו בתו של יפתח, שאף על פי שצויתי לו תורה ומצוות, מצוה זו לא צויתי עליו, 'ולא דברתי' זה בנו של מישע מלך מואב, והלא מישע נכרי הוא, ואם כן, לא חולין הוא לי לדבר עמו אפילו דיבור בעלמא, בתמיה. כלומר, אפילו סתם דיבור לא דיבר עמו ה', כל שכן שלא ציוה לו שום ציווי.

מוסיף רש"י, ובאגדה (ב"ר ס ג) קא חשיב [-מונה] את כלב בהדייהו - בין אלה ששאלו שלא כהוגן, מחמת מה שנאמר בנביא (יהושע טו טז) שכלב התחייב 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה וגו' ונתתי לו את עכסה בתי לאשה'. מבאר רש"י, ורבי יונתן דלא חשיב ליה, היינו משום דבגמרא פשיט ליה להאי קרא - העמידו פסוק זה בהלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, שכלב הבטיח שיתן את בתו למי שיזכר בהן, כדאמרינן בתמורה (טז.), ואם כן התחייבותו היתה כהוגן, שהרי אין לחוש שתשרה רוח הקדש על עבד ועל ממזר ויצליחו להיזכר בהלכות שנשכחו, כדאמרינן בנדרים (לח.) שאין שכינה שורה כו'**צט**, אלא ודאי יהיה זה אדם שכשר לנישואין, כן שמעתי מפי רביק.

מוסיף רש"י, וגדעון ששאל מהקב"ה למנוע טל מעל הארץ ושבגזה לברה יהיהקא, אין זה שאלה שלא כהוגן, וזאת משום שמה [-איזו] תקלה יש אם יחסר העולם טל לילה אחת לברקב, כן שמעתי מפי רבי.

ציונים והערות

שהכוונה היא לבנינו של העולם. **עט. דיבור** זה מקומו לפני דיבור המתחיל 'בוניה'. **פ. תיבות** אלו אינן בנוסח הגמרא שלפנינו, אמנם לפי הגהות הב"ח (אות ח) יש להוסיפן. **פא. הגהות** הב"ח (אות ג). **פב. על** פי התוספות (ד"ה יכול). **פג. כוונתו** לתרץ מה שהקשו תוספות (שם), שאליעזר הרי תלה את הדבר בכך שיאמר לנערה שתשקהו, ואם כן כשיראה שהיא חיגרת או סומא לא יאמר לה כלל, ומשום כך כתב רש"י שאולי לא יבחין בה שהיא בעלת מום. אמנם מדברי רש"י לעיל (ד"ה ונטוש) משמע, שאליעזר התנה שיאמר לנערה הראשונה שתצא מהעיר, ואם כן בכך כבר מתורצת הקושיא, שכן אפילו היה מבחין בה שהיא בעלת מום לא היה יכול להימנע מלומר לה. אלא שרש"י כאן בא לתרץ, שאף אם נאמר כמו שכתבו התוספות שאם יראה שהיא בעלת מום לא יאמר לה, עדיין שאל שלא כהוגן, משום שיתכן שלא יבחין בכך, וכמו שכתבו התוספות. מנחם משיב נפש (גרסי"ו ד"ה ונטוש). **פד. צרי** הוא נטף המוזכר בסממני הקטורת (שמות ל לד), והוא שרף אילן המיוחד לרפואה. מצודת ציון (ירמיה שם). **פה. המובא** בסוגריים נוסף על פי המהרש"א (גרסי"ו). וכן הוא ברש"י שבעין יעקב, אך שם הגירסא היא 'כדאמרן' במקום 'כדאמרינן', ובתיבה זו מסתיים הדיבור, ומתחיל דיבור המתחיל 'הצרי אין בגלעד' וכו'. **פו. פרשה** זו נקראת כך, משום שבתחילתה ציוה ה' את ירמיהו שיקנה בקבוק חרס, כדי שישברנו לעיני האנשים ההולכים עמו לאחר שיאמר להם את נבואתו. **פז. נוסף** במהרש"א (גרסי"ו) על פי לשון הפסוק. **פח. אולם** במלכים (שם) הביא רש"י מהמדרש (פסיקתא דר"כ פ"ג ה), שכשראה מישע שעומדים ישראל לנצחו, שאל את עבדיו 'מה טיבה של אומה זו שנעשים לה ניסים כאלה', ואמרו לו 'אברהם אביהם בן יחיד היה לו, וכשאמר לו הקב"ה הקריבהו לפני, מיד הלך להקריבו', אמר להם מישע 'אף אני בן בכור יש לי, אלך ואקריבנו לעבודה זרה'. ואילו כאן פירש רש"י שהתכוין להקריבו לשמים. ואכן נחלקו בזה רב ושמואל בסנהדרין (שם:), האם לשם שמים נתכוין או לשם עבודה זרה, וכתב הגבורות ארי (ד"ה שלשה), שהגמרא כאן נוקטת כמו מי שסובר שלשם שמים נתכוין. **פט. כך** אכן פירש המצודות דוד (מלכים ב' ג מ) [ורש"י בא לומר שאינו נכון]. מנחם משיב נפש (גרסי"ו). וכן פירש שם הרד"ק בשם אביו. **צ. שפעם** אחת נפל מלך אדום ביד מלך מואב ושרפו את עצמותיו וטחום בקירות הבית, והקב"ה תבע את מואב על הבזיון שנהגו במלך אדום. רש"י (עמוס ב ו). **צא. הגהת** הב"ח (אות ה). וכתב עוד, שיש שלא גרסו את התיבות 'מימים ימימה' [מאחר שמהן לא מוכיחים כאן דבר]. **צב. וביאר** רש"י (שופטים יא מ) שהלכו לקונן עליה. והמצודת דוד (שם) פירש, שהלכו לדבר על לבה להפיג צערה ולשמחה. **צג. כמבואר** ברש"י (שופטים יא לט). **צד. אמנם** בשפת אמת (ד"ה ולא) כתב, שרש"י על התורה (בראשית כב יב) מביא בשם המדרש (ב"ר נו ח) שהקב"ה כלל לא אמר לאברהם לשחוט את יצחק אלא רק להעלותו לעולה, שלא כדברי רש"י כאן, ויתכן שישנה מחלוקת בין המדרשים. ובחידושי הגרי"ז (על התורה, בראשית שם) הקשה, כיצד יתכן שאברהם יטעה בנבואה, והרי תמיד יודע הנביא ומבין מה שה' מדבר איתו. ותירץ, שאברהם הבין שנצטוה רק להעלות את יצחק לעולה, אלא שמדין 'עולה' הוא צריך להיקרב על גבי המזבח. ואם היה הקב"ה מצוה לאברהם לשוחטו, הרי לאחר מכן כשאמר לו לא לשוחטו, אף ש'אונס רחמנא פטריה', מכל מקום לא היה נחשב שקיים את המצוה. אך כיון שאמר לו 'העלהו' ורק מדין הקרבן צריך גם לשוחטו, אף שלאחר מכן אמר לו שלא לשוחטו, מכל מקום נחשב שקיים את המצוה [ולפי זה אפשר לומר שאין מחלוקת בין המדרשים]. **צה. פירשנו** על פי חידושי הגרי"ז המובא בהערה לעיל. **צו. שאברהם** עשה סעודה גדולה ביום שיצחק נגמל מהנקה, ובא השטן לפני הקב"ה וקטרג שמכל הסעודה שעשה, לא הקריב דבר לפני ה', והשיב לו ה', הרי את כל הסעודה עשה בשביל בנו, ואם אני אומר לו לשחוט את בנו מיד ישחטנו. ולכן כתוב (בראשית כב ב) 'ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם'. כמבואר בסנהדרין (פט:). **צז. לכאורה** צריך לומר 'גרס'. **צח. אין** פסוק כזה. והרש"ש (בראשית ד"ה והיינו, בפ"ד) גרס 'ואית דלא גרסינן האי ולא דברתי, דטעי בקרא אחרינא דלא כתב אלא אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי'. **צט. הכוונה** למה שנאמר שם שאין השכינה שורה אלא על המיוחסים שבישראל. מהרש"א (מ"ח ד"ה שלשה). אך בענף יוסף (ד"ה שלשה) הגיה ברש"י 'כדאמרינן בפ"י יוחסין' [-בפרק עשרה יוחסין], וכוונתו לגמרא בקידושין (ע:), בה נאמר שאין הקב"ה משרה שכינתו אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, משום שבגמרא בנדרים לא מוזכר ענין היחוס. **ק. אך** קשה, שבתמורה (טז.) מבואר שלא ניתן ללמוד הלכה על ידי רוח הקודש, ועתניאל בן קנז שהחזיר את ההלכות שנשכחו, עשה זאת בכח פלפולו. מהר"ץ חיות (בראשית ד"ה וכמיב, בפ"ד ובשגגה). ובמנחם משיב נפש (בראשית שם) כתב, שהכוונה למה שמצאנו שנאמר על דוד (שמואל ב' טז יח) 'וה' עמו', ומבואר בסנהדרין (שם:) שהלכה כמותו בכל מקום. ובענף יוסף (ד"ה שלשה) ביאר, שלא ניתן לכוין לפירוש הסוגיות כפי ההלכה ללא הסיוע של רוח הקודש המתלווה לחכמים בעיון השגתם. **קא. הכוונה** לגיזת הצמר שהניח גדעון בגורן, כדי לעשות על ידה סימן לכך שיושיע ה' בידו את ישראל כפי שאמר לו, כמבואר בנביא (שופטים ו לז). **קב. אמנם** התוספות (לעיל ג. ד"ה ומילו) כתבו בפירוש ראשון, שמאחר שהטל לעולם אינו נעצר, באמת לא התקיימה בקשתו של גדעון, ובאותו לילה ירד טל גם על הגיזה וגם על שאר

ויבוא כגשם לנו

פעמים אינו מתבקש על ידי בני אדם, שכן הוא סימן קללה בקיץקג.

דבר המתבקש לעולם

והיינו טל, שמתבקש **אפילו** בימות החמה.

פעמים נרמז

כשהוא ערום **נראה** זרועו **וכנגד** לבו, **ואינו נראה כשהוא** לבוש. **והכף נראית כל שעה**, שכן היד **נראית לעינים**. מביא רש"י פירוש נוסף, ויש לומר, ש'**על כפים**' היינו **על השמים**, כלומר, **צורת אדם שהוא בכסא** הכבודקד, וכן נאמר 'נשא לבבנו **אל כפים**' (איכה ג מא) שפירושו 'אל השמים'קה, כן שמעתי **מפי רבי**.

רבי יהושע היא

דאמר משעת הנחת לולב הוא מזכיר, דהיינו יום שמיני של סוכותקו, וזהו סמוך לגשמים, דמן החג ואילך הוא זמן גשמים.

ד:

הכי גרסינן, ומיבעי ליה לרבי יהושע היא דאפילו מימר רבי אליעזר כו'

ולא גרסינן 'סברוה **שאלה לחוד והזכרה לחוד**'. שלפי גירסא זו רצתה הגמרא לדייק ממה ששנינו 'אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים', שדווקא לשאול מתחילים סמוך לגשמים אך לא להזכיר, וזמנה של ההזכרה היא ביום טוב ראשון של חג כדעת רבי אליעזר, ושוב דחתה הגמרא שניתן להעמיד את משנתינו כרבי יהושע, ובאמת מתחילים להזכיר ולשאול באותו זמןקז. אך אין לגרוס כך **דהא לא משתמע ממתניתין** - מאחר שלא משמע כלל ממשנתינו שזמן השאלה שונה מזמן ההזכרה.

עד שיעבור הפסח

דאמרינן במשך כל חולו של מועד **ותן טל ומטר**.

עד שיגיעקח ניסן

וכדמפיק לעיל **טעמא במתניתין** (להלן ה.).

הכי גרסינן, אמר רב מקדם כמן לשאול כמן להזכיר מיבעי ליה מילתא דלא שכיחא לפסוק פוסק

לשאול **שואל והולך עד שיעבור הפסח, בדקתני עד מתי שואלין כו'**, אך **להזכיר אינו** מזכיר **אלא בתפלת יוצר** [-שחרית] **של יום טוב ראשון**.

כמקום שמינו שומע

ביום טוב האחרון של חג **שאינו מתפלל תפלתו תפלת חול, דאין שאלה אלא בברכת השנים**קט.

פרי מגדי

חד אמר, **עד שיעבור הפסח שואלין, וכל שכן שמזכירין**, וחד אמר, **שאלה** נאמרת **עד הפסח, והזכרה שיכול להזכיר ביום טוב, מזכיר ביום טוב הראשון של פסח בתפלת יוצר**, ובמוספין פוסק.

שאלה ביום טוב מי מיכא

וכי מתפלל הוא **תפלת חול, שאתה אומר 'עד שיעבור הפסח' דהיינו [עד שיעבור] זמן [תפלת]**קי **שליח צבור של תפלת יום טוב הראשון של פסח.**

אמר ליה מן שאלה דמטורגמן

שבדרשה שהוא דורשקיא אומר ברכת שאלה לבדה.

דבר שאינו צריך לצבור

דכיון דזמן של הפסקה מלשאול על הגשמים **הוא, לאו אורח ארעא** - אין זו מידת דרך ארץ למישאל **בצבור דבר שאינו צריך**קיב.

עד שיעבור זמן שמיעת פסח

[עד שיעבור] חצות יום ארבעה עשר שהוא תחילת זמן שחיטת הפסחקיג, **(עד שיעבור חצות) דהיינו כל [זמן]**קיד **תפלת יוצר** [-שחרית] **שבה עדיין שואלים. ואשמעינן רבי יהודה, דבמנחה דערבי פסחים, אף על גב דמצלינן** [-שמתפללים אנו] **תפלת חול מפסקינן, ולא יאמר ותן טל ומטר, ואף על גב דמדכרינן** - שאנו מזכירים בתפילה גבורות גשמים **עד למחר במוספין, פוסק השאלה בתפלת מנחה של ערב יום טוב הראשון**קטו, **והזכרה שיכול להזכיר ביום טוב, מזכיר עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון.**

כסמילמו

שהוא מזכיר תחלה ביום טוב אחרון של חג ואינו שואל עד לאחר החג, כך בסופו - בסוף ימות הגשמים **אינו שואל במנחה ערב יום טוב הראשון ומזכיר עד מוסף של יום טוב ראשון, והכא ליכא למיפרך** - אין להקשות 'שאלה ביום טוב **מי איכא**' כפי שהקשו לעיל, שכן עתה מתרצים שבמנחה של ערב יום טוב, ששייכת בה שאלה, כבר מפסיקים לשאול.

דהזכרה נמי לרוך שמלה היא

שמרצה תחילה, לפי שאי אפשר לו **לשאול ביום טוב** שאין בו ברכת השנים, **וכיון דאיכא שאלה אבתריה** - לאחר יום טוב, **מזכיר הוא** בו את הגשמים **לרצויי בעלמא.**

מכל מופו

למה **הוא מזכיר, הואיל ואינו צריך לשאול מכאן ואילך.** מבאר רש"י, **הא** כיון **דאפסקת מאתמול לשאול, גלית אדעתך דלא ניחא לך בהו** [-בגשמים], **ואמאי מזכיר** - ומה הטעם להזכירם.

הלכה כרבן גמליאל

דאינו שואל עד שבעה במרחשון, וקא סלקא דעתך דבמקום [-בזמן] **שהוא שואל גם מזכיר, עד דמשני** - שעונה הגמרא לקמן שאין הדין כן.

ומה אמר רבי יוסה במקום שאינו שואל מזכיר

[**הא**קטז] **במקום שאינו שואל** - כשעדיין לא התחילו לשאול, **אינו מזכיר, והיכי אמר רבי יוחנן דהלכה כרבי יהודה שמזכיר כבר ביום טוב האחרון, הא ליכא שאלה** ביום זה, **דאין אומר** כלל **ברכת השנים ביום טוב**קיז.

להפסקה מימר

דכשהוא מפסיק לשאלה בערב הפסח, פוסק נמי להזכרה, דהכי משמע 'במקום ששואל **מזכיר**'קיח.

ומה מרוייהו מימרקיט

התחלה והפסקה.

מה לן ומה לסו

לבני בבל שיש לנו תבואה ופירות בשדה כל תשרי, אין מזכירין עד שבעה במרחשון, ושם [-ואז] **גם שואלים, כדאמר רבי יוחנן מתחיל להזכיר מתחיל לשאול.**

ומה לסו

לבני ארץ ישראל דקוצרין את התבואה בניסן ואוספין אותה בתשרי, מזכירין ביום טוב האחרון כרבי יהודה, דאמר רב אסי הלכה כמותוקכ.

מים לסו עולי רגלים

ואם ירדו להן **גשמים קשה להן בחזירתן לבתיהם.**

ציונים והערות

הארץ. וכן כתב רש"י בנביא (צפניה ו לח), אך הוסיף שמכל מקום על הגיזה היה יותר טל [וזה היה האות לגדעון]. קג. **מפני** הקציר. רש"י לעיל (ג: ד"ה מזמין). קד. **כפי** שנאמר ביחזקאל (ח כו). **קה. שם** פירש רש"י ש'כפים' אלו העננים, וכפי שנאמר (מלכים ח' יח מד) 'והנה עב קטנה ככף איש עולה'. קו. **אולם** לעיל (ג: ד"ה מזמין) כתב רש"י, שהיינו יום שביעי של סוכות, שבו מברכים על הלולב בפעם האחרונה, ומשום כך הגיה המלאכת שלמה (מ"ב) ברש"י כאן 'דהיינו יום **שביעי**'. והמרומי שדה (לעיל ג: ד"ה מזמין) ביאר, שגם כאן נקט רש"י שמזכירים בשביעי, ומה שכתב 'יום שמיני' היינו לומר שזה זמן הגשמים, וממילא היום השביעי נחשב 'סמוך לגשמים' שבו מתחילים להזכיר. קז. **ראש** משביר (גרמ"י). קח. **בגמרא** שלפנינו הגירסא היא 'שיעבור', אך בהגהות הב"ח (אות ח) הגיה כברש"י, וכן הוא במשנה להלן (ה.). קט. **קשה**, והרי הכלל הוא שאין דנים אפשר משאי אפשר [כלומר, אין לומדים דבר שאפשר שיהיה, מדבר שלא יתכן שיהיה, וכמבואר בהוריות (ו:)], וכאן באים ללמוד שאין שואלים בחול ממה שאין שואלים ביום טוב, וביום טוב הרי לא שייך לשאול מאחר ואין אומרים בו ברכת השנים. אלא שרש"י לשיטתו הוכרח לפרש כך, משום שסובר שמיד לאחר החג שואלים את הגשמים. עזרת ישראל (ד"ה ומה).

קי. **המובא** בסוגריים נוסף על פי הגהות הב"ח (אות ג). קיא. **נוהגים** היו שראש הישיבה דורש והמתורגמן עומד אצלו להשמיע דבריו בקול רם לרבים. רש"י (נדרים נו. ד"ה מלמא). קיב. **והקשה** הרש"ש (ד"ה וכי), הרי רש"י פירש (לעיל ד"ה מרי) שלדעת רבי יהודה במשנתינו, בתפילת שחרית של יום טוב ראשון של פסח מזכירים את הגשמים, ואם כן עדיין יש בהם צורך לציבור ומדוע לא שייך שהמתורגמן ישאל אותם. אלא מכאן מוכח שהגמרא סוברת כהירושלמי (פ"ק ה"ג), שאת ההזכרה שאומרים במוסף היה ראוי לומר כבר מהערב [אלא שחששו שהציבור יגיעו לכדי טעות, כמבואר שם], והרי פירש בו הר"ן (לעיל ג. ד"ה ירושלמי) שכוונתו ליום טוב של פסח, שכבר מלילו היה ראוי להזכיר את הטל, ואם כן מוכח שנוקט שכבר מהלילה אין צורך בגשמים. קיג. **רש"י** לא פירש שהכוונה עד שיעבור כל זמן השחיטה, דהיינו עד הערב, שלפי זה במנחה עדיין שואל, משום שאם כן היה התנא אומר 'עד יום טוב ראשון של פסח', וכפי שמצאנו לשון זה במשנתינו. גבורות ארי (ד"ה מלמא). קיד. **הסוגריים** הם על פי הגהות הב"ח (אות ד). קטו. **בהגהות** הב"ח (סמ) גרס כאן 'לישנא אחרינא פוסק השאלה בתפלת ערבית [של יום טוב הראשון]', דהיינו שרש"י מביא פירוש נוסף שלפיו במנחה עדיין שואלים ורק בערב פוסקים. וראה עוד בענין זה בהגהות וציונים. קטז. **הגהות** הב"ח (אות ו). קיז. **רש"י** פירש כך כי נקט שהגמרא מקשה כאן על הפסק של רבי יוחנן, ולא על התירוץ השני שתירצו לעיל בסמוך על הסתירה בדבריו, וממילא קשה כאן גם לפי התירוץ הראשון. רש"ש (גרמ"י). והקשה רבי עקיבא איגר (ד"ה מינעית), שאם כן כיצד נפרש את תירוץ הגמרא 'ההוא להפסקה איתמר' [שרק לענין ערב פסח שמפסיק לשאול על הגשמים אומרים שפוסק גם להזכיר], הרי בערב פסח פוסק לשאול בתפילת מנחה ואף על פי כן ממשיך להזכיר בערבית ושחרית של יום טוב. ותירץ הרש"ש (גרמ"י ד"ה להפסקה), שכוונת הגמרא לתרץ שרבי יוחנן פסק כרבי יהודה רק לענין ההתחלה, אך לענין סוף ימות הגשמים סבר, שבערב פסח שמפסיקים לשאול מפסיקים גם להזכיר. קיח. **והיינו** שכיון שהזכרה ריצוי שאלה היא, אין מזכירים לאחר שפסקו מלשאול, אך בודאי שייך להזכיר קודם שמתחילים לשאול. עקבי יעקב (גרמ"י). וכן כתבו התוספות (ד"ה והא מימר). קיט. **בגמרא** שלפנינו לא מופיעות תיבות אלו [ולמעשה כתב כאן רש"י את המשמעות של קושיית הגמרא 'והאמר רבי יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול, פסק מלשאול פוסק מלהזכיר']. קכ. **רק** לגבי ההזכרה יש חילוק בין בבל לארץ ישראל, אך זמן השאלה הוא בכל המקומות בז' חשון. רש"ש

מלא כי ממר רבי יוסנן

הלכה כרבי יהודה דמזכיר מיום טוב האחרון כו', היינו שבזמן שאין בית המקדש קיים וליכא עולי רגלים, מזכיר החל מיום זה.

מאן דמים לן מרי יומי

שני ימים טובים אחרונים, שהשמיני הוא ספק שביעי והתשיעי הוא ספק שמיני, לרבי יהודה דאמר מתחיל להזכיר מיום טוב האחרון, באיזה מהן מזכיר[קכא].

מתחיל במוסף

של שמיני שהוא ספק שביעי, דשמא יום טוב האחרון הוא.

ופוסק במנחה

שמא שביעי וחול הוא, ואין זמן ההזכרה עד מוסף של מחר.

למחר

חברי[קכב].

למחר שמזיעו קודם

לשמיני ספק שביעי, שהוכרת בו גבורות גשמים כרבי יהודה שמזכירים מיום טוב האחרון.

מעשה סול

בתמיה, שמפסיק להזכיר במנחה של אותו היום.

ופוסק ערבית ושחרית

דלאו היינו תפלה של אותו היום שהתחיל להזכיר בו.

ה.

מוסף כ"ף יום

מראש השנה עד שמיני שהוא ספק שביעי של חג, כדרך שמונה מראש השנה עד יום הכפורים עשרה ימים. שמתחיל למנות מיום ראשון של ראש השנה, ומזכיר מכאן ואילך, וזהו שמזכיר בשמיני ספק שביעי שהוא כ"ב בחודש, [וקכג]שוב אינו פוסק. מבאר רש"י, והא דמתחילין אנו למנות מיום ראשון של ראש השנה ולא מהיום השני, הוא משום דהא דאנו עושין שני ימים לאו משום ספק דשמא עיברו לאלול וראש השנה נדחה ביום אחד, דהא אנן בקיאינן בקביעא דירחא - בקביעות החדשים, אלא משום דמנהג אבותינו בידינו[קכד].

לישנא אחרינא, מונה כ"א יום כדרך שמונה כו', כלומר, אם עיברו בית דין את אלול לא יחשוב [-ימנה] מיום ראשון של ראש השנה כ"א יום, שאם כן לא ימצאו בידו אלא כ' ימים בחודש תשרי, וכלים [-מסתיימים] ביום (טוב)[קכה] שביעי של סוכות, יום נטילת ערבה [-הושענא רבה]. אלא מיום שמתחילין למנות עשרה ימים כדי לעשות בעשירי את יום הכפורים, יתחיל למנות באלו, דהיינו מהיום השני של ראש השנה. מבאר רש"י, והגמרא הביאה דוגמא זו משום שבבך [-במנין של יום כיפור] לא יטעה האדם, מאחר שיום הכפורים הוא יום אחד לבד, י' בתשרי, וידע מהיכן התחילו למנות לו, מא' תשרי שהוא היום השני של ראש השנה. וביום שכלין כ"א יום שמנה מהיום השני של ראש השנה, דהיינו ביום טוב אחרון[קכו], מתחיל להזכיר, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק.

מ"ל רב נחמן לרב יצחק יורה נחמן הוא

דכתיב באותו פסוק (יואל ג כג) שהביא רבי מאיר במשנה 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון', וכוונת רב נחמן לשאול בתמיה, וכי היורה יורד בניסן.

והא נמרחמון הוא

כדתניא לקמן (ו.)[קכז], ומקור ברייתא זו בספרי (עקב פמ"ג) הוא.

יורה ומלקוש

הטעם שנקראו בשמות אלו מפרש לקמן (ו.).

ממר ליה

רבי יצחק לרב נחמן, כך אמר רבי יוחנן, ודאי שהסדר הרגיל הוא שהיורה במרחשון הוא בא, ומקרא זה שנאמר בו שהיורה ירד בניסן, בימי יואל בן פתואל נתקיים, שיורה ומלקוש היה בראשון - בחודש ניסן על ידי נס, שהיה בימי יהורם בן אחאב רעב שבע שנים דכתיב (מלכים ב' ח א) 'כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים', וכתיב בדברי יואל הנביא כאשר ניבא על רעב זה (יואל ב ז) 'יתר הגזם אכל הארבה' וגו'[קכח].

סכי גרסינן, יצא מדר ולא ירדו גשמים

ולא זרעו. 'רוב אדר' לא גרסינן[קכט].

רביעה למעונה

'רביעה ראשונה' זהו התחלת הגשמים. ולקמן (ו:) מפרש שהטעם שנקרא הגשם 'רביעה' מפני שמרביע את הארץ, כלומר, שהגשם כאילו מזדווג עמה וגורם לה להוליד ולהצמיח פירות.

לו יזרענו וימות

אם יזרענו עתה, ימות ברעב קודם שתגדל התבואה החדשה, מפני שלא יהיה לו מה יאכל.

נעשה לסס נס וכו'

והיינו דכתיב בהמשך אותה נבואה (יואל ג כה) 'ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה' וגו'[קל].

נתגלה לסס מעשה שכתובי נמלים ומה שבכתלים

'בכתלים' היינו המזון שאצרו שם העכברים.

יצמו[קלא] וחרבו

(וזרעו[קלב]) מה שבידם[קלג].

שמי

יצאו וזרעו ביום שני בניסן ובימים שלישי ורביעי בו, ומה שמצאו בחורי הנמלים ובכתלים אכלו, ולאחר שזרעו, ירדו להם גשמים בה' בניסן, והקריבו עומר בט"ז בניסן מאותה תבואה חדשה.

ציונים והערות

(נרס"י ד"ה להפסקה). וכן כתב השפת אמת (ד"ה מלמ), והוסיף, שלפי זה מה שאמר רבי יוחנן 'התחיל להזכיר מתחיל לשאול' היינו דווקא לבני בבל. אך רבי עקיבא איגר (נרס"י ד"ה נמקום) נקט בדעת רש"י, שאף בארץ ישראל מתחילים לשאול בזמן שמתחילים להזכיר, דהיינו בשמיני עצרת [אלא שמאחר ואין בו ברכת השנים, בפועל מתחילים לשאול רק במוצאי החג]. וכדבריו כתב גם הקרן אורה (ד"ה והמ). **קכא. קשה**, הרי בני ארץ ישראל שמתחילים להזכיר בשמיני עצרת, כלל אינם עושים שני ימים טובים, ואילו בני בבל שעושים שני ימים טובים, לגביהם כבר נפסק לעיל שאינם מזכירים את הגשמים עד ז' חשון. רבי עקיבא איגר (נרס"י ד"ה הם). ותירץ הרש"ש (נרס"י ד"ה להפסקה), שרש"י הרי כתב שדיון הגמרא כאן הוא לפי רבי יהודה, ולשיטתו גם בבבל מתחילים להזכיר בשמיני עצרת. וראה בשפת אמת (ד"ה מלמ) שכתב בדעת הרי"ף והרא"ש, שכשהגמרא אמרה 'השתא דאתית להכי' וכו', היא חזרה בה מתירוצה הקודם, ועתה היא נוקטת שכשאין בית המקדש קיים בכל המקומות מתחילים להזכיר בשמיני עצרת. ולפי זה, אם גם רש"י סבר כמותם בענין זה, לא קשה קושיית רבי עקיבא איגר. **קכב. שמואל** היה קורא לרב 'אבא' משום כבודו. רש"י בברכות (מז. ד"ה מילו). **קכג. עד** פי הגהות וציונים. **קכד. אך** קשה, משמע שבזמן שלא היו בקיאים בקביעות החדשים היו מתחילים להזכיר במוסף ופוסקים במנחה, וכדעת רב לעיל, ואם כן גם עתה שאנו בקיאים יש לנו לנהוג כך מדין 'מנהג אבותינו בידינו'. ועוד קשה, שבימי רב עדיין לא היו בקיאים בקביעות החדשים. מרומי שדה (ד"ה מיון). ועיין בביאורי הפשט שם הובא שפירש באופן אחר את הלימוד מהמנין של יום כפור, וכן פירש בגבורות ארי (ד"ה מוסף). **קכה. הגהות** הב"ח (אות נ). **קכו. הכוונה** היא שמסתיימים בכניסת ליל יום טוב אחרון. הגהות הב"ח (אות ג). **קכז. כתב** בראש משביר (נרס"י) שנראה שרש"י לא גרס בגמרא את התיבות 'דתניא יורה במרחשון ומלקוש בניסן', לפיכך הוצרך לכתוב 'כדתניא לקמן'. **קכח. גם** בפירושו ביואל (ג ו) כתב רש"י שנתנבא יואל בימי יהורם בן אחאב. אך הביא שם, שבספר הלכות גדולות כתוב שיואל חי בזמן אחר, יחד עם הנביאים נחום וחבקוק שהיו בימי מנשה מלך יהודה. **קכט. והרד"ק** (יואל ב כג) העתיק את דברי הגמרא כאן וגרס 'רוב אדר'. **קל. בראש** משביר ובמירא דכיא (נרס"י) כתבו בדעת רש"י, שכוונת התיבות 'נעשה להם נס' אינם עולים רק על הנס שמצאו מה שבכתלים ובחורים, אלא גם על הנס הגדול שזרעו וצמח מיד. ועל זה כתב רש"י שבכך נתקיים המשך הנבואה 'ושלמתי לכם' וגו'. וראה עוד במירא דכיא (שם) שהביא ביאור אחר בזה בשם בנו. **קלא. לדעת** הב"ח בהגהותיו (אות ד), דברי רש"י כאן הם המשך הדיבור הקודם, והכל דיבור אחד. **קלב. בהגהות** הב"ח (אות ד) מחק תיבה זו. גם בדקדוקי סופרים (אות ג) כתב שתיבה זו אינה מופיעה בדפוסים האחרים. **קלג. דעת** רש"י, שזרעו את המעט שהיה בידם, ואילו את מה שמצאו בכתלים ובחורי הנמלים לקחום לאכילה. אך רבינו חננאל (ד"ה ירד) פירש שזרעו את מה שמצאו בכתלים ובחורים. וכך נראה מלשון הגמרא שהזכירה את התיבות 'יצאו וזרעו' לאחר שנזכר הנס שאירע להם שמצאו מה שבכתלים ובחורים. והקשו המפרשים, מי הכריחו לרש"י לפרש שלא כנראה מלשון הגמרא. ויש שכתבו שכנראה גרס רש"י בגמרא את התיבות 'יצאו וזרעו' לפני 'נעשה להם נס', וכך הגירסא בילקוט (שמעוני, יואל רמז תקלג) ובעין יעקב ובכת"י. דקדוקי סופרים (שם) ומירא דכייא (נרס"י). עוד יש לומר שהוכרח רש"י לפרש כן, שאם לא כן כיצד אמרו בגמרא להלן שעל אותו הדור נאמר 'הזורעים בדמעה', ופירש רש"י (ד"ה הזורעים) מפני שבעת שזרעו לא היה להם מה לאכול, ולכאורה הלא היה להם את מה שמצאו בכתלים ובחורים, אלא על כרחך שלא עשה להם הקב"ה נס זה שמצאו מה שבכתלים ובחורים, עד שהאמינו בה' ועשו כדברי הנביא ויצאו וזרעו המעט שבידם. ריא"ף (עלי עין יעקב, ד"ה נעשה) וראש משביר (נרס"י). גם בענף יוסף (ד"ה מעפ"כ) נקט שלא נתגלה להם מה שבכתלים אלא לאחר שזרעו, וכתב לפרש, כי מאחר ששנינו במשנה (פאה פ"ד מי"ח) שהמוצא חטים בחורי הנמלים לאחר הקציר, הרי זה ספק ממון עניים, שיש לחשוש שמא הביאום הנמלים מן הלקט הנותר לאחר הקציר, ולדעת חכמים החטים העליונים של עניים והתחתונים של בעל הבית, ולדעת רבי מאיר הכל לעניים, כיון שספק לקט דינו כלקט. ונפסקה הלכה כרבי מאיר [ראה תוספות יום טוב פאה (שם)]. ואם כן, אילו היו מוצאים את מה שבכתלים קודם שזרעו, היה אסור להם לקחתם, אלא היו צריכים ליתנם לעניים, אך לאחר שזרעו את המעט שבידם, ולא נותר בידם מאומה, הרי הם כעניים ומותרים ליקח מן הלקט, ולפיכך לא נתגלה להם מה שבכתלים אלא לאחר שזרעו. ויש שכתבו ליישב דעת רש"י גם לפי הגירסא שלפנינו, וביארו שלא היה נראה לרש"י לפרש שזרעו ממה שמצאו בכתלים ובחורים, מפני שטבע החיטה והשעורה שאם שלטו בה נמלים או עכברים, שוב לא תצמיח כיון שהריר שבפיהם שורף את הלחות שבדגן, והוא כדבר שנשרף באש, ששוב אינו מזריע. יד יוסף (מנעין יעקב דף מג: אות ח) ושדה יצחק (נרס"י). או משום שאילו היו זורעים ממה שמצאו, היו נהנים כל השנה ממעשה ניסים, ולא רצו ליהנות מכך, מפני שאסור ליהנות ממעשה ניסים כמו שאמרו להלן (כ:). ילקוט המאירי (נרס"י) ושדה יצחק (שם). ומה שהקשה הריא"ף מהמשך הגמרא שעליהם נאמר 'הזורעים בדמעה', יש לומר שזרעו בדמעה מפני שמה שמצאו היה ממעשה ניסים ואין

ני"ם יום

שהם מחמשה בניסן עד ט"ז בו.

הזורעים בדמעה ברנה יקצורו

הטעם שזרעו בדמעה הוא מפני שלא היה להן מה לאכול.

מאי הלך ילך ובכה

אם נפרש הפסוק 'הלך ילך ובכה' וגו' שהכוונה **לבני אדם**, הרי **כבר נאמר** לעיל 'הזורעים ברמעה ברנה יקצורו', **אלא** ודאי **על השור הכתוב אומר** תיבות אלו.

ובחזירתו מוכל מזיז

'חזיז' הוא **שחת**, והיה צומח מיד בחזירתו מן התלם **שזרעו בהליכתן**, והיה זה נס, **שכשהוא** זורע, מיד מתחלת ליגדל.

מאי נם יבוא ברנה[קלד] **נושא אלומותיו**

על מה נאמר מקרא זה, **אם מפני התבואה שיש** להם **לאכול**, הרי **כבר אמור** מקודם 'ברנה יקצורו'.

כי קלע ס' לרעב

מקרא זה **בימי יהורם בן אחאב נאמר**.

מה שנעשתה

הכוונה **לספיחים** שצמחו מאליהם, וכן **מה שנשתייר בשדות** לאחר הקציר והאסיף.

מכלו כשר נגיסה

הכוונה רק **למקצתם** שבאו לידי כך[קלה].

משוש לבקרכך קדוש

כוונת רב נחמן לשאול [**בתמיה, משום דבקרבך** קדוש, דהיינו[קלז] **שאתה מטיב מעשיך לא יבא** הקב"ה **בעיר**[קלז], היתכן לומר כך.

נם אנכי ירושלים כו'

והכי **קאמר** הפסוק, **עד שיהא** 'בקרבך קדוש' **למטה**, דהיינו **בירושלים**, 'לא **אבוא בעיר**' שלמעלה[קלח].

ירושלים הבנויה כעיר שמוברה לה יחדיו

כוונת הפסוק היא, שהעיר ירושלים שלמטה, **תהא בנויה כעיר שחוברה לה שהיא כיוצא בה**, חבירתה ודוגמתה, **ומכלל דאיכא** ירושלים **אחריתי**, **והיכן** היא אותה ירושלים האחרת **אם לא** למעלה.

ונשמח יצערו ויכשלו מוקי הנלים עץ סוף

אי לאו גזרה **שוה** המלמדת שכוונת הפסוק לעון עבודה זרה[קלט], **היה משמע** שבא לומר שהם **אטומים כעץ** ולכן לא יוכלו לקבל **מוסר**, **ואם כן לשוא היו** לוקין[קמ].

נשמח

באותה **עבירה** אחת **שהן עושין**, וכוונת התיבות 'יבערו ויכסלו' היא, **שיתבערו הכסילים** בגיהנום. 'כסילים' פירושו **רשעים**.

עשרים ומרנעם[קמא] **שניקם להו**

כוונת הגמרא לשאול **בתמיה**. **בפרשת 'התשפוט'** (יחזקאל כה ג-טז) מנה הנביא **כ"ד עבירות שעברו**[קמב]. **לשון אחר**, כוונת הגמרא 'עשרים וארבעה' היא, **שעברו על כ"ד ספרים** שבתורה נביאים וכתובים[קמג].

ה:

שקולם כשפים

'כשתים' הכוונה על מעשיהם **דכותיים** וקדריים, **כדמפרש** בגמרא, **שהרעו** ישראל יותר **משניהן**[קמד], **ולא הבינו מהן**, **דכותיים וקדרים אף על פי שיראתם פחותה**, **לא רצו להמיר** את אלהיהם, לסמוך על הנס [שיהיה להם כן גם למחר]. שדה יצחק (נרס"י ד"ה הזורעים). קלד. **כתב** במירא דכייא (נרס"י) שאין לגרוס ברש"י כאן תיבות 'בא יבא ברינה', כיון ששאלת הגמרא אינה אלא על התיבות 'נושא אלומותיו', שהרי את התיבות 'בא יבא ברינה' כבר פירשנו שהם מדברים על השור שבעת הזריעה 'הלוך ילך ובכה', **ובחזירתו** מן התלם, וכמו שאמרו על כך בגמרא 'וזהו בא יבא ברנה'. וכל השאלה היתה על 'נושא אלומותיו' [שזה ודאי אינו עולה על השור, שהשור אינו נושא אלומות בשעה שחוזר מהתלם, אלא ודאי על האדם הוא עולה, ולכן שאלו למה הכוונה]. אולם בשדה יצחק (ד"ה מאי) כתב שבדווקא כתב רש"י כן, ונימוקו עמו, כיון שהמילים 'בא יבא ברינה' נאמרו על 'נושא אלומותיו' שהוא האדם. ולדבריו כך הגירסא גם בגמרא, ואין גורסים 'וזהו' בא יבא ברנה, כיון שכאמור מילים אלו לא נאמרו על השור אלא על האדם. אלא הגירסא היא 'מאי' בא יבא ברנה נושא אלומותיו, והיא כבר תחילת השאלה הבאה. וכן כתב בדקדוקי סופרים (תוס' מ), והוסיף שזו היא הגירסא הנכונה. גם הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מאי נושא) נקט, שכך היתה גירסת רש"י בגמרא, אמנם תמה, שאם כן האיך פירש רש"י שהוקשה לגמרא שאם הכוונה מפני התבואה שיש להם לאכול, הרי כבר אמור מקודם 'ברינה יקצורו', הלא כבר אמרנו שלעיל דיבר באדם וכאן מדבר על השור שהיה בוכה בעת הזריעה ובשובו בא ברינה. ותירץ הריא"ף שכוונת הגמרא היא, שאם כוונת הפסוק לשמחת השור, הרי אינה בשעת נשיאת האלומות, אלא מיד כששב מהחריש כשמוצא חזיז לאכול. וגם היה לו לומר 'הלוך ילך ובכה וגו' ברינה', ומדוע אמר 'בא יבא ברינה'. ורש"י בדבריו כאן בא להוסיף, שאם נפרש שבאמת אין הכוונה כאן לשור, אלא חזר לדבר על האדם הבא ברינה עם אלומותיו, הלא עליו כבר נאמר 'ברינה יקצורו'. ועוד קשה שהרי מקודם אמר שהרינה היתה בעת הקציר, ואילו כאן אומר שהיא בעת נשיאת האלומות. ועל כך תירצו שהיתה שם רנה אחרת על הנס הנוסף שאירע אז, שהיה הקנה זרת והשיבולת זרתיים. קלה. **כתב** מהרש"א (מ"ח ד"ה מאי מכלו) שרש"י ידע כן מסברא, שהרי ודאי לא כולם באו לידי כך. ועוד, שהרי אפילו בסוף שבע שנים היה למקצת מהם מה לאכול, כמו ששנינו לעיל שאמרו ישראל לנביא 'מי שיש לו קב חטין' וכו'. וכתב על כך במירא דכייא (ד"ה נמי), שלכאורה יש להעיר, שאם אכן היו בהם מי שהיו בידם חטים בכל שבע השנים, אם כן גם לעיל, בשנה חמישית שאכלו בשר בהמה טמאה ובשנה שישית שאכלו שקצים, מדוע לא פירש רש"י שרק מקצתם אכלום, שהרי היו בהם שהיה בידם חטים ובודאי לא היה אוכלים דברים אסורים כשהיו בידם חטים, ומדוע רק כאן כשאכלו בשר בניהם פירש רש"י שרק מקצתם עשו כן. אלא הביאור בזה, שבאמת היה בידם חטים, אלא שהם היו רק בצמצום, כיון שלא חרשו וזרעו באותם שנים. אך כיון שלא רצו לגמור את כל החטים שבידם אכלו בשר בהמה טמאה ושקצים ורמשים, אם כן אין הכרח שרק מקצת נהגו כך, ויתכן שכולם עשו כן, שאכלו בשר בהמה טמאה ושקצים כדי שישאר בידם מעט החטים שהיו להם. אולם בשנה השישית שכבר אכלו בשר בניהם, זה ודאי לא יתכן שיעשה אדם כך אלא אם כן הגיע לשערי מות וממש אין לו מה יאכל, ולא יתכן שמי שיש בידו אפילו אוכל כל שהוא, וכל שכן אם יש בידו מעט חטים, שיאכל את בשר בניו תחת לאכול מה שבידו, וכיון שבגמרא מוכח שהיו בהם כאלו שהיו ברשותם חטים אפילו בשנה השביעית, על כרחך שרק מקצת מהם אכלו בשר בניהם. **קלו. גירסת** מהרש"א (נרס"י). וכן הוא ברש"י שבעין יעקב. הגהות וציונים. **קלז. אך** בפירושו להושע ביאר, 'בקרבך קדוש' כבר הבטחתי להשרות שכינתי בקרבך בירושלים, 'ולא אבוא בעיר', לא אשרה אותה עוד על עיר אחרת. פירוש נוסף, 'בעיר' הוא לשון שנאה, כמו שמצינו בפסוק (שמואל ב' כא טז) 'ויהי עָרֵך', שפירושו שונאך. רש"י (הושע יא ט) בפירושו השני. **קלח. המהרש"א** (מ"ח ד"ה נם) תמה על פירוש רש"י, שאם נפרש כוונת הפסוק בלשון 'עד' כלומר שלא 'אבא בעיר' עד שיהיה 'בקרבך קדוש' אם כן מנין ההכרח לחדש דרשה זו שלא יבוא בעיר של מעלה עד שיבוא בירושלים של מטה, הלא אפשר לפרש הפסוק כפשוטו ובאותה דרך, לא אבוא בעיר ירושלים עד שיהא 'בקרבך קדוש', דהיינו שאתה תיטיב מעשיך. ולפיכך ביאר המהרש"א באופן אחר. וכתב במירא דכייא (נרס"י) ליישב דעת רש"י, שאם לזה כוונת הפסוק, פשוט הוא שלא יבוא הקב"ה בקרבך אם ישנם רשעים, וגם מה ענין זה ל'עיר', הרי בכל מקום שנמצאים הצדיקים שוכן הקב"ה בקרבם. וכעין זה כתב בבאר משה (ד"ה נם). **קלט. הקשה** המהרש"א (מ"ח ד"ה נמיג) הלא גם לולי הגזירה שוה יודעים אנו שהפסוק מדבר בעון עבודה זרה, שהרי כל הענין שם מדבר בגנות עבודה זרה, וכמו שנאמר שם קודם לכן 'כי חוקות העמים הבל הוא כי עץ מיער כרתו' וגו' (ירמיה י ג), וכן הלאה שם, שמפורש שם שמדבר בעבודת כוכבים. ואם כן מדוע כתב רש"י שלולי הגזירה שוה לא היינו יודעים כן. ובנחלת יעקב (ד"ה מ"ח) כתב לבאר, שאכן זה עצמו היה קשה לרש"י, למה הוצרכה הגמרא לגזירה שוה, הלא מגוף הענין ידענו שבעבודה זרה הוא מדבר. ולכן פירש, שהיה מקום לומר שהכוונה היא שהם אטומים כעץ מלקבל מוסר, ולכן הוצרכה הגמרא לגזירה שוה. והקשה המהרש"א עוד, שאם אכן יש מקום לפרש הפסוק כך, מה הוקשה לרב נחמן 'מאי דכתיב', והרי יש לפסוק ביאור, וכדברי רש"י. ובמירא דכייא (נרס"י) עמד בקושיא זו, וכתב לפרש שכוונת רב נחמן להקשות, שאם כוונת הפסוק היא כפי שנראה מפשוטו, שאטומים הם כעץ מלקבל מוסר, וכמו שכתב רש"י, מה היא כוונת התיבה 'באחת'. והמהרש"א מכח קושיותיו אלו כתב לפרש באופן אחר, שבאמת ידע רב נחמן שהפסוק מדבר בעבודה זרה, אלא שהוקשה לו איך אמר 'ובאחת', וכי רק לעבודה זרה אחת היו עובדים, הלא הרבה עבודות כוכבים היו להם, וכמו שנאמר (ירמיה ב כח) 'כי מספר עריך היו אלהיך'. והשיב לו רבי יצחק, שבודאי לא רק בעבודה זרה אחת היו תועים, אלא כוונת התיבה 'באחת' היא, שבאותה עבירה אחת הקשה מכולם, הם יבערו בגיהנם. קמ. **אולם** בפירושו לירמיה ביאר רש"י פשוטו של מקרא כך, 'ובאחת יבערו ויכסלו', בדבר אחד טועים ושוגים כל עובדי הכוכבים, והוא ש'מוסר הבלים עץ הוא', מייסרים הם את העם לעבוד לפסלים שהם הבלים ושל עץ הם. וכן פירשו ברד"ק ובמצודת דוד (שם). והוסיף במצודת דוד שם, שגם לפי טעותם שמועיל עבודה לצבא השמים, אך ודאי זה כסילות לחשוב שתועיל העבודה גם לצורה מעץ. **קמא. בגליון** הובא שיש שגרסו כאן 'עשרין ותרתין', וכן הוא ברש"י שבעין יעקב. וראה בהערה להלן בביאור הגרסאות. **קמב. ואלו** הם: א. עיר שופכת דם. ב. ועשתה גילולים. ג. טמאת השם. ד. רבת המהומה. ה. איש לזרועו היו בך למען שפך דם. ו-ז. אב ואם הקלו בך. ח. לגר עשו בעושק בתוכך. ט-י. יתום ואלמנה הונו בך. יא. קדשי בזית. יב. ואת שבתותי חללת. יג. אנשי רכיל היו בך. יד. ואל ההרים אכלו בך. טו. זימה עשית בתוכך. טז. ערות אב גלה בך. יז. טמאת הנדה ענו בך. יח. ואיש את אשת רעהו עשה תועבה. יט. ואיש את כלתו טמא בזמה. כ. ואיש את אחותו בת אביו עינה בך. כא. שוחד לקחו בך. כב. נשך ותרבית לקחת. כג. ותבצעי רעיך בעשק. כד. ואתי שכחת נאם ה'. על פי ערוך (ערך עשר) וראבי"ה (מ"ג הל' תענית סי' תתמז). יש בראשונים שגם ביארו על דרך פירוש זה של רש"י, אלא שלדבריהם אין הכוונה לאותם עשרים וארבעה החטאים שנאמרו בספר יחזקאל, אלא לעשרים וארבעה חטאים המנויים בהמשך אותה נבואה עצמה של ירמיהו. ערוך (ערך עשר). הובא גם ברבינו חננאל (ד"ה ותוג - השליטי). קמג. **כתב** במנחם משיב נפש (ד"ה תרמין), שרק לפי פירושו השני של רש"י מובנת הגירסא בגמרא שלפנינו 'עשרים וארבעה שביקא להו', אך לפי הפירוש הראשון, יש לגרוס בגמרא כאן 'עשרין ותרתי', כלומר שקושיית רב נחמן היא על אותם עשרים ושנים הנוספים מלבד שני החטאים שהזכיר הנביא ירמיהו. וראה ביאורים נוספים בזה, בערוך (שם), רבינו חננאל (שם) ומהרש"א (מ"ח ד"ה תרמין). קמד. **ברש"י** נראה שהיתה לו גירסא אחרת בסוגייתנו, שלאחר התיבות 'ומאי ניהו עבודה זרה' הובאו מיד דברי הגמרא להלן 'דכתיב כי עברו איי כתים' וגו', ולא הובא הפסוק 'כי שתים רעות עשה עמי', והכל ביאור אחד, שאותן 'שתים רעות' הן שהרעו מכתיים וקדריים כדלהלן. וגירסא זו מובנת יותר, כיון שכבר הובא פסוק זה לעיל בשאלת רב נחמן, ואין טעם להביאו שנית. דקדוקי סופרים (תוס' פ). וכבר עמד בזה המהרש"א (מ"ח ד"ה ומאי), שלפי פירוש רש"י לא מובן מדוע הובא הפסוק 'כי שתים רעות עשה עמי', והלא בפסוק זה עוסקים אנו. וראה מה שתירץ.

ציונים והערות

והיה להם לישראל ללמוד מהכתיים העובדים למים ואינם ממירים אותם ללכת לעבוד לאש, כיון שמבינים הם שהאש פחותה מן המים, שהרי המים מכבים אותה, ואילו ישראל עזבו מקור מים חיים והלכו לחצוב בורות נשברים, כמו האש ה'נשבר' מפני המים. ועוד, שגם מהקדריים לא הבינו, שהקדריים עובדים לאש אף על פי שיודעים שפחותה היא מן המים המכבים אותה, ואינם ממירים אותה במים, הרי שאינם ממירים את אלהיהם אפילו לדבר המועיל יותר[קמה], ואילו **עמי המירו את אלהיהם באחר, ולא עוד אלא בלא יועיל.**

ושמר מר

במועד קטן (כמ.) שנינו בברייתא, מת בחמישים ושתים שנה זו **מיתתו של שמואל הרמתי, ולא מיתת[קמו] כרת היא.** ומקורה של ברייתא זו **במסכת שמחות** (פ"ג ה"ח), שם **מפרש** התנא בענין שנות חיי האדם, שאם **מת בכך שנים, זו היא מיתת כרת, בכך וכך זו היא מיתת אסכרה**[קמז].

ימיו של שמואל נ"ג שנה

ולמדנו שכך היה מספר ימיו של שמואל[קמח], **דהכתיב**[אוצר התרגומים] (שמואל א' ז כג) שאמרה חנה אמו של שמואל, **'עד יגמל הנער וגו'** והביאותיו, ונראָה את פני ה'. וביאור 'עד יגמל' הוא **דשיבירי"ר בלע"ז,** והיינו שאז כבר לא יצטרך לינוק חלב אמו[קמט], וזהו **כ"ד חדשים**[קנ], שעד אז **נקרא** 'תינוק', מלשון 'יונק'. ומכאן ואילך היה שמואל בבית המקדש כל ימיו. **וכתיב** (שמואל א ס) שאמרה עליו אמו **'וישב שם עד עולם'** והיינו כמו **'עולמו' של כל בן לוי, שהוא חמשים שנה**[קנא], **שנאמר** (במדבר ח כה) **'ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה'**[קנב]. נמצא שכל ימי שמואל היו חמישים ושתים שנה. מקורו של חשבון זה הוא **(בבכורות) [בביכורים**[קנג]] ירושלמי (פ"ג ה"ו). **ובסדר עולם** (רנה פי"ג)[קנד] **תמצא כשני דפין תוספת על זה**[קנה].

קפנה

הלבין **שערו**[קנו], וכך היה נראה כאדם זקן.

נממי

ורצה הקב"ה להורגו מידו[קנז].

שקלמי כמשם ומחרן לכמיב משם ומחרן בכהמי ושמואל בקולמי שמו וגו'

שוין הן[קנח].

מעשה ידיהן

וזהו **יהושע**[קנט], **שאף הוא היה תלמידו של אהרן, כדאמרינן בעירובין** (נד:) **יצא משה ושנה להן אהרן פירקו**[קס].

כי זומר

כשהוא **בחור**[קסא].

מרגני כולי עלמא מצפריה

דאמרי מדמית זוטר - מכך שמת כשהוא צעיר, **שמא חם ושלום עבירה היתה בו**[קסב].

וכי מה ענין גבעת בנימין אצל רמה

שהרי רמה היא **בהר אפרים.**

שיצא שמי שמים ומשלח

כדמפרש בסדר עולם (פי"ג), **שמלך שאול** שנתיים ומחצה, **והם מחצית שנת עשתי עשרה** [-אחת עשרה] **ושנת שנים עשרה ושלשה עשר למלכותו של שמואל שהנהיג את ישראל מזמן מות עלי הכהן**[קסג], **ושמואל מת בתוך שנת שלש עשרה לסוף שמונה חדשים.**

מי מידמי גברא כי'

דאידחי שמואל מקמי דוד[קסד], היתכן שיהיה כדבר הזה.

כמעשיהם לא נאמר

דיהא **משמע** שמתו **בעבור חטא.**

אלא נאמרי פי

כלומר **מפני דבר שגזרתי, כגון האי מעשה**

ציונים והערות

קמה. על פי מנחם משיב נפש (נרס"י). **קמו. המהרש"א** (נרס"י) גרס תיבה זו בדברי רש"י. וכן הוא ברש"י שבעין יעקב. **קמז. לפנינו** שם לא נזכר 'אסכרה'. גבורות ארי (ד"ה ועוד). ובבארות המים (נרס"י) כתב שנראה לגרוס בדברי רש"י כאן 'זו היא מיתה האמורה בתורה', כלומר שמיתה בנ"ב שנים היא המיתה הממוצעת בין מיתת כרת שהיא בן חמישים לבין מיתה האמורה בתורה שהיא בבן שישים, וכדברי הברייתא במסכת שמחות שם 'מת פחות מחמישים מת בהכרת, לחמישים ושתים שנה זו היא מיתתו של שמואל הרמתי, מת לשישים שנה זו היא מיתה האמורה בתורה'. המפרשים העירו, שדברי רש"י אמנם תואמים עם לשון הברייתא, אולם מסקנת הגמרא במועד קטן (כמ.) היא, שבאמת מי שמת מגיל חמישים ועד שישים, זו היא מיתת כרת, ומה שהתנא בברייתא כתב רק על מיתת פחות מחמישים שהיא כרת, זהו משום כבודו של שמואל הרמתי שמת בגיל חמישים ושתים. ואכן בהגהות הב"ח (אות ג) כתב שאין לגרוס בדברי רש"י את התיבה 'ולא', כיון שבאמת מיתת כרת היא, אלא ששמואל מת בגיל זה מסיבה אחרת, וכפי שמפרשת הגמרא. **קמח. וראה** בתוספות (ד"ה ומי) שהוכיחו דבר זה בדרך אחרת. **קמט. הגהות וציונים. קנ. תוספתא** (נדה פ"ג ה"ג). **קנא. בתמורה** (טו. סוף ד"ה עמר) כתב רש"י, שהוא משום שדרשו 'עולם' זהו עולמו של 'יובל' שהוא חמישים שנה. **קנב. המפרשים** הקשו על דרשה זו, שהרי הנאמר בפסוק זה שהלוים שבים מעבודתם בגיל חמישים שנה, הוא דווקא לאותו הדור בהיותם במדבר, אבל לדורות, אין הלוים נפסלים מהעבודה בשנים אלא בקול. וכמו שדרשו בחולין (כד.). ואם כן במשכן שילה, ששם היה שמואל, לא היה 'עולמו של לוי' חמישים שנה. ובמצפה איתן (נרס"י) כתב לתרץ, שסבר רש"י כדעת הרמב"ן (ספר המצוות שורש ג) שכתב שגם לדורות נפסלו הלוים בשנים לענין עבודת משא, ודברי הגמרא בחולין נאמרו רק לענין עבודת השיר ושאר עבודות שאינן משא. **קנג. הוגה** על פי מסורת הש"ס. ויש שכתבו לגרוס ברש"י 'ברכות', והכוונה לירושלמי ברכות (פ"ד ה"ה). מצפה איתן ור"ש מדעסויא (נרס"י). **קנד. בסדר** עולם שם הוכיח באופן אחר מנין ידענו שמת שמואל בן חמישים ושתים, וזה לשונו, 'כל ימיו של שמואל הרואה אינן אלא נ"ב, ועוד שנאמר (שמואל א' ז ט-י) 'ועלי הכהן ישב על הכסא וגו', והיא מרת נפש' וגו'. באותו הפרק נתמנה [עלי] להיות שופט, ואומר 'והוא שפט את ישראל ארבעים שנה' (שם ד יח). נשתיירו י"ג שנה, צא מהן שנה אחת לעיבורו [של שמואל, מהעת שבירך עלי הכהן את חנה], ועשר שנה לשמואל [שבהם שפט את ישראל עד שהמליך את שאול], ושנה אחת לשאול [במלכותו, יחד עם שמואל, מלבד השנתיים הנוספים שבהם מלך שאול לבדו], הרי נ"ב שנה' עד כאן לשון הסדר עולם. ולפי ביאור הגר"א (על סדר עולם, שם) אין מחשבים שנה אחת לעיבורו, כיון שעיבורו היה רק שישה חדשים כנאמר בפסוק (שמואל א' ו כ), אלא שהיתה שנה אחר מות עלי כשנשבה הארון, ואז עדיין לא נתמנה שמואל לשופט על ישראל. וראה גם בתוספות (ד"ה ומי) שהוכיחו דבר זה בדרך אחרת. **קנה. צריך** עיון מה היא כוונת רש"י כשכתב שיש שם 'כשני דפין', הלא אין שם עוד כל תוספת בענין זה. ובהגהות ר"ב ראטנער על הסדר עולם (שם כו) כתב שכנראה יש להגיה ברש"י כאן 'כשתי שורות'. **קנו. שיער** לבן הוא סימן לזקנה, מפני שהוא מראה על חולשת הגוף, שמחמתה אין האוכל מתעכל היטב ונהפך ללבן, כלחם מעופש המעלה צבע לבן. ולכן גם בנגעים, שיער לבן הוא סימן טומאה, כי אין הלובן אלא מחמת חולשה שיש באדם מפני זיקנה או חולי. מגן אבות להרשב"ץ (מצות ה כג ד"ה כן שנעשה). **קנז. הקשה** באהבת איתן (ד"ה לכאורה), מנין לרש"י שכך הוא, ומדוע לא נפרש שרצה רק ליטול ממנו את מלכותו. ותירץ, שכבר נגזר עליו ליטול ממנו מלכותו מיד כשעבר על מצות הנביא [וכפי שאמר כאן 'כבר הגיעה מלכות דוד'], ועל כרחך שמה שאמר 'נחמתי' הכוונה היא להרגו מיד. **קנח. כוונת** רש"י היא, שמשה ואהרן שוים הם, וכמו שאמרו בתוספתא (כריתות פ"ד הט"ו) 'בכל מקום הקדים משה לאהרן, במקום אחד הוא אומר 'הוא אהרן ומשה' (שמות ו כו) מלמד ששקולין זה כזה'. ואם כן, שמואל שנזכר כנגדם שקול כשניהם. ילקוט המאירי (נרס"י). **קנט. כך** היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב 'וזהו יהושע שאף הוא' וכו'. הגהות וציונים. ובבארות המים (נרס"י) כתב להגיה ברש"י 'יהושע הוא היה אף תלמידו של אהרן'. ובמפרשים מצאנו ביאורים אחרים מה הם 'מעשה ידיהם' של משה ואהרן: א. זהו המשכן. רבינו גרשום (ד"ה נמצא). ב. הוא אלעזר בן אהרן שנמשח להיות כהן גדול על ידי משה ואהרן קודם שמתו, שדוגמת זה ביקש שמואל על מעשה ידיו, והיינו שאול שנמשח על ידיו. והדבר נרמז בפסוק שהובא כאן 'משה ואהרן בכהניו' על אלעזר שנמשח על ידיהם, ו'שמואל בקוראי שמו' על שאול שנמשח על ידו, שהוא 'בקוראי שמו' כי שמו של שמואל הוא מעין שמו של שאול, וכמו שנאמר בפסוק (שמואל א' ו כ) שנקרא שמואל כן, מפני שאמרה אמו 'מה' שאלתיו'. מהרש"א (מ"ק ד"ה גן שנעשה). ג. הכוונה היא, לשתי מתנות יקרות ועליונות שניתנו לישראל בזכות משה ואהרן, והם מן וענני הכבוד, שאף על פי שחטאו ישראל, והתלוננו על המן וקראוהו 'לחם הקלוקל' (במדבר כא ה), מכל מקום לא ניטלו מהם בחיי משה ואהרן. בן יהוידע (ד"ה מה). **קס. לשון** הגמרא שם, 'תנו רבנן, כיצד סדר משנה, משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקן, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן' וכו'. דהיינו שאהרן אף הוא לימד התורה לישראל. ולפיכך נחשב יהושע אף לתלמידו. ובמפרשים תמהו על פירוש רש"י שהלא יהושע לא מלך בישראל אלא לאחר מיתת משה ואהרן, ונמצא שגם משה ואהרן מתו מעשי ידיהם בחייהם. ואמנם זה אפשר ליישב שמאחר שאמרו חכמים (מגמומא ממרי מות ו) שהיו נדב ואביהוא אומרים על משה ואהרן 'מתי ימותו שני זקנים הללו ואנו נוהגים בשררה על הצבור תחתיהם', נמצא שנדב ואביהוא, הם שגרמו לעצמם שימותו בחיי משה ואהרן. אך עדיין קשה שהרי ודאי היו כמה וכמה גדולים בישראל שלמדו תורה מפי משה ואהרן ומתו בחייהם, וכמו הנשיאים וכיוצא בהם. ואין לומר שנקט רש"י את יהושע, מפני שאותו מינה משה להנהיג במקומו את ישראל, שאם כן אין לזה שייכות לאהרן. בן יהוידע (ד"ה מה מצה). **קסא. כך** אדם צעיר לימים נקרא 'בחור' לפי שהוא נבחר לכל דבר, למלאכה או למלחמה יותר מן הזקן. רד"ק (ספר השרשים ערך בחר). **קסב. ובשיטה** לבעל הצרורות (ד"ה לימות) פירש, שיאמרו ויתרעמו כל העולם, וכי מה חטא שמואל שמת בחצי ימיו. **קסג. מהרש"א** (נרס"י). רש"י בזבחים (קיח: ד"ה ה"ג עמרה) הוסיף, שחטאו של שאול היה במחצית השנה ראשונה למלכותו. שבחצי שנה זו מלכו בישראל שמואל ושאול יחד, והיה שאול הולך אחר עצת שמואל, עד לחטא מעשה אגג, שאז סר שמואל מעליו, ככתוב (שמואל א' טו לה) 'ולא יסף שמואל לראות את שאול' וגו', ואז המשיך שאול למלוך עוד שתי שנים. **קסד. שהרי** כפי שביארה הגמרא לעיל, היה יכול הקב"ה שלא להמית את שמואל ולא את שאול, ורק מפני שהגיעה זמן מלכות דוד ואין מלכות נוגעת בחברתה, לפיכך מת שמואל קודם זמנו כדי שלא לעכב מלכות דוד. והקשה הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ויהי) על פירוש רש"י, שהרי שמואל לא נדחה מפני מלכות דוד, אלא מפני תפילת עצמו שביקש שלא יתבטלו מעשה ידיו בחייו, שאילו לא היה מתפלל על שאול כן, היה מת שאול והיה דוד מולך, ושמואל היה נשאר בחיים. ולפיכך כתב הריא"ף שנראה יותר לפרש באופן אחר, שקושיית הגמרא 'ומי מדחי גברא מקמי גברא' היינו על מלכות דוד שנדחתה מפני תפילת שמואל, שהרי כפי שנאמר לעיל, 'מי גרם לשאול שישב בגבעה שנתיים ומחצה תפילתו של שמואל', דהיינו שנתקבלה תפילת שמואל וחי שאול עד סוף שנתיים ומחצה, וזה אף על פי שאמר הקב"ה שאי אפשר שלא להמית את שאול כיון שהגיעה מלכות דוד. הרי שלמעשה נדחתה מלכות דוד עד סוף אותם שנתיים ומחצה, מחמת תפילת שמואל. ותירצו שאכן כן, וכשם שנאמר בפסוק שהמית הקב"ה את הנביאים באמרי פיו, כלומר מפני גזירה

דשמואל שמת קודם זמנו, אך לא מחמת חטאו, אלא מפני שכך גזר ה'.

שמע יקדים קנה

כשיוציא הקול מפיו, נפתח אותו כובע שעל פי הקנה, ואם מדבר בעת שאוכל, נכנם בו המאכל ומסתכן, ולפיכך אמר לו רבי יצחק לרב נחמן, לא אומר לך כלום. מאכל ומשתה הולך דרך הושט.

סלי הגרסינן, לימא לן מר מידיקסה

ולא גרסינן חד לחבריה.

לא מת

אלא חי הוא לעולם**קסי**.

נכדי

וכי בחנם ספרו ספריא וחנטו חנטיא, דכתיב ביה (ברמזים נ ג) ויחנטו (אותו**קסז**) וכן כתוב (שם פסוק י) ויספדו (לו**קסח**).

מקרא מני דורש

והאי דחנטו חנטיא, היינו משום שסבורים היו שמת**קסט**.

מה זרעו נמיס

כיון שלשון הפסוק היא, 'כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים', הרי כשהוא מקבץ את ישראל 'מארץ שבים', את החיים הוא מקבץ, מפני שהן בשבי, ולא את המתים, שהמתים אינן בשבי.

סף סוס נמיס

שיביאנו בגולה כדי לגאול את בניו לעיניו, כמו שמצינו במצרים, שהראהו ה' בגאולת בניו, שנאמר אחר קריעת ים סוף (שמות יד לא) 'וירא ישראל וגו' את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים' ודרשינן**קע** שהכוונה בתיבה 'ישראל' על 'ישראל סבא'**קעא**, שהוא יעקב אבינו, שהראהו הקב"ה בגאולת בניו, ודחנטו חנטיא, היינו משום שהיה נדמה להם שמת, אבל באמת חי היה**קעב**.

ניודעה

היינו נמי מכירה**קעג**.

כי סוה מיפטרקעד

כאשר נפטר רב נחמן מרב**קעה** יצחק**קעו**.

ופילומיו מפוקין

להשביע אדם רעב**קעז**.

ומתם המיס

להרוות אדם צמא.

ציונים והערות

שגזר, כן נדחתה מלכות דוד מפני תפילת שמואל. **קסה. בגמרא** לפנינו לא נדפסו תיבות אלו, אך בילקוט שמעוני (ויש למז קנז) גרס כך 'בתר דסעוד אמר ליה רב נחמן לרב יצחק לימא לן מר מידי'. גם בדקדוקי סופרים הביא גירסא זו. וברש"י שבעין יעקב לא מופיע כל דיבור זה. **קסו. מלשון** רש"י נראה לכאורה שהכוונה כפשוטו, שלא מת כלל. אך הרבה מפרשים כתבו שאין הכוונה כפשוטו. ראה בהערות לביאורי הפשט מה שהובא בזה. אולם בראש משביר (נרמ"י) כתב שגם רש"י לא נתכוין לפרש שלא מת כלל, אלא אדרבה, כוונת רש"י לומר שאינו כחנוך ואליהו שלא מתו כלל, אלא שאף על פי שמת, נשארה בו חיות מעט. **קסז. לשון** הפסוק (ברמזים נ ג) 'ויחנטו הרופאים את ישראל'. **קסח. לשון** הפסוק (שם פסוק י) 'ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד'. **קסט. במירא** דכייא (נרמ"י) תמה, לפי פירוש רש"י שהכוונה כפשוטו שיעקב לא מת כלל, איך יתכן לומר שהרופאים חנטוהו ולא הבחינו בין אדם מת לאדם חי. ולפיכך פירש תירוץ הגמרא באופן אחר, ראה להלן בהערה. והמהרש"א (מ"ח ד"ה וכי) הקשה על פירוש רש"י, שאם כן עיקר התירוץ חסר מן הספר, שהרי קושיית רב נחמן היתה האם לחינם חנטוהו וספדוהו, ועל כך לא השיבו רבי יצחק כלום כשהביא מדרשת המקרא. וראה באלשיך (ברמזים מז קט) שכתב לפרש, שכוונת רבי יצחק כשהשיב לרב נחמן 'מקרא אני דורש' היא כלומר, אילו היתה לך קושיא מן המקרא יתכן שהיית דוחה דרשתי זו מפניה, אך נהפוך הוא, כי מקרא אני דורש ולא אתה, כי אין אתה מקשה אלא מה צורך היה בחניטה, ואם משום כך, לא תידחה דרשה זו, כי יתכן שאכן טרחו המצרים ללא צורך, כיון שבאמת לא מת כלל. **קע. רבים** חיפשו את המקור לדרשה זו שהביא רש"י. ובמהר"ץ חיות (ברמ"י) כתב שראה פעם דרשה זו במדרש רבה, אך לפנינו לא נמצא כן במדרש רבה, אבל מבואר הוא בזוהר (מ"כ נג.). וכתב בילקוט הגרשוני (קו"ח מות ה), שאמנם מצאנו כעין דרשה זו במדרש רבה (ב"ר לג ג), אך לא נזכר שם דרשה זו על הפסוק 'וירא ישראל' שהביא רש"י, אלא על הפסוק (תהלים קיד ו) 'בצאת ישראל ממצרים'. וכתב בילקוט הגרשוני, שלא יתכן לומר שכוונת רש"י לנאמר בספר הזוהר, כיון שהזוהר לא נתגלה לפני רש"י ורוב הראשונים, וכמו שכתב החיד"א (שו"ת יוסף מומן סי' נו). ולכן כתב בילקוט הגרשוני, שכנראה גרס רש"י במדרש רבה הנזכר את הפסוק 'וירא ישראל', ולכן העתיק כך. ובאמת כך נראה יותר לגרוס במדרש, כיון שהמדרש מדבר על הנסים שנעשו על הים, ולכן מסתבר יותר להביא את הפסוק 'וירא ישראל' הנאמר על קריעת ים סוף, ולא את הפסוק 'בצאת ישראל' המדבר גם על יציאת מצרים. אמנם בלקוטי שושנים (הובא בילקוט המלוקט נרמ"י) הוכיח מכך שאכן היו בידי רש"י במסורת כמה וכמה דרשות הנמצאות בזוהר. ויש להוסיף, שכידוע דנו רבים מהאחרונים על פירוש רש"י במסכת תענית, האם אכן רש"י הוא שכתבו [ראה שם הגדולים מערכת גדולים (מות ס ערך רמ"י)]. וראה בדברי מהר"ץ חיות בסוף המסכת שדן בזה, והוכיח שלא רש"י כתבו, מכך שבכמה מקומות במסכת זו הביא רש"י עניינים שהם דרשות, ולא כתב את מקורן כדרכו בכל מקום. **קעא. הכינוי** 'ישראל סבא' על יעקב אבינו נזכר רבות במדרשים ובזוהר. ועיין של"ה (ויקח מקץ ויגש, תורה אור מות ט) הטעם שנקרא בכינוי זה. **קעב. במירא** דכייא (נרמ"י) תמה, שאם כל מה שלמדנו בדרשה זו, היינו שיעקב יבוא לראות בגאולת בניו, וכפי שפירש רש"י, אם כן איך מוכח שיעקב לא מת, הלא אפשר לומר שמת, אלא שיקום לתחייה לראות בגאולת בניו. ולכן כתב שלולי דברי רש"י היה מפרש, שאכן לזה היתה כוונת רבי יצחק מתחילה, שאמנם יעקב מת, אך לא כשאר מתים שיקומו יחד לעת תחיית המתים, אלא שהוא יקום לתחייה עוד מקודם, ולפיכך הרי זה כאילו לא מת. ורב נחמן לא הבין כוונתו, ולכן הקשה שהרי חנטוהו וקברוהו, וזהו שבא רבי יצחק להוכיח מדרשה זו, שיקום יעקב לתחייה כדי לראות בגאולת בניו, וכפי שלמדים מהיקש הוא לזרעו, ולעולם באמת יעקב מת. **קעג. בעיון** יעקב (ד"ה ניודעה) תמה על פירוש רש"י, מדוע כפלה הגמרא את הלשון. ובאמת התוספות (ד"ה ניודעה) פירשו 'יודעה' היינו שבא עליה, 'ומכירה' היינו שראה אותה. וכעין זה כתב המהרש"א במסכת מגילה (טו. מ"ח ד"ה כל המומר) לפרש 'יודעה' היינו שבא עליה, מלשון 'ואיש לא ידעה' (ברמזים כד טז), 'ומכירה' היינו שמפני כך הוא מכירה, ולכן בהזכרת שמה בא לקרי. ובעיון יעקב (שם) כתב לפרש 'יודעה' או 'מכירה', כלומר אפילו אם רק 'יודעה' אף על פי שאינו מכירה, וזה היה מצוי בזמנים קדומים כשנהגו לחרוט צורתו של אדם בעודו בחיים, כדי שתישאר הצורה לדורות הבאים אחריו [וכעין זה כתב גם בבן יהוידע (ד"ה מ"ל)]. ובא רבי יצחק לומר שאדם שראה צורתה, אף על פי שאינו מכירה, אם מזכיר את שמה בא לידי קרי. **קעד. כך** הלשון בעין יעקב. אך בגמרא לפנינו הגירסה 'כי הוו מפטרי מהדדי'. **קעה. בגמרא** לפנינו 'רבי' יצחק. **קעו. נראה** מרש"י שרב נחמן היה האורח אצל רבי יצחק. הגהות יעב"ץ (ברמ"י), עץ יוסף (ד"ה מ"ל). אולם כתב היעב"ץ (שם) שלא מסתבר כן, אלא להיפך, שרבי יצחק הוא שבא מארץ ישראל והתארח בביתו של רב נחמן שהיה עשיר והיה חתנו של נשיא ישראל (חולין קמד.), ולכן בסוגייתנו נזכר בכל פעם רב נחמן בראשונה, ואחר כך נזכר רבי יצחק. וכן נראה גם מכך שרב נחמן אמר לו 'לימא מר מילתא', שמשמע שהוא היה בעל הבית שציוה כך לאורחו. וראה בעץ יוסף (שם) שכתב ליישב דעת רש"י. **קעז. נראה** מרש"י שגירסתו בגמרא כאן היתה בסדר הפוך מהגמרא שלפנינו, שקודם אמר 'צילו נאה' ואחר כך 'פירותיו מתוקים'. וזה מובן יותר, שהרי את הצל רואה מקודם, בעודו עומד מרחוק, ואילו את מתיקות הפירות אינו יודע עד שאוכל מהם. דקדוקי סופרים (חות ק). ובבן יהוידע (ד"ה מ"ל) כתב ליישב את גירסתנו, שכתב כן לפי סדר תחילת דבריו, שכתב שהיה 'רעב ועיף וצמא', ולכן כתב בתחילה שפירותיו מתוקים, ובהם השביע רעבונו, ולאחריו צילו נאה, שבישיבתו שם נח מעייפותו, ולאחריו אמת המים, שממנה שתה להרוות צמאונו. **קעח. אף** על פי שהדבר פשוט שכוונתו היתה שאף בניו יזכו לדברים אלו, בא רש"י לבאר, שלא תפרש ש'היו כמותך' היינו בשיעור העושר שלך ובשיעור הכבוד וכו', שהרי למה יגביל את ברכתו, אלא בא לומר שיהיו כמותך שיזכו אף הם לאותם מעלות. ראש משביר (נרמ"י). בגמרא לפנינו לא נזכר שבירכו ב'כבוד'. ומאידך נזכרו בגמרא 'בנים' ורש"י לא הזכירם. וכתב המהרש"א (מ"ח ניעל ה: ד"ה שפירושיו) שיתכן שנפלה טעות ברש"י ונכתב 'כבוד' במקום 'בנים'. וראה בהגהות הב"ח (חות ח) שגרס בגמרא גם 'בנים' וגם 'כבוד', ואף הוסיף בגמרא 'גדולה'. וכן הוא בדקדוקי סופרים ובעין יעקב (שמוגרי"ס). ויש שכתבו שדווקא השמיט רש"י 'גדולה' וכן 'בנים', משום שגדולה אינה ברכה בהחלט, כיון שצריכה עמל רב, ואמרו (יומא פו:) שהיא מקברת את בעליה. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה מ"ל). ומה שהשמיט בנים, הוא משום שזה נכלל ב'כבוד', שאם יהיו בנים לבניו, זהו כבודו, וכמו שנאמר (משלי יז ו) 'עטרת זקנים בני בנים'. עיון יעקב (ד"ה שם). או משום שעל גדולה לא מועילה תפילה, וכמו שמבואר בבבא מציעא (פה:) בענין שמואל ירחינאה, שרבי נצטער כדי ליתן לו סמיכה ולא עלתה בידו, ואמר לו שמואל שלא יצטער, כי ראה בספרו של אדם הראשון [שהראהו הקדוש ברוך הוא לאדם דור דור וסופריו, דור דור וחכמיו. רש"י (שם ד"ה ספרון)], ושם כתוב ששמואל ירחינאה יהיה נקרא 'חכם' אך לא 'רבי'. הרי שעל 'גדולה' אי אפשר לשנות את הנגזר כבר. ועוד, שהרי אמרו (מגילה יג:) 'כשהקדוש ברוך הוא פוסק גדולה לאדם, פוסק לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות', אם כן שוב אין צריך לברכו שיהיו בניו כמותו בגדולה. ועוד, שהרי גם מן הדין הוא כך, שבגדולה בנו קודם לכל אדם [ראה תורת כהנים (לו פרק ה ה"ג), והוריות (יג:)]. וכן לענין בנים אין צריך לברכה, כיון שהדבר תלוי במעשי האדם, וכמו שאמרו (נדרים ה:) 'כל הנותן מיטתו בין צפון לדרום הויין ליה בנים זכרים' וכן אמרו (נדה לא.) 'וכי בידו של אדם להרבות בנים ובני בנים אלא' וכו'. ישרש יעקב (ד"ה ומ"ל). **קעט. יש** להקשות לפי פירוש רש"י ש'כל צרכיהן' היינו שאר דברים הצריכים לימות הגשמים, אם כן למה פירטה הברייתא טיח הגגות והכנסת הפירות, הלא גם זה כלול בכל הצרכים. ולולי פירוש רש"י היה אפשר לפרש על פי מה שאמרו בברכות (ס:) בסדר ברכות השחר, שכאשר לובש מנעליו אומר 'ברוך שעשה לי כל צרכי', הרי שנעלים קרויים לאדם 'כל צרכיו'. והטעם לזה, משום שידוע שבריאות כל הגוף תלוי בשמירת הרגלים מצינון, ובפרט בימי הגשמים, ולכן אמר כאן שהיורה במרחשון מורה את הבריות להכין להם את מנעליהם. תורה תמימה (דברים יא הערה יג). ויש ליישב פירוש רש"י, שלהטיח גגות ולהכניס פירות הם צרכים השוים

ו.

יסיו כמותך

יתברכו כמותך באותן המעלות, בתורה ולעושר וכבוד**קעח**.

יולם

הנזכר בפסוק (דברים יא יד) 'ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש'.

יולם

רביעה ראשונה היורדת במרחשון כדלקמן, שאמרו למה נקרא 'יורה' מלשון 'מורה', מפני שמורה להן להטיח גגותיהן בטיח של טיט, שלא יטפו נשמים בבית.

ולהכנים פירותיהן

אותם פירות שהניחו בשדות לייבשן עד עכשיו.

כל צרכיהן

שאר דברים הצריכים לימות הגשמים**קעט**.

שיוכל בעמם

והכי משמע 'יורה' כאדם שמורה לתלמידיו, שהדרך להורותם בנחת, דכתיב (קהלת ט יז) 'דברי

חכמים בנחת נשמעים'. **אי נמי** 'יורה' הוא מלשון חץ יורה, **ההולך ביושר ואינו נוטה לכאן ולכאן. לשון אחר** [-גירסא אחרת], 'יורה' היינו **שמתכוין לארץ ואינו יורד בועף**[קפ], כך הלשון **בספרי** (עקב פמ"ג).

תלמיד רומז

כשאתה מרוה תלמי חרישה של ארץ **ישראל**[קפא].

נמצא סופו לגדודיה

'גדודיה' הם **בני אדם**. **והיינו פשט המקרא. ולקמיה** (מ:) **דריש** לשון 'גדודיה' שבעת שהקב"ה מרוה את הארץ, דהיינו ביום הגשמים, יש בו רוב ברכה עד **שאפילו גייסות** [-גדודי החיילים] **פוסקות בו** ממלחמתם[קפב].

סבי גרסינן מו מינו מלמ שמוסף מם סורפים[קפג]

כלומר דעד השתא אמרינן לפי כל הפירושים, ש'יורה' **לברכה** הוא בא, ויש לשאול האמנם כך הוא הפירוש, **או** שמא **אינו אלא** 'יורה' **לשון קללה, כמו** שמצינו לשון זו לקללה, בפסוק (שמות יט יג) 'ירה יירה' [-יענש בסקילה וגופו יושלך לארץ[קפד]] ונפרש גם כאן ש'יורה' היינו **ששובר הכל, או** שנפרש 'יורה' לשון קללה מלשון חץ היורה[קפה], הבא להרוג. **והכי משמע קרא** 'והיה **אם שמוע תשמעו אל מצותי'** וגו', **ואם לאו** - אם לא תשמעו, יתקיים בכם **'ונתתי מטר ארצכם'** וגו' ויהיה ה'יורה' **לרעה. ואף** על פי שודאי לא מסתבר לדרוש כך את הפסוק, **מלתא בעלמא הוא, ואורחא דברייתא למתני כי האי גוונא**[קפו].

מקיל פירופיהן[קפז]

אף על פי שבתקופה זו של חודש מרחשון כבר אין פירות על העצים, אולם יש מיני פירות **שעודן באילן** גם בזמן זה, **כגון אתרוגים או רמונים או סופי תאנים** [-תאנים הנותרים על העץ בסוף לקיטת תאנים, שאינם מתבשלים כל צרכן לעולם[קפח]. **ולא גרסינן** 'שוטף **את הגרנות'** דגרנות **במרחשון ליבא**[קפט].

מה מלקוש לברכה

שאי אפשר לדורשו שגם המלקוש בא לקללה, דהיינו **לשבר גרנות**[קצ] **ולהשיר פירות, מפני שאינם מצויים באותו הפרק**[קצא], **ואי אתה יכול לדורשו אלא לטובה, שיורד** אותו הגשם **על המלילות ועל הקשין וממלא את התבואה בקשיה.**

הדר אמר דלמא מלקוש קללה הוא, והכי משמע לשון 'מלקוש' ש'מל' ו'קשה', **כלומר מל** [-חותך] **את הבתים והאילנות, שמפילן ומשברן,** וקשה **לתבואה כיון שהוא מעלה את ה'סקאים'.**

שמעלה סקאים[קצב]

רש"י חוזר למה שכתב לעיל, שלפי האמת לא יתכן לפרש שיורה ומלקוש קללה הן, כי אין זה מתיישב עם תחילת הכתוב 'והיה אם שמוע' וגו', שמשמע שהיא ברכה, אלא שכך דרך הברייתא לכתוב, אף על פי שבאמת לא שייך כן. כעת מוסיף רש"י שיש מקום לומר גם באופן אחר[קצג], והיינו שיורה ומלקוש אכן קללה הן, ולשון **ברכה דקרא**, אין הכוונה שתהיה הברכה בכך שהגשם ירוה את הארץ ויצמיח פירות, אלא הברכה היא לענין **מילוי מים** לשתיה **בבורות שיחין ומערות**[קצד]. אך פירוש זה הוא **גימגום**[קצה], כיון שהמשך הכתוב 'ואספת דגנך' וגו', משמע שעל ידי אותם גשמים יצמחו להם תבואה ופירות[קצו].

שמפיל מם הבתים

ומשמעו של 'מלקוש' הוא **בדלקמן, ש'מל' 'קשיותן' של ישראל. אי נמי, ש'מל' דבר ה'קשה'** דהיינו, **שחותך ומשבר את הבתים. כלומר,** מה שאמר כאן 'שמפיל את הבתים' ולא אמר שמשבר הגרנות ומשיר את הפירות כמו שאמר לעיל על היורה[קצז], הוא משום שמלקוש **אין בו תקלת גרנות**[קצח] **והשרת פירות, לפי שאי אפשר לו,** כיון שאין הפירות נמצאים בזמן זה בחוץ.

סקאי[קצט]

הוא **מין ארבה', כדמתרגם** אונקלוס על אותו ארבה הנקרא בלשון הכתוב (דברים כח מב) 'הצלצל', 'סקאה'[רא], והדבר נרמז במילה 'מלקוש' שגם הוא מלשון **ארבה כמו** שכתוב (עמוס ז ו) 'והנה לקש אחר גזי המלך'[רב].

מם סמוכה למדקה

ממה שנאמר שצדקה עשה ה' בנתינת היורה, **אלמא** 'יורה' **לטובה** הוא בא.

ס"ג מו מינו מלמ יוסף נמטרי ומלקוש נמייל

ושייך לומר שיהיה זמן המלקוש באייר מפני **שיש עדיין** בחודש אייר **מלילות וקשין.**

פ"ל נמטו

יורה במרחשון ומלקוש בניסן, שכך היא העת והזמן ויפה הוא, כדלקמן, דזמן רביעה ראשונה במרחשון הוא. אית ספרים דכתוב בהו 'או אינו אלא יורה בכסליו', דהיינו שמא נאמר **דזמן יורה**

ציונים והערות

לכל אדם, אך יש צרכים שאינם שוים בכל אדם, אלא כל אחד לפי ענינו, ולזה כוונת רש"י ש'כל צרכיהן' היינו שאר דברים הצריכים לימות הגשמים, היינו דברים הצריכים לכל אחד לפי מצבו. משנת משה (ד"ה ו"ל). קפ. **ולפי** פירוש זה אין הכוונה 'יורה' מלשון יורה כחץ, אלא כמי שמורה באצבע על דבר מסוים, כך הגשם, כשהוא יורד בזעף, אין הטיפות נשארות באותו מקום שירדו, אלא הן נמשכות ונוזלות משם, אך כשהן יורדות בנחת, הן נשארות ועומדות באותו מקום שירדו. ולזה הכוונה 'שמתכוין לארץ' כמי שמורה באצבעו על אותו מקום בארץ. בניהו (ד"ה שיורד). **קפא. בדפוס** ישן לא גרס 'ישראל'. דקדוקי סופרים (פוס ג). **קפב. יש** להקשות, מנין לרש"י שפשט המקרא מכוון על כלל בני האדם, והדרשה היא על הגייסות, הלא אדרבה, ממה שנקט לשון 'גדודיה' נראה יותר שפשט הכתוב מדבר בגדודי הגייסות. שכן בלשון הכתוב לא מצינו לשון 'גדוד' על סתם בני אדם אלא על גייסות. דקדוקי חברים (נרש"י). **קפג. לפנינו** הגירסא 'או אינו יורה אלא שמשיר את הפירות ומשטיף את הזרעים ומשטיף את האילנות'. **קפד. רש"י** (שמות יט יג). הימים (ג' כו טו) 'לירוא בחצים'. **קפו. האחרונים** כתבו שדוחק לפרש כדברי רש"י, ולכן כתבו לבאר בכמה דרכים כיצד מתפרש הפסוק לפי ההוה אמינא, ש'יורה' הוא לקללה: א. כוונת הפסוק היא, 'ונתתי מטר ארצכם בעתו', שאותו יורה או מלקוש שכשהוא בא שלא בעתו, הוא לקללה ולא לברכה, אם שמוע תשמעו, הרי הוא יבא 'בעתו' ולא יהיה לקללה. אך עצם השם 'יורה' ו'מלקוש' נקרא על שם הקללה כשהוא בא שלא בעתו. מהרש"א (ח"ב ד"ה מלמ). ב. על פי מה שאמרו בברכות (לה:) 'בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר (ישעיה סא ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר (דברים יא יד) ואספת דגנך'. והקשו התוספות (נרשום שם ד"ה כמן), שהרי הפסוק 'ואספת דגנך' עוסק 'בזמן ישראל עושין רצונו של מקום' וכמו שהגמרא עצמה שם מפרשת פסוק זה. ותירצו התוספות, שאכן, ודאי שהפסוק מדבר בזמן שעושים רצונו, אבל אין עושים רצונו כל כך, דהיינו שאינם צדיקים גמורים. ולפי דבריהם יש לבאר גם את שאלת הגמרא בסוגייתנו, שיורה לקללה הוא, משום שהפסוק מדבר בזמן שאינם צדיקים גמורים. מצפה איתן (נרש"י). ג. אמנם יש בו גם קללה שיכול הוא להזיק לפירות ולזרעים, ומפני כך שמו הוא 'יורה'. אך כיון שעיקרו בא להרוות את הארץ ולהצמיחה, הרי הוא לברכה. מרומי שדה (ד"ה אי - הרמתון). **קפז. בגמרא** לפנינו הגירסא 'שמשיר את הפירות'. **קפח. רש"י** (פסחים ו: ד"ה והמניח). **קפט. אך** בספרי (עקב פמ"ג) גרס 'או מה יורה שמשיר הפירות ושוטף הזרעים ואת הגרנות'. **קצ. יש** שהגיה ברש"י כאן, 'זרעים' במקום גרנות, שהרי אדרבה, זמן המלקוש הוא זמן הגרנות. דקדוקי סופרים (פוס ג). **קצא. במרומי** שדה (ד"ה מ"ל) כתב לפרש, שאדרבה כיון שאז האילנות מלאים בפירות, ודאי שלא לזה כוונת הכתוב, **שאם** כן הרי זו קללה גמורה [והרי הפסוק מדבר בברכה וכדלעיל]. **קצב. מילים** אלו אינן דיבור המתחיל לדיבור הבא, אלא הם סוף דברי רש"י בדיבור הקודם. הגהות הב"ח (פוס ג), ראש משביר (שם), ובארות המים (נרש"י). ודברי רש"י שבדיבור דלהלן, הם המשך לדיבור המתחיל 'משיר'. הגהות הב"ח (שם). **קצג. על** פי ראש משביר (נרש"י ד"ה הדר), בארות המים (שם), ואגרא דתעניתא (ד"ה מו מינו - הסליק, ד"ה שמעלה). **קצד. על** פי ראש משביר (שם) ובארות המים (שם). **קצה. מצאנו** בעוד מקומות שכאשר רש"י כותב פירוש, אך מתקשה בזה, מסיים רש"י 'גמגום', ראה להלן (ל: ד"ה לו היה), וכן בשבת (קלו: ד"ה גמר). **קצו. על** פי בארות המים (שם). **קצז. ראה** תוספות (ד"ה מלקוש) שהקשו כן. וממה שהקשו התוספות כן, ולא רמזו שרש"י כבר עמד על קושיא זו, הרי זו הוכחה נוספת שפירוש רש"י למסכת תענית, לא נכתב בידי רש"י עצמו אלא בידי איזה מפרש, וכמו שכבר האריכו האחרונים לדון בזה [ראה שם הגדולים מערכת גדולים (פוס ס ערך רס"י), ומהר"ץ חיות (נסוף המסכת)], ואותו מפרש לא היה לפני התוספות. חשק שלמה (נמוס שם). ויש להעיר על דברי החשק שלמה, מהתוספות בעבודה זרה (לד. ד"ה ר"ע) שהביאו מדברי רש"י בתענית. הרי שפירוש זה כן היה לפני בעלי התוספות. משנת משה (נמוס שם). ויש שכתב בכוונת רש"י, שהוא המשך דבריו שדן בשאלה האיך אפשר לפרש שמלקוש בא לקללה, וכדברי רש"י ש'מל' דבר הקשה וכו', והרי מהכתוב משמע שבברכה הוא מדבר. ולכן כתב 'כלומר' הברכה שבפסוק מוסבת על הברכה שבמלקוש, כיון שאין בו תקלת גרנות והשרת פירות, ומסתמא הוא טוב לארץ, ורק נקרא מלקוש מפני שטבעו לחתוך דבר הקשה. ראש משביר (נרש"י ד"ה הדר). וגם אפשר לומר שהתוספות לא היה נראה להם תירוצו של רש"י, כיון שיש פירות בוסר בניסן שכבר חנטו בשבט, וכן יש גרנות כגון שעורים שהם 'אביב' כלומר שממהרים להתבשל [כמו שנאמר בשמות (ט לא)]. ראש משביר (נמוס שם). **קצח. גם** כאן יש מי שהגיה ברש"י כאן, 'זרעים' במקום גרנות, שהרי אדרבה, זמן המלקוש הוא זמן הגרנות. דקדוקי סופרים (פוס ג). **קצט. בגמרא** לפנינו כתוב 'סקאין'. אך בכתבי יד מופיע כגירסת רש"י 'סקאי'. דקדוקי סופרים. **ר. ובפירוש** הר"א (ד"ה סקאין) ביאר שהכוונה שהוא מעלה תולעים. **רא. גם** בפירושו לפסוק (דברים כח מב) כתב רש"י, ש'צלצל' הוא ממיני הארבה. והטעם שנקרא 'צלצל' הוא מלשון 'בצלצלי שמע' (תהלים קג ה) על שם הרעש שעושים אותם ארבה בבואם מקובצים יחד. רבינו בחיי (דברים שם). ולשון התרגום 'סקאה' זהו גם תרגום הארמי למילה 'גזלנים', וכמו שמצינו בגמרא (ב"ק קטו:) הלשון 'ונטלוה מסיקין', כלומר גזלנים, ואותו ארבה נקראו בכינוי של גזלנים על שם שהם גוזלים את הפירות ומכלים אותם. רבינו בחיי (שם). כל זה כאמור לפי תרגום אונקלוס על אותו פסוק (דברים שם), ש'צלצל' הוא מין ארבה. אך לפי תרגום יונתן (שם) 'צלצל' הוא חילזון. ולדעת הרמב"ן ובעלי התוספות (דברים שם) 'צלצל' אינו מין ארבה, שהרי ארבה ותולעת כבר נזכרו בפסוקים שלפני כן (שם לח-ט), אלא זהו כינוי למחנה האויב, ונקרא 'צלצל' מלשון 'בצלצלי שמע' (שם) מפני שדרכם להשמיע קול שופר וקול מלחמה במחנה. **רב. בדקדוקי** חברים (נרש"י) הקשה, למה הוזקק רש"י לומר דבר מחודש זה ש'מלקוש' הוא כינוי לארבה, שזהו דבר שלא שמענו. וביותר קשה, שהרי רש"י עצמו בפירושו לפסוק בעמוס, ביאר ש'לקש' הוא כינוי לתבואה שצומחת בעת המלקוש. וכן ביארו האבן עזרא והרד"ק (שם). ואדרבה, בפסוק זה בעמוס, מבואר שמין ארבה הנקרא 'גובאי' מצוי בזמן המלקוש, ואם כן כבר מבואר השייכות בין מלקוש לכך שמעלה את הסקאין, ואם כן מדוע הוזקק רש"י לחדש ש'מלקוש' הוא לשון ארבה. וכתב לתרץ בדוחק, שיתכן שכוונת רש"י ש'מלקוש' הוא נוטריקון 'מעלה סקאין', ש'מל' הוא קיצור של 'מעלה' ו'קש' הוא קיצור של 'סקאין' בהיפוך אותיות. ועל כך מביא רש"י מפסוק זה שאכן הארבה מצוי בעת המלקוש.

יד

ביאורי

בכסליו הואיג, וכרבנן דפליגי עליה דרבי מאיר לקמן, ועל כך השיב 'תלמוד לומר בעתו יורה ומלקוש, מה מלקוש בעתו אף יורה בעתו', דמלקוש זהו שיורד על המלילות ועל הקשין, וזהו בחודש ניסן שיש בו קשין ומלילות.

דבר שמל קשיטן של ישראל

שכשאינו יורד חוזרין ישראל בתשובה ומתענין ועושין צדקותיד.

מלילות

אלו ראשי שיבולות ונקראים 'מלילות' כיון שאדם מולל אותם בידו כשהם רכיה, כדכתיב (דניאל ג, טו) 'וקטפת מלילות בידך'.

וקשין

'קש' זהו קנה השיבולתיו.

סיז רביעה

איזה [-מתי] זמן רביעה.

נכירה

כלומר, ראשונה. ולקמן מפרש למאי הלכתא נינהו, יורה יש בו ג' זמני גשמים הנקראים 'רביעות'יח.

אפילה

אחרונה, כמו שמצאנו לשון זו בפסוק (שמות ט, לב) 'כי אפילות הנה', שהכוונה שהן מאחרות לבואיט.

רבי יהודה אומר

רביעה בכירה בז' במרחשון, ובינונית בי"ז דרך אליבא דרבי יוסי הכי הוו - שישנם שבעה וחמישי ושני.

תענית ו.

במרחשון, ואפילה בכ"ג בו, וכולהו הני תלתא זמנים, 'יורה' קרי להו.

מן הימים מפמן כו'

דאמרינן בסמוך, שזמן רביעה שלישית נצרך לנו לידע ממתי מתחילים להתענות, והואיל וזמן רביעה שלישית בראש חדש הוא אין ליחידים להתענות קודמיי, אלא מזמן רביעה שלישית.

ימידים

אלו חסידיםיא, והכי אמרינן במתניתין לקמן (דף י.) 'הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים להתענות', מפני שמכאן ואילך זמן רביעה אפילה לרבי מאיר, דסתם מתניתין רבי מאיריב, ולכן שנינו כן במשנה שם, כיון שזה הזמן לדעת רבי מאיר. והכי נמי אמר ר' יוסי, דאין מתענין עד ראש חודש כסליו דהיינו רביעה אפילה, והיינו כחכמים דאמרי בברייתא למעלה, שזמן יורה בכסליו.

אמר רב אמדם הלכה כר' יוסייג

ואמימר תני להא דאמר רב חסדא, הלכה כרבן גמליאל, דאינו שואל גשמים בתפלה עד ז' במרחשון.

ז' ימים זה אחר זה

שירדו גשמים עכשיו (ופסקו) [ולא פסקוייד] עד יום שביעי, וירדו ז' ימים זה אחר זה, אתה מונה בהן ראשונה ושניה, או שניהטו ושלישית.

כר' יוסי

דרך אליבא דרבי יוסי הכי הוו - שישנם שבעה

רש"י

ימים בין רביעה ראשונה ושניה, או בין שניה ושלישית, דראשונה בי"ז במרחשון ושניה בכ"ג בו, דהיינו ז' ימים כשנחשבם יחד עם שנים ימי רביעה, ומכ"ג עד ל' הרי הם ז' ימים בלא יום רביעה אחרונהריז. דלכולהו תנאי - שלשאר התנאים, שהם רבי מאיר ורבי יהודה לא הוי הכי - אין שבעה ימים בין רביעה לרביעה, דלרבי מאיר דאמר ראשונה בג' במרחשון ושניה בז' בו, ליכא בין זו לזו אלא ארבעה ימים, ובין שניה לשלישית יש י' ימים, ולרבי יהודה בין ראשונה לשניה י' ימים, אבל בין שניה לשלישית יש יותריז.

נראה לרבי דהכי גרסינן בדברי רב חסדא כאן, וגם בדבריו שהובאו בגמרא למעלהיח 'אמר רב חסדא הלכה כרבי יהודה', וזהו רבי יהודה דאמר רביעה בכירה בז' במרחשון, ואז מתחילין לשאול - לבקש על הגשמים, כדלקמן י.), כיון שלא יתכן לגרוס שרב חסדא אמר הלכה כרבי יוסי, כי מאחר ופסק כרבן גמליאל שבשבעה במרחשון שואלים את הגשמים, הרי שלהלכה זמן רביעה ראשונה בז' במרחשון וכרבי יהודהיט, ואיך יאמר עתה שהלכה כרבי יוסי הסובר שזמן רביעה ראשונה בי"ז במרחשוןכ.

לשאול

מכאן ואילך - מזמן רביעה ראשונה, לבקש בתפלה 'ותן טל ומטר'.

שלשים להתענות

שאם לא ירדו גשמים עד זמן רביעה שלישית אפילו פעם אחת, מתענין היחידים בימים שני וחמישי ושני.

ציונים והערות

רג. **לפנינו** מופיע כן בברייתא בפני עצמה להלן. ולפני רש"י היתה רק ברייתא אחת, שיש שגרסו בה 'בתשרי' ויש שגרסו 'בכסליו'. דקדוקי סופרים (אות ז). והגירסא שלפנינו אינה נוחה, כי מאחר וכבר למד מ'בעתו' שהיורה במרחשון, לאיזה צורך הביא את הברייתא השניה בה דרש מכך שגם אינו בכסליו. ולכל היותר היה לו לומר 'תניא אידך', וגם לא להפסיק באמצע, בענין ביאור המילה 'מלקוש'. דקדוקי סופרים (סס). ובמרומי שדה (ד"ה אלו ראשי שיבולות - הד') כתב ליישב, שאף על פי שנאמר 'בעתו', מכל מקום שמא לא בא אלא לומר שלא יקדים לפני מרחשון, שאז אין בו תועלת, כיון שעדיין לא זרעו, אך אם באו בכסליו אינו רע כל כך, כי אף הוא בעתו אלא שהוא מאוחר. ועל כך למד ממלקוש, כי כשם שבמלקוש, לא יתכן לומר ש'בעתו' הוא לאחר זמנו, שהרי אז הוא ממש לקללה [ראה להלן 'כיון שיצא ניסן וירדו גשמים אינו סימן ברכה'], כך גם ביורה 'בעתו' היינו לא מוקדם ולא מאוחר. **רד. בדקדוקי חברים** (ד"ה שמל) העיר, שבמשנה להלן (טו.) בענין סדר תענית הגשמים, לא שנינו אלא שהיו מתענים ומתפללים, ולא נזכר שם שהיו עושים צדקות. **רה. רש"י** (ביצה יג: ד"ה מלילות). **רו. ובשמות** (ה יג) כתב רש"י, 'קש' הוא לשון ליקוט, על שם שדבר המתפזר הוא וצריך לקוששו, קרוי קש בשאר מקומות. **רז. צריך** לומר 'איזוהי' רביעה. הגהות הב"ח (אות ד). **רח. בבארות** המים (נרפ"י) הגיה בדברי רש"י כאן, שיש לגרוס את המילים 'ולקמן מפרש למאי הלכתא נינהו', לאחר המילים 'יורה יש בו ג' זמני גשמים'. **רט. לפי** פירוש רש"י מדובר בברייתא על זמני שלש הרביעות של היורה, 'בכירה' היא הרביעה הראשונה, 'בינונית' היא השניה, ו'אפילה' היא הרביעה השלישית. ולפי פירוש זה מתעוררות כמה קושיות בלשון הברייתא: א. הלשון בתחילת הברייתא איזוהי רביעה 'ראשונה', והרי התנא מבאר את זמני שלש הרביעות ולא רק את הראשונה. ואמנם יש שמחקו מילה זו וכך גם הלשון בברייתא זו כשהובאה בנדרים (סג.). רש"ש (ד"ה דמניין), ודקדוקי סופרים (אות מ). ב. גם אם לא נגרוס מילה זו קשה, שפתח בלשון יחיד 'איזוהי רביעה' ומבאר את כל הרביעות. מרכבת המשנה (נדרים פ"י ה"ו). ג. גם קשה הלשון 'בינונית', והיה לו לומר 'אמצעית'. מרכבת המשנה (סס). ויש שביארו שכל הברייתא מדברת רק על הרביעה הראשונה, שזמנה משתנה לפי מצב ירידת הגשמים, שאם הקדימו הגשמים לבוא, נקראת הרביעה 'בכירה', ואם נתאחרו מעט, נקראת 'בינונית' ואם נתאחרו עד הזמן האחרון נקראת 'אפילה'. ואם ירדו גשמים בכל אלו הזמנים, אזי נקראות הן רביעה ראשונה שניה ושלישית. מאירי (ד"ה ומן) ומרכבת המשנה (נדרים פ"י הי"ח) בדעת הרמב"ם. ויש שביארו שמדובר בברייתא רק על רביעה שניה, וכל אלו הזמנים הם זמני רביעה השניה המשתנים משנה לשנה, 'בכירה' זו שנה שהגשם הקדים לבוא, ולפי רבי יוסי בשנה זו זמן רביעה שניה בשבעה עשר במרחשון, ו'בינונית' זו שנה שהגשם קצת התאחר לבוא, ואז זמן רביעה השניה בעשרים ושלשה בו, ו'אפילה' היא שנה שהגשם נתאחר מאד, ובשנה זו זמן רביעה שניה בראש חדש כסליו. רמב"ם בפירוש המשניות (פרקי"ם מ"ח) ובמשנה תורה (ממנות ענייס פ"ח הי"ח) ועל פי הכסף משנה (סס) והלחם משנה (מענית פ"ג ה"י). **רי. לישון** רש"י כאן סתום, שמסיים 'אין ליחידים להתענות' שנראה כביכול שבא לומר שאין להתענות כלל. וכתבו האחרונים בכמה דרכים: א. יש להוסיף בסוף דברי רש"י את המילים 'אלא משלישית ואילך'. הגהות הב"ח (אות ה). ב. שכוונת רש"י שבראש חודש עצמו אין מתענים, כיון שאין גוזרים תענית על הציבור בתחילה בראש חודש, וכמו ששנינו להלן (טו:). גבורות ארי (להלן י. ד"ה והכי). ג. שיש להוסיף בסוף דברי רש"י את המילה 'וכו'', והכוונה שאין להם להתענות עד זמן רביעה שלישית. רש"ש (נרפ"י). ד. שיש להוסיף בסוף דברי רש"י את המילה 'קודם'. בארות המים (נרפ"י). **ריא. בגמרא** (להלן י.) אמרו ש'יחידים' אלו רבנן. ועיין שם בסוגיא (י:) מי הראוי להיקרא 'יחיד' לענין זה. **ריב. כמבואר** בסנהדרין (פו.). **ריג. בהגהות** הב"ח (אות ה) מחק מילים אלו. וראה להלן שגירסת רש"י בדברי רב חסדא 'הלכה כרבי יהודה'. **ריד. על** פי הגהות הב"ח (אות ו) והגהות ר"ב רנשבורג (אות ה). **רטו. בדפוסים** ראשונים הגירסא ברש"י כאן 'או שניה ושלישית'. וכך מבואר בדברי רש"י בדיבור הבא. דקדוקי סופרים (אות ל), הגהות וציונים. **רטז. אך** התוספות (ד"ה גשמים) כתבו, שמפני כך אין לגרוס 'ושלישית' כיון שנמצא שהם שמונה ימים ולא שבעה. עוד כתבו התוספות (סס) בשם אנשי נרבונ"א, שגרסו כאן 'אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית' וכגון שהחלו הגשמים לירד בכ"ג במרחשון באמצע היום, וירדו עד חצי יום של ראש חודש, נמצא שירדו מעת לעת שבעה ימים רצופים. **ריז. האחרונים** נתקשו במילים האחרונות שבדיבור זה, שהרי לרבי יהודה השניה בי"ז ושלישית בכ"ג, אם כן בין שניה לשלישית יש פחות מעשרה ימים, ואיך כתב רש"י 'יש יותר'. וכתבו בכמה אופנים להגיה בדברי רש"י: א. שיש לגרוס 'אין יותר'. ר"ב רנשבורג (אות ג), ור"ש מדעסוי (נרפ"י). ב. שיש לגרוס 'יש ז' ימים'. גליון, ומירא דכייא (נרפ"י). ג. שיש להפוך את הסדר בדברי רש"י ולגרוס 'בין שניה לשלישית יש שבעה ימים אבל בין ראשונה לשניה יש עשרה ימים'. מראה כהן (נרפ"י). ד. שיש לגרוס ברש"י 'לא יש יותר'. בארות המים (נרפ"י). ה. שהמילה 'יותר' שייכת לדיבור הבא ברש"י, ודברי רש"י בדיבור זה מסתיימים במילים 'אבל בין שניה לשלישית יש', ואחר כך מתחיל הדיבור הבא במילים 'ויותר נראה לרבי'. ילקוט המאירי וניצוצי אור (נרפ"י). **ריח. חזון** איש (או"ח סי"ח סקי"ם), ודקדוקי סופרים (אות ס). **ריט. שהרי** שאילת הגשמים היא בזמן רביעה ראשונה, וכמו שאמרו בגמרא כאן 'ראשונה לשאול'. לחם משנה (מענית פ"ג ה"י). ויש להקשות, שהרי רבן גמליאל עצמו אמר במשנה (להלן י.) שטעם הדין שמתחילים בשבעה כדי שיגיע האחרון שבעולי הרגל מישראל לנהר פרת, הרי שגם לרבן גמליאל מן הדין היה צריך לשאול על הגשמים עוד קודם ז' מרחשון, ואם כן אפשר לומר שסבר כרבי יוסי שזמן רביעה ראשונה בג' מרחשון. קרן אורה (ד"ה אמר), וחזון איש (או"ח סי"ח סקי"ם). ובמרומי שדה (ד"ה אמר) תירץ, שכוונת רבן גמליאל לומר, כי מאחר ובז' מרחשון הוא זמן שכבר יכול האחרון שבישראל להגיע לביתו, הרי זו הוכחה שאז הוא עיקר זמן רביעה ראשונה, בזמן שישראל עושים רצונו של מקום. **רכ. ואף** על פי שמלשון הגמרא 'אמימר מתני להא דרב חסדא' נראה שהיא מחלוקת, ושתי לשונות הן בדברי רב חסדא, ומי שאמר זו לא אמר זו, ואם כן מה הוכחת רש"י. יש לומר שרש"י דייק מלשון הגמרא 'בהא לישנא', שמשמע שכל המחלוקת היתה בלשון, כלומר באיזו לשון אמר רב חסדא כן, אך לא היתה כאן מחלוקת להלכה, לפיכך סבר רש"י שאין לגרוס 'רבי יוסי' באופן שתהיה סתירה בין שני המאמרים. חזון איש (סס). אולם בדברי הריטב"א והר"ן (להלן י. ד"ה הגיע) מפורש שהיתה גירסתם בדברי רב חסדא כלפנינו 'הלכה כרבי יוסי'. ולכן דנו האם לפסוק להלכה כרבי יוסי או כסתם משנה שהיא כרבי מאיר.

ו:

הנודר עד הגשמים

דאמר קונם [-לשון נדר] **אם** אהנה מדבר זה **עד הגשמים.**

עד שמרד רביעה שניה

מפני שבנדרים הולכין אחר לשון בני אדם[רכא], ואין בני אדם קורין 'גשמים' לראשונה עד שתרד רביעה שניה, והטעם לזה, מפני שמכאן ואילך מקולקלות הדרכים ומאוסות מפני הגשמים, וניכר יותר שהוא זמן גשמים, לכן רק מזמן זה נקרא בפי בני האדם 'זמן הגשמים'. לישנא אחרינא, הטעם שלענין נדרים רק מזמן רביעה שניה נקרא זמן הגשמים, מפני שלשון הנודר לא היה 'עד הגשם', אלא 'עד הגשמים' שהוא לשון רבים, משמע שנתכוין לומר עד שיהיו תרי [-שני] גשמים דהיינו רביעה שניה, שירדו הגשמים פעמיים[רכב].

פרש[רכג]

מצות פאה נוהגת גם באילן, שנאמר (דברים כד כ) 'כי תחבט זיתך לא תפאר אחריך' ודרשו חכמים (חולין קלז.) שהכוונה בלשון 'לא תפאר' היינו לא תטול תפארתו ממנו, כלומר לא תיטול כל פריו ממנו עד שלא תשאיר בו פאה[רכד].

משילכו הנמושות

בשדה, דמכאן ואילך נתייאשו שאר העניים, לפי שיודעין שאם נשאר בשדה לקט שכחה ופאה, ודאי נמושות כבר נטלום.

נמושות

שורש מילה זו מלשון 'ממשש'[רכה].

משילכו עניים בכרם וינפו

כלומר, שלקטו וחזרו ובאו פעם שניה, והשתא מסחי דעתייהו שאר עניים מהפירות שנותרו.

משמרך רביעה שניה

כיון דעד ההיא שעתא לקטו הכל.

לתולי בתיגרא

שהולכין בנחת ומעייני טפירי[רכו], ופירוש 'אתיגרא', כמו שמצאנו על הכתוב (שמואל ב' ג כט) 'מחזיק בפלך', כלומר שנשען על מקלו מחמת חולי הרגלים[רכז], מתרגמא 'אתיגרא'[רכח].

לקומי נפל לקומי

כלומר שהעני בעת שמלקט מוליך בנו שילקט אחריו[רכט], שמכאן ואילך פוסקין שאר עניים מללקוט.

הכי גרסינן רב פפא אמר לעכולי סרטום

כלומר, שיש רשות מבית דין לעוברי דרכים, לקצר שבילן לילך בשדות[רל].

עד שמרך רביעה שניה

מפני שמכאן ואילך גדלה התבואה וקשה לה דישת [-דריסת] הרגל. והטעם שעד אז מותר לילך בשדה חבירו, דאמר מר בפרק מרובה (ב"ק פא.), בתנאים שהתנה יהושע כשנכנסו ישראל לארץ[רלא], שהתנו שיהיו מהלכין בשבילי הרשות וכו'.

כמבן וקץ של שביעית

מכיון שבשנה השביעית נאסרה מן התורה עבודת האדמה, אם כן איך יתכן שיצמחו פירות בשביעית[רלב], אלא מתרץ רש"י, דבר זה שייך ב'ספיחים' שגדלו מאליהם בשביעית, דיש בהן איסור שביעית, או תבואה שנזרעה קודם שביעית וגדלה בשביעית לאחר שנכנסה השנה.

כלה למיס מן הסדה

המילה 'כָּלָה' הנזכרת כאן, היא לשון זכר, והיא שם דבר, ולא לשון ציווי, כמו שמצאנו כן בפסוק על אנשי סדום (בראשית יח כא) 'הכצעקתה הבאה אלי עשו כָּלָה', והכוונה שאם עומדים במרדם אני עושה בהם כָּלָה[רלג], דהיינו שה' יכלה אותם. ואף כאן כוונת הלשון 'כָּלָה' כלומר, כלה [-נגמר] האוכל.

כלה לנהמתך

אך כאן לשון 'כַּלֵּה' הוא לשון ציווי כמו שמצאנו בפסוק 'כַּלֵּה בְחֵמָה כַּלֵּה וְאֵינֵמוֹ' (תהלים נט יד), והכוונה, שמבקש דוד המלך שיכלה ה' את הרשעים. וכאן הכוונה, שמשעה שאין מאותו המין לחיה שבשדה, יש לכלות את הנותר לבהמה בבית. ומשירדה רביעה שניה, מכאן ואילך אין תבן וקש בשדות, שהנשמים עושין אותן זבל, ולפיכך זהו הזמן שבו כלים התבן והקש לחיה מן השדה, ואז צריך לבערם.

וסולידה

נאמר בגשם 'והולידה', כאדם שמוליד, כלומר, שהאיש גורם לאשה ללד בביאתו.

גשמים ברביעה ראשונה

אם כאן הגשמים ברביעה ראשונה בשיעור רב כל כך, שנימם מחמתם הקרקע בעומק טפח, יפין הן, כלומר, יש בשיעור זה סימן ברכה, ושוב אין צריך להתענות בזמן רביעה שלישית[רלד].

לגוף נמי מני

ששותת מן המים הרבה עד שנעשה העפר תיחוח כל כך, שיכול לעשות ממנו מגופת חבית בלא תוספת מים.

מין נמס מטוס ועגל

פירוש, כאשר יורדים גשמים בשיעור זה, אין זו קללה של 'ועצר את השמים' (דברים יא יז).

קודם ועגל

אם ירדו גשמים קודם זמן קריאת שמע, דכתיב ביה (דברים יא יז) 'ועצר את השמים', אף על פי שלא יהיה רוב גשמים - אף שלא ירדו קודם זמן קריאת שמע גשמים בשיעור הראוי[רלה], אין זה בכלל 'ועצר'.

אבל ירדו קודם ועגל לאפרוי יש נמן מטוס ועגל

אם ירדו הגשמים קודם זמן קריאת שמע של שחרית, לא יצאה השנה מחמתם מכלל 'ועצר' הואיל ולא ירדו ביום ואין יפין הם לעולם.

לית נמו מטמע

אין בהם ממשות ולכן אין שנתן מתברכת.

ומסדכם כענן נקר

חסדכם נמשל לענן הבא בבוקר, שאין בו ממש.

מיטרף נמיפמם נמי

אם יורדין גשמים בבקר, כשפותחין הפתחים, יקפל החַמָּר שמוכר תבואה, את שקו בשביל ליכנם לישן, מפני שהשנה מתברכת ויהיה שובע בעולם, ולא ישתכר במכירת תבואתו כיון שהתבואה בזול. אלמא - ומכאן יש להביא ראיה, שגשמים היורדים בבוקר, יפין הן.

ציונים והערות

רכא. וכמו ששנינו בנדרים (ל:). **רכב. וכך** פירש הר"א (ד"ס מלמ). והר"ן (נדרים סג: ד"ה עד הגשמים) כתב, שבסתמא כוונתו לרביעה אמצעית, שאינה מקדימה כל כך כמו רביעה ראשונה, ואינה מאחרת כרביעה שלישית. **רכג. לשון** רש"י לא מובן, מה ענין 'פרט' לכאן, והרי פרט נוהג בכרם, ככתוב (ויקרא יט י) 'ופרט כרמך לא תלקט'. ואילו הפסוק 'לא תפאר' שמביא רש"י, מדבר בפאה הנוהגת בזיתים. רש"ש (כרש"י). ויש שהגיהו כאן 'פאה'. גליון, ומנחם משיב נפש (כרש"י). **רכד. רש"י** (חולין קלז: ד"ה ממרין). **רכה. ראה** לשון הפסוק (דברים כח כט) 'והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה'. ומכך שכתב רש"י פירוש זה עוד לפני שהובאה מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש, נראה לכאורה, שרש"י מבאר כן את 'נמושות' בין לרבי יוחנן שפירש שהם סבי דאזלי אתיגרא ובין לריש לקיש שפירש שהם לקוטי בתר לקוטי. אולם בבבא מציעא (כח: ד"ה סבי), [לפי גירסת מהרש"ל שם] פירש רש"י, שלפי רבי יוחנן הוא מלשון 'ולא ימישון' (תהלים קטו ז) שהוא לשון משמוש, שממשמשין והולכים. ואילו לפי ריש לקיש פירש רש"י (סס ד"ה לקוטי) שהוא מלשון 'לא ימיש' (שמות יג כב) שפירושו לשון הסרה. שאותם לוקטים אחרונים 'מְשִׁים' ומסירים את כל מה שנותר. **רכו. ובפירוש** הרא"ש (פסחים פ"ח מ"ח) כתב, שמתוך שהולכים כפופים ועיניהם מסתכלות למטה, רואים כל מה שמוטל לפניהם בקרקע ואינם משאירין כלום. ובערוך (ערך נמס) פירש, כי מאחר ואין בהם כח לילך הרבה, לפיכך אותה השדה שיכנסו בה, לא יותירו אחריהם כלום. וכעין זה פירש רבינו גרשום (ד"ה מתיגדא) והערוך (ערך גד - הסלסלים) גרסו בגמרא 'אתיגדא'. והערוך הוכיח כן שמצאנו בתהלים (כג ד) על המילה 'ומשענתך' שתרגומה 'תיגדאך'. **רכט. ובערוך** (ערך נמס) פירש כפשוטו, שאלו עניים הבאים ללקט פעם שניה. ורש"י בבבא מציעא (כח: ד"ה לקוטי) כתב 'לקוטי בתר לקוטי', לשון נמושות כמו 'לא ימיש' (שמות יג כב) שנוטלין ומשין הכל מלפניהם'. וכתב בגבורות ארי (ד"ה לקוטי) שנראה שגם רש"י שם, כוונתו לפרש כפשוטו שאלו לוקטים שניים הבאים אחר הראשונים. אלא שכאן, בפירושו לתענית, חזר בו רש"י ופירש שהכוונה ללוקט אחד המביא את בנו אחריו. והטעם שחזר בו, מפני שהוקשה לו כי אם אכן זה הביאור ב'נמושות', אם כן זהו אותו השיעור שנאמר בכרם 'משילכו עניים ויבואו', ומדוע לא כתב התנא את שניהם יחדיו. וכן הקשה בהון עשיר (פסחים פ"ח מ"ח) ובתפארת ישראל (פסחים סס יכין אות נ). **רל. רש"י** בב"ק (פא. ד"ה ומהלכין) לא הזכיר שברשות בית דין הם עושים, אלא כתב שסתם בני אדם משהכניסו תבואתם עד שעת הזריעה מפקירים שדותיהם ליכנס בהם כל אדם, ונקראים 'שבילי הרשות' לפי שברשות הם עושים, והתנה יהושע שלא יקפידו על כך. ובערוך (ערך שבל) פירש, שנקראו 'שבילי הרשות' לפי שאינם הפקר, אלא יש להם בעלים, ורק יש רשות להלך שם. **רלא. מסקנת** הגמרא שם, ששלמה המלך הוא בעל תקנה זו. ומדוקדק לשון רש"י 'דאמר מר בפרק מרובה בתנאים שהתנה יהושע', ולא כתב 'בעשרה תנאים שהתנה יהושע' כלשון הברייתא שם, כיון שבאמת דבר זה נשנה שם בברייתא עם התנאים שהתנה יהושע, אולם תקנה זו אינה מאותם תנאים. דקדוקי חברים (נרש"י). וראה בזה עוד בילקוט ביאורים. **רלב. על** פי מאירי (ד"ה על). **רלג. רש"י** על הפסוק. **רלד. שפת** אמת (ד"ה רביעה). שאף שאין מתענים אלא אם כן לא ירדו גשמים עד רביעה שלישית כאמור לעיל (ע"ח), מכל מקום אם ירדו בשיעור זה בזמן רביעה ראשונה, שוב אין מתענים אף אם לא ירדו יותר גשמים עד רביעה שלישית. והמאירי (ד"ה וחה) דחה פירוש רש"י וביאר, שלא נאמר ענין זה אלא להודיע טבע הגשמים, שכיון שירדו בשיעור זה, או בזמן הזה, יודע האדם בטבעם שנעשו הרביעות כראוי, ושנה זו מבורכת היא, ואין זה נוגע לתענית. **רלה. אולם** המשיכו לירד לאחר מכן והשלימו לשיעור הראוי. על פי

דקמיל נמיכא

אם נתקשרו שמים בעננים עבים, ולא קלושים, אין בהם - בגשמים היורדים מהם, משום 'ועצר'.

דקמיל נענא

ואם נתקשרו 'בעננא', שהיא קלושה מעב, גשם זה אין בו ממש, ואינו מוציא את השנה מכלל 'ועצר'.

מנא לשמא

אשריה, כלומר, טובה יש לשנה, דטבת ארמלתא - שחודש טבת כאלמנה בלא בעל, שאין גשמים יורדין בה להרביץ את הארץ.

מיכא דלמרי דלא ציירי מרביצי

אותן מקומות שמרביצין בהן תורה, אינן בורות - שוממות, מפני שהדרכים יפין הן, והולכין התלמידים ממקום למקום ללמוד תורה[רלו]. לשון אחר, 'לא ביירי תרביצי' אין הגנות שהגידולים שבהן אינן גדילין על רוב מים, כגון גינות של ברשינין, שוממות מגידוליהן מפני הגשם[רלז].

לא שקיל שתפנא

אין השדפון נאחז ומתדבק בתבואה[רלח].

מנומלתא

שהדרכים מנוולים בטיט מפני הגשמים[רלט].

הא לשתא מיטרא מעיקרא

כשירדו הגשמים בזמן, במרחשון, וירדו אף עכשיו בטבת, גשמים אלו רעים הן, שכבר די לעולם בגשמים של מרחשון.

דלא שתא מיטרא מעיקרא

כאשר לא ירדו גשמים במרחשון, טבא לשתא דטבת מנוולתא - טוב לשנה שהדרכים מנוולות בטבת מן הגשמים. לשון אחר, הא דאתא מיטרא מעיקרא - כאשר בא הגשם במרחשון, טבא דמנוולתא - טוב הוא שמנוולות הדרכים בטבת מפני הגשמים[רמ].

מן כמה מקום ועלו

לפי דאותן [-אותם האנשים] של קצת מדינה שירדו להן גשמים, מוכרין לאחרים, לאלו של מקצת המדינה שלא ירדו להם גשמים[רמא].

ומר רב יהודה אמר רב שמיען לקללה

זוהי קללה לשתי הערים, לאותן שירדו עליהם גשמים ולאותן שלא ירדו עליהם גשמים, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם[רמב], ואין תבואה בנמצא.

הא למיכא מיטרא מוכא

מדובר שבמקום שירדו הגשמים, ירדו יותר מדאי וקלקלו את התבואה, ואז שתיהן לקללה.

כדמנכי ליה

מדובר שירדו גשמים כראוי, ואז אין בהן משום 'ועצר' כלל, שקצת מדינה שירדו בה, תספק לקצת מדינה שלא ירדו בה[רמג].

ממר מהא מקום ממר

תהא מקום מטר, כלומר, שיהיו בה גשמים יותר מדאי[רמד].

מלמטי מנרכין על הגשמים

בפרק הרואה (נרכות נד.) אמרינן במשנה, על הגשמים אומר ברכת 'הטוב והמטיב'. והתם (נט:) פרכינן [א]הך ברכה דתקון לה רבנן - ושם מקשים על ברכה זו שתיקנו חכמים, ששם אומרת המשנה שמברכים 'הטוב והמטיב', וכאן שנינו שמברכים ברכת 'מודים'. ומשנינן לה - ומתרצים לקושיא זו, הא - מה שנאמר שמברך 'מודים', מדובר דחזא מיחוא - שראה בעיניו שירדו גשמים, והא - ומה ששנינו שמברך 'הטוב והמטיב', מדובר דשמע משמע - ששמע שמועה שירדו גשמים[רמה].

ממן לקרפף כלה

שירדו גשמים בשיעור רב כל כך, שנצברו מים על הארץ וכשהטפה נופלת, יוצאה טיפה אחרת ובולטת בנגדה, כחתן היוצא לקראת כלה[רמו]. זה הפירוש שמעתי מפי מורי. לשון אחר, שהשווקין מקלחין מים בשטף גדול, עד ששוק זה מקלח ושוק זה מקלח בנגדו, כחתן לקראת כלה.

רוב הסודאום

כלומר, 'רוב ההודאות' אתה קורא להקדוש ברוך הוא, ולא 'כל ההודאות', והכי - וכך משמע ברוך אתה ברוב ההודאות, ולא בכל ההודאות. אלא [אמר רבא] כך חותם, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם[רמז] אל ההודאות, דמשמע בלשון זו, כל ההודאות[רמח].

18/06/2018

ו.

למימרינהו למרוייהו

צריך להזכיר שתיהן, ברוך אתה ברוב ההודאות, שמשמעו מבורך אתה ה' במרבית ההודאות, כלומר, בהודאות רבות, ו'אל ההודאות', האל של כל ההודאות משמע[רמט]. ומתחלה, לפי מה שאמר רבי יוחנן, שמסיים רק 'רוב ההודאות', היה משמע, רוב ממש, במובן של רוב מהכל, שכביכול אין הקב"ה מהולל בכל התשבחות, אלא ברוב, ולא במובן של הודאות מרובות. אבל כיון שחוזר ואומר 'אל ההודאות', שמשמעו כל ההודאות, מגלה על מה שאמר 'רוב ההודאות' שהוא הודאות מרובות[רנ]. וכמו כן אנו אומרים בברכת ישתבח, 'אל מלך גדול בתשבחות, אל ההודאות', שגם בזה יש משמעות שמהולל ה' בתשבחות הרבה, ואדון הוא לכל כל ההודאות. זה הפירוש שמעתי מפי רבי.

ציונים והערות

המאירי (ד"ה זה). **רלו. 'ביירי'** הוא לשון שממה כפי שנאמר (ישעיהו מז יט) 'והאדמה לא תֵשָׁם', ומתרגם אונקלוס 'וארעא לא תְבוּר'. רבינו חננאל (ד"ה ועוד). ובערוך (ערך תרבץ) פירש בפירושו הראשון, 'תרביצי' היינו חצרות, ו'לא ביירי תרביצי' משמעו, שלא תהיינה החצרות שוממות, שמחמת הגשמים עוזבים את החצרות ונכנסים לבתים. ובפירושו השני פירש, ש'תרביצי' הן שדות שהושקו במים, ואם ירד גשם בחשון וכסלו ופסק, הארץ מתייבשת ובטבת אפשר לחרשה ולזרעה ואין היא שוממה, אולם אם יורדים גשמים אף בטבת, אי אפשר לחרוש ולזרוע והשדה שוממת. **רלז. וכן** הביאו התוספות (ד"ה מיכא), שלא יהיו הגנות ריקות מזרעים. **רלח. ופירש** הערוך (ערך שקל - השני), ש'שקיל' הוא ענין של לקיחה. ולדעת רש"י משמעו, שלא יטול השידפון את התבואה. אבל הערוך (ערך תרבץ) פירש, ש'שודפנא' הוא החום, ומשמעו שלא נסתלק החום וישנים מחמתו בחלונות פתוחים [ודומה לטעם הראשון]. **רלט. לדברי** רש"י 'מנוולתא' הולך על הדרכים המטונפות. ובערוך (ערך נול) פירשו על בני האדם ההולכים בדרכים, שרגליהם ובגדיהם מטונפים. **רמ. וכתב** באור החמה (נרקוני), שודאי אי אפשר לומר לשיטה זו, שאם לא ירדו גשמים תחילה, טוב שלא ירדו אף בטבת, שהרי יש כאן עצירת גשמים ממש. ואפשר לפרש, שבאמת ירדו גשמים בתחילת החורף, אלא 'דאתא מעיקרא' כוונתו, שטוב שתהיה הארץ מנוולת מחמת הגשמים שירדו בחשון או בכסלו, שנותר החימר מן הגשמים הראשונים, ו'דלא אתא מעיקרא', שירדו גשמים בתחילה אלא שהדרכים כבר התייבשו, טוב שלא תהא מנוולת שנית מחמת גשמי טבת. **רמא. ואף** לאלו שלא ירדו להם גשמים אין בזה סימן קללה. אמנם המאירי (ד"ה וזה) הביא מפרשים האומרים, שאין זה 'ועצר', רק לאלו שירדו עליהם גשמים, אבל אלו שלא ירדו עליהם, צריכים להתענות. והוא פירש על פי דרכו לעיל, שבא לומר, שכאשר יורדים גשמים על מקצת המדינה, אין בשנה זו עצירת גשמים, שמטבע העולם יורדים גשמים רק על מקצת המדינה ולא על כולה, וסימן הוא. **רמב. כתב** באור החמה (נרקוני), שלכאורה דבר זה כתב רש"י על פי המסקנא שמסיקה הגמרא שזוהי קללה לפי שמדובר שירדו יותר מדאי, אבל לפי ההוה אמינא מדובר שירדו כשיעור הראוי להם [שאם היה ידוע כבר בהוה אמינא שירדו יותר מדאי, מה מקשה הגמרא משם, וזהו הרי תירוצה], ובכל אופן זוהי קללה, כיון שאפשר שלא ירדו באופן שיש מספיק תבואה לשתי הערים כראוי, וזוהי קללה לשתיהן כיון שעלולה להיות תגרה ביניהם, או שהשער של התבואה יאמיר מאד. ולמסקנא אומרת הגמרא, שמדובר דווקא שירדו יותר מדאי ונתקלקלה התבואה, אבל אם ירדו בשיעור הראוי אין זו קללה כל כך, שעדיף הוא משלא תהיה תבואה כלל. **רמג. וכן** פירש רבינו חננאל (הגהת ז. ד"ה ועוד), שגשמים רבים הם סימן קללה, ומועטים הם סימן ברכה. ורבינו גרשום (ד"ה הא, ד"ה דלמטי) פירש להיפך, שמדובר שבאים גשמים מועטים שאין בהם די, וסימן קללה הוא, וכאשר באים גשמים מרובים זוהי ברכה. **רמד. ופירש** באבני שיש (נרקוני), שבא רש"י לפרש מנין ש'תהא מקום מטר' הוא לקללה, והיינו שיורד שם מטר 'יותר מדאי', ומצוי שם תדיר כאילו הוא מקומו, ולכן הוא לקללה. ורבינו חננאל (שם) כתב, 'תהא מקום מטר', שמתכנסים בה המים ונצברים מרוב גשמים. ורבינו גרשום (ד"ה ממטר) פירש לשיטתו, ש'תמטר' משמע מטר כל דהו, שלא ירדו בה גשמים אלא מעט, והוא סימן קללה. **רמה. ושם** תמהה הגמרא על חילוק זה, שאם כן, אין זו ברכה מצד הגשמים דווקא, אלא כבכל שמועה טובה שצריך לברך כן. ומסיקה שבשניהם מדובר שראה בעיניו, אלא שכאשר יורדים גשמים מועטים, אומר 'מודים', וכאשר יורדים גשמים מרובים, מברך 'הטוב והמטיב'. ועוד מחלקת, שאם אין לו קרקע, אומר 'מודים', ואם יש לו קרקע, מברך 'הטוב והמטיב' [באם יש לו בה שותפים, אבל אם היא שלו לבד, מברך 'שהחיינו']. על פי רש"י שם. והקשה הרעק"א (ד"ה מלמטי), כיון שנדחה פירוש זה, ומסיקה שם הגמרא חילוק אחר, מדוע נקט זאת רש"י. וראה בריטב"א (ד"ה ממר) שכתב שלא נדחתה העמדה זו לפי האמת. **רמו. על** פי רש"י בברכות (נט: ד"ה מסיפא). **רמז. אבל** הרמב"ם (נרקוני פ"י ה"ה) ועוד פוסקים לא הזכירו אלא 'ברוך אתה ה'' בלא שם מלכות. **רמח. והקשה** המהרש"א (נרקוני נט: ד"ה רוב), מדוע אינו אומר 'כל ההודאות' כפשוטו, כפי שאומרת הגמרא בקושיא. וביאר, שבאמת בתחילת הברכה מזכיר לשון כל ההודאות במה שאומר 'מודים אנחנו לך כו' על כל טיפה וטיפה', אלא שמכך משמע שמברך רק על 'כל' ולא על 'רוב' [במובן של ריבוי], ולכן אמר רבי יוחנן שאומר גם 'רוב ההודאות'. והקשתה על כך הגמרא, שמכך משמע שחוזר בו ואינו מברך בכל ההודאות אלא ברוב ההודאות [במובן של רוב מתוך כל], ואומר רבא, שאומר 'אל רוב ההודאות', שלשון זו משמעה רוב ומשמע כל, ולכן אומר 'אל' שהוא לשון המתיישבת עם רוב. **רמט. ומלשונו** של רש"י משמע כגירסא המובאת בהגהות וציונים בשם כתב יד 'רוב ההודאות ואל ההודאות' ולא כגירסא בגמרא כאן 'אל ההודאות ורוב ההודאות'. **רנ. והבעל** המאור (נרקוני נט: ד"ה ממר) ביאר את דברי רב פפא באופן אחר, שכיון שרב אומר 'מודים' ורבי יוחנן אומר 'אילו פינו', צריך שיאמר את שניהם 'מודים אנחנו לך על כל טיפה וכו' אילו פינו מלא שירה כים' וכו', וחותם 'ברוך אל ההודאות'. ולדעתו אין גורסים בגמרא 'אל ההודאות ורוב ההודאות', שרק בא לומר שאומרים כשיטת שניהם. ומדברי המהרש"א (נרקוני נט: ד"ה רוב) עולה, שרב פפא בא לפרש דברי רבא, שלפי מה שאמר שיש לו לומר גם 'אל ההודאות', צריך לומר לשתיהן, גם 'אל ההודאות' וגם 'רוב ההודאות', שכך משמע כל ההודאות, והודאות רבות. ולא בא רב פפא לומר שיש לנקוט כשיטת

רשעי עובדי כוכבים אינן חיין בתחיית המתים[רנא], שנאמר בנבואת ישעיה על הרשעים לעתיד לבא 'כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר' (ישעיה סו כד), שלא תפסיק הרימה לאכול בבשרם, ואש הגהנום תמשיך לשרפם, לפי שלא יקומו בתחיית המתים[רנב].

18/06/2018 אהרח

ופליגא דרב יוסף

וחולק רבי אבהו על רב יוסף, **דאיהו** - שהוא, רב יוסף, **אמר** שיום הגשמים גדול **בתחיית המתים, ולא יותר.** והטעם שירידת הגשמים חשובה כתחיית המתים, הוא לפי **שבה** [-שעל ידה] **חיים בני אדם** מפני **שהתבואה גדילה בו** [-בגשם][רנג].

כמאר לקמי

השוה הכתוב לקח למטר.

יערף

'יערף' הוא לשון של להרעיף ולהשפיע, **כמו 'אף שמיו יערפו טל'** (דברים לג כח), וכן **'ושחקים ירעפו טל'** (משלי ג כ), ולפי **שהיא** [-ירידת הגשמים] **מרבה הפירות**[רנד].

כמיז מול כמל

כתוב 'תזל', **דמשמע** בלשון זה ירידה **בנחת.**

אוצר התמונה

ערפיהו כמאר

'ערפיהו' משמעו הרגֵהו[רנה].

לשמם

לימוד לשמה היינו הלומד משום **'כאשר צוני ה' אלהי'** (דברים ד ה), **ולא** כדי להקרות רבינו.

לא יכילנא

איני יכול **למיגמר** - ללמוד[רנז].

וכי מאן עץ השדה

וכי האדם עץ השדה הוא, **אלא מקיש אדם לעץ** השדה לומר לך, **מה עץ השדה, אם עץ מאכל הוא,** עליו נאמר (דברים כ יט) **'ממנו תאכל ואותו לא תכרות', כך תלמידי חכמים, אם** תלמיד חכם הגון **הוא 'ממנו תאכל',** כלומר, **למוד הימנו.**

ואם לאו מותו מעמים

ואם אינו הגון, **סור מעליו**[רנח].

כרחל בנרחל יחד

'ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו' (משלי כז יז), דימה ברזל וברזל לאיש ורעהו, לומר לך, **מה ברזל זה, אחד מחדד את חבירו, כגון סכין על גבי חבירתה.**

מינס דולקס יחידי

אש אינה דולקת ביחיד, כלומר, **בעץ אחד אינה דולקת, אלא שנים או שלשה עצים ביחד** דולקת בהם האש.

יחידי

הלומד 'יחידי' ענינו, שלומד **בלא חבר שיחדדנו** בקושיות.

שמוקיפין מפטום דכמיב [מאר][רנט] נואלנו

'אשר נואלנו' (במדבר יג יח) **מתרגם** אונקלוס **'דאיטפשנא'.**

שמומאין

שמגיעים מחמת טיפשותם לידי חטא, **דכתיב** בפסוק **'נואלנו' גבי 'חטאנו'.**

ומיכעיא ליממ מהכא נואלנו מרי לוען וגו' והמנו מה מלריס

ותועה היינו חוטא, כלומר, לשון זה מתיישב על זה החוטא.

שלשה משקיס הללו

מים יין וחלב 'בלא כסף' (ישעיה נה א) **זו התורה,**

ציונים והערות

שניהם, לפי שגם לפי רבא אין לומר רק 'אל ההודאות' אלא שתיהן. **רנא. ומדבריו** משמע, שהיינו דווקא לגבי רשעי עובדי כוכבים ולא על רשעי ישראל. ובתוספתא בסנהדרין (פי"ג) מובא נידון לגבי שייכות עובדי כוכבים לעולם הבא. ובהגהות הב"ח (אות ג) מביא ספרים שאינם גורסים תיבות אלו. **רנב. ובאבודרהם** (תפילת שמרית - שמונה עשרה) **הביא** הפסוק (דניאל יב ג) 'ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדיראון עולם'. **רנג. באור** החמה דקדק בדברי רש"י שנתן הטעם לכך שהמטר יש בו מעין תחיית המתים, דווקא בדברי רב יוסף, שלכאורה אין רבי אבהו חולק על דבריו אלא בכך שמוסיף ואומר שהוא גדול יותר מתחיית המתים מן הטעם שהוא גם לרשעים, ואין סיבה לומר שחולק גם מדוע דומה לתחיית המתים. וראה שם שביאר באריכות חילוק סברותיהם. **רנד. ועל** הפסוק בדברים כתב רש"י (שם), שלשון 'ירעפו' הוא כמו יטיפו. **רנה. מלשון** זה נשמע לכאורה, שכביכול יש להורגו. ובהגהות וציונים הביא מכתב יד 'הורגהו' [בדומה לגירסת הגמרא 'עורפהו'], שהלימוד גורם לו להיהרג בידי שמים. והקשה המהרש"א (מ"ק ד"ה ערפיהו) לדברי רש"י, שהיה לגמרא להוסיף ולפרש, שאין עריפה אלא לשון הריגה כפי שמפרשת להלן בסמוך. ולכן נראה לו לפרש, ש'עורפהו' הוא לשון הפניית העורף, וכך פירושו, אם תלמיד חכם הגון הוא, יהיה לך כטל, שתמיד רצוי הוא ומתבקש לעולם, שתלמד ממנו והקשב לדבריו, אולם אם אינו הגון הפנה לו עורף וסור מעליו. והשפת אמת (ד"ה ומ"ס) ביאר, שמדובר על תלמיד, שאם תלמיד הגון הוא, התורה באה לו בנחת ובשמחה, ולתלמיד שאינו הגון באה בקושי וביגיעה. **רנו. ויש** לדקדק לכאורה בדברי רש"י, שהלומד כדי להקרות רבי, חשוב שלא לשמה, ועל זה אומרת הגמרא שתורתו נעשית לו כסם המות. ומצינו בענין זה בברכות (יז.), כל העושה שלא לשמה, נוח לו שלא נברא. ובפסחים (נ:) הביאה הגמרא מה שנאמר בתהלים (מ יח) 'כי גדול עד שמים חסדך' ובמקום אחר הוא אומר (שם קח ה) 'כי גדול מעל שמים חסדך', שהוא גדול יותר. ומיישבת הגמרא, כאן בעוסק בתורה לשמה, שמגיעו חסד מעל השמים, וכאן בעוסק שלא לשמה, שמגיעו חסד רק עד השמים, וכפי שאמר רב, לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ורואים, שאף העוסק שלא לשמה ראוי הוא, ומגיע לו שכר על כך. וכתב רש"י (נדרים שם ד"ה העוסק) לחלק, שמה שנאמר שעדיף לו שלא נברא, היינו בלומד על מנת לקנטר, אבל מה שנאמר שראוי לעסוק בתורה אף שלא לשמה, היינו בעוסק על מנת שיקראו לו רבי ולא בשביל לקיים מצוות בוראו. וכן כתבו התוספות (כתן ד"ה וכל, שם ד"ה העוסק) לחלק. ומוכח שסובר רש"י, שהלומד על מנת להיקרות רבי, אין זה דבר פסול. אמנם השפת אמת (ד"ה העוסק) פירש, שודאי אין כוונת הדברים שנעשית לו התורה כסם המות כפשוטו, שהיא לו לרעה, שודאי היא לטובתו, אלא שמי שלומד שלא לשמה התורה היא לו כסם המיטיב עם החולה בדרך מרירות ויסורים, שמחזירתו למוטב שילמד לשמה, ולזה מדמה לסם המות. **רנז. ולכן** חזר וביקשו שיאמר דבר אגדה, שלזה אפשר שיש בכחו. **רנח. וכן** כתבו התוספות (ד"ה שם), שלשון 'תכרות' מרמז על כך שיפרד מעליו וילך ללמוד מרב אחר. אמנם מן הדיבור המתחיל 'ואם לאו אותו **תשחית**' משמע שרש"י מפרש כן על תיבת 'תשחית' ולא על תיבת 'וכרת'. אולם המהרש"א (שם) פירש על דרך הדברים האמורים לעיל, שמי שהוא תלמיד חכם הגון, תורתו נעשית לו סם החיים, ועליו נאמר גם 'אותו לא תכרות', ואם אינו הגון, נעשית לו סם המות ועליו נאמר (שם פסוק יט) 'אותו תשחית וכרת', והוא קרוב יותר למשמעות הפסוק כפשוטו, שמשחיתו ממש. וכתב האור החמה (נדרים ד"ה וכי), שרש"י לא רצה לפרש כן משום שרצה להעמיד בכל פסוק כפי ענינו, שלעיל בענין 'ערפהו' שהוא לשון הריגה, יותר שייך לבאר בזה שתלמיד חכם שאינו הגון, ראוי הוא למות, אולם כאן כשמדמהו לאילן סרק, שאין מצוה לכרתו, שאף שאין מועיל, אין מזיק, ומה שכתוב 'אותו תשחית' אין בזה ציווי אלא היתר, גם לגבי תלמיד חכם, אין מדמהו אלא לכך שאין מועיל, ולכן אין ראוי ללמוד ממנו. ורבינו גרשום (ד"ה וממנו מלמד ד"ה אומו) פירש, שאם הגון הוא, יכול להבין בתורה, ואם אינו הגון התורה משחתת בו. **רנט. נוסף** על פי הגהות הב"ח (אות ג). **רס. ובכך** מוסיף על מה שלמד מחביריו, שהתבאר שהוא משום שמקשים זה על זה, ומן הקטנים יוצא יותר מכולם, כיון שמרבים הם לשאול לעיתים תכופות ביותר. **רסא. 'הֶתָיוּ'** פירושו הֲבִיאוּ. מצודת ציון (ישעיה כח ז). **רסב. בהגהות** וציונים מחק האות שי"ן, ומשמעו, אם תלמיד הגון רוצה ללמוד ממך וכו'. ועוד גירסא הביא 'אם תלמיד הגון הוא שרוצה ללמוד ממך', וכפי שהתבאר כאן בדברי רש"י [ומן הלשון שבגירסא שבפנינו היה נשמע כביכול, שתלמיד הגון זה תלמיד הרוצה ללמוד ממך, ורש"י בדיבור כותב שאם אינו הגון ילך הוא אצל הרב, הרי שרוצה הוא ללמוד]. **רסג. רש"י** פירש כדרך שפירש בשאלה, שבתלמיד הגון יש לרב לילך אליו, כפי שאומר 'התיו מים', שיביאו המים אליו, ובתלמיד שאינו הגון, הוא הולך אצל הרב, כפי שאומר 'לכו למים'. וכתב הבן יהוידע (ד"ה שם ת"ח), שאין לומר שמדובר בתלמיד שאינו הגון במעשיו, שתלמיד כזה אסור ללמדו תורה כלל, כפי ששנינו בחולין (קלג.), כל השונה לתלמיד שאינו הגון, כאילו זורק אבן למרקוליס, אלא מדובר שאינו הגון בלימודו, שאינו לומד לשמה אלא לצורך איזו טובה שתצמח לו, ובזה מותר לרב ללמדו תורה, אלא שילך הוא אצל הרב. אולם המהרש"א (מ"ק ד"ה כמיב) פירש, שאם הוא תלמיד הגון 'התיו מים', שילמדו רבו תורה, ואם אינו הגון, ימנע הרב מללמדו תורה, ועל זה אומר לו הנביא, שישוב בתשובה ואז ילך אצל הרב שילמדו. **רסד. מדבריו** משמע שאין ללמד לתלמיד שאינו הגון דווקא סתרי תורה, אבל תורת הנגלה אפשר ללמד אף לתלמיד שאינו הגון. והרמב"ם כתב (תלמוד תורה פ"ד ה"ח), אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון במעשיו, או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו. וכן יש לומר לפירוש המהרש"א (מ"ק שם) המוזכר לעיל, שמדובר כאן גם על תורת הנגלה, שאף אותה אין ללמד למי שאינו הגון. וכתב הגבורות ארי (ד"ה ומ"ס), שדקדק רש"י ממה

שאינו נותן בה כלום, כלומר, אין צריך ליתן כנגדה שום ממון, ויודעה ולומדה חינם.

נפסדות שבכלים

פחות שבכלים היינו **במאני דפחרא** - בכלי של חרס, כפי שמבאר והולך.

נמצי דפחרא

ובדרך שחוק אמר, ומרמז מה את אומרת לי שהתורה שוכנת בכלי מכוער, **והלא אביך** גם הוא נותן יין **בכלים מכוערין של חרס**, וכוונתו היתה, שראויה התורה להתקיים דווקא בכלי מכוער.

ומכם נמצי גירמיס

באלו כלים יש ליתן את היין **אם לא בשל חרס, הא כולי עבדי הכי** - הלא כולם נוהגים כך, שנותנים את היין בכלי חרס[ריסה].

ופקיף

החמיץ היין.

כי היכי דלמרה לי

על דרך שאמרה לי היא, **אי** [-איך שוכנת] **חכמה מפוארה בכלי מכוער, הכי אמרי** - כך אמרתי **לה**, שכך נוהג גם אביך, שנותן את יינו המשובח בכלי מכוער. וכוונתי היתה, כשם **דיין משתמר בכלי מכוער, אף התורה מתקיימת בי** כעת שאני מכוער, **יותר משאילו הייתי נאה**[ריסו].

ז:

מי סוו קנו

אם **אותם נאים שהם חכמים**, היו מכוערים[ריסז].

טפי סוו גמירי

יותר היו לומדים ויודעים, לפי **שאי אפשר לנאה** להשפיל דעתו, **ובא לידי שכחה.**

נסיקם סדעם

משקים הללו נפסלים בהיסח הדעת, **שאם לא ישמרם יפה, יהו נשפכין, או** שיהיה **נופל לתוכן דבר מאום**[ריסח], **ונפסלים מלשתות בדבר** קל, **יותר משמן ודבש שמתוך שהן עבים צפה הפסולת** למעלה ואינה שוקעת, **ואפשר לאדם** שיהיה נוטל החלק **העליון** עם הפסולת **וזורקו לחוץ**, **והחלק התחתון נותר בר ונקי, מה שאין כן במשקה צלול שאינו עב**, שהפסולת שוקעת למטה ומטנפת המשקה כולו ואי אפשר להסירה, קלי"ר **בלע"ז** [-צלולריסט].

נסיקם סדעם

דברי תורה משתכחים בהיסח הדעת, כלומר, **אם אינו מחזירם** [-חוזר עליהם] **תמיד.**

שנאמר הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ותפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו, נבראתים לא נאמר

לא נאמר בסיום הפסוק 'אני ה' בראתים' בלשון רבים **דמשמע** - שאז היה משמע מלשון זה **שא'שחקים יזלו' קאי**, כלומר אני ה' בראתי את השחקים, **אלא** נאמר **'אני ה' בראתיו'**, כלומר בראתי לטל ומטר, ומכך **שמע מינה** שמשתבח **ומתפאר** הקב"ה **במטר השמים**[ריע].

יפרו ישע וכתיב בו

מליצי זכות נכנסין לפניו - לפני הקב"ה **ביום הגשמים** כדי **שנזכר** לפניו **לישועה מתוך שִׂעֵת רצון הוא.** דבר זה נלמד **מלישנא דקרא 'ויפרו ישע'** - תפרה ותרבה הישועה, ומפרש הפסוק **אימתי, בזמן שה'שחקים יזלו צדק'** - כשהשמים יורידו גשמים, כפי שנאמר קודם לכן.

לית ה' אלא מלך

נענית למלאות את רצונה של הארץ **במים.**

נסטם עון עמך

מידרעא.

סבי גרסינן, אמר ליה מר זעירי מדיסתם לרבינן כי[ערב]

זעירי סתם ללא התואר 'מר', המוזכר פעמים רבות בש"ס, **היה מן הראשונים** שבאמוראים, ואילו **רבינא** היה חי **בסוף** תקופת ההוראה[ריע] **ולא ראו זה את זה**, ומשום כך יש להוסיף ולגרוס בגמרא 'מר זעירי' שהוא כינוי לאמורא אחר שאף שמו היה זעירי והיה חי בתקופה של רבינא[ער].

ומפה מסמע סמים וגו'

ואומר בהמשך אותו פסוק **'ונתת מטר על ארצך'**. פסוק זה נאמר **בתפלה** דשלמה, כשסיים לבנות את בית המקדש.

ליה גם חום יגזלו מימי שלג

כשציה וגם חום 'גוזלין' מימות השלג, כלומר, **שאינן יורדין מטר כמשפטם** - כפי הרגילות, **בידוע** שישראל **שאול חטאו** - חטאו חטאים שבגינם עליהם לרדת לשאול.

ליה

דריש את המילה 'ציה' מלשון **צווי**. וכך הוא פירוש הפסוק, **דברים שצויתי אתכם** לעשותם **בימות החמה**, והיינו הפרשת **תרומות ומעשרות** הנעשית בימות החמה, בזמן אסיפת הפירות, ולא קיימתם, **גזלו** את **'מימי שלג'**, כלומר, **את המטר.**

רוש נפון מסולל גסס ופניס נזעמים לשון שקל

'תחולל' היינו **תבטל, כמו** שנאמר **'לא** יחל **דברו'** (במדבר ל ג), שמשמעותו לא יבטל ויפר את דברו, **כראמרינן ביבמות** (עב.) דרוח **צפון ברור הוא**, כלומר, כשרוח צפונית מנשבת היא מפזרת את העננים והראות בה טובה וברורה, **ומביא אורה לעולם.** ופירוש הפסוק הוא, **מה שגשמים נעצרין, וכן פנים נזעמין שמראה הקב"ה** בכך **שאינו מביא מטר לעולם**, זהו **מפני לשון שקרירה** דהיינו **רכילות.**

ופשט המקרא הוא כך, **כשם שרוח צפון תחולל** [-תגרום] ירידת **גשם, כך** נגרם אצל הקב"ה **'פנים נזעמים', מפני לשון שקרירעו** - בגלל לשון הרעירעז.

וימנעו רביבים

הסיבה שבשלה נמנעו הגשמים הוא **משום דמאנת הכלם**, כלומר, **שהיה בך עוות.**

סיס

'היה' לשון עבר, **משמע שכבר נכשל** בעבירה.

סעו סיס

אדם **שיש בו עוות פנים, אמור לו** - יכול אתה לכנותו **'רשע', בפניו, ואין בו משום מלקות** - ואין בזה חיוב מלקות כפי שחייב המכנה אדם שאין בו

ציונים והערות

ששנינו קודם, שאם אינו תלמיד הגון, ילך הוא אצל הרב, ומשמע שמותר לרב ללמדו, ולכן מבאר, שמה שאסור ללמדו, היינו רק סתרי תורה. והבן יהוידע (ד"ה סס תלמיד) ביאר, שהוכרח רש"י לפרש על סתרי תורה, לפי ששנינו בברכות (כח.) שביום שהתמנה רבי אלעזר בן עזריה לנשיא, סילקו את השומר מפתח בית המדרש והתווספו ספסלים לבית המדרש, לפי שהיה רבן גמליאל אומר, כל תלמיד שאינו תוכו כברו, שאינו לומד לשמה, אל יכנס לבית המדרש, ומשמע שהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, שאף תלמיד שאינו הגון מותר ללמדו תורה, ואין איסור ללמדו אלא סתרי תורה. אמנם הב"ח (סוס ד) הביא גירסא 'אמור לו **דברי** תורה'. **רסה. פירוש** רש"י הוא על דרך שענה לה אחר כך רבי יהושע בן חנניה, שאתם, שחשובים אתם, יש לכם ליתן את היין בכלי זהב וכסף, ולא כפי שכולם נוהגים ליתן בכלי חרס. **רסו. מרש"י** כאן משמע, שאכן לא היה רבי יהושע אדם נאה. ובעבודה זרה (טז: ד"ה פמיפ) כתב, שכוונת הדברים 'בכלי מכוער', לבגדיו, שדרך תלמידי חכמים שמצטערים על לימוד תורה ואינם מכבסים בגדיהם. והחתם סופר (ד"ה סף) פירש הענין מצד נוי הבגדים, שמי שמנהיג בניו בבגדי שש ורקמה כדרך שרי האומות, אין חכמת התורה שוכנת בהם. **רסז. ומדבריו** משמע כפשוטם של דברים, שתלמידי חכמים מכוערים, התורה מתקיימת בהם יותר, וכן כתב בדיבור הבא, וכן משמע מדבריו לעיל (ע"פ ד"ה כי). והתוספות (לעיל ע"פ ד"ה סי) פירשו, שאם היו **שונאים** את היופי, היו תלמידי חכמים ביותר. ופירש המהרש"א (סוס, מלייס נ: ד"ה סוסה), שודאי אין זה תלוי בטבע הבריאה, שמי שהוא מכוער יהיה לומד ויודע יותר מן היפה, אלא שאם היו שונאים היופי, כלומר, שלא היו מגיסים דעתם מחמת יופיים, היו לומדים יותר מעכשיו. **רסח. ובמרומי** שדה (ד"ה מה) הביא מדברי הגמרא בחולין (י.), שדווקא שלשה משקים אלו אסורים בגילוי, אם השאירם מגולים בלא השגחה, אבל שאר משקים אין נאסרים, עד שרואה שהנחש שותה מהם. **רסט. עַל** פי אוצר לעזי רש"י. **ער. הב"ח** הביא גירסא נוספת ברש"י 'שמע מינה שמשתבח ומתפאר בו הקב"ה **ומניח שמים**'. לפי גירסא זו הגמרא לומדת את מעלתו של יום הגשמים מכך שאף שהוזכרו בפסוק גם הגשמים וגם השמים, מכל מקום הקב"ה מתפאר דווקא בגשמים. ואף יש ללמוד מכך כי הגשמים עולים בחשיבותם על יום בריאת שמים וארץ. ומוסיף הב"ח ומציין כי גירסא זו מתאימה לגורסים בגמרא 'גדול יום הגשמים מיום שנבראו בו שמים וארץ', שמשמעותו שיום הגשמים גדול **יותר** מיום שנבראו בו שמים וארץ. **רעא. כוונתו** של רש"י אינה ברורה, מהי הדגשתו שמחילת העון היא מיד, ומנין לו דבר זה. ובספר ויחי יעקב (נרמ"י) כתב שטעות סופר נפלה ברש"י ויש לגרוס 'מזיד'. וביאר, שכוונת רש"י לפרש את הכפילות האמורה בפסוק, 'נשאת עוון עמך' ושוב 'כסית כל חטאתם סלה'. ולכך ביאר ש'נשאת עוון עמך' עוסק בעבירות הנעשות במזיד, שכן כידוע עון הוא כינוי לעבירה הנעשית במזיד [ראה למשל גמרא מנחות (קט.)], ואילו האמור בהמשך הפסוק 'כסית כל חטאתם סלה' עוסק בעבירות הנעשות בשגגה. **ערב. בגירסא** שלפנינו נכתב 'אמר ליה זעירי' ללא תיבת 'מר', ורש"י שולל גירסא זו. **רעג. כלומר**, בסוף תקופת האמוראים [ראה בבא מציעא (פו.) וברש"י (סס ד"ה סוף הוליחה)]. **עדר. בדקדוקי** סופרים (סוס פ) ציין שנראה שגירסת רש"י בגמרא היתה כפי כתבי היד שלא גרסו תיבת 'מדיהבת', שאם כן לא היה צריך להוסיף בגמרא ולגרוס 'מר' שהלא מכך שהגמרא מציינת 'זעירי מדיהבת' מובן שאין זה אותו זעירי סתם המוזכר בש"ס. ותיבת 'מדיהבת' המוזכרת ברש"י אינה מדבריו וטעות סופר היא. **ערה. בגליון** הגיה וגרס ברש"י 'לשון **סתר**' כלשון הגמרא. וכן היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב. **רעו. אף** כאן הגיה בגליון וגרס ברש"י 'לשון **סתר**' כלשון הגמרא. וכן היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב. **רעז. ביארנו** את כוונת רש"י כפי שמשמע מפשטות דבריו, וכפי שכתב במפורש בפירושו על משלי (כה כג). אכן הריא"ף (על עין יעקב ד"ה מין - הגני) כתב שהוקשה לרש"י מנין ידעה הגמרא בדרשתה ש'פנים נזעמים' המוזכרים בפסוק הינם אלה שמראה הקב"ה כשאין יורדים גשמים, שמא הינם אלה שמראה הקב"ה כשמביא ח"ו דבר או רעב או ארבה, ועונשים אלה הם בשל לשון סתר. ועל כך ענה רש"י שלפי פשוטו של מקרא 'פנים נזעמים' עוסק בעצירת גשמים, ולפיכך אף בדרשה מתפרש כך המקרא. וכך מתפרש הפסוק לפי פשוטו [לפי הריא"ף בדעת רש"י], כשם שרוח צפון תחולל ותבטל את הגשם, כך 'פנים נזעמים' של הקב"ה גורמים עצירת גשמים. ומדוע הפנים של הקב"ה

18/06/2018אהח

עזות פנים, כדאמרינן במסכת קדושין (כח.)רעח. ומשום דבר זה בלבד, כלומר בשל עזות הפנים שבו, מותר לקרותו רשע, אף אם לא עבר עבירהרעט.

מומר לשנאתו

אף על גב דכתיב (ויקרא יט יח) 'ואהבת לרעך כמוך', ואסור לשנוא בן ישראל, זה מותר לשנאותורפ.

ועז פנים ישונא

דרשת הגמרא היא מכך ש'ועז' כתיב, חסר ו' [לא 'ועוז']. וכך נדרש הפסוק, **מי שהוא עז פנים ישנא בשי"ן ואל"ף**רפא.

יתך

נעשה הקב"ה כמי שאין בו כח להוריד טל ומטר.

ופנה לא ראו אור

כלומר, **מפני שלא ראו אור של תורה.**

אפילו כשסמים נסורין

'בהורין' משמעותו כמו 'בהרת' האמורה בפרשת נגעים (ויקרא יג ג) שמשמעותו כתם בהיר. כלומר, הרקיע נעשה **מנומר בעבים** [-עננים] ונראה כמי שרוצה להוריד **גשמים.**

רוח מנערם ומטהרם

הרוח **מפזרת** את **העבים.**

רש"י מפרש את הפסוק (איוב לז יא) 'אף ברי, יטריח עב יפיץ ענן אורו':

המלאך ש'אף ברי' שמו, יפיץ ויפזר 'ענן אורו', כלומר, ענן **גשם שלו**רפב.

נמפגיע

כלומר, **כשיתפלל עליה, כמו** שאמר הקב"ה לירמיה (ירמיה ז טז) 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וגו' **ואל תפגע בי',** שמשמעותו אל תתפלל אלי.

קמס סנחל

'קהה' **כמו** לשון 'הקהה **את שיניו'** האמורה בהגדה של פסח, וכן לשון 'אבות אכלו בוסר **ושיני בנים תקהינה'**רפג (ירמיה לא כח), שעניינם לשון חולשה.

והוא לא סמס קלקל

'קלקל' משון קלקול, כלומר שקלקלו הדור את מעשיהן.

וכל שכן סס שכשרו מעשיהן

קודם לכן. והכי משמע הכתוב 'ויתרון הכשיר חכמה', ישנה עדיפות **ויתרון** למי **שהכשיר לחכמה,** כלומר **אם הכשירו מעשיהן מתחילה** ולא קלקלום. ומהו יתרון זה, שעל ידי כך **יבואו הגשמים יותר מגשמים** שיבואו על ידי **ב'חיילים יגבר'**רפד, דהיינו על ידי **שהן מגבירין חיילים ועומדין בתפלה בזמן** שקלקלו.

ח.

שלמדו קסס עליו כגרזל

שקשה **הוא** לו לימודו **מרוב קושיות,** זהו **בשביל משנתו שאינה סדורה** לו **ואינו זוכר מה כתיב בה ולפיכך אינו יודע לפרק** [-לתרץ]. טעם נוסף, **אי נמי, שגורסה** [-את המשנה] **בטעות, פוטר על החיוב ומחייב על הפטור,** ומחמת כן **מקשי עלה** - על אותה המשנה **מדוכתא אחריתי** [-ממקומות אחרים]. **והכי משמע קרא, 'והוא לא',** כלומר, הסיבה **שאינו יודע שמועתו,** הוא **מפני ש'פנים** קלקל', **שקלקל במשנה שהיא** קודם **לגמרא** ולפניהרפה.

ילמס נישנס

שיסדירו לורפו **בני הישיבה את משנתם, שנאמר** 'וחיילים יגבר', ירבה ללמוד **בין תלמידים** אוצר החכמה **חיילות חיילות** - קבוצות קבוצות.

ומכון שכשיל

כל **שכן שלימודו** לא יקשה עליו, **כשסידר משנתו מתחילה.**

כנגד מ' יום שמיסנס ספורס

היה לומד ארבעים פעמים כדי **שתתקיים בידו** - שיהיה בקי היטב במשניות, **והדר עייל קמיה** - ורק אז היה הולך **לפני דר' יוחנן למיגמר** - ללמוד ממנו **גמרא.**

ילמס סלוס לוס קס כי'

לפיים ולהשקיט כעסו **הימנו,** כדי **שיסבור** ויאיר לו **פנים.**

מסמכין עליו כמוסס

מאדימין פנים כעין רודיליי"א - חלודה, **כדאמרינן בבבא מציעא** (כו.) שהדין המפורש במשנה (שם כה:) שהמוצא חפצים טמונים בכותל ישן הרי אלו שלו, ואין בעל הבית יכול לומר ששלו הם, זהו דווקא באופן **דשתיך טפי,** כלומר **שהעלה** החפץ **חלודה** רבה, ולפיכך מסתבר שאין החפצים שייכים לבעל הבית אלא לאמוריים שגרו בארץ לפני שכבשו אותה ישראל. וכוונת הגמרא שהשמים מחלידים היינו **שנעצרין** (מלהוליד) [מלהורידרפז] טל **ומטר** ובטלים ממלאכתם, והינם כמו כלי ברזל שחדלו מלהשתמש בו עד שהעלה חלודהרפח.

לוסמי למיסוס

בשביל שאין מתפללים תפלה הנקראת 'לחישה' משום שנאמרת היא **בלחש**רפט.

יגיד עליו רעו

כלומר, **יתפלל עליו חבירו, וגבי גשמים כתיב** - פסוק זה נאמר בין הפסוקים העוסקים בירידת גשמים **באיוב,** ולפיכך אף פסוק זה מתפרש לגבי ירידת גשמים.

מקנה סף על עולה

מלשון **מַקֶּנֶה,** כלומר, גורם הוא שיקָנה ויבא חרון **אף** על **מי שמניס דעתו ועולה** ומתגאה, דהיינו עליו עצמוריצ.

ומין נומין זה לזה כי'

והכי **משמע בשביל שצריך להגיד זה לזה ולהיות נוחין בהלכה ואינן עושין כן,** 'מקנה', כלומר, **מתקנאים ומתגרים בחרון 'אף', 'על עולה',** כלומר, **ומעלים אותו ומביאים אותו עליהן. ויש** גורסין בגמרא 'ונוחין זה לזה **בהלכה מתקנאים באף' וכו',** ולפי גירסא זו נדרש הפסוק להיפך, **מש'יגיד עליו רעו',** כלומר **שנוחין הם זה לזה, אזי מתקנאים הם בחרון אף ומעלים ומסירים אותו מעליהם.**

ציונים והערות

נזעמים, משום לשון סתר. נמצא לשיטתו אף לפי פשוטו 'תחולל' פירושו תמנע, ולא תגרום. **רעח. האחרונים** תמהו על רש"י, הלא חיוב מלקות האמור בקדושין נאמר בנוגע למכנה את חבירו 'ממזר', אולם המכנה את חבירו 'רשע' ענשו 'יורד עמו לחייו', כלומר רשאי להצר את פרנסתו, אך אינו לוקה על כך [כמבואר ברש"י (קדושין כח. ד"ה רשע)]. ובספר מנחת סולת (ח"ג נהקדמה סוף יג) תירץ בשם נכדו על פי מאמר חז"ל (הוספ' נמיו"ט פ"ד מ"ח) 'מדחציף כולי היא שמע מינה ממזירא הוא', כלומר שעזות פנים מורה על כך שאותו אדם הינו ממזר, ואם כן המכנה אדם בשם 'רשע' בעקבות עזות הפנים שבו, מגלה בזה שאותו אדם הוא ממזר, ולפיכך סבורים היינו שילקה כדין המכנה אדם בשם 'ממזר'. לכך הביאה הגמרא את הפסוק 'העז איש רשע בפניו', ממנו למדים אנו שמותר לקרותו רשע, ואין לוקין על כך. אכן בספר טל תורה ציין לדברי הסמ"ע (חו"מ סי' מכ ס"ק נו) בשם מהר"ם מריזבורק שהקורא לחבירו 'רשע' לוקה משום שעבר על לאו של 'לא תונו'. וכתב שברש"י בסוגייתנו משמע כדבריו. וראה עוד בשו"ת בית שערים (חו"מ סי' סמ) בביאור דברי רש"י. **רעט. כוונת** רש"י להדגיש כי מותר לקרוא 'רשע' למי שיש בו עזות פנים, אף שלדעת רב המנונא יתכן שאותו עז פנים עדיין לא עבר עבירה, וזאת משום שמידת עזות הפנים עצמה היא הסיבה שבשלה כבר מותר לקרותו רשע. ויחי יעקב (ברש"י ד"ה ומשוס). בדרך נוספת ביאר, שכוונת רש"י לומר כי אף שלא ראינו שעבר עבירה אלא שנוהג בעזות פנים יכולים אנו לקרותו רשע, משום שבודאי כבר נכשל בעבירה לדעת רב נחמן. ואף לדעת רב המנונא שסופו של עז פנים שיכשל בעבירה, ויתכן שעדיין לא נכשל בעבירה, מכל מקום מדבריו משמע שאין מספיקין בידו לעשות תשובה עד שנכשל, ולפיכך כשרואים אנו אדם נוהג בעזות פנים מותר לקרותו רשע, וזאת משום שודאי בסופו יעבור עבירה. אכן בתוספות (ד"ה מומר) פירשו שההיתר לקרותו רשע אינו בשל מידת עזות הפנים עצמה אלא משום שודאי כבר נכשל בעבירה כדעת רב נחמן. **רפ. בגליוני** הש"ס (ברש"י) תמה מדוע הביא רש"י את הפסוק 'ואהבת לרעך כמוך' ולא הביא את הפסוק (ויקרא יט יז) 'לא תשנא את אחיך בלבבך', כפי שהגמרא (פסחים קיג:) מביאה פסוק זה כמקור לכך שאסור לישראל לשנוא את חבירו. וביאר כי מצות 'ואהבת לרעך כמוך' היא מצוה כוללת יותר מאשר מצות 'לא תשנא את אחיך בלבבך', שכן 'אחיך' הוא דווקא ישראל, ואילו 'רעך' הוא אף גר תושב. ולפיכך הביא רש"י פסוק זה שיש בו חידוש גדול יותר, לא זו בלבד שעז פנים הינו רשע ואינו בכלל 'אחיך', והשונא אותו אינו עובר על איסור 'לא תשנא את אחיך', אלא אף אינו עובר על מצות 'ואהבת לרעך כמוך' על אף שהרשע לא מתמעט מכלל 'רעך', וזאת משום שהתורה התירה את שנאתו בפירוש בפסוק 'ועז פניו ישונא' [אכן ראה בסוף דבריו שהניח בקושיא]. ובספר ברכת אברהם (שפירא, ד"ה ממר) יישב זאת על פי שיטת הרמב"ן (שמות כ ח) שמצות עשה גדולה ממצות לא תעשה [ראה שם טעמו], ולפיכך הביא רש"י את הכתוב 'ואהבת לרעך כמוך' להשמיענו שמותר לשנוא את מי שיש בו עזות פנים ולעבור בזה אפילו על מצוה עשה של 'ואהבת' החמור מלא תעשה של 'לא תשנא'. וראה עוד בשו"ת בית שערים (חו"מ סי' סמ) שיישב את רש"י בכמה אופנים. **רפא. ברש"י** שלפנינו כתוב 'ישנא בשו"א'. פתחנו את ראשי התיבות כפי שהביא את דבריו המהרש"א (ח"א ד"ה ועז). וביאר שכוונת רש"י 'בשי"ן' היינו בשי"ן שמאלית, מלשון שנאה. 'ואל"ף' היינו שבכך שבפסוק כתוב 'ישונא' באל"ף נרמז שיש לדרוש את הפסוק מלשון 'שנאה' ששורשה שנ"א, שכן לשון שינוי שרשו שנ"ה. אמנם ברש"ש (ברכ"י) הבין מכך שכתב רש"י 'ואל"ף' שהגירסא שהיתה לו בפסוק היא 'ישנה' בה"א, וכוונתו לומר שהפסוק נדרש בחילוף האות ה"א [שלפיה משמעות התיבה הינה שינוי] לאל"ף [שלפיה משמעות התיבה הינה שנאה]. **רפב. הב"ח** ציין כי רש"י באיוב (על הפסוק) כתב ש'אף ברי' הוא מלאך הממונה על הורדת הגשמים. נראה שכוונת רש"י לפרש שלפיכך מתייחס הענן אל המלאך, כאמור 'ענן אורו' של המלאך, והיינו ענן הגשם שבאחריותו. **רפג. 'בוסר'** הינו פרי שאינו בשל די הצורך וקשה למאכל, אשר אכילתו גורמת לחלישות השיניים. הנביא תמה וכי אם אבות אכלו בוסר שיני בנים תקהינה. תמיהה זו משמשת כמשל לכך שאין ראוי שהבנים יענשו על עוונות שאבותיהם עשו. **רפד. על** פי אהבת איתן (ד"ה ומר). **רפה. כלומר**, 'פנים' נדרשים מלשון 'לפני'. רש"ש (ברכ"י). **רפו. בספר** בארות המים (ברכ"י) גרס תיבה זו בתוך דברי רש"י. **רפז. על** פי הגהת הגליון. **רפח. על** פי תוספות (ד"ה שם). **רפט. על** פי ביאור יד דוד (זינגהייס, ד"ה לומסי) בדברי הגמרא. אולם בספר שושנת יעקב (ברכ"י) ביאר שכוונת רש"י 'בשביל שאין מתפללין תפילה בלחש' אלא בקול רם שבגללם גשמים נעצרים, ואף שעושים כן בכדי לכוין בתפילתם אסור משום שנראים כקטני אמנה.

רצ. בארות המים (נמוסי' ד"ה ומי).

מרי דומם ומוכל

מיד במקום דריסתו, **ואינו מתירא** שמא יפסיקנו או יפגע בו מישהו באמצע אכילתו.

מוקף ומוכל

שמוליך לחוריו [-למקומות מחבואו], **ואוכל שם** ולא במקום שהרג את טרפו משום **שמפחד מן החריות**, ולכולן - לכל החיות **יש להם הנאה** בהריגתן.

ולך מה הנפקא לך

שאתה נושך בני אדם והורגן. והוא, הנחש מש"ב [אוצר החכמה] **אומר, מה יתרון והנאה יש לבעל הלשון שמספר לשון הרע אף על פי שאין לו הנאה**, ואף אני כמוהו. **ולפיכך (מביאו) [מביאן**רצא**]** הקב"ה, את החיות, **בדין אצל הנחש, כדי שיתבייש מפני שהשיא אדם הראשון** לחטוא אף שלא היתה לו הנאה בכך, ומלבד זאת על ידי דין זה **מתביישין עמו מספרי לשון הרע**, על שחטאו בכך אף שלא היתה להם הנאה מכך.

ולנפש לא נכון עמו

אין ליבם מכוון בתפילתם **עם** הקב"ה.

ומפע"כ

בכל זאת **כתוב בסמוך** אחר פסוק זה 'והוא רחום **יכפר עון' ושומע תפלתם, והיכי אמרת** - כיצד אם כן אתה סבור **שאין תפלתם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, כלומר שנפשו מכוונת בכפו** - שכוונת לבו מכוונת להגבהת כפיו, דהיינו שמתפלל הוא בכוונת הלב**ר**צב.

בנבול

תפלתם נשמעת ואף על פי שאין לב כולם שלם ואינם מכוונים כראוי, **כדכתיב** (תהלים עח לו) 'ויפתוהו **בפיהם**', שמשמעו שפיתוהו הרבים **בדברים**, הרי נקט פסוק זה בלשון **רבים**.

בימיך

אינו - תפילתו אינה מתקבלת **אלא אם כן** לבו מכוון.

בזמן שעמם מארץ מצרים

בעת ש'אמת מארץ תצמח', כלומר, **שיש אמונה במשא ומתן, אז** זוכים ל'צדק משמים נשקף', דהיינו **לנשמים שהן צדקה**.

מפולמס וכול

מעשה חולדה ובור שהמיתו שני בני אדם, **מצוי הוא באגדה** כך, **מעשה בבחור אחד שנתן אמונתו** [-הבטחתו] **לריבה** - נערה **אחת שישאנה. אמרה לו, 'מי מעיד** שתקיים את הבטחתך', **והיה שם בור אחד וחולדה. אמר הבחור** 'בור וחולדה הנמצאים כאן הם **העדים בדבר', לימים עבר על אמונתו** [-הבטחתו] **ונשא אחרת והוליד שני בנים, אחד נפל לבור ומת, ואחד נשכתו חולדה ומת, אמרה לו אשתו** 'מה **מעשה הוא זה שבנינו מתים במיתה משונה', ואמר לה** 'כך וכך **היה המעשה'.**

אתת18/06/2018

סמלמין נסקלים כרוך סוס

כלומר, קובע את הקב"ה כנאמן, דהיינו **שמשימו עד בינו לבין חבירו, על אחת כמה וכמה** שיפרע ממנו אם לא יקיים.

שנאמר לעם מעלין מצמח

כאשר מעשיו של האדם מכוונים על פי האמת, **אז** 'צדק **משמים נשקף**', כלומר ינהגו עמו במידת הדין, שהלא **צדקה אין כתיב כאן אלא צדק** דמשמע דין.

וכילפין מעברתך

על מי שהוא ירא אותך אתה מחזיק ומותח את **עברתך** [-כעסך], וזאת **בכדי למרק** את **עוונותיו. ופשט המקרא** הוא כך, 'מי **יודע עוז אפך**', כלומר, **מי יודע עוז וכח למצוא אותו** - מי יודע למצוא בתוכו את העוז והכח **לנום מפניך ביום אפך.** ופירוש 'וכיראתך **עברתך**', **כשם שאתה** בעצמותך **יראוי ומפוחד** - יראים ומפחדים ממך, **כך יש להתייירא ולהתפחד גם מעברתך** - מזעמך.

פגעם לפי שש ועושה לדק

במי ששמח ועושה צדק והיינו הצדיקים, **שהן העושים כך בדרכיך יזכירוך, אתה פוגע בו**, באחד מצדיקים אלו, אפילו **אם חוטא כלום** [-חטא פעוט]. ש'פגיעה' מתפרשת כאן בלשון ענישה **כמו** שנאמר (מלכים ב' ג כה) 'ויפגע בו וימת'. **קרא**רצג **הכי הוא, 'פגעת את שש ועושה צדק'** - בצדיקים **ששים** ושמחים לעשות צדק, **והן העושין כך 'בדרכיך יזכירוך'**, כלומר, **באותם דרכים שאתה מיסרן ביסורין יזכירוך לטובה, ואומרים**, 'הן **אתה קצפת בשביל שחטאנו**, וייסורים אלו הם לטובה עבורנו, שהלא 'בהם **עולם ונושע', בשבילם** נִוָּשע **לעולם הבא.**

שמובלםרצד

'חובלת' משמעותה היא **כמו חבלי יולדה**, כלומר אשה העומדת להוליד. **ואף השמים עושין כן**, מתקשרים בעבים ואינם מורידים גשמים, וקשה הוא **לעולם, ועל חטא הוא.**

ח:

נאמרים פעמים נאמם כו'

כלומר, מכך שהשתמש הכתוב באותה לשון בעניני לידה וירידת גשמים, יש ללמוד שעל כולן [-פקידת הארץ, ירידת הגשמים, ושלא יעצרו העננים מלהוריד את גשמיהם] **מבקשים רחמים**, כשם שמבקשים רחמים על פקידת האשה, לידתה, ושלא תארע אצלה 'עצירה' בזמן הלידה**ר**צה.

אם לשבט

אם גזר הקב"ה בראש השנה**ר**צו **רוב** [-ריבוי] **גשמים לרעה**, כלומר שירדו הגשמים באופן שיגרם נזק מהם, **או יורדים בכח כשבט** [-מקל] **שמכה בכח. ואם חזרו בתשובה** וכעת צדיקים הם, **הקב"ה** אינו משנה את אופן ירידתם **אלא מורידן על הרים וגבעות מקום שאין שם איש**, כך שלא יגרם נזק על ידם.

שכל שם לשמד

אם נגזר בראש השנה **שהגשמים** יהיו **יורדין בנחת**, כלומר, לא כשבט ואף לא להיפך מכך, אזי אם כעת היטיבו את דרכיהם ונעשו צדיקים, **'ימציאהו'** - יזמן הקב"ה את הגשמים **'לארצו'**, כלומר, לשדות ולכרמים של **ארץ ישראל**, הצריכים גשמים, כך שלא תלך אף טיפה לאיבוד, ותהיה תועלת רבה יותר מן הגשמים.

שמרמי לא נעינן רממי

אין מבקשים שתי בקשות **אהדדי** - בעת ובעונה אחת, **כרלקמן** - כפי שמפרשת הגמרא את המקור להלן.

נצבי רממי שכשנא

נבקש מהקב"ה **דליתיב** [-שיתן] **שובעא, ומותנא ליבטל** - וגזירת המיתה **תתבטל ממילא.**

על זמם

לשון 'על זאת', **על חדא** - על דבר אחד **משמע.** פסוק זה בספר **עזרא כתיב**רצז.

על רחם דנפ

פסוק זה בספר **דניאל כתיב**רצח.

דלם ליתנו כמעניתם

שהיתה עצירת גשמים בעולם, וגזרו שלא יתענו על הגשמים, משום **דלא בעו דליתי** - שלא רצו שתבוא **ברכה לעולם בשבילן** - בזכות ישראל**ר**צט.

ניקבל עילוון

יומי תעניתא - ימי תענית. **דמשום קבלה מהני לן כתעניתא** - שעצם קבלתה תועיל לנו כתענית עצמה, **וכי בטיל גזרה עבדין להו** - וכאשר תתבטל הגזירה נתענה.

ומנן דעבדינן סכי

כלומר, מנין דמהני אי עבדינן הכי - מנין שיש

ציונים והערות

רצא. על פי הגהת הב"ח. **רצב. הב"ח** (מו"ס ד) גורס בסוף דברי רש"י 'שנפשו מכוונת בכפו **מבחוץ**', והכוונה היא כאמור, שהתפילה נשמעת רק כאשר כוונת לבו שווה לתנועות כפיו החיצוניות. **רצג. ברש"י** שבעין יעקב מתחיל כאן ד"ה חדש 'בהם עולם ונושע'. קרא הכי וכו'. **רצד. בגמרא** שלפנינו הגירסא היא 'שמחבלת'. **רצה. בבן** יהוידע (ד"ה גמרא) הקשה על רש"י מדוע צריך ללמוד שיש לבקש רחמים על עניני גשמים מהצורך שיש בבקשת רחמים על עניני לידה, הלא ברור הוא שיש צורך בירידת גשמים ואם כן יש לבקש רחמים על כך. וביאר שכוונת הגמרא ללמוד מדמיון הלשון בשני ענינים אלו, שאם ראינו שיש עת רצון מן השמים ומשפיעים גשמים, נכון להתפלל באותה שעה על אשה גם כן, וכן אם ראינו שיש עת רצון והשפיעו מן השמים בלידה, נכון להתפלל באותה שעה על הגשמים. שמכיון שדומים הם זה לזה אזי כאשר יש עת רצון לדבר אחד, יש עת רצון גם לדבר השני. **רצו. על** פי גמרא (ר"ה יז:). **רצז. ראה** בהערה הבאה מדוע כתב זאת רש"י. **רצח. האחרונים** העירו שרש"י שינה מדרכו בכך שציין את מקור הפסוקים. והסיבה שהוצרך לכך כתב בבן יהוידע (ד"ה דכמיב), שכלל זה שאין מבקשים על שתי בקשות לא נאמר אלא בחוץ לארץ שהיא תחת ממשלת שבעים שרים, וכל התפילות עולות באמצעותם, ואם יתפללו על שתי בקשות יבואו השרים לקטרג, אבל ארץ ישראל אינה תחת ממשלת השרים כפי שנאמר (דברים יא יב) 'ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה, מראשית שנה ועד אחרית שנה', [ראה רמב"ן (על התורה, ויקרא יז כה) המרחיב בענין זה שארץ ישראל אינה תחת שליטת השרים], והתפילות אפוא אינן עולות דרך השרים, ולפיכך אפשר לבקש יותר מבקשה אחת בפעם אחת. ומכיון שכך, ברור שמעשה זה שאירע בימי רבי שמואל בר נחמני בו נמנעו מלבקש שתי בקשות יחד היה בחוץ לארץ [אף שרבי שמואל בר נחמני היה מאמוראי ארץ ישראל]. משום כך ציין רש"י שמקור הפסוקים אותם הביאה הגמרא הוא בספר עזרא ודניאל שנכתבו בחוץ לארץ, ואכן בארץ ישראל ניתן לבקש שתי בקשות בפעם אחת. ובמירא דכייא (קדרנותא, גרס"י ד"ה על זמם) ביאר כי רש"י כתב כן להורות שלא נטעה ונפרש שכלל זה שאמרה הגמרא שאין לבקש שתי בקשות יחד הוא דווקא בבקשות אלו להפסקת המגיפה והרעב שאירעו בימי רבי שמואל בר נחמני, אולם שאר בקשות ניתן לבקש גם כמה יחד. ולכן ציין רש"י שמקורם של הפסוקים הללו הוא בעזרא ודניאל, ושם הלא אין מדובר במגיפה ורעב, ומכך יודעים אנו שבכל מיני הבקשות אין לבקש על שתים יחד. וראה ביאורים נוספים בספר רצוף אהבה (נמוס' ד"ה ונלומה), ראש משביר (גרס"י ד"ה ונלומה, ונהסלמות גרס"י ד"ה על). **רצט. מהרש"א** (מ"ק ד"ה לנפ). לדעת המהרש"א מלבד גזירה זו היתה גזירה נוספת של שמד. פירוש זה תואם את הגירסא בדפוסים הישנים

תועלת בכך שנקבל על עצמנו להתענות עוד קודם שנתענה[ש].

מאי נמי נבן להתענות לפני מלסיך נשמעו דבריך

אלמא - הרי שמשקיבל עליו להתענות, **נשמעו דבריו**, עוד קודם שהתענה.

כשמי שליסו

בימי אחאב שהיה העולם צריך לגשמים, **דכתיב** (מלכים א' יח) 'ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב, חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו, **אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי**'.

סימן קללה

שבני אדם צריכים לחזר בשוק לקנות **סעודת שבת**, והגשמים מכבידים עליהם.

קשי יומי דמיטרא[שא]

שבו **אין בני אדם** יכולין לעשות צרכיהן.

יומא דדינא

הם ימי **שני וחמישי** בשבוע שבהם **מתקבצין בני אדם** לדון בבית דין **עם חבריהן כתקנת עזרא**[שב]. והדמיון בין יום הגשמים ליום הדין הוא, **שיש הומות**, וקולות **וא**וושות [-צעקות[שג]] **ביום הגשמים כיום הדין**, ונגרם מכך טורח לבריות. **ובערב שבת כל שכן דקשי מיטרא** - שקשים הגשמים משום שבגללם מתקשים האנשים לקנות את צרכי השבת.

והיינו דאמר ר' שילא[שד], **ומבטלינהו לירידת גשמים**. והטעם שהיו מבטלים הגשמים, משום **שטורחין** - מטריחים **את בני האדם, ואינן יכולין לצאת ולבא.**

אוצר החכמה

לדקה לעניים

שמתעדנין בה, **ונוח להן יום ברור** [-שאינו מעונן והשמש זורחת, והראות טובה וברורה], **ומתחממין בה ביום הצינה.**

ירקי שמי

'יראי שמי' הוא כינוי **לשומרי שבת**[שה].

פרוסה שנכים

החידוש בדברי רבי יצחק ש'פרוטה שבכיס' מתברכת הוא שלא רק תבואה המושפעת מן הגשמים מתברכת אלא **אפילו מעשה ידים שאינן צריכים לגשמים מתברכין**[שו].

18/06/2018 אר"ח

נרוך סשולם נרכס

(**שיפוע**) **ומזכיר בה**, בברכה זו, **מלכות** [-מלך העולם] **ואזכרה** [-שמו של הקב"ה], כלומר 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם השולח ברכה בכרי הזה', **בכל הברכות כולן**, הנאמרות בהזכרת שמו ומלכותו של הקב"ה.

נדכר סקמי מן סעין

שאינו יודע ה**סכום**[שז].

נגב

'נגב' זהו לשון **'יבשה'** - יובש. בדומה לזה, את הכתוב המציין שיבשה הארץ לאחר המבול (בראשית ח יג) 'וירא **והנה חרבו** פני האדמה', **מתרגמינן** (תרגום אונקלוס שם) **'נגיבו'**.

אפיקי ים

'אפיקי ים' היינו **מוצאי ים** - קרקעית הים, שממנה יוצא הים ומתפשט. **אלמא 'אפיק'** הוא לשון מקום **מים**, ואם כן **'אפיקים בנגב' נמי** לשון **גשמים**, כלומר, ערוצי נחלים בהם זורמים מים בעת ירידת הגשמים, לאחר שהארץ היתה יבשה.

גייסות

'גייסות' היינו 'חֵיילות', **כשאתה מרווה תלמי הארץ בגשם מיד גדודים נוחין, כדלקמן** - כפי שמפרשת הגמרא להלן את המקור לכך מן הפסוק.

פוסקי לדקה נרכים

שאומרים שיתנו צדקה **לשם** ולכבוד, **ולפנים** [-למראית העין[שח]]. ואין כוונת הגמרא שעצירת הגשמים באה בשל הפוסקים צדקה ברבים דווקא, ומה שהזכירה הגמרא 'ברבים' **אורחא דמילתא נקט, שאין אדם עשוי לפסוק צדקה בינו לבין עצמו ואינו נותן**, אולם אם אכן אירע שפסק אדם צדקה בינו לבין עצמו ולבסוף לא נתן, אף הוא גורם לעצירת גשמים.

נשיאים ורוח

כאשר נשיאים ורוח **באין לעולם** ונראה **באילו** תיכף **הגשמים יורדין**, ולבסוף **אינן יורדין**, זהו מידה כנגד מידה **בשביל האיש המתהלל במתת שקר** ואינו נותן, **דכשם שהוא עושה לפנים ומחניף את העניים** ואינו נותן, **אף השמים מחניפין את הארץ שמראין נשיאים** ורוח, ואף על פי כן **גשם אין. אי נמי** - באופן נוסף יש לפרש כי הכתוב **'אין' קאי אשלשתם** - נאמר על שלשת הדברים שלפניו, היינו 'נשיאים', 'ורוח' 'וגשם', **דמכל אלו נעצרין** - שמשלשתם העולם נעצר, ואף העננים והרוח אינם באים בעבור המתהלל במתת שקר.

ט.

לימוקא דריש לקיש

אותו הילד היה **בן אחותו של רבי יוחנן** שנישאה לריש לקיש לאחר שחזר בתשובה, כמבואר במסכת בבא מציעא (פד.)[שט]. **ומעשה זה היה לאחר מיתתו של ריש לקיש כדמוכח לקמן**, שאמרה האם לילד, 'עבור מלפני רבי יוחנן כדי שלא ימיתך כפי שהמית את אביך'.

אמר

המשיך **הינוקא** ואמר **לרבי יוחנן, מאי** - מה היא פשר הכפילות בכתוב **'עשר תעשר'**[שי].

אמר ליס

הינוקא לרבי יוחנן, היאך מותר לעשות כן, **והכתיב 'לא תנסו'.**

ציונים והערות

שלפני הצנזורה 'גזור שמדא וגזור דלא למיתב בתעניתא', ולפיה אכן היו שתי גזירות שונות. על פי הבנתו העיר המהרש"א (שם) על רש"י שלפי פירושו יוצא שכל אחת מן הגזירות היתה למטרה שונה ולא היה קשר ביניהם. ולכך פירש שהגזירה השניה היתה שלא ישבו בתענית ויבטלו על ידה את גזירת השמד הראשונה. אולם בדקדוקי סופרים גרס בגמרא, 'גזרו שמדא דלא למיתב בתעניתא', ולפי זה לא היתה אלא גזירה אחת שלא ישבו בתענית, וציין (שם אות פ) שזו הגירסא שהיתה לרש"י ולפיכך מיאן בפירוש המהרש"א שהגזירה היתה בשביל שלא יבטלו על ידה גזירה אחרת שהלא לא היתה אלא אחת בלבד. **ש. גירסתו** של רש"י בדברי הגמרא היא 'מנלן דעבדינן הכי', בשונה מהגירסא שלפנינו 'מנא לך הא'. כוונתו של רש"י בפירוש זה היא שלא נטעה ונפרש את שאלת הגמרא, לפי גירסתו, כך, מנין שתמיד עושים כן, כלומר מנין שאפשר לנהוג כך בכל עת שיזדקק, לקבל תענית ולהתענות במועד מאוחר יותר, ולכך ביאר שהגמרא מבררת מנין שמועילה קבלת התענית, אולם אין נכון לנהוג כך אלא כשנגזר עליהם שלא להתענות, אולם כל שיכולים להתענות צריכים הם להתענות ממש ולא די בקבלת התענית. תורת מאיר (פריימאן, נכתב"י). **שא. סדר** הדברים המובא ברש"י להלן אינו תואם את הגירסא בגמרא שלפנינו, ומשום כך מגיה הב"ח (אות ס) ומשנה את סדר הדברים ברש"י מדיבור זה ואילך. להלן מובאת הגירסא המתוקנת. 'והיינו דאמר ר' שילא קשי יומי דמיטרא. שאין בני אדם יכולין לעשות צרכיהן. כיומא דדינא. שני וחמישי שמתקבצין בני אדם לדון עם חבריהן כתקנת עזרא, שיש הומות, וקולות ואוושות ביום הגשמים כיום הדין, ובערב שבת כל שכן דקשי מיטרא. ומבטלינהו לירידת גשמים. שטורחין בני אדם ואינן יכולין לצאת ולבא'. **שב. זוהי** אחת מעשר תקנות שהתקין עזרא, אותן מונה הגמרא בבבא קמא (פב.). **שג. שפת** הים (גלגמרט, ד"ה ושוטפת). **דש. ראה** בהערה לעיל שאין מקומו של דיבור זה כאן אלא לעיל. **שה. לרש"י** הוקשה כיצד מביאה הגמרא ראיה מפסוק זה ששמש הזורחת בשבת צדקה היא לעניים, הלא בפסוק לא מוזכר שבת כלל, ולכך ביאר ששומרי השבת מכונים 'יראי שמי', ואם כן פסוק זה המבטיח שתזרח שמש צדקה על 'יראי שמי', נאמר על זריחת השמש בשבת. וראה ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ותרחם, נפיקום הרמשון) המפרש מדוע מכונים כך שומרי השבת. **שו. המהרש"א** (ח"מ ד"ה שאפילו פרוטה) העיר שלפי פירוש רש"י אין זה מובן מדוע הגמרא ציינה דווקא פרוטה שבכיס ולא כתבה בסתם 'שאפילו מעשה ידיו מתברכין', ועל כן מציע לפרש שכוונת הגמרא לפרוטה שבכיס דווקא, המתברכת בירידת הגשמים, שכאשר יורדים גשמים מרובים אזי התבואה והפירות נמכרים בזול והאדם אינו צריך להוזיל מכיסו ממון רב בכדי לקנותם, ונמצא אפוא שעל ידי כך מתרבה הפרוטה שבכיסו. וראה בדבריו ביאור נוסף. **שז. כוונת** רש"י לפרש מהו ההבדל בין שיטת רבי יצחק שאמר שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, לתנא דבי רבי ישמעאל שאמר שאין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו. ולזאת אמר כי לדעת רבי יצחק הברכה תלויה בכך שאין ידוע לו הסכום, וכל זמן שאין ידוע לו הסכום הברכה שורה אפילו אם הדבר גלוי לעיניו. אולם לתנא דבי רבי ישמעאל הברכה תלויה בכך שאין הדבר גלוי לעיניו, וכל זמן שאין הדבר גלוי לעיניו שורה בו הברכה אפילו שיודע את סכומו. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ונדכר). אולם ראה מהרש"א (ב"מ מב. ד"ה אלא - הרמשון) המפרש שאין הם חלוקים אימתי הברכה שרויה אלא כיצד לומדים זאת מן הכתוב 'באסמיך'. וראה ביאורים נוספים במחלוקתם בבן יהוידע (ד"ה אין) ועיון יעקב (על עין יעקב ד"ה אין, ובפירוש

שד. שפת הים (שם). **שה. בדומה** לביטוי האמור במגילה (יג.) 'הם לא עשו אלא לפנים' דהיינו למראית העין, כלפי חוץ. **שט. הטעם** לכך שטרח רש"י לציין זאת הוא בכדי ליישב את דרך דיבורו של הילד לרבי יוחנן בחוסר כבוד, כשאמר לו, לא הייתי צריך לך ולהושעיא רבך, וכן את הסיבה שרבי יוחנן לא הקפיד על כך. ראש משביר (נכתב"י). **שי. בדרך** כלל כאשר מובאת בתלמוד שיחה שהתקיימה בין שנים, אזי כשכתוב 'אמר ליה', הכוונה היא לציין את תחילתו של דבריו לאחר שקודם לכן דיבר בן שיחו. אולם כאן, על פי המבואר ברש"י, 'אמר ליה ומאי עשר תעשר' יחד עם 'אמר ליה, עשר תעשר' המופיע קודם לכן, שניהם נסובים אודות דברי הילד. הסיבה שהוכרח רש"י לפרש כן, ביאר בשנות חיים (מזן, פרשת נהר) משום שלא יתכן לפרש שרבי יוחנן הוא זה ששאל מה כוונת הכתוב 'עשר תעשר', שהלא קודם לכן מביאה הגמרא את דרשתו של רבי יוחנן 'עשר בשביל שתתעשר'. אולם בתולדות יצחק (מדפוס, ד"ה אמר) דחה את דבריו, שכן יתכן שרבי יוחנן שאל זאת אף שידע את התשובה לכך בכדי לדעת אם בן אחותו חריף ומבין או לא. ולכך יישב את דברי רש"י באופן אחר, כי לפי החשבון אם רבי יוחנן הוא זה ששאל מה כוונת הכתוב 'עשר תעשר' אזי הילד הוא זה שהשיב והביא את הפסוק במלאכי 'ובחנוני נא בזאת', ורבי יוחנן הוא זה שאמר, 'אם הייתי מגיע בלימודי לפסוק זה לא הייתי צריך לך ולהושעיא רבך', וקשה להלום זאת, הלא ברור שרבי יוחנן אינו צריך לדבריו של הילד. ועוד, שלא היה משתמש רבי יוחנן במטבע 'הושעיא רבך' שמשמע שאינו רבו ואין זה דרך כבוד כלפי רבי הושעיא. ולפיכך פירש רש"י שהילד הוא זה ששאל את רבי יוחנן מה היא כוונת הכתוב 'עשר תעשר', ולפי זה מתיישב יפה המשך שיחתם. ויש שכתב כעין זה, שהוקשה לרש"י כיצד אמר רבי יוחנן 'אי הוה מטי התם להאי

שיגעו

אהח 18/06/2018

כלומר, שייגעו ויתעייפו. תיבה זו נקראת 'דולוראנ"ט' **בלע"ז** [-בלשון עם זר], כלומר, עייפות מרובה.

מי סוה ממינע להתם

אם הייתי מגיע **בלימודי להאי קרא** במלאכי **ד'הביאו את כל המעשר** וגו' **ובחנוני** נא בזאת' וגו', **הוה ידעית ליה ממילא** - ממילא הייתי יודע שמותר לנסות את הקב"ה במצות מעשר.

לרבי יוחנן הגביה רגלו

לא הייתי זקוק לדבריך **דאמרית לי משמיה** - שאמרת לי משמו של רבי הושעיא רבך, שמותר לנסות את ה' במצות המעשר, שכן מעצמי הייתי יודע זאת.

מולם מדם מפלף דרכו ומל ה' יתף לנו

כשאדם חוטא בטיפשותו, בכך הוא **מפלף דרכו**, כלומר, **שבאין עליו פגעים** כעונש על החטא, ומשום כך **על השם יזעף לבו, שכועם ואומר 'מפני מה אירע לי פגע זה'**, ואינו מבין שבשל חטאיו הגיע עליו.

ולא רמז משה בתורתם

הטעם שלא יתכן דבר בכתובים שאינו נרמז בתורה, **שהחומש הוא יסוד נביאים וכתובים, ובכולן** - לכל הנאמר בנביאים ובכתובים **יש** ממך **ורמז שניתן למצוא לכך מן התורה.**

לרבי יוחנן הגביה

רבי יוחנן הגביה את עפעפיו. **שהיו עפעפיו מכסין את עיניו ומגביהן במזלגי דכספא** - מזלגות עשויות כסף, כמבואר **במסכת בבא קמא בפרק אחרון** (קיז.)[שיא]. והסיבה לכך שהגביה את עפעפיו, **משום שהיה רוצה לראותו מפני שהוא חריף.**

לולא ליעביד לך כדעבד לנחון

שלא יתן עיניו בך כמו שנתן באביך ריש לקיש והמיתו, כמבואר **בבבא מציעא** (פד.).

מטר בשביל יחיד

שאם אין צריך מטר אלא לאדם אחד, כגון שזרע אחר זמן זריעת בני אדם ולכך אין צריך אלא הוא, **או שדר בעיר שכולה נכרים** שאין זכות לשכיניו להביא מטר על ידם **וצריך למטר**, בשני האופנים הללו **בא בזכותו** - זכותו לבד מועילה להביא את המטר.

ופרנסה[שיב]. כלומר, **שפע טובה ומחיה לכל העולם, אינו בא לעולם בזכות אחד אלא בשביל רבים, שאם רבים צריכין שובע**, דהיינו **שתִּשָּׁלַח ברכה בתבואה, הקב"ה עושה כן** ושולח את הברכה, **אם זכו. אבל יחיד הצריך שיתברכו תבואותיו אין הקב"ה משנה בעבורו דין השנה אלא כפי ברכותיה** שנגזרו על פי צרכם של הרבים. **ואף על פי שמוריד** הקב"ה **בשביל יחיד מטר זה** אשר נועד **להשביח תבואותיו**, אין זה אלא כדי **שלא** יהו תבואותיו **גרועות משל אחרים, אבל לעשות שדהו כשדה שובע** כאשר לא נגזר כן על הרבים, **לא** - אין הקב"ה מוריד מטר לצורך כך.

ממר מרנך

בתורה נאמר (דברים כח יב) 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו', 'ארצך' לשון יחיד, אף **של אחד משמע**, כלומר שהקב"ה מוריד גשמים אף בשביל ארצו של היחיד.

ממטיר לכם

בתורה נאמר (שמות טז ד) 'הנני ממטיר לכם לחם', 'לכם' **לשון רבים**, ומכאן שהקב"ה מביא פרנסה רק לצורך הרבים.

כמרס על מריס

סלע וזבין - נוזלים היו **ממנו מים**, **והיה מתגלגל הסלע והולך עם ישראל** בזמן שהייתם במדבר. ואותו סלע **הוא הסלע שבו הכה משה, שלא היה רוצה להזיל מימיו בשבילו לפי שמתה מרים**[שיג].

ונתפלקו פנני כנוד

רק **ענני הכבוד** הם שנסתלקו במיתתו של אהרן, אולם מינים אחרים של עננים כגון **ענני** מטר הנמצאים ברקיע, **וענני עשן** - עננים הנוצרים מעשן **ושאר מיני עננים, אינן של כבוד**, ועננים אלה לא נסתלקו במיתתו של אהרן.

מזרם זכות שמיהן

הראיה שבזכות משה ואהרן יחדיו חזר הסלע, **שכן כתיב** (במדבר כ ח) 'קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך **ודברתם** בלשון רבים, משמע **שניכם, 'אל הסלע** לעיניהם **ונתן מימיו'**. ומשמע מכך ששניהם נצטוו לדבר אל הסלע, שבזכות שניהם ראוי היה שישוב הסלע להוציא מים.

'כי' משמע נמרנע לשוות מי למע מלע דמע

כל מקום שצריך לדרוש ולפרש את התיבה 'כי', **בין לענין דרשה** [-דְּרוּשׁ] **בין למשמעותו** הפשוטה **של המקרא, תוכל לשְׁנותו** ולפרשו **באחד מהני ארבע לשונות** הנזכרים בגמרא, דלשון **'כי' משמע בכולם** - יכולה היא להשתמע ולהתפרש לפי כל אחת מארבע הלשונות הללו. וכן ישנן עוד לשונות נוספות בארמית המפרשות את תיבת 'כי', ואלו הן, **'כד' 'כרם' 'ארי'**, אולם אין בלשונות אלו משמעויות נוספות מלבד המשמעויות שהזכיר ריש לקיש, אלא **בכלל הני ד' לשונות הן**[שיד].

והאי - ואותו 'כי' המוזכר בפסוק **ד'כי גוע אהרן' משתמש בלשון דהא, שפירושו נתינת טעם. ושמעינן מינה** - והתיבות הללו באו להורות ולהשמיענו **טעמא דקרא** - את טעמו של הכתוב, **דמה טעם נתראו** - מהי הסיבה שבגללה התגלו ונראו בני ישראל, משום **דהא מית**, כלומר, **שהרי מת אהרן**, והסתלקו ענני הכבוד.

ריש לקיש לא אתי למימר - לא בא בדבריו לומר **דלא מתרגמין שום 'כי' בעולם אלא** באחד **מהני** - מאותן **לשונות**, [שאם זו היתה כוונתו, היינו תמהים כיצד התרגום מתרגם את 'כי' האמור בפסוק זה בלשון 'ארי'], שכן באמת ישנן עוד לשונות של תרגום, **אלא** כוונתו של ריש לקיש לומר שאלה הן בלבד המשמעויות של התיבה כפי שעולה מארבע הלשונות הללו שהזכיר בדבריו, **ואפילו כשמתרגם** אונקלוס את התיבה 'כי' בפסוק 'כי גוע אהרן' **(דלמא) 'ארי'**, אזי אין כוונת התרגום לומר שיש משמעות נוספת לתיבה זו, אלא **דרשינן משמעותיה** - מפרשים אנו את משמעותה של התיבה 'ארי **כמשמעות (דהא)** [ד'אי'שטו], במובן של 'אשר' [שְׁ...], כלומר, ישראל ראו שמת אהרן, ורק לשון אחרת היא ובעלת אותה המשמעות.

ומאן דמתרגם - ומי שגורס בתרגום על הפסוק 'ויראו כל העדה כי גוע אהרן', כך, **'וחזיאו כל בנישתא דהא מית'**, כלומר, שתיבת 'כי' מתפרשת מלשון 'דהא' דהיינו נתינת טעם, בגלל שמת, כפי שדורשת הגמרא את הפסוק בסוגייתנו, **טועה הוא, דאם כן** - אם כוונת תרגום זה לפרש את הפסוק כמדרשו, שמיתת אהרן היא טעם לביאת מלך ערד, אזי **ואתחזיאו מיבעי ליה** - היה צריך לתרגם את תחילת הפסוק כך, 'ואתחזיאו', דהיינו 'וייֲראו' ולא 'וחזיאו', שמשמעותו 'ויִראו'. כפי שאמר רבי אבהו שלפי מדרשו נקרא הפסוק **'וַיֵּרָאוּ כל העדה'**, **במשקל** [-בתבנית] **'וַיֵּרָאוּ ראשי הבדים'** (מלכים ו' ו ח), שמשמעותו שנראו הבדים מבעד לפרוכת. וכן **'וַיִּרְפּוּ המים'** (מלכים ב' ג כב), שמשמעותו שנרפאו המים. וכן **'וַיַּעֲלוּ מעל משכן קרח'** (במדבר טז מ), שמשמעותו שנסתלקו ישראל מהמקום הסמוך לאהלו של קרח.

מזרו שמיהם זכות משה

יודעים אנו ששבו וחזרו הבאר וענני הכבוד, **מדכתיב** (זכריה יא ח) **'ואכחיד את שלשת הרועים** בירח אחד', שכן **פשיטא** לן **דבדידהו משתעי** - שהכתוב עוסק במרים אהרן ומשה, **שהלא לא מצינו פרנסים לישראל שלשה כאחד - בזמן אחד, אלא הם**[שטז], ומכיון ששלשתם לא נסתלקו בחודש אחד, כוונת הכתוב לשלשת המתנות אשר באו בזכותם

ציונים והערות

פסוקא', וכי יעלה על הדעת שרבי יוחנן לא הגיע לפסוק זה. אכן בילקוט הגרשוני (ד"ה ח"ל) ציין כי אכן ביאור זה 'משונה' מהפירוש של 'אמר ליה' בדרך כלל. אולם הביא בדבריו מקור לכך שישנו 'אמר ליה' המוסב על האומר הקודם והוא המשך דבריו, ממקום נוסף בש"ס. אולם ראה מלבי"ם (על הס"ק, ד"ה מצמיח) הנוקט שלא כדברי רש"י, שרבי יוחנן הוא זה ששאל 'מאי עשר תעשר', ומפרש את שיחתם בדרך שונה. **שיא. בדרך** כלל 'דלי עיניה' זהו תיאור לפעולה הטבעית של הגבהת העינים, אולם רש"י טרח לציין שרבי יוחנן היה נדרש לשם כך להשתמש במזלגות של כסף, פעולה האורכת זמן מה, כדי שלא יקשה כיצד תוך כדי שרבי יוחנן נושא את עיניו הספיקה אמו להוציאו משם, הלא מיד כשהגביה את עיניו ראהו. אכן, מכיון שאצל רבי יוחנן פעולה זו ארכה זמן מה היתה לאמו שהות בכדי להוציאו. ארץ צבי (דיל, נרס"ו). **שיב. על** פי גירסת הב"ח (שו"ת ח) זהו דיבור חדש. **שיג. כפי** שנאמר (במדבר כ ח) לאחר מות מרים 'קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם **אל הסלע** לעיניהם ונתן מימיו', משמע שידברו אל אותו הסלע הנודע, שיתן אותם המים שהיה רגיל לתת קודם מותה של מרים. רמב"ן (שם) בפירושו הראשון. אולם על דרך הפשט כתב שהיה זה סלע אחר שהיה סמוך למחנה, וכוונת הכתוב 'אל הסלע', אל אותה סלע אשר לפניכם, או שכוונת הכתוב 'אל הסלע לעיניהם', אל הסלע הראשון שיראו. אף האבן עזרא (שם) פירש כן, וביאר שכוונת הכתוב 'ונתן מימיו', הוא המים שאתן בו בעתיד. לכאורה אין זה מובן מדוע הוצרך רש"י לציין שזה אותו הסלע שהכה בו משה. יתכן שהבין רש"י כי משמעות הברייתא 'מתה מרים נסתלק הבאר וכו' וחזרה בזכות שניהן' היא, שאותה הבאר עצמה חזרה, ולפיכך טרח רש"י לבאר שלאחר מותה של מרים הכה משה את אותו סלע שהוציא מים בימי מרים, ואכן חזרה הבאר עצמה. **שיד. 'כד'** דומה במשמעותו ל'כאשר' [כש...] ודומה ל'אי' במובן של תנאי. 'ברם' משמעותו 'אבל' וכפי הנראה דומה הוא ל'אלא'. ולשון 'ארי' מבואר ברש"י (גיטין ל. ד"ה כי), שאינו דומה בדווקא **לאחת** מן המשמעויות המוזכרות בדברי ריש לקיש, אלא כפי שבלשון הקודש התיבה 'כי' הינה כזו הכוללת בתוכה את כל המשמעויות אותן הזכיר ריש לקיש, כך בארמית התיבה 'ארי' הינה כוללת בתוכה את כל המשמעויות אותן הזכיר ריש לקיש. **שטו. הגהת** מנחם משיב נפש (נרס"ו). **שטז. אין** כוונת רש"י שזהו פשוטו של מקרא, שהלא לפי פשוטו עוסק

ונסתלקו עם מותו של משה. ומוכרח אפוא, שהמתנות שבו וחזרו עד מותו ולא נסתלקו אלא במותו"שיז.

ממה נפשין

שנאמר (נמדבר כ ח) 'ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון [-חודש ניסן] וישב העם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם'. פסוק זה נאמר [בסמיכות לפרשת פרה] (בפרה) **אדומה**"שיח.

מהכן מם

באחד לחדש אב, כפי שנאמר (נמדבר לג לח) 'ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה', וימת שם בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחודש'שיט.

מווסמיס

האות מ"ם בתחילת התיבה 'מווסתניא' הינה אות השימוש ואינה חלק מן התיבה, כלומר, **מאותו** מקום הנקרא 'ווסתניא'שכ.

ממו להדדי

מראין סימן בעיניהם **ומביטין זה לזה**, ומתכוונים לרמז אחד לחבירו **דלא סלקא להו שמעתא** - שלא עלתה בידם השמועה **כפי** שהיתה עולה כשלמדו מפי **רבא**.

ט:

מקרוים

היו מקרין אותו את רב פפא **מקרא זה בחלום**, **'ואבחיר את שלשת הרועים בירח אחד'** (זכריה יא ח), כרמז לכך **שרוצין לעונשן בשמים משום דמכספי ליה** - משום שמביישים אותו.

קבל עליו

רב שימי שתיקותא - לשתוק ולהימנע מלהקשות עוד.

יכול לכל

כלומר, יכול **אין** הקב"ה נותן **מטר אלא אם כן** הכל **צריכין** לו, ולא עבור היחיד.

מלמד לומר למים

אפילו בשביל איש **אחד** נותן הקב"ה מטר.

מי למים יכול לכל שדותיו

כלומר **אינו** יורד **עד שהוא צריך** את הגשם **לכל שדותיו**.

מלמד לומר שדה

אפילו אינו צריך גשם **אלא בשדה אחד** נותן הקב"ה מטר.

מי שדה יכול עד שיצטרך לכל השדה מלמד לומר עשב

אפילו אינו צריך גשם **אלא לעשב אחד (עשב)**, היינו **בשביל** ירק **אחד**שכא, **יורד עליו מטר**שכב.

וסייל

בוחן ומעיין בכל ערוגה מה היא צריכה.

עושה לו סוד

הקב"ה מכין חזיז **לכל צדיק הבא** [-הנולד] **בעולם הזה**, כלומר בשעת לידתושכג, בכדי **להריק לו גשמים על שדותיו**, לפי צרכיו.

ומבאר רש"י את ההפרש בין קושיות הגמרא: **ברישא בעי מאי** - תחילה מבררת הגמרא מה היא כוונת הכתוב 'חזיזים', מדוע נקט בלשון **רבים, והדר בעי ומאי נינהו חזיזים** - ושוב חוזרת הגמרא ומבררת מה הם חזיזים, כלומר, **מאי נינהו דקרי חזיזי** - איזה עננים הם הנקראים חזיזים.

סכי גרסינן מינה קלישתא דמומי מינה ממיכתא

דתותי עיבא - הענן הקלוש נמצא תחת הענן העבה **כלפי הארץ**.

נהילא

'נהילא' פירושו 'דק', **כמו** שמצינו (חולין נח:) 'קיטמא [-אפר] **נהילא**', שפירושו **שהיא** [-האפר] דקה. וכוונת רבי יהודה לומר כי **גשמים** דקים **בקמחא** [-קמח] **נהילא**שכד, שפירושו **שהיא** דקה, **הבאין תחילה למטר** - כשבאים הם לפני הגשם, כלומר שלא ירדו גשמים קודם לכן, **ורק אחר כך בא מטר** - גשם חזק יותר, אזי 'אתי מיטרא'.

ממי מימרא

כלומר, סימן הוא **שגשמים** אלו יורדין **לרוב ואין פוסקין מהר. אבל אם בא מטר** חזק יותר **תחילה**, ולאחר מכן **מתחילין** גשמים דקין **לבא, פוסקין** מיד - סימן הוא שמיד יפסקו הגשמים.

מהולמא

כמו נפה של קמח, **שמתחילה יוצא קמח דק**, החודר בין חורי הנפה בקלות יתירה, **ולבסוף** יוצא הקמח העבה יותר **שנעשה** מטחינת **סובין גסין** [-קליפת גרעיני החיטה]שכה.

מריש דפיז

ריעי - צואה **של עזים, בתחילה יוצאה** בצורה **גסה, ולבסוף דקה**, ואז **פוסק**.

דממרי

דבש עושין מהן מן התמרים**שכו**.

ציונים והערות

הכתוב במשפחות המלוכה שנהרגו על ידי יהוא, כפי שפירש רש"י על הפסוק, אלא כוונת רש"י שעל פי הדרש שהרועים האמורים בכתוב הם המנהיגים הרוחניים של ישראל, ברור הוא שהכוונה היא למרים אהרן ומשה שהנהיגו את ישראל בעת ובעונה אחת. **שיז. מנחם** משיב נפש (נרש"י), בשם משחת אהרן. **שיח. דברי** רש"י תמוהים, לאיזה צורך ציין שהפסוק סמוך לפרשת פרה אדומה. במנחם משיב נפש (נרש"י) ביאר בשם ספר בית לוי (לוי בן שלמה, ד"ה שלשה), כי הוקשה לרש"י כיצד יודעים אנו מפסוק זה שמרים מתה בחודש ניסן, הלא ישראל שהו בקדש ימים רבים [תשע עשרה שנה (רש"י נגריס פ מו)], וממילא אף שלקדש הגיעו בניסן כמבואר בפסוק יתכן שמרים מתה לאחר חודש ניסן. אכן כפי שמצינו שהגמרא (מו"ק כח.) לומדת מן התיבות בפסוק זה 'ותקבר שם' שקבורתה היתה סמוכה למיתתה המוזכרת קודם לכן, כך יש ללמוד מן 'ותמת שם' שמיתתה היתה בסמיכות לביאתם לקדש המוזכרת בפסוק קודם לכן. אולם עדיין יש לשאול, אולי נכתב 'ותמת שם' כדי ללמד שמיתת צדיקים מכפרת על ישראל בגזירה שוה מעגלה ערופה בה נאמר (דנריס כפ ד) 'וערפו שם', אשר היא מכפרת על ישראל כפי שנאמר בענינה (דנריס כפ ח) 'כפר לעמך ישראל'. ואם אכן כך לא ניתן ללמוד מ'ותמת שם' שמיתתה של מרים היתה סמוכה לביאת ישראל לקדש. לכך ציין רש"י שפסוק זה העוסק במיתתה של מרים נאמר בסמיכות לפרשת פרה אדומה, ומסמיכות זו כבר למדים אנו שמיתת צדיקים מכפרת כמו עגלה ערופה, [כפי שאכן כתב רש"י בחיבורו על התורה (נמדבר כ ח)], ואם כן יש ללמוד מן 'ותמת שם' שמיתתה של מרים היתה סמוך לביאתם לקדש. לביאורים נוספים ראה עוד בבית לוי (ד"ה שלשה), ובכתית למאור (שפין, ד"ה והלח). **שיט. הגליון** מוסיף בגוף דברי רש"י 'באחד לחדש בחדש החמישי בפרשת אלה מסעי'. יש שהקשו מדוע הוזקק רש"י לציין זאת, הלא אין זה נוגע להבנת הסוגיא. לביאור הענין ראה בית אברהם (מגרסה בן ימק הכהן, מגמה גדולה ד"ה ממרי), ויד דוד (זינגריים, נרש"י). **שכ. בדרך** כלל כאשר הגמרא מזכירה שם כשכוונתה לשם של מקום, רש"י מפרש 'שם מקום'. אולם כאן שינה רש"י ופירש 'מאותו מקום', וזאת בכדי שלא נטעה לחשוב שהאות מ"ם היא חלק משמו של המקום. חח ונזם (תורי, נרש"י). **שכא. רש"י** מפרש שעשב הכוונה למין ירק. יתכן שהסיבה שרש"י פירש כן משום שהוקשה לו כיצד יתכן שבגידולים סמוכים זה לזה יתעורר צורך בגשם רק לגידול אחד ולא לאלה שמסביבו. ולכן פירש שמדובר על גידול של ירק הזקוק לגשמים מרובים, [ראה רש"י על התורה (דנריס יפ י)], ומסביב לו גדלים גידולים אחרים אשר זקוקים לפחות גשם. **שכב. תוספות** (ד"ה מלמוד) פירשו שכאשר יש צורך בירידת גשמים רק עבור עשב אחד, אזי ירד הגשם רק על אותו העשב ועל שאר השדה לא ירד. וחלוקות הדעות בנוגע לשיטת רש"י בזה. הריא"ף (על עין יעקב, נמוס' ד"ה מ"ל) דקדק מכך שכתב רש"י 'אפילו אינו צריך אלא לעשב אחד בשביל ירק אחד יורד עליו המטר' שכוונתו שבשביל אותו עשב הזקוק לגשמים יורד המטר על כל השדה. אולם החיד"א (מרכיבת העין, ד"ה פ) דחה את דבריו, וביאר שאף שרש"י לא הזכיר בפירוש שהגשם יורד רק על אותו עשב, אין זאת אלא משום שסמך רש"י על המעשה ברב דניאל המובא בסמוך בו משמע שירדו הגשמים רק על אותן ערוגות שהיו זקוקות לגשמים [ראה גם ילקוט שמעוני (זכריה רמז תקעח) שהביא מעשה זה וכתב בו בפירוש 'להאי אתא מטרא ולהאי לא אתא'] אולם אף לדעת רש"י יורד הגשם דווקא על אותו עשב הזקוק לגשמים. החיד"א מביא ראיה לשיטתו מכך שתוספות לא הזכירו בדבריהם את שיטת רש"י, ואם אכן חלק רש"י על תוספות כפי שהבין הריא"ף צריכים היו תוספות להקדים ולהביא את פירושו, ועל כך לכתוב 'לא נהירא' כהרגלם. ואין זאת אלא שהבינו תוספות שאף דעת רש"י כן אלא שקיצר בלשונו, ולכך פירשו הם את הדבר בפירוש. ובספר שדה יצחק (גופיטא, נרש"י) כתב שיש להוכיח כן מלשונו של רש"י, שכן לו היתה כוונתו שהגשם יורד על כל השדה בשביל אותו עשב היה עליו לומר 'בשביל ירק אחד יורד מטר' ומכך שכתב רש"י 'בשביל ירק אחד יורד עליו מטר' משמע שהגשם יורד רק על אותו עשב כפי שכתבו תוספות. מלבד זאת הוסיף עוד כי לא יתכן שרש"י ימאן בפירוש תוספות כאשר הגמרא מביאה על דרשה זו של ריש לקיש את המעשה ברב דניאל בו מוכח כדעת תוספות. וראה עוד ספר תולדות יצחק (מהדד, לעיל ע"פ ד"ה פ"ר) המפרש את שיטת רש"י ותוספות בדרך שונה. **שכג. בארות** המים (נרש"י). **שכד. כלומר**, הדימוי לביטוי 'קיטמא נהילא' המוזכר במקומות אחרים בש"ס הוא רק באשר לדקותם של הגשמים אולם אין כוונת רב יהודה לדמות את הגשמים **לאפר** דק אלא לקמח דק. כשם שיש קמח דק ויש קמח עבה, כך ישנם גשמים דקים וגשמים עבים, וגשמים שבתחילת ירידתם דקים הם כקמח דק, מבשרים הם על כך שבהמשך יתחזקו ויהיו כקמח עבה. וכפי שדימה זאת רב יהודה בהמשך דבריו ל'מהולתא', דהיינו נפה של קמח, שבתחילה יוצא ממנה הקמח הדק ולאחר מכן יוצא ממנה הקמח העבה. הגהות הב"ח (פוס נ). **שכה. רש"י** מפרש שהיו מנפים בעת ובעונה אחת את הקמח הדק יחד עם העבה, וקודם היה יוצא הקמח הדק של גרעיני החיטה ואחר כך הקמח העבה של הסובין. אולם תוספות (ד"ה נהילא) מפרשים שהיו מנפים את הקמח בזה אחר זה. תחילה היו מנפים את הסובין ורק לאחריו היו מנפים את הקמח הדק הנעשה מן הגרעינים. לפי שיטתם דמיון הגשם לניפוי הקמח הוא שכשם שבניפוי הקמח תחילה יוצאים הסובין הפחות משובחים ורק לאחר מכן יוצא קמח הגרעינים המשובח יותר, כך בגשם תחילה יורד הגשם הדק שאינו מרוה ולאחר מכן יורד הגשם החזק והמשובח. וראה בספר תפארת בחורים (נמוס' שם), ובמבצר יצחק (נוכוזנזר, שם) מדוע מיאנו התוספות בפירוש רש"י. **שכו. הגמרא** פותחת ומספרת שעולא ראה בבבל שסל מלא תמרים נמכר בזוז אחד, וציין זאת עולא באמרו 'מלא צנא דדובשא', ואין זה מובן הלא הוא ראה סל מלא בתמרים ולא בדבש. כדי ליישב זאת מקדים רש"י בתחילת המעשה ומפרש שרגילים היו להכין דבש מן התמרים, וכוונתו שכאשר נגיע לדברי עולא נבין מדוע כינה עולא את סל התמרים, סל של דבש. וראה ברש"י שבעין יעקב שם נזכר דיבור זה על דברי עולא תחת דיבור המתחיל

וכגלמי לם עמקי

כלומר, יכולין הן לעמוק תמיד, שיש להן מזונות בזול ובלא טורח[שכז].

לפרוס[שכח]

ציערו אותו התמרים בשלשול, דאמרו (גיטין ט.) 'תמרי משחנן ומשלשלן' - תמרים מחממים ומשלשלים.

18/06/2018 אה"ח

ממימי אוקיינוס

אין הכוונה דווקא ממימי אוקיינוס ולא ממימי שאר ימות ונהרות, אלא כלומר ממים של מטה ולא ממים של מעלה[שכט].

שנאמר 'ומד ימלא מן המרך'.

ששתה הענן בארץ ועלה[של].

מלומין הן

ואין תבואה גדילה מהן[שלא].

יקו ממר למדו

רקיעין מוציאין ויוצקים מים לעבים.

יקו

הזי"ן מתחלפת בצד"י, כמו יצוקו, שעניינו מזיגה, שפיכה והטלה, כפי שכתוב (מלכים ג' ז מח) 'צק לעם ויאכלו' - שפוך לעם מן התבשיל אשר בסיר ויאכלו.

מטרם מים עבי שמקים

פירוש הפסוק, העבים מחשרין, כלומר, משירין את המים העוברים דרכם מן הרקיע לארץ.

ללמדך

אקראי דלקמן קאי - דברי הגמרא 'ללמדך שגדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ' נסובים אודות הפסוקים שלהלן שהמה מלמדים אותנו זאת.

ואומר 'מכין הרים' לא גרסינן הכא[שלב].

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה

כלומר ממים העליונים, ורבי יוחנן מים העליונים אתא לאשמועינן - רבי יוחנן בא בדבריו להשמיענו כי 'מעליותיו' מציין את מקור מי ההשקיה, שהוא במים העליונים, דאי לאו רבי יוחנן הוי אמינא דהכי קאמר - שכן לולי דבריו יכולים היינו לפרש כי 'מעליותיו' מציין את מקומו של הקב"ה כביכול, אשר בסיבתו נעשה הכל, וכוונת הכתוב 'משקה הרים מעליותיו' היא, מעליות שהקדוש ברוך הוא עומד בהם, הוא משקה אותן [-את ההרים] למטה, ולפי פירוש זה לעולם [-באמת] יתכן שמקורם של המים [-מי הגשמים] הוא מאוקיינוס, כשיטת רבי אליעזר[שלג].

ור' אליעזר

אמר לעולם ניתן לפרש את כוונת הכתוב 'מעליותיו של הקב"ה' כפי שפירשו רבי יוחנן, דהיינו שכוונת הכתוב לציין את מקור מי ההשקיה, ומכל מקום אין בכך קושיא על רבי אליעזר שמקורם ממי אוקיינוס ש'כיון דסלקי להתם' וכו' - שכן אף לדברי שמקור הגשמים הוא מן המים שבארץ, עולים הם קודם לשמים ורק לאחר מכן יורדים הם לארץ, ולפיכך מציין הכתוב שמקור מי ההשקיה הוא 'מעליותיו של הקב"ה'.

מהומות

מים של מטה - מים הנמצאים בארץ, כדכתיב בשירת הים (שמות טו ה) 'תהומות יכסיומו' - מי הים כיסו את המצרים, הרי ש'תהומות' הם מים שבארץ.

י.

נגריימו על עולם[שלד]

פסוק זה 'כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות' (תהלים לג ז) בברייתו של עולם כתיב, שהיה כל העולם שטוף [-מוצף] במים, והקב"ה כינסן במקום אחד, כמכנים מים בנאד [-מין מיכל], (שנתנם) [ונתנם[שלה]] באוצרות, דכתיב (שם) 'נותן באוצרות תהומות', דהיינו ששם[שלו] את החול גבולו - כגבול ואוצר לים.

משיורי ממלים

כל העולם שותה ממה שנשאר בעבים אחר שתייתן - אחר שארץ ישראל שותה ומקבלת את מי הגשמים.

על פני ארץ

'ארץ' האמורה בסתם זוהי ארץ ישראל.

ממילא שומע

שם [-בארץ ישראל] יורדין הגשמים תחילה, כך שמעתי[שלז].

מטרם מים ומשכם מים

'חשרת מים', ו'חשכת מים', שני מקראות שונים הן, חד נאמר בתהלים (יח יב), וחד נאמר בשמואל (ב' כב יב) בשירת דוד הנפתחת בתיבות 'וידבר דוד'.

הכי גרסינן שקול כף ושדי מרים

כלומר קח את האות 'כף' שבמלת 'חשכת' וצרפו עם מלת 'חשרת', וקרי ביה ('חכשרת') ['הכשרת'[שלח]], וכוונת הכתוב, שממתקין ומכשירין בעבים - שדרך היווצרות הגשמים בעננים שבשחקים גורמת לכך שימתקו מי האוקיינוס המלוחים.

משוך ענני קגיפין מימותי

כאשר הענן חשוך מרובים מימיו, והיינו דכתיב (תהלים יח יב) 'חשכת מים', כלומר, כאשר הענן חשוך יש בו מים מרובים.

נהור ענני

כשהענן קליש וזירן מימותי - כשהענן קלוש ובהיר מועטים המים שבו. ואף דבר זה נלמד מן הכתוב 'חשכת מים', ואף שהכתוב אינו מורה על כך בפירוש, מכל מקום מכלל חשוך סניאין - מהכלל העולה מן הכתוב 'חשכת מים' שכאשר העננים חשוכים מימיהם מרובים, אתה מדייק ולמד, אבל נהור - שאם העננים בהירים, זעירין - מימיהם מועטים. והתיבה 'חשרת' הכתובה בספר שמואל מתפרשת לדעת רבי יהושע מלשון 'השרה'[שלט], דהיינו 'השמטה', 'הפלה', כמו אין שורין דיו (שבת יז:) כו'[שמ], כדדריש ליה רבי יהושע לעיל (ט:), שהעננים משירים את המים שבהם דרך הנקבים שבהם. אבל הכתוב 'חשכת' מיבעי ליה להכי ולהכי, כלומר, גם ללמוד מכך שכאשר העננים חשוכים מימיהם מרובים, וגם ללמוד מכך שכאשר

ציונים והערות

'דדובשא'. **שכז. ובאהל** משה (הורוויץ, ד"ה לם) ביאר שפליאתו של עולא היתה בשל כך שמיני מתיקה מרגילים את הלשון לתורה, כפי שנאמר בירושלמי (פ"ד ה"ה) שסיבב ה' שקודם ירידת ישראל לבבל יטעו בה תמרים לרוב, כדי שיהיה להם כח ללמוד תורה, שכן מיני מתיקה מרגילים את הלשון לתורה. כשראה עולא שהתמרים מצויים בבבל כל כך בזול התפלא כיצד יתכן שבני בבל שהרבו באכילת מיני מתיקה לא היו עוסקים בתורה כראוי. לדבריו, זו גם הסיבה שבשלה כינה עולא את התמרים בשם 'דבש', על שם מתיקותם מחמתה נתפלא מדוע אינם עוסקים בתורה. **שכח. על** פי הגהות הב"ח (שם ג). **שכט. מרומי** שדה (גרסת"י). שכן ודאי אי אפשר לומר כן שהכוונה היא דווקא לאוקיינוס, שהלא ישנם עננים גם במקומות המרוחקים מן האוקיינוס, ואם כן מקורם של עננים אלו הוא מן הנהרות או הימים הסמוכים לאותו מקום. מרומי שדה (שם). ראה עוד בבן יהוידע (ד"ה רמ"ם) בנוגע למקור מי הגשמים במקומות הרחוקים מן האוקיינוס לדעת רבי אליעזר, ומדוע נקט דווקא 'אוקיינוס'. **של. מקום** השתייה זהו משל למקור מי הגשמים, כשרואים אנו ענן ובו מי גשמים שמקורם במים שבארץ נכון לתאר זאת שהענן שתה מן הארץ, נראה אפוא שזו כוונתו של רש"י בדבריו, שהאדים עלו מן הארץ והם מי הגשמים הנמצאים בענן. **שלא. רע"א** (גליון הש"ס) תמה מדוע רש"י לא פירש בפשיטות כי מכך שרואים אנו בחוש שמי הגשמים מתוקים מוכח שאין מקורם במי האוקיינוס המלוחים. הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה והלם) ביאר שלדעת רש"י מודה רבי אליעזר שבמי הגשמים מעורבים אף המים העליונים, אלא שלדעתו יש בהם גם ממימי האוקיינוס. ואילו רבי יהושע סובר שמי הגשמים הינם רק מן המים העליונים. מכיון שכך, בזה שמי הגשמים מתוקים אין בכדי לשלול את האפשרות שמעורבים בהם מים מן האוקיינוס שכן יתכן שמחמת תערובתם עם המים העליונים אין מליחותם מורגשת. ולפיכך יש לפרש שהוכחתו של רבי יהושע היא מכך שמי הגשמים מצמיחים תבואה, ואילו היתה מעורבת מליחות במי הגשמים לא היתה התבואה צומחת על ידם, שכן המליחות מזיקה לצמיחה. אולם יש להעיר על דבריו שרש"י (ד"ה ממימי) בביאור שיטתו של רבי אליעזר כתב 'ממים של מטה ולא ממים של מעלה', ומשמע שלדעת רבי אליעזר מקור מי הגשמים הוא רק ממים של מטה ולא מעורב בהם מן המים העליונים. לדרכים נוספות בביאור דברי רש"י ראה בילקוט ביאורים. **שלב. פסוק** זה מובא בגמרא לעיל (ג.), ובטעות, עקב הדמיון בין הסוגיות, הובא אף כאן. דקדוקי סופרים (שם ג). אמנם ראה רש"ש (ד"ה וכמיב) המיישב את הגירסא שלפנינו. **שלג. כלומר**, הגמרא אינה תמהה כיצד מתיישב הכתוב לפי שיטת רבי אליעזר אלא מבררת האם לדעת רבי אליעזר ניתן לפרש את הכתוב כפי שפירשו רבי יוחנן. ראש משביר (נמוסי' ד"ה ומ"ש). **שלד. הב"ח** (שם ג) מגיה את הסדר ברש"י בדיבורים שלהלן ומתאימה להגהתו (שם ב) בסדר הגמרא, להלן נביא את דברי רש"י על פי הגהת הב"ח. 'בברייתו של עולם. כתיב, שהיה כל העולם שטוף במים והקב"ה כינסן במקום אחד כמכניס מים בנאד ונתנם באוצרות, דכתיב 'נותן באוצרות תהומות', שם חול גבולו ואוצר לים. **שותה תחילה.** שם יורדין הגשמים תחילה, כך שמעתי. **מתמצית.** משיורי מים שנשאר בעבים אחר שתייתן. **על פני ארץ.** ארץ ישראל. **חשרת מים וחשכת מים.** שני מקראות הן, חד בתהלים וחד בשמואל בוידבר דוד. **שלה. על** פי הגהות הב"ח (שם ג). **שלו. בארות** המים מגיה את הגירסא וגורס 'ששם'. **שלז. להבנת** החידוש בדברי רש"י אלו ראה כסא רחמים (מורי, נרס"י) המבאר זאת. **שלח. על** פי הגהת דקדוקי סופרים, המגיה כן גם בדברי הגמרא. **שלט. שכן** האותיות 'חי"ת' ו'ה"א' מתחלפות זו עם זו. בארות המים (גרס"י). **שמ. במנחם** משיב נפש (גרס"י) מציין שברש"י שבעין יעקב הגירסא היא 'לשון השרה, כדדריש ליה רבי יהושע לעיל' ללא התיבות 'כמו אין שורין דיו'. וזאת משום שלשון 'השרה' הכוונה היא שהעננים משירים ומפילים את המים לארץ, כמו שדרש רבי יהושע לעיל (ט:) שהעננים מנוקבים ככברה, ואילו לשון 'אין שורין דיו' האמורה במסכת שבת, משמעותה היא לשון 'שרייה', כלומר, אין משרים את הדיו במים. אולם בבארות המים (גרס"י) גרס ברש"י כך, 'וחשרת לשון השרה כדדריש ליה רבי יהושע לעיל, או כמו אין שורין דיו'. וביאר שכוונת רש"י להציע אפשרות נוספת בפירוש משמעות 'השרת' לדעת רבי יהושע מלבד זאת שהזכיר בדרשתו לעיל, מלשון 'שרייה', בדומה ללשון 'אין שורין דיו' האמורה בשבת, שאף שם הכוונה היא לשון שרייה. ולפי לשון זה כוונת הכתוב 'חשרת מים עבי שחקים' היא, שהמים שבעננים מרטיבים את הארץ ומשרים אותה במים.

העננים מועטים מימיהם מועטים, כפי שנתבאר לעיל שניתן ללמוד זאת מדיוק הפסוק[שמא].

נמצמר הן מלוין

המים העליונים **אינן** נסמכות **ונחות על שום דבר, אלא מכונסות ועומדות כמין בריכה** ותלויות באויר **במאמרו** של הקב"ה.

ופירומיהן מי גשמים

הברייתא מכנה את מי הגשמים שמקורם במים העליונים בלשון 'פירותיהם', **משום לישנא דקרא נקט הכי** - שכך מכנה אותם הכתוב, **משום דכתיב** - שכן כתוב (תהלים קד יג) **'מפרי מעשיך** [-מן המים] **תשבע הארץ'**. וכוונת הברייתא, **'פירותיהם** מי גשמים', **כלומר**, מי הגשמים אינם המים העליונים עצמם אלא **מזיעת** ולחות **המים, שאין** המים העליונים עצמם **נחסרין כלום, כדכתיב** (תהלים סה י) **'פלג אלהים מלא מים'**, שמלא הוא **כל שעה**, והקרן קיימת, **ופירותיהן** הם **מי גשמים. וכן מפורש בבראשית רבה** (ד ג-ד)[שמב].

ומסר יונס מפתן

כלומר[שמג], **סימן לדבר שגן עדן שותה מן הגשמים תחילה, דכתיב** (בראשית ב י) **'ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן' וגו'** ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים', הרי שתחילה הנהר משקה את הגן ורק לאחר מכן נחלק הנהר לארבעה נהרות קטנים הסובבים את העולם ומשקים אותו במים שנותרו, ומזה יש ללמוד לגבי מי הגשמים שקודם גן עדן שותה תחילה ורק לאחר מכן משיירי מי הגשמים שותה כל העולם כולו.

פנס ממנים נים כור

כלי **שמשקין במימיו שדה בית כור יכולין להשקות בתמציתו** - בשאריות המים שבכלי **שיעור זריעת שדה תרקב שהוא אחד משמים בבית כור. והכי נמי** - וכך גם בנוגע לשיעור הגשמים הנצרכים לכל העולם, **העולם** הוא **אחד משמים בגן עדן**, כפי שמפרשת הברייתא להלן, **ודי לו בתמצית העננים המשקין** - בשאריות המים שבעננים לאחר שמשקים **את הגן**, כפי שאמר רבי יהושע בן לוי.

גן[שמד] **לפני כל העולם כולו כעדן לגן**[שמה].

נמנם כל העולם ככיסוי קדרה

העולם כולו דומה לכיסוי של קדירה, **הקטן כנגד הקדרה** - אשר אל מול הקדירה נראה הוא כקטן.

שוכנם על מים רבים

רש"י מביא את סיום הכתוב, **'רבת אוצרות, בא קצך אמת בצעך'**. במילים אלו מתנבא ירמיה ואומר לבבל, סופך יבוא ולא יהיה לך עוד מים מרובים ב'אמת' [-אמת מים] וב'בצעך' - בצעי המים [-מין בריכות מים][שמו].

שרבו מולרומים

מי גרם לבבל **שקנו עושר**, כלומר, שהתעשרו.

מים רבים

בבבל מצויים מים רבים **שמשקין שדותיהן**, וזאת משום **דבבל עמוקה מכל הארצות** ומי **הגשמים** היורדים בשאר הארצות **מטפטפין** ויורדין **לשם** - לבבל.

עפירה נבל

עשירה היא בבל, שקוצרין בה תבואה אף בלא מטר, כלומר, התבואה גדילה אף ללא מטר, וזאת משום **שאינן צריכים לגשמים**, שכן כאמור מי הגשמים היורדים בשאר ארצות זורמים אליה.

נקיטין

דהכי [**הוא** - דשמז]**חצרא** - שהתבואה נקצרת **בבבל בלא מיטרא** - בלא גשם, כלומר גדילה היא אף כשאין יורדים גשמים בבבל.

לטוכמי

הטעם לכך שבבבל התבואה גדילה ללא מטר הוא משום **שהיא מקום מצולה** [-מקום עמוק], ורקק [-אדמה בוצית ולחה].

ולם יוכמי

שאינה יבשה[שמח].

כשלשה כמרפסון שולין עם הגשמים (וכו') רבן גמליאל אומר כשבעה בו בט"ו יום מתר הסג

מה שאמר רבן גמליאל 'בשבעה בו, בט"ו יום אחר החג', מדובר על אותו זמן[שמט], **כלומר בשבעה במרחשון שהוא ט"ו ימים אחר החג**[שנ].

כדי שיגיע המתרן

כלומר כדי שיגיע האחרון שבעולי הרגלים הדרים מעבר לנהר פרת, לביתם, **קודם ביאת מים** - קודם שיגיעו מי הגשמים **לנהר פרת** ויעלה על גדותיו[שנא] ולא יוכלו לעבור בו[שנב]. ואין לומר שחשש רבן גמליאל שלא יוכלו ללכת מחמת ירידת הגשמים עצמה, **שהרי** נהר **פרת הוא רחוק יותר** ממהלך ט"ו יום מירושלים[שנג], ואם ירדו גשמים ט"ו יום לאחר החג, לא יוכלו ללכת[שנד], ואם כן מה הועיל רבן גמליאל בתקנתו. אלא חששו של רבן גמליאל היה משום האנשים הגרים מעבר לנהר פרת, שלא יוכלו לעבור את הנהר[שנה], ושיער רבן גמליאל שגם אם ירדו גשמים מיד לאחר ט"ו יום מהחג, עדיין לא יעלה הנהר על גדותיו עד שיגיעו כל עולי הרגל לבתיהם[שנו].

ציונים והערות

שמא. מנחם משיב נפש (נרש"י). **שמב. באות** ג' נאמר במדרש 'ופירותיהן מי גשמים' כמבואר כאן בגמרא. ובאות ד' מביא המדרש שיחה שהתקיימה בין כותי לרבי מאיר, 'ועוד שאלו, אמר לו [-הכותי לרבי מאיר], אפשר פלג אלהים מלא מים משמת ימי בראשית ולא חסר כלום, אתמהא. אמר לו, הכנס ורחוץ ושקול עצמך עד שלא תכנס ומאחר שתכנס. הלך, כיון שיצא ושקל עצמו לא חסר כלום. אמר לו כל אותה הזעה שיצאת לא ממך יצאת, אמר לו הן. אמר לו ומה אתה שאתה בשר ודם לא חסר מעינך כלום, מעינו של הקב"ה על אחת כמה וכמה, הוי 'פלג אלהים מלא מים', משמת ימי בראשית, ולא חסר כלום'. **שמג. הב"ח** (אות ד) מוסיף תיבה זו בגוף דברי רש"י. **שרמ. לפי** הגהות הב"ח (אות ה) זהו דיבור חדש. **שמה. לפי** הגירסא שלפנינו לכאורה כוונת רש"י היא שהגן גדול מהעולם כולו באותה מידה שעדן עצמו גדול מן הגן, דהיינו שהגן גדול פי שישים מהעולם, ואף העדן גדול פי שישים מן הגן. אולם אין זה מובן מדוע הוזקק רש"י לפרש את אשר כתבה הגמרא עצמה שהעולם הוא אחד משישים מן הגן, והגן הוא אחד משישים מן העולם. בשל הערה זו, כתב במנחם משיב נפש (נרש"י) שהגירסא הנכונה ברש"י היא כפי הגירסא בהגהות הב"ח לפי הנדפס בש"ס מענקיש, 'גן לפני כל העולם כולו בין עדן לעולם'. והביאור בדברי רש"י הוא כדלהלן. נאמר (בראשית ג ח) 'ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם', 'מקדם' היינו במזרח, כלומר ה' נטע את הגן במזרחה של עדן (רש"י בראשית שם). לאחר חטא אדם הראשון גירשו ה' מגן עדן אל העולם בו אנו חיים, ומקומו בעולם היה במזרחו של גן עדן, כפי שנאמר (בראשית ג כד) 'ויגרש את האדם וישכן מקדם [-ממזרח] לגן עדן את הכרובים וגו' לשמור את דרך עץ החיים', נמצא אפוא שמקומו של הגן הוא בין העולם לעדן. ואלו הם דברי רש"י ה'גן לפני כל העולם כולו' ומקומו הוא 'בין עדן לעולם'. והוצרך רש"י לציין את מיקומו של הגן, משום שאם העולם היה שוכן בין העדן לגן קשה היה להבין את דברי רבי יהושע בן לוי שכל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה, הלא מקומות אלו אינם סמוכים זה לזה, ולכך ציין רש"י שהעולם שוכן בסמיכות לגן, ולפיכך שותה מתמציתו. וראה עוד בדבריו ביאור נוסף ברש"י לפי הגירסא שלפנינו. ובמהרש"א (נרש"י) הגירסא היא 'גן לפני כל העולם כולו בין כעדן לגן'. וביאר במנחם משיב נפש (שם), שהבין המהרש"א שכוונת הגמרא שהעולם הוא אחד משישים מן הגן, היינו יחד עם העדן, כלומר, שניהם יחד הינם פי שישים מן העולם והעולם אחד משישים מהם. והאמור בהמשך הגמרא שהגן הוא אחד משישים מעדן היינו שבתוך הגן והעדן עצמם החלוקה היא של אחד על שישים, כלומר, הגן אחד מתוך שישים מהעדן עצמו. וזאת בא רש"י להורות לנו בדבריו 'כל העולם כולו בין כעדן לגן', כלומר, מה שאמרה הגמרא שהעולם הוא אחד משישים מן הגן, הוא בין מן העדן ובין מן הגן, כלומר בהשוואה לשניהם יחד. אכן העיר שלשון רש"י 'בין כעדן לגן' מגומגם לפי דבריו. וראה עוד בספר גנזי יוסף (פפמטיין, נרש"י) מה שפירש בדברי רש"י ומה שהעיר על פירושו של המהרש"א. **שמו. מהרש"א** (מ"ל ד"ה שוכנם). **שמז. הגהת** הב"ח (אות ו). **שמח. רש"י** מפרש שדברי אביי נסובים אודות דברי רב, ונותן הוא טעם לדבריו, כלומר, הסיבה שבבבל גדילה התבואה ללא מי גשמים היורדים בה היא משום שהאדמה שם בוצית ולחה. אולם תוספות (ד"ה טוכנמי) מפרשים שאביי אמר דבר בפני עצמו, שעדיף להיות בארץ שהיא לחה מאשר להיות בארץ יבשה, ודבריו אינם נסובים בדווקא על בבל. **שמט. רש"י** גרס במשנה 'בשבעה בו בט"ו יום אחר החג', וכדי שלא יטעו שהכוונה לשני זמנים שונים, הוצרך לבאר שמדובר בזמן אחד, אבל לפי גירסתנו 'בשבעה בו ט"ו יום אחר החג' פשוט שהכוונה לאותו זמן. מירא דכייא (נרש"י). **שנ. כוונת** רש"י בזה לבאר, שלשיטת רבן גמליאל לעולם תלוי הדבר בט"ו יום אחר החג, וגם בזמננו שאנו מחשבים לפי סדר העיבור המסור בידינו, שלעולם חודש תשרי מלא [שלשים יום], לעולם נמצא שז' במרחשון הוא ט"ו יום לאחר החג. אבל בזמן רבן גמליאל שהיו מקדשים את החודש על פי הראייה, יתכן שיהיה חודש תשרי חסר [כלומר שיש בו כ"ט ימים], ובאופן זה ישאלו את הגשמים בח' במרחשון, שהוא ט"ו יום לאחר החג. תוספות יו"ט (מ"ג) ומירא דכייא (נרש"י). ובירושלמי (ה"ג) נחלקו התנאים בזה [לביאור הפני משה (שם ד"ה נומנין, ד"ה רבי יומנ)], לדעת רבי לעולם זמן השאלה הוא בז' מרחשון כשאר רוב שנים, ולדעת רבן שמעון בן גמליאל באופן זה ישאלו את הגשמים בח' במרחשון, שהוא ט"ו יום לאחר החג וכנ"ל. [וראה בקרבן העדה (שם ד"ה שם היתה, ד"ה נומנין) שביאר את דברי הירושלמי באופן אחר]. **שנא. שהרי** כשיורדים גשמים בארץ ישראל, מתרבים מימי נהר פרת. נדרים (מ.). **שנב. וכן** פירש המאירי (ד"ה המשנה הרביעית). **שנג. ראה** בהערה להלן. **שנד. כמו** שהקשו התוספות בבבא מציעא (כח. ד"ה ממשה), שהרי אורכה ורוחבה של ארץ ישראל הוא ארבע מאות פרסה, ומהלך אדם בינוני הוא עשר פרסאות ביום, ונמצא שמהלך כל ארץ ישראל הוא ארבעים יום, וירושלים רחוקה מהירדן [שהוא הגבול המזרחי של הארץ] מהלך יום אחד, ונמצא שמירושלים לגבול מערבי של הארץ הוא מהלך ל"ט יום, ואם כן היאך אמר רבן גמליאל שיש מהלך ט"ו יום מירושלים לגבולות ארץ ישראל. [וראה בתוספות שם מה שתירצו, וכן הקשה הר"ן (ד"ה ט"ו) שכדי ללכת מירושלים לנהר פרת צריך יותר מעשרים יום, וראה שם מה שתירץ]. ורש"י **בא** לתרץ קושיא זו, וגם לתרץ היאך ילכו לביתם אלו שגרים בבבל מעבר לנהר פרת ורחוק יותר, ולכן כתב רש"י שבאמת אין החשש משום ירידת הגשמים שימנעו מהאנשים לחזור לביתם, אלא רק משום אלו הגרים בגבולה הצפוני של הארץ מעבר לנהר פרת, שלא יוכלו לעבור את הנהר אם ירדו גשמים קודם ז' במרחשון, מפני שהוא מתמלא מגשמי ארץ ישראל. בית לוי (נרש"י). **שנה. ולפי** זה גם אנשים שהיו גרים בבבל מעבר לנהר פרת היו עולים לרגל, וכן מבואר ברש"י שברי"ף (ד"ה כדי) שכתב 'כשחוזרין לבבל מן ארץ ישראל לאחר הרגל'. אולם התוספות (פסחים ג: ד"ה מאליה) כתבו שבני חוץ לארץ אינם מחוייבים בעליה לרגל. **שנו. כן** ביארו הבית לוי והמירא דכייא (נרש"י) את דברי רש"י. [ואף שמירושלים לגבול המערבי הוא מהלך ל"ט יום, כמו

ובגולה מקשים

ובגולה דהיינו בבל[שנז], **אין שואלין** את הגשמים **עד** שיעברו **ששים** יום **בתקופה** של תשרי, וטעם הדבר **לפי שהוא מקום נמוך, ואין צריכים מטר** כל כך, משום שכל הגשמים שיורדים סביבותיה זורמים ויורדים לשם[שנח].

מכי מעיילי מיא לבי מצומא ליקמא

משעה שמכניסין **עצים לאוצר** [-מחסן] **לצורך** ימות הגשמים, שכן היו נוהגין, לפי שהיו יודעין שזמן גשמים הוא משם ואילך, **ולא** היו יכולין **לחטוב עצים ביער** מחמת הגשמים[שנט].

ליקמא

צייד עופות[ש], **כמו** ששנינו במשנה (נ"ק עט:) 'אין פורשין רשבים ליונים'[שסא], ו'רשבים' הם פחים שבהם נלכדים העופות[שסב]. ו'**טבות**' הוא **שם אדם**, שהוא היה צייד עופות[שסג].

כלפי ס'

ולא מדכרינן - ואין מזכירים בו שאלת גשמים, אלא רק ממחרתו שהוא יום הששים ואחד לתקופה.

כלמר ס'

ומדכרינן - ומזכירים בו שאלת גשמים.

עילאי נעו מים

אנשים **העומדים** [-דרים] **בהרים צריכין** יותר **מים, מפני שהגשמים מתגלגלים** מהמקומות הגבוהים **ויורדין למטה**.

מתוך שאינן צריכין לגשמים

האנשים הדרים במקומות נמוכים אינם צריכים מים, משום **שמתכנסין** כל מימי **ההרים לבקעה**.

הכי נמי - הוא הדין כאן במחלוקת של רב ושמואל, **רב שהיה מארץ ישראל כדאמרינן בעלמא** [-במקום אחר (גיטין ו.)] '**מכי אתא** [-כשהגיע] **רב** מארץ ישראל **לבבל**', **וארץ ישראל** שם היה רב קודם, הרי **גבוהה** היא **מכל הארצות**[שסד] (קידושין סט.), **משום הכי** - לפיכך **אמר** שיום השישים עצמו נידון **כלאחר ששים**, ובו עצמו שואלים את הגשמים[שסה].

רש"י מבאר את המנהג בבבל ובשאר המקומות שבחוץ לארץ:

ובבבל דהיינו **ב'גולה'** המוזכרת בגמרא כאן[שסו], **מתוך שאינן צריכין לגשמים** כל כך[שסז], שהרי היא ארץ נמוכה ועמוקה, **אין שואלין** את הגשמים אלא **עד** שיעברו **ס'** יום **לתקופת תשרי**, **וכן אנו נוהגים** בכל המקומות שבחוץ לארץ[שסח], **שבכל מנהגינו** אנו צריכים לנהוג **אחר בני בבל**[שסט].

סגיע שמעתא עמר וכו'

בתעניות המבוארות במשנה כאן, **אוכלין ושותין** - מותרים לאכול ולשתות אף **משחשיכה** - לאחר שהתחיל הלילה, **שאין אוכלין** דווקא **מבעוד יום כיום הכפורים ותשעה באב**, אלא מתחילים להתענות רק מלמחרת בבוקר[שע].

מאי קמ"ל

מה בא רב הונא להשמיענו **בהאי דקאמר** [-במה שאמר] שהיחידים מתענים **שני וחמישי ושני**[שעא].

מתניתין

והלא שנינו בפירוש כן במשנה **בפירקין** דלקמן (טו:), '**אין גוזרין תענית** על הציבור בתחילה **בחמישי כו' שלא להפקיע את השערים**', וביאור הדבר הוא **שאם** היו **מתחילין להתענות** ביום חמישי, היו קונין **למוצאי התענית שתי סעודות גדולות**[שעב], **אחד** למוצאי **התענית ואחד לשבת, וכסבור המוכר** שקונים הרבה אוכל משום **שרעב בא לעולם, ואתי לאפקועי** - ויבוא לייקר את **השערים**[שעג].

אפקועי [18/06/2018 אהח]

'הפקעת שערים' הכוונה שהמוכר **מבטל** את **שיעור המדה הראשונה** שהיתה עד עכשיו למדידת סחורה, **וממעטה**[שעד], וכך נמכרת פחות סחורה באותו מחיר, ונמצא שהמחיר מתייקר.

אבל יחידים לא

[אוצר החכמה]

אבל לענין **שלש תעניות שהיחידין עושין קודם לצבור**, היה מקום לומר **שאינן** זקוקין **להתחיל** דווקא **בשני**, ויוכלו להתחיל להתענות אף בחמישי, **דליכא** - שאין לחוש **לאפקעת שערים משום היחידים** לחודייהו [-לבדם], שמכיון שאינם אלא יחידים, אף כשיקנו שתי סעודות גדולות לא יסברו המוכרים שבא רעב לעולם.

רש"י מבאר מדוע אין ללמוד מהמשנה שם לענין תענית היחידים[שעה]:

והללו ג' תעניות דיחידים, אינן בכלל י"ג תעניות דצבור המוזכרות במשנה להלן (יג:)

ציונים והערות

שהובא לעיל מהתוספות (ג"מ מא. ד"ה ט"ו), מכל מקום מירושלים לנהר פרת בגבול הצפוני, אינו אלא מהלך עשרים יום, כמו שכתב הר"ן (ד"ה ט"ו), ובחמישה ימים לא יתמלא הנהר]. אולם רש"י בבבא מציעא (כח. ד"ה מדי) והרע"ב (מ"ג) פירשו שאם ישאלו את הגשמים קודם ז' במרחשון וירדו, יש לחוש שמחמת הגשמים היורדים לא יוכלו עולי הרגלים לשוב לביתם. וכן כתב הריטב"א (ד"ה ממני'), וביאר שרבן גמליאל נקט 'נהר פרת' משום שהוא הגבול המפורסם ביותר של ארץ ישראל, אבל הוא הדין לשאר גבולותיה, שיש לחוש לכל עולי רגלים הגרים בסוף תחומי ארץ ישראל, שיספיקו להגיע לביתם עד שישאלו את הגשמים. [וראה שם טעם נוסף למה נקט רבן גמליאל 'נהר פרת']. **שנז. כמבואר** ברש"י (להלן ד"ה ממני'). **שנח. רש"י** (לעיל ד"ה מים רניסן). ובפסקי הריא"ז (ה"ה מומי ז) פירש משום שרוב פירותיהם [כגון זיתים וכיוצא בהם] נמצאים בשדות רוב זמנה של תקופת תשרי, ואינם חפצים כל כך בגשמים בזמן זה. **שנט. וברבינו** גרשום (ד"ה ניכי) מבואר שבזמן הגשמים היו מכניסים את העצים מן השדה לאוצר כדי שלא ירטבו מהגשמים. **שס. אולם** הערוך (ערך רמנח) פירש בשם גאון, שאותו 'טבות' היה נשיא בית אב, ש'רשבא' הוא נוטריקון 'ראש בית אב'. **שסא. וכן** פירש רש"י בחולין (קטו. ד"ה ריסנא), אמנם במשנה לפנינו (נ"ק שם) הנוסח הוא 'נישובין'. וראה הגהות וציונים (חולין שם) שהובאה הגהת רבי ישעיה פיק שהניח דברי רש"י שם בצריך עיון, וגם הקשה סתירה מרש"י שם וכאן לרש"י בכתובות (קג: ד"ה ומגדלנא) שכתב 'ומגדלנא נישבי, מקלע אני מכמורת, ודומה לו אין פורסין נשבין ליונים'. **שסב. רש"י** (נ"ק שם ד"ה ניסוניס). **שסג. הקשה** המירא דכייא (נרמ"י ד"ה מכי) מדוע נקט שמואל דווקא את אדם זה, והלא כשהיה מגיע זמן הגשמים היו כולם מכניסים עצים לאוצר. ולכן כתב שיותר נראה כפירוש הערוך (ערך רמנח) שפירש בשם גאון, ש'רשבא' הוא נוטריקון 'ראש בית אב' [הובאו דבריו בהערה לעיל]. שוב כתב ליישב, שאותו אדם היה איש מפורסם וידוע, ולכן תלה שמואל את זמן שאלת הגשמים בזמן שאותו אדם היה רגיל להכניס את העצים לאוצרו. **שסד. בגמרא** לפנינו הגירסא 'רב אמר יום שישים כלאחר שישים, ושמואל אמר יום שישים כלפני שישים', וכן מבואר בדברי רש"י כאן, וברבינו גרשום (ד"ה עילאי, ד"ה ממני'). אולם רבינו חננאל (ד"ה ומיניעית) והערוך (ערך על ו) גרסו בגמרא לעיל להיפך, 'רב אמר כלפני שישים, ושמואל אמר כלאחר שישים', וביארו את הסימן כך, 'עילאי בעו מיא' היינו שמואל שהיה מנהרדעא שהיא גבוהה, ושם צריכים מטר, אמר ששואלים ביום השישים עצמו, ואילו 'תתאי לא בעו מיא' היינו רב שהיה מסורא שהיא נמוכה יותר מנהרדעא, ושם אינם צריכים מטר משום שכל המים נאספים שם, אמר שאין שואלים אלא מיום השישים ואחד לתקופה. **שסה. ובראב"ד** (סדר הקבלה, ד"ה הדור הרמב"ן) מבואר שרב ירד לבבל לקראת סוף ימיו. והעירו האחרונים מדוע תיקן רב [שירד מארץ ישראל] לשאול את הגשמים לבני בבל ביום השישים עצמו, והלא בבל שהיא עמוקה אינה צריכה לגשמים כל כך. ובגנזי יוסף (נרמ"י) כתב שרב שהיה רגיל מהיותו בארץ ישראל להקדים את זמן שאלת הגשמים [בז' מרחשון], הקדים אף בבבל לשאול כבר ביום הששים עצמו. אולם היעב"ץ (ד"ה ופימקן) כתב מכח קושיא זו לבאר כעין פירוש רבינו חננאל [הובא בהערה לעיל]. והמגדי חיים (מום יח) הקשה כנ"ל, והוסיף להקשות שהרי גם שמואל היה בתחילה בארץ ישראל, שהיה רופאו של רבי (ב"מ פה:), וירד לבבל לפני רב. ובמנחת יהודה (מפמטיין, ד"ה רב מתמר) כתב שבאמת לפי רש"י אין הסימן המבואר בגמרא אלא לרב ולא לשמואל [והיינו שעיקר הסימן הוא 'עילאי בעו מיא' שהכוונה לרב שבא מארץ ישראל, ו'תתאי לא בעו מיא' הובא בדרך אגב]. וראה שם (ד"ה וכזה, ד"ה מפתני) מה שפירש בזה. **שסו. 'גולה'** המוזכרת בגמרא בסתם, הכוונה לפומבדיתא שבבבל, ששם היתה עיקר ישיבת בבל. גמרא (ר"ה כג:) ורש"י (סנהדרין לב: ד"ה לגולה). **שסז. רש"י** לעיל (ד"ה וגגולה). **שסח. ואף** על פי שטעם הדין לא שייך בכל ארצות הגולה, שהרי רק בבל היא ארץ נמוכה מאוד, ובשאר ארצות יש הרים וגבעות. קול הרמ"ז (מ"ג מתוס' יו"ט ד"ה נמלמה). **שסט. הרא"ש** (סי' ד) תמה על כך, וכתב שבדבר התלוי במציאות אין בני הגולה נגררים אחר בני בבל, אלא דווקא בבבל שהיא ארץ מצולת מים ואינה צריכה מים, אין שואלים אלא עד שישים לתקופה, אבל בארצות הצריכים גשמים קודם לכן שואלים בזמן שצריכים. **שע. והיינו** מעלות השחר, וכדעת רבי (להלן יב.). רש"י (שם ד"ה מיכף). **שעא. מדברי** הגמרא ורש"י נראה שקושיית הגמרא 'מאי קא משמע לן' היא על מה שאמר רב הונא שמתחילים בשני דווקא ולא בחמישי, וקשה מדוע לא נאמר שרב הונא בא לחדש גם שהיחידים מתענים דווקא בימים אלו דהיינו שני וחמישי, ולא באלו ימים שירצו. אכן יתכן שזה כלול גם בתירוץ הגמרא, שהיה מקום לומר שדווקא לציבור קבעו ימים אלו אבל יחידים יכולים להתענות באלו ימים שירצו, והשמיענו רב הונא שגם היחידים מתענים דווקא בימי שני וחמישי. שפת אמת (ד"ה מאי קמ"ל). ובדקדוקי חברים (נרמ"י) כתב, שרב הונא השמיענו גם כן שאין היחידים מתענים שלשה ימים רצופים [כעין שמצינו להלן (כו.) לענין אנשי מעמד], ומכל מקום גם זה אינו חידוש, שהרי פשוט הדבר שתעניות היחידים הן כעין תעניות הציבור, שאינם מתענים שלשה ימים רצופים, ולכן פירש רש"י שגם על זה מקשה הגמרא 'מאי קא משמע לן'. **שעב. והטור** (או"ח סי' תקעב) כתב שרואים המוכרים שאנשים קונים ארבע סעודות גדולות, אחת לצורך מוצאי התענית, ושלש לצורך שבת. [ובחידושי הגהות (שם אות ח) כתב שיש לגרוס בדברי הטור 'שתי סעודות' כמו ברש"י]. וכעין פירושו כאן פירש רש"י גם להלן (טו: ד"ה שלשה), והקשה הריטב"א (שם ד"ה אין - הרמתון) על פירושו, מדוע חששו להפקעת שערים בתענית, והלא גם בשאר ימים אנשים קונים לחם לשתי סעודות, ואין האנשים מרבים אלא בקניית בשר ויין בשביל מוצאי התענית, ובאלו אין לחוש להפקעת שערים, ואדרבה המפקיע ומייקר את מחירם של בשר ויין הרי זה משובח, כדי למעט את התיפלה (ב"ב ה:) [היינו, עבירות ודברים מגונים. רש"י (פסחים נא. ד"ה תפלות)]. ועוד קשה שאדרבה, בתענית קונים פחות מבכל יום, שבכל יום קונים שתי סעודות, ליום ולילה, ואילו בתענית אין קונים אלא סעודה אחת למוצאי התענית. ר"ן (שם ד"ה אגל הקטן). ותירץ הריטב"א, שבשאר השבתות אנשים קונים את הלחם לסעודות השבת ביום שישי, אבל אם היו מתענים בחמישי אנשים היו קונים במוצאי התענית שתי סעודות, ומפני זה יסברו המוכרים שיש רעב בעולם. והר"ן (שם ד"ה ואף ירמי) כתב שאין כאן קושיא כלל, שהרי חכמים (ב"ב שם) חולקים על הדין הנ"ל, וסוברים שאסור לייקר מחירם של בשר ויין, ועוד, שלא נאמר דין זה אלא ביין ולא בבשר, ויש הרבה דברים שחיי נפש תלויים בהם [חוץ מיין], שאנשים קונים אותם במוצאי התענית, ויש לחוש בהם להפקעת שערים. **שעג. וכן** פירשו התוספות (ד"ה אין). וכתב הר"ן להלן (טו: ד"ה ממני') שלפי טעם זה, דין זה שייך גם בתעניות על שאר צרות [ראה להלן (יט.)], ולא דווקא בתענית גשמים. אולם הר"ן (שם ד"ה ואף) כתב בשם הר"י, שדווקא בתענית על הגשמים תיקנו כן, שמכיון שהמוכרים רואים שמתענים על הגשמים, מתייקר השער [שהם סבורים שבא רעב לעולם], ולא רצו חכמים שיתייקר השער ביום חמישי סמוך לשבת, מפני כבוד השבת. אך הריטב"א להלן (שם ד"ה אין - הרמתון) כתב שגם לפירוש רש"י תקנה זו נתקנה בכל התעניות, ולא דווקא בתעניות שגוזרים על עצירת גשמים. **שעד. כגון** שעד עכשיו היו מוכרים סאה חיטים בסלע, וכעת מוכרים חצי סאה בסלע. **שעה. עפ"י** ביאור

שלגביהם שנינו שם שאין גוזרין אותן בתחילה בחמישי, **תדע** - והראיה לזה, **דקא חשיב** - שהרי מנינו **במתניתין** - במשנה כאן **שלש** תעניות ראשונות של הציבור, **ושלש** תעניות נוספות של הציבור ששנינו במשנה (סט), **ושבע** האחרונות שהציבור מתענים, השנויות במשנה (סט), ואם כן אין שלשת התעניות שהיחידים מתענים, בכלל אלו. וממילא אין ללמוד ממה ששנינו שם שאין גוזרים תענית על הציבור בתחילה בחמישי, לענין תעניות היחידים.

ומפסיקין נרגשי מדעים

שאם חל **ראש** חודש בתענית 'שני' **ובתענית** 'חמישי'שעו אפילו **לאחר** שהתחילו כבר **להתענות** חלק מהתעניות שלהם[שעז], **פוסקין תעניתם.**

י:

וכן אם חלה אחת מתעניות היחידים **בימים טובים הכתובים במגילת תענית**[שעח], מפסיקים את התענית בהם ואין מתענים.

לא כל המוסיף לעשות עצמו יחיד לענין תענית[שעט].

עוסק

דנראה מגסי הרוח, ואל יאמר שיתענה לשם שמים אף שאינו ראוי, שהרי בזה אין רוח הבריות נוחה הימנו[שפ], **ותנן** - ושנינו במשנה (סוטה פ"ג מ"י) 'כל **שרוח הבריות נוחה הימנו** כו' רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו'.

סבי גרסינן, 'סתלמידים עושין עצמן'

הגירסא בברייתא לפנינו 'תלמיד עושה', אבל יש לגרוס בדברי הברייתא 'התלמידים עושין עצמן [יחידים]'[שפא], וסובר רבי מאיר שהתלמידים עושים עצמם כיחידים לענין תענית, **כדאמרינן** בברייתא **לעיל שכל התלמידים ראויין לכך**[שפב] [לעשות עצמם יחידים], **ואין בהם** - בתלמידים הנוהגים כן **משום גסות הרוח**[שפג].

רבי יוסי אומר כל מדם

רבי יוסי חולק על הרישא ששנינו שם 'לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה'[שפד], וסובר שכל אדם **ואפילו שאינו תלמיד, עושה את עצמו** 'יחיד' **להתענות**[שפה], **וזכור** הוא **לטוב** על כך, **דצער הוא** לו להתענות עמהם **ולא גסות** הרוח.

רש"י מביא גירסא אחרת בברייתא:

לישנא אחרינא, גרסינן בדברי רבי מאיר 'לא כל הרוצה **לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה**'שפו, **כלומר** אין כל אדם רשאי לעשות עצמו יחיד, וכמו כן **לא כל אדם הרוצה נמי** [-גם] **לעשות את עצמו** 'תלמיד' רשאי לעשות כן, דהיינו **להתנהג עצמו במדת תלמיד** חכם, כגון **בחלוקו ובמטתו**[שפז], וכגון **להתנאות בסודר** [-בגד מיוחד] **של תלמידי חכמים, ושאר דברים**, בכל אלו אין כל אדם הרוצה לעשות עצמו תלמיד **עושה, דכל הרוצה ליטול לו את כתר**[שפח] **השם תלמיד לא יטול**, ולפי גירסא זו **רבי יוסי** חולק רק **אריסא** [-על הרישא] לענין לעשות עצמו יחיד לענין תענית, וסובר שכל אדם רשאי לעשות עצמו יחיד[שפט], שבזה שייכת סברתו 'לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו'[שצ]. מה שאין כן בסיפא לענין לעשות עצמו תלמיד להתנהג בחשיבות כמו תלמיד חכם, מודה הוא שאין כל אדם רשאי, שהרי שבח הוא לו בזה[שצא].

ומסתבר כי האי לישנא, מדקא מהדר - מכך שמצינו בברייתא להלן שעונה **רבן שמעון בן גמליאל** לרבי שמעון בן אלעזר 'במה דברים אמורים

ציונים והערות

שרביט הזהב (נרס"י). שעו. **בביאורי** הפשט הובאו דברי הראבי"ה (מ"ק סי' תתמט) שביאר כיצד שייך שיחול ראש חודש בתענית 'שני קמא' של היחידים [והיינו אם חל י"ז במרחשון ביום שלישי, ובאופן זה מתענים 'שני קמא' ביום שני כ"ג מרחשון, ו'חמישי' בכ"ו מרחשון, ואזי יוצא יום שני שלאחריו בראש חודש כסליו, והשמיענו התנא שבזה מפסיקים ואין מתענים]. אולם הקשו האחרונים [בריכות המים (מו"ק סי' תקעה ס"ק ד"ה תמנה), וחשק שלמה (נרס"י)] על מה שכתב רש"י כאן ששייך גם שיחול ראש חודש בתענית 'חמישי', שדבר זה לעולם לא יתכן [שהרי אם ראש חודש כסליו חל ביום חמישי, אם כן י"ז במרחשון חל ביום שישי, ואזי מתענים 'שני קמא' בכ' מרחשון, 'חמישי' בכ"ג, ו'שני בתרא' בכ"ז, ואם כן מסתיימים התעניות קודם ראש חודש כסליו. חשק שלמה (סט)]. ותירץ בבריכות המים, שכוונת רש"י היא לשאר התעניות שהציבור מתענים עליהם בכל זמן שיש צרה, ויתכן שתחול אחת מהן בראש חודש. והחשק שלמה תירץ בכמה אופנים: א. כוונת רש"י לתעניות שהיחידים מתענים לאחר שנגמרו י"ג התעניות של הציבור (להלן יג:), ובתעניות אלו שייך שיהיה ראש חודש גם בתענית 'חמישי'. ב. כוונת רש"י לחוץ לארץ, שם מתענים לפי הזמן שהם צריכים גשמים ולא דווקא בי"ז במרחשון, כמבואר ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"י). וראה בדבריו ובמתת אלהים (נרס"י) תירוץ נוסף. **שעז. במשנה** להלן (טו:) מבואר לענין תענית ציבור שאין גוזרים אותה לכתחילה בראשי חדשים ובחנוכה ופורים, ואם התחילו להתענות ולאחר מכן חל ראש חודש וכדומה באחת מהתעניות, אין מפסיקים אלא ממשיכים להתענות, אולם אין משלימים את התענית [ו'התחלה' לענין זה לדעת רבי אסי להלן (יח:) היינו אפילו תענית אחת, וכן פסק השולחן ערוך (מו"ק סי' תקעב ס"ג)]. ומבואר בדברי רש"י כאן, שלענין תעניות היחידים לא נאמר דין זה, אלא אף אם התחילו צריכים להפסיק בראשי חדשים ובשאר הימים שאסור להתענות בהם, וראה בביאורי הפשט להלן (ע"ב) בדברי הברייתא 'בימים טובים הכתובים במגילת תענית' שהובאה מחלוקת ראשונים בזה. **שעח. מגילת** תענית נכתבה בתקופת התנאים על ידי חנניה בן חזקיה וחבריו, ובה רשמו את כל הימים שארעו בהם ניסים לעם ישראל שמחמת כן קבעו חכמים שאסור להתענות בהם, ויש מהם חמורים יותר שאסורים גם בהספד. שבת (יג:) ורש"י (סט ד"ה מחנכין), משנה להלן (טו:) וגמרא (יח:). **שעט. ראה** ברש"י להלן (ד"ה הכי גרסינן) בגירסתו השניה של רש"י בסוגיא [שהכריע רש"י כמותה], שהסיפא של הברייתא נאמרה לענין הנהגות אחרות ולא לענין תענית, ואפשר שלזה התכוין רש"י כאן שהרישא של הברייתא היא 'לענין תענית'. **שפ. שערי** ציון (נרס"י). **שפא. וכעין** זה גרס הרי"ף. ומבואר בדברי רש"י שיש לגרוס כן בדברי רבי מאיר משום שלגירסא זו תלמיד עושה את עצמו יחיד. והקשה הראש משביר (נרס"י) מה דחק את רש"י לשנות את הגירסא, והלא אף אם נגרוס בדברי רבי מאיר 'תלמיד עושה' כמו בגמרא לפנינו, היה אפשר לפרש שתלמיד עושה את עצמו יחיד. ותירץ, שהגירסא שהיתה לפני רש"י היא 'התלמידים עושין עצמן', ורש"י בא לקיים את הגירסא הזו, ולומר שלפי רבי מאיר תלמיד עושה את עצמו יחיד [והוכיח כן מדברי רש"י להלן (ד"ה רבי יוסי) שמסיק שעיקר הגירסא היא 'תלמיד עושה', ומכיון שרש"י מסיק שזו היא הגירסא העיקרית, אם כן מדוע כאן בתחילת דבריו כתב שיש לגרוס 'התלמידים עושין עצמן', אלא על כרחך שרש"י כאן אינו מגיה אלא מקיים את הגירסא שהיתה לפניו לפי פירוש זה]. ובמירא דכייא (נרס"י ד"ה רבי יוסי) ביאר, שלפירוש זה ברש"י, אם היתה הגירסא 'תלמיד עושה' היה מקום לפרש שמה שאמר רבי מאיר 'לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה', הכוונה שגם לא כל הרוצה לעשות עצמו תלמיד רשאי לעשות כן, וכמו שמפרש רש"י בפירושו השני (להלן ד"ה רבי יוסי), לכן רש"י שינה את הגירסא וכתב שיש לגרוס 'התלמידים עושין עצמן', והכוונה שהתלמידים עושים עצמם יחידים. **שפב. מרש"י** כאן נראה שגרס בברייתא לעיל 'אלא כל התלמידים ראויין לכך', ולא כמו הגירסא לפנינו 'אלא כל תלמידי חכמים יחידים', וכן הגירסא בהרבה ראשונים, ראה רבינו חננאל (ד"ה ת"ר), רי"ף, ורא"ש (סי' ה). [וראה במאמר מרדכי (סי' תקעה סק"ח) שכתב שאותם ראשונים שגורסים כן בברייתא סוברים שרשות היא בידם ולא חובה, שכן משמע מהלשון 'ראויין', אכן בשיטת רש"י נחלקו האחרונים בזה האם התלמידים מחוייבים בכך או לא, כפי שיתבאר בהערה להלן]. **שפג. והיינו** שרשות היא בידם. קרן אורה (ד"ה לא), ודקדוקי חברים (ד"ה הגה). וראה להלן. אולם הקשה הקרן אורה, שאם כן הברייתא שמובאת בגמרא לעיל 'אלא כל תלמידי חכמים יחידים הם' היא לא כרבי מאיר ולא כרבי יוסי, שהרי בברייתא שם משמע שכל התלמידים מחוייבים בכך [כמו שכתבו המאירי (ד"ה תעניות) והבית יוסף (מו"ק סי' תקעה ד"ה ומ"ש וכל תלמיד)], ואילו כאן בין לרבי מאיר ובין לרבי יוסי אינם מחוייבים אלא רשאים הם לעשות עצמם יחידים. וגם לשון רש"י כאן שכתב 'כדאמרינן לעיל שכל התלמידים ראויין לכך' תמוה, שהרי לעיל מבואר אחרת, שהם מחוייבים ולא שהם רשאים וכנ"ל. אולם בדקדוקי חברים (ד"ה הגה, בגליוני הש"ס) כתב שלדעת רש"י ביאור דברי הברייתא לעיל 'אלא כל תלמידי חכמים יחידים הם' היינו שרשאים הם בכך [וכן ביארו הריטב"א (ד"ה מתקיף) ופסקי הרי"ד (ד"ה מתקיף)], ואם כן אפשר לפרש את הברייתא שם בשני אופנים: א. כרבי מאיר, ומה שנקטה הברייתא 'כל תלמידי חכמים' זה בדווקא, ושאר אדם אינו רשאי. ב. כרבי יוסי, ולא דווקא תלמידי חכמים אלא אף שאר כל אדם רשאי. **שפד. אבל** בסיפא לענין התלמידים, מודה רבי יוסי שעושים עצמם יחידים. מירא דכייא (נרס"י). **שפה. והיינו** שרשות היא בידו. קרן אורה (ד"ה לא), וכתב עוד, שלפי גירסא זו נמצא שיש שלשה חילוקי דינים בדבר זה: א. יחידים המחוייבים בתעניות אלו. ב. תלמידים שאינם מחוייבים אבל רשאים הם בכך [וראה בהערה לעיל (נרס"י ד"ה הכי גרסינן) מה שנתבאר בזה]. ג. שאר כל אדם, שנחלקו בדבר רבי מאיר ורבי יוסי, שלרבי מאיר אין כל אדם רשאי לעשות עצמו יחיד ולהתענות עם היחידים, ואילו לרבי יוסי כל אדם רשאי בכך מאחר ואין הדבר שבח בשבילו אלא צער. **שפו. והיא** הגירסא לפנינו בברייתא. **שפז. הדבר** מבואר בגמרא (נ"ב ז:) שחלוקו של תלמיד חכם הוא כל שאין בשרו נראה מתחתיו, ולענין מיטה מבואר (סט ע"ב) שמיטה של תלמיד חכם היא שאין תחתיה אלא סנדלים בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים. וראה בגמרא (סט ז:) הנהגה נוספת הראויה לתלמיד חכם בענין שולחנו. **שפח. על** פי רש"י (פסחים נה. ד"ה ליטול). **שפט. ולא** נחלקו רבי מאיר ורבי יוסי אלא לענין שאר כל אדם, אבל לענין תלמידים שניהם מודים שמחוייבים הם לעשות עצמם יחידים, שהרי כך מבואר בפירוש בברייתא לעיל 'אלא כל תלמידי חכמים יחידים הם', והיינו שחובה היא עליהם. קרן אורה (ד"ה לא). [אכן בהערה לעיל (נרס"י ד"ה הכי גרסינן) נתבאר שנחלקו הראשונים האם התלמידים מחוייבים לעשות עצמם יחידים או לא, וכן נתבאר שם שנחלקו האחרונים בשיטת רש"י בזה]. **שצ. והיינו** שלשיטת רבי יוסי כל אדם רשאי בכך, אלא שאינו מחויב. לחם משנה (תעניות פ"ג ה"ח), ומירא דכייא (נרס"י). **שצא. פיכום** שני הפירושים ברש"י הוא כך, היחידים מחוייבים להתענות בתעניות אלו. לענין שאר כל אדם נחלקו רבי מאיר ורבי יוסי, שלרבי מאיר אין כל אדם רשאי לעשות עצמו יחיד ולהתענות עם היחידים, ואילו לרבי יוסי כל אדם רשאי בכך מאחר ואין הדבר שבח בשבילו אלא צער. ולענין תלמידים, לביאור הקרן אורה יש חילוק בזה בין הפירושים, שלפירוש הראשון התלמידים רשאים בכך ואינם מחוייבים, ולפירוש השני מחויבים הם בכך. ולביאור הדקדוקי חברים בשני הפירושים סובר רש"י שהתלמידים רשאים בכך ואינם מחוייבים [וראה להלן שיתבאר החילוק בזה]. ולביאור הראשון יש חילוק בין הפירושים, שלפירוש הראשון יש לגרוס בדברי רבי מאיר 'התלמידים עושין עצמן', והיינו שהתלמידים רשאים לעשות עצמם יחידים לענין תענית, ואילו לפירוש השני יש לגרוס 'תלמיד עושה', והיינו שכשם שאין כל אדם רשאי לעשות עצמו יחיד, כך אינו רשאי לעשות עצמו תלמיד לענין הנהגת תלמיד חכם בטליתו ובמיטתו וכדומה. [ולפי הדקדוקי חברים זהו החילוק היחיד בין שני הפירושים, ואין חילוק בדין ביניהם]. אולם התוספות (ד"ה מיזהו) הביאו את דברי הברייתא כך, 'לא כל אדם הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, אבל הרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה'. ובמירא דכייא (נרס"י) כתב שהתוספות גורסים כגירסת רש"י בביאורו השני 'לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה', אך לא רצו לפרש כרש"י [שהכוונה שגם אין כל אדם רשאי לעשות עצמו תלמיד להתהדר בלבוש תלמיד חכם וכדומה], שאם כן היה התנא צריך לשנותם יחד 'לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד או תלמיד עושה', ומלשון הברייתא שחילקה אותם לשנים, הוכיחו התוספות שהכוונה שכל אדם רשאי לעשות עצמו

בדבר של שבח' שאינו עושה[שצב], מכלל - מזה יש ללמוד **דאירי** - שרבי שמעון בן אלעזר דיבר בדבר של **שבח**[שצג], ואם כן הוא הדין בברייתא כאן שתנא קמא דיבר לענין דברים של שבח[שצד].

על הסולה ומרפא[שצה]

הוא הדין **אם** היה מתענה על החולה שיתרפא, ומת החולה[שצו], **בעי לקיומי** - צריך הוא לקיים את **נדרו** ולהשלים את התענית[שצז].

על הצרה ועברה

מי שהיה מתענה על הצרה ועברה הצרה, הרי זה **מתענה** ומשלים[שצח], **ואם לאו** - ואם לא ישלים תעניתו, **נראה** הוא **כמתנה עם** קונו[שצט] **'אם תעבור** הצרה **(אתענה), ואם לאו** (לא) **אתענה'**[ת].

למקום שמין מתענין הרי זה מתענה ומשלים

ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים, הרי זה מתענה ומשלים את **כל התעניות שקבלו עליהן בני עירו**[תא], משום דנותנין עליו **חומרי המקום שיצא משם**[תב].

מכל ושפה

דיעבד[תג].

על ימלמה בפמיהן[תד]

משום **שנראה** כחתן בין **אבלים**, **ויתקנאו** בו[תה].

ומל יהיג עדומים בעלמו

שלא יאמר 'הואיל ואכלתי כל שהוא, אוכל עוד **הרבה'**[תו], כלומר שאף שכבר אכל בשוגג, לא סר ממנו חיוב התענית[תז].

מל מרמו עלמכם

שיש לכם חטים הרבה[תח], **ולא הלכו אלא**

ציונים והערות

תלמיד. **שצב. אף** על פי שגם רבי יוסי אמר 'לפי שאין שבח הוא לו אלא צער הוא לו', מכל מקום בדברי רבן שמעון בן גמליאל הדבר מפורש יותר, שאמר 'במה דברים אמורים בדבר של שבח, אבל בדבר של צער עושה וזכור לטוב', ושתי הברייתות נשנו באותו סגנון, שדברי רבן שמעון בן גמליאל הם בעצמם דברי רבי יוסי. מהרש"א (נרס"י). וראה בהערות להלן. **שצג. וביאור** דברי רבי שמעון בן אלעזר לפי זה הוא, שלא כל הרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה, וכל שכן שאינו רשאי לעשות עצמו תלמיד שהוא דבר של שבח, ורבן שמעון בן גמליאל אמר 'במה דברים אמורים בדבר של שבח', שבזה הוא מודה לדברי רבי שמעון בן אלעזר שאין כל אדם רשאי לעשות עצמו תלמיד, אבל בדבר של צער הוא חולק ומתיר לכל אדם לעשות עצמו יחיד. **שצד. שמכיון ששתי** הברייתות נשנו באותו סגנון, ודברי רבן שמעון בן גמליאל בברייתא להלן הם בעצמם דברי רבי יוסי בברייתא כאן, ממילא כשם שלהלן מוכח מדברי רבן שמעון בן גמליאל שרבי שמעון בן אלעזר דיבר בדברים של שבח, הוא הדין בברייתא כאן תנא קמא דיבר בדברים של שבח. מהרש"א (נרס"י). **שצה. 'פירש** רבינו שלמה, על החולה כדי שיתרפא, ונתרפא קודם שהשלים תעניותיו שנדר, או על צרה ועברה, עד כאן לשונו. הרי פירש שאפילו נדר להתענות הרבה תעניות ונתרפא, הרי זה משלים תעניותיו'. אור זרוע (מ"ב הלכות מעמית סי' מג). וראה בהערה בביאורי הפשט בדברי הברייתא 'הרי זה מתענה ומשלים' שהובאה מחלוקת ראשונים בדין זה. וברש"י שלפנינו לא נמצאו דברים אלו, אבל מרש"י להלן (כה: ד"ה ויהיו) יש לדייק כן, ששם מביאה הגמרא ברייתא, 'תנו רבנן, עד מתי יהו הגשמים יורדין והציבור פוסקין מתעניתם' וכו', וכתב רש"י שם (ד"ה ויהיו) 'דתנן עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין עוד וכו' [שלש תעניות על הציבור], אבל נענו שוב אין צריכים להתענות. והני מילי ציבור, אבל יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא או על צרה ועברה, הרי מתענה ומשלים כדאמרן לעיל'. ומבואר ברש"י שיחיד מתענה ומשלים גם את שאר התעניות שקיבל עליו, שהרי הנידון שם לענין ציבור הוא לגבי שאר התעניות שעדיין לא התענו [וירדו להם גשמים בנתיים], ועל זה כתב רש"י שדין היחיד שונה מדין הציבור, שאף על פי שציבור פוסקים מתעניתם כשירדו להם גשמים בין התעניות, מכל מקום יחיד מתענה ומשלים, והיינו את כל התעניות שקיבל עליו. והתפארת בחורים (נרס"י כאן) כתב לדייק כן מכך שרש"י (ד"ה למקום) פירש [לענין ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים] שצריך להשלים את כל התעניות שקיבלו עליהם בני עירו, וכאן לא פירש כן, וביאר שזהו משום שרש"י פירש שכאן מדובר שנתרפא החולה קודם שהתחיל להתענות, והחידוש במה שאמרה הברייתא 'ומשלים' הוא שצריך להתחיל תעניתו, ואילו להלן בהכרח מדובר שהתחיל להתענות שהרי משמע שבני עירו מתענים, ולכן פירש רש"י שהלשון 'ומשלים' היינו לגבי שאר התעניות, ומבואר לפי זה מדברי רש"י כנ"ל, שגם כאן צריך להשלים את כל התעניות שקיבל עליו, אף שעדיין לא התחיל להתענות אותם. **שצו. שאף** זה משתמע מלשון הברייתא בהמשך 'על הצרה ועברה', והיינו שעבר הענין ואי אפשר לתקן אותו. מנחת יהודה (מפסטיין, ד"ה ת"ר). **שצז. וכן** כתבו תלמיד הרמב"ן (ד"ה הרי) והרא"ש (סי' ו), וביאר הרא"ש, שמכיון שקיבל עליו את התעניות בסתם ולא התנה, אם כן כוונתו היתה שבזכות התעניות שקיבל על עצמו, יתקבלו תפילותיו לרצון, וכיון שקבלתו היתה בסתם, הרי זה בין אם יתרפא החולה ובין אם לא, ולכן גם אם החולה מת חייב להשלימן. אולם המאירי (ד"ה נמה דנרים) כתב שלפי דברי הראב"ד (מעניות פ"ג הט"ז) שהטעם שיחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא החולה צריך להשלים תעניתו, הוא משום שכל שעה צריך רחמים שלא יחזור לחוליו, מעיקר הדין באופן שמת החולה אינו צריך להשלים תעניתו, אמנם בודאי ההשלמה כדאית לו ותועיל לשמור על בני ביתו הנותרים.

והאור שמח (מעניות שם) כתב שאין להשלים, משום שנראה כמבקש לשנות את הטבע שיקום לתחיה ואינו הגון לבקש כן. **שצח. מדברי** רש"י משמע שאפילו אם נתרפא החולה או עברה הצרה קודם חצות, הרי זה מתענה ומשלים. בית יוסף (או"ח סי' תקסט ד"ה יחיד). וראה ילקוט ביאורים שהובא מחלוקת ראשונים בדבר, ויש הסוברים שדווקא אם נתרפא החולה או עברה הצרה לאחר חצות צריך להשלים, **אבל אם** אירע כן קודם חצות, אין צריך להשלים, כמו שמבואר במשנה להלן (יט.) לענין ציבור שהיו מתענים על הגשמים. **שצט. ראה** בהערה לעיל (נרס"י ד"ה על המולה) שהובאו דברי הראב"ד והרא"ש בענין זה. **ת. לשון** רש"י תמוה, שהרי כאן מדובר שעברה הצרה ומחמת כן אינו רוצה להתענות, וכיצד כתב רש"י 'אם תעבור אתענה ואם לאו לא אתענה'. ובהגהות וציונים הובא הגהת הגליון שכתב שצריך לגרוס ברש"י להיפך 'אם תעבור לא אתענה, ואם לאו אתענה'. וכן כתב התפארת בחורים (נרס"י) בביאורו השני. ובמירא דכייא (נרס"י) כתב שנראה ליישב את דברי רש"י בדוחק, שאדם שמקבל תענית בשביל שתעבור הצרה, הרי הוא מקבל עליו להקריב את חלבו ודמו לקב"ה במקום קרבן [תודה] לאחר שתעבור הצרה, ונמצא שכשקיבל עליו את התענית כאילו אמר שאם תעבור הצרה יתענה כדי לתת שבח לקב"ה, ואם לא תעבור לא יתענה, וכיון שכן אם עברה הצרה מחויב הוא להשלים תעניתו כדי לא לעבור על נדרו. ובטוב טעם ודעת (שו"ת מהדורא קנייעלא, ח"ג יו"ד סי' רמז ד"ה ופ"כ) גרס ברש"י כלפנינו, וביאר שמכיון שלא התנה מתחילה בכך אלא התחיל להתענות, אם לא ימשיך בתעניתו הרי הוא כאומר 'אם לא תעבור הצרה לא אתענה', ומנסה את הקב"ה אם יעשה רצונו, ועובר על 'לא תנסו את ה' אלהיכם' (דברים ו טז), ולכן מחויב הוא להשלים תעניתו, מה שאין כן הנודר להתענות מתחילה על תנאי, שאם ינצל מן הצרה יתענה, או יתן צדקה וכדומה, אינו עובר על איסור זה, וכמו שמצינו אצל יעקב אבינו (בראשית כח כ-כב) שנדר על תנאי ואמר 'אם יהיה אלהים עמדי ושמרני וגו', והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך'. והתפארת בחורים (שם) בביאורו הראשון כתב שיתכן שכוונת רש"י כאן היא למה שכתב לעיל (ד"ה על המולה) שהוא הדין אם מת החולה שצריך להשלים תעניתו, ועל כך כתב רש"י שאם לא ישלים תעניתו נראה כמתנה עם קונו שאם יתרפא החולה יתענה, ואם לא יתרפא אלא ימות, לא יתענה, אלא יפסיק תעניתו. וכן כתב בבארות המים (נרס"י ד"ה על המולה) שצריך לגרוס את דברי רש"י בשני הדיבורים הללו כך, 'על החולה ונתרפא על הצרה ועברה מתענה ומשלים, הוא הדין אם מת החולה בעי לקיומי נדרו, ואם לאו נראה כמתנה עם קונו' וכו'. ובעקבי יעקב (נרס"י) ביאר, שכוונת רש"י במה שכתב 'אם תעבור' היינו שאם יעבור עליו יום התענית ולא יתרפא החולה, יתענה, ואם לא, דהיינו שלא יעבור יום התענית אלא יתרפא החולה באמצע, לא יתענה, ובאופן זה אינו מדרך המוסר להפסיק להתענות, שמכיון שנענה משמים קודם שהשלים תעניתו, והתקיים בו 'והיה טרם יקראו ואני אענה' (ישעיה סה כד), עליו להשלים תעניתו וליתן שבח והודיה לקונו. והוסיף שמצינו לשון 'העברה' על יום, כמו שאומרים בתפילת ערבית 'ומעביר יום ומביא לילה'. ובמשחת אהרן (מוסטרין מק"ו, נרס"י) כתב שכוונת רש"י היא שאם יתענה אף על פי שעברה הצרה, אזי נמצא שלא התענה בשביל שתעבור הצרה אלא לשם שמים, מה שאין כן אם לא ישלים תעניתו, נראה כמתנה עם קונו, ולא התענה לשם שמים. וראה בתפארת ישראל (פ"ג מ"ט נועז מוס' ו) ביאור נוסף בדברי רש"י. **תא. וכן** כתב הרא"ש (סי' ז). והלחם משנה (מעניות פ"ג הט"ו) צידד שכן היא גם דעת הרמב"ם. ואין צריך להשמיע שעליו להשלים את אותה התענית שהתחיל, שהוא פשוט. אולם מדברי התוספות (ד"ה ההולך) נראה שמשלים רק את התענית שהתחיל עמהם. קרן אורה (ד"ה ההולך). **תב. וכן** פירש הרא"ש (סי' ז). [ואף אם הוא עצמו לא קיבל את התעניות הללו. ב"ח (או"ח סי' תקעד ס"ק ו), וקרבן נתנאל (סי' ז אות מ)]. והוסיף הרא"ש שחיוב זה הוא רק באופן שדעתו לחזור למקומו [כמבואר בגמרא בחולין (יח:) שרק באופן שדעתו לחזור למקומו הראשון נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם. ומשמע בחסדי דוד (על התוספתא, פ"ג ה"ג ד"ה ומלי דמפייס) שדין זה הוא דווקא אם דעתו לחזור למקומו ביום התענית עצמה]. ומטעם זה כתבו רש"י והרא"ש שצריך הוא גם להשלים את כל התעניות שקיבלו עליהם בני עירו, ואף שהוא עצמו לא קיבלם עמהם, שהרי מחויב הוא לנהוג ככל חומרי המקום שיצא משם. קרן אורה (ד"ה ההולך). ואם קיבל על עצמו בפירוש את התעניות של אנשי מקומו, פשוט שאף אם אין דעתו לחזור מחויב הוא להתענות בהם. קרבן נתנאל (שם). אולם התוספות (ד"ה ההולך) כתבו שמדובר כאן באופן שקיבל עליו את התענית יחד עם בני עירו, ואף אם אין דעתו לחזור למקומו הראשון, מחויב הוא להתענות כמנהג אנשי מקומו. ומבואר בב"ח ובקרבן נתנאל (שם) שאין כאן מחלוקת להלכה, אלא שרש"י והרא"ש מפרשים שלא קיבל את התענית, ולכן אינו מחויב אלא משום חומרי המקום שיצא משם, וממילא אם אין דעתו לחזור אינו צריך להתענות, ואילו התוספות מפרשים שמדובר כאן באופן שקיבל עליו את התענית, וממילא מחויב להתענות אף אם אין דעתו לחזור למקומו. **תג. מבואר** ברש"י שההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים אסור לו לאכול כלל, ואפילו שלא בפניהם, ולכן פירש 'אכל ושתה' שהכוונה בדיעבד. וכתבו המעשה רוקח (מעניות פ"ג הט"ו ד"ה שכח - השני), החמד משה (סי' תקעד סק"ח), והמנחם משיב נפש (נרס"י) שרש"י לא גרס בדברי הברייתא 'שכח ואכל ושתה', אלא רק 'אכל ושתה', ואף על פי כן פירש שהכוונה שאכל ושתה בדיעבד. וכשיטת רש"י כתב המרדכי (רמז תרכח) בשם התוספות [אינו ידוע], שכל זמן שהוא נמצא בעיר שמתענים בה, מחויב הוא להצטער עם הציבור ואסור לו לאכול אף במקום שאין רואים אותו. וכן פסקו המגן אברהם (שם סק"ג) והמשנה ברורה (שם סק"ג). אולם הראבי"ה (מ"ב סי' תמנג) כתב בשם הריב"א, וכן כתב בפסקי תוספות (מוס' יד), שאם יוצא מחוץ לתחום העיר מותר לו לאכול, שהרי לא קיבל עליו את התענית, ואין חיובו אלא משום שבאותו המקום מתענים. [ושיעור תחום העיר הוא אלפיים אמה, ראה רמב"ם (עירובין פ"ו ה"ב)]. והראבי"ה (שם) כתב, שאף בעיר עצמה מותר לו לאכול בחדר אחר או במקום שאין רואים אותו, שמאחר והטעם שהוא מחויב להתענות עם אנשי המקום שבא לשם הוא כדי שלא לשנות מן המנהג מפני המחלוקת, אם כן באופן שאין רואים אותו כשאוכל, לא שייך חשש זה. **תד. בברייתא** לפנינו הגירסא 'אל יתראה בפני הציבור'. **תה. בהערה** לעיל נתבאר שלשיטת רש"י אסור לאדם זה [הנמצא במקום שהציבור מתענים] לאכול כלל, אפילו כשאין רואים אותו. וכתב החשק שלמה (נרס"י ד"ה ומל יהיג) שלפי רש"י כוונת הברייתא 'אל יתראה בפני הציבור' היינו שלא יאמר להם שאכל. אולם בראבי"ה (מ"ב סי' תמנג) מבואר שכוונת הברייתא כאן היא שלא יתראה בפניהם כשהוא אוכל, אולם מותר לו לאכול שלא בפניהם מאחר ולא קיבל על עצמו תענית. [ולפי שיטה זו צריך לפרש שכוונת הברייתא שאם שכח ואכל ושתה בפניהם, אל יתראה בפניהם כאילו אכל במזיד, אלא יראה להם שאכל בשוגג שיבינו שלא עשה כן לכתחילה אלא שכח. לחם משנה (מעניות פ"ג הט"ו)]. **תו. ואין** הכוונה דווקא עידונים, אלא שאסור לו לאכול כדי שבעו, וצריך להפסיק אכילתו מיד, כמו שמבואר במרדכי (רמז תרכח) בשם התוספות. חשק שלמה (נרס"י). והמרומי שדה (ד"ה ומל) כתב שפירוש רש"י דחוק, וכתב לפרש שכוונת הברייתא היא שלא יהא הולך שמח ועולז ומתקשט כמו אדם שהוא שבע, אלא יתראה בפניהם כמי ששרוי בתענית. [ודין זה מבואר ברמב"ם (מעניות פ"ג הי"ד) ובשולחן ערוך (או"ח סי' תקסח סי"ג) לגבי כל אדם השרוי בתענית]. **תז. חמד** משה (סי' תקעד סק"ג). **תח. ובאמת** היתה להם תבואה באותו זמן.

אוצר החכמה

בשביל דבר זה[תט], שלא להתראות [שבעים][תי] בפני בני עשו[תיא] שהיו צעורים [-מצטערים] ורעבים.

פְּרַגְזוּ עליכם הדרך

תתעו בדרך[תיב].

ליזרף נפש

דכתיב (מלכים ג' ג יח) 'והנה סוסי אש', וכתיב בההוא עניינא - באותו ענין 'ויהי המה הולכים הלוך ודבר'[תיג], ואהכי כתביה - ולכך נכתב כן בפסוק, לאשמועינן - להשמיענו דאי לאו - שאם לא שהיו הולכין בעומקה של הלכה[תיד], לא [היו ניצולין], אלא היו נשרפים באש[תטו].

סם למגרם

לגרוס בתורה ללא עיון מבעי ליה באורחא - צריכים הם לעשות כן בדרך, אבל במלתא דמבעי ליה לעיוני - בדבר הצריך עיון לא ילמדו בדרך[תטז].

כמאמים מנם

מאי - מה היא כוונת הפסוק 'אל תרגזו בדרך', אל תזיקו את עצמכם בפסיעה גסה, הנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם.

והכניסו ממם לעיר

כשאתם לנין [-הולכים לישן] ושוכבין בדרך בעיירות, הכנסו לעיר ביום בעוד שהחמה זורחת.

יש מדם נכי טוב

שימתין מלצאת עד שיאור היום, דהיינו עד הנץ החמה[תיז]. ומה שנקטה הגמרא על האור 'כי טוב', הוא כמו שנאמר (בראשית א ד) 'וירא אלהים את האור כי טוב'.

ויכנם נכי טוב

כשרוצה להיכנס לעיר בערב, לא יכנס אלא בעוד שהחמה זורחת, שאז עדיין אין הליסטין [-שודדים] מצויין. אי נמי - עוד יש לפרש, שהטעם שצריך להיכנס לעיר מבעוד יום, הוא כדי שלא יפול בבורות ובקעים [-סדקים בקרקע] שבעיר[תיח], שאם יכנס בחשיכה שאז אי אפשר לראות עלול הוא להינזק מהם. ועוד טעם שאין לילך בחשיכה, כדי שלא יעלילו עליו עלילות כגון 'מרגל אתה' או 'גנב אתה', שדרכם לבוא בחשיכה[תיט].

הנוקר סור והמנמים שולמו המם וממוליכם

מיכן - מפסוק זה מוכח שיצאו אחי יוסף ממצרים בכי טוב - כשכבר היה אור יום, ויש ללמוד מכאן שהוא הדין שצריך ליכנם בכי טוב - בעוד שיש אור יום.

רש"י מביא גירסא אחרת בענין:

יש ספרים שבהם הגירסא אחרת, דלא כתיב בהו האי קרא - שאין מביאה הגמרא ראיה מפסוק זה לענין שצריך לצאת מהעיר רק כשיש אור יום, אלא מילתא [-חידושו] דרב יהודה סברא הוא, ולא בעיא קרא - ואינו צריך ראיה מהפסוק.

נם יסכל יומר ממם שמוכל נמני רעמון

דאמר בגמרא לקמן (יח.) שצריך האדם להרעיב את עצמו בשני רעבון, כדי להשתתף עם הציבור בצערם.

(סכם

[בבבל[תכ]]. תלמוד זה בבלי הוא[תכא], וכי משתעי - וכשנאמר דין או טעם בבבל, קאמר - אומרת הגמרא בלשון 'הכא', דהיינו כאן, בבבל. וכל מקום שהוזכר בגמרא 'הא לן והא להו', בבבל קאמר - בבבל נאמר לשון זו, והכוונה 'הא לן', כלומר דין זה נאמר לנו, לבני בבל, ו'הא להו', כלומר הדין השני נאמר להם, כלומר לבני ארץ ישראל).

מקום מעיינא

שלא יתחלחלו - יתקלקלו[תכב] מעיו של אדם ברוב אכילתו, מפני טורח הדרך[תכג]. ולפי פירוש זה 'מעיינא' הוא מלשון 'מעיים'[תכד]. ויש אומרים שהכוונה 'משום מעיינא' הוא שמא יהיו מעיו של האדם האוכל הרבה בעת הליכתו בדרך, שופכין זה לזה את המאכל, כעין מעיין[תכה]. ולפי פירוש זה 'מעיינא' הוא מלשון 'מעיין'[תכו].

מקום מזוני

שמא אין לו[תכז] די אוכל שיספיק לו לאחר כך - להמשך הדרך.

יא.

דיניך נמרנא

שהולך ומפליג בספינה, ובאופן זה יש חילוק בדין בין שני הטעמים המבוארים בגמרא, שאם הטעם הוא משום מזוני - שמא לא יהיו לו מספיק מזונות להמשך הדרך, איכא - יש לחוש לזה גם ביושב בספינה, שהרי יתכן שלא יהיה לו די אוכל להמשך הדרך. אבל אם הטעם הוא משום מעיינא - שמא יתקלקלו מעיו מטורח הדרך, ליכא - אין לחוש לזה, שהרי אינו הולך אלא יושב בספינה, ואין לו את טורח הדרך.

מצוכא לממוכא

נפקא מינה נוספת היא באופן שהולך בדרכו

ציונים והערות

רש"י (בראשית מג ו). וכתב הרא"ם (שם) שכן נראה ממה שלא ירדו למצרים לקנות אלא אחר תוכחת אביהם שאמר להם 'למה תתראו', וכן מכך שלא ירדו לקנות תבואה אלא לאחר שעברו משנות הרעב יותר משנה וחצי, שהרי כשירדו בפעם השניה לקנות אוכל אמר להם יוסף (בראשית מה ו) 'כי זה שנתים הרעב'. **תט. כלומר** שבפעם הראשונה ששלחם יעקב אבינו לקנות תבואה במצרים, לא הלכו אלא בשביל שלא להתראות בפני בני עשיו וישמעאל כשהם שבעים, שהרי עדיין היתה להם תבואה, אבל לאחר מכן כשנגמרה להם התבואה, גם הם הוצרכו ללכת לקנות תבואה במצרים. שדה יצחק (נרש"י). [וכמבואר בפסוק (בראשית מג ג) 'ויהי כאשר כילו לאכול את השבר אשר הביאו ממצרים, ויאמר אליהם אביהם שובו שברו לנו מעט אוכל', וגם יהודה אמר לאביו (שם פסוק ח) 'ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם אתה גם טפנו']. **תי. בארות** המים (נרש"י). וכעין זה העתיק הרא"ם (בראשית מג ו) את לשון רש"י. **תיא. החזקוני** (בראשית מג ו) הביא את דברי רש"י כאן בלשון זה, 'שלא להתראות בפני ישמעאל ועשיו' וכו'. **תיב. שעל** ידי עיסוק בתורה בעיון [כמבואר בגמרא להלן שעל כך הזהירם] יבואו לתעות ולהתעכב בדרך, והרי יוסף ציוה עליהם למהר אל אביו, כמו שנאמר (בראשית מה ט) 'מהרו ועלו אל אבי'. מהרש"א (מ"ח ד"ה שמא). והמאירי (ד"ה תלמידי) כתב 'שמא יכשלו בהליכתם', ונראה כוונתו שלא יכשלו ליפול בבורות וכדומה. אולם רבינו גרשום (ד"ה שמא) פירש, שאם יעסקו בדבר הלכה בדרך, עוברי הדרכים שיראו אותם חולקים בדבר הלכה יסברו שהם נלחמים אחד בשני, ויתרגזו עליהם. והכלי יקר (בראשית מה כד) כתב שכוונת רש"י במה שכתב 'תתעו', היינו שבשביל עיון בעומק התורה צריך צלילות הדעת, ויש לחוש שמא על ידי טורח הדרך יהיה ליבם רוגז ולא תהיה דעתם מיושבת וצלולה, ויבואו לטעות בעיון בדברי אלהים חיים. **תיג. מרש"י** משמע שהדיוק הוא מכך שנאמר 'הלוך' וגו', שמשמע מזה שהיו הולכים בעומקה של הלכה. אולם המהרש"א (מ"ח ד"ה שני) ביאר שהדיוק הוא מכך שנאמר לשון 'הליכה' פעמיים, 'הולכים הלוך' וגו', וביאר זאת בשני אופנים: א. שמלשון זו משמע שעסקו בדבר 'הלכה' [מלשון 'הליכה', וראה מגילה (כח:) 'אל תיקרי הליכות אלא הלכות']. ב. שעסקו בדבר שמחוייבים בו גם בעת הליכתם, דהיינו עסק התורה שנאמר בו (דברים ו ז) 'ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך'. ובמירא דכייא (ד"ה שמא) כתב בשם בנו לבאר על פי דברי רש"י בסוטה (מט. ד"ה המה), שבודאי צדיקים גמורים כאלו לא היו מדברים דברים בטלים בדרך, ובפרט שהיה זה בעת שנפרד אליהו מאלישע, בודאי לא היו עוסקים אלא בדברי תורה. **תיד. בהגהות** הב"ח (אות ח) כתב שצריך לגרוס בדברי רש"י 'שהיו הולכין ומדברים בדבר של הלכה'. וכעין זה הגיה בכתב יד רש"י שבעין יעקב (ד"ה לישתוף), וכתב במירא דכייא (בראשית) שהגיה גירסא מדויקת וברורה, שהרי אין לפרש שאליהו ואלישע היו עוסקים בעומקה של הלכה והיינו בעיון, שהרי להלן מסיקה הגמרא שלא הותר לעסוק בתורה בדרך בעיון אלא רק בגירסא. אולם בכסא רחמים (בראשית) כתב לקיים את הגירסא שלפנינו, וביאר שרש"י כתב כן לפי הבנת הגמרא בקושיא, שעדיין לא חילקנו בין עיון לגירסא. **תטו. שעל** מנת כן בא רכב האש עליהם, שאם לא היו עוסקים בתורה היו נשרפים. רש"י בסוטה (מט. ד"ה רמון). ורבינו בחיי (בראשית מה כד) ביאר, שעל כן נאמר 'ויפרידו בין שניהם', שאם לא היו מדברים בדברי תורה, לא היו רכב האש וסוסי האש מפרידים ביניהם אלא היו שורפים אותם. וכן כתב המהרש"א בסוטה (מט. מ"ח ד"ה טעמא). **תטז. מלשון** רש"י משמע קצת שאין איסור בדבר, אלא שאינם צריכים ומחוייבים בכך, שהרי כתב 'הא למגרס, מבעי ליה באורחא [-צריך הוא בדרך], אבל במלתא דמבעי ליה לעיוני לא', ומשמע שאינם צריכים. אולם המגן אברהם (סי' קי סק"י) כתב 'ויעסוק בתורה בדרך אבל לא יעיין בהלכה דלמא אתי לאטרודי (גמרא תענית), ואפשר דביושב בעגלה ואיש אחר מנהיג הסוסים, שרי אפילו עיון', ומבואר בדבריו שיש בזה איסור [שהרי כתב בתחילה 'אבל לא יעיין בהלכה', וגם בהמשך כתב לענין רוכב 'דשרי' וכו' והיינו שבלא זה אסור] והיינו שמאחר ומבואר בגמרא שיוסף הזהיר את אחיו על כך, מזה למדים שיש איסור בדבר]. **תיז. רש"י** בפסחים (ג. ד"ה נמי טוב). **תיח. ראה** בהערה להלן. **תיט. בבבא** קמא (ס: ד"ה נמי טוב) כתב רש"י שבלילה יש לחוש גם למזיקין. ובפסחים (ג. ד"ה נמי טוב) כתב שיש לחוש לחיות רעות. וראה בתוספות (פסחים שם ד"ה יכנס) שכתבו בשם רשב"א, שאסור לצאת מהעיר בחשיכה, ואפילו במקום שאין לחוש למזיקין, וכמו שהיה אצל אחי יוסף שהיו אחד עשר אנשים [ואין המזיקין שולטים אלא באדם אחד, כמבואר בגמרא (נדרים ח:).

מחצית השקל (סי' קי סק"י)], משום הבורות והפחתים שאינם ניכרים בחשיכה. ומאידך אפילו מעירו אסור לצאת בחשיכה, מפני המזיקין. ומבואר בדברי התוספות שאם יוצא מעירו ואינו יחידי, מותר לצאת אף בחשיכה. אולם כתב המחצית השקל (שם) שלפי המבואר ברש"י כאן שהחשש הוא מפני הליסטים וכדי שלא יעלילו עליו שהוא מרגל או גנב, אף סמוך לעירו וכשאינו יחידי אסור לצאת. [ובלשון רש"י כאן שכתב 'אי נמי שלא יפול בבורות ובקעים שבעיר', מבואר שגם בעיר עצמה אין לילך בחשיכה, ולכאורה אין זה כדברי המחצית השקל שדווקא סמוך לעיר אסור, ויתכן שכוונת רש"י בעיר אחרת שאינה עירו, וכעין שכתבו התוספות (נגע קמא שם ד"ה לעולם) בשם רבינו תם, שהאיסור הוא דווקא לצאת מעיר אחרת בחשיכה, אבל מעירו אין חשש לצאת בחשיכה, שהרי מכיר הוא את הבורות והפחתים]. **תכ. הגהות** הב"ח (אות ג). **תכא. יש** דפוסים שגורסים כאן 'כל זה בבלי הוא' [ראה להלן], ובדפוס אמשטרדם הגירסא היא 'תלמוד זה בבלי הוא' כמו לפנינו, ודיבור זה אינו מרש"י, ולכן מחקוהו. מראה אש (נרש"י). והדקדוקי סופרים (אות ז) כתב שבכל הדפוסים הישנים אין את תיבת 'הכא' בדיבור המתחיל, והוסיף שבדפוס סיליאה מחק הצנזור את תיבת 'תלמוד' וכתב במקומה 'כל זה בבלי הוא', ומכיון שאין הבנה לזה מחקוהו בדפוס זה והקיפוהו בסוגריים, אבל בדפוס קראקא חזרו והדפיסו 'תלמוד זה בבלי הוא'. **תכב. דקדוקי** חברים (להלן יג. ד"ה הכא). וכתב בבארות המים (נרש"י) שהוא מלשון שלשול. **תכג. וכן** פירש רבינו חננאל (ד"ה מקום), וכתב שהחשש הוא שמא יאחז אותו השלשול ויאחר על ידי זה את השיירה. ורבינו גרשום (להלן יג. ד"ה מקום מעיינא) פירש, שעל ידי שאוכל הרבה מעיו כבדים עליו ואינו יכול לילך. וכן פירש הערוך (ערך מע ג בגירסתו הרמשון). **תכד. בארות** המים (נרש"י). **תכה. פירוש** ענין זה מבואר ברש"י בחולין (מג. ד"ה ונימא) לענין המעיים של בהמה, שסוף הכרס עשוי ככובע, וקרוי 'בית הכוסות', ויש עוד בית קיבול למאכל שנקרא 'המסס' והוא מחובר באותו כובע, וסביב סביב לחיבורם יש ביניהם דופן לזה ודופן לזה, ובאמצע נשפך המאכל מבית הכוסות להמסס, ומהמסס לקיבה, ומהקיבה למעי הדק. וכאן החשש הוא שהמאכל ישפך מזה לזה יותר מידי. **תכו. בארות** המים (נרש"י). **תכז. בהגהות** הב"ח (אות ג) גרס 'שמא לא יהיה לו לאחר

במקום מלון התגרים[תכח], המצויים בדרך כשהולך מכפר לכפר, **דמשתכחי מזוני** - שבמקומות אלו ניתן לקנות אוכל, **וליכא למיחש למזוני** - ואין לחוש לטעם המבואר לעיל שמא לא יהיו לו מספיק מזונות להמשך הדרך. ואילו לטעם של **מעיינא** - שמא יתקלקלו מעיו מטורח הדרך, **איכא למיחש** - יש לחוש לזה גם באופן שהולך מכפר לכפר, שהרי טורח הוא בהליכת הדרך.

כל פרסא ופרסא מכל ריפתא

קסבר **רב פפא**, **דהא דאמור רבנן** - מה שאמרו חכמים שההולך בדרך **לא ליכול טפי** - אל יאכל יותר ממאכלו בשני רעבון, הוא **משום מעיינא** - שמא יתקלקלו מעיו מחמת טורח הדרך, **ואיהו** [רב פפא] **לא מיסתפי ממעיינא** - לא חשש שיארע לו נזק מזה, **דבעל בטן** [**בריא**[תכט]] **הוה** - מאחר והיה בעל בטן בריאה.

ענין אחר - פירוש אחר[תל], רב פפא לא חשש לזה משום שהיתה **כריסו רחבה, כדאיתא בבבא מציעא** (פד.) **דקא חשיב אבריה** - שהגמרא מונה את איבר התשמיש **דרב פפא** בכלל אלו שהיו בעלי גוף גדול, שעליהם נאמר בפסוק (שופטים ח כא) (**וכאיש**) '[**כי כאיש**[תלא]] **גבורתו**', דהיינו שאיבר התשמיש שלהם גדול כערך גודל גופם[תלב], **ולפיכך יכול היה לאכול הרבה** אפילו בדרך **ואינו מזיק לו**[תלג].

מאונא) כתב 'מאונא לאונא, ממסע למסע מהלך יום אחד', משמע שמכיון שהולך רק מהלך יום אחד בין מסע למסע, יכול להשיג מזונות בדרך [וגם בסוגיא שם הנידון הוא לענין השגת מזונות]. **תכט. בארות** המים (נרש"י). והמהרש"א (נרש"י) גורס 'דבעל בשר הוה', וכן הגיה הב"ח בדפוס ראשון (הוסף נהגסות וציומים) [וכתב הלב רחב (נרש"י) שדברי המהרש"א נכונים, משום שאם הגירסא היא 'בעל בטן' הרי זה ממש כפירוש השני ברש"י שכתב שרב פפא היה בעל כרס רחבה. אולם הקשה על גירסת המהרש"א, מה מועיל 'בעל בשר' לענין 'מעיינא'. ונראה שהוא מפרש בכוונת המהרש"א ש'בעל בשר' הכוונה שגופו רחב וגדול, וראה להלן]. ובבארות המים (שם) תמה על הגהת המהרש"א, שהרי 'בעל בשר' הוא שכריסו רחבה, ודבר זה כתב רש"י בביאורו השני. והגנזי יוסף (נרש"י) כתב שמה שכתוב ברש"י 'ענין אחר' אין הכוונה פירוש אחר, אלא שיש גירסא אחרת בדברי רש"י, אבל הכל פירוש אחד. **תל. ראה** בהערה הקודמת. **תלא. ההגהה** על פי לשון הפסוק. **תלב. עי'** פי רש"י (ב"מ פד. ד"ה כי כאיש, בשילהו הרשתון). ובגמרא בפסחים (פט:) מבואר הדבר יותר שרב פפא היה יכול לאכול הרבה מאוד, שבזמן שרב הונא בריה דרב יהושע אכל פת אחת, אכל רב פפא ארבע. רש"ש ויעב"ץ (נרש"י). **תלג. לולי** פירוש רש"י היה מקום לפרש להיפך, שהיה אוכל רק פת אחת בכל פרסה שהיה הולך ולא יותר, שמכיון שהאיסור הוא משום 'מעיינא', אם יאכל יותר הדבר יזיק לו [והדבר מדוקדק בלשון הגמרא שלא נקטה 'כריך ריפתא' בכבכל מקום שמשמעותו שהיה אוכל כמה ביחד, אלא 'אכיל חדא ריפתא' שמשמעו שלא היה אוכל אלא פת אחת בכל פעם]. אמנם, יתכן שהטעם שרש"י לא פירש כן, משום שמבואר בגמרא (פסחים פט:) ששיעור מאכלו של רב פפא בסעודה אחת היה פי ארבעה מאדם רגיל, ומכיון שמאכל אדם ביום שתי סעודות, אם כן מאכלו של רב פפא הוא שמונה ביום, אולם כאן משמע שבדרך לא חשש לאכול יותר מכך, שהרי מהלך אדם בינוני הוא עשר פרסאות ביום (פסחים נג:), והרי רב פפא אכל בכל פרסה פת אחת [אפילו כשהלך עשר פרסאות ביום], נמצא שאכל בדרך יותר מרגילותו, אם כן מוכח שלא היה חושש כלל לאכול הרבה בדרך. **תלד. עיקר** כוונת רש"י היא למיתת רעב ולא לכל מיתה משונה, שכאן אדם זה ניצול ממיתת רעב מידה כנגד מידה מחמת שהרעיב את עצמו בשני רעבון, ומיתת רעב היא מיתה משונה ומנוולת יותר ממיתת חרב כמו שנאמר (איכה ד ט) 'טובים היו חללי חרב מחללי רעב'. ובזה מבואר המשך הפסוק (איוב ה כ) 'ברעב פדך ממות, ובמלחמה מידי חרב',

מיתה משונה

'מיתה משונה' היינו מי שמת **בחרב וברעב**[תלד], וכן על ידי כל **מיתה** אחרת **שאינה** בידי מלאך **המות** שהוא **כדרך כל אדם על מטתו**.

כשכך שמצער עצמו

כשעם ישראל[תלה] שרוי **בצער**.

מקום לשמש מטתו כשני רעבון

דצריך אדם לנהוג צער בעצמו בשני רעבון[תלו].

מקומי נמי

פירושו **חסידי בנים**, [**כמו**[תלז]] דגרסינן במנחות (כט.) **לגבי המנורה** שבמקדש שנחסר הזהב הרבה מאוד מחמת הצירוף באש 'ומי חסיכי[תלח] כולי האי'[תלט] - וכי האש מחסירה כל כך הרבה מהזהב. והכוונה כאן לאלו **שלא** קיימו **פריה ורביה**[תמ].

שמי מלמדי שרש [ש]מלון[תמא] **לו למדש**

אחד מימינו ואחד משמאלו, דכתיב (משלי ג כג) 'כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך'.

לשון הפסוקים (ישעיה כג יג-יד) הוא 'והנה **ששון ושמחה, הרוג בקר ושחוט צאן, אכול בשר ושתות יין, אכול ושתו כי מחר נמות. ונגלה באזני ה' צבאות, אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון**'.

זו מדם ניטוים

שהם מאמינים בנבואה **ויראין מן המיתה**,

שמי שמצער עצמו בעת רעב ניצול ממיתת רעב, ומי שמצער עצמו בעת מלחמה, ניצול ממיתת חרב, מידה כנגד מידה. מצור דבש (נרש"י). **תלה. משמע** מדברי רש"י שאין אדם צריך לצער את עצמו אלא כשעם ישראל שרוי בצער, וכן מבואר בלשון הברייתא להלן 'בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן' וכו'. אולם השאילתות (המיוחס לרס"ג גורס בברייתא להלן 'בזמן שהציבור שרויין בצער' וכו', ומשמע שצריך לצער את עצמו גם בצרת אומות העולם, וכן הגירסא ברי"ף וברא"ש (פי' ח), והיא הגירסא הנכונה, שאפילו אם אין במקומו ציבור של ישראל אלא של אומות העולם, והם שרויים בצער, צריך להשתתף עמהם. וכן מוכח מכך שמצינו אצל יוסף שנאסר בתשמיש המיטה [כמבואר בברייתא לעיל] מחמת שהמצרים היו שרויים ברעב, כדי להשתתף בצערם. העמק שאלה (שמילמות שם סק"ח, ויגש שמילמת לג סק"ד). אולם יש מהראשונים שכתבו שאין צריך להשתתף בצער אומות העולם [כמשמעות דברי רש"י כאן], והטעם שיוסף לא שימש מיטתו הוא משום שהשתתף בצערם של אביו ואחיו, שלא ידע שיש להם תבואה והיה סבור שהם שרויים ברעב. ריטב"א (ד"ה תנא), ר"ן, ותלמיד הרמב"ן (ד"ה תסוכ). **תלו. והמאירי** (ד"ה תף) כתב בשם תלמוד המערב [והוא במדרש תנחומא (שם יח)] שטעם הדבר הוא כדי שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבנו של עולם והוא עוסק בבנינו של עולם. והרא"ם (נרמשים מש ג) כתב שטעם האיסור הוא כדי שלא יהא כל העולם שרוי בצער והוא במנוחה. **תלז. הגהות** הב"ח (שם ג). **תלח. בגמרא** לפנינו שם הגירסא 'ומי חסיר כולי האי', אולם בערוך (ערך חסך) גורס 'ומי חסיך כולי האי', כעין גירסת רש"י כאן. וברש"י שבעין יעקב (ד"ה תסוכ) הגירסא 'ומי חשיכי כולי האי'. והערוך (שם) הביא ראיה לפירוש זה שהוא מלשון חסרון, מלשון הפסוק (ישעיה כג טז) 'ולא חשכת את בנך את יחידך ממני'. **תלט. בגמרא** (שם) מבואר שבכדי לעשות את מנורת הזהב היה צריך שלמה המלך להכניס אלף כיכרי זהב לתוך כור האש המצרף את הזהב, כדי להעמידה על ככר אחד, והגמרא לומדת מכך שהכור מחסיר מהזהב הרבה מאוד, ועל כך מקשה הגמרא שם 'ומי חסיר כולי האי', והרי במקום אחר מוכח שאין הכור מחסיר אלא מעט, ומיישבת, שלאחר שהזהב נשרף יפה בתחילה, שוב אינו מחסיר על ידי הכור אלא מעט. **תמ. וכן** כתבו הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח), והר"ן (ד"ה תסוכ). ומכיון שהלכה כבית הלל (יבמות סב:) הסוברים שאין אדם מקיים מצות פריה ורביה אלא אם יש לו בן ובת, כל שאין לו בן ובת מותר לו לשמש מיטתו בשני רעבון. גבורות ארי (ד"ה תמר ריש נקיט), וכן פסק המשנה ברורה (סי' רמ ס"ק מז). אולם הר"י מלוניל (ד"ה תסוכ) כתב שהכוונה למי שאין לו בנים כלל, וכעין זה כתב ברש"י

כדכתיב בהו - כמו שנאמר בפסוק (ישעיה כב יג) שהם אומרים 'אכול ושתו כי מחר נמות'[תמב].

ממיו מקמס יין ונמנמס שכר וסיס כמס יום ממר

והמשך הפסוק הוא 'גדול (יותר) [יתר[תמג]] מאד'.

סנדיק מכד ומין מיס שס על נב

כשהצדיק מת אין איש שיתבונן **מפני מה הוא מת**, והפסוק אומר 'כי **מפני הרעה נאסף הצדיק**', שהסתלקות הצדיק היא **מפני שלא יצטער הוא ברעה** העתידה לבוא לעולם, **(ואחר)** [שמאחר[תמד]] **שהיא גזרה מלפניו** להביא רעה על הדור ואין לבטלה[תמה], הצדיק מת כדי שלא יצטער ברעתם, והנביא מתאונן שאנשי הדור לא שמים ליבם על זאת לקחת מוסר ולשוב אל ה'.

אופן אחר בביאור הפסוק:

[**לשון אחר**[תמו]] יש לבאר, '**כי מפני הרעה נאסף הצדיק**', (**לשון אחר**) כלומר **מפני הרעות של אלו** - אנשי הדור הרשעים שאינם מצטערים עם הציבור ופורשים מהם, **הוא נאסף** והולך לבית עולמו, מפני **שאין הקב"ה רוצה שיבקש הצדיק עליהם רחמים**[תמז].

כפיס

חצי לבינה[תמח], **ורנילין לתתה בין שתי נדבכי** -

ציונים והערות

שעל הרי"ף (ד"ה תסוכ). וכן פסק הט"ז (או"ח סי' תקעד סק"ב) שאין הדבר תלוי כלל במצות פריה ורביה, שהרי לא שנינו בברייתא 'מי שלא קיים פריה ורביה' אלא 'חסוכי בנים', ומשמע שלא הותר הדבר אלא למי שהולך ערירי ואין לו בנים כלל, שהוא צער גדול [ואפילו ממידת חסידות אינו צריך להימנע מזה כיון שיש בזה מצוה גדולה], אבל אם יש לו אפילו בן אחד אסור לו לשמש מיטתו בשני רעבון. והיד דוד (ד"ה ומס) והאליה רבה (סי' תקעד סק"ח) הקשו על הט"ז מדברי רש"י כאן שכתב בפירוש שדין זה תלוי בקיום מצות פריה ורביה, והוסיף היד דוד, שאדרבה לולי פירוש רש"י היה מקום להקל יותר, שאף באופן שמצד הדין קיים פריה ורביה אולם עכשיו אין לו בנים, כגון שמתו בניו ויש להם ילדים, שהוא מקיים בזה פריה ורביה משום ש'בני בנים הרי הם כבנים', מכל מקום מכיון שהוא עצמו בכלל 'חסוכי בנים' מותר. וגם בשושנת יעקב (נרש"י) כתב שמוכח מדברי רש"י שההיתר לחסוכי בנים לשמש הוא משום קיום מצות פריה ורביה ולא כמו שכתב הט"ז שהוא משום הצער שיש למי שהולך ערירי, שהרי אדרבה רש"י כתב (ד"ה תסוכ) שהטעם שאסור לשמש הוא כדי להצטער עם הציבור, ואם כן היה לנו לאסור למי שהולך ערירי לשמש, כדי שיהיה בצער עם הציבור. **תמא. הגהות** הב"ח (שם ג). **תמב. מבואר** בדברי רש"י שהחילוק בין הבינונים לרשעים הוא שהבינונים אמנם אינם מצטערים עם הציבור, אבל מאמינים בנבואה על המיתה ויראים ממנה, מה שאין כן הרשעים אינם מאמינים ואינם יראים מן המיתה, וראה בהערה בביאורי הפשט שהובא ביאור המהרש"א (מ"מ ד"ה ומסוכל) בזה. אולם בשרידים מפירוש הר"א (ד"ה זו, ד"ה תנא) כתב שהחילוק בין הבינונים לרשעים הוא שהבינונים עושים כן בצינעא ואומרים 'אלך לביתי ואוכל ואשתה בצינעא', מה שאין כן הרשעים מכריזים וצועקים בקול רם 'אתיו אקחה יין ונסבאה שכר'. **תמג. הגהות** וציונים על פי לשון הפסוק. **תמד. מנחם** משיב נפש (נרש"י). ובדבש תמר כתב שיש לגרוס 'אחר שהיה גזירה מלפניו'. וברש"י שבעין יעקב (ד"ה מפני) הגירסא 'לאחר שהיא גזירה מלפניו'. **תמה. שלכאורה** קשה מדוע שהצדיק יסתלק מהעולם, הרי יכול הקב"ה לבטל את הצרה כדי שהצדיק לא יצטער, לפיכך כתב רש"י שמאחר וכבר נגזר מלפניו להביא רעה על הדור שוב אינו מבטלה, וצריך לקחת את הצדיק כדי שלא יצטער עמם. גנזי יוסף (נרש"י). **תמו. דבש** תמר, מראה כהן, ומנחם משיב נפש (נרש"י). **תמז. והנימוקי יוסף** (ד"ה הא שמון, הוסף נקודת שיטות קמאי) כתב שהקב"ה לוקח את הצדיקים כדי שלא יגינו על אנשי דורם ולא יחזירום בתשובה. **תמח. אורך** הלבינה הוא שלשה טפחים. וכפיס הוא טפח ומחצה. בבא בתרא (ג. ג.) ורש"י (שם ג. ד"ה מריח). אולם רש"י בחבקוק (ג

שורות העצים, שבין כל שתי שורות עצים בבנין נותנים שורה של כפיסין[תמט].

הכי גרסינן, אבריו של אדם הן מעידין בו לעתיד לבוא, שנאמר (ישעיה מג יב) **'ואתם עדי', ודורשת הגמרא, שהקב"ה אומר לאדם שהוא עצמו יעיד על מעשיו, ומכך שנאמר 'ואתם עדי' בלשון רבים, 'נאם ה", יש לדרוש שהכוונה לאיברי גופו של האדם**[תנ].

מאי דכתיב אל תמוט ואין על כסא שמשלם כו' כך משלם לרשעים בעולם הזה[תנא]

הטעם שהקב"ה[18/06/2018 אהח] משלם שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שהם עושים, הוא כדי לטורדן - למנוע את שכרם מן העולם הבא, **וכדכתיב** (דברים ז י) **'ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו'**[תנב].

ואין עול

שאין הקב"ה עושה (דין) [דבר[תנג]**] לאדם בלא דין אמת וצדק**[תנד].

נדיק ויצר

'צדיק' היינו שהקב"ה **מצדיק הדין על הצדיקים**, כלומר, מדקדק עמם אפילו על עבירות קלות כחוט השערה[תנה] **לפרוע מהם** את עונשם בעולם הזה, ו'ישר' היינו שהקב"ה **עושה טובה וישרות עם הרשעים לפרוע** להם שכר על **כל זכותם בעולם הזה, כדי לטורדן** - למנוע מהם שכר בעולם הבא[תנו].

כיד כל מדם יפמוס

הקב"ה **כותב** את **מעשה כל אדם** בספר[תנז], ומראה לו את פסק הבית דין של מעלה[תנח] **ומחתים יד** [כל אדם[תנט]] לאחר מותו **על כל מעשיו**.

למען מצדק בדבריך

שהוא מצדיק עליו את הדין ומודה לך [-לה'] **בדבריך שאתה מראה לו** את כל מעשיו כתובים בספר ומענישו עליהם.

לשמואל קדוש יהיה מגדל פרע קאי[תס]

לדעת שמואל כוונת הפסוק 'קדוש יהיה' הוא על השיער של הנזיר, ללמד **ששערו אסור בהנאה**[תסא], **אבל הוא** - הנזיר **עצמו לא נקרא 'קדוש'**, אלא 'חוטא'.

רש"י מבאר את שיטת רבי אלעזר:

ולרבי אלעזר הסובר שהנזיר נקרא 'קדוש', מה שהכתוב קורא לו **'חוטא'** ['מאשר חטא על הנפש' (במדבר ו יא)], הוא משום שנטמא למת, והיינו **'דמאיב'** - שנטמא, **כתרגומו** - כמו שתרגם יונתן בן עוזיאל (שם) את הפסוק 'על דאסתאב למיתא'[תסב], כלומר על שנטמא למת. והיינו שלשיטת רבי אלעזר מה שנאמר 'וכיפר עליו **מאשר חטא על הנפש'** הוא **כפשטו המקרא**, שהכוונה שהכהן מכפר עליו [בהקרבת קרבנותיו] **על שנטמא במת**[תסג].

וכי נמיזה נפש חטא זה

את **מי הרג** הנזיר **שנקרא 'חוטא'** על הנפש'[תסד].

[מלא שציער עצמו וכו'[תסה]**]**

לשיטת רבי אלעזר הנזיר נקרא 'חוטא' משום שציער את עצמו מן היין, ואין לומר שיש בכך מצוה[תסו], **שהרי באמת אין מצוה** לאדם **לצער** את **עצמו**[תסז], **כדאמרינן** בגמרא '[**אמו**[תסח]] **צדיקי (מי)**

ציונים והערות

יח) ובחגיגה (טז. ד"ה וכפיס) פירש שהוא חתיכת עץ. ובהעמק שאלה (המזיגו שמילתא קמג סק"ג) ביאר שהם חתיכות עץ שמניחים אותם על הקרקע זה אצל זה לנוי, והולכים עליהם. ולפירוש רש"י כאן ש'כפיס' היא חצי לבינה, קשה מהיכן הוכיחה הברייתא ש'קורות ביתו' של אדם מעידים עליו, והלא 'כפיס' אינו קורה אלא אבן, ואין להוכיח מזה אלא ש'אבני ביתו' של אדם מעידים עליו. ועוד, שלאחר שאמר הכתוב 'כי אבן מקיר תזעק' למה חזר ואמר 'וכפיס מעץ יעננה', והלא כפיס גם הוא אבן. ולפי פירוש רש"י בחבקוק ובחגיגה (שם) מיושב הכל, אבל לפי דברי רש"י כאן צריך עיון. מירא דכייא (גרסינן). והדקדוקי חברים (גרסינן) ביאר שהטעם שרש"י כאן לא פירש כמו שפירש בחבקוק ש'כפיס' הוא של עץ, משום שכאן נקטה הברייתא 'אבני ביתו' בלשון רבים, ומשמע שהכוונה גם לאבן וגם לכפיס, ואם כן בהכרח ש'כפיס' הוא חצי לבינה ולא עץ, ומאחר וטבע הלבינה קרוב לטבע האבן [כמו שנאמר 'ותהי להם הלבנה לאבן' (בראשית יא ג)] נקט התנא 'אבני ביתו' בלשון רבים. **תמט. וכן** פירשו התוספות (ב"ב ג. ד"ה כפיסין). ולפי זה כוונת הפסוק 'וכפיס מעץ יעננה' שהכפיס שהיא חצי לבינה, יענה לאבן מבין שורות העצים. **תנ. על** פי הלב רחב (גרסינן). כוונת רש"י היא שהברייתא מביאה את הפסוק הזה בדווקא, והוא בישעיה (מג יג) ונאמר שם כך 'אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר, ואתם עדי נאום ה' ואני אל', ולא את הפסוק שנאמר קודם (פסוק י) 'אתם עדי נאום ה' ועבדי אשר בחרתי' וגו', ששם אי אפשר לפרש שכוונת הפסוק שאיבריו של האדם מעידים בו [שכוונת הפסוק שם היא שגם עם ישראל וגם הנביא הם עדים שהתקיימה הבטחת ה'. על פי מצודות דוד (שם)]. מירא דכייא (גרסינן). **תנא. ברש"י** שבעין יעקב (ד"ה כשם) הגירסא היא 'כשם שמשלם' וכו', בלא התיבות 'מאי דכתיב אל אמונה ואין עול', וכן יש לגרוס ברש"י כאן, ודרשת הגמרא לענין השכר אף היא מהתיבות 'אל אמונה', וכן ברש"י להלן (ד"ה ואין עול) אין לגרוס 'שאין עושה דין בלא דין אמת וצדק', אלא יש לגרוס 'שאין עושה דבר' וכו', שהדרשה מהפסוק 'ואין עול' אינה על ענין העונש ['דין'] אלא על השכר ['דבר']. מירא דכייא (גרסינן). ומבואר בדבריו שהיתה לפניו גירסא בגמרא שגם מ'אל אמונה' וגם מ'אין עול' דורשים את ענין השכר, מ'אל אמונה' נדרש ענין השכר לצדיקים לעולם הבא, ומ'אין עול' נדרש ענין השכר לרשעים בעולם הזה. ולא מצינו לפנינו גירסא כזו, שבגמרא לפנינו דורשים מ'אל אמונה' את ענין העונש לצדיקים בעולם הזה, ומ'אין עול' דורשים את ענין השכר לרשעים בעולם הזה, ובשאילתות (המזיגו שמילתא קסג) הגירסא להיפך, שמ'אל אמונה' נדרש ענין השכר, ומ'אין עול' נדרש ענין העונש, ובילקוט שמעוני (המזיגו רמז תתקמב) דורש גם את ענין השכר וגם את ענין העונש מ'אל אמונה'. ורק ברש"י בחומש (דברים לב ד) מצינו פירוש זה [כפי שהביא המהרש"א (מ"ח ד"ה הכא)]. ובלב רחב (גרסינן) כתב שרש"י גורס להיפך מהגירסא שבגמרא לפנינו, שמהפסוק 'אל אמונה' נדרש ענין השכר, ומהפסוק 'ואין עול' נדרש ענין העונש [כגירסת השאילתות]. וראה עוד מה שיתבאר בשיטת רש"י בזה בהערה להלן (גרסינן ד"ה ואין עול). **תנב. היה** קשה לרש"י, שמשמעות כל הפסוקים בפרשה זו היא שהכל ענין של דין ותוכחה [כמו שנאמר 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט' וגו'], ואם כן למה דרשו חכמים מכאן שמשלם שכר לרשעים על מצוה קלה שעשו, שמשמע לכאורה שזה לפנים משורת הדין, ואין זה 'דין'. לכן כתב רש"י שגם זה שהקב"ה משלם שכר לרשעים, אף על פי שנראה הדבר כאילו הקב"ה 'עושה טובה וישרות עם הרשעים' [רש"י להלן (ד"ה נדיק)] לפנים משורת הדין, אין זה כך, אלא 'דין' הוא נוהג עמהם בזה, כדי לטורדן מן העולם הבא. ולכן הביא רש"י להלן (שם) את הפסוק 'צדיק וישר הוא' לענין שתי הדרשות המבוארות בברייתא כאן [לענין העונש לצדיקים בעולם הזה, ולענין השכר לרשעים בעולם הזה, וראה בהערה להלן (שם)], כדי לומר שגם מה שהקב"ה נותן שכר לרשעים בעולם הזה הוא מידת 'דין' כדי לטורדן מהעולם הבא. תרומת הדשן (הלכות, גרסינן). **תנג. הגדות** הב"ח (שם ד). וכן הגירסא ברש"י שבעין יעקב (ד"ה ומין). ובמירא דכייא (גרסינן) ביאר את ההכרח בשינוי, שמלשון 'שאין עושה דין' וכו' משמע שמדובר על עונש, והרי דרשת הגמרא מהפסוק 'ואין עול' היא לענין השכר לצדיקים ולרשעים [וראה בהערה לעיל (גרסינן ד"ה מאי) שכנראה רש"י גרס בגמרא שגם מהפסוק 'אל אמונה' וגם מהפסוק 'ואין עול' דורשים את ענין השכר, וכפי שמבואר בפירושו על התורה (דברים לב ד)]. ובלב רחב (גרסינן ד"ה מאי) כתב שיש לגרוס 'שאין עושה דין בלא דין אמת וצדק' כגירסא שלפנינו, ורש"י גורס להיפך מהגירסא שבגמרא לפנינו, שמהפסוק 'אל אמונה' נדרש ענין השכר, ומהפסוק 'ואין עול' נדרש ענין העונש [כגירסת השאילתות שהובאה בהערה לעיל (רש"י שם)], ומה שכתב רש"י כאן 'שאין עושה דין' וכו' הכוונה שאינו נותן עונש לרשעים אלא לאחר ששילם להם את כל השכר שמגיע להם על המצוות הקלות שעשו. **תנד. אולם** בשרידים מפירוש הר"א (ד"ה ומין) פירש שאין הקב"ה עושה עול ואינו מקפח שכר כל בריה, ולכן משלם לרשעים את שכרם בעולם הזה. **תנה. על** פי רש"י (לעיל ח. ד"ה מלדיקין). **תנו. בדברי** רש"י מבואר שהגמרא כאן מביאה את הפסוק 'צדיק וישר הוא' לענין שתי הדרשות המבוארות בברייתא כאן [לענין העונש לצדיקים בעולם הזה], ולענין השכר לרשעים בעולם הזה], ולפי זה גורסים בגמרא להלן 'אמרו בשעת פטירתו' וכו', והוא ענין חדש, ללמד מהפסוקים בתהלים ובאיוב המובאים להלן, שהאדם מצדיק עליו את הדין לעתיד. אולם בילקוט שמעוני (המזיגו רמז תתקמב) נלמדת הדרשה דלהלן מהפסוק (דברים לב ד) 'צדיק וישר הוא', שהאדם מצדיק עליו את הדין [ולפי זה יש לגרוס בגמרא כאן 'צדיק וישר הוא, **מלמד** שבשעת פטירתו של אדם' וכו', וכן הגירסא בשאילתות (המזיגו שמילתא קסג)], וכמו שפירש רש"י (דברים שם) 'צדיק' היינו שהבריות מצדיקים עליהם את דינו, 'וישר הוא' כלומר ראוי וישר הדבר להצדיקו על כך. מהרש"א (מ"ח ד"ה ונפ עוד). וראה במירא דכייא (גרסינן) שהבין גם ברש"י כגירסת השאילתות, והקשה שהלא מפסוק זה הגמרא דורשת שהחוטא מצדיק את הדין, ומדוע רש"י מפרש שהכוונה שפורע לרשעים את זכויותיהם בעולם הזה, שהגמרא (לעיל כבר דרשה זאת מהפסוק 'אל אמונה ואין עול'. וראה בהערה לעיל (גרסינן ד"ה מאי) שהובאו דברי התרומת הדשן בביאור דברי רש"י אלו. **תנז. כמו** ששנינו (מנחות פ"ג מ"ח) 'וכל מעשיך בספר נכתבים'. **תנח. בארות** המים (גרסינן ד"ה למען). **תנט. הגדות** הב"ח (שם ה). **תס. בהגהות** הב"ח (שם ו) כתב שסדר הדיבורים ברש"י מכאן ואילך צריך להיות באופן אחר, וכך הוא הסדר: **למען תצדק בדברך**. שהוא מצדיק עליו בדבריך שאתה מראה לו. **וכי באיזה נפש חטא זה**. מי הרג שנקרא חוטא. **אלא שציער עצמו** וכו'. שאין מצוה לצער עצמו, כדאמרינן אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמא מי סני להו, במסכת הוריות (יב:). **נקרא קדוש**. רישיה דקרא קא דריש, בשביל שמתוך כך מתמרקין עונותיו שמתענה. **לשמואל קדוש יהיה אגדל פרע קאי**. ששערו אסור בהנאה, אבל הוא עצמו לא נקרא קדוש. **ולרבי אלעזר**. חוטא דסאיב כתרגומו, מאשר חטא על הנפש, פשט המקרא על שנטמא במת. **תסא. על** פי הגמרא (קידושין נז:) הדורשת מפסוק זה ש'גידולו יהיה קדוש', והיינו שאסור בהנאה, ודרשה זו היא מפני שכתוב 'קָדֹשׁ יהיה' בכתיב חסר, ואילו היינו מפרשים את הפסוק כמו שהוא נקרא 'קדוש יהיה', היה משמע שהוא עצמו קדוש וניתן לפדותו, ואין הדין כן כמבואר בגמרא (שם), אבל כעת שכתוב 'קָדֹשׁ' בכתיב חסר, יש לדרוש כאילו נאמר 'קודש יהיה', והיינו שאסור בהנאה. רש"י (שם ד"ה ממר, ד"ה קדוש). **תסב. ובבארות** המים (גרסינן) גרס ברש"י 'כתרגומו מאשר חטא על הנפש, מדחב על מיתא, והוא פשט המקרא', והוא מתרגום אונקלוס. **תסג. ולפי** זה ביאור התיבות 'על הנפש' היינו על מת, כמו שנאמר בתחילת הענין (במדבר ו ו) 'על נפש מת לא יבוא'. **תסד. כי** לא מצינו לשון 'חוטא' בנפש, אלא על מי שגורם העדר החיות מהנפש על ידי רוע בחירתו, כמו שנאמר 'החטאים האלה בנפשותם' (במדבר יז ג), 'נואף אשה חסר לב, משחית נפשו' וגו' (משלי ו לב), 'וחוטאי חומס נפשו' (משלי ח לו), שבכל אלו הכוונה שעל ידי רוע בחירתו הוא גורם העדר החיות לנפשו. דקדוקי חברים (גרסינן). והר"ן (נדרים י. ד"ה משום) פירש, שדרשת רבי אלעזר הקפר היא משום שאם כוונת הפסוק היתה שהוא חוטא בכך שנטמא למת, היה צריך לכתוב 'מאשר חטא', והתיבות 'על הנפש' מיותרות [שהרי חטאו שנטמא למת כבר מבואר בפסוק לעיל (במדבר ו ט)], אלא בא ללמדנו שהכוונה לחטאו שציער עצמו מן היין. והגבורות ארי (ד"ה וכי) פירש, שאין לומר שכוונת הפסוק שהוא 'חוטא' בכך שנטמא למת, שהרי הפסוק מדבר גם על נזיר שנטמא באונס [כמו שנאמר בתחילת הענין (במדבר ו ט) 'וכי ימות מת עליו בפתע פתאום', ומבואר בגמרא (כריתות ט.) ש'פתאום' היינו באונס], ועל אונס בודאי שאין צריך כפרה, אלא מוכרחים לומר שכוונת הפסוק שמפני שציער עצמו מן היין הוא נקרא 'חוטא'. **תסה. הגדות** הב"ח (שם ו). **תסו. עפ"י** ביאור הלב רחב (גרסינן), וכן מבואר בשלמי תודה ובבארות המים (שם). **תסז. מדברי** רש"י כאן וכן מפשטות הסוגיא משמע שהטעם שהמתענה נקרא 'חוטא' הוא מחמת עצם הדבר שמצער את עצמו, וכן כתב המשנה ברורה (סי' תקעא סק"ג). אולם המאירי (ד"ה כל) כתב שהוא נקרא 'חוטא' משום שעשה הרבה חטאים עד שהוצרך להתענות כדי לכפר עליהם. וכעין זה כתב הכלי יקר (במדבר ו יא), שעל ידי הנדר עצמו יצרו תוקפו ביותר, ולכן הוא 'חוטא'. ובשיטה לבעל הצרורות (ד"ה היוצא, הובא בקובץ שיטות קמא) כתב שהטעם שנקרא 'חוטא' הוא משום שעל ידי כך הוא מתבטל מתלמודו.

תסח. הגהות הב"ח (שם ו).

- וכי הצדיקים [איתסט] **אכלי האי עלמא (והאיך)** - אם אוכלים טובה גם בעולם הזה וגם בעולם הבא[תע] **מי סני לחו** - וכי הדבר רע להם[תעא], **במסכת הוריות** (י:), ומבואר שאין מצוה לאדם לצער את עצמו, אפילו אם על ידי שאינו מצער את עצמו נמצא שהוא אוכל טובה גם בעולם הזה.

נקרא קדוש

רישיה דקרא קא דריש - רבי אלעזר דורש את התיבות 'קדוש יהיה' על הנזיר שהוזכר קודם בפסוק שנאמר 'עד מלאת הימים אשר יזיר לה'', ולא על המשך הפסוק 'גדל פרע שער ראשו', אלא הכוונה על הנזיר עצמו שהוא נקרא 'קדוש'[תעב], ומזה למד ר' אלעזר שגם היושב בתענית נקרא 'קדוש', **בשביל שמתוך כך מתמרקין עונותיו**, על ידי **שמתענה**[תעג].

יא:

כמילו קדוש שכוי נמוך מפיו

לעולם יחשיב אדם את עצמו **כאילו** כל מעיו

קדוש[תעד], ולכן **אסור** לו להכחישן על ידי תענית[תעה], שהרי הוא כמו כמועל ומחסר את ההקדש, **דהכי** - שכך **משמע** מהפסוק 'בקרבך קדוש', שכאילו מעיו של האדם [הנקראים 'קרביים'[תעו] קדושים, **כלומר דאסור** לאדם **להתענות** ולהכחיש את מעיו.

נקרנך קדוש[תעז]

(**רישיה**) [**פשטיה**[תעח]] **דקרא** - פשטות המקרא 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר', **קדריש** - נדרש בגמרא לעיל (ה.) **שבשביל** שהקב"ה הנקרא 'קדוש' **שרוי בציער** כיון שלא נבנה בית המקדש, אמר 'לא **אבוא בעיר** [-ירושלים] **של מעלה עד שאבנה** את **ירושלים של מטה**'. ומה שדורש רבי אלעזר כאן שאדם צריך להחשיב את מעיו כאילו הם 'קודש', אין זה פשוטו של מקרא, **ורמיזא** [-רמז] **בעלמא הוא**[תעט].

הם דמלי מלפר נפשיה

באופן **שיכול** האדם **לסבול** את **התענית**, **משבחו** הקב"ה וקורהו 'קדוש', **אבל מי שאינו יכול להתענות** ואף על פי כן מתענה, **נקרא 'חוטא'**[תפ].

נקרא מסיד

ריש לקיש סובר **שהמתענה**[תפא] נקרא 'חסיד', **דכתיב** (משלי יא יז) **'גומל נפשו איש חסד'**, וכוונת הפסוק היא למי שמתענה **ומפריש** את **עצמו ממאכל ומשתה, כמו** שמצינו בפסוק (בראשית כא ח) **'ביום הגמל את יצחק'**, והוא מה שנקרא **שברי"ר בלע"ז** - לסיים תקופת ההנקה[תפב], כך שמעתי **מפי מורי**[תפג].

רש"י מבאר באופן אחר את הדרשה:

אי נמי - באופן אחר יש לפרש, שמה שנאמר **'גומל נפשו'** הוא **מלשון תגמול, שמשלים** את **נפשו** לקונו וגומל לה טובה על ידי שמתענה[תפד], והוא נקרא ['חסיד'[תפה]].

ועוכר שמרו[תפו]

ביאור המשך הפסוק 'ועוכר שארו אכזרי' הוא **שהמתענה ומכחיש** את **בשרו, נקרא 'אכזר'**[תפז].

ציונים והערות

תסט. מהרש"א (נרש"י), הגהות הב"ח (פוסק ו), וגליון (הוסף נהגהות וציונים). **תע. כן** הוא הביאור לפי גירסת רש"י 'אי אכלי האי עלמא והאיך', והיינו שאוכלים הם טובה גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. וכעין זה היא הגירסא לפנינו בגמרא בהוריות (שם) 'צדיקי אי אכלי תרי עלמי מי סני להו', והיינו שאין הדבר רע להם אם אוכלים הם שני עולמות. ולפי זה מה שמחקו בדפוסים החדשים את תיבת 'והיאך' הוא כהוגן [שהרי כוונת רש"י היא לעולם הזה ועולם הבא]. הגהות וציונים. **תעא. על** פי רש"י (הוריות י: ד"ה לחיקים). **תעב. גנזי יוסף** ומראה אש (נרש"י). ולפי דבריהם כוונת רש"י במה שכתב 'רישיה דקרא קא דריש', היא לבאר שרבי אלעזר אינו דורש את הפסוק 'קדוש יהיה' על המשך הפסוק 'גדל פרע שער ראשו', אלא על הנזיר עצמו שהוא נקרא 'קדוש' [כדרשת שמואל לעיל בגמרא], אלא על הנזיר עצמו המוזכר קודם בפסוק. אולם הרש"ש (ד"ה ומה) ביאר שגם רבי אלעזר דורש את הפסוק 'קדוש יהיה' על ההמשך שנאמר 'גדל פרע' וגו', וכוונת רבי אלעזר שהנזיר ציער את עצמו מגילוח שערו, ועל כך הוא נקרא 'קדוש', ודייק כן מכך שרבי אלעזר לא אמר 'ומה זה שלא ציער את עצמו אלא מן היין' [כלשונו של רבי אלעזר הקפר לעיל], אלא אמר 'שלא ציער את עצמו אלא **מדבר אחד**', ונראה מכך שכוונת רבי אלעזר שהנזיר מצער את עצמו מגילוח שערו, והוא מפרש את הפסוק כך, 'קדוש יהיה' על ידי 'גדל פרע שער ראשו'. **תעג. ובפסקי** הריא"ז (ה"ג פוסק יג) כתב שעל ידי התענית הוא מכניע את יצרו, ומפשפש במעשיו ושב מחטאיו. בגמרא להלן (ע"ב) מבואר שלדעת רבי אלעזר המתענה נקרא 'קדוש' רק אם יכול הוא לצער את עצמו ולסבול את התענית, אבל אם לא, אינו נקרא קדוש [אלא חוטא, כמבואר ברש"י (שם ד"ה הא דמלי)], וכתב הזרע אמת (שו"ת, חו"מ סי' פט ד"ה ומעתה), שמדברי רש"י כאן מוכח שבאופן שאינו יכול לצער את עצמו, אסור לו להתענות אף משום כפרה על עוונותיו, שהרי רש"י כאן מפרש שהטעם שלרבי אלעזר המתענה נקרא 'קדוש' הוא משום שמתמרקין עוונותיו, והיינו שעושה כן לכפרה, ואף על פי כן מבואר בגמרא (שם) שאם אינו יכול לסבול את התענית אסור לו להתענות. והוסיף שדברי רש"י מוכרחים, שאם נאמר שבאופן שמתענה משום כפרה על עוונותיו מודה רבי אלעזר שנקרא קדוש, אם כן מדוע מקשה הגמרא כאן 'ולשמואל הא איקרי קדוש', ולא תירצה שהפסוק עוסק בנזיר שמתענה על עוונותיו, וראה שם עוד מה שכתב בזה. **תעד. לדעת** רש"י, כוונת רבי אלעזר היא שאדם צריך להחשיב את עצמו כאילו כל מעיו הם קודש ואסור לו להכחישם על ידי תענית. וקושיית הגמרא היא שרבי אלעזר עצמו אמר לעיל (ע"ב) שהיושב בתענית נקרא 'קדוש' כלומר שמצוה להתענות. מירא דכייא (לעיל ע"ב ד"ה ומי), שושנת יעקב, וגנזי יוסף (נרש"י). וראה בשושנת יעקב שביאר באופן נוסף. אולם התוספות (ד"ה כמילו) פירשו שכאילו הקב"ה [הנקרא 'קדוש'] שרוי בתוך מעיו, ולכן אסור לו להכחישם [ולא שהוא ממש שרוי, אלא כאילו הוא כן. רדב"ז (שו"ת, מ"ו סי' כ' אלפיס ריג)]. וכתב הרדב"ז (שם) שהטעם שרש"י לא פירש כפירוש התוספות, הוא מחמת שלש קושיות: א. שאין נכון לומר על הקב"ה שהוא שרוי בתוך מעיו של אדם. ב. שלא שייך הכחשה כלפי הקב"ה. ג. שאם כן לא מובנת קושיית הגמרא, שהרי אדרבה, מכיון שאדם צריך לחשוב כאילו הקב"ה שרוי בתוך מעיו, צריך הוא להתענות כדי לשמור על קדושת מעיו. וכתב הראש משביר (נמוס' שם), שהתוספות לא פירשו כרש"י מחמת שתי קושיות: א. שלפי פירושו המשך הפסוק 'ולא אבוא בעיר' אינו שייך לתחילתו [כמו שכתב רש"י (להלן ד"ה נקרנך)]. ב. שלפי פירושו לא מובנת קושיית הגמרא, והלא אדרבה כיון שמעיו הם קודש לכן צריך להתענות כדי לשמור על קדושת מעיו. [וראה גם בהערה הבאה]. והמירא דכייא (שם) הוסיף שלפי פירוש רש"י קשה שהיה הפסוק צריך לומר 'קרבך קדוש' והיינו המעיים, ולא 'בקרבך קדוש'. וראה בהערה להלן. **תעה. ראה** במהרש"א (נמוס' ד"ה כמילו) שהקשה שלשיטת רש"י לא מובנת קושיית הגמרא בסתירת דברי רבי אלעזר, ונראה מדבריו שהיתה לו גירסא אחרת בדברי רש"י כאן, וראה באחרונים [יד דוד (נמוס' שם), מירא דכייא (לעיל ע"ב ד"ה ומי), וגנזי יוסף (נרש"י)] שדנו בדבריו. **תעו. כמו** שנאמר (שמות יג ט) 'על כרעיו ועל קרבו', ומבואר בגמרא בפסחים (עד.) ש'קרבו' הכוונה לבני המעיים. **תעז. בהגהות** הב"ח (פוסק ג) ובמראה אש (נרש"י) כתבו שהוא דיבור בפני עצמו. וכן הוא ברש"י שבעין יעקב. **תעח. רדב"ז** (שו"ת, מ"ו סי' כ' אלפיס ריג), מראה אש, ובארות המים (נרש"י). ביארנו את רש"י על פי דבריהם, וראה בהערה להלן שיובא ביאור נוסף. **תעט. כלומר** שפשטות המקרא 'בקרבך קדוש' הכוונה לקב"ה שהוא שרוי בצער הגלות כמו שנאמר (ישעיה סג ט) 'בכל צרתם לו צר', ומה שרבי אלעזר דורש שהכוונה למעיו של האדם, הוא רמז בעלמא. בארות המים (נרש"י). אולם בראש משביר (נרש"י) ביאר את דברי רש"י, שלפי דרשת רבי אלעזר אין שייכות בין תחילת הפסוק לסופו, שתחילת הפסוק נדרש שכאילו מעיו קודש ואסור לו להתענות ולצער את מעיו הנקראים 'קודש', ואילו סוף הפסוק 'ולא אבוא בעיר' נדרש באופן אחר כמבואר בגמרא לעיל (ה.), והדרשה ההיא אינה אלא רמז בעלמא. וכן מבואר בדברי המהרש"א (נרש"י) שגרס בדברי רש"י 'ולא אבוא בעיר וכו' רמיזא בעלמא', והיינו שהמשך הפסוק הוא זה שנדרש לרמז בעלמא. והמראה כהן (נרש"י) כתב שכך צריך לגרוס ברש"י, 'לישנא אחרינא, בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר, רישא דקרא קדריש, בשביל שמעיך קדוש כלומר שהיה שרוי בצער, בשכר זה לא אבוא בעיר של מעלה וכו' כדדריש לעיל', ולפי גירסא זו ברש"י משמע שלפי הלישנא אחרינא כוונת רבי אלעזר לדרוש שיש מצוה להתענות. **תפ. וכן** מבואר ברוקח (הלכות מענית סי' רי) ובשולחן ערוך (או"ח סי' תקעו ס"ב). ואף שרבי אלעזר לא אמר שיש מתענה הנקרא 'חוטא', מכל מקום כן משמע מכך שהקשתה הגמרא סתירה בדברי רבי אלעזר שבמקום אחד אמר שנקרא קדוש ובמקום אחר אמר שצריך להחשיב עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו, והיינו שאם הוא מתענה אינו קדוש אלא להיפך, הינו חוטא. שדה יצחק (נרש"י), וכעין זה כתב הגנזי יוסף (נרש"י). והיד דוד (נמוס' ד"ה כמילו) הקשה מנין לרש"י שנקרא חוטא, והלא לא מצינו שנקרא חוטא אלא לרבי אלעזר הקפר לעיל (ע"ב), וכבר תירץ רבי אלעזר לעיל שהפסוק הקורא לנזיר 'חוטא' עוסק בנזיר טמא דווקא, ולכן כתב לבאר את כל הסוגיא לשיטת רש"י באופן אחר, ראה שם שהאריך בזה. כתב בתפארת בחורים (נרש"י) שלפי דברי רש"י נמצא שרבי אלעזר אינו חולק על שמואל ורבי אלעזר הקפר לעיל (ע"ב) שאמרו שהיושב בתענית נקרא 'חוטא', אלא שהם דיברו באופן שאינו יכול לצער את עצמו, ובזה מודה רבי אלעזר שנקרא חוטא, ואילו רבי אלעזר דיבר באופן שיכול לצער את עצמו ובזה הוא נקרא 'קדוש'. ורש"י כתב כן כדי לתרץ את קושיית התוספות (לעיל ע"ב ד"ה חמר) שבגמרא בבבא קמא (צ:) אמר שמואל שמותר לאדם לישב בתענית ואילו כאן הוא סובר שנקרא חוטא, ובדברי רש"י מיושבת הקושיא, ששם דיבר שמואל באופן שיכול הוא לצער את עצמו, ואילו כאן דיבר באופן שאינו יכול לצער את עצמו. **תפא. ראה** בהערה להלן בדברי רש"י 'שמשלים נפשו לקונו חסיד'. **תפב. הגהות** וציונים. **תפג. וכן** פירש רבינו גרשום (ד"ה ר"ל). **תפד. מירא** דכייא (נרש"י) בביאורו הראשון, וכן נראה מדברי המפרשים. אולם בביאורו השני כתב שרש"י בביאורו כאן סובר כפירוש התוספות (ד"ה גומל) שלריש לקיש מי שאינו מתענה נקרא 'חסיד', וכוונתו היא ש'גומל' הוא מלשון תגמול טוב, והיינו שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה. וכן ביאר במנחם משיב נפש (נרש"י), וכתב שיש לגרוס ברש"י 'אי נמי גומל לשון תגמול, שמשלים נפשו לקונו, חסיד, ועוכר שארו, המתענה' וכו', ושני דיבורים אלו דיבור אחד הם [וכן כתב בהגהות הב"ח (פוסק ז)]. **תפה. הגהות** הב"ח (פוסק ז), וראה בהערה לעיל. בדברי רש"י מבואר שלריש לקיש המתענה נקרא 'חסיד', וכן פירש רבינו גרשום (ד"ה ר"ל). אולם רבינו חננאל (ד"ה ור"ל) והתוספות (ד"ה גומל) פירשו להיפך, שכוונת ריש לקיש לומר שהמונע את עצמו מן התענית נקרא 'חסיד', ופירשו שכוונת הפסוק 'גומל נפשו [ואינו מתענה] איש חסד'. וכתבו הגבורות ארי (ד"ה ריש נקיים) והמירא דכייא (נרש"י) שהתוספות הוכרחו לפרש להיפך מרש"י, משום שבהמשך הפסוק נאמר 'ועוכר שארו אכזרי', והיינו שמי שמתענה ומכחיש את בשרו נקרא 'אכזרי' [כמו שפירש רש"י (ד"ה ועוכר)]. וראה בהערה להלן (נרש"י ד"ה ועוכר) שיתבאר הדבר לשיטת רש"י. וכתב הגבורות ארי (ד"ה ופירש"י) שפירוש רש"י נראה עיקר, שהמתענה נקרא 'חסיד', שאם נפרש כפירוש התוספות שכוונת ריש לקיש שמי שאינו מתענה נקרא 'חסיד', קשה שהרי בכל הסוגיא לעיל עסקנו במי שמתענה, שהרי שמואל ורבי אלעזר (לעיל ע"ב) דיברו על המתענה שנקרא 'חוטא' או 'קדוש'. **תפו. בדפוס** שלפנינו הוא דיבור בפני עצמו, אולם בהגהות הב"ח (פוסק ד) כתב שהוא המשך הדיבור הקודם. וראה בהערה לעיל (נרש"י ד"ה נקרא) שנתבאר הדבר. ובמראה אש (נרש"י) כתב שדברי רש"י הללו שייכים להמשך הסוגיא לדברי ריש לקיש שאין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית, ועל זה אומר הפסוק 'ועוכר שארו אכזרי'. **תפז. ואין** סוף הפסוק סותר לתחילתו, שכוונת הפסוק היא שאם יכול הוא לצער את עצמו ולסבול את התענית, נקרא 'חסיד', ואילו אם אינו יכול לצער את עצמו ואף על פי כן מתענה, נקרא 'אכזרי' [כפי שנתבאר בגמרא לעיל בדעת רבי אלעזר]. מהרש"א (מ"ב ד"ה נקרא), גבורות ארי (ד"ה ריש נקיים). [אולם הקשה המהרש"א, שאם כן היה ריש לקיש צריך לומר שהמתענה 'נקרא חסיד ונקרא עוכר', ותלוי הדבר אם יכול הוא לצער את עצמו או לא]. ובבארות המים (נרש"י) כתב שכוונת המשך הפסוק היא שאם מתענה ומכחיש את בשרו

שממעט נמלאכת שמים

חלש הוא מחמת התענית ואינו יכול ללמוד תורה[תפח].

שירותיה

'שירותיה' הכוונה **פעודתו**, ואמר רב ששת, **כלבא ליכול פעודתו**, (ולכך) [כלומר[תפט]] בר בי רב **המתענה**, אינו מועיל לו התענית כלל, **אלא כמי שמתענה מפני שאין לו מה יאכל**[תצ].

מן מעמים נגוד נעבל

לענין איסורי חומרי תענית אמר רבי ירמיה למילתיה - לדבריו, והיינו שאותם דברים **שהיו נוהגין בו** - בתענית ציבור **בעין אבילות**[תצא], **שהיו אוכלין מבעוד יום** דווקא ולא משחשיכה, **ואסורין בנעילת הסנדל**, כל אלו אינם נוהגים בתענית ציבור **שבבבל, אלא בתשעה באב בלבד**[תצב].

ימיד עקינל עליו פעמים

מאתמול, [**שאמר**[תצג]] 'הרי **אני יושב בתענית למחר**'[תצד], **אפילו אכל ושתה כל הלילה עד עמוד השחר**[תצה].

למחר מפפלל פפלם פעמים

כלומר שאומר תפילת 'עננו'[תצו].

לן בפעניתו

אם לן באותו תענית שקיבל עליו, והיינו שלא אכל במוצאי תעניתו, ולן כל אותו הלילה לשם תענית עד הבקר.

למחר[תצז] **מין מפפלל פפלם פעמים**

אינו יכול[תצח] **להתפלל 'עננו' בבוקר קודם שיאכל, כדי לצאת ידי חובת תענית של לילה,** כלומר להחשיב את הלילה לתענית[תצט], **ואף על פי שהוא יום אחד**, כלומר שהיום שייך ללילה שלפניו, **כדכתיב** (בראשית א ה) **'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד'**, אף על פי כן אינו יכול לומר 'עננו' ולהחשיב את תענית הלילה לתענית על ידי זה[תק]. **ולקמן מפרש ואזיל** - הולכת ומפרשת הגמרא **מאי קסבר** - מה סבר **רב הונא, ומאי טעמא** - מאיזה טעם הוא אמר **שאין מתפלל למחר עננו.**

וכי גרסינן, מאי קסבר רב הונא, מיסבר קסבר מין מפעמין לצעות, או דלמא קסבר מפעמין לצעות, וממפעה לצעות היו מפפלל פפלם פעמים. אמר אביי, לעולם קסבר מפעמין לצעות, (ומפפלל) [והמפעה לצעות מפפלל][תקא] פפלם פעמים כו'

פירוש, מברר רב יוסף, **מאי קסבר** - מה סובר **רב הונא**, האם סובר הוא **שאין מתענין לשעות**, כלומר **האי דקאמר** - מה שאמר רב הונא שהלן בתעניתו **למחר אין מתפלל תפלת תענית**, לכך - מטעם זה **אינו מתפלל** תפילת עננו, משום דקבלת **תענית זה** שגמר בדעתו להתענות בלילה, **אינו** נחשב **קבלה, ואינו תענית כלל**, ואפילו **אם** הוא **רוצה לאכול ולסעוד בתוך התענית הרשות בידו**, משום **דאין מקבלין תענית לשעות** כלל, ומכיון שהוא סובר שאין מתענים לשעות כלל, גם באופן המבואר כאן **כגון זה שלא קיבל** על עצמו את **התענית** של לילה **זה מאתמול** בזמן המנחה[תקב], **כדקתני** - כפי שאמר רב הונא בדבריו 'לן **בתעניתו**', **דמשמע מאליו** בלא קבלה על זה, אלא **כשהחשיך** היום ונגמרה תעניתו **ובא לסעוד, עמד** - נמנע **ולא אכל**, כלומר **שהיה** בדעתו **לאכול** כשנגמרה תעניתו, **עד שעבר מקצת**

לא בשביל להקריב את חלבו ודמו להקב"ה אלא לסיבה אחרת, נקרא 'אכזרי'. וראה בהערה לעיל (גרסת"י ד"ה נקרא) שהובאו דברי המירא דכייא והמנחם משיב נפש שדברי רש"י כאן הם לפי ביאורו השני (סס) שלדעת ריש לקיש מי שאינו מתענה נקרא 'חסיד' [כפירוש התוספות (ד"ה גומל) ורבינו חננאל (ד"ה ור"ל)]. **תפח. כתב** המהרש"א (מ"ח ד"ה ליכול) שלפי פירוש רש"י הכוונה דווקא למי שאינו יכול לצער את עצמו ולסבול את התענית. אולם הגבורות ארי (ד"ה ופרס"י) כתב שכוונת ריש לקיש היא אפילו לתלמיד חכם שיכול לצער את עצמו, אלא שהוא נחלש על ידי כך מלימודו, וכן כתב המשנה ברורה (סי' תקעח סק"ל). **תפט. בארות** המים (גרס"י). **תצ. לפי** פירושו הכוונה דווקא למי שאינו יכול לצער את עצמו ולסבול את התענית. אולם אפשר לפרש להיפך, שדברי רב ששת אמורים במי שיכול לצער את עצמו, ומה שאמר רב ששת 'ליכול כלבא לשירותיה' היינו לשבח, שעדיף שיאכל הכלב את סעודתו, ובכך תעניתו עולה יפה, שהרי בכך אינו נהנה מתעניתו כלום [במה שחוסך ממון הסעודה], מאחר והכלב אכל את מאכלו. מהרש"א (ח"ח ד"ה ליכול). **תצא. יתכן** שהטעם שכתב רש"י 'כעין אבילות' הוא משום שבאמת איסור נעילת הסנדל בתענית ציבור אינו משום אבילות, שהרי גם ביום הכפורים אסורה נעילת הסנדל, אף ששם אין זה משום אבילות, וגם דין 'אוכלים מבעוד יום' אין בזה שייכות לאבילות, אלא שדינים אלו נלמדים מאבילות, כמבואר בגמרא להלן (ג.). אמת ליעקב (גרס"י). **תצב. בטעם** הדבר כתב רש"י בפסחים (נד: ד"ה מין) שהוא משום שבבבל אין צריכים לגשמים, וכן כתבו התוספות כאן (ד"ה מין), שהטעם הוא מפני שהיה להם הרבה גשמים [ראה לעיל (י.)]. והוסיף רש"י (סס), שמאחר ואינם צריכים לגשמים, אף אם גזרו תענית ציבור על צרה אחרת, אין נוהגים בהם החומרות המבוארות במשנה להלן (יג:), כגון רחיצה וסיכה וכדומה. והרמב"ן (ד"ה ועכשיו) תמה על דברי רש"י, שאם כן בשאר ארצות שבחוץ לארץ הצריכות לגשמים מדוע אין בהם דין תענית ציבור, והריטב"א (להלן יג: ד"ה ממרו) כתב שבאמת לשיטת רש"י בשאר ארצות שבחוץ לארץ נוהגות החומרות של תענית ציבור בתעניות על הגשמים, אולם המאירי (ד"ה תענית נבוך) כתב שאפשר שלשיטת רש"י הוא הדין לכל הארצות שבחוץ לארץ, אין נוהגות החומרות הנ"ל, שהן נגררות אחר בבל שהיא היתה באותו זמן ראש לכל האומות. עוד הקשה הרמב"ן (סס), שהטעם שכתב רש"י אינו שייך אלא לענין עצירת גשמים, ומדוע גם בתענית על שאר צרות אין נוהגות חומרות אלו. ואין לומר שחומרות אלו נוהגות רק בתענית על הגשמים ולא בתענית על שאר צרות [אמנם הריטב"א (סס) והר"ן (להלן יג: ד"ה דקנדי) ביארו כן בדעת רש"י, והביא הריטב"א שכן מבואר ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח), אולם בדברי רש"י עצמו בפסחים (סס) לא מבואר כן, וכפי שהובא לעיל], שהרי משנה מפורשת היא להלן (יג:) שחומרות אלו נוהגות אף בשאר צרות, ואדרבה, ישנן צרות שהן חמורות יותר מצרת גשמים. וכן תמהו על דברי רש"י הריטב"א והר"ן (סס). ומכח קושיות אלו פירשו הרמב"ן ועוד ראשונים באופנים אחרים, וראה דבריהם בביאורי הפשט ובילקוט ביאורים. [והמרומי שדה (ד"ה מין) כתב שדעת רש"י כאן היא שהטעם שאין תענית ציבור בבבל הוא משום שאין להם נשיא, כדעת הראבי"ה שהביא הרא"ש (סי' ט), והוא הדין לשאר ארצות שבחוץ לארץ]. **תצג. הגהות** הב"ח (אות ה). **תצד. מבואר** בדברי רש"י שרב הונא דיבר באופן שקיבל עליו תענית של יום אחד, והחידוש של רב הונא הוא שאף על פי שאכל ושתה כל הלילה, ובבוקר כריסו מלאה, אומר 'עננו' בתפילת שחרית, שהרי יום תעניתו הוא. וכן כתב בעל המאור (ד"ה ממר). אולם רבינו חננאל (ד"ה ממר) והרי"ף גורסים בגמרא 'יחיד שקיבל עליו תענית שני ימים זה אחר זה, אפילו אוכל ושותה כל הלילה, למחר מתפלל תפילת תענית', וראה הביאור בזה בהערה בביאורי הפשט. **תצה. התענית** מתחילה מעלות השחר, כמבואר בדברי רבי בברייתא להלן (יב.), וכתב רש"י (סס ד"ה מיכף) שהלכה כמותו. **תצו. ואף** שהיום הולך אחר הלילה, כמו שנאמר (בראשית א ה) 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד', והרי אכל בלילה, מכל מקום אין אכילת הלילה מעכבת ומבטלת את תעניתו. מאירי (ד"ה מה שפרסנו) בביאור דברי רש"י. וראה בהערה להלן (ד"ה למחר מין) בדברי רש"י 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד'. **תצז. בגמרא** לפנינו אין תיבה זו, אולם רש"י גרס כאן 'למחר', וכן הגיה הב"ח (אות ג) בגמרא. וכתב הר"ן (ד"ה והא) שבתפילת ערבית בלילה שלן בו בתענית, כל שכן שאינו אומר עננו אף על פי שהוא מעונה [ואפילו לפי השיטות שבתענית רגילה אומרים עננו בערבית של ליל התענית], שהרי לא התענה בלילה זמן ניכר, ודעתו לאכול מיד, ואינו יכול לומר 'ביום צום התענית הזה'. **תצח. כתב** בהגהות הב"ח (אות ו) שמה שכתב רש"י 'אינו יכול להתפלל עננו', היינו אף אם הוא רוצה אינו רשאי, אולם זהו רק לפי ההוה אמינא לפי הצד בגמרא שאין מתענים לשעות כלל ואין זה נחשב תענית, אולם למסקנת הגמרא שמתענים לשעות, אף באופן המבואר בדברי רב הונא שאינו אומר עננו משום שלא קיבל את שעות הלילה, היינו שאינו מחוייב לומר עננו, אבל מכל מקום מאחר וגמר בדעתו להתענות בלילה ואסור לו לאכול, אם רוצה לומר 'עננו' רשאי, מאחר ותענית היא זו [ומה שכתב רש"י במסקנא להלן (ד"ה לעולם) 'ואינו חשוב להתפלל עליו עננו' היינו בתורת חיוב דווקא, אבל רשות היא בידו]. **תצט. ברש"י** מבואר שהוא אוכל למחרת, אלא שרוצה לומר 'עננו' קודם שיאכל למחרת, בשביל תענית הלילה, אולם בעל המאור (ד"ה ממר) והרמב"ן (מלחמת ה', ד"ה ממר) פירשו שהוא רוצה לומר עננו בשביל אותן שעות שהתענה בבוקר, והחידוש הוא שאף על פי שהוא מעונה בשחרית, שהרי עדיין לא אכל, מכל מקום אינו אומר 'עננו', מאחר ומה שהוא מעונה באותו זמן אין זה אלא תענית שעות שלא קיבלה על עצמו מאתמול [שהרי לא קיבל על עצמו אלא את יום האתמול], וכפי שיבואר למסקנת הסוגיא שמי שמתענה תענית שעות ולא קיבלה על עצמו מתחילה, אינו אומר 'עננו'. והרא"ש (סי' י) פירש שהכוונה שהתענה גם למחרת כל היום, והוא רוצה לומר 'עננו' כדי להחשיב גם את היום השני לתענית, ועל כך אמר רב הונא שאינו אומר תפילת תענית, מאחר ולא קיבל עליו להתענות כל אותו היום. **תק. דברי** רש"י קצת צריך עיון, שאם הלילה היה שייך ליום שלפניו, היה חידוש יותר גדול בכך שאינו אומר עננו למחר אף שהתענה בלילה שלאחר יום תעניתו, אבל בפסוק זה הרי מבואר להיפך, שהלילה שייך ליום שלאחריו ולא ליום שלפניו, ואם כן מה החידוש יותר בזה שאינו אומר עננו למחר, והלא לילה זה שהתענה בו, אינו שייך ליום שלפניו אלא ליום שלאחריו [שבו הוא רוצה לומר עננו], והרי את אותו יום לא קיבל על עצמו. מגדי חיים (ד"ה ן). ובמנחם משיב נפש (גרס"י) כתב שמכל מקום מצינו בפסוק זה שיום ולילה נחשבים יום אחד. ובשארית הברכה (ד"ה למחר) רצה בתחילה לפרש שמדובר שהתענה גם למחרת כל היום על ידי קבלה שקיבל על עצמו לאחר מכן, ואף שבאופן זה באמת אומר עננו כדין תענית שעות שקיבלה על עצמו, מכל מקום על מה שהתענה בלילה אינו אומר 'עננו'. אולם שוב כתב שממה שכתב רש"י 'קודם שיאכל' משמע שאינו מתענה ביום שלמחרת [וכפי שנתבאר בהערה לעיל]. ולכן כתב שדברי רש"י 'אף על פי שהוא יום אחד' וכו' שייכים לדבריו לעיל (ד"ה למחר מתפלל) העוסקים במי שקיבל עליו תענית ואכל ושתה כל הלילה, שאמר רב הונא שאומר עננו, וכך צריך לגרוס שם, 'למחר מתפלל תפילת תענית, עננו, ואף על פי שהוא יום אחד' וכו', והיינו ששם החידוש הוא שאף שאכל בלילה יכול לומר עננו בבוקר, ואף שהלילה שאכל בו שייך ליום המחרת שרוצה לומר בו עננו. וראה בהערה לעיל (גרס"י ד"ה למחר מתפלל) שהובא שהמאירי כתב כן בביאור דברי רש"י. **תקא. גליון** הב"ח (הוסף בהגהות ויוניס). **תקב. הגהות** הב"ח (אות ז). הקשה הקרן אורה (גרס"י), מדוע כתב רש"י 'כגון זה שלא קיבל תענית של לילה זה מאתמול', והלא כעת הגמרא מסתפקת אפילו באופן שקיבל עליו תענית, שיתכן שאין מתענים לשעות כלל. ועוד שהרי רק בגמרא להלן מחלק אביי בין קיבל ללא קיבל, ומשמע שכעת הגמרא לא מחלקת בזה. וכתב שיש לפרש בדוחק שכוונת רש"י היא שהסיבה שתענית הלילה היא תענית שעות, היא מכיון שלא קיבל עליו להתענות בלילה זה, שהרי אם היה מקבל עליו מתחילה להתענות גם בלילה לא היתה זו תענית שעות, אלא המשך של תענית היום הקודם. וכן ביאר הרש"ש (גרס"י). אולם ראה בקרן אורה שכתב שזה לא מבואר בלשון רש"י, וגם הניח ביאור זה בצריך עיון מטעם אחר, משום שאם כן צריך לפרש מה שאמר אביי במסקנא 'ושאני הכא דלא קיבל עליו מעיקרא' היינו שגם בתענית שעות צריך קבלה מאתמול קודם כניסת יום התענית, שיאמר 'אם לא אוכל בתחילת הלילה אתענה כל הלילה' כמו שכתב הרא"ש (סי' יב), והרי שיטת רש"י אינה כן, אלא שבתענית שעות די בקבלה קודם שעות התענית [כפי שיתבאר בהערה להלן (גרס"י ד"ה לעולם)]. וגם הגבורות ארי (ד"ה מפי) דייק מדברי רש"י שאם היה מקבל עליו את תענית הלילה מאתמול היתה נחשבת תענית גמורה ולא תענית שעות,

הלילה שעה אחת או שתי שעות[תקג], ואחר כך נמלך - חזר בו ולן בתעניתו, ומכיון שבאופן זה נחשבת התענית של הלילה ל'תענית שעות', ממילא אינה תענית כלל ולכן אינו אומר בה תפילת תענית.

או דלמא האי דקאמר - שמא מה שאמר רב הונא 'למחר אין מתפלל תפלת תענית', לאו - אין זה משום דאין מתענין לשעות, דבאמת תענית שעות שם 'תענית' עליו, ואם רוצה לחזור בו מרצונו להתענות בלילה ולטעום אחר שהתחיל בתענית, אינו יכול, משום שתענית גמורה היא, אלא להכי - מטעם זה אינו מתפלל תפלת תענית, דסבר רב הונא שאין תענית של שעות חשוב וחמור כל כך, שיהא צריך להתפלל עליו עננו.

לעולם קסבר

לעולם סובר רב הונא בעלמא - בתענית שעות רגילה דמתענין לשעות, וכמו כן המתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, והכא מאי טעמא - וכאן באופן זה מדוע אמר רב הונא שאין מתפלל תפלת תענית, משום דשאני הכא - שונה הדין כאן, היכא - באופן דהתענה אתמול, ובלילה לן בתעניתו, דלא קיבלה עילויה, כלומר שלא קיבל עליו תענית זה בפני עצמו מאתמול[תקד], כדרך שאר מתענין לשעות שמקבלים על עצמם תענית זו, ולפיכך תענית זו אינו חשוב להתפלל עליו עננו[תקה].

מר עוקבא סיקלע לגינזק

'מר עוקבא' גרסינן, ולא 'רבי עקיבא', דאילו רבי עקיבא לא היה מסתפק לו הנך בעיי - אותן שאלות המבוארות במעשה זה[תקו]. ועוד[תקז], שאם מעשה זה היה ברבי עקיבא, לשון הגמרא אינו מובן, דבלשון ברייתא הוה משתעי ביה - שהגמרא היתה צריכה להביא מעשה זה בלשון של ברייתא, והיתה שונה זאת בלשון 'מעשה ברבי עקיבא' וכו'[תקח], ולא בלשון גמרא 'רבי עקיבא איקלע לגינזק'[תקט].

קנקנים של טרפ

שמכנסין בהן יין לקיום[תקי], אסור להשתמש בהן, משום שהם פולטים מהטעם של היין נסך הבלוע בהם, לתוך המשקה שהישראל מניח בתוכם.

נמס שימש משם

הגמרא מסתפקת במה שימש משה רבינו בשבעת ימי המילואים, דאילו באהרן כתיב - נאמר בפירוש שהיה לבוש בגדי כהונה באותם שבעה ימים, דכתיב (שמות כט ה) 'ולקחת את הבגדים (והלבשתם) [והלבשת[תקיא]] את אהרן' וגו', שבשעה שהיה משה רבינו עובד במשכן בשבעת ימי המילואים, אהרן היה לבוש בגדי כהונה. ואילו עבודה דמשה - מה שעבד משה רבינו במשכן בשבעת ימי המילואים, גזירת הכתוב הוא, שהרי לא היה כהן [אלא לוי], ובגדי כהונה לא מצינו בו בפירוש בתורה שהוצרך ללבוש[תקיב], ומסתמא אין הדבר כשר שהיה עובד בבגדיו של חול שיוצא בהן לשוק[תקיג].

לימר שמש עשר מדש

הולך טעם היין נסך הבלוע בדפנות הקנקנים, ומותרים להשתמש בהם אפילו בלא עירוי מים, אבל תוך שנים עשר חדש אסורים, ובכדי להתירם צריך עירוי מים שלשה ימים מעת לעת[תקיד].

ציונים והערות

והקשה היכן מצינו תענית גמורה של לילה בלבד, שדווקא יום בלא לילה מצינו שיהא נחשב לתענית גמורה, אבל לילה בלא יום לא מצינו. והוסיף שאינו מובן למה לא פירש רש"י כפשוטו שהטעם שכאן תענית הלילה נחשבת 'תענית שעות' הוא משום שלא התענה למחרת כל היום עד הערב. ובעקבי יעקב (נרש"י) כתב שרש"י נדחק לפרש דווקא באופן זה, משום שמלשון אביי שאמר 'ושאני הכא דאיכא שעות דליליא דלא קביל עליה מעיקרא' מבואר שמדובר באופן זה שלא התחיל את תענית הלילה על ידי קבלה, והוסיף לבאר שלפיכך כתב רש"י להלן 'שהיה בדעתו לאכול כשנגמרה תעניתו, עד שעבר מקצת הלילה שעה אחת או שתי שעות', שרש"י בא לבאר בזה כיצד התענה בלילה בלא קבלה מקודם, ועל כן ביאר שכשהגיע הלילה ובא לסעוד הזדמן לידו איזה מקרה נחוץ ולכן לא אכל, אבל לא התענה על ידי קבלה. **תקג. ראה** בהערה לעיל בדברי העקבי יעקב. **תקד. כלומר** שלא קיבל על עצמו תענית זו מאתמול כלל, לא ביום שלפניו, ולא בלילה קודם שהתחיל להתענות. הגהות הב"ח (אות ח). ולפי זה סובר רש"י שבתענית שעות אין צריך קבלה מאתמול מבעוד יום, אלא די בזה שמקבלה על עצמו קודם שעות התענית [וראה בביאורי הפשט בדברי הגמרא 'דלא קביל עליה מעיקרא' שנתבאר שנחלקו הראשונים בדין זה], וכן כתב הגבורות ארי (להלן יב. ד"ה הא) בדעת רש"י (סס ד"ה לא צריכא) שכתב שאם לא אכל בתחילת היום מחמת טירדה ובחצות היום אמר הואיל והתעניתי עד חצי היום אתענה כל היום, הרי זו תענית שעות, ומבואר שמועילה קבלה קודם שעות התענית [וכן נראה שפירש המרדכי (רמז תרכב ד"ה ומתענין) את דברי רש"י בעבודה זרה (לד. ד"ה לשעות)]. אולם האחרונים הקשו מדברי רש"י כאן שכתב 'שלא קיבל עליו תענית זה בפני עצמו מאתמול כדרך שאר מתענין לשעות', ומשמע שדרך שאר המתענים לשעות לקבל את התענית על עצמם מאתמול, והבית יוסף (או"ח סי' תקסב ד"ה ומ"ש הילכך) הוכיח מדברי רש"י אלו שתענית שעות צריכה קבלה מאתמול [וכשיטת הטור (סס), וכן כתב הרא"ש (סי' יג) בדעת רש"י (ע"ז סס)], אולם בדקדוקי חברים (להלן יב. ד"ה כי לולא) כתב שלולי דברי הבית יוסף יש לפרש שמה שכתב רש"י 'כדרך שאר מתענין לשעות' כוונתו על מה שכתב קודם 'שלא קיבל עליו תענית זה בפני עצמו' וכו', והיינו שכאן זה שונה מכל תענית שעות, שבכל תענית שעות הוא מקבלה 'בפני עצמה', ואילו כאן הוא צירף את תענית הלילה לתענית שהתענה אתמול, וזה גרוע יותר משאר מתענים לשעות, שבאופן זה צריך שתהיה דעתו מאתמול להתענות גם בלילה שלאחריו. ובתפארת בחורים (להלן יב. נרש"י ד"ה לא צריכא) כתב שבאמת כוונת רש"י כאן היא שלא קיבל עליו את התענית מאתמול, אבל קודם שעות התענית קיבל אותה, ואף שרש"י סובר שמועילה קבלה לתענית שעות קודם שעות התענית, מכל מקום כאן בדברי אביי הוכרח לפרש כן, שהרי מבואר בסוגיא שכשהתחיל להתענות בלילה נמלך וקיבל על עצמו את התענית [והיינו שרש"י סבר שלדעת אביי לא מועילה קבלה קודם שעות התענית]. **תקה. הקשה** הקרן אורה (להלן יב. ד"ה הא לתמרת), והלא מבואר בגמרא להלן (סס) שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית [ולשיטת רש"י (סס) אם אכל קודם השעות של התענית או לאחריהם אינה תענית כלל, כפי שיתבאר בהערות בביאורי הפשט שם], ואם כן בנידון כאן אף אם היה מקבל על עצמו את התענית מכל מקום הרי אכל ביום שלאחריו ולא התענה עד שקיעת החמה, ומדוע כתב רש"י שהטעם שאינו אומר עננו הוא משום שלא קיבלה על עצמו קודם. ותירץ, שדברי הגמרא להלן נאמרו רק לענין תענית שעות של יום, אבל מי שמתענה בלילה אינו צריך להתענות עד שקיעת החמה ביום שלאחריו, אלא די בזה שמתענה כל הלילה, ובזה נחשבת היא לתענית שעות, שמחשיבים את היום לחוד ואת הלילה לחוד. אולם ברבינו חננאל (ד"ה ועל) מבואר שמאחר ולא קיבל על עצמו את התענית, ולא היה בדעתו להתענות עד הערב, אינה תענית כלל, כמבואר בגמרא להלן (סס) שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית, ולא כמו שכתב רש"י כאן שדווקא לענין תפילת תענית אינה חשובה תענית. **תקו. הקשה** הגבורות ארי (ד"ה מר עוקבא), אם כדברי רש"י שיש לגרוס 'מר עוקבא', קשה למה הסתפק בכך, והלא משנה מפורשת היא בעבודה זרה (סט:) שאם ישראל הכניס יין לקנקנים של גוי היין אסור, אלא בהכרח שיש לגרוס 'רבי עקיבא' [והיינו שיתכן שרבי עקיבא חלק על המשנה שם והסתפק בזה]. ובכתב יד יש גירסא 'קנקנין של נכרים אימתי מותרין', ובזה מיושבת קושיית הגבורות ארי, שהשאלה לא היתה האם הם מותרים או אסורים, אלא אימתי הם מותרים [וכן משמע מהמשך הגמרא שפשטו לו בבית המדרש שהם מותרים לאחר שנים עשר חודש]. דקדוקי סופרים (אות ז-ח). **תקז. שהקושיא** הראשונה אינה קשה כל כך, שהרי מצינו כן במשנה בביצה (מ:) אפילו ברבי טרפון [שהיה שוה במעלתו לרבי עקיבא, ולדעה אחת הוא היה רבו של רבי עקיבא, וגם נאמר עליו בגמרא (גיטין סז.) שהיה 'גל של אגוזין', והיינו שידע את כל התורה כמבואר ברש"י (סס ד"ה גל)], שלא היה יודע שתי הלכות והוצרך לשאול בבית המדרש. דקדוקי חברים (נרש"י). **תקח. יש** לבאר את דברי רש"י בשני אופנים: א. שאם היתה הגירסא 'רבי עקיבא' היתה צריכה הגמרא לומר 'מעשה ברבי עקיבא', שהלשון 'מעשה' משמעותו על מעשה שהיה כבר בדורות הראשונים, ואילו כעת שאמרה הגמרא בלשון 'מר עוקבא איקלע לגינזק' משמע שהגמרא מספרת מעשה שהיה בזמן הגמרא. ב. שאם היתה הגירסא 'רבי עקיבא' היתה צריכה הגמרא לומר 'תניא מעשה ברבי עקיבא' שהוא לשון ברייתא, ולא בלשון 'מר עוקבא איקלע לגינזק' [בלא 'תניא'] שהוא לשון גמרא. מנחם משיב נפש (נרש"י). וכתב שהעיקר כהביאור השני. **תקט. אבן** בגמרא (ע"ז לד.) מובא מעשה זה ושם הגירסא 'רבי עקיבא איקלע לגינזק' [וכן גרס רבינו חננאל כאן (ד"ה ר"ע)], וכתבו התוספות (סס ד"ה ר"ע) שאין קושיא על גירסא זו מלשון הגמרא 'רבי עקיבא איקלע', שמצינו כיוצא בזה בהרבה מקומות [כמו 'רבי חנינא בן דוסא הוה אזיל באורחא' (להלן כד:). גבורות ארי (ד"ה מר)]. והפורת יוסף (נמוסי' ע"ז סס) כתב שמצינו רבי עקיבא שהיה אמורא, ומובא בגמרא בברכות (נה:) 'אמר רבי עקיבא אמר רבי פנדא', ויתכן שהוא רבי עקיבא המובא במעשה זה. תקי. והיינו שהנידון בסוגיא הוא לענין קנקנים המשמשים להחזקת יין להרבה זמן. וכתב המאירי (ד"ה קנקנים) שאם אין הקנקנים משמשים לקיום אלא לשימוש ארעי, דיני ההכשר שלהם שונה, ותלוי ממה עשויים הקנקנים, ראה בדבריו שהביא את הפרטים בזה. וראה שולחן ערוך (יו"ד סי' קלה). **תקיא. הגהות** וציונים. **תקיב. ובמסכת** עבודה זרה (לה. ד"ה מסה) פירש רש"י, שמאחר ונאמר לגבי בגדי כהונה (שמות כח ג) 'ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך', משה רבינו היה נחשב זר לגביהם. והקשו התוספות (סס ד"ה נמה) שאם כן לפי הדעה (זבחים קא: קנ.) שמשה רבינו שימש בכהונה גדולה כל ארבעים שנה במדבר, היתה צריכה הגמרא לשאול במה שימש משה כל אותן שנים, ועל זה אין לומר ששימש בחלוק לבן, שהרי מהלשון 'בכהונה גדולה' משמע בגדי כהונה. ולכן פירשו התוספות שהגמרא שואלת כן דווקא על שבעת ימי המילואים שעדיין לא התקדשו בגדי הכהונה [שהרי היה צריך להזות עליהם במשך אותם ימים]. עוד פירשו בשם הר"ר יעקב מאורליינ"ש, שאפילו אם נאמר שבגדי הכהונה התקדשו כבר בשבעת ימי המילואים, מכל מקום באותם שבעת ימים שהיה משה רבינו מעמיד את המשכן ומפרקו, היה נחשב המשכן ל'במה', ואין בגדי כהונה בבמה, כמבואר בגמרא בזבחים (קיט:). **תקיג. מדברי** רש"י משמע שהיה פשוט לגמרא גם בשאלה שלא היה משה רבינו לובש בגדי כהונה, וכן מבואר בפירוש ברש"י (ע"ז לד. ד"ה מסה) שמשה רבינו לא היה לובש בגדי כהונה משום שהוא היה זר לגביהם. אולם בדברי התוספות (מגיגה ו: ד"ה מאי) מבואר שספק הגמרא הוא האם משה רבינו לבש בגדי כהונה, שכתבו שהנפקא מינה מספק זה הוא לדורות האם אפשר לשמש בבגדי כהונה בימי המילואים [כשיבנה בית המקדש] בלא הזאה על הבגדים, כמו שהיה בשבעת ימי המילואים [על פי המהרש"א (נמוסי' סס)]. וגם ברשב"א (סוס"ת, מ"ק סי' מג) מבואר שהספק היה האם משה לבש בגדי כהונה, ומבואר שם שרק בתשובת הגמרא התחדש שמשה רבינו לא לבש בגדי כהונה משום שהיה זר לגביהם. ובביאור הריא"ף (על עין יעקב, ד"ה נמה) הקשה על רש"י, שאם היה פשוט לגמרא שמשה לא היה משמש בבגדיו של חול, אם כן פשוט ששימש בבגדי כהונה, ואם כוונת השאלה היתה להביא ראיה לענין זה באלו בגדים שימש משה, הרי הגמרא לא מביאה ראיה לזה כלל אלא פושטת את הספק מסברא. ולכן ביאר שזה היה פשוט לגמרא שמשה שימש בבגדי כהונה, שאף על פי שלא נאמר כך בפירוש, מכל מקום מאחר ובשבעת ימי המילואים הוא היה כהן, אם כן כל מה שנאמר בכהן נאמר גם בו. וספק הגמרא הוא, האם היה משמש בשמונה בגדים ככהן גדול, או בארבעה בגדים ככהן הדיוט. והגמרא פושטת שהוא שימש בארבעה בגדים והיינו בגדי לבן של כהן הדיוט, שהם נוהגים גם בכהן גדול וגם בכהן הדיוט, ומאחר ולא פירש לו הקב"ה באלו בגדים לשמש, לבש בגדים שאין בהם ספק. **תקיד. דין** זה מבואר בגמרא (ע"ז לג.), ומבואר שם שצריך ליתן לתוכם מים שלשה ימים מעת לעת, ולהחליף את המים כל מעת לעת.

אהח 18/06/2018

נמלוק לבן

של **פשתן**[תקטו], והוא היה **עשוי** במיוחד **לשם** כך - בשביל עבודת משה רבינו בשבעת ימי המילואים[תקטז].

רב כהנא ממני

רב כהנא היה שונה דין זה **כי האי לישנא** - בלשון זו [כדלהלן].

נמלוק לבן שמין בו מימרא

'אימרא' היא השפה של הבגד, כמו שנאמר (שמות כו ד) 'על שפת היריעה', ואת הלשון 'שפה' המוזכר שם בפסוק **מתרגמינן** - תרגם יונתן בן עוזיאל 'על **אימרא** דיריעתא'. **כלומר** (תחוב) [ארוג[תקיז]] היה **מחוט אחד כל** החלוק, ללא תפירות, **ולא בבגדים שלנו, שבתי הידים** - המקום בבגד שבו מכניסים את הידים, **מרובקין בבגד** הלבוש על **הגוף בתפירה**. והטעם ששימש משה רבינו בחלוק שאין לו שפה, הוא **כדי שלא יחשדוהו שמא באותה שפה** שבבגד החביא **והוציא מעות הקודש**, והטעם לחשש זה **משום שנאמר** (במדבר לג כג) 'והייתם נקיים מה' **ומישראל**'[תקיח].

יב.

סד"ל דאמרת מתענין לשעות והוא שלא טעם כלום כל יומו היום[תקיט]

כלומר, לא אמרו שתענית שעות נחשבת תענית באדם **המתענה שאכל** בו ביום, כגון שהתחיל להתענות עד חצי היום ואחר כך אכל, דאין זה **עינוי**, וקבלת תענית לשעות בלבד אינה אוסרת אותו באכילה אפילו באותן שעות[תקכ], ולכן **אם אכל קודם חצות אין בכך כלום, דאינו תענית של כלום** - שאינה נחשבת תענית כלל. ומה שהתבאר שתענית שעות נחשבת תענית, אין זה **אלא כשהשלים** את **כל היום** בתענית, ובאופן זה אף חציו השני של היום נחשב לתענית **אף על פי שלא קיבלו עליו מאתמול**.

רש"י מבאר את קושיית אביי:

ופריך - והקשה אביי, **אי** - אם מדובר באופן דקבל עליו מאתמול **להתענות עד חצי היום**[תקכא], **והדר** - ושוב חוזר **ומתענה כל היום, האי תעניתא מעליא הוא, ופשיטא דתענית גמור הוא, ואפילו תפלת תענית נמי** [-גם] **מתפלל עליו**[תקכב], מאחר וקיבל את התענית על עצמו מאתמול, **ולא איצטריך לאוקומי הלכה בחכי** - ולא היה צריך רב חסדא להעמיד את מה שאמרנו שהלכה ש'מתענים לשעות' באופן זה, דזהו **תענית גמור**, ולא תענית שעות, שהרי התענה כל היום. **והאי מקשה** - אביי[תקכג] שהקשה כן **סבר, דהאי** - שאותה **הלכה** שאמרנו לעיל 'מתענין לשעות', היינו **כמשמעו, דיכול להתענות** אפילו רק **עד חצי היום**[תקכד], [ו]'**מתענה**'[תקכה] **קרינא ביה** - הוא נחשב.

נמ"ל צריכא דממלך מימלוכי

כלומר, כוונת רב חסדא היא להעמיד את ההלכה שמתענים לשעות באופן **שלא** היה **בדעתו** כלל **להתענות**, ולא קיבל על עצמו מאתמול את התענית כלל, אלא זה אינה תענית כלל, כמבואר בדברי שמואל להלן שתענית ללא קבלה מבעוד יום אינה תענית], ועל כך הקשה אביי, שמכיון שקיבל עליו להתענות כל היום, הרי זו תענית גמורה ואינה תענית שעות. **תקכב. העיר** הקרן אורה (ד"ה הם דממרת) מדוע כתב רש"י שמאחר והיא תענית גמורה מתפלל 'עננו', והלא גם בתענית שעות אומר 'עננו' כמבואר בסוגיא לעיל (יד:). והגנזי יוסף (נרש"י) ביאר שכוונת רש"י היא שמאחר והיא תענית גמורה ולא תענית שעות, היאך העמיד רב חסדא את ההלכה ש'מתענים לשעות' באופן זה, והלא על תענית שעות הסתפקה הגמרא לעיל (סט) האם אומר בה תפילת תענית, ואילו היה מדובר באופן זה לא היתה הגמרא מסתפקת בזה, שהרי תענית גמורה היא. **תקכג. הדקדוקי סופרים** (אות ג) הביא שבכתב יד יש גירסא בגמרא כאן 'אמר ליה האי תענית מעלייתא' וכו', ולא גורסים 'אביי', וכתב שכן נראה קצת מלשון רש"י, ונראה שכוונתו ללשון רש"י כאן 'והאי מקשה'. **תקכד. ומאחר** ולדעת אביי זו היא הכוונה בהלכה שמתענים לשעות, דבר זה בודאי שצריך להשמיענו. יד דוד (נרש"י). **תקכה. בארות** המים (נרש"י). **תקכו. רש"י** נקט כאן שלש פעמים 'חצי היום', וביאר הדקדוקי חברים (נרש"י) את כוונתו, שהרי הרמב"ם (מעניות פ"ה הי"ג) כתב בענין תענית שעות 'הרי שהיה טרוד בחפציו ומתעסק בצרכיו ולא אכל עד חצות או עד תשע שעות, ונמלך להתענות בשעות שנשארו מן היום' וכו', וביאור דבריו הוא ש'תענית שעות' אינה דווקא באופן שכבר מחצות היום חשב להתענות, אלא גם באופן שרוב היום לא חשב כלל להתענות, והיה בדעתו שאם יתפנה מעסקיו יאכל, אף על פי כן משעה שקיבל על עצמו להתענות נחשב הדבר לתענית שעות, אכן זהו דווקא אם חשב על כל פנים מתשע שעות ולמעלה להתענות, אבל אם לא היה בדעתו להתענות עד עשר שעות ביום, ולאחר עשר שעות רצה להתענות, אין זה נחשב אפילו תענית שעות, משום שמתשע שעות שהוא זמן מנחה קטנה, הוא זמן הראוי להתפלל 'עננו' במנחה [שהרי מנהגנו שיחיד אינו אומר 'עננו' בשחרית אלא במנחה], ורש"י גם סובר כן אלא שהוא מחמיר שדווקא אם חשב להתענות מחצות היום שהוא זמן מנחה גדולה, הרי זה נחשב לתענית שעות, ורש"י שנקט 'מחצי היום' הוא לאו דווקא, אלא כוונתו משש שעות ומחצה, שהוא זמן מנחה גדולה. **תקכז. הקשה** הגבורות ארי (ד"ה הם) מדוע שינה רש"י את פירושו כאן ממה שפירש לעיל בקושיית אביי, שלעיל (ד"ה הם) פירש שאביי הבין בקושייתו שרב חסדא דיבר באופן שהתענית בתחילת היום היתה על ידי קבלה, [ואכל לאחר חצות], ואילו בתירוץ הגמרא פירש שרב חסדא דיבר באופן שהתענית של תחילת היום היתה בלא קבלה ורק בחציו השני של היום התענה על ידי קבלה. וכתב שנראה ברור שכוונת הגמרא למסקנא היא שרב חסדא דיבר באופן שקיבל על עצמו מאתמול להתענות עד חצי היום, ולמחרת באמצע התענית נמלך להתענות עד הערב, והרי זה נחשב תענית שעות אף שהתענה כל היום, שהרי לא קיבל על עצמו מאתמול להתענות כל היום. עוד כתב, שצריך לומר לדעת רש"י שהאופן שבתחילת היום התענה בלא קבלה, גרוע יותר מלהיפך, שהתענה בתחילת היום על ידי קבלה ובחציו השני התענה על ידי שנמלך בלא קבלה מקודם, שהרי על האופן השני הקשתה הגמרא שודאי תענית גמורה היא, ואילו האופן הראשון נחשב חידוש. וביאור הדבר הוא, שלעולם חציו השני של היום טפל כלפי חציו הראשון ונגרר אחריו, ולפיכך באופן שהתענה בתחילת היום על ידי קבלה, חציו השני של היום נגרר אחריו ונחשב תענית אף בלא קבלה, שהוא נגרר אחר הקבלה של חציו הראשון של היום, מה שאין כן באופן שבתחילת היום התענה בלא קבלה, אף שאת חציו השני קיבל על עצמו, הרי אין חציו הראשון של היום נגרר אחר חציו השני. אולם כתב שאין פשטות לשון רש"י משמע כן. **תקכח. ראה** בהערה בביאורי רש"י לעיל (יג: ד"ה לעולם) שהאחרונים הוכיחו מדברי רש"י כאן שבתענית שעות אין צריך קבלה מאתמול מבעוד יום, אלא די בזה שמקבלה על עצמו קודם שעות התענית. אולם שיטת הרא"ש (סי' יג) היא שגם בתענית שעות צריך קבלה מבעוד יום, וכתב הרא"ש (שם) שלפי שיטתו יש לפרש כאן שהוא קיבל על עצמו מאתמול להתענות ביום זה משש שעות ואילך [שהרי בלא קבלה מאתמול אינה תענית כלל], ולאחר מכן נמלך להתענות גם בחציו הראשון של היום. **תקכט. עי'** פי רש"י לעיל (ד"ה הם). **תקל. מדברי** רש"י כאן מוכח שלשיטתו אין מתענים לשעות כלל אלא אם כן לא אכל כלום לא קודם שעות התענית ולא לאחריהן [וכשיטת הראב"ד (מעניות פ"ה הי"ג) והריטב"א (ד"ה ומר)]. קרן אורה (ד"ה מימיני). והקשה על דברי רש"י, שבגמרא בעירובין (מ:) מבואר שמי שקיבל עליו תענית בערב שבת חלה תעניתו, אף שאינו יכול להשלים את התענית עד הערב, ומוכח ששייך תענית שעות אף שאוכל בהמשך כלל, **אלא אתא ליה טרדא** - נזדמנה לו טירדה **ולא אכל עד חצי היום**[תקכו], **וכי מטא** - וכשהגיע לחצי היום, **ממליך** - נמלך בעצמו **ואמר הואיל והתעניתי עד חצי היום, אתענה כל היום**[תקכז], ובאופן זה מאחר ולא קיבל עליו את חציה הראשון של התענית, חציה השני נחשב לתענית שעות[תקכח], ועל כך אמר רב חסדא, שאינה נחשבת 'תענית' אלא באופן שלא טעם כלום עד הערב, אבל אם אכל בחציו השני של היום, אין חציו הראשון של היום [שהתענה בו] נחשב לתענית כלל[תקכט].

שלא שקעה עליו חמה

שלא התענה עד אותה שעה - שקיעת החמה.

כהני משמר

כהנים ולוים **העובדין** בבית המקדש **מתענין**, כדלקמן **בפרק סדר תעניות** (טו:).

ולא משלימין

לפי שהן עסוקין בעבודה ואין יכולים להשלים, אלמא - מוכח מזה **דאף על גב דאינו משלים** את התענית עד שקיעת החמה, 'מתענה' קרי ליה - הוא נקרא.

לפטורי נפשייהו

התענית של אנשי משמר אינה אלא לצער את עצמם **עם הצבור, אבל** מאחר ואינם מתענים עד שקיעת החמה **אינו** נחשב 'תענית', **לא להתפלל תפלת עננו, ולא לקובעו עליו חובה כלל, וכל שעה שהוא רוצה לאכול אוכל**[תקל].

ציונים והערות

תקטו. שהרי בכל מקום שהוזכרו 'בגדי לבן' הכוונה לפשתן, וכמו שמצינו לענין ציצית (מנחות לח.) 'התכלת אינו מעכב את הלבן', והכוונה לפשתן, שהרי בציצית הותר ללבוש כלאים שהם צמר [והיינו התכלת] ופשתן [והוא הלבן]. דקדוקי חברים (נרש"י). והביא בשם עבודת הגרשוני שהחלוק של משה היה מצמר, וראה שם שתמה עליו. **תקטז. וראה** בהערה לעיל (ד"ה נמה) שהובא ביאור הרי"ף שמשה רבינו שימש בארבעה בגדים והיינו בגדי לבן של כהן הדיוט. **תקיז. יעב"ץ** (נרש"י). ובהגהות הב"ח (אות ט) כתב שיש ספרים שבהם הגירסא ברש"י היא 'כלומר כלי חשוב היה' וכו' [והוא ברש"י שבעין יעקב (ד"ה שמין)]. **תקיח. ובמסכת** עבודה זרה (לד. ד"ה דימרת) פירש רש"י **בשם** יש מי שאומר שהכוונה שלא יחשדוהו שנטל מעות מתרומת המשכן, אולם דחה פירוש זה, שהרי בשבעת ימי המילואים כבר נגמרה מלאכת עשיית המשכן, ובשעת עבודה לא היה לו מהיכן ליטול. והתוספות (שם ד"ה שמין) ביארו בשם הר"ר משה, שעשו את החלוק של משה רבינו באופן שיהיה ניכר שאינו עשוי לזמן ארוך, ובכך ידעו כולם ששימושו של משה אינו לעולם, כדי שלאחר שמשה יפרוש מהעבודה ויבוא אהרן תחתיו, לא יאמרו שפירש מהעבודה משום שנמצא בו מום. וראה בתוספות שם ביאורים נוספים בזה. **תקיט. כגירסת** רש"י גורסים רוב הראשונים, אולם בגמרא לפנינו הגירסא 'והוא שלא טעם כלום **עד הערב**'. **תקכ. רש"ש** (נרש"י) על פי רש"י להלן (ד"ה לעולם, ד"ה שמוטיה). וכן כתב הקרן אורה (ד"ה מימיני) ששיטת רש"י היא שאין מתענים לשעות כלל אלא אם כן לא אכל כלום לא קודם שעות התענית ולא לאחריהן [וכשיטת הראב"ד (מעניות פ"ה הי"ג) והריטב"א (ד"ה ומר)], וראה בהערה להלן (ד"ה לעולם) שהובאו דבריו בזה בהרחבה. **תקכא. ברש"י** מבואר שאביי בקושייתו הבין שכוונת רב חסדא היא למי שקיבל עליו מאתמול להתענות עד חצי היום, והתענה כל היום, ועל זה הקשה אביי שתענית גמורה היא. והקשה הגבורות ארי (ד"ה גם) מדוע הקשה אביי כן, והלא יש כאן חידוש גדול, שלגבי חציו השני של היום הוא לא קיבל תענית, ואף על פי כן נחשב לתענית [וראה בהערה בביאורי הפשט בדברי הגמרא 'הא תענית מעלייתא היא' שהובא תירוץ היד דוד על כך]. ועוד הקשה הגבורות ארי מדוע נדחק רש"י לפרש כן, והלא ברור הדבר שאביי הבין בקושייתו שכוונת רב חסדא היא למי שקיבל על עצמו מאתמול להתענות למחרת עד הערב [שהרי

מבניתקלא **(סנאב) [סנאה**תקלב**] בן בנימין**

'סנאה' היה **משבט בנימין**, ורבי אלעזר ברבי צדוק היה מבני בניו.

שיש עוד שלנו שיש

כדלקמן בפרק **בשלשה פרקים** (כו.), **זמן עצי כהנים והעם** כו', **עד** היכן **ששנינו בחמשה באב** הוא זמן קרבן העצים **של בני פרעוש בן יהודה, בעשרה בו** הוא זמנם **של בני (סנאב) [סנאה**תקלג**] בן בנימין, שעל ידי מעשה** שהיה כשעלו בני הגולה מבבל לארץ ישראל ולא מצאו עצים בלשכת העצים כדי להדליק על גבי המזבח, ואלו התנדבו והביאו עצים משלהם**תקלד**, **קבעו להן חכמים** ולבניהם ובני בניהם **להתנדב עצים ולהביא למערכה** באותו יום שהם התנדבו**תקלה**, **וכשמגיע זמנו** של קרבן העצים, **מביאין אותן** ומדליקין **אותן על גבי המזבח, אף על פי שהיו שם שאר עצים הרבה, מה שאין כן בשאר מתנדבי עצים, דאין מבערין אותן** [את העצים שהתנדבו] על גבי המזבח **בזמן שיש שם עצים אחרים.**

רש"י מבאר את דין המתנדב עצים למזבח:

במשנה **במסכת מנחות** (קו:) **אמרינן, שהמתנדב עצים** למזבח **לא יפחות משני גזירין** - חתיכות עצים**תקלו**, **ובגמרא** (שם) מבואר **שעצים טעונין קמיצה**, כלומר שצריך לרסקם לעצים דקים וליטול מהם מלוא קומצו כמו במנחה**תקלז**, **וטעונים הנשה**, כלומר שצריך להגיש את העצים לקרן דרומית מערבית של המזבח, כמו שעושים למנחה**תקלח** וכו'.

דאמר רבי יוחנן

פעמים שהיה רבי יוחנן **אומר 'אהא בתענית** עד **שאבוא לביתי', ואי מטי לביתיה** - ואם היה מגיע לביתו **בשתים או בשלש שעות ביום, הוה אכיל** - היה אוכל, **וקרי ליה** - והיה רבי יוחנן קורא לזה שהוא **'מתענה'.**

לשמומיי נפשיי מני נשימה

רבי יוחנן היה עושה כן **דלא** 18/06/2018 **ליטרחוהו** למיכל **בהרייהו** - שלא יטריחוהו אנשי בית הנשיא לאכול עמהם, **שהיה** הנשיא **מבקש הימנו שיאכל עמו**, ורבי יוחנן **היה אומר כן** בשביל **שלא יטריחנו לאכול עמו**תקלט, **ומיהו** - ומכל מקום **לא הוי** - לא היה נחשב הדבר ל**'תענית', שאם היה רוצה היה אוכל מיד, ואין בנדרו כלום**, מאחר ולא התכוין להתענות עד שקיעת החמה.

ומי יסיב מפי

היושב בתענית בלא שקיבלה על עצמו מבעוד יום, **מי סליק** - האם עולה לו הדבר **לתענית, אי** [-או] **לא**תקמ.

למפוחא

הוא המפוח שנופחין בו הנפחין [-עושי מלאכת הברזל] **את האור** [-אש] כדי שתבער, והוא מפוח **המתמלא ברוח**, ולאחר מכן נופחים את הרוח אל עבר האש. **ואף זה** - היושב בתענית בלא שקיבלה על עצמו קודם, **נתמלא רוח** על ידי **שלא אכל בחנם** - ללא שום תועלת**תקמא**.

כמנפח

בזמן המנחה, כלומר משש שעות ומחצה ביום**תקמב**, **ואפילו** אם הוא **נמצא בשוק, אומר דייתי עלוהי תענית מן קדמת דנא** - כל אדם 'הריני **מחר בתענית'**, ונחשב הדבר לקבלת תענית**תקמג**.

כפפלם כמנפח

בסופה של תפילת מנחה **[אומר**תקמד**] תוספת ריצוי ותחנונים, עד שאומר 'הריני מחר בתענית'**תקמה.

רש"י מבאר מדוע נקט שמואל דווקא תפילת מנחה:

ודוקא נקט שמואל בדבריו שצריך לקבל את התענית **בתפילת מנחה, משום דתפילה** זו הוא מתפלל **סמוך לתחלת יום תעניתו, לאפוקי** - להוציא ולמעט **תפלת יוצר** - שחרית, שבה אינו יכול לקבל את תעניתו**תקמו**, מאחר ואינה סמוכה ליום התענית. **ודיקא נמי** - ויש לדייק כן **מדפסיק שמואל ופליג אדרב** - מכך שפסק שמואל את דינו וחלק על רב **דאמר** שמקבל את התענית **בזמן המנחה** שהוא **שיעורא יתירא** - שיעור גדול ורחוק מזמן התענית**תקמז**, ואמר שמואל שאינו יכול לקבלה אלא בתפילת המנחה, אם כן מוכח שלשמואל אינו מועיל אם הרחיק את הקבלה מזמן התחלת התענית, ולכן אין הקבלה בתפילת שחרית מועילה.

כלכמיך כמגילת מעניים

לסוף ימים טובים הכתובים במגילת תענית, כתיב [-כתוב] **בה 'מקדמת דנא ייסר [בצלו]'**תקמח וכפי שיתבאר. **לעיל מינה** [-מברייתא זו], בתחילת מגילת תענית (פ"ט), **תני** - שנינו כך, **אילין יומיא די לא להתענאה בהון** - אלו הימים שתיקנו חכמים שלא להתענות בהם, **להן** [-מלבד**תקמט**] **כל איניש**

ציונים והערות

היום, וכן מוכח מדברי המשנה להלן (טו:) שאם גזרו תענית על הציבור והתחילו כבר להתענות, ולאחר מכן חל ראש חודש באחת מהתעניות, מתענים בו, אלא שאין משלימים את התענית עד הערב [לדעת רבן גמליאל], ומוכח ששייך תענית שעות אף שאוכל בהמשך היום. וכתב לבאר את דברי רש"י בשלשה אופנים, א. שדווקא לענין תפילת תענית סובר רש"י שאין מתענים לשעות אלא אם לא אכל כלום במשך היום, אבל לענין שמחוייב לקיים את נדרו ולהתענות, גם באופן זה מחוייב הוא להתענות והרי זה נחשב תענית לענין זה [וכשיטת הרא"ש (סי' יג)]. ב. שדווקא באופן שיכול להתענות כל היום סובר רש"י שאין מתענים לשעות אלא אם לא אכל כלום במשך היום, אבל אם אינו יכול להתענות כל היום, כגון בערב שבת או בראש חודש, מודה רש"י ששם תענית עליה. ג. שדבר זה תלוי במחלוקת תנאים האם באופן המבואר במשנה להלן (שם) [לענין ראש חודש] צריכים להשלים את התענית, שלדעת רבן גמליאל שאין משלימים, באמת שייך תענית שעות אפילו כשאינו משלים את התענית, אולם לדעת חכמים בברייתא (להלן יח:) שמשלימים את התענית אף בראש חודש, לא שייך דין תענית שעות אלא אם כן לא אכל כלום במשך היום והשלים את התענית [אך ראה שם שהקשה על ביאור זה]. **תקלא. בגמרא** לפנינו הגירסא 'מבני בניו' וכו'. **תקלב. גליון** הובא בהגהות וציונים, וכן כתבו התוספות בעירובין (מג. ד"ה מבני) **שיש** לגרוס בגמרא 'סנאה', שכן הוא בפסוק (עזרא ב לה). וכן הגירסא במשנה להלן (כו.). **תקלג. גליון** הובא בהגהות וציונים. וראה בהערה לעיל. **תקלד. ברייתא** להלן (כח.). **תקלה. על** פי **רש"י** (להלן כו. ד"ה בני מרמ). אולם רש"י בעירובין (מג. ד"ה מבני) פירש [על פי הפסוק (נחמיה י לה)] שקבעו כן על ידי גורל [אכן רש"י בנחמיה (שם) פירש שהגורל היה כמה עצים יביא כל אחד, והוא כפירושו להלן (שם), שהימים לא נקבעו על פי גורל]. **תקלו. אורכן** אמה וכן רוחבן, ועוביין כעובי העץ שבו מיישרים את התבואה כשהיא גדושה בכלי. רמב"ם (מעשה הקרבנות פט"ז ה"ג) על פי הגמרא (זבחים סב:). **תקלז. רש"י** (מנחות קו: ד"ה עניס טעונים). ומקטיר את הקומץ קודם הקטרת העצים. רש"י (מעילה יט: ד"ה ולריכין). **תקלח. רש"י** (מנחות שם ד"ה וטעונין). **תקלט. ורבינו חננאל** (ד"ה ומצני) כתב שרבי יוחנן לא רצה לאכול אצל הנשיא. **תקמ. הקשה** הגבורות ארי (ד"ה ומי) מדוע הסתפקה בזה הגמרא, והלא שמואל אמר בפירוש 'לאו שמיה תענית'. והרש"ש (נרש"י) כתב שספק הגמרא הוא משום שיש מקום לפרש שכוונת שמואל רק לענין תפילת 'עננו', שאינו אומרה. **תקמא. מבואר** בדברי רש"י שכוונת שמואל היא שאם לא קיבל עליו את התענית מבעוד יום, אינה נחשבת תענית כלל, ומותר לו לאכול [אף אם קיבל תענית גמורה אחר שחשיכה. מרדכי (רמז תרכג)]. אולם התוספות (ע"ז לד. ד"ה מתענין) בביאורם השני כתבו, שדברי שמואל כאן אינם אמורים אלא לכתחילה, שאם לא קיבל עליו את התענית מבעוד יום אינו מקבל שכר תענית, ולהיפך, הוא נחשב לחוטא בכך שציער את עצמו [כשיטתו לעיל (יג.) שהמתענה נקרא 'חוטא'], אבל מכל מקום מאחר וקיבל עליו את התענית [אפילו שלא מבעוד יום] נדרו נדר והוא מחוייב להתענות. ורב האי גאון (מובא הגמוניים, מלק התשובות סוס פירש, שכוונת רבה בר שילא במה שאמר 'דמי למפוחא דמליא זיקא', היינו שכמו שהרוח יוצא מהר מהמפוח, כך תעניתו אינה שלימה. **תקמב. שהוא** זמן מנחה גדולה. וראה בהערה להלן ברש"י (ד"ה נמפלמ). **תקמג. הריטב"א** והר"ן (ד"ה מימת) כתבו שלדעת רב אפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן קודם התענית, ואף אפשר לקבל להתענות כמה ימים מפוזרים בקבלה אחת, ולא אמר רב 'במנחה' אלא לחלוק על שמואל שאמר [להלן] שצריך דווקא בתפילה, והוא בא לומר שאין צריך דווקא בתפילה אלא אפילו משעת מנחה, אבל באמת מועילה קבלתו גם הרבה זמן קודם לכן. וכתב היד דוד (נרש"י להלן ד"ה נגלו) שגם רש"י סובר כן, אולם קבלה זו מועילה רק לענין שמחוייב הוא לקיים את נדרו ולהתענות, אבל אינה נקראת 'תענית' [ואינו אומר בה 'עננו']. אולם הב"ח (או"ח סי' תקסג ס"ק ד ד"ה מימתי) הסתפק בדעת רש"י האם לדעת רב מועילה הקבלה קודם זמן מנחה, והקרן אורה (ד"ה מכל רש"י) והתפארת בחורים (נרש"י להלן ד"ה נמפלמ) הוכיחו מדברי רש"י שלדעת רב צריך קבלה דווקא בזמן מנחה ולא קודם. והראש משביר (ד"ה מתי) כתב בדעת רש"י שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא ביום הסמוך לה, אכן כל היום כשר לקבלה זו. **תקמד. הגהות** הב"ח (אות ג). **תקמה. וכן** מבואר ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"י). אולם רבינו חננאל (ד"ה אמר שמואל) והתוספות (ד"ה כל) כתבו, שצריך לקבל את התענית בברכת 'שומע תפילה'. והרא"ש (סי' יג) ועוד ראשונים הביאו בשם השאילתות (ויקהל שאילתא סו), שבתפילת המנחה שקודם התענית יאמר 'עננו'. וביאר הקרבן נתנאל (אות כ) שכוונת השאילתות היא כמו שכתב האור זרוע (ס"ב סי' מד) בשם הר"י שירליאון, שיאמר ב'שומע תפילה' נוסח זה, 'עניני ה' עניני ביום צום תעניתי כי למחר אשב בתענית'. **תקמו. וכן** כתבו המאירי (ד"ה קנלה) והריטב"א (ד"ה מימת) שלשמואל צריך קבלה דווקא בתפילת המנחה, וראה בביאורי הפשט ביאור הריטב"א בדבר. אולם הראבי"ה (נח"ד אוצר החכמה סי' תמנז) והאגודה (ד"ה מימתי) כתבו ששמואל מודה לרב שאפשר לכתחילה לקבל את התענית שלא בתפילת המנחה, והוסיפו שגם הרבה זמן קודם זמן המנחה אפשר לקבל את התענית לשמואל, כגון אלו המקבלים על עצמם בשבת להתענות שני וחמישי ושני, אינם צריכים לקבל פעם נוספת. אולם רב חולק על שמואל. ולפי זה נמצא ששמואל רק הוסיף על דברי רב ואמר שאפשר לקבל גם בשעת התפילה. וכתב הקרן אורה בסברת מחלוקתם של רב ושמואל לפי ביאור זה, שרב סובר שאין לקבל את התענית בתפילה עצמה, משום שזה הפסק בתפילה, אולם שמואל סובר שאין זה הפסק ואפשר לקבלה אף בתוך התפילה. בשער הציון (סי' תקסג אות מ) דייק ממה שכתב רש"י כאן ששמואל בא לאפוקי שלא מועילה הקבלה בשחרית, ומשמע שמה שבמנחה מועילה הקבלה, היינו אפילו במנחה גדולה. אולם רבינו גרשום (ד"ה נמנחה) פירש שרב שאמר 'במנחה' הכוונה מתשע שעות ומחצה, והוא זמן מנחה קטנה [כמבואר בברייתא בברכות (כו:)], וראה בשער הציון (שם אות כו) שהבין מדבריו שהוא הדין לשמואל שאמר 'בתפילת המנחה', ומטעם זה פסק במשנה ברורה (שם ס"ק מ) שלכתחילה עדיף לקבל במנחה קטנה, ובדיעבד מועיל אפילו במנחה גדולה. **תקמז. ראה** בהערה לעיל ברש"י (ד"ה נמנחה) בדברי התפארת בחורים שדייק מדברי רש"י כאן שלדעת רב צריך קבלה דווקא בזמן מנחה ולא קודם. **תקמח. מהרש"א** (נרש"י). וראה בהערה להלן ברש"י (ד"ה ומד). **תקמט. קרבן** העדה (על הירושלמי, פ"ב ה"ב ד"ה כהדא).

שכבר חלה עליו חובת תענית מזמן קודם, כלומר שקיבלה עליו **לפני אלו הימים טובים, כגון שקיבל עליו עשרה תעניות או עשרים, ונכנסו אלו הימים בהם**תקנ.

ייסר נגלו

'בצלו' הכוונה **בתפלה**תקנא, **ואי לא** קבליה **עליה** - ואם לא קיבל על עצמו את התענית פעם נוספת **בתפלת המנחה, לא דחי להנך** - אין דוחה תעניתו את אותם **ימים טובים**, ואסור לו להתענות בהם, **אלמא** - מוכח מזה **דעיקר תענית בעי לקבולי** - צריך לקבלה **בתפלת המנחה עילויה** - על עצמותקנב, **ואי לא** קבליה **עילויה** - ואם לא קיבלה על עצמו **בתפלת המנחה, לא עשה כלום**, ואינה נחשבת תענית כלל בקבלתו הראשונה, ואסור לו להתענות באותם ימים טובים.

ייסר

לפי גירסא זו ['ייסר בצלו'], 'ייסר' הכוונה לנדר, מלשון הפסוק (נמדבר ל ד) **'ואסרה איסר'**, והיינו שצריך לאסור את עצמו בנדר התענית פעם נוספת, כדי שתעניתו תדחה את הגזירה של אותם ימים טובים**תקנג**.

נגלו

'בצלו' הכוונה **צלותא** - תפילהתקנד.

רש"י מביא ביאור אחר בכוונת הגמרא 'בצלו':

איבא דאמרי - יש אומרים ש'בצלו' הוא מלשון נדר וקבלה, והכוונה **שקבל עליו להתענות** בפירושתקנה [ואזי דוחה תעניתו את הימים טובים הללו], **כמו** שמצינו בפסוק (נחמיה יד כג) **'הרימותי ידי אל ה'**, **דמתרגמינן** - שמתרגם אונקלוס את הפסוק **'ארימית ידי בצלו'**, והיינו שנדר לה', **ואין רבי מודה** לפירוש זהתקנו.

רש"י מבאר מדוע נאמר בגמרא הלשון 'דכתיב' לגבי מגילת תענית:

האי דקתני - מה שאמר רב יוסף בלשון **'דכתיב'** לגבי מגילת תענית, כאילו היתה 'מקרא'תקנז, אף על פי שהיא ברייתא, **משום דמגילת תענית היתה נכתבת לבד**, שלא כשאר משניות ובריייתות שאסור לכותבם**תקנח**, והיא לבדה נכתבה **לזכרון נסים**תקנט.

ומה למר יפסר

דלא הוי תני - שלא היה שונה בברייתא **'ייסר בצלו'**, **דמשמע** שצריך לקבל בתפילה **דוקא**תקס, **כדאמרינן** - כפי שביארה הגמרא לעיל שלגירסא זו דווקא **אי** [-אם] **מקבל** את התענית **בתפלת המנחה אין** - כן, נחשבת קבלתו לקבלה, **ואי לא** - ואם לא קיבל את התענית בתפילת המנחה **לא** נחשבת קבלתו לקבלה. **אלא** הוא היה שונה בברייתא **'יאסר', דמשמע שיהא אסור לאכול אי אתי עליה** - אם באה עליו חובת **תענית מן קדמת דנא** - מזמן קודם, **בין** אם קיבל על עצמו **בתפלה, בין** אם קיבל **שלא בתפלה.**

מתי סיפ

מקשה הגמרא, מאן דאמר **יאסר מאי קסבר** - מה הוא סוברתקסא. **ומשני** - ומתרצת הגמרא, **כדתניא** - כפי ששנינו בברייתא, **יחיד שקבל עליו להתענות תענית שני וחמישי של כל השנה כולה. כלומר כדמפרש** בברייתא **בהדיא** [-בפירוש] **אם נדרו קודם לגזרתנו** יבטיל נדרו את גזירתינו **כו', ולא שנא** - ואין חילוק **בין** אם קיבל **את התענית בתפלה, ובין** אם קיבל **שלא בתפלה.**

קודם גזרתנו

אם קיבל על עצמו את תעניותיו **קודם שגזרו חכמים ימים טובים הללו**תקסב, יבטל נדרו את גזירת חכמים, ומותר לו להתענות בהם, **אבל** אם קיבל על עצמו את תעניותיו **משגזרו** - לאחר שגזרו חכמים שלא להתענות בימים אלו, **אף על פי שהתחיל** את **תעניותיו קודם הזמנים הללו**, מאחר וקיבלם על עצמו לאחר שגזרו חכמים שלא להתענות בימים טובים אלו, **לא** דחו - אין ימי תעניותיו דוחים את גזירת חכמים, ואסור לו להתענות בהם**תקסג**.

עד מתי מותר לאכול ולשתות

שואלת הברייתא, עד מתי מותר לאכול ולשתות **בלילה כשמתענה למחר**, ונידון זה הוא **בכל**

ציונים והערות

תקנ. ראה בהערה להלן ברש"י (ד"ה קודם). **תקנא. וראה** ברש"י להלן (ד"ה נגלו) שהביא ביאור נוסף בזה. **תקנב. שהרי** לשיטה זו בגמרא גורסים בפירוש בברייתא 'ייסר בצלו', כפי שיתבאר בהערה להלן ברש"י (ד"ה ומד). **תקנג. מה** שאין כן לפי דחיית הגמרא שגורסים בברייתא 'יאסר', הוא מלשון 'איסור', שנאסר ממילא על ידי קבלתו הקודמת, ואין צריך לנדור ולאסור עצמו שוב בתענית. **תקנד. בהערה** להלן (נרש"י ד"ה ומד) תבואר קושיית הגמרא מברייתא זו לפי שתי גירסאות האחרונים ברש"י [האם גורסים בברייתא בפירוש 'ייסר בצלו']. **תקנה. ואין** להקשות שאם הוא מלשון נדר [ולא מלשון תפילה] כיצד מביאה הגמרא ראיה מהברייתא לשיטת שמואל שצריך לקבל בתפילה, שיש לומר שאף לביאור זה [ש'בצלו' הכוונה לנדר] בהכרח הכוונה גם שצריך לקבל את התענית שוב בתפילה דווקא [וכשיטת שמואל], שאם לא כן מדוע צריך לקבל על עצמו שוב את התענית בנדר, והלא כבר קיבל אותה קודם, ומחוייב הוא להתענות, אלא ודאי שצריך לקבל שוב בתפילה. יד דוד (נרש"י). **תקנו. שאם** נפרש ש'בצלו' אין הכוונה לתפילה אלא לנדר, לא מובנת קושיית הגמרא מברייתא זו על רב, שהרי אף על פי שלדעת רב מועילה הקבלה כמה ימים קודם התענית, מכל מקום זהו רק לענין שחייב להתענות, אבל אינה נקראת 'תענית' [לענין אמירת 'עננו'], ולכן אומרת הברייתא שצריך לקבל על עצמו שוב את התענית, כדי שיהיה עליה שם תענית. יד דוד (נרש"י). והמתת אלהים (נרש"י, נגיעות הרמב"ן) כתב שהיה קשה לרבו של רש"י שאם נפרש ש'בצלו' אין הכוונה לתפילה אלא לנדר, לא מובנת קושיית רב יוסף מהברייתא, שהיאך אפשר לפרש שכוונת הברייתא שצריך שוב לנדור, והרי הוא כבר נדר, ואין צריך עכשיו אלא לקבל על עצמו שוב את התענית [בזמן המנחה כרב, או בתפילת המנחה כשמואל]. וראה בהערה הקודמת שנתבארו דברי רב יוסף לפירוש זה. והדקדוקי סופרים (גמ' ר) כתב שהטעם שרבו של רש"י חלק על פירוש זה, הוא משום שגם הפסוק 'הרימותי ידי אל ה'', הכוונה לתפילה ולא לנדר, כמו שכתב הרמב"ן (נרמב"ן בראשית יד כב). וכעין זה כתב במתת אלהים (שם, נגיעות הרמב"ן). **תקנז. רש"י** (להלן טו: ד"ה שמעון). **תקנח. כמבואר** בגמרא בגיטין (ס:). **תקנט. והיא** נכתבה מפני שהיו החכמים שבאותו הדור מחבבים את הצרות שנגאלו מהן, ואת הניסים שנעשו באותם ימים. רש"י (שבת יג: ד"ה מגילת, ד"ה מחכמין). **תקס. לפי** הגירסא ברש"י לפנינו מבואר שלמאן דאמר 'ייסר בצלו' גורסים בברייתא בפירוש 'ייסר בצלו', וכן כתבו תלמיד הרמב"ן (ד"ה ייסר) ופסקי הרי"ד (ד"ה אמר שמואל), ומבואר בדבריהם שכוונת רב יוסף בראייתו (לעיל) היא להוסיף תיבת 'עצמו', ולפרש שכוונת הברייתא היא שצריך לאסור את עצמו פעם נוספת בתפילת המנחה. וכן גרס המהרש"א ברש"י לעיל (ד"ה מכאן). אולם בהגהות הב"ח (אות ד) כתב שצריך לגרוס ברש"י 'דלא הוי תני ייסר דמשמע בצלו דוקא', והיינו שאף לפי שיטה זו שצריך לאסור עצמו בתפילה, אין גורסים בברייתא 'ייסר בצלו', אלא 'ייסר', ורב יוסף (לעיל) מפרש שהכוונה 'בצלו' דהיינו בתפילה, וכן מבואר בלשון הגמרא כאן 'חד תני ייסר', ובדברי רש"י לעיל (ד"ה מכאן) לפי הגירסא שלפנינו. ובביאור ראיית רב יוסף מהברייתא, [אף שלא מפורש בברייתא שצריך לקבל דווקא בתפילה, ואם כן כשם שלשמואל אנו מפרשים שהכוונה שצריך לקבל על עצמו שוב בתפילת המנחה, כמו כן לכאורה יש לפרש לרב שצריך לקבל שוב בזמן מנחה], יש לפרש על פי שיטת הריטב"א (ד"ה ממתם) והר"ן (ד"ה והיינו) שלדעת רב מועילה הקבלה גם כמה ימים קודם התענית [על כל פנים לענין שחייב להתענות] ומאחר וכוונת הברייתא היא שצריך לקבל על עצמו שוב את התענית בתפילה, מקשה רב יוסף מברייתא זו לשיטת רב, שלפי שיטתו לא מובן מדוע צריך לקבל שוב את התענית. מה שאין כן לפי שמואל מובן שהרי לא קיבל את התענית בתפילת המנחה הסמוכה לתענית [וכפי שביארו הריטב"א והר"ן את קושיית הגמרא]. יד דוד (נרש"י). **תקסא. בביאורי** הפשט ביארנו את שאלת הגמרא כאן על פי דברי הר"ן (ד"ה והיינו) הסובר שלדעת רב אפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן [כגון יום או יומיים] קודם התענית, ושאלת הגמרא כאן היא שלמאן דאמר 'יאסר' היינו שלשיטת רב שאפשר לקבל את התענית גם הרבה זמן קודם התענית, לא מובן מה שאומרת הברייתא 'יאסר' והיינו 'יאסר עצמו' כלומר שהוא נאסר באכילה, והלא פשוט הדבר שהרי מחוייב הוא להתענות מחמת קבלתו, שהרי הסברא נותנת שאין צריך לקבל את התענית פעם נוספת, ורק מאן דאמר 'ייסר' חידש כן, אבל אם גורסים 'יאסר' אין שום חידוש בזה שאין צריך קבלה נוספת. [והגמרא מתרצת שהחידוש הוא כמבואר בברייתא להלן, שקבלתו דוחה את הימים טובים של מגילת תענית]. וכתב היד דוד (נרש"י לעיל ד"ה נגלו) שגם רש"י סובר כן, וכך מתבארת קושיית הגמרא לפי שיטתו [אולם קבלה זו מועילה רק לענין שמחוייב הוא להתענות, אבל אינה נקראת 'תענית' ואינו אומר בה 'עננו']. ובהערה לעיל הבאנו את דברי האחרונים שכתבו שרש"י חולק על הריטב"א והר"ן, שהקרן אורה (ד"ה מגלת רש"י) והתפארת בחורים (נרש"י) הוכיחו מדברי רש"י שלדעת רב צריך קבלה דווקא בזמן מנחה ולא קודם.

תקסב. רש"י לעיל (ד"ה מכאן) ביאר באופן אחר את הדבר, שכוונת הברייתא היא שאותו אדם נדר לפני שהגיעו אותם ימים טובים הכתובים במגילת תענית [והיינו לאחר שגזרו עליהם חכמים אבל קודם שנכנסו אותם ימים], וכתב הראש משביר (ד"ה מאי) שהדבר תלוי במחלוקת המבוארת בסוגיא האם יש לגרוס בברייתא 'ייסר' או 'יאסר', והובאו דבריו בהערה הקודמת. וכן משמע מדברי רבינו גרשום (ד"ה מקדמת, ד"ה מאן, ד"ה אם נדרו). ועל מה שפירש רש"י כאן הקשה הקרן אורה (ד"ה מגלת רש"י), שלשיטת רש"י [נתבארה בהערות לעיל] שלדעת רב צריך לקבל את התענית דווקא בזמן המנחה הסמוכה לתענית ולא קודם, כיצד יתכן שנדרו יהיה קודם לגזירה, ודוחק לומר שקיבל את הנדר במנחה ולאחר מכן גזרו חכמים את גזירתם על יום המחרת. וכתב שיתכן לומר שקיבל על עצמו במנחה להתענות בימי שני וחמישי של כל השנה, ומועילה קבלתו לכל אותם ימים [ומה שמבואר בסוגיא שצריך לקבל דווקא בזמן מנחה או בתפילת המנחה הסמוכה לתענית, היינו דווקא לענין קבלתו הראשונה], אולם ציין שהרא"ש (סי' יח) הסתפק בדין זה, אלא שיתכן שרש"י סובר שמועילה קבלה זו על כל אותם הימים. **תקסג. ראה** בהערה לעיל (נרש"י ד"ה מאי היא) בביאור כוונת הגמרא בתירוץ זה ['כדתניא' וכו'] לשיטת רש"י.

התעניות שהוא אוכל משתחשך, ואפילו[תקסד] בתענית יחיד קא מיירי - מדובר כאן[תקסה].

עד קרות הגבר

רבי אליעזר בר שמעון סובר שמותר לאכול ולשתות עד קרות הגבר [-התרנגול], וכשקרא התרנגול **אפילו פעם ראשונה** קאמר שכבר אסור לאכול ולשתות, והראיה לזה, **מדקאמר** - מכך שאומרת הגמרא **לגבי יוצא יחידי בלילה בסדר יומא** (כא.) שאסור לצאת יחידי בלילה **עד שישלש** התרנגול, כלומר שיקרא שלש פעמים[תקסו], ומכך שכאן לא הזכירה זאת הברייתא, מוכח שאסור לאכול אפילו מקריאתו הראשונה של התרנגול[תקסז].

שלא גמר מעודתו

אבל אם **גמר** את סעודתו, **לדברי הכל**[תקסח] **אינו** חנזר **ואוכל**.

18/06/2018 אהח

אכל ושתה

אף על פי שבירך ברכה אחרונה **ועמד משולחנו, חוזר ואוכל, ואין בכך כלום** - אין איסור בדבר.

שלא סילק

ברייתא זו עוסקת באופן שלא סילק **את הטבלא**[תקסט] מעל רגלי השולחן, **דלאו עקירה היא** - אין הדבר נחשב שעקר מאכילתו, **ולא אסח דעתיה** [-הסיח דעתו] **מאכילה, וכסעודה אריכתא דמיא** - ונחשב הדבר כסעודה אחת ארוכה.

מיכף דאמרי אמר רבא כו'

רש"י מבאר את פסק ההלכה:

והלכה **כאיכא דאמרי, שאוכל ושותה עד שיישן קבע**, ואם ישן שינת קבע לאחר אכילתו בלילה, אסור לו לחזור ולאכול, ואם לא ישן מותר לו לאכול ולשתות **עד שיעלה עמוד השחר, כרבי.**

אכל ישן

הפסקה היא, ושוב אינו אוכל.

סמס

בברייתא מדובר **לאו** בישן **ממש, אלא במתנמנם, שומיליי"ר בלע"ז**[תקע].

יב:

סיר

ער, כדמתרגמינן - כפי שמתרגם אונקלוס את הפסוק (בראשית מג ד) 'ויקץ', **'ואיתער'.**

וכי מדכרו ליה מדכר

ואם מזכירים לו ושואלים אותו 'האם דבר כזה **שמעת', מדכר** - הוא נזכר **ששמע**[תקעא].

יחיד שקבל עליו מעמים

סתם, ואינו יודע איזה תענית קבל עליו[תקעב], והיינו שמסתפק **אם** קיבל עליו תענית **של יחיד**, או **אם** קיבל עליו תענית חמורה כתענית **של צבור.**

ומקור נעימלא כו'

אדם זה אסור בנעילת הסנדל, **שמא תענית צבור** חמורה **כשלש** התעניות **(ראשונות) [האמצעיות**[תקעג]**] או כשבע** התעניות **האחרונות** יהא **אלא ליומא אחרינא**[תקפ].

[המבוארות במשנה (להלן)] קיבל עליו, שבהן אסורים בנעילת הסנדל[תקעד].

מקמו רבנן למעמיסא כו'

בתענית צבור, ואותם חכמים **סברי לה** - סברו **כשמואל דאמר 'אין תענית צבור בבבל', בפרק מקום שנהגו** (פסחים נד:)[תקעה], והיינו שאין נוהגים בתענית ציבור שבבבל בחומרות הנוהגות בתענית ציבור, כגון **(דאסור)** [**דליאסר**[תקעו]] - שיאסר **בנעילת הסנדל, ובכל הני** - בכל שאר החומרות השנויות במשנה (להלן)[תקעז].

מיקסד רב עמם דלמא מיכל נמי מכלי

ופורשים הם **מדרכי צבור**, ורב ששת **לית ליה דשמואל** - אינו סובר כשמואל שאמר שאין תענית ציבור בבבל. **ואנן האידנא** - ואנו היום **נהגינן** [-נוהגים] **כשמואל** שאין תענית ציבור בבבל.

מפנמא

אישקריפי"ט[תקעח].

מבלפי

ביומא דתעניתא - ביום התענית.

לפעורי נעלמא

שמואל סובר שלא קיבל עליו נדר שחייב הוא להשלימו, אלא קיבל על עצמו צער בלבד, **אי מצי** - אם הוא יכול להתענות, **מצער נפשיה** - יצער את עצמו ויתענה, **ואי לא [מצי** - ואם אינו יכול להתענות, **לא מצער נפשיה**[תקעט] - אינו מחוייב להתענות, ואף אינו חייב לפרוע את תעניתו]. (**לא** יהא **אלא ליומא אחרינא**[תקפ]).

ציונים והערות

תקסד. ברייתא מבואר שמותר לאכול בליל התענית, לדעת רבי עד עלות השחר, ולדעת רבי אליעזר בר שמעון עד קרות הגבר, והקשו האחרונים, מדוע כתב רש"י 'ואפילו בתענית יחיד קא מיירי', והלא כיון שהברייתא באה להשמיענו קולא שמותר לאכול בלילה, פשוט שדין זה נאמר גם בתענית יחיד, שהיא קלה יותר מתענית ציבור, ואדרבה, החידוש יותר גדול לענין תענית ציבור. וכתב הגבורות ארי (ד"ה עד), שכוונת רש"י היא כלפי שיטת רבי אליעזר בר שמעון שמחמיר וסובר שמותר רק עד קרות הגבר, ומפרש רש"י שהוא סובר כן ומחמיר גם בתענית יחיד. וכן כתב הדקדוקי חברים (גרסת"י, נעימות השמ"ע), עוד כתב כעין זה שכוונת רש"י היא כלפי החומרות המבוארות בגמרא להלן שאפילו קודם זמנים אלו נאסר באכילה, לשיטה אחת אם סילק את השולחן, ולשיטה שניה אם ישן. ובביאורו הראשון כתב שצריך לגרוס ברש"י 'ואפילו בתענית ציבור קא מיירי' [אכן בתלמיד הרמב"ן (ד"ה עד מימת) ובר"י מלוניל (ד"ה עד) כתבו כלשון רש"י שלפנינו]. ובשרביט הזהב (גרס"י) כתב שכוונת רש"י היא שאפילו מי שקיבל על עצמו תענית בסתם, שמבואר בגמרא להלן (ע"ב) שחוששים שמא הוא קיבל על עצמו תענית כחומרת תענית ציבור והוא אסור בנעילת הסנדל [ושאר העינויים המבוארים במשנה להלן (שם)], אף על פי כן אינו נאסר באכילה מהלילה [כדין תעניות ציבור החמורות], וכשיטת הראשונים הסוברים כן [ויתבאר בהערה להלן (שם) בדברי הגמרא 'שמא תענית ציבור קיבל עליו']. ובאמת ליעקב (לעיל יג: ד"ה ועיין) כתב שמבואר בדברי רש"י אלו שלענין תענית יחיד יש יותר חידוש להתיר אכילה בליל התענית, וביאר את הסברא בזה משום שבתענית ציבור שהתענית היא מעיקר הדין, גם הלילה הוא בכלל יום תענית, אלא שדיני התעניות נקבעו על ידי חכמים, שבחלק מהתעניות מותר לאכול בלילה, אבל בתענית יחיד שקיבל על עצמו להיאסר באכילה ושתיה, היה מקום לומר שיהיה אסור בזה גם בלילה, שהרי גם הלילה הוא בכלל יום התענית, ולכן כתב רש"י שקולא זו שמותר לאכול בליל התענית נאמרה גם לענין תענית יחיד. **תקסה. וכן** מבואר ברמב"ם (תעניות פ"ו ה"ח) שכל תענית שאוכלים בה בלילה, בין בתענית ציבור ובין בתענית יחיד, מותר לאכול עד שיעלה עמוד השחר [כדעת רבי בברייתא]. וראה בגבורות ארי (ד"ה עד) שהקשה מנין לרש"י שברייתא זו עוסקת גם בתענית יחיד, והלא בגמרא בפסחים (נ:) מבואר בפירוש שברייתא זו נשנית לענין תענית ציבור. **תקסו. זו** היא דעת היש אומרים בברייתא שם, ולדעת רבי יאשיה שיעור הדבר הוא עד שיקרא התרנגול וישנה [דהיינו פעמיים]. **תקסז. וכתב** הדקדוקי חברים (גרס"י) שהכוונה לתרנגול בינוני כמבואר בגמרא ביומא (שם) [והיינו שאינו ממהר קריאתו ואינו מאחר. רש"י (שם ד"ה נתרנגול)]. **תקסח. וכן** הגיה הב"ח בלשון הר"ן (ד"ה שלא גמר) והוסיף את שתי התיבות הללו, וכתב הגבורות ארי (ד"ה לא שנו) שמלשון רש"י 'דברי הכל' [רבי ורבי אליעזר בר שמעון שנחלקו בברייתא] נראה שהוא מפרש שכוונת הגמרא לומר שבאופן שגמר את סעודתו אף רבי [הסובר שמותר לאכול עד עלות השחר] מודה שאם גמר את סעודתו אסור לאכול מקרות הגבר, ולדעת רבי אליעזר בר שמעון לעולם תלוי הדבר בקריאת הגבר, בין אם גמר את סעודתו ובין אם לא. וראה שם שהאריך בזה. **תקסט. 'טבלא'** היא דף עץ המונח על גבי רגלי השולחן, ועליו אוכלים. ובזמנם היו נוהגים לסלק את אותה טבלא בגמר האכילה. [וברש"י שעל הרי"ף (ד"ה שלא) כתב שלא סילק את עצמו מאכילה, והיינו שלא הסיח את דעתו מלאכול, וכן פירש בספר המאורות (ד"ה עד)]. **תקע. שינה** קלה. הגהות וציונים. **תקעא. דוגמא** לדבר, כגון אם ישאלוהו 'היכן הנחת כלי זה', לא יוכל להרהר ולהשיב היכן הניחו. אך כאשר יזכירוהו 'הנחתו במקום פלוני', יזכר וידע לומר האם אכן הניחו שם או לא. רשב"ם (פסחים קכ: ד"ה מהדורי). **תקעב. משמע** מדברי רש"י שאם הוא יודע בליבו שקיבל עליו תענית יחיד, אינו נאסר בנעילת הסנדל, ואם כן צריך עיון למה מבואר בגמרא בהמשך שצריך לפרש בפיו ולומר 'למחר אהא לפניך בתענית יחיד'. שפת אמת (ד"ה היכי). והדקדוקי חברים (גרס"י) הקשה שמכך שכתב רש"י בתחילת דבריו 'סתם' משמע שאותו אדם יודע בבירור שבשעה שקיבל על עצמו את התענית היה זה 'סתם' והיינו שלא עברה במחשבתו שום כוונה לתענית ציבור, וזה סותר למה שפירש בהמשך 'ואינו יודע איזה תענית קיבל עליו', שמשמע שהוא יודע שבשעה שקיבל את התענית פירש לאיזו תענית היתה כוונתו, אלא שכעת אינו זוכר מה פירש. **תקעג. גליון** (הוצאת נהגות וציונים). ובהגהות הב"ח (אות ו) גרס 'אחרונות', וכוונתו שיש שתי פעמים שגוזרים על הציבור שלש תעניות, האחת מבוארת במשנה לעיל (י.) שגוזרים על הציבור לאחר שהגיע ראש חודש כסליו ולא ירדו גשמים, והשניה מבוארת במשנה (להלן) והיא לאחר שעברו אלו ולא נענו [והן הנקראות 'שלש אמצעיות'], והתעניות האמצעיות הן האחרונות מבין שתיהן. **תקעד. כמבואר** במשנה (להלן). בשרביט הזהב (לעיל ע"ב גרס"י ד"ה עד) כתב שלדעת רש"י אדם זה נאסר דווקא בנעילת הסנדל [ושאר העינויים המבוארים במשנה להלן], אבל לא נאסר בכל אלו מהלילה כמו תענית ציבור. וראה בהערה בביאורי הפשט שנתבאר שנחלקו הראשונים בזה. **תקעה. וכן** מובא בגמרא להלן. **תקעו. הגהות** הב"ח (אות ג). **תקעז. ראה** אריכות בענין זה בהערה בביאורי רש"י לעיל (יג: ד"ה אין). **תקעח. נעל** קלה, חסרת עור עליון. הגהות וציונים. אולם התוספות (ד"ה אפי') פירשו שהכוונה לנעל שאין לה שוליים, כלומר ללא סוליא. וכעין זה פירש רבינו גרשום (ד"ה סיימי) שנעלו רק את העור העליון ולא את תחתית הסנדל שהוא מעץ. **תקעט. הגהות** הב"ח (אות ג). וראה בהערה להלן (גרס"י ד"ה לא יהא). **תקפ. ההגהות** בדברי רש"י הם על פי הגהות הב"ח (אות ג). ברש"י לפנינו הגירסא היא **'לצעורי בעלמא - אי מצי מצער נפשיה, ואי לא, לא יהא אלא ליומא אחרינא'**, ובדיבור זה בא רש"י לבאר את דברי שמואל בלישנא קמא, והב"ח (שם) מחק את תיבות 'לא יהא אלא ליומא אחרינא', משום שהוא הבין ששיטת רש"י היא שבלישנא קמא שמואל חולק על רב שאמר שצריך לפרוע את התענית שלווה, ובא לומר שאינו צריך לפרוע את התענית, ולכן גרס בדברי רש"י כאן 'ואי לא מצי, לא מצער נפשיה', והיינו שאינו חייב להתענות וכן אינו חייב לפרוע את התענית. וכעין זה מבואר בדברי הגליון (הוצאת נהגות וציונים) שכתב להגיה את דברי רש"י באחד משני אופנים: א. 'ואי לא, לא יהא אלא כיומא אחרינא' [כלומר כיום אחר שאינו מחוייב להתענות בו]. ב. 'ואי לא, לא יהא ליומא אחרינא' [ואין לגרוס 'אלא', וכן גרס ברש"י כאן הקרבן נתנאל (פנים פ"ו סי' כה אות ק)]. ולפי הגהות אלו ברש"י, כוונת שמואל היא לומר שאינו חייב לפרוע את התענית כלל. וכן כתב הריטב"א (ד"ה אמר), שלפי לישנא זו בגמרא, שמואל בא לחלוק על רב ולומר שאם אינו יכול לצער את עצמו

[נמ יסמ מנמ נדרתקפא

בלשון השני בגמרא, שמואל הסכים עם שיטת רב, ואמר שקבלת התענית אינה גרועה מקבלת נדר, **וכי** אם אינו רוצה לקיים את נדרו ביום זה **אינו משלם את נדרו ליומא אחרינא** - ליום אחר, וממילא פשוט שצריך הוא לפרוע את תעניתו].

ומפילו בשבת

יכול**תקפב** להתענות תענית חלום **כדי שיתבטל צער גופו**תקפג שמצטער מחמת החלום.

קדשו צום קראו עצרה מספו זקנים

נאמר בפסוק (יואל ב יד), 'קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ בית ה' אלהיכם וזעקו אל ה''.

מה עצרת

כשם שעצרת, כלומר חג **השבועות** וחג **שמיני עצרת**תקפד, אסורים במלאכה.

אי מה עצרת

כשם שעצרת **איסור מלאכתו** הוא כבר **מאורתא** [-מהלילה].

דומיא דמקיפס זקנים ביום

אסיפת הזקנים היא ביום ולא בלילה, **דבלילה כל אחד בביתו, ואינן נאספין.**

מקייע ליה לרב הונא

הא דפשיטא לך - מה שפשוט לך **דאסיפת זקנים** היא **ביום**, מסייע לרב הונא**תקפה**.

דאמר מאספת כינופיא

ביום תענית צבור מתקבצין ובאין לבית הכנסת מן הבקר לאסיפת הזקנים.

מעיינין במילי דמעמ

מהבוקר עד חצי היום מעיינים בדרישה וחקירה **לבדוק במעשיהם בעסקי בני העיר אם גזל וחמס ביניהן, ומפייסין אותן** [-את הנגזל]**תקפו**.

היכי עבדיתקפז

מאי עבדי בכינופיא דמצפרא - מה עושים באסיפה מהבוקר, **ובכוליה יומא דתעניתא** - ובכל יום התענית.

ריבעא דיומאתקפח

את הזמן **שמחצות** היום **ואילך עושין** - מחלקים **לשני חלקים**, שכל חלק הוא רבע היום.

כשלגאתקפט

בחצי הראשון **דהיינו ריבעא דיומא** - רבע היום, קרו - קוראים בתורה מהפסוק (שמות לב יא) 'ויחל **משה**' וגו', **ומפטירין** בנביאים מהפסוק (ישעיה נה ו) 'דרשו **(את**תקצ**)** ה' **בהמצאו**' וגו'תקצא.

ג.

מיפוך מנמ

אהפוך אני את הדברים, **דפלגא דיומא קמא** הוו קרו **ומפטרי ובעו רחמי** - שבחצי היום הראשון היו קוראים בתורה ובהפטרה ומבקשים רחמים, **ובאידך פלגא מעייני** - ובחצי היום השני מעיינים בענייני העיר.

על מעל הגולה

כך אמר הכתוב (עזרא ט ד-ה), 'ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל על מעל הגולה, **ואני יושב משומם עד מנחת**תקצב **הערב. ובמנחת הערב קמתי מתעניתי, ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה' אלהי'.**

ובמנחת סמכ קמתי

מבאר רש"י את הוכחת הגמרא מהפסוק, **אלמא** [-מוכח] **דבאידך פלגא בעו רחמי עד פניא** - שבחצי היום השני מבקשים רחמים עד הערב, **מכלל** - משמע מזה, **דפלגא קמא מעייני במילי דמתא** - שבחצי היום הראשון מעיינים בענייני העירתקצג.

בנסמיה בן סכליה כסיב בעזרת 'ואלי יאספו'תקצד.

ופירוש הכתוב 'ואלי יאספו', **לי** [-אלי] היו **מתאספין ובאין הטובים שבהן**, **להגיד לפני על מעל וחטא הגולה** שנשאו נשים נכריות, **כדי להפרישם** מכךתקצה.

ציונים והערות

ולהתענות, אינו מחוייב לפרוע את תעניתו, ובהערה בביאורי הפשט הובא ביאורו בזה. אולם התוספות (ד"ה לימ) [על פי ביאור הרש"ש (נמוק' שם)] כתבו, שבין לרב ובין לשמואל לא הותר ללוות תעניתו אלא כשאינו יכול לצער את עצמו, אלא שנחלקו האם באופן זה צריך לפרוע וכנ"ל. ובשער המלך (תעניות פ"ח הי"ד) ובשפת אמת (ד"ה ח"ל) קיימו את הגירסא לפנינו ברש"י, וכוונתו היא שאין כאן מחלוקת בין רב לשמואל, ושניהם מודים שלוה אדם תעניתו ופורע, אלא ששמואל בלישנא קמא [שאמר 'וכי נדר קבל עליה' וכו'] בא ליתן טעם מדוע יכול ללוות את תעניתו, שמאחר ואינו נדר יכול ללוותו כשאינו יכול לצער את עצמו, ואילו בלישנא בתרא [שאמר 'לא יהא אלא נדר' וכו'] ביאר מדוע צריך לפרוע. וביארו שלפי זה הנפקא מינה בין לישנא קמא ללישנא בתרא היא באופן שנדר נדר גמור להתענות, שללישנא קמא אינו יכול ללוות את תעניתו, מה שאין כן ללישנא בתרא גם כשנדר נדר גמור להתענות יכול ללוות את תעניתו. והמנחת יהודה (מפסטיין, נרמ"י) כתב שתיבת 'אלא' שברש"י צריכה להיות כתובה בהמשך, וכך צריך לגרוס, 'ואי לא לא, אלא יהא ליומא אחרינא', והיינו כביאור האחרונים הנ"ל, שגם שמואל מודה שצריך לפרוע את תעניתו. **תקפא. דיבור** זה נוסף על פי הגהות הב"ח (אות ג). **תקפב. ובתוספות** בנזיר (ג: ד"ה ומ"מ) כתבו שיש בזה מצוה להתענות אפילו בשבת כדי לבטל את גזר דינו [אמנם יש בזה גם קצת עבירה שהתענה בשבת]. **תקפג. מה** שכתב רש"י 'צער גופו' ולא כתב 'צערו', הוא על פי המבואר בגמרא להלן (סז:) שבשבת יש לאדם נשמה יתירה, ופירש רש"י (שם ד"ה נשמה - הנמי) 'שמרחיבים דעתו לאכילה ושתיה', ואם כן נמצא שכשאדם מתענה בשבת הנשמה מצטערת, וממילא בתענית זו אמנם יש צער לנשמה, ואינה אלא ביטול צער הגוף שבא מחמת החלום. עקבי יעקב (נרמ"י). **תקפד. מועדים** אלו נקראים 'עצרת'. חג השבועות נקרא כן בלשון חכמים בכמה מקומות, כגון במשנה (ר"ה פ.), 'בעצרת על פירות האילן'. וחג שמיני עצרת נקרא כן בלשון הכתוב (במדבר כט לה), 'ביום השמיני עצרת תהיה לכם'. ונקראו כן מפני שאין בהם מצוה אחרת מלבד איסור מלאכה [לאחר חורבן בית המקדש, שאין בחג השבועות את מצות הבאת שתי הלחם], ולא כשאר מועדים שיש בהם עוד מצוות, כגון אכילת מצה בפסח, תקיעת שופר בראש השנה ונטילת לולב בסוכות. על פי חזון יחזקאל (על המוספתא, ר"ה פ"ח הי"ח). אך יש להקשות במה שפירש רש"י חג השבועות, הלא הגמרא באה לדרוש כאן את הפסוק 'קראו עצרה', וכיצד אפשר לדרוש את הפסוק על פי לשון חכמים שקראו כן לחג השבועות. שער יששכר (מאמרי מועדי סיון, מאמר מג הניכוליס, אות יז ד"ה ומנגד). **תקפה. פשטות** כוונת רש"י, שמה שפשוט לך שאסיפת הזקנים היא ביום ולא בלילה, וכפי שביאר לעיל (ד"ה דומיא) שבלילה כל אחד בביתו ואינם נאספים, ומזה למדו שאף איסור המלאכה הוא רק ביום ולא בלילה, מסייע לרב הונא שאמר שמתאספים מתחילת היום בבוקר ולא בלילה. אך קשה, הלא הגמרא באה לתרץ כאן את הקושיא 'ואימא מטיהרא', שנאמר שאסיפת הזקנים לא התחילה מיד בבוקר אלא רק מהצהרים, וכך גם איסור המלאכה יתחיל מהצהרים, וענין האסיפה ביום ולא בלילה אינו שייך לכאן. אמנם, הגבורות ארי (ד"ה ומימ) מביא בתחילה פירוש אחר בגמרא, שהקושיא 'ואימא מטיהרא' היא שנאמר שאסיפת הזקנים היתה מהלילה ואף איסור המלאכה יתחיל מהלילה [ומבאר על פי הגמרא (נרכות ג:), ש'טיהרא' הוא מלשון 'טהר יומא', כלומר חלף ועבר היום ובא הלילה]. ולפירוש זה מיושב, שמה שפשוט שרק מהיום מתחיל איסור המלאכה ולא מהלילה, מסייע לרב הונא שאמר שאסיפת הזקנים היא רק מתחילת היום בבוקר ולא מהלילה. אך במנחם משיב נפש ושרביט הזהב (נרמ"י) מבארים, שדברי רש"י 'דאסיפת זקנים ביום', הכוונה מיד בבוקר בתחילת היום ולא בצהרים. ובאה הגמרא להשיב על הקושיא 'ואימא מטיהרא', כלומר שנאמר שאסיפת הזקנים לא התחילה מיד בבוקר אלא רק מהצהרים ואף איסור המלאכה יתחיל מהצהרים [כמסקנת הגבורות ארי (שם), ש'טיהרא' פירושו צהרים], ועל כך משיבה הגמרא, שמה שפשוט לנו שאיסור המלאכה מתחיל מיד בבוקר ולא מהצהרים, מסייע לרב הונא שאמר שאסיפת הזקנים מתחילה מיד בבוקר ולא מהצהרים. והגנזי יוסף (נרמ"י) משנה את הגירסא ברש"י, ובמקום תיבת 'ביום' גורס 'בבוקר', ופירושו כמו לפי המנחם משיב נפש והשרביט הזהב. אך המרומי שדה (נרמ"י) כתב, שמדברי רש"י נראה שכלל לא גרס בגמרא את הקושיא 'ואימא מטיהרא', אלא לאחר שהביאה הגמרא את הלימוד מאסיפת זקנים לאיסור מלאכה שהוא רק ביום ולא בלילה, אומר על כך רב שישא בריה דרב אידי, 'מסייע ליה לרב הונא דאמר מצפרא כינופיא', שממה שפשוט לנו שאסיפת הזקנים היא ביום ולא בלילה מוכח כדברי רב הונא, שרק בבוקר הם מתאספים ולא בלילה. וכגירסא זו הביא הריטב"א (ד"ה ופרקינן). **תקפו. רש"י** במגילה (ל: ד"ה מלפרש) מוסיף, שעושים כן כדי שתתקבל התענית [וכן כתב הרא"ש (סי' יח), שעל ידי זה נשמעת תפילתם, שנאמר (ישעיה ס טו), 'גם כי תרבו תפלה אינני שומע', ומפרש הכתוב (שם) מדוע, 'ידיכם דמים מלאו', ובהמשך מפרש הכתוב מהי תקנתם (שם פסוק טז), 'רחצו הזַכּוּ הסירו רֹעַ מעלליכם']. **תקפז. דיבור** זה שייך לפני הדיבור הקודם (ד"ה מעיינין). הגהות הב"ח (אות ד). **תקפח. ראה** בהערה הבאה. **תקפט. בגמרא** שלפנינו אין תיבת 'בפלגא'. וכתב המנחם משיב נפש (נרמ"י), שהיתה לרש"י גירסא אחרת בגמרא, 'מכאן ואילך, בפלגא קרינן בספרא' וכו', ולא הוזכר בגמרא הלשון 'ריבעא דיומא' אלא רק 'בפלגא', ועל כך פירש רש"י ש'פלגא' פירושו חצי מחצי היום, כלומר רבע היום. והוסיף, שלפי זה צריך לשנות את הגירסא בדברי רש"י, שהדיבור הקודם הוא חלק מדיבור זה, מכיון שלפי זה התיבות 'ריבעא דיומא' אינם בגירסת הגמרא. וכך יש לגרוס בדברי רש"י, 'בפלגא, דהיינו ריבעא דיומא, מחצות ואילך עושין שני חלקים, ריבעא דיומא קורין ויחל משה' וכו'. וראה בדבריו שכתב אופן נוסף בגירסא בדברי רש"י. **תקצ. נמחק** על פי לשון הכתוב. **תקצא. יש** להקשות, הלא שנינו (מגילה לא.) שבתעניות קוראים ברכות וקללות, ופירש רש"י (שם ד"ה נרכות), ברכות וקללות שבפרשת בחוקותי (ויקרא כו ג, ואילך), 'אם בחקותי תלכו' וגו', וקוראים בהן כדי להודיע שעל עסקי החטא באה פורענות לעולם, ויחזרו בתשובה וינצלו מהצרה שהם מתענים עליה. ומדוע פירש כאן רש"י שקוראים 'ויחל משה'. ותירץ החשק שלמה (נרמ"י), שרש"י כאן דיבר בשלש התעניות האמצעיות, ואילו המשנה במגילה דיברה בשבע התעניות האחרונות. וכן שנינו במסכת סופרים (פי"ז ה"ו), שבכל התעניות קוראים 'ויחל משה' ומפטירים 'דרשו', מלבד שבע תעניות אחרונות ותשעה באב שבהן קוראים בברכות וקללות שבפרשת בחוקותי. והיד דוד (נרמ"י) תירץ, שרש"י כאן דיבר בקריאה שבמנחה, שהרי מדובר כאן לאחר חצות, ואילו במשנה במגילה מדובר בקריאה שבשחרית. **תקצב. בפסוק** לפנינו כתוב 'למנחת'. **תקצג. פשטות** דברי רש"י, שמפסוק זה אין ללמוד שבחצי היום הראשון מעיינים בענייני העיר, שלא הוזכר כן בפסוק, אלא מכך שבחצי היום השני מבקשים רחמים, מוכח שמה שאמרנו שמעיינים בענייני העיר מדובר בחצי היום הראשון. וראה בהערה להלן. **תקצד. הרש"ש** (נרמ"י) מבאר את דברי רש"י, שאף הפסוק המובא בגמרא לעיל (יג:) מספר נחמיה (ט ג) 'ויקומו על עמדם' וגו', נעשה על ידי עזרא, והוא מכוון למעשה שבפסוק המובא כאן מספר עזרא. וכן כתב המנחם משיב נפש (נרמ"י), והוסיף, שכך מבואר בגמרא (סנהדרין נג:), שכל מעשי עזרא אמרם נחמיה בן חכליה [אך ראה ברש"י שם (ד"ה מכדי)], וציין בענין זה לדברי רש"י בתחילת ספר נחמיה (ג א). ועוד כתב, שכאן נגמר הדיבור בדברי רש"י, ומכאן ואילך הוא דיבור חדש. **תקצה. כן** כתב גם הר"ן (לעיל יג: ד"ה ורציעים), והוסיף שכאן פירש הפסוק את מעשיהם בחצי היום הראשון, שמעיינים בענייני העיר לתקנם. אולם ברש"י לעיל (ד"ה ונמנחם) משמע לא כן, ראה שם בהערה.

מקומם

פירוש המילה 'משומם' הוא **אישתודד"ן בלע"ז** [-משתומם[תקצו]]. מוסיף רש"י לבאר את הפסוק, **על מעלם, שמתוודין** עליה. **עד מנחת הערב** הוא **מחצות ואילך**, ונקרא 'ערב' מלשון 'מערב' מפני שבו **הצל נוטה**, שהחמה נוטה למערב, **כדאמרינן במסכת יומא** (כח:), **צלותיה דאברהם** - תפילת מנחה של אברהם אבינו[תקצז], **מכי משחרי כותלי** - משעה שמשחירים הכתלים הפונים לצד מזרח, כלומר לאחר חצות היום, שהחמה נוטה למערב ואינה מאירה אותם.

קמתי ממעמיי

מה שאמר הכתוב 'ובמנחת הערב קמתי מתעניתי', **לא** [-אין פירושו] **שמתענה** רק **עד המנחה ואחר כך אוכל, אלא כלומר** שקם **מצער נפשיה** [-נפשו]. ומוסיף ואומר 'ובקרעי', כלומר **ועם שאני קורע** את **בגדי ומעילי, הייתי מתפלל כדי שאתרצה** בתפילתי מתוך הצער.

כל שהוא משום אבל

כל תענית שאסרו בה **חכמים** את הרחיצה **משום אבל, כגון תשעה באב שהוא משום אבילות חורבן** בית המקדש, **וכל שכן אבל ממש** באופן **שמתו היה מוטל לפניו** וראה את מיתתו, **דאית ליה צערא טובא** - שיש לו צער מרובה יותר מחמת כן[תקצח], **אסור** לרחוץ **בין בחמין** וכו' **ובין בצונן**[תקצט].

משום מענוג

יום האסור ברחיצה משום מניעת תענוג, **שמצטערין ואוסרין** את **עצמן בתענוג.**

הכי גרסינן, אמר רב אידי בר אבין, אף אנן נמי תנינא, ונועלין את המרחצאות, ואמר ליה אביי ומי צונן אסור, קוברין את הנשרפת מיצעי ליה למימרי[תר]

וכי סוכרין את הנהרות צריך היה לשנות, **בתמיה.**

מבאר רש"י את דברי הגמרא, **אף אנן נמי תנינא במתניתין** - אף אנו שנינו במשנתינו כדברי רב חסדא, **דקתני** - שכן שנינו **לגבי תענית צבור, ונועלין את המרחצאות** דהיינו רחיצה **בחמין, אבל בצונן מותר** לרחוץ. **אמר ליה אביי, כלומר, ואי הוה סבירא ליה לתנא דידן** - ואם היה סובר התנא במשנתינו **דבצונן אסור** לרחוץ, **היכי הוה בעי למיתני** - כיצד צריך היה לשנות, וכי **סוכרין את הנהרות** צריך היה לשנות, **היכי מצי למיסכרינהו** - כיצד יכול לסוכרם.

מתני'

רב אידי הכי קא קשיא ליה במתניתין - כך היה קשה לו במשנתינו, **דקאמר שמע מינה דלא אסר אלא חמין** - שאמר שמחמת קושיא זו יש ללמוד שהתנא במשנתינו לא אסר לרחוץ בתענית ציבור אלא בחמין ולא בצונן, **מכדי קתני מתניתין** - הרי שנינו במשנתינו **'אסורין ברחיצה', וסתם רחיצה** האמורה יש לפרשה **בין בחמין בין בצונן, אם כן למה לי תו למיתדר ומיתנא** - מדוע צריך התנא לחזור ולשנות **'ונועלין** את המרחצאות', הלא ממילא אנו יודעים שכיון שאסור לרחוץ נועלים את המרחצאות. **אלא** בהכרח בא התנא **למימרא** - לומר בזה, **שדוקא בחמין וכו'** אסור לרחוץ, כפי שרגילים לרחוץ במרחצאות, אבל בצונן מותר לרחוץ.

לימא מסייע ליה

האם תאמר שדברי הברייתא מסייעים **לרב חסדא, דאמר כל שהוא משום אבל אסור** לרחוץ **אפילו בצונן.**

כל מיני טבילות

נדה ויולדת שהגיע זמן טבילתן[תרא], **טובלים כדרכן** בין בתשעה באב בין ביום הכפורים.

מבילה בחמין מי מיכא

וכי יש טבילה **בחמי האור** - במים שהתחממו על ידי האש, **הא** - הלא **מים שאובין** [-הם], שבשביל לחממם באש צריך לשאוב אותם לתוך כלי, ומים שאובים פסולים לטבילה.

אלא לאו בצונן

אלא מדובר בברייתא בטבילה בצונן, ודווקא **חייבי טבילות אין** [-כן], כלומר טובלים כדרכם, **משום דטבילה בזמנה מצוה, שממהר לטהר את עצמו**[תרב], ומפני מצות הטבילה דוחים את איסור הרחיצה[תרג].

הכי גרסינן, כולי עלמא לא[תרד]

מפרש רש"י, שמי שאינו מחייבי טבילות לא ירחץ, לא[תרה] **בחמין ולא בצונן.**

לא נצרכה אלא לחמי טבריא

הברייתא דיברה בטובל בחמי טבריא, **והלכך** [-ולכן], **חייבי טבילות אין** [-כן], כלומר טובלים כדרכם, אבל **כולי עלמא** - כל אדם **לא** ירחץ בחמים, **אבל בצונן שרו** - מותרים לרחוץ.

כדי

ראוי הוא בית אלהינו [-בית המקדש] **כו'**, לאבד מחמת האבל על חורבנו טבילה פעם אחת בשנה.

ומה מיפה

מקשה הגמרא, אם כן הוא **כדמוקמת לה** - כפי שהעמדת את הברייתא **דבצונן שרי** - כל אדם מותר לרחוץ, והברייתא דיברה בחמי טבריא בהם כל אדם אסור לרחוץ, אם כן קשה, **מאי קא מהדר ליה** - מה השיב לו **רבי חנינא** סגן הכהנים **לתנא קמא מאיבוד טבילה. נהי** - אמנם נכון **דלא טבלי** - שחייבי הטבילות אינם טובלים בזמנם **בחמין משום כבוד בית אלהינו**, מכל מקום **הא מצו טבלי** - הלא הם יכולים לטבול **בצונן** ככל אדם, ואינם מאבדים את הטבילה. **אלא לאו** - אלא ודאי **שבצונן נמי אסירי** - גם כן אסורים כל אדם לרחוץ, ונחלקו בברייתא בטבילת חייבי טבילה בצונן, ולרבי חנינא לא יטבלו כלל, **והיינו דאמר** - וזהו מה שאמר רבי חנינא **'לאבד'**, שחייבי טבילות מאבדים את הטבילה.

אמר רב פפא

מתרצת הגמרא, **לעולם** מדובר בברייתא **בחמי טבריא, והיינו דקאמרינן** - וזהו מה שאמרנו שיש לדייק בברייתא שרק **חייבי טבילות אין** [-כן], כלומר טובלים כדרכם, אבל **כולי עלמא** - כל אדם **לא** ירחץ בחמים, ואילו **בצונן כולי עלמא שרי** - כל אדם מותר לרחוץ. ומה שהקשית **מאי** [-מהו] **'לאבד' דקאמר רבי חנינא**, הלא יכולים לטבול בצונן, יש להעמיד **כגון באתרא דלא שביח צונן** - במקום שאין מצוי צונן לטבול בו, ולכן מאבדים את הטבילה.

כשאמרו אסור [במלאכה]

כשאמרו **לגבי תענית צבור** שאסור במלאכה[תרי], **לא אמרו כן אלא ביום** התענית, **אבל בלילה מותר.** מוסיף רש"י, **מהכא** [-מכאן] **משמע, דבלילי תשעה באב מותר במלאכה, ואין ביטול מלאכה אלא ביום** תשעה באב[תרז]. **אבל אין מפרסמין** את **הדבר**[תרח].

ציונים והערות

תקצו. על פי לעזי רש"י. **תקצז. מבואר** בגמרא (ברכות כו:) שיצחק אבינו תיקן את תפילת המנחה, ומכל מקום אף אברהם אבינו כבר התפלל תפילת המנחה, אלא שלא תיקן כן לכולם, רק התפלל בעצמו, ובא יצחק ותיקן כן לכולם. תוספות ישנים (יומא סח ד"ה נגומיה, נמיכון המני). **תקצח. ואילו** בתשעה באב אין צערו מרובה כל כך, שהוא מתאבל על חורבן בית המקדש שלא ראהו [ובאופן אחר שמתו לא היה מוטל לפניו ולא ראה את מיתתו, ואין צערו של האבל מרובה יותר מתשעה באב, אמנם אין ללמוד בכל שכן, אך גם באופן זה אמר רב חסדא שאבל אסור לרחוץ אף בצונן]. רש"ש (ברכ"י). ומוסיף, שאין לפרש בדברי רש"י שעתה מתו מוטל לפניו, שהרי בשעה שעדיין לא נקבר ומתו מוטל לפניו הוא מותר ברחיצה, שאין איסורי אבלות חלים עד הקבורה, כפי שכתב הרמב"ם (מגל פ"ו ה"ב). אמנם הרמב"ן (תורת האדם, ענין מי שמתו מוטל לפניו, ד"ה והרב) חולק על הרמב"ם בענין זה, והביא הטור (יו"ד סי' שמו) את מחלוקתם. **תקצט. מדברי** רש"י נראה, שלא גרס בגמרא 'ואבל', וכן גרס הרי"ף, 'כל שהוא משום אבל, כגון תשעה באב, אסור בין בחמין בין בצונן' [וכן הביא הריטב"א (ד"ה שמתו) ואכן לכאורה הוא הדבר ללמוד אבל בכל שכן מתשעה באב. מרומי שדה ושדה יצחק (ד"ה שמתו כפרש). וראה להלן בהערה (ברכ"י ד"ה וכן). **תר. אבל** יש גורסים באופן אחר, 'היכי ליתני, סוכרין את הנהרות, והיכי מצי למיסכר נהר'. דקדוקי סופרים. **תרא. נדה** לאחר שבעה ימים (ראה יו"ד קצו יט), ויולדת לאחר שבעה ימים ביולדת זכר וארבעה עשר יום ביולדת נקבה (שם יב ג, ה). ובמה שהביא רש"י נדה ויולדת, מציין מסורת הש"ס לברייתא ביומא (פח.) שהביאה אף היא אופנים אלו. **תרב. רש"י** בשבת (קכא. ד"ה טבילה) מביא מקור למצות טבילה בזמנה מפסוק האמור בטמא טומאת קרי (דברים כג יב), 'והיה לפנות ערב ירחץ במים'. ורש"י ביומא (מ. ד"ה טבילה) מביא מקור לכך מפסוק האמור בטמא טומאת מת (במדבר יט יט), 'וחטאו ביום השביעי וכבס בגדיו ורחץ במים'. **תרג. על** פי רש"י ביומא (פח. ד"ה קא). **תרד. הגירסא** שלפנינו, 'אינישׁ אחרינא לא'. ומשמעות הדברים דומה בשתי הגירסאות, שלאיש אחר שאינו מחייבי טבילות אסור לרחוץ אף בצונן. **תרה. הגהות** הב"ח (אות ג) מוסיף בדברי רש"י את תיבת 'לא'. **תרו. כפי** ששנינו במשנתינו (לעיל יב:) בתעניות אמצעיות ואחרונות לעצירת גשמים. ומה שפירש רש"י שהברייתא כאן מדברת בתענית ציבור, כך מבואר בגמרא (פסחים נד:). רמת שמואל (ד"ה כשאמרו), וראה בהערה הבאה. **תרז. שנינו** (פסחים נד:), 'מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב עושין, מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אין עושין'. והברייתא כאן מדברת בתענית ציבור, כפי שנתבאר בהערה הקודמת, ורש"י לומד מכך שמתירה הברייתא עשיית מלאכה בליל תענית ציבור, שאף במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב, זהו רק ביום, אבל בלילה מותר. והקשה המגן אברהם (סי' תקנד ס"ק כג), כיצד למד רש"י מהאמור בברייתא בכל תענית ציבור לתשעה באב במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, הלא איסור המלאכה בתענית ציבור הוא כדי שיהיו העם פנויים להתאסף לתפילה, וכיון שמתאספים להתפלל ביום ולא בלילה, כמבואר בגמרא (לעיל יב:), לכן איסור המלאכה הוא ביום ולא בלילה, אבל בתשעה באב במקום שנהגו איסור מלאכה, הטעם הוא כדי שלא יסיחו דעתם מהאבילות [ראה ברע"ב (פסחים פ"ד מ"ה)], או משום עינוי, וטעמים אלו שייכים גם בלילה כמו ביום [וכעין זה הקשה הגבורות ארי (להלן ל: ד"ה מקוש), שבגמרא לעיל (יב:) מבואר שלומדים את איסור המלאכה בתענית ציבור מ'עצרה' (יומא פ יב), ולכן אינו אלא ביום, בדומה לאסיפת הזקנים ביום התענית המוזכרת שם בהמשך הפסוק, שדרכם להתאסף רק ביום ולא בלילה, וטעם זה לא שייך בתשעה באב]. והביא המגן אברהם, שברש"י בפסחים (נד: ד"ה נין) מבואר לא כדבריו כאן, שכתב שאף בבין השמשות של תשעה באב אסור לעשות מלאכה, ואם תאמר שבליל תשעה באב מותר לעשות מלאכה ודאי שמותר בבין השמשות. והפני יהושע (ברכ"י פסחים שם) מיישב, שכוונת רש"י לבין השמשות שבסוף תשעה באב, אבל בין השמשות שבתחילת תשעה באב מותר כשם שבלילה מותר. אך מסקנתו שאין לפרש כך. וכעין זה כתב השפת אמת (ברכ"י פסחים שם). **תרח. כעין** זה בגמרא בשבת (קנג:) ובמנחות (פט:).

וכן פעם מוצא במנודה ואבל

הכי **גרסינן** - כך אנו גורסים בגמרא, '**במאי, אילימא בחמין, מי שרי, והאמר רב ששת אבל אסור להושיט אצבעו בחמין, אלא לאו בצונן, מאי לאו אכולהו' כו'**[תרט]. מבאר רש"י את דברי הגמרא 'מאי לאו אכולהו', האם לא נאמר **דהא** דקתני - שמה ששנינו בברייתא '**וכן אתה מוצא במנודה ואבל', אבל הני קאי** - נסוב הוא על כל אלו האיסורים ששנינו בברייתא, **ואפילו ארחיצה** - על איסור רחיצה, ולכן בהכרח שמדובר בצונן, שהרי בחמין אבל אסור אף ברחיצת פניו ידיו ורגליו, שאסור אפילו להושיט אצבעו בחמין[תרי], וכיון שבברייתא מדובר בצונן, **שמע מינה** - מוכח מכאן **דבתענית צבור אסור לרחוץ כל גופו ואפילו בצונן. ותיובתא** [-וקשה] **לרפרם בר פפא** שהתיר לרחוץ בצונן בתענית ציבור[תריא].

לא פשיטא קאי[תריב]

מתרצת הגמ'[תריג], מה ששנינו בברייתא 'וכן אתה מוצא במנודה ואבל', הולך רק **אנעילה (וסיכה) [ומלאכה**[תריג]] - על איסורי נעילת הסנדל ומלאכה שנשנו בברייתא, ולא על איסור רחיצה. **ולעולם** הך **רחיצה** - רחיצה זו ששנינו, **בחמין היא, אבל בצונן שרי** [-מותר] **לרחוץ כל גופו, והשתא דאמרת** - ועכשיו שאתה אומר **במנודה ואבל שהם לאו ארחיצה קיימי** - אינם הולכים על איסור רחיצה, **ליכא לאקשויי כדפרכת לעיל** - אין להקשות כפי שהקשית לעיל, **אילימא** - אם תאמר שמדובר ברוחץ **בחמין מי שרי** - וכי מותר לאבל לרחוץ פניו ידיו ורגליו, שהרי כלל לא מדובר ברחיצת אבל.

מין הבוגרת

אין הבוגרת **שהביאה שתי שערות** וחייבת במצוות[תריט] **רשאה לנוול את עצמה** באבלות[תרכ], **אלא מתקשטת כדי שיקפצו עליה** - יחפצו לישא אותה[תרכא]. ומדייקת הגמרא, משמע שדווקא בוגרת שראויה להינשא אינה רשאה לנוול את עצמה, **הא** [-אבל] **נערה שאינה ראויה להינשא עדיין**[תרכב] **עד שתבגר, רשאה** לנוול את עצמה באבילות. מוסיף רש"י, דווקא בנערה דייקה הגמרא שרשאה לנוול את עצמה באבילות, משום **דבת חיוב אבילות היא**, שהרי הביאה שתי שערות וחייבת במצוות, ואילו **קטנה** שאינה חייבת במצוות **אינה חייבת** באבילות **ולא כלום**, ולכן לא שייך בה הדיוק שתנוול את עצמה[תרכג].

ורמז נמי מהכא

גרסינן - כך אנו גורסים בגמרא[תריד]. מבאר רש"י את קושיית הגמרא, **אלמא** [-מוכח] **שבצונן שרי** - מותר לאבל לרחוץ, ולא כדברי רב חסדא.

דמכפופו מכניף

בברייתא מדובר שתכפוהו אבליו **בזה אחר זה**, **כדקתני** - כפי ששנינו '**שמתו בניו**' בלשון רבים, כלומר שמתו **שניהם, ולפיכך התירו** לו לרחוץ בצונן, **כדאשכחן** - כפי שמצאנו בברייתא אחרת **לגבי** תספורת **השיער**.

מיקל נפשר

אם תכפוהו אבליו הוא מיקל את שערו בתער, דשקיל **פורתא** מינייהו - שהוא נוטל מעט מהן.

ונפשר[תרטו]

ודווקא בתער שזהו **דרך שינוי** מהרגיל.

נפשר

'נתר' **קרקע הוא**[תרטז], **או אבן כעין שקורין** קרי"א **בלע"ז**[תריז].

נפשר ומול

דרך **לכבס** בנתר וחול כדי **שיתלבן** הבגד[תריח].

מידי דהוה מנעלים ומגלם

דתענוג הן - שאכילת בשר ויין יש בהן תענוג **כמו** רחיצה **בצונן**.

יג:

מין הבוגרת

אין הבוגרת **שהביאה שתי שערות** וחייבת במצוות[תריט] **רשאה לנוול את עצמה** באבלות[תרכ], **אלא מתקשטת כדי שיקפצו עליה** - יחפצו לישא אותה[תרכא]. ומדייקת הגמרא, משמע שדווקא בוגרת שראויה להינשא אינה רשאה לנוול את עצמה, **הא** [-אבל] **נערה שאינה ראויה להינשא עדיין**[תרכב] **עד שתבגר, רשאה** לנוול את עצמה באבילות. מוסיף רש"י, דווקא בנערה דייקה הגמרא שרשאה לנוול את עצמה באבילות, משום **דבת חיוב אבילות היא**, שהרי הביאה שתי שערות וחייבת במצוות, ואילו **קטנה** שאינה חייבת במצוות **אינה חייבת** באבילות **ולא כלום**, ולכן לא שייך בה הדיוק שתנוול את עצמה[תרכג].

בימי מכל מכיה

אפילו אירע אבילות לאביה, שמת בנו, ומוטל עליה חיוב אבילות עם אביה כשהיא בפניו[תרכד], מכל מקום אינה רשאה לנוול את עצמה באבילות[תרכה]. מפרש רש"י בדרך נוספת, **אי נמי** - באופן נוסף אפשר לפרש, שמדובר **שמת אביה ממש, אף על פי שהיא בת חיוב אבילות**[תרכו], מכל מקום **אינה רשאה** לנוול את עצמה[תרכז].

מלא לפו נצונן

אלא ודאי מדובר ברחיצה בצונן, **ואפילו הכי** אמרה הברייתא דווקא בוגרת, אבל **נערה אינה רוחצת בצונן, אלמא** [-מוכח] **דאבל אף בצונן אסור** לרחוץ.

מכיחול ומפירכוס

הברייתא דיברה בכיחול ופירכוס, **ולא קא מיירי** - ולא מדובר **ברחיצה כלל**.

מפרש רש"י את איסורי אבילות המוזכרים

ציונים והערות

תרט. הגירסא שלפנינו בגמרא כך היא, 'מאי לאו אכולהו, ובמאי עסקינן, אילימא בחמין, פניו ידיו ורגליו מי שרו והאמר רב ששת אבל אסור להושיט אצבעו בחמין, אלא לאו בצונן'. **תרי. על** פי רבי עקיבא איגר (ד"ה מלמ). **תריא. התוספות** (ד"ה וכן) פירשו באופן אחר, שקושיית הגמרא היא על הדין הראשון שאמר רב חסדא, שאבל אסור בין בחמין ובין בצונן, ומשמע מדבריו שאף פניו ידיו ורגליו אסור לרחוץ בצונן, ואילו בברייתא כאן שנינו שפניו ידיו ורגליו מותר [כך ביאור דברי התוספות על פי הרש"ש (נמוק' שם)]. ורש"י לא פירש כן, אלא פירש שהקושיא היא על הדין השני שאמר רב חסדא, שבתענית ציבור מותר לרחוץ בצונן, מפני שאינו גורס בדברי רב חסדא 'ואבל', כמבואר לעיל בהערה (נרש"י ד"ה כל שהוא), ונמצא שרב חסדא לא הזכיר אבל, ומסתבר שהגמרא מקשה על דין שאמר רב חסדא בפירוש ולא על דין שיש ללומדו בכל שכן מדבריו. מרומי שדה (ד"ה מתר רפרס). **תריב. לפי** הגירסא שלפנינו בגמרא לא כתוב כך, ורש"י גרס כן על פי גירסתו לעיל (ד"ה וכן), שהקשתה הגמרא 'מאי לאו אכולהו', ועל כך תירצה הגמרא 'לא, אשארא קאי'. **תריג. תוקן** על פי הגהות הב"ח (שם ה). **תריד. הגירסא** שלפנינו היא 'כל שבעה'. וכן גירסת הרי"ף (מו"ק יז:) והרא"ש (שם פ"ג סי' יח). **תרטו. לפנינו** בגמרא, 'בתער'. **תרטז. כן** פירש רש"י גם בשבת (פט: ד"ה נתר), והוסיף שאדמה זו שמכבסים בה נקראת 'ניטרא'. וכעין זה פירש בסנהדרין (מט: ד"ה נתר). **תריז. אבן** גיר. לעזי רש"י. **תריח. וכן** פירש רש"י בירמיה (ב כב), שנתר הוא מין אדמה שחפין ושפין בה את הבגדים. **תריט. מעת** שהביאה שתי שערות לאחר גיל שתים עשרה שנה ויום אחד, נחשבת הבת גדולה להתחייב בכל המצוות. ושישה חודשים לאחר מכן היא נקראת בוגרת. ובפשטות בא רש"י לומר, שאף שהיא חייבת במצוות ובכללן בדיני האבילות, מכל מקום לא תנוול את עצמה באבילות. אולם הרש"ש (נרש"י) כתב, שנראה למחוק כאן את התיבות 'שהביאה שתי שערות', ולגרוס כן להלן בהמשך דברי רש"י בנערה, שהיא מעת שתביא שתי שערות לאחר גיל שתים עשרה שנה ויום אחד במשך שישה חודשים, שמבואר שהיא חייבת בדיני האבילות ואף לנוול את עצמה, ועל כך מבאר רש"י, מכיון שהביאה כבר שתי שערות וחייבת בכל המצוות. **תרכ. רש"י** יפרש להלן (ד"ה נימי) שני פירושים באיזו אבלות מדובר. **תרכא. בהגהות** הב"ח (שם ג) כתב, שכאן נגמר הדיבור ברש"י, ומכאן ואילך הוא דיבור חדש ומקומו לאחר הדיבור הבא (ד"ה נימי). **תרכב. אין** כוונת רש"י שנערה אינה ראויה כלל להינשא, שהרי בכמה מקומות בש"ס מצאנו שהיא ראויה, אלא הכוונה שאינה ברשות עצמה לענין זה אלא ברשות אביה, ובו תלויים אירוסיה ונישואיה. וסבר רש"י כדברי התוספות (ד"ה מן), ש'רשאה' לאו דווקא, אלא הכוונה שהבוגרת אינה חייבת לנוול עצמה כדיני אבילות מפני שיש לה לחוש לעצמה שיקפצו עליה לנושאה, ואילו נערה שאין אירוסיה ונישואיה תלויים בה לא תחוש לכך אלא חייבת לנוול את עצמה כדיני אבילות. ואף שכאן מדובר שהיא אבילה על אביה שמת [לפירוש שני ברש"י בדיבור הבא], ואם כן הרי היא כבר ברשות עצמה ולא ברשות אביה, מכל מקום לא חילקו חכמים וקבעו דין זה בכל נערה. חדושי רבינו עזריאל (נמוק' שם). **תרכג. מדברי** רש"י נראה, שקטנה אינה חייבת בדיני אבילות כלל, ואף מדין חינוך אין צריך לחנכה לזה. וקשה, במה שונה דין אבילות משאר מצוות שצריך לחנך קטן וקטנה. ויש לבאר, שענין האבילות הוא לפשפש במעשים ולשוב בתשובה [על פי רמב"ם (מנל פי"ג הי"ב)], מפני שכל החבורה ערבים זה לזה, ושמא מת בעוונו של קרובו המתאבל, וטעם זה לא שייך כלל בקטן, שהרי אינו בן עונשים וערבות, ולכן לא שייך בו ענין אבילות, ובדבר שהקטן לא שייך בו אין דין חינוך כלל. הגהות בית הלל (שו"ע יו"ד סי' שפו). ויש בענין זה מחלוקת הפוסקים, ראה ילקוט ביאורים. **תרכד. כפי** ששנינו בברייתא (מו"ק כ:), שכל שבעת קרוביו שמתאבל עליהם במותם, כשהם מתאבלים על קרובם צריך להתאבל עמהם בשעה שעומד בפניהם. **תרכה. יש** להקשות, הלא בנו של אביה הוא אחיה, וכשמת היא עצמה חייבת באבילות עליו, ולא רק אביה אבל על מיתת בנו. גבורות ארי (ד"ה נימי). וכתב הישמח לב (נרש"י), שאולי יש טעות סופר בדברי רש"י, וצריך לומר שמת אביו או אחיו של אביה עליהם אביה מתאבל, ואילו היא אינה מחויבת באבילות על סבה או על דודה, ורק מתאבלת עם אביה. והוסיף, שלפי פירוש זה, רק באבילות כזו הקילו לבוגרת, שאינה אבילה מצד עצמה אלא רק מצד שהיא טפלה לאבילות אביה, ואין חיובה מעיקר הדין, אבל באבילות גמורה שחיובה מעיקר הדין לא הקילו. וכן כתב העזרת ישראל (ד"ה מין). עוד הקשה הגבורות ארי (שם) לפירוש זה, כיצד הוכיחה הגמרא להלן מדברי רב חסדא שאסור לאבל להושיט אצבעו בחמים, שבברייתא זו לא מדובר ברחיצה בחמים, הלא רב חסדא דיבר באבילות גמורה, ואילו בברייתא זו מדובר באבילות שאינה גמורה. ותירץ, שבדין אבילות עם קרובו כאשר הוא בפניו, אין הבדל בין האבל עצמו לקרובו המתאבל עמו, שכל דבר האסור לאבל אסור לקרובו, ולכן מקשה הגמרא מדברי רב חסדא שאבל אסור להושיט אצבעו בחמים, שגם כל אדם המתאבל עם קרובו אסור בזה כמו האבל עצמו, וכיון שבכל אדם החמירו כל כך לא מסתבר שהקילו לבוגרת לרחוץ את כל הגוף. והעזרת ישראל (שם) תירץ, שכוונת הגמרא לומר, שכיון שמצאנו באבילות גמורה שחמים חמור מצונן, שבחמים אסרו אף להושיט אצבעו ואילו בצונן מותר, אם כן כשהתירו לבוגרת לרחוץ בימי אבילותה עם אביה מחמת הניוול, מסתבר שלא התירו אלא בצונן ולא בחמים, שהרי גם ברחיצה בצונן אפשר להסיר את הניוול, וכיון שחמים חמור יותר, למה יתירו בחמים אם אפשר להסיר את הניוול בצונן. עוד מבאר העזרת ישראל (ד"ה ונפמ"ם), שמקורו של רש"י לפירוש זה הוא ממה ששנינו בברייתא 'אבל אביה', שיש להקשות מדוע נקטה הברייתא דווקא אביה ולא שאר קרובים. אלא בהכרח באה למעט שדווקא באבל של אביה ולא אבל של עצמה [ומה שנקטה אביה, ולא שאר קרוביה שמתאבלת עמהם, כגון אמה או אחיה, מפני שהאבילות עם קרובו היא מפני כבודו, ובאה לחדש שאף אביה שהיא חייבת בכבודו יותר מכולם, ואף יותר מאמו, כפי ששנינו (כתימות כח.), מכל מקום אינה רשאה לנוול את עצמה לכבודו. על פי גבורות ארי (ד"ה נימי)]. וראה עוד בענין פירוש זה של רש"י בהערה להלן. **תרכו. כפי** שביאר רש"י לעיל (ד"ה מין), שכבר הביאה שתי שערות וחייבת במצוות, ובכללן דיני אבילות. **תרכז. הקשה** הגבורות ארי (ד"ה נימי) לפירוש זה, מדוע נקטה הברייתא דווקא אבל אביה, הלא הוא הדין בשאר קרוביה שהיא אבילה עליהם, כגון אמה ואחיה [ראה בהערה לעיל שהבאנו שקושיא זו היא מקורו של הפירוש הראשון, שלפיו לא קשה, מכיון שמדובר באבילות שהיא מתאבלת עם אביה לכבודו, ויש חידוש באביה שאפילו לכבודו אינה רשאית לנוול את עצמה]. וראה בדבריו

18/06/2018 אהרן

בגמרא, **פירכום** הוא **בשיער**[תרכח], **כבום** הוא **בבגדים**, **רחיצה** היא **בגוף**.

זמם לומרם

מדמוקמינן לה - ממה שהעמדנו את הברייתא **בכיחול** עיניה[תרכט] **ופירכום** - קליעת השיער[תרל], שאסורים בשבעת ימי האבילות, יש ללמוד שהוא הדין **לתכבוסת** הדומה להם, שאסורה בימי האבילות[תרלא].

מפלג מעמים

תפילת תענית היא 'עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו' וכו'.

בין גואל לרופא

בין ברכת 'גואל ישראל' לברכת 'רופא חולי עמו ישראל', אומר את תפילת התענית **בברכה בפני עצמה**.

וכי יחיד

וכי יחיד **חשוב כל כך שיהו מתקנין לו ברכה בפני עצמה להוסיף בתפלתו**.

בשומע תפלה

יחיד אומר את תפילת התענית בברכת 'שומע תפילה', **שכוללה בתוך הברכה וחותם ב'שומע תפלה', דאותה ברכה וחתימתה** [-ברכת 'שמע קולנו' וכו' וחתימתה 'שומע תפילה'] **משמע בין אתענית** - על התענית **ובין אכל מילי** - על כל הדברים שמתפללים, לפיכך תפילת התענית היא מענין הברכה[תרלב].

מן בין יחיד לצבור

אין בין יחיד לציבור **לגבי** תפילת **תענית**.

תענית יג:

שזה

יחיד **מתפלל ביום תעניתו** תפילת **שמונה עשרה**, וכולל את **תפלת התענית** בברכת 'שומע תפלה'.

מצא עשרה

ציבור מתפלל תשע עשרה, כלומר, **דקבע ליה** - שהוא קובע את תפילת התענית בברכה בפני עצמה בין ברכת 'גואל ישראל' לברכת 'רופא חולי עמו ישראל'.

מתם תפלה שאין בה תוספת ברכה קדי [-נקראת] **'שמונה עשרה'**, אף שיש בתפילה תשע עשרה ברכות, משום **דברכת** 'ולמלשינים' לא היתה בתקנה הראשונה של אנשי כנסת הגדולה, אלא רק **ביבנה תקנוה** לאחר מכן, **כדאמרינן בברכות** (כח:)[תרלג].

כ"ד סוין

הגמרא מקשה, הלא בתפילת שליח ציבור יש כ"ד ברכות, כפי ששנינו **בפירקין דלקמן** (טו.), **דכ"ד ברכות הוו ביומא דתעניתא** - יש ביום התענית בתפילת שליח ציבור, **והכא קתני** - וכאן שנה התנא בברייתא י"ט ברכות **ותו לא**.

וצבור

'צבור' ששנינו בברייתא הכוונה יחיד **שקיבל עליו תענית צבור**[תרלד], ובו אמרה הברייתא שמתפלל תשע עשרה. ומכך מוכיחה הגמרא, **אלמא** - מוכח שיחיד **קובע ברכה לעצמו כשקיבל עליו תענית צבור**.

בקמייתא

הברייתא עוסקת **בשלש תעניות ראשונות** שגוזרים לעצירת גשמים, **דליכא כ"ד** - שבהם אין שליח ציבור אומר כ"ד ברכות, **כדאמרינן בפרק** סדר תעניות **כיצד בגמרא** (טו:)[תרלה].

דלמו מותרין בעשיית מלאכה וכו'

בראשונות מותרים בעשיית מלאכה, משום **דלא חמירי כולי האי** - שאינן חמורות כל כך. ומדייקת הגמרא, **הא** - אבל לענין **כ"ד ברכות** זה וזה - ראשונות ואמצעיות **שוין**.

מבאר רש"י, **וקא סלקא דעתך** - ועלה בדעתנו עתה לומר, **דאיתנהו לכ"ד** - שאומר כ"ד ברכות **באמצעיות**, כפי שיש ללמוד **מדקמתרינן** - ממה שתירצה הגמרא והעמידה את הברייתא **בקמייתא** [-בראשונות] **דליכא** - שאין בהן **כ"ד** ברכות, ולא העמידה **באמצעיות**, **מכלל** - משמע מזה **דבאמצעיתא איתנהו** - שבאמצעיות יש כ"ד ברכות. מסיק רש"י, **ולא היא** - אולם באמת אינו כן, **דליתנהו** - שאין אומרים כ"ד ברכות לא בראשונות ולא באמצעיות **אלא** רק **באחרונות**, **כדקתני התם** - כפי שכתוב שם בגמרא (להלן טו:)[תרלו]. **ומשום דהא מילתא קמייתא משום הכי פריך ליה מכ"ד** - וכיון שכאן עדיין סברה הגמרא שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות, לכן הקשתה שמוכח מהברייתא שאף בראשונות יש כ"ד ברכות כמו באמצעיות, **דליתנהו באמצעיות** - אף שלמסקנא אכן אינו אומר באמצעיות כ"ד ברכות[תרלז].

פנא ושייר

תנא - שנה התנא **מילי דאיתנהו** - דברים שיש בהם חילוק **בין** תעניות **אמצעיות לראשונות**, **ושייר** דברים אחרים שיש בהם חילוק. מוסיף רש"י, ומה ששנינו בברייתא **'אין בין'** וכו', שמשמע מלשון זו שאין עוד חילוק ביניהם, **לאו דוקא הוא, כדמוכח**

רש"י

ציונים והערות

שפירש בדרך אחרת. **תרכח. כלומר**, קליעת השיער. רש"י בכתובות (יז. ד"ה פירכום). **תרכט. על** פי רש"י בשבת (נד: ד"ה וכן הכומלם) ובמועד קטן (ט: ד"ה כומלם). **תרל. על** פי רש"י לעיל (ד"ה תמחול), ובהערה שם. **תרלא. רבי** עקיבא איגר (ד"ה ח"כ). ומוסיף, שבמועד קטן (יז:) למד רב חסדא כן ממה ששנינו בברייתא המובאת לעיל לענין תכפוהו אבליו 'מכבס כסותו במים', שמשמע ששאר אבל אסור בכיבוס הבגדים [כפי שביאר רש"י (מו"ק שם ד"ה זחמ)]. וכן הביא כאן המצפה איתן (נרס"י)]. אך כאן לא רצה רש"י לפרש כך, כי הגמרא מפסיקה לאחר הברייתא של תכפוהו אבליו ומביאה את הלשון השני בדברי רבא, ולא מסתבר שרק לאחר כל ההפסק אמר רב חסדא מה שיש ללמוד מהברייתא של תכפוהו אבליו. לפיכך פירש שלמד רב חסדא כן מהברייתא הסמוכה, שהעמדנו שדיברה באיסור כיחול ופירכוס. אך הקשה, מדוע באמת הוכיח רב חסדא רק מברייתא זו ודימה כיבוס הבגדים לכיחול ופירכוס, ולא הוכיח מהברייתא של תכפוהו אבליו שדיברה במפורש על כיבוס הבגדים [קושיא זו תירץ העזרת ישראל (ד"ה עוד) על פי פירושו הראשון של רש"י לעיל (ד"ה נימי), שבברייתא מדובר באבילות שמתאבלת עם אביה המתאבל על קרובו, שבאיסור כיבוס הבגדים יש שני חלקים, איסור מלאכת הכיבוס ואיסור לבישת בגד מכובס, ואיסור מלאכת הכיבוס אכן נלמד מהאמור בברייתא של תכפוהו אבליו 'ומכבס כסותו במים', כמבואר בגמרא במועד קטן, אך אי אפשר ללמוד משם את האיסור ללבוש מכובס, כי אפשר לדחות ש'מכבס כסותו במים' הכוונה רק להתיר את מלאכת הכיבוס שאסורה לשאר אבל, ומנין לומר שיש איסור נוסף, ולכן לומד רב חסדא איסור זה מהברייתא שהעמדנו באיסור כיחול ופירכוס, שבאבילות שמתאבל אדם עם קרובו לא שייך האיסור במלאכת הכיבוס, כי באבילות כזו אין איסור מלאכה, שאיסור מלאכה עניינו שלא יסיח דעתו מהאבילות, ואבילות שמתאבל עם קרובו עניינה רק לכבודו ולא שייך בה ענין היסח הדעת, ובהכרח שאיסור כיחול ופירכוס אינו מחמת המעשה, וכן כיבוס הבגדים הדומה להם אסור לא רק מחמת מעשה הכיבוס אלא אף לבישת המכובס אסורה]. ועוד הקשה רבי עקיבא איגר, הלא זו תירץ העזרת ישראל (ד"ה עוד) על פי פירושו הראשון של רש"י לעיל (ד"ה נימי), שבברייתא מדובר באבילות שמתאבלת עם אביה המתאבל על קרובו, שבאיסור כיבוס הבגדים יש שני חלקים, איסור מלאכת הכיבוס ואיסור לבישת בגד מכובס, ואיסור מלאכת הכיבוס אכן נלמד מהאמור בברייתא של תכפוהו אבליו 'ומכבס כסותו במים', כמבואר בגמרא במועד קטן, אך אי אפשר ללמוד משם את האיסור ללבוש מכובס, כי אפשר לדחות ש'מכבס כסותו במים' הכוונה רק להתיר את מלאכת הכיבוס שאסורה לשאר אבל, ומנין לומר שיש איסור נוסף, ולכן לומד רב חסדא איסור זה מהברייתא שהעמדנו באיסור כיחול ופירכוס, שבאבילות שמתאבל אדם עם קרובו לא שייך האיסור במלאכת הכיבוס, כי באבילות כזו אין איסור מלאכה, שאיסור מלאכה עניינו שלא יסיח דעתו מהאבילות, ואבילות שמתאבל עם קרובו עניינה רק לכבודו ולא שייך בה ענין היסח הדעת, ובהכרח שאיסור כיחול ופירכוס אינו מחמת המעשה, וכן כיבוס הבגדים הדומה להם אסור לא רק מחמת מעשה הכיבוס אלא אף לבישת המכובס אסורה]. ועוד הקשה רבי עקיבא איגר, הלא רב חסדא עצמו אסר לעיל (ע"ח) לאבל לרחוץ בצונן, ואם כן לשיטתו אין צריך להעמיד את הברייתא בכיחול ופירכוס, אלא אפשר להעמיד ברחיצה בצונן, שרק לפי רבא בלשון הראשון שאמר שמותר לרחוץ בצונן העמידה הגמרא את הברייתא בכיחול ופירכוס ולא ברחיצה, ואם כן לשיטת רב חסדא אין הוכחה מברייתא זו לאיסור כיבוס הבגדים [על קושיא זו תירץ השפת אמת (ד"ה ח"כ ח"מ), שמה שאסר רב חסדא לעיל לאבל לרחוץ בצונן הוא רק ברחיצת כל הגוף, אבל פניו ידיו ורגליו מותר, כפי שמוכח מדברי רב חסדא עצמו שאבל אסור להושיט אצבעו בחמים ואילו בצונן מותר, וכאשר הבוגרת נמנעת מרחיצת כל הגוף אין זה ניוול, מכיון שיכולה לרחוץ את פניה, ואם כן ההיתר לבוגרת האמור בברייתא הוא ברחיצת פניה ידיה ורגליה, ולכן גם לרב חסדא קשה הלא בכל אדם מותר לרחוץ כן, ובהכרח להעמיד את הברייתא באיסור כיחול ופירכוס ולא באיסור רחיצה. וכן כתב העזרת ישראל (ד"ה והנה), והוסיף לבאר, שמחלוקת הלשונות בדעת רבא ברחיצה בצונן, היא ברחיצת פניו ידיו ורגליו, אבל כל הגוף ודאי אסור לרחוץ בצונן, והוכחת הגמרא מהברייתא היתה על רחיצת הפנים, שהיא המונעת את הניוול, שכיון שלבוגרת התירו בהכרח שלנערה ושאר אבל אסור אף לרחוץ פניו בצונן, ולכן הוצרכה הגמרא להעמיד שמדובר בכיחול ופירכוס. וכל זה שלא כדברי המאירי (ד"ה ונימוק), שביאר את מחלוקת הלשונות ברחיצת כל הגוף, וכן ביאר שמניעת הניוול הוא ברחיצת כל הגוף ולא די ברחיצת פניו ידיו ורגליו]. עוד הקשה על דברי רש"י בהגהות מראה כהן (נרס"י), כיצד יש ללמוד איסור כיבוס הבגדים מכיחול ופירכוס, הלא כיחול ופירכוס הם בגוף האדם ובשערו, ואילו הכיבוס אינו אלא בבגדיו, ואם כן יש לומר שלא אסרוהו. ועוד הוסיף להקשות, הלא אפשר לומר שמה שאמרה הגמרא 'אכיחול ופירכוס' אינו אלא לדחייה בעלמא שלא נוכיח מברייתא זו לאסור רחיצה בצונן, אבל אין כוונת הגמרא שבאמת כך יש לפרש. ועוד הקשה, אם רב חסדא מוכיח מאיסור כיחול ופירכוס לאיסור כיבוס הבגדים, היה לו להוכיח מברייתא אחרת שמפורש בה איסור כיחול ופירכוס, ששנינו (מו"ק כ: כמובאת ד:) באופן שמת חמיה או חמותה שלא תכחול ולא תפקוס [וזו אבילות עם בעלה בפניו, שהוא אבל על אביו או אמו, וכל שכן באבילות שלה עצמה]. וכתב, שצריך להגיה בגמרא שלא כפירוש רש"י, ולשנות את סדר הדברים בגמרא, שמאמרו של רב חסדא 'זאת אומרת' וכו' נאמר לעיל בלשון הראשון, לאחר הברייתא של תכפוהו אבליו, שבה שנינו 'ומכבס כסותו במים', וממנה למד רב חסדא ששאר אבל אסור לכבס בגדיו [כמובא לעיל מהגמרא במועד קטן]. או שיש לגרוס את דברי רב חסדא לעיל (ע"ח) לפני דברי רבא, שגם שם הביאה הגמרא ברייתא זו של תכפוהו אבליו. וכן הרש"ש (נרס"י) כתב שיש לשנות הגירסא באופן שההוכחה היא מהברייתא של תכפוהו אבליו, אך באופן שונה, שצריך לגרוס בגמרא גם בלשון השני את הנידון של תכפוהו אבליו, כדרך הגמרא בכל מקום שמביאה בלשון השני את כל מה שהביאה בלשון הראשון. והגמרא הביאה את הברייתא של רבי אבא הכהן כדי להקשות על רבא בלשון השני שאסר לאבל לרחוץ בצונן, ותירצה שמדובר בתכפוהו אבליו ולכן התירו לו לרחוץ בצונן, ועל כך הביאה את הברייתא של תכפוהו אבליו, ומשם הוכיח רב חסדא שכיבוס הבגדים אסור כל שבעת ימי האבילות [וכך היא גירסת רבינו חננאל (ד"ה תניא) בגמרא. מנחם משיב נפש (נרס"י)]. **תרלב. אבל** בשאר ברכות אינו יכול להוסיף את תפילת התענית, מפני שהיא אינה מענין הברכה. **תרלג. התוספות** רי"ד (ד"ה אלא) הקשה על דברי רש"י, מה בכך שבתקנה הראשונה של אנשי כנסת הגדולה לא היתה ברכת 'ולמלשינים', הלא שמואל הקטן תיקנה, כמבואר בגמרא (נרכות שם), וכיצד יתכן שהתנא כאן בברייתא קורא לה 'תפילת שמונה עשרה' ואינו מונה ברכה זו. וראה בדבריו שפירש בדרך אחרת, על פי שיטת הירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ו) שברכות 'מצמיח קרן ישועה' ו'בונה ירושלים' ברכה אחת הן, וחותם בה 'אלהי דוד ובונה ירושלים', ולכן אף לאחר שתיקנו את ברכת 'ולמלשינים' אין בתפילה כי אם י"ח ברכות. **תרלד. כלומר**, יחיד המתענה עם הציבור. **תרלה. שם** מבואר, שהמשנה ששנינו בה שאומר כ"ד ברכות (שם ע"ח) לא מדברת בתעניות ראשונות. **תרלו. שם** מבואר, שהמשנה ששנינו בה שאומר כ"ד ברכות (שם ע"ח) דיברה רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות. **תרלז. על** פי מהרש"א (נרס"י).

לקמן **גבי אידך** - לגבי ברייתא אחרת המובאת בגמרא בסמוך.

סכי גרסינן - כך מנו גורסים בגמרא, 'מאי שייר דאמי שיירתרלח**, אלא נאמיתו קא מיירי בספלום נמ קא מיירי**תרלט.

ומאן דגרים - ומי שגורס בגמרא תשובה לשאלת 'מאי שייר דהאי שייר', **'שייר תיבה, מוציאין את התיבה' כו'**, ופירושו ששייר חילוק נוסף בין ראשונות לאמצעיות שבראשונות אין מוציאים את התיבה לרחובה של עיר ואילו באמצעיות מוציאים**תרמי**, **שיבוש הוא**, משום **דאינה** - שאין מוציאים את התיבה **אלא באחרונות** ולא באמצעיות, **כדבסמוך**תרמא. אלא אין גורסים תשובה זו, **ומיפשט פשיטא ליה** - והיה פשוט למקשה **דאינה אלא באחרונות**, ולכן הקשה שלא שייר עוד חילוק בין ראשונות לאמצעיות מלבד החילוק בענין ר"ד ברכות.

אוצר התכנה 18/06/2018

מאי שייר דאמי שייר

הגמרא מקשה איזה חילוק נוסף שייר התנא, ומשום **דלא אורחא דתנא** - שאין דרכו של התנא **למתני כל מילי ולשיורי חדא** - לשנות את כל הדברים השייכים בענין ולשייר רק אחד מהם.

אלא

לעולם כ"ד ברכות **בקמייתא ליתנהו** - אינם בראשונות, **ולהכי לא חשיב להו** - ומה שלא חשבם התנא **בכלל מה ששנה 'אין בין' וכו' לחלק בין** ראשונות לאמצעיות, משום **דבתפלה לא קמיירי** - שבענין התפילה אינו עוסק.

באמצעיות נמי ליכא כ"ד

גם באמצעיות אין כ"ד ברכות, **אלא** רק **באחרונות, כדאמרינן** בגמרא **התם** [-שם].

שנאלו

שבתעניות **האחרונות מתריעים** ונועלין את החנויות, **כדתנן נמי במתניתין** (לעיל יג:), **הא** [-אבל] לענין **כ"ד** ברכות **זה וזה** - אמצעיות ואחרונות **שוין, דבתרוייהו איתנהו** - שבשניהם אומר כ"ד ברכות.

יד.

ומה שייר מיכה

והלא שייר התנא את החילוק של הוצאת התיבה, **דבאחרונות איתא** - שבתעניות אחרונות ישנה, שמוציאים את התיבה לרחובה של עיר, **ואילו הכא** [-כאן, באמצעיות] **ליתא** - אין מוציאים אותה. מביא רש"י מקור לחילוק זה בין אמצעיות לאחרונות, **כדקתני** - כפי ששנינו במשנה לקמן (טו.), **'סדר תעניות כיצד, מוציאין את התיבה' כו'** לרחובה של עיר, ובפשטות מדובר בכל התעניות, **ומותבינן** - והקשינו על כך **בגמרא** (סס ע"ג) **בהדיא** [-במפורש] מברייתא העוסקת בהוצאת **התיבה**, ואומרת **דליתא** [-שאינה] **אלא באחרונות** ולא בראשונות ואמצעיות, **ומשני** - ומתרצת הגמרא, **כי קתני נמי מתניתין** - אף מה ששנינו במשנה שמוציאים את התיבה לרחובה של עיר, מדובר רק **(בקמייתא)** [**באחרונות**]תרמב, ואילו בראשונות ואמצעיות אין מוציאים את התיבה.

מילי למינעם

התנא בברייתא שנה רק דברים הנעשים בצינעה, כגון **'מתריעין'** שהוא בצינעה **בבית הכנסת**תרמג. מוסיף רש"י, **וכ"ד** ברכות **נמי** [-גם כן] נאמרות בתפילה **בבית הכנסת**תרמד, ולכן אף ענין זה נחשב דבר שבצינעה, ואם יש בו חילוק בין אמצעיות לאחרונות צריך התנא לשנותו**תרמה**.

נפרהסיא

התנא בברייתא לא שנה דברים שבפרהסיא, כגון הוצאת **התיבה** שהיא **ברחובה של עיר.**

דיקא נמיתרמו

יש לדייק גם ממשנתינו (לעיל יג:) **דלכ"ד** - שלענין כ"ד ברכות **זה וזה** [-אמצעיות ואחרונות] **שוין, דקתני מתניתין 'מה אלו** [-האחרונות] **יתירות על הראשונות** [-האמצעיות]תרמז **כו'** שבאחרונות מתריעים ונועלים את החנויות ואילו באמצעיות אין מתריעים ונועלים את החנויות, **ואלו כ"ד** ברכות **לא קא חשיב** לגבי הדברים שיש **באחרונות** יותר מהאמצעיות, אם כן מוכח שלענין זה אמצעיות ואחרונות שוות, שאומר בהן כ"ד ברכות.

והא מה אלו קתני

והלא בלשון 'מה אלו' שנה התנא את החילוקים בין אמצעיות לאחרונות, **דמשמע דווקא** אלו ולא חילוק אחר.

דסם קתני לה בסידך פירקין

מה שלא הזכיר התנא חילוק בין אמצעיות לאחרונות בהוצאת התיבה, שהרי **דבהדיא קתני לה באידך פירקין דבאחרונות איתנהו** - שהרי הדבר מפורש בפרק שני שרק באחרונות יש כ"ד ברכות אבל **באמצעיות לא**תרמט, ולכן לא שנה התנא חילוק זה בפרק ראשון, ואין מכך הוכחה שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות כמו באחרונות. ואם כן, שוב **איכא לתרוצי** - אפשר לתרץ את הברייתא 'אין בין יחיד לציבור אלא שזה מתפלל י"ח וזה מתפלל י"ט' **כתירוצא קמא** - כפי שתירצנו בתחילה, שמדובר **בקמייתא** [-בראשונות], **דליכא** - שאין בהן **כ"ד** ברכותתרי.

מאי הוי עלם

שואלת הגמרא, מה היא ההלכה בענין תפילת התענית, **היכן אומרה יחיד.**

נקוט מציעתא בידך

אמר רב אשי, נקוט מציעתא בידך, **כלומר, תריץ** [-תתרץ] **דבשלש אמצעיות** היו מעוברות ומניקות **מתענין**, וכך **מתרצת** לבולחו הנך **מתנייתא** - תיישב את כל שלש הברייתות בשיטה אחת. **הא דקתני** - ברייתא זו הראשונה ששנינו בה שמתענות **בראשונות ולא באחרונות, הנך** - אלו **הראשונות** ששנינו בה שמתענות, **לאו ראשונות ממש נינהו** - אין הכוונה לראשונות ממש, **אלא** הכוונה לתעניות **אמצעיות**, ונקראות ראשונות משום לאחרונות בהוצאת התיבה אינו נחשב שיור, משום **דמי ששנה מתניתין דהכא** - את המשנה כאן בפרק ראשון, **תנא נמי דהתם** - שנה גם את המשנה שם בפרק שני, **והאי דלא תנא בהאי** - ומה שלא שנה במשנתינו את הוצאת התיבה, משום **דסמיך אהתם** - שסמך על מה שעתיד לשנות שם בפרק שני, **דקתני** - ששנה **באחרונות שמוציאין** את **התיבה, מה שאין כן באמצעיות** שאין מוציאיםתרמח.

הסמא דמתים למי

עתה שהגעת לומר כך, **דמשום דקתני לה באידך פירקין קאמרת דלא הוי שיור** - שכיון ששנה התנא את דין התיבה בפרק הבא, לא נחשב שיור מה שלא שנאו בחילוקים בין אמצעיות לאחרונות בפרק זה, בענין **כ"ד** ברכות **נמי** [-גם כן], **דאמרת** - שאמרת שאפשר לדייק ממשנתינו **דשוין נינהו** - שאמצעיות ואחרונות שוות, מכך שלא שנה התנא חילוק, **איכא למימר דלא הוו שוין** - יש לומר שבאמת אינן שוות, **דהא אפילו שיורא נמי לא הוי** - שהרי באופן זה אינו נחשב אפילו שיור, **דבהדיא קתני לה באידך פירקין דבאחרונות איתנהו** - שהרי הדבר מפורש בפרק שני שרק באחרונות יש כ"ד ברכות אבל **באמצעיות לא**תרמט, ולכן לא שנה התנא חילוק זה בפרק ראשון, ואין מכך הוכחה שבאמצעיות אומר כ"ד ברכות כמו באחרונות. ואם כן, שוב **איכא לתרוצי** - אפשר לתרץ את הברייתא 'אין בין יחיד לציבור אלא שזה מתפלל י"ח וזה מתפלל י"ט' **כתירוצא קמא** - כפי שתירצנו בתחילה, שמדובר **בקמייתא** [-בראשונות], **דליכא** - שאין בהן **כ"ד** ברכותתרי.

מאי הוי עלם

שואלת הגמרא, מה היא ההלכה בענין תפילת התענית, **היכן אומרה יחיד.**

נקוט מציעתא בידך

אמר רב אשי, נקוט מציעתא בידך, **כלומר, תריץ** [-תתרץ] **דבשלש אמצעיות** היו מעוברות ומניקות **מתענין**, וכך **מתרצת** לבולחו הנך **מתנייתא** - תיישב את כל שלש הברייתות בשיטה אחת. **הא דקתני** - ברייתא זו הראשונה ששנינו בה שמתענות **בראשונות ולא באחרונות, הנך** - אלו **הראשונות** ששנינו בה שמתענות, **לאו ראשונות ממש נינהו** - אין הכוונה לראשונות ממש, **אלא** הכוונה לתעניות **אמצעיות**, ונקראות ראשונות משום

ציונים והערות

תרלח. ביאור קושיית הגמרא, ראה בדברי רש"י בסמוך (ד"ה מאי). **תרלט. בגירסת** הגמרא שלפנינו ישנה קושיא נוספת, 'ותו [-ועוד], והא אין בין קתני', כלומר, והלא לשון הברייתא הוא 'אין בין', כלומר שאין חילוק נוסף בין ראשונות לאמצעיות, ורש"י אינו גורס קושיא זו. ומבאר בהגהות הב"ח (אות ג) את טעמו, שהרי הגמרא כבר הקשתה בתחילה 'והא אין בין קתני', ועל כך תירצה 'תנא ושייר', כלומר ו'אין בין' הוא אינו בדווקא, וכיצד חוזרת הגמרא להקשות שוב מהלשון 'אין בין'. **תרמ. כמובא** ענין הוצאת התיבה בגמרא להלן (יד.). **תרמא. שהגמרא** בסמוך (להלן יד.) אומרת שיש חילוק בין אמצעיות לאחרונות בהוצאת התיבה, כלומר שאין מוציאים את התיבה באמצעיות אלא רק באחרונות. **תרמב. הגהות** וציונים על פי הגמרא (שם). **תרמג. למסקנת** הגמרא להלן, 'מתריעין' ששנינו בתעניות אחרונות פירושו שתוקעים בשופרות. והתקיעה בשופרות היא בתפילה, עם כל ברכה משש הברכות שמוסיפים, כפי שמבאר רש"י להלן (ד"ה בשופרות) על פי המשנה (להלן טו:). ולכן מפרש כאן רש"י שמתריעים בבית הכנסת, שהרי בו מתפללים. והקשה העזרת ישראל (נרס"י), הלא בתעניות אחרונות התפילה אינה בבית הכנסת אלא ברחובה של עיר, כפי ששנינו בברייתא (להלן טו:), 'שלש תעניות ראשונות ושניות נכנסים לבית הכנסת ומתפללין כדרך שמתפללין כל השנה כולה, ובשבע אחרונות מוציאין את התיבה לרחובה של עיר' וכו', ומשמע שבאחרונות מתפללים ברחובה של עיר, אם כן מתריעים בשופרות ברחובה של עיר ולא בבית הכנסת, ומדוע פירש רש"י שמתריעים בבית הכנסת. ותירץ הרש"ש (נרס"י), שרש"י מפרש את כוונת הגמרא, שאילו היו מתריעים באמצעיות היו עושים כן בבית הכנסת, שהרי באמצעיות מתפללים בבית הכנסת כמו בכל השנה, כפי שנתבאר, ולכן נחשבת ההתרעה בכלל דברים שבצינעה ששנה התנא. **תרמד. כלומר**, אילו היו נאמרות באמצעיות, הן היו נאמרות בבית הכנסת, שהרי באמצעיות מתפללים בבית הכנסת. רש"ש (נרס"י), ראה בהערה הקודמת. **תרמה. הוקשה** לרש"י, כיצד הוכיחה הגמרא שאין חילוק בין אמצעיות לאחרונות בענין אמירת כ"ד ברכות על ידי שליח ציבור ממה שלא שנאו התנא בברייתא, הלא זהו דבר שבפרהסיא, ויש לומר שלכן לא שנאו התנא. ולכן אמר, שכמו ששנה את 'מתריעין' שהוא דבר הנעשה בבית הכנסת, והוא נחשב דבר שבצינעה, כך יש לו לשנות את ענין כ"ד ברכות, שאף הוא נעשה בבית הכנסת ונחשב דבר שבצינעה, ומכך שלא שנאו מוכיחה הגמרא שאכן אין חילוק בענין זה, אלא אף באמצעיות אומר כ"ד ברכות. **תרמו. לפנינו** בגמרא, 'נמי דיקא'. **תרמז. לפנינו** במשנה הגירסא היא, 'הרי אלו יתרות על הראשונות' וכו'. **תרמח. שנינו** במשנה (להלן טו.), 'סדר תעניות כיצד, מוציאין את התיבה לרחובה של עיר' וכו'. והגמרא (שם ע"ג) מעמידה שמדובר רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות, כפי שהביא רש"י לעיל (ד"ה והא שייר). **תרמט. שאף** את דין כ"ד ברכות שנינו במשנה בפרק שני (להלן טו.), והעמידה הגמרא (שם ע"ב) משנה זו רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות, כמובא בהערה הקודמת. **תרנ. שהגמרא** הקשתה על תירוץ זה מהברייתא שאמרה 'אין בין שלש ראשונות לשלש אמצעיות' וכו' ולא מנתה חילוק ביניהן לענין כ"ד ברכות, ומוכח שיש בראשונות כ"ד ברכות. ועתה לא קשה, שבין בראשונות ובין באמצעיות אין כ"ד ברכות, ולכן לא מנה חילוק בענין זה. והקשה השפת אמת (נרס"י), מדוע הוצרך רש"י לסיים כן, הלא יכול היה לומר בפשיטות יותר, שכיון שבאמצעיות אין כ"ד ברכות, אפשר להעמיד את הברייתא הראשונה ['אין בין יחיד לציבור' וכו'] באמצעיות, ואין צריך להעמיד דווקא בראשונות כפי שהעמידה הגמרא בתחילה [שמה שהעמידה הגמרא בתחילה את הברייתא בתעניות ראשונות דווקא, הוא משום שסברה שבאמצעיות יש כ"ד ברכות, כפי שביאר רש"י לעיל (יג: ד"ה למלוי), אך עתה שמסיקה הגמרא שבאמצעיות אין כ"ד ברכות, אפשר להעמיד גם באמצעיות].

דאינהו הוו ראשונות לאחרונות - שהן ראשונות כלפי האחרונות. **אבל בשבע אחרונות** אמרה הברייתא שהן **לא מיתענו** - אינן מתענות. וטעם הדבר, **דכיון דשבע נינהו** - שכיון ששבע תעניות הן, **לא מצו** [-יכולות] **עוברות ומיניקות למיקם בהו** - לעמוד בהן ולהתענות[תרנא]. **והא דקתני** - ובריייתא זו השניה בה שנינו שמתענות **באחרונות ולא בראשונות, הנך** - אלו **האחרונות** ששנינו בה שמתענות **אמצעיות נינהו** - הכוונה לאמצעיות, **והראשונות** ששנינו בה הכוונה **לראשונות ממש**, וטעם הדבר **שאין מתענין בהן** [-בראשונות], משום **דלא תקיף רוגזא כולי האי** - שבהן עדיין אין הרוגז מאת ה' הניכר בעצירת הגשמים חזק כל כך[תרנב]. מבאר רש"י את שינוי הלשון בברייתות, שהראשונה מכנה את האמצעיות 'ראשונות' והשניה מכנה אותן 'אחרונות', **וצחות לשון הוא לתנא**, למיקרי [-לקרוא] **לאמצעיות** בשני הכינויים, מפני שהן **ראשונות לאחרונות**, והן גם **אחרונות לראשונות**.

בשופרות

בשופרות **היו עושין** את **ההתרעות**, ולשון **'התרעה'** היא **כמו 'תרועה', ושתם תרועה** יש תקיעה **פשוטה לפניה** ותקיעה פשוטה **לאחריה**, כמבואר **במסכת ראש השנה** (לד.), וכך צריך לנהוג גם בתעניות אלו, תקיעה תרועה ותקיעה.

מבאר רש"י את טעם התקיעות, **ואהכי** [-ולכן] **מתריעין בשופרות, כדכתיב** בקרבנות המועדים (במדבר י י), **'ותקעתם בחצוצרות וגו' על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם', ותוקעין בשופרות כדי שיכניעו את לבם לקול השופר, ויהיו נרתעים** [-פוחדים] **מחטאתם.**

מבאר רש"י את סדר התקיעות, **ואשש** - ועל שש **הברכות שהיו מוסיפין ביום התענית** [כפי ששנינו (להלן טו.)] **היו תוקעין, על כל ברכה יבבא** [-תרועה] **אחת**[תרנג], ולפניה ואחריה תקיעה פשוטה כאמור לעיל, אם כן בכל ברכה משמיעים שלשה קולות, שהן ביחד **י"ח התרעות** [-קולות][תרנד].

רב יהודה אמר[תרנה]

מתריעין בתפילת 'עננו' בקול רם, שהיו צועקים 'עננו אבינו עננו, עננו אלהי אברהם עננו, עננו אלהי יצחק עננו, עננו אלהי יעקב עננו', הכל כפי שאנו אומרים בסוף הסליחות. מוסיף רש"י, **אבל** אין לפרש שהכוונה ל[תפילת] **'עננו** ה' עננו ביום צום תעניתנו' וכו' **דתפלת תענית** [המוזכרת בגמרא לעיל], שהרי תפילה זו הוא **אומר אפילו בראשונות, ואפילו יחיד אוקימנא** - העמדנו בגמרא לעיל **דאומרה** בתפילתו בתוך ברכת **'שומע תפלה'**, ואילו 'מתריעין' ששנינו במשנתינו הוא רק באחרונות ולא בראשונות ואמצעיות[תרנו].

מבאר רש"י מדוע רב לא פירש כדברי רב יהודה שמתריעים בשופרות, **ותפלה** [-תפילת 'עננו אבינו עננו' וכו'] **קרי ליה** - קורא לה התנא במשנתינו בלשון **'התרעה', דאי** - שאם תאמר ש'מתריעין' ששנינו במשנתינו הכוונה **בשופרות** כדברי רב יהודה, **אם כן 'מריעין' מיבעי ליה** - צריך היה התנא לומר, מלשון 'תרועה'.

מוסיף רש"י, **ומאן דמפרש** - ומי שמפרש את דברי רב, **ב'עננו' של תפלת תענית** ['עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו' וכו', כמובא לעיל שאין לפרש כן], הוא **משתבש** בביאור המשך הסוגיא, **דהא קתני** - שהרי שנינו בברייתא המובאת בגמרא **בסמוך 'שהן י"ח התרעות'**[תרנז], **וקא פריך** - ומקשה הגמרא על רב **מן** - מסיום הברייתא **'וסימן לדבר יריחו'** שבכיבוש יריחו תקעו בשופרות, **ואם איתא** - ואם ישנו לפירוש זה ש'עננו' הכוונה לתפילת התענית, **ליפרוך בהדיא** - תקשה הגמרא על רב מדבר מפורש יותר, הלא בכל תפילה אומר רק פעם אחת את תפילת התענית, ואם כן קשה במה שאמרה הברייתא שיש י"ח התרעות, **י"ח תפלות של שמונה עשרה ברכות מי איכא בשבע תעניות** - וכי יש י"ח תפילות שמונה עשרה בתעניות אחרונות, שיאמר בהן י"ח פעמים את תפילת התענית[תרנח].

מין פותחין משבע מענית

אין פותחים משבע תעניות **בתעניות האחרונות.**

שמונה עשרה התרעות

בשבע תעניות אחרונות יש שמונה עשרה קולות של תקיעת שופר, מפני **שהן מוסיפין** בתפילה **שש ברכות**, מי"ח ברכות שבכל יום **עד כ"ד** ברכות שבתענית, **ולכל אחת** משש הברכות הנוספות תוקעים **שלש תרועות** [-קולות], כפי שנתבאר לעיל (רש"י ד"ה נשופרות) **שתוקעים תרועה אחת ועוד שתי** תקיעות פשוטות אחת לפניה ואחת לאחריה[תרנט].

וסימן לדבר

וסימן לדבר **שלא תטעה אם התרעה הזו** שאמרנו היא **תרועה** בשופר **או תפלה** של תענית[תרס].

יריחו

סימן לדבר מה היא ההתרעה, כיבוש העיר יריחו, **דכתיב** [-שכתוב] **בה** תקיעה **בשופרות.**

לישנא אחרינא - לשון אחר בפירוש דברי הברייתא[תרסא], **סימן לדבר, כלומר** טעם לכך **שמתריעין** בשופר בתעניות, **כדי שיענו** מן השמים **כדרך שנענו** בני ישראל **בכיבוש יריחו על ידי** תקיעה **בשופרות.**

מביא רש"י מקור לכך שבכיבוש יריחו היתה תקיעה בשופר ונענו בה, **דכתיב** (יהושע ו כ) **'ויתקעו בשופרות' וגו', וכתיב** (שם) **'ותפול החומה תחתיה'.**

אלא בשופרות כולי עלמא וכו'

כולם מודים **דהא** 'מתריעין' דקתני **הכא במתניתין דעבדינן בתעניות** - שמה ששנינו במשנתינו ש'מתריעין' בתעניות אחרונות, הכוונה שתוקעים **בשופרות**[תרסב].

כי פליגי בענינו

כי פליגי - במה נחלקו, **ב'מתריעין' דאמרינן בעלמא** - שאנו אומרים בשאר מקומות **על שאר פורעניות**[תרסג], **מר** [-רב] **סבר**, שתפילת **'עננו' נמי** [-גם כן] נקראת **התרעה, והאי דקתני** - וזה ששנינו **בעלמא 'מתריעין'** הכוונה **בתפילת 'עננו', ומאן דאמר** [-ומי שאמר] שמתריעים **בשופרות** [כלומר, רב יהודה], סבר שרק תקיעה בשופר נקראת התרעה, **אבל בתפילת 'עננו' לא** נקראת התרעה, ומה ששנינו בשאר מקומות 'מתריעין' הכוונה תקיעה בשופרות[תרסד].

מגב

'חגב' הוא **ארבה, כתרגומו**[תרסה].

מיכן

כמו נתחכך בכותל (ב"ק ג.[תרסו]).

ציונים והערות

תרנא. ואין אומרים שיתענו רק כמה תעניות שיכולות לעמוד בהן, שכל שבע התעניות נחשבות כאחת, וכיון שאינן מתענות בכולן לא יתענו כלל. מגן אברהם (סי' תקעה סק"ה). **תרנב. רש"י** לא ביאר את הברייתא השלישית, שאמרה שאין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות, שהיא מתפרשת בפשיטות, שאין מתענות בראשונות ובאחרונות, אלא רק באמצעיות. כך מבארים התוספות (ד"ה תנינ) לפי שיטת רש"י. **תרנג. הרש"ש** (נרש"י) מקשה על מה שכתב רש"י שעל כל ברכה משמיע תרועה אחת, מהגמרא להלן (טז:) שמבואר שבברכה אחת היו תוקעים מריעים ותוקעים, ובברכה שלאחריה מריעים תוקעים ומריעים, וכן הלאה בסדר זה היו תוקעים ומריעים בברכות. אם כן על מחצית מהברכות הוא משמיע שתי תרועות ולא רק תרועה אחת. **תרנד. בלשון** הברייתא המובאת בגמרא בסמוך, 'שבהן י"ח התרעות'. וכן פירש רש"י גם להלן (ד"ה שמונה). **תרנה. בגמרא** לפנינו לא כתוב כך, אלא 'ורב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר'. **תרנו. על** פי מנחם משיב נפש (נרש"י). וכן הוכיחו התוספות (ד"ה ורב). **תרנז. לפנינו** בגמרא, 'שבהן י"ח התרעות'. **תרנח. השפת אמת** (נרש"י) מקשה, הלא כיוצא בזה יש להקשות גם לפי מה שפירש רש"י ש'עננו' הכוונה 'עננו אבינו עננו' וכו', וכי אומרים כן י"ח פעמים [וראה תירוץ לקושיא זו בילקוט ביאורים]. **תרנט. רש"י** מפרש את י"ח ההתרעות לשיטת רב יהודה שמתריעים בשופרות, שכשיטה זו מוכיחה הגמרא מברייתא זו [ולשיטת רב שמתריעים ב'עננו', ראה בדברי רש"י לעיל (ד"ה רב) ובהערה שם]. **תרס. ראה** בדברי רש"י להלן (ד"ה יריחו) פירוש אחר בדברי הברייתא 'סימן לדבר'. **תרסא. לא** כפירוש ראשון לעיל (ד"ה וסימן), שפירושו סימן שלא תטעה האם ההתרעה היא תקיעה בשופר או תפילה של תענית. **תרסב. כלומר**, שאף רב מודה בביאור משנתינו, שהרי הגמרא הוכיחה כן מהברייתא. וראה בהערה להלן (נרש"י ד"ה כי). **תרסג. כגון** במשנה להלן (יח:). מסורת הש"ס. **תרסד. מבואר** מפירוש רש"י [כאן ובדיבור הקודם (ד"ה שאנו)], שאין לפרש את הלשון 'מתריעין' על שני הדברים, גם בשופרות וגם בעננו, אלא רק על אחד מהם, ובמשנתינו שדיברה בתעניות אחרונות לעצירת גשמים כולם מודים שפירושו רק בשופרות, כפי שהוכיחה הגמרא מהברייתא, ונחלקו בשאר מקומות ששנינו את הלשון 'מתריעין', האם פירושו רק בשופרות או רק בעננו. אך קשה לפי זה, מדוע הוסיפה הגמרא ואמרה, 'למאן דאמר בעננו כל שכן בשופרות, ולמאן דאמר בשופרות אבל בעננו לא', הלא כבר אמרה הגמרא שבשופרות כולם מודים שהוא בכלל הלשון 'מתריעין' ולא נחלקו אלא בעננו, והוספה זו מיותרת היא. ומהוספה זו משמע בדרך אחרת מפירוש רש"י, שהאמוראים חולקים גם בפירוש משנתינו, שלרב יהודה פירוש 'מתריעין' רק בשופרות ולא בעננו, ולרב פירושו גם בשופרות וגם בעננו. שבשופרות כולם מודים שהם בכלל מה ששנינו במשנתינו 'מתריעין', וכפי שהוכיחה הגמרא מהברייתא, ונחלקו האם מלבד שופרות 'מתריעין' גם בעננו. ודבר זה ביארה הגמרא בהוספה זו, שלרב שאמר בעננו כל שכן שגם בשופרות, שזה דבר פשוט ולכן לא הזכירו, ורק בא להוסיף שאף עננו בכלל, ולרב יהודה שאמר בשופרות הכוונה רק בשופרות ולא בעננו. גבורות ארי (ד"ה מנלן) כתב, שנראה שרש"י לא גרס תיבות אלו בגמרא. והוסיף לבאר, שרש"י לא רצה לפרש שלרב פירושו גם בשופרות וגם בעננו, מכיון שלפי זה לא מובנת קושיית הגמרא בסמוך על רב מהברייתא שאמרה 'לא היו מתריעין אלא צועקין', שהרי אפשר לפרש שלא היו מתריעים גם בשופר אלא רק צועקים בפה בעננו. וכן כתב הרש"ש (נרש"י), והוסיף עוד הכרח לשיטת רש"י, מדברי הגמרא להלן שהוכיחה כשיטת רב מהברייתא 'על אלו מתריעין בשבת' וכו', שפירושו מתריעים בתפילה בפה ולא בשופרות, שהרי אסור לתקוע בשופר בשבת, ואם תאמר שלפי רב מתריעים גם בשופרות וגם בעננו, אף לשיטת רב קשה הלא אסור לתקוע בשופר בשבת. **תרסה. נראה** שרש"י גרס בגמרא 'גובאי' במקום 'חגב', ועל כך פירש שתרגומו של 'ארבה' הוא 'גובאי', כתרגום אונקלוס (ויקרא יא כב, ועוד) [כי לפי הגירסא שלפנינו קשה, שלא מצאנו שתרגומו של 'ארבה' הוא 'חגב']. מהרש"א (ד"ה כגון). וראה תוספות (ב"ק פ: ד"ה על). וכגירסת המהרש"א נראה מדברי רש"י להלן (יט: ד"ה על), שכתב שחגב אינו מכלה את התבואה כמו ארבה, ומבואר מדבריו שחגב וארבה הם שני מינים שונים, וזה סותר לדבריו כאן לפי פשוטו שחגב הוא ארבה, ולדברי המהרש"א מיושב, שכלל לא מדובר כאן על חגב, אלא על גובאי. **תרסו. כך** ציין מסורת הש"ס. ולפנינו שם 'נתחככה בכותל'.

הם נעקם נפש היפתרסז

אלמא [-מוכח] ממה ששנינו 'לא היו מתריעין אלא צועקין', **דצעקת פה לא** קרי **ליה** [-אינה נקראת] **התרעה**.

מנמי היפ

האי תנא - תנא זה ששנה את הברייתא **דשאר מיני פורעניות** וכו', אכן **סבר שצעקת פה לאו שמה** - אינה נקראת **התרעה** [כדברי רב יהודה], **ואידך** - ואילו תנא אחר **סבר כו'** שצעקת פה נקראת התרעה [כדברי רב].

גייס

עיר שהקיפוה גייס והם צרין עליהתרסח.

נהר

נהר **המתפשט ויוצא** לחוץ ממקומו, ובא **לשטוף את השדה ואת הבתים**.

הממורפת

ספינה המטורפת, פירושו **כמו ביצים מרופות** [-מעורבות] (חולין סד.), שהספינה **הולכת ונרה** - מתנדנדת מחמת גלי הים, **ועתידה להיטבע במים**תרסט.

לעזרה

18/06/2018 אהח

צועקין לבני אדם שיבואו לעזרםעתר.

ולא לצעקה

אבל אסור לצעוק **בתפלה**. והטעם, מפני **שאין אנו בטוחין כל כך שתועיל תפלתנו**, שנתיר **לצעוק עליהן בשבת**תרעא. מבאר רש"י את הוכחת הגמרא, **אלמא** [-מוכח] שאף **צעקת פה** קרי [-נקראת] **התרעה**, ולא רק בשופרות, שהרי תנא קמא אמר 'מתריעין' וכוונתו צעקה בפה בתפילת עננו. פירוש זה שמעתי **מפי מורי**.

עוד יש לפרש בלשון **אחר** את דברי רבי יוסי 'לעזרה אבל לא לצעקה', **דקאמר** [-שאמר] **תנא קמא** 'על אלו **מתריעין**', **דמשמע** שמתריעים בתפילה בציבור **בקול רם**, **ואמר ליה** [-לו] **רבי** יוסי, רק **לעזרה**, כלומר **שיהו מתפללין כל אחד בביתו** בשקט **לעזרה בעלמא**, ולא לצעקה בציבור יחד.

תענית יד. - יד:

יד:

גזר מליקר מעניפ

גזר רבי יהודה נשיאה שלש עשרה תעניות על הציבור, **כדאמרינן במתניתין** לגבי תעניות עצירת גשמים (לעיל י. יג:), **שלש ראשונות ושלש אמצעיות ושבע אחרונות. ולשאר פורעניות עביד** להו - עשה כן, **ולא** לעצירת **גשמים** שבה דיברה משנתינו.

לגרמיה

רבי אמי לטובת **עצמו** דרש שאין מטריחים את הציבור יותר מדאי, **שלא אמר** כן **אלא לפי שהוא** עצמו **לא** היה **רוצה להתענות** יותר משלש עשרה תעניותתערב.

לפ שנ

לא אמרו **דאין** נוזרים על הציבור **יותר משלש עשרה** תעניות.

כשאמרו

כשאמרו שגוזרים **להתענות** רק לפי מנין, **שלש ראשונות ושלש אמצעיות ושבע אחרונות**.

לפ מן הפס פוע זה

רבן שמעון בן גמליאל אומר, מה שאמר רבי שאין מוסיפים להתענות יותר משלש עשרה תעניות **מפני שאין מטריחים את הציבור יותר מדאי, אין זה הטעם, שאין מניחין** מלהתענות **בשביל** [-מחמת] **הטורח** שבתענית. **אלא** הטעם הוא, מפני **שכבר יצא** [-חלף] **זמנה של רביעה של יורה, שהרי חודש מרחשון עבר על כולן**תרעג **לסוף התעניות, שמקצתן היו בכסליו**תרעד, **כדקתני מתניתין** (לעיל י.).

מבאר רש"י את הוכחת רבי אמי מברייתא זו, **ואיבא למשמע** - ויש **ללמוד מדרבי שמעון בן** גמליאל, **דבשאר מיני פורעניות דכל שעתא הוי זימנייהו למיבטלי** - שבכל שעה זמנם להתבטל, ולא שייך בהם הטעם שכבר חלפו ימי הגשמים, **אפילו טפי** - יותר משלש עשרה תעניות **גזרינן** [-אנו גוזרים]. ואילו **רבי דאמר** שהטעם שאין מוסיפים על שלש עשרה תעניות הוא מפני **שאין מטריחין** את הציבור יותר מדאי, **סתמא אכולהו קאמר** - אמר דבריו בסתם על כל מיני הפורעניות, ולא רק על עצירת גשמים. **ואנא דאמרי** - ואני שאמרתי כן בשאר מיני פורעניות, סובר **כרבי** בענין זה.

וכמה מפלס

כיחידים אנו נחשבים ובברכת 'שומע תפילה' **אמרינן לשאילת מטר, כיחיד השואל** [-המבקש] את **צרכיו בברכת 'שומע תפלה', דהא דאמרינן** - שמה שאמרנו **שאלה** - בקשת גשמים **בברכת השנים** ['ברך עלינו' וכו'] **אפילו בתפילת יחיד, זה משום דזמן צבור הוא**, שכל הציבור בכל מקום צריכים עתה גשמים, **אבל במילתא אחריתי** - בדבר אחר **דהוי** - שהוא צורך רק **ליחיד ולא לצבור, כהכא** - כמו כאן **דבתקופת תמוז לאו זמן שאילת צבור הוא** - אינו זמן שהציבור מבקשים גשמים, בן נינוה המבקש גשמים בברכת **'שומע תפלה' הוא דמדכר ליה** - הוא מזכיר אותו, **ולא ב'ברכת השנים'**. מביא רש"י מקור לכך שיחיד מזכיר בקשתו בברכת 'שומע תפילה', **כדאמרינן במסכת עבודה זרה** (ז.) **ובברכות** (לג.), **אם היה לו חולה בתוך ביתו מזכיר עליו בברכת החולים** ['רפאנו' וכו'], **ולבסוף מוקמינן** - ובסוף הסוגיא אנו מעמידים, **והלכתא** - וההלכה היא, שכיון שזו בקשת יחיד ולא בקשת ציבור, לכן מזכירו **בברכת 'שומע תפלה'**תרעה. **כך שמעתי.**

לימפי

אימתי **הוא סדר התעניות** ששנינו במשנה (לעיל י. יב:)תרעו.

כמן שמשמש כמיקן

שהיה קציר בניסן וזריעה במרחשון, ואין סדר השנים משתנה שיצטרכו גשמים בזמנים אחרים.

ציונים והערות

תרסז. לפנינו בגמרא אין תיבות אלו, ונראה שרש"י גרס בגמרא כך, 'לא היו מתריעין אלא צועקין, הא צעקה בפה היא, ומדצעקה בפה התרעה בשופרות'. וכגירסא זו הביא בהגהות הב"ח (אות ו). **תרסח. מלשון** 'מצור'. **תרסט. כן** פירש רש"י גם להלן (יט. ד"ה המטורפת), והוסיף עוד מקור לכך מהגמרא (נדרים נה.), 'טרף אבבא', שפירושו הקיש בדלת. **עתר. ראה** להלן (ד"ה ולא) שרש"י מביא פירוש נוסף בענין זה. **תרעא. כלומר**, שאילו היינו בטוחים שתועיל תפילתנו היה מותר להתפלל על כך, אף שאין מתריעים בתפילה על פורענות בשבת, מפני שבפורעניות אלו יש סכנה של ממש, אך מכיון שאין אנו בטוחים כל כך שתועיל תפילתנו הדבר אסור. **תרעב. אולם** רש"י בברכות (מח. ד"ה לגרמיה) פירש, ש'לגרמיה הוא דעבד' הכוונה שאין אדם מודה לו. וכעין זה פירש רש"י בשבת (לא: ד"ה לגרמיה), והוסיף שאין הלכה כמותו. והרש"ש (נדרים שם) והשדי חמד (כללים מערכת ל כלל קמ) הקשו, מדוע לא פירש רש"י כאן כפי שפירש בשאר המקומות, שפירושו כאן הוא תמוה לומר שרבי אמי דרש דבר שאינו אמת בשביל טובת עצמו [ויש אחרונים שנתנו טעם מדוע לא פירש כאן רש"י כמו שם, מפני שכאן אי אפשר לומר שאין אדם מודה לו, שהרי מבואר בהמשך הסוגיא שהדבר תלוי במחלוקת תנאים, והוא סובר כרבי]. **תרעג. וכן** כתבו התוספות (ד"ה שיעלה). וקשה, הלא לפי החשבון יוצא שכלים שלש עשרה התעניות לכל הפחות בסוף חודש טבת, ומדוע הזכירו רק שעבר חשון. ישמח לב (נדרים שם). וראה בהערה הבאה, שהכוונה לתחילת התעניות שזמנן כשעבר חשון. **תרעד. במנחם** משיב נפש (נדרים שם) גורס בדברי רש"י כך, 'שהרי מרחשון עבר על כולן לסוף, והתעניות מקצתן היו בכסליו'. ומבאר, שבחודש מרחשון יש את שלשה זמני היורה, כפי ששנינו בברייתא (לעיל ו.) על פי רש"י (ד"ה רבי יהודה), נמצא שבסוף מרחשון כבר עבר זמן היורה, ואז החלו בתעניות, כפי ששנינו במשנה (לעיל י.) שמתחילים להתענות בראש חודש כסליו, אם כן סיימו את שלש עשרה התעניות רק בסוף חודש טבת [כפי שמבאר רבינו גרשום (ד"ה כגון) את חשבון הימים], ואם יבואו להוסיף ולהתענות לאחר מכן, יוצא שמתענים לאחר שעבר זמן רוב גשמי השנה, ובכזה אופן אין גוזרים תעניות לציבור. **תרעה. בגבורות** ארי (ד"ה מימיהם) מקשה במה שהביא רש"י מהגמרא בעבודה זרה, הלא שם מבואר להיפך, שאומרת הגמרא שאף שאמרו שמזכיר בקשתו בברכת 'שומע תפילה', מכל מקום יכול לשאול צרכיו בכל ברכה מעין אותה ברכה, כגון בברכת חולים ['רפאנו' וכו'] על חולה שבתוך ביתו ובברכת השנים ['ברך עלינו' וכו'] על פרנסתו. וכן רמז לקושיא זו בגליון הש"ס (ע"ז ח. ד"ה מעמיקים). אמנם בהגהות ר"ש מדעסויא (נדרים שם) הביא, שבגמרא בעבודה זרה קודם לכן כתוב דבר זה, שנחלקו תנאים היכן יזכיר היחיד את בקשתו, ואמר על כך שמואל שההלכה היא שמזכיר ב'שומע תפילה'. אולם העיר בדברי רש"י, שבגמרא בברכות שהביא רש"י כלל לא מוזכר ענין 'חולה בתוך ביתו'. **תרעו. במה** שפירש כאן רש"י שרבי יהודה דיבר על סדר התעניות, הקשה הקרן אורה (ד"ה שלמו), הלא הגמרא מקשה מכאן על דברי רבי שדיבר על בקשת הגשמים בתפילה, ולא על התעניות, וכיצד הקשתה הגמרא משני עניינים שונים [וכן הקשה בגבורות ארי (ד"ה מימיהם)]. ותירץ, שכשם שאמר רבי יהודה שמתענים לפי זמן הגשמים במקומם, ובכלל זה שמזכיר שליח ציבור את תפילת התענית בימי התענית כברכה בפני עצמה בין 'גואל ישראל' ל'רופא חולי עמו ישראל' [כמבואר בגמרא לעיל (יג:) שכך נוהגים בתענית], כך גם לענין בקשת הגשמים יש להם לבקש לפי זמן הגשמים במקומם, ולבקש ב'ברכת השנים'. ומה שהכריח את רש"י לפרש כן, ולא פירש שאף רבי יהודה דיבר על בקשת הגשמים, מפני שהובא נידון זה בגמרא כאן העוסקת בתעניות, ולא בבקשת הגשמים, ואם לא הוזכר כאן ענין התעניות, מדוע הובא נידון זה כאן. אך קשה, הלא אין התעניות במקומות אלו חמורות כמו תעניות בארץ ישראל בזמנם, כמבואר בגמרא לעיל (יג:) שאין תענית ציבור בבבל, ואם כן אפשר לומר שאף לענין תפילת התענית יש חילוק ביניהן, שבמקומות אלו אין שליח ציבור אומרה כברכה בפני עצמה, אלא כולל אותה בברכת 'שומע תפילה', ואף לענין בקשת הגשמים יש לחלק בין המקומות, שאינו מבקש בברכת השנים אלא ב'שומע תפילה', וכדברי רבי. ויש לתרץ, שבהכרח כוונת רבי יהודה לומר שהתעניות במקומות אלו הן ממש כמו בזמנן בארץ ישראל [ורק יש חילוק בחומרת התעניות בין בבל לארץ ישראל], ואף לענין תפילת התענית שאומרה כברכה בפני עצמה, שאם לא כן מה בא ללמדנו, הלא פשוט הדבר שבכל מקום יתענו על צרתם לפי המקום. ולכן הקשתה הגמרא על רבי, שאף לענין בקשת הגשמים יבקשו בברכת השנים. ובשפת אמת (ד"ה מימיהם) הקשה, שאם אכן הנידון בתפילת התענית ובבקשת הגשמים תלויים זה בזה, יש סתירה בפסק ההלכה, שבענין תפילת התענית פסק הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) כדברי רבי יהודה, שמתענים לפי זמן הגשמים שבכל מקום, ואף תפילת התענית בכלל זה כפי שנתבאר לעיל, ואילו בענין בקשת הגשמים פסק הרמב"ם (תפילה פ"ג ה"ז) כדברי רבי, שבני נינוה הם כיחידים ומבקשים

ויצטרכו שרוין על מדמען
שמנהג ארץ ישראל בצורך הגשמים כך.

סכל לפי מסמס
אם צריכה אותה שנה למטר רב, כגון שנה שחונה [-חמה] **שצריכה לגשמים הרבה**, מתענים לפי צרכם.

לפי המקומות
הכל לפי המקומות, כגון בנינוה דאפילו **בתקופת תמוז בעו מטרא** - צריכים גשם, מתענים לפי צרכם.
מוסיף רש"י, **לאתרעז גרסינן** - אין גורסים בברייתא 'הכל **לפי הזמן**'תרעח, שפירושו שגוזרים תענית לפי הזמן **שלא ירדו בו עדיין גשמים**תרעט.

נשמי ממין עם מזיכם
בשני מטים את דלת החנות עם חשיכה, **ולא נועלין** אותה לגמר[illegible]ם **לא פותחין** אותה לגמרי, **הואיל** ובשני **לאו לכבוד שבת הוה** - אין פתיחתה לכבוד שבתתרפ. ואילו **בחמישי מותרין לפתוח** את דלת החנות **לגמרי**, מפני שפתיחתה לכבוד שבתתרפא.

ממין
מטים את דלת החנות ולא פותחים אותה לגמרי, כדי **שלא יראו בני אדם** את המאכלים **ויצטערו** בתעניתם[תרפב], **אלא לעת ערב פותחין מקצתן** - רק בהטיה במקצת, והטעם **שפותחים כדי שיהא להם מה לאכול בלילה** כשתסתיים התענית[תרפג].

תענית יד:

מו דילמא
בחמישי **פותחין** לגמרי את דלת החנות **כל היום**, ולא רק מטים. **והכי משמע מתניתין** - וכך מתפרשת משנתינו לפי צד זה של הגמרא, **בשני** מטין את הדלת לעת ערב, **ובחמישי היה פתוח** כדרכו כל היום לגמרי, **מפני כבוד השבת**[תרפד].

מינמא
אם היה כנגד הפתח **כמא, דהשתא** - שעכשיו באופן זה **אין החנות פתוחה** ממש לרשות הרבים, ולכן אף **אם הוא פתוח** לגמרי **אינו נראה כל כך** למתענים מה שיש בתוכה, ואינם מצטערים בראיית מיני המאכל.

פומס כדלכו
מותר לפתוח את דלת החנות לגמרי, **אפילו** ביום **שני** שאין פתיחתה לכבוד שבת, שאמרנו שלא יעשה כן מפני צער המתעניים[תרפה].

סכי גרסינן, מנמ, נמן נמן של שמסה, נמיסה נמיסה של שמסה[תרפו]
ופירוש הדברים, **בנין דקתני מתניתין** - ששנינו במשנתינו שממעטים בו, **לא** מדובר **בבנין הצריך לו, אלא בבנין הצריך לשמחה, דבדבר שמחה ממעטינן** [-אנו ממעטים][תרפז].

נים מסנוס
בית **לעשות** בו את **חופתו**[תרפח].

מבוונקי של מלכים
'אבוורנקי של מלכים' פירושו, **שכך היו נוהגין**, **כשנולד בן למלך היו נוטעין אילן לשמו** של הבן, **וכשגדל הבן, ביום שממליכין אותו, עושין לו כמא ממנו** [-מהאילן שנטעו לשמו]. מביא רש"י פירוש נוסף, **לישנא אחרינא** - לשון אחרת, ש'אבוורנקי של מלכים' פירושו, **אילן גדול המיסך** [-סוכך ומיצל] **על הארץ**, ונוטעים אותו כדי **לטייל המלך תחתיו. ודומה לו** מצינו בגמרא **בעירובין** (כה:), 'ההוא **אבוורנקא** דהוה ליה **לריש גלותא בבוסתניה** [-שהיה לו לראש הגולהתרפט בפרדסו]'.

של מלכים
דרך מלכים שנוטעין אותו לצל, ולכן נקרא 'של מלכים', **והוא נוטעו כמו כן לצל היא, והיא נטיעה של שמחה**[תרצ].

שמאל בשלום[תרצא]
עם הארץ ששאל בשלום **תלמיד חכם, מחזיר לו שלום משום** שאם לא ישיב לו יבוא לידי **איבה**, וישיב לו **בשפה רפה.**

מכל ומנחם מיכן נעמיסם
של הראש, **דכתיב** (ויקרא יג מה) 'ועל **שפם** יעטה', כדרשת הגמרא **במועד קטן** (טו.)[תרצב], לפיכך אמרה הברייתא 'והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין', שאם לא נענו בתעניתם מתעטפים כמותם.

נשמי ליפול על פניו
אין אדם חשוב רשאי **לבזות** את **עצמו בפני הצבור, שאם לא** יֵעָנֶה מן השמים בתפילתו ונפילת פניו **יחרפוהו** [-יבזוהו] לומר שאינו ראוי להיענות[תרצג]. **כך שמעתי לפרש. אלא אם כן יודעין**

ציונים והערות

בברכת 'שומע תפילה'. **תרעז. הקרן** אורה (נרמ"י) גרס את **תיבת** 'לא' **בראשי תיבות**, כלומר 'לישנא אחרינא'. והמהרש"א (נרמ"י) הביא גירסא בדברי רש"י בלי תיבת 'לא', אלא רש"י בא לומר שגורסים 'הכל לפי הזמן', ודחה מסברא גירסא זו בדברי רש"י, ראה ביאורו בהערה הבאה. והיד דוד (נרמ"י) כתב, שאין לגרוס כלל ברש"י את התיבות 'לא גרסינן', אלא להיפך, שרש"י מביא שיש לגרוס כך. **תרעח. כתב** המהרש"א (נרמ"י) שכאן נגמר הדיבור, ומכאן ואילך מתחיל דיבור חדש, ויש לגרוס 'ולא נענו, שלא ירדו עדיין גשמים' [והעיר היד דוד (נרמ"י), שלא כתוב בגמרא כאן 'ולא נענו']. ועוד ביאר המהרש"א, שמה שפירש רש"י שאין גורסים 'הכל לפי הזמן', מפני שעל מה שאמר בתחילה 'בזמן שהשנים כתיקנן' אמר כנגדו 'הכל לפי השנים', ועל מה שאמר בתחילה 'וישראל שרויין על אדמתן' אמר כנגדו 'הכל לפי המקומות', ואילו 'הכל לפי הזמן' אינו כנגד כלום, וכיון שהשנים כתיקנן וישראל שרויים על אדמתם, לא שייך לומר 'הכל לפי הזמן', שהדבר ברור שסדר התעניות הוא כפי ששנינו במשנה. **תרעט. על** פי יד דוד (נרמ"י). והמנחם משיב נפש (נרמ"י) ביאר, שרש"י בא לבאר טעם מדוע אין לגרוס כן, מפני שיהיה פירושו לפי הזמן שלא ירדו בו עדיין גשמים ולכן צריך להתענות, ולא מסתבר שזה מה שבאה הברייתא לומר, ולכן אין לגרוס כן. **תרפ. אלא** פתיחתה כדי שיהיה להם מה לאכול בלילה, כפי שיתבאר להלן (ד"ה מטין). **תרפא. המהרש"א** (נרמ"י) משנה את הגירסא בדברי רש"י ומחבר דיבור זה עם הדיבור הבא (ד"ה מטין), ראה בהערה להלן. והגנזי יוסף (נרמ"י) כתב, שדברי רש"י בדיבור זה שייכים למשנתינו (לעיל יב:). **תרפב. כתב** הגבורות ארי (ד"ה נשמי), שמדברי רש"י כאן נראה שכל טעם סגירת החנויות בימי התענית הוא כדי שלא יראו בני אדם ויצטערו. ואם כן, דין זה דווקא בחנויות המוכרות מאכל ומשתה, אבל חנויות המוכרות שאר דברים יכולים למכור בימי התענית כבשאר ימים. והקשה, מה ראה רש"י לפרש כן, הלא יכול היה לומר להיפך, שחנויות המוכרות שאר דברים אסור לפותחן כלל, בין בשני ובין בחמישי, ורק בחנויות המוכרות מיני מאכל ומשתה מטים ביום שני לעת ערב כדי שיוכלו לקנות אוכל לאכילת הלילה, ובחמישי כדי שיוכלו לקנות לכבוד שבת. **תרפג. המהרש"א** (נרמ"י לעיל ד"ה נשמי) משנה כאן את הגירסא בדברי רש"י, ומחבר דיבור זה עם הדיבור הקודם (ד"ה נשמי), וגורס כך, 'בשני מטין עם חשיכה, ולא נועלין ולא פותחין, הואיל ולאו לכבוד שבת הוא, לא מטין כל היום שיראו בני אדם ויצטערו, אלא לעת ערב פותחין מקצתן כדי שיהא להם מה לאכול בלילה'. **תרפד. הוקשה** לרש"י, שפשטות לשון המשנה משמע שמה שהותר בשני עם חשיכה הותר בחמישי כל היום, כמו הצד הראשון בגמרא שהותר רק להטות את הדלת. ובא ליישב את הלשון, שאין הכוונה שבחמישי מותר מה שהותר בשני עם חשיכה, אלא מותר יותר מכך, אף לפתוח לגמרי. **תרפה. בדין** הקודם של שני פתחים מדובר ביום חמישי, שאף שמותר לפתוח את החנויות כדרכו מפני כבוד השבת, מכל מקום אם יש לחנות שני פתחים פותח אחד ונועל אחד, ובדין זה של איצטבא מדובר ביום שני, שאף שאמרנו שאסור לפתוח לגמרי את דלת החנות, מכל מקום כשיש איצטבא לפני הפתח מותר לפתוח לגמרי כדרכו. ואפשר היה לפרש בדרך אחרת ממה שפירש רש"י, שגם דין זה של איצטבא מדובר ביום חמישי, וכגון שיש לו שני פתחים שאמרנו שפותח אחד ונועל אחד, ובאה הברייתא לומר שאם יש לו איצטבא כנגד הפתח יכול לפתוח את שני הפתחים, וכן פירש הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ז). אך לרש"י לא היה נוח בפירוש זה ופירש כדרכו. על פי קרן אורה (ד"ה פומס). אולם הגבורות ארי (ד"ה היו) כתב, שממה שפירש רש"י שבאיצטבא מדובר ביום שני, יש ללמוד שגם בשני פתחים מדובר ביום שני, שמשמע ששני ההיתרים נאמרו באופן אחד. והקשה, לפי מה שפירש רש"י לעיל (ד"ה מטין) את טעם נעילת החנויות כדי שלא יראו בני אדם ויצטערו בתעניתם [ראה שם בהערה], מהו טעם ההיתר בשני פתחים לפתוח אחד ולנעול אחד, הלא דרך הפתח האחד שהוא פתוח רואים בני אדם ומצטערים, ומה מועיל שיש עוד פתח נוסף שהוא נעול. וכדברי הגבורות ארי מבואר ברש"י שעל הרי"ף (ד"ה פומס), שדין שני פתחים מדובר ביום שני, שאמרנו שעם חשיכה מטים את הדלת, ועל כך אמרה הברייתא שאם יש לו שני פתחים כאשר הוא פותח אחד ונועל אחד זו היא ההטיה שלו. ועוד מוסיף ומבאר (ד"ה פומס כדלכו) בדין איצטבא, שכיון שאין נכנסים מיד מרשות הרבים לתוך החנות, אף זו נחשבת כמו הטית הדלת. **תרפו. רש"י** בא ללמדנו שלא כגירסא אחרת שהיתה לפניו, 'בונין בנין של שמחה, ונוטעין נטיעה של שמחה'. ומחקו רש"י, שמשמעותו שדווקא בנין ונטיעה של שמחה מותרים, ואדרבה הלא של שמחה יש לאסור יותר. דקדוקי סופרים (פומ ז). **תרפז. כתב** השפת אמת (ד"ה נגין), שמלשון רש"י 'לא בנין הצריך לו' נראה, שכל בנין שהוא אינו צריך, ובונהו רק לרחבות ונוי דירתו, נחשב כבנין של שמחה וממעטים בו, וכדברי הר"ן (ד"ה מבוונקי). **תרפח. ובמגילה** (ה: ד"ה ונטיעה) הוסיף רש"י, שבונה אותו כשמשיא אשה לבנו הראשון. **תרפט. ראש** הגולה הוא המנהיג של ישראל הגרים בבבל. **תרצ. יש** להגיה את דברי רש"י כך, 'והנוטעו כמו כן לצל היא נטיעה של שמחה'. הגהות וציונים. **תרצא. בגמרא** לפנינו אין תיבות אלו, אלא 'עמי הארץ ששואלין' וכו'. **תרצב. הפסוק** שהביא רש"י מדבר במצורע, והגמרא במועד קטן דורשת משם את חיובו של המצורע בעטיפת הראש, ואילו את חיובו של אבל בעטיפת הראש לומדת שם הגמרא מהפסוק (יחזקאל כד יז) 'ולא תעטה על שפם', שאמר ה' ליחזקאל שלא יתעטף באבלו, ומשמע ששאר אבל מתעטף. וקשה מדוע הביא רש"י את הפסוק של מצורע, ולא הביא את הפסוק המלמדנו עטיפת הראש באבל. ועוד קשה, במה שכתב רש"י גם מנודה, הלא מבואר שם בגמרא שאין מקור מפסוק לחיובו בעטיפת הראש, ומהברייתא המובאת כאן סברה הגמרא להוכיח שהוא חייב, ומסיקה שאין הוכחה, וצריך עיון גדול. גליון הש"ס (נרמ"י). והרש"ש (נרמ"י) גורס בדברי רש"י, במקום הפסוק 'ועל שפם יעטה', את הפסוק 'ולא תעטה על שפם'. ובפני אברהם (ד"ה והנה) תירץ, שמפסוק זה האמור במצורע לומדים את שיעור עטיפת הראש אף באבל, כפי שתירגם אונקלוס את התיבות 'ועל שפם יעטה', 'ועל שפם כאבילא יתעטף', וכן כתב הרמב"ם (מלכ פ"ה הי"ט), 'והסודר שמכסה בו ראשו, עוטה ממקצתו מעט על פיו, שנאמר 'ועל שפם יעטה' ואונקלוס תרגם 'כאבלא יתעטף'. נמצא שלעטיפת הראש באבל צריך את שני הפסוקים, שמהפסוק 'ולא תעטה על שפם' לומדים את עיקר חיוב העטיפה, ואת שיעור העטיפה לומדים מהפסוק 'ועל שפם יעטה', ונקט רש"י את הפסוק ממנו לומדים את שיעור העטיפה. ומתרץ בדרכו גם את הקושיא השניה, שבמנודה לא למדנו מפסוק חיוב עטיפה, שרש"י כלל לא בא להביא מקור לחיוב העטיפה, אלא רק לשיעור העטיפה. **תרצג. המהרש"א** (מ"מ ד"ה מין) מקשה על טעם זה שפירש רש"י, מדוע אינו רשאי שלא להקפיד על כך וליפול על פניו. והבן יהוידע (ד"ה מין) מפרש את דברי רש"י, שמה שכתב 'שאם לא יענה יחרפוהו' אין הכוונה רק שיחרפו את האדם, אלא אף את נפילת אפיים יחרפו, ויאמרו שאינה מועילה, וזה האדם פתי להאמין שתועיל. וזהו רק באדם חשוב, שאם הוא אדם שאינו חשוב יתלו בני אדם שמה שלא נענה הוא מפני

13/06/2018 אריה

בו שהוא אדם חשוב[תרצד] **כיהושע** בן נון שנפל על פניו לאחר שהפסידו בני ישראל במלחמה על העי[תרצה], **ואמר לו הקדוש ברוך הוא** (יהושע ז י) 'קֻם לְךָ **למה זה אתה נופל על פניך**', שעמדה לך תפילתך[תרצו].

מלמ מס כן נענה

אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן הוא אדם **שיודעין הן**[תרצז] **בו שנענה** בחוגרו שק, **כפי שנענה יהורם** בן אחאב מלך ישראל בחוגרו שק. מבאר רש"י, **יהורם מלך רשע היה**[תרחצ], **אלא שהתענה** ולבש שק **על הרעב שהיה** בעיר שומרון **בימיו**[תרצט], **ונענה. דכתיב** (מלכים ב' ז טז), 'ויהי **סאה סולת בשקל, וסאתים שעורים בשקל**', כלומר שהוזל מחיר האוכל.

גם מכל

לא כולם **נענין** (בתפלה) [**בנפילה**[תש]] על פניהם, **ולא הכל** [-כולם] **נענין בקריעה** של בגדיהם, **דיהושע** בן נון **וכלב** בן יפונה **שלא היו חשובין כמשה ואהרן, לא זכו ליענות אלא בקריעה**[תשא]. **ומקרא בעלמא קא דריש** - ורבי אלעזר לא בא ללמד איך לנהוג למעשה, אלא בא לדרוש את הכתובים שהביאה הגמרא, שבמשה ואהרן כתוב נפילה, וביהושע וכלב כתוב קריעה.

ויהושע בן נון[תשב]

הפסוק 'ויהושע בן נון' וגו' קרעו בגדיהם, **כתיב בתריה דההוא** ד'וַיִּפֹּל' - כתוב לאחר הפסוק 'וַיִּפֹּל משה ואהרן על פניהם' וגו', ובזה נאמר הכלל שו"ו שהוא אינו ראוי, ולא בגלל שנפילת אפיים אינה מועילה, ורק באדם חשוב הראוי שייענה יאמרו שאין נפילת אפיים מועילה. והשדה יצחק (נרש"י) מיישב את קושיית המהרש"א, שכוונת רש"י 'יחרפוהו' שיאמרו שאין תוכו כברו ולכן לא נענה בנפילת אפיים, ונמצא שם שמים מתחלל [על פי הירושלמי (פ"ג ה"ו)], ואינו רשאי שלא להקפיד על כך. **תרצד. רש"י** במגילה (כג: ד"ה אלא) מוסיף, שהוא בטוח במעשיו. ומשמע שהדבר תלוי בידיעתו על עצמו. ואילו כאן משמע מפירוש רש"י שהדבר תלוי בידיעת אחרים בו, שכתב 'אלא אם כן יודעין בו' וכו'. וכיוצא בזה פירש להלן (ד"ה אלא) בענין לבישת שק, 'שיודעין הן' וכו'. ובביאור שיטתו ראה בהערה להלן (שם). **תרצה. כמאמר** הכתוב (יהושע ז ד-ו), 'ויעלו מן העם שמה כשלשת אלפים איש וינסו לפני אנשי העי. ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש וירדפום לפני השער עד השברים ויכום במורד וימס לבב העם ויהי למים. ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם'. **תרצו. עַל** פי רש"י (יהושע שם, נפילות הרמב"ן). ומבאר, שתיבת 'קום' נאמרה חסרה [בלי ו"ו], לדרוש כמו 'קָם' כלומר עמוד לך מה שהתפללת לפני. ורש"י במגילה (כג: ד"ה אלא) פירש באופן אחר מפירושו כאן, שמהפסוק 'למה זה אתה נופל על פניך' יש ללמוד שאין לו לעשות כן. ובביאור דבריו שם ראה שפת אמת (מגילה שם ד"ה אלא). **תרצז. מבואר** בדברי רש"י, שהדבר תלוי במה שיודעים בו האחרים. וטעם הדבר, מפני שהחשש שמא יחרפוהו שפירש רש"י לעיל (ד"ה כשאלו) תלוי בידיעת האחרים, שאף אם הוא יודע בעצמו שיענה אין הדבר מספיק, כי יתכן שמכל מקום לא יענה מן השמים, ויחרפוהו על כך. ורק אם אחרים יודעים שהוא נענה, אם לבסוף לא יענה יתלו זאת האנשים בעוונות הדור ולא יחרפוהו. ראש משביר (נרש"י), וראה בהערה לעיל (נרש"י ד"ה כשאלו). **תרחצ. כמאמר** הכתוב (מלכים ב' ג ו-ז), 'ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגו' ויעשה הרע בעיני ה'. **תרצט. הרעב** היה בעיר שומרון מפני המצור שהטיל עליה בן הדד מלך ארם, כמאמר הכתוב (מלכים ב' ו כד-כה), 'ויהי אחרי כן ויקבץ בן הדד מלך ארם את כל מחנהו ויעל ויצר על שמרון. ויהי רעב גדול בשומרון', והמלך יהורם לבש שק, כמאמר הכתוב (שם פסוק ל) 'וירא העם והנה השק על בשרו'. **תש. הגהות** וציונים בשם גליון. **תשא. הקשה** המהרש"א (מ"ח ד"ה ולא) על פירוש רש"י, שלכאורה דבריו סותרים זה לזה, שממה שפירש 'ולא הכל נענין בקריעה' משמע שבא לומר שמשה ואהרן לא נענים בקריעה, ושוב פירש טעם במה שיהושע וכלב לא נענים בנפילה אלא רק בקריעה מפני שלא היו חשובים כמשה ואהרן שיענו בנפילה, וקשה מה הוא הטעם שמשה ואהרן לא נענים בקריעה, הלא הם חשובים יותר מיהושע וכלב, וכיון שיהושע וכלב נענים בקריעה כל שכן שמשה ואהרן יענו בקריעה. והמנחת יהודה (ד"ה אמר) ושדה יצחק (נרש"י) תירצו, שכל אחד צריך לנהוג בזה כפי חשיבותו, ואם ינהג בדרגה יתרה ממנו אינו נענה, מפני שזו כיוהרה, ומאידך אם ינהג בדרגה פחותה גם כן אינו נענה, מפני שלדרגתו הוא צריך לנהוג בדבר יותר גדול, ומשה ואהרן שדרגתם גבוהה נענים רק בנפילה שהיא דרגה גדולה יותר מקריעה, ואילו בקריעה אינם נענים מפני שזה אינו מספיק, ויהושע וכלב שדרגתם פחותה ממשה ואהרן נענים רק בקריעה שהיא דרגה פחותה מנפילה, ואינם נענים בנפילה מפני שהיא דרגה גבוהה יותר ונחשב הדבר כיוהרה עבורם. וכן כתב בעין אליהו (ד"ה ומר), והוסיף, ששאר בן אדם שהוא בדרגה פחותה מיהושע וכלב, אף בקריעה לא נענה, מפני שעבורו גם קריעה היא דרגה גבוהה יותר ונחשב כיוהרה. וכן כתב בבארות המים (נרש"י). **תשב. בגמרא** לפנינו אין את התיבות 'בן נון' כאן, אלא לעיל כשהביאה הגמרא את הפסוק. **תשג. דיבור** זה שייך לפני הדיבור הקודם, ומקומו לעיל דף יד ע"ב. הגהות וציונים. **תשד. לשון** הגמרא לפנינו, 'לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה, צדיקים לאורה וישרים לשמחה, צדיקים לאורה דכתיבור זרוע לצדיק, ולישרים שמחה דכתיב ולישרי לב שמחה'. וכתב הדקדוקי סופרים (שו"ת ד-ה), שצריך לומר ברש"י כגירסת רבינו גרשום (ד"ה ג"ג), 'הכל לאורה ולא הכל לשמחה, צדיקים לאורה ולא לשמחה, ישרים אף לשמחה', ועל כך מפרש רש"י, מפני שישרים עדיפים מצדיקים. **תשה. שיטת** רש"י שישרים דרגתם גבוהה יותר מצדיקים, ואם כן צריך לומר ששמחה מעלתה גדולה יותר מאורה, ולכן צדיקים זוכים רק לאורה וישרים זוכים למעלת השמחה. אולם הרשב"א (פירושי האגדות, ד"ה ומר) כתב להיפך, שדרגת הצדיקים גבוהה יותר מישרים, ומעלת האורה גדולה יותר ממעלת השמחה. והריא"ף (על עין יעקב, ד"ה ולא) הקשה בין לרש"י ובין להרשב"א, כיצד אפשר לומר שאחת ממעלות אלו גדולה יותר ומי שדרגתו גבוהה [ישרים לרש"י וצדיקים לרשב"א] זוכה רק בה ולא במעלה האחרת, הלא בכלל מאתים מנה, שמי שיש לו את המעלה הגדולה בכלל זה גם המעלה הפחותה. **א. מובא** שם בגמרא מחלוקת מדוע נותנים אפר בראש כל אחד ואחד, אמורא אחד סובר שהטעם הוא כדי לומר הרי אנו חשובים לפניך כאפר, והאמורא השני סובר שהטעם הוא כדי שיזכור לנו הקב"ה אפרו של יצחק. ומבואר בגמרא שהנפקא מינה ביניהם, האם אפשר לתת עפר [היינו בדיעבד, שלכתחילה ודאי צריך אפר מקלה כפי שמבואר במשנה]. וכאן רש"י מביא שנותנים אפר משום שהוא גנאי יותר, והיינו כהטעם הראשון בגמרא שהרי אנו חשובים כאפר. וצריך ביאור מדוע לא הביא רש"י את הטעם השני זכר לעקידת יצחק. ותירץ בלחם משנה (תענית פ"ד ה"ח) שני תירוצים: א. שהגמרא ביארה רק טעם למה נותנים אפר בראש כל אחד ואחד, אבל הגמרא לא ביארה מה הטעם שנותנים אפר מקלה בראש התיבה, כיון שהיה פשוט לה שאפר מקלה הוא יותר גנאי מאפר סתם, ועל כך ביאר רש"י שזה משום שגנאי הוא יותר. ב. שרש"י ביאר כאן לפי המאן דאמר הראשון בגמרא שאינו סובר את הטעם של זכר לעקידת יצחק, ולפי דבריו מדוע נותנים דווקא אפר מקלה ולא עפר, לכך ביאר רש"י משום שהוא גנאי יותר [אבל לטעם של זכר לעקידת יצחק פשוט שצריך דווקא אפר ולא עפר]. וכן תירץ בקרן אורה (נרש"י). **ב. מכבש** היינו כלי שמגהצים בו את הבגדים על ידי שכובשים ודוחקים אותם בין שני לוחות כבדים, שמניחים את הבגדים על הלוח התחתון ומורידים את הלוח העליון עליו וכובשים את הבגדים בין שני הלוחות על ידי יתדות, שיש עמודים קבועים מנוקבים בארבע הפאות של הלוח התחתון, והלוח העליון מנוקב בארבע זויותיו ועולה ויורד בעמודים אלו, וכשרוצה לכבוש ולהדק את הבגדים מורידו עליהם, ותוחב יתד בנקב שיש בכל עמוד שבולט בארבע הפאות מעל הלוח העליון, וכך הלוח העליון אינו יכול לעלות. רש"י בשבת (קמא. ד"ה מכנסם). ג. **בהגהות** הב"ח (שו"ת ג) מחק מכאן תיבות אלו, שאין כאן מקומם אלא שייכים להלן בדיבור המתחיל 'ברחובה של עיר', שצריך לשנותו והדיבור יתחיל 'עמדו בתפילה', ועל זה מפרש רש"י, ברחובה של עיר בגלוי וכו'. וכן כתב בחשק שלמה (נרש"י). ד. **כתב** במירא דכייא (נרש"י), נראה שהוא היה כתוב בגליון והכניסו אותו המדפיסים לרש"י, ולכך כתבו מאן דהו, שלא ידעו מי הוא. והוסיף עוד, שנראה שרש"י רמז לתירוצם בתחילת דבריו שכתב 'שהנביא מצוה לישראל' שמשמע מכך שדבר שהנביא מצוה ואינו סיפור בעלמא נקרא דברי קבלה. ובפתח עינים (ד"ה ונקנלה) הביא בשם הרב בצלאל שזה הדיבור הוא שריפתה, **כך** אפשר לומר גם להיפך **שעפר** קרוי **אפר סתם**, **והיינו דקתני 'אפר** מקלה' לומר שנותנים דווקא **אפר שריפה** ולא עפר, **דאי הוה תני** - שאם המשנה היתה שונה **'אפר' סתם** ולא 'אפר מקלה', **הוה משמע עפר**, ולא היינו יודעים שנותנים דווקא אפר שריפה.

והטעם שנותנים דווקא אפר מקלה ולא עפר, משום **שאפר מקלה גנאי יותר מעפר סתם, ובגמרא** להלן (טז.) **מפרש מאי טעמא נותנין אותו**[א].

כבושין

כבושין היינו **לשון עצירה, כמו מכבש**[ב] **בלע"ז פריש"א**, שדברים אלו כובשין ודוחקים **את** הלבבות להחזירם למוטב. **ואלו** הן דברי כבושין, **אחינו כו'**.

וכקבלה

דברי קבלה היינו שלא נאמר בתורה אלא דברים **שהנביא מצוה לישראל (עמדו בתפלה**[ג]).

והקשה **תוספות מאן דהו**[ד], **מאי שנא בהאי קרא דכתיב ביונה** (ג י) **'וירא האלהים את מעשיהם' וגו', ולא קרי ליה דברי קבלה, ובהאי קרא ד'וקרעו לבבכם'** שנאמר ביואל (ב יג) **קרי ליה קבלה**, הלא שניהם נאמרו בנביא והם דברי קבלה. **ופריק איהו, כל מקום שהנביא מצוה ומודיע ומזהיר את ישראל, קרי ליה קבלה, ובכל דוכתא** [-מקום] **דלא איתפקד** [-נצטווה] **נביא, כי האי 'וירא האלהים' שהוא כמספר והולך, דיליף מיניה אגב אורחיה מילתא** - שאגב כך שהנביא מספר,

לומדים מהסיפור הלכות, **לא** קרינן ליה קבלהה.

נרמוכס של עיר

בגלוי, וכי הך דאמרינן במסכת מגילה (כה:) **בני העיר שמכרו רחובה של עיר**, לוקחים בדמיו בית הכנסת, אבל לא יקחו בדמיו דברי חול, שיש ברחוב מעט קדושה ומעלים בקודש ואין מורידים. **והתם** (כו.) **מפרש בהדיא** מה הוא הטעם שיש ברחוב קדושה שאסור ליקח בדמיו כל דבר, **אמר רבי זירא, הואיל והעם מתפללים בו בתעניות ובמעמדות.**

ורגיל

רגיל להתפלל כשליח ציבור, **ותפלתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל חזן שטועה סימן רע לשולחיו**, משום ששלוחו של אדם כמותו, כמבואר במשנה בברכות (לד:).

ויהי ריקם

הביאור הפשוט למילים 'וביתו ריקם', **משמע דהוא עני ואין לו מחיה בביתו, ובגמרא** להלן (טז:) **מפרש טעמא אחרינא** - פירוש אחר, 'וביתו ריקם', דהיינו **וגופו נקי מעבירות, שלא חטא ולא יצא עליון שום שם רע בשום עבירה כו'.**

18/06/2018 אהח

זכרונם ושופרות

כל הפסוקים שאומרים בראש השנה בתפילת המוסף.

מל' נגרמה לי כו'

כולן הן מזמוריםח.

ומומר מוסמיכן

על כל פרשה ופרשה חותם בברכה המתאימה לה, **אחר זכרונות** אומר **חתימת זכרונות, ואחר שופרות חתימת שופרות, וכן אחר כולם** חותם **מעין הפרשה, כדמפרש ואזיל** בהמשך המשנה.

על סלעמוס

כלומר, **בפעם ראשונה** שמתחיל השליח צבור להאריך ולהוסיף מענין תפילת התענית, **הוא אומר 'מי שענה לאברהם' כו'. ותוספת זו היתה בברכת גואל ישראל שהיה מתחיל להאריך, והולך ואומר לכולן שש ברכות** אחר סיום ברכת גואל ישראל.

על סמים

כלומר, **זו היא ברכה ראשונה של שש הברכות** שהוסיפו, **כדאמרינן בגמרא** להלן (טז:), **והיאך** - הברכה הראשונה **דגואל ישראל, זו היא ברכה עצמה של שמונה עשרה ואינה מאותן שש** שהוסיפו בתעניות, **אלא** שקראוה ראשונה במשנתינו, כיון **שבה היה מתחיל להוסיף ולהאריך.**

על הזכרונות הוא אומר בחתימה 'זוכר **הנשכחות', ועל השופרות** הוא אומר בחתימה 'שומע **תרועה' והיא שניה למנינה** במנין שש הברכות, **ועל** המזמור **'אל ה' בצרתה לי' והיא** שלישית למנין שש, חותם 'שומע **צעקה'** (שלישית**ט**), וכן הסדר להלן בכולן.

וכשופרות סיס תומר מי שענה שם יהושע בגלגל

לפי שנענה בשופרות בזמן שצרו על העיר יריחו, וזהו היה **בעוד שהיו ישראל בגלגל**, לפיכך אומרים מי שענה את יהושע בגלגל.

ומליסו בסר סכרמל

הטעם שמזכיר את אליהו בהר הכרמל בברכה זו, כיון שאליהו נענה בהר הכרמל, שהוא **כנגד** מזמור **'אשא עיני אל ההרים', וכן כולן** - שמואל, יונה, דוד, ושלמה, שנזכרו בברכות להלן, הוזכרו **לפי ענין** המזמורים של אותה ברכה. **אליהו נענה בהר הכרמל, מעין 'אשא עיני אל ההרים'. ושמואל נענה במצפה דכתיבי קרא**, והוא מעין **'אל ה' בצרתה לי'** שנענה בעת צרה שהיו בה עם ישראל.

ממעי סדגם

הטעם שאמרו 'מי שענה ליונה ממעי הדגה' במזמור זה, לפי שממעי הדגה הוא **מעין 'ממעמקים קראתיך ה'', וחתמו בה 'העונה בעת צרה', שכן כתיב ביונה 'קראתי מצרה לי'** (יונה ב ג). **ובשמואל** - ובברכה שהזכירו 'מי שענה לשמואל במצפה' חתמו שומע צעקה, לפי **שכתיב** בשמואל **'ויזעק אל ה''** (שמואל **א'** ז ט)' והוא מלשון צעקה. **ובאליהו** - ובברכה שאמרו 'מי שענה לאליהו' חתמו בה שומע תפילה, לפי **שכתיב** (מלכים **א'** יח לז) בתפילתו של אליהו כאשר התפלל שתרד אש מן השמים שביקש ואמר **'ענני'**, וענני זו **תפלה.**

ומל' מגדימים

מפרש בגמרא להלן (טז.) **מאי שביעית** הרי הוסיפו רק שש ברכות, ומתרצת הגמרא, שביעית לברכת גואל ישראל שהתחילו להאריך בה.

מי שענה דוד, היינו מה שנאמר **'ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה'** (שמואל **ב'** כא א), ובהמשך אותו פסוק נאמר 'ויבקש דוד את פני ה', ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבענים', הרי שדוד התפלל לה' שיודיענו על מה בא הרעב, וה' ענה לו.

ומלמה

שלמה המלך נענה **כשהכנים** את **הארון לבית קדש הקדשים**, ודבקו השערים של קודש הקדשים זה בזה ולא היה יכול להכניס את הארון והתפלל שלמה שיפתחו, ונענה שנפתחו השערים**יא**. **אי נמי**ב, שלמה נענה, כשהתפלל בזמן שהכניסו את הארון לקודש הקדשים, שכל מי שיבוא להתפלל בבית המקדש ייענה, ובין שאר הדברים שהתפלל עליהם הוא שאם יהיה רעב בארץ ויבואו להתפלל על כך ייענו, כפי שנאמר, **'רעב כי יהיה בארץ'** וגו' (מלכים **א'** ח לז), ושלמה המלך נענה על כך, כפי שנאמר (שם ט ג) 'שמעתי את תפילתך ואת תחינתך אשר התחננת לפני'.

ולפיכך חותם מרחם על הארץ, שהן [-דוד ושלמה] **התפללו על ארץ ישראל**, שלא יהיה רעב בארץ**יג**. והטעם שאמרו בתעניות **'תפלה לעני כי יעטוף', שעל דוחק גשמים נופל**, לפי שכולם עניים בימי הרעב**יד**, **וכתיב ביה** - ובתפילת שלמה המלך נאמר עוד (שם ח לה) שהתפלל **'בהעצר שמים** ולא יהיה מטר כי יחטאו לך, והתפללו אל המקום הזה והודו את שמך ומחטאתם ישובון כי תענם'.

ציונים והערות

מתוספות ונכנס בטעות לרש"י. ועיין עוד בהערה הבאה. **ה. המהר"ץ** חיות (נרמ"י) הביא בשם החוות יאיר (סו"ת, סי' ט) שכתב שדברים אלו אינם מדברי רש"י אלא תלמיד טועה כתב כן, שהרי מצאנו שהגמרא קוראת לדברי הנביא 'דברי קבלה' אף במקום שאין הנביא מצוה ומזהיר את ישראל, כגון בנדה (כג.) וחגיגה (ט:) ועוד. [ולפי זה צריך למחוק אף את הדיבור ברש"י שכתב שהנביא מצוה לישראל שנראה שכוונתו לדברי התוספות מאן דהו. יד דוד (נרמ"י)]. ובמירא דכייא (נרמ"י) יישב, שאמנם בכל המקומות 'דברי קבלה' נקראים על כל דברי הנביאים, ומכל מקום במשנתנו שהתנא מביא שני פסוקים מנביאים, שאחד מהם אינו ציווי ואזהרה מהנביא אלא מעשה בעלמא, ומהמעשה אנו לומדים כיצד להתנהג, כמו במעשה של נינוה, ואילו בפסוק השני שהתנא מביא הנביא מזהיר ומצוה לישראל, אין התנא קורא דברי קבלה אלא לפסוק השני, משום שרצונו לומר ראו מה הזהיר הנביא לישראל וצריך לעשות כדבריו, ולכך קורא אותו קבלה, אבל לעולם בשאר המקומות הוא קורא דברי קבלה לכל דברי הנביאים ואף למעשה בעלמא. וכעין זה תירצו ביד דוד (שם) ובפתח עינים (שם). **ו. לפנינו** בגמרא שם אין זה מדברי רבי זירא אלא סתמא דגמרא היא. מנחם משיב נפש (נרמ"י). **ז. כמבואר** בגמרא להלן (טז:) שביתו ריקם מן העבירה, ופירש רש"י (שם ד"ה וגופו) שאין חמס וגזל בביתו. **ח. נראה** שהיה קשה לרש"י מדוע אין אומרים 'אל ה' בצרתה לנו' לשון רבים, שבדרך תפילה מותר לשנות מלשון הפסוק, כדרך שאומרים בתפילת שמונה עשרה 'רפאנו ה' ונרפא הושיענו וניושעה כי תהלתנו אתה', שהוא מלשון הפסוק (ירמיה יז יד) 'רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה' וכדומה. ועל כך אמר כולם מזמורים הם, שהיו אומרים מזמור שלם, ומזמור שלם אין לשנות כפי שפסק הרמ"א בשולחן ערוך (סו"ס סי' קטז ס"ו). ראש משביר (נרמ"י). ובשושנים לדוד (נרמ"י) פירש שהוקשה לרש"י דבר אחר, שהרי מלשון המשנה משמע שהיו אומרים פסוק זה לבד, וכן בשאר הפסוקים שנזכרו להלן בברכות הבאות, ועל כן משמיענו רש"י שהיו אומרים את כל המזמור ולא רק פסוק זה, ולכן כתב 'כולן הן מזמורים' וכיון שהתחיל את הפסוק הראשון גומר את כל המזמור. וכן כתב במתת אלהים (נרמ"י). **ט. בהגהות** הב"ח (שם ד) מחק תיבה זו. **י. רש"י** כאן מביא את הפסוק 'ויזעק אל ה'', ופסוק זה לא נאמר בענין תפילת שמואל במצפה, אלא בתפילת שמואל על שאול המלך לאחר שלא הרג את אגג מלך עמלק וה' נמלך על שהמליך את שאול שנאמרה לאחר הפרשה של שמואל במצפה (שמואל **א'** טו יח) [ובדפוסים ציינו פסוק אחר (שמואל **א'** ז ט) ולכאורה אינו נכון ששם נאמר 'ויזעק שמואל אל ה'', ורש"י לא הביא פסוק זה]. וביאר רש"י להלן (יז. ד"ה נעקה) שאף שפסוק זה נאמר בענין אחר ולא בענין שמואל במצפה, מכל מקום כיון שהוא נאמר לאחר הפרשה של שמואל במצפה אפשר לומר שאף זה היה במצפה. ועיין במהרש"א להלן (שם ס"ה ד"ה ומפלה) שהקשה, מדוע לא הביא רש"י לשון 'זעקה' שנאמר אצל שמואל במצפה (שם ז ט) 'ויזעק שמואל אל ה''. ועיין עוד מה שיישבנו בביאורי רש"י (שם). **יא. כמבואר** בשבת (ל.) שכאשר רצה שלמה להכניס את הארון לקודש הקדשים ודבקו השערים זה בזה ולא יכל להכניסו, ואמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה, פתח ואמר 'שאו שערים ראשיכם' (תהלים כד ז) ולא נענה, כיון שאמר 'ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך' (דברי הימים ב' ו מב), מיד נענה. **יב. הב"ח** (או"ח סי' תקעט ס"ג) הביא כלשון רש"י, ולא הביא 'אי נמי', אלא נראה שגרס כאן 'אמר נמי', שהכל הוא טעם אחד, שבשעה שהכניס את הארון לקודש הקדשים, אף שלמה התפלל על הגשמים כפי שדוד אביו התפלל, שאמר 'רעב כי יהיה בארץ'. וכן נראה מדברי הבית יוסף (שם ס"ג ד"ה ועוין). וכן ברש"י על הרי"ף לא הביא שני טעמים, אלא כתב, לפי שהם התפללו על ארץ ישראל, דוד ברעב וכו' ושלמה כשהכניס הארון לפנים' [ואפשר לומר שאף אם גורסים ברש"י 'אי נמי', כוונתו לאותה תפילה שהתפלל שלמה בשעה שהכניס את הארון לקודש הקדשים, וכך הוא פירושו, שלמה המלך נענה כשהכניס את הארון לבית קודש הקדשים, כשעמד לפני המזבח ופרש כפיו אל השמים והתפלל וביקש, שכל מי שיבוא להתפלל בבית המקדש ייענה, כמבואר בנביא (מלכים **א'** ח כח-ל), אי נמי, בין שאר הדברים שהתפלל עליהם לאחר שהכניס את הארון הוא, שאם יהיה רעב בארץ ויבואו להתפלל על כך יענו, כפי שנאמר 'רעב כי יהיה בארץ' וגו' (מלכים **א'** ח לז). ועל שתיהן נענה שלמה המלך, שנאמר (שם ט ג) 'שמעתי את תפילתך ואת תחינתך אשר התחננת לפני'. **יג. ולפי** הפירוש הראשון שהתפלל שלמה שיכנס הארון לקודש הקדשים, אף הוא התפלל על הארץ, כיון שעסק בבנין בית המקדש שהוא עיקר הארץ. רש"י להלן (יז. ד"ה דגעי). **יד. כן** ביאר הבית יוסף (או"ח סי' תקעט ס"ג ד"ה וגרמה), כמבואר בבא מציעא (נט.) שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה. וכתב טעם נוסף, לפי שנאמר במזמור זה (תהלים קג כ) 'ה' משמים אל ארץ הביט', וכאשר הגשמים יורדים נמצא שה' יתברך מביט אל הארץ ברחמים. ועוד, לפי שנאמר (שם קג יד) 'אתה תקום תרחם ציון' והוא מעין 'המרחם

דימי רבי חלפתא הוא

רבי חלפתא הוא **אביו** של **רבי יוסי**, **דאמרינן בסנהדרין** (לג:), נאמר (דברים טז כ) 'צדק צדק תרדוף', לומדים מכאן שיש ללכת אחר החכמים לבית הועד שלהם, שבו יש בית דין קבוע, כגון **אחר רבי יוסי בצפורי**, [**אחר** ר' **חנניא** בן תרדיון] **בסיכני**.

טו:

וגומר[טו] כל סנהדרס

כל אותה ברכה **עצמה**[טז], דהיינו, ברכת גואל ישראל.

סכי גרסינן ולא ענו מאריו אמן[יז] מקמו כמי מחרן מקמו

חזן בית הכנסת **אומר** להן לתקוע על סיום כל **ברכה וברכה**, וחזן הכנסת **הוא השמש** של הקהל[יח] **ולא שליח צבור**.

אלא בשער מזרח ובהר הבית

כלומר, **בזמן שבית המקדש** קיים, ונקטו חכמים ואמרו 'שער המזרח' משום **שבשמתפללין בהר הבית נכנסין בדרך שער המזרחי**[יט], והטעם שהיו נוהגים שלא לענות אמן בהר הבית, **לפי שלא היו** עונין **אמן** במקדש[כ], **כדאמרינן בגמרא** להלן (טז:) ולמדו שם כן מפסוק.

ואין לומר שחכמים אמרו **שלא היו נוהגין כן** לתקוע בסדר תעניות הגשמים **אלא במקדש**, כלומר, שטעותם של רבי חלפתא ורבי חנניא היתה שתקעו מחוץ למקדש, **דודאי** שהיו **תוקעין** גם **בגבולים**, **כדמוכח בבולה הך מסכת** - כפי שמוכח בכל מסכת תענית **ומסכת ראש השנה** (כו: כז.).

מאמי מעמר

של אותה שבת, כלומר, שימי התענית נפלו בשבוע שהם עבדו במקדש.

ולא משלימין

ששלש תעניות הראשונות **עדיין אינן חמורין כל** כך, ולכך אינם משלימים את התענית. **ובגמרא** להלן (יז.) **מפרש**, מדוע אנשי המשמר לא היו משלימין, **שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב שהיו עובדין אותו היום, ובאים הן** [-אנשי המשמר] **לסייעם**[כא], **ואם היו מתענים** ומשלימים **לא היה** להם כח **לעמוד בעבודה**.

מאמי דים מב

המשמרה מתחלקת לשבעה בתי אבות כנגד **שבעת** ימי השבוע[כב], **בית אב** ליום.

מאמי [מעמר]

אחד כהנים[כג] **ולוים וישראלים הקבועים ועומדין ומתפללין על קרבן אחיהם שיקבלו**[כד] **לרצון, ועומדים לשם** [-בבית המקדש] **בשעת עבודה**. והטעם שתיקנו כן **דהיאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו**, וכולהו **מפרש בפרק אחרון** (סו.).

מומרין לספום יין

דברי משנתנו כאן בענין איסור שתיית יין, **לאו גבי דיני התענית איתמר, אלא אגב דמירי בבני משמר, מייתי לה**.

גלולם

אין לחוש שמא תכבד העבודה בלילה, **שהרי ראו מבערב** [-מלפנות ערב] **שפסקו** הקרבנות שהקריבו ביום **ולא כבדה העבודה**[כה], ובלילה אין מביאים עוד קרבנות. אבל אסורים לשתות יין בימים, **שיביאו**[כו] **רוב קרבנות** - שמא יביאו הרבה קרבנות, **ולא יספיקו** להקריבם **בני בית אב של אותו היום, וצריכין אלו** [-אנשי המשמר] **לסייען, והרי** אם **ישתו** אנשי המשמר יין ביום, **אינן ראויין לעבודה משום חשש שכרות**.

מאמי דים מב מסורין דין ליום דין גלילה

הטעם שאסורים אנשי בית אב לשתות יין בלילה, **לפי שהיו מעלין כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח**, וצריך להחזירם ולהקטירם שוב על גבי המזבח [כמבואר בזבחים (פו.)]. **אי נמי** [-טעם נוסף], משום שאם **לא גמרו** להקטיר אברים ופדרים ביום, **גומרים** להקטירם **בלילה**[כז]. **אבל אנשי משמר אינן צריכין לסייע בלילה להפך במזלג**, כיון **דבית אב יכול להספיק לבד היפוך המערכה**, ולכן גם משום עבודה זו אין חשש שיצטרכו לסייעם.

מסורים לספר ולכנם

משנכנסו למשמרתם כל **אותה שבת**, **אלא מסתפרין קודם לכן, ושמא מפרש בגמרא** להלן (יז.).

וכממי

של משמרתן **מותרים**. והטעם שהתירה משנתנו להסתפר ולכבס דווקא ביום חמישי, כיון **שדרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי** לכבוד שבת, **ולא בערב שבת מפני** הטורח[כח].

כל הכסוב נמגילם מעמים דלם למיספד

דאית יומיא דלא להתענאה - שיש ימים טובים הכתובים במגילת תענית שנאמר בהם שאסור להתענות בהם, ומקצתהון **דחמירי טפי דלא למיספד** - ויש מקצתם שהם יותר חמורים ונאמר בהם שאסור אף להספיד בהם. **ואותן** הימים **שהן חמורים ואסורים בהספד, לפניו אסור** אף **בהספד**[כט], **דילמא אתי למיעבד ביום טוב גופיה** - שמא יבוא להספיד ביום טוב עצמו.

ולמחרי מוסר

דכיון שעבר היום טוב, לא חיישינן שיטעו ויבואו להספיד ביום טוב עצמו. **ואותן** הימים **שאינן חמורין** כל כך **ליאסר בהספד, אלא** נאמר בהם **דלא להתענאה, בין לפניו כו' ובין לאחריו** מותר להתענות.

מלם להפקיע מם הסמכים

אוצר החכמה

כשרואין בעלי חניות שקונין למוצאי יום חמישי שתי סעודות גדולות, אחת לצורך ליל **חמישי** לאחר סיום הצום, **ואחת** לצורך **שבת**[ל],

ציונים והערות

על הארץ' שחותם בה. **טו. צריך** לומר 'וגמר', כפי שנשנה במשנה. מנחם משיב נפש (נרמ"י). והובא בהגהות וציונים. **טז. ראה** בדקדוקי סופרים (סוף אות ס) שכתב שגירסת רש"י בגמרא היא 'וגמר כל הברכה' ללא המילה 'כולה' שכתובה בדפוסים שלנו. **יז. רש"י** בא לשלול את גירסת הראשונים [הריטב"א (ד"ה ומ"ש) והר"ן (ד"ה מעמה)] שגרסו 'וענו אחריו אמן', וחלקו על רש"י בפירושו שרבי חלפתא ורבי חנניא הנהיגו שלא לענות אמן אחר הברכות אלא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. **יח. כן** ביאר רש"י במכות (כג: ד"ה חזן). אמנם העיר שאין לו ביאור מדוע נקרא הוא בשם 'חזן הכנסת', ובגליון שם הביא ממהרש"ל שהוא מלשון חוזה, דהיינו שרואה צרכי העיר. **יט. רש"י** מבאר מה היא כוונת חכמים שאמרו 'שער המזרח', שכוונתם להר הבית שנכנסו אליו דרך שער המזרח. **כ. והר** הבית הוא בכלל מקדש לענין זה שאין עונים בו אמן. רש"ש (נרמ"י). **כא. טעם** זה הוזכר בגמרא (שם) לא בכדי לפרש דין זה שאינם משלימים, אלא כלפי מה שאנשי משמר אסורים לשתות יין ביום, אלא שרש"י פירש כן אף על דין השלמת התענית. מראה כהן (נרמ"י). **כב. הקשה** במנחת חינוך (מצוה תקט אות ט) שבגמרא במנחות (קז:) וברש"י שם (ד"ה כנגד) מבואר, שכל משמר נחלק לשישה בתי אב, ובשבת היו עובדים כל המשמרת של אותו שבוע יחדיו. ועיין חתם סופר (שו"ת או"ח סי' ו) במה שכתב ליישב. וראה עוד בענין זה בתפארת ישראל (ממיד פ"ו בועז אות ג), ובערוך לנר (יבמות קא. נרמ"י ד"ה כל, סנהדרין כג: ד"ה כהן). **כג. רש"י** כתב שאף הכהנים היו במעמד, ועיין בילקוט ביאורים שיש ראשונים שחלקו על רש"י וסברו שהכהנים לא היו במעמד, כיון שעבדו במקדש. **כד. בדפוסים** הראשונים הגירסא 'שיתקבל', והובא בהגהות וציונים. **כה. מלשון** רש"י משמע שביום שיש הרבה עבודה, אסורים אנשי המשמר לשתות יין אף בלילה, שמא יצטרכו אנשי בית אב גם סיוע בהקרבת אברים ופדרים שלא נתעכלו ביום, והקשה הרש"ש (נרמ"י), הלא המשנה שנתה סתם שאנשי משמר מותרים לשתות יין בלילות ולא חילקה אם יש הרבה עבודה או לא. ולכך כתב שלפי האמת אף ביום שהיה בו ריבוי קרבנות, אנשי בית אב אינם צריכים סיוע בלילה, ומותרים אנשי המשמר לשתות יין בלילה, כפי שביאר רש"י בהמשך (ד"ה מאמי דים מב מסורין). אך במנחם משיב נפש (נרמ"י) ביאר בכוונת רש"י כפי שמשמע בפשוטו, שביום שהיתה בו הרבה עבודה בהקרבת הקרבנות, ונותרו הרבה אברים ופדרים שצריכים להעלותם מהרצפה למזבח והרי הם כשרים להקרבה כל הלילה, יש לחוש שיצטרכו אנשי בית האב סיוע אף בלילה, ואסורים אנשי המשמר לשתות יין אף בלילות. **כו. דברי** רש"י קשים להבנה בלא להגיה כאן, וצריך להגיה ולהוסיף כאן דיבור המתחיל חדש, 'אבל **לא בימים**'. שמא יביאו רוב קרבנות וכו'. גליון [בתוספת תיקון ע"פ הרש"ש (נרמ"י). והרש"י שברי"ף]. והובא בהגהות וציונים. **כז. שהקטר** חלבים ואברים כשר כל הלילה, כפי שפירש רש"י בברכות (ג. ד"ה כדי) על פי המשנה במגילה (כ:). אמנם עיין בילקוט ביאורים בהערה שהביא מרש"י במנחות (עב. ד"ה ולהקטיר) ששם משמע שאין מקטירים כל הלילה. **כח. מבואר** כאן ברש"י שמנהג רוב העולם להסתפר ביום חמישי לכבוד שבת, והעירו האחרונים [מגן אברהם (סי' רם בהקדמה), מירא דכייא (נרמ"י), גליון מהרש"א (נרמ"י)] שמכאן קשה על המובא בפוסקים שיש נוהגים שאין מגלחים את השיער ביום חמישי [או מפני שאין ניכר שעושה לכבוד שבת. ב"ח (או"ח סי' רם ס"ק ח) בשם המהרש"ל, או לפי שהשיער יתחיל לצמוח בשבת שהוא היום השלישי מתספורתם. ט"ז (שם סק"ח)]. **כט. מבואר** ברש"י שאף לפניו אסור בהספד ולא רק בתענית, וכן דייק הר"ן (ד"ה והמ). אלא שבגמרא להלן (יח.) מבואר שרב אשי סובר שלפניו ולאחריו אינם אסורים אלא בתענית ולא בהספד. וביאר הר"ן שרש"י סובר שמסקנת הגמרא בסוגיא שם אינה כן, ודברי רב אשי נדחו. אמנם המאירי (ד"ה המשנה המתמיהת) כתב כדברי רב אשי שלפניו ולאחריו אינם אסורים אלא בתענית ולא בהספד. **ל. וביאר** בתוספות יום טוב (פ"ב מ"ט) בשתי דרכים: א. שמדובר במקום שבעלי החנויות הינם נכרים ואינם יודעים שחכמים גזרו תענית, ולכך יטעו שרעב בא לעולם וייקרו את השער. ב. אפילו בבעלי חנויות ישראלים, יתכן שלא יבינו שריבוי הקניות הוא מפני התענית והשבת, ויטעו לומר שרעב בא לעולם. והקשו הריטב"א והר"ן (ד"ה אין גוזרין - הרמב"ן) מדוע יש לחשוש להפקעת שערים, הרי ביום רגיל קונים יותר מאשר בתענית, שביום רגיל אוכלים שתי סעודות ובתענית רק סעודה אחת. ותירץ הריטב"א, שכאשר התענית היא ביום חמישי, אנשים אינם קונים את סעודתם אלא בערב בסיום התענית, ומתוך שקונים מזון לסעודת הערב, יקנו באותו זמן אף לסעודת שבת, וכשרואים בעלי חנויות שלוקחים בני אדם הרבה ביחד, אינם יודעים שזה מפני התענית, ומתוך כך ייקרו את השער, מה שאין כן בשאר הימים שאין לוקחים סעודת שבת עד ערב שבת. והר"ן תירץ, שאמנם תבואה קונים פחות בתענית, כיון שאוכלים בו רק סעודה אחת, אבל יש הרבה דברים שחיי נפש תלויים בהם שאדם מרבה לקנות מהם מפני התענית, ויש לחשוש שיפקיעו את השערים בהם. עוד כתב הר"ן שם, שלפי טעם זה של רש"י, החשש להפקעת שערים אינו רק בתענית של גשמים, אלא בכל תענית שגוזרים על הציבור מפני כל צרה, אין לקובעו בתחילה בחמישי, משום

בעלי החנויות אינם יודעים שמחמת התענית מרבים העם לקנות, אלא סבורים הם שבא רעב לעולם ולכן מייקרים ומפקיעים השער, אבל משהתחילו העם להתענות כבר ביום שני, יודעין בעלי החנויות ביום חמישי שאינו אלא מפני התענית.

נרמזי מדמיס

דאיקרי 'מועד'לא.

ומס המתילו

שקיבלו תענית מקודם לכן ונכנם בהן [-באחד מימי התענית] ראש חדש, אין מפסיקין תעניתם, אוצר החכמה דאקי על גב דאקרי 'מועד', הרי לא כתיב ביה 'יום משתה ושמחה'לב.

סמין מסלימין

להתענות כל היום, אלא אוכלין סמוך לערב.

מגילת תענית נכתבה בימי חכמים, אף על פי שבזמנם לא היו כותבין הלכות, לפי שדברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם (גיטין ס:), התירו לכתוב מגילת תענית כמו דברים שבכתבלג, והיינו דקתני במשנה 'כל הכתוב במגילת תענית', כאילו כל הכתוב בה היה מקרא.

כי קמי נמי מסמימין

מה שכתוב במשנתנו לעיל (ע"ח) 'סדר תעניות כיצד', דווקא בסדר תעניות אחרונות קא מירי.

סמי גרסינן בגמרא ונומין סמר על גבי המיפה

ולא גרסינן בדברי תנא קמא 'אפר מקלה'לד. אפר שריפה עדיף משום אפרו של יצחק כדלקמן (טז.)לה.

בגדולם

בגדולה היינו בכל מצוה בעלמא שלא לפורענות, ולומדים כן ממה שנאמר (ויקרא י יג) וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר וגו'לו.

מתרצת הגמרא, הא נמי דיהבינן בראשייהו דנשיא ואב בית דין ברישא חשיבותא הוא - אף כאן במה שנותנים אפר בראש הנשיא ואב בית דין בתחילה, חשיבות היא להם, כיון דאמרי להו אתון חשיביתו טפי כו'.

דמקיל מימ מסריגא מ'

ממה דקתני במשנתנו, 'ונותנין על גבי התיבה כו' ועל ראש הנשיא' כו', דמשמע שעל ידי אדם אחר נותנים אפר בראש הנשיא ואב בית דין, ואילו לגבי נתינת אפר בראש שאר כל אדם, לא תני במשנתנו 'נותנין', אלא כל אחד ואחד (נוטל) [נותן]לז כו' בעצמו בראשו.

טז.

למפנייס מסמרים

דאיכא עגמת נפש טפי כאשר מתבייש מאחרים, ומשום חשיבותם של הנשיא ואב בית דין הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם דלא חשיבי, לא מתביישי בנתינת האפר על ידי אחרים, וסגי להו בנתינת עצמן[לח].

סמר מסם מפר

שמע מינה - מוכח מלשון הפסוק שמניחים את האפר במקום הנחת תפילין של ראש, דכתיב בהו על התפילין (יחזקאל כד יז), 'פארך חבוש עליך', ואמרינן (ברכות יח.) 'פארך' אלו תפיליןלט, ומתרגמינן נמי את הפסוק ביחזקאל, 'טוטפתך הויין עלך', דהיינו התפילין יהיו עליך. והיכא מניחין תפילין - והיכן הוא מקום הנחת תפילין, במקום שמוחו של תינוק רופף [כמבואר במנחות (מ.)].

גגילו

שיצאנו מכניסתנו [-מבתי הכנסיות שלנו]מ.

נמצה נעווינו

מה שאומרים 'כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעווינו' הוא וידוימא.

[ולמה מפכסין]

שהיו חוגרות[מב] שקין. והמקור לכך הוא ממה דתנינן בירושלמי (ה"ח) שהיו חוגרות שקין[מג], ויוצאין לבית הקברות, ותוקעין בקרנות [-בשופרות], ועל סמך דברי הירושלמי בעי ליה מיבעיא[מד] שקין למה, ובית הקברות למה, ותקיעת שופר למה[מה].

כנהמה

דמשער בהמה נינהו - השקים שהיו חגורים בהם, שהיו עושים את השקים מנוצה [-מצמר] של עזים[מו].

עפר קמס

שאינו אפר מקלה, זכירת אפרו של יצחק ליכא. 'סתם' לא גרסינן, אלא גורסים 'איכא בינייהו עפר'.

קנרי עכו"ס[מז]

במקום שאין קברי ישראל[מח]. משום הטעם כדי שהמתים ישתדלו לבקש רחמים עלינו, הרי אפילו על עצמן ליכא - אינם יכולים לבקש רחמים, כל שכן שעלינו אינם יכולים לבקש רחמים.

מפי הר המוריה וכו'

איידי דאיירי הגמרא לעיל בפלוגתא דרבי לוי ורבי חנינא מענייני התענית, תנא נמי הא פלוגתא - הביאה הגמרא גם מחלוקתם בענין אחר, שנחלקו מאי הר המוריה, דאברהם קרא למקום העקידה 'בהר [ה'] יראה'מט, הרי שנקרא הר, וכתיב (בראשית

ציונים והערות

שיש חשש שיקנו הרבה מחמת התענית ויפקיעו השערים. אבל הר"י פירש שבתענית של גשמים בלבד אמרו דין זה, שכאשר רואים בעלי החנויות שמתענים על הגשמים, ויהיה מחסור במזון, מייקרים את השער, ולא רצו חכמים שתהא הפקעת השער ביום חמישי מפני כבוד השבת. **לא. ונלמד** כן מהפסוק (מיכה ו טו) 'קרא עלי מועד', שפירשוהו (להלן כט.) על ראש חודש. רש"י להלן (יז: ד"ה ורע"מ). **לב. ופורים** אף שנאמר בו (אסתר ט יז) 'יום משתה ושמחה', אינו נקרא מועד [ומה שפורים נקרא 'יום טוב' (שם ט יח) אין לשון זו באה להכלילו עם שאר המועדים שנאמר בהם בתורה לשון 'מועד'] ולכך אם קבעו קודם את התענית מתענים בו. תוספות יום טוב (פ"ג מ"י). והרש"ש (נדפ"י) כתב, שדברי התוספות יום טוב דחוקים, ובפשיטות יש לומר שחנוכה ופורים מתענים בהם כיון שהם רק מדרבנן, ורק על ראש חודש שהוא דאורייתא, הוצרך רש"י לבאר שאינו יום משתה ושמחה.

לג. ראה בביאורי הפשט בהערה הטעם שהתירו לכותבה. **לד. כאן** מסתיים דיבור זה ומתחיל דיבור חדש, אפר מקלה. אפר שריפה וכו'. גליון. **לה. ושם** מבואר טעם נוסף, שנותנים אפר לומר הרי אנו חשובים לפניך כאפר. **לו. רש"י** גורס פסוק אחר מהנאמר בגמרא כאן, וכך היא הגירסא בברכות (סא.). וביאר המהרש"א בברכות (שם ד"ה נגדולה), שדווקא מהפסוק המובא בברכות וברש"י כאן אפשר לדייק שמתחילים מן הגדול, שאין לומר שהלימוד הוא מכך שהקדים את אהרן שהוא אב לשניהם, או מכך שהקדים את אלעזר שהוא הגדול לאיתמר הקטן, שכן בהרבה מקומות כך הוא הדרך להקדים, אלא מכיון שנאמר 'בניו הנותרים', לשם מה הוסיפה התורה ואמרה 'אל אלעזר ואל איתמר', לא היה צריך לומר אלא 'אל אהרן ובניו הנותרים', שודאי הם אלעזר ואיתמר, אלא מוכרחים לומר שמהייתור באה התורה ללמדנו שבגדולה מתחילים מן הגדול [ולפי ביאור זה מובן למה ברש"י כאן הביא פסוק זה דווקא, כיון שבו נאמר 'בניו הנותרים']. ואף הרש"ש (נדפ"י) כתב שהלימוד הוא דווקא מפסוק זה שרש"י מביא, שנאמר בו, 'ואל אלעזר ואל איתמר' ולא נאמר 'אל אהרן ואלעזר ואיתמר', ותיבת 'ואל' מיותרת ללמדנו שבגדולה מתחילים מן הגדול, אבל בפסוק שמובא בגמרא כאן שנאמר בו 'ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר' אין תיבה מיותרת, ולכן אין לדייק ממנו שמתחילים מן הגדול. **לז. תוקן** על פי גליון, והובא בהגהות וציונים. **לח. בשדה** יצחק ובגנזי יוסף (נדפ"י), ביארו את דברי רש"י, שרק לאדם חשוב יש יותר בושה מאחרים, אבל אנשים שאינם חשובים אינם מתביישים יותר בנתינת אחרים, לכך הם נותנים בעצמם. וכן כתב במנחם משיב נפש (נדפ"י), והוסיף לבאר, שכאשר אדם מתבייש מאדם שהוא כמותו בדרגת החשיבות, אין זו אותה בושה כמו שמתבייש מאדם שקטן ממנו בחשיבות, שזו היא לו חרפה גדולה יותר ויקל בעיני העם. אמנם המהרש"א (נדפ"י) הבין בכוונת רש"י, שלכולם יש יותר עגמת נפש בנתינת אחרים, ולכך תמה מדוע שאר בני אדם אינם צריכים להתבייש יותר כמו הנשיא ואב בית דין. וכן הבין בקרן אורה לעיל (טו: ד"ה מינו) כהמהרש"א, וביאר שדווקא מביישים יותר את החשובים, כדי שיתעוררו העם יותר לתשובה. ובקרני ראם (על המהרש"ל, מות ח) תירץ את קושיית המהרש"א, שהאנשים החשובים צריכים להתבייש יותר משום שיש לתלות בהם יותר את החטא, אבל האנשים שאינם חשובים אינם צריכים להתבייש כל כך. **לט. הגמרא** בברכות לומדת מפסוק זה שאבל אף על פי שטרוד בצערו, חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין שנאמר בהן פאר, ואבל אינו בר פאר כיון שהוא מתגולל בצערו בעפר [ובפסוק 'פארך חבוש עליך' מבואר שהקדוש ברוך הוא אמר ליחזקאל שיניח תפילין בזמן אבילותו, אבל שאר האבלים לא]. **מ. כן** כתבו תלמיד הרמב"ן והר"ן (ד"ה גליון), וכן נראה כוונת רש"י. **מא. שכן** מה רצו לומר בכך שנתבזה בעווינו, לכך פירש רש"י שזה היה וידוי שעוונותיהם גרמו לכך שנתבזה הכלי צנוע. מירא דכייא (נדפ"י). **מב. ברש"י** שבעין יעקב הגירסא היא 'חוגרין', וכן בהמשך דברי רש"י. **מג. לפנינו** בירושלמי לא מובא שהיו חוגרים שקים בתענית. **מד. לא** הירושלמי ולא הבבלי שואלים את כל השאלות שרש"י מביא, שהירושלמי לא שואל על שקים, והבבלי לא שואל על שופרות, אלא כוונת רש"י שבשתי הגמרות נשאלו שאלות אלו, חלק מהן בירושלמי וחלק בבבלי. קרן אורה (נדפ"י). **מה. כן** ביארו במירא דכייא (נדפ"י) והמהר"ץ חיות (ד"ה נמה), שרש"י מבאר מנין לגמרא שמתכסים בשקים ויוצאים לבית הקברות, ופירש, שהגמרא שלנו שאלה על סמך מה שנאמר בירושלמי, וכפי שכתב הרי"ף בסוף עירובין (קד:) שהירושלמי היה מסודר לפני חותמי התלמוד הבבלי וידעו ממה שנאמר בירושלמי. **מו. הקשה** המהרש"א (מ"ק ד"ה מתכסין) הלא גם בגדי צמר הם משיער של בהמה ולשם מה צריכים ללבוש דווקא שקים. ולכך פירש באופן אחר, שאמרו הרי אנו כבהמה בלבישת השק, כיון שדרך לכסות את הבהמות בשק שהוא דבר שפל. אמנם המגן אברהם (סי' תקעט סק"ג) כתב, שאף כוונת רש"י לומר שהדרך לכסות את הבהמות בשקים, ומה שכתב שהוא משער של בהמה הוא לאו דווקא, וכל כוונתו בזה רק לפרש מהו 'שק' שהוא משער של בהמה מנוצה של עזים, אבל באמת יכולים להתכסות אף בשאר שקים שאינם עשויים מבהמה, שאף בכך נמשלים לבהמה שדרך לכסותה בשק. וסיים המגן אברהם, שלכך יכסה אותו למעלה על הבגדים. אך בפרי מגדים (משב"ז שם) כתב להעיר, שברש"י לא משמע כן, אלא שמלבישים דווקא שק מנוצה של עיזים שהוא מבהמה. וכן העיר בנהר שלום (סי' תקעט מות ח), והוסיף לדייק מלשון רש"י שברי"ף (ד"ה הרי) שכתב, הרי אנו חשובין כבהמה, שהשק עשוי מזנב הסוס וזנב הפרה. **מז. ראשי** תיבות של 'עובדי כוכבים ומזלות', ואין הכוונה דווקא אליהם אלא לכל קברי הגוים אף שאינם עובדי כוכבים. **מח. רש"י** סובר שאף למאן דאמר שיוצאים לבית הקברות לומר הרי אנו כמתים, לכתחילה ודאי עדיף לצאת לקברי ישראל ורק כשאין קברי ישראל ניתן לצאת לשיטתו לקברי גוים. וכן כתב הריטב"א (ד"ה מאי) בביאורו הראשון. אך בביאורו השני כתב, שמאן דאמר זה סובר שאפילו כשיש קברי ישראל עדיף לצאת לקברי גוים, ששם שייך יותר לומר 'הרי אנו חשובים כמתים', שאילו קברי ישראל גם במותם

18/06/2018

כג ג) 'אל ארץ המוריה' שמקום העקידה נקרא 'מוריה'[ג].

מד אמר הר שיני שולמי

הר שיצא ממנו הוראה לישראל, היינו שיוצאת משם התורה לישראל, כפי שנאמר 'כי מציון תצא תורה' (ישעיה ב ג) היינו שמירושלים תצא תורה, ונאמר עוד 'יורו משפטיך ליעקב' (דברים לג י), שנאמר על שבט לוי שעבדו בבית המקדש שהם יורו דינים ומשפטים לישראל, ולשבת הגזית[נא] שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל.

מורם לעובדי כוכבים

ששומעין הגוים גדולות ישראל וירושלים, ומתפחדים הגוים עליהם [-מישראל], כך שמעתי. לישנא אחרינא, הר המוריה זהו הר סיני[נב], ונקרא 'מוריה' על שם המורא שהיה לעובדי כוכבים בשעת מתן תורה, דכתיב (תהלים עו ט) 'ארץ יראה ושקטה'.

מדם של נוגה

בעל קומה[נג], שישמעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב.

מפי אמור

אנשי נינוה, דכתיב (יונה ג ו) 'בחזקה' דמשמע שטענו כלפי ה' בכח וניצוח דין.

מי נדמם מפני מי

הוי אומר צדיק מפני רשע, שכך הוא דרכו של עולם שהצדיק דוחה רצונו ומוותר לרשע שמפציר הרבה לפני הצדיק לקיים רצונו, אם כן אף הקדוש ברוך הוא יוותר לנו אף שאנו רשעים.

אם אין אמה מרחם כו'

כלומר, כשם שאתה אומר [-הבטחת] לרחם על אלו, דכתיב (תהלים קמה ט) 'ורחמיו על כל מעשיו', כן תרחם עלינו.

ומינו מחל נו

לשלם את הגזל, למה הוא דומה וכו'[נד].

נשא לבבנו אל כפים

עם הכפים צריך לישא הלב לשמים, וכוונת הפסוק היא שנשא לבבנו לאל שבשמים כאשר כפות ידינו נקיות מעוון[נה], כלומר, שיחזור האדם מקלקולו על ידי שיחזיר את הגזלה שגזל בכפות ידיו[נו].

ממושל ומין לו

יש לו טפלים [-ילדים קטנים][נז] ואין לו במה להתפרנס, שלבו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקירות לבו עליהן].

ום לו יגיעה

שמתכוין יותר בתפלת הגשמים, כיון שכל פרנסתו תלויה בירידת הגשם.

ומרוצה לעם

נוח לבריות ומסכימין כל העם[נח] לתפלתו.

נמימה

בסומי קלא, שמושך את הלב של השומעים על ידי שיודע לעשות את קולו דק דק ויפה בנעימת תפילתו[נט].

ורגיל לקרות כו'

כדי שיהו הפסוקים של התפלה סדורין בפיו ולא יטעה[ס].

טז:

היינו ממושל ומין לו היינו דימו ריקן

היינו כמו (איזהו) [זהוס"א].

דימו ריקם מן המצוות

שאין חמם וגזל בביתו[סב].

ופרקו נמה

אפילו כשעמד על בחרותו היה נאה בלי שם רע.

זה המעמיד[סג] מזון שלנו סגון לפני המיכה

דהיינו חזן רשע, שהקדוש ברוך הוא שונא אותו יותר מכולן, והוא נותן בקולו לפניו.

שביעית למרוכה

שביעית לאותה ברכה שהתחיל להאריך בה, ואותה ברכה אינה מן התוספת אלא משמונה עשרה ברכות היא, כדתניא, בגואל ישראל הוא מאריך.

הוא אומר לפניהן

אותו הזקן הרגיל שיורד לפני התיבה, אומר לפניהם עשרים וארבע ברכות, ומאריך בגאולה, כדקתני מתניתין.

אבל במקדש

אומר אותו הזקן לאחר הפרשיות, מי שענה את אברהם הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל, והן עונים אחריו 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', וכן בכל ברכות שבמקדש[סד].

מניין שמין עונין אחר במקדש

דכתיב בתפלת עזרא בבית שני (נחמיה ט ה), 'קומו וברכו את ה' אלהיכם', והיינו - ולומדים מכך שהחזן אומר בחתימת הברכה, ברוך ה' אלהי ישראל כו'.

וינהו שם כנוהן

היינו - לומדים מכך שעונין אחריו 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', כך הוא הפסוק, 'ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה'.

סכי גרסינן

יכול על כל הברכות כולן תהלה אחת, תלמוד לומר, 'על כל ברכה', ללמדנו שעל כל ברכה תן לו תהלה.

מזן סכנסם

לא אותו זקן ניחו - מה שהברייתא אומרת שחזן הכנסת אומר תקעו אין הכוונה לזקן שירד להתפלל לפני התיבה, אלא הכוונה היא לשמש[סה]. וחוזר חזן הכנסת [-השמש] ואומר להן מי שענה כו' אף על פי שאמרו אותו זקן בחתימת הברכה[סו].

כשמריעין

כאשר מריעים תחלה, הוא אומר להן הריעו בני

ציונים והערות

חשובים הם כחיים. **מט. כך** היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב, וכפי שנאמר (בראשית כג יד) 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה'. **נ. רש"י** מפרש היכן נקרא 'הר', שכן קראו אברהם אבינו 'בהר ה' יראה' (בראשית שם), והיכן נקרא 'מוריה', שנאמר 'אל ארץ המוריה'. ואף על פי שיש פסוק מפורש שקראו כן, שנאמר (דברי הימים ב' ג א) 'לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה', העדיף רש"י להביא כן מפסוק בתורה שבה נאמר שנקרא 'הר' ונקרא 'מוריה'. ראש משביר (בראשית י). **נא. היא** אחת מהלשכות שהיו בעזרה בבית המקדש ושם היתה הסנהדרין גדולה יושבת, כפי שמובא במשניות מידות (פ"ה מ"ד). **נב. מהרש"א** (ד"ה מאי) הקשה על פירוש זה, שהרי נאמר (דברי הימים ב' ג א) 'לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה' אם כן כיצד ניתן לומר שהר המוריה זהו סיני. וביאר במהר"ץ חיות (בראשית י) את קושייתו, שהרי הר סיני הוא בחוץ לארץ והר המוריה הוא בירושלים. ובאהלי יצחק (נתוס' ד"ה הר, נד"ל) יישב על פי דברי הילקוט ראובני (פרשת יתרו) שהביא מדרש על מה שנאמר (שמות יט ג) 'ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני', שבשעת מתן תורה נעקר הר המוריה ובא למדבר סיני כדי שתינתן התורה על מקום קדוש ומעולה זה. ועיין עוד בילקוט ביאורים תירוץ החתם סופר. **נג. הקשה** המהרש"א (מ"ח ד"ה מדם), וכי משום שהוא בעל קומה נשמעים דבריו ביותר. ותירץ בילקוט המאירי (בראשית) שמצאנו בכמה מקומות שיש חשיבות לבעל קומה, בסנהדרין (יז.) 'אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה' וכו', וכן בשבת (נג.) 'אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה'. ובמנחם משיב נפש (בראשית) תירץ, שצריך להיות בעל קומה שאז גם דבריו נשמעים ביותר למרחוק, שבודאי בגלל רוב העם שהתקבצו לתפילת התעניות אם לא יהיה בעל קומה, לא ישמעו דבריו, כיון שהקול נפסק בין האנשים היושבים לפניו, ומשום כך נהגו שהדרשן עולה למקום גבוה לדרוש. **נד. רש"י** פירש שהכוונה על מי שמתוודה ולא מחזיר את הגזילה. ובדברי הסמ"ג (מ"ע טז) מבואר, שדרשה זו אינה רק על עון גזל, אלא על כל חטא ועון ששב ללא עזיבת החטא וקבלה לעתיד. וכעין זה פסק הרמב"ם (תשובה פ"ב ה"ג) 'כל המתוודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב, הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו'. **נה. מירא** דכייא ורש"ש (בראשית), אבל המהרש"א הבין את רש"י באופן אחר, ונתקשה בדבריו. **נו. מירא** דכייא (שם). **נז. מטופל** הוא מלשון 'טף' שתרגומו 'טפלא', כמבואר גם בתרגום אונקלוס (בראשית לד כט). מאירי (ד"ה המצוה השניה), ומסתבר שזו אכן גם כוונת רש"י. **נח. כן** כתב האור זרוע (סו"ת, סי' קיד) שאין לשליח ציבור להתפלל אלא בהסכמת כולם. וראה עוד בביאור הענין בהערה בביאורי הפשט על דברי הגמרא. **נט. על** פי רש"י בערכין (יג: ד"ה מקטטי). **ס. שכל** חזן שטועה, סימן רע הוא לשולחיו כמבואר בברכות (לה.). רש"י לעיל (טו. ד"ה וגיל). **סא. בכל** מקום כאשר הגמרא מקשה 'היינו' הפירוש הוא ששניהם שוים, וכן איתא ברש"י שבעין יעקב, וכן תיקן בגליון. אמנם עיין במירא דכייא (ד"ה גני) שפירש את הגירסא 'איזהו' ומדוע לא פירש רש"י כמו בכל מקום. **סב. הקשה** בתוספות יו"ט, מדוע נקט דווקא את העבירה של גזל וחמס, וכי אם יהיו לו עבירות אחרות יהיה ראוי להתפלל כשליח ציבור. והמהרש"א (מ"ח ד"ה גימו) כתב, שרש"י נקט גזל משום שהיא עבירה שכיחה ומצויה ברוב ישראל, כפי שמבואר בבבא בתרא (קסה.), והוא הדין שצריך להיות נקי משאר עבירות. ובמצפה איתן (בראשית שם) ביאר, שהטעם שנקט גזל, משום שמבואר במדרש רבה (שמו"ר כב ג), כל מי שידיו מלוכלכות בגזל, הוא קורא לקדוש ברוך הוא ואינו עונה, למה, שתפילתו בעבירה, ולעיל (ז:) מבואר שמשום עון גזל נעצרים הגשמים, לכך כתב רש"י שאין בו גזל וחמס. **סג. לפי** גירסת רש"י בגמרא משמע שהפסוק 'נתנה עלי בקולה' עולה על הקהל שמעמידים את החזן שאינו הגון. והעיר על כך במהר"ץ חיות (בראשית), שמהפסוק 'נתנה עלי בקולה' נראה שההקפדה היא על החזן עצמו ולא על הקהל המעמידו, וכפי גירסתנו בגמרא, 'זה שליח ציבור שאינו הגון', שקאי על השליח ציבור עצמו. **סד. ודווקא** על הברכות שבתפילה לא ענו אמן, אבל על ברכות דעלמא היו עונים אמן אף במקדש. שיטה מקובצת (ברכות סג. ד"ה כל). **סה. רש"י** לעיל (טו: ד"ה ה"ג). **סו. שכן** משמע לשון 'חוזר ואומר', שחוזר ואומרו שוב. ריטב"א לעיל (טו: ד"ה ולמחר), ור"ן (ד"ה מנל). והרש"ש (בראשית) דחה ראיה זו, משום שאפשר לומר ששליח הציבור אינו אומרו בחתימת הברכה אלא אומרו רק פעם אחת לאחר הברכה, ולשון 'חוזר' היינו לאחר שהפסיקוהו

אהרן, וכשתוקעין תחלה, הוא אומר להן תקעו בני אהרן כו'[סז].

וכך הנהיג

כל מנהג זה הנהיג רבי חלפתא בצפורי.

ומים למטי כדמפיק כו'

כלומר, ואיכא דמתני הכי[סח].

וכן הנהיג

מנהג זה אמקדש קאי[סט].

יז.

מלא נרשם השנה

כדאמרינן בראש השנה (טז.), אמרו לפני מלכיות וזכרונות וכו' ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה בשופר.

וכשעם מלחמה

דכתיב (נחמיה ד ט) 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם' וגו', ולומדים משם שתוקעים בשעת מלחמה, ואמנם מפורש בפסוק שתוקעים, אבל לא ידעינן מנא איתפריש דאומר ברכות ופסוקי מלכיות[ע] זכרונות ושופרות בשעת מלחמה.

נעקד למליהו

על מי שענה את אליהו חותם שומע צעקה, ובשמואל חותם שומע תפלה, דכתיב ביה בשמואל תפלה (שמואל ח' ז ה) 'קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ה'".

נעקה

דכתיב (שמואל ח' טו יח) 'ויחר לשמואל ויזעק אל ה' כל הלילה', ואיכא למימר במצפה הוה ההיא צעקה - ואפשר לומר שמה שצעקה זו היתה במצפה, אף שהיא לא נאמרה בפרשה של שמואל במצפה, דבתר פרשת 'קבצו כל ישראל המצפתה' כתיב - שזה נאמר לאחר הפרשה בענין שמואל במצפה[עא]. והפסוק 'ויזעק אל ה' כל הלילה' נאמר (שם) בפרשת 'נחמתי כי המלכתי את שאול' וגו'[עב], כך שמעתי.

גבי מליהו

במעשה דהר הכרמל כתיב תפלה, דכתיב (מלכים ח' יח לו) 'ענני ה' ענני', דלשון ענני משמע לשון בקשה ותפלה ולא לשון צעקה, ומשני - והגמרא עונה, 'ענני ה' ענני' לשון צעקה הוא. כך שמעתי.

יוה כמל דוד ושלמה

דהוה [-שיונה היה] בימי אמציהו, שהוא מצאצאי דוד ושלמה, כמבואר בסדר עולם (פי"ט).

דכתי למטם

בסוף כל הברכות ברוך מרחם על הארץ, ולהכי בעי [-צריך] בברכה של אותה חתימה להזכיר בה דוד ושלמה, שהן התפללו על ארץ ישראל שלא יהיה בה רעב, ולכך שייך אצלם החתימה ברוך מרחם על הארץ[עג]. כך שמעתי. אי נמי, משום דאינהו תקון בית המקדש [-שעסקו בבנין בית המקדש] דהוא עיקר הארץ[עד]. כך שמעתי.

נרוך מסמיל הרמים

היו אומרים במקום ברוך מרחם, שהכניעם במטר, כלומר, שהקדוש ברוך הוא מכניעם ומשפילם עתה על ידי עצירת הגשמים[עה], עד ששבו בתשובה[עו].

סמכיר מעמרמו

היודע מאיזו משמרת הוא, מיהוריב שהוא המשמרת הראשונה, או מידעיה שהיא המשמרת השניה, או אחת מעשרים וארבע משמרות, שיודע שמות אבותיו ואבות אבותיו עד יהוריב, ויודע איזה יום ואיזה שבת היו עובדים.

קבופין

שיודע ודאי שבית אב שלו עובד במקדש, לפי שהרבה היו מבתי אבות הכהנים שלא הוקבעו. שוב אמר לי רבי פירוש אחר, קבועין היינו שלא נתחלל בית אב שלו להיות מגואל [-מאוס ומורחק] מן הכהונה, ויודע שראוי בית אב שלו לעבוד.

מסור לשמות יין כל שומו היום

ותו לא - ולא אסרו לשתות יין כל השבוע למי שמכיר משמרת בית אב שלו אף שיש חשש שמא יבנה בית המקדש ותכבד העבודה ויהיה זה צריך לעבוד[עז].

ומינו יודע מסיום בים מב

דעכשיו אינו מכיר באיזה יום בשבת עובדין,

ציונים והערות

בעניית 'ברוך שם כבוד מלכותו' ובאמירת 'תקעו', הוא חוזר לתפילתו ואומר מי שענה וכו'. **סז. מבואר** ברש"י שפעם אחת תקעו תקיעה תרועה תקיעה ופעם אחת תרועה תקיעה תרועה, והקשה השפת אמת (ד"ה והן) הלוא לעיל (יד.) כתב רש"י (ד"ה שופרות), שלכל תרועה יש תקיעה לפניה ולאחריה, משמע שבכל הברכות היו תוקעים תקיעה תרועה תקיעה, והרי לפי מה שפירש רש"י כאן, לא בכל ברכה תקעו תקיעה תרועה ותקיעה. וכן העיר הרש"ש לעיל (יד. גרס"י שם). **סח. במירא** דכייא (גרס"י) ביאר שכוונת רש"י לומר, שאין זה כשאר איכא דאמרי בש"ס שהם חולקים, אלא כאן יש שהביאו ברייתא אחרת, אף שהם סוברים אותו דבר. **סט. כתב** הקרן אורה (גרס"י ד"ה ומיתי) שאינו יודע לפרש דבריו כפשטן שהלא הם לא היו במקדש, ואולי גירסא אחרת היתה לפניו. ובגנזי יוסף (גרס"י ד"ה ומיתי) פירש כפשוטו, 'מנהג זה' שנאמר בברייתא, 'אמקדש קאי', צריך לנהוג כך רק במקדש, ואילו הם הנהיגו כך גם בגבולין. וכעין זה הוא ברש"ש (גרס"י ד"ה ומיתי). וראה חשק שלמה ומנחם משב נפש (גרס"י) מה שתירצו. **ע. ברש"י** מבואר שצריך לומר אף מלכיות בשעת מלחמה. ותמה הרש"ש (גרס"י), מדוע הוסיף רש"י 'מלכיות', הרי אף לתנא קמא אין אומרים אלא זכרונות ושופרות ולא מלכיות, ולמה הבין בדברי רבי יהודה שאומר אף מלכיות. ואכן המהרש"א (דפוס רמשון) אינו גורס 'מלכיות'. והשפת אמת לעיל (טו. ד"ה זכרונות) ביאר, שרש"י הבין שטעמו של רבי יהודה שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וכו', היינו משום שאין אומרים זכרונות ושופרות בלא מלכיות, כפי שמבואר בראש השנה (לב.) [לשיטת רבי יוסי בר יהודה], ובתענית שאין אומרים מלכיות אין אומרים גם זכרונות, ולכך תמה רש"י שלא מצאנו שאומרים מלכיות בשעת מלחמה, אם כן לרבי יהודה מדוע אומרים זכרונות ושופרות, ובזה מיישב קושיא נוספת, הרי לתנא קמא אומרים זכרונות ושופרות בכל עת צרה, וכל שכן שבשעת מלחמה אומרים זכרונות ושופרות, שהרי אף רבי יהודה מודה בכך לתנא קמא, אם כן מדוע קשה לרש"י על רבי יהודה יותר מאשר על תנא קמא, ועל פי מה שכתב מיושב, שדווקא על רבי יהודה שסובר שאין אומרים זכרונות ושופרות בלא מלכיות, קשה מנין שאומרים מלכיות בשעת מלחמה. ולגבי קושיית רש"י היכן מצאנו שאומר מלכיות זכרונות ושופרות, בטורי אבן (ר"ה טו: ד"ה שוה) ביאר, שאומרים זכרונות ושופרות בשעת מלחמה, משום שנאמר לגבי מלחמה (במדבר י ט) 'ונזכרתם' דהיינו זכרונות, ושופרות אומרים משום שתוקעים ביום זה, אבל מלכיות סובר הטורי אבן שאין אומרים בשעת מלחמה. ובערוך לנר (ר"ה לב. ד"ה לכל) ביאר אף הוא כדברי הטורי אבן שלומדים מהפסוק (שם) שאומרים זכרונות, אולם מבאר שגם מלכיות אומרים, משום שכל מקום שנאמר בו זכרונות, אומרים מלכיות עמהם כפי שנתבאר לעיל. **עא. המהרש"א** (פ"ח ד"ה ותפלה) הקשה, מנין לנו לומר שמה שנאמר 'ויזעק אל ה' כל הלילה' היה במצפה, הרי זה נאמר בפרשה אחרת שהיא רחוקה ממעשה שמואל במצפה. וביותר קשה הלא בפרשה זו עצמה של שמואל במצפה נאמר (שמואל ח' ז ט) 'ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה'', ולמה לא הביא רש"י פסוק זה, שבשניהם נאמר לשון זעקה. ואכן בגליון שינה כאן הגירסא ברש"י שצריך לומר כך, דבפרשת קבצו כל ישראל המצפתה כתיב 'ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל', והיינו שאפשר לומר שזעקה זו היתה בשמואל במצפה שכן גם שם נאמר לשון זעקה. ועיין עוד במנחם משיב נפש (גרס"י) ששינה את הגירסא ברש"י באופן אחר. ובמירא דכייא (גרס"י) תירץ את קושיית המהרש"א מדוע רש"י לא הביא את הפסוק שנאמר אצל שמואל במצפה, משום שהגמרא לא מחשיבה אלא זעקה שהוא זעק מעצמו, ואילו במצפה ביקשו ישראל משמואל שיזעק אל ה', כפי שנאמר שם (פסוק ח) 'ויאמרו בני ישראל אל שמואל אל תחרש ממנו מזעוק אל ה' אלהינו', אבל הוא לא זעק מעצמו, לכך הביא רש"י את הפסוק שנאמר אחר כך כאשר נמלך ה' על שהמליך את שאול ששם נאמר ששמואל זעק אל ה' מעצמו. **עב. שהקדוש** ברוך הוא אמר לשמואל שהוא מתחרט על שהמליך את שאול למלך, מאחר והוא לא הרג את אגג מלך עמלק, ושם נאמר 'ויזעק אל ה' כל הלילה'. **עג. דוד** התפלל בזמן שהיה רעב שלש שנים, כפי שנאמר (שמואל ב' כא א) 'ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה ויבקש דוד את פני ה''. רש"י לעיל (טו. ד"ה ועל). ושלמה התפלל לאחר שהכניס את הארון לקודש הקדשים, שישמע ה' את תפילת האנשים המתפללים בבית המקדש בכל צרה, כפי שנאמר (מלכים ח' ח ל-לו) 'ושמעת אל תחינת עבדך ועמך ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה', ובהמשך התפלל שה' ישמע תפילת המתפללים על עצירת גשמים ורעב, כפי שנאמר שם 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך והתפללו אל המקום הזה' וגו', 'רעב כי יהיה בארץ' וגו'. רש"י לעיל (שם ד"ה ושלמה) בפירוש השני. **עד. רש"י** לעיל (שם) בפירוש הראשון פירש, היכן מצאנו ששלמה המלך התפלל ונענה, שבזמן שהכניס את הארון לקודש הקדשים, דבקו השערים של בית קודש הקדשים זה לזה ולא היה יכול להכניס את הארון למקומו, ואמר עשרים וארבעה רננות ולא נענה, עד שאמר 'ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך' (דברי הימים ב' ו מב), ומיד נענה ונפתחו השערים [כמבואר בשבת (ל.) כל המעשה באריכות]. ועל כך כתב רש"י שאף לפי פירוש זה שייך לחתום כאן מרחם על הארץ, שהם עסקו בבנין בית המקדש שהוא עיקר הארץ. **עה. והוא** הדין אם מתענים על צרה אחרת סובר סומכוס שחותמים ברוך מרחם על הארץ, ומה שכתב רש"י 'שהכניעם במטר' הוא מפני שכאן אנו עוסקים בתענית על גשמים. שדה יצחק (לעיל טו: נמוס' ד"ה גרון). **עו. והקשה** הריטב"א לעיל (טו. ד"ה ונמה) שאין זו חתימה לטובה. ולכך ביאר באופן אחר כפי שמבואר בירושלמי (ה"ט) שדוד ושלמה נתרוממו יותר מדאי והושפלו לפני ה' והתענו לפניו ונענו, ומבאר הירושלמי [על פי השיירי קרבן (שם)] שדוד נתרומם במה שביקש לעמוד על מניינם של ישראל, וזהו מגובה לב לדעת כמה כח ממשלתו, והושפל על ידי המגיפה, והוצרך להיכנע בתפילה ובקרבן, ושלמה נתרומם במה שאמר (מלכים ח' ח יג) 'בנה בניתי בית זבול לך', כלומר, שהיה ראוי לעשות משכן לשכינה, ולכן השפילו הקדוש ברוך הוא על ידי אשמדאי שטרדו ממלכותו [כמבואר בגיטין (סח:)], וזכר צדיקים לברכה שיארע לנו כן שתתקבל הכנעתנו בתעניתנו ותסלק ממנו המכה שבאה עלינו על שרם לבבנו וסרנו מתורת אלהינו. **עז. כך** ביאר בהגהות מהר"ב רנשבורג (גרס"י), שכוונת רש"י לבאר מדוע לא גזרו על מי שיודע משמרת בית אב שלו, שיאסר מלשתות יין אף בשאר ימי השבוע, מחשש שיצטרך לסייע לאנשי בית אב שעובדים ביום אחר [כמו אנשי משמר בזמן הבית]. ועל כך כתב רש"י, שלא גזרו כל השבוע על מי שיודע בית אב שלו, שעד כדי כך לא גזרו שמא יבנה בית המקדש ושמא תכבד העבודה. אבל המהרש"א (גרס"י) הבין שמה שרש"י אומר שמא יבנה המקדש ושמא תכבד העבודה, הוא סיבה לאיסור באותו היום, דהיינו, מדוע מי שיודע בית אב שלו אסור לשתות יין ביומו, משום

ויודע שבתי אבותיו קבועין, אסור כל אותה שבת מספיקא.

בכולהו [-בכל השלשה דינים שהברייתא שנתה], **גרסינן 'ויודע שבתי אבותיו קבועין הן', דאם אינו יודע שבתי אבותיו קבועין לעבוד** - שאינו יודע אם יש להם יום קבוע שבו הם עובדים, או שאינו יודע אם נפסלו מן הכהונה [כפי שפירש לעיל (ד"ה קנוין)] **מותר הוא לשתות יין כל השנה, ולא חיישינן** - ואין חוששים שני חששות, **שמא יבנה ושמא בית אב שלו יעבדו היום.**

רבי סומר סומר סמי כהן ספור כו'

כלומר, רבי סובר דאי חיישינן **לשמא יבנה**, יהא **אסור לעולם אפילו המכיר משמרתו ומשמרת בית אבותיו**, ויאסר אף ביום שאין זה משמרתו, **דחיישינן שמא ישתנה סדר משמרות**, וכן חוששים **שמא יעבדו כולם לחנוכת הבית בבת אחת**, ונמצא כאשר יבנה המקדש זה **צריך לעבוד, אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו**, דהוי כמה שנים שלא חזרה בירה - שלא נבנה בית המקדש, וקלקלה זו שלא נבנה בית המקדש, היא **תקנתו לשתות יין בהדיא, ולשמא יבנה** פתאום[עח] **לא חיישינן.**

כשהן מנולין

שלא יהו סומכין **על יום אחד מימי שבת** להסתפר בו, **ועל ידי כך אין מסתפרין בשבת שעברה**, ונכנסים לעבוד כשהם מנולים.

ומשמרות מפסדות

בכל שבת ושבת, ומשמרה שלא ראתהו להכהן הגדול עד עכשיו ובאה לראותו, הדבר נאה שתראהו ביופיו.

נמ לירנו כלנ

אלא יסתפרו בכל יום, דהכי משמע - שכך משמע בפסוק, 'ופרע' דהיינו שיער של **שלשים** יום 'לא ישלחו', **אלא** יגלחו קודם שלשים יום[עט].

מי סכי

כיון דמקרא מפקת לה האידנא נמי לא לישלחו, ומשני - ומתרצת הגמרא, חיוב תספורת הוא **כיון, דומיא דיין** - בדומה לאיסורם לשתות יין **דכתיב בסמוך להאי** - שנאמר בסמוך לחיוב תספורת (יחזקאל מד כ-כא) 'ופרע **לא ישלחו ויין לא ישתו כל כהן'.**

מס יין נזמן ניסס סוס לספור

דכתיב (יחזקאל מד כא) **'בבואם אל החצר**

הפנימית' וגו', דהיינו אל ההיכל[פ], וזמן ביאה היינו **בזמן שבית המקדש קיים שבאין שם לעבוד.**

והסמס רבי סומר סומר סמי כו' ומסר סבי כו'

מכלל - משמע מזה **דרבנן אסרי** לשתות יין בזמן הזה, **דחיישינן לשמא יבנה. ומצי נמי מייתי רישא דברייתא** - והגמרא יכלה להוכיח כן מתחילת המשנה ששנינו בה בפירוש האיסור לשתות יין בזמן הזה, ששנינו ברישא, **מפני מה אמרו אנשי משמר כו'**, מכאן אמרו כל כהן שמכיר משמרתו וכו' אסור לשתות יין כל אותו היום, והיינו בזמן הזה, **ואייתי סיפא בלשון קצרה** - אלא הגמרא מביאה את הסיפא בלשון קצרה, ודייק מינה - ומדייקת ממנה, **מכלל דרבנן אסרי.**

יז:

כרבי סם רנגן מיסר סמרי

אפילו שלא בזמן ביאה, דהיינו שרבנן אוסרים אפילו בזמן שאין בית המקדש קיים.

ומסני מסי מעמס כו' ומכמ כו'

דברי הגמרא **'מאי טעמא', תירוצא הוא, כלומר, דטעמא מאי גזור רבנן ביין, שמא יבנה כו', אבל גבי פרועי ראש לא גזרו, דאפשר דמסתפר מיד והדר עייל** - ואחר כך נכנס לבית המקדש לעבודה.

ושינס משכלמו

18/06/2018 אהח

והאי שינוי איכא בהך מיהא - ושינוי זה יש בין שתויי יין לפרועי ראש, שהשותה יותר מרביעית אינו יכול להפיגו בזמן מועט והמגדל שער ראשו יכול להסתפר מיד[פא].

שמוי יין דמסלי עבודה

דכתיב (ויקרא י ט) **'יין ושכר אל תשת', וסמיך ליה** - וסמוך לו נאמר (שם פסוק י), **'ולהבדיל בין הקדש ובין החול', דהיינו, בין עבודה קדושה למחוללת, דאי עביד** - שאם עבד **עבודה** כשהוא **שתוי יין, חילל.**

פרועי ראש

דלא כתיב ביה חלל - שלא נאמר בפרועי ראש שחיללו עבודתם[פב], **דלא נראה חילול** - לא חילל עבודתו[פג].

ומילו שנמיסס

שעונשם מיתה **בידי שמים, במסכת סנהדרין באלו הן הנשרפין** (פג.).

שמוי יין

במיתה, דכתיב (שם) **'יין ושכר אל תשת בבואכם אל אהל מועד ולא תמותו', דהיינו, מיתה בידי שמים, מדלא כתיב 'ומת', ואמר** - ואומרת הגמרא, **בשלמא** שתויי יין בהדיא כתיב בהו **כו'.**

כי גמירי סלכס למיסס לאחולי עבודה לא גמירי[פד].

סף פרועי ראש

עבודתם מחוללת, דלכל מילי איתקוש - שלכל הדינים הוקשו פרועי ראש לשתויי יין, **ותיובתא דרב אשי דאמר פרועי ראש לא מחלי עבודה.**

דלא נסקלו

בפרק שני דזבחים (כג:), **וקא בעי התם, כהן ערל שמתו אחיו מחמת מילה[פה] (מהו) [מנלן[פו]]** - מנין לנו שפסול לעבודת המקדש. **ואמר רב חסדא כו'** שנאמר (יחזקאל מד ט) **'ערל לב וערל בשר** לא יבוא אל מקדשי'.

מריש ירסס דמיסן עד סמניס ניס

הטעם לכך שאסרו חכמים להתענות ולהספיד בימים אלו, משום דכל שמונה ימים הללו **נשאו ונתנו בדבר**, אם קרבן התמיד בא ביחיד, **עד שנצטחו חכמים את הצדוקין** והעמידו את קרבן התמיד על **דינו** שאינו בא אלא בציבור, ומשום כך **עשו אותם יום טוב, ודבר זה מפורש במנחות בפרק רבי ישמעאל** (סה.) **ובמגילת תענית** (פ"ח) **המצויה** אוצר החכמה **אצלנו.**

דלא לסמענס נסון

שבולן - כל הימים הנזכרים במגילת תענית, **אסורין בתענית. ומקצתהון**[פז] דלא למספד בהון, כלומר, **שיש בהן קצת** ימים שהם חמורין כל כך, **שבהספד נמי אסורין**[פח].

מיפוסי ממידע ומיפוסי סגע דמנועים

בעניינים רבים[פט] חלקו בייתוסין **עם חכמים**[צ], **ומפורשין במנחות** (סה.) **ובמגילת תענית** (פ"ח), **והכי גרסינן התם בפרק רבי ישמעאל** (מנחות סה.), **תנו רבנן אלין יומיא דלא להתענאה בהון ומקצתהון דלא למיספד בהון, מריש ירחא דניסן עד תמניא ביה איתוקם תמידא דלא למיספד,**

ציונים והערות

שמא יבנה המקדש ותכבד העבודה. והקשה על כך, הרי מי שיודע בית אב שלו אסור מדינא ביומו ולא מטעם שמא תכבד העבודה, ומדוע ביאר רש"י שאסור שמא תכבד העבודה. **עח. רש"י** סנהדרין (כג: ד"ה מנלן). **עט. הקשה** בהגהות מהר"ב רנשבורג שלכאורה דברי רש"י סותרים זה את זה, שבתחילה כתב שקושיית הגמרא היא שיסתפרו בכל יום, ולבסוף כתב שלא יגדלו שערותיהם עד יום שלשים, משמע שפירש בקושיית הגמרא שיצטרכו להסתפר ביום עשרים ותשעה ולא לחכות ליום שלשים, וכפי שפירשו התוספות (ד"ה מ). וכתב במנחם משיב נפש (נרס"י) שנראה שטעות סופר נפל בדברי רש"י, וצריך לומר בתחילת דבריו 'אלא יסתפרו בכ"ט יום'. שרש"י סובר כתוספות. **פ. רש"י** על הפסוק (שם), ועיין ברש"י על התורה (ויקרא י ט) שהביא לימוד מתורת כהנים שאסור לגשת אף למזבח בשכרות, אף שהמזבח מחוץ להיכל. **פא. צריך** לגרוס 'והא שינוי איכא בהך מהא', ופירושו, שחילוק זה בשותה יותר מרביעית יש בין שתויי יין לפרועי ראש. מנחם משיב נפש (נרס"י). **פב. שלא** נאמר בסמוך לפרועי ראש 'ולהבדיל בין הקודש ובין החול', כמו בשתויי יין. תוספות (ד"ה פרועי). **פג. צריך** לגרוס 'פרועי ראש דלא כתיב ביה חלל, נראה דלא אמרינן חילול'. מנחם משיב נפש (נרס"י). **פד. בסנהדרין** (כג:) כתב רש"י (ד"ה ס"ג) שגורסים בסוף הגמרא 'קשיא', שהגמרא נשארת בקושיא על רב אשי, ולכאורה דבריו שם סותרים למה שכתב כאן שלא גורסים 'קשיא'. וכבר העיר שם בגליון כן. והרש"ש (נרס"י) הגיה ברש"י כאן כדברי רש"י בסנהדרין, וכתב שצריך לומר כך, 'הכי גרסינן, ומינה מה שתויי יין מחלי עבודה אף פרועי ראש מחלי עבודה, קשיא. לא גרס כי גמירי' וכו', דהיינו, שלא גורסים 'כי גמירי' אלא גורסים 'קשיא'. וכן הוא בראש משביר ובגנזי יוסף (נרס"י). **פה. הגמרא** מקשה שם 'ערל מנלן', ורש"י (שם טו: ד"ה ערל, יח: ד"ה וערל) מפרש שהכוונה לערל שמתו אחיו מחמת מילה, ואף שהוא אנוס נפסל לעבודה, אבל התוספות (שם כג: ד"ה ערל) סוברים שדווקא ערל שאינו מל במזיד מדאגת צער המילה פסול, אבל מתו אחיו מחמת מילה אנוס הוא. **פו. על** פי הרש"ש (נרס"י). **פז. נראה** שמ'ומקצתהון' הוא דיבור בפני עצמו. בארות המים (נרס"י ד"ה מריש). **פח. כוונת** רש"י כאן לומר שהימים החמורים יותר נאסרו גם בהספד, ואילו החמורים פחות, נאסרו רק בתענית ולא בהספד, וכשיטתו לעיל (טו: ד"ה כל), ושלא כדעת רבינו אפרים שהובאה בריטב"א (שם ד"ה כך) שסובר להיפך, שהימים החמורים יותר נאסרו גם בתענית, והחמורים פחות נאסרו רק בהספד [ראה בריטב"א שם שהאריך בענין זה]. מירא דכיא (נרס"י). **פט. בבארות** המים (נרס"י) כתב שיש לגרוס 'בעניינים ההם'. **צ. שתי** קבוצות היו, צדוקים של שם רבם 'צדוק', ובייתוסים על שם רבם 'בייתוס', ושני אלו [צדוק ובייתוס] היו בתחילה תלמידיו של אנטיגנוס איש סוכו, ולאחר זמן כפרו יחד עם תלמידיהם בתורה שבעל פה, כמבואר באבות דרבי נתן (פ"ה מ"ג) וביעב"ץ שם. וכאן הזכיר רש"י רק את הבייתוסים, אמנם בהמשך דבריו יבואר שבענין קרבן התמיד, היו אלו הצדוקים שנחלקו עם חכמים, ולענין חג השבועות, נחלקו הבייתוסים עם החכמים. וראה בתוספות יום טוב (מנחות פ"י מ"ג), ששתי קבוצות אלו קיבלו אלו את דבריהם של אלו,

ומתמניא ביה עד סוף מועדא איתותב חגא דשבועיא דלא למיספדצא.

מרים ירמס דמיכן ומד ממנס כיס מיסוקס ממידס דלס למיספדצב

שהיו הצדוקים אומרים יחיד מתנדב ומביא תמיד, מאי דרוש - ומנין היו דורשים כן, מהפסוק (שמות כט לט) 'את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים', שממה שנכתב הציווי בלשון יחיד משמע דיחיד מביאו, מאי אהדרו להו - ומה השיבו להם חכמים, השיבו להם מהפסוק (במדבר כח ג) 'את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב', שלשון רבים הוא, ויש ללמוד מכך שיהו קרבנות התמיד כולן באין מתרומת הלשכה, ולא משל יחיד.

ממנמס כיס כו' על דלס למיספדצג

שהיו בייתוסים אומרים שחג העצרת לעולם אחר השבת הוא חל, משום שספירת העומר מתחילה באחד בשבת שנאמר (ויקרא כג טו) 'וספרתם לכם ממחרת השבת', והיינו שמתחילים לספור ספירת העומר למחרת השבת הראשונה שחלה לאחר יום טוב ראשון של פסח, ניטפל להן רבן יוחנן בן זכאי ואמר להם, שוטים מניין לכם זאת, שכוונת הפסוק ממחרת שבת בראשית, והרי מצינו שגם ימים טובים נקראו בשם 'שבת', ולא היה אדם שהחזירו דבר, חוץ מבייתוסי זקן אחד, שהיה מפטפט כנגדו, ואמר, משה רבינו אוהב ישראל היה, ויודע שעצרת יום אחד הוא, עמד ותיקנה אחר שבת כדי שיהיו מתענגים שני ימים וכו', ודחו אותן חכמים, והלכו להן הבייתוסים מכח הפסוקין על כרחן וחזרו בהן(עד כאן הגמראצה).

איתוקם תמידא דלא 'למיספד' גרסינןצו, **ולא גרסינן 'להתענאה'**, שימים אלו [מראש חודש ניסן ועד שמונה בו], נאסרו גם בהספד ולא רק בתענית, **וכדמוכח בממוך דקתני** 'אמר רב **לא נצרכה** - לא הוצרכה הברייתא להזכיר את ראש חודש ניסן בכלל הימים האסורים בתענית, **אלא** כדי **לאסור את שלפניו**'צז, **ואי גרסינן להתענאה, אם כן היינו** כשיטת **רבי יוסי דאמר** לעיל (טו:) שגם בימים האסורים רק בתענית, יום שלפניו **אסור**, שאילו לדעת רבנן אין היום שלפניו נאסר אלא בימים האסורים גם בהספד. **והא ליכא למימר** דבאמת ברייתא זו בשיטת **רבי יוסי היא**, דהרי בהמשך הסוגיא (להלן יח.) **קא פריך** הגמרא, 'כמאן כרבי יוסי', **בתמיהה**, מכלל - ומשמע מכך, **דכרבנן פסיקא ליה** - שנקטה הגמרא שהברייתא כרבנן ולא כרבי יוסיצח.

עד סוף מועדא

דהיינו עד סוף חג **הפסח**.

מגא דקמוסיס דלא למיספד

במגילת תענית (פ"ח) **מפרש מאי איתוקם**צט.

ולמא מודסק **יוס טוב סוף**

דכתיב (מיכה ו טו) 'קרא עלי מועד', והוי - והכוונה על **ראש חודש אב**, [כראיתא**קא**] **בהאי מסכתא** לקמן (כט.)קב.

יח.

למקום שם שלמיוקג

להכי נקט מריש ירחא דניסן - לצורך כך הזכיר התנא את ראש חודש ניסן בכלל הימים האסורים בהספד ותענית, כדי **לאסור את היום שלפני ראש חודש בתענית, כדתניא בממוך** שהימים האסורים בהספד ותענית, הימים **שלפניהן** גם כן **אסורין, דאי משום** האיסור הקיים ב**ראש חודש** מצד עצמו, **לא היה** היום שלפני ראש חודש **נאסר, כדמפרש דדברי תורה אין צריכין חיזוק.**

כמאן כרבי יוסי

תמהה הגמרא, כמי העמדת את מגילת תענית, כדעת רבי יוסי **דמתניתין, דאמר** ימים האסורים בהספד, **אף** יום **שלאחריו** אסור, **בתמיהה, ושבקת רבנן** - ועזבת את דעת חכמים הסוברים שלאחריו מותר, שזה דוחק להעמיד את מגילת תענית כדעת יחיד ולא כדעת רבים. **אי הכי דאליבא דרבי יוסי מוקמת לה למגילת תענית** - ואם אכן כך הוא שהינך מעמיד את מגילת תענית כרבי יוסי, יש להקשות, יום **כ"ט באדר נמי** - גם כן, **דקתרצת לעיל** (יז:) **דאדהכי נקט ריש ירחא דניסן** - שתירצת לעיל שמשום כך הזכיר התנא בכלל הימים האסורים בהספד את ראש חודש ניסן, **דהיינו** - שהוא **יום שלשים באדר**, דהרי **אדר הסמוך לניסן לעולם חסר**ק, **ומכ"ט יום הוא**, הטעם לכך שהזכירו התנא הוא **משום דקא בעי למיסר יום כ"ט** באדר - משום שרצה בכך לאסור את יום כ"ט באדר מדין יום שלפני ראש חודש ניסן, כך תירצת לעיל, וקשה, אם הברייתא היא כרבי יוסי, **תיפוק ליה דבלאו הכי הוי אסור יום כ"ט** - לשם מה הוצרך התנא לאסור יום זה מדין יום שלפני ראש חודש ניסן, הרי יום זה כבר אסור משום **דהוה ליה יום דבתר כ"ח, שהוא יום טוב כו'**קה, ואסרוהו חכמים בתענית ובהספד, וכפי שיבואר בהמשך, **ואסור יום שלאחריו כרבי יוסי, ואמאי נקט ריש ירחא לאסור את שלפניו.**

דלמ יפידון

שלא יהו צריכין ליבטל מתלמוד תורה, שנגזר עליהן שלא יעסקו בתורהקו.

ספניו

צעקו, כך מתרגמינן בתהלים כל לשון שוועה **וצעקה** לשון **פנינה**קז.

לס נגרכס מלס למדס מעוכר

דהיינו **בשנה מעוברת שיש בה שני אדר**, ואז עושים **שהאחד** מהם **חסר** ומשנהו מלא, **דהשתא כי הוה** - שעתה, אם עשו שאדר הראשון יהיה חסר **ואדר שני מלא, הוה יום שלשים לפני ראש חודש** ניסן - נמצא שיום שלשים באדר שני הוא יום שלפני ראש חודש ניסן**קח**. **אי נמי**, באופן **דעברוה לאדר, כגון שלא נראה החדש יום שלשים** - שלא ראו את הלבנה ביום שלשים**קט**. ובשני אופנים הללו הוצרך התנא להזכיר את ראש חודש ניסן בימים האסורים בהספד כדי לאסור את יום שלפניו, דהיינו את יום שלשים באדר, **דמשום יום טוב דכ"ח לא מיתסר אלא יום כ"ט**, אבל יום שלשים לא נאסר, ולכן הוצרך התנא להזכיר את ראש חודש בכלל

ציונים והערות

דהיינו, שאם הצדוקים כפרו בענין אחד, קיבלו גם הבייתוסים את דבריהם, וכן להיפך. **צא. דברים** אלו הובאו בלשונם גם בסוגייתנו, אלא ששם [במנחות] ישנה אריכות ותוספת דברים, וכדלהלן. **צב. ראה** בהגהות הב"ח (אות ג) שדיבור זה, וכן הדיבור שלאחריו, הם המשך ודיבור אחד עם הדיבור הקודם. ורש"י כאן מביא את המשך דברי הגמרא במנחות [שתחילתן הובאו בדיבור הקודם]. **צג. גם** דיבור זה הוא המשך הדיבורים הקודמים, וכאמור בהערה לעיל. ורש"י כאן ממשיך להביא את דברי הגמרא במנחות. **צד. ראה** במנחות (סה.) את כל המשא ומתן שהיה ביניהם. **צה. בהגהות** הב"ח (אות ג) כתב ש'עד כאן' הוא סוף הדיבור [וכוונת רש"י שעד כאן דברי הגמרא במנחות]. ולאחר מכן מתחיל הדיבור הבא ה"ג [-הכי גרסינן] איתוקם תמידא' וכו'. **צו. לפי** המבואר בהערה לעיל בשם הגהות הב"ח לגרוס 'הכי גרסינן, איתוקם תמידא דלא להתענאה בהון', אין לגרוס כאן תיבת 'גרסינן'. מנחם משיב נפש (נרש"י ד"ה איתוקם). **צז. צריך** לומר 'את יום שלפניו'. מנחם משיב נפש (נרש"י ד"ה איתוקם) בשם הב"ח. **צח. התוספות** במנחות (סה. ד"ה מריש) דחו הוכחה זו, וכתבו שיש לומר, שבאמת כבר בתחילת הסוגיא היה ניתן להקשות 'כמאן כרבי יוסי' וכו', אלא שהמקשן המתין להקשות עד לאחר דברי רב פפא. וראה עוד בילקוט ביאורים כאן ובמנחות (סה) שהובאו דברי המפרשים שהאריכו בענין זה. רש"י במנחות (ד"ה דלמ - הכני) כתב שרק לענין הימים שמראש חודש ניסן ועד שמונה בו יש לגרוס 'דלא למיספד', אבל לענין הימים שמשמונה בניסן ועד סוף הפסח יש לגרוס 'דלא להתענאה'. אמנם ברש"י בסוגייתנו כתב והעתיק בשניהם 'דלא למיספד'. אך האור גדול (סי' ו אות ז) כתב שאם כן יוצא שדברי רש"י בסוגייתנו סותרים את דברי רש"י במנחות, ולכן צריך לומר שיש טעות סופר בדברי רש"י כאן, ובכל המקומות שמדובר לגבי הימים שמשמונה בניסן עד סוף חג הפסח יש לגרוס 'דלא להתענאה'. וראה בשם הגדולים (מערכת גדולים אות ס"ן אות לה) שדן אם פירוש רש"י על תענית נתחבר על ידי רש"י או לא, והסיק שרש"י חיברו, אלא שנפלו בו טעויות רבות. **צט. צריך** לומר 'מאי איתותב'. בארות המים (נרש"י) אמנם ראה במנחם משיב נפש (נרש"י) שגרס באופן אחר. **ק. ראה** בגנזי יוסף (נרש"י ד"ה יו"ט) שאין לגרוס את המילים 'וראש חודש'. **קא. על** פי הגהות הב"ח (אות ד). **קב. בגמרא** להלן (סב) אביי דורש את הפסוק לענין ראש חודש אב, דהיינו שהקדוש ברוך הוא סיבב וגרם לכך שחודש תמוז בשנה השניה ליציאת בני ישראל ממצרים יהיה חודש מלא, כדי שעל ידי כן יצא שהמרגלים יחזרו בשמונה באב, כיון שהיה גלוי לפניו שבני ישראל יבכו בלילה לאחר חזרת המרגלים, ורצה לקבוע לילה זה לבכיה לדורות, והואיל שהמקדש עתיד ליחרב ביום תשעה באב, לפיכך זימן שחודש תמוז בשנה זו יתעבר, כדי שיחולו בזמן אחד. וזהו 'קרא עלי מועד', דהיינו את ראש חודש אב. ובהפלאה שבערכין (י: ד"ה למען חודש) העיר, שבשולחן ערוך (או"ח סי' תקנט ס"ד) מבואר שפסוק זה נאמר לענין תשעה באב שנקרא מועד, ולכן לא אומרים בו תחנון, ולכאורה זהו שלא כדברי אביי להלן שהפסוק נאמר לענין ראש חודש אב. ובחלקת יעקב (או"ח, מ"ג ענייני סי' כח תקנ"ג) כתב ליישב, שודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ולפי פשוטו נאמר לענין תשעה באב, אבל מכל מקום על דרך הדרוש מפרש אביי את הפסוק לענין ראש חודש אב. בפירוש הר"א (ד"ה מיפוק) כתב, שהמקור לכך שראש חודש נקרא יום טוב, הוא מהפסוק (במדבר י י) 'ובמועדיכם ובראשי חדשיכם', הקישה התורה ראשי חדשים למועדות, ללמדנו שגם ראש חודש בכלל המועדות. **קג. דיבור** זה שייך לסוף העמוד הקודם. גנזי יוסף (לעיל יז: נרש"י ד"ה יו"ט). **קד. כמבואר** בראש השנה (יט:). וראה שם שנחלקו בדבר זה. **קה. מילה** זו אין לה ביאור. ובבארות המים (נרש"י, נ"ד) כתב שיש להגיה 'כלומר'. **קו. המנחם** משיב נפש (נרש"י) ביאר בשם השושנת יעקב שרש"י הוכרח לפרש כן, משום שודאי לא שייך לומר שהרומאים חייבו את לימוד התורה. **קז. המצור** דבש (נרש"י) העיר שהתרגום שלפנינו מתרגם כן רק את הפסוק (תהלים קנ ג) 'ושועתי אליך תבא'. וכן גם בקהלת את הפסוק (ט יז) 'מזעקת מושל בכסילים'. **קח. המגן** אברהם (או"ח סי' תקסח סק"כ) הוכיח מדברי רש"י, שאם מת אביו בחודש אדר בשנה פשוטה, בשנה מעוברת נוהגים דיני ה'יארצייט' באדר שני, וכפי שמבואר בדברי רש"י כאן שבשנה מעוברת יש איסור תענית בכ"ח אדר שני ולא בכ"ח אדר ראשון. בעצם דברי רש"י תמהו הגבורות ארי (ד"ה לא) והיד דוד (ד"ה לא), מה הריוח בכך שמדובר בשנה מעוברת הרי סוף סוף אדר הסמוך לניסן לעולם חסר, וכפי שכתב רש"י לעיל (ד"ה כמאן), ואם אביי מעמיד את הברייתא כדברי הסובר שפעמים מלא ופעמים חסר [ראה ראש השנה (יט:-כ.)], לשם מה צריך רש"י להעמיד בשנה מעוברת. וראה בשרביט הזהב (נרש"י)] מה שכתב ליישב. **קט. הקשו** החתם סופר (ר"ה יט. ד"ה נעשריס) והרש"ש (נרש"י), הרי גם אם לא ראו את הלבנה, מכל מקום מספק

18/06/2018אהח

הימים האסורים בהספד, כדי לאסור את יום שלשים מדין יום שלפניו.

רבא אמר אימא מדע מקר

באמת יש לומר שמדובר בחודש אדר חסר, **ואהכי נקט מריש ירחא** - ומשום כך הזכיר התנא את ראש אוצר החכמה **דאי הוה אסר ליה ליום כ"ט משום בתר כ"ח, לא הוה אסר ליה אלא בתענית לחודיה**, ולא בהספד, מה שאין כן אם גם ראש חודש בכלל האיסור, הרי הוא מוטל בין שני ימים טובים, ואסור גם בהספד.

דכל שלשריו כו'

כלומר כל שאסור משום אחר יום טוב, **בתענית הוא דאסור, הא בהספד מותר, ואהכי נקט מריש ירחא, דלהוי האי כ"ט** באדר **דנקט מוטל בין שני ימים טובים, משום דאי מיתסר משום דלפני יום טוב** - שאם תאסור אותו מדין יום שלפני ראש חודש ניסן, **אימור לא איתסר בהספד** אלא רק בתענית, **דהאי דנקט כל שלאחריו כו' לאו משום דלפניו נמי אסור בהספד** - שמה שנקט בתירוץ 'כל שלאחריו, בתענית אסור בהספד מותר', אין כוונתו ליום שלאחריו דווקא, אלא הוא הדין ביום שלפניו אסור רק בתענית, **אלא איידי דפריך דליתסר יום כ"ט משום בתר כ"ח, הוא דמיהדר ליה כל שלאחריו כו'** - אלא מכיון שבא ליישב את קושיית הגמרא שיום כ"ט כבר נאסר מדין יום שלאחריו, נקט בדבריו את יום שלאחריו, אבל הוא הדין ליום שלפניו.

לימא מסתברא ותמניא גופיה

יום טוב הוא, **דהא הוה ליה** מהנך ימים טובים דאיתוקם בהו תמידא, כדכתיב ביה במגילת תענית **מריש ירחא עד תמניא.**

סכי גרסינן, דמי מיקלע מילתא וכמליה לסתסה תמניא גופיה מסור לסוה ליה יומא למיסתר מני דסתופים

דאי איקלע מילתא, שאם נגזר גזירה באחד מימים אלו, **וצריכין להתענות תוך אלו** שמונת **ימים טובים דתמיד, ובטלו אותן להתענות בכולן**, משום **שאין לבטלה לחצאין**, מכל מקום שמונה בניסן ישאר באיסורו משום העמדת חג השבועות בזמנו[קיא].

תענית יח. - יח:

מכמי יומא תמניא מסור מקום מנא דסתופים

ואי קשיא אכתי לימא תשעה - עדיין היה התנא יכול לומר שמתשעה בחודש נאסר בתענית ובהספד, **ואפילו אם אירע מילתא דבטלי** - וגם אם יצרכו לבטל את קביעת שמונת הימים הראשונים בחודש ניסן מימים טובים, **אכתי הוא אסור תמניא גופיה משום קמא יומא דחג שבועיא דהוה יום שלפניו** - עדיין היינו אוסרים את יום שמונה בניסן בתענית ובהספד מדין יום שלפני תשעה בניסן שהועמד בו זמן חג השבועות כדינו[קיב]. **לאו פירכא הוא, דהא יום טוב גופיה בטיל, ואנא ליקום ולינזור קמיה יומא דאיתותב חנא דשבועיא** - שהרי אם האיסור הקיים ביום זה מצד עצמו בטל, ודאי שאין לאוסרו מדין יום שלפני תשעה בניסן, **וכהאי גוונא מתרץ לקמן** (ע"ב) **ביום טוריינוס**[קיג].

18/06/2018

כ"ט נמי

גם לענין יום כ"ט באדר, **דתרצת לה לעיל לא נצרכה כו'** - שתירצה הגמרא לעיל שלא הוצרך התנא לאסור את ראש חודש ניסן בתענית ובהספד אלא כדי לאסור את כ"ט באדר מדין יום שלפניו, והקשתה הגמרא, הרי בין כך יום זה אסור משום יום שלאחרי כ"ח באדר, יש לתרץ **שלהכי נקט בריש ירחא** - משום כך נקט התנא את ראש חודש ניסן בכלל הימים האסורים בהספד כדי לאסור את כ"ט באדר, משום **דאי מיקלע כו'**, כלומר שאם יצטרכו לבטל את יום כ"ח באדר, עדיין ישאר האיסור בכ"ט באדר מדין יום שלפני ראש חודש ניסן.

כרבי יוסי

דאמר ימים האסורים בהספד, **בין** יום שלפניו **ובין** יום **שלאחריו אסור**[קיד].

כרבי מאיר

דהיינו **כסתם מתניתין**, כלומר כדעת תנא קמא במשנתינו, השנויה בסתם, והיא דעת רבי מאיר, שסתם משנה רבי מאיר, **דקתני** - שלדעתו במשנתינו, בימים האסורים בהספד, יום **שלאחריו** מותר.

מה מלמוד לומר 'נסון' 'נסון'

דלא להתענאה בהון ומקצתהון דלא למספד בהון, וקא דריש לה כדדייק לקמן, ש'בהון' משמע מיעוט, ובא למעט ולומר שרק הימים עצמם אסורים, אבל הימים שלפניהם ושלאחריהם מותרים.

הלכה כרבן שמעון

דאיסורים אלו רק **מדרבנן נינהו, ולא מחמרינן** לגביהם **כולי האי**, ונוקטים להלכה כדעה המקילה ביותר.

הכי גרסינן, כי אמר רבי יוסה הלכה כרבן שמעון

דימים **הכתובים במגילת תענית** שחכמים קבעו **דלא להתענאה** - שאסור להתענות בהם, לגביהם אמר רבי יוחנן **שלפניהן אסורים ולאחריו מותרין** וכדעת רבי יוסי, **ולא** כדעת **רבי מאיר דאמר אף לפניהם מותר, אבל אדלא למספד** - לענין הימים האסורים גם בהספד, **אין הלכה כרבי יוסי [דאמר] לפניו ולאחריו אסור, אלא כרבי מאיר דאמר לפניו אסור לאחריו מותר.**

ומי אמר רבי יוסה הכי

שההלכה היום **שלפניו מיהא אסור** כדעת רבי יוסי.

מתקיפין

שקוראין את המגילה קודם זמנה.

יח:

מוסרין בספד ובמענית

בני ט"ו (קריאת מגילה) **דכרכין** [ובני י"ד **דכפרים ועיירות שקראו מגילה**] **קודם** (זמנה) [זמנם], **כדמפרש התם** (מגילה ג.) [מגילה נקראת] **בי"א בי"ב בי"ג בי"ד בט"ו** [לא פחות ולא יותר, כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בט"ו, כפרים ועיירות גדולות קורין בי"ד, אלא] **שהכפרים מקדימין ליום הכניסה**[קטו], **מותרין אותן ימים שקראוה קודם זמנה בהספד ותענית.**

בני מתיקר

דהיינו **בני כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון**, שזמנם בחמישה עשר, **וקא קרי בארביסר** - וקראו בארבעה עשר, **כגון שהלך לכפר**[קטז] **וקרא עמהן, דפרוז בן יומו נקרא פרוז**, דהיינו שאם נמצא ביום ארבעה עשר בעיר שאינה מוקפת חומה, דינו כפרוז לכל דבר, וקורא את המגילה בארבעה עשר, **כדאמרינן במגילה** (דף יט.)[קיז].

ציונים והערות

נוהגים כל דיני ראש חודש ביום שלשים באדר, ושוב יקשה לשם מה הוצרכו לאוסרו מדין יום שלפני ראש חודש, הרי בין כך נהגו בו איסור משום ספק ראש חודש. וכתב הרש"ש, שאולי כוונת רש"י להעמיד באופן שידעו על פי חשבון שלא יראו את הלבנה ביום שלשים. וראה בחתם סופר שכתב ליישב באופן נוסף. **קי. המצור דבש** (נרס"י) כתב שיש לגרוס 'רב אשי' ולא 'רבא'. **קיא. מה** שלא פירש רש"י כפשוטו, שאולי יארע מקרה בכל שמונת הימים, ויצטרכו לבטל את קביעתם כימים טובים, משום שאם כן, גם לאחר שקבעו את שמונה בניסן כיום טוב מפני העמדת חג השבועות בזמנו, עדיין יתבטל איסור התענית הקיים ביום זה. ישמח לב (נמוק' ד"ה דמילו). **קיב. היד דוד** (ד"ה מכמי) הקשה, הרי ניתן לתרץ בפשיטות, שהוצרכו לאסור את שמונה בניסן כדי לאסור גם את היום שלפניו. והכנסת ישראל תירץ, שמלשון הגמרא משמע שמדובר על איסור התענית בשמונה בניסן עצמו, שהיה מתבטל לולי שהתנא היה אוסרו, וזה אינו, שבכל אופן היה נאסר מצד יום שלפני תשעה בניסן. והשפת אמת תירץ באופן אחר, ויובאו דבריו בהערה להלן. וראה אופן נוסף ליישב בכנסת ישראל (ד"ה מכמי). עוד הקשו המשחת אהרן (נרס"י ד"ה ה"ג) והתפארת בחורים (נרס"י), הרי יום שלפניו אינו אסור אלא בתענית ולא בהספד, ואם כן ודאי צריך התנא לאסור את שמונה מצד עצמו לומר שאסור גם בהספד. ותירצו, שרק רב אשי סובר כן, אבל אביי חלק עליו וסובר שכל יום שלפניו אסור בין בתענית ובין בהספד, וכן הוא למסקנת הגמרא. וראה בכנסת ישראל (ד"ה ליתא) שיישב באופן אחר. **קיג. הגבורות** ארי (ד"ה תמניא) הקשה, שאין לדמות כלל זה לזה, ששם מדובר באופן שביטלו את היום טוב עצמו מפני צרה שאירעה בו, ועל כך אומרת הגמרא שאם ביטלו את היום טוב עצמו, ודאי שאין לנהוג בו איסור תענית מצד יום שלפני יום טוב, אבל כאן מדובר באופן שלא אירעה צרה ביום שמונה בניסן עצמו, אלא באחד משבעת הימים הקודמים לו, אלא שאין מבטלין לחצאין, ואם כן, רק איסור תענית הקיים בו מצד העמדת התמיד על משפטו מתבטל, אבל עדיין יש מקום לנהוג בו איסור תענית משום יום שלפני תשעה בניסן. והישמח לב (ד"ה דמילו) תירץ, שכוונת רש"י לומר שבתחילה נאסרו שמונת הימים הראשונים בחודש ניסן בתענית והספד מחמת העמדת התמיד על משפטו, ורק לאחר מכן אסור גם משמונה בניסן ואילך משום העמדת חג השבועות בזמנו, ואם כן לא היה מקום לאסור את שמונה בניסן מדין יום שלפניו, שהרי כבר נאסר יחד עם שמונת הימים הראשונים של החודש מצד העמדת התמיד על משפטו, וגם אם יתבטל איסור זה מחמת צרה שתארע באחד מימים אלו, מכל מקום לא יתחדש בו איסור מצד יום שלפניו, כיון שבזמן קביעת יום תשעה בניסן כיום טוב לא נאסר מחמת כן, וכן למד רש"י גם בביאור דברי הגמרא להלן לענין יום טוריינוס, וכפי שביאר כן הרמב"ן (מלחמת ה', ו: ד"ה ועוד) ויובאו דבריו בהערה להלן (ע"ב). ועל דרך זה יישב השפת אמת את קושיית היד דוד בהערה הקודמת. **קיד. אבל** התוספות (ד"ה רבי) פירשו שדברי רב נאמרו לגבי ימים האסורים בתענית, שיום שלפניו אסור. וביאר החשק שלמה (נרס"י), שרש"י מיאן לפרש כן, שאם כן יקשה לשם מה הוצרך רב לפסוק הלכה כרבי יוסי, הרי הוא עצמו סובר בטלה מגילת תענית וכמבואר בראש השנה (יח:), אלא על כרחך שבא לפסוק כרבי יוסי גם לגבי ימים האסורים בהספד, ונפקא מינה לחנוכה ופורים שלא בטלו. אבל דעת התוספות שאף שחנוכה ופורים לא בטלו, מכל מקום האיסור בימים שלפניהם ושלאחריהם בטל, ואם כן אי אפשר ליישב כן את דברי רב, ולדבריהם צריך ליישב כדברי הר"ן (ד"ה בשם) בשם הראב"ד, שאף שבטלה מגילת תענית, מכל מקום אסור לקבוע תענית ציבור בימים אלו, ולכן למדו התוספות שדברי רב נאמרו רק לגבי ימים האסורים בתענית, שהרי כן היא שיטת רבי יוחנן, וכמבואר בהמשך הגמרא, ומנין לחדש מחלוקת נוספת. **קטו. עץ** פי הגהות הב"ח (אות ג). אמנם ראה בראש משביר (נרס"י) שהגיה באופן אחר. **קטז. הרש"ש** והמראה כהן (נרס"י) הגיהו 'לעיר'. **קיז. הטורי אבן** (מגילה ג. ד"ה כפריס) והקרן אורה (ד"ה מילתא) תמהו על רש"י, שפרוז בן יומו דינו כפרוז לכל דבר, ואפילו לגבי משתה ושמחה

ומתר רבא לא נגרכה

לכתוב במגילת תענית לגזור ההספד ותענית לבני י"ד בי"ד ולבני ט"ו בט"ו, דהא קרא כתיב בהדיא 'להיות עושים את ימי הפורים האלה' וגו'[קיח].

מלא נמצור מם של זה זה

כגון בני ט"ו (דקרו)[קיט] בי"ד, ובני י"ד בט"ו[קכ].

בני מרציקר

נינהו[קכא] בני כפרים ועיירות.

יום ניקנור הוא

לקמן מפרש מי הוא אותו ניקנור ומדוע נקבע אותו היום ל'יום ניקנור', ויום זה אסור בהספד ותענית.

מלא בני י"ד וקרו בי"ג

שחל י"ד ברביעי בשבת[קכב], והקדימו ליום הכניסה דהיינו י"ב.

פוריינום

בסמוך מפרשה - מפרשת הגמרא על שם מה נקבע.

כמדיקר

כגון שחל להיות י"ד באחד בשבת, ובאופן זה כפרים מקדימין ליום הכניסה דהוו י"א באדר, ויום זה מותר בהספד ובתענית, ושמע מינה דאף על גב שהוא יום שלפני יום טוריינום, מכל מקום שרי בהספד ותענית, ושלא כרבי יוסי הסובר שיום שלפניו אסור.

שמעיס ומתיס

חסידים היו, ולא פירש מי הם, דאותו שאכלו האריה עידו הנביא היה ולא שמעיה[קכג].

לולינוס ופפוס שמיו

צדיקים גמורים היו[קכד].

בלוקיס

היא לוד, והיינו דאמרינן בכל דוכתא (ב"ב י: פסחים ג.) 'הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן', דהיינו במחיצתם שבנן עדן. ויש אומרין שנהרגו על בתו של מלך שנמצאת הרוגה, ואמרו הגוים שהיהודים הרגוה, וגזרו מעם המלך גזרה על שונאיהן של ישראל[קכה], ועמדו אלו - לולינוס ופפוס, ופדו את ישראל ואמרו 'אנו הרגנוה', והרג המלך לאלו בלבד.

ליופלין

שני שרים, ש'דיו' היינו 'שתים', ו'פלין' היינו שררה, וכן 'מטרופולין של מלכים' המוזכר במגילה (ו.) הוא מלשון שרים, דהיינו ש'מטרו' הוא 'אם' בלשון יוון, ו'פולין' הוא לשון שררה, כלומר אמא של שררה[קכו].

מלם

תעניות, שני וחמישי ושני[קכז].

ציונים והערות

ומשלוח מנות, ואין צריך לומר שאסור בהספד ובתענית, ולא היתה הגמרא צריכה להביא את דברי המגילת תענית ודברי רבא כדי לומר שאסור בהספד ובתענית. והקרן אורה כתב, שצריך לומר שהגמרא מביאה את דברי רבא לרווחא דמילתא, ובאמת שגם לולי דבריו לא היה שייך לפרש כן את המשנה. **קיח. האור** ישועה (נרמ"י) העיר שאין פסוק כזה במגילת אסתר. [יש פסוק דומה 'להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו' (אסתר ט כא), ובהמשך (שם פסוק כב) 'לעשות אותם ימי משתה ושמחה']. **קיט. ראה** בהערה הבאה. **קכ. לפי** הנוסח שלפנינו 'דקרו', מבואר לכאורה ברש"י, שאיסור תענית והספד הוא רק ביום שהתחייב בקריאת המגילה. כגון פרוז שהיה בכרך ביום י"ד וכן להיפך. והטורי אבן (מגילה ג. ד"ה כפריס) והחתם סופר (או"ח סי' קנג ד"ה ולפע"ד) הקשו, שבגמרא במגילה (ה:) הקשו על דברי רבא ש'לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה', מרבי שהיה בן כרך ונטע נטיעה בארבעה עשר [בתחילה סברה הגמרא שדברי רבא נאמרו גם לענין איסור מלאכה], והרי רבי קרא את המגילה בחמישה עשר, ומבואר שדברי רבא נאמרו בכל אופן, דהיינו שבין פרוז ובין בן כרך אסורים בשני הימים בהספד ובתענית. והטורי אבן תמה עוד, שבן כרך שקרא את המגילה בי"ד [דהיינו שהיה בעיר שאינה מוקפת חומה ביום י"ד], דינו כפרוז לכל דבר, ואסור בתענית ובהספד, וכן פרוז שהתחייב בקריאת המגילה בט"ו [כגון שהיה בכרך בי"ד וט"ו], דינו כבן כרך לכל דבר, ואין צריך לדברי המגילת תענית ולדברי רבא לגבי זה. והיד דוד (נרמ"י ד"ה מומחין) הביא בשם פרי האדמה שיש להגיה בדברי רש"י ולמחוק את המלה 'דקרו'. וראה במתת אלהים (נרמ"י) מה שכתב ליישב את הגירסא שלפנינו. **קכא. המנחם** משיב נפש (נרמ"י) כתב שנראה להגיה 'היינו'. **קכב. היינו** בזמן שקידשו על פי הראייה, שעכשיו שאין מקדשים על פי הראייה, אין ראש חודש אדר חל אלא בזבד"ו, ולעולם אין י"ד אדר חל ברביעי בשבת. מנחם משיב נפש (נרמ"י) בשם שושנת יעקב. **קכג. ביאר** המהרש"א (מ"ק ד"ה והרגו) שישנו פסוק במלכים א' (יג כג) 'ויהי דבר ה' אל שמעיה איש האלהים', ובפרק שלאחר מכן (שם יג א) 'ויהי איש האלהים בא מיהודה', ובפרק זה (פסוק כד) מובא שאכל אריה את איש האלהים, והיה נראה לומר שהיינו אותו איש האלהים המוזכר בפרק הקודם, שהוא שמעיה הנביא, ולכן כתב רש"י שאותו איש האלהים שאכלו האריה לא היה שמעיה כי אם עידו הנביא, כמבואר בסנהדרין (פט:). אמנם תמה המהרש"א, איך היה שייך לומר שאותו שאכלו האריה הוא שמעיה המוזכר בסוגייתנו, הרי מעשה זה היה בימי ירבעם, ואם זהו שמעיה שמת ביום טוריינוס, שמשום כך קבעו בו תענית וביטלו את יום טוריינוס, איך קבעו בתחילה את יום טוריינוס כיום טוב. והבארות המים (נרמ"י) כתב שיש לומר, שבתחילה לא ידעו באיזה יום נהרג, וכשנודע שזה היה ביום טוריינוס, ביטלו ליום זה וקבעו בו תענית. והפתח עינים (ד"ה שמעיה) תמה עוד על רש"י, הרי כאן מבואר ששמעיה ואחיה נהרגו, ואיך אפשר לומר שהכוונה למיכיהו המוזכר במלכים, שהנביא נטרף על ידי אריה. והאריך עוד להקשות על רש"י. ומכח קושיות אלו הסיק שתלמיד טועה כתב דברים אלו. **קכד. כתב** הנימוקי יוסף (ד"ה מלא) שמבואר כאן שהמוסר עצמו לצורך הצלת רבים מישראל נקרא צדיק גמור. וראה באגרות משה (או"ח, יו"ד ח"ג סי' קעד ענף ד) שודאי אסור לאדם למסור את עצמו למיתה לצורך הצלת אדם אחר, ודווקא לצורך הצלת רבים מישראל מותר, ואדרבה יש מצוה בדבר. **קכה. בלשון** סגי נהור, כלומר על ישראל. **קכו. על** פי רש"י (מגילה ו. ד"ה מטרופולין). והערוך (ערך ליופלי) פירש, ש'דיופלי' היינו שני שלוחים. **קכז. הרמב"ם** בפירוש המשניות פירש, ש'אחת' היינו שעה אחת. וכתב הריטב"א (ד"ה כמה) שמבואר מדבריו ש'אחת' ו'שלש' הכוונה לשעה אחת ושלש שעות. אמנם תמה עליו, מה בכך שהתחילו לצום שעה או שלש שעות, הרי ניתן להפסיק מלצום. והביא שביד החזקה (תעניות פ"ו ה"ז) כתב 'יום אחד'. והסיק שטעות סופר הוא וצריך לומר 'תענית אחת'. **קכח. אמנם** הר"ן (ד"ה רבי) כתב שרבי אחא ורבי יוסי תנאים הם. וראה במתת אלהים (נרמ"י) שכתב שגם מכאן יש להוכיח שרש"י על תענית לא רש"י כתבו, שהרי הר"ן לא הזכירו כדרכו, קודם שחולק עליו. **א. יחידים** הם 'רבנן', כמבואר בגמרא לעיל (י.). ופירש רש"י לעיל (ו. ד"ה יחידים) שהם חסידים. והרא"ש (נדרים סג. ד"ה היחידים) פירש שהם תלמידי חכמים המיוחדים במעשיהם. ובתעניות שמתענים היחידים מותרים לאכול אף לאחר שהחשיך היום שקודם התענית, שאינה נוהגת אלא ביום, וכן מותרים אף ביום התענית במלאכה, ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. **ב. הב"ח** (או"ח ה) כתב שיש למחוק תיבות אלו. **ג. כמבואר** במשנה (לעיל י.) שאם עדיין לא ירדו גשמים עד ראש חודש כסליו, בית דין גוזרים שלש תעניות על כלל הציבור. ואף בהם אין התענית נוהגת אלא ביום כתענית היחידים, ואין אסורים בה אלא באכילה ושתיה. ואם עברו אף תעניות אלו ולא ירדו גשמים, שנינו לעיל (יב:) שבית דין חוזרים וגוזרים שלש תעניות נוספות על הציבור והם חמורות מהראשונות, שבהן אין אוכלים ושותים אף בלילה שלפני התענית, וכן אסורים בהם בעשיית מלאכה וברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה. ואם עדיין לא ירדו גשמים אף לאחר מכן, גוזרים עוד שבע תעניות שהם חמורות יותר מהתעניות הראשונות, שבהם אף מתריעים בשופרות ונועלים את החנויות. וסך כל התעניות שגוזרים בית דין על הציבור הם שלש עשרה. **ד. בזמן** רביעה ראשונה נאמרו בגמרא (לעיל ו.) שלש דעות. לדברי רבי מאיר רביעה ראשונה זמנה בשלשה במרחשוון, ולדברי רבי יהודה בשבעה בו, ולדברי רבי יוסי בי"ז בו. ונקרא כך משום שהוא מרווה את הארץ ואת הזרעים. רש"י (דנרים יא יד). **ה. רש"י** הביא את לשון הפסוק באיוב (לו מ) 'תחת חטה יצא חוח ותחת שערה באשה'. ופירוש הפסוק שזרע חיטים וצמח לו תחתיהם חוח שהוא ממיני הקוצים, או שזרע שעורים וצמחו לו תחתיהם באשה, שהוא מין גרוע של שעורים. מצודת דוד ומצודת ציון (שם). והאבן עזרא (שם) פירש שאף באשה הוא ממיני הקוצים. אמנם רבינו גרשום (ד"ה מלא) פירש ששינוי היינו שהשתנה מראה הצמחים, ורבינו חננאל (ד"ה סדר) פירש שהשינוי הוא שכמשו [-נבלו מעט], וכך כתב הרמב"ם (תעניות פ"ג הט"ו). ובהגהות חו"י (על הרי"ף, מוצש נהגהות וציונים שם) הקשה על שיטת רש"י מדברי הגמרא להלן (יט.) שדווקא צמחים שנשתנו מתריעים עליהם, אבל אם יבשו לגמרי אין מתריעים עליהם, ופירש רש"י (שם ד"ה מלא) שהטעם לכך, מפני שמכאן ואילך לא תועיל התפילה והרי זו תפילת שוא. ולדברי רש"י כאן שחיטים ששינו היינו שבמקום חטה יצא חוח, קשה שהרי גם בזה לא תועיל תפילה והרי זו גם תפילת שוא, ונשאר בקושיא. **ו. בהגהות** הב"ח (שם ו) כתב שיש למחוק תיבות אלו. **ז. אין** לפרש כוונת רש"י ששינוי אחר הוא שנתיבשו החיטים, שהרי בגמרא מבואר שעל שינוי זה אין מתריעים מיד, אלא כוונת רש"י לשינוי אחר מטבע גידול הצמחים, וכעין השינוי של 'תחת חטה יצא חוח'. מהר"ם חלאווה (שו"ת, סי' עא). **ח. מדברי** רש"י אלו שכתב שמתריעין עליהם אפילו בראשונות משמע, שמלבד ההתרעה בשופרות גם מתענים, ומיד בתעניות הראשונות נוהגים כמנהג תעניות האחרונות על עצירת גשמים, שמתריעים בשופר בתפילת התענית. וכן כתב הר"ן (להלן יט. ד"ה ופירוש) שכן היא שיטת רש"י [ראה שם הגהות וציונים]. וכן היא שיטת תוספות (ד"ה ממריעין), רמב"ן (להלן יט. ד"ה ועוד) והר"ן (ד"ה והא). והריטב"א (ד"ה סדר) והר"ן (להלן יט. ד"ה ופירוש) הביאו שהראב"ד חולק וסובר שכל מקום ששנינו 'מתריעין' סתם, הכוונה להתרעה בשופר ובלא תענית. והרש"ש (להלן כג. נרמ"י ד"ה שדפון) תמה על הר"ן שכתב ששיטת רש"י שמתריעים ומתענים, מדברי רש"י שם שכתב 'ומלא תנור דמתניתין להתענות' ומשמע שבעלמא אם כתוב רק 'מתריעין' הכוונה בלא תענית, וכדעת הראב"ד. **ט. שבהן** אין אוכלים ושותים אף בלילה שלפני התענית, וכן אסורים בהם בעשיית מלאכה וברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש

רבי מתא ובני יוסי

אמוראי נינהו, דלאו אורחא דתנאי לאשתעויי בגמרא כי האי גוונא[קכח].

הדרן עלך פרק סדר תעניות קמא

פרק שלישי - סדר תעניות אלו

סדר תעניות אלו

האמור במשנה בפרק ראשון (לעיל י.), שאם לא ירדו גשמים, בתחילה עד י"ז במרחשוון רק היחידים[א] מתענין (סדר תעניות[ב]), ואחר כך צבור הולכין ומתענין עד שיתענו י"ג תעניות[ג] אם לא נענו ועדיין לא ירדו גשמים.

נרביעה למטונה

אם עבר זמן הראוי לרביעה ראשונה - גשמים הראשונים של היורה[ד] ולא ירדו גשמים, מתענין והולכין כסדר הזה [המבואר בדברי רש"י לעיל בסמוך].

מכל נמתיס שנינו

שנשתנו ממנהגן - שנשתנו מצורת גידולם הראויה, כגון שתחת חטה יצא חוח [-קוצים], ותחת שעורה יצא באשה [-מין גרוע של שעורים][ה], (שלא היו חטים בשבולים[ו]) או כל שינוי אחר שנעשה בתבואה[ז], מתריעין עליהן מיד אפילו בתעניות הראשונות[ח], שכל חומר התעניות האחרונות נוהג בהן[ט].

בין גשם לגשם

אם פסקו הגשמים למשך ארבעים יום **בין רביעה ראשונה** - גשמי היורה היורדים בתחילת החורף, **לשניה** - לגשמי המלקוש היורדים בסוף החורף', **סימן בצורת היא**[יא].

לבוקעת סימן ומפרסת

בבבא (בתרא) [קמא[יב] (נ:)] **מפרש מאי בור ומאי שיח ומאי מערה, בור** היא חפירה צרה ועגולה, **ושיח** חפירה ארוכה וצרה, **ומערה** היא חפירה מרובעת שארכה כרחבה ומקורה, ויש בתקרתה פתח שאפשר לי[אוצר החכמה]כנס דרכו[יג], **וכולן** [-בורות שיחין ומערות] הם **בית כניסיות מי גשמים** שנאספים בהם לשתיה.

שלא ירדו עליה גשמים לכמיב והמערמי על עיר ממש ועל עיר ממש לא ממטיל וגו'

ביאור הפסוק, **כגון שהמטיר בעיר זו ובחבירתה לא המטיר**, ויש ראיה מכך דקללה היא[יד].

יט.

ס"ג מומה העיר מפעפה ומפרפת וכל קניניה

ממעטת ולא ממריעות[טו]

ולפיכך אף הערים שמסביב לה שירדו בהן גשמים **מתענות, מפני שאותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות התבואה באותה** (העיר) [**שסביבותיה**[טז]] ואין התבואה בעיר זו מספיקה כדי לפרנס שתי ערים, ולכך **יהיה בה רעב**[יז].

או מפולת

שחומותיה והבתים שבעיר **נופלין ברוח.**

ממריעים כ"מ

אם יראו מכות אלו **באספמיא** [-שם מדינה] **מתריעין בבבל, ואם יראו בבבל מתריעין באספמיא, כדקתני טעמא בסיפא** - כפי ששנינו את טעם הדבר בהמשך המשנה[יח], שהסיבה שמתריעים בכל מקום **מפני שהיא מכה מהלכת**, שאף שכעת אין המכה מזיקה במדינה זו, יכולה היא לעבור אליה[יט]. ואף **אם** מכה זו **במקום אחד היא** מזיקה, מכל מקום כיון שהיא מכה מהלכת, **מתריעין** ומתענים **עליה כל השומעין** על המכה, אפילו במקום רחוק הרבה ממקום המכה שמכיון שהם שמעו עליה יש להם לחשוש שמא אף בהם תפגע מכה זו, ותועיל תפילתם והתרעתם **כדי שלא תבא** עליהן המכה הזו[כ].

מדפון

היא מכה הפוגעת **בתבואות**[כא].

ירקון

אין זו מכה בתבואה אלא חולי בגופם של בני אדם שהופך את צבע פני האדם לירוק[כב].

מיס רעה

משכלת [-הורגת] **בני אדם.**

נמשקלון

בארץ פלשתים[כג].

שנראו

ובאו בעירם[כד].

ממריעין

בתפילת עננו[כה].

ממורפת

מלשון טרף אבבא (נדרים כח.), כלומר נענע ידו

ציונים והערות

המטה. **י. כן** ביאר במירא דכייא את דברי רש"י, שהכוונה שפסקו הגשמים בין רביעה ראשונה שהיא היורה לשניה שהיא המלקוש שבניסן בסוף עונת הגשמים, וכוונתו שאם במשך כל עונת הגשמים היה הפסק של ארבעים יום בלא גשמים, מתריעים על כך, אבל אין לפרש שכוונתו לרביעה ראשונה ושניה המוזכרת לעיל (ו.) שהרי אף לשיטה המרחיקה אותן אלו מאלו ביותר, אין ביניהם ארבעים יום. [וראה בריטב"א (להלן יט. ד"ה ופרקינן) שפירש לגבי ענין אחר, שיש שני זמני מטר 'יורה' ו'מלקוש', ושניהם נקראים בשם 'רביעה']. **יא. וראה** בביאורי הפשט הביאור מדוע הפסקת הגשמים חמורה יותר מאופן שלא ירדו גשמים כלל, שאז מתענים כסדר האמור ולא מתחילים מיד בתעניות החמורות. **יב. ע"פ** מסורת הש"ס. **יג. בגמרא** כתוב שמערה היא מרובעת שארכה כרחבה ומקורה, ורש"י (סס ד"ה מרינן) הוסיף שיש לה פה, כלומר יש לה פתח כניסה לתוכה, ומאידך בור ושיח אין צריכים פה מפני שאין להם תקרה כלל. **יד. והיינו** שמזהירים שיפסק הגשם, וכדי להוכיח שאין זה במקרה אלא יד ה', ימטיר על עיר אחת ועל עיר אחרת לא ימטיר, וכן באותה העיר ימטיר על חלקה אחת ועל חבירתה לא ימטיר כלל. מצודת דוד (עמוס סס). כתב בקול הרמ"ז (מ"ג), שכוונת רש"י שביאור הפסוק שבשתי הערים נחשב הדבר לקללה כמבואר בגמרא להלן (כ.) וכמו שפירש שם רש"י (ד"ה שמיהן) שכוונת הפסוק ששתי הערים יש בהם קללה, שגם בעיר שיורד בה מטר, הגשמים מרובים ומקלקלים את התבואה, ובעיר שלא ירד מטר, אין גשמים ואין התבואה גדילה כלל. אמנם ראה במירא דכייא (להלן יט. נרס"י ד"ה ה"ג) מה שהקשה על פירוש זה [הובא בביאורי רש"י שם]. **טו. במירא** דכייא (ד"ה וכני) כתב בשם בנו שנראה שהגירסא האחרת שהיתה לפני רש"י היא 'אותה ההעיר מתרעת', והיה הפירוש כמו בתחילת המשנה שיחד עם ההתרעה גם מתענים בה [ראה מה שפירשנו שם]. ועל זה כתב רש"י שכאן אין לגרוס כך אלא צריך לגרוס 'אותה העיר מתענה ומתרעת', מפני שעתה רבי עקיבא חולק על תנא קמא שאמר שסביבותיה מתענות ולא מתריעות, ורבי עקיבא סבר שסביבותיה מתריעות ולא מתענות ולכן כתבה המשנה לגבי אותה העיר מתענה ומתרעת בגלל המשך דבריו של רבי עקיבא. וכוונת רש"י כדברי התוספות לעיל (יח: ד"ה מתריעין) שאף שגם בתחילת המשנה שנינו מתריעים והכוונה להתרעה ותענית, כאן שנינו 'אותה העיר מתענה ומתרעת' בגלל מחלוקתו של רבי עקיבא. **טז. עפ"י** הגהות הב"ח (סוס ה). **יז. לכאורה** דברי רש"י סותרים את מה שביאר להלן (ד"ה מרוב) וכן להלן (כ. ד"ה שמיהן), שהצרה בעיר שיורדים בה גשמים היא שמחמת ריבוי הגשמים מתקלקלים תבואותיה. ותירץ במירא דכייא, שמשנתנו עוסקת בעיר אחת שלא ירדו גשמים ובכל סביבותיה ירדו גשמים כתקנם, והחידוש שסביבותיה צריכים להתענות, מפני שיבואו לקנות מהם אוכל. אבל מה שדרשו בגמרא ששתיהן לקללה, זה נאמר בפירוש הפסוק (עמוס ד ז) שכתוב בו 'והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר', שפירושו שבעיר אחת ירד ריבוי גשמים שמקלקל התבואות, ובעיר אחת לא ירד כלל [וכתב לדייק כן מדברי רש"י להלן (כ. ד"ה שמיהן) שכתב רש"י 'שתיהן לקללה אקרא קאי' שאין כוונתו לבאר את משנתנו אלא את הפסוק]. וראה שם שמחמת כן דחה את שיטת קול הרמ"ז שהובאה בהערה להלן (יח: גיליון רס"י ד"ה שלש), שאין לפרש את כוונת רש"י במשנתנו כדברי הגמרא, ששתיהן לקללה מחמת ריבוי הגשמים בעיר שכן ירדו בה, משום שהגמרא עוסקת בפירוש הפסוק, ואילו רש"י עוסק בפירוש המשנה, ובמשנתנו שתיהן לקללה מטעם אחר, שבני העיר שלא ירדו בה גשמים יבואו ויקנו את כל תבואת העיר שירדו בה גשמים כראוי, כפי שאכן מבואר ברש"י כאן. **יח. לשון** רש"י הוא 'בסיפא', והכוונה לסוף המשנה כפי שסודרה במשניות [וכפי שהיו משניות פרק זה מסודרות לפני הרבה מהראשונים. ראה ר"ן וריטב"א]. אמנם פירשנו ששנינו את הטעם 'בהמשך המשנה', כפי הדפסת התלמוד שלפנינו שאיחדו את כל משניות הפרק והביאו אותן בתחילת הפרק. **יט. בתפארת** ישראל (מ"ה יכין סוס כה) ביאר ש'מכה מהלכת' היינו שהיא מתפשטת מהר לכל מקום, וגם מתגדלת בסופו יותר מתחילתה. **כ. כן** פירש בתוספות יום טוב (מ"ה), את דברי רש"י שכוונתו לבאר שאף אם המקומות רחוקים זה מזה כאספמיא ובבל, מתריעים בהם [ולכן לא אמרו כמו לעיל שכל סביבותיה מתריעות, אלא שנינו 'מתריעין בכל מקום']. אלא שהתנה רש"י שכל זה דווקא בני אדם השומעים וחוששים שגם עליהם תבוא המכה, אבל אם לא שמעו שיש מכה כזו בעולם, אפילו שמסתבר שבמקום מסוים בעולם ישנה למכה זו, שהרי כך דרכו של עולם שבכל זמן יש מקומות שיש בהם חרב ומלחמה וכדומה להם, וכיון שלא נשמע במקומו על כך, הרי זה כאילו אין המכה בעולם, ואין צריכים להתריע על כך, מפני שאם היתה המכה עתידה לבא גם עליהם ודאי כבר היו שומעים על כך. ועוד פירש, שכוונת רש"י שרק מי ששומע וחושש בעצמו שמא גם עליו תבא רעה זו, צריך להתריע. וראה עוד בתוספות יום טוב שיישב לפי זה את קושיית הבית יוסף (סוס"ח סי' תקעו ס"ק) שהקשה על פירוש רש"י, שאם כן היינו צריכים להתענות לעולם, שהרי אין זמן בעולם שלא יהא בו חרב באחד מהמקומות [וכתב שמפני קושיא זו הרמב"ם לא כתב על אחת מהצרות שמתענים עליה בכל מקום, שפירש ש'בכל מקום' ששנינו במשנתנו היינו רק בסביבותיה]. וכתב התוספות יום טוב, שצריך לומר שלבית יוסף היה את גירסת רש"י רק כמו שהביאו הר"ן, וז"ל 'אם נראו באספמיא מתריעין בבבל, בבבל מתריעים באספמיא, כדקתני טעמא בסיפא 'מפני שהיא מכה מהלכת' ולפיכך כל המקומות יש להן לראות את עצמן כאלו התחילה בהן המכה כבר', ולכן הקשה על רש"י כקושייתו. אבל לפי גירסת רש"י לפנינו, שכתב 'כל השומעין', רש"י עצמו תירץ קושיא זו, וכמו שנתבאר. אמנם הריטב"א (להלן ע"ב ד"ה וגירסת) כתב בשם הרי"ף, שכל אלו שאמרו שמתריעים עליהם בכל מקום, היינו שמתריעים עליהם בהפרכיא [-מדינה] שלהם. וכן שנינו בתוספתא (פ"ב ה"י) שצרה מהלכת אין מתריעים עליה אלא באותה מדינה ואם היתה הצרה בסוריא אין מתריעים עליה בארץ ישראל וכן להיפך. וביאר, שאף ששנינו (ב"ב נח.) שארץ ישראל מחולקת לשלש ארצות, יהודה ועבר הירדן והגליל, אם כן למה התריעו בירושלים על שדפון שהיה בעבר הירדן וכן על חיה רעה שהיתה באשקלון [כמבואר בהמשך המשנה], אלא יש לומר שכל ארץ ישראל נידונת כמדינה אחת, ומתריעים בכולה. ואף שמבואר בגיטין (ג.) שאשקלון נחשבת כחוץ לארץ מפני שלא כבשוה עולי בבל, מכל מקום כיון שכבשוה עולי מצרים, הרי היא נחשבת כמדינה אחת עם שאר ערי הארץ. ריטב"א (להלן ע"ב ד"ה גירסת). **כא. ובדברים** (כח כב) פירש רש"י, שהיא רוח מזרחית המקלקלת את התבואה. **כב. על** פי רש"י (יומא פד. ד"ה ירקון). אמנם בדברים (סס) ביאר, שהשיבלים מתייבשות עד שנהפך מראיהן לירוק. וכן הרע"ב (מ"ה) ביאר שזו מכה לתבואה שמכסיפות פניה. וכעין זה אף ביאר התפארת ישראל (מ"ה יכין סוס כה), ותמה על ביאורו של רש"י כאן שביאר זאת על חולי אדם, שלא משמע כך מדברי המשנה, שאם כן הפסיקה המשנה בחולי של אדם, בין שדפון לארבה ששניהם חולי בתבואה. **כג. ומשמע** שאף שאשקלון היא במדינה אחרת, ומשום שסבר רש"י כשיטתו שנתבארה לעיל (ד"ה מתריעים) שמתריעים בכל מקום היינו אף במדינה אחרת [וראה שם בהערה]. **כד. בשפת** אמת (ד"ה שאלו) ביאר כוונתו על פי המבואר בברייתא (להלן כג.), שאם חיה רעה אכלה אדם אין ראיה שזו מכה משולחת כעונש מהשמים, אלא יתכן שאכלה מחמת רעבונה. ורבי יוסי פירש את דברי תנא קמא שחייב בתענית אם חיה רעה אכלה תינוקות, שבהכרח מדובר שהיה דבר זה בשדה ולא בעיר, כי אם היה הדבר קורה בעיר, היו גוזרים תענית אף כשהחיה רצה בעיר ואף אם לא אכלה תינוקות, שבריצתה בעיר היא דבר שאינו רגילה אליו, ומוכח שזו מכה משולחת. וחלק רבי יוסי על תנא קמא שאי אפשר להעמיד כדבריו שגזרו תענית בגלל שאכלו זאבים בשדה, שעל האכילה בשדה אין מקום לגזור כמבואר בדברי הברייתא, אלא בהכרח שהיו הזאבים בעיר, ואם כן יש לגזור תענית אף בלא שאכלו, אלא אפילו על כך שנראו בעיר. ולכן דייק רש"י לכתוב 'שנראו ובאו בעיר', שזו ראיה לכך שזו מכה משולחת שהרי אין דרך חיה רעה להראות בעיר, ובהכרח שנראתה מחמת גזירת שמים. **כה. ואף** שסתם התרעה ששנינו במשנתנו היינו התרעה ותענית, כאן בהכרח שכוונת התנא להתרעה בלא תענית, ובענינו ולא בשופר, לפי שהדבר ידוע שאסור להתענות בשבת. וכמבואר בגמרא לעיל (יח.) שאין תוקעים בשופרות בשבת אלא רק בתפילת ענינו. ר"ן (ד"ה והמ"ל). והרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ו) הוסיף, שאף מתענים עליהם בשבת. ולמד כן מדברי הגמרא שמתריעים בתפילת 'ענינו' שהיא תפילת תעניות, שאכן מתענים בשבת על צרות אלו. מגיד משנה (סס). והלחם משנה (סס) כתב שהרמב"ם למד שכל מקום שכתוב 'מתריעין' הכוונה בתענית, ולכך כשכתוב

והקיש על הדלת[כו], ומלשון **ביצה טרופה** (עדיות פ"ג מ"ד) **כו'** שמערב על ידי נענוע ידו את החלמון והחלבון של הביצה, **כדמפרש בפרק שלמעלה** (לעיל יג.) ששם שנינו 'ספינה המטורפת בים' והיא ספינה שנדה ונעה[כז].

שמעון הפימי

מהעיר **תמנה היה**[כח].

שלג מצוי

לישנא מעליא - לשון טובה נקט התנא, וכוונתו היתה 'על כל צרה שבאה'.

מרוב גשמים

18/06/2018אהת **לאו** - אין לפרש **כגון שירדה על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדה, ששם ודאי שתיהן לקללה** שאף בעיר שיורד בה ריבוי גשמים התבואה מתקלקלת[כט], **כראמר רב יהודה** (לעיל ו:) **'תמטר'** (עמוס ד ז), היינו שאף החלקה שירדו בה גשמים תהיה 'מקום מטר', כלומר שהמטר ירד בה בשיעור מרובה[ל] באופן **שמקלקל התבואה**[לא], **אלא** הביאור במשנתנו הוא **שכבר ירדו** גשמים כדי צרכם, והמשך ירידת הגשמים אינו סימן קללה, אלא **טורח הם לבני אדם** בריבוי טובת הגשמים, **אבל אינן** - אין הגשמים יורדים בשיעור **שמקלקלין תבואות, ומעמא מפרש בגמרא למה אין מתריעין עליהם.**

מנורי פסמים

שהם בחצרות - שהיו מניחים את התנורים שבהם צולים את קרבן הפסח בחצר **ושל חרס הן, ומטלטלין אותן** בשעת ירידת גשמים, **כדי שלא ימוקו** [-ימחו] **בגשמים.**

אוצר החכמה

גשמי טובות

שיפוע - שפע[לב] **גשמים** בשיעור שיוכלו **למלאות בורות** במים.

מכן סמוכין

אבן טועין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה כו', כמבואר בברייתא **בבבא מציעא** (כח:)[לג].

נמלט

שמנדין **על כבוד הרב** [שהטיח דברים **לאמר לא כך שאלתי**[לד]].

מממע

פורפי"ש בלע"ז[לה].

'**ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך**' (משלי כג כה)[לו].

רביעה למטה וטיט למעלה

שאף על פי שלא ירדו גשמים לא ברביעה ראשונה ולא בשניה, עדיין **לא היו מתענין אלא** רק שואלין 'תן טל ומטר' בברכת השנים, וקשיין **מתניתין** - וקשים דברי המשנה **דקתני** - ששנינו בה 'סדר **תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה**' [שמשמע שמתענים ברביעה ראשונה], **ובברייתא** [ששנינו בה שרביעה ראשונה רק שואלים בה], **אהדדי** - זה על זה.

סכי קממר כו'

[**כלומר סדר תעניות אלו אמור בשביל רביעה ראשונה כשעברה מכל וכל**], (ו)**כגון**[לז] **רביעה ראשונה שניה ושלישית** שכשעברו שלשה זמנים אלו מתענים כמבואר בברייתא שאחר רביעה שלישית מתענים, ומה שבמשנתנו אמרו שסדר תעניות נאמר ברביעה ראשונה, הכוונה לאחר כל שלשת הרביעיות, **דכולי יורה** [-כל גשמי היורה שהוא בתחילת החורף] קרי ליה **רביעה** ראשונה[לח], **כך שמעתי** לבאר.

לוקם נסמנו

דכי נשתנו ודאי הוא דמתריעין מיד ואין מתחילים בתעניות קלות תחילה כמו בעת עצירת גשמים, משום **דצריך להתפלל (עליה שיחזיר)** [עליהן שיחזרו[לט]] הצמחים ויגדלו **ביופי כתקנן.**

מכל יבשו

אם כבר יבשו הצמחים **לא צריך** להתפלל עליהם, **דמכאן ואילך לא יועיל** להתפלל, **והוא תפלת שוא**, שכבר אין לצמחים אלו תקנה **ואפילו** אם **יבשו כשהן חטין עדיין דקין, אפילו הכי לא** מתריעין שגם כשהם צמחים דקים אין להם תקנה לאחר שיבשו[מ].

סכי גרסינן

פשיטא (שנו) [נשתנו[מא]] **תנן, לא צריכא** [דהדר] (ד)**אקון, מהו דתימא כו'.**

לממן

שעלו השבלים **בקנה, שנתקנו מעט** - שהחלו גרעיני התבואה לצמוח מעט בקנה השבולת **לאחר שנתייבשו.**

מהו דתימא מקנמע מילתא סיע

דהואיל ונתקנו מעט לאחר שנתייבשו, שמא תאמר **אם** כעת **יתפלל** הרי הוא **מועיל להם, קא משמע לן רב נחמן** - משמיענו רב נחמן שאין הדבר כן משום **דאקנא לאו מילתא** - שהתיקון המועט שיש בעלייתם בקנה אינו סימן שראויים גרעיני התבואה לשוב ולצמוח עד כדי שיהיו ראויים למאכל.

רש"י מביא **לישנא אחרינא** בביאור דברי הגמרא:

אבל יבשו לא

אין צריך להתריע על צמחים שיבשו מפני **דממילא** חוזרין, שכך דרכם שלאחר שיבשו חוזרים וצומחים.

לא צריכא דאקון

שעלו בקנה, מהו דתימא - שמא תאמר **אקנתא מילתא היא** - שעלייתם בקנה יש להם חשיבות להצריך להתריע עליהם, **דכיון שעלו בקנה** [-שצמחו מעט] **ועדיין לא בשלו כל צרכן ודאי אי לא מתריעין תו לא גדלי** - שוב אין התבואה גדלה כראוי, **קמשמע לן** - משמיענו רב נחמן **דלאו מילתא היא** - לא דבר הוא ואין לחשוש לזה, **דאף על גב דאקון אכתי גדלי טפי** - מכל מקום ימשיכו לגדול מעצמם שכן דרכם, ואין צריך להתריע על כך[מב].

נסרס מנסרס נגורמס[מג]

בשאין תבואה בעיר אחת ויש בעירות אחרות, ואפשר להביא מזה לזה דרך נהר בספינה.

ציונים והערות

במשנה 'מתריעין בשבת' אף שודאי ההתרעה היא בפה, מכל מקום כיון שכתוב לשון 'מתריעין' בהכרח שגם מתענים בהם. אלא שכתב המגיד משנה ששאר הראשונים לא הזכירו שמתענים, וכן הרבה ראשונים פירשו שהתרעה של ענינו היא תפילת 'מי שענה' ואינה תפילת ענינו של תעניות. [וכתב, שאדרבה יש שפירשו שאפילו בחול אין גוזרים תענית על הציבור מחמת דברים אלו. ראה ריטב"א (לעיל יח: ד"ה מנא) וכן]. **כו. על** פי רש"י (עירובין קד. ד"ה טרף), שביאר שטרף אבבא היינו שהקיש על הדלת באגרופו. **כז. על** פי רש"י (סנ ד"ה המטורפת). **כח. ראה** הגהות וציונים שיש לגרוס 'מתמנת' [-מהעיר תמנת]. ובלחם שמים (יעב"ץ, פ"ג מ"ז) ביאר, שכן הפירוש אם קוראים 'הַתִּימְנִי' בחירי"ק תחת האות תי"ו, וכמו שכתב רש"י (בראשית כא. ד"ה התימני) שכן לשון הפסוק (שופטים טו ו) 'שמשון חתן הַתִּמְנִי', כלומר מהעיר תמנת שהיא בארץ ישראל. אמנם לפי הרגילות לקרוא 'הַתֵּימָנִי' בציר"י תחת התי"ו וקמ"ץ תחת המ"ם, וכלשון הפסוק (בראשית לח לד) 'חשם מארץ הַתֵּימָנִי', יש לומר שהיה תנא זה מארץ תימן [ואף שהיא בחוץ לארץ מצאנו כמה תנאים שהיו מחוץ לארץ]. **כט. ראה** לעיל מה שנתבאר בענין זה בהערה ברש"י (ד"ה ס"ג). **ל. רש"י** לעיל (ו: ד"ה ממטר). **לא. שאמר** רב אשי שם בגמרא שכן מדויק מלשון הפסוק שירדו גשמים רבים בעיר אחת, שנאמר 'תְּמָטֵר', והפירוש מלשון תהיה מקום מטר, כלומר שבמקום שכן יורדים גשמים ירד ריבוי גדול של גשמים באופן שמקלקל את התבואה. **לב. על** פי הרע"ב (מ"ח). **לג. כך** שנינו בברייתא, אבן טוען היתה בירושלים, כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם, וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם. המוצא עומד ומכריז שמצא אבידה, והמאבד נותן סימניה ונוטלה. **לד. כך** הגירסא בהגהות הב"ח (אות ז). **לה. פירושו** עושה עוול. הגהות וציונים. וכן משמע מפירוש רש"י (להלן כג. ד"ה ממטע) שפירש 'לשון חטא, כלומר, הוי הולך וחוטא'. וכן בברכות (יט. ד"ה ממטע) פירש 'לשון חוטא, נקל בלבו לחטוא לאביו ולהטריחו על תאותו'. וראה עוד בהגהות וציונים שבספר מרפא לנפש קורא את הלעז באופן אחר ומפרשו 'מיטהר'. **לו. דברי** רש"י על המשך המשנה הובאו להלן (כה:). **לז. ההוספה** והתיקון הם על פי הגהות הב"ח (אות ח). **לח. כן** הוסיף בהגהות הגר"א שצ"ל 'רביעה ראשונה'. ובגבורות ארי (ד"ה ממר) הקשה שהרי יורה ורביעה הם שני דברים שונים [יורה הוא **הגשם** הראשון, ורביעה היא **תקופת הזמן** לירידת הגשמים], ולדברי הכל ישנן שלש רביעיות בזמן היורה, ולכן פירש שתירוץ הגמרא נאמר בדרך 'חסורי מחסרא והכי קתני' שיש ללמוד את המשנה כאילו היא חסירה, וכך יש לשנות בה, 'סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה ושניה ושלישית'. ואף שלא אמרה הגמרא 'חסורי מחסרא והכי קתני' כדרכה בכל מקום, בהכרח יש לפרש כן [וראה שם שהוכיח כן מהמשך דברי הגמרא]. **לט. על** פי הגהות הב"ח (אות ט). והוסיף, שד"ה אבל יבשו, הוא המשך הדיבור הזה, והכל דיבור אחד. **מ. ואף** שעל ידי דרך נס יכולים להשתנות, אין מתריעים על מעשה נסים. ריטב"א (ד"ה ממר). בהגהות חו"י (על הרי"ף, הגהות וציונים) הקשה, שלשיטת רש"י לעיל (יח: ד"ה ממע) שביאר שנשתנו הצמחים פירושו שבמקום חיטה עלה חוח [-קוצים], אין מובן החילוק בין צמחים שנשתנו שמתריעים עליהם, לבין צמחים שיבשו שאין מתריעים עליהם, מפני שבשני האופנים ודאי שלא תועיל תפילה להחזיר התבואה לתיקנה והרי זו תפילת שווא, שהרי גם בחיטים ששינו ועלה חוח במקום החיטה, גם בזה אין שייך תפילה להפוך חוח לחיטה. [ויש מהאחרונים שכתב, שסבר רש"י שאם יצא חוח במקום חיטה, הרי זה סימן שהארץ לא נתנה את כחה ונשאר גרעין החיטה טמון באדמה, ותחתיו יצא חוח הגדל בקלות, ואם ירדו עוד גשמים יועיל הדבר להצמיח את החיטה מגרעינה. אבל כשצמחו החיטים ויבשו, שוב לא יועיל הגשם להצמיחם]. אמנם לדברי רבינו גרשום (לעיל יח: ד"ה ממע) שפירש ששינו היינו שהשתנה מראה הצמחים, ולדברי רבינו חננאל (סנ ד"ה סדר) שהשינוי הוא שכמשו, מבוארים דברי הגמרא שדווקא אם לא יבשו לגמרי עדיין מועילה תפילה עליהם אבל אם יבשו לגמרי שוב אין להם תקנה ואין מתפללים על כך. **מא. על** פי הב"ח (אות י). וכן להלן. **מב. החילוק** בין שני הפירושים ברש"י הוא שלפירוש הראשון חידש רב נחמן שאין מתריעים ביבשו לגודל החסרון שיש בצמחים ששוב אין מועילה תפילה על כך. ולפירוש השני הטעם שאין מתריעים כשיבשו הוא בהיפך מהפירוש הראשון, שאין זה מחמת גריעותם, אלא אדרבה מחמת מעלתם שכך הוא דרך גידולם שלאחר שיבשו עתידים לחזור לקדמותם. **מג. תיבת** 'בצורתא' מפרש רש"י להלן (ע"ב) בדיבור המתחיל הבא.

יט:

בצורת

בצורת היא זו ולא רעב הקשה מבצורות[מד], והטעם שזו בצורת **הואיל ויכולין לישא** תבואה בכמות מרובה, מעיירות אחרות **בספינות**.

מדינתא ממדינתא

וצריכין להוליך את התבואה **ממדינה** למדינה על ידי חמרים[מה].

כשנא

רעב, ורעב קשה מבצורת לפי שעל ידי נשיאה בחמורים **אי אפשר להביא** תבואה **בשופי** - בריוח. ומסיים רש"י, שפירוש זה שמעתי **מפי רבי**.

לשון **אחר** בביאור דינו של רב נחמן, **נהרא אנהרא** פירושו, **שאם יבש מעיין** זה שהיה מספק מים לבני המקום, **וצריך להסב מעיין אחר בכאן** [-לעיר זו], **אי נמי** [-אופן נוסף] שצריך **להמתין עד שיגדל נהר אחר ויבא כאן**, והמעיין שיסבו לכאן או הנהר שיגדל יספקו מים לבני המקום[מו], **בצורת הוא זה. אבל מדינתא אמדינתא.** כלומר, **אם יבשו כל הנהרות שבתוך העיר**[מז] **וצריכין להביא מים מעיר אחרת.**

כשנא

רעב הוא זה מכיון שאין מים בעיר זו כלל ואי אפשר לתקנו, אלא בכך שיביאו ממדינות אחרות[מח], וזה **תקיפא מבצורתא** - וקשה הוא מבצורת.

קמה נקלע ושכיחא

כי זבני - כאשר נמכרת **סאה** של חיטין **בסלע** דהיינו יוקר[מט], ומאידך **מצויה** - מצוים חיטים **לקנות בכל עת**, הרי זו מכת **בצורתא**[נ].

מעות ניוקר

אין מעות מצויות להן[נא].

לשמיה ניחא

ואמרינן בפירקא דלעיל (דף ג:) **מיטרא ניחא** - מטר שיורד בנחת מועיל **לפירי ולתבואה**[נב], **ומיטרא רזיא** ומטר היורד בחזקה מועיל **לאילנין**[נג]. ומפרש רש"י את דברי הגמרא שם, שמטר **דאתיא ניחא** - שיורד בנחת מועיל **לפירי**, ומטר **דאתיא רזא** מועיל **לאילנות**[נד].

נשפיכתא

בכח גדול יותר מדאי, דאינה טובה לא לזה ולא לזה - לא לאילנות ולא לצמחים[נה]. **שוב אמר רבי** שיש לפרש באופן אחר, **ששפיכותא מטר** דק **(ועבה) והרבהני יותר מדאי, לאילני לא מהניא דלאו רזיא היא** - שאין הוא יורד בכח אלא הוא מטר דק ואינו נכנס בעובי האדמה כפי הראוי לצמיחת האילנות, **ולצמחים נמי לא** מועיל גשם חזק זה, **שהנשמים מרובין באין ושוטפין אותן** [-את הצמחים].

נפרוס הפסח

בימי הפסחים[נז].

על נוהג שיתין ומערומ[נח]

אם לא ירדו **להן נשמים** די הצורך כדי מילוי הבורות.

מי מין להם מיס[נט] **לשמות מתריעין וכו'**

אפילו קודם **(ב)פרום החג**[ס] [-חג הסוכות] דעדיין **ימות החמה** נינהו, **אפילו הכי מתריעין** על חסרון המים לשתיה, **משום דכולן צריכות לשתות**[סא].

נסיפרכיא שלהן

באותו מלכות[סב] **שכלו שם מי בורות שיחין ומערות**[סג].

ומסכנת

בונמל"ט בלע"ז - חולי חזק, **ופעמים שנקבע חולי זה בתוך פיו של אדם ומת, לשון 'כי יסכר**

ציונים והערות

מד. כמבואר ברש"י (להלן ד"ה כפנמ). **מה. בדברי** רש"י כאן ולעיל (ע"ב ד"ה נהרא), לכאורה יש סתירה. ששם משמע מדבריו שבצורת היא רק כשיש שתי מעלות שמביאים תבואה בשיעור מרובה דרך הנהר, וכן שמביאים את התבואה מעיר לעיר. ומשמע שאם יש רק תנאי אחד וכגון שמביאים על ידי נהר אבל ממדינה למדינה, אין זו בצורת אלא רעב. ומאידך כדי שתחשב הצרה כרעב פירש רש"י כאן שני תנאים לרעה, שצריך להביא את התבואה ממדינה למדינה, וכן שצריך להביאה על ידי חמורים, ומשמע מכך שאם מביאים את התבואה מעיר לעיר אפילו אם מביאים אותה על ידי חמורים, הרי זו בצורת ולא רעב, וזה סותר לדיוק הראשון. ותירץ בשושנת יעקב (נרס"י לעיל) שכוונת רש"י שיש רק תנאי אחד הקובע אם זו בצורת או רעב, והוא שיביאו דרך הנהר, ואז הכל נחשב כמדינה אחת, ואפילו אם המקומות רחוקים זה מזה, ואילו בכל מקום שאי אפשר להביא דרך נהר אלא רק על ידי חמורים, נחשב הדבר כמביא ממדינה למדינה, ואפילו יביא את התבואה ממקום קרוב. וכתב, שכן משמע מדברי התוספות (לעיל ע"ב ד"ה נהרא) שביארו דבריהם שעיקר החילוק הוא בטורח ההבאה אם הוא מועט ונעשה בכמות על ידי ספינות, והרי זו בצורת, או שמא הוא מרובה ואי אפשר להביא בכמות מרובה, ונקרא רעב. **מו. ובעין** זה פירש רבינו חננאל (לעיל ע"ב ד"ה אמרינן) שמכת בצורת בנהרא אנהרא היינו מכיון שהוצרכו האנשים המסתפקים מים מזה הנהר לילך לנהר אחר, להביא משם מים. **מז. מוכח** מדברי רש"י כאן שפעמים שאף עיר אחת נקראת בשם מדינה. וראה מה שכתב בזה הרש"ש (יומא יח. ד"ה שערי) שאף שברוב הפעמים שם מדינה נאמר על מחוז שכולל בתוכו עיירות רבות, לפעמים השתמשו בשם מדינה גם לעיר. **מח. ובעין** זה כתב רבינו גרשום (ד"ה מדינתא) שכשצריכים ללכת להביא מים ממדינה אחרת זהו רעב. וכך משמע גם ברבינו חננאל (ד"ה נפרוס). **מט. ראה** במשנה בפאה (פ"ח מ"ז), שם מבואר שמחיר הרגיל של חיטים הינו ארבעה סאין בסלע, אם כן יוקר זה הינו כפול ארבע מהמחיר הרגיל. **נ. והמאירי** (ד"ה כל) פירש שכן הוא במקום שיש פירות בעיר כפי הצורך לכל בני העיר, אלא שהם נמכרים ביוקר מתוך שכמות הפירות מצומצמת בדיוק כפי הצורך ולא יותר. וראה עוד להלן בהערה הבאה. **נא. כתב** הריטב"א (ד"ה אמרינן), שדברי רבי יוחנן שהמעות ביוקר והפירות בזול, נאמרו לבאר את דברי רבי חנינא, שלא הוצרכו לשנות בכלל מכת בצורת שמתריעין עליה אלא כשהמעות בזול והפירות ביוקר, אבל מעות ביוקר ופירות בזול אינו בכלל זה אלא בכלל רעב, ודבר פשוט שאף על כך מתריעים לפי שהיא מכת רעב. אמנם ראה באור החמה (ד"ה ומאי) שכתב שמדברי רש"י לעיל משמע שיש לחלק בין המקרים, שרבי חנינא לא דיבר באופן שהמעות ביוקר [כלומר שאין הפרנסה מצויה], אלא שסאת חיטים הנמכרת ביוקר מצויה, שיש שער קבוע בשוק ומצוי לקנות חיטים כפי שיחפוץ, ולכך אפילו אם הוא ביוקר אין נגרם בהלה של רעב, וזה מה שכתב רש"י בד"ה הקודם 'מצויות בכל עת' שבצורת היינו שהמעות מצויות מכיון שהפרנסה מצויה. אבל כשאין שוק קבוע אלא שמפעם לפעם באים מוכרים למכור, אפילו אם ימכרו בזול, מכיון שאין האדם בטוח שתהיה תבואה נוספת, הרי חייו תלוים לו מנגד שחושש שלא יהיה לו מה לאכול למחר, וזה מכת רעב, ועל זה אמר רבי יוחנן שמה שאמר רבי חנינא שזה בצורת, היינו כשיש משא ומתן וכשמוכר חפצים הוא מקבל תמורתם בנקל ובכך יקנה חיטים ואפילו שהם יקרות, אך אילו אין המשא ומתן מצוי ואינו מוכר חפצים בנקל ואינו מקבל תמורתם, הרי שאין המעות מצויות ואף אם החיטה בזול הרי זה רעב. **נב. רש"י** (ד"ה מיטרא) פירש שמטר שיורד בנחת יפה לפירות התבואה. ובשושנת יעקב כתב שהגירסא הנכונה ברש"י היא, 'מיטרא ניחא לפירי דהיינו לתבואה'. והטעם, מפני שהגשמים היורדים בנחת אינם נכנסים לתוך עומק האדמה, ואינם מועילים לשורשי האילנות הנמצאים בעומק האדמה. מאירי (לעיל ים. ד"ה והמשנה). **נג. והטעם**, מפני שגשמים היורדים בשטף אינם מועילים לצמחים, משום שאין גשמים אלו מתעכבים היכן שגודלים הפירות והתבואה, אלא נשטפים עד שמגיעים למקום גומות ובורות ובכך מגיעים לעומק האדמה עד לשורשי האילנות. מאירי (לעיל ים. ד"ה והמשנה). כתב בהגהות הב"ח (אות ז) שכאן הוא סוף הדיבור. **נד. וכוונת** רש"י להוסיף בפירושו, שלא תטעה לומר שמיטרא ניחא היינו שהמטר נוח לפירות, ומיטרא רזיא היינו שהמטר קשה לאילנות, אלא תיבת 'ניחא' חוזרת על המטר, שהמטר יורד בנחת. על פי שושנת יעקב, הובאו דבריו במנחם משיב נפש. **נה. וכן** כתב רבינו גרשום (ד"ה לפירי), ש'שפיכותא' הוא ירידת המטר בכח גדול יותר מאשר 'ברזיא'. **נו. הגהות** וציונים על פי ראש משביר. ובקובץ כרם שלמה (סנה י"ג פ"ג עמ' יח) כתב בשם רבי נתן אדלר, שנרשם שני חצאי עיגול סביב תיבת 'ועבה', לסימן שיש למחקה. אמנם במנחם משיב נפש קיים את הגירסא שלפנינו 'מטר דק ועבה' ופירש שירד מטר דק וגם מטר עבה בנחת ולא בחוזק, אלא ששניהם ירדו בכמות רבה מדי ולכן מועיל רק לבורות ולא לאילנות שהרי לא ירד בחוזק, ולא לצמחים שמפני ריבוי המטר אף שירד בנחת מזיק לצמחים ושוטף אותם. **נז. הקשה** בגבורות ארי (ד"ה מתריעין - הגמי), ששנינו במשנה בבכורות (מז:) שלש גרנות למעשר בהמה בפרוס הפסח ובפרוס עצרת ובפרוס החג, ומפרשת הגמרא שם (נח.) שאין 'פרוס' פחות מחמש עשרה ימים, ופרוס הוא חצי, כלומר חצי מהזמן שבו שואלים ודורשים בהלכות הפסח, שהוא שלשים יום קודם פסח, ונשאר בקושיא. ואכן המאירי (ד"ה וכן) ביאר, שפרוס הפסח היינו מחצית הפסח, שזמן הפסח הוא שלשים יום קודם הפסח, וחציו שהוא שני שבועות מתחיל בראש חודש ניסן, והוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל. [וכן כתב ברש"י על הרי"ף (ד"ה נפרוס) שפרוס הפסח הוא 'לפני הפסח ולשון יוני הוא']. וראה שם בגבורות ארי שכתב שאף אם נפרש שפרוס הפסח הוא ראש חודש ניסן, פרוס החג בהכרח הוא ערב ראש השנה, שאם נאמר שהוא בראש השנה עצמו, כיצד מתריעים בו הרי אין מתחילים להתריע ביום טוב. **נח. על** פי הגהות הב"ח (אות מ) זה דיבור חדש, שהרי בבורות שיחין ומערות לא נאמרה ההתרעה של פרוס הפסח ואין זה שייך לתחילת הדיבור. **נט. על** פי הגהות הב"ח (אות ט). **ס. כך** היא גירסת הב"ח (שם) והגהות הגר"א (אות ג). והגבורות ארי (ד"ה מתריעין - הסליקי) כתב שצריך לגרוס 'אפילו שלא בפרוס החג'. **סא. בפשטות** משמע ברש"י שהחילוק בין חסרון מים לבורות שיחין ומערות, ששם אין חסרון במים לשתיה, אלא חסר מים להשקאת זרעים ובהמה, ואילו 'אין להם מים לשתות' היינו שאין כלל מים אפילו לשתיה. ובחסדי דוד (על התוספתא, פ"ג ה"ט) התקשה בביאור דבריו שבתחילה כתב רש"י שיש חסרון מים לבהמות ולזרעים, ואחר כך כתב שחסר מים לשתיית אדם, ועוד קשה מה ענין השקאת הזרעים לפרוס הפסח. וכתב שלדעת הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ז) חסרון מים לבורות שיחין ומערות היינו שלא ירדו גשמים הרבה כדי למלא מהם בורות, ועל זה מתענים כשהגיע זמן חג הסוכות, אבל אם אין להם מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה, ולפי דברי הרמב"ם יש לבאר שהחילוק הוא שחסרון מים לבורות שיחין ומערות פירושו שאין בורותיהם של כל היחידים מלאים כפי הצורך, ולפי שעל ידי טרחה יוכלו להביא מים ממקום רחוק קצת, אין מתענים עליהם כל ימות החמה כדי שלא יפסידו וירקיבו הגשמים היורדים בימות החמה את התבואה והפירות. אבל כשמגיע פרוס חג הסוכות שבארץ ישראל זהו זמן האסיף ושוב אין הגשמים סימן קללה, מתענים עליהם כדי שירדו וימלאו הגשמים את הבורות, ולא תגרם טרחה והוצאה יתירה בהבאת המים ממקום אחר. אבל אם יש חסרון מי שתיה, מתענים מיד אפילו באמצע ימות החמה, שצמא גרוע מהכל, ואפילו יותר מאשר קלקול התבואה, שהרי חיי אדם תלויים בזה. **סב. וכן** פירשו תוספות (ד"ה נסיפרכיא). אולם המאירי (ד"ה וכן) פירש שהוא מחוז. ורבינו גרשום (ד"ה נסיפרכיא) כתב שהיפרכיא היינו השכונות הצריכות למים. **סג. אמנם** לעיל (ד"ה וכולן) פירש רש"י ש'וכולן' היינו כל אלו, ומשמע שגם במלכות שאין מים לבהמות וכן במלכות שאין מים לאילנות נאמר דין זה. וכתבו בביאור הגר"א (או"ח סי' תקעו ס"ו ד"ה נכ"מ) ובעוד יוסף חי (נרס"י שם), שעיקר כוונת רש"י שכתב 'כל אלו' כדי להוציא מדעת הראשונים הסוברים שבכל מכה מהלכת אין מתריעים אלא רק בהיפרכיא שלהם, ולכן כתב רש"י שרק על הצרות האמורות בברייתא נאמר דין זה שמתריעים רק בהיפרכיא שלהם, אבל שאר הצרות שהם מכה מהלכת כשמתריעין עליהן היינו בכל מקום שישמעו עליהן [כמבואר בהערות במשנה (לעיל ע"ב)] בדברי המשנה 'על אלו מתריעין

פי דוברי שקר'[סד] (תהלים סג יב), ומחלה זו היא הנקראת **סרונכה**[סה] שהיא מיתה משונה[סו].

בזמן שיש בה מיסה

שהיא מכה משולחת המהלכת ומתפשטת למקומות אחרים[סז], **ומתים בה.**

על סגונסי

גובאי הוא מין חגב **שמכלה את התבואה,** מתריעים **בכל שהוא,** כלומר, **אפילו** אם **לא נראה אלא קצת** גובאי, **בידוע שעתידין לבוא לרוב** - הרבה גובאי ויאכלו את כל התבואה, **אבל** המין הנקרא **חגב, כל שהוא** - בשיעור מועט **מצוי הוא** - מצוי ממנו בכל מקום, **ואינו מכלה כל כך** את התבואה **כארבה,** ואין מתריעים עליו[סח].

בשמר שני שבוע

דשמיטה - בשש השנים של מנין שבעה שנות השמיטה, **אבל בשמיטה** עצמה **לא** מתריעים דפירות האילן **הפקר** נינהו[סט].

אפילו בשביעית

על הבורות שיחין ומערות מתריעים אפילו **בשביעית מפני שכל שעה צריכין לשתיה, ואף על פי שהגשמים** מלבד שמשמשים למי שתיה גם מועילין **לקרקע בשביעית**[ע].

רבן שמעון בן גמליאל אומר

מתריעין אף **על האילנות, ואף על הספיחין** של **שביעית שאינן חשובין כל כך** מתריעים, כדי שיצמחו ויהיו ראוים לשמש מאכל לעניים[עא].

לשוקין

גשמים צמוקין היינו **שיורדין בקושי,** מלשון **'ושדיים צומקים'**[עב] (הושע ט יד).

למה סוף דומה

פרנסתו של כל השבת כולה - שנתן לו רבו בתחילת השבוע את התבואה הנצרכת לכל השבוע כולו[עג].

נמצא כאומר

שיש לו פנאי [-זמן] **לאפותה.**

פרנסתו נגמ שמ

פרנסת כל השנה - את התבואה שהוא צריך לקבל לכל השנה נותן לו בבת אחת, **וטוחן אותה ביחד.**

נמצאת למיס נמס[עד] **שמוכלת מן הכור כו'**

שכן דרך שבשעה שטוחן חיטים בריחיים **משתייר** מן הקמח **דבוק ברחיים** בשיעור שוה בכל טחינה, בין אם טחנו הרבה חיטים ובין אם טחנו מעט. **וכן כשהגשמים יורדין מרובים ומרביעין את הארץ, ומה שהיו** הטרשים [-סלעים] שאינם מגדלים תבואה ואילנות **בולעים מן** (**הרוב בולעין מן המיעוט**) **המעוט** כשיעור זה **בולעין מן הרוב**[עה] - שהחלק מהגשמים שנבלע באדמת טרשים ואינו מועיל לגידול התבואה, שוה שיעורו בין אם יורד גשם מועט ובין אם יורד גשם מרובה, וכן מה **שהרוח מנשבת ובולעת** - מייבשת את הגשם ואינה נותנת לו להיספג באדמה, **(מן הרוב בולעת) מן המיעוט** כשיעור זה **בולעין מן הרוב**[עה] - בלשון קושיא, דהיינו, ומאחר שעד עתה לא ירדו גשמים, לא יתכן שהיום ירדו.

נמצאת מיסה

עריבה - קערה שלשין בה **את הבצק, שמשתייר בשוליה מן העיסה,** וכשיעור שנדבק מעיסה גדולה כך נדבק מעיסה קטנה.

מומנט מן הקב[עו]

אף גשמים כשיורדין מעט מעט נבלעין כל פעם **בטרשים** בכמות שהיתה נבלעת אילו היו יורדים גשמים מרובים בפעם אחת, **ואין** נשאר מהם בכדי שיהיו מרביעין **את הארץ.**

ס"ג מימיו מרובין, מיס מינן כלין ומיט מפגבל יפה, מימיו מופעין מימיו כלין והמיט מיט מפגבל יפה[עז]

מים אינן כלין, ויוכלו להוסיף ולגבל טיט הרבה כמה שירצה.

נקדימון בן גוריון

עשיר גדול היה[עח].

ומי מנן לך שמיס עשרה מעיינות מיס

כלומר, תמתין שירדו גשמים **ויתמלאו כל המעיינות במים,** ואותן אני אתן לך. ואף שהיו אלו מעיינות ודרך המעיינות שהם מתמלאים ממים הנובעים בהם, **אותן מעיינות לא היו נובעין מים** כל כך, **ואינן מתמלאין מאיליהן כשאר מעיינות**[עט].

כ.

ומכאיו ילדו גשמים

בתמיה - בלשון קושיא, דהיינו, ומאחר שעד עתה לא ירדו גשמים, לא יתכן שהיום ירדו.

ציונים והערות

בכל מקום'] ואפשר שמה שכתב רש"י 'באותו מלכות שכלו שם מי בורות שיחין ומערות' כתב זאת כדוגמא למכה המוזכרת בברייתא זו והיא חמורה מכולם ואף בה אין מתריעים אלא באותה מלכות, והוא הדין לשאר דברים שנשנו בברייתא כמלכות שאין בה מים לבהמות או לאילנות. **סד. 'יסכר'** פי דוברי שקר' פירושו שדוד המלך התפלל שיסגר פיהם של המדברים עליו שקר. והביא רש"י (תהלים שם) שכן מצאנו בתורה שיסכר הוא לשון סגירה, שנאמר (בראשית ח ב) 'ויסכרו כל מעינות תהום'. וכן פירש בערוך (ערך מקכר) שאסכרא הוא סוג של חולי בגרון החונק את האדם, והביא ראיה מפסוק זה בתהלים. וראה באיי הים (ברכות ח. ד"ה רב ממן) שהיא ריבוי ליחה המתקבצת בגרון וחונקת את האדם. ופירש הערוך (שם) באופן נוסף, שעיקרה של מילת אסכרה הוא בלשון יווני, ופירושה עיפוש הנולד בושט ובפה, וכן משמע בגמרא (שבת לג:) שחולי זה מתחיל בבני מעים וגומר בפה. וכתב בשפתי חכמים (ברכות שם ברש"י ד"ה מקכר), שמלשון רש"י שם שכתב 'שבתוך הגוף', משמע קצת כפירוש השני של הערוך. **סה. בכתובות** (ג.) אמר רבי חייא, שמיום שחרב בית המקדש, אף על פי שבטלו סנהדרין, ארבע מיתות לא בטלו, ומבואר שם בגמרא (ל:) שדין ארבע מיתות לא בטלו, שמי שנתחייב מיתת בית דין, מת במיתה דומה למה שנתחייב בה. ואמרו שמי שנתחייב חנק, או טובע בנהר או מת בסרונכי. ופירש רש"י (שם ד"ה סרונכי), שהיא מחלה בגרונו. **סו. בברכות** (ח.) שנינו שתשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם, והקשה שבכולם היא אסכרא, והיא דומה לענפי הקוצים שמסתבכים בגיזי הצמר, וכשהאדם מושך את הקוצים בחזקה כדי לנתקם מהצמר ומשליכם לאחור, בהכרח שאף הצמר יתלש עמם, כך גם מיתה זו קשה, שאין הנשמה ניתקת מהגוף אלא בקושי גדול. ויש שאמרו שקושי מיתה זו הוא בדומה לחבלים שקשה להוציאם מנקב שהוא עגול וצר כפי הושט. **סז. בהגהות** הב"ח (אות י) גרס, 'שהיא מכה משולחת דמתים בה'. **סח. הקרן אורה** להלן (כג. ד"ה מ"ר) מדייק מרש"י שאם יש חגבים רבים בודאי מתריעים. אבל כתב שמדברי הרמב"ם (מעשיות פ"ג ה"י) שכתב שעל החגב לעולם אין מתריעים רק זועקים [וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ט)] משמע שלא חילק בכמות החגבים ואפילו אם באו הרבה חגבים, הדין כן. **סט. ואין** מתריעים עליהם, מפני שאין מאכל פירות עיקר מזונו של אדם, ועוד יש לומר, שמכיון שהתורה אמרה (ויקרא כה כא) 'וציויתי את ברכתי לכם בשנה השישית', שיסמכו ישראל על פירות השנה השישית למזונם בשביעית, אין ראוי להתריע על פירות השנה השביעית. חזון איש (שביעית פכ"ג ה"ד ד"ה וכמנו). **ע. בגבעת** הלבונה (נס על הגפעה, אות יג) כתב שמדברי רש"י אלו משמע שאסור לעשות מלאכה בשביעית גם על ידי פעולה רוחנית, שמבואר בדבריו שאם לא מטעם זה שצריך גשמים למי שתיה, היה אסור להתריע על הגשמים בשביעית מפני שהם מועילים לקרקע, הרי שגם באופן זה שהתועלת לקרקע נעשית על ידי תפילה שייך איסור מלאכה בשביעית. אלא שדחה שם, שיש לומר שאין כוונת רש"י שעל ידי התפילה נחשב כעושה מלאכה בשביעית, אלא כוונתו שהמצות עשה 'והשביעית תשמטנה ונטשתה' (שמות כג יא) פירושה שיזניח את הקרקע מבלי שיהיה לו שום עסק בה וכאילו אינה שלו, שכן הוא משמעות שמיטה ענין הפקר והזנחה, ואם מתפלל על הגשמים בשביעית הרי זה כמבטל מצות עשה זו של 'ונטשתה' שמראה בתפילתו שיש לו עסק עם עבודת הקרקע ודעתו עליה. **עא. ואף** שחכמים גזרו על הספיחים בשביעית שאין לאוספם ולאוכלם כמבואר בדברי הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ח-ג), ביאר המאירי שישנם סוגי שדות בהם חכמים לא גזרו את גזירתם ומותר להתפרנס מספיחים הגדלים בם, וכגון שדה בור שאינה עומדת לזריעה [וראה עוד מיני שדות שהותרו, ברמב"ם שם (ה"ד)]. אמנם החזון איש (שביעית סי' כג סק"ד ד"ה וגמ') ביאר שאכן מדובר כאן על אותם ספיחים האסורים בשביעית מדרבנן אלא שסבר רש"י שרבן שמעון בן גמליאל סובר כמו הברייתא בירושלמי (פ"ג ה"ח) שבשנת רעבון אמר רבי להתיר חרישה, ואף לדברי החולקים עליו יש מקום להתיר אכילת ספיחים בשני רעבון. אמנם האחרונים כתבו אופן נוסף, שהיה מקום לפרש שמכיון שרש"י כתב שהחידוש הוא שמתריעים על הספיחים אף שאינם חשובים כל כך, משמע שסבר שלדברי שתי הברייתות ספיחים מותרים מן התורה כחכמים, אלא שנחלקו שתי הלשונות בדעת רבן שמעון בן גמליאל האם מתריעים על ספיחים שמלבד שהם הפקר אין בהם חשיבות, ושמא מפני כך אין ראוי להטריח כלפי מעלה בבקשת רחמים עליהם. **עב. צומקים** פירושו יבשים ונגובים, ולכן גם הענבים המיובשים נקראים צימוקים. מצודת ציון (שם). [אמנם כאן משמע שמעט גשמים יש, ולא כמו שם שאין חלב כלל]. **עג. והב"ח** (אות כ) גרס 'שנתן לו פרנסתו של כל השנה כולה'. **עד. ברש"י** בעין יעקב הגירסא 'כמה'. הגהות וציונים. **עה. תוקן** על פי הגהות הב"ח (אות ג), וכן להלן. **עו. על** פי הגהות הב"ח (אות מ), זהו דיבור חדש ואינו המשך הדיבור הקודם. **עז. התיקון** בד"ה הוא על פי הגהות הב"ח (אות ג). וכתב בדקדוקי סופרים (אות ס) שכוונת רש"י לבאר שאין לגרוס כרבינו חננאל (ד"ה שם) שגרס 'אם יש לו מים בבת אחת אינן כלים וטיט מתגבל, ואם אין לו מים בבת אחת מים כלים וטיט אינו מתגבל', ופירושו שאם הוא רוצה לגבל טיט רב, ויש לו מים בכמות המספיקה לגיבול הטיט, הרי הטיט מתגבל, אבל אם אין לו מים לפניו, ואחר שמתחיל בגיבול צריך להביא מים נוספים, עד שיביא מים נוספים יתייבשו המים שבתוך הטיט, ושוב לא יתגבל הטיט, והמים ששפך בתחילה אינם מועילים לו מאומה, וכאילו לא נתנם. ולדבריו, צריך לפרש שהנמשל שכך הגשמים בזמן שהם מרובים יש בהם כמות מספיקה כדי להצמיח אף לאחר שנבלע חלקם באדמה, אך בזמן שהם מועטים, נבלעים באדמה, ואין בהם כדי להצמיחה כראוי. ואף לפני רש"י היתה גירסא זו, ושינה רש"י את הגירסא כפי הכתוב בספרים, כי הוקשה לו לפרש שגשמים מרובים תלוים בירידתם בבת אחת. **עח. כמבואר** בגיטין (נו.) שהוא היה אחד משלשת עשירי ירושלים, וקיבל על עצמו לזון ולכלכל את כל בני העיר במשך עשרים ואחת שנה. **עט. במשך** חכמה (נרשמים כד טז) ביאר כוונת רש"י שאף שנקראו בורות אלו 'עינות מים', לא היו מעיינות שיש בהם נביעת מים מרובה מעצמם, אלא היו אלו בארות העשויים לקבלת מים ובנויים על ידי חפירה ובנין מסביבם. [כלומר שגם הם היו קצת מעיין שאם היו חופרים היו מגיעים למעיינות, רק שהם לא נתמלאו כל כך והיו צריכים גם מי גשמים], והוכיח מכאן כדברי הבית שמואל (אהע"ז סי' קכח ס"ק טז) שבלשון תורה אין חילוק בין מעיין לבאר, משום שמי בארות גם כן בכלל מי מעיינות, שהדרך לחפור בהם עד שנמצא מעיין. אמנם בפירוש הכותב (על עין יעקב, ד"ה מצאתי) הביא, שיש שביארו שאין הכוונה למעיינות

18/06/2018

בוני שמו[פ].

נקדרס

זרחה, לשון מקדיר - מנקב נקב[פא], **שחיתה חמה קודרת** - מנקבת **ברקיע** ועושה חור דרכו היא **זורחת**, **פירטוצ"ר בלע"ז**[פב].

הכי גרסינן נקדימון בן גוריון הא דאמרן[פג] - מה שאמרנו בברייתא ששנינו כאן.

כתיב במלחמת יהושע - לגבי מלחמת יהושע בשעה שעברו את הירדן, (יהושע ג ז)[פד] 'היום הזה **אחל גדלך', ובמלחמת משה** בסיחון **כתיב** (דברים ג כה) 'היום הזה **אחל תת פחדך', מה יהושע (נקדמה)** [נקדרת[פה]] **לו חמה במלחמתו**[פו] **כדכתיב בהדיא** כמבואר במפורש בספר יהושע (י יג) וכמובא בגמרא לעיל, **אף משה כן** [-נקדרה לו חמה], **שכן דרך הכתובין למד סתום מן המפורש** - למד מהפרשה בה מובא דין מסויים במפורש, לפרשה שבה לא נאמר הדין, **ברמז, בדיבור דומה לחבירו** - כשיש בשתי הפרשיות אותם המילים, כמו כאן שהן אצל משה והן אצל יהושע נאמר 'אחל', ולימוד זה הוא הנקרא 'גזירה שוה', **וגזירה שוה היא אחת מן שלש עשרה מדות שניתנו לו למשה מסיני לדרוש בהם את התורה, ובתחילת סיפרא מפורש** (ברייתא דרבי ישמעאל פ"ח)[פז].

שמיהן נקלנה

אקרא קאי - דברי רב יהודה אמר רב נאמרו על הפסוק[פח], כלומר **האי דכתיב** - מה שנאמר (עמוס ד ז) '**על עיר אחת אמטיר ועל עיר אחת לא אמטיר**' **שניהם** נאמרו **לקללה**, גם העיר שירדו בה גשמים וגם העיר שלא ירדו, **אותה שימטיר עליה** יהיו בה **רוב גשמים** - הרבה מאוד גשמים, יותר מהשיעור הראוי, **שמחמת כך הם מקלקלין את התבואה, ואת שלא ימטיר** עליה **אין** בה **גשמים ולכך אין התבואה גדילה.**

רש"י מוסיף ומבאר. מה שנאמר בסוף הפסוק 'חלקה אחת תמטר וחלקה **אשר לא תמטיר עליה** תיבש', ולכאורה דברי הפסוק אינם ברורים די הצורך, וכי מי הוא הממטיר שעליו נאמר 'אשר לא תמטיר', והיה צריך להיכתב אשר לא 'אמטיר' עליה, והיינו שהקב"ה בעצמו לא ימטיר עליה וכמו בתחילת הפסוק, אלא **שמוסב הדבר על העב**, והענן היא זו שלא תמטיר וזהו כוונת הפסוק 'וחלקה אשר העב לא תמטיר עליה תיבש'[פט] **שהעב בלשון נקיבה**, וכפי שמצינו **דכתיב** (מלכים ג' יח מד) '**הנה עב קטנה ככף איש עולה מים**'.

ולא אלמנה גמורה

דהא לא כתיב 'אלמנה' שהיא אשה שמת בעלה, **אלא היתה כאלמנה** בכ"ף הדמיון, היינו **כאשה העומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור.**

דלא מוקמי מינן ריש נהרי

מוכסין - הגובים מכס ומיסים עבור המלך, בנהרות ובגבולות המדינה.

גזילפמי

סרדיוטין - הממונים להעניש את העם[צ], ונצלנו **בכך מרוב בזיון** - משום שישראל בזויים בעיני הגוים אין הם ממנים אותם לכך[צא].

ונפתרום נשיקות שונא

נעתרות לשון הפך, שנשיקות השונא הם הפוכות מנאמנות[צב], **כדאמרינן במסכת סוכה** (יד.) 'ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא **ויעתר לו** ה'' (בראשית כה כא) לומר לך, **מה עתר זה מהפך את התבואה** ממקום למקום אף תפילתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממידת אכזריות למידת רחמנות[צג], ועתר הוא הכלי הנקרא **פורק"א בלע"ז** - [קלשון]. **אי נמי** - פירוש נוסף מביא רש"י, ש'**נעתרות**' הוא **לשון רבוי וייתור אינקרי"ש בלע"ז** - לשון הכבדה. כלומר, שנשיקות השונא מרובות ומיותרות ומכבידות על המקבלם. **כמו** שמצאנו שעתר הוא לשון ריבוי בפסוק (ישעיהו לה יג) '**והעתרתם עלי דבריכם** אני שמעתי'. כלומר, שהקב"ה אומר על הר שעיר [בני אדום], הרביתם עלי דבריכם בדברי חירוף ואני שמעתי את הכל ואין דבר נעלם ממני[צד].

מרז זה מינו עומד במקום מים כו'

ואף על גב דכתיב בקרא 'כארזים עלי מים' ואם כן הוא שבח שבלעם בירכם כארז שכן עומד במקום מים, **ההוא** - תיבות 'עלי מים' **לאו בלעם קאמר ליה** [-לא בלעם הוא זה שאמר זאת], **דבלעם אמר 'כארזים' והמלאך השיבו 'עלי מים'. וכן** כולהו - כל שאר הדברים הנאמרים בפסוק, **דבלעם אמר 'כנחלים' דזימנין** [-שלפעמים] **מתייבשין, וקאמר ליה המלאך 'נטיו' דאין יבישין לעולם**[צה], **והיינו דכתיב** - ועל זה נאמר (בראשית כג ו) '**ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה' על ידי מלאך, שהשיבו** לבלעם על קללותיו **והפכם לברכות על ידי מלאך**[צו].

ציונים והערות

בדווקא כי מעיין מימיו נובעים, אלא הכוונה לבריכות מים המתמלאות מהמעיין ולכן קרא שמן מעיינות. **פ. אף** שאין בכך תוספת ביאור, שכן הוא לשון הגמרא 'בוני שמו', כך היא דרכו של רש"י להעתיק בקונטרסו שמות ותיבות שאינם מצויים, אפילו כשאין צריך לפרשם כלל. ברכת חיים (שו"ת מהדו"ת, רח"י יהוסף, סי' יח אות ג), וראה שם שהביא כמה דוגמאות לכך. וכן כתב בנפש חיה (מגילה פ: ד"ה ומר"י) שכך דרכו של רש"י שבכל מקום שנמצא איה"ש שם בש"ס שהוא זר במינו ולא נמצא כמוהו, רש"י מעיר על כך. **פא. רש"י** בעבודה זרה (ג. ד"ה מקדיר). **פב. פירושו** לעשות חור. הגהות וציונים. **פג. רש"י** שינה מהגירסא שלפנינו 'נקדימון בן גוריון גמרא', וכן גרס הדקדוקי סופרים (אות ח). **פד. כך** נראה שצריך לפרש את דברי רש"י, מאחר וכמבואר בסדר הפסוקים, פסוק זה לא נאמר בשעת המלחמה אלא בשעה שעמדו לעבור את הירדן ולהיכנס לארץ, וראה בהערה להלן מנין למדנו שפסוק זה עוסק בהעמדת החמה בשעת המלחמה. **פה. על** פי הגהות הב"ח (אות ד). **פו. יש** להקשות שפסוק זה לא נאמר במלחמת יהושע אלא על הזמן בו עברו בירדן, וכיצד לומדים מכך על עמידת השמש בזמן המלחמה. ויש לתרץ על פי הברייתא (ג"כ מידות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, פרק ז) שהובאה בה גזירה שוה זו 'אחל אחל' ושנינו בסופה 'במה גדלו [של יהושע] שהעמיד לו חמה ולבנה', ולמדנו מכך שמה שאמר הקב"ה ליהושע 'אחל גדלך בעיני כל ישראל', אף שנאמר על כל הגדולות שנעשו ליהושע כקריעת הירדן ומלחמת שלשים ואחד מלכים ועמידת השמש והירח, עיקרו היה על נס זה של עמידת השמש, שהוא נס גדול מכל הנפלאות [כמו שנאמר שם (יהושע י יד) 'ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו'], ועל גדולה זו נאמרה הגזירה שוה שכשם שנעשתה גדולה זו של העמדת השמש ליהושע, כך נעשתה גם למשה. מדרש תנאים (שם ד"ה וגמר). **פז. העירו** באחרונים מדוע האריך רש"י לפרש כאן שכן דרך ללמוד סתום מן המפורש, ושזו אחת משלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהם, הרי הוא לימוד כללי שמובא במקומות רבים בש"ס. וכן בתחילת מסכת זו (ב.) הובא לימוד זה 'אתיא חקר חקר', וכן מאחר וגזירה שוה היא מידה שהתורה נדרשת בה, מדוע היה צריך רש"י לכתוב שכן דרך הכתובים ללמוד סתום מן המפורש ברמז. ותירץ, שהיה קשה לרש"י שהגמרא (נ"ק ב:) הקשתה שאין ללמוד בגזירה שוה דברי תורה מדברי קבלה, ואם כן כיצד לומדים כאן דברי תורה מדברי קבלה [מה שהיה למשה שהוא דברי תורה, ממה שהיה ליהושע שהוא מדברי קבלה, דהיינו דברי נביאים]. אלא שסבר רש"י שגזירה שוה הוא כעין לימוד של סתום מן המפורש, על ידי שהדין מרומז במקום אחר שנאמרה בו תיבה דומה לזו, אלא שמלבד זאת היא גם מידה מיוחדת שהתורה נדרשת בה ולמדים בה דינים והלכות, וכשדנים ממנה הלכה נאמרו הגבלות באופן לימודה, וכגון מה שאמרו שאין ללמוד דברי תורה מדברי קבלה, אבל בגמרא כאן שאין לומדים הלכה, אלא פירוש לפסוקים, שייך ללמוד גזירה שוה באופן שלמד סתום מן המפורש, ברמז שנרמז הדבר בדיבור הדומה לו. וזה ביאור דברי רש"י, שכאן למדים סתום מן המפורש על ידי רמז, ואף שלא שייך ללמוד ממש במידת גזירה שוה. **פח. לעיל** (יט. ד"ה ה"ג) כתב רש"י שמה ששנינו במשנתינו שאם עיר אחת לא ירדו בה גשמים ובסביבותיה ירדו גשמים, אף הערים סביבותיה מתענות, מפני שאותה העיר שלא ירדו עליה גשמים תלך לקנות התבואה בערים שסביבותיה, ואף בערים שירדו בהם גשמים יהיה רעב, ולכאורה סותרים הדברים את המבואר כאן שהצרה בעיר שיורדים בה גשמים הוא שמחמת ריבוי הגשמים מתקלקלים תבואותיה. וראה מה שביארנו שם בביאורי רש"י ביישוב הסתירה שהנאמר כאן הוא רק בפירוש הפסוק וכמו שכתב רש"י ששתיהן לקללה 'אקרא קאי'. **פט. על** פי הגהות חשק שלמה. [ועוד משמע מדבריו וכן מבואר בקרן אורה (ד"ה ופתיחן) שהגירסא שהיתה לפניהם היא, 'אשר לא אמטיר עליה' ושינו את הגירסא כפי שמובא לפנינו 'אשר לא תמטיר', ומדובר על הסיפא של הפסוק]. **צ. על** פי תוספות (ד"ה גזירפטי) וכן פירש בערוך (ערך גז ז) שהם שוטרים שחובטים בני אדם ולוקחים ממונם. וראה בשפת הים שביאר שאלו הממונים לדון את העם דיני נפשות. **צא. על** פי רבינו חננאל (ד"ה מנם). אמנם המהרש"א (ד"ה וגם) ביאר, שאומניות אלו הם בזויות מאד והברכה היא שלא נתבזה בהם, שאף שנאמר בסוף הפסוק 'ושפלים לכל העם', כוונת רב יהודה היא, שאכן בעיני המון העם הגוים יהיו ישראל שפלים, אבל בעיני מלכי הגוים ושריהם לא יהיו ישראל שפלים ונבזים גם בגלות, ולכן המלכים לא יעמידו מישראל מוכסים ושוטרים כי לא יהיה להם תועלת בכך, שהמון העם המבזים את ישראל לא יצייתו להם, כיון שהם שפלים בעיניהם, וזהו לטובתם של ישראל שעל ידי כך ינצלו ממינויים אלו שהם אומניות מבוזות מאוד. **צב. רש"י** (סנהדרין קה: ד"ה נעתרות). **צג. לשון** הגמרא סוכה (שם). **צד. על** פי מצודת דוד (שם). **צה. רש"י** בסנהדרין (קו. ד"ה מינו) ביאר שגם סוף הפסוק נדרש כך, שהוא אמר 'כגנות' [שפעמים שמתייבשים], ובת קול אמרה 'עלי נהר', [שאינם מתייבשים לעולם], הוא אמר 'כאהלים' [שאינם קבועים וחזקים] ויצאה בת קול ואמרה 'נטע ה'' [שיהיו קבועים וחזקים לעולם]. ובעיון יעקב (ד"ה קנה) כתב שאפשר לומר שבלעם עצמו אמר 'כארזים עלי מים' אלא שענין הדימוי לקנה הוא שאף שעומד ימים רבים במקום מים אינו מרקיב. כך ישראל אף שהם בגלות אצל העובדי כוכבים שנקראים מים [כמבואר במדרש (שמו"ר מט ו)], אין הגוים יכולים לכבות את האהבה שאוהב הקב"ה את ישראל, אבל בלעם דימה אותם לארזים עלי מים, שהארז אינו יכול להתקיים הרבה זמן במים כיון שהוא מרקיב. ובכלי יקר (במדבר כג כד) כתב שפירוש רש"י דחוק, ופירש שמברכותיו של בלעם אנו למדים מה היה בלבו לקללם, שבודאי היה בדעתו להמשילם לסתם ארז שאינו עומד במקום מים, וכוונתו היתה להשליט בהם עין הרע, שסתם ארז הוא גבוה וכולם מסתכלים עליו, וכך ישראל על ידי שירומו וינשאו מאוד יתנו האומות בהם את עיניהם. אלא שהקב"ה הפך את הקללה והכריח את בלעם לומר 'כארזים עלי מים' שהמים מגינים עליו שלא יראו את גובהו מכיון שחלקו התחתון של הארז מכוסה במים, ונמצא שהמים מגינים עליו מן העין הרע. **צו. אמנם** בסנהדרין (קו.) פירש רש"י (ד"ה מינו) שהשכינה היא שהשיבה לבלעם, שיצאה בת קול ואמרה כן. ובשל"ה (פרשת נלק, תורה אור ז) כתב שאפשר שכוונת רש"י שיצאה בת קול ואמרה 'עלי מים' היינו לשכינה שהיתה שורה עליו שהיא הנבואה, ומכיון שכוונתו היתה לקלל אלא שהנבואה הכריחתו לברך לכן נקראת בת קול [ראה סנהדרין (קה:) שנחלקו בפירוש הפסוק 'וישם ה' דבר בפי בלעם' (במדבר כג ה), רבי אלעזר אומר מלאך, שמסרו הקב"ה למלאך שלא יניחו לקלל. רש"י (שם ד"ה מלאך). ורבי יונתן אמר, חכה נתן ה' בפי בלעם שלא היה מניחו לקלל, והיינו 'וישם'. רש"י (שם ד"ה חכה)].

ומפילו כל טרומות

שאינן קשות[צז].

רום דרומים

היא קשה וחזקה ביותר, כדאמרינן (נ"ב כה.) שאילמלא בן נץ - מלאך בדמות נץ[צח] שמעמידה - עוצרה בכנפיו[צט], אין כל בריה יכולה לעמוד מפניה[ק], שנאמר (מיכ ג טו) 'המבינתך יאבר נץ יפרש כנפיו לתימן'. כלומר, המלאך הדומה לנץ פורש כנפיו לצד דרום [-תימן] כדי לעצור את הרוח הנושבת שם[קא].

ומטיל

כדי לשמוח[קב].

כ:

מזדמן לו מדם

יש ספרים שכתוב בהן שאדם זה שנזדמן לו הוא אליהו זכור לטוב, והוא נתכוון להוכיחו שלא ירגיל בדבר - בגאוה ובגסות הרוח[קג].

הכי גרסינן[קד] מפולם שמעמד בריאות ולא רעועות שמין לחיות ליפול ולא שלטיות ליפול מי מיהו בריאות ומי מיהו שמין לחיות ליפול מי מיהו רעועות ומי מיהו לחיות ליפול לא בריכא דקיימן מגודא דנהרא

המפולת שנאמרה במשנה, היינו שיש שם רוח חזק שמפיל את החומות, והמפולת שאמרו במשנה שבני העיר שבה אירעה מתריעין ומתענים עליהן, בחומות בריאות קאמרינן, כלומר שיהו החומות בריאות וממילא אינן עשויות ליפול כלל, ואף על פי כן נופלות מכח נשיבת הרוח. אבל אם היו החומות הנופלות רעועות, ויש לומר שמחמת כן נפלו ולא מחמת נשיבת רוח חזקה, אין מתריעין ומתענים עליהן. וכן דווקא כשאינן ראויות ליפול מתריעין עליהן אם נפלו, ולא בראויות ליפול אף שהן בריאות, וכפי שיתבאר.

לא נריכא

לא הוצרך הא דקתני בברייתא שאינן רעועות ואף על פי כן הן ראויות ליפול, כלומר, מה שאמרה הברייתא שמתענים רק כשהחומות שנפלו לא היו ראויות ליפול, אף שכבר אמרה שמתענים רק כשהן היו בריאות, ומשמע שיש אופן שהן בריאות ואף על פי כן הן ראויות ליפול, לא הוצרכה לומר זאת אלא על אופן כגון דקאי אגודא דנהרא, כלומר, שעומדת החומה על שפת הנהר, שאף על פי שהיא בריאה מחמת עצמה ראויה היא ליפול מחמת סיבה אחרת, משום שהמים מפילין אותה על ידי שמקלקלין את הקרקע ושוחקין את היסוד שתחת החומה.

כי הסים מעיימא רעופא כו'[קה].

נמצרם

באתרה היינו במקומה. ואף על גב דחומה זו אינה ראויה ליפול, דהא קמה באתרה כולי האי - שהרי עמדה במקומה זמן רב כל כך [שלש עשרה שנים], אפילו הכי כיון דרעועה היא לא הוו חלפי תותה - לא היו חולפים רב ושמואל תחתיה, אלא היה מקיף סביבותיה. ומבואר שחומה רעועה, אף שאינה עשויה ליפול, יש לחשוש שמא תיפול[קו].

מנכין

מנכין היינו ממעטין.

הכי גרסינן לא הקפדתי כמוך כימי ולא הלכתי כלא מורה[קז]

לא הלך בלא תורה פירושו, דכל שעתא הוה גרים - שבכל שעה היה לומד תורה בלא הפסק.

נחכינתו

הכינתו היינו שם שמכנים לו בני אדם לגנאי[קח], כגון שקוראים בשמו ומוסיפים שם לווי - שם המתלווה לו לגנותו.

מניכתו

'חניכתו' הוא כמו שמצאנו בלשון הברייתא 'חניכת אבות בניטין עד עשרה דורות' (גיטין פח.), כלומר, 'חניכת אבות' שהוא כינוי שם המשפחה שנקראו בו אבותיו[קט], נחשב כינוי רק עד עשרה דורות מתחילת הכינוי, לענין שאם כתבוהו בגט לא פסלוהו משום שינוי השם[קי].

כיומא דעיכא

יומא דעיבא היינו יום המעונן, דהוי - שבו הרוח מנשבת בחזקה, ומסתפי - והיה ירא רב הונא דלא תפיל חומות רעועות[קיא].

כגוהרקא

גוהרקא היא תיבה התלויה בעגלה - מרכבה הקשורה לעגלת נוסעים[קיב], ושרות יושבות בהן - בתיבות כאלו.

וקייל

סייר פירושו בודק, שכן התרגום של 'פוקד' (שמות לד ז) הוא 'מסער'[קיג]. וכמו הלשון שמצינו בגמרא (חולין יח.) 'האי טבחא דלא סר סכינא קמיה חכם', שפירושו שוחט שאינו בודק את סכין השחיטה שלו לפני חכם.

כי הוה ליה מילתא דאסותא רמי ליה אכווא דמיא כו' לא גרסינן[קיד].

וכין ליה ומדי ליה כנסרא

להכי זבין להו - לכך קנה רב הונא את הירקות שנשארו למוכרים בערב שבת, דאי הוה משתייר מידי לגננין - שאם היה נשאר מהירקות למוכרים, אולא - היו הולכים לאיבוד משום דמכמשא - שהיו נכמשים בשבת, ויפסידו המוכרים, ונמצא מכשילן - שיהיו נכשלים לעתיד לבא בשבת אחרת, דלא מייתי ירקי - שלא יביאו מספיק ירקות לפני שבת לסעודת שבת, ויהיו אנשים שלא יהיו להם ירקות מחמת כן[קטו].

ציונים והערות

והענין בזה, שרצונו של הקב"ה היה שבלעם יפסיק מעט אחרי שאמר 'כארזים' בכדי שיהיה רומז קצת לקללה, שארז רוח דרומית עוקרתו, וכן עם ישראל ילכו בגלות, ועל הזמן הזה נאמר שמעלת הקנה טובה יותר שאף שזז אינו נעקר גם על ידי רוח חזקה, וכך ישראל מתקיימים בגלות ונטהרים על ידי יסוריה. ואחר כך סיים בלעם דבריו על ידי נבואה ואמר 'עלי מים' שאין לך דבר בעולם היכול להזיק לארז שנמצא עלי מים, כי ארז שגדל כך הוא יותר טוב גם מקנה הנמצא עלי מים, כיון שהוא חזק ממנו ואין הרוחות מזיזות אותו כלל, ואף רוח דרומית אינה יכולה להזיזו כשהוא נמצא עלי מים, ונמצא שענין זה של הקללה שהיה בארזים הוא עצמו נהפך לברכה במה שסיים דבריו ואמר 'עלי מים'. צז. כל הרוחות מארבע רוחות העולם חזקות מאוד והעולם לא היה יכול להתקיים מפניהם אפילו שעה אחת, אלא שרוח צפונית מנשבת עם כל אחת מהרוחות בנוסף למה שמנשבת בפני עצמה, והיא רוח רכה ומתוקה וצלולה [כמבואר ביבמות (עג.)], וממתקת את כל הרוחות. בבא בתרא (כה.) ורש"י (שם ד"ה רוח). צח. רש"י שם (ד"ה נן). צט. רש"י שם (ד"ה מעמידה). ק. בגמרא (נ"ב שם) הלשון היא 'אלמלא בן נץ שמעמידה מחרבת את העולם'. קא. רש"י באיוב (שם) פירש, שהנץ יגדל כנף והוא המלאך הדומה לדמות נץ, ומעמיד קושי הרוח דרומית בפרישות כנפיו שלא תחריב את העולם. קב. כלומר, עצם ההליכה היא הטיול והיא נעשית כדי לשמוח. וראה בספר התשבי (ערך טייל) שלשון טיול הוא לשון שעשוע, והביא ראיה מפירוש רש"י על הפסוק (ויקרא כו יב) 'והתהלכתי בתוככם', אטייל עמכם בגן עדן. ובהגהות ר' ישעיה פיק (לספר המצות, שם) ציין לדברי רש"י כאן, שאף בהם משמע שהוא לשון שעשוע. אמנם כתב שבערוך (ערך טייל) פירש שמטייל הוא לשון מהלך, והביא ראיה מהפסוק (מיכה כג יד) 'רעה עמך בשבטך צאן נחלתך שכני יער בתוך כרמל ירעו בשן וגלעד כימי עולם'. קג. וכן כתבו התוספות (ד"ה מזדמן). וכתבו שכך היא הגירסא במסכת דרך ארץ. אמנם כבר העיר בגליון (הוצאת מכון ירושלים) שבגירסאות שלפנינו אין נמצא כן במסכת דרך ארץ. קד. מה שכתב רש"י 'הכי גרסינן', יתכן שהיה לפניו גירסת כתב יד 'בריאות ואינן ראויות ליפול ולא רעועות שראויות ליפול', והגיה כפי הגירסא שלפנינו 'בריאות ולא רעועות, שאינן ראויות ליפול ולא שראויות ליפול', כיון שלגירסת כתב יד לא מובן כל כך מה היא קושיית הגמרא, שהרי יש לומר שהברייתא מפרשת שבריאות הן שאינן ראויות ליפול וכו' [אמנם לגירסא שלפנינו שכל דבר מובא בפני עצמו, אם כן הדברים כופלים עצמם]. דקדוקי סופרים (שם ט). ועיין שם עוד (שם כ), שנראה מרש"י שלא גרס את התירוץ 'דנפלו מחמת גובהייהו' ולכן גם לא פירשו. קה. בבארות המים (נדרים ד"ה לפ) כתב, ששורה זו היא המשך לדיבור הקודם, ויש להוסיף וי"ו לפני תיבת 'כי', שלאחר שביאר רש"י את דברי הגמרא באיזה אופן נאמר בריאות שראויות ליפול, מביא רש"י שכוונת הגמרא ב'כי ההיא אשיתא רעועה' לבאר את ההמשך, באיזה אופן שייך רעועות שאינן ראויות ליפול, והיינו כמו אותה חומה רעועה שהיתה בנהרדעא. קו. ומזה מוכיחה הגמרא לבאר את הברייתא, שאם נפלה חומה כזו אין מתענים משום מפולת, שכן נפילתה לא היתה מחמת מפולת, אלא משום שרעועה היתה. על פי דקדוקי סופרים (שם ג) בכוונת דברי רש"י. קז. ראה גירסא אחרת בדקדוקי סופרים (שם ת) בשם כתב יד, שגרסו בלשון נסתר 'לא הקפיד בתוך ביתו' וכו', ויתכן שכוונת רש"י לומר שיש לגרוס כפי הגירסא שלפנינו בלשון עצמי 'ולא הקפדתי בתוך ביתי' וכו'. אמנם בתוך הדיבור מפרש רש"י את ההמשך 'ולא הלכתי בלא תורה' בלא שייכות לגירסא הנ"ל. ובהגהות הב"ח (שם ו) חילק את הדיבור המתחיל לשני דיבורים, האחד 'הכי גרסינן לא הקפדתי בתוך ביתי', והשני 'ולא הלכתי בלא תורה', ולפי זה הפירוש אכן שייך רק לדיבור המתחיל השני. קח. בהגהות הב"ח (שם ז) גרס כן ברש"י, וכן כתב רש"י במגילה (כח. ד"ה נחכינתו). אמנם בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה נחכינתו, מובא בקובץ שיטות קמאי עמ' רפה) כתב, שלא היה קוראו אף בשם שמכנים אותו משום אהבה, אם אינו שמו, כגון אם שמו ראובן וקוראים לו חיים. קט. ברש"י שבעין יעקב (ד"ה נחכינתו, הובא בהגהות וציונים) נוסף בתחילת הדיבור, 'שם משפחתו, דיש משפחה שכל בני המשפחה נקראין בחניכה כחניכת אבות בגיטין' וכו'. ועיין ברש"י במגילה (כח. ד"ה ומדי), שחניכתו הוא כינוי בשם דופי. וכן כתבו התוספות כאן (ד"ה נחכינתו), שהאיסור לכנות בזה הוא רק כשמתכוון לגנאי [אך לשבח מותר]. אך ראה מה שהובא בהערה בביאורי הגמרא מהבן יהוידע. קי. רש"י בגיטין (פח. ד"ה עד). קיא. ובפירוש הר"א (ד"ה כל) ביאר, שהיה ירא שמא יפלו החומות מחמת שירדו עליהם גשמים. וכן כתב בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה כל). קיב. על פי רש"י בבבא מציעא (עג: ד"ה גוהרקא). אמנם הערוך (ערך גהרק) פירש שהוא כסא של זהב. קיג. [שפירושו 'בוחן' או 'מחשב']. וביאר היעב"ץ (גרסי"ץ), שדרך אות עי"ן להיבלע בתוך המילה בלשון התלמוד, ולכן נכתב 'סייר' במקום 'מסער' [ובאמת משמעותן אחת היא]. קיד. גירסא זו מופיעה בגמרא לפנינו, ורש"י כתב שאין גורסים זאת, וכוונתו שאין לגרוס את כל המעשה הזה אלא רק כדברי האיכא דאמרי שהיה תולה כד מלא מים לצורך נטילת ידים, שאמנם מים הכל צריכים אותם תמיד כדי ליטול את ידיהם לאכילה, ולכן היה תולה אותם תמיד בפתח ביתו, אך תרופה רק חולה צריך ליטלה, ולשם מה יתלה אותה תמיד. ראש משביר (גרסי"ץ). אמנם במירא דכייא (גרסי"ץ) כתב, שכוונת רש"י היא רק שאין גורסים תיבת 'דמיא' [וכהגהות הב"ח (שם ד) שגרס 'מיניה' ולא 'דמיא'], וביאר כוונתו, שהרי ודאי לא מילא את הכלי במים אלא באותה רפואה. קטו. כך ביאר רש"י את תירוץ הגמרא להלן לקושייתה שרב הונא לא יקנה כלל את הירקות, שעל כך תירצה 'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא', וביאר רש"י בדבריו כאן שהמכשול יהיה שהמוכרים לא יביאו מספיק

דקמכמ דעמייהו

רב הונא לא נתן לעניים את הירקות שנשארו למוכרים, משום שפעמים שיהיו נסמכין העניים לאותו ירק, ואומרים 'אין אנו צריכין לקנות', ויש חשש שמא לא ישתייר שם למוכרים כלום מהירקות כדי שיקנה רב הונא ויתן לעניים, ונמצא שאין להן מה לאכול בשבת.

מין מאכילין פומן לבהמה

אוצר החכמה מאכלי אדם אין להאכיל לבהמה משום ביזוי אוכלין, שבהאכלת מאכל אדם לבהמה הוא מבזהו, ומחזי כבועט בטובה שהשפיע הקב"ה בעולם[קטז]. טעם נוסף, אי נמי, משום דחסה התורה על ממונן של ישראל, שלא יאבד המאכל בנתינתו לבהמה כשאפשר להאכילו לאדם[קיז]. וזרק את הירקות לנהר, ואין בזה משום ביזוי אוכלים[קיח] כיון שהולכין למקום אחר ומוצאין אותם בני אדם ואוכלין אותן[קיט], ובכך אינם הולכים לאיבוד[קכ]. כך שמעתי.

מילתא דשיבתא

מילתא דשיבתא הוא מנהג שדים ששמם 'שיבתא', שמזיקין למי שיאכל פת ואינו נוטל ידיו בבוקר, שרוח רעה של שדים אלו שורה על הידים קודם נטילתן[קכא]. 'דשיבתא' היינו כהך דגרסינן - כפי מה שלמדנו במסכת יומא (עז:), בטעם ההלכה שאין לאשה לתת פת לתינוק בלא רחיצת ידיה בבוקר אפילו ביום הכפורים, אמר אביי, משום שקודם נטילתם שורה עליהם השד ששמו 'שיבתא'.

ורב הונא הוה תלי ליה לההוא כווא דמיא - היה תולה את כד המים בפתח ביתו, כי היכי דלימשו ידייהו מינה - כדי שיטלו ידים ממנו קודם אכילת פת.

נר מצה

רבא אמר שהיה יכול לעשות את כל מעשיו הטובים של רב הונא המנויים בגמרא, חוץ ממעלה זו, דכל מאן דבעי הוה עייל ואכל - שכל מי שרוצה היה נכנס ואוכל בסעודתו.

בא.

מצוס לנפיקי בני מחט

דאיכא עניי טפי - שכיון שמרובים הם בני מחוזא עיר מגורי רבא, ממילא גם יש שם יותר

18/06/2018 אהח

עניים[קכב], וקא מיכלי קרנא - ואם אכריז שכל הרוצה יבוא ויאכל, יכלה ממוני[קכג].

דמיקע להו

פרנסתם היתה דחוקה עד כדי עניות.

כי לא יהיה בך אביון

דורשים שלא יהיה 'בך' אביון, היינו בעצמך, כלומר היזהר בעצמך שלא תבוא לידי עניות[קכד].

מי העולם הבא

חיי העולם הבא היינו עסק התורה[קכה].

מי שעה

חיי שעה הם חיי העולם הזה, שזה העסק בסחורה.

קיימא ליה שפא

יעמוד לו מזלו[קכו] ועתיד להתגדל בחיי עולם דהיינו בתורה, ולהיות ראש ישיבה[קכז], ואין - לא הגיע עדיין זמנו למות.

שמע מינה

מוכח מדאנא שמעתיה - מכך שאני שמעתי את דברי המלאך, ולא אילפא.

מיסדר

אחזור ואיזיל [-אלך] ללימוד תורתי.

עד דשמע מילפא

עד שחזר אילפא ממקום שהלך לשם לסחורה.

מלך רבי יוסנן

'מלך' פירושו, שמינוהו ראש ישיבה עליהן. ונקרא בלשון מלוכה מפני שמנהג הוא אצלם שמי שהוא ראש ישיבה היו גם מגדלין אותו בממון משלהן, ומעשירין אותו, והרי הוא נהיה גדול ועשיר כמלך[קכח]. ומנהג זה הוא כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא (מורא כהניס פמור פ"ג ה"ח) וביומא (יח.) על הפסוק (ויקרא כא י) 'והכהן הגדול מאחיו', שצריך שיהיה גדול מאחיו גם בממון, ואם אין לו גדלוהו בכך מממונם של אחיו.

אמרו לו

אמרו אנשי המקום לאילפא על כך שמינו את רבי יוחנן לראש ישיבה ולא אותו.

מי שמת והניח את ממונו ביד איש נאמן, ואמר לו, תנו שקל שהוא חצי סלע לבניי להוצאה של פרנסתם בכל שבוע.

ולמיין לפא להן סלע

הבנים זקוקים לצורך פרנסתם בכל שבוע לסלע, שהוא שני שקלים, כגון שיש לו - לאב המצוה

מי שמיב מר וגרים

אם היית יושב ועוסק בתורה היינו ממליכין אותך, כלומר ממנים אותך לראש ישיבה, כמו שעשינו לרבי יוחנן. והטעם שאם היה נשאר היו ממליכים אותו ולא את רבי יוחנן, כיון דאילפא הוי גמיר טפי - למד בתחילה יותר מרבי יוחנן.

סלא נפשיה נסקנית

אסקריא הוא כלונס [-מוט[קכט]] עץ ארוך, והוא תקוע בלב הספינה, שמניחין עליה מכסה הנקרא וילו"ן בלע"ז [-מִפְרָשׂ] המוליך את הספינה ברוח.

דשמיל לי כו'

מה שאילפא אמר שניתן לשואלו על מקור הברייתא, כלומר - בא לומר שאף על גב דעבדי עיסקא - שעסקתי בסחורה, מכל מקום גרסינא אנא טפי מיניה - אני למדתי יותר מרבי יוחנן[קל].

דכי רבי מיא ודכי רבי אושעיא

בברייתות של רבי חייא ורבי אושעיא דהוו מסדרי מתניתא - שהיו מסדרים כל ברייתא על פי רבינו הקדוש שהיה רבם, ומביאים שם את הדינים שלא שנאם במשניות[קלא].

ולא פשיטא ליה מממימין

אפשוט את השאלה כשיטת מי נשנית הברייתא, על ידי דאשכחנא - שאמצא שיטה במשנה כוותיה דהיא ברייתא - כפי אותה ברייתא[קלב].

מנא ליה

הזקן שנה ברייתא לפניו [לפני אילפא], כלומר, בעא מיניה - שאל ממנו כפי איזו משנה נשנתה אותה ברייתא.

סלומר מנו שקל לבניי

מי שמת והניח את ממונו ביד איש נאמן, ואמר לו, תנו שקל שהוא חצי סלע לבניי להוצאה של פרנסתם בכל שבוע.

ולמיין לפא להן סלע

הבנים זקוקים לצורך פרנסתם בכל שבוע לסלע, שהוא שני שקלים, כגון שיש לו - לאב המצוה

ציונים והערות

ירקות ולא יהיה לאנשים לסעודת שבת. אמנם בבן יהוידע (ד"ה ולא) ביאר את קושיית ותירוץ הגמרא באופן אחר, ראה בהערה בביאורי הגמרא. **קטז. הקשה** המאירי (ד"ה מוכלי) בשם גדולי המפרשים [הראב"ד], שהרי שנינו במשנה (שבת קנו:) מחתכים את הדלועים לפני הבהמה, ומוכח שמותר לתת מאכלי אדם לפני הבהמה, ולא חששו משום ביזוי אוכלים. ותירץ, שודאי לא אסרו להאכיל לבהמה את כל מאכלי האדם, אלא האיסור הוא רק על מאכל שסתמו למאכל אדם, וגם הוכן במיוחד למאכל אדם בשעה זו [כמו כאן שהירקות נמכרים למאכל אנשים בסעודת שבת], אך אם המאכל הוכן לבהמה אף אם סתמו עומד למאכל אדם, אין חוששים מלהאכילו לבהמה. עיין שם תירוצים נוספים. וראה תירוצים נוספים בספר המאורות (ד"ה והנה), הובאו בהערה בביאורי הגמרא. **קיז. לטעם** זה אם אין לו דבר אחר להאכיל לבהמתו מלבד מאכל אדם, מותר להאכילו לבהמה, ויתכן שעל זה סומכים העולם שנותנים לתרנגולים לאכול פת הראויה למאכל אדם. מחצית השקל (סו"ס סי' קעג סק"ח). **קיח. מאירי** (ד"ה מוכלי). **קיט. בבן** יהוידע (ד"ה ונמלייס) ביאר, שהיה מניחם בתוך סל, והסל צף על פני המים עד שמגיע לעברו השני של הנהר, ולוקחים אותו בני אדם הדרים שם. **קכ. ומכל** מקום אין חשש שיבואו אנשים לסמוך על ירקות אלו שיגיעו על ידי הנהר, שהרי יתכן שימצאום נכרים, או יוליכם הנהר למקום אחר. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה אין). והראב"ד (הובא בשטמ"ק ד"ה ואין) ביאר באופן אחר מדוע אין ביזוי אוכלים בהשלכת הירקות אל הנהר, ראה בהערה בביאורי הגמרא. **קכא. על** פי רש"י ביומא (עז: ד"ה מדיקה), וכן כתבו עוד ראשונים. וראה פירושים נוספים בהערה בביאורי הגמרא. **קכב. בארות** המים (נרש"י). **קכג. רש"י** גרס 'בני מחוזא' ולא 'בני חילא דמחוזא', ולפי זה פירש שהכוונה לעניי מחוזא. אמנם המהרש"א (סו"ס ד"ה דנפיקי) גרס כמו בנוסח שלפנינו 'בני חילא דמחוזא', וכתב שמהלשון 'בני חילא' לא משמע כפירוש רש"י. ועוד הקשה, שהרי מצינו שבני מחוזא היו עשירים, וכפי שאמרו בבבא קמא (קיט.) ששרשראות וצמידי זהב נחשבים דבר מועט לבני מחוזא [ורש"י עצמו פירש שם (ד"ה לגני) שעשירים הם]. ולכן פירש המהרש"א, ש'בני חילא' הם חיל המלך העוברים במחוזא, שכשישמעו שאומר 'כל מי שצריך יבוא ויאכל', יבואו לביתו גם הם לאכול. ובבניהו (ד"ה מצוס) תירץ דברי רש"י, שאף שבני מחוזא באמת היו רובם עשירים, מכל מקום אי אפשר לעיר בלא עניים, ואדרבה, אם היו בני העיר בינוניים ולא היו בהם עשירים, לא היו העניים מחזרים על הפתחים, כיון שהבינוניים המכניסים ממון רק כדי אכילת ביתם, אין בידם כדי לתת פת ומאכל לעני הדופק בפתחם. ודווקא משום שהיו בני העיר עשירים, היו העניים מחזרים על הפתחים, ואם יכריז שכל הרוצה יבוא ויאכל, מדוע ידפקו העניים על פתחי העשירים הסגורים שצריך לצעוק ולבקש מהם, הרי ודאי יבואו כולם אל מי שמכריז שכל אחד יכול לאכול אצלו. וכתב, שלפי זה ניתן לפרש גם את הגירסא 'בני חילא', שהעניים נקראים כן כיון שבאים בכח הזרוע, בחוצפה ובחזקה, כמו חיל המלך הנכנסים לבתים בחזקה לאכול. **קכד. רש"י** (סנהדרין סד: ד"ה גן). בגבורות ארי (ד"ה ונקייס) הקשה [ולכאורה רמז לזה כבר המהרש"א (מ"ח ד"ה אמר)], הרי בסנהדרין (סד:) מבואר, שרק רבי אלעזר ברבי שמעון דורש זאת מ'בך' שפירושו בעצמך, אך חכמים דורשים זאת מ'אפס', כלומר 'אפס וכלה ממך עניות', ולא היה לרש"י לפרש כיחיד אלא כרבים. **קכה. ראה** בשבת (י.) שעסק התורה נקרא 'חיי עולם'. **קכו. על** פי רש"י (כ"ג יב: ד"ה קיימא). **קכז. מהרש"א** (מ"ח ד"ה אמר). **קכח. על** פי בארות המים (נרש"י). **קכט. על** פי רש"י (ר"ה כג: ד"ה לגופיה). **קל. והראיה** לכך, שכן כל הברייתות עיקרן שנוי במשניות, אך אין כל חכם יודע זאת, וכיון שאני כן יודע זאת, לפיכך אני גדול מרבי יוחנן, ואם כן מדוע זכה רבי יוחנן לישב בראש ואני לא זכיתי. רבינו חננאל (ד"ה אילפא). וכוונת רש"י בלשונו 'כלומר' לבאר, שכל כוונתו של אילפא היתה לומר שלמד יותר מרבי יוחנן, כי ודאי לא היה מאבד עצמו לדעת, אלא נקט כגוזמא שאם לא ידע יאבד עצמו, כאומר שודאי ידע לפשוט, כיון שלמד יותר מרבי יוחנן. מצור דבש (נרש"י). **קלא. ראה** בהערה בביאורי הגמרא מה שהובא מדברי רש"י מדוע נקט דווקא את הברייתות של רבי חייא ורבי אושעיא. **קלב. שכל** הברייתות ששנו רבי חייא ורבי אושעיא, מקורן

זאת[קלג] **בנים הרבה, ואין מסתפקין לשבת** - לא מספיק להם בשבוע אחד **בפחות מסלע** לפרנסתם.

נותנין להן סלע

אם אמר תנו לבניי שקל וצריכים לסלע נותנים להם סלע, **דאי** הוה **בדעתיה דלא למיתן להו** - שאם היה דעתו שאכן לא יתנו להם **אלא שקל, היה מצוה** בלשון 'אל **תתנו להן אלא שקל', והאי דקאמר** - והטעם שאף על פי כן הוא אמר 'תנו **להן שקל' ולא אמר 'תנו סלע', משום דבעי לזרוזינהו** - שרצה לזרזם לעבוד לפרנסתם[קלד], **כדאמרן** - כפי שאמרנו **בכתובות** (ע.) שהטעם שאמר 'תנו שקל' אף שצריכים לסלע הוא **כדי לזרזן במשא ובמתן**, דהיינו **כדי שיטרחו וילמדו דרך ארץ**, כלומר לעסוק בסחורה, וישתכרו וירויחו כדי פרנסתם, ולא יסמכו על הממון שהשאיר להם[קלה].

פם ממו ילקו ממרים מממיכן

אם הוסיף ואמר 'אם מתו בני בלא בנים[קלו] ירשו אחרים תחתיהם', **אף על גב דאמר** רק 'תנו שקל' **ולא אמר 'אל תתנו אלא שקל', גלי בדעתיה דלא בעי למיתב להו** - גילה דעתו בכך שאינו רוצה שיתנו להם **אלא שקל בשבת** - בכל שבוע, **כי היכי** - כדי שלא יוציאו לפרנסתם את כל הממון שהשאיר להם אלא ישאר ממנו[קלז], **דאי מתו** - שכאשר ימותו בניו **ירשו אחרים תחתיהן.**

ממר ליה

אמר **אילפא** לזקן.

פם מכי

דקתני - מה ששנינו בברייתא **שאף על גב דלא ספקי בציר מסלע** - שאינם מסתפקים בפחות מסלע, מכל מקום אם אמר 'אם מתו ירשו אחרים תחתיהם', **לא יהבינן להו** - אין נותנים להם **אלא שקל, כשיטת רבי מאיר היא, דאמר במסכת כתובות במתניתין** (סט:) **מצוה לקיים דברי המת**[קלח]. ורק מחמת מצוה זו מקיימים דבריו, **דאי לאו מצוה זו, מן הדין נותנין להן** - לבנים את כל הממון **הראוי** להן לצורך פרנסתם, **שהרי כל הממון** של הירושה **שלהן הוא ואין בו לאותן אחרים** היורשים את הבנים **כלום** בחייהם, **אלא** רק **לאחר מיתתן** של הבנים, **אם יש מותר** - אם נשאר מן הממון בירושה יש להן - לאחרים בו חלק, **ואם לאו** - אם לא נשאר **לא יטלו.** ורק **מתוך שרוצין אנו לקיים דבריו, שירשו אחרים תחתיהם,** כיון שמצוה לקיים דברי המת כאמור, **אנו מקמצין** [-מצמצמים] **את הממון,** ואין נותנים להם אלא שקל בכל שבוע, **כדי שיהא שם מותר** - שישאר מהממון לאותם אחרים[קלט].

וסיס מעמו מוסמס כו'

רגלי **המטה** היו **מונחין בספלים מלאים מים,** כדי **שלא יעלו** עליו **נמלים דרך רגלי המטה,** והוצרך לזה **מפני שהיה גידם** - ידיו קטועות, **ואם היו** נמלים **עולים** עליו[קמ] **אינו יכול ליטלם בידיו** ולזורקן.

דקלקי ליה

כל המאורע לו - כל דבר שהיה קורה לו, **אפילו רעה** - דבר רע.

גם נסמים דיוקם

נחום איש גם זו לן **לילה אחת** בדרכו למלך **באותו** המלון - במלון מסוים.

לפיפמים

ספטיה היינו **הארנז שלו.**

לכולמו

רצה המלך **להרוג את שונאיהן של ישראל** [היהודים בלשון 'סגי נהור'[קמ]].

כפר מיניסו

אליהו הנביא היה נדמה להם **כאחד משרי** הקיסר.

מעפרע דמנרסס סוס

מהעפר שאברהם אביהם השתמש בו **בשנלחם עם המלכים** שכבשו את סדום כדי להציל את לוט.

גילי

גילי פירושו 'קשין' [מלשון תבן וקש].

כימו

בדרכם חזרה מהמלך **לנו** נחום איש גמזו ומלויו **במלון** שבו לן נחום איש גם זו בדרכו למלך.

כפר עמיקו שלשה ממים נשלשה ימים

כפר עמיקו היא עיר קטנה שיש בה חמש מאות אנשים, ואם היו בה שלשה מתים בשלשה ימים, **מת אחד בכל יום,** הרי זה דבר.

כא:

ניום ממד מין זה דבר[קמא]

דמיתת שלשה אנשים ביום אחד **אקרא'** [-מקרה] **בעלמא הוא,** ואין זה מורה שיש דבר באותו מקום.

הכי גרסינן עיר גדולה המוליכה אלף ומשם מטות רגלי ילמו הימנה משפה ממים וכו'

אלף וחמש מאות רגלי הם **אלף וחמש מאות איש,** דהיינו שבעיר גדולה יש **פי שלשה** מאשר **בעיר קטנה,** שבה יש חמש מאות אנשים כמבואר בברייתא[קמב]. ולכן צריך שיצאו ממנה תשעה מתים בשלשה ימים, כדי שתהיה מוחזקת בדבר, שזה פי שלשה ממה שאמרו בעיר קטנה שצריך שלשה מתים בשלשה ימים.

ציונים והערות

במשניות ששנו בבית המדרש של רבי מסדר המשניות [וכפי שנזכר בדברי רבינו חננאל, הובא בהערה הסמוכה לעיל], ועל כך אמר אילפא, שכל ברייתא שנשנתה אצלם בכוחו למצוא את מקורה, ולומר היכן הוא מצוי במשנה. אור הישר (ד"ה פ'). **קלג. רש"ש** (נרס"י). וכתב שיתכן שצריך לומר שיש 'להם' בנים הרבה [כלומר, שיש לבניו בנים רבים, וצריכים הם פרנסה גדולה יותר]. **קלד. לפי** טעם זה שאמר 'תנו שקל' כדי לזרזם, יתבאר מה ששאל הזקן את אילפא דווקא על דין זה, משום שרצה לנחמו על מה שהצטער שעסק בסחורה, שכן דרך העולם, כפי שרואים בברייתא שאף האב רוצה שבניו יעסקו בסחורה וישתכרו ממנה, ולכן אמר 'תנו שקל' כדי לזרזם לכך. מנחת יהודה (ד"ה פמ). **קלה. וגם** לא רצה שיהיה להם יותר ממון לפרנסה יתירה, כדי שלא יהיו רעבתנים. על פי רש"י בכתובות (ע. ד"ה מרוזינהו). הקשה בגבורות ארי (ד"ה נותנין), שהרי מה שאמרו בכתובות שאמר כן כדי לזרזם, הוא לפי הסובר שגם כאשר אמר 'אל תתנו להם אלא שקל' אם הם צריכים לסלע נותנים להם סלע, ולא כמבואר בסיפא של הברייתא כאן שבאופן זה אין נותנים להם אלא שקל, ועל כך אמרו שם, שמה שפוסקים שמצוה לקיים דברי המת היינו באופנים אחרים, אבל בענין זה הוא באמת רוצה שיתנו להם כל צרכם, ומה שאמר שלא יתנו אלא שקל הוא כדי לזרזם, ומשמע מזה שהתנא של הברייתא כאן הסובר שאם אמר 'אל תתנו להם אלא שקל' אכן אין נותנים להם אלא שקל, אינו סובר טעם זה שמה שאמר שיתנו רק שקל הוא כדי לזרזם. ותירץ, שבאמת יש לומר שגם התנא של הברייתא סובר טעם זה שמה שאמר תנו שקל הוא כדי לזרזם, אלא שסובר שזה נכון רק באופן של הרישא שאם אמר 'תנו שקל' וצריכים לסלע נותנים סלע, כיון שמה שאמר 'תנו שקל' הוא כדי לזרזם, ולא בדווקא. אך באופן של הסיפא כשאמר 'אל תתנו אלא שקל' סובר התנא של הברייתא שלא אומרים שאמר כן רק כדי לזרז, אלא בדווקא, והקפיד על כך. אמנם סיים שאינו יודע מה דחק את רש"י לפרש כך, שהרי מפשטות הסוגיא בכתובות לא משמע שזה הטעם ברישא, ואף רש"י עצמו בכתובות (סט: ד"ה נותנים) פירש דין זה באופן אחר, שהטעם שנותנים להם סלע הוא משום שמה שהם זקוקים לסלע ולא די להם בשקל הוא מחמת שהתייקרו המזונות [ולא כפי שפירש בסוגיין לעיל (ד"ה ולמיין)], ולפיכך אנו אומרים שאם היה האב יודע שיתייקרו המזונות ויצטרכו לסלע, לא היה אומר שיתנו רק שקל. **קלו. רש"י** בכתובות (סט ד"ה פם). אמנם הרשב"ם (ב"ב קכט: ד"ה ירשו) כתב, שאמר שאף אם יהיו להם בנים, לא יירשו הם, אלא יירשו אחרים תחתיהם. **קלז. בארות** המים (נרס"י). **קלח. כלומר,** רבי מאיר אמר במשנה (סט), שהמפקיד מעות ביד שליש [-ממונה] כדי לקנות לבתו שדה או נדוניא כשתינשא, ולאחר שמת ובתו נישאה, אמרה הבת לשליש שיתן את המעות לבעלה, והוא נאמן עליה שלא יעכבם לעצמו אלא יקנה לה שדה כשתרצה, לא ישמע השליש לבת אלא יקנה לה במעות שדה או נדוניא כדברי אביה המת, ומבואר בגמרא (סט ע.) שטעמו הוא משום שמצוה לקיים דברי המת. **קלט. הקשה** בגבורות ארי (ד"ה נותנין), שמשמע מדברי רש"י שרק כלפי הדין שאם אמר שירשו אחרים תחתיהם נותנים להם שקל, אמר אילפא שזה רק משום שסוברת הברייתא כרבי מאיר שמצוה לקיים דברי המת, אך הדין שאם אמר 'אל תתנו אלא שקל' נותנים רק שקל, הרי הוא נכון אף לפי מי שאינו סובר שמצוה לקיים דברי המת. וקשה, שהרי הגמרא בכתובות (ע.) מקשה על מר עוקבא שסובר שאף כאשר אמר 'אל תתנו אלא שקל' אם הם צריכים לסלע נותנים להם סלע, שהרי פוסקים כרבי מאיר שמצוה לקיים דברי המת, ומשמע מזה שמי שאינו פוסק כרבי מאיר אכן סובר שאף באופן שאמר 'אל תתנו אלא שקל' נותנים להם כל צרכם. וכן פירש רש"י עצמו (סט סט: ד"ה פם) שמה שאמר אילפא שברייתא זו היא כרבי מאיר שמצוה לקיים דברי המת, היינו על הדין שאם אמר 'אל תתנו להם אלא שקל' אין נותנים להם אלא שקל, ומבואר שדין זה הוא רק לרבי מאיר. וכתב שקושיא זו היה ניתן ליישב, שאכן רש"י מפרש שמה שאמר אילפא שברייתא זו היא כרבי מאיר, הכוונה כלפי שני הדינים הנ"ל, שבשניהם דווקא מצוה לקיים דברי המת נותנים להם רק שקל, ואילו לדעת החולקים על רבי מאיר בשני האופנים הללו נותנים להם כל צרכם. אך עדיין קשה מסברא, מנין לרש"י מה שכתב כאן שדין זה באמר שירשו אחרים תחתיהם הוא רק לרבי מאיר, משום שלולא המצוה לקיים דברי המת 'מן הדין נותנין להן כל הראוי להן שהרי כל הממון שלהן הוא', הרי בהכרח אין זה נכון, אלא מן הדין אין כל הממון של הירושה שלהם, אלא רק כמה שציוה וזיכה להם בלבד דהיינו שקל לשבוע ולא יותר [עיין שם שמוכיח כן מעצם הדין האמור כאן שהאחרים זוכים במותר אחר מיתת הבנים], ואם כן ודאי באופן זה אף לדעת החולקים על רבי מאיר אין לתת להם אלא שקל, שהרי אין להם בנכסים שום זכות יותר משקל לשבוע. ובקרן אורה (ד"ה פמר) העיר בדומה לקושיא הראשונה של הגבורות ארי, שהרי משמע מדברי רש"י בכתובות הנ"ל, שרק הדין האמור ברישא שאמר 'אל תתנו להם אלא שקל' וכו' הוא נאמר לדעת רבי מאיר, אך באופן האמור בסיפא שאמר אם מתו ירשו אחרים תחתיהם, לדברי הכל אין נותנים להם אלא שקל, ולא כפי שכתב רש"י כאן שהוא רק לפי רבי מאיר. **קמ. 'סגי** נהור' הוא כינוי לעיוור בלשון טובה כאילו מאור עיניו מרובה (ירושלמי פאה פ"ה ה"ה), וכן הוא לשון כינוי לכל דבר רע שמכנים אותו להיפך כדי לא להזכירו בשמו. **קמא. דיבור** זה והדיבור הבא שייכים לעמוד הקודם. **קמב. מסדר** הדיבורים ברש"י נראה שגרס בברייתא בתחילה את הדין בעיר קטנה ולאחר מכן את הדין בעיר גדולה, וכגירסת כתב יד, ולכן ביאר את הדין בעיר גדולה לאחר הדין בעיר קטנה, ומשום כך גם כתב כאן שבעיר גדולה יש פי שלשה מבעיר קטנה, שלגירסתו כבר נתבאר בברייתא הדין בעיר קטנה.

כפר עכו דרוקרת[קמג]. מביא רש"י, נוסח אחר, הגירסא היא 'דיוקרא', והיא עיר ששמה 'יו"ד'[קמד], והיא קטנה, ונקראת כן על שם שיו"ד היא הקטנה שבאותיות.

הכי גרסינן יצאו הימנה שלשה מתים בשלשה ימים[קמה].

ריפק נגיחותיו

מה שאמר רבי מאיר 'ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כל שכן', בשור מועד קאי, בבבא קמא בפרק כיצד הרגל מועדת (כג:) שנינו במשנה, אי זהו שור תם שאם נגח משלם בעליו חצי נזק, ואי זהו שור מועד שאם נגח משלם בעליו נזק שלם, מועד הוא כל שהעידו בו עדים שנגח שלש פעמים במשך שלשה ימים רצופים, דברי רבי יהודה. רבי מאיר אומר, כל שהעידו בו שלשה פעמים אפילו ביום אחד. ומבארת הגמרא שם, שרבי יהודה סבר, כתיב (שמות כא לו) 'או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום', ודורשים שאם היה כתוב רק 'תמול' היה זה יום אחד, ועתה שכתוב 'מתמול' היינו תרי - שני ימים, ו'שלשום' היינו תלת - שלשה[אוצר החכמה] ימים, הרי שלשה ימים שבשלשתם נגח השור, ורק באופן זה הוא נהיה מועד. ורבי מאיר סבר, אם כאשר ריחק נגיחותיו זו מזו כשנגח בשלשה ימים זה אחר זה, חייב נזק שלם כדין שור מועד, כאשר קירב נגיחותיו זו לזו שנגח שלש פעמים ביום אחד, לא כל שכן שיתחייב נזק שלם כשור מועד.

ליקוס מר לכבא

דרב נחמן בר יצחק הוה יתיב בין גברי דלא חשיבי כולי האי - היה יושב במקום שאנשיו אינם חשובים כל כך, וקאמר ליה רב נחמן בר רב חסדא, ליקום מר מהתם וליתי ליתיב גבאי - יעמוד הרב מאותו מקום, ויבוא לישב במקומי [שהוא מקום מכובד יותר].

מניפ

'תנינא' היינו 'תני אנא', כלומר, בתשובה לשאלתך שונה אני ברייתא זו, רבי יוסי אומר כו'.

לא מקומו של אדם מכבדו

מקומו של אדם אינו מכבדו, ולכן אף אם אלך ואשב שם במקומך, שהוא מקום מכובד יותר, אין המקום מכבדני יותר ממקומי כעת.

גם הענן וכנקר על ירעו

דמשום ששרתה עליו השכינה בעת קבלת התורה, היה הר סיני מכובד ומקודש, ולכן הוזהרו שלא לרעות כנגדו את הבהמות באותה עת.

על מול הסר הסוס

מדכתיב - ממה שנאמר 'ההוא' בפסוק שבו הוזהרו שלא לרעות את הבהמות כנגד הר סיני, משמע שהוזהרו בזה רק כל זמן שהוא בגדולתו, דהיינו שהשכינה שרויה עליו[קמו], אך כשנסתלקה השכינה, נאמר (שמות יט יג) 'במשוך היובל וגו' המה יעלו בהר', שפירושו שהותרו לעלות בעת הסתלקות השכינה[קמז].

מוסיף רש"י, ואף על גב דהאי קרא - שפסוק זה 'במשוך היובל המה יעלו בהר', בנתינת הלוחות הראשונות שהיתה בחודש סיון כתיב, ואילו הפסוק 'גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא' נאמר בלוחות האחרונות שניתנו לאחר מכן. ואם כן כיצד ניתן ללמוד את ההיתר לעלות בהר אחר נתינת הלוחות האחרונות ממה שנאמר בלוחות הראשונות[קמח]. יש לומר, ששני הפסוקים נאמרו על אותה עת, וההיתר שנאמר בלוחות הראשונות התקיים רק אחר נתינת הלוחות האחרונות, שכן לא נסתלקה השכינה עד נתינת הלוחות האחרונות שניתנו ביום הכפורים (להלן ו:), וגם לאחר מכן כל ימות החורף כשעסקו במלאכת המשכן, שהתה השכינה בהר, ומשם - מהר סיני ניתנו כל המצות בקולי קולות ולפידים (ביום) [כיום[קמט]] קבלת עשרת הדברות, ושרתה עליו עד אחד בניסן שבו הוקם המשכן, ולאחר מכן נסעה וזזה השכינה מן ההר, וישבה לה על הכפורת שבקודש הקדשים, ושם באהל מועד נשנית התורה בכללותיה ופרטותיה, כלומר, לאחר שניתנו כל מצוות התורה בהר סיני, ניתנו כללותיה ופרטותיה באוהל מועד. ועל אותה שעה שבה נסתלקה השכינה מהר סיני לאחר זמן רב, היה מתיר להם כבר בעת קבלת הלוחות הראשונות לעלות בו[קנ].

והטעם שהוצרך הכתוב להתיר את העליה להר במפורש, הוא כדאמרינן במסכת ביצה (ה.), שהכלל הוא שכל דבר שנאסר במנין, שנמנו עליו חכמים לאוסרו, צריך מנין אחר של חכמים כדי להתירו, ולכן כאן מאחר שאסר להם לעלות בהר, אף שאסר רק כשהשכינה על ההר, מכל מקום הוצרך להתירו בפירוש[קנא]. ובראש קונטרס רומי אתה מוצא תשובת רבים[קנב] בכך.

נמשוך היובל

'במשוך היובל' היינו בסיום תקיעות השופר[קנג], שזה יהיה כשתסתלק השכינה מן ההר, והוא הסימן לסילוק השכינה[קנד]. וסיום התקיעות נקרא 'במשוך', מפני שהדרך הוא להאריך ולמשוך את התקיעה בשעת סיום התקיעות[קנה].

סוגלו הפרוכם

שהיו הפרוכות נגללין בשעת נסיעתן, ואז היו נוסעין כולן ולאחר מכן באין זבים ומצורעים ונכנסין במחנה.

פרס

פרס הוא חצי מנה. ולשון פרוסה [-שבירה] הוא, כמו לשון הפסוק 'פרס פריסת מלכותך' (דניאל ה כה) שפירושו נשברה מלכותך לשתים[קנו] [ומשום כך נקרא חצי מנה 'פרס' שהוא כמו מנה שבור]. והטעם שקרא לרב נחמן בר רב חסדא 'מנה בן מנה', ולרב נחמן בר יצחק 'מנה בן פרס', משום שאביו של רב נחמן בר רב חסדא גדול מיצחק אביו של רב נחמן, וההוכחה היא מדמיתקרי - מכך שרב נחמן הראשון נקרא 'בר רב חסדא' בתוספת 'רב' גם לאביו, ואידך - והשני נקרא רב נחמן בר יצחק בלא תוספת 'רב' לאביו, מכלל שאביו לא נסמך[קנז].

דנרסם

'דברתא' היא מגיפת דֶבֶר.

נשיבבותיה

'בשיבבותיה' היינו בשכונתו.

ציונים והערות

דקדוקי סופרים (לעיל ע"ח מום ס). **קמג. בהגהות** הב"ח (מום ה) לא גרס התיבות 'כפר עכו' כאן, אלא בסוף הדיבור לאחר התיבות 'תשעה מתים' גרס 'כגון כפר עכו'. וכאן תיבת 'דרוקרת' היא תחילת דיבור חדש. **קמד. בהגהות** הב"ח (שם) גרס 'יו"ד קרת', כלומר ששם העיר ['קרתא' בארמית] היא 'יו"ד'. ובבארות המים (נרש"י) גרס כאן 'דיוקרת'. **קמה. המהרש"א** והמירא דכייא (נרש"י) גרסו כאן 'שלשה מתים ביום אחד'. ולפי זה כוונת רש"י לעיר דרוקרת, שעליה מסופר בגמרא שהיא עיר קטנה שהוציאה שלשה מתים ביום אחד, וגזר בה רב נחמן בר רב חסדא תענית. ומה שכתב רש"י 'הכי גרסינן', כתב במירא דכייא במסקנתו, שבא להוציא מהגירסא 'שלשה מתים בשלשה ימים' שיש שגרסו במעשה זה כמו במשנה, וכתב שיש לגרוס כפי הגירסא שבגמרא לפנינו 'ביום אחד' [שזה כל הנידון להלן שהוא כמו שור שקירב נגיחותיו]. **קמו. משמע** שבזמן שאין השכינה שרויה עליו ואינו בגדולתו, אין איסור לעלות עליו. וכן כתב רש"י בביצה (ה: ד"ה מכדי), עיין שם מה שביאר לפי זה, יובא בהערה להלן בסוף הדיבור. **קמז. להלן** (ד"ה נמשוך) יתבאר כיצד משמע מפסוק זה שמדבר בהסתלקות השכינה. **קמח. על פי** מירא דכייא (נרש"י). **קמט. על פי** גירסת הרש"ש (נרש"י) וכן הוא ברש"י שבעין יעקב. ולפי זה כוונת רש"י, שכל התקופה האמורה כשעסקו במלאכת המשכן ושרתה השכינה בהר, ניתנו כל המצוות בקולות ולפידים, כמו אותו יום שבו ניתנו עשרת הדברות בקולות ולפידים. אמנם ראה במגיני שלמה (פירוש ה: מום' ד"ה מכדי), שכתב שדעת רש"י היא, שלא היו קולות ולפידים אלא ביום קבלת התורה, רק שהשכינה המשיכה לשהות בהר כל זמן שעסקו במלאכת המשכן. **קנ. אמנם** היעב"ץ (ד"ה מכדי) כתב שפירוש רש"י דחוק, ותמה עליו שאם השראת השכינה נמשכה ממתן הלוחות הראשונות עד הקמת המשכן ונאסרו כבר מתחילה לעלות כל העת הזו, לשם מה הוצרך הכתוב להזהירם שוב 'גם הצאן והבקר אל ירעו' בעת נתינת הלוחות האחרונות, הלא האיסור הראשון עדיין לא פקע. ולפיכך ביאר את כוונת הברייתא, שאכן הפסוק 'במשוך היובל המה יעלו בהר' בא להתירם מיד לאחר מתן תורה של הלוחות הראשונות, ולכן הוצרך הכתוב לאסור שוב בלוחות אחרונות ולומר שכל זמן שתשרה השכינה בהר אסור לעלות בו, אף שכבר נסתלקה השכינה והותרו לעלות. ומכל זה יש ללמוד שאין המקום מכבד מצד עצמו, שהרי מצאנו בהר סיני שאף ששרתה עליו השכינה שתי פעמים, מכל מקום בשעת סילוק השכינה הותרו לעלות עליו. **קנא. רש"י** בביצה (ה: ד"ה מכדי) ביאר הוכחת הגמרא (שם) שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, לפי מה שכתב שם שמהפסוק 'אל מול ההר ההוא' ניתן כבר ללמוד שרק כשהשכינה שורה על ההר והוא בגדולתו נאסר לעלות עליו, אך לאחר מכן ממילא אין איסור, ואם כן מדוע הוצרכה התורה לכתוב היתר מפורש 'במשוך היובל המה יעלו', אלא ודאי שכיון שהוא כמי שנאסר במנין, צריך מנין אחר להתירו. **קנב. צריך** לומר 'רבינו', שבדפוסים ישנים נדפסה המילה בקיצור 'רבי', ובדפוסים מאוחרים יותר השלימוה בטעות ל'רבים'. והכוונה בזה, כי את פירוש רש"י למסכת תענית חיבר אחד מתלמידיו, והוא רומז כאן לקונטרס של תשובות שהשיב רש"י לחכמי רומי על שאלות רבות ששאלו ממנו, ותשובה בענין זה השיב בתחילת התשובות. דקדוקי סופרים (מום ת). **קנג. 'יובל'** הוא שופר של איל, שכן בערבית קורים לאיל 'יובלא'. רש"י (שמות יט יג). **קנד. רש"י** (שמות שם). **קנה. ובביצה** (ה: ד"ה מ"ם) הביא רש"י פירוש נוסף בזה, ש'במשוך היובל' הכוונה שימשוך התוקע מתקיעתו, כלומר, כשיפסיק לתקוע. **קנו. רש"י** בדניאל (שם) והיעב"ץ (נרש"י) והמצודת ציון (דניאל שם) הביאו סמך לזה מלשון המקרא (ישעיה נח ז) 'הלא פרוס לרעב לחמך', שהוא ענין שבירה ובציעה [כמו שכתב המצודת ציון בישעיה (שם)]. **קנז. ראה** בבבא מציעא (פה:-פו.) שחכם שנסמך להוראה נקרא 'רבי' [או 'רב']. והקשה היעב"ץ (ד"ה מנה), כיצד היה רשאי רב נחמן בר יצחק לזלזל בכבוד אביו ולהחשיב עצמו יותר ממנו, חלילה לו מעשות זאת, שאפילו בהמון העם לא יתכן לעשות כן, וכל שכן בתלמידי חכמים. ולכן ביאר באופן אחר, שקרא לעצמו 'מנה' כיון שהיה עשיר, כמבואר בגיטין (מ:) [לפירוש התוספות (שם ד"ה מנה)], אך ראה רש"י (ד"ה מנה), אמנם יתכן שגם לשיטתו היה עשיר], ואילו אביו לא היה עשיר ולכן קרא לו 'פרס'. אך רב חסדא היה עשיר כנודע [ראה במועד קטן (כח.), וכפי הנראה כך גם בנו רב נחמן], ולכן קרא לרב נחמן בר רב חסדא 'מנה בן מנה'. אמנם בבן יהוידע (ד"ה מוטב, נמיוקי השני) יישב פירוש רש"י בפשטות, שלא היתה כוונתו בכך שלא היה אביו חכם, אלא אף שהיה חכם גדול מכל מקום מאחר שלא נסמך לא נקרא 'רב' [כמבואר בדברי רש"י, וכאמוראים רבים שנקראו בשמם מטעם זה], ורק משום

מיסמי לסו נסילמ

נראה בחלום **להנך אינשי דסברי** - לאנשים אלו שסברו **שמשום זכותיה דרב** שגר בשכונתם **הוא** שלא היתה מגיפה באותה שכונה.

הס זומר ליה נרצ

גם זה שלא היתה מגיפה בשכונתכם, **קטן הוא לפי גדולת רב.**

מרס

מרא היינו **פושיי"ר בלע"ז** - מכוש [-מעדר][קנח].

זבילי

זבילי היינו **פלי"א בלע"ז** - את חפירה[קנט].

לקבורס

היה משאיל כלים לקבורה, **ומשום זכותיה** שהיה משתדל ומסייע במצוה **דקבורה** של המתים, **מדדו בו מדה כנגד מדה**[קס], שניצלו הוא ושכונתו ממיתה.

ומשיילנ לשיכיבסס

ומשאילתו את התנור **לשכנותיה** לאפות בו **לאחר שהסיקתו** בעצים **משלה, ולפיכך נמדדת השכר בה באותה מדה**, שניצלו היא ושכונתה משריפה.

קמנא

קמצא היינו **ארבה, שמכלה את התבואה.**

נס קס מספקנ

אין הארבה מפסידנו, וממילא **לא בעינן למיגזר תעניתא** - אין צריכים לגזור תענית.

זוחנ מיימו נסלייסו

רב יהודה אמר **בתמיה, וכי צידה הביאו עמם** הארבה שאתם אומרים שהם **לא יפסידו את התבואה.**

מעייסו

בני מעיין שלהן - של החזירים דומים למעיים של בני אדם, כיון **שאין להן כרם הפנימי כשאר בהמה**[קסא], ואם פרצה בהם מגיפה **סימן רע הוא לבני האדם**[קסב].

כי מחמי

בי חוזאי הוא שם **מקום במלכות** [-מדינת] **בבל.**

גזר פעמיס

שמואל גזר תענית **בעירו** נהרדעא [על המגיפה בבי חוזאי].

נס קס

גם שמואל גזר תענית **בעירו** נהרדעא [על המגיפה בבי חוזאי].

הס מרסק

הרי בי חוזאי רחוק מנהרדעא, **ואין לחוש שמא יבא** ויתפשט הדֶּבֶר **עד כאן.**

אמר להו וכי מעברת פסיק להו[קסג]

וכי מעברות [-מעברי מים][קסד] **ושאר מחיצות מפסיקין לפני הדֶּבֶר שלא יבא.** כלומר, וכי מעברי המים או שאר מחיצות יכולים להפסיק בפני הדבר שלא יבוא לכאן[קסה].

שפסה נס כל שכן

ויש לחוש משום טעם זה, שאם ארץ ישראל הגבירה לוקה בדבר, כל שכן חוץ לארץ השפחה, **שמא ישתלח** [-יתפשט] מארץ ישראל **עד כאן** בחוץ לארץ, ולפיכך יש להתענות[קסו].

הס שפסה ושפסה

שפחה ושפחה היינו **שתי עיירות של חוצה לארץ, כגון בי חוואי ונהרדעא דאתריה** - שהיא מקומו דשמואל.

שיירס

דאזלי - ישנן שיירות שהולכות **מבי חוזאי לנהרדעא.**

דלוי

הדבר **מתלוה ובא עמהן** - עם השיירות מבי חוזאי שפרצה בה מגיפה, עד נהרדעא.

שלמ מרקיע

מקבל שלום מן השמים היינו **שבת** קול יוצאת **ואומרת** לו 'שלום **עליך**'[קסז].

שנא אומנ

'אומנא' היינו אומן **מקיז דם.**

כי סוס עביד מילתנ

כשהיה עושה דבר, דהיינו מקיז דם **לבני אדם.**

ודנסיס למודייסו

היה מניח את הנשים בפני עצמן **לצניעותא** - משום צניעות.

דמיס ניס קרנ

קרנא היינו **וינטוש"א** - כלי הקזה. **שהיה תקוע בו** [-בבגד] **הקרן שהוא מקיז בוקסח, ולנשים הוי מלביש לה** - את הבגד הזה **והיה מקיז** אותן דרך הנקב **שבו**[קסט], כדי שלא יסתכל בהן.

ולנ מכסיף

היה מייחד מקום צנוע **שיניחו בו את המעות לנסותך** בלקיחתם.

נמלי מסדסין

התלמידים **שאלו** את אבא אומנא, **במה** חשדת **אותנו בשלקחנום** [-את המצעים].

וכסיפנ

וכסיפא לכו[קעד] **מילתא** - ובושה לחכמים הדבר, **למימר לי לאלתר ליתן אותם** - לומר לי [illegible] אותם מיד, **ואהכי אתו למיגני גבאי** - ולכן באו תחילה לישון אצלי על מצעים אלו, **למיעבד כולי האי** - ולעשות את כל זה, לגוללם ולהוציאם מביתי.

לסקליסו מר

עתה קח את המצעים, **שכן לא היינו רוצין אלא שם אותם בפחות מכדי דמיהם** [-משויים האמיתי], כדי להשיב לעצמו לפחות חלק מההפסד שנגרם לו בלקיחת המצעים מביתו.

אמרו ליס

אמרו התלמידים **לאבא אומנא, לשיימינהו מר** - ישום הרב את שווי המצעים, **והב לן דמייהו** - ותביא לנו את דמיהם כדי לקנותם מאיתנו[קעג]. **והיו בודקין אותו בכך, אם יחשדם כגוזלין** שגזלו ממנו את המצעים ועתה מנסים הם למוכרם, **או אם יהא** [illegible] 18/06/2018

ומנ לסו נסמרקי

אבא אומנא **קיפל** והניח **תחתיהן** - תחת זוג החכמים ששלח אביי, **תכשיטי צמר** - מצעים [כרים וכסתות][קעא] העשויים מצמר, הנקראים **טפיד"ו בלע"ז** - שטיח לשכיבה[קעב], **לישן בהן** [-עליהם].

כב.

לפרנ כרכינסו

בבוקר גללו **רבנן לבי**[illegible]**רקי** - את המצעים **דאבא אומנא, ואייתינהו לשוקא לזבוניהו** - והביאו אותם לשוק למוכרם.

ממרו ליס

אמרו התלמידים **לאבא אומנא, לשיימינהו מר** - ישום הרב את שווי המצעים, **והב לן דמייהו** - ותביא לנו את דמיהם כדי לקנותם מאיתנו[קעג]. **והיו בודקין אותו בכך, אם יחשדם כגוזלין** שגזלו ממנו את המצעים ועתה מנסים הם למוכרם, **או אם יהא שם אותם בפחות מכדי דמיהם** [-משויים האמיתי], כדי להשיב לעצמו לפחות חלק מההפסד שנגרם לו בלקיחת המצעים מביתו.

נמלי מסדסין

התלמידים שאלו את אבא אומנא, במה חשדת אותנו **בשלקחנום** [-את המצעים].

וכסיפנ

וכסיפא **לכו**[קעד] **מילתא** - ובושה לחכמים הדבר, **למימר לי לאלתר ליתן אותם** - לומר לי [illegible] אותם מיד, **ואהכי אתו למיגני גבאי** - ולכן באו תחילה לישון אצלי על מצעים אלו, **למיעבד כולי האי** - ולעשות את כל זה, לגוללם ולהוציאם מביתי.

לסקליסו מר

עתה קח את המצעים, שכן **לא היינו רוצין אלא**

ציונים והערות

כן קראו 'פרס', וממילא לא היה בזה זלזול. וראה תירוצים נוספים בהערה בביאורי הגמרא. **קנח. אוצר** לעזי רש"י. **קנט. כף** שטוחה עם בית יד ארוך. אוצר לעזי רש"י. אמנם הערוך (ערך זגל) פירש, שהוא כלי שנושאים בתוכו את הזבל [עפר ואבנים] שמכסים בו את המת. **קס. ראה** סנהדרין (נ.), 'כל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה'. **קסא. ראה** ביאור הדברים, מה היא הכרס הפנימית ומה היא החיצונה, במשנה בחולין (מג.) ובגמרא שם (נ:). **קסב. והתוספות** (ד"ה מיעטי) ביארו, שכיון שמעיהם דומים למעיים של בני אדם, יש לחשוש שמא תהא המגיפה אף בבני האדם, ולכן צריכים להתענות. **ובמאירי** (ד"ה מכה) **ובספר המכתם** (ד"ה ועוד) ביארו יותר, שהחשש הוא שאותה סיבה הגורמת דבר לחזירים תזיק גם לבני האדם שטבעם דומה. **קסג. רש"י** גרס זאת בלשון שאלה, אמנם בגמרא לפנינו הגירסא 'ליכא מעברא הכא דפסיק ליה', וראה ביאור הדבר בהערה להלן. **קסד. רש"י** בגיטין (מה. ד"ה ענכר). **קסה. תורת** מאיר (ד"ה ממר). וביאר הטעם ששינה רש"י מגירסת הגמרא, משום שלפי הגירסא 'ליכא מעברא הכא דפסיק ליה', משמע שאילו היתה איזה מחיצה היא היתה יכולה להפסיק בפני הדבר שלא יעבור, וזה ודאי אינו נכון, ולכן גרס באופן אחר, שלפי גירסתו מבואר שכוונת שמואל היתה שאף אם ישנן מחיצות הן לא מועילות להפסיק בפני הדבר. **קסו. אמנם** בקרן אורה (ד"ה מיכף) כתב, שמדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ו) 'היה דבר בארץ ישראל מתענין שאר גליות ישראל עליהן', נראה שפירש שטעם התענית של בני חוץ לארץ על מגיפה שבארץ ישראל, אינו משום שחוששים שתבוא גם עליהם, אלא הם מתענים על בני ארץ ישראל עצמם שתיפסק מהם המגיפה, כיון שהם נחשבים בני גבירה. **קסז. ורבינו** גרשום (ד"ה ממי) פירש, שהיו מכריזים עליו שלום בשמים. **קסח. משמע** שכלי ההקזה היה בצורת קרן ולתוכו היו מקיזים את הדם [ראה עוד בשבת (קנד:) וברש"י שם (ד"ה למומני)]. ורבינו גרשום (ד"ה למיתי) פירש, שהיה בבגד מקום להניח בו את כלי ההקזה. **קסט. רש"י** בעין יעקב (ד"ה למיתי), מובא בהגהות וציונים. **קע. לכאורה** צריך לומר 'שהקיז', וכן הגירסא ברש"י שבעין יעקב (ד"ה למ). הגהות וציונים. **קעא. ערוך** (ערך נסמרקי). **קעב. אוצר** לעזי רש"י. **קעג. הטעם** שהוצרך רש"י להוסיף שאמרו לו שיביא להם את דמי המצעים, משום שרצה לפרש להלן שמה שאמרו לו שישום אותם כמה הם שוים, היה כדי לבודקו אם ישום אותם בפחות מכדי דמיהם, ואם לא שהוסיפו שיביא להם דמי המצעים, הרי אין משמעות לכך שישום את המצעים בפחות מכדי דמיהם, ורק כיון שעשו עצמם כמי שמוכרים לו ואמרו לו שיביא להם את הדמים, היו יכולים לבודקו אם ישום את המצעים בפחות מכדי דמיהם כדי להרויח. מירא דכייא (ד"ה ממרו). **קעד. בדקדוקי** סופרים (מו"ס ה) כתב שצריך לומר 'להו' [בלשון נסתר, כמו בהמשך]. אמנם בבארות המים

מלמא דעמים דרכם מדמי

חלשה דעתו של רבא משום דלרבא לא אתי שלמא - לא היה בא שלום מן השמים **אלא ממעלי יומא דכיפורי למעלי יומא דכיפורי** - מערב יום הכפורים לערב יום הכפורים, כלומר רק פעם אחת בשנה בערב יום [אוצר החכמה] הכיפורים, **ולאבי** היה בא שלום מן השמים **בכל מעלי שבתא** [-ערב שבת].

מכולא כרכא

אתה מגן בזכויותיך **על כל בני עירך** מחוזא.

[18/06/2018 אה]

רב נרוקא מחמה

נקרא 'חוזאה' על שם **שהיה** ממקום ששמו **בי חוזאי**.

דבי לפט

'בי לפט' הוא שם מקום.

אמר ליה

רב ברוקא אמר **לאליהו, מי איכא בהאי שוקא** כו' - האם יש כאן בשוק אדם שהוא בן העולם הבא.

מקמי מוכמי

אותו אדם היה נועל **מנעלים שחורים, שלא כמנהג היהודים**[קעה].

ולא רמי מומא

לא הטיל חוטי **ציצית בטליתו** [-בבגדו].

אמר ליה

אליהו אמר לרב ברוקא, האי - אדם זה שנועל מנעלים שחורים ואין לו ציצית בבגדו, **בר עלמא דאתי** - בן העולם הבא **הוא**.

קרם ליה[קעו]

רב ברוקא קרא **להההוא גברא** - לאותו אדם האמור לעיל.

זנדוקנא

'זנדוקנא' היינו **שומר בית האסורין** של המלך[קעז].

רמינא פורייתי כו'

מטיל אני את **מטתי** בין **האנשים לנשים** כדי להפריד ביניהם.

ליתבי נכרים עיניהו עלה

נכרים אלו היינו **בעלי בית האסורים**[קעח].

מיסרמי נערה כו'

הזדמנה אצלנו נערה המאורסה **דהויא** [-שהיתה] **בבית הסוהר**.

דורדיא דחמרא

'דורדיא דחמרא' היינו **שמרים של יין, האדומים כדם**, ולכן הניח דווקא שמרי יין, כיון שהם דומים לדם נדה, וכך יחשבו שיש לה דם נדה.

בשיפולה

בשיפולה היינו **בשולי בגדיה**.

דיסתנא

'דיסתנא' היינו **שדרך נשים לה** - לנערה זו, כלומר הכתם שאתם רואים של דם נדה היא, **ומאוסח היא**, ולכן אל תקרבו אליה. **והוא** - ותיבת 'דיסתנא' היא בלשון **פרס**[קעט].

אמר ליה

אליהו אמר לרב ברוקא, הני נמי - גם שנים אלו העוברים כאן, **בני עלמא דאתי נינהו** - בני העולם הבא הם.

כדוסי

'בדוחי' היינו **שמחים ומשמחים בני אדם** אחרים.

מרמין

במילי דבדיחותא בינייהו - אנו טורחים באמירת דברי שמחה ביניהם[קפ].

עד דעבדי שלמא

הטעם שזכו מחמת מעשיהם לעולם הבא הוא משום **שעשו שלום בין אדם לחבירו, שהן דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת** וכו' לו לעולם הבא, ואחד מהם הוא **הבאת שלום בין אדם לחבירו**, כמבואר במשנה בפאה (פ"ו מ"ו)[קפא].

שדפון וירקון

כיון שנראה שדפון או ירקון **כל שהוא, מתריעין**. ושיעור **'מלא תנור' דמתניתין** - שהוזכר במשנתינו במעשה שנראה שדפון כמלא תנור וגזרו תענית, ומשמע שדווקא בשיעור זה יש להתענות ולא בכל שהוא[קפב], אין השיעור הזה נצרך אלא בשביל שיחייבו גם **להתענות**, אבל להתריע חייבים אפילו בכל שהוא, ואין סתירה בין הברייתא למשנה[קפג]. **אי נמי** - אופן נוסף לתרץ, המשנה הביאה מעשה, **ומעשה שהיה כך** היה, בשיעור כמלא תנור, אבל באמת דין ההתרעה שיעורו בכל שהוא[קפד].

כנף אחד

כוונת 'כנף אחד' היא **עוף אחד של אותו מין** ארבה[קפה]. ולשון הברייתא שקראה כך לעוף אחד, היא

ציונים והערות

(נרס"י) מגיה בהמשך **'אתיתו** למיגני גבאי' במקום 'אתו' [והיינו שהכל בלשון נוכח]. **קעה. אמנם** התוספות (נ"ק נט: ד"ה הוה) כתבו, שבביצה (טו.) משמע שהיו רגילים לילך רק במנעלים שחורים. ולכן פירשו בשם רבינו תם, שמנעליהם של היהודים היו אמנם שחורים, אך רצועותיהם היו לבנות, ויהודי זה קשר נעליו ברצועות שאף הן היו שחורות. **קעו. בגמרא** לפנינו אין תיבות אלו, ורש"י גרס כן קודם התיבות 'רהט בתריה'. וכתב בדקדוקי סופרים (שו"ת ג), שהגירסא לפי רש"י היא 'קרא ליה ולא אתא לגביה' [וכן הוא בכתבי יד ובעין יעקב ובהגהות הב"ח (שו"ת ג)], כלומר שרב ברוקא קרא לאותו אדם ולא בא אליו, ולכן הוצרך לרוץ אחריו. **קעז. כך** גרס בהגהות הב"ח (שו"ת ה) ברש"י. **קעח. שאם** הכוונה לנכרים האסורים שם, הרי הוא היה השומר שם והם נתונים תחתיו ויכול למנוע מהם את מעשיהם, ומדוע הוצרך למסור נפשו כדי להציל בת ישראל מהם, אלא ודאי הכוונה לפקידים שבבית הסוהר שהם למעלה ממנו, והם אינם שומעים לו, ולכן הוצרך למסור את נפשו להצילה מהם. על פי בן יהוידע (ד"ה מ"ל זנדוקנא). **קעט. כמבואר** בעבודה זרה (כד:) שהפרסים קוראים לנדה 'דשתנא' על שם הפסוק (בראשית לא לה) 'כי דרך נשים לי' [שכוונתה היתה שהיא נדה], ומפרש רש"י (ע"ז שם ד"ה דשתנא) שהוא נוטריקון [-ראשי תיבות] ד' דרך ש' נשים. וראה מה שכתב המהרש"א (שם מ"ב ד"ה נדה) על דבריו. **קפ. בבארות** המים (נרס"י) כתב, שהגירסא היא 'במילי דבדיחותא עד דעבד בינייהו שלמא' [והכל דיבור אחד עם הדיבור הבא. וכוונתם שאנו טורחים לומר דברי שמחה עד שנהיה שלום ביניהם]. **קפא. אמנם** המהרש"א (מ"ב ד"ה כי) ביאר, שבשכר **ששָמחו** אדם המצטער זכו לעולם הבא, שהרי כשאדם מישראל מצטער גם השכינה מצטערת כמבואר במשנה בסנהדרין (מו.). וראה ביאור אחר במנחם משיב נפש (ד"ה נדומי), הובא בהערה בביאורי הגמרא. **קפב. מקושייתו** של רש"י, שיש סתירה לכאורה בין הברייתא למשנה, הוכיח הקרן אורה (ד"ה מ"כ), שלפירוש רש"י אין מחלוקת בברייתא בין תנא קמא לרבי עקיבא, ולא בא רבי עקיבא לחלוק עליו, אלא לבאר את דבריו, שהרי אם נאמר שתנא קמא ורבי עקיבא חולקים, ורק רבי עקיבא סובר שהשיעור הוא כל שהוא, לא קשה, שכן יש לפרש שמשנתינו נשנתה כשיטת תנא קמא, שלדעתו השיעור הוא כמלא פי תנור [וכתב עוד להוכיח כן, שאמנם בשיעור השדפון אפשר לפרש שתנא קמא ורבי עקיבא נחלקו אם הוא בכל שהוא או במלא פי תנור, ראה הערה להלן, אבל מה נפרש על ארבה וחסיל, הרי לא נתפרש מה בא רבי עקיבא לחלוק בזה על תנא קמא]. וכן כתב בראש משביר (ד"ה מ"ר). אולם באליה רבה (סי' תקעו סק"ו) מבואר שאכן יש כאן מחלוקת, תנא קמא סובר שהשיעור הוא כמלא פי תנור, ורבי עקיבא סובר שהשיעור הוא כל שהוא, אלא שרש"י סובר שמשנתינו נשנתה בסתם, והיא נכונה לפי שתי השיטות, ולכן טרח לבאר כיצד מפרש רבי עקיבא את המשנה שנאמר בה שיעור 'כמלא פי תנור', שלא כשיטתו. ובדקדוקי חברים (ד"ה מ"ל עג) ובדקדוקי סופרים (שו"ת מ) ביארו שהדבר תלוי בגירסאות, שכן בגירסת הרי"ף רבי עקיבא כלל לא מוזכר בברייתא, אלא נכתב בסתם ששיעור שדפון וירקון בכל שהוא, ולפי זה בודאי אין כאן מחלוקת [וכתבו שמשמע שכך היתה גם גירסת רש"י, שאם לא כן, מדוע לא פירש שרבי עקיבא חולק וסובר שהשיעור הוא בכל שהוא, שלא כדברי המשנה]. **קפג. המגיד משנה** (מעניות פ"ג ה"ו) הקשה על תירוץ זה של רש"י, שהרי משמעות 'מתריעים' היא שמתריעים ומתענים, ואיך חילק כאן רש"י בין התרעה לתענית וכתב שמתריעים בכל שהוא אבל לא מתענים, וכן הקשה השפת אמת (ד"ה רע"ק), ששיטת רוב הפוסקים וכן משמעות דברי רש"י עצמו לעיל (יח: ד"ה אנן), ש'מתריעים' כולל גם תענית. וראה רש"ש (נרס"י) שכתב שמשמע מדברי רש"י בתירוץ זה שהוא כשיטת הראב"ד (הו"ד נר"ן ד"ה ופירוש), שבכל מקום שנאמר סתם 'מתריעים' הכוונה היא להתרעה בלי תענית [ודין 'על אלו מתריעין בכל מקום' במשנתינו נשנה כשיטת רבי עקיבא (לעיל יט.), שסביבות העיר שיש בה צרה מתריעות ולא מתענות, וכמו כן הוא דין ההתרעה בכל מכה מהלכת, שכל המקומות נחשבים ל'סביבותיה', ומתריעים ולא מתענים], ולכן על שדפון כל שהוא רק מתריעים, אולם אם השדפון היה בשיעור פי תנור יש להחמיר ולהתענות. והקשה מכאן על דברי הר"ן (ד"ה פירוש), שכתב שלדעת רש"י סתם 'מתריעים' היינו מתריעים ומתענים. ובמירא דכייא (נרס"י) פירש את דברי רש"י בדרך אחרת, שרש"י חילק כאן בין התרעה לתענית, משום שהתנא בברייתא הוא רבי עקיבא, ולפי שיטתו לא בכל אופן שמתריעים יש גם תענית, כמבואר בדבריו במשנתינו (לעיל יט.), שלדעת רבי עקיבא סביבותיה של העיר שיש בה צרה מתריעות ולא מתענות, ולכן יש חילוק בצרת שדפון בין שדפון כל שהוא, שמתריעים ולא מתענים, ובין שדפון בשיעור מלא פי תנור שצריכים גם להתענות. וראה בשפת אמת (שם) מה שכתב לדחוק ולפרש כדי ליישב את דברי רש"י. **קפד. על** תירוצו השני של רש"י הקשה המגיד משנה (מעניות פ"ג ה"ו), אם לשיעור 'כמלא פי תנור' אין חשיבות, ונכתב רק כחלק מסיפור המעשה, מדוע הגמרא להלן (ע"ב) דנה בשיעור זה ושואלת האם הכוונה לפת או לתבואה, הרי 'מאי דהוה הוה' [מה שהיה היה], ומה איכפת לנו בזה [ובכסא רחמים (להלן ע"ב ד"ה מינעיל) כתב שדוחק לתרץ ולומר שהגמרא מבקשת בזה להבין את פירוש דברי המשנה. עיין שם שהובא היכן מצינו כעין זה]. ומכח קושיותיו אלו הסיק המגיד משנה שודאי העיקר כדברי הרמב"ם (שם), כפי שפירש בדעתו, ששיעור 'כל שהוא' שאמרה הברייתא אינו 'משהו', אלא כמלא פי תנור, אך מפני שהוא שיעור מועט קראה לו הברייתא 'כל שהוא'. והאליה רבה (סי' תקעו סק"ו) ביאר את שיטת רש"י, שתירוצו זה נאמר רק לפי שיטת רבי עקיבא, הסובר שהשיעור הוא כל שהוא, שלא כדעת תנא קמא שהוא כמלא פי תנור, וביאר רש"י שהמשנה שאמרה 'כמלא פי תנור' אינה שנויה בדווקא כשיטת תנא קמא, אלא גם כשיטת רבי עקיבא, ולפי דעתו שיעור כמלא פי תנור נאמר בה רק משום שמעשה שהיה כך היה. ומה שהגמרא מבררת להלן מה הוא 'פי תנור' הוא לפי דעת תנא קמא, שלשיטתו הזקנים במשנתינו גזרו תענית רק משום שהיה שדפון בשיעור פי תנור, ובפחות מזה אין לגזור, ולכן צריך לדעת כמה הוא שיעור זה. אולם הניח בצריך עיון, מאחר שהרי"ף והרא"ש (פ"ג סי' מז) פסקו שהשיעור הוא כל שהוא ממש. **קפה. דהיינו** שבא רק עוף אחד ממין הארבה, או עוף אחד ממין החסיל, וכדומה, ולא באו עופות רבים יחד כדרכם. ואולם בר"ן ובפירוש תלמיד הרמב"ן (ד"ה כנף) מפורש ש'כנף אחד' היינו מין אחד של בעלי כנף, שאפילו לא בא אלא מין

כעין לשון הכתוב (נחמיה ז יד) 'וכל העוף למינהו כל **צפור כל כנף**'[קפו].

מגולפת

מן השמים[קפז].

אוצר החכמה

נשתם מיני מגולפת

דהיינו אורחה - שכך דרכה, שהיא חיה בשדה, ופעמים שמתראה שם לבני אדם.

מרפה שמי בני מדם

אם טרפה שני בני אדם **ולא אכלה אלא אחד מהם, ודאי משולחת היא, דכיון דלא היתה רעבה אלא לאחד**[קפח], **מאי טעמא קטלה ליה לאידך** - מדוע הרגה את השני. אלא ודאי משולחת היא מן השמים להרגם.

שמיון מיני מגולפת

אם אכלה את שניהם אינה משולחת, כי אנו אומרים **שמפני הרעב אכלתם**[קפט].

מלפה לגג

רגילין היו בזמנים ההם להשתמש כל תשמישיהן בגגות, לפי שלא היו הגגות משופעים, אלא חלקים ושוין [-פני כל הגג שוים, באותו גובה], **ובאמת הוא הדין לבית שתחתיו**[קצ].

ערקס

ברצו"ל בלע"ז, דהיינו מיטת תינוק[קצא].

ציונים והערות

אחד, או ארבה או חסיל וכדומה, מתריעים עליו [וכן משמע מדברי המאירי (ד"ה המצנה)]. ובדקדוקי סופרים (סוטה י) כתב שהוא טעות סופר בר"ן. אמנם בשדה יצחק (נחמ"י) ביאר את דבריו על פי מה שפירש הקרבן העדה בדברי הירושלמי (ה"ו) 'לא סוף דבר ארבה אלא אפילו כנף', שלא רק על 'ארבה', שהוא כולל כל המינים [דהיינו שבא ארבה בתערובת מינים], מתריעים, אלא אפילו על 'כנף' דהיינו ממין אחד, מתריעים עליו. וראה בשדה יצחק מה שדן ופירש עוד בדברי הר"ן. וראה מגיד משנה (תעניות פ"ג ה"י) שמשמע בדבריו שפירש בדעת הרמב"ם (שם) שבמינים שהוזכרו במשנה ובברייתא [ארבה חסיל וגובאי] מתריעים אפילו אם בא רק מין אחד, ובמיני ארבה אחרים רק אם באו בתערובת כמה מינים מתריעים עליהם, ואם לא לא. קפו. **הוקשה** לרש"י, אמנם מצינו בכמה מקומות שהעוף נקרא 'עוף כנף' או 'ציפור כנף', שפירושו ציפור בעל כנף [מצודת דוד (תהלים עח כז, קמח י)], אולם היכן מצינו שנקרא 'כנף' סתם, שאמרה כאן הברייתא 'אפילו לא נראה בארץ ישראל אלא כנף אחד', ואיך שייך לומר כן, וכי הכנף פורח מעצמו מבלי עוף [ראה בגור אריה ובשפתי חכמים (בראשית ז יד) שהתקשו כעין זה]. ועל זה פירש רש"י שמצינו כעין זה בתורה, שנאמר 'כל צפור כל כנף' (שם), ושם פירש רש"י 'דבוק הוא, צפור של כל מין כנף, לרבות חגבים', ומבואר ביריעות שלמה ובשפתי חכמים (שם) בכוונת רש"י, שאם לא היה הכתוב 'דבוק', היה מתפרש כמו 'כל צפור כנף', דהיינו כל ציפור בעל כנפיים, ולא היו שרצים בעלי כנפים בכלל זה, שאינם נקראים 'ציפור' [כמבואר בגמרא (חולין קלט:)], אבל מאחר שהוא דבוק, עיקר השם בכתוב זה הוא ה'כנף', והמשמעות היא, לא רק מין ציפור ממש, אלא כל ציפור של מין 'כנף', והיינו כל בעלי הכנפיים. וכתב כאן רש"י, שבדומה למה שנאמר שָׁם, ציפורל 'כנף', נזכר גם כאן עוף הארבה בשם 'כנף'. קפז. **מבואר** בתפארת ישראל (כ"מ פ"ז מ"ט יכין אות מו) ש'שילוח' זה הוא לשון גירוי והסתה, כמפורש בתרגום אונקלוס על הכתוב 'ושן בהמות אשלח בם' (דברים לב כד), וביאר שזהו שפירש רש"י 'משולחת מן השמים', שהקדוש ברוך הוא גירה אותה [ולא כפירוש האחר שפירש שם התפארת ישראל בלשון 'שילוח', שפירש 'מְשֻׁלַּחַת זאבים' הנזכרת במשנה (שם) שהוא כאשר הם מתפרצים ומתרחבים להתקרב לישוב, ו'משלחת' לשון התרחבות הוא, כבלשון המשנה (מידות פ"ג מ"ג) 'ושלחה חצי אמה']. וראה בהשגות הראב"ד (תעניות פ"ג ה"ט) שהזכיר בזה לשון שליחות, ש'כולם שלוחי המקום הם'. וכתב בדקדוקי חברים (ד"ה מ"ט מיה) שמה שנצטוינו לזעוק ולהריע הוא דווקא בחיה רעה המשולחת מן השמים, שניכר שבאה על הציבור בגזירה מן השמים, כלשון הכתוב (ויקרא כו כא) 'והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם', שאז ראוי לזעוק ולהריע עליה, לעורר ולהטות לבבנו אל התשובה [כדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ג-ד)], אבל לא כאשר אינה משולחת, אלא מקרה פרטי הוא שטרפה אדם כטיבעה. קפח. **כפי** שמוכח ממה שאכלה רק אחד. ועל כן אין לתלות שטרפתם משום שהיתה רעבה לשנים, שאם כך היה, היתה אוכלת את שניהם. על פי שפת אמת (ד"ה טרפה). אולם הגבורות ארי (ד"ה טרפה) כתב שבאופן שטרפה את שניהם יחד ואכלה רק אחד מהם אין זו משולחת, משום שיש לתלות שמתחילה היתה רעבה לשנים ומחמת כך טרפתם, ולבסוף שבעה באכילת אחד, והברייתא מדברת באופן שטרפה אדם ואכלתו ושוב טרפה אדם ולא אכלתו, והואיל וטרפה אדם מבלי לאכלו, הרי זו משולחת [והשפת אמת פירש שבברייתא מדובר שטרפה שנים יחד, ואכלה רק אחד מהם, וכמפורש בגמרא להלן 'טרפה שני בני אדם כאחד', אבל בטריפת אדם אחד הסתפק השפת אמת אם נחשבת משולחת, וכתב שמשמע קצת מלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) שדווקא בטרפה שנים הרי זו משולחת, מאחר שאינה מפחדת משני בני אדם, אבל בטרפה אחד אינה משולחת]. קפט. **ואף** על פי שאין דרכה לאכול כך כך הרבה, יתכן שתאכל שנים לרעבונה. ומבואר ברבינו גרשום (ד"ה שמיפס) שאכילה זו תתכן בדרך אקראי מחמת רעבתנות. וכן כתב המאירי (ד"ה מיה), 'צירי רעב הוא שאחזוה, והואיל ובמקומה היא [ולכן אינה פוחדת מבני אדם, כמבואר בגמרא להלן שמדובר שהיא באגם, שהוא מקום גידולה] עשויה היא להשביע את עצמה'. קצ. **רש"י** בא לומר שאין חילוק בין נטלה תינוק מגג הבית או מתוך הבית, ולא הזכירה הברייתא גג אלא משום שדרכם היתה לעשות כל תשמישיהם בגגות. ספר הבתים (שערי תעניות שער שני) בשם רש"י. אולם בקרן אורה (ד"ה נכוכי) כתב שמלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) משמע שדווקא בעלתה לגג הרי זו משולחת, אבל אם נכנסה לכוכי הציידים עצמם אינה משולחת, מפני שבמקומות השוממים האלו דרכה בכך, ועלולה היא להיכנס לבית. קצא. **כן** פירש רש"י במסכת שבת (נח: ד"ה ולעריסה) ובמסכת עבודה זרה (לו: ד"ה מעריסתן). ואף בלשון הכתוב מצינו כן, שעל הפסוק (בראשית ג יח) 'הנה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ ברזל וגו' וארבע אמות רחבה באמת איש', המדבר במיטת עוג מלך הבשן, פירש הרשב"ם (שם) 'עריסה של קטן, כשהיה תינוק. בירצי"ל בלעז', שהיתה זו מיטתו של עוג בינקותו. אולם רש"י (שם) כתב ש'אמת איש' הכוונה לאמתו של עוג עצמו, ומבואר שהיתה זו מיטתו כשהיה גדול [וראה כמו כן ברמב"ן (שם)], וכן במקומות אחרים שנזכר 'ערש' הכוונה היא למיטת גדול, כגון 'אף ערשנו רעננה' (שיר השירים ז ו). והמלבי"ם (עמוס ג יב) כתב ש'ערש' הוא שם למיטה המיוחדת לחולים ['ערש דוי' (תהלים מא ד)], או לילדים ['הנה ערשו ערש ברזל'], או לנשים ['מרבדים רבדתי ערשי' (משלי ז טז)]. קצב. **בפרחי** כהונה ובכסא רחמים (נחמ"י) הקשו מדוע הוצרך רש"י לפרש כך, שסתם 'נראתה' הוא ביום, ולא פירש בפשטות שסוף דברי הברייתא ['ביום משולחת בלילה אינה משולחת'] הוא פירוש למה שנאמר בתחילתה. ויש שביארו בזה שרש"י בא לפרש מדוע תירצה הגמרא שהחילוק בין נראית בלילה ונראית ביום נאמר על נראתה בעיר, הרי לכאורה היה אפשר לפרש בברייתא להיפך, שחילוק זה נאמר בנראתה בשדה אבל בעיר בכל אופן אינה משולחת, אלא הטעם הוא משום שמשמע לגמרא שסתם 'נראתה' הוא ביום, ורק על העיר נאמר במפורש בברייתא לשון 'נראתה'. אמנם באמת יש שגרסו בגמרא גירסא אחרת וביארו שאכן נאמר בה גם תירוץ נוסף, הפוך מהראשון, ראה להלן. וראה עוד בפרחי כהונה ובכסא רחמים מה שתירצו בזה המוציאים לאור [בתוך הסוגריים]. קצג. **כך** הגיה הב"ח בדברי רש"י. ובגבורות ארי (ד"ה מי) הגיה 'לאו אשדה קאי', וביאר הבארות המים (נחמ"י) את דברי רש"י על פי זה, שבא לומר שב'נראתה ביום' לא מדובר באופן של 'נראתה בשדה' שהוזכר בסמוך, אלא באופן של 'נראתה בעיר' שהוזכר קודם לכן. והקרן אורה (נחמ"י) בפירושו הראשון הגיה 'והאי דקתני נראתה בשדה איום קאי', דהיינו שבשדה אפילו נראתה ביום אינה משולחת. אולם בתרומת הדשן (לר"י הכהן, נחמ"י) ביאר את גירסת הספרים ['והאי דקתני נראתה ביום אשדה קאי, דאם נראתה בשדה ביום אינה משולחת'], שרש"י בא לתרץ כאן את הקושי, מאחר שסתם 'נראתה' הוא ביום, ואם כן כבר מתוך הפיסקא הראשונה מתבאר שרק ביום משולחת, ומדוע חזרה הברייתא ואמרה 'ביום משולחת בלילה אינה משולחת', ופירש רש"י שהברייתא חזרה ופירשה שמה שנראתה בעיר משולחת הוא דווקא ביום ולא בלילה, רק בכדי שנדייק מזה שחיה שנראתה בשדה אינה משולחת אפילו ביום [וכמו שאמרה הגמרא 'אי נמי בשדה אפילו ביום אינה משולחת']. ועל כל פנים, לפי כל הדרכים הללו בביאור דבריו, רש"י מפרש בתירוץ הגמרא שהחילוק בין יום ללילה נאמר רק בנראית בעיר, אבל בנראית בשדה בכל אופן אינה משולחת. ויש שגרסו גירסא אחרת בגמרא, וראה בהערה הבאה כיצד יתפרשו דברי רש"י לפי דרכם. קצד. **כמבואר** לעיל ברש"י (ד"ה נשדה). יש שגרסו בגמרא גירסא אחרת, 'אי נמי בשדה ביום משולחת, בשדה בלילה אינה משולחת', ולפי זה 'אי נמי' וכו' אינו המשך התירוץ, אלא זהו תירוץ נוסף, כמבואר להלן [כן מפורש בלחם משנה (תעניות פ"ג ה"ז), וכן נראה מספר המכתם (ד"ה ר"ש)], אמנם לפי גירסתנו יש בגמרא רק תירוץ אחד, ואותו מפרש כאן רש"י. אולם בתרומת הדשן (לר"י הכהן, נחמ"י) מבואר שאין ראיה מדברי רש"י שלא גרס כגירסא זו, אלא שרש"י פירש כאן רק את התירוץ הראשון שבגמרא, אבל לפי התירוץ השני אם נראתה בעיר הרי זו משולחת בין ביום ובין בלילה, והחילוק בין לילה ליום הוא רק בנראית בשדה. ולפי התירוץ השני 'נראתה' אינו דווקא ביום [ובבארות המים (נחמ"י) הוסיף וביאר שאדרבה, סתם נראתה בעיר הוא בלילה, כמו שכתוב (תהלים קד כ-כג) 'תשת חשך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער וגו' תזרח השמש יאספון ואל מעונותם ירבצון', הרי שהזמן שהחיות מתראות הוא בלילה], והברייתא אמרה בתחילה בסתם שבשדה אינה משולחת, ואחר כך חזרה ופירשה שמה שאינה משולחת בשדה הוא דווקא בנראתה בלילה, אבל אם נראתה ביום הרי זו משולחת. והמירא דכייא (סוף ד"ה ה"ק) כתב בפירושו האחרון, שרש"י גרס כגירסת הלחם משנה, ש'אי נמי' הוא תירוץ בפני עצמו, ויש להגיה ש'והאי דקתני' הוא דיבור חדש של רש"י, ובו הוא מדבר על התירוץ השני, שעל פיו דברי הברייתא 'נראתה ביום משולחת בלילה אינה משולחת' עוסקים בנראתה בשדה, שבו יש חילוק בין יום ללילה, וכך יש לגרוס ברש"י, 'אי נמי בשדה ביום. והאי דקתני נראתה ביום אשדה קאי, דאם נראתה בשדה ביום משולחת', ונמצא שרש"י פירש בדיבור בפני עצמו כל אחד משני תירוצי הגמרא [וראה כמו כן בקרן אורה (נחמ"י) בפירושו השני ובכסא רחמים (נחמ"י)]. ואולם ראה שם שלפי פירוש זה צריך להגיה בסיום דברי רש"י 'דאם נראתה בשדה ביום משולחת', ולא 'אינה משולחת'. ואכן הגבורות ארי (ד"ה מי) הביא מסיום זה ראיה שאין לגרוס ברש"י 'אשדה קאי', שכן מוכח מדבריו מיניה וביה ששיבוש הוא זה, שהרי בתחילה הוא כותב ש'נראתה ביום משולחת' היינו בשדה, ומיד הוא כותב שאם נראתה בשדה ביום אינה משולחת. וכתב ששיבוש זה נמשך מתוך הגירסא המשובשת בגמרא [גירסת הלחם משנה], ודחה גירסא זו. ואולם המירא דכייא (ד"ה ה"ק) הלך בדרך אחרת משאר המפרשים, והוא פירש שגם לפי הגירסא בגמרא 'אי נמי בשדה ביום משולחת בשדה בלילה אינה משולחת' הכל תירוץ אחד, ואין חילוק בין עיר לשדה, אלא בין בעיר ובין בשדה אם נראית ביום משולחת ואם נראית בלילה אינה משולחת, וכתב שכן משמע מרש"י [ויש להגיה בסוף דברי רש"י 'דאם נראתה בשדה ביום משולחת']. אך הקשה, אם עיר ושדה דין אחד להם, מדוע לא עירבה אותם הברייתא ולא אמרה בפיסקא אחת 'נראתה בין בעיר בין בשדה ביום משולחת בלילה אינה משולחת'. וכתב שיש לדחוק ולבאר, שאף שהחילוק בין יום ללילה הוא בין בעיר ובין בשדה, מכל מקום הוא נשנה בברייתא בפירוש רק בשדה, כמו שכתב רש"י 'והאי דקתני נראתה ביום אשדה קאי', אך בעיר לא נשנה חילוק זה במפורש, אלא הוא נלמד ממשמעות

סכי קממר

האי דקתני - מה שאמרה הברייתא **נראתה בעיר** כו', **הכי קאמר** - כך כוונת הדברים, אם **נראתה בעיר**, והיינו **כגון שנראתה ביום, דסתם** - שכן כשאומרים סתם 'נראתה', **ביום משמע**[קצב], שאפשר היה לראותה, אז הרי זו משולחת, **אבל** אם ראוה בעיר **בלילה, אינה משולחת**, שבלילה דרכה בכך, שאינה נמנעת מלהיכנס לעיר. **והאי דקתני** - ומה שאמרה הברייתא אחרי כן במפורש שחיה **שנראתה ביום** הרי זו משולחת ובלילה אינה משולחת, **(אשדה) [אעירקצג] קאי** - מדובר על נראתה בעיר, ולכן יש בזה חילוק בין היום ללילה, **דאם** - שהרי אם **נראתה בשדה ביום אינה משולחת**, כי דרכה בכך[קצד].

סמ עמד

בשדהקצה, **דלא רצתה** - לא רצה אחריהם וגם **לא נחבאת** מפניהם, אינה משולחת.

נשדה הסמוכה לאגם

בפיסקא שראתה שני בני אדם ורצה אחריהם מדובר בשדה הסמוכה לאגם, ולכן אם **עמדה אינה משולחת, דכיון דסמוכה לאגם**, שהוא מקום גידולה, **היינו רביתה** - זו דרך גידולה, שהיא רגילה לפעמים לצאת ממנו מעטקצ, ולכן **לא ברחה, שסברה, אי אתי בתראי** - אם יבוא אדם לרדוף אחרי, **עריקנא** - אברח **לאגם מידקצ**.

נשדה שאינה סמוכה לאגם

בפיסקא שאם נחבאה מפניהם אין זו משולחת מדובר בשדה שאינה סמוכה לאגם, ולכן אם **עמדה משולחת, דכיון דלאו מקום רביתה הוא** - שאין זה מקום גידולה, **וקיימא** - ואף על פי כן היא אינה חוששת מבני אדם, ועומדת בפניהם, **ודאי משולחת** ו**גזירה**קצח **היא** שנגזרה מן השמים, ויש להתריע עליה.

אגם

'אגם' הוא **מרשי"ק בלע"ז** - מישור של ביצהקצט, **הסמוך לעיר, והוא מלא קוצים**ר.

כי תניא התם

מה ששנינו בפיסקא זו, דאם **אכלה** אחד מהם **אין** - הרי זו אכן משולחת, ואם רק **רצתה** אחריהם **לא**, מדובר **באגם** עצמו, דכיון דהיינו דוכתה - שכיון שזהו מקומה, **סמכה אדעתה ורהטא אבתרייהו** - היא בוטחת בעצמה ואינה חוששת, ורצה אחריהם לטרפם, ואין זה דבר היוצא מגדר הטבע, ואין אומרים משום כך שהיא משולחת.

ככוכא דלייטי

כוך קטן **של ציידין, שיחפרו למארב העופות**ריא, כלומר שנוהגים לחפור בשביל לארוב בו לעופות, לצודם. **ואף על גב דלאו בנין קבוע הוא**ריב, **ולא הוה** - ואין מקום זה נחשב **כמקום יישוב**ריג, ולכן אם חיה נראתה על ידו ואף טרפה ואכלה שם אדם, אין זו משולחתריד, מכל מקום אם התפרצה ונטלה משם תינוק **הויא** - הרי היא **משולחת**, מאחר שזהו מקום מגורי אדם.

מאן נמי דאמר מרע עמיו של שלום

לא היו חכמים צריכים לחדש לנו על חרב שאינו של שלום **שמתריעין עליה**, שודאי מכה מהלכת היא, **אלא** כוונת המשנה היא **שאפילו חרב** של **שלום**, דהיינו חרב **העוברת דרך אותו מלכות** כדי לילך **להלחם במקום אחר**, ואינה באה כלל להילחם עם מלכות זו, גם זו מכה מהלכת היא ומתריעין עליה.

כב:

ויצתה אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה גם אתה עליך אמס היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני

לא **באגם** עצמו, דכיון דהיינו דוכתה - שכיון שזהו מקומה, **סמכה אדעתה ורהטא אבתרייהו** - היא בוטחת בעצמה ואינה חוששת, ורצה אחריהם לטרפם, ואין זה דבר היוצא מגדר הטבע, ואין אומרים משום כך שהיא משולחת.

ככוכא דלייטי

כוך קטן **של ציידין, שיחפרו למארב העופות**ריא, כלומר שנוהגים לחפור בשביל לארוב בו לעופות, לצודם. **ואף על גב דלאו בנין קבוע הוא**ריב, **ולא הוה** - ואין מקום זה נחשב **כמקום יישוב**ריג, ולכן אם חיה נראתה על ידו ואף טרפה ואכלה שם אדם, אין זו משולחתריד, מכל מקום אם התפרצה ונטלה משם תינוק **הויא** - הרי היא **משולחת**, מאחר שזהו מקום מגורי אדם.

מאן נמי דאמר מרע עמיו של שלום

לא היו חכמים צריכים לחדש לנו על חרב שאינו של שלום **שמתריעין עליה**, שודאי מכה מהלכת היא, **אלא** כוונת המשנה היא **שאפילו חרב** של **שלום**, דהיינו חרב **העוברת דרך אותו מלכות** כדי לילך **להלחם במקום אחר**, ואינה באה כלל להילחם עם מלכות זו, גם זו מכה מהלכת היא ומתריעין עליה.

כב:

ויצתה אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה גם אתה עליך אמס היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני

מדל לך מלהים מצר עמי וגו' גם עליך אמי סולך סיוסריה

פירוש דבריו של פרעה נכה 'לא עליך אתה היום' הוא כאומר 'לא עליך אני הולך היום'ריו. **יאשיה יצא לקראתו** של פרעה נכה **למלחמהריז ולא נתנו לעבור בארצו, ואז שלח לו פרעה נכה מלאכים לאמר כו'**, ועל ידם שלח לו את הדברים האמורים בפסוק זה.

ממן מלהים

מי הוא 'אלהים' **דקאמר ליה** - שעליו אמר לו **פרעה נכה** 'חדל לך **מאלהים**ריח **אשר עמי'** (דברי הימים ב' לה כא).

מלמד

מדכתיב 'ויורו המורים'ריט למד רב שעשו כל גופו ככברה, **דמשמעי', יריות רבות יורו המורים**ריא.

אמר רב יהודה אמר רב, מלמד שעשו כל גופו ככברהריב.

סס כתיב ושמתי שלום בארץ

הרי כבר כתוב בתחילת הפסוק 'ונתתי שלום בארץ', **ולמאי הלכתא** - לשם איזה לימוד **כתביה רחמנא לאידך קרא** - כתבה התורה את הכתוב הנוסף, 'וחרב **לא תעבור בארצכם'. אלא** ודאי כדי ללמדנו **שאפילו חרב** של **שלום** לא תעבור בארצנוריג.

ציונים והערות

הברייתא, שסתם 'נראתה' הוא ביום, והואיל ודין העיר לא נתבאר בה במפורש, לא עירבה הברייתא את דינה ואת דין השדה לשנותם יחד. וראה בראש משביר (ד"ה ס"ק) מה שפירש והגיה ברש"י. **קצה. מבואר** ברש"י שכבר בקושייתה הבינה הגמרא שמדובר ברצה אחרי בני אדם בשדה, ולא בעיר [ובתירוץ התחדש רק החילוק בין שדה הסמוכה לאגם לשדה שאינה סמוכה לאגם], שכן בעיר כל שנראתה הרי זו משולחת, בין אם רצה אחריהם ובין אם נחבאה מפניהם ובין אם כלל לא ראתה אותם, כי אין דרך חיה להיכנס לעיר, כמבואר בברייתא [אמנם, אם נראתה בעיר בלילה אין זו משולחת, כי העיר בלילה שוה לשדה ביום]. **קצו. ראה** בדומה לזה בגמרא (חולין סו.) העוסקת בשרץ השורץ במים שבכלי, שאמרה על התולעת הפורשת מהמים לדופן הכלי ושוב חוזרת אל המים 'היינו רביתיה', כלומר שזו דרך גידולה של תולעת כזו, שפעמים היא פורשת לדופן הכלי וחוזרת ונופלת למים [ולכן אין להחשיבה משום כך ל'שרץ השורץ על הארץ']. **קצז. ראה** ברש"י להלן (ד"ה אגם) שהאגם הוא מלא קוצים, ויכולה להיטמן ביניהם. **קצח. כך** הגיה בבארות המים (נתע"י). **קצט. רש"י** תירגם 'מרישק' בלע"ז' גם על הכתוב 'ותרעינה באחו' (בראשית מא ג) וכתב שהוא הנקרא אגם, וכן על הכתוב 'היגאה גומא בלא ביצה' (איוב ח יא) פירש, 'אין הגומא גדל אלא בעוד שהביצה לחה במימיה ובליחלוחיה. ביצה, מריש"ק בלע"ז'. עוד כתב רש"י (שופטים ד יט) שזהו מקום מישור של בצעים, היינו שטח שיש בו גבים, כמין גומות שהמים נקבצים שם. **ר. והמאירי** (ד"ה מיהו) כתב שהיתה סמוכה ליער, וראה רש"י (ירמיה ד כט) שפירש ש'באו בעבים' (שם) היינו ביערות עבים שהוא מקום סיבוך קוצים להיטמן בהם, ומשמע שאגם ויער הם ענין אחד. ומכיון שהוא מלא קוצים, יכולה החיה להיטמן ביניהם מעיני אויביה, ולכן אינה חוששת מאדם כאשר היא באגם או בסמוך לו, כמבואר ברש"י לעיל (ד"ה נשדה הסמוכה). ואמנם בשאר המקומות שביאר רש"י מה הוא אגם לא הזכיר קוצים, אלא שדרך מקום שאינו מיושב שעולים בו קוצים, כמו שכתב רש"י בישעיה (לד יג). והמגן אברהם (סי' תקעו סק"ה) כתב ש'אגם' הוא 'מלא קנים ואילנות קטנים'. **רא. ראה** הגהות וציונים שבדפוסים הראשונים הגירסא היא 'בכובא', וכן הוא ברש"י בגיטין (שם. ד"ה כובא) שפירש 'צריף קטן, כמו כובא דציידי'. וכן פירש כאן רבינו גרשום (ד"ה כובי) 'צריפין דיורין קטנים שדרים בהם ציידים, ועל אותו גג עלתה'. **רב. בשיטת** ריב"ב (על הרי"ף, ד"ה עלתה) כתב 'ולא בנין קבע הוא'. והמאירי (ד"ה מיהו) כתב 'דירות ארעי שאלו הציידים עושים' וכו'. **רג. שהרי** כוכים אלה נמצאים מחוץ לעיר, במקום הציד, ואין דרים בהם בקביעות. ובמנחם משיב נפש (נרקי"ע) כתב שיש לגרוס 'ולא הוה ביישוב' [כלשון המובאת בר"ן (ד"ה עלתה) 'דאף על פי דלאו ביישוב הוא'], כלומר שהם נמצאים מחוץ למקום ישוב. **רד. מאירי** (ד"ה מיהו). **רה. המילים** האחרונות בדיבור המתחיל 'לא עליך אני הולך היום', אינן מן הגמרא, אלא דברי רש"י. אמנם ראה בדקדוקי סופרים (שם ד) שיש שגרסו בגמרא 'לא עליך אני היום', שלא כלשון הכתוב. **רו. ומה** שהוסיף תיבת 'אתה' לאחר שכבר אמר 'עליך', ביאר המצודת דוד (דברי הימים ב' לה כא), שאמר כן לתוספת ביאור [לחזק את דבריו]. **רז. כנזכר** בכתוב (שם לה כ-כב). **רח. על** פי הגהת הב"ח (שם ח) לא התפרש בגמרא על איזה שם 'אלהים' שואלת הגמרא 'מאן אלהים' [כי הב"ח מחק את תיבות 'מאי אלהים אשר עמי' והגיה 'מאן אלהים, אמר רב יהודה' וכו'], ולפי זה מובן שרש"י בא לומר ששאלת הגמרא היא על שם 'אלהים' השני שנזכר בפסוק, ועליו אמר רב יהודה אמר רב שהכוונה לעבודה זרה [שלשון 'אלהים אשר עמי' לא משמע אלא עבודה זרה. מהרש"א (ח"א ד"ה זו)], ולא על השם הראשון, 'ואלהים אמר לבהלני', שבו הכוונה היא לקדוש ברוך הוא, וכמו שמפורש במדרש (מיכ"ץ ח נג) 'ואלהים אמר לבהלני, מפי הקדוש ברוך הוא אני עולה'. וכן הגמרא אינה עוסקת כאן בשם שנזכר בפסוק שאחרי זה, 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים' (דברי הימים ב' לה כב), שאמרו עליו במדרש שם 'זה ירמיהו, שאמר ליאשיהו, כך מקובלני מישעיה רבי, 'וסכסכתי מצרים במצרים' (ישעיה יט ג). ולא שמע לו, אלא אמר לו, משה רבה דרבך [רבו של ישעיהו רבך] לא כך אמר (ויקרא כו ו), 'וחרב לא תעבור בארצכם', וחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי'. וכן כתב רש"י בדברי הימים (שם) שכוונת 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים' היא למה שאמר לו פרעה נכו 'ואלהים אמר לבהלני', שאכן היה זה מפי ה', והיא נבואת ישעיהו. והביא על זה את קינת הקליר 'כלה המוניו ללכת ארם נהרים, למען לא תעבור חרב כל שהוא באפרים, **לא שמע לחוזה וישוב אחורים**, כי נגזרה גזירה לסכסך מצרים במצרים'. ומבואר ששני השמות האלו קודש הם, ורק 'מאלהים אשר עמי' הוא חול, שהכוונה בו לעבודה זרה [אמנם מבואר ברד"ק (דברי הימים ב' לה כא) שהדבר שנוי במחלוקת בדברי רבותינו, ולדעת רבי יוסי בר יהודה במסכת סופרים (פ"ד הכ"ג) שני השמות שבפסוק זה הם קודש, כי הכוונה בשניהם היא לקדוש ברוך הוא]. אולם התרומת הדשן (לר"י הכהן, נרקי"ע) גרס בגמרא כגירסת הספרים, והקשה, מה בא רש"י לחדש כאן, הלא הדברים מפורשים בגמרא שהשאלה היא רק על 'מאלהים אשר עמי'. וביאר, שרש"י הוסיף 'דקאמר ליה פרעה נכה', משום שהיה קשה לו שממשמעות הכתובים משמע שפרעה אכן הלך למלחמה זו על פי ציווי ה' ביד נביא [כמבואר לעיל], ולפי זה צריך לפרש שהכל קודש, וגם 'מאלהים אשר עמי' הכוונה לקדוש ברוך הוא, ומדוע הוקשה לגמרא 'מאי אלהים אשר עמי' שמשום כך פירשה שהיינו עבודה זרה. לכן כתב רש"י שהנידון הוא על השם שאמר פרעה, דהיינו 'חדל לך מאלהים אשר עמי', שאת זה אמר פרעה מעצמו, ולא בשם ה' [כפי שהוא ב'אלהים אמר לבהלני'], וכיון שהוא זה שאמר זאת, על כרחנו לומר שהוא עבודת אלילים. **רט. יורים** הנזכר בכתוב ו'מורים' שכתב רש"י הם ענין אחד, כמו שנאמר (שמואל ב' ג) 'ותכבד המלחמה אל שאול וימצאוהו המורים אנשים בקשת' וגו'. **רי. גירסת** הספרים בגמרא שלפנינו היא 'ויורו היורים למלך יאשיהו ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד, מאי כי החליתי מאד, אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה', ולפי גירסא זו הגמרא באה לבאר מהו 'כי החליתי מאד', וביארה שנעשה כל גופו ככברה, אולם לא נתפרש מנין לומדים זאת, ומבואר ברש"י שזה נלמד ממה שכתוב 'ויורו היורים למלך יאשיהו', ולא נכתב סתם שנהרג ביריית חץ [כמו בהריגתו של אחאב (מלכים ב' כב לד), 'ואיש משך בקשת לתומו, ויכה את מלך ישראל בין הדבקים ובין השרין'], משמע שיריות רבות ירו. והב"ח (שם ג) הגיה ומחק את שאלת הגמרא 'מאי כי החליתי מאד' [הואיל וממה שנאמר 'כי החליתי מאד' אי אפשר לדרוש שעשו את כל גופו ככברה], ולפי גירסתו הגמרא באה לפרש את תחילת הפסוק שהביאה, 'ויורו היורים', ולא את 'החליתי מאד' [וראה כמו כן בגמרא בסנהדרין (שם:) 'ויורו היורים למלך יאשיהו, ואמר רב יהודה אמר רב שעשו כל גופו ככברה']. ואולם הרש"ש (ד"ה מאי) פירש את גירסת הספרים, שהלימוד הוא אכן מתיבת 'החליתי', שיש לקראה 'הֶחַלוֹתִי', משורש חלל, והכוונה שנעשה גופו חלול ככברה, וכלשון המדרש (ב"ר פנ ו) 'שהארץ חלולה ככברה'. ובדברי פנחס (ד"ה מאי) פירש שהלימוד הוא ממה שאמר יאשיהו 'כי החליתי מאד', ואילו אחאב, בדבריו לאחר שפגעה בו יריית חץ, אמר רק 'כי החליתי' (מלכים שם), ומכאן שיאשיהו הוכה ביותר. **ריא. וכעין** זה כתב ביד רמ"ה (סנהדרין שם: ד"ה ומיידי), 'ויורו המורים משמע שכולן ירו בו חיציהם ועשאום ככברה'. **ריב. ברש"י** על עין יעקב יש כאן דיבור בפני עצמו 'הכי גרסינן, אמר רב כל גופו עשו ככברה, ולא גרסינן מלמד'. וכמו כן הגיה הב"ח (שם ה). אמנם בדקדוקי סופרים (שם ט) כתב שיש לגרוס בגמרא 'מלמד', כפי שכתוב ברש"י, וכן הלשון יפה, ועל גירסתנו ברש"י על עין יעקב כתב שנראה שנוסחא משובשת היא. **ריג. הגמרא** אומרת שהלימוד שאנו למדים מכתוב זה לפי דרשת יאשיהו

צמין דוכו דומם יפס

בעיני המקוםריי.

מיבעיא להו כמלא תנור מבומס

'מלא תנור תבואה' דהיינו - שהוא **שיעור** גדול יותר מ'**מלא תנור פת**', דשיעור קטן הוא, משום שאין דרך למלאות כל חלל התנור **פת**, **אלא** בדפנות **מדביקין אותו**יש, אבל 'מלא תנור תבואה' היינו תנור שכולו מלא בתבואה.

פס צמע

דקתני - ששנינו בברייתא (**חדא** בירושלמי) **האי לישנא** - לשון זו, '**כמלא פי התנור**'יי, ועל כרחך **דהיינו פת**, שאפשר להדביק אותה על פי התנור, **דאילו תבואה לא מצי קיימא** - אינה יכולה לעמוד **על פי התנוריים**.

מו דלמס כי דרס דריפסס

'דרא דריפתא' היא שורה של ככרות לחם הדבוקין **זה אצל זה בפי התנור**. **אי נמי** - יש

אהח18/06/2018

לפרש פירוש אחר, ככרות לחם **שמדביקין** זה **למעלה מזה עד פי התנורייי**.

ונלמןרכ

בשהן שלימיןרכא.

ומסרו סס סנסר

פסקו חכמים **שבשר** התינוקות **אינו מטמא טומאת מת**, כיון **דנתעכל ונתבטל תוך מעיו** של הזאב, ומדובר **בכגון ששהו** במעיו **ימי עיכול**רכב, ולכן אין גופם נחשב עוד לבשר המת, **ופירשא בעלמא הוא** - ואינו אלא פֶּרֶשׁ הזאב, וגללים אינם מטמאים.

ומימו סס הטלמות

עצמות התינוקות מטמאות בטומאת מת, משום **דלא מתעכלו** - שאינן מתעכלות, מתוך שהן קשות**ין**רכג.

מפני רוס רעס

שנכנס בו רוח שידהרכד ומתוך כך הוא **רץ והולך, ושמא יטבע בנהר או יפול וימות.**

ציונים והערות

הוא שהובטחנו שאפילו חרב של שלום לא תעבור בארצנו, אולם מלשון רש"י 'למאי הלכתא כתביה רחמנא' משמע שלמדים מכאן איזו הלכה, וראה ברש"י על עין יעקב (ד"ה **סנס** [לחכ]) שבדבריו מבואר מה הלימוד למעשה שלמד מזה יאשיהו, שסבר, כיון שהקדוש ברוך הוא אמר שאפילו חרב של שלום לא תעבור בארצנו, נמצא שהמצרים עוברים על דיבורו, ולכן הלך להילחם בהם. וברמב"ם (תעניות פ"ג ה"ד) מבואר שהדין ששנינו במשנתינו, שיש להתריע ולהתענות על חרב של שלום, נלמד מכתוב זה, שכן ממנו אנו למדים שחרב של שלום נחשבת צרה. **ריד. בדקדוקי חברים** (נרש"י) ביאר מה רש"י בא לומר בזה, על פי המבואר במדרש (מיכ"ל **פ** נג) שכשהיה יאשיהו שולח זוג תלמידים לבער עבודת כוכבים מבתי ישראל, היו נכנסים ולא מוצאים כלום, ולאחר יציאתם היו בני הבית אומרים סְגְרוּ את הדלתות, ומשהיו סוגרים אותן היתה ניכרת צורת העבודה הזרה החקוקה על שני חלקי הדלת, אשר בעת פתיחתה לא היה ניכר בכל אחד מחלקיה שהצורה שעליה היא חצי מצורת עבודה זרה [וכמו שכתב רש"י (דברי הימים ב' לה כא) 'ולא ידע חטא ליצני הדור אשר אחרי הדלת קמו לסדור'], וזהו שהוסיף שלא היה דורו דומה יפה 'בעיני המקום', אף שהיה הדור יפה בעיני הבריות, בעיני היודע תעלומות לא היה יפה, שלא היה סתרם כגלויים. **רטו. דרך** האפייה בתנוריהם היתה על ידי הדבקת הבצק על דפנות התנור מבפנים, כמבואר בגמרא (סנה כ.). **רטז. בדפוסים** ישנים אין מילים אלו. הגהות וציונים. וברש"ש (נרש"י) הגיה 'דקתני כי האי לישנא'. ובבארות המים (נרש"י) הגיה 'דקתני ברייתא כי האי לישנא'. **ריז. ויש** בזה הוספה על לשון משנתינו (לעיל יט.), שהמשנה סתמה 'כמלוא תנור' ולא פירשה 'פי התנור'. ומכך שהגמרא פשטה את הספק מתוך דברי הברייתא, הוכיחו המלאכת שלמה והבית דוד (מ"ו) שיש לגרוס במשנה 'כמלוא תנור', ולא כגירסת הספרים שלפנינו 'כמלוא פי תנור', שהרי אם כבר במשנה נאמר 'כמלוא פי תנור', איזו ראיה ניתן להביא מברייתא זו על כוונת המשנה. וראה בהערה להלן כיצד ביאר השושנים לדוד (**סס**) את גירסת הספרים. **ריח. אבל** תוספות (ד"ה **כמלא**) גרסו בגמרא 'תא שמע כמלוא פי תנור **פת**', והוכחת הגמרא היא מהמפורש בברייתא שהשיעור נמדד בפת. והרמב"ם (פירוש המשניות מ"ו) פירש פירוש אחר בשיעור 'כמלוא פי תנור', שהוא מקום בקרקע כשיעור פי תנור, ומדובר שתבואה שצומחת בשטח כזה לקתה בשדפון. וביאר בשושנים לדוד (מ"ו), שהוא גרס במשנתינו כגירסת הספרים 'כמלא **פי** תנור', ולכן הוא מפרש את הגמרא שלא כרש"י, אלא שספק הגמרא הוא האם הכוונה שנשדפה תבואה הצומחת בקרקע בגודל פי תנור, או לתבואה בשיעור שאפשר לעשות ממנה פת למלא בה פי תנור, והגמרא פשטה את הספק מהברייתא, שמפורש בה [בגירסת תוספות] 'תא שמע כמלוא פי תנור **פת**' [אבל מלשון 'כמלוא **פי** תנור' אי אפשר להביא ראיה שהכוונה לפת, לפי פירוש הרמב"ם, מפני שלפי דבריו לשון זו שייכת גם בתבואה]. **ריט. דהיינו** שורה של ככרות המודבקים לדופן התנור זו מעל זו, מתחתיתו ועד פיו. ולפי זה אין כוונת 'דהדר ליה לפומא דתנורא' שהלחמים מודבקים על פי התנור, כבפירוש הראשון, אלא שהם מגיעים עד פי התנור. ונראה קצת מלשון רש"י שהכוונה רק לשורה אחת, כלומר שכמו בפירושו הראשון, גם בפירוש השני המדובר הוא על שורה אחת, אלא שלפי הפירוש הראשון הלחמים מודבקים על פי התנור, ולפי הפירוש השני הם מודבקים בשורה מתחתית התנור ועד פיו. אולם תוספות (ד"ה **ועדיין**) כתבו 'שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור', דהיינו שהכוונה לא לשורה אחת כזו, אלא לשורות שורות של לחם זו למעלה מזו בכל דפנות התנור, וכן ביאר במירא דכייא (נרש"י) בכוונת רש"י, וההבדל בין שני פירושי רש"י הוא שלפי הפירוש הראשון מדובר רק על השורה הראשונה, שבפי התנור, ולפי הפירוש השני מדובר על כל הלחם שבתנור. **רכ. במנחם** משיב נפש (נרש"י) הגיה 'ובלעו', כבגמרא. **רכא. ולכן** העצמות אינן מטמאות, אבל אם היו לועסים אותם בשיניהם, גם העצמות היו נחשבות מעוכלות, ואינן מטמאות. על פי מאירי (ד"ה **מימו**). ואולם תוספות (מנחות **סט**. ד"ה **דנלע**) נחלקו על רש"י, והם מפרשים שאף על פי ששנינו שהזאבים **בלעו** את התינוקות, אין הכוונה שבלעום בשלמותם, אלא לעסום בשיניהם תחילה [כמבואר בר"ש (**סהלות** פי"**ס** מ"ז) ובגבורות ארי (ד"ה **והכי - הרמזון והמזון**)], ולכן נחשב הבשר מעוכל, שהרי שנינו במשנה (נגעים ז:) שאם דג טהור בלע דג טמא, הדג הטמא אסור באכילה, מוכח שדבר אסור שנבלע ונמצא שלם כברייתו אינו נחשב מעוכל. וכתב בגבורות ארי (ד"ה **מעמה**), שרש"י יפרש כתירוץ שהביאו תוספות (מנחות **סס**) בשם רב האי, שחילק בין איסור לטומאה, שרק באיסור אנו אומרים שאין הבלוע בשלמותו נחשב מעוכל והוא אסור, אבל לענין טומאה הוא נחשב מעוכל, משום 'דאפושי טומאה לא מפשינן' [אין אנו רוצים להרבות טומאה], ולכן בשר התינוקות אינו מטמא. וראה בגבורות ארי (ד"ה **מיהו**), וראה מה שהקשה עוד על רש"י מסוגיית הגמרא בחולין (קנ:), וראה שפת אמת (ד"ה **וטהרו**) שתירץ את קושייתו. **רכב. בשר** המת שנאכל על ידי בעל חיים, עדיין מטמא בטומאת מת, אלא שכל עוד הוא נמצא במעיה של בריה חיה הוא נקרא 'בלוע' ואינו מטמא, אך אם יפלט החוצה, או שימות בעל החיים, הרי זה מטמא ככל בשר המת. ואולם משהה במעי בעל החיים שיעור עיכול, הוא נחשב מעוכל, ושוב אינו מטמא בשום אופן, ושיעור זה הוא 'מעת לעת' בכל בהמה חיה עופות ודגים, מלבד בכלב, שהוא שלשה ימים. אהלות (פי"**ס** מ"ו), רמב"ם (**טומאת** מת פ"כ ה"ג-ד). רש"י פירש שבמעשה בליעת התינוקות האלה הבשר שהה במעי הזאב שיעור עיכול, ולכן דנו אותם חכמים כמעוכלים. אמנם הרמב"ם (**סס**) נחלק עליו, ולדעתו שיעור עיכול נצרך רק כל עוד הבשר נמצא עדיין במעי החיה, אבל כל שפלטתו מגופה דרך בית הרעי הרי הוא טהור אף אם לא שהה שיעור עיכול. וביאר בערוך השולחן העתיד (**טומאת** מת **סי'** מג **סי"ד**), שהטעם שהרמב"ם לא רצה לפרש כרש"י, הוא משום שקשה, כיון שהבלוע יצא כשהוא שלם הרי סוף סוף לא נתעכל, ולכן מפרש הרמב"ם שהיציאה דרך בית הרעי עושה עיכול [וכמפורש במאירי (ד"ה **מיהו**) 'שכל שהקיאו מקום יציאתו עושה עכול']. ולדעת רש"י צריך לפרש שאף אם אין אנו רואים שהתעכל, כל ששהה שיעור עיכול נחשב כפירשא בעלמא. עוד העיר בערוך השולחן העתיד (**סס** **סי"ג-יג**), מה הוא שכתב רש"י 'וכגון ששהו ימי עיכול', הלא ברמב"ם (**סס**) מבואר ששיעור העיכול בזאבים הוא רק יום אחד, כשאר בעלי חיים. ובאמת המשנה (**אהלות** **סס**) חילקה בין כלב לעופות ודגים, ולא הזכירה שאר בעלי חיים, אלא שהרמב"ם סובר שמכיון ששאר בעלי חיים לא הוזכרו, משמע שדין אחד להם עם עופות ודגים, אולם מרש"י כאן משמע לא כך, אלא שחיות דינן ככלב, שצריך שלשה ימים. אולם כתב הערוך השולחן, שאולי משום שהזאבים בלעו את התינוקות שלמים, נמשך העיכול למעשה יותר מיום אחד [כלומר שלא יצאו מגופם בתוך שיעור הזמן הרגיל לאחר האכילה], ולכן כתב 'ימי עיכול', אבל אין הוא חולק על הרמב"ם בדין, וגם הוא סובר שזמן העיכול של כל בעלי החיים הוא יום אחד, כעופות ודגים שהוזכרו במשנה. ובדקדוקי חברים (נרש"י) ביאר שכוונת רש"י 'ימי עיכול' היא ל'יום שהוא כיומים, ואיזה, זה מעת לעת', כמו שהביא רש"י (**סנהדרין** כא **סי'** כא) מהמכילתא (**משפטים** מס' **דמזיקין** פ"ז). **רכג. כמבואר** בגמרא (מנחות **סט**:). **רכד. בר"ן** (ד"ה **ויפיל**) כתוב 'רוח שד'. ובענין מה שכתב רש"י 'רוח שידה' בלשון נקבה, ראה תוספות רי"ד (**פסחים** קטז. ד"ה **קפא**) שהוכיח מכמה מקומות שכל רוחות רעות המזיקות נקבות הן. והמאירי (ד"ה **ויפיל**) פירש שרוח רעה מבעתתו ובורח מפני שהוא מדמה שאדם רודפו. והר"ן (**סס**) כתב פירוש נוסף, שהוא מין ממיני החולאים. **רכה. במירא** דכייא (נרש"י) כתב שרש"י לא גרס בגמרא 'נשמה שנתתי בך החייה', ולכן כתב 'החייה' לפרש מה דרש רבי יוסי מ'נפש חיה'. אולם בדקדוקי חברים (נרש"י ד"ה **נפש**) ביאר שכוונת רש"י לפרש שמשמעות דרשת רבי יוסי מתיבת 'חַיָּה' היא שיש לקראה 'חַיֶּיהָ', על משקל 'בקרב שנים חַיֶּיהוּ' (**חבקוק** ג **ג**), שהוא לשון ציווי על החייאת זכר, וכאן מדבר בלשון ציווי על החייאת נקבה. ומה שהוסיף רש"י אות ה"א בתחילת התיבה וכתב 'החַיֶּיהָ', במקום 'חַיֶּיהָ', משום שאם היה כותב כן היה משמע שכוונת תיבה זו היא 'החיים שלה' [כמו 'כל ימי חַיֶּיהָ' (**משלי** לא **יב**)], לכן תפס בלשון הגמרא 'החייה' שמזה משתמעת כוונתו יותר, שהדרשה היא בלשון ציווי. **רכו. לחם** משנה (**תענית** פ"**ס** ה"**ס**) בביאור דברי רש"י. וביאר, שהטעם שגזרו כן רק בדבר, ולא בשאר הצרות שנאמר במשנתינו להתריע עליהן בחול אך לא בשבת [השדפון והירקון וכו'], הוא משום שדבר הוא רעה גדולה, ולכן בו יש לחשוש שעלולים לבוא להתריע עליו בשבת באם יהיו מותרים להתריע עליו בחול. אולם הרמב"ן (ד"ה **והא דתנן**, ד"ה **ולמיתי**) ביאר טעם אחר לדעת רבי חנן בן פיטום, שמפולת וארבה ושאר הצרות שבמשנתינו אינן ממנהגו של עולם כלל, אבל מיתה, כיון שדרך העולם היא, אף כשהיא באה יותר מן הראוי אין מתריעים עליה, אלא מתענים בלא התרעה. ובמנחם משיב נפש (נרש"י) פירש שזו היא גם כוונת רש"י שכתב 'דגזירה היא', שצרה זו היא ממנהגו של עולם [שנגזרה מיתה על אדם הראשון וזרעו] ולכן אין מתריעים עליה. וראה זרע אברהם (**נרש"ז זלמיק**, ד"ה **רב חנן**) שכתב שיתכן שכוונת רש"י היא למה שכתב ספר חסידים (**סי'** ריג), שיש הריגת דבר או חרב שלא נגזרה אלא כדי לכלות הממזרים [ומתים אז עוד מלבדם, כדי שלא לביישם, שאם לא היו מתים אלא הממזרים היה נודע

רש"י

לסגף

את הכתוב (**דברים** ל **יד**) 'כל נדר וכל שבועת איסר **לענות נפש**' **מתרגמינן** - אנו מתרגמים, בתרגום אונקלוס, '**לסגפא נפש**'. מכאן שפירוש המילה 'לסגף' הוא לצער ולענות את נפשו.

ינמרך לבריות

המסגף עצמו עלול להגיע לידי כך שיצטרך לבריות, **כי** מתוך תעניותיו נחלש גופו **ואין בו כח** להרויח **ולהתפרנס מיגיעו**.

דכמיב לנפס מיס

ודרשו מתיבת 'חיה', **החייה**, בלשון ציווי**ר**כה.

סנן נן פסוס סומר מין מסריעין על סדבר

אין מתריעים על **הדבר ואפילו בחול**, **דגזירה היא** שגזרו חכמים שלא להתריע על הדבר בחול, שמא יבואו להתריע עליו בשבת**ר**כו.

רמי נר רב יוד

'רב יוד' היינו **חכם ששמו יוד**.

וכגולה

בבל[רכז], **שהיא במצולה** - בבקעה עמוקה ומלאה ביצות מים[רכח].

שלא יסו במיסס קבריסן[רכט]

שבבל **עמוקה היא**[רל], **ונטבעים בתיהם במים**[רלא] עאוצר החכמה רוב גשמים.

אנשי משמר ואנשי מעמד

מהו אנשי משמר ומהו אנשי מעמד **מפרש** בפרק **שלשה פרקים**, לקמן (כו.)[רלב].

ושכשך רגליו זמים

כלומר לעולם אין מתפללין, כי דבר זה לא יהיה לעולם, הואיל ולשם כך צריך שיבוא מבול לעולם[רלג].

והמים ידו

והרי שנינו בברייתא שהשיעור שנאמר הוא 'עד **שישכשך** ידו במים'.

רגלו כידו[רלד]

שיעור כדי שישכשך רגלו ושיעור כדי שישכשך ידו שוים הם, [דכיון[רלה]] (וכיון) **דיכול לשכשך ברגלו**, מאחר שהמים הגיעו לשפת הסלע, הרי **אי שוחה** - אם מתכופף **יכול הוא לשכשך בידו נמי** - גם כן, שיתכופף ויושיטנה למים[רלו].

ומיפמז

והיו נראים **האי טייעא וגמליה ורומחא** - הסוחר הזה, וגמלו, והרומח שבידו, **לרבה בר בר חנה דהוה** - שהיה עומד **על קרן אפל**, כמו 'איניבא'.

מינפ

תולעת. לישנא אחרינא - לשון אחר 'כי **אנבא**', שהיא **לינדינ"א בלע"ז** - ביצת כינה[רלז].

נפ שכורה

לא שתויה יותר מדאי, כפי שהוא כשהגשמים מרובים, **שמטשטשין את הארץ**[רלח] ועושים אותה כטיט[רלט].

כג.

לכמיב[רמ] **נעמס**

מה שכתוב 'ונתתי גשמיכם בעתם' זהו שיֵרדו רק **בלילי רביעיות** [-בלילות של ימי רביעי[רמא]] **ובלילי שבתות, דאין** - שאז אין נגרם מחמתם **טורח לבני אדם**, כיון **דאינם הולכין לדרכים בלילי רביעיות** אף כשאין גשמים, **מפני** השֵּדָה **אגרת בת מחלת**[רמב]

ציונים והערות

הדָּבָר והיתה המשפחה מתביישת מפני חברתה]. וכתב השפת אמת (ד"ה שין), שלפי הטעם שפירש רש"י, אין מתריעים על הדבר אפילו באותה העיר, אולם לדעת הריטב"א (ד"ה שמעון) והר"ן (ד"ה ולפ), שפירשו את מחלוקת שמעון התימני וחכמים בדרך אחרת, המחלוקת היא רק אם מתריעים על הדבר בשאר מקומות, אבל באותה העיר שיש בה דבר לדברי הכל מתריעים עליו בחול. ואולם ראה בארות המים (נרס"י ד"ה תנן), שפירש שכוונת רש"י במה שכתב 'דגזירה היא', שלדעת רבי חנן בן פיטום צרת דבר היא גזירה שנגזרה על אותו מקום בלבד, ואינה 'צרה מהלכת' שיש להתריע עליה בכל מקום, ודינה הוא כשאר הצרות שנמנו בתחילת משנתינו, שאין מתריעים עליהם כלל במקומות הרחוקים [אלא באותה העיר ומתריעים, ובענין סביבותיה נחלקו תנא קמא ורבי עקיבא], ולדעת תנא קמא בברייתא צרת דבר הרי היא כעיר שהקיפוה נכרים, ומתריעים עליה אפילו בשבת. **רכז. כוונת** רמי בר רב יוד היא לבבל, שבה ישבו בני ישראל באותו זמן, ובה היתה סכנה מצויה של מפולת וטביעת הבתים מחמת ריבוי גשמים, כמבואר בברייתא בסמוך [וסתם 'גולה' בלשון חכמים היא בבל. ראה שקלים (פ"ג מ"ד) וראש השנה (כג:)], אבל החילוק שחילק להלכה בדין התרעה על רוב גשמים אינו דווקא בין ארץ ישראל לבבל, אלא בכל מקום שהוא כארץ ישראל, שאין היזקם של הגשמים מצוי, אין מתריעים עליהם, ובכל מקום שהיזקם וסכנתם מצויים, כבבל, מתריעים עליהם, כמפורש במאירי (ד"ה מה) ובטור (או"ח סי' תקעז). וכן כתב הרשב"ש (שו"ת, סי' קעג ג) בדעת הרמב"ם (מעשיות פ"ג הט"ו), שהוא מפרש ש'גולה' היינו חוץ לארץ, ומה שחילק בין ארץ ישראל לשאר מקומות, הואיל ולא הוציא מן הכלל אלא את ארץ ישראל ודאי הוא מפני הטעם שביאר, שאין בה סכנת מפולת, אבל אם יש בריבוי הגשמים הפסד לזרעים, מתריעים על כך אף בארץ ישראל. אמנם ראה דקדוקי חברים (נרס"י) שכתב שיש בזה מחלוקת בין רש"י להרמב"ם, לדעת רש"י שם 'גולה' במשנה ובברייתא הוא כינוי לבבל, ולדעת הרמב"ם זהו כינוי לכל חוץ לארץ, ודן לומר שאפשר שלדעת רש"י מה שכתב כאן 'בבל' הוא בדווקא, כי רק שם תיקנו חכמים התרעה על צרת רוב גשמים, ולא במקומות אחרים הדומים לבבל, משום מעלת המקום וריבוי זכותו [כמבואר בגמרא (כתובות קיא.) מעלתה הגדולה של הישיבה בבבל], ולכן בה יש לחוש שמא מצד גודל מעלת זכות המקום תהיה עליו השגחת ה' ביותר, ועל כן אינה כשאר מקומות, שבהם אין לנו לומר על כל צרה שמשולחת שהיא מן השמים בגזירה על הצבור [כמבואר לעיל בענין צרת חיה רעה], ולכן לא תיקנו להם להתריע על רוב גשמים, אבל בבבל יש יותר טעם לומר על כל שינוי שזהו סימן לגזירה שנגזרה על הציבור ואינו מקרה מדרך הטבע. עיי"ש מה שדן בזה עוד, והניח בצריך עיון. **רכח. מצולה** הוא לשון עומק, כמו שפירש רש"י 'צללו כעופרת', שקעו לעומק, לשון מצולה (שמות טו י). ובבל היא עמוקה ועומדת במקום בקעה, כמו שנאמר 'וימצאו בקעה בארץ שנער' (נרס"י פ' ג), ואמרו חכמים (סנה' קיג:) 'למה נקרא שמה שנער, שכל מתי מבול ננערו לשם', על ידי שהיא מקום נמוך ועמוקה מכל הארצות. ספר המקנה (קידושין סט. ד"ה מקמני). ועליה אמר ירמיה (נ' יג) 'שוכנת על מים רבים רבת אוצרות', כמבואר לעיל (י.), וכתב רש"י (שם ד"ה מיס) 'שבבל עמוקה מכל הארצות וגשמים מטפטפים ויורדים שם', וכן מבואר ברש"י (ב"מ קו. ד"ה הפ) 'שהיא מצולה וטבועה בבצעי [ביצות] המים', ועוד כתב (נרכות ח. ד"ה לעמ) 'שהיתה קרקע של בבל מצולת מים ואין יכולין לחפור שם חפירות'. אמנם מתוך כך אדמתה פוריה, כמבואר לעיל (י.) וברש"י (ב"מ שם). **רכט. במנחם** משיב נפש (נרס"י) כתב שמקומו של דיבור זה הוא להלן אחרי דיבור המתחיל 'תנו'. **רל. ראה** הערה לעיל (נרס"י ד"ה וכגולה). אולם תוספות (ד"ה לפמז) כתבו טעם, לפי שגגותיהם שוים [ואינם משופעים], ונימוקים מחמת גשמים. והרמב"ם (מעשיות פ"ג הט"ו) הוסיף בזה טעם, שכתב על ארץ ישראל 'מפני שהיא ארץ הרים ובתיהם בנויים באבנים', אבל בבבל הבתים לא היו בנויים מאבנים, וכמו שפירש רש"י (נרס"י פ' ג) את דברי בוני מגדל בבל, שאמרו לבנותו מלבנים, 'שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה'. **רלא. ורבינו** חננאל (ד"ה וכגולה) כתב כפשטות לשון הברייתא 'שלא יפלו עליהן בתיהן'. **רלב. מבואר** שם שהכהנים היו מחולקים לעשרים וארבעה 'משמרות', ועבודתם בבית המקדש היתה נעשית לפי סדר קבוע [הנזכר בדברי הימים (ו' כד ז-יח)], בני כל משמר היו עובדים שבוע אחד, ומתחלפים בשבת [רמב"ם (כלי המקדש פ"ד ה"ג)]. וכנגדם היו ישראל מחולקים לעשרים וארבעה 'מעמדות', כנגד כל משמר היה מעמד, מקצתו היו אנשים הדרים בקביעות בירושלים, ותפקידם לעמוד על קרבן התמיד בשעת הקרבתו, ומלבדם היו מעמדות בכל עיר, שבהגיע זמנו של המשמר היו הכהנים עולים לירושלים לעבוד בבית המקדש, והלוים לשיר, והשאר, דהיינו בני המעמד,יו מתכנסים לבתי הכנסת בעריהם ומתענים ומתפללים על קרבן התמיד שיתקבל ברצון. רש"י (להלן כו. ד"ה על, ד"ה להגיס, ד"ה והמשמר). ואולם ראה להלן (כו:) שנאמר בברייתא 'אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ואנשי מעמד מתכנסין לבית הכנסת ויושבין ארבע תעניות' וכו', ומפורט שם על אלו צרות היו מתענים בכל יום, שלא יבואו על ישראל. וכתב שם רש"י [(ד"ה אנשי), על פי הגהת הב"ח] 'אנשי משמר, שהיו בירושלים. אנשי מעמד, אותן עשרים וארבעה שהיו בעריהן', והיינו ש'אנשי משמר' הוא שם גם לאנשי המעמד הקבועים בירושלים, שהם היו מתפללים על קבלת הקרבן ברצון, ו'אנשי מעמד' הם אנשי המעמד שבשאר מקומות. וראה להלן (שם) מה שנתבאר בזה עוד. **רלג. כמו** שמפורש בתוספתא (פ"ג ה"ו) 'יצאו וראו, אם עומד אדם בקרן אפיל ומקשקיש את רגלו בנחל קדרון אנו מתפללין שלא ירדו גשמים, אבל בטוחין אנו שאין המקום מביא מבול לעולם, שנאמר (בראשית ט יא) 'ולא יהיה עוד מבול' וגו', 'כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי' וגו'' (ישעיה נד ט). **רלד. בגנזי** יוסף (ד"ה רגליו) תמה על תיבת 'קאמינא' שבגמרא, שהרי אין מקום להקשות על רבי אליעזר מברייתא, אלא הגמרא היא שמקשה סתירה בין שתי הברייתות, ואם כן מה שייך לשון 'קאמינא', מי הוא שאמר 'קאמינא'. וכתב שמדברי רש"י משמע קצת שלא גרס תיבה זו. אולם סיים 'ועיין במהרש"א' [שהמהרש"א (נרס"י ד"ה והמניח) כתב שיש לגרוס ברש"י 'רגלו כידו קאמינא וכיון' וכו']. וראה בדקדוקי סופרים (שמות ז) שהביא גירסת כתב יד שבה לא כתובה תיבה זו בגמרא. **רלה. הגהת** בארות המים (נרס"י). אולם ראה מהרש"א (נרס"י ד"ה והמניח) שגרס 'וכיון'. **רלו. ראה** בדקדוקי סופרים (שמות ו) שהקשה, שאם אדם עומד [ולא יושב] לא יוכל לשכשך בידיו אלא אם כן יתכופף כל כך עד שכמעט יפול על פניו. וביאר את הגמרא על פי גירסא אחרת בלשון הגמרא, 'שישב אדם על קרן אפל' [וכן נראה שגרס רבינו חננאל (ד"ה שמלו)]. **רלז. וכן** הביא רבינו חננאל (ד"ה יניפ) 'פירש גאון וכו' ונבא זהו מן כנים, כגון הא דגרס בפרק שמונה שרצים (שבת קז:) הטפויין וביצי כנים'. ובגמרא (שם) מבואר ש'ביצי כנים' הוא שם מין של שרצים שנקרא 'ביצי כנים', וכן פירש רש"י במסכת עבודה זרה (ג: ד"ה ניצי) 'מינא הוא דמתקרי ביצי כנים, ודקין הן, והוא אינב"א בלשון ארמית'. וראה בגמרא (גיטין לט.) שמקום חיותה של ה'אינבא' הוא בשֵׂער. **רלח. ביאר** בזאת מנוחתי (נרס"י) בכוונת דברי רש"י, שאף ששיכור הוא כל ששתה יותר מרביעית עד שאינו יכול לדבר לפני המלך [שלא כשתוי, שהוא כל ששתה רביעית יין, ואף שיכול לדבר לפני המלך. ראה עירובין (סה.) ורמב"ם (תפלה פ"ד ה"ז)], ואם כן אפשר היה לכאורה לפרש ש'ארץ שכורה' המוזכרת כאן היינו ששתתה מעט יותר מצרכה, והיא ספוגה בגשמים יותר מהראוי לה, אולם אין לפרש כך, מאחר שבגמרא מבואר ש'ארץ שכורה' הוא בכגון שהגשמים מטשטשים אותה, אלא הפירוש הוא 'שתויה יותר מדאי', ששתתה כל כך הרבה עד שהמים מטשטשים אותה. **רלט. שזהו** פירוש 'מטשטשין', כמו שכתב רש"י (ב"ב טז. ד"ה מטשטשות) 'מטשטשות את הארץ', עושות את הארץ כטיט. **רמ. הב"ח** בהגהותיו (שמות ה) מחק את תיבת 'דכתיב', והוסיף 'דבר אחר בעתם', כגירסתנו בגמרא. אולם בבארות המים (נרס"י) הגיה ברש"י 'בעתם דכתיב זהו בלילי רביעיות', ובגמרא מחק את תיבות 'דבר אחר' [וכתב שכן הוא בגירסת רבינו חננאל (ד"ה נעמס)], ופירש שלא נאמרו בברייתא שתי דרשות שונות מ'ונתתי גשמיכם בעתם', אלא בתחילה דרשה הברייתא מתיבת 'גשמיכם', שהגשמים יהיו גשמים שיועילו לכם, דהיינו גשמים בינוניים [לא שכורה ולא צמאה], וכאן היא דורשת את תיבת 'בעתם' בענין זמן ירידת הגשמים, ועל זה כתב רש"י ש'בעתם' היינו לילי רביעיות וכו'. וראה כמו כן בדקדוקי חברים (לעיל כג: ד"ה מ"ר ומתמי). **רמא. הר"ש** משאנץ בפירושו על תורת כהנים (מחוקותי פ"ו) פירש את מה שאמרו שם 'ונתתי גשמיכם בעתם, ברביעיות, אתה אומר ברביעיות או אינו אלא בערבי שבתות וכו', הא מה אני מקיים ונתתי גשמיכם בעתם ברביעיות' [וכן הוא במדרש (ויק"ר לה טו)], שהוא מלשון 'רביעה ראשונה' של גשמים [ראה לעיל (ו.)]. וכתב בדקדוקי חברים (ד"ה ד"ו), שבמה שנאמר במדרש מובן מדוע אמרו 'רביעיות' בלשון נקבה, אולם בגמרא נאמר 'לילי רביעיות', ופירש רש"י שהכוונה ללילות של ימי רביעי, ואם כן קשה מדוע נאמר 'רביעיות' בלשון נקבה, הלא לילה הוא לשון זכר. עיין שם מה שכתב לפרש בדעת רש"י, ומה שהיה נראה לו לפרש בגמרא לולא דברי רש"י. **רמב. רש"י** כתב 'דאינם הולכין לדרכים בלילי רביעיות מפני אגרת בת מחלת', ואולם בברייתא בפסחים מבואר שזמני יציאתה של אגרת בת מחלת הם לילי רביעי ולילי שבת, כמו ששנינו שם 'לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין [אז], וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו'. וקשה, מדוע כתב רש"י רק על לילי רביעי שאין הולכים בהם לדרכים בגלל אגרת בת מחלת [אמנם, ראה רש"י על עין יעקב (ד"ה נלילי), ש'לילי רביעיות' הוזכרו רק בדיבור המתחיל, ואין מקום לקושיא]. וביאר המהרש"א (מ"ק ד"ה נלילי), שמה שרש"י לא הזכיר את לילי שבת בבארו את הטעם שבני אדם אינם הולכים לדרכים, הוא משום שלענין ליל שבת לא הוצרך לטעם זה, כיון שיש לזה טעם פשוט, משום איסור שבת [שאין בני אדם הולכים למלאכתם, שהמלאכה אסורה בשבת, ועוד, שאסור לצאת מחוץ לתחום שבת, שהוא אלפים אמה סביב מקום שביתתו של האדם, כגון סביב העיר ששבת בה, שנאמר (שמות טז כט) 'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי'

ביאורי

ושמונה עשר רבוא מלאכי חבלה שיוצאים אז ויש להם רשות לחבל, כמבואר **בפסחים** (קיג:)[רמג].

שכן מצינו

כלומר[רמד], **ושמא תאמר אין סיפק בנשמים של שני לילות בשבת** [-בשבוע], ואיזו ברכה היא זו שירדו רק בלילי רביעיות ולילי שבתות, על זה הביאה הברייתא **שמצינו בימי שמעון בן שטח כו'** שהיתה ניכרת ברכת ה' בגשמים שירדו שני לילות בלבד.

וצררו

'צררו' היינו **קשרו ואצרו** - טמנו במקום שמור[רמה].

הורדוס

הורדוס **סתר בנין דעזרא** - בנין בית המקדש שבנה עזרא, **ובנה** במקומו **בנין יפה ממנו**, כמבואר **בבבא בתרא** (ד.), ועל מלאכת הבניה הזו מדובר כאן[רמו].

עוגה

היינו **שורה עגולה**, כלומר, מה שיצר חוני באדמה היה נראה **כמו עוגה**, כיון **שהיא עגולה**.

כדרך שעשה מנקוס

כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק (חבקוק ג

תענית כג.

ו), שאמר, 'על **משמרתי אעמדה** ואתיצבה על מצור ואצפה לראות מה ידבר בי ומה אשיב על תוכחתי', ומכפילות לשון 'אעמדה ואתיצבה' משמע **שכמין** צורת **בית האסורים עשה** חבקוק[רמז], **וישב** בה עד שיורהו הקדוש ברוך הוא מה לענות לאותם המתווכחים איתו על הנהגותיו של הקדוש ברוך הוא.

למינך ולא נמות

הלואי **שנראה אותך ולא נמות**, והיינו, שאמרו דבריהם **בניחותא** [-בנחת] ולא בלשון תימה. וכוונתם לרמוז לו, **השתדל שלא נמות ברעב מפני עצירת גשמים**, שהרי אין בגשמים מועטים אלו למנוע את מיתת האנשים.

פר סולמה

חוני הוצרך לפר זה כדי **להתודות עליו, ועשה לו סמיכה** והתוודה, **והביאו** לשם **שלמים**[רמח].

מוסיף רש"י, **חוני** יכל להקריב את הפר לשם שלמים, משום **שבזמן הבית היה** חי.

כמסין ופטליות

הם הנקראים **בוליי"ן בלע"ז**, והם אותם גידולי קרקע **שיצאו** מחמת לחלוח [-לחות] **הגשמים**, ועל ידי כך **ידעו** כולם, **כי** גשמים אלו **של ברכה היו**,

רש"י

כיון שרק גשמים שיורדים בנחת גורמים לצמיחת מינים אלו.

סלמלא מוי סמה

ואדם גדול אתה.

לנדום

והיינו משום שההלכה היא **שמנדין על** ביזוי **כבוד הרב**. וכיון שחוני המעגל **הטיח דברים** כלפי מעלה, **ואמר לא כך שאלתי** אלא כך, היה צריך לנדותו[רמט].

שמלמלא היו שמים כמני סליהו

היינו השנים בהם היתה **גזירת עצירת גשמים** על ידי שבועת אליהו הנביא. ומסיים רש"י, **ומפתח** של גשמים בידו של אליהו גרסינן.

לא נמנע שם שמים ממשלל

לשון זו נקראת **בתמיה**, כלומר, וכי לא היה לך לחשוש ששם שמים מתחלל על ידך, **שהרי אליהו נשבע** 'חי ה' אלהי ישראל **אם** יהיה **השנים האלה** טל **ומטר כי אם לפי דברי'** (מלכים א' יז א), **ואתה נשבע שאין אתה** זז **עד שירדו גשמים.**

נמנע שם שמים ממשלל על ידך

משום **דזה או זה** - אליהו הנביא או אתה, לא

ציונים והערות

(עירובין יז:)]. ומפני טעם זה כתב רש"י על התורה (ויקרא כו ד) 'בעתם, בשעה שאין דרך בני אדם לצאת, כגון בלילי שבתות', ולא הזכיר את לילי רביעי, משום שרצה לכתוב דבר פסוק ומוחלט, ורק בלילי שבת ישנו טעם איסור מלאכה [ואילו בליל רביעי הטעם הוא מחשש מזיקים, וטעם זה נתבטל מאז מעשה אביי, כמבואר להלן]. אולם על הפסוק 'ונתתי מטר ארצכם בעתו' (דברים יא יד) כתב רש"י 'בעתו, בלילות, שלא יטריחו אתכם. דבר אחר, בעתו, בלילי שבתות, שהכל מצויין בבתיהם', ויש להבין מדוע כאן כתב רש"י רק 'בלילות', וכן מדוע בטעם השני לא הזכיר את לילי רביעי. וביאר המהרש"א (סמ) על פי מה שנתבאר בגמרא (פסחים קיג:) שבתחילה היו אגרת בת מחלת ומחנות מלאכי החבלה שעימה שכיחים בכל יום, עד שאירע מעשה שרבי חנינא בן דוסא גזר עליה שלא תעבור בישוב מלבד לילי שבתות ולילי רביעיות, ולאחר זמן אירע מעשה שאביי גזר עליה שלא תעבור בישוב לעולם. ומכאן שקודם למעשים אלו התפרש 'בעתם' בלילות דווקא ולא בימים, כי 'בעתם' משמע בעת שאין בני אדם הולכים בדרכים, וקודם מעשים אלו היו כל הלילות בסכנה זו. וזהו שכתב רש"י בפירושו הראשון על 'בעתו'. והברייתא שהובאה בגמרא כאן, נשנתה לאחר מעשה רבי חנינא בן דוסא, ולכן דרשה את הפסוק על שני לילות אלו, כי שאר הלילות יצאו מכלל 'בעתם'. והפירוש השני של רש"י על 'בעתו' מדבר בזמננו, לאחר מעשה אביי שגזר עליה שלא לעבור בישוב בכל הלילות, ומאז 'בעתם' הוא רק בלילי שבתות, בזמן שהכל מצויים בבתיהם משום איסור מלאכה. אמנם ראה במחזור ויטרי (סי' קה) שהביא מדברי רש"י בענין טעם תקנת תפילת 'מגן אבות' בערבית של שבת, שהוא זמן שניתנה רשות למזיקים, כמו ששנינו 'לא יצא אדם יחיד בלילי רביעיות ובלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלת' וכו', ואפילו בדורות האחרונים שכבר גזר עליה אביי שלא תעבור בישוב לעולם, יש 'סכנת נפשות מן המתים שמוצאים מנוחה בו בלילה, ודרכן לבא לבית הכנסת תוך שנים עשר חודש'. ובגבורות ארי (ד"ה ומלמה, ד"ה מדע), פירש שודאי פשטות 'בעתם' היא בלילות ולא בימים, הואיל ואין דרך בני אדם ללכת בדרכים בלילות כמו בימים, אמנם מאחר שיש גם קצת עוברי דרכים בלילות, בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, הוא מצמצם את ירידת הגשמים גם בלילות, וכדי שירדו די סיפוקם הוא מורידם שני לילות בכל שבוע, שזהו השיעור המספיק. וקודם רבי חנינא בן דוסא לא היה זמן קבוע ללילות אלו, וממעשה רבי חנינא בן דוסא ואילך נקבעו שני לילות אלו ללילי רביעי ושבת. והברייתא נשנתה לאחר מעשה זה, ולכן פירשה את הפסוק על שני לילות אלו, כי שאר הלילות יצאו מכלל 'בעתם'. ומה שנאמר על ימי שמעון בן שטח שירדו בלילי רביעי ובליל שבת, אף שהוא קדם לרבי חנינא בן דוסא, מעשה שהיה כך היה, ולא הביאו ממנו ראיה אלא שדי בירידת גשמים שני לילות בשבוע [והמהרש"א כתב שבאמת אין הכוונה שירדו דווקא בשני לילות אלו, ואגב שקודם לכן אמרה הברייתא לילי רביעיות ולילי שבתות, אמרה כן גם כאן]. והגור אריה (ויקרא כו ד) ביאר שכוונת רש"י (סמ) שלא הזכיר את לילי רביעי, שלא כדברי הברייתא כאן, היא שבשנה שאינה שחונה, שבה אין צורך בגשמים אלא פעם אחת בשבוע, הם ירדו רק בלילי שבתות, שאז יש שני טעמים, טעם איסור מלאכה וטעם מזיקים, וכאשר אין די בפעם אחת כגון בשנה שחונה, ירדו בלילי רביעי ובלילי שבת. וראה ר"ם (דברים יא יד) שכתב על הספרי (עקב פמ"ג) שגם בו הוזכרו רק לילי שבת ולא לילי רביעי, שמא יש לומר שהוא לאו דווקא, ונקט אחד מהם אך הוא הדין ללילי רביעי. **רמג. ואולם** העיון יעקב (ד"ה נעמס) כתב על דברי רש"י שנתן טעם לדבר מדוע עיתם של הגשמים היא דווקא בלילי רביעיות ובלילי שבתות, ועל דברי המהרש"א שדן בזה כיצד יתכנו דברי רש"י [ראה בהערה לעיל], שאפשר שאין צורך כלל לחפש לזה טעם, כי ממה שמצינו בימי שמעון בן שטח שכשירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות נעשו חיטים ככליות וכו' נמצינו למדים שכך הוא, אף על פי שאיננו יודעים טעם לדבר, כן הוא בנסיון שלילות אלו מוכנים לברכת הגשמים. **רמד. רש"י** בא לבאר שהברייתא לא הביאה מעשה זה בשביל להביא ראיה לדבריה שפירוש 'בעתם' הוא לילי רביעי ולילי שבת [שכן אין מזה ראיה, הואיל ואפשר לדחות ולומר שמעשה שהיה כך היה, אך באמת אין קביעות מיוחדת ללילות אלו, והברכה יכולה לבוא גם בלילות אחרים. כסא רחמים (נרש"י)], ואף לא בשביל לתת טעם מדוע דווקא לילי רביעי ושבת [שהרי לא נתבאר במעשה זה טעם לכך. על פי תרומת הדשן (לר"י הכהן, נרש"י)], אלא לתרץ את מה שאפשר היה להקשות 'ושמא תאמר' וכו'. וראה בהערה לעיל מה שנתבאר בשם הגבורות ארי, שבאמת הגשמים בימי שמעון בן שטח לא היו צריכים לרדת דווקא בלילי רביעי ובליל שבת, משום שקודם מעשה רבי חנינא בן דוסא לא היו שני לילות קבועים לירידת הגשמים [ושמעון בן שטח קדם הרבה לרבי חנינא בן דוסא], אלא מעשה שהיה כך היה, ולא הביאו ממנו ראיה אלא לענין זה שדי בירידת גשמים שני לילות בשבוע. והמהרש"א (מ"מ ד"ה נלילי) כתב שבאמת לא ירדו דווקא בשני לילות אלו. **רמה. פירוש** 'צררו' הוא 'קשרו', והכוונה היא שקשרו מהם בשביל לאצור ולשמור אותם, מלשון 'אוצר' [מחסן], כמו 'האוצרים חמס ושוד בארמנותיהם'

18/06/2018 אוצר החכמה

(עמוס ג י). **רמו. במדרש** (ויק"ר לה י) נוסף 'בשחרית נשבה הרוח, נתפזרו העבים, זרחה החמה, נתנגבה [התייבשה] הארץ, והיו פועלים יוצאים ועוסקין במלאכתן ויודעין שרצון אביהם שבשמים מעשיהם', וביאר בעץ יוסף (סמ) בשם קרבן אהרן, שכאשר הורדוס סתר את הבנין שבנה עזרא והחל בבנין אחר, היה נראה לאנשים שהוא עושה זאת כדי לעשות לעצמו שם, ולכן היתה החמה מייבשת את הארץ כדי שלא יתבטלו ממלאכת הבנין, ועל ידי זה יָדעו שמלאכתם ומעשיהם לשם שמים [ומשמע מדבריו שאכן כוונת הורדוס היתה לשמים]. אולם בבן יהוידע (ד"ה להודיע) פירש, שהורדוס התכוין בבנין זה להצלת עצמו מעונש, כמבואר בגמרא (ב"ב ד.), ואם היה הדבר נידון על פי כוונתו הרי הוא לא עשה לשם שמים, לכן נעשה להם נס שלא היו יורדים גשמים אלא בלילות, לסימן שיש רצון לה' במעשיהם, ומלאכתם היא מלאכת שמים, מפני שהעסק נידון על פי כוונת העוסקים, שהם מתכוונים לשם שמים, ואין להורדוס מגע בזה אף על פי שההוצאות הן מכספו. ועיין שם מה שפירש עוד. וזהו שהזכיר רש"י שהורדוס הוא שסתר ובנה, שמשום כך היה צורך להודיע לעם שמלאכת שמים בידיהם. **רמז. עי'** פי מהרש"א (מ"מ ד"ה מדען). **רמח. אמנם** הרמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ג הט"ו) פסק שאין מתוודים על השלמים אלא אומרים עליו דברי שבח, אולם גם כוונת רש"י במה שכתב 'להתודות עליו' הוא לדברי הלל ושבח, וכמו שביאר רש"י (תהלים ק ג) לגבי קרבן תודה, שאומרים עליו את הפרק 'מזמור לתודה', כיון שגם על קרבנות אלו שאינם באים לכפרה, יש לומר דברי הלל ושבח בשעת הסמיכה [וכמו שמצינו בענין 'וידוי מעשרות', שאינו מתוודה על חטא שחטא, אלא מודיע מה עושה ועל מה בא ענין זה]. מצפה איתן (נרש"י). וכעין זה כתב הגבורות ארי (ד"ה הניחו), ראה בהערה בביאורי הפשט שהובאו דבריו. אולם המהרש"א (מ"מ ד"ה על) כתב, שביקש פר כדי להתוודות על שעובר על מה שמבקש להפסיק את ריבוי הטובה, שזה שלא כמו שאמר בעצמו שאין מבקשים על רוב טובה. **רמט. אמנם** בגמרא מבואר [לפי הגירסא שלפנינו שהכל הוא דבר אחד, ושלא כגירסת הגר"א שהגיה 'ולא עוד אלא שאילו'] שרצה לנדותו מחמת שאם היו השנים כשני אליהו היה נמצא שם שמים מתחלל על ידו, היינו שאם אכן היו השנים שנות בצורת כמו בשנותיו של אליהו היה חוני צריך לחשוש שמא הוא מטיח דברים כלפי מעלה, אך כיון שאין אותם השנים שנות בצורת כשנות אליהו, דבריו אינם נחשבים כהטחת דברים מחמת שהוא כבן בית ואין לנדותו. מירא דכייא (נרש"י). **רנ. הקשה** המירא דכייא (נרש"י), מדוע צריך להוסיף תיבות אלו 'ומפתח של גשמים ביד אליהו', הרי אף

יתקיימו דבריו וממילא אחד מכם **בא** לידי **שבועת שוא**[רנא].

מפסמס

מתחטא היינו **לשון חטא**, כלומר, אף על פי שאתה הוירנב הולך **וחוטא**, הקדוש ברוך הוא עושה את רצונך[רנג].

לשכם סנהדרין

היינו חכמי הסנהדרין, שיושבים בלשכת הגזית.

דור שסיס שפל

מרוב צער על **שלא** ירדו גשמים.

סוטמס נמפלמך

הושעתם **מן המיתה**, והיינו, **שבזכות** תפילתך **הבאת עליהם שובע**.

של סופו לדיק

היינו ימי חייו של חוני המעגל, הוא היה **מצטער** על ביאור המקרא הזה.

שיל סמעלום

תיבת 'המעלות' היא מלשון עילוי, כלומר, שיר שמעלה את שבחו של הקדוש ברוך הוא.

סיינו כסולמים

וביאור לשון הפסוק כך הוא, **כחלום** אחד ארוך ללא הפסקיד, **נדמה** לנו **גלות בבל שהיה שבעים שנה**.

שבעין שני נחלמא

האם יתכן שיש חלום של שבעים שנה, **בתמיה**, הרי קשה לומר כך, משום **דמי איתא דניים שבעין שנין בחלמיה** - האם יש אדם שיכול לישן שבעים שנה באותו החלום, כלומר, וכי **יש אדם** שישן **שבעים שנה בשינה אחת** ארוכה ללא הפסק.

עד שבעין שנין

עץ החרובים **לא טעין פירא בטעינא** קמייתא - אינו טוען פירות בטעינת פירותיו הראשונים, עד לאחר שבעים שנה מזמן נטיעתו.

יסיב

ישב חוני המעגל, **וקא כריך רפתא** - והיה אוכל את הלחם שהביא עמו.

סכי גרסינן

אנא עלמא בחרובא אשכחתיה - כשנולדתי, מצאתי שכבר יש עצי חרוב בעולם שטוענים פירותיהם, והיינו על ידי שנטעו לפני שנים רבות. ואם כן, **כי היכי דשתלי לי אבהתיי** - כשם שאבותי נטעו עצים אלו כדי שאני אוכל ליהנות מהם, **אנא נמי אישתיל לבראי**[19/06/2018] - כך גם אני אטע עץ זה כדי שיהנה ממנו בני, ואפילו שאני לא אהנה ממנו כלל.

מהדרס ליה מעוימס

עלתה סביבותיו שן של סלע.

ומיכסי מיניה למינתי

וכיון שהיה מכוסה, **לא אשכחוהו התם** - לא מצאוהו האנשים שעברו שם.

רמי רמי

היינו, **וולדי וולדות**. ומה שאירע **באלו השנים דניים** [-שישן חוני] הוא, שאותה האתון **מעוברת זכר היתה** כשהניחה, ולאחר זמן נולד אותו זכר, וחזר **ובא עליה** הולד שהולידה, והולידוהנה ולדות נוספים.

אמר להו

שאל חוני **להון** [-את בני הבית], **האם בנו** של חוני המעגל **קיים הוא**, כלומר, האם הוא עדיין חי.

נהירנא לן הך שמעתא

בהירה ומוגהת לנו **שמועה** זו שלמדנו עתה, **כאילו למדנוה בחייו** של חוני המעגל, שהוא היה **מפרקה** [-מתרצה] לנו, ומגיה אותה לנו באופן שתתבאר **יפה יפה**.

או מכלומא או מיסומא

ולא גרסינן הכא [-כאן, בסוגייתנו] 'או חברא **כחברי דאיוב** או מיתותא', **אלא** גירסא זו שייכת דווקא **בבבא בתרא** (דף טז:), לגבי המעשה **דאיוב** שמבואר שם.

וביאור דברים אלו הוא, **אם אין חביריו** של **אדם נוהגין בו כבוד** כפי שהיו נוהגים בו **בתחילה**, הרי שהוא מרגיש שנוח לו שימות.

מוסיף רש"י, יש שהוסיפו עוד טעם בדברי הגמרא **'אי נמי משום הנך בריוני'**, כביאור לכך שחוני ביקש למות, אך תוספת זו **לא כתוב בספרינו**[רנו].

רפיק בדנרס

היינו, **עודר בשדה**.

כג:

לא מסנכ להו מפיס

לא החזיר **להם פניו**[רנז].

נפנים

היינו **לפנות ערב**, **כשהלך** לביתו.

דלינהו לממים

הנביה אבא חלקיה את **בגדיו אחר** כתיפיו, **כדי שלא** יקרעו מהקוצים והברקנים שבדרך.

כי מיקסמס

כשהיא מקושטת **בתכשיטין**.

לסיגרס

לעלייה שבגג.

מוימס דדניסמו

מאותו הרוח [-הצד] **שאשתו** התפללה **שם**, **עלו העבים** [-העננים] **תחלה**, וסימן הוא משמים **שהיא נעניית תחלה**.

לא מסבר

לא אתבטל ממלאכתי, **וכמו** ששנינו כעין זה 'יומא **דמיפגרי** ביה **רבנן**' (סנה קכט:), ופירושו, שהוא יום בו התלמידים היו מתעצלים מלבוא לבית המדרש.

מאי טעמא דרס

מדוע נשאת את **הטלית על כתף אחת**, ואת העצים על הכתף השניה, **ולא נתת** את הטלית **בכתף** השניה **תחת המשאוי** של העצים.

להכי שמלס לי

כדי **להתעטף בה**.

ולסכי לס שמלה לי

וכדי **להטיל עליה קוצין**, ולקרעה, **לא** שאלתי את הטלית.

כמים לס מזין

כשעוברים במים, מחמת עכירותם לא ניתן לראות **מה דאית בה** - מה שיש בה, ולכך חשש אבא חלקיה **שמא ישכנו דג או נחש**.

ללס נדקיפו לי

אינכם בדוקים לי שאדע **האם כשרים** אתם, או **אם פריצים** [-פרוצים[רנח]] אתם. והראיה שצריך להישמר מכל אדם שאינו בדוק לו הוא, **דאמר מר** (נמסכת דרך ארץ רבה פרק ה), **שכל אדם יהי חשוד** בעיניך כלסטים.

מוכס סנמה סנס

דאינהו - שהם החכמים, **לא הוו קא אכלי**

ציונים והערות

בלי תיבות אלו מובן מה שאמר לו שמעון בן שטח שאילו היה אליהו הנביא נשבע על עצירת גשמים וחוני היה נשבע שירדו גשמים היה אחד מהם בא לידי שבועת שוא. ועל כן הכריח שיש טעות סופר בדברי רש"י, וצריך לומר 'ומפתח של גשמים ביד אליהו, לא גרסינן'. **רנא. בדברי** רש"י מבואר שדברי אחד מהם יתבטלו, אך אין הכרח דברי מי יתבטלו. אולם המהרש"א (מ"ל ד"ה לא) דייק מלשון 'מתחלל על ידך', ששבועתך היא שתתבטל ותמצא שבועת שוא, שהרי המפתח של גשמים היה ביד אליהו ואין שבועתו יכולה להתבטל, וממילא על ידך יגרם חילול שם שמים. וראה בירושלמי (ה"י) כעין זה, ששמעון בן שטח שלח לחוני המעגל שאין הקדוש ברוך הוא מבטל את גזירתו של צדיק מפני צדיק אחר. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים. **רנב. בהגהות** הב"ח (פות י) הגיה בדברי רש"י שאין לגרוס את תיבת 'הוי'. **רנג. ראה** בערוך (ערך מט - הרמתון), ש'חוטא' הוא לשון עונג, והיינו, שאתה כבן המתענג על אביו. **רנד. מהרש"א** (מ"ל ד"ה היינו). **רנה. במירא** דכייא (נרס"י) הגיה הגירסא 'והולידה'. **רנו. דברי** רש"י אינם שייכים לכאן אלא להלן (ע"ב) במעשה של אבא חלקיה ואשתו שהתפללו על הגשמים, והעננים החלו לבוא מהצד שעמדה אשתו, וביאר אבא חלקיה לחכמים שבאו אליו, שכיון שהוא נותן כסף לעניים והיא נותנת לעניים אוכל מוכן, הנאתם ממנה קרובה יותר. וכן שהוא ביקש ששכניו הרשעים ימותו והיא ביקשה שיחזרו למוטב, לכך זכתה שתפילתה נענתה קודם. ועל כך בא רש"י לומר שאין לגרוס את הטעם השני, כיון שאין בזה מידה כנגד מידה שמפני זה ירדו הגשמים בזכותה. פתח עינים (ד"ה ל"ג) בשם מהר"ר אברהם פליף. אולם הביא הפתח עינים בשם הרב מהר"ר יעקב אבואלעפיא, שאכן דברי רש"י שייכים לכאן, משום שיש שגרסו בסוגייתנו שחוני המעגל ביקש למות מחמת שלא נהגו בו כבוד כראוי, או מחמת שהיו באותו הדור בריונים שלא היו בדורו [לפני שישן], והיה מצטער מהם. ועל כן כתב רש"י, שלפי הגירסא שלפנינו אין לגרוס 'אי נמי משום הני בריוני', משום שלא זה הטעם שמחמתו ביקש למות. וכעין זה כתב הרי"ף (על עין יעקב, ד"ה כמה), שדברי רש"י הם במקומם, מפני שבירושלמי (נרסו פ"ג ה"ח) מסופר על רב כהנא שמת וחזר לחיים, והלעיגו עליו הבריונים ושאלוהו מה קול יש בשמים, והיה מקום לומר שכן הלעיגו אותם הבריונים שבדור על חוני המעגל, ולכן כתב רש"י שבסוגייתנו לא גרסו הספרים כן, אלא גירסא זו שייכת לסוגיא להלן (ע"ב). **רנז. מלשון** רש"י משמע שלא החזיר פניו כלל, וכן מבואר בדברי המהרש"א (מ"ל ד"ה שביק), שאבא חלקיה לא השיב להם כלל משום שהיה עסוק במצות פרנסת בניו הקטנים, וכיון שהיה עוסק במצוה פטור הוא ממצות החזרת שלום. אך הבן יהוידע (ד"ה ולא) כתב, שודאי החזיר להם שלום שהרי מצוה היא להחזיר שלום [ראה ברכות (נד.) שתיקנו לשאול בהזכרת השם], אבל עשה כן בעודו עסוק במלאכתו ולפיכך לא החזיר להם פנים צהובות בתנועה של חיבה וכבוד [כיון שאם היה עושה כן, ודאי היה מתבטל ממלאכתו כמה רגעים קצרים]. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים. **רנח. כך** היא הגירסא ברש"י בעין יעקב (ד"ה לא).

אצלו, **דליכא ריפתא** - שהרי לא היה לו מספיק פת עבורם, **וקא מחזקינן בהו טובה חנם** - ונמצא שלחינם הם היו מחזיקים לו טובה על הזמנתו, שהרי לא נהנו ממנו.

ינוקא קמי נביא כמשמע

הקטן נמצא ביום בבית הכנסת, ולומד **קמי רביה** - לפני רבו, **ולא אתי כולי יומא** - ואינו שב לבית כל היום, ולכן בערב כשחוזר עליו לאכול יותר מאחיו הגדול.

דמיפסע טפיפס נציפס

האשה מצויה בבית **כל יומא** [-כל היום], **וכי מיצטריך ענייא מידי** - וכאשר העני צריך דבר מה, מיד האשה **אזלה ויהבה** - הולכת ומביאה את אותו הדבר.

ועוד דמקרצף טמיפס

ההנאה מנתינת הצדקה של האשה גדולה יותר, **שהרי דבר אכילה היא נותנת לעני, והוא** אוכל מיד **בלא טורח** כלל, הרי שהנאתו מזומנת הרבה יותר **ממה שאם היתה נותנת** לו רק **מעות, ויטריח העני** את עצמו **עד שיקנה** לו דבר מאכל.

מי נמי

טעם נוסף יש לי לבאר, **אהכי קדים ענני דידה** - על כך שהעניים הקדימו לבוא מהצד שהיא התפללה.

מטוס כריוני

היינו, **בורים ועמי הארץ**[רנט].

ינוקי דכי רב

חכמים שלחו אליו תינוקות כדי **להמריך** [-לרכך] את **לבוי**[ס], ועל ידי כך **יתכוין** יותר **בתפלתו**[רסא].

סנא סנא

כך היו **רגילים** לקרותו התינוקות, **וכיתום שאמר**[רסב] לכל אדם **'אבי אבי'**.

קמין מכירין

שאין מבדילים **בין חוני לאבא** שלהם, אלא כסבורין הם **עלי שאני** הוא **אביהן**[רסג].

הכי גרסינן שהיה ממנא

ולא גרסינן בלשון הגמרא, **'שהיה מחבא בבית הכסא'**. ומבאר רש"י את גירסתו, **דכי הוה בעי** רחמי **אמיא** - שכאשר היה מבקש רחמים שירדו גשמים, **היה מחבא** את **עצמו** בשעת תפילתו **מרוב ענוה**, כדי שלא ידעו שבזכות תפילתו ירדו הגשמים ויחזיק טובה לעצמו.

ומוסיף רש"י, **ומאן דגרם בית הכסא** - ומי שכן גורס תיבות 'בית הכסא' בלשון הגמרא, הרי שלדבריו הביאור הוא, **כלומר**, היה **מתחבא בבגדיו כשהוא נכנם** להסך **את** רגליו, **מרוב צניעות**[רסד].

כי טוען וכי מקלע

שהיו **מחסידי דבבל**, היו **מפרסמין את** הדבר שהם הולכים להתפלל על הגשמים, ואילו הצדיקים **של ארץ ישראל צנועין** הם, **ולא** היו **מודיעין** אפילו לבני ביתם **שבא** המטר **בשבילם** [-בזכותם], וכמו שמבואר בסמוך במעשה של רבי יונה.

סמ ליכנף סמדי

מכך שאמרו זה לזה בא נתאסף יחד ונתפלל על הגשמים, **אלמא** - מוכח, **דמשום חד מינייהו לא אתי מיטרא** - שמחמת אחד מהם לבדו, לא היה בא הגשם[רסה].

מקיפי למרן ישראל רבי יונס

וקא חזינן - והרי אנו רואים מהמעשה המובא להלן בסמוך, **דמחמתיה אתי מיטרא** - שעל ידו ובזכות תפילתו בא הגשם, ולא הוצרך לצרף אחרים לתפילתו.

גומלקס

היינו, **משק"א בלע"ז**, והוא שק או כיס[רסו].

ומימי נוחס מיכורס

עיבורא היינו **דגן**, ואמר שיביא רק בזוז שהוא דבר מועט[רסז], **משום כפנא** - מחמת הרעב שהדגן ביוקר[רסח]. ומה שהיה מחביא עצמו בזמן תפילתו, הוא כדי שלא יראוהו בני אדם[רסט], **שהרי אפילו לבני ביתו לא היה מודיע** שהולך להתפלל על הגשמים.

מימי לן מר ממיכורס

האם הבאת לנו מהדגן **דבעית למיזבן** - שאמרת שברצונך לקנות כשיצאת מהבית.

לוומס עלמס

מחמת שראיתי שהחלו לרדת גשמים, ולכן ודאי **דליהוי** [-שיהיה] **שובע**, וממילא גם הדגן ימכר בקרוב בזול, **ואהכי לא זבני ביוקרא דהשתא** - ומשום כך לא קניתי כעת ביוקר, אלא אמתין עד שירד השער.

סוו קמ מלפי

אותם אנשים **דבי נשיאה** - של בית הנשיא, שהיו מצערים את רבי מני.

סמס

עלויה מערתא - מעל מערת קברו **דרבי יונה**.

מינקוס

נדבקו פרסות רגלי הסוסים **בקרקע שעל גבי** המערה, **ולא** היו **יכולין** הסוסים לזוז ממקומן.

קמ דמקי לי

אותם העשירים שהענו, דוחקים אותי כעת **ליתן להן פרנסה**, והדבר קשה עלי.

מגנדלס

אשתי **מתגדלת עלי מתוך גבהות יופיה**.

תיבת **'מגנדרא'** הוא **מלשון** גדלות, וכמו שמצינו בגמרא לשון **'מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו'** (חולין ז.), כלומר, אבותי הניחו לי מקום, בו אוכל אני לחדש דבר הלכה ולהתגדל בתוך עמי.

עמי סיפס ושלמיס

אמנם דבר זה היה בידי, שכל מה שאני מבקש היו נותנין לי, ועכשיו אין תפלתי מקובלת כל כך, כיון שקיבלתי על עצמי שלא לבקש ולהטריח את קוני לשנות הטבע[רע].

כד.

יומס מל שמפיס

רב אשי לרבי יוסי בר אבין, שהיה שונה את דברי שמואל שבסמוך. **לישנא אחרינא** - דרך אחרת בביאור המעשה, **יומא חד, שמעיה רבי יוסי בר אבין לרב אשי, דקא גרים** - שהיה שונה בלימודו, **אמר שמואל, השולה דג מן הים בשבת, כיון דיבש בו כסלע, אף על פי שהוא מפרכם לאחר מכן, ובעוד שהוא מפרכם השליכו במים, חייב** השולה **משום נטילת נשמה, שהיא אב מלאכה, דתנן** לגבי שלשים ותשע אבות המלאכות (שבת עג.), **'השוחטו' וכו'**, ומבואר בגמרא (שם עה.) שלשיטת שמואל החיוב על מלאכת שחיטה הוא משום נטילת נשמה[רעא].

ציונים והערות

רנט. אין הכוונה לסתם בורים ועמי הארץ, שהרי ודאי אסור להתפלל עליהם שימותו, אלא הכוונה לאותם עמי הארץ ששנינו עליהם (פסחים מט:) שמותר לנוחרם [לקורעם ולהורגם] כדג, אפילו ביום הכפורים שחל בשבת. גבורות ארי (ד"ה הגהה). והוסיף, שבברכות (י. ד"ה נריונו) פירש רש"י שבריונים היינו 'פריצים', וכן הוא העיקר. **רס. כעין** מה שנאמר (ויקרא כו לו) 'והנשארים בכם והבאתי מורך בלבבם בארצות אויביהם', ופירש רש"י (שם) ש'מורך' הוא פחד ורך לבב. **רסא. כך** פירש רש"י, אולם המהרש"א (מ"ח ד"ה ינוקי) כתב, שכיון שהיה מתחבא בבית הכסא [כמובא בסמוך], הרי שלא היה מועיל אם היו שולחים אליו שני חכמים כמו ששלחו לחוני המעגל ולאבא חלקיה, אלא היו צריכים לשלוח אליו תינוקות שילכו אחריו למקום שמחביא עצמו שם. והעיון יעקב (ד"ה מנן) כתב, שהיה מחביא עצמו כשהיה רואה שבאים אליו תלמידי חכמים, והיה מקיים בעצמו את לשון הפסוק (מיכה כט ח) 'ראוני נערים, ונחבאו', לכן שלחו לו על ידי נערים ולא יֵדע שצריך להחביא עצמו מפניהם. **רסב. ברש"י** בעין יעקב גרס 'שאומר'. **רסג. מלשון** רש"י שלפנינו משמע שטעותם של הילדים היתה במה שהחשיבו את חנן כאביהם, וכן ביאר הגבורות ארי (ד"ה שמין) בכוונת רש"י. אולם סיים הגבורות ארי, שיותר נראה לומר כגירסא שלפנינו בגמרא [וכפי שהגיה הב"ח (אות כ) בדברי רש"י] 'שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא', והיינו, שטעותם היתה שאינם מבדילים בין הקדוש ברוך הוא לחנן, ופונים אליו כדי שיתן להם מטר. **רסד. רש"י** ביאר בשני אופנים. וראה בהערה בביאורי הפשט, שהובאו ביאורים נוספים בזה. **רסה. הגבורות** ארי (ד"ה תא) דייק בדברי רש"י, שיש שני הבדלים בין חסידי בבל לתקיפי ארץ ישראל: א. האם התפללו לבד או יחד עם אחרים. ב. האם פירסמו את דבר התפילה. אמנם מדברי הב"ח (אות מ) נראה שיש רק הבדל אחד, ויש שני לשונות ברש"י, האם עיקר הדגש הוא שהיו צריכים להתפלל דווקא עם אחרים, או שמא שעל ידי שהתפללו עם אחרים התפרסמה תפילתם. **רסו. על** פי המתרגם. **רסז. בן** יהוידע (ד"ה מיחיל). **רסח. כך** מבואר בדברי רש"י שעל העין יעקב (ד"ה ומימי). **רסט. על** פי הגהות הב"ח (אות ס) בדברי רש"י. **ער. בדברי** רש"י לא מבואר הטעם מדוע כעת אין תפילתו של רבי יצחק מתקבלת יפה. ותמה המהרש"א (מ"ח ד"ה עמי), הרי לגבי חכמה מצינו (שבת קנב.) **שחכמתם** של תלמידי חכמים מתרבה בימי זקנותם. ועוד, לשון 'ושלחתיה' משמע ששלחה מרצון. ומשום כך ביאר המהרש"א, שרבי יצחק החליט שלא יבקש יותר להטריח את קונו לשנות הטבע בדברים שנגזרים על האדם עוד לפני לידתו [ראה במסכת נדה (טז:) 'מלאך הממונה על ההריון וכו']. וכדברי המהרש"א מבואר בהגהות הב"ח (אות פ-ק). וראה ברבינו גרשום (ד"ה עמי) שכתב, 'בתחילה היה לבי לכך, אבל כבר קבלתי עלי שלא להטריח את קוני'. **רעא. ושלא** כדברי רב החולק על שמואל בסוגיא שם, שהחיוב במלאכת שחיטה הוא משום שצובע את מקום השחיטה.

אמר ליה רבי יוסי בר אבין לרב אשיערב, **ובין סנפיריו**, כלומר, דין זה שאמר שמואל שאם יבש הדג כשיעור סלע יש בזה חיוב מדין נטילת נשמה, הוא רק באופן שיבש לו בין סנפיריו, משום שבאופן זה **דודאי לא חי** הדג אף אם יחזירוהו למים.

מוסיף רש"י, דין זה שהשולה דג חייב רק משום נטילת נשמה, הוא רק באופן שהיה יכול בקלות לתפסו **וכשאין מחוסר צידה עסקינן**, שאם לא כן היה חייב השולה גם משום מלאכת צד, **וכגון שצדו** מערב שבת **בתוך הסל והניחו במים לחיות**, כדרך שעושין הדייגין.

אמר ליה

השיב **רב אשי** לרבי יוסי בר אבין, **ולא סבר לה מר** - וכי אינך סובר, **דהאי** - שדין זה שהוספת 'ובין סנפיריו', רבי יוסי בר אבין אמרה, כלומר, **מאי טעמא** [-מדוע] **לא אמרת** ליה לדין זה משמיה, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם כמבואר במסכת אבות (פ"ו מ"ו) ובמסכת מגילה (טו.)רעג.

סנפיריו

היינו מה **שפורח** [-ששוחה] **בהן**ערי.

לא מנקמו לי נדעמייכו

כלומר, **אל תחשדוני במה שלא הבאתי לכם מזונות עד עכשיו.**

דקנמי

שטרחתי עד עתה באותה המצוה, ומחמת כן **איחרתי.**

דסום כריש נסונם

אותו אדם היה **סותר** את **גדר העצים, כדי** להסתכל דרך הנקב לתוך חצירו של רבי יוסי.

עשו מפניו

גבאי הצדקה היו **מתחבאים** מפניו שלא יראה אותם.

הענותם

הוא לשון **שבועה.**

שלא כחמר מעמי ישראל

והטעם שאסר עליה בהנאה הוא **משום דמעשה נסים הוא, ואסור לאדם להנות ממעשה נסים**, כיון שעל ידי כך הוא מפסיד משכרו העתיד לבוא, **כדאמר** לעיל (דף כ:) 'ואם עושין לו נם מנכין לו מזכיותיו'.

לשמואל הרמתי

שיורדין נשמים בשבילוערה, **דכתיב** (שמואל ח' יב יז) 'הלא **קציר חטים היום** אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך. ויקרא שמואל אל ה' ויתן ה' קולת ומטר ביום ההוא' וגו', **ועכשיו באין כל ישראל והטילו על רבי יהודה בן גמליאל דצווח** [-שיזעק בתפילתו] ובכל זאת, **ליכא דמשגח ביה** - אין מי שמשגיח על תפילתו להיענות להרעו.

שנפקא

תקועעז.

ומה לא קבלין מעממו

לא קיבלנו התענית **בהדייהו** - יחד איתם, כלומר, בשעה שבית הנשיא קיבלו על עצמם תעניתרעח.

גרירן

כלומר, (גרירנן) **גרורין ומשוכין אנו אחריהן**, וממילא, אנו נחשבים **כמי שקבלנו עלינו** תענית יחד עם בית הנשיא.

אוצר החכמה

זמירא דמן מכרים

היינו, **הצעיר שבישיבה**רעט. **והאי דקרי ליה הכי** - ומה שקראו לאותו התלמיד בכינוי זה, הוא **משום דאושעיא אחרינא הוה התם** - היה שם בישיבה חכם אחר בשם אושעיא, וכדי להבדיל ביניהם שיהיה ניכר במי מדובר, הוסיפו לו כינוי זה.

מעיני סעדה

הם **הזקנים** - תלמידי חכמים, שהם **מאירי עיני העם.**

מן עימיה יפום כו'

וכוונת אושעיא היתה, **הואיל והנהו דבי נשיאה,** דהוו [-שהם נחשבים] **עיני העדה**, הם אנשים **רשעים**, הרי שדלת [-פשוטי] **העם אין**רפ **צריכין לברוק מה מעשיהם**, שודאי אינם עושים כהוגן**רפא**, **ולכך לא משגחו בהו** [-אין משגיחים בהם] מן השמים לקבל את תפילתם.

ממרו ליהרפב **נמי ממש**

לעבדי דבי נשיאה.

נסים קמיה

ירידה זו היינו **לפני התיבה** להתפללרפג.

נפש

היינו **כמו נשב**ריפד.

נקופמת דמיקמ

היינו **בכפר** דחוק, והכוונה **שיש בו עניות ביותר.**

פירא דכוותי

היינו, **מחילות** - בריכות**ריפה** של **דגים.**

כל מאן דפשע

כלומר, כל מי **דלא בעי מיקרי** - שאינו רוצה ללמוד, **משחדינא ליה** - אני משחד אותו בדגים אלו וכו'.

ומקדרינא ליה ומפייסינא ליה

על ידי דגים אלו, אני **מתקנן** לתלמידים ללמוד **כסדר.**

כד:

סכי גרסינן נמיקין טוס

למודם לא היה גדול [-עיקרי], **אלא בסדר נזיקין**ריפו.

שכופפת ירק נקדירה

משנה זו, **במסכת** [טהרות] **היא** שנויה **בפרק שני** (מ"ח) **ולגבי ידות מירי** [-מדובר שם], **דקיימא לן** (עוקצין פ"ח מ"ח) **כל ידות האוכלין, אם נגעה טומאה בהן נטמא גם האוכל הצריך לידות,**

ציונים והערות

ערב. ראה בהערה בביאורי הפשט, שהובאו דברי היד דוד (ד"ה יומא), הראש משביר (נרש"י), והמנחת יהודה (מפסטיין, ד"ה יומא), שלשון זו היא רק לפי הפירוש השני שהביא רש"י, שרבי יוסי בר אבין שמע את רב אשי בלימודו. אולם לפי פירושו הראשון של רש"י שרב אשי שמע את רבי יוסי בר אבין בלימודו, לא גורסים 'אמר ליה ולימא מר'. **רעג. כלל** זה נלמד שם מלשון הכתוב (מלכים ג כב) 'ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי', שעל ידי שאמרה לאחשוורוש בשם מרדכי את מה שבגתן ותרש זממו לעשות לו, נרשם הדבר על שמו בספר הזכרונות, ועל ידי זה נתגלגלה הצלת כלל ישראל, על ידי שהוצרך אחשוורוש להיטיב עם מרדכי בהרכבתו על הסוס בידי המן הרשע, ומאותו הרגע החלה מפלתו של המן שנאמר על כך (שם ו יג) 'ויאמרו לו חכמיו וזרש אשתו אם מזרע היהודים מרדכי אשר החילות לנפול לפניו לא תוכל לו כי נפול תיפול לפניו'. **עדר. במסכת** נדה (נג: ד"ה מגפיר) ובפירושו על התורה (ויקרא יט ט) פירש רש"י ביתר ביאור, שהם כנפים ששט בהם במים. **ערה. ברש"י** על העין יעקב (ד"ה ניז) הוסיף, שאפילו באחד בניסן שהוא סימן קללה לירידת גשמים בעת ההיא, נענה שמואל וירדו הגשמים על פי בקשתו [כך היא הגירסא שם, אולם על כרחך שיש בזה טעות סופר ויש לגרוס אחד בסיון שהוא גם עת קציר חיטים, שהרי באחד בניסן עדיין שואלים על הגשמים, ושנינו לעיל (יג:) שאם יצא ניסן וירדו גשמים, הרי זה סימן קללה, ומשמע שבאחד בניסן אין זה סימן קללה]. **רעו. המהרש"א** (מ"ח ד"ה הכא) דייק מלשון רש"י שכתב לגבי שמואל 'שיורדין גשמים בשבילו' ולגבי רבי יהודה 'באין כל ישראל והטילו', שכוונת רבי יהודה היתה ששמואל התפלל לבדו על הגשמים ונענה, ואילו אני התפללתי בשליחות כל עם ישראל ואף על פי כן לא נעניתי. **רעז. כתב** המנחם משיב נפש (ד"ה מוי), שגירסת רש"י היא 'אוי לו לדור שנתקע בכך' וכמו הגירסא שבעין יעקב. וביאור הענין הוא, אוי לו לדור שהתמנה עליו נשיא כזה שאין תפילתו נענית, שתיבת 'נתקע' הוא לשון מינוי, וכמו שנאמר (ישעיה כב כג) 'ותקעתיו יתד' ותרגומו הוא 'ואמניניה אמרכל'. **רעח. ראה** בגבורות ארי (ד"ה הא) [הובאו דבריו בהערה בביאורי הפשט], שכתב שני דרכים בביאור המעשה, האם שאר המון העם שבעיר קיבלו על עצמם את התענית או לא. **רעט. בחולין** (נא. ד"ה זעירא) הוסיף רש"י, שנראה לפרש שהיה נקרא 'אושעיא זעירא', והוא היה 'דמן חבריא', כלומר, אחד מבני הישיבה. והתוספות (חולין יג: ד"ה דמן) כתבו, ש'חבריא' הוא שם מקום ונקרא על שם מקומו, וכמו שמצינו במדרש (ב"ר יג טז) שהיה חכם בשם 'אבימי מן חבריא'. **רפ. בהגהות** וציונים הובא בשם הדבש תמר שתיבת 'אין' נראית מיותרת, וכן נראה ברש"י בעין יעקב שהוקפה תיבה זו בסוגריים. והיינו, שהמשל הוא שאם אין עיניה יפות, צריכה בדיקה בכל גופה, ולא אמרו 'אינה צריכה בדיקה'. **רפא. כך** יש לפרש על פי הגירסא שלפנינו, וכמבואר בהערה לעיל. **רפב. בגליון** על לשון הגמרא הגיה שצריך לומר 'להו'. **רפג. וכמו** שביאר רש"י במסכת ראש השנה (לג. ד"ה ירד) ששליח ציבור נקרא 'יורד לפני התיבה' כיון שמצוה להתפלל במקום נמוך. ודין זה שנינו בברייתא (ברכות י:), שלא יעמוד אדם להתפלל, לא על גבי כסא, ולא על גבי שרפרף, ולא במקום גבוה, אלא במקום נמוך, לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר (תהלים קל ו) 'ממעמקים קראתיך ה'', ונאמר (שם קג ו) 'תפלה לעני כי יעטוף'. **רפד. ברש"י** מבואר ש'נשב' הוא תרגום של 'נשא' וכנראה שזו הגירסא שהיתה לפניו. אמנם להלן בסמוך במעשה עם רב הגירסא היא 'ונשב', וכן היא הגירסא בעין יעקב אף במעשה זה, וראה גם בהגהות וציונים, שהובא בשם הגליון שצריך לומר גם כאן 'ונשב' כמו להלן במעשה עם רב. **רפה. על** פי דברי רש"י בקידושין (עג. ד"ה פילפ). **רפו. מלשון** רש"י שכתב 'לימודם לא היה גדול אלא בסדר נזיקין', משמע שבודאי למדו גם בסדרים אחרים אלא שלא היה לימודם גדול בהם. ומה שאכן היה עיקר לימודם בסדר נזיקין, כתב היד רמה (סנהדרין קו: ד"ה ומיכפ),

ביאורי

משום **דיד מכנים ומוציא** - יד הפרי משמש להכנסת האוכל והוצאתו מהכלי, **כדאמרינן בפרק העור והרוטב** (חולין קיח.) שמלשון הפסוק (ויקרא יא לב) 'מכל **האוכל** אשר יאכל' אנו למדים **לרבות** את **הידות** שלענין טומאה הם נחשבים כחלק מהאוכל. **וקתני התם** - ושנינו שם, במסכת טהרות, **אשה שהיא כובשת** [-עוצרת] ירק, **דידות שלהן טהורין**, משום **דכשהיא עוצרת אותם הידות משתברות, ואי אפשר ליטול הירקות בידות שלהן, שנשמט ונפסק האוכל מן היד, מחמת הכבישה.**

כובשת

היינו שול"ץ **בלעז**, כלומר, **שעוצרת** את הירקות **שיצא** המשקה **שלהן ויבשו, ודרך אשה בכך שכובשת ירק ממים, כדי שישתמרו לזמן מרובה.**

מטורין

העלין והקלחין של הירקות, שאם נגעה טומאה בהם לא נטמאו הירקות.

ומתרי לה

כי מטא לאידך - כאשר הגיע למשנה אחרת, **בפרק שני** (דעוקצין מ"ו) שם שנינו דין **זיתים שכבשן בטרפיהן**, והפירוש של 'טרפיהן' הוא **כתרגומו** בפסוק 'והנה **עלה** זית' שהוא 'והא **(טרפא)** [טרף] זיתא' (בראשית ח יא), **כלומר, שכבש את הזיתים עם העלין שלהן, דהיינו ידות, שבהם מחזיקים** ומוציאים את הזיתים.

מטורין

הידות טהורים מלהביא טומאה לאוכל, שאם נגעה טומאה בידות לא נטמא האוכל, משום **דתנו לא חזי למהוי בית יד** - ששוב אין עלים אלו ראויים להיות יד של האוכל.

טוויות דרך וממולל

כלומר, **עומק** גדול, והיה אומר כן, משום **דלא הוה נהירא ליה** - שלא היו הדברים ברורים לו, והיה נראה בעיניו כמי שיש בהם עומק גדול[רפז].

מליקר ממיכמא

שלש עשרה ישיבות איכא בהך מתא - יש בעיר זו לבדה, **דגמרי** [-שלומדים בהם] **מסכת עוקצין.**

כי הוה שליף מד מסמנא

חליצת המנעל היתה משום עיניו[רפח].

תענית כד:

למחר מידי

האם ראה מישהו **חם ושלום בעובדי בישי** - במעשה רע שעשיתי.

פרקי נריפמא

שהיו **זורקים אותם** [-את הלחמים] זה לזה, כמשחקים זה עם זה[רפט].

ניעזיים

יעשנו [-יגרום לו] **שיצא** לחוץ.

מכופפא לממרי

על כלי מלא תמרים, או שביאור תיבת 'אכוספא' הוא **פסולת של תמרים.**

קמימנא מנכר פפא

ההוא יומא דעבד רב יהודה הכי - באותו היום שרב יהודה הוריד מטר על ידי חליצת הנעל.

דממידא

של **סולת, והן עצמן** [-המלאכים הנראים כמלחים], **מוכרין אותו.**

ממר להו מפמם נפיס כו'

ובמה[רצ] **דאפשר** להתרחק ממעשה **נסים, יותר טוב ונכון** להתרחק[רצא].

מקרון

הקרוני, כלומר, **הייתי קורא** בחלומי.

נגדא

הכהו מלקות.

מיפרא סורמיז

כך היה **שמה**, וביאור שם זה הוא בלשון יוונית[רצב], **'איפרא'** היינו חן, **'הורמיז'** היינו שד, כלומר, **יופי של שדים היה לה.**

ממי היא

מאי עביד להו הקדוש ברוך הוא, שבזה ראית שהוא אוהבם.

ממרה ליה

הוא עושה להם רצונם, **דכל אימת דבעי מיטרא** - שכל זמן שהם מבקשים שירד מטר, הוא נענה להם ומוריד מטר.

זימנא דמיטרא הוא

ומפילו לא נעו - אם לא יבקשו מטר, **נמי אתי**

רש"י

מיטרא - גם כן היה יורד מטר.

שלמא ליה לרבא

משום **דרחמא** [-שחיבבה[רצג] ליה **לרבא.**

מכופינו מפרו לנו פופל פעלם בימיפם בימי קדם

ופועל זה הוא מה **שהיית מפליא להם בנסים.**

מקמי ממפך

ושינוי זה היינו, **אל תשכב במטתך הלילה,** מחמת הסכנה.

נקמיי

משום **שרצו שדים להורגו, וחתכו את מטתו. והיינו דאמרינן** במעשה שהובא **במסכת שחיטת חולין בפרק הזרוע** (דף קנג.) על מה ששאלה הגמרא 'וליקריוה **לרבא**'. ענתה הגמרא, **'רבא, נווף היה'**, ועל כרחך הכוונה למעשה זה, **שהרי לא מצינו לו נזיפה בכל הש"ס אלא בזה המעשה, כשביקש הנשמים בתמוז שלא לצורך**[רצד].

הכי גרסינן רב פפא גזר תעניתא. חלש לביה, טעים מידי. בעא רחמי ולא אתא מיטרא[רצה].

מי שריף מר מדא פינכא דשיפא

תיבת 'שריף' היא מלשון **'שורפה חיה'** (עבודה זרה כט:)[רצו], כלומר, שגומעה חיה, ופעולת הגמיעה בתבשיל לח שיש בו מרק נקראת כך[רצז]. וביאור תיבת **'פינכא'** היינו **מלא כף, וכמו** ששנינו **'מלחיך פינכי'** (פסחים מט.), כלומר, מלחך את כל תכולת הכף[רצח]. **ודיסא** היינו **טרי"ם בלע"ז.**

ורב נחמן **לחוכא קאמר ליה הכי** - לשם שחוק אמר לרב פפא דברים אלו, שאם היה אוכל מעט יותר היה יורד מטר, **משום דטעים ברישא** - שבתחילה טעם מהדייסא, **והדר בעא רחמי** - ורק לאחר מכן התפלל על הגשמים[רצט].

רבי מניא בן דוסא

תנא הוא[ש].

כל העולם כולו בשבילי נברא

כיון **שמבקשין** הם **מים** להשקות שדותיהן.

בנפא

שאני יושב בביתי, ואיני צריך לגשמים, לפי שאין לי שדות[שא].

מאי מהנית ליה בלומיה דכסא גדול

כשהיה מתפלל תפלה קצרה ביום הכפורים, שהיה אומר, 'אל יכנם לפניך תפלת עוברי דרכים'

ציונים והערות

שהם לא היו מרבים להעמיק לדרוש ולהקשות אלא בסדר נזיקין, מפני מעשים הבאים לפניהם בכל יום, אבל בשאר סדרים לא היה להם צורך להעמיק, אלא ליישב את המשנה ולסדר שמועות שנאמרו מפי האמוראים בלבד, ואילו אנחנו מרבים לדרוש ולהעמיק בכל שישה סדרים. ובבאר שבע (מגילה שם ד"ה כולהו) כתב, שעיקר לימודם היה בסדר נזיקין, מפני שאמרו חכמים (ב"ב כה:) הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, או משום ששנינו (ב"ק נ.) שהרוצה להיות חסיד יהיה זהיר בענייני נזיקין, ויש אומרים בענייני אבות, ומסכת אבות גם כן היא בסדר נזיקין, ומשום כך היה רוב לימודם במה שנצרך להם למעשה, כיון שהלימוד מביא לידי מעשה. ובערוך (ערך זם) מפרש באופן אחר, שבאותן הדורות לא היו יגעים אלא בדברים קשים שהם הסוגיות בסדר נזיקין, אולם שאר המשניות היו פשוטים להם ולא היו צריכים לטרוח בהם. וראה בילקוט ביאורים בהרחבת הדברים. **רפז. וכעין** זה ביאר רש"י בברכות (כ. ד"ה הויות) ובסנהדרין (קו: ד"ה הויות), שטעמן קשה עלי ככל הקושיות שהיו שני רבותי מתקשים בהן בכל הגמרא. **רפח. היינו** שקיבל על עצמו צער בלבד, ולא שעשה כן משום שהוא עינוי מדין אחד מחמישה עינויים והוא הדבר היחיד שניכר בשוק שיוכיח שהוא עתה בתענית, שהרי לא קיבל עליו את התענית מאתמול, ובאופן זה לא חלה התענית כמבואר בגמרא לעיל (ע"ב, יב.). מהרש"א (מ"ב ד"ה שלף). **רפט. על** פי הגהות הב"ח (אות ג). **רצ. ברש"ש** (נדפ"י) הגיה 'וכמה', וכן היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב (ד"ה ממר). **רצא. ראה** בביאורי הפשט ובילקוט ביאורים, שהובא בהרחבה הנידון האם אסור ליהנות ממעשה נסים או שרק אין ראוי ליהנות מזה. **רצב. רש"י** (נדה כ: ד"ה מיפרא). **רצג. מצינו** בכמה מקומות (ב"ב י: זבחים קטו: ועוד) שאיפרא הורמיז היתה שולחת צדקה וקרבנות על ידי רבא. **רצד. אמנם** רבא ביקש שירדו גשמים כדי שלא יזיק להם המלך, אולם עדיין נחשב זה לטרחא כלפי הקדוש ברוך הוא, כיון שאין צורך בגשמים אלו בתקופת תמוז, ואין זה צורך כמו שהוצרך שמואל לבקש על הגשמים כדי להוכיח את ישראל. מהרש"א (מ"ב ד"ה פועלן). והבן יהוידע (ד"ה מי) ביאר, שעונשו של רבא היה משום שביקש שירדו גשמים רבים כמו בימי שמואל ולא הסתפק במעט גשם להוכיח שבני ישראל נענים גם כשמבקשים דבר שלא כדרך הטבע. **רצה. דברי** רש"י הם להשמיענו שיש לדייק בגירסא זו שלפנינו, שהטעימה של רב פפא היתה לפני שהתפלל, וזו היתה כוונת רב נחמן לשאלו, מדוע לא המתין לטעום עד לאחר התפילה. על פי מהרש"א (ד"ה שלף). **רצו. מדובר** שם במקרה שנמצא חלב במעי בהמת קרבן עולה לאחר ניתוח אבריה, והתיר רבי ישמעאל לכהן שאינו איסטניס ואינו קץ ומואס בה, לגמוע חלב זה כמו שהוא ללא בישול. **רצז. רש"י** (נדרים מד. ד"ה שריף). **רחצ. רש"י** הביא את לשון הגמרא בפסחים כדי לבאר ש'פינכי' היינו כף. אולם על דברי הגמרא שם ביאר רש"י (ד"ה מלחיך), ש'פינכי' היינו קערות. **רצט. כך** היא שיטת רש"י, וראה בביאורי הפשט, שהובאו בהערה שני ביאורים נוספים בדברי רב נחמן. **ש. כוונת** רש"י לומר, שאמנם כל אלו שהוזכרו לעיל היו אמוראים, אך רבי חנינא בר דוסא הוא תנא, ולכך ניתן לומר לגביו (להלן לה.) 'תנא אף היא' וכו', 'תנא היה דולק' וכו'. **שא. כתב** בשיטה לבעל הצרורות (ד"ה ותניא), שיש גמגום בפירוש זה, שהרי אם יש רעב בעולם לבעלי השדות גם לרבי חנינא יגרם צער ורעב. ולכך פירש,

המבקשים על עצירת הגשמים, דהרי רבי חנינא **מבטל ליה לצלותיה** [-לתפילתו] **דכהן גדול, שאף על פי כן** שהתפלל הכהן הגדול שלא תתקבל תפילת עוברי דרכים, **שמע הקדוש ברוך הוא לתפלתו** של רבי חנינא **ופסיק מיטרא** - ופסק המטר.

שמואה

היינו **חמה**, **וכמו** שמצינו בלשון הנביא לגבי שריפת עץ 'חמותי **ראיתי אור**' (ישעיהו מד טז), **ותירגם יונתן בן עוזיאל**, 'שחינת חזיתי נור'.

סם שמואה מסם גשומה

כשהיא [-כשהשנה] **חמה** בתקופת הקיץ, **צריכה** אוצר החכמה
הארץ לגשמים, שירדו הרבה **מאד ותדיר**.

נם קול יולפם ומומרם כל העולם כולו

ולא גרסינן 'בת קול יוצאת **מהר חורב**'[שב].

קנ מרובים מערב שנם לערב שנם

כל השבת [-השבוע] **היה ניזון בכך** - בקב חרובים, והיינו משום **שחסר לחם היה**, **ומתגלגל היה**, ולכן נאלץ **להתפרנס בחרובין**[שג].

מקמרמם

אקטרתא הוא **דבר שמעלה עשן כקיטור הכבשן**[שד].

כה.

מגוס כיקופם

אשת רבי חנינא בן דוסא היתה מתביישת בכך **שהיו שכינותיה אופות עיסה לכבוד שבת, והיא אינה עושה כלום** משום שאין לה מה לאפות, [ולכן היתה מעלה עשן שיראה כאילו היא אופה].

פגנם

'אגנא' פירושו **עריבה** [-קערה].

מפם

'מסא' היינו **עתר** [-מגריפת ברזל בת שלש שיניים[שה]] **שהיו מוציאין בו** את **הלחם** מן התנור. **מרדה** הוא **פאלי"א בלע"ז** [-כלי שרודים בו את הפת מהתנור[שו]]. **ומרדה ומסא** דהיינו עתר כאמור **חדא מילתא היא** - אותו כלי הוא, שהיו משתמשים בו לרדות פת מהתנור, ויש לו שני שמות[שז].

אהח18/06/2018

פנם קף סיס להכיס מרדה נכנסה

מרדה היינו **פל"א בלע"ז** [כמבואר בדיבור הקודם], ונקרא 'מרדה' **על שם שרודין** - מפרידים ומוציאים[שח] **בה פת מן התנור**. ומכך שנכנסה להביא מרדה רואים שהיה לה מרדה בביתה, **שלא היתה שואלת** - שלא רצתה לסמוך על כך שכאשר יהיה לה לחם בתנור היא תשאל מרדה משכנותיה, **מפני** שהיתה **רגילה בניסין**, ולכן היתה צריכה שיהיה לה תמיד מרדה, לרדות את הלחם שיהיה לה בתנור בדרך נס[שט].

מזיס

דביתהו בחלמא - ראתה אשתו [של רבי חנינא] בחלום.

מיזקל נס זקלי

מן השמים לא לוקחים מן האדם דבר בתר דיהבי - לאחר שנתנוהו לו[שי].

כל היכא דתני - כל מקום ששונים בגמרא 'בי **שמשי**', **היינו ערב שבת, ולא שמעתי טעם** בזה[שיא].

כמנם דמלם

כלי השמן התחלף לי **בכלי שיש בו החומץ**[שיב], **ושמתי** בטעות את **החומץ בנר** במקום שמן, ולפיכך **יכבה הנר**, כיון שאינו יכול לדלוק על ידי חומץ.

פד שנמלו ממנו פוד להבדלה

כשרצה להדליק נר להבדלה הדליק **ממנו** - מן הנר שדלק על ידי חומץ כל השבת, **נר אחר ליהנות בו** בהבדלה, ואת **הנר של מעשה נסים** שדלק על ידי חומץ **כיבה**, כיון שלא ראוי ליהנות ממעשה ניסים[שיג], **וכי היכי דעבד** - כפי שעשה **רב יהודה** (לעיל כד:) **בחלא דהוה סמידא** - בחומץ שהיה סולת על ידי נס[שיד].

קם מפסדי לן

העיזים מפסידים לנו את **השדות** שלנו.

דובים

דובים הם ה(ו)**זאבים**[שטו] **שבשדות**[שטז].

ולם ממו כמורי

אין הקורות של גג הבית **מגיעות מכותל לכותל**, אלא הן קצרות יותר.

מיכו ניממו כמוריך

'נימטו כשריך' פירושו '**אריכו הקורות** שלך'.

מניפין היו

הקורות שהתארכו מברכתו של רבי חנינא, **של חֲלִיוֹת היו**, כלומר היו מחלקי קורות, כיון **שבמעשה נס נדבקו להן** [-לקורות שהיו לה בתחילה] עוד **חתיכות קטנות** של קורות **לאורכן**, עד שהקורות הדבוקות התארכו והגיעו עד הכותל[שיז].

רבי מלעזר בן פדם

רבי אלעזר בן פדת **אמורא היה**, **והוא הנקרא** '**מרא דארעא דארץ ישראל**' - הבקי ביותר במראות

ציונים והערות

שכיון שרבי חנינא היה די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת [כמובא בגמרא בסמוך], לכן אף אם יהיה רעב הוא לא ירגיש את צער הרעב. וכתב, שאולי לזה נתכוין רש"י. **שב. בברכות** (יז:) מובא מאמר זה בתוספת 'מהר חורב', ורש"י בא לומר שכאן אין גורסים זאת. על פי גבורות ארי (ד"ה נמ). החתם סופר (ד"ה ל"מ) פירש בשם רבו ההפלאה (כתובות עז: ד"ה מכריז), שמה שכתוב די לו, היינו שהיה מרוצה בכך ולא ביקש יותר מקב חרובים, וכך היה באמת מחמת מדת ההסתפקות והסבלנות שהיתה לו. ועיין שם מה שדייק בדעת רש"י. **שג. מדבריו** נראה, שרבי חנינא היה עני ולכן הוכרח להסתפק בקב חרובים בשבוע. אך בבניהו (ד"ה ומניחם) כתב, שמה שאמר בלשון 'דיו' ולא אמר 'מאכלו קב חרובין', הוא כדי ללמדנו שהיה שבע באכילת חרובים בשיעור קב במשך השבוע, ולא הוצרך ליותר מזה ואף אם היה לו יותר לא היה אוכל, ו'דיו' הוא לשון הסתפקות, שהיה מסתפק בשיעור זה ולא עשה זאת מחמת ההכרח. **דש. 'קיטור'** הוא עמוד עשן המיתמר ועולה, ו'כבשן' הוא חפירה ששורפים בה אבנים לסיד. רש"י (נדה"ש יט כח). והיינו שקיטור הכבשן הוא עמוד העשן המיתמר ועולה משריפת האבנים לסיד בתוך החפירה. **שה. שמהפכים** בה את הקש בגורן. רש"י בשבת (קכג: ד"ה מלגז). **שו. ראה** בדיבור הבא, ובשבת (קיז: ד"ה מרדה). **שז. בהגהות** הב"ח (אות ד) גרס כאן חלק מהדיבור הבא באופן זה, וכך גרס, 'מרדה. פלי"א בלע"ז על שם שרודין בה את הפת מן התנור'. ולגירסתו לאחר מכן מתחיל הדיבור הבא באופן זה, 'תנא אף היא להביא מרדה נכנסה. שלא היתה שואלת מפני שרגילה בניסין'. **שח. רש"י** בשבת (שם). **שט. על** פי מהרש"א (ד"ה להניח) בביאור דברי רש"י. ובדקדוקי סופרים (אות ק - הגהות) כתב, שרש"י לא גרס לעיל בדברי האשה 'אף אנא להכי עיילי', וממילא התנא כאן בא לומר שלאחר שאמרה לה השכנה שהתנור מלא חלות ושתביא מרדה לרדותן, נכנסה להביאו, ולכאורה לא שייך לומר שהיא נכנסה על מנת להביא מרדה מפני שמלומדת בניסים היתה, שהרי היא הביאה מרדה משום ששכנתה אמרה לה להביאו. ועל זה פירש רש"י, שכיון שהיתה רגילה בניסים היה לה מרדה בבית שמא יארע לה נס ויהיו לה חלות בתנורה, ולכן לא הוצרכה לשאול מרדה משכנותיה. ובשושנת יעקב (נרפ"ו) פירש את דברי רש"י, שלא התפלאה ושאלה את שכנתה האם אכן אמת הדבר שיש חלות בתנור, משום שמלומדת בניסים היתה, וידעה שודאי יארע לה נס. ובבארות המים (נרפ"ו) ביאר, שהיה קשה לרש"י על דברי התנא ששאת רבי חנינא נכנסה כדי להביא מרדה, הלא בגמרא שנינו שנכנסה לחדר מפני הבושה [אמנם ראה בדקדוקי סופרים (אות ע) שכתב שנראה שרש"י לא גרס זאת בגמרא, שהרי לא פירש תיבות אלו]. ולכן כתב, שדקדקה הברייתא, שאם כל הטעם שנכנסה הוא מפני הבושה, גם כשקראה לו לרדות היתה צריכה לשאול אם אכן כך ואינה לועגת לה כיון שאין לה לחם ואינה צריכה למרדה, שהרי היא לא ידעה שאירע נס עד שחזרה וראתה אותו בעיניה, ומכך הסיקה הברייתא שהיתה מלומדת בניסים, וידעה שלא יניחו לה מן השמים להתבייש מפני אחרים, ולכן נכנסה להביא מרדה. **שי. היה** קשה לרש"י, הלא כל העולם של הקב"ה הוא, ומה שייך לקיחה מן השמים. ולכן הוצרך לומר, שלא לוקחים לאחר שנותנים, שענינו הוא מתנה שאינה חוזרת [כלומר, מתנה גמורה שאין להחזירה]. אברהם את עיניו (ד"ה מיזקל). **שיא. אמנם בשבת** (פו: ד"ה ולימנו) ביאר רש"י את הטעם, שהוא מפני שדין בין השמשות של ערב שבת חלוק משל שאר הימים לכמה ענינים, ולכן הוצרך להזכירו בכמה מקומות. ובכתובות (קג. ד"ה כי) כתב רש"י, שהטעם שסתם 'בי שמשי' הוא ערב שבת, הוא משום שבין השמשות שלו שגור בפי כל, מפני שהכל צריכים לגמור כל מלאכתם בערב שבת עד חשיכה. וראה ביאור נוסף במהרש"א (מ"פ ד"ה מד), הובא בביאורי הגמרא. **שיב. גירסת** רש"י בגמרא היא 'מנא דחלא'. ובלשמוע בלימודים (ד"ה למחילף) ביאר לפי גירסא זו, מדוע שינה רבי חנינא לומר לבתו בלשון הקודש 'מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק', ולא אמר 'יאמר לחלא ותדלק' [לפי גירסא זו], שיתכן שהוא משום שהבורא יתברך עושה את כל הענינים במאמר פיו, והוא לשון הקודש, ולכן שינה לומר מה שיעשה הקב"ה בלשון הקודש. ועוד ביאר, שתיבת 'משחא' יש לה כמה פירושים שונים: א. שמן. ב. מידה. ג. חבל. וכן תיבת 'חלא' יש לה כמה פירושים שונים: א. חומץ. ב. חול. ג. שם עוף ששמו 'חול'. ד. ככר וחלה. ועוד, אך בלשון הקודש אין לשמן וחומץ אלא פירוש אחד, ומבואר בזוהר (ויקהל מ"ח קסט.) שהמתפלל צריך לפרט ולבאר כראוי את הענין שמתפלל עליו, שלא יהיה בו ספק לְמַה כוונתו, ולכן אמר שמן וחומץ שאין בהם ספק. **שיג. הקשה** היעב"ץ (ד"ה מצוס), אם אין ליהנות ממעשה ניסים, כיצד השתמשו בו ונהנו ממנו בשבת. ולכך פירש שהטעם שלקחו ממנו אש להבדלה ולא הבדילו בו עצמו, שלא היה זה עבור רבי חנינא עצמו, אלא שגם השכנים היו צריכים לנר להבדלה, ולקחו מנר זה. ובשושנת יעקב (נרפ"ו) הקשה, מדוע כיבה את הנר, והרי הוא נר שבא על ידי תפילה, ואדרבה מצוה ליהנות ממנו כדי לפרסם את הנס. ותירץ, שכיון שכבר נהנה ממנו בשבת, כבר נתקדש השם על ידי זה, ומכאן ואילך חל הכלל שאין ליהנות ממעשה ניסים, ולכן כיבה את הנר. ועוד תירץ, שתפילתו היתה רק שידלק בליל שבת כפי ההכרח, ואילו לאחר מכן דלק בנס שלא על ידי תפילתו, ולכן כיבה אותו כדי שלא ליהנות ממנו. ועיין שם מה שהוסיף לבאר לפי זה. **שיד. המעשה** שם אירע בעת שהיה **רָעָב** מחמת עצירת גשמים במקומו של רב יהודה, ולאחר שחלץ נעלו לשם תענית על כך והחל לרדת גשם, אמר רב מרי בנה של בת שמואל [לא נקרא על שם אביו כיון שהורתו של רב מרי היתה בעת שהיה אביו נכרי. רש"י (נרפו"ח טז. ד"ה נרה)], שעמד בשפת הנהר פפא וראה מלאכים שנידמו למלחי ספינה, שהביאו חול ומילאו ספינות, ומן החול נהיה קמח סולת, ואמר רב יהודה לא לקנות ממנו כיון שמעשה ניסים הוא. **שטו. הוגה** על פי גירסת רש"י שבעין יעקב. וכן פירש רש"י בחולין (עה: ד"ה דנפל) ש'דובא' הוא זאב. על הפסוק 'בנימין זאב יטרוף' (נרפ"ו מט כז) תרגם יונתן 'תקיף כדיבא' [-תקיף כזאב]. על פי מנחם משיב נפש (נרפ"ו). **שטז. הזאבים** מצויים בשדות, והדובים ביער, כלשון הגמרא בסוטה, עיין שם. ומטעם זה פירש רש"י שדובים הם זאבים, ולא דובים ממש. בארות המים (נרפ"ו). **שיז. כתב** רבינו גרשום (ד"ה סניפין), שמלאכים האריכו את

דם מכל חכמי ארץ ישראל[שיח], כמבואר **במסכת נדה** (כ:), **ובעל הוראות** [-מורה הוראה] היה, **והוא שימש** את **רבי יוחנן אחרי מות ריש לקיש**. **והיה דחוק ועני** [ולכן לא היה לו מה לאכול לאחר הקזת הדם כדלהלן].

נרש דמומא

'ברא דתומא' פירושו **בן השום**, **והוא צלע** [-שן] **של שום**.

מלא ליביה

נחלש ליבו, כלומר **נתעלפה** רוחו [-התעלף].

מאפותיה

מאפותיה היינו **ממצחו**[שיט].

כולי מאי ומפקר

אמר **בתמיה**, **וכי כולי האי עבדת** - כל זה תעשה, שתהפוך את עולמי ואוולד מחדש[שכ], **ואכתי הך מפיקא דלמא לא מיתרמינא בשעתא דמזוני** - ועדיין יהיה ספק, ושמא לא אוולד מחדש בשעה ששולט בה מזל הפרנסה.

דמי נפישנא לו דמיינא

האם **ימי חיי שחייתי** בהם **כבר** הם **רבים** יותר **ממה** [-מהימים] **שאני עתיד לחיות**, או **שהימים שאני עתיד לחיות רבים יותר**.

ממר דמיים

מה [-הימים] **שכבר חיית מרובים ממה שאתה עתיד לחיות**. **והיינו דקא בכי** - וזו הסיבה שמחמתה בכה רבי אלעזר בן פדת, **שבכה כי אמר שכינה הכי** - כשאמרה השכינה דברים אלו. **והאי דחייך** - ומה שחייך רבי אלעזר, היינו **משום שלשה עשר נהרותא** [-הנהרות] **של שמן אפרסמון**, שאמר הקב"ה שיתן לו כדי לרחוץ בהן **ולטייל בהן מזה לזה**.

מי סכי לן נעינא

אינני רוצה **דתיחרביה לעלמא** - שתחריב את עולמי ואוולד מחדש.

ומו לן

וכי אין אתה נותן לי דברים אחרים מלבד שלשה עשר נהרות שמן אפרסמון.

ממר ליה ולמכרך ממי קא יהינא

תיבות **'אנא מגברא דלית ליה בעינא' לא גרים בספר** [-בגמרא] **של רבי**, **ובספר שלי כתוב** תיבות אלו בגמרא.

נמקקומלא מפומאי

מה שהכה באצבע צרדה על מצחו **היינו צוציתא דנפק מיניה** - זה היה הניצוץ שיצא ממצחו, כפי

תענית כה. - כה:

שראו החכמים שבאו לבקרו. 'אסקוטלא' פירושו **שמדביק אצבע צרדא** - את האצבע הסמוכה לאגודל ששמה 'אצבע' **עם הגודל** [-האגודל], **ומכה בצפורן האצבע**, וזו הכאת אצבע צרדה[שכא].

מיגמז נך גירי

כלומר, **הכיתי** בך **בחיצי**. **ולחדווה** [-לשמחה] **בעלמא אמר כן**, דהיינו בדרך שמחה ובדיחות[שכב].

הם מנם והם נר ליומי

זה אני וזה [רבי יהושע] בן לוי, כלומר, **הוא איש אחד ואני איש אחד**, ואנו שני אנשים שונים, **והוא עדיף מינאי** [-ממני][שכג], ולכן תפילתו נענתה ותפילתי לא נענתה.

מיבע ממר בשבילנו

רבי חמא בר חנינא אמר לציבור, **האם מקבלים אתם עליכם ומסכימין לדעת אחד** שיבוא המטר רק בזכותי ובזכות רבי יהושע בן לוי, ולא בזכותכם.

כמה עזין

כמה עזים הם פני הרקיע **דלא כסין**[שכד] **מצבורא** - שאינם מתכסים מכח הציבור.

לוי מאוי קידה

לוי הראה מה היא קידה, על ידי **שנועץ** את **שני** אגודליו של שתי הידים **בארץ**, **ושוחה ונושק את הרצפה**, ומתרומם בבת אחת, ועל ידי כך נעשה צולע[שכה].

הם והם גרמם ליה

החטא שהטיח דברים כלפי מעלה **גרם** לו **שנצלע בקידה** - כשהראה את הקידה, ונמצא ששני הדברים גרמו לו לכך, וזה בלא זה לא היה גורם לו לצלוע[שכו].

כה:

ומין גזעו ממליך

ארז אינו צומח מחדש **אם נפסק** [-נקצץ].

לף לדיק

גם על הצדיק היה מקום לומר **שאין** - לא יהיה לו **זֵכֶר** לאחר שמת, והכוונה[איצר החכמה] **שצדיק** הוא כמו ארז **שאין גזעו מחליף**, היינו **שאינו** - אין לו חלק [לא יקום] **בתחיית המתים**[שכז].

לדיק מינו עושה פירות

אינו עושה פירות היינו **שאין** לו **שכר לעתיד** בעולם הבא[שכח].

נמולם מסקמס

בתולת השקמה היא **נטיעה** חדשה של עץ

רש"י

שקמה, **שלא נקצצה מעולם**, ולכן בקציצתה יש להשאיר שלשה טפחים ממנה מעל הקרקע כדי שתחזור ותצמח.

סדן

סדן השקמה הוא עץ שקמה **שכבר הזקין**, והוא **טרונ"ק בלע"ז** [-גזע] **שנקצץ**, **וחוזר ומתעבה**, ולכן די להשאיר שני טפחים ממנו מעל הקרקע כדי שיחזור ויצמח. וסדן **הוא מלשון 'סדנא בסדניה יתיב'** (פסחים כח.), שפירושו, נגר העושה סד [-עץ חקוק שבו נותנים רגלי אסירים[שכט]], לבסוף יֵשֵׁב כשרגליו נתונות בסד שעשה אם ימצא גנב.

שני טפחים

שבהשארת שני טפחים בקרקע **כבר גזעו מחליף** - צומח מחדש, ואינו צריך יותר.

מן הפקק

הפקק הוא **הקשר** התחתון שבאילן[של].

מיני מרזים

ישנם עשרה מיני ארזים, **שנאמר** (ישעיה מא יט) **'אתן במדבר ארז שטה והדס וגו'** ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדיו', הרי שבעה מיני ארזים[שלא], **ובציר להו תלת** - וחסרים בחשבון שלשה מיני ארזים מתוך העשרה האמורים לעיל, **ובראש השנה** (כג.) **מפרש** בגמרא, **שהוסיפו עליהם** את שלשת המינים, **אלונים**, **אלמונים ואלמוגים**, שיחד עם האמורים בפסוק הם עשרה מיני ארזים.

מעשה ברבי אליעזר

רבי אליעזר המובא כאן, הוא רבי אליעזר בן הורקנום[שלב].

שלש עשרה עשמים 18/06/2018 אהח

שהתענו והלכו - הציבור התענו על פי ציווי רבי אליעזר צום אחר צום, **עד שגמרו** כל **השלש עשרה** תעניות שבית דין גוזרים על הציבור משום עצירת הגשמים, **כדתנן** (לעיל יג:) **עברו אלו ולא נענו כו'** - אם עברו שלש תעניות הראשונות שבית דין גוזרים על הציבור המנויות במשנה (לעיל י.) ולא נענו בירידת גשמים, בית דין גוזרים עוד שלוש תעניות יותר חמורות מהראשונות [כמבואר לעיל (יג:)], ואם גם בתעניות אלו לא נענו, גוזרים עליהם עוד שבע תעניות חמורות מאלו, ונמצא שביחד הם שלש עשרה תעניות של ציבור.

שמחילו הלכור לנמם

כשגמרו הציבור להתפלל, התחילו לצאת **מבית הכנסת**.

קנריס מקנמס

האם תיקנתם לעצמכם קברים בתמיה, כלומר,

ציונים והערות

הקורות בחתיכות קורה. וראה פירוש נוסף בערוך (ערך סנף), הובא בביאורי הגמרא. **שיח. רש"י** בנדה (כ: ד"ה דמרע). וכן מבואר בגמרא (שם) שעל שם מעשה שהיה בענין זה היה נקרא 'מרא דארעא דישראל'. **שיט. רש"י** על עין יעקב (ד"ה מאפותיה) כתב פירוש נוסף שהוא מחוטמו. **שכ. לא** מסתבר לומר שכוונת הגמרא 'ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא', לשאול האם נוח לו שהקב"ה יהפוך את כל העולם כולו עם שאר הצדיקים שבו בשביל צדיק אחד, שחלילה לו מעשות כדבר הזה, אלא שרק רבי אלעזר בן פדת ימות מיד ויוולד מחדש. ספר הברית (הורביץ, מ"מ ממר ג פ"ז), מהרש"א (מ"מ ד"ה דממרינן). וראה ביאור נוסף בשאלה זו בעין אליהו (ד"ה ר"מ). **שכא. נקראת** אצבע זו 'צרדה', מלשון 'צרתא', כלומר 'דדא' [-אצבע זו] היא צרה של אגודל, והיינו האצבע הסמוכה לאגודל. רש"י במנחות (לה: ד"ה פסוט). **שכב. רש"י** בעין יעקב (ד"ה גירי). וראה ביאורים אחרים בזה בביאורי הגמרא. **שכג. המהרש"א** (ד"ה ממרו) פירש, ששניהם גזרו תענית והתענו עם היחידים, ועל כך אמר רבי חמא 'הא אנא והא בר ליואי', כלומר, יתכן שאמנם אנו שקולים אך היחידים המתענים עמנו אינם שקולים כיחידים שהתענו עם רבי יהושע בן לוי. **שכד. בדקדוקי** סופרים (אות ו) כתב, שבדפוס פיזרו גרסו כהוגן 'כסיף', כלומר, כמה עזים הם פני הרקיע שאינם מתביישים מהציבור. והוסיף, שבדפוסים הישנים היה כתוב כסי' עם קו על היו"ד, ובדפוסים האחרונים פתחוהו בטעות וגרסו 'כסין' כפי הגירסא שלפנינו. **שכה. שכשזוקף** את גופו מאליו ואינו נשען על ידיו בחזקה לדחוף את גופו למעלה, נמצא כל כח זקיפתו על מתניו, ומכך נעשה חיגר. רש"י בסוכה (נג. ד"ה מיטלע). **שכו. התוספות** (ד"ה הא) כתבו שפירש הראב"ד, שמה שהראה את הקידה ומה שהטיח דברים כלפי מעלה, שניהם גרמו לו שנעשה צולע. וראה פירושים נוספים בביאורי הגמרא. **שכז. בבארות** המים (נרקי) כתב שיש לגרוס ברש"י 'אין לו זכר, לשון אחר צדיק אין גזעו מחליף אינו בתחיית המתים'. ורוצה לומר, בלשון ראשון אין גזעו מחליף היינו שאחרי מותו לא ישאר לו זכר, ובלשון שני אין גזעו מחליף פירושו שלא יקום בתחיית המתים. **שכח. רשב"ם** בבבא בתרא (פ: ד"ה אף - הרמזון). **שכט. רש"י** בפסחים (כ: ד"ה סדנא). **של. ראה** בביאורי הגמרא פירושים אחרים מהו 'פקק' האמור באילן. **שלא. אף** שלא נאמר בפסוק שכולם מיני ארזים הם, מכל מקום היה ידוע לגמרא שמינים אלו המנויים בפסוק הם מיני ארזים. מהרש"א (ב"ב פ: מ"מ ד"ה י' מיני). **שלב. שכן** כל מקום בש"ס שהוזכר בו בסתם 'רבי אליעזר' יחד עם רבי עקיבא [כמו שהוא כאן בהמשך הברייתא], הכוונה לרבי אליעזר בן הורקנוס. מהר"ץ

מאחר שלא ירדו גשמים הרי **אין לכם** דרך אחרת[שלג] **אלא לכו קברו עצמכם מפני הרעב**[שלה].

געו

איצר החכמה

היינו **צעקו, כמו** שכתוב **'אם יגעה שור על בלילו'** (משלי ו ה), שפירושו האם יצעק השור בחנם, הרי אינו צועק אלא אם כן אין לו 'בליל' [-תבואה[שלה]], וכמו שכתוב 'הלכו הלוך וגעו' (שמואל ב' ו יג), שפירושו שהפרות [שהיו מושכות את העגלה שבתוכה היה מונח ארון הקודש] היו צועקות בהליכתן[שלו].

ויהיו הנענוי פוקחין ממעיהם

דתנן (נעיל יג:) **'עברו אלו** - שלש תעניות הראשונות שבית דין גוזרים על הציבור המנויות לפני כן (י:) **ועדיין לא נענו** הציבור מן השמים בירידת גשמים, **בית דין גוזרין עוד כו'** שלש תעניות אחרות על הציבור', ואם גם באלו לא נענו גוזרים עליהם עוד שבע תעניות כמו שהתבאר לעיל, ומוכח מכן שרק אם לא נענו גוזרים עליהם עוד תעניות, **אבל** אם **נענו** בירידת גשמים אחרי התעניות הראשונות, **שוב אין צריכין להתענות** תעניות נוספות, ועל כן שואלת הגמרא כמה גשמים ירדו כדי שלא יצטרכו להתענות עוד.

והני מילי - ודבר זה שאם עברה הצרה אין צריך להתענות יותר, נאמר רק בתענית **צבור, אבל יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא או על צרה אחרת ועברה, הרי זה מתענה ומשלים** תעניתו, **כדאמרן לעיל** (י:)[שלז], **כך שמעתי**[שלח].

כמלא נרך ממריסה

אם טשטשו [-לחלחו] **הגשמים** בתוך עומק הקרקע, **כשיעור שורת מענית** [-ברך] המחרישה[שלט].

נרך

ברך, **הוא** הכלי הנמצא בתחתית המחרישה ועשוי כסכין[שמ], **שחורשין בו** את השדה, **ומבריכין** [-מרכינים] **אותו** סמוך לקרקע **כשחורשין בו.**

מה שאמרו 'כמלוא ברך המחרישה', **כלומר (מילא)** [**מלוא**[שמא]] **התלם**, דהיינו שיֵרָאו **המים** בכל **תלם מחרישתו, שקורין קולטר"א.**

נמרנס

'חרבה' היא **קרקע יבישה**, ובקרקע זו שיעור ירידת הגשמים הנצרך להפסקת התענית הוא עומק **טפח**, דכיון דקרקע **חריבה היא** וקשה לגשמים להיכנס בה ובכל זאת **נכנסו בה הגשמים** בעומק **טפח, ודאי רוב גשמים** הצריכים לה ירדו.

נעבודס

'עבודה' היא קרקע **חרושה, כגון שדה ניר** [-חרושה] **הנכנסים** [-שנכנסים] **בה גשמים הרבה,** ובזה השיעור להפסקת התענית הוא **שלושה טפחים,** אבל אם נכנסו בה פחות מכך אין מפסיקים את התענית, משום **דאפילו בגשמים מועטין נכנסין בה** המים **בעומק** של **טפח או בעומק** של **טפחיים** [-שני טפחים], ועל כן בפחות משלושה טפחים אין הוכחה שכבר ירדו רוב גשמים, ולכן אין מפסיקים להתענות.

מן לך כל טפח

כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח, תהום עולה לקראתם **ומתגבר שלושה טפחים.**

ואף על גב דסומכא דארעא - שעובי הארץ עד התהום הוא **אלפא גרמידי** - אלף אמות, כמו שאמרו **בפרק החליל** (סוכה נג:), והיאך משפיעים מי התהום על הארץ, **אפילו הכי רטיבותא מהנייא** - מועילה העלאת מי התהום מלמטה להרטיב את הקרקע שמלמעלה.

וטפחיים

והרי שנינו בברייתא, **שתהום יוצא** לקראתו [-לקראת הגשם] **שני טפחים** בלבד.

הא לקמי טפחיים ומו לא, נעבודה

מה שהתהום עולה רק שני טפחים נגד טפח מי גשמים, היינו בשדה חרושה, **דאף על גב דנכנסו** מי הגשמים בעומק **טפח בקרקע, פורתא הוא דנחית** - אין אלו אלא מעט מי גשמים כפי שהתבאר לעיל, **ואהכי** [-ועל כן] **לא נפיק בהו** - אין התהום יוצא **לקבליה** [-כנגד טפח זה] **שלשה טפחים, אלא** רק **פורתא** [-מעט] והיינו **טפחיים.**

נעבודס עבודס

ומה ששנינו שהתהום עולה שלושה טפחים, זה נאמר בקרקע שאינה עבודה, **דכי נכנסו בה** מי גשמים בעומק **טפח, טפי הוא דנחית** - ירדו לה יותר גשמים, ועל כן **נפיק תהום לקיבליה שלושה טפחים.**

מנע

'אבע' הוא **לשון** נביעה, כמו **'נחל נובע** מקור חכמה' (משלי יח ד).

קול שני ריעים

שני ריעים, הם **ניסוך המים וניסוך היין**[שמב].

מקום מל מקום קולם

שני התהומות הם **מים עליונים ומים תחתונים,** ואחד מהם קורא לשני.

נטריך

הצנורות, הם **אותן שני ספלים** מנוקבים של כסף שהיו על גבי המזבח, שלתוכם היו מנסכים את היין והמים, ומשם היו יורדים על גבי המזבח, כמו ששנינו בסוכה (מח.).

סמי ריעים

מלאך הממונה על הגשמים - שבְּעת שהקב"ה מוריד גשמים אותו המלאך ממונה לומר לתהום העליון והתחתון שישפיעו מימיהם לארץ[שמג], **כך שמו**[שמד].

דמי לעיגלא

ולא גרסינן 'עיגלא **תלתא**'[שמה].

בין מקומא עילאה למקומא

המלאך 'רידיא' עומד **בין הרקיע** [-השמים] הנקרא כאן 'תהומא עילאה', לבין ים **האוקיינוס** הנקרא 'תהומא תתאה', **היכא דנשקי ארעא** ורקיע - במקום שהארץ והרקיע נוגעים ומתחברים זה בזה[שמו].

מקומא עלמא

תהום העליון הם **המים העליונים** שמעל לרקיע.

ציונים והערות

18/06/2018 אהח

חיות (ד"ה מעשה). רבי אליעזר היה רבו של רבי עקיבא, כמבואר בסנהדרין (סח.). וראה מה שהאריך בזה בסדר הדורות (סדר תנאים ואמוראים חות ו ערך רבי אליעזר הגדול). **שלג. יעב"ץ** (גרס"י). **שלד. ברש"י** בעין יעקב נוסף כאן 'פירוש אחר, קברים תקנתם לעצמכם על שאתם יוצאים, שאינכם מתפללים על הרעב שלא יבא'. **שלה. ע"פ** רש"י (שם). **שלו. ברש"י** בעין יעקב נוסף כאן דיבור הבא 'ירד רבי עקיבא אחריו. הכי גרסינן. והוו מרנני רבנן, כלומר, על רבי אליעזר שלא נענה, ואמרי שלפי שאינו צדיק כרבי עקיבא לא נענה'. **שלז. פירוש,** הוקשה לרש"י ממה שכאן אמרו שאם עברה הצרה וירדו גשמים הרי אלו מפסיקים את תעניותיהם, ואילו לעיל אמרו שהמתענה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים. ועל כך תירץ שיש לחלק בין תענית ציבור לתענית יחיד. וקשה, שהברייתא כאן והברייתא לעיל מדברים משני עניינים השונים זה מזה, שהרי כאן (ד"ה ויהיו) פירש רש"י שדברי הברייתא כאן הם לענין אם עברו שלש תעניות הראשונות מתי אינם צריכים להתענות תעניות נוספות, ואילו הברייתא לעיל נאמרה לענין נתרפא החולה בעצם יום התענית אם צריך להשלים את יום התענית. ויש לומר, שרש"י סובר שדברי הברייתא כאן נאמרו גם לענין השלמת יום התענית, כלומר, שגם אם ירדו גשמים בעצם יום התענית, אם ירדו כשיעור הכתוב בברייתא אינם צריכים להשלים. קרן אורה (ד"ה עד). **שלח. כדברי** רש"י כתבו עוד כמה ראשונים. אך נחלקו בטעם החילוק שבין תענית ציבור לתענית יחיד. הרא"ש (פ"ק סי' ו) ביאר, שרק ציבור מפסיקים תעניתם מפני שצריכים להלל ולהודות על שנענו [כדלהלן] ואין אומרים הלל הגדול אלא על נפש שבעה וכרס מלאה (להלן פו.). הר"ן (על הרי"ף לעיל י: ד"ה הרי) כתב, שרק ציבור מפסיקים מפני שלא רצו חכמים להטריח על הציבור יותר מכדי הצורך. המגיד משנה (תעניות פ"ה הט"ו, נפילות האני) כתב, שציבור מפסיקים לפי שבשעת גזירת התענית לבם של הבית דין מתנה עליהם שאם יהיו נענים יוכלו להפסיק. אבל ביחיד אי אפשר לומר כן, לפי שאף אם היה בלבו כן בשעת קבלת התענית, מכל מקום הרי דברים שבלב אינם דברים. אך הראב"ד (תעניות שם, והו"ד בנמ"ח ור"ן שם) חולק וסובר שאין חילוק בין יחיד לציבור, אלא שרק בתענית על הגשמים נאמר שמפסיקים באמצע, לפי שכיון שכבר ירדו כל צרכם שוב כבר אין להם צורך בגשמים בפעם הזאת, אבל בשאר צרות אין מפסיקים לפי שתמיד צריכים רחמים שלא תחזור הצרה. **שלט. כתב** הרמב"ם (מהלות פי"ז מ"ג), 'מענה, הוא הקו אשר יקוה אותו המחרישה על אורך השדה'. וכעין זה פירש רש"י בתהלים (קכט ג) 'למעניתם, זהו תלם המחרישה'. אך דברי רש"י שלפנינו לכאורה אי אפשר לפרש כן, שהרי כאן המדובר על העומק של הכלי ולא על האורך. וגם ממה שכתב רש"י דבר זה על הדיבור המתחיל 'כמלא ברך המחרישה', נראה שתיבת 'מענית' שנקט פירושו כמו 'ברך'. **שמ. ע"פ** רש"י (שבת קכג: ד"ה ויתד). **שמא. כך** הגיה בהגהות הב"ח (סוף ס). **שמב. ברש"י** בעין יעקב נוסף כאן '[שהיו יורדים ביחד אל] שני שיתין שתחת המזבח, דהיינו [שהיו מנסכים אותם] בשני ספלים [שעל גבי המזבח] אחד של מים ואחד של יין ומנוקבים כשני חוטמין אחד עבה ואחד דקה כדי שיהו [היין והמים] כָּלים בבת אחת [לעבר המזבח ומשם לשיתין]. [כמו ששנינו בסוכה (מח. מח:)]'. משמע מדבריו, שמה שקרא לניסוך המים והיין 'שני ריעים', היינו לפי שהיו מתנסכים בבת אחת על גבי הספלים, וגם היו כלים בבת אחת. **שמג. ע"פ** רש"י ביומא (כא. ד"ה ויו"ת). **שמד. ואין** לפרש דבריו כפשוטו שהמלאך ממונה ממש על הגשמים, שהרי המפתח של הגשמים לא נמסר לשליח (כדלעיל כ:). בן יהוידע (ד"ה דמיע). **שמה. בעירובין** (סג. ד"ה עגלא) פירש רש"י 'עגלא תילתא' בשני אופנים: א. עגל שגדל שליש גידולו, שאז טעם בשרו משובח. ב. עגל שהוא שלישי לבטן. ובפסחים (סח: ד"ה תילתא) ביאר רש"י רק כמו הפירוש השני בעירובין, והוסיף שהשלישי לבטן הוא המובחר שבעגלים. וכתב בבן יהוידע (ד"ה דמיע), שמה שמחק רש"י כאן תיבת 'תילתא', הוא על פי הפירוש השני בעירובין. אבל רבינו חננאל (ד"ה ממר) כן גרס 'עגלא תילתא', ופירש שהוא עגל בן שלש שנים. **שמו. ענין** 'נשיקת' הארץ והרקיע, מובא בבבא בתרא (עד.). ובפרקי דרבי אליעזר (פ"ג) נאמר 'קורקוסי [-ווי העמודים של] השמים, במימי אוקינוס הם אחוזים, שמימי אוקינוס בין קצות הארץ לבין קצות השמים על מימי אוקינוס הם פרושים'. ועל פי זה יתכן, שרש"י כאן התכוין לאותו מקום בו מתחברים אותם 'ווי העמודים' של השמים לים אוקינוס. לעומת זאת, ראה מה שהקשה בבן יהוידע (ב"ב עד. ד"ה היכא) על דברי הרשב"ם שם, שאין מקום בעולם שבו נושקים הרקיע והארץ יחד, לפי שהארץ היא כמו כדור ועומדת בתוך החלל ורחוקה מן הרקיע מרחק עצום מכל

משוך מימיך

שפוך והורד את מימיך (ברקיע) [שברקיע שמז] לארץ.

מצא מימיך

הנבע והעלה מימיך (למטה) [שלמטה שמח] בתהום, **בקרקע** - לעבר קרקע הארץ שמט.

סנגוניא נרמו בגמרא

הגמרא דורשת את הפסוק כך, 'הנצנים נראו בארץ', **כלומר, כשמנסכין מים בחג שאז הניסוכין** [-הנסכים] **נראו בארץ**, והנסכים נקראו 'נצנים' **משום שאין באין אלא משנה לחבירתה כנץ** [-פרח] **זה שאינו יוצא** מן העץ **אלא משנה לשנה**, 'ועת הזמיר הגיע', כלומר, וגם הגיע אז זמן **זמירות** החג של סוכות שהיו מזמרים על ניסוכים אלו, **או** [נשמע שנ] בארצנו 'קולו של **התור**' שהוא **מלאך** שדומה **לשור**, שהרי **תרגום** של 'שור' הוא 'תור' (ויקרא כג מ), **שבשעה שמנסכין מים בחג הוא** [המלאך הזה] **אומר כן** שהתהומות העליון והתחתון ישפיעו מימיהם לארץ.

לשון **אחר**, הגמרא דורשת את הפסוק **כמשמעו, הנצנים נראו והזמיר הגיע**, כלומר, אימתי נראים הנצנים [-הפרחים] בארץ בזמנם, וגם הזמיר [-הקציר שנא] מגיע בעתו, **בשעה שקול התור** שהוא המלאך רידיא, **נשמע** בארצנו לצוות לתהומות להשקות את הארץ שנב.

קודם שנג כנן סממס לם יקלימו

דאכתי [-שעדיין] **לא** חל **עלייהו תענית כי נחתי** [-בזמן שירדו] **גשמים** שנד.

קודם מנוס

אם ירדו גשמים קודם חצות לא ישלימו את התענית, **משום דחצות זמן אכילה היא** שנה, ועל כן אם ירדו הגשמים קודם לכן הרי זה כאילו ירדו קודם שחלה התענית. אבל אם ירדו הגשמים רק **מחצות ואילך**, כבר חל **התענית כיון שלא סעדו בשעת סעודה**, ועל כן חייבים להשלים שנו.

ומצו יוס טוב

עֲשׂוּ יום טוב **מתוך שמחה** על שנעניתם בירידת הגשמים.

תענית כה: - כו.

הלל הגדול

הלל הגדול הוא פרק קל"ו בתהלים, המתחיל ב'הודו **לאלהי האלהים כי לעולם חסדו**' שנז. ונקרא 'הלל הגדול', **מפני שנאמר בו** (שם קלו כה) 'נותן **לחם לכל בשר**' שהוא דבר גדול שה' יושב ברומו של עולם ומשגיח למטה ליתן לכל בריה מזונותיה שנח, **כדאמרינן בשילהי פסחים** (קיח.) שנט.

שכן מצינו כו'

כלומר, שאין לך אדם בעולם שאין תענית חל **עליו מתשע שעות ואילך** - אחרי תשע השעות הראשונות של היום, **ואפילו בני מלכים שדרכן לאכול בתשע שעות** - בשעה התשיעית של היום, לפי **שעד שלש שעות הן ישנים במטותיהן** [כפי שמבואר בגמרא (נרכות ט:)], ואחרי שקמים ממיטותיהם הם **שוהין** עוד **ששה שעות ואוכלין** ונמצא שאוכלים בשעה התשיעית של היום, **וכדאמרינן** בברייתא **בפסחים** (קז:) **אפילו אנריפס המלך שרגיל לאכול בתשע שעות ביום לא יאכל** בערב פסח **עד שתחשך** לפי שאסור לאכול בערב פסח מסמוך לזמן המנחה עד הלילה כדי שיאכל בלילה מצה לתיאבון שס, ועל כל פנים מבואר שם שדרכם של בני מלכים לאכול בתשע שעות. ויש ראיה שגם תענית שהיא רק מתשע שעות ואילך נחשבת תענית, **שנאמר** באחאב מלך ישראל כשהתענה אחרי שהוכיחו אליהו על רציחת נבות היזרעלי ולקיחת כרמו (מלכים ג' כא כז), 'ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר, **הראית כי נכנע אחאב (מפני) [מלפני שסא]**, יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו', הרי שקיבל ה' את תעניתו, **ואחאב לא חלה תעניתו עליו אלא מתשע שעות ואילך, ועד תשע שעות היה יכול לאכול כיון שלא גמר בדעתו להתענות** עד אותה שעה שסב, **אלא שבא אליהו** אל אחאב **אותו היום שנכנס בכרם נבות היזרעאלי, ואמר** ליה (מלכים ג' כא יט) 'הרצחת וגם **ירשת** וגו' במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות **ילקו הכלבים** וגו' את דמך גם אתה', **וכתיב** (שם כא כז) 'ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה וגו' **וַיֶּצוֹם', שהתענה אותו היום**, וקבלה ביד חכמים שאליהו הנביא בא אליו רק בשעה התשיעית ורק אז קיבל עליו התענית שסג.

שנם נצור סוף

דבר זה שבחו של הציבור הוא, **שהרי עדיין לא קראו** - לא התפללו וכבר **נענו** בגשמים.

כו.

מלא נגפם שנאם

מתוך שכתוב בו - בהלל הגדול (תהלים קלו כה) 'נותן לחם **לכל בשר**', **על כן נאה לו להאמר** - להיות נאמר **על השבע** - כשהעם שבעים, שאז מרגישים יותר את השבח של נתינת הלחם שסד.

למני גובר

אבי גובר, הוא **שם אדם, או** שם **מקום** שסה.

למים נסו

בבני מחוזא מצוי יין ושכרות, ואם יאכלו וישתו יש לחשוש שמא מתוך שכרותם **פשעי** [-הם יפשעו] **ולא יאמרו** הלל אחר האכילה.

הדרן עלך סדר תעניות אלו

פרק רביעי - בשלשה פרקים

נשלמה פרקים. נמוסף

מפרש בגמרא (להלן ע"ג) היאך שנינו שבתעניות ובמעמדות נושאים כפיהם במוסף, והרי אין מתפללים תפילת מוסף בימים אלו.

נעילת שערים

מפורש בברכות ירושלמי בפרק תפלת השחר (פ"ד ה"ג) א **אימתי** הוא הזמן של תפילת **נעילה**, יש **אומרים** שהוא בזמן **נעילת שערי מקדש** - שערי ההיכל, שזהו סמוך לשקיעת החמה [בזמן שהחמה בראשי האילנות ב], **ויש אומרים** שהוא בזמן **נעילת שערי שמים** - שערי תפילה, **שנועלים אותן לעת ערב** - בתחילת הלילה **בגמר תפלה**.

רש"י מבאר שתפילת נעילה אינה רק ביום הכפורים, **ונוהגין היו להתפלל תפלת נעילה בכל תעניתם** שהוקבעו להתפלל בהם ג, **כדרך שמתפללין** נעילה **ביום הכפורים**.

מלו מן מעמדות

המתענין - אנשי המעמד שמחוץ לירושלים **מתפללין בעריהם שיתקבל ברצון קרבן אחיהם, כדלקמן** (מ:) ד.

ציונים והערות

הצדדים שלה. והרמב"ן (בראשית פ' ו) כתב בענין מה ששם ה' את הרקיע בין המים העליונים למים התחתונים, 'ואל תְּקַוֶּה ממני שאכתוב ממנו דבר, שהענין הוא מסתרי תורה וכו', והפירוש אסור ליודעיו וכל שכן אלינו'. **שמז. כך** הגיה בבארות המים. הגהות וציונים. וגירסת הרש"י שבעין יעקב 'לעילאה אמר ליה חשור מימיך. השפך מימיך לארץ'. **שמח. כך** הגיה בבארות המים (נרמ"י). **שמט. ברש"י** בעין יעקב הגירסא 'אבע מימיך. חושה [-מהר] להעלות מימיך'. **שנ. כך** הגיה בבארות המים (נרמ"י). **שנא. בלשון** הפסוק (ויקרא כה ג) 'שש שנים תזמור כרמך'. **שנב. ע"פ** מנחם משיב נפש (נרמ"י). **שנג. כל** הדיבורים של רש"י שמכאן עד הדיבור המתחיל 'שכן מצינו' [ולא עד בכלל], שייכים למשנה לעיל (יט.). גליון הש"ס. הגהות וציונים. **שנד. האחרונים** הקשו על דברי רש"י, שהלא התענית חלה כבר בעלות השחר (לעיל יב.). וביאר מהר"י אבוהב (הו"ד בתקרי נ"ג פ"ו סי' קו), שהואיל ורוב האנשים אינם קמים ממיטותיהם עד הנץ החמה הרי זה כאילו לא חלה התענית עד אותה שעה. והחקרי לב עצמו כתב שאינו נראה כן מדברי רש"י, ועל כן חידש, שאף שלכתחילה חייבים להתענות משעת עלות השחר, מכל מקום בדיעבד מי שאכל ביום התענית לפני הנץ החמה יצא ידי חובתו, לפי שבדיעבד מחשיבים את הזמן שעד הנץ החמה ללילה, ועל כן אם ירדו גשמים לפני הנץ החמה הרי זה כאילו ירדו לפני שחלה התענית. וביד דוד (נרמ"י) ביאר, שלא חלה התענית מפני שמתחילה בשעת קבלת התענית היתה דעתם שאם ירדו גשמים קודם הנץ החמה לא תחול התענית. **שנה. הקשה** בגבורות ארי (ד"ה קודם), שאדרבה מסקנת הגמרא בפסחים (יג.) היא ששעה הרביעית היא זמן הסעודה לרוב בני האדם. ותירץ, שמבואר שם, ששעה שישית היא זמן סעודה לתלמידי חכמים, ונמצא שעד חצות לא חלה התענית על תלמידי החכמים ועל כן כולם לא ישלימו אם ירדו גשמים קודם לכן, אף שעל רוב האנשים כבר חלה התענית משעה רביעית. ואין לתמוה על כך, שהרי להלן מצינו חידוש גדול יותר מכך, שלשיטת רבי יוסי אף אם ירדו קודם שעה תשיעית לא ישלימו לפי שעדיין לא חלה התענית על בני המלכים, אף שכבר חלה התענית על כל שאר האנשים. **שנו. אך** בירושלמי (פ"ג ה"ו) ביארו שהטעם שלאחר חצות ישלימו הוא, מפני שאז כבר עבר רוב היום בקדושה. **שנז. המזמור** מתחיל ב'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו'. אך רש"י נקט את הפסוק השני שבפרק זה, מפני ש'הודו לה' כי טוב' נאמר בעוד מקומות בתהלים (פרק קז, פרק קיח). אור ישועה (נרמ"י). **שנח. מהרש"א** (פסחים קיח. ד"ה שהקנ"ה). והוסיף שם, שכל המזמור מכוון נגד שבח זה, שמה שנאמר בתחילתו 'הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו' וגו', פירושו שלא ניתנה הארץ ביד שרי מעלה רק ה' עצמו משגיח וזן כל בריה. וגם סיום המזמור 'הודו לאל השמים כי לעולם חסדו', הוא על כוונה זו. **שנט. בגמרא** פסחים שם הובאו כמה שיטות מהיכן מתחיל הלל הגדול, ורש"י נקט כשיטת רבי יהודה שם, וגם הרי"ף (שם) והתוספות (שם ד"ה מהודו) כתבו שכך נוהגים. **שס. בגמרא** שם מבואר שהחידוש באגריפס המלך הוא, שאין אומרים שהואיל והוא רגיל לאכול באותה שעה הרי שאכילה זאת לא תמנע ממנו אכילת מצה לתאבון בליל פסח, ולכן יהא מותר לו לאכול אז כמו שלכל אדם מותר לאכול בשעה הרביעית, לכך משמיענו הברייתא שאין הדבר כן אלא האיסור נוהג אף אצלו. **שסא. כך** הוא לשון הפסוק. **שסב. ואף** שגם מקודם לכן לא אכל, מכל מקום מה שלא אכל מקודם שקיבל עליו התענית אינו נחשב לו לתענית. **שסג. רבינו** חננאל (ד"ה קנלה). **שסד. אחרונים. שסה. הקשו** האחרונים, היאך הסתפק רש"י שמא אבי גובר הוא שם מקום, והרי מבואר בגמרא בסמוך שבית כנסת זה היה בעיר מחוזא. ויש מי שתירץ, ששמא 'אבי גובר' היה מקום הסמוך לעיר מחוזא. **א. וכן** הוא גם בירושלמי על משנתנו (ה"ח). והתוספות יום טוב (מ"ח) תמה על רש"י שהביא מהירושלמי בברכות ולא מהירושלמי על משנתינו. **ב. ר"ן** (ד"ה וחמן). **ג. אבל** בארבע תעניות שגזרו על צרות החורבן הוכיחו הריטב"א (ד"ה נמעניות) והר"ן (ד"ה ומעמה) שאין מתפללים תפילת נעילה, לפי שלא הוקבעו אלא לאבל. וראה בביאורי הפשט אם היו מתפללים נעילה גם בתעניות הראשונות שהיו גוזרים על הגשמים. **ד. להלן** במשנה מבואר, שחלק מאנשי המעמד היו עומדים בירושלים על הקרבן, וחלקם היו בשאר הערים ומתפללים שם

לפי שנאמר לו שם נמי ישראל וגו'

שהתמיד בא מן השקלים של כל ישראל, שהיו נותנים מחצית השקל בכל שנה, ומהם היו קונים התמידים וכל קרבנות ציבור[ה], ואי אפשר שיהו כל ישראל עומדין על גבי קרבנם, ומינו מעמדות להיות במקומם.

נביאים תקנוהו

שמואל ודוד, בגמרא (להלן כו.) מפרש היאך השתלשל הדבר עד שנהיו עשרים וארבעה משמרות.

על כל משמר

ארבעה ועשרים משמרות של כהנים היו, ושמואל ודוד תיקנום - חילקו אותם לעשרים וארבעה[ז]. ועל [-וכנגד] כל משמר של כהנים היה מעמד בירושלים שקבועין ועומדין [-דרים בקביעות] בעיר ועומדין על קרבן אחיהם, ולבד אלו הדרים בירושלים היו מעמדות בכל עיר[ח]. שישראל נחלקו לארבעה ועשרים מעמדות כנגד ארבעה ועשרים משמרות של הכהנים[ט], כדתניא בברייתא של מ"ט מדות[י], והיינו דתנן היה מעמד בירושלים כהנים לוים וישראלים.

כהנים ולוים

הכהנים והלויים[יא] של משמר של אותו השבוע, היו עולים (בירושלים) [לירושלים[יב]], כהנים לעבודה ולוים לשיר. ומכל המעמדות של ישראל היו אנשים שהיו קבועין בירושלים כדי לעמוד על קרבן אחיהם.

והשאר היו מתכנסין לעריסם[יג]

שאר אנשי המעמד שלא היו גרים בירושלים, היו מתכנסים בבתי כנסת שבעריהם, ומתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ומתענין ומוציאין ספר תורה ביום תעניתם[יד] לקרות בו[טו].

וקורין במעשה בראשית

ובגמרא (להלן כו:) מפרש טעמא של קריאה זו.

ביום הראשון

ביום הראשון של שבוע של אנשי המעמד.

קורין בראשית וכו'

פרשה ראשונה - מתחילת התורה עד 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד' (בראשית א ה-ה), ופרשת יהי רקיע (שם א ו-ח). והטעם שלא קראו ביום ראשון רק בפרשה הראשונה העוסקת בבריאת יום ראשון, לפי שאין בפרשת 'בראשית' לבדה תשעה פסוקים כדי קריאת כהן לוי ישראל שהרי צריך לקרוא כל אחד מהם לפחות שלשה פסוקים, ועל כן הוצרכו לקרוא גם את הפרשה השניה. וכן כולן - בכל שאר הימים הוצרכו גם כן לקרוא שתי פרשיות מטעם זה.

בשני (ו)מוסף[טז] המתן עד ויכולו

הטעם שהוצרכו להוסיף גם פרשת 'ויכולו', לפי שבפרשת 'תוצא הארץ' אין בה אלא שמונה פסוקים ואי אפשר לחלקה לשלשה קרואים, לפיכך אומר גם פרשת 'ויכולו'.

פרשה גדולה

הפרשה הגדולה שבפרשיות הללו שבכל יום, קורין אותה בשנים - מחלקים אותה לשני קרואים, והפרשה הקטנה קוראים אותה באחד, כדי שביחד יהיו שלשה קרואים. כגון ביום הראשון שקראו פרשה ראשונה של בראשית שיש בה חמשה פסוקים היו קורין אותה בשנים כדאמרינן בגמרא (להלן כו:), ופרשת 'יהי רקיע' שיש בה רק שלשה פסוקים קוראים אותה באחד. וביום השני קוראים פרשת 'יהי רקיע' באחד, ופרשת 'יקוו המים' בשנים לפי שיש בה חמשה פסוקים והיא יותר גדולה. ביום השלישי קוראים 'יקוו המים' באחד לפי שאין בה אלא חמשה פסוקים, ו'יהי מאורות' קוראים בשנים לפי שיש בה ששה פסוקים והיא הפרשה הגדולה של יום זה, ואף ניתן לחלקה לשני קרואים בלא דילוג או פיסוק.

וקורין תופס על פיכן

כל אחד קורא את פרשת היום בפני עצמו כדלהלן (כא.). ובעי [-מקשה] בגמרא מאי קאמר - מהי כוונת המשנה, שהרי מעיקרא קתני פרשה קטנה כו' קוראים אותה ביחיד דמשמע מכך דבספר תורה קורין ומחלקין הפרשה לשלשה קרואים, והדר תנא שהיו קוראים אותה על פיהם'.

ומה שלא שנינו היאך היו קוראים בנעילה, הוא לפי שקריאת פרשה בנעילה ליכא כלל, לא בספר תורה ולא בעל פה[יח].

כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שמרים

אותן בני המעמד שהיו בירושלים, לא היו מתפללין על קרבן אחיהם בשחרית [ביום[יז]] שיש בו הלל[כ], לפי שאין להן פנאי לעשות מעמדם שהרי קורין את ההלל, ומפני ההלל היו דוחין את המעמד[כא].

קרבן מוסף

יום שיש בו קרבן מוסף בירושלים כגון ראש חודש אין בו מעמד בנעילה בירושלים[כב] אף שאינה סמוכה להקרבת המוסף, וכל שכן שביום זה אין מעמד בתפילת מנחה הסמוכה להקרבת המוסף. והטעם, לפי שהיו טרודין בקרבן מוסף, שיש בו להקריב בהמות יותר מקרבן תמיד שהוא רק כבש אחד בכל פעם (נמדבר כח ז), שהרי אין לך קרבן מוסף בלא שתי בהמות שהרי גם קרבן מוסף של שבת שהוא המעט מכל המוספים יש בו שני כבשים (שם כח ט), ומכל שכן שאר המוספים שהם הרבה יותר[כג], ולא היה להם פנאי כלל להאריך בתפילה, לפי שהכהנים של מעמד טרודים בהקרבת המוסף, וישראל שבהן היו טרודים לחטוב עצים ולשאוב

ציונים והערות

על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון. ונראה מדברי רש"י, שרק בני המעמד שבערים היו מתענים ולא אלו שבירושלים. וכן מבואר בדברי רבינו גרשום (להלן כו: ד"ה מאי מעמד). אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) והריטב"א (ד"ה ומה - הרמתון) כתבו, שאף אלו שבירושלים היו מתענים. **ה. כנאמר** בתורה (שמות ל יג-טו), ומבואר בשקלים (פ"ד מ"ח) ובמגילה (כט:). **ו. ושם** מבואר, שלדעת רב תיקן משה רבינו שמונה משמרות, ובא שמואל והעמידם על שש עשרה, ודוד המלך העמידם על עשרים וארבעה. ולשיטת הברייתא שהביאה הגמרא שם בהמשך, תיקן משה שש עשרה משמרות ואחר כך העמידום שמואל ודוד על עשרים וארבעה. וראה בגבורות ארי שם (ד"ה שמואל), שלברייתא זו בהכרח יש לומר ששמואל ודוד יחד תיקנו עשרים וארבעה משמרות. **ז. כפי** שנתבאר בהערה הקודמת, שמתחילה היו שמונה או שש עשרה, ושמואל ודוד העמידום על עשרים וארבעה. **ח. נראה** שרש"י כתב כן, כדי שלא יקשה שמתחילת דברי המשנה נראה שהמעמדות נתקנו כדי לעמוד על הקרבן בירושלים, וכאן נראה שהמעמדות של ישראל לא היו עולים לירושלים אלא היו מתכנסים בעריהם. ועל כן כתב, שכל מעמד ומעמד היה מחולק לשנים, חלק האחד היו גרים בקביעות בירושלים והם היו עומדים על הקרבן, כל מעמד בשבוע שלו. והחלק האחר שבכל מעמד היו גרים בכל ערי ישראל וכשהגיע השבוע שלהם היו מתכנסים בעריהם ומתפללים וכו'. אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) כתב, שאותם אנשי המעמד שהיו בירושלים או סמוך לה היו נכנסים למקדש יחד עם משמרות כהונה ולויה של אותו שבוע, ואלו שהיו רחוקים מירושלים היו מתקבצים לבתי הכנסת שבמקומם. והמאירי (ד"ה הגיע) כתב, שכל אנשי המעמד היו עולים לירושלים, ורק אלו מהם שהזקינו ביותר לא הטריחום לעלות לירושלים, ומתוך שכבר התמנו מקודם לכן להיות מאנשי המעמד היו מתכנסים בבתי הכנסת שבעריהם אם היו רבים וקוראים בתורה כתשלומין למעמד הקרבנות. ובתוספות הרא"ש (ד"ה ויסתלק) כתב בשם הראב"ד, שכך תיקנו חכמים, שיהיה בירושלים מעמד מיושבי העיר המוכנים לעמוד על הקרבנות, כדי שלא יצטרכו כל בני המעמדות לטרוח ולעלות. ואלו שבשאר הערים התנדבו מרצונם להתענות ולהתפלל שיתקבלו הקרבנות לרצון. **ט. מדברי** רש"י נראה, שכל ישראל נחלקו לעשרים וארבעה מעמדות. אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב, שהיו מבררים לכך את הכשרים ויראי החטא ואותם חילקו לעשרים וארבעה מעמדות. לקוטי הלכות (עין משפט תוס' נ). **י. אינה** מצויה בידינו. **יא. גם** הלויים היו מחולקים לעשרים וארבעה משמרות, כמבואר בדברי הימים (ד' כג-כה). **יב. כך** היא הגירסא על פי הגהות הב"ח (תוס' ג). **יג. אין** זה לשון המשנה אלא המשך הדיבור הקודם. הגהות הב"ח (תוס' ג). ולשון המשנה 'וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן' וכו', ומבאר רש"י שכוונת המשנה לשאר אנשי המעמד שלא היו קבועים בירושלים לעמוד על הקרבן. **יד. כתב** הרש"ש (נרש"י), שלשון זו היא לאו דווקא, שהרי גם בימי ראשון ושישי של מעמדות היו קוראים בתורה כדלהלן במשנה, אף שלא היו מתענים בהם כמו ששנינו להלן בברייתא (להלן כו:) [וכן להלן בנוסח המשנה שלפנינו]. **טו. מדברי** רש"י אלו נראה שרק אנשי המעמד שבשאר הערים היו קוראים בתורה, ולא אלו שבירושלים. וכן משמע מדבריו להלן (כו: ד"ה כמאן). אך בדברי הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג-ד) הר"י מלוניל (ד"ה נכנס), והמאירי (ד"ה קרנן), מבואר שאף אלו שבירושלים היו קוראים בתורה. **טז. כך** היא הגירסא ברש"י דפוס ישן [וכן יש להגיה גם בדברי המשנה, וכמו שהוא בפסוק שבתורה]. הגהות וציונים. **יז. הרש"ש** (נרש"י) העיר שלפנינו בגמרא לא נמצאה קושיא זו. **יח. בערוך** השולחן העתיד (קדשים סי' כו תוס' טו) ביאר, שחכמים לא תיקנו בנעילה שיקראו אפילו בעל פה משום שהיא סמוכה לערב ועייפים מעמל היום. אך מדברי הרמב"ם (פירוש המשנה להלן מ"ד) מבואר שלא כרש"י, אלא אף בנעילה היו קוראים אותה בעל פה. וכן כתבו ר"י מלוניל (ד"ה ומה) והמאירי (ד"ה הגיע). **יט. כך** הגיה בהגהות הב"ח (תוס' ז). **כ. רש"י** לא הזכיר שלא היו קוראים בתורה, והוא מכוון למה שנכתב בהערה לעיל (ד"ה והשאר) בדעתו, שאנשי המעמד שבירושלים לא היו קוראים בתורה אף בימים שהיה המעמד מתקיים כתיקונו. אך רבינו גרשום (להלן כח. ד"ה אין) והרמב"ם (פירוש המשניות מ"ד) והר"י מלוניל (ד"ה נכנס) כתבו, שביום שיש בו הלל לא היו קוראים בתורה [וכבר נתבאר בהערה שם שדעתם שבשאר הימים אף בירושלים היו קוראים בתורה]. והמאירי (ד"ה המתנה המוציא) כתב שרק אריכות התפילה היתה מתבטלת, אך הביא בשם 'גדולי הרבנים' [רש"י], שגם קריאת התורה היתה מתבטלת. **כא. מדברי** רש"י משמע, שדחיית המעמד היתה רק לאלו שבירושלים, אבל אותם אנשי מעמד שהתכנסו בעריהם היו עושים את המעמד בימי החנוכה כבשאר הימים. אבל הריטב"א (ד"ה ומה - הרמתון) כתב, שגם לאותם שבערים היה המעמד של שחרית נדחה מחמת ההלל. והרש"ש (נרש"י שם) הקשה על דברי רש"י, הואיל וטעם דחיית המעמד בימים אלו הוא מפני קריאת ההלל, איזה חילוק יש בזה בין אנשי המעמד שהיו בירושלים לאלו שבשאר עיירות, הרי אף הם חייבים בקריאת ההלל. אולם הר"י מלוניל (ד"ה כל) ביאר, שאנשי המעמד שהיו בירושלים היו צריכים לחזור לבית המקדש אחרי קריאת ההלל כדי לעמוד על הקטרת אברי התמיד והקטורת והקרבת הנסכים, ועל כן אין להם מעמד כדי שלא יתעכבו יותר, אבל אותם שהיו בעריהם הרי היו פנויים לסדר את המעמד לאחר קריאת ההלל, ועל כן אין המעמד נדחה עבורם. **כב. מדבריו** משמע שרק ה'מעמד' של נעילה היה נדחה, אבל לא התפילה עצמה. וכפי שנראה מהגירסא שלפנינו 'אין בנעילה'. אך תוספות (ד"ה קרנן מוסף) פירשו, שלא התפללו כלל תפילת נעילה. וכן כתב רבינו גרשום (להלן כח. ד"ה קרנן - הרמתון). וגירסתם במשנה 'אין בו נעילה'. **כג. קשה**, מדוע נקט רש"י 'שתי בהמות' שרק

18.06.2012

מים לצורך המזבח[כד], ולפיכך דוחה קרבן המוסף אפילו מעמד דנעילה שהוא לאחר מנחה.

קרבן עמים

בגמרא (להלן כח.) **מפרש** מהו קרבן עצים. ויום שיש בו קרבן עצים, הוא **בגון אחד מתשעה זמנים** המנויים להלן במשנה. **ואותו יום שהיה בו קרבן עצים, אפילו לא היה בו** קרבן **מוסף היה נדחה מעמד של מנחה מפני קרבן עצים, מפני שזמן קרבן עצים** הוא **קודם למנחה** ועל כן הוא **דוחה מעמד הסמוך לו** שהוא המעמד של מנחה. **[ולא]** - אבל אין קרבן עצים דוחה מעמד של **נעילה**.

כך היה רבי יהושע דורש קרבן מוסף מין נמנעם

וטעמא של רבי יהושע **מפרש בגמרא** (להלן כח.).

זמן עמי כהנים והעם

הזמנים **שבהם מתנדבים** הכהנים והעם **עצים** למערכה.

פשפש

באלו התשעה זמנים, היו הכהנים והעם מתנדבים להביא עצים[כה], והיו מקריבים קרבן נדבה **באותו היום**[כו] מתוך שמחת הבאת העצים[כז]. **ואפילו היו עצים הרבה למערכה היו אלו מתנדבין** עצים ומקריבין קרבן נדבה **באלו תשעה זמנים.**

בני מרם בן יהודה

שכשעלו בני הגולה מבבל בתחילת תקופת בית המקדש השני, **הם** [-בני ארח] **התנדבו** תחילה להביא עצים **באחד בניסן, (וספק)** [וספקו[כח]] להם **עצים** - והיו מביאים להם עצים כדי הצורך עד **עשרים בתמוז שאז התנדבו בני דוד.**

ארח, (שמואל) [**כך שמו**[כט]], ונקרא 'בן יהודה' משום **שמשבט יהודה היה.**

בני דוד

'בני דוד' הם אנשים **ממשפחת דוד המלך.**

הגירסא הנכונה בהמשך המשנה היא 'בני **סנאה בן בנימין**'[ל]. וכן 'בני **זתוא** בן יהודה'[לא].

בני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות משפחה אחת הן, ובגמרא (להלן כח.) **מפרש אמאי מיקרו הכי,** ששמות אלו ניתנו להם על שם מעשיהם ולא על שם משפחתם.

נמצא נמנם

שהיה **ראש** חודש ומקריבים בו מוסף [וגם חנוכה וגומרים בו את ההלל] **לא היה בו מעמד כו'** כלל.

כו:

נמצאנו למדים

בגמרא (להלן כח:) **מפרש** מנין שהיה זה בשבעה עשר בתמוז.

וכמה הממתין

לפי **שגזרה המלכות גזרה מלהקריב** [שלא יקריבו] **עוד**[לב].

והועמד לנס נהיכל

כוונת המשנה לצלם **שהעמידו מנשה** מלך יהודה[לג], **כדמפורש בתרגום ירושלמי בפרשת השמים כסאי** וגו' (ישעיה סו)[לד].

על מכוסינו

נגזר **על אבותינו דור המדבר** שלא יכנסו לארץ, **בגמרא** (להלן ג.) **מפרש** מהו השינוי שמְשַׁנֶּה.

כמו שנאמר (דברים ו יב) **'אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ** וגו' הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם'.

ביתר

ביתר **היתה עיר גדולה והיו ישראל דרין בה** ונחרבה, כמבואר **במסכת גיטין פרק הניזקין** (דף נ.) בסוגיא המתחלת **'אשקא דריספק חרב ביתר'.**

שנים שמל משפט נמנ כו'

'שבת' **ששנינו, פירושו שבוע.**

נממיני מופרין

אם חל תשעה באב בערב שבת מותרין לכבס[לה] **בחמישי** שהוא ערב תשעה באב.

ובשחל תשעה באב ברביעי בשבת לא איצטריך התנא **למיתני דמותרין** לכבס בחמישי שאחרי תשעה באב, שזה פשוט **כדאמרינן בגמרא** (להלן כט:) **לא שנו** שנאסר הכיבוס **אלא לפניו כו'** - לפני תשעה באב, אבל אחרי תשעה באב מותרים לכבס מידלי.

שני מנשילין

כגון **בשר** מלוח[לז] **ודגים, או בשר** מלוח **וביצים שצולים עליו, או דג וביצה שצולים עליו,** ואף שדומים לתבשיל אחד, **כדאמר בפרק ערבי פסחים** (דף קיד:) לענין שני התבשילים שמניחים על הקערה בליל פסח, שניתן להביא דג וביצה שעליו ונחשבים כשני תבשילים[לח].

ציונים והערות

אוצר החכמה

במוסף של שבת הוא כן, אבל בשאר המוספים יש הרבה יותר, ובשבת גם מבלי זה אין בו מעמד כלל. רש"ש (ברכ"י). [אך בליקוטי הלכות (זמן מוסף, ד"ה כן) כתב, שמסתבר שאף בשבת היו מתפללים אז התפילה שיתקבל קרבן אחיהם ברצון, והוא המעמד. והיינו דווקא בשחרית ולא בשאר התפילות, לפי שקרבן מוסף דוחה את המעמד שלהם כמבואר כאן]. **כד. הראשונים** כתבו בזה עוד טעמים. הריטב"א (ד"ה ומה - הגהות) כתב, שהוא משום שהישראלים היו טרודים לעמוד על קרבן המוסף. והמאירי (ד"ה המצנה הקליפית) כתב, שדחיית המעמד היתה משום שהיו מאריכים בתפילת מוסף. על דברי רש"י קשה, שחטיבת עצים ושאיבת מים למזבח היתה נעשית על ידי הגבעונים שבאו בימי יהושע ונתנם יהושע 'חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה'' ככתוב בספר יהושע (ט כא). ויש לומר, שמה שהגבעונים היו חוטבי עצים וכו' למזבח ה', היינו שעשו כן לצורך הכהנים שהיו עובדי המזבח לבשל קרבנותיהם ולשאר צרכיהם, אבל לא היו מניחים את הגבעונים לחטוב עצים וכו' עבור המזבח עצמו, רק אנשי המעמד היו מתעסקים בזה. תוספות יום טוב (מ"ד). **כה. מדברי** רש"י משמע, שבכל תשעת הזמנים שנמנו היו גם כהנים מביאים עצים. וכן כתב המאירי (ד"ה המצנה הקליפית, מגילה ה. ד"ה המצנה הקליפית) וביאר, שהיו כהנים וישראלים ידועים שהתנדבו להצטרף עם המשפחות שנמנו במשנה. ומה ששנינו להלן בבני זתוא 'ועמהם כהנים ולוים', היינו שעמהם היו מתלקטים כהנים ולויים וישראלים אפילו מאותם שלא היו ידועים שהתמנו על כך. אך מדברי התוספות (עירובין מח. ד"ה מכני) נראה שרק עם בני זתוא היו מצטרפים כהנים וכו', ולא עם שאר המשפחות. על פי חסדי דוד (על התוספתא, פ"ג ה"ו). **כו. הריטב"א** (ד"ה ומה - הגהות) הוכיח, שקרבן עצים היה קרבן חלוק לעצמו ולא רק שהיו מסדרים את המערכה מהעצים שהתנדבו, שאם כן מדוע נדחה מפני כך המעמד הרי בכל יום גם כן היו מבערים עצים על המערכה. אך הביא עוד, שיש אומרים שהיו מבערים ומקריבים בימים אלו על המזבח מן העצים שהביאו מלבד מה שהיו מסדרים למערכה בכל יום [שהרי אפשר להביא קרבן נדבה גם מעצים], וזהו קרבן העצים השנוי במשנתינו. ובגבורות ארי (ד"ה קרבן עצים - הלשון) כתב, שלא התברר לו לשיטת רש"י איזה קרבן היו מביאים, אם קרבן עולה, או שלמים, או עולת העוף, או קרבן מנחה, או מנחת נסכים [יין לספלים], או שמא קרבן עצים. וראה מה שכתב רש"י בענין זה, לעיל (יב. ד"ה סיו"ט), ובמגילה (ה. ד"ה מצנן). **כז. רש"י** (על הרי"ף, מגילה ה. ד"ה מצנן). **כח. כך** הגיה בהגהות הב"ח (מות ז). **כט. כך** הגיה בהגהות הב"ח (שם). **ל. בעירובין** (מח.) הגירסא 'סנאב' וכן ברש"י שם (ד"ה מכני). אך בתוספות שם (ד"ה מכני) כתבו, שיש לגרוס 'סנאה' שכן כתוב בעזרא (ב לה). **לא. בהגהות** הב"ח (מות ג) הביא ספרים שגרסו 'זתא', וראה עוד גירסאות בדקדוקי סופרים (מות ס), אמנם בעזרא (ב ח) נאמר 'זתוא'. **לב. אולם** בערכין (יג: ד"ה נעשו) כתב רש"י, שהתמיד התבטל מפני שלא היו להם כבשים להקריב לפי שהיתה ירושלים במצור ואין יוצא ואין בא. ומדברי רש"י כאן דייק בגבורות ארי (ד"ה ונעשו), שזה היה בזמן בית המקדש השני [שאז היו בני ישראל תחת שלטון מלכות הגויים], וכתב שכן משמע בירושלמי (ה"ה). ואכן רש"י בדניאל (ח יד) כתב, שהתמיד הוסר שש שנים לפני חורבן בית שני. אולם הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) כתב, שביטול התמיד בשבעה עשר בתמוז היה בבית ראשון. **לג. רש"י** פירש כן על פי גירסתו 'והועמד'. אמנם הגירסא לפנינו 'והעמיד', וכן גרס רש"י בדניאל (ח יד), ופירש זאת על אפוסטמוס המוזכר במשנה קודם לכן שהיה בימי בית שני. ואכן בירושלמי (ה"ה) הביאו, שיש שגרסו במשנה 'העמיד', ויש שגרסו 'הועמד', וביארו שלפי הגירסא 'הועמד' הכוונה לצלם שהעמיד מנשה [שהיה בימי בית ראשון], ולפי הגירסא 'העמיד' הכוונה לאפוסטמוס ששרף את התורה [והיה בימי בית שני]. ובגבורות ארי (ד"ה והעמיד) תמה על דברי רש"י כאן, מהגמרא להלן (כח:), שנראה שמפרשת זאת על צלם אפוסטמוס שהיה בימי בית שני, שהרי למדה שהיה זה בשבעה עשר בתמוז מכך שנאמר בכתוב (דניאל יב יא) 'ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם', והכתובים שם מדברים על ימי בית שני. ולגירסא שמדובר על מנשה שהיה בבית ראשון נתקשה בגבורות ארי, מדוע לא שנתה זאת המשנה קודם מה שעשה אפוסטמוס שהיה בבית שני, עיין שם מה שתירץ. **לד. תרגום** זה אינו בידינו. **לה. ממה** שרש"י כתב רק שמותר לכבס, ולא הזכיר תספורת, דייקו בנודע ביהודה (שו"ת מהדו"ת, יו"ד סי' ריג ד"ה ומנם מני) ובתוספות רבי עקיבא איגר (מות ד), שרק הכיבוס הותר בחמישי ולא התספורת, וכשיטת הגהות אשר"י (פ' נ) בשם אור זרוע (מ"כ סי' תיד). והנודע ביהודה הוכיח כשיטת רש"י מסוגיית הגמרא להלן (כט:). והטעם שלא התירו תספורת כתב המגן אברהם (סי' תקנו ס"ק יד), לפי שגם מבלי זה אין הדרך להסתפר בכל שבוע [וראה טעם נוסף בחתם סופר (שו"ת, או"ח סי' קנח)]. אבל הריטב"א (ד"ה המצנה) והמאירי (ד"ה המצנה הצניעים) כתבו, שאף לספר מותר בחמישי, וכן נראה מדברי התוספות להלן (ל. ד"ה ותרוייהו). **לו. רש"י** מפרש משנתינו כדעת רב והברייתא ששנינו בה כמותו (להלן כט:), שכל שעבר התענית מותר לכבס אף שלא לצורך שבת. ונראה שפירש כן, לפי שבמסקנא (להלן ל.) נפסקה ההלכה כשיטה זו. אך הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ז) פירש, שהמשנה מדברת כשחל תשעה באב לפני יום החמישי, והולכת בשיטת רבן שמעון בן גמליאל (שם) שכל השבוע שחל בו תשעה באב אסור לכבס ולספר ואף בימים שאחרי התענית, ועל כן משמיענו המשנה שמכל מקום ביום החמישי מותר לכבס מפני כבוד השבת. ועל פי שיטתו הוסיף הרמב"ם שאין הלכה כמשנתינו. **לז. על** פי גבורות ארי (ד"ה ערב) וגליון (הגהות ויומיס). אבל בשר שאינו מלוח אסור לאכול גם אם אינו אוכל עמו תבשיל נוסף, כדלהלן במשנה. ורק בשר מלוח לבדו מותר כמבואר בגמרא להלן (ל.). **לח. במסורת** הש"ס (מות מ) הוסיף, שאף לענין עירוב תבשילין נחשבים דג וביצה שעליו לשני תבשילים [להסוברים שצריך שני תבשילים לעירוב], כמבואר בביצה (טו: יז:). אך הרמב"ן (תורת האדם, ענין מצילות יצנה מות קנ), והריטב"א (ד"ה ערב) חולקים על כך, וכתבו ששני מינים בקדירה אחת נחשבים לתבשיל אחד ומותר לאכלם. וכתב הטור (או"ח סי' תקנב) שאף לדעת המחמירים אינו נקרא שני תבשילים אלא מה שאין הדרך בכך כל השנה, אבל מה שדרכו בכך כל השנה כגון אפונים שנותנים בהם בצלים וביצים [שכן הדרך ברוב הפעמים שמבשלים אפונים. מגן אברהם (שם סק"ד)] הרי

כפיים סמוכים

על פניה, ולא יישן עליה[לט], אלא על הקרקע[מ].

שמולין

שכולן שואלות זו מזו אפילו עשירות, כדי שלא לבייש כו' את מי שאין לה בגדי לבן ומוכרחת לשאול מאחרים.

מעומין מניקה

קודם שילבשום, לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה שמא נדה היתה והיא מתביישת להגיד זאת לשואלת[מא].

ומולות

חולות הוא לשון ריקוד, כמו 'לחול במחולות' (שופטים כא כא).

כמלך שלמה

במלך שהשלום שלו, שכן כל מקום שנאמר בשיר השירים 'שלמה' הכוונה לה' שהשלום שלו, כמו שאמרו בשבועות (לה:).

שמו

'בעטרה שעטרה לו אמו', זו כנסת ישראל המכונה 'אמו' כביכול כלפי הקב"ה, כמבואר בשיר השירים רבה (ג' יא ג).

זה מפן מורה

יום הכפורים שניתנו בו לוחות האחרונות, כמבואר להלן (ל:).

יש מהן מרובה פעמים ביום

והוא יום הכפורים שיש בו גם תפילת מוסף[מב].

כל יומא מאי טעמא לא פרשי כהני ידייהו כשהגמה

מה שאין הכהנים נושאים כפיהם בכל יום בתפילת המנחה, הוא משום דכל יומא שכיחא ביה שכרות בשעת תפילת המנחה שהרי כבר סעד את סעודתו, וזימנין דמשכא סעודתיה - לפעמים נמשכת סעודתו של הכהן עד סמוך לתפילה, ומשתכר בה, ופריש ידיה בהדי חמריה - והוא נושא כפיו בעוד יינו עליו, וכהן שהוא שתוי יין אסור לישא את כפיו, שנאמר בציווי ה' לאהרן הכהן (ויקרא י ט) 'יין ושכר אל תשת אתה ובניך איתך בבואכם וגו' אל אוהל מועד' ומפסוק זה נלמד שכהן שתוי יין אסור לעבוד עבודה כמבואר בסנהדרין (כג:), ונשיאת כפים היא גם כן מעין עבודה, כדמבואר לקמן, שהוקשה נשיאת כפים לעבודה בפסוק (דברים י ח) 'לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו'[מג].

המידנא

בזמן זה שאנו מתירים, כלומר, בתעניות ובמעמדות[מד] לא שכיחא שכרות שהרי מתענים בהם, ובמעמדות נמי מתענין כדלקמן (דף מ:)[מה].

גוזרין

גוזרים שלא לישא כפים במנחה של תענית אף שאין השכרות מצויה בה, אטו [-משום] מנחה של שאר ימים שהשכרות מצויה בה.

נעילה לימה נכל יומא

שאין מתפללים נעילה אלא ביום התענית[מו].

דדרשין נפירקא

דורשים ברבים[מז] שהלכה כרבי מאיר, דבעינן דליקום כוותיה עלמא - לפי שרוצים שכל העולם יעשו כמותו, משום שברור לנו הדבר שכך היא ההלכה.

פורמי פורין

מורים הלכה כרבי מאיר, אי אתי לקמן - אם בא אדם לפנינו לשאול כמו מי ההלכה. אבל בפירקא - בדרשה שהיו דורשים ברבים לא דרשינן שהלכה כמותו, משום דלא פשיטא ליה כולי האי - שלא היה כל כך פשוט וברור לרבא דתיהוי הלכה כרבי מאיר. ומאן דאמר 'נהגו העם כרבי מאיר' משמע שהן נהגו מאיליהן כרבי מאיר, אבל אינו עיקר - אין מנהג זה נכון על פי שורת הדין. ומנהג - אבל לשון 'מנהג' שנקט רבא משמע שתורת מנהג יש בדבר ומנהג כשר הוא.

ורב נחמן אמר הלכה כרבי יוסי. והלכה כרבי יוסי

מה שנאמר בפעם השניה 'הלכה כרבי יוסי', גמרא קא פסיק ומהדר אתמא - הם דברי מסדר הגמרא שפסק כן, וחוזר על דברי רב נחמן בסתם, ומוקי לה - ומעמיד את ההלכה כרבי יוסי. ואהכי קא פריך - ועל פסק זה מקשה הגמרא בסמוך 'ואלא האידנא' כו', כלומר, אם אכן ההלכה כרבי יוסי שבתעניות הכהנים נושאים כפיהם בנעילה אבל לא במנחה, מדוע בזמננו נהגו לישא כפים במנחה של תעניות.

כיון דסמוך לשקיעת החמה וכו'

שמאחרין את תפילת המנחה עד שקיעת החמה ומתפללין אותה כל שעה שירצו, ואינן הולכין לבית הכנסת לתפילת מנחה משש שעות ומחצה ולמעלה כמו שהיו עושין לאותן הימים בימי התעניות כדלעיל (יג:)[מח].

כתפלת נעילה דמי

דהשתא שאנו מתפללים סמוך לשקיעה, ליכא למיגזר במנחה של תעניות משום מנחה דכל יומא, דמנחתא כי הא - תפילת מנחה כזאת של תעניות, שמתפללים אותה בסמוך לשקיעת החמה, ליתא בכל יומא - אין בכל שאר הימים, שבהם מקדימים להתפלל מפני שרוצים לסעוד אחריה[מט].

שכור מיהם אסור בנשיאת כפים

שיכור אסור בנשיאת כפים לדעת כל התנאים, דאפילו רבי מאיר שהוא מיקל יותר משאר התנאים, לא קאמר שיש נשיאת כפים במנחה ונעילה של תעניות, אלא משום דהאידנא - בזמן זה, כלומר ביום התענית, לאו זמן שכרות הוא, אבל בשאר הימים שמצוי בהם שכרות מודה שאין נשיאת כפים במנחה משום שהוא זמן שמצוי בו שכרות.

פרשם כהן מנרך

פרשת ברכת כהנים שהיא 'כה תברכו את בני ישראל אמור להם' (במדבר ו כג), סמוכה לפרשת נזיר, הכתובה קודם לכן (שם ו ג-כא).

מה מצרם כו'

כשם ש'משרת', כלומר, כהן העובד עבודה מותר בחרצן, דלא מיתסר בעבודה אלא שתויי יין ממש דכתיב (ויקרא י ט) 'יין ושכר אל תשת וגו' בבואכם אל אוהל מועד', הא בחרצן מותר, אף כהן מברך מותר בחרצן.

ציונים והערות

זה תבשיל אחד ומותר לאכלו. **לט. מכך** שנקט רש"י 'ולא יישן' נראה שדין כפיית המיטה לרבי יהודה הוא בתשעה באב עצמו ולא בסעודה המפסקת. ובביאור הגר"א (או"ח סי' תקנט ס"ג) הוכיח כן מהגמרא להלן (ל:). אך כתב שמהירושלמי (ה"ז) משמע, שהמחלוקת של רבי יהודה וחכמים היא בסעודה המפסקת. וכן משמע במאירי (ד"ה המצניע). וראה עוד מה שכתבו בענין זה בביאור הגר"א (שם סי' תקנד ס"ו, סי' תקנה ס"ג), קרן אורה (להלן ל: ד"ה ר' יהודה), וחידושי מרן רי"ז הלוי (תעניות ד"ה והנה נמצינו). **מ. רע"ב** (מ"ז). נראה שרש"י דייק וכתב 'שלא יישן עליה', ללמד שדין כפיית המיטה בתשעה באב שונה מדין כפיית המיטה באבל, שבאבל אף אם יישן על גבי קרקע אינו יוצא ידי חובת כפיית המיטה עד שיכפה מיטתו דווקא [כמבואר במועד קטן (כא.), לפי שטעם כפיית המטה באבל הוא משום 'דמות דיוקני נתתי בכם ובעונותיכם הפכתיה, כפו מטותיכם עליה' (שם טו:)], אך בתשעה באב עיקר החיוב לרבי יהודה הוא רק שלא יישן על גבי המיטה דרך הנאה וכבוד אלא יישן על גבי קרקע ויצטער בשכיבתו. אלא שלדעתו גם בתשעה באב חייבו חכמים לכפות המיטה כדי לעשות היכר לדבר שלא ישכח ויישן עליה. על פי גבורות ארי (להלן ל: ד"ה ר"י). **מא. הראשונים** הביאו בשם הירושלמי (ה"ז) טעם אחר לכך שכל הכלים טעונין טבילה, ראה להלן (לא.) בהערה לביאורי הפשט. **מב. הרש"ש** (ד"ה ויש) העיר על דברי רש"י, שיש לפרש שהגמרא התכוונה גם לתעניות ומעמדות כשחלו בראש חודש ומתפללים בהם תפילת מוסף, ונמצא שגם בהם יש ארבע תפילות [שיתכן שגם בראש חודש היו מתענים במעמדות ומתפללים נעילה]. ואף שאין גוזרים תענית על הציבור בראשי חדשים כמבואר לעיל (טו:), מכל מקום הרי שנינו שם שאם התחילו בסדר התעניות לפני ראש חודש וחל ראש חודש באחד מימי התעניות אין מפסיקים בו את הסדר ומתענים אף בראש חודש. אך בגבורות ארי (ד"ה מעניות) כתב, שלפי השיטה המובאת בירושלמי (ה"ו) שזמנה של תפילת נעילה הוא בתחילת הלילה בזמן נעילת שערי שמים, לא היו מתפללים תפילת נעילה בתעניות ומעמדות שחלו בראש חודש לדעת רבי מאיר (לעיל טו:) שלא היו משלימים אז את התענית, שהואיל והיו צריכים להפסיק את התענית מבעוד יום שוב לא היה שייך להתפלל אחריה תפילת נעילה, שלא ניתן להתפלל תפילת נעילה בנפש שבעה וכרס מלאה. והואיל ובגמרא בסמוך מבואר שגם משנתינו דעת רבי מאיר היא, נמצא שגם בתעניות ומעמדות שחלו בראש חודש לא היו מתפללים כי אם שלשה תפילות שהן שחרית מוסף ומנחה, ולא נעילה. **מג. במראה כהן** (נרש"י) הביא שברש"י דפוס ישן לא גרס מן התיבות 'שנאמר' עד סוף הדיבור. והוסיף, שגירסת רש"י לפנינו תמוהה, שהרי בגמרא להלן מבואר שמה שאסור לכהן שתוי לישא כפיו נלמד ממה שנסמכה פרשת כהן מברך לפרשת נזיר. אך ראה בהערה לביאורי הפשט (להלן מ.) בסוף הסוגיא, שהובאה דעת הגבורות ארי שבמסקנא חוזרת בה הגמרא וסוברת שהאיסור נלמד מההיקש של כהן מברך לכהן משרת. **מד. רבינו** גרשום (לעיל כו: ד"ה המידנא) הזכיר גם יום הכפורים. **מה. לפי** הגירסא שבמשנה לפנינו המובאת בסוגריים (לעיל כו:) כבר נתבאר שם שהיו מתענים במעמדות, ומדברי רש"י כאן נראה שלא גרס זאת. וראה בהגהות וציונים שם. **מו. משמע** מדברי רש"י, שאף אנשי המעמדות לא היו מתפללים תפילת נעילה אלא בימים שהיו מתענים בהם, ולא בימי ראשון וששי שבהם לא היו מתענים כמבואר להלן (מ:). וכן היא גם שיטת הריטב"א (לעיל ע"ב ד"ה ובמעמדות). אבל המאירי (לעיל ע"ב ד"ה והמצנה הרמזנה) כתב בשם גדולי המפרשים, שגם בימי ראשון ושישי של מעמדות היו מתפללים תפילת נעילה אף שלא היו מתענים בהם, ואף על פי כן היו נושאים כפיהם בנעילה. וביאר (ד"ה מה), הטעם שלדעת רבי יוסי לא גזרו שלא לישא כפים בנעילה, הואיל ותפילת נעילה אינה נוהגת בכל יום, וגם בימים שאין מתענים בהם אין השכרות מצויה, לפי שמתפללים אותה סמוך לשקיעת החמה והוא זמן רב אחר הסעודה. **מז. על** פי רש"י בעירובין (לו: ד"ה מומיב). **מח. ביארנו** את דברי רש"י על פי משנה ברורה (סי' קכט סק"ו). אך הרמב"ן (ד"ה אלא, נפילת אפיים) ביאר, שבזמננו מאריכים בתפילת מנחה של תעניות עד סמוך לשקיעת החמה. ובהגהות הב"ח (אות ו) כתב, שגם רש"י התכוין לכך. **מט. על** פי הר"ן (ד"ה אלא).

כז.

מתני קתמר

דקא **בעי מאי ניהו מעמדות** - שהמשנה שואלת מה הם המעמדות, **ומייתי קרא** - ועל זה היא מביאה את הפסוק (במדבר כח ג) **'את קרבני לחמי לאשי'** וגו', והרי אף שמפסוק זה דרשו את עיקר חיוב המעמדות, אך מכל מקום הרי אינו מבואר שם מה הם המעמדות.

סבי קתמר שלו הן מעמדות

המשנה שואלת שתי שאלות: א. אלו הן המעמדות, **דלקמן** - ועל שאלה זו משיבה המשנה להלן, בקטע המתחיל 'התקינו נביאים הראשונים'. ב. **וטעמא מאי תקון מעמדות**, ועל זה משיבה המשנה מיד, **לפי שנאמר 'צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי'** וגו', ומפסוק זה נלמד שחייב אדם לעמוד על קרבנו, ועל כן תיקנו מעמדות שיעמדו על הקרבן תמיד.

ס"ג פנו רבנן עשרים ומרבעה משמרות היו בארץ ישראל ושמים עשרה ביריחו, שמים עשרה ביריחו נפישי להו טובא, שלש מימא ושמים עשרה מהן ביריחו

בריש - בהוה אמינא של הגמרא, היה **משמע** לגמרא מלשון הברייתא, **שמלבד העשרים וארבעה משמרות שבעיירות ארץ ישראל היו עוד שנים עשרה משמרות ביריחו, דהוו להו** - שהם ביחד **שלושים ושישה** משמרות, ועל כן מקשה הגמרא שזה הרבה יותר ממה ששנינו במשנה. ומתרצת הגמרא, שביאור הברייתא הוא **'שנים עשרה מהן'**, שלשון זה **משמע שמאותן העשרים וארבעה** משמרות היו **שנים עשרה ביריחו**, ויוצא שגם בסך הכל היו רק עשרים וארבעה, וכמו ששנינו במשנה.

ס"ג הגיע זמן המעמד מפי המעמד עולה לירושלים ומפי המעמד עולה ליריחו כדי שיספקו מים ומזון למשמרת שבירושלים

כלומר, כיצד היו שנים עשרה משמרות ביריחו, אין הכוונה ששנים עשרה משמרות שלמים היו גרים שם, אלא כל המשמרות היו מפוזרים בכל ארץ ישראל, **וכשהגיע זמן המשמר לעלות לירושלים בשבת מתחלקים אנשי המשמר** לשתי קבוצות, **חציין הולכין לירושלים לעבודה** בבית המקדש, **וחציין הולכין ליריחו הסמוכה לירושלים ומתקנין שם מים ומזון לאחיהם** אנשי משמרתם שעלו לירושלים, **וכך עושין כל העשרים וארבעה משמרות, נמצא** שעשרים וארבע חצאי משמרות שהם כמו **שנים עשרה** משמרות שלמים היו **ביריחו**. יש **לשון אחר** - גירסא אחרת בגמרא, [ולא] **נהירא לי** - אבל אותה גירסא אינה נראית לי[נא].

מעכשין מפ הקרבן

אם אין מעמד מכולן - מכהנים לויים וישראלים בירושלים הרי זה מעכב את הקרבן, **כדתנן** (לעיל כו.) **על כל משמר היה מעמד בירושלים של כהנים לוים וישראלים**. והטעם שצריך מעמד מכולם, **כיון דכולהו** - שכולם, הכהנים הלויים והישראלים הם **בעלים** של הקרבן תמיד, **על כן בעינן** דליהוי (כמוהו) [כולהוי[נב]] - שיהיו שלוחים של כולם עומדים **על גבי עבודה**[נג].

עיקר שירה בפה

עיקר מצות השיר מתקיים בכך שהלויים שרים בפה, ומה שמנגנים **בכלי** הוא רק **לבסומי קלא בעלמא** - לבסם בכך את קול שירת הלויים, ועל כן **כיון דאיכא לוים** ששרים בפה, **לא מעכב משום כלי שיר** - שוב אין עיכוב בקרבן אם אין שם כלי שיר.

עיקר שירה בכלי

הכלי העיקרי מכלי השיר שהיו בבית המקדש, הוא **אבוב** [-חלילי[נד]] שהיה מכה על המזבח שנים עשר יום בשנה [כמבואר בערכין (י.)]. **וכן בפרק החליל** (סוכה נה) כשדנה הגמרא אם הניגון בכלי שיר דוחה את השבת, אמרה 'החליל דוחה את השבת' וכו', אף שהנידון הוא גם אם שאר כלי שיר דוחים את השבת, והיינו משום שהחליל הוא העיקר מכולם[נה].

מרנפס מלעזר

מבניו של אלעזר בן אהרן הכהן, **שעשה** מהן משה **ארבעה משמרות. וגמרא גמר לה** - ודבר זה היה מקובל לרב מרבותיו, אף שאינו מפורש בפסוק.

המה יקד דוד ושמואל הרואה בעמונפס

והרי מברייתא זו **תיובתא** [-פירכא] **דרב חמא** דאמר שמואל העמידם על שש עשרה ודוד העמידן על עשרים וארבעה, **דהא שמעינן מינה** - שהרי מברייתא זו משמע **דתרוייהו בהדי הדדי** - ששניהם [דוד ושמואל] ביחד **תקנינהו** - תיקנו את כל המשמרות הנוספות על של משה.

מיקודו של שמואל הרמתי

כוונת הברייתא היא, שעל תקנתו של שמואל **שהעמידן על שש עשרה** משמרות, **בא** דוד לאחר זמן והוסיף עוד שמונה משמרות **והעמידן** בכך **על עשרים וארבעה** משמרות[נו], אבל לא ששמואל ודוד הוסיפו ביחד שש עשרה משמרות.

אית ספרים שכתוב בהן 'מיסודו של שמואל ודוד העמידום על עשרים וארבעה', כלומר, שניהם הועילו ברבר, ושמואל העמידם על שש עשרה, ודוד העמידם על עשרים וארבעה.

וימנמו גני מלעזר רמיש לרשמי הנגרים מגני מיממר

ויתקו בני אלעזר לששים לבית אבותם שמה עשר ולבני מיתמר לשמים לבית אבותם שמונה, ומומר בית אב אמד ממח לאלעזר ומחח ממח למיתמר

כך הוא ביאור הפסוק הראשון שהברייתא מביאה, **'וַיִּמָּצְאוּ בני אלעזר רבים לראשי הַגְּבָרִים** מן בני איתמר, **וַיַּחֲלְקוּם** לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה', **כלומר, ראשי הגברים של בני אלעזר היו רבים** מראשי הגברים של בני **איתמר. והאי 'וימצאו** בני אלעזר רבים', **משמע** דרק עכשיו בימי דוד נמצאו בני אלעזר מרובים על בני איתמר, אבל **קודם לכן** - בימי משה **היו קבועים** - שוים במנין ועל כן היו שוים גם במנין המשמרות, שמונה לבני אלעזר ושמונה לבני איתמר, **ועכשיו** בימי דוד מתוך שהתרבו בני אלעזר **הוסיפו** עליהן **ויחלקום לשש עשרה** משמרות. וכך הוא ביאור הפסוק השני שהברייתא מביאה **'בית אב אחד אחוז'** - על כל משמר **שהיה מתחילה ל'אלעזר'** מימות משה **דהיינו שמונה**, ניתוסף כעת **אחוז אחד בגורל** בימי דוד **דהיינו נמי שמונה**, **והוו להו** ביחד **שש עשרה** משמרות לבני אלעזר[נז].

ומחח ממח למיתמר

ומה שהיה מתחילה בימי משה **אחוז לאיתמר, אחוזים הם גם עתה** בימי דוד **כבתחילה, שלא הרבו עליהם** כעת **שום בית אב** [-משמר].

מתי ומומר

וכי תימא - ואם תרצה לומר שמהפסוק הראשון אין להוכיח שמתחילה היו שמונה משמרות לבני אלעזר ושמונה משמרות לבני איתמר, לפי שהיה ניתן לומר, **דמעיקרא** בימי משה, **הוו ארבעה לאלעזר וארבעה לאיתמר.**

וכי סיכי לנפישי נמי מלעזר סכי נמי נפישי נמי מיתמר

שניהם [בני אלעזר ובני איתמר] התרבו בימי דוד, **ומיהו בני אלעזר נפישי טפי** - התרבו יותר מבני איתמר, **דהא לבני איתמר לא אוקמינהו** - לא העמידם דוד **אלא על שמונה** משמרות ודבני **אלעזר** העמידם **על שש עשרה.**

מפ שמע ומפח למיתמר

אלמא - הרי מוכח מפסוק זה, שמנין המשמרות של בני איתמר **כדקיימי קיימי** - נשארו בימי דוד כמו שהיו מימות משה, **ושמע מינה** - ומוכח מכך **דמשה תיקן להם** - לכל הכהנים **שש עשרה** משמרות, **שמונה** משמרות **מזה** - מבני אלעזר **ושמונה** משמרות **מזה** - מבני איתמר, ודוד הוסיף שמונה משמרות לבני אלעזר עד שנהיו שש עשרה וביחד עם השמונה משמרות של בני איתמר היו

ציונים והערות

נ. כן הגיה בהגהות מהר"ב רנשבורג. **נא. רש"י** בא להוציא מגירסת רבינו גרשום (ד"ה פיגד) שהיא 'וחצי המשמר היה עולה מיריחו', והיינו שחצי מכל משמר היו גרים ביריחו שהיתה סמוכה לירושלים, ומשם היו עולים לירושלים כשהגיע זמן משמרם לעלות. והטעם שתיקנו שיהיו חצי כל משמר ומשמר גרים ביריחו, כדי שיספקו לו שביריחו מים ומזון לאחיהם שבירושלים באים שם ממקומות רחוקים ואינם יכולים להביא עמהם מים ומזון כשעולים לירושלים ועל כן אלו שביריחו כשעלו לירושלים היו מביאים עמהם מים ומזון עבור כל בני המשמר, ונמצא שעשרים וארבע חצאי משמרות שהן כמו שנים עשרה משמרות שלימות היו גרים ביריחו. ע"פ מנחם משיב נפש (נרש"י). **נב. כך** הגיה בהגהות הב"ח (שם ג).

נג. אך הריטב"א (לעיל כו. ד"ה ומה - הרשאון) והמאירי (ד"ה להניח - הרשאון) פירשו, שאין הכוונה שהכהנים והלויים היו חלק מהמעמד אלא הישראלים בלבד, אלא שבשעת הקרבת הקרבן בבית המקדש היו שלש כתות אלו מצויות שם, הכהנים עסקו בעבודתם, הלויים בשירם ובזמרם, והישראלים היו עסוקים במעמדם. וגם בגבורות ארי (ד"ה להניח) פירש כן, והקשה על רש"י שמדוע יצטרך להיות משלשתן במעמד והרי גם ישראלים לבד או כהנים או לויים יוכלו להיות שלוחיהם של כל ישראל. **נד. כמבואר** בערכין (ט.). **נה. הרש"ש** בסוכה (נ: ד"ה מאן) העיר, שהחליל היה מכה לפני המזבח רק בשנים עשר יום בשנה כמפורש בערכין (י.), ובשאר ימות השנה היו מנגנים בשאר מיני כלי זמר. אך ראה במה שכתב הערוך לנר (סוכה שם נרש"י ד"ה נשיר) שלדעת הרמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ד), היו מנגנים בחליל גם בשאר ימות השנה והוא העיקר מכל כלי השיר. **נו. מהמאירי** (ד"ה משמרות) נראה גם כן שגרס וביאר כפירוש זה, ואף הוסיף שם ביאור שמאחר שראה דוד ששמואל לא הוסיף על המשמרות שתיקן משה אלא שמונה, אף הוא לא הוסיף על מה שתיקן שמואל אלא שמונה. **נז. במנחם** משיב נפש (נרש"י) מחלק דיבור זה לשנים. תיבות 'ויחלקום לשש עשרה' הם סיום הדיבור הראשון. ומתיבות 'בית אב' וכו' מתחיל הדיבור שני, וכתב שכך יש לגרוס בו, 'בית אב אחד אחוז לאלעזר [עד כאן כותרת הדיבור]. בית אב שהיה מתחילה לאלעזר, דהיינו שמונה, אחוז אחד בגורל דהיינו נמי שמונה, והוו להו שש עשרה'.

עשרים וארבעה. וקשיא מברייתא זו לרב חמא דאמר שמשה תיקן ארבעה משמרות לבני אלעזר וארבעה לבני איתמר.

והא דכתב לעיל בדברי הימים א' (ט כג) 'ובשנת הארבעים וגו' המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם', במה שהוסיפו עליהן דוד ושמואל עד עשרים וארבעה משמרות משתעי - מדבר פסוק זה, [אבל] משה תיקן להם שש עשרה משמרות, ולא שמונה כמו שביאר רב לעיל.

מנהי הים

דהא איכא תנא של הברייתא דלעיל, דקתני - ששנינו בה שמשה תיקן להן שמונה משמרות משניהן - משתי המשפחות יחד, שהם ארבעה מבני אלעזר וארבעה מבני איתמר, ואנא [-ואני, כלומר רב] קאימנא כוותיה - עומד בשיטת תנא זה.

עלו מן הגולה

ארבעה משמרות כהונה בלבד עלו עם עזרא בבית שני, והשאר לא עלו, שהרבה מישראל נשתיירו בגולה ולא רצו לעלות.

פסקו ומימר

אוצר החכמה

ומבעיא לי - וקשה לי, דפשחור לא כתיב גבי עשרים וארבעה משמרות (דה"י א' כד ז-יח)[נח].

כז:

וחלקום

חילקו את ארבעה משמרות אלו לעשרים וארבעה משמרות, וכתבו בנוי של כל אחד ואחד בחלק - וגם כינו בשם חדש את כל אחד מהחלקים שניתוספו וכתבום.

בללום ומנום בקלפי

כתבו על עשרים וארבעה חתיכות קלף את שמותיהם של ראשי משמרות שחלקו [-שנחלקו] מאותן ארבעה משמרות.

נפ ידעים

מתוך משמרה של ידעיה, בא כהן אחד מהן, ונוטל חלקו וחלק חמש חתיכות קלף דהוו להו שש, ומי - והמשמרת שהיה עולה בידו ראשון מתוך שש משמרות אלו, היה נבחר לעבודת בית המקדש לשבת ראשונה של כל מחזור של עשרים וארבע שבתות, שבסדר שהיו שמות המשמרות עולין בידו זו אחר זו, כך היו עובדין בשבתותיהן זו אחר זו[נט].

וכך הסנו

התנו ותיקנו, שאפילו יהויריב, שהיה במקדש ראשון ראשון לכל המשמרות, עולה מן הגולה.

נפ ידעים

גם אם תעלה משמרת יהויריב מן הגולה, לא תידחה משמרת ידעיה מלהיות הראשונה לכל המשמרות, הואיל ומתחלה כשעלה עזרא מן הגולה, לא עלה אתו משמר יהויריב, אלא כל משמרות הנעשות [-שנחלקו] מידעיה קודמות לעבודה למשמרת יהויריב, ויהויריב בא ועובד אחריהן במקום משמר (אחר) [אחד][ס], ושאה משמרות דידעיה עושין אותן חמשה, כלומר, מחלקים מחדש את משמרת ידעיה לחמשה חלקים בלבד, ומשמרת יהויריב עובדת במקום החלק הששי שנפחת מידעיה, ועושים כן כדי שלא להרבות במשמרות על המנין שהוקבע מימות דוד[סא].

אמר רב אמי לפי שאלמלא מעמדות

אם לא משום המעמדות, כלומר, עיסקי קרבנות המכפרים שישראל עושין שעליהם ניתקנו המעמדות, הן - בני ישראל היו כלים בחטאן, ומשהן כלין גם שמים וארץ העומדים בזכותן של ישראל[סב] אין מתקיימין כו'.

כאנשי דור המבול

שמאחר שהן כלין, שוב אין העולם מתקיים אלא נחרב כמו שהיה בדור המבול[סג].

והואיל שעל עיסקי קרבן העולם עומד, לכך קורין אנשי מעמד בעריהן[סד] במעשה בראשית.

כנגד מקנתי לסס כו'

כל זמן שקורין בהן כו', מהיכא יליף לה להאי, גמגום, כלומר, רש"י מתמיה מהיכן למדו שהבטיח ה' לאברהם שעל ידי קריאת פרשת הקרבנות נחשב להם כאילו הקריבום[סה].

מנו רבנן, מנשי משמר מתפללין על קרבן תמיהן

קרבן אחיהם, פירוש, התמידים שבכל יום שהם קרבנות השייכים לכל ישראל.

מנשי משמר

אותן עשרים וארבעה משמרות שהיו בעריהן[סו] ולא עלו לירושלים.

נשמי על יורדי הים

דכתיב ביום שני של בריאת העולם (בראשית א ו) 'יהי רקיע בתוך המים', ונרמז בזה על הים שהרי הרקיע מבדיל בין המים העליונים לבין המים התחתונים שהוא הים, ועל כן צריך להזכיר ולרַצות ביום זה על הדָּבָר שלא יזוקו בני אדם מן הים[סז].

נשליכי על טולכי מדברות

דכתיב ביום השלישי (שם א ט) 'וְתֵרָאֶה היבשה', ודורשים 'תראה' מלשון 'ראוי', כלומר, שה' אמר תהי ראויה יבשה להולכיה [-להולכים עליה], שלא יזוקו מפני חיות רעות, ועל כן יש להתפלל ביום זה על דבר זה[סח].

נרציי על המקטרת

שבו - ביום זה נתלו המאורות [-שמש ירח וכוכבים], וכתיב ביה (שם א יד) 'יהי מאורות', מארת כתיב חסר בלי אות וא"ו, על כן דרשו שהוא מלשון מְאֵרָה [-ארור, קללה], כלומר, שביום זה יש סכנה שלא תיפול קללת האסכרא בתינוקות, ונצרך להתענות ולהתפלל על כך[סט].

ופל עוברות כו'

דכתיב ביה ביום החמישי (שם א כ) 'ישרצו המים שרץ נפש חיה', ולשון 'נפש חיה' משמע שיהיו ראויים לחיות, ועל כן יש להתפלל בו על העוברות

ציונים והערות

נח. **ותירץ** בתוספות רי"ד (ד"ה מ"ל ד'), שבאחד מאותם עשרים וארבעה משמרות היה אדם גדול ששמו פשחור, ועל כן קראו את כל משמרתו על שמו. ובמהרש"א (מ"מ ד"ה ד' מסמכות) תירץ, שהואיל ומצינו בימי ירמיה 'פשחור בן אימר הכהן' (ירמיה כ ו), ו'אימר' נמנה בדברי הימים בין העשרים וארבעה משמרות, נראה מכך שאכן מתחילה היו בני פשחור חלק ממשמרת אימר שהיה אביו של פשחור, אלא שבימי בית המקדש השני נהיו בני פשחור למשפחה גדולה, ועל כן נחלקו אז בני פשחור ממשמרת אימר ונהיו למשמר נפרד. וראה עוד בילקוט ביאורים בענין זה. **נט. מתוך** דברי רש"י בערכין (יג: ד"ה ומתוס) מבואר, שנתנו את כל העשרים וארבעה פתקאות בקלפי אחד, והכהן ממשמרת ידעיה כיון ברוח הקודש שעליו והעלה מתוך הקלפי את הפתקא שעליה היה כתוב שם משמרתו, ואחר כך העלה מתוך הקלפי עוד חמש פתקאותזה אחר זה שעליהם היו כתובים שמותיהם של שאר חמשת חלקי משמרת ידעיה, ועל ידי כן נקבע שתהא משמרתו הראשונה לכל המשמרותשאר חמשת חלקי משמרתו יהיו אחריו כסדר שעלו בגורל, ואחר כך עשו כסדר הזה גם שאר המשמרות. אך בתוספות רי"ד (ד"ה מלקוס) כתב, שלא בלל את כל העשרים וארבעה פתקאות בקלפי אחד, לפי שזה היה ידוע שידעיה עם כל חמשת חלקי משמרתו קודמים למשמרת חרים וחלקיו, וכמו כן חרים קודם לאימר, שכבר מימי דוד הוקבע שזה יקדים לזה. אלא שכעת בימי עזרא שכל משמר נחלק לשש, לא ידעו לסדר את ששת החלקים של כל משמר מי יקדים למי. ועל כן נתנו את שמות ששה חלקי משמרת ידעיה לתוך קלפי אחד, וכפי הסדר שהיה הכהן מעלה את שמות החלקים בזה אחר זה, כך היו אלו עובדים בבית המקדש שבוע אחר שבוע. וכמו כן, נתנו את הפתקאות של ששת חלקי משמרת חרים לקלפי אחר, וכהן אחד ממשמרת חרים היה מוציאם בזה אחר זה וכך נקבע סדר עבודתם, וכן עשו גם למשמרת פשחור ולמשמרת אימר. **ס. כך** היא גירסת הרש"ש (נדפס"י). ובמנחם משיב נפש (נדפס"י) כתב, שיש להגיה 'אחרון'. **סא. מדברי** רש"י יוצא, שאם תעלה משמרת יהויריב, שוב תהיה נימנית בין העשרים וארבעה משמרות אלא שלא תהיה הראשונה שביניהם כמו שהיתה בזמן הבית הראשון. אך התוספות רי"ד (ד"ה וכן) כתב, שבין יהויריב ובין שאר המשמרות שלא עלו בימי עזרא נקנסו בכך ששוב לא יהיו נמנים כלל בין המשמרות. ומה שאמרו 'ידעיה עיקר ויהויריב טפל לו', פירושו שבני יהויריב מתחברים עם משמרת ידעיה כמו אכסנאים אבל אינם מפייסים עמהם על הקרבנות, וכן שאר המשמרות שלא עלו עם עזרא אם יעלו אחר כך הרי הם מתחברים לאחת משאר המשמרות כאכסנאים. וראה עוד מה שהאריך בגבורות ארי בענין זה. **סב. כמבואר** במדרש (ויק"ר לו ד). **סג. יתכן** שרש"י בא לבאר בזה שאין הכוונה שה' יביא מבול ממש על הארץ, שהרי זה אי אפשר שכבר נשבע ה' שלא יביא עד מבול לעולם (בראשית ט.) [וכמו שהקשה במהר"ץ חיות (ד"ה שמא)], רק הכוונה שאם ח"ו ישראל כלים ממילא לא יהיה קיום לעולם. **סד. מדברי** רש"י נראה, שרק אנשי המעמד שלא עלו לירושלים היו קוראים בתורה. אך ברמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג-ד) מבואר, שגם אלו שבירושלים היו קוראים. **סה. ותירץ** הריא"ף (על עין יעקב ד"ה זמן), שבהמשך פרשת ברית בין הבתרים (שם טו יב) נאמר 'ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו', ופסוק זה מרמז על שקיעת שמשם של ישראל בגלותם שעל כך נפלה על אברהם תרדמה המרמזת על תמיהתו היאך יתקיימו בגלות, ועל כך נאמר (שם טו יח) 'ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי' וגו', ותיבת 'לאמר' המיותרת באה לרמז שבזמן שלא יוכלו להקריב קרבנות בפועל ייחשב להם על ידי אמירת הקרבנות כאילו הקריבום בפועל. והמהרש"א (מ"מ ד"ה נכנ) תירץ, שמכך שאמר לו ה' 'קחה לי עגלה משולשת', ולא 'קרב לי', נלמד שאף ב'קיחת דברים' [כמו שנאמר (הושע יד ג) 'קחו עמכם דברים'], כלומר בקריאת פרשיות הקרבנות, ייחשב כאילו הקריבום. **סו. בהגהות** הב"ח (מוס ג) הגיה 'אנשי משמר, שהיו בירושלים. אנשי מעמד, אותן עשרים וארבעה שהיו בעריהן'. פירוש, שאלו מישראל שהיו בירושלים, נקראו 'אנשי משמר', ואילו אותם שהיו נשארים בעריהם נקראו 'אנשי מעמד', והם היו מתכנסים ומתענים וכו'. וראה הגהות הגר"א והגהות מהר"ב רנשבורג שהגיהו בדברי רש"י באופן אחר. אך רבינו גרשום (ד"ה מנשי) פירש, שמה ששנינו 'אנשי משמר היו מתפללים' הכוונה לכהנים שבאותו משמר שלא היו עובדים באותו יום, שכן כל משמר היה נחלק לששה בתי אבות וכל בית אב היה עובד יום אחד בלבד באותו שבוע [ורק בשבת עבדו ביחד כל בתי האבות שבאותו משמר], ועל כן בכל יום מימות החול כל בתי האבות של אותו משמר שלא היו עובדים בו, היו מתפללים על עבודת הקרבן שעושים אחיהם אנשי אותו בית האב העובדים היום, שיתקבל ברצון. ומפירוש רש"י נראה, שרק אנשי המעמד שבערים היו מתענים, ולא אלו שבירושלים העומדים על הקרבן. וכן מבואר מדברי רש"י (לעיל כו. ד"ה מלו, וד"ה והמתי). אך הרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ג) והריטב"א (ד"ה ומה) כתבו, שאף אלו שבירושלים היו מתענים. **סז. והרשב"א** (סוד"ה ד"ה סי' שמט) פירש, שביום השני נחלקו המים ועל כן עלולה להיות סערה בַּיַּמים, וצריך להתפלל שלא יזוקו יורדי הים מן הסערה. **סח. ברש"י** (על עין יעקב ד"ה נג') כתוב, 'ותראה היבשה, כלומר, שימצאו הדרכים נקיים'. **סט. וברש"י** (על עין יעקב ד"ה נד', נפילות שני) כתוב, אי נמי, כיון דאסכרה באה על לשון הרע (שבת נג.) ולשון הרע אתעביד

שלא יפילו עובריהן, ועל המניקות שלא יחסר חלֶב מדדיהן ויוכלו להניק את בניהם כדי צרכם ויחיו[ע].

מפני הטוענים

שעושים אותו - את יום ראשון **יום טוב שלהם**, ואם יתענו בו אנשי המעמד עלולים הנוצרים לכעוס עליהם ויבואו לידי סכנה[עא].

שליש ליצירה

האדם הראשון **נברא ביום ששי**, ונמצא שיום ראשון הוא היום השלישי ליצירתו, **ובכל יום שלישי** הוי חלוש, **כדכתיב** באנשי שכם אחרי שנימולו (בס לד כה) 'ויהי **ביום השלישי בהיותם כואבים**'[עב].

נשמה יתירה

שנוטלין אותה ממנו במוצאי שבת, ועל כן הוי האדם **חלש** ביום זה.

נשמה יתירה

נשמה יתירה, היינו **שמרחיבים** משמים את דעתו של האדם **לאכילה ושתיה**[עג].

כיון שסעדם

'שָׁבַת' היינו שכבר נָח האדם **ושמר את השבת**, והיא עברה ממנו.

וי מכדם נפש

תיבת 'וינפש' **דורש** ריש לקיש **בנוטריקון** 'וַוי **נפש**', כלומר, וי על הנפש היתירה שאבדה ממנו.

נרמזים בשמים

כהן ולוי קורין (**ביום תענית**[עד]) בפרשת **'בראשית'** [מ'בראשית ברא' עד 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד'].

מלמד פסוקי סוף

וסגיא בהו לחד גברא - ובקריאת שלושה פסוקים די לקורא אחד כמו ששנינו במשנה המובאת להלן 'הקורא בתורה אל יפחות משלשה פסוקים'.

רב אמר דולג

הקורא **הראשון קורא שלשה פסוקים** [בראשית, והארץ, ויאמר], **והשני מתחיל בפסוק שסיים בו הראשון** [ויאמר] **והשנים עמו** - ומוסיף עליו שני פסוקים [וירא, ויקרא], **הרי** שגם הוא קרא **שלשה** פסוקים.

ובאופן של 'דולג', **משום** מה ששנינו (מגילה כג:) **'אין משיירין בפרשה פחות משלשה פסוקים'** - אסור לקורא לסיים קריאתו פחות משלשה פסוקים סמוך לסוף הפרשה, גזירה משום היוצאים עכשיו מבית הכנסת שיחשבו שהבא אחריו יקרא רק שני פסוקים בלבד, וכאן הרי הראשון סיים בפחות משלשה פסוקים קודם סוף הפרשה, **ליכא** - אין לחוש לכך, **משום** דכאן **לא אפשר** לנהוג באופן אחר, ובאופן שאי אפשר בענין אחר לא גזרו חכמים.

פוסק

מפסיק [-חולק] **הפסוק** השלישי **לשנים**, הקורא **הראשון** [כהן] **קורא שני פסוקים וחצי**, ולוי **משלים החצי** השני **של אותו הפסוק שקרא הכהן, עם שנים** - שני פסוקים **הנותרים**.

רבי חנינא קרע

נקרא 'קרא', על שם **שהיה בעל מִקְרָא** של תורה שבכתב, **ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה**.

נפר גדול

הרבה טרחתי וחזרתי עליו לבקש ממנו שוב ושוב, **שיתיר לי לפסוק הפסוק לשנים לצורך תינוקות שלומדים לפני, שאינן יכולין לקרוא פסוק כולו.**

הכא נמי לא מפטר

גבי ספר תורה גם כן אי אפשר בלי לפסוק, **וב'דילוג'**[עה] כמו שאמר רב **אי אפשר משום** גזירת הנכנסין **והיוצאין**, פירוש **שאם** הקורא השני **דולג** לאחריו **ומתחיל בפסוק שסיים בו הראשון, בני אדם הנכנסין** עכשיו לבית הכנסת **שלא שמעו קריאת הראשון סבורין לומר שלא קרא הראשון אלא שני פסוקים, ונפיק מיניה חורבא** - ויצא מכך מכשול שיחשבו שֶׁדַּי בקריאת שני פסוקים לכל קורא, וכן **כשהראשון** [-במה שהראשון] **קורא שלשה פסוקים ואינו משייר** בפרשה **אלא שנים, איכא גזרת היוצאין** מבית הכנסת מיד אחר קריאתו, **דסברי** אותם יוצאים, **האי** [הקורא] **השני דסגיא ליה** [-די לו] **בשני פסוקים**, שאינם יודעים שיקרא גם בפרשה שלאחריה.

מיעוטי פרשה של שלשה פסוקים

ברייתא זו, **אקריאת התורה של שאר ימות השנה**

קאי - היא מדברת, ולא מקריאת התורה של אנשי מעמד.

ומן אומרים שלשה

השני קורא שלשה פסוקים, **מפרשה אחריתי** - מהפרשה האחרת [השניה].

הכי גרסינן למאן דאמר דולג לילדוג למאן דאמר פוסק ליפסוק

כלומר, פרשה של **חמשה פסוקין, אמאי** להיש אומרים שחששו משום גזירת הנכנסים, **קורא** שֶׁנִי **שלשה פסוקין בפרשה אחרת, לילדוג כרב או ליפסוק** כשמואל ולא יצטרך לקרוא כלל בפרשה האחרת[עו].

כח.

למימ ליה רוחמא

שונה הדבר בקריאת התורה של כל השנה, שיש לו ריוח, כלומר, **שיכול לקרות לשני עוד שלשה** פסוקים **מפרשה אחרת** - מן הפרשיה שלאחריה שהרי גם היא שייכת לענייננו של יום, ועל כן לא התירו לו לפסוק או לדלוג. **אבל הכא** [-כאן], בקריאת פרשיות המעמדות של יום ראשון, **לית ליה רווחא**, כלומר, אינו יכול לקרות פסוקים מפרשה אחרת, **דהא לא מצי למיקרי אלא** פרשיות **'בראשית'** ו'יהי רקיע' בלבד, ועל כן הרי מוכרחים או לדלוג או לפסוק.

מה הפרש בין זה לזה

מאי שנא - מדוע שונה הדבר בין המעמד של מנחה ושל נעילה, **דקרבן עצים דחי מעמד דנעילה, ומעמד דמנחה לא דחי.**

הללו דברי תורה

תפילת **מנחה** יש לה סמך מן התורה[עז], **כדאמרינן בברכות** (כו:) **יצחק אבינו תיקן תפלת מנחה שנאמר** (בראשית כד סג) 'ויצא **יצחק לשוח בשדה לפנות ערב**' ו'לשוח' הוא לשון תפילה[עח], ועל כן אין המעמד שבה נדחה מחמת קרבן עצים. **והתפילה דנעילה** היא **מדברי סופרים** בלבד ואין לה סמך מן התורה, ועל כן נדחה המעמד שבה[עט].

ציונים והערות

ביום רביעי שנבראו המאורות ואמרה הלבנה לפני הקב"ה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד ואמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמיך (חולין ס:) והיינו לשון הרע, והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללין עליה שלא תבא. **ע. נחלת** יעקב (מסכת סופרים פי"ז ה"ה). **עא. ע"פ** רבינו גרשום (ד"ה מפני) ורש"י (על עין יעקב ד"ה מפני). וקשה, שהמשמרות ניתקנו בימי דוד ושלמה ואז היתה יד ישראל תקיפה על אומות העולם ומה סכנה יש בדבר. על כן יש לבאר, שאנשי המעמד לא היו עושים מלאכה ביום תעניתם, ועל כן לא רצו להתענות ביום ראשון, כדי שלא יאמרו הגויים שגם אנשי משמר מחזיקים את יום חגם ליום טוב שהרי אין עושים בו מלאכה. ויש להוכיח מכאן, שגם מקודם שהחלה דת הנוצרים כבר היו הגויים מחזיקים את יום ראשון לחג. מהרש"א (מ"ק ד"ה מפני) [וגירסתו בגמרא היא 'מפני הגלילים']. **עב. הקשה** בדברי יציב (שו"ת יו"ד סי' קנ), היאך נלמד מהחלישות שלאחר המילה שגם שלושה ימים אחר יצירת האדם יש חולשה. וביאר, שאולי הטעם בזה הוא מפני שביום יצירתו של אדם נוצרה חוה על ידי שחתך ה' מבשרו כמבואר בברכות (סא.), ועל כן הוא דומה למילה. **עג. ובביצה** (טז. ד"ה נשמה) פירש רש"י, 'רוחב לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח לרוחה ויאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו'. אבל הרמב"ן (שמות לא יג) כתב, ש'היא נשמה יתירה הבאה מיסוד העולם אשר בידו נפש כל חי'. ובחידושי המאירי (ביצה טו. ד"ה נשמה) כתב, שהוא רמז אל הכח השכלי שבאדם, שבימות החול האדם משתמש בו רק בדרך ארעי, אבל השבת כל עיקרו אינו אלא להשתמש בשכליות ויכוף את הכח המתאוה לבל תפנה למה שרגילה להתעסק בה, ועל ידי כן לא יתערב בלימודו שום ערבוב הבא מהכח המתאוה. **עד. במנחם** משיב נפש (נרס"י) מחק תיבות אלו, שכן קריאה זו היתה ביום ראשון, ולא היו מתענים בו. ובמראה כהן (נרס"י) הגיה, 'כהן ולוי קורין ביום הראשון בראשית'. **עה. גירסת** הב"ח (שמות ג) היא 'דבדילוג'. **עו. מדברי** רש"י נראה, שגרס בברייתא 'ושל חמשה, הראשון קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת, ויש אומרים שלושה' וכו'. וביאור הברייתא, שפרשה של חמשה פסוקים לדעת תנא קמא מותר לכתחילה לקרות ממנה לראשון רק שלושה פסוקים, ולשני את שני הפסוקים הנותרים ופסוק אחד בלבד מפרשה אחרת, לפי שתנא קמא סובר שאין חוששים לא משום הנכנסים ולא משום היוצאים. ויש אומרים סוברים, שצריך לקרות לשני לפחות שלושה פסוקים מפרשה אחרת [מלבד שני הפסוקים הנותרים בפרשה הראשונה] מפני הנכנסים באמצע קריאת השני שלא יחשבו שקראו לו רק פסוק אחד. אך מכל מקום, גם ליש אומרים מותר לקרוא מהפרשה הראשונה שלושה פסוקים בלבד ואין חוששים ליוצאים שיסברו שיקראו לשני רק שני פסוקים [לפי שאינו מצוי שיצאו אנשים מבית הכנסת באמצע הקריאה]. ועל כן, משיטת תנא קמא אין להקשות כלל על רב ושמואל, שהרי תנא קמא אינו חושש לנכנסים ויוצאים ורב ושמואל הלכו בשיטת הסוברים שכן חוששים לכך, רק קושיית הגמרא על רב ושמואל היא מהיש אומרים שכן חששו לנכנסים, שמדוע הצריכו לחלק את הקריאה באופן שיצטרך השני לקרוא שלושה פסוקים מהפרשה השניה, הרי גם את הפרשה הראשונה עצמה לבד אפשר לחלק לשניהם על ידי דילוג או פיסוק. אך גירסת הגמרא לפנינו היא 'פרשה של ששה פסוקים, קורין אותה בשנים, ושל חמשה ביחיד [ואין לחלקה לשנים], ואם הראשון קורא שלשה [כלומר, אם עבר הראשון וקרא שלשה פסוקים והפסיק], השני קורא שנים מפרשה זו ואחד מפרשה אחרת [כדי להשלים למנין שלושה פסוקים], ויש אומרים, שהשני קורא שלשה [פסוקים מפרשה אחרת]. ומקשה הגמרא על רב ושמואל, מדוע פרשה של חמשה פסוקים קוראים אותה לכתחילה ביחיד ואסור לחלקה לשנים, לדלוג או לפסוק. ע"פ רשב"א (מגילה כג. ד"ה ג"ג) וריטב"א (סס ד"ה ופס). **עז. יד** דוד (נרס"י). **עח. כמו** שדרשו שם מן הפסוק (תהלים קב א) 'תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו'. **עט. ביארנו** ע"פ יד דוד (נרס"י). וכתב מהר"ץ חיות (ד"ה הללו), שאין לבאר דברי רש"י כפשטם שחיוב תפילת מנחה היא מן התורה, שהרי אין ללמוד הלכה מדבר הכתוב

'וצריכין חיזוק', **לא גרסינן הכא**, כלומר, אין גורסים כאן 'הללו דברי תורה ואין צריכין חיזוק והללו מדברי ספרים וצריכים חיזוק', שמלשון זו היה משמע שמחמירים יותר במה שהוא מדרבנן, וכאן הרי אדרבה החמירו יותר בתפילת מנחה שיש לה סמך מן התורה מבתפילת נעילה שאין לה סמך מן התורה, ועל כן הגירסא הנכונה היא רק 'הללו דברי תורה והללו מדברי סופרים'[פ].

עמדו עליו

'זמן עצי כהנים והעם תשעה' וכו' **דקתני** **במתניתין**, **אהכי** [-בשביל כך] **הוצרכו** **למנות**, כדי להשמיענו שמה שמשפחות אלו היו מביאים עצים בימים אלו בכל שנה ושנה לא עשו כן מדעת עצמם, רק הוא **משום** **ההיא** **תקנה** **דעבוד** **להו** **הנך** **נביאים** - שתיקנו להם הנביאים שהיו בתחילת תקופת הבית השני [כגון, חגי זכריה מלאכי עזרא ונחמיה], שכשם שאז הביאו משפחות אלו עצים באותם הימים כך יזכו להביא גם בכל השנים באותם הימים. והוצרכה המשנה להשמיענו זאת, **כי היכי** **דלא** **לידחינהו** **מאתרייהו** - כדי שלא יהא אפשר למתנדבים אחרים לדחותם ממקומם, כלומר, מזכותם להביא באותם הימים.

נכורים

שנינו בביכורים (פ"ג מ"ה) 'כיצד מצות ביכורים, **אדם** **נכנס** **לתוך** **שדהו** **ורואה** **אשכול** של ענבים **שביכר** [-התחיל להתבשל קודם לשאר הענבים שבכרמו] או **תאנה** **שביכרה**, אף שעדיין לא נגמר בישולם, **קושר** **עליה** **גמי** [לסימן] **ועושה** **אותה** **בכורים**, כלומר, קורא עליהם שם ביכורים[פא]. ולכשיגמרו האשכול והתאנה להתבשל ויתלשו מן העץ, הרי הם ראויים להעלותם לבית המקדש, ושָׁם נותנם בעליהם לכהן וקורא עליהם את פרשת וידוי ביכורים, כפי הסדר האמור בתורה (דברים כו ה-י).

נקציעות

קציעות, הם **תאנים** **יבשים**, **שכותשין** **אותן** במכתשת, **ועושין** **מהן** **עגולין**.

ס"ג וסעלי על כמפיהן

עלי הוא 'בוביא'[פב] - כלי עץ שכותשים בו.

כמכפסם שלפניו

שהוא - המכתשת נמצאת **במקום** **אחר** **לפני**[פג] בסמוך לכאן.

תענית כח. - כח:

וזהו - ומחמת כן נקראו '**גונבי** **עלי**', **על** **שם** **שמתגנבין** **מן** **הפרוזדאות** - לפי שהיו גונבים את דעת השומרים, **על** **עסקי** [-על ידי] העלי.

הן הן בני סלמאי הנתופתי

כעין **מעשה** **זה** שעשו 'בני גונבי עלי', **עשו** גם 'בני סלמאי הנתופתי', כמבואר בברייתא בסמוך[פד].

הן הן בני דוד בן יהודה

משפחת 'בני פחת מואב', הם משפחת 'בני דוד בן יהודה', והם היו אנשים ממשפחת **דוד** **מלך** **ישראל** שבא משבט יהודה. **ואהכי** [-ועל כן] קרו **ליה** 'בני **פחת** **מואב**', לפי שדוד המלך **בא** **מרות** **המואביה** - היה מצאצאי רות המואביה.

יואב בן צרויה

שבא גם כן **מרות** **המואביה**, **כי** **צרויה** **אם** **יואב** **אחות** **דוד** **היתה**, **שנאמר** בבני ישי אבי דוד (דה"א ב טז) 'ואחיותיהם **צרויה** **ואביגיל**'.

בני עדין הן הן בני דוד

'בני עדין' הם בני דוד, (**להכי**) [והכי**פה**] - וכך קרי ליה לדוד המלך **בספר** **שמואל** (ב' כג ח) '**עדינו** **העצני**', 'עדינו' על שם **שבשעה** **שעוסק** **בתורה** היה **מעדן** **עצמו** עד שהתרכך בשרו **כתולעת** כדי שתהא דעתו מיושבת עליו בלימודו[פו], ו'עצני' על שם **שכשיוצא** **למלחמה** היה **מתקשה** **כעץ** להלחם באויביו, כמו שאמרו במועד קטן (טז:).

הן הן בני יואב בן צרויה

רבי יוסי סובר ש'עדינו העצני' הוא יואב בן צרויה. ודבר זה **פלוגתא** **היא** (נמקכת מגיגה), חד **אמר** **עדינו** **העצני** **זה** **דוד**, וחד **אמר** **זה** **יואב**[פז].

לימי שבו בני דוד שמים

דהא **קאמר** **רבי** **מאיר**, **פחת** **מואב** **היינו** **דוד**, ויוצא מכך שבני דוד הביאו שתי פעמים, פעם אחת בעשרים בתמוז ופעם אחרת בעשרים באב.

ולרבי יהודה

הרי לרבי יהודה '**בני** **עדין**' **היינו** **בני** **דוד**. וקשה בין לרבי מאיר ובין לרבי יהודה, **דבמתניתין** **קתני** **בהדיא** 'בעשרים בתמוז בני דוד בן יהודה', והדר [-ואחר כך] **קתני** 'בעשרים באב **בני** **פחת** **מואב** **דלרבי** **מאיר** [**היינו** **בני** **דוד**פח]. **ולרבי** **יהודה** **הרי** '**בני** **עדין**' שהביאו בעשרים באלול **היינו** בני דוד, ואם כן לדעת שניהם '**שבו** בני דוד **שניה**' **מיבעי** **ליה** - היה לתנא לשנות.

ולרבי יוסי

לרבי יוסי **דאמר** שבין 'בני **פחת** **מואב**' שהביאו בעשרים באב, ובין 'בני **עדין**' שהביאו בעשרים באלול, **שניהם** **היינו** בני **יואב** בן צרויה, **גם** כן קשה, ד'בעשרים באלול **שבו** בני יואב בן צרויה **שניה**' **מיבעי** **ליה** - היה לתנא לשנות.

לעולם רבי יוסי ומאי מנחי מליכא דרבי יוסי

דמאן **דאמר** - התנא הסובר בשיטת רבי יוסי **שבני** **עדין** בן יהודה **היינו** **בני** **יואב**, **לא** **סבר** לה **דבני** **פחת** **מואב** **היינו** **יואב**, **ולהכי** **לא** **קתני** במשנה '**שבו** **בני** **יואב** **שניה**'. ואותו תנא, **לא** **סבירא** **ליה** **נמי** דבני פחת מואב הן הן **בני** **דוד**, **דאם** **כן** 'בעשרים באב **שבו** **בני** **דוד** **שניה**' **מיבעי** **ליה** **למיתני**, **אלא** סובר שבני פחת מואב **משפחה** **אחרת** הן שאינם לא מבני דוד ולא מבני יואב. ונמצא שגם בני דוד וגם בני יואב לא הביאו פעמיים. וכן **מאן** **דאמר** - התנא שסובר ש'**בני** **פחת** **מואב**' **היינו** **בני** **יואב** **לא** **סבירא** **ליה** **ד'בני** **עדין**' **היינו** **יואב**, וגם אינם בני דוד, **אלא** **משפחה** **אחרת** הן.

כח:

מאי **שנא** **הלל** **דאמי** **דידיה**

מה שונה הלל שדוחה את המעמד שלו, שהוא **המעמד** **דשחרית**, שזמן אמירת ההלל הוא בזמן המעמד של שחרית.

ומאי **שנא** **מוסף** **דלא** **דאמי** **דידיה**

ומה שונה קרבן מוסף שאינו דוחה את המעמד שלו, שהוא המעמד שבמוסף, ומנין שאינו דוחה, **דקתני** - ששנינו במשנתנו '**יום** **שיש** **בו** **מוסף** **אין** **בו** **מנחה**'[פט], **ולא** **קתני** '**אין** **בו** **מוסף**', ומשמע **דלא** דחי קרבן מוסף את המעמד **דידיה** [-שלו], **אלא** דוחה רק **דמנחה**[צ].

ציונים והערות

בתורה לפני מתן תורה (יהושע מ"ק פ"ג ה"ח). ובמצפה איתן (נרס"י) ביאר דברי רש"י, שתפילת מנחה חמורה כדין תורה אף שאינה אלא מדרבנן, לפי שהיא מתקנת יצחק שהיה נביא [כמבואר ברש"י (מגילה יז. ד"ה ומנחה)], ויש בתקנת נביאים חומר כאילו היה דין תורה, ועל כן תפילת מנחה חמורה יותר מתפילת נעילה שאינה תקנת נביא אלא מדברי סופרים בלבד.

פ. **אך** רבינו גרשום (ד"ה הללו) כן גרס כהגירסא שרש"י דחה. ופירש, שקושיית הגמרא היתה מדוע לרבי יהושע קרבן מוסף דוחה רק את המעמד של מנחה ולא אותו של נעילה, ואילו קרבן עצים דוחה אף את המעמד של נעילה. ועל כך מתרצת הגמרא, 'הללו דברי תורה', כלומר, קרבן מוסף הוא מן התורה ואינו צריך חיזוק ועל כן אינו דוחה אלא המעמד של מנחה בלבד, ולא אותו של נעילה, 'והללו דברי סופרים', כלומר, קרבן עצים הוא מדרבנן ועל כן הרי הוא צריך חיזוק כדי שלא יידחה ותיקנו שידחה גם את המעמד של מנחה וגם אותו של נעילה. והתוספות (ד"ה מה, וד"ה הללו) גרסו כגירסת רש"י, אך ביארו שלרבי יהושע קרבן מוסף דוחה את המעמד של מנחה, אך קרבן עצים דוחה רק את המעמד של נעילה, ועל כך מקשה הגמרא 'מה הבדל בין זה לזה', ומתרצת, שקרבן מוסף הוא מן התורה ולכן דוחה הוא אף את המעמד של תפילת מנחה אף שגם היא מן התורה, אבל קרבן עצים שאינו אלא מדרבנן, אינו דוחה את המעמד של מנחה שהוא מן התורה, אלא אותו של נעילה בלבד [מדברי התוספות נראה, שלרבי יהושע קרבן מוסף דוחה מעמד של מנחה שהוא מן התורה, וכל שכן אותו של נעילה. וקרבן עצים אינו דוחה אלא את המעמד של נעילה בלבד]. פא. **הגירסא** במשנה בביכורים לפנינו היא 'ואומר הרי אלו ביכורים'. פב. **בגליון** הש"ס הגיה 'בוכנא'. ובשבת (עז:) אמרו 'בוכנה, בא ואכנה', ופירש רש"י (ד"ה בוכנא), בוכנא, עלי שכותשים בו. פג. **בהגהות** הב"ח (אות ח) הגיה 'לפנינו'. פד. **אבל** הרע"ב (מ"ה) פירש, שבני גונבי עלי עצמם היו בני סלמאי, אלא שהגזירה המסופרת עליהם בברייתא בסמוך היתה בפעם אחרת. וכן נראה מתרגום רב יוסף (דברי הימים ח' ג נד). פה. **כך** היא גירסת הרש"ש (נרס"י). פו. **ע"פ** ערוך (ערך עדן). פז. **המהרש"א** (נרס"י) ועוד אחרונים העירו, שלא נמצאה שם מחלוקת זו, ורק במועד קטן (טז:) הובאה הדיעה שעדינו העצני הוא דוד. אך כתב הרש"ש (נרס"י), שבמדרש (במ"ר כג יג) משמע שעדינו העצני הוא יואב [והיינו, לפי שכך הוא לשון הפסוק בשמואל (ב' כג ח) 'אלה שמות הגבורים אשר לדוד, יושב בשבת תחכמוני ראש השלישי עדינו העצני וגו', ובמועד קטן (שם) דרשו את כל הפסוק על דוד המלך, אך במדרש שם מבואר שהתיבות 'תחכמוני ראש השלישי' נאמרו על יואב, ומשמע מכך שהמדרש סובר שכל הפסוק נאמר עליו]. ובבארות המים (נרס"י) מחק את התיבות 'במסכת חגיגה', וביאר שכוונת רש"י לומר, שמה שאמרו במועד קטן (ד"ה הן - הסליקו) ביאר, שגם רבי יוסי הסובר כאן שבני עדין הם בני יואב, מודה שעדינו העצני הוא דוד, אך סובר שמשפחת יואב שהיה בן אחותו של דוד, נקראה 'בני עדין' על שם דוד המלך שהיה ראש משפחתם. פח. **כך** הגיה במראה אש. הגהות וציונים. וראה הגהה אחרת ברש"ש. פט. **הב"ח** (אות ג) הגיה 'במנחה' וכן להלן בסמוך 'במוסף'. צ. **לשון** רש"י זו, היא דעת רבי יהושע במשנתנו. אך רבי עקיבא [קודם שחזר בו] אמר 'אין בו נעילה'. ומבואר ברש"י, ששאלת מר קשישא נסובה על רבי יהושע. והקשה המהרש"א (נרס"י), הלא בגמרא להלן בתשובתו של רב אשי שרבי יוסי סובר כן, הגמרא מביאה שרבי יוסי נחלק על רבי עקיבא, ומדוע רש"י מפרש כאן שהנידון הוא בדעת רבי יהושע. ובשושנת יעקב (נרס"י) תירץ, שכיון שהמשנה מסיקה שאף רבי עקיבא חזר בו וסבר כרבי יהושע, מסתבר שמר קשישא דן בדעה שנפסקה להלכה. וביד דוד (נרס"י) תירץ, שאם כוונת ש'עדינו העצני' הוא דוד, אין זה דבר מוסכם לפי כל שיטות התנאים, אך נחלקו בזה רבי יהודה ורבי יוסי כאן, ורק לרבי יהודה הוא דוד, אך רבי מאיר סובר שהוא יואב. אך רבינו גרשום (ד"ה הן - הסליקו) ביאר, שגם רבי יוסי הסובר כאן שבני עדין הם בני יואב, מודה שעדינו העצני הוא דוד, אך סובר שמשפחת יואב שהיה בן אחותו של דוד, נקראה 'בני עדין' על שם דוד המלך שהיה ראש משפחתם. פח. **כך** הגיה במראה אש. הגהות וציונים. וראה הגהה אחרת ברש"ש. פט. **הב"ח** (אות ג) הגיה 'במנחה' וכן להלן בסמוך 'במוסף'. צ. **לשון** רש"י זו, היא דעת רבי יהושע במשנתנו. אך רבי עקיבא [קודם שחזר בו] אמר 'אין בו נעילה'. ומבואר ברש"י, ששאלת מר קשישא נסובה על רבי יהושע. והקשה המהרש"א (נרס"י), הלא בגמרא להלן בתשובתו של רב אשי שרבי יוסי סובר כן, הגמרא מביאה שרבי יוסי נחלק על רבי עקיבא, ומדוע רש"י מפרש כאן שהנידון הוא בדעת רבי יהושע. ובשושנת יעקב (נרס"י) תירץ, שכיון שהמשנה מסיקה שאף רבי עקיבא חזר בו וסבר כרבי יהושע, מסתבר שמר קשישא דן בדעה שנפסקה להלכה. וביד דוד (נרס"י) תירץ, שאם כוונת

סכי קמימנ

הכי קא בעינא למימר - כך רציתי לומר[צא].

סכי גרסינן[צב], רבי יוסי אומר כל יום שיש בו מוסף יש בו מעמד

אוצר החכמה

ואתנא קמא פליג - ורבי יוסי נחלק על רבי עקיבא [קודם שחזר בו], **דאמר יום שיש בו מוסף אין בו נעילה[צג], ואתא** [-ובא] **רבי יוסי למימר דיש בו מעמד אף על פי שיש בו מוסף.**

מנא לנו דנעילה הוא

אלא ודאי על המעמד של נעילה נאמר מה **דאמר רבי יוסי דיש בו מעמד, ואין מוסף דוחה אותו.**

ומה אומרים

מדלא קתני נמי - ממה שלא שנינו במשנתנו שאף **באחד בניסן** אין מעמד כלל, כשם ששנינו לגבי אחד בטבת, **אלמא** [-מוכח] שהלל **דראש חדש לא דחי ליה למעמד** של שחרית, **ושמע מינה דהלל הנאמר בראש חודש לאו דאורייתא הוה אלא מנהגא, כדלקמן.**

מנהג מנומיסס בידיהן[צד]

אבל הלל דחנוכה, כגון באחד בטבת, ודאי דחי את המעמד, אף שגם הוא אינו מן התורה [שהרי כל תקנת חנוכה היא מדברי חכמים[צה]], **דכיון דנביאים תיקנוהו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק[צו], ועל כל צרה שלא תבא עליהן כשנגאלין יהו אומרין אותו על גאולתן,** לפיכך חיוב אמירתו **כחיוב מדאורייתא דמי** [-הוא דומה] לענין דחיית המעמד.

יחיד

כלומר, אפילו יחיד גומר בהן את ההלל, שכל אחד ואחד חייב לגמור בו את ההלל[צז]. במסכת ערכין (י:) **מפורש, מאי שנא** [-מה ההבדל] **דבסוכות גומר** את ההלל **כל** שבעת ימי החג, **ואילו בפסח לא גומר אלא יום ראשון** של פסח, **אלא** הטעם הוא **משום דחג הסוכות חלוק בקרבנותיו[צח], וכל אחד ואחד** מהימים **כחג בפני עצמו דמי** [-הוא דומה].

וכגולה

שעושין שני ימים טובים, משום ספיקא[צט].

דמדלגי דלוגי

כגון אנן [-אנו], **דמדלגין מ'לא לנו ה' לא לנו'** (תהלים קטו ג) **ונתחיל מן 'ה' זכרנו יברך'** (שם קטו יג).

לא יתמיל

אינו צריך להתחיל בראש חדש[קא].

רבי יוסי אומר כשנעשה

וטעמייהו - וטעמיהם של רבי יוסי וחכמים שנחלקו האם ניתנה התורה בשישי בסיון או בשביעי בו, נלמדים **מקרא** [-מפסוק], **במסכת שבת בפרק רבי עקיבא** (פו:).

כשנעשה מלא משה

לקבל הלוחות. כלומר, ודאי ליכא מאן דפליג עלה דמתניתין - ודאי אין חולק על משנתנו דקתני **דבי"ז בתמוז נשתברו הלוחות, מכלל** - ומכך יש **ללמוד דכולהו** [-רבי יוסי וחכמים] **סבירא** להו **דכשבעה** בסיון **עלה** משה להר סיני, ועל ידי כך נמצא שבי"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וכדלהלן.

מוסיף רש"י, **ולאו מקרא נפקא לן** - ולא מפסוק למדנו זאת **דכשבעה עלה, דהאי** - שהרי פסוק זה **דכתיב** (שמות כד טז, יח) **'וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי** מתוך הענן וגו', **ויבא** משה בתוך הענן **ויעל** אל ההר וגו', שממנו ניתן לכאורה ללמוד שבשביעי עלה, **איכא מאן דדריש ליה** - יש מי שדורשו **במסכת יומא** (ד:) **כי אחר מתן תורה הוה, כלומר** ששבעת הימים המוזכרים בפסוק זה הינם אחר מתן תורה, ולשיטתו הקריאה למשה שבפסוק זה הינה בי"ג בחודש ולא בז', ועל כן אי אפשר להוכיח מפסוק זה שמשה עלה בז'[קב]. אלא המקור לדבר הוא מחמת שמסתבר שכולם מודים למשנתנו שבי"ז בתמוז נשתברו הלוחות, ועל פי חשבון זה נמצא שבז' בסיון עלה משה להר. וכיצד הוא החשבון, **משבעה בסיון עד י"ז בתמוז איכא מ' יום, כ"ד** ימים דבסוף חודש **סיון, שהוא מלא, וי"ז** [-ושבעה עשר] ימים דבתחילת חודש **תמוז, הרי מ' יום שעמד משה בהר,** ובי"ז ירד מההר ושיבר את הלוחות.

סכי גרסינן, והם כמיב על כף שקולים[קג]

כלומר, הא כתיב קרא אחרינא דכתיב ביה 'שקוצים' דמשמע תרי - שני צלמים.

מרי סוו

שהעמידן מנשה[קד] בהיכל.

ונפל סד על סנריה וקטעים לידיה

נפל אחד הצלמים על חבירו וחתך את ידו, והצלם **הנקטע לא קא חשיב** - אינו נחשב, והיינו **דכתיב שקוץ אחד,** והכוונה לצלם השלם.

קשמכם דכמיב

נמצא שכתוב **על ההוא צלם** השלם[קה] **הכי** [-כך].

כט.

מנם נמים לשמרומי נימים ויש קשלימם ליס

הצלם השלם **אומר** לחבירו הקטוע, **אתה רצית** להחריב **ביתו של מקום** [-הקדוש ברוך הוא], **על ידי שהטית ישראל אחריך, ואני עשיתי בך נקמה ושילמתי (לך ידי)** [לו - לה' ידך][קו], שקטעתי אותה. **לישנא אחרינא,** יש לגרוס **'אנת צבית לאחרובי ביתא וידך [אושלית] לי',** תיבת 'אושלית' היא **לשון שאילת [כלים],** והיינו, הצלם אומר לחבירו, אתה רצית להחריב ביתו של מקום, ולבסוף השאלת לי

ציונים והערות

מר קשישא היא לרבי עקיבא, אין לתמוה על כך שמוסף אינו דוחה את שלו, שהרי לדעת רבי עקיבא מוסף דוחה נעילה, ולא מסתבר שהיו טרודים בקרבן מוסף בזמנם של שלשה מעמדות היינו מוסף מנחה ונעילה, אלא סובר רבי עקיבא שהיו טרודים בקרבן מוסף רק במעמדות של מנחה ונעילה, ורק הם נדחים. וראה שם שהביא תירוץ נוסף בשם הליכות אלי, והקשה עליו. ובדרך המלך (נרס"י) תירץ, שאם מר קשישא עוסק ברבי עקיבא שאמר שקרבן מוסף דוחה נעילה, הלא אין סברא לומר שדוחה רק נעילה ולא מנחה, ובהכרח כוונת רבי עקיבא שדוחה אפילו נעילה וכל שכן שדוחה את המעמדות שלפניו ממוסף ואילך, ואיך יש צד לומר בכוונת רבי עקיבא שאינו דוחה מעמד של מוסף. אך לבן עזאי שביום של קרבן מוסף אין מעמד במנחה ויש מעמד בנעילה, משמע ש'אין במנחה' הוא בדווקא, ועל כן יש צד לומר שבמוסף יש מעמד. וראה ביאורים נוספים במירא דכיא (נרס"י) ובשפת אמת (ד"ה ומ"ש). **צא. 'הכי** קאמינא' תרגומו 'כך אמרתי', ומפרש רש"י שהכוונה היא 'כך היתה כוונתי', שאין זה כפשוטו שרב אשי לא שמע כהוגן את דברי מר קשישא. **צב. כוונת** רש"י שיש לגרוס 'כל יום' ולא לגרוס 'יום', מפני שכל הוכחת הגמרא היא רק מכך שרבי יוסי דיבר בכל יום ואפילו ביום שיש בו גם קרבן עצים. הליכות אלי (דף עג: לשונות וביאורים תענית ד"ה ומ"ש). **צג. הב"ח** (אות ג) הגיה 'בנעילה'. **צד. בהגהות** ר"ב רנשבורג כתב, שדיבור זה הוא דיבור אחד עם זה שלפניו [ולכאורה כוונתו ליישב, שהלא בדיבור זה רש"י אינו מבאר מהו 'מנהג אבותיהם בידיהן', אלא רק מבאר את מה שאמר בדיבור שלפניו שהלל של ראש חודש אינו דאורייתא, ומשמע שהלל של חנוכה הוא דאורייתא ולכך דוחה את המעמד]. **צה. משמע** לכאורה ברש"י שבא ליישב רק את ההלל של חנוכה, אבל על ההלל של הרגלים לא הוקשה לו מדוע דוחה את המעמד, ומשמע בדעתו שמצוה מן התורה לאמר ברגלים את ההלל. **צו. כלומר,** על כל רגל ורגל. רשב"ם (פסחים קטו: ד"ה על). **צז. הוקשה** לרש"י, וכי רק יחיד גומר את ההלל בימים אלו, ואילו ציבור גומרים אפילו בשאר ימות השנה, לכך פירש שהכוונה אפילו יחיד. עפ"י תוספות בסוכה (מד: ד"ה כמן). וראה שם שתירצו תירוץ נוסף על קושיא זו. **צח. שבכל** יום מימי החג מקריבים פר אחר פחות מהיום שלפניו, כאמור בתורה (במדבר כט יג-לד). **צט. ואף** לאחר שפסק קידוש החודש בבית דין והחדשים מתקדשים על פי חשבון, ונמצא שאין ספק מהו היום שהתקדש בו החודש, עדיין נוהגים לעשות שני ימים טובים, משום 'הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם', שחששו חכמים שיחזרו לקדש על פי הראיה, כמבואר בביצה (ד:). והטעם שרש"י נקט 'משום ספיקא' אף שבזמנינו אין ספק בדבר, מפני שבזמן הזה נוהגים שני ימים טובים מחמת החשש שיחזרו לקדש על פי הראיה, ולכך סובר רש"י, שגדר התקנה הוא שיש לדון אף בזמן הזה כאילו לא ידוע לנו מתי התקדש החודש, וכאילו יש ספק בדבר, ועל כן יש לעשות שני ימים טובים. דקדוקי חברים (נרס"י), ועיין שם עוד בזה. **ק. משמע** ברש"י שנקט 'כגון אנן', שבזמן הגמרא לא היתה תקנה קבועה איזה פסוקים לדלג. וכמו כן משמע ברש"י, שלפי מנהגו לא היו מדלגים מ'אהבתי כי ישמע ה'' (שם קטו ו) עד 'כל האדם כוזב' (שם קטו יא), ולא כמנהגנו שמדלגים זאת. **קא. כלומר,** אף שנאמר בברייתא 'לא יתחיל', אין כוונתה לתת איסור בדבר [שהרי הברייתא ממשיכה 'ואם התחיל גומר'], אלא כוונתה שאינו חייב להתחיל. וכן פירשו גם התוספות (ערכין י. ד"ה י"מ), וכן נראה ברמב"ם (מנוכה פ"ג ה"ז) [אמנם ברמב"ם משמע שאינו רשאי להתחיל אף אם ירצה, ורק אם עבר והתחיל, יגמור]. וראה ביאורים אחרים בילקוט ביאורים. **קב. משמע** ברש"י שלא גרס כלל בסוגייתנו את הפסוק 'ויקרא אל משה ביום השביעי'. רש"ש (ד"ה דכמיב) ודקדוקי סופרים (אות י) [וכן אינו בכת"י ובעין יעקב. דקדוקי סופרים]. אמנם בגמרא שלפנינו מופיע פסוק זה, וראה בביאורי הגמרא כיצד יש לבארו. ובמנחם משיב נפש (נרס"י) האריך בזה. **קג. אולי** כוונתו שאין לגרוס תיבות 'וחד הוה'. ע"פ דקדוקי סופרים (אות ס). **קד. מבואר** ברש"י שהנידון הוא על צלמים שהועמדו בבית ראשון. [ולפי זה אף ביטול התמיד שבמשנה הכוונה על הביטול שגזר מנשה, שהרי שניהם היו באותו יום כמו שכתב רש"י לעיל. וראה בגבורות ארי (לעיל כו: ד"ה ונטל) שדן בזה]. וכן כתב רש"י לעיל (שם ד"ה והועמד). וזו דעה אחת בירושלמי (ה"ה), ודעה נוספת הובאה שם, שהכוונה לצלם שהעמיד אפוסטמוס בבית שני. ומבואר בירושלמי, ששני הפירושים תלויים האם גורסים במשנה 'והעמיד צלם בהיכל', ואזי משמע שהכוונה על אפוסטמוס שנזכר קודם לכן, או שגורסים 'והועמד', ואזי הוא מתפרש על מנשה. ורש"י לעיל (שם) אכן גרס 'והועמד'. ובשיח יצחק (להלן כט. ד"ה בז') כתב בטעמו של רש"י שלא פירש זאת על בית שני, שהרי בז' באב נכנסו נכרים להיכל, כפי ששנינו בברייתא להלן (שם), וכיצד העמידו צלם בהיכל בי"ז בתמוז. אמנם בגבורות ארי (לעיל כו: ד"ה והעמיד) תמה על רש"י, הלא הגמרא לומדת זאת מהפסוק בדניאל (יא יא), והוא עוסק בבית שני כפי שמשמע מהפסוקים [וכן פירש שם רש"י. אמנם המלבי"ם ביאר שהפסוק עוסק בבית ראשון]. **קה. כן** פשטות כוונת רש"י, וראה בהערה בתחילת העמוד הבא. **קו. גנזי יוסף** (נרס"י), ומעין זה כתב במנחם משיב נפש (נרס"י). ובמלא הרועים כתב שלפי הגירסא שלפנינו, יש לתקן בתחילת הדיבור 'וידי אשלימת לך' [ולכאורה הביאור לפי זה, ש'ידי' היינו הכיתיך בידי, כענין 'יד חזקה'].

את ידך וכוחך, כלומר ועלה בידי לעשות זאת, ולא בידך[קז], והוא דרך ליצנות[קח].

ומר רבי ממא בר מניומ מומו סיום וכו'

רבי חמא דורש תיבת 'מֵהַר' שבפסוק (במדבר י לג) 'ויסעו מהר ה'', מלשון מַהֵר, ללמד שסרו במהרה מה', והיינו שחטא המתאוננים הכתוב בסמוך לו היה כבר בנסיעתם מהר סיני.

מבאר רש"י על פי זה כיצד שילוח המרגלים היה בכ"ט סיון, עבשיו, אחר שנסיעתם היתה בכ' אייר כאמור בתורה, וחטא המתאוננים היה באותה נסיעה, וכשחנו אמר ה' לישראל שיאכלו בשר חודש ימים, ולאחר מכן לקתה מרים בצרעת ונסגרה שבעת ימים, ובסופם שלח משה מרגלים, אם כן כשתטול י"ט ימים מחדש אייר קודם עליית הענן, כלומר קודם מסעם, שעליית הענן היה הסימן לתחילת מסעם, פשו [-נותרו] להו י' ימים עד סוף חודש אייר, והנהו [-ואותם] י' ימים היו כלולים בין דרך שלשת ימים שנסעו מהר ה' וז' ימים דהסגרת מרים [שיחד הם עשרה ימים][קט], ועוד חדש של כ"ט ימים שאכלו בשר[קי], הוה בין הכל ל"ט ימים מכ' באייר שבסופם שלח משה את המרגלים, והשתא אשתכח - ועתה נמצא דמשה שלח מרגלים בכ"ט דסיון[קיא].

הני מרגעים נכי מד

הגמרא מקשה, הלא מכ"ט סיון ועד ח' באב הם ארבעים יום חסר אחד, כיצד, ב' ימים מסוף סיון וכ"ט מכל תמוז, הוה ל"א יום, ועוד ח' ימים מאב, הוה יחד ל"ט.

ומוגם על ידי[קיב] מייב

היינו תשעה באב, דרגילין להיות בו רעות.

מקרקר

לשון יללה[קכב].

חכי גרסינן, מגלגלין זכות על ידי זכאי[קיג].

מולמי שנם

יום ראשון[קיד].

ויצא עליהם אש מוגם ובערהם בקמיפם בקצי מלפיגו

פסוק זה הוא במזמור 'אל נקמות ה'' (תהלים צד) והוא שיר של יום רביעי. והאי דאמרי ליה - ומה שאמרוהו ביום ראשון, אילייא בעלמא (הוה) [הוא][קטו] דנפל בפומייהו - קינה בעלמא נפלה בפיהם, בדאמרינן[קטז] בערכין (יג.). מבאר רש"י, פירוש 'אילייא' קינה, שכן תרגום יונתן בן עוזיאל 'שא קינה' (יחזקאל כח יג) 'טול אילייא', וכמו 'אֵלִי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה' (יואל א ח), שפירושו קונני וּבְכִי.

נמרגם הגיל

כרכתיב (מיכה ג יב) ציון שדה תחרש, שנחרשה כולה[קיז] ונעשית כשדה חרושה.

נעל המומם

פירוש, בעל קומה וצורה[קיח]. לשון אחר, גדול הדור[קיט].

מעמ

נחבא, כמו טשו במערתא - נחבאו במערה[קכ] (סנהדרין לג:).

גיא מיון

ירושלים, שהכל מסתכלין שם[קכא].

18/06/2018 אתח

קיל ומום

'שוע' לשון מקונן וזועק, לשון 'הנה קול שועת בת עמי' (ירמיה ח יט). 'קיר' כמו קירי [-אדון][קכג] דבמסכת שחיטת חולין[קכד] (קלט:).

משנכנם אדר

משנכנס אדר מרבים בשמחה, משום שימי נסים היו לישראל, פורים ופסח[קכה].

כט:

ניזיל נסדיס[קכו]

בערכאות שלהן[קכז].

וממי[קכח] **לכם ממרים ומקום**

הוקשה לרש"י, מה ענין מאמר זה לסוגייתנו. מיישב רש"י, אירדי דאירי - אגב שהגמרא עוסקת בדברי רב יהודה בנו של רב שמואל בר שילת לעיל, נקיט ואזיל - לכך היא הולכת ומביאה מאמרים נוספים בשמו.

דקליס

להתפרנם מהן, שיש מהן בכבל הרבה, כדאמרינן בפרק קמא (ט:), עולא איקלע [-הזדמן] לבבל, חזא מלא צנא דתמרי כו' בזוזא, אמר, 'מלא צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא'[קכט].

מפילו לכמם ולמים

כדי שילבוש לאחר זמן לאחר תשעה באב ומקלקל לשון יללה[קכב].

אסור, דנראה כמסיח דעתו מן האבלות, שעוסק בכיבום בגדים[קל].

ציונים והערות

קז. כן נראה כוונת רש"י. ובמנחם משיב נפש (נרס"י) פירש, שכוונת רש"י 'ועלה ידך בידי'. ובדקדוקי סופרים (גות ס) כתב, שהגירסא הנכונה היא 'אנא' [שהיה כתוב בדפוסים ישנים אנ', ובדפוסים חדשים פתחו 'אנת', ויש לפתחו 'אנא'], וביאורו, שדבר זה היה כתוב על היד הקטועה, כאילו היא אומרת להקב"ה, אני רציתי להחריב ביתך, וידך השאלת לי, היינו נתתי לי את כחך ורשותך לעשות זאת, כי בלעדיך איני יכולה לעשות כלום, ולכך ידי קטועה, שהרי זה כאילו אין בידי לעשות כלום אלא הכל מכוחך. קח. רש"י בעין יעקב (ד"ה ומעלמ). קט. אין כוונת רש"י שהסגר מרים היה בסוף אייר, אלא לצורך החשבון כתב כן רש"י, שאפשר לחשב את אותם עשרה ימים כאילו הם כוללים את הנסיעה ואת הסגר מרים, ואזי נמצא שיחד עם 'חודש ימים' הרי זה ל"ט יום. מירא דכייא (נרס"י). קי. לדעת רש"י 'חדש ימים' האמור בפסוק הוא חודש של לבנה, שהוא מעט יותר מכ"ט יום וחצי. אך לדעת התוספות (ד"ה לכמיב) הוא של שלושים יום. הגהות הב"ח (גות ה). ובגבורות ארי (ד"ה וכמיב) והרש"ש (נרס"י) הקשו, שבכמה מקומות (יבמות מח: מיר ה. נכורות מט.) מוכח שסתם 'חודש ימים' הוא של שלושים יום. ולכך כתב בגבורות ארי שנראה עיקר כדעת התוספות. [וראה בב"ח ובגבורות ארי, כיצד מסתיים החודש שאכלו בשר בכ"ב סיון]. קיא. ברש"י מוכח שהמרגלים נשלחו ביום האחרון משבעת הימים של הסגר מרים. וזהו דוחק [מפני שבפסוקים (במדבר יג טו-טז, יג ג-ג) לא משמע כן]. ועוד יש להעיר, שבני ישראל נענשו להיות ארבעים שנה במדבר על ארבעים יום שתרו המרגלים את הארץ, יום לשנה, ומסתמא הכוונה ליום שלילו עמו, ואילו לרש"י אין לילו עמו. ולכך פירשו תוספות שאין מונים את יום כ"ט סיון, והמרגלים נשלחו למחרתו, ושבו בתשעה באב עצמו. מירא דכייא (גמוס' ד"ה ממר). קיב. בגמרא שלפנינו הגירסא היא 'וחובה ליום חייב', וראה בדיבור הבא. קיג. ואינו גורס כלפנינו 'ליום זכאי'. אמנם אף במסכת ערכין (יג:) הגירסא 'ליום', וכן גרס שם רש"י (ד"ה זכות). קיד. כוונתו לומר שהיה זה ביום ולא בלילה, שהרי לילה אינו זמן הקרבה ואין אומרים שירה אלא על הקרבן, והלויים לא היו בדוכן. מתת אלהים הב"ח (נרס"י). קטו. הגהות הב"ח (גות ו). קטז. מכאן עד הסוף אינו מרש"י אלא גליון, וקבעוהו ברש"י בשיבוש. פתח עינים (נרס"י) בשם ליקוטי רבינו בצלאל בכתב יד. קיז. מבואר ברש"י שכל העיר נחרשה, וכפשטות לשון המשנה. ולשון הרמב"ם (מעניות פ"ה ה"ג) 'ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו'. ומה שנקטה הברייתא 'כשחרש טורנוסרופוס את ההיכל', כוונתה שתחילת החרישה היתה בהיכל, ומיד כשנחרש ההיכל נגזרה הגזירה על רבן גמליאל, כפי שהברייתא מזכירה להלן. ב"ח (גות סי' מקמט סק"ם). אמנם הביא, שהרמב"ן (תורת האדם סי' קמ, ענין מכלות יאנה) למד מברייתא זו שרק ההיכל נחרש, ומה ששנינו במשנה 'נחרשה העיר' הכוונה להיכל. קיח. ראה בקהלת (יב ג) על הפסוק 'עד אשר לא תחשך השמש והאור' וגו' [כלומר, בטרם ימות האדם], פירש רש"י 'והאור' זה החוטם, שהוא תואר קלסתר פנים. קיט. ביאר המהרש"א (ח"ם ד"ה נגזרה), שישראל הם עם אחד מעין גוף אחד, שכשמכאיב לאבר אחד מרגיש כל הגוף, אמנם האברים אינם שוים במעלתם, שיש מהן שחיותו של אדם תלויה בהם, ולכך דימה את רבן גמליאל שהיה ראש ונשיא שכולם תלוים בו, לאבר החוטם, שהוא למעלה בראש וחיות אדם תלויה בו. קכ. המעשה שם הוא על רבי שמעון בר יוחאי ובנו רבי אלעזר, שנחבאו במערה מפני המלכות. קכא. ובישעיה (כב ו) פירש רש"י, שקרויה ירושלים כן על שם שנתנבאו עליה רוב נבואות. קכב. בדפוסים ישנים נוסף 'ומדקאמר לשון יחיד שמע מינה דהקב"ה הוא דמקרקר', ונשמט בדפוסים אחרונים על ידי הצנזור. דקדוקי סופרים (גות מ) [ומעין זה הגירסא ברש"י בעין יעקב (ד"ה ומעלמ)]. וכתב בדקדוקי סופרים לפי זה, שנראה שדיבור זה והדיבור שאחריו הם דיבור אחד [וראה בהערה להלן]. קכג. רש"י בחולין (קלט: ד"ה נפמי), וכן כתב רש"י כאן בעין יעקב (ד"ה שנמ'). וראה בזוהר (ויחי רכמ:), 'קיר דא הוא אדון כל הארץ ודא שכינתא, כמה דאת אמר (יהושע ג יג) 'הנה ארון הברית אדון כל הארץ', 'קיר' כמה דאת אמר (ישעיה כב ה) 'מקרקר קיר ושוע', קרקורא ונהימא דקיר דאיהו אדון כד אתחריב בי מקדשא' וגו' [וכן נאמר בזוהר פרשת בלק (רט:)]. אמנם בגליון (הגהות ויוניס) כתב, שנראה שיש לגרוס כאן 'קרקרן', והוא לשון צעקה, כמבואר בחולין (נג. ורס"י שם ד"ה מקרקרן). אך האחרונים [מראה כהן, אהל משה (נרס"י), דקדוקי סופרים (גות מ), ועוד] העירו שאין צורך לתיקון זה, אלא 'קירי' הוא לשון אדון, וכמו שהתבאר. קכד. הראשונים קראו למסכת חולין 'שחיטת חולין', מחמת שהמסכת מתחילה בענין זה. קכה. הקשו האחרונים, מדוע הזכיר רש"י פסח, הלא אינו בחודש אדר. וביאר באליה רבה (סי' תרפה סק"ח), שהוקשה לרש"י הלא אף ניסן הם ימי ניסים של פסח, ומדוע אין מרבים בו בשמחה. ולכך ביאר רש"י שאכן אף ניסן בכלל, וכוונת הגמרא מאדר ואילך. ומעין זה תירץ במצא חן (נרס"י), שרש"י בא ליישב מדוע אין מרבים בשמחה בכסלו מחמת חנוכה, ולכך ביאר שבאדר מתחיל זמן שהיו בו הרבה ניסים. ובשאילת יעב"ץ (שו"ת ח"ג סי' פמ) ביאר כוונת רש"י, שבא לומר שריבוי השמחה הוא מחמת סמיכות הניסים של פורים ופסח. והוסיף, שיתכן שרצה גם לרמז שבשנה מעוברת מרבים בשמחה רק באדר שני הסמוך לניסן, וכמאמר הגמרא (מגילה ו:) שמגילה נקראת באדר שני כדי לסמוך גאולה לגאולה. והחתם סופר (שו"ת ח"ם סי' קס) ביאר, שבגמרא בסמוך מבואר שמחמת שמזלם של ישראל מצליח בימים אלו, יעשה ישראל דין עם הנכרי בימים אלו, ולכאורה שמא נס פורים אינו מחמת שמזל ישראל עולה אלא מחמת שמזל עמלק יורד, לכך כתב רש"י שמכך שאף נס פסח הוא בימים אלו, מוכח שזהו משום מזל ישראל. וראה שם תירוץ נוסף. קכו. רש"י גרס בגמרא 'דאית ליה דינא בהדי נכרי, באב לישתמיט מיניה דריע מזליה, באדר ליזיל בהדיה דבריא מזליה'. הגהות וציונים. קכז. ביאר בעבודת אהרן (נספר נכתנים גות טו) כוונת רש"י, שאם הולך לדין תורה אין לתלות את הדבר בזמן ובמזל, ורק כשהולך לערכאות יש חילוק אם ילך באדר או באב. וראה שם שדן בענין זה, האם בדין תורה מועיל מזל. קכח. צ"ל 'לתת'. הגהות וציונים. קכט. צ"ל מר, עולא ראה בבבל שסל מלא תמרים נמכר בזוז [שנמכרו מאד בזול מחמת ריבויים], אמר, כיון שיש לבבליים מזונות כל כך בזול ובלא טורח, עד שסל מלא דבש נמכר בזוז, וכי יש להם סיבה שלא לעסוק בתורה. קל. דווקא בכיבוס חששו חכמים לכך שמסיח דעתו מהאבלות, ולא בשאר מלאכות, לפי שהכיבוס הוא ענין של בחתם סופר (שו"ת ח"ם סי' קס) ביאר, שבגמרא בסמוך מבואר

קנני

כך שמם בלשון ישמעאל[קלא], והם כובסין. מוסיף רש"י, שמעתי אומרים שקרויים כן על שם שמקצרין בגדי צמר, כשדורסין אותן ברגליהן במים, שקורין פורלוי"ר [-לדרוך[קלב]], וכיון ש'קצרי' הם הכובסים הדורכים במים, היינו דמתרגמינן - זהו מה שמתרגמים את הכתוב (שמואל ב' י יז) 'עין רוגל' עינא דקצרא [-מעיין הכובסים], שמכבסים בו במימיו, וקרוי 'רוגל' על שם הדריסה ברגלים[קלג].

מילימא לכבס וללבוש

אם הכוונה לכבס בחמישי וללבוש מיד בחמישי, **מאי כבוד שבת איכא** - איזה כבוד שבת יש בזה, הלא יהיו מלוכלכים קודם שבת[קלד], וכיצד נאמר במשנה שבחמישי מכבסים מפני כבוד שבת.

אלא לאו

אלא לאו - ודאי הכוונה לכבס בחמישי ולהניח עד השבת.

לעולם לכבס וללבוש

מיד בחמישי[קלה].

ואמי שמין לו אלא מלוק מאד

דאין לו להחליף[קלו]. **ומאי** - ומה הביאור במה ששנינו שבחמישי מכבס 'מפני כבוד השבת', משיב רש"י, **דאי** [-שאם] **לא מכבס השתא** [-עתה] בחמישי, **תו לא מצי לכבס ליה** - שוב אינו יכול לכבסו[קלז].

מולו של מופד

שאין לו אלא חלוק אחד, **דלא סגיא** [-די] דלא

מכבס, כלומר, אינו יכול להמנע מלכבס, **מפני הכנימה** [-הכינים שבבגדים[קלח]], **ואפילו כיבם לפני המועד**[קלט] מותר לכבסה במועד[קמ].

וגיסתן שלנו

אינו יפה אלא ככיבום שלהן - של בני ארץ ישראל, **ואסור לגהץ לפני תשעה באב אפילו להניח לאחר תשעה באב**, כדין כיבוס שלהם. **אבל כיבום שלנו** - של בני בבל מותר[קמא].

כלי פשתן מין כאן

ליאסר משום גיהוץ אלא בכלי מילת - בגדי צמר רכים וחשובים[קמב]. גיהוץ ביאורו לושקי"ר **בלע"ז** [-להחליק[קמג]].

לא שנו

שאסור ללובשו[קמד] [לבגד המגוהץ] **בשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה, אלא בימים שלפני תשעה באב, שאם** חל ביום רביעי אסור ללובשו **ראשון ושני ושלישי.**

מכל למפריז

היינו בימים **חמישי וששי ושביעי**[קמה], מותר[קמו]. חל להיות **בשני או בשלישי ברביעי ובחמישי** כו'[קמז].

ליים עלם מכיי ומימימא רב מאא בר יעקב מאא

אביי, ויש אומרים רב אחא בר יעקב, קילל את **המכבם בתשעה באב אפילו מן המנחה ולמעלה**[קמח]. מוסיף רש"י, **ואדקאי** - וכיון שהגמרא עומדת בדין זה **שבברייתא, מפסיק לה למילתא** - את הדבר, כלומר, הפסיקה הגמרא באמצע הברייתא, שכתב הרא"ש (סי' נב) לגבי כלי פשתן. **קמג. הגהות** וציונים. והיינו, שהיתה להם אבן אחת עגולה והיא של זכוכית, ומשפשפים בו את הבגד, והבגד מבהיק מחמת השפשוף. רש"י בכתובות (י: ד"ה גיסון, ד"ה מעגלא) ואור זרוע (מ"ב סי' תמה). ומבואר ברש"י שם, שהגיהוץ מלבן ומנקה, ואחר הגיהוץ נעשה הבגד נקי ומצוחצח כבגד שכיבסוהו בכיבוס של ארץ ישראל. וכן משמע לכאורה ברש"י כאן. אמנם הנימוקי יוסף (ד"ה מפי') פירש כוונת רש"י, שאין איסורו מחמת שמנקה ומלבן היטב, אלא מחמת שהוא מחדש את מראה הבגד עד שאין ניכר אם הוא ישן או חדש. [והנפקא מינה בין הדעות, האם מותר לכבס כלי פשתן בארץ ישראל. שאם גיהוץ מלבן ככיבוס של ארץ ישראל, אזי כשם שמותר לגהץ כלי פשתן בבבל מחמת שאינם מתלבנים יפה, כך מותר גם לכבסם בכיבוס של ארץ ישראל. אך אם הגיהוץ מחדש את הבגד, אזי רק גיהוץ הותר בכלי פשתן, לפי שאים מתחדשים, אך עדיין אסור לכבסם בכיבוס של ארץ ישראל. אחרונים]. **קמד. מבואר** ברש"י, שמחלוקת רב ושמואל חוזרת על דברי רבי יוחנן שלפני כן. אך כמה ראשונים [פסקי רי"ד (ד"ה פיסקא דמתניתין), ראב"ן (ד"ה ומהר"י), נימוקי יוסף (ד"ה מתני') ועוד] כתבו, שהיא חוזרת על עיקר איסור הכיבוס במשנתנו. אמנם גם לדעת רש"י, אף עיקר דין כיבוס תלוי במחלוקת זו של רב ושמואל, כפי שמוכח בגמרא. ובעוד יוסף חי (נרפ"י) כתב, שאף דעת רש"י כשאר הראשונים, אלא שנקט 'ללבוש' משום שלדעת רב נחמן האיסור הוא רק כשמכבס ולובש, ונקט רש"י ככל הדעות. ועוד, שבא רש"י לחדש שלאחריו מותר אפילו כשמכבס ולובש [וכדרך זו כתב גם ביד דוד (ד"ה ל"ש), עיין שם]. אך בתפארת בחורים (נרפ"י) פירש, שבדווקא פירש רש"י ללבוש, אך אם רוצה לכבס ולא ללבשו מיד אלא להניחו לאחר השבת, אף שמואל מתיר זאת אחרי תשעה באב. וההכרח של רש"י לפרש כן, משום ששנינו בברייתא 'אסור לכבס לפני תשעה באב אפילו להניח' וכו', ואם שמואל אוסר גם אחרי תשעה באב לכבס ולהניח, מדוע אסרה זאת הברייתא רק לפני תשעה באב. וראה בהערה בסוף העמוד. **קמה. יש** למחוק תיבה זו. הגר"א ומהר"ב רנשבורג (סוס ס). [שהרי בשבת ודאי מותר מדינא דגמרא, שהרי אף כשחל תשעה באב בשבת רשאי בו ללבוש בגדים מגוהצים, כמבואר בברייתא להלן שאין נוהגים אבלות בשבת]. **קמו. רש"י** לא הזכיר

ובטרם שהביאה את המשך הברייתא **קאמר** לייט **עלה אבי כו'.**

מל להיום נשמי כו'

סיפא דההיא **ברייתא** גופה שנזכרה לעיל **היא**[קמט].

ומפטיר

מאותן שלשה[קנ] שקראו, **האחרון** שבהם **מפטיר** בנביא. ולא תיקנו בתשעה באב יותר מכך, **מתוך שאין מוסיפין בחול יותר משלשה אנשים ולא** מוסיפים **בראש חודש על ארבעה, שאין לנו להוסיף** על הקרואים **אלא בשבת וביום טוב, כדמפרש במגילה** (כג.). **ולפיכך** קורין **שלשה** בתשעה באב שחל בשני וחמישי [אף על פי שאם חל בשאר ימי החול קורא רק אחד], דימים אלו **זמן ספר תורה הוא, ובלאו הכי הוו קרו שלשה** - וגם בלי שהיה אז תשעה באב היו קורים שלשה, **שהוא** מתקנת **עזרא** לקרות **בשני ובחמישי** כהן ולוי **וישראל**[קנא].

קורא מאד ומפטיר מאד

אחד קורא, והוא עצמו המפטיר בנביא. **קתני מיהת** - מכל מקום שנינו בברייתא שלאחריו מותר, וזוהי **תיובתא דשמואל** שאסר לאחריו.

וכן ערב תשעה נאב אסל להיום נשנם

אינו מפסיק סעודתו[קנב] **ואינו ממעט בתבשילין, אלא אוכל כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה המלך בשעתו.** והטעם שנקט התנא 'בשעתו', משום **דפלוגתא** [-שמחלוקת] **היא במסכת גיטין בפרק** [מי שאחזו] (סה:), **דאיכא**

ציונים והערות

שמחה ותענוג, וכשעוסק בכיבוס נראה שאינו חושש להתאבל. ע"פ גבורות ארי (לעיל כו: ד"ה ונחמיה). **קלא. במסכת** בבא קמא כתב רש"י (קיט: ד"ה קלגלא), שהכובס נקרא קצרי בלשון ארמי. **קלב. הגהות** וציונים. **קלג. על** פי דברי רש"י אלו, הוכיח הנימוקי יוסף (ד"ה מפי'), שכל נידון הגמרא בכיבוס הוא רק בכיבוס בגדי צמר שהוא במים קרים, ועל כך נאמר בגמרא להלן שהכיבוס של בני בבל מותר, אך בכיבוס של כלי פשתן שהוא במים חמים, הגמרא אינה עוסקת כלל, וודאי שהוא אסור אף בבבל. וראה עוד במכתם (ד"ה לא). **קלד. פירוש** קדמון (ד"ה המגיה). **קלה. הב"ח** (סוס ג) כתב, שדיבור זה והדיבור הבא הם דיבור אחד. **קלו. כלומר**, אם יש לו שני חלוקים ושניהם מלוכלכים, יכבס אחד מהם בחמישי ויניחנו לשבת, ואת השני שאינו מכובס ילבש בחמישי ובשישי, וסמוך לשבת יחליף וילבש את הנקי. אך כשיש לו רק חלוק אחד אין לו להחליף, ועל כרחו ילבשנו מיד אחר הכיבוס על אף שהבגד לא יהיה מכובס לגמרי בשבת. **קלז. נראה** כוונת רש"י, שהוקשה לו, כיון שלובשו בחמישי מיד אחר הכיבוס, הלא הבגד עתיד להתלכלך עד שבת, ואיזה כבוד שבת יש בזה. ותירץ, שככל שהכיבוס נעשה סמוך יותר לשבת, הבגד פחות יתלכלך עד שבת, וביום חמישי הוא הזמן הסמוך ביותר לשבת שיכול לכבס בו, ועל כן אף בכביסה זו יש כבוד שבת. **קלח. במשנה** (מכשירין פ"ו מ"ח) נזכר כנימה לגבי התולעים שבפירות. וכאן הכוונה לאלו שבבגדים. **קלט. דנו** הפוסקים בהיתר לכבס בחול המועד, האם הוא בדווקא אם כיבס לפני החג [ראה כף החיים (סי' תקלד ס"ק יג) אגרות משה (או"ח ח"ג סי' קסג) ועוד]. וברש"י כאן משמע שאף אם לא כיבס לפני החג מותר לכבס בחול המועד. **קמ. לכאורה** הטעם שרש"י כתב זאת, כדי להוכיח שאי אפשר להמנע מכיבוס שבוע שלם, ועל כן אי אפשר להמנע מלכבס גם בשבוע שחל בו תשעה באב. **קמא. המאירי** (ד"ה לא) הביא בשם רש"י ['גדולי הרבנים'] ביאור אחר בגמרא, ולפיו אסור לכבס בכיבוס שלנו, עיין שם. **קמב. אור** זרוע (ח"ב סי' תמה). ובפסקי ריא"ז (ד"ה המיגוס) משמע, שלאו דווקא כלי מילת, אלא הוא הדין בשאר בגדים שהדרך לגהצם בבבל. ויש לעיין בטעם הדבר, מדוע איסור גיהוץ הוא רק בכלים שדרך לגהצם. ויתכן הטעם שבשאר הבגדים אין הגיהוץ מועיל בהם כל כך [ומחמת כן אין רגילים לגהצם], וכמו שכתב הרמב"ן (תורת האדם סי' קנ) לגבי כלי פשתן. או יתכן הטעם שכיון שאין דין יום רביעי עצמו שהוא בתשעה באב, משום שהנידון הוא כאן רק מצד האיסור שגזרו על השבוע שחל בו, ולא מצד האיסור בתשעה באב עצמו. **קמז. רש"י** מבאר שתיבות 'בשני בשלישי ברביעי ובחמישי' אינן המשך למה שלפניהן ['מותר לכבס כל השבת כולה, בשני, בשלישי, ברביעי ובחמישי], אלא הן ענין לעצמו, שאם חל תשעה באב באחד מימים אלו וכו'. **קמח. מבואר** שאביי דיבר רק על הדין האחרון בברייתא. אך הראב"ן (ד"ה שנים) פירש, שדברי אביי חוזרים גם על דין הברייתא שמותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת. ובגבורות ארי (ד"ה לימא) הקשה, כיצד אביי יכול לחלוק על הברייתא [ולדברי הראב"ן אביי חולק אף על המשנה שהתירה לכבס בחמישי]. וראה בט"ז (או"ח סי' תקנא ס"ק יד) ובשפת אמת (ד"ה לימא), שאביי קיללו מחמת שלא נזהר מלהגיע לידי כך, ואינו חולק על עיקר ההיתר לכבס. וראה עוד בלחם משנה (מעשיות פ"ה ה"ו) בביאור דעת הרמב"ם בזה. **קמט. ההכרח** של רש"י לומר כן, משום שהגמרא הביאה ברייתא זו כדי להוכיח שלאחריו מותר ולא כדעת שמואל האוסר, והדין שלאחריו מותר הובא כבר בחלקו הראשון של הברייתא, ומדוע המתינה הגמרא ולא אמרה 'תיובתא דשמואל' עד אחר החלק השני. **קנ. הב"ח** (סוס ד) הוסיף 'אחד' מאותן שלשה. **קנא. יש** להעיר, שלכאורה עזרא לא תיקן שהשלשה יהיו כהן לוי וישראל, אלא תקנת חכמים היא משום דרכי שלום, כמבואר במשנה בגיטין (נט.) וברש"י שם (ד"ה כהן). [אמנם ראה בגמרא בבבא קמא (פג.), שיש צד שתיקנו שלשה אנשים כנגד כהנים לוים וישראלים]. **קנב. הבאר** היטב (סוס סי' תקנג ס"ק יג) הביא, שה'באר היטב' שהיה לפניו הבין כוונת רש"י, שאם אוכל סעודת שבת סמוך לצאת השבת, אינו צריך להפסיק מבעוד יום. ודחה הבאר היטב דבריו, שאין זו כוונת רש"י, אלא כוונתו שאינו אוכל כדין סעודה המפסקת. והיינו, שאף על פי שבסעודה המפסקת אסור לאכול בשר ולשתות יין, כפי ששנינו במשנתנו, מכל מקום כשחל תשעה באב בשבת, אוכל בשר ושותה יין עד סמוך לשקיעת החמה. אך ודאי שעליו להפסיק את סעודתו קודם שתשקע החמה מחמת התענית. ובנחלת עזרא (הלמ"ה, סי' יג) כתב, שפשט דברי רש"י מורה כדברי הבאר היטב הקדמון שיכול להמשיך עם סעודתו עד שתשקע החמה, שהרי אם כוונתו שאינו אוכל כדין סעודה המפסקת, נמצא שהכוונה היא שרשאי לאכול את הסעודה המפסקת אף בבשר ויין ואינו צריך להזהר בדיני סעודה

למאן דאמר - שיש מי שאמר[קנג] ששלמה היה מלך והדיוט ומלך, כלומר, תחילה מלך, ואחר כך ירד מגדולתו והיה כסתם אדם, ושוב חזר למלכותו, **ואיכא למאן דאמר** - ויש מי שאמר שמלך והדיוט היה, **כלומר כשנטרד** מהמלכות **שוב לא** חזר **למלכותו**, ומכל מקום לדעת כולם היתה תקופה שירד ממלכותו[קנד], **לפיכך הוצרך** התנא **לומר** 'בשעתו', כלומר **בעת מלכו ותקפו, שהיה אוכל הוא ושריו**[קנה] **(ס')** [ל']**[קנו] כור סולת כו'** ושישים כור קמח, וכן שלושים בקר ומאה צאן, מלבד איל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים, כאמור בנביא (מלכים א' ה ג-ג).

ועד סמנים

אלמא [-מוכח] **דסבירא** ליה **לרבי מאיר**, שבשבוע שחל בו תשעה באב, **לפניו** - לפני תשעה באב **אסור ולאחריו מותר, ורבי יהודה ורבן** [שמעון בן][קנז] **גמליאל סבירא** להו **דאפילו לאחריו נמי** [-גם כן] **אסור**, ואם כן ישנם תנאים הסוברים כשמואל שלאחריו אסור[קנח].

ל.

אוצר החכמה

מתניתין

כלומר, מי שסובר שיש לנהוג אבלות מראש חודש ועד התענית, **יליף טעמא** - למד טעם הדבר **מן תיבת 'חגה'**, דהיינו **ראש חודש שנקרא חג, כדאמרינן לעיל** (כט.) שהפסוק (מיכה ו טו) **'קרא עלי מועד'** מלמד על ראש חודש, ומועד זהו חג[קנט].

ברמפרש ואזיל, דבענין לפניו, מוקי [-מעמיד] **הלכה כרבי מאיר דלפניו ולא לאחריו**, ומאידך האיסור הוא רק **באותה שבת**, שבענין זה הלכה כרבן שמעון בן גמליאל לקולא[קס], **אבל קודם אותה שבת אפילו לפניו מותר.**

הכי גרסינן, כיצד ישנה א"ר[קסא] **יהודה**[קסב] **אם הוא רגיל בו'.**

ומ"ש יצתה

מה שאמרו חכמים שישנה, **אשני תבשילין קיימי** [-הם מדברים], ולגבי **בשר ויין, אמרו שימעט**[קסג].

מלים

דג או בשר מלית, דאין בו טעם כל כך אחר ששהה שלשה ימים במלח[קסד], **כדלקמן**[קסה], שמבואר שם שבעודו **כזמן אכילת שלמים** היינו שני ימים ולילה אחד הוא קרוי בשר, ולא אחרי כן, שרק בזמן אכילת שלמים מצינו שקרוי בשר, שנאמר 'והנותר מבשר זבח השלמים'[קסו] וגו', **טפי לא אשכחן דמקרי בשר** - ויותר מזמן זה לא מצינו שקרוי בשר[קסז].

כל שמינו משום מ"ע

כגון **סעודה** המפסיק בה **בתענית צבור, אי נמי סעודה** בערב תשעה באב **שאינו מפסיק בה.**

הכי גרסינן, ר' ישמעאל בר' יוסי אומר משום אביו, כל שעה שמותר לאכול מותר לרחוץ.

ולא גרסינן 'שמותר לאכול **בשר**' שאזי היה משמע שאסור לרחוץ בסעודה המפסקת, אלא יש לגרוס 'שמותר לאכול', **כלומר אפילו בשעת סעודה המפסיק מותר לרחוץ, הואיל ומותר אז לאכול.**

סמוך נמלילה ונסמיס

הני - אלו, איסור אכילה ושתיה, **אין נוהגין באבל, דקא חשיב נמי** - אלא שהברייתא מונה גם **איסורים שנוהגין בו** [-בתשעה באב] **לבד מהני דנהיגי** - מלבד אלו הנוהגים **באבל**, שהם **רחיצה**[קסח] **סיכה ונעילה כו'.**

ומסמוך לקרוס נמורה כו'

דכתיב בהו 'משמחי לב'[קסט].

כמקום שמינו רגיל לקרוס

דכיון דלא ידע את מה שלומד[קע] **אית** [-יש] **ליה צערא.**

עד כמה

הוי בשר גמור דלא הוי בשר מליח, כל זמן שהוא[קעא] **כשלמים, שלא שהה במלחו אלא שני ימים ולילה אחד כזמן אכילת שלמים**[קעב]. **ולהכי** נקט בגמרא **'כשלמים', דבזמן אכילת שלמים אשכחן** [-מצינו] **דאקרי בשר, דכתיב** (ויקרא ז) 'והנותר מבשר זבח השלמים'[קעג] וגו', **טפי לא אשכחן דמקרי בשר** - אך יותר מזמן זה לא מצינו שקרוי בשר[קעד], **שהטעם נפסל אחרי שנים ושלשה ימים**[קעה].

ציונים והערות

יין מגמו

חדש ומתוק, ואינו טוב כיין ישן, ומשלשל ומזיק[קעו].

מוסף

רותח - מעלה אבעבועות[קעז].

ל:

מינו לוסם מימן נרכם

מאותה מלאכה[קעח].

כל המוכל בשר ושותה יין בשעה בשר עליו הכתוב אומר 'ומשי עונשם על עצמותם'

מה שנאמר שכל האוכל בשר ושותה יין 'בתשעה באב', כלומר בסעודה המפסיק בה, שהיא מחמת תשעה באב[קעט], ואין הכוונה על תשעה באב עצמו[קפ].

עוברים וממיקום

שאינן יכולות לישן על גבי קרקע[קפא].

ביכול

שאפשר לו לישן על גבי קרקע.

מאי בינייהו

ביון דזה [-חכמים] מודה לו [-לרבי יהודה] ביכול, וזה [-רבי יהודה] מודה לו [-לחכמים] בשאינו יכול, אם כן מה ההבדל ביניהם.

שאר מטות

המחלוקת היא בשאר מיטות שבבית שאינו שוכב בהן, רבי יהודה דמחייב במתניתין בכפיית המטה, קמחייב נמי ביכול - מחייב את מי שיכול לכפות את מיטתו ולישן על קרקע גם כפייה בשאר מטות[קפב]. ורבנן סברי, רק מטתו כופה ולא שאר מטות. וכדתניא[קפג] גבי אבל.

שמעו בו לומס שמרומס

מבאר רש"י את החשבון, שבי"ז בתמוז ירד משה מן ההר תחלה ושיבר את הלוחות, ובי"ח בתמוז טחן את העגל ודן את הפושעים, ובו ביום עלה למרום, ונשתהה שם שמונים יום, ארבעים יום עמד בתפלה, דכתיב (דברים ט יח) 'ואתנפל לפני ה' ארבעים יום וארבעים לילה', וארבעים[צ"ל יום] יום עמד כבראשונה לקבל את הלוחות השניות[קפד]. חשוב מי"ז בתמוז[קפה] עד יום הכפורים, והוו להו [-והרי הם] שמונים יום. כיצד, שנים עשרה יום שנשתיירו מתמוז, דחודש תמוז הוא חודש חסר, ושלשים ימים דחודש אב [שהוא חודש מלא], ותשעה ועשרים דאלול [שהוא חודש חסר], הרי אחד ושבעים יום, ועוד תשעה ימים דתשרי שקודם יום כיפור, הרי שמונים יום[קפו]. ואף שמשה ירד ביום כיפור עצמו שהוא בעשירי בתשרי, ואם כן נמצאו סך הכל שמונים ואחד יום. מתרץ רש"י, וליל צום כיפור השלים כנגד לילו של י"ז - הלילה שאחר י"ז[קפז] בתמוז, דלא הוה בחושבניה - שלילה זה לא היה בחשבון, דהא נפק ליה - שהרי ליל י"ח בתמוז יצא ועבר כבר בשעה שעלה משה למרום, השתא הוי להו פ' שלמין - ועתה כשאנו מחשבים גם את ליל צום כיפור, נמצא שהרי הם שמונים יום שלימים לילה ויום, ובוקר יום כפור ירד שהוא עשרה בתשרי. ואותו היום נקבע לדורות ליום כפור על העוונות, להודיע שבמדבר מחל ה' לישראל, וניחם על הרעה אשר דִבר לעשות לעמו[קפח], ועל כן נקבע צום כפור בעשרה בתשרי[קפט]. כך שמעתי.

שמעמו שנמים לנמ זה נמ

דרחמנא אמר 'וכל בת יורשת נחלה וגו' ממטות בני ישראל, לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה, למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבותיו' (במדבר לו ח). וכתיב (שם לו ט) 'ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר, כי איש בנחלתו ידבקו בני ישראל', ועמדו והתירו דבר זה בחמשה עשר באב.

'זה סדבר שמר יום ס' לנטום צלפחד' וגו'

תיבת 'זה' מיעוט הוא, כלומר לא יהיה דבר זה נוהג אלא בדור זה, בדור של בנות צלפחד[קצ].

לנמ נקהל

הותר שבט בנימין לישא נשים[קצא], לפי שנשבעו ישראל מלהינשא להם כדכתיב בשופטים (כא ו).

ממנו

תיבת 'ממנו' מיעוט הוא, דכתיב (שם) 'איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה', לא גזרו אלא מהם (ממנו), אבל מבניהם לא גזרו.

שכלו ממי מדבר

דתניא בברייתא[קצב], כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, בכל ערב תשעה באב היה הכרוז יוצא מלפני משה[קצג] ואומר 'צאו לחפור', והיה כל אחד ואחד יוצא וחופר לו קבר וישן בו, שמא ימות קודם שיחפור[קצד], ולמחר הכרוז יוצא וקורא 'יבדלו חיים מן המתים', וכל שהיה בו נפש חיים היה עומד ויוצא מקברו, וכל שנה היו עושין כן, ובשנת ארבעים שנה עשו כן, ולמחר עמדו כולן חיים. וכיון שראו כך, תמהו ואמרו שמא טעינו בחשבון החדש, חזרו ושכבו בקבריהן בלילות עד ליל חמשה עשר, וכיון שראו שנתמלאה הלבנה בט"ו ולא מת אחד מהם, ידעו שחשבון חדש

ציונים והערות

וכאן כתב תחילה שני ימים ולילה, ולבסוף כתב שנים ושלשה ימים. ולכאורה כוונתו שעד שהייה של שני ימים ולילה אינו נחשב מליח. ולמעלה נקט שלשה ימים, וכוונתו יותר משני ימים ולילה שאזי הבשר כבר מליח, כלשון הנימוקי יוסף (ד"ה עד) 'שהוא כשלמים, שלא שהא במלחו אלא שני ימים ולילה אחד כזמן אכילת שלמים, שהטעם נפסל אחר שלשה ימים'. [ומה שכתב לבסוף 'שנים ושלשה ימים', יתכן כוונתו שהפגת הטעם אינה תלויה בהגדרת יום ולילה אלא במספר שעות שעברו מהשחיטה, וכדברי הגבורות ארי בהערה לעיל, ומבחינה זאת מספר שעות של שני ימים ולילה פעמים הם שלשה ימים ופעמים שנים]. ובמנחם משיב נפש (נרס"י) פירש כוונת רש"י, שיש להסתפק האם כוונת הגמרא לזמן ששלמים מותרים באכילה, ואזי רק עד שני ימים ולילה הם בשר גמור, או שמא כוונת הגמרא לזמן שמצינו שהם קרויים 'בשר' בפסוק, ואזי גם ביום השלישי מצינו שהם קרויים בשר. ולכך לענין תשעה באב יש להחמיר שעד שלשה ימים הם נחשבים בשר גמור, ואלו דברי רש"י למעלה. ובתחילת דיבור זה כתב שעד שני ימים ולילה אחד ודאי שהם בשר גמור. ואחר כך הוסיף רש"י שאף ביום השלישי מצינו שנקרא בשר ולא יותר מכך, ואם כן יש להסתפק האם כוונת הגמרא לזמן הראוי לאכילת שלמים או לזמן שמצינו לשון בשר שלמים בפסוק, ולכך סיים רש"י שהטעם נפסל אחרי שנים או שלשה ימים, היינו שתלוי הדבר לפי צדדי הספק הללו. **קעו. ומצין** זה פירש רש"י בסנהדרין (ע. ד"ה כל) 'שהוא נושך בגרון מחמת שהוא מחמיץ'. אמנם כל זה לא נאמר אלא על אותו סוג יין מגיתו שהוא תוסס ושיעורו שלשה ימים [או כמסקנת הגמרא שם בסנהדרין שמבואר שעד ארבעים יום נקרא יין מגיתו], אך מכל מקום אף באופן שאינו תוסס ואינו מזיק עדיין קרוי יין מגיתו. וגם ידוע שהסוחט אשכול ענבים ושותהו יש לזה טעם טוב, ואינו נושך בגרון ולא מחמיץ ומכל מקום נקרא יין מגיתו [ראה רמב"ם (שבת פכ"ט ה"ז) ושו"ע (או"ח סי' רעב ס"ג)]. וכיון שכן, נראה שגם מיץ ענבים אינו חשוב לגמרי כיין גמור אלא כיין מגיתו. מנחת שלמה (או"ח מ"ת סי' ד). ועיין שם, שמחמת כן אין להכשיר מיץ ענבים משוחזר, הנעשה על ידי שמוסיפים ארבע חמישיות מים לתמצית מיץ ענבים. **קעז. ע"פ** רמב"ם (רוצח פי"ח ה"ח). כלומר, משהים את המיץ הנסחט מהענבים בחבית [בלי לחממו], והמיץ תוסס ומעלה אבעבועות, ונהפך ליין. **קעח. לכאורה** כוונתו שאינו רואה סימן ברכה מן המעות שהרויח מן המלאכה שעשה בתשעה באב, וכמו שכתב בתניא רבתי (סי' ס ד"ה מקום). אך התוספות (ד"ה כל) כתבו בכוונת הגמרא, שאינו רואה סימן ברכה במלאכה שרגיל לעשות בתשעה באב. וביאר כוונתם במחצית השקל (או"ח סי' תקנד ס"ק כז), שאף כשעושה מלאכה זו בשאר ימות השנה אינו רואה בה סימן ברכה. **קעט. המכתם** (ד"ה כל). **קפ. שהרי** בתשעה באב עצמו כל אכילה ושתיה אסורות, ומדוע נקטה הברייתא דווקא בשר ויין. מהרי"ץ חיות (נרס"י). וכדברי רש"י כתבו הרמב"ן (תורת האדם, ענין אבלות יסנה ד"ה ממימין) ועוד ראשונים. אך בהלכות פסוקות לרב יהודאי גאון (הל' תשעה באב סג) פירש כוונת הגמרא לתשעה באב עצמו, וכן פירשו עוד ראשונים. **קפא. משמע** שלדעת רבי יהודה אחר שכופה את המיטה יישן על גבי קרקע. אך בגבורות ארי (ד"ה י') כתב שיישן על גבה אחרי שיהפכנה. וראה בשולחן ערוך (יו"ד סי' שפו ס"ח) ובמפרשים שם. **קפב. כוונתו**, שאף על שאר המיטות ישנים לפעמים, ולכך מי שיכול לישן על הקרקע יש לחייבו לכפות אף שאר המיטות, אבל מי שאינו יכול אין לחייבו לכפות את שאר המיטות, שמא יצטרך להן. גנזי יוסף (נרס"י). **קפג. תיבת** 'וכדתניא' היא דיבור המתחיל. גנזי יוסף (נרס"י). **קפד. שאחר** שהתפלל ארבעים יום התרצה הקב"ה, ואמר לו שיעשה לוחות שניות ויעלה שוב להר בבוקר. **קפה. כלומר**, מי"ז ואילך, ללא יום י"ז. **קפו. וכן** כתב רש"י בפרשת עקב (שם). אך בפרשת כי תשא (שמות לג יא) כתב רש"י, שבי"ט תמוז עלה להתפלל, וירד בכ"ט אב, ועלה שוב בר"ח אלול, וירד ביום הכיפורים. וברש"י בעין יעקב (ד"ה שמעון) מבואר, שמשה עלה בי"ט בתמוז, אך תמוז של אותה שנה היה מלא, ולכך נותרו י"ב יום מחודש תמוז. ולכל הפירושים צריך לומר, שאף שיום אחד היה משה למטה, שאחר שהתפלל ארבעים יום במרום אמר לו הקב"ה שיפסול לוחות שניות ויעלה למחרת להר, מונים גם יום זה בכלל הארבעים השניים. וטעם הדבר, מפני שהעלייה השניה היתה לקבל את הלוחות השניות, והלא כל ירידתו היתה כדי שיפסול לוחות אלו, ולכך הם בכלל מנין הארבעים, ונמצא שאין הפסק כלל בין הארבעים של התפילה לארבעים של לוחות שניות, אלא זה נכנס וזה יוצא. בית דוד (סי' שנג), וראה שם ובגבורות ארי (ד"ה יום שניתנו) שהאריכו בענין זה. **קפז. תוספות** יום טוב (מ"ח). ובגנזי יוסף (נרס"י) כתב שנראה להגיה י"ח [כלומר אור לי"ח]. **קפח. כלשון** הכתוב (שמות לג יד). **קפט. לכאורה** כוונתו, שהוקשה לו מדוע הביאה הגמרא שני טעמים לזה שנחשב יום כיפור ליום טוב, גם שהוא יום מחילה וגם שניתנו בו לוחות אחרונות, ולא די בטעם אחד. לכך ביאר ששני הטעמים ענין אחד הם, שנתינת הלוחות מורה על הכפרה, ומחמת כן נקבע אותו יום לדורות לכפרה. **קצ. בשו"ת** באר חיים מרדכי (או"ח סי' ע) ביאר, שהוקשה לרש"י הלא בנות צלפחד עצמן הותרו להנשא אף למי שאינו משבטן, כפי שדרשו בבבא בתרא (קכ.) מהפסוק (במדבר לו ו) 'לטוב בעיניהם תהיינה לנשים', ואיך אפשר למעט מ'זה הדבר' שהאיסור רק להן ואחר כך הותר האיסור, הלא להן כלל לא היה איסור. לכך פירש רש"י שהכוונה לדור של בנות צלפחד [כפי שנאמר בהמשך הפסוק 'וכל בת יורשת נחלה' וגו', שהאיסור על כל אותו הדור]. **קצא. כלומר**, האיסור היה רק על הנשים שבשאר השבטים שלא יינשאו לבנימין, ולא היה איסור על הגברים שבשבטים להנשא לבנות בנימין. וראה במהרש"א (מ"ח, ג"ב קכח). ד"ה יוסי), שמחמת כן עיקר השמחה בט"ו באב היא לנשים, כפי ששנינו במשנתנו שהן יוצאות וחולות בכרמים וכו'. **קצב. ירושלמי** (פ"ד ה"ו), איכה רבה (פתיחתא ג). **קצג. רש"י** בעין יעקב (ד"ה שכלו), וכן נאמר באיכה רבה, שמשה היה מוציא את הכרוז. **קצד. שאם** ימתין בחפירתו עד הבוקר שמא ימות לפני כן, ולכך היה חופר קודם הלילה. בארות המים (נרס"י). וביאר בילקוט בצלאל (סי' ג), שאם ימות קודם שיחפור יש לחשוש שישאר בלי קבורה, שבזמן שבני אדם מתים כדרך כל הארץ, החיים קוברים את המתים, אך בזמן שהרבה מתים כאחד, אלו העומדים למות צריכים לתקן לעצמם קברים, שאם לא כן מי יקברם. וראה עוד במהרש"א

מכוון וכבר מ' שנה של גזרה נשלמוקצה, קבעו אותו הדור לאותו היום יום טוב.

דלמר מר כו'

לפיכך יום טוב הואקצו.

לא היה מדבר עם משה

עד שכלו מתי מדבר לא היה דיבור השכינה עם משה ביחוד וחיבה, דכתיב שאחרי שמתו כל אלו שנגזרה עליהם הגזירה למות במדבר (דברים ב יז), 'וידבר ה' אלי לאמר' כלומר, אלי נתייחד הדיבור, ואף על גב דמקמי הכי כתיבי קראי בהו - ואף על גב שלפני כן כתובים פסוקים שנאמר בהם 'וידבר ה' אל משה', מכל מקום לא היה זה ביחוד וחיבהקצו. **איכא דאמרי** - יש אומרים ביאור אחר, שעד אז **לא היה** הדיבור **פה אל פה אלא בחזיון** לילהקצח. ויש בפירוש זה **גמגום**קצט.

לא.

נמחס שילנו יעלנו

הושע בן אלה רשע היה, דכתיב (מלכים ב' יז ג) 'ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו', והיינו דקאמר הכתוב 'רק', **שבטל את הפרוסדאות** - המשמרות שמנעו את ישראל לעלות לרגל, **ואמר** לאיזה מזבח **שירצו** ישראל לעלות, יעלו, בין למקדש שבירושלים ובין לבתי עבודה זרה שבמלכות ישראל.

סרוגי ניסל

ענין הרוגי ביתר מבואר **בפרק** הניזקין[ר] (גיטין מ.).

מלכות

לפי שהעצים הנכרתים מט"ו באב ואילך הן לחין, **ומאותו הזמן אין** כח **בחמה לייבשן**[רא], וחיישינן [-ואנו חוששים] **מפני התולעת** שדרכה להימצא בעצים לחים[רב], **לפי שעין שיש בו תולעת** פסול **למערכה כדאמרינן** במשנה (מדות פ"ג מ"ה).

יוס סכר מגל

שבירת הגרזן, **שפסק** החוטב **מלחטוב עצים**[רג].

מכמן ומילך

מחמשה עשר באב ואילך, דמוסיף - מי שמוסיף **לילות על הימים לעסוק בתורה, יוסיף חיים על חייו**[רד], שנאמר על התורה (דברים ל כ) 'כי הוא חייך', ונאמר על העוסק בה (משלי ג ג) 'כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך'[רה].

נס מלך

אף על פי שהיה לה בגדים נאים, **שואלת** בגדים אחרים **מבת כהן גדול** כו', **ועשו** זאת **כדי שלא לבייש את השואלת מתוך שאין** לה בגדים נאים משל עצמה.

סגן

כהן חשוב, ממונה תחת כהן גדול להיות **תחתיו ביום הכפורים, אם יארע פסול בכהן גדול ביום הכפורים ישמש** זה **הסגן תחתיו**[ו].

משוח מלחמה

הוא הכהן המכריז במלחמה 'מי האיש הירא ורך הלבב' וגו' (דברים כ ח)[ז].

אפילו מקופלין ומונחין בקופסא

אישקוריי"ן - תיבה קטנה[ח].

צריכין מבילה[ט]

כולן צריכות לטבול את הבגדים ששאלו, כדי **שלא לבייש את** מי שבגדה טמא **שצריכה טבילה** מן הדין, ותתבייש לומר לחברתה שהבגד טמא.

שמין משה שלא בגדים

אם בניך יהיו מיוחסין הכל **קופצין עליהם** להינשא להם, בין בנים זכרים בין נקבות[י], ואילו הנושא אשה שאינה הוגנת פוסל את זרעו[יא].

על מנת שמעמידו מהופים

שאחרי הנישואין תתנו לנו תכשיטין. ומילתא בעלמא הוא דאמרי - וזו אמירה בעלמא שהיו אומרות, **כלומר** כוונתן **ובלבד שתתנו לנו מלבושים נאים.**

ממול

סביב, לשון 'מחול הכרם' (כלאים פ"ד מ"ו), שהוא מקום פנוי בין הכרם לגדר שמקיפו סביב סביב.

מרמס נמלנעו

ואומר 'זה ה'[יב] קוינו לו ויושיענו, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו', וכפי שנאמר בכתוב (ישעיה כה ט).

הדרן עלך בשלשה פרקים
וסליקא לה מסכת תענית

ציונים והערות

לעיל (מ"ק, כה: ד"ה מקמס). [וברש"י בעין יעקב (ד"ה שלנו) הגירסא 'והיה כל אחד מישראל יוצא וחופר לו קבר שמא ימות קודם שיחפור, בערב היה כל אחד לן בקברו' וכו']. **קצה. כלומר**, כשראו שנתמלאה בו הלבנה ידעו שאותו יום הוא ט"ו בחודש ולא טעו בחשבונם, וכיון שלא מת אף אחד מהם ידעו שנשלמו הארבעים שנה של הגזירה. ובגבורות ארי (ד"ה יוס שלנו) הקשה, איך יתכן שמשה וכל ישראל הסתפקו **שמא** טעו בחשבון החודש, ולא זו בלבד אלא שסברו שטעו בששה ימים מט' באב ועד ט"ו בו. וראה שם שפירש באופן אחר. ובבן יהוידע (ד"ה יוס שלנו) תירץ, שמאת ה' היתה זאת לבלבל דעתם כדי שיעשו את יום ט"ו באב ליום טוב, שיום זה היה יום זכאי מטעם הידוע לפניו יתברך, והקב"ה גִלגל זכות ליום זכאי. **קצו. יש** להקשות, הלא רש"י בדיבור הקודם כתב שקבעוהו יום טוב על שכלו מתי מדבר, וכאן הוא מבאר שהיום טוב נקבע על שחזר דיבור השכינה למשה. ובבית הלל (פ' שלח, ד"ה נגמרו דמעניות) ביאר, שמה שפסקו מלמות אינו טעם לקביעת יום טוב, שהרי כל אלו שנגזר עליהם גזירה כבר מתו, אלא שהם טעו בדבר [כדעת רשב"ם (סוכה מו"ד נוסחאות ג"ב קכא. ד"ה יוס שלנו)], אמנם באמת לא התבטלה שום גזירה ואין מקום לקובעו יום טוב. אלא שעד אותה שעה היו עצובים מחמת שסברו שיוסיפו למות, ובט"ו באב פסקה מהם העצבות, ואזי חזר הדיבור למשה, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה. וקביעות היום טוב הוא מחמת שחזר הדיבור, אלא שלא היה יכול לחזור הדיבור עד ט"ו באב, שאז היו בשמחה מחמת שהתברר להם שפסקו מלמות. וכן כתב בבארות המים (נרש"י), אלא שביאר, שמה שכתב רש"י בדיבור הקודם שעשו אותו הדור יום טוב על שנשלמה הגזירה, כוונתו שדווקא אותו הדור שמחו מחמת שידעו שלא יוסיפו למות מחמת הגזירה, אבל אין לקבוע שמחה לדורות על כך. ובבית דוד (טעניל, דרוש ו ד"ה ונגנ"ח) מבואר, שהשמחה על כך שפסקו מלמות והשמחה על כך שחזר הדיבור למשה, ענין אחד הוא. שמחמת חטא המרגלים היו ישראל נזופים לקב"ה והשכינה לא שרתה בתוכם. וכיון שלא שרתה השכינה בישראל אף לא התייחד הדיבור עם משה, שמעלתו תלויה במעלת ישראל [כמו שכתב רש"י (דברים ג טז) 'שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל']. אך כשתמו דור המדבר מלמות, נמחל להם עון המרגלים ושבה השכינה לשכון בתוכם, ומטעם זה אף שב הדיבור למשה, ועל כן קבעו יום זה ליום שמחה על שוב השראת השכינה. ובלבונה זכה (פ' שלח, ד"ה גמרו דמעניות) ביאר, שאכן קביעות היום טוב היא על מה שבטלה הגזירה, אלא שכל זמן שלא חזר הדיבור למשה, הרי זה מלמד שהקב"ה עדיין בכעס, ולא היו בטוחים שבטלה הגזירה, ונמצא שעיקר השמחה תלויה בחזרת הדיבור. ובבני יששכר (מאמרי תמוז - אב מאמר ד) ביאר, שהגמרא מחפשת טעם מדוע ט"ו באב קרוי 'יום טוב' ולא רק מדוע יש בו שמחה, והנבואה קרויה 'טוב' כמו שדרשו חז"ל (סוטה יג.) על הפסוק (שמות ג ג) 'ותרא אותו כי טוב הוא', שיוכבד ראתה במשה שהוא הגון לנביאות, ועל כן כתב רש"י שקריאת שם 'יום טוב' הוא בדווקא על חזרת הדיבור למשה [וראה שם שביאר את כל טעמי האמוראים על פי דרכו זו]. וראה עוד בביאורי הגמרא בשם האליה רבה. **קצז. אמנם** רש"י על התורה (דברים ג טז) כתב, שמשילוח המרגלים עד כאן לא נאמר 'וידבר', אלא רק 'ויאמר', ללמדך, שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חיבה פנים אל פנים ויישוב הדעת. וביאר בפרי צדיק (ר' מדוק הכהן, עט"ו נתצ), שדיבור הוא לשון חיבה, כמאמר הכתוב (דברים ה ד) 'פנים בפנים דיבר ה' עמכם', וכן נאמר (במדבר יב ח) 'פה אל פה אדבר בו'. **קצח. מעין** זה פירש הרשב"ם (ב"ב קכא: ד"ה לא), שלא היה הדיבור פנים אל פנים אלא על ידי מלאך או אורים ותומים. ובדרך אחרת פירש, שהיה הדיבור עם משה רק כשהיה צורך לכך על ידי מעשי ישראל. **קצט. לא** התפרש כוונתו. וראה בגבורות ארי (ד"ה לא) שחלילה לומר שנבואת משה היתה באיזה פעם על ידי חזיון לילה או מלאך או אורים ותומים. וכן כתב בבן יהוידע (ד"ה לא), שדברים אלו לא ניתנו להאמר, וודאי תלמיד טועה הוסיף זאת בדברי רש"י ורשב"ם. **ר. שם** נאמר שמשרתי בת הקיסר נטלו מאנשי ביתר עץ ארז שהיה נטוע למזל טוב, כדי לתקן את מרכבת בת הקיסר, ועמדו עליהם אנשי ביתר והכום, וכעונש על כך באו עליהם הרומאים והרגום. ושמונים אלף ראשי גייסות נכנסו לכרך ביתר והרגו בה אנשים נשים וטף, עד שהגיע דמם לים הגדול שהיה רחוק מיל. ועוד שנינו שם, ששני נחלים יש בבקעת ידים [-שם מקום], אחד מושך אילך ואחד מושך אילך, ושיערו חכמים שבאותה שעה היו בו שני חלקים מים וחלק אחד דם, מדמם של הרוגי ביתר. ושבע שנים בצרו עובדי כוכבים את כרמיהם בלא זבל, מדמם של ישראל. **רא. אך** קודם לכן החמה מיבשת את העצים, וכשהם נכרתים אין בהם לחלוחית. **רב. והרשב"ם** (ב"ב קכא: ד"ה מיסן) כתב טעם נוסף, שהם מעלים עשן מחמת הלחלוחית שבהם. **רג. כלומר**, אין הכוונה כפשוטו ששברו את הגרזן, אלא שפסקו מלהשתמש בו. **רד. לכאורה** הכוונה שבמעשה זה יוסיף האדם לעצמו חיים. וברש"י בעין יעקב (ד"ה מכאן) הגירסא 'מוסיף הקדוש ברוך הוא שנים על שנותיו'. **רה. רשב"ם** (ב"ב קכא: ד"ה מט"ו). **רו. הקשו** האחרונים [יעב"ץ, חשק שלמה (ד"ה ונמ) ורש"ש (ד"ה נמ)], שלפי סדר הברייתא משמע שסגן חשוב יותר ממשוח מלחמה, ואילו בברייתא בהוריות (יג.) מבואר להיפך. ותירץ במשנת משה (ד"ה ונמ), שמעלת משוח מלחמה גדולה מהסגן רק לענין שהוא קודם להחיותו, מפני שהרבים צריכים לו למלחמה, וכמבואר בגמרא שם, אך באמת הסגן חשוב יותר, והלא כאן אנו עוסקים מצד ייחוס וחשיבות, לכך יש להקדים את הסגן. וכתב, שלדבר זה כיון רש"י שכתב 'כהן חשוב', והיינו שהוא חשוב יותר מהמשוח מלחמה. **רז. תמה** בפתח עינים (נרש"י), הלא משוח מלחמה אינו מכריז פסוק זה, וכמו שנאמר בסוטה (מג.) שמתיבות 'שמע ישראל' (סס פסוק ג) ועד 'ודברו השוטרים' (סס פסוק ה), משוח מלחמה מדבר וכהן אחר משמיע, ומתיבות 'מי האיש אשר בנה בית' (סס) עד 'ויספו השוטרים' (סס פסוק ח), משוח מלחמה מדבר ושוטר משמיע, ומתיבות 'מי האיש הירא' (סס) ואילך, שוטר מדבר ושוטר משמיע. וכן הקשו עוד אחרונים. ובמתת אלהים ובבארות המים (נרש"י) כתבו, שיתכן שצריך להוסיף ברש"י תיבת 'עד', ולגרוס 'עד מי האיש' וכו'. ובגליון הגיה ברש"י 'אל ירך לבבכם'. **רח. שצוררים** בה תכשיטים וחפצים יקרים. הגהות וציונים. **רט. נראה** שדיבור זה הוא המשך לדיבור שלפניו. **ריא. במאור** ושמש (ליקוטים, ד"ה מנו) העיר, הלא אשה זו עצמה תוכיח להפך, שהיא מיוחסת ואין קופצים עליה. וראה שם מה שביאר. **ריב. במראה** הפנים (מגילה פ"ג ה"ד כ: ד"ה והנלקים) העיר, שבחלקו הראשון של הפסוק נאמר 'הנה אלהינו זה' וגו', ולא נאמר שם ה'. וראה שם מה שביאר.

ביאורי
התוספות
ביאור מקיף ומשולב
לכל דברי התוספות

[ב.] **מאימתי. מיום טוב האחרון של חג. שמיני, דלא יתבון בסוכה. ואפילו האידנא אינו אלא מדרבנן, משום ספיקא. ואע"ג דבקיאינן בקביעא דירחא, גזרה שמא יחזור הדבר לקלקולו, או משום מנהג אבותינו בידינו, כדאי' פ"ק דביצה (דף ל:), ולכן מדכרינן. אבל כל שבעה לא, שהגשמים בימי סוכה סימן קללה הן, כדתנן פרק שני דסוכה (דף כח:): משל לעבד וכו':**

אם כן. אם אתה אומר מזכירין אע"פ שאין שואלין הואיל ומשמע בעונתו, אף בקיץ יזכירו, ומה אתה נותן סימן מי"ט הראשון. ור' אליעזר אומר בברייתא בגמרא; כל הקיץ אם בא להזכיר מזכיר, דלעולם בעונתו משמע. מיהו, עד השתא לא רמי עליה חובה, אבל בי"ט ראשון חובה לרצות לפני שאלה, שכל הבא לבקש מקדים ומרצה, ואסימן קללה לא קפדינן, ורבי יהושע קפיד:

התם קאי. פירוש, בסדר זרעים בברכות פרק אין עומדין (דף נג.). וליתני התם מאי שנא כו'. כלומר, אמאי תנא הכא במועד מאי דתני התם בסדר זרעים:

אלא, תנא מראש השנה קא סליק. פירוש, ור"ה הויא בסדר מועד. ואם תאמר, ואכתי ליתני בסדר זרעים. וי"ל, דהכא עיקר, דאמר בחג נידונין על המים, ואורחא דמילתא לרצות לפני שאלה, לכך שביק עד הכא. אבל בסדר זרעים אומרים: 'מזכירין גבורות גשמים' אפשר דמשמע לעולם, כמו תחיית המתים או הבדלה בחונן הדעת:

וליתני מאימתי מזכירין גשמים מאי גבורות גשמים אמר ר' יוחנן שיורדין בגבורה. תימה, התם בברכות פ' אין עומדין (שם) קתני כי הכא מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו', אמאי לא קא מקשה כמו הכא; וליתני מזכירין על הגשמים, מאי גבורות. ויש לומר, שאני הכא דהוי עיקר סדר של גשמים, באיזה זמן מתחילין לאומרו ומאימתי פוסקין מלאומרו. ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם: וכתיב מכין הרים בכחו נאזר בגבורה. וזה גבי בריאת עולם. וכי היכי דהאי חקר בבריאת העולם רוצה לומר בגבורות, כמו כן הכא גבי גשמים האי חקר נמי, רוצה לומר בגמרא אמרינן, דהטעם דנקט התנא הלשון 'גבורות גשמים' הוא, מפני שיורדין הגשמים בגבורה, ויליף לה מגזירה שוה, דנאמר חקר בברייתו של עולם, ונאמר חקר בגשמים, מה בבריאת העולם גבורה כתיב בה, 'מכין הרים בכחו נאזר בגבורה', וזה גבי בריאת עולם נאמר, וכי היכי דהאי חקר בבריאת העולם רוצה לומר בגבורות, כמו כן הכא גבי גשמים האי חקר נמי, רוצה לומר דמזכירין גבורות גשמים; מאימתי וכו', מאי שנא כו' כלומר, אמאי תנא הכא בסדר מועד 'מאימתי', שהוא על מאי דתני התם בסדר זרעים:

אלא תנא מראש השנה קא סליק:

פירוש, וראש השנה הויא בסדר מועד, ולכך לאחר ששנה התנא בר"ה 'ובחג נידונים על המים', מקשה באותו סדר במסכת תענית, מאימתי מזכירין גבורות גשמים, דהואיל ונידונים בחג על המים, בעינן להזכיר ולרצות על המים שירדו לברכה[ג]. **ואם תאמר ואכתי,** אף ששייך לשאול גם בסדר מועד מאימתי מזכירין גבורות גשמים, זאת כיון דשנינו בסדר זה במשנה, דבחג נידונים על המים, מכל מקום כיון דגם במסכת ברכות נזכר שצריך להזכיר גבורות גשמים, **ליתני בסדר זרעים** מאימתי מזכירין וכו'. ואמאי תני מאימתי רק כאן בסדר מועד. **ויש לומר דהכא עיקר,** משום **דאמר בחג נידונים על המים, ואורחא דמילתא לרצות לפני שאלה, לכך שביק** מלשאול מאימתי מזכירין **עד הכא,** שהוא הזמן הקרוב לפני שאלת הגשמים בחג. **אבל בסדר זרעים דתני מזכירין גבורות גשמים,** לא משמע מהתם דיש זמן מסויים שבו צריך לשאול, ולפני זמן זה צריך הוא להזכיר, **ואפשר** לומר לך **דמשמע** התם **דלעולם** מזכירין גבורות גשמים **כמו** ברכת **תחיית המתים** שמזכירין אותה לעולם, **או הבדלה** בחונן הדעת, שגם מוזכרת שם במשנה והיא לעולם נוהגת בכל השנה, כשמבדילין, לכן אין לשאול שם מאימתי מזכירין גבורות גשמים, כיון דלא משמע שם כלל שצריך להזכיר באיזה זמן מסויים, שעליו אפשר לשאול מאימתי הוא אותו זמן, משא"כ הכא בסדר מועד, דאיתא במשנה דבחג נידונים על המים, וממילא בעינן לשאול על הגשמים בזמנם, וכאן אמנם יש לשאול, אימתי הוא הזמן שצריך להזכיר ולרצות על הגשמים קודם שאלה:

וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים, מאי גבורות גשמים, אמר רבי יוחנן שיורדין בגבורה:

תימה, והרי **התם בברכות בפרק אין עומדין** (שם) קתני כי הכא, מזכירין גבורות גשמים ושואלין הגשמים וכו', **ואמאי לא קא** מקשה התם על לשון התנא 'גבורות גשמים' **כמו** דמקשה **הכא; וליתני 'מזכירין על הגשמים', מאי גבורות גשמים. ויש לומר, דשאני הכא דהוי עיקר סדר של גשמים: באיזה זמן מתחילין לאומרו, ומאימתי פוסקין מלאומרו, ומשום הכי פריך הכא טפי מהתם.**

וכתיב מכין הרים בכחו נאזר בגבורה:

הגשמים בגבורה, וילף לה מגזירה שוה, דנאמר חקר בברייתו של עולם, ונאמר חקר בגשמים, מה בבריאת העולם גבורה כתיב בה, 'מכין הרים בכחו נאזר בגבורה', וזה **גבי בריאת עולם** נאמר, **וכי היכי דהאי חקר בבריאת העולם רוצה לומר בגבורות, כמו כן הכא גבי גשמים האי חקר נמי, רוצה לומר**

מאימתי:

במשנה אמרינן, דלרבי יהושע מתחילים להזכיר גבורות גשמים מיום טוב האחרון של חג. שהוא שמיני עצרת, **דלא** יתבון דהיינו שלא יושבים **בסוכה,** ולכן יכול להזכיר בו גבורות גשמים, משום דאינו סימן קללה. **ואפילו האידנא** שאכן יושבים אנו בשמיני עצרת בסוכה (בחוץ לארץ), זה **אינו אלא מדרבנן, משום ספיקא** דיומא[א] דחיישינן שמא יום שביעי הוא, **שלא** הספיקו השלוחים לבא ולהודיע על שקידשו בית דין את החודש, ויכול להיות שכבר קידשוהו, ולכן בכל יום טוב עושים אותו בחוץ לארץ שני ימים. **ואף על גב דבקיאינן** אנן **בקביעא דירחא,** אימתי חל מולד הלבנה לפי החשבון, ואנו קובעים לפיו מתי חל ראש חודש, מכל מקום אנו עושים שני ימים יום טוב מדרבנן, **גזרה שמא** תגזור המלכות שלא יעסקו בתורה, וישתכח סוד העיבור ויחזור הדבר לקלקולו, ויבואו לעשות חודש מלא חסר וחודש חסר מלא, ויבואו לבטל את המועדות בזמנם. **או** דהטעם שנוהגים אנו לעשות שני ימים, **משום מנהג אבותינו בידינו[ב], כדאיתא פ"ק דביצה** (דף ד:) **ולכן** כיון דמעיקר הדין אין אנו צריכים לשבת בסוכה ביום שמיני של חג, לכך **מדכרינן** גשמים בחג. **אבל כל שבעה** דימי החג **לא** מדכרינן, **שהגשמים בימי סוכה סימן קללה הן, כדתנן פרק שני דסוכה** (דף כח:) **משל לעבד** שמזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו וכו'.

אם כן:

בגמ' אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר, **אם אתה אומר** דמזכירין גשמים בחג **אף על פי שאין שואלין** משום דסימן קללה הם, והא דלהזכיר מזכרינן זאת **הואיל** דבכך דמזכיר אינו מכוון לירידת גשמים השתא בחג, אלא **משמע** שמזכיר דהקב"ה מוריד את הגשמים **בעונתו,** דהיינו לאחר החג שאז כבר אינו סימן קללה כבר, ואם כך **אף** בקיץ **יזכירו,** ומה **אתה נותן סימן** להזכיר רק מיו"ט **הראשון** של סוכות, כלומר דלשיטת ר"א היה צריך להזכיר לגבורות גשמים אף בקיץ, ולאו דווקא מיו"ט ראשון של חג, **ורבי אליעזר אומר בברייתא בגמרא,** דאין הכי נמי, דכל הקיץ **אם בא להזכיר** - מזכיר, כיון דלעולם מה שמזכיר הוא שמוריד את הגשמים **בעונתו משמע,** ולא מכוון דוקא על שעה שמזכיר. **מיהו, עד השתא לא רמי עליה חובה** להזכיר, **אבל** בי"ט **ראשון חובה לרצות** ולהזכיר, מפני שהוא **לפני** הזמן **דשאלה, שכל הבא לבקש מקדים ומרצה** מלפני כן על ידי **שמזכיר. ואסימן קללה** שמזכיר גשמים בחג **לא קפדינן. ורבי יהושע קפיד** אסימן קללה, ולכך אית ליה שאין מזכירין בחג, משום דגשמים בחג הוו סימן קללה.

התם קאי:

פירוש, דהתנא קאי **בסדר זרעים בברכות פרק אין עומדין** (דף נג.) דתנן התם, 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים'. ואהא מקשה כאן במשנה מאימתי מזכירין גבורות גשמים. ופריך הגמ', **וליתני התם** בברכות אחר המשנה

ציונים והערות

א. לכאורה לשונות סותרים הם, דאי איכא ספיקא מתי חל זמן יו"ט ולכן עושים שני ימים טובים, א"כ אינו מדרבנן גרידא, אלא ספק דאורייתא. ויש לומר דכוונת התוס' כמו שכתבו בעירובין (עט. ד"ה מ' ממש מודים), דאזלינן מדאורייתא בתר רוב שנים שאינם מעוברות, כדאמרינן גבי יום הכיפורים. וא"כ שפיר קאמרי התוס' דספיקא היא אם עברו לאלול או לא, ומכל מקום אינו אלא מדרבנן, דצריכים לילך אחר רוב שנים. פורת יוסף. **ב. דברי** התוס' צריכים עיון, דהרי המעיין בגמרא שם בביצה יראה דהוא טעם אחד, דזה לשון הגמ': 'שלחו מתם הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם, זמנין דגזרו המלכות גזרה ואתי לאקלקולי'. הרי מה שהוא מנהג אבותינו הוא מטעם גזרה, ואיך חילקוהו התוס' לשני טעמים. מהר"ץ חיות. ובפורת יוסף תירץ באריכות, עיי"ש. **ג. על** פי הפירוש המיוחס לרש"י

אמאי נקט גבורות טפי מכח, וכמו כן הוה ליה למימר מאימתי מזכירין כח גשמים, או ליתני גדולות גשמים. וי"ל, דמן הדין נקט גבורות, משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה. אי נמי, משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות:

שלשה מפתחות שלא נמסרו לשליח. וא"ת, והא אמרינן (סנהדרין דף קיג.)**: דמפתח הגשמים נמסרין לאליהו, וכן מפתח של תחיית המתים. וכן לאלישע, דכתיב** (מלכים ב' ד יז)**: ויאמר אליהו חי ה' וגו', דהא דה"נ אומר בפירקין דלקמן** (דף כג.)**. וי"ל, דהא דקאמר שלא נמסרו לשליח אינו ר"ל שלא נמסרו מעולם, דהא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו, אלא לא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם:**

וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה. פירוש, שהוא בעצמו עשה דהיינו שפתח את רחמה ולא על ידי שליח, וראיה מכך שמפתח של חיה הוא אצל הקב"ה. **ואם תאמר, דמהכא משמע דליכא אלא שלשה מפתחות,** שהם בידו של הקב"ה ולא נמסרו לשליח. **ואם כן יש להקשות, והא כתיב** (ירמיה נ) **'פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו', ומשמע נמי** מלשון זה, שפתח ה' עצמו ולא על ידי שליח, היינו **שלא נמסרו** המפתח של כלי זעמו **לשליח,** וכמו דילפינן דמפתח של חיה לא נמסר לשליח, **מההיא 'וישמע אליה אלקים** וגו' ויפתח את רחמה', **ואם כן אמאי לא חשיב** לה נמי לכלי זעמו, **ויש לומר,** דאף דאמת הוא שלא נמסר מפתח של זעם לידי שליח אלא בידי הקב"ה לבד הוא, עכ"ז **לא חשיב** במימרא דרבי יוחנן **כי אם לומר בלילה שניה. והניסוך החג דהוי ממים מצי** למהוי **בלילה ראשונה** דיום טוב, ואין צריך לשהותו עד עצם היום.

איבעיא להו רבי אליעזר מהיכא גמיר לה, מלולב גמיר לה, מה לולב ביום וכו':

פירוש, ולולב הוי רצוי דמים משום דגדל **על המים**[ח] ככל אילנות, ולכן אמר רבי אליעזר דמשעה שנוטלים את הלולב צריך להזכיר גבורות גשמים, וזאת כדי לרצות על המים קודם שמתחילין לשאול על המים, **או דלמא,** דמה שצריך להזכיר ולרצות על המים מיום הראשון של חג, **מניסוך המים גמר לה,** דכיון שמנסכים מים מתחילת יו"ט של חג, מאז צריך לרצות על המים. **פירוש ונפקא מינה דאי מלולב גמר לה,** אזי צריך להזכיר מיו"ט הראשון של חג, **אבל מניסוך המים** ליכא למילף להזכיר גשמים מיו"ט הראשון, משום **דסבירא ליה** לרבי אליעזר דניסוך המים **לאו ביום ראשון הוא**[ט], אלא ביום שני של חג, **או מניסוך המים קא גמר לה,** משום **דסבירא ליה דניסוך המים ביום ראשון הוא. אי נמי** דיהא נפקא מינה בזה מהיכא גמר לה, **דאי מלולב גמר** דמזכירין גשמים, הוה ההזכרה בתפילה **דוקא ביום,** ואין מזכירין גשמים בתפילה בליל יו"ט, משום דגם לולב ניטל ביום, **שנאמר** (ויקרא כג) **ולקחתם לכם ביום, אבל אי** יליף ר"א מה דמזכירין, **מנסוך** המים, אזי הוה ההזכרה **אפילו בלילה,** ולענין זה **אהני** אי יליף רבי אליעזר הזכרת גבורות גשמים מניסוך, לכך שיהיו מזכירין כבר מליל יו"ט. ומבארים התוספות את דברי הגמרא, **דאמר מר ומנחתם ונסכיהם** אפילו **בלילה** וכו', **פירוש, דאע"ג דניסוך דקרבנות לא הוי עד לאחר הקרבת קרבנותיהם** שאותם מקריבים רק ביום, **ואם כן,** דהנסכים לא הוו אלא עד לאחר הקרבת הקרבן שהוא ביום, **היאך קריבי נסכים בלילה.** ויש לומר, דאינו רוצה לומר שיקריבו את הנסכים בלילה קודם הקרבת הקרבן, אלא רוצה לומר שיקריבום לאחר הקרבת הקרבן **בלילה שניה.** וכיון דהוקש' ניסוך המים לניסוך היין, ממילא ידעינן דכמו שניסוך היין של הקרבן יכול להיות אפילו בלילה יא, **כן הניסוך החג דהוי ממים מצי למהוי בלילה ראשונה** דיום טוב, ואין צריך לשהותו עד עצם היום.

ציונים והערות

ד"ה ואיידי. **ז. בגמרא** בסנהדרין שם לא נזכר רק שניתן מפתח של גשמים לאליהו. ומה שכתוב כאן בתוס' 'וכן לאלישע', איני יודע מקומו היכן הוא שניתן מפתח גשמים לאלישע. **ה. מפתח.** **ו. כן** נראה לכאורה לפרש בכוונת התוס', דבדף כג. שם לא נזכר מענין זה שנמסר מפתח של גשמים לאליהו. **ז. ברש"י** בסנהדרין קיג. ד"ה שלש מפתחות איתא, דהא דקאמר שלא נמסרו ליד שליח, הוא מבריאת העולם ועד אליהו שלא רצה הקב"ה למנות עליהם שליח, אבל את אליהו מינה עליהם, וזה שאמר שם כשביקש אליהו גם את מפתח של תחיית המתים: יאמרו שתים - מתוך אותם שלש - ביד תלמיד, ואחת ביד הרב, ולכן גלגל הקב"ה הדבר שיחזיר לו מפתח של מטר, ואחר כך נתן לו את מפתח של תחיית המתים. וברש"י כאן איתא דהא שלא נמסרו שלש מפתחות אלו ליד שליח, היינו שלשתם ביחד, אבל כל אחד לבדו נמסר. ויעויין בהגהות מהר"ץ חיות, שהביא מזה ראיה למה שהחליטו המפרשים דהפירוש לתענית המיוחס לרש"י, אינו מרש"י רק מתלמיד אחד. ועיין עוד בהגהות מראה כהן שכתב גם הוא כן, דרק קצת מאמרים יחידים הם מפירוש רש"י, ותלמיד שהיה מאוחר בזמן הוסיף מדעתו על פירש"י. **ח. בירושלמי** (הוסף נמהכת"פ) מפרש טעמיה דרבי אליעזר, דמרצים מיום טוב הראשון על המים, על ידי ארבעה מינים הללו שגדלין על המים, לפיכך באים כפרקליטים על המים. **ט. בגמרא** שלפנינו לא נזכרה כלל נפקא מינה זו, דלולב הוא ביום הראשון וניסוך המים הוא ביום השני, אלא רק הנפקא מינה השניה המובאת בתוספות, דניסוך המים הוא מאורתא ונטילת לולב היא ביממא דוקא. ובהגהות היעב"ץ הקשה לפי פירוש זה דהתוס', דס"ל דניסוך המים לא היה ביום הראשון של חג, דהא משנה מפורשת שנינו בסוכה (מ"ג) וניסוך המים שבעה, וליכא מאן דפליג עלה שם, ואיך כתבו התוס' דסבירא לן לפי צד זה, דניסוך המים הוא מיום שני של חג בלבד. וביותר יקשה, דלקמן בד"ה דאמר כתבו התוס' דלפי מה שמייתי הגמרא מרבי אבהו, דיליף לה רבי אליעזר מלולב, אבל מניסוך המים לא יליף כיון דס"ל דהוי מיום השני והוא לפי פירוש זה, ויוצא דכך ס"ל לרבי אבהו גם במסקנא. וצ"ע. **י. ברבינו** חננאל איתא: וגמר לה מניסוך דאיתקש ניסוך המים לניסוך היין. עכ"ל. וכוונתו לכאורה היא לגמרא דלהלן, דפליגי תנאי מהיכן ילפינן רמז לניסוך המים מהתורה, ולכו"ע הוא מקרא דניסוך היין ופליגי רק האם הוא מקרא דמ"ם יו"ד מ"ם, או מ'ונסכיה' דביום הששי, או מקרא דהסך נסך שכר לה'. **יא. בתמורה** דף יד. ילפינן

למהוי בלילה ראשונה. ואע"ג דאמרינן במסכת יומא בפ' בראשונה (דף כו:): אמר רב ואיתימא ר' יוחנן אין מנסכים מים בחג אלא בתמיד של שחר, וא"כ לא הוי בלילה ראשונה דהא אינה אלא ביום. יש לומר, דאינו חייב לנסך אלא בתמיד של שחר, מכל מקום אי בעי עביד ליה בליליא:

דאמר רבי אבהו לא למדה רבי אליעזר אלא מלולב. פירוש, וסבירא ליה דניסוך לא הוי עד בשני:

משעת נטילת לולב. פירוש, דהיינו תחילת יום ראשון של סוכות. ורבי יהושע אומר משעת הנחתו. פירוש, לאורתא דמוצאי שביעי של סוכות שמניחין בו את הלולב:

משעה שמפסיקין לישאל. ותן טל ומטר בברכת השנים, פוסקין מלהזכיר מוריד הגשם בתחיית המתים:

העובר לפני התיבה בי"ט של חג האחרון מזכיר וכו'. פי' האחרון שמתפלל תפלת מוסף. הראשון אינו מזכיר, פירוש, שמתפלל שחרית אינו מזכיר. ובירושלמי קאמר; אמאי אינו מזכיר מאורתא. פירוש, מתפלת ערבית. ומשני, דלית תמן כל עמא. ולדכרו בצפרא. פירוש, בתפלת שחרית. ומשני, דהוו סברי דהוו מדכרו ליה מאורתא:

מים. מ"ם מנסכיהם דכתיב בשני, ויו"ד דכתיב בששי ונסכיה, ומ"ם שבשביעי כתיב כמשפטם והוי 'מים'. טעמא דרבי עקיבא; בששי 'ונסכיה', דמשמע תרי נסכים, הלכך בששי בחג הוא מזכיר גבורות גשמים:

[ג] **אי רבי יהודה בן בתירה.** דאמר בשני בחג הוא מזכיר שית יומי הוו. א"כ לא יהיה הניסוך כי אם ששה ימים:

עשר נטיעות. פירש"י, נטיעות מפוזרות בבית סאה חורש כל בית סאה בשבילן. דכל נטיעה יונקת. ודווקא מבית סאה היה צריך להם יכול לחרוש עד ר"ה של שביעית, דהוו שפיר אוקומי אילנא שרי. אבל יותר מבית סאה אינו חורש אלא כדי צורכן. דהואיל ומפוזרות ביותר מבית סאה, קיימי שפיר.

ואם אמנם זמן הזכרת גשמים הוא מזמן ניסוך המים, ממילא מזכירין גשמים מליל יו"ט.

ואע"ג דאמרינן במסכת יומא בפרק בראשונה (דף כו:) **אמר רב ואיתימא רבי יוחנן, אין מנסכין מים בחג אלא בתמיד של שחר, ואם כן לא הוי ניסוך** המים **בלילה** [אוצר החכמה] **ראשונה, דהא** תמיד של שחר **אינה אלא ביום,** והרי אמרינן לעיל דניסוך המים משום דהוקש ניסוך המים לניסוך היין, לכך יכול לנסכם כבר מליל יום טוב של חג. ומיישב התוס' ויש לומר, דאמנם **אינו חייב לנסך אלא בתמיד של שחר,** אבל מכל מקום **אי בעי לנסך** בלילה, **עביד ליה** לניסוך המים **בלילה,** וכיון דאם רוצה לנסך ניסוך המים בלילה, יכול הוא, הוי זמנו בלילה, א"כ גבורות גשמים דלמדים זמן הזכרתם מניסוך המים, צריך להזכיר משעה הראויה לניסוך המים שהיא בלילה:

ד"ה דאמר רבי אבהו לא למדה רבי אליעזר אלא מלולב:

פירוש, וסבירא ליה לרבי אבהו דניסוך המים לא הוי עד ביום שני של חג'ב, ומש"ה נפקא מינה מהא דגמר הזכרה מלולב, לכך דמזכיר כבר ביום הראשון ולא רק ביום שני:

משעת נטילת לולב:

פירוש, דהיינו תחילת יום ראשון של סוכות,

שאז נוטלין את הלולב, אז הוא זמן הזכרת גשמים. **ורבי יהושע אומר משעת הנחתו של הלולב, פירוש, לאורתא דמוצאי שביעי של סוכות, שמניחין בו את הלולב,**

אז מזכירין על הגשמים:

משעה שמפסיקין לישאל:

ותן טל ומטר בברכת השנים, שהוא בפסח,

אז גם **פוסקין מלהזכיר מוריד הגשם בתחיית המתים.**

העובר לפני התיבה בי"ט של חג האחרון מזכיר וכו':

פירוש ד'האחרון', היינו מי **שמתפלל תפילת מוסף,** הוא מזכיר על הגשמים, **ו'הראשון אינו מזכיר', פירוש 'הראשון' הוא, מי שמתפלל שחרית - אינו מזכיר** בה על הגשמים. **ובירושלמי קאמר: אמאי אינו מזכיר מאורתא, פירוש, מתפילת ערבית, ומשני בירושלמי,** כיון **דלית תמן כל עמא -** שאין כל העם באים לבית הכנסת בתפילת ערבית'ג. ומוסיף בירושלמי להקשות, **ולדכרו בצפרא, פירוש: בתפילת שחרית, ומשני,** דאם היו מתחילים להזכיר משחרית, הוו **סברי** מי שהיה מגיע לבית הכנסת רק בשחרית, ולא היה מאתמול - היה טועה לחשוב דכבר הוו **מדכרי ליה,** שהתחילו להזכיר **מאורתא.** ולכן מתחילים להזכיר ממוסף, כדי שיראו שבשחרית לא הזכירו, ובמוסף הזכירו, ויידעו שמתחילים להזכיר ממוסף'ד.

מים:

התוס' מבארים האיך נרמז ניסוך המים בתורה: ייתור האות **מ"ם מנסכיהם דכתיב בשני** ולא כתוב בו כבשאר הימים 'ונסכה', וייתור האות יו"ד **דכתיב בששי ונסכיה** ולא כבשאר הימים 'ונסכה', ועוד ייתור אות **מ"ם, שבשביעי כתיב כמשפטם** במקום 'כמשפט', והוי יחד האותיות היתרות: **מים.** ולכן סובר רבי יהודה בן בתירא שמתחיל להזכיר גשמים בשני בחג, שבו נרמזת האות הראשונה מ'מים', **וטעמא דרבי עקיבא** דמזכירים בששי בחג הוא, **דבששי** כתוב בתורה במקום 'ונסכה' כבשאר הימים, שמשמע ניסוך אחד - 'ונסכיה', **דמשמע תרי נסכים. הלכך בששי בחג הוא מזכיר גבורות גשמים.**

אי רבי יהודה בן בתירה:

דאמר לעיל בברייתא: 'דבשני בחג הוא מזכיר', ופירושו, שמתחיל להזכיר גשמים מיום שני דחג, וטעמו, משום שנרמז ניסוך המים בתורה מיום השני דחג, ולכן גם ניסוך המים מתחלת ביום השני, וא"כ - 'שית יומי הוו'ט. פירוש, **אם כן** דזמן התחלת הזכרת גשמים תולה בזמן התחלת ניסוך המים, וכמו שאומר ריב"ב, שאין מזכירין אלא מיום השני על הגשמים, אזי **לא יהיה הניסוך כי אם ששה ימים,** ולא ז' ימים כדתנן במשנה בסוכה, ונמצא איפה דמתניתין ניסוך המים כל שבעה לא אתיא כוותיה.

עשר נטיעות:

פירש"י, עשר נטיעות המפוזרות בשוה בבית סאה, שהוא נ' אמה על נ' אמה, **חורש כל בית סאה בשבילן, דכל נטיעה יונקת** מהקרקע דבית סאה בשוה, וצריך לחרוש את הקרקע בשביל הנטיעות כדי שלא ייבשו, וזה הוא השיעור שצריכות הנטיעות ליניקתן. **ודווקא מבית סאה** שהוא שיעור **שהיה צריך להם** ליניקתן, לכן **יכול לחרוש** בו **עד ראש השנה של שביעית,** משום דשיעור זה של בית סאה לעשר נטיעות, הוו לגבי הנטיעות **שפיר** מיקרי **לאוקמי אילנא',** שמחזק את האילנות הילדות, שהן הנטיעות, ובזה איכא הלכה למשה מסיני, דשרי לחרוש עד ערב ראש השנה של שביעית ממש, ואין צריכים להוסיף מחול על הקודש להפסיק בחרישה, כבר שלשים יום קודם שנכנסת שנת שביעית. **אבל** שדה שהיא יותר **מבית סאה, אינו חורש אלא כדי צורכן** של הנטיעות מסביבן לפי חשבון יניקתם,טז ואסור לו לחרוש את כל הקרקע, **דהואיל ומפוזרות** הנטיעות **ביותר מבית סאה, קיימי שפיר,** אף באם לא יחרוש את כל הקרקע שנמצאות בה הנטיעות, אלא רואים לפי חשבון כמה יונקת כל נטיעה, ואותו שטח יחרוש עד ראש השנה.

ואם הנטיעות מפוזרות בשטח קרקע שהוא פחות מיכן, כלומר שדה שהיא קטנה

ציונים והערות

מייתורא ד'מנחתם ונסכיהם' האמור בפרשת פנחס, דנסכי הקרבן קרבין בלילה. **יב. פירוש** זה דהתוספות הוא אליבא דהפירוש הראשון בתוס' לעיל, דהנפ"מ אם למדה רבי אליעזר מלולב או מניסוך המים היא, דאי למדה מלולב מזכירין גשמים מיו"ט ראשון, ואם למדה מניסוך המים מזכירין גשמים מיו"ט שני, שהוא זמן ניסוך המים לפירוש זה. **יג. בפשטות,** דמפני שאין כל העם אז בבית הכנסת, לא ישמעו שמתחילים להזכיר, וכשיבואו למחרת לבית הכנסת לא ידעו שכבר התחילו להזכיר, ולא יזכירו גשם בתפילתם, ולכן צריך שיתחילו להזכיר בשעה שכל העם בבית הכנסת, כדי שידעו כולם שמתחילים להזכיר. **יד. בראי"ש** מבואר יותר, מה החשש שיסבור מי שלא היה בערב שהתחילו להזכיר מבערב וז"ל: בירושלמי פריך ויזכיר מבערב, דכיון דעברו ימי החג ואין הגשמים סימן קללה, ראוי היה שיתחיל מיד בערב. ומשני, לית כל עמא תמן. כלומר אין כל העם מצויין בערב בבית הכנסת, נמצא זה מזכיר וזה אינו מזכיר ויהיו אגודות אגודות. ותו פריך ויזכיר בשחרית, אף הוא סבר שהזכיר בערב והוי הוא מדכר, מיגו דחמו לון דלא מידכר בקמייתא ומדכרי בבתרייתא, אף הוא יודע שלא הזכיר מבערב. פירוש, שאם היו מזכירין בבוקר יהיה סבור שגם מבערב הזכירו, לשנה הבאה יזכירו מבערב. עכ"ל. **טו. בתוספות** בד"ה זה, כמו בעוד הרבה מקומות במסכת תענית, באו התוס' לפרש את פשט דברי הגמרא, ולא להקשות ולתרץ כדבריהם בכל הש"ס. יתכן שהוא מחמת שלא היה לפניהם פירוש רש"י על מסכת זו, כמו שהבאנו לעיל בהערות לדף ב', את דברי המפרשים האחרונים שכתבו דפירוש רש"י שלפנינו אינו מרש"י, אלא מתלמיד בזמן מאוחר. ומה שהביאו בד"ה עשר נטיעות את פירוש רש"י, יכול להיות שהוא מרש"י במסכת סוכה, או מו"ק וזבחים שגם בהם נזכרת המימרא דעשר נטיעות. **טז. ברש"י** בסוכה (דף לה. ד"ה עשר נטיעות) מבואר, דמחשבין את שיעור יניקת הנטיעות לפי חשבון עשר לבית סאה, כלומר שמחלקים את שיעור הבית סאה לעשר נטיעות, ולפיו יודעים כמה יונקת כל נטיעה.

מבית סאה, דינא בה, דאין חורשין אותה כלל, ואף לא תחת הנטיעות ממש לפי חשבון. משום דלמה קיימי - וליעקר קיימי, כלומר כיון שאין לכל נטיעה מספיק קרקע כדי לינוק ממנה, והרי סופן ליעקר משם, לכן אסור לחרוש תחתיהם כלל. ודוקא נטיעות אמר דחורשין בשבילן עד ראש השנה, דלגביהם נמסרה הלכה למשה מסיני, אבל אילנות, אסור מדאורייתא[ז] לחרוש בשבילן קודם שביעית כל אלול, ומדרבנן אסרו לחרוש לפני אלול, ומפסח ועצרת תקון, כלומר דרבנן גזרו מלחרוש אף קודם לכך, ותקנו דבשדה הלבן שהוא שדה תבואה, עד פסח יהא מותר לחרוש, אבל מפסח ולהלן אסור, ושדה אילן עד עצרת מותר לחרוש, מכאן ואילך אסור.

ובפחות מיכן למה קיימי, וליעקר קיימי. ודוקא נטיעות אמר דחורשין בשבילן עד ראש השנה, אבל אילנות אסור דאורייתא כל אלול, ומדרבנן פסח ועצרת תקון: בשדה הלבן עד פסח מותר, אבל מפסח ולהלן אסור. ושדה אילן עד עצרת מותר, מכאן ואילך אסור:

ערבה: שמקיפין בה במקדש את המזבח, וניסוך המים - הלכה למשה מסיני כולהו.

ערבה. שמקיפין את המזבח, וניסוך המים, הלכה למשה מסיני כולהו:

ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד: לכך נקרא מ'תושבי' גלעד ולא 'מגלעד', לפי שהרגו ישראל את אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה, כמבואר שם במעשה פילגש בגבעה (שופטים כ) שהרגו שבטי ישראל ביושבי יבש גלעד לפי חרב, כי לא עלו איתם למלחמה בשבט בנימין, ולא נשאר ביבש גלעד כי אם מעט אנשים מן המיושבים בעיר'ח, כי כל השאר שגרו בגלעד היו עם אספסוף, כלומר שאינם תושבים בגלעד, אלא נאספו ממקומות אחרים ואינם מיוחסים'ט. לכך מעיד הפסוק, כי אליהו מוצאו הוא מן התושבים[כ] שנשארו בגלעד ולא מן האספסוף, כך שמעתי מהר"י טרוט"ו משם הר"ר יצחק ממלאון.

ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד. לכך נקרא 'מתושבי גלעד', לפי שהרגו ישראל אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה ולא נשאר ביבש גלעד כי אם מעט אנשים מן המיושבים בעיר, כי כל השאר היו עם אספסוף. לכך מעיד כי אליהו מן התושבים. כך שמעתי מהר"י טרוט"י משם הר"י בה"ר יצחק ממלאון:

18/06/2018 אהח

בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר: משיב הרוח ומוריד הטל וגו', כיון שהטל והרוחות[אוצר החכמה] צונם נעצרים לעולם. לפיכך, כיון שהטל יורד גם בימות החמה, אין קפידא לומר מוריד הטל אפילו בימות החמה. אך שלא יאמר מוריד הגשם, כי הגשם אינו יורד אלא בימות הגשמים, ואם יורד בימות החמה סימן קללה הוא כדאמר בגמרא. והכי הלכתא. ואם לא אמר בימות הגשמים כי אם מוריד הגשם ודילג משיב הרוח (ומוריד הטל[כא]) אין מחזירין אותו, משום ד(טל ו)רוחות לא מיעצרי, ולכך אין חיוב מעיקר הדין להזכירם.

בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר: משיב הרוח ומוריד הטל וגו', כיון שהטל והרוחות צונם נעצרים לעולם. לפיכך, כיון שהטל יורד גם בימות החמה, אין קפידא לומר מוריד הטל אפילו בימות החמה. אך שלא יאמר מוריד הגשם, כי הגשם אינו יורד אלא בימות הגשמים, ואם יורד בימות החמה סימן קללה הוא כדאמר בגמרא. והכי הלכתא. ואם לא אמר בימות הגשמים כי אם מוריד הגשם ודילג משיב הרוח (ומוריד הטל[כא]) אין מחזירין אותו, משום ד(טל ו)רוחות לא מיעצרי, ולכך אין חיוב מעיקר הדין להזכירם.

ואילו טל לא מיעצר: ומשום הכי נראה, דגבי גדעון שביקש אות מהקב"ה שיושיע את ישראל על ידו, (שופטים ו) כשאמר ['יהי נא חרב אל הגזה לבדה ו[כב]על [כל] הארץ יהיה טל' הגיזה יהיה חורב' כתיב: 'ויעש כן'. אבל כשאמר: 'על הארץ יהיה חורב ועל הגזה יהיה טל', כתיב: 'ויהי כן', כלומר; דעל הגיזה היה הטל. אבל לא כתיב 'ויעש כן' משמע, דעל הארץ היה טל, דטל לא מיעצר. ע"כ בנוסח שלפני. ועוד מצאתי: כשאמרו 'על כל הארץ יהיה טל', כתיב: 'ויעש אלהים כן'. וכשאמר: 'טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ יהיה חרב' כתיב: 'ויהי כן', ולא הזכיר בזה הש"י. וטעמו, אשר אומר כי הוא זה; כי אין הש"י מזכיר שמו על הרעה, כי אם יהיה חורב על כל הארץ היתה רעת יושבי בה, וכתיב (שמות כ): 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך', כתיב (נחמיה ו): 'ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה' וגבי חשך לא הזכיר השם יתברך. וכן בחמשה דברות אחרונות (שמות כ) מלא תרצח ואילך, לא הזכיר הש"י. הכל הולך אל מקום אחד, כלומר; בכל המקומות הללו שלא הזכיר ה' את שמו, הוא מטעם אחד, על פי משל: משל למלך שבנה דירה נאה והניח לצייר מגינו, כלומר, שיציירו את המגן המיוחד אשר למלך, כסמל וסימן שמקום זה הוא למלך לפני כל חדרי הבית, זולת בית הכסא מקום הטינוף, שם לא הניח לצייר מגינו, כן במקום קללה ועברה, לא הניח הקב"ה להזכיר את שמו:

ואילו טל לא מיעצר: ומשום הכי נראה, דגבי גדעון שביקש אות מהקב"ה שיושיע את ישראל על ידו, (שופטים ו) **כשאמר** (שם לט) **['יהי נא חרב אל הגזה לבדה ו[כב]על [כל] הארץ יהיה טל' הגיזה יהיה חורב' כתיב: 'ויעש כן'. אבל כשאמר: 'על הארץ יהיה חורב ועל הגזה יהיה טל', כתיב: 'ויהי כן', כלומר; דעל הגיזה היה הטל. אבל לא כתיב 'ויעש כן' משמע, דעל הארץ היה טל, דטל לא מיעצר. ע"כ בנוסח שלפני. ועוד מצאתי: כשאמרו 'על כל הארץ יהיה טל', כתיב: 'ויעש אלהים כן'. וכשאמר: 'טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ יהיה חרב' כתיב: 'ויהי כן', ולא הזכיר בזה הש"י. וטעמו, אשר אומר כי הוא זה; כי אין הש"י מזכיר שמו על הרעה, כי אם יהיה חורב על כל הארץ היתה רעת יושבי בה, וכתיב** (שמות כ): **'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך', אבל כשאמר 'על כל הארץ יהיה טל' כתיב: 'ויעש אלהים'. וכדומה לזה** (בראשית ו): **'ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה' וגבי חשך לא הזכיר השם יתברך. וכן בחמשה דברות אחרונות,** (שמות כ) **מלא תרצח ואילך, לא הזכיר הש"י. הכל הולך אל מקום אחד, כלומר; בכל המקומות הללו שלא הזכיר ה' את שמו, הוא מטעם אחד, על פי משל: משל למלך שבנה דירה נאה והניח לצייר מגינו לפני כל חדרי הבית זולתי בית הכסא מקום הטינוף, שם לא הניח לצייר מגינו, כן במקום קללה ועברה, לא הניח הקב"ה להזכיר את שמו:**

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו, מוריד הגשם מחזירין אותו: אבל אם דילג, שלא אמר לא גשם ולא טל, אין מחזירין אותו, כיון דטל בלאו הכי לא מיעצר. **ובימות הגשמים, לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו,** כיון דרוחות בלאו הכי לא מיעצר, אבל לא אמר מוריד הגשם, מחזירין אותו דהגשמים אמנם נעצרים, וצריך לרצות ולהזכיר עליהם. **אכן אם אמר מוריד הטל בימות הגשמים, אין מחזירין אותו,** כיון שהטל יורד אף בימות הגשמים.

בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו מוריד הגשם מחזירין אותו. אבל אם דילג, שלא אמר לא גשם ולא טל, אין מחזירין. ובימות הגשמים, לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו. לא אמר מוריד הגשם, מחזירין אותו. אכן, אם אמר

ציונים והערות

יז. מפורש במסכת מועד קטן (ג.), לרבי ישמעאל מהלכתא ולרבי עקיבא ילפינן מקראי. **יח. צ"ע,** דבקרא שם מפורש (שופטים כ ו): 'וישלחו שם העדה שנים עשר אלף איש מבני החיל ויצוו אותם לאמר, לכו והכיתם את יושבי יבש גלעד לפי חרב והנשים והטף', ומשמע שם, שעשו כאשר ציוום והרגו את כל יושבי יבש גלעד, חוץ מארבע מאות נשים אשר לא ידעו משכב זכר. וכן מפורש בפירוש הרלב"ג שם, שהרגו בהם כל יושבי יבש גלעד. **יט. בפרשת** בהעלותך (במדבר יא ד) כתוב: והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה. ופירש שם רש"י, דהאספסוף אלו ערב רב שנאספו אליהם בצאתם ממצרים. ואולי גם כאן הכוונה בתוס' לערב רב. **כ. ונראה,** דמטעם זה קראוהו לאליהו בכמה כתובים 'תשבי', על שם תושב, וכפירוש תוס' הכא. אבל רש"י פירש בספר מלכים 'תשבי' על שם מקומו. לפי שהיה מארץ ששמה תושב. מהרש"א, הגהות ר"ש מדסוי. **כא. בהגהות** מראה כהן, מחק תיבות ומוריד הטל. דאין מזכירים אף לכתחילה טל בימות הגשמים. **כב. ע"פ** ב"ח. **כג. כנ"ל. כד. כנ"ל. כה. וכן** פירש רש"י שם בפסוק לח. **כו. התוספות** נקטו כאן בלשונם לשון זה, על פי לשון הכתוב (שמות כג ח) אשר יאמר כי הוא זה. ולפי פשט הכתוב, אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו הרי הוא אצלך. וכאן בתוס' כוונתם לומר, שגם כאן הטעם שלא הזכיר ה' את שמו מהטעם שכתבו לפני כן, כדי שלא יזכיר ה' את שמו על הרעה.

מוריד הטל בימות הגשמים, אין מחזירין. ואם ספק אם הזכיר אם לאו, אם אינו זכור שלא אמר שום דבר, בימות הגשמים כל ל' יום חזקה מה שהוא למוד הוא אומר, ומחזירין מספק כל ל' יום. וכן זכרנו ומי כמוך וכתוב לחיים שאומרים מן הכסה עד יום הכפורים, מספק מחזירין. ירושלמי בשם רבי חנינא: היה שייך בגשם והזכיר טל, אין מחזירין אותו. בטל והזכיר של גשמים, מחזירין אותו. והתניא, בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר, לא דמי ההוא דלא מצלי ולא מיקל. ומפרש רבינו נתנאל: טוב כשאינו מזכיר לא גשם ולא טל מכשהוא מזכיר לא גשם, לפי שהגשמים סימן קללה בימות החמה. היה שייך בטל, לא הזכיר לא טל ולא גשם, אין מחזירין אותו. והדין להפך במוריד הגשם, דאמר בירושלמי: בגשם, והזכיר של טל, אין מחזירין אותו והתניא, אם לא שאל בברכת השנים או שלא אמר גבורות גשמים מחזירין, בההוא דלא הזכיר כלל לא טל ולא מטר. ומשם הר"ם, שאין לומר בימות החמה משיב הרוח, דהא אמר רבי חנינא בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו, מכלל דלכתחילה אין לאומרו. ומשום הכי אמר הר"י בשם א"ז לעולם בין בימות החמה בין בימות הגשמים מוריד הטל, דלעולם לא אתי לידי ספק אמר ספק לא אמר. והיכא דלא מזכיר בגבורות, מזכיר בשומע תפלה. דהכי קאמר בירושלמי: ומה שאלה שהיא מדוחק, אומר בש"ת, הזכרה שהיא מרווח, לא כ"ש. וכי היכי דשואלין בש"ת, הוא מזכיר בש"ת. ואפילו הזכיר קודם שומע תפלה, אינו אומר עד שיגיע לש"ת. והיכא דלא אמר בשומע תפלה, אי נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לש"ת. ואי לא, חוזר לראש, בין לא אמר מוריד הגשם ובין לא אמר ותן טל ומטר. (ומחזירין), וכן הפסק. והני מילי, ביחיד, אבל שליח צבור, פסק רבינו יהודה דאין מחזירין. לפי דאין מחזירין שליח צבור אלא משום ג' דברים: מתחיית המתים, ומבונה ירושלים, ומברכת ולמלשינים, משום דנראה ככופר. שמעתי מפי רבי שלמה: לא דמי מצלי ומיקל למאן דלא מצלי ולא מיקל, פירוש, 'מיקל' כמו מקלל, כלומר, שאין מחזירין אם לא אמר ותן טל ומטר:

ואם ספק אם הזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם אם לאו, דינא הכי הוא, אם אינו זכור (שלא אמר) [שאמר][כ] שום דבר בימות הגשמים, אזי מספק אמרינן דכל ל' יום הראשונים שהתחיל להזכיר בהם, ועוד לא הורגל להזכיר, אזי חזקה מה שהוא למוד מקודם הל' יום הוא אומר, ומחזירין אותו לראש התפילה להזכיר מספק כל ל' יום, ומכאן ואילך אינו חוזר, דבל' יום כבר הרגיל לשונו להזכיר. וכן 'זכרנו', 'ומי כמוך', 'וכתוב לחיים', שאומרים מן הכסה - ראש השנה, עד יום הכיפורים, מספק אם זכר לאומרם או לא, מחזירין אותו לאומרו, כיון דעדיין לא עברו ל' יום שהזכיר בהם וחזקה שלא הזכיר, כיון דאינו למוד להזכיר אותם.

ואיתא בירושלמי בשם רבי חנינא, היה שייך בגשם כלומר, היה זמנו להזכיר מוריד הגשם, שהוא בימות הגשמים, והזכיר טל, אין מחזירין אותו, אבל אם היה עומד בימות החמה שאז הוא זמן לומר מוריד הטל, והזכיר של גשמים - מחזירין אותו. ופריך שם והתניא, בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר, וחזינן שאינו חובה להזכיר טל, וא"כ למה אם לא הזכיר בימות החמה למוריד הטל ואמר גשם במקומו, דינא הוא דמחזירין אותו[כא], ומשני 'לא דמי ההוא דמצלי שמתפלל ומיקל, שדומה כמקלל שהזכיר גשמים בימות החמה, להההוא דלא מצלי שלא הזכיר טל ולא מיקל' שלא הזכיר גשמים.

ומפרש רבינו נתנאל, ד[יותר][כב] טוב הוא, כשאינו מזכיר לא גשם ולא טל מכשהוא מזכיר גשם, לפי שהגשמים סימן קללה בימות החמה. ולכן אם לא הזכיר טל גרידא בימות החמה אין מחזירין אותו, אבל אם הזכיר גשמים במקום טל בימות החמה - מחזירין אותו.

ומביאים התוס' עוד פסקי הלכות השייכים להזכרת טל ומטר. היה שייך בטל כלומר, היה עומד בימות החמה שאז דינו להזכיר טל, ולא הזכיר לא טל ולא גשם, אין מחזירין אותו. ויהיה הדין להפך בזמן שצריך להזכיר מוריד הגשם, דאמר בירושלמי בגשם כלומר בימות הגשמים שדינו להזכיר גשם, והזכיר של טל, אין מחזירין אותו. ופריך בירושלמי שם, והתניא אם לא שאל בברכת השנים, או שלא אמר גבורות גשמים מחזירין. ומתרץ הירושלמי, דבההוא ברייתא דאיתא שצריך לחזור אם לא הזכיר גשמים, מירי דלא הזכיר כלל לא טל ולא מטר, אבל אם הזכיר טל במקום מטר, אכן אין מחזירין אותו.

ומשם הר"ם[כג] הביא דין, שאין לומר בימות החמה 'משיב הרוח ומוריד הטל', אלא 'מוריד הטל' לבד. והטעם, דהא אמר רבי חנינא בגמרא דידן, 'בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו', בלשון דיעבד, שכבר אמר, ומכלל לשון זה משמע, דלכתחילה אין לאומרו, ורק בדיעבד אם כבר אמר - אין מחזירין אותו. ומשום הכי דאמרינן דאם לא הזכיר גשם בימות הגשמים והזכיר טל אין מחזירין אותו, לכך אמר הר"י בשם אור זרוע, לעולם בתפלתו, בין בימות החמה בין בימות הגשמים, 'מוריד הטל' בלבד ולא מוריד הגשם, דעל ידי זה שיהא רגיל לומר תדיר מוריד הטל, לעולם לא אתי לידי ספק אמר ספק לא אמר, ולא יבוא לחזור תפילתו.

והיכא דשכח ולא מזכיר גשמים בברכת גבורות שהיא ברכת מחיה המתים[כב], - מזכיר גשמים בשומע תפילה. דהכי קאמר בירושלמי, ומה שאלה, ותן טל ומטר שהיא מדוחק כלומר שהיא באה לשאול את הגשמים שיבואו, ודרך השואל והמבקש שהוא דחוק בבקשתו, דינא הוא דאם שכח לשאול בברכת השנים אומר בשומע תפלה, אף על פי שלא נתקנה לכתחילה לשאול בשומע תפילה אלא בברכת השנים, מכל מקום אם בדיעבד לא שאל בברכת השנים, יכול לשאול בשומע תפילה אף שהוא בקשה מדוחק, שהוא דבר גדול, והיה סברא לומר שצריך לשאלה רק במקום שנתקנה, הזכרה שמזכירין על הגשמים שהיא מרווח, שאינה באה כבקשה אלא כהזכרה גרידא, ואינו כעני ששואל את הגשמים מדוחק, לא כל שכן שאם שכח להזכיר במחיה המתים, שיכול להזכיר בשומע תפלה, וכי היכי דשואלין ותן טל ומטר בשומע תפילה, כמו כן הוא מזכיר מוריד הגשם בשומע תפילה, ואפילו (הזכיר) [נזכרלי][כג] קודם שומע תפילה שלא הזכיר במחיה המתים את הגשמים, אינו אומרו עד שיגיע לשומע תפילה.

והיכא דשכח להזכיר גשם במחיה המתים, וגם לא אמרו בשומע תפילה, אי נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לשומע תפילה, ואי לא, חוזר לראש התפילה. ודין זה שאם שכח מלהזכיר, אומר בשומע תפילה, ואם גם שם לא אמר אזי חוזר לראש, הוא בין לא אמר מוריד הגשם, ובין לא אמר ותן טל ומטר (ומחזירין) וכן הפסק.

והני מילי שחוזר, דווקא ביחיד הוא. אבל שליח ציבור ששכח מלהזכיר גשם ומלשאול ותן טל ומטר, פסק רבינו יהודה דאין מחזירין אותו, לפי דאין מחזירין שליח ציבור אלא משום [אימתי] שלא אמר ג' דברים, א) מתחיית המתים, ב) ומבונה ירושלים, ג) ומברכת ולמלשינים, משום דנראה כשלא אמרם, ככופר בתחיית המתים ובבנין ירושלים, ולכך לא רצה לאומרם, וכשלא אמר ברכת ולמינים ולמלשינים אל תהי תקוה נמי נראה ככופר, ואינו רוצה לאמור קללה לעצמו.

שמעתי מפי רבי שלמה פירוש דברי הירושלמי שהובאו לעיל, על מי שלא הזכיר בימות החמה טל והזכיר גשם, דמחזירין אותו, ופריך בירושלמי מאי שנא מהך דתניא דאם לא שאל טל אין מחזירין אותו, ותירץ הירושלמי: 'דלא דמי [ההוא דלד][מצלי ומיקל למאן דלא מצלי ולא מיקל'. פירוש 'מיקל' כמו מקלל. כלומר, שאין מחזירין את מי שלא הזכיר טל באם לא אמר ותן טל ומטר, דאז אינו מקלל. אבל כששאל ותן טל ומטר במקום טל, הרי הוא מקלל, משום שהגשמים בימות החמה סימן קללה הן, ולכך מחזירין אותו.

ציונים והערות

כז. ע"פ ב"ח. **כח. דבקושיא** הבין הירושלמי דהא דמחזירין אותו הוא כיון דלא הזכיר טל, ועל זה תי' דלא החסרון בזה שלא הזכיר טל, אלא דההחסרון בזה שהזכיר גשם ודומה למקלל. **כט. ע"פ** ב"ח. **ל. ואם** תאמר, מאי תקנתיה בחזרה הלא כבר קילל כבר. תירץ רש"י, דלא התפלל תפלתו כהוגן ואינו נחשב למאומה, משום הכי חוזר לראש הברכה. קרבן נתנאל (פו"ת ו). ועי"ש שציין למה שכתב המעדני יו"ט בפרק תפילת השחר סימן י"ד (לפניו סימן נ' השלישי) וזה לשונו: 'ואם תאמר ומאי תקנתיה בחזרה כיון שכבר קילל, ומפני כך כתב המרדכי בריש תענית, דנראה לרבינו דלא מחזירין אותו לראש הברכות אלא כלומר גוערין בו ומוחין בו שלא יאמר יותר. דתימה הוא לומר מחזירין לראש הברכה כי מה יועיל הלא כבר אמר אותו. ע"כ אבל הוא עצמו מסיים בשם אבי העזרי דחוזר לראש וכן הסכמת הפוסקים. ואני בעניי אומר שאינו תימה כלל, דהא בעלמא אמרינן דחזרה תוך כדי דיבור הוה חזרה חוץ ממימר ומגדף כו', ואי בעלמא דאע"ג דיש שאמרו חוץ מ"מ בכל הוי חזרה בתוך כדי דיבור, א"כ אף אנו נאמר, דהכא בכגון הא דאי אפשר לתקן בעניין אחר אלא בחזרה, דהויא חזרה ואפילו שלא בתוך כדי דיבור דהא מיהת חוזר הוא, ואינו רוצה במה שאמר מתחלה, וקמי שמיא גליא דחוזר וחזרתו חזרה'. עכ"ל. **לא. רבינו** מאיר מרוטנבורג, או אחר מבעלי התוס'. **לב. ונקראת** כן על שם שפותחת ב'אתה גבור'. **לג. ע"פ** ב"ח. **לד. כנ"ל.**

הא בחרפי:
פירוש, הא דאמר דהעבים **נעצרים, היינו בחריפי. כלומר, בפירות המתבכרות** שממהרות להתבשל וכו', ובזמן בישולן שהוא קצר פעמים שנעצרים העבים, לזמן קצר כזה, **אבל באפלי, בפירות שמאוחרות** להתבשל וזמן בישולן ארוך, **לא מיעצרי** העבים זמן ארוך כל כך:

רוחות ארוחות לא קשיא, הא ברוח וכו':
והוא הדין דמצי לשנויי, **הא** דתניא דהרוחות נעצרות מיירי **בחריפי**, והיינו בפירות שממהרים להתבשל, ובזמן בישולן יכול להיות שלא יהיו רוחות. **הא באפלי** שמאחרות להתבשל, ובמשך הזמן הארוך של בישולן, בודאי שלא נעצרים הרוחות כל כך. **אלא שפיר קא משני ליה, הא ברוח מצויה**, הא ברוח שאינה מצויה וכו', זאת משום דרוח מצויה אין נעצרת כלל.

שניות למטר:
פירוש, דהעבים והרוחות הן שניות **במעלה** למטר והוא לשון חשיבות, **כדאמרי אינשי**, 'משנה למלך', דלשון זה מורה על חשיבותו שהוא שני למלך:

הא דאתא ניחא:
פירוש, **כשיורדות הרוחות**[לה] **בנחת** אחר המטר, אז **חשובה** הרוח ומועילה לפירות. **כאן ברזיא, כלומר** כשיורדת הרוח אחר המטר **בחוזק, ואז אינה טובה** לפירות, מפני שמעלה אבק ונדבק בתבואה וגורם שתירקב.

גילהי דליליא:
פירוש, **זריחת הלילה** ברקלו הנראה בלילה, **שקורין לנישו"ר בלע"ז.** ואם נראה ברק זה לאחר הגשמים, אינו טוב הוא לפירות.

ושמשא דביני קרחי:
פירוש, שנראה אז בשמים כמו דבר קרחה, כקרחה במקום שער, **שמכאן ומכאן יורדין הגשמים והשמש זורח באמצע**, וזה **השמש לא מעלי** לתבואה.

עורפילא:
התוס' מבארים את דברי הגמ', 'עורפילא' היינו **גשם דק**, 'אפילו **לפרצידא דתותי** קלא **מהניא'. פירוש**, אותו גשם שהוא דק מועיל אפילו ל'פרצידא' - **זו גרעין שהוא מתחת האבן**, היינו כמו חטה שמתחת הקרקע בעומק, דאף לה מועיל הגשם הדק שתצמח.

מאי עורפילא עורו פילי:
פירוש 'עורו', שהגשם הדק **מעוררן ומצמיחן ל'פילי' פירוש, לאותן** הגרעיני **חטה העומדים בסדקי הארץ.**

שלשה שאלו שלא כהוגן:
ביאור למה לא חשיב כלב במנין אלו ששאלו שלא כהוגן.
והם אליעזר, שאול ויפתח. ואם תאמר, אמאי לא חשיב גם את כלב בן יפונה, דלכאורה גם הוא שאל שלא כהוגן, **שאמר** (יהושע טו, טז): **'אשר יכה את קרית ספר ולכדה, ונתתי לו את עכסה בתי לאשה', ואמאי לא פריך** על מה שאמר שיתן למי שיכה ויכבוש את קרית ספר את בתו לאשה **כמו הכא**, והיה לו לפרוך יכול אפילו **ממזר או עבד** שיכבוש את קרית ספר, יתן לו את בתו לאשה, והיינו שאלה שלא כהוגן. **ויש לומר, דהא דקאמר כלב שיתן לו בתוליו**, אינו כפשוטו, אלא כמו שמשמע מדרשת חז"ל, (תמורה טז) **ד[הכי קאמרלח], כל מי שיכול לחזור אותן שלש מאות הלכות ששכחו בימי אבלו של משה אתן לו עכסה בתי.** ואם כן שאל כהוגן, דמי שיוכל להחזיר לכל אותן הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, בודאי אינו עבד או ממזר, אלא ראוי הוא לולט.
ויש מפרשים, דאף לפי פשט המקרא, היינו שהבטיח כלב למי שיכה את קרית ספר שיתן לו את בתו לאשה, נמי שאל כהוגן. משום **דלכך נקראת** בתו **'עכסה' - שכל הרואה אותה כועס על אשתו**, וזהו שכל הרואה אותה כועס על אשתו, הוא **ודאי**[מ] **משום צניעות יתירא דקא חזו בה. והיה** סומך כלב דזכותה שהיא צנועה כל כך, **וזכות דידיה מסתייע** שלא יזדווג לה זיווג שאינו הגון, דהרי **לא** מזדווגין לה מן השמים זיווג **אלא כפי מעשיה, כדאיתא בסוטה** (דף ג.) **דאין** מזווגין לו לאדם[מא] אשה אלא לפי מעשיו, שנאמר (מהלים קכה) 'כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים' וכו', ולכך מי שתהא עכסה ראויה לו לפי מעשיו, הוא הוא הזיווג ההגון לה. ונמצא ששאל כלב כהוגן.

יכול אפילו חיגרת או סומא:
למה שינתה הגמרא בלשון שנקטה לגבי אליעזר, מהלשון שנקטה גבי שאול. **תימה, אמאי לא נקט הכא גבי אליעזר עבד אברהם** ששאל שלא כהוגן, **כמו דקאמר גבי שאול בסמוך** ששאל שלא כהוגן, בכך שאמר שיתן את בתו למי שיכה את הפלשתי, ונקטה הגמרא הלשון, 'יכול אפילו עבד אפילו ממזר', וגם כאן באליעזר עבד אברהם הוה ליה לנקוט לשון, **יכול אפילו ממזרת או שפחה**[מב] וכו', ולמה נקט בלשון 'אפילו חיגרת או סומא'. **ואמר רש"י, משום דגבי אליעזר לא שייך עדיין ממזרת, דהא עדיין לא נתנה תורה** לישראלמג, ולכך לא שייך שיהא ממזר כלל, שהוא נולד מאיסור אשת איש הבא על ידי קדושין כדת התורה, ומש"ה נקט חיגרת או סומאמד. **אי נמי, דגבי אשה לא דייק עלמא** כל כך לחקור אחר יחוסה, **אלא** יותר מדייקים ל**יופיה**, ולכן נקט דבר שהוא יותר שלא כהוגן, כגון אם ימצא שהיא חיגרת או סומא.

הא בחרפי. פי' הא דאמר נעצרים, היינו בחריפי, כלומר בפירות המתבכרות וכו', אבל באפלי, במאוחרות לא מיעצרי:
רוחות ארוחות לא קשיא הא ברוח וכו'. וה"ה דמצי לשנויי הא בחריפי הא באפלי, אלא שפיר קא משני ליה הא ברוח מצויה וכו':
שניות למטר. שניות במעלה. כדאמרי אינשי משנה למלך:
הא דאתא ניחא. פי', כשיורדות בנחת, חשובה. כאן ברזיא, כלומר בחוזק, ואז אינה טובה:
גילהי דליליא. פי', זריחת הלילה שקורין לנישו"ר בלע"ז:
שמשא דביני קרחי. פי', כמו דבר קרחה, שמכאן ומכאן יורדין הגשמים והשמש זורח באמצע, זה דשמש לא מעלי:
[ד.] **עורפילא. היינו גשם דק, אפילו לפרצידא דתותי קלא מהניא. פי', פרצידא זו גרעין שהוא מתחת האבן, היינו כמו חטה שמתחת הקרקע:**
מאי עורפילא עורו פילי. פי', מעוררן ומצמיחן. פילי, פי', אותן העומדים בסדקי הארץ:
שלשה שאלו שלא כהוגן. אליעזר שאול ויפתח. וא"ת, אמאי לא חשיב כלב בן יפונה, שאמר: אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה, אמאי לא פריך כמו הכא, יכול ממזר או עבד. וי"ל, דהא דקאמר כלב; שיתן לו הקב"ה כל מי שיכול לחזור אותן הלכות ששכחו בימי אבלו של משה, אתן לו עכסה בתי. וי"מ, דלכך נקראת עכסה שכל הרואה אותה כועס על אשתו, וזהו ודאי משום צניעות יתירא דקא חזו בה. והיה סומך דזכותה וזכות דידיה מסתייע דלא מזדווגין לה אלא כפי מעשיה, כדאיתא בסוטה (דף ג.) דאין מזווגין וכו':
יכול אפי' חיגרת או סומא. תימה, אמאי לא נקט הכא גבי אליעזר עבד אברהם כמו דקאמר גבי שאול בסמוך: יכול אפי' ממזרת או שפחה וכו' ואמר רש"י, משום דגבי אליעזר לא שייך עדיין ממזרת, דהא לא נתנה תורה. אי נמי, דגבי אשה לא דייק עלמא אלא ליופי. וא"ת, היכי קאמר דשאל אליעזר מאי עורפילא עורו פילי: פירוש 'עורו', שהגשם הדק מעוררן ומצמיחן ל'פילי' פירוש, לאותן הגרעיני חטה העומדים בסדקי הארץ.

ציונים והערות

לה. כן צריך לפרש לכאורה בדברי התוס' דקאי על רוחות, דכן משמע בגמרא. ואף על פי שהיה נראה מלשון התוס', 'כשיורדות', דקאי על המטר, וכן איתא בלשון רש"י (נדה ה ע"ב ד"ה): 'כשירד בנחת', מ"מ נראה דכוונתם על הרוחות כדאיתא בגמרא. ועיין ברש"ש שהעיר כן, דמלשון רש"י ותוס' נראה דקאי על המטר, ובגמרא מוכח דקאי על העבים והרוחות. **לו. כן** נראה מפירוש רש"י בד"ה גילהי, וכן כתב בפירוש רבינו גרשום כאן בהדיא. ולכאורה לכך כוונת התוס'. **לז. ע"פ** ב"ח. **לח. כנ"ל. לט. והטעם**, כיון דאם יחזור לו הלכות אלו, ודאי דברוח הקודש יחזירם, ואין השכינה שורה אלא על המיוחסים בישראל. כדאמרינן בנדרים ופירוש רש"י בשמעתין. מהרש"א. **מ. ואף** ברש"י שם (ד"ה כיופי עלמא) פירש דהוא מתוך יופיה. מ"מ י"ל דמודה רש"י דצניעות יתירה היתה בה, וזכותה מסתייעא וכתי' התוס'. **מא. היעב"ץ** הקשה, דשם איתא כן רק על 'אדם' ולא על אשה, וגם איתא שם דזהו שמזווגים לו לפי מעשיו הוא רק בזיווג שני. וכתב לתרץ קושיא הא', דאפשר דמשמע להתוס' ד'אדם' כולל גם אשה, כדכתיב (בראשית ה ג) 'ויקרא את שמם אדם'. אבל לפי מה שפירשנו בפנים לא קשה כלל, דאף אם קאי רק על אדם ולא על אשה, מ"מ אם תהא עכסה בתו ראויה לאיש ההוא לפי מעשיו, כי אז הוא עצמו איש הגון לה. **מב. בהגהות** יפה עינים העיר, דבבראשית רבה (פרשה ס) איתא 'אפילו שפחה', ובויקרא רבה (פרשה לז) איתא, 'אפילו כותית או זונה'. **מג. מיהו** למאי דאמרינן ביומא, דאבותינו קיימו כל התורה הוי מצי נמי פריך מממזרת או שפחה. אך קשה, אמאי לא קאמר ששאל שלא כהוגן דשמא לא תהא ממשפחת אברהם, והרי אברהם אמר לו 'אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת אשה לבני משם'. ויש לומר, דעל זה התחנן בתפילה שנאמר: 'ובה אדע' לשון תחנה; הודע לי בה כי עשית חסד אם תהיה ממשפחתו של אברהם, כפירוש רש"י בחומש. ולפי זה יש לתרץ גם את קושיית התוספות, דכיון שהתחנן שתהא ממשפחת אברהם לא תהיה ממזרת או שפחה, דמשפחת אברהם בחזקת מיוחסים היו (מהרש"ם). **מד. ואין** להקשות, הא תינח שלא נקט שמא תימצא ממזרת. אבל למה לא נקט שמא תימצא שפחה, שהיה שייך גם קודם שניתנה תורה. דיש לומר דקודם מתן תורה היה אפשר להתחתן בעבד או

ואם תאמר, היכי קאמר דשאל אליעזר שלא כהוגן, והא לא אמר אלא הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך, ותענה לו שתה וגם לגמליך אשקה, אותה יקח ליצחק לאשה. **ואם יראה שתהא חיגרת או סומא, לא יאמר לה הטי נא** כדך, וממילא לא יקחנה לאשה ליצחק. ויש לומר דהכי פירושו, 'יכול אפילו חיגרת **ואפילו סומא**', היינו יכול אפילו חיגרת - שיהיה לה אפילו רגל תותבת של עץ, **והוא לא יהא רואה** שהוא של עץ ויחשוב שאינה חיגרת, **או סומא - כגון שיש לה עינים יפים**, אולם **אינה רואה** בהם כלל, ולא היה אליעזר יכול להבחין בה, האם סומא היא אם לאו.

והיינו דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד, אם רופא אין שם.
כלומר, האם אין נביא בישראל שיוכל להתיר נדרו ליפתח, והא הוה פנחס שהיה נביא, והיה יכול להתיר לו את הנדר. ואלו דברי הנביא הם, שמתמה למה לא השתדל יפתח להתיר את נדרו. **ואמאי[מה] לא הלך יפתח אצלו** אצל פנחס **להתיר נדרו, אלא מתוך גסות רוחו לא הלך, ואמר, לא אלך אצלו שהרי אני שופט ונגיד, אלא יבוא** פנחס **אצלי. ופנחם אמר, ליתי יפתח לגבאי**, משום **דאנא נביא.** ועוד טעם שצריך יפתח לבוא אלי, משום דעל ידי **תהא פטורה** בתו של יפתח מלקיים את הנדר, **שהייתי (שורה) [מורה[מן]] ומתיר הנדר ופוטר אותה.** ומשום כך עליו לבוא אצלי, **ולבסוף נענשו שניהם, יפתח נענש שנפלו אבריו קודם מיתה, כדכתיב, ויקבר בערי גלעד** ולא כתיב 'בעיר', ובא ללמד שנפלו ממנו אברים, וקברו אותם במקום אחר מהמקום שקברו את שאר גופו. **ופנחם נענש דכתיב, 'לפנים היה ה' עמו'**, ומשמע דלאחר מכן נסתלקה ממנו שכינה.

ואמר רבי אלעזר הלכה כרבי גמליאל דאמר דאין שואלים עד שבעה וכו':
פירוש, והאיך **את אמרת** דהלכה כרבי יה[אחר:18/06/2018] **הא דקאמר במתני', רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג, האחרון** בתפלת מוסף, **מזכיר** על הגשמים, **והראשון** בתפלת שחרית **אינו מזכיר**, כלומר, שמתחילין להזכיר על הגשמים כבר מיום טוב האחרון של חג, **ומדמינן לעיל** בגמרא **שאלה להזכרה, דפריך** על המשנה דאמר בה רבי יהודה דהעובר לפני התיבה באחרון של חג, האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר, ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים, עד שיעבור הפסח וכו', ומכך דפריך בגמרא מהזמן ששואלין את הגשמים, על הזמן שמזכירין על הגשמים, חזינן שהגמ' מדמה הזכרה לשאלה, ואם כן יקשה, האיך אמר רבי יוחנן דההלכה כרבי יהודה היא, דמתחילין להזכיר באחרון של חג, והא אמר רבי אלעזר דההלכה כרבי גמליאל היא, דמתחילין להזכיר על הגשמים רק מז' חשון. **ומשני, 'גברא אגברא** קרמית', כלומר כיון דתרוויהו אמוראי אינון, ואמנם רבי יוחנן אמר דהלכה כרבי יהודה, אולם רבי אלעזר יכול לחלוק עליו בזה, ואומר דהלכה כרבי גמליאל[מז] וכו'.

והא אמר רבי יוחנן במקום ששואלין הגשמים מזכיר:
פירוש, דהגמרא פריך אהא דקא משני הכא דכאן לשאול כאן להזכיר, דלשאול שואל מז' במרחשון, ולהזכיר מזכיר מיו"ט האחרון של חג, ופריך והאיך אמרת הכי, והא רבי יוחנן אמר דבמקום ששואלין הגשמים מזכיר, והיינו דס"ד דכשמתחיל להזכיר, מיד מתחיל כמו כן לשאול. **ומשני**, דלא קאי על אימת מתחיל להזכיר, **אלא ההוא** קאי לגבי הפסקה. פירוש, דבמקום שמפסיק מלשאול מפסיק מלהזכיר, ואהא קאמר רבי יוחנן דבמקום ששואלין את הגשמים מזכיר, ובמקום היינו בזמן שכבר אין שואלים את הגשמים, שכבר פסקו מלשאול - אינו מזכירם. **אבל** כשמתחיל לשאול על הגשמים, אזי **קודם** להזכיר, כלומר דקודם שמתחיל לשאול על הגשמים, אזי מזכירם קודם, **ומעמא** שכשמתחיל לשאול מקדים לפניו להזכיר, הוי משום דהזכרה הוי **ריצוי שאלה**, והדרך הוא לרצות לפני שמתחיל לשאול, **ומשום הכי ליכא לחששא** משום הכלל דבמקום ששואל מזכיר, במדה **ואם מזכיר הוא קודם.**

שלא כהוגן, והא לא אמר אלא: אשר אומר אליה הטי נא כדך, ואם יראה שתהא חיגרת או סומא, לא יאמר לה. וי"ל, דה"פ יכול אפילו חיגרת ואפילו סומא: יכול אפי' חיגרת שיהיה לה אפילו רגל של עץ והוא לא יהא רואה, או סומא, כגון שיש לה עינים יפים ואינה רואה כלל:

והיינו דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם. כלומר, להתיר נדרו ליפתח, והא הוה פנחס, ואמאי לא הלך יפתח אצלו להתיר נדרו, אלא מתוך גסות רוחו. אמר: לא אלך אצלו, שאני שופט ונגיד, אלא יבא אצלי. ופנחס אמר, ליתי גבאי, דאנא נביא, ועל ידי תהא פטורה שהייתי שורה ומתיר הנדר ופוטר אותה. ולבסוף נענשו שניהם, יפתח נענש שנפלו אבריו קודם מיתה, כדכתיב: ויקבר בערי גלעד. ופנחס נענש, דכתיב: לפנים היה ה' עמו:

[ד:] **ואמר ר' אלעזר הלכה כר"ג דאמר דאין שואלין עד שבעה וכו'. פירוש, ואת אמרת הלכה כר' יהודה, בהא דקאמר במתני' רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה בי"ט האחרון של חג האחרון מזכיר והראשון אינו מזכיר, ומדמינן לעיל שאלה להזכרה, דפריך, ורמינהו עד מתי שואלין את הגשמים עד שיעבור וכו'. ומשני, גברא אגברא וכו':**

והא אמר רבי יוחנן במקום ששואלין הגשמים מזכיר. ומשני, ההוא להפסקה. פי', דבמקום שמפסיק מלשאול מפסיק מלהזכיר. אבל מתחיל קודם להזכיר. וטעמא הוי, דההזכרה הוה ריצוי שאלה, ומש"ה ליכא חששא אם מזכיר קודם:

הא לן. פירוש, לבני בבל עד לאחר שבעה במרחשון, דאית להו פירי בדברא. ובארץ, ליכא חששא, דהא יכולים פירותיהן להיות יבשים בלא הולכה למדבר:

והא להו. כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול:

[ה.] **רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק. כלומר, כיון שהתחיל ביום ראשון של אחרונים שוב אינו פוסק. וכן הפסק:**

יורה במרחשון הוא. פי', אקרא דכתיב: ויורד לכם

הא לן:
ביאור למה בני בבל מתחילים להזכיר גשמים רק בז' בחשון.
פירוש, לבני בבל אין מזכירין[מח] גשמים בתפילה **עד שבעה במרחשון**, והוא משום **דאית להו פירי בדברא**, במקום רחוק מבתיהם, ומניחים אותם שם כדי לייבשם. ואם יחלו להזכיר על הגשמים מיו"ט האחרון פירותיהם ירטבו ויתקלקלו, **כיון** המתחיל **להזכיר יתחיל לשאול** גשם, וכשישאול על הגשמים, ירדו הגשמים על הפירות שהם במדבר רחוק מביתם, ולא יהיה להם זמן מספיק כדי להכניס פירותיהם לבית. **והא להו, פירוש, לבני ארץ ישראל ליכא חששא** אם יזכירו על הגשמים מיו"ט האחרון של חג, **דהא יכולים פירותיהן להיות יבשים בלא הולכה למדבר**, ותיכף כשירדו גשמים יוכל להכניסם לביתו.

והא להו:
כי המתחיל להזכיר יתחיל לשאול.

רבא אמר כיון שהתחיל שוב אינו פוסק:
כלומר, כיון שהתחיל להזכיר גשמים ביום **ראשון של [שני ימים אחרונים[נא]** של חג, **שוב אינו פוסק** מלהזכיר, אף לא בערבית של היום השני, אלא מזכיר מאותו מוסף ואילך בכל התפילות. **וכן הפסק.**

יורה במרחשון הוא:
במשנה אמר רבי מאיר, דשואלין את הגשמים עד שיצא ניסן, משום שנאמר 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון', היינו בניסן שהוא ראשון

ציונים והערות

שפחה, על ידי שישחררום ואין כאן פסול מעיקר הדין. **מה. כל** זה איתא במדרש רבה סוף בחקותי. **מו. ע"פ** ב"ח. **מז. לכאורה** צריך להבין, מה הס"ד דגמרא להקשות מדברי רבי יוחנן על דברי רבי אלעזר, ולמה מתחילה לא אמרה הגמרא כדרך הגמ' בעוד מקומות: ופליגא דרבי יוחנן אדרבי אלעזר, וכמו דמשני בגמ' באמת דגברא אגברא קרמית. ויש לומר, דבירושלמי שקלים (דף ז.) איתא, דרבי יוחנן התאונן בפני רבי יעקב, על שאמר רבי אלעזר דבר הלכה ששמע ממנו ולא אמרו בשמו כו', נכנס לפניו [לפני רבי יוחנן] רבי יעקב בר אידי אמר ליה כתיב (יהושע פ"ו טו) כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וגו'. וכי כל דיבור ודיבור שהיה יהושע יושב ודורש היה אומר כך אמר משה, אלא יהושע יושב ודורש, ויודעין הכל שהתורה של משה היא. אף אתה אלעזר יושב ודורש והכל יודעין שהתורה שלך היא. ע"כ. הרי דרבי אלעזר (שהוא רבי אליעזר בנשיאת הירושלמי, עיין יבמות דף עב: גרס"י ד"ה רבימי נתן פדת, דסמך רבי אלעזר בכל הס"ם הוא רבי אלעזר בן פדת שהוא תלמידו של רבי יוחנן) כשאמר מימרא בסתם היה בשם רבו ולכן מקשה הגמרא מדרבי אלעזר ארבי יוחנן. וע"ז משני הגמ', דמ"מ פעמים היה אומר בשם עצמו. שבט מיהודה. **מח. ע"פ** הב"ח, והגר"א גורס: אין שואלין עד שבעה. **מט. תיבות** אלו נוספו בגרסת הב"ח והוא לפי גרסתו שגרס בדברי תוס' לעיל: 'אין מזכירין'. אמנם לפנינו בתוס' ליתא לתיבות אלו, ולפי גרסת הגר"א דגרס לעיל: 'אין שואלין', א"צ להוסיף תיבות אלו. **נ. לגרסת** הב"ח תיבות אלו הם חלק מדברי התוס' ד"ה הא לן. **נא. ע"פ** ב"ח.

גשם מורה ומלקוש בראשון פריך, דמתני' אפשר לתרץ דאמלקוש קסמיך, אבל ביורה מודה דבמרחשון:

ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וכו'. וקשיא, הא דקאמר לעיל, נמצא הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום, הוה ליה למימר גדילה בתליסר וביי"ד יומי, שהרי מיד מתחלת ליגדל. ושמא י"ל, דלכל המאוחרת, שנזרעה בשלישית, קאמר נמצא גדילה בי"א יום. וצ"ע:

לא אבוא בעיר. פירוש בעיר, ר"ל בעיר ממש. וי"מ פשטיה דקרא: בעיר, בשנאה. כלומר, לא אבוא בשנאה. ועיר הוי ל' שנאה, כמו ומלאו פני תבל ערים (ישעיה יד):

[ה:] **ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו'. ועתה, (אפי') חיי שמואל נ"ב שנה, שהרי בשנה ראשונה שהיה עלי ממונה לכ"ג, נולד שמואל, כדכתיב** (שמואל ו ח) **ועלי יושב. כלומר, אותו יום נתיישב ונתמנה. ועלי היה נביא ושופט ארבעים שנה, כדמפרש בקרא, ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודם מלכות שאול, כדאיתא בסדר עולם, נמצא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט. וחצי שנה, שבשנה ראשונה שהיה עלי נביא נולד, ותרתין שנין ופלגא דשאול המלך הרי נ"ב שנין. ולהכי קא פריך: ומי סיב. ומורי ש"י חשיב הני ארבעים שנה דעלי קודם שנשבה הארון, ובאותו יום שנשבה מת, כדכתיב: ויהי כהזכירו ארון האלהים ויפול אחורנית ותשבר מפרקתו וגו'. והארון היה בבית אבינדב בגבעה עשרים שנה, כדכתיב** (שמואל ו ז), **וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה'. ומיד כשמלך דוד בירושלים, דהיינו לאחר כשמלך בחברון שבע שנים ומחצה, הביאו לשם. צא וחשוב ארבעים שחיה עלי עם עשרים שנה שהיה הארון בבית אבינדב, היינו ששים. נמצא שהיה ששים שנה משנולד שמואל עד שבא הארון בירושלים. אע"ג דנולד בשנה הראשונה, א"כ נכי**

ומי סיב שמואל והא בר נ"ב שנין הוה וכו':

החשבון איך יוצא שחי שמואל נ"ב שנים. **ועתה (אפי') [אפרש"י] חיי שמואל** איך החשבון מכוון, שהיו ימי חייו **נ"ב שנה. שהרי בשנה ראשונה שהיה עלי ממונה לכ"ג, אז נולד שמואל, כדכתיב** (שמואל ו ח) **'ועלי הכהן יושב'. כלומר, אותו יום** שהתפללה חנה ונדרה את נדרה, שאם יתן לה ה' זרע אנשים, תקדישהו לה' כל ימי חייו. באותו היום **נתיישב ונתמנה** עלי להיות כהן גדול, ולהלן (שם פסוק כ) כתיב: 'ויהי לתקפות הימים, ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו שמואל', ו'תקפות הימים' הוא ששה חדשים ושני ימים, ד'תקופה' הוא ג' חדשים, ומיעוט 'תקפות' שתים, ומיעוט 'ימים' שנים. כדאיתא ברש"י שם, והוא מדברי הגמרא בראש השנה פרק קמא. **ועלי היה נביא ושופט ארבעים שנה, כדמפרש בקרא** (שם ד יח) 'והוא שפט את ישראל ארבעים שנה'. **ושמואל היה נביא ושופט י' שנים קודם מלכות שאול**, ולאחר שמלך שאול כבר לא היה שמואל עוד שופט על ישראל, **כדאיתא בסדר עולם. נמצא שהיה שמואל בן מ"ט שנה כשפסק מלהיות שופט**, דארבעים שנה דעלי נגמרו כשהיה שמואל בן שלושים ותשע שנים, ועוד עשר שנים ששפט את ישראל, כדתניא בתמורה (יד:) **וחצי שנה** שחי קודם לל"ט שנים אלו, שהיא החצי שנה השניה מהשנה הראשונה דעלי, **שהרי בחצי השנה הראשונה שהיה עלי נביא נולד**, כמו שהובא בתוס' לעיל, שבאותה שנה שנתמנה עלי להיות שופט ונביא, בה נולד שמואל, ועוד **תרתין שנין ופלגא** דמלך בהם **שאול המלך**, כדאיתא בסדר עולם[נ], **הרי נ"ב שנין. ולהכי קא פריך** כאן בגמרא, 'ומי סיב שמואל כולי האי', שכתוב עליו בקרא: 'ויהי כי זקן שמואל', והרי היה רק בגיל נ"ב שנה.

ומורי[נא] **ש"יחיה חשיב הני ארבעים שנה דעלי קודם שנשבה הארון, ובאותו יום שנשבה מת, כדכתיב** (שם טו יח) 'ויען המבשר ויאמר נס ישראל לפני פלשתים וגו', וארון האלקים נלקחה' ומיד 'ויהי כהזכירו ארון האלהים, **ויפול אחורנית ותשבר מפרקתו** וימת' וגו', **והארון** אשר נלקח על ידי הפלשתים, היה בשדה פלשתים שבעה חדשים, ואחר כך היה **בבית אבינדב בגבעה עשרים שנה, כדכתיב** (שמואל ו ז) 'ויבאו אנשי קרית יערים ויעלו את ארון ה', ויביאו אותו אל בית אבינדב בגבעה וגו', ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים, וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו **כל בית ישראל אחרי ה'. ומיד כשמלך דוד בירושלים, דהיינו לאחר כשמלך בחברון שבע שנים ומחצה הביאו** לארון **לשם. צא וחשוב ארבעים שחיה עלי** ושפט בהם את ישראל, **עם עשרים שנה שהיה הארון בבית אבינדב היינו ששים. נמצא שהיה ששים שנה משנולד שמואל עד שבא הארון בירושלים, אע"ג דנולד בשנה הראשונה כשנתמנה עלי לכהן גדול, וא"כ** לכאורה אין החשבון מתאים, **דנכי** כלומר שצריכים לחסר ששים שנה אלו, **לפחות חצי**

לחדשים, הרי דחדש ניסן עדיין שייך בירידת גשמים. ובגמרא הקשה רב נחמן לר' יצחק, דהא היורה יורד במרחשון ולא בניסן, כדתנן יורה במרחשון ומלקוש בניסן. ופירוש, קושית רב נחמן כך היא, דהוא תמה אקרא דכתיב ביה 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון', ופריך, דבקרא כתיב שיורד גם המורה (הוא היורה) בחודש הראשון היינו בניסן, וזה דלא כדתנן במתניתין, שהיורה הוא במרחשון ולא בניסן. ומוכרח אתה לומר דקושיית רב נחמן היתה על הסתירה כביכול בין הפסוק לבין המשנה, ולא על המשנה גופא, דקתני בה דניסן זמן גשמים הוא, משום דעל **מתניתין** דאמר בה רבי מאיר דשואלין את הגשמים עד שיצא ניסן, משום שיורדים הגשמים בניסן לא פריך מידי, **דאפשר לתרץ** בקל והוא, דמה דקתני במשנה דשואלים על הגשמים עד שיצא ניסן, זהו לא מחמת שבניסן יורד בו היורה, אלא **אמלקוש קסמיך** שיורד בניסן, ומחמתו שואלין את הגשמים עד שיצא ניסן, **אבל** ביורה מודה דאמנם יורד במרחשון.

ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם וכו':

דיוק בלשון הגמרא 'תבואה הגדלה בששה חדשים גדלה בי"א יום'. **וקשיא**, אם כן שהתבואה מתחלת לגדול מיד כשזורע, **הא דקאמר לעיל** יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי, וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן, הקריבו עומר בששה עשר בניסן, **נמצא** תבואה הגדילה **בששה חדשים גדילה באחד עשר יום**, שהם מחמשה בניסן עד ששה עשר בניסן, ולפי פירוש זה מדוע אמר דגדלה התבואה **באחד** [18/06/2018 אחח] **עשר יום**, והרי הוה ליה **למימר** שאותה תבואה שזרעו בג' ימים האלו, **גדילה** 'בתליסר[נב] **וביי"ג[נג] יומי**, דהתבואה התחילה לגדול מיד בשלישי בניסן שזרעו בו כדאמרה הגמרא כאן, שהשור אכל חזיז בחזירתו מן התלם, ומג' בניסן עד ששה עשר בניסן, יש שלשה עשר יום, והתבואה שזרעו אותה ברביעי והחלה לגדול מיד בו ביום דהיינו ברביעי בניסן, גדלה בשנים עשר יום, (כולל יום הזריעה עצמו) עד ששה עשר בניסן. **ושמא יש לומר**, דהתנא בברייתא נקט בדבריו את התבואה **לכל המאוחרת** להזרע, **שנזרעה בשלישית** - יום השלישי לזריעה, שהוא יום [אוצר החכמה] ד' ניסן, וגדלה בי"א ימים שלמים, (לא כולל את יום הזריעה עצמו, שאינו יום שלם) מחמישי בניסן עד ששה עשר, ועליה **קאמר** 'נמצא תבואה הגדילה בששה חדשים, **גדילה בי"א יום**', שהוא הנס היותר גדול. **וצ"ע[נד].**

לא אבוא בעיר:

פירוש בעיר, רצה לומר ב'עיר' ממש, מקום שדרים שם. ויש מפרשים **פשטיה דקרא: 'לא אבוא בעיר - בשנאה. כלומר, לא אבוא בשנאה. ו'עיר' הוי לשון שנאה**, כמו שכתוב בנבואת ישעיה על מלך בבל, 'הכינו לבניו מטבח וגו', בל יקמו וירשו ארץ **ומלאו פני תבל ערים'** (ישעיה יד) שפירושו, הכינו לבניו של מלך בבל מטבח להורגם, לבל יקמו וירשו ארץ ותמלא הארץ שונאים ומציקים[נה].

ציונים והערות

נב. הא דלא הקשו התוס' מהיום הראשון שזרעו בו, שהוא ב' בניסן, דהתבואה שנזרעה בו גדלה בי"ד ימים, יש לומר דלא קשיא להו מידי מהא, דלא חש התנא להחשיב את היום הראשון, כיון דאינו יום שלם, שהרי התחילו רק באותו יום לזרוע, אבל מיום ג' ניסן קשיא להו, דהוה צריך למיחשביה, כיון דהיום השני לזריעה היה כבר יום שלם. **נג. על** פי גירסת המהרש"א. ולפנינו בתוס' נדפס: 'וביי"ד'. אמנם בבארות המים פירש כוונת התוספות על פי הגירסא כמו שהיא לפנינו, 'בתליסר וביי"ד' יומי. וקשה להו, מנלן להש"ס שהקריבו עומר מתבואה של י"א יום, והרי אפשר שקרב ממה שנזרע בב' ניסן והוי י"ד יום, או על כל פנים ממה שנזרע בג' ניסן והוי י"ג יום. ולכן לא נקטו התוס' 'וביי"ב', דטפי קשיא להו מי"ג ומי"ד שהוא פחות נס. ותירצו, דמדהאריך הש"ס דזרעו בשני ושלישי ורביעי, משמע דמכולן הקריבו לעומר, ואף ממה שנזרע מד' ניסן. **נד. ביעב"ץ** תירץ קושיית התוס', דכל התחלת קושייתם היה דאם בחזירתו אוכל השור חזיז מן התלם, יוצא דגדלה התבואה ביותר מאחד עשר יום. ותירץ הוא, דהא דקאמר דבחזירתו אוכל השור חזיז מן התלם, הוא לאחר החרישה שאחר הזריעה, דבארץ ישראל היו זורעים ואח"כ חורשים, וזו החרישה השניה לא עשו אלא אחר שירדה להם רביעה שניה, ואז כשחרש השור שנית לאחר שירדה רביעה שניה בחמישי בניסן, קאמר שבהליכתו היה בוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם, דמיד צמח ונמצא מכון מאד, דהתחיל לצמוח לאחר רביעה שניה בה' בניסן, ונמצא התבואה הגדלה בששה חדשים גדילה בי"א יום. **נה. ברש"י** שם, וכן תרגם יונתן: ויתמלון אפי תבל בעיל דבבו, שפירושו שונאים. **נו. ע"פ** גליון. **נז. וברש"י** (זכריה קיח:) ד"ה ה"ג הוסיף לבאר, דאותה שנה ששאלו בני ישראל להם מלך, היתה שנה עשירית לשמואל הרמתי, וחצי משנה ראשונה שמלך שאול - מלכו שמואל ושאול יחד שהיה שאול הולך אחר עצת שמואל, עד שסרח במעשה אגג וסר שמואל מעליו, כדכתיב (שמואל א' טו יא) ולא יסף שמואל לראות את שאול וגו'. ומלך שאול לאחר זה עוד שתי שנים, וזה שכתוב בפסוק (שמואל א' יג) ושתי שנים מלך על ישראל. **נח. אין** ידוע מי הוא רבו של בעל התוס' כאן.

לפחות חצי שנה דהריון, אותן שבעה חדשים היה הארון בשדה פלשתים דלא קא חשיב, ומלי' להנהו דשעת הריון. נמצא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שבא הארון לירושלים, שהרי היה ששה חדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה, ומיד מלך בירושלים והביא הארון. ועתה, הסר שמונה שנים מן ששים שנים שהיה משנולד שמואל עד הבאת הארון, וישאר נ"ב שנים:

יעקב אבינו לא מת. וכן משמע דכתיב: ויגוע ולא כתיב וימת, כדמפרש בסוטה (דף יג.) גבי מעשה דחושים:

ביודעה ומכירה קאמינא. פי', ביודעה שבא עליה, ומכירה, שראה אותה:

[ו.] **מלקוש לברכה או אינו אלא שמפיל הבתים ומשבר האילנות וכו'. צ"ע, אמאי לא קאמר: ומשבר הגרנות ומשיר את הפירות כדלעיל: גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה ולא פסקו אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה. כיון דלא פסקו ז' ימים. דאין בין י"ז לכ"ג אלא ז' ימים: י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג. אבל לא גרסינן: ושלישית, שהרי אם יתחיל בכ"ג וירדו ז' ימים רצופים, אכתי לא תמצא רביעה שלישית, דאיכא ח' ימים מכ"ג עד ר"ח כסליו. ואנשי נרבונ"א גורסין: גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית, כיצד, הגשמים התחילו באמצע היום וירדו ז' ימים רצופים, א"כ ירדו עד חצי יום של ר"ח מעת לעת:**

[ו:] **דאזלי אתיגרא. פי', שהולכים במקלות ונשענים עליהם. ואמר דתרגומא 'מחזיק בפלך' דכתיב גבי יואב: היי באתיגרא:**

לפחות חצי שנה דהריון, אותן שבעה חדשים היה הארון בשדה פלשתים דלא קא חשיב, ומלי' להנהו דשעת הריון. נמצא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שבא הארון לירושלים, שהרי היה ששה חדשים ממיתת שמואל קודם בחברון ומלך שם שבע שנים ומחצה, ומיד מלך בירושלים והביא הארון. ועתה, הסר שמונה שנים מן ששים שנים שהיה משנולד שמואל עד הבאת הארון, וישאר נ"ב שנים:

שנה דהריון של חנה, מכל מקום אמנם יש ששים שנה מלאות מיום שנולד, וזאת משום **דאותן שבעה חדשים**[נט] שחסרים מיום שנתמנה עלי עד שנולד שמואל, כנגדם היה **הארון בשדה פלשתים** שבעה חדשים טרם שעבר לבית אבינדב, **דלא קא חשיב** להם בחשבון הששים שנה, ואותן שבעה חדשים **מלא** לחסרון שהיה מהנהו חדשים **דשעת** הריון. ולפי זה ידעינן כבר, שהיה ששים שנה משנולד שמואל עד שבא הארון לירושלים.

עתה באים התוס' להוכיח עפ"י חשבון זה, שהיה שמואל בן נ"ב שנים כשנפטר, דהרי **נמצא שהיה שמונה שנים ממיתת שמואל עד שבא הארון לירושלים, שהרי היה ששה חדשים ממיתת שמואל קודם שמשחו דוד למלך בחברון, ומלך שם שבע שנים ומחצה**, הרי לנו שמונה שנים שלמות, **ומיד מלך בירושלים והביא הארון. ועתה הסר שמונה שנים, מן ששים שנים שהיה משנולד שמואל עד הבאת הארון לירושלים, וישאר** בידך **נ"ב, שנים** ואלו היו שנות חייו של שמואל.

יעקב אבינו לא מת:

וכן משמע מלשון הכתוב, **[מ]דכתיב** (בראשית מט ג) ביעקב לשון 'ויגוע', **ולא כתיב** בו לשון 'וימת'. **וכדמפרש בסוטה** (דף יג.) **גבי מעשה דחושים**, דכשבאו השבטים למערת המכפלה לקבור בה את ארונו של יעקב אבינו, בא עשיו ועיכבם מלקבור, מפני שטען שנותר במערת המכפלה מקום רק לשני קברים, חוץ מאדם וחוה ואברהם ושרה ויצחק ורבקה שכבר נקברו, ויעקב כבר השתמש באחד מהם, דהרי קבר שם את לאה, וא"כ הקבר הנשאר הוא שייך לו מצד חלקו בירושה. וטענו השבטים כנגדו, שכבר מכר את חלקו ליעקב אביהם. אמר להם: הראו לי את שטר המכירה. ושלחו את נפתלי למצרים להביאו. וחושים בן דן היה שם עמהם, ולא שמע את הדין ודברים שהיה ביניהם. אמר לשבטים: מאי האי, למה אינכם קוברים את יעקב. אמרו לו, מפני שעשיו מעכב עלינו, עד שיבא נפתלי ממצרים ויראה את שטר המכירה. אמר להם: ועד שיבא נפתלי יהא אבי אבא מוטל בבזיון, לקח מקל והכה את עשיו על ראשו, ונשרו עיניו של עשיו מעוצם המכה, ונפלו על רגליו של יעקב. פתח יעקב את עיניו וחייך. והיינו דכתיב (מהלים נח) 'ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע', ומדפתח יעקב את עיניו וחייך, שמע מינה שהיה חי ולא מת.

ביודעה ומכירה קאמינא:

פירוש 'ביודעה', היינו שבא עליה. 'ומכירה', אף אם רק שראה אותה - מיד נעשה בעל קרי.

מלקוש לברכה, או אינו אלא שמפיל הבתים ומשבר האילנות וכו'.

דקדוק בלשון הגמרא, למה שינתה הגמרא לנקוט לשון שונה ביורה מבמלקוש.

צ"ע אמאי לא קאמרה הגמרא, 'או אינו נקרא מלקוש אלא על שם שהוא **משבר הגרנות ומשיר את הפירות', כדלעיל** ביורה שדרשוהו לשבח, שמורה את הבריות להטיח גגותיהן וכו', ושאלה הגמרא, 'או אינו נקרא יורה אלא על שם שמשבר את הגרנות ומשיר את הפירות', ומשני, 'תלמוד לומר מלקוש כו', מה מלקוש לברכה וכו', ואילו הכא לגבי מלקוש שדרשוהו לשבח, ושאלה הגמרא 'או אינו אלא מלקוש לגנאי', לא נקטה הגמרא בלשונה דלשון גנאי הוא על שם שמשבר את הגרנות ומשיר את הפירות, אלא נקטה, על שם שהוא מפיל את הבתים וכו', ונשאר התוס' בצ"ע[ס].

גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה ולא פסקו, אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה:

איך אפשר למנות בז' ימים שני רביעות אליבא דרבי יוסי. בגשמים שירדו ברציפות שבעה ימים, אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה, הוא היכא דירדו הגשמים ברציפות מי"ז חשון עד כ"ג, וכיון **דלא פסקו** הגשמים מלירד משך ז' ימים, דהרי **אין בין** י"ז חשון **לכ"ג** בו, **אלא** ז' **ימים**, י"ז, י"ח, י"ט, כ', **כ"א, כ"ב, כ"ג.** לכן אתה מונה בהם רביעה ראשונה ושניה, רביעה ראשונה שחלה בי"ז חשון שהתחיל הגשם לרדת בו, וגם רביעה שניה שחלה בכ"ג חשון שבו היה היום האחרון לירידת הגשמים, דרביעה ראשונה היא בי"ז, ורביעה שניה היא בכ"ג. ומדקדקים התוס', שהגירסא היא רק 'אתה מונה בהם רביעה ראשונה ושניה', **אבל לא גרסינן** אתה מונה בהם רביעה ראשונה שניה וגם 'ושלישית', ויהא פירושו שיתכן שירדו גשמים משך שבעה ימים, וימנו בהם שתי רביעות שהם השניה והשלישית, זה אינו, **שהרי** אף **אם יתחיל** הגשם לרדת שבעה ימים **בכ"ג**, וירדו ז' **ימים רצופים, אכתי לא תמצא** בהן **רביעה שלישית**, דהרי **איכא** ח' ימים **מכ"ג עד** ר"ח **כסליו**, שהוא זמן רביעה שלישית. ולכך הגירסא הנכונה היא, 'אתה מוצא בהם רביעה ראשונה ושניה', אבל אין מציאות שיהא אפשר למצוא בגשמים שירדו שבעה ימים, לרביעה שניה ושלישית.

ואנשי נרבונ"א גורסין, 'גשמים שירדו ז' ימים זה אחר זה, אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית'[סא]. כלומר, שיתכן שנמנה בשבעה ימים גם שני רביעות של ראשונה ושניה, וגם יהא אופן שנמנה שני רביעות של שניה ושלישית. **כיצד**, היכא **דהגשמים התחילו באמצע היום** של יום כ"ג, **וירדו ז' ימים רצופים, א"כ** נמצא **דירדו עד חצי יום של ר"ח מעת לעת**, ור"ח זה שהוא ר"ח כסליו, הרי הוא כבר זמן רביעה שלישית.

דאזלי אתיגרא:

פי' ד'שילכו הנמושות', הם העניים הזקנים **שהולכים במקלות**, שהוא פירוש 'תיגרא', **ונשענים עליהם. ואמר**[סב] **דתרגומא** של הפסוק כשקילל דוד את יואב על אשר הרג את אבנר בן נר, אז אמר, 'ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע, **ו'מחזיק בפלך'** (שמואל ב ג) **דכתיב גבי יואב**, ופירוש 'מחזיק בפלך', הוי שנשען **- 'באתיגרא'**[סג] - על מקלו.

ציונים והערות

נט. במהרש"א העיר, דבגמרא דידן אמרינן בפרק קמא דראש השנה, דשמואל נולד לו' חדשים וב' ימים, מדכתיב בפסוק: 'ויהי לתקפות הימים', מיעוט 'תקפות', שהוא ג' חדשים - שנים, והוא ו'חדשים, ומיעוט 'ימים' שנים. ואולי כוונת התוס' דשבעה חדשים שבם נולד שמואל, בחודש השביעי בתחילתו לאחר ב' ימים. **ס. ברש"י** בד"ה מלקוש לברכה כבר הרגיש בזה, וכתב: שאי אפשר לדורשו לשבר גרנות ולהשיר פירות, שאינם מצויים באותו הפרק. עכ"ל כלומר, דהזמן שהגרנות מלאים בתבואה, הוא בתחילת החורף בשעה שהיורה יורד, ולא בזמן המלקוש שיורד בניסן. וגם אז בזמן ניסן הוא זמן שהאילנות מלבלבין ומוציאין תחילת הפרי ואינו זמן גמר הפרי. ועיין בהגהות חשק שלמה שכתב, דמזה ראיה דרש"י שעל מסכת תענית אינו מרש"י, רק ממפרש ראשון אחר. כמו שהביא בשם הגדולים משמיה דהגאון היעב"ץ זצ"ל, ולכן יש לומר דהתוספות לא ראו את פירושו. **סא. בשפת** אמת הקשה, דבשלמא לגירסת התוספות דאתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה, אתי שפיר מה דאמרינן דאזלא אליבא דרבי יוסי, דלרבי יהודה ולרבי מאיר אי אפשר למנות בז' ימים רביעה ראשונה ושניה. אבל לגירסת אנשי נרבונ"א קשה, דאם גרסינן 'רביעה שניה ושלישית', הרי רביעה שניה ושלישית אפשר למנות אף אליבא דרבי יהודה דאמר רביעה ראשונה בז', שניה בי"ז, ושלישית בכ"ג. ואמאי אמרינן דאזלא אליבא דרבי יוסי דוקא. וצ"ע. **סב. הכוונה** כנראה לרבו של הכותב שהיה תלמידו של בעל התוספות. **סג. לפנינו** בתרגום שם: ולא יפסוק מבית יואב דאיב וסגיר ומתקיף באגד, וכתב בפירוש רבינו ישעיה שם דרומז לסבי דאזלי אתיגרא שהוא מקל וכו'.

בשבילי הרשות:
פי' בדרך שעשוי דרך השדות והכרמים, והוא אחד מהתנאים שהתנה יהושע כשכבשו את הארץ, שלא יקפיד בעל השדה אם עוברים דרך שדהו לקצר את הדרך, והטעם, מכיון שסתם בני אדם, מזמן שמכניסים את תבואתם הביתה עומדת השדה שוממה עד זמן הזריעה, ואין דרכם להקפיד. והתנה יהושע שלא יוכל בעל השדה לעכב מלעבור באותו זמן בשדהו[ס].

עד שתרד רביעה שניה:
מכאן ואילך מזקי לה' לתבואה, אם דורסים ברגלים עליה, כיון דמזמן רביעה שניה מתחילה התבואה לגדול.

עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית:
מבאר דהגמרא כאן אזלא אליבא דמ"ד ספיחי זרעים מותרים. **פירוש**, עד מתי נהנין ושורפין **בשנה שמינית** מהתבן והקש שגדלו בשנה שביעית, עד שתרד רביעה שניה וכו'. **ום"ל** לתנא זה שהתיר להנות מתבן וקש של שביעית, **כמ"ד ספיחי זרעים** של שביעית, כגון תבן [illegible] שנזרעו וגדלו בשביעית מאליהם ללא עבודת אדם בהם, וכגון שנפלו הזרעים או עפו ברוח ונטמנו בקרקע וצמחו שם, ולמ"ד זה **מותרים** לאוכלם. **ולר' עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים**, ויליף זאת מקרא **ד'הן לא נזרע ולא נאסוף'**, **כדמפרש במסכת פסחים פרק מקום שנהגו** (דף נ"ג:) דתניא שם, כתיב 'הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו', אמר רבי עקיבא, וכי מאחר שאין זורעין מהיכא אוספין, מכאן לספיחין שאינם נזרעים, ושייך בהם 'אסיפה' מהשדה אף שלא זרעם שהן אסורין, ואם כן לרבי עקיבא **צ"ל**, **דמוקי לה לקרא דולבהמתך ולחיה** אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול וגו', דדרשינן מינה דכל זמן שחיה אוכלת בשדה, האכל לבהמתך בבית, כלה לחיה מן השדה, כלה לבהמתך מן הבית. אזי ר"ע דאוסר בספיחי זרעים, מוקי לה להאי קרא דמתיר, **בספיחי אילנות**, שבשעה שלקטו מהאילנות את פירותיהם, נפלו מהם פירות ונחבטו בקרקע ועל ידי כן נזרעו, ולא בספיחי זרעים. וקרא דתהיה כל 'תבואתה' לאכול, דלכאורה לשון תבואה משמע זרעים, יאמר לך ר"ע **דלאו דוקא תבואה קאמר** קרא, דהרי זרעים אסורים באכילה אף הספיחים, **אלא כגון תבואת הכרם דהיינו אילנות. אבל ספיחי זרעים אמנם אסורים.**

לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא:
כלומר, שירדו גשמים קודם ק"ש של ערבית, אז הם גשמי ברכה, שאין בהם משום 'ועצר את השמים', **אבל** ירדו גשמים **קודם** קריאת שמע **של שחרית, יש בהם משום ועצר. כדאמר רב שמואל**[סא] **בר רב יצחק**, דהני ענני דצפרא לית בהו משום ועצר, דכתיב 'וחסדכם כענן בוקר'.

איכא דאמרי לא בירי תרביצי:
שבשנה שאין הגשמים יורדים בשפע, אין הגנות ריקים מזרעים, שהדרך לזורעם כשאין יורדים הרבה גשמים, כגון כרשינים שאינם גדלים על רוב מים[סו].

וכל העוסק בתורה שלא לשמה, תורתו נעשית לו סם המות:
מבאר מתי מותר ללמוד תורה שלא לשמה, ומתי אסור. **וקשה**, האיך אמרינן דתורתו שלמד שלא לשמה נעשית לו סם המות, דמשמע מיניה דאסור ללמוד שלא לשמה, **והלא אמרינן** (פסחים דף נ':) **לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.**
ויש לומר, דתרי אופנים בלימוד **שלא לשמה**
הוי, דמה **שאמרינן לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה**, היינו כלומר שלומד כדי **שיקרא 'רבי'**, **או כדי שיכבדוהו**. ואז ילמוד שלא לשמה, דמתוך כך יבוא לידי לימוד תורה לשמה[סז]. **ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות**, היינו מי שלומד ע"מ לקנטר[סח].

אם תלמיד חכם הגון ממנו תאכל:
מתי מותר ללמוד מרב שאינו הגון. **פירוש**, אם תלמיד חכם הגון הוא הרב, אזי **למוד לפניו** ממנו, וזהו 'ממנו תאכל, **ואותו לא תכרות**', כלומר **לא תפרד ממנו כדי לילך לפני רב אחר. ואם לאו**, שאינו תלמיד חכם הגון, **לא תלמוד לפניו. והא דאמרינן דלומדים מת"ח אע"פ שאינו הגון, כר"מ שהיה לומד לפני אחר** הוא אלישע בן אבויה, שיצא לתרבות רעה **במסכת חגיגה** (דף ט"ו.) דאיתא התם, שהיה אחר רוכב על הסוס בשבת, והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה, והא אמרינן הכא שאסור ללמוד מתלמיד חכם שאינו הגון. ויש לומר, דמה שמשמע שם שמותר ללמוד מתלמיד חכם שאינו הגון, **היינו דוקא תלמיד חכם (אחר) יכול ללמוד לפניו**[סט], כמו רבי מאיר שהוא עצמו היה תלמיד חכם, ולכן מותר לו ללמוד מרב שאינו הגון, **לפי שלא ילמוד ממעשיו**[ע]. **אבל אם** התלמיד עצמו **אינו** בגדר **תלמיד חכם, אינו רשאי ללמוד לפניו**[עא].

אף דברי תורה וכו':
אין התורה מתקיימת במי שמגביה דעתו, ומי שמבטל זמנו בדברים אחרים זולתה. וכן נמי אמרינן בעירובין פ' כיצד מעברין (דף נ"ה.) **'לא בשמים**

בשבילי הרשות. פי', בדרך שעשוי דרך השדות והכרמים:
עד שתרד רביעה שניה. מכאן ואילך מזקי להו:
עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית. פירוש, בשנה שמינית וכו' וס"ל כמ"ד ספיחי זרעים מותרים. ולר' עקיבא דאמר ספיחי זרעים אסורים מקרא דהן לא נזרע ולא נאסוף כדמפרש במסכת פסחים פרק מקום שנהגו (דף נ':), **צ"ל דמוקי לה ולבהמתך ולחיה וגו' בספיחי אילנות. ולאו דוקא תבואה קאמר, אלא כגון תבואת הכרם דהיינו אילנות, אבל ספיחי זרעים אסורים:**
לא אמרן אלא קודם ועצר דאורתא. כלומר, שירדו גשמים קודם ק"ש של ערבית. אבל קודם של שחרית, יש בהם משום ועצר, כדאמר רב שמואל בר רב יצחק:
איכא דאמרי לא בירי תרביצי. שאין הגנות ריקים מזרעים:
[ז.] **וכל העוסק בתורה שלא לשמה תורתו נעשית לו סם המות. וקשה, והלא אמרינן** (פסחים דף נ':) **: לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ויש לומר, דתרי שלא לשמה הוי, דמה שאמרינן לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה, היינו כלומר כדי שיקרא רבי, או כדי שיכבדוהו. ומה שאמרינן הכא כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשה לו סם המות, היינו מי שלומד לקנטר:**
אם תלמיד חכם הגון ממנו תאכל. פירוש, למוד לפניו, ואותו לא תכרות, כלומר לא תפרד ממנו לילך לפני רב אחר. ואם לאו, לא תלמוד לפניו. והא דאמרינן דלומדים מת"ח אע"פ שאינו הגון, כר"מ שהיה לומד לפני אחר במסכת חגיגה (דף ט"ו.), **היינו דוקא תלמיד חכם (אחר) יכול ללמוד לפניו, לפי שלא ילמוד ממעשיו. אבל אם אינו תלמיד חכם, אינו רשאי ללמוד לפניו:**
אף דברי תורה וכו'. וכן נמי אמרינן בעירובין פ' כיצד מעברין (דף נ"ה.): **לא בשמים היא ולא**

ציונים והערות

סד. ועיין ברש"י בבבא קמא (פ"ג ד"ה ומהלכין) שפירש, דמפני כן נקראין אז 'שבילי הרשות', לפי שברשות עושין אז האנשים שעוברים דרך השדה לקצר דרכם. **סה. לפניו** בגמרא הגירסא: רב יהודה בר יצחק. **סו. על** פי רש"י בד"ה איכא דאמרי. ועוד פירש רש"י לישנא אחרינא, דאותן מקומות שמרביצין בהן תורה אינן בורות (ריקות), מפני שהדרכים יפין הן, והולכין התלמידים ממקום למקום ללמוד תורה. **סז. והביאור** בזה, שעל ידי שילמוד תורה שלא לשמה יבוא לידי לימוד לשמה, הוא על פי מאמר חז"ל (ירושלמי חגיגה פ"ק ה"ז) המאור שבה מחזירו למוטב. והיינו, שאף אם לומד בתחילה שלא לשמה, יש לו הארה מאור התורה הקדושה, ואף שהיא הארה קטנה מאד, כיון שלומד שלא לשמה, אבל זה מבטל קצת את היצר הרע, ועל ידי זה זוכה לבוא ללמוד לשמה (מגמרים ומגרות, מכ"ק ה'חמרי מנחם' מהלכסנדר). **סח. וכן** כתבו בתוס' ברכות יז. ד"ה העושה, וכ"כ בנזיר כג: ד"ה שמתוך, ובתוס' פסחים נ: ד"ה וכאן עיי"ש. אמנם בתוס' סוטה כב: ד"ה לעולם כתבו וז"ל: נראה לתרץ עוסק שלא לשמה כגון מיראת היסורין כי הכא, ומאהבת קיבול פרס שאינו מתכוין להשלים רצון יוצרו שציוהו על כך אלא להנאתו, כדאמרינן בפ"ק דמסכת ע"ז (דף יט.) במצוותיו חפץ מאד, ולא בשכר מצותיו כו'. אבל ההיא שלא לשמה דתענית ומסכת ברכות, אינו עוסק בתורה כדי לקיים

לא מאהבה ולא מיראה, אלא להוסיף על חטאתו פשע, שעתה שגגות נעשו לו זדונות, שאע"פ שידע שעובר לא מנע מכל תאות ליבו כדמפרש התם (נדרים פ' יז.), תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ובועט באביו ובאמו וברבו או במי שגדול הימנו, שנאמר 'ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם', ללומדיהם לא נאמר, אלא לעושיהם לעושים לשמה. עכ"ל. **סט. בגבורות** ארי ובקרני ראם הקשו, דהא בש"ס שם איתא: הא בגדול הא בקטן, דבגדול מותר לו ללמוד מרב שאינו הגון, ואמאי לא הביאו זה התוס'. ותירץ בהגהות הרש"ש דמדברי הש"ך (יורה דעה סימן רמו ס"ק ח) משמע, דמפרש גדול וקטן היינו בחכמה ולא בשנים. וא"כ זהו תירוץ התוס'. **ע. וכמו** דאיתא שם דאשכחיה רבה בר שילא לאליהו, אמר ליה מאי קא עביד הקב"ה. א"ל קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן, ומפומיה דר"מ לא קאמר. א"ל אמאי. משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. א"ל אמאי ר"מ רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. א"ל השתא קאמר מאיר בני אומר כו'. **עא. משמע** מהתוס' דלתלמיד חכם מותר ללמוד מרב שאינו הגון. אמנם ברמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ד) כתב, שאין ללמוד מהרב אלא אם הוא כמלאך ה', ולא חילק בין גדול לקטן כהתוס'. ובאמת קשה על הרמב"ם גם מדברי הגמרא בחגיגה שם, וכמו שמובא להלן (בהערה הנ"ה)

היא ולא מעבר לים היא', כלומר לא תמצא התורה במי שמגביה עצמו כשמים, והיינו שדעתו גבוה. 'ולא מעבר לים היא', בסוחרים ההולכים במדינת הים והוא 'בעבר הים'. והטעם דאין התורה נמצאת בסוחרים, דאי ספרא[ע], אם האדם הוא תלמיד חכם, לא פייפא, אינו סוחר, כיון שאין לו זמן לסחור, שעסוק הוא בתלמודו, ואי פייפא - אם הוא סוחר, לא ספרא, ודאי שאינו סופר היינו תלמיד חכם, מפני שעסוק הוא בסחורתו. והכי נמי איתא התם, (במדבר רבה פרק ח) **אין התורה נמצאת לא בסחרנין המסתובבים למכור סחורתם (מלשון סחור סחור), ולא בתגרין העסוקים במקח וממכר, ולא באיסטרולגין. כלומר באותן שרואין בכוכבים, מפני שמבטלים בזה את זמנם ואין ליבם פנוי בתורה. אמרו ליה לשמואל, והא מר איסטרולגום הוא, שהיה שמואל בקי גדול בחכמת וידיעת הכוכבים, עד שאמר שמואל על עצמו** (ילקוט תהלים רמז כ:) **יכילנא לתקוני לכולה גולה, ולקדש את החודש בלא ראיית עדים, שהיה בקי בתולדות הלבנה והילוכה וסדר המזלות, וא"כ חזינן שהתורה אמנם מתקיימת במי שהוא איסטרולוג. אמר להו שמואל, תיתי לי ישולם שכרי[ע] על דלא מעיינא בהו במהלך הכוכבים והמזלות, אלא בעידן דנפקא למיא, פירוש, בזמן שאני יוצא להטיל מים שאסור אז ללמוד תורה, ולא אני מבטל לעצמי בזמן אחר מלימודי כדי לעסוק באסטרולוגיה, ולכן מתקיימת בו התורה.**

אי הוו סנו הוו חכימי טפי:

פי', אם היו אותם נאים שהם חכמים שונאים היופי, הוו תלמידי חכמים ביותר, שלא היו שמים אל ליבם את יופיים להתעסק בו ולבטל מתלמודם[עי].

בראתים לא נאמר אלא בראתיו:

כיצד ילפינן דגדול יום הגשמים כיום בריאת שמים וארץ. פי', דמשמע מלשון הפסוק דכביכול משתבח ה' בעצמו ד'אני ה' בראתיו', **דמהדר כלומר דתיבת בראתיו, קאי אגשם** שהוא לשון יחיד, **ואם כן ילפינן מכך דמשום דגדול יום הגשמים כיום שנברא בו שמים וארץ, לכך משתבח ביה הקב"ה שבראו. ואי הוה כתיב 'אני ה' בראתים' לשון רבים, משמע** דמה **דמה שמשתבח ה' בבריאתו, הוא אהדר וחוזר אשמים וארץ ולא על הגשמים, ולא היינו יודעים שגדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ.**

פנים נזעמים לשון סתר:

פירוש, דרבי שמעון בן פזי מפרש את הפסוק כך: בשביל 'לשון סתר' שקר[עה] - שאומר לשון הרע, ה'רוח צפון תחולל גשם', פירוש 'תחולל' - תבטל הגשם. והיינו, דאז נראה כפנים נזעמים שאין השמים מורידים מטר.

מעבר לים היא, כלומר לא תמצא התורה במי שמגביה עצמו כשמים, שדעתו גבוה, ולא בסוחרים ההולכים במדינת הים בעבר הים, דאי ספרא לא סייפא, ואי סייפא לא ספרא והכי נמי איתא התם: לא בסחרנין ולא בתגרין ולא באיסטרולגין, כלומר, באותן שרואין בכוכבים. אמרו ליה לשמואל: והא מר איסטרולגוס הוא, אמר להו, תיתי לי דלא מעיינא בהו אלא בעידן דנפקא למיא. פירוש, להטיל מים ולא אני מבטל לעצמי:

אי הוו סנו הוו חכימי טפי. פי', אם היו שונאים היופי הוו תלמידי חכמים ביותר:

[ז:] **בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פי', דמשמע דמהדר אגשם. ואם כן, משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא בו שמים וארץ משתבח ביה הקב"ה. אי הוה כתיב בראתים הוה משמע דאהדר אשמים וארץ:**

פנים נזעמים לשון סתר. פירוש, בשביל לשון שקר, שאומר לשון הרע, הרוח צפון תבטל הגשם. והיינו פנים נזעמים:

מותר לקרותו רשע. אף על גב דאמרי' בקדושין (דף כח.): הקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו, לזה מותר, דודאי נכשל בעבירה ועומד במורדו, דהכרת פניו ענתה בו:

בהורין. לשון בהרות טרוק"ש בלע"ז:

[ח.] **אם ראית דור שהשמים משתכין עליו כנחושת מלהוריד גשם עליו וכו'. מכאן מוכיח ר"ת, דהא דאמרי' בבבא בתרא** (דף יט. וסז): **אין טומנין בסלעים מ"ט משום דמשתכי ליה לקדירה, ר"ל משתכי: מקלקלים המאכל שבקדירה, ובלע"ז אורמשי"ר. והא דאמר לקדירה, לאו דוקא לקדירה, אלא למאכל שבקדירה, דהכי נמי קאמר** (שבת דף יח:): **האי קדרה חייתא שרי. ואין לפרש כפרש"י שפי' התם: משתכי, משברים הקדירה, דא"כ, מאי קאמר הכא שהשמים משתכין ר"ל שהשמים משתברין, אלא ודאי משתכים ר"ל מעלין חלודה, כמו דבר שבטל ממלאכתו ימים רבים ומחליד, ובלע"ז ראולי"ר:**

מותר לקרותו רשע:

לכל אדם שיש בו עזות פנים, **ואף על גב דאמרי' בקדושין** (דף כח.) **הקורא לחבירו 'רשע'**, הדין שיכול זה שקראהו רשע, להיות יורד עמו לחייו להשיג גבולו ופרנסתו, ולירד לאומנתו של הקורא לו רשע, אלמא שאסור לקרות לחבירו רשע. מ"מ לזה שיש בו עזות פנים מותר לקרותו רשע, **דודאי נכשל בעבירה**, וגם **עומד במורדו** ועדיין לא עשה תשובה, וידעינן זה משום **דהכרת פניו** שהוא עז פנים **ענתה בו** ומעידה עליו כן.

בהורין:

לשון בהרות כמו בהרת, שמנומרים השמים בעבים ונראה כטרוק"ש - כתמים **בלע"ז:**

אם ראית דור שהשמים משתכין עליו כנחושת מלהוריד גשם עליו וכו':

מבארים התוס' הלשון 'משתכין'. **מכאן** דנקטה הגמרא לשון 'משתכין' אצל שמים שנעצרים מלהוריד מטר, **היה מוכיח ר"ת, דהא דאמרי' בבבא בתרא** (דף יט. וסז) דהטעם שלא שנה התנא במתניתין דשבת לכך, **דאין טומנין בסלעים** בכלל הדברים שאין טומנים בהם בשבת כחול וסיד, ומ"ט לא כלל גם סלעים עמהם, **'משום דמשתכי ליה לקדירה', ר"ל 'משתכי'** היינו, דהבל הסלעים **מקלקלים המאכל שבקדירה, ובלע"ז אורמשי"ר** משחית ומקלקל[עו]. ולפי זה פירוש 'משתכי' הוא שמקלקל. **והא דאמר 'משתכי לה לקדירה', לאו דוקא לקדירה שבה מונח המאכל, אלא למאכל שבתוך הקדירה.**

דהכי נמי מצינו שקורא למאכל שבקדרה בלשון 'קדרה', **דקאמר** (שבת דף יח:) **'האי קדרה חייתא שרי'**, פירוש, דאם המאכל שבקדרה הוא חי שאינו מבושל כלל, מותר להניחו לכתחילה בערב שבת מבעוד יום בתנור, זאת אף שאינו גרוף וקטום מהגחלים שבו, והוא הולך ומתבשל כל הלילה, וליכא למיגזר שמא יחתה בגחלים, דכיון שיש שהות גדול לבישולה, מסיח דעתו ממנה עד למחר כשהיא מבושלת יפה, ולא יבוא לחתות בגחלים שתחת הקדירה.

ואין לפרש כפרש"י, שפי' התם 'סלעים משתכי ליה לקדרה', היינו דמשברים לה להקדירה, **דא"כ** ד'משתכי' הוא לשון משברים, **מאי קאמר הכא שהשמים 'משתכין'**, האם **ר"ל שהשמים משתברין**, בתמיה. **אלא ודאי ד'משתכים' ר"ל**, שהשמים **מעלין חלודה**[עז] מלהוריד גשמים, והוא לשון מושאל, **כמו דבר שבטל ממלאכתו ימים רבים ומחליד, ובלע"ז ראולי"ר.** כך השמים נראים כמו שמחלידים מלהוריד מטר.

ציונים והערות

דרבי מאיר תוכו אכל קליפתו זרק, הרי דמותר לת"ח ללמוד באופן זה מרב שאינו הגון. ובב"ח (ס"ק יו"ד סימן רמו) כתב, דמה שאיתא בגמרא שם דר"מ למד דקליפתו זרק, הוא רק לדעת רבי מאיר, אבל הש"ס אינו סובר כן. ודייק לשון הש"ס שאמר רבי מאיר קרא אשכח ודרש, משמע דוקא ר"מ הוא שסובר כן. ע"כ. ובאור החיים הקדוש פרשת ראה (יג, מ ד"ה ולמימי) דחה דבריו עיי"ש, וכתב לתת טעם לדברי הרמב"ם, שסובר דבזמן הזה אין דעת שלימה שתקרא 'גדול' לענין להתיר לו ללמוד מחכם רשע. שדוקא ר"מ שהיה שלם בדעת ובידיעה, הוא שהותר לו הדבר שאין לחוש ודאי שילמוד ממנו רשעו, לזה סתם הרמב"ם לאסור ללמוד מהרב שאינו כמלאך בין לגדול בין לקטן, כי הדורות נתמעטו ואין לנו היתר זה אלא בר"מ וכיוצא. **עב. בעבודה** זרה (ח.) איתא דבר זה, אי ספרא לא סייפא וכו', ומשמע שם שהוא מילתא דאמרי אינשי, שאם הוא סופר, אינו סייפא. ושם איתא שאמרו לו לרבי אליעזר בן פרטא, אמאי תנית ואמאי גנבת, אמר להם אי ספרא לא סייפא, ואי סייפא לאו ספרא. ועיין בערוך (ערך סייפא) שפירש, ד'סייפא' הוא חרב, ומובן דרבי אליעזר בן פרטא אמר להם דהגנב, שהוא הולך עם החרב אינו סופר ות"ח. וכאן מה דנקטו התוס' לשון זה לגבי הסוחרים, נראה שפירשו המאמר אי ספרא לאו סייפא, דאינו ר"ל דוקא אינו בעל חרב וגנב, אלא ר"ל דאינו עסוק בעניני העוה"ז. **עג. על** פי פירוש רש"י שבת קיט. ד"ה תיתי לי. **עד. אבל** ברש"י ד"ה טפי פירש, דהטעם שאינם כל כך חכמים הוא, מפני שאי אפשר לנאה להשפיל דעתו ובא לידי שכחה. וכתב הב"ח, דלרש"י קשה מהא דאמרינן בגמרא (ב"מ פד.), שופריה דיעקב אבינו כו' שופריה דרבי אבהו, דמשמע שהוא מעלה. אבל לפירוש התוס' ניחא, דרבי אבהו היה שונא היופי מלבטל עליו זמנו. וגם לרש"י יש לתרץ, דיעא"ה ורב אבהו היו בדרגה גבוהה של דבקות בהקב"ה, וידעו שהכל מהשי"ת ואין להם להתגאות ביפים, דכיון שהקב"ה מהוה כל הויות ברא להם היופי, ומה שכתב רש"י הוא בסתם אדם, שאינו דבוק בהשי"ת כל שעות היום, לזה א"א להשפיל דעתו ובא לידי שכחה, ופשוט ואמת. **עה. בתום'** שבעין יעקב הגירסא 'לשון סתר'. ולהגירסא שלפנינו 'לשון שקר', יש לפרשו על לשון הרע, דבכמה מקומות בתהלים מצינו שקורא ללשון הרע לשון שקר. **עו. ולכן** לא תנא ליה התנא במתניתין, כיון דהוא מילתא דלא שכיח כלל שיטמון בסלעים. **עז. ביעב"ץ** העיר, דלפי זה דמשתכי הוא לשון חלודה, נראה יותר לפרש דהסלעים משתכי להו לקדרה הוא כפשוטו, שמעלין

ואי לוחש ועלתה בידו ומגיס דעתו, מביא אף לעולם שנאמר יגיד עליו ריעו וגו':

כלומר, דפירוש הפסוק 'יגיד עליו רעו מקנה אף על עולה' לפי דרש זה הוא כך, **אם** 'יגיד עליו ריעו', שאומרים עליו ונראה הוא שעל ידו שהוא יודע ללחוש לכך **באו הגשמים, והוא מגיס** ומגביה **דעתו** בשביל זה, גורם ש'מקנה אף על עולה', כלומר, **הוא** כקונה **ומביא אף** וחימה לעולם. ומה דדרשינן שאם מגיס דעתו גורם לאף, הוא מדכתיב בקרא, 'ועולה'. כלומר, **אם עולה, שמגיס** ומגביה **ועולה דעתו עליו - אז הוא** מקנה **האף** לעולם.

בחולדה ובור כך, המאמין בהקב"ה **על אחת כמה וכמה:**

מעשה דחולדה ובור. פי' ומה המאמין בחולדה ובור כך, הנזכר כאן בגמרא: **מעשה היה**[ע] **בנערה אחת שהיתה רוצה לילך לבית אביה, והיה בור בדרך ונפלה. ובא בחור אחד ואמר ושאל לה: 'אם אני אעליך תנשאי לי'. אמרה לו: הן. ונשבעו ביניהן שהוא לא ישא אשה אחרת, והיא לא תנשא לאיש אחר. ואמרו, מי מעיד בינינו** שלא נפר את השבועה. **והיתה חולדה אחת הולכת לפני הבור ואמרו הבחור והנערה: אלו שנים, בור וחולדה יהיו עדים בינינו. והלכו לדרכם. והיא עמדה בשבועתה** ולא נשאה איש אחר, **והוא נשא אשה אחרת וילדה בן. באת חולדה ונשכתו לבן ומת. וילדה לו בן שני, ונפל לבור ומת. אמרה לו אשתו, מה זה המעשה שהגיע לנו, שמתו בנינו במיתה משונה שלא כשאר בני אדם. נזכר השבועה וסיפר לאשתו כל המעשה, שנשבע לנערה שלא ישא אחרת. אמרה לו אשתו, א"כ שנשבעת כך לנערה, חזור וקחנה. וכתב לה לאשתו גט, והלך ונשא את הבתולה. והיינו דאמרי כאן בגמרא, ומה המאמין בבור וחולדה כך עלתה בו, שהעמידו וקיימו עדותן ששמום לבור ולחולדה כעדים לשבועה שנשבעו הבחור והנערה, המאמין בקב"ה ומשימו עד בינו לבין חבירו, על אחת כמה וכמה שיעמיד ויקיים** עדותו.

ונצומה ונבקשה מאלהינו:

האיך ילפינן דלא מצלינן אתרתי. בקרא כתיב, 'ונצומה ונבקשה מאלקינו על זאת **ויעתר לנו'**, ומינה ילפינן, **פירוש מדקאמר** הפסוק **'על [זאת]', משמע** לשון מיעוט, **דאיכא מילתא אחריתא** שהיה צרה אחרת לבקש עליה מה', ולא התפללו אלא על זאת בלבד. **וכן פירש בסמוך,** למאן דיליף לה מהקרא 'ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא על רזה דנא', שפירושו הוא, שצריכים לבקש בתפילה ורחמים מה' על הדבר הזה, (שלא יאבדו דניאל וחבריו עם שאר חכמי בבל). ומכתב בקרא תיבות 'על רזה דנא', שלכאורה נראים כמיותר, משמע שהיה להם לבקש על עוד צרה, אבל לא ביקשו עליה כי אין מתפללים על תרתי.

ואי לוחש ועלתה בידו ומגיס דעתו מביא אף לעולם שנאמר יגיד עליו ריעו וגו'. כלומר, אם יגיד עליו ריעו שעל ידו באו הגשמים והוא מגיס דעתו, מקנה אף עולה, כלומר, הוא קונה אף. ועולה, כלומר אם עולה שמגיס דעתו עליו, הוא מקנה האף: בחולדה ובור כך בהקב"ה על אחת כמה וכמה.

פי' מאמין בחולדה ובור, מעשה היה, בנערה אחת היתה רוצה לילך לבית אביה, והיה בור בדרך ונפלה. ובא בחור אחד ואמר: אם אני אעליך תנשאי לי, אמרה לו הן, ונשבעו ביניהן שהוא לא ישא אשה אחרת והיא לא תנשא לאיש אחר. ואמרו, מי מעיד בינינו, והיתה חולדה אחת הולכת לפני הבור, ואמרו, אלו שנים בור וחולדה יהיו עדים בינינו, והלכו לדרכם. והיא עמדה בשבועתה, והוא נשא אשה אחרת וילדה בן. באת חולדה ונשכתו ומת. וילדה לו בן שני, ונפל לבור ומת. אמרה לו אשתו: מה זה המעשה שהגיע לנו שלא כשאר בני אדם. נזכר השבועה וסיפר לאשתו כל המעשה. אמרה לו, א"כ, חזור וקחנה. וכתב לה גט והלך ונשא את הבתולה. והיינו דאמרי: המאמין בבור וחולדה שהעמידו עדותן:

[ח:] **ונצומה ונבקשה מאלהינו. ויעתר לנו, פירוש, מדקאמר על [זאת], משמע דאיכא מילתא אחריתא. וכן פירש בסמוך על דנא: אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו'.**

תימה, דאמרינן פרק כל הבשר (חולין דף קה:) **גבי הני שקולאי דדרו חביתא דחמרא, בעו לאתפוחי, אותבוהו תותי מרזיבא, פקע חביתא. ומפרש שם, בשביל השד שהיה שם, עד דאכפייה מר בר רב אשי לשד לשלם. אמר ליה שידא למר בר רב אשי, ליקבע לי מר זימנא דאיזיל ואשלם. קבע ליה זימנא. כי מטא זימניה איעכב, ואמר ליה: אמאי לא אתית בזמנך, אמר ליה: כל מידי דצייר וחתים וכייל ומני לית לן רשות למישקל מיניה. אלמא, בדבר המדוד והמנוי לית ליה רשות למשקל מיניה, ובדבר הסמוי אית ליה רשות, אלמא אין ברכה בדבר הסמוי. וי"ל, דלא קשה מידי, דהא דקאמר התם, היינו טעמא דלית להו אלא בדבר הפקר ולא דבר דכייל ומנוי או צייר וחתים, היינו בשביל דאין ברכה מצויה בהני ולית אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו':**

מיישב הסתירה אם הברכה שורה בדבר הסמוי מן העין, או שהברכה שורה בדבר המנוי ומדוד. **תימה, דאמרינן בפרק כל הבשר** (חולין דף קה:) **גבי הני שקולאי דדרו חביתא דחמרא, בעו לאתפוחי, אותבוהו תותי מרזיבא. פקע חביתא.** פירוש, מעשה היה בסבלים שנשאו משא חבית יין, וכשרצו לנוח מכובד המשא, הניחו את החבית תחת מרזב (העשוי לגשמים הנשפכים מהגג), ופקעה החבית ונשברה. **ומפרש שם** בגמרא, דמה שנשברה החבית, היה **בשביל השד שהיה שם** מתחת למרזב, ולכן שבר השד את החבית, כי הניחו את החבית במקום אוזנו. **עד** שבאו הסבלים לפני מר בר רב אשי, וקבלו לפניו על מעשה השד, שבסיבתו יוצרכו לשלם לבעל החבית את דמי החבית, **דאכפייה מר בר רב אשי לשד לשלם,** כיון שהשד שינה לקבוע מקומו במקום שבני רשות הרבים מצויים שם, ועליו לשלם. **אמר ליה שידא למר בר רב אשי, ליקבע לי מר זימנא** לקיים את פסק הדין שאוכל להשיג כסף, **דאיזיל ואשלם** לסבלים, **קבע ליה** מר בר רב אשי לשד **זימנא** לשלם עד שיבוא המועד שקבע לו. **כי מטא זימניה, איעכב** השד מלבוא ולשלם. וכשבא, **אמר ליה** מר בר רב אשי לשד, **אמאי לא אתית בזמנך** שקבעתי לך. **אמר ליה** השד, טרוד הייתי בלהשיג כסף לשלם, כיון שחיפשתי לקחת מההפקר, כיון **דבכל מידי** בכל דבר **דצייר** שקשור, או **וחתים** - סגור, או **וכייל ומני** - ספור ומדוד, **לית לן** לשדים **רשות למישקל מיניה.** ולכן ארך לו הרבה זמן להביא את הכסף לסבלים. **אלמא,** חזינן **דבדבר המדוד והמנוי לית ליה** למזיקים **רשות למשקל מיניה,** ומינה ידעינן גם **שבדבר הסמוי** שאינו ספור ומדוד, **אית ליה רשות** למזיק לשלוט בו, **אלמא דאין ברכה מצויה בדבר הסמוי,** וא"כ איך אמרינן כאן איפכא, דאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין[עט].

אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' וגו':

וי"ל, דלא קשה מידי. דדוקא משום הכי דאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, לכך יש להם לשדים רשות לשלוט בו, כיון **דהא דקאמר התם** שיש להם רשות לקחת מדבר שאינו מדוד ומנוי, **היינו טעמא דלית להו אלא בדבר הפקר, ולא דבר דכייל ומנוי או צייר וחתים, היינו בשביל דאין**

ציונים והערות

חלודה בקדרה עצמה שבה המאכל, ולא צריך לפרש דהוא קשה למאכל שבתוך הקדרה. **עח. בערוך** הובא מעשה זה בהרחבה ובכמה שינויים. וז"ל: מעשה בנערה שהיתה הולכת לבית אביה, והיתה מקושטת בכלי כסף וזהב וגם יפת תואר, ותעתה בדרך והלכה בלא יישוב, כיון שהגיע חצי היום צמאה ולא היה לה מים, ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה, אחזה בחבל ונשתלשלה וירדה, לאחר ששתתה ביקשה לעלות ולא יכלה והיתה בוכה וצועקת, עבר עליה אדם אחד ושמע קולה ועמד על הבאר והציץ בה ולא היה יכול להבחין, אמר לה מי את, מבני אדם או מבני המזיקין, אמרה לו אדם אני, אמר לה שמא מן הרוחות את ומתנכרת עלי, אמרה לו לאו, אמר לה השבעי לי שמבני אדם את, נשבעה לו אמר לה מה טיבך, ספרה לו כל המעשה, אמר לה אני מעליך תנשאי לי, אמרה לו הין, העלה כיון שהעלה ביקש להיזקק לה מיד, אמרה לו מאי זה עם אתה, אמר לה מישראל אני וממקום פלוני אני וכהן, אמרה לו אף אני ממשפחת פלוני בני אדם ידועים ונקובי שם, אמרה לו, עם קדוש כמותך שבחר בך הקב"ה וקידשך מכל ישראל אתה מבקש לעשות כבהמה בלא כתובה ובלא קידושין, בוא אחרי אצל אבי ואמי ואני מתארסת לך, נתנו ברית זה לזו וזו לזה, אמר לה מי יהיה עד ביני וביניך, והיתה חולדה אחת עוברת כנגדן, אמרה לו השמים וחולדה זו ובאר זה יהיו עדים שאין אנו מכזבים זה בזה, הלכו כל אחד לדרכו, ואותה הנערה עמדה באמונתה וכל מי שהיה תובעה היתה ממאנת עליו, כיון שהחזיקו בה התחילה לנהוג עצמה נכפת, ומקרעת בגדיה ובגדי כל מי שהיה נוגע בה, עד שנמנעו בני אדם ממנה והיא היתה משמרת בריתה לאותו האיש, והוא כיון שעבר מכנגד פניה, תקפו יצרו ושכח והלך לעירו ונפנה למלאכתו, ונשא אשה אחרת ונתעברה וילדה בן זכר, כשהגיע לג' חדשים חנקתו חולדה. ועוד נתעברה וילדה זכר ונפל לבור, אמרה לו אשתו אם כדרך כל אדם היו מתים בניך, הייתי אומרת צידוק הדין, עכשיו שמתו מיתה משונה, אין זה בלא דבר, אלא ספר לי מה מעשיך. גילה לה כל המעשה, נתגרשה ממנו אמרה לו לך אצל חלקך שנתן לך הקב"ה. הלך ושאל בעירה, אמרו לו נכפה היא כל מי שתובעה כך וכך עושה לו, הלך אצל אביה פירש לו כל המעשה, אמר לו אני מקבל כל מום שבה, העמיד עליו עדים בא אצלה התחילה לעשות כמנהגה, סיפר לה מעשה חולדה ובור, אמרה לו אף אני בבריתי עמדתי, מיד נתיישבה דעתה, ופרו ורבו בבנים ובנכסים. ועליהם אמר הכתוב: עיני בנאמני ארץ. **עט. בשפת** אמת תירץ דהיא הנותנת, ואידי ואידי חד טעמא הוא, דהטעם שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, הוא משום שאין הטבע משתנה בפרהסיא, ולכן דרך הנס הוא שיהיה בהסתר, משום הכי אין הברכה - שהיא שלא

ברכה מצויה בהני אלו המנויים והמדודים, ולכן יוצא, דלית בהו בתוך הדברים המנויים והמדודים דבר הפקר, כיון שאינו מתרבה, והאי כמחד 18:06 2015 שיש באותו מנין שמנוהו הבעלים ומדדוהו, דבעלים נינהו, ואינו מכח הברכה, ולכן אינו כהפקר, ואין למזיקים רשות לשלוט בזה. אלא חוץ מבדבר הסמוי שבו יש רשות למזיקים לשלוט. והיינו, מטעם דהברכה מצויה בדבר הסמוי, ובמה שמתרבה בשביל הברכה, בו אית להו למזיקים רשות למישקל בסמוי, והטעם כיון דהיינו אותו החלק שנתרבה מחמת הברכה, ואינו ידוע לבעלים, הוי כמו הפקר שאין לשום אדם זכות בו, ובהפקר יש רשות למזיקים לשלוט[פ].

אי נמי, הכא מיירי באין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, ו'סמוי מן העין' בא לומר שהוא נסתר ונעלם לגמרי כמותו ומנינו, ולאפוקי **דבר** שהוא **המנוי והמדוד** לבד **בלא צייר וחתים, ובהא** שהוא אינו סמוי מן העין, אלא יודעים כמה הוא בכמותו ומנינו, אמנם **אית** להו למזיקים **רשותא** לשלוט בזה ולהזיק, כיון שאינו סמוי מן העין והוא מדוד ומנוי. **והתם** בגמרא שאמר השד למר בר רב אשי, שאינו יכול לשלוט בדבר המדוד וכו', **מיירי בדבר** שהוא גם **מדוד** וגם **מנוי**, וגם **כייל וצייר וחתים**[פא], **ובהא** ליתי להו **רשותא** להזיק. נמצא שאין כאן סתירה, דבדבר כזה שהוא סגור ומדוד ומנוי ושמור כל כך, אותו אינם רשאים להזיק, אבל דבר שהוא רק מדוד לבד או מנוי, יש להם רשות להזיקו, ואז אם הוא סמוי מן העין שאינו לא מדוד ולא מנוי כלל, אין להם רשות להזיקו.

גדול יום גשמים כיום קיבוץ גליות, שנאמר 'שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב' וגו'.

ביאור כוונת הגמרא, דיום הגשמים גדול הוא כיום קיבוץ גלויות. **ואם תאמר, אמאי** קאמר דגדול יום הגשמים 'כיום' קיבוץ גלויות, **ולא קאמר דגדול יום הגשמים** 'יותר' מיום **קיבוץ גליות, דהא** בקרא שובה ה' את שבותנו '**כאפיקים בנגב' כתיב**, ומכך שתלה הכתוב את יום קיבוץ גלויות בגשמים, חזינן דיום הגשמים גדול הוא יותר מיום קיבוץ גלויות, דהרי **מי נתלה במי**, כשרוצים לתלות ולומר 'גדול וחשוב דבר זה, כמו דבר זה', הדרך הוא שקטן שרוצים לתלותו ולומר חשיבותו **נתלה** ומדמים אותו **בגדול**, וממילא אם כתיב שובה ה' את שבותנו 'כאפיקים בנגב', אות הוא, **שאפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות. דהכי נמי** ילפינן לענין חשיבות יום הגשמים יותר מיום שניתנה בו תורה, **דאמר** (נעיל דף ז.), דממה דכתיב 'יערוף כמטר לקחי', דהיינו שהמשיל משה רבינו את לקחו שהוא התורה כמטר, חזינן מכך דתלה התורה במטר, ומי **נתלה במי**, הוי אומר דקטן **נתלה בגדול**, וכמו כן הכא, נילף מזה שתלה הכתוב יום קיבוץ גלויות בגשמים, שגדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גלויות.

בהו דבר הפקר, והאי דבעלים נינהו, אלא בדבר הסמוי. והיינו, מטעם דהברכה מצויה בדבר הסמוי. ומה שמתרבה בשביל הברכה אית להו רשות למישקל בסמוי, דהיינו כמו הפקר, שאין לשום אדם זכות בו. אי נמי, הכא מיירי בדבר המנוי והמדוד בלא צייר וחתים, ובהא אית להו רשותא, והתם מיירי במדוד ומנוי וכייל וצייר וחתים, ובהא אית להו רשותא:

גדול יום גשמים כיום קיבוץ גליות שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב וגו'.

ואם תאמר, אמאי לא קאמר גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גליות, דהא כאפיקים בנגב כתיב, ומי נתלה במי, קטן נתלה בגדול, שאפיקים גדולים מיום קיבוץ גליות. דהכי נמי אמר (נעיל דף ז.): **יערוף כמטר לקחי, מי נתלה במי, קטן נתלה בגדול. וי"ל, דה"פ, אנו מתפללים הכי: שובה ה' את שביתנו כאפיקים היורדין בנגב, שגדול יום קיבוץ כאפיקים בנגב, א"כ עשה עמנו לטובה אות בקבוץ גליות בהיות כי זה כמו זה, ואפיקים בנגב תחדש בכל יום כיום קיבוץ גליות, אבל יותר לא:**

[ט.] **עשר תעשר. הכי איתא בסיפרי: עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין, ת"ל את כל. דהוה מצי למימר את תבואתך, מאי 'כל', לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו, והכי נמי איכא בהגדה: היוצא השדה שנה [שנה], כלומר, אם לא תעשר שדך כהוגן לא יהיה לך אלא היוצא מן השדה, כלומר, לא יעשה שדך אלא כפי מעשרות שהיו קודם לכן, דהיינו היוצא מן השדה, כלומר, דתצמיח לך השדה כולה, כמה שהיית רגיל להוציא למעשר מן השדה, ומעשה באדם אחד שהיה עשיר, והיה לו שדה שעשתה אלף כור, והיה אותו עשיר נוטל ק' כורין למעשר ומפריש כל שנה ושנה. וכן עשה כל ימיו. כשחלה למות, קרא לבנו ואמר לו: בני, דע ששדה זו שאני מוריש לך עושה בכל שנה ושנה אלף כורין, הזהר שתפריש ק' כורין כאשר עשיתי. ומת אותו האיש. ועמד הבן במקומו, ועשה השדה אלף כורין כאשר היה עושה בחיי האב, והפריש ממנה ק' כורין. בשנה שניה נסתכל וראה הבן שמעשר היה דבר גדול, שהוא מאה כורין, ואמר בליבו שלא יפריש לשנה אחרת נתמעט השדה ולא עשה כי אם מאה כורין. נצטער עליו. ושמעו קרוביו של אותו הבן שכך מיעט השדה, וגם שמעו שלא הפריש מעשר, באו כולם אצלו מלובשים לבנים ושמחים, אמר להם: כמדומה לי שאתם שמחים בקלקלתי. אמרו לו: נצטער עליך, כי גרמת לך כל הרעה הזאת, ומפני מה לא**

כי זה היינו קיבוץ הגלויות, שקול הוא אצל ה' כמו זה - יום הגשמים, וכמו שאפיקים בנגב תחדש להוריד גשמים בכל יום, אם כן גם קיבוץ גלויות תוכל להביא עלינו מהרה, כמו גשמים שאתה מורידם בכל יום. ומכאן חזינן אך שגדול יום גשמים כיום קיבוץ גליות, אבל יותר מיום קיבוץ גלויות לא.

עשר תעשר:

מבאר אם הא דעשר תעשר נאמר גם על מעשר כספים וכל דבר, ומפרש את הפסוק עשר תעשר את תבואת זרעך היוצאת מן השדה שנה שנה. **הכי איתא בסיפרי, 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה', אין לי, כלומר דלא משמע מהכתוב אלא 'תבואת זרעך' שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים, מנין שאף הם חייבים במעשר, ת"ל, 'את כל', דהוה מצי למימר 'את תבואתך' מאי 'כל', לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו שחייב לעשרו.**

והכי נמי איכא בהגדה[פב] כתיב 'היוצא השדה שנה [שנה'], כלומר, **אם לא תעשר שדך כהוגן, לא יהיה לך אלא היוצא מן השדה, כלומר לא יעשה שדך אלא כפי מעשרות שהיו קודם לכן, דהיינו היוצא מן השדה, כלומר, דתצמיח לך השדה כולה, כמה שהיית רגיל להוציא למעשר מן השדה, שהוא אחד מעשר.**

ומעשה באדם אחד שהיה עשיר, והיה לו שדה שעשתה אלף כור, והיה אותו עשיר נוטל ק' כורין למעשר, ומפריש כל שנה ושנה. וכן עשה כל ימיו. כשחלה למות, קרא לבנו ואמר לו, בני, דע, ששדה זו שאני מוריש לך, עושה בכל שנה ושנה אלף כורין, הזהר שתפריש ק' כורין כאשר עשיתי. ומת אותו האיש. ועמד הבן במקומו ועשה השדה אלף כורין כאשר היה עושה בחיי האב, והפריש ממנה ק' כורין. בשנה שניה נסתכל וראה הבן שמעשר היה דבר גדול, שהוא מאה כורין, ואמר בליבו שלא יפריש. לשנה אחרת נתמעט השדה ולא עשה כי אם מאה כורין. נצטער עליו. ושמעו קרוביו של אותו הבן שכך מיעט השדה, וגם שמעו שלא הפריש מעשר מהאלף כורין. באו כולם כל קרוביו ואוהביו אצלו מלובשים לבנים ושמחים. אמר להם, כמדומה לי שאתם שמחים בקלקלתי. אמרו לו נצטער עליך, בתמיה, הלא כי אתה לבדך גרמת לך

ושמחים, אמר להם: כמדומה לי שאתם שמחים בקלקלתי. אמרו לו: נצטער עליך, כי גרמת לך כל הרעה הזאת, ומפני מה לא

ציונים והערות

כדרך הטבע - מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין. ומהאי טעמא נמי אין המזיקים שולטים אלא בדבר שאינו מדוד ומנוי וכו', מפני שגם הנזק, שאינו על פי דרך הטבע אינו בפרהסיא. **פ. הקשה** בשפת אמת, דדוחק לכאורה דבמה שהיה הברכה מצויה מברכת ה', יהיה אחר כך היזק על ידי המזיקים, והלא כתוב: ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. ועוד קשה על הטעם שנתנו התוס', דברכה שהיא סמויה מן העין שאינה מדודה ומנויה הוי ליה כמו הפקר, ולכן יכולים המזיקים לשלוט בו, דאטו לא יהיה דין גזילה במה שניתוסף על ידי הברכה, הא ודאי זוכין בו הבעלים, ואמאי כתבו התוס' דהוי כמו הפקר. והניח הדבר בצ"ע. **פא. עיין** ברש"י בחולין שם, שפירש להדיא כתירוץ ראשון דהתוס' כאן, שאם הוא מנוי או מדוד או אחד מאלו הדברים לבדו, אין למזיקים רשות לשלוט בו, ודלא כמו שכתבו התוס' כאן לתירוץ הב', דרק אם הוא גם מנוי ומדוד וכייל וצייר וחתים הכל יחד, אין להם רשות לשלוט בו. ולכאורה מדברי הגמרא עצמה מוכח כן, כפירוש רש"י והתוס' כאן בתירוץ א', דאם נימא כתירוץ ב', יקשה, דא"כ איך תירץ השד עצמו שלא יכל לבוא כי אין לו רשות לשלוט בדבר המנוי וכו', הא רק בדבר כזה שהוא גם צייר וחתים וכו', שהוא דבר שאינו שכיח כ"כ, אין לו רשות לשלוט בו, אבל בשאר דברים יש לו רשות, אף שהם מנויים או חתומים וכו', ומה תירץ עצמו בזה. וצ"ע. **פב. עיין** ילקוט רמז תתצב, וכן איתא במדרש תנחומא (רפה י).

כל הרעה הזאת, ומפני מה לא הפרשת מעשר כראוי היטב. בא וראה כי מתחלה כשבא השדה לידך, היית אתה כבעל הבית והקב"ה ככהן, שהיה המעשר שהפרשתו כחלקו של הקב"ה ליתן לעניים, ועכשיו שלא הפרשת חלקו של הקב"ה לו, היה הקב"ה בעל הבית ואתה כהן[פג], שאין שדך עושה מה שהיה עושה מתחלה אלף כורין, ותמורתם הפריש לך מאה כורין שגידלה שדך. (ולכן נתלבשו לבנים לרמז לו, שכאילו נתמנה להיות כהן ועל זה הם שמחים[פד]. וישים אל ליבו להפריש מעשרות).

והיינו דכתיב (נחמיה ה), 'ואיש את קדשיו לו יהיו', כלומר, כשאינו מפריש כהוגן ולוקח את המעשרות לעצמו, סופו שלא יהיה לו לעצמו אלא הקדשים, כלומר המעשר, וזה הפירוש 'לו יהיו', שכמו כמות המעשרות עצמם, כך יהיה לו בסופו.

ועל זה אמרו חכמים: 'המעכב מעשרותיו, לסוף בא שלא יהיה לו אלא אחד מעשר', כדכתיב (ישעיה ה) 'וזרע חומר' - שדה שהיתה עושה מידת חומר - בסופו 'יעשה איפה' דהיינו המעשר. ומדת האיפה היא עשירית ממדת 'חומר', דאיפה היא ג' סאין, ובחומר יש (לו) ל' סאין, ויוצא שאיפה שהיא ג' סאין, תוציא אדמה שהיתה מוציאה מידת ל' סאה, שהיא מידת 'חומר'.

וכן כתיב[פה], 'כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת'. ופירושו, שעבודת עשרת צמדי בקר[פו] שחורשים בכרם, יעשו מכל עבודתם שתצמיח האדמה רק 'בת אחת', מידה אחת של יין והיא בת ג' סאין. 18/06/2018

וה"ר נתן האופניא"ל פי'[פז], 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך', ואם לאו - 'היוצא מן השדה', כלומר, ואם לאו, שאין אתה מפריש העישור, יהיה התבואה לאותו שכתבה עליו התורה שהוא 'יוצא לשדה', דהיינו עשו הרשע, כלומר, שיקחוהו העובדי כוכבים.

תלמוד לומר עשב:

פי' 'לאיש עשב בשדה', בא ללמד, שאפילו אם לא יהיו צריכים לגשם אלא לעשב אחד, ירד הגשם על אותו עשב, ועל שאר כל השדה שלא צריך לגשמים - לא ירדו.

נהילא מקמי מיטרא:

פי', גשם דק הוא הנקרא 'נהילא', ואם הוא בא קודם המטר, אזי גשמים יורדין לרוב, ואינן פוסקין מהר. ומימנך: מהולתא. פירוש, שדומה לנפה של סולת, שמתחילה כשמתחילין לנפות יוצא הפסולת מן הנפה, ואח"כ הסולת[פח]. פירוש, שלא היו עושין בזמנם כמו דעבדינן האידנא[פט], אלא היו כותשין החטין במכתשת עד שנקלף כל הסובין, שהוא הקליפה מעל החטים, וכי הוו מרקדין את גרעיני החטים שקלפום ונפרדו כבר מהסובין, והיו מרקדין אותן על גבי נפה, היה הפסולת שהוא הסובין שעליו יוצא לכתחילה, כיון שכבר נפרד ממנו, ואחר כך היו טוחנין בריחיים את החטים שכבר הופרדו מהמוץ שלהם, ואז היה יוצא הסולת. וכמו כן בגשם, אם יורד מקודם גשם דק הנמשל לפסולת, אז ודאי שירד אחר כך מטר הנמשל לסולת:

חריא דעיזי:

פירוש, ריעי של עזים. שבתחילה יוצא ריעי גדול, וכשהיא פוסקת, מתרזת זבל דק, וכמו כן כשיורד גשם דק לאחר המטר, הוא סימן שהוא עומד לפסוק, כרעי של עיזים.

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כר' יהושע:

פי', מה שפירש רבי יוחנן דמשקה הרים מעליותיו, היינו מעליותיו של הקב"ה, אתיא כרבי יהושע, דאמר כל העולם כולו ממים העליונים הם שותים, והוא לשון 'עליותיו' של הקב"ה, שהם מים העליונים. דאי כרבי אליעזר, הא אמר כל העולם ממימי אוקיינוס הוא שותה.

קרי ביה חכשרת:

התוספות מבארים האיך ילפינן מהכתובים, לכך שהקב"ה ממתק את מי האוקיינוס המלוחים בעבים; פי', הטל, כלומר טול את האות 'כ"ף' מן המילה 'חשכת' הכתובה (מהלים יח יב) 'חשכת מים עבי שחקים', ושדי - תצרפה עם תיבת 'חשרת' הכתובה בפסוק (שמואל ב' כב יב) 'חשרת מים עבי שחקים', ויהיה - ויצא צירוף של המילה 'חכשרת', שהוא מלשון כשר ומתוקן, כלומר שהמים המלוחים הבאים מהאוקיינוס בעננים - מתכשרים[צ] ומתמתקים על ידי שהעננים שותים אותם ולבסוף הם מ[ת]מתקים[צא] בעבים.

טובעני ולא יובשני:

בגמרא אמרינן, אמר רב עתירה בבל דחצדא - פירוש שקוצרת תבואה, בלא מיטרא. כלומר, דמגדלת תבואה ללא גשמים, אמר אביי נקיטינן טובעני ולא יובשני. פי', דמוטב להיות בארץ שהיא לחה ומתוך כך היא רכה ואף שטובעים בה, מכשהיא יבשה[צב].

הלכתא יום ס' כלאחר ס':

ושואלים בגולה ביום זה את הגשמים, וכן עמא דברי[צג] שנוהגים כן לשאול ביום ס' את הגשמים כמו דשואלים לאחר ס', ויום שנפלה בו תקופה מתחיל למנות ממנו ששים יום.

הפרשת מעשר כראוי היטב. בא וראה, כי מתחלה, כשבא השדה לידך, היית בעל הבית והקב"ה כהן, שהיה המעשר חלקו, ליתן לעניים. ועכשיו, שלא הפרשת חלקו לו, היה הקב"ה בעל הבית ואתה כהן, שאין שדך עושה מה שהיה עושה מתחלה אלף כורין. והפריש לך מאה כורין. והיינו דכתיב (נחמיה ה): ואיש את קדשיו לו יהיו, כלומר, כשאינו מפריש כהוגן לא יהיה לו אלא הקדשים, כלומר המעשר. ועל זה אמרו חכמים: המעכב מעשרותיו, לסוף בא שלא יהיה לו אלא אחד מעשר, כדכתיב (ישעיה ה): 'וזרע חומר יעשה איפה', דהיינו המעשר, דאיפה ג' סאין ובחומר יש (לו) ל' סאין. וכן כתיב: כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת. וה"ר נתן האופניא"ל פי', היוצא מן השדה, כלומר, ואם לאו, שאין אתה מפריש העישור, יהיה התבואה לאותו שכתבה עליו התורה שהוא יוצא לשדה, דהיינו עשו הרשע, כלומר, שיקחוהו העובדי כוכבים:

[ט:] **תלמוד לומר עשב. פי', שאם לא יהיו צריכים אלא לעשב אחד, ירד על אותו עשב, ועל שאר כל השדה לא ירדו:**

נהילא מקמי מיטרא. פי', גשם דק. ומימנך: מהולתא, פירוש, שמתחילה יוצא הפסולת ואח"כ הסולת, פירוש, שלא היו עושין כמו דעבדינן האידנא, היו כותשין החטין במכתשת עד שנקלף כל הסובין מעל החטים, וכי הוו מרקדין על גבי נפה, היה הפסולת הסובין שעליו יוצא לכתחילה, ואחר כך היה יוצא הסולת:

חריא דעיזי. פי', ריעי של עזים, שבתחילה ריעי גדול, וכשהיא פוסקת, מתרזת זבל דק:

ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כמאן כר' יהושע. פי', כרבי יהושע דאמר כל העולם כולו ממים העליונים הם שותים. דאי כרבי אליעזר, הא אמר מימי אוקיינוס הוא שותה:

[י.] **קרי ביה חכשרת. פי', הטל הכ"ף מן 'חשכת' ושדי עם 'חשרת' ויהיה 'חכשרת'. כלומר, שהמים בעננים מתכשרים, שהעננים שותים, לבסוף הם ממתקים בעבים:**

טובעני ולא יובשני. פי', מוטב להיות בארץ שהיא לחה מכשהיא יבשה:

הלכתא יום ס' כלאחר ס'. וכן עמא דבר. ויום תקופה מתחיל:

ציונים והערות

פג. במהרש"א בבבא בתרא פח. ד"ה נותן לו הקשה, דהא הכהן מקבל תרומה מעשר מן המעשר, והלוי מקבל אחד מעשר, וא"כ למה אמרו לו שנהיה כהן, הלא היה להם לומר שנהיה לוי. עי"ש בתירוצו וצ"ב. ובנבכי ים תירץ בפשטות, על פי מאמר הגמרא ביבמות פו: שקנס עזרא את הלוים שלא יתנו להם מעשרות ונתנם לכהנים. וא"כ י"ל, דאותו מעשה היה בזמן בית שני, ואז היו הכהנים מקבלים את המעשרות. ולכן אמרו לו קרוביו שנהיה כהן. וק"ל. **פד. כן** משמע במדרש תנחומא שם, שהראו לו שהם שמחים על שכביכול נהיה לכהן. **פה. שם** (ישעיה ה, י) רישא דקרא וזרע חומר יעשה איפה המובא בתוס' לעיל. **פו. על** פי רש"י בישעיה שם: ואומר אני כדי עבודת יום אחד בצמד בקר קרוי צמד. **פז. גם** זה איתא בילקוט רמז תתצג, וכן במדרש תנחומא. **פח. אבל** ברש"י (ד"ה מהולתא) פירש איפכא, דבמהולתא שהיא הנפה, יוצא קודם קמח דק ולבסוף סובין. ונראה שרש"י פירש כמו בנפות שלנו, שכשמנפים את הקמח יוצא קודם הקמח, ולאחר מכך נשאר סובין שהוא גס. וכך כשבא מיטרא נהילא דק, הוא סימן שיבוא אחריו גשם ומטר. **פט. לא** פירשו בתוס' איך נהגינן האידנא לנפות הסולת. ומדבריהם נראה, דהאידנא אין כותשים את החטים מקודם עד שנקלף מהם כל הסובין. **צ. בדפוס** ראשון: מתקשרים. וכן כתב במהרש"א בחידושי אגדות שכן היא הגירסא בתוספות. וכתב ז"ל לא ידענא משמעות חכשרת לפי הדרש [שנדרש בגמרא כאן שהמים מתמתקין בעבים. המבי"א] מלשון קישור אבל לפי פשטיה דקרא 'חשרת' פירשו בו מלשון קישור כמו וחשוריהם הכל מוצק דמלכים. עכ"ל. וכוונת המהרש"א לפסוק במלכים (ח' ז ג) דמיירי התם לגבי עשר המכונות שעשה שלמה בבית המקדש עיי"ש. וזה לפי גירסת המהרש"א בתוספות, אבל לפנינו נדפס בתוס' 'מתכשרים', ולפי זה הוא מלשון הכשר והח' מתחלפת בה', שאותיות הגרון אחה"ע מתחלפות זו בזו. כן כתב שם במהרש"א לפירוש רש"י כאן שפירש ג"כ מלשון הכשר. **צא. ע"פ** בארות המים. **צב. לפי** פירוש זה דהתוס', יוצא דמימרא זו דאביי היא מימרא בפני עצמה ואינה פירוש לדברי רב. אלא שהסמיכה הגמרא את מימרת אביי למימרת רב לפי שגם בבל שוכנת על מים רבים כדאיתא בגמרא לעיל. אמנם ברש"י פירש דאביי בא לפרש את מימרת רב שפירש נקטינן דהכי הוא דחצדא בבל בלא מיטרא. דטובעני. היא מקום מצולה ורקק. ולא יובשני. שאינה יבשה. עכ"ל. **צג. בהגהות** כתב יד לפסקי תוספות כתב דיש מקומות שנוהגים לשאול גשמים במרחשון והוא מנהג

אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי, שלא להפקיע השערים:

התוס׳ מבארים האיך גורמת גזירת התענית בחמישי להפקעת השערים.

פי׳, שע״י שעשו הצבור תענית בחמישי, יקנו הציבור במוצאי התענית מזון של **חמישי** שלא אכלו בו ושל **שבת**, **וכסבורים העם** כשרואים שקונים יותר מההרגל, ויחשבו שיוקר **היא** בעולם ויפקיעו החנוונים את **השערים**.

איזהו יחיד כו׳ שראוי למנותו פרנס על הצבור (להיות פרנס[צד]) ואיזהו תלמיד כל ששואלין [אותו[צה]] דבר הלכה בכל מקום וכו׳:

התוס׳ מבארים מי נקרא תלמיד ומי נקרא יחיד.

וקשה, דהכא בגמרא דאמרינן איזהו תלמיד, כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום ואומר - **משמע דקרי תלמיד לאותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ואומרה**, ולא קרינן אותו פרנס הראוי למנות על הציבור. ואילו **התם אמרינן, במס׳ שבת פרק ואלו קשרים** (דף קיד.) **איזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור - כשיודע להשיב כל ששואלין [אותו[צו]] דבר הלכה ואפילו במסכת כלה, אלמא**, דתלמיד **הראוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב** בכל מקום, וסגי בזה כדי שיהא נקרא תלמיד הראוי למנותו פרנס על הציבור, ואילו **הכא משמע** דמי שיודע להשיב בכל מקום, נקרא רק תלמיד, **ואותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי. ועוד, דהכא משמע** דיחיד, היינו מי שראוי למנותו פרנס על הציבור **עדיף[צז]** מתלמיד סתם, **מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, אבל הרוצה לעשות עצמו תלמיד - עושה**, כי אין בזה משום גסות הרוח לנהוג עצמו כתלמיד, כיון שכולם ראויין לכך, וחזינן דאסור לכל אחד לנהוג עצמו כיחיד, כיון שהוא נראה מגסי הרוח, ושונה דינו של יחיד מדין התלמיד. וקשה מהגמרא בשבת, דשם משמע שקוראים פרנס דהיינו יחיד למי שיודע לענות בכל מקום ששואלין אותו, דהוא מה שאיתא כאן בגמרא לגבי דין תלמיד.

ויש לומר, דיש חילוק בדין זה של תלמיד היודע לענות בכל מקום, דמה שיכול לענות ׳בכל מקום׳ ששואלין אותו אפשר לפרשו בב׳ אופנים. האופן האחד, **דדוקא כשהרב בא אל מקום אחד וכל התלמידים אצלו, זה שואל אל הרב ממה שהוא לומד, וזה שואל ממקום אחר, ואותו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאילתו בכל מקום, ואפילו במס׳ כלה - זהו נקרא יחיד דעדיף מתלמיד דהכא, והוא הנקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים - אבל אם אינו יודע להשיב אלא במסכת שלו, נקרא גם כן תלמיד. ומזה מיירי הכא:**

ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי מתענה ומשלים. ל״ש דעתו לחזור ל״ש אין דעתו לחזור, הואיל וקבל עליו התענית: למה תתראו. כמו שמפרש אל תראו עצמכם בפני בני עשו וכו׳. ויש במדרש: למה תתראו, פירוש, למה תהיו כחושין: אל תרגזו בדרך. ויש מדרש אל תפסיקו מדבר הלכה: ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף דכתיב ויהי המה הולכים הלוך ודבר וגו׳ טעמא דאיכא דבור וכו׳. ויש מדרש, שהם היו מדברים דברים בטלים, ומש״ה ראוין לישרף:

פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואין להקשות, אם כן בחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם, והא קא חזינן דלאו הכי

אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים. פי׳, שע״י שעשו הצבור תענית, יקנו מזון של חמישי ושל שבת.
אהח 18/06/2018
וכסבורים העם יוקר היא ויפקיעו השערים:
[ה:] **איזהו יחיד כו׳ שראוי למנותו פרנס על הצבור להיות פרנס ואיזהו תלמיד כל ששואלין דבר הלכה בכל מקום וכו׳. וקשה, דהכא משמע דקרי תלמיד אותו שיודע להשיב כששואלין לו דבר הלכה בכל מקום ואומרה, והתם אמרינן במס׳ שבת פרק ואלו קשרים** (דף קיד.)**: איזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור, כשיודע להשיב כל ששואלין דבר הלכה ואפילו במסכת כלה. אלמא, הראוי למנותו פרנס על הצבור הוי כשיודע להשיב, והכא משמע דאותו הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי. ועוד, דהכא משמע דיחיד עדיף, מדקאמר בסמוך לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, אבל הרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה. ויש לומר, דיש חילוק בתלמיד. דדוקא כשהרב בא אל מקום אחד וכל התלמידים אצלו, זה שואל אל הרב ממה שהוא לומד וזה שואל ממקום אחר, ואותו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאילתו ואפילו במס׳ כלה, זהו יחיד דעדיף מתלמיד דהכא, ונקרא תלמיד התם בפרק אלו קשרים, אותו ודאי ראוי למנותו פרנס על הצבור. אבל אם אינו יודע להשיב אלא במסכת שלו, נקרא גם כן תלמיד. ומזה מיירי הכא:**
ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי מתענה ומשלים. ל״ש דעתו לחזור
ל״ש אין דעתו לחזור, הואיל וקבל עליו התענית:
למה תתראו. כמו שמפרש אל תראו עצמכם בפני בני עשו וכו׳. ויש במדרש: למה תתראו, פירוש, למה תהיו כחושין:
אל תרגזו בדרך. ויש מדרש אל תפסיקו מדבר הלכה:
ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף דכתיב ויהי המה הולכים הלוך ודבר וגו׳ טעמא דאיכא דבור וכו׳. ויש מדרש, שהם היו מדברים דברים בטלים, ומש״ה ראוין לישרף:
פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואין להקשות, אם כן בחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם, והא קא חזינן דלאו הכי

אבל אינו נקרא יחיד שראוי למנותו פרנס על הציבור, ומאופן זה שיודע לענות רק במסכת שעוסק בה עתה - **מיירי הכא** שנקרא רק תלמיד.

ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין, הרי מתענה ומשלים:

לא שנא דעתו לחזור, לא שנא אין דעתו לחזור, הואיל וקבל עליו התענית[צט] במקומו שיצא משם[ק].

למה תתראו:

כמו שמפרש בגמ׳ **אל תראו עצמכם בפני בני עשו** שאתם שבעים וכו׳. ויש פירוש אחר **במדרש, למה תתראו, פירוש, למה תהיו כחושין** מרעב, ולפי פירוש זה באמת לא היה לבני יעקב תבואה וירדו למצרים כדי לשבור אוכל, ולא כדי שלא יראו עצמם שבעים וכגמרא דידן[קא].

אל תרגזו בדרך:

לפי פירוש הגמרא כאן, פירוש ׳אל תרגזו בדרך׳ הוא אל תתעסקו בדבר הלכה, ומיירי בדבר הלכה לעיוני ולא למיגרס. ויש **מדרש** (נר״ל נד ג) המפרש, ׳אל תרגזו בדרך׳, **אל תפסיקו מדבר הלכה.** וצריך לומר דמיירי מדבר הלכה למיגרס, דבו חייבים להתעסק בדרך כדאיתא בגמרא כאן[קב].

ואין ביניהם דברי תורה ראוים לישרף, דכתיב ׳ויהי המה הולכים הלוך ודבר׳ וגו׳ טעמא דאיכא דבור וכו׳.

ולפי פירוש זה, מה דכתיב בפסוק ׳הלוך ודבר׳, הכוונה שהיו מדברים בדברי תורה ולכן לא נשרפו. **ויש מדרש**, שהכוונה ׳הלוך ודבר׳, **שהם היו מדברים דברים בטלים, ומש״ה היו ראוין לישרף.**

פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם:

ביאור האופן שבו מיירי הגמרא.

ואין להקשות, אם כן שבכל פסיעה גסה ניטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, **בחמש מאות פסיעות גסות יהיה ניטל כל מאור עיניו של אדם, והא קא חזינן דלאו הכי** הוה[קג] דאף אם הולך אדם חמש מאות

ציונים והערות

כשר. וברא״ש כתב וז״ל ותמה אני למה אנו נוהגין כבני גולה בהא. נהי דהש״ס שלנו בבלי, מ״מ דבר התלוי בארץ למה ננהוג כמותם אם בבבל היתה מצולת מים ולא היתה צריכה למים כל הארצות צריכין למים במרחשון ולמה נאחר השאלה עד ששים לתקופה. והדבר ידוע אם לא היה מטר יורד עד ששים לתקופה היה הזרע אבד ולמה לא נעשה כמשנתנו. ובפרובינצא ראיתי שהיו שואלין את הגשמים במרחשון וישר מאד בעיני. עכ״ל. **צד. בהגהות** הב״ח תיבות ׳להיות פרנס׳ נמחק. **צה. ע״פ** ב״ח. **צו. ע״פ** ב״ח. **צז. מזה** שלא הוכיחו התוס׳ שיחיד עדיף מתלמיד שיחיד חייב להתענות ותלמיד רק אם רצה יכול לעשות עצמו כיחיד ולהתענות, משמע דסברו דמה שאיתא כאן בגמרא שכל הת״ח יחידים הם, דמחוייבים להתענות כיון שהם בכלל יחידים. וכן כתבו הבית יוסף והאחרונים בריש סימן תקע״ה (רמ״ש). **צח. ולפי** פירוש זה ד׳בכל מקום׳, צריך לפרש את הרבותא שיודע אפילו במסכת דכלה כמו שפירש רש״י בשבת שם בד״ה ואפילו וז״ל דלא רגילי בה אינשי, וזה נתן לבו וגרסה. והיינו שיודע להשיב בכל הש״ס ואפילו במסכת כלה. אבל הכא בגמרא דפירשו התוס׳ דמיירי בתלמיד שיודע להשיב רק במסכת שעוסק בה ואפילו במסכת כלה צריך לפרש כפירוש רש״י בקדושין דף מט: ד״ה ואפילו במסכת דכלה; שאין עומק בה ובריייתא היא, ואף שיודע לענות רק בה כבר מיקרי תלמיד. אבל אינו נקרא יחיד עד שידע בכל הש״ס וכמ״ש התוס׳ כאן. **צט. בשפת** אמת כתב דהא דהעמידו התוס׳ את הגמרא דמיירי אף באין דעתו לחזור ומשום דקיבל עליו, הוא משום דקשיא להו למה ליה למיתני ׳מתענה ומשלים׳, דסגי לכאורה למיתני מתענה עמהם. לכן פירשו דהחידוש הוא דבהתחיל להתענות משלים אפילו אם אין דעתו לחזור למקומו, ומכיון שקיבל עליו. ובדעתו לחזור, אף אם לא קיבל עליו להתענות צריך להשלים. **ק. ומשמע** דאם לא קיבל עליו התענית בפירוש במקום שיצא משם אינו צריך להתענות אם אין דעתו לחזור למקומו. וכן איתא להדיא ברא״ש שפירש דהגמרא מיירי רק בדעתו לחזור ולכן נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם. ומשמע דאם אין דעתו לחזור אינו חייב להתענות כמנהג מקומו שיצא משם. ופשוט דהעמיד הגמרא באופן שלא קיבל עליו התענית ולכן אינו צריך להתענות כיון דלא קיבל עליו. אבל התוס׳ משמע להו דהגמרא מיירי אף באין דעתו לחזור ולכן כתבו דמיירי בקיבל עליו בפירוש התענית ומש״ה צריך להתענות. **קא. ולפי** פירוש זה דהמדרש ׳תתראו׳ הוא מלשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב. כן פירש רש״י בחומש. **קב. כן** פירש בראש משביר דהגמ׳ והמדרש לא פליגי אלא דהגמ׳ מיירי בעיוני והמדרש מיירי במגרס. וכן משמעות המהרש״א. **קג. בשפת** אמת כתב דלולי דברי התוס׳

הוה. ונראה לפרש, דהפסיעה ראשונה נוטל אחת מחמש מאות, והפסיעה שניה נוטל פחות מן הראשונה, ששניה אינה נוטלת אלא אחר מחמש מאות הנשארים, כמו בעישורייתא דבי רבי (כתובות דף סמ.), **ר"ל העישור ממה שנשאר כלומר דהשניה נוטלת חלק עשירי ממה שנשאר לאחר שנטלה ממנו הראשונה את חלקה. וכן האחות השלישית נוטלת מהירושה רק חלק עשירי 'במה ששיירה' השניה. וכגון, אם הניח האב אלף זוז, תיטול הראשונה מאה זוז להנשא בהם, והשניה תיטול תשעים זוז, שהם חלק עשירי מהתשע מאות הנותרים לאחר שלקחה הראשונה את חלקה, והשלישית תיטול רק שמונים ואחד זוז שהם עשירית מהשמונה מאות ועשר זוז שהשיירה השניה. וכן כאן אין הכוונה שכל פסיעה גסה נוטלת חלק אחד מחמש מאות ממאור עיניו של האדם, אלא - רק חלק אחד מחמש מאות ממה שנשאר לאחר הפסיעה הראשונה, וכן הלאה על זה הדרך, וא"כ לעולם לא יבוא לידי זה שינטל כל מאור עיניו על ידי פסיעות גסות שפוסע.**

אבל עדיין קשה, דלפי חשבון זה יוצא שפסיעה גסה הראשונה שפוסע, נוטלת אחד מחמש מאות מכל מאור עיניו שהיה לו ופסיעה גסה השניה נוטלת פחות, דהיינו אחד מחמש מאות ממה שנשאר ממאור עיניו וכן הלאה נוטלת הפסיעה גסה פחות ופחות ממאור עיניו, וזה קשה, דמ"ש פסיעה ראשונה דנוטלת יותר מן השניה. כלומר האיך מסתבר לומר דהפסיעה השניה והשלישית וכו' יהא כוחן פחות מפסיעה הראשונה, **אלא, יש לומר דלא** אמרינן כאן דפסיעה גסה **נוטלת** אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם **אלא** רק **פסיעה ראשונה דוקא, ומכאן ואילך כיון דדש** ורגיל בפסיעה גסה, **דש** נהיה טבעו ורגיל לזה ואינו משפיע עליו כלל, כלומר דהפסיעות שאחר הראשונה, אינן מזיקות אותו כלל. **אי נמי**, דלעולם אפשר לומר כהתירוץ דלעיל דבפסיעה ראשונה ניטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו ולאחר מכן ניטל פחות ופחות, כאן כשפוסע ומתחיל בפסיעה גסה, משפיע עליו יותר מלאחר מכן.

לעולם יצא אדם בכי טוב: פי' בפרק קמא דפסחים (דף נ.)[קו] **[וע"ע תוס' ב"ק ס:].**

משום מעיינא: פירוש משום שהבני מעיין הוי קשה להו כשאוכל הרבה קודם שיוצא לדרך.

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון: התוס' באים לבאר את גדר האיסור לשמש בשני רעבון.

ואם תאמר הרי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות של מצרים בעת שירדו לשם יעקב ובניו, וכל אותו העת קודם שירדו, עת רעב היה בעולם, וע"כ שימשו מטותיהן בשני רעבון, דהא יוכבד נולדה בעת שירדו למצרים, ועל כרחך שימש לוי מעט קודם שירדו.

מתרצים התוס' **ויש לומר, דלכ"ע לא הוי איסור** ממש לשמש בשני רעבון, **אלא למי שרוצה לנהוג עצמו בחסידות, ולכך יוסף לא שימש שנהג בעצמו מנהג חסידות, אבל שאר בני אדם שימשו**[קז].

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא: התוס' באים להקשות על דברי הגמ' שהיושב בתענית נקרא חוטא.

וקשיא, דאמרינן בפ' החובל (נ"ק דף נ"ח: ושם) **החובל בעצמו רשאי, אבל אחרים שחבלו בו חייבים. ומפרש התם בגמ', הא דקאמר החובל בעצמו רשאי, אמר שמואל דביושב בתענית אירי, שחובל בגופו ע"י התענית ורשאי לעשות כן, אלמא משמע דשמואל קאמר דיושב בתענית לא נקרא חוטא,** שהרי אמר שרשאי לעשות כן. ומתרצים התוס' **ויש לומר, דודאי היושב בתענית הוי חוטא כדאמרינן הכא,** וילפינן לה **מקל וחומר מנזיר, ומה נזיר שלא** הפריש **וציער את עצמו אלא מיין וכו' נקרא חוטא,** היושב בתענית שמצער עצמו מכל מיני מאכל ומשתה על אחת כמה וכמה שנקרא חוטא, **אבל מכל מקום המצוה שהוא עושה על ידי התענית, גדולה יותר מן העבירה** שעובר ממה **שהוא מצער נפשו,** דהרי **מצוה** רבה היא **לנדור** ולהפריש עצמו מן העולם הזה, **כדאמרינן** (סוטה דף ג.) **הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין,** הרי לנו שמצוה היא לו להזיר עצמו, ולכך קאמר שמואל דרשאי לעשות כן, **ומכל מקום יש קצת חטא בתענית, מידי דהוה אמתענה תענית חלום בשבת, דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו** שחלם חלום רע ומתענה לפותרו לטובה, שמתענה אף **בשבת, דקורעין גזר דינו**

הוה. ונראה לפרש, דהפסיעה ראשונה נוטל אחת מחמש מאות, והפסיעה שניה נוטל פחות מן הראשונה, ששניה אינה נוטלת אלא אחר מחמש מאות הנשארים, כמו בעישורייתא דבי רבי (כתובות דף סמ.), **ר"ל העישור ממה שנשאר. אבל עדיין קשה, דמ"ש פסיעה ראשונה דנוטלת יותר מן השניה. אלא יש לומר, דלא נוטלת אלא פסיעה ראשונה דוקא, ומכאן ואילך כיון דדש דש. אי נמי, פסיעה ראשונה נוטלת טפי, משום דכל התחלות קשות:**

לעולם יצא אדם בכי טוב. פי' בפרק קמא דפסחים (דף נ.) [וע"ע תוס' ב"ק ס:]:

משום מעיינא. פירוש, משום שהבני מעיין הוי קשה להו:

[יא.] **אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. ואם תאמר הרי יוכבד נולדה בין החומות ואותו העת עת רעב היה, וע"כ שימשו מטותיהן בשני רעבון. ויש לומר דלכ"ע לא הוי אסור אלא למי שרוצה לנהוג עצמו בחסידות, ויוסף לא שימש אבל שאר בני אדם שימשו:**

אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא.

וקשיא, דאמרינן בפ' החובל (נ"ק דף נ"ח: ושם) **החובל בעצמו רשאי אבל אחרים שחבלו בו חייבים, ומפרש התם, הא דקאמר החובל בעצמו רשאי אמר שמואל דשמואל בתענית אירי, שחובל בגופו ע"י התענית ורשאי לעשות כן, אלמא משמע דשמואל קאמר דיושב בתענית לא נקרא חוטא, דהא מצוה שהוא עושה התענית גדול יותר מן העבירה ממה שהוא מצער נפשו, דמצוה לנדור כדאמרינן** (סוטה דף ג.) **הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, ומכל מקום יש קצת חטא, מידי דהוה אמתענה תענית חלום בשבת, דקורעין גזר דינו ונפרעין ממנו**

ציונים והערות

היה נראה לומר דאין הכוונה שבפסיעה אחת ניטל א' מת"ק ממאור עיניו של אדם, אלא דהרגיל בפסיעה גסה תוכל להזיקו כשירבה בזה עד שיעור כזה של אחד מחמש מאות ממאור עיניו.

קד. נראה דצ"ל אחד. **קה. מתוך** לשון התוס' משמע לכאורה דכאן חזרו לפרש כתירוצם הראשון דבפסיעה ראשונה ניטל אחד מחמש מאות ולאחר מכן פוחת והולך כעישורייתא דבי רבי. ואילו מקודם כשכתבו 'אלא י"ל' כו', כוונתם לחזור בהם מפירוש זה ולתרץ דרק בפסיעה ראשונה ניטל אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, ולאחר מכן לא ניטל כלל ממאור עיניו, אלא כיון דדש דש.

קו. בפסחים שם בד"ה יכנס בכי טוב כתבו התוס' דתרי קראי אית לן בזה, קרא דמייתי בגמרא כאן, הבוקר אור והאנשים שולחו, דמהא ילפינן שצריך לצאת כשיאור היום ולא קודם - אף במקום דליכא למיחש למזיקים המצויין בלילה, כגון באחי יוסף שהיו י"א ואין המזיקים מזיקים לשנים או שלשה אנשים ההולכים יחד - והטעם, דבלילה אין רואים את הפחתים והבורות המצויים בדרכים ויבואו להנזק. אבל מהאי טעמא אסור רק לצאת לעיר אחרת שבה אינו מכיר את הדרכים ואינו יודע היכן מצויים הבורות ופחתים. אבל כשיוצא בעירו בלילה ליתא לטעם זה. ועוד קרא אית לן דלא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, דהוא מפני המזיקים, ומטעם זה אסור אפילו בעירו שמכיר את הדרכים לצאת. אמנם לטעם זה אם הולך עם עוד בני אדם יחד מותר לו לצאת בלילה, דאין המזיקים מזיקים לשנים ושלשה אנשים יחד.

קז. בחשק שלמה הביא דיש מתרצים על הא דיוכבד נולדה ללוי בין החומות, שלוי הי' סובר כב"ה דאינו מקיים מצוות פריה ורביה רק בזכר ונקבה, וחשוכי בנים מותרים לשמש, ועדיין לא היתה ללוי בת, ויוסף סבר כב"ש (יבמות סה:) דאף בזכרים לבד מקיים מצוות פ"ו. וכן כתב בגבורת ארי דאפילו יש לו בנים הרבה אם אין לו בת מותר לשמש. והרש"ש כתב דזה תלוי בדין שהה עימה עשר שנים ולא ילדה לו אלא זכרים לבד, דכתב בנ"י דכל שיש לה ולד אין כופין להוציא, דאף הכא הדין כך. אמנם הט"ז (או"ח סי' תקעד סק"ג) סובר דרק מי שאין לו בנים כלל מותר לשמש אך אם יש לו בן או בת אסור. והמהרש"א בחידושי אגדות כתב בשם הרא"ם, שמן הדין היה יוסף מותר לשמש כיון שחשוך בנים היה לפי שלא היתה לו בת, אלא שמידת חסידות נהג בעצמו, ולוי לא נהג מידת חסידות, אמנם אנן גמרינן איסורא מיוסף למי שאינו חשוך בנים וכבר קיים פריה ורביה, דלולא שהיה איסור למי שכבר קיים פריה ורביה לא היה יוסף עושה מידת חסידות, כיון שעדיין לא קיים מצוות פריה ורביה. אמנם הריטב"א חולק על תוס' וסובר שאיסור הוא לכל אדם לשמש מטתו בשני רעבון ואף לחשוכי בנים, אלא שהאיסור נוהג רק ברעב של ישראל, אבל רעב של נכרים, אינו אוסר לשמש, הלכך יוסף שהיה סבור שאביו ואחיו היו ברעב בארץ ישראל, לא שימש מטתו דהוי כרעב של ישראל, אבל לוי שידע שהיה להם חיטים הרבה, נהג היתר בעצמו, וכן

ע״י התענית[קח], ומאידך **נפרעין ממנו על תענית של שבת** שלא התענג בשבת, **ומאי תקנתיה** כיצד יתקן את חטאו שצם בשבת, **ליתב תעניתא לתעניתיה** יצום צום נוסף כדי לתקן לכך דצם בשבת, הרי לנו שאעפ״י שחטא בצומו בשבת, שהרי צריך הוא לצום על צום זה, מ״מ אמרינן לו להתענות בשבת כדי לקרוע את גזר דינו, וזאת משום שהמצוה בצום גדולה היא מן החטא שבו, כמו״כ כל היושב בתענית למרות שיש בזה חטא, מ״מ המצוה שבצום רבה על החטא שבו.

כאילו קדוש:
פירוש, הקב״ה [שרוי בתוך מעיו[קט] **ואסור להכחישן**[ק]**], ופירוש** קושית הגמ׳ כך היא, ומי אמר ר׳ אלעזר שהמתענה נקרא חוטא, **והא אמר לעיל** שלא רק שאינו חוטא, **אלא שנקרא קדוש, כלומר שהיושב בתענית נקרא קדוש, ומשני לא קשיא,** דהא דאמרינן שנקרא קדוש, הוא כשיכול לסבול את צער התענית, והא דנקרא חוטא הוא בשאינו יכול לסבול צער וטורח התענית[קיא].

גומל נפשו:
גומל נפשו איש חסד. **פירוש שגומל חסד לנפשו** בזה **שאינו מתענה,** ועבור החסד הזה, **נקרא חסיד**[קיב].

אין תענית עבור בבל אלא תשעה באב בלבד.
פירוש שהיה להם הרבה גשמים, ולא היו צריכים לגזור על הציבור תעניות שגזרו בא״י מפני עצירת גשמים[קיג].

יחיד שקיבל עליו תענית אע״פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית:
התוס׳ באים להקשות על לשון הגמ׳ ׳יחיד׳ וכו׳. **תימה, אמאי נקט** הגמ׳ בלשונה ׳יחיד׳ שמשמעו, שהוא דין רק ביחיד שקיבל על עצמו ולא בציבור שקיבלו על עצמם, ולכאורה אי״ז נכון דהרי **צבור נמי** אוכלין בליל התענית, **דאמרינן במתני׳** (לעיל דף י׳.) דבהגיע ר״ח כסליו ולא ירדו גשמים, הציבור **עושין שלשה תעניות, ואוכלים משחשיכה,** הרי לנו שאף בתעניות ציבור, יכולין לאכול משחשיכה, **וצ״ע** מדוע נקטה הגמ׳ דין זה ביחיד דווקא.

לן בתעניתו:
התוס׳ באים לבאר את דיני אמירת תפילת תענית. **פירוש, שהתענה היום, ובלילה** שלאחר הצום **לא אכל, ולן בתענית,** אינו אומר תפילת תענית, **ואע״ג שהלינה בתענית היתה מכח התענית שקיבל עליו ביום** שקדם לה, מכל מקום **אינו מתפלל תפלת תענית,** כפי שמבואר בהמשך הגמ׳.
ובהלכות גדולות איתא, יש אופן שאדם אוכל ולאחר מכן מתפלל תפלת תענית, ומפרש כמו הכא בגמ׳, **דבתפילת שחרית** של יום הצום **אומר תפלת תענית אע״פ שאכל כל הלילה** שלפני הצום, **ויש מתענה שאינו מתפלל תפלת** תפילת תענית, **כמו בתפילת ערבית** שאחר התענית, **דאע״פ שעדיין לא אכל** אינו מתפלל תפילת תענית כמבואר בגמ׳.
ומפרש בהלכות גדולות, דאע״ג דאמרינן הכא בגמ׳ שהמתענה אומר עננו בשחרית של יום הצום, מ״מ למעשה **אין אומרין עננו בתפלת שחרית, שמא נמצא שקרן בתפלתו דשמא לא יסיים התענית.**
התוס׳ חולקים על דברי הלכות גדולות.
ולי נראה, דאף אם לא סיים הצום **לא נקרא שקרן,** דכיון **שהיה בדעתו להתענות** בשעה שהתפלל, **אפילו אקרי לו אונס אחר כך ולא מצי לצער נפשיה** בתענית, אעפי״כ אינו שקרן בתפילתו, **דלא גרע מאנשים המתענין לשעות** בלבד ולא ליום שלם, שיכולים לומר עננו בתפילתם, אף הוא אף שלא השלים התענית, מ״מ לא גרע חצי היום הראשון שצם מתענית שעות, ולכך אומר עננו.
התוס׳ באים להביא ראיות לשיטתם דאומרים עננו אף באופן שלא השלימו את התענית, ושלא כדברי הלכות גדולות.
וכן משמע מהא דתנן (לקמן דף יט.) התענו הציבור על עצירת גשמים, **וירדו להם גשמים קודם חצות היום, אינן משלימין** את התענית אלא אוכלין באמצע היום, **ומסתמא משמע שכבר אמרו הציבור תפלת תענית** בשחרית, ויכולים להפסיק התענית ואינם חוששים שימצאו שקרנים ע״י זה שמפסיקין התענית, ושלא כדברי הלכות גדולות.
דוחים התוס׳, ומכל מקום אין זה ראיה גמורה דשמא עדיין לא אמרוה לתפילת תענית, ולכך אינם משלימין את התענית, אבל באופן שכבר התפללו תפילת תענית אפשר שאינם מפסיקים כדברי הבה״ג.
התוס׳ מנסים להביא ראיה נוספת לדבריהם, שאין המפסיק תעניתו חשוב שקרן בתפילתו.
ומהא דלקמן (דף יג:) **גבי רב הונא בריה דרב יהושע בריה דרב אידי דיתיב בתעניתא** שהיה יושב בתענית, **ומדאמרו ליה** רבנן **ליזוף מר וליפרע** כלומר, יאכל מר עכשו בתעניתו, ו׳ילוה׳ את צומו ויצום יום אחר כנגדו, **ואמר להו** רב הונא **תענית חלום הוא,** ולכך רוצה הוא לצום באותו יום בדווקא, ולכאורה, **אמאי לא אמר** להם שאינו יכול לאכול וללוות את צומו **מפני שאמר** כבר **לתפלת תענית** ואם יאכל ימצא שקרן בתפילתו, ומדלא השיב להם כן, הרי לנו דס״ל שאף אם יאכל אחר שהתפלל תפילת תענית אינו חשוב שקרן ושלא כדברי ה״ג.
דוחים התוס׳, **אין זה ראיה, דלדברי הלכות גדולות [ואיכא למימר**[קיד]**]** יש לומר, **דלא היה בדעתו של רב הונא להתענות מבעוד יום, ולא קבל עליו** את התענית, ולא אמר תפילת תענית כלל, ולכך לא השיב להם שאינו יכול לאכול מחמת שהתפלל תפילת תענית, שהרי לא אמרה כלל. וכן **כתב הר״מ** להלכה, **מי שלא קבל עליו** את התענית **מבעוד יום, דאין אומר עננו בתפילתו, אי לאו דתענית חלום הוא.**
ונוהגים למעשה כדברי הלכות גדולות **ששליח צבור אומרו** - לעננו **בשחרית,**

תענית של שבת, ומאי תקנתיה ליתב תעניתא לתעניתיה:

[יא:] **כאילו קדוש. הקב״ה, פירוש והא אמר לעיל** [ציור החכמה] **שנקרא קדוש, כלומר שהיושב בתענית נקרא קדוש ומשני לא קשיא:**

גומל נפשו. פירוש שגומל חסד לנפשו שאינו מתענה נקרא חסיד:

אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. פירוש שהיה להם הרבה גשמים:

יחיד שקיבל עליו תענית אע״פ שאכל ושתה כל הלילה מתפלל תפלת תענית. תימה אמאי נקט יחיד, דצבור נמי דאמרינן במתני׳ (לעיל דף י׳.) **דעושין שלשה תעניות ואוכלים משחשיכה וצ״ע: לן בתעניתו. פירוש שהתענה היום ובלילה לא אכל ולן בתענית. אע״ג שהלינה היה מכח תענית שקיבל עליו, אינו מתפלל תפלת תענית. ובה״ג, יש אוכל ומתפלל תפלת תענית, ומפרש כמו הכא, דבשחרית אומר תפלת תענית אע״פ שאכל כל הלילה, ויש מתענה שאינו מתפלל, כמו בערבית אע״פ שלא אכל. ומפרש בהלכות גדולות דאין אומרין עננו בתפלת שחרית שמא נמצא שקרן בתפלתו, דשמא לא יסיים התענית. ולי נראה, דלא נקרא שקרן כיון שהיה בדעתו להתענות אפילו אקרי אונס אחר כך, ולא מצי לצער נפשיה, לא גרע ממתענין לשעות. וכן משמע מהא דתנן** (לקמן דף יט.) **ירדו להם גשמים קודם חצות אינן משלימין, ומסתמא משמע שאמרו תפלת תענית. מכל מקום אין זה ראיה גמורה דשמא לא אמרוה. ומהא דלקמן** (דף יג:) **גבי רב הונא בריה דרב יהושע בריה דרב אידי דיתיב בתעניתא מדאמרו ליה ליזוף מר וליפרע, ואמר להו תענית חלום הוא, אמאי לא אמר מפני שאמר תפלת תענית, אין זה ראיה לדברי ה״ג דלא הוה דעתו להתענות מבעוד יום, ולא קבל עליו, וכתב הר״מ מי שלא קבל עליו מבעוד יום דאין אומר עננו אי לאו דתענית חלום הוא. ונוהגים ששליח צבור אומרו בשחרית, כדי להודיע לעולם ולהזכיר התענית,**

ציונים והערות

כתב הר״ן. והביא עוד המהרש״א לתרץ קושיית התוס׳ דמדברי הירושלמי (נפרקין ה״ו) דבליל טבילה מותר לשמש אפילו בשני רעבון, יש לתרץ דבליל טבילה נתעברה אשת לוי, ויוסף ממידת חסידות היה פורש אף בליל טבילה. **קח. דאיתא** יפה תענית לחלום כאש לנעורת. **קט. המהרש״א** כתב לבאר הלשון ׳כאילו קדוש׳ באופן אחר, שאכילת סעודה הוא נקרא קדושה, שאדם צריך לקדש עצמו בעת אכילתו, דכן כתיב במאכלות אסורות והתקדשתם והייתם קדושים, ומשני דוודאי הוא כן בלא מצי לצעורי נפשיה, אך אי מצי לצעורי נפשיה טפי נקרא קדוש שלא יאכל כלל. **קי. ע״פ** ב״ח. **קיא. התום׳** חולקים על רש״י שפירש כאילו קדוש - כאילו מעיו קדושים ואסור להכחישן, אלא ס״ל דקדוש היינו הקדוש ברוך הוא, ולכך אסור להכחישן. **קיב. התום׳** חולקים בזה על רש״י שמפרש דגומל הוא מלשון ביום ׳הגמל׳ את יצחק, לשון גמילה והפרשה, או שגומל הוא מלשון תגמול שמשלים נפשו לקונו ע״י התענית, ור״ל איירי במתענה שנקרא חסיד, וס״ל לתוס׳ דר״ל קאי על מי שאינו מתענה דע״י שאינו מתענה עושה חסד לנפשו בזה, וגומל הוא נתינה לנפשו. **קיג. הקשה** הרמב״ן, דמשמעות לשון הגמ׳ הוא דבכל חו״ל אין תענית ציבור אלא תשעה באב, והיה לגמ׳ לחלק ולומר בפירוש דרק בבבל בלבד אין תענית ציבור לפי שיש בה נהרות הרבה, ועיין בדבריו שהוכיח דאף על עוד צרות גזרו תעניות חמורות כמו תעניות גשמים. לכן פי׳ באופן אחר דרק לבי״ד יש כח לגזור תעניות על הציבור, וכיון שאין בחו״ל בי״ד של דיינים סמוכים, דינם כהדיוטות בעלמא, ואין כח בגזירתם להיות כתעניות חמורות. ובמאירי תירץ על קושית הרמב״ן, דכיון שעיקר הישוב בגולה היה בבבל, נגררות שאר הארצות אחריה, וכן תי׳ דאף שגזרו על שאר צרות, לא החמירו בהם כבעצירת גשמים, לפי שהגשמים הם חיי העולם תמיד. **קיד. ע״פ** ב״ח.

זאת כדי להודיע לעולם ולהזכיר את התענית לציבור, אבל היחיד אינו אומרו עד המנחה, בשעה שכבר השלים רוב התענית, ושוב לא חיישינן שמא ימצא שקרן בתפילתו.

[ובטור אורח חיים (סי' תקסה) **אומר טעם אחר לכך ששליח צבור אומר עננו בכל פעם** בכל התפילות, וזאת מפני שאי **אפשר שלא יתענו קצת מהקהל**, ולעולם לא ימ[18/06/2018]ן בתפילתו, עכ"ל].

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית:

פירשתי דין זה **במסכת** ע"ז **פרק אין מעמידין** (דף לד.) התוס' מבארים שם שאנו נוהגים להתענות עד צאת הכוכבים ולא רק עד שקיעת החמה כמובא הכא, ומבארים הטעם לכך בשני אופנים, א. דאין אנו מכניסים עצמינו לספק מתי היא שקיעת החמה ולכך אנו ממתינים עד צאת הכוכבים. ב. דשמא לשון שקיעה, ר"ל שקיעה לגמרי והיינו צאת הכוכבים[קטו]. **וכן** הא דשימש משה **בחלוק שאין לו אימרא פירשתי התם**, דלא נשתמש בבגדי כהונה, משום שבשבעת ימי המילואים עדיין לא נתקדשו הבגדים[קטז]. וכן כל הפסק דמתענין לשעות פירשתי שם, דכל תענית צריך לקבלו ביום שקודם התענית מבערב, בתפלת המנחה בשומע תפלה. ואם הוא רוצה לצום ביום א', צריך לקבל התענית בתפילת שבת באלהי נצור. וצריך שיפרש ויאמר 'למחר אהיה בתענית יחיד', כי היכי דליכא למטעי שקיבל עליו תענית צבור שדיניה חמורין יותר[קיז].

התם לצעורי נפשיה בעלמא:

בגמרא מובאים דבריו של רבי אליעזר ברבי צדוק שבעשירי באב הוא יו"ט של בני סנאב בן בנימין שהיו מתנדבים באותו היום עצים למערכה והוא מן היו"ט הכתובים במגילת תענית. ואמר עוד, דפעם אחת חל צום ט' באב בשבת ונדחה ליום א' שהיה עשירי באב, ולא השלימו בני סנאב את התענית, מפני שיו"ט שלהם הוא, ואע"ג דאין זה תענית מאחר שלא השלימו מ"מ כוונתם היתה לצער את עצמם. עתה באים התוס' להקשות על דברי רבי אליעזר ברבי צדוק שאף אחר החורבן נהגו יו"ט אלו הכתובים במגילת תענית.

מקשים התוס', **ואע"ג דאמרינן** (ר"ה דף יח:) **משחרב בית המקדש בטלה** דיניה של **מגילת תענית, והאי עובדא דרבי אליעזר בר צדוק** ע"כ היה היה **לאחר** חורבן בית שני, **דאי קודם החורבן** הראשון השני היה, הרי לא נהג בימי הבית השני צום ט' באב מחמת החורבן הראשון כלל[קיח], **דאמרינן** (שם) **(כיון) [בזמן][קיט] שיש שלום** שאין יד העכו"ם תקיפה על ישראל, **אין שם [צום][קכ]**, וכיון שר"א ברבי צדוק איירי בצום ט' באב הרי שאחר חורבן הבית השני היה, כשכבר תקפה יד העכו"ם על ישראל, וכבר בטלה מגילת תענית, והאיך בטלו בני סנאב בן בנימין את צום ט' באב אחר שכבר בטל יו"ט שלהם. וצריך לומר דהאי **תנא** רבי אליעזר ברבי צדוק **סבר** דאף אחר חורבן הבית **לא בטלה** מגילת תענית, ועדיין נדחין הצומות מפני יו"ט הכתובים בה.

יאסר:

בגמ' מובאת מחלוקת בגירסת מגילת תענית בנודר לצום כמה תעניות ונפל אחד מהם ביו"ט הכתובים שם, ולא קיבל עליו את התענית ביום שלפניו, אי גרסינן 'ייסר' או 'יאסר', התוס' באים לבאר את שני הגירסאות.

אוצר החכמה

פי' 'יאסר' באל"ף הוי לשון אסור, שאסר את עצמו באכילה אעפ"י שלא קיבל עליו את התענית בתפילה. ולמ"ד דגרסינן 'ייסר' הוי פירושו מלשון הסרה והבדלה, כלומר כיון שלא קיבל עליו את הנדר בתפילה, יסור מן הנדר, **[ו]יהיה מותר לאכול למחר**, כיון שיהיה בו יום טוב **ואין להתענות בו**, ורק אם קיבל עליו מאמש בתפילתו, דוחה תעניתו את היו"ט.

לפי פירוש זה שפירשו התוס', הגירסא בגמ' שונה מהגירסא שלפנינו. דבגירסא שלנו, מאי לאו ייסר עצמו בצלו, כלומר יאסור עצמו בתפילת היום הקודם, ורק אז יוכל לצום ביו"ט, אבל אם לא קיבל ע"ע בתפילת המנחה, לא יצום ביום זה. ודוחה הגמ' - לא גרסינן ייסר, אלא יאסר. כלומר יהיה אסור באכילה אעפ"י שלא אסר עצמו בתפילה. משא"כ לגירסת התוס', גורסים כך מאי לאו ייסר[קכא], כלומר יסור מן הנדר לפי שלא קבלו עליו, ודוחה הגמ' לא-יאסר, כלומר יהיה אסור באכילה אעפ"י שלא קיבל עליו.

ואם גזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו:

התוס' דנים במשמעות דברי הגמ' 'ידחה נדרו מפני גזירתינו', האם הנדר לא חל כלל ואף א"צ להשלימו, או שמ"מ צריך להשלימו בצום אחר. **אומר רש"י** דאם קדמה תקנת מגילת תענית לנדר תעניתו, **ידחה נדרו מכל וכל, ואף לא ישלים** את **אותו התענית**, מפני שלא חל הנדר כלל. והר"י **מסופק בדבר** אם צריך הוא להשלים ולצום ביום אחר מחמת נדרו. ולמעשה יש להחמיר בענין זה, דדוקא **באותו יום לא יתענה** לפי שהוא יו"ט, **אבל ישלים** את **אותו** הצום **ליום (מחר) [אחר][קכג]. וכן יש ליזהר שלא להתענות בראש חדש ובחנוכה ובפורים דמימים אלו בודאי לא בטלה מגילת תענית**, ואסור לצום בהם, כאמרינן בגמ' (ר"ה יט:) דלגבי חנוכה ופורים לא בטלה מגילת תענית.

נים ולא נים תיר ולא תיר:

התוס' באים לבאר את לשון הגמ' 'נים ולא נים תיר ולא תיר'. **אומר רבי, ד'נים ולא נים' הוא (בתוך השינה) [בתחילת השינה][קכג]** כשעדיין לא נרדם לגמרי, **(כשניעור משנתו) ו'תיר ולא תיר'** היינו **(בתחילת השינה) [בסוף השינה][קכד] כשניעור** מעט **משנתו]** ולא ניעור לגמרי.

אך לא נראה [הכי][קכה] בפרק **ערבי פסחים** (דף קכ:) **דקאמר** התם, דאם **נתנמנמו** בני חבורה בשעת אכילת הפסח, **יאכלו** - יכולים הם להמשיך באכילתם לאחר שניעורו, אבל אם **נרדמו, לא יאכלו** לפי שע"י הפסק השינה נראין כאוכלין את פסחיהם בב' מקומות. **ואמר רב אשי, היכי דמי נתנמנמו, נים ולא נים וכו' תיר ולא תיר, והתם** בוודאי **מיירי בתחילת השינה בין נים ולא נים ובין תיר ולא תיר**, דוודאי לא איירי התם בניעורו באמצע שנתם, כמו שפירשו כאן התוס' תיר ולא תיר, דאי איירי בשישנו וניעורו בוודאי אסורים מלאכול, מאחר שישנו שינת קבע, אלא וודאי אף תיר ולא תיר פירושו הוא בתחילת השינה, וכיון שלא נרדמו לגמרי מותרים להמשיך באכילתם.

אבל יחיד אינו אומר עד המנחה. [ובטור אורח חיים (סי' תקסה) אומר שליח צבור אומר בכל פעם, שאי אפשר שלא יתענו קצת מקהל עכ"ל]:

[יב.] **כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית. פי' במסכת ע"ז פרק אין מעמידין (דף לד.). וכן בחלוק שאין לו אימרא פירש התם, וכל הפסק דמתענין לשעות, דכל תענית צריך לקבלו מבערב בתפלת המנחה בשומע תפלה, ואם הוא שבת באלהי נצור. וצריך שיאמר למחר אהיה בתענית יחיד**

כי היכי דליכא למטעי בתענית צבור:

התם לצעורי נפשיה בעלמא. ואע"ג דאמרינן (ר"ה דף יח:) **משחרב בית המקדש בטלה מגילת תענית, והאי עובדא דרבי אליעזר בר צדוק היה לאחר חורבן, דאי קודם החורבן אמרינן** (שם) **כיון שיש שלום אין שם גזירות המלכות, האי תנא סבר דלא בטלה:**

יאסר. פי' יאסר באל"ף הוי לשון אסור שאסר עצמו, וייסר הוי לשון הסרה כלומר יסור מן הנדר, יהיה מותר לאכול למחר שיהיה יום טוב ואין להתענות:

ואם גזרתנו קודם לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. אומר רש"י ידחה נדרו מכל וכל ולא ישלים אותו תענית, והר"י מסופק בדבר, ויש להחמיר דדוקא אותו יום לא יתענה אבל ישלים אותו ליום מחר. וכן יש ליזהר שלא להתענות בראש חדש ובחנוכה ובפורים, דמאלו ודאי לא בטלה מגילת תענית:

[יב:] **נים ולא נים תיר ולא תיר. אומר רבי נים ולא נים בתוך השינה כשניעור משנתו, תיר ולא תיר בתחילת השינה. אך לא נראה בערבי פסחים** (דף קכ:) **דקאמר נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו, ואמר רב אשי ה"ד נתנמנמו נים ולא נים וכו' והתם מיירי בתחילת השינה בין נים ולא נים בין תיר ולא תיר.**

ציונים והערות

קטו. התום' מוסיפים שם שהמתענה בערב שבת אינו ממתין עד צאת הכוכבים. **קטז. רש"י** שם פירש דמשה היה זר לגבי כהונה דכתיב בהו לאהרן אחיך, והק' עליו התוס' שם דהא בזבחים קא: אמרינן דמשה כה"ג היה ונשתמש בכהונה גדולה מ' שנה, לכך תי' דאיירי בז' ימי המילואים דעדיין לא נתקדשו. **קיז. התום'** מביאים מעשה באחד שבא לפני ר"ת שעשה הרבה תעניות ולא קבלם מאתמול, וסבר ר"ת דלא הפסיד תעניותיו דמאחר שהיה בדעתו להתענות היינו גמר בלבו והיה בכלל נדיב לב דאמר דגמר בלבו אע"פ שלא הוציא בשפתיו, והא דבעו שמואל ור' יוחנן קבלה, היינו לכתחלה, ומיהו מצוה מן המובחר לקבל התענית בתפילת המנחה.

קיח. הרמב"ם חולק על תוס' וס"ל דגם בזמן הבית היו מתענין בט' באב מפני תכיפות הצרות שארעו בו, וההוא דיש שלום ואין גזירה יהיה לששון ולשמחה מוקי לעתיד לבא. ולפי"ד נדחית ראית התוס' דרבי אליעזר ברבי צדוק היה לאחר החורבן, דהא אף קודם לחורבן היו מתענין. אלא דבלא"ה צ"ל שהיה אחר החורבן דהא רבי צדוק אביו היה בזמן רבי יוחנן בן זכאי (מצפה איתן). **קיט. ב"ח. קכ. כנ"ל. קכא. ולי"ג** בצלו (משמרות כהונה) ועי' עוד במתת אלקים (להקצה"ג מי). **קכב. כנ"ל. קכג. ע"פ** גליון הש"ס לרע"א, ועיין בט"ז (או"ח תרל"ד ס"ק ח). **קכד. כנ"ל. קכה. ב"ח.**

לכן נראה לי כפירוש רש"י, דלעולם פירוש שניהם הוא שהתחילו לישון מעט, ומה שכפל בלשונו הוא משום **דאי הוה אמר נים ולא נים** בלבד, הוה **אמינא דתיר הוי טפי מנים** שקרוב הוא יותר לעירנות מאשר לשינה, **ואי הוה אמר תיר ולא תיר** בלבד ה"א **דנים הוי טפי מתיר** כלומר שקרוב הוא לשינה יותר מלעירנות, **הלכך איצטריך** למיכתב תרווייהו לומר שקרוב הוא לשניהם במידה שווה. **וכולהו בתחילת השינה** איירי, כשעדיין לא נרדם לגמרי, **כדמפרש התם.**

ובירושלמי מפורש גבי הך ברייתא המובאת בסוגייתינו עד מתי מותר לאכול ולשתות בלילה שקודם התענית, וכך כתוב בה, **עד כמה** כלומר עד מתי **אוכל ושותה, עד קרות הגבר, וה"ה עד שיעלה עמוד השחר** דיכול לאכול אף שכבר ישן, **ובד"א** שיכול לאכול אחר שישן **בשהתנה** קודם שינתו שעדיין רוצה הוא לאכול, **אבל** אם **לא התנה** וישן, אינו יכול **לאכול.**

אביי ורבא סיימי אפנתא:

פירוש 'אפנתא' **במנעל שאין** [לוקין] **שוליים** כלומר נעליים חסרי סוליות, **שול"א בל"ז**[קכז].

דאי מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד:

התוס' באים לבאר אימתי יכול אדם ללוות תעניתו.

ומשום הכי דכל קבלתו היתה לצער עצמו רק אי מצי לצעורי נפשיה, **לכך קאמר שמואל דלוה תעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה** לפי שכך היתה קבלתו שיצער עצמו אם יוכל והשתא אינו יכול, **אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי ללוות** תעניתו סתם, שהרי קיבל לצער עצמו אם יוכל, והדבר בכוחו, לכך אי מצי לצעורי נפשיה, אין לו ללוות תעניתו[קכח].

והכי מסקנא, דאם אמר הריני בתענית למחר צריך לצעוריה נפשיה למחר ואינו יכול ללוות ופורע בחינם, ואפילו אכל בשוגג ועדיין יכול להמשיך בצומו **ישלים אותו**, ורק אם אינו יכול להמשיך בתעניתו, לווה ופורע צומו ביום אחר.

והר"י מסופק בדבר זה, אם יכול ללוותו - הצום **ולפרוע היכי דקביל עליה כבר להתענות, והתענה כבר עד חצי היום או רביע יום, ואפילו אי לא מצי לצעורי נפשיה,** דיש להסתפק אם יכול ללוות תעניתו אף אחר שכבר התחיל בה, או שכיון שכבר התחיל להתענות שוב אינו יכול ללוות תעניתו. **אבל** אם **לא התענה** שעדיין לא התחיל בתעניתו, **ודאי דיכול ללוות** צומו ליום **אחר בשבילו** - צום זה, שלא התענה בו, **או אם טעה ואכל בשוגג, יאכל** ולא ימשיך בצומו, **וישלים** הצום **ביום אחר**, ובזה חולק הר"י על שיטת התוס' שהובאה לעיל, דבאכל בשוגג עליו להמשיך בצומו ואינו יכול ללוות תעניתו ליום אחר. **ואם התענה בשבת**, וכגון שהתענה **תענית חלום**, שצריך לצום לחלום רע אף בשבת, **דצריך לפרוע** לצום עוד צום אחר לתקן מה שצם בשבת, **וכדאמר** בגמ' דשרי לצום תענית חלום בשבת, **ובלבד דיתיב תעניתא לתעניתא**, שישב בתענית על מה שהתענה בשבת. **ואם אירע שיהיה** ר"ח **אותו יום** דהיינו ביום ראשון, **אז ידחה לתעניתו עד יום אחר בשבוע וכן נראה למ"ר שי'.**

לכנ"ל כפירוש רש"י, דאי הוה אמר נים ולא נים הוה אמינא דתיר הוי טפי מנים, ואי הוה אמר תיר ולא תיר ה"א דנים הוי טפי מתיר, הלכך איצטריך תרווייהו, וכולהו בתחילת השינה כדמפרש התם. ובירושלמי מפורש גבי הך ברייתא עד כמה אוכל ושותה עד קרות הגבר, וה"ה עד שיעלה עמוד השחר, ובד"א שהתנה, אבל לא התנה וישן אינו יכול לאכול: אביי ורבא סיימי אפנתא. פירוש במנעל שאין שוליים שול"א בלע"ז:

דאי מצי מצער נפשיה עביד אי לא מצי מצער נפשיה לא עביד. ומשום הכי קאמר שמואל דלוה תעניתו ופורע דוקא היכי דלא מצי מצער נפשיה, אבל היכי דמצי מצער נפשיה לא מצי ללוות תעניתו. והכי מסקנא אם אמר הריני בתענית למחר צריך לצעוריה נפשיה ואינו יכול ללוות ופורע בחנם, ואפילו אכל בשוגג ישלים אותו. והר"י מסופק בדבר אם יכול ללוותו ולפרוע היכי דקביל עליה כבר להתענות, והתענה עד חצי היום או רביע יום ואפילו לא מצי לצעורי נפשיה, אבל לא התענה ודאי דיכול ללוות אחר בשבילו, או אם טעה ואכל בשוגג יאכל וישלים יום אחר. ואם התענה בשבת כגון תענית חלום דצריך לפרוע, כדאמר ובלבד דיתיב תעניתא לתעניתא. אם אירע שיהיה ר"ח אותו יום, אז ידחה לתעניתו עד יום אחר בשבוע וכן נראה למ"ר שי':

מה אסיפת זקנים ביום אף צום ביום:

מן ההיקש ד'קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים', שהושוו דיני צום לדיני אסיפת זקנים שאינה אלא ביום לפי שאין דרך אנשים להתאסף בלילות[קכט], למדנו שאין התענית אסורה במלאכה אלא ביום, **אבל בלילה לא.** ומקשים התוס', **תימה, אמאי אין אוכלים ושותים** אלא **מבעוד יום** שקודם התענית, ואילו בליל התענית עצמה אסורין באכילה, הא **כל הלילה נמי היו יכולין לאכול ולשתות,** כמו שעושין מלאכה בלילה, דלענין אכילה נמי נילף מאסיפת זקנים, **מה אסיפת זקנים** אינה אלא **ביום, אף צום** - איסור אכילה, אינו אלא **ביום, אבל בלילה לא.**

מתרצים התוס' **ויש לומר, דלא ילף** לדיני **צום מדיני אסיפה אלא לענין עשיית מלאכה, דדוקא** איסור **מלאכה גמרינן מאסיפה** דכתיב 'קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים' שעצורין ממלאכה, אבל איסור אכילה לא ילפינן מאסיפת זקנים, **דהא לא כתיב בקרא אלא אספו זקנים וקדשו צום** שהוא לשון אסיפה והתקבצות, מלשון 'צומת קל', **אבל** דיני **אכילה לא כתיבי בקרא** ולכך לא ילפינן מן הפסוק היתר אכילה בליל התענית כמו היתר מלאכה.

איפוך אנא:

התוס' באים לבאר את קושיית הגמ' 'איפוך אנא'.

פירוש, דנימא דפלגא קמייתא דיומא מצלו ובעו רחמי, שבחצי היום הראשון היו מתפללים ומבקשים רחמים שירדו גשמים, **ובאידך פלגא** בחצי היום השני, **היו מעיינים במילי דמתא** בענייני העיר הצריכים תיקון, ואי נימא הכי, הרי אסיפת הזקנים היתה בחצי היום השני, ונילף מינה, דאף התענית אינה מתחלת אלא בחצי היום, **ומשני** בהגמ' **דלא** ס"ד למימר שבחצי היום השני היו מתענים, משום דכתיב 'ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ואפרשה כפי אל ה'', הרי שבחצי היום השני היו מתפללים, ואסיפת הזקנים לתיקון העיר היתה בחצי היום הראשון, וילפינן שאף התענית מתחלת מיד בתחילת היום.

אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב (אסור אפילו בצונן[קלא]) ואבל אסור בין החמין בין בצונן וכו':

התוס' מביאים אופנים שבהם מותרת רחיצה קלה אף בתשעה באב וביוה"כ.

איתא בירושלמי[קלב], יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי, בתשעה באב וביוה"כ היה

[יג.] **איפוך אנא. פי' דנימא פלגא קמייתא דיומא מצלו ובעו רחמי, ואידך פלגא מעייני במילי דמתא, ומשני לא ס"ד:**

אמר רב חסדא כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב (אסור אפילו בצונן וקלא) ואבל אסור בין החמין בין בצונן וכו'. ירושלמי. יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי בתשעה באב וביוה"כ

ציונים והערות

קכו. ב"ח. **קכז. בערוך** מפרש שמנעל רגיל עשוי עור על גבי עור, והעור הפנימי קרוי 'אפנתא'. וכתב הר"ן דס"ל בעיקר הדין כרבנן דבי רב אשי דס"ל כשמואל דאין תענית ציבור נוהגת בבבל, ומ"מ החמירו על עצמם בשינוי בעלמא. **קכח. כשיטת** התוס' דאין אדם לווה תעניתו סתם כתבו ג"כ הרא"ש בשם ר"ח והרמב"ם, ובב"י או"ח תקס"ח כתב דמדברי הרי"ף נראה לכאורה שאפילו בחינם מצי ללוות תעניתו. הר"ן בחידושיו על הרי"ף הביא מחלוקת איזו תענית מצי ללוות, דיש אומרים דרק אם נדר לצום סכום תעניות ולא פירש ימים ידועים ואח"כ בירר להתענות יום ידוע בעד אחד הימים, דאותו יום אינו מעיקר נדרו וכשהוא לווהו עדיין נדרו קיים, אבל אם אמר בתחילת נדרו 'יום זה' אינו לווה ופורע, וסמכו על הירושלמי שהביא הרי"ף 'נדר להתענות ושכח ואכל אבד תעניתו, רב בשם רבנן אמר, והוא דאמר יום סתם, אבל אם אמר יום זה מתענה ומשלים. ואחרים סברי דאפילו ביום זה לווה ופורע דהא אמרינן הכא לא יהא אלא נדר, ובנדר דצדקה מסקינן דאפילו באומר סלע זו לצדקה כל שלא באת ליד גבאי לווה ופורע, וכך היא שיטת הראב"ד והרשב"א, ועיי"ש מה שתי' על דברי הירושלמי. הרא"ש (סימן טז) הביא דעת רבותיו שהיו מזקיקין להתיר נדר תעניתו בג', דכיון דאמר הריני בתענית למחר הויא ליה כמו נדר, אמנם הרא"ש עצמו חולק וסובר שכיון שהלווה תעניתו צריך לפרוע ביום אחר, אינו זקוק להתרת נדרים, שהרי היום שמתענה בו עומד במקום היום שלוה ולא נתבטל הנדר, ומ"מ כתב הרא"ש, דיתענה מקצת מהיום שנדר עליו, ובזה סגי כדי שלא יצטרך לישאל עליו, דמיקרי תענית מה שהתענה חצי היום. **קכט. לשון** רש"י: דבלילה כל אחד בביתו ואינן נאספין. **קל. דעתם** בפירוש מילת צום כדעת הרד"ק (מלכים ב' כא ט) בשם אביו, דצום הוא לשון אסיפה 'כמו צומת הגידין' (רס"ק). **קלא. ע"פ** ב"ח. **קלב. העיר** במראה כהן, דגמרא ערוכה

מרחיץ ידיו, ומקנחם במפה, ומעביר המפה על גבי עיניו, להסיר הזוהמה. רבי יונה תרי סמרטוטי היה שורה סמרטוטין במים, ויהיב תותי כרע(ע)יה[קלג], פירוש, היה מניח את הסמרטוט תחת הכר כדי (ללחלחו) [לנגבו[קלד]], ומעבירו כשהוא לח על גבי עיניו[קלה].

וכל שהוא משום תענוג וכו':
ועכשיו שאין נוהגות חומרות תענית צבור בבבל, אלא בצום תשעה באב בלבד, מותרין אפילו בחמין אפילו י"ז בתמוז וצום גדליה לפי שאין בבבל חומרות תענית ציבור אלא בתשעה באב, ואיסור רחיצה הוא מחומרות תענית ציבור ואינו נוהג בתענית יחיד. כך פסק ראבי"ה. ור' יואל אביו חלק עליו ואסר לרחוץ בחמין.

ונועלין המרחצאות:
פי' נועלין רק את המרחצאות שהן חמין.

אטו סוכרין נהרות כו':
כך הוא פירוש דחיית הגמ', כלומר דאין להביא ראיה לכך דמותר לרחוץ בצונן, מהא דאיתא נועלין את המרחצאות, דלכאורה משמע דרק את מרחצאות שבהם רוחצים בחמין אותם נועלין, וזה אינו, משום דאפילו אי הוה אסור לרחוץ אף בצונן, מי איכא למיתני 'סוכרים את הנהרות', הלא פשיטא דלא מצי למסכר את הנהרות כדי שלא יוכלו לרחוץ בהם, כלומר, כמו כן לא תידוק מהא דקתני ונועלין המרחצאות בלבד, לכך דבצונן אמנם מותר, דלעולם אימא לך דאף בצונן אסור לרחוץ, והא דלא קתני סוכרין את הנהרות, משום דלא שייך למיתני הכי, ולא משום דאמנם שרי לרחוץ בהו[קלו].

טבילה בחמין מי איכא:
וקו' הגמ' כך היא, דהרי לא שייכא טבילה בחמין, דהא כל חמין שאובים נינהו[קלז], שהרי הוחמו בכלי על האש והוו מים שאובין הפסולים לטבילה.

התוס' ד"ה[18/06/2018] בדיני טבילה בחמין.
ומוסיפים התוס', דלכאורה יש להביא ראיה מהא דלא קאמרא הגמ' לתרץ דמשכחת לה טבילה (בחמין) דכשירה בחמין, וזאת כגון שהוחמו ארבעים סאה בכלי ואח"כ הומשכו לבריכה, כלומר שלא נשפכו לתוך הבריכה אלא נוצקו על הריצפה סמוך לבריכה ונמשכו אליה מאליהם, דאיתא בגמ' (תמורה יג:) ש'המשכה' כשרה, ולא תירצה כן הגמ', אלא שאמרה דאיירי התנא בחמי טבריא, שהם חמין בטבעם וכשרים לטבילה, ומהא יש להוכיח דאם כל המקוה כולו מלא במים שהיו כבר שאובים, אפילו אם הובאו ע"י המשכה, לא מהניא טבילה בהם, ולכך לא תירצה כך הגמ', והא דאמר התם דהמשכה כולה כשירה, דלכאורה משמע שמים שהומשכו על הריצפה ומשם לבריכה כשרים לטבילה, ר"ל שהמשכה כשרה לענין שאינה פוסלת את המקוה כשאר מים שאובים, שפוסלין אם הוכנסו שלשה לוגים מים שאובין לתוך המקוה, אך אם הוכנסו המים ע"י המשכה אין המקוה נפסלת, אבל כשכל הבריכה היא ממים אלו טבילה ודאי אינו עולה בהם, אלא כשרים הם רק כדי להשלים את מי הגשמים לשיעור מ' סאה, אך אינם כשרים לטבול בהם, ולכך לא תירצה הגמ' דאיירי בהכי[קלח] קלט.

וכן אתה מוצא במנודה ואבל מאי לאו אכולהו:
פי' קושיית הגמ' כך הוא. [דלכאורה דברי התנא 'וכן אתה מוצא במנודה ובאבל' קאי[קמ] אהא דקאמרינן 'ובצונן מותר' ובא התנא להשמיענו דאבל נמי מותר לרחוץ בצונן, וקשיא לרב חסדא דאמר אבל אסור בין בחמין בין בצונן[קמא]. ומשני הגמ' דאשארא קאי, כלומר דברי התנא שהשווה אבל ומנודה לתענית ציבור, אשאר דינין [קאי[קמב]], אנעילה (וסיכה) [ומלאכה[קמג]], דבתענית ציבור איסור המלאכה הוא ביום בלבד, ואיסור הנעילה הוא בעיר ולא בשדה, וכמו"כ אבל ומנודה אסורים במלאכה בלילה בלבד, ובנעילה בעיר בלבד, אבל לא קאי התנא להשוותם אהא דבתענית ציבור יהא מותר לרחוץ בצונן, דלרב חסדא אבל אסור לרחוץ אף בצונן.

הכביד שערו מיקל בתער:
פירוש יקל שערו דרך חתיכה, אבל לא כדרכו דרך גילוח, אלא יעשה בשינוי[קמד], וזאת לנו מדקאמר 'מיקל' ולא קאמר 'מגלח', ומשינוי הלשון ילפינן שלא יגלח כדרכו.

אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה:
התוס' באים לבאר את הלשון 'רשאה'.
אומר ר"י דהא 'רשאה' לאו דוקא, כלומר אין פירוש המשנה שאין הבוגרת רשאה, אבל נערה רשאה לנוול עצמה, ותלוי הדבר ברצון הנערה, אלא ה"ק אין הבוגרת חייבת לנוול את עצמה מחמת האבל[קמה], כדי שיקפצו עליה וישאוה, הא נערה חייבת לנוול עצמה באבלה[קמו].

אלא [לאו[קמז]] בצונן:
התוס' מבארים את קושיית הגמ'.
וקאמר דנערה רשאה לנוול עצמה באבלה, כלומר דאסורה היא ברחיצה, (ואת אמרת) [ואין אומרים[קמח]] דבצונן מותרת לרחוץ, וקשה ממשנה זו על רבא דאמר דאבל בצונן מותר. ומשני, כי קתני רשאה לנוול, אכיחול ואפירכום קאי שאינה רשאית לכחול בעיניה ולפרכס שערה בימי אבל אביה, ולא איירי המשנה לגבי רחיצה כלל, ולעולם אפשר לומר כדרבא דאבל מותר בצונן.

מרחיץ ידיו ומקנח במפה ומעבירה על גבי עיניו. רבי יונה תרי סמרטוטי ויהיב תותי כרעיה פי' היה מניח סמרטוט תחת הכר כדי ללחלחו ומעבירו על גבי עיניו:

וכל שהוא משום תענוג וכו'. ועכשיו שאין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב מותרין אפילו בחמין, אפילו י"ז בתמוז וצום גדליה כך פסק ראבי"ה. ור' יואל אביו אסר לרחוץ בחמין:

ונועלין המרחצאות. פי' שהן חמין:

אטו סוכרין נהרות כו'. כלומר אי הוה אסור בצונן, מי איכא למיתני סוכרים נהרות, פשיטא דלא מצי למסכר, כלומר כמו כן לא תידוק מהא דקתני ונועלין המרחצאות:

טבילה בחמין מי איכא. הא שאובים נינהו. מדלא קאמר משכחת לה טבילה (בחמין) דכשירה בחמין כגון שהוחמו והומשכו לבריכה, אלא שאמר בחמי טבריא יש להוכיח דכולו שאוב אפילו ע"י המשכה לא מהניא טבילה, והא דאמר דהמשכה כולה כשירה ר"ל לענין שאינה פוסלת את המקוה כשאר מים שאובים, אבל טבילה ודאי אינו עולה בהם:

וכן אתה מוצא במנודה ואבל מאי לאו אכולהו. פי' אהא דקאמרינן ובצונן מותר דאבל נמי מותר בצונן, וקשיא לרב חסדא דאמר אבל אסור בין בחמין בין בצונן, ומשני אשארא, כלומר אשאר דינין אנעילה וסיכה אבל לא קאי אהא דבצונן:

הכביד שערו מיקל בתער. פי' דרך חתיכה אבל לא כדרכו דרך גילוח, מדקאמר מיקל ולא קאמר מגלח:

[יג:] **אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה. אומר ר"י דהא רשאה לאו דוקא, אלא ה"ק אין הבוגרת חייבת, הא נערה חייבת:**

אלא בצונן. וקאמר נערה רשאה כלומר דאסורה, ואת אמרת דבצונן מותר, וקשה לרבא דאמר דבצונן מותר. ומשני כי קתני אכיחול ואפירכוס:

ציונים והערות

היא ביומא (עמ) וצ"ע אמאי הביאה התוס' מהירושלמי. **קלג. כך** גורס הרש"ש. **קלד. כן** גורס רש"ש. **קלה. בירושלמי** דילן הגירסא 'בת"ב מרחיץ ידיו ומעביר על פניו'. וצ"ל שהיה מרחיצן מערב ת"ב, או שהיו לחות מנטילה לצורך תפילה וכדומה (פסק שלמה). **קלו. בגבורת** ארי כתב שאין חיוב לנעול את המרחצאות, וכל דין המשנה הוא שהמרחצאות בטלות. וראייתו, מהא דאיתא בגמ' ליתני אסורין ברחיצה, ונועלין את המרחצאות למה לי, ולכאורה הרי נצרכה הלכה זו לגופה, שצריכים לנעול את המרחצאות. אע"כ צ"ל דאי"ז חיוב אלא ממילא הן בטלות. **קלז. לכאורה** צ"ב מדוע הוסיפה כאן הגמ' 'והא שאובין נינהו', ובברכות (כג.) מקשה רב חסדא 'וכי יש טבילה בחמין' ולא מסיים שם והא שאובין נינהו. וי"ל דהתם בברכות איירי לענין טבילת בעל קרי, דכשרה אפילו בשאובין כמבואר בב"י (או"ח, פח), וע"כ קושיית הגמ' היתה משום גזירת מרחצאות, שמא יבוא לטבול בתוך הכלי שהוחמו בו, וזה פסול אפילו בטבילת בעל קרי, אבל הכא דאיירי לענין טבילה מטומאה, שפיר פריך והא שאובין נינהו, דטבילת טהרה זו איה כשרה בשאובין (פסק שלמה). **קלח. כתב** המרדכי (מקוואות תס"ג) שאין להוסיף חמין למקוה קרה כדי לחממה, שמא יבואו להכשיר חמין שהוחמו בכלי והוו שאובין. **קלט. לכאורה** הוי מצי הגמ' לתרץ כמ"ש במתני' דיומא מחמין לו עששיות של ברזל מלובנות באש ומטילין לתוך הצונן כדי שתפוג צינתן, וצ"ל דכל כה"ג פושרין מיקרו ולא חמין (יעב"ץ). **קמ. ב"ח. קמא. התוס'** חולקים על רש"י בפירוש הקושיא, דלרש"י הקושיא היא על תענית ציבור, דמשמע הכא שבתענית ציבור אסור לרחוץ כל גופו אפילו בצונן, ורב חסדא ס"ל דבתענית ציבור מותר לרחוץ בצונן, ומשמעות דבריו שהותרה רחיצת כל גופו ולא רק רחיצת פניו ידיו ורגליו. ואילו לתוס' הקושיא היא על אבל, וכבר הקשה רעק"א בגליון הש"ס דהלא הברייתא מיירי בצונן, וכתבה דאבל אסור ברחיצת כל גופו ואפילו בצונן, והיכן מצאו התוס' בברייתא שאבל מותר לרחוץ בצונן. וברש"ש פירש דלדעת התוס' הקושיא היא כך: דהברייתא מתירה לאבל לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן, ומסתימת לשון רב חסדא משמע שאסור לאבל לרחוץ כלל בצונן ואפי' פניו ידיו ורגליו. **קמב. ב"ח. קמג. כן** גורס הב"ח. **קמד. רש"י** מפרש דנטיל פורתא מינייהו, ועושה בתער ולא במספריים. ועושה דרך גזיזה ולא דרך גילוח (מהירי). **קמה. רש"י** מפרש בשני אופנים, או שאביה באבל מחמת מיתת בנו, או שהיא עצמה אבילה על מיתת אביה. **קמו. הריטב"א** כתב שאין לה להימנע מרחיצה ולנהוג חומרא בעצמה. וכן כתב המאירי דאם עשתה כן גוערים בה, כדי שלא ימעטו הקופצים. וזה שלא כדברי התוס' שפירשו אינה רשאה - אינה חייבת, ומשמע דאם רוצה שרי לה. **קמז. כן** גורס הב"ח. **קמח. ב"ח.**

אלא אמר רב יצחק בשומע תפלה:

התוס׳ באים לבאר את דיני אמירת ׳עננו׳ בתפילה.

והכי פסק בשמעתא לקמן בגמ׳ (דף יד.), **דתפלת תענית** נאמרת **בתוך ברכת שומע תפלה**[קמט], **ואין היחיד קובע ברכה לעצמו** לומר עננו **בברכה מיוחדת, ולכך צריך כשאומר עננו בשומע תפילה, (דצריך) לאומרו קודם שאומר הברכה, דכשמגיע (לעננו) [לריקם אל תשיבנו][קן], קודם שיתחיל לומר כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים, יאמר תפילת עננו, ולא יחתום בשם ומלכות את ברכת עננו, אלא יאמר כי אתה ה׳ עונה בעת צרה ומושיע, ואח״כ יחתום בחתימת שומע תפילה, ׳כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים בא״י שומע תפלה׳. אבל שליח צבור אומר ברוך אתה ה׳ גואל ישראל, וקובע ברכה מיוחדת לעננו, וחותם כי אתה ה׳ העונה בעת צרה, פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה, ברוך אתה ה׳ העונה לעמו ישראל בעת צרה**[קנא].

תנא ושייר:

פירוש, תנא - שנה התנא, דין **עשיית מלאכה, ושייר** את דין כ״ד **ברכות, פירוש, כ״ד ברכות שאומרים בתעניתא, שהיו מוסיפין ו׳ ברכות** לתפילה ביום התענית, **כדמפרש לקמן ברפ״ב** (דף טו.)[קנב] ושייר התנא דין זה מלהזכירו, וכשהביא התנא את חילוקי הדינים בין ג׳ תעניות ראשונות על הגשמים לבין ג׳ אמצעיות, שייר דין זה ולא הזכירו ואין לנו ללמוד מכך שלא הזכירו, דהתנא חולק על דין זה, משום דכך הוא דרך התנא שפעמים משייר ואינו פורט ומזכיר את כל הדינים אלא קצתם.

מאי שייר דהאי שייר כו׳:

פי׳, דמשום חדא מילתא לא הוי [ליהקנג] לתנא לשייר שאין דרך התנא לשייר דין אחד בלבד, אלא מזכירו בדבריו.

מקשים התוס׳ וא״ת, **דהכא קאמר, דלא תנא ושייר**, דאי אפשר לומר שייר כאן התנא דין אחד מכל הדינים, ולא הזכירו, **דהא ׳אין בין׳ קאמר, דמשמע דאין בין זה לזה אלא אלו הדדד [והאקנד]** מצינו **במגילה** (דף 18/06/2018אהח ט.) **דקתני** נמי לשון ׳אין בין׳ ובכל זאת מצינו ששייר שם התנא עוד דינים, דתנן **אין חילוק בין נדרים לנדבות, אלא שהנדרים חייב באחריותן** שאם אבד קרבן הנדר עליו להביא קרבן אחר, **והנדבות אינו חייב באחריותן, והרי אנו יודעין דיש [ביניהקנה] עוד חילוק אחר, דנדרים אינן באים אלא מן החולין, משום דכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין**, וכיון שנתחייב בהבאת הקרבן ע״י הנדר, שוב אינו יכול להביאו מן המעשר, **ואילו נדבות באות** אף **מן המעשר**, וילפינן **לה כדאמר** (דנדרים מ) ׳**וזבחת שלמים ואכלת׳ דכתיב גבי מעשר**[קנו], **והרי לנו דעל אף שנאמר במשנה ׳אין בין נדרים לנדבות׳ אלא חילוק דאחריות, מצינו שם עוד חילוק אחר, וא״כ א״א לפרש הכא דההכרח לומר דלא שייר התנא, הוא משום**

אלא אמר רב יצחק בשומע תפלה. והכי פסק בשמעתא, דתפלת תענית בשומע תפלה ואין יחיד קובע ברכה לעצמו. לכך צריך כשאומר עננו בש״ת (דצריך) לאומרו קודם שאומר הברכה כשמגיע לעננו קודם שיתחיל לומר כי אתה ש״ת עמך ישראל ברחמים, יאמר עננו ולא יחתום, אלא יאמר כי אתה ה׳ עונה בעת צרה ומושיע, ואח״כ כי אתה ש״ת עמך ישראל ברחמים בא״י שומע תפלה, אבל שליח צבור אומר גואל ישראל וקובע ברכה וחותם:

תנא ושייר. פי׳ תנא עשיית מלאכה ושייר כ״ד ברכות, פי׳ כ״ד ברכות שבתעניתא היו מוסיפין ו׳ ברכות כדמפרש לקמן ברפ״ב (דף טו.)**:**

מאי שייר דהאי שייר כו׳. פי׳ דמשום חדא מילתא לא הוי לתנא לשייר. וא״ת הכא קאמר דלא תנא ושייר דהא אין בין קאמר, דמשמע דאין בין זה לזה אלא אלו בלבד, וקשה דהא במגילה (דף ט.) **קתני אין בין נדרים לנדבות אלא שהנדרים חייב באחריותן ונדבות אינו חייב באחריותן, ואנו יודעין דיש חילוק אחר, דנדרים אינן באים אלא מן החולין דכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין, ונדבות באות מן המעשר כדאמר** (דנדרים כז) **וזבחת שלמים ואכלת דכתיב גבי מעשר. וי״ל דהתם נמי דזה וזה שוה, והני מילי גבי שלמים יש חילוק. והא דקתני אין בין מירי בעולות, דאין בין עולות דנדרים לעולות דנדבה אלא שהנדרים חייב באחריותן מה שאין כן בנדבה, דהא אין בין עולות דנדרים לעולות דנדבות אלא חילוק זה דהא כל עולות אינן באין אלא מן החולין:**

ותסברא והא שייר תיבה. פי׳ מפרש לקמן (דף טו:) **שמוציאין התיבה ברחוב העיר (באמצעיות) באחרונות. ותסברא דהא שייר תיבה, פי׳ וליכא למימר דבאיסורא קמיירי, דהא דמתריעין ונועלין מאי איסור איכא:**

[יד.] **לאו שיורא הוא דהא קתני לה באידך פירקא. והוא הדין דהוה מצי לתרוצי כדלעיל מילי דבפרהסיא לא קתני:**

תני חדא מתענות בראשונות ולא באחרונות, ותנא אידך מתענין באחרונות ולא בראשונות, ותני אידך לא מתענין לא באחרונות ולא בראשונות, נקוט מציעתא בידך. פירש הקונטרס, השלש תעניות אמצעיות בידך, דבאותן תעניות עוברות ומיניקות מתענות.

דקתני ׳אין בין׳, שהרי אף שם כתובה זו הלשון, ובכל זאת שייר התנא עוד דין אחר.

מתרצים התוס׳ וי״ל, דלעולם היכא דאיתא לשון ׳אין בין׳, לא משייר התנא לעוד דינים, **והתם נמי [לכל דבריהם] (ד)זה נדרים וזה נדבות שוה, והני מילי (גבי שלמים) [ד]יש [ביניהם] חילוק** הוא רק ל**[גבי קרבן שלמים]**, שאם נדר להביא שלמים, אינו יכול להביאו ממעשר בהמה, ואילו הנדבות באות אף מן המעשר, **והא דקתני ׳אין בין׳ מיירי בעולות, והכי קאמר, דאין בין עולות דנדרים לעולות דנדבה אלא שעולות הנדרים חייב באחריותן, מה שאין כן בעולות נדבה שאינו חייב באחריותן, דהא אין בין עולות דנדרים לעולות דנדבות אלא** חילוק זה של חיוב אחריות, ואין ביניהם החילוק של הבאה מן המעשר, **דהא כל העולות אינן באין אלא** מן החולין, ואף עולת נדבה אינה באה מן המעשר, הואיל ואין עולה נאכלת, והחילוק היחיד שיש ביניהם הוא חיוב אחריות, ולכך שנה בו התנא לשון ׳אין בין׳.

ותסברא והא שייר תיבה:

התוס׳ באים לבאר מהו דין ׳תיבה׳ ששיירו התנא.

פירוש, [כד]מפרש לקמן (דף טו:), **שמוציאין את התיבה ברחוב העיר (באמצעיות) בז׳ תעניות האחרונות.**

וכך הוא פי׳ דברי הגמ׳, **ותסברא** לומר שלא שייר התנא, **דהא שייר תיבה, פירוש, וליכא למימר** לתרץ כפי שתירצנו לעיל **דבאיסורא** קמיירי ששנה התנא רק דיני האיסורים בתענית, ולא את שאר דיני התענית כגון תפילות וכדומה, אל תאמר כן, והראיה **דהא** שנה דינא **דמתריעין ונועלין, ומאי איסור איכא** בדין זה, אלא ע״כ איירי התנא בכל דיני התענית, ומהא דשייר לדין דתיבה, חזינן דלא חש לשנות את כל דיני התענית, אלא חדא מינייהו נקט.

לאו שיורא הוא דהא קתני ליה באידך פירקא:

לאחר שהביאה הגמ׳ ראיה לכך ששייר התנא דינים שלא כללם בדבריו, מכך ששייר הדין שמוציאין את התיבה לרה״ר, ודחתה שאין להביא מכך ראיה, משום ששנה התנא דין זה במשנה אחרת ולכך שיירו, מביאים התוס׳ אפשרות נספת לדחיית הראיה.

והוא הדין דהוה מצי לתרוצי מדוע לא שנה התנא את דין התיבה **כדלעיל, דמילי דבפרהסיא לא קתני** כלומר שלא שנה התנא את הדברים הנעשים ברשות הרבים, אלא את דיני היחיד, כגון תפילות וכדו׳.

תני חדא מתענות בראשונות ולא באחרונות, ותנא אידך מתענין באחרונות ולא בראשונות, ותני אידך לא מתענין לא בראשונות ולא באחרונות, [אמר רב אשיקנז] נקוט מציעתא בידך:

התוס׳ מביאים את פירוש רש״י למימרא זו.

פירש הקונטרס, [נקוטקנח] את דין השלש תעניות אמצעיות בידך, דבאותן ג׳ תעניות אמצעיות עוברות ומיניקות מתענות. עתה באים התוס׳ לבאר

ציונים והערות

קמט. כתב הריטב״א בשם הרי״ף דאף בתענית שמתחלת ביום ואוכלין בליל התענית, מ״מ מזכירין בערבית עננו, וכן מסורת ביד הגאונים. וכתב שם לבאר האיך אדם אוכל ומשתכר ואומר ביום התענית הזה, ומבאר דלעולם כל כ״ד שעות קרויים יום התענית אף כשאין מתענים אלא בחלקם מפני טורח הציבור, וראיה לכך, דאף תענית שמתחלת ביום צריך לקבלה מבעוד יום, ביום שקודם לתענית, וא״א לקבלה בלילה, אעפ״י שעדיין מותר לאכול, אע״כ כל היום כולו קרוי יום התענית ולכך אף בערבית אומרים עננו, וכ׳ עוד הרי״ף, דמי ששכח לומר עננו בשומע תפילה אין מחזירין אותו אלא מיקמי דעקר רגליו אומר עננו. **קנ. גירסת** גנזי יוסף. **קנא. כתב** הריטב״א בשם הגאונים דהמתענה בשבת תענית חלום אומרה קודם יהיו לרצון אמרי פי, ובירושלמי כתב שאומרה בעבודה, דכל שהוא צועק אלהבא, אומרה בעבודה. **קנב. ואלו הן:** זכרונות, שופרות, אל ה׳ בצרתה לי קראתי ויענני, אשא עיני אל ההרים, ממעמקים קראתיך ה׳, תפילה לעני כי יעטוף. **קנג. ב״ח. קנד. ב״ח. קנה. ב״ח. קנו. דברי** תוס׳ אלו לאו דווקא, דבאמת לא כתיב פסוק זה גבי מעשר אלא בהר גריזים ועיבל, ובמנחות פב. ילפינן ליה בגזירה שווה, דכתיב במעשר שם, ובהר עיבל כתיב ואכלת שם. **קנז. גירסת** הב״ח. **קנח. ב״ח.**

כיצד מתישבות ג' הברייתות דלכאורה הם סותרות זו לזו, וה"ק בברייתא ראשונה, **מתענות בראשונות, ופירוש בראשונות** הוא, ר"ל הג' תעניות **אמצעיות דהם ראשונות לאחרונות**, ומכיון שהם קודמות לאחרונות, קוראם התנא 'ראשונות', **שהיו** התעניות האמצעיות **חמורות** ואף על המעוברות להתענות בהם, **אבל לא באחרונות**, דכיון **דנפישי** שהרי האחרונות ז' צומות הם, **ולא מצו עבדי להו** אין המעוברות יכולות להתענות בהם.

והא דקתני בברייתא אחריתי, שהמעוברות מתענות **באחרונות ולא בראשונות, האי אחרונות היינו נמי אמצעיות**, וקרי להו התנא בלשון 'אחרונות' משום **שהם אחרונות מן הראשונות**, שהרי הסדר הוא **שבתחלה** גוזרין **שלש** תעניות, **וכן** בפעם השניה גוזרים עוד **שלש**, ובאחרונות גוזרין ז' תעניות, והתעניות האמצעיות, אחרונות הם מן סדר התעניות של ג' צומות, **אבל אין מתענות** המעוברות **בתעניות הראשונות**, לפי **שהם קלות** ולא הצריכו חכמים את המעוברות להתענות בתעניות הקלות, אלא רק בתעניות החמורות.

והא דקתני בברייתא השלישית שאין המעוברות מתענות **לא בראשונות ולא באחרונות, כלומר לא בשלש הראשונות** שהם התעניות **הראשונות ממש, ולא בשבע האחרונות** כלומר התעניות **האחרונות ממש, אלא דווקא באמצעיות** מתענות המעוברות.

ורב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר עננו:

התוס' באים לבאר מהי תפילת 'עננו' שאומרין בשבע תעניות אחרונות.

אומר הר"י (ו)[ד]האיקנט עננו לא ר"ל תפילת 'עננו ביום צום תעניתנו' שאומרים **בתפלת תענית, אלא ענינו שאומרים בסליחות וביום הכפורים, 'עננו אבינו עננו'. אבל עננו דתפלה לא קאמר** התנא לאומרו באחרונות, **דהא בשלש ראשונות נמי אמרי** לה לתפילת עננו, ואין לו להזכיר דגם בתעניות אחרונות מוסיפין להו, אלא דנתכוון לומר דבז' אחרונות מוסיפין אף עננו אבינו עננו דסליחות ויוה"כ.

ובהן י"ח תרועות וסימן לדבר יריחו:

התוס' באים לבאר מהו 'סימן לדבר יריחו' שישנו בי"ח תרועות.

פירוש, שבכיבוש יריחו עשו כן, שהקיפוה לעיר **ז' ימים, והיו תוקעין בכל יום, וכמו כן תקנו לתקוע בתעניות. ובכל תענית מוסיפין שש ברכות** בתפילת שמונה עשרה, **ועל כל ברכה** שמוסיפין **תוקעין ומריעין ותוקעין**, הרי ג' תרועות **לשש ברכות וא"כ היינו י"ח תרועות.**

וה"ק, מתענות בראשונות, פי' בראשונו' ר"ל אמצעיות דהם ראשונות לאחרונו' שהיו חמורות, אבל לא באחרונות, דנפישי ולא מצו עבדי להו. והא דקתני באחרונות ולא בראשונות, האי אחרונו' היינו אמצעיות, וקרי להו אחרונות שהם אחרונות מן הראשונות, בתחלה גוזרין שלש תעניות וכן בשניה שלש. אבל אין מתענות בראשונות שהם קלות. והא דקתני לא בראשונות ולא באחרונות, כלומר לא בשלש הראשונות הראשונות ממש, ולא בשבע האחרונות האחרונות ממש, אלא דווקא באמצעיות: ורב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר עננו. אומר הר"י והאי עננו לא ר"ל עננו שבתפלת תענית, אלא ענינו שאומרים בסליחות וביום הכפורים עננו אבינו עננו, אבל עננו דתפלה לא קאמר, דהא בשלש ראשונות נמי אמר לה: ובהן י"ח תרועות וסימן לדבר יריחו. פירוש, שביריחו עשו כן שהקיפוה ז' ימים והיו תוקעין בכל יום כמו כן תקנו בתעניות. ובכל תענית מוסיפין שש ברכות, ועל כל ברכה תוקעין מריעין ותוקעין, א"כ היינו י"ח תרועות: מתריעין לעזרה. פי' שיבואו לעזור העיר וכו'. ומתריעין בפה, פירוש והאי תרועה ר"ל מתריעין בפה, דאין להתיר תרועה בשופר בשבת: [יד:] **רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות. על שאר פורעניות. ומיהו קאמר ליה רבי אמי דאין מטריחין, דהכי נמי משמע דהוה אשאר מיני פורעניות מדמייתי עלה הא דקאמר רבי יוחנן ל"ש אלא לגשמים אבל לשאר מינים וכו': שיצאה זמנה של רביעה. דזמן רביעה דיורה הוי במרחשון ויצא מרחשון: שלח להו כיחידים דמיתו. פירוש ובשומע תפלה תאמרו תפלת תענית, והא דיחיד אומר ותן טל ומטר בברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו הואיל וזמן צבור הוא, אבל בני נינוה הוו יחידים, אפי' בתקופת תמוז צריכין למטרא: הכל לפי השנים. אם צריכים אותה שנה גשמים שהיא שחונה, ואם צריכים גשמים כבני נינוה, שואלין ותן טל ומטר בברכת השנים:**

מתריעין לעֲזָרָה:

פירוש, מתריעין כדי **שיבואו לעזור העיר וכו'. ומתריעין בפה, פירוש, והאי** תרועה שמריעין ר"ל **שמתריעין** שצועקין **בפה** ולא בשופר, **דאין להתיר תרועה בשופר בשבת.**

רבי יהודה נשיאה גזר תליסר תעניות:

התוס' באים לבאר מעשה דרבי יהודה נשיאה.

רבי יהודה נשיאה גזר **על שאר פורעניות** ולא על עצירת גשמים, **(ומיהו) [ואהא]ק** קאמר **ליה רבי אמי דאין מטריחין** את הציבור לגזור תעניות יותר מידי, וגזירת תענית אך על עצירת גשמים בלבד נגזרה, **דהכי נמי משמע דהוה** מעשה דר"י נשיאה שגזר תענית **אשאר מיני פורעניות**, וזאת לנו מדמייתי **עלה** בגמ' לסייע לר"י נשיאה, **הא דקאמר רבי יוחנן דלא** שנו דאין מוסיפין על י"ג תעניות **אלא** על תעניות שמתענים **על** עצירת **גשמים, אבל** לא בתעניות שמתענים **על שאר מינים** של פורעניות וכו'.

שיצאה זמנה של רביעה:

התוס' באים לבאר מהו 'זמנה של רביעה'.

דזמן רביעה דיוֹרָה של הגשם הראשון הוי **בתקופת מרחשון**, ואחר ג' סדרי התעניות כבר **יצאה** תקופת מרחשון, והתחילה תקופת שבט**ק**.

שלח להו כיחידים דמיתו:

התוס' באים לבאר את תשובתו של רבי לבני נינוה.

פירוש, ובשומע תפלה תאמרו את תפלת התעניתק**, ולא תקבעו לה ברכה** בין גואל לרופא, **והא דיחיד אומר בימי** החורף **ותן טל ומטר בברכת השנים אע"ג שמתפלל בעצמו** ואי"ז תפילת רבים, ולכאורה היה לו ליחיד לשאול גשמים בשומע תפילה ולא בברכת השנים, ומיישבים התוס', דהואיל וימי החורף זמן **צבור הוא** - שהצבור שואלים בו, אף הוא, כלומר היחיד אומרה בברכת השנים, **אבל בני נינוה הוו יחידים, דאפי' בתקופת תמוז צריכין הם למטרא**, ותקופת תמוז אינה זמן שהציבור שואלין בו על הגשמים, ולכך אומרים הם בשומע תפילה.

הכל לפי השנים:

דין שאילת גשמים בברכת השנים בציבור, תליא לפי השנה, **אם צריכים באותה שנה גשמים** משום **שהיא** שחונה ביותר, וכן תליא במקום, **אם צריכים** בעיר זו **גשמים** ביותר **כבני נינוה** דאפילו בתמוז צריכים לגשמים, **אז שואלין ותן טל ומטר בברכת השנים**, ואין אומרים שתמוז אינו זמן גשמים אלא הכל לפי המקום והשנים.

ציונים והערות

קנט. ב"ח. קס. ב"ח. קסא. לפי שאין מתחילין להתענות עד שיצא חודש חשון, ואין התעניות אלא בשני וחמישי, והתעניות הראשונות מתחילות בשני ובחמישי שבאותו שבוע ובשני שבשבוע שאחריו וכן הסדר השני מתחיל בשני שבשבוע שאח"כ ובחמישי שבאותו שבוע ובשני שבשבוע שאחריו, הרי לנו ג' שבועות ומחצה של כסלו, ואח"כ עוד ז' תעניות בשני וחמישי, הרי לנו ו' תעניות ג' שבועות, והתענית השביעית בשבוע הרביעי, והרי אנו עומדים בסוף חודש טבת, וכבר יצאה תקופת חשון שהיא ג' חדשים, חשון כסלו טבת, שהיא זמן היורה. **קסב. הרא"ש** בפסקיו הביא בשם ראבי"ה ששמע מאביו רבינו יואל הלוי ז"ל, ומרבינו אליעזר בר שמעון ז"ל שהיו תמהים על מה שסמכו הראשונים שכשמתענין בשביל גזירה או שלא תבוא עליהם צרה מתפלל שליח ציבור עננו בין גואל לרופא, וכן למה קורין פרשת ויחל, דהא קתני בתוספתא שאין קורין ויחל בתענית יחיד, והא הוו כנינוה דכיחידים דמו. והוסיף שם דתענית שני וחמישי שלאחר הפסח ושלאחר החג נהגו בהו כל תפוצות ישראל והוו כתענית ציבור. אמנם הביא שם הרא"ש שהראב"ד חולק עליו וס"ל דכיון דאיכא דעבדי לה ואיכא דלא עבדי לה, ולא חובה נינהו, ולאו על מילתא ידיעה עבדינן להו, כיחידים דמו ולא יאמר שליח ציבור עננו, אלא בשומע תפילה, ולא יקראו ויחל. ובאשכנז כיון דעשאום קבע והכל מתענין בהם חשיבי כתענית ציבור, וסמכו להתענות בהם על מעשה דאיוב דכתיב דכי הקיפו בניו לשבעת הימים הקריבו עולות מספר בניו אולי חטאו וברכו את השם בליבם, וכן בשמחה ומשתה של חול המועד אולי חטאו (עיין בקרבן נתנאל פ"ק ס"ק ט). המרדכי מביא טעם זה ומקשה עליו, דא"כ היה להם להתענות אף אחר חג השבועות שמא חטאו בו. ומבאר בשם הראבי"ה טעם אחר לתעניות שאחר סוכות ופסח, דבכל מקום אנן גרירינן בתר בני בבל והם היו מתענין אחר החג בזמן הרביעה כשלא ירדו גשמים, ובני נינוה אחר הפסח, אבל אחר חג השבועות לא מצינו שמתענין בשום מקום. **קסג. כתב** הרא"ש דכ"ש שיאמרו עננו בשומע תפילה כיחידים ולא יקבעו ברכה לעצמם.

אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה:

הקשה ר' זירא על שתי הדרשות שדרש ר' אלעזר בגמ' לעיל, משה בנפילה, יהושע וכלב בהשתחויה, וכן מלכים בקימה ושרים בהשתחויה, ואימא יהושע וכלב בהא ובהא, וכן בשרים דהא והא עבוד, ואילו על דרשה דרב נחמן בר יצחק לא הקשה מידי, ומשמע מכך דכאן אי אפשר לפרש כך.

ומבארים זאת התוס', פירוש וכאן אין לומר כדלעיל, ואימא צדיקים לאורה ולישרים האי והאי, דהיינו, לשמחה ולאורה, משום [ד]א"כ דאמרינן דלישרי לב קאי גם כן אהא דכתיב לעיל אור זרוע, כמו כן אמרינן [-נאמר] ד[צדיק^קסד] (צדיקים) קאי אהא דכתיב אבתריה, דהיינו 'ולישרי לב שמחה', כיון דסמוך צדיק לישרי לב וא"כ יוצא דצדיקים וישרים תרוייהו קאי בין על אורה ובין על שמחה, והרי אי אפשר לומר כן, דבודאי יש הפרש בין זה היינו צדיקים לזה לישרים, דאם לא כן, לערבינהו כאחד ולכתוב לצדיקים ולישרי לב אורה ושמחה^קסה. אבל בההיא דלעיל לא קשה כן, מפני דלא הוו מלכים ושרים כתובים כי הדדי, אלא ד'יראו וקמו' כתיב ביניהו, וכמו שמפרשים דיראו וקמו דהוי כתיב קודם לשרים, קאי על מלכים דלעיל ממנו, וכמו כן אפשר לומר דקאי נמי אשרים דכתיב אבתריה^קסו משא"כ בהשתחויה שמפסיק תיבת שרים בינו לבין מלכים, אבל הכא אין לפרש אלא אור זרוע לצדיקים, ולישרי לב שמחה.

הדרן עלך מאימתי

[טו.] **אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. פירוש, ואין לומר כדלעיל ולישרים האי והאי שמחה ואורה, א"כ דאמרינן דלישרי לב קאי אהא דלעיל, כמו כן אמרינן דצדיקים קאי אהא דאבתריה כיון דסמוך צדיק לישרי לב, ובודאי יש הפרש בין זה לזה דאם לא כן לערבינהו ולכתוב לצדיקים ולישרי לב אורה ושמחה, אבל ההיא דלעיל לא הוו מלכים ושרים כי הדדי אלא יראו וקמו ביניהו, וכמו יראו וקמו דהוי קודם שרים קאי על מלכים דלעיל קאי נמי אשרים דכתיב אבתריה, אבל הכא אין לפרש אלא אור זרוע לצדיקים ולישרי לב שמחה:**

הדרן עלך מאימתי

ציונים והערות

קסד. הגהת הב"ח. **קסה. ועיין** בתוס' מנחות (יט. ד"ה נמקפ) שהקשו, אמאי לא אמרינן דישרים וצדיקים קאי בין על אורה ובין על שמחה ונשארו שם בצ"ע. **קסו. ובן** כאן אם היה כתוב אור בין צדיקים לישרים היה אפשר לומר דקאי אתרוייהו אך כיון דהוא כתיב לפני צדיקים הרי כיון שצדיק מפסיק בינו לבין ישרים, לכן אומרים התוס' דאם נאמר דקאי על ישרים א"כ יש לומר נמי דשמחה קאי גם על צדיקים. פ' הר"ף בעין יעקב.

אוצר התכמה

ואפילו בקמייתא:
מבארים האם כוונת הברייתא לומר שאין אומרים כ״ד ברכות בתעניות קמייתא. כלומר, כוונת המקשן היא, דבמשנתינו נאמר בלשון כולל ׳סדר תעניות כיצד׳, ומשמע דאפילו בג׳ תעניות הראשונות ובג׳ שניות נמי קאי הך דקאמר במתני׳, דמוציאין את התיבה לרחובה של עיר ואומר כ״ד ברכות כו׳, ורמינהו, והתניא, ראשונות ושניות נכנסין כו׳. ופירוש ומתפללין בה כדרך כל השנה כולה שאמרה הברייתא, היינו כלומר, שיאמר י״ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה, ואינו אומר בהם כ״ד ברכות, וזאת הוי סתירה למשנתינו, דממנה משמע דבכל התעניות אומרים כ״ד ברכות, ומתרצת על כך הגמ׳, דמשנתינו איירי דווקא בתעניות אחרונות, אבל בראשונות אכן אין מוציאין את התיבה ולא מתפללים כ״ד ברכות. ושואל התוס׳ וקשה, דהא לעיל בפ״ק (דף יג:) קאמרינן דאין בין ג׳ תעניות שניות לשלש ראשונות, אלא שבאלו - היינו בשלש הראשונות (מתפללין ו[א]מותרין בעשיית מלאכה ובאלו - בשלש השניות אסורין בעשיית מלאכה. ודייקה מכך הגמ׳ [להו״א], הא לענין עשרים וארבעה ברכות בתפילה זה וזה שוין, והיינו, דבין בתעניות ראשונות בין באמצעיות היו אומרים כ״ד ברכות, וא״כ תקשי להו מהברייתא כאן, האומרת שמתפללים בהן כדרך כל השנה[ב]. ועוד קשה, דאמרינן שם לעיל, ואיבעית אימא, דמה דאמר דאין בין תעניות ראשונות לאמצעיות, היינו, דבאמצעיות נמי לא מצלו כ״ד ברכות. אלא מתפלל בהו כדרך כל השנה, וא״כ אמאי לא מייתי לה סיועא מהא דהכא, דאמרינן נמי כמו כן דמתפללין בהו כדרך כל השנה. ויש לומר, דהא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה, לאו היינו גבי זה שאין אומרים בהם עשרים וארבע ברכות קאמר, אלא הא דקאמר שמתפללין בהן כדרך כל השנה, היינו, לגבי הך דמתפללין בהן בבית הכנסת כדרך כל השנה, שלא היו מוציאין את התיבה לרחובה של עיר.

ונותנין אפר על גבי כו׳:
ואותו אפר הוי אפר משריפת עצם אדם, שהרי (הוא[ג]) האפר הוי לזכרון העקידה של יצחק אבינו כדלקמן, ובעקידה היה עצמות אדם[ד].

במקום תפילין:
פירוש לתת האפר במקום שמניחים בו את הפאר. והכוונה בזה למקום תפילין דאילו התפילין נקראו פאר, כדהוכיח ברש״י מיחזקאל, ובמקומם מניחים את האפר, כדכתיב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר וגו׳ תחת אפר, והיינו דבזמן הגאולה יתנו את התפילין במקום האפר שנתנו שם בגלות.

איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא:
פירוש, שאם יצאו מבית כנסת לבית הכנסת, למ״ד דמה שיוצאים לרחוב הוא משום גלות, איכא, ושפיר הוי שהרי גלו ממקומם הרגיל, ולמ״ד שהוא משום כדי להתבזות בפרהסיא, ליכא, דהא בי כנישתא הרי הוי כמו בצנעא.

אפר מקלה:
מהו אפר מקלה.
בגמ׳ נאמר שהנפק״מ בין מ״ד שנתינת האפר הוא כדי לומר שאנו חשובין לפניך כעפר, ובין המ״ד שהוא כדי שיזכור לנו עקידת יצחק הוא, האם צריך ליתן אפר מקלה. ופירושו, דאותו אפר מקלה לדעת האומר שהוא זכר לעקידה, היינו, דהוה אפר שנהיה מדבר הנשרף, וכאן הוא משריפת עצמות אדם״ה כדי לזכור את עקידת יצחק, שהוא יצחק הוי כאילו שנשרף. ומוסיפים התוס׳ לבאר דלאידך מ״ד אין צריך ליתן בדווקא אפר עצים׳, דאלמלא - שאם אכן לא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר, אם כן כמו כן מהני לכך ליתן בראש עפר סתם׳, והיינו פירוש מה שאמרה הגמ׳ איכא בינייהו ׳עפר סתם׳, ולא אמרה איכא בינייהו ׳אפר דעצים׳ משום דס״ל דאפר עצים הוא כמו עפר סתם[ה].

יוצאין לבית הקברות:
מכאן המקור למה שנוהגין בכל מקום לילך לבית הקברות בט׳ באב, שהרי לט׳ באב הוי דינא כמו תענית צבור, כלומר כמו שהיו עושין תעניות מפני הגשמים[ט].

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל:
יש מפרשים דזה קאי על ירושלם שנקראת מוריה, על שם אברהם שקראוהו ׳הר ה׳ יראה׳ (בראשית כב) שהוא כעין נוטריקון ד׳מוריה, (והעיר) [והכי פירושו, מתחילה׳] היה נקרא (כבר) [כך״א] שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם, ו[אח״כ׳] נוסף לה אותיות ׳ירו׳, ונקראת ירושלם על שם יראה שקראה אברהם ועל שם שלם שקראה לה שם בן נח׳[ו], ולכך אין אנו נותנין לאות יו״ד בתיבת ירושלם בין הלמ״ד למ״ם מפני שהיא קרויה על שם שלם. והר נקרא מוריה, על שם

[טו:] **ואפילו בקמייתא. כלומר, ואפי׳ בג׳ תעניות הראשונות ובג׳ שניות קאמר במתני׳ דמוציאין את התיבה לרחובה של עיר ואומר כ״ד ברכות כו׳, ורמינהו והתניא ראשונות ושניות נכנסין כו׳, פי׳ ומתפללין בה כדרך כל השנה כולה כלומר שיאמר י״ח ברכות כדרך שמתפללין כל השנה. וקשה, דהא לעיל בפ״ק (דף יג:) קאמרינן אין בין ג׳ תעניות שניות לשלש ראשונות אלא שבאלו מתפללין ומותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין בעשיית מלאכה, הא לענין עשרים וארבעה זה וזה שוין דבין בראשונות בין באמצעיות היו אומרים כ״ד. ועוד קשה דאמרינן לעיל ואיבעית אימא באמצעיות נמי לא מצלו כ״ד, ואמאי לא מייתי לה סיועא מהא דהכא. וי״ל, דהא דקאמר הכא ומתפללין כדרך כל השנה לאו בעשרים וארבע ברכות קאמר, אלא קאמר שמתפללין כדרך כל השנה שלא היו מוציאין את התיבה לרחובה של עיר:**

ונותנין אפר על גבי כו׳. ואותו אפר הוי מעצם אדם, שהרי הוא האפר הוי לזכרון העקידה ובעקידה היה עצמות:

[טז.] **במקום תפילין. פירוש לתת האפר במקום הפאר, דאילו התפילין נקראו פאר כדכתיב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר וגו׳:**

איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא. פירוש למ״ד משום גלות איכא, ולמ״ד משום פרהסיא ליכא דהא בי כנישתא הוי כמו בצנעא:

אפר מקלה. פירוש אותו אפר הוה מדבר הנשרף מעצמות אדם כדי לזכור עקידת יצחק. דאלמלא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר כמו כן מהני עפר סתם, והיינו פירוש איכא בינייהו עפר סתם:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום לילך לבית הקברות בט׳ באב, שהרי ט״ב הוי תענית צבור כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י״מ דזה ירושלם. שנקרא על שם אברהם שקראוהו הר ה׳ יראה, (בראשית כב) והעיר היה נקרא כבר שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם, ונקרא ירושלם על שם יראה ועל שם שלם, לכך אין אנו נותנין יו״ד בירושלם בין למ״ד למ״ם, על שם שלם. והר נקרא מוריה על שם תורה,

ציונים והערות

א. נמחק על פי הגהת הב״ח. **ב. כן** פירש המהרש״א בכוונת קושיית התוס׳. והב״ח בהגהות פירש את קושית התוס׳ בשנוי מעט, דקושייתם היתה דסותרים דברי המקשה את עצמו, שכאן הבין בפשטות להקשות שאין אומרים כ״ד ברכות בתעניות ראשונות ושניות, ואילו בגמ׳ שם הבין בקושייתו שאומרים כ״ד ברכות בין בראשונות ובין באמצעיות. **ג. הב״ח** מחקו. **ד. כתב** היעב״ץ, אך זר הוא ותמה על עצמך מאיזה עצם אדם יהא אפר זה ואיה ימצאוהו וכי ישרפו עצם אדם בשביל כך. ולקמן טז. הקשה שאינו מוכרח שהרי גם באפר עצים יש זכרון לעקידת יצחק ואדרבה הרי יצחק לא נשרף אלא שנשרפו עצים שנשא לצורך עקידתו תחתיו, וזה מה שנקרא עפרו של יצחק. ועיין בהגו״צ שהביא שיש שגורסים בתוס׳ שהאפר הוי מעצם איל. **ה. ועיין** (לעיל טו:) מה שכתבנו בתוד״ה ונותנים בשם היעב״ץ שהקשה עליהם, ושיש שהגיהו מעצמות איל. **ו. אבל** גם לשיטתו לכתחילה צריך ליתן אפר מקלה, וכמו שכתוב להדיה במשנה ונותנין אפר מקלה, וביאר רש״י במשנה (נד״ה אפר מקלה) שאפר מקלה עדיף שהוי גנאי יותר מעפר סתם, [וזה מוכח מאברהם שאמר ואנכי עפר ואפר שמשמע שאפר הוא פחות], ועוד, שהוא עדיף משום שיש בו את שני הטעמים שבגמרא, והנפק״מ ביניהם הוי רק היכן שאין לו אפר מקלה, דלמ״ד דבא לומר הרינו חשובין לפניך כעפר אז יתן עפר סתם ולאידך מ״ד לא יתן כלום. רש״ש, וקרן אורה על רש״י במשנה. [וכן הוא במה שהולכים על הקברים שכולם מודים שלכתחילה הולכים על קברי ישראל שיש בהם את ב׳ הטעמים, ופליגי היכא שאין קברי ישראל. ריטב״א.] ועיין בממ״נ על רש״י במשנה שם ולפירושו רש״י פליג על פי׳ התוס׳ במחלוקתם, ועיין עוד בהערות לקמן. **ז. כ״פ** בפי׳ הרי״ף בעין יעקב. והיינו שכוונתם לומר שאין עדיפות להביא אפר עצים הנשרפים שהרי אין בזה זכר לעקידת יצחק רק באפר עצמות אדם ועפר הוא טוב כאפר עצים, ודלא כביאור הקרן אורה בהערה לעיל, דלכו״ע עדיף אפר מקלה שהוא גנאי יותר. **ח. אך** לת״ק שבברייתא החולק על ר׳ נתן לעיל טו:, ודאי שסובר שאין שום מעליותא לאפר מקלה (פמ״ג פ״ו סי׳ תקעט). **ט. עיין** לעיל יא: אמר רבי ירמיה בר אבא אין תענית ציבור בבבל [לענין איסורי חומרי תענית. רש״י שם], אלא תשעה באב בלבד. **י. הגהת** הב״ח. **יא. שם. יב. שם. יג. ועיין** בבראשית רבה (פרשה נו י) אמר הקב״ה אם אני קורא אותו יראה כשם שקרא אותו אברהם, שם [שהוא] אדם צדיק מתרעם, ואם קורא אני אותו שלם אברהם אדם צדיק מתרעם, אלא הרי אני קורא אותו ירושלים כמו שקראו שניהם, יראה שלם, ירושלים. ע״כ. ואע״פ ששם שלם קדם לשם יראה מ״מ הקדים בהרכבה יראה משום דאברהם צדיק טפי משם. עץ יוסף בשם יפ״ת.

כדכתיב (ישעיה ג) **כי מציון תצא תורה וכתיב** (דניאל ג) **יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני, ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים במתן תורה כדכתיב** (מלכים ט ו) **ארץ יראה ושקטה. אי נמי, רצה לומר דירושלם נקרא מוריה על שם שיש מורא לעובדי כוכבים על גדולתה ומתפחדים:**

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה, כדי שישמעו דבריו ויקבלו ממנו להמריך הלב. ופרקו נאה פירוש, כשעמד על פרקו אפילו כשהיה בחור, היה בלא שם רע:

[טז:] **מאי שביעית שביעית לארוכה. פירוש, שמתחילין להאריך ולומר בקשות ותחינות בתוך ברכה של גואל ישראל, אבל מ"מ אינה בכלל הנוספות בימי תענית דלא היו מוסיפין רק ששה. ועל כל הברכות יש טעם על מה הם חותמות בכך, הראשונה של גואל אינה מן המנין, ובה אומרים מי שענה לאברהם, לפי שהיה ראשון לנצולין שניצול מנמרוד. ובשניה שהיא ראשית מן המנין, מי שענה לשמואל וכו', ובשמואל כתיב צעקה ותפלה, וגבי אליהו כתיב תפלה ענני ה' ענני, ואמרינן בגמרא דצעקה גבי שמואל ותפלה גבי אליהו. וי"א, תפלה גבי שמואל וצעקה גבי אליהו דהא דכתיב ענני גבי אליהו הוא צעקה. שמואל במצפה מעין אל ה' בצרתה לי, לאליהו בהר הכרמל כנגד אשא עיני אל ההרים, וכן כולם:**

ברוך מרחם על הארץ. דגבי דוד ושלמה שייך לומר על הארץ דדוד ושלמה התפללו על הארץ, דוד גבי מלאך המות בגורן ארונה, ושלמה בתפלה דקאמר רעב כי יהיה בארץ. ועוד יש לומר, משום דאתקין בהמ"ק בארץ. ולא קשיא הא דחשיב יונה מקמי דוד אע"ג שהיה קודם, משום דבעי למיחתם על הארץ כדמפרש בגמרא:

[יז.] **ויודע שבתי אבותיו קבוין לשם אסור לשתות יין וכו'. פירוש אסור לשתות יין חוץ לסעודתו, אבל בסעודתו מותר דיין שבתוך הסעודה אינו משכר:**

ביאורי

תורה כדכתיב (ישעיה ג) **'כי מציון תצא תורה', וכתיב** (דניאל ג) על הכהנים המשרתים בבית המקדש **יורו משפטיך ליעקב** והיינו **דהוא** קאי על **לשכת הגזית** שממנה יצאה הוראה"י. ולמ"ד בגמ' הר המוריה שמשם יצא מורא לעכו"ם, יש לפרש שהר המוריה זה הר **סיני, ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים במתן תורה, כדכתיב** (מלכים ט ו) על שעת מתן תורה **ארץ יראה ושקטה**[ט]. **אי נמי** יש לומר דגם לפי מ"ד זה, הר המוריה היינו ירושלים, **דרצה לומר דירושלם עצמה נקראת מוריה, על שם שיש ממנה מורא לעובדי כוכבים ששומעין על גדולתה ומתפחדים.**

אדם שיש לו צורה:

פירוש בעל קומה, והטעם לכך הוא **כדי שישמעו את דבריו**, והיינו[אוצר החכמה] שכיון שקומתו גבוהה קולו נשמע למרחוק[יז], **ויקבלו ממנו ויבואו על ידי שישמעו את דבריו להמריך הלב. ופרקו נאה, פירושו** שאף **כשעמד על פרקו**, דהיינו, **אפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע.**

מאי שביעית שביעית לארוכה:

התוס' מבארים את הקשר שבין החתימה לכל הברכה.

פירוש, שהיא נקראת ברכה שביעית, אע"פ שהיא הברכה הנוספת השישית, **משום שמתחילין כבר להאריך ולומר בקשות ותחינות בתוך ברכה של גואל ישראל, אבל** אע"פ שהיו מאריכים בה מכל **מקום אינה בכלל הנוספות בימי תענית, דלא היו מוסיפין רק ששה. ועל כל הברכות יש טעם על מה הם חותמות בכך** כלומר, שיש טעם מדוע חותמים דוקא חתימה זו והיינו שהיא מעין גוף הברכה, **הראשונה של גואל אינה מן המנין** של הנוספות **ובה אומרים מי שענה לאברהם, לפי שהיה ראשון לנצולין שניצול מנמרוד** וזה מענין גאולה, ולכן מזכירים זאת בראשונה, וחתימתה היא כבכל ימות השנה. **ובשניה שהיא הראשית**[18:06:2015] **מן** הששה הנוספות, אומר בה פסוקי זכרונות, **ואומר** בסופה **מי שענה לאבותנו על ים סוף** וכו' **וחותם ברוך זוכר הברית**[יז], **ולפיכך אומרה** להוספה זו **בזכרונות, לפי שבני ישראל היו נשכחים במצרים ונתייאשו מן הגאולה**, וזכרם המקום וגאלם[יח], **ועליו נאמר** (שמות ו) **'ואזכור את בריתי'. וכן בשלישית** שאומרים בה פסוקי שופרות, **שהיא** שניה **מן המנין**, חותם בה **שומע תרועה**, ומזכיר בה המאורעות הכתובים ביהושע, שהקב"ה ישמע תפילתינו **ונענה כיהושע שנענה ביריחו** - ומה שאומר בה מי שענה את יהושע 'בגלגל', דהיינו שכל זה היה **בעוד שישראל** חנו **בגלגל** - שנפלה החומה ע"י שתקעו **בשופרות**, ולכן היה **אומר** בברכת שופרות **מי שענה ליהושע בגלגל**, זאת **לפי שנענה** אז **בשופרות. על הרביעית והיא שלישית מן המנין** אומר לפני החתימה, **מי שענה לשמואל** וכו' וחותם שומע צעקה, **מפני שבשמואל כתיב צעקה ותפלה**[יט], **וגבי אליהו כתיב תפלה** והיינו **ענני ה' ענני, ואמרינן בגמרא** דבשומע **צעקה** חותמים **גבי שמואל**, ובשומע **תפלה גבי אליהו.** ובגמ' שם **יש אומרים** איפכא, דחותמים בשומע **תפלה גבי שמואל**, ובשומע **צעקה גבי אליהו, דהא דכתיב ענני גבי אליהו, הוא צעקה** ולא תפילה. **ושמואל במצפה**, הוא **מעין** אל **ה' בצרתה לי** והיינו שהיו שם בצרה שנתקבצו הפלשתים להלחם עמם, ונושעו ע"י תפילת שמואל, ולכן מזכירים אותו בברכה של מזמור זה. וכן (כ)**אליהו** שנענה בירידת האש **בהר הכרמל, הוי כנגד אשא עיני אל ההרים**, וכן כולם דהיינו דוד ושלמה הוו מעין הברכה כבתוס' לקמן.

ברוך מרחם על הארץ:

דברי התוס' בדיבור זה הם המשך לדיבור הקודם.

דגבי דוד ושלמה שייך לומר על הארץ,

משום **דדוד ושלמה התפללו על הארץ**, דוד התפלל על הדבר שהיה בארץ, **גבי מלאך המות** שהיה עמו **בגורן ארונה** היבוסי (שמואל ב כד) ושם קנה ממנו דוד את הגורן ובנה שם מזבח, ונענה שנעצרה המגיפה. **ושלמה בתפלה דקאמר** כשהכניס את הארון לביהמ"ק, **רעב כי יהיה בארץ** וגו', ופרש כפיו וגו', ואתה תשמע השמים, ונענה אז בתפילתו, כמו שנאמר שם (ט ג) 'ויאמר ה' אליו שמעתי את תפלתך' וגו'. **ועוד יש לומר משום דדוד ושלמה אתקין בהמ"ק** שהוא העיקר[כא] **בארץ**, דדוד קנה את גורן ארונה מקום המקדש[כב], ושלמה בנה את ביהמ"ק. **ולא קשיא הא דחשיב יונה מקמי דוד אף על גב שהיה דוד ושלמה קודם, משום דבעי למיחתם** בסוף כל הברכות בבקשה **על הארץ כדמפרש בגמרא**, וזו שייכא גבי דוד ושלמה.

ויודע שבתי אבותיו קבוין לשם אסור לשתות יין וכו':

פירוש, מה **שאסור לשתות** יין היינו מחוץ **לסעודתו, אבל** בתוך **סעודתו מותר, דיין ששותים בתוך הסעודה הרי אינו משכר**, וא"כ אין טעם לאוסרו מטעם 'שמא יבנה המקדש'[כג].

ציונים והערות

יד. שכן יושבים בית דין בלשכת הגזית ומורין הוראות. רבינו גרשום. **טו. עיין שבת** (פח:) ועיין במהרש"א שתמה דהאיך אפשר לומר שהר המוריה הוא הר סיני והלא מקרא מפורש הוא בדברי הימים לבנות את בית ה' בהר המוריה, הרי שהר המוריה הוא מקום בית המקדש והר סיני הלא הוא בחו"ל. ובקרן אורה כתב לישב ולגרוס ע"פ הילקוט מאי הר המור והיינו דקרא דהר המור יכול להדרש שפיר על הר סיני. **טז. וכמו** שנהגו שהדרשן עומד ועולה למקום גבוה כדי לדרוש. ומטעם זה הוא מה שצריכים העם לשבת בשעה שעומד הזקן. מנחם משיב נפש. **יז. במשנה** לפנינו כתוב, זוכר הנשכחות ועיין בהגהות וציונים לעיל במשנה שהביא לגרוס כן מכת"י. **יח. רש"י** במשנה. **יט. תפלה** דכתיב (שמואל ב ז) קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם. צעקה דכתיב בו (שם, וכן שם טו) ויזעק שמואל אל ה' (ועיין לקמן יז. וברש"י שם). **כ. בבאה"מ** מחקו. **כא. רש"י** לקמן יז. ד"ה דבעי למיחתם, ושם איתא שהוא עיקר הארץ. **כב. כפי** שהובא לעיל וכן אמר לשלמה בדברי הימים (ב ו) ואני בעניי הכינותי לבית ה', וכן בנה את היסודות לביהמ"ק כדאי' בשיר השירים רבה א (פ"ב ו). **כג. ובקרן** אורה תמה, דלא מצינו לגבי שתוי יין שנכנס למקדש, חילוק בין אם שתה בתוך סעודתו או לא. ועיין במנחת חינוך מצוה רנב שכתב דאפשר שלא אמרו כן התוס' אלא דלא חיישינן, והיינו שדוקא בזמן הזה שאין איסור השתיה אלא משום שמא יבנה המקדש ויצטרך לעבוד עבודה, הוא קל יותר ומותר בתוך סעודתו, אבל אם שתה בסעודה ועבד מודים התוס' שחייב.

ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי טעמא:
פירוש מאי טעמא דאין הכהנים מותרין להסתפר במשמרתם אלא דווקא בחמישי בשבת, ומבארת הגמ׳ דזאת כדי שלא יכנסו למשמר כשהן מנוולין, **פירוש** דאם לא נאסור עליהם להסתפר, יבואו לסמוך על כך שיכולים להסתפר בתוך משמרתם, ולא יקדימו להסתפר לפני כן, ומשא״כ כעת שאסרו עליהם להסתפר בימי משמרתן, לא ימתינו מלהסתפר עד יום אחד מימי השבוע הבא שהוא משמרתם, ויסתפרו קודם שיכנסו למשמרת, דאם לא יסתפרו קודם יהיו אסורין מלהסתפר כל השבוע הבא עד יום החמישי, ומתוך זה שאסרו עליהם לספר כל השבוע הבא ע״כ יסתפרו קודם שיכנסו למשמרתם וא״כ לא יהיו מנוולים[כד].

כהן גדול מסתפר מע״ש לערב שבת וכהן הדיוט אחד לשלשים יום:
פירושו שכהן הדיוט **אינו** יכול **להשהות** את תספרתו **יותר** משלושים יום, אבל ודאי הוא שיכול להסתפר גם מערב שבת לערב שבת. **והאי דקאמר בסמוך השתא דכתיב פרע לא ישלחו, פרע** ליהוי, אין הכוונה שצריך לגדל עד שיהיה בגדר ׳פרע׳ דהיינו עד שלושים יום ואינו יכול להסתפר קודם שלושים יום, זה אינו, אלא **פירושו פרע** יכול הוא ליהוי - לגדל **עד שלשים יום,** וזאת **אם ירצה** בכך.

לא לירבו כלל:
פירוש ואפילו עד ל׳ יום. וקשה דאם כן שאסור לגדל כלל וצריך לספר בכל יום, **גזירה שוה דפרע** פרע מנזיר **למה ליה**[כה]. **ויש לומר, דשמא** אין כוונתו לומר שאסור לכהן הדיוט לגדל כלל וצריך להסתפר בכל יום, **אלא שרצונו לומר דלא לירבו עד ל׳ יום אלא יגלח ביום כ״ט**[כו].

שלוחי לא משלחו:
פי׳ דהתורה אמרה שיכולים לגדל פרע, דהיינו גידול שער של שלושים יום, אבל שלוחי מכאן ואילך, דהיינו יותר **משלשים יום,** לא ישלחו.

מכלל דרבנן אסרי:
פי׳ הקושיא היא כך, **מכלל דרבנן** החולקים על רבי, **אסרי לשתות יין** בזמן הזה למי שבתי אבותיו קבועין, וזאת **משום דחששי שמא יבנה ביהמ״ק, ובעינן כהן ראוי לעבוד וליכא,** כיון שהוא שתוי יין, וא״כ מהאי טעמא גופא אמאי לא אסרו לכהן בזמן הזה לגדל שערו יותר מל׳ יום. **ומשני,** דענין גידול שער לא דמי לשתיית יין, **מפני דאפשר** דלפני שנכנס לעבודה **מספר** הכהן עצמו ולאחמ״כ **עייל** לבית המקדש, משא״כ בשתוי יין אין באפשרותו לפכח את עצמו מיינו.

בעינן כהנים הראויים לעבודה וליכא:
ואם תאמר, והלא בלא שישתו הכהנים יין נמי אינם ראויים לעבודה, והרי **אסורין** הם **בעבודה** אם יבנה המקדש, דהרי בחזקת **טמאי מתים** נינהו **וצריכין הזאה ג׳ [וז׳],** וכיוון שכך יקשה, **אמאי אסרי להו שתיית יין. ויש לומר,** דאע״פ דטמאי מתים הם, מכל מקום אם יבנה המקדש יהו מותרין לאלתר **בעבודת צבור,** דהרי **טומאה הותרה בצבור** דהיינו שהותר לעבוד עבודת ציבור גם בכהנים טמאים.

פרועי ראש דלא מחלי עבודה:
פי׳ [דבר תורה[כז]**]** שאם עבדו בעודם פרועי ראש אינם מחללים **דלא כתיב בסמוך** לאיסור גידול פרע **ולהבדיל** וגו׳ (עיין תוס׳ לקמן ד״ה סמוך יין).

דבר זה מתורת משה לא למדנו:
מבארים מדוע לא נלמד לאסור ערל בעבודה בק״ו מבעל מום.
ואם תאמר, נילף לכך דאסור הערל לעבוד בביהמ״ק **מקל וחומר מבעל מום,** ומה **בעל מום שמותר באכילת קדשים, כדדרשינן** זאת **במסכת קדושין בפרק האיש מקדש** (דף נג.) דבעל מום אוכל בקדשים, מדכתיב ׳וכל מנחת מחבת וכל מרחשת לכהנים יהיה איש כאחיו׳ ומרבינן מתיבת ׳איש׳ דאפילו בעל מום חולק[כח], **ואפילו הכי בעל מום אסור** הוא לעבוד עבודה, כדכתיב בקרא[כט], **ערל שאסור באכילת קדשים, דדרשינן בפרק הערל** (יבמות דף ע.) **בגזירה שוה** לתושב ושכיר שנאמר באכילת תרומה[ל] **מתושב ושכיר מפסח**[לא], דכמו דבפסח **ערל אסור בו,** כן אסור נמי באכילת כל הקדשים, ואם כך **אינו דין שאסור** הוא לעבוד עבודה, והרי ילפותא דק״ו דאורייתא היא ואמאי אמר רב חסדא שדבר זה לא למדנוהו מתורת משה. **ויש לומר,** דחלל היינו הנולד מפסולי קידושין דלאו, **יוכיח שאינו אוכל בקדשים, ואפילו הכי כשר** הוא לעבודה היינו דבדיעבד אם עבד עבודתו כשירה, **וכדאמר** בפרק האומר (קדושין דף סו:) **מדכתיב ברך ה׳ חילו ופועל ידיו תרצה, דמשמע אפילו [חולין שבו] הוא רוצה בעבודתו,** וא״כ נוכל לומר דהוא הדין בערל, דאע״פ שאסור הוא לאכול בקדשים, אעפי״כ יהא מותר בעבודה, ואם נאמר כן אזי מופרך הק״ו. **אי נמי,** יש לדחות, **דמבעל מום לא מצי יליף** לאוסרו בעבודה, משום **דאיכא** למיפרך הכי, **מה לבעל מום** שהוא חמור

ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת מאי טעמא. פי׳ מאי טעמא אין הכהנים מותרין להסתפר אלא דווקא בחמישי בשבת, כדי שלא יכנסו למשמר כשהן מנוולין פי׳ ולא ימתינו עד יום אחד מימי השבוע הבא, ויסתפרו קודם שיכנסו למשמרת דאם לא יסתפרו קודם יהיו אסורין כל השבוע הבא עד יום החמישי, ומתוך זה שאסרו לספר כל השבוע הבא יסתפרו קודם שיכנסו למשמרתם ולא יהיו מנוולים:

כהן גדול מסתפר מע״ש לערב שבת וכהן הדיוט אחד לשלשים יום. פירוש, שאינו יכול להשהות יותר. והאי דקאמר בסמוך השתא דכתיב פרע לא ישלחו פרע ליהוי, פי׳ פרע ליהוי עד שלשים יום, אם ירצה:

לא לירבו כלל. פירוש ואפילו עד ל׳ יום. וקשה דאם כן ג״ש דפרע למה לי. וי״ל, דשמא ר״ל לא לירבו עד ל׳ יום אלא יגלח בכ״ט:

שלוחי לא משלחו. יותר משלשים יום:

(יז:) **מכלל דרבנן אסרי. פי׳, מכלל דרבנן אסרי לשתות יין משום דשמא יבנה ביהמ״ק ובעינן כהן ראוי לעבוד וליכא, ומשני אפשר דמספר ועייל:**

בעינן כהנים הראויים לעבודה וליכא. וא״ת והלא בלא יין נמי אסורין בעבודה דטמאי מתים נינהו וצריכין הזאה ג׳ [וז׳], ואמאי אסרי להו יין. וי״ל, דמ״מ מותרין בעבודת צבור דטומאה הותרה בצבור:

פרועי ראש דלא מחלי עבודה. פי׳ דלא כתיב בסמוך ולהבדיל וגו׳: (דבר תורה):

דבר זה מתורת משה לא למדנו. וא״ת נילף מק״ו, ומה בעל מום שמותר באכילת קדשים כדדרשינן במסכת קדושין פרק האיש מקדש (דף נג.) וכל מנחת מחבת וכל מרחשת לכהנים יהיה איש כאחיו ואפ״ה בעל מום, אסור לעבוד עבודה, ערל שאסור באכילת קדשים דדרשינן פרק הערל (יבמות דף ע.) בג״ש תושב ושכיר מפסח דערל אסור בו, אינו דין שאסור לעבודה. וי״ל, דחלל יוכיח שאינו אוכל בקדשים ואפ״ה כשר לעבודה, וכדאמר פרק האומר (קדושין דף סו:) מדכתיב ברך ה׳ חילו ופועל ידיו תרצה דמשמע אפילו [חולין שבו] הוא רוצה בעבודתו. אי נמי, מבעל מום לא מצי יליף דאיכא למיפרך מה לבעל מום שכן עשו בו קריבין כמקריבים שכל הקריבין פסולים

ציונים והערות

כד. אבל אם שלמו בתוך ימי משמרתו שלושים יום מאז שהסתפר חייב לספר כיון שהוא מדאורייתא כמבואר בגמ׳ להלן [והיינו מגז״ש דפרע פרע מנזיר] ולא אתי דרבנן ומפקע ליה. מאירי. ומ״מ אע״ג שהם בין כך חייבים להסתפר כל ל׳ יום מ״מ קצת ניוול שייך בהם אם לא הסתפרו לפני משמרתם. שם. **כה. עיין** בחידושי הר״ן שכתב דגזירה שוה זו אינה מדאורייתא אלא מדרבנן, שהרי לא ילפינן גזירה שוה לדברי תורה מדברי קבלה. ולפ״ז לא תקשה קושיית התוס׳. **כו. וקשה** לפ״ז לשון הגמ׳ ואימא לא לירבו כלל דמשמע שכוונתה להקשות שיצטרכו הכהנים לספר בכל יום, ולא כ״ט יום כדביארו התוס׳. וכתב בהגהות הב״ח דלתוס׳ לא גרסינן תיבת כלל בגמ׳. ועיין בחשק שלמה על הגמ׳, שכתב לבאר בשם אחיו שנראה שצריך לחלק את תיבת ׳כלל׳ שהכוונה כל ל׳, והגמ׳ מקשה ואימא דלא לירבו כל ל׳, דהיינו שלא יגדלו שלשים אלא עד כ״ט יום. **כז. ע״פ** הגהות הב״ח.

כח. עיין בתוס׳ שם (ד״ה פיס) דהאמת היא דמקרא אחרינא נפקא והיינו מדכתיב (ויקרא ז) כל זכר בבני אהרון יאכלנה לרבות בעל מום. **כט. כל** איש אשר בו מום מזרע אהרון הכהן לא יגש להקריב את אשי ה׳ (ויקרא כא). **ל. דהיינו** מה דכתיב (ויקרא כב) תושב כהן ושכיר לא יאכל קדש [ובתרומה הכתוב מדבר שכל הענין דיבר בה. רש״י שם]. כאן הביאו התוס׳ להוכיח משם שכל הקדשים אסורים לערל. וזה צ״ע שהרי שם אמר זאת לענין אכילת תרומה ולא לאכילת שאר הקדשים. ועיין ברש״ש כאן שציין לדברי התוס׳ (סס ע: ד״ה דפסח גופיה), שכתב שלומדים לאסור אונן באכילת כל הקדשים מפסח דיליף ממע״ש, שהרי הוקשו כל הקדשים כאחד ופסח עמהם בויקרא (ז לז) דכתיב ׳זאת התורה לעולה ולמנחה׳ וגו׳ וגם פסח נכלל שם דדרשינן דביום צוותו זה בכור ומעשר ופסח, וה״ה שאפשר ללמוד מההיקש ההוא מפסח לאסור ערל באכילת כל הקדשים. **לא. דכתיב** כל ערל לא יאכל בו (שמות

מערל, שכן עשו בו דין קריבין כדין מקריבים, כלומר, שכל הקרבנות הקריבין פסולים להקרבה כשהם בעלי מומים כמו שהמקריב פסול הוא כשהוא בעל מום, ומשום חומרא זו גם אסור בעבודה, תאמר - משא"כ בערל שלא עשה בו דין קריבין כדין מקריבין דאין איסור להקריב קרבן ערל דמה ערלות שייך בבהמה, ושמא נאמר בו דגם מקריבים ערלים יהיו כשרים לעבוד, קמ"ל.

שתויי יין דמחללי עבודה:
פי' דכתיב 'יין ושכר אל תשת בבואכם' וגו', ובסמוך לו נאמר 'ולהבדיל בין הקודש ובין החול', ודרשינן מינה דאתי להבדיל בין עבודה מחוללת לשאינה מחוללת, והיינו דאם עבד בעודו שתוי עבודתו מחוללת[לב].

מריש ירחא דניסן ועד תמניא (דהא) [ביה] איתוקם תמידא:
פירוש, כדמפרש במגילת תענית (פ"ח), שהיו הבייתוסים אומרים שיחיד מתנדב את קרבן התמיד, וטעו ללמוד כך משום דכתיב בו את הכבש האחד תעשה בבקר, והיינו דמכך דנכתב 'תעשה' בלשון יחיד, משמע שהיחיד יכול להביאו. והדרי להו - החזירו חכמים תשובה לדבריהם, - בשמונת ימים אלו - דכיוון דכתיב את קרבני לחמי לאשי 'תשמרו' להקריב לשון רבים ילפינן מכך דבעינן דווקא לרבים שיביאוהו.

הלכו והפגינו:
(הפיגו[1]והפגינו[לג]), הוא מלשון נחי וצעקה[לד]. **אי שמים גרסינן** שכך היתה צעקתם. והתחלקה לשני דברים, שפירוש אי שמים הוא, דלהקב"ה היו צועקין למה יאמרו הגוים איה אלהיכם כלומר ש'אי' פירושו איה[לה]. והחלק השני שבצעקתם נאמר להם, דהיינו כלפי גדולי רומי, שאמרו, וכי לאו אחיכם אנחנו וכו'.

לא נצרכה אלא לחדש מעובר:
פירוש דעברוה לאדר וכגון שלא נראה הלבנה עד סוף יום ל' דאדר, והוי ר"ח ניסן ביום ל"א. פירוש, והתירוץ הוא, דכיון שר"ח ביום ל"א הוא, א"כ האי כ"ט לא מצינו לאוסרו משום יום שלפני ר"ח ניסן, דהרי יום ל' מפסיק בינתים[לו], ומשום הכי איצטריך לאוסרו משום יום שלאחר עשרים ותמניא[לז].

דאילו אי איקלע וכו':
שום גזרה מריש ירחא וכו' דאז תמניא גופיה אסור, משום דהוי ליה וכו' יומא דאיתוקם ביה תמידא. **והקשה הקונטרס, ואכתי יקשה ולימא מתשעה**, ואל תאמר דבהכרח נקט מתמניא, זאת משום דאילו מיקלע מילתא ובטליניה וכו', א"א לומר כן, משום **דאפילו אי מיקלע שום גזרה ובטלינא לז' ימים** דאיתוקם תמידא וכו', **אכתי** יהא **אסור** יום **תמניא גופיה**, משום דהוי יומא דמקמי יומא דאיתותב חגא דשבועיא והרי אסור להתענות לפניו. **ותירץ הקונטרס, דהא לאו פירכא** היא, דבכה"ג דמבטלים ליו"ט דתמיד, אזי גם יום ח' יתבטל דהא מיו"ט גופיה דתמיד מבטלינן ליה - אי מיקלע מילתא, **ואנא ניקום ונגזור לאוסרו משום קמי יומא דאיתותב חגא דשבועיא** - בתמיה, כלומר, דאם מבטלים אותו יו"ט גופו משום מה שארע, כל שכן שנבטל למה שנאסר מחמת היום שאחריו, **וכי האי [גוונא[לח]] מתרצינן לקמן בענין יום טוריינוס.**

רב אמר הלכה כר' יוסי.
מבארים את הטעם שמתענים ביום שלפני הפורים, ולא נאסר מחמת יום שלפני הפורים.
רב אמר דהלכה כר' יוסי בהא **דאמר שלפניו אסור, אבל** במה שאמר שימים האסורים בהספד לאחריהם נמי אסור, בזאת אין הלכה כר"י, אלא **דלאחריו** אמנם מותר. **ואם תאמר, כיון דאמר דהלכה כר' יוסי** דיום דלפניו אסור בתענית, א"כ **היאך אנו מתענין** בתענית אסתר שהיא **לפני הפורים, דאי משום** דאיתא (ילקוט המגה יח:) **דהיום בטלה** איסור התענית מהימים הכתובים במגילת **תענית, מכל מקום** איתא שם **דאחנוכה ואפורים** נוהג איסור התענית **ולא בטלו**[לט]. ויש לומר, דהא דאמר חנוכה ופורים לא בטלו, רצה לומר הדינין שלהם לעשותן בעצמם יום טוב ודלא להתענאה בהון גופא זאת לא נתבטל, **אבל** בדינים דימים שלפניהם אמנם בטלו. **[ו]עוד יש לומר דכיון (דיום) [דימים[מ]] שלפני הפורים (ש)נתבטל[ו]** מיו"ט דידהו שהיו רגילין לעשות בהן דהיינו יום ניקנור ויום טוריינוס כדלקמן (ע"ב) **ונתבטלו יו"ט שלהם** גופם, כדאיתא לקמן (שם) **הכי נמי יש לנו לומר שיבטלו** איסור התענית שיש בהם משום טעם דלפני הפורים, דהכי נמי אמרינן בסמוך גבי יום שלפני נקנור וכו', וכן גבי יו"ט דטוריינוס [יום שלפני יום ניקנור הוא יום טוב דטוריינוס כמבואר לקמן], דכיון

שהם בעלי מומים כמו המקריב, תאמר בערל שלא עשה בו קריבין כמקריבין דמה ערלות שייך בבהמה:

שתויי יין דמחללי עבודה. פי' דכתיב יין ושכר אל תשת וגו' ולהבדיל בין הקודש ובין החול:

מריש ירחא דניסן ועד תמניא (דהא) [ביה] איתוקם תמידא. פי' כדמפרש במגילת תענית [פ"ח] שהיו הבייתוסים אומרים שיחיד מתנדב תמיד, משום דכתיב תעשה את הכבש אחד תעשה בבקר, תעשה משמע יחיד. והדרי להו, את קרבני לחמי לאשי תשמרו להקריב, לשון רבים:

[יח.] **הלכו והפגינו. הפיגו לשון נהי וצעקה. אי שמים גרסינן. פירוש שמים, להקב"ה היו צועקין למה יאמרו הגוים איה אלהיכם. ולהם אמרו, וכי לאו אחיכם אנחנו וכו':**

לא נצרכה אלא לחדש מעובר. פירוש, דעברוה לאדר שלא נראה הלבנה עד יום ל' והוי ר"ח ניסן יום ל"א. פירוש, וא"כ האי כ"ט לא מצינו לאוסרו משום יום שלפני ר"ח ניסן דיום ל' מפסיק בינתים, משום הכי איצטריך לאוסרו משום יום שלאחר עשרים ותמניא:

דאילו אי איקלע וכו'. שום גזרה מריש ירחא וכו' תמניא גופיה אסור דה"ל וכו'. והקשה הקונטרס אכתי לימא תשעה, ואפילו אי מיקלע שום גזרה ובטלינא לז' ימים וכו' אכתי אסור תמניא גופיה משום דהוי יומא דמקמי יומא דאיתותב חגא דשבועיא. ותירץ הקונטרס הא לאו פירכא, דהא מיו"ט גופיה דתמיד מבטלינן ליה ואנא ניקום ונגזור משום קמי יומא דאיתותב חגא דשבועיא, וכי האי מתרצינן לקמן ביום טוריינוס:

רב אמר הלכה כר' יוסי דאמר לפניו אסור אבל לאחריו מותר. וא"ת כיון דאמר הלכה כר' יוסי היאך אנו מתענין לפני הפורים, דאי משום דבטלה מגילת תענית, מ"מ אחנוכה ואפורים לא בטלו. וי"ל, דהא דאמר חנוכה ופורים לא בטלו, ר"ל הדינין שלהם לעשותן י"ט ודלא להתענאה בהון אבל בדינים דלפניהם בטלו. עוד י"ל, דכיון דיום שלפני הפורים

שנתבטל מיו"ט דידהו שהיו רגילין לעשות בהן ונתבטלו יו"ט שלהם, ה"נ יש לנו לומר שיבטלו משום טעם לפני הפורים, דה"נ אמרינן בסמוך גבי יום שלפני נקנור וכו' וכן גבי יו"ט טוריינוס דכיון דבטלו מיום שלהם לא יאסרו משום יו"ט הבא אחריהם

ציונים והערות

יג). **לב. בהגהת** הגליון הקשה, שהרי מסקנת הגמ' (זבחים יח) דמלהבדיל בין הטהור ובין הטמא ילפינן דרשה אחריתא, ואילו שתויי יין דמחלי עבודה לומדים מגז"ש חוקה חוקה ממחוסר בגדים. ותירץ במצפה איתן (סנהדרין כג:) שתוס' אמרו כן משום דמוכרח הוא שילפינן מהאי קרא דלהבדיל, דאם מגז"ש ממחוסר בגדים ילפינן ליה א"כ אי אפשר ללמוד ממנו לפרועי ראש שהרי דבר הלמד בגז"ש אינו חוזר ומלמד בהיקש בקדשים, וכיצד אמרה הגמ' כאו שלמדים לפרועי ראש בהיקש, אלא ע"כ שילפינן ליה מקרא דכתיב בגופיה. עיי"ש. **לג. בארות** המים. **לד. וכמו** שהביא רש"י דצעקו מתרגם בתהילים (קל ג) לשון פגינה. **לה. ודלא** כרש"י שפירש ד'אי' שמים פירושו אהה ה'. **לו. והקשה** הרש"ש שגם בכה"ג שאדר מעובר לעולם אסרינן ליום כ"ט משום יומא דקמי יומא דאיתוקם תמידא, דהרי הויא לן ספק ביום כ"ט שמא יבואו עדים למחר שאז הוא יומא דמקמי ר"ח, ור"ח הוא דאורייתא וספיקא דאורייתא לחומרא. והוא מציין לברכות (דף מט) שכתב שם שהגם שר"ח גופו מדאורייתא מ"מ איסור התענית בו אינו מדאורייתא [וכן מבואר בתוס' לקמן ע"ב בד"ה הלכה מתענה ומשלים] וא"כ הויא ספיקא דרבנן ולקולא. וכאן כתב ליישב דאירי כשידעינן לפי חשבון שלא יכול להיות שיתקדש החודש ביום ל' ואין כאן ספק כלל. **לז. התום'** כאן מפרשים שכוונת אביי לתרץ מדוע צריך לאסור את יום כ"ח, והלא כבר אסרינן ליום כ"ט משום יומא דמקמי יומא דאיתוקם תמידא. ועיין בגליון הש"ס שתמה על דבריהם, שהרי מה דאצטריך לאסור אותו הוא משום יומא דכ"ח גופיה, אלא שבא אביי לומר רק אמאי אצטריך לאסור יום כ"ט משום יומא דקמי יומא דאיתוקם תמידא ולא נאסר כבר משום יומא דבתר עשרים ותמניא, והיה על התוס' לומר להפך שכיון שהחודש מעובר א"א לאסור את יום שלפני ר"ח משום יום כ"ח ולכן צריך לאוסרו משום יום שלפני ר"ח. ועיין בהגהת מראה כהן שכתב להגיה בדברי התוס': 'וא"כ האי יום ל' לא מצינו לאוסרו משום יום שלאחר כ"ח דהרי יום כ"ט מפסיק ביניהם'. ועי' בשות נוב"י מהדורה תנינא או"ח סי' צג מש"כ בישוב דברי התוס'. **לח. הגהת** הב"ח. **לט. ומה** שאמר שפורים איסורו הוא משום מגילת תענית והרי הוא מפורש ממגילת אסתר, עיין על כך לקמן ע"ב רש"י ד"ה ואמר. **מ. הגהת** הב"ח וכן

דבטלו יום ניקנור וטוריינוס מיום [טוב^מא] שלהם כמו כן לא יאספרו אותם בתענית משום יו"ט הבא אחריהם, דלכאורה אמורים היו להיות אסורים, משום שהם יום שלפניהם, ואעפי"כ אינם אסורים, וכמו כן הכי נמי, דכיון דיום שלפני הפורים נתבטל משום עצמו ומותר להתענות, שוב לא יאסר משום יום שלפני הפורים^מב.

דאסורים משום יום שלפניהם, כמו כן ה"נ דכיון דיום שלפני הפורים נתבטל משום עצמו ומותר להתענות, לא יאסר משום יום שלפני הפורים:

[יח:] **הלכה מתענה ומשלים. פי' הא דקפסק הלכה מתענה ומשלים אר"ח קאי, דאי אחנוכה ואפורים אינו יכול להתענות דיום משתה ושמחה כתיב:**

הדרן עלך סדר תעניות קמא

הלכה מתענה ומשלים:

יבארו האם גם בחנוכה ופורים מתענה ומשלים.

פירוש, הא דקפסק הלכה דמתענה ומשלים אר"ח בלבד קאי, דאי אחנוכה ואפורים קאי הרי באמת אינו מתענה ומשלים בהם, דאינו יכול להתענות בהם, דיום משתה ושמחה כתיב בו במגילת אסתר^מג.

הדרן עלך סדר תעניות קמא

ציונים והערות

לקמן. **מא. הגהת** הב"ח. **מב. ובעצם** קושיית התוס' עיין במאירי שתי' שתענית אסתר אין איסור לצום בה לפני פורים משום שאינו לתפילה וצרה אלא משום שמחה. והרא"ש כתב, שפורים הוא מדברי קבלה והוי כדברי תורה שאינם צריכים חיזוק ולא אסרו חכמים כלל להתענות לפניהם. **מג. היינו** לגבי פורים, ובחנוכה אינו יכול להתענות מפני דכתיב במגילת תענית, וגם למאי דקיי"ל דבטלה מגילת תענית הרי הביאו כבר התוס' לעיל ע"א דגם לדידיה לגבי חנוכה ופורים לא בטלו. ועיין בחשק שלמה שתמה על מה שכתבו התוס' שגם חנוכה הוקבע למשתה ושמחה דמנא להו להתוס' להא שקבעו את החנוכה למשתה ושמחה עיי"ש.

מתריעין עליהם מיד:
ומתענין כמו כן, **ואפילו בראשונות**, שהרי כוונת המשנה שכל חומר האחרונות **נוהגין בו**[א]. **ואם תאמר [כיון ד[ב]]הא דמתריעין משמע דמתריעין ומתענין, אמאי צריך לפרש במתני' בסמוך שאותה העיר מתענה ומתרעת,** הרי די שיאמר מתרעת לבד, וכבר ידעינן דגם מתענות הם, כיון דאמרת **דסתם מתריעות משמע תרוייהו** כמבואר כאן. **ויש לומר**, דמה שפירש שם דמתרעת היינו גם מתענה, הוא **משום דבעי לאפלוגי עליה ר' עקיבא בסיפא**, דקאמר שהערים שסביבותיה **מתריעות ולא מתענות**, ואם היה אומר מתרעת בלבד, לא היה ברור מלשונו במה הם פליגי.

לא צריכא דאקון:
פירוש, דגם אם **לאחר** שכבר עלו בקנה **נתייבשו** ואפ"ה אין מתריעין עליהם. **מהו דתימא אקנתא מילתא היא, פירוש דהואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם** שוב אינם חוזרים ונתקנים ללא תפילה **וליבעי התרעה**, קמ"ל **דלאו מילתא היא**, ואין צריך להתריע עליהם[ג].

נהרא אנהרא בעורתא:
פי' (הכי) [הקונטרס[ד]] בשאין תבואה בעיר זו **ויש הרבה בשאר העירות ויכולין להביא** מזו לזו ע"י נהר המחבר ביניהם, היינו דמקרי **בצורת**, ועדיין **לא** מקרי **רעבה [ד]מאחר שיכולין להביא** לכאן **על ידי** העברת התבואה **בנהר דליכא בזה אלא טרחא זעירא** אין זה רעב, **ומהאי [מילתא']**, כלומר, מדבר מועט שכזה אין מתריעין עליו שאין מתריעין אלא על רעב ולא על בצורת[ה]. אבל **במדינתא אמדינתא**, פירוש, שאין תבואה בכל המדינה **וצריך להוציא** ממדינה אחת **למדינה אחרת על ידי חמורים וסוסים**, ומיירי היכא דאי אפשר להעביר התבואה ממדינה למדינה בספינה על הנהר, **ואז אמנם מתריעין, זאת מפני דאי אפשר להביא** תבואה **בשפע כל כך** ע"י חמורים כמו **בספינות** ובהכי נחשב לרעב. **לישנא אחרינא, נהרא אנהרא**, כלומר, **אם יבש הנהר** זה שבעיר **וצריך להסב נהר אחר לכאן** לשתיה ולהשקות את השדות, **אי נמי** שרק **צריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ואז יבא** מאליו מים **בנהר כאן**, זה מיקרי **בצורת ולא מתריעין עליה**, אבל **מדינתא אמדינתא**, היינו **אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר, וצריכין להביא מים מעיר אחרת** הרי זה **כפנא** ומתריעים עליו.

מתריעין עליהם מיד ומתענין כמו כן. ואפילו בראשונות, שחומר האחרונות נוהגין בו. ואם תאמר, הא דמתריעין משמע דמתריעין ומתענין, אמאי צריך לפרש במתני' בסמוך אותה העיר מתענה ומתרעת כיון דסתם מתריעות משמע תרוייהו. ויש לומר, משום דבעי לאפלוגי ר' עקיבא בסיפא דקאמר מתריעות ולא מתענות:

[יט.] **לא צריכא דאקון. פי' לאחר שעלו בקנה נתייבשו. מהו דתימא אקנתא מילתא היא, פי' דהואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם ליבעי התרעה, קמ"ל דלאו מילתא היא:**

נהרא אנהרא בצורתא. פי' (הכי) בשאין תבואה בעיר ויש הרבה בשאר עיירות ויכולין להביא מזו לזו היינו מקרי בצורת ולא מקרי רעב, ומאחר שיכולין להביא ע"י הנהר דליכא אלא טרחא זעירא, ומהאי, כלומר מדבר מועט כזה אין מתריעין. מדינתא אמדינתא, פירוש שצריך להוציא ממדינה למדינה אחרת ע"י חמורים וסוסים, ואז מתריעין דאי אפשר להביא בשפע כ"כ כמו בספינות. ל"א נהרא אנהרא, כלומר, אם יבש הנהר זה וצריך להסב נהר אחר לכאן, אי נמי צריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ויבא לכאן, זה בצורת ולא מתריעין עליה, אבל מדינתא אמדינתא, אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר וצריכין להביא מים מעיר אחרת, כפנא. וקשה, דבמתני' משמע דאבצורת מתענין, דקתני מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת. ויש לומר, דמכת בצורת דמתני' הוי כמו דכפנא, כאשר פירשתי שתחת חטה יצא חוח ומשום הכי מתריעין, אע"ג דעדיין אינו רק בצורת הואיל וסופו רעב מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא, אבל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת אי לא מצי לבא לידי רעב, ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא דלא הוי אלא כי בצורתא ולא מתריעין:

[יט:] **נהירנא. פירוש (זכור) אני:**

בהפרכיא שלהן. פי' באותו מלכות:

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים. פי' הם הספיחים היוצאין מהן. וצ"ל דסבר כמ"ד (פסחים דף נ"ג:) ספיחי זרעים אסור דהיינו ר' עקיבא, מדקאמר על האילנות ולא קאמר על הספיחים:

[כ.] **נקדרה. כמו מקדר בהרים (עירובין נ"ח.) כלומר שמנקב הרקיע:**

גזיריפטי. פירוש סרדיוטין ושוטרי העם במקל:

ונעתרות נשיקות שונא. פירוש כלומר, נאמנים פצעי אוהב, וחילופיהן בשונא, ונעתרות לשון הפוך בעתר פורק"א בלע"ז שמהפכין

מתריעין עליהם מיד:
ומתענין כמו כן, **ואפילו בראשונות**, שהרי כוונת המשנה שכל חומר האחרונות **נוהגין בו**[א]. **ואם תאמר [כיון ד[ב]]הא דמתריעין משמע דמתריעין ומתענין, אמאי צריך לפרש במתני' בסמוך שאותה העיר מתענה ומתרעת,** הרי די שיאמר מתרעת לבד, וכבר ידעינן דגם מתענות הם, כיון דאמרת **דסתם מתריעות משמע תרוייהו** כמבואר כאן. **ויש לומר**, דמה שפירש שם דמתרעת היינו גם מתענה, הוא **משום דבעי לאפלוגי עליה ר' עקיבא בסיפא**, דקאמר שהערים שסביבותיה **מתריעות ולא מתענות**, ואם היה אומר מתרעת בלבד, לא היה ברור מלשונו במה הם פליגי.

לא צריכא דאקון:
פירוש, דגם אם **לאחר** שכבר עלו בקנה **נתייבשו** ואפ"ה אין מתריעין עליהם. **מהו דתימא אקנתא מילתא היא, פירוש דהואיל ועלו בקנה ולא נתבשלו כל צורכם** שוב אינם חוזרים ונתקנים ללא תפילה **וליבעי התרעה**, קמ"ל **דלאו מילתא היא**, ואין צריך להתריע עליהם[ג].

נהרא אנהרא בעורתא:
פי' (הכי) [הקונטרס[ד]] בשאין תבואה בעיר זו **ויש הרבה בשאר העירות ויכולין להביא** מזו לזו ע"י נהר המחבר ביניהם, היינו דמקרי **בצורת**, ועדיין **לא** מקרי **רעבה [ד]מאחר שיכולין להביא** לכאן **על ידי** העברת התבואה **בנהר דליכא בזה אלא טרחא זעירא** אין זה רעב, **ומהאי [מילתא']**, כלומר, מדבר מועט שכזה אין מתריעין עליו שאין מתריעין אלא על רעב ולא על בצורת[ה]. אבל **במדינתא אמדינתא**, פירוש, שאין תבואה בכל המדינה **וצריך להוציא** ממדינה אחת **למדינה אחרת על ידי חמורים וסוסים**, ומיירי היכא דאי אפשר להעביר התבואה ממדינה למדינה בספינה על הנהר, **ואז אמנם מתריעין, זאת מפני דאי אפשר להביא** תבואה **בשפע כל כך** ע"י חמורים כמו **בספינות** ובהכי נחשב לרעב. **לישנא אחרינא, נהרא אנהרא**, כלומר, **אם יבש הנהר** זה שבעיר **וצריך להסב נהר אחר לכאן** לשתיה ולהשקות את השדות, **אי נמי** שרק **צריך להמתין עד שיגדל הנהר האחר ואז יבא** מאליו מים **בנהר כאן**, זה מיקרי **בצורת ולא מתריעין עליה**, אבל **מדינתא אמדינתא**, היינו **אם יבשו כל הנהרות שבזו העיר, וצריכין להביא מים מעיר אחרת** הרי זה **כפנא** ומתריעים עליו.

ואף על גב דעדיין אינו (רק) [בא רעב כי אם'א] בצורת שעדיין מצויה תבואה לאכילה, מ"מ **הואיל וסופו** של בצורת זו לבוא לידי **רעב** ומחסור, **מתריעין אע"ג דאכתי לא הוו כפנא, אבל לעולם אין מתריעין על מכת בצורת גרידא, אי לא מצי לבא לידי רעב, ולהכי קאמר הכא דנהרא אנהרא דלא הוי אלא כי בצורתא** דלא אתי לידי רעב **ולכך לא** מתריעין עליה.

נהירנא:
פירוש (זכור) [זוכר'ב] אני.

בהפרכיא שלהן:
פירוש, שאין מתריעין עליהן אלא **באותו** מלכות שחסר בה המים[ג].

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית מפני שיש בהם פרנסה לעניים:
פירוש שיש **בהם** פרנסה, היינו מן **הספיחים**
היוצאין מהן כלומר, מהפירות הגדלים מאליהן באילנות. **וצריך לומר דסבר** רשב"ג **כמ"ד** (פסחים דף נ"ג:) **דספיחי זרעים**, דהיינו הזרעים הגדלים מאליהן מן הגרעינים הנושרים בעת הקצירה **אסור** לאוכלם בשביעית דמ"ד זה היינו ר' **עקיבא** בפסחים שם, וידעינן זאת **מדקאמר** שמתריעין **על האילנות, ולא קאמר על הספיחים** שבזרעים[ד] ש"מ דאסור לאכלם בשביעית ולכך אין מתריעין עליהם.

נקדרה:
פירושו היינו **כמו מקדר בהרים** - מנקב בהרים (עירובין נ"ח.), ואמר כאן 'נקדרה' כלומר, **שמנקב הרקיע.**

גזיריפטי:
פירוש, סרדיוטין ממונין לדון דיני נפשות[ט] **ושוטרי העם במקל**[ט].

ונעתרות נשיקות שונא:
פירוש (כלומר[ז]) נאמנים הם פצעי האוהב,
וחילופיהן בנשיקות השונא, שכוונתם להרע. **ונעתרות** הוא **לשון** הפוך כמו שמצינו **בעתר** שהוא **פורק"א בלע"ז** - קלשון, שנקרא כן על שם **שמהפכין בה את**

ציונים והערות

א. וכתב הר"ן, דהא דדייקינן דמתריעין ומתענין קאמר היינו מדאמרינן פרק קמא, דתעניות אחרונות יתירות על הראשונות שמתריעין בהן משמע דבכל מקום שאמר סתם מתריעין, מתענין ומתריעין קאמר, אא"כ פירש התנא דהתרעה בלא תענית קאמר כר' עקיבא דאמר לקמן כו' או שהענין מוכיח בעצמו דבהתרעה בלא תענית קאמר עי"ש. **ב. הוספת** הב"ח. **ג. ודברי** תוס' אלו היינו כלישנא אחרינא המובא ברש"י. **ד. גליון. ה. כדאיתא** באבות (פ"ה מ"ח) רעב של בצורת בא מקצתן רעבים ומקצתן שבעים. ר"ן. **ו. הגהת** הב"ח. **ז. שם. ח. דבר** זה מבואר בגמ' לקמן ע"ב, א"ר חנינא סאה בסלע ושכיחא בצורתא, ואמר על כך רבי יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול, אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליהן מיד. ומשמע מכך שעל בצורת לבד אין מתענים. **ט. הגהת** הב"ח. **י. שם. יא. שם. יב. הגהת** הגליון. **יג. רש"י** כתב שדין זה קאי רק על בורות שיחין ומערות. אך עיין בר"ן, המפרש שגם במכה מהלכת הדברים אמורים והיינו שגם במה שאיתא לעיל במשנה שמתריעין עליהם בכל מקום היינו דווקא באפרכיא שלהם ואין לחוש יותר ועי"ש דהביא כן מן התוספתא (פ"ג ה"י). אך רש"י לשיטתו שכתב לעיל במשנה שבמכה המהלכת מתריעין אפי' מאספמיא לבבל שהן שני מלכויות. **יד. אך** לפי"ז יקשה מהתניא אידך שאיתא ביה להדיא שרשב"ג אומר שמתריעין על הספיחין, דהיינו על ספיחי זרעים, וכתב בגבורת ארי, שנראה דהתוס' גורסים בברייתא דתניא אידך רשב"א וכן איתא בר"ש שביעית פ"ט. ועיין בקרן אורה שכתב שמוכרחים לומר דפליגי דאל"ה אין שייך לומר תניא אידך. ועי"ש שכתב שאפשר שפליגי האם מתריעין לאילנות או רק לספיחים עי"ש ביאורו. **טו. כן** מפרש בשפת הים. **טז. וזהו** לטובתן של ישראל, דאומניות אלו מבוזים מאוד [דהיינו לא כלפי הגויים אלא מצד האומנות] (מהרש"ם). **יז. הב"ח** מוחק תיבת כלומר.

התבואה. והכי פשטיה דקרא לפי פי׳ זה, פצעי אוהב הינם נאמנים, מפני שהוא עושה אותם לטובה, כלומר, דאפילו כשמכה [דמצער] את חבירו, מתכוין לטובה, ואילו נשיקות השונא הם להיפך מכך, דאף שמנשקו ומראהו כאוהבו, נהפוך הוא שונאו הוא ועושה הכל לרעה.

בה את התבואה. והכי פשטיה דקרא, פצעי אוהב נאמנים שהוא עושה לטובה אפילו כשמכה חבירו מתכוין לטובה, ונשיקות שונא הם להיפך שעושה הכל לרעה. וי״מ פשטיה דקרא הכי, נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא כלומר, ונעתרות לשון ריבוי כלומר נשיקות שונא דומים הם למשא כלומר הם מרובות ולמשא לעולם. וי״מ הכי, כשאוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה השנאה נאמנה, והכי פירוש, נאמנים פצעי אוהב הפצעים זהו השנאה שבין אוהבים הם נאמנות, ונעתרות נשיקות שונא פי׳ דכששונאים עושים שלום זה לזה והפשרה שביניהן אמנה וקיימת, והיינו נעתרות נשיקות שונא כלומר נשיקות שונא נעתרות:

ויש מפרשים פשטיה דקרא הכי, ׳נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא׳, כלומר, ׳נעתרות׳ הוא מלשון ריבוי, כלומר נשיקות שונא דומים הם למשא מפני שאין כוונתו לטובה, כלומר שהם מרובות ומיותרות והם למשא על המקבלם לעולם״ח. ויש מפרשים את כוונת הכתוב להפך״ט, והיינו דהכי פי׳, דכשהאוהבים עושים מריבה ושונאים זה את זה, אז השנאה שנהיית ביניהם הינה נאמנה וקיימת. ולפי״ז הכי פירושו דקרא, נאמנים פצעי אוהב, והפצעים זהו הכוונה על השנאה שבין אוהבים שהם נאמנות וחזקות יותר משנאה שבין שנים שלא היו אוהבים מעולם[כ], ונעתרות נשיקות שונא, פירוש, דכשהשונאים עושים שלום זה לזה השלום והפשרה שביניהן אמנה וקיימת יותר מסתם בני אדם שעושים ביניהם שלום, והיינו פי׳ נעתרות נשיקות שונא, כלומר, נשיקות שונא נעתרות, לשון ריבוי שקיימות זמן רב.

מה ארז זה:

אינו עומד במקום מים. פירוש, דאף על גב דכתיב בקרא [אוצר החכמה] ׳כארזים עלי מים׳, ההוא לאו בלעם קאמר ליה, אלא דהמלאך[כא] הוסיף על דבריו ואמר ׳עלי מים׳, וכן כולהו, בלעם אמר ׳כנחלים׳ דזימנין דהם מתייבשים, ומלאך אמר ׳נטיו׳ דאינן מתייבשים, וכן בלעם אמר ׳כגנות׳, והוסיף המלאך ׳עלי נהר׳.

נזדמן לו אדם אחד שהוא מכוער ביותר:

במסכת דרך ארץ מפרש, דאותו אדם היינו אליהו ולטוב נתכוין, כדי ללמדו שלא ירגיל בדבר, דהיינו שלא יהא רגיל שתהא דעתו גסה עליו[כב].

לא צריכא דנפלי מחמת גובהייהו:

פי׳ דהוו בריאות ואינן בכלל מה שאמר רעועות, ולא היו ראויות ליפול אלא מחמת גובהן, דהיינו שלא יהיו גבוהים באופן שגובהן גורם להם ליפול, ועליהם כוונתו במה שהוסיף ושאינן ראויות ליפול.

אמר ליה דאיכא רב אדא בהדן דנפיש זכותיה:

וצריך לומר דתרי רב אדא בר אהבה הוו, דהא היה רב אדא בר אהבה דהוה בימי רבא, וזאת מדמצינו בכמה מקומות, אמר רב אדא בר אהבה אמר רבא, ואילו הא רב אדא בר אהבה דמוזכר הכא, משמע דהוה חבר לרב ולשמואל[כג], וזאת, מדקאמר ליה שמואל לרב ניתי מר וכו׳, וקאמר ליה רב, הא איכא רב אדא בהדן דמכך שכינו אותו בשם ׳רב׳, מוכח שלא היה תלמידם אלא חבר להם, וא״כ על כרחך אינו אותו רב אדא שהיה בימי רבא, דהרי אנן ידענא דרב יהודה היה תלמיד דרב ושמואל, ורבא הוה נולד ביום שמת בו רב יהודה, ורב אדא שבימי רבא הרי היה תלמיד דרבא, ואם רבא שאמר רב אדא הלכות משמו, לא ראה כלל את רב יהודה תלמידם של רב ושמואל, וודאי שרב אדא בעצמו לא היה כלל בזמנם אם כן על כרחך צריך לומר דתרי רב אדא בר אהבה הוו[כד].

בהכינתו:

פירוש בהכינתו, היינו בכינוי שמכנין אותו (בן) [בני] אדם לגנאי [כגון שם לווי[כה] כן]. ובחניכתו, פירושו (כינוי) ש[כינהו ב]שם משפחתו [דיש משפחה שמכנין בני אדם לכל המשפחה וקוראין בחניכת[כז]] שם לווי לגנאי, כמו שמצינו שם חניכת אבות בגיטין, שאינה פוסלת הגט אם כתבה בגט, כמו בשינה את שמו, עד עשרה דורות מן הדור שכינוהו כן, אבל מן הדור העשירי ואילך הרי היא פוסלת (גיטין דף פח.), וכגון רבי אברהם אבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כך - היינו אבן עזרא, ודוקא בשם כנוי לגנאי, אבל לשבח מותר.

שם לווי כמו שם חניכת אבות בגיטין עד עשרה דורות (גיטין דף פח.), כגון רבי אברהם אבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כך. ודוקא לגנאי, אבל לשבח מותר:

אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר:

פירוש [בתמיה], כלומר, [וכי] אם היה מר, דהיינו אילפא, יושב ועוסק בתורה, האם לא היית אתה מולך לראש ישיבה ולא ר׳ יוחנן[כח]. ויש מפרשים, דבלשון ניחותא אמרו לו דמפרשים ד׳מר השני קאי אר׳ יוחנן[כט], וכך פירושו, כלומר, אי יתיב ועוסק בתורה, מר - היינו אילפא, לא הוה מליך ר׳ יוחנן אלא אתה היית נעשה לראש ישיבה.

[כא.] **אמרו ליה לאילפא אי יתיב מר לא הוה מלך מר. פי׳ כלומר לא היית מולך לראש ישיבה. וי״מ בניחותא, דמר קאי אר׳ יוחנן כלומר אי יתיב מר, לא הוה מליך ר׳ יוחנן:**

ציונים והערות

יח. וזאת גם כן מן הטעם של הפירוש הקודם שמכיוון שאין כוונתו לטובה אלא לרעה, הרי הם למשא על המקבלם, הואיל ואין בהם תועלת (מלואים שם). **יט. ופי׳** זה אינו עולה בקנה אחד עם דרשת הגמ׳ כאן אלא פי׳ בפני עצמו בדברי הכתוב. **כ. וכמו** שמצינו באמנון ותמר שהשנאה שביניהם היתה גדולה יותר. **כא. ברש״י** (סנהדרין קו.) איתא שיצאה בת קול ואמרה כן. ועוד איתא ברש״י (שם) על מקור דבר זה, דבאגדה מפרש כן. **כב. מהרש״א.** ופי׳ כן משום שהוקשה לו מה שאמר לו האיש ובלבד שלא יהא רגיל כן דמשמע מכך שלעיתים שפיר מצי לעשות כך, ולכן פי׳ שהיינו שלא ירגיל בדבר המביאו לידי כך והיינו שלא תהא דעתו גסה עליו. **כג. ובמצפה** איתן ציין עיין לעיל (דף ח.) שאיתא שם רב אדא בר אהבה מסדר מתניתין עשרין וארבע זימנין ועייל לקמיה דרבא והיינו רב אדא בר אהבה שהיה בזמנו של רבא. **כד. אך** עיין רש״י (קדושין עג: ד״ה היוס יוסב) דשם איתא שבשעה שנחה נפשו של רבי נזרקה נבואה בפומיה ואמר אדא בא אהבה יש בה, היום יושב בחיקו של אברהם. וכתב רש״י, שיש אומרים דכוונתו שהוא מת היום וא״כ אין זה רב אדא בר אהבה שבגמ׳, ונראה דהא יושב בחיקו של אברהם אבינו היינו שנכנס לברית מילה וזה רב אדא בר אהבה שהאריך ימים הרבה משמת רבי עד דורות האחרונים בימי רבי נחמן בר יצחק כדאמרינן בב״ב. ע״כ. ופליג על תוס׳ דידן. **כה. הגהת** הב״ח. **כו. ובמהרש״א** העיר שהרי בפרק הזהב (ב״מ נח:) מבואר שהמכנה שם לחבירו הוא מיורדי גיהנום שאינם עולין ורוב מה דחשיב כאן בדבריו של רב אדא בר אהבה הם עבירות גדולות, אלא דמשום שרובא דעלמא נכשלים באלו דברים התפאר הוא שלא נכשל בהם. [ועיין ברש״י ב״מ שם שכתב שדברי הגמ׳ שם הוא רק באופן שמתכוון לגנותו בקריאת השם ולפ״ז מובן שפיר מה הרבותא, ובתוס׳ מגילה כז: (ד״ה ולפ מיימי) כתב דהרבותא הוא דלא כינה אפילו בכנוי דלא הוי גנאי, והא דאמרינן בב״מ שהמכנה שם לחבירו אין לו חלק לעולם הבא היינו בכינוי של פגם משפחה דווקא]. **כז. שם. כח. שאילפא** היה גדול בחכמה מר׳ יוחנן [כמו שחזינן שהקדימתו הגמ׳ לר׳ יוחנן], ולכן אם היה חוזר היה הוא נעשה לראש ישיבה ולא ר׳ יוחנן. וכתב בעיון יעקב שמהאי טעמא הוא מה שר׳ יוחנן שמע את דברי המלאכים ולא אילפא מפני שאילפא היה גדול ממנו ור׳ יוחנן הוא שנמשך אחר עצתו של אילפא. **כט. דלפירוש** הראשון ב׳ הפעמים מר קאי אאילפא, ולפירוש השני מר הראשון קאי אאילפא והשני אר׳ יוחנן.

יבא מנה בן פרס:
כלומר, מוטב שיבא גדול שלם, שהוא בן של פרס, כלומר, הדיוט, ויבא אצל מי שהוא שלם בנו של שלם, דפרס, לא הוה - אינו אלא חצי מנה, ואל יבא מנה בן מנה למנה בן פרס. דמנה בן מנה היינו רב נחמן בר רב חסדא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב שנסמך בהוראה, ומשום כן הוא נקרא 'רב', ופרס היינו יצחק אבוה דרב נחמן, דלא נסמך להוראה, וזאת מדלא מיקרי רב יצחק[ל].

אמר (ליה) [להו] זוודא אייתי בהדייהו:
פירוש, וכי צידה הביאו עמהם, שיהו אוכלות ממנה ולא יאכלו את תבואת הארץ. כלומר, דאי אפשר שלא יאכלו התבואה והזרעים.

אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו', עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי:
פירוש, שבני מעיו של חזיר דומין למעים של בני אדם, ויש לחוש שכמו שנפל הדבר בחזירים, כן גם יהא [דברלא] על בני אדם, ולכן גזר תענית. מכאן נראה, שאם יהיה דבר על עובדי כוכבים שיש לחוש שיהיה גם בישראל ויש להתענות על כך, דהא הכא חזינן דגזר רב יהודה תעניתא משום דבר שהיה בחזירין, וזאת משום דדמו מעייהו לבני אדם וחיישינן שכמו כן יהיה באדם, ואם כן כל שכן דנכרים דדמו לישראל טפי, ואם כן כשיש בהם דבר ודאי שיש לגזור תענית[לב].

גבירה לוקה:
פירוש זו ארץ ישראל שנקראת גבירה מפני שהיא עיקר העולם[לג].

טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת:
יבארו התוס' דאכלה אחד לאו דוקא.
אע"ג דקתני בגמ' דאכלה אחד מהן, דלכאורה משמע מכך דרק אם אכלה אחד ושיירה אחד, אז הוי משולחת, ומשמע דאילו לא אכלה כלל לא מיקרי משולחת, ומבארים התוס' דלאו דוקא, דבאמת והוא הדין דאף אם לא אכלה אחד מהם נמי הוי משולחת, שהרי הטעם דאם אכלה שניהם אינה מיקרי משולחת, הוא דאנו אומרים דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם שהיא משולחת, אלא אנו תולין לומר מטעם דהיא רעיבה היתה, משא"כ היכא דלא אכלה אלא אחד, ע"כ דלא מפני הרעבון טרפה שניהם, דהרי רואים אנו דהותירה לשני, אלא ודאי דהוי משולחת ואם כן בלא אכלה כלל כל שכן דהוי משולחת[לד]. והא דנקט הגמ' אכלה אחד מהם, לא כדי דתבוא לדייק מינה דאי לא אכלה כלל לא הוי משולחת, אל תאמר כן, אלא לרבותא הוי, דאע"ג דאכלה אחד מהן ושיירה לשני הוי משולחת[לה].

[כא:] **יבא מנה בן פרס. כלומר מוטב שיבא גדול בן הדיוט דפרס לא הוה אלא חצי מנה, ואל יבא מנה בן מנה דהיינו רב חסדא דהיה מנה כלומר שהיה חשוב, ופרס היינו יצחק אבוה דרב נחמן דלא מיקרי רב יצחק:**

אמר ליה זוודא אייתי בהדייהו. פירוש וכי צידה הביאו עמהם שיהו אוכלות כלומר אי אפשר שלא יאכלו התבואה והזרעים:

אמרו ליה לרב יהודה איכא מותנא בחזירי גזר תעניתא וכו' עד שאני חזירי דדמו מעייהו לבני אינשי. פירוש שבני מעיו של חזיר דומין למעים של בני אדם ויש לחוש שיהא על בני אדם. מכאן נראה שאם יהיה דבר על עובדי כוכבים שיש לחוש ויש להתענות, דהא הכא חזינן דגזר תעניתא מדבר שהיה בחזירין משום דדמו מעייהו לבני אדם, וכל שכן דנכרים דדמו לישראל:

גבירה לוקה. פי' זו ארץ ישראל:

[כב.] **טרפה שני בני אדם אכלה אחד מהן משולחת. והוא הדין לא אכלה אחד מהם משולחת, שהרי אם אכלה שניהם אינה משולחת, דהא דאכלה שניהם לא הוי מטעם משולחת אלא מטעם דהיא רעיבה, והא דנקט אכלה אחד מהם, רבותא הוי, דאע"ג דאכלה אחד מהן הוי משולחת:**

[כב:] **כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. כמלא תנור תבואה הוי פי' כמלא חלל התנור תבואה, דהיינו יותר ממלא תנור פת, תא שמע כמלא פי תנור פת, ואם כן מיירי בפת:**

ועדיין תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנור. דהיינו שורה של לחם סביבות פי התנור, או דלמא כי דרא דריפתא, ואהדר ליה לפומיה דתנורא שורות שורות של לחם זו למעלה מזו עד פי התנור:

וטהרו את הבשר. פירוש לפי שנתעכלו במעי הזאבים. וטמאו את העצמות, דלא מיעכלו:

ועל כולן רשאי לסגף עצמו בתענית. פי', לענות נפש מתרגמינן לסגפא נפש:

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת:
מבארים התוס' דנסתפקה הגמ' האם כמלא תנור תבואה, דהוי פירושו, כמלא כל חלל התנור תבואה, דהיינו יותר ממלא תנור פת שהרי אין רגילות למלאות כל חלל התנור פת, אלא דבדפנותיו היו מדביקין הפתלי, או דילמא כמלא תנור פת גרידא, כלומר ככמות הפת המדביקים בתנור בפעם אחד. ופשטה הגמ' תא שמע מדקתני בברייתא כמלא 'פי תנור' פת ו'בפי התנור' אין שייך למלאות תבואה ואם כן ע"כ מיירי בפתלי.

ועדיין תבעי לך כמלא פי תנור כמלא עגול פי תנורלח:
התוס' יבארו צדדי האיבעיא.
כמלא עגול פי התנור בלבד, דהיינו שורה אחת של לחם סביבות פי התנור, או דלמא כי דרא דריפתא - שורה של לחם ואהדר ליה לפומיה דתנורא - ומקיף לפומיה דתנורא - לפי התנור שורות שורות של לחם מקרקע התנור זו למעלה מזו עד פי התנור.

וטהרו את הבשר:
פירוש, לפי שנתעכלו התינוקות במעי הזאבים ובטל מהם שם טומאה דנחשבו כפירשא בעלמאלט. וטמאו את העצמות דכיוון שהן קשים לא מיעכלוm ולא בטל מהן שם טומאה.

ועל כולן רשאי לסגף עצמו בתענית:
פי' לסגף לענות נפש, כדמתרגמינן על הכתוב (נחמיה ט יד) 'לענות נפש', לסגפא נפש.

ר' יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף:
ונ"ל דהני תנאי - ת"ק ור' יוסי, לא פליגי בהא דמיירי הני אמוראי בפרקין דלעיל (דף יפ:), דנחלקו שמואל ור' אלעזר על היושב בתענית אם נקרא חוטא, או נקרא קדוש וכו'ma. דהאמוראי שמואל ור"א פליגי באופן דמצי לצעורי נפשיה - שיכול לסבול התעניתmb, והני תנאי ת"ק ור"י פליגי באופן דלא מצי לצעורי נפשיה.

ר' יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף. ונ"ל דהני תנאי ל"פ בהא דמיירי הני אמוראי בפרקין דלעיל (דף יפ:) אם נקרא חוטא או נקרא קדוש וכו', דהאמוראי פליגי במצי לצעורי נפשיה, והני תנאי פליגי בדלא מצי לצעורי נפשיה:

ציונים והערות

ל. **ויעו'** בשפ"א שתמה האיך היה רשאי לזלזל בכבוד אביו ולקרות עצמו מנה בן פרס. וכתב שאפשר דתיבת אמר ליה הוא טעות סופר והכל אמר ר"נ בר"ח ובלשון תמיהה האם איקום אנא ואיזיל לגביך הלא מוטב שיבוא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה. ועי' ביעב"ץ שתמה כן ומפרש לכן את הדברים באופן אחר. לא. **ע"פ** ב"ח. לב. **והר"ן** כתב שאחרים חולקים על כך מפני שהם שתי אומות ואין עונשם שווה משא"כ בחזירי, וסמכו דבריהם מדאמרינן (שבת נג.) שטנא בתרי אומי לא שליט. ובקרן אורה כתב להוכיח כדברי התוס', שהרי חזירי שבגמ' מסתמא הוו של כותים שהרי אסור לישראל לגדלם, וא"כ חזינן שאע"פ כן גזר רב יהודה תענית, וזאת משום שכשיש מכה משולחת פוגעת בכל. וכן חזינן בדבר במצרים שהיה צריך הבדלה מיוחדת כדכתיב ושמתי פדות בין עמי אע"פ שהיו שתי אומות. לג. **וכדאי'** ברש"י עה"ת (דברים יפ יג) ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. והלא כל הארצות הוא דורש וכו', אלא כביכול אינו דורש אלא אותה וע"י אותה דרישה שדורשה דורש את כל הארצות. לד. **כוונת** התוס' לבאר דהוה ס"ד דטעמא דשמעתין טרפה שנים ואכלה א' משולחת משום דשינתה משא"כ אכלה שניהם לאו שינוי הוא, וא"כ לא אכלה כלל איכא למימר דליכא שום שינוי דדילמא סברה החיה דהני בני אדם באים להורגה ולכן קטלינהו ולא היתה רעבה כלל ולכן לא אכלתם. לזה חידשו התוס' כאן דאין הטעם אלא משום רעבון ולפי זה ק"ו בלא אכלה אפי' אחד מהן דהוי משולחת (מהגה עולם להר"ש מלגמזי דף עט). לה. **דם"ד** דאולי חשבה מפני רעבונה דצריכה לב' ולבסוף היה סגי לה בא' קמ"ל דלא אמרינן כן (ילקוט ישעיה). לו. **רש"י.** לז. **הנה** צריך להבין בכלל כל האיבעי' של הגמ' דהרי במתני' קתני בהדיא כמלא 'פי' תנור ומה הי' צריכין להביא מהברייתא. ומרש"י משמע באמת דל"ג במשנה אלא כמלא תנור (ועי' מפק שלמה על המשנה) ופשטו דמיירי בפת מהברייתא דקתני כמלא פי תנור. ועוד יש להבין בדברי התוס' מה הוסיפו וא"כ מיירי בפת, הרי בברייתא כפי שהביאו התוס' קתני בהדיא כמלא פי תנור 'פת', ולולי דמסתפינא הייתי מוחק מלת פת, וכן צריך לומר ת"ש כמלא פי תנור וא"כ מיירי בפת וכמו שפרש"י (שדה יעמק להרר"י גרוטע. ועי' נהגהות נדק"ם). לח. **מדברי** התוס' נראה דל"ג בגמ' ככסויא דתנורא אלא כמלא עגול פי התנור (שדה יעמק). לט. **רש"י.** מ. **כמבואר** במנחות (סט:). מא. **פי'** דאל"כ היה מקשה הש"ס לעיל לימא כתנאי, וק"ל (מפת מלקיש). ועיין בלחם משנה (מעניות פ"ג ה"ו) דכ' לבאר בשיטת הרמב"ם דס"ל דלא כהתוס' אלא דבאמת פליגי הני תנאי בפלוגתא דפליגי האמוראי לעיל. מב. **וקשה,** דא"כ קשה טפי דמדפליגי תנאי דהכי, בלא מצי לצעורי נפשיה, משמע הא במצי לצעורי כולהו מודו דרשאי לסגף עצמו, ואם כן קשה שמואל דאמר דנקרא חוטא [במצי] כמאן. ונראה לדייק אמאי כתבו התוס' דבריהם אדברי ר' יוסי ולא ארישא, אלא דנראה דקושייתם הי' לר' אלעזר דאמר לעיל דנקרא קדוש, וע"ז הקשו דהיכי פליג אר' יוסי

לאנשי (משמר) [מעמד"ג]:
פי' דהיינו אנשי מעמד דיש בישראל, שהיו נחלקים לכ"ד מעמדות כנגד כ"ד משמרות הכהנים, כדי **להתפלל** על הקרבנות שיתקבלו ברצון[מד], ושלחו להם **שיתפללו על אחיהם שבגולה, פי'** - ומפני מה דוקא על אנשי הגולה, **לפי שגגותיהם** היו **שוים** - ולא משופעים שירדו הגשמים, והיו הגגות **נימוקים מחמת גשמים.**

קרן אפל:
פי' שם מקום.

אינבא:
פירוש, לנד"א בלע"ז, דהיינו ביצי כנים, **ומחמת גובהו של הר** נראה ההוא טייעא דרכיב אגמלא, שעמד בראשו, כן.

בלילי רביעיות ובלילי שבתות:
פי' לפי שלא היו בני אדם הולכין בדרכים באותן לילות - ליל ד' ושבת, **מפני אגרת** -שם שידא[מה] **בת מחלת[מו]** שהיא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין, וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו, **כדמפרש במסכת פסחים** (דף קיב:). לכן הגשמים היורדים בלילות אלו נקראים בעתם, שאין בהם טורח[מז] לבריות, כיון שאינן הולכין אז בדרכים[מח].

השולה דג מן הים:
פירוש **שולה** היינו **כמו מגביה**, שמגביה הדג מן המים, **כיון שיבש** בו בדג כרוחב **סלע, [אע"פ[מט]] שעדיין הוא** הדג **מפרכס, ובשעה** שהיה **עדיין מפרכס** - והיה מקום לומר שנחשב עדיין כחי, **חזר והשליכו לים,** בכל זאת **חייב,** אע"פ דמחזירו למים[נ], דכיון שיבש כשיעור זה שוב אינו יכול לחיות[נא]

הא והא גרמו ליה:
פי' הראב"ד, דהא והא גרמו ליה, היינו שמחמת ב' הדברים איטלע, **הא כדעבד,** היינו **דאחוי הקידה קמי רבי** והעמיד עצמו בסכנה, ולכך נענש **ואיטלע, והא, דהטיח דברים כלפי מעלה גרמא ליה דאיטלע,** דאילו לא היה מטיח דברים כלפי מעלה, לא היה מיטלע בשעה דאחוי קידה, וכן אילו לא הוה מחוי קידה, לא היה מיטלע אף דהטיח דברים כלפי מעלה[נב].

שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות:
התוס' יבארו האיך אומרים בשבת הלל הגדול קודם שאוכלים ושותים. **ולהכי היו אומרים** בני מחוזא **הלל הגדול קודם שיאכלו וישתו,** אף שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה, זאת משום דשמא יבואו לידי שכרות, וימנעו מלומר הלל הגדול. ומוסיפין התוספות דמה **שבפסוקי דזמרה** בשבת אנו **נוהגין לומר שחרית** מזמור קל"ו 'הודו לה' וגו' כי לעולם חסדו'. שהוא הלל הגדול. ואומרים אנו זאת לפני שאוכלים ושותים, ובלא נפש שבעה. והאיך, והא בעינן לומר הלל הגדול על נפש שבעה. ומבארים התוספות דדווקא **בפסוקי דזמרה** שאומרים **קודם התפלה**[נג] אז שרי לאומרו אפילו קודם שאוכלים ושותים[נד], **אבל** כשאומרין אותו **בשעת תפלה**[נה] **אין אומרים אותו אלא בנפש שבעה ובכרס מלאה.**

לאנשי משמר. פי' דהיינו אנשי מעמד דיש בישראל, שהיו נחלקים למעמדות להתפלל. שיתפללו על אחיהם שבגולה, פי' לפי שגגותיהם שוים, ונימוקים מחמת גשמים:

קרן אפל. פי' שם מקום:

אינבא. פירוש לנד"א בלע"ז, מחמת גובהו של הר:

בלילי רביעיות ובלילי שבתות. פי' שלא היו בני אדם הולכין בדרכים באותן לילות, מפני אגרת בת מחלת כדמפרש במסכת פסחים (דף קיב:):

[כד.] **השולה דג מן הים. שולה כמו מגביה, כיון שיבש בו כסלע [אע"פ] שעדיין הוא מפרכס, ובשעה שמפרכס חזר והשליכו לים, חייב משום נטילת נשמה, שהיא אב מלאכה דתנן (סנהמ דף עג.) השוחטו והמפשיטו גבי אבות מלאכות:**

[כה.] **הא והא גרמו ליה. פי' הראב"ד הא כדעבד דאחוי הקידה קמי רבי איטלע, והא דהטיח דברים כלפי מעלה, גרמא ליה דאיטלע:**

[כו.] **שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות. ולהכי היו אומרים הלל הגדול קודם שיאכלו וישתו, ובפסוקי דזמרה נוהגין לומר שחרית, ודווקא בפסוקי דזמרה קודם התפלה, אבל בשעת תפלה אין אומרים אותו אלא בנפש שבעה ובכרס מלאה:**

וחייב **משום נטילת נשמה, שהיא אב מלאכה** דמלאכת השוחט, וכדתנן (סנהמ דף עג.) **'השוחטו והמפשיטו' גבי מנין האבות מלאכות,** וכפי שביארה הגמ' (סנהמ עד:) שוחט משום מאי מחייב, משום נטילת נשמה.

הדרן עלך סדר תעניות אלו

ציונים והערות

דהלכה כמותו אפי' מחביריו, [משא"כ אשמואל לא קשה דיסבור כר"י]. ומה שתירצו דתנאי דהכי מיירי בלא מצי ליישב דברי ר' אלעזר באו, אבל שמואל סובר דהתנאים דהכא בסתם דברו ור' יוסי דאמר דאין היחיד רשאי לסגף מיירי גם במצי לצעורי, ושמואל נמי כר"י (דוכן שפמי יפנים, מזמיר). ואפשר שכוונת התוס' דכאן מיירי כשיש צרה כדאי' בברייתא 'על כולן' רשאי לסגף עצמו, לכן מתיר ת"ק גם בלא מצי לצעורי נפשיה, אבל מחלוקת האמוראים מיירי ביושב בתענית לא בגלל צרה. **מג. ע"פ** ב"ח. **מד. לקמן** (כו.). **מה. רשב"ם** פסחים (קיב.). **מו. עי'** מהרש"א פסחים (קיב:) דמפרש מדוע תלה שמה באמה - בת מחלת, וכתב אולי שזה מחלת בת ישמעאל אשת עשו, שהולידה רוחין ושידין וע"ז נאמר (בראשית כו לה) 'ותהיין מורת רוח' וגו' שהולידה רוחין וכו'. **מז. לשון** רש"י (כג. ד"ה לכתיב) דאין טורח לבני אדם וכו'. **מח. עי'** מהרש"א כאן שהקשה דבגמ' פסחים (שם) מבואר דמעיקרא הוי שכיחא כל יומא ורק אח"כ גזר רחב"ד שלא תעבור ביישוב לעולם. ותירץ דודאי פי' הכתוב בעתם הוא בעת שאין בני אדם הולכין בדרכים, ולפני דאתי רחב"ד היינו בכל לילות מפני אגרת ולמעט הימים, ולילי ד' ושבת היינו לאחר דגזר. **מט. ע"פ** ב"ח. **נ. אמנם** פשוט דלהתוס' אם החזירו למים קודם שיבש כשיעור זה אינו חייב. **נא. לשון** הרמב"ם (פי"ח ה"ח) שעוד אינו יכול לחיות. **נב. כן** פירש במתת אלקים (בשעל השגת שם מי). וכן מדוייק הלשון [לגירסת תוס'] 'גרמו' דמשמע דאשניהם קאי. וכן משמע ברש"י בסוכה (נג.) ומגילה (כג:), וכן הבין בכוונת התוס' בעץ יוסף כאן. אמנם בשדה יצחק (להרי"י גויטע) הבין בכוונת התוס' להיפך דלהראב"ד הא דקאמר הא והא גרמא ליה אינו ר"ל החטא שהטיח דברים והחטא של הקידה כדמשמע מלישנא דהא והא גרמא ליה, דזה ודאי דמה שאחוי קידה לא היה בזה שום חטא, דהרי מצינו (סוכה שם) ברשב"ג כשהיה שמח בשמחת בית השואבה היה עושה כן. אלא כך פירושו ר"א אמר דאיטלע מפני שהטיח דברים וע"ז פריך משום חטא זה איטלע, והרי לא איטלע אלא משום דאחוי קידה אבל קודם לזה לא איטלע, ומשני הא כדעבד קידה איטלע דהיינו שאז קיבל העונש, והא גרמא ליה - אבל מה גרם לו זאת, משום דהטיח דברים, דעל זה נענש. ושלא כפרש"י הנ"ל. **נג. בתשובות** הגאונים החדשות - עמנואל (מופק) סימן לו ד"ה כל עקר, כתבו הטעם שתקנו לומר הלל הגדול בשבת קודם אכילה, כמו שאמרו בתענית שאני בני מחוזא דשכיח בהו שכרות. וכן בספר המחכים ד"ה שחרית מזמור (המתחיל פתוך להערה רסח) כתב ואע"ג דאביי ורבא דאמרי תרווייהו בתענית אין אומרין הלל הגדול אלא בנפש שביעה ובכרס מלאה, שלכך אנו אומרים אותו ליל פסח אחר הסעודה, עשינו שבת כשאר יומי דמחוזא דמשום דשכיחי בהו שכרות הוו אמרי ליה לפני אכילה. [ולכן בשבת נמי דאפשר שיגיעו לשכרות וכדמצינו בר"ה (כג. וברש"י ד"ה לתיתוסי) תקנו שיאמרו קודם אכילה] ונראה דזה היא כאן כוונת התוס' לפרש דלא כשיטתם [ומובן בזה שייכות דברי התוס' לבני מחוזא דלכאורה היו צריכים לומר דבריהם על דברי הגמ' דאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה, ולהנ"ל מיושב דבאו לשלול אלו שפירשו כנ"ל] אלא הטעם הוא משום דאמרינן ליה קודם התפילה. **נד. עי'** ביעב"ץ שכתב הטעם לפי דפסוקי דזמרה משמחי לב, והוי כנפש שבעה. עוד הוסיף, לפי שהנפש שבעה ושמחה בשבת שיש לאדם נפש יתירה, לכן תקנו לומר אף קודם שאכלו ושתו מזמור הלל הגדול. **נה. בתפארת** ישראל על המשנה כאן ביאר דכוונת התוספות דכשאומרים אותו בשעת תפלה, היינו שהתפללו על דבר מה ונענו, אז אין אומרין אותו אלא בנפש שבעה.

בכל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית:

התוס' יבאר דדין זה שכשאומרים הלל נדחה מעמד שחרית, שייך רק בחנוכה.

פי' דהיינו חנוכה, כלומר, דין זה שנדחה מעמד דשחרית בלבד שייך רק בחנוכה, כיון שימי החנוכה הם הימים היחידים שיש בהם הלל ואין בהם מוסף, **דבשאר יום טוב לא משכחת לה** שיאמרו הלל **בלא קרבן מוסף** ובימים שמלבד ההלל יש בהם גם קרבן מוסף, אזי מלבד מעמד דשחרית, נדחים אף שאר המעמדות של אותו היום, כמבואר להלן במשנה:

בכל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית.
פי' דהיינו חנוכה, דבשאר יום טוב לא משכחת לה בלא קרבן מוסף:
קרבן מוסף אין בו נעילה. פירוש יום שקרבין בו מוסף אין בו נעילה, לפי שטרודין הם במוסף ואין להם פנאי לומר נעילה:
קרבן עצים אין בו מנחה. משום דעד המנחה היו טרודים בקרבן העצים, אבל יש בו נעילה דכל כך לא היו מאחרים עד שעת נעילה. דאמר בן עזאי כך היה וכו':
[כו:] **מנחה ונעילה דכל יומא שכיחי בהו שכרות גזרו רבנן. אפילו ביומא דתענית דלית בהו שכרות, וקשיא דהכא משמע דבמנחה שייכא שכרות, ובפ"ק דשבת** (דף י. וסס) **קאמר בהדיא דבמנחה לא שייכא שכרות. וי"ל דהא דקאמר התם דבמנחה לא שייכא שכרות, ר"ל לגבי ערבית שכרות דמנחה לאו כלום, (לגבי שבת) דיותר שכיח שכרות בערבית (יותר) מבמנחה. אבל לעולם במנחה שייך שכרות לגבי שחרית ומוסף:**
ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן. פירשנו בפ"ק דראש השנה (דף טו: ד"ה וכי):
והאידנא נהוג עלמא דפרסי כהני ידייהו במנחה סמוך לשקיעת החמה. ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפים במנחה ביום הכפורים, לפי שמתפללין מנחה בעוד היום גדול, אבל במנחה בשאר תעניות יש נשיאת כפים, אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפים:
[כז.] **אי מה משרת בעל מום לא אף מברך בעל מום לא. פי', כיון דילפינן ג"ש ממשרת נימא כמו משרת דמשרת בעל מום לא אף מברך וכו', ומשני, הא איתקש לנזיר וכו', מכאן נראה דבעל מום מברך ברכת כהנים, מדקא חזינן דהש"ס רוצה ללמוד מברך ממשרת ולבעל מום ודחינן ליה, אם כן נראה דלענין נשיאת כפים כהן בעל מום נושא כפיו, ומכאן יש להוכיח דכהן שהמיר דתו נושא כפיו וכשר לישא כפיו ולקרות בתורה כמו שלא המיר, וראיה מהא דכהנים ששימשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש,** ששמשו בבית חניו לא ישמשו במקדש, וממשיכה המשנה ואומרת, **אבל** אעפ"כ,

ומאן דאמר נהגו אורויי נמי לא מורינן:

פירשנו בפ"ק דראש השנה (דף טו: ד"ה וכי) שם נתבאר, דמה שלא מחזירים כהן שבא לעשות כר' מאיר, הוא משום דלמ"ד 'נהגו', לא נקבע הלכה נגד דברי ר' מאיר, אבל אם המנהג דנהגו העולם הוא נגד קביעת ההלכה, ודאי היו מחזירים אותו[ה].

והאידנא נהוג עלמא, דפרסי כהני ידייהו במנחה סמוך לשקיעת החמה:

התוס' יבאר מדוע ביו"כ אין נשיאת כפיים במנחה, אף שבשאר תעניות נהגו הכהנים לישא כפיהם במנחה.

ולכך לא נהגו העם לומר נשיאת כפים במנחה ביום הכפורים, לפי שמתפללין בו מנחה בעוד היום גדול, והוי כמנחה דכל יומא, וגזרינן ביה יו"כ אטו שאר יומא דלא מתענין בו, **אבל במנחה בשאר תעניות יש בו נשיאת כפים**, כיון דמתפללים למנחה סמוך לשקיעת החמה, והוי מנחה זו כנעילה. **אבל מכל מקום בנעילה ביום הכפורים יש נשיאת כפים.**

אי מה משרת בעל מום לא, אף מברך בעל מום לא:

התוס' יוכיח משמעתין דכהן שהמיר דתו, כשחוזר בתשובה רשאי לישא כפיו ולעלות ראשון לתורה.

פי', כיון דילפינן ג"ש כהן מברך מכהן **משרת**, א"כ למה דלא נלמד מכהן משרת לכל מילי, **ונימא כמו משרת, דמשרת בעל מום לא**, היינו שכהן בעל מום פסול מלשרת, **אף מברך** יהיה כן וכו', **ומשני, הא איתקש לנזיר**, ואין הנזירות נפסלת בהיות הנזיר בעל מום, כמו כן גם כהן מברך, אינו פסול מלברך בהיותו בעל מום וכו'. ומזה מוכיח התוס' כך, **מכאן נראה דבעל מום מברך ברכת כהנים, מדקא חזינן דהש"ס רוצה ללמוד כהן מברך מכהן משרת, ולענין בעל מום**, דבעל מום יהא פסול מלברך כשם שפסול מלשרת, **ודחינן ליה** דבעל מום אינו פסול מלברך, משום דאיתקש לנזיר, **אם כן נראה דלענין נשיאת כפים, כהן בעל מום נושא כפיו**, ומכאן כלומר, ממה שהוכחנו שבעל מום כשר לברכת כהנים, **יש להוכיח** דכהן שהמיר דתו, אם חזר בתשובה[ז] **נושא כפיו, וכשר לישא כפיו ולקרות בתורה כמו שלא המיר**, היינו לעלות ראשון לתורה, ויבאר התוס' כיצד ניתן להוכיח מכאן לגבי מומר, **וראיה, מהא** דתנן במנחות (קט.) **דכהנים ששימשו בבית חוניו, לא ישמשו במקדש**, חוניו זה בנו של שמעון הצדיק היה, וכשמת שמעון הצדיק, ברח חוניו לאלכסנדריא שבמצרים, והעלה שם עולות לשם עבודת כוכבים[ח], ועל זה אמרה שם המשנה, דהכהנים

מפסיקין, וגבי נשיאת כפיים אסור, אע"ג דשיכרות קלושה היא, **והראיה**, דהרי **אם שתה רביעית יין כבר אסור לישא את כפיו[ט]:**

ציונים והערות

א. מה שנדחית תפילת נעילה, היא רק תפילת נעילה של אנשי המעמד, דכל התפילה היא רק משום המעמד, אבל תפילת נעילה של יום כיפור אינה נדחית, כי נעילה ביום כיפור הוא מדין תפילה ואין קל להידחות (תוס' התמה). **ב. ודלא** כפירוש רש"י שפירש, שנדחה רק ה'מעמד' של נעילה וכ"ש של מנחה ומוסף, אבל את התפילה עצמה היו מתפללין, ואכן הגירסא שלפנינו היא, 'קרבן מוסף אין בנעילה' כפי' רש"י, ובתוס' גרס 'קרבן מוסף אין בו נעילה'. **ג. נראה** דצ"ל אמר, והוא ענין בפני עצמו אע"פ שלא כתבו ע"ז כלום (גמ' יוסף). **ד. וכן** כתבו התוס' בשבת (דף י.) בהדיא וז"ל, דהתם לענין נשיאת כפים שאני, דאפילו לא שתה אלא רביעית אסור לישא את כפיו. **ה. שם** גבי מעשרות דבפירות האילן אזלינן בתר חנטה, נחלקו רבנן ור' נחמיה, באילן העושה יבול אחד בשנה דלקיטתו כאחד, לרבנן אף באילן זה אזלינן בתר חנטה, ולר' נחמיה באילן כגון זה אזלינן בתר לקיטה, ואמר שם ר' יוחנן, 'נהגו העם בחרובין כר' נחמיה', והקשה ריש לקיש לר' יוחנן ממשנה, דחזינן שם דלא כר' נחמיה, ושתק ר' יוחנן, והקשה ר' אבא הכהן לר' יוסי הכהן אמאי שתיק ר' יוחנן, לימא ליה קאמינא אנא 'נהגו', ואת אמרת לי איסורא, ותירץ לו, דלא היה יכול ר' יוחנן לומר כן, דיש לשאול במקום איסורא כי נהגו שבקינן ליה, בתמיה. **ו. הא** דאמרו התוס' ג"ש, לאו דווקא הוא, דאינו אלא היקש (רש"ש). **ז. כאן** לא כתבו בתוס' דאירי כשחזר בתשובה, אבל במנחות (דף קט ע"ב ד"ה לפ), ובסוטה (דף לט ע"ב ד"ה וכי מהדר), כתבו התוס' דאירי כשחזר בתשובה, וכאן לא הביאו התוס' שיטה החולקת, אבל במנחות הביאו בשם ספר הזהיר, דכהן שהמיר דתו לא ישא כפיו, ולא יקרא ראשון דכתיב 'וקדשתו', והוא אחליה לקדושתיה, וכיון דאידחי אידחי, ובשם רש"י הביאו כשיטתם, דכשחזר בתשובה כשר לעלות לדוכן, שהרי הושווה לבעל מום, ולא מצינו בעל מום שיהא פסול לדוכן, ובסוטה הביאו מהשאילתות בפרשת קורח, דכהן שעבד ע"ז לא ישא כפיו, דגרע מהרג את הנפש דאמרינן בפ' אין עומדין (נרקיס לג ע"ג) כהן שהרג את הנפש לא ישא כפיו, והביאו בשם רבינו גרשום מאור הגולה שהשיב בתשובותיו כשיטתם, דנושא כפיו וקורא בתורה דכיון דחזר בתשובה חוזר לקדושתו, והביא ראיה ממה שהשוותה המשנה במנחות את המומר לבעל מום, וכשם שבעל מום נושא כפיו כן המומר, ואם לא תאמר כן, נמצאת מרפה ידיהן של בעלי תשובה וכו' ע"ש. **ח. הגמ'** במנחות קט ע"ב מספרת, שכששמעון הצדיק חלה, ציוה שחניו בנו ישמש תחתיו, ונתקנא בו שמעי אחיו שהיה

נוטלים חלק בקדשים עם אחיהם, כמו בעלי מומין, דאע"ג דפסולים הם לעבודה, מותרים הם לחלוק עם אחיהם הכהנים בקדשים. וכעת יגיע תוס' להוכחתו, דכהן דהיה מומר וחזר בתשובה נושא כפיו, ומדקאמר התנא במנחות שם, שהם דהיינו הכהנים המומרים ששמשו בבית חניו, דינם כבעלי מומין, משמע דכל עבודה שבעל מום ראוי לעשות, יעשו גם הכהנים המומרים[ט], וכאן הרי הוכחנו דכהן בעל מום ראוי נושא כפיו, א"כ גם כהן מומר נושא כפיו ועולה לתורה ראשון כבעל מום:

אבל נוטלים חלק עם אחיהם כמו בעלי מומין, מדקאמר שהם כבעלי מומין, משמע דכל עבודה שבעל מום ראוי לעשות יעשו וכהן בעל מום נושא כפיו:

ומאי חזית דאקשת לקולא אקיש לחומרא:

ומאי חזית דאקשת לקולא אקיש לחומרא. פי', מאחר דהוקש כהן מברך גם למשרת וגם לנזיר, הרי ניתן ללמוד מכל אחד את חומרתו, וכמו כן ניתן ללמוד מכל אחד את קולתו, וא"כ **מאי חזית דמקשת כהן לנזיר להקל, ולומר כמו שנזיר** אף היכא דהוי **בעל מום, אינו נפסל מן הנזירות, כמו כן כהן בעל מום כשר הוא לברכת כהנים, ואקשת למשרת,** ג"כ לקולא ואמרת, **מה משרת מותר בחרצן, אף כהן מברך מותר בחרצן, אקשה לחומרא, פירוש, ונימא דכמו שנזיר אסור בחרצן, אף כהן אסור בחרצן, וכמו כהן משרת אסור בעל מום, אף כהן מברך בעל מום אסור, ומשני אסמכתא וכו'.**

מאי חזית דמקשת כהן לנזיר להקל ולומר כמו שנזיר הוי בעל מום כמו כן כהן בעל מום כשר, ואקשת למשרת מה משרת מותר בחרצן אף כהן מברך מותר בחרצן, אקשה לחומרא, פירוש, ונימא דכמו שנזיר אסור בחרצן אף כהן אסור בחרצן, וכמו כהן משרת אסור בעל מום אף כהן מברך בעל מום אסור, ומשני אסמכתא וכו':

מר סבר עיקר שירה בפה:

מר סבר עיקר שירה בפה. ולכך הכל כשרים, אפילו פסולים אפילו ממזרים לומר שירה דלא הוי אלא בפה, ולמאן דאמר עיקר שירה בכלי אם כן צריך שיהו כהנים או לוים, דהא הכלי זמר היה קדוש:

ולכך הכל כשרים, אפילו פסולים אפילו ממזרים לומר שירה, דלא הוי עיקר מצוות השירה **אלא בפה,** והפה אינו כלי שרת, ולכן יכולים לשורר הישראלים וגם הממזרים, ואפי' לנגן בכלי יהא מותר להם, דהא למ"ד עיקר שירה בפה, לא היה כלי הזמר קדוש בקדושת כלי שרת, כיון דאינו חשוב כ"כ. **ולמאן דאמר עיקר שירה בכלי, אם כן צריך שיהו דווקא כהנים או לוים, דהא הכלי זמר היה קדוש'.**

רב אמר דולג:

רב אמר דולג. פי', **הראשון קורא מראש הפרשה** ג' **פסוקים, והשני שאין לו כי אם שני פסוקים מדלג פסוק אחד** לאחור, **וקורא** את הפסוק האחרון **ממה שקרא הראשון. וכן נמי בראשי חדשים מדלגין,** כלומר, הראשון קורא בפרשת פנחס בפרק כח' פסוק א' עד סוף פסוק ג', והשני דולג לאחור וקורא מראש פסוק ג'. **והקשה ה"ר יהודה בר נתן, ואמאי מדלגין בראשי חדשים, ואמאי אינו קורא למעלה בפרשה,** כלומר, מדוע צריכין לדלג, הא אפשר להתחיל הקריאה פרשה אחת קודם הענין של ראש חודש, **דהא בשבת בחוש"מ, קורא הוא מ'ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי'** (שמות לג), אע"פ שעיקר הפרשה אינה מתחלת כי אם מ'פסל לך' (שם לד), שהיא שתי פרשות אחריה. הרי לך דאמנם אפשר להתחיל מפרשה של מעלה אף דאינה מעניין היום, וכמו כן נאמר גבי ר"ח נמי. ומתרץ התוס' וי"ל, **דמ"ה הוא קורא** בחול המועד דפסח מ'ראה אתה אומר אלי' **בפרשה של מעלה, לפי שכל אותה הפרשה משתעי בחד עניינא,** דכל הפרשה כולה עוסקת מענין העגל, ולכן שייך להקדים לפרשה של מעלה, שאף היא עוסקת באותו ענין, **אבל פרשה דר"ח, דלעיל מינה לא משתעי ככל** הענין **מחד עניינא,** אלא פרשת הקריאה מענין אחד, והפרשה שלמעלה הימנה מענין אחר, **ולכך אינו קורא בפרשה של מעלה, אלא דולג** לאחור לפסוק האחרון שקרא זה שעלה לפניו. **ומזה ראיה למנהגנו, אהא דלא קרינן בכל שבת ושבת פרשה של שבת,** דהיינו בפרשת פנחס (כח ט) 'וביום השבת', **כמו שאנו עושין בי"ט שאנו קורין פרשיות לפי המאורע, וזאת לפי שאין בפרשה של שבת שלשה פסוקים, כדי דנוכל לקרוא בשבת מענינה של שבת, ואין לומר שנדלג** ונקרא גם מהפרשה דלעיל מהפרשה של 'וביום השבת', דאז אמנם יהיה לנו ג' פסוקים, אין לעשות כן, משום **דלא הוי מחד עניינא.**

מר סבר עיקר שירה בפה. ולכך הכל כשרים אפילו פסולים אפילו ממזרים לומר שירה דלא הוי אלא בפה, ולמאן דאמר עיקר שירה בכלי אם כן צריך שיהו כהנים או לוים, דהא הכלי זמר היה קדוש:

רב אמר דולג. פי', הראשון קורא מראש הפרשה [כז:] **ג' פסוקים והשני שאין לו כי אם שני פסוקים מדלג פסוק אחד וקורא ממה שקרא הראשון, וכן נמי בראשי חדשים מדלגין. והקשה ה"ר יהודה בר נתן ואמאי מדלגין, אמאי אינו קורא למעלה בפרשה, דהא בשבת בחוש"מ קורא הוא מראה אתה אומר אלי** (שמות לג), **אע"פ שעיקר הפרשה אינה מתחלת כי אם מפסל לך** (שם לד). **וי"ל דמ"ה הוא קורא ראה בפרשה של מעלה, לפי שכל אותה הפרשה משתעי בחד עניינא, אבל פרשה דר"ח לעיל מינה לא משתעי כלל מחד עניינא, ולכך אינו קורא בפרשה של מעלה אלא דולג. ומזה ראיה למנהגנו אהא דלא קרינן בכל שבת ושבת פרשה של שבת כמו שאנו עושין בי"ט שאנו קורין פרשיות לפי המאורע, לפי שאין בפרשה של שבת שלשה פסוקים, דאין לומר שנדלג לעיל דלא הוי מחד עניינא:**

גזרה משום הנכנסין והיוצאין:

גזרה משום הנכנסין והיוצאין. התוס' יבאר כוונת הגזרה 'משום הנכנסין והיוצאין'.

פי' גזרת הנכנסין הוא, שהנכנסין שלא ראו הראשונים, דהיינו הראשון שעלה לתורה **שקרא ג' פסוקים, ויראו השני שקורא פסוק אחד מלמעלה,** לא ידעו שאף הראשון קרא ג' פסוקים, **ויאמרו שהראשון לא קרא אלא שני פסוקים,** ויסברו שמותר לעולה לתורה לקרוא רק שתי פסוקים. וביאור גזרת **היוצאין** הוא כך, **שכשהראשון קורא שלשה פסוקים ואינו משייר אלא שני פסוקים, איכא גזירת יוצאין,** דהיינו היוצאין לאחר שגמר העולה הראשון את קריאתו, דהם לא ידעו שגם השני יקרא ג' פסוקים ע"י שידלג לאחור פסוק אחד, **דסברי האי שני סגיא ליה בשני פסוקים.**

שלא ראו הראשונים שקרא ג' פסוקים ויראו השני שקורא פסוק אחד מלמעלה, יאמרו שהראשון לא קרא אלא שני פסוקים, והיוצאין כשהראשון קורא שלשה פסוקים ואינו משייר אלא שני פסוקים, דסברי, האי שני סגיא ליה בשני פסוקים:

מה הפרש בין זה לזה:

מה הפרש בין זה לזה. התוס' יבאר את כוונת הגמרא בקושייתה, 'מה הפרש בין זה לזה'.

כלומר, לשיטת בן עזאי שאמר במשנה בשם רבי יהושע, דקרבן מוסף דוחה את תפלת מנחה, וקרבן עצים דוחה את תפלת נעילה, יש לשאול, **מה הפרש יש בין קרבן מוסף לקרבן עצים, דקרבן מוסף דוחה מנחה, וקרבן עצים לא דחי מנחה,** והלא בין קרבן מוסף ובין קרבן עצים זמנם הוא לפני מנחה, ומה יתרון תפלת מוסף על קרבן העצים, שקרבן מוסף דוחה למנחה, וקרבן עצים אינו דוחה[יא]:

קרבן מוסף דוחה מנחה וקרבן עצים לא דחי מנחה:

מה הפרש בין קרבן מוסף לקרבן עצים דקרבן מוסף דוחה מנחה וקרבן עצים לא דחי מנחה: [כח.]

ציונים והערות

גדול ממנו שתי שנים ומחצה, ואמר שמעי לחניו בא ואלמדך סדר עבודה, הלבישו במלבוש של עור ואיזור, והביאו למקדש והעמידו אצל המזבח ואמר לאחיו הכהנים, ראו מה נדר זה וקיים לאשתו, ביום שאהיה כהן גדול אלבש בבגדים שלך, ובקשו אחיו הכהנים להרגו, ורץ מפניהם ורצו אחריו וברח לאלכסנדריא שבמצרים, ובנה שם מזבח והעלה שם עולות לשם עבודת כוכבים, זה שיטת ר' מאיר, שלפיו מתיישב דברי התוס' שהביא ראיה ממה שהושווה כהן מומר לבעל מום, אבל ר' יהודה שם חולק על ר' מאיר, ולשיטתו לא כך היה המעשה, וחניו העלה עולות לשם שמים, ע"ש.

ט. וצריך להבין להתוס' במנחות (שם) דכ' דבעי תשובה, איך הוכיחו מהתם דכהן מומר צריך לחזור בתשובה טרם שישא את כפיו, דילמא מיירי התם במומר שעדיין עומד במריו. ואולי אפ"ל דמצד הסברא לא מסתבר, דכשלא עשה תשובה ונשאר במריו דיהא כשר לישא כפיו, דאין קטיגור נעשה סניגור, משא"כ בעל מום בגופו ודו"ק.

י. ע"פ שפ"א, שהבין כך בדברי התוס', ותמה עליו מאד שמדבריהם משמע שלמ"ד עיקר שירה בפה, מותרים פסולים לשורר בפה, ובערכין (דף יא.) מבואר בגמרא, דלמ"ד עיקר שירה בפה, מותרים הפסולים לנגן בכלי, כיון דהקול בכלי אינו עיקר, אבל בפה ודאי פסולין, כיון דעיקר שירה בפה צריכין דוקא לוים, וכתב דאולי טעות סופר הוא בתוס'. וברש"ש כתב, דע"כ כוונתם באמרם דלמ"ד עיקר שירה בפה מותרים פסולים לומר שירה בכלי שיר ולא בפה.

יא. כך פירוש שאלת הגמרא לפי תוס', אולם לפי רש"י הקושיא היא כך, לשיטת בן עזאי שאמר בשם רבי יהושע, שקרבן מוסף מוסף דוחה מנחה, וקרבן עצים דוחה נעילה, מה הפרש יש בין בין תפלת מנחה לתפלת נעילה, דמעמד דנעילה נדחה מפני קרבן עצים, ומעמד דמנחה אינו נדחה, [רש"י לשיטתו דרק המעמד נדחה ולא התפילה עצמה, אבל התוס' סובר שלא רק המעמד נדחה אלא אף התפילה

הללו דברי תורה:

יבאר התוס' כוונת הגמרא בתירוצה 'הללו דברי תורה והללו דברי סופרים'.

אוצר החכמה **מוסף הינו מדברי תורה, ולהכי קדחי תפלת מנחה דהוי נמי מדברי תורה,** דהיינו שיש לתפלת מנחה סמך מן הכתוב, כדאיתא בברכות (דף כו:) יצחק אבינו תיקן תפלת מנחה, שנאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב' (בראשית כד סג)'ב, **אבל קרבן עצים דהוי מדברי סופרים, והלכך לא דחיא אלא נעילה, דאף היא הויא מדברי סופרים, אבל לא דחיא מנחה דהויא מדברי תורה'ג.**

הללו דברי תורה. מוסף, ולהכי קדחי מנחה דהוי מדברי תורה, אבל קרבן עצים דהוי מדברי סופרים והלכך לא דחיא אלא נעילה דהויא מדברי סופרים, אבל לא דחיא מנחה דהויא מדברי תורה:

בני פחת מואב וכו' הן הן בני דוד. ולכך נקראו בני פחת שבאו מרות המואביה:

בני פחת מואב וכו', הן הן בני דוד:

ולכך נקראו בני פחת כיון **שבאו מרות** המואביה, כלומר, לכך נקראו בני דוד המלך 'בני פחת מואב', דהיינו 'בני מושל מואב', לפי שבאו מרות המואביה, כלומר, שהיתה בתו של עגלון מלך מואב:

הן הן בני יואב בן צרויה. פירוש לכך נקראו בני יואב בן צרויה 'בני פחת מואב', לפי שגם הם באו מרות המואביה, דהרי צרויה היתה אחות דוד, כדכתיב (ד"ה א ג) לאחר שמונה הכתוב את בני ישי אבי דוד, כתיב בתריה 'ואחיותיהם צרויה', והם - כלומר דוד וצרויה **באים מזרע רות המואביה.**

הן הן בני יואב בן צרויה:

פירוש, לכך נקראו בני יואב בן צרויה 'בני פחת מואב', לפי שגם הם באו מרות המואביה, דהרי **צרויה היתה אחות דוד, כדכתיב** (ד"ה א ג) לאחר שמונה הכתוב את בני ישי אבי דוד, כתיב בתריה 'ואחיותיהם צרויה', והם - כלומר דוד וצרויה **באים מזרע רות המואביה.**

אי ר"מ. דקאמר בני פחת מואב בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה, ליתני במתניתין כי קאמר בעשרים כו' בני פחת מואב בן יהודה, היה ה"ל למיתני בני דוד בן יהודה שבו שניה כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה, אי ר' יהודה דקאמר בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה, ליתני שבו בני דוד בן יהודה שניה, אי ר' יוסי, ליתני שבו בני יואב שניה, ומשני, תרי תנאי ואליבא דר' יוסי. וקשיא, אמאי לא מוקי אליבא דר"מ ותרי תנאי אליבא דר"מ, שהרי טפי יש לן לאוקמא כר"מ דסתמא דמתני' כר' מאיר. ונראה לי, דלהכי מוקי לה כרבי יוסי, משום דרבי יוסי נימוקו עמו ומסתברא כוותיה בכל מקום ואפילו מחביריו:

אי ר"מ:

התוס' יבאר הקושיא והתירוץ בגמ', ויקשה שהיתה הגמ' יכולה לתרץ באופן אחר ויתרץ.

ביאור קושיית הגמרא היא כדלהלן: בשיטת מי הולכת המשנה באמרה 'באחד בטבת שבו בני פרעוש שניה', כלומר דבברייתא **קאמר** רבי מאיר **דבני פחת מואב** בן יהודה, הן הן **בני** דוד בן יהודה, א"כ מדוע רק כאשר המשנה מגיעה לבני פרעוש, רק אז אומרת היא 'שבו בני פרעוש שניה', והרי לשיטת רבי מאיר, גם בני דוד בן יהודה שהביאו עצים בעשרים בתמוז, שבו בעשרים באב לתת פעם שניה, וא"כ **ליתני במתניתין, כי קאמר בעשרים** בו - באב כו' הביאו **בני פחת מואב** בן יהודה, כשאנו המשנה דבעשרים בו וכו', היו ה"ל **למיתני** דבעשרים בו **בני דוד בן יהודה שבו שניה, כמו שאומר שבו בני פרעוש שניה**, וממשיך התוס' לבאר את קושיית הגמ', **ואי** אתיא מתניתין כר' יהודה, **דקאמר בני עדין בן יהודה הן הן בני דוד בן יהודה**, א"כ הרי שבו בני דוד פעם שניה בעשרים באלול, **וליתני** במתניתין כי קאמר בעשרים באלול בני עדין בן יהודה, היה לה להמשנה להוסיף, 'שבו **בני דוד בן יהודה שניה**', וממשיכה הגמרא להקשות, **ואי** מתניתין ר' יוסי היא, דקאמר בברייתא גבי פחת בן מואב, דהן הן בני יואב בן צרויה, וגם בברייתא גבי עדין בן יהודה קאמר, דהן הן בני יואב בן צרויה, א"כ בני פחת בן מואב דהוא יואב בן צרויה שהביאו בעשרים באב, והם היו אלו ששבו בעשרים באלול פעם שניה, וא"כ **ליתני** במתניתין בעשרים באלול **שבו בני יואב שניה. ומשני**, דמשנתינו רבי יוסי היא, ואכן חוץ מבני פרעוש לא שבו אחרים בשניה, **דתרי תנאי ואליבא דר' יוסי**, והתנא דקאמר דר' יוסי סבר דפחת מואב בן יהודה היינו יואב בן צרויה, סבר דעדין בן יהודה לאו היינו יואב בן צרויה, וכן התנא דקאמר דסבר ר' יוסי דעדין היינו יואב, סבר דפחת מואב לאו היינו יואב. ומקשה התוס', **וקשיא**, מדוע העמידה הגמ' את המשנה כר' יוסי, **ואמאי לא מוקי אליבא דר"מ**, ותרי **תנאי אליבא** דר"מ, דהיינו דהתנא של המשנה דקאמר דסבר ר' מאיר דרק בני פרעוש שבו בשניה, לא סבר כהתנא דברייתא דאמר דסבר ר' מאיר דפחת מואב היינו דוד, וא"כ גם בני דוד שבו בשניה, ולכאורה יותר נוח היה לתרץ כן, **שהרי טפי יש לן לאוקמא כר"מ, דסתמא דמתני' כר' מאיר היא. ונראה לי, דלהכי מוקי לה כרבי יוסי, משום דרבי יוסי, משום** דרכי **נימוקו עמו, ומסתברא כוותיה בכל מקום ואפילו** לא רק כש'חברו' חלוק עליו, אלא גם כש'חביריו' דהיינו רבים חלוקים עליו[ט].

[כח:] **ויום טוב הראשון של פסח. הוא גומר הלל, אבל שמונה ימי פסח לא, משום דלא דמי לחנוכה וסוכות, דחנוכה דינא הוא לגמור הלל דכל ח' ימים היה הנס מתגדל והיה כל חד וחד יום טוב, וכן בסוכות כל יומא ויומא הוי י"ט לעצמו לפי שפרי החג מתמעטין והולכין, אבל פסח אינו משתנה לא מקרבנות ולא מיום טוב, לכך אין גומרים בו ההלל אלא יום הראשון, והאידנא דגומרין תרי יומי, משום דעבדינן אותו מספק, הוי חד יומא לענין קריאת הלל, וכן ביום שני של עצרת וכן יום של שמחת תורה, ומש"ה יש לנו כ"א יום לגמור הלל:**

ויום טוב הראשון של פסח:

התוס' יבאר מדוע בימי הפסח אין גומרים את ההלל רק ביו"ט ראשון, ואילו בסוכות ובחנוכה גומרים את ההלל בכל יום.

הוא גומר הלל, אבל שמונה ימי פסח דהיינו

בחו"ל דעושים שני ימים טובים, **לא** גומרים את ההלל, **משום דלא דמי לחנוכה** וסוכות, כיון **דחנוכה דינא הוא לגמור הלל, משום דכל** ח' **ימים היה הנס מתגדל**, כיון דהשמן לא הספיק כי אם ללילה אחד, ובכל יום כשראו שעדיין נשאר מהשמן, היה זה נס גדול יותר מיום האתמול, ומשום כך היה **כל** חד וחד כלומר כל יום ויום מימי החנוכה, **יום טוב** בפני עצמו וגומרים בו את ההלל, **וכן בסוכות, כל** יומא **ויומא הוי י"ט לעצמו, לפי שפרי החג מתמעטין והולכין**, דביום הראשון מביאים ארבעה עשר פרים, וביום השני שלושה עשר, וכן הלאה מתמעט והולך, ולכן כל יום מימי הסוכות דהקרבן מוסף משתנה, יום טוב בפני עצמו הוא וגומרים בו את ההלל, **אבל פסח אינו משתנה לא מקרבנות**, כלומר לא לענין קורבנות, דבכל יום היו מקריבין שני פרים ואיל אחד ושבעה כבשים[יז], **ולא מיום טוב**, דאינו כחנוכה דבכל יום היה הנס מתגבר, **לכך** אין סברא לחזור ולגמור את ההלל בכל יום מימי הפסח, **ואין גומרים בו ההלל אלא יום הראשון. והאידנא**, כלומר בזמן הזה בחו"ל, **דגומרין** את ההלל בפסח **תרי יומי**, הטעם הוא **משום דעבדינן אותו מספק**, שמא הוא יום ראשון דפסח, ולכן הוי שני הימים כחד **יומא לענין קריאת הלל**, וכן, כלומר, ומאותו הטעם גמרינן את ההלל אף **ביום שני של עצרת, וכן יום של שמחת תורה**, דהוא יום אחר שמיני עצרת בחו"ל, **ומש"ה יש לנו כ"א יום לגמור הלל**, דמלבד הי"ח יום דמנתה הגמ' נוספו בחו"ל עוד שלשה ימים הללו:

ציונים והערות

יב. **ע"פ** רש"י כאן ד"ה הללו דברי תורה. יג. **כך** פירש תוס' את תי' הגמרא, אולם לפי רש"י שפירש שהשאלה היא מה הפרש בין מנחה לנעילה (עיין בהערה הקודמת) תי' הגמרא הוא כך, הללו דברי תורה דהיינו מנחה, אבל נעילה מדרבנן הוא, ולכן מעמד דנעילה נדחה מפני קרבן עצים, ומעמד דמנחה אינו נדחה. יד. **ע"פ** רש"י בגיטין (סו. ד"ה ניימוקו עמו), דביאר כך וז"ל, פירושו עמו לתת טעם לכל דבריו שהיה מיישב את דבריו. טו. **בעירובין** הוא (מו:), ושם נחלקו בזה אמוראים, רבי יעקב ור' זריקא אמרו, הלכה כרבי עקיבא מחבירו, וכר' יוסי מחביריו, וכרבי מחבירו, ור' יעקב בר אידי סבר, דאין הלכה כר' יוסי במקום רבים אלא רק ביחיד, דר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון במקום ר' יוסי, הלכה כר' יוסי, ועוד נחלקו אמוראים בדברי רבי יעקב ור' זריקא ורבי יעקב בר אידי, אי 'הלכה' היא דמורין כן בפירקא, או 'מטין', דהיינו דמורינן ליחיד לעשות כר' יוסי ואפי' במקום רבים, אבל לא דרשינן כן בפירקא, או 'נראין' דאוריי לא מורינן, אבל אי עשה כר' יוסי לא מהדרינן עובדא, ורב משרשיא סבר דליתנהו להני כללי, אלא פוסקים בכל ענין לפי הסברא. והתוס' דהכא נראה דנקט כרבי יעקב ור' זריקא וכמ"ד הלכה היא, אולם הרש"ש הקשה, דהתוס' עצמם בעירובין דף פג: ד"ה שבעת, כתבו להיפך, וזה לשון התוס' שם, לכאורה נראה דאין הלכה כר' יוסי, כדאמרינן במי שהוציאוהו (דף מו:) דהלכה כר' יוסי מחבירו ולא מחביריו וכו' ע"ש. טז. **וכן** הוא בערכין (דף י. ופס:), ומהגמרא שם יוצא, דישנם שלושה כללים מתי גומרים את ההלל, א. חלוקין בקרבנותיהן, ב. מועד, ג. דאיקדיש בעשיית מלאכה. ולכן חול המועד פסח ויו"ט אחרון של פסח, אין גומרים את ההלל דאין חלוקין בקרבנותיהן, ושבת לא גומרים בו את ההלל דלא איקרי מועד, וראש חודש אע"פ דאיקרי מועד אין גומרים בו את ההלל, דלא איקדיש בעשיית מלאכה, מלבד חנוכה דאע"פ דאין בו קרבנות כלל, ולא איקרי מועד ולא איקדיש בעשיית מלאכה, אעפ"כ גומרים בו את ההלל משום הנס, [וכאן הוא החידוש דהתוס' דהכא, דהטעם דגמרינן את ההלל בכל יום מימי החנוכה ולא סגי ביום הראשון, הוא משום דבכל יום היה מתחדש הנס], ובראש השנה וביום הכיפורים אע"פ דחלוקין בקרבנותיהן, והן מועדות, ואיקדשי בעשיית מלאכה, אעפ"כ אין אומרים הלל, דאומר הקב"ה אפשר מלך יושב על כסא הדין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה, ופורים אע"ג דאיכא ניסא לא גומרים בו את ההלל, לר' יצחק משום דאין אומרים הלל על נס שבחו"ל, לרב

אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם:

בתוס׳ זה יתבאר האם מברכין על קריאת ההלל בר״ח שהוא רק מנהג. י״מ דלא מברכין על ההלל כשאומרים אותו בדילוג, דמנהג הוא, **ואמנהג לא מברכינן [כדמוכח] (מ)הכא״**, וההוכחה היא, דאי מברכינן, היה לו לרב להרגיש בזה האיך ברכו, ׳לקרות את ההלל׳ או ׳לגמור את ההלל׳״, וכן **משמע בסוכה בפרק לולב וערבה** (דף מד:) דנחלקו שם ר׳ יוחנן ור׳ יהושע בן לוי, אי נטילת הערבות בהושענא רבה יסוד נביאים הוא, דהיינו, שזהו תקנת נביאים אחרונים דהם חגי זכריה ומלאכי, שהיו מאנשי כנסת הגדולה, והיו מתקנים תקנות בישראל, או שנטילת הערבה רק מנהג נביאים היא ואינה חובה, ונפקא מינה בין יסוד נביאים למנהג נביאים הוא גבי ברכה, דאי ערבה מנהג נביאים הוא, א״א לומר עליה אשר קדשנו במצוותיו ׳וצונו״ט, וקאמרה שם הגמ׳, **אמר אביי הוה קאימנא קמיה דר׳ יצחק, ואייתי ההיא גברא ערבה לקמיהכ, שקל חביט חביט** דהיינו דנענע הערבהכא, **ולא בריך, קסבר ערבה מנהג נביאים היא**, ומסיק התוס׳, **אלמא דאמנהג לא מברכינן. אבל רבינו תם פסק דמברכינן** אמנהג, וראייתו היא, **דאי איתא דלא מברכינן, אם כן מאי קאמר בגמרא** בשמעתין, כשראה רב שבבבל אומרים הלל בראש חודש, ולא הפסיקם מלומר את ההלל, ׳כיון דשמעינהו דמדלגי ואזלי׳, ואמר **שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם׳**, ולכאורה יש לתמוה, מדוע רק כאשר רב ראה שמדלגים מזמורים מההלל, רק אז הבין דטעמם אינו משום דקריאת ההלל בר״ח חובה היא, אלא משום דמנהג אבותיהם בידיהם, **וכי לא היה** לו **להכיר** בכך קודם לכן לפני תחילת קריאתה, **והלא אי משום מנהג קרו ליה, לא הוו מברכי**, וזאת **אי** נאמר דאמנם כך **איתא הלכתא דאמנהג לא מברכינן, ואי מברכי, הרי שלא מנהג הוא**, ומכך שלא היה בידי רב הוכחה עד שראם שהם מדלגין, ראיה היא לשיטת ר״ת דאף אמנהג מברכין, ולכך אף דראם דמברכין אהלל, עדיין לא ידע אם משום חובה קמברכי, או משום דמנהג אבותיהם בידיהם, **וכי תימא** דאין זה ראיה לר״ת, דאפשר שהטעם שלא היה בידי רב הוכחה כבר קודם קריאתה, הוא משום **דלא בא בתחילת קריאת הלל** בשעת הברכה, ולכך היה צריך להמתין עד שראם שמדלגין, **הא לא מצי אמרת, דהא ׳רב איקלע לבבל׳ קאמרה** הגמרא, **דאי איתא דבאמצע תפלה בא**, הוה ליה **למימר ׳איקלע לבי כנישתא׳**, דמלשון זה יותר משמע דאיקלע לבי כנישתא באמצע התפלה, ומסכם ר״ת את ראייתו, **ומדלא אמר** רב **׳מדלא ברכי מנהג הוא׳, שמע מינה דאמנהגא נמי מברכינן.** אלא שלשיטת ר״ת צריך לבאר, מדוע לא בירך ר׳ יצחק קודם שניענע את הערבה, הרי אע״ג דקסבר ר׳ יצחק ׳ערבה מנהג נביאים היא׳, הלא אף אמנהג מברכינן, את זאת יבוא ר״ת לבאר כדלהלן, **וההיא דסוכה דמשמע דאמנהגא לא מברכינן**, מזה שהוכיחה שם הגמרא דערבה מנהג נביאים הוא, וזאת ממה שלא בירך ר׳ יצחק על הערבה, לא קשיא מידי אשיטת ר״ת דמברכינן אמנהג, דשם, **היינו דווקא אמנהג דערבה דלא הוי אלא מנהג טלטול בעלמא**, כלומר דגוף המנהג היה רק בניענוע הערבה, ואמנם **אמנהג דטלטול לא מברכינן, אבל בשאר מנהג כמו קריאת הלל, ואחריני כמו אותו מנהג**, כלומר, ומנהגים אחרים הדומים לקריאת הלליג, **ודאי מברכינן.** ופוסק התוס׳, **וכן הלכה למעשה**, דמברכינן אקריאת ההלל בר״ח. **ולפי זה יש ליזהר שלא לדבר באמצע ההלל, כיון שבירך, דאם כן הוי מפסיק. ונראה**, דכיון דרק מנהג הוא, **אין יחיד מחויב לקרוא ההלל, אכן אם רוצה לחייב עצמו הרשות בידו.**

אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם. י״מ דאמנהג לא מברכינן מהכא, וכן משמע בסוכה בפרק לולב וערבה (דף מד:) **דקאמר אמר אביי הוה קאימנא קמיה דר׳ יצחק ואייתי ההיא ערבה לקמיה, שקל חביט חביט ולא בריך קסבר ערבה מנהג נביאים היא, אלמא אמנהג לא מברכינן. אבל רבינו תם פסק דמברכינן, דאי איתא דלא מברכינן, אם כן מאי קאמר בגמרא כיון דשמעינהו דמדלגי ואזלי שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם, וכי לא היה לו להכיר, אי משום מנהג קרו ליה, לא מברכי אי איתא דאמנהג לא מברכינן, ואי מברכי, לא מנהג הוא, וכי תימא דלא בא בתחילת קריאת הלל, הא לא מצי אמרת, דהא רב איקלע לבבל קאמר, דאי איתא דבאמצע תפלה בא הוה ליה למימר איקלע לבי כנישתא, ומדלא אמר דאמנהגא נמי מברכינן. וההיא דסוכה דמשמע דאמנהגא לא מברכינן, היינו דווקא אמנהג דערבה דלא הוי אלא מנהג טלטול בעלמא ואמנהג דטלטול לא מברכינן, אבל בשאר מנהג כמו קריאת הלל ואחריני כמו אותו מנהג, ודאי מברכינן, וכן הלכה למעשה, ולפי זה יש ליזהר שלא לדבר באמצע ההלל כיון שבירך, דאם כן הוי מפסיק. ונראה דאין יחיד מחויב לקרוא ההלל, אכן אם רוצה לחייב עצמו הרשות בידו:**

ואשתכח דכתיב עילויה. על אותו יד, פירוש, מצאו כתוב על היד שנחתכה מן הצלם אנת צבי לאחרובי ביתיה כלומר ביתו של הקב״ה, אשלמת ליה כלומר, וכחך נתת לו. ויש מפרשים, דהכתיבה הוה על הצלם השלם, וה״ק, אשכחי׳ עליה על הצלם השלם, אנת צבי לאיחרובי ביתיה, כלומר, אתה רצית להחריב ביתו של הקדוש ברוך הוא, וידך אשלמת ליה, לכך שלמתי את ידך להקדוש ברוך הוא שחתכתי:

[כט.] **דכתיב עד חדש ימים הוו להו כ״ב בסיון. פי׳ חשוב מעשרים ימים של ר״ח אייר עד סופו תמצא ט׳ ימים, נמצא בכ׳ בסיון כ״ט, ועד חדש ימים הוי שלשים ימים, אם כן, לפי זה תמצא מעשרים ושנים לחדש השני דזה אייר חדש שלם עד כ״ב דסיון, וג׳ ימים שנסעו מהר ה׳ הרי ל״ג, דל**

ואשתכח דכתיב עילויה:

התוס׳ יבאר את כוונת דברי הגמרא, ׳ואשתכח דהוה כתיב אנת צבית לחרובי ביתא ידך אשלימת ליה׳.

על אותו יד, פירוש, מצאו כתוב על היד שנחתכה מן הצלם, כאילו אומר הצלם השלם לצלם קטוע היד כך, **אנת צבי לאחרובי ביתיה**, כלומר, אתה רצית להחריב את **ביתו של הקב״ה**, ולכן **ידךכי אשלמת ליה**, כלומר, וכחך נתת לו, דהיינו שלמת להקב״ה בכח שעמו רצית להחריב את ביתו. **ויש מפרשים, דהכתיבה** לא הייתה על היד הקטועה, אלא הוה **על הצלם השלם**, וה״ק **אשכחי׳ עליה** דהיינו **על הצלם השלם**, ובמילים אלו אומר הצלם השלם לקטוע היד, **אנת צבי לאיחרובי ביתיה**, כלומר, **אתה רצית להחריב ביתו של הקדוש ברוך הוא, וידך אשלמת ליה**, כלומר, **לכך שלמתי את ידך להקדוש ברוך הוא**, ע״י **שחתכתי** את ידךכי:

דכתיב עד חדש ימים הוו להו כ״ב בסיון:

התוס׳ יבאר האיך חדש דימי התאוה מסתיימים בכ״ב בסיון.

פי׳, חשוב מאחר עשרים ימים של ר״ח איירכה עד סופו תמצא ט׳ ימים, שהרי אייר חודש חסר הוא, **נמצא בכ׳ בסיון כ״ט** יום הם, ט׳ מאייר וכ׳ מסיון. וכשאמר הכתוב ׳**עד חדש ימים**׳, כוונתו לחודש מלא דהוי **שלשים ימים. אם כן לפי זה תמצא**, מיום תחילת חודש התאוה דהוא **עשרים ושנים לחדש השני דזה אייר**, וחדש **שלם** של שלושים יום, מגיע **עד כ״ב דסיון** ועד בכלל, אלא ששלושת ימי הנסיעה לא נלקחו בחשבון,

ציונים והערות

נחמן משום דקריאת המגילה זו היא הלילא, ולרבא, משום דבשלמא ביצ״מ אמרינן ׳הללו עבדי ה״ ולא עבדי פרעה, אלא בפורים איך נאמר ׳הללו עבדי ה״ ולא עבדי אחשורוש, הרי אכתי עבדי אחשורוש אנן. **יז. ע״פ** הגהות הב״ח. **יח. ע״פ** הב״ח שהוסיף תיבת ׳כדמוכח׳, וכפי שביארו המשמרת כהונה, וזה ע״פ התוס׳ בברכות (דף יד ע״ב ד״ה ימים) וכן התוס׳ בסוכה (דף מד ע״ב ד״ה כמן נמקדם), דכתבו בשיטת רבינו תם דסבר דמברכינן אמנהגא, ושאל עליו התוס׳ דאי מברכינן, אמאי לא הרגיש בזה רב מאי ברכו לקרות או לגמור, ותי׳, דאין קפידא בזה ואפשר לברך גם לקרות וגם לגמור, גם בי״ח ימים וגם בר״ח, ומה שמברכין כך על הדילוג לקרות וכשהן גומרים לגמור, כדי שלא יטעו, ומשום הכי לא היה יכול רב להבין מתוך הברכה עד הדילוג, וזה לר״ת, אבל לשיטת התוס׳ [בברכות הביאו שיטה זו בשם המחזור ויטרי], דלא מברכינן שייך להביא ראיה ממה דלא הרגיש רב בשעת הברכה מאי ברכו, מוכח דלא ברכו כלל. אבל הרש״ש כתב, דיש למחוק תיבת ׳מהכא׳, ולשיטתו אין ראיה משמעתין כלל אי מברכינן או לא. **יט. ע״פ** רש״י שם (מד. ד״ה יסוד נגינים הוא, וד״ה מנהג). **כ. הב״ח** משנה הגירסא כדלהלן: דקאמר אמר ׳אייבו׳ הוה קאמינא קמיה דר׳ ׳אלעזר בר צדוק׳, ואייתי ההוא ׳גברא׳ ערבה קמיה. **כא. זהו** שיטת רש״י דמצות ערבה בניענוע, וכתב (דף מד: ד״ה תניוי תניוי), דחביט לשון ניענוע הוא. **כב. לכאורה** כוונתו למאי דמברכין ביום טוב שני של גלויות בתפילה ובקידוש, אע״פ שמנהג הוא כדמוכח בביצה (דף ד:), דזה דמי לקריאת ההלל, ולכן מברכין על יו״ט שני בתפילה ובקידוש, דמזה הוכיח ר״ת כשיטתו דמברכינן אמנהג בסוכה (דף מד: ד״ה כמן נמקדם). והתוס׳ שם דוחה הראיה, דיתכן ובאמת אין מברכין אמנהג דקריאת ההלל, כפי שכתב רש״י שם (מד. ד״ה יסוד נגינים הוא), כיון דאי אפשר לומר ׳וצונו׳ אמנהג, והא דביו״ט שני מברכינן, משום דאין צריך לומר ׳וצונו׳, דהא בתפילה ובקידוש אין אומרים ׳וצונו׳. אולם המהר״ם שם הקשה על דחיה זו, דהא ביום טוב שני אף אומרים הלל ומברכינן על זה ואומרים ׳וצונו׳, ובזה אין ספק דהא בפירוש כתוב די״ח יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל ובגולה כ״א יום, ובגליון הש״ס שם הקשה, דבשלמא תפילה וקידוש אבל קשה הא מברכינן על אכילת מצה ומרור ביום טוב שני דפסח דאומרים ׳וצונו׳. ועי׳ בתשו׳ חתם סופר יו״ד סי׳ קצ״א שהאריך ליישב קושיות אלו. **כג. ע״פ** הגהת הב״ח. **כד. כנ״ל. כה. צ״ל** חודש אייר (הגהות הנ״ח).

ע"כ ממשיך התוס' לבאר, ואם נוסיף על שלושים ימי התאוה, את הג' ימים שנסעו מהר ה', הרי ל"ג יום, ואם נחשב ל"ג יום מכ"ב באייר נגיע לכ"ה בסיון, אלא דדל מינייהו ב' ימים, דהרי החשבון איננו מתחיל בעשרים ושנים באייר אלא בעשרים בו, דבעשרים בחדש נעלה הענן, ואנו התחלנו לחשב מעשרים ושניים באייר, א"כ אייתר להו שני ימים שבין כ' לכ"ב, אלא שעדיין קשה דפשו כ"ג, כלומר, עדיין לא מיושב החשבון, דגם לאחר שהורדנו מהל"ג יום שני ימים, עדיין נשאר ל"א יום, ול"א יום מכ"ב באייר מסתיימים בכ"ג בסיון ולא בכ"ב בו, ע"כ מבאר התוס', דדל יומא מן שלשה, דהיינו שלושת ימי הנסיעה, כיון שהאחד מן הג' ימים היה בכלל החדש, כלומר, אין כאן ל"א יום אלא ל' יום, דהרי יום כ"ב באייר הוא היום האחרון לנסיעה, והוא ג"כ היום הראשון לחודש התאוה[כג]. (שחדש אייר חסר הוא[כד]) ולכן, פש להו כ"ב יום מחודש סיון, דהיינו דבכ"ב בו נסתיים חודש התאוה.

לסיכום החשבון: בכ' באייר נעלה הענן והחלו לנסוע, ונמשך מסעם שלושה ימים עד כ"ב באייר, ומכ"ב באייר עד כ"ב בסיון ועד בכלל, היו אלו שלושים יום שהתאוו בהם בני ישראל לבשר[כה]:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה:

התוס' דלהלן ימשיך בביאור החשבון, האיך יוצא שבט' באב שבו המרגלים מתור את הארץ.

ועשו אותו משלשים ימים, כדי שיכלו המ' ימים בתשעה באב, וכך הוא החשבון, **שלשים יום דתמוז ואחד דסיון, דבכ"ט בסיון שלח המרגלים,** ובל' בו הלכו[כו], הרי שלושים ואחד, **ועוד תשעה מבחודש אב, הרי ארבעים ימים, וביום תשעה באב שבו המרגלים מתור הארץ.**

וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם, ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו, עד שבאו האויבים וכו':

פי', דבאותו הפסוק יש ב' פעמים יצמיתם,

דכך כתוב בקרא, 'וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם, יצמיתם ה' אלוקינו', **ולא הספיקו לומר** לתיבת 'יצמיתם' **השני, עד שבאו וכבשום. ואומר ר"י, אע"ג דאין אותו פסוק כלל במזמור שיר של מוצ"ש,** אלא בשיר של יום רביעי, **משמים אירע להם כך שאמרו אותו פסוק במוצ"ש, ובירושל' מפרש, אילייא נקט,** קינה נפלה בפיהם. **פירוש אילייא, הוי כמו אלי כבתולה,** דכתיב ביואל (ג' ח'), אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה, דהיינו, 'אלי' - עשי קינה, כמו בתולה שנישאה לאדם ומת, חוגרת היא שק ומקוננת על הבעל הנשאת לו בנעוריה, כי האהבה קשורה ביותר עם הבעל שנשאה בימי נעוריה, כשהיתה עדיין בתולה[לא], א"כ 'אילייא' הוי לשון קינה, כמו שקורין העולם ריאונ"א בלע"ז.

מינייהו ב' ימים דבעשרים בחדש נעלה הענן, ואייתר להו שני ימים פשו כ"ג, דל יומא מן שלשה, שהאחד מן הג' ימים היה בכלל החדש, שאייר חסר פש להו כ"ב:

אמר אביי תמוז דההיא שתא מלויי מליוה.

ועשו אותו משלשים ימים כדי שיכלו המ' ימים בתשעה באב, שלשים יום דתמוז ואחד דסיון, דבכ"ט שלח המרגלים ותשעה באב הרי ארבעים ימים, וביום תשעה באב שבו המרגלים מתור הארץ:

וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלהינו עד שבאו האויבים וכו'. פי' באותו פסוק יש ב' פעמים יצמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו וכבשום, ואומר ר"י אע"ג דאין אותו פסוק כלל במזמור שיר של מוצ"ש, אירע להם כך שאמרו אותו פסוק, ובירושל' מפרש אילייא נקט, פירוש אילייא הוי כמו אלי כבתולה דהוי לשון קינה כמו שקורין העולם ריאונ"א בלע"ז:

(כט:) **אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט וכו'.**

פירוש משום דאמר לעיל מגלגלין חובה ליום החייב:

של תפוחים. י"מ תפוחים כריח אתרוגים:

קצרי דבי רב. פירוש כובסין הבגדים ולכך קרי להו קצרי על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחיצת המים:

מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבס במועד. (ובטבול יום) ובפ' אלו מגלחין (מו"ק דף יד.) **דקאמר, וליטעמיך הא דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו' דפריך יאמרו כל החלוקים אסורים לכבס בחול המועד וחלוק זה מותר, ומתרץ זה אזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד, וא"כ דוקא להם אבל לנו ודאי אסור, אפי' אין לנו אלא חלוק אחד, שאין אנו אוגדין אזור על חלוקות שלנו ולא הוי אזורו מוכיח עליו. וכן צריך ליזהר שלא לכבס המצנפת בחול המועד, אע"ג שאין לנו אלא אחת. אבל מ"מ יש לנשים לכבס בגדי התינוקות כדי לשכוב, דהוי כמי שאין אנו אוגדין אזור על חלוקות שלנו, ולא הוי אזורו מוכיח עליו. וכן צריך ליזהר שלא לכבס המצנפת בחול המועד, אע"ג שאין לנו אלא אחת, כיון דלא מוכחא מילתא הוא. אבל מ"מ יש לנשים לכבס בגדי התינוקות כדי לשכובי[לו], אמר רב פפא הלכך האי בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי, לישתמיט וכו': פירוש, משום דאמר לעיל מגלגלין חובה ליום החייב, לכן לא ילך עמו לדין באב, דיומא חייביא אינהו[לב]:**

של תפוחים:

י"מ תפוחים כריח אתרוגים[לג]:

קצרי דבי רב:

פירוש, אלו שהיו כובסין הבגדים של בית רב, ולכך קרי להו 'קצרי', על שם שמקצרין הבגדים ע"י רחיצת המים.

מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבס במועד:

התוס' יבאר באלו אופנים מותר לכבס בחול המועד. **(ובטבול יום[לד]), ובפ' אלו מגלחין** (מו"ק דף יד.)

דאסרה שם המשנה לגלח שערו בחוה"מ, אלא א"כ היה אנוס קודם לרגל, ובגמ' שם בעי ר' זירא, מה הדין באונס שלא מוכחא מילתא דאנוס הוא, כגון אבדה לו אבידה בערב הרגל, ולא היה לו פנאי לגלח, ואמר לו אביי דאסור, משום דיאמרו, כולי עלמא אסורין לגלח ולזה מותר, בתמיה, וקאמר לו ר' זירא, **וליטעמיך, הא דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן, מי שאין לו אלא חלוק אחד וכו', דפריך יאמרו כל החלוקים אסורים לכבס בחול המועד, וחלוק זה מותר,** כלומר, דאי חיישינן לטענה זו דיאמרו לכו"ע אסור ולזה מותר, אף כאן מי יודע שאין לזה אלא חלוק אחד, והכא נמי יאמרו לכו"ע אסור ולזה מותר, ומתרץ שם בגמ', **זה אזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד,** כלומר, הטעם שבאין לו אלא חלוק אחד מותר לו לכבס, הוא משום דמוכחא לה מילתא דאין לו אלא חלוק אחד, דאיזורו מוכיח עליו, כיון דמי שאין לו אלא חלוק אחד, אזי כשהוא פושט את חלוקו בכדי לכבסו, לובש הוא מעיל במקום החלוק, וכיון שאינו לבוש חלוק תחת המעיל, לובש הוא את איזור החלוק על מעילו כדי שלא ייפתח ויתגלה בשרו, והרואה אותו לבוש באיזורו על מעילו שאין דרך בני אדם ליל כך, יבין שאין לו אלא חלוק אחדלה, ולכך מותר לו לכבס דמוכחא מילתא, אבל באבדה לו אבידה בערב הרגל, כיון דלא מוכחא מילתא דאנוס הוא, אסור לו לגלח.

ומכך מסיק התוס' להלכה **דא"כ,** מה שהתיר ר' יוחנן לכבס בחוה"מ למי שאין לו אלא חלוק אחד, הוא **דוקא להם,** כיון דבזמנם מי שלא היה לו יותר מחלוק אחד, הוה מוכחא מילתא ע"י איזורו, **אבל לנו ודאי אסור, אפי' אין לנו אלא חלוק אחד,** כיון **שאין אנו אוגדין אזור על חלוקות שלנו, ולא הוי אזורו מוכיח עליו. וכן צריך ליזהר שלא לכבס המצנפת בחול המועד, אע"ג שאין לנו אלא אחת,** כיון דלא מוכחא מילתא הוא. **אבל מ"מ יש לנשים לכבס בגדי התינוקות כדי לשכובי[לו],**

ציונים והערות

כג. הקשה הקרן אורה, דמשמע מהפסוק דחודש התאוה התחיל אחר הג' ימים שסרו, שנאמר (במדבר י"ח ו') 'ויאמר משה אל העם התקדשו 'למחר' ואכלתם בשר'. **כד. בהגהות** הב"ח מוחק תיבות שאייר חסר. **כה. זו** שיטת התוס', אבל רש"י חולק וסובר שחודש התאוה היה חודש חסר, ולשיטתו כך הוא החשבון, בכ' באייר נסעו שלושת ימים עד כ"ב, ומכ"ג באייר עד כ"ב בסיון יש כ"ט ימים, דכ"ט ימים אלו היו חודש התאוה. **כט. ע"פ** קרן אורה דכתב דבכ"ט בסיון שלח המרגלים, אבל לא הלכו אלא בל' בסיון, דהא באותו יום הלכו מחצירות למדבר פארן (במדבר י"ג ט"ז), אבל במהרש"א פירש, דלא חישב יום כ"ט בסיון, משום דאין לילו עמו דהרי רק ביום שלחם, והקשה עוד, דהרי לפי"ז יוצא דביום ט' באב עצמו חזרו כפי שכתבו התוס' בעצמם, וא"כ הבכיה היתה בליל י', ובסוגיין משמע דהבכיה הייתה ט', דהרי קבעו בכיה לדרות בט' באב ולא בי' באב. **ל. זו** שיטת התוס', אבל רש"י סובר דשני ימים אחרונים של סיון מן החשבון, ול' דתמוז וח' דאב הרי ארבעים, ובליל ט' באב בכו, ועיין בהערה לעיל. **לא. מצודת** דוד. **לב. ובעין** זה איתא במהרש"א, על מה דהקשה דאין מזל לישראל ואמאי לא ילך לדין עמו באב, ותי', דאעפ"כ מגלגלין חובה ליום חייב וזכות ליום זכאי. **לג. במהרש"א** פי', דאולי דקדקו התוס' לפרש אתרוגים, ע"פ מה דאיתא במדרש (פרקי דר"א פכ"ד), שהריח גן עדן שנכנס עם יעקב היה מן הבגדים, דהבגדים הללו היו של אדם הראשון והיה עמם בג"ע, וסבר כמ"ד דאילן שאכל ממנו אדה"ר אתרוג היה, ומאותו אתרוג קבלו בגדיו ריח אתרוג של גן עדן. **לד. צ"ל** בחולין דף ק"ז:. **לה. כך** ביאר רש"י במו"ק, אבל רש"י בחולין (קמ.) ביאר באופן אחר, דאיזורו מוכיח עליו כיון דהאיזור תמיד קבוע הוא בחלוק, וכשאדם פושט את חלוקו ולובש חלוק אחר, מוריד את האיזור מהחלוק שפשט וקובעו בחלוק שלובש, וזה שאין לו אחר מכבס את החלוק יחד עם איזורו, והרואה כשהוא מכבסו יחד עם איזורו יבין שאין לו חלוק אחר. **לו. לכאורה** כוונתם לחלק בין חלוקותיהן ומטפחותיהן, לסדינים שמלפפין אותן בהם התינוקות שמטנפים אותם בכל שעה, דכן חילק התרומת הדשן בדברי הראשונים דסברי בבגדי תינוקות, דלא יכבס אלא אחד אחד, וחילק דדבריהם אמורים רק בחלוקיהן ומטפחותיהן, אבל בסדינין שמלפפין

דהוי כמי שאין לו אלא חלוק אחד, שיש רגילות להחליף בגדיהם, וכל שעה צריך לו כל בגדיו, ומוכחא מילתא הוא דשל קטנים הם[לז], ועל זה נהגו העולם לכבסם בחול המועד.

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד:
התוס' יוכיח דהמפטיר הוא אחד מממנין הקרואים שצריכים לעלות לתורה.
מכאן מוכיח רבינו תם, דמפטיר עולה למנין שבעה, היינו בשבת שקוראים לשבעה קרואים לעלות לתורה, המפטיר הוא ממנין השבעה, ומוכיח זאת **מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד**, הרי **שהמפטיר אחד מן הג'** הוא, דהרי אין עולין לתורה יותר מג' קרואין, ובזה פושט ר"ת כצד אחד של האיבעיא, **דקא מיבעיא ליה במגילה** (דף כג. וסס) **האם מפטיר עולה למנין שבעה או לא, משמע מהכא דעולה דעולה**[לח].

ותרוייהו לקולא:
התוס' יבאר כוונת דברי הגמ', האיך שייך לפסוק הלכה כשני תנאים חלוקים, מבלי שיסתרו ההלכות זו את זה. ויביא התוס' את מנהג רש"י, לגבי כיבוס בשבוע שחל בו ט' באב, ויפסוק התוס' הלכה לגבי כיבוס בט"ב שחל בה' בשבת.
כלומר, תרוייהו היינו שתי ההלכות שפסק רבא כר"מ וכרשב"ג הן, **כדר"מ דאמר** דהאבילות הוא **מר"ח ועד התענית, וכרשב"ג דאמר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד**, ועל זה אמר רבא דהלכה כתרוייהו **לקולא, כלומר, דאינו אסור אלא אותה שבת בלבד, כרשב"ג**, ואע"פ דאי אמרינן דהלכה כרשב"ג יהא אסור כל אותה שבת, ואפי' לאחר התענית, אעפ"כ האיסור הוא דוקא **[עד] התענית, אבל לאחר התענית מותר**, דהלכה נמי **כר"מ**, **דאמר דאינו אסור אלא עד התענית**, ואע"ג דאי הוי ההלכה כר"מ יהא אסור מר"ח, אעפ"כ האיסור הוא רק באותה שבת, משום דהלכה נמי כרשב"ג, דאמר דאינו אסור אלא אותה שבת בלבד, וזהו הכוונה כתרוייהו לקולא, דהאיסור הוא רק בשבת שחל בו ט"ב ורק עד התענית.
ואע"ג דשלחו משמיה דר' יוחנן, דכלי פשתן מותר לכבס בשבת שחל בו ט"ב, במועד[לט], **מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י, לתת סדינין שלנו לכובס אותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית.**
אבל היכא דחל ט"ב בה' בשבת, מותר לכבס ולספר מחצות ואילך ביום תשעה באב עצמו[מ], **מפני כבוד השבת, דאין להמתין עד ערב שבת, מפני טורח השבת.**

ערב ט"ב לא יאכל אדם ב' תבשילין:

שאין לו אלא חלוק אחד שיש רגילות להחליף בגדיהם, וכל שעה צריך לו כל בגדיו ועל זה נהגו העולם לכבסם בחול המועד:

בשני ובחמישי קורין שלש ומפטיר אחד. מכאן מוכיח רבינו תם דמפטיר עולה למנין שבעה, מדקאמר קורין שלש ומפטיר אחד שמפטיר אחד מן הג', דקא מיבעיא ליה במגילה (דף כג. וסס) **מפטיר עולה למנין שבעה או לא, משמע מהכא דעולה:**

[ל.] **ותרוייהו לקולא. כלומר תרוייהו כדר"מ דאמר מר"ח ועד התענית וכרשב"ג דאמר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד, הלכה כתרוייהו לקולא כלומר, דאינו אסור אלא אותה שבת בלבד כרשב"ג, ודוקא [עד] התענית אבל לאחר התענית מותר דהלכה כר"מ דאמר דאינו אסור אלא עד התענית. ואע"ג דשלחו משמיה דר' יוחנן דכלי פשתן מותר לכבס במועד, מ"מ החמיר לנו מורינו רש"י לתת סדינין שלנו לכובס אותה שבוע שהיה בה ט"ב קודם התענית. אבל היכא דחל ט"ב בה' בשבת, מותר לכבס ולספר מחצות ואילך מפני כבוד השבת דאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת:**

ערב ט"ב לא יאכל אדם ב' תבשילין. פירוש ב' תבשילין ר"ל בשתי קדירות, כגון שקורין העולם אכלנו ב' מינים שקורין מיישו"ן. אבל אין לאסור לאכול תבשיל שעושין מבצלים ומגבינה ומביצים, דאע"ג דאין רגילין העולם לאכול בצלים חיין כדאמר בעירובין (ד' כט.) **אכל בצל והשכים ומת וכו' שקשין לכל גופו של אדם כחרבות, אעפ"כ מאחר שאין עושין מהם תבשיל בעצמו אם לא ישימו או שומן או שום דבר שנותן בהם טעם, אינו קרוי תבשיל כדי לאסור הביצים שמשימין עמהם. אבל מן גבינה המבושל בקדירה אין חששא לאכול, דכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי כמו חלב כמו גבינה כמו תפוחים, אין בהם תורת בשול כלל וכלל:**

ואם היה רגיל לסעוד בעשרה יסעוד בחמשה. צריך למעט בכבודו:

התוס' יבאר אלו מיני תבשילין יש בצירופן משום ב' תבשילין. ואלו תבשילין אין בצירופן משום ב' תבשילין.
פירוש ב' תבשילין, ר"ל בשתי קדירות, כגון זה **שקורין העולם אכלנו ב' מינים שקורין מיישו"ן**, כלומר, דאם יש לו שני תבשילין, אע"פ שהם מאותו המין, אלא שהם עשויים בשתי קדירות, הך נמי מיקרי שני תבשילין ואסור, דהרי חזינן דהאוכלים יאמרו אכלנו שני מינים, אף שהוא ממין אחד, וזאת כיון שהוא מבושל בשתי קדרות, דהיינו שני מיני תבשיל[מא].
אבל אין לאסור לאכול תבשיל שעושין מבצלים ומגבינה ומביצים, משום דלא מיצטרפים הביצים עם הבצל להיקרא שני תבשילין, **דאע"ג דאין רגילין העולם לאכול בצלים חיין, כדאמר בעירובין** (ד' כט.) אכל בצל והשכים ומת, אין אומרים ממה מת, שהדבר ברור הוא שמת כיון דאכל בצל חי וכו', **שקשין לכל גופו של אדם כחרבות**, וכיון שאין רגילין לאוכלו חי, הדין נותן שיקרא תבשיל [כפי שהתוס' יבארו להלן], **אעפ"כ מאחר שאין עושין מהם תבשיל בעצמו, אם לא ישימו בנוסף או שומן, או שום דבר שנותן בהם טעם**, ולכך **אינו קרוי תבשיל כדי לאסור הביצים שמשימין עמהם.**
אבל מן גבינה המבושל בקדירה אין חששא לאכול, דכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי, כמו חלב כמו גבינה כמו תפוחים, אין בהם תורת בשול כלל וכלל, ומותר לאוכלם עם תבשיל נוסף[מב].

ואם היה רגיל לסעוד בעשרה, יסעוד בחמשה:
כיון דהסעודה בעשרה היתה כבוד לו, **וצריך למעט בכבודו.**

ואע"ג דקאמר הש"ס דבשר מליח מותר כל זמן שאינו כשלמים:
התוס' יביאו שלושה פסקי הלכות בדיני אבלות דקודם ט' באב.
כלומר שכבר עבר על בשר זה יותר מב' ימים משחיטתו[מג], דהיינו שתי יממות שהוא שני ימים ולילה כשלמים, **אפ"ה לדידן אסור**

ואע"ג דקאמר הש"ם דבשר מליח מותר כל זמן שאינו כשלמים. כלומר שעבר יותר מב' ימים משחיטתו, אפ"ה לדידן אסור

ציונים והערות

בהם התינוקות דלא סגי לתנוקות באחד, שרי לכבס שלושה או ארבעה בפעם אחת, ואולי זה כוונת התוס' בדבריהם 'כדי לשכוב'. **לז. כן** ביארו התוס' בעצמם במו"ק (דף יד. ד"ה שמין לו) וז"ל, בירושלמי אמרו בגדי קטנים מותר לכבסן במועד, דניכרים שהם קטנים ומלוכלכין כמי שאין לו אלא חלוק אחד. **לח. ובמגילה** דף כג. כתב התוס' (ד"ה מד שמר), דאע"פ דפסק ר"ת דהמפטיר עולה למנין שבעה כל זה לענין תעניות במנחה ובט"ב, אבל בשבתות ובימים טובים וביוה"כ שחרית, המפטיר לא הוי מן המנין, דכיון שמותר להוסיף עליהם יכולין אנו לעשות מנהגינו אליבא דכולי עלמא, דאי הוי הלכה כמ"ד אין עולה עבדינן שפיר, ואפילו הוי נמי הלכה כמאן דאמר עולה, מ"מ אין לחוש שהרי מותר להוסיף. **לט. המהרש"א** מוחק תיבת 'במועד', וכוונת התוס' לגמ' לעיל (כט:), שלח רב יצחק בר גיורי משמיה דר' יוחנן אע"פ שאמרו כו'. **מ. ע"פ** דברי הבית יוסף (ס' תקנג), שביאר שכוונת התוס' הוא ליום ה' שהוא יום ט' באב עצמו, וכתב שא"א לומר שכוונתם ליום ד' ערב ט' באב, דהא תניא בהדיא לעיל, חל להיות בה' 'לפניו אסור', ותו דביום ד', טפי איכא לאחמורי לאחר חצות מקודם חצות. אבל הב"ח (שם) כתב, דכוונת התוס' ליום ד' ערב ט' באב, ולא קשה מהברייתא דתניא 'לפניו אסור', דזה רק כיבוס שלא לצורך דהיינו להניח לאחר השבת, אבל לכבס לצורך השבת, וודאי מותר אי א"א להמתין עד ע"ש. והבית יוסף הקשה על דברי התוס' טובא (לפי שיטתו דכוונת התוס' ליום ט"ב עצמו) חד, דדבר תימא הוא להתיר לכבס ולספר ביום ט"ב עצמו, ותו, דבהדיא תניא חל להיות בה', לפניו אסור לאחריו מותר, ואי בט"ב עצמו מותר לאחר חצות לאשמועינן הא, ותו, בהמשך הברייתא גבי חל להיות בע"ש, דתניא לא כיבס בחמישי יכבס בט"ב מן המנחה ולמעלה ולייט עלה אביי, וכ"ש כאן שחל להיות בה' דודאי אסור בו ביום, וכתב דהלכך אין לסמוך על הוראה זו. אמנם בשפ"א כתב ליישב קושיא זו האחרונה, דהוקשה לו האיך יכול אביי למילט על היתירא דברייתא, ומה שמצינו בש"ס דרב לייט רב תנא הוא ופליג, ותי' דמאי דלייט אביי הוא לא על דכיבס בט"ב דזה התירה הברייתא, אלא על שלא נזהר לכבסו בחמישי, וגרם לעצמו לכבס בט"ב, וכתב דבזה מיושב מה שהקשה הב"י מהא דלייט אביי, דאביי לייט רק על חל להיות בע"ש שהיה יכול לכבס בחמישי, אבל בחל להיות בחמישי דלא היה יכול לכבס ברביעי, ובע"ש אין פנאי על זה לא לייט אביי. **מא. ע"פ** הקרן אורה, אבל בשני מינים אפי' בקדירה אחת ג"כ אסור, דהא מדברי התוס' לקמן בהמשך הדיבור משמע כן, דכתבו דמותר תבשיל העשוי מביצים וגבינה ובצל, כיון דאין דרך הבצל להתבשל בפני עצמו, ואי בקדירה אחת אסור למה להו לתוס' הא טעמא, ודאי יהא מותר הוא דהא נתבשל בקדירה אחת הוא, אלא ודאי סבירא להו להתוס' דבשני מינים אפילו נתבשל בקדירה אחת אסירי. ובזה מיושב קושיית המהרש"א שהקשה, דמתחילת דבריהם נראה דדוקא משתי קדרות אסור, ובסוף דבריהם נראה דגם בקדירה אחת אסור. **מב. זו** דברי התוס', אבל הרא"ש כתב בשם הראב"ד, דגם גבינה אסור לאוכלו עם עוד תבשיל אם הוא מבושל, וסברתו כיון דברבוי התבשילין יש לו כבוד ותענוג מזה, ולא שנא אם הוא דבר שרגילין לאוכלו חי. **מג. נראה** דלתוס' היה פשוט דכוונת הגמ' 'כשלמים' היא שני ימים ולילה, אבל עיין ברש"י ד"ה מליח ובד"ה עד כמה, וכפי שביארו המנחם משיב נפש,

לאכול בשר אפי' מלוח מזמן מרובה, כיון דאנו רגילים לאכול בשר מליח. וכן צריך למעט בשתייתו, שאם היה רגיל לשתות עשרה כוסות משכר או ממשקה אחר, לא ישתה כי אם חמשה. וצריך לשנות מקומו שהוא רגיל לאכול בו, כמו שהיה מנהגו של רבי יהודה בר' אילעאי, שישב ואכל ערב ט"ב בין תנור לכיריים מקום שהיה מנוול.

כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם:

כלומר, באותה מלאכה שרגיל לעשות בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה לעולם.

התוס' יוסיף להביא עוד שלוש הלכות בדיני אבילות דט' באב.

וחייב אדם לצער ולמעט בכבודו ובהנאותיו, שאם היה רגיל לשכב על שני כרים, לא ישכב כי אם על אחד, אבל עוברות ומניקות אינן חייבות כולי האי, שאינם יכולות להצטער בעצמן.

ואוכלין סעודה המפסקת מבעוד יום, דהיינו שצריכין להפסיק לאכול מבעוד יום, **וכן נמי ביום הכפורים (נמי) צריך לסעוד מבע"י, דתוספת יום הכפורים מן התורה, כדכתיב** (ויקרא כג) 'שבת שבתון הוא לכם, ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש בערב, **מערב עד ערב תשבתו שבתכם',** וילפינן (כר"ה ט.) מכך דכתיב בתשעה לחודש, משמע דכבר בתשיעי מתענים, וכתיב נמי 'בערב' דמשמע דמתחילין התענית רק מהערב שהוא עשירי, **וכן כתיב בעצם היום הזה,** דמשמע דוקא בעצם היום הזה צריך להתענות, הא כיצד, מוסיפין מחול על הקודש ומתענין קצת מבעוד יום.

אבל מכל מקום אין לאסור לשתות, משאכל סעודה מפסקת ועדיין הוי היום גדול, כדמשמע בירושלמי,[מד] דר' יוסי איקלע לבצרה, אכל סעודה מפסקת, אתא לגבי דריש כנישתא, והוה ריש כנישתא סעיד, **אמר ליה ההוא ריש כנישתא סעוד אצלי, אמר ליה אכלית ואפסקית,** כלומר, סיימתי כבר את סעודה המפסקת, **אמר לו, אשגח עלי, דלא לימרון הדין גברא לא אשגח עליה,** כלומר, תשגיח ותתייחס לדברי כדי שלא יאמרו שגברא רבה כמוך לא משגיח בי, הסכים ר' יוסי לדברי הריש כנישתא, **ואכל מכל עיגול פתית, ואכל מכל תבשיל ותבשיל חד פת,** כלומר, דאכל מכל דבר קצת, וכל תבשיל אכל יחד עם פרוסת לחם, **ושתה מכל חבית חד כסא,** חזינן דכיון דהיה עדיין היום גדול, התיר ר' יוסי לעצמו לאכול ולשתות. **והכי הלכתא, דאם עדיין היום גדול לאחר שאכל סעודה המפסקת, מותר לשתות אפילו ערב יוה"כ, וכל שכן ערב תשעה באב.**

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים:

פירוש, הילכתא כתנא דידן שלא הודו חכמים לר' יהודה בשום אופן, והדין הוא א"כ, **שאין צריך לכפות המטה,** ואפי' את המטה שהוא יושב עליה, **והאידנא דחיישינן לכשפים,** דהיינו שיסברו הגוים שבזה שהופך את המטה מתכוין הוא לכישוף, **לא עבדינן כפיית המטה ואפילו באבל[מה].**

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה:

פירוש דהיינו י"ט[מו]:

יום שבו כלו מתי מדבר:

התוס' יתאר את האופן בו כלו מתי מדבר, ויביא מחלוקת האם מתו בכל יום, או רק בט' באב.

דהיינו לאחר חטא המרגלים נגזר עליהם מיתה, **כדאמרי'** (במדבר יד) כל ט' באב היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן, וחלק היו מתים, **ולמחר הכרוז יוצא הבדלו החיים, ואותה השנה שכלתה הגזרה, קמו כולם והיו סבורים שמא טעו בחודש, עד שראו הלבנה מלאה, ואז ידעו שכלתה הגזרה ועשו יו"ט. ופרשב"ם** (בב"ב דף קכא.) כל המ' שנים לא היו מתים אלא בט' באב, ובכל ט' באב היו מתים כ"א אלף ופרוטרוט[מז], כלומר, בכל שנה היו מתים מת"ר אלף בפרוטרוט דהיינו כמה מאות, וקרא לזה 'פרוטרוט' משום דהוי פחות מאלף, ומפרש התם, דאותו פרוטרוט שבכל שנה היה עולה למ' שנים ט"ו אלף. וי"מ שהיו מתים בכל יום, אך רוב המתים היו לעולם בתשעה באב, ובחמשה עשר באב פסקה הגזרה ולא מתו כלל, ועשו י"ט.

תיקנו ביבנה הטוב והמטיב:

פירוש בברכת המזון, ומש"ה תקנו יותר על היין הטוב והמטיב טפי מבשאר דברים, לפי שהיו [כמו] גדר בכרם כלומר, שהרוגי ביתר שמשו גדר לכרמו של אנדריאנוס קיסר[מח] ולא נסרחו.

יום תבר מגל:

פירוש, יום שבירת המגל דהיינו, שמונעין מלכרות עצים למערכה, פירוש,

לאכול בשר אפי' מלוח מזמן מרובה, כיון דאנו רגילים לאכול בשר מליח. וכן צריך למעט בשתייתו, שאם היה רגיל לשתות עשרה כוסות משכר או ממשקה אחר לא ישתה כי אם חמשה. וצריך לשנות מקומו שהוא רגיל לאכול בו, כמו שהיה מנהגו של רבי יהודה בר' אילעאי שישב ואכל ערב ט"ב בין תנור לכיריים מקום שהיה מנוול:

[לב:] **כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. כלומר באותה מלאכה שרגיל לעשות בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. וחייב אדם לצער ולמעט בכבודו ובהנאותיו, שאם היה רגיל לשכב על שני כרים לא ישכב כי אם על אחד, אבל עוברות ומניקות אינן חייבות כולי האי שאינם יכולות להצטער בעצמן. ואוכלין סעודה המפסקת מבעוד יום, וכן נמי ביום הכפורים (נמי) צריך לסעוד מבע"י, דתוספת יום הכפורים מן התורה כדכתיב** (ויקרא כג) **מערב ועד ערב וכתיב בעצם היום הזה,** (סמ) **אבל מכל מקום אין לאסור לשתות משאכל סעודה מפסקת ועדיין הוי היום גדול, כדמשמע בירושלמי דר' יוסי איקלע לבצרה, אכל סעודה מפסקת, אתא לגבי דריש כנישתא סעיד, אמר ליה ההוא ריש כנישתא סעוד אצלי, אמר ליה אכלית ואפסקית, אמר לו אשגח עלי דלא לימרון הדין גברא לא אשגח עליה אכל מכל עיגול פתית ואכל מכל תבשיל ותבשיל חד פת ושתה מכל חבית חד כסא, והכי הלכתא, אם עדיין היום גדול לאחר שאכל סעודה המפסקת מותר לשתות אפילו ערב יוה"כ וכל שכן ערב תשעה באב:**

אמר רבא הלכה כתנא דידן ולא הודו לו חכמים. פירוש שאין צריך לכפות המטה, והאידנא דחיישינן לכשפים לא עבדינן כפיית המטה ואפילו באבל:

יום שהותרו השבטים לבא זה בזה. פירוש דהיינו י"ט:

יום שבו כלו מתי מדבר. כדאמרי' (במדבר יד), **כל ט' באב היו עושין קבריהן ושוכבין בתוכן ולמחר הכרוז יוצא הבדלו החיים, ואותה השנה שכלתה הגזרה קמו כולם והיו סבורים שמא טעו בחודש עד שראו הלבנה מלאה ואז ידעו שכלתה הגזרה ועשו יו"ט, ופרשב"ם** (בב"ב דף קכא.) **כל המ' שנים לא היו מתים אלא בט' באב, ובכל ט' באב היו מתים כ"א אלף ופרוטרוט, ומפרש התם דאותו פרוטרוט עולה למ' שנים ט"ו אלף. וי"מ שהיו מתים בכל יום, אך רוב המתים היו לעולם בתשעה באב, ובחמשה עשר באב פסקה הגזרה ולא מתו כלל ועשו י"ט:**

[לא.] **תיקנו ביבנה הטוב והמטיב. פירוש בברכת המזון. ומש"ה תקנו יותר על היין הטוב והמטיב טפי מבשאר דברים, לפי שהיו [כמו] גדר בכרם ולא נסרחו:**

ציונים והערות

דנסתפק בזה רש"י אם הכוונה לשני ימים ולילה כזמן אכילת השלמים, או לשלושה ימים דאשכחן דהתורה קוראת לשלמים בשר גם ביום השלישי. **מד. לא** נמצא לפנינו ירושלמי זה, וכתב בגליון הש"ס דהתוס' עצמם בעירובין (מפ. מה"ש פ"ו ממ"ס) הביאו מעשה זה ממדרש איכה רבתי (ג, ו), ושם בשם ר' יהודה בן בתירא, שהלך לנציבין ולא ר' יוסי שהלך לבצרה. **מה. במו"ק** כתב התוס' (ד"ה אלו) עוד טעם אחר, למה האידנא אין צורך להפוך את המטה, וז"ל, ועוד יש ליתן טעם בכפיית המטה, לפי שמטות שלנו כך יכולין לשכב בנחת מצד זה כמו מצד זה ואין ניכרת הכפייה, דיש להן ד' קונדיסים מלמעלה כעין רגלים, עכ"ל. **מו. פירוש,** מהמשנה נראה דמעלה יש לט"ו באב וליוה"כ יותר משאר ימים טובים, וא"כ צריך להיות ליום ט"ו באב שתי מעלות, מעלה אחת כדי שתעשה יו"ט, ועוד מעלה יתירה על שאר ימים טובים, וזה כוונת התוס' לומר דהותרו שבטים זה בזה, היינו יו"ט עצמו (מיללה שלומפה). **מז. צ"ל** היו מתים מת"ר אלף בפרוטרוט, והיינו שבכל שנה מתו פרוטרוט, ובמשך מ' שנה עלה לחשבון של ט"ו אלף (מהרש"ם). **מח. ע"פ** מדרש איכה רבתי (פ"ג ד), שם מסופר על כרם גדול שהיה לאנדריאנוס, שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל, והיקפו גדר מהרוגי ביתר, [בכדי שכשירקבו יזבלו הכרמים מדמיהם ומזבלם. ע"י] ולא גזר עליהם אנדריאנוס שיקברו, עד שקם מלך חדש וגזר עליהם שיקברו.

משום שמאותו יום חלש כחה של חמה, ומגדלין התולעים באילנות, ועצים מתולעים פסולים למערכה, כדאמר [במדות] (פ"נ מ"ה) שהכהנים בעלי מומין, הם מנקרים העצים ומסירין העצים מתולעים, שהעצים המתולעים פסולות למערכה.

והרי וודאי הוא דיאסף הכוונה למיתה, אלא נראה לומר דהגירסא בגמ' היא 'דלא מוסיף יסיף'מט, ומיהא הא קבעי הגמרא, מאי יסיף, ומשני דגם יסיף הכוונה היא ליאסף, אבל לעולם הוה ידע דיאסף הוא לשון מיתה, כדכתיב (בראשית מט) ויגוע ויאסף אל עמיו.

דלא מוסיף יאסף:
פי', אותו שאינו מוסיף מן הלילות על הימים, יאסף דהיינו ימות טרם זמנו:

מאי יאסף תקבריה אימיה:
תימה וכי היה מסופק מאי הוא תיבת יאסף,

יום תבר מגל. פירוש שמונעין מלכרות עצים למערכה, פירוש משום שחלש כחה של חמה ומגדלין התולעים באילנות, ועצים מתולעים פסולים למערכה, כדאמר [במדות] (פ"נ מ"ה), שהכהנים בעלי מומין הם מנקרים העצים ומסירין העצים מתולעים שפסולות למערכה:

כל אחד ואחד מראה הקדוש ברוך הוא באצבעו שנאמר הנה אלהינו זה קוינו לו וגו' נגילה ונשמחה בישועתו:

הדרן עלך בשלשה פרקים ופליקא לה מסכת תענית

דלא מוסיף יאסף. פי' אותו שאינו מוסיף מן הלילות על הימים יאסף: מאי יאסף תקבריה אימיה. תימה, וכי היה מסופק מאי יאסף, אלא נראה לומר דלא מוסיף יסיף, ומיהא קבעי גמרא מאי יסיף, אבל לעולם הוה ידע דיאסף הוא לשון מיתה, כדכתיב (בראשית מט) ויגוע ויאסף אל עמיו: כל אחד ואחד מראה הקדוש ברוך הוא באצבעו שנאמר הנה אלהינו זה קוינו לו וגו' נגילה ונשמחה בישועתו: הדרן עלך בשלשה פרקים ופליקא לה מסכת תענית

ציונים והערות

מט. באבות (פ"ה מ"ג) מפרש הרע"ב וז"ל, יסוף מפיו מה שכבר למד וישכח תלמודו, ויש גורסין יאסף כלומר, יאסף אל עמיו וימות בלא עתו עכ"ל. ומהתוס' משמע דגם אי גרסינן יסיף שייך לפרש יאסף. **נ. צריך** להבין מה הוסיפו כאן התוס'. ובספר מתת אלקים (לבעל השפת אמת מ') כתב הטעם שחזרו על לשון הגמ', כדי לסיים בכי טוב דנגילה ונשמחה בישועתו. ובשדה יצחק (לאחי"ל יצחק גויטע) כתב דהנה בסוף פ' מקום שנהגו (פסחים נ:) אמרינן גבי ישכר איש כפר ברקאי, משום דאחוי בידיה לפני המלך קצצו לידו, מפני שנראה כליצנות לפני המלך, והרי מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, ואם כן תקשי לן, היאך הצדיקים מראין באצבען דבר שאינו מדרך המוסר, ולכן היינו יכולין לבוא ולפרש דהכוונה שכל או"א מראה באצבעו כנגד חבירו, ולא על הקב"ה. וזה אתו התוס' לשלול פירוש זה, ולפרש לן דכל או"א מראה הקב"ה באצבעו, דמתוך שחביבין הצדיקים טפי גבי הקב"ה לית ליה קפידא בזה.

אוצרות הראשונים

אסופת לשונות הראשונים
בביאור הגמרא

דף ב.

מאימתי מזכירין גבורות גשמים.

ענין המסכתא בכללה אמנם יסוד הכונה בה לבאר עניני התשובה והתפלה בזמן הצרות, ומה שצריך להתעורר עליו ברבוי תפלות וצעקות ותעניות, ועל זה הצד יתבארו לנו ממנה ג׳ ענינים, הראשון לבאר תכונת התפלה על הגשמים בפרט מיום בא עתן ר״ל זמן החורף עד בא ימי חליפתם ר״ל הקיץ ותכונת ההנהגה בעצירתם ויבא על זה הפרק הראשון והפרק השני ממנה. והשני לבאר תכונת התפלה על שאר הצרות ועל איזו מהם מתענים התכונת ההנהגה בהן ויבא על זה הפרק השלישי ממנה, השלישי לבאר תכונת ההנהגה בימים אשר נגזר עלינו בהם תענית על הצרות הקדומות ר״ל ד׳ הצומות ויבא על זה הפרק הרביעי ממנה. ואמנם יתערבב הסדור לפעמים בהכנס חלק אחד בגבול חבירו ובהתערב ביניהם דברים אחרים מענין משמר ומעמד ושאר דברים על ידי גלגול כי אם לשטת התלמוד הוא כמו שהקדמנו, וזה הפרק אמנם יתחיל בבאור החלק הראשון ורובו יסוב על שני ענינים, הראשון לבאר זמן ענין הזכרת הגשמים בתחיית המתים ר״ל מוריד הגשם, וענין שאלתם בברכת השנים ר״ל ותן טל ומטר מתי יתחילו מתי יסור, והשני לבאר בו בזמן שיתאחר הגשם לבא מתי יתחילו להתענות עליהם וכמה תעניות יגזרו עליהם ועד מתי ימשך זמן תעניתם אם לא נענו ואיך יתנהגו בימים האלו.

[מאירי]

מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים.

ברכה שנייה אינה פותחת בברוך מפני שסמוכה לחבירתה כדפי׳ ומנין תיבותיה נ״א כמנין תיבות של ד׳ פסוקים שהוסד מהם והם ד׳ פסוקים שנאמר בהם מפתח, ואינן נמסרין בידי אדם, ואלה הן מפתח של גשמים ושל פרנסה ושל תחיית המתים ושל חיה, וסימניה מפת״ח, מטר, פרנסה, תחייה, חיה, של מטר דכתיב (דברים כח) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ובו כ״ג תיבות של פרנסה דכתיב (תהלים קמה) פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ובו ז׳ תיבות, של חיה כדכתיב (בראשית ל) ויזכור אלהים את רחל ויפתח את רחמה ובו י׳ תיבות, של תחייה דכתיב (יחזקאל לז) וידעתם כי אני ה׳ אלהיכם בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם ובו י״א תיבות הרי נ״א. [טור אורח חיים סימן קיד]

מאי גבורות גשמים אמר רבי יוחנן מפני שיורדין בגבורה.

כדי לרדות בהם את הבריות שחיי בני אדם בעוה״ז תלויים בהם, וקבעוהו חכמים בתחיית המתים לפי ששקולה כתחיית המתים שהוא ענין דומה לו שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לבושים, והוא ג״כ לראיה על תחיית המתים כדאמרינן בכתובות (קיא:) ק״ו מחטה לענין שאמר הכתוב (תהלים עב) ויציצו מעיר כעשב הארץ, וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים והקב״ה מחיה אותם על ידי הגשמים, ועוד שכל ענין החסדים שבברכה זו מבטל מערכת הכוכבים ולפיכך נקראת ברכת גבורות, וכן ענין ירידת גשמים, ולפיכך קבעוה בברכת תחיית המתים, וכן תמצא באותה ברכה שמזכיר ג׳ פעמים מחיה המתים, והאחרון שבברכה הוא בלבד על תחיית המתים ממש באמרו ונאמן אתה להחיות מתים, ועל דרך הנגלה, הראשון הסמוך לגבורת הגשמים הוא על ענין שאמרנו שמחיה בני אדם על ידי הגשמים שמכין בהם מזונותיהן, והשני הסמוך לסומך נופלים הוא על בני אדם שקרב קצם למות והקב״ה מאריך ימיהם וישלח דברו וירפאם, והשלישי שאומר מלך ממית ומחיה הוא על המתים שמתו ממש שהוא מחיה בעוה״ז על ידי נביאיו כמתים שהחיה אליהו ואלישע, ועל אותם שמחיה בעולם הנשמות, אח״כ אומר על העתיד לבא ונאמן אתה להחיות מתים, ועל זה שנינו בברכות מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. [הריטב״א]

מפתח של חיה.

מלאך הממונה על ההריון, אבל על הלידה אין שום מלאך ממונה, כדאמר בריש תענית (ב.) ג׳ מפתחות בידו של הקב״ה של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים והנהו שלש מפתחות נמי פעמים מוסרין לשליח לפי שעה, שהרי אליהו היה בידו מפתח של גשמים והחייה המת, וכן אלישע וכמה צדיקים, ואף ברי (אותת) (איוב לז) שהוא שר מטר אין עושה אלא ברשות הקב״ה.

[תוספות, נדה טז:]

התחת אלהים אנכי. על דרך הפשט, וכי במקומו אני שיהיה לי כח שאפקוד את העקרות, והלא מפתח זה לא נמסר ביד שליח, והוא שדרשו רז״ל (תענית ב.) שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח, ואלו הם מפתח של חיה, מפתח של גשמים ושל תחית המתים, ועל כן אמר התחת אלהים אנכי, וכי במקומו אני או שלוחו אני שאתן לך מה שמנע ממך.

[רבינו בחיי, בראשית ל ב]

דף ב:

דאמר מר ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה.

מנחתם ונסכיהם, פי׳ בקונט׳ פ״ק דזבחים (ח.) ופרק המזבח מקדש (שם פד.) ופ״ב דתמורה (יד.) דמנחתם ונסכיהם דפרי החג קדריש. וקשה לר״ת היכי משמע מיניה לילה ועוד היכי דרשינן מיניה מנחה ואח״כ נסכים הא קרא דבתריה כתיב לפרים ולאילים ואינם כתובים על הסדר דפרים ואילים קדמי ותו דפריך ורבנן נמי הא בעי ליה ומנחתם וכו׳ ומאי צריך הא טובא כתיב אלא על כרחין כיון שכולם משונים זה מזה כולהו צריכי, לכך נראה לר״ת דדריש מקרא דעצרת פרשת אמור אל הכהנים ואילים שנים יהיו עולה לה׳ ומנחתם ונסכיהם אשה ריח ניחוח לה׳ מדכתב נסכים בין עולה לאשה ש״מ דבאים בלילה כי אשה דהיינו הקטרה ולא מייתורא ונקט מנחה ברישא דדמי לעולה טפי בהקטרה. והא דפ״ק דזבחים (ח.) דריש מנחתו ונסכים אפי׳ בלילה ומשמע התם דמייתורא דווקא קדריש והתם גבי נזיר דרש מדכתי׳ מנחתו ונסכו וכתיב נמי ומנחתם ונסכיהם למחר נמי שמעינן כיון דגלי גבי עצרת תו אין לחלק.

[תוספות, מנחות מד:]

ותימה והא הני קראי בבאין עם הזבח כתיבי והנהו לא אתו אלא ביום כדאיתא בפ״ב דתמורה (יד.) וי״ל דאם אינו ענין בבאין עם הזבח תנהו ענין בבאין לאחר הזבח והא דאמרינן בריש תענית (ב:) מה ניסוך המים בלילה דאמר מר ונסכיהם אפי׳ בלילה משמע דמקרא דפרי החג מייתי שאין ניסוך המים אלא בחג, לאו מילתא היא דכיון דגלי לן קרא בעצרת דהוי נסכי צבור ה״ה לכל נסכי צבור וקרא דאיצטריך בנזיר דהוי נסכי יחיד.

[תוספות, מנחות מד:]

רבי יהודה בן בתירה אומר נאמר בשני ונסכיהם.

ויש לך להשכיל איך התחיל רמז המים מן היום השני, לפי שביום שני נבדלו המים במעשה בראשית, ועל כן פעולת יום השני גדולה במים ואמרו רז״ל (תענית כז:) אנשי מעמד היו מתענין בשני מפני יורדי הים, וכן ביום הששי שבו נברא אדם והוצרך למים, כענין שכתוב (בראשית ב ו) ואד יעלה מן הארץ וגו׳, וכתיב (בראשית ב ז) וייצר ה׳ אלהים וגו׳, והשלים הרמז בשביעי, לפי שהשביעי תשלום מעשה בראשית.

[רבינו בחיי, במדבר כט יח]

מכאן רמז לניסוך המים מן התורה.

צריך שתדע שנסוך המים היא כל ז׳, ואע״פ שלא נרמז בתורה עד יום ב׳ כמו שאמרו נאמר בשני ונסכיהם בששי ונסכיה בשביעי כמשפטם מ׳ י׳ מ׳ הרי כאן מים, מ״מ הלל״מ להיותו כל ז׳ כמו שאמרו עשר נטיעות ערבה ונסוך המים הלל״מ.

ושמא תאמר והרי אתה יכול לבאר נסוך המים הלל״מ להיותו בקצת הימים אבל לא בכלן אין זה כלום שמקצת הימים אף הם רמוזים במקרא כמו שבארנו ולא הוצרכנו להלכת סיני אלא לכלול בו שאר הימים, וכן התבאר במס׳ סוכה שנסוך זה היה בג׳ לוגין שהן רביעית ההין שהוא מועט שבנסכים, וא״כ מה שאמר ר׳ יהודה בלוג היה מנסך כל שמנה אין הלכה כן אלא בג׳ לוגין ודוקא כל ז׳. [מאירי]

דף ג.

עשר נטיעות.

היינו דתנן עשר נטיעות חורשין כל בית סאה בשבילן, פי׳ מדאורייתא אסור לעשות עבודת קרקע בערב שביעית דהיינו שלשים יום לפני ר״ה, ואפילו הכי בשיש שם נטיעות ילדות שאם לא יעבדו אותם ימותו הלל״מ שחורשין אותם כדי הצריך להם, וכשהם מפוזרות בבית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן, וכן אפילו הם אלף או יותר לחשבון עשרה לבית סאה, אבל כשהן מפוזרות יותר מבית סאה אין חורשין כל בית סאה אלא חורשין תחתיהן כדי הצריך להם, ודוקא נטיעות ילדות שרא רחמנא דגמרי לה הלל״מ אבל בזקנים אסור לחרוש מן התורה כל שלשים יום, וחכמים הוסיפו יותר שאסרו לחרוש בערב שביעית בשדה לבן מן הפסח ובשדה אילן מן העצרת כדאיתא בדוכתא (פ״ב מ״א). [הריטב״א, סוכה לד.]

הא דאיבעיא להו הכא לר׳ ישמעאל דמוסיפין מחול על הקדש כלומר בשביעית מנא ליה, ואמרינן משום דכתיב שבתכם כל מקום שנאמר שבות אתה מוסיף מחול על הקדש. איכא למידק מאי קא מיבעיא להו הא אמרינן בריש פ״ק דמו״ק קראי לר׳ עקיבא הלכתא לר׳ ישמעאל דעשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלל״מ, דאלמא זקנות אסירי וכדאמרינן התם כיון דאיצטריך הלכתא למשרי ילדה ממילא זקנה נאסרה, ועוד כיון דאמרינן הכא דנפקא ליה לר׳ ישמעאל משבתכם קראי אפי׳ לר׳ ישמעאל. ותירץ ר״ת דהכא לתוס׳ שלאחר שביעית דשבתכם אמערב עד ערב קאי, דמיניה מרבינן לאחריו והילכתא לתוס׳ שלפני שביעית. ויש מי שפי׳ דהא דאמרינן הכא כל מקום שנאמר שבות דהיינו לרבות תוס׳ שביעית לפום מסקנא דהתם אסמכתא בעלמא היא, ועיקר קרא אשבתות וימים טובים ויום הכפורים הוא דאתא. והא דבעי הכא לר׳ ישמעאל מנ״ל מקמי דתיקום לן מסקנא דהתם, ור׳ עקיבא נמי דמוקי להאי קרא לאוכל תשיעי כאלו מתענה תשיעי ועשירי אוקימתא רויחא היא דהא מיבעיא ליה נמי לר״ע לגופיה לתוספת יוה״כ ושבתות וימים טובים. [הרשב״א, ראש השנה ט.]

אע״ג דהלכתא היא שאין חורשין שדה אילן ל׳ יום קודם ר״ה, אלו שהם נטיעות הלכה היא שחורשין אותם עד ר״ה, כיון שהן נטיעות קטנות אם לא יחרוש השדה נפסדים, ומזה הטעם בעינן שיהיו מפוזרות שאין יניקתם מרובה אבל אילנות גדולים יניקתם מרובה ולא בעינן מפוזרים וכבר ביארנו לעיל שלא גמרו הל״מ אלא בזמן שב״ה קיים דומיא דנסוך המים. וא״ת נילף מערבה שנוהגת אפילו בזמן שאין ב״ה קיים. י״ל דאמנהגא לא מדמינן וערבה מנהג נביאים היא אבל בזמן שאין ב״ה קיים אין שם הלכה והכל מותר עד ר״ה ולפי מה שכתבתי למעלה אפי׳ בזמן שאין ב״ה קיים יש חילוק בין עשרה אילנות לבית סאה ובין עשר נטיעות, דאילו עשר נטיעות בעינן מפוזרות ואילנות אע״ג דאינם מפוזרים.

[רדב״ז, שמיטה ויובל פ״ג ה״ה]

ערבה.

אמר רבי [יוחנן] ערבה בשביעי מאי טעמא דחיא שבת טפי משאר יומי כדי לפרסמה שהיא מן התורה שבעל פה, דעשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני. מיהו האידנא לא דחיא שבת, כדאמרינן התם, אנן לא בקיאינן בקביעא דירחא דחינן מקמיה. ותו לא מידי. [ראבי״ה ח״ב, הלכות לולב סימן תרצט]

וניסוך המים.

ואמרו במסכת ראש השנה (טז.) אמר הקדוש ברוך הוא נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה. והנה כל שבעת ימי החג היו מנסכין המים על גבי המזבח, וזה הלכה למשה מסיני, ועם נסוך היין של תמיד של שחר היה מנסך המים לבד. ובקרן דרומית מערבית היה מנסך למעלה מחצי המזבח, והכל יורד לשיתין. וכיצד היו עושין, צלוחית של זהב מחזקת שלשה לוגין היה ממלא אותה ממי השלוח, הגיעו לשער המים תקעו והריעו ותקעו, ועלה בכבש ופנה לשמאלו, ונותן המים מהצלוחית לתוך הספל שהיה שם, ושני ספלים של כסף היו שם, מערבי היה בו מים, מזרחי היה בו יין, ומנוקבין היו כמין שני חוטמין דקין, ושל מים היה נקב שלו דק משל יין כדי שיכלו המים עם היין כאחד, זה שמנסך המים היו אומרים לו הגבה ידך, שפעם אחת נסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם שאמרו מין הוא שהמינים אומרים שאין מנסכים המים. ואמרו רז"ל (סוכה נא.) מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. ונקרא בית השואבה על שם (ישעיה יב ג) ושאבתם מים בששון, שהיו שואבין מים בליל כל שבעה לצורך תמידין.

[רבינו בחיי, במדבר כט יח]

הלכה למשה מסיני.

וכי גמירי להו הלכתא בזמן שבית המקדש קיים דאיכא ניסוך המים אבל בזמן שאין בית המקדש קיים לא. ורבן גמליאל ורבית דינו לא סבר לה כר' עקיבא האי קרא לחריש של ששית הנכנס לשביעית, אלא כרבי ישמעאל דמפיק ליה לקצירת העומר שדוחה שבת. אבל חריש דששית לא נאסר אלא מהלל"מ דאמר רב אסי אמר רבי יוחנן וכיון דלא נאסר אלא מהלל"מ סבר רבן גמליאל ובית דינו דלא גמרינן הילכתא אלא בזמן שבית המקדש קיים דומיא דניסוך המים. [ספר המכריע סימן כט]

יש לטוען לומר אם היו פירושי התורה מקובלים ממשה כפי שאמרנו כל התורה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אם כן מה הם אותם ההלכות המיוחדות שאמרו בהם שהם הלל"מ.

והנה זה יסוד צריך שתדענו. והוא, שהפירושים המקובלים ממשה אין בהם מחלוקת כלל, שלא מצאנו שנפלה מחלוקת בין החכ' בשום זמן מן הזמנים ממשה רבינו עד רב אשי שאחד אמר שמי שסימא עין אדם מסמין את עינו כמאמר ה' יתעלה עין בעין, ואחר אמר דמים בלבד הוא חייב. גם לא מצאנו מחלוקת במה שאמר הכתוב פרי עץ הדר שאחד אמר שהוא האתרוג, ואחר אמר שהוא הפריש או הרמון או זולתם. גם לא מצאנו מחלוקת בעץ עבות שהוא ההדס. וכן כל כיוצא בזה בכל המצות אין בהן מחלוקת, לפי שהם פי' מקובלים ממשה, ועליהם ועל כיוצא בהם אמרו כל התורה כולה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני. אבל עם היותן מקובלות ואין בהן מחלוקת הרי מדקדוק המקרא שניתן לנו אפשר ללמוד אלו הפירושים בדרכי הדין והאסמכתות והרמזים וההוראות שיש במקרא. וכשתראה בתלמוד נושאים ונותנים ונחלקים על דרך העיון כמו שאמרו על אמרו יתעלה פרי עץ הדר, ואולי הוא הרמון או הפריש או זולתן, עד שהביאו ראיה מאמרו פרי עץ ואמרו עץ שטעם עצו ופריו שוין, ואמר אחר פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר אחר פרי הדר על כל מים, אין זה מפני שהדבר ספק אצלם עד שלמדו עליו בראיות אלו, אלא ראינו בלי ספק מיהושע עד עכשיו שהאתרוג הוא הניטל עם הלולב בכל שנה ואין מחלוקת בכך, ורק חקרו על ההוראה שיש במקרא לפירוש המקובל הזה. וכל הדומה לזה אינו אלא לפי היסוד הזה, וזהו ענין אמרם כללותיה ופרטותיה, כלומר הענינים שתראה אותנו למדים אותן בכלל ופרט וכן ביתר י"ג מדות הם קבלה ממשה מסיני, אלא שאע"פ שהם קבלה ממשה לא אמרו בהן הלל"מ, שאין אנו אומרים פרי עץ הדר הוא אתרוג הלל"מ, לפי שכל הפי' כולם קבלה ממשה ויש להם כמו שאמרנו רמזים במקרא, או שנלמדים באחת המדות. וכל ענין שאין לו רמז במקרא ולא אסמכתא ואי אפשר ללמדו באחת המדות, באלה בלבד אומרים הלל"מ, ולפיכך כשאמרנו שעורין הלל"מ הקשינו על זה ואמרנו, איך תאמר עליהם שהם הלל"מ והרי השיעורים רמוזים בפסוק ארץ חטה ושעורה, והיתה התשובה על זה שהם הלכה למשה מסיני, ואין להם שום יסוד שילמדו ממנו באחת המדות, ואין להם רמז בכל התורה, אלא הסמיכום לפסוק זה כעין סימן כדי שישמרום ויזכרום, ואין זה מענין הפסוק, וזהו ענין אמרם קרא אסמכתא בעלמא.

[הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש]

ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי.

הנה זכר זה לעוצם הפלגת חטאת אחאב, שאע"פ שראה קיום מה שייעד הנביא לו מן הרע על חטאתיו לא שב מפני זה אל ה', וראוי שתדע שכבר הסכימו קצת רז"ל כי פנחס זה אליהו מפני מה שמצאו ביניהם מן ההתיחסות והנה נזכר בתורה שהשם יתברך נתן לו את בריתו שלום ואמר הנביא בריתי היתה אתו החיים והשלום ולזה ידמה שכבר נתן השם לפנחס אורך ימים נפלא והנה מצאנו שהיה כהן בימי פילגש בגבעה, ובימי דוד מצאנו כתוב ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים וה' עמו וכבר בארנו כי הוא היה מלאך ה' שנראה אל גדעון ואל יפתח והיה נושא אותו רוח ה' כמו מלאך ה' כמו שמצאנו גם כן באלי', ולזה אמר ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא ולזאת הסבה אמר לפנים וה' עמו והנה מצאנו באלי' שאמר לש"י קח את נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי, ר"ל שאין לו לחיות תמיד בזה העולם אבל ימות כדרך כל הארץ כי לא טוב מאבותיו, ומצאנו גם כן שלא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע וזה כי אחר זה בא מכתב אלי' אל יהורם בן יהושפט כמו שנזכר בספר ד"ה והנה יתבאר כי זה היה אחר זה לפי שאלישע לא היה נביא כי אם אחר שלוקח אליהו מאתו כאמרו נחה רוח אליהו על אלישע, והנה מצאנו כי אלישע נבא בימי יהושפט כאומרו חי ה' אשר עמדתי לפניו כי לולא פני יהושפט אני נושא וגו' וזה לאות כי אלי' הי' חי אחר זה ואם אמר אומר כי כבר כתב זה אליהו קודם מותו ובא המכתב ליורם אחר מות אליהו אמרנו לו בלתי אפשר הוא זה כי כבר נכללו בדברים ההם ענינים לא יתכן שיאמרם הנביא קודם היותם והוא מה שגנהו על שלא הלך בדרכי אבותיו הטובים והלך בדרכי מלכי ישראל והרג את אחיו בית אביו הטובים ממנו ויעד אותו שישיגהו עונש נפלא על זה וכו', וזה לא יתכן שיעיד בו הנביא קודם העשות החטאים כי אעפ"י שיראה הנביא באיש אחד שכבר יחטא חטא מה הנה האיש ההוא יוכל להשמר שלא יחטא, כי השם ית' לא יכריח האדם שיחטא ושמהו בעל בחירה כדי שימלט מהרעות הנפשיות והגופיות וכו', והנה אם לא היה יכול להמלט מזה לא היה ראוי שיענש עליו כי הוא אנוס בעשיית החטא ההוא וזה מבואר מאד ולזה הוא מבואר כי לא מת או אלי' ולא נעשית בקשתו במה שאמר קח נא את נפשי ולזה תמצא שאמר מלאכי, הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא עם ה"א הידיעה ולפי שמצאנו זה הארך הנפלא מן החיים לאלי' והנה מצאנוהו ג"כ לפנחס כמו שזכרנו ומצאנו בשניהם נשיאות רוח ה' אותם כאילו הם מלאכי ה' ומצאנו ברית החיים לפנחס כמו שזכרנו, הנה מן הראוי שנא' כי פנחס זה אלי' כי יותר ראוי שיונח זרות אחד משיונחו שני זריות, והנה אמר שהוא מתושבי גלעד כי שם נתיישב בימים ההם והנה היה דרך פנחס שיהיה נעלם זמן ארוך מהאנשים ואח"כ היה נראה.

[רלב"ג מלכים א, יז א]

דף ג:

לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו.

ושמעתי מאחד מרבותי י"א דכל היכא דאיירינן בדין חזרה היינו כשסיים אותה ברכה, אבל קודם שחתם בה אינו בדין חזרה ובכל מקום יש לו לתקנה ולאומרה כראוי ואף במקום שאמרו אין מחזירין אותו ואין זו חזרה, מ"מ כל שסיים אותה ברכה אף על פי שלא התחיל באחרת הסמוכה לה ישנו בדין חזרה, וכן כתבו בתוספות, ואף על פי שיש חולקין בדבר, ובשם הרב החסיד ז"ל שאפילו אמר ברוך אתה ד', מסיים כקורא בתורה למדני חקיך, כדין כל שרצה לברך ונפלו פירות מפיו וכיוצא בו, ונמצא שלא סיים ברכתו וחוזר לאומרה כראוי אף במקום שלא אמרו להחזיר שאין זו חזרה, ואין כן דעת גדולי הצרפתים ז"ל, אלא כל שהתחיל בחתימה חותם והולך לדרכו במקום שאין מחזירין אותו, אבל במקום שמחזירין אותו עושה כן וחוזר לדינו, והא קי"ל (ברכות לד.) דכל שטעה [באחד] מג' ראשונות חוזר לראש והיינו לברכה ראשונה, וא"צ לחזור ולומר ד' שפתי תפתח. [הריטב"א]

ומי שנסתפק ולא ידע אם אמר מוריד הגשם או מוריד הטל, אמרו בירושלמי (פ"א ה"א) שכל ל' יום חוזר, דודאי דיישיה דמעיקרא נקט כיון שלא כיון, ומכאן ואילך אינו חוזר, ובלשון הזה אמרו שם נתפלל ואינו יודע מה הזכיר א"ר יוחנן כל ל' חזקה מה שהוא למוד הזכיר מכאן ואילך מה שצריך הזכיר ע"כ, ומ"מ לדברי הירושלמי שכתוב למעלה (ד"ה וזה) אינו צריך לחזור בימות הגשמים, שאפילו אמר מוריד הטל כמנהגו אין מחזירין אותו אלא אם כן הוא באמצע הברכה. [הריטב"א]

דף ד.

ואמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה.

רבינא אכל בנכייתא (ב"מ סז:) ופי' התוס' משום דלא היה מחזיק עצמו כת"ח עכ"ל. והנה ראיתי בתוס' ובספר"י ולא מצאתי לשון זה כמו שאפרש. גם אתה עשית ב' פירושים ולא מצאתי כן בדברי רש"י והפוסקים אטו רבינא לא נהיג במדת ת"ח, וכי עבד סעודתו בכל מקום, דאמרי' בפ' אלו עוברין (פסחים מט.) ת"ח המרבה סעודתו כו', וכי נהנה מסעודת הרשות דאין ת"ח רשאי ליהנות כו', וכי לא אכיל בשעה ששית דאמרינן בפ"ק דשבת (י.) ששית סעודת ת"ח. ובפ"ק דתעניות (יא:) ת"ח לא ליתיב בתענית. והא דאמרי אפי' במס' כלה פרש"י שני פירו' דאפי' לא סיים רק מס' כלה איקרי ת"ח, ובתענית (י:) איזהו ת"ח שראוי למנותו פרנס על הצבור כו' אפי' במס' כלה צריך להיות בקי בכל התלמוד. וכן התוס' בשבת (קיד.) וכולי תלמודא מלא מדין ת"ח. חלילה לרבינא לסלק מעליו. לכן אומר אני כמו שאמר האשירי בפ' איזהו נשך דר"פ ורב הונא ורב אשי דלא אכלי מחמירי' על עצמן היו כדין צורבא מרבנן, ורבינא לא רצה ליטול את השם לעשות עצמו צורבא מרבנן לפי ר"ת, וכ"ל ר"ת בתוס', ופסק האשירי לפי ר"ת ור"י ורש"י דהלכ' כרבינא, שהרי כולהו רבנן אכלי בנכייתא חוץ מהני תלת דמחמירי אנפשייהו אבל מן הדין שרי כרבינא. וחלוק יש בין צורבא מרבנן, ובין סתם רבנן, ובין ת"ח, דצורבא מרבנן פי' החשוב שבהם, ולשון צורבא פי' דנגמר כל צורתו ונתמלא תורה. כדאמרינן פ"ק דביצה (ז.) הני ביעי דצריבו פי' שנגמרו ומעלו טפי משאר ביעי. והכי נמי מוכח בפ' הכונס (ב"ק נט:) אלעזר זעירא מסיים מסאני אוכמי חבשוה א"ל גברא רבא אנא, עד אמ' צורבא מרבנן הוא שבקוה. ובפ"ק דבבא בתרא (ז:) בכמה דוכתי' נקט רבנן לא צריכי נטירותא, שדא כרגא ארבנן ובפ"ב (ב"ב כב.) אי צורב' מרבנן הוא נקטי ליה שוקא. ולפעמים אשכחן דאפי' שמש איקרי ת"ח בברכות פ' ואלו דברים (ברכות נב:) הכא בשמש ת"ח עסקינן.

[שו"ת מהר"י מברונא סימן קב]

צורבא מרבנן פרש"י מחודד כמו צרבת השחין וכן ביעי דצריבין. וזה השם נמצא בחכמים שהם בחורים אבל בזקנים לא והתיבה מורה על זה וכו', אבל לזקנים ההוא מרבנן קרו ליה. אבל לי נראה כי אפילו על זקן נאמר, ראיה בברכות (יט.) כשמת מר שמואל שאני צורבא מרבנן דקב"ה תבע ביקריה וכו'. וכן בשבת (כג:) מאן דדחיל מרבנן הוה צורבא מרבנן וכו'. ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה נראה שהוא בר אידי, ובנדה (פרק ג) אמר אביי ש"מ צורבא מרבנן דאמר מלתא לימא בה מלתא דכי מדכרו מידכר ליה הוא על ר' יהושע בן חנניה שהיה זקן מאד. ובברכות (מז:) נראה כי נקרא צורבא מרבנן מי שקרא ושנה ושמש תלמידי חכמים ר"ל שקרא התלמוד וידע טעם המשניות כמו רב מנשיא בר תחליפא.

[ספר יוחסין מאמר שני סדר האמוראים]

ארץ אשר אבניה ברזל.

וטעם אשר אבניה ברזל במקום שתחשוב ששם אבנים שם תמצא הברזל, וכן ההרים שם תמצא הנחשת, וזהו לא תחסר כל בה לפי פשוטו כי העדר הברזל והנחשת חסרון גדול בארץ, לפי שהם תשמישי הכלים שמשתמשין בהם ברוב, אבל הכסף והזהב אינו חסרון גדול בארץ, ועל כן שבח הארץ במה שהוא עיקר התשמיש, והם הברזל והנחשת שיהיה העדרם חסרון גדול בארץ ולא שבח אותה בכסף וזהב, וכן הזכיר משה בוזאת הברכה בברכת אשר (דברים לג כה) ברזל ונחשת מנעלך.

[רבינו בחיי, דברים ח ט]

אל תקרי אבניה אלא בוניה.

וקבלתי, כל מקום שאמרו אל תקרי, הוא משום שיש איזה קושיא המורין כן שלא לקרי כך אלא כך. כמו אל תקרי 'בניך' אלא 'בוניך', שרבותינו ז"ל (ברכות סד.) עשו אל תקרי זה על 'ורב שלום בניך' (ישעיה נד יג). כי תיבת 'בניך' מיותר, מאחר שאמר ברישא 'וכל בניך למודי ה'', די לו לומר 'וכל בניך למודי ה' ורב שלומם'. אלא אל תקרי כו'. וכן אל תקרי 'שומר שבת מחללו' (ישעיה נו ב) אלא מחול לו (שבת קיח:), משום דקשה ליה, דאילו קאי על השבת, הוה ליה למימר מחל לה בלשון נקבה, כי כן מצינו ענין חילול שבת מוזכר בלשון נקבה, כמו שנאמר (שמות לא יד) 'מחלליה מות יומת', אלא אל תקרי מחללו אלא מחול לו. והארכתי בזה במקומו.

ועוד אני אומר כי לפעמים אומר אל תקרי אף כשאין לו קושיא בקריאה. והוא משום שאותו הדבר בעצמו הוא מקובל איש מפי איש, וכדי שלא ישכח מפיהם ומפי זרעם, שמו כמו סימנא בפיהם והציבו ציונים לדבר כדמות אסמכתא, ואמרו אל תקרי כו'.

[של"ה, כללי התלמוד]

אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי.

מן הטובות הגדולות שהטיב השם יתברך לנו והחסדים העצומים, הוא ששיער המצות בענין שתושג עשייתם בנקלה ולא יבאו לטורח, כי רצה השם יתברך לזכותנו ולא העמיס עלינו העבודות הכבדות שנקוץ בהם. וזהו שדרשו בתענית (ד.) אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה יט ה).

ובפרט נתבאר זה בענין התשובה, שההיקש יורה ויחייב, שעבד סכל שהמרה במלך גדול שהטיבו בתכלית הטוב, שאם יתן איש את כל הון ביתו בכופר עונו בוז יבוזו לו, ושיהיה כוסף בתכלית הכוסף לתת כל אשר לו, גם בניו ובנותיו, בכפרת חטאיו, זה היה מן הראוי. אבל השם יתברך היקל על זה, ובחר בתשובה וצוה עליה, וביאר ענינה בדבר קל מאד, והוא החרטה על מה שעבר והטבת המעשה על העתיד, והבטיחנו בזה הבטחה שלמה, שאם יעשה כן יכופרו העונות הקודמים לגמרי, וזה פלא עצום וחסד נשגב למאד.

[דרשות הר"ן הדרוש הששי]

דף ד:

אלא לא קשיא הא לן הא להו.

הלכתא למשיחא, כי האי גוונא פריך בריש ד' מיתות (סנהדרין נא:) ותימה דבריש עשרה יוחסין (קדושין עב:) א"ר יהודה אמר רב הלכה כרבי יוסי דעתידין ממזרין ליטהר ושמא נפקא מינה עכשיו שלא להרחיק משפחות שאינן ידועות ובקדושין (שם) פירשתי במאי פליגי רבי יוסי ורבנן בממזר ידוע או בשאין ידוע ובפ"ק דיומא (יג.) דפסיק כר' יוסי ראשון חוזר לעבודתו ושני אינו ראוי כו' נפקא מינה עכשיו בנשיא או ראש ישיבה או פרנס שנתמנה על הציבור ועבר מחמת אונס ועבר האונס ובפרק אלו דברים (פסחים סט:) דפסיק הלכה כר"ע דכל מלאכה שאפשר לעשותה מערב שבת אינה דוחה את השבת לענין פסח נפקא מינה בזמן הזה לענין מילה ואף על גב דגבי מילה נמי פסיק הכי בהדיא (בשבת קלג.) מ"מ לאלומי פסקא דמילה פסק נמי גבי פסח הכי ובפ"ק דתענית (ד:) דפסיק רבי אלעזר הלכה כר"ג דאמר בשבעה במרחשון ומוקי לה התם בזמן שבית המקדש קיים נפקא מינה גם בזמן הזה לבני בבל דאית להו פירי בדברא כדקאמר התם הא לן והא להו.

[תוספות, זבחים מה.]

ויש מקומות שנהגו לשאול בט"ו במרחשון כר"ג כדאמר מעיקרא לעיל (ד:) הא לן והא להו, וזה ודאי אינו מנהג יפה כלל לפי מה שביררנו למעלה שאין לנו זמן שלישי, ויש מקומות שנהגו לשאול מיד למוצאי יום טוב כבני ארץ ישראל והיינו סברא דתלמודא דאוקים תרתי מימרי בארץ ישראל, משום דלאחר חורבן כל שאר ארצות לבד מבבל גופיה דינם ככבני ארץ ישראל, ולפירי דדברא לא חיישינן כדס"ד מעיקרא דמיעוטא הוא ואפשר [לאוספם] קודם שיתקלקלו, וליכא למיחש אלא לעולי רגלים או לחג שאין הגשמים סימן ברכה בו לעולם לכל ישראל, אבל חששא דפירי אינה חששא כל כך כדי לאחר השאלה זמן ארוך שצריכין לגשמים להתעכב עד ס' בתקופה, וגם זה בודאי מנהג יפה ושיטה נכונה, אלא שאין לשנות זה מפני המנהג שהוא כדרך הגאונים ז"ל.

[הריטב"א]

אמר להו שמואל פוקו ואמרו ליה לאבא אחר שעשיתו קודש תעשהו חול.

שאלה, מי ששהה להתפלל מנחה בע"ש, עד לאחר שענו הקהל ברכו, אבל עדיין הוא זמן מנחה, היאך יתפלל תפלת מנחה זו.

תשובה, יראה, דיש חילוק בדבר כמו שאבאר. אחד מגדולים מצא בתשובות ישנות, דמי ששהה להתפלל מנחה בע"ש, בדרך זה, שאל יתפלל מנחה באותו בהכ"נ, שבו הצבור ושלוחם מתפללים, הואיל, והצבור קדשו היום, לא יעשנה חול אצלם, אלא, ילך חוץ לבהכ"נ, ויתפלל שם מנחה של חול, עכ"ל. וכן היה רגיל להורות. וכן הורו ג"כ תלמידיו, שנים מהגדולים אחריו. ונראה, שצריך להתיישב, בהאי דכתב במרדכי בפ"ב דשבת וז"ל, מי ששהה להתפלל, וכבר ענה עם הקהל ברכו, הואיל ועשהו קודש לא יעשנה חול, אלא יתפלל שתים של שבת, ע"כ. משמע, דלית ליה תקנה, מדמצריך להתפלל שתים של שבת. וי"ל דלא פליגי, דיפה דקדק בלשונו, וכתב שכבר ענה עם הקהל ברכו, דדוקא בכה"ג, דהוא עצמו עשהו קודש בעניית ברכו, תו לית ליה תקנה, אבל אם לא ענה עמהם, כגון, שלא היה בבהכ"נ, יכול לעשותו חול, שלא בפניהם, וק"ל. ונ"ל, שאם יבא אחד לבהכ"נ סמוך לברכו, לא ימתין להתפלל מנחה עד לאחר ברכו, בשביל עניית ברכו, כמו שצריך לעשות בשאר ימים, דכיון דשעה עוברת היא לתפלת המנחה, אם יענה ברכו כדפי', אין להקפיד בכה"ג, אם לא יענה ברכו. והכי איתא להדיא, בסמ"ק במצות תפלה, אעניית מודים עם הצבור. ונראה דה"ה דעניית ברכו. ואף על פי שלא יוכל לגמור חצי תפלת המנחה קודם ברכו, ונמצא מתפלל מקצת תפלת חול, באותו בהכ"נ שבו הצבור ושלוחם, שענו כבר ברכו וקדשו היום, מ"מ הואיל והתחיל בהיתר, אין נראה דיש קפידא כולי האי. ואף על גב דבפרק ע"פ ערבי פסחים גבי ההיא דאגריפס, פריך סוף סוף מאי רבותא, דהא מטא זמן איסור פירשב"ם דהיכא, דידוע שאינו יכול לגמור בהיתר, הוי כהתחיל באיסור. ונדון דידן, נראה דאין לדמות להתם, דלאו איסור והיתר שייך ביה.

[תרומת הדשן סימן ד]

דף ה.

והלכתא כיון שהתחיל שוב אינו פוסק.

כל ימות הגשמים אומר בברכה שניה מוריד הגשם ובימות החמה מוריד הטל, מאימתי אומר מוריד הגשם מתפלת המוספין של יום טוב האחרון של חג עד תפלת שחרית של יום טוב הראשון של פסח, ומתפלת המוספין של יום טוב הראשון של פסח אומר מוריד הטל.

[רמב"ם, תפילה ב, טו]

דלא כסדר רב עמרם שכתב דש"ץ מזכיר במוסף והעם מתחילין להזכיר בתפלת מנחה דדייק לישנא דמתניתין העובר לפני התיבה ול"נ לר' ואומר דרישא מוכיח מאימתי מזכירין וכו' וכן עמא דבר כבעמוד וראבי"ה ויתר הגאונים.

וקודם שיתחילו הקהל להתפלל מוסף בלחש יזכיר החזן בקול רם משיב הרוח כעין שמזכיר החזן יעלה ויבא בר"ח קודם תפלת הקהל וכן משמע בירושלמי דאמר קמו לצלויי במוסף אומר משיב הרוח ואין היחיד רשאי לומר משיב הרוח עד שש"צ יאמר משיב הרוח מורי ורבינו וכן כתב ראבי"ה בשם רבינו חננאל ובירושלמי גרסינן קמו לצלויי כמאן דאדכר ש"ץ דמי.

[הגהות מיימוניות]

יתר הגזם אכל הארבה וגו'.

מה שהותיר הגזם בשנה ראשונה אכל הארבה בשנה השנייה כי לא באו ד' המינים בשנה אחת אלא זה אחר זה בד' שנים, וכן אמר ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וגו', ויש אומרים כי נקרא גזם על שם שגוזז את התבואה, וארבה לפי שהוא הרב שבמינים, וילק לפי שהוא לוקק ולוחך את העשב וחסיל לפי שהוא כורת את הכל מן יחסלנו הארבה, ותרגם יונתן מותר זחלא אכל גובא מותר גובא אכל פרחא מותר פרחא אכל שמוטא.

[רד"ק, יואל א ד]

מאי דכתיב כי קרא ה' לרעב.

ה' בם מלמד שבלב כל מלאך חקוק השם בטבלאות לידע רצון הכבוד. כתיב (מ"ב ח א) כי קרא ה' לרעב, קרא לשלשת המלאכים, קורא לריב באש ה' (עמוס ז ד), ה' הוא בעצמו, וכתיב (ישעי' מ ו) קול אומר קרא הרי הממונה, ומה צורך לקרוא יעשה מה שיחפץ. אלא כי יש מלאכים שהם רחוקים, ובאותם ששומעים העצה ונושאים ונותנים בדבר הקרובים לכבוד, ולאחר שגומרים קורא הדיבור, ואם בלחש יודע המלאך שלא תהיה הגזירה ברחוק, ואם בקול רם יודע שבמרחק כפי הקריאה הגזירה מתרחבת, וצריך לומר לממונה לקרוא שידעו המלאכים מהלך כמה ימים נגזר במקום שיפסק קול הקריאה תפסק הגזירה, ואומר לממונה שיקרא בקול רם מה שגזר במרחבי ארץ.

[ספר השם עמוד פז]

אמר הקדוש ברוך הוא לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה.

ואמרו כי בחייכון וביומיכון ביאורו כי בשוב את שבותנו, יגדל ויתקדש שמו לעיני העמים, ויודע בעמים, כי הוא אחד ושמו אחד. כאומרו ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. ואז יהיה כסאו שלם, וכמ"ש רז"ל על פסוק כי יד על כס יה. ואמרו (בפ"ק דתענית ה.) אין הקדוש ברוך הוא נכנס בירושלים של מעלה, עד שיבנה ירושלים של מטה. שנאמר: בקרבך קדוש ולא אבא בעיר. וכשאנו אומרים יתגדל ויתקדש,

הכוונה בו שישיב שכינתו בתוכנו, ונתקדש בכבודו בבית הבחירה, מקום מקדשו. וכאומרנו בו בפירוש וימליך מלכותיה, ויצמח פורקניה, ויקרב משיחיה וע"כ אנו מבקשים מאתו ית', שיהיה זה בימינו, ובחיינו, ובחיי דכל בית ישראל, בחייכון וביומיכון, כפל לשון בשתי לשונות לחזק הענין. וכאלה רבים בכתובים הנה בשמים עדי, וסהדי במרומים. ושלומך, יגדל נצח.

[שו"ת הרשב"א חלק ה סימן נד]

דף ה:

עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות בארות נשברים.

בארות, הם חריצים עשוים בבנין לאסוף להם מי המטר ואם הם נשברין יצאו המים מהם כמו שיכנסו בהם והנה תוחלת הבוטחין בהם נכזבה והנה טוב האל למיחלין לו הוא נמשל למקור מים חיים לשני פנים לטובה אחת שלא יבאו לו המים ממקום אחר אלא ממקומו הם נובעין ועוד שאין להם הפסק כן טוב האל למיחלים לו כי הטובה יבא להם מאתו והוא לא יקבלנו מאחר וטובו גם כן אין לו הפסק וכן המשיל הטוב שמיחלין ישראל מהאלוהות ומהאומות העובדים אותם והיו בוטחים במלך אשור ובמלך מצרים שהיו בוטחים בו שיעזרום מהאויבים הצרים אותם כמו הבארות הנשברים כי אפילו יהיו שלמים יש להם הפסק כשיכלו המים המכונסים כי ממקום אחר יבאו להם המים המכונסים לא מעצמם כן הכח שהיה לעוזריהם היה בא להם מאחר כי המלך לא יעשה דבר אלא בעזר צבאותיו גם כן אם לא בעזר אלהים כמו שנאמ' אין המלך נושע ברוב חיל ואם הם בוטחים שאלהיהם יעזרם הנה הם כמו בארות נשברים שלא יכילו המים כי אפילו ישים אדם בהם מים יצאו בעד השברים ולא ימצא בהם מים כן הם הבוטחים באלהים אחרים אפילו יהיו עם רב אפילו יהיו להם כלי זיין הרי הם כאילו אינם וינצחום אויביהם.

[רד"ק, ירמיהו ב יג]

דאמר מר מת בחמישים ושתים שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי.

ומה בין כרת לעירי, כרת הוא שנענש מיתה בין חמשים שנה לששים שנה, כמו שאומר במועד קטן בפרק בתרא (כח.) רב יוסף כי מטא לשיתין שנין עבד יומא טבא לרבנן אמר פלטי לי מכרת אמרו ליה אי מכרת דשני פליט מר מכרת דיומי מי פליט מר דאמרינן מת בשלשה ימים זו מיתת כרת (שבת כה.), ועוד יש ללמוד משם כיון שלא אמרו לו מכרת דבני מי פלט מר, שהוא נכרת ואין זרעו נכרת (ע"ש בתו'), ועוד אומר שם (מ"ק כח.) מת קודם ששים זהו מיתת כרת והא דלא חשיב ליה משום כבודו של שמואל הרמתי שמת בחמשים ושתים שנה, שקצר הקדוש ברוך הוא את ימיו שלא יראה במיתת שאול (תענית ה:) הרי מדמה זה לכרת, ושמואל הרמתי בנים היו לו שנאמר (שמואל א' ח ג) ויהי כי זקן שמואל ולא הלכו בניו בדרכיו, הרי למדת שבכרת הוא נכרת, ואין זרעו נכרת.

[ספר מצוות גדול לאוין סימן קט]

אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה.

שאלו את בן זומא מפני מה אמרו בא להם יין בתוך המזון כל אחד מברך לעצמו אמר להם הואיל ואין בית הבליעה פנוי פירש"י אין לב המסובין אל המברך אלא לבלוע ובעי דעת שומע ומשמיע מתוך טעם זה יש שאומר שאם אומר המברך סברי רבותי והן מפנין בית הבליעה כדי לשמוע שפיר דמי ומיהו לא נהירא האי טעמא דאף על פי שאוכלין יכולין לשמוע הברכה ולצאת בשמיעה ונראה הטעם כמו שמפרש בירושלמי לפי שאינן יכולין לענות אמן דאין משיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט כדאיתא בתענית (ה) דגרסינן בירושלמי אין בית הבליעה פנוי א"ר מני הדא אמרה הדין דעטיש בגו מיכליה אסור למימר ליה אסותא בגין סכנתא.

[רא"ש ברכות פרק ו סימן לד]

א"ר מנא הדא אמרה הדין דעטיש גו מיכלא אסור למימר ליה אסו בגין סכנתא. ואפילו אם שומע כעונה ויוצא בלא ענית אמן חיישינן שמא יענה אמן ויבא לידי סכנה. ויש סמך להא דאמרינן (תענית ה:) אין משיחין בסעודה ממה שכתוב (בר' יח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. וכתיב בתריה ויאמר אליו איה שרה אשתך, לרמוז שלאחר שאכלו דברו.

[אבודרהם ברכת דברים בתוך הסעודה ולאחריה]

בתר דסעוד אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן יעקב אבינו לא מת.

לא טעם טעם מיתה, או יהיה ענין לא מת כי נפשו של יעקב היה מרחפת על גופו תמיד לתוקף קדושתו, כי שאר נפשות הצדיקים שאינם במדרגת הקדושה כמוהו חוזרות לשרשן ולעקרן וכיון שעלו לא ירדו, אבל יעקב לקדושת גופו ומעלתו, היתה נפשו עולה ויורדת, והכח הגדול הזה אינו נמצא רק לקדושים אשר בארץ, יחידי הדורות, כגון רבינו הקדוש, ומזה דרשו רז"ל בכתובות (קג:) כל בי שמשי הוה אתי לביתיה, יומא חד אתיא שבבותיה וקא קריא אבבא, אמרה לה אמתיה שתיקי דרבינו יתיב. כששמע רבי תו לא אתא, שלא להוציא לעז על הצדיקים הראשונים, כלומר שחזרה נשמתם לשרשה ולא הגיעו אל המעלה הזאת להיות להם כח גדול כל כך כמו רבינו הקדוש. וכ"ש ביעקב אבינו שנתקדש בג' קדושות בקדושת אברהם שנתקדש במצות מילה קודם שיוליד יצחק, ובקדושת יצחק שנתקדש בעקדה על גבי המזבח להיות עולה תמימה, ובקדושת עצמו שהוא שלישי לאבות תשלום המרכבה ולא היה בזרעו שום פסול. ומטעם זה נראה לומר שנקרא הקדוש ברוך הוא על שמו (ישעיה כט כג) קדוש יעקב, ולא מצאנו קדוש אברהם, קדוש יצחק.

[רבינו בחיי בראשית מט לג]

ועל דרך הקבלה יעקב אבינו לא מת, שלא היתה מדתו כענין שאר מדות הקצוות שהן גורמות ההפכים, ובאור זה כי מדתו הוא המכריע, ואף על פי שהוא כלול מכל המדות ומקבל מהן בעבור שהוא עולה דרך סלולה עד ראשית הראשית שהוא מקור החיים, על כן אמרו ביעקב לא מת, ולא אמרו כן על אברהם ויצחק, לפי שהן מדות הקצוות לימין ולשמאל הגורמות ההפכים, ולפיכך יעקב אבינו לא מת, אך נשאר קיים בגוף ובנפש, הגוף הזה הוא הגוף השני הדק שבו הנפש מתלבשת בצורת גוף ויש לו ממש, אבל הוא דק עד מאד מתלבשת בו לעתים מזומנות, והוא מערב שבת לערב שבת, או מיום הכפורים ליום הכפורים, הוא משוטט בעולם בשליחותו של הקדוש ברוך הוא ומתראה למי שהוא חפץ בו, כי הראשון הגס נחנט ונקבר כפשוטו של מקרא, וזהו מאמר החכם שאמר (תענית ה:) מקרא אני דורש שנאמר (ירמיה מו כז) הנני מושיעך ואת זרעך, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. כלומר מה זרעו בחיים בגוף ובנפש, אף הוא בחיים בגוף ובנפש, והוא הגוף שהזכרתי.

[רבינו בחיי בראשית מט לג]

יש מפרשים בעבור שהוא כולל הכל, כד"א (תהלים קמט ב) ישמח ישראל בעושיו. והבן אומרו בעושיו בלשון רבים, כי הרמז לישראל סבא הכלול מזרועות עולם. וכן הוא אומר (משלי יא ד) וצדקה תציל ממות. ויש מפרשים כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, והם מתלבשות במלבוש של אויר אשר מתלבשות בו צורות הקדושות, וזו תחופף עליו כל היום כמלבוש המלאכים, כן נפש יעקב יכולה להתלבש ולהתראות.

[ריקאנטי בראשית מט לג]

דף ו.

אף אתה במה אברכך.

גם אמרו מבורכת ה' ארצו יראה מאמר זר. והיה ראוי שיאמר תבורך מה' ארצו שהוא דרך תפלה או הגדת העתיד ולכן בחרתי בפירוש הכתובי' האלה לנטות מדרכי המפרשים ולומר שמשה רבינו לא התפלל עתה שתהיה ארץ יוסף מבורכת בברכות האלה שזכרתי אבל ראה שיעקב אבינו הרבה בברכותיו המעלות הטובות ליוסף ולארצו להיותו הבן האהוב אצלו. ולכן כשבא עתה משה לברך את יוסף אמר כמו שאמר החכם בריש פרק קמא דתענית (ה) ובמדבר רבה פרשה ב' אילן אילן במה אברכך. רוצה לומר איני יודע במה אברך אותך אם אברכך בשפע ארצך ודשנותה כבר ברכת אביך והוא אמרו מבורכת ה' ארצו. לא אמר תברך כי אם מבורכת. כאלו אמר כבר ארצו מבורכת מפי יעקב אבינו.

[אברבנאל, דברים לג]

או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות ומעלה את הסקאין.

יחסנינה סקאה, פי' בקונ' ארבה כמו ומעלה את הסקאין דבתענית (ו.) שהוא מין ארבה ואין נראה לר"ת דלשון ירושה ואחסנתא משמע דאבני אדם איירי ונטלוה מסיקין נמי איירי בבני אדם ונראה שהאויב קרי סקאה שעולין ומכסין את הארץ כדכתיב (שמות י) והנה כסה את עין הארץ ועל שם כך נקרא צלצל שמכסה כל הארץ כצל כמו הוי ארץ צלצל כנפים (ישעיה יח) ר"ת ונראה דירושה שייכא שפיר בעופות וחיות כמו וירשוה קאת וקפוד (שם לד).

[תוספות, בבא קמא קטז:]

כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון.

כי נתן לכם לצדקה שעשה עמכם בעברו על פשעכם ופקד אתכם במטר וזכר המורה תחלה שהוא במרחשון אח"כ פירש עוד ואמר ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון, או פי' הגשם הנקרא מורה הורידו לכם בעתו שהוא במרחשון והוריד לכם ג"כ מלקו' בעתו בחדש הראשון שהוא ניסן ושניהם מורה במ"ם כמו יורה ביו"ד. וי"ת המורה הראשון ענין הוראה שתרגם הפוס' כן ובני ציון ביעו וחדו במימרא דה' אלהכון ארי יהיב לכון ית מלפיכון לזכו ומחית לכון מטר בכיר בעדניה ולקישא בירח ניסן.

[רד"ק, יואל ב כג]

דף ו:

הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה.

אמר ר' זירא מחלוקת דאמר עד הגשמים. דאז פליגי אי בעינן עד שתרד או עד שתגיע. אבל אמר עד הגשם דכ"ע לא בעינן שתרד אלא עד שיגיע זמן הגשם קאמר והיינו רביעה ראשונה דהיינו י"ז במרחשון כר' יוסי דהלכתא כותיה, ור' זירא חדא דאית ביה תרתי קאמר כלומר דעד רביעה ראשונה, ולא שתרד אלא עד שיגיע זמנה, והרמב"ם פי' עד זמן גשמים דהיינו רביעה אחרונה דהיינו עד ר"ח כסלו, וכל זה אינו אלא בא"י וסביבותיה אבל בבבל ובגולה עד ששים בתקופה, ויש מי שפירש עד זמן גשמים קאמר דהיינו רביעה ראשונה ומיהו למר עד שתרד ולמר עד שיגיע, ואינו מחוור בעיני דא"כ היכי קאמר מחלוקת דאמר עד הגשמים אבל אמר עד הגשם עד זמן גשמים קאמר דמשמע דבגשמים פליגי ובגשם לא פליגי, הא בגשמים לא פליגי בזמן אלא באם תרד הגשם או יגיע זמנו והכא נמי בהא פליגי ועדיין היא מחלוקת, אלא ודאי אינו עיקר.

[הרשב"א, נדרים סב:]

מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה משילכו הנמושות.

מתנות עניים שבקרקע כגון לקט שכחה ופאה של תבואה ופרט ועוללות של כרם וכיוצא באלו יש שם זמן שמאותו זמן ואילך נתיאשו העניים מהם ומותר כל אחד בהם ואפילו עשירים ומאימתי הוא זמן זה בלקט שכחה ופאה של תבואה משילכו הנמושות והם עניים זקנים הולכים על משענתם ומתוך שהם שחויי קומה והולכים בנחת ואינם הומים לקבוץ משדה לשדה מרבים בעיון ומתיאשים

העניים מהם ויתבאר במקומו שבפרט ועוללות משילכו עניים ויחזורו ובזיתים משתרד רביעה שניה ואף על פי שיש עניים בעיר אחרת שלא ידעו ונמצא יאוש שלא מדעת אותם שבעיר אחרת מתיאשים הם מעיקרם על יד אלו שבעיר זו. [מאירי, בבא מציעא כא:]

מאי נמושות אמר רבי יוחנן סבי דאזלי אתיגרא, ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי.

שאלת מה ששנינו בפיאה (פ"ח משנה א) מאימתי כל אדם מותר וכו' משהלכו בה הנמושות. ופירש ר' יוחנן הנמושות סבי דאזלי אתיגרא. וריש לקיש פי' לקוטי בתר לקוטי. והר"מ במז"ל (אוצר החכמה) כלשון ריש לקיש. וזה תימה דהא לית הילכתא כריש לקיש במקום רבי יוחנן אלא בהנהו תלת שנאמרו בריש פרק החולץ (לו).

תשובה, הרב ז"ל סבור דרבי יוחנן וריש לקיש לא לענין דינא פליגי. דבין למר בין למר בלקוטי בתר לקוטי אי נמי בתר סבי דאזלי אתיגרא מותר דבין בהכי ובין בהכי נתייאשו עניים. אלא בפירושא דנמושות (18/06/2018 אוחסן) פליגי ולא בדינא. וכן הדין נותן דאטו באתר דליכא סבי כי הני לר' יוחנן לעולם אסור. והרב ז"ל דנקט ההיא דריש לקיש משום דההיא שיכא טפי בכל דוכתא מהליכת סבי דאזלי אתיגרא דלא שכיחי בכל דוכתא. [שו"ת הרשב"א חלק א סימן שסח]

מאי מברך אמר רב יהודה אמר רב מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו.

ושאלת אלהי נשמה שנתתה בי טהורה מה טעם אין לה פתיחה. תשובה, טעם הדבר לפי שהיא הודאה, וברכת הודאה כמי שנפתח בה בשם ובמלכות דומה. ומצאנו סיוע לדברינו וזה הוא, מודים דרבנן דבר חשוב למאד עד שבשביל חשיבותו אמרו על הבא ומוצא צבור מתפללין אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור למודים יתפלל ואם לאו אל יתפלל, הרי נתנו לו כח קדושה וכח קדיש והיה לו להיות בפתיחה שלימה, אלא לפי שהוא הודאה לא נתנו לו פתיחה, ואף חתימה אין בו אעפ"י שיש בו דברים ארוכים, וברכות ירושלמי יש לו חתימה. ומצאנו ברכת הודאה אחרת שאין בה פתיחה ויש לה חתימה שוה עם ברכת אל[ה]י נשמה שנתתה בי וכמוה והיא נאמרת על הגשמים מודים אנחנו לך יי' אלהינו על כל טיפה שהורדת לנו, ויש לה חתימה ברוך אל ההודאות ואין לה פתיחה מטעם שהיא הודאה ובהודאה יש שימע ההזכרה והמלכות וכל דבר הצריך לברכה. [תשובות הגאונים החדשות, עמנואל (אופק) סימן כח]

דף ז.

הלכך נימרינהו לתרוייהו אל ההודאות ורוב ההודאות.

הגאונים ז"ל פי' דארוב ההודאות ואל ההודאות קאי כלומר דנימא רוב ההודאות אל ההודאות כמו שאנו אומרין בחתימת ישתבח, ואיכא מאן דמפרש דאדרב יהודה ואדרבי יוחנן קאי כלומר מתחיל מודים אנחנו לך כרב יהודה ומסיים בה כרב יוחנן דאמר ואלו פינו וכו', ואינו מחוור בעיני כלל דאף ר' יוחנן הכי הוי אמר דהא ר' יוחנן אוסופי מוסיף ומסיים בה הכין וכדאמרין ור"י מסיים בה הכין ואלו פינו וכו', ולעולם ר"פ לא אמר הלכך נימרינהו לתרוייהו אלא במה שיש מחלוקת שזה אומר כך וזה אומר אינו כך אלא כך והוא אומר נאמר כזה וכזה אבל הכא לא הוי למימר הכין אלא הלכך נימא כר' יוחנן או רב פפא אמר הלכה כר' יוחנן. [הרשב"א, ברכות נט:]

וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות.

לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה, ואי קשיא הא אמרינן בפ"ק דתענית (ז.) כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, ובשלהי פרק היה קורא במסכת ברכות (יז.) כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, נראה לתרץ עוסק שלא לשמה כגון מיראת היסורין כי הכא ומאהבת קיבול פרס שאינו מתכוין להשלים רצון יוצרו שציוהו על כך אלא להנאתו, כדאמרינן בפ"ק דמסכת ע"ז (יט.) במצותיו חפץ מאד ולא בשכר מצותיו, והיינו דתנן (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס, וכי הא דאמר בנזיר (כג:) לעולם יעסוק אדם וכו' שבשכר מ"ב קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאה ממנו רות, גם הוא נתכוין להנאתו שהעלה קרבן לשם להשלים חפציו בשכרו ולא לשם שמים, וכדאמרי' פ"ק דר"ה (ד.) האומר סלע זו לצדקה ע"מ שיחיה בני ה"ז צדיק גמור, אבל ההיא שלא לשמה דתענית ומס' ברכות אינו עוסק בתורה כדי לקיים לא מאהבה ולא מיראה, אלא להוסיף על חטאתו פשע, שעתה שגגות נעשו לו זדונות שאע"פ שידע שעובר לא מנע מכל תאות לבו, כדמפרש התם (ברכות יז.) תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, שלא יהא אדם קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ובועט באביו ובאמו וברבו או במי שגדול הימנו, שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם לעושים לשמה.

[תוספות, סוטה כב:]

המקיים המצות ליראת השם ואהבתו והיותו נכנע למצותיו, הוא שקראוהו רבותינו ז"ל עוסק בתורה לשמה, רוצה לומר שאינו מקיים המצות ליראת העונש ואהבת השכר אלא מאשר יצייר בלבבו רוממות השם ומעלתו, ובעבור זה הוא נכנע לעשות רצונו שהוא היראה על הדרך השני שאמרנו. והיא היראה האמתית שנשתבח בה אברהם אבינו עליו השלום שנאמר לו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), והיא התכונה האחרונה שאדם מגיע אליה באמצעות מצות התורה. כי כשיתבונן האדם וישכיל וידע שהשם יתברך משקיף על נסתרו ועל נגלהו, ויבחין פחיתותו ודלות שכלו וגודל רוממות השם ומעלתו, יחרד מפניו חרדה גדולה ויבוש מלעבור על מצותיו ושלא לעשות רצונו, כמו שיתבייש אדם מעשות דבר בלתי הגון לפני שר נכבד זקן ונשוא פנים וחכם חרשים מוסכם בשלמות החכמה והמדות והמעלה, כי אף על פי שישער האדם שלא יגיענו נזק בעברו על מצותו, הנה הוא בלי ספק יבוש ויכלם ויחרד חרדה גדולה עד מאד מלמרות עיני כבודו לפניו. [ספר העיקרים מאמר שלישי]

ושלא לשמה הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא, כי ר"ת אומר שני עניני שלא לשמה יש, חד אסיר וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא וכולם עבירה. אך אותה עבירה הותרה שסופה לבא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנזיר שמדמה אותה למעשה דיעל, אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה נוח לו שלא נברא. [שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קסג]

הנהו תרי מימרי בעוסק בתורה לשמה ושלא לשמה לא קשיין אהדדי. שמתרויהו שמעינן שאין ראוי לעסוק אלא לשמה ולשמה הוא העיקר ולא נצטוינו אלא לעסוק בה לשמה והעוסק שלא לשמה ראוי לו שלא נברא ואף על פי כן טוב הוא לעסוק בה שלא לשמה מאת שלא עסק בה כל עיקר, לפי שזה שעסק בה שלא כהוגן הואיל ועסק בה מתוך שלא לשמה יבוא לשמה. [שו"ת הרמב"ם סי' תנה]

אף תלמידי חכמים, קטנים מחדדים את הגדולים.

ואמר בפלפול התלמידים, והם הקטנים אשר לא הגיעו להיות חבירים שלו. והנה הקטנים אעפ"י שאינם בקיאים כל כך, עם כל זה מחדדין את הרב. ועל כן דרשו למה נמשלה התורה לעץ, מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף התלמידים הקטנים מחדדין את הגדולים (תענית ז.). ועל כן אמרו ומתלמידי יותר מכולם (שם). [מרכבת המשנה למהר"י אלאשקר אבות פ"ו מ"ה]

מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה.

ראוי לאדם שייטה לאחד משני הקצוות על צד הסייג, כדי שייקבע במיצוע הפעולות, חוץ מזאת המידה לבדה מכל המידות, רצוני לומר הגאוה, כי לגודל חסרון זאת המידה אצל החסידים, וידיעתם בניזקה, רחקו ממנה עד הקצה האחרון, ונטו אל שפלות הרוח לגמרי, כדי שלא ישאירו בנפש זכר לגאוה בשום פנים.

וכבר ראיתי בספר מספרי המידות, שנשאל אחד החסידים, ונאמר לו: איזהו היום השמח שעבר עליך מימיך, אמר יום שהייתי נוסע על גבי ספינה, והיה מקומי בה השפל שבמקומות, והייתי לבוש בלויי סחבות, והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון, והייתי שוכב במקומי, ואחד מאנשי הספינה קם להטיל מים, והגיעה שפלותי בעיניו, ופחיתות המצב אשר הייתי בו, עד כדי שגילה עצמו והטיל מימיו עלי. ונפלאתי על התחזקות תכונת העזות בנפשו, וחי ה', לא הצטערה נפשי במעשהו כלל, ולא התעורר בה רוגז, ושמחתי שמחה גדולה שהגעתי למדרגה שלא יצערני ביזוי זה החסר, ולא אשים לבי אליו. ואין ספק שזו היא תכלית בשפלות הרוח, עד שירחק מן הגאוה. [פיהמ"ש להרמב"ם, אבות פ"ד מ"ד]

הגאוה מדה שנואה ומשוקצת וצריך להרחיק ממנה הרבה ועניה חלוק להרבה מדרגות, והראשונה מהם נקראת גאוה והיא מדה שבעליה מתגאים על שאר בני אדם שלא לשם שמים אלא דרך גאוה וקנאה ונצוח וכפירת כל מעלה שבזולתם ועל זו נאמר כאן שהוא כאלו עובד ע"ז שהרי קנאתו ורוע טבעו מביאו לחלוק על האמת בכל דבר כדי להשפיל שכנגדו, וכן מה שאמרו עליו שהוא כאלו כופר בעיקר וכאלו בא על העריות ועל זו הזהירה תורה השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך, וכתיב ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך כלומר שהגאוה היא הגורמת לכך, וכן אמרו עליו שאין עפרו ננער ר"ל שאינו בכלל תחיית המתים ואף בעולם הזה עונשו בצדו שהבריות מרננות עליו ומשתדלות בהכנעתו והוא שאמרו לסוף מתמעט ולא סוף דבר שמתמעט אלא שמכלין אותו מכל וכל עד שהוא כאלו אינו, ועל זו אמרו גם כן רוח קימעא שוברתו כלומר שמעלין לו באחת מה שלא יעלו לאחר בשתים.

ומתוך כך ראוי להזהר שלא להתערב בבעל מדה זו פן יספה אתו וימק בעונו, אלא תהא כל חבורתו עם השפלים וילמד מדת קונו שנאמר עליו ית' את דכא ושפל רוח אשכן כלומר אני שוכן עם השפלים ר"ל שאני משרה שכינתי עליהם. [מאירי, סוטה ד:]

דף ז:

אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת.

התורה יצטרך אדם לחזור עליה שכן דרשו רז"ל כל העוסק בתורה ואינו חוזר בה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר, כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת וכיצד ימלט אדם מן השכחה שיחזור עליה תמיד ושישתדל בה בשינון הגירסא, שכן מצאנו בחכמי ישראל שהיו זהירין עליה ומתעסקין בשינון הלשון ואפילו בשעת מיתתן לא היו פוסקין מלימודן, והוא שדרשו על רבה בר נחמני שהיה מגדולי התלמוד ואפי' בשעת פטירתו לא היה פוסק מלימודו. [כד הקמח תורה]

בעצלתים ימך המקרה.

ואל הכוונה הזאת תאריך התורה בספורי הדורות ללמד על אחרית הצדיקים שהיו נמשכים אחר השכל, ואחרית הרשעים הנמשכים אחר הטבע, כענין ספור דור המבול שנאבדו במבול לפי שהיו רשעים, והצלת נח ובניו מן המבול לפי שהיו צדיקים, כי השכל הוא המשגיח ומבין אחרית כל דבר, הטבע בוחר לדבר כזבים ולשון הרע, אוהב המנוחה והעצלה מואס הצדקה מפחד פן יורש, ומואס התענית פן

יחלה, ומואס החכמה כדי שלא יטרח ולא יתעמל בה, והשכל יזהירנו להמנע ממין המנוחה והעצלה, ועל זה אמר שלמה (קהלת י יח) בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית.
[רבינו בחיי, שמות לה א]

בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה.

והנה אנחנו רואים בעינינו כמה וכמה פעמים שכבר לבו של האדם יודע חובתו ונתאמת אצלו מה שראוי לו להצלת נפשו ומה שחובה עליו מצד בוראו, ואף על פי כן יניחהו, לא מחסרון הכרת החובה ההיא ולא לשום טעם אחר, אלא מפני שכבדות העצלה מתגברת עליו, והרי הוא אומר, אוכל קמעא, או אישן קמעא, או קשה עלי לצאת מביתי, פשטתי את כתנתי, איככה אלבשנה, חמה עזה בעולם, הקרה רבה או הגשמים, וכל שאר האמתלאות והתואנות אשר פי העצלים מלא מהם. ובין כך ובין כך, התורה מונחת, והעבודה מבוטלת, והאדם עוזב את בוראו. והא מה ששלמה אומר (קהלת י) בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית. ואולם אם תשאל את פי העצל, יבוא לך במאמרים רבים ממאמרי החכמים, והמקראות מן הכתובים, והטענות מן השכל, אשר כולם יורו לו, לפי דעתו המשובשת, להקל עליו ולהניחו במנוחת עצלותו. והוא איננו רואה שאין הטענות ההם והטעמים ההם נולדים לו מפני שיקול דעתו, אלא ממקור עצלותו הם נובעים, אשר בהיותה היא גוברת בו, מטה דעתו ושכלו אל הטענות האלה, אשר לא ישמע לקול החכמים ואנשי הדעה הנכונה. הוא מה ששלמה צווח ואומר (משלי כו) חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם. כי העצלה איננה מנחת לו שיהיה אפלו חש לדברי המוכיחים אותו, אלא יחשוב הכל לתועים ושוטים והוא לבדו חכם. [מסילת ישרים פרק ו]

ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וגו' ואל תפגע בי.

אין נא אלא לשון בקשה. בברכות פרק קמא (ברכות ט:). ופירושו אין נא האמור פה אלא לשון בקשה. ובמכילתא (יב ט) אל תאכלו ממנו נא אין 'נא' אלא לשון חי, שפירושו אין נא האמור פה. וכך אמרו (ברכות כו:) אברהם תקן תפלה שחרית, שנאמר 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם' (בראשית יט כז) ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קו ל): 'ויעמוד פנחס ויפלל', ואין זה לומר שכל מקום שנאמר בו עמידה היא תפלה. ועוד אמרו (ברכות כו:) יצחק תקן תפלת המנחה, שנאמר (בראשית כד סג) 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב' ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קב א) 'ולפני ה' ישפוך שיחו'. יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר (בראשית כח יא) 'ויפגע במקום' ואין פגיעה אלא תפלה. וכן בכמה מקומות בתלמוד וכלם ממין אחד. [מזרחי, שמות יא]

דף ח.

כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתניתיה ארבעין זמנין.

ואמרינן (תענית ח.) שריש לקיש היה חוזר ההלכה ארבעים פעמים קודם שבא לפני רבי יוחנן. וכן עשו כולם בימי חכמי התלמוד, שעיקר למודם היה חזרה. ואמרינן (מגילה ז:) רב אשי הוה יתיב קמיה דרב כהנא, נגה ולא אתו רבנן. א"ל מה טעם לא אתו רבנן אמר ליה דילמא טרידי בסעודת פורים א"ל ולא הוה אפשר למיכלה מאורתא א"ל לא שמיע ליה למר הא דאמר רבא סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו, מאי טעמא ימי משתה ושמחה כתיב א"ל אמר רבא הכי א"ל אין תנא מיניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמונח בכיסיה.

ועתה ראה, זה היה דבר קל מאד, ואפילו הכי היה חוזר אותו כמה פעמים. ועכשיו אין שום אדם שיהיה חוזר דבר כזה יותר מפעם אחת או שתי פעמים. ויש ראיות גדולות ברורות בכמה מקומות בתלמוד, שהיו כולם רגילים בחזרה, ולכל אחד היה לו סכום מנין כך וכך פרקים ליום, וכשהיו טרודים ביום אז היו פורעים בלילה, וכל שלושים יום היו חוזרים תלמודם. 18/06/2018אהח וכזה הענין היו לומדים גם כן בצרפת, עד שהגיעו למעלות רבות ולידיעה גדולה ולא הוצרכו לספרים פוסקים, כי היו יודעים המצוות מתוך התלמוד והתוספות. אבל מיום שנתגרשו מצרפת נתמעט הלמוד מאד מאד.
[אורחות צדיקים שער התורה]

לעתיד לבוא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש.

כגון ארי שטרף ואכל וכן שאר הזיקות דלאו אורחייהו לא הוו מועדים אלא משלמי' ח"נ, ובמידי דאורחייהו דמשלם נ"ש היינו דוקא בחצר הניזק אבל ברה"ר פטור דהוי שן ברה"ר כדאמר שמואל בגמ' ארי ברה"ר דרס ואכל פטור, ואפי' נחש שאין נהנה מנשיכתו כדאמרינן בפ"ק דתענית (ח.) שנתקבצו כל החיות אצל הנחש ואומרות לו מה הנאה יש לך מ"מ כיון דאורחיה בהכי הוי כמו רגל ופטור ברה"ר ולא הוי כמו קרן בתר דאייעד אף על פי דמתכוין להזיק מדחשיב ליה גבי אחריני. [תוספות, בבא קמא טז.]

וסבור אני שאף הנחש שנשך הוי תולדה דשן ואף על פי שאינו אוכל לפי שנהנה בנשיכתו, ואף על פי שאמרו בפ"ק דתענית (ח.) שמתקבצות כל החיות אצל הנחש ואומרות לו מה הנאה יש לך ואומר להם ומה יתרון לבעל הלשון לאו למימרא שאין לו הנאה כלל אלא שאין לו הנאה לאכול ומ"מ כיון דאורחיה בהכי לא נפיק מתולדה דשן א"נ מתולדה דרגל ואינה תולדת קרן שלא להתחייב בנזק שלם ברשות הניזק. [הרשב"א, בבא קמא ב:]

אתה מה הנאה יש לך אמר להם ואין יתרון לבעל הלשון.

ולפי שהם לא התלוננו מחוסר מים וחוסר לחם אבל דברו בה' ובמשה מבלי סבה לרוע נפשם בהיותם מגני' המאכל המשובח שבמאכלי' שהוא המן וחטאו בלשון הרע השוו בעיניהם לנחש המזיק ללא תועלת לעצמו אלא לרוע מזגו וכמ"ש חז"ל (תענית ח) שלעתיד לבא מתקבצו' כל החיות אצל הנחש ואומרי' לו ארי דורס ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך. והוא משיבם ומה יתרון לבעל הלשון. ולפי שישראל עשו בלשונם הרע כמעשה הנחשים שלח בהם הנחשים השורפים וינשכום בפיהם כמו שהם היו מנשכים בלשונם הרע. האמנם אחר שהתודו עונם ואמרו למשה רבינו דברנו בה' ובך התפלל אל ה' כמו שהתפללת על הערוב בעבור מצרים זכר שהתפלל משה בעד העם. ואין ספק שהוסרו הנחשי' בתפלתו. [אברבנאל, במדבר כא]

כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם.

וכן כשיש לאדם שום יסורים, ישמח גם כן. וכן אמרו חכמים (בבא מציעא פה.) חביבים יסורים. ועוד אמרו חכמים (תענית ח.) כל השמח ביסורים מביא ישועה לעולם. וירגיל פיו לומר גם זו לטובה (תענית כא.), או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד (ברכות ס:), כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול לילך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא, יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו (נדה לא.). לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גם זו (תענית כא.). [אורחות צדיקים שער השמחה]

דף ח:

אמר להו רבי זירא נקבליה עילוון ולכי בטיל שמדא ליתביה.

וזכורני מעשה בתפיסה בבייארן שאמר דרך פסק דין מיד כשהצבור מקבלים עליהם תשובה מיד היא מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא רק שיעשו אח"כ תשובה. וכן מצאתי במסכת תענית בפ"ק אפילו יחיד שמקבל עליו תענית מהני וז"ל, בימי רבי זירא הוה שמדא וכו' עד דכתיב ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום וגו'. [לקט יושר חלק ב]

אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך.

אדם שקיבל על עצמו בלב נאמן לשמור ולעשות את כל דברי התורה ולעשות כאשר יאמרו לו החכמים, ואחרי אשר קיבל לקיים הכל, דורש וחוקר ושואל לחכמים מה לעשות, אז יש לו שכר אפילו מאותם המצוות והמוסרים שאינו יודע, כיון שקיבל עליו וגמר בלבו לעשותם, כמו שאמרו ישראל על הר סיני נעשה ונשמע, שהקדימו עשייה לשמיעה (שבת פח.). ובענין אחר לא ייתכן שיהיו מעשיו מרובים מחכמתו. וכענין זה נאמר בדניאל איש חמודות, כדכתיב (דניאל י יב) אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אלמא, כשאדם נותן אל לבו לעשות הטוב, מיד מתקבל לרצון לפני השם, ברוך הוא.
[אורחות צדיקים שער התשובה]

התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי הזה.

פירוש ברכה שלמה בשם ומלכות, דאי לא לאו ברכה היא כדכתיב במסכת ברכות בפרק הרואה, ודעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומות ומעשרות שהבטיח הקב"ה בברכתו עליהם שנאמר הביאו את כל המעשר וגו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די, וע"כ תקנו בו ברכה זו לומר שהבטחתו של הקב"ה קיימת ואין זו ברכה לבטלה. אוצר התכמים
[הריטב"א, בבא מציעא מב.]

לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי.

כי תשא את ראש בני ישראל וגו'. כבר ידעת מה שאמרו רז"ל (תענית ח:) כי עין הרע שולט בדבר המנוי שנאמר (דברים כח ח) יצו י"י אתך את הברכה באסמיך, מכאן שאין הברכה שורה אלא בדבר הסתום מן העין, כדאמר בספר הזוהר ונטיל ברכאן בחשאי, ובהפרד ממנה הברכה אז מדת הדין פועלת שם, ולזה צוה הש"י ליטול כופר מהם שלא תשלוט בהם מדת הדין.

ספר הזוהר (ח"ב קפו:) תא חזי הא אוקמוה לית ברכתא דלעילא שרייה על מלה דאתמני, ואי תימא ישראל היך אתמנון, אלא כופרא נטיל מינייהו והא אוקמוה, וחושבנא לא הוי עד דאתכניש כל ההוא כופרא וסליק לחושבנא, ובקדמיתא מברכין להו לישראל, ולבתר מנין ההוא כופרא, ולבתר אהדרן ומברכין לון לישראל, אשתכחו ישראל מתברכאן בקדמיתא ובסופא ולא סליק בהון מותנא, מותנא אמאי סליק במניינא אלא בגין דברכתא לא שרייא במניינא, כיון דאסתלק ברכתא סיטרא אחרא שרייא עליה ויכיל לאנזקה, בגיני כך נטלין כופרא ופדיונא לסלקא עליה מניינא. [ריקאנטי, שמות ל יז]

דף ט.

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר.

מי שירצה שיהנה הגוף והנפש בעושר שנתן לו השי"ת, יוציא ממנו המעשר וכמ"ש ז"ל (תענית ט.) עשר בשביל שתתעשר. ונכלל במעשר הצדקות שנותן האדם לעניים, ובפרט אם יהיו העניים ת"ח, ויחזיק בידם, שבודאי יהיה סבה שתנוח ברכה במעשה ידיו, ויזכה לגן עדן.

אמר מעשרות סייג לעושר, שהם דוגמת המלח בבשר שהוא מעמידו. וכפי זה יפורש אל יתהלל עשיר בעשרו, שהוא לעצמו ואינו מהנה ממנו לזולתו, שסוף שיאבד ממונו, ויחזור ההלול הוללות וסכלות.

[מרכבת המשנה למהר"י אלאשקר אבות פ"ג מי"ג]

ומי שרי לנסוייה להקדוש ברוך הוא והכתיב לא תנסו את ה'.

יזהיר הכתוב שלא ינסה האדם להקב"ה לאמוד אעבוד הש"י ואראה אם יצליחו עניני בעבודתו, לפי שאין ראוי לעבדו עבודה מסופקת אלא שיגמור בלבו לעבדו עבודה שלמה מאהבה בין יצליח בין לא יצליח, שהרי פעמים שישיגו אל האדם צרות ומקרים והוא עובד הש"י ויש לו להאמין כי הכל במשפט השופט צדק, והנשפט סכל מהכיר דרכיו, ולפיכך אין ראוי לנסותו. ואמר כאשר נסיתם במסה, כי כן נסוהו ישראל ברפידים בבקשת המים ואמרו (שמות יז ז) היש ה' בקרבנו אם אין, וכתיב על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה', הנסיון היה שאם יתן להם מים ילכו אחריו ואם לא יתן לא ילכו אחריו, וזהו לשון במסה בלשון ידיעה, שהרי על זה קרא שם המקום מסה ומריבה, ואמר הכתוב (תהלים עח יח) וינסו אל בלבבם, והנה זו היתה עבודה מסופקת אין בו שלמות כלל ולכך אסר הכתוב בכאן הנסיון, אבל מצינו שהותר הנסיון במדת הצדקה ואמרו רז"ל (תענית ט.) חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג י) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, וכן אמר שלמה (משלי ג ט-י) כבד את ה' מהונך וגו', וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו. [רבינו בחיי, דברים ו טז]

אמר ליה הכי אמר רבי הושעיא חוץ מזו.

כתוב בתורה לא תנסו את י"י אלהיכם ועיקר ענינו בה על נביא שכבר נתפרסמה נבואתו על פי האותות הידועים על זה כמו שיתבאר במקומו או שהעיד עליו נביא והיה מהלך בדרכים הישרים שאדם חייב להאמין בנבואתו ושלא להרהר עליו ושלא לנסותו יותר מן הראוי ועם כל זה נכללו בלאו זה ענינים אחרים והוא להזהר שלא לעשות המצוה על מנת לקבל פרס עליה עד שינסה את השם בכך כלומר לראות אם יעשה מצוה זו אם יגמל עליה אם לאו ואף על פי שהתורה מיעדת שכר עליהם באמרו אם בחקתי תלכו וכו' ונתתי גשמיכם וכו' ביאור הדברים שאם יעשו המצות סוף השכר לבא ולא שהתירה לעשותם על מנת כך אלא שהבטיחם על כך והוא אמרם עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר כלומר שסוף השכר לבא כאלו אמר עשר ותתעשר ולא שיעשר על מנת שיתעשר ואף על פי שאמר הביאו את המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת וכו' ביאורו כן שהדבר ברור על השכר לבא אא"כ יתגלגלו לו חובות מצד אחר ומ"מ כל לעשות על מנת כך אסור וכן מה שאמרו נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו וכו' ביאורו גם כן ותהא הבטחתכם שסוף ברכה לבא וכן סלע זה לצדקה בשביל שיחיו בני ר"ל והבטחתי שיחיו בני לא שיהרהר על מדותיו יתברך יקרה לו מה שיקרה ומה שאמר כאן עשר בשביל שתתעשר והקשה התלמוד ומי בעיי לנסויי קודשא בריך הוא והוא השיב חוץ מזו מדכתיב ובחנוני נא בזאת וכו' לא שאף בזה יהא מותר לנסות ולעשות על מנת כך אלא שאע"פ שבשאר יעודים לבו של אדם בטוח בשכרם מ"מ אינו סמוך בהם מכל וכל אבל בזו יהא בטוח לגמרי שכל מדותיו של הב"ה מדה כנגד מדה. [מאירי]

מה שמועה שמע שמת אהרן ונסתלקו עניני כבוד.

טעם כי בא ישראל דרך האתרים, על דעת אונקלוס, כי כאשר באו המרגלים ועלו בנגב וחזרו להם הרגישו בהם יושבי הארץ, ושמע בהם הכנעני הזה שהיה יושב בנגב ובא בדרך שהלכו הם עד הגיעו למחנה ישראל, ויפה פירש. ורבותינו אמרו (ר"ה ג.) מה שמועה שמע, כי הוקשה להם הכתוב בפרשת המסעים (להלן לג מ) וישמע הכנעני מלך ערד והוא יושב בנגב בארץ כנען בבא בני ישראל, שלא הזכיר שם המלחמה ולא שום דבר, על כן אמרו שהשמועה היתה במיתת אהרן הנזכרת שם, יזכיר כי שמעו אויבי ישראל במיתת הצדיק ונתעוררו בה להלחם עמהם. וכן אמרו (במדבר רבה יט יא) שהכנעני הזה הוא עמלק. ולא כבש ארצם ולא חלק אותה אבל החרים עריהם. [רמב"ן, במדבר כא א]

דף ט:

שמעיה דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי, קביל עליה שתיקותא, ותו לא אקשי ליה.

א"ל כי מטית לשחיטת קדשים תא אקשי לי. פרש"י דקבלה מיניה ושבחה דאתקפתא מעלייתא היא, ולא מחוורא הכי וכו', ועוד שלא מצינו חכם שאומר לחבירו שיקשה לו, אלא כל החכמים מקפידים בכך, ור' יוחנן עניש כמה תלמידי משום דאקשו ליה, ואף על גב דמשבח ליה לר"ל בתר דקטליה (לעיל פד.), ורב כהנא קביל עליה דלא לאותביה (ב"ק קיז.), ואיכא נמי דמצלו בהכי כדאמרי' (תענית ט:) רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי, ועוד דהו"ל למימר כי מטינא לשחיטת קדשים תא אקשי לי דכי מטי איהו להתם היכי מקשי ליה אי קאי איהו במסכתא אחריתי, והקושיות וההויות יותר מועילות בסדר נזיקין ובדיני ממונות מסדר קדשים אף על פי שהוא חמור והכל צריכין שם לגמרא.

ועיקר הפי' כדברי ר"ח שפירש דדחויי מדחי ליה וא"ל עדיין לא שנית כל התלמוד ולא ידעת דרכו וכשתגיע לסדר קדשים ושנית הכל תא ואקשי לי שיתברר לך טעמו.

[הרמב"ן, בבא מציעא קט:]

תניא רבי אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה.

ודע כי נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במסכת תענית פרק קמא (ט:) המטר מאין בא ר"א אומר כל העולם כולו ממי אוקיאנוס הוא שותה, שנאמר (בראשית ב ו) ואד יעלה מן הארץ והשקה, רבי יהושע אומר ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים. וכל אחד ואחד יש לו ראיות חזקות, ר"א יש לו ראיה ממה שכתוב (תהלים לג ז) כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות, מי גרם לאוצרות שימלאו, תהומות, וזו ראיה שהמטר ממי אוקיאנוס, ומה שמי אוקיאנוס מלוחין ומי המטר מתוקין, מתמתקין בעבים. ור' יהושע יש לו ראיה ממה שכתוב (תהלים קד יג) משקה הרים מעליותיו, ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה, דתניא מים העליונים במאמר הן תלוין ופירותיהן מי גשמים שנאמר (תהלים קד יג) מפרי מעשיך וגו'. דברי החכמים האלה דברי אלהים חיים הן, ואפשר להיות כי נאמנו דברי שניהם, כי לפעמים המטר יורד מן השמים, כלומר ממים העליונים, ולפעמים ממי אוקיאנוס שהן מים תחתונים, ואותו שהוא ממי אוקיאנוס אינו נקרא מטר אלא גשם, מלשון גשמות ודבר גופני, ואותו שהוא ממים העליונים נקרא בשם שניהם בלשון מטר ובלשון גשם, נקרא בלשון גשם (ישעיה נה י) כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, ונקרא בלשון מטר למטר השמים תשתה מים, (דברים כח יב) את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר. ומצינו בפרשת המבול שתי לשונות, מטר וגשם, שנאמר (בראשית ז ד) אנכי ממטיר על הארץ, וכתיב (בראשית ז יב) ויהי הגשם על הארץ, לפי ששם נבקעו כל מעינות תהום רבה, תהום עליון ותהום תחתון.

[רבינו בחיי, דברים יא יז]

מאחר שביארנו שנכסי הפקר אינן קונים שביתה והרי הן כרגלי כל אדם להוליכם למקום שעירב אף גשמים שירדו בערב יום טוב אף על פי ששבתו בין השמשות אין להם שביתה ליתן להם אלפים אמה לכל רוח לבד אלא הרי הם כרגלי כל אדם להוליכם למקום שעירב וכל שכן אם ירדו ביום טוב עצמו שהרי לא היתה להם שביתה בין השמשות כלל שאם משביתת אוקיינוס שהוא ים הגדול שכל העולם שותה ממנו מצד שהוא מקיף כל העולם מי אוקיינוס נדות הן ואין שביתה לדבר שאינו עומד שהרי אף באדם המהלך אינו קונה שביתה וכן הדין בעבים וכמו שאמרו מיא בעיבא מינד ניידי וטעם נולד אין בהם שהמים בעבים אין אומרי' בהם מבלע בליעי וכן דין מוקצה אין כאן שאין דין מוקצה בדבר הראוי במקומו שבא לכאן בהיתר.

[מאירי, עירובין מה:]

ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה.

ע"ד הפשט העשן העולה מלחות המימיות שבארץ בהיותו חם ולח נתערבו החלקים המימיים עם החלקים הארציים נקרא אד, ולפי שהמטר מן האד הלח הזה והענן מקבלו, ע"כ נקרא הענן בלשון אד שכתוב (איוב לו כז) יזוקו מטר לאדו.

וע"ד המדרש אלו ענני כבוד שהיו מתגברים ועולין, ולפי המדרש יהיה מן הארץ הנזכרת בפסוק ראשון, והתגברות ענני כבוד רמז לקבלת שפע הכבוד שהוא מקבל מאת הש"י, וזהו שדרז"ל בענין דשאים (חולין ס.) באותה שעה פתח שר העולם ואמר (תהלים קד לא) יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, ודרך תפלה אמר כן, כמו שנאמר (מלכים א' ח נז) יהי ה' אלהינו עמנו ובאורו ישמח כדי שישמח.

והשקה את כל פני האדמה. אלו הגלגלים וכל מה שלמטה מהם שהם פועלים באדמה, והשקה את כל פני האדמה, מלת כל רומזת למה שדרשו רז"ל (סנהדרין לח.) מארבע רוחות העולם הוצבר עפרו. [רבינו בחיי, בראשית ב ו]

דף י.

וגן אחד מששים לעדן, ועדן אחד מששים לגיהנם.

גן עדן וגיהנם שהזכירו רז"ל הן מקומות בארץ. גן עדן הוא הנזכר בתורה והרי נהרותיו ידועים ושנים מהן בארצנו, והוא מבחר המקומות שהיום והלילה שוים לעולם בקרוב והזמן שוה לעולם ויש בו עץ החיים ועץ הדעת טוב ורע.

ובספרי הרפואות ליונים הקדמונים וכן בספר אסף היהודי יספרו כי אסקלפיוס חכם מקדוני וארבעים איש מן החרטומים מלומדי הספרים הלכו הלוך בארץ ויעברו מעבר להודו קדמת עדן למצוא קצת עצי הרפואות ועץ החיים למען תגדל חכמתם על כל חכמי הארץ, ובבואם אל המקום ההוא ויברק עליהם להט החרב המתהפכת ויתלהטו כולם בשביבי הברק ולא נמלט מהם איש מן החכמים, ותשבת חכמת הרפואה מן הגוים ההם ימים רבים עד מלוך ארתחשסת המלך, ואחרי כן נתחדשה בהם חכמת הרפואה על ידי הנקובים בשם המלאכה ההיא. וכל אלו דברי אמת הם ידועים ומפורסמין גם היום רבים מבאי הארץ הלזו ארצה בני קדם יראו מרחוק הלהט המתהפך.

וכן גיהנם הוא מקום בארץ שיש בו אש. וארז"ל (עירובין יט.) שלשה פתחים יש לו לגיהנם אחד בים ואחד במדבר ואחד בירושלים וכו'. והרי אנו רואין בעיננו מקומות כי אשם לא תכבה כמו ההר אשר על ים אלפארו שקוריאן לו מונגבי"ל ומקום אחד קורין לו בולקא"ן כי תמיד אש תוקד בם.

וכשהצדיק זוכה נפשו תנתן בגן עדן ומתעדנת שם עד זמן התחייה, וכשהאדם רשע מתחייב תנתן בגיהנם להצטער בו כפי מעשיה עד זמן התחיה. [תורת המנחה ליום הכיפורים]

רבן גמליאל אומר בשבעה בו חמשה עשר יום אחר החג.

שאלת ממני אודיעך דעתי מי שבא מארץ ישראל למצרים אימתי שואל הגשמים בחשוון כבני ארץ ישראל או ששים יום אחר התקופה כבני מצרים.

תשובה זו לא שמעתי אבל נראה שיש ללמוד ממקרא מגלה שאם דעתו

לחזור בזמן שאלת הגשמים שואל (אוצר החכמה) דפסק משמא דרב חסדא הלכה כרבי ארץ ישראל בשבעה במרחשון ואם אין דעתו לחזור אלא אחר שיעבור זמן הגשמים שואל כבני המקום שהוא שם כי למה יקדים להתפלל על הגשמים והוא אינו צריך להם. ומסתברא שאם יש לו אשה ובנים בארץ ישראל אף על פי שאין דעתו לחזור אלא עד שיעבור זמן הגשמים שואל כבני ארץ ישראל שהרי הוא צריך להם ואין זה סימן קללה אפי' לבני מצרים אם ירדו להם גשמים בז' בחשוון שהרי זמנו הוא אלא שאין להם בו צורך. ומזה הטעם אני סובר שאם שאל גשמים בתוך ס' יום לתקופה במצרים אין מחזירין אותו לפי שאין הגשמים בזמן הזה סימן קללה תדע שהרי יש כמה מקומות שאינם מארץ ישראל ששואלין את הגשמים בשבעה בחשוון.

[שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים נה]

יוסי בזו, וליתא לסתם מתני' דהכא.

[הריטב"א]

דף י:

יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר, ואפילו במסכת דכלה.

מה שפירשתי ת"ח שנדה לכבודו, תלמיד שהוא חכם, יש לי סמך בזה מדאמרינן בפ' אלו קשרים (קיד.) אמר רבי יוחנן איזהו ת"ח שממנין אותו פרנס על הצבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפי' במסכתא דכלה ובודאי דלעילוייא אתמר שיודע כל התלמוד ואפי' מסכתא זו שאין התלמידים רגילים לשנותה וזה נתן לבו וגרסה וכן פירש"י ז"ל, ומסכתא זו היא חיצונה אחת המתחלת כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה והיודע כל זה חכם הוא וקראוהו ת"ח, וכן נמי ת"ח האמור לענין נדוי בעיא שיהא חכם שראוי למנותו פרנס על הצבור לפי דורו מפני שיודע להשיב דבר הלכה בכ"מ. והא דאמרינן התם אמר רבי יוחנן איזה ת"ח כל ששואלין אותו דבר הלכה ואומר למאי נפקא מינה למנויי אי במסכתא באתריה אי בכוליה תלמוד' בריש מתיבתא. [שו"ת תשב"ץ חלק א סימן לג]

ומשמע לכאורה דפליגי הני תרי מימרי דר' יוחנן אהדדי דהכא קאמר דאפי' בחדא מסכתא ממנין לה באתריה איכא למימר דלא פליגי דמיירי הכא בשאין שם גדול ממנו וקמ"ל דלא צריך לאהדורי אבתריה וממנינן ליה באתריה אבל אי איכא מאן דעדיף מיניה לא ממנינן ליה אא"כ שואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואע"פ שיש גדול ממנו ראוי הוא זה לכך. א"נ איכא למימר דההיא בפ' אלו קשרים קמייתא מיירי למנות פרנס על הצבור לדון ולהורות. וההיא בתריית' מיירי לאוקמי ברישא בבי מדרשא (ההיא) וכיון דאתרצן הני תרי מימרי א"כ מצינו שקורין ת"ח למי שהוא חכם וה"ה לענין נדוי והא דאמרי' נמי בפרק האיש מקדש (מט:) ע"מ שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בר עזאי כשמעון בן זומא אלא כל ששואלים אותו דבר אחד ואומר ואפי' במסכת כלה. וההיא ודאי לגריעותא היא דלא ידע אלא ההיא מסכתא לפי שאין בה עומק וכן פרש"י ז"ל וגם ר"ח ז"ל והרמב"ם ז"ל פירש אותה לגריעות' שהיא מס' שמתעסקים בה התלמידים שרוצין לדרוש בכלה דאלול או בכלה דאדר בהלכו' הרגל. לא קשיא מידי, דאין הכי נמי דבהכי מקרי תלמיד. אבל ת"ח לענין מינוי ופרנס וה"ה לענין נדוי בעי לעילוי' כההיא דפ' אלו קשרי' ולישנ' דגמרא נמי דייק דלאו כי הדדי נינהו דבפרק אלו קשרים (שם) אמרינן ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ובפרק האיש מקדש (שם) אמרי' ששואלין דבר הלכה בתלמודו כלומר במסכ' הסדור' לו ואלו גבי האומר ע"מ שאני חכם (שם) אמרי' כל ששואלין אותו דבר תורה בכ"מ ואומר וזה דומה לת"ח דפ' אלו קשרים

יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר, ואפילו במסכת דכלה.

מפורש הוא במס' תעניות בפ"ק (י:) דאמרי' התם איזהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד שראוי למנותו פרנס תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר ואפי' במסכת כלה. נמצאת למד דתלמיד סתם הוא מי שיודע מסכת הסדור' לו ואין זה ראוי למנותו פרנס וחכם הוא שקורין אותו בכל מקום ת"ח הוא שיודע להשיב בכל מקום וזה ראוי למנותו פרנס על הצבור ומסתברא שאין מנדה אלא ת"ח הראוי למנותו פרנס על הצבור שכיון שמצינו שהראוי למנותו פרנס נקרא ת"ח כדאיתא באלו קשרים, ולגבי נדוי אמרינן דת"ח יכול לנדות לכבודו מסתברא שאינו מנדה אלא הראוי למנותו פרנס ואע"פ שהתלמיד שאינו יודע אלא חדא מסכתא קראוהו ג"כ ת"ח. אין מכאן ראיה שת"ח המנדה לכבודו הוא זה התלמיד שהרי גם הראוי למנו' פרנס קרוי ת"ח וזהו המנדה לכבודו מטעמא דפרשי'.

[שו"ת תשב"ץ חלק א סימן לג]

מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים.

פירשו בו שלא תענית זה בלבד הוא משלים אלא כל תעניות שקיבל עליו, והא דתנן לקמן (יט.) שאם ירדו להם [גשמים] קודם חצות לא ישלימו, ואין צריך לומר שלאחר חצות [שאע"פ] שישלימו אותו היום אין מתענין שאר הימים, כבר תירצה רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל דהתם בתענית צבור כדמוכח מגופא דמתניתין, ומשום טורח צבור לכך היה דעתם בגזירתם והרי היא כמי שהתנו, אבל הכא בתענית יחיד ממש, דיקא נמי דהתם תני לה בלשון רבים והכא תני לה בלשון יחיד, ובהא לא שני הכא והתם בין תענית גשמים לתענית שאר צרות, מפי רבינו נ"ר.

[הריטב"א]

אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל.

ומה שאומר אל תראו עצמכם שבעים בפני בני ישמעאל ובני עשו, לא הבינותי, שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען ולמה לא יאמר שלא יראו את עצמן שבעים בפני בני ארץ כנען:

ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור, והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו, ואמר להם שלא יראו עצמן שבעים בפניהם, כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה, ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו. ואם כן מה שאמר ונחיה ולא נמות טעם אחר הוא, הזהירם להיות נשמרים במעט אשר בידם ושילכו לקנות ממנו שלא ימותו כאשר יתום הלחם אשר בידם. [רמב"ן, בראשית מב א]

מה שפירש ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור, והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו ואמר להם שלא יראו עצמם שבעים בפניהם, כי יחשדו שיש ליעקב תבואה ויבואו אליו לאכול לחם בביתו, הוא תמוה מאד, כי ארץ אדום וארץ מצרים שתיהן בדרומה של ארץ כנען הן, כמבואר מגבולי הארץ, והבאים מארץ אדום לארץ מצרים אין לו לעבור בארץ כנען. ועוד שבגמרא תעניות אמרו בהדיא כדי שלא יתקנאו עליו, לא כדי שלא לאכול עמו לחם, כדעת הרמב"ן ז"ל, וכן אמרו בתנחומא אל תצאו ובידכם פרוסות מפני התרעומת. [מזרחי, בראשית מב א]

ויהי המה הלכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרדו בין שניהם.

במרכבות המלאכים יש סוסים כדכתיב באליהו (מ"ב ב יא) רכב אש וסוסי אש, ובכל מרכבה מצויינים הסוסים כמו שמצויינים הדגלים באותותיהן, וכתיב (זכריה ו ב-ג) במרכבה הראשונה סוסים אדומים, ובמרכבה השנייה סוסים שחורים, ובמרכבה השלישית סוסים לבנים, ובמרכבה הרביעית סוסים ברודים ואמוצים, כדי שיכיר כל שר המרכבה שלו, והמלאכים את המרכבה שלו. וזה שאמרנו בס' היכלות שאוכלים גחלים מתוך אבוסיהם, אינם צריכים לאכילה כי אין אכילה למעלה, דוגמת שר פרס שבלע המגילה חלילה שיצא ממנו, שהרי אפילו המן היה נבלע באברים דכתיב (תהלים עח כה) לחם אבירים אכל איש לחם איברים, דוגמת השמש טובלת בנהר דינור במזרח מרכבה במערב, זהו ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (שם קיג ג), כך לא מחמת חלישות אוכלים אלא מתחזקים את גוייתם מבפנים שהם כגחלי אש.

[סודי רזיי חלק א אות ר]

לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב.

מכאן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה, אומר ר"ת דדוקא נקט תלמיד חכם משום דמזיקין מתקנאים בהם כדאמרינן ג' צריכין שימור מלך ות"ח וחתן והא דאמרן בריש פסחים (ב.) לעולם יכנס אדם בכי טוב כו' דמשמע כל אדם מדלא נקט תלמיד חכם התם מיירי ברחוק מן העיר מפני המכשולות והליסטים. [תוספות, חולין צא.]

וזכורני שנסעתי עמו כמה פעמים ממרפורק לניאושטט, ומניאושטט למרפורק אף על פי שמצוי בדרך לסטים וגם בורות, וגם הרים, מ"מ הלך בלילה מקצת הדרך ולפעמים קודם היום. ולא ידעתי טעמו כיון דכתיב בגמרא (פסחים ב.) לעולם יצא אדם בכי טוב. ושאלתי הדלעיל למהר"ר יוסף יצ"ו דקלון ואמר הגמרא אמרה לנו עצה טובה אבל בשעת הדחק מותר.

[לקט יושר אורח חיים עמוד מא]

דף יא.

תנא חסוכי בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון.

פירשו הראשונים ז"ל חשוכי בנים מלשון ולא חשכת את בנך כלומר כי מי שאין לו בנים שלא קיים מצות פריה

ורביה מותר לשמש מטתו בשני רעבון, ויש שהקשה עליו שלא מצינו לשון זה בשום מקום וגם אינו לשון יפה, ופירשו מלשון בל יתיצב לפני חשוכים, וה"ק כי מי הם חשוכי בנים שאין בניהם יוצאים כשורה מי שמשמשים מטותיהם בשני רעבון, וסעדו פירוש זה ממה שמצאו בקצת נוסחאות [ה]משמשים מטותיהם בשני רעבון, ויש לדקדק שהרי יוכבד שנולדה בין החומות כדאיתא בבבא בתרא (קכד:), תוך שני רעבון היה והיאך שימש מטתו לוי, וי"ל דעל רעב של גויים אין לנו להצטער, אלא שיוסף היה מצטער מפני שהיה סבור כי אביו ואחיו היו ברעבון. [הריטב"א]

ויש אומרים אבריו של אדם מעידים בו.

הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה. הוא ראשית חכמה יראת ה' לעד ולאות. מנחה לה' מונחת בטנא. שהוא סוד ק"ש בששים אותיות וברמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איברים. בענין שכל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני וכו' שהוא יצה"ר. ואולי לזה אמר וענית ואמרת שהוא לשון עדות. שצו"ך להעיד שבכל איבריו עובד את ה' שהם כנגד רמ"ח מצות. כאומרם בסוף מכות דרש רבי שמלאי שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו למשה מסיני. שס"ה כנגד ימות החמה ורמ"ח כנגד איבריו של אדם. בענין שאם ביטל אדם מצוה שהאבר חייב בה. נקרא פושע באותה מצוה. כאומרם בפרק קמא דר"ה עון פושעי ישראל בגופן מה היא כגון קרקפתא דלא מנח תפלין מעולם. ואם קיים אדם מצוה ראויה לו לאותו אבר. נתקדש אותו אבר באותה מצוה וכו' ואם נהנה עינו מן העבירה אותו אבר לוקה. דתנן בסוטה פ"ק, שמשון הלך אחר עיניו לפיכך נקרו פלשתים את עיניו. וזהו בזה העולם אבל בשעת הדין האברים בעצמם מעידים על החוטא. דגרסינן בפ"ק דחגיגה ובפ"ק דתעניות, שמא יאמר אדם מי מעיד בי. איבריו של אדם מעידין בו שנאמר ואתם עדי נאום ה' ואני אל.

[צרור המור, פרשת כי תבא]

רבי אלעזר הקפר ברבי אומר מה תלמוד לומר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין.

נדרים סייג לפרישות, הפרוש הוא המחמיר על עצמו לאסור דברים המותרין לו כדי שלא יכשל בדברים האסורים, כמו הנזיר שפורש מן היין כדי שלא יתקלקל בעבירה וכו', והנזיר נקרא פרוש וכו', ואומר התנא כי לפי שהפרוש נכשל בפרישותו לאכול חולין בטומאה או שאר דברים שרוצה לפרוש מהם, ואין בזה עבירה מן התורה, ולפעמים יבא לידי מכשול בפרישותו, הדבר שהוא סייג לזה הוא הנדר, שיאסור עליו הדבר ההוא בנדר, או יאסור בנדר עליו דברים המותרים אם יעבור על פרישותו, ומתוך חומר הנדרים יהיה נזהר בפרישותו ויכוף את יצרו. ולולי זה לא הותרו הנדרים, שהרי קרא הכתוב אל הנזיר חוטא וכו', ואמרו בירושלמי לא דייך מה שאסרה עליך תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, כי לא הותר לאדם לצער את הגוף, אלא לפרוש מן העבירה.

[מגן אבות לרשב"ץ, אבות פרק ג]

כתב הרב אליעזר ממיץ, הא דאמר גבי נזיר שנקרא חוטא על שציער עצמו מן היין, וכן ליושב בתענית, דוקא שעושה כן בכעסו אבל לשם שמים לא. [ריקאנטי סי' קעו]

אמרת שאתה תמה על הרמב"ם ז"ל שפסק כשמואל דאמר כל היושב בתענית נקרא חוטא, ואמרת דרבי אלעזר הקפר שאמר כן אוקימנא לה בשיטה בפרק קמא דנדרים וקיימא לן דלית הלכתא כשיטה, והסקת אתה דהא דשמואל ליתה כלל.

תשובה יותר ממה שאתה תמה על דברי הרמב"ם ז"ל אני תמה עליך, דשויתיה לשמואל טועה, ושמואל לא ידע להנך דאמרי נזיר חוטא הוא, ואפילו היתה שיטה כמו שאתה סבור הא איכא שמואל דאמר דאמורא הוא ופסיק הכי, וכל כללי דאתמר בגמרא לאו כללין גמורין הן דלא נפוק כלל מהנהו כללי, דכלל יחיד ורבים הלכה כרבים וכלל הלכה כרבי מחברו ולא מחבריו וכן כל שאר כללי דאתמור בעירובין הא איכא דוכתי דנפקי מינייהו, ועוד דאף בעיקר השיטה לא נתת לבך, דבכל מקום שאמרו כולן אמרו דבר אחד הוא שאין הלכה כחד מינייהו, אבל כל שאמרו כולן יש להן כן וכן אף על פי שאין הלכה ככולהו יש מהם שהלכה כמותו, וכי דייקת תמצא כן בפרק קמא דסוכה גבי סוכה דירת קבע בעיא, וכאן נמי לא אמרו כולן אמרו דבר אחד, ולפיכך הלכה כרבי אלעזר הקפר כדאמר שמואל וכמו שפסק הרמב"ם ז"ל.

[שו"ת הרשב"א, חלק א סי' תלא]

קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו.

כתב ריטב"א ז"ל, וכן אתה צריך לומר בענין הנזירות, דאף על גב דנקרא חוטא מכל מקום מותר לידור בנזירות, דשכרו מרובה על הפסדו והיינו דרבי אליעזר הקפר גופיה קרי ליה לנזיר נאה והכתוב קראו קדוש. וראיה להא דאמרינן היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו וחוזרין ונפרעין ממנו עונג שבת שביטל מאי תקנתיה ליתיב תענית לתעניתו. [שו"ת רדב"ז חלק ג סי' תיח]

דף יא:

אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.

ונראה מדברי רש"י ז"ל שאין זה אלא בבבל ממש ומפני הגשמים, אבל על שאר צרות אפילו בבבל או אף על הגשמים בשאר ארצות יש תענית צבור, כי הוא ז"ל פירש (פסחים נד:) טעם דברי שמואל לפי שבבבל אינן צריכים לגשמים כל כך עד שינהגו חומרי תענית לפי שהיא טבעני ולא יבשני (לעיל י.), והתבואה מתקיימת בלא ריבוי גשמים, ואינו נכון דא"כ מאי האי דקאמר חוץ מט' באב בלבד, בלאו ט' באב נמי יש בו תענית צבור בבבל על שאר צרות, אלא שרבינו ז"ל אפשר שהיה סובר שאין נוהגין חומרי תעניות כט' באב אלא על הגשמים בלבד וכן נראה מדברי הרמב"ם ז"ל (פ"ג הי"א), ולא נהירא דהא בפרק סדר תעניות (יט.) תנן כי על הדבר ועל המפולת מתריעין עליהם מיד התרעה בתענית כדין ז' אחרונות, כמו ששנינו (יח:) בצמחים ששינו שמתריעין עליהם מיד שפירושו שנוהגים בחומרי תעניות אחרונות מיד, כמו שאנו עתידים לפרש בס"ד, ורבי יהודה נשיאה גזר י"ג תעניתא (לקמן יד:) על שאר [הצרות] כדבעינן לפרושי, ובודאי בסדר הגשמים היה וחומר שלהם היה ולפיכך היו י"ג. [הריטב"א]

והנכון כי מה שאמר שמואל שאין תענית צבור בבבל כל חוץ לארץ קרי בבל, והכי טובא בתלמודא כדאמרינן (ע' ב"ק פד:) אין דנין דיני קנסות בבבל ופירושו בחוצה לארץ, ורצה לומר שכל תענית שגוזרין חוץ לארץ על הארץ אינו תענית צבור גמור לנהוג בחומרי תעניות, אלא תענית יחידים הוא שכל אחד מקבל על עצמו, וטעם הדבר לפי שאין עמנו נשיא ואב ב"ד מומחה שיהא לובש חלוקן של ישראל ויהא לו רשות לגזור על הצבור תענית שיתחייבו בו על כל פנים, כי (על) כל בתי דינין שלנו הדיוטים הם, אבל בא"י היה להם נשיא שיגזור עליהם תענית בעל כרחם וחל על כולם כאחת והתענית הסכמה אחת לכל, וכן אמרו בירושלמי (פ"ב ה"א) ר' חלבו אמר ליה לרבי יודן נשיא פוק עמן וצערך עביד, א"ר יוסי הדא אמרה הדין דתעניתא דידן לית אינון תעניין למה דלית נשיא עמן וכו', [וזה] ראיה גמורה לפירוש זה, ובגמרא דידן בפרק סדר תעניות (כד.) דבי נשיאה גזר תעניתא ולא אודעיה לרבי יוחנן ולריש לקיש ולצפרא אודעינהו אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן אנן לא קבלינן א"ל אנן בתריה גררינן. [הריטב"א]

במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים.

מאי נפקא מינה, כלומר מאי דהוה הוה וכן פריך בפ"ק דיומא (ה: ושם) גבי כיצד הלבישן ובפסחים (צו.) גבי אימורי פסחים ובסנהדרין (טו: ושם) גבי שור סיני בכמה לא בעי משום דסבירא לאלופי דורות משעה ובע"ז פרק שני (לד.) ובתענית (יא:) גבי במה שמש משה כל ימי המלואים דלא פריך ליה התם נמי למיסבר קראי לפי שלא מצינו בגדי כהונה רק לאהרן ובניו ועוד דאכתי לא נתחנכו הבגדים דבעינן עלייהו הזאה ונפקא מינה לעבוד במלואים בלא הזאת בגדים. [תוספות, חגיגה ו:]

הלכתא מתענין לשעות ומתפללין תפלת תענית.

כתבו הגהות אשיר"י בסוף מסכת תענית (סי' לח) יחיד שקיבל עליו תענית שני וחמישי כל ימות השנה ואירע ערב תשעה באב להיות בשני מתפלל מנחה ואוכל סעודה המפסקת טרם יבוא השמש וכן כתב האגור (סי' תתלו) בשם שבלי הלקט (סי' רסה) ויהיב טעמא משום דקיימא לן (ע"ז לד.) כמאן דאמר מתענין לשעות וכן כתב בהגהות מרדכי דמועד קטן (סי' תתקלד). וכתב בתרומת הדשן סימן ער"ה אחד מן הגדולים העתיק מתשובת הרא"ש (כלל כז סי' ט) מי שנדר להתענות שני וחמישי ואירע ט"ב ביום שלישי ישאל על נדרו או ילוה תעניתו ויפרענו, ובאור זרוע (ח"ב סי' תטז) כתוב בנימוקי רב שרירא שסועד טרם יבוא השמש דקיימא לן מתענין לשעות ומתפללין מנחה תפילת תענית וצריך להתפלל מנחה ואח"כ סועד.

[בית יוסף אורח חיים סימן תקנב]

רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין לו אימרא.

שאלת עוד הא דאמרינן רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין בו אימרא. למה להו למימר הכין, דודאי אין הכונה אלא לומר דזר הוא אצל בגדי כהונה דכתיב (שמות כח) לאהרן אחיך והוה להו למימר לא נשתמש משה בבגדי כהונה כלל.

תשובה, חלוק לבן גמרא, וכן תמצא בפי' הראב"ד ז"ל. ונראה דמשום דמעיל של כהן גדול תכלת נעשה של משה לבן להפריש ביניהן. ושאין בו אימרא לומר שלא היתה לו אימרא תפורה אלא מעשה אורג כבגדי כהונה דכתיב בהו מעשה אורג.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן מב]

דף יב.

כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית.

מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה, פירש בקונטרס דלא מהניא ליה הלנה בראש המזבח לאכשורי למחר לזריקה וכו', ויש לפרש שקיעת החמה היינו תחילת שקיעה קודם צאת הכוכבים כדאמר דמשקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ד' מילין בפרק מי שהיה טמא (פסחים צד.) וחשוב יום לענין שמצותן ביום ומפסוק מיותר ממעט ליה הכא מביום הקריבו ובכל דוכתא חשוב יום עד צאת הכוכבים כדאמר אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר ואנחנו עושים במלאכה וחציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים ואומר והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה בפ"ב דמגילה (כ:) והשתא לא הוי כמו שקיעת החמה דמסכת תענית (יב.) כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית וקבלה בידינו בצאת הכוכבים.

[תוספות, זבחים נו.]

תא שמע דאמר רבי אליעזר ברבי צדוק.

דע כי זה רבי צדוק ובנו היו בעת החרבן אע"פ שמצאתי בסנהדרין ירושלמי (פרק שביעי הלכה ב) על מה שהעיד ר' אלעזר בר ר' צדוק תינוק הייתי וראיתי בת כהן שנשרפה כי אומר שם כשראה זה המעשה לא היה פחות מעשר שנים וכשהלך עם רבי לא היה פחות משלשים שנה דלית אורחיה דגברא רבא המהלך עם כרכש פחות מל' שנה. ותניא אמר רבי מעשה שהייתי בא אני ור' אלעזר בר ר' צדוק

מבית שריין ואכלנו וכו', וזה היה לי תימא כי ר' צדוק אביו בעת החרבן היה זקן מאד כי כבר התענה ארבעים שנה קודם שיחרב הבית והיאך בנו אחר החרבן מאה שנה היה בן שלשים שנה. ועוד כי רבי אלעזר בר ר' צדוק קרא עם ר' יוחנן בן החורנית שהיה בזמן הבית זקן מאד. וכן בסוף פרק בכל מערבין (עירובין מא.) ר' אלעזר בר ר' צדוק בזמן רבן גמליאל בר פלוגתיה דר' יהושע, וכן בפסחים (מט.) וכן בתוספתא בפרק שני דסוכה שהיה להה 18/06/2018 עם ר' יוחנן בן החורנית, וכל המעשה כמו שהוא בסוף פרק קמא דיבמות (טו:). ועוד בתוספתא בפרק ב' דיום טוב אמר ר' אלעזר בר צדוק פעמים הרבה אכלתי בבית רבן גמליאל ולא ראיתי שהיו מכבדין בין המטות. עוד שם אמר ר' אלעזר בר צדוק פעם אחת היה אבא מיסב בבית רבן גמליאל והביאו לפניו אגוזרון ועליהם פלפלים שחוקות ומשך אבא את ידו אמר ליה רבן גמליאל אל תחוש להם מערב י"ט שם שחוקות. עוד שם בפרק שלישי דיום טוב אמרו עליו על רבי אבא ועל ר' אלעזר בר ר' צדוק ועל אבא שאול בן בטנית שהיו חנונים בירושלים כל ימיהם והיו ממלאין מדותיהם מערב יום טוב מפני ביטול בית המדרש וכו'. ובפרק שלישי דתעניות בתוספתא אמר ר' אלעזר בר ר' צדוק אני הייתי מבני סנואה בן בנימין וכו' כמו שיתבאר להלן. והרא"ש בתחלת פרק מקום שנהגו כתב אמר ר' אלעזר בר ר' צדוק אני ממשפחת סנואה בן בנימין, פירוש שאבותיו היו מקריבין קרבן עצים בו ביום בי' באב. ור' אלעזר בר צדוק אחר החרבן היה, אלא כיון שאבותיו היו מקריבין קרבן בו ביום ועשו בו יום טוב כל משפחתו היו נוהגין בו יום טוב ג"כ. ועוד בסוף פרק ב' דמגלה בתוספתא אמר ר' יהודה מעשה בר' אלעזר בר צדוק שלקח בית הכנסת של אלסכנדריים שהיה בירושלי' והיה עושה בו כל חפצו וכו' ומכל זה נראה שהוא קדמון וקודם דורו של רבי. והייתי חושב שאולי הם שנים.

[ספר יוחסין מאמר ראשון]

פעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו.

שאלת ממני במי שהיה בעל ברית בעשרה בטבת אם מותר לטעום כוס של ברכה.

תשובה לכאורה היה נראה לומר דמותר לפי שהוא י"ט שלו מההיא דתניא א"ר אלעזר בר' צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימן וחל ט' באב בשבת ודחינוהו עד לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שי"ט שלנו היה ומעשה שחל ט' באב להיות בשבת ונדחה עד למחרתו, והי' רבינו יעב"ץ בעל ברית והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו לפי שי"ט שלו היה. וליכא למידחי דרחיצה לבד התיר אבל לא אכילה ושתייה מדקאמר ולא השלים תעניתו. ובברייתא נמי תני ולא השלמנהו משמע שלא נהגו בו תענית כלל אבל כד מעיינת בה שפיר תשכח דלא דמי דהתם אחר חצות היה ובנ"ד רגילין לעשות המצוה בבוקר משום זריזין מקדימין למצות ומסתברא לי דאפילו אם שהו את המילה אחר חצות אינו מותר לאכול ולשתות דבשלמא התם ט' באב דחוי היה ולפיכך הקלו בו אחר חצות ולא השלימוהו אבל אחד מד' צומות שחל בזמנו אינו מותר להקל בו אע"פ שהוא י"ט שלו. וכן דקדקתי מלשון הריא"ף ז"ל שכתב וז"ל כל תענית שאין היולדת שותה בו אין מברכין על היין של ברכת המילה לפי שצריך לטעום ואם לא טעם מוציא שם שמים לבטלה ע"כ. ומדקאמר שאין היולדת שותה בו ולא קאמר שאין בעל הברית שותה בו משמע שאין שום תענית ציבור שיהיה מותר לבעל המילה לשתות אבל היולדת יש שם תענית שהיא שותה בהם דהיינו שאר תעניות חוץ מי"ה וט' באב. ולענין הברכה יש חולקים ואומרים שמטעימו לתינוק דלא אתי למיסרך כיון דלאו תדיר הוא והכי עדיף מלהניח הכוס עד לערב.

[שו"ת רדב"ז חלק א סימן שפה]

דף יב:

אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד.

רב אקלע לבבל בתענית צבור. ואי ק"ל והא אמרינן דאין תענית צבור בבבל, הא כבר פירשה רבינו הגדול ז"ל דהיינו למימרא שאין בו דין תענית ציבור להפסיק מבעוד יום ולנהוג בחומרי תענית דאיסור רחיצה וסיכה ונעילה ושאר חומרי תענית ושלא יהא צריך קבלה מבע"י, אלא דינו כיחידים בעלמא שלא לנהוג אלא באיסור אכילה ושתיה ושלא להפסיק מבע"י ולקבלו עליו מבע"י, הא לענין כ"ד ברכות ושופרות זה וזה שוים, וטעם הדבר שאינו תענית ציבור לכל הדברים פי' בירושלמי (תענית פ"ב ה"א) משום דלית כאן נשיא כלומר שיהא ראוי לגזור אותו בכל חומרות אלו ולכוף לכל אדם בכך, ובמקומו יתבאר עוד בס"ד.

[הריטב"א, מגילה כב.]

אמר רב יהודה אמר רב לוה אדם תעניתו ופורע.

יש שלמדו מכאן שאפי' קבל עליו תענית ואמר יום זה לווה ופורע דאי לא תימא הכי היכי א"ל בהדיא לוזיף ומנא ליה דלא אמר יום זה והכי נמי משמע מדאמרינן בפ"ק דערכין (ו.) דאפי' באומר סלע זו לצדקה כל שלא באתה ליד גבאי לווה ופורע וכן דעת הראב"ד ז"ל והרשב"א ז"ל אבל יש מי שאומר דביום זה אינו לווה וכי אמרינן לווה אדם תעניתו ופורע דוקא כשקבל עליו סכום תעניות ולא פי' ימים ידועים ואחר כך פי' להתענות יום ידוע בעד אחד מאותן הימים דכיון שאותו יום אינו מעיקר הנדר וכשהוא לווהו עדיין נשאר עיקר נדרו קיים בכה"ג לווה ופורע אבל אמר בתחלת נדרו יום זה אינו לווה והכא דרך מוסר היה מחזר שיאכל אצלו ואמר לו שמא לא יום זה אמרת ותלוה ותפרע והכי מוכח בירוש' בפ' קונם [הל"א] דדוקא ביום סתם הוא דלווה אבל ביום זה לא דגרסי' התם נדר להתענות ושכח ואכל איבד תעניתו רב אמר בשם רבנן והוא דאמר יום סתם אבל אמר יום זה מתענה ומשלים ע"כ והביאו הרב [אלפסי] ז"ל בהלכותיו בפ"ק דתעניות ומשמע דהיינו טעמא דביום סתם איבד תעניתו מפני שיוכל להתענות יום אחר תחתיו דלווה ופורע אבל ביום זה דלא שייך למימר לווה ופורע משלים והתם נמי מייתי לעיל מינה ההיא דלווה אדם תעניתו ופורע.

[ר"ן, שבת דף ד: מדה"ר]

בירושלמי דנדרים פרק קונם יין, משמע דוקא נדר ביום סתם ולא ביום זה, דגרסינן התם נדר להתענות ושכח ואכל כזית איבד תעניתו, רב אמר בשם רבנין דתמן והוא שאמר יום סתם אבל יום זה מתענה ומשלים, משמע ביום סתם הוא דאיבד תעניתו לפי שיכול להתענות ביום אחר תחתיו דלוה ופורע אבל ביום זה אין שייך לומר לוה ופורע לפיכך משלים אע"פ שאכל כזית והתם מייתי לה לעיל ההיא דלוה אדם תעניתו ופורע, וקצת קשה מגמ' דידן פ"ק דתענית דמייתי לה וקאמר עלה כי אמריתה קמיה דשמואל אמר וכי נדר הוא דלא סגי דלא משלם צערא קביל עליה אי מצי מצער נפשיה ואי לא מצי לא מצער, והשתא אי איירי ביום זה ניחא דכי לא מצי אין זקוק לשלם אלא אי ביום סתם למה לא ישלם אי לא מצי השתא ליעביד זימנא אחריתי כשיהיה בריא וחזק ויוכל לעשותו, ויש לומר דהתם מיירי באדם שקשה לו התענית כדאמר שמואל גופיה לעיל מההיא שמעתתא היושב בתענית נקרא חוטא והא דנקרא קדוש גבי נזיר היינו במצי מצער נפשיה, ומשום דנקרא חוטא כי לא מצי מצער נפשיה קאמר שמואל דאינו חייב לפרוע.

[תוספות הרא"ש, שבת יא.]

עבדו ליה עגלא תילתא.

עגלא תילתא, כמו ושלישים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שלישי לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין סה:) דהוו מברו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי ללידתו.

[תוספות, גיטין נו.]

יפה תענית לחלום כאש לנעורת.

אמרינן בברכות כל היושב בתענית בשבת קורעים לו גזר דינו של שבעים שנה ואף על פי כן חוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת מאי תקנתיה אמר רב נחמן בר יצחק ליתיב תעניתא לתעניתא ופירש"י של ע' שנה כלומר אפילו נגזר עליו מנעוריו לפי שתענית קשה בשבת לפי שהכל מתענגין בו והוא מתענה, ותימה דאמרינן פ"ק דשבת ובפ"ק דתעניות ומייתי לה האלפסי אמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב יפה תענית לחלום כאש לנעורת ואמר רב חסדא בו ביום ואמר רב יוסף ואפילו בשבת, והתם לא קאמר דחוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת וי"ל הא דקאמר רבי אליעזר כל היושב בתענית בשבת קאמר, ובר"ה שחל להיות בשבת קאמר דקורעין לו גזר דינו של שבעים שנה בשביל שהם ימי תשובה והאי דקאמר דחוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת לפי שהוא גרם לתענית שהתענה בעבור חטאו שהרי חלום רע אינו בא לאדם אלא בשביל חטא ועון שבידו כדאמרינן אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון ועל כן ישב תענית לתעניתו אבל היושב בתענית חלום בשבת לכתחילה אין חוזרין ונפרעין ממנו משום ביטול עונג שבת כי מה היה לו לעשות על כרחו צריך להתענות דיפה תענית לחלום כאש לנעורת ואפילו בשבת, ודוקא תענית חלום הוא דשרי בשבת אבל תענית אחר לא כדכתב האלפסי ז"ל פ"ק דשבת, אמנם הנודר להתענות בשבת או בר"ה חנוכה ופורים צריך לישב תענית לתעניתו כדאיתא פ' קמא דר"ה צאו והתענו על מה שהתעניתם וזה היה בחנוכה ובשוגג כדאי' התם.

[שו"ת בנימין זאב סימן רי]

ואמר רב חסדא בו ביום ואמר רב יוסף ואפילו בשבת.

ונלע"ד דאתענית חלום בשבת אין צריך תענית לתעניתו בשביל ביטול עונג שבת, דהא ההוא תענית דשבת מבטל ההוא גזרה שראה בחלומו ע"י התענית שמתענה בשבת ואין לך עונג גדול מזה וכיון דעונג דידיה הוא אין צריך תענית לתעניתו, ובכה"ג אמרינן בסנהדרין שילהי פרק ד' מיתות ב"ד כשמת רבי אליעזר היה בוכה רבי עקיבא ואמרו לו תלמידיו רבינו למה אתה בוכה והלא שבת הוא אמר להם עונג דידי הוא הא קמן דאף על גב דשבת היה והיה אסור לבכות בשבת משום בטול עונג שבת אפ"ה בשביל עונג דידיה היה בוכה בשבת וה"ה הכ' כיון דעונג דידיה הוא אין צריך תענית לתעניתו ומכל מקום אם ירצה להתענות באיזה יום שירצה יתענה, וכן כתב בהגהה באשירי פ"ק דתעניות משם ראבי"ה דלאו דוקא בא' בשבת אלא איזה יום שירצה והמנהג בא' בשבת ואין לשנות המנהג ואם אינו כדי להתענות שני ימים רצופים דהיינו בשבת וביום א' של אחריו יתענה יום א' בין השבוע.

[שו"ת בנימין זאב סימן רי]

אמנם רבינו קלונימוס כתב שבזמן הזה אין אנו בקיאין בפתרון החלומות לדעת אם טוב ואם רע כאשר היו החכמים ולכן אין להתענות בשבת וכ"כ ראבי"ה ומכל מקום מנהג בזמן הזה להתענות בשבת בשביל חלום וכן היו נוהגין רבותינו ואם הוא ת"ח ישב כל היום וילמוד ובתעניתו ובלימודו יתכפר לו מכאן מוכיח לן דאין להתענות יום אחר בשביל ביטול עונג שבת דכיון דמתכפר לו בתעניתו וכ"ש לת"ח בלימודו אין לך עונג גדול מזה מ"מ מי שירצה להתענות יום א' בשביל שהתענה בשבת איני קורא עליו תגר ולא מתמיה עליו.

[שו"ת בנימין זאב סימן רי]

דף יג.

כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן.

שאלה, מר"ח אב עד התענית שרי לרחוץ בצונן כגון בנהרא או לאו. תשובה, יראה דלכאורה משמע דאסור, דהכי מסיק פ"ק דתענית כל שהוא משום אבל, בין בחמין בין בצונן אסור. וכל מה שנמנעים מר"ח עד התענית משום אבל הוא כרבנן פ' החולץ, שאני בין אבילות חדשה לאבילת ישנה, דהיינו מר"ח עד התענית כדמוכח בא"ז ובמרדכי דנהגו איסור ברחיצה. וא"כ לכל הפחות רוצה לומר בחמין, וי"ל דכל רחיצה קאמרי. וכן משמע קצת לשון המרדכי דכתב אהא דאמר כל מצות הנוהגים באבל נוהגים בט"ב, ואסור ברחיצה מיהו נהגו שלא לרחוץ מר"ח אב ע"כ. והשתא אי רוצה לומר דנהגו דווקא שלא לרחוץ בחמין מאי מיהו דקאמר, שפיר נקט תלמודא דווקא ט' באב דאסור ברחיצה אף בצונן, כמו שנהגו באבל. אע"כ מנהג אבותינו נמי דאסור ברחיצה אף בצונן, ולכך קאמר שפיר במרדכי ומיהו, אהא דמשמע תלמודא דדווקא בט' באב אסור ברחיצה. אף על גב דלשון הרמב"ם משמע דדווקא בחמין נהגו איסור, דכתב שנהגו הכל שלא לכנוס למרחץ בשבת זו. מ"מ נראה דכיון דא"ז ומרדכי פליגי עלה בהא, דאינהו סברי דנהגו מר"ח ואילך, ואיהו לא כתב אלא בשבת זו, ה"נ נימא דבהא נמי פליגי, דנהגו אפילו בצונן ולהכי נקט שלא לרחוץ ולא נקטו שלא לכנס במרחץ כהרמב"ם. אמנם כמדומה לי שראיתי בימי חורפי רוחצים בנהרות מר"ח ואילך ולא מיחו בידם, והמחמיר תבא עליו ברכה. [תרומת הדשן סימן קנ]

כל חייבי טבילות טובלין כדרכן, בין בתשעה באב בין ביום הכפורים.

כתבו בתוספות דטובלין אפילו למאן דאמר טבילה בזמנה לאו מצוה, דהא רבי יוסי ב"ר יהודה לית ליה טבילה בזמנה מצוה כדאיתא בנדה (ל.) בשמעתא דטועה וכדאמרינן נמי לקמן (קכא.) ואפילו הכי קתני בברייתא הזב והזבה והמצורע והמצורעת ובועל נדה וטמא מת טבילתן ביום נדה ויולדת טבילתן בלילה בעל קרי טובל והולך כל היום כולו רבי יוסי אומר מן המנחה ולמעלה אינו צריך לטבול כלומר ביוהכ"פ, אלמא קודם המנחה טובל, ואפילו מן המנחה ולמעלה אינו צריך לטבול קאמר אבל לא יטבול לא קאמר, וטעמא דמילתא דאע"ג דאסור ברחיצה ואפילו להושיט אצבעו במים הני מילי שלא לצורך אלא לתענוג אבל לצורך מותר וכדאמרינן (יומא עז:) מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש, ואמרינן נמי שומרי פירות עוברין עד צוארן במים.

[הרשב"א, שבת קיא.]

ודקא קשיא לך וכן אתה מוצא במנודה ובאבל אשארא קאי.

איכא למידק דהא במסכת נדרים פרק אין בין המודר (לה:) איבעיא לן הני כהני שלוחי דרחמנא נינהו או שלוחי דידן נינהו ולא איפשיטא ואמאי לא פשטינן לה מהא דרב הונא בריה דרב יהושע, ומסתברא דלאו קושיא היא דטובא איכא בתלמודא דכוותה דסלקי בתיקו בחדא מסכתא ומיפשטי במסכתא אחריתי, וחדא מינייהו מנודה בנעילת הסנדל דאיבעיא לן ולא מיפשטא במסכת משקין (טו:), ומיפשטא במסכת תענית (יג.) דאסור בנעילת הסנדל כדכתיבנא בבבא מציעא (נט:), וכן במעוכב גט שחרור אם הוא אוכל בתרומה לא איפשיט במסכת גיטין (מב:) ומיפשיט בכריתות (כד:), והא נמי דכוותה.

[הריטב"א, קידושין כג:]

דף יג:

אין הבוגרת רשאה לנול את עצמה בימי אבל אביה, הא נערה רשאה.

קס"ד דהיינו שהקלו בה שאין לה להמנע מרחיצה כדין אבל, ואינה רשאה לנהוג חומרא בכך, ולהכי אמרינן הא נערה רשאה לנוול כלומר שאין לה לרחוץ. ובמאי אילימא בחמין. פירוש כדבריך דלא סגיא לה אלא לאוקומה [בחמין], דהא בצונן [מותר] לכל אבל אפילו רחיצת כל הגוף וא"כ אפילו נערה מותרת לרחוץ, אלא ע"כ בחמין הוא דשרי לבוגרת לרחוץ ומיקל בה יותר מאבל. אין הבוגרת רשאה והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין. פירוש וכיון דמחמרינן כולי האי באבל דעלמא, הכא בבוגרת דאפשר לה בלא ניוול ברחיצה בצונן, למה נתיר לה לרחוץ בחמין, אלא לאו בצונן וש"מ דדוקא בבוגרת הקילו לרחוץ בצונן דאיכא ניוול כי לא רחצה אפילו בצונן, אבל באבל דעלמא אסור. [הריטב"א]

אלא אמר רב יצחק בשומע תפלה וכן אמר רב ששת בשומע תפלה.

היושב בתענית חלום בשבת כתבו הגאונים ז"ל שאומרה אחר תפלותיו קודם שיאמר יהיו לרצון אמרי פי, אבל בירושלמי אמרו שאומרה בעבודה דכל שהוא להבא אומר בעבודה, וכן בר"ח בתפלת מוסף, והכי גרסינן לקמן בפרק בג' פרקים בשנה (ה"א), וכן בברכות פרק תפלת השחר (ה"א), ר"ח שחל להיות בתענית, פירוש כגון צבור שגזרו תעניות ופגע בהם ר"ח דקיימא לן דאם התחילו אין מפסיקין, והיינו טעמא דנקט לישנא דר"ח שחל להיות בתענית ולא קאמר תענית שחל בר"ח, היאך הוא מזכיר של תענית, הכי גרסינן, ואיכא נוסחי דגרסי היאך הוא מזכיר של ר"ח, וא"כ הכי פירושו היאך הוא מזכיר תפלת מוסף של ר"ח בענין שיזכיר בה תפלת תענית, דאילו של שחרית אומרה כמנהגו בין גואל לרופא, אבל ליכא לפרושי כפשטיה דמבעיא ליה משום יעלה ויבא של ר"ח היכי אומרה, דמאי תיבעי ליה ולמה לא יאמר אותה כמנהגו, אלא ודאי כדאמרן, והיינו דמהדרינן ר' זעירא אומר בהודאה ר' אבא בר ממל אומר בעבודה ר' אבינא אומר בברכה רביעית, אמר ר' אבא מפני מה מצינו בכל מקום אומרה ברכה רביעית, פירוש כדקיימא לן דשליח צבור אומרה בין גואל לרופא ורביעית לאו דוקא אלא חמישית אף כאן אומרה ברכה רביעית, פירוש בתפלת יוצר כמנהגו ובתפלת מוסף ג"כ אומרה ברכה רביעית בפני עצמה וכן נפק עובדא כהדא דרבי אבא ע"כ, ולמדנו שיחיד אומרה בעבודה שאין היחיד אומרה ברכה בפני עצמה וכל שצועק להבא אומר בעבודה.

[הריטב"א]

תנא ושייר.

מתניתין אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד אין בין שבת ליוה"כ אלא שזה זדונו בידי אדם וזה זדונו בכרת. ק"ל דהא מדקתני אין בין משמע דתו ליכא בינייהו, ואף על גב דתנ' בתענית (יג:) אין בין ג' ראשונות לג' אחרונות שבאלו מותרים בעשיית מלאכה, ואמרינן עלה דתנא ושייר, ההיא מיעוטא דמיעוטא היא, דמסתמא אין בין לא משייר כלל, ותו דכיון דאמרת דאין בין לאו דוקא ותנא ושייר, מהיכא שמעינן מאי דדייקינן בגמרא על כל חדא מינייהו הא לענין פלוני זה וזה שוין, והא מנא לן כיון דתנא ושייר בהני, אלא ודאי דלא שייר מסתמא, דהא אפילו במקום שאנו אומרין בעלמא תנא ושייר אקשי תלמודא מאי שייר דהאי שייר דלית לן לאחזוקי תנא בשיירנא עד דמשייר תרתי מילי.

[הריטב"א, מגילה ז:]

דף יד.

אמר רב שמואל בר ספרטאי וכן אמר רב חייא בר אשי אמר רב בין גואל לרופא.

ש"צ שדלג ולא אמר עננו אומר במקום שנזכר כפרש"י כדלעיל ואני ראיתי מורי רבינו שהורה וצוה לש"ץ שדלג עננו לאמרו בשומע תפלה ולחתום ברוך אתה ה' העונה בעת צרה ושומע תפלה והר' פרץ מצרפת אומר ששמע מרבינו יחיאל שיכול לחתום בברכה כיון שנסתיימו כבר סדר הברכות אבל ר"י אלפס כתב כבעמוד וכן בספר המצות ע"כ.

[הגהות מיימוניות תפילה, פרק י]

כי פליגי בעננו מר סבר קרי לה התרעה, ומר סבר לא קרי לה התרעה.

התרעה זו שנזכרת במשנה בתעניות אלו בשופרות היא, שהיו תוקעים בשופרות סימן אחד בכל התרעה כדי להחריד את יצרם ותקיעות אלו נעשות בחותמיהן של ו' ברכות הנוספות, והם ז' התרעות עם אותה שבגואל ישראל כמו שיסודר ענין זה בפרק ב' ומה שיש להקשות בזו ממה שאמרו במסכת ר"ה כ"ז א' מקום שיש חצוצרות אין שופר ופירשנוה כגון תעניות וכו' ברכות פירושה שאין צריך בשופר הא מ"מ בשופר סגי וי"מ מפני זו שהתרעות אלו שבשופר לא בו' ברכות היו שאותם התרעות דוקא בחצוצרות אלא התרעות שאחר התפלה ושברחבה של עיר או שמא בגבולין שאין בגבולין אלא שופר או שמא אחר חורבן שאין התרעה אחר חורבן בשום מקום אלא בשופר.

[מאירי]

וי"מ בשופרות האמורים כאן שהם חצוצרות וכן מצינו בספרי פרשת חצוצרות שקורא לחצוצרות שופר אלא שבתלמוד המערב שבמסכת ר"ה אמרו קדמי ר' יהושע תקעין בתעניתא בשופר וליתקעון קומוי בחצוצרות חצוצרות במקדש ואין חצוצרות בגבולין ופירושה שלא בשעת מלחמה וכן בפרק ב' אמרו שם למה תוקעים בקרבנות לומר הרי אנו גועים לפניך כבהמה. [מאירי]

ושאר כל מיני פורענויות המתרגשות כגון חיכוך.

מתריעין על החיכוך בשבת, ע"כ לאו היינו התרעה בשופר דשופר בשבת מי איכא כדדייק בספ"ק דתענית (יד. ושם) אלא התרעה בפה בעננו וסבר כמ"ד התם דעננו קרי ליה התרעה ותימה דמאי פריך מההיא דבשאר מיני פורענויות דקתני לא היו מתריעין על החיכוך אלא צועקים דילמא ה"ק לא היו מתריעין בשופר אלא צועקים בפה בעננו ואין לומר אף על גב דתרוייהו בפה התרעה לחוד וצעקה לחוד דהתם משמע דלמ"ד עננו קרי ליה התרעה חדא היא וי"ל דה"פ מדקאמר שבשבת מתריעין לכל הפחות בעננו א"כ ראוי לעשות על החיכוך התרעה אפי' בשופר בחול כיון שהוא דבר גדול כל כך דבשבת צועקים. [תוספות, בבא קמא פ:]

קצת יש לדקדק מילפת דכתיבא באורייתא והוי מום כדלקמן (מא.) והיא חזזית המצרית, ובב"ק בפרק מרובה (פ:) משמע דיש לה רפואה, כדאמרינן מתריעין על החיכוך בשבת ומוקי לה בחזזית המצרית דלח מבחוץ ויבש מבפנים.

ומיהו יש לפרש דהא שמתריעין לאו שתתרפא אלא שלא תוסיף דמה נפשך אין לה רפואה דאמרי' לקמן שמלפפת והולכת עד יום המיתה וכתיב נמי אשר לא תוכל להרפא. [תוספות, בכורות לח:]

דף יד:

שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מטרא היכי נעביד.

שאלת, בארצנו ובכל מלכותנו נמנע המטר מחדש אייר עד יציאת חג השבועות. והתחילו הצמחים לשנות ומקצתם להתיבש. וגזרנו תענית והתפללנו כל הקהל כאחד בבית הכנסת כל היום. ונחלקו התלמידי' בתפלה כת אומרת שאין לומר שש מי שענה בזמן הזה שנמנע המטר בזמן הזריעה אבל עכשו לא. אלא שמרבין בתפלה ומתריעין בשופרות בלבד. ואמרו שכן נראה מדברי הגמרא ומדברי הר"מ במז"ל. וכת אומרת שאומרין שהצמחים מתחילין ליבש ואין לנו שהות לגזור שלש עשרה תענית לפי שיתיבש כל העולם ולפיכך נתנו לזה חומרא כשבע תעניות אחרונו'. וכך מצאו מפורש לרב רבי יהונתן. הודיעני הדין עם מי.

תשובה נראה לי כדברי הכת הראשונה מכמה טעמי'. וחדא דמשמזכירין טל בפסח אין מזכירין גשמים אפילו הרבים אלא בשומע תפלה כיחידים ואפילו צריכין לגשמים

אוצר החכמה 18/06/2018

הרבה וכדשלח להו רבי סימון לבני גלילא, דגרסינן בפרק קמא דתענית שלחו ליה בני נינוה לרבי כגון אנו דצריכין מטרא אפילו בתקופת תמוז כיחידים דמינן ובשומע תפלה או דילמא כציבור דמינן ובברכת השנים. שלח להו כיחידים דמיתו ובשומע תפלה. והקשו עליה בגמ' אמר ר' יהודה אימתי בזמן שהשנים כתיקונן וישראל שרויין על אדמתן. אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן. אמר ליה מתניתא קא רמית עליה דרבי תנא הוא ופליג. ואיפסיקא התם הלכתא הכי. ואין אנו מזכירין אלא בשומע תפלה היאך יוסיפו בתפלת שש. ובההוא מעשה דנינוה אמרו בירושלמי בנינוה צריכי' למעבד תענית בתר פסחא. אמר להם בואו ועשו ובלבד שלא תשנו ממטבע ברכה. ועוד דתנן עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן וכו'. והיחידי' חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן. יצא ניסן בלא גשמים סימן קללה שנ' (שמואל א יב) הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' וגו'. ולא ראינו מעולם מי שעשה כן.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן שעז]

ותשובתו ז"ל אינה נראית נכונה. מאי שנא שאלת גשמים שצריכין לאחר ניסן משאר צרות שמוסיפין ששה ומה שאמר בירושלמי ובלבד שלא תשנו ממטבע הברכו' היינו שלא יאמרו בברכת השנים ותן טל ומטר אלא בשומע תפלה. ומאי דאמרי' שאם יצא ניסן הגשמים סימן קללה. כבר נתפרש זהו אם לא ירדו קודם לכן אבל ירדו ופסקו אינן סימן קללה ובירושלמי (שם) מפורש שמוסיפין שש ברכו' לאחר הפסח דהכי גרסי' התם בנינוה צריכין למעבד תעניתא בתר פסחא. אתא שאלון לר' אמר להו לכו ועשו ובלבד שלא תשנו ממטבע של תפלה. היכן הוא אמר ר' ירמיה סבר מימר בשומע תפלה. א"ל ר' יוסי לא כן אמר לי ר' זעירא בשם רב הונא לא שאל בברכת השנים או שלא הזכיר גבורו' גשמים בתחיית המתים אומר בשומע תפלה. אמר לן רבי לכו ועשו ובלבד שלא תשנו ממטבע התפלה. על דעתיה דר' יוסי היכן אומרה בשש שהוא מוסיף. עד כדון צבור שיש לו שש יחיד שאין לו שש. אמר ר' חנינא לא כן א"ר זעירא בשם רב הונא יחיד תובע צרכיו בשומע תפלה. ואלו צרכיו הם ע"כ. הרי מפורש שמוסיפין שש ובהם מזכיר גבורת גשמים.

[שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן רכד]

אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון.

כשהוא עושה נפילת פנים אחר תפלה יש מי שהוא עושה קידה ויש מי שהוא עושה השתחויה ואסור לעשות השתחויה על האבנים אלא במקדש כמו שבארנו בהל' עבודת כוכבים ואין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא א"כ הוא יודע בעצמו שהוא צדיק כיהושע אבל מטה פניו מעט ואינו כובש אותן בקרקע, ומותר לאדם להתפלל במקום זה וליפול על פניו במקום אחר.

[רמב"ם, תפילה ה יד]

כתב הראב"ד א"א בירושלמי ובלבד יחיד על הצבור ואית דגרסי ובלבד יחיד בצבור עכ"ל. והטעם דכשמרבה תחנה על הצבור בצבור ואין נענה הויא ליה כיסופא. ומכיון שכתב רבינו אא"כ נענה כיהושע ממילא משמע דהיינו על הצבור ובציבור. ומ"ש אבל מטה פניו וכו' הוא מדאמרינן התם (מגילה כב) א"ר חייא ברי' דר"ה חזינא לאביי ורבא דכי נפלי אאנפיהו מצלי אצלויי כלומר מטין על צדיהן שלא יראו כנופלים ע"פ לפי שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו וכן פירש"י וכן נראה מדברי הרי"ף. ואף על פי שבהל' עבודת כוכבים פ"ו כתבתי דרבינו מפרש דהא דאביי ורבא מצלי אצלויי היה כדי שלא ישתחוו על הרצפה י"ל שהוא ז"ל סובר דכיון דמייתי בגמרא להא דאביי ורבא מצלי אצלויי בתר הא דאמר ר' אלעזר אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו ובתר הא דתניא השתחויה זו פישוט ידים ורגלים אית לן למימר דאתרווייהו קאי וה"ק אביי ורבא כי הוו מצלי על הצבור ובצבור לא היו נופלים על פניהם לפי שאנשים חשובים היו וכדר' אלעזר אלא הוו מצלי אצלויי וכי הוה רצפה קמייהו אף על פי שלא היו מתפללין על הצבור נמי הוו מצלי אצלויי כי היכי דלא ישתחוו על הרצפה א"נ אף ע"ג דהא דאביי ורבא אצלו אצלויי כדי שלא ישתחוו על הרצפה היו עושין כן מכל מקום משמע דכל כה"ג לא הוי בכלל מה שאמרו אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו.

[כסף משנה]

שאלה אם מותר להתפלל בבריכה. תשובה כל כמה דכייף איניש בתפילה טפי מעלי אלא דמטעם דאין אדם רשאי ליפול על פניו אא"כ מובטח לו שיענה כיהושע (תענית יד) מטעם זה אין להתיר הבריכה. ואין לומר דהכורע על ברכיו אין קרוי עומד דהא כיון דרוב גופו בעמידה יש להחשיבו עומד אם נועץ ארכובותיו בארץ ושאר כל הגוף עומד והא דעמוד על רגליך כל הרגל עד הארכובה נקרא רגל דהא ביבמה כתיב וחלצה נעלו מעל רגלו ותנן (יבמות קה) מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה והא דאמרו ביבמה שלא תהא יושבת על ברכיה היינו שהברכים בארץ והיא סומכת גופה ויושבת עליהן ודוק. וכן בשלמה הוא אומר ויקם מכרוע על ברכיו וקרי ליה תפילה.

[שו"ת הלכות קטנות חלק א סימן צד]

דף טו.

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה וישרים לשמחה.

וא"ת ואמאי לא אמרינן הכא דקאי אתרווייהו כמו תתנה ואכלה ומכור בפ' כל שעה (פסחים כא:) ובפ' כל הבשר (חולין קיד.) ובפ"ק דמסכת ע"ז (כ.) וגבי נשך ומרבית בפ' איזהו נשך (ב"מ סא.) דלא דמי לתקום והדרת בפ"ק דקדושין (לב:) ומיהו לא דמי לתתנה ואכלה דתרי מילי נינהו אבל הכא חדא מילתא דבאצבעו חדא קאי דכי האי גונא מחלקין אה' מקראות דאין להם הכרע שאת מחר משוקדים ארור וקם וכי תימא באצבעו נמי לא יהיה לו הכרע ויש לחלק משום דאשכחן ונתת על קרנות המזבח באצבעך כדאמרינן בפ' ב' דזבחים (כד:) וצריך עיון במסכת תענית (טו.) דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה דאמרינן צדיקים לאורה וישרים לשמחה ולא אמרינן דקיימי אתרווייהו כמו תתנה ואכלה.

[תוספות, מנחות יט.]

סדר תעניות כיצד וכו'.

כוונת הפרק לבאר לנו עניני תעניות אחרונות של גשמים ורבו יסוב על ג' ענינים הראשון לבאר תכונת הענינים והתפלות שהיו מסדרים בז' תעניות האחרונות של מטר והאיך היו מתנהגים בדרשות ובתוכחות החכמים והזקנים קודם התפלה כדי לעוררם בתשובה מתוך דבריהם והשני לבאר מי הוא המחוייב להתענות בהם מאותם שלא נתחייבו להתענות בראשונות השלישי לבאר הזמן הראוי לקבוע בו תענית זהו שרש הפרק דרך כלל אלא שנתגלגלו בו דברים אחרים שבעניני עבודת אנשי משמר ובית אב כמו שיתבאר.

[מאירי]

עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל.

נתמלא זקנו ראוי ליעשות שליח ציבור ולירד לפני התיבה ולישא את כפיו, תימה דבפ' הקורא את המגילה (מגילה כד.) אמרינן קטן קורא בתורה ואינו פורס על שמע ולא יורד לפני התיבה ולא נושא את כפיו משמע הא הביא שתי שערות יורד לפני התיבה ונושא את כפיו ויש לומר דכשהביא ב' שערות יכול לירד לפני התיבה אבל ליעשות שליח ציבור קבוע או להתפלל בתעניות ובמעמדות אינו נעשה עד שיתמלא זקנו כדאמרי' במסכת תענית (טו.) אין מורידין לפני התיבה אלא זקן ורגיל וא"ת דבסוף לולב הגזול (סוכה מב.) משמע דאפילו קטן נושא את כפיו דאמרינן קטן שיודע לישא את כפיו מחלקין לו תרומה בבית הגרנות ובקונטרס פירש לאו דוקא קטן אלא מיירי כשהביא שתי שערות ולא משמע הכי אלא קטן ממש דומיא דקטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה והיודע לשחוט אוכלין משחיטתו דמוקי לה בגדול עומד על גביו וי"ל דהא דקטן נושא את כפיו היינו עם הגדולים כדאמרינן גבי שיר בין רגלי הלוים היו עומדין וצערי הלוים היו נקראים בפ' אין בערכין (ערכין יג:) אבל בפני עצמו אינו נושא את כפיו עד שיביא ב' שערות.

[תוספות, חולין כד:]

ואומר לפניהן עשרים וארבע ברכות שמונה עשרה שבכל יום, ומוסיף עליהן עוד שש.

מסקינן בגמ' שאינן אלא בשבע אחרונות, ואף על גב דרב אשי שהוא בתרא דייקא ליה מתני' דבאמצעיות נמי איכא כ"ד, אגמרא סמכינן דקאמר השתא דאתית להכי עשרין וארבעה נמי לאו שיורא הוא כו', ומתני' נמי דיקא דכיון דאסיקנא לקמן בתיבה דכי קתני סדר תעניות כיצד אשבע אחרונות קתני, סיפא דמתני' עמדו בתפלה עלה קאי ולא מפסקינן רישא וסיפא בתרי טעמי, ונראה בסדורא דהני מתני' דתנא איירי באיסורי מעיקרא ותנא בסיפא שבאלו מתריעין ואין התרעה אלא במקום עשרים וארבעה, והדר פריש דהתרעה זו מוציאין את התיבה לרחוב ומתפללין שם עשרים וארבעה ברכות שעליהן מתריעין, ולא קתני התם סדרא דהתרעה במתני' משום דתני לה לתרועה בפ"ק, אלא במעשה דר' חלפתא ור' חנינא בן תרדיון משום פלוגתא דסידורא.

[הרמב"ן]

דף טו:

כל הכתוב במגלת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר.

כך היא הגירסא במשניות מדוייקות כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור ולאחריו מותר וכל הכתוב דלא להתענאה לפניו ולאחריו מותר. ולפי גירסא זו על כרחנו יש לנו לומר כי איסור הספד חומר גדול הוא מאיסור התענית, כי יותר חלול לקדושת יום לנהוג בו עינוי מלנהוג בו הספד כי המתענה כל היום יותר מתענה מן הסופד, ולפי זה יש לנו לומר כי בכל הימים של מגילת תענית אפילו אותן שהן קלים אסרו בו תענית לפי שהוא חלול גדול אבל לא אסרו הספד בכולם אלא באותן שהיו חמורים מאד, ולפיכך כל יום שכתב בו דלא למספד הוא חמור, וכן נראה ממה שאמרו במגילת תענית אילין יומיא דלא להתענאה בהון ובמקצתהון דלא למספד בהון, ופשוטן של דברים שכולן אסורין בתענית ומקצתן בהספד, שאם תאמר שמקצתן בהספד ומקצתן בתענית לבדו בלא הספד, כי ההספד חלול גדול מן התענית כדברי ה"ר אפרים ז"ל לפי שהוא דבר של פרהסיא יותר, ופעמים שהוא אסור בהספד ומותר בתענית והיום שכתוב בו דלא למספד הוא קל, א"כ ריש ירחא דניסן שאמרו דלא למספד מותר הוא בתענית, ובגמרא אמרו על כ"ט באדר שעשאוהו כיום טוב עצמו להאסר בשניהם מפני שמוטל בין שני ימים טובים משא"כ בכל יום שלאחר יום טוב שהוא מותר באחד מהם, ואם יום שוב עצמו של אחד בניסן אינו אסור אלא בהספד בלבד שכתוב בו היאך יגרום לכ"ט באדר איסור בשניהם, זה ודאי אי אפשר.

[הריטב"א]

אבל הנכון כמו שאמרנו כי הכתוב בו דלא למספד אף בתענית הוא אסור וקדושתו חמורה, ומפני זה החמירו בו במשנתינו שאמרו לפניו אסור, וכל שכתוב דלא להתענאה אינו אסור בהספד וקדושתו קלה ולפיכך הקילו בו במשנתינו ואמרו שאפילו לפניו מותר, ואין לנו לשמוע להפך גירסת משנתינו ולא להפך דברי רב אשי שאמר בגמרא כל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר כמו שהגירסא בכל הספרים שלנו, עד שמחק ה"ר אפרים ז"ל והגיה כל שלאחריו בהספד אסור בתענית מותר והאמת מורה דרכו.

[הריטב"א]

דף טז.

למה יוצאין לבית הקברות.

הא דאמרינן למה מתכסין בשקין ולמה יוצאין לבית הקברות, לא מצינו

זה בשום מקום שאמר זה לא במשנה ולא בברייתא אלא שהם היו נוהגים כן, וכבר כתבנו בפ"ק דר"ה (טז.) כיוצא בו שהוא שאלה על המנהג, ודבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות להתפלל שם שאסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש, וכל שכן שאסור בקברי גוים, וברחוב הוא דמתפללין כדאיתא במגילה בפרק בני העיר (כו.), אלא להכניע לבם שהם חשובים כמתים, או כדי שיבקשו המתים עליהם רחמים היו יוצאין שם אחר שהתפללו. [הריטב"א]

חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל.

פי' המורה כי מציון תצא תורה זו לשכת הגזית שבה עמדו נביאים המוכיחים את ישראל. פי' הר המוריה הר סיני. ופי' קמא נ"ל עיקר דכתיב בד"ה ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו אשר הכין במקום דוד בגורן אורנן היבוסי אלמא מוכח כי הר המוריה היא ירושלים וי"ל הר הבית קורא הר המוריה או י"ל כל הר ירושלים קורא מוריה ובמקום שנעקד יצחק שם היה המזבח והוא שאמר אברהם אשר יאמר היום בהר ה' יראה שבהר הזה היו מתקבצים כל ישראל בג' רגלים דכתיב בהו ג' פעמים בשנה יראה כל זכורך אבל ק"ק שהמקראות אינם מוכיחים כן דכתיב ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על א' ההרים אשר אומר אליך מוכיח שלא היה יושב שם וכל ההרים ששם נקר' ארץ המוריה וכתיב וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק ואילו היה הר הבית שבתוך ירושלים ידוע היה ועוד שאמר לנעריו שבו לכם פה עם החמור אנה הושיבם שהר המוריה היה בתוך עיר ירושלים. ועוד שראה איל אחד נאחז בסבך וכי בתוך העיר היה יער ומכל זה מוכח שלא היה עיר ויישוב שם ואין לומר שאח"כ נבנית ירושלים שם שהרי קודם זה המעשה כתיב ומלכי צדק מלך שלם ומתרגמינן מלכא דירושלים. וי"א שהר הבית שבתוך ירושלים לא הי' בתים בנוים בו אלא כמו יער היה שהיו צומחים בו אילנות שהרי אף בימי דוד גורן היה ולא הי' בתים בנוים בו וכל ההרים שסביבות ירושלים נקראים ארץ המוריה על שם ירושלים. [תוספות ר"י"ד]

ויש לו נעימה וקולו ערב.

שאלת עוד בשליח צבור שקולו ערב ונאה לשומעים ומאריך בתפלתו כדי שישמעו העם קולו ערב. ומתנאה בזה ושמח בקולו ודעתו בכך בעת שהוא מתפלל. ואומר שראוי הוא בכך ושיהא שמח בלבו. אם ראוי למחות בו שראוי לעשות תפלתו תחנונים והיאך יהיה זה מתחנן מתוך שמחה.

תשובה דברים אלו אחר כונת הלב הם אמורים. אם שליח צבור זה שמח בלבו על שנותן השבח וההודאה לשם בקול ערב ובנעימה ושמח מתוך יראה תבוא עליו ברכה. שאחד מן הדברים המחויבין למי שמורידין לפני התיבה הוא שיש לו נעימה וקולו ערב. וכדתניא במסכת תענית (טז) עמדו בתפילה אף על פי שיש שם זקן או חכם אין מורידין לפני התיבה אלא הרגיל. רבי יהודה אומר מטפל ואין לו יש לו יגיעה בשדה וביתו ריקן זקן ופרקו נאה שפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב וכו'. אבל צריך להתפלל בכובד ראש דתנן (ברכות לב) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. ויעמד באימה כמי שעומד לפני שכינה. דגרסינן התם אמר רב חמא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא המתפלל צריך שיראה את עצמו כאילו שכינה שרויה כנגדו שנאמר (תהלים טז) שויתי ה' לנגדי תמיד. ותניא אין עומדין להתפלל לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים. לפיכך שליח צבור זה אם שמח ועומד ביראה וכדכתיב (תהלים ב) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה הרי זה משובח. אבל אם מתכוין להשמיע קולו ושמח לקולו שישמעו העם וישבחוהו הרי זה מגונה. ועליו ועל כיוצא בו נאמר (ירמיה יב) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. ומכל מקום כל שהוא מאריך בתפלתו לא טוב עשה שבכמה מקומות אמרו לקצר מפני טורח צבור.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן רטו]

דף טז:

אמר רב חסדא זהו שביתו ריקם מן העבירה.

כלומר שהוא צדיק, והרמב"ם ז"ל פירש שלא יהיו בו ובבני ביתו ובכל קרוביו ובכל הנלוים עליו בעלי עבירות אלא יהיה ביתו ריקן מעבירות, וכשם שצריך שילמדו הכהנים ה' שנים בהלכות עבודה קודם שיעבדו כמו שדרשו ז"ל דכתיב בן חמש ועשרים שנה וכתיב בן שלשים שנה כך צריך שירגיל עצמו וילמוד סדר התפלה וקריאת התורה זמן מרובה קודם שיעמוד להיות ש"צ כדי שיהא בקי יפה יפה, וכך אמרו ז"ל לעולם יסדיר אדם תפלתו ואח"כ יתפלל, ומהם פסקו שאין החיוב כל כך אלא בתפלות של ר"ה ויום הכפורים ושל פרקים אבל בשאר ימות השנה לא צריך, וכמה הוא פרקים משלשים יום ולהלן ואם יודע בעצמו שהוא אינו בקי מאד ויודע להשמר אפילו משגגה אין לו להכניס עצמו בעבודת השם בדברי קדושה להיות אמצעי בין ישראל לאביהם שבשמים, וצריך לדקדק שיהיה בשניו כמספר שני העובדים עבודה מבן כ"ה שנה ולמעלה, והמצוה מן המובחר מבן שלשים שאז הוא ימי הזקנה ולבו נכנע ונשבר יותר ונהגו שאין מתפלל אלא מי שהוא נשוי אשה דומיא דכהן גדול שאמרו ז"ל שתהיה לו אשה לשמרו מן החטא כדאיתא התם ביבמות שהן שומרות אותנו מן החטא ועונש.

[כל בו סימן סה]

ש"צ שאינו ראוי והגון ובקי ועומד לקרא בתורה שהיה הוראת משפטי השם ואסורין והיתרין אין מקיפין לו כשאר עונשין כדכתיב (ויקרא י ג) בקרובי אקדש, והעד על זה נדב ואביהוא וקרח ועדתו ופרץ עוזה וצרעת עוזיהו כשגבה לבו לעבוד, ושכרו מרובה אם היה מן ההגונים שבארנו ויתנהג כהוגן וכשורה ויהיה ממצדיקי הרבים בתפלתו והוא הנקרא מלאך ה' כמו שדרשו ז"ל ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא בש"צ, שכל העושה מלאכת השם ומצותו הוא מלאך כמו שמצינו בגדעון ויקרא מלאך ה', ואמר זה פנחס וצריך שיקדש עצמו קודם שיעמוד להתפלל מטומאת קרי ושיהיה קדוש ממחשבת עבירה וכ"ש ממעשה כי את לחם אלהיו הוא מקריב וצריך שתהא תפלתו שגורה בפיו, וישמר מרשע כפי יכלתו שאם לא כן אין ראוי לספר חקיו של הקדוש ברוך הוא כמו שכתוב (תהלים נ טז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי. [כל בו סימן סה]

וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית.

וראיתי תשובה שהשיב רבינו שרירא גאון ז"ל לראשי קהל פא"ס וזהו תורף שלה, ודשאלתון שנינו מעשה בימי ר' חלפתא ובימי ר' חנניא בן תרדיון כו' עד שלא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית, תקיעות לחודייהו הוא דאינן אלא בשערי מזרח, או דילמא תקיעות וברכות ואין ברכות נוהגות בזמן הזה, היאך מנהג בישיבה.

תשובה הכין חזינא דתקיעות לחודייהו הוא דאמרו חכמים אינן נוהגות אלא בשערי מזרח, אבל ברכות כ"ד אמורות במשנה שלפניה בסתם אומר לפניהם כ"ד ברכות ומנהג המקדש כבר מפורש בגמ', אבל מנהגא דעלמא השתא דתענית בכל צרה שלא תבוא על הצבור מעצירת גשמים או יוקר השער או דבר או ארבה ומאי דדמי להכי, מתאמרן קדמנה שבע ברכות כסידרא דמפורש במתני' ותוקעין כהנים בסוף כל חדא, והכין רגילנא דמצלינא תפלת השחר גרידתא ובתרא קאים זקן ואומר דברי כבושין והדר נחית שליח צבור דאית ביה מדות דמפרשן בהלכתא ומתחיל ברוך אתה דצלותא כד לביש שק וכד מחית שק על תיבותא וספרי וכהני דקיימין בשיפורי, וכד מטי לברכת גואל ישראל מתחיל בברכתא אריכא כו' ע"כ מן התשובה הזו בקיצור ובדילוג. ועוד היא ארוכה במנהג הנהוג אצלם בישיבה והוא אצלם כמו שכתוב שם מנהג ברור ונהוג להם מימות אבות ראשונים ועד עכשיו, וכיון שנתברר לנו הענין בראיות שבגמרא והוחזק לנו ממנהגם של גאונים ז"ל לא נשאר בית מיחוש וספק בזה וראוי להתנהג בו. [הרמב"ן]

ונראה לי שאין צבור מתפללין עננו של תעניות באחרונות שאין מוסיפין אלא שש, דאי לא תימא הכי עשרים וארבעה עשרים וחמש הויין, והטעם לפי שהכל כלול באלו שש ברכות של תוספת והרי חותמין בהם העונה בעת צרה לפיכך לא הצריכו להוסיף אף אחרת שיחתמו בה העונה בעת צרה, אבל לפי שאמרו בגמרא בגואל ישראל מאריך ובחותמה הוא אומר מי שענה כו', משמע שעננו של שאר תעניות אומרו בגואל ומעין ברכה הוא [נ"א הואיל] ונתנו חכמים רשות להאריך בהם שכל צרה שישראל ניצולין ממנה גאולה היא כענין שנאמר הוא יפדה את ישראל מכל צרותיו, וכן כתב רש"י ז"ל בפרק הקורא את המגילה (יז:) דגאולה דתפלה לאו דקבוע גליות הוא אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות אלינו תמיד, דהא ברכת קבוץ גליות ובונה ירושלים וצמח דוד לכל אחת ברכה בפני עצמה ע"כ, ומזכיר נמי העקידה שעיקר חתימה זו ביום זה עליה דגרסינן בירושלמי גואל ישראל ולא יצחק נגאל מכיון שנגאל יצחק כמי שנגאלו כל ישראל ר' ביבי אמר רבי אבא אמר רבי יוחנן אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא גלוי וידוע לפניך רבונו של עולם שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני ע"ג המזבח היה לי להשיב ולומר אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו אתה אומר לי העלהו שם לעולה חס ושלום לא עשיתי כן אלא כבשתי את יצרי ועשיתי רצונך יהי רצון מלפניך שבשעה שיהיו בניו של יצחק נכנסין לידי צרה ואין להם מי שילמד סניגוריא אתה תהא מלמד עליהן סניגוריא, ה' יראה אתה שתהא זוכר להם עקידתו של יצחק אביהם ותתמלא עליהם רחמים, וכן מצאתי נמי במנהג הישיבות בתשובה הנזכרת שהן אומרים פסוקים דעקידה מקודם חתימה בגואל ישראל. [הרמב"ן]

דף יז.

כהן הדיוט אחת לשלשים יום מנלן אתיא פרע פרע מנזיר.

הך לאו ג"ש היא דקרא דיחזקאל דברי קבלה הם, ואין עושין ג"ש אלא כששני המקראות הן של תורה, אלא דגלויי מילתא בעלמא היא שנפרש פרע האמור לענין כהנים כדרך פרע האמור בנזיר, ומ"ה קא מקשה ר' פפא לאביי, אימא דלא לירבו כלל, ואם הילפותא היתה ג"ש גמורה לא היה מקום לקושיא זו כלל דג"ש גמרינן.

[חדושי הר"ן, סנהדרין כב:]

אמר קרא יהיה בגימטריא תלתין הוי.

גימטריאות הוא לחשב האותיות, ואין זה מגופי ההלכות, כי כבר היה ידוע אל החכמים כי סתם נזירות שלשים יום, ורצו לחדד התלמידים לסמוך זה לגימטריא, יהיה, שלשים יום בגימטריא, כמו שנזכר בנזיר פרק ראשון וכן ההין הוא שנים עשר לוג, ידוע היה להם, וסמכו זה ל'שמן משחת קדש יהיה זה לי' זה בגימטריא, שנים עשר, כמו שנזכר בהוריות פ' אחרון, וכל זה הוא פרפראות ולא עיקר, ואין אדם מקבל עליהם שכר כמו בגופי ההלכות.

[מגן אבות להרשב"ץ, אבות פ"ג מכ"ג]

אי הכי אפילו האידנא נמי.

האי אי הכי לא אתפרש בדרך אי אמרת בשלמא, דאפילו פירכא דר"פ ליתא אכתי איכא לאקשויי אי הכי האידנא נמי לחייבו כהני לספר משלשים לשלשים, ואפשר לפרש דמעיקרא הוה סברינן דהא דכהן הדיוט מסתפר משלשים לשלשים יום אינו מחמת מצוה של תורה אלא דרך כבוד

בעלמא כענין מלך וכ״ג, ומ״ה קא מקשה אא״ב דלאו משום מצוה דאורייתא אלא משום הדור וכבוד היינו דאיכא למימר דבזמן ביאה חייבין לספר האידנא דלאו זמן ביאה שרי אא״א דמצוה דאורייתא היא האידנא נמי לחייבו. [חדושי הר״ן, סנהדרין כב:]

רבי אומר אומר אני כהנים אסורים לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו.

כל כהן שיודע מאי זה משמר הוא ומאי זה בית אב הוא ויודע שבתי אבותיו קבועים בעבודה [היום] אסור לו לשתות יין כל אותו היום, היה יודע מאי זה משמר הוא ואינו מכיר בית אב שלו אסור לו לשתות כל אותה שבת שמשמרתו עובדין בה, לא היה מכיר משמרתו ולא בית אבותיו הדין נותן שאסור לשתות יין לעולם, אבל תקנתו קלקלתו והרי הוא מותר לשתות תמיד שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו.

[רמב״ם ביאת המקדש פ״א ה״ז]

כל כהן שיודע וכו׳. א״א הלכה כרבי שתקנתו קלקלתו שאין עכשיו שעת עבודה ולמהרה יבנה לא חיישינן ובין מכיר ובין שאינו מכיר מותר לשתות יין דסתמא אמר אביי כמאן שתו כהני האידנא חמרא כרבי.

עד שיקבע בבית אב שלו. א״א כמה דבריו חלושים וקלושים וכי כשיבנה בית המקדש לא יהיה שם מצרף ומטהר ומודיע המשמרות הראויות ושבתם ויומם ואי זה שהות יהיה שם לקביעותם. [השגת הראב״ד]

דברי הראב״ד בהשגות כדברי רש״י, ולפיכך כתב הלכה כרבי וכו׳ ורבינו סובר שלא בא רבי לחלוק אלא על אינו מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו אבל במכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו וכן במכיר משמרתו ואין מכיר משמרת בית אב שלו ליכא פלוגתא בין רבי לת״ק ובאינו מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו אינו גורס ויודע שאבותיו קבועים שם דאל״כ לא הו״ל להשמיטו. [כסף משנה]

ועל מה שכתב רבינו, שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו. כתב הראב״ד כמה דבריו חלושים וקלושים וכו׳. ואני אומר שכשיבנה בית המקדש אפילו אם יבנה בידי שמים לא בו ביום שיבנה יודיע המשמרות הראויות ושבתם ועוד שדעת רבינו שבלא בנין בית המקדש אפשר להקריב קרבנות כמו שכתב בספר ו׳ מהלכות בית הבחירה.

ועוד יש לומר דרבינו לא בא ללמד שכשיבנה בית המקדש אסור לו לשתות עד שיקבע, אלא בא ליתן טעם למה מותר לשתות יין בזמן הזה, והכי קאמר שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו וכיון שעכשיו אינו קבוע אינו ראוי לעבודה, ולפיכך מותר ביין ולכשיבנה בית המקדש ויקבע אז יאסר ולא קודם. [כסף משנה]

ואמר אביי כמאן שתו האידנא כהני חמרא כרבי.

ואע״ג דרבי יחידאה הוא הלכתא כוותיה דהא כהני עבדי כוותיה, ומאי דאקשינן בגמ׳ גבי גדל פרע בזמן הזה דמייתינן הא מתני׳ דחמרא ומימרא דאביי ואמרינן מכלל דרבנן אסרי, לאו למימרא דהלכתא כרבנן ביין, אלא הכי קאמר כיון שלמדנו מדברי אביי דרבנן אסרי בזמן הזה ביין שחוששין לבנין בית המקדש כך אוסרים לגידול שער בזמן הזה מהאי חששא, ואע״פ שעושים העולם כרבי ביין ולא מחינן בהו, מפני שאי אפשר לעמוד בהן, אבל לגבי תספורת שאפשר לעמוד בזה והוא תיקון נאה להם, היה לנו למחות בידם ולכוף אותם לעשות כדברי חכמים שלא לגדל פרע מל׳ יום ואילך. [הריטב״א]

דף יז:

מכלל דרבנן אסרי.

לא הוה לאקשיי מכללא דהא רישא, דברייתא בהדיא תניא כהן שמכיר משמרתו ובית אב שלו אסור לשתות יין כל אותו יום וכו׳ כדאיתא במס׳ תענית, אלא דאורחא דתלמודא בכמה דוכתי דמקשה מדיוקה דרישא אע״ג דמתפרש בסיפא וכדאיתא בשבת פ׳ במה מדליקין וכו׳, וי״ל דעיקר ההוכחה היא מדברי ר׳ דמיניה ילפינן דרבנן דאסרי אפילו בזמן הזה אסרי דאלו מדברי חכמים עצמן אפשר שלא אסרו אלא בזמן הבית אבל השתא רבי מגלה לן דרבנן דאסרי אפילו שלא בזמן בית המקדש אסרי דהא ר׳ לאחר חורבן איירי דאמר כהן אסור לשתות יין לעולם לפי שהן משמרות חלוקות שנתערבו מצד הגלות ותקנתו קלקלתו, וכן נראה שלא מצינו בתלמוד שיביא סוף הברייתא לדקדק על מה שמפורש בראשה, אע״ג דאשכחן שמדקדק ברישא מאי דמפורש בסיפא.

[חדושי הר״ן, סנהדרין כב:]

וא״ת אמאי קא מקשה מכלל דרבנן אסרי, לימא ליה אה״נ דרבנן אסרי אבל אנן סמכינן כרבי, כדאמרינן בשתיית היין דשתו כהני האידנא יין כרבי, וי״ל שאין הדבר ברור כל כך שיהיה הלכה כרבי בשתיית יין אלא מתוך הדחק עושין כרבי וסומכין שיהיה הלכה כמותו אף מחבירו, אע״פ שאין הדבר ברור אבל בפריעת ראש למה.

[חדושי הר״ן, סנהדרין כב:]

דרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין את היין.

שכור אל יתפלל עד שיעבור יינו ואם התפלל תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל ואפילו אם עבר זמן התפלה דחשיב כשוגג שתוי אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תפלה היכי דמי שכור והיכי דמי שתוי שכור כל שאינו יכול לדבר לפני המלך שתוי כל שיכול לדבר לפני המלך ומ״מ לכתחלה לא יתפלל אפי׳ אם שתה כדי רביעית עד שיסיר יינו ודרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין היין וה״מ כששתה רביעית אבל שתה יותר כ״ש ששינה שוכרתו ודרך טורדתו ופירש בה״ג ה״מ במהלך ברגליו אבל רכוב ודאי דרך מפיגה היין.

[טור אורח חיים סימן צט]

יין ושכר אל תשת.

המצוה הע״ג היא שהזהירנו מהכנס למקדש או להורות בדבר מדיני התורה בהיותנו שכורים, והוא אמרו יתעלה (שמיני י) יין ושכר אל תשת בבואכם אל אהל מועד ולהורות את בני ישראל וכו׳. ולשון התלמוד שתה רביעית אל יורה. ויש חלוק בעונש לאו זה. וזה כי שתויי יין אי איפשר להם להכנס מבין האולם ולמזבח עם כל ההיכל. ואם נכנס חייב מלקות. ואם עבד והוא שתוי חייב מיתה בידי שמים. ואם שתה מן המשכרין זולת היין ועבד חייב מלקות לבד ולא מיתה.

[ספר המצוות לרמב״ם, לא תעשה עג]

שורש המצוה ידוע. שאין ראוי להתעסק בדברים היקרים בתכלית היוקר כמו עניני המקדש ודברי התורה רק בעת שיהיה האדם מיושב בדעתו ומכוון בכל מעשיו, אין להאריך בדברים פשוטים.

מדיני המצוה, שכל כהן הכשר לעבודה אם שתה יין, הרי זה אסור לו להכנס מן המזבח ולפנים, ואם נכנס ועבד עבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים, שנאמר [שם] ולא תמותו. וכן אסור לכל אדם. בין כהן בין ישראל, להכנס למקדש כולו, מתחילת עזרת ישראל ולפנים, כשהוא שתוי יין או שכור או פרוע ראש דרך ניוול, כלומר ששערות ראשו גדולים ביותר, או קרוע בגדים, ואע״פ שאינו באזהרה איסור יש בדבר, והאיסור אינו אלא מפני כבוד הבית. [ספר החינוך מצוה קנב]

שתה יותר מרביעית מן היין, אע״פ שהיה מזוג ואע״פ שהפסיק ושתה מעט מעט, חייב מיתה ופוסל העבודה. היה שכור משאר המשכרים, אסור להכנס למקדש, ואם נכנס ועבד והוא שכור משאר המשכרים, אפילו מן החלב או מן הדבילה, הרי זה לוקה, ועבודתו כשרה, שאין חייבין מיתה אלא על היין בשעת העבודה, ואין מתחללת אלא בשכור מן היין. [ספר החינוך מצוה קנב]

מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה.

וא״ת ול״ל למילף פרועי ראש במיתה מדברי קבלה הא מקרא מלא כתוב ויאמר משה אל אהרן וכו׳ ראשיכם אל תפרעו וכו׳ ולא תמותו הא אם יפרעו ימותו, איכא למימר דההיא צואה אינה לדורות ולא היתה אלא הוראת שעה לבני אהרן שלא יהיו פורעין ופורמין על המת בשביל שהיו מחנכין הבית בימי המילואים והצואה ההיא היתה בין בשעת עבודה בין שלא בשעת העבודה, אבל לדורות ודאי אין שם איסור מדאזהר רחמנא כ״ג דכתיב והכהן הגדול מאחיו את ראשו וכו׳ מכלל דהדיוט שרי, ומאי דילפינן פרועי ראש במיתה מדברי קבלה אינו אלא על שעת עבודה בלבד, ומש״ה לא מנו בכלל אלו שבמיתה קרועי בגדים דבקרא דיחזקאל לא מיירי אלא שתויי יין ופרועי ראש ואלו מקרא דאל בני אהרן ראשיכם וכו׳ הוה ילפינן מיתה אף לקרועי בגדים אלא ש״מ כדכתיבנא. [חדושי הר״ן, סנהדרין כב:]

וא״ת והא בפ״ב דזבחים (יח:) אמרו כהן שעבד עבודה בבגדים מקורעין עבודתו פסולה, י״ל דקרועי בגדים דאמרי׳ היינו אם קרע בגדיו על המת ובהא לא אסר רחמנא אלא להוראת שעה וההיא דכהן שעבד בבגדים מקורעין דעבודתו פסולה היינו טעמא משום דהוה ככהן שעבד מחוסר בגדים שעבודתו פסולה ואית ביה נמי מיתה, ולפ״ז מאי דאמרינן בפ׳ ואלו מגלחין (כד.) אבל שלא פירם חייב מיתה מדקאמר רחמנא לבני אהרן ראשיכם ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו אינהו הוא דלא הא אחריני חייבין משמע דקריעה דאורייתא, או אפשר שהכל סמך מדבריהם שאין במשמע שיהי׳ לאחר מצוה אלא רשות וכן הסכים הרמב״ן ז״ל בס׳ תורת האדם, אבל מה שכתב הרמב״ן ז״ל שם שקרועי בגדים במיתה בשעת עבודה מן קרא דראשיכם כו׳ ובגדיכם כו׳, אינו מחוור מן הטעם שכתבנו דאי הכי אמאי אמרינן בגמ׳ דזבחים שם דפרועי ראש מתורת משה לא למדנו אלא מיחזקאל בן בוזי הא מקרא מלא הוא לפי דברי הרב ז״ל, ואע״פ שהרב היה מתרץ ואומר דעיקר קרא לתלמודו בא לחייב בני אהרן אם ישמשו פרועי ראש וקרועי בגדים וכן הדין בכל הכהנים ההדיוטות, אלא מפני שהפסוק נאמר לשעה הוצרכו ללמוד מדברי קבלה שלא תאמר שאין מצוה זו לדורות וכיון שלמדנו על פרועי ראש למדנו ג״כ על קרועי בגדים שאף הן במיתה ככל הכהנים ההדיוטות וזהו דעת הרמב״ם ז״ל בספר המצות, אלא שמ״מ אין זה מחוור דא״כ היו ראוי שימנו בברייתא קרועי בגדים עם אותן שהן במיתה, ועוד וכו׳. ועוד קשה לפי שיטה זו מאי דאמרינן בגמ׳ עד שלא אתא יחזקאל מאן אמרה והלא הכתוב מפורש הוא בתורה ראשיכם וכו׳ על שעת עבודה, אלא שאתה חושש שמא מצוה זו לא נאמרה אלא לשעתה ומדברי יחזקאל אתה לומד שהיא לדורות ובכה״ג לא הוה להו לגמרא למימר עד דלא אתא יחזקאל מאן אמרה דאדרבה מן הסתם יש לנו לומר בכל מצוה הכתובה בתורה שהיא לדורות, ואף הרמב״ן ז״ל חזר בו וכו׳, ומסכים עם השטה הזאת שהסכמנו.

[חדושי הר״ן, סנהדרין כב:]

ומינה אי מה שתויי יין דמחלי עבודה אף פרועי ראש דמחלי עבודה.

ה״ג רש״י ז״ל אף פרועי ראש מחלי עבודה קשיא. ומאי דא״ל רבינא לרב אשי עד דלא אתא יחזקאל וכו׳ היא שאלה אחרת שאינה מענין הקושיא הראשונה כלל, אבל אין הגרסא זאת בספרים שלנו אבל יש בסוף הסוגיא וכי גמירי הלכה למיתה לאחולי עבודה לא גמירי, וכך נראה פירוש סוגייא זו דרב אשי היה עומד על שמועתו שאמר דפרועי ראש לא מחלי עבודה ולא גזרו בהו רבנן והקשו עליו מברייתא דואלו

18/06/2018אהח

שבמיתה ללמוד משם שאף פרועי ראש מחללי עבודה ורבינא א"ל לר"א כמסייע על דבריו הא עד דלא אתא יחזקאל כמתמיה על הדברים עצמן לומר שעד שנשיב מהן נדע מה עיקר יש בהן כלומר שאין ביד הנביאים לחדש שום מצוה ופריש לו דגמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא, ומעתה נתגלה להם תירוץ לעיקר הקושיא שהקשו ממה שהיו מדייקין מינה מה שתויי יין מחלי עבודה אף פרועי ראש מחלי עבודה דכיון דאיצטרכינן למימר ע"כ דהלכתא גמירי לה ה"נ אית לן למימר דכי גמירי הלכתא למיתה לאחולי עבודה לא גמירי, ואפשר שעיקר שאלתו של רבינא לכך היה מתכוין שידע שישיב לו רב אשי כן דלאחולי עבודה לא גמירי, וכן נכון. [חדושי הר"ן, סנהדרין כב:]

אוצר החכמה

אלא גמרא גמיר לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא.

ואע"ג דלא כתיב באורייתא דאורייתא היא דהכי גמירי לה, וכך יש לנו לומר באידך, ואהדר ליה רב אשי לרבינא הכא נמי גמרא גמירי לה ואסמכיה יחזקאל אקרא וכי גמירי הלכה למיתה אבל אחולי עבודה לא גמירי, רב אשי פירש תירוצו הראשון הא דאמרי לך הא מקמי דליתי יחזקאל מאן אמרה, הכי קאמינא לך דהא לאו קרא דאורייתא הוא דליתקוש שתויי יין ופרועי ראש לכל מילי, דאילו הוה האי קרא דאורייתא הוה מקשינן לגמרי ללמוד כל מה שאפשר, אלא עיקר מילתא גמרא הוא דלא סגיא דלא לידע לה עד דאתא יחזקאל, ודיחזקאל אסמכתא בעלמא היא ולמיתה גמירי ולאחולי עבודה לא גמירי, והשתא סליק תירוצא שפיר לקושיא דרבינא ושלא כדברי רש"י ז"ל.

נמצא שהכהנים כולם מותרים ביין בזמן הזה מדברי רבי, ומותרין בגידול שער אפי' מדברי חכמים וכמו שנהגו, ומאי דאתינן למיגמר פרועי ראש שבמיתה משתויי יין, י"ל דהיינו לכהן הדיוט, דבכהן גדול בהדיא כתיב ביה ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. [הריטב"א]

הכא נמי גמרא גמיר לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא.

ר"ע אומר אינו צריך הרי הוא אומר איש איש לרבות הערל, כלומר כטמא וכו'. ואי קשיא לר' עקיבא ערל דכתב רחמנא בפסח למה לי הא מרבינן ערל כטמא וטמא בפסח מיכתב כתיבא, איכא למימר אי לא כתב רחמנא בפסח, ערלות דפסיל מנא לן, ואי משום איש איש הוה מוקמינן לי' למילתא אחריתא, אבל כיון דכתביה רחמנא בפסח ניתן לדרוש מעתה לרבותו אף בתרומה ובכל מקום כטמא, והא דאמרינן בסדר תעניות (יז) ובמסכת סנהדרין (כב) דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו עד שבא יחזקאל בן בוזי ולימדנו כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבא אל מקדשי לשרתני, אליבא דר' אליעזר איתמר, דרבנן נמי הכי סבירא להו, אבל לר' עקיבא דמרבי לי' לערל מטמא, מתורת משה רבינו למדנוה. [הרמב"ן, יבמות ע.]

תנו רבנן אלין יומיא דלא להתענאה בהון.

שאלת כי מנהג אבותיך הוא להתענות ביום הושענ' רבה וכתבת כי מצאת בקצת סידורי סליחות תחנונים לתענית הושענא רבה וקצת מן העם הוקשה להם מנהגך ואמרו לך אתה אומר הלל וקדושה רבה ותתפלל עננו ורצית לדעת אם יש במנהגך שום איסור.

תשובה חולו של מועד אסור הוא בהספד כמו שנזכר בפ' ואלו מגלחין (כח:) וכ"ש שהוא אסור בתענית כי כל יום שאסור בהספד אסור בתענית ויש שהוא מותר בהספד ואסור בתענית כמו שנזכר במגילת תענית והביאוה בגמרא בפרק שני מתעניו' (יז:) ואם חנוכה ופורים שהם מדברי סופרי' אסורי' וכ"ש חוה"מ שהוא מה"ת. ואף על פי שנהגתם להתענות ביום הושענא רבה אין מנהג איסור ראוי להתקיים כמ"ש בגמרא פ' א' מר"ה (טו:) היכא דאיכא איסורא ונהוג מי שבקי' להו וכן כתב הרמב"ם בהל' שביתת עשור וכן כ' הרב זלה"ה בהלכו' תענית ובהל' יום טוב כי חולו של מועד אסור בהספד ובתענית ובירושלמי במס' תענית (פ"ב הי"ב) וכן במסכת נדרים (פ"ח ה"א) אמרו בכל מתענין חוץ משבתו' וימים טובי' ובראשי חדשי' ובחולו של מועד ובחנוכה ופורים כן מצאתי וכן בראשון מראש השנה (יח:) מעשה וגזרו תענית בחנוכה ואמר להם רבי אליעזר צאו והתענו על מה שהתעניתם.

[שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קס]

הנודר להתענות בשבת או בר"ה חנוכה ופורים צריך לישב תענית לתעניתו כדאיתא פ' קמא דר"ה צאו והתענו על מה שהתעניתם וזה היה בחנוכה ובשוגג כדאי' התם. ונראה לע"ד דאתענית חלום בשבת אין צריך תענית לתעניתו בשביל ביטול עונג שבת דהא ההוא תענית דשבת מבטל ההוא גזרה שראה בחלומו ע"י התענית שמתענה בשבת ואין לך עונג גדול מזה וכיון דעונג דידיה הוא אין צריך תענית לתעניתו ובכה"ג אמרינן בסנהדרין שילהי פרק ד' מיתות ב"ד כשמת רבי אליעזר היה בוכה רבי עקיבא ואמרו לו תלמידיו רבינו למה אתה בוכה והלא שבת הוא אמר להם עונג דידי הוא הא קמן דאף על גב דשבת היה והיה אסור לבכות בשבת משום בטול עונג שבת אפ"ה בשביל עונג דידיה היה בוכה בשבת וה"ה הכ' כיון דעונג דידיה הוא אין צריך תענית לתעניתו ומכל מקום אם ירצה להתענות באיזה יום שירצה יתענה וכן כתב בהגהה באשירי פ"ק דתעניות משם ראבי"ה דלאו דוקא בא' בשבת אלא איזה יום שירצה והמנהג בא' בשבת ואין לשנות המנהג.

[שו"ת בנימין זאב סימן ר]

דף יח.

איתמר רבי חייא בר אסי אמר רב הלכה כרבי יוסי.

י"ג זמן קהלה היא ופי' ר"ת ז"ל דזמן קהלה היינו שביום י"ג נקהלו עם מרדכי ואסתר להתענות לפי שהם עומדים במלחמה, וכן כתב רב אחא ז"ל שביום י"ג התענו בזמן ההוא, וכן מצינו במשה שעשה תענית כשנלחם יהושע בעמלק כדדרשינן (מכילתא פ' בשלח) ומשה ואהרן וחור עלו ראש הגבעה מכאן לתענית שצריך ג' אלו דברי רב אחא ז"ל.

ומכאן יש סמך למה שנהגו העולם להתענות יום י"ג שלא מצינו לו זכר אחר בתלמוד בשום מקום, ואף על גב דבתענית (יח:) אמרינן די"ג יום נקנור הוה, הא קיימא לן (ר"ה יט:) דבטלה מגילת תענית, וכ"ת ותיפוק ליה דהו"ל יום שלפני פורים וקי"ל (תענית יח.) דימים הכתובים במגילת תענית לפניהם אסור, וקי"ל נמי דחנוכה ופורים לא בטלי (ר"ה שם), כבר תרגמה בעל המאור ז"ל דכי אמרינן דחנוכה ופורים לא בטלי היינו לענין אינהו גופייהו אבל לפניהם ולאחריהם אין כאן כלום. מ"מ לא מצינו תענית זה בכלל הצומות שהם גזרת חכמים אלא כעין תענית יחיד הוא, ואף על פי שחייב אדם להתענות בו משום אל תטוש תורת אמך צריך קבלה מבע"י, ולפי שאין לו עיקר גמור נהגו כשחל פורים באחד בשבת להתענות ביום הה' שלפניו ואף על פי שהוא יום י"א ולא היה יום קהלה, ולית בהא נמי משום אקדומי פורענותא לא מקדמינן. [הריטב"א, מגילה ב.]

תמהו רבים האיך אנו מתענים בי"ג של אדר שהוא יום שלפני י"ד וי"ד כתוב במגלת תענית ותירצו דבר זה בהרבה פנים יש מי שאומר הואיל וי"ג עצמו כתוב במגלת תענית מטעם יום ניקנור ובטל אינו חוזר וניעור מטעם יום שלפניו ויש מי שאומר שתענית זה תענית של שמחה הוא ואינו בכלל שאר התעניות ועל הדרך שאמרו שאף במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בפורים בנין של שמחה מיהא מותר כמו שיתבאר בראשון של מגלה ויש מי שתירץ שתענית י"ג מעקר התקנה היה ולא היה כח ביד חכמים לסלקו כדכתיב קיימו על נפשם דברי הצומות וכו' או שמא הואיל ודברי קבלה הם הרי הם כעין תורה שאין צריך חזוק ויש מי שתירץ שיום י"ג אינו בדין שיאסר לנו מתורת יום שלפני י"ד שהרי יום י"ד אינו נאסר לנו ר"ל לבני כפרים ועיירות מתורת מגלת תענית אלא מכח המקרא ואינו צריך חזוק אבל בני כרכים שיום י"ד להם מימים שבמגלת תענית נאסר להם להתענות בי"ג ויום י"ו נאסר לנו מתורת יום שלאחריו הואיל וט"ו לנו יום שבמגלת תענית ומותר להם מפני שט"ו להם אינו מדין מגלת תענית אלא מכח המקרא ואין צריך חזוק. [מאירי]

והאמר רבי יוחנן הלכה כסתם משנה.

במחלוקת ואח"כ סתם בחדא מסכת לכ"ע הלכה כסתם, כדפריש בפ"ק דמס' ע"ז (ז.) בהא דפסיק כר"י דכל המשנה ידו על התחתונה פשיטא דמחלוקת ואח"כ סתם הוא אבל בתרי מסכתות כל אמוראי סברי דאין הלכה כסתם ור' יוחנן אית ליה דאפי' בתרי מסכתות הלכה כסתם או סתם במתני' ומחלוקת בברייתא, דמסתמא סתם לבסוף, ואין לנו לומר שסתם רבי קודם ושוב חזר ממה שפסק ואמוראי נינהו אליבא דרבי יוחנן כדאמר באלו טרפות (חולין מג.).

[תוספות, שבת פא:]

שאני ליה לרבי יוחנן בין סתם לחכמים, דכי תנא וחכמים אומרים משמע דהוי יחיד ורבים הלכה כרבים, אבל כי תנא סתם לא מוכחא כל כך דהויא רבים, שהרבה סתמות נשנו שהן כיחידים.

אי נמי יש לומר, היכא דתני סתמא ברישא והדר פלוגתא אין הלכה כאותה הסתם, דהוה ליה מחלוקת ואחר כך סתם, אבל היכא דתני דברי היחיד תחלה, ואחר כך וחכמים אומרים, הוה ליה מחלוקת ואחר כך סתם.

[תוספות ר"ד, שבת קמג:]

דף יח:

יום ארבעה עשר בו ויום חמשה עשר בו יומי פוריא אינון דלא למיספד בהון.

ופסקו הרי"ף (ג:) והרא"ש (סי' ח) כרבה דאמר מלאכה לא קבילו עלייהו וכן כתב הרמב"ם (פ"ב הי"ד) אלא שכתב שאף על פי כן אין ראוי לעשות בו מלאכה אמרו חכמים כל העושה מלאכה ביום פורים אינו רואה סימן ברכה לעולם ונראה שכתב כן מההוא עובדא דרב דלטייה להההוא גברא ולא צמח כיתניה.

[בית יוסף אורח חיים סימן תרצו]

כתוב בארחות חיים (הל' פורים אות כז) אף על גב דמלאכה לא קבילו עלייהו אחר כך נתקבל במנהג ומנדין כל העושה בו מלאכה כיון שפשט איסורו בכל ישראל אמנם בנין של שמחה כגון בית חתנות לבנו או אבורנקי של מלכים מותר וכן מלאכת מצוה שריא כגון כתיבה של מצוה ומותר לכתוב פסקי הלכות ופשטי המקראות שאדם שמח בהם כדכתיב (תהלים יט ט) פקודי י' ישרים משמחי לב ואיגרות של שאלת שלום ומזכרת חובותיו וכן כל דבר שאין צריך עיון גדול נראה שמותר עכ"ל. [בית יוסף אורח חיים סימן תרצו]

והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו.

האלהים מצא את עון עבדיך. לא בשביל זה אנו נענשים שלא חטאנו בזה כלל אלא בשביל עון שעשינו לימים ראשונים רצה האל להענישנו להפרע ממנו על ידך על דרך מרשעים יצא רשע (ש"א כד יג) כמאמר לוליינוס ופפוס (באיכה רבתי) באמרם אנו הרבה נתחייבנו מיתה למקום אלא הרבה שלוחים למקום נמרים ואריות שפוגעים בנו ולא נפרע ממנו אלא על ידך שעתיד לתבוע דמנו מידך (תענית יח:).

[ספורנו, בראשית מד טז]

ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילן.

אם משנתינו בארץ ישראל אין זה בזמן אחד כי זמן הצמחים ברביעה ראשונה ואין זמן האילנות עד פרוס הפסח כדאיתא בברייתא (יט:), אלא

משנתינו במקום שזמן אחד [להם] ולפי הטעם שאמרנו, אי נמי דמילתא בשני זמנים וירדו לצמחים בזמן של צמחים ואילו אתיא מיא [רזיא] הוה מהניא לאילנות, אעפ"כ אין זמנה עד פרוס הפסח כדי שיתריעו עליהם, אבל בזמנן יתריעו אף על פי שאינה מכה גדולה מאד שגזרה היא באילנות, והיינו דקתני עלה וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים שאמרו אותה העיר מתענה ומתרעת, ובודאי דמתני' כפשטה להתריע מיד, ולא כמו שפירשו רבים שאינו אלא בסדר תעניות ונקט לה משום דין סביבותיהם, דא"כ מאי וכן, אלא ודאי דמתריעין מיד ואפי' ברביעה הבכירה, והטעם דהתם מיירי כשירדו גשמים קצת לסביבותיה, והיינו דנקט תנא כדכתיב והמטרתי על עיר אחת שאם לא כן מה ענין לפסוק זה, ולפיכך כשירדו גשמים לסביבותיה הסמוכות לה ולא ירדו עליה היא ראיה שאין זה איחור רביעה אלא סוף גזירה להם, ודומה למה שאמרנו בירדו לאילן ולא לצמחים והיינו דקתני וכן, וזה נכון וברור, וכן פירש הרמב"ם ז"ל התרעה של משנתינו התרעה בתענית.

[הריטב"א]

וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים, דכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר.

אוצר החכמה

הא ודאי לא נסביה להאי קרא בכדי אלא ללמד שבמשנתינו דומה לכתוב שלא ירדו גשמים [על] עיר זאת אבל ירדו על סביבותיה, וא"כ תמה על עצמך סביבותיה [למה] מתענות כלל אם על צרת חבריהם אין להם להתריע אלא בפה בלבד כדתנן על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה גוים וכו' וההיא התרעה בפה דשופרות בשבת ליכא ואף בחול נמי כדבעינן למימר קמן, ואין לומר דההיא לרחוקים שבהפרכיא והא דהכא לסביבותיה, דהא ודאי כל שאין לו חלק בצרה אלא שמצטער על צרת אחיו בית ישראל אין הפרש בין רחוק לקרוב, וההיא כהפרכיא אחרת היא שהרי הצרות התם צרות יחידות הן שאין שיתוף בהן לאחרים כלל ומכה שאינה מהלכת ואין להפריש בהן בין הפרכיא להפרכיא, ואם נפשך לומר דמתני' דהכא על צרת עצמן הוא שהגשמים שלהם היו לקללה וכדאמר רב יהודה בגמ' אהאי קרא ושתיהן לקללה, תיקשי לך א"כ למה מתענים ומתריעין על רוב הטובה אף התרעה ולא תענית כלל לא ליעבדו.

ויש מתרצים דמתני' ודאי בשירדו גשמים של ברכה לסביבותיה ומתענות על צרת אחיהם, ואף על פי ששנינו על אלו מתריעין בשבת כו' ואין שם אלא צעקה, שאני התם שבעלי הצרה עצמן אין מתענין ולא מתריעין עצמן א"כ די לאחרים שיזעקו עליהם בלבד, אבל במשנתינו שבעלי הצרה מתענין ומתריעין יש לסביבותיהם ליטול חלק בצערם ולהתענות או להתריע בשופרות למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.

[הריטב"א]

דף יט.

עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר.

ומה ששאלת אם מת א' מהם במגפה, אם דעתי לדונה בקטלנית גמורה, או אם יש לחלק.

תשובתי עובדא טובא ידענא שנעשו בזה להקל, וחכמי הדור לא היו מוחים בידם. ונ"ל סמך להקל, מההיא דתנן בפרק המקבל (קה:) המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או נשדפה אם מכת מדינה היא, מנכה לו מחכירו, ואם אינה מכת מדינה, אינו מנכה מן חכירו. אלמא, אף על גב דאמרינן דמזליה דחוכר גרם, ומשום הכי אינו מנכה לו מן חכירו, כשאינה מכת מדינה, ואפי' היכי דאישתדוף כל שדותיו של מחכיר, כדאית' התם בגמ' אפי' הכי, כשהיא מכת מדינה, אין תולין במזלו. והכא נמי איכא למימר, בקטלנית, דקיי"ל טעם אסור משום דמזל גורם, דכיון שהוא מכת מדינה, אין לומר דמזל גרם ומכל מקום צריך שתהיה המגפה חזקה, שרוב אנשי העיר ימותו בה. כדאמרינן בההיא היכי דמי מכת מדינה אמר רב יהודה כגון דאישתדוף רובא דבאגא והלכתא כר"י, וכמו שפסק הרב אלפסי בהלכות. או אפשר דדיינינן ליה בדבר, כההיא דתנן במסכת תענית (יט.) אי זהו דבר עיר המוציאה חמש מאות וכו'. וכן שימות מחולי המגפה, ולא מחולי אחר דאם כן הוה ליה כההיא דאבעיא לן התם (ב"מ שם) של כל העולם בשדפון ושלו בירקון, של כל העולם בירקון ושלו בשדפון וסלקא בתיקו. והכא אפשר דאזלי ביה לחומרא למיסר לכתחלה משום סכנתא.

[שו"ת הריב"ש סימן רמג]

פחות מכאן אין זה דבר.

אמנם יש דעת אחרת כי שור שהמית את האדם והוא הדין חיה ועוף שהמיתו, על כל פנים נקשר בו הכח שנקשר בנחש הקדמוני ולכך המשילו חכמים מכת הדבר לנגיחת השור ממה שאמרו במסכת תענית (תענית יט.) שלשה מתים ביום אחד אין זה דבר, בשלשה ימים בזה אחר זה הרי זה דבר, וכן בשור אם נגח שלשה פעמים ביום אחד אין זה מועד, שלשה פעמים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה מועד, שנאמר ואם שור נגח הוא מתמול שלשום, דברי ר' יהודה, ופליג עליה ר' מאיר דאמר רחק נגיחותיו חייב, קרב נגיחותיו לא כל שכן. ואעפ"כ קיימא לן כרבי יהודה.

[רבינו בחיי, שמות כא כח]

18/06/2018 אח

נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך.

צריך להתבונן כי מעלת טהרת המחשבה היא מפני שהמחשבה היא מצד הנפש השכלית שעליו אמר הכתוב (תהלים צא) כי בי חשק ואפלטהו כי כל חושק מחשבתו דבקה בחשוק לא תפרד ממנו רגע, ואחר שאמר ובו תדבק כלומר שתדביק מחשבתך בו בהשגתך וידיעתו אמר ובשמו תשבע ואין זה מצות עשה כלל אבל יאמר תהיה ראוי לכך אם תצטרך להשבע לקדש את השם יתברך ותבא למדרגת הצדיקים והנביאים שאחר שהגיעו אל המדות האלה היו נשבעים בשם יתברך לפי צורך השעה לקדש את שמו כענין אליהו שאמר (מלכים א יח) חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו וגו' וכן חוני המעגל (תענית יט) שדרשו ז"ל עג עוגה ועמד בתוכה וכדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר (חבקוק ב) על משמרתי אעמודה וכו' ואמר לפניו רבש"ע בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך, אלו וכיוצא בהן הגיעו למעלה זו שאמר הכתוב ובשמו תשבע כלומר כי קודם שיהיו בך כל המעלות האלה אין ראוי לך להשבע בשמו.

[ספר כד הקמח, יראה]

דף יט:

לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר, אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד.

יש ספרים דגרסי עלה א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעים עליהן מיד, ונראה לפי זה שבמעות בזול ופירות ביוקר דהיינו סאה בסלע ושכיחא אין מתריעים עליה מיד, וזה קשה דהא סאה בסלע ושכיחא בצורתא היא שמתריעים עליה במשנתינו, ואף לשיטת רבי אברהם ז"ל שמחלק בדינם אין החילוק בהתרעה אלא בתענית, וכך היה ראוי לומר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתענין ומתריעים עליהם לפי שהיא מכת רעב, ויש לי לדחוק דהכי קאמר ע"כ לא הוצרכו לשנות בכלל מכת בצורת אלא במעות בזול ופירות ביוקר, אבל מעות ביוקר ופירות בזול אינו בכלל זה ודבר פשוט הוא שמתריעים עליהן מיד לפי שהוא מכת רעב.

[הריטב"א]

ויש נוסחאות דלא גרסי לה כלל אלא דגרסינן א"ר יוחנן נהירנא כד הוו קיימין ד' סאין [בסלע] והוו נפישי נפיחי כפן בטבריא מדלית איסר, וכן נראית גירסתו של רבינו אלפסי ז"ל שלא הביאה ללמד על ענין התענית לפי שסובר ז"ל שאין חילוק ביניהם לענין זה, ובפרק הספינה (ב"ב צא:) נאמרה האי מימרא על הא דת"ר אין יוצאים מא"י לח"ל אלא א"כ סאתים בסלע, ואמר שמואל לא שנו אלא בזמן שאינו מוצא ליקח אבל בזמן שמוצא ליקח אפי' סאה בסלע שהוא יוקר גדול אין יוצאים, ואמרינן [התם] בשילהי שמעתא א"ר אבא בר בר חנה א"ר יוחנן לא שאנו אלא מעות בזול ופירות ביוקר אבל פירות בזול ומעות ביוקר אפי' עמדו ד' סאים בסלע יוצאים א"ר יוחנן [נהירנא] וכו', ובודאי משם הוא מקומה ועל הלשון ההוא הביאוה בכאן אגב גררא, ומגיהי ספרים תמהו עליה מה יציאה זו בכאן והגיהו מתריעים עליה מיד, וכן שמעתי בשם רבינו הגדול ז"ל.

[הריטב"א]

מתריעין על האילנות בפרום הפסח.

תבואה שצמחה ונמנע המטר והתחילו צמחין ליבש הרי אלו מתענין וזועקין עד שירדו גשמים או עד שיבשו הצמחים, וכן אם הגיע זמן הפסח או קרוב לו בארץ ישראל שהוא זמן פריחת האילנות שם ולא ירדו גשמים הרי אלו מתענין וזועקין עד שירדו גשמים הראויין לאילנות או עד שיעבור זמנם.

[רמב"ם, תעניות ב, טז]

ומתריעין על הגובאי בכל שהוא.

על הארבה ועל החסיל אפילו לא נראה מהן אלא כנף אחד בכל ארץ ישראל מתענין ומתריעין עליהן, ועל הגובאי בכל שהוא, אבל על החגב אין מתענין עליו ולא מתריעין אלא זועקין בלבד.

[רמב"ם, תעניות ב, י]

אבל על החגב אין מתענים עליו. א"א לא מיעטו אלא חגב שהיה ידוע להם שאינו מזיק אבל כל שאר מינין מזיקים הן שהרי הילק והגזם השחיתו בימי יואל והוא הדין לסלעם וחרגול ועכשיו שאין אנו מכירין את מיניהם על כלן מתריעין.

[השגת הראב"ד]

ואני אומר לדבריו למה הזכירו בפרט ארבה וחסיל וגובאי אלא ודאי הם היו יודעים מינין אלו שהן מיוחדין בהשחתה בלא תערובת שאר המינין משא"כ בשאר מינין. וכתב רבינו דינו כדין הכתוב בגמרא והבקי בהן ובשמותיהן יודע על אי זה מהן מתריעין.

[מגיד משנה]

דף כ.

תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו ולמה נקרא שמו נקדימון שנקדרה חמה בעבורו.

לא כל הצדיקים והנביאים יש להם כח זה לבטל תנועתם. אחר שישראל אינם תחת ממשלות השמים. אלא חלק ה' עמו והם למעלה מהם. כאומרם ז"ל כל העו"ג ניתנו לשרים ידועים. וישראל באי זה מקום ניתנו. השיבו ואמרו ויתן אותם אלהים ברקיע השמים. לפי שאין מזל לישראל. ולכן אמר יהושע שמש בגבעון דום. וכן נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה ולכן אמר באברהם הבט נא השמימה ואמרו שהגביהו למעלה מן השמים. וכן מרע"ה אמרו שעמדה לו חמה במלחמת סיחון ועוג. וכן במחלוקת קרח ועדתו גזר אומר אם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה. ועשתה מאמרו מיד ותפתח הארץ את פיה. ולכן אמר עכשיו האזינו השמים ואדברה. כמו שכבר האזנתם לי. ותשמע הארץ. כמו שהיא רגילה לשמוע. ולכן עתה אני רוצה שתאזינו לי ותבטלו תנועותיכם ותעמדו במקומכם בלי תנועה. ולפי שהשוטים אומרים שאם יעמדו השמים מתנועתם אפילו רגע אחד שהיה העולם חרב. לזה אמר להם שוטים יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי. כלומר כשהשמים יעמדו מתנועתם ולא יפעלו פעולתם ולא יריקו מטר והאדמה לא תתן את יבולה. אז יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי. כי מצד התורה שנקראת מים חיים. ירדו טל ומטר וירדו חיים לעולם. אף על פי שהשמים יהיו נעצרים ועומדים מתנועתם. לפי שהשמים אין

להם מצד עצמם אלא מצד מאור התורה. ולכן אחר שהנביא או הצדיק הוא בעל תורה. הוא יכול לבטל מאור השמש כשירצה. ולבטל תנועת השמים. אחר שהאור המגיע לשמש הוא מצד הצדיק ומאור תורתו. ולכן האדם למעלה מן המלאכים ומן השמים.

[צרור המור פרשת האזינו]

תנו רבנן שלשה נקדמה להם חמה בעבורן.

והנה זה נס גדול ופלא עצום בחדוש בריאת העולם, מפני שקיום העולם בתנועת הגלגל וסבובו, ואם יעמוד אפילו רגע יחרב העולם, וכאן עמד הגלגל מלסבב ונתקיים העולם, ולא כן היה הענין בחזקיה כי שם לא עמדה חמה אלא שחזרה לאחוריה כלפי השחר, ולא עמד הגלגל מלסבב או לפנים או לאחור ולא היה הנס גדול כל כך (עי' ע"ז כה. תוד"ה למשה), ועל כן אמר שלשה ולא מנה חזקיהו עמהם, וכן יורה לשון נקדה שהוא מלשון נקודה, וכאלו אמר שלשה עמדה להן חמה בנקודתה שעמד הגלגל מלסבב כדרכו.

[רבינו בחיי, דברים ב]

משה, ויהושע, ונקדימון בן גוריון.

אי קשיא אמאי לא מני חזקיהו ויעקב י"ל שלחזקיהו היה תשלומין ליום שקיצר במות אחז כדכתיב הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה בימי אחז וכן ביעקב שמה ששקעה בעבורו זרחה בעבורו אבל אלו הג' הי' בלא תשלומין.

[תוספות ר"ד]

יהושע נמי קרא, דכתיב וידם השמש.

ואמרו במדרש (תנחומא אחרי מות ט) כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר (תהלים קיג ג) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. ודרשו עוד אמר לו השמש ליהושע יש קטן אומר לגדול דום, ואני נבראתי ברביעי ואתה בששי. אמר לו יהושע בן חורין קטן אינו אומר לעבד גדול שתוק. מיד וידום השמש, ומששתק עמד, שנאמר (יהושע י יג) ויעמד השמש בחצי השמים.

[רבינו בחיי, דברים ב]

אימתי רגזו וחלו מפניך בשעה שנקדמה לו חמה למשה.

ואמרו במדרש כי ביום הזה של מתן תורה היתה עמידת חמה ותחית המתים כמו שכתוב נפשי יצאה בדברו, וכן דרשו באלה הדברים רבה: (עי' תענית כ.) חמשה פעמים עמדה חמה למשה, יום של יציאת מצרים, ויום של ים, ויום של עמלק, ויום של מתן תורה, ויום של נחלי ארנון ע"כ.

[רבינו בחיי, שמות יט יז]

דף כ:

אמר ליה לא צריכנא האידנא, דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה.

יום שמת רבי נולד רב אדא בר אהבה והאריך ימים רבים עד האחרונים בימי רבא ורב נחמן בר יצחק כדאיתא בגמרא בבתרא (כב.), גם אמר רבי שביום ההוא נולד רב יהודה, ובפרק סדר תעניות (תענית כ:) רב ושמואל לא עברי אאשיתא רעועא אמרו איכא בהדן רב אדא בר אהבה דנפישא זכותיה ולא מסתפינא וכן רב הונא עמו, והיו בו מדות טובות ולא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ובפרק בני העיר (מגילה כח.) כי האריך ימים וכן פרש"י למעלה והוא תלמיד רב וקרא עליה כדאיתא בפרק כיצד מברכין, והוא מוסר עצמו על קדושת השם מתון מתון ד' מאות זוזי שוי בברכות (כ.) והוא דקדק בחכמת התקופות יותר משמואל כי עליו אנחנו נסמכין בשנים מעוברו' בשמור את חדש האביב שיהיה יום העומר באביב של תקופה כהלכה.

[ספר יוחסין מאמר שני סדר האמוראים]

ובתוספות (קידושין עב:) פר"י דתרי רב אדא הוו ורב אדא בר אהבה מסדר מתניתיה כ"ד זימנין ועייל קמיה רבא, וריש לקיש היה מסדר מ' זימנין כימים שנתנה תורה ועייל קמיה ר' יוחנן. בפרקא קמא דתעניות (ח.) רב אדא תלמיד רבא, וכן נראה בבבא בתרא (כב.) שאמר רב אדא עצמו שהוא תלמיד רבא אף על פי שאמר שיתנו לו בשר הטבח קודם עבדו של רבא, ובפ' אחרון דתעניות (כ.) שהיה בזמן רב ושמואל אדם גדול וחסיד וכן בברכות (מב:) שהיה תלמיד רב, וכן נראה מפרש"י ז"ל בפ' עשרה יוחסין כי רב אדא תלמיד רב שנולד בזמן רבי, ר"ל כשמת כי הוא עצמו בימי האחרונים אבל לא נהירא לי, ולא בעבור רבוי השנים שהם יותר מן ק"מ שנים כי זה ג"כ אמרו בפ' בני העיר שהאריך ימים, אלא איך רבא שהיה בחור שהיה עדיין רב יוסף רבו קיים אם במעשה דרב דימי מנהרדעא היה משתמש בו כתלמיד אדם גדול כי רב ושמואל היו מכבדין לו, ועוד רב דימי שאמר לו לר' אדא אם הוא רבא וכי לא היה מכיר זה שרבא אז לא היה יותר מל' שנה כפי המנין ורב אדא מק"מ שנה וכ"ש שאמר רב אדא שרבו היה רבא, ושם (ב"ב כב.) שאלוהו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע הלכות שאמר משמיה דרבא, ומי שרב ושמואל אומרים בצילו נחיה יבא אחר ק' שנה שיבזו אותו שיקח עבדו של רבא בשר קודם לו, אף על פי שהבשר היו לוקחים לרבא ושיאמר רבא אנא ענישתיה בעבור זה, ובפ' הבא על יבמתו (יבמות פו:) קרא לו רבא מבלי לב, ועוד בפ' אלו הנשרפין (סנהדרין פא:) אמר רבא לרב אדא בר אהבה אדא ברי וכי לזקן קדוש וחכם יאמר בני וכן בפירוש בפ"ק דתעניו' (ח.) שהיה תלמיד רבא, ובסוף תעניות וכן בברכות שהיה תלמיד רב כמו שאמרתי. וכן בפרק תולין (קמ.) שהיה רבו רב אדא מרב אחא בר יוסף הזקן דודו של רב נחמן בזמן רב הונא ושאל לו ר' חייא בר אבין, ובפ' אלו הלוקין ובפ' מרובה (ב"ק פ.) ובפ' שני נזירים (נזיר נז:) נראה כי מת ר"א קודם רב הונא דאמר כלהו שני דר"א לא היו לו בנים לרב הונא כמו שאמרו כל ימיו דרב לא היו לשמואל בנים וכו', לכן נראה לי כפי השכל והסברא שהם שנים הא' בזמן רב שנולד כשמת רבי והשני בזמן רבא, אף על פי שהיה זקן מרבו ולמד לפני רבא והיה משבח לימוד רבא שהיה בשר שמן על לימוד אביי שהוא גורר עצמות יבשות.

[ספר יוחסין מאמר שני סדר האמוראים]

במה הארכת ימים.

ואל יהנה לבו בענותנותו שישבח את עצמו, שנאמר (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך, אלא לחבירו ולתלמידו שילמד מדרכיו אז יוכל לשבח את עצמו, שנאמר ואהיה תמים עמו כי שמרתי דרכי ה' (תהלים יח כב כד), נאום הגבר הוקם על (ש"ב כג א). וכן במה הארכת ימים והגיד להם במה האריך (מגילה כח.) כדי שיעשו גם הם.

[ספר סודי רזיי חלק א פתיחה]

בן תשעים לשוח. זה הגבול של תשעים בהיות כי הגיע אל הזמן הזה כבר יצא מהקו של ב"א שהגיע לגבורות והרי יש לשיח ולספר את הענין הגדול הזה כי הפליאו לעשות עמו מה שאין דרך בני אדם מה זה ועל מה זה איזה זכות בידו גדול או איזה עסק עסק עד שזכה לכך להאריך ימים על פני האדמה עד שהחיה אותו והטיב עמו כל הימים אשר חי על האדמה להמשך בתורתו זוכה לכל החיים האלו כמו שמצינו בגמרא אמרו לו במה הארכת ימים ואומר הייתי עושה כך וכך וזה שומע ומבין ולומד לעשות כך והוא עצמו מחזיק בהם ומודה לפני מי שאמר והיה העולם שגמל עמו טובות וחסדים להחיות אותו ביום ההוא ולא דבר ריק הוא להגיע האדם לימי הזקנה והאריכו לו ימים ושנים כמו שאמרו בגמרא אפילו על סבי ארמאי צריך להדרם ולכבדם כי כמה הרפתקי עברו עלייהו ומתוך כך הכירו מעשיו של הבורא ית' ובטחו בו ולבם היה נכון עמו ובא התנא בענין הזה להודיע לנו שמצוה לספר עם האיש הזה מימים לימים לשאול ממנו את אשר עבר עליו מכמה צרות וה' ברחמיו הצילו וכעל כל טוב גמלהו וכמה נסים ונפלאות נראו ימיו הן ליחיד הן לצבור אם לגוי או לממלכה ומתוך כך שמו של אלוה יתברך מתקדש ואחרים לומדים ממנו ומענייניו וזוכים לימים כמוהו.

[סדר היום, פירוש משנת בן חמש שנים]

דף כא.

עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן.

נראה לר"י דהאי ארכן לאו היינו מלך אלא ממונה שמסירים אותו משררתו לאחר שנה ואין ממונה עולמית והיינו דפריך דלמא עברוהו ואמלכוהו ואף על גב דקרי ליה מלך כן דרך לקרות שררה לשון מלוכה כדאמר מלך רבי יוחנן (תענית כא.) מלך רבה (ברכות סד.) אבל אי ארכן היינו מלך אינו דרך שיעבירוהו ממלכותו.

[תוספות, בבא בתרא קסד:]

בכולה תלמודא יתיב ברישא רוצה לומר ראש ישיבה ולא ראש הקהל ועוד דהאי לישנא גופא דמלך ע"כ רוצה לומר ראש ישיבה ולא ראש של קהל מדאמרי במסכת תענית פרק סדר תענית אלו (תענית כא.) אילפ' ורבי יוחנן הוה עסקי באורייתא כו'. עד דאתא אלפא מלך רבי יוחנן וכו'. עד אי מר הוה יתיב וגריס לאו מר הוה מלך, וע"כ האי מלכותא דר' יוחנן לאו מילי דצבורא הוה אלא ראש ישיבה היה בא"י כדמוכח בפרק הפועלים (פה.) דאמר התם כי סליק רבי זירא יתיב מאה ועשרים ימים בתענית וארבעין מינייהו הוו כי היכי דלא לישכב רבי אלעזר בזמניה דלא ליפול עליה מילי דצבור' ופשיטא דכי סליק רבי זירא היה רבי יוחנן ראש ישיבה ולא מנהיג הקהל ורבי אלעא הוא שהיה מנהיג הקהל כדאמר התם הכל צריכין למרי חטיא ופי' שם רש"י דמשניות ובריתות אבוהון דכולהו הלכתא.

[שו"ת מהרי"ק סימן קסט]

אמרו לו אי אתיב מר וגרים לא הוה מליך מר.

לפי שראיתי הרבה בני אדם מגמגמין על מה שנהגו בכל קהלות ישראל בכל הדורות לתת פרס לחכמיהם ונתלים בזה במ"ש בזה הענין הרמב"ם ז"ל בפירושיו למסכ' אבות (פ"ד מ"ה) על כן אחקור בזה הענין כאשר יראוני מן השמים ומהגמ' וממקומות אחרים אם הדבר הזה רשות או מצוה או חובה או יש שם נדנוד עבירה ואני בטוח בכחן של ראשונים שנהגו לעצמן היתר בדבר זה שלא אכשל בדבר הלכה ושיתבררו ושיתלבנו הדברים בענין הספק הזה.

ואומר כי חובה על כל ישראל לפרנס דרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם שתורתם אומנות' כדי שלא יצטרכו להתבטל ממלאכת שמים בשביל מלאכתם וכדי שלא יזדלזלו בפני עמי הארץ מפני עניים ושינהגו בהם כבוד ושורש דבר זה יוצא לנו מן התור' ע"פ מדרש חכמים. אמרו בפ"ק דיומא (יח.) ובהוריות (ט.) הכהן הגדול מאחיו שיהא גדול מאחיו בנוי ובכח ובחכמה ובעושר אחרים אומרי' מנין שאם אין לו שאחיו הכהנים מגדלין אותו ת"ל והכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו וכבר הזכירו בתורת כהני' ובתוספתא דיומא ובילמדנו מעשה בפנחס הסתת שנמנו אחיו הכהנים למנותו כ"ג ומצאוהו חוצב אבנים בהר ומלאו לו אותו מחצב דינרי זהב. וכן למדו מזה לתלמיד חכם שיכול ליטול מעצמו ממון שיתעשר בו ואין גנאי בדבר דאמרי' בפ' הזרוע (קלד:) ההוא שקא דדינרא דאתא לבי מדרשא קדים רבי אמי זכה ביה והיכי עביד הכי והתניא ונתן ולא שיטול מעצמו ואסיקנא אדם חשוב שאני ותני' והכהן הגדול מאחיו שיהא גדול מאחיו בכח ובנוי בעושר ובחכמה אחרים אומרי' מנין שאם אין לו שאחיו

הכהנים מגדלין אותו שנא׳ והכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו. השוו בעלי הגמ׳ דין אדם חשוב שחייבין ישראל להעשירו לדין כ״ג. וכן מדת הדין נותנת מק״ו שהרי הוא קודם לכל דבר להחיות ולהשיב אבדה לכל אדם שהרי משנ׳ שלימה שנינו בפ׳ בתרא דהוריות (יג.) כהן קודם ללוי לוי קודם לישראל וגו׳ אימתי בזמן שכלי שוים אבל אם הי׳ ממזר חכם וכ״ג עם הארץ ממזר ת״ח הוא קוד׳ לכ״ג ע״ה ואמרו בגמ׳ (שם) מה״מ יקרה היא מפנינים מכ״ג שנכנס לפני ולפנים ואפי׳ מלך שהוא קוד׳ לכ״ג כדאיתא התם דאמרי׳ דחכם קודם לו דחכם שמת אין לנו כיוצא בו מלך שמת כל ישראל ראויין למלכות וכיון שחכ׳ עדיף מכ״ג כי היכי דמחייבי׳ כהני׳ לגדלו משלהם בעושר ה״נ מחייב׳ כל ישראל לגדל ת״ח שבהם בעושר. ובפ׳ סדר תעניות אלו (כא.) במעשה דאלפא ור׳ יוחנן אמרינן התם מלך ר׳ יוחנן פי׳ שעשאוהו ראש ישיב׳ וכתב שם מאיר עיני הגולה רש״י ז״ל בלשון הזה מי שהוא ראש ישיבה היו נותנים לו הרבה כדאמרי׳ גבי הכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו עכ״ל ולפ״ז כשהיו פרנסי הדורות רואים ת״ח דדחיק להו עלמא טובא היו משתדלי׳ למנותם בראש כדי שיפרנסו׳ הצבור דרך כבוד. [שו״ת תשב״ץ חלק א סימן קמב]

האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע.

פירוש אם הניח ממונו ביד אחרים ואמר להם תנו שקל לבני בשבת והם ראוין לתת להם סלע שהוא כפלים מן השקל נותנין להם סלע ולא מבעיא היכא שאינם יכולין להספיק אפילו ע״י הדחק אלא אפילו יכולין להספיק על ידי הדחק בשקל נותנין להם סלע כיון שאינו מספיק להם לפי כבודו מדקאמר תנו שקל לבני ולא קאמר אל תתנו להם אלא שקל מוכחא מלתא דכך רצה לומר אם יספיק להם שקל תנו להם שקל ולא יותר כדי שלא יפזרו הממון ואם לא יספיק להם זה תנו להם די ספוקם לפי כבודו דסתמא דמלתא אינו רוצה שיעמדו בניו בדוחק, תלמידי רבנו יונה. [שיטה מקובצת, כתובות סט:]

ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל.

נראין הדברים דאע״ג דאמר בפירוש אל תתנו להם אלא שקל אם אינם יכולין להספיק בשום ענין ואפילו על ידי הדחק נותנין להם סלע דסתמא דמלתא לא נתכוון זה האדם להמית את בניו ברעב ולא להפילם על הצבור וכי היכי שאם אמר פלוני בני לא יירש עם אחיו לא אמר כלום הכי נמי אם אומר שלא יתנו להם כל צורכם אין שומעין לו ובכה״ג לא אמרי׳ דמצוה לקיים דברי המת במדת סדום אלא דנותנין להם סלע עד שיגדילו ולכשיגדילו יזכו בכל הממון מכח ירושה כדכתיבנא לעיל. כך פירש ר״מ הלוי ז״ל, ותלמידי רבינו יונה ז״ל אזלי לשיטתיה ורש״י ז״ל לא כתב כן.
[שיטה מקובצת, כתובות סט:]

אם אמר מתו ירשו אחרים תחתיהם בין שאמר תנו, בין שאמר אל תתנו אין נותנין להם אלא שקל.

איכא לאקשויי עלה, הא דקיימ׳ לן נכסי לך ואחריך לפלוני וראשון ראוי ליורשו אין לשני במקום ראשון כלום שאין לשון מתנה אלא לשון ירושה וירושה אין לה הפסק והא בניו יורשיו נינהו ואמאי קתני ואם אמר אם מתו יירשו אחרים תחתיהן בין שאמר תנו ובין שאמר אל תתנו אין נותנין להן אלא שקל. ופירוק׳ דכי אמרינן אין לשון מתנה אלא לשון ירושה וירושה אין לה הפסק הני מילי היכא דאמר ליה נכסי לך דמשמע דאקנינהו נהליה לכוליה נכסי, דאף על גב דבלשון מתנה אקנינהו נהליה כיון דראוי ליורשו הוא אמרינן אין לשון מתנה אלא לשון ירושה וירושה אין לה הפסק, וכל שכן היכא דלא אקני ליה מידי לא בלשון מתנה ולא בלשון ירושה אלא שבקה למילתא סתם וא״ל נכסי אלו פלוני ירשם אחריך דאמרינן כיון דלא אפקיה מן הירושה דהא אחריך קאמר ירושה אין לה הפסק והאי דקאמר אחריך לא אמר כלום דהוה ליה מתנה על מה שכתוב בתורה דתנאו בטל, אבל הכא כיון דלא אמר להו נכסי יהיו לבני ליתן להן מהן שקל בשבת אלא תנו שקל לבני בשבת הוא דקאמר אשתכח דלא אקנינהו מנכסיה אלא שקל בשבת בלחוד ושארא להנהו אחרים הוא דאקנינהו לאחר מיתת בניו וה״ל כמאן דאמר להו פלוני יירשני לבדו משאר אחיו דדבריו קיימין.
[הר״י מיגאש, בבא בתרא קכט.]

אמר ליה הא מני רבי מאיר היא דאמר מצוה לקיים דברי המת.

הא דקיימא לן לקמן (ב״ב קנא:) ובכל דוכתי דדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דמו, תיפוק ליה דמצוה לקיים דברי המת למאן דאית ליה דהיינו ר׳ מאיר, ומתנת שכיב מרע נמי לא קניא אלא לאחר מיתה. ותירץ הר״ר יצחק ב״ר מאיר דלא אמרינן מצוה לקיים דברי המת אלא היכא דאמר תנו מנה זה לפלוני, אבל היכא דאמר מנה זה לפלוני ולא אמר תנו, כל כי האי גוונא לא הוה אמרינן מצוה לקיים דברי המת.
[תוספות, בבא בתרא קמט.]

על השאלה ששאלתם ממני אשיב לכם, לפי שדעתי נוטה וכמה שהראוני מן השמים. ראובן שבא ליפטר מן העולם ומינה את שמעון אפוטרופוס והניח שתי בנות ובן, וכך אמר לו בפני עדים מניתי אותך אפוטרופוס על כל מקרקעי ומטלטלי שיהא רשותך כרשותי, ועשייתך כעשייתי וידך כידי ליתן ולישא ולחלק לבנותי ולבני בין למעט בין להרבות לכל אחד וכמה שתעשה יהא עשוי, ועמד שמעון ונתן לבת אחת שני צמדי כרם וב׳ ליטרין והשיאה לבן דודה וחצי השאר נתן לבן. ועכשיו אומרים מה שעשה עשוי דמצוה לקיים דברי המת, או הדין בכי האי גוונא ליכא מצוה לקיים דברי המת.

כך הראוני מן השמים שאין במעשה שמעון שעשה כלום. שאילו צוה ראובן לשמעון אפוטרופוס שלו, תן לבנותי כך וכך ותן לבני כך וכך, הייתי אומר דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים דמו, והשתא שאמר לו ידך כידי ועשייתך כעשייתי לחלק לבני ולבנותי, לאחר מיתת ראובן, שמשעת יציאת נשמתו נפלו הנכסים לפני הבן, ויצאו מרשות ראובן ולא לאפוטרופוס שלו כלום, אלא לנהוג בנכסי היורש כשאר אפוטרופוס.
[שו״ת רבינו גרשום מאור הגולה סימן סג]

דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה.

כשיש לאדם שום יסורים, ישמח גם כן. וכן אמרו חכמים (בבא מציעא פה.) חביבים יסורים. ועוד אמרו חכמים (תענית ח.) כל השמח ביסורים מביא ישועה לעולם. וירגיל פיו לומר גם זו לטובה (תענית כא.), או כל מה דעביד רחמנא לטב עביד (ברכות ס:), כי יש כמה רעות אשר סופן טובות, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול לילך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא, יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו (נדה לא.). לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גם זו (תענית כא.).
[אורחות צדיקים שער השמחה]

ראובן שדבר להשיא בתו לשמעון ודברו לקיים באמונתם ועבר שמעון על אמונתו אף על פי שבייש את בתו יחשוב ראובן גם זו לטובה כיון שלקח אשה אחרת הרי נגזר לו ואלו היה שמעון נושא את בתו היה לה למות כדי שישא אותה שנשא, לכך אל יצטער ואל יתקוטט עם שמעון ואל יראה לו פנים זועפים כי כל הזווגים מן הקדוש ברוך הוא.
[ספר חסידים (מרגליות) סימן תקכא]

דף כא:

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא.

בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט יג). והנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון.
[רמב״ן, שמות לד ג]

במשך היבל המה יעלו בהר.

על דרך הפשט, כשימשוך היובל קול ארוך הוא סימן סילוק השכינה והפסקת הקול. היובל, הוא שופר של איל ושופר של אילו של יצחק היה, כן פרש״י ז״ל. וכוונתו לומר כי אף על פי שהאיל הוקרב עולה, ועולה כולה כליל, החזירו הקדוש ברוך הוא להויתו הראשונה, וכן דרשו רז״ל בפרקי רבי אליעזר (פל״א) רבי חנינא בן דוסא אומר איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה, [אפרו] של איל הוא יסוד המזבח הפנימי, גידיו של איל אלו עשרה נימין של כנור שהיה דוד מנגן בהם, עורו של איל הוא אזור מתניו של אליהו זכור לטוב, שנאמר (מלכים ב׳ א ח) ויאמרו אליו איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו ויאמר אליה התשבי הוא. וקרנו של איל קרן שמאל הוא הנשמע בהר סיני, שנאמר ויהי קול השופר הולך וגו׳, קרן ימין שהוא גדול משל שמאל הוא שעתיד לתקוע בו לעתיד לבא. שנאמר (ישעיה כז יג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ע״כ. ומן הכתוב הזה הוכיחו רז״ל (ביצה ה:) כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו, והוא שאמרו שם בגמרא מכדי כתיב (להלן לד ג) גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, במשוך היובל המה יעלו בהר, למה לי, ש״מ כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו, ובאור זה כי ממה שכתוב אל מול ההר ההוא, יש ללמוד בעוד שהשכינה בהר ההוא, נסתלקה שכינה ירעו, וא״כ למה הוצרך במשוך היובל המה יעלו בהר, אלא כדי להתיר להם בצווי כמו שהיתה להם המניעה בצווי ומכאן שכל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו.
[רבינו בחיי, שמות יט יג]

הוגללו הפרוכת וכו׳.

הרב מכבד מקומו ואין המקום מכבדו, שהרי כשנסתלק השכינה הורשה לעלות שנאמר במשוך היובל המה יעלו בהר. גם ראיה ממה שנאמר בפ׳ נשא וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב כו׳, נסתלק המחנה הורשו לכנוס לשם ולעשות כל צורכיהם, ועל זה הדרך אמרו בתי כנסיות שבבבל על תנאי הם עומדים, אעפ״י שנקראים מקדש מעט מותר לשנותו לדבר חול, ובפרט בחורבנה אפשר כשבונה ביה״כ אחרת ואין נכנסין עוד להתפלל בה אז רשאי לשנותו לדבר חול, אכן בזה שאל אביך ויגדך. ובזה יש להאמין שהרב בכל מקום שהוא דר מכבד מקומו ואינה תולה בקהלה ישינה כמו שחושבים מקצת אנשים, ולזה כשהרב מזמין אחד נגד בעל דינו בשביל תביעת ממון ובתוך הזמן הולך הרב למקום אחר חייב זה ללכת אחר הרב במקום שהוא שם, ואם אינו עושה מנדין אותו אעפ״י שהזמנתו נכתבה במקום עמידת הרב בעת כתיבת הזמנה עיין מס׳ ר״ה פ׳ י״ט, ועל זה נאמר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, וראייה שבניין בה״מ אינו דוחה שבת והקרבן דוחה שבת, היינו שאין המקום עיקר אלא המעשה שנעשה בו, וע״ז נאמר הני טפשאי דקיימי קמא ס״ת ולא קיימי קמא גברא רבא, כי אין הכתיבה עיקר אלא הלימוד.
[משיבת נפש, שמות יט יג]

וכן מצינו באהל מועד שבמדבר, שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה וישלחו מן המחנה כל צרוע.

היו חלוקים לג׳ חלקים. הראשון נקרא מחנה ישראל והוא שיעור חניית

ד' דגלים. והשני לפנים הימנו והוא מחנה לויה והוא מסביב המשכן ולחוץ כנגד הדגלים. השלישי מחנה שכינה והוא המשכן מפתח אהל מועד ולפנים כנגדן בירושלם ומקדש. כל שבתוך החומה עד הר הבית נקרא מחנה ישראל כל הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור מחנה לויה אלא שעשו בו מעלות בהר הבית ובחיל ובעזרת נשים, ומ"מ הכל מחנה לויה ואף שער ניקנור עצמו בכלל מחנה לויה ומפתח העזרה ולפנים מחנה שכינה. ונאמר בתורה וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש ואע"פ שנכללו כלם כאחד אינם שוים לענין שלוח שהמצורע טעון שלוח חוץ לשלש מחנות ואינו יושב אלא מפתח ירושלם ולחוץ, וזב וזבה ונדה ויולדת ובעל קרי ישיבתם בכל העיר, ואין משתלחים אלא משתי מחנות וטמא מת מותר ליכנס בכל הר הבית עד החיל ואפי' מת עצמו, אלא שמן החיל ולפנים אסור מדברי סופרים עד פתח עזרת ישראל משם ואילך איסור תורה כמו שביארנו במס' סוטה.
[מאירי, פסחים סו:]

וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש מזכר עד נקבה תשלחו וגו' המצוה הזאת פשטה ידוע כי הוא לכבוד השכינה השרויה בתוכם, זהו אשר אני שוכן בתוכם, וידעת פירוש אני. עוד יש לפרש שהוזהרו ישראל באזהרה זו שלא יכניסו כחות הטומאה בהיכל הקדש, כמה דאת אמר (דברים כג יט) לא תביא אתנן זונה, וכתיב (ירמיה ב ז) ותבאו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה. [ריקאנטי, במדבר ה ב]

איכא מותנא בחזירי.

מוכח בספר חסידים שיסד הרוקח דטוב לברוח, וטעמא רבה איכא דזימנין נגזר על עיר אחת או מדינה אחת. וזכר לדבר כתיבז היוצא מן העיר והיתה לו נפשו לשלל, וכתיב [ועל] עיר אחת [לא] אמטיר וגו'. וה"ה לשאר מיני פורעניות המתרגשות וגם משום ביעתותא, דמהאי טעמא נמצא בתשובה שאין צריך להתאבל בעידן ריתחא וכן נוהגים בארץ לומברדי"א. ואמרינן נמי אל יעמוד אדם במקום סכנה כו', ואמרינן נמי ג' דברים מזכירין עוונותיו של אדם קיר נטוי וכו'. מכל הני מורה דאין טוב לעמוד במקום סכנה כו'. וכן ראיתי גדולים שהלכו למקום אחר.

והא דאמרינן פרק הכונס כנוס רגלך ויליף מקראי טובא, שמעתי מפי מה"ר שלום שי' דלאחר שהתחיל ונתחזק ואיתיהיב ליה רשותא למסגי להדיא יש לכנוס רגליו. ואמרינן נמי כל הדרכים בחזקת סכנה, אבל מתחלה טוב הוא לברוח. ובמסכ' תענית [אמרינן] איכא מותא בי חוזאי גזרינ' תענית' אף על גב דמרחקי' טוב' דשכיח' שיירת'. ואיתא נמי התם אמר ליה לשמואל איכא מותא בחזירי גזרינ' תענית' דדמייא מעייהו לבני אינשי. וכל זה מורה אהא דאמרינן אינו מבחין כו', על כן נראה דאין כאן שום איסור.
[שו"ת מהרי"ל סימן מא]

דף כב.

אמר ליה איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי.

מצאתי סמך לדברי אלו ממה שנמצא במד' רבי נחוניא בן הקנה, ישב רבי ברכיה ודרש, מאי הא דאמרינן העוה"ב ולא ידעינן מאי קאמרינן, העוה"ב מתרגמינן עלמא דאתי, ומאי עלמא דאתי, מלמד שקודם שנברא העולם עלה במחשבה לברוא אור ונברא אור גדול שאין כל בריה יכולה לשלוט בו, צפה הקב"ה שאין יכולין לסבלה, לקח שביעיתו ושם להם במקומו והשאר גנזו לעתיד לבא ואמר אם יזכו בזה השביעית וישמרוהו אתן להם זה לעולם האחרון, והיינו דכ' העוה"ב שכבר בא מקודם ששת ימי בראשית, הה"ד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך, עכ"ל המד'.

וכתב עליו הרמב"ן ז"ל בשער הגמול זה לשונו, פירוש העוה"ב, שכבר בא, ותרגום שלו שקורין אותו חז"ל עלמא דאתי ללמד שהוא ממשמש ובא, ובאר שזה העוה"ב הוא אור, והוא האור שעלה במחשבה ונברא קודם העוה"ז לומר שהיא ההשגה האחרונה שאדם משיג ומתעלה בה, עכ"ל, וזה מפורש שהעוה"ב הוא ממשמש ובא תמיד, כלומר לכל אדם אחרי מותו וקודם התחיה, ועל כן נקרא עלמא דאתי, וגם יש מדרגה אחרונה שאדם מתעלה בה נקראת גם כן עוה"ב. ועל כן נראה שד' זמנים חלוקים זה מזה הם לקבול השכר, והם, העולם הזה, העוה"ב אחרי המות אם קודם תחה"מ ואם אחר תחה"מ, וימות המשיח, ותחה"מ. ושכר כל אחד מתחלף לאחר, ויש מי שיזכה לקבל שכר בעוה"ז בלבד, והם הרשעים שמשלמים להם שכר מעוט המעשים טובים שבידם בעולם הזה כדי להענישם בעוה"ב, ויש צדיקים שלא יזכו לקבל שכר בעוה"ז, ויזכו לחיי העוה"ב מיד אחר המות בלבד ולא לתחה"מ, ויש שיזכו גם כן לתחה"מ, ויש שיזכו לימות המשיח גם כן. [ספר העיקרים מאמר רביעי פרק לא]

אמר ליה מאי טעמא לית לך חוטי ורמית מסאני אוכמי.

והקשה ר"ת דהכא משמע שדרך הכל לנעול מנעלים שחורים ואילו במס' תענית (כב.) משמע דלא הוו רגילי ביה אלא חסידים ואנשי מעשה, כעובדא דרב יהודה דההוא גברא דהוה קאי בשוקא ואיתחזי ליה אליהו זכור לטוב ואמר ליה איכא אינשי בהאי שוקא וכו' אחוי ליה ההוא גברא דסיים מסאני אוכמי וכו' ואמר ליה מאי שנא דסיימת מסאני אוכמי, ובמסכתא בבא קמא (נט:) בעובדא דאלעזר זעירא דחזיוהו דסיים מסאני אוכמי ואמרו גברא יהירא הוא וחבשוהו, ותירץ כי ההפרש בין החסידים לשאר בני אדם היה ברצועות כי של חסידים היו שחורות להתאבל על ירושלים ושאר כל אדם לבנות, ודרך הגוים היה בשחורות ולפיכך אמרו דאפילו אערקתא דמסאני יהרג ואל יעבור, ויש מתרצים דמקומות מקומות יש, ויש שהיו כולם נוהגים לנעול מנעלים לבנים חוץ מחסידים ואנשי מעשה, שאין כל העולם נוהגים כמקומם של ר' יהודה ור' יוסי, וגם זה נכון. [הריטב"א ביצה טו.]

אמר ליה עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא.

מי שקרוב למלכות וצריך ללבוש במלבושיהם ולדמות להם מותר בכל. בסוף פרק מרובה (פג.) ובסוף סוטה (מט:) תניא אבטולס בר ראובן התירו לספר קומי מפני שקרוב למלכות היה ומזה יש ללמוד לכל שאר דברים והכי נמי קתני התם של בית רבן גמליאל התירו להם ללמוד חכמת יונית מפני שקרובים למלכות היו. וזה לשון הרמב"ם (פי"א מהע"ז ה"ג) ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להם הרי זה מותר ללבוש במלבושם ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין: ואם תאמר כיון דמדאורייתא אסירי הנך מילי ומילקי נמי לקי עלייהו היאך היה כח ביד חכמים להתיר איסור תורה לקרובי המלכות ויש לומר דמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר דכשיש ישראלים קרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל הגזירות וכדאשכחן ברבי ראובן בן אצטרובלי במסכת מעילה (יז.) וכההוא גברא דאיתא בפירקא דחסידי (תענית כב.) והנהו ת' ילדים שהיו לדוד שהיו מספרי קומי ומגדלי בלורית הנך נמי משום הצלת ישראל שרו להו דהוו אזלו בראשי גייסות לבעותי האויבים. ועוד יש לומר שהתורה לא פירשה דבר אלא סתמה וכתבה ובחוקותיהם לא תלכו ומסרה הדבר לחכמים והם אסרו דברים אלו לשאר בני אדם ולא ראו לאסרם לקרובים למלכות וקרא דובחוקותיהם לא תלכו יתקיים בקרובי מלכות בדברים שאינם מעלים ולא מורידים לענין קורבתם למלכות.
[בית יוסף יורה דעה סימן קעח]

רבי ראובן בן איסטרובלי במסכת מעילה (יז.) קודם שבא רבי שמעון בן יוחאי ורבי אלעזר בר' יוסי לרומי בטל שמד משלשה דברים שגזרו והיה קרוב למלכות ולא היו מכירים שהוא יהודי והיה אז ברומי רבי מתיא בן הרש ובית דינו ואחר שהכירו שהוא יהודי חזרו לגזור מה שגזרו עד שבא ר' שמעון בן יוחאי לרומי וביטלו. ובברייתא יש תנא שהוא בנו רבי ונתן בן אבטולמוס ובפרקא קמא דראש השנה (טו.) אמר ר' יוסי העיד אבטולמוס משום חמשה זקנים אתרוג אחר לקיטתו למעשר וכו' ובסוף סוטה וכן בסוף פ' מרובה (ב"ק פב:) אבטולס בן ראובן התירו לו לספר קומי שקרוב למלכות היה, ופרש"י (ב"ק פז.) המספר קומי לפנים במצח מדרכי האמור שמספרים לפניהם ומשיירין בלורית מאחריהם. לשון אחר דרך רומיים לגלח שער למעלה מן האוזן כן בתשובת הגאונים עכ"ד. והתוספות פירשו שם (מעילה) דאשכחן במסכת מעילה שהלך אבטולמוס בן ראובן וסיפר קומי שלא יכירו שהוא יהודי. אבל אני ראיתי בגמרא מעילה (יז.) כי אם ר' ראובן האצטרבולי אולי הוא אביו. [ספר יוחסין מאמר ראשון]

דף כב:

ויהי האדם לנפש חיה נשמה שנתתי בך החייה.

בכל עת שיוכל שכלו למעט בעבודת החומר וישים מגמתו לעבודת קונו אז טוב לו, ובלבד שלא יטוש מלאכת הבית לגמרי ויחריבהו, כי גם זה יחשב לו עון, אחר שהמלך חפץ להיות לו בריה כזו, וכדאמר רבי יוסי במסכת תענית (כב:) שאין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית, ופריש רב יהודה בשם רב טעמיה דרבי יוסי משום דכתיב (בראשית ב ז) ויהי האדם לנפש חיה, אמרה תורה נשמה שנתתי בך החיה, וזו היא קדושת הנזיר ומעלתו בהניחו מלאכת החומר וישבור תאוותיו במה שאינו חרבן גמור אל הבית, כגון מניעת שתיית היין וגידול השער, כי בזה יכנע היצר ולא ידלוף הבית בעבורו ולא יהרסו פינותיו, אבל תתחזק בו עבודת השכל ויאורו מהלכיו וכבוד ה' תשכון עליו, ויתקיים באיש הזה כוונת הבריאה מבלי התמעט עבודת שכלו אל בוראו מפני שתוף החומר שבו. ועל כן כדי להכניע היצר גם כן נצטוה לגלח כל שערו במלאת ימי נזרו ולא הורשה לתקן אותם וליטול מהם קצת, כדי שלא ישוב יצרו עליו כאשר בתחילה, אבל נתחייב לגלחם מכל וכל, כי אין ספק שהשער הגדול ביותר או הגילוח הגמור יפסיד תואר האדם.

ואל תתפשני בטעם זה שכתבתי ממה שאמרו (נזיר יט.) יביא כפרה על עצמו שציער עצמו מן היין, כי גם זה יתכן על טעמנו, כי אחר שאמרתי שאין רשות נתונה לאדם להשחית ביתו ולקלקל דבר בבנין אשר בנה הבונה הראשון, ראוי לו להביא כפרה על נפשו כי אולי נטה מן הגדר המחוייב עליו בענין גופו ונשמתו, כי שמא טבעו ובנינו נכון על צד שהנזירות ענוי יתר מדאי על נפשו. וכל דרכי השם ישרים וצדיקים ילכו בם. [ספר החינוך מצוה שעד]

כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם. ורבינו משה ז"ל פירש כי האדם צריך שילך בכל מידותיו על הדרך האמצעית ולא יטה לאחד מהקצוות מן הקצוות, כגון שלא יהי כילי ולא מפזר, אבל יהיה נדיב, וכן לא יהיה בעל תאוות בזוללות ושכרות ולא מסגף עצמו מכל תאוות, כמו שקראה התורה לנזיר חוטא וכו', מפני שציער עצמו מן היין, והתורה היא המלמדת לנו דעת לבור הדרך האמצעית, כי חייבה מיתה לזולל, ולא צוותה להתענות כי אם יום אחד, וחייבה לתת צדקה ומעשרות, והזהירה שלא לאבד ממון וכו', וכן בשאר המדות ילך באמצעות המדה ולא יטה לאחת מהקצוות, כי אם יהיה כילי יהיה בעיניו שקנה מדה טובה לעצמו לאסוף הון, ולא תהיה לו תפארת מן האדם, ואם מפזר, יפארוהו המקבלים מתנותיו, ואינו תפארת לעצמו כי יבוא לידי עוני, ובנדיבות הוא שומר ממונו, וגם בני אדם יפארוהו, וכן בכל שאר המדות

יתנהג בהן שיהיה נוח לו ונוחין שאר בני אדם ממנו.
[מגן אבות להרשב"ץ, אבות פרק ב]

איבעיא להו לא הודו לו חכמים בשבת, אבל בחול הודו לו. או דלמא לא הודו לו כלל.

אי קשיא לך והא תנן לעיל דעיר שיש בה דבר מתריעים והיכי פליגי עליה אפי' בחול. תשובה שמעון התימני היה סובר דעיר שיש בה דבר מתריעים עליה שאר עיירות הסמוכות לה אפי' בשבת דומיא דעיר שהקיפוה עכו"ם וספינה המטרפת בים וחכמים לא הודו לו אפי' בחול שיתריעו עליה שאר עיירות אבל היא בעצמה ודאי מתרעת כדתנן לעיל וכן עיר שיש בה דבר אותה העיר מתענה ומתרעת וכו'.
[תוספות ר"ד]

אמר רמי בר רב יוד ובגולה מתריעין עליה.

מחומרי ט' באב הוא בלחוד דאמעיטו תעניות של בבל, לא מכ"ד ברכות והתרעה ונעילה שאינן בט' באב כדאיתא בפרק מקום שנהגו (נד:). תדע דבמסכת מגילה (כב.) איבעיא לן לענין קריאה בתורה תענית צבור בכמה איקרו משום דאית בה מוסף תפלה, ומוסף תפלה היינו ודאי תפלת נעילה או כ"ד ברכות, דעננו בלחוד לא מקרו תפלת מוסף כמו שהיו סבורים רבים, ואתיא למפשטא מרב דאיקלע לבבל וקם קרא [בספרא], ואילו לא היה תפלת נעילה בבבל מה ראיה מביא משם דשאני התם דליכא מוסף תפלה, אלא ודאי דאיכא נעילה בבבל, ואילו בתענית יחיד אין בו תפלת נעילה ולא כ"ד ברכות כמו שהוא מפורש בתוספתא (פ"ב ה"ו), אלא ודאי דלענין זה יש תענית צבור בבבל, וכן אמרו (כב:) ובגולה מתריעין על רוב הגשמים, ואין התרעה אלא בשופרות ועל סדר ברכות, וכל זה לראיה שיש כ"ד ברכות ושופרות ונעילה בתעניות של חוץ לארץ כדברי הגאונים ז"ל, וכן אנו נוהגים בארצות הללו אלא שאין אנו נוהגים בתפלת נעילה, כי אנו חוששים שמא להוסיף תפלה יתירה כעין יוה"כ תענית צבור גמור בעי.
[הריטב"א, לעיל יב:]

דף כג.

עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב.

בבית שני הוה שמיר כדמוכח בסוטה פרק עגלה ערופה (מח.) דקתני משמתו נביאים הראשונים בטל אורים ותומים והיינו בית ראשון, משחרב בית המקדש בטל השמיר והיינו בית שני דאי בית ראשון ליערבינהו וליתנינהו דמשמתו נביאים הראשונים היינו חורבן הבית כדתניא בגמרא משחרב בית המקדש בטלו אורים ותומים והיינו בית ראשון דחמשה דברים חסר בית שני מבית ראשון כדאיתא ביומא (כא:) ובטל השמיר היינו לאחר בית שני וכן הא דקאמר רבן שמעון בן גמליאל התם משחרב בית המקדש ניטל טעם פירות ומסתמא בבית שני שחרב בימיו איירי תדע דאשכחן בבית שני שהיו פירותיהם מתברכים בימי שמעון בן שטח שנעשו חיטין ככליות של שור הגדול (תענית כג.).
[תוספות, זבחים נד:]

אבל האמת כי דינר זהב שלהם היה עב ומשקלו כפל הדינר של כסף, ובעבור זה נאמר בתלמוד כעובי דינר זהב ולא אמר כעובי דינר של כסף בעבור שאינם שוים. ובפרק ג' דתעניות (תענית כג.) עדשים כדינרי זהב וחטים ככליות, וכן בפרק השליח במעילה אמר וכי גורן ארונה היבוסי בא' דינר זהב מי"ב [דינרי כסף] כמו שהוא עכשיו שהוא נ' לת"ר, אבל זה דינר זהב הוא עב ויותר מכפלו מדינר כסף.
[ספר יוחסין מאמר שני סדר האמוראים]

שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי.

לשון הרמב"ם, על כ"ד דברים מנדין האדם בין איש בין אשה ואלו הן. א' המבזה את החכם אפילו לאחר מותו. ב' המבזה שליח ב"ד. ג' הקורא לחבירו עבד. ד' המזלול בדבר אחד מד"ס ואצ"ל מד"ת. ה' מי ששלחו לו ב"ד וקבעו לו זמן ולא בא. ו' מי שלא קבל עליו את הדין מנדין אותו עד שיתן. ז' מי שיש ברשותו דבר המזיק שיסור הנזק. ח' המוכר קרקע שלו לכותי אנס מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אונס שיבא מן הכותי לישראל חבירו בעל המיצר. ט' המעיד על ישראל בערכאות של עובדי כוכבים והוציא ממנו ממון בעדותו שלא כדין מנדין אותו עד שישלם. י' טבח כהן שאינו מפריש המתנות ונותנן לכהן אחר מנדין אותו עד שיתן. י"א המחלל י"ט שני של גליות אף על פי שהוא מנהג. י"ב העושה מלאכה בע"פ אחר חצות. י"ג המזכיר ש"ש לבטלה או לשבועה בדברי הבאי. י"ד המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ. ט"ו המביא את הרבים לידי חילול השם. ט"ז המחשב שנים וקובע חדשים בח"ל. י"ז המכשיל העוור. י"ח המעכב את הרבים מלעשות מצוה. י"ט טבח שיצתה טרפה מתחת ידו. כ' טבח שלא הראה בדיקת סכינו לחכם. כ"א המקשה עצמו לדעת. כ"ב מי שגרש אשתו ועשה בינו ובינה שותפות או משא ומתן המביאין להזקק זה לזה כשיבואו שניהם לבית דין מנדין אותם. כ"ג חכם ששמועתו רעה. כ"ד המנדה למי שאינו חייב נדוי צורבא דרבנן עביד דינא לנפשיה במה דברים אמורים במלתא דפסיקא ליה פירש רש"י אפילו לדון להוציא ממנו ממון ולנדותו אם לא יתן לו.
[טור יורה דעה סימן שלד]

כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים.

כאן מוכח שזהו חוני המעגל שהוא מוזכר במתני' אבל בירו' אומר שחוני המעגל דמתני' הי' בן בנו של זה חוני המעגל שישן ע' שנה דהכי גרסי' התם א"ר יוחנן בן גרייה אהך חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הזה וסמיך לחרבן בהמ"ק הוה נפק מעלוי עד דו תמן נחית מטרא ועאל למערתא ונם ודמך עד דחרב בהמ"ק ואתבני תניין לסוף ע' שנה איתער משנתיה. נפק ואשכח עלמא מחלף זאני דכרמי' הות עבידא זיתין זאני דזיתין הוה עביד' כרמית עאל למדינתא אמרו מה קלא בעלמא א"ל ומי את א"ל אנא חוני המעגל א"ל שמועין אנא דהוה עאל לעזרה והיא מנהרא עאל ואנהרת וקרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים.
[תוספות ר"ד]

דף כג:

אמר להו שכיר יום הואי.

בהם ז"ל עובדי אדמה כמו אבא חלקיה דפרקא דחסידי (תענית כג:) דהוה רפיק. וכן מאותם שהיו נביאים שהיו חורשים כענין אלישע בן שפט (מלכים א' יט יט). בהם ז"ל מודדים וכדאמרינן מסכת בבא מציעא (קז:) אמר ליה רב יהודה לרב אדא משוחאה לא תזלזל במשחתא, כל פורתא ופורתא חזי לכורכמא רישקא.

בהם ז"ל טבחים וכדאמרינן פרק אלו טריפות (חולין נח:) העיד ר' נתן בר שילא ריש טבחי דצפורי לפני ר' על שני מעין היוצאין מן הבהמה כאחת טריפה, וכנגדן בעוף כשרה. בהם ז"ל נחתומין וכדאמרינן פרק יש נוחלין (ב"ב קלב.) גבי הכותב כל נכסיו לאשתו ויצא עליו שטר חוב, אמר ר' יהודה הנחתום מעשה ואירעה דבר בבית אחותי כלה ואמרו חכמים תיקרע כתובתה ותעמוד על מתנתה ונמצאת קרחת מכאן ומכאן, וכן הלכה. בהם ז"ל רוכלים וכמעשה דרב עובדיה ורב יאשיה דשרו להו לאקבועי דלא כהלכתא פרק השותפין שרצו (שם כב.). בהם ז"ל סוחרים וכדאיתא בההוא פרקא (שם) ברב דימי מנהרדעא דאייתי גרוגרות בספינה. פרק ואלו מגלחין (מו"ק יז.) ר' שמעון בן לקיש הוה מנטר פרדיסא.
[כפתור ופרח פרק מד]

דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקיים בידם והאחרונים עשו תורתן עראי ומלאכתן קבע לא נתקיים בידם לא זה ולא זה. ואמרו בפרק אין עומדין (לב:) חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת ושוהין שעה אחת אחר תפילתן. וכי מאחר שט' שעות לתפלה תורתן ומלאכתן היאך נעשית. מתוך שהיו חסידים תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת, ולפי שדורות הראשונים היה לבם פתוח כפתחו של אולם כדאמרי' בפ' כיצד מעברין (נג.) ואם מתבטלים מתורתם בשביל מלאכתם היו חוזרים אליה בקלות לפיכך היו עוסקים במלאכה עראי והיתה מתברכת, וגם היו עוסקים במלאכ' קלה כגון חפירה דאבא חנן בפרקא דחסידי (כג:) וכיוצא בה כדי שלא יתבטלו מתורת' ללמוד אותה מלאכה, אבל האידנא דשכיח שר שכחה ואנו כמלא נקב מחט סדקית, ואמרי' בתמור' (יד:) מש"ה נכתבו הלכו' משום עת לעשות לה', ואם יתעסק אדם במלאכה אינו רואה סימן ברכה במשנתו, הלכך מצאו היתר חכמי הזמן להגו' יומם ולילה בתור' ולספק מורי הוראו' בישראל ולהיות נזונין מהצבור וזו חסידו' גמורה לפי הדורו' אין נ"ל שיש איסור בדבר חלילה אפי' לדורו' הראשונים.

ומ"ש בפ' יש נוחלין (קי.), לעולם יעבוד אדם עבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריו', כל זה מדרכי החסידות ולפי הדורו' אבל אם אתה רואה שהחכם יזדלזל בפני עם הארץ מפני מלאכתו כי יחשבו כמוהו כמוהם ולא יהיו דבריו נשמעים, מדרכי החסידות הוא שיקבע כל עתים שאפשר לו לתורה ויתפרנס מהם דרך כבודו וכבוד תורה ואין בדבר משום חשש בעולם.
[שו"ת תשב"ץ חלק א סימן קמז]

ואמינא לא איפגר.

כבר פטרו את הפועלים העושים אצל בעל הבית מברכת המוציא ומברכות אחרונות דברכת המזון. ואפילו בקריאת שמע, לא חייבום לבטל ממלאכתן אלא בפרשה ראשונה בלבד (ברכות טז). קל וחומר בן בנו של קל וחומר לדברי הרשות, שכל שכיר יום אסור בהן שלא לבטל מלאכתו של בעל הבית. ואם עבר, הרי זה גזלן. הנה אבא חלקיה, אפילו שלום לא השיב לתלמידי חכמים שנתנו לו שלום, שלא ליבטל ממלאכת רעהו (תענית כג). ויעקב אבינו עליו השלום מבאר בפיו ואומר (בראשית לא) הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני. מה יענו איפוא העוסקים בהנאותיהם בשעת מלאכה ובטלים ממנה, או כי יעסקו בחפציהם איש לבצעו.

כללו של דבר השכור אצל חבירו לאיזה מלאכה שתהיה, הנה כל שעותיו מכורות הן לו ליומו, כענין שאמרו ז"ל (ב"מ נו) שכירות מכירה ליומיה. וכל מה שיקח מהן להנאת עצמו באיזה אופן שיהיה, אינו אלא גזל גמור. ואם לא מחלו, אינו מחול, שכבר אמרו רז"ל (יומא פו) עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו.
[מסילת ישרים פרק יא]

חנן הנחבא בר ברתיה דחוני המעגל הוה.

מתרחק מן הכבוד, רמז למה שאמרו ז"ל בפ"ק דקידושין (לב) תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר מנין לזקן שלא יטריח, [תלמוד לומר] זקן ויראת (ויקרא יט לב). אמר אביי נקיטינן דאי מקיף חיי. ר"ל מקיף מבואות כדי שלא יעבור בפני האנשים, כדי שלא יטריח לקום מפניו. ולא רודף אחר הכבוד, הוא בחינה אחרת, כשירצו למנות מנהיג או פרנס בורח מזה, בפ"ק דחסידי (תענית כג) חנין הנחבא כד הוה צריך עלמא מיטרא משדרי ליה רבנן ינוקי, ואמרי ליה אבא אבא הב לן מיא, והוה מצלי עשה בשביל אלה שאין מכירין בין חנין לאבא האמיתי. ולמה נקרא שמו הנחבא, שהחביא עצמו. כתב הר"מ לבית מאיר כתב הר"ם קבלה בידינו שהיו החכמים משתדלים למנותו פרנס ולא רצה לקבל והחביא את עצמו, והיו קוראין אותו חנין הנחבא.
[רבי מתתיה היצהרי, אבות פרק ו]

כי הוה נפיק לברא אזיל וקאי בדובתא עמיקתא דכתיב ממעמקים קראתיך ה'.

מקום כיצד דתניא לא יעמוד אדם לא ע"ג מטה ולא ע"ג כסא ולא ע"ג ספסל ולא ארצ החכמה מקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה' וכתב הרמב"ם ז"ל שלא יהא גבוה ג' טפחים וכתב עוד היה גבוה ג' ויש בו ד"א על ד"א הרי הוא כעלייה ומותר להתפלל בו וכן אם היה מוקף מחיצות אף על פי שאין בו ד' על ד' מותר להתפלל שאין גובהו ניכר כיון שחלק רשות לעצמו. [טור אורח חיים סימן צ]

וכתב הרמב"ם שלא יהא גבוה שלשה טפחים. בפ"ה מהלכות תפילה (ה"ז) וטעמא משום דכל פחות משלשה כארעא סמיכתא הוא ושרי וכתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל דהא דתניא לא יעמוד על גבי מטה וכו' ואח"כ אמר ולא על מקום גבוה ולא כללם בחדא מחתא בשיאמר לא על מקום גבוה יראה שבא להודיענו שעל גבי מטה או על גבי ספסל או על גבי כלי אפילו שלא יהיה גבוה שלשה טפחים לא יתפלל עליהם לפי שיש לחוש לטירדא שהוא טרוד שמא יפול ולא יתכוין בתפלתו ואח"כ אמר ולא על מקום גבוה ואפילו שלא יהיה כלי אלא קרקע עולם ע"כ ואח"כ כתב דבארחות חיים (תפלה סי' נב) כתוב שלא הקפידו אלא בגבוה י' אבל בפחות מי' לית לן בה ע"כ. ואנו אין לנו אלא דברי הרמב"ם ז"ל דאסר בגבוה ג' טפחים.

[בית יוסף אורח חיים סימן צ]

דף כד.

שובי לעפריך ואל יכשלו ביך בני אדם.

ועוד נודיע לך ענין אחר בענין המחשבה, אף על פי שאינו מכוונת החבור, עם כל זה הוא מועיל לו ולזולתו. והוא, כי בהיות החסידים הקדושים מדביקים מחשבתם בעליונים, כל דבר שמחשבין עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע. והוא שאמרו (ב"ב עה.) נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. וכתוב בתענית (כד.) בההיא ברתא תובי לעפרך, וכן היה. ומה שאמרו (חגיגה ה:) כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או מיתה או עוני.

[איגרת הקודש לרמב"ן פרק ה]

כי בהיות החסיד הקדוש והטהור מדביק מחשבתו בעליונים כל דבר וענין שהיה חושב בו ומכוין עליו באותה שעה היה מתקיים מיד אם טוב אם רע, ועל דרך סוד התפלה וסוד הקרבנות שהוא דבקות והתקרבות העליונים. אמנם טעם היות כח עין הרע נמצא יותר בתלמידי חכמים, הוא לפי שכוונתם ומחשבתם בחכמה אחרונה והיא השופטת ומענשת, ולפעמים נשמת הנענש נטלת ממנו על ידי כך.

[ריקאנטי, במדבר כד ב]

דבשני דרב יהודה כל תנויי בנזיקין הוה.

זאת התשובה למאי דאמריתו מ"ט שבקו קמאי רובא לבתראי, דהא משכחיתו דבר מופלא דאמרוהו בתראי דקמאי שבקו להון לאגגדורי בהון ולאנפושי נמי באילן מילי דאתוסף בה תלמודא דרא דבתר דרא דטובא איכא, כדאמרי' (סנהדרין קו) שבע מאה בעיי בעא דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר, וכו' אלא קודשא בריך הוא ליבא בעי, ולפום הכי איתוספא הוראה דרא בתר דרא עד רבינא, ובתר רבינא איפסיקא כדחזא שמואל ירחינאה דספריה דאדם הראשון דהוה כתוב ביה אשי ואבינא סוף הוראה.

[אגרת רב שרירא גאון כתיבת התלמוד אות עו]

משמע שבימי אביי ורבא היו לומדים כל אותם הי"ג מתנייתא מה שלא עשו בדורות הראשונים דהיינו רב יודא וכיוצא בו מדקאמר ואנן מתנינן בתליסר מתנייתא דמשמע אנן דוקא ולא אינהו וכדמוכח כל שיטתא דהתם ותדע שכן הוא שבימי אביי ורבא ניתוספה חכמת התלמוד שהרי מצינו בב"ב פרק יש נוחלין (קלד) וכן בפרק ב' דסוכה (כח) שמפליג לדבר בחכמת רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד כו' ומונה התם טובא ולבסוף הויית דאביי ורבא ולא מהאמוראים הראשונים הקודמין להם ואף על גב שהיו גדולים מהם כגון רב ושמואל ורבי יוחנן אלא א"כ היינו טעמא כדפירש' שאביי ורבא התחילו ללמוד כל הברייתו' וישבו ותרצו את כולם שלא יקשה מזה על זה ומתוך כך הוציאו כמה דינים והעמידו כמה שמועות על בוריין ועל אמתתם וכן עשו כל הבאים אחריהם מדור ודור והיינו כדפירש ומשום כך קבעו הגאוני' הלכה כדברי התלמוד מפני שהוא אחרון מאביי ורבא ואילך ולא מקודם.

[שו"ת מהרי"ק סימן פד]

ויש לפרש בשני רב יהודה כל תנויי בנזיקין הוה, לא היו מרבין להעתיק ולדרוש ולהקשות אלא בסדר נזיקין בלבד מפני מעשים הבאים לפניהם בכל יום אבל בשאר סדרים לא היה איכפת לן להעמיק אלא לישב את המשנה ולסדר שמועות שנאמרו מפני האמוראין בלבד ואנן קא מתנינן ש"ס אנו מרבין לדרוש ולהעמיק בכל ששה סדרים.

['יד רמה, סנהדרין קו:]

דף כד:

וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין.

האשה שהיתה ראשון לטומאה והיתה כובשת ירק של חולין בקדירה בחומץ או בשאר משקין שמכשירין את האוכל לקבל טומאה, ונגעה בעלה חוץ לקדירה במקום הנגוב, כלומר שהוכשר תחילה במשקה ואח"כ נגב, אעפ"י שיש בעלה כביצה שמטמא טומאת אוכלין הוא טמא והכל טהור, שהרי הוכשר מתחילה, ואעפ"י שחזר ונגב מקבל טומאה לעצמו, אבל לטמא את השאר לא, דהוה ליה שני ואין שני עושה שלישי בחולין. נגעה במקום המשקה חוץ לקדרה, אם יש בו כביצה הכל טמא, שהרי ראוי לטמא אוכלין ומשקין ומטמא כל המשקין שעליו, וכיון שנטמאו משקין שעליו נעשו תחילה, והן חוזרין ומטמאין את הקלח הסמוך להן ונעשה הקלח שני, והוא חוזר ומטמא משקין שבקדירה להיות תחילה, ונמצא הכל טמא מחמת משקין שבקדירה, וכי תימא ותיפוק לי דהא נגע במשקה עצמו ניטמא המשקה מחמת מגעה, ואפי' אין בו כביצה נמי הכל טמא, אמרי נהי דאיטמי מחמת מגעה מקום מגעה אבל אידך לא, דהוו"ל משקה טופח ואינו חיבור, ואם אין בו כביצה הוא טמא, שאין צריך כביצה אלא לטמא אחרים אבל טומאת עצמו אפי' בפחות מכביצה טמא, והכל טהור, שהרי אין ראוי לטמא משקין שבו כדי שיחזורו המשקין ויטמאו את השאר, ואי משום דנגעה איהי במשקה, כיון דלא נגעה איהי במשקה דנגע ביה בקלח [לא] מיטמי ההוא משקה דנגע ביה בקלח כדאמרן ולא מיטמי קלח. חזר לקדירה אע"פ שאין בו כביצה הכל טמא, דהא איטמו להו משקין דנגעה בהו והדרי מטמו להו למשקין דאיתינהו בקדירה, דכי אמרינן משקה טופח לא הוי חיבור טופח לטמא משקה טופח הסמוך לו, אבל לטמא משקין הרבה הנוגעין בו ודאי מטמא אוכל, כדתנן בסוף פירקא קמא דמס' טהרות ואם יש ביניהן משקה טופח אף בתרומה הכל טמא, ואם תשאל וכיון דנגעה ביה בעלה אמאי לא איטמי כוליה קלח דאדיק ביה והו"ל שני ולהדר קלח וליטמינהו למשקין שבקדירה, אמרי משום הכי מיירי תנא בכובשת משום דכבוש דרכו לימוח וכיון שאילו היה מגביה את העלה היה נפרד ולא היה הקלח עולה עמו לא הוי חיבור.

['יד רמה, סנהדרין קו:]

אמר רב יהודה אמר רב בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת.

דע כי ד' מדרגות הן בנבואה, בת קול אורים ותומים רוח הקדש נבואה, וכלן מדרגות חלוקות זו למעלה מזו וכלן נמשכות מן המדה הנקראת צדק, וזהו (איוב כט) צדק לבשתי וילבשני.

והנני מבאר לך בכאן ד' מדרגות הללו, הראשונה בת קול, ויש סוד במה שאמרו בת קול ולא אמרו בן קול, וכן במה שאמרו זה בנה אב, וכן בנין אב משני כתובים, ולא אמרו זה בנה אם או בנין אם, וכן במה שאמרו עוד יש אם למקרא ולמסורת ולא אמרו יש אב, כי הכל נאמר בהשגחה מכוונת וחכמה יתירה, וחכמי האמת שכל דבריהם מיוסדים על אדני החכמה וספיר גזרתם קבלו כן מן הנביאים עד משה מסיני. ובאור הענין וכו', וכן בכאן בבת קול שהזכירו בת ולא בן מוכרח היה, לפי שהקול הזה המגיע לאזני השומע הוא נמשך מאותו הקול שכתוב בו (שמות טו) והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך, וכן עוד (במדבר ז) וישמע את הקול מדבר אליו, והקול הזה הנשמע יקרא בת לפי שהוא נמשך מאותו קול, וזהו לשון בת קול. [רבינו בחיי, דברים לג ח]

ועוד לטעם אחר נמרץ הוצרכו לומר בת קול, כי היה הקול יורד לאזני השומע כמדת הכסא שהוא רחב מלמעלה וקצר מלמטה כי כן דמות כסא הכבוד וכן צורת האש של מעלה רחבה למעלה וקצרה למטה, וזהו לשון בת קול שהיה הקול יוצא כמדת הכסא. ובת קול זה היה נשמע תמיד לחכמי התלמוד ולחסידי הדורות בזמן בית שני שהיו משתמשין בבת קול אחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים וכו'.

אמנם דעת הרמב"ן ז"ל באמרו כי היא מדרגה ממדרגות רוח הקדש, כי רוח הקודש גדולה מכלן וסדר המעלות לדעתו מלמעלה למטה כך הם, רוח הקודש נבואה אורים ותומים בת קול, רוח הקודש היא החכמה שהיא רוח נמשך מן הקודש שהוא המקור העליון, וכן כתיב (שמות לה) וימלא אותו רוח אלהים בחכמה.

וכן תמצא בספר יצירה, אחרת רוח אלהים חיים ברוך ומבורך שמו של חי העולמים קול ורוח ודבור וזהו רוח הקדש. קרא החכמה רוח אלהים חיים ומנאה ראשונה לענין ההשגה ואמר שהיא רוח הקדש, נבואה יסודה מן השם המיוחד, אורים ותומים בלמודי ה' למטה מן הנבואה ולמעלה מבת קול, בת קול בשכינה, וכל המעלות כלן נמשכות הן מן השכינה. נמצאת אומר רוח הקודש שהיא החכמה למעלה מן הנבואה שיסודה בשם המיוחד, והנבואה למעלה מאורים ותומים שהם למודי ה', ואורים ותומים למעלה מבת קול, בת קול האחרונה ולמטה מכלן, ולכך אין משגיחין בבת קול לסתור דברי הנבואה. ומה שאנו קורין הנבואה רוח הקודש, לפי שהוא המקור שכל המעלות משתלשלות ממנה והבן זה.

[רבינו בחיי, דברים לג ח]

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת.

חסידים הראשונים היו דוחקין שעתן ועוסקין בתורה, ואע"פ שלא היה להם כלום, כגון הלל ושמאי ור' חנינא בן דוסא, שהיתה בת קול יוצאת ואומרת, כל העולם כולו אינו ניזון אלא בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, וכגון יונתן בן עמרם ור' יהושע בן חנניה ור' יוסי, שלא היו חוששין לעושר אלא שמחים בחלקם ושוקדין על תורתן מתוך דוחק ומתוך צער גדול, והיו מתפרנסין מיגיען ולא היו נהנין מכתרה של תורה. כי העושר והממון כלה ואבד, שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו, והעושר האמיתי, שהוא לעד ולעולם, הוא עושרה של תורה, שנא' אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. וחכמתו של אדם הוא שבחו וזיוו והודו והדרו, ולא עושרו, שנאמ' טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל. [מנורת המאור פרק ה]

עוד אמרת לבאר לך מה שאמר רבא. בני, חיי, ומזוני, לאו בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא (מו"ק כח). והוקשה לך דרבא אדרבא דסמיך על פתרון חלומותיו דבר הדיא.

תשובה אני אגדיל בשאלה הזאת היאך אפשר לו לרבא, לומר שאין חיי בני ומזוני תלויין בזכות והלא מקרא מלא דבר הכתוב דג' אלו תלויין בזכות. בנים לא תהיה משכלה ועקרה וגו'.

וכתיב: וברך פרי בטנך. חיי את מספר ימיך אמלא. וכתיב: למען תאריכון ימים. ורבים כאלה. מזוני וברך פרי אדמתך. וכתיב: ועשת התבואה, לשלש השנים. ואכלת ושבעת. אפס כי לא יהיה בך אביון. וזו ודאי, שאלה חזקה. הנה ודאי, הכתובים מעידים ומבטיחים כך. ואם הביא ראיה בהפך, לרבה ורב חסדא. ועוד קשה, מנ"ל מה שאמרו כל העולם כולו נזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובים מע"ש לע"ש. ואמר עוד, בעית דאהדריה לעלמא, ואבנייה אפשר דאתי מזלך, במזלא דמזוני. ואני משיב בכל אלה, כי הבטחת הכתובים על הכלל, ואין הכתובים משגיחין על הפרט. שהרי כתיב לא יחדל אביון מקרב הארץ.

עוד יש לנו לדעת, דהנך לאו בזכותא תליא מילתא, לצדיקים, מצד עצמם. אבל לאחרים, יש מצד זכותם. וזהו שאמרו כל העולם נזון בשביל חנינא בני. דומה למה שארז"ל אין חבוש מתיר עצמו, מבית האסורים.

[שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רפז]

דף כה.

תנא אף היא להביא מרדה נכנסה ביתו שלומדת בנסים.

נקט ריש מסא לפי שדרך להפך בו גחלים ועצים כמו שפי' בקונטרס מסא פורג"א בלע"ז ויכול להכניס יפה החלה בתנור בתוך האור ונראה דמסא היינו מרדא שרודין בו את הפת כדמשמע בתענית (כה.) גבי דביתהו דר' חנינא דקאמר לה שיבבתה אייתי מסא דקא חרכא ריפתא וקאמרינן התם אף היא להביא מרדא נכנסה אבל מתארא יכול להיות פורגו"ן כמו שפי' הקונטרס בפ"ק דחגיגה (ד:) גבי [מרים] מגדלא דרדקי שקלתיה למתארא וקא מהדרא תנורא שהיתה אוחזת האוד של תנור שקורין מכבדת את התנור.

[תוספות, בכורות כז.]

חזיא בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי.

והרביעי מפני שהשלחן השלם אשר לפני ה' והמעלה העליונה אשר הנפש ניזונת בה, הן הן ארבע מעלות העליונות, אשר כנגדם ארבע חיות המרכבה בעליונים לד' רוחות העולם, וד' יסודות בתחתונים בעולם השפל, ואיתן המעלות היא הסעודה השכלית הנקראת חיי העולם הבא. ורז"ל קראו את שמו פתורא דתלת כרעי כדאיתא במסכת תענית (פ"ג כה), ומה שלא אמרו פתורא דארבע כרעי, כי היתה כונתם אל שלשה האבות, וע"כ אמרו דתלת כרעי הסתירו הרביעית כמו שהסתיר יחזקאל מקום הנשר כמ"ש (יחזקאל א) ופני נשר לארבעתן ולא הזכיר איה מעמדו. וממנו למדו חז"ל להסתירו ממה שאמרו בסתם האבות הן הן המרכבה ואמרו אין קורין אבות אלא ג', וידוע שאין מרכבה פחותה מד'. ומטעם זה היה אומר אחד קדוש מדבר בתפילה אלהי דוד ובונה ירושלים כדי להזכיר בתפילה המרכבה כלה בשלמותה. וע"כ אני קורא ספר זה שלחן של ארבע, ע"ש המעלה ההיא ששם התחברות הנפש והיא ניזונת ומתענגת שם במדרגה מיוחדת לפי מעלתה, כי הוא השלחן השלם לצדיק והשלם מרכבה שלמה של ד' ששם גנוזות נפשות האבות, כי כן כנגד המעלה ההיא נקראת גניזת הכלים שלהם קרית ארבע היא חברון. ובהיות האדם אוכל ושותה על שלחנו לשובע נפשו לקיום גופו בד' יסודותיו, ותהי מחשבתו משוטטת למעלה בשלחן הטהור אשר לפני ה', הן ד' מעלות המחופפות על הנפש הזכה הזוכה כל אחת וא' לפי מעלתה, אין ספק באדם בזה שכל פעולותיו הגופניות נחשבות לשכליות, והוא נחשב מכת בני עלייה ונפשו צרורה בצרור החיים גם בחייו.

[שולחן של ארבע]

מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק.

נאמר בבקיעת ים סוף ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות יד לא), רצה לומר שהאמינו שהיה עבד השם שיעשה השם על ידו אותות ומופתים, ככל אשר חפץ יגזור אומר ויקם לו, כמו שנמצא זה על יד הצדיקים שהשם יעשה על ידם אותות ומופתים אף על פי שאינם נביאים, כרבי פנחס בן יאיר שבקע הנהר ג' פעמים לפי מה שסופר ממנו (חולין ז.), וכרבי חנינא בן דוסא (תענית כה.) וחוני המעגל (תענית כג.), וכנקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה (תענית כ.), וכחנניה מישאל ועזריה שנצולו מכבשן האש.

[ספר העיקרים מאמר א פרק יח]

ולא עוד אלא שאסור להכנס בעניני הסכנות ולבטוח על הנס והוא אמר' שקיר נטוי מזכיר עון. ואמרו כל הסומך על הנס אין עושין לו נס. ומותר לבטוח באדם והוא שלא יסור לבו מן השם. ואמרו ארור הגבר אשר יבטח באדם ומה' יסור לבו. אך לבטוח בשם ושיעשה לו תשועה ע"י האיש הפלוני מותר ומצוה. וזה כולל כל עסקי בני האדם במלאכתם זולתי האנשים השלמים ושזכיותיהם מרובות. כמעשה דרבי חנינא בן דוסא עם הערוד שאמרו אוי לו לאדם שפגע בו ערוד. ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא. וכמעשה דרבי חנינא שהיתה אשה מחזרת ליטול עפר מתחת רגליו לכשפי'. ואמר לו שקולי אין עוד מלבדו כתיב (דברים ד). והקשו והא אמר מר למה נקראו שמן כשפים שמכחישים פמליא של מעלה. והשיבו שאני ר' חנינא דנפישן זכוותי'. ואפילו החסיד שבחסידים אין להם רשות לעשות במלאכתן דרך הבטחון רק כדרכו של עולם. שלא יאמר אדליק נרי במים או ביין ואסמוך על הנס. אף על פי שאמר במס' תענית (פ"ג כה) הוא החסיד לבתו ששגגה בערב שבת ושמה בנר יין במקום שמן ונצטערה. אמר לה בתי אל תצטערי מי שאמ' לשמן וידליק הוא יאמר ליין וידליק.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן תיג]

רבי אלעזר בן פדת דחיקא ליה מילתא טובא.

אלא במזלא תליא מילתא, והקשו בתוספות הא דאמרן בסוף שבת (קנו. ושם) אין מזל לישראל וי"ל דלפעמים משתנה ע"י מזל כי הנהו דהתם ופעמים שאין משתנה כדאמרינן בתענית (כה.) גבי רבי אלעזר בן פדת דא"ל ניחא לך דאחריב עלמא דאולי אברי' בעידנא דמזוני. [תוספות, מועד קטן כח.]

וצריך אדם להשתכל ולהתבונן כדי לדעת מה סיבת העני הזה ומי גרם לו זה הצער וזאת הצרה וקושי המות הזה, כי חסרון כיס קשה מכולם ואפילו המות.

ודבר זה אינו בא מצד מעשיו של אדם, שהרי אנו רואים כמה בני אדם מחזרים על הפתחים ועדיין לא הגיעו לכלל מצות ולא לכלל עונשים. ועוד הרי כמה מחסידי עליון לקו במדה זו כגון הלל (יומא לה:), ור' חנינא בן דוסא, ורבי אלעזר בן פדת (תענית כה.), ורבה, וכמה וכמה מן הצדיקים ומן החסידים שלא הספיקה מחיתם. א"כ המשפט הזה איננו בא מצד מעשיו של אדם, אלא מצד הוויתו ויציאתו לאויר העולם, וכדאמרי רבנן (מו"ק כח.) חיי ומזוני ובני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא תליא מילתא וכו', וגלגל הוא שחוזר בעולם (שבת קנא:), או גלגול הוא שחוזר בעולם והבן זה. ואינו עומד זה הגלגל בענין אחד, אלא פעם מוריש פעם מעשיר, מוריד שאול ויעל.

ועל כן החי יתן אל לבו, ויתבונן תחלה כי לא בצדקתו וביושר לבבו ולא בכחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה. ועוד שאינו בטוח שיתקיים בידו ואפילו יום אחד. ושהעני הזה לא פשעו ולא חטאתו גרמו לו את המות הזה, ועל לא חמס בכפיו עתה לקה. ואל יהיה בז לו, כי אף על פי שהוא נקלה בעיני הבריות הוא נכבד בעיני המקום, והדין נותן שיהיה כן שהרי כולנו מעשה ידיו, וכי מפני שמזל העשיר גרם לו להיות נכבד בעיני הבריות, למה יהיה נכבד בעיני השם ית' יותר מן העני, אדרבא יש לו לעני להיות נכבד יותר בעיני בוראו שהוא סובל יסורין וגזר דין.

[תורת המנחה פרשת וירא]

דף כה:

ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה.

ואחר כך חוזר החזן ומשלים תפלתו עבודה והודאה וכתוב לחיים ברכת כהנים שים שלום בספר חיים, ואחר כך אומר אבינו מלכינו ואפילו בשבת וי"א תחנה אם לא יהיה שבת, ובעל העתים ז"ל כתב ונהגו במקצת מקומות דאמרי אבינו מלכנו אפילו בשבת ואנן לעניות דעתין לא חזי לן למימר אבינו מלכנו בשבת ומי שאמרו טעות הוא בידו דאפילו שמונה עשרה דאנון חובה בטלוה רז"ל בשבת והיאך נאמר אבינו מלכנו דליתיה בכל התלמוד וכן פסק ה"ר נתן ז"ל ושאר פוסקים שלא לאומרו כלל בשבת, והטעם, שרבי עקיבא אמרו תחלה בתענית צבור ואין גוזרין תענית צבור בשבת ע"כ.

[כל בו סימן ע]

לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מידותיו וזה אינו מעביר על מדותיו.

העניו יש לו חן, שנאמר (משלי ג לד) ולענוים יתן חן. העניו תפילתו מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא, כי הוא מעביר על מידותיו, ובגלל זה נתקבלה תפילתו של רבי עקיבא כשאמר אבינו מלכנו (תענית כה:). העניו זוכה להתחכם, כי ייכנע לפני חכמים ומתאבק בעפר רגליהם, ונאמר (משלי יג כ) הולך את חכמים יחכם. העניו מרחמים עליו מן השמים, שנאמר (משלי כח יג) ומודה ועוזב ירוחם. העניו בורח מן הגדולה ומן הכבוד, ובזה תלויה הצניעות, שנאמר (מיכה ו ח) והצנע לכת עם אלהיך. העניו שמח בחלקו שחלק לו הקדוש ברוך הוא, הן רב הן מעט, שנאמר (תהלים לז טז) טוב מעט לצדיק, ובזה ישקוט לבו מטרדות העולם הזה, ומתוך כך לבו פנוי לתורה לחכמה ולעבודת הקדוש ברוך הוא.

[אורחות צדיקים שער הענוה]

אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה טפחים.

דאמר שמואל נהרא מכיפיה מיתבריך, פי' ממקומו ומסלעו סלע מתרגם כיפיה מנביעתו מיתבריך ולא ממי גשמים וא"ת והא קא חזינן שמחמת הגשמים הם גדילים. וי"ל כדאמר במסכת תענית (כה:) שאין לך טפח יורד מלמעלה שאין טפחיים עולים כנגדו מלמטה. ואור"ת דהילכתא כוותיה דשמואל ומייתי ראיה מפרק בתרא דבכורות (נה:) דתניא רבי מאיר אומר לא פרת שמו אלא יובל שמו ולמה נקרא שמו פרת שמימיו פרין ורבין ולאו דוקא נקט פרת דה"ה לכל נהרות והא דנקט פרת משום שהוא גדול מכל נהרות ולפי שהוא מא"י, וקאמר התם מסייע ליה לשמואל דאמר נהרא מכיפיה מיתבריך, ועל זה אנו סומכין לטבול בנהרות אפילו אם גדלו מאד. [תוספות, שבת סה:]

לא קשיא כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה.

פירש רבינו חננאל בעבודה ג' טפחים. י"מ בעבודה דממהרת לבלוע נגד טפח אחד שבולעת עולה התהום טפחיים, אבל אינה עבודה שאינה ממהרת לבלוע עד שהיא בולעת ממים העליונים טפח עולה תהום ג' טפחים, והראב"ד פירש תהום עולה בשוה וכנגד היורדים בקרקע יותר דהיינו עבודה ג' טפחים התהום עולה כנגד כל טפח היורד טפחיים הרי ששה טפחים, וגם אם אינה עבודה עולה ששה טפחים כי בכל מקום התהום עולה בשוה הגשמים יורדים ב' טפחים וכנגד כל טפח התהום עולה ג' טפחים. [תוספות הרא"ש]

שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה.

כאשר ילמוד המתלמד המדות החשובות, הושפע עליו הרוחניות, אכן בתנאי זמן מיוחד, כמו שאמרו רבותינו ע"ה, פעם אחת היו חכמים יושבים, ויצאתה בת קול ואמרה וכו', יש ביניכם

אדם שהוא ראוי שתעמוד לו חמה ולבנה כיהושע בן נון, אלא שאין דורו ראוי לכך, ונתנו חכמים עיניהם בשמואל הקטן. הנה כבר נראה זה מדבריהם, שיש לזה זמן מיוחד, וכמו שבא בכתוב, ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ (שמואל א' ג א). וג"כ מקום מיוחד על הרוב, והוא ארץ ישראל, כמו שמצאנו קצתם יאמרו, ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה כמשה אלא שבבל גרמה לו. טפח ליה אבוה בסנדליה, (יחזקאל א ג) היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר, והשיב היה היה שכבר היה. וזה השפע על הרוב ימצא בארי"י. ולזה למה שרצה יונה ע"ה שלא תבואהו הנבואה, ברח מארי"י. ועוד אומה מיוחדת, והיא הישראלית וכו'.

[ספר האמונה והבטחון להראב"ד מאמר שני]

נתנו חכמים את עיניהם בשמואל הקטן.

וקראוהו שמואל הקטן, אמרו בירושלמי (סוטה פ"ט הי"ג), שהיה מקטין את עצמו, או שהיה קטן משמואל הרמתי, כמו שמצינו בראשון מסנהדרין (יא.), יצתה בת קול ואמרה, ראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבינו. והוא תיקן ברכת המינין, כמו שנזכר בפרק תפלת השחר (ברכות כח:). ואמרו במדרש, כי ארבעה מתו בני חמשים ושתים שנה, שמואל הרמתי, שלמה המלך, שמואל הקטן ושמואל בר אבא, הוא חברו של רב שנקרא שמואל ירחינאה בפרק הפועלים (ב"מ פה:).

[מגן אבות להרשב"ץ, אבות פ"ד מכ"ה]

דף כו.

בתעניות.

תעניות אלו אינן הצומות הקבועים על כל ישראל דהנהו לית בהו נעילה כדאמר בפרק מקום שנהגו (פסחים נד:) ט' באב אינו כתענית צבור ואסיקנא דהיינו לענין נעילה וכ"ד ברכות, אלא תעניות אלו היינו תעניות של צבור, ונראה שאף בג' ראשונות שאינן אסורין אלא באכילה ושתיה יש נעילה דלא תליא נעילה בתענית החמור ברחיצה וסיכה וחבריהם, תדע שהרי אנשי מעמד יש בהם נעילה ואף על פי שאינן אסורין בתעניותיהן באותן חומרות שלא הוזכרו בהן והיתה גזירה שאי אפשר לעמוד בה, תדע שכל תעניות שנוהגים בהן חומרות אלו מפסיקין בהן מבעוד יום, ואילו היו אנשי מעמד חייבין להפסיק בהן מבעוד יום לא היו טועמים כלום מיום אחד בשבת בערב עד ליל יום שישי, שהרי [התענו] כל השבוע חוץ מאחד בשבת ושישי בשבת כדאיתא בגמרא, וכיון שלמדנו שיש תפלת נעילה אף בג' ראשונות יש לדון שיש נעילה בתעניות צבור של חו"ל ואף על פי שאינן כחומר ט' באב ומוסף תפלה דהוה בבבל כדמוכח במסכת מגילה (ע' כב.) תהא תפלת נעילה, אבל לא נהגו כן בכל ספרד, וטעם הדבר שאע"פ שנעילה אינה צריכה חומר תעניות מ"מ תענית צבור בעי שאע"פ שלענין כ"ד ברכות שהיא תוספת תפלה ורחמים דיננו כתענית צבור כדכתיבנא לעיל, לענין תפילת נעילה שהיא תפלה גמורה לעצמה עשינו עצמנו כיחידים שאין היחיד מתפלל נעילה כדאיתא בתוספתא (פ"ב ה"ו), וכ"ד ברכות היינו מוסף תפלה דאמר במסכת מגילה, ואף על פי שאנשי מעמד עושים נעילה, שאני אנשי מעמד שגזירתם קודמת מימות הנביאים וגזירת הנביאים וגזירת ב"ד היא ואין תענית צבור גדול ממנו, ולפיכך אין מפסיקין לראשי חדשים כדאיתא בפ"ק (י.), מעתה אין לנו לבטל מנהג בדבר זה. [הריטב"א]

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות.

וראיתי לפרש קצת במשנה זו אף על פי שאינה כתובה בהלכות ואינה נוהגת, לפי שיש בה דברים שנתקשו לרבים, כי ממה ששנינו כי נביאים הראשונים תיקנו מעמדות ואמרינן בברייתא משה תיקן לישראל ח' משמרות בא שמואל והעמידן על ט"ז בא דוד והעמידן על כ"ד שנאמר [המה] יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם נראה שתיקון המשמרות תקנת נביאים ואינה מצוה מן התורה, ותימה ממה שאמרו בספרי לבד ממכריו על האבות מה שמכרו אבות זה לזה טול אתה שבתך ואני שבתי, וכן אמר התרגום בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא, ומצינו בלויים מצוה מפורשת במשמרותם (במדבר ח) שלא יעבדו בערבוביא קהת יחנה במקום פלוני, ומהם יש לנו ללמוד לכהנים, בל"ב מדות של רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי (מדה יז) אמרו מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר כיצד, משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימנה אבל לא שמענו שצוה אהרן את בניו שיהיו כ"ד משמרות, והיכן שמענו אלה פקדתם לעבדתם לבא לבית יי' כמשפטם ביד אהרן אביהם (דברי הימים א כד), מלמד שמצוה זו מימי משה ואהרן והמשמרות הללו הן החלוקות לשמירת שערים שאף הם כ"ד, וכן מפורש בדברי הימים, נמצא שחילוק משמרות לשמירת המקדש מן התורה וכיון שכן הוא הדין לשאר עבודת הקרבנות, וכן הדעת נותנת שאילו אינן חלוקין למשמרות ויהיו כולם עובדים בערבוביא ויבא הדבר לידי פשיעה שלא ישמור כל אחד עתו והוה ליה קדרה דבי שותפי. [הריטב"א]

אבל עיקרן של דברים שמצוה מן התורה לחלוק משמרות כדכתיב לבד ממכריו על האבות, אבל אין להם מנין מן התורה כמה משמרות יהיו ומשה תיקן ח' שהיו מועטין וכשנתרבו בימי שמואל חילקם לט"ז ורבו יותר בימי דוד וחילקן לכ"ד, וכן תמצא בדברי הימים (שם) כשמסדר דוד המשמרות שחלקו הכהנים (כ)שכתוב בו פקודיהם כאשר צוהו יי' אלהי ישראל, ובספרי (נשא פ"ז) אמרו היכן צוהו אלהי ישראל ולבני קהת לא נתן וכו' והלויים לא חדשו כלום אלא הכל מפי משה ומשה מפי הקב"ה, והחכם אונקלוס למדנו זה במה שכתב בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא, למדנו שיש בו מצוה מן התורה וגם תקנת האבות וזה כמו שפירשנו, וזו שיטת רבינו הגדול ז"ל. [הריטב"א]

על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים של לוים ושל ישראלים.

לא שיהא באנשי מעמד כהנים ולויים שזה אינו בטעם כלל, אלא הכונה שהיו מצויים ג' כתות אלו בשעת הקרבן כהנים לעבודתם ולויים לדוכנם וישראל במעמדם, וכמו שאמרו במשנה הגיע זמן משמרה לעלות כו' לא הזכירו במעמד אלא ישראל בלבד, ולמדנו שכל אנשי מעמד לא היו באנשי ירושלים אלא מקצתם בירושלים לעמוד על הקרבן דלא סגיא בלאו הכי, והשאר בעריהם כמו שאמרו מתכנסים לעריהם, כי כיון שלא היו צריכין לקרבן כמו הכהנים והלויים די להם שיעמדו על הקרבן אותן שהיו בירושלים, אלא אותן שהן בעריהם מתענין וקורין בפרשת בראשית כדרך שעושים אנשי ירושלים כי ממה שאמרו בירושלמי (ה"ג) שסנהדרי גדולה היה מתענה עמהם למדנו שאף מעמדות שבירושלים היו מתענין גם כן. [הריטב"א]

בעשרה בו בני סנאה בן בנימין.

מבני סנאב בן בנימין, סנאה גרסינן ולא גרסינן סנאב, דהכי כתיב בעזרא ועל שם שבטו נקרא בן בנימין דגבי עצי מערכה חשיב ליה בפרק ד' דתענית (כו.) וכל הנהו דחשיב התם בני ארח בן יהודה בני דוד בן יהודה כולם על שם שבטן ואף על גב דר' אלעזר בן צדוק כהן היה כדמוכח בפרק כל פסולי המוקדשין (בכורות לו.) גבי רבי אלעזר בר צדוק הוה ליה בוכרא וכו' שמא אמו היתה מבנימין או חתנם היה והיה עמהם בסייעתם. [תוספות, עירובין מא.]

דף כו:

נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמום את התורה והעמיד צלם בהיכל.

והא דאמרינן שאני ט"ב הואיל והוכפלו כו'. לאו משום דארעו בו צרות רבות דהא בתמוז נמי ארעו בו צרות רבות כדתנן (תענית כו:) ה' דברים ארעו לאבותינו בי"ז בתמוז, אלא לומר שחזרו בו ב' פעמים צרות כדאמר מר נחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר [ונחרשה] העיר, אבל בי"ז בתמוז לא הוכפלו הצרות שהרי לפום גמרא דילן (שם כח:) בט' בתמוז הובקעה העיר בראשונה ובי"ז בתמוז הובקעה בשניה, ואפילו לדברי הירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) שסובר כי בשתיהן הובקעה העיר בי"ז בתמוז, באידך הוכפלו הצרות טפי שנחרב הבית ונלכדה ביתר ונחרשה העיר בראשונה ובשניה, והיינו דלא אמרינן שאני ט"ב שארעו בו צרות אלא שהוכפלו בו צרות, ונ"ל שהוכפלו ב' כפילות דנגזר על אבותינו במדבר שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה הרי כפל אחד, וחרב בשניה ונלכדה ביתר [הרי כפל] בשניה, ובכל אחד היה בו גזירת מיתה, משא"כ בי"ז בתמוז.

[הריטב"א, ר"ה יח:]

וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו.

ישמח ה' במעשיו, שמח לא נאמר אלא ישמח (ויקרא רבה כ ב). ואימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בית המקדש שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז ישמח ה' במעשיו. שמיום שחרב בית המקדש אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק, הה"ד ביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש (תענית כו:), הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. [תורת המנחה פרשת בראשית]

חסורי מיחסרא והכי קתני.

בכמה מקומות בתלמוד חסורי מחסרא והכי קתני. ידוע שהדבר השלם הוא אשר לא יקבל לא תוספות ולא חסרון, ותורתינו היא תמימה, ואם כן איך אומר על המשנה שהיא חסרה. ומצאתי בספר שארית יוסף (נתיב המשנה כלל ה), שכתב בשם הר"ר מתתיה הצרפתי, שכשאומר הגמרא חסורי מחסרא, שאין שם שום חסרון בפועל, כי איך נאמר שהתנא חסר, והאומר שהמשנה חסרה אחד מסמניה חייב. אבל ראוי שנאמר שרבי סידר המשנה דרך קצרה, ובאותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא, והוא לא בא לבונן האבנים, ולעולם אותו חסרון שאומר חסורי מחסרא בכח לשון המשנה עומד רוח אלהים עמה לא חסרה דבר, והחסרון הוא בחיקנו ודעתנו, עכ"ל. ועל זה נאמר (דברים לב מז) 'כי לא דבר רק הוא מכם'. ופירשו רז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א) לא דבר רק, ואם הוא רק, הוא מכם. וכדמות זה מצאתי בספר הבטחון של הרמב"ן ז"ל (האמונה והבטחון פ"ט), שכתב וזה לשונו, יש פסוקים הרבה שאנו צריכים להוסיף בהן תיבה אחת או שתים כדי להבין פשוטו, ולא מפני חסרון המקרא אלא מפני חסרוננו, שאין אנו מבינים לשון קודש אלא בענין שידמה ללשון שאנו שוקעים בו בגלות בעונותינו, עכ"ל. [של"ה כללי התלמוד]

ורבי יוחנן אמר נהגו העם כרבי מאיר. ורבא אמר מנהג כרבי מאיר.

ועל אשר האריך עוד הכותב במילין לא יועיל בם לומר כי אלו אמרו נהגו ואלו אמרו מנהג. ועל זה הביא ריש פרק בתרא דתענית (כו:) עמל הוא בעיני להשיב על דברים כאלה דמי הגיד לו שאותה שהעידו שנהגו לא יעידו גם כן על המנהג אלא שעל זמן שעבר באו להעיד באשר לא נתפרסם וגם כי הימים הראשונים היו טובים מאלה כאשר אנו רואים בינינו כי פסו אמונים מבני אדם ואין דורש ומבקשין רק מן השפה ולחוץ ולכן רבתה התועלת לו' נהגו מלומר נוהגין וגם כי להעד על ההוה לא הייתי צריך לשאול אל הזקנים כי אם להמון העם וכן עשיתי. ועוד דמה ענין הך דהכא לההיא דתענית דבשלמא התם שבאו אמוראים לפסק הלכה כמאן חד אומר הלכה כפלוני וחד אמר נהגו כפלוני וחד אמר מנהג כפלוני אז ודאי

שייך לחלק בין נהגו למנהג מדקאמר נהגו מנהג שמע מינה דמעצמ' נהגו כפי' שם רש"י בהדיא אבל הכא שבא להעיד על מה שעבר ולא פוסק הלכה אלא עדות בעלמא לא שייך למימר אלא נהגו ומשום כך גרע לישנא דנהגו מלשעבר מלישנא דמנהג בהווה וזה פשוט אפילו לתינוקות של בית רבן.

[שו"ת מהרי"ק סימן קעא]

ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן, ואי עביד עביד ולא מהדרינן ליה.

וכי נהגו שבקינן להו, בתמיה דלשון נהגו משמע בפרק בתרא דתענית (כו:) דאי עביד לא מהדרינא והכא כיון דאיכא אסורא דהלכה כרבנן אית לן לאהדורי ובריש ערבי פסחים (קג.) גבי הא דאמר רבי יוחנן נהגו העם כב"ה ואליבא דרבי יהודה משמע קצת דלכתחילה עבדי הכי מדבריך רבא אבשמים ברישא והדר אמאור ובכל ענין מתיישב כאן ומכאן סותרים מה שפרש"י בפ"ק דפסחים (ב:) אסורים בעשיית מלאכה במקום שנהגו דכיון דתני אסורין לא תלינן במנהג.

[תוספות, ראש השנה טו:]

דף כז.

אסמכתא נינהו מדרבנן ולקולא.

כל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה ומסרו לחכמים, וזה דבר ברור ואמת, ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכונת התורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר שזו דעת מינות הוא, אבל התורה [העירה] בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו ל[ח]כמים אם ירצו כמו שנאמר ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך תמצא החכמים נותנין בכל מקום ראיה או זכר או אסמכתא לדבריהם מן התורה כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם וכל תורה שבע"פ רמוזה בתורה שבכתב שהיא תמימה וח"ו שהיא חסירה כלום.

[הריטב"א, ראש השנה טז.]

עד סוף זמן הנביאים והוא זמן חורבן בית ראשון לא ראו עצמם צריכים לכתוב דבר מן הראוי להיותו נמסר בע"פ, ולא היה להם כתוב רק התורה והנבואות, כי כל הצריך להם מבאורי המצות התלמוד הם הכל היה נמסר להם איש מאיש בשלימות ומה שהיה מתחדש והצטרכו בו להתבוננות לפי חידוש הענינים נמסרו להם העקרים והמדות שמהם היו מוציאים תעלומותיהם לאור ומבררים כל הדינים, וכו', ולפעמים היתה הנבואה מבררת להם כל תעלומה כמו שידעת מדברי קצת חכמינו השלמים וכו', אבל מ"מ הם היו נושאים ונותנים בדרכי ההקש והמדות והסברא להוציא לאור תעלומותיהם, וכ"ז באין מחלוקת ביניהם כלל, כי היו אז נמסרים לנביאים וסרים למשמעתם ונשמעים אליהם ולפעמים היו סומכין על דברים שהיה ענינם מקובל להם שכך היא הל"מ, והוא בדבר שאין העיון והסברא ולא אחת מהמדות שהתורה נדרשת בהם שולטות בו ולפעמים ג"כ היו סומכין קבלותיהם במקראות דרך אסמכתא בעלמא, והכל היה נשאר להם דרך קבלה מאיש לאיש, עם מה שיחדשו להם מנהיגיהם לפי הזמן ולפי הצורך המתחדש בלא מחלוקת.

[מאירי פתיחה למסכת אבות]

תנו רבנן עשרים וארבעה משמרות בארץ ישראל.

ת"ר כ"ד משמרות בירושלים כך כתוב בכל הספרים וכך עיקר והסיפא מפרשת הרישא דקתני הגיע זמן המשמר לעלות חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה ליריחו מהו פירושו כ"ד משמרת היו עולם בירושלים וי"ב מהם ביריחו כלומר חציים עולים לירושלים וחציים ליריחו ולאו דוקא י"ב משמרות דלעולם לא עלתה משמרת שלימה לא בירושלים ולא ביריחו אלא חציים לכאן וחציים כאן אלא האי י"ב כמו חציים הוא שכ"ד חצאי משמרות הי' עולים בירושלים וכ"ד חצאי משמרות ביריחו כדי שיהי' אלו שביריחו מספקין מים ומזון לאלו שבירושלים. [תוספות ר"י"ד]

דף כז:

כבר תקנתי להם סדר קרבנות בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם.

ודרשו רז"ל (מנחות קי.) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם וגו', כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב עולה, בפרשת מנחה כאלו הקריב מנחה, בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת. והענין שהוא מתבונן בבאור הפרשה אל איזה ענין היא רומזת, כי מתוך כך יתגלו עיני שכלו ויבינו נפלאות מתורת הקרבנות, ובזה ישתדל יותר בקיום התורה והמצות ויהיו עונותיו נמחלין לו כאלו הקריב קרבן, כי אין לומר שתהיה הכונה שיהגה ויגרוס לשון הפרשה בפסוקיה הערומים בלבד מבלי שיתבונן בפירושם. וכיוצא בזה אמרו (ברכות ד:) כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, הכוונה כי מתוך שיתבונן במה שיורו הפסוקים ואל מה שירמזו, אז יכיר ויבחין נפלאות תמים דעים ויתחזק לבו באמונת הש"י ועבודתו, ובזה יירש חיי העולם הבא. ומטעם זה תקנו ז"ל בסדר תפלתנו משנת איזהו מקומן לאומרה בכל בוקר ובוקר, ואמרו על זה (תענית כז:) אמר הקדוש ברוך הוא בזמן שקורין בהם מעלה אני עליהם כאלו הקריבום לפני.

[רבינו בחיי, ויקרא ז לז]

רבי שמואל בר נחמני אמר מפני שהוא שלישי ליצירה.

ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. ידוע מדרך חכמת הטבע כי כל שלישי חלוש בכל הנבראים כולם, בין שהוא יום שלישי ללידה בין שהוא יום שלישי לימות העולם, שהרי יום שלישי כוכב מאדים, ומפני זה יגדל הכאב בכל מכה ביום השלישי ויהיה הנימול ביום השלישי למילה יותר חלוש. ורבותינו אמרו (שבת פו.) שמותר לעשות לנימול ביום שלישי למילתו שחל להיות בשבת, כל מה שיצטרך כמו בחול ממש, לפי שהוא מסוכן ביום שלישי יותר משאר הימים. וחכמי התכונה כתבו כי יום שלישי מזלו עקרב ומלכו סמאל ומשרתו מאדים, ומזה אמרו רז"ל (תענית כז:) אנשי מעמד לא היו מתענין ביום ראשון מפני שהוא יום שלישי ליצירה, פי' ליצירת אדם הראשון שנברא בששי. וזהו טעם ברכת עצי בשמים במוצאי שבת, כדי לחזק כח הנפש השכלית בריח טוב.

[רבינו בחיי, בראשית לד כה]

ריש לקיש אמר מפני נשמה יתירה.

הא דאמרינן ליתיב תענית לתעניתו, איזה יום שירצה, ולאו דוקא יום של אחריו מיד דלא חמיר מאנשי מעמד שלא היו מתענין באחד בשבת כדאיתא בפרק בתרא דמכילתין, ואמרינן התם מאי טעמא לא, אמר רבי יוחנן מפני הנוצרים, רבי שמואל בר נחמיני אמר מפני שהוא שלישי ליצירה פירוש משום חלישות כדכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, רבי שמעון בן לקיש אמר מפני נשמה יתירה שנתנה בו בשבת ולמוצאי שבת ניטלה הימנו כדכתיב שבת וינפש כיון ששבת וי אבדה נפש. ואף על פי שיש לדחות כיון שציער עצמו בשבת יתענה ביום [ראשון], אינו נראה דתינח לרבי יוחנן דאמר מפני הנוצרים אבל להנך אמוראי דחיישי לחלישות קל וחומר הוא, התם שלא התענו בשבת חשו קל וחומר הכא. ופירש רבינו חננאל התם נשמה יתירה ניתנה לאדם בשבת לאכול ולשמוח ולהתענג כגבור בשתית יין ואם אין בו כח גדול אין בו יכולת לשתות ובמוצאי שבת ניטלה הימנו ונשתייר תשוי כח. הילכך נראה לי מפני שציער עצמו בשבת ישב ביום ראשון בתענית כשירצה. [ראבי"ה הלכות תענית סימן תתס]

כיון ששבת וי אבדה נפש.

ענין הבשמים במ"ש משום שצריכין אנו לדאוג מיציאת שבת מאותה נפש יתירה שהיתה בנו ונאבדה ממנו כמ"ש רז"ל וינפש וי אבדה נפש ובמה יודע דבר דאגתו ואנחתו בבקש דבר להשיב את נפשו והם הבשמים כי מי שנפשו קצרה ורוחו צרה מחזר אחריהם להשיבם אליו. ונהגו לחזור אחר הדס כמ"ש בגמ' ב' בדי הדס להבדלה א' כנגד זכור וא' כנגד שמור ויש מן המדקדקי' שנוהגים בג' ולחזר אחר משולשים כיון שמצינו שנבחרו למצות הלולב ואם אפשר לחזר אחריהם עדיף טפי. [סדר היום סדר הבדלה]

דף כח.

פרשה גדולה קורין אותה בשנים בשחרית ובמוסף ובמנחה קורין על פיהן כו'.

ולא גרסי' במוסף הכא מתרי טעמא חדא דאין קריאה במוסף אלא בשחרית ומנחה ועוד דאמרי' לקמן דכל יום שיש בו מוסף אין בו מעמד ולא מנחה [משום] הכי צ"ל דלא גרסי הכא במוסף אלא שחרית ומנחה בלחוד ומאי דאיבע' עלה בגמ' הכין פירושה איבעי' להו היכי קתני בשחרית קורין הקריאות הללו בספר ובמנחה על פיהם א"ד הכי קתני בשחרית ובמנחה נכנסים וקורין על פיהם משם דהני פרשיות מיגרס גריסן או הצריכום ס"ת ופשט לי' דשחרית קורין אותם בס"ת כדרך שקורים הצבור קריאותיהם כל השנה כלה בס"ת ובמנחה קורין אותם על פיהם. [תוספות ר"י"ד]

כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד כו'.

כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד שחרית קרבן מוסף אין בו נעילה, פי' המורה אותם שהי' בירושלים לא היו מתפללין על קרבן אחיהם בשחרית לפי שאין פנאי לעשות מעמדם שקורים ההלל ומפני ההלל היו דוחים את המעמד. קרבן מוסף יום שיש בו קרבן מוסף אין בו מעמד פירוש הנעילה וכ"ש במנחה הסמוכה למוסף לפי שהי' טרודים במוסף שיש בו להקריב בהמות יותר מבתמיד שהוא (אמר) [אחר] אין לך מוסף בלא [הרבה] בהמות ולא הי' להם פנאי כלל שהכהנים של מעמד טרודים במוסף. וישראלים שבהם הי' טרודים לחטוב עצים ולשאוב מים ודוח' אפי' מעמד דנעילה ואמר ל"ש מעמד על נעילה. [תוספות ר"י"ד]

וקשה בעיני מאוד בפני זה לומר שעל אותם של ירושלים מדברת המשנה והטעם מפני שהי' טרודין בקרבן מוסף וקרבן עצים, דהא שחרית נמי ומנחה איכא תמידין, ומ"ש קרבן עצים מן התמידים. ועוד דעד השתא איירינן וישראל שבאותו מעמד מתקבצין מעריהן והשתא אמרי' דעל אותם שהי' עומדים בירושלים קאי ואילו כן היכי לא מפרש התנא כפי מ"ש בירוש' השתא דתני סתם משמע דארישא קאי. וכך נ"ל דאמעמדות דלעיל קאי דאילו בירו' לא הי' עושים המעמדות כלל אלא הי' עומדים בעזרה על קרבן ושם מתפללים שיתקבל ברצון והמעמדות לא הי' נעשים אלא בערי ישראל והתם קאי והכין פירושה כל יום שיש בו הלל כגון חנוכה אין בו מעמד שחרית שכבוד ההלל דוחה את המעמד כאילו הי' י"ט ואינו דוחה אלא שחרית לא שהיו מתקבצים בשחרית אבל הי' מתקבצים במנחה ובנעילה ומתפללים כדפרישת בריש פרקין שהי' מתפללים נעילה בתעניות ובמעמדות וכנגד ההלל הי' מעמד א' של שחרית. [תוספות ר"י"ד]

דף כח:

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק.

כל היכא דאיכא אמר ר' פלוני כמו אמר רב יהודה אמר שמואל רבו היה ושמעה ממנו, וכן אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן הוא רבו כן פירשו התוס' בחולין (לח.), וכל היכא דאיכא אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי לא שמעה ממנו אבל שמעה מאחר שקבל ממנו. וכן כתב רש"י בחולין ומוכח לה מדאמרינן התם אמר רב אשי משמיה דרבא וכו'. ומוכח לה בעל כרחך רב

18/06/2018

אשי לא שמעה מרבא דרב אשי לא ראה רבא מעולם וכבר כתבתי למעלה מה שסובר הרמב"ם כי רב אשי קבל מרבא ושאינו נראה דעתו, אע"פ שהוא גנרס עד שלא מת רבא נולד רב אשי (קידושין עב:).

אוצר החכמה

אבל הרמב"ם ז"ל כתב במפתח המשנה כל מקו' שאומר משום הוא רבו, וכן נראה כי בברכות (טו:) ר' יהודה אומר משום ר' אלעזר בן עזריה והיה רבו כמו שאומר בגמ', ואולי יהיה זה בתנאים ולא באמוראים, אבל באמוראים מצינו והוא רבו. בפרק המפקיד במציעא רבא משמיה דרבה וכן אביי משמיה דרבה, אבל על הרוב כשאומר משום פלוני הוא רבו, ולפעמים כשאומר ג' או ארבעה או חמשה חכמים כגון אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אמר ר' מאיר ודולג שני דורות לקצר, וכן אמרו בגמ' אמר ר' אלעזר אמר ר' יהושע בן חנניה ושם דולג ר' יהושע בן ממל שקבל מר' יהושע, ואמרו בתלמוד שהוא כן, שכן נמצא במשנה ר' פלוני שקבל מן הנביאי' הלכה למשה מסיני ואלו הזקנים ויהושע לא קאמר ודולג אותם.

[ספר יוחסין מאמר שני]

שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את הלל ואלו הן שמונת ימי החג.

רבנן סברי עיקר שירה בפה, תימה דבהמוצא תפילין תנן קושרין נימא במקדש אבל לא במדינה ואיכא תנא בגמרא דאמר לא היה קושרה אלא עונבה, ועד כאן לא פליגי אלא בתיקון כלי אי שרי בשבת משום דהוי מכשירי קרבן אבל שיר עצמו לכו"ע דחי, ותנן נמי בפ"ב דערכין [בי"ב] ימים בשנה החליל מכה לפני המזבח בשחיטת פסח ראשון ופסח שני וביו"ט הראשון של פסח וביו"ט עצרת ובשמונת ימי החג, אלמא דחי שבת ויו"ט דאי אפשר לשמונת ימי החג בלא שבת, ורב יוסף דהכא איתותב מברייתא ואמאי לא אותביה מהנך מתני', וי"ל דממתני' ליכא לאותובי ליה דהוה מוקי להו כר' יוסי ב"ר יהודה.

אתחת 18/06/2018

[תוספות הרא"ש, סוכה נ:]

ושמונת ימי חנוכה.

ולמה גומרין את ההלל בחנוכה מצאתי הטעם בשם רבינו שלמה זצ"ל מתוך שהיא חלוקה בנרותיה כל יום ויום חלוק משלפניו הוי כחג שחלוק בקרבנותיו ואחי ר' בנימין נר"ו פירש הטעם למה גומרין הלל על שבעת ימי חנוכה שהרי הנס נתחדש בכל יום ויום כשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל שמנים שבמקדש וכשגברה יד מלכי בית חשמונאי מצאו פך קטן חתום בחותמו של כהן גדול שהי' ראוי להדליק ממנו יום אחד ונעשה להן נס והדליקו ממנו שמונה ימים אם כן יום ויום נתחדש הנס ועל חדושן של נס אנו גומרין את ההלל בכל יום. ועוד טעם אחר כי חנוכה נקראת על שם שנתחנך הבית והוכשר לעבודה שהרי היוונים טמאו את ההיכל והעזרות והמקדש וכל כליו וכשגברו חשמונים טהרו את הכל ועשו חנוכה כמו שעשה משה בתחילת חינוכן לעבודה וכן עשה עזרא כדכתיב ובחנוכת חומת ירושלים בקשו את הלוים מכל מקומותם להביאם לירושלים לעשות חנוכה ושמחה ובתודות ובשיר מצלתים נבלים וכנורות תודות זה קרבן שיר זה הלל ואין קרבן בלא הלל והרי אנו קורין כל יום נשיאים כל יום ויום נשיא שלו חלוק משל חבירו אם כן כל נשיא ונשיא צריך לגמור הלל על קרבנותיו ואין ראוי לחדש קריאת נשיא אחד בלא קריאת הלל.

[שבולי הלקט ענין ראש חודש סימן קעד]

ויום טוב הראשון של פסח.

מצאתי במס' סופרים ראיה לדברי הרב ר' יצחק ז"ל, דתני התם ר"ש בן יהוצדק שמונה עשר ימים ולילה אחד יחיד גומר בו את ההלל ואלו הן שמונת ימי חנוכה ויום טוב של עצרת וחג הסוכות ויום שמיני עצרת ויו"ט הראשון של פסח ולילו ובגולה אחד ועשרים יום ושתי לילות ומצוה מן המובחר לקרות הלל בשתי לילות של גליות בבית הכנסת ולברך עליהן ולאמרן בנעימה לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו כשהוא קורא אותו בבית אינו צריך לברך שכבר בירך ברבים, מכאן נראה שכשהוא קורא אותו בביתו טעון ברכה שהוא בכלל ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל, אלא שאם קדם וקרא בבית הכנסת אינו צריך שכבר בירך ברבים, וא"ת והא בגמ' דילן בפרק אין נערכין (י.) תני להא דר' שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום יחיד גומר בהן את ההלל ולא קתני לילה של פסח, זו אינה תורה, דהתם הלל דעל עשיית מצות לא קתני, תדע דהא לא מני נמי שבשחיטת פסחים דתני להו במתני' התם, ועוד דהתם ימים קתני לפרש משנתינו דהחליל מכה לפני המזבח כו'.

ומצאתי עוד שנוי בתוספתא במס' סוכה שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ויו"ט הראשון של פסח ולילו ויו"ט של עצרת, ואע"ג דהכא קתני קורין, מ"מ משוה קרייתן של ימים הללו, ובתחלת הלכות גדולות ז"ל בענין מצות עשה כתוב וימים שמונה עשר ולילה אחד לגמור את ההלל, תפס לו הלשון הזה שבמס' סופרים. [הרמב"ן, פסחים קיח.]

חייב אדם לגמור ההלל בלילי פסחים, וכן מפורש בירושלמי (מסכת סופרים פ"כ ה"ט) ובתוספתא (פסחים פ"י ה"ה), ובירושלמי אמרו שם שאומרים אותו בנעימה, וסמך לדבר (פסחים צה:) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל), ואע"פ שבגמרא שלנו במסכת ערכין (י.) לא מנו אותו אלא שאמרו יום ראשון של פסח ובגולה שני ימים, לפי שלא באו למנות שם אלא ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל ולא באו למנות לילות, ועוד שהלילות בכלל ימים בפסח, והכי איתא בפירוש בגמרא דידן בפ"ק דברכות (ט.) הלל שבלילי פסחים ואכילת פסחים וק"ש של ערבית מצותן עד שיעלה עמוד השחר, ואוקימנא כרבי עקיבא, דאילו לרבי אלעזר בן עזריה מצותה עד חצות דוקא, ובזה לא נחלק שום אדם בעולם כי חייב אדם לגמור את ההלל בשתי לילות אלו, אלא שאמרו מקצת הגאונים ז"ל שאדם יוצא ידי חובתו בהלל שהוא קורא בסדר ההגדה, מקצתו על כוס שני מן הללויה עד למעיינו מים, ומקצתו על כוס אחרון מן לא לנו עד סופו, וכדתנן (פסחים קיז:) רביעי גומר עליו את ההלל, וא"ת היאך מפסיקין באכילה ושתיה ובכמה ברכות ומצוות אחרות ובשיחה, תשובתך עיקר ההלל מדרבנן הוא כדמוכח בכל דוכתא (ברכות יד.), והם תקנוהו בלילה הזה על הסדר הזה, ויש מן הגאונים נוחי נפש שאמרו לפי דרך זה, כי כשאדם אומר ההגדה בלילה הזה ומגיע עד הללויה חייב לברך קודם שיאמר הללויה בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו לגמור את ההלל או לקרוא את ההלל, כי איך יאמר הלל גמור בלילה הזה שהוא עיקר בלא ברכה, וכן דעת הרמב"ן ז"ל, וכן היה עושה מעשה.

[הגדה של פסח להריטב"א]

דף כט.

אמר להם הקדוש ברוך הוא אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות.

ולא ידעתי מאיזה רמז שבפרשה הוציאו זה. אבל מקרא מלא הוא (תהלים קו כד כז), וימאסו בארץ חמדה ולא האמינו לדברו וירגנו באהליהם ולא שמעו בקול ה' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות. אולי ידרש זה מפסוק (לא) וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה, יאמר וטפכם כאשר אמרתם לבז יהיה בבא עת פקודתם כי אני פוקד עון אבות על בנים, והבאתי אותם עתה שידעו את הארץ ידיעה בלבד, אבל לא שיירשו אותה לדורות. והכתוב ירמוז בכיוצא בזה, ולא ירצה לגזור רעה רק בענין תוכחת על תנאי. [רמב"ן, במדבר יד א]

ותשיעי סמוך לחשיכה הציתו בו את האור.

בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע מאי היא נחם ה' אלקינו את אבלי ציון וכו'. ירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) כתבוהו הרי"ף (י.) והרא"ש (סי' לד) בסוף מסכת תעניות ואיתא התם היכן אומרה אמר רבי ירמיה כל דבר שהוא להבא אומרו בעבודה וכל שהוא לשעבר אומרו בהודאה וכתבו הרי"ף והרא"ש ונהגו עלמא למימרא בבונה ירושלים וסמכו אהא (עבודה זרה ח.) דאמר רב יהודה בר שמואל בר שילת משמיה דרב אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע תפלה אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין אותה ברכה אומר. [בית יוסף אורח חיים סימן תקנז]

וכתב אדוני אבי זכרונו לברכה, כל ימי תמהתי למה אין אומרין אותו אלא בתפילת המנחה וכו'. בפרק בתרא דתעניות (שם) ורבינו ירוחם (נ"ח ח"ב קסד ע"ג) כתב שכדברי הרא"ש עיקר והכל בו (סי' סב כו:) כתב סתם דבכל תפילות תשעה באב אומרים אותו אבל הרוקח (סי' שיב) כתב אין מתפללין נחם בברכת ירושלים אלא במנחת תשעה באב והרב דוד אבודרהם (עמ' רנז) כתב שהוא מחלוקת בין רב עמרם ורבינו סעדיה, ושפשט המנהג כדברי רבינו סעדיה שאינו אומר אותו אלא במנחה.

ונראה לי שטעם רבינו סעדיה משום דלעת ערב הציתו בו אש (תענית כט.) הלכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואביליה ומתפללין על תנחומיה וזה לשון הריטב"א בתשובה (סי' סג) לענין נחם בתשעה באב דעתי דכיון דמשום המאורע אמרינן ליה על פי הירושלמי אומרו בכל תפלותיו ערבית שחרית ומנחה ככל מעין המאורע שבכל מקום אלא שבערבית ושחרית שהוא כמי שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה אומרים רחם ולמנחה אומרים נחם שדומה למי שנקבר מתו ומכל מקום שליח צבור אינו אומרו אלא במנחה כמו שנהגו עכ"ל.

[בית יוסף אורח חיים סימן תקנז]

והיינו דאמר רבי יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי.

ובקש לעקור תשעה באב ולא הודו לו, קשה היכי סלקא דעתך דהאי תנא [דרבי] היה רוצה לעקור ט' באב לגמרי והא אמרינן (תענית ל:) כל האוכל ושותה בתשעה באב אינו רואה בנחמה של ירושלים ועוד דהא אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אא"כ גדול הימנו בחכמה ובמנין. ויש לומר דלא רצה לעוקרו אלא מחומרא שיש בו יותר משאר תעניות, אי נמי יש לומר דרצה לעקרו מתשיעי ולקבעו בעשירי כדאמר ר' יוחנן (שם כט.) אילו הואי התם קבעתיה בעשירי.

[תוספות, מגילה ה:]

מפני שרובו של היכל בו נשרף.

ואמרינן בירושלמי ריב"ל ציים תשיעי ועשירי. ר' אבין ציים תשיעי ועשירי ר' לוי ציים תשיעי וליל עשירי. ולכן היה נוהג הרא"ש שלא לאכול בשר בליל עשירי. ונקרא צום החמישי בעבור שהוא בחודש החמישי.

[אבודרהם סדר תפלת התעניות]

דף כט:

לתת לכם אחרית ותקוה.

דכתיב ובני מנשה חפר וישעי. אין המקרא הזה בשום מקום אלא מקרא מקוצר נקטיה, דהתם בדברי הימים מונה לישעי בתוך בני מנשה, ודרך התלמוד לקצר בפסוקים, ופעמים שמוסיף בהם לביאור כאותה שאמרו במס' תענית (עי' כט:) לתת להם אחרית ותקוה בגולה, שהוסיף בגולה על המקרא לפי שזה ענינו למעלה מאותו מקרא, אבל אין בעיקר המקרא אלא לתת להם אחרית ותקוה ותו לא מידי.

[הריטב"א, בבא בתרא קכג:]

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כריח שדה של תפוחים.

כריח השדה אשר ברכו ה', שנתן בו ריח טוב. שפירוש אשר ברכו ה' שב אל

השדה, כאלו אמר כריח השדה אשר נתן בו ה' ריח טוב, והוא השדה של תפוחים לדעת רז"ל בבראשית רבה. אבל לפי פשוטו אשר ברכו ה' שב אל בני הכתוב למעלה, כאלו אמר ראה ריח בני אשר ברכו ה' כריח השדה, שנתן לו הקדוש ברוך הוא ריח טוב כריח שדה. וכתב אשר נתן לך לנוכח, אף על פי שאשר ברכו ה' הוא לנסתר, מפני מאמר ויתן לך הבא אחריו שהוא לנוכח. שבזה יתפרש הוי"ו של ויתן כמשמעו [שנתן] לך הקדוש ברוך הוא ריח כריח שדה, ועוד יתן לך מטל השמים. [מזרחי, בראשית כז כז]

וכלי פשתן אין בהם משום גהוץ.

ולענין פסק הלכה קי"ל הלכה כר"ש בר' אלעזר שהוא מקל ורבא סבר לה כותיה, ויש תימא בכאן בדברי הרמב"ם ז"ל שכתב (פ"ו מאבל ה"ד) כי כלי פשתן אין בהם משום גיהוץ נראה שלמד זה לפי שאמרו כן לענין ט' באב (תענית כט:), וזה תימא שלא אמרו שם אלא להניח לאחר ט' באב מה שאין כן בכלי צמר אבל ללבוש אסור וכיון שכן הכא נמי ללבוש אסור, ואם כוונת רבינו ז"ל להתירם להניח לאחר ל' מאי איריא כלי פשתן אפי' כלי צמר נמי שלא אסרו אלא ללבוש, וכדאיתא בהדיא באבל רבתי (פ"ז), ותו לא מידי.

[הריטב"א, מועד קטן כג.]

שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת.

ולענין רחיצת כל גופו בצונן רבים מקילין ליכנס לנהרות, ונ"ל דדייקי מן המיימוני פ"ה דתעניות שלא ליכנס במרחץ עכ"ל, משמע דוק' בבית המרחץ זהו בחמין, ונ"ל ה"ט לפי שמפני רוב החום שבא באב מתמלאים זיעה והוו להו לאינשי כאיסטניס. ואף על גב שרב האי כתב לא כל האומר איסטניס אני שומעין כו' מ"מ מפ' הרמב"ן שאם לא ירחץ יבוא לידי צער הרבה ויש מיחוש וה"ה כהאי גוונא אף על גב דלא דמי ממש.

אבל מוהר"י מהרפור"ק יצ"ו אוסר אפי' בצונן, וכן משמע כל סתם רחיצה וכיון דתניא (תענית ל.) כל שהוא משום ט"ב אסור לאכול בשר ולשתות יין ולרחוץ, וההיא ט"ב בין בחמין בין בצונן. וכיון דאנו מחמירים בשלשתן מר"ח לא מחלקינן ביניהם ואילו היה בידי למחות הייתי מוחה. והרב אייזק בן הרב עברלין בר גנשבורק חלש, והרופא צוה לו לרחוץ בכל יום לרפואה והתרתי לו לרחוץ בשבוע שחל ט"ב בתוכו. ולמעוברת שהגיעה לפרקה החדש הט' התרתי גם כן לרחוץ בחמין דכל לרפואה שרי שהרי ר"ג (ברכות טז ב) רחץ בלילה הא' שמתה אשתו משום דאיסטניס הוה.

[שו"ת מהר"י מברונא סימן יב]

ובשבת של חזון רבים מחמירים לחוף ראשם בצונן, משום דמדמו להו לאבל דאסור לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין ובצונן שרי. ונ"ל התר גמור ומצוה לחוף ראשו בחמין. שהרי אפילו כיבוס התירו (תענית כט:) בערב ט"ב מפני כבוד השבת ולרוב ספרים אפילו סיפור מותר, כ"ש חפיפת הראש דלא אשכחן ליה מנהג מפורש בספרים. ועוד כל הרגילים בכך בכל ערב שבת אי לא עבדי כן מצטערים הרבה ובודאי בא לידי מיחוש הראש, ועדיף טפי מהא דר"ג דרחץ בלילה הא' שמתה אשתו משו' דאיסטניס הוה. לכן היתר גמור הוא ואף מצוה הוא לחוף בחמין כדפי' כל זה נ"ל ישראל מברונא.

[שו"ת מהר"י מברונא סימן יב]

דף ל.

ואמר רב יהודה לא שנו אלא בסעודה המפסיק בה.

כבר פירשנו למעלה (יב:) בפירוש הנכון דהיינו סעודה שסומך עליה על תעניתו, וזהו מה שאמרו בברייתא כל שהוא משום ט' באב אסור לאכול בשר ואסור לשתות יין ואסור לרחוץ, דקס"ד דמשעה שקיבל עליו קצת אבילות זו היינו אכילת בשר ושתיית יין אסור לרחוץ ואף על גב דאכתי לא חייל ט' באב ולפיכך הוא אסור בה בלבד אבל לא בשאר עינויין, ורבי ישמעאל ברבי יוסי משום אביו אמר כל זמן שמותר לאכול מותר לרחוץ והיינו עד בין השמשות, ונראה בדברי רבינו אלפסי ז"ל שהלכה כר' ישמעאל שהוא מיקל, וסתמא דמתני' דהטא כוותיה דלא קתני אלא איסור בשר ויין ולא איסור רחיצה ולפיכך לא הביא בהלכותיו ברייתא זו וסמך על משנתינו, ונראה [דהלכה] כרבנן דרבים נינהו ויחיד ורבים הלכה כרבים, וסתם מתני' מילתא דנהיגי טפי נקט ומאי דלא פריש במתני' פריש בברייתא, הלכך מכיון שאכל אחר שש שעות סעודה המפסיק בה אסור לרחוץ משום תענוג אפי' פניו [ידיו] ורגליו כדין ט' באב, ובתוספתא (פ"ג הי"א) אמרו ג"כ שאסור לסוך, ואסיקנא דלא אתסר בבשר ויין עד דאיכא תרתי שתהא סעודה המפסיק בה ושיהא משש שעות ומעלה.

[הריטב"א]

ובסיכה.

רחיצה שאסרו דוקא לתענוג, אבל להתפלל מותר בין בט' באב בין ביום הכפורים כשם שהתירו לעבור במים כדי להקביל פני רבו וכל שכן להקביל פני שכינה, ומה שאמרו (יומא עח.) ברבי יהושע בן לוי ערב ט' באב מביאין לו מטפחת ושורה במים ולמחר מעבירה ע"ג עיניו, להסיר לכלוך שבעין, אבל ידיו רוחץ אותן כדרכו לומר ברכות ותפלה וכחייבי טבילות שטובלין כדרכן בין בט' באב בין ביום הכפורים, וזה פשוט והלכה למעשה, ושלא כדברי הרמב"ם ז"ל (פ"ז מתפלה ה"ח) שכתב ט' באב ויום הכפורים כיון שאין בהם רחיצה אינו מברך על נטילת ידים ולא המעביר שינה מעיני ואינו נכון כלל.

[הריטב"א]

ובנעילת הסנדל.

וכבר כתבתי בהלכות יומא, שאע"פ שט' באב אסור בנעילת הסנדל חייב לברך שעשה לי כל צרכי, שכל אותן ברכות שתיקנו חכמים ברכות של שבח הן לפי שנוהגים באדם על הרוב, ואף על פי שלא שמע קול תרנגול מברך ברכת הנותן לשכוי בינה, וכן ברכת אשר יצר אף על פי שלא הוצרך לנקביו, ויש מרבותי ז"ל חולקים בזה בפרק הרואה כתבתי עיקרן של דברים.

[הריטב"א]

אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות.

בירושלמי אמר אבל שונה במקום שאינו רגיל משמע ששונה כמו בט' באב שאומר בפרק בתרא דתענית (שם) אבל קורא במקום שאינו רגיל וה"ק התם כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בט' באב ואסור לקרות בתורה כו' אבל קורא במקום שאינו רגיל וקורא באיוב וקינות וכו' משמע לכאורה דאבל וט' באב שוין כדקאמר בירושלמי ומיהו אבל שונה במקום שאינו רגיל משמע דהא דוקא שרי ולא באיוב ובקינות ובירמיה ומה שהביא רבי יצחק ראיה לאסור מדקאמר לעיל (טו.) אסור בדברי תורה שנאמר האנק דום ומשמע הכל אוצר החכמה אין נ"ל ראייה דלא קאמר אלא מדבר המשמחו כדאמר בתענית (ל.) משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב תדע דכולהו לאו דוקא דהא קאמר אסור בתפילין שנאמר פארך חבוש עליך ואינו אסור כל ימי אבלו.

[תוספות, מועד קטן כא.]

דף ל:

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה.

כל המתאבל על ירושלם כראוי לה זוכה ורואה בשמחתה ובשמחת המכוון ממנה שנאמר שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה וזהו שאמרו אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי זה אפר מקלה שבראשי חתנים וממה שנאמר פאר תחת אפר ויש מקומות שלא נהגו באפר אלא שמשימים מפה שחורה על ראשם זכר לחורבן וכן מנהג בשבירת הכוס זכר לחורבן. [מאירי]

מאי דרוש זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו'.

מאי דרוש זה הדבר פי' לא שהם דרשו. מה שלא קיבלו ממשה אלא ממשה קיבלו כך ולא רצו לפרסם את הדבר לרבים שלא יפקפקו בציווי עד שיתיישבו בנחלותיהן ואחר שנתיישבו בנחלותיהן ופרסמו הדבר ברבים שזה הציווי לא היה אלא לאותו הדור בלבד עשו אותו יום טוב.

[תוספות רי"ד, בבא בתרא קכא.]

מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו.

ושמעינן מינה שאילו אמרו סתם אף בניהם בכלל, ושמע מינה דצבור יכולים לעשות חרם ואיסר אפי' על העתידין, אבל יחיד אינו בדין זה כלל, וההיא דיונדב בן רכב (ירמיה לה) משום מצוה לקיים דברי המת הוא, והאב מדיר את בנו בנזיר (נזיר כח:) בבנו המצוי וגם היא הלכה היא בנזירות בלבד כדאיתא בדוכתה, הא לאו הכי אינו יכול [להדירו] בשום דבר בע"כ ושלא מדעתו.

והקשה רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל כיון דמשמעות הלשון אינו אלא מהם היאך נקבע יום ידוע להתירם הרי כל אחד מהם בעצמו נדר ובנו מותר והיום שנולדה בת לאחד מן הבנים אותו היום הותרה, ותירץ דש"מ שלשון בני אדם בנדרים כך הוא כשנאספים רבים להשבע על דבר ביחד דכולהו כהדדי מתנו ועד שכלו אותו הדור נאסרו בהם ויום שכלו הותרו בכלן ועשאוהו יום טוב, אבל ליכא למימר כי היום שמצאו ההיתר בלשונם קרי יום שהותרו ולכך היה יום מסוים וכל אחת ואחת הותרה בזמנה, דהא ליתא חדא דלישנא דיום שהותר שבט בנימין לבא בקהל לא משמע הכי, ועוד דאינהו על דעת זה נשבעו ומיד ידעו, אלא שהתלמוד שואל מהיכן יצא להם היתר זה, וכההיא דאמרינן לעיל גבי זה הדבר ואין ספק כי ממרע"ה קבלו כן, מפי רבינו נר"ו.

[הריטב"א, בבא בתרא קכא.]

רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן יום שכלו בו מתי מדבר.

לפי פי' הרב ר' שמואל ז"ל יום חמשה עשר שכלו בשנה שלפניה מתי מדבר בתשעה באב קבעוהו יום טוב, ורבינו תם ז"ל הקשה א"כ למה נתעכב הדבור שנה יותר, ועוד למה היו יוצאין לחפור בשנה זו ונסתפקו עד חמשה עשר והלא כל אחד ואחד היה יודע בעצמו שלא היה מפקודי משה שנגזרה עליהם גזרה, והיה אומר הרב ז"ל שנתיחד הדבור עם משה בחמשה עשר של אותה שנה שמתו בה ונשלמו כולן, ולכך לא נתיחד מתשעה באב ואילך משום שאבילותן עד ט"ו בו וכל שהיו מתאבלין עליהן לא שרתה שכינה עליהן על ישראל ולא נתיחד הדבור עם משה, שאין השכינה שורה מתוך עצבות, לפיכך עשאוהו יום טוב, ומה שאמרו במדרש יום שבטל החפר וכו' טעם אחר הוא לפי שהיו סבורים שימותו אף אותן של ששים שנה ולמעלה, ועכבו עד חמשה עשר בו, וכיון שראו שלא מתו אמרו ביטל הקדוש ברוך הוא הגזרה מעלינו, והיה מפני שלא נגזרה גזרה אלא על פקודי משה, ובשרן הקדוש ברוך הוא בג"ש דלמעלה מעלה מערכין (לק' ב') ושמחו וקבעוהו יום טוב.

[הרמב"ן, בבא בתרא קכא.]

עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה.

אין לומר שלא היה עמו דבור כלל אלא שלא דיבר עמו דרך חבה

כבראשונה, א"נ שלא היה מדבר עמו אלא לצורך השעה כמו בעדת קרח ולשאר דברים אבל לא בכל שעה שהיה רוצה, והיינו מפני שהיו ישראל נזופין, ולהודיע כי חיבת הקדוש ברוך הוא עם משה משום חיבתן של ישראל.

[הריטב"א, בבא בתרא קכא.]

דף לא.

אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב.

ויש מרבותינו אומרים כי לפי שברכת המזון קבעו בו ענינים של הודאה על הארץ הטובה ועל מלכות בית דוד והיה זה הנס חשוב להם מאד קבעוהו עמהם לברך עליו בנפש שבעה ובלב שמח.

[הריטב"א, בבא בתרא קכא.]

אמרינן באיכה רבתי, חמש מאות בתי מדרשות היו בביתר, ובכל בית מדרש היו חמשה מאות מלמדי תינוקות, ואנשי העיר בעלי אומנות ששים רבוא, ובמלכות אדריאנוס לקחו אותם הרומיים וישפכו דם לרוב מאד ויהרגו עד תום כל העיר טף ונשים ויצו המלך לבלתי קברם ויהי שם מחוץ לעיר כרם גדולה רחבה שנים עשר מילין ויקיפו את הכרם סביב סביב ממתי ישראל זה על זה ויעמדו שם כ"ה שנים כל ימי אותו המלך ולא הסריחו, ויהי אחרי מות אותו המלך ויעמד מלך אחר ויצו לקברם וילכו כל העם מן העיר לקברם ויקברום במקומם בכרם.

[כל בו סימן כה]

ולכך ניתקן על היין שהוא אדום כמו דם לזכור אותו הנס שלא הסריחו אנשי הרוגי ביתר ושנתנו לקבורה, והתוספות כתבו בשילהי תעניות דתקנו ביבנה הטוב והמטיב פירוש בברכת המזון משום הכי תקנו יותר על היין הטוב והמטיב טפי מבשאר דברים לפי שהיו כבר גדר לכרם ולא נסרחו.

ונראה לע"ד לתת טעם כולל, דמה שנתקנה בברכת המזון הוא כדי שאם ימשוך אדם עצמו בסעודתו וישתה יין יזכור הרוגי ביתר ויזכור יום המיתה ולא ימשוך עצמו בריבוי היין ולכן כשיזדמן לו יין אחר בין שיהיה לבן בין שיהיה אדום מברך על השני הטוב והמטיב כדי שיזכור הרוגי ביתר ולא ימשך אחר היין.

[שו"ת בנימין זאב סימן שנא]

אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים.

מצינו במנורה ג' דברים והם, כפתור, גביע, ופרח, כפתור תפוח עגול בולט ויוצא סביב הקנה האמצעי מן המנורה, הכפתור כנגד עולם המלאכים שהם מתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף ותכלית, וזהו כפתור שהוא עגול כי העגול אין לו ראש וסוף, ועל תענוג הזה רמזו רז"ל חכמי האמת במדרשם (תענית לא.) עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא וכבודו ביניהם, כי המחול הוא עגול ואין לו ראש וסוף, ולכך המשיל תענוג הנפשות שאין לו סוף למחול שאין לו סוף. הגביע הוא כלי שיש לו בית קבול והוא משקה ומרוה, כנגד עולם הגלגלים שהם מקבלים כחות העליונים ומשפיעים כח בעולם השפל. הפרח הוא כנגד העולם השפל הזה ששם כל גדולי הארץ, צמחים ופרחים וציצים, ובא זה לרמוז כי מתוך כ"ב אותיות התורה אדם משיג שלשה חלקי המציאות.

[רבינו בחיי, שמות כה לא]

והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו.

המשיל השגת התענוג אשר לנפשות למחול שהוא אין לו סוף ותכלית ולפי שהעיגול סובב סביב הנקודה והנקודה באמצע לכך אמר וכבודו ביניהם. וכן הזכיר שם בתוככם כי המשיל ישראל לעיגול ועצמו לנקודה, ואחר שאמר והתהלכתי בתוככם אמר והייתי לכם לאלהים, והוא שדרשו חז"ל וכל אחד ואחד מראה עליו באצבעו שנא' (ישעיה כה) הנה אלהינו זה, מלה זה משל לקירוב ההשגה כמי שיש לו ידיעה בנמצא ומכירו בבירור ומבחין אותו משאר הנמצאים, ואין להבין מלת זה ממש כמו שעומד לפני האדם אך הוא כענין כי זה משה האיש לא היה עומד עמהם אך היה להם ידיעה בו, מכאן נתבאר למשכיל עולם הנשמות שהוא ג"ע לנפש אך הכתוב עירב אותו בכלל היעודים הגופנים סמך על שכלו של משכיל שיבינהו מתוכם ולא יתעלם ממנו כהתעלם מן ההמון.

[שולחן של ארבע שער ד]

ילקוט ביאורים

לקט ביאורים ממשנת
ראשונים ואחרונים,
ערוכים בשפה בהירה וברורה

אוצר החכמה

ילקוט תוכן הביאורים ב. - ט: ביאורים

ב.

מדוע נקט התנא לשון מזכירין ולא זוכרין א
אימתי הגשמים סימן קללה א
ביאור תשובת ר' אליעזר לר' יהושע א
מתי מתחילים הציבור להזכיר משיב הרוח א
סדר המשניות א
בתירוץ הגמרא תנא מראש השנה סליק ב
מהי הגבורה שבירידת גשמים ב
הטעם שמזכירין גבורות גשמים בברכה שניה .. ב
ביאור קושית הגמ' מנא לן דבתפילה ב
האם חיוב תפילה הוא מדאורייתא או מדרבנן ב
ביאור המימרא ג' מפתחות בידו של הקב"ה ... ג
האם רק אלו לא נאיבד יחכבוה לשליח ג
מדוע הגמ' אינה מוכיחה מהפסוק הנאמר אצל לאה ג

ב:

האם גשמים ופרנסה הם דבר אחד ג
האם מותר לנסך מים בלילה ג
מדוע הכרזת משיב הרוח לא הוי הפסק בין גאולה לתפילה ד
אימתי זמן הזכרת גשמים לר' יהושע בברייתא ד
סברת ר' יהודה שמזכירין רק במוסף ד
בביאור דעת ר' יהודה בן בתירא ד
במחלוקת התנאים מנין לניסוך המים בחג ה

ג.

מקור הדין לר' נתן שניסוך המים הוא בחג הסוכות ה
ביאור שאילת הגמרא שניסוך המים יהא יום אחד ה
המקור שלר"ע מנסכין מים אף ביום שביעי ... ה
האם לכו"ע ילפינן ניסוך המים מהלכה למשה מסיני ה
האם גם דין תוספת שביעית נלמד מהלכה למשה מסיני ה
הדין כשאין עשר נטיעות בתוך שטח של בית סאה ו
מחלוקת ר' יהושע דמתניתין ור' יהושע דברייתא ו
האם הזכרת טל ורוחות מועלת ו
האם טל ורוחות אינן נעצרין ו
המנהגים בנוסח התפילה בהזכרה ובשאלה ו
השבועה שנשבע אליהו לאחאב ז
מהו יחוס שבטו של אליהו ז
מנין שאין הקב"ה מזכיר שמו על הרעה ז

ג:

מדוע שבועת אליהו על הטל לא היתה שבועת שוא ז
מדוע בתחילה לא חשש אליהו שמא יקנטרו אחאב ז
הרי הקב"ה אמר לאליהו 'ואתנה מטר' ולא אליהו לאחאב ח
תועלת הרוח בעולם ח
הטעם שאין מחזירין מי שאמר משיב הרוח בימות החמה ח
להיכן מחזירין מי שהזכיר גשם בימות החמה ח
המזכיר גשם בימות החמה מנין שמחזירין אותו ח
לא הזכיר גשם בימות הגשמים להיכן חוזר ... ח
הדין בהזכיר טל בלבד בימות הגשמים ט
האם בשכח מועיל להזכיר בשומע תפילה ט
שכח להזכיר או לשאול ונזכר קודם שעקר רגליו ט
שליח ציבור שטעה בתפילתו האם מחזירין אותו ט
רוחות שבזמן ירידת הגשמים נעצרים י
בביאור תירוץ הגמרא הא בחרפי הא באפלי ... י
מדוע אין חיוב להזכיר עבים י
איזה רוח זורה את הקשין מן התבואה י
באופן דרשת הפסוק י

ד.

ביאור דברי רבא 'כיון דנבט נבט' י
גם ת"ח שהוא רך בשנים אמרינן שאורייתא הוא דקא מרתחא ליה י
מדוע אורייתא מרתחא ביה י
לאיזה צורך מותר לתלמיד חכם לכעוס יא
הרי אמרו 'לעולם יהא אדם רך כקנה' יא
האם רבינא חולק על רב אשי יא
רמז מהכתוב לשלשה ששאלו שלא כהוגן יא
מדוע לא מנה את כלב ששאל שלא כהוגן ... יא
הטעם שליפתח השיבו שלא כהוגן יא
האם האבות קיימו את כל התורה יב
מהו שאלתו שלא כהוגן של שאול יב
לענין מה אין שאילת יפתח כהוגן יב
מדוע לא התירו נדרו של יפתח יב
מה ציוה הקב"ה את אברהם בעקידת יצחק ... יב
ביאור מה שכנסת ישראל שאלה שלא כהוגן .. יב
מדוע נקט רבא את ר' יהושע דברייתא יג
ביאור המשנה אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים יג

ד:

בתירוץ תרי תנאי אליבא דרבי יהודה יג
האם שייך שאילת גשמים ביום טוב יג
האם יש מתורגמן לתפילה יד
אם יש צורך ביום ראשון של פסח לגשמים .. יד
בסברת רבה שפוסקין לשאול ממנחה של ערב יו"ט יד
באיזה יום הוא סוף זמן הצורך בירידת גשמים יד
כיצד שייך להקשות סתירה מר' יוחנן על ר' אלעזר טו
לענין מה שואלת הגמרא מר' יוחנן טו
זמן שאילת גשמים לבני ארץ ישראל טו
ביאור שאלת הגמ' ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן טו
גם בני חו"ל חייבים לעלות לרגל טז
מדוע לשמואל אין מזכירין בערבית של יו"ט שני טז

ה.

הדמיון לעשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ טז
טעמו של רבי יהודה ששואלין עד שיעבור הפסח טז
הראיה שכל חודש ניסן הוא זמן ירידת גשמים טז
מנין שרביעה ראשונה ירדה באחד בניסן טז
איזה תבואה זרעו טז
אם ניתן לקיים מצוה בדבר שנעשה ע"י נס ... יז
מדוע הוצרכו לזרוע ג' ימים יז
זמן זריעת התבואה לקרקע העומר יז
משך זמן גדילת שעורים שני חדשים יז
מדוע זרעו בדמעה הרי נתגלה להם מה שבכתלים יז
התבואה התחילה לצמוח קודם רביעה שניה או לאחריה יז
הקללה היתה שכל שנה תהיה גרועה מחברתה יח
ביאור הפסוק 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר' לפי דרשת רבי יוחנן יח
המקור שיש גם ירושלים של מעלה יח
ביאור קושית הגמרא מאי דכתיב 'ובאחת יבערו ויכסלו' יח
מה הם העשרים וארבע עבירות יח

ה:

מאיזה פסוק ילפינן שעבודה זרה שקולה כשתי עבירות יח
מדוע עבודה זרה שקולה כשתי רעות יח
ביאור דברי רש"י שפסול שנים בלויים נאמר לדורות יט
עד איזה גיל הוא מיתת כרת יט
מתי הקפיץ הקב"ה זקנה על שמואל יט
אלו מעשה ידי משה ואהרון לא נתבטלו בחייהם יט
האם שמואל מת קודם זמנו כ
במה נחלקו רב נחמן ורבי יצחק אם מותר להסיח בסעודה כ
ביאור מאמר 'יעקב אבינו לא מת' כ
איך לא חשש רבי יצחק לומר 'רחב רחב' כ
מדוע בתחילת דבריו אמר פירותיו מתוקים ... כא

ו.

ברכת רבי יצחק לרב נחמן כא
כיצד יתפרש הפסוק לפי ההו"א שיורה הוא קללה כא
שינוי לשון הברייתא בין יורה למלקוש כא
כיצד לומדים יורה ממלקוש ומלקוש מיורה שהם לברכה כא
מתי זמן רביעה ראשונה להלכה כב
ישוב דעת הרמב"ם מתי זמן רביעה שניה כב
ביאור הגירסאות בברייתא דרשב"ג כב
מדוע רבי זירא לא אמר שהנפק"מ ברביעה שניה הוא לענין שכירות כב
האם די בירידת רביעה שניה או שצריך גם שיגיע זמנה כג

ו:

ביאור הגירסא 'עד הגשמים משירדו גשמים' כג
הטעם שלענין נדרים אסור עד רביעה שניה ... כג
הנפק"מ ברביעה שניה לרבי יהודה שאסור לכל אדם גם לאחריה כג
הטעם שמותר לכל אדם משילכו הנמושות ... כג
מדוע צריך טעמא דיאוש בנוסף לדרשה מקרא כד
אם ר"י ור"ל נחלקו לדינא מתי זמן הנמושות כד
מי תיקן שמהלכין בשבילי הרשות כד
גירסת המשנה בשביעית 'מאימתי נהנין ושורפין' כד
ישוב משנה זו עם משנה דשביעית כה
באיזה תבן וקש מדברת המשנה כה
מה הנפק"מ בשיעורי הרביעות דרבי אבהו ... כה
ברכת הגשמים 'מודים אנחנו לך' או 'הטוב והמטיב' כה
האם בזמן הזה מברכין על הגשמים כה
ביאור הנמשל 'משיצא חתן לקראת כלה' כו

ז.

מחלוקת רש"י ובעה"מ מהו 'הלכך נימרינהו לתרוייהו' כו
מתי נאמרת ברכה זו בגשמים הבאים ע"י תענית כו
האם רשעי ישראל יקומו בתחיית המתים כו
מדוע ירידת גשמים שקולה כתחיית המתים ... כו
מדוע יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה כז
ביאור 'עורפהו כמטר' כז
גדר לימוד תורה לשמה כז
מהו 'סם החיים' שבתורה כז
גדר לימוד תורה שלא לשמה כז
מדוע רבי יוחנן לא מפרש כפשוטו 'וכי עץ השדה כאדם שתכריתנו במצור' כח
'אותו תשחית וכרת' קאי על התלמיד או על התורה כח
מתי מותר ללמוד מת"ח שאינו הגון כח
שייכות מימרא ד'ברזל בברזל יחד' לסוגייתנו כח
הטעם שמטפשין וחוטאין כח
הרי אפילו יחיד שלומד הקב"ה קובע לו שכר כח
מה גדר תלמיד שאינו הגון כט
אם ר"ח בר פפא ור"ח בר חמא פליגי כט
אם ריב"ח היה מכוער כט
אי הוו סנו - מכוערים או שונאים היופי כט
היכן מרומז בפסוק שיום הגשמים כיום בריאת שמים וארץ כט
האם גשמים יורדים כל שלא נתחייבו כליה או רק כשנמחלו עונותיהן כט
אם כל הני אמוראי פליגי בטעם עצירת הגשמים או לא כט
הטעם שנקט תרו"מ ולא שאר מתנות עניים ... ל
היכן מרומז עצירת גשמים ב'פנים נזעמים' ל
עזות פנים ילפינן מ'מצח אשה זונה' או מ'מאנת הכלם' ל
הקורא לחבירו רשע האם לוקה ל
מדוע אמר מותר לשנאותו ולא אמר מצוה לשנאותו ל
הרי לעיל תדר"י בעוון ביטול תרו"מ ל
האם גזלן יכול להתפלל לא
מדוע בעוון גזל צריכים להרבות בתפילה לא
הרי לעיל אמר רבי אמי בשביל עוון גזל לא
אם לא חוטאים ירדו יותר גשמים מאשר חטאו וחזרו בתשובה לא

ח.

בביאור 'משנתו שאינו סדורה' לא
תקנתו להרבות בישיבה לא
הטעם שהאמוראים סידרו משנתם ארבעים פעמים או עשרים וארבע פעמים לא
במעלת 'לוחשי לחישות' לב
לא יבוש אדם לומר טעיתי או שכחתי לב
מדוע המתגאה בתפילתו מביא כעס על כל העולם לב
המספר לשון הרע נענש ע"י הנחש לב
ביאור משל החיות לב
בדברי ר' אמי שצריך שיהא 'משים נפשו בכפו' לג
מנין שהפסוק נשא לבבינו אל כפים מתפרש ביחיד לג
האם בתפילה בציבור אין צריך כוונה כלל ... לג
מדוע במעשה בחולדה ובור הוצרך הבעל לגרש את אשתו לג
בביאור 'מצדיק עצמו מלמטה' לג
הטעם שהשמח ביסורים מביא ישועה לעולם לג
דמיון עצירת גשמים לחבלי לידה לג

ח:

כשאפשר להוכיח מפסוק שלם של תורה, יש להעדיפו מחצי פסוק לג
סדר הפסוקים כסדר התנ"ך לד
איזה גשמים טובים לבורות לד
מדוע אין מבקשים על שתי צרות יחד לד
קבלת התענית מבטלת הגזירה לד
מהו הקושי של יום המטר לד
שמירת שבת מוכיחה על דבקות בהקב"ה לד
מדוע רק לעניים טובה השמש בשבת לה
הטעם שהברכה מצויה רק בדבר הסמוי מן העין לה
האם תנא דבי ר' ישמעאל חולק על רבי יצחק לה
האם מברך בשם ומלכות על גורנו לה
מדוע מעלת הגשמים רק כיום קיבוץ גלויות ולא יותר לה
האם החסרון רק בפוסק צדקה ברבים ואינו נותן לו

ט.

מקור מצות מעשר כספים לו
ההכרח לדרוש מלשון עושר וביאור הדרשה .. לו
הרי הפסוק נדרש לענין אחר לו
ביאור המשא ומתן בין ר' יוחנן לינוקא לו
הרי אותיות 'די' אינן ממוצא השפתיים ולמה יבלו לז
שיטות הראשונים בלאו של 'לא תנסון' לז
אימתי מותר לנסות לז
הטעם שמותר לנסות במצות מעשר לז
האם יתברך אף כשיש לו עוונות אחרים לח
וכי ר"י לא ידע את הפסוק 'אולת אדם' לח
הרי הכירו בחטאם ואמרו 'אבל אשמים אנחנו' לח
כיצד למדו מתיבת 'ארצך' שמטר בשביל יחיד לח
האם פרנסה ומטר נפרדים זה מזה לח
המן והבאר והעננים בזכות אברהם או בזכות שלשת הרועים לט
מדוע נסתלק הבאר בפטירת מרים לט

ט:

ביאור הגירסא 'לשלמא' או 'בשלמא' לט
על התלמיד להמנע מקושיות כדי לא לבייש את רבו לט
האם ירדו גשמים על עשב אחד לבדו לט
מהו מהולתא לט
השייכות בין מנהג בני בבל לשקר לגשם מ
מדוע התמרים מסייעים לעסוק בתורה מ
האם בני בבל עסקו בתורה מ
מקורם של מי גשמים ממים עליונים או תחתונים מ
לדעת רבי אליעזר כל מקוה צריכה לטהר כמעין מ

18/06/2018 אוצר החכמה

ילקוט תוכן הביאורים ט: - טו. ביאורים

מה ההוכחה שהגשם אינו מלוח מ
כיצד יפרש רבי אליעזר את הפסוק 'למטר השמים' מא
הרי אין כוונת הפסוק שהעפר יירד מן השמים מא

ט.

מעלתה של ארץ ישראל מא
המקור שארץ ישראל נבראת תחילה מא
כיון שכל העולם שותה לבסוף א"כ שותה מתמצית מא
האם יש גשם ע"י שליח מא
מדוע מתחילים להזכיר גשם ביום ומתחילים לשאול מבערב מב
פעמים ט"ו יום אחר החג כלים בח' בחשון .. מב
האם כולם יצאו רק אחרי החג מב
כיצד הספיקו בט"ו יום מב
טעם מחלוקתם של ת"ק ור"ג מב
האם ההלכה כר"ג אף שלא שייך טעמו מב
האם כל חו"ל כבבל מג
האם מונין ששים לתקופה מעת לעת מג
מתי חל ששים לתקופה בלוח שלנו מג
כיצד ינהג ההולך מארץ ישראל לחו"ל מג
אם הנידון הוא במשמעות 'עד' ועד בכלל או לא מג
זמני תענית בעצירת גשמים בחוץ לארץ מג
כדעת מי מתענין בי"ז בחשון מג
מתי מתחילים היחידים והציבור להתענות מד
מאן יחידים ומאן תלמידים מד
האם אין חידוש שיחיד צם רק בה"ב מד
הרי היחידים מסיימים תעניתם קודם ראש חודש מד
למה אין נדר של התענית דוחה ראש חודש .. מד

י.

מה הדין האידנא שבטלה מגילת תענית מד
האם תלמיד חייב להתענות או רשות מד
בירור גירסאות הגמ' וביאורן מה
מהי 'מסכת כלה' מה
ההבדל בין יחיד ותלמיד מה
דעת רשב"ג בחשש יוהרא מה
ישוב סתירה בדין אם משלימין תענית כשחלפה הצרה מה
גדר חיוב התענית למגיע לעיר שמתענים בה מה
גדר חיוב התענית ליוצא מעיר שמתענים בה מה
ביאור 'אל יתראה בפניהם ואל ינהג עידונין' .. מו
ביאור 'אל תתראו' מו
רוגז הדרך ע"י תורה מו
כיצד למדו שראויין להשרף מאליהו ואלישע מו
ההלכה בלימוד תורה בדרך מו
ביאור עונש עוורון כנגד מהירות ההליכה מו
האם כל הפסיעות מזיקות בשוה מו
טעם איסור ההליכה בלילה מז

יא.

מדוע אצל ר' פפא לא שייך טעם 'מזוני' מז
בירור גירסת הגמרא מז
כיצד שימש יצחק בזמן רעב מז
כיצד לוי שימש בזמן הרעב מז
הרי אין למדים מקודם מתן תורה מח
תשמיש המטה בשאר צרות מח
טעם האיסור מח
בהגדרת האיסור מח
מה נקרא רעב מח
מי נקרא חשוך בנים מח
מתי אין לפרוש מצרת הציבור מט
מי הם המלאכים ומה מטרתם מט
מהו העונש למתעלם מצרת הציבור ומדוע ... מט
ביאור ההבדל בין הבינונים והרשעים מט
ישוב הסתירה בין הברייתות בעונש המתעלם מצרת הציבור מט
מדוע משה רבינו לא היה בצערם של ישראל אלא רק נשתתף עמם מט
זמן העדות ועל מה מעידים מט
כיצד מעידים נ
מה המיוחד בעבירה זו שהעדות הודגשה עליה נ
כיצד מביא ראיה מעוה"ב לעוה"ז נ
למה דרשו אמונה על עונש ואין עול על שכר נ
מדוע אין הרשעים מקבלים שכר מצוות בעוה"ב נ
ביאור פירוט המעשים וחתימת ידו נא
'נזיר חוטא' מדובר בנזיר טהור או טמא נא
מדוע לא נפרש שחטא כשנטמא נא
הרי יש פסוק נוסף הקורא לנזיר 'קדוש' נא
גירסאות נוספות בגמרא נא

יא:

מיהו ה'קדוש' שבמעיו וביאור שאלת הגמרא נא
מדוע לא חילקו גם בנזיר אם מצי מצער נפשיה נא
מי נקרא חסיד לדעת ר"ל נא
ביאור שמות התואר למתענה, חוטא, קדוש, חסיד נב
ההלכה האם תענית היא דבר חיובי או שלילי נב
מתי מותר לתלמיד חכם להתענות נב
ביאור משל הכלב נב
שינוי גירסת הגמרא נב
שיטות הראשונים בטעם שאין תענית ציבור בבבל נב
נפק"מ בדבר לנוסח קבלת תענית יחיד נג
דין רחיצה בג' תעניות מלבד ת"ב נג
האם יש לומר 'עננו' בערבית של ליל התענית נג
בירור וביאור גירסת הרי"ף בסוגיא נד
מדוע נקטה הברייתא את דינה ב'יחיד' נד
אמירת עננו בשחרית נד
האם ניתן לומר עננו בלילה כשעתיד לאכול ביום נד
מתי תענית לילה תחשב לתענית שעות נד
מתי צריך לקבל את התענית שעות, וביאור לשון הגמרא לפי זה נה
מה הנפק"מ וכלפי מה 'אין תענית לשעות' ... נה
האם גורסים מר עוקבא או ר' עקיבא נה
באיזה כלים שאסורין מועיל ישון י"ב חודש נה
במה שימש משה ביום השמיני למילואים נה
מדוע לא שימש משה בבגדי כהונה נה
ביאור ענין חלוק 'לבן' שאין בו אימרא נו
ביאור מילת 'אימרא' נו

יב.

מתי קיבל ועל מה נמלך נו
שיטות הראשונים בתענית שעות כשאינו מתענה כל היום נו
סיום תענית בשקיעה או בצאת הכוכבים נז
קושיות נוספות לכך שאין משלימין תענית נז
ביאורי הראשונים בישוב הגמרא נז
האם יו"ט של קרבן עצים נוהג אף לאחר החורבן נז
הדין והטעם שיום קרבן עצים הוא כיו"ט נז
האם יו"ט של ברית מילה דוחה את ת"ב נדחה נח
קבלה בלב או בפה והאם זה לעיכובא נח
על איזה תענית מדובר נח
סוגי תעניות בלא קבלה נח
כלפי מה שאלת הגמרא נח
נוסח ומיקום קבלת תענית בתפילת מנחה נח
שיטות הראשונים בביאור מחלוקת רב ושמואל נח
מתי זה 'בזמן מנחה' נט
מדוע משמע כשמואל ולא כרב נט
מהו 'בצלו' נט
ביאור גירסת תוס' נט
מדוע אין נדרו מבטל ימים טובים נט
יש מ"ד שסובר שמתענים אף ביו"ט ס
מאיזה דין נובע איסור תענית בר"ח ס
מדוע לא 'ילוה' את תעניתו ליום אחר היום טוב ס
באיזה תענית מדובר ס
עצם יום התענית מתחיל מהערב ס
מתי נאסר כשסילק או כשישן ס
ביוכ"פ ות"ב מתי מתחילה התענית ס
שיטות הראשונים בביאור שתי לשונות הגמרא סא

יב:

מתי הוא שלב ההתנמנמות בתחילת השינה או בסופה סא
האם חוששים אף שמתחיל התענית מבעוד יום סא
מדוע חוששים ומחמירים בספק דרבנן סא
במה חשד ר' ששת לרבנן סא
מהו נוסח קבלת תענית למסקנא סא
אלו דינים ניתן להחיל כחומר תענית ציבור .. סב
מה נשתנה תשעה באב מג' צומות האחרות .. סב
באיזה סוג קבלת תענית רשאי ללוות ולפרוע סב
לאיזה צורך התירו לדחות וללוות התענית ... סב
לווה ופורע האם צריך התרה סב
עד מתי עדיין יכול ללוותו סב
שיטות הראשונים בביאור ב' הלשונות בדברי שמואל סג
מעלת תענית חלום באותו יום סג
לשם מה הוסיף ר"י שמותר אפילו בשבת סג
כיצד התירו להתענות בשבת סג
מתי מתענה לכפרת תעניתו בשבת סג
הטעם שצריך כפרה סד
האם נאסר בשקיעה או בצאת הכוכבים סד
מדוע יאסר בין השמשות הלא ספק דרבנן לקולא סד
מדוע הוצרכה המשנה לסכם את מנין התעניות סד
באיזה משא ומתן ממעט סד
שאלה על ניסוח המשנה סה
ביאור לשון 'נועלין' המרחצאות סה
מה התועלת בתענית היחידים בזמן מאוחר שכזה סה
האם אחר פסח הוא זמן גשמים סה
מדוע אין היקש זה מלמד שאף איסור אכילה מתחיל רק מהיום סה
אם תענית דומה לאסיפת זקנים לגמרי סה
מדוע אין נוהגין היום אסיפת זקנים סה
באיזה תפילה קראו בתורה סו
מה קראו בתורה סו
מהו ריבוי התחנונים שבערב סו

יג.

מה ההו"א שיתפללו קודם שיחזרו בתשובה... סו
מהו לשון 'כגון' סו
דין רחיצה בג' תעניות היום סו
האם למסקנא יש לנעול את המרחצאות סז
למה לא סייעו מברייתא המשוה ת"ב ליוכ"פ סז
גם לרב חסדא יוה"כ אסור אף בצונן סז
המקור לטבילה בזמנה מצוה סז
באיזה טומאות אמרו סז
להלכה סז
ביאור שאלת הגמרא סז
להו"א מדוע התירו לטבול בחמין אף כשיש מים קרים סח
ביאור שיטות הראשונים על איזה דין של ר"ח מקשה הגמ' סח
מדוע לא נפרש ששוים במקצת גוף זה בחמין וזה בצונן סט
דין מלאכה בליל ת"ב סט
למסקנא במה דומה מנודה ואבל לתענית ציבור סט
הטעם שאף כשהותר בתכפוהו אבליו לא הותר אלא בצונן ע
שונה שיעור 'תכיפות' כלפי התר רחיצה ותספורת ע
מהו תער ומה הם מספריים ע
דעת רבא ברחיצת אבל בצונן כל גופו או מקצת אבריו ע

יג:

מדוע לא התירו אף לנערה ע
ביאור הגמרא שאין להתיר לבוגרת רחיצה בחמין ע
מהלך הגבורות ארי בסוגיא עא
האם קושיא לרבא היא סיוע לרב חסדא עא
האם יש חינוך באבלות עא
מהו 'אבל אביה' עא
ביאור 'רשאה' חייבת עב
דעת רבא בלשון השניה עב
מדוע מותר לאבל לאכול בשר ולשתות יין ... עב
מהיכן למד רב חסדא איסור כביסה באבל ... עב
סיכום הדינים ברחיצת אבל ות"ב עב
דיני רחיצת אבל עג
מדוע שונה רחיצה מסיכה עג
מה החידוש בהיתר רחיצה להעביר זוהמה ... עג
טעם קביעת עננו בין גואל ורופא עג
האם דברי רב יצחק אף בתענית ציבור עג
מדוע לא קשה מכאן אף לרב יהודה עג
מוכח שבכל התפילות יש כ"ד ברכות עד
הבדלים נוספים בין תענית יחיד לתעניות הגשמים עד
הבדלים נוספים בין ראשונות לאמצעיות עד
מוכח שאף כשאין מנין שואלים מאי שייר ... עד
מדוע לא שאלו כאן מאי שייר עד

יד.

האם מפורש בפרק הבא שאין תיבה רק באחרונות עד
האם הוצאת תיבה נקראת צינעא או פרהסיא עה
מה סבר רב אסי בהו"א עה
דיוקים בנוסח עננו עה
שיטות הראשונים בתירוץ הגמרא עה
טעם שאין מתענות באחרונות ובראשונות עה
מה נשתנו המעוברות מאנשי בית אב עו
מהי תפלת עננו המוזכרת כאן עו
התקיעות בתענית בשופר או בחצוצרות עו
סדר התקיעות עז
ענין התקיעה בשופרות עז
הטעם שאין תוקעין בתעניות בזמן הזה עז
מדוע אמרו קס"ד כשנשאר כך במסקנא עז
הוכחה מברייתא זו לנידון הגמרא לעיל אם תוספת ברכות באמצעיות עז
כמה תקיעות יש עז
שיטת רש"י בסוגיא עח
בירור שיטת הראשונים בסוגיא עח
באיזה סוג חיכוך מדובר כאן עח
ישוב סתירה האם מתריעין על חגב עח
זבוב הממית האם מתריעין עליו עח
מדוע לא הוכיחו מהמשנה שמתריעין בעננו .. עט
ביאור מחלוקת ר"י ות"ק עט
מדוע אסור להתפלל עט
מדוע אין תוקעים בשבת עט
כיצד מתריעין בשבת פ
האם בשאר צרות מתענין בסדר תעניות גשמים פ

טו:

ביאור 'לגרמיה הוא דעבד' פ
דין אמירת 'עננו' בתענית נינוה והדומה לה ... פ
תענית מחמת תשובה פא
מה נשתנה בקשת גשמים מבקשת פרנסה פא
מקומות הצריכים למטר בימות הקיץ פא
כיצד 'מזכירים' גשמים בנינוה פב
כיצד ההנהגה למעשה בשאלת מטר בימות הקיץ פב
כיצד הקשו מר"י על רבי כשכלל לא דיברו בנושא אחד פב
כיצד ההלכה במחלוקת רבי ור"י פב
על איזה יום מדובר דין איצטבא פב
באיזה חנויות מדובר פג
איזה בנין אסור פג
תנאים והגבלות באיסור אדם חשוב ליפול על פניו פג
הטעם שאין רשאי ליפול פג
באיזה אירוסין אסור פג

טו.

צדיקים וישרים מי מהם עדיף פג
מצאנו אף בצדיקים לשון שמחה פד
ביאור אורה ושמחה פד
האם נוהג סדר זה אף בתעניות על שאר צרות או רק על עצירת גשמים פד
מהו האפר המונח על גבי התיבה פה
מקום הנחת האפר פה
בטעם דין זה פה

מיהו זקן זה שאומר לפניהם דברי כבושין ומדוע הזכירו דווקא אותו פה
האם אומר דווקא את מעשה נינוה פה
מתי אומרים את הדברי כיבושין פו
מהי מעלת השק והתענית פו
מתי ולמה קוראים לנביאים דברי קבלה פו
מה פירוש 'קרעו לבבכם ואל בגדיכם' פו
מיהו הזקן שיורד להתפלל פו
המעלה בחזן 'רגיל' פו
שיטות הראשונים באיזו תפילה מוסיפים את ששת הברכות פו
אם אמרו גם תפילת 'עננו' של תענית פו
ענין שבע התוספות פז
היכן אמרו את שש הנוספות פז
מה הם פסוקי זכרונות ושופרות פז
האם יש קפידא שלא להזכיר מלכות של פורענות כמו בר"ה פז
הרי אמרו כל מקום שיש שופרות וזכרונות יש גם מלכיות פז
האם לרבי יהודה רשאי לומר זכרונות פז
כיצד חותמין לדעת רבי יהודה פז
על מה התפלל אברהם בהר המוריה ונענה ... פז
הקשר בין תפילה לעני לעצירת גשמים פח

טו:

במה נחלקו ר' חלפתא ור' חנניא עם רבנן ... פח
מהו שינוי הלשון מ'כהנים' ל'בני אהרן' פט
האם התקיעות בתעניות הם דווקא בכהנים ... פט
באיזו שעה אוכלין אנשי המשמר כשאינן משלימין את התענית פט
מי הם אנשי משמר האסורין ביין פט
האם במעמד נכללו גם כהנים פט
כמה בתי אב היו במשמר צ
מדוע אסורין בשתיית יין בלילות צ
האם הכהן הגדול מותר בשתיית יין בימים שקודם יום כיפור צ
למי התירו לכבס ולהסתפר ביום חמישי צ
ביאור החשש להפקעת שערים אם יתחילו להתענות בחמישי צ
כמה זמן נחשב כ'התחלה' צא
האם מותר לגזור תעניות כשיודעים שאחד מימי התעניות הוא ראש חודש צא
תענית יחזקאל בראש חודש צא
איזה אפר נותנין לדעת ת"ק צא
מאיזה פסוק למדו שבגדולה מתחילין מהגדול צא
למה נותנים אפר על התיבה בתחילה צב
כיצד למדו מקדימת הנחש בקללה שמתחילין מן הקטן צב
ביאור תירוץ הגמרא צב
האם בושה ע"י אחר יתירה או פחותה מעל ידי עצמו צב

טז.

טעם נוסף לתפילה ברחוב צב
ענין הבזיון והגלות צג
ביאור דברי הגמרא בענין הוצאת התיבה צג
בתירוץ הגמ' בטעם הוצאת הארון צג
הלוא לא הוזכר במשנה לבישת שק צג
במה דומין לבהמה בלבישת שק צג
מה הכוונה באמירה 'הרי אנו חשובין כבהמה' צג
ביאור ענין 'בכל צרתם לו צר' צג
מה ההבדל בין 'עמו אנוכי' ל'בכל צרתם לו צר' צד
בדברי הרמב"ם שהזכיר טעם אחר לנתינת אפר ע"ג התיבה צד
מדוע נקטה המשנה אפר מקלה צד
תפילה וספר תורה בבית הקברות צד
ביאור האמירה 'הרי אנו חשובין כמתים' צד
האם לכתחילה לכו"ע עדיף קברי ישראל צה
היכן הר המוריה צה
מיהו אדם של צורה צה
ביאור דברי הגמרא שלא שק ותענית גורמים צה
כיצד מדייקת הגמרא מהפסוק על צער הבהמות צה
בכוונת דבריהם שלא ירחמו על הבהמות צו
ביאור דבריהם 'צדיק ורשע מי נדחה' צו
ביאור הרבותא שמי שגזל מריש, מקעקע את הבירה להחזיר המריש לבעליו צו
המקור לטובל ושרץ בידו צו
הגדרת דין 'טובל ושרץ בידו' צו
מתי אמרו טובל ושרץ בידו על תשובה צז
דינים הנובעים מ'טובל ושרץ בידו' צז
למה הוצרכו לשני פסוקים צז
האם מעלות אלו מיוחדות לשליח ציבור בתעניות צז
מדוע נצרך לש"ץ להיות בקי בתנ"ך ומדרש .. צז

יז.

המקור ל'זכרונות' ביובל ובמלחמה צט
היכן הוזכר צעקה בשמואל צט
האם נשתנה סדר הברכות לפי שינוי הגירסא ... ק
מדוע הוקדם אליהו לדוד ושלמה ק
ביאור 'משפיל הרמים' ק
מהו החשש שיהיו הכהנים שתויים בזמן עבודה ק
במה עובדים בלילה ק
על מה נאמר 'מכאן אמרו', ומחלוקת רבי ורבנן ק
בביאור לשון הברייתא 'ויודע שבתי אבותיו קבועין שם' ק
מדוע בית אב אינם נאסרים כל השבוע קא
האם יעבדו במקדש מיד כשיבנה קא
מדוע לא אסרו על כהנים להטמא בזמן הזה בטומאות שרץ ונבלה קב
סתירות בסוגיות לגבי חשש שמא יבנה קב
מהו 'תקנתו קלקלתו' קב
איזה יין משכר קב
האם אביי עצמו שתה יין קג
האם האיסור הוא הכיבוס עצמו או לבישת מכובס קג
מהי קושית הגמרא והלוא יש גז"ש קג
כיצד יזדמן להם לראות את הכהן הגדול קג
מהו המקור לאיסור פרועי ראש קג
מהו 'זמן ביאה' ומהיכן למדים זאת קג

יז:

מה יעשה בשבת קד
האם מותר לכהן בזמן הזה לשתות רביעית לדעת רבנן קד
מדוע מותר לשתות אם אינו מחלל עבודה ... קד
אם אין היקש בין שתויי יין לפרועי ראש מדוע אינם אסורים בזמן הזה קד
המקור שפרועי ראש במיתה קד
כיצד ילמדו חילול בפרועי ראש קה
בירור גירסת הגמרא אם מסיקים בקשיא או שיש תירוץ קה
בסברת תירוץ הגמרא שהוקש למיתה ולא לחילול קה
מדוע לא הוזכרו פרועי ראש במשנה בזבחים קה
האם לא ניתן ללמוד פסול ערל מק"ו קו
מיהו ערל קו
מדוע אין יחזקאל יכול לחדש דינים קו
בירור ג' גירסאות בחג התמיד והשבועות אם אסורין בתענית או בהספד קו
האם סוגייתנו חולקת על מס' סופרים שחודש ניסן הוא חג משום קרבנות הנשיאים קז
יום טוב דרבנן שחל ביום דאורייתא האם צריך חיזוק קז
דין תענית בראש חודש קז
האם אין נפק"מ בכך שתחילת החג מר"ח קז
מה נוסף ממגילת תענית על ערב פסח שאסור כבר מטעם "יום טבוח" קח

יח.

דין אסרו חג בשלשת הרגלים קח
הרי יו"ט שבכ"ח אדר נתקן לאחר יו"ט ד'מיתוקם תמידא' קח
האם איתוקם תמידא אינו מוסיף על יו"ט דכ"ח אדר קח
מדוע גזרו דווקא אילו הג' גזירות קט
כוונת אמירתם לא בני אב וכו' קט
ימים טובים שבמגילת תענית נוהגים באדר שני או בשניהם קט
מדוע אין רב אשי סובר כתירוץ אביי קי
שיטת התוס' בביאור הסוגיא קי
מדוע אין מעלה ליום כ"ט בהיותו מוטל בין יום כ"ח לראש חודש קי
יישוב סתירת דברי רש"י אם 'לפניו' אסור גם בהספד קי
יישוב שאלת הגמרא להגירסא שחג התמיד אסור רק בתענית קיא
בירור דעת רש"י מדוע לא נקט תשעה, ושמיני יאסר מדין 'לפניו' קיא
אימתי אומרים בטל מקצתו בטל כולו בימי מגילת תענית קיא
שיטות ותירוצי הראשונים בהיתר לתענית אסתר שהיא 'לפניו' דפורים קיא
שיטת רש"י ותוס' באיזה דין פסקו ההלכה .. קיג
האיך יסביר רשב"ג את הקושיות שהובאו לעיל על איסור לפניהם ולאחריהם קיג
ביאור ההוה אמינא שייאסרו בהספד קיג

יח:

באיזה אופן ומאיזה דין המוקפין אסורין ביום י"ד קיג
האם אפשר לפרש כוונת המשנה כשלא הוקדם מחמת שבת קיג
מדוע לא אמרו שהוסיפו איסור לפניו או לאדר ראשון קיד
מדוע לא בטלה מגילת תענית בדין לאסור של זה בזה קיד
ישוב שאלת הגמרא קיד
מדוע לא הקשו יום שלפני פורים הוא קיד
כיצד גזרו יו"ט בי"ג אדר קיד
מדוע היה פשוט להגמרא שאין איסור בי"ב מצד לפניו דיום ניקנור קיד
האם מותרת תענית ציבור אחרי שבטלה מגילת תענית קטו
היכן נקמו בפה קטו
בירור מעשה פפוס ולולינוס קטו
האם אף בחנוכה ופורים מתענה ומשלים קטו
האם יכול להשלים או חייב להשלים קטז
זמן התענית ברביעה ראשונה קטז
מה הם צמחים ששנו קטז
דין מתריעין עליהן מיד קטז
מהו מיד קיז
הטעם שמחמירים בירדו לצמחים ולא לאילן יותר מעצירת גשמים קיז
האם זמן צמחים ואילן שווה קיז

יט.

הטעם שסביבותיה מתענות קיז
באיזה אופן ירדו הגשמים בשני הערים קיח
אמירת כ"ד ברכות במקום שאין מתענים קיח
טעם מחלוקת ת"ק ור"ע קיח
מהו דבר קיח
שיעור מפולת כדי שיחשב צרה קיח
האם נשים קטנים וזקנים בכלל החמש מאות קיח
אם אחד מהמתים הוא אשה או זקן קיט
אם המשנה נאמרה לדעת ר"ע קיט
האם הזקנים שגזרו תענית ס"ל כת"ק או כר"ע קיט
מהו מתריעין בכל מקום קיט
החידוש במה שמתריעים על חרב של שלום קכ
מהו ירקון קכ
האם ר"י חולק על ת"ק או מוסיף על דבריו . קכ
הטעם שלא כתב התנא כל הדברים שמתריעין בשבת קכ
כיצד מתריעין בשבת קכ
ביאור דעת ר"י 'לעזרה ולא לצעקה' קכ
ספינה המיטרפת נחשבת צרת ציבור קכא
כיצד מתריעין במקדש ובגבולין קכא
הטעם שאין תוקעין בזה"ז על הצרות קכא
האם מתריעין על ריבוי גשמים שמזיק ומפסיד קכא
כיצד מתריעין בו קכא
איך מותר להכנס להר הבית מפני הגשמים קכא
ביאור 'נמחית אבן הטוען' קכא
הטענה שטען לו שמעון בן שטח קכא
יש להוכיח שאם התחיל להתפלל בשעת חיוב יש לו להמשיך קכב
הטעם שבחולה שנתרפא משלימים התענית קכב
אם קיבלו בפירוש להתענות אף לאחר שיושעו קכב
הטעם שאמר להם לעשות יו"ט קכב
הטעם שלא הקשו מדברי המשנה לעיל קכב
הטעם שהזכירה הברייתא רביעה שניה לשאול קכב
ביאור דברי רב יהודה קכב
ביאור דברי הגמרא לא צריכא דאקון וכו' ... קכג
'מאי מכת בצורת' ביאור השו"ט בגמרא קכג

יט:

החילוק בין בצורת לרעב קכג
הגירסא ד' סאין בסלע קכג
מתריעין על האילנות בפרוס הפסח, באיזה אופן מדובר קכג
מדוע חילקו בצורת ירידת הגשמים ולא חילקו בזמנים קכד
מהו פרוס הפסח קכד
מהו פרוס החג קכד
מתי מתריעין כשאין מים קכד
הביאור מתריעין עליהן מיד קכד
הטעם שמתריעים בשני וחמישי ושני קכד
האם מתענין בכל מקום או רק באפרכיא ... קכה
הטעם שגזרו תענית בירושלים על צרת עבר הירדן ואשקלון ודין סוריא קכה
מדוע לא מתריעין בחו"ל מק"ו שאם הגבירה לוקה השפחה לא כ"ש קכה
מהו שיעור המיתה באסכרה בכדי שיתריעו קכה
הטעם שאין מתריעין על האילנות בשביעית קכה
האם נחלקו הברייתות בדין ספיחין קכה
הטעם שבזמן ביהמ"ק היו יורדים כתיקונם .. קכו
כיצד מרומזים ג' המעלות בירידת גשמים בזמנם בפסוק קכו

כ.

הטעם שלא התפלל מיד בשחרית קכו
מהו עיטוף קכו
לכאורה דברי ההגמון סותרים קכו
מתי הזמן של גמר היום קכו
לדעת האומות הלילה הולך אחר היום קכו
במה התיחד הנס השני קכו
מה היה הנס קכו
כיצד עמדה החמה קכו
מדוע לא מנו את יעקב וחזקיה שעמדה להם החמה קכו
מה רצה באומרו נקדמה 'להם' קכז
רמז נאה לענין העמדת החמה קכז
הדמיון בין העמדת השמש אצל נקדימון, להעמדת השמש אצל משה ויהושע קכז
הרמז בתיבת 'אחל' להעמדת השמש קכז
כיצד למדים מהפסוק להעמדת השמש ע"י משה קכז
ביאור הדרשה ששתיהן לקללה קכז
מדוע לא הביאו הפסוק המוקדם יותר קכז
הטעם שהקדימו את דרשת הפסוק 'לנדה ביניהם' הכתוב לאחר 'היתה כאלמנה' קכז
הברכה בדמיון לנדה קכז
אם זה ברכה מדוע אומרים את זה במגילת איכה קכח
הטעם שלא דימוה לזיבה קכח
פרפרת נאה לדרשה לברכה כאלמנה קכח
הדמיון בין ישראל לארז קכח
מי הוסיף התיבות 'עלי מים' קכח
הדמיון בין ישראל לרוחות קכח
דמיון נוסף לארזים קכח

מה הועיל ההוספה 'עלי מים' הלא שלש חסרונות
מנו בארז קכח
לקמן (כה:) אמרינן שארז גזעו מחליף קכח
ביאור הופכתו על פניו קכח
הדמיון בין ישראל לקנה שכותבים בו ספר
תורה קכט
סיבת הזכיה לג' דברים קכט
ביאור ענין רך כקנה קכט
הטעם שהוזכר כאן שם המקום 'מגדל
גדור' קכט

כ:

ביאור הנסיון שהיה לר"א קכט
הטעם שחשב שכל בני עירו מכוערים קכט
מהו ובלבד שלא יהא 'רגיל' לעשות קכט
על מי התכוון באומרו לעולם יהא אדם רך
כקנה קכט
כיצד הכניס רב את רב אדא למקום סכנה .. קכט
ביאור הראיה מדברי רבי ינאי, הרי כאן לא ידע ר"א
שהוא מקום סכנה קל
על מה אמרו הכל בידי שמים קל
כיצד הניח ר"ח בן דוסא עקבו בחור הנחש .. קל
הטעם שר"ה לא חשש קל
ציבור יכולין לסמוך על נס קל
ביאור הפסוק 'קטונתי מכל החסדים' קל
ענין המידות כסגולה לאריכות ימים, וביאור לכל
הדברים שמנה כאן קל
ביאור השבח במה שלא הקפיד קלא
הטעם שאמר 'בתוך ביתי' קלא
ביאור ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני קלא
האם מותר להרהר במבואות המטונפות, ומה השתבח
בזה שלא הרהר קלא
כיצד הלך במבואות המטונפות קלא
דין שינת ארעי וקבע בביהמ"ד קלא
במה השתבח ר"א במה שלא קרא לחבירו
בהכינתו קלא
האם היה רב הונא עשיר קלא
מדוע לא תסמוך דעתו של בעל הבהמה קלב
מדוע לא יסמכו האנשים שמעבר לנהר על
הירקות קלב
הפסק להלכה קלב
כיצד מותר לחתוך את הדלועין לפני
הבהמה קלב
ליתן לגוי מאכל הראוי לישראל קלב

כא:

אתחת 18/06/2018

מי הם בני חילא קלב
מהו הביאור 'ונקיים בנפשין' קלב
כיצד דרשו את הפסוק 'כי לא יהיה בך
אביון' קלב
כיצד ישבו תחת כותל רעוע קלב
מי הם שני המלאכים קלג
מדוע לא נחשב ר' יוחנן כגונב דעתו של
אילפא קלג
הטעם שתלה עצמו בספינה קלג
מדוע לא חשש לאיסור מאבד עצמו לדעת .. קלג
הטעם ששאל הסבא דוקא מברייתא זו קלג
לדעת התוס' שסבא הכוונה לאליהו הנביא, מה
הקשה לו מהברייתא קלג
מדוע נותנים להם יותר קלג
מאי שנא ממה שאמרו (ב"ב קכט.) שאם ראשון ראוי
ליורשו אין לאחריו כלום קלג
איזה דין במשנה צריך להעמיד כר"מ קלד
כיצד עמד נחום איש גם זו בבית רעוע ולא חשש
למה שאמרו אל יעמוד אדם במקום סכנה .. קלד
מהו החטא במה שאמר לעני להמתין קלד
אין בודקין בעני המבקש פרנסה קלד
מדוע לא אמרו 'אוי לנו' מיד כשראוהו
בכך קלד
החילוק בין נחום איש גם זו לכל אדם המחויב לומר
כל מאן דעביד רחמנא לטב עביד קלד
אימתי גילה שיש לו עפר קלד
מי אמר למלך שמא מעפרו של אברהם
הוא קלד
מדוע לא כתוב "יתן כחרב עפרו כקשת קש
נדף' קלה
כיצד נגמר העפר קלה
מדוע לא נקטה הגמרא דוגמא אמצעית של אלף
רגלי קלה
הטעם שנקטו כפר עכו קלה
האם התנא ס"ל כרשב"ג שבשלשה פעמים הוה
חזקה קלה

כא:

מדוע הוצרך התנא לכתוב דין מתו בארבעה ימים,
וכיצד מבטלים חזקת הדָּבָר קלה
ביאור הגמרא 'כמאן כר"מ' האם הוא הסבר או
בלשון תמיה קלה
האם יש לחלק בין דָּבָר להתחזקות באמירת 'מוריד
הטל' קלו
מדוע לא הביאו תחילת הפסוק 'ואיש לא יעלה עמך'
וגו' קלו
מדוע הוצרך להביא ראיה גם מאהל מועד ... קלו
מדוע רצה רנב"ח לילך לרנב"י הרי אין המקום
מכבד את האדם קלו
מדוע הוצרך לומר, ולא עשה מעשה קלו
כיצד זלזל בכבוד אביו וקראו 'פרס' קלו
מדוע כפל דבריו קלו
מדוע לא אמרינן בכלל מאתים מנה, וודאי שזכותו
של רב תגרום לכך קלז
האם אפשר ללמוד מכאן שיש להתענות כשיש מוות
אצל גוים קלז
ביאור הענין על דרך הדרש קלז
מה דינו של מקום שאין הפסק עיירות בינו לבין
העיר הלוקה קלז
מה הוצרכו התוס' לומר שגבירה זו א"י קלז
מדוע כשיש מכה בא"י אין מתריעין
בסוריא קלז
מדוע לא דייק מהמשנה שדוקא בסביבותיה מתענים
ולא ברחוק קלח
ענין קבלת שלום ממתיבתא דרקיעא קלח
מדוע רבא התענה ב' ימים ביוה"כ, הרי ידע לפי
השלום מתי הוא יוה"כ קלח
גם מתלמיד חכם עשיר לא היה נוטל
שכר קלח

כב.

מדוע לא חששו לאיסור 'לא תגנובו' קלח
מדוע שיתביישו גבאי צדקה לבקש צדקה ... קלח
במה הניחו דעתו של רבא במה שאמרו לו שהוא
מגן על כל העיר קלח
מפני מה שאל רבי ברוקא את אליהו מיהו בן העולם
הבא, ואיך אפשר לומר על אדם חי בן
העוה"ב קלט
הרי אמרו 'כל ישראל יש להם חלק
לעוה"ב' קלט
כיצד הותר לו ללבוש כמלבושי הגוים קלט
האם צריך לשנות המלבושים אף שאינם מיוחדים
לעכו"ם קלט
מה הן הגזירות ששמע מהם קמ
הטעם שזכו לעוה"ב קמ
האם ר' עקיבא שאמר שדפון בכל שהוא חולק על
המשנה שכתוב כמלא תנור קמ
ההכרח לומר שלא נחלק ר' עקיבא על ת"ק
שבברייתא קמ
הטעם שחילק ר' עקיבא את הדברים לשנים .. קמ
החילוק בין מיני הארבה קמ
דעת התנא בגובאי קמ
ביאור המעשה במשנתנו שאכלו זאבים שני
תינוקות קמא
רצתה אחר אחד האם נחשבת משולחת קמא
הדין בלא אכלה אפילו אחד קמא
ביאור הגירסא בגמרא קמא
האם גרסינן 'כאחד', ומה הדין בטרפה אדם אחד
ולא אכלתו קמא
ביאור קושיית הגמרא קמא
מהו כוכי דציידי קמא
הטעם ששינה הטור בלשונו מסוגיית הגמרא
כאן קמב
האם מתריעין על חרב של שלום בכל
המקומות קמב
המקור לכך שמתריעין על חרב של שלום .. קמב
הטעם שאין חרב של שלום יותר מחרבו של פרעה
נכה קמב
מהו הלשון 'ואעפ"כ' קמב

כב:

האם 'אלהים' הכתוב הוא קודש או חול ... קמב
ביאור שאלת הגמרא מפני מה נענש
יאשיהו קמב
מפני מה נענש יאשיהו במיתה משונה כזו .. קמב
ביאור הגמרא בשבת 'כל האומר יאשיהו חטא אינו
אלא טועה' קמג
יאשיהו נקרא מורה הלכה בפני רבו קמג
הסיבה שבגללה נענש יאשיהו קמג
מה היה איכפת ליאשיהו שיעבור חרב
בארצו קמג
מדוע לא גילה ירמיהו ליאשיהו שהם עובדים ע"ז
בסתר קמג
מדוע לא ביארה הגמרא מהו גודל התנור ... קמג
ביאור דעת הרמב"ם שפירש שהוא שיעור מקום
בקרקע כפי התנור קמג
האם בלעו התינוקות שלמים קמד
להתפלל על חולה בשבת קמד
האם לדעת רבנן היחיד מחויב לסגף את
עצמו קמד
להלכה האם יחיד רשאי לסגף עצמו קמד
תענית יחיד בשבת קמד
הטעם שאין הציבור מתענין קמד
אם מחלוקת זו תלויה בנידון דלעיל אם היושב
בתענית נקרא חוטא או קדוש קמד
הביאור שמא יצטרך לבריות קמה
מותר לת"ח להתענות בכדי שיזכה לכתר
תורה קמה
מדוע לא די בטעם כדי שמא יצטרך
לבריות קמה
הרי במשנה משמע שמתריעין על הדבר קמה
הטעם שבדבר אין מתריעין קמה
להתריע על הדבר באותה העיר קמה
מדוע פסק הרמב"ם שמתריעין על הדבר קמו
לכאורה בפסוק משמע שיאמרו די קמו
איך שייך שיבלו השפתים מלומר די הרי אי"ז
אותיות של מוצאות השפתים קמו
האם מתריעין במקום שהגשמים מזיקים קמו
טעם החילוק בין הגולה לארץ ישראל קמו
כיצד למדים מתיבת 'בעתם' לא שכורה ולא צמאה
אלא בינונית קמו

כג.

למה זמן ירידת הגשמים בלילי רביעיות ולילי
שבתות קמו
לילי רביעיות, זמן גשמים או לא קמו
'בעתם', למה לא פירשו שירדו בזמן שהגשמים יפים
לצמחים קמז
כיצד נקבעו שיעורים של תורה לפי זיתים המשונים
בגודלם קמז
למה דוקא ככליות קמז
ארץ זבת חלב ודבש רק כאשר עושים רצון
ה' קמז
עונותיכם וחטאיכם, ההכדל בין מזיד
לשוגג קמז
מפני מה שלחו דוקא לחוני קמז
מה הטעם שלא ירדו גשמים מיד
כשהתפלל קמז
מפני מה עשה דוקא עיגול קמז
ביאור דבריהם 'ראינוך ולא נמות' קמז
כיצד הותרה שבועתו של חוני ע"י טיפין
טיפין קמז
היכן רמז בתפילתו לגשמי ברורות שיחין ומערות
וגשמי ברכה קמח
פירוש 'ברורות שיחין ומערות' קמח
מהו פר הודאה קמח
מפני מה הזכיר את יציאת מצרים קמח
כיצד התפלל לבסוף על רוב טובה קמח
למה היה חוני חייב נידוי קמח
כיצד אליהו נשבע קמח
על ידי מי יתחלל שם שמים קמח
מדוע נקרא חילול השם אם תתבטל
השבועה קמט
ביאור משלו של שמעון בן שטח קמט
ביאור דברי בני לשכת הגזית קמט
האם הוא אותו חוני המעגל של משנתנו ... קמט
מפני מה הצטער חוני קמט
מה רצו לרמוז לו במעשה של החרוב קנ
האם המעשה היה באמת או בחלום קנ
הטעם שלא האמינו שהוא חוני קנ
למה הצטער חוני כשלא נהגו בו כבוד קנ
למה לא נהגו בו כבוד אף שראו בו שהוא גדול
בתורה קנ

כג:

כיצד הלך יחף קנ
שכיר, האם מותר בשאילת שלום קנ
ביאור דברי יעקב לעשו 'עם לבן גרתי ואחר עד
עתה' קנ
מנין ידעו שהעננים הקדימו לבוא מצד
אשתו קנ
אסור לילך אחורי אשה קנא
הרי אשתו היתה בדוקה ומדוע לא סמך
עליה קנא
מי הם הבריונים קנא
מדוע תפילה על מיתה נקראת רחמים קנא
הרי אמרו גם ענוש לצדיק לא טוב קנא
איך ביקשה שישובו בתשובה והרי יראת שמים אינו
בידי שמים קנא
למה אבא חלקיה התפלל מתחילה שימותו .. קנא
מהו המידה כנגד מידה בזה קנא
מדוע רבי מאיר לא למד מהמעשה של אבא
חלקיה קנב
ביאור התפילה על המינים קנב
למה שלחו את התינוקות קנב
הגירסא שהיה מחביא עצמו בבית הכסא קנב
מה החסרון של חסידי בבל קנב
האם רב חסדא היה יכול לבדו לבקש על
המטר קנב
מפני מה אמר ר' יונה דבר שאינו נכון קנג
למה עמד להתפלל במקום עמוק קנג
למה צריך להתפלל במקום צנוע קנג
האם המתים יודעים את קורות החיים קנג
מפני מה נתפסו רגלי הסוסים קנג
הזכרת שמו של חולה קנג
איך נשתנה מראיתה קנג
מדוע לא התפלל שתפסיק להקניטו קנג
ביאור 'עמי היתה ושלחתיה' קנד

כד.

מדוע הוצרך רש"י לבאר שאינו חייב משום
צידה קנד
כיצד אפשר לחייבו מיתה והרי זה התראת
ספק קנד
מדוע אינו פטור משום מקלקל קנד
הדין בהוציאו מן המים בשבת ומת לאחר צאת
השבת קנד
הטעם שכפל דיבורו ואמר 'תאנה תאנה' קנד
האם עבר על האיסור ליהנות ממעשה
ניסים קנד
הטעם שבירכו את ר"י ולא את בנו קנד
הטעם שאין להטריח את הקב"ה לשנות
הטבע קנד
הטעם שלא קיללה שתתכער קנד
האם יש איסור בהריגה ע"י סגולה קנה
כיצד בזבז יותר מחומש מממונו לצדקה קנה
כיצד השביעם שיאמרו לו במה הם
עוסקים קנה
מדוע לא הקדים את בתו מדין ענייך
קודמין קנה
הטעם שהוצרך להשבע על כך קנה
מדוע קנה חיטים הרי הוא הלך לקנות
נדוניא קנו
הטעם שנעשה לו נס בשלימות כל כך קנו
באיזה מעשה ניסים יש איסור ליהנות קנו
פרטי האיסור ליהנות ממעשה ניסים קנו
המקדיש סתם האם הוא לעניים או לגבוה ... קנו
כיצד התיר לבתו ליהנות ממעשה ניסים קנו
ביאור כוונת רבי יהודה באומרו 'כמה איכא משמואל
הרמתי' קנו
לענין מה חלוק הדין אם קיבלו מאתמול או
לא קנו
האם דוקא במקום שיש נשיא אין צריך יחיד לקבל
תענית קנז
לאיזה ענין הדור כמו פרנסיו קנז
ביאור המשל לכלה קנז
כיצד הוציאם ידי חובה בקידוש, והרי צריך קידוש
במקום סעודה קנז
ביאור הטעם שירדו גשמים מחמת שהשווה תלמידיו
העניים והעשירים קנז
ביאור כוונת רב נחמן שישליכוהו מהכותל
לקרקע קנז
האם גורסים 'רבה' או 'רבא' קנז

במה נתפלא רבא שחלוק דורו מדורו של ר״י קנז

כד:

הטעם שבימי רב יהודה היו עוסקין רק בסדר נזיקין קנז
האם ׳עוקצין׳ היינו משניות עוקצין, או דיני עוקצין קנז
טעם שהרבו הלימוד בימי אביי ורבא קנח
מדוע השאלה היתה רק על הדור קנח
ביאור הלשון ׳שאין דורן דומה יפה׳ קנח
איסור זריקת פת קנח
מדוע גרם רב יהודה רעב לכל העיר קנח
מדוע פשט רב יהודה את נעלו קנח
מדוע הקפידו עליו כשרצה לפשוט נעל נוספת קנח
ביאור דברי רש״י שיש להתרחק מליהנות ממעשה ניסים קנח
מה שאמר להם להתענות בלילה לא היה גזירת בי״ד קנט
מדוע לא הראו לרבא עצמו בחלום קנט
מדוע הוצרך לראות בחלום ׳טב׳ והרי גם הרואה ׳ט׳ בחלום סימן יפה לו קנט
ביאור הלשון ׳שלם טב לרב טב׳ קנט
ביאור דברי רבא קנט
על מי נתכוון רבא במה שאמר ׳פועל פעלת בי״ד׳ קנט
כיצד יתכן לומר שיש חילוק באמונה אם ראו הניסים או לא ראו קנט
מדוע אין להוכיח מכאן שהמתים יודעים מעשי החיים קנט
מדוע נחשב שרבא הטריח את קונו יותר מדאי קנט
הטעם שלא הלכו המזיקים אחריו קנט
האם מותר לבקש טל ומטר בימות החמה ... קס
כוונת רב נחמן באומרו אי שריף מר פינכא אחריתא דדייסא קס
כיצד יתכן שרבי חנינא יבקש הפסקת המטר לצורך הנאת עצמו קס
מדוע לא התפלל שרק עליו לא ירדו גשמים קס
האם תפילת הכהן גדול היתה אף על האנשים הצדיקים ההולכים לדבר מצוה קס
הטעם שהיה הכהן גדול מתפלל ביוה״כ על הפרנסה קס
מדוע לא ביארו ש׳שחונה וגשומה׳ הכוונה היא לשנה בינונית קס
השייכות בין התפילה על הפרנסה והתפילה על המלכות קס
ביאור התפילה שלא יצטרכו זה לזה קסא
ביאור מה שאמרו ׳כל העולם ניזון בשביל חנינא בני׳ קסא
מהו השיעור ׳קב׳ חרובין קסא
כיצד היה אפשר לו לקבל יותר מקב חרובין קסא
האם השיעור קב חרובין היה בצמצום קסא

כה.

המקור לדין אפיית חלות לשבת קסא
כיצד נהנתה מהפת הרי אסור ליהנות ממעשה ניסים קסא
מדוע כשביקש בתחילה לא ידע שייפחת משכרו לעתיד לבוא קסא
ביאור ענין השולחן של ג׳ רגלים קסב
מפני מה אין נוטלים בשמים את מה שנתנו קסב
ביאור הפסוק ׳רצון יראיו יעשה׳ וגו׳ לפי דברי הגמרא קסב
מהו זמן ׳בי שמשי׳, והטעם שנקרא כן קסב
כמה דקדוקים במעשה עם בתו של רבי חנינא בן דוסא קסב
כיצד הותר להם ליהנות מן הנר הרי אסור ליהנות ממעשה ניסים קסג
הטעם שהביאו נר אחר להבדלה קסג
כיצד הותר לו לומר שיפסידו הדובים את העיזים הרי אינם שלו קסג
מדוע שאלה מה שמה, הרי המתפלל על החולה אינו צריך להזכיר את שמו קסג
כיצד עשה שתהנה ממעשה ניסים קסג
מהו התירוץ על השאלה ׳והא אין מגדלין בהמה דקה בא״י׳ קסג
כיצד ישב עמו הקב״ה והרי כתוב ׳לא יראני האדם׳ קסג
הטעם שמצינו צדיקים שהם עניים קסד
מדוע צריך להפוך העולם, והרי אין מזל לישראל קסד
ביאור שאלתו ׳דחיי טפי או דחיינא׳ קסד
הטעם שדימו עוה״ב לשמן אפרסמון קסד
כוונת המנין ״ג נהרות אפרסמון׳ קסד
ביאור השאלה ׳ולחברך מאי נתיב להו׳ קסד
מדוע לא ביקש מריב״ל שיתפלל לבדו על המטר קסד
ביאור שאלתו ׳ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו׳ ומדוע לא אמר רבי חמא מיד בתחילה ׳רקיע וכו׳ כמו שאמר לבסוף קסד
ענין הטחת דברים אצל הצדיקים קסה
ביאור המדה כנגד מדה במה שנהיה צולע .. קסה
כוונת המקשן בשאלתו ׳אם נאמר תמר למה נאמר ארז׳ קסה

כה:

כיצד היה הו״א לומר שלא יקום הצדיק בתחיית המתים קסה
מדוע לא הוזכר בפסוק אילן שנותן פרי וגזעו מחליף קסה
האם ארז גזעו מחליף קסה
ביאור הלשון ׳תקנתם קברים לעצמכם׳ קסו
ענין הבכי קסו
הוכחת החתם סופר שנוסחא ספרדית אינה רק לבני התערובת קסו
כתב הירושלמי שר״ע אמר להם משל קסו
זכות המעביר על מדותיו קסו
אם הוא מעביר על מדותיו כיצד אמרו ׳לא מפני שזה גדול מזה׳ קסו
על איזה תענית נאמרו דברי הגמרא קסז
דין יחיד שקיבל להתענות על הצרה ונתרפא קסז
מהו שיעור חרבה קסז
מהו אינה עבודה קסז
מי הם שני ריעים קסז
הטעם שדימו הממונה על הגשמים לרדיא ... קסז
זמן התחלת התענית קסז
אם ירדו רק קצת גשמים קודם חצות קסז
הטעם שירדו קודם חצות לא ישלימו קסח
הדין תלוי ברוב הציבור קסח
אמירת הלל כשירדו גשמים לאחר חצות ... קסח
אף שהחלו להתענות בלילה חשבו שירידת הגשמים בבוקר הוא מפני שבחו של ציבור קסח
הטעם שלא אמר להם שמואל בפירוש שאי״ז שבחו של ציבור קסח
כיצד יתיישבו דברי שמואל עם הפסוק ׳טרם יקראו ואני אענה׳ קסח
מדוע לא אמרו שזה כן משום שבחו של ציבור קסח
מדוע לא אמרו שדברי שמואל הם דווקא כשירדו קודם הנץ החמה קסח
מהו הלל הגדול קסט
האם מסיימים את ההלל בברכת מודים אנחנו לך קסט
אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית קסט
אמירת הלל אם ירדו גשמים לאחר התענית קסט
אמירת הלל דווקא ביום שירדו הגשמים קסט

כו.

כשהציבור קיבלו להשלים התענית קסט
ביאור ׳נפש שבעה וכרס מלאה׳ קסט
הטעם שאפשר לומר ההלל בפסוקי דזמרה בשבת קסט
אם זמן תפילת נעילה ביום או בלילה קע
טעם שתקנו המעמדות קע
כיצד היו מקריבים לפני תקנת המעמדות קע
באלו קרבנות נאמרה תקנת המועדות קע
האם המעמד מעכב את הקרבן קעא
מה היה סדר עבודתם של אנשי המעמד קעא
טעם שלא התענו בערב שבת ובאחד בשבת קעב
הטעם שהלל דוחה את המעמד קעב
האם היו קוראים בתורה במוסף קעב
מעמד בנעילה קעב
גדר קרבן עצים קעב
למי נדחה המעמד מפני קרבן עצים קעב
מי הצטרף עם בני זתוא קעג
קרבן עצים לאחר ט״ו באב קעג
הטעם במנין הדברים שאירעו בי״ז בתמוז ובט׳ באב קעג

כז:

מדובר על בית שני או ראשון קעג
איזה תורה שרף אפוסטמוס קעג
המעשה שהיה שם קעג
רק ההיכל נחרש או כל העיר קעג
מנין שנחרשה באותו היום קעג
אופני מיעוט השמחה משנכנס אב קעג
אם ט״ו באב הוא כיו״ט בזמן הזה קעד
יום שמחת לבו הוא ביוה״כ או בט״ו באב .. קעד
תפילת מוסף במעמדות קעד
תפילת מוסף בתענית שחל בר״ח קעד
אכילה קודם מוסף קעד
נשיאת כפים במנחה בתענית שיש בה נעילה קעה
נשיאת כפים בימים שאין מתענים קעה
שיעור שכרות האוסרת בנשיאת כפים קעה

כז.

אם למסקנא שיכור אינו נושא את כפיו מהתורה קעה
נשיאת כפים בכהן שהמיר דתו ושב בתשובה קעה
אופן חלוקת המשמרות קעה
אם ישראלים מעכבים את הקרבן קעו
ביאור המחלוקת אם עיקר שירה בפה או בכלי קעו
אם המשמרות הם מהתורה או מדרבנן קעו
מי היתה משמרת פשחור קעז

כז:

כיצד חילקו את סדר המשמרות קעז
מה סדר עבודת המשמרות שיעלו לבסוף קעז
אם יהיה עוד מבול בעולם קעז
היכן רמוזים שאלת אברהם ותשובת הקב״ה קעז
לא די בקריאה אלא צריך שיתעסק בהם קעז
אם בשאר מצוות העוסק בלימוד כאילו קיים קעח
אם נמחלים העוונות לגמרי קעח
הטעם שהתענו דווקא בארבעה ימים אלו ... קעח
הטעם שברביעי התפללו על אסכרא קעח
ביאור הטעם שאין מתענים ביום ראשון קעח
הטעם שאין פוחתים מג׳ פסוקים קעח
כיצד לא ידעו רב ושמואל את המנהג קעח
ביאור מחלוקת רב ושמואל קעט
מדוע השני אינו חוזר על כל מה שקרא הראשון קעט
מדוע שלא יקראו פרשה נוספת קעט
פרטים בדין דכל דלא פסקיה משה קעט
הפסקה בפסוקי הכתובים קעט
הפסק באמצע פרשה קעט

כח.

גדר האיסור לומר בעל פה דברים שבכתב ... קפ
מקור האיסור קפ
על איזה פסוקים חל האיסור קפ
שיעור האיסור, וקריאת פסוקים מתוך ספרים שלנו קפ
כשאינו מוציא רבים ידי חובתן קפ
בפסוקים השגורים בפי כל או שגורים בפיו בלבד קפ
פסוקים שאומר דרך שבח, או שחובה לאומרם קפ
ראיה שאין איסור ליחיד לומר בע״פ דברים שבכתב קפ
ביאור הקושיא ׳מה הפרש בין זה לזה׳ קפא
באיזה זמן היתה הגזירה שלא יביאו ביכורים ועצים קפא
מי היו בני סלמאי קפא
מדוע גזרו דווקא על שני דברים אלו קפא

כח:

מצות אמירת הלל דאורייתא או דרבנן קפא
חיוב יחיד באמירת הלל קפב
ביאור הברייתא ׳יחיד לא יתחיל ואם התחיל גומר׳ קפב
ברכה על מנהג קפב
מדוע לא מנה התנא גם אמירת הלל בשחיטת הפסח ובלילי פסח קפב
החילוק באמירת ההלל בין סוכות לפסח קפג
הטעם שגומרים את ההלל בשמונת ימי החנוכה קפג
טעם קביעת התענית בשבעה עשר בתמוז ולא בתשעה בו קפג
זמן בקיעת העיר לפי הירושלמי קפג

כט.

כוונת הפסוק שנסעו מהר ה׳ דרך שלשת ימים קפג
ביאור השיטות ביום חזרת המרגלים קפג
ביאור הדרש שנגזר עליהם שייחרב בית המקדש באותו יום שבכו קפד
אימתי נשרף הבית בעשירי, בחורבן הראשון או בשני קפד
מה הנפקא מינה באיזה יום נשרף ההיכל בחורבן הבית הראשון קפד
כיצד נחלק רבי יוחנן על דברי קבלה קפד
כיצד רצה רבי יוחנן לקבוע תענית בעשירי, הלא בתשיעי נקבעה בכיה לדורות קפד
בסברת מחלוקת רבי יוחנן וחכמים קפד
יישוב שיטת ר׳ יוחנן שיש לקבוע התענית בעשירי, אף שלשיטתו אשו משום חציו קפד
מדוע נקרא רבן גמליאל בעל החוטם קפה
כיצד הבטיח רבן גמליאל עולם הבא קפה
כיצד זכה אותו אדון לעולם הבא קפה
מדוע הפילו הכהנים עצמם לתוך האש קפה
מתי ממעטין בשמחה קפה
כמה ממעטין בשמחה קפה
כמה ממעטין במשא ומתן קפה
ריבוי שמחה בחודש אדר קפו

כט:

מדוע לא חששו משום ׳לא תנחשו׳ קפו
עד מתי יש להשתמט מהנכרי קפו
האם יש מזל לישראל קפו
מהו ריח שדה של תפוחים קפו
אם לרב נחמן יש איסור בכביסה עצמה או שאסר רק הלבישה קפו
מדוע בטלו הכובסים לגמרי קפז
מדוע לא תירצה הגמרא שכוונת המשנה שבחמישי מותרים לספר, אבל לכבס ולהניח מותר כל השבוע קפז
האם יש חילוק בין מכבס לשבת שחל בו תשעה באב למכבס לשבת שאחר תשעה באב קפז
מדוע הוצרכו להביא ראיה מרב אסי א״ר יוחנן קפז
גיהוץ לבד או כיבוס לבד של בני בבל אם מותר קפז
מה דינו של כיבוס שאר ארצות, ככיבוס של בבל או ככיבוס של ארץ ישראל קפח
מדוע ׳שלנו׳ הוא של בבל קפח
האם מותר ללבוש בגד שנתכבס בכיבוס שלנו, או שהותר רק לכבס ולהניח קפח
מדוע אין בכלי פשתן משום גיהוץ, ואם יש בהם משום כיבוס קפח
מדוע לא הזכירה הברייתא היתר תספורת בחמישי קפח
האם נחלק אביי על ההיתר של הברייתא ... קפח
אכילת בשר ושתיית יין בסעודה המפסקת בשבת, האם מותר קפח

כיצד דרשו התנאים את הפסוקים..... קפט

ל.

האם ראש חודש קרוי חג..... קפט
האם בכל ברייתא הלכה כרשב"ג..... קפט
היאך פסק רבא שהוא אמורא הלכה כקולא דתרוייהו..... קפט
מחלוקת הפוסקים בהיתר שכתבו התוס'.... קפט
תשעה באב שחל להיות בשבת..... קצ
גדר שני תבשילין..... קצ
כבוש לענין שני תבשילין..... קצ
דבר הנאכל כמות שהוא חי..... קצ
היכן מצינו יום שמקצתו אסור ומקצתו מותר..... קצ
אם עתיד לסעוד סעודת עראי, מה נחשב סעודה המפסקת..... קצ
האם הגירסא רבי יהודה או רב יהודה..... קצ
מהו השינוי שעליו לעשות..... קצא
האם אפשר לאכול יחד סעודה המפסקת, והאם מתחייבים בדימון..... קצא
האם חל איסור רחיצה מבעוד יום..... קצא
האם כל דיני אבילות נוהגים בתשעה באב.. קצא
האם קוראים פרשת הקרבנות בתשעה באב..... קצא
האם חייבים ללמוד בדברים הרעים..... קצב
האם נחלקו תנא קמא ורבי יהודה אם תינוקות בטלין..... קצב
מדוע תינוקות בטלין..... קצב
מדוע להלכה אין אוכלים בשר מליח..... קצב
ממתי נעשה הבשר 'מליח'..... קצב
בשר ששהה כמה ימים בלא מלח, מה דינו..... קצג
אכילת דג בסעודה המפסקת..... קצג
מהו יין מגיתו..... קצג
מדוע הכינו קברים לעצמם..... קצה
שייכות ייחוס האשה לבנים..... קצז
מקום סעודה המפסקת..... קצג

ל:

עשיית מלאכה בתשעה באב..... קצג
טעם איסור מלאכה בתשעה באב..... קצג
דין תוספת בתשעה באב..... קצג
ביאור המחלוקת לגבי כפיית המיטה..... קצג
מהו הטעם שיום הכיפורים הוא יום טוב... קצד
מה נתחדש בט"ו באב בענין התרת השבטים..... קצד
מה היה קשה להם באיסור להנשא לשבט אחר..... קצד
מה היתה השמחה בהיתר הסבת נחלה..... קצד
כיצד אפשר לאסור לדורות הבאים..... קצה
מדוע עשו יום טוב דווקא בט"ו באב..... קצה
מתי כלו מתי מדבר למות..... קצה
מה היתה השמחה בחזרת הדיבור..... קצה

לא.

השמחה שניתנו הרוגי ביתר לקבורה..... קצה
הטעם שתיקנו ברכת הטוב והמטיב..... קצו
טעם לתקנת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון..... קצו
השמחה ביום שפסקו מלכרות עצים..... קצו
מתי התחילו לכרות עצים למערכה..... קצו
טעם קריאת יום זה יום תבר מגל..... קצו
חיוב לימוד תורה בלילה..... קצו
מדוע נקט שדווקא אמו תקברנו..... קצו
חשיבות הסגן ממשוח מלחמה..... קצו
טעם המחולות בכרמים..... קצז
מדוע עסקו בשדוכים באופן כזה..... קצז
כיצד עסקו בשדוכים ביו"כ..... קצז
שייכות ייחוס האשה לבנים..... קצז

18/06. 2015 הוגה

פרק ראשון - מאימתי

ב.

מדוע נקט התנא לשון מזכירין ולא זוכרין

מאימתי מזכירין גבורות גשמים. הקשה התוספות יו"ט מדוע נקט התנא לשון 'מזכירין' שמשמע שצריכים להזכיר ולעורר את הציבור לומר גבורות גשמים, ולא נקט לשון זוכרין שמשמעותו מאימתי הציבור זוכר את גבורות הגשמים[א]. ותירץ ע"פ מה שפסקו הרא"ש (פ' ג) והטור (או"ח סי' קיד) בשם הירושלמי (ה"ח) שאסור לציבור להזכיר בתפילה משיב הרוח ומוריד הגשם עד שיכריז שליח ציבור בקול קודם התפילה כדי שלא יהא הדבר מעורב ביניהם זה מזכיר וזה אינו מזכיר, כלומר שאם הש"צ לא יכריז בקול קודם התפילה משיב הרוח וכו' הרי אין כולם יודעים שמתחילים להזכיר בתפילה ויעשו אגודות אגודות, ולכך תיקנו שאין מזכירין גבורות גשמים עד שיכריז הש"צ קודם התפילה[ב], וכתב התוספות יו"ט שלהכי תני 'מזכירין' כלומר שכל ש"צ וש"צ מזכיר ומכריז כדי שכל הציבור יזכירו בתפילתן. ובתוספת חדשים (על המשניות) ביאר באופן אחר הלשון 'מזכירין', שפירושו שיגרום זכרו לדונינו לטובה למעלה, לפי שא"א לשאול על הגשמים עד ג' או ז' חשון כדלקמן, לכך מזכירין לטובה בשעת הדין [שבחג נידונים על המים].

אימתי הגשמים סימן קללה

אמר לו ר' יהושע הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג למה הוא מזכיר. פירש רש"י ע"פ הגמרא (סוכה כח:) שגשמים שיורדים בחג הסוכות משולים לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו וא"ל אי אפשי בשימושך. וכשמזכיר גבורות גשמים בחג נראה שהוא מתפלל שיבוא מטר בחג. וכתב הריטב"א (נ: ד"ה ר"י יהושע) שממה שאמר כן ר' יהושע על כל החג משמע שהגשמים סימן קללה כל ימות החג, ודלא כשיטת רבינו אפרים (סוכה נה) שסובר שהגשמים סימן קללה רק בלילה הראשון שאז יש חיוב לאכול בסוכה, אולם כתב הריטב"א שאינו ראיה, שיש לדחות שבלילה הראשון סימן קללה ומכאן ואילך לא קללה ולא ברכה, שגירסתו בגמרא היתה 'הואיל ואין הגשמים סימן ברכה בחג למה הוא מזכיר'. וכן במאירי כתב שמקצת גאונים פירשו שלא נאמר עליהם סימן קללה אלא לילה ראשונה מ"מ אינן סימן ברכה, ומתוך כך גרסו: אמר לו רבי יהושע הואיל **ואין הגשמים סימן ברכה** בחג למה הוא מזכיר[ג].

רש"י (סוכה כח: ד"ה משל) כתב שהגשמים היורדים בחג סימן קללה הם. וכתב המאירי דאף שמלילה הראשון ואילך אין חיוב לאכול מ"מ אין דרך בני אדם להעביר שעתם במיני תרגימא, וכן שחיוב שינה בסוכה מיהא כל ז' ימים ואי אפשר לז' ימים בלא שינה. והרמב"ם (פירוש המשניות סוכה פ"ב מ"ט) כתב שהגשמים בתחילת הסוכות סימן קללה הוא. משמע שרק ביו"ט ראשון שיש חיוב אכילה בסוכה, בזה הוי סימן קללה[ד]. ויש שכתב שמחלוקתם תלויה במחלוקת הראשונים[ה] אם יש חיוב אכילה בליל יו"ט ראשון גם כשירדו גשמים, שאם נאמר שיש חיוב גם בשעת ירידת הגשמים, א"כ אין הגשמים סימן קללה, כיון שמקיים המצוה גם בשעת ירידתם, וע"כ שסימן קללה הם אף בשאר החג. אבל אם אין חיוב אף בלילה הראשון, א"כ י"ל שהוי סימן קללה רק בשעת חיוב אכילה ולא בשאר ימות החג[ו]. ויש הסוברים שאדרבא הגשמים סימן קללה רק בשאר ימי החג ולא ביום טוב ראשון, דאדרבא סימן ברכה הוא שהקב"ה רוצה להרבות שכר לקיים המצוה מתוך צערז.

יש שכתבוח שלא אמרו שהוי סימן קללה, אלא כשלא ירדו גשמים קודם החג, ובפתע פתאום החלו לירד גשמים בחג, אבל אם כבר ירדו גשמים קודם החג ונמשכו עד החג, אין בזה סימן קללה, ואדרבא סימן ברכה ונדבה הם.

עוד כתבו שדברים אלו נאמרו רק בארץ ישראל שאין רגילות לירידת גשמים בזמן הסוכות, אבל בחוץ לארץ במקומות שרגילות לירד גשמים בזמן זה, אין בזה כלל סימן קללהט.

ביאור תשובת ר' אליעזר לר' יהושע

אמר לו ר' אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר. הקשה המלאכת שלמה הרי אף ר' יהושע הבין שר' אליעזר לא אמר לשאול, שהרי הקשה לו כיון שגשמים סימן קללה בחג למה הוא 'מזכיר' וא"כ מה השיב לו ר' אליעזר. ותירץ שר' יהושע סבר בדעת ר' אליעזר שכיון שמתחילין להזכיר ביו"ט ראשון, מתחילין גם לשאול הגשמים בליל יום ראשון של חול המועד, וע"ז הוקשה לו שהרי גשמים הם סימן קללה בחג, אמר לו ר' אליעזר שאף שמתחילים להזכיר גשמים מיו"ט ראשון, שאילת גשמים אינה אלא סמוך לגשמים, וכתב שם שאח"כ נזדמן לו פירוש לר' יונתן ז"ל כת"י שפירש באופן אחר, שאמר לו ר' אליעזר אף אני איני אומר לשאול, כלומר, אין כוונתי לומר שמזכירין שבחי ה' בגשמים בעבור שיתן לנו היום או מחר גשמים, דהא אין אנו שואלין גשמים בחג דהיינו ותן טל ומטר ואפילו בחולו של מועד שאנו מתפללים י"ח ברכות, אלא כוונתי לשבחי ה' שהוא משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו דהיינו אחר ימי החג'.

מתי מתחילים הציבור להזכיר משיב הרוח

רבי יהודה אומר העובר לפני התיבה וכו'. הרא"ש (סי' ג) הביא שבסדר רב עמרם גאון כתוב שאחר שהזכיר השליח ציבור במוסף, מתחילין העם להזכיר בתפילת מנחה, ודייק כן מלשון המשנה 'העובר לפני התיבה וכו' האחרון מזכיר' שמשמע שדווקא העובר לפני התיבה מזכיר בתפילת המוסף אך כל העם מזכירין רק בתפילת מנחה שלאחריו, והוסיף הרא"ש שאפשר שדקדק כן גם מלשון הירושלמי (פ"ח ה"ח) שקאמר אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח צבור. אולם הרא"ש חלק וכתב שלא נהוג עלמא כך, ומה שהזכיר התנא לשון 'העובר לפני התיבה' היינו טעמא לפי שהוא מזכיר תחילה, כלומר שהש"ץ יכריז בקול קודם התפילה, אך לאחר שהכריז הש"ץ קודם התפילה, כל הציבור יאמרוהו בתפילת מוספי"א.

סדר המשניות

אלא תנא מראש השנה קמליק. ופירשו התוס' שר"ה הוי בסדר מועד. וכתב הקרן אורה שמלשון התוס' משמע שבסדר המשניות מסכת תענית אינה אחר מסכת ר"ה אלא ששתיהן בסדר מועד, והטעם שרבי לא סידר את מסכת תענית אחר מסכת ר"ה כיון שסידרם כסדר הימים ר"ה יומא סוכה. אולם הרמב"ם סידר מסכת תענית אחר מסכת ר"ה, וכתב [בהקדמה לסדר זרעים] שרבי סידר את מסכת שבת בתחילת סדר

א. **והוסיף** שם שהר"ן במסכת ראש השנה (יב:) בענין הא דתנן 'העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה השני מתקיע', הביא שרבינו האי גאון ז"ל דייק מלשון המשנה שלא נקט התנא השני תוקע אלא השני 'מתקיע', לומר שאין שליח ציבור תוקע בעצמו, אלא שהש"צ מצוה לאחר לתקוע שמא ישתבש בדעתו בשביל התקיעות ולא ידע לחזור לתפלתו [ודומיא להא דתנן בברכות (לד.) העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכהנים אמן מפני הטירוף, ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו, ואם הבטחתו שנושא את כפיו וחוזר לתפלתו רשאי]. ולפי"ז הקשה התויו"ט מדוע הכא ג"כ דייק התנא בלשונו ונקט לשון מזכירין ולא זוכרין. ב. **לדעת** ר' אליעזר מתחילין להזכיר גבורות גשמים בתפילת שחרית, וראה לקמן (ע"ב) מדוע הכרזת הש"צ קודם שמו"ע לא הוי הפסק בין גאולה לתפילה. ג. **כן** גרס ברי"ף (ח.) וכן גירסת רבינו גרשום והריטב"א והר"ן והרא"ש. עוד כתב במאירי שאף אם לא נגרוס כן לא יקשה, שאפשר לפרשה לר' אליעזר עצמו שאמר (סוכה כח.) י"ד סעודות אדם חייב לאכול בסוכה, כלומר, הואיל ולדידך מיהא סימן קללה הם למה הוא מזכיר. ד. **ראה** בצפנת פענח (סוכה פ"ו ה"ג) שמפרש דברי הרמב"ם באופן אחר. ה. **ראה** משנ"ב (סי' תרלט ס"ק לה). ו. **שו"ת** היכלי שן (מ"ג סי' ט), משמרת מועד. וכעי"ז בבכורי יעקב (סי' תרלט ס"ק לט). ז. **בכורי** יעקב (שם). ובשו"ת זכרון יהודא (סי' קפג) כתב שכן משמע מדברי הפוסקים והרמ"א, ומשום כך המחמיר לאכול בעת גשמים כל סעודתו בליל א' בסוכה אין מזניחין אותו. ח. **בכורי** יעקב (שם) בשם חמדת הימים והובא בילקוט הגרשוני (סי' תרלט). ט. **משמרת** שלום (סי' מג אות ח). וע"ע במגיד מישרים (לניא יוסף פר' אמור) שגילה לו המגיד שאותם הגשמים שירדו באותה שנה אינן סימן קללה, אלא באו מחמת הקפת ד' מינים. י. **בטעמו** של ר' יהודה ראה מש"כ לקמן (נ:). יא. **וכן** פסק השו"ע (סי' קיד ס"ג). והנה הרמ"א כתב 'וי"א שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש', וכתב הט"ז (סק"ד) שצ"ל שלרמ"א היה גירסא בשו"ע 'עד שיזכיר הש"ץ' [ולא עד שיכריז הש"ץ], ולפי"ז השו"ע פסק כדעת רב עמרם גאון שבמוסף רק הש"ץ מזכיר והציבור במנחה, והרמ"א חולק וסובר שהשמש מכריז קודם המוסף ובתפילת המוסף אף הציבור מזכיר וכדעת הרא"ש. הגר"א והמשנ"ב (סק"ג) נקטו שהשו"ע והרמ"א לא נחלקו כלל אלא שהרמ"א הוסיף שאף השמש יכול להזכיר ולא רק הש"ץ. ראה עוד במשנ"ב (ס"ק כה).

מועד מפני שהוא קדמון במעלה ומפני שהוא בכל שבוע ואח"כ עירובין מפני שהוא מענין שבת, ואחריו פסחים שהוא תחילת המצוות הנתונות ע"י משה וכו', ואח"כ שקלים ויומא כמו שנסדרו בתורה, שפרשת שקלים בכי תשא ויום כפורים [-יומא] בפרשת אחרי מות, ואח"כ בא לסיים דבריו בשלוש רגלים ותחילה נסדרה מסכת פסחים מהטעם שנתבאר, ולחג השבועות לא נתיחדה מסכת משום שאין בו הלכות המיוחדים לו כשאר המועדות, וסידר את עניני יו"ט במסכת ביצה, והקדים סוכה על ביצה לרוב המצוות שיש בסוכות, ואחרי ביצה סידר מסכת ר"ה, וכשהשלים דיני מועדים סידר זמני התעניות הנזכרים בספרי הנבואה והם הצומות שתקנו הנביאים[יב], ואח"כ מגילה מפני שהוא תיקון הנביאים שהיו אחרונים לאשר התקינו תעניות, ואח"כ מועד קטן מפני שיש בינו ובין ימי פורים שייכות שבשניהם אסור בתענית ובהספד, וחתם במסכת חגיגה שענינה חובת שלש רגלים והניחה לאחרונה שאינו ענין כללי, שהרי אינו חובה אלא על הזכרים כמו שנאמר (שם) 'יראה כל זכורך'.

בתירוץ הגמרא תנא מראש השנה סליק

אלא תנא מר"ה סליק דתנן ובחג נידונין על המים, ואיידי דתנא ובחג נידונין על המים תנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים.

הקשה הריטב"א הרי כוונת קושית הגמ' 'תנא היכא קאי דקתני מאימתי' היא שכיון שאין חיוב מהתורה להזכיר גבורות גשמים היה לו לתנא תחילה להקדים את עיקר החיוב ואח"כ לפרש מאימתי מזכירין, וא"כ מה תירצה שהתנא מר"ה סליק דתנן ובחג נידונין על המים, והלא בר"ה לא מוזכר החיוב להזכיר. לכך כתב לחדש שוודאי עיקר חיוב הזכרה נכתב במסכת ברכות וכמו שסברה הגמ' בהו"א [דהתם תניא מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים], אלא ששאלה הגמ' שכיון שברכות הוא בסדר זרעים מדוע משנה זו נשנתה רק הכא שהוא בסדר מועד. וע"ז תירצה הגמ' שכיון שבר"ה נזכר ענין הגשמים דתנן ובחג נידונין על המים, הקשה התנא מאימתי מזכירין גבורות גשמים.

מהי הגבורה שבירידת גשמים

מאי גבורות גשמים, מפני שיורדין בגבורה. ביאר הריטב"א (ד"ה מאימתי) שנקראים גבורות גשמים כי הקב"ה משתמש בהם כדי לרדות בהם את הבריות, שחיי בני אדם בעוה"ז תלויים בהם, ועל כן מפתח של גשמים לא נמסרים ביד שליח אלא בידי הקב"ה. ובמאירי ביאר שהגבורה היא במה שהרבה פעמים באים הגשמים שלא בזמן ירידתם מדרך הטבע להשגחת האל על בניו לרוב תפלתם כדכתיב (מיכה ו ג) 'ויצו עליה במפגיע'[ג], עוד יש בהם שלא כדרך הטבע במה שהגשמים יורדים טיפה טיפה מהלך כמה שנים ואין מתערבים זה בזה, שאלמלא כן היו מטשטשות את הארץ ובקע פירש במכתם. עוד פירש במכתם, שיורדין בגבורה פירוש בכח כדי שיכנסו בארץ וירוו אותה.

הטעם שמזכירין גבורות גשמים בברכה שניה

בגמרא (ברכות נג.) אמר רב יוסף, הטעם שמזכירין גבורות גשמים בברכה שניה, שמתוך ששקולה כתחיית המתים לפיכך קבעוה בתחיית המתים.

השלטי גיבורים (חו"מ ח) הביא את דברי הריא"ז שכתב שתיקנו רבותינו להזכיר גבורות גשמים בברכה שניה, לפי שג' ברכות הראשונות דברי שבח ודברי ריצוי הם כעבד הבא לבקש בקשה מלפני רבו, שמתחיל תחילה לפייסו בדברי שבח ודברי ריצוי ואח"כ שואל בקשתו כמו שמבואר בפרק אין עומדין (ברכות לד.), ותיקנו להזכיר בברכה שניה גבורותיו של הקב"ה כגון תחיית המתים והורדת גשמים שהקב"ה מחיה בהן את עולמו והבריות מודים ומשבחים עליהם.

וביאר הריטב"א ששקולה כתחיית המתים בכמה דברים, א. כיון שהענינים דומים זה לזה שהרי הזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים ע"י הגשמים ויוצאים בכמה לבושים. ב. כשאין גשמים מזונותיהם של בני אדם נמנעים ונחשבים למתים עד שהקב"ה מחיה אותם ע"י הגשמים. ג. שכל ענין החסדים שבברכה זו הם מעשה נסים שלא כדרך הטבע, ולפיכך נקראת ברכת גבורות, וכן ענין ירידת הגשמים [והוסיף הריטב"א שתמצא בברכה זו שמזכירין ג' פעמים מחיה מתים, ואין הכוונה על תחיית המתים ממש, ורק ההזכרה הרביעית שבברכה זו הוא על תחיית המתים ממש, והיינו כשאומרים ונאמן אתה להחיות מתים]'[ד]. והטור (או"ח סי' קיד) כתב שהטעם הוא משום שכשם שתחיית המתים חיים לעולם כך גשמים חיים לעולם[טו]. הפרישה (שם אות ג) ביאר באופן אחר שכיון שנוסח הברכה מתחיל בלשון גבורה דהיינו אתה גיבור לכך תיקנו להזכיר בה ענין שנזכר בלשון גבורה שהוא ירידת גשמים[טז].

ביאור קושית הגמ' מנא לן דבתפילה

ומנא לן דבתפילה. הקשה השפת אמת והלא חכמים תיקנו להזכיר גבורות גשמים יחד עם הזכרת כל הגבורות, וא"כ אפילו אם אין הגשמים מיוחדים בזכות התפילה למה יש להזכירם בתפילה. ותירץ שהרי נפסק בשו"ע (סי' קיד ס"ה) שאפילו בדיעבד אם לא הזכיר בתפילה גבורות גשמים מחזירין אותו, וסברה הגמ' שאם החסיר פרט אחר כגון 'סומך נופלים' שאין מחזירין אותו, ומוכח לפי זה שהזכרת גבורות גשמים שייכת לתפילה יותר משאר הגבורות הנזכרות בברכה, ועל כן שאלה הגמ' ומנא לן דבתפילה, כלומר, מנלן שיש להזכרת גבורות גשמים שייכות לתפילה יותר משאר גבורות.

המהרש"א (חידושי אגדות) הקשה שאין מובן קושית הגמרא ומנלן דבתפלה, שהרי מפורש בתפילת שלמה בעת עצירת גשמים דכתיב (מלכים א' ח לה) 'ולא יהיה מטר' וגו' וכתיב 'והתפללו' וגו', הרי שיש להתפלל על הגשמים. ותירץ שהפסוק נאמר בזמן צרה שכבר נעצרו גשמים ע"ז כתיב והתפללו, וקושיית הגמ' היא בלא עת צרה אלא בתפילה קבועה שבכל יום. השפת אמת ביאר באופן אחר, שהרי זה פשוט שתפילה מועלת לכל דבר, ופשוט שאם יש עצירת גשמים תפילה מועלת, וקושית הגמ' היא מנ"ל שיש חיוב להתפלל על זה. עוד כתב שכאן לא מיירי כלל בבקשת גשמים אלא רק להזכיר בתפילה שנקרא עבודה שבלב, ושאילת הגמ' היא שכיון שלא הוי בקשת גשמים אלא הזכרה מנא לן שיש חיוב להזכיר בתפילה.

האם חיוב תפילה הוא מדאורייתא או מדרבנן

דתניא, 'לאהבה את ה' אלוקיכם ולעבדו בכל לבבכם' איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפילה וכו'. הרמב"ם בספר המצוות (עשה ה) הוכיח מדרשא זו שחיוב תפילה הוא מן התורה, וכך פסק בהלכות (תפילה פ"א ה"א) 'מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר 'ועבדתם את ה' אלוקיכם', מפי השמועה למדנו שעבודה זו היא תפלה שנאמר 'ולעבדו בכל לבבכם'[יז]. אולם הרמב"ן (בספר המצות שם) חולק וסובר שחיוב תפילה הוא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא הוא, והוכיח כן מכמה דוכתי[יח], והוסיף שם שאפילו אם נאמר שיש עיקר לתפילה מהתורה הוא רק בעת צרה, כדי שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפילה והוא המציל מן הצרות בתפילה וזעקה. ובקנאת סופרים (בספר המצות שם) הקשה

יב. **כתב** המלאכת שלמה שלפי פירוש הרמב"ם צ"ל שמה שבמסכת תענית סידר רבי דיני תעניות שהם מפני גשמים ברישא אע"פ שלא נזכרו בספרי הנבואה בהדיא כמו ד' צומות, משום שהם צורך לעולם ביותר, והדר תני תעניות של מעמדות שהיו תדיר בזמן שביהמ"ק קיים, ובסופו תעניות הכתובים בפסוק צום הרביעי וצום החמישי, וצום השביעי וצום העשירי לא תנא להו כיון שאין בהם ענין מחודש טפי ממה שנשתמע מהקרא. עוד כתב שם שאפשר שלכך סמך תעניות בתר ר"ה משום דאיכא בתענית ג"כ תקיעות, ותנן נמי במסכת ר"ה (כו:) שבתעניות היו תוקעים בשל זכרים כפופים, ועוד שיש בתעניות זכרונות ושופרות כמו שיש בר"ה וביוה"כ וביובל. יג. **ראה** בגמרא לקמן (ו:). יד. **וביאר** שם שעל דרך הנגלה, הראשון הסמוך לגבורת גשמים הוא על הענין שאמרנו שמחיה בני אדם ע"י הגשמים שמכין בהן מזונותיהן, והשני הסמוך לסומך נופלים הוא על בני אדם שקרב קיצם למות והקב"ה מאריך ימיהם וישלח דברו וירפאם, והשלישי שאומר מלך ממית ומחיה הוא על המתים שמתו ממש שהוא מחיה בעוה"ז ע"י נביאיו, כמתים שהחיו אליהו ואלישע, ועל אותם שמחיה בעולם הנשמות, וברביעי שאומר ונאמן אתה להחיות מתים הוא לעתיד לבוא שהקב"ה יחיה את המתים. טו. **ובמשנ"ב** (סי' קיד סק"ח) הביא טעם זה. והוא מירושלמי (ה"ח). טז. **והפני יהושע** (ברכות נג.) כתב שאע"ג שהברכה מתחלת בלשון גבורה, אך הכל הולך אחר החיתום, וחתימת הברכה היא מחיה המתים, לכך צריך לטעמא שדומים לתחיית המתים. יז. **הרמב"ם** בספר המצוות (עשה י) כתב בשם התוספתא 'כשם שנתנה תורה קבע לקריאת שמע כך נתנו חכמים זמן לתפילה, רוצה לומר שזמני התפילה אינם מן התורה אמנם חיוב התפילה עצמה מן התורה כמו שבארנו'. ועל דרך זה ביאר המגילת אסתר (בספר המצות עשה ה) שבכל מקום שהזכירו תפילה דרבנן היינו על נוסח התפילה, שמן התורה כל אחד רשאי להתפלל כפי דעתו בבקשת צרכיו ולשפוך שיחו לפני ה' בדרך שייטב בעיניו, אלא שחז"ל התקינו הנוסח של י"ח ברכות, ומה שאמרו שמי שספק אם התפלל שאינו חוזר ומתפלל היינו שאין חוזר ומתפלל את נוסח התפילה שהוא ספק דרבנן, אך חייב להתפלל תפילה אחרת כפי דעתו כיון שהוא ספק דאורייתא. יח. **הרמב"ן**

על הרמב"ן מנין לחלק בין תפילה שבכל יום לתפילה בעת צרה, וודאי שעיקר התפילה הוא לבקש יום ביומו מאת הבורא די מחסורינו אשר יחסר לנו מצרכי בני אדם התמידיות אשר בלעדם א"א להתקיים, ואילו היה אפשר היינו מתפללים כל היום כולו וכמו שאמרו חז"ל (ברכות כ"ו.) הלואי יתפלל אדם כל היום כולו. ובערוך השולחן (סי' פט) כתב שאף הרמב"ן סובר שחיוב תפילה הוא מדאורייתא אלא שאינה חלק ממנין המצוות.

ביאור המימרא ג' מפתחות בידו של הקב"ה

ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן, מפתח של גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים. ופירשו רש"י (ד"ה ומפתח) ורבינו גרשום שלא נמסרו לשליח אחד ביחד, כלומר שיתכן שמפתחות אלו יימסרו לשליח אך לא ימסרו שלשתם לשליח אחד ביחד. וכתבו המהרש"א והגבורות ארי שלפי"ז מיושבת קושית התוס' (ד"ה שלשה) שהקשו שמצינו שמפתח של גשמים ושל תחיית המתים נמסרו לאליהו ולאלישע, כיון שדווקא כל המפתחות יחד לא נמסרו אך כל מפתח בפני עצמו נמסר לשליח.

בפרשת דרכים (דרוש כ"ו) הביא שהראב"ד דחה תירוץ זה כיון שמלשון הגמ' נראה ששום מפתח לא נמסר לשליח, וכן נראה ממה שהגמ' הביאה לכל חד וחד קרא בפני עצמו ומוכח ששום מפתח לא נמסר לשליח[י]. ובתוס' תירצו שלא נמסרו לשליח הכוונה שלא נמסרו לשליח שיהא הוא ממונה עליהם לעולם, אך לפרקים נמסרו לשליח[יא]. **הראב"ד** תירץ שלא מצינו שנמסר לאליהו מפתח של גשמים אלא שאליהו בקנאותו להקב"ה עצר את הגשמים אך לא מצינו שאליהו אף הוריד גשמים, ומה שמצינו שאליהו ואלישע החיו מתים אין פירושו שנמסר לידם המפתח אלא שהתפללו וע"י תפילתם החיה הקב"ה את המת[יא]. והביא הפרשת דרכים (שם) שמהר"ש יפה בב"ר הקשה שגם עצירת גשמים נחשבת מסירת המפתח. ולכך כתב הפרשת דרכים ליישב שלגשמים יש שני אוצרות אוצר טוב ואוצר שאינו טוב [ולירידת גשמים מאוצר טוב יש ב' תנאים, א. שיהיו עושין רצונו של מקום. ב. שיהיו שרויים על אדמתן], ומה שאמרו שמפתח של גשמים אינו נמסר לשליח היינו מפתח של אוצר טוב, אך המפתח של אוצר שאינו טוב נמסר לשליח, וזה המפתח שנמסר לאליהו[יב].

האם רק אלו לא נמסרו לשליח

הקשה הראב"ד[יג] מדוע לא הביאו גם מפתח של פורענות של רשעים שלא נמסר לשליח שכתוב בו (ירמיה נ' כה) 'פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו'. ותירץ שמצינו פורענות רשעים ע"י מלאך כמ"ש (מלכים ב' יט' לה) 'ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור'. עוד הקשה ממה שאמרו בגמרא (ב"מ נט.) שהכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה, הרי שגם עונש על הונאה לא נמסר לשליח. וביאר דכאן מיירי ממפתחות שלא נמסרו לשליח, אך אחר שפתח היה נותן ביד שליח וכמו שאמרו בגמרא (נקמן הוכיח שחיוב תפילה הוא מדרבנן מגמ' בברכות (כ"ו.) שבעל קרי קורא ק"ש ומברך ברכת המזון אך אינו מתפלל, וביארה הגמ' הטעם שק"ש וברהמ"ז דאורייתא ותפילה דרבנן, עיי"ש שהאריך בזה. ובמגילת אסתר האריך להוכיח כדעת הרמב"ם שחיוב תפילה מדאורייתא ודחה את דברי הרמב"ן. **יט. ובגבורות** ארי הוסיף להקשות על פרש"י מהגמרא לקמן (ע"ב) דאיתא התם מערבא אמרי אף מפתח של פרנסה לא נמסר לשליח, וממה שאמרו 'אף' מפתח של פרנסה, משמע שרצונם לומר שהורע כח השליח שאף מפתח של פרנסה לא נמסר לשליח. והקשה שלכאורה לפירוש רש"י אדרבה לדבריהם יפה כח השליח, שהרי לשיטתו נפרש שרק כל הד' מפתחות יחד לא נמסרו לשליח אך ג' מפתחות נמסרים יחד, נמצא שבני מערבא יפו כחם שג' מפתחות נמסרו לשליח, ומדבריהם משמע שרצו להרע כח השליח שאף מפתח פרנסה לא נמסר לו. **כ. התוס'** במסכת נדה (טו: ד"ה מלאך) כתבו 'והנהו שלש מפתחות נמי פעמים מוסרין לשליח לפי שעה, שהרי אליהו היה בידו מפתח של גשמים והחייה המת, וכן אלישע וכמה צדיקים, ואף 'ברי' שהוא שר של מטר (מיכה ז' יט) אין עושה אלא ברשות הקב"ה', והקשה הפרשת דרכים (שם) על מה שכתבו ש'ברי' אינו עושה אלא ברשות הקב"ה, והא זה פשוט שכל המלאכים אינם עושים רק ברשות הקב"ה. תירץ הפמ"ג (סי' קיד מ"ז סק"ט) שעל גשמים לא נתמנה שום שליח עליו אלא שכשהקב"ה רוצה להמטיר הוא משלשל השפע ע"י ברי. וכעין זה כתב השפת אמת שבהני ג' דברים כשהקב"ה פותח אז הוא נותן רשות לשליח הממונה עליהם. [והוסיף שם שקרוב בעיני שגם רש"י נתכוון לזה ויש ט"ס בדבריו שכתב 'ביחד' וצ"ל 'ביחוד', והיינו שלא נמסרו ביחוד להיות השליח עצמו פותח וסוגר]. הפרשת דרכים (שם) תירץ שלפי דבריו [הובאו להלן] לא קשה כלל כיון שברי שהוא שר של מטר נמסר לידו רק הגשמים מאוצר שאינו טוב, עיי"ש. **כא. אך** לא כתב כן גם לגבי עצירת גשמים משום שלא מצינו שאליהו התפלל ע"ז (פרשת דרכים). **כב. אמנם** עדיין קשה לדבריו איך נמסר מפתח של תחיית המתים. **כג. הביאו** בשיטה לבעל הצרורות. **א. וכן** הקשה בגבורות ארי. **ב. אף** בטור (סי' קיד) נראה שסובר שהם שני דברים נפרדים שכתב שם שסימנם של ארבעת הדברים שלא נמסרו לשליח הוא מפת"ח - מטר, פרנסה, תחייה, חיה. עוד כתב שם שבברכת 'אתה גבור' שהיא ברכה שניה בשמו"ע יש חמשים ואחד תיבות כמנין התיבות שיש בארבע פסוקים שהוסדה בהם [מטר - כג, פרנסה - י', חיה - ז, תחיה - יא]. אך הקשה הפרישה א"כ מדוע לא נזכר בנוסח ברכה זו גם חיה, וכתב שיש אומרים שזה גם נכלל בכוונה של מתיר אסורים שהולד והאם היו אסורין. עיי"ש מה שכתב עוד בזה. **ג. הקשה** בגבורות ארי מדברי הגמרא בזבחים (מ.) לעניין ניסוך היין 'ומנחתם ונסכיהם אפילו בלילה ואפילו למחר' כלומר שמותר לנסך היין גם למחרת זמן חיובו, והקשה מדוע לא ילפינן לניסוך המים שיהא מותר גם למחר מניסוך היין, כשם שילפינן לניסוך המים שזמנו בשחרית מניסוך היין, ואנן קיי"ל שניסוך המים שבעה ותו לא. עוד הקשה שאמרינן בזבחים (מד.) ובמנחות (טו:) 'והלא אדם מביא את זבחיו ביום ונסכיו מכאן ועד עשרה ימים' וכי נלמד מכאן שאפשר לנסך המים עד עשרה ימים. אלא ודאי שא"א לדמות ניסוך המים לניסוך היין, וא"כ אפילו לענין ניסוך בלילה לא נילף מיניה. וביאר, דהיא הנותנת שכיון שניסוך המים הוא חובת היום ואינו כניסוך היין שהוא חובת קרבן על כן אי אפשר ללמוד ממנו שנוכל להקריב גם למחר, אך לענין שניסוך כשר בלילה אפשר ללמוד ממנו שכשם שניסוך היין כשר בלילה כך ניסוך המים. ועפי"ז גם מבאר איך למדים מניסוך היין שכשר בלילה שלאחר הקרבתו לניסוך המים להכשיר ניסוך בלילה שקודם, ולפי מה שכתב מבואר שלמדים מניסוך היין רק שניסוך כשר בלילה, וממילא ניסוך המים שהוא חובת היום כשר גם בלילה שלפניו. **ד. השפת** אמת י') שלכל העולם משקה הקב"ה ע"י שליח, אך באונאה מיירי לענין פורענות שכל הדברים נפרעים ע"י שליח חוץ מאונאה.

מדוע הגמ' אינה מוכיחה מהפסוק הנאמר אצל לאה

של חיה מנין דכתיב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה. הקשה המהרש"א (ח"ב) מדוע הגמ' אינה מוכיחה מהפסוק הנאמר על לאה שהוא מוקדם בתורה לפסוק שבגמרא דכתיב (בראשית כט לא) 'וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה'. ותירץ שהגמ' העדיפה להביא את הפסוק שנאמר ברחל כיון שברחל נסמכה תיבת ויפתח לה' שנאמר 'וישמע אליה אלהים ויפתח', וכן בשל גשמים כתיב 'יפתח ה' לך', ובתחיית המתים 'כי אני ה' בפתחי', אבל הפסוק של לאה שלא נסמכה הפתיחה לה', אפשר לפרש שויפתח לא קאי על ה' אלא על מי שבידו לפתוח שנתן הקב"ה המפתח בידו. ובתורה תמימה (בראשית ל' ט) תירץ שהראיה היא מדכתיב בפסוק של רחל ב' פעמים שם ה' 'ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים' ואח"כ כתיב ויפתח את רחמה, משמע שבא להורות שפעולה זו תלויה בהקב"ה עצמו ולא ע"י מלאכיו עושי רצונו, וכתב שם שראיה לפירוש זה ממה שהעתיקה הגמרא כל הפסוק, ולפרש"י היה די להביא רק את המילות ויפתח את רחמה ותו לא, אך לפירושו הטעם שהגמ' הביאה את כל הפסוק לרמז שהראיה מהא שכתוב ב' פעמים בפסוק שם אלהים.

ב:

האם גשמים ופרנסה הם דבר אחד

אמר לך גשמים היינו פרנסה. הקשה המרומי שדה דהכא אמר ר' יוחנן שגשמים ופרנסה חשובים כאחד, ואילו לקמן (ט.) אמר ר' יוחנן מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים, משמע שמטר ופרנסה הם שני ענינים נפרדים[א]. ותירץ שאמנם הם ב' ענינים נפרדים אך לענין זה ששניהם לא נמסרו לשליח אלא הם באים ע"י הקב"ה עצמו שוין הן[ב]. ובהקדמה לשו"ת בני ציון כתב שפרנסה הבאה ע"י גשמים כתבואת הארץ לא נמסרה לשליח וע"ז אמרינן שגשמים היינו פרנסה, אך פרנסה כגון לחם מן השמים שפיר אפשר ע"י שליח, ולענין זה סבר ר' יוחנן שהם ב' ענינים נפרדים.

האם מותר לנסך מים בלילה

או דלמא מניסוך המים גמר לה, מה ניסוך המים מאורתא דאמר מר 'ומנחתם ונסכיהם' אפילו בלילה אף הזכרה מאורתא. מבואר בגמ' שניסוך המים היה בלילה וכיון שכן אף הזכרת גשמים זמנה מהלילה. הקשו הראשונים שהרי ניסוך המים ילפינן ליה מקרא דניסוך היין [שהרי הפסוק 'ומנחתם ונסכיהם' כתיב גבי ניסוך היין אלא שגמרינן מיניה ניסוך המים[ג]] וניסוך היין הוא רק לאחר הקרבת הקרבן שהוא ביום, וא"כ מה היתה סברת הגמ' שהזכרת גשמים זמנה כבר מהלילה[ד]. ומכח קושיא זו נחלקו הראשונים בביאור הגמ', **א.** רש"י בפירוש הראשון

לא גרס 'דאמר מר ומנחתם ונסכיהם' וביאר שכוונת הגמ' שלא ילפינן מנסכים לזמן הזכרת גשמים מהזמן שבו היו מנסכים את המים, אלא מהזמן שבו מתעסקים בהכנת ניסוך המים כמובא בגמרא (סוכה נא.) שבלילה היו ממלאין את הכלי מים לניסוך המים[ח]. ב. רש"י ביאר לדעת היש ספרים שגרסי 'דאמר מר ומנחתם ונסכיהם' שאע"פ שאת הקרבנות חייבים להקריב ביום אך ניסוך המים מותר לנסך בלילה[ו], ופירשו התוס' שכיון שאת נסכי היין פעמים היו מקריבים בלילה שניה, דהיינו אחר יום הקרבת הקרבנות כיון שהיו מתאחרים בהקרבת הקרבנות[ז] לכך ילפינן שניסוך המים מותר אפילו בלילה ראשונה. ג. דעת המאירי שאין גורסים 'מה ניסוך המים מאורתא' אלא הגירסא 'מה ניסוך מאורתא', וכוונת הגמרא לניסוך יין שאינו מחמת זבח כגון המתנדב להביא יין שע"ז אמרו ומנחתם ונסכיהם שמנסכין אפילו בלילה, אך ניסוך המים אינו אלא ביום כיון שנחשב לנסכים הבאים מחמת זבח שזמנם דווקא ביום[ח].

ד. התוס' (ד"ה מיבעיא) פירשו [בביאורם הראשון] ספק הגמ' באופן אחר שכוונת השאלה היא רק לברר דעת ר"א בניסוך המים האם אין ניסוך המים ביום ראשון, ולכך גמר מלולב שהוא וודאי מיום הראשון, או שגמר לה מניסוך המים כיון שסבירא ליה שניסוך המים ביום ראשון הוא. [וראה במאירי (ד"ה והרי) שהביא פירוש זה בשם גדולי הרבנים, ותמה טובא ע"ז עיי"ש][ט].

מדוע הכרזת משיב הרוח לא הוי הפסק בין גאולה לתפילה

רבי אליעזר אומר משעת נטילת לולב. כתב התוספות יו"ט שזמן זה הוא מתפילת יוצר [כלומר מתפילת שחרית], והקשה שהרי קיי"ל שאין הציבור רשאין להזכיר בתפילתן משיב הרוח עד שיזכיר שליח ציבור, כלומר שהש"ץ צריך להכריז בקול קודם שמו"ע משיב הרוח ומוריד הגשם', והיאך מותר לש"צ להכריז והרי הוא מפסיק בין גאולה לתפילה. ותירץ שלא אכפת לן להפסיק כיון שצורך תפילה היא. וכתב עלה הרש"ש שכבר הקדימו בזה הרשב"א (בתשובה ח"ח סי' לג) הביאו הדרכי משה (סי' קיח אות ג) שסבר שכל דבר שהוא צורך התפילה לא חשוב הפסק בין גאולה לתפילה. אמנם הרא"ש (סי' ג) כתב בשם הירושלמי שרבי יהודה שסבר שאין מתחילין להזכיר בשחרית טעמו משום שהוי הפסק בין גאולה לתפילה, ודלא כדעת הרשב"א[י].

אוצר החכמה 18/06/2018

אימתי זמן הזכרת גשמים לר' יהושע בברייתא

ר' יהושע אומר משעת הנחתו. פירש רש"י[יב] מיום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי. ויש שפירשו דברי רש"י שנתכוון לומר רק שבשביעי מניחין אבל מתחיל להזכיר רק בליל שמיני וכדעת התוס' (ד"ה משעת)[יג].

סברת ר' יהודה שמזכירין רק במוסף

העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר וכו'. בירושלמי הביא כמה טעמים מדוע לא יזכירו מבערב או בשחרית. בתוס' (ד"ה העובר) הביאו את הירושלמי (ריש ה"ח) שהקשה מדוע אין מתחילים להזכיר כבר מהלילה בתפילת ערבית, ותירץ כיון שבלילה אין כל העם מצויים בבית הכנסת חוששים שבני אדם שלא היו בביהכנ"ס בערבית ולא שמעו שהכריז הש"צ שצריך להזכיר, לא יזכירו בשחרית, וכדי שלא יהיו אגודות אגודות תיקנו שלא יזכירו רק בבוקר. והקשה שא"כ נכריז בשחרית, ותירץ שחוששים שהאנשים שלא היו בביהכנ"ס בערב כשיגיעו בשחרית ויראו שמזכירים יסברו בדעתם שכבר התחילו להזכיר מהערב ובשנה הבאה יזכירו כבר בתפילת ערבית, ולכן תיקנו שמתחילים להזכיר רק במוסף[יד]. ובירושלמי הביאו עוד טעם שאין ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח ציבור ופירש בראש"ש (סי' ג) שלכן לא יזכיר בשחרית לפי שאין יכול הש"צ להפסיק בין גאולה לתפילה ולהכריז, על כן מתחילים להזכיר רק ממוסף[טו]. עוד טעם הביא הירושלמי (ה"ג), כדי שיצאו המועדות בטל [-כלומר שעדיף להזכיר בסוף יו"ט טל] מפני שהטל סימן יפה לעולם, ופירש הרא"ש[טז] שלענין טעם הזכרת גשמים ממוסף של שמיני עצרת נאמר הטעם שהטל סימן יפה לעולם, כיון שביו"ט [ליל שמיני עצרת] הכל באין לביהכ"נ בערב שהרי אין עושין מלאכה במועד ולא שייך בזה הטעם שחששו שלא יבואו לביהכ"נ לתפילת ערבית. אולם בליל יו"ט של פסח שבני אדם טרודים הרבה בעיו"ט, בזה שייך הטעם שאין מפסיקים להזכיר מהלילה כיון שאנשים שלא באו לתפילת ערבית לא יידעו שהפסיקו להזכיר בלילה ויזכירו בבוקר בשחרית, ולכך תיקנו שאין מפסיקים רק במוסף[יז].

בביאור דעת ר' יהודה בן בתירא

רבי יהודה בן בתירא אומר נאמר, בשני 'ונסכיהם' ונאמר בשישי 'ונסכיה' ונאמר בשביעי 'כמשפטם' וכו'. דקדק המהרש"א מדוע ביום השני והשישי הריבוי בפסוק כתוב במילת 'ונסכה' ואילו בשביעי הריבוי ממילת 'כמשפטם'. ותירץ שלפי שבחג הסוכות נידונין על המים, נמצא שהיום השביעי הוא גמר הדין והמשפט של המים, לכך ביום השביעי הריבוי של מים נלמד ממילת כמשפטם.

פירש בדוחק דכוונת הגמרא מאורתא, היינו מלילה שניה, ומה שאמר ר"א מיו"ט ראשון של חג הכוונה מיו"ט ראשון ואילך כלומר מלילה שניה, אך כתב שפירוש זה דוחק. **ה. בגבורות** ארי הקשה היאך אפשר למלאות מים לניסוך המים בלילה, והרי היו שואבין את המים בכלי שרת וא"כ בעלות השחר המים יפסלו בלינה [והוסיף שם שבמסכת תמורה (יד.) מוכח להדיא שכדי שהמים יפסלו בלינה בעלות השחר לא בעינן שילונו כל הלילה, אלא אף בלינת מקצת מהלילה נפסלים בלינה]. תירץ הקהילות יעקב (יומא סי' ח) שהתוס' במסכת סוכה (ג. ד"ה ומי) כתבו שאין כלי שרת מקדשין חוץ למקדש, ולפי"ז פשוט שכיון שהיו שואבין את המים ממעין השילוח שהוא חוץ לעזרה ממילא לא נתקדשו המים להפסל בלינה, וכשהיו באים לעזרה כבר האיר השחר ולכך פשוט שהמים לא נפסלו בלינה. **ו. הקשה** הגבורות ארי דאיתא ביומא (מז:) שכל הכשרין בלילה כשרין בזר, וא"כ אם ניסוך המים כשר בלילה ראוי להיות הדין שזר יכול לנסך, וקשה שהרי מבואר בגמ' (סה כד.) שזר המנסך מים חייב מיתה. ותירץ המרומי שדה שאם קידש המים ע"מ לנסכן בלילה הם כשרים בזר, אך מה דק"ל שזר המנסך חייב מיתה היינו כשקידשן ביום ע"מ לנסכן עם הזבח שהוי כנסכים הבאים עם הזבח. החזו"א (סי' קכו ס"ק יט) ביאר דברי הגמ' ביומא באופן אחר שעבודה שכשרה בלילה כסידור המערכה שאינה עבודה חשובה, כשרה בזר, אך זר שעבד עבודה חשובה שכשירה בלילה חייב מיתה, וניסוך המים הוא עבודה חשובה שכשירה בלילה וחייב מיתה. **ז. עיקר** הדין שניסוך היין זמנו דווקא ביום הוא ע"פ מה דאיתא בתמורה (יד.) שנסכין הבאין עם הזבח אין כשרין אלא ביום, וכן פסק הרמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ד ה"ה). אמנם לגבי ניסוך המים כתב הריטב"א (סוכה מט:) בשם הרמב"ן שאין דינו כדברים הבאים עם הזבח כיון שהניסוך הוא חובת היום ולא חובת הזבח, וכתב הריטב"א על דבריו שהם כפתור ופרח. ולפי"ז פשוט שניסוך המים קרב גם בלילה כיון שאינם חובת זבח. [בשו"ת דובב מישרים (סי' קו) כתב שע"פ דברי הרמב"ן מתורץ מה שקשה על רש"י שהרי כלי שרת נפסלים בלינה (לפי נהערה הקודמת), כיון שרק נסכים הבאים עם הזבח נפסלים בלינה, וניסוך המים בחג הם נסכים הבאים בפני עצמם]. ראה עוד בגבורות ארי (סוכ' נהערה ג) שהאריך להוכיח שניסוך המים הוא חובת היום, וניסוך היין אינו חובת היום אלא חובת קרבן. וראה בקהילות יעקב (יומא סי' ח) ובמשך חכמה (פרשת פנחס ד"ה ומנחתם ונסכיהם). ובחדושי הגרי"ז (תמורה יד:) הקשה שאם ניסוך המים הוא חובת היום מדוע לא נמנית מצוה זו במנין המצוות, ומוכח שהוי חובת הזבח ולכך לא נמנה כיון שנכלל במצות עשה של תמיד של שחר. [וראה עוד בשו"ת בנין ציון (ח"ח סי' מג)]. וראה עוד לקמן ביאורים (ג ע"ב) מש"כ מהקרן אורה שדין זה תלוי במחלוקת תנאים, עיי"ש. **ח. ראה** בהערה לעיל במחלוקת הראשונים האם ניסוך המים נחשב לנסכים הבאים מחמת זבח או שחובת היום הם. **ט. בחדושי** רעק"א הקשה מדוע תוס' טרחו למצוא הסבר נוסף בספק הגמ', והרי מבואר להדיא בגמ' שהנפק"מ לענין הזכרת גשמים. המאירי כשהביא פירוש זה כתב שהגירסא היא רק 'מלולב גמרינן לה או מניסוך המים גמרינן לה', ולפי"ז ל"ק קושית הרעק"א כיון שאין מבואר בגמ' כלל ענין הזכרת גשמים, ושפיר אפשר לפרש שכוונת הגמ' רק לידע מה דעת ר"א בזה. אולם בתוס' מבואר שגרסו כגירסת הגמ' וא"כ קושית הרעק"א במקומה עומדת. **י. ראה** מה שנתבאר בזה בילקוט ביאורים למשנה (ג.). **יא. ואפשר** לומר שאף הרא"ש יסבור שדעת רבי אליעזר הוא משום שצורך תפילה אינו נחשב הפסק, אלא שבסברת רבי יהודה נקט הרא"ש שהוי הפסק. וצ"ב. וראה עוד להלן בדעת רבי יהודה. **יב. וכדברי** רש"י כתבו רבינו גרשום ור"ח (לקמן ג.) וכן הריטב"א כתב בפירוש שלדעת ר' יהושע מתחילין להזכיר בשביעי של חג. **יג. בהגהות** מהר"ב רנשבורג כתב שכן פירש רש"י לקמן (ג. ד"ה אלא רבי יהושע היא), והקשה שרש"י בדף ד'. (ד"ה ר' יהושע היא) סתר דבריו וכתב שהיינו יום שמיני, עיי"ש מש"כ לתרץ ע"פ המהרש"א (לקמן ג.), שכוונת רש"י ששעת הנחתו הוא בשביעי ולכך למחרת בשמיני מתחילים להזכיר [אמנם ראה בפתיחה לביאורי רש"י בשם הגהות חשק שלמה ששני דפין הראשונים של מסכת תענית אינו מפרש"י ולדבריו לק"מ, וכן יש לומר לפי מה שכתב בשם הגדולים שנפלו הרבה טעויות בדברי רש"י, ולכך א"א להקשות סתירה בדבריו. עיי"ש]. וכן הוא בחזו"א (סי' יח). ובגבורות ארי נקט שהעיקר הוא שדעת רש"י ששעת הנחתו היינו בשביעי [וייישב שם את הסוגיא בדף ד'. שציין המהר"ב רנשבורג], וכ"כ השפת אמת. והקשה הגבורות ארי היאך מזכירין בשביעי והא הוי סימן קללה בחג וביום השביעי עדיין חג הוא. ותירץ שכיון שזמן שאילת הגשמים הוא במוצאי יו"ט של חג, מזכירין כבר ג' ימים קודם כיון שראוי לרצות קודם שאלה. **יד. כך** פירשו הרא"ש (סי' ג), המרדכי (סי' תרטו) והר"ן (ג: ד"ה ירושלמי). אמנם הסמ"ג (עשין יט) פירש שהעולם יסברו שהזכירו מבערב ויתפללו שחרית שתים לתשלומין של תפילת ערבית ויתפלל לבטלה. **טו. ראה** לעיל (ג: ד"ה רבי אליעזר) בשם הרשב"א שדבר שהוא צורך התפילה לא חשיב הפסק בין גאולה לתפילה. **טז. וכן** כתב הראב"ד בהשגות על בעל המאור. וראה במאור שם עוד טעם. **יז. והר"ן** (ג.) ביאר שלענין יו"ט האחרון של חג די בטעמא כדי שיצאו כל המועדות בטל, משום שכמו שמצינו שבשביל הטעם שיצאו המועדות בטל אסרו שאילת גשמים עד יו"ט האחרון של חג [דאפשר שר' יהודה לא חשש לטעם שגשמים סימן קללה בחג] לכך גם איחרו הזכרת גשמים עד תפילת המוסף, אבל ביו"ט א' של פסח שמשום הטעם שיצאו המועדות בטל הפסיקו את הזכרת גשמים אע"פ שהוא עדיין זמן גשמים, קשה שא"כ יפסיק כבר מהערב, וע"ז בעינן את טעם הראשון

במחלוקת התנאים מנין לניסוך המים בחג

שם. כתב הקרן אורה שהתנאים שלמדו את זמן ניסוך המים ממקראות הכתובים גבי קרבן כר׳ יהודה בן בתירא שלמד מריבוי מ״ם יו״ד מ״ם הכתובים בקרבן התמיד, וכן ר״ע למד מהפסוק של ונסכיה שג״כ נאמר בקרבן התמיד, ואף רבי נתן (לקמן ע״ב) דורש מהפסוק ׳הסך נסך׳ שכתוב בענין קרבן התמיד, ס״ל שניסוך המים הוא חובת הקרבן ולכך ילפינן מקרא של קרבנות, ואינם כשרים אלא ביום, אולם הסוברים שניסוך המים כל שבעה הוא מהלכה למשה מסיני. ס״ל שהוא חובת היום וכשר אפילו בלילה שלפני ההקרבה׳.

ג.

מקור הדין לר׳ נתן שניסוך המים הוא בחג הסוכות

תניא ר׳ נתן אומר ׳בקדש הסך נסך שכר לה״ וכו׳ אם כן ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך׳א. הקשה הקרן אורה מנין לר׳ נתן שניסוך המים הוא דווקא בחג הסוכות, והרי הפסוק הסך נסך נאמר בפרשת התמיד שזמנו כל ימות השנה, ולא בחג הסוכות לחודב. ותירץ הגבורות ארי שאף ר׳ נתן סמך על הפסוק ׳ונסכיה׳ ודורש בשני ניסוכים הכתוב מדבר, אלא שר״ע דורש את עיקר דין ניסוך המים מהפסוק ׳ונסכיה׳ כר׳ יהודה בן בתירא, ולר׳ נתן עיקר דין ניסוך המים נלמד מהפסוק ׳הסך נסך׳ מדלא כתיב או הסך הסך או נסך נסך, ומקרא ד׳ונסכיה׳ למדים שהשני ניסוכים הם בחג הסוכותג.

ביאור שאילת הגמרא שניסוך המים יהא יום אחד

אי ר׳ יהושע נימא חד יומא. כתב המהרש״א שחד יומא הוא שמיני עצרת, כיון שאף לר׳ יהושע דברייתא שאמר מזמן הנחתו כבר פירשו התוס׳ (ג: ד״ה משעת) שהיינו ליל שמיני עצרת. אולם הקשו האחרוניםד שדין זה של ניסוך המים ביום השמיני ר׳ יהודה אמרה [בסוף הסוגיא] ומשמע שעדיין לא למדנו ששייך ניסוך המים בשמיני, וא״כ היאך אפשר לומר שכוונת ר׳ יהושע היא ליום השמיני. והוסיפו להקשות שאף ר׳ יהודה שאמר ביום השמיני פירש שמנסכין גם בחג הסוכות וגם בשמיני, ומנין לגמרא לומר שמנסכין רק בשמיני. עוד הקשו שהרי ר׳ יהושע סובר שאין מזכירין גשמים בחג כיון שגשמים סימן קללה ולכך מזכירין רק ביום השמיני, ולא למד דינו מניסוך המים וא״כ כיצד משמע מדבריו שיש ניסוך המים בשמיניה. ובשיטה לבעל הצרורות פירש שכוונת הגמ׳ ׳אי ר׳ יהושע נימא חד יומא׳ היינו שאפילו יום אחד ליכא ניסוך כיון שביום השמיני כבר עברו כל ימי החגו.

אמנם לדעת רש״י לעיל (ג: ד״ה משעת) שפירש ששעת הנחתו היינו יום שמברכין בו באחרונה דהיינו בשביעי אתי שפיר, יש לפרש שאילת הגמרא שלר׳ יהושע נזכיר רק יום אחד כלומר ביום השביעיז. ומקשה בקרן אורה שרש״י (ד״ה מלמ ר׳ יהושע) כתב בסוף הדיבור ׳אבל כר׳ יהושע מתוקמא לפיכך אין מזכירין אלא ביו״ט האחרון׳ ומבואר ברש״י שלר׳ יהושע מזכירין רק בשמיני וא״כ חוזרת למקומה קושית האחרונים בירושלמי שבערב אין כל העם מצויין בבית הכנסת. אמנם בגבורות ארי כתב דטעם כדי שיצאו המועדות בטל שייך גם על הזכרת הטל ביום ראשון של פסח, דמשום הכי סובר ר׳ יהודה שמפסיק במוסף מלהזכיר גשם ומתחיל להזכיר טל ומחלק תפלת היום לחצאין ערבית ושחרית מזכיר של גשם ומוסף ומנחה של טל, כדי שיצאו המועדות בטל שמזכיר בב׳ תפלות האחרונות של יום טוב ראשון של פסח של טל וכן בב׳ תפלות ראשונות של יום טוב אחרון של חג וכל המועדות באמצע. **יח. ראה** לעיל בהערה שהבאנו בזה מחלוקת ראשונים, ולדעת הקרן אורה הוי מחלוקת תנאים בסוגיין. **א. בתורה** תמימה (במדבר כח ז מלמ כנ) ביאר שאילו היתה כוונת הכתוב לומר ששני הנסכים של יין, למה כתוב ׳הסך נסך שכר׳ והלוא הוא דבר ידוע שמנסכין ביין, מוכח שניסוך אחד הוא במים. אלא שכתב שלפי״ז צ״ל בגמרא ׳מאי הסך נסך שכר ש״מ תרתי׳. וגם קשה לשון הגמרא ׳ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך׳ שמשמע שדורש משינוי המילים שנכפלו. **ב. הגמ׳** בזבחים (קי:) שואלת לדעת ר״ע שלומד דין ניסוך המים מהפסוק ׳ונסכיה׳, בשני ניסוכים הכתוב מדבר אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין, שמא נאמר כשם שניסוך היין הוא כל ימות השנה כך גם ניסוך המים הוא כל ימות השנה. והקשו התוס׳ (סב ד״ה מלמ) שהרי רבי עקיבא מודה שאין ניסוך המים אלא בחג, וכתבו שיש ספרים שגרסו בדברי ר״ע ׳הסך נסך בשני ניסוכים׳ וכיון שלר״ע הלימוד הוא מהפסוק ׳הסך נסך׳ שנאמר בפרשת התמיד אתי שפיר שזמנו כל השנה, אלא שדחו התוס׳ שגירסא זו אינה נכונה שהרי ר׳ נתן בתענית למד מצות ניסוך המים מפסוק זה ולא ר״ע, ואפילו לר׳ נתן לא מצינו תנא שסובר שניסוך המים כל השנה כולה. ומ״מ יש לבאר אף לדעת התוס׳ מנין לר׳ נתן שניסוך המים הוא בחג הסוכות דווקא ולא כל ימות השנה. **ג. ובספר** מראה כהן תירץ שר׳ נתן דורש שהפסוק מיירי בסוכות מדכתיב ׳הסך׳ ובהיפוך אותיות הוא ׳סכה׳. שהובאה לעילח. ותירץ שבהו״א סברה הגמ׳ שר׳ יהושע לומד זמן שמתחילין להזכיר מניסוך המים ולכך אמרינן שחד יומא היינו בשביעי שהוא יום הנחתו, אך למסקנא שילפינן ניסוך המים מהלכה למשה מסיני ואין למדים ממנו הזמן שמתחילין להזכיר גשמים, יש לפרש שחד יומא היינו בשמיני, וא״כ ל״ק דברי רש״יט.

המקור שלר״ע מנסכין מים אף ביום שביעי

אי ר״ע תרי יומי. הקשה הגבורות ארי, מנלן לר״ע שניסוך המים הוא שני ימים בשישי ובשביעי, והרי ר״ע דרש מהפסוק של ׳ונסכיה׳ בשתי ניסוכים הכתוב מדבר, ופסוק זה נאמר ביום השישי ומנלן שמנסכין אף ביום השביעי. ותירץ המרומי שדה שכיון שכתוב בפסוק ׳וביום השביעי׳ דרשינן ו׳ מוסיף על ענין ראשון, וכשם שביום השישי מנסכין ה״ה ביום השביעי. ובגבורות ארי תירץ שר״ע יליף לשביעי ק״ו מיום השישי, ומה יום השישי שאין טעון ניסוך המים בימים לפניו אפ״ה ביום השישי מנסכין מים, שביעי שיום שישי שלפניו טעון ניסוך המים, כ״ש שהוא עצמו טעון ניסוך המים [עיי״ש שהאריך להוכיח דבריו]. אולם הקשה שא״כ נדרוש מק״ו זה שגם יום השמיני טעון ניסוך מים, ותירץ שלענין יום השמיני יש לפרוך הק״ו שמה ליום השביעי שאינו חלוק מימים שלפניו לענין חיוב סוכה ולענין נטילה במקדש לולב וערבה, משא״כ יום שמיני שחלוק מימים שלפניו.

האם לכו״ע ילפינן ניסוך המים מהלכה למשה מסיני

אלא רבי יהושע היא. פירש רש״י שלר׳ אליעזר שגמר מלולב וודאי שאתי שפיר כיון שלשיטתו כשם שמזכירין גשמים מיו״ט ראשון ה״ה מנסכין מים מיום הראשון׳, אך כר׳ יהודה בן בתירה שאמר שביום השני של חג הוא מזכיר, וכר״ע שאמר בשישי הוא מזכיר לא מתוקמא המשנה כמותם, כיון שלשיטתם ניסוך המים הוא רק בזמן הזכרת גשמים, אולם לר׳ יהושע שאמר משעת הנחתו אפשר לומר שאמנם הזכרת גשמים הוא מיום השביעי, אך ניסוך המים הוא כל שבעה ימים כיון שהלכתא גמירי לה. אולם השפת אמת כתב שלכאורה היה נראה לפרש שלמסקנא לכו״ע הלכתא גמירי לה שמנסכין מים כל שבעה, אלא שנחלקו ר׳ יהודה בן בתירה ור״ע בזמן הזכרת גשמים כיון שסוברים שדווקא בימים שיש להם רמז מהתורה יש להזכיר בהן גשמיםי, אולם עיקר דין ניסוך המים נלמד מהלכה למשה מסיני שזמנו כל שבעה.

האם גם דין תוספת שביעית נלמד מהלכה למשה מסיני

עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני. פירש רש״י שבאופן שעשר נטיעות [-אילנות] מפוזרות על פני שטח של בית סאה, נאמרה ההלכה למשה מסיני שמותר לחרוש את כל הבית סאה עד ערב ראש השנה השביעית, אף שבסתם שדות הדין הוא שאין חורשין אותן שלושים יום קודם שנה שביעית. והטעם שסתם שדות אין חורשין שלושים יום קודם שביעית, פירש רש״י בסוכה (מא. ד״ה עשר נטיעות) משום שמוסיפין מחול על הקודש דכתיב ׳בחריש ובקציר תשבות׳יב, אלא וכ״כ החתם סופר. ועיי״ש מש״כ ליישב לדעת ר׳ יהודה שמנסכין אף ביום השמיני נרמז בזה. **ד. גבורות** ארי, שפת אמת, קרן אורה, חזו״א (או״ח סי׳ יח סק״ג). **ה. המרומי** שדה מבאר קושית הגמ׳ שכיון שס״ד שעיקר דין ניסוך המים לר׳ יהושע נלמד מהברייתא שהובאו בה דברי ר׳ נתן, ע״כ לא מנסכין כל יום וסגי ביום אחד בשנה, והיום הזה הוא בזמן שמחה [כמו שנתבאר בסוכה (נ:) שניסוך המים אינה אלא מצוה חשובה מששת ימי בראשית לנסך מים לפני ה׳ בשעת שמחה], ולכך שאלה הגמ׳ שלר׳ יהושע די ביום אחד בחג הסוכות. ותירצה הגמ׳ שכיון שעיקר ניסוך המים גמרינן מהלכה למשה מסיני, ההלכה היתה לשבע ימים דומיא דערבה. **ו. ובדקדוקי** סופרים הביא שיש גורסים ׳אי רבי יהושע אפילו חד יומא לא הוי׳, ולגירסא זו הביאור הוא כדעת השיטה לבעל הצרורות. **ז. וכך** פירש רבינו גרשום. **ח. וגם** דברי רש״י סותרים אהדדי. ובמרומי שדה הקשה מדברי רש״י (ד. ד״ה רבי יהושע) שכתב להדיא ששעת הנחת הלולב היינו יום שמיני, וראה מה שנתבאר בזה לעיל (ג:) בד״ה ר׳ יהושע אומר. **ט. וכתב** דלפי״ז לא גרסינן בתחילת דברי רש״י ׳משעת הנחתו דהיינו בשביעי׳. **י. ביארו** רש״י והרבינו גרשום שהטעם שלא העמידה הגמ׳ את הברייתא כר׳ אליעזר כיון שאין בזה חידוש כלל, שוודאי כר״א אתיא שפיר, והגמ׳ רבותא קא משמע לן שאתיא אפילו כר׳ יהושע. **יא. וכתב** השפת אמת להוכיח כדבריו מדברי התוס׳ במסכת מועד קטן (ג: ד״ה ניסוך) שהקשו היאך שייך לומר שניסוך המים הלכתא גמירי לה, והרי אמרינן מ״ם יו״ד מ״ם לרבות ניסוך המים מן התורה, ותירצו התוס׳ שמ״ם יו״ד מ״ם אסמכתא בעלמא היא. והוכיח השפת אמת שלדעת התוס׳ אף ריב״ב ור״ע שנחלקו מכח הדרשא של מים, הדרשא הוי רק אסמכתא, ועיקר הלימוד הוא מהלכה. וכ״כ במצפה איתן. **יב. כדאיתא** במסכת מועד קטן (ג:) ׳בחריש ובקציר תשבות׳, ר׳ עקיבא אומר אין צריך לומר חריש

שבנטיעות נאמר הלכה למשה מסיני שמותר לחרוש תחתיהם עד ערב ראש השנה כדי שלא יבשו.

הקשה הכפות תמרים (סוכה שם) שמסקנת הגמ׳ במועד קטן (ד.) היא שדוקא לר׳ ישמעאל שאינו דורש את הפסוק ׳בחריש ובקציר תשבות׳ לענין תחת שביעית, לכך לשיטתו תוספת שביעית נלמד מהלכה למשה מסיני זה [שאם נטיעות הוצרכו ללמדנו שמותר ממילא שאר אילנות אסורים], אולם ר׳ עקיבא שלמד דין תוספת שביעית מהפסוק ׳בחריש ובקציר תשבות׳ אינו סובר את ההלכה למשה מסיני. ולפי זה קשה מדוע רש״י בסוכה עירב את שתי הדעות יחד, שכתב שתוספת שביעית נפקא לן מקרא [כר׳ עקיבא], ונטיעות למד מהלכה למשה מסיני [כר׳ ישמעאל]. ותירץ הערוך לנר (שם) שלר׳ עקיבא רק דין תוספת שביעית נלמד מהפסוק ׳בחריש ובקציר תשבות׳, אך ההיתר שעשר נטיעות מותר לחרוש בית סאה בשבילן עד ערב ראש השנה גם לשיטתו נלמד מהלכה למשה מסיני, וא״כ דברי רש״י בסוכה מתפרשים כדעת ר׳ עקיבא.

הדין כשאין עשר נטיעות בתוך שטח של בית סאה

שם. רש״י בסוכה (שם) כתב שאם אין עשר נטיעות בתוך שטח של בית סאה ׳חורש תחת כל אחת ואחת כשיעור יניקתה לפי חשבון עשר לבית סאה׳, הקשה הכפות תמרים (שם) א״כ מדוע ההלכה נאמרה בענין עשר נטיעות, לכאורה לדבריו ההלכה היתה ראויה להיאמר שבנטיעות [בלא להזכיר מנין הנטיעות] חורשים כשיעור יניקתם [אלא ששיעור היניקה הוא לפי חשבון עשר בבית סאה]. ובערוך לנר (שם) תירץ קושית הכפות תמרים ע״פ דברי התוס׳ (נסוגיין ד״ה עשר נטיעות) שכתבו שההיתר לחרוש עד ערב ראש השנה של שנה שביעית נאמר דווקא בענין עשר נטיעות המפוזרות על פני שטח של בית סאה, להשמיענו שאם הם מפוזרות על פני שטח של פחות מבית סאה אין חורשין כיון שעומדים ליעקר, לכך ההלכה נאמרה דווקא באופן של עשר נטיעות המפוזרות על פני שטח של סאה. והתוס׳ והריטב״א (שם ד״ה עשר) כתבו שבפחות מעשר נטיעות מותר לחרוש כפי צרכן, ולא כתבו שחורש לפי חשבון של עשר בבית סאה״ג. ולדבריהם ניחא שרק בעשר נטיעות נאמרה ההלכה שחורשין בית סאה בשבילן.

מחלוקת ר׳ יהושע דמתניתין ור׳ יהושע דברייתא

הי רבי יהושע, אילימא רבי יהושע דמתניתין הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר. פירש רש״י ׳דראשון נמי המתפלל תפילת יוצר מזכיר ואילו הכא תני הראשון אינו מזכיר׳, כלומר שמה שאמר ר׳ יהושע במשנה מיום טוב האחרון של חג הוא מזכיר כוונתו לתפילת שחרית, אולם בתפילת ערבית בליל יו״ט האחרון של חג אינו מזכיר, ובדעת ר׳ יהושע דברייתא כתב רש״י שדעתו שמזכירין משעת הנחתו דהיינו בשביעי. לדעת הסוברים בדעת רש״י״ד, שר׳ יהושע דברייתא שאמר משעת הנחתו היינו במוצאי שביעי של סוכות שבו מניחין את הלולב, יש לומר שהגמרא הכריחה שר׳ יהושע דמתניתין ור׳ יהושע דברייתא חלוקים, כיון שהיה משמע לגמרא שר׳ יהושע דמתני׳ שאמר שמזכיר מיום טוב האחרון כוונתו דוקא ליום, כלומר שרק משחרית מזכירין, וחלוק על ר׳ יהושע דברייתא שס״ל שמזכיר כבר מבערב[טי]. וגם לדעת הסוברים[טז] בדעת רש״י שר׳ יהושע דברייתא שאמר בשעת הנחתו היינו שמשביעי מזכירין, והיה יכול רש״י לומר שלר׳ יהושע דמתני׳ ביו״ט אחרון כבר מבערב מזכיר, ונחלקו ר׳ יהושע דמתני׳ ור׳ יהושע דברייתא אם מזכירין ביום השביעי או בתחילת יום השמיני, מ״מ רש״י פירש שלר׳ יהושע במשנה מתחילין להזכיר רק ביום״ז. אמנם הריטב״א (ג: ד״ה ס״ל רבי אליעזר) כתב שר׳ יהושע דמתניתין שאמר מיו״ט האחרון של חג, סובר שמתחילין להזכיר בתפילת ערבית של שמיני עצרת״ח.

האם הזכרת טל ורוחות מועלת

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר. פירש הריטב״א (ד״ה תנא) שחכמים לא חייבו להזכיר טל ורוחות אפילו בזמנם, כלומר טל בימות החמה ורוחות בימות הגשמים, ואם בא להזכיר אפילו שלא בזמנם כגון טל בימות הגשמים ורוחות בימות החמה מזכיר, והטעם בזה כיון שטל ורוחות אינם נעצרים אין הזכרתן לא מעלה ולא מוריד. אך הר״ן הביא בתחילה פירוש זה והקשה שא״כ על מה נהגו עכשיו להזכיר רוח בימות הגשמים ולשאול טל בין בימות החמה ובין בימות הגשמים מאחר שאין סמך להזכרתן כלל. ולכך פירש הר״ן שטל ורוחות לא חייבו חכמים להזכיר כיון שאינם נעצרים לגמרי, אך אעפ״כ אם בא להזכיר כדי שיתווספו בזמן הראוי להם מזכיר וזכור לטוב.

האם טל ורוחות אינן נעצרין

מ״ט, א״ר חנינא לפי שאין נעצרין. הקשה הריטב״א מדוע לא חייבו להזכיר טל, והרי טל של ברכה מבואר בגמ׳ שפעמים שהוא נעצר, וכיון שיש לעולם בו צורך גדוליט מדוע לא חייבו חכמים להזכירו. ומדוע לא חייבו חכמים להזכיר רוחות מפני הרוח שאינה מצויה שפעמים היא נעצרת, והלא יש בה תועלת מרובה שא״א לעשותם בידי אדם[כ], א. להביא העננים שיירדו גשמים מהם, וכמבואר בגמ׳ (נקמן כד.) ׳אמר משיב הרוח נשיב זיקא [-נשבה הרוח], אמר מוריד הגשם אתא מיטרא׳, וכן הדבר מבורר מצד הטבע שהרוחות החזקות מביאות גשמים. ב. ידוע מצד הטבע שהיא מועילה לגדל הדשאים והצמחים. ותירץ שחכמים חייבו להזכיר רק בדבר הכרחי שא״א זולתו כגשמים, משא״כ רוח שאינה מצויה שבזמן שיורדים גשמים כראוי אין צריך להם, לכך אפילו שפעמים יש לעולם בהם צורך גדול לא חייבו חכמים להזכיר, ולא הקשתה הגמרא אלא על טל ורוח מצויה כיון שהם צריכים לעולם צורך גדול ואין קיום לעולם זולתם. וטל של ברכה לא חייבו חכמים להזכיר כיון שאין שינוי בגוף הטל, שהרי טל סתם וטל של ברכה שוים הם, אלא שטל של ברכה יורד בזמן ובמקום הראוי, וכיון שטל סתם אינו נעצר, לא חייבו חכמים להזכירו.

המנהגים בנוסח התפילה בהזכרה ובשאלה

שם. כתב הר״ן (ד״ה ומיהו), צריך לתת טעם למנהגינו מדוע אנו מזכירין את הרוחות בימות הגשמים ולא שואלים אותו כלל[כא], ואילו את הטל אנו שואלין בין בימות החמה[כב] ובין בימות הגשמים[כג], ומזכירין אותו רק בימות החמה[כד] ולא בימות הגשמים[כה]. וביאר שאע״ג דאמרינן טל ורוחות אם בא להזכיר מזכיר אין דינן שווה, כיון שיש צורך לעולם בטל בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, משא״כ רוח אין צורך לעולם

וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, אלא חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית׳ וכו׳. **יג. וכ״כ** הכפות תמרים שם. **יד. ראה** מהרש״א והגהות מהר״ב רנשבורג וחזו״א (הובאו לעיל נ: בהערה) שדעת רש״י כתוס׳ (נ: ד״ה מפעפע) וכוונת רש״י לומר שמניחין הלולב בשביעי ומזכירים לערב. ולעיל הובא דברי הקרן אורה שכתב בדעת רש״י שלמסקנא מפרשים בדברי רבי יהושע דברייתא שאמר משעת הנחתו שכוונתו לליל יו״ט האחרון של חג. והקשה לפ״ז איך כתב כאן רש״י ששעת הנחתו הוא בשביעי, ותירץ שנתכוון רש״י לומר שע״פ מה שמשמע לשון הש״ס דר׳ יהושע דמתניתין דאמר מיו״ט האחרון של חג ור׳ יהושע דברייתא דאמר משעת הנחתו פליגי אהדדי זה אינו אלא אם נפרש דמשעת הנחתו היינו בשביעי, אבל אם נפרש אשמיני ליכא פלוגתא כלל בינייהו. **טו. חזו״א** (סי׳ יח), וכן פירש בשיטה לבעל הצרורות. והקשה מדוע הגמ׳ אינה מקשה סתירה מר׳ יהושע אדר׳ יהושע, והגמ׳ תיישב הקושיא שתרי תנאי הם אליבא דר׳ יהושע כדרך כל הש״ס. ותירץ שבעל הגמ׳ ידע שנוכל לדחותו בקל ולומר דלעולם לא נחלקו וגם ר׳ יהושע דמתניתין מהלילה קאמר. **טז. גבורות** ארי ושפת אמת. **יז. בירושלמי** מבואר שאינם חולקים כלל, וכתב הקרן אורה שלפי״ז יש לפרש שכוונת הגמרא לבאר אפילו אי נימא דפליגי. **יח. וכן** כתבו הנימוקי יוסף ואור זרוע (פ״ח סי׳ פז). **יט. רש״י** בע״ב (ד״ה מפילו) פירש שטל של ברכה מצמיח צמחים. **כ. והוסיף** הריטב״א שמה שרוח שאינה מצויה חזיא לבי דרי [-לזרות את הקשין מהתבואה שבגורן] אין הרוח חשובה מחמת כן, כיון שמבואר בגמ׳ (ג:) שאפשר בנפוותא [-כלומר שאפשר לנפות בנפה וכברה את הקשין ואין צריך את הרוח בשביל הניפוי]. **כא. שהרי** בימות הגשמים בברכת ברך עלינו הנוסח הוא ׳ותן טל ומטר לברכה׳ ואין מזכירין רוחות. **כב. המרדכי** (סי׳ תריג) כתב ׳יש בני אדם שאומרים בכל פעם ׳ותן טל לברכה׳ אף בימות החמה, שיהא רגיל בפיהם טל דאז אם ישכחו מטר בימות הגשמין אין מחזירין׳, וכסברא זו כתבו התוס׳ (ג: ד״ה בימות). ואף הריטב״א כתב שאומרים בימות החמה ׳ותן טל לברכה׳ וכ״ה מנהג ספרד כדאיתא בטור (סי׳ קיז). וכ״כ במחזור ויטרי (עמוד 66). אך מנהג אשכנז לומר בימות החמה רק ׳ותן ברכה׳ ולא שואלין טל. **כג. שהנוסח** בברכת ברך עלינו בימות הגשמים הוא ׳ותן טל ומטר לברכה׳. **כד. מבואר** בר״ן שסובר שבימות החמה מזכירין ׳מוריד הטל׳, וכ״כ הרמב״ם (תפילה פ״ג הט״ו), וכן פסק השו״ע (סי׳ קיד ס״ג), וכ״כ בביאור הגר״א (שם סק״ח) בשם הירושלמי. אמנם מנהג בני אשכנז שלא להזכיר כלל וכדאיתא בטור (שם) וברמ״א (שם) שאומרים ׳אתה רב להושיע מכלכל חיים׳ וכו׳, וכ״ה בסדר רב עמרם גאון (חלק ח). [מנהג בני ארץ ישראל כדעת הגר״א להזכיר בימות החמה בתפילה ׳מוריד הטל׳]. **כה. שמזכירין** רק ׳משיב הרוח ומוריד הגשם׳ ואין מזכירין טל.

בו אלא בימות הגשמים כדי לנגב לחות הארץ שהיא מרובה, ולפיכך טל נהגו לומר בתפילה בין בימות החמה ובין בימות הגשמים ואילו רוח מזכירין רק בימות הגשמים, ומה שנהגו בימות הגשמים לומר טל בשאלה ולא בהזכרה ורוח בהזכרה ולא בשאלה, זה כדי לעשות היכר שמצות הזמן במטר ולא בטל ורוח, ואילו הוזכרו שניהם בהזכרה ובשאלה לא היה נודע איזה מהם עיקר, ולפיכך טל ורוחות מזכירין רק פעם אחת [-טל בימות החמה, ורוח בימות הגשמים], וכיון שהטל מתבקש לעולם יחדו לו מקום בשאלה שהוא מקום חשוב יותר מהזכרה, ורוח שאינו מתבקש כ״כ לעולם הנהיגו לאמרו בהזכרה.

השבועה שנשבע אליהו לאחאב

וכתיב ׳לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה׳ ואילו טל לא קאמר ליה. הירושלמי (פ״ק ה״ג) הביא מחלוקת תנאים האם אליהו נשבע לאחאב שגם לא יהיה טל, והקשה הירושלמי לדעת הסובר שאליהו נשבע לאחאב גם שלא יהיה טל היכן הותר נדרו של טל, והרי בפסוק נאמר רק ׳ואתנה מטר על פני האדמה׳ ולא הוזכר טל, ותירץ שם ר׳ תנחום אדרעיא נדר שהותר מקצתו הותר כולו, כלומר שכשהותר הנדר לענין מטר הותר נמי לענין טל. ובירושלמי הביא עוד שיש מי שאמר שהנדר של טל הותר בבנה של צרפית שאליהו החיה אותו בטל[כו]. ובספר פרשת דרכים (דרוש כ״ו) הקשה שהרי טל של תחיה הוא טל רוחני ואינו הטל המרוה את הארץ וא״כ היכן הותר נדרו של טל המרוה את הארץ[כז]. עוד הקשה שם שהדין שנדר שהותר מקצתו הותר כולו שייך באופן שהתיר מקצת הנדר ע״י פתח או חרטה, אך במעשה של אליהו אין זה ביטול התנאי אלא אדרבה קיום התנאי, שהרי אליהו התנה שלא יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכשאליהו נתן רשות שירד מטר הרי נתקיים התנאי שהמטר ירד רק לפי ציוויו של אליהו, וא״כ לא שייך לומר נדר שהותר מקצתו - לענין מטר, הותר כולו - לענין טל, משום שהנדר כלל לא הותר, וא״כ אין לתרץ שטל הותר ע״י הדין שהותר מקצתו הותר כולו, וכיון שלטל אליהו לא נתן רשות לירד היכן הותר נדרו של טל[כח].

מהו יחוס שבטו של אליהו

מתושבי גלעד. הקשה המהרי״ץ חיות שבילקוט שופטים מובא שיאיר הגלעדי ממנשה היה מפני שגלעד בחלקו של מנשה, ולפ״ז אליהו שהיה מגלעד גם הוא משבט מנשה, ואילו במדרש רבה (פרשת ויצא) מבואר שאליהו הנביא משבט גד היה דכתיב מתושבי גלעד[כט]. ותירץ שגלעד היתה עיר הממלכה ואותה נתן משה לבני מנשה, אך את העיירות קטנות שסביבות גלעד נתן לבני גד, ואליהו בא מהעיירות קטנות שסביבות גלעד, אך אעפ״כ נקרא שמו מתושבי גלעד שהיא היתה עיר הממלכה עיי״ש. בגמ׳ בב״מ (קיד.) איתא שרבה בר אבוה פגש את אליהו בבית הקברות של עובדי כוכבים ושאלו [-רבה בר אבוה את אליהו] לאו כהן הוא מר מאי טעמא קאי מר בבית הקברות, ופירש רש״י שם (קיד: ד״ה לאו כהן מר) ׳שאיכא מ״ד דאליהו הוא פנחס דכתיב ביה קנא קנאתי, וכן בפנחס כתוב בקנאו את קנאתי׳, ולפי״ז אליהו בא משבט לוי. וראה ברד״ק (שם) שכתב ׳ונחלקו רז״ל מאיזה שבט היה מהם אמרו משבט גד היה, ומהם אמרו משבט בנימין, ומהם אמרו פנחס זה אליהו, וכל אחד מהם סומך דבריו אל הפסוקים בדברים רחוקים ואנו לא ידענו האמת׳. ובזיקוקין דנורא בסדר אליהו זוטא (פט״ו) כתב שאליהו מתייחס פעם בזה ופעם בזה, והביא בשם ר׳ משה דילאון ז״ל שלא נמצא בכתובים לאליהו אב ואם אלא רק אליהו התשבי מתושבי גלעד, והטעם כיון שמלאך היה שנשלח לעולם בלבוש גוף של בן אדם. וראה עוד בשו״ת רדב״ז (ח״ו סי׳ רג).

מנין שאין הקב״ה מזכיר שמו על הרעה

ואילו טל לא קאמר ליה, מאי טעמא, משום דלא מיעצר. תוס׳ (ד״ה ואילו) הוכיחו שאין השם יתברך מזכיר שמו על הרעה, מהפסוק (בראשית פ״ה ה) ׳ויקרא אלהים לאור יום ולחושך קרא לילה׳ שלגבי חושך לא הוזכר בפסוק ה׳ יתברך. השפת אמת הביא בשם ספר רצוף אהבה שהקשה שאין ראיה משם שלא הוזכר שם אלהים לענין חושך, שיתכן שכיון שכבר כתוב בתחילת הפסוק ויקרא אלהים, לכך לא חזר הכתוב גם בסופו להזכיר שם אלהים. ותירץ שעיקר הכוונה היא שהיה ראוי להזכיר תחילה קריאת שם הלילה בבריאת העולם, שהרי הלילה הוא לפני היום, ומשום שלא רצה להזכיר את שם ה׳ על החושך לכך הקדים את האור, ומוכח שאין השם יתברך מזכיר שמו על הרעה. ובשפת אמת הקשה ע״ז, שהרי הקב״ה קרא לאור יום לאחר שהאיר היום לכך שפיר הקדים הפסוק האור לחושך, שלאור קרא יום ביומו ואח״כ כשבא הלילה קראו לילה. ולכך ביאר השפת אמת כוונת התוס׳ שהוקשה להם מדוע לשון הפסוק ולחושך קרא לילה, לכאורה ראוי שיהא לשון הפסוק ׳ויקרא אלהים לאור יום ולחושך לילה׳, אלא שהכתוב בא לחלק בין קריאה של היום שבו מוזכר שמו של ה׳ לקריאה של לילה שבו לא מוזכר שמו של ה׳[לא], ומוכח שאין השם יתברך מזכיר שמו על הרעה.

ג:

מדוע שבועת אליהו על הטל לא היתה שבועת שוא

וכי מאחר דלא מיעצר אליהו אשתבועי למה ליה. הקשה רעק״א שמלשון הגמ׳ נראה שהקושיא היא רק מדוע אליהו נשבע על הטל והרי טל לא מיעצר, וקשה שהיה להגמרא להקשות טובא שהשבועה שנשבע אליהו היא שבועת שוא שהרי הטל לא נעצר[א]. תירץ העין יעקב (בתוספות) שאליהו נשבע שלא יהיה טל ומטר יחד כי אם ע״פ דברו, וכיון שהטל לא נעצר נמצא ששבועתו היתה רק על המטר, וע״ז שואלת הגמ׳ שכיון שהטל לא נעצר נמצא שכל שבועתו היתה רק שלא ירד מטר, א״כ מדוע הזכיר כלל טל בשבועתו[ב]. המהרש״א בחדושי אגדות כתב שאע״ג שהטל לא נעצר אך מ״מ באותן שנים הטל היה יכול ליעצר מכח שבועתו של אליהו, כמו שאמרו חז״ל ׳ותגזר אומר ויקם לך׳ מה שהצדיקים גוזרים הקב״ה מקיים גם כשהוא נגד הטבע, וכתב השפת אמת שלפי״ז מבוארת קושית הגמ׳ כיון שאף שהטל לא נעצר, מ״מ מכח שבועתו של אליהו היה יכול ליעצר ואין שבועתו שבועת שוא, אלא שמקשה הגמ׳ שכיון שהטל לא נעצר מדוע אליהו נשבע עליו.

מדוע בתחילה לא חשש אליהו שמא יקנטרו אחאב

משום דלא מינכרא מילתא. פירש רש״י ׳דהא טל הוה מעיקרא ולא היה אחאב הרשע מודה בחזירה דטל של ברכה, דאי הוה אומר ואתנה טל ומטר היה אחאב מקנטרו ואומר לו שלא נעצר׳. הקשו האחרונים מדוע בתחילה כשנשבע אליהו שלא ירד טל של ברכה לא חשש שמא יקנטרו אחאב אע״פ שאין ניכר, ורק לבסוף לא אמר אליהו ואתנה טל ומטר משום שחשש שכיון שטל של ברכה אינו ניכר שמא יקנטרו אחאב ויאמר לו שלא נעצר. תירץ המהרש״א שבתחילה כשנשבע אליהו שלא ירד טל היה אחאב סבור שאע״ג שטל לא נעצר אך מכח

כו. **כדאיתא** במלכים א׳ (יז כב) שאליהו החיה את בנה של הצרפית, ואין מתים חיים אלא בטל שנאמר (ישעיה כו יט) ׳יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל׳, וביאר שם המצודת דוד וז״ל: ׳כי טל התחיה שאוריד עליך יהיה כטל היורד על הצמחים שמגדל אותם, כן יחיו המתים ע״י טל תחיה׳. כז. **וליכא** למימר נדר שהותר מקצתו הותר כולו, כיון שהמ״ד שאמר שהותר נדרו של טל בבנה של צרפית, חולק על מ״ד נדר שהותר מקצתו הותר כולו. כח. **הקשה** הקרן אורה לפי המ״ד בירושלמי שגם הטל נעצר ע״י אליהו, מדוע לא חייבו חכמים להזכיר בתפילה ׳טל׳ והרי פעמים הטל נעצר. ותירץ שעיקר הברכה בתפילה היא על הגשם, שהרי לעיל (ב.) דרשו בגמרא שהחיוב להזכיר בתפילה נלמד מהפסוק ׳לעבדו בכל לבבכם׳ וסמיך ליה ׳ונתתי מטר ארצכם׳, וכיון שבפסוק לא הוזכר טל לכך אין חיוב להזכירם. כט. **זה** לשון המדרש (פרשת ויצא פרשה עא יג): אליהו משל מי, ר׳ אלעזר אמר משל בנימין דכתיב (דברי הימים ב׳ ח מ,

מ) ׳ויערשיה ואליה וזכרי׳ וגו׳ ׳כל אלה מבני בנימין׳, ר׳ נהוראי אמר משל גד היה הדא הוא דכתיב (מלכים ב׳ י ו) ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד וכו׳, פעם אחת נחלקו רבותינו בדבר אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין, בא ועמד לפניהם ואמר להם רבותי מה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל אני. ל. **ראה** עוד שם בתוס׳ (ד״ה מהו) בסופו מה שהביא בשם תשובת גאון בזה, ובגליון הש״ס שם. לא. **וכתב** שם שלפי״ז צריכין ליישב שגם בפסוק (שם פסוק י) ׳ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים׳ שכוונת לשון הפסוק שהקב״ה רצה לייחס שמו יתברך על היבשה טפי מעל המים, אך כתב שם שלא מצינו זה מפורש. א. **השיטה** לבעל הצרורות פירש שזה גופא קושית הגמ׳ מדוע אליהו נשבע על טל והרי שבועתו שבועת שוא היא, אלא שהאחרונים פירשו את קושית הגמ׳ כפשוטה מדוע אליהו נשבע והא בין כך הטל לא נעצר וע״כ הוקשה להם כנ״ל. ב. **וכן** תירץ העץ יוסף בשם הרמת שמואל, וכ״כ הרעק״א (בשו״ת מ״ק סי׳ מו),

שבועתו של אליהו הטל יעצר, אולם לבסוף שהטל לא נעצר והיה צריך להחזיר רק את הטל של ברכה חשש אליהו שכיון שאינו ניכר שמא יקנטרו אחאב. אמנם העיון יעקב תירץ שבתחילה לא חשש אליהו שמא יקנטרו אחאב כיון שכשיראה שאין הפירות צומחים יבין אחאב שטל של ברכה נעצר, אולם לבסוף שאמר ואתנה מטר וצמחו הצמחים יאמר אחאב שטל של ברכה לא נעצר כלל, ומה שלא צמח כלום הוא משום קללתו של אליהו, ומשום שאמר ואתנה מטר חזרו הצמחים לצמוח, ולכך לא אמר ואתנה טל ומטר.

הרי הקב"ה אמר לאליהו 'ואתנה מטר' ולא אליהו לאחאב

שם. רש"י פירש שאליהו לא הזכיר ואתנה טל ומטר כיון שחשש שמא אחאב יקנטרו וכמו שהובא לעיל בסמוך. הקשה השפת אמת שהרי 'ואתנה מטר' הקב"ה אמר לאליהו[ג] ולא אליהו לאחאב, וא"כ מה שייך לחוש שמא יקנטרו אחאב. כתב השפת אמת שלולא פירש"י יש לפרש שקושית הגמ' 'וליהדריה לטל של ברכה' היינו שנזכיר בתפילה טל של ברכה כיון שטל של ברכה נעצר, וע"ז תירצה הגמ' משום דלא מינכרא מילתא. כלומר שאת עיקר גבורתו של הקב"ה בהורדת טל א"א להזכיר כיון שהטל לא נעצר, ואף שהטל של ברכה נעצר אך כיון שלא ניכר בזה כח גבורתו של הקב"ה שהרי זה לא ניכר אין מזכירין[ד].

תועלת הרוח בעולם

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות וכו'. פירש רש"י שא"א לעולם בלא רוחות שלא יתקיים מרוב הבל וחמימות. אמנם המהרש"א (ע"ז י: ד"ה כמדבר) פירש שהרוחות הם קיומו של עולם משום שהם מיבשים את הארץ, ולולא הרוחות היה העולם כולו מלא במים [כדכתיב במבול (בראשית ח ו) 'ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים'], וכוונת הדרש הוא שכך ישראל אלמלא הם היה העולם חוזר לתוהו ובוהו שישובו המים על הארץ, וע"י שהקב"ה פיזר אותם בד' רוחות התפרסם בכל העולם אמונתו ותורתו והוא קיומו של העולם. ולפי פירש"י כוונת הדרש הוא שכך הקב"ה פיזר את ישראל לארבע רוחות השמים כדי שהעולם יתקיים שנאמר (ירמיה לג כה) 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי' ודרשו חז"ל שאלמלי ברית התורה שכרת הקב"ה עם ישראל העולם לא היה מתקיים[ה].

הטעם שאין מחזירין מי שאמר משיב הרוח בימות החמה

אמר ר' חנינא, הלכך בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו. פירש רש"י כיון שבלאו הכי לא מיעצר, וביארו האחרונים[ו] שהרי כל מעלת התפילה היא שע"י הזכרת גבורותיו של הקב"ה יורד השפע לעולם, אך רוחות שבין כך אין נעצרים, תפילתו לא מעלה ולא מורידה ולכך אף אם הזכיר משיב הרוח בימות החמה אין מחזירין אותו. וכתב הריטב"א (ד"ה אמר רבי חנינא) שה"ה אם לא אמר מוריד הטל בימות החמה אין מחזירין אותו כיון שטל אינו מפסיק.

להיכן מחזירין מי שהזכיר גשם בימות החמה

אמר מוריד הגשם מחזירין אותו. פירש רש"י לפי שהגשמים בקיץ סימן קללה הן מפני הקציר, לכך חוזר לראש הברכה ואומר בלא מוריד הגשם. וביאר הראבי"ה (הו"ד בר"ח סי' ח) שהטעם שצריך לחזור לראש הברכה [-כלומר לאתה גבור וכו'] ואין מועיל שיחזור למכלכל חיים, כיון שצריך לבטל מה שהזכיר מוריד הגשם שלא כדין, לכך צריך לחזור לראש הברכה ולאומרה כראוי בלא להזכיר גשם[ז]. וכתב הרא"ש שדין זה הוא דווקא אם נזכר באמצע הברכה[ח], אולם אם נזכר לאחר שסיים ברכת מחיה מתים צריך לחזור לראש התפילה כיון שג' ברכות הראשונות אחת הן[ט] (כמבואר בברכות לד.). אמנם הב"ח (סי' קיד) כתב שאף אם סיים ברכת מחיה מתים אך לא התחיל ברכת אתה קדוש חוזר רק לראש הברכה ולא לראש התפילה, כיון שאם לא התחיל אתה קדוש נחשב כאילו עדיין עומד באמצע הברכה'. הפמ"ג (מש"ז סי"ק י) הביא את דברי האליה רבה (סוס ו) שהסכים לדעת הב"ח, וכתב הפמ"ג שלהלכה ספק ברכות לקולא ויחזור רק לראש הברכה כדעת הב"ח. אולם השו"ע (סס) פסק שחוזר לראש התפילה[י].

המזכיר גשם בימות החמה מנין שמחזירין אותו אתח 18/06/2018

שם. הקשה השפת אמת מנין לר' חנינא שבהזכיר גשם בימות החמה מחזירין אותו, והלא לר' אליעזר אפילו לכתחילה רשאי להזכיר מוריד הגשם, ואינו סימן קללה כיון שהכוונה לשבח את הקב"ה שמוריד גשמים בעונתו [כמבואר לעיל (ג:)], וא"כ אף שרבי סבר שמשעה שמפסיק לשאלה מפסיק להזכרה, אך מנין שמחזירין אותו. ולא דמי להא דאיתא בברכות (כו:) 'טעה ולא הזכיר גבורות גשמים מחזירין אותו', דהתם כשלא מזכיר הרי הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים, אך כשמזכיר מה שאין צריך כיון שאינו קללה שהרי אפשר לפרש מוריד הגשם בעונתו, מה בכך שהזכיר הלא הוי מעין אותו הברכה ולא הוי הפסק. ותירץ שאפשר לומר שבהא גופיה נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע, שלר"א הפירוש מוריד הגשם הוא בעונתו, ועל כן יכול להזכירו בחג אף שבחג הוא סימן קללה, אולם ר"י סבר שמוריד הגשם משמע היום, א"כ הוי סימן קללה ולכך מחזירין אותו.

לא הזכיר גשם בימות הגשמים להיכן חוזר

לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו. כתב הראבי"ה (הו"ד בר"ח סי' ח) שאין צריך לחזור לראש הברכה אלא חוזר ואומר משיב הרוח מוריד הגשם, מכלכל וכו'[יא]. אמנם הרא"ש חולק וסובר שאם נזכר באמצע הברכה אומר במקום שנזכר וממשיך את הברכה ואינו חוזר כלל, ודינו של רבי חנינא שאם לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו, היינו דווקא באופן שסיים כל הברכה שחוזר לראש התפילה[יג], והטעם בזה כיון שלא קבעו חכמים מקום להזכרה בתוך הברכה, אלא אמרו מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים, אלא שהעולם נהגו לאומרו קודם מכלכל חיים לפי שהוא פרנסה וגשמים ג"כ בכלל פרנסה. ולפיכך אם לא אמרה

אולם הרעק"א דחה תשובה זו עיי"ש. ג. **זה** לשון הפסוק (מלכים ב' יז ו) 'ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה', הרי מפורש בפסוק שה' ציוה לאליהו ללכת להראות לאחאב, וע"י זה הקב"ה יתן מטר על פני האדמה, ולא הוזכר כלל בפסוקים שאף אליהו אמר כך לאחאב. ד. **לעיל** (ג. ד"ה מ"ט) הובא שאף הריטב"א הקשה מדוע אין מזכירים בתפילה טל של ברכה. ותירץ שכיון שטל של ברכה וטל שאינו של ברכה מין אחד הוא אלא שברכת ה' תבלין להשביחו אין הגבורה ניכרת בזה ולכך אין מזכירין. עיי"ש. ה. **כלומר** שלרש"י אין שייכות בין הטעם שא"א לעולם בלא רוחות להטעם שא"א לעולם בלא ישראל. אך להמהרש"א לשניהם טעם אחד שבלא רוחות וכן בלא ישראל העולם כולו יתמלא במים ויהפך לתוהו ובוהו. ו. **ט"ז** (סי' קיד סק"ז), מג"א (סס סק"ד), ובמשנ"ב (סס ס"ק יח). ז. **כתבו** השלמי ציבור וחיי אדם שאם אירע בדיעבד שלא חזר לראש הברכה אלא רק לר"ב להושיע' וסיים ברכתו אין מחזירין אותו. וכן פסק המשנ"ב (סי' קיד ס"ק יט). ח. **כתב** הרמב"ם (תפילה פ"י ה"ח) 'ואם טעה בימות החמה ואמר מוריד הגשם חוזר לראש', ודייק הב"י (סי' קיד ד"ה ומחל קסק הנרכה) שמשמע מדברי הרמב"ם שלעולם חוזר לראש התפילה אף אם נזכר באמצע הברכה, אלא שכתב הב"י שאעפ"כ נראה להלכה לפסוק כדעת הרא"ש כיון שהראבי"ה מסייע ליה, ועוד שדברי הרמב"ם אינם מבוארים בפירוש. [ואף רש"י מסייע ליה וכדלעיל]. ט. **הגר"א** (סס סק"י) הקשה א"כ מדוע בטעה באמצע הברכה כתב הראבי"ה שחוזר רק לראש הברכה ואינו חוזר לראש התפילה וכן פסק השו"ע (סס ס"ד), והרי הטעות היא בשלוש ברכות ראשונות שחשובות כאחת וצריך לחזור לראש התפילה. ולכך פסק הגר"א כדעת הרמב"ם שלעולם חוזר לראש התפילה. אמנם בביאור הלכה (סס ד"ה וכל מקום) כתב ליישב את פסק השו"ע שכיון שלא סיים את הברכה עדיין אין זה טעות גמור לענין שיצטרך לחזור לראש התפילה, ורק חזרה בעלמא בעינן שיחזור לראש הברכה.

החזו"א (או"ח סי' יח ס"ק יג) הוכיח שאם הזכיר מוריד הגשם בימות החמה אינו חשוב כהפסק דברים, אלא רק כמשנה ממטבע שטבעו חכמים, וכתב החזו"א שמה שאמרו ששלוש ברכות הראשונות חשובות כאחת היינו דווקא לענין אם הפסיק בתפילתו, אך כשרק שינה ממטבע הברכה בזה די שיחזור לומר הברכה ואינו צריך לחזור לראש התפילה. אלא שהקשה החזו"א א"כ מדוע לאחר שסיים הברכה צריך לחזור לראש התפילה, והרי כיון ששלוש ברכות הראשונות חשובות כאחת, היה ראוי לומר שכל מה שאמר בין תחילת ברכה ראשונה עד סוף ברכה השלישית הוא בכלל תפילה, וכיון שלא הוי הפסק בתפילה ראוי היה להיות הדין שיחזור רק לראש הברכה. עוד תמה איך קא סתם טעה בשלוש ברכות הראשונות חוזר לראש שמשמע שלעולם חשובות כברכה אחת לענין שצריך לחזור לראש התפילה, ועוד מאין פסיקא לן לחלק בזה, וכתב החזו"א שנראה שזהו קושית הגר"א שהבאנו לעיל. י. **הב"ח** דימה דין זה לדין מי ששכח בימות הגשמים לומר מוריד הגשם שפסק הראבי"ה (סס) והביאו השו"ע להלכה (סס ס"ו) שאם נזכר קודם אתה קדוש אומרו במקום שנזכר, כיון שנחשב כאמצע הברכה. ותמה עליו בשפת אמת שהרי אין שני הדינין דומים כיון שבימות החמה כשאמר מוריד הגשם קלקל הברכה, ולכך צריך לחזור לראש התפילה. משא"כ כשלא הזכיר גשם בימות הגשמים שלא קלקל הברכה, בזה די לומר מוריד הגשם במקום שנזכר. יא. **וכ"כ** המאמר מרדכי (סס) והמשנ"ב (סס) והחזו"א (סי' יח ס"ק יב). יב. **ואינו** דומה למי שהזכיר מוריד הגשם בימות החמה שצריך לחזור לראש הברכה, כיון שהתם אם יחזור רק למכלכל חיים לא מבטל מה שהזכיר קודם שלא כדין, ואילו הכא שרק לא הזכיר מוריד הגשם בימות הגשמים די לנו שיחזור ויזכיר מוריד הגשם, מכלכל וכו'. יג. **כ"כ** הב"י (סס ד"ה וכתב ר"י ור"ן). אמנם הב"ח (סס ד"ה וכתב רבינו יצחק העזרי) פירש שאין כוונת הרא"ש לחלוק על דברי הראבי"ה אלא לבאר ולפרש שאין כוונתו שצריך לחזור ולומר מכלכל חיים אלא אומרו במקום שנזכר, ומה שכתב

אהח 18/06/2018

במקומה, כל הברכה היא ג"כ בכלל מקומה"ד [וכ"פ השו"ע (סי' קיד ס"ו). אמנם אם נזכר לאחר שאמר ונאמן אתה להחיות מתים, כתב המשנ"ב (סק ס"ק כט) שצריך לחזור ולומר ונאמן וכו' דבעינן מעין חתימה סמוך לחתימה].

הדין בהזכיר טל בלבד בימות הגשמים

שם. כתבו התוס' (ד"ה נימות) בשם הירושלמי שאם אמר מוריד הטל בימות הגשמים אין מחזירין אותו. אולם הריטב"א כתב דמשמע מלשון הגמ' שלעולם אם לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותוט, והוסיף הריטב"א שמסתבר שכן הדין שהרי הזכרת גשם חיוב הוא, ובהזכרת טל אין שום חיוב ולא שום קפידא וא"כ היאך יתכן שהפטור יתרום על החיוב שעי"כ יצא ידי חובתוי. הרי"ף (ח.) והרמב"ם (תפילה פי"א ה"ח) פסקו כירושלמי שאם אמר מוריד הטל אין מחזירין אותויא, וכן פסק השו"ע (סק ס"ה). וביאר בכסף משנה דכיון שבימות הגשמים צריכה הארץ למים וזה הזכיר טל הרי הזכיר גבורתו של הקדוש ברוך הוא שמשפיע מים לארץ, ואף על פי שאותם מים אינם נעצרים מכל מקום גבורה היא, אבל כשלא הזכיר לא טל ולא מטר, מאחר שהעולם צריך למים וזה לא הזכיר כלל גבורתו של הקדוש ברוך הוא מחזירין אותויב.

האם בשכח מועיל להזכיר בשומע תפילה

שם. כתבו התוס' (סס) בשם הירושלמי אם שכח ולא הזכיר גבורות גשמים בברכת מחיה מתים מזכיר בשומע תפילה, והטעם משום דכ"ש הוא, מה שאלה [-ותן טל ומטר] שהיא מדוחק [-כלומר שהחיוב לשאול ולבקש גשמים הוא מכח דוחק וצורך השעה והיה ראוי לחזור ולאומרה במקומהיג] אומרה בשומע תפילה, הזכרה שהיא מרווח [-שאינו אלא לשבח את הקב"ה] לא כ"ש. אמנם הרא"ש (נרכות פ"ד סי' יד) כתב שהבבלי נראה שחולק בזה, דאיתא בגמ' (נרכות כט.) 'טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפילה', הרי מפורש בבבלי שרק בשאלה נאמר התקנה לשאול בשומע תפילה, אך בלא הזכיר גבורות גשמים הדין שמחזירין אותו ואין מועיל להזכיר בשומע תפילה. וביארו הראבי"ה שחוזר ואומר מכלכל חיים, הוא לאו דווקא אלא לומר שלא יחזור לראש הברכה כי יהא עובר על לא תשא כשחוזר ואומר אתה גבור לעולם ה', אלא יאמר בתוך הברכה קודם מכלכל חיים או לאחריו במקום שנזכר. וכתב הב"ח להוכיח שזה כוונת הראבי"ה שהרי כתב הראבי"ה [הביאו הרא"ש שם] שאם נזכר לאחר שסיים ברכת מחיה מתים קודם שהתחיל ברכת אתה קדוש אומרו במקום שנזכר [ראה בהערה הבאה בזה], מוכח להדיא שאף לראבי"ה אין צריך לחזור למכלכל חיים אלא יכול לאומרו במקום שנזכר. ובאמת ליעקב כתב לדחות ראית הב"ח שדעת הראבי"ה שרק באופן שסיים את הברכה אומרו במקום שנזכר כדי לא לעבור על לא תשא, שהרי לאחר שסיים הברכה אינו יכול לחזור לאמצע הברכה, וחייב לחזור לראש הברכה ובזה חשש הראבי"ה שלא לעבור על לא תשא, אך אם נזכר באמצע הברכה חוזר למכלכל חיים. **יד. ראה** בהערה הקודמת שהבאנו את דעת הראבי"ה שאם נזכר לאחר שסיים ברכת מחיה מתים קודם שהתחיל ברכת אתה קדוש אומרו במקום שנזכר, והוכיח כן מהא דאיתא בברכות (מט:) לענין ברכת המזון, טעה ולא הזכיר של ר"ח [-לא אמר יעלה ויבוא וכו'] אומר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל, ומפרשת הגמרא לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב אבל פתח בהטוב והמטיב חוזר לראש, מוכח שקודם שמתחיל ברכה שאחריה יכול לאומרו במקום שנזכר, וכן פסק השו"ע (סס ס"ו). והקשה הגר"א (סס) כמה קושיות, א. אדרבה מהתם מוכח איפכא שהרי הוצרכו לתקן שם ברכה חדשה 'ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל', ואם הדין הוא שאומרו במקום שנזכר ראוי היה שיאמר רק יעלה ויבוא, ומוכח שאין אומרים במקום שנזכר. ב. הלא הרא"ש גופיה בברכות (פ"ז סי' כג) דחה ראייתו, עי"ש, ומדוע השו"ע פסק כן להלכה. ג. דאמרינן התם בברכות טעה ולא הזכיר [-יעלה ויבוא] בעבודה [-בתפילת שמו"ע בברכת רצה] חוזר לעבודה, ושם בגמרא מיירי כשלא התחיל עדיין ברכת מודים, שהרי אמרו שם נזכר בהודאה וכו', ומוכח שכשאמרו טעה ולא הזכיר בעבודה, היינו לאחר ברכת עבודה [-רצה וכו'] קודם ברכת הודאה [-מודים אנחנו לך וכו'], הדין שחוזר לעבודה ואין הדין שיאמר במקום שנזכר, וא"כ ה"ה כשנזכר לאחר שסיים ברכת מחיה המתים הדין הוא שיחזור לראש, ותימה על השו"ע שפסק כראבי"ה והרא"ש, ובביאור הלכה (סס ד"ה נ[illegible] חתימה) הוסיף להקשות שהרי אף בראשונים מצינו שחלקו על הראבי"ה והרא"ש, הלא הם הריא"ז, בספר ברכה משולשת בתוספות ר"י חסיד בשם רבו, ובהגהת סמ"ק, וכן משמע מהרמב"ם כמו שהובא בב"י, וכן פסק בספר קיצור שו"ע. ולכך הסיק הביה"ל שאף שלהכריע נגד השו"ע קשה מאד אחרי שהרבה והרבה מגדולי האחרונים סוברים כשיטת השו"ע ויישבו בדוחק את כל הקושיות, אך באופן שלאחר שאמר בא"י נזכר ששכח לומר משיב הרוח יסיים למדני חוקיך ויחזור למשיב הרוח ויגמור כסדר. [הט"ז (סס ס"ק יג) כתב בשם הלבוש שהטעם שמועיל הזכרת גשם בין ברכת מחיה מתים לברכת אתה קדוש משום דהוי כסיים בחתימה אריכתא מחיה המתים ומשיב הרוח ומוריד הגשם, וא"כ לדבריו אסור לשהות כלל בין מחיה מתים למשיב הרוח, וכתב עלה הט"ז 'שזה אינו בלי שום ספק, אלא אפילו אם שהה קצת אחר סיום הברכה ונזכר קודם שאמר ברכה שאחריה אומרה באותו פעם וזה פשוט לא ניתן לשום פלפול לפי ענ"ד'. והמשנ"ב (ס"ק נ[illegible]) הכריע שנכון לכתחילה שיאמר מיד לבל ימתין לאחר כדי דיבור]. **טו. וכ"כ** הראב"ד הובא בר"ן, ובמכתם, וכ"כ הרא"ה שכל שמזכיר גשם שלא בעונתו חוזר, וכל שאינו מזכיר בעונתו חוזר, והזכרת טל ורוח לא מעלה ולא מוריד. **טז. כתב** הריטב"א שלשיטה זו יש ליישב קושית רבים מדוע רבי חנינא לא אמר ג"כ על מוריד הטל שאין בו חזרה כמו שאמר בענין הרוחות, וסמך רק על סוף דבריו שאפילו אמר מפריח הטל אין מחזירין אותו. כיון שלשיטה זו כבר רמז אותו בענין הטל, שהרי כשלא אמר בימות הגשמים מוריד הגשם שמחזירין אותו היינו אף כשאמר מוריד הטל כמנהגו בימות החמה, ואין החזרה אלא משום שלא הזכיר גשם ולא מפני שהזכיר טל, וכן בימות החמה שאמר מוריד הגשם מחזירין אותו, מפני שאמר מוריד הגשם ולא מפני שלא אמר מוריד הטל, ובזה הורה לנו רבי חנינא שאם הזכיר טל בימות הגשמים או שלא הזכירו בימות החמה אין בכך כלום. **יז. כתב** הרמב"ן שדווקא לענין הזכרת גבורותיו של הקב"ה אמרינן שאם הזכיר רק טל אינו חוזר, אולם בברכת השנים אם לא שאל על הגשמים אלא על הטל הדין הוא שחוזר, והטעם בזה כיון שגבורות גשמים שענינו לשבח את הקב"ה הוא אף בטל, אולם בשאילת גשמים שענינו בקשת הגשמים אין מועיל לשאול טל במקום שצריך שאילת גשמים. אמנם השלטי גיבורים (נרכות יט: מופ ד) הביא שרבני צרפת כתבו שגם בשאילת גשמים אם שאל טל סגי. השו"ע (סס ס"ד) פסק כדעת הרמב"ן, וראה במג"א (סק"ז) ובט"ז (סק"ד) מש"כ לבאר בטעמו של השו"ע. **יח. וכתב** שאפשר לומר עוד שכיון שטל דברכה נעצר, ואם כן כי מדכר טל בימות הגשמים כיון דבכלל טל הוי טל של ברכה, אמרינן דהרי הוא כאילו הזכיר גשם. **יט. כך** פירש התפארת שמואל (נרכות פ"ד מופ יג) את דברי הירושלמי. **כ. ראה** עוד באור שמח (תפילה פי"א ה"ח) שכתב כעין טעם זה. **כא. וראה** מה שנתבאר בקטע הקודם שהרא"ש כתב דלענין הזכרה חלוק הבבלי עם הירושלמי והתוס' נסתפקו בזה. **כב. ביארו** האחרונים שדעת הרמב"ם שמה שמזכיר בשומע תפילה הוי בקשת צרכים בעלמא ואינו מדין מטבע שטבעו חכמים, ולכך אם לא הזכיר בשומע תפילה חוזר לברכת השנים, אולם הירושלמי סובר שהשאלה בשומע תפילה אף היא בכלל מטבע שטבעו חכמים בתפילה, ולכך אם לא הזכיר בשומע תפילה חוזר רק לשומע תפילה [ראה בספר הזכרון לבעל הפחד יצחק (סי' ח)]. **כג. וכ"כ** הריטב"א. **כד. אולם** הריטב"א ביאר בכוונת הרי"ף חוזר לראש היינו לברכת השנים שהיא ראש לשאלה, א"נ שהרי"ף איירי לאחר שעקר רגליו. ובשלטי גבורים כתב שמה שכתוב ברי"ף שחוזר לראש הוא טעות סופר. **כה. כתב** הריטב"א שבאופן שמתפלל בציבור אין צריך לחזור התפילה, כיון שיוצא ידי חובה במה ששמע מהשליח ציבור, ואע"ג דקיי"ל שבשאר ימות השנה אין ש"צ מוציא ידי חובה רק את מי שאינו בקי בתפילתו, היינו דווקא במי שלא התפלל, אולם המתפלל וטעה עשאוהו כאינו בקי וש"צ מוציאו, אך דווקא כשישמע חזרת הש"צ מתחילה ועד סוף, אולם הרמב"ם (תפילה פי"א ה"ג) פסק שבשלוש ברכות הראשונות לעולם חוזר. **כו. כתב** הריטב"א שש"צ שטעה בתפילתו בלחש אין לו לחזור התפילה מפני טורח הציבור, אלא יוצא בתפילה שסודר בקול רם. משמע מדברי הריטב"א שאף כשטעה בשלוש ברכות הראשונות אינו חוזר, וכן נראה דעת הטור (סי' קכו). אולם הרמב"ם (תפילה פי"א ה"ג) פסק שטעה בשלוש ברכות הראשונות לעולם חוזר, וכן פסק השו"ע (סס ס"ד), והביא המשנ"ב (סק"ז) מהלבוש שדווקא כשנזכר קודם שהשלים תפילתו שאין בזה טורח ציבור כ"כ, אבל אחר שהשלים תפילתו אינו חוזר. **כז. לשון** הירושלמי הוא כלשון התוס' ש'אין מחזירין אותו'. וראה בטור (סי' קכו) שכתב בדברי הירושלמי, ש"צ שדלג ב' או ג' ברכות 'אין מסלקין אותו' חוץ ממי שלא אמר התוס' (סס ד"ה מהני) שדווקא צרכיו מותר לשאול בשומע תפילה כיון שהוא מעין התפילה, אבל הזכרה ושאר שבחים שאינם מענין ברכת שומע תפילה אסור לאומרם שם. [ובתוס' (סס ע"ב ד"ה הא) נסתפקו האם להלכה הבבלי חולק על הירושלמי]. בהגהות מלא הרועים (סס) ביאר באופן אחר, ששאילת גשמים אינו מעיקר נוסח הברכה אלא שחז"ל תיקנו לבקש גשמים ותיקנוה בברכת השניםג, ולכך אם לא שאל בברכת השנים שואל בשומע תפילה, משא"כ הזכרת גבורות גשמים הוא חלק מנוסח הברכה ואם לא הזכיר הרי הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים, וממילא אין מועיל להזכירו בשומע תפילה.

שכח להזכיר או לשאול ונזכר קודם שעקר רגליו

שם. עוד כתבו התוס' (סס) בשם הירושלמי שכששכח ולא הזכיר בשומע תפילה אם נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לשומע תפילה, ואם נזכר לאחר שעקר רגליו חוזר לראשכא. ולענין אם שכח לשאול גשמים בברכת השנים, ואף שכח לשאול בשומע תפילה ונזכר קודם שעקר רגליו, שאף בזה דעת הירושלמי שחוזר לשומע תפילה, וכן כתבו התוס' (נרכות סס). הרמב"ם (תפילה פי"א ה"ח) חולק וכתב שחוזרכב לברכת השניםכג. והרי"ף (ח:) פסקכד שאם נזכר לאחר שומע תפילה חוזר לראש התפילהכה. להלכה כתב הרא"ש (נרכות פ"ד סי' יד) שהבה"ג פסק כרמב"ם שחוזר לברכת השנים, ויש לסמוך עליו דכל דבריו דברי קבלה הן, וכן פסק השו"ע (סי' קיז ס"ה).

שליח ציבור שטעה בתפילתו האם מחזירין אותו

שם. עוד כתבו התוס' (סס) פסק רבינו יהודה ששליח ציבור אין מחזירין אלא כשטעה באחד משלש ברכות אלו: תחיית המתים, בונה ירושלים, ברכת ולמלשינים. משום שבשלש ברכות אלו אם טעה נראה ככופריג. הקשה השפת אמת שכל החילוק בין שלש ברכות אלו לשאר ברכות התפילה הוא, שבשלש ברכות אלו הדין שש"צ שטעה מסלקין אותו ומעמידין אחר במקומו לחזור התפילה, משא"כ אם טעה בברכות אחרות. אבל י"ל שגם בברכות אחרות אם טעה חוזר הש"צ התפילה אלא שאין צריך להעמיד אחר במקומו, ומנין לתוס' לומר שגם לא יחזור הש"קכז.

רוחות שבזמן ירידת הגשמים נעצרים

ולא מיעצרי, והתני רב יוסף 'ועצר את השמים' מן העבים ומן הרוחות וכו'. הקשה בהגהות חשק שלמה מדוע הגמ' אינה מקשה כן על הברייתא לעיל (ג.) דתניא, בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר וא"ר חנינא לפי שאינן נעצרין, והתם היה לגמ' להקשות ולא מיעצרי והתני רב יוסף וכו'. ותירץ שדברי הברייתא לעיל הם ברוחות שמנשבין בעולם בכל יום שלא בזמן המטר, ורוחות אלו לעולם אינם נעצרים, אך בברייתא זו דתני רוחות בהדי עבים משמע שדברי הברייתא הם ברוחות שמנשבין בזמן המטר, וע"ז מקשה והא זימנין דמיעצר כדתני רב יוסף[כח].

בביאור תירוץ הגמרא הא בחרפי הא באפלי

הא בחרפי הא באפלי. פירש רש"י[כט] שעבים [-עננים] הבאים לפני המטר אינן עצורות, אך עבים הבאים לאחר המטר שהן שניות למטר נעצרות. תוס' (ד"ה הא בחרפי) חולקים ופירשו שחרפי ואפלי היינו פירות שגדלו מוקדם ופירות שגדלו מאוחר, שלפירות המתבכרות העבים נעצרים וניזוקים הפירות, אך לפירות המאוחרות אין נעצרים העבים, ולא חייבו להזכיר העבים כיון שדי לנו בפירות המאוחרים[ל]. וכתב השפת אמת שלפירש"י יש להקשות שהרי לשון הפסוק הוא 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר' וגו', ואם הכוונה שרק עננים שלאחר המטר נעצרים, הרי כיון דקאמר ולא יהיה מטר ממילא גם לא יהיו עננים שאחר המטר, ולשון הפסוק הוא מתחילה ועצר ואח"כ ולא יהיה מטר. וכתב השפת אמת שאפשר שמשום טעם זה מיאנו תוס' בפירוש רש"י[לא]. אולם כתב שם שלפירש"י יש ליישב שהם ב' עונשים שיהיו זה אחר זה, בתחילה יהיה העונש רק ממניעת העננים, וכשמוסיפין לחטוא ימנע כל המטר ג"כ.

מדוע אין חיוב להזכיר עבים

שם. רש"י פירש שכיון שאין כל העבים נעצרים לא חייבו להזכיר. הקשו האחרונים[לב] א"כ מה מקשה הגמ' אח"כ מדוע אין מזכירין רוח שאינה מצויה והא חזיא לבי דרי, והרי כיון שיש רוחות שאינן נעצרות לא חייבו להזכיר. ותירץ הגבורות ארי שכל שהעולם יכול להתקיים אפילו אעצרי לא חייבו חכמים להזכיר, ולכך שפיר מקשה הגמ' שנחייב להזכיר רוח שאינה מצויה משום שאין העולם מתקיים בלעדיה כיון שהיא נצרכת לבי דרי. השפת אמת תירץ שהעבים כולם אחד הן אלא שיש שבאים קודם המטר ויש אחר המטר, ולכן כיון שהעבים שלפני המטר לא מיעצרי לא חייבו להזכיר, אולם ברוחות ודאי שיש יותר גבורה ברוחות שאינן מצויין מברוחות מצויין וא"כ שפיר שייך להזכיר הרוחות שאינן מצויין לחוד.

איזה רוח זורה את הקשין מן התבואה

רוח שאינה מצויה חזיא לבי דרי. פירש רש"י לזרות הקשין מן התבואה. מבואר שכדי לזרות את הקשין אין די ברוח מצויה אלא צריך רוח שאינה מצויה. הקשה המצפה איתן שמגמרא זו קשה על דברי רש"י במסכת ב"ק (פ. ד"ה כגון) שכתב שהזורה בשבת חייב גם כשזרה ברוח מצויה.

באופן דרשת הפסוק

מעלי תלגא לטורי כחמשה מטרי לארעא שנאמר 'כי לשלג יאמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו'. פירש רש"י שמשמע בפסוק שהשלג טוב להר כחמשה מטרי, משום שבלשון הפסוק דרשינן גשם, מטר, וגשם הרי כאן שלוש, ומטרות לשון רבים הרי כאן שנים, נמצא שביחד הם חמש. הקשה הגבורות ארי שאיתא בגמרא (יומא מ.) אמר ר' יהושע עולם מן הצדדים נברא שנאמר כי לשלג יאמר וכו', ופירש רש"י כי לשלג יאמר תעשה ארץ, ומהיכן, גשם מטר וגשם מטרות, מד' צדדים הורידו והגשימו להעשות ארץ, ומוכח שגשם מטר וגשם מטרות אינם נחשבים אלא ארבע. ותירץ שהרי ר' אליעזר וחכמים התם חולקים על דעת ר' יהושע וסוברים שעולם מאמצעיתו נברא או מצידו נברא, ולשיטתם דרש רבא פסוק זה לענין מטר.

ד.

ביאור דברי רבא 'כיון דנבט נבט'

האי צורבא מרבנן דמי לפרצידא דתותי קלא דכיון דנבט נבט. פירש רש"י, כשם שהגרעין הנמצא תחת גוש קרקע כשמתחיל לבצבץ ולעלות עולה למעלה, כך תלמיד חכם כיון שיצא שמו הולך וגדל למעלה. ובקרן אורה האריך לפרש ביתר ביאור שכשם שהפרצידא [-הגרעין] המונחת תחת חתיכת עפר או אבן לא תקשה עליו כי אם ראשית התחלתה לצמוח, אבל אם כבר מצאה לה פתח לעלות ולצמוח אין האבן עומד בפניו עוד ועולה למעלה, כן לב נבון לא יוקשה לו כי אם התחלת פתיחת שערי לבו וגלילת האבן הגדולה אשר הושמה על פתחיה ואינה מנחת לכוחות הנפש לעלות ולצמוח, ואם היה ה' בעזרו ומצאה לו פתח לצאת ממסגר האבן אז יקל לו לעלות מעלה מעלה. **ובמרומי** שדה ביאר באופן אחר, שכמו הגרעין שתחת העפר אינו יכול לצמוח אם לא יעלימו בעלים את עיניהם ממנו ויניחוהו לרקבון, ורק צריכים להשקות את העפר שמעליו, אבל לא לראות הגרעין היאך שהוא מרקיב, ורק בדרך זה הרקבון עולה וצומח, כך תלמיד חכם מוכרח לסבול בתחילתו, עד שיצמח ויצא לאור כבודו.

גם ת"ח שהוא רך בשנים אמרינן שאורייתא הוא דקא מרתחא ליה

האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה. הקשה הבן יהוידע מדוע נקט רבא דבריו על צורבא מרבנן שהוא ת"ח רך בשנים, ולא אמר בסתמא האי תלמיד חכם דרתח. ותירץ ע"פ מה שאמרו חז"ל שהכעס מקצר ימיו של אדם דכתיב (איוב יד ה) 'קצר ימים ושבע רגז', וזה מה שנתכוון רבא לחדש שלא מיבעיא תלמיד חכם גדול בשנים שרתח, שמוכח שאין כעסו מחמת היצר הרע שהרי הוא גדול בשנים והכעס מקצר ימיו של אדם, ומוכרח לומר שסיבת הכעס היא מן התורה ואורייתא הוא דקא מרתחא ליה ולכך אינו ניזוק, אלא אפילו תלמיד חכם רך בשנים ג"כ אין תולים את כעסו משום טבעו ושהוא מצד היצר, אלא אורייתא הוא דקא מרתחא ליה.

מדוע אורייתא מרתחא ביה

שם. פירש רש"י שמתוך שיש לו רוחב לב ע"י התורה יותר משיב לליבו משאר בני אדם וקמ"ל שחייבים לדונו לכף זכות. בשיטה לבעל הצרורות הקשה וכי התורה מוציאתו לדרך רעה, והרי בהרבה מקומות גינו חז"ל את מידת הכעס שהיא כעבודה זרה, ופירש שבא להוציא הת"ח מכלל עונש אם פעם אחת ידבר קצת בכעס, שת"ח מתוך שעוסק בתורה נפשו עולה למעלה ומואס אורחות עקלקלות ובכל קנייני העולם הזה, וכשמדברים עימו בעסקי קניני עוה"ז כועס. במהרש"א ביאר שיש לדון הת"ח לכף זכות, שהתורה היא דבר רוחני דומה לאש כמ"ש אש דת למו שהיתה כתובה לפניו באש שחורה על גבי אש לבנה וכשתבא התורה בגוף הת"ח היא מרתחת את הגוף ומביאו בטבע לידי כעס שהוא מרתיח הלב.

תחיית המתים שמא כופר הוא בתחיית המתים, ומכניע זדים שמא אפיקורס הוא, בונה ירושלים שמא אינו מאמין בביאת המשיח. **כח. עוד** כתב שם בהגהות חשק שלמה שמה שאנו האשכנזים נוהגים שהש"צ מזכיר משיב הרוח ומוריד הטל ביו"ט הראשון של פסח במוסף ואינו מזכיר כן כל ימות השנה [כן פסק הרמ"א (סי' קיד ס"ג)], הוא כדי לבקש על הטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים וזה יהיה בחג הפסח, כמש"כ הטור או"ח (סי' תנ) בשם הגאונים שהטעם שאנו קורין בהפטרת שבת חוה"מ פסח על העצמות היבשות, משום שקבלה בידם שתחית המתים תהא בחג הפסח בב"א, [וראה עוד בדרכי משה (שם) מש"כ בזה]. **כט. וכן** פירש רבינו גרשום. **ל. כן** פירשו בגבורות ארי. ובמאירי פירש ג"כ שחרפי ואפלי קאי אפירות אלא שפירש שודאי פעמים נעצרים ומה שכתב שאין נעצרים ר"ל שאין בעצירתם שום היזק, ומה שדרשו ועצר בעבים הא בחרפי הא באפלי לאותם שנזרעו תחלה אין בעצירתם שום היזק ודי להם בגשמים, אבל לאותם שזרעו אחר הגשמים אף הם צריכות להם להעמיד לחות הארץ ואעפ"כ אין צרכן גדול שנחייב בכך בהזכרתם. **לא. בספר** רצוף אהבה כתב שהתוס' מיאנו בפירוש רש"י משום שכיון שמעמיד הפסוק 'ועצר את השמים' באפלי, קשה הרי נאמר שם 'ולא יהיה מטר' ואם כן כיצד שייך לומר שיעצור את הגשמים שאחריו, הרי המטר עצמו נעצר ולא בא לעולם כלל. ולכך פירשו ש'ועצר' עולה על חרפי. **לב. הרש"ש**, והגבורות ארי.

אוצר החכמה 18/06/2018

לאיזה צורך מותר לתלמיד חכם לכעוס

כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם. הקשה הגבורות ארי דאיתא במסכת פסחים (סו:) 'ריש לקיש אמר כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו', והיאך קאמר הכא רב אשי שכל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח. תירץ הגבורות ארי שצ"ל שדברי רב אשי הם כשנצרך לכעוס כגון להטיל אימה על התלמידים ועל שאר העם ולזרוק בהן מרה, וברור לו שאם לא יכעוס לא יתקבלו דבריו ואי אפשר בענין אחר, אבל אם יודע שישמעו דבריו אף בלא לכעוס וזריקת מרה אסור לכעוס, וע"ז איתא שאם כועס חכמתו מסתלקת ממנו[א] [עיי"ש מש"כ שלכך נענש משה כשקצף על פקודי החיל, לפי שצדיקים היו, ואף אם היה אומר להם בנחת היו מקבלים דבריו].

הרי אמרו 'לעולם יהא אדם רך כקנה'

שם. הקשה המרומי שדה והא לקמן (כ:) אמרינן 'לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז'. ותירץ שדברי הגמרא לקמן אמורים באופן שאין ראוי להקפיד וע"ז אמרינן שיהא רך כקנה, אולם דברי הגמרא בסוגייתנו אמורים בצורבא מרבנן שאמרינן אורייתא הוא דקא מרתחא ליה, ובזה אמר רב אשי שת"ח שאינו קשה כברזל, והיינו שהתורה לא מרתחא ליה אינו ת"ח. ובעלי יוסף הביא בשם היערות דבש שאם ת"ח צריך לכעוס, צריך שהכעס יהיה רק מהשפה ולחוץ, אך בתוכו יהא רך כקנה שהכעס לא יהא מהלב והנפש.

עוד הקשה האגרות משה (או"ח סי' נ) שרבינו גרשום פירש מימרא דרב אשי כל ת"ח שאינו קשה כברזל, היינו שקשה לרצותו בשעת כעסו, והקשה מהמשנה באבות (פ"ה משנה יד) דתנן קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד, כלומר שת"ח צריך להיות נוח לרצות. ותירץ שהכא מיירי בת"ח בשעה שמורה הוראות שצריך לכעוס כדי שישמעו לו העם בדיני תורה, ולא יהא נוח לרצות כדי שלא יאמרו שמפני שיודע בליבו שהאמת הוא לא כפי מה שהורה ואינו רוצה להודות שטעה לכך הוא נוח לרצות, ועל ידי כך יבוא מכשול בדין זה וגם בדינים אחרים שלא יחושו להוראותיו שיאמרו שאינו ת"ח הראוי לסמוך עליו[ב]. אולם המשנה באבות נאמרה כשכועס על דבר שעשו שלא כהוגן, וידוע ומפורסם גם לעלמא וגם לעושה עצמו שהמעשה שנעשה הוא דבר רע, ולא יטעו בו כשיהיה נוח לרצות, אלא יבינו שהוא ממדה הטובה שצריך להתנהג בנחת וברצון עם הבריות, ובאופן זה נאמרה המשנה באבות שקשה לכעוס ונוח לרצות חסידו[ג].

האם רבינא חולק על רב אשי

אפ"ה מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא. ביאר המהרש"א (נחלות יעקב) בדברי רבינא שהת"ח מחויב להתרחק ממידה רעה זו ולהרגיל את עצמו לא לכעוס. ולפירושו רבינא חולק על דברי רב אשי וסובר שת"ח בכל האופנים צריך לדבר בנחת ולא לכעוס. וכן מבואר במאירי שפירש את דברי רבינא שתלמיד חכם אע"פ שתורתו מכעיסתו בשעה שרואה מעשי בני אדם מכוערים[ד], ראוי לו למעט בכעסו כמה שאפשר וללמדם בנחת, כדי שיערבו דבריו על שומעיהם ויקבלו דבריו, וכדי לא לגרום בעצמו שום נזק [ע"י כעסו]. אמנם הגהות יעב"ץ ביאר שרבינא אינו חולק על דברי רב אשי אלא שבא לבאר את גנות הכעס, אבל ודאי שכדי לעמוד על דעתו בדברי תורה ולעשות משפט צדק, צריך הת"ח להיות קשה כברזל לעולם, ולקנות לב אריה, המס ימס הפושעים ומורדים, יאמיץ כח בגבורתו לשבר מלתעות עול, לא ישוב מפני כל, ולא יהיה רך לבב כנשים, ועל זה נאמר (ישעיה ג יב) 'עמי וגו' ונשים משלו בי'.

רמז מהכתוב לשלשה ששאלו שלא כהוגן

שלשה שאלו שלא כהוגן וכו'. כתב בהגהות ר' אייזיק חבר רמז לשלשה ששאלו שלא כהוגן מן הפסוק 'איש כי ידור נדר' איש ר"ת אליעזר יפתח שאול, וע"ז אמר הכתוב 'לא יחל דברו' ר"ל שהקב"ה קיים את בקשתם ולא חיללם ונזדמן להם כהוגן אף שבמאמרם משמע אפילו חגרת ואפילו סומא, אבל לאחד מהם 'ככל היוצא מפיו יעשה' וזהו יפתח שנזדמנה לו בתו כפי שהיה משמע מדיבורו.

מדוע לא מנה את כלב ששאל שלא כהוגן

שם. הקשו התוס' (ד"ה שלשה) מדוע רב שמואל בר נחמני לא מנה ג"כ את כלב בן יפונה ששאל שלא כהוגן, שאמר 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה' ואפילו ממזר או עבד. תירצו התוס' בשני דרכים, א. שכלב נתכוון לומר שהאיש אשר יוכל לחזור על ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה אתן לו את עכסה בתי לאשה, ולכן לא חשש שיהיה ממזר או עבד[ה]. ב. שלעכסה היתה צניעות יתירה והיה סומך על זכותה וזכותו שלא יזווגו לה אלא כפי מעשיה[ו], כדאיתא בסוטה (ג:) אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו[ז]. רבינו חננאל תירץ ששאול וכלב שוין שהרי בשניהם המעשה היה שהבטיחו את בתם לאשה, ולכן רב שמואל בר נחמני לא מנה את כלב בפני עצמו. בעיון יעקב תירץ שכלב התנה תנאי זה שהאיש אשר יכבוש את קרית ספר ולכדה יתן לו כלב את בתו לאשה, רק עם בני יהודה ההולכים אתו למלחמה, ואיתא בקדושין (עו:) שלא היו לוקחין למלחמת בני יהודה אלא המיוחסין בלבד [אמנם במדרש רבה (מיי שרה פ ג) הגירסא ארבעה שאלו שלא כהוגן, לשלושה השיבו כהוגן [-אליעזר כלב ושאול], ולאחד [-יפתח] השיבו שלא כהוגן].

הטעם שליפתח השיבו שלא כהוגן

לשנים השיבוהו כהוגן לאחד השיבוהו שלא כהוגן. הקשה ביפה תואר (נ"ך פ ד) מדוע לאליעזר ושאול השיבו כהוגן וליפתח השיבו שלא כהוגן. ותירץ שאליעזר היה בדרך תפלה לה' וגם בטח בזכות אברהם ויצחק שלא תצא לפניו אשה שאינה ראויה, וגם שאול בטח בהקב"ה שהתשועה והניצחון לישראל ייעשה ע"י איש הגון, אבל יפתח תלה נדרו באשר יצא מדלתי ביתו וזה דברים שאינם מושגחים מאת ה', שהיה לו לומר והיה הטהור אשר יצא מדלתי ביתי, וכיון שלא נזהר בלשונו זימן לו הקב"ה שלא כהוגן. ובשו"ת בנין שלמה (מי' על התורה פרשת מי שרה) תירץ בן קנז החזיר את ההלכות ע"י פלפולו בלבד ולא ע"י רוח הקודש, כדאיתא בתמורה (טז.) שעל רוח הקודש ונבואה קרינן 'לא בשמים היא'. **ו. הקשה** השפת אמת לפי"ז מדוע אמרינן שאליעזר שאל שלא כהוגן והרי סמך על זכותו של יצחק בן אברהם שוודאי יזווגו לו אשה טובה. ותירץ שהטעם שאין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו משום דכתיב 'כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים', ופירש רש"י שם (ד"ה כי) שלא יזדווג ממשלת רשע בגורל צדיק, וא"כ ענין זה שייך דווקא בעבד וממזר שהם נקראים רשע, אבל לענין שלא יזדמן סומא או חיגרת זה אין תלוי בזכות וחובה, ולכך אליעזר שאל שלא כהוגן משום שלענין סומא או חיגרת לא יכול היה לסמוך על זכותו של יצחק בן אברהם. והקשה א"כ מדוע כלב לא חשש שמי שינשא לבתו עכסה יהא לו מום בגוף, ותירץ שאשה בכל דהו ניחא לה. עוד כתב השפת אמת שבאליעזר לא שייך כלל תירוץ התוס', משום שמה שאמרו בסוטה שאין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו היינו שיהיה נסבב מן השמים שידורו יחד, וא"כ לענין יצחק אבינו אף אם אליעזר יקדש לו אשה שאינה ראויה ליכא משום לא ינוח שבט הרשע שהרי בידו לגרשה ולא ידורו יחד, ולכך לא שייך בו המימרא שאין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו, משא"כ בעכסה אם יקדשנה מי שאינו הגון אין בידה לצאת מרשותו, ע"ז כתבו התוס' שהיה סומך על זכותו וזכותה שלא יזווגו לה אלא לפי מעשיה. **ז. הקשה** בספר רצוף אהבה שבגמ' בסוטה מבואר שרק בזיווג שני מזווגין לפי מעשיו. תירץ השפת אמת שהרי איתא שם בסוטה שזיווג ראשון מכריזין ארבעים יום קודם יצירת הוולד, וא"כ לא היה לכלב לחוש שמא תנשא למי שלא נגזר עליה, שממה נפשך אם הנושאה הוא זיווג ראשון אצלו הרי נגזר עליה לינשא לו ולא תמלט ממנו, וכל חששו היה רק לענין זיווג שני ובזה יש

א. הבן יהוידע כתב שביאור דברי רב אשי כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח, לא נאמר לענין כעס, אלא על דרך מה שאמרו ביומא (כג:) 'כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח', וכוונת המאמר שראוי לת"ח להקפיד על בזיונו אך לא לכעוס, וזה הביאור שת"ח צריך להיות קשה כברזל להקפיד על בזיונו ולא יוותר למבזים, וזה אף כוונת רש"י שכתב 'קפדנים וקשים כברזל, והיינו על בזיונם, אבל ודאי צריך שלא יהא בזה תערובת כעס דכתיב (קהלת ז ט) 'והסר כעס מלבך'. **ב. והוסיף** שם האגרות משה שלפי"ז מדויק לשון רב אשי שאמר 'אינו ת"ח', דלכאורה היה לו לרב אשי לומר שת"ח שאינו קשה כברזל לא טוב הוא עושה. אלא שכוונת רב אשי לומר שאם הת"ח לא יהיה קשה כברזל כשמורה הוראותיו יאמרו עליו שאינו ת"ח ואין לסמוך על הוראותיו והנהגותיו, ולא יהא התועלת שיש בעיר מתלמידי חכמים. **ג. הרבינו** יונה בפירושו למסכת אבות (שם) כתב לדייק מלשון התנא 'קשה לכעוס', שלפעמים צריך האדם לכעוס לקנאת ה' כפנחס, ולכך אמר קשה לכעוס שיש לו לכעוס אך בקושי, ונוח לרצות היינו מיד בעוד כעסו עליו ולא אחר שיסור כעסו ממנו. וכתב האגרות משה (שם) [לשיטתו] שכיון שהיה ידוע ומפורסם במעשה של פנחס שהיה מעשה רע לכך לא היה שום חשש שפנחס יתרצה מיד, משום שיבינו הכל שהוא ממדת החסידות וטוב לבב שבו. **ד. המאירי** חולק על רש"י, שברש"י כתב שהת"ח כיון שיש לו רוחב לב לכך הכעס מצוי אצלו יותר, ואילו המאירי פירש שכעס הת"ח הוא כיון שרואה מעשים מכוערים. **ה. ביאר** רש"י וכ"כ המהרש"א בחדושי אגדות שכדי לחזור על כל ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה צריך שיהא לאדם רוח הקודש, והא קיי"ל (נדרים נה.) שאין השכינה שורה אלא על המיוחסים שבישראל, ולכך לא חשש שיהא ממזר או עבד. והקשה המהר"ץ חיות והרי עתניאל

ששאול ויפתח סמכו שכשם שאליעזר שאל שלא כהוגן והשיבו לו כהוגן כך גם להם ישיבו כהוגן, אלא שאליעזר ושאול ניחשו בענין זיווג, ובזיווג לא חששו לקלקל שהרי איתא בסוטה (ג.) שארבעים יום קודם יצירת הוולד מכריזין בת פלוני לפלוני, ולכך לא חששו שמא יקלקלו במה שניחשו משום שכבר נגזר קודם יצירתם מה יהא זיווגם, אך יפתח שתלה נדרו בדבר שתלוי ברצונו, ואפשר שישיבו לו שלא כהוגן, לכך לא היה לו לנדור, והשיבוהו שלא כהוגן.

האם האבות קיימו את כל התורה

יכול אפילו חיגרת אפילו סומא. הקשו תוס׳ (ד״ה יכול) מדוע לא אמר רב שמואל בר נחמני שהסיבה שאליעזר שאל שלא כהוגן משום שהיה לו לחוש שמא תהא הנערה ממזרת או שפחה כמו שאמר על שאול. תירצו תוס׳ בשם רש״י (לפנינו נמצא לפנינו) שבימי אליעזר לא היה פסול ממזרת משום שעדיין לא ניתנה תורה[ח]. [עוד תירצו שלגבי אשה לא דייקא עלמא אלא ליופי]. הקשה המהרי״ץ חיות והרי האבות קיימו כל התורה (כתובות נ״ב: ונקידושין פב.) וא״כ מדוע לא חשש אליעזר שמא הנערה תהא ממזרת. ותירץ שבעניני נישואין אפילו בעריות גמורים האבות לא היו נזהרים, כמו שמצינו שיעקב נשא ב׳ אחיות ועמרם נשא דודתו. והנה נחלקו הראשונים מדוע נשא יעקב אבינו ע״ה שתי אחיות, הרמב״ן על התורה (ויקרא יח ה) כתב שבחו״ל לא קיימו את כל התורה, משמע שלא ס״ל כתירוץ המהרי״ץ חיות שבעריות לא היו נזהרים. הרשב״א (משובה ח״ח סי׳ נד) כתב שאיתא בגמרא (יומא כח:) קיים אברהם אפילו עירובי תחומין דכתיב ׳וישמור משמרתי מצוותי חוקותי ותורתי׳, ומה שיעקב נשא ב׳ אחיות כתב הרשב״א שם בדרך נסתר וסיים ׳ואיני יכול לפרש יותר ומשכיל על דבר ימצא׳. בשו״ת הרדב״ז (ח״ג סי׳ תרלו) רמז לבאר כוונת הרשב״א עי״ש, והוא תירץ שכיון שיעקב גיירם, מן התורה מותר לישא שתי אחיות גיורות, אלא שרבנן גזרו שלא לישא שתי אחיות מן האם, ואפילו אם תרצה לומר שיעקב נזהר אף מן הדברים שרבנן עתידים לגזור, יודע היה יעקב שלא היו אחיות מן האם אלא מן האב. ובאחיות מן האב לא גזרו רבנן.

מהו שאלתו שלא כהוגן של שאול

שאול בן קיש וכו׳ יכול אפילו עבד או אפילו ממזר׳. הקשה המהרש״א (חדושי אגדות) מדוע נחשב שאול ששאל שלא כהוגן והרי אם יראה שהוא ממזר או עבד לא יתן לו את בתו. תירץ המהרש״א שמ״מ כיון ששאול סתם דבריו ואמר ׳האיש אשר יכנו׳ ולא קאמר ׳האיש הכשר אשר יכנו׳ מקרי שפיר שאל שלא כהוגן כיון דאם יהיה עבד או ממזר לא יתקיימו דבריו.

לענין מה אין שאילת יפתח כהוגן

יפתח הגלעדי וכו׳ יכול אפילו דבר טמא. פירש״י כלב או חזיר. וכ״ה לשון המדרש (ב״ר פ״ג ג) ׳הא אילו יצא חמור או כלב אחד או חתול אחת היה מעלהו עולה׳. הקשה המהרש״א בחדושי אגדות מדוע הטעם ששאל שלא כהוגן הוא משום שמא יצא דבר טמא מפתח ביתו, היה לו לומר הטעם שמא תצא בתו או שאר כל אדם, וכמו שהשיבוהו שלא כהוגן שנזדמנה לו בתו. תירץ המהרש״א שאדם הוא גם בכלל דבר טמא לקרבן וא״כ הכל נכלל בלשון הגמ׳ יכול אפילו דבר טמא. והוכיח המהרש״א דבריו מהמדרש (שם) שנחלקו רבי יוחנן וריש לקיש האם חלה קדושת דמים על בתו של יפתח מכח שבועתו, ר׳ יוחנן אמר הקדש דמים היה חייב, וריש לקיש אמר אפילו הקדש דמים לא היה חייב, דתנן (תמורה פו:) אמר על בהמה טמאה ועל בעלת מום הרי אלו עולה לא אמר כלום״י, הרי שהמדרש הוכיח שעל בתו של יפתח לא חלה קדושת דמים מהמשנה לענין בהמה טמאה, ומוכח שאדם הוא בכלל דבר טמא לקרבן.

מדוע לא התירו נדרו של יפתח

הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם. פירשו רש״י ותוס׳ (ד״ה והיינו) ע״פ המדרש רבה (שם) שהנביא ירמיה מתאונן מדוע היה צריך להקריב את בתו של יפתח לעולה, האם אין שם חכם שיתיר לו את נדרו. ואיתא במדרש רבה: ולא היה שם פנחס[י] שיתיר לו נדרו, אלא פנחס אמר הוא צריך לי ואני אלך אצלו[יג], ויפתח אמר אני ראש קציני ישראל ואני הולך לי אצל פנחס, בין דין לדין אבדה הנערה ההיא. ושניהם נענשו, יפתח מת בנשילת אברים בכל מקום שהיה הולך בו היה אבר נישול ממנו וכו׳, ופנחס ניטלה ממנו רוח הקודש״י.

מה ציוה הקב״ה את אברהם בעקידת יצחק

ולא עלתה על ליבי זה יצחק בן אברהם. פירש רש״י שאע״פ שצויתי לו מעולם לא עלתה על ליבי לשחוט בנו אלא לנסותו. אמנם רש״י בחומש (בראשית כב יב) פירש שהקב״ה אמר לאברהם לא אמרתי לך לשחוט את יצחק אלא רק להעלותו למזבח, ואחר שעלה יכול לירד, כלומר שהקב״ה כלל לא ציוה לאברהם לשחוט את יצחק, ולא כמו שפירש כאן שהקב״ה ציוה לאברהם לשחוט את יצחק אך כוונת הקב״ה היתה רק לנסותו. וכתב השפת אמת שצ״ל שהמדרשים חלוקים.

ביאור מה שכנסת ישראל שאלה שלא כהוגן

אמר לה הקב״ה את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש. פירש רש״י משום שהגשם סימן קללה בקין. ובקרן אורה ביאר שהגשם אינו יורד כי אם כאשר יעלה התהום נגדו ובאתערותא דלתתא [-כאשר יש התעוררות מלמטה], ולכך פעמים הגשם

לסמוך משום לא ינוח שבט הרשע. **ח. הקשה** המהרש״א בחדושי אגדות שהרי אברהם ציוה לאליעזר לקחת אשה ליצחק רק ממשפחת אברהם וכדכתיב (בראשית כד ז) ׳כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק׳, וא״כ אף על זה אליעזר שאל שלא כהוגן דשמא הראשונה שתאמר לו שתה אדוני וגו׳ לא תהא ממשפחת אברהם, ומדוע הגמ׳ לא נקטה ג״כ ענין זה. תירץ המהרש״א שע״ז אליעזר התחנן בתפילה דכתיב (שם יד) ׳ובה אדע כי עשית חסד עם אדוני׳ ופירש רש״י שם ׳כי עשית חסד, אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד׳, ולכך לא נחשב ששאל שלא כהוגן. והוסיף המהרש״א שלפי״ז מתורצת קושית התוס׳ שכיון שהתחנן שתהיה ממשפחת אברהם לא תהיה ממזרת או שפחה, שמשפחת אברהם בחזקת מיוחסין היו. ובספר גבורות ארי כתב שכיון שאברהם ציוה לאליעזר לקחת רק ממשפחתו, מה שאמר אליעזר והיה הנערה וגו׳ היינו דווקא אם תהיה ממשפחתו ולא ממשפחה אחרת ואין במשפחת אברהם שפחה, אבל חיגרת וסומא אפשר להיות במשפחתו משום הכי נקיט להו הגמרא. עוד תירץ המהרש״א שלא נתן הצמידים על ידיה עד שהגידה לו בת מי את כיון שלא סמך לענין היחוס על הניחוש שתאמר לו שתה אדוני, ואף שבסדר הפסוקים בתורה כתוב (פסוק כב) ׳ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו ושני צמידים על ידיה׳ וגו׳ ורק אח״כ (פסוק כג) כתוב ׳ויאמר בת מי את׳ וגו׳, כתב המהרש״א שאין מוקדם ומאוחר בתורה, וכדמוכח מסיפורו של אליעזר ללבן ובתואל דכתיב (שם מז) ׳ואשאל אותה ואומר בת מי את וגו׳ ואשים הנזם על אפה והצמידים על ידיה׳ הרי שקודם שאל לברר יחוסה ורק אח״כ נתן לה המתנות. [אמנם רש״י על התורה פירש כלשון הפסוקים שקודם נתן לה הצמידים ורק אח״כ שאלה בת מי את, כיון שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקב״ה דרכו, ומה שאליעזר סיפר ללבן ובתואל שקודם שאלה בת מי את ורק אח״כ נתן לו הצמידים, פירש רש״י שלא יתפסוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא]. הקרן אורה תירץ על קושית התוס׳ שעל פסול יוחסין לא היתה שאלתו שלא כהוגן משום שסמך עצמו על מידה הטובה אשר יהיה לה לעשות חסד נגד טבע כל אנשי מקומה, ואם כן בוודאי לא יהיה עליה פסול יוחסין. בשפת אמת תירץ קושית התוס׳ שלענין ממזרת או שפחה סמך אליעזר על זכותם של אברהם ויצחק, אך לענין חגרת וסומא שענין זה אינו תלוי בזכות וחובה אמרינן שאליעזר שאל שלא כהוגן (רמב״ן דברים יז יז). **ט. ראה** בגבורות ארי שכתב ע״ז: חלילה לומר כן שיצחק ואברהם אביו לא דקו באשה האסורה להו, חס לאבות העולם מלומר כן עליהם. **י. ביאר** הקרן אורה ע״פ דרכו [ראה בהערה ט] שאיתא בפסוקים (שמואל ב׳ יז ט-יג) ׳וכשוב דוד מהכות את הפלישתי ויקח אותו אבנר ויביאהו לפני שאול וראש הפלישתי בידו, ויאמר לו שאול בן מי אתה הנער׳ וגו׳, וממה ששאל שאול מיד את דוד בן מי אתה מוכח שעיקר שאלתו שלא כהוגן היתה יכול אפילו עבד ואפילו ממזר. **יא. נחלקו** המפרשים מה היה סופה של בת יפתח, דעת המדרש רבה (שם) שלבסוף יפתח הקריבה לעולה, וכ״כ רש״י (שופטים יא לט). אמנם הרד״ק והמלבי״ם והמצודת דוד (שם) כתבו שיפתח לא הקריבה לעולה אלא שהפרישה מבני אדם לשבת בודדה ולעסוק בעבודת ה׳, וכאשר נדר כן עשתה והיתה פרושה מאיש כל ימיה. **יב. רבינו** גרשום כתב ׳הצרי אין בגלעד כלומר שהיה יכול לילך אצל אליהו ומתיר לו נדרו׳, [ולא גרס שהיה יכול לילך אצל פנחס]. ראה מש״כ לעיל (ג.) בילקוט ביאורים בענין יחוס שבטו של אליהו, שי״א שאליהו הוא פנחס דכתיב באליהו קנא קנאתי, וכן בפנחס כתיב בקנאו את קנאתי. עיי״ש. **יג. ובמדרש** רבה (במקומותי פרשה ט ד) איתא לשון אחר ׳היה יכול להפר נדרו ולילך אצל פנחס אמר אני מלך ואלך אצל פנחס, ופנחס אמר אני כהן גדול ובן כהן גדול ואלך אצל עם הארץ זה, בין דין לדין נספית ההיא עלובתא ושניהם נתחייבו בדמיה׳ וכו׳. ובתוס׳ (ד״ה היינו) הגירסא ׳ואמאי לא הלך יפתח אצלו להתיר נדרו אלא מתוך גסות רוחו אמר לא אלך אצלו שאני שופט ונגיד אלא יבוא אצלי, ופנחס אמר ליתי גבאי דאנא נביא ועל ידי תהא פטורה, שהייתי שורה [-גירסת הב״ח מורה] ומתיר הנדר ופוטר אותה׳. **יד. הקשה** היד דוד האם לא היה בעם ישראל חכם אחר שיכול להתיר את נדרו של יפתח חוץ מפנחס, ולכך כתב שאין אנו יכולים לעמוד על סוף דבר זה דמעשה יפתח עד יבוא מורה צדק. אמנם החתם סופר תירץ שלא היה רשות לאף אחד להתיר נדרים כמבואר בעירובין (סג:) שבאתריה דרביה לא לישרי איניש אפילו ביעא בכותחא [-במקום מגוריו של רבו לא ישיב אדם לשאלות בהוראה, ואפילו בשאלות פשוטות כהיתר אכילת ביצה עם חלב].

אינו מתבקש [כשאין התעוררות מלמטה], וכך כנסת ישראל לא מלאו ליבן לשאול מציאותו יתברך בתוכם כי אם ע"י אתערותא דלתתא [כלומר שרק בזמן שבני ישראל יתעוררו לחזור בתשובה רק אז ישרה הקב"ה שכינתו בתוכם], והקב"ה ברוב רחמיו השיבם כהוגן 'אהיה כטל לישראל' כמו שהטל יורד תמיד לעולם אף בלי אתערותא דלתתא, כך הקב"ה ברחמיו וברוב חסדיו ישרה שכינתו לעולם בתוך עם קרובוי.

מדוע נקט רבא את ר' יהושע דברייתא

אמר רבא ר' יהושע היא דאמר משעת הנחתו. הקשה הרעק"א בגליון הש"ס מדוע נקט רבא את ר' יהושע דברייתא שאמר משעת הנחתו ולא נקט ר' יהושע דמתני' שאמר מיו"ט האחרון של חג. וכתב בגבורות ארי לבאר עפ"י דעתו שר' יהושע בברייתא סבר משעת הנחתו היינו מהיום השביעיז ולדעת ר' יהושע במשנתנו מתחילין להזכיר גבורות גשמים רק מהיום השמיני, ולכן נקט רבא שסיפא של המשנה קאי כר' יהושע דברייתא, משום שבמשנה תנן 'סמוך לגשמים', וסמוך לגשמים היינו יום השביעי, שיום השמיני הוא כבר זמן גשמים'. אמנם הרעק"א הביא שבספר המכריע לריא"ז מחק תיבות 'דאמר משעת הנחתו' אלא גרס סתמא מני ר' יהושע היא, ולדבריו אפשר לפרש שהכוונה לר' יהושע שבמשנתנו שמתחילים להזכיר בתפילת שחרית של שמיני עצרת'.

ביאור המשנה אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים

כברכה שאלה והזכרה חדא מילתא היא. פירש רש"י שסברוה שמה ששנינו במשנה אין שואלין את הגשמים הכוונה שאין מזכירין את הגשמים, וביאר בגבורות ארי שכיון שתחילת המשנה הוא בזמן הזכרת גשמים, וכן סוף המשנה העובר לפני התיבה וכו' הוא בהזכרת גשמים לכך מסתבר הדין שאף אמצע המשנה הוא בהזכרת גשמים'', ואף שנקטה המשנה לשון אין שואלין הכוונה שאין מזכירין. אמנם רבינו חננאל ורבינו גרשום ביארו שסברוה ששאלה והזכרה חדא נינהו, היינו שמתחילים לומר את שתיהם ביום אחד, ולכך סובר רבא שהכוונה לרבי יהושע שאמר משעת הנחתו כלומר ביום השביעי, משום שאם נאמר שהכוונה לר' אליעזר שאמר מיו"ט הראשון מתחילים להזכיר, אי אפשר שתהא אף תחילת שאלה באותו יום שהרי ביו"ט ליכא תפילת י"ח [ושאלה היא בברכת השנים, וביו"ט אין מתפללים ברכה זו], אך לר' יהושע שאמר מיום השביעי כלומר בחול המועד, אז אפשר שיהיו תחילתם של שאלה והזכרה באותו יום. ולפי"ז דוחה הגמרא שלעולם המשנה כרבי אליעזר וזמן שאלה לחוד וזמן הזכרה לחוד.

ד:

בתירוץ תרי תנאי אליבא דרבי יהודה

אמר עולא תרי תנאי אליבא דר' יהודה. הקשה הגבורות ארי מדוע תירץ עולא ששני המשניות הם שני תנאים ששנו דבריהם אליבא דרבי יהודה, ולא תירץ הא דידיה הא דרביהא כדתניא לעיל (ג.) רבי יהודה אומר משום רבי יהושע העובר לפני התיבה וכו', שמבואר שרבי יהודה לא אמרה משמיה דנפשיה, ואע"ג שבמשנה תנן סתמא רבי יהודה אומר וכו' ולא הוזכר שרבי יהודה אמרו משמיה דרביה, אפ"ה יש לומר שאמרו משמיה דרביה, דכמו כן מצינו בפ"ח מזבחים (עח.) עיי"ש. ובירושלמי (ה"ג) תירץ שחדא אמר רבי יהודה מעצמו וחדא אמר בשם רבי יהודה בן בתירה, ופירש הפני משה (שם) שמה ששנינו במשנה ברישא העובר לפני התיבה ביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר, היינו רבי יהודה בשם רבי יהודה בן בתירה, ומה ששנינו עד מתי שואלין את הגשמים רבי יהודה אומר עד שיעבור הפסח, רבי יהודה אמרה מעצמוב. אמנם קרבן העדה (שם) נחלק ופירש שרישא רבי יהודה אמר סברתו בשם עצמו, ואת הסיפא אמר משמיה דרבו רבי יהודה בן בתירה. והקשה עליו הרש"ש שהרי הגמ' (לעיל ג.) הביאה ברייתא דתניא ר' יהודה אומר משמיה דר' יהודה בן בתירה העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר, הרי מפורש בברייתא שהדין הראשון ר' יהודה אמרה משמיה דרבו, וסיים שקרבן העדה שגה בזה.

האם שייך שאילת גשמים ביום טוב

א"ל אבי שאלה ביו"ט מי איכא. כתב הטור (סי' קיז) 'ושואלין עד תפילת המוסף של יו"ט הראשון של פסח כל זמן שמזכירין הגשמים'. וכתב הבית יוסף (ד"ה ושואלין) שהלשון בטור אינו מדוקדק שהרי בתפילות יו"ט לא שייך לשאול גשמים בהם [-כיון שאין מתפללין ביו"ט ברכת השנים]ג, אלא צ"ל שכוונת הטור כך היא 'ושואלין עד תפילת המנחה של ערב יו"ט הראשון של פסח' ומשם ואילך פוסקין מלשאול. הב"ח (שם) יישב דברי הטור שכוונתו למה שפסק (סי' רסח) שאם טעה בשבת והמשיך להתפלל תפילת שמונה עשרה של חול, ונזכר באמצע הברכה שטעה, לא שנא בין נזכר באתה חונן לא שנא בין נזכר בברכה אחת משאר ברכות, אינו מפסיק אלא גומר אותה ברכה שהתחיל ולאחר מכן חוזר ומתפלל תפילה של שבת, והטעם משום שמן הדין היה ראוי שגם בשבת יתפללו תפילת שמונה עשרה [כשם שמתפללים בחול], אלא שמפני כבוד השבת לא הטריחו רבנן להתפלל תפילה ארוכה, הילכך אם טעה בשבת והתחיל להתפלל תפילת חול ונזכר באמצע ברכה הדין שגומר את אותה הברכה [כמו שהיה ראוי שיהא מעיקר הדין], וכתב הב"ח שלפי טעם זה אין נפקא מיניה בין שבת ליו"ט, ועל כן כתב הטור שאם בשחרית ביו"ט ראשון של פסח טעה והתחיל להתפלל תפילה של חול ונזכר באמצע ברכת השנים, גומר את אותה הברכה ומזכיר בה 'ותן טל ומטר לברכה' שאין פוסקין עד תפילת מוסף של יו"ט הראשון של פסחד. הדרכי משה (אות ו) תירץ לשון הטור באופן אחר, שהמנהג שבמוסף יו"ט הראשון של פסח מתפללין הציבור תפילת טל, וטעם המנהג הוא שמאחר שפוסקין מלשאול 'טל ומטר' ומעתה מזכירים 'טל' בלבד, אנו מתפללים ומבקשים טל [כמנהג בני ספרד לשאול טל כל ימות החמה], ומאחר שאין אנו מתפללים תפילת הטל עד מוסף א"כ זמן שאילת גשמים נמשכת עד אותה תפילה שבה פוסקים מלשאול טל ומטר,

טו. ראה עוד במהרש"א בחדושי אגדות שביאר כעין דרך זו, ועיי"ש שביאר ג"כ את המשך הברייתא ועוד שאלה שלא כהוגן וכו'. **טז. ראה** לעיל ב: (ד"ה רבי יהושע), ונחלקו שם אחרונים בדעת רש"י. ורש"י כאן כתב להדיא (ד"ה רבי יהושע היא) ששעת הנחתו של לולב היינו יום השמיני, אמנם ביאר המרומי שדה שכוונת רש"י שיום השמיני הוא כבר זמן הגשמים וממילא סמוך לגשמים הוא יום השביעי. **יז. כתב** הגבורות ארי שלפי"ז נמצא שבמשנתינו נשנו ב' השיטות בדעת ר' יהושע, דבתחילת המשנה שנינו דעת ת"ק בר' יהושע שאמר מיו"ט האחרון של חג, ובהמשך המשנה אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים הכוונה לר' יהושע שבברייתא שאמר משעת הנחתו, והוסיף שאל תתמה על זה דרישא וסיפא במתני' תרי תנאי נינהו, דכה"ג מצינו בכמה מקומות בגמרא תברא מי ששנה זו לא שנה זו. **יח. כתב** הריטב"א (ד"ה אין שואלין) שאין לנו הכרח מתי הוא הזמן הסמוך לגשמים דאפשר שהיינו בג' במרחשון כדעת ר' מאיר (במשנה לקמן י.) או ביום ז' של חג כסברא דרבא. אף הר"ן כתב שאין הכרע בזה, וכתב שאיכא למימר שהיינו ביו"ט האחרון של חג, והכי מסתבר. **יט. הריטב"א** (שם) הקשה על סדר המשנה, שבאמצע המשנה תנן ענין שאילת גשמים. ותירץ שלאביי שאמר ששאלה לחוד והזכרה לחוד. יש לומר שבתחילה פתחה המשנה בדיני הזכרה שהיא הקודמת בתפלה, ונחלקו בה רבי אליעזר ורבי יהושע, ובהמשך אמר אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים, ולא נתכוון עתה ללמד דיני השאילה, אלא דר' אליעזר רצה לבאר דבריו דאע"ג שסובר דמזכירין ביום טוב הראשון של חג, מודה הוא שאין שאלה אלא סמוך לגשמים שהם סימן ברכה, דשאלה לחוד והזכרה לחוד, ולכן לא פירש יום השאלה אלא נקט סתם סמוך. ולרבא שסובר שהזכרה ושאלה תרוייהו ביום השביעי נמצא שבא לחלוק בין על רבי אליעזר ורבי יהודה במשנה כאן בענין זמן הזכרת גשמים, ובין על רבי מאיר ורבן גמליאל (לקמן י.) בזמן שאילת גשמים, ועל כן נכתב אחר מחלוקת של ר"א ור"י, ומה שנקט לשון שאלה לומר בזה טעם מדוע ס"ל שהזכרה היא מיום השביעי, שכיון ששאלה זמנה מהיום השביעי לכן אף הזכרה זמנה מהיום השביעי. **א. והוכיח** הגבורות ארי שעדיף לתרץ הא דידיה והא דרביה מלתרץ תרי תנאי אליבא דר"י, מהא דאיתא בפ"ה מכתובות (מ.) 'הא קמ"ל דפליגי תרי אמוראי אטעמא דנפשייהו ולא פליגי תרי אמוראי אליבא דחד אמורא' ופירש רש"י שם (ד"ה הא קמ"ל) שכשפליגי תרי אליבא דחד מר אמר הכי אמר פלוני ומר אמר הכי אמר פלוני חד מינייהו משקר, אבל כי פליגי תרי אמוראי בדין אין כאן שקר דכל חד וחד סברא דידיה קאמר ואיכא למימר אלו ואלו דברי אלהים חיים, דזימנין דשייך האי טעמא וזימנין דשייך האי טעמא, שהטעם מתהפך לפי שינוי הדברים בשינוי מועט. **ב. ביאר** הריטב"א (ד"ה ונגמ' מקשינן) שהטעם שמה שרבי יהודה אמר מעצמו אמרו בלשון שאלה ולא הזכרה, לרבותא שלא נאמר שמזכיר ואינו שואל כמו שסובר רבי אליעזר בתחילת זמו הזכרת גשמים, אלא אף שאלה הוא עושה עד שיעבור הפסח. **ג. קושית** הב"י על לשון הטור, זהו קושית אביי על רב יוסף שאלה ביו"ט מי איכא, וכמו שפירש רש"י (ד"ה שמא) 'וכי מתפלל הוא תפילת חול שאתה אומר עד שיעבור הפסח דהיינו זמן שליח ציבור של יו"ט הראשון של פסח'. [ראה בהערה הבאה]. **ד. כן** תירצו המהרלנ"ח והפרישה. הקשה הפרישה לפי"ז מדוע הקשה אביי שאלה ביו"ט מי איכא, והא מצינו שאלה על הדרך שכתבתי באופן שטעה והמשיך להתפלל תפילה של חול. תירץ הפרישה שבגמ' מדובר על שליח ציבור, והוא לעולם לא יבוא לידי טעות כזו שיתחיל בציבור ביו"ט ברך עלינו, שהרי אפילו

וזה כוונת הטור ששואלין עד תפילת מוסף. אמנם הקשה הפרישה שהטור תלה שאלה בהזכרה שהרי כתב 'ושואלין עד תפילת המוסף של יו"ט ראשון של פסח כל זמן שמזכירין גשמים', והטור פסק (סי' קיד) שמפסיקין להזכיר גשמים בתפילת מוסף של יו"ט ראשון של פסח, וכיון שתלה שאלה בהזכרה משמע שגם אז פוסקין מלשאול, ולתירוץ הדרכי משה לא הוה ליה לפסוק מלשאול עד תפילת מנחה [-כוונתו לפי המנהג שמתפללין תפילת טל רק בחזרת השליח ציבור של תפילת מוסף, ולכך קודם תפילת טל כשמתפלל תפילת מוסף בלחש עדיין נקרא זמן שאילת גשמים. לכאורה לפי זה למנהג שמתפללים תפילת טל קודם תפילת מוסף אתי שפיר הדרכי משה, וא"כ אפשר שכך נהג].

האם יש מתורגמן לתפילה

שואל מתורגמן. פירש רש"י שהמתורגמן בדרשה שהוא דורש אומר ברכת שאלה לבדה, וכ"כ רבינו גרשום שהמתרגם דרשה ביו"ט של פסח אומר שאלה בדרשה. אולם רבינו חננאל פירש שממה שהגמרא אינה מקשה על רב יוסף - כשהשיב לאביי ששייך שאלה בתפילה ע"י מתורגמן, - מי איכא מתורגמן בצלותא כלומר האם יש מתורגמן לתפילה, אלא הגמ' רק שאלה וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לציבור, משמע שבי"ד היו ממנים מתורגמן לשאול דברים הצריכים לציבור, והיה אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתתן טל ומטר על פני האדמה.

אם יש צורך ביום ראשון של פסח לגשמים

וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לציבור. הקשה הרש"ש לפי מה שפירש רש"י (ד"ה תרי תנאי) שחד אמר שדווקא שאלת גשמים היא עד הפסח [-ולא בפסח עצמו כיון שלא שייך שאלה בתפילה ביו"ט], אבל הזכרה [ששייך הזכרה בתפילה ביו"ט] צריך להזכיר ביו"ט ראשון של פסח בתפילת יוצר, מבואר שעד תפילת מוסף עדיין יש צורך לציבור בגשמים [שמשום כך מזכירין גשמים בתפילת שחרית], א"כ היאך מקשה הגמ' וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לציבור, והרי ביו"ט ראשון של פסח בתפילת שחרית עדיין יש צורך לציבור בגשמים. לכך כתב הרש"ש שמוכח ששיטת גמרתינו היא כמו שפירש הר"ן (ג.) דברי הירושלמי שהקשה 'ויזכיר מהערב' שהכוונה רק על יו"ט של פסח [ולא על יו"ט האחרון של שמיני עצרת], ונמצא לשיטתו שכבר מהלילה אין צורך בגשמים, ושפיר מקשה הגמ' וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לציבור.

בסברת רבה שפוסקין לשאול ממנחה של ערב יו"ט

עד שיעבור זמן שחיטת הפסח. פירש רש"י חצות יום דארבעה עשר, כלומר שבתפילת מנחה של ארבעה עשר אע"פ שמתפללים בה תפילת חול פוסקים מלשאול ותן טל ומטר, ואע"פ שמזכירים גשמים עד יו"ט ראשון של פסח במוסף, אפילו הכי פוסקין מלשאול בתפילת מנחה שביום ארבעה עשר[ז]. ובטעם הדבר שפוסק במנחה של ערב יו"ט לר' יהודה ביאר בגבורות ארי' שכמו שלענין הזכרה כתב בירושלמי' שטעמו של ר' יהודה שהראשון בתפילת שחרית מזכיר, והאחרון אינו מזכיר משום שמן הדין היה ראוי להפסיק בתפילת ערבית, אלא שכיון שבערב אין כל העם נמצאים בביהכנ"ס ולא יידעו שפסקו מלהזכיר, וממילא למחרת בבוקר בתפילת שחרית עדיין קצת מהקהל יזכירו לכך אי אפשר להפסיק בערב, ואף בשחרית א"א להפסיק כיון שמי שלא היה בביהכנ"ס בתפילת ערבית יסבור שכבר פסקו להזכיר בערב ולשנה הבאה יפסיק מלהזכיר כבר מבערב לכך סובר ר' יהודה שגם בשחרית א"א להפסיק, כן גם לענין שאלה וסבר רבה שכיון שעיקר זמן ההפסקה הוא בערב יו"ט, אלא שא"א להפסיק מלשאול בערבית ובשחרית מהטעם שפירש הירושלמי, לכך פוסקים מלשאול בתפילת מנחה[ח].

באיזה יום הוא סוף זמן הצורך בירידת גשמים

א"ר אסי א"ר יוחנן הלכה כר' יהודה. פירש"י כר' יהודה דמתניתין שהעובר לפני התיבה ביו"ט ראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר[ט]. והוסיף הריטב"א (ד"ה א"ל אמי) שהגמ' סתמה ולא פירשה לאלו דבריו של רבי יהודה נתכוונו האמוראים שההלכה כמותו, משום שהיה הדבר מבורר להם שהלכה כר' יהודה דמתניתין שחולק על רבי יהושע בתחילת ההזכרה, וה"ה אף בסוף ההזכרה שביו"ט ראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר'. הקשה בספר יד שאול (סי' רכ סק"ט) הביאו בשלמי נדרים (נדרים סג:) דתנן במשנה (שם) 'אמר קונם שאיני טועם עד שיפסקו גשמים אסור עד שיצא ניסן כולו דברי ר"מ, ר' יהודה אומר עד שיעבור הפסח', ופירש רש"י שם (ד"ה אמר קונס) שר"מ לטעמיה שאמר ששואלין את הגשמים עד שיצא ניסן, ור' יהודה לטעמיה שאמר עד שיעבור הפסח, הקשה היד שאול שהרי הגמרא [-בתענית] מקשה סתירה מר' יהודה על ר' יהודה, ומסקנת הגמרא כדעולא 'תרי תנאי אליבא דר' יהודה', והלכה כר' יהודה משמיה דר' יהודה בן בתירה שביו"ט ראשון של פסח הראשון מזכיר והאחרון אינו מזכיר, וכיון שלהלכה לר' יהודה סוף זמן גשמים הוא ביו"ט ראשון של פסח מדוע באומר קונם שאיני טועם עד שיפסקו גשמים אסור לר' יהודה עד שיעבור הפסח[יא]. תירץ בשלמי נדרים שלעולם זמן הפסקת גשמים הוא רק לאחר הפסח, ומה שסובר ר' יהודה שמיו"ט הראשון של פסח פוסקין מלשאול על הגשמים הוא משום הטעם שאמרו בירושלמי כדי שיצאו כל המועדות בטל שהטל סימן יפה לעולם, אך אה"נ זמן הפסקת גשמים הוא לאחר הפסח[יב]. הקרבן נתנאל (נדרים פ"ו סי' ג אות י) כתב לחלק בין שאלה לנדרים שאף שסוף זמן שאלת גשמים הוא ביו"ט הראשון של פסח, אך לענין נדרים הזמן הוא עד שיעבור הפסח שאינו דומה שאלה לנדרים. ובגבורות ארי תירץ שחג הפסח הוא זמן גשמים ולכך לענין נדרים זמנו עד שיעבור הפסח, אלא שס"ל לר' יהודה במשנה שכיון שמיו"ט הראשון של פסח

אם יטעה וימשיך להתפלל תפילה של חול דרך הציבור להזכירו מיד כשיתחיל להתפלל תפילת חול בקול רם, משא"כ יחיד המתפלל בלחש שלפעמים טועה וגומר אפילו כל תפילת החול כיון שאין אדם השומע טעותו שיזכיר לו, ולכך שפיר הקשה אביי האם שייך ששליח ציבור ישאל ביו"ט. אמנם הגבורות ארי תירץ שהרי הטעם שאין מפסיקין מלהזכיר בערב [-בליל יו"ט ראשון של פסח] כתב הירושלמי כיון שבתפילת ערבית אין כל העם נמצאים בבית הכנסת וחיישינן שבני אדם שלא היו בערב בתפילת ערבית לא יידעו בבוקר בתפילת שחרית שמאמש הפסיקו להזכיר, ונמצא שחלק מהציבור יזכירו בשחרית וחלק לא יזכירו וכדי שלא יעשו אגודות אגודות תיקנו שמפסיקין להזכיר מתפילת מוסף, וכתב הגבורות ארי שטעם זה שייך דווקא לענין הזכרה, אך לענין שאילה הרי אין שאלה ביו"ט, והאופן של שאילה שייך רק באופן שטעה, הא לא שכיח שכל הציבור יטעו, וא"כ לא שייך החשש שכתב הירושלמי שאין כל העם נמצאים בבית הכנסת ולמחרת האחד יזכיר והשני לא יזכיר, נמצא שעיקר זמן הפסקת השאילה הוא כבר מתפילת ערבית, ולכך אף באופן שטעה והמשיך להתפלל תפילה של חול מעיקר הדין צריך לשאול רק טל, וע"ז הקשה אביי שאלה ביו"ט מי איכא. ובסברא זו הקשה המג"א (סק"ג) על תירוץ הב"ח שבשאלה שלא שייך את טעם הירושלמי גם בטעה, מן הדין צריך להיות שמפסיקין לשאול מבערב וא"כ הדרא קושיא לדוכתיה קושית הב"י על לשון הטור שכתב 'ושואלין עד תפילת מוסף'. ותירץ המג"א שצ"ל שכוונת הטור כמו שפירשו הדרכי משה [ראה בילקוט ביאורים]. אמנם בחדושי הגהות [על הטור] כתב שהמהרלנ"ח כשתירץ קושית הב"י כתב שבאופן שהתפלל תפילת חול ביו"ט ראשון של פסח ושאל גשמים ונזכר אח"כ שהוא יו"ט אין צריך לחזור אלא גומר אותה ברכה, ולפי"ז כתב החדושי הגהות שלא קשה קושית המג"א בזה, שלכתחילה אין להזכיר אך עכ"פ בדיעבד אם הזכיר אין צריך לחזור, וזה כוונת הטור ששואלין עד תפילת מוסף, היינו באופן שכבר שאל שאין מחזירין אותו, ולפי"ז פשוט קושית אביי שאלה ביו"ט מי איכא, כיון שלכתחילה לא שייך שאלה כלל ביו"ט. **ה. ביאר** הגבורות ארי שהטעם שרש"י לא פירש

עד שיעבור כל זמן השחיטה דהיינו עד הערב, ובמנחה עדיין שואל, משום שא"כ רבי יהודה במשנה היה צריך לשנות לשון 'עד יו"ט ראשון של פסח', ומדוע נקט לשון עד שיעבור הפסח, משמע שעד שיעבור זמן שחיטת הפסח היינו עד תחילת זמן השחיטה שהוא עד מנחה של יום ארבעה עשר ובמנחה פוסק. **ו. וכעין** זה מבאר גם בקרן אורה. **ז. ראה** לעיל (ג:) ד"ה העובר. **ח. וברושלמי** הביא עוד טעם בדברי ר"י שפוסק מלהזכיר גשם ביו"ט והוא כדי שיצאו המועדות בטל [ראה לעיל (ג:) בהערה שס"ל לגבורות ארי שטעם זה נאמר גם על דברי ר"י שמפסיקין להזכיר הגשמים רק במוסף, אך לרא"ש ולר"ן נאמר טעם זה רק לגבי התחלת הזכרת הגשמים בחג, וכתב בגבורות ארי שרבה ודאי אינו סובר כטעם זה, דהא טעם זה לא שייך על ערב פסח]. **ט. וכ"ה** בירושלמי (ה"ג) 'א"ר יוחנן הלכה כר' יודה שאמר משום ר' יהודה בן בתירה', וכ"כ רבינו חננאל (לעיל ג.), וכן בספר האשכול (הלכות תפילה וקריאת שמע סימן יג) כתב: והלכתא כר' יהודה דאמר הכי ומשמיה דר' יהושע בן בתירא אמר כמסקנא דמילתא, ואע"ג דאמרינן התם תרי תנאי אליבא דר' יהודה, אסיקנא דר' יוחנן דאמר הלכה כר' יהודה, אר' יהודה דמשנה קמייתא קאי מדפריך עליה. **י. וכ"כ** הנימוקי יוסף. **יא. והוסיף** להקשות שהשו"ע (או"ח סי' קיז ס"ק ס"ק) פסק שפוסקין מלשאול בערב יו"ט ראשון של פסח, כלומר שאז הוא כבר סוף זמן גשמים, ואילו השו"ע (יו"ד סי' רכ ס"ט) פסק שהאומר קונם שאיני טועם עד שיפסקו גשמים אסור עד שיעבור הפסח, כלומר שרק לאחר הפסח הוא סוף זמן גשמים. **יב. וכן** תירצו הגבורות ארי והאור שמח (נדרים פ"י ה"ט). אלא שהקשה הגבורות ארי מהא דאיתא במסכת ר"ה (ז:) דתניא המשכיר בית לחבירו לשנה זו אפילו לא עמד אלא באחד באדר כיון שהגיע אחד בניסן עלתה לו שנה, ושואלת הגמ' ואימא תשרי, ומתרצת הגמרא סתם כי אגר איניש ביתא לכולהו ימות הגשמים אגר, והקשה שמבואר התם שסוף זמן גשמים הוא בתחילת ניסן והוא דלא כאף תנא בסוגיין. ועוד קשה שבגמ' בנדרים (שם) איתא להדיא שסוף זמן גשמים הוא או בסוף ניסן או לאחר הפסח ולא מצינו מי שסובר שהוא בתחילת ניסן.

אין תועלת לפירות מירידת הגשמים לכך אין צריך להזכירן, אולם סוף זמן גשמים הוא לאחר הפסח"ג.

כיצד שייך להקשות סתירה מר' יוחנן על ר' אלעזר

א"ל גברא אגברא קא רמית. הקשו האחרונים"ד מה היה סבור ר' זירא שהקשה סתירה מדברי ר' יוחנן על דברי ר' אלעזר והרי זה פשוט שגברא אגברא קא רמית. תירצו האחרונים ע"פ תוס' ביומא (ד. ד"ה תניא) שכתבו 'כיון דאשכחן לר' אלעזר דקאמר וכו' מסתמא משמיה דר' יוחנן רבו אמרה, ואע"ג דלא אמרה משמיה דרבי יוחנן'. מבואר בתוס' שכל דברי ר' אלעזר אמרינן שמסתמא משמיה דר' יוחנן אמרה ולכך הקשה ר' זירא מר' יוחנן שאמר הלכה כר' יהודה על ר' אלעזר שסובר הלכה כרבן גמליאלט. אלא שלפי"ז יש לבאר מה השיב לו רב אסי גברא אגברא קא רמית והא סתמא ר' אלעזר אמרה משמיה דר' יוחנן רבוט. ותירץ בעל סדר הדורות [בהגהותיו על הש"ס] שר' אלעזר היה תלמיד חבר לר' יוחנן ולכך יכול לחלוק עליו, ואי אפשר להקשות מר' אלעזר על ר' יוחנן.

לענין מה שואלת הגמרא מר' יוחנן

והאמר ר' יוחנן במקום ששואל מזכיר. פירש"י שקושית הגמ' היא היאך א"ר יוחנן שהלכה כר' יהודה שמזכיר ביו"ט האחרון, והא ליכא שאלה ביו"ט שהרי אין אומרים ברכת השנים ביו"ט, ור' יוחנן אמר שדווקא במקום ששואל מזכיר ובמקום שאינו שואל אינו מזכיר. הקשה הרעק"א א"כ היאך נפרש תירוץ הגמ' ההוא להפסקה איתמר [-כלומר שרק לענין ערב פסח שמפסיק מלשאול על הגשמים אמרינן שפוסק נמי מלהזכיר], והרי בערב פסח לאחר תפילת מנחה פוסק מלשאול ואעפ"כ מזכיר בערבית ובשחרית של יו"ט, ואם נאמר שמה שאינו שואל בליל יו"ט אינו נחשב כאינו שואל כיון שבתפילת יו"ט לא שייך שאלה, א"כ גם לענין התחלה נאמר שיזכיר ביו"ט האחרון ומה שאינו שואל לא נחשב למקום שאינו שואל כיון שבתפילת יו"ט לא שייך שאלה, ומדוע מקשה הגמ' לר' יוחנן ממה שאין שואלין ביו"טי. עוד הקשה הרעק"א דהגמ' מיד מקשה והאמר ר' יוחנן וכו' פסק מלשאול פוסק מלהזכיר, ופירש רש"י שבערב פסח שפוסק מלשאול פוסק מלהזכיר ודלא כר' יהודה, ומשמע מדבריו שהקושיה ממה שס"ל לר' יוחנן שבערב פסח פוסק מלהזכיר כבר בערב פסח, וקשה מדוע הוצרכה הגמ' להקשות ממימרא זו של ר' יוחנן, והלא כבר כשהגמ' תירצה ההוא להפסקה איתמר היה לה להקשות שגם על ההפסקה קשה שהרי פוסקין בערב פסח ומזכירין עד תפילת מוסף"י. ולכך פירש הרעק"א שקושית הגמ' מר' יוחנן שאמר במקום ששואל מזכיר היא על מה שאמרו שלענין שאלה סובר ר' יוחנן שהלכה כר"ג ומתחילים לשאול מז' במרחשוניט, אך מזכירין ביו"ט האחרון של חג, ע"ז הגמ' מקשה שר' יוחנן אמר שדווקא במקום ששואל מזכיר, והרי מיו"ט אחרון של חג עד ז' במרחשון מזכירין ואין שואלין, ומתרצת הגמ' שרק לענין הפסקה בערב פסח שוין הן, ומה שמפסיק מלשאול ממנחה של עיו"ט זה לא נחשב משום כך אינו שואל כיון שהתפילה בעצמותו גורם שאינו ישאל. והקשו שוב שהרי ר' יוחנן אמר גם לגבי ההתחלה 'התחיל להזכיר מתחיל לשאול', ואיך אפשר לחלק ולומר שמתחיל להזכיר ביו"ט אחרון, ואילו לשאול מתחיל רק בז' במרחשוון.

זמן שאילת גשמים לבני ארץ ישראל

הא לן הא להו. פירש"י שבני בבל שיש להם בכל חודש תשרי תבואה בשדה אין מזכירין עד ז' במרחשון וביום זה מתחילים לשאול, ובני ארץ ישראל שקוצרין בניסן ואוספין בתשרי מזכירין ביו"ט האחרון כר' יהודה. והנה רש"י לא פירש לבני א"י מתי הוא תחילת זמן שאילת גשמים האם בזמן שמזכירין והוא ביו"ט האחרון של חג, או כבני בבל בז' במרחשון. דעת רש"ש ושפת אמת שס"ל לרש"י שחילוק הדין בין בבל לא"י הוא רק לענין הזכרה, אך לכו"ע זמן שאילת גשמים הוא רק מז' במרחשוניב. אמנם הקרן אורה ורעק"איג פירשו שבני א"י במקום שמתחילים להזכיר מתחילים לשאול, ומתחילים לשאול מיד במוצאי יו"ט האחרון של חג [והא שאין שואלין ביו"ט אינו חשוב מקום שאין שואלין, כיון שמשום נוסח התפילה א"א לשאול].

תוס'יד פירשו שבני בבל שיש להם פירות במדבר לייבשם מתחילין להזכיר ביו"ט אחרון ואינם שואלים עד ז' במרחשון, ובני א"י שיכולים פירותיהם להיות יבשים גם בלא הולכה למדבר מתחילים גם לשאול מיד במוצאי יו"ט, ועל בני א"י אמר ר' יוחנן 'התחיל להזכיר מתחיל לשאול'.

ביאור שאלת הגמ' ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן

ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן. הקשה הרעק"א ממה נפשך אין קשה קושית הגמ', שבני א"י הרי אינם עושים תרי יומי, ובני בבל הרי אין מזכירין עד ז' במרחשון. ונשאר בצ"ע. מכח קושיא זו הוכיח הקרן אורה כדעת התוס' שאף בני בבל מתחילין להזכיר ביו"ט אחרון של חג וקושית הגמ' היא רק לענין זמן שאילת גשמים, ולכך שואלת הגמ' שבני בבל שאית לן תרי יומי אימתי מתחילין לשאול. הרש"ש תירץ שרש"י נזהר בלשונו וכתב שקושית הגמ' היא אליבא דר' יהודה שאמר מיו"ט האחרון של חג מזכיר, ואינה אליבא דהלכתא. השפת אמת תירץ שלדברי הגמ' במסקנא השתא דאתית להכי הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים, הגמ' חזרה בה מתירוצה הקודם הא לן והא להו, ולכו"ע כשאין בית המקדש קיים מתחילין להזכיר במוצאי יו"ט, וע"ז שואלת הגמ' אנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן**כג**.

הראשון אינו מזכיר, ולפי זה מתורצת קושית הרעק"א. **יח. וברש"ש** ביאר שאין כוונת רש"י שמקשה הגמרא שמדברי ר' יוחנן לענין הפסקה מוכח דלא סבר ר' יוחנן כר' יהודה, אלא כוונתו לדייק מתחילת דברי ר' יוחנן לגבי התחלה דלא ס"ל כר' יהודה [שגם לענין התחלה אמר ר' יוחנן במקום התחיל להזכיר מתחיל לשאול, ואינו יכול לסבור כר' יהודה שמתחילין להזכיר ביו"ט האחרון אם סובר כרבן גמליאל שמתחילין לשאול בז' במרחשון]. **יט. בשו"ת** דבר שמואל (סנוהכ סי' קמט) העיר על רבינו אלעזר הקליר שיסד בפיוטיו בתפילת גשם במוסף של שמיני עצרת כמה בקשות ותפילות על הגשם בברכה שניה, ולכאורה הרי ברכה שניה אין לשאול בה שהרי ברכה זו הוא להזכרה. תירץ החשק שלמה שכיון שכל הזכרה ריצוי שאלה היא לכך שפיר שייך בה גם שאלה, ואף דאמרינן בברכות (לה.) אל ישאל אדם צרכיו בג' ברכות ראשונות, מ"מ כתב הטור (סי' תקפג) שצרכי רבים שאני. אלא שהקשה החשק שלמה הרי זמן שאילת גשמים הוא רק מז' במרחשון ואילך, ומדוע יסד במוסף של שמיני עצרת כמה בקשות ותפילות על הגשם. תירץ החשק שלמה שדווקא לשאול בברכת השנים לא תקנו עד ז' במרחשון, אבל לומר פסוקים ובקשות של גשמים בברכת מחיה מתים ודאי מותר, וראיה לזה שהרי בהושענא רבה אנו אומרים כמה בקשות ותחנונים על המים וקצת מהם נתייסדו בימי הגאונים ז"ל, ולכאורה הרי גשמים סימן קללה בחג, ומוכח שהאיסור לשאול הוא רק בתוך התפילה בברכה הראויה לה, אבל לשאול בקשות שלא בתוך התפילה מותר, כיון שיש לומר שאינו מבקש רק שיבואו בעונתן בזמן הראוי. עוד תירץ שם שס"ל כמסקנת הגמ' שבזמן שאין בית המקדש קיים התחיל להזכיר מתחיל לשאול. **כ. ומה** שאמר ר' יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול היינו לבני בבל. **כא. הגר"א** (ריש סי' קיד) כתב שמה שנפסק בשו"ע (סי' קיז) שבא"י מתחילין לשאול בז' במרחשון הוא דלא כרש"י, משמע שסובר כדעת הרעק"א וקרן אורה שבני א"י שואלין מיד במוצאי יו"ט האחרון של חג. אמנם הרש"ש שסובר שלרש"י שואלין בז' במרחשון הגיה את דברי הגר"א וכתב שצ"ל 'אלא כרש"י' כלומר שזה גופא דעת רש"י ששואלין רק בז' במרחשון. **כב. ע"פ** הגהות הגר"א ורעק"א. אמנם בהגהות הב"ח שינה גירסת התוס', ולדבריו דעת התוס' היא כרש"י לפי פירוש רעק"א ורש"ש. **כג. פסק** הרמב"ם (תפילה פ"ג הט"ז) ומה שתירץ ר' אסי גברא אגברא קא רמית, תירץ המצפה איתן שר' אסי או שס"ל כמ"ד שאינו סובר כלל זה שהלכה כרשב"ג, דאמוראי נינהו אליבא דר' יוחנן, או שס"ל שכלל זה אינו אלא במשנה ולא בברייתא. והוסיפו האחרונים שהריטב"א והר"ן הביאו יש שגרסו שם א"ר חסדא הלכה כרבן גמליאל, ולגירסא זו לא שייך כל הנ"ל שלגירסא זו לא מצאנו שרשב"ג סבר שהלכה כרבן גמליאל. **טז. הפורת** יוסף תירץ ע"פ מה דאיתא ביבמות (סו:) 'ר' אלעזר אמר לשמעתא בבית המדרש ולא אמרה משמיה דר' יוחנן, שמע ר' יוחנן איקפד [-ר' יוחנן הקפיד על ר' אלעזר מדוע לא אמר את השמעתא משמו], הלך ר' יוחנן לגביה דר' אמי ור' אסי אמרו ליה וכו', עול לגביה ר' יעקב בר אידי א"ל כתיב (יהושע יח טו) 'כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה', וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה, אלא יהושע יושב ודורש עתה והכל יודעין שתורתו של משה היא, אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם והכל יודעין כי שלך היא', כתב הפורת יוסף שלכן הקשה ר' זירא מר' יוחנן על ר' אלעזר כיון שהכל יודעין שכל מה שדורש ר' אלעזר הוא משמיה דר' יוחנן. ולפי"ז צ"ב מה השיב לו ר' אסי גברא אגברא קא רמית, כתב הפורת יוסף שהרי שם בגמ' איתא שמתחילה ר' יוחנן בא קמיה דר' אמי ור' אסי והם לא השיבו לו כמו שאמר ר' יעקב בר אידי, ומוכח שר' אסי לא ס"ל הכי ולכך אמר לר' זירא גברא אגברא קא רמית. **יז. הרש"ש** תירץ שכשמתרצת הגמ' ההוא להפסקה איתמר נתכוונה לומר שמה שאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה לא קאי על הפסקה, שלא פסק כר' יהודה במה שאמר במשנה ביו"ט הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר, ולדעת ר' יוחנן פוסקין מלהזכיר מתפילת מנחה שבעיו"ט, ומה שאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו רק על תחילת ההזכרה שביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר

יג. **וכעין** זה כתב הלבוש (יו"ד סי' רכ). **יד. מצפה** איתן, הגהות בעל סדר הדורות, פורת יוסף, מראה כהן. **טו. המצפה** איתן הוסיף לתרץ דלקמן (ו.) משמע שרשב"ג נמי סבר כרבן גמליאל, וכיון שר' יוחנן פסק בכמה דוכתי שבכל מקום ששנה רשב"ג במשנתינו הלכה כמותו לכך סבר ר' זירא שאף ר' יוחנן סובר כר' אלעזר שהלכה כרבן גמליאל ולכך הקשה מר' יוחנן על ר' אלעזר. **טז. הפורת** יוסף תירץ ע"פ מה דאיתא ביבמות (סו:) 'ר' אלעזר אמר לשמעתא בבית המדרש ולא אמרה משמיה דר' יוחנן, שמע ר' יוחנן איקפד [-ר' יוחנן הקפיד על ר' אלעזר מדוע לא אמר את השמעתא משמו], הלך ר' יוחנן לגביה דר' אמי ור' אסי אמרו ליה וכו', עול לגביה ר' יעקב בר אידי א"ל כתיב (יהושע יח טו) 'כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה', וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה, אלא יהושע יושב ודורש עתה והכל יודעין שתורתו של משה היא, אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם והכל יודעין כי שלך היא', כתב הפורת יוסף שלכן הקשה ר' זירא מר' יוחנן על ר' אלעזר כיון שהכל יודעין שכל מה שדורש ר' אלעזר הוא משמיה דר' יוחנן. ולפי"ז צ"ב מה השיב לו ר' אסי גברא אגברא קא רמית, כתב הפורת יוסף שהרי שם בגמ' איתא שמתחילה ר' יוחנן בא קמיה דר' אמי ור' אסי והם לא השיבו לו כמו שאמר ר' יעקב בר אידי, ומוכח שר' אסי לא ס"ל הכי ולכך אמר לר' זירא גברא אגברא קא רמית. **יז. הרש"ש** תירץ שכשמתרצת הגמ' ההוא להפסקה איתמר נתכוונה לומר שמה שאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה לא קאי על הפסקה, שלא פסק כר' יהודה במה שאמר במשנה ביו"ט הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר, ולדעת ר' יוחנן פוסקין מלהזכיר מתפילת מנחה שבעיו"ט, ומה שאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה היינו רק על תחילת ההזכרה שביו"ט האחרון של חג האחרון מזכיר

גם בני חו"ל חייבים לעלות לרגל

לדידהו נמי אית להו עולי רגלים. כתב השפת אמת, ראיתי מי שהוכיח מכאן שבני חו"ל פטורין מלעלות לרגל, ואיני רואה שום ראיה שיש לפרש כוונת הגמ' שאפילו לדידהו [-לבני ארץ ישראל] שאין להם פירות בשדה בתשרי מ"מ הלוא עולי רגלים יש להם, אבל מאין מצאו הוכחה שמבני חו"ל אין עולי רגלים.

מדוע לשמואל אין מזכירין בערבית של יו"ט שני

אלא אמר שמואל מתחיל במוספין ובמנחה, ופוסק ערבית ושחרית וכו'. הקשה הרעק"א לפירוש התוס' (לעיל ג: ד"ה העובר) שהביאו דברי הירושלמי שהטעם שמתחילין להזכיר רק במוסף ולא בתפילת ערבית הוא משום שאין כל העם נמצאים בביהכ"נ ולא יידעו שצריך להתחיל להזכיר[יב], א"כ ביו"ט שני מן הדין צריך להזכיר כבר בערבית, שכיון שכבר התחילו להזכיר במוסף ובמנחה של יו"ט ראשון שוב לא שייך הטעם שאין כל העם נמצאים בביהכ"נ, שהרי כבר ראו במוסף של יו"ט ראשון שמתחילין להזכיר, וא"כ מן הדין צריך להתחיל להזכיר בתפילת ערבית ומדוע אמר שמואל שפוסק ערבית ושחרית, והניח בצע"ג. שוב כתב הרעק"א שלהדיא מבואר בירושלמי שבתחילת ההזכרה מתחילין ממוסף כדי שיצאו כל המועדות בטל [-משום שטל הוא סימן ברכה לעולם], ומה שהקשה הירושלמי ויזכיר מבערב כבר פירשו הר"ן והרא"ש שקאי על יו"ט הראשון של פסח שיפסיקו כבר מבערב מלשאול גשמים, ולכך לענין הזכרה חוששים שמא יו"ט שני הוא יו"ט האחרון של פסח ואינו ראוי מן הדין להזכיר בערב.

ה.

הדמיון לעשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ

מונה עשרים ואחד יום כדרך שמונה עשרה ימים מראש השנה עד יום הכפורים. רש"י פירש שני פירושים בזה: **א.** כשם שכשמונים את הימים שמראש השנה עד יום הכיפורים מתחילים למנות מיום ראשון של ראש השנה, כך מונים מיום ראשון של ראש השנה עשרים ואחד יום עד יום שמיני ספק שביעי ומתחילים להזכיר את הגשמים. **ב.** אם עיברו את חודש אלול, מונה עשרים ואחד יום מאותו יום שמונים עשרה ימים ליום הכיפורים, דהיינו מיום שני של ראש השנה. **הקשה** המהרי"ץ חיות, שלפי שני הפירושים ברש"י עדיין קשה מה ענין מנין הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים לכאן. וביאר, שכשם שעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים היינו בהצטרף ימי ראש השנה ויום הכפורים, דבלאו הכי יש רק שבעה ימים בין ראש השנה ליום הכיפורים, הוא הדין כאן שמונה עשרים ואחד יום היינו שיום עשרים ואחד הוא בכלל המנין, ולמחר ביום עשרים ושתים מתחיל להזכיר[א].

טעמו של רבי יהודה ששואלין עד שיעבור הפסח

רבי יהודה אומר עד שיעבור הפסח[ג]. בגמרא לא נתפרש טעמו של רבי יהודה. מבאר התוספות יו"ט, שכיון שאין מתחילין להזכיר גבורות גשמים רק ביו"ט אחרון של חג סוכות, הכי נמי אין פוסקין אלא עד שיעבור הפסח[ג]. עוד כתב, שדרך עולי רגלים להתעכב בירושלים עד לאחר הפסח, ואין כ"כ עוברי דרכים בפסח שהגשמים ימנעו מאיתם לילך, לכך שואלים עד לאחר הפסח.

הראיה שכל חודש ניסן הוא זמן ירידת גשמים

רבי מאיר אומר עד שיצא ניסן, שנאמר 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון'. הקשה הגבורות ארי, הרי מבואר בגמרא שבימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה שירד להם רביעה שניה בה' בניסן ובאותה שנה גדלה התבואה באחד עשר יום ע"י נס, א"כ מה הראיה ממקרא זה שזמן גשמים הוא עד שיצא ניסן [ודלא כרבי יהודה שאמר שזמן גשמים הוא עד שיעבור הפסח], הרי הגשמים ירדו בה' בניסן הרבה ימים קודם הפסח. עוד הקשה, הא קי"ל שאין מתפללין על דבר שהוא שינוי מטבע ומנהג העולם, ובימי יואל בן פתואל שירדו גשמים בניסן זה היה שלא כדרך הטבע, ואיך מביא רבי מאיר ראיה משם שזמן גשמים הוא עד שיצא ניסן.

הרש"ש תירץ, שכיון שהנביא אמר להם סתם 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון' ולא ביאר באיזה ימים בחודש הראשון כדרך הכתובים בכל מקום, ש"מ שכל החודש ראוי לירידת גשמים אלא שבימי יואל כך היה מעשה שירד להם גשם בתחילת החודש[ד], ומוכח כשיטת רבי מאיר שזמן ירידת גשמים הוא עד שיצא ניסן.

והשפת אמת תירץ, שאע"ג שרוב התבואות גדלו בי"א יום אך עדיין מיעוט תבואות גדלו בשאר ימי החודש, ולכך מחשיב רבי מאיר את כל חודש ניסן לזמן ירידת גשמים.

מנין שרביעה ראשונה ירדה באחד בניסן

ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן. כתב המהרש"א (מדושי אגדות), שרבי יוחנן קבלה היתה בידו לזמנים אלו, שהרי הם אינם מפורשים כלל בפסוקים. וכתב שיש ליתן טעם שרביעה ראשונה היתה באחד בניסן, כיון שמנין שני התבואה מתחיל בחודש ניסן כדתנן בראש השנה (טז.) בפסח העולם נידון על התבואה[ה], וזהו שאמר 'אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים' כלומר שמאז נענו להתחיל להם שני השובע, ואף שלא היתה להם תבואה חדשה עד ט"ז בניסן מ"מ מאחד מניסן התחילו הזרעים לגדול והתחילו שני השובע.

איזה תבואה זרעו

נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים. פירש"י, שהתבואה שמצאו בכתלין ובחורי נמלים אכלו, ומה שהיה בידם זרעו. אמנם רבינו חננאל פירש להיפך, שאת התבואה שהנמלים אוגרים בחוריהם ובכתלים זרעו, ומה שהיה בידם אכלו.

'מאימתי אומר מוריד הגשם [-הזכרה] מתפילת המוספין של יו"ט האחרון של חג', ושם (הט"ז) 'משבעת ימים במרחשון שואלין את הגשמים וכו' במה דברים אמורים בארץ ישראל'. הקשה הר"ן והרי מסקנת הגמ' היא שבזמן הזה שאין בית המקדש קיים אף שואלין ביו"ט האחרון של חג, ומדוע פסק הרמב"ם שזמן שאילה הוא בז' במרחשון. ותירץ הלחם משנה שהגמ' לקמן (ו.) אומרת ובגולה עד שישים בתקופה [ראה להלן בזה], וגמ' זו חולקת על כל הגמ' דילן ואין הלכה כמותו. הקרן אורה תירץ שכשהגמ' שואלת ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן, שמעינן דאין הלכה כר' יוחנן שזמן אחד להזכרה ושאלה, וכיון שנדחו דברי ר' יוחנן הדרינן לתירוצא קמא כאן לשאול כאן להזכיר, ואין לנו זמן לשאלה אלא או ז' במרחשון או שישים יום לתקופה בגולה. הגר"א (פ' קיז) תירץ שכיון שאיתמר סתמא הלכה כרבן גמליאל שזמן שאילה בז' במרחשון, משמע שאפילו בזמן הזה שאין בית המקדש קיים כן ההלכה. **כד. ראה** לעיל (ג:) בילקוט ביאורים בטעמו של הירושלמי שאין כל העם נמצאים בביהכ"נ. **א. והגבורות** ארי והנצי"ב ביארו, שכוונת הגמרא לפרש הטעם שנקטינן להלכה כיון שהתחיל שוב אינו פוסק אע"ג ששמיני ספק שביעי הוא, משום שאף לענין יום הכיפורים שהוא בכרת מונין בגולה מיום ראשון של ראש השנה ובעשירי עושין יום כיפור רק יום אחד ולא חוששים מספק שמא עיברו לאלול ויעשו שני ימים יום הכיפורים, והטעם משום שבאיסור כרת סומכין ארוב להקל וחשבינן את אלול לודאי חסר, וכדאמרינן (ר"ה יט: ניצה ו.) אמר רבי חיננא בר כהנא אמר רב, מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר, כל שכן שנסמוך על רוב זה לענין הזכרה שנחשיב את אלול לודאי חסר ושמיני של חג נידון כודאי שמיני, וכיון שהתחיל שוב אינו פוסק. ולפי טעם זה כתב הגבורות ארי, רב לא הדר ביה שכיון שהתחיל שוב אינו פוסק אלא לענין תחילת הזכרה משום שיש רוב שאלול חסר, אך לענין סוף הזכרת גשמים בפסח שאין רוב שאדר חסר, רב בשיטתו קאי שפוסק במוסף של יום ראשון וחוזר ומזכיר במנחה ערבית ושחרית, ושוב פוסק במוסף של יום שני. **ב. והא** דתנן במשנה (לעיל ג.) רבי יהודה אומר, העובר לפני התיבה וכו' ביום טוב ראשון של פסח, הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר, נתבאר שם בגמרא (ד:) ששתי המשניות הן תרי תנאי אליבא דרבי יהודה. **ג. וכ"כ** התפארת ישראל (פרק יב). **ד. ומיושב** בזה גם קושיתו השניה של הגבורות ארי, כיון שמהפסוק משמע שכל חודש ניסן הוא זמן ירידת גשמים, אלא שבימי יואל כשירדו הגשמים בניסן היה שם שינוי מטבע העולם שתוך י"א יום גדלה התבואה, אולם עצם ירידת הגשמים בניסן אינו שינוי מטבע העולם. והשפת אמת כתב שכיון שניסן הוא זמן גשמים כשלא ירדו עד עתה שפיר מזכירין ושואלין. ועוד, שתמיד נמצא איזה מקום שעדיין לא ירדו שם גשמים ויכול עדיין לירד עכשיו. **ה. ראה** במסכת ראש השנה (טז:) מחלוקת תנאים בזה. **ו. הטעם** שהוצרך רש"י לפרש כן, בפירוש הרי"ף (על הפין יעקב) כתב משום שכשהנביא אמר לישראל לאחר שבע שנות הרעב צאו וזרעו אמרו לו מי שיש לו קב חיטים או קבים שעורים יאכלנו ויחיה או יזרענו וימות, אמר להם אעפ"כ צאו וזרעו, הרי שהנביא אמר לישראל לזרוע את מה שבידם ומסתמא זה מה שעשו ולא היה להם לאכול אלא ממה שמצאו בכתלין. [ראה עוד בענין זה להלן על דרשת הפסוק 'הזורעים בדמעה']. והענף יוסף כתב שנתגלה להם מה שבכתלין רק לאחר שזרעו, משום דתנן במסכת פאה (פ"ד מ"ח) 'חורי נמלים עליונים לעניים תחתונים לבעל הבית, רבי מאיר אומר כולו לעניים שספק לקט לקט', וקי"ל הלכה כרבי מאיר, א"כ אם היו מוצאים בחורי נמלים קודם שזרעו מה שבידם היו צריכים ליתן את מה שמצאו לעניים שאין להם כלל, לכן נתגלה להם מה שבכתלין רק לאחר שזרעו מה שבידם ועכשיו היו יכולים ליקח מה שמצאו לעצמם, שהרי עשיר שנמצא בדרך ואין לו מה לאכול מותר לו ליקח

אם ניתן לקיים מצוה בדבר שנעשה ע"י נס

הקריבו עומר בששה עשר בניסן. יש להקשות, כיצד קיימו מצות העומר מתבואה זו שגדלה בנס, הלא אין מקיימין מצוות בדברים שנעשו על ידי נס, וכדאיבעיא לן במנחות (סט:) חיטין שירדו בעבים אם כשרים לשתי הלחם או לאו.

וצריך לחלקי, שרק דבר שנברא בנס שאינו מלובש בדרך הטבע כלל אין מקיימין בו מצוות, כגון חיטין שירדו בעבים שהם לא צמחו מהאדמה אלא נוצרו בדרך נסי, אבל בנס הנעשה בטבע העולם כגון הכא שזרעו באדמה וצמחה התבואה, אלא שנעשה נס וגדלה באחד עשר יום במקום בששה חדשים, אין זה נחשב לדבר שנברא בנס וראוי לקיים בו מצוות.

מדוע הוצרכו לזרוע ג' ימים

יצאו וזרעו שני שלישי ורביעי. ואף שיכלו כולם לזרוע בשני בניסן מיד לאחר שירד להם רביעה ראשונה, ביאר המהרש"א, שהיו צריכים ג' ימים קודם רביעה שניה להשרשה ולקליטה, כמבואר במסכת ראש השנה (י:) שזמן התחברות האילן בארץ והתפשטות שרשיו באדמה הוא ג' ימים.

והקשה המצפה איתן, הלא זו היא רק דעת רבי יהודה, אבל רבי יוסי ורבי שמעון (שם) חולקים עליו וסוברים שזמן השרשה וקליטה הוא שתי שבתות, וקי"ל כרבי יוסי ורבי שמעון כדאיתא ביבמות (פג.). **בביאור** הגר"א (יו"ד סי' רנג סק"ג) כתב שניתן לחלק בין זריעה לנטיעה, שאמנם השרשת אילן היא שתי שבתות אבל השרשת זרעים אף רבי יוסי ורבי שמעון מודים שהוא ג' ימים, וכאן מדובר לענין זרעים. **והחתם** סופר (יו"ד סי' ק) כתב שאף רבי יוסי ורבי שמעון מודים לרבי יהודה שאפשר שישריש בג' ימים, אלא שנחלקו על מה שאמר רבי יהודה שכל הרכבה שאינה קולטת בשלשה ימים שוב אינה קולטת, וס"ל שעד שתי שבתות עדיין יכולה לקלוט ולאחר שתי שבתות אינה יכולה לקלוט, ולדבריו מיושב שכאן היה די בג' ימים להשרשה'א.

זמן זריעת התבואה לקרבן העומר

נמצא עומר הקרב מתבואה של ששה חדשים קרב מתבואה של אחד עשר יום. כתב הרש"ש שחכם אחד הקשה לו, הא תנן במנחות (פה.) לענין קרבן העומר 'זורעה קודם לפסח שבעים יום'ב, כיון שאז החמה זורחת להבשיל התבואה כראוי, ומ"ט אמרו כאן שעומר קרב מתבואה של ששה חדשים. ותירץ לו הרש"ש ע"פ דברי התוספות בבבא מציעא (קו: ד"ה וקיימ"ל) שכתבו שאף שבתחילת חודש שבט כלה זמן הזרע מ"מ היו זורעים שבעים יום קודם הפסח אפילו שזה יוצא בה' בשבט, משום ששם מדובר בקרקע חשובה שהיו זורעין בה לצורך העומר ולכך נמשך שם ימי הזרע יותר מתחילת שבט. ולפי"ז ניחא שמה שאמרו כאן שעומר קרב מתבואה של ששה חדשים היינו עומר הבא משאר שדות, ומה שאמרו במנחות שבעים יום הקודם הפסח היינו בעומר הבא מקרקע חשובה שהיו זורעין בה לצורך העומר.

משך זמן גדילת שעורים שני חדשים

שם. הקשה המצפה איתן, הרי זמן גדילת שעורים הוא רק שני חדשים, וכמבואר ברש"י בראש השנה (טו. ד"ה ליקדש) שזורעים אותה בשבט ואדר כיון שהיא ממהרת להתבשל, ומדוע א"כ אומרת הגמרא על העומר הקרב מן השעורים 'נמצא עומר הקרב מתבואה הגדילה בששה חדשים'.

מדוע זרעו בדמעה הרי נתגלה להם מה שבכתלים

ועל אותו הדור הוא אומר 'הזורעים בדמעה ברינה יקצורו'. פירש"י שזרעו בדמעה מפני שלא היה להם מה לאכול. הקשה הרי"ף, הרי נתבאר קודם בגמרא שנעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלים ובחורי נמלים, ופירש"י שם שאכלו את מה שמצאו וזרעו מה שהיה בידם, וא"כ היה להם מה לאכול ומדוע נאמר עליהם הזורעים בדמעה. ותירץ"ף, שאותו הנס לגלות להם מה שבכתלים לא נעשה עד לאחר שהאמינו בבוראם ובטחו בו וזרעו מה שבבתיהם, נמצא שבשעה שזרעו לא היה להם מה לאכול ושפיר הוי הזורעים בדמעה'ז.

התבואה התחילה לצמוח קודם רביעה שניה או לאחריה

שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם. פירש"י, שהשור בחזירתו מהחרישה כבר אכל חזיז משום שמיד לאחר הזריעה התחילה לגדול. והקשו התוספות, מדוע א"כ אמרה הגמרא לעיל שתבואה הגדילה בששה חדשים גדלה בי"א יום, שחשבון זה נכון רק אם התחילה התבואה לגדול אחר רביעה שניה שירדה בה' בניסן, ואילו לפי המבואר כאן שמיד כשזרעו התחילה לגדול נמצא שהתבואה שנזרעה בב' ניסן גדלה בי"ד יום וכן התבואה שנזרעה בג' ניסן גדלה בי"ג יום, והוה צריך לומר שתבואה הגדילה בששה חדשים גדלה בי"ג ובי"ד יום'ט. ותירצו, שאפשר שכוונת הגמרא על התבואה שנזרעה הכי מאוחר'י שהיא נמצאת גדילה בי"א יום.

והשפת אמת יישב קושיתם, שהדרך הוא שאחר החרישה הארץ מעלה עשבים, ומה שאמרו שבחזירתו אוכל חזיז מן התלם אין הכוונה לגוף התבואה שזרעו אלא לאותן עשבים שמעלה הארץ, וכוונת הגמרא שכמו שממהרת להוציא עשב בשעה קלה בהליכת השור וחזירתו, ממילא ממהרת גם את גידול התבואה שיגמר בי"א יום.

אמנם המהרש"א ביאר את דברי הגמרא באופן אחר שלא כרש"י ותוספות, שמה שאמרו 'כשהוא חורש הולך ובוכה' היינו בכל הג' ימים בהליכתו לחרוש הוא בוכה משום שעדיין לא צמח כלום קודם רביעה שניה, 'ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם' היינו כשחוזר ביום ה' מן השדה לבית אחר שירד רביעה שניה והתחיל מיד לגדול ולצמוח אז אכל חזיז מן התלם'י, ושפיר אמרו שהתבואה גדלה בי"א יום'יא.

לקט שכחה ופאה. והיד יוסף פירש שטעמו של רש"י הוא משום שחיטים ושעורים ששלטה בהם עכבר ונמלה שוב לא יצמחו, כיון שהריר שבפיהם שורף את הלחות שבהם וכמו חיטה שנשרפה באש שלא יועיל לזרעה, ולכן לא יכלו לזרוע מה שאצרו העכברים בכתלים והנמלים בחורים אלא את מה שבידם. **ז. ומבארת** הגמרא שם את צדדי הספק: 'ממושבותיכם' אמר רחמנא לאפוקי דחוצה לארץ דלא, אבל דעבים שפיר דמי, או דלמא ממושבותיכם דווקא ואפילו דעבים נמי לא (רמב"ם הערה ט). ויסוד זה מבואר נמי בתוספתא (הגיהה הרד"ק מלכים ג, ד ז) גבי מעשה השמן דאלישע, שכתוב שם שאותו השמן שנברא בנס פטור ממעשר משום שהוא שמן ניסי, וז"ל: וכד אתרחיש לה ההוא ניסא אמרת ליה לנביא דה' אית עלי עשור מהאי מישחא או לא, אמר לה בעליך זן נביאיא דה' במילתא דליכא עליה עשורא ואף את לית על משחך עשור דמן ניסא הוא. ובשו"ת יד חנוך (סי' כ) הביא בשם המפרשים שהטעם הוא משום דכתיב (דברים יד כב) 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה' וזה לא קרינן ביה היוצא השדה, שהרי נברא בנס ולא גדל בשדה. והאריך שם לבאר לפי"ז את נס פח השמן בחנוכה כיצד הדליקו בו במנורה והלא הוא שמן ניסי ואין זה שמן זית שאמרה תורה, עיי"ש. **ח. שו"ת** יד חנוך (שם), שו"ת משנה הלכות (חי"ד סי' יג). **ט. נחלקו** בזה רש"י ותוספות שם, שרש"י פירש האיבעיא כששתו העבים באוקיינוס בלעו ספינה מלאה חיטין ותוספות הקשו עליו וכתבו דעל ידי נס ירדו בעבים, עיי"ש. **י. האחרונים** דנו בזה גם לענין אדם שנשא איילונית וילדה לו בנים בדרך נס אם קיים בזה מצוות פרו ורבו, בדרך פקודיך (מצוה ו מלק המעשה מוסף ח) כתב שלא קיים מצות פרו ורבו, מפני שהתורה לא אמרה לישא אשה אלא פרו ורבו ואשה זו אינה ראויה להוליד בטבע, ואין לו לסמוך על הנס. והקשה עליו במנחת סולת (מצוה ו מוסף ד-ה) שהרי קי"ל שגוי שנתגייר קיים מצות פרו ורבו בבנים שנולדו לו בגיותו אף שלא קיים מצוות פרו ורבו כשנולדו (לשיטת רוב הפוסקים שגוי מינו מצווה נפו"ר), וה"ה יש לומר בנולדו לו בנים מאיילונית שמקיים מצוות פו"ר בזה שיש לו בנים אף שלא קיים בשעת מעשה מצוות פו"ר. וכתב בשו"ת משנה הלכות (שם) שאין כאן חסרון משום קיום מצוה ע"י מעשה נס, שלא אמרו כן אלא כשהדבר נעשה בדרך נס גלוי בלי שום דרך הטבע כו, אבל כשהנס נעשה בדרך הטבע אין זה מקרי נס גלוי וכדמוכח נמי מסוגייתנו. **יא. בשו"ת** תרומת הדשן (סי' קנ"ג, הנימו"ב הס"ך יו"ד סי' רנג סק"ג) כתב לענין איסור 'חדש' ששיעור השרשה הוא ג' ימים, ותמה עליו הש"ך בנקודות הכסף שהרי הלכה כרבי יוסי ורבי שמעון שאמרו שתי שבתות, וכתב החתם סופר ליישב את דבריו לפי המבואר, שכיון שכו"ע מודים ששייך קליטה והשרשה תוך ג' ימים אלא שרבי יוסי ורבי שמעון סוברים שאפשר שישריש עד שתי שבתות לכך גבי איסור חדש בזמן הזה למ"ד שהוא דרבנן יש להקל מספק שהושרש בג' ימים. **יב. כך** פירשו תוספות (שם ד"ה מיז) שזורעה קודם לפסח שבעים יום אעומר קאי. אמנם בדעת הרמב"ם כתב הקרן אורה (מנחות פה.) שרק חיטים למנחות היו זורעים שבעים יום קודם הפסח אך חיטים לעומר הקריבו בזמן אחר, ולפי"ז אתי שפיר מה שאמרו כאן גבי עומר שקרב מתבואה של ששה חדשים. והלחם משנה (תמידין ומוספין פ"ז ה"י) נסתפק בדעת הרמב"ם אם גם לצורך העומר היו זורעין שבעים יום קודם הפסח, או שכיון שאין מביאין עומר אלא משדה מודרמת [-מצד דרום] אין צריך שיזרענו קודם הפסח שבעים יום כדי שתהא חמה זורחת, דבלאו הכי זורחת שם כיון שהיא מודרמת. **יג. וכ"כ** הבן יהוידע. **יד. ראה** עוד מש"כ לעיל (הערה ו) הטעם שפירש רש"י שזרעו מה שהיה בידם ואכלו מה שמצאו דלא כרבינו חננאל שפירש שאכלו מה שבידם וזרעו מה שמצאו בכתלים ובחורי נמלים. **טו. הרעק"א** תמה על דבריהם, דלמא באמת לא הקריבו את העומר אלא ממה שנזרע בב' ניסן ונגמר בי"ב והיינו שגדל בי"א יום, ומה שזרעו אחרי ב' ניסן לא נגמר בט"ו אלא מאוחר יותר, ולא קשה מידי. **טז. לשון** התוספות 'לכל המאוחרת שנזרעה בשלישית' וצ"ל שכוונתם שלישית לימי הזריעה דהיינו ד' ניסן כדאיתא לעיל יצאו וזרעו שני שלישי ורביעי. ובפירוש הרי"ף הגיה בדבריהם 'המאוחרת שנזרעה ברביעית'. **יז. ודייק** כן מלשון הפסוק, הלוך ילך ובכה - כפילות הלשון מורה שהלך כמה פעמים, נושא משך הזרע - שבכה כל משך ימי הזריעה כיון שלא גדל כלום, בא יבא ברנה - אחר שבא כל הג' ימים לביתו בלא כלום עכשיו יבא ברנה אחר הרביעה שניה. **יח. המצפה** איתן והגהות

הקללה היתה שכל שנה תהיה גרועה מחברתה

מאי דכתיב 'כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים', בהנך שבע שנים מאי אכול וכו'. הקשה הרי"ף, הרי הגמרא מקשה בתחילה על פשט הכתוב מאי דכתיב וכו' ומיד מקשה הגמרא קושיה אחרת בהנך שבע שנים מאי אכול, והלא קושיה זו היא קושיה בפני עצמה ואינה קשורה לעצם פשט הכתוב, ונמצא שלא השיב על הקושיה הראשונה. וביאר, שכוונת הקושיה הראשונה 'מאי דכתיב' היינו מהו הלשון הכתוב 'וגם בא אל הארץ' היה לו לומר 'כי קרא ה' לרעב שבע שנים', לכך אמר צא ולמד מה אכלו באותן שבע שנים ובזה תבין לשון הפסוק, שכיון ששנה ראשונה אכלו מה שבבתים ושניה אכלו מה שבשדות וכו' א"כ א"א לומר כי קרא ה' לרעב שבע שנים כי לא היה רעב גמור שבע שנים, אלא כוונת הכתוב הוא 'כי קרא ה' לרעב' וכפי מעשיהם יהיה זמן הרעב, 'וגם בא אל הארץ שבע שנים' היינו חוסר מזון בריוח, אך רעב גמור לא היה שבע שנים אלא לבסוף שאכלו שקצים ובשר בניהם ובשר זרועותיהם.

והעץ יוסף ביאר, שכוונת הכתוב שכל שנה היתה קללתה מרובה מחברתה ורעתה משונה משנה קודמת, והיינו דכתיב 'וגם בא אל הארץ שבע שנים' שכל שנה בא לארץ קללה ורעה משונה מחברתה, ולכך הוסיף להקשות 'בהנך שבע שנים מאי אכול' שעי"ז נדע מהו הקללה והרעה שהתחדשה בכל שנה.

ביאור הפסוק 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר' לפי דרשת רבי יוחנן

אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה'י. פירש רש"י דהכי קאמר, לא אבוא בירושלים של מעלה עד שיהא בקרבך קדוש בירושלים של מטה.

והקשה המהרש"א לפירושו, שאם הפסוק מתפרש בלשון 'עד', מי הכריחו לדרשה זו של ירושלים של מעלה וירושלים של מעלה, נפרש את הפסוק כדסלקא דעתין שהכוונה להטבת המעשים, ואמר שעד שאתה מיטיב מעשיך לא אבוא בעיר ירושלים. וכתב שעל דרך הדרש יש לפרש לשון הפסוק בלשון תימה, אם קדוש בקרבך בירושלים של מטה וכי לא אבוא בירושלים של מעלה, כלומר, אם הקב"ה משרה שכינתו למטה אפילו שהארץ נתן לבני אדם לא ישרה שכינתו למעלה שהשמים לה'.

והשפת אמת כתב, שאף לדברי המהרש"א עדיין קשה שנפרש את הפסוק כפשוטו על ירושלים של מטה ובלשון תימה, אם בקרבך קדוש שתהיו צדיקים וכי לא אבוא בעיר. וכתב שיש לפרש כפשוטו, 'בקרבך קדוש' כלומר, בזה נשבע להם הקב"ה שלא אבוא בעיר של מעלה עד שאבוא קודם לעיר של מטה, נמצא שהכל תלוי בכם, וע"י עוונותיכם אתם מעכבים ש'לא אבוא בעיר'[כ].

המקור שיש גם ירושלים של מעלה

ומי איכא ירושלים למעלה, אין דכתיב 'ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו'. פירש"י, ירושלים של מטה תהא בנויה כעיר שחוברה לה שהיא כדוגמתה, מכלל שיש ירושלים אחרת, והיכן היא אם לא למעלה. והמהרש"א ביאר שירושלים של מעלה היא מכוונת כנגד ירושלים של מטה והיא מכוונת נגד שער השמים, וכדאיתא בחגיגה (יב:)

יעב"ץ תירצו ע"פ מה דאיתא בשבת (עג:) שבארץ ישראל שהקרקע קשה היו חורשים קודם הזריעה ושוב חרשו אחר הזריעה כדי לכסות את הזרעים, ואת החרישה השניה עשו אחר שירדה רביעה שניה ועל חרישה זו דרשו שבהליכתו היה בוכה משום שלא צמח עדיין כלום, ובחזירתו שכבר הזרע נתכסה מים התחילה התבואה לצמוח ואכל חזיז מן התלם. **יט. הרד"ק** (הושע יא ט) כתב בשם רבינו סעדיה שכוונת הפסוק הוא שהקב"ה מבטיח לישראל כיון 'שבקרבך קדוש' שהשכנתי את שכינתי בתוך ישראל, לא אבוא בעיר אחרת אלא בירושלים, וכן הוא בתרגום יונתן שם. והרשב"א בתשובה (ח"ה סי' נז) כתב שהטעם שאנו אומרים 'יתגדל ויתקדש שמיה רבא בחייכון וביומיכון', משום שרק בזמן שהקב"ה ישיב את שבותינו יתגדל ויתקדש שמו לעיני העמים ויודע בעמים כי הוא אחד ושמו אחד וכו' וכמו שאמרו כאן אין הקב"ה נכנס בירושלים של מעלה עד שיבנה ירושלים של מטה שנאמר בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר. **כ. העיני** שמואל כתב בביאור פסוק זה, דהנה הבטיחנו השי"ת שאף אם עם ישראל לא יטיבו דרכם מעצמם חלילה, יכמרו רחמיו עליהם לעורר ליבם לעשות תשובה, וכמו שאיתא בסנהדרין (מ:) אין ישראל נגאלין אלא ע"י תשובה, אך אם ישראל יעשו תשובה מעצמם באיתערותא דלתתא אזי יבנה קודם המקדש של מטה ורק לענין שבעה רקיעים שאחד מהם הוא 'זבול' שבו ירושלים וביהמ"ק ומזבח. ורבינו גרשום פירש שמלשון 'יחדיו' משמע שיש שתי ירושלים.

ביאור קושית הגמרא מאי דכתיב 'ובאחת יבערו ויכסלו'

מאי דכתיב 'ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא'. פירש"י שבלא הגזרה שוה שבסמוך היה משמע כוונת הכתוב שהם אטומין כעץ לקבל מוסר ולשוא היו לוקין. והקשה הרי"ף, א"כ מה הגמרא מקשה מאי דכתיב וכו' נימא כדפירש רש"י. ותירץ, שהוקשה למקשן הלשון 'ובאחת יבערו ויכסלו', שאם הוא מלשון טפשות כדכתיב (תהלים נג ז) 'איש בער לא ידע', א"כ מדוע באחת יבערו והלוא כל מצוות התורה אם אינו מקיימן הוא בער לא ידע, ואם הוא מלשון בעירה ושריפה בגיהנום, הלא זה נמי בכל המצוות הוא ואין אמר באחת בלבד, וכוונת רש"י שאם לאו גזרה שוה היה מובן הסיפא של הפסוק 'מוסר הבלים עץ הוא' שאטומין כעץ מלקבל מוסר אך עיקר קושית הגמרא מתפרשת על הרישא של הפסוק מהו 'ובאחת יבערו ויכסלו'[כא].

מה הם העשרים וארבע עבירות

תרתין הוא דהוו עשרין וארבע שביקא להויי. פירש"י, שקאי על עשרים וארבע עבירות שמנה הכתוב ביחזקאל בפרשת 'התשפוט' (פכ"ג)[כג]. לשון אחר, שעברו על עשרים וארבע ספרים שבתנ"ך. והמהרש"א פירש שעברו על כל התורה שניתנה בכ"ב אותיות.

ה:

מאיזה פסוק ילפינן שעבודה זרה שקולה כשתי עבירות

אחת היא שקולה כשתים ומאי ניהו עבודה זרה. פירש"י, שרבי יוחנן שמפרש שמה שכתוב 'כי שתים רעות עשה עמי אתי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים' קאי על עבודה זרה ששקולה כשתים הוא ממה שכתוב שם קודם 'כי עברו איי כתיים וראו וקדר', ותנא, כותיים עובדים לאש וקדריים עובדין למים, ואף על פי שיודעים שהמים מכבין את האש לא המירו אלהיהם, ומכאן אתה למד שהעובד עבודה זרה והמיר כבודו יתברך בלא יועיל שתים רעות עשה, כלומר שמרע יותר מכותיים וקדריים, שלא לקח מוסר מהם שאע"פ שיראתם פחותה לא המירו יראתם.

והמהרש"א מבאר, שאין לומר שרבי יוחנן נסמך רק על הפסוק של 'כי עברו וכו' שאם כן לא היה לו להביא שוב את הפסוק 'כי שתים רעות עשה עמי וכו' שהרי עליו שאל רב נחמן את רב יצחק מאי דכתיב כי שתים רעות עשה עמי, אלא רב יוחנן מפרש שבפסוק זה עצמו גם מפורש שתי הרעות שיש בעבודה זרה, א. 'אותי עזבו מקור מים חיים' ב. 'לחצב להם בארות בארות נשברים', כלומר שכולם פחותים ביותר ובכ"ז עזבו מקור מים חיים. וממשיך רבי יוחנן לבאר כעין זה את הפסוקים הקודמים 'כי עברו איי כיתיים וראו וקדר' וכו'.

מדוע עבודה זרה שקולה כשתי רעות

אחת היא שקולה כשתים. מצינו במפרשים כמה טעמים מדוע עבודה זרה שקולה כשתים: א. משום שרעתו גדולה יותר מרעת כותיים וקדריים שאף שיראתם פחותה לא המירו יראתם, וזה המיר מקור מים

אח"כ מקדש של מעלה, והתחתון יהיה עיקר, אבל אם ישראל אינם עושים תשובה רק ע"י שיעוררו אותם משמים, אזי מתחיל התעוררות בנין ירושלים ג"כ קודם למעלה והוא נבנה תחילה ואח"כ בנין של מטה, ושל מעלה הוא העיקר, ואז היה מהראוי שעיקר השראת השכינה יהיה יותר בעליונים, אך עם כל זה הבטיחנו השי"ת שאף שעיקר התשובה יתעורר מלמעלה מ"מ עיקר השראת השכינה תהיה למטה, ולא יבוא לירושלים של מעלה עד שיבוא לירושלים של מטה, וזהו שאמר 'בקרבך קדוש' אף שההתעוררות תהיה מלמעלה מ"מ לא אבוא בעיר וכו'. **כא. וביאר** שם עוד את תירוצו דרבי יוחנן 'אחת היא שמבערת רשעים בגיהנם מאי היא עבודה זרה', שמדרכי טובו של הקב"ה הוא להעביר עון ראשון ושני, אבל עון עבודה זרה אינו ממתין לשני אלא באחת יבערו, כלומר בפעם אחת שעבד עבודה זרה יבער באש של גיהנום, לפי שעבודה זרה היא הבל ומעשה תעתועים. אי נמי, 'באחת' - בעבודה זרה ששקולה ככל המצוות אינו ממתין עד פעם שניה אלא בראשונה יבערו באש של גיהנום, 'ויכסלו' היינו שמעלה עליו הקב"ה כאילו עבר על כל המצוות שבתורה. **כב. גרסת** הערוך 'עשרים ותרתי הוו' דהיינו עוד כ"ב מלבד הב' שהוזכרו בפסוק. **כג. ראה** ברבינו חננאל שהאריך לפרט את העשרים וארבע עבירות שמנה הכתוב ביחזקאל.

חיים לחצוב בארות נשברים[א]. **ב.** משום שיש בה ביטול עשה של 'אנכי ה' אלוקיך' ואיסור לא תעשה של 'לא יהיה לך אלוהים אחרים'[ב]. **ג.** משום ש'אנוכי ה' אלוקיך' ו'לא יהיה לך' בדיבור אחד נאמרו[ג]. **ד.** משום שהם היו משתחוים לחמה ואחוריהם להיכל[ד].

ביאור דברי רש"י שפסול שנים בלויים נאמר לדורות

ומי סיב שמואל כולי האי והא בר חמישים ושתים הוה. פירש"י, שנותיו של שמואל שהן חמישים ושתים שנה ילפינן מדכתיב (שמואל ב' ו כג) 'וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והבאתיו ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם'. ועד כ"ד חדשים שנקרא תינוק שהה שמואל עם אמו, וכשגמלתו בן שנתים הביאתו בית ה' וישב שם עד עולם, וגמלמו של לוי הוא חמישים שנה, שנאמר (במדבר ח כה) 'ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה', נמצא שחי חמישים ושתים שנה[ה].

המצפה איתן הביא קושית האחרונים[ו] על דברי רש"י, שהרי הגמרא בחולין (כד.) דורשת על הפסוק 'ומבן חמישים שנה ישוב' יכול אף בשילה ובבית עולמים כן, תלמוד לומר 'לעבוד עבודת עבודה ועבודת משא', לא אמרתי אלא בזמן שהעבודה בכתף, אבל בשילה ובבית עולמים שאין עבודת הלוים בכתף אלא שוערים ומשוררים אינם נפסלין אלא בקול[ז]. ושמואל הרי היה בזמן מקדש שילה וא"כ אינו נפסל בשנים אלא בקול, ואיך ילפינן מהפסוק 'וישב שם עד עולם' שעולמו הוא חמישים שנה.

ותירצו האחרונים[ח], שדעת רש"י כדעת הרמב"ן בספר המצוות (שורש ג) שאף לדורות נפסלו הלוים בשנים לעבודת משא, והא דאמר בחולין שלדורות לא נפסלו לוים בשנים היינו לשיר ולשאר עבודות שלא היו במדבר ובאלו לא נפסלו בשנים אלא בקול, אבל לעבודת משא נפסלו בשנים אף לדורות[ט], והרי אף בשילה ובבית עולמים הוצרכו לפעמים לשאת את הארון או שאר כלי המקדש ממקום למקום'.

והבאר יעקב (שו"ת סי' קכח) כתב, שאכן דעת רש"י שאין נוהג פסול שנים לדורות, ומה שכתב שעולמו של לוי הוא חמישים שנה היינו עולמו של לוי במשכן, והכי קאמר, ששמואל ישב בשילה אחר שנגמל עוד חמישים שנה שהם עולמו של לוי במשכן, ואדרבא מזה שישב בשילה עד חמישים ושתים ולא הלך לביתו אחר חמישים שנה מוכח שבשילה אין פסול שנים בלויים.

עד איזה גיל הוא מיתת כרת

דאמר מר, מת בחמישים ושתים שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי. כתב רש"י שמיתה זו לאו[י] כרת היא, וכדאיתא במועד קטן (כח.): מת בחמישים שנה זו היא מיתת כרת, מת בחמישים ושתים שנה זו היא מיתתו של שמואל הרמתי. הרי שמיתת שמואל הרמתי לאו מיתת כרת היא. וכן איתא במסכת שמחות (פ"ג ה"ח): מת פחות מחמישים בכרת, בחמישים ושתים שנה זו היא מיתתו של שמואל הרמתי[יב].

והקשה המהרש"א (מו"ק כח.) שמסקנת הגמרא שם כרבה שאמר מחמישים שנה עד שישים שנה זו היא מיתת כרת, ומה ששמואל נפטר בחמישים ושתים שנה הוא משום שזיקנה קפצה עליו כמבואר כאן, ומדוע רש"י כתב כאן שלא כמסקנת הגמרא שם[יג]. וי"ל, שאף הירושלמי (נזיקין פ"ג) ס"ל שכרת הוא בגיל חמישים שנה, ואפשר שרש"י נקט כמסקנת הירושלמי[יד].

מתי הקפיץ הקב"ה זקנה על שמואל

זקנה קפצה עליו דכתיב 'נחמתי כי המלכתי את שאול'. הקשה המהרש"א, הרי הפסוק (ח ו) 'ויהי כאשר זקן שמואל' כתוב קודם הפסוק (טו יא) 'נחמתי כי המלכתי את שאול', ואיך שייך לומר שהזיקנה קפצה עליו בגלל ביטול מלכותו של שאול. ותירץ, שצ"ל שאף בנביאים אין מוקדם ומאוחר בסדר הפסוקים, וסיבת ביטול מלכות שאול קדמה לזיקנת שמואל, וסיים שעדיין צריך עיון בזה כיון שמתוך הענין שם לא משמע כן[טו].

והרמת שמואל[טז] תירץ, שאף שיש להקב"ה ידיעה על העתיד מ"מ הידיעה אינה מכרחת אלא נשאר לאדם הבחירה, וכמו שאמרו (ברכות לג:) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, לכך הקפיץ הקב"ה זקנה על שמואל שמא יחטא שאול וכדי שלא לבטל מעשה ידיו בחייו[יז].

הרי"ף תירץ בדוחק, שמה שכתוב ויהי כי זקן שמואל היינו שהרגיש בעצמו חולשה כאיש זקן שלא היה יכול עוד לסבוב את כל הארצות לעשות משפט כמנהגו וישם את בניו שופטים, ואח"כ כשניחם הקב"ה ממלכות שאול קפצה עליו זקנה והלבין שערו.

אלו מעשה ידי משה ואהרון לא נתבטלו בחייהם

מה משה ואהרון לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם. פירש"י, שהכוונה ליהושע שהיה גם תלמידו של אהרון כדאיתא בעירובין (נד:) יצא משה ושנה להם אהרון פירקו, והוא לא נסתלק בחייהם. והמהרש"א פירש, שהכוונה לאלעזר שנמשח להיות כהן גדול ע"י משה ואהרון, ודומה לזה שאול שנמשך למלך ע"י שמואל.

הבן יהוידע הקשה לפירש"י, הלא נדב ואביהוא מתו בחיי אהרון, וא"כ גם אצלם מצינו שנתבטלו מעשה ידיהם. ואם משום שסמכו משה ליהושע להיות מנהיג ישראל וזו לא נתבטלה בחייו ובדומה לזה ביקש

א. **ראה** מה שנתבאר בביאור הקודם בדברי רש"י והמהרש"א. והרי"ף מבאר, שהקדריים עובדים למים והכותים עובדים לאש, ובהיות שתיהם ביחד תתגלה חרפתם שהמה לא אלוהים שהרי המים מכבים האש, ועל זה אמר שאע"ג שמי שעובד למים עובר עבירה אחת וכן מי שעובד לאש עובר עבירה אחת, אבל העובד עבודה זרה הרי הוא כעובד לאש ולמים יחדיו, וזה שאמר 'אותי עזבו לחצוב להם בארות נשברים', היינו, האש שנשבר מפני המים והמים שנשברים מפני האש. ב. **עץ** יוסף ואהבת איתן. ג. **הגהות** מראה כהן בשם הילקוט (ירמיה ג רמז), וכן הוא במדרש רבה (ש"ר פרשה מג). ד. **ירושלמי** סוכה (פ"ה ה"ה). ה. **ראה** בתוס' (ד"ה ומי) שהאריכו להוכיח ממקומות ופסוקים אחרים שחיי שמואל היו נ"ב שנה. והר"י אברבנאל האריך להוכיח ששמואל נעשה זקן ומת בגיל שבעים או שמונים שנה, ודחה את כל הראיות מהפסוקים, וכתב העיון יעקב שח"ו לזוז אפילו זיז כל שהוא מקבלת חז"ל כש"ס שלנו שחייו היו נ"ב שנה. ו. **כן** הקשה שם בשם אחד מהמפרשים, ובשו"ת באר יעקב (שו"ת סי' קכח) בתשובה שכתב לשואל שהקשה לו כן על דברי רש"י אלו, ובשו"ת אבני נזר (שו"מ סי' עו). ז. **כן** מבואר בברייתא המובאת שם בסוף העמוד. ח. **המצפה** איתן והאבני נזר. ט. **אך** דעת הרמב"ם (ספה"מ שורש ג, כלי המקדש פ"ג ה"ח) שמצוה זו 'ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד' אינה נוהגת לדורות אלא בזמן שהיו במדבר. וכתב האבני נזר (שם) שהרמב"ם לשיטתו (סה"מ עשין לד) שהלויים נשאו את הארון רק במדבר, אבל לאחר שנכנסו לארץ מצוה זו ניתנה לכהנים, וכיון שבכהנים לא נאמר פסול שנים נמצא מצוה זו אינה נוהגת לדורות. והרמב"ן (שם) הקשה עליו שאף אם נימא שמשנכנסו לארץ מצוה זו ניתנה לכהנים מ"מ אין זו מצוה חדשה לכהנים אלא שנעתקה מהלוים לכהנים והסברא נותנת שנכנסו תחתיהם לכל דבר. וביאר הגרי"ז הלוי (מכתבים, עמוד עז.) שבנשיאת הארון ישנם שני דינים לדעת הרמב"ם: א. נשיאת הארון בכלל נשיאת שאר המשכן מדין 'עבודת משא' שנאמרה בלויים, ודין זה אכן נאמר רק לשעה ולא לדורות. ב. דין מיוחד של נשיאת הארון מפסוק בפרשת עקב (דברים י ח) 'בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה' וגו', ודין זה לא שייך כלל לעבודת הלויים אלא מצותו בשבט לוי, ועל מצוה זו האחרונה כתב הרמב"ם בספר המצוות שמשנכנסו לארץ מצוה זו נוהגת בכהנים כיון שאינה מדין נשיאת המשכן אלא מדין נשיאת הארון, ומצוות נשיאת הארון היא מצוה בפני עצמה שנוהגת לעולם ובה לא נאמר פסול שנים, ולא קשה קושית הרמב"ן. אמנם המנחת חינוך (מצוה שעט) הקשה, שהרמב"ם (שם פ"ג ה"ג) כתב 'בעת שמוליכין את הארון ממקום למקום אין מוליכין אותו לא על הבהמה ולא על העגלות, ולפי ששכח דוד ונשאו על העגלות נפרץ פרץ בעוזא, אלא מצוה לנטלו על הכתף שנאמר כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו', ומדוע לא הזכיר שמצוה זו נוהגת בכהנים דווקא ולא בלויים, ומכח קושיה זו זה הוכיח המרומי שדה (חולין כד. ד"ה ומ"ו) שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בספר המצוות שמצוה זו נעתקה לכהנים, אלא אף משנכנסו לארץ מצוה זו נוהגת בלויים ושפיר נוהג בהם פסול שנים. י. **ובאבני** נזר (שם) כתב, שכשנחרבה שילה והביאום לנוב וכשנחרבה נוב והביאום לגבעון, היו צריכים להוליך הארון ממקום למקום, ושפיר היה בימי שמואל עבודת הלויים בכתף. יא. **בהגהות** הב"ח (שם ג) מחק מרש"י תיבת 'ולא' וגרס 'ומיתה זו כרת היא', אולם הנחלת יעקב בפירושו על מסכת שמחות (שם) ציין על הא דאיתא שם שחמישים זהו מיתת כרת כ"כ רש"י בתענית, ומוכח שגרס ברש"י כגירסא שלפנינו. יב. **וכן** פסק הטור (יו"ד סי' שלט) שמת בגיל חמישים שנה זהו כרת. יג. **וכן** הקשה הגבורות ארי. ובים של שלמה (יבמות פ"ו סי' ח) כתב נמי כמסקנת הסוגיא במו"ק שחמישים עד שישים זהו מיתת כרת. יד. **תום'** ביבמות (כ. ד"ה שמת) הביאו את שיטת הירושלמי שכרת הוא בן חמישים שנה, וכתבו שהירושלמי חולק על הבבלי שסובר שמחמישים עד שישים זהו מיתת כרת. וכדעת הירושלמי כתב רבינו יונה (שערי תשובה שער שלישי אות קכד) שכרת הוא קודם חמישים שנה ומיתה בידי שמים הוא קודם שישים שנה, ומי שנגזר עליו לחיות שבעים או שמונים שנה ונתחייב מיתה ימות פחות מבן שישים, ומי שנתחייב כרת ימות פחות מבן חמישים. והוסיף, שאף שמת פחות מבן שישים זו היא מיתה בידי שמים, אך יש צדיקים שמספר ימיהם פחות משישים כמו שאמרו בן חמישים ושתים שנה זו היא מיתתו של שמואל הרמתי, עיי"ש. טו. **שהרי** סדר הפסוקים הוא ששמואל ראה שהוא מזדקן ומינה את בניו לשופטים על ישראל, ובניו לא הלכו בדרך ה', ובני ישראל באו לשמואל לבקש ממנו שימנה עליהם מלך, ואז שמואל משח את שאול למלך על ישראל, ולאחר יותר מב' שנים כששאול לא הרג את הצאן והנשים של עמלק אמר הקב"ה לשמואל נחמתי כי המלכתי את שאול. א"כ מוכח שזקנת שמואל היתה קודם ביטול מלכות שאול. טז. **הביאו** העץ יוסף בפירושו על העין יעקב. יז. **כעין** זה ביאר השפת אמת שמתחילת שנותיו של שמואל נשתנה סדרו להיות מזקין והולך במהירות, אלא שהגמרא מפרשת שסיבת הדבר היה בגלל שאול. וכ"כ הבן יהוידע, שהקב"ה צופה עתידות ועשה מראשית עבור אחרית, שידע שאחר שימלוך שאול יהיה מה שיהיה וצריך שיפטר שמואל ויצטרך לזיקנה כדי שלא יהרהרו אחריו, אלא שעדיין קשה מדוע הקב"ה לא המתין לעשות את שמואל זקן רק לאחר שימלוך שאול שאז יגיע הזמן שצריך את הזיקנה, ותירץ שהקב"ה רצה ששמואל יהיה ניכר לעין כל זקן ימים רבים. אי נמי, הקדים לו הזיקנה כדי שיחשוב שמואל שקרב קיצו ואז ימנה בניו שופטים וע"י שקלקלו בניו ביקשו בני ישראל שימליכו עליהם מלך ומשח את שאול.

שמואל שאף סמיכתו לשאול לא תתבטל, א"כ אין בזה שייכות לאהרון. ואף שיש לחלק, שנדב ואביהוא דיבורם גרם להם שימותו בחיי משה ואהרון, שהרי אמרו מתי ימותו שני זקנים הללו ואנחנו נהיה מנהיגי הדור, ולכך מיתתם לא נחשבת ביטול מעשה ידי אהרון בחייו, אך מ"מ קשה שהרי כל הנשיאים שלמדו תורה מפי משה ואהרון מתו בחייהם[יח]. **לכך** כתב שיש לפרש שכוונת שמואל היתה לשתי מתנות יקרות ועליונות שניתנו לבני ישראל בזכות משה ואהרון, והם המן וענני הכבוד, שאע"פ שישראל חטאו ותפלו על המן וקראוהו לחם קלוקל כאשר באו למקום ישוב בארץ סיחון ועוג שנמצא שם מזון גשמי, עם כל זה לא בטל המן בחיי משה, וכן ענני הכבוד אע"פ שעבדו לעגל ונסתלקו שעה מועטת עם כל זה לא בטלו לגמרי אלא תכף ומיד חזרו בשביל אהרון הכהן.

האם שמואל מת קודם זמנו

אמר הקב"ה אקפיץ עליו זיקנה. המהרש"א הקשה, שכאן משמע ששמואל מת קודם זמנו על ידי שקפץ עליו זיקנה, ובפ"ק דסוטה (יג:) הגמרא דורשת מהפסוק (שמות כג כו) 'את מספר ימיך אמלא' שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום שלא ימותו קודם זמנם. ותירץ, ששאני שמואל שהוא ביקש על זה שלא יתבטלו מעשה ידיו בחייו, ואי אפשר באופן אחר אלא רק על ידי מיתתו.

והענף יוסף תירץ, שבאמת נגזר על שמואל לחיות נ"ב שנים[יט], אלא שאם שמואל לא היה מבקש שלא יתבטלו מעשה ידיו בחייו היה הקב"ה מוסיף לו עוד שנים על שנותיו, וכיון שביקש שלא יתבטל מעשה ידיו לא הוסיפו לו עוד שנים.

אוצר החכמה

במה נחלקו רב נחמן ורבי יצחק אם מותר להסיח בסעודה

אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק, לימא מר מילתא, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט. הקשו האחרונים, וכי רב נחמן לא סבר כרבי יוחנן שאין מסיחין בשעת הסעודה משום חשש סכנה, וא"כ מדוע ביקש כן מרבי יצחק. ומצינו בזה כמה תירוצים:

הבן יהוידע כתב ע"פ דברי האליה רבה (או"ח סי' קע סק"ח) שההלכה שאין מסיחין בסעודה נאמרה רק בזמן חז"ל שהיו אוכלים בהסיבה ויש לחוש שיקדים קנה לושט[כ] אבל בזמננו שאין אוכלין בהסיבה אין לחוש לכך, לפי"ז יש לומר שרב נחמן ראה שרבי יצחק אינו מיסב ולכך אמר לו לימא מר מילתא, ורבי יצחק שהשיב לו הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה, כוונתו שמזה שאמר רבי יוחנן בסתם משמע שאין מסיחין אף כשאין מסיבין שמא יסיחו גם כשמסיבין[כא].

עוד תירץ, שרב נחמן סבר שאף שאין מסיחין בדברי חולין אבל בדברי תורה מסיחין משום ששומר מצוה לא ידע דבר רע, והשיב לו רבי יצחק שכיון שהטעם שאין מסיחין הוא משום חשש סכנה, יש להחמיר אפילו בדברי תורה כדי שהרואהו לא יחשוב שהוא מדבר בדברי חולין ויחשוב שמותר לדבר ויבוא לכלל סכנה[כב].

והעיון יעקב ביאר, שרב נחמן ביקש מרבי יצחק שיאמר לו דבר במילי דעלמא משום שאף שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה תלמוד, ודינו כדברי תורה שמותר להשיח בסעודה, והשיב לו רבי יצחק שהיות ומכל מקום יש בזה קצת בטלה שייך לחוש בזה לסכנה. ומוסיף לבאר, שלפי"ז היה לו לרבי יצחק לומר בשעת הסעודה את המימרא שאמר אחר הסעודה שיעקב אבינו לא מת כיון שמותר לדבר בדברי תורה, אלא שרבי יצחק העדיף לומר לו את המימרא של רבי יוחנן שאין מסיחין בשעת הסעודה שיש בזה נפקא מינה לדינא מאשר לומר לו את המימרא שיעקב אבינו לא מת שאין בזה נפקא מינה לדינא.

ביאור מאמר 'יעקב אבינו לא מת'

יעקב אבינו לא מת. בביאור מאמר זה מצינו כמה דרכים במפרשים: **א.** רש"י מפרש, שנדמה להם שמת אבל באמת היה חי. **ב.** המהרש"א כתב שפירש"י דחוק כי לפירושו עיקר התירוץ חסר מן הספר, ולכך מפרש שיעקב אבינו לא מת בנפשו כשאר הצדיקים, אבל בגוף היה מת. והטעם שנקט יעקב יותר מאברהם ויצחק שודאי אף הם לא מתו בנפשם[כג], משום שמקרא הוא דורש להקיש מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, ולא שייך להקיש לזרעו אלא את יעקב אבינו שכל זרעו היו צדיקים, משא"כ אברהם שיצא ממנו ישמעאל ויצחק שיצא ממנו עשיו[כד]. **ג.** המרומי שדה כתב, שיעקב אבינו הרגיש אחרי מותו את כל הכבוד שעשו לו בקבורתו, ולענין זה אמרו שאף הוא בחיים. **ד.** החכמת מנוח מפרש, שיעקב אבינו לא מת היינו כל זמן שהיה במצרים, אבל לאחר שהעלוהו לארץ ישראל הוא מת[כה].

איך לא חשש רבי יצחק לומר 'רחב רחב'

כל האומר רחב רחב מיד נקרי. היעב"ץ הקשה, האיך רבי יצחק אמר מימרא זו, והלוא נמצא שהוציא מפיו 'רחב רחב'. והבן יהוידע הקשה שרב נחמן שהקשה לו אנא אמינא ולא אכפת לי היה לו להקשות מיניה וביה, איך רבי יצחק עצמו אמר כן[כו].

היעב"ץ תירץ, שרבי יצחק לא אמר שתי פעמים רחב רחב, רק אמר 'כל האומר רחב שתי פעמים מיד נקרי', אלא שהתלמוד לא רצה להאריך ותפס לשון קצרה.

והבן יהוידע תירץ, שרב נחמן הבין שאין כוונת רבי יצחק על כל אדם אף שאינו יודעה כלל, אלא סבר שרבי יצחק איירי על אדם שראה צורתה, כי פעם היו עושין צורתו של אדם בעודו בחיים כמוהו ממש כדי שתשאר צורתו לדורי דורות, ולכך רבי יצחק לא חשש לומר כן כיון שלא ראה צורתה, ורב נחמן הקשה לו מעצמו כי אפשר שרב נחמן ראה צורתה ועם כל זה אמר רחב רחב ולא נקרי, והשיב לו רבי יצחק אנא

יח. **וכן** הקשה הבן יהוידע על המהרש"א שפירש שהכוונה לאלעזר, מה שייכות יש בין אהרון הכהן למשיחת אלעזר. ועוד, אם ענין כזה חשוב לביטול מעשה ידיו איך אהרון הכהן שמשחו משה רבינו לכהן גדול נפטר בחיי משה רבינו. אולם ע"ז כתב שיש לתרץ שכיון שאלעזר בנו של אהרון נטל את כתר הכהונה אין זה נחשב לביטול מעשה ידיו, משא"כ גבי שאול שרצה הקב"ה להעביר כתר מלכותו לאיש אחר נחשב זה לביטול מעשה ידיו. יט. **בדאיתא** בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ח) שחנה ע"י שהרבתה בתפילה ואמרה 'וישב שם עד עולם' קיצרה ימיו של שמואל, אלא שבלא בקשתו היה הקב"ה מוסיף לו עוד שנות חיים כמבואר בפנים. כ. **הקשה** השערי תשובה (או"ח סי' קע סק"ח) שבש"ס משמע שבהסיבה על צד שמאל ליכא חשש סכנה, והרי הסיבה שלהם היתה על צד שמאל ומדוע אין מסיחין בשעת הסעודה. ותירץ, שאף אם מיסב בשמאל יש לחוש כשמדבר משום שהקול יוצא דרך הקנה ונפתח השיפוי כובע ע"י הדיבור. כא. **וכתב** שלפי"ז מיושב מה שהקשה הרי"ף איך רבי יצחק השיב לו אין מסיחין בשעת הסעודה הרי אסור לדבר משום חשש סכנה, שמכיון שלא הסבו ליכא חשש סכנה אלא משום גזירה, ולכן השיב לו. והרי"ף תירץ שרבי יצחק נתכוון להוכיחו, ולכן פסק מלאכול והוכיחו שלא בשעת האכילה. אמנם הפמ"ג (או"ח סי' קע ס"ק ח) כתב שכדי לאפרושי מאיסורא מותר לדבר בתוך הסעודה אפילו שחמירא סכנתא מאיסורא. כב. **לתירוץ** זה מבואר שאסור לדבר בדברי תורה באמצע הסעודה. וכן הוא להדיא ברבינו חננאל שגרס 'אין אומרים דבר הלכה בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה', וכן פסק המג"א (סס סק"ח). והקשה הערוך השולחן (סס ס"ח), הא תנן באבות (פ"ג מ"ד) 'רבי שמעון אומר שלשה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים' ובברכת המזון בלכד אין יוצאין ידי חובת דברי תורה, ואם אסור להסיח בסעודה אפילו בדברי תורה מתי יאמרו דברי תורה, ובפרט לדעת הפרישה שאף בין מאכל למאכל אסור לדבר כל זמן שדעתו עוד לאכול, שכיון שהוא חשש סכנה חששו בכל ענין. ותירץ, שיאמרו דברי תורה אחר האכילה, אי נמי קודם נטילת ידים כשמכין עצמו לסעודה, אי נמי לאחר ברכת המוציא אחר שאכל מן הפת קודם התחלת הסעודה. אך המשנה ברורה (סס סק"ח) כתב שבין תבשיל לתבשיל מותר לדבר. כג. **בעיון** יעקב כתב שנאמר כן רק על יעקב מפני שעסק בתורה יומם ולילה יותר משאר האבות. ובהגהות יעב"ץ כתב, מפני שמצינו ביעקב שלא ראה קרי מימיו, כדכתיב (בראשית מט ג) 'כחי וראשית אוני', לפיכך לא טעם טעם מיתה. ומה"ט נמי הסמיך מאמר זה למאמר כל האומר רחב רחב מיד נקרי, עיי"ש. כד. **בעין** זה הביא הענף יוסף בשם הרמ"ע מפאנו (עשרה מאמרות מ"ג סי' ו) שכוונת המאמר הוא שמיטתו היתה שלמה שכל זרעו היו צדיקים ולכך נשמתו לא קיבלה שום תואר מיתה מזרעו שכולם ברכו את ה', וזהו אף הוא בחיים כאשר יאה לשלמות נשמתו, משא"כ אברהם שיצא ממנו ישמעאל, ויצחק שיצא ממנו עשיו. כה. **הרמב"ן** (בראשית מט ג) הקשה, הרי יעקב אבינו אמר 'הנה אנוכי מת בקברי' וכיצד אמרו שלא מת. ותירץ, שאולי הוא לא ידע בנפשו שלא ימות, או שלא רצה לתת לבניו את הכבוד שאביהם לא מת, עיי"ש. וההכמת מנוח יישב קושיא זו לדבריו, שהרי יעקב אבינו אמר הנה אנוכי מת בקברי דייקא, היינו בקברו שבארץ ישראל, ועד אז לא מת. כו. **ראה** שם עוד (ד"ה כל האומר) שהקשה למאי נפק"מ אשמועינן דבר זה, והלא היום ודאי אין מי שמכירה ומאי דהוה הוה. ותירץ, שדבר זה בא ללמדינו שהזכרת שם אדם פעמיים הוא דרך חיבה, ונפק"מ בכל אשת איש שאם יודעה ומכירה לא יזכיר שמה פעמיים דהוי דרך חיבה, ויש לחוש פן יתעורר בקרבו איזה הרהור. ועפי"ז ביאר שם טעם סמיכות מימרא זו למימרא שיעקב אבינו לא מת, דהנה כתב האלשיך הק' (בראשית מו כט) שכשיעקב אבינו נפטר נסתלקו ממנו נפש רוח ונשמה של בחינת ישראל, אך נשארו בקרבו נפש רוח ונשמה של בחינת יעקב, והיינו יעקב אבינו לא מת אבל ישראל מת. וכתב הבן יהוידע שיש לומר הטעם שבחינת יעקב לא נסתלקה ממנו משום שכשהקב"ה קראו יעקב כפל שמו ואמר (שם מו ג) 'יעקב יעקב' בדרך חיבה, וע"י חיבה זו זכה שלא נסתלקה ממנו בחי' יעקב אף לאחר מיתה. הרי שכפילות השם פעמיים מורה על דרך חיבה.

אמינא ביודעה - בעודה בחיים בעורה ובבשרה ולא בצורתה, ומכירה - שהיה לו ריעות עמה[כז].

מדוע בתחילת דבריו אמר פירותיו מתוקים

ומצא אילן שפירותיו מתוקים וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו. הבן יהוידע הקשה, והלא צל האילן ואמת המים העוברת תחתיו ניכרים קודם שטעם מפירותיו, ואילו מתיקות הפירות אינו ידוע רק לאחר שאכל מפירותיו, א"כ היה לו לומר פירותיו מתוקים באחרונה ומדוע אמרו בתחילת דבריו. ותירץ, שאמר כן ע"פ סדר תחילת דבריו שהמשילו לאדם שהיה רעב ועיף וצמא, ולכך אמר פירותיו מתוקים שבהם השביע רעבונו, וצילו נאה שבצילו נח מעיפותו, ואמת המים שממנה הרווה צמאונו[כח].

ו. אוצר החכמה

ברכת רבי יצחק לרב נחמן

שיהיו צאצאי מעיך כמותך. פירש רש"י, בתורה ולעושר וכבוד. הקשה העיון יעקב, הלוא מתחילה אמר לו רק תורה עושר ובנים ולא הזכיר כבוד, א"כ היה לו לרש"י לפרש תורה עושר ובנים[א]. ותירץ, שבנים היינו כבוד, שכיון שגם לבניו יהיו בנים זהו כבודו, כמו שנאמר (משלי יז ו) 'עטרת זקנים בני בנים'[ב]. אמנם לפי גירסת הב"ח (גוש ח) שרבי יצחק אמר לו בתחילה תורה, גדולה, כבוד, עושר, בנים[ג], אתי שפיר שפירש רש"י שיהיו בניו כמותו גם לענין כבוד[ד].

כיצד יתפרש הפסוק לפי ההו"א שיורה הוא קללה

או אינו יורה אלא שמשיר את הפירות ומשטיף את הזרעים ומשטיף את האילנות. פירש"י, דעד השתא אמרינן שיורה הוא לברכה, והברייתא מקשה דילמא יורה לשון קללה, ונפרש את הפסוק כך, 'והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי' וגו', ואם לא תשמעו 'ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש' לרעה. ומבאר רש"י שקושיא בעלמא היא, שהרי ודאי מדבר הפסוק לענין ברכה כהמשך הפרשה 'ואספת דגנך ותירושך ויצהרך' וכו' ורק אח"כ כתוב 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם'[ה], אלא כן דרך הברייתא להקשות כדי להוכיח לבסוף מן המקראות שיורה הוא ברכה.

המהרש"א כתב שפירוש רש"י דחוק, אלא שיש לפרש כוונת המקשן שיורה ומלקוש הם קללה משום שיורדים שלא בעתו, והפסוק שמדבר לענין ברכה הכי קאמר, ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש, שאותן יורה ומלקוש שהם קללה משום שלא יורדים בעתן הביא לכם אותם בעתן ויהיו לברכה.

והמצפה איתן כתב שגם זה דוחק שכוונת הפסוק שהיורה והמלקוש דעלמא שהם קללה יהיו לברכה. וכתב שיש לפרש כפשוטו שהוא קללה, ע"פ מה שדרש רבי שמעון בן יוחאי (נדרים לה:) על מה שכתוב בהמשך אותו פסוק 'ואספת דגנך ותירושך ויצהרך' שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן. וכתבו שם התוספות (ד"ה כמן) שודאי הפסוק מדבר כשעושין רצונו של מקום כדכתיב שם 'והיה אם שמוע תשמעו וכו' אלא שאין עושין רצונו כ"כ שאינם צדיקים גמורים[ז]. ולפי"ז אפשר להבין את ההוא אמינא של הגמרא שיורה ומלקוש הם קללה כיון שפסוק זה מדבר בזמן שאין ישראל עושים כ"כ רצונו של מקום ואוספים תבואתם בעצמם[ח].

שינוי לשון הברייתא בין יורה למלקוש

או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות. כתבו התוספות (ד"ה מלקוש), צריך עיון מדוע לא אמרה הברייתא שהמלקוש משבר את הגרנות ומשיר את הפירות כמו שאמרה לענין יורה שמשיר את הפירות ומשטיף את הזרעים. ורש"י נשמר מקושיא זו[ט] שהרי כבר כתב (ד"ה מה מלקוש) שא"א לפרש שמלקוש משבר את הגרנות ומשיר את הפירות כיון שמלקוש יורד בניסן ואז אין הוא זמן הגרנות וכן אין פירות מצויים על האילנות', לכך אמרה הברייתא שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות.

כיצד לומדים יורה ממלקוש ומלקוש מיורה שהם לברכה

ת"ל יורה, מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה, ויורה גופיה מנלן וכו'. לפי גירסא זו דברי הברייתא תמוהים, שבתחילה פשוט לתנא יותר שמלקוש לברכה ומקישים לו יורה, אח"כ פשוט לו יותר שיורה לברכה ומקישים לו מלקוש, ולבסוף הוצרך ללמוד שיורה עצמו לברכה מקרא דיואל 'כי נתן לכם את המורה לצדקה' וכמבואר ברש"י שיורה ומורה הם דבר אחד[י], וא"כ היה לו לכתחילה להביא ראיה שיורה לברכה מקרא דיואל.

לכך כתב המראה כהן שלגירסא זו צ"ל שיש כאן טעות סופר וכצ"ל: 'או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים וכו', תלמוד לומר מורה ומלקוש [-היינו קרא דיואל] מה מורה לברכה אף מלקוש לברכה. ומורה גופיה מנלן דכתיב ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון'. ולפי"ז מבואר היטב, שיורה לומדים ממלקוש, ומלקוש לומדים ממורה, ומורה לומדים מקרא דיואל דכתיב כי נתן לכם את המורה לצדקה'[יא], והוקש אליו באותו פסוק מלקוש.

אמנם בילקוט (עקב רמז תתסג) הגירסא: 'ת"ל יורה, מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה, וכן הוא אומר ובני ציון גילו ושמחו וכו' כי נתן לכם את המורה לצדקה וכו', ולא גורסים 'ויורה גופיה מנלן'. וכתב המהרש"א שלגירסא זו אתי שפיר טפי, שכוונת התנא להביא ראיה מפסוק זה גם על יורה וגם על מלקוש ששניהם הוזכרו בו, ואכן עיקר הראיה שיורה ומלקוש הם לברכה היא מפסוק זה[יב].

כז. **בגמרא** בסנהדרין (מה.) איתא 'אין יצר הרע שולט אלא במה שעיניו רואות', והקשו שם תוס' (ד"ה אלא) מהגמרא כאן שכל האומר רחב רחב מיד נקרי, ותירצו לשיטתם שפירשו כאן שיודעה ומכירה היינו שבא עליה וראה אותה ורק בכה"ג נקרי. כח. **עוד** ביאר שם, שלכאורה היה צריך לומר 'רעב צמא ועיף' להסמיך הצמא לריעבון, אלא שלרוב העיפות באה מחמת הרעבון, שהכח בא מחמת האכילה כמו שנאמר (מלכים ב' יט ח) 'וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום'.

א. **והמהרש"א** כתב שאפשר נפל טעות בפירש"י כבוד במקום בנים. ב. **ובספר** לשמוע בלימודים כתב כעין זה ע"פ הפסוק 'אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער' הרי שע"י הבנים סרה הבושה ולא נשחת הכבוד. ג. **כתב** העץ יוסף שלגירסא זו אתי שפיר נמי מה שפירש רש"י לעיל (ה:) כי הוו מיפטרי מהדדי - רב נחמן מרבי יצחק. כלומר, שרב נחמן ביקש מרבי יצחק שיברכו. ולכאורה, מנין לו לרש"י שכך היה המעשה, דילמא רבי יצחק ביקש מרב נחמן שיברכו. אלא שמתוך ברכתו ניכר שרבי יצחק הוא שבירך לרב נחמן ולא להיפך, שאמר ואם לגדולה הרי יש לך גדולה וכן כבוד ועושר, והרי סתם רבי יצחק באגדתא הוא רבי יצחק בן פנחס ולא מצינו שהיה לו גדולה כבוד ועושר, אבל רב נחמן היה לו גדולה לפי שהיה חתן הנשיא כדאיתא בקידושין (נב.), וכן היה לו עושר כדאיתא בברכות (נח:) 'א"ל רב נחמן לעולא לישדר מר כסא דברכתא לילתא וכו' תברה ארבע מאה דני דחמרא' שנראה מזה שהיה עשיר גדול. ד. **לשמוע** בלימודים. ומה שלא ברכו שיהיו כמותו גם לענין גדולה, כתב הרי"ף, שגדולה היא אינה ברכה גמורה לפי שמקברת את בעליה. והבן יהוידע כתב, שכיון שרב נחמן היה אב בית דין אם יזכיר גדולה יראה שמברכו שבניו יהיו כמותו אבות בית דין, וכאילו מברכו שיפטר מן העולם וירשו בניו כתרו. ואף שיש לפרש ברכתו שיהיו אבות בית דין בחיי אביהם במקום אחר, מ"מ דבר רחוק הוא, לכך ברכו שיזכו בחיי אביהם לתורה עושר ובנים שאין אלו נוגעים לאביהם. ה. **מנחם** משיב נפש. ו. **וכ"כ** הפורת יוסף, וראה גם בהגהות מראה כהן שהאריך בזה.

ז. **וביאר** המהרש"א (נדרים שם ד"ה שמא) דמדכתיב בפרשת והיה אם שמוע 'לאהבה את ה' אלוקיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם' ולא כתיב ובכל מאודכם כדכתיב בפרשת שמע 'ובכל מאודך', משמע שלא איירי בצדיקים גמורים, וכעין זה כתב בהגהות יעב"ץ שם. ח. **והמרומי** שדה ביאר, שודאי עיקר יורה ומלקוש הוא ברכה כדמשמע בפסוק, אלא כוונת הברייתא שאפשר שיהיה בהם גם איזה קללה, כגון שאם נמצא אילן עם פירות הוא משירו, ואע"ג שהוא בא לברכה לקיום הארץ, אך עדיין יש בזה קללה שהוא מזיק את האילנות עם הפירות. וכן לענין מלקוש ודאי שעיקרו לברכה הוא בא, אלא קושית הברייתא שיהא כח המלקוש גם לשבר איזה בתים ואילנות שאינם חזקים כ"כ. ט. **כ"כ** היעב"ץ. וכתב החשק שלמה, שמכאן ראיה שמה שנקרא פירוש רש"י על מסכת תענית אינו מרש"י אלא איזה מפרש אחר, וכמו שהביא השם הגדולים בשם היעב"ץ, ויש לומר שהתוספות לא ראו פירוש זה. וראה מש"כ בריש מסכתין שנחלקו בזה המפרשים אם הוא מרש"י עצמו. י. **וכן** פירש"י (ד"ה מסיר) של"ג גבי יורה ששוטף את הגרנות, משום שגרנות במרחשוון [שאז זמן היורה] ליכא. יא. **וכן** כתב המהרש"א לעיל (ה. ד"ה שנאמר) שהאות מ"ם של מורה היא במקום אות יו"ד של יורה והוא דבר אחד. יב. **ולפי"ז** אין הכרח שמורה היינו יורה כדפירש"י. וכן האבן עזרא (יואל ב כג) הביא בביאור תיבת 'מורה' שני פירושים, וז"ל: אמר יפת, כי המורה הוא הנביא שהוא מורה אותם בדרך צדק על כן באה להם הטובה וכו'. ולפי דעתי שהוא כמו יורה ואמר את המורה לצדקה כמו שמש צדקה ומרפא בכנפיה. יג. **הקרן** אורה כתב שלפרש"י שהקללה שיש ביורה אין במלקוש וכן להיפך [כמו שכתב שאין לפרש מלקוש שמשבר גרנות ומשיר פירות] יש לומר שלומדים יורה ממלקוש שלדבר זה אינו קללה וכן מלקוש מיורה, אך לתוספות (ד"ה מלקוש) שכתבו שיורה ומלקוש יש בכל אחד הקללה שבחבירו קצת קשה איך ילפינן מהדדי שתרוייהו לברכה, ולכך כתב שלשיטתם אתי שפיר טפי כגירסתנו שעיקר הלימוד הוא ממקרא דיואל ולא מהקש מלקוש ליורה ויורה למלקוש.

מתי זמן רביעה ראשונה להלכה

אמר רב חסדא הלכה כרבי יוסי שרביעה ראשונה זמנה בי״ז במרחשוון, רביעה שניה זמנה בכ״ג במרחשוון, ורביעה שלישית זמנה בראש חודש כסליו. וכן פסק הרמב״ם (מלכים פ״י ה״ח) 'האוסר עצמו בדבר עד הגשם הרי זה אסור עד זמן הגשמים שהוא בארץ ישראל ר״ח כסליו, הגיע זמן הגשמים הרי זה מותר בין ירדו גשמים בין לא ירדו, ואם ירדו גשמים משבעה עשר במרחשון הרי זה מותר'. וביארו הכסף משנה (שם ד״ה המחבר) והגר״א (יו״ד סי׳ רכ ס״ק כ״ג) שהרמב״ם פסק כר׳ יוסי שרביעה ראשונה בי״ז במרחשוון ולכך אם ירדו גשמים מתאריך זה מותר. וכן פסק השו״ע (שם סי״ח). הקשה הש״ך (שם ס״ק ל״ח) שהרמב״ם (תפילה פ״ג הט״ז) וכן השו״ע (או״ח סימן קיז ס״ח) פסקו בענין זמן התחלת שאילת גשמים, שמתחילין לשאול את הגשמים בברכת השנים בז׳ במרחשוון, ולכאורה היינו כדעת ר׳ יהודה שסבר שרביעה ראשונה זמנה בז׳ במרחשוון, והקשה שא״כ הרמב״ם והשו״ע סותרים דבריהם שלענין נדרים פסקו שרק בירדו גשמים מי״ז במרחשוון הותר נדרו וכדעת ר׳ יוסי[יד]. וכתב הש״ך אלא שיש ליישב בדוחק וצ״ע. הוסיף הש״ך שלכך רש״י הביא גירסא בשם רבו 'אמר רב חסדא הלכה כר׳ יהודה' שאמר שזמן רביעה ראשונה הוא בז׳ במרחשון[טו] ואתי שפיר שאז גם מתחילים לשאול[טז].

ישוב דעת הרמב״ם מתי זמן רביעה שניה

דתניא, איזו היא רביעה ראשונה, הבכירה בשלשה במרחשון, בינונית בשבעה בו, אפילה בשבעה עשר בו, דברי רבי מאיר וכו׳. זה לשון הרמב״ם (מתנות עניים פ״ט ה״ח): ומאימתי כל אדם מותרין בשכחה של זיתים בארץ ישראל, אם שכח אותה בראש הזית הרי זה מותר בה מראש חודש כסליו שהוא זמן רביעה שניה בשנה אפילה׳. הקשה הכסף משנה, הרי לא מצינו שום תנא בברייתא שסובר שזמן רביעה שניה הוא בר״ח כסליו[יז], ומה א״כ מקורו של הרמב״ם שפסק שזמנה בראש חודש כסליו. ועוד, שלהדיא פסק הרמב״ם (מלכים פ״י ה״ח) לענין הנודר עצמו מדבר ואמר עד הגשמים, הרי הוא אסור עד רביעה שניה שהיא כ״ג מרחשון כרבי יוסי.

תירץ הכסף משנה, שהרמב״ם מפרש את הברייתא שלא כפירוש רש״י ששלש הזמנים המבוארים בברייתא [בכירה בינונית ואפילה] הם הזמנים של שלש הרביעות, אלא הברייתא מדברת על רביעה שניה בלבד, ובכירה בינונית ואפילה קאי על השנה אם היא בכירה או אפילה. ולפי״ז אמר רבי יוסי, רביעה שניה בשנה בכירה היא בי״ז, ובשנה בינונית היא בכ״ג, ובשנה אפילה היא בראש חודש כסליו[יח], נמצא שהרמב״ם פסק הלכה כרבי יוסי כבשנה אפילה[יט]. והטעם שתפס כאן זמן רביעה שניה בשנה אפילה ולענין נדרים תפס זמן רביעה שניה בשנה בינונית, משום שאנו לא יודעים אם שנה זו אפילה או בכירה, לכך לענין מתנות עניים קי״ל ספק להחמיר, ואילו לענין נדרים דרך לשון בני אדם הוא בדבר בינוני[כ].

ביאור הגירסאות בברייתא דרשב״ג

כמאן אזלא הא דתניא, רבי שמעון בן גמליאל אומר, גשמים שירדו שבעה ימים זה אחר זה אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה ושלישית, כמאן כרבי יוסי. פירש״י, שירדו גשמים עכשיו ופסקו עד יום שביעי ושוב ירדו שבעה ימים זה אחר זה, אליבא דרבי יוסי כן הוא בין רביעה ראשונה ושניה או שניה ושלישית, שראשונה בי״ז ושניה בכ״ג היינו שבעה ימים עם שני ימי רביעה, ומכ״ג עד ל׳ הרי שבעה ימים בלא יום רביעה אחרונה. ואילו לשאר התנאים אין זה שבעה ימים אלא או פחות או יותר.

תוספות הקשו על פירש״י שהרי מכ״ג מרחשוון עד ר״ח כסליו יש שמונה ימים[כא], ולכך כתבו שלא גורסים 'ושלישית' אלא אתה מונה בהם רביעה ראשונה ושניה[כב]. ואנשי נרבונא גרסו אתה מונה בהם רביעה שניה ושלישית, ופירשו שהגשמים התחילו לירד באמצע יום כ״ג וירדו ז׳ ימים רצופים, כלומר עד חצי יום של ר״ח כסליו מעת לעת[כג]. **הקשה** הגבורות ארי מהסוגיא בנדרים (סג:), דתנן שם הנודר שאיני טועם עד הגשמים לת״ק אסור עד שתרד רביעה שניה ולרשב״ג אסור עד שיגיע זמנה של רביעה שניה אף שלא ירדו גשמים. ואמר ר׳ זירא שלא נחלקו רק בנודר עד הגשמים [-לשון רבים], אבל בנודר עד הגשם כו״ע מודים שעד זמן גשמים קאמר [-רביעה ראשונה]. מקשה עליו הגמרא, הרי שנינו ברייתא איזוהי זמנה של רביעה וכו׳ הבכירה וכו׳, ומביאה שם הגמרא את מה שאמרו ע״ז בסוגייתנו, בשלמא רביעה ראשונה לישאל, שלישית להתענות, אלא שניה למאי, ואמר רבי זירא לנודר שאסור עד שתרד רביעה שניה. ואמרו עוד, כמאן אזלא הא דתניא רשב״ג אומר גשמים שירדו שבעה ימים זה אחר זה אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה, כרבי יוסי. וסברה שם הגמרא דאיירי בנודר עד הגשם ובכ״ז אמר רשב״ג אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה[כד] ומתרצת שם הגמרא, ההוא דאמר עד הגשמים ולכך אסור עד רביעה שניה. ע״כ הסוגיא שם. והנה אם גורסים בדברי רשב״ג 'אתה מונה רביעה שנייה ושלישית' על כרחך צריך לומר שרשב״ג לא מדבר לענין נדרים שהרי רביעה שלישית אין לה ענין כלל לענין נדר וא״כ לא קשיא מדרשב״ג לרבי זירא כלל, אלא בהכרח שגורסים כגירסת התוספות 'אתה מונה בהם רביעה ראשונה ושניה' ושייך לומר שהוא מדבר לענין נדר ובכך מובנת קושית הגמרא שם[כה].

מדוע רבי זירא לא אמר שהנפק״מ ברביעה שניה הוא לענין שכירות

שניה למאי, אמר רבי זירא לימים, דתנן הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. הקשה הרעק״א (גליון

יד. **הלחם** משנה (תענית פ״ג ה״י) הקשה שהרי הרמב״ם בהלכות נדרים פסק כר׳ יוסי, א״כ אליבא דר׳ יוסי היחידים מתחילים להתענות בר״ח כסליו כדאמר ר׳ יוסי להדיא, ואילו הרמב״ם (שם) פסק שהיחידים מתחילים להתענות מי״ז במרחשוון. טו. **הקשה** המרומי שדה שהרי טעמו של רבן גמליאל במשנה שאמר שמתחילין לשאול את הגשמים מז׳ במרחשוון הוא כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת, ולא מטעם ר׳ יהודה שזמן רביעה ראשונה הוא בז׳ במרחשוון. ותירץ שרבן גמליאל סבירא ליה כר׳ יהודה שבז׳ במרחשוון הוא זמן רביעה ראשונה והא דפירש כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת היא הוכחה שאז הוי עיקר זמן רביעה ראשונה כשישראל עושין רצונו של מקום. ובדעת הרמב״ם כתב המרומי שדה שלהלכה לא פסקינן שזמן רביעה ראשונה לשאול אלא שמתחילין לשאול מיד אחרי החג כמו הזכרה, אלא משום שבעינן שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת מאחרינן את השאלה עד ז׳ במרחשון, ולכך לא קשה הסתירה ברמב״ם משום דלענין זמן רביעה ראשונה הלכה כר׳ יוסי, ומאידך מתחילים לשאול גשמים בז׳ במרחשון כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. טז. **אמנם** החזו״א (או״ח סימן יח סק״ח) כתב שרבן גמליאל ור׳ יהודה שוין בזמן שאילת גשמים שלתרוייהו שואלים בז׳ במרחשוון, אלא שלר׳ יהודה הטעם משום שזהו זמן רביעה ראשונה, ורבן גמליאל סבר כר׳ מאיר [כמו שפירש הר״ן], ורק מטעם שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת סובר ששואלין בז׳ במרחשון, וכתב החזו״א שאנן קי״ל להלכה כר׳ יהודה ולכך אף בזמן הזה שליכא עולי רגלים שואלים בז׳ במרחשון. יז. **דלר״מ** רביעה שניה בז׳ במרחשוון, לרבי יהודה בי״ז במרחשוון, ולרבי יוסי בכ״ג במרחשוון. יח. **וכ״כ** הרמב״ם בפירוש המשניות למסכת פאה (פ״ח מ״ח). יט. **כתב** השפת אמת, לפי״ז מיושב קושית הש״ך [הובא לעיל בסמוך] שהקשה מדוע פסק הרמב״ם שזמן שאילת גשמים הוא בז׳ במרחשוון שלא כרבי יוסי ובהל׳ נדרים פסק הלכה כר״י, אך לדברי הכ״מ לק״מ שהרי הברייתא איירי רק לענין רביעה שניה ובזה פסק הרמב״ם לענין נדרים כרבי יוסי, אבל רביעה ראשונה אף לרבי יוסי היא בז׳ חשוון ושאילת גשמים שייך כבר מרביעה ראשונה, לכך פסק ששואלין גשמים בז׳ חשוון. כ. **וכן** תירץ המהר״י קורקוס שם. אולם בדרך אמונה (שם נציגות הלכה ד״ה מר״ח) הקשה מה ספק יש כאן והרי אפשר לראות אם שנה זו בכירה או אפילה. והביא שהפר״ח תירץ שאין כוונת הרמב״ם שמותר ליטול הזיתים רק מר״ח כסליו אלא מתחילת רביעה שניה עד סופה שמתחילה בכ״ג במרחשוון ונמשכת עד ר״ח כסליו. אך הקשה עליו מנא לן שהגשם נמשך כל אותו הזמן עד ר״ח כסליו. ולכך כתב שצ״ל בדעת הרמב״ם כמו שפירש הרדב״ז שבשנה מבכרת מותר הלקט מי״ז במרחשוון כיון שמתאריך זה הלקט מתקלקל ואין כדאי לעניים לאוספו, ובשנה אפילה אף אם לא ירדו גשמים כלל מותר מר״ח כסליו דמסתמא אז העניים מתיאשים והוי הפקר [וכ״כ המאירי (חולין קלב.)], ולכך נקט הרמב״ם מר״ח כסליו כיון שמזמן זה מותר בכל השנים אף כשלא ירדו גשמים כלל. כא. **אך** רש״י נזהר בזה שפירש שבין רביעה שניה לשלישית היינו ז׳ ימים בלא יום רביעה אחרונה, ובין רביעה ראשונה לשניה היינו ז׳ ימים עם שני ימי רביעה. כב. **וכן** בנדרים (סג.) לא גרסינן שלישית. וכן בתוספתא פ״א דתענית ובירושלמי שביעית (פ״ט ה״ה) גרסינן רביעה ראשונה ושניה בלבד. כג. **הקשו** הקרן אורה והשפת אמת, לגירסת אנשי נרבונ״א שגורסים רק בין רביעה שניה לשלישית, א״כ משכחת לה אף לרבי יהודה שבעה ימים בין רביעה שניה לשלישית שהרי רביעה שניה בי״ז במרחשוון ורביעית שלישית בכ״ג במרחשוון, ומדוע אמרו כמאן כרבי יוסי. ותירץ הקרן אורה, כיון שלדעת אנשי נרבונ״א מונים שבעה ימים אף מחצי היום, א״כ לשיטת ר׳ יהודה בששה ימים סגי, לכך אמרו כרבי יוסי דווקא. כד. **הקשו** שם התוס׳ (ד״ה אלא שניה) מדוע אמר רשב״ג 'גשמים שירדו שבעה ימים' דמשמע שצריך דווקא שירדו גשמים, והרי במשנה אמר רשב״ג עד שיגיע זמנה של רביעה ולא צריך שירדו גשמים. ותירצו התוס׳ שנפק״מ לשבילי הרשות [כמבואר כאן בע״ב], ולזה בעינן שירדו גשמים. והקשה הגבורות ארי א״כ כיצד מקשה שם הגמרא מדברי רשב״ג שפירשו רבי זירא לענין הנודר הרי אף רבי זירא מודה דרשב״ג איירי גם לענין שבילי הרשות, עיי״ש. כה. **עוד** הקשה שם, שאם גורסים אתה מונה שניה ושלישית אין שום נפקא מיניה בהא דרבן שמעון בן גמליאל, שהרי שלישית אינו אלא להתענות כמבואר בסמוך, והיינו אם לא ירדו גשמים בשלישית אבל אם ירדו אדרבה אין מתענין, וא״כ מאי נפקא לן מהא דמונה שניה ושלישית או שאינו מונה אלא ראשונה.

הס"ס) למה לא אמר רבי זירא נפק"מ לענין שכירות בתים, כדתנן במשנה בשביעית (פ"ט מ"ז) המשכיר בית לחבירו עד הגשמים עד שתרד רביעה שניה, המודר הנאה מחבירו עד הגשמים עד שתרד רביעה שניה, ומדוע הביא רבי זירא נפק"מ מהסיפא של המשנה ולא מהרישא. ונאמרו בזה כמה תירוצים:

הרש"ש תירץ, שאין כוונת רבי זירא למשנה בשביעית אלא למשנה בנדרים (סג:) ושם מביאה המשנה רק את הדין של נדרים ולא את הדין של שכירות בתים. ומה שלא הביא את המשנה בשביעית י"ל משום שלא היו בקיאים כ"כ בסדר זרעים כמו בסדר נשים[כו].

במרומי שדה תירץ ע"פ מש"כ הרמב"ם (מדריס פ"י ה"ח) שאם נדר עד הגשם, אם ירדו גשמים אסור עד רביעה ראשונה ואם לא ירדו גשמים אסור עד רביעה שלישית. ואם אמר עד הגשמים אסור עד רביעה שניה. נמצא שיש נפק"מ לנדרים בכל הג' רביעות, ולכך העדיף רבי זירא נפק"מ זו ללמדנו שהלכה כרבי יוסי בכל הג' רביעות.

והשפת אמת תירץ ע"פ דברי הכסף משנה (מתנות עניים פ"ח ה"ח) בדעת הרמב"ם שזמני הרביעות שהביאה הברייתא הם ג' זמנים של רביעה שניה בשנה בכירה בינונית או אפילה[כז], ולפי"ז מה שנחלקו האמוראים אם שניה נפק"מ לנדרים או לזיתים או הרשות היינו אם הולכים בכל אלו אחר רביעה שניה של שנה מאוחרת או של שנה בינונית, וא"כ י"ל שלגבי שכירות בתים כולם מודים שהולכים אחר שנה בנונית ולכך אמר רבי זירא נפק"מ לנדרים שבזה נחלקו עליו שאר הני אמוראים.

האם די בירידת רביעה שניה או שצריך גם שיגיע זמנה

שניה למאי, אמר רבי זירא לנדרים, דתנן הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. זו דעת תנא קמא, ורשב"ג חולק וסובר עד שיגיע זמנה של רביעה שניה. ומכאן הוכיח הגבורות ארי שלדעת ת"ק לא די שתרד רביעה שניה אלא צריך גם שיגיע הזמן של רביעה שניה, אבל אם ירדו גשמים קודם זמנה של רביעה שניה לאו כלום הוא ואסור. שאם נפרש שת"ק הקפיד רק בירידת רביעה שניה ואפילו ירדה קודם זמנה, א"כ מה אמר רבי זירא שרביעה שניה נפק"מ לנדרים הרי לת"ק אין נפק"מ כלל בזמנה של רביעה שניה אלא בירידתה, והגמרא הלא הביאה את דברי ת"ק בלבד בלא דברי רשב"ג ובהכרח שאף לת"ק צריך שיגיע זמנה. שוב כתב, שאפשר שלת"ק בחדא סגי, או בירידה אפילו שלא הגיע זמנה או בהגיע זמנה בלא ירידה, ושפיר איכא נפק"מ עכ"פ לענין הגיע זמנה ולא ירדה.

אולם הרש"ש דחה ראיתו, שלעולם י"ל שלת"ק הקובע הוא ירידת הגשמים, ולא סגי בהגיע זמנה בלא ירידת גשמים, וכן אם ירדו קודם זמנה לא צריך שיגיע זמנה, והנפק"מ בזמן רביעה שניה לת"ק הוא באופן שהגשמים התחילו לרדת בזמן רביעה ראשונה והמשיכו לירד בלא הפסק עד זמנה של רביעה שניה, שאף לת"ק נחשב שהגיע רביעה שניה כמו לרשב"ג, ולא אומרים שהוא המשך של רביעה ראשונה, כיון שהגיע הזמן של רביעה שניה.

ו:

ביאור הגירסא 'עד הגשמים משירדו גשמים'

הנודר עד הגשמים משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה. הב"ח (אות ח) גורס כלשון המשנה בנדרים (סג:) 'עד הגשמים עד שיהו הגשמים עד שתרד רביעה שניה'. ולפי"ז מתפרשת המשנה[א], שבין אם אמר קונם שאיני טועם עד הגשמים ובין אם אמר קונם שאיני טועם עד שיהו הגשמים, בשתיהם הוא אסור עד שתרד רביעה שניה.

ולגירסא שלפנינו מתפרשת המשנה[ב], שבין אם נדר עד הגשמים, שהפסקת נדרו תהיה מן הגשמים ואילך, ובין שנדר משירדו גשמים, שהתחלת נדרו תהיה משירדו גשמים, בשתיהם הזמן עד שתרד רביעה שניה, רישא להתירו מרביעה שניה וסיפא לאוסרו מרביעה שניה[ג]. אך אין לפרש שכוונת המשנה הנודר עד הגשמים - הרי הוא אסור משירדו גשמים עד שתרד רביעה שניה, שא"כ משירדו גשמים מיותר הוא, ודי לומר עד שתרד רביעה שניה[ד].

הטעם שלענין נדרים אסור עד רביעה שניה

עד שתרד רביעה שניה. הטעם שהנודר עד הגשמים אסור עד שתרד רביעה שניה, פירש"י כיון שבנדרים הלך אחר לשון בני אדם, ואין קורין גשמים לרביעה ראשונה עד שתרד רביעה שניה, שמכאן ואילך מקולקלות הדרכים ומאוסות מפני הגשמים. פירוש אחר, עד הגשמים לשון רבים משמע פעמיים, דהיינו רביעה שניה. והר"ן בנדרים (סס ד"ה עד הגשמים) ביאר שסתם גשמים משמע רביעה שניה מפני שאינה מקדמת כ"כ כרביעה ראשונה ואינה מאחרת כ"כ כשלישית.

הנפק"מ ברביעה שניה לרבי יהודה שאסור לכל אדם גם לאחריה

רב זביד אמר לזיתים, דתנן, מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה משילכו הנמושות, בפרט ובעוללות משילכו עניים בכרם ויבואו, בזיתים משתרד רביעה שניה. זו היא דעת ת"ק במשנה בפאה (פ"ח מ"ח) ורבי יהודה חולק שם ואומר, והלא יש שאין מוסקין זיתיהם אלא לאחר רביעה שניה, אלא כדי שיהא העני יוצא ולא יהא מביא בארבע איסורות[ה].

והקשה הגבורות ארי, הלא גם רבי יהודה נתן שלש זמני רביעות בברייתא לעיל, ולשיטתו קשה מה הנפק"מ בזמן רביעה שניה, הלא זיתים זמנם אחר רביעה שניה. ואם אף רב זביד מודה שלרבי יהודה הנפק"מ היא לנדרים או לשביעית כדמפרשי שאר אמוראים, א"כ היה לו לומר נפק"מ זו גם לשאר התנאים כיון שלרבי יהודה א"א לפרש נפק"מ דזיתים. ותירץ, דשמא י"ל שרבי יהודה בפאה אינו חולק על ת"ק אלא בא להוסיף על דבריו, שאמנם בחרפי הזמן שכל אדם מותרים בזיתים הוא ברביעה שניה, אבל באפלי שמוסקין לאחר רביעה שניה הזמן הוא כדי שיהא העני יוצא וכו'. וא"כ אף לרבי יהודה נפק"מ ברביעה שניה היא לענין זיתים ובחרפי.

הטעם שמותר לכל אדם משילכו הנמושות

מאימתי כל אדם מותרין בלקט בשכחה ובפאה, משילכו הנמושות. פירש"י, שטעם ההיתר הוא מפני שמכאן ואילך נתיאשו שאר העניים לפי שיודעין שאם נשאר לקט שכחה ופאה נמושות נטלום. ומקורו שיסוד ההיתר משום יאוש העניים הוא מבבא מציעא (כא:), שהגמרא מוכיחה ממשנה זו כשיטת רבא שיאוש שלא מדעת הוי יאוש, שאילו לשיטת אביי שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש לא מועיל שהעניים שבכאן נתיאשו משום שהעניים שבמקומות אחרים שלא יודעים שהלכו הנמושות עדיין לא התיאשו.

והרמב"ם (מתנות עניים פ"ח ה"י) כתב, וז"ל: נאמר במתנות עניים 'לעני ולגר תעזוב אותם' כל זמן שהעניים תובעים אותם, פסקו העניים מלבקש ולחזר עליהם הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם, שאין גופן קדוש כתרומות וכו' ואינו מצווה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים והרי

כו. **וכמו** שאמר רבה בר אבוה לאליהו (ב"מ קיד:) בארבעה לא מצינא בשיתא מצינא, ופירש"י - בגירסא דארבעה סדרין, כגון מועד ישועות נשים שהן נוהגות בזמן הזה כבזמן הבית, וקדשים נמי כדכתיב ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ואמרינן (מנחות קי.) אלו תלמידי חכמים העוסקין בהלכות עבודה בכל מקום מעלה עליהן הכתוב כאילו מקריבין אותן בבית המקדש, בשיתא מצינא - בתמיהה, זרעים אינו נוהג בחוצה לארץ, וכן טהרות. כז. **הבאנו** דבריו לעיל בביאור דעת הרמב"ם בזמן רביעה שניה. א. **רש"י** שם (ד"ה ממר). ב. **כ"כ** הגבורות ארי. ג. **וכתב** שם שלפי"ז צ"ל שרשב"ג שחולק על ת"ק במשנה זו (מדריס שם) וסובר שלא בעינן שתרד רביעה שניה אלא שיגיע זמנה, אינו חולק אלא בנודר עד הגשמים, אבל בנודר משירדו הגשמים אף הוא מודה שצריך שירדו גשמים, שהרי בפירוש אמר משירדו. ד. **והקשה** שלגירסא זו היה לו לשנות להיפך, משירדו הגשמים תחילה ואחר כן עד הגשמים, דהוי לא זו אף זו, לא זו בלבד שמשירדו גשמים הוה עד שתרד רביעה שניה דוקא ולא די בהגיע זמנה, אלא אף זו עד הגשמים נמי משתרד דווקא. אבל עכשיו שאמר עד הגשמים תחילה הרי זה זו ואין צריך לומר זו. ותירץ, שגם לפי הסדר ששנה הוי לא זו אף זו, וקא משמע לן שלא נאמר שרק בנדר עד הגשמים אסור עד רביעה שניה מפני שהוא לחומרא, אבל במשירדו גשמים יאסר כבר מרביעה ראשונה שלחומרא אף רביעה ראשונה בכלל גשמים, קמ"ל שרביעה ראשונה אינה בכלל גשמים אף לקולא. ה. **המשנה** אחרונה ביאר מ"ט לא אמר רבי יהודה בקצרה 'אם אין שם כדי ארבעה איסורות', משום שפעמים כל השכחה או הפיאה מתחילתן אינן אלא ארבעה איסרים, ובאופן זה ודאי שעדיין אסור לכל אדם, לכך אמר שהעני כבר היה כאן ונשאר אחריו פחות מארבעה איסרים שאז העני אינו חוזר שוב לשדה ולכך מותר לכל אדם. וזהו שאמר, כדי שיהא העני יוצא פעם אחת ושוב לא יהא מביא בפעם שניה בארבעה איסורות.

אוצר החכמה

אין עניים. עכ"ל. ומקורו הוא מחולין (קלד:), לוי זרע בכישר [-שם מקום] ולא היו שם עניים שיטלו לקט, אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה 'לעני ולגר תעזוב אותם' ולא לעורבים ולא לעטלפים. ומשם הוציא הרמב"ם שמשפסקו עניים לחזר עליהם הרי אין כאן עניים ומותר לכל אדם.

מדוע צריך טעמא דיאוש בנוסף לדרשה מקרא

בשו"ת דבר אברהם (מ"מ סי' יג) ביאר שצריכים לשני הטעמים, גם משום יאוש וגם מדכתיב לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים. שמהפסוק אנו לומדים שכל שמתחילה אין עניים אין חיוב עזיבה, אבל במקום שיש עניים ועזב להם המתנות הרי אלו כבר ממון עניים ואין להתיר לכל אדם אלא מדין יאוש[ז]. ומדין יאוש לחוד נמי לא סגי אלא להתיר את המתנות משום גזל לכל אדם שאינם בעלי השדה, ולא לבעל השדה כיון שאף אם אין כאן משום איסור גזל מ"מ יש עליו חיוב לעזוב את המתנות לעניים מדכתיב תעזוב אותם, לכך צריך לדרשה 'לעני ולגר תעזוב אותם' ולא לעורבים ולא לעטלפים לומר שאין כאן חיוב עזיבה, ומותר אף לבעל השדה[ח].

אך יש מן האחרונים שכתבו[ט], שעיקר ההיתר משילכו הנמושות הוא כמבואר ברמב"ם שהתורה אמרה 'לעני ולגר תעזוב אותם' והרי אין כאן עניים, אבל מדין יאוש אין להתיר כלל כיון שמתנות עניים אינם ממון עניים שיועיל בהם יאוש עניים, ומה שמבואר בבבא מציעא שדין זה תלוי בדין יאוש שלא מדעת אין הכוונה שיאוש העניים הוא המתיר את המתנות, אלא מכיון שנתיאשו העניים מהמתנות ממילא הרי הם כמונחים לעורבים ולעטלפים ואז מותרים לכל אדם מדכתיב לעני ולגר תעזוב אותם', וכיון שצריך את יאוש העניים תולה זאת הגמרא בדין יאוש שלא מדעת[י].

אם ר"י ור"ל נחלקו לדינא מתי זמן הנמושות

מאי נמושות, אמר רבי יוחנן סבי דאזלי אתיגרא, ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי. פירש"י, סבי דאזלי אתיגרא - זקנים ההולכין בנחת ומעייני טפי בהליכתם. ולקוטי בתר לקוטי - עני המולך בנו אחריו שמכאן ואילך פוסקים שאר עניים מללקוט[יב]. ומבואר מדבריו שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו מתי הוא הזמן שהעניים מתייאשים מהמתנות ומותרים לכל אדם, לרבי יוחנן אחר הליכת הזקנים שמעיינים בהליכתם ולריש לקיש אחר הליכת עני ובנו אחריו[יג].

והרמב"ם (שם פ"ו ה"ח) כתב: ומאימתי כל אדם מותרים בלקט, משיכנסו המלקטים השניים וילקטו אחר מלקטים ראשונים ויצאו. ומבואר שפסק הלכה כריש לקיש, והקשו עליו[יד] שהרי קי"ל בכל מקום הלכה כר' יוחנן חוץ משלש מקומות. וכתב הכסף משנה שדעת הרמב"ם כמו שכתב הרשב"א (בחידושיו מ"מ סי' שמח) שר"י ור"ל לא נחלקו לדינא כלל ואף לר"י מותר בלקוטי בתר ליקוטי ואף לר"ל מותר בסבי דאזלי אתיגרא[טו], ולא נחלקו אלא בביאור תיבת נמושות[טז] והרמב"ם נקט הלשון כר"ל משום שלקוטי בתר לקוט[יז] בכל מקום[יח].

מי תיקן שמהלכין בשבילי הרשות

דאמר מר, מהלכין כל אדם בשבילי הרשות[יט] עד שתרד רביעה שניה. פירש רש"י, שתקנה זו להלך בשבילי הרשות היא אחת מעשרה תנאים שמונה הגמרא בבבא קמא (פא.) שהתנה יהושע עם בני ישראל כשנכנסו לארץ ישראל ומי שאינו מקיימן הרי הוא נקרא 'רע' משום אל תמנע טוב מבעליו. וכן כתב הטור (או"ח סי' רעד): מהדברים המותרים משום תקנת יהושע, שלאחר שנקצרה התבואה הולכים בשביל שעל פני השדות עד י"ז במרחשון שהוא זמן רביעה שניה[כ].

והקשה הב"ח, הלא הגמרא שם מקשה שלפי החשבון יש אחד עשר תנאים ולא עשרה, ומסקנת הגמרא ש'מהלכין בשבילי הרשות' שלמה אמרה ואינה תקנת יהושע, וכן כתב הרמב"ם (מקי ממון פ"ה ה"ד), שלמה תיקן שיהיו עוברי דרכים מותרים בימות החמה להלך בשבילין שבשדות, ואיך כתבו הני ראשונים שהוא מתקנת יהושע. ותירץ, שאותם ראשונים סוברים שודאי יהושע כבר תיקנה, אלא שיהושע לא תיקנה אלא בארץ ישראל ובא שלמה ותיקנה אף בחוץ לארץ, ולכך הוציאה הגמרא את תקנה זו מעשרת התנאים שהתנה יהושע, כי אותן תקנות לא תיקנם אלא בארץ ישראל ורק שם נקרא רע אם אינו מקיימן ואף כופין עליהם לקיימן אבל בחוץ לארץ אינם אלא מנהג והרשות בידו לקיימן או שלא לקיימן, משא"כ תקנה זו ששלמה תיקנה גם בחוץ לארץ כופין עליה אף בחוץ לארץ, נמצא שאין אלא עשרה תנאים שבחוץ לארץ אינם אלא מנהג ואין כופין עליהם.

גירסת המשנה בשביעית 'מאימתי נהנין ושורפין'

דתנן, עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית, עד שתרד רביעה שניה. מאי טעמא, דכתיב 'ולבהמתך ולחיה אשר בארצך', כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך בבית, כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית. משנה היא במסכת שביעית (פ"ט מ"ז). ופירושה, שתבן וקש כיון שראויים למאכל בהמה יש עליהם קדושת שביעית, ולכך קודם זמן הביעור מותרים בהנאה אפילו של כילוי, ומשהגיע רביעה שניה שהוא זמן הביעור בתבן וקש כיון שכלה לחיה מן השדה מחמת שהגשמים עושין אותן זבל, אסורים בהנאה.

הר"ש (שם) הקשה על משנה זו, א. הרי כל דבר שקדושת שביעית נוהגת בו אסור לשורפו משום שכתוב 'לאכלה' ולא להפסד, וכיון שתבן וקש ראוים למאכל בהמה כיצד מותר לשורפן קודם זמן ביעורן[כא]. ב. הרי

ו. **הכסף** משנה שם. ז. **ובדבריו** שיסוד ההיתר הוא מדין יאוש העניים מבואר במאירי (ד"ה וכן מסתבר), ובביאור הגר"א (יו"ד סי' שלב סק"ג). וכן מבואר בדברי הבה"ג (הלכות פאה), אלא שכתב שלא הוצרכו בחולין לדרשה דלעני ולגר תעזוב אותם אלא לאביי שלא מהני מדין יאוש כיון שס"ל שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש. שז"ל שם: תניתוה לעני ולגר תעזוב אותם אבל לא לעורבים ולא לעטלפים, ותיפוק ליה דהו"ל יאוש, כיון דלא ידעינן הוה ליה יאוש שלא מדעת ולא הוי יאוש. וכתב הדבר אברהם שלפי מה שנתבאר הרי שאף לרבא שהוי יאוש בעינן נמי לדרשא דחולין.

ח. **בשערי** יושר (ס"ה פ"ע ד"ה והנה) חלק על דבריו כיון שלעולם האיסור הולך אחר דין הממון, ואם מתנות עניים מועיל בהם יאוש העניים ואין בהם משום גזל שוב אין כאן גם משום מצוות עזיבה ומותר אף לבעל השדה. ט. **תפארת** ירושלים (פאה שם), קובץ שיעורים (פאה סי' ח אות ג-י), אגרות משה (או"ח ח"ג סי' סח ד"ה והנה מה). י. **ובזה** ישבו (שם) מה שהקשה הרעק"א (ג"מ שם בגליון הש"ס) על תירוץ הגמרא שם שאף לאביי שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש מותר לכל אדם משילכו הנמושות כיון שהעניים שבמקום אחר מעיקרא נתיאשו שסבורים שהעניים שבאותו מקום יטלום, והקשה הרי גם לעניים קטנים יש חלק במתנות עניים ולגבם עדיין הוי יאוש שלא מדעת [כמבואר שם (כב:)]. שלפי המבואר אין אנו צריכים ליאוש העניים מדין יאוש בעלים כמו באבדה שזה עיקר המתיר, אלא שמאחר והם מתייאשים מלקחתו הוי הלקט כמונח לעורבים ולעטלפים וממילא מותר לכל אדם לקחתו, וזה שייך שפיר אף בקטנים כיון שסוף סוף לא יבואו לקחתו ונמצא הוא מונח לעורבים. ובאגרות משה כתב, שלפי"ז אם יזדמנו עניים לאותו מקום ויראו שנשאר לקט, שוב לא הוי לעורבים ולעטלפים ויהיה אסור לכל אדם. ובתפארת ירושלים כתב כעין זה, שמה שלא מהני יאוש בקטנים היינו שיקנו אחרים ע"י יאושם, אך לגבי עצמם מועיל שיותר לא יבואו ללקט בשדה זה וממילא הלקט מותר. יא. **בקו"ש** ביאר, שהגמרא סברה שרבא ואביי לא נחלקו דווקא ביאוש אלא בכל מקום שבעינן ניחותא אם מועיל שלא מדעת, ולכך גם מתנות עניים שצריך את דעתם שלא יבואו עוד ללקט תלוי ביאוש שלא מדעת. יב. **אמנם** בב"מ (כב:) פירש"י (ד"ה לקוטי) לקוטי לשון נמושות שנוטלין ומשין הכל מלפניהם. וכתב הגבורות ארי שנראה שרש"י נקט שם כפירוש הרמב"ם [ראה בפנים] שלקוטי בתר לקוטי היינו המלקטים השניים שליקטו לאחר שליקטו הראשונים, והקשה מדוע שינה רש"י פירושו. וכתב שרש"י כאן חזר בו מפירושו שם מפני שהוקשה לו שאם נמושות היינו כפירוש הרמב"ם א"כ היינו אותו השיעור שאמרה המשנה בהמשך גבי פרט ועוללות משילכו העניים ויבואו עוד הפעם, דמה לי אם הראשונים עצמם באים פעם שניה או שבפעם השניה באים מלקטים חדשים, א"כ היה לו לתנא לערבב רישא וסיפא בחדא בבא וליתני 'בלקט שכחה ופאה ופרט ועוללות משילכו הנמושות', ומדחילקם לשתי בבות מוכח שהם שתי שיעורים אחרים, וליקוטי בתר ליקוטי היינו בהליכה אחת אלא שמוליך את בנו אחריו. וכ"כ בתוס' אנשי שם (על המשנה שם). יג. **כן** מבואר בתוס' רעק"א (על המשנה שם) שלאחר שהביא את הרמב"ם, כתב אבל רש"י מפרש בטעמא דרבי יוחנן שהזקנים הולכים בנחת ועיניהם למטה ומעיינו טפי, משום הכי נתיאשו העניים ממנה. משמע שנקט שרש"י חולק על הרמב"ם ור"י ור"ל נחלקו ממתי מותר לאחרים, ולפי"ז מסתבר שהלכה כרבי יוחנן. יד. **הנושאי** כלים שם. טו. **וכתב** הכ"מ שהדין עמו, שהרי וכי במקום שאין זקנים כאלו יהיו כל אדם אסורים לעולם לדעת רבי יוחנן. טז. **כעין** זה כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (פאה פ"ו מ"ח): נמושות הם הזקנים הבאים בימים, ועיקר לשונם הוא כן, והשאילו בכאן זה השם ללוקטים אחר הלוקטים והם המלקטים השניים, והמשיל אותם לזקנים לאיחורם מפני שבוששו לבוא ולא ימצאו אלא מעט. הרי שסובר שלדינא אין מחלוקת בין ר"י ור"ל וכל מחלוקתם הוא בביאור לשון נמושות. יז. **וכ"כ** הרדב"ז שם. והמהר"י קורקוס כתב שרבי יוחנן ביאר את פירוש המילה וריש לקיש ביאר את הנמשל, כלומר, שלא נחלקו אף בביאור הלשון נמושות אלא רבי יוחנן ביאר את המילה נמושות ור"ל ביאר הנמשל. יח. **פירש"י**, שיש רשות מבית דין לעוברי דרכים לקצר שבילן לילך בשדות. והערוך פירש שבילין שיש להם רשות בני אדם, כלומר אינם מופקרים לרבים אלא יש להם בעלים. יט. **הקשה** הגבורות ארי, הרי זה ודאי שלפי רב פפא זמן רביעה שניה הוא רק אם ירדו גשמים ולא די שהגיע זמנה, שהרי כל הטעם שאסור להלך בשבילין מרביעה שניה כמבואר ברש"י הוא משום שנתגדלה התבואה שבשדות מחמת הגשמים וקשה לה דריסת הרגל, א"כ מה אכפת לן מהו זמן רביעה שניה הרי אין זה תלוי אלא בירידת הגשמים וזהו דבר הניכר לעינים. ותירץ, שנפק"מ לאדם שבא לכאן ממקום אחר ואינו יודע האם ירדה כאן רביעה שניה או לא, לכך אמרינן שאם הגיע זמנה מסתמא ירדה ואין לו רשות להלך בשבילין שבשדות כיון שכבר קשה לה דריסת הרגל. כ. **ראה** בפאת השולחן (כיה יעקב סי' כה אות יח) שכתב שלרש"י שפירש כאן שמדובר בספיחין לא קשה קושית הר"ש,

שנינו שאף לאחר זמן הביעור מותר להאכילם לעניים ויש מי שמתיר אף לעשירים[כא], וכאן משמע שמשהגיע זמן ביעורם אסורים בהנאה.

לכך כתב הר"ש שהגירסא הנכונה במשנה זו היא כמו שאיתא במשניות 'מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית משתרד רביעה שניה'. ולפי"ז פירושה, שעד רביעה שניה כיון שלא כלה לחיה שבשדה יש קדושת שביעית על מה שבבית ואסור לשורפן, ומשירדה רביעה שניה וכלה לחיה מן השדה מחמת שנקלקלו מן הגשמים פקעה קדושת שביעית גם ממה שבבית[כב], ולכך מותרים בהנאה ושריפה.

ישוב משנה זו עם משנה דשביעית

הרא"ש (על פי' הר"ם פוס ד)[כג] כתב שיש לקיים גירסת שתי המשניות, שהמשנה בשביעית מדברת במקום שמסיקים התנור בעצים ואילו קש ותבן עיקרם למאכל בהמה, ולכן אמרה המשנה מאימתי נהנין ושורפין וכו' משתרד רביעה שניה, שאילו קודם זמן הביעור אסור לשרוף אפילו לצורך הנאה משום שזה הפסד מאכל בהמה. והמשנה המובאת כאן מדברת במקום שלא שכיח עצים והכל מסיקין בקש ותבן, ושם מותר להסיק בקש ותבן אפילו קודם זמן הביעור ואין זה נחשב הפסד כיון שא"א באופן אחר, לכך אמרה המשנה עד מתי נהנין ושורפין בתבן וקש של שביעית, כלומר עד מתי מותר לשרפן דוקא בדרך הנאה, עד רביעה שניה, אבל מרביעה שניה ואילך מותר לשרפן אפילו שלא לצורך הנאה[כד].

באיזה תבן וקש מדברת המשנה

שם. רש"י ותוספות נחלקו על איזה תבן וקש מדברת המשנה, שרש"י מפרש שמדובר בספיחים שגדלו בשביעית שיש בהם איסור שביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנכנסה. ותוספות (ד"ה עד מתי) כתבו שמשנה זו סוברת כמ"ד ספיחי זרעים מותרים, אבל למ"ד ספיחי זרעים אסורים צ"ל שמדובר כאן בספיחי אילנות[כה]. ונחלקו לשיטתם לענין איסור ספיחים, ששיטת רש"י (פסחים נפ: ד"ה כל) שאין איסור ספיחים אלא משעת הביעור ואילך, אבל לפני זמן הביעור מותרים, וכאן מדובר קודם זמן הביעור. אך שיטת התוספות (שם ד"ה כל) שספיחים אסורים אף קודם זמן הביעור, ולכך הוצרכו לפרש משנה זו כמ"ד ספיחי זרעים מותרים[כו].

מה הנפק"מ בשיעורי הרביעות דרבי אבהו

ואמר רבי אבהו, רביעה ראשונה כדי שתרד בקרקע טפח, שניה כדי לגוף בה פי חבית. פירש"י, אם ברביעה ראשונה ירדו כ"כ גשמים עד שנמס הקרקע בעומק טפח, יפין הן ואין צריך להתענות. ואף שאין מתענין עד זמן רביעה שלישית כמו ששנינו (לעיל ע"ב) שלישית להתענות, וא"כ אף אם ירדו ברביעה ראשונה פחות מטפח גם אין מתענין[כז], מ"מ נפק"מ בזה לענין תענית שאם ירדו כ"כ גשמים ברביעה ראשונה בשיעור טפח בקרקע, שוב אין צריך להתענות אפילו אם לא ירדו עוד עד רביעה שלישית[כח].

והמאירי כתב[כט] שנפק"מ בהא דרבי אבהו לענין מה שאמרו להלן (יט.) שאם התחילו להתענות אחר שלא ירדו גשמים ברביעה שלישית וירדו גשמים קודם חצות לא ישלימו תעניתם, והשמיענו רבי אבהו שאם נתאחרה רביעה ראשונה עד זמן רביעה שלישית והתחילו להתענות לא יפסיקו תעניתם אלא אם ירדו כ"כ כדי שיעור טפח בקרקע. עוד כתב, שלדעתו לא נאמרו שיעורים אלו אלא להודיע טבע וטכסיס של רביעות אלו, באיזה אופן יהיה לבו של אדם בטוח בהם שנעשו בשלימות וכראוי להם.

ברכת הגשמים 'מודים אנחנו לך' או 'הטוב והמטיב'

אמר רבי אבהו מאימתי מברכין על הגשמים וכו'. מאי מברך, אמר רב יהודה אמר רב מודים אנחנו לך וכו'. במסכת ברכות (נ"ל.) שנינו במשנה שעל הגשמים הוא אומר ברכת הטוב והמטיב. והקשו בגמרא (שם נט:) מדברי רב יהודה אמר רב שאמר שברכת הגשמים היא מודים אנחנו לך. בתחילה תירצה הגמרא, לא קשיא הא דשמע משמע [הטוב והמטיב] הא דחזא מחזי [מודים]. אלא שמקשה ע"ז הגמרא שאם שמע היינו בשורות טובות, ותנן על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב. מתרצת הגמרא, אלא אידי ואידי דחזי מחזי, הא דאתא פורתא [מודים] הא דאתא טובא [הטוב והמטיב]. ואיבעית אימא הא והא דאתא טובא, הא דאית ליה ארעא [הטוב והמטיב] הא דלית ליה ארעא [מודים]. **והקשה** הרעק"א על דברי רש"י בסוגייתנו (ד"ה מאימתי) שהביא את תירוץ הראשון שבגמרא שם הא דחזא מחזי הא דשמע משמע, הלוא למסקנת הגמרא שתי הברכות נתקנו ברואה את הגשמים אלא שתלוי רק אם ירדו מעט או הרבה, או ביש לו קרקע או אין לו קרקע.

ויש לומר, ששיטת רש"י כשיטת כמה מן הראשונים שכתבו, שאף למסקנת הגמרא לא נדחה תירוץ הראשון, ולעולם בשמע משמע מברך הטוב והמטיב וכקושית הגמרא שם שהוא בכלל בשורות טובות שמברך עליהן הטוב והמטיב, ומה שחילקו למסקנא הא דאית ליה ארעא הא דלית ארעא היינו לגבי חזא מיחזא שמברך מודים אנחנו לך, ועל זה אמרו שאם יש לו קרקע לבדו מברך שהחיינו[ל], ואם יש לו קרקע בשותפות מברך הטוב והמטיב, ואם אין לו קרקע מברך מודים אנחנו לך[לא].

האם בזמן הזה מברכין על הגשמים

שם. ז"ל השו"ע (סי' רכו ס"ו): אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים מברכים עליהם וכו'. והרמ"א כתב: ומה שאין אנו נוהגים בזמן הזה בברכת הגשמים משום דמדינות אלו תדירים בגשמים ואינן נעצרין כל כך[לב]. ביאר המשנ"ב (סק"ג) שממילא אין להם שמחה כ"כ

שהרי רש"י לשיטתו (פסחים נפ:) שספיחין אסורין בשביעית רק מזמן הביעור ואילך וס"ל שביעור הוא כילוי דוקא, אבל קודם זמן הביעור מותרים ודלא כשיטת הר"ש שקודם זמן הביעור אסור ואחר זמן הביעור שרי לעניים. **כא. כדתנן** (שביעית פ"ט משנה ח) מי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור, מחלק מזון ג' סעודות לכל אחד ואחד, ועניים אוכלים אחר הביעור אבל לא עשירים דברי רבי יהודה, ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלים אחר הביעור'. **כב. כן** פירש הרע"ב ושאר מפרשי המשנה לפי הגירסא המובאת שם. וביאר התויו"ט סברא זו, שלא נאמר כלה לבהמה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית רק באופן שאם זה היה בשדה החיות היו יכולות לאכול ממנו, אבל תבן וקש לאחר רביעה שניה שנתקלקל ונסרח כל מה שהיה בשדה, ואף מה שנמצא בבית אילו היה בשדה כבר היה בטל מן העולם והחיה לא היתה יכולה להינות ממנו, פקעה ממנו קדושת שביעית ואין חיוב לכלותו מן הבית. והמשנה ראשונה תמה על דברי התויו"ט שלדבריו כלה לבהמתך מהשדה היינו דווקא כשכלה דרך אכילתה שגמרו לאכול כל מה שהיה בשדה, והוכיח שאינו כן אלא כל שכלה מן השדה היינו שכלה ע"י רקבון וקלקול ועל זה נאמר כלה לבהמתך מן הבית, ולכך כתב שהטעם שמותר לשרפו הוא כיון שמשהגיע זמן הביעור לא הקפידה תורה אם יבערו דרך הנאת שריפה ולא דרך הנאת בהמה. **כג. כמו** שמבארו במשנה ראשונה שם. **כד. ראה** שם עוד בחכמת שלמה שהרש"ש כתב שיש לפרש המשנה כך: עד מתי נהנין בתבן וקש להאכילו לבהמה ומשם ואילך אין נהנין אלא שורפין, עד שתרד רביעה שניה, שמשם ואילך אין נהנין אלא שורפין בלא הנאה, עיי"ש. **כה. הטעם** שגזרו בספיחים הוא מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית רמב"ם (פרקים ויונל פ"ד ה"ג). **כו. הרמב"ם** (שם ה"ד) כתב שתבן של שביעית אין בו איסור ספיחים ולא גזרו עליו. והקשה הרדב"ז, הא תנן מאימתי נהנין ושורפין בתבן וקש, הרי שיש איסור שביעית בתבן וקש. ותירץ שהרמב"ם איירי בתבן וקש גסים שאינם ראויה לבהמה והכא איירי בתבן וקש הראויים לבהמה. אמנם הראב"ד בהשגות שם כתב שרק איסור ספיחים אין בתבן, אבל קדושת שביעית ודאי יש בה ואסור לאבדה. ובכסף משנה כתב שאף הרמב"ם לא דיבר אלא לענין איסור ספיחין ולא לענין קדושת שביעית. וראה עוד בפאת השולחן (סי' כג פוס ה) שהאריך בזה. **כז. כן** הקשה הגבורות ארי לפירש"י. וכתב עוד, דבשלמא מה שאמר שניה כדי לגוף בה פי חבית, י"ל שהנפק"מ בזה לכל אלו שאמרו לעיל שזמנם ברביעה שניה, כגון הנודר עד הגשמים שאסור עד שתרד רביעה שניה, שאם לא ירדו גשמים כדי לגוף פי חבית אין בהם דין רביעה שניה, ולענין להלך בשבילי הרשות שאם לא ירדו כדי לגוף פי החבית מותר עדיין ללכת שם כי לא גדלה התבואה כ"כ ואין דריסת הרגל קשה לה, וכן לענין תבן וקש של שביעית שמחמת גשמים מועטין לא נתקלקל התבן שבשדות. **כח. שפת** אמת וקרן אורה בביאור דברי רש"י. **כט. בשם** גדולי המפרשים. **ל. אמנם** רש"י (שם נט: ד"ה ה"ג) כתב שעל גשמים לעולם אין מברכין שהחיינו אלא הטוב והמטיב, מכיון שכל מי שיש לו קרקע הוא שותף עמו בטובה זו, ולכך מברך שטוב לו ומטיב לאחרים. וכן פסק הרא"ש (שם פ"ט סי' יד). אולם הרי"ף (מג:) והר"ן והרמב"ם (נרפות פ"י ה"ח) פסקו כדעת הריטב"א שבאית ליה ארעא אם אין לו שותפים מברך שהחיינו, ואם יש לו שותפים מברך הטוב והמטיב. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' רכו ס"ג). וביאר הבה"ל (שם ד"ה מנהג) בשם הראשונים, שאע"ג שגשם זה הוא טובה לכל העולם שהרבה אנשים יש להם שדות, מ"מ לא שייך לברך הטוב והמטיב אלא כשיש לו שותף בטובה זו גופא שהוא מברך עליה. **לא. והרמ"א** (שם) פסק שהשומע שירדו גשמים מברך הטוב והמטיב. וכתב המשנ"ב (סק"ו) שכל זה דווקא כשיש לו שדה בשותפות, ואם השדה רק שלו מברך שהחיינו. וכתב עוד בשם המג"א (סק"ג) שאם אין לו שדה אינו מברך כלל אפילו ברכת מודים, משום שברכה זו לא נתקנה אלא ברואה ולא בשומע. ובשם השיטה מקובצת כתב שאין חילוק ואף השומע יכול לברך ברכת מודים. ומסיק המשנ"ב שספק ברכות להקל ולא יברך. ובשער הציון (סק"ג) הביא שהנחלת צבי והאליה רבה סוברים שהשומע כיון שאינו יכול לברך מודים יברך הטוב והמטיב שהרי היא טובה לכולם שיש זול בעולם. ונראה שכוונתם לשיטת רש"י כאן שאף למסקנא השומע מברך הטוב והמטיב אפילו שאין לו קרקע כמו שנתבאר בפנים, אלא שכתב השער ציון שלא העתיק כן להלכה כיון שהשיטמ"ק הסיק שאין חילוק בין רואה לשומע. **לב. הרמב"ם** (נרפות פ"י ה"ח) פסק הלכה זו ולא הזכיר שמברכין רק אם היו בצער, אולם כתב הביה"ל (שם ד"ה סם היו) שמסתבר שגם הרמב"ם מודה שדווקא אם היו בצער מברכים, והוכיח כן גם מלשון המשנה בברכות (נ"ל.), ומה שלא הזכיר

בירידת הגשמים ולכך אין מברכין עליהם, אך באותן ארצות שרגילין במטר, אם נעצרו הגשמים והיה העולם בצער ואח"כ ירדו גשמים, צריך לברך. וכתב עוד (סק"ס), שבארץ ישראל שמצוי יובש גדול וכשבא עת הגשמים והגשם יורד בזמנו כל אחד שמח בו, צריך לברך אפילו פעם ראשון שיורד[לג].

ביאור הנמשל 'משיצא חתן לקראת כלה'

משיצא חתן לקראת כלה. פירש"י, משירדו כל כך שכשהטיפה נופלת יוצאת אחרת ובולטת כנגדה. לפי"ז, הטיפה הנופלת נמשלה לכלה והטיפה היוצאת ובולטת כנגדה נמשלה לחתן היוצא לקראת כלה[לד]. **הקשה** הריטב"א (ד"ה ל' ה"א), הרי לעיל אמר רבי אבהו מאי לשון 'רביעה' דבר שרובע את הקרקע, דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא, הרי שהמטר נמשל לבעל והקרקע לאשה, וכאן מבואר שהמטר הוא הנמשל לכלה. ותירץ, ששתי ענינים הם, לעיל רבי אבהו מדבר בענין הדמיון הכללי בין המטר והארץ המוציאה צמחים, ובזה המטר נמשל לבעל והקרקע לאשה שמולידה צמחים, ואילו כאן רבי אבהו מדבר לענין המטר עצמו קודם שיוליד בנים שגם שם יש בטיפות הגשם דמיון החתן והכלה, ובזה הטיפה הנופלת נמשלה לכלה והטיפה שיוצאת ובולטת כנגדה נמשלה לחתן.

ז.

מחלוקת רש"י ובעה"מ מהו 'הלכך נימרינהו לתרוייהו'

אמר רב פפא הלכך נימרינהו לתרוייהו אל ההודאות ורוב ההודאות. כן היא גירסת רש"י והרי"ף (ג.), שרב פפא אמר בפירוש דתרוייהו היינו אל ההודאות ורוב ההודאות[א]. ופירש"י, שלדברי רב פפא אין להקשות רוב ההודאות ולא כל ההודאות, מפני שעכשיו פירושו ברוך אתה במרבית ההודאות האל של כל ההודאות, אבל אם אינו אומר אלא רוב ההודאות משמע רוב ממש ולא מרובות[ב]. **הבעל** המאור (נרכות מג:) הקשה לגירסא זו, מאחר ואומר ברוך אל ההודאות שמשמע האל של כל ההודאות מה צריך עוד להזכיר רוב ההודאות. ולכך כתב שאין לגרוס בדברי רב פפא 'אל ההודאות ורוב ההודאות' אלא נימרינהו לתרוייהו היינו 'מודים אנחנו לך וכו' כדברי רב יהודה וגם 'אילו פינו מלא שירה כים וכו' כדמוסיף בה רבי יוחנן[ג]. **אך** הרמב"ן (מלחמות שם) הצדיק את גירסת רש"י והרי"ף, כי לשון נימרינהו לתרוייהו לא שייך אלא במקום שיש מחלוקת שזה לא אומר כדברי זה, אבל רבי יוחנן אינו חולק על רבי יהודה אלא מוסיף על דבריו, אלא ודאי רב פפא קאי על דברי רבי יוחנן ורבא שנחלקו אם אומר אל ההודאות או רוב ההודאות. ומה שהקשה הבעה"מ שיאמר רק אל ההודאות, תירץ הרמב"ן שהוא מפני שתקנו חתימת הברכה מעין פתיחתה, ובפתיחת הברכה הרי תקנו לשון ריבוי 'מודים אנחנו לך על כל כל טיפה וטיפה שהורדת לנו', לכך גם בחתימתה תקנו לשון ריבוי 'ברוך רוב ההודאות'[ד].

מתי נאמרת ברכה זו בגשמים הבאים ע"י תענית

שם. במשנה להלן (יט.) שנינו, מעשה שגזרו תענית על הציבור בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות, אמר להם רבי טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב, ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול. נחלקו הראשונים, כאשר הגשמים באו ע"י תענית שיש חובה על הציבור לומר הלל בציבור מתי יברכו את ברכת הגשמים:

הראב"ד כתב[ה], שברכת הגשמים הלוא מבואר כאן שמברכים משיצא חתן לקראת כלה, והלל הגדול יאמרו בין הערבים בציבור כמבואר שם.

והרי"ף (ט.) כתב שאומרים הלל הגדול בציבור וחותמין מודים אנחנו לך על כל טיפה וכו'. ומבואר מדבריו שלא כדברי הראב"ד אלא מברכין אותה עם ההלל. אלא שגם בזה נחלקו הראשונים, יש שכתבו[ו], שמה שאמרו כאן שזמנה משיצא חתן לקראת כלה היינו כשיורדים גשמים בלא תענית, אבל כשיורדים גשמים ע"י תענית כיון שצריכים לומר הלל הגדול ולברך אחריו בציבור, אין צריכים היחידים לברך משיצא חתן לקראת כלה אלא יברכו אותה בין הערבים בציבור[ז]. ויש שכתבו[ח], שכל יחיד יברך ברכת הגשמים משיצא חתן לקראת כלה, ואעפ"כ חוזרים ומברכין אותה אחר הלל מדין ברכת הגשמים בציבור, שכל כיוצא באלו הברכות[ט] יש לשבח עליו בפרט ובכלל.

האם רשעי ישראל יקומו בתחיית המתים

דאילו תחיית המתים לצדיקים ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים'. לשון רש"י: רשעי עובדי כוכבים אינן חיים בתחיית המתים דכתיב 'כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה'. ומבואר שרק רשעי עכו"ם לא יקומו בתחיית המתים, אולם רשעי ישראל וחסידי אומות העולם יקומו בתחיית המתים. אמנם לפי גירסת הב"ח שהגיה ברש"י 'רשעים אינן חיים בתחיית המתים' מבואר שאף רשעי ישראל לא יקומו בתחיית המתים[י].

והיעב"ץ (הגהות) כתב, שודאי גם רשעי ישראל יקומו בתחיית המתים, וכמו שכתוב (דניאל יב, ב) 'ורבים מישיני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות', כלומר, שאף הרשעים יקומו בתחיית המתים אלא הם יקומו לפורענותם לדראון עולם[יב], ורבי אבהו שאמר שתחיית המתים לצדיקים, היינו שלצדיקים תהיה תחיית המתים לטובתם ונחשבת להם תחיה אמיתית ונצחית, משא"כ לרשעים אין זו תחיה אמיתית[יג].

מדוע ירידת גשמים שקולה כתחיית המתים

דאמר רב יוסף מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבעוה במחיה המתים. כמה טעמים מצינו במפרשים מדוע ירידת גשמים שקולה כתחיית המתים:

הרמב"ם בפירוש אם היו בצער משום שאין צריך לכתוב דבר שאינו מפורש בתלמוד. **לג. והבה"ל** (ד"ה שם היו) הביא שהפמ"ג כתב שאפילו בא"י כשהשנים מסודרות אין לברך על הגשמים, ושהא"ר כתב שלדינא צ"ע, ולכך מסיק הבה"ל שיברך בלא שם ומלכות. **לד. אמנם** בלשון אחר פירש"י שהשווקין מקלחין מים, ושוק זה מקלח כנגד שוק המקלח כנגדו. והרמב"ם (נרכות פ"י ה"ו) פירש, שירבו המים על הארץ ויעלו אבעבועות מן המטר על פני המים, וילכו האבעבועות זה לקראת זה. **א. כתב** הרמב"ן (מלחמות נרכות מג:) שבמקצת נוסחאות הגירסא 'ברוך אל רוב ההודאות' ואין צריך לומר פעמיים תיבת 'ההודאות', וכתב ע"ז הרמב"ן והוא נכון. וכן הביא הריטב"א בשם התוס' והרמב"ם (נרכות פ"י ה"ה), אלא שסיים שאין לנו אלא כשיטת הגאונים (הו"ד בפי' הרא"ש שם) כי מנהגם תורה והם קבלו סדרי ברכות מישיבתם של רבינא ורב אשי, והם גרסו 'אל ההודאות ורוב ההודאות'. ובשו"ע (סי' רכו ס"ג) נפסק שחותם ברוך אל רוב ההודאות. **ב. ובתלמידי** רבינו יונה מבואר (שם), ש'אל ההודאות' לחוד משמע האל של מקצת ההודאות, ורוב ההודאות לחוד משמע רוב ולא כל, לכך תקנו לומר שניהם שהמיעוט משלים את רוב ההודאות לכל ההודאות. ולפי"ז מיושב קושית הבעה"מ (רמה נפניס יסוד הרמב"ן) שלרש"י יאמרו רק אל ההודאות בלא רוב ההודאות. **ג. וב"כ** הר"י מלוניל והמאירי (נרכות שם). **ד. וב"כ** הריטב"א (ד"ה ר' יוחנן) ביתר ביאור, שכיון שברכה זו נתקנה על הטובה הכללית שהיא בטובת כל העולם שמתברכים בגשמים בכל טיפה וטיפה, רצו להזכיר בחתימתה ג"כ לשון רבוי ההודאות כרבוי הטובה, אלא שהתלמוד חושש שמא יטעה אדם לומר שהוא מלשון רוב ההודאות ולא כל ההודאות, ואין לנו לתקן מילה שיש בה ספק לשון כספק גדול כזה ח"ו, לכך סבר רבא שאומרים רק אל ההודאות שהוא לשון תוקף ויכולת, ורב פפא סבר שאומרים רוב ההודאות, וכדי שלא יטעה אדם אומרים גם אל ההודאות. **ה. הביאו** הר"ן להלן (ט.). **ו. הר"ן** שם בשם החכם הכולל רבי דוד ברבי ראובן ז"ל, והריטב"א. **ז. וכתב** הריטב"א בביאור שיטה זו, שאין לחוש לעכבה עד בין הערבים, מפני שברכת השבח מותר לעכבה כדי לאומרה בציבור, וכמו שנהגו במקצת מקומות בברכת אשר יצר בשחרית, שאין מברכין אותה מיד כשיצא מבית הכסא אלא אומרין אותה בבית הכנסת בציבור אע"פ שתקנוה על היוצא מבית הכסא. **ח. שם** בשם אחרים מן האחרונים. **ט. וכתב** שם שה"ה בברכת אשר יצר ושאר הברכות הסמוכות לה. **י. הקשה** הבן יהוידע, איך ניתן להבין בשכל שתהיה ירידת הגשם גדולה מתחיית המתים. ותירץ על דרך מה שאמרו חז"ל (פסחים קיח.) קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, שכוונת המאמר הוא שהקושי הוא לא מצד הנותן ב"ה אלא מצד המקבל, שאע"פ שאינו ראוי להתפרנס הקב"ה מפרנסו, וכמו שהיה בקריעת ים סוף שאע"פ שלא היו ראויים לאותו הנס קרע להם את הים, וזהו מעלת יום הגשמים שאע"פ שהעולם אינו ראוי נותן להם הקב"ה גשם, ובזה גדול הוא מתחיית המתים שזו תהיה בגמר התיקון שיהיו כולם צדיקים ולא יהיה קושי מצד המקבל. **יא. ז"ל** המדרש (ב"ר יג ו): ר' חייא בר אבא אמר גדולה מתחית המתים, שתחית המתים לאדם וזהו לאדם ולבהמה, תחית המתים לישראל וזו לישראל ולעובדי כוכבים. משמע שכל ישראל יקומו בתחיית המתים. אמנם הרמב"ם בפירוש המשנה (סנהדרין פ"י מ"ח) גרס תחית המתים לצדיקים והוכיח ממדרש זה שרשעי ישראל אינם קמים בתחית המתים. וכדברי הרמב"ם מוכח גם מהמשנה (סנהדרין פ"י מ"ח), כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא וכו' ואלו שאין להם חלק לעולם הבא וכו', וביאר שם הרע"ב שאין כוונת המשנה לעולם שהנשמות מונחות בו בזמן הזה, אלא לעולם של תחיית המתים, ולפי"ז מבואר שאף בישראל יש רשעים שלא יקומו בתחית המתים. **יב. אך** המלבי"ם (שם) דייק להיפך, שלשון הפסוק 'ורבים מישיני עפר יקיצו', משמע שרק רבים יקיצו ולא כולם, כיון שכל עוזבי ה' לא יקיצו בתחית המתים. **יג. בקובץ** שיעורים (מ"ג סי' כט אות ט) כתב בשם הרדב"ז (מ"ג סי' מרמד) שלעתיד לבוא יהיו שני תחיות, אחת פרטית לצדיקים בימות המשיח, ואחת כללית לכל באי עולם

רש"י כתב, ששניהם מביאים חיים לעולם, שכשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים הם נחשבים למתים[י], והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים שמצמיחין התבואה.

הריטב"א (ב. ד"ה מלימתי) כתב, שירידת גשמים מורה על תחיית המתים, שאנו רואים שהזרעים נקברים תחת הקרקע וע"י הגשמים הם צומחים ויוצאים בכמה לבושים, כן יהיה בתחיית המתים על דרך שאמרו (כתובות קיא:), אמר רבי חייא בר יוסף עתידין צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלים, שנאמר 'ויציצו מעיר כעשב הארץ'. ואמר רבי חייא בר יוסף, עתידים צדיקים שיעמדו במלבושיהן, ק"ו מחטה, מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין, צדיקים שנקברו בלבושיהן על אחת כמה וכמה.

הגר"א (מדרש מלכיהו דנריש לג ו) כתב[יי], כי הגשמים אינם ע"פ הטבע כלל, כי כל הדברים שבעולם אומרים הפילוסופים שהוא ע"פ הטבע אף זריחת השמש ושקיעתה, אבל על הגשמים מודים שאינם ע"פ הטבע כלל, כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום, ולכן היא שקולה כתחיית המתים, כי גם תחיית המתים מודים הכל שהיא אינו ע"פ הטבע, שע"פ הטבע לא יתכן שיהא אדם הנרקב מזמן רב לחזור ולחיות.

והמהרש"א (מ"מ לעיל ב. ד"ה כמיב) כתב, שגבורות האדם הוא שממית את החיים, אבל הקב"ה גבורתו שהוא מחיה את המתים, וכך הם הגשמים שבאים בגבורות ומביאים רחמים על העולם[יח].

מדוע יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה

אמר רב יהודה, גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה. רבא אמר יותר מיום שניתנה בו תורה. מבאר המהרש"א, כמו שהתורה היא טובה לנפשות כך הגשמים טובים לגופות[יז], ורבא שסובר שגדול יום הגשמים יותר מיום שניתנה בו תורה, הוא משום סברת רבי אבהו דלעיל שטובת הגשמים לגופות היא בין לצדיקים ובין לרשעים, ואילו טובת התורה אינה אלא לצדיקים שזוכין על ידה לנפש.

והבניהו מפרש, משום שבזכות התורה העולם לא חוזר לתוהו ובוהו, וכן על ידי הגשמים העולם מתקיים.

ביאור 'עורפהו כמטר'

אם תלמיד חכם הגון הוא כטל ואם לאו עורפהו כמטר. פירש"י, עורפהו - הרגהו. הקשו האחרונים[יח], א"כ היתה הגמרא צריכה לפרש כאן שאין עריפה אלא הריגה, כשם שהגמרא פירשה להלן. ועוד, מה שייך לשון הריגה במטר[יט].

השיטה ל'בעל הצרורות'[כ] מפרש באופן אחר, אם ת"ח הגון הוא נסביר ליה כטל, ואם אינו הגון, ערפהו כמטר ללמוד לו הרבה ולהרגילו בתורה, כדאמרינן (שבת פג.) ליגמר איניש והדר ליסבר.

המהרש"א כתב שיש לפרש ערפהו מלשון עורף, כלומר, אם אינו הגון הפנה אליו עורף ולך מאתו.

עוד כתבו[כא], שת"ח הגון זוכה לקבל התורה בנחת ובשמחה כטל היורד בנחת, אולם ת"ח שאינו הגון לימוד התורה בא לו בקושי וביגיעה, וזהו 'ערפהו כמטר' היינו שהתורה מתישו ומשברו כמטר שלפעמים יורד בזעף.

גדר לימוד תורה לשמה

כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים. פירש רש"י משום 'כאשר צוני ה' אלוהי' (דנריס ד ה), ולא כדי להיקרות רביכב. היינו שלימוד תורה לשמה הוא ללמוד בשביל שהקב"ה ציוה כן. ובכלל זה, שאפילו שיודע שהתורה נותנת חיים לעושיה הוא אינו לומד כדי להפיק ממנה חיים אלא לשם התורה, ואז התורה נעשית לו סם חיים. והיינו דכתיב 'עץ חיים היא למחזיקים בה' בגוף התורה לא כדי להפיק חיים ממנהכג.

והרא"ש כתב על מאמר רבי אלעזר ברבי צדוק (מדרים סנ.) 'עשה דברים לשם פעלם' - לשמו של הקב"ה שפעל הכל למענהו. 'ודבר בהן לשמן' - כל דבורך ומשאך בדברי תורה יהיה לשם התורה, כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול ולא לקנטר ולהתגאותכד.

מהו 'סם החיים' שבתורה

נעשית לו סם חיים. המהרש"א ביאר בזה ע"פ מש"כ הרמב"ם (פמוגה פרקים) שרפואת הנפש הם בדמיון רפואת הגוף, וכשם שברפואת הגוף יש סם שלפי הכנתו עם דברים אחרים במעשה ידי אומן של רופא הוא מרפא החולה, ואם לא יעשהו כראוי הסם ההוא יהיה קשה לחולה ויכביד לו חליו למות ממנו, כך התורה אם התנהג בה כראוי כמו שציוהו הקב"ה ועסק בה לשמה נעשית לו סם חיים, אך אם לאו נעשית לו סם המות. וזהו שאמר 'עץ חיים היא' כדמיון העץ שיש שהוא סם טוב לחולי הגופות.

והענף יוסף ביאר, ע"פ מה שדרשו חז"ל (קידושין ל:) 'ושמתם' - סם תם, נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על מכתו, ואמר לו, בני, כל זמן שהרטיה זו על מכתך, אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך, ורחוץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתיירא, ואם אתה מעבירה הרי היא מעלה נומי, כך הקב"ה אמר להם לישראל, בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו. ע"כ. ולפי"ז נעשית לו סם חיים היינו להינצל מרשת היצר הרע.

גדר לימוד תורה שלא לשמה

וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות. בתוספות הקשו, הרי שנינו (פסחים נ:) לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ואיך אמרו כאן שנעשית לו סם המות. ותירצו, ששני אופנים שלא לשמה יש, שמה שאמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה היינו כשלומד כדי שיקרא רבי או כדי שיכבדוהו, ואילו מה שאמרו כאן שנעשית לו סם המות היינו כשלומד ע"מ לקנטרכה.

ובמרומי שדה ביאר, שמתוך שלא לשמה בא לשמה נאמר על מי שלומד מה שלפניו ואינו מחדש משלו, אולם בעוסק בתורה ומחדש

ליום הדין הגדול והנורא. **יד. לשון** הריטב"א לעיל (ב.). **טו. הביאו** העץ יוסף בביאורו על העין יעקב. **טז. הבן** יהוידע כתב לפרש בשם בנו הרב יעקב נר"ו, שהרי יתרון הגשמים מתחיית המתים מבואר בגמרא משום שהגשמים הם אף לרשעים, אך מאידך יש יתרון לתחיית המתים שהם חיי עולם וגשמים הם חיי שעה, לכך סובר רב יוסף ששקולים הם כיון שיש בזה מה שאין בזה. וכ"כ בעיון יעקב שלכך אמר גדול יום הגשמים ולא אמר גדול הגשמים, כיון שהגשמים הם חיי שעה בלבד ותחיית המתים לחיי עולם, אלא על אותו יום שיורד גשמים קאמר. **יז. כתב** העיון יעקב, כל הדמיון בין גשמים לנתינת התורה הם רק דמיון לפי שעה, שבאמת וודאי שיום שניתנה בו תורה גדול יותר שהרי התורה הוא לחיי עולמים ולא ימוש התורה מפינו, משא"כ גשמים שהם רק חיי שעה, ולכך דקדק לומר גדול יום הגשמים ולא גדול הגשמים משום שהדמיון הוא רק לפי שעה. **יח. מהרש"א**, שפת אמת. **יט. במנחם** משיב נפש ביאר, שכמטר היינו משל לת"ח שאינו הגון, שכמו שמטר הוא דבר שאינו נצרך בתמידות כטל אלא בימות הגשמים, אבל בימות החמה קללה הוא, כך ת"ח שאינו הגון אפילו שיש בו גם טובה עורפהו. ובדרך רמז כתב הבן יהוידע, 'מטר' עולה כמנין רמ"ט ואילו 'טל' עולה כמנין ל"ט, וההפרש ביניהם עולה ר"י כמנין חרב, ללמד שאם הקול קול יעקב אז אין הידים ידי עשיו, וזה שאינו הגון שלא היה לו בתורה קול יעקב ראוי לעורפו בחרב עשיו. **כ. לאחד** מן הראשונים 'רבי חיים בן רבי שמואל בן דוד מטלידו, תלמידו של רבינו פרץ, ומכונה כן ע"ש חיבוריו 'צרור החיים' בענין תפלה ומועדים ו'צרור הכסף' על דיני ממונות. **כא. קרן** אורה, שפת אמת. **כב. לשון** המאירי: העוסק בתורה לשמה מתכוון ללומדה על צד אמיתי, וזהו שאמרו שנעשית לו סם חיים. **כג. שפת** אמת. **כד. בנפש** החיים (ס"ד פרק ג - ג) הוכיח מדברי הרא"ש הנ"ל שתורה לשמה אין פירושו 'דבקות' כמו שסוברים עתה רוב העולם, אלא לשם התורה, היינו לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול. אך ראה בב"ח (סי' מז) שכתב לבאר מה שאמרו בנדרים (פא.) על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי, אמר רב יהודה אמר רב לומר שאין מברכין בתורה תחילה, וז"ל: ונראה דכוונתו יתברך מעולם היתה שנהיה עוסקים בתורה כדי שתתעצם נשמותינו בעצמות ורוחניות וקדושת מקור מוצא התורה וכו', ואם היו עוסקים בתורה על הכוונה הזאת היו המה מרכבה והיכל לשכינתו יתברך וכו'. ובקרן אורה כאן כתב (ד"ה שם תלמיד): וזה הוא עיקר הלימוד לשמה, שלא יהיה שום מסך המבדיל בין אור התורה לנפש האדם, ולקבל אמריה בבחינת פנים אל פנים וכו', עיי"ש באריכות. וראה עוד בספר יסוד העבודה שהאריך לבאר ולהוכיח בענין תורה לשמה ובהקדמה לספר ראשית חכמה. **כה. ולאורה** גם רש"י ס"ל כן, שבברכות (ח. ד"ה העוסק) על מימרא דרבא שכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, כתב - שאינו לומד כדי לקיים אלא לקנטר. וכן כתבו שם תוספות כדכתבו כאן. [אך יש לעיין לפי מה שכתב רש"י כאן (ד"ה לשמה) שלשמה היינו כאשר ציוני ה' אלוהי ולא כדי להיקרות רבי, האם כוונתו שכדי להיקרות רבי היינו שלא לשמה שנעשית לו סם המות או כוונתו רק שאינו בגדר לשמה]. אך הרמב"ם (פיהמשנה סי' תנה) הקשה מהא דרבא שכל העושה שלא לשמה [-הרמב"ם גרס 'כל העוסק בתורה שלא לשמה'] נוח לו שלא נברא, על הא דאמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ותירץ, שאכן משניהם שמעינן שאין ראוי לעסוק בתורה אלא לשמה, והעוסק שלא לשמה ראוי לו שלא נברא, ואעפ"כ טוב הוא לעסוק בה שלא לשמה מאשר לא לעסוק בה כלל, שזה שעסק בה שלא כהוגן מתוך שלא לשמה בא לשמה. וראה בברכי יוסף (שו"ע יו"ד סי' רמו סק"כ) שדייק

אוצר החכמה

חידושים משלו ע"ז אמרו שאם זה שלא לשמה 'תורתו' [-שחידש משלו] נעשית לו סם המות[יא].

מדוע רבי יוחנן לא מפרש כפשוטו 'וכי עץ השדה כאדם שתכריתנו במצור'

מאי דכתיב כי האדם עץ השדה, וכי אדם עץ שדה הוא. הנה רש"י פירש על פסוק זה (דברים כ יט) 'כי תצור אל עיר ימים רבים וכו' לא תשחית את עצה וכו' כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור' - שמא האדם עץ השדה להיכנס בתוך המצור מפניך להתייסר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר, למה תשחיתנו. וביאר השפתי חכמים כוונתו, שמא עץ השדה כאדם, כי דרך בני אדם שצרים על עיר כשתופסים אחד מאנשי העיר מייסרים אותו ביסורי רעב וצמא כדי שיתייראו אותם שבעיר מפניהם, ושמא אתה סבור שגם עץ השדה כך, שאם תכרות עץ שאר אילנות יראים מפניך להכנס בתוך המצור כאנשי העיר, ומאחר שאינו כך למה תשחיתנו. כך פירוש הפסוק לפי פשוטו.

אלא, מבאר המהרש"א, שלפי פשוטו קשה א"כ למה כתוב 'כי האדם עץ השדה' היה צריך להיות כתוב 'כי עץ השדה אדם' שמשמע וכי עץ השדה כאדם לכרותו במצור, והיינו שהקשה רבי יוחנן 'וכי אדם עץ שדה הוא' כלומר, וכי המכוון בפסוק הוא שאדם כעץ השדה, הלא המכוון הוא להיפך וכי עץ השדה כאדם, לכן דרש רבי יוחנן שודאי כוונת התורה גם לדמות אדם לעץ השדה, אם עץ מאכל הוא או עץ סרק[יב].

'אותו תשחית וכרת' קאי על התלמיד או על התורה

אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות ואם לאו אותו תשחית וכרת. רש"י מפרש דרשה זו על התלמיד הלומד מן הרב, שאם הרב הוא הגון, ממנו תאכל, כלומר למד ממנו. ואם אינו הגון, אותו תשחית וכרת, כלומר סור מעליו.

אמנם המהרש"א כתב שמסמיכות מאמר זה למאמר שלפניו שהלומד תורה לשמה נעשית לו סם החיים ושלא לשמה נעשית לו סם המוות, אף כאן יש לפרש, אם ת"ח הגון הוא, היינו שלומד תורה לשמה, אותו לא תכרות דסם חיים היא לו, ואם לאו, שלומד שלא לשמה, אותו תשחית וכרת, דסם המות היא לו[יג].

וכן נראה מפירוש רבינו גרשום שפירש, 'ממנו תאכל' - שיכול להבין בתורה. 'אותו תשחית וכרת' - שהתורה משחתת בו.

מתי מותר ללמוד מת"ח שאינו הגון

שם. הקשו התוספות (ד"ה ום), הלא אמרו בחגיגה (טו.) לומדים תורה מת"ח אף שאינו הגון כרבי מאיר שלמד תורה מאחר. ותירצו שרק לת"ח מותר ללמוד אף ממי שאינו הגון כיון שלא ילמוד ממעשיו, אבל אם אינו ת"ח אסור לו ללמוד ממי שאינו הגון[יד].

ונתקשו האחרונים בדבריהם[טו], הרי הגמרא שם (ע"ב) מקשה כיצד למד ר"מ תורה מאחר, האמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא' אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו, ומשני, הא בגדול הא בקטן. ופירש רש"י, גדול היודע ליזהר שלא ילמוד ממעשיו יכול ללמוד תורה אפילו אם אינו כמלאך ה'. וא"כ מדוע תוספות העלימו עיניהם מתירוץ הגמרא וכתבו שרק אם הוא ת"ח מותר, הלא לתירוץ הגמרא כל שהוא גדול מותר אף שאינו תלמיד חכם.

הרש"ש תירץ ע"פ מש"כ הש"ך (יו"ד סי' רמו סק"ח) שגדול וקטן שאמרו אין זה גדול וקטן בשנים אלא בחכמה, ולפי"ז דברי התוספות מתאימים לדברי הגמרא שם, שרק גדול דהיינו תלמיד חכם מותר ללמוד משאינו הגון, ולא קטן[טז].

שייכות מימרא ד'ברזל בברזל יחד' לסוגייתנו

מאי דכתיב 'ברזל בברזל יחד'. וסיפא דקרא 'ואיש יחד פני רעהו', מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו כגון סכין ע"ג חבירתה, אף שני ת"ח מחדדין זה את זה בהלכה.

בשייכות מימרא זו לסוגייתנו, מבאר המהרש"א, משום דאמרינן לעיל שהעוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, ופירשו התוס' שמדובר בלומד ע"מ לקנטר. ואל תחשוב ששני ת"ח העוסקים בתורה ובא אחד לסתור ולהקשות על דברי חבירו שזהו ג"כ בכלל לקנטר ושלא לשמה, דאינו כן שלא באו רק לחדודי, ומעלה הוא בת"ח.

ובעיון יעקב כתב, שבא להשמיענו שאם אינו יכול למצוא רב הגון ללמוד הימנו, יתחברו שני תלמידים ללמוד בחבורה אחת, שעי"כ מחדדין זה את זה כאילו למדו אצל הרב[יז].

הטעם שמטפשין וחוטאין

ולא עוד אלא שמטפשין וכו' ולא עוד אלא שחוטאין. מבאר המהרש"א (מכות י.) שהטעם שהלומדים יחידים מטפשין משום שהטעות מצוי בלימוד יחיד, משא"כ בלימוד של רבים אף אם יטעה אחד השני מודיע לו טעותו. ומטעם זה נמי חוטאין, כיון שמצוי הוא שהיחיד טועה ומתיר את האסור ומטהר את הטמא.

הרי אפילו יחיד שלומד הקב"ה קובע לו שכר

שם. היעב"ץ (הגהות) הקשה, הא תנן באבות (פ"ג מ"ג) מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה הקב"ה קובע לו שכר וכו', ואם הלומד יחידי נקרא חוטא איך יתכן שהקב"ה קובע לו שכר. ותירץ, שודאי אם יש לו רב בעירו או חברים ותלמידים הגונים וכוחו יפה ובריא ללמוד עמהם, אם אינו לומד עמהם נקרא חוטא, אולם באופן שבני אדם המצויים לו אינם הגונים, עדיף שילמוד יחידי ועליו נאמר שהקב"ה קובע לו שכר. **ויש** שכתבו, שהלומד יחידי נקרא חוטא לא נאמר אלא בזמן חז"ל שלא היו ספרים ולמדו הכל בע"פ מפי רבותיהם, אבל כיום שלומדים מתוך הספרים אין לך חברים גדולים מאלה[יח].

מלשון הרמב"ם סוף הלכות תשובה שאף הוא מסכים לדברי התוספות ששני שלא לשמה יש. אמנם הלחם משנה (ת"ת פ"ג ה"ה) הביא את דברי התוס' וכתב שהרמב"ם לא ביארו. וראה בפתח עיניים מש"כ בזה.

כו. בנפש החיים (פרק ג) כתב שאסור לבזות ולהשפיל העוסק בתורה שלא לשמה, וגם אם נראה שכל ימי חייו מנעוריו ועד זיקנה ושיבה עסק בתורה שלא לשמה ג"כ אתה חייב לנהוג בו כבוד וכ"ש שלא לבזותו, שכיון שעסק בתורת ה' בתמידות בלתי ספק שהיה כוונתו פעמים רבות לשמה, כמו שהבטיחו חז"ל מתוך שלא לשמה בא לשמה, כי אין הפירוש דווקא שיבוא מזה ללשמה עד שאח"כ יעסוק בה תמיד כל חייו רק לשמה, אלא היינו שבכל שהוא לומד בקביעות כמה שעות רצופים אף שדרך כלל היתה כוונתו שלא לשמה, עם כל זה בלתי אפשר כלל שלא יכנס בליבו באמצע הלימוד על כל פנים זמן מועט כונה רצויה לשמה, ומעתה כל מה שלמד עד הנה שלא לשמה נתקדש ונטהר ע"י אותו העת קטן שכיון בו לשמה. אולם אם לומד לקנטר כתב שם (פרק ג) שע"ז נאמר שנעשית לו סם המות, ועליו אמרו חז"ל (ירושלמי נדרים פ"ו ה"ב) נוח לו שתהפך שלייתו על פניו, כמו שכתבו תוס'.

כז. כעין זה כתב גם בפירוש הרי"ף על העין יעקב.

כח. בעיון יעקב ביאר מימרא זו ע"פ הא דאיתא בעבודה זרה (יט.) מקום שיפול העץ שם יהיו פירותיו, שאע"פ שמת, שמעתתא שאומרים התלמידים בשמו הן קיימין ונחשב כאילו חי לעולם. ולפי"ז אותו לא תכרות היינו שיאמרו שמועות בשמו ונחשב כאילו חי לעולם, אבל אם ת"ח שאינו הגון הוא אותו תכרות וכרת, שלא יאמרו שמועות בשמו וממילא הוא נכרת.

כט. הרי"ף (על העין יעקב) דייק מדברי רש"י שלא ס"ל כתוספות, שכתב שאם אינו הגון סור מעליו, שמשמע שמותר ללמוד ממנו אלא שלא ישב אצלו ולא ידבק בו, ולפי"ז לא קשה מרבי מאיר שלמד תורה מאחר כיון שללמוד תורה ממנו שרי, אבל תוס' שכתבו שת"ח הגון למוד לפניו ואם אינו הגון אל תלמוד לפניו ס"ל שכלל לא ילמוד ממנו, לכך הקשו שפיר מרבי מאיר שלמד אצל אחר, והוצרכו לתרץ שלת"ח שרי.

ל. מצפה איתן, קרני ראם, גבורות ארי, רש"ש.

לא. וביאר שם הש"ך לפי"ז מדוע הרמב"ם והשו"ע השמיטו חילוק זה, שהרי כתבו התוס' (מו"ק יז. ד"ה הא) שכיום כולם נחשבים קטנים בחכמה וא"כ בזמן הזה אין נפק"מ בין גדול לקטן. עוד תירץ, שבגמרא שם קאמר ריש לקיש שרבי מאיר שלמד תורה מאחר קרא אשכח, משמע שר"מ סבירא ליה הכי ואנן לא קיימא לן כוותיה, וכמו שאמרו שם שהקב"ה לא קאמר שמעתתא משמיה דרבי מאיר הואיל וגמר שמעתתיה מפומיה דאחר. וכעין זה כתב במצפה איתן שמסתימת הגמרא שלא חילקה כאן בין גדול לקטן משמע שאף לגדול אסור ללמוד משאינו הגון ושלא כמבואר בחגיגה, ומכאן סעד לדעת הרמב"ם שהשמיט חילוק זה.

לב. בפירוש הרי"ף על העין יעקב דקדק בלשון הכתוב, שלגבי סכין אמר לשון יחיד ולגבי אדם אמר לשון רבים, משום שכשמחדד סכין ע"ג חברתה רק סכין אחד מתחדד והשני שמשחיז על גבו אינו נשחז, אולם בת"ח נאמר 'ואיש יחד פני רעהו' משום שבת"ח כל אחד מתחדד מחבירו, נמצאו שניהם מחדדים זה את זה.

לג. כ"כ הגר"ח פלאג'י בספרו גנזי חיים (מערכה ח כלל סח). וזה ע"פ דברי המהר"ם מינץ בתשובותיו (סי' סה) שכתב שמה שאמרו במשנה (פאה פ"ח מ"ו) 'קנה לך חבר' היינו ספרים הכתובים בקנה, כלומר שהספרים הם במקום חבר. וכבר פירשו כן רש"י והרשב"ץ על המשנה באבות שם. ובשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' סד) כתב שקיבל מרבותיו דהספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל הן הן רבותיו ומי שהגיע להוראה לא יורה בלתי עיון תחילה בספרים. וז"ל ספר חסידים (סי' תתקמ): יש אדם מצליח בלימודו כשהוא עוסק לבד יותר ממה שהיה לו חבר, לכך נאמר (משלי ה יח) 'יהיו לך לבדך'. ויש מי שמצליח יותר אלא שהרב גאה ולא יודה על האמת, או הרב כעסן שמא יעניש או מתבייש ומצטער כשהוא אינו יודע להשיב, או אינו הגון, וכן חבר או רב שצריך לרדותו או לנדותו או בושת לעשות לו, מוטב שילמוד לבדו פן יחנף לרבו או לחבירו. ועל כולם אמרו (סנ כג ה) 'בין תבין את אשר לפניך'. וראה

מה גדר תלמיד שאינו הגון

אם תלמיד הגון הוא, לקראת צמא התיו מים. ואי לא, הוי כל צמא לכו למים. פירש"י, שאם הוא תלמיד שאינו הגון, אין הרב צריך לילך אליו ללמדו אלא הוא ילך אל הרב. הקשה הבן יהוידע, הא בחולין (קלג.) אמרו כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זורק אבן למרקוליס, ואיך אמר רבי חנינא שאף תלמיד שאינו הגון ילך הוא אצל הרב ללמוד תורה. ותירץ, שלא אמרו בשאינו הגון שהוא כזורק אבן למרקוליס אלא כשמעשיו אינם הגונים, אבל כאן מדובר בתלמיד שמעשיו הגונים אלא שאינו הגון בלימודו שהוא לומד תורה שלא לשמה, ולכך מותר ללמדו שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אלא שלזה אין מצוה לרב ללכת אליו[ד].

אם ר"ח בר פפא ור"ח בר חמא פליגי

אם תלמיד הגון הוא, יפוצו מעינותיך חוצה. ואם לאו, יהיו לך לבדך. כלומר, שלא תלמדו כלל. והא דאמר רבי חנינא בר פפא לעיל בסמוך 'ואם לאו כל צמא לכו למים' הרי שאף על פי שאינו הגון צריך הרב ללמדו אלא שאין צריך לילך אחריו. כתב הגבורות ארי, שלכך פירש רש"י שכאן מדובר לענין סתרי תורה ובזה אמרו שאם אינו הגון יהיו לך לבדך, אך לעיל מדובר בשאר דברי תורה, ובזה יש ללמד אף תלמיד שאינו הגון[ה].

אם ריב"ח היה מכוער

כדאמרה ליה ברתיה דקיסר לרבי יהושע בן חנניה, אי חכמה מפוארה בכלי מכוער. כתב השפת אמת, שכפשוטו משמע שהיה רבי יהושע משונה קצת בתוארו, וכן כתב הרא"ש בנדרים (נ:) שהיה רבי יהושע שחור. אבל מהתוספות[ו] נראה שהבינו שכל התלמידי חכמים כן שאין רוחצין ומיפין עצמן. וכן מבואר ברש"י בע"ז (טז: ד"ה פמיפ) שמה שאמרה לו 'חכמה מפוארה בכלי מכוער' היינו משום שדרכן של תלמידי חכמים שמצטערין על לימוד תורה ואינם מכבסים בגדיהם.

אוצר החכמה 18/06/2018

ז:

אי הוו סנו - מכוערים או שונאים היופי

אי הוו סנו, טפי הוו גמירי. פירש"י, אי הוו סנו - אותם נאים שהם חכמים. טפי הוו גמירי - שאי אפשר לנאה להשפיל דעתו, ובא לידי שכחה. מבואר מדבריו דאי הוו סנו היינו אם היו מכוערים, אבל עכשיו שהם נאים א"א להם להשפיל דעתם. וכן פירש בשיטה לבעל הצרורות, דאי הוו סנו היינו אם היו מכוערים, כי ההרהור אינו מניחו ללמוד כשהוא יפה. אמנם בתוספות פירשו דאי הוו סנו היינו אם היו שונאים היופי הוו תלמידי חכמים ביותר. כלומר, אף עתה כשהם יפים בידם לשנוא היופי, ואם ישנאוהו יהיו תלמידי חכמים ביותר[א].

בהגהות הב"ח (אות ח) העיר שלדברי התוס' ניחא מה שאמרו (ב"מ פד.) שופריה[ג] דרב כהנא מעין שופריה דרבי אבהו, שופריה דרבי אבהו מעין שופריה דיעקב אבינו, שופריה דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם הראשון [דודאי היו שונאים יופים]. אך לדברי רש"י מה שבחייהו בזה הרי אם היו מכוערים הוו גמירי טפי. ובשפת אמת כתב, דאדרבא היינו שבחייהו דיעקב ודרבי אבהו, שאע"ג דהוי שופרייהו כ"כ מ"מ זכו לרוב חכמה.

עוד בפרקי מבוא לקצוה"ח (מהדורת פורים תשס"ח פ"ב הערה 2) שליקט מעשה רב מגדולי האחרונים בענין זה. **לד. וכן** מדוייק מלשון הרמב"ם (תלמוד תורה פ"ד ה"ח) שכתב: אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו. משמע שהתנאי ללמדו תורה הוא שיהיה הגון במעשיו אף שאינו הגון בלימודו. **לה. אמנם** לפי מה שהגיה ההגהות הב"ח (אות ד) והמצפ"א ברש"י 'אמור לו דברי תורה' במקום סתרי תורה צ"ל לכאורה שנחלקו ר"ח בר פפא ור"ח בר חמא אם יש ללמד שאר דברי תורה לשאינו הגון. אך ראה עוד במפרשי העין יעקב שהאריכו בביאור מאמרים אלו. **לו. לא** פירש אם משמע כן מתוד"ה אף דברי תורה, או מתוד"ה אי, ודו"ק. **א. וכדבריהם** מדוייק מלשון הגמרא 'אי הוו סנו' שהוא מלשון שנאה ולא כיעור (רי"ף). וכ"כ המהרש"א (נדרים נ: ד"ה מוכיח) שודאי אין זה תלוי בטבע הבריאה שהמכוערים יהיו ת"ח יותר מהנאים, אלא שאם היו שונאים היופי היו

היכן מרומז בפסוק שיום הגשמים כיום בריאת שמים וארץ

אמר רבי חמא ברבי חנינא, גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ, שנאמר 'הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתיו', בראתים לא נאמר אלא בראתיו. פירשו רש"י ותוספות (ד"ה בראתים), שבפסוק זה מוזכר שמים וארץ, וגשמים, ואילו היה כתוב 'בראתים' [לשון רבים] היה משמע שמשתבח על בריאת שמים וארץ, אבל מדכתיב 'בראתיו' [לשון יחיד] משמע שמשתבח על בריאת הגשמים, ומשום שגדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ לכך משתבח בו הקב"ה.

והמהרש"א מבאר, שלשון 'בריאה' נאמר על תחילת הבריאה יש מאין, וזהו שאמר גדול יום הגשמים שנאמר בו 'בראתיו' כאילו הוא יש מאין, כיום שנבראו בו שמים וארץ שנאמר בהם (בראשית ב ד) 'בראשית ברא אלוהים'.

והרי"ף כתב שכוונת המאמר על בריאת העולם[ג], שביום ראשון נבראו בו שמים וארץ וכל מעשה בראשית, ולא יצאו לפועל עד שירד מטר ביום השישי, כדכתיב 'וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וגו' כי לא המטיר ה'' וגו', ונמצא יום ירידת גשמים שהוא יום שישי שקול כיום בריאת שמים וארץ שבו נבראו הדשאים והאילנות אלא שלא צמחו עד שירדו גשמים. וכמו שמצינו שייחד הקב"ה שמו על בריאת שמים וארץ שנאמר (ישעיה מה ז, יב) 'אני ה' עושה כל אלה' 'אנוכי עשיתי ארץ וגו' אני ידי נטו שמים', כן מצינו שייחד שמו על המטר שנאמר 'אני ה' בראתיו'[ד].

האם גשמים יורדים כל שלא נתחייבו כליה או רק כשנמחלו עונותיהן

אמר רבי תנחום בר חנילאי, אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהן של ישראל. אמר רבי תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו, אין הגשמים נעצרין אלא אם כן נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה. לכאורה הני תרי מימרות פליגי אהדדי, שלפי רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יורדים עד שימחלו עונותיהם של ישראל, ואילו לפי רבי תנחום בריה דרבי חייא אפילו שלא נמחלו עונותיהם כל שלא נתחייבו כליה גשמים יורדים. וכן נקט בפירוש הרי"ף על העין יעקב.

אך השפת אמת כתב דלא פליגי, דהנה על הפסוק (מיכה ה י) 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות' דורשת הגמרא להלן (י.) שבארץ ישראל הקב"ה בעצמו נותן מטר ובחוץ לארץ ע"י שליח. ולפי"ז י"ל שאותו מפתח שהקב"ה בעצמו פותח הוא מאוצר הטוב, ועל אותו אוצר אמרו שאינו נפתח אלא כשנמחלו עוונות ישראל[ה], כמו שנאמר (מהלים פה ג, יג) 'רצית ה' ארצך וכו' גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה', ובשלא נמחלו עונותיהן של ישראל אף שיורדין גשמים אך הם אינם מאוצר הטוב, וכשחייבין כליה ח"ו אז כתיב (דברים יא יז) ועצר את השמים ולא יהיה מטר, היינו שלא יורד כלל מטר[ו]. ולפי"ז לא פליגי הני מימרות אהדדי.

אם כל הני אמוראי פליגי בטעם עצירת הגשמים או לא

אמר רב חסדא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות. אמר רבי שמעון בן פזי, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע. אמר רב פלא אמר רב המנונא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים. אמר רב קטינא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה. אמר רבי אמי, אין

ת"ח יותר ממה שהם עכשיו. **ב. לשון** רש"י שם: זיהרורי תוארו וקירון עור פניו. **ג. ראה** ברבינו גרשום שכתב 'אלא בראתיו דהיינו בריית עולם'. ואפשר כוונתו כדברי המהרש"א או כדברי הרי"ף. **ד. העיון** יעקב ביאר ע"פ המבואר בחגיגה (יב.) שבית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה ואח"כ ארץ, בית הלל אומרים ארץ נבראה תחילה ואח"כ שמים, וחכמים אומרים זה וזה כאחת נבראו. ומסקנת הגמרא כחכמים. ובענין זה אמר רבי חמא שגם על ירידת הגשמים ופתיחת הארץ להצמיח נאמר 'בראתיו' בלשון יחיד, להראות שנבראו כאחת כמו שנבראו שמים וארץ יחד. **ה. ואפשר** דלכך בחג נידונין על המים כיון שהוא אחר הסליחה ביוה"כ (שפת אמת). **ו. בעיון** יעקב כתב, שכיון שהקב"ה הוא בעל הרחמים, אינו פוגע בנפשות תחילה, אלא מתחילה עוצר הגשמים שיחסר מזונם.

הגשמים נעצרין אלא בעון גזל. מלשון כל הני אמוראי שאמרו אין הגשמים נעצרין אלא בעון וכו' מוכיח הגבורות ארי שנחלקו האמוראים מה היא הסיבה שבשבילה הגשמים נעצרים, חד אמר בשביל זה נעצרים וחד אמר בשביל זה נעצרים. ומה שנקטה הגמרא כל מימרא ומימרא בפני עצמה כאילו לא פליגי ולא נקט בלשון פלוגתא מר אמר בשביל זה ומר אמר בשביל זה, יש לומר משום שכל חד מהני אמוראי לא שמע לדחבריה אלא כל אחד אמר למימריה בפני עצמו. ואף על גב דממילא פליגי אהדדי, נקטה הגמרא לכל מימרא בפני עצמו כמו שאמרו הם. ויש מהאחרונים[ז] שכתבו דלא פליגי אמוראי אהדדי, ומה שאמרו 'אין הגשמים נעצרים אלא' שמשמע שרק בשביל זה ולא בשביל דבר אחר, מצינו בכמה מקומות בש"ס לשון זה, כגון 'אין מים אלא תורה' (נ"ק י.), אף על פי שיש עוד ביאורים למים לבד מתורה, אלא כוונת האמוראים שאע"פ שיש הרבה סיבות מדוע הגשמים נעצרים, מ"מ מכח סיבה זו בלבד היה די שיעצרו הגשמים[ח].

הטעם שנקט תרו"מ ולא שאר מתנות עניים

אמר רב חסדא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תרומות ומעשרות, שנאמר 'ציה גם חם יגזלו מימי שלג'. מאי משמע, תנא דבי רבי ישמעאל, בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים. פירש"י, ציה - מלשון ציווי, כלומר דברים שצויתי אתכם בימות החמה תרומות ומעשרות, גזלו את המטר. והקשה המהרש"א, הרי תרומות ומעשרות עיקר זמנם הוא בימות הגשמים אחר הדישה ומירוח, ויותר היה לו לומר בשביל ביטול לקט שכחה ופאה, שהם זמנם בימות החמה[ט]. ותירץ, שאדרבה מדכתיב 'ציה גם חום' משמע שמדובר בדברים הנוהגים גם בימות החמה אך גם בימות החורף, וזה שייך בתרומות ומעשרות הנוהגים בימות החורף ובימות החמה, משא"כ לקט שכחה ופאה אינם אלא בימות הקיץ.

עזות פנים ילפינן מ'מצח אשה זונה' או מ'מאנת הכלם'

אמר רב סלא אמר רב המנונא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים, שנאמר 'וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך' וגו'. פירש"י, מותר לקרוא לו רשע בפניו, ואין בו מלקות כדאמרינן בקדושין (כח.). וז"ל הגמרא שם: תניא, הקורא לחבירו עבד יהא בנידוי, ממזר סופג את הארבעים, רשע יורד עמו לחייו. ופירש"י שם (ד"ה רשע יורד עמו לחייו): לזו אין ב"ד נזקקים אבל הוא מותר לשנאתו ואף למעט פרנסתו ולירד לאומנתו. הרי שס"ל לרש"י שם שהקורא לחבירו רשע אינו לוקה אלא יורד עמו לחייו[י]. והקשו האחרונים[יא], שמרש"י כאן משמע שאף הקורא לחבירו רשע לוקה, אלא שאם הוא עז פנים מותר לקרותו רשע ואינו לוקה.

וציינו[יב] לדברי הסמ"ע (חו"מ סי' תכ ס"ק נו) שהביא דעה[יג] שהקורא לחבירו עבד או ממזר או רשע סופג את הארבעים, וכתב שם הסמ"ע בשם ר"י, שמותר להכותו משום שעבר על לאו ד'לא תונו'[יד]. ומרש"י כאן משמע נמי כדעה זו ולא כמו שכתב בקידושין[טו].

מדוע אמר מותר לשנאותו ולא אמר מצוה לשנאותו

רב נחמן בר יצחק אמר מותר לשנאותו. פירש"י, אף על גב דכתיב 'ואהבת לרעך כמוך'[טז]. הקשה הגבורות ארי, הא איתא בפסחים (קיג:) הרואה בחבירו דבר עבירה יחידי, רב אמר מותר לשנאותו. רב נחמן בר יצחק אמר מצוה לשנאותו, שנאמר 'יראת ה' שנאת רע', ומדוע כאן לענין עז פנים אמר רב נחמן בר יצחק עצמו רק שמותר לשנאותו ואינו מצוה[יז]. ותירץ, שכאן רב נחמן בר יצחק לא נכנס לענין זה האם מצוה לשנאותו או מותר לשנאותו, אלא רק קמ"ל שבשביל עוון עזות פנים לחוד כבר יצא מכלל האיסור ד'לא תשנא את אחיך בלבבך' מדכתיב 'ועוז פנים ישונא', וכיון שאין איסור ממילא מצוה נמי איכא כמו שאמר בפסחים. **והבאר** משה (הגהות לגמורות מרי) תירץ, שבפסחים מדבר רנב"י על עבירה דאורייתא ובזה יש מצוה לשנאותו, אולם כאן שרנב"י מדבר על עזות פנים שאין זה איסור מפורש בתורה, נחות חד דרגא שאין זה מצוה אלא מותר לשנאותו[יח].

הרי לעיל תדר"י בעוון ביטול תרו"מ

'בהיר הוא בשחקים' תנא דבי רבי ישמעאל, אפילו בשעה שרקיע נעשה בהורין להוריד טל ומטר, רוח עברה עזי פנים, שנאמר 'וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח

ז. **שפת** אמת, מרומי שדה. ח. **כן** כתב גם העיון יעקב, שהרי לכולם יש סמך מן המקרא, אלא שכל אחד אמר דעתו שאם יראו שיש עצירת גשמים יפשפשו במעשיהם ואם יש בהם עוונות כאלו יתלו הדבר בזה ויעשו תשובה. ועוד, אפשר שכל אחד אמר סיבת עצירת הגשמים לפי דורו שהיה פרוץ בעבירה זו. ט. **ראה** בהערה הקודמת מש"כ העיון יעקב שכל אמורא נקט אותו החטא שהיה פרוץ בדורו. י. **בגמרא** יומא (נג:) איתא, שהכהן גדול היה מתפלל ביום הכיפורים בקודש הקדשים שתהא שנה זו גשומה שחונה וטלולה. והקשה הגבורות ארי (סס ד"ה שחונה) מה הטעם שהכהן גדול התפלל באותו שעה על גשמים יותר מכל דבר אחר. ותירץ, משום ששנינו כאן אין הגשמים נעצרים אלא בשביל מספרי לשון הרע, ואיתא בגמרא (סס מד.) שהקטורת מכפרת על לשון הרע, ולכך לאחר שהכהן גדול הקטיר קטורת שכיפר על עוון לשון הרע שעוצרת את הגשמים, התפלל הכהן גדול שבשנה זו ירדו גשמים. יא. **דאיתא** שם בגמרא לענין הרעב שהיה בימי דוד שאמר להם שמא עוברי עבירה יש בכם, שנאמר 'וימנעו רביבים ומלקוש ומצח אשה זונה היה לך'. יב. **והגבורות** ארי כתב ליישב באופן אחר, שהסוגיא ביבמות אתיא כרב נחמן שאמר בסמוך כל אדם שיש לו עזות פנים בידוע שנכשל בעבירה, ולכך תלינן עצירת גשמים בזנות שחמורה יותר מעזות פנים. אבל סוגיא דהכא רב סלא אמר כן בשם רב המנונא, והוא סבר בסמוך שכל שיש לו עזות פנים לבסוף נכשל בעבירה אולם עדיין לא נכשל, וכיון שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו באותה שעה, לכך אמר שאין הגשמים נעצרים אלא בשביל עזות פנים שיש בהם כבר ולא בשביל עבירה דלהבא. והרי"ף כתב שאין לפרש דרב המנונא דריש וימנעו רביבים משום שמצח אשה זונה היה לך, שהרי בסמוך דריש מסיפא לרישא דמאנת הכלם מביא לידי מצח אשה זונה, לכך פירש"י דדריש וימנעו רביבים משום שמאנת הכלם שזה מביא לידי מצח אשה זונה. יג. **והעיר** שהמהרש"א גופיה כתב כן שם ודלא כמו שכתב כאן שה"ה יש ללמוד מרישא דקרא. יד. **ראה** בבאר מים חיים (מ"מ הלכות לשון הרע כלל ד סוף מ) שכתב שרק במידה גרועה של עזות פנים מותר לקרותו רשע ולא בשאר מידות רעות, אולם אפילו בזה צריך להתיישב בדבר מתי נקרא בשם זה. טו. **וכן** כתבו כאן התוספות (ד"ה מותר). טז. **גליוני** הש"ס (קידושין כח.), טל תורה (להר"מ מלרין). יז. **טל** תורה. יח. **בשם** מהר"ם מריזבורק. יט. **רש"י** בקדושין (סס) כתב שמותר למעט פרנסתו ולרדת לאומנותו, ותוס' בב"מ (עמ. ד"ה מלמד) כתבו בשם תשובות הגאונים בשם ר' צדוק גאון שמותר לשרוף שליש תבואתו והקשו שתימה גדול הוא ומנין לו זה. כ. **אך** ראה 'בקובץ תורני מרכזי' (מ"ג עמ' לכג) שכתבו שם התלמידים עוד כמה אופנים בביאור דברי רש"י שלא יקשה לדבריו בקידושין. כא. **ראה** בגליוני הש"ס ובברכת אברהם שדקדקו מדוע לא הביא רש"י איסור לאו ד'לא תשנא את אחיך בלבבך' החמור מעשה. כב. **בדקדוקי** סופרים הגירסא בסוגייתנו 'מצוה לשנאותו', ולפי"ז אזלא קושית הגבורות ארי. כג. **והנה** אמנם העזות מידה מגונה היא אולם לפעמים מידה טובה היא, כדתנן במשנה (אבות פ"ה מ"כ), יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים, ופירש הרע"ב, שתהיה עז לשאול מרבך מה שלא הבנת, כאותה ששנינו (סס פ"ב

ותטהרם. והיינו שגם תנא דבי רבי ישמעאל סובר שאין הגשמים נעצרים אלא בעוון ביטול תורה, כדכתיב בתחילת הפסוק 'לא ראו אור' ואין אור אלא תורה.

והקשה הגבורות ארי, הרי לעיל דרש תנא דבי רבי ישמעאל, אין הגשמים נעצרים אלא בעוון ביטול תרומות ומעשרות, ואיך אמר כאן בשביל ביטול תורה[כד]. **ותירץ,** שתדר"י ס"ל שזה וזה גורם, שהרי לא אמר כאן לשון 'אין הגשמים נעצרים אלא' וכו' כלשון האמוראים לעיל, משמע שס"ל שזה וזה גורם[כה].

האם גזלן יכול להתפלל

מאי תקנתיה, ירבה בתפילה. פירש הגבורות ארי שלאחר שהוציא הגזילה מידו ירבה בתפילה, דאם לא כן אין תשובה ותפילה מועיל כלל כדאמרינן לקמן (טז.) אדם שיש בידו עבירה [-פירוש גזל] ומתוודה ואינו חוזר בו, למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, אולם אם זרק השרץ מידו [-החזיר הגזילה] כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, כלומר שתפילתו תתקבל לפני הקב"ה. אולם הקשה השפת אמת ממה נפשך אם שבו בתשובה והחזירו הגזל א"כ למה ימנע הטובה בירידת גשמים והרי שבו בתשובה, ואם לא שבו בתשובה הרי תפילת רשעים תועבה. ותירץ שאפילו אם יש רשעים הגוזלים, מ"מ ע"י תפילות הצדיקים יבוא הגשם, ולזה צריך להרבות בתפילה[כו].

מדוע בעזון גזל צריכים להרבות בתפילה

שם. כתב הרי"ף שהטעם שאמר לשון ריבוי 'ירבה בתפילה' ולא אמר סתם שצריך להתפלל, משום שהאנשים העשוקים שגזלו מהם, יזעקו על החמס והעושק אשר עשקו אותם, וקול צעקתם משתיק את קול התפילה, ולכך צריך להרבות בתפילה, שריבוי קול התפילה יכריע את קול צעקת החמס.

הרי לעיל אמר רבי אמי בשביל עוון גזל

ואמר רבי אמי, מאי דכתיב 'אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל', אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר, בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין. הקשה בגבורות ארי, הרי לעיל אמר רבי אמי שאין הגשמים נעצרים אלא בעוון גזל, ומשמע שבשביל עוון גזל לחוד הם נעצרים, והכא קאמר שהגשמים נעצרים בשביל מעשה הדור שהם מקולקלים, וא"כ כל העוונות במשמע. ועוד, כיון שלומדים מהפסוק 'אם קהה הברזל' שכל קלקול מעשים גורמים לעצירת גשמים, א"כ הפסוק 'על כפים' שדרש רבי אמי לעיל על עוון גזל למה לי, וכי גזל לאו מעשה מקולקל הוא, ונשאר בצ"ע.

אם לא חוטאים ירדו יותר גשמים מאשר חטאו וחזרו בתשובה

מה תקנתן, יתגברו ברחמים, שנאמר 'וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה', כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא. פירש"י, שאם מעיקרא הכשירו מעשיהם ולא חטאו, יבואו גשמים יותר מ'בחיילים יגבר', כלומר יותר מכשהם מגבירין חיילים ועומדין בתפלה בזמן שקלקלוי[כז].

מ"ה) לא הביישן למד. וראה בב"י (או"ח סי' ס) שכתב שמידת העזות מגונה מאד ואין ראוי להשתמש ממנה כלל אפילו בעבודת השי"ת, לדבר דברי עזות כנגד המלעיגין עליו, משום שע"י כך יקנה בנפשו להיות עז פנים אפילו שלא במקום מצוה, עיי"ש. **כד. הגבורות** ארי מקשה כן לשיטתו לעיל שפירש שהאמוראים פליגי אהדדי, לכן קשה לו סתירה בדברי תנא דבי ר' ישמעאל, אולם אי נימא דלא פליגי לא קשה מידי. **כה. בעיון** יעקב כתב, שעוון ביטול תורה שייך למאי דקאמר לעיל רבי שמעון בן פזי שאין הגשמים נעצרים אלא בשביל מספרי לשון הרע, כי תקנתו של מספר לשון הרע הוא לעסוק בתורה, שנאמר 'עץ חיים מרפא לשון', וא"כ זה שמבטל תלמוד תורה נענש על לשון הרע בעצירת גשמים. **כו. וכן** כתב בילקוט מעם לועז (מטות רמ) שבעוון גזל של יחידים סובלים כל הציבור בעצירת גשמים, והתקנה שהציבור לא יסבלו הוא להרבות בתפילה, ועוד שע"י התפילה וההתעוררות באים גם היחידים להרהר בתשובה, וזה התקנה לציבור כדי שירדו גשמים. **כז. בספר** איי הים ביאר את הפסוק 'וחיילים יגבר' לפי מה שאמרו חז"ל בשבת (קנו:) כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, וזהו שאמר 'יתגברו ברחמים' כלומר יתחזקו במידת הרחמנות על העניים והאביונים שישביעו נפשם ויתנו להם בגדים לגופם, וע"י התגברות הרחמים אז חיילים יגבר, כלומר, בזה נשבור הרבה חיילות של המסטינים העומדים עלינו עד

והקשה באהבת איתן, מדוע אם הוכשרו מעשיהן מתחילה יבואו הגשמים יותר מאשר אם יתגברו ברחמים אחר שקלקלו, הרי אמר שיש תקנה להתגבר ברחמים וא"כ ה"ל לבטל גזירת עצירת גשמים לגמרי כמו אם לא חטאו כלל, דהיכן מצינו שיש ביטול גזירה רק במקצת.

ותירץ, עפ"י מה ששנינו בר"ה (יז:) הרי שהיו ישראל רשעים גמורים בראש השנה והקב"ה גזר שבשנה זו ירדו גשמים מועטים, ואח"כ חזרו בתשובה, להוסיף להם גשמים אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה מורידם בזמנם על הארץ הצריכה להם. הרי שבגזירה של עצירת גשמים א"א לבטלה לגמרי להוסיף על מה שנקצב בר"ה אף אם חוזרין ומתקנין מעשיהן, אלא מה שנקצב כבר מורידן בזמנם על הארץ הצריכה להם. ולהלן (יט:) מבואר שגשמים מרובים עדיף מגשמים מועטים אע"פ שיורדים בזמנם. ולפי"ז זהו שאמר כאן שיש יתרון בהכשר המעשים בתחילה שהיה נקצב להם בר"ה גשמים מרובים, מאשר בחיילים יגבר שאז אי אפשר להוסיף על מה שנקצב רק מתקן הגזירה שירדו בזמנם.

ח.

בביאור 'משנתו שאינו סדורה'

שלימודו קשה עליו כברזל, בשביל משנתו שאינה סדורה עליו.

פירש רש"י שאם קשה לו תלמודו מרוב קושיות, הוא בשביל שאינו זוכר תלמודוא, ועוד, משום שטועה בהלכה ופוטר החייב ומחייב הפטור, ומקשה עליו ממקום אחר ואינו יודע תשובה לזה. אמנם בביאור הגר"א (יסעיה ז כג) ביאר שאין משנתו סדורה עליו פירוש שלא למד עדיין הרבה, אבל הלומד הרבה, דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ויוכל להוציא הדין לאמיתו.

תקנתו להרבות בישיבה

מאי תקנתיה ירבה בישיבה. פירש רש"י שיסדרו בני הישיבה משנתם.

אמנם המאירי כתב 'כל שרואה בטבעו שתלמודו קשה עליו ירבה ויתמיד בהתבודדות ובזה נוצח הכל, וכבר אמרו (מגילה ו:) יגעתי ולא מצאתי אל תאמין'. ראה רש"י על המשנה באבות (פ"ב מ"ז) 'מרבה ישיבה מרבה חכמה', שפירש שהכוונה בישיבה להרבות תלמידים על דרך שאמרו ומתלמידי יותר מכולם[ב].

הטעם שהאמוראים סידרו משנתם ארבעים פעמים או עשרים וארבע פעמים

כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתני' ארבעים זימנין כנגד מ' יום שניתנה תורה וכו', רב אדא בר אהבה מסדר מתני' עשרין וארבע זימנין וכו'. העיר המהרש"א שבשלמא ריש לקיש שסידר משנתו ארבעים יום, הוא משום שאף משה רבינו סדרם ארבעים יום, ולכל הפחות פעם אחת בכל יום. אבל רב אדא בר אהבה שסידר משנתו עשרים וארבע פעמים כנגד כ"ד ספרים שבתורה, נביאים, כתובים[ד] אין טעמו מבורר. וראה בבן יהוידע שביאר שבתורה שבעל פה יש ששה סדרים, והתורה נדרשת בארבע חלקים פשט, רמז, דרוש, סוד, ולפי זה ששה סדרים שבעל פה שיש בכל אחד מהם ארבע חלקים הם עולים למנין עשרים וארבע, וזהו כנגד עשרים וארבע ספרים שהם תורה שבכתבה[ה].

שיתעורר מקור הרחמים ויפתח לנו אוצרו הטוב לתת מטר ארצינו בעתו. **א. ביאור** הדמיון לברזל ביאר בספר לשמוע בלימודים שהברזל אינו פולט ואינו בולע, ולכך אמרו תלמיד שתלמודו קשה עליו, היינו שאינו בולע הלימוד כברזל שאינו בולע, ומה שאמרו שתלמודו קשה עליו בשביל רבו שאין מסביר לו פנים, היינו שאין הרב פולט לימודו כברזל שאינו פולט. **ב. ראה** בפירוש הרע"ב שם שכתב הגירסא 'מרבה חכמה מרבה ישיבה', וביאר שהמרבה חכמה - שנותן טעם לדבריו והסברות שלו מתיישבים על לב השומעים, מרבה ישיבה - הרבה תלמידים מתקבצים ובאים לשמוע סברותיו. **ג. כתב** עיון יעקב שזכר לדבר 'אל ישוב דך נכלם', פירוש מי שחוזר על למודו כמנין 'דך' [-עשרים וארבע פעמים], אינו נכלם בבית המדרש. **ד. הרמב"ם** (הקדמה לפיה"מ) מנה את הכ"ד ספרים שבתורה שבכתב, ואלו הם: חמשה חומשי תורה, יהושע, שופטים, שמואל, מלכים, ירמיה, יחזקאל, ישעיה, תרי עשר, רות, תהילים, איוב, משלי, קהלת, שיר השירים, קינות [-איכה], דניאל, מגילה, דברי הימים. [לגירסא זו המנין רק כ"ג ספרים, ובספר יפה תלמוד הוסיף בגירסא 'עזרא', והרי הם כ"ד]. ראה עוד בספר יפה תלמוד שהביא מהרמ"ך שמנה את ספר יונה בפני עצמו. ועוד ביאר שם מדוע תרי עשר נחשב במנין הספרים לאחד, ומדוע עזרא ונחמיה נמנו לאחד. **ה. עיין** שם שהאריך בזה.

במעלת 'לוחשי לחישות'

בשביל לוחשי לחישות שאין בדור. פירש רש"י, בשביל שאין מתפללים תפילה בלחש. ביאר העיון יעקב ע"פ המבואר בסוטה (לב:) מפני מה תקנו תפילה בלחש, כדי שלא לבייש עוברי עבירה שיוכלו להתפלל בלחש, ודור שאין מתפללים תפילה בלחש הוא לפי שהם עזי פנים ואין העוברי עבירות מתביישים', וכמבואר לעיל (ז:) שאין הגשמים נעצרים אלא בשביל עזי פנים. וכעין זה ביאר רבינו גרשום 'שיודעים להתפלל ואין מתפללים', כלומר שהסיבה היא משום שאין הציבור מתפללים. אמנם בספר שושנת יעקב ביאר שטעם הגמרא משום שאין לוחשי לחישות - היינו שכל הציבור מתפללים בקול רם, ואפילו שעושה כן כדי לכוון בתפילה אסור שנראה מקטני אמנה'. ובשו"ע (סי' קו ס"ב) נפסק שאם אינו יכול לכוון בלחש מותר להגביה קולו, וכתב הט"ז שאפילו אם יכול לכוון בלחש אבל לא כ"כ כמו בקול, גם נקרא כאינו יכול לכוון בתפילתו ורשאי להגביה קולו[ח], אלא שכתב השו"ע שדין זה הוא דוקא בינו לבין עצמו, אבל בציבור אסור, מפני שמטריד את הציבור מכוונתם בתפילה[ט].

לא יבוש אדם לומר טעיתי או שכחתי

אם ראית דור שהשמים משתכין כנחושת מלהוריד טל ומטר. הקשה הגבורות ארי שבגמרא בערכין (טו:) איתא דרש ריש לקיש להאי קרא שלעתיד לבוא מתקבצות כל החיות אצל הנחש וכו'. וקשה כיון שרב אמי חולק על ריש לקיש בדרשת הפסוק, היה לה להגמרא להביאו ולומר שרב אמי חולק על ריש לקיש כדרך הגמרא בכל מקום. הקשה הרש"ש לפלא שהביא הגבורות ארי את הגמרא בערכין, ונעלם מעיניו שגם כאן בסמוך הגמרא מביאה את דרשת ריש לקיש. כתב הדקדוקי סופרים שמי שכל התורה גלויה לפניו לא היה לו לבוא לידי העלם גמרא מפורשת במקומה, ולא הביאו לידו של מאור הגולה כך אלא להורות על ידו מוסר לאחרים, שלא יבוש אדם לומר טעיתי או שכחתי, שהרי מצינו ברבן של ישראל שטעה בדבר שאין תינוקות של בית רבן טועין בו, וכל שכן אצלינו שהיגיעה בתורה מועטת והשכחה מרובה.

אוצר החכמה

מדוע המתגאה בתפילתו מביא כעס על כל העולם

ואם לחש ועלתה בידו ומגים דעתו עליו מביא אף לעולם. יש שהקשה' אם הוא מתגאה העולם מה חטאו להביא עליהם אף. ותירץ שהראוי היה שמי שאמר לשמן שידלק יאמר לחומץ שידלק כר' חנינא בן דוסא (לקמן כה.) ואם היו כל בני העולם נוהגים בחסידות לא היה פלא על מי שיגזור על השמן שידלק כי כולם היו עושים כך, אלא מחמת שבני העולם הולכים בשרירות ליבם הרע, ואינו עולה זה כי אם ליחיד שבדור, לכך אם נענה בתפילה הוא דבר פלא בעיניהם, וזה הסיבה שהוא הגיס דעתו, נמצא שמה שהוא מגיס דעתו הוא מפני רעת דורו ובני העולם, לכך מביא אף לעולם. ובספר עיני יצחק תירץ, שכשרואה שתפילתו נענית וירדו גשמים הוא מתגאה בליבו, וגורם בזה שהתבואה תרקב כדי לרמזו שהוא אינו ראוי עוד שבגללו תבוא טובה לעולם, נמצא שבגאוותו מביא אף וקללה לכל העולם[א].

המספר לשון הרע נענש ע"י הנחש

אמר ר"ל מאי דכתיב 'אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון', לעתיד לבוא וכו', אתה מה הנאה יש לך, אמר להם ואין יתרון לבעל הלשון. פירש רש"י שהחיות שואלות את הנחש מדוע אתה נושך בני אדם והורגם והרי אין לך בזה שום הנאה, ומשיב הנחש שמעניש את המספר לשון הרע שאע"פ שאין לו הנאה[יא] אפ"ה מספר, לכך מביאו הקב"ה בדין אצל הנחש. הקשה המהרש"א על דברי ריש לקיש על הפסוק שמה הנאה יש לו להנחש לישוך בלא לחש, והרי מקללת אדם הראשון נגזר שנשיכת הנחש ממיתה את האדם. ותירץ שאע"פ שיש בנחש כח לישוך, אולם מקללת אדם הראשון לא נתקלל שמוכרח הוא לישוך, ועל זה שואלות החיות את הנחש מדוע מזיק אתה בכח הנשיכה שיש בך, ומשיב להם הנחש שאין יתרון לבעל הלשון. אמנם העץ יוסף ביאר שהוקשה לריש לקיש מה ביאור הפסוק 'אם ישוך הנחש בלא לחש' שמשמעותו שאין הנחש נושך אלא א"כ לחשו לו מלמעלה שישוך כלומר שכך נגזר מקללת אדם הראשון, והרי מקללת אדם הראשון לא נגזר על הנחש שחייב להמית אלא רק שיכול להמית[יג]. וע"ז אמר שהנחש משיב לחיות שבאמת אינו יכול לישוך אלא א"כ לחשו לו כן מלמעלה להעניש את בעל הלשון, שלו ג"כ אין הנאה במה שמספר והורג בסיפורו שלשה בני אדם האומרו, המקבלו, והנאמר עליו, לכן נגזר עליו מן השמים שיומת ע"י הנחש שממית ואין לו הנאה.

ביאור משל החיות

לעתיד לבוא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש וכו'. ביאר הענף יוסף בשם העולת יעקב שהוא דרך מליצה, דהנה כל החיות והשרצים והמזיקים אשר ישנם בעולם אינם באים אלא בגלל החטאים שיש בעולם, שהחטאים משרישים כח הטומאה בעולם ועי"ז נתעורר כח הדין ומזה באים המזיקים לעולם. והנה כמעט כל החטאים באים מרוב תאווה וזה שואלות החיות את הנחש שכיון שהיזק הנחש הוא בלי תאווה איזה חטא ישנו בעולם אשר יעשה אותו האדם בלי תאווה. והשיב הנחש שהוא בשביל חטא לשון הרע שהוא ג"כ בלי תאווה כי מה יתרון לבעל הלשון, ולפי זה ביאור הפסוק הוא וכי היה הנחש נושך אם לא היה לחש דהיינו לשון הרע בעולם, ועל זה הוסיף שהיחס שיש ללשון הרע לנשיכת הנחש משום שגם לבעל הלשון אין יתרון, ודומה לנחש שבנשיכתו לאדם אין לו שום הנאה ויתרון, ובגלל חטא זה ישנו בעולם את היזק הנחש[יד].

אהח 18/06/2018

ו. **בספר** מנחם משיב נפש ביאר שבשביל שאין לוחשי לחישות בדור היינו שלא נמצאו כלל בעלי תפילה שמתפללים, וקרא לבעלי תפילות לוחשי לחישות בשביל שהתפילה בלחש. ז. **כדאיתא** בברכות (כד:). ראה בטור (או"ח סי' קו) שפסק כן להלכה שהמגביה קולו בתפילתו הרי זה מקטני אמנה שמראה כאילו אין הקב"ה שומע תפילה בלחש. ועי"ש שהביא יש אומרים שצריך שתפילתו תהיה בלחש עד שאפילו לא ישמיע לאוזניו, אולם הדעת נותנת שיותר טוב להשמיע לאוזניו כי אז יוכל לכוון יותר. וכן פסק הרמב"ם (תפילה פ"ה ה"ע) 'ולא יתפלל בלבו אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאוזניו בלחש ולא ישמע קולו'. וכ"כ הרשב"א (נדרים לב. ד"ה וקולה) על מה דאיתא שם בגמ' אמר רב המנונא שמהפסוק בחנה שנאמר (שמואל א' א יג) 'וחנה היא מדברת על ליבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע' דורשים שאסור להגביה קולו בתפילתו, ביאר הרשב"א שהיינו לא להגביה קולו להשמיע לאחרים שלא יאמר בקול רם אבל להשמיע לאזנו רשאי ומצוה לכתחילה. הב"י הכריע כהראשונים. אולם בבדק הבית כתב שהזוהר (ויקהל רנ.) מסכים לדברי התוספתא שכתוב שם 'יכול יהא משמיע לאוזניו כבר פירש בחנה וקולה לא ישמע' והוא שאף לא ישמיע לאוזניו וסיים שראוי לחוש לו. ולענין הלכה השו"ע (סי' קו ס"ב) פסק שמשמיע לאוזניו בלחש. המשנ"ב (סק"ה) הביא את דברי הבדק הבית שאמר לחוש לדברי הזוהר, אולם הוסיף שהמג"א והגר"א כתבו שאין כלל ראיה מהזוהר, ואדרבה אף דעת הזוהר כמו שפסק השו"ע, ולכן לכתחילה טוב יותר שישמיע לאוזניו, אלא שאם התפלל כל כך בלחש שאפילו לא השמיע לאוזניו יצא כיון שמ"מ הוציא בשפתיו. ח. **הבה"ל** (סס ד"ה ולאינו) כתב שלמעשה אין לסמוך על קולתו של הט"ז. ט. **כתב** הפרישה (סס סק"ז) שהמתפלל בציבור ואינו יכול לכוון כשמתפלל בלחש ילך לביתו ויתפלל בקול. אולם כתב הבה"ל (סס ד"ה להניח) שבזמנינו אין להורות היתר זה להתפלל ביחיד כדי לעורר הכוונה משום שילמדו אחרים ממנו, אם לא שהוא גדול הדור ומפורסם שכל מעשיו לשם שמים. י. **בספר** תולדות יעקב יוסף (פרשת ויצא) בשם מרן הבעש"ט זי"ע. יא. **בספר** לשמוע בלימודים ביאר מהו 'אף' שמביא לעולם, ששם שר המטר הוא 'אף ברי' כמבואר בתפילת גשם 'אף ברי אתת שם שר מטר', ונקרא בשם זה לפי שיש שני מיני גשמים, יש גשם שהוא לקללה ומשום כך הוא נקרא 'אף', ויש גשם שהוא לברכה ומחמת כן נקרא 'ברי', לכן כשאין מגיס דעתו ונענה, באים הגשמים לברכה בתכונת ברי, ואם הגיס דעתו נענה באים הגשמים לקללה שמביא 'אף' לעולם. יב. **ראה** בספר חפץ חיים בפתיחה (לאוין סוף ו) שכתב שהמספר והמקבל לשון הרע עובר גם בלאו של (ויקרא כה יג) 'לא תחללו את שם קדשי', כיון שבלשון הרע אין בזה תאוה ולא הנאה גשמית שעל ידי זה יתגבר יצרו עליו, על כן נחשב העוון הזה כמרד ופריקת עול מלכות שמים. ובבאר מים חיים (סס) הוכיח דבריו מהרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה קג) שהעובר עבירה שאין בה תאווה והנאה הרי זה מחלל השם, והביא ראיה מגמרתינו שבלשון הרע אין שום הנאה שהנחש השיב לחיות ומה יתרון לבעל הלשון. וראה עוד מה שהביא רבינו יונה (שערי תשובה שער ג סוף ס) מהגמ' בערכין (טו:) שהמספר לשון הרע הרי הוא ככופר בעיקר, שנאמר (תהילים יב ה) 'אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו', והטעם לזה משום שאי אפשר שיכין אדם לחבירו כלי משחית ונזק מר ממות, מבלי שיועיל לעצמו בזה תועלת וריוח ממון, ובהכרח שלכך יצרו את נפשו ופרק עול שמים מעליו. ובמדרש תהילים (קכ) איתא שבעל לשון הרע הוא רע יותר מנואף אשה ומגנב אשר יגנוב, כי יחטא חטאה גדולה מבלי הנאה שנאמר (תהילים קכ ג) 'מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה'. יג. **דלא** כמהרש"א שפירש שזה שאלת הנחש לחיות, אלא שזה היה קשה לריש לקיש על ביאור הפסוק. יד. **כתב** בחדושי המלבי"ם (כתן פסיס מימרא זו), וז"ל: דע כי בין כל אגדות אלה על הפסוקים שמביאה הגמרא לא תמצא שום מאמר שתהיה נאמרה בסתם, רק כל מאמר נמסרה בשם אמרו, ולא יימצא שתקשה הגמרא שמהפסוק לא משמע כן, כמו שדרכה לשאול בכל למודי המקראות. וזה מפני שכל האגדות האלה על הפסוקים, התנאים או האמוראים קבלו אותם מרבותיהם, ורבותיהם מרבותיהם עד משה אדון הנביאים אם הפסוק הוא מתורה, ואם הוא מנביאים או כתובים היתה הקבלה עד

בדברי ר' אמי שצריך שיהא 'משים נפשו בכפו'

אמר ר' אמי אין תפילתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים נפשו בכפו שנאמר 'נשא לבבינו אל כפים'. פירש רש"י שנפשו מכוונת בכפו. וביאר המהרש"א שהיינו שיכוון בלב שלם, והוסיף שנראה שמשים נפשו בכפו הוא דבר נוסף, שליבו מכוון כ"כ לשמים שיהיו פיו וליבו שוים כאילו הם במקום אחד בכפו. הגאון יעקב (על העין יעקב) ביאר ע"פ המדרש שהרשעים ברשות ליבם והצדיקים ליבם ברשותם, וביאורו שהצדיקים משעבדים את הלב שהוא הכח המעורר וכח התאוה אל השכל, והרשעים הם להיפך השכל והנשמה משועבדים ונכנעים ללב, ואמר ר' אמי שאין תפילתו של אדם נשמעת עד שישים נפשו שהוא כח המתאוה בתוך כפו שתהיה בידו וברשותו לעשות בה כרצון השכל, כמו אדם שיש לו חפץ בכף ידו שהוא אדון ושליט לעשות בה ככל אשר יחפוץ[יט].

מנין שהפסוק נשא לבבינו אל כפים מתפרש ביחיד

לא קשיא, כאן ביחיד כאן בציבור. פירש רש"י שבציבור תפילתם נשמעת אע"פ שאין לב כולם שוה כדכתיב 'ויפתוהו בפיהם', וכיון שהפסוק נאמר בלשון רבים משמע שמדובר על תפילת ציבור. הקשה במירא דכייא והרי גם הפסוק נשא לבבינו אל כפים נאמר בלשון רבים, ומדוע פירשו בגמרא שהוא ביחיד, יותר מהפסוק האחר. ותירץ שהפסוק נשא לבבינו אל כפים אע"ג שנכתב בלשון רבים צריך לפרשו על כל אחד ואחד, משום שלעיל מיניה כתיב (מיכה ג לט) 'מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חָי גֶּבֶר עַל חֲטָאָיו', דהיינו בלשון יחיד, וכתוב אחריו (שם מ) 'נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה' וגו' שפירושו כל אחד ואחד מחפש ומפשפש במעשיו, ועליו נאמר נשא לבבינו אל כפים שג"כ הכוונה לכל אחד ואחד, אולם הפסוק ויפתוהו בפיהם כולו נאמר על רבים[יז].

האם בתפילה בציבור אין צריך כוונה כלל

שם. פסק הרמב"ם (תשובה פ"ג ה"ו) 'אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים יפה היא ביותר וכו' במה דברים אמורים ביחיד, אבל בציבור כל זמן שעושים תשובה וצועקים בלב שלם הן נענין'. הקשה בהגהות רעק"א (גגליון הרמב"ם) והרי בגמרא בתענית מבואר שתפילת ציבור מהני אפילו שאינו בלב שלם. ותירץ בשם הגאון מו"ה חיים אלפאנדרי בהגהותיו בדרשות שבתשובות משאת משה (דרוש ו), א. שאף שאין צריך שיהיה לב כולם שלם, אבל מ"מ צריך שעכ"פ יהיה לב אחד מהם שלם. ב. שבגמרא בתענית מיירי בעשרת ימי תשובה, אבל בשאר ימות השנה צריך שיהיה בלב שלם".

מדוע במעשה בחולדה ובור הוצרך הבעל לגרש את אשתו

ומה המאמין בחולדה ובור כך, המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה. ראה ברש"י ותוס' שהביאו את אגדת חולדה ובור. במילי דאבות (סו"פ יו"ד מ"ג סי' ו) הביא קושיא לשיטת מהר"ם פדוואה (סי' ע) שכתב שבשבועת אשה לאיש יכול האיש להתיר בלא דעת האשה, וקשה מדוע במעשה דחולדה ובור גירש אח"כ את אשתו כמבואר בתוס' שם, היה לו להתיר נדרו, וסיים המילי דאבות שלענ"ד זה צ"ע גדול. ובחדושי חתם סופר כתב שמעשה דחולדה ובור לא היה לא פתח ולא חרטה.

ובמילואים בקובץ תשובות (סי' מג ד"ה נסיתן) מבאר שכוונת החתם סופר ליישב שכיון שבאותו מעשה לא היה פתח ולא חרטה, לכך לא התיר הבעל נדרו.

בביאור 'מצדיק עצמו מלמטה'

כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקים עליו הדין מלמעלה. פירש רש"י שמי שמכשיר ומקשט מעשיו מדקדקים עמו אפילו כחוט השערה כדי למרק עוונותיו[יח]. הקשה המהרש"א א"כ מדוע הגמרא ביבמות (קכא:) שדורשת שם לענין מה שהקב"ה מדקדק עם חסידיו לא הביאה פסוק זה. ולכך פירש שאע"פ שצריך להצדיק את הדין הוא דווקא לשעבר, אולם אל יהא מצדיק עליו הדין לומר שיהא ראוי לעונש זה, שבזה הוא פותח פה לשטן ואף מלמעלה מביאים עליו מידת הדין, אלא יבקש רחמים אולי יתעשת לו הקב"ה ולא יענישהו.

הטעם שהשמח ביסורים מביא ישועה לעולם

כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם. ביאר הילקוט גרשוני ע"פ המדרש, בתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במידת הדין וראה שאין העולם מתקיים עמד ושיתף מידת הרחמים, ולכן כל העולם מתנהג חציו במידת הדין וחציו במידת הרחמים, וכיון שאין בני אדם יכולים לסבול שיתנהגו עימם ע"פ מידת הדין זולת הצדיקים האמיתיים הקרובים אל הקב"ה, לכן מנהיג הקב"ה מידת הדין בצדיק אחד ששקול כנגד כל העולם, וכנגדו כל העולם במידת הרחמים, וזהו שאמר שהצדיק שמקבל יסורים באהבה שמצדיק עליו מידת הדין, על ידו כל העולם נושע שהקב"ה מתנהג עמם במידת הרחמים[יט]. וכעין זה כתב בפתח עיניים (להחיד"ם) שהייסורים הם דינים מצד הגבורות החזקות, וזה שמקבל מאהבה ושמח ממתק הדינים ומהפך מידת הדין למידת הרחמים ואז בא ישועה לעולם.

דמיון עצירת גשמים לחבלי לידה

בשעה שהשמים נעצרים מלהוריד טל[כ] ומטר דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת. פירש רש"י שהקושי הוא לעולם כיון שהשמים נעצרים מלהוריד מטר. העיון יעקב ביאר שהארץ דומה לאשה שמחבלת ונעצרת מללדת, כן קשה לארץ שנזרעת ונעצרת בשביל מניעת גשמים, שאינה יכולה להוציא הצמחים לפועל[כא].

ח:

כשאפשר להוכיח מפסוק שלם של תורה, יש להעדיפו מחצי פסוק

נאמר לידה באשה דכתיב 'ותהר ותלד בן'. פסוק זה כתוב בבראשית ל' (פסוק כג) בלידת רחל את יוסף כתיב 'ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלוהים את חרפתי'. הקשה הבן יהוידע מדוע הגמרא לא הביאה מהפסוקים המוקדמים כגון 'ותהר ותלד את קין' שנכתב בבראשית ד' (פסוק ב), וכן 'ותהר ותלד את חנוך' הנכתב באותו פרק (פסוק יז), וכן 'ותהר בלהה ותלד' הנכתב בבראשית ל' (פסוק ה). וכתב שאין לתרץ שהטעם הוא משום שפסוק זה יש להוכיח מג' תיבות, ובאותם פסוקים ההוכחה

בעינן לב שלם. **יח. כתב** בספר המאורות שמי שהוא צדיק מדקדקים עליו מן השמים בדבר חטא מועט להענישו בעולם הזה דכתיב (תהלים נ ג) 'וסביביו נשערה מאד', ודרשו במקום אחר (יבמות קכא:) שמדקדק עם חסידיו כחוט השערה, ולכן צריך כל חסיד לדקדק בעצמו אף מן השגגות הקלות. **יט. כתב** הבן יהוידע שע"פ הטבע א"א לשמוח ביסורים, אולם אפשר שישמח ביסורים משום שחשב שהקב"ה נותן לו צער שעה שיצילו מצער עולם של שנים רבות, והמאמין בזה ודאי ישמח. ונמצא לפי"ז שהשמחה היא מפני שחושב שה'וי' [-צעקת כאב] של היסורים הוא רק לשעה, וכל רגע ורגע מצפה לישועה שהקב"ה יסיר את היסורים מעליו, ולכך בשכר זה שהוא מאמין שהיסורים הם לשעה ומצפה לישועה, מביא ישועה לעולם, כי 'וי' עם 'שעה' היינו 'ישועה'. **כ. כתב** המהרש"א שהטל לא נעצר (כמבואר לעיל ג.), אלא הכוונה שטל של ברכה נעצר. והביא את הילקוט שמפורש בלשון זה 'בשעה שהשמים מתקשרים בעבים ואין גשמים יורדים, דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת', כלומר שהגירסא בילקוט היא רק מטר בלא טל. **כא. בפירוש** הרי"ף כתב שכשם שיש צער לעולם על עצירת גשמים, גם השמים מצטערים כשהם נעצרים. כמו אשה שמתקרב זמן לידתה שגם הוולד שבמעי אמו מצטער וגם האשה מצטערת, וכשם שבלידת האשה היא מתרווחת, כך בירידת הגשמים השמים מתרווחים ושמחים, וכשם שיש פקידה לאשה קודם ללידה שמתוך הפקידה באה הלידה, כך מתוך הפקידה שפוקד ה' לארץ לראות מעשיהם הטובים ותפילתם ותשובתם, מוריד הגשם והולידה והצמיחה.

נביא ובעל רוח הקודש זה שהראה את הרמזים האלו, ותמיד תראה שהדבר המוסרי שהסכימו באגדותיהם על הפסוקים מצד עצמו הוא נכון ואין צריך לו לסמיכה כלל, רק נסמך מטעם כבוד התורה, מכל מקום רוב האגדות חז"ל נסמכו על משמעות הפסוק היטב, ועל פיהן אנו חיים וצדיק באמונתו יחיה. **טו. המהרי"ץ** חיות ביאר ע"פ הירושלמי (תענית פ"ב ה"ח) שנשא לבבינו אל כפים היינו לכף ידינו לחקור אם אין חמס בכפינו, ואח"כ אל אל בשמים שלא נהיה כטובל ושרץ בידו, וזה הביאור שמשים נפשו בכפו לבדוק שאין חמס בידיו. העיון יעקב ביאר שאין תפילתו נשמעת אלא א"כ משים נפשו בכפו למסור עצמו על יחוד שמו הגדול. ובעץ יוסף ביאר שצריך להוציא מליבו בעת התפילה כל תענוגי העולם ותאוותיו, ולהסתכל כלפי מעלה ברוממות הבורא יתברך עד שיהא כל כח לבו רק להתענג על ה' בתיבות התפילה עד שתהא נפשו יוצאת מהגוף לגמרי ותתעלה להתדבק כביכול בו יתברך. וכעין זה כתב בלשמוע בלימודים ש'כפים' הוא לשון כפיפה והכנעה, שמוכרח להכניע ולכופף הלב בתפילתו. וראה עוד באיי הים שביאר מלשון 'נשיאות כפים', משום שבימיהם תפילתם היתה רק בנשיאות כפים. עיי"ש. **טז. וכעין** זה כתב בפירוש הרי"ף על העין יעקב. **יז. בעבודת** המלך כתב ליישב שהציבור פעמים שהם נענים אף כשאין ליבם שלם, ולכך כתב הרמב"ם שאם ליבם שלם וודאי נענים. ובאשד הנחלים (פ' נו אות ח) תירץ שבחטא שבין אדם למקום נענים אפילו שאינם מתפללים בלב שלם, אולם בחטא בין אדם לחבירו צריך שיתפללו בלב שלם. עוד תירץ שבתפילת הציבור בעת צרה נענים אפילו שאינם בלב שלם, אך בתשובת הציבור

היא מארבעה תיבות[א], ועדיף לשנות בקצרה, כיון שא"כ היה יכול להביא רק שתי תיבות מהפסוק 'ותהר ותלד' כמו שהביא מהפסוק 'והולידה והצמיחה'. ותירץ שבר קפרא לא רצה להזכיר חצי פסוק, אלא שכשיש אתנחתא באמצע הפסוק נחשב כאילו נסתיים הפסוק, ולכך הפסוק 'ותהר ותלד' שנאמר כשרחל ילדה את יוסף הוא הפסוק הקצר שאפשר לשנותו כיון שיש אתנחתא לאחר תיבת בן, משא"כ שאר הפסוקים מתחילת הפסוק עד אתנחתא, או מהאתנחתא עד סוף הפסוק יש יותר מג' תיבות[ב].

סדר הפסוקים כסדר התנ"ך

נאמר פקידה באשה. הקשה הבן יהוידע מדוע הביא בר קפרא קודם לידה ואחר כך פקידה, והלוא הסדר הוא עצירה אח"כ פקידה ואח"כ לידה. ותירץ שבר קפרא לא בא ללמדינו על הנאמר באשה כיון שבזה אין חידוש, אלא החידוש הוא על הנאמר בגשמים, והעדיף לנקוט גשמים על סדר התנ"ך, וכיון שהפסוק של פקידה בגשמים כתוב בתהילים שהוא ב'כתובים', נקט תחילה לידה הנאמר בישעיה שהוא בנביאים.

איזה גשמים טובים לבורות

אם לשבט לאילנות, אם לארצו לזרעים, אם לחסד ימציאהו בורות שיחין ומערות[ג]. הקשה הדקדוקי סופרים שכיון ש'לשבט' ביאורו שהגשמים שירדו בכח ובחזקה הם לאילנות, וממילא 'לארצו' שהוא מידה בינונית היינו לזרעים, לפי"ז צריך לפרש ש'לחסד' היינו שהגשמים היורדים בנחת גדול, יהיו לבורות שיחין ומערות. ויש לתמוה, שהרי מבואר בגמרא לקמן (יט:) שלבורות צריך שהגשמים ירדו 'בשפירותא', וביאר רש"י (שם) בכח גדול יותר מדאי, וכן מבואר לקמן (כג.) 'לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות, ירדו בזעף עד שכל טיפה וטיפה כמלוא פי חבית'. וכתב שיש לפרש ש'אם לחסד' היינו שהקב"ה עושה חסד עם בריותיו וממציא להם גשם שמועיל אף לבורות. אלא שהקשה לפי זה מדוע לגשמים שבאים לצורך הבורות קרי יותר חסד מאשר לאילנות וזרעים[ד].

מדוע אין מבקשים על שתי צרות יחד

ניבעי רחמי, אתרתי לא אפשר. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעו סט"ו) וז"ל: 'ציבור[ה] שהיה להם ב' צרות אין מבקשין רחמים אלא על אחת מהם דכתיב נצומה נבקשה מאלוהינו על זאת, ואומרים אע"פ שיש בליבנו צרות רבות, על צרה פלונית באנו להתפלל'[ו]. וביאר העיון יעקב שבודאי הזכות גורם הרבה טובות, אך ע"י תפילה ותחינה שהיא מתנת חינם אין מבקשים אלא על צרה אחת, ומטעם זה מצינו במשה רבינו ע"ה שביקש 'ואתחנן' והיינו מתנת חינם, וביקש שתי בקשות, אעברה נא, וארא את הארץ, והקב"ה נענה רק לבקשתו לראות את הארץ, ולא נענה לבקשתו לעבור בה[ז]. וכתב בכתית למאור שמה שבכל יום אנו מתפללים י"ח ברכות ומבקשים על הרבה דברים יחד, הוא משום שבדרך תפילה שלא נבוא ח"ו לידי צרה מותר, אולם כשכבר נגזרה גזירה ויש שתי צרות ח"ו, אין מבקשים אלא על אחת. אמנם באור החמה כתב שרק כשהגזירה כפולה כגון דבר ורעב, שבזה ניכר שמידת הדין מתוחה ביותר והמקטרגים מרובים, לכן יותר טוב לבקש על אחת, שאם יבקשו על הכל יתרבו המקטרגים יותר, וכן כדי לבלבל את המקטרגים שיראו שמבקשים רק על אחת ולא יבינו שמבקשים על הצרה, לכן יותר טוב לנו שנבקש רק על אחת וממילא גם השני יתבטל, אולם כשיש רק צרה אחת ח"ו או בתפילה שאינה על צרה, אפשר להתפלל על הרבה בקשות יחד. וכתב הבן יהוידע, מצאתי כתוב שהכלל שאין מתפללין על שתי צרות יחד נאמר רק על חוץ לארץ שהיא תחת ממשלת שבעים שרים וכל התפילות עולים באמצעותם, ואם יתפללו על שתי צרות יבואו לקטרג, אבל בארץ ישראל שהיא אינה תחת ממשלת שרים אלא היא ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה, אפשר להתפלל בה על יותר מצרה אחת.

קבלת התענית מבטלת הגזירה

אמר להו ר' זירא נקבליה עילוון ולכי בטיל הגזירה ליתביה. פירש רש"י שנקבל עכשיו להתענות, והקבלה תיחשב לנו כתענית, וכשתתבטל הגזירה נקיים את הקבלה ונתענה[ח]. כתב המהרש"א שאין להוכיח דבר זה מהגמ' בקדושין (לט:) שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, משום שאפשר שביאורו שלאחר שנעשה המעשה הקב"ה מצרף גם את המחשבה טובה, אולם אין ראיה שמחשבה בפני עצמה מועילה, ולכך הביאה הגמ' מקור מפסוק שקבלה לבד מועילה. וביאר המהרי"ל (שו"ת מהדורת סי' קנ) שכל הנודר כוונתו שישמע הקב"ה אל תפילתו וצרתו ויצילנו מן הצרה, ומעת קבלת הנדר[ט] חס רחמנא עליה וכו' והקב"ה רואה הכנעתו ותשובתו ומקבל את תפילתו'.

מהו הקושי של יום המטר

קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא. פירש רש"י שכמו שביום שני וחמישי שמתקבצין בני אדם לדון יש הרבה רעש והמולה, כך ביום הגשמים יש קולות ורעשים והוא קשה לבני אדם. כתב המהרש"א שהדמיון של קולות ורעשים הוא רחוק, אלא שצריך לגרוס 'קשה יומא דמיטרא ביומי דדינא' כלומר שבשני וחמישי שבאים לדון, קשה יום הגשמים שצריכים להתקבץ מהכפרים אל העיירות וקשה להם טורח הדרך[י].

שמירת שבת מוכיחה על דבקות בהקב"ה

שמש בשבת צדקה לעניים שנאמר 'וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא'. פירש רש"י שיראי שמי הם שומרי שבת. וביאר בחדות יעקב שידוע ששמירת שבת הוא הודאה שאנחנו מאמינים בחידוש

א. **צ"ע** שבפסוק 'ותהר בלהה ותלד', די להזכיר רק ג' תיבות. **ב. אלא** שהקשה שהרי הזכיר הפסוק 'והולידה והצמיחה' שהוא חצי פסוק. ותירץ שכיון שפסוק זה הוא בנביאים לא הקפידו בזה. [קצת צ"ע והרי בכל הגמרא איתא חצאי פסוקים כגון 'כי עצר עצר ה' בעד כל רחם', וכן 'ועצר את השמים', ואפשר שכוונתו שבמקום שיכול למצוא פסוק קצר העדיפו בגמרא להביאו אפילו שנכתב מאוחר, אולם כשאין פסוק קצר, הביאו בגמרא חצי פסוק]. **ג. ראה** לשון מנורת המאור (פ"ב תפילה הלכות תעניות) שכתב: פי' אם לשבט, אם לעברה, כמה דאת אמר 'בשבט עברתו', רצונו לומר אם הוא עת עברה וזעם, הקב"ה מוריד את הגשמים על ההרים ועל הגבעות, במקום שאין מועילין. ואם לחסד, רצונו לומר הקב"ה יושב על כסא רחמים ועושה חסד עם בריותיו, מוריד וממציא להם הגשמים על השדות ועל הכרמים במקום שמועילין. **ד. רש"י** על הפסוק (איוב ה' יג) פירש שאם לחסד שנעשו הדור יותר צדיקים משהיו בראש השנה, אותם גשמים שנגזרו בבינונית מתהפך בתחבולות לירד בחסד בזמנם ועל הארץ הצריכה להם, שלא תרד טיפה לאיבוד. עפי"ז כתב המהרש"א שצריך לגרוס בגמרא 'אם לחסד ימציאוהו לשדות וכרמים' וכן הוא בילקוט, והכוונה שאם הדור נעשו צדיקים יותר, הגשמים ילכו לא רק לזרעים אלא לשדות וכרמים. עיי"ש. **ה. דייק** הכף החיים שמלשון השו"ע משמע שרק לציבור אין להם להתפלל על ב' צרות יחד, אולם יחיד רשאי להתפלל אף על ב' צרות. [שלא כהעיון יעקב שהביא ראיה ממשה רבינו שלא נענה רק על בקשה אחת אפילו שהוא יחיד]. **ו. כתב** בהמכתם שאע"פ שהרי"ף ושאר פוסקים לא חשו להביא זה, מ"מ כיון שהגמרא למדה דין זה מפסוקים יש לחוש לזה. ומפני זה היה רבינו החכם הגדול ר' שמואל בר' שלמה זלה"ה מקפיד וגוער על החזנים שביום צום התענית על הגשמים כשמזכירים פסוקים של רחמים על הגשמים, היו מזכירים גם פסוקים של נקמה מהאויבים, שאין מבקשין על שתי צרות יחד. אמנם המג"א (שם סק"ח) פסק שכשיש צרה אחת רשאים להזכיר בתפילתם גם צרות אחרות, וכן הוא בכמה פיוטים וסליחות. וביאר הפמ"ג (א"א סק"ח) שכיון שמתפללים ששאר הצרות לא יבואו מותר, ולכאורה הוא דלא כמכתם. **ז. על** דרך זה ביאר הבן יהוידע שאם יש שתי גזרות ושואלים על שתיהם יחד, יקטרגו המקטרגים לומר באיזה זכות הם מבקשים על ביטולם, אך אם אין שואלין אלא על צרה אחת, מוכח שאין שואלין מכח זכות שבידם אלא בתורת צדקה ולכך בושו לשאול על שתים, ואז בזה אדרבה יהיה סנגוריא עליהם ממליצי טוב. **ח. וכן** פסק השו"ע (סי' תקעא ס"ג) וז"ל: 'עיר שהקיפוה עכו"ם וכן יחיד הנרדף מפני עכו"ם או מפני רוח רעה אינם רשאים להתענות שלא לשבר כוחם, אלא יקבלו עליהם להתענות כך וכך תעניות לכשינצלו, וכן אם גזרו גזרה וגזרו שלא להתענות עליו, יקבלו עליהם להתענות כך וכך תעניות כשיעבור הגזרה'. מלשון השו"ע נראה שביאר כוונת הגמרא שיש שייכות בין שתי הגזירות, כלומר שגזרו גזרה רעה, וגזרו שלא להתענות לבטל גזרה זו, וכן פירש המהרש"א דברי הגמרא. אלא שכתב המהרש"א שנראה שרש"י ביאר באופן אחר שהיה גזירת שמד, ובנוסף גזרו עוד גזרה לא לשבת בתענית כי לא רצו שתבוא ברכה לעולם. הדקדוקי סופרים כתב שלרש"י הגירסא בגמרא היתה 'גזור שמדא דלא למיתב וכו', והיינו שגזרו רק גזירה אחת לא לשבת בתענית כיון שהעולם היה נצרך למטר, ולא רצו שתבוא הטובה לעולם בגלל ישראל. **ט. ראה** מג"א (שם סק"ג) שהקשה שהשו"ע (יו"ד סי' ריט) פסק שמי שנדר לקנות בית חייב לקנות בית ראשון ההגון לו, שחוששים שמא ימות ולא יוכל לקיים נדרו, ומדוע כאן מותר לדחות התענית ולא חיישינן שמא ימות. עיי"ש. **י. עוד** יש אופן שמותר לדחות התענית, דפסק השו"ע (סי' תקסח ס"ג) ע"פ הגהות מרדכי (סוף פרק מי שהכו) שמי שנדר להתענות כך וכך תעניות יכול לדחותם עד ימות החורף, והיינו שאינו רוצה להתענות ביום ארוך, דוחה את התעניות לימות החורף שהימים קצרים. כלומר שאע"פ שיכול הוא להתענות מיד אפ"ה מותר לדחותם לזמן אחר. **יא. ראה** עוד בשיטה לבעל הצרורות שביאר שקשה יום המטר רק כשאין צריך למטר, אולם כשהעולם צריך את הגשמים אין שום קושי במטר. ובשו"ת הרשב"ש (סי' קנג) כתב שהקושי של יום המטר הוא אינו רק מה שאין בני אדם יכולים לעשות צרכיהם, כמו שפירש רש"י, אלא שהמטר גורם לעתים נזקים גדולים ליבול השדות, וכן לאסונות כמפולות וטביעות, וזהו הקושי שבו.

העולם ויש לעולם מנהיג הוא אלוקינו ואין עוד אחד, להוציא מלב בני האדם סברת האפיקורסים האומרים שהעולם קדמון, ולכך קרי לשומרי שבת יראי שמי שבשמירת השבת הם מורים דבקותם בהקב"ה'יב.

מדוע רק לעניים טובה השמש בשבת

שם. פירש רש"י שהשמש בשבת טובה לעניים משום שמתעדנין בה ונוח להם יום ברור ומתחממין בה ביום הצינה. הקשה העיון יעקב מדוע רק לעניים נוח להם יום ברור ולא אף לעשירים. ועוד הקשה במצא חן והרי גם בימות החול נוח לעניים יום ברור, ומהו הטעם שנקט דווקא בשבת. ותירצו ע"פ שאלת הגמרא (כתובות קי: סנהדרין קג.) על הכתוב (משלי טו טו) 'כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים', והרי יש שבתות ויו"ט שבהם הוא מתענג, ומתרצת הגמרא כדאמר שמואל שינוי וסת תחילת חולי מעיים. נמצא שביום השבת הכתוב 'כל ימי עני רעים' הוא על חולי מעיים, ולחולי מעיים הרפואה להחם לו ולמעיו, כמבואר בשבת (מ:) מיחם אדם אלונטית ומניחה ע"ג בני מעיים בשבת, נמצא ששמש צדקה בשבת הוא רפואה לעניים שיש להם מחמת שינוי וסת חולי מעיים, אולם העשירים אין צריכים חום השמש לרפואה, שהרי בשבת אין להם שינוי וסת שרגילים לאוכל דשן'ג.

18/06/2018

הטעם שהברכה מצויה רק בדבר הסמוי מן העין

אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין. פירש המהרש"א (ג"מ מג.) שבדבר שאינו סמוי, אין הברכה שולטת בו משום עין הרע של אדם, ועוד טעם, שלא תהא יד השד שולטת בו כמבואר בחולין (קה:) שבכל דבר הסגור בחותם אין רשות לשדים לשלוט בו'ד. אמנם השפת אמת ביאר הטעם משום שדרך הנס להיות בהסתר כי אין הטבע משתנה בפרהסיאה. וכעין זה כתב רבינו בחיי (בשלח פרשה כי תשא) שהניסים כולם נחלקים לשני חלקים, יש נסים מפורסמים ויש נסים נסתרים, נסים מפורסמים הם כגון עשר המכות במצרים וקריעת ים סוף וכדומה, ונסים נסתרים הם כגון תוספת ימי הצדיקים וקיצור ימי הרשעים, וזה הוא יסוד בכל התורה כולה שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומקרינו כולם נסים נסתרים ואינו ע"פ טבע כלל וכלל, וזהו שאמרו חז"ל אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין, שהניסים הנסתרים הם בכל יום ויום ולכך כולם זוכים לזה, שאילו היו הניסים מפורסמים אין כל אדם זוכה לנס מפורסם.

האם תנא דבי ר' ישמעאל חולק על רבי יצחק

תנא דבי ר' ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו. כתב המהרש"א (נרכות שם) שתנא דבי ר' ישמעאל שאמרו אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו, ורבי יצחק שאמר אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין לא נחלקו, אלא

משמעות דורשין איכא בינייהו שרבי יצחק דרש 'באסמיך' מלשון סימוי עין, ומ"ד בדבר שאין העין שולטת בו דרש 'באסמיך' כפשוטו מלשון אוצר, שבדבר המונח באוצר ואין העין שולט בו הברכה מצויה. אמנם המירא דכייא כתב שרבי יצחק ותנא דבי ר' ישמעאל חולקים, רבי יצחק סובר שכיון שהסכום אינו ידוע הרי הוא סמוי מן העין אע"פ שהעין שולטת בו'ז, אולי תנא דבי ר' ישמעאל ס"ל שצריך שהעין לא תשלוט בו, לאפוקי אם העין שולט בו אע"פ שהסכום אינו ידוע אין בו סימן ברכה. עוד כתב הבן יהוידע שרבי יצחק סובר שצריך שיהא סמוי גם מעין הבעלים שלא ידע מניינו ומשקלו, אבל תנא דבי ר' ישמעאל שאמר שצריך שלא תהא העין שולטת בו, היינו דווקא עין של אחרים, אולם אין צריך שלא תשלוט בו עין הבעלים'ח.

האם מברך בשם ומלכות על גורנו

תנו רבנן הנכנס למוד את גרנו אומר יה"ר וכו' שתשלח ברכה במעשה ידינו'ט, התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי הזה. כתב רש"י שמזכיר בברכה זו שם ומלכות כמו כל הברכות כולם. הקשה השפת אמת צ"ע מה טיבה של ברכה זו, והרי קודם שמדד עדיין אין ידוע לו שהיה ברכה בכרי והאיך מברך מספק. ותירץ שאפשר שמברך כשרואה שיש ברכה בכרי, וקודם שהתחיל למדוד אין לברך משום שעדיין אפשר שיהא בכרי תוספת ברכה ושייך בו תפילה ולא הודאה, אבל כשמודד ושוב לא יהיה עוד תוספת ברכה, שהרי אין הברכה שורה בדבר המדוד לכך מברך על לשעבר, אולם אם אינו רואה ברכה בכרי צ"ע אם יברך מספק. וכן הכריע הלבוש (סי' לו ס"ג) שיברך הברכה בלא הזכרת שם ומלכות, שהרי אין כאן ברכה מבוררת'י. הכסף משנה (נאוצר החכמה פ"י הכ"ג) הביא שדעת הריטב"א (ג"מ מג.) כרש"י כאן שלעולם מברכים בשם ומלכות. אולם דעת הרמב"ן שלא חייבו ברכה זו אלא בהולך להפריש תרומות ומעשרות, שהבטיח הקב"ה בברכתו עליהם שנאמר (מלאכי ג י) 'הָבִיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצָר וגו' וַהֲרִיקֹתִי לָכֶם בְּרָכָה עַד בְּלִי דָי', על כן תקנו לברך ברכה זו, לומר שהבטחתו של הקב"ה קיימת ואין זו ברכה לבטלה. וכעין זה כתב בעץ יוסף שהקשה למה לו כלל למוד את גורנו, והרי מוטב לו שלא ימדוד כדי שהברכה תהא מצויה בגורנו תמיד. ותירץ שהוא צריך למוד את גורנו עכשיו מפני המעשרות וכדתנן (מעות פ"ה מט"ז) 'אל תרבה לעשר אומדות', ובזכות המעשר הכרי מתברך ואין חסרון במה שמדד את גורנו, אולם הוסיף שמ"מ הברכה היא קודם המנין ולא אח"כ'כ.

מדוע מעלת הגשמים רק כיום קיבוץ גלויות ולא יותר

גדול יום הגשמים כיום קיבוץ גלויות שנאמר 'שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב' וכו'. הקשו התוס' (ד"ה גדול) מדוע לא אמר גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גלויות, שהרי 'כאפיקים בנגב' כתיב,

יב. **ראה** עוד במהרש"א שהאריך לבאר כיצד משמע מפסוק זה שמדובר על שבת. הריא"ף על העין יעקב כתב שכיון שנאמר בשמירת שבת 'הנלוים על ה' לשרתו ולאהבה את שם ה' כל שומר שבת', הרי שיראי שמי הוא בשמירת שבת. עוד כתב שיש לרמוז שדורשים סמוכין דכתיב לעיל מיניה 'כי הנה היום בא בוער כתנור', ודרשו חז"ל (שבת קיח.) שנאמר בתורה ג' פעמים 'היום' בענין שבת, ונאמרו ג' 'היום' בגיהנום, והשומר שבת ניצול מג' פורעניות של גיהנום, ולכך סמך לענין היום שהוא רמז לשמירת שבת, הפסוק וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה. **יג. בחדות** יעקב ביאר ע"פ דברי הגמרא בגיטין (מח:) שגדולה מלאכה שמחממת בעליה. וזהו דווקא בחול שהעני יכול לעסוק במלאכתו אז היא מחממתו, משא"כ בשבת העשיר מתחמם בלבושיו אבל העני אין לו מלבושים, לכן בשבת השמש טובה לו. **יד. ראה** בתוס' (ד"ה שלא) שהקשו שמשמע מהגמרא בחולין שרק בדבר הסגור בחותם אין השדים מזיקים אולם בדבר הסמוי מן העין מצויים השדים והמזיקים, ומדוע מבואר בגמרא שבדבר הסמוי מן העין הברכה מצויה. ותירצו בכמה דרכים. א. שהשדים מצויים בדבר הפקר, ולכן בדבר הסגור בחותם שאינו הפקר ואינו סמוי מן העין אין הברכה מצויה בו וגם אין השדים מצוים בו, אולם בדבר הסמוי מן העין שיש בו ברכה ומתרבה, והדבר שנתרבה הרי הוא כמו הפקר ולכך יש רשות לשדים להיות שם. [במשמרות כהונה הקשה והרי קי"ל שחצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו, וא"כ זכו הבעלים בברכה ההיא ולא הוי הפקר]. וכעין זה הקשה השפת אמת האם לא יהיה דין גזילה במה שנתווסף ע"י הברכה. ראה בשו"ת בית יצחק (סי' קי סוף ג) שתירץ ע"פ התוס' בבבא בתרא (נד. ד"ה מדעתא) כשכתבו שדבר שאין רגיל שימצאוהו חצירו של אדם אינו קונה לו, וכיון שאת התוספת ברכה זה דבר שאינו רגיל שימצאוהו הרי הוא כהפקר שאין חצירו קונה לו. וכן איתא במרדכי (פרק חלון מציעות סי' רנח). ב. שבדבר המנוי ומדוד ואינו סגור בחותם יש רשות לשדים, ודברי הגמרא בחולין הם בענין שגם מדוד ומנוי וגם סגור בחותם. **טו. הוסיף** השפת אמת שבזה מיושבת קושית התוס' (רמה בהעלה הקודמת), משום שגם כל נזק שאינו ע"פ הטבע אינו בפרהסיא, ולכן בדבר הסמוי שייך שדים. **טז. וכ"כ** בפירוש הריא"ף על העין יעקב, והוסיף שלכך כתב רש"י שדבר הסמוי מן העין היינו שאינו יודע הסכום, ללמדינו שלרבי יצחק אע"פ שהעין שולטת בו, אם אינו ידוע הסכום הברכה שורה בו. **יז. ראה** בחידושי הגאונים

על העין יעקב שביאר שאין הברכה מצויה והיינו הצלחות העולם הזה, אלא בדבר הסמוי מן העין, והיינו שכל מצוות שעושה אינו מצפה לשכר בעולם הזה אלא לאריכות ימים בעולם שכולו טוב וכולו ארוך והוא סמוי מן העין, ורק שם הברכה מצויה בגלל שהחיים האלה הם נצחיים. **יח. התור** והשו"ע (סי' רל ס"ב) שינו מנוסח הגמרא ופסקו שהנכנס למוד את גורנו אומר יה"ר וכו' שתשלח ברכה בכרי הזה. הקשה האליה רבה (שם אות ה) מדוע שינו מלשון הגמרא. ותירץ ע"פ האבודרהם שכתב שנוסח הברכה הוא ע"פ הפסוק שנאמר במעשרות 'למען יברכך ה' אלוקיך בכל מעשה ידיך', וכיון שאין אנו נוהגים בהפרשת מעשרות, שינו את הברכה לברך את הכרי הזה. אמנם הברכי יוסף (שם אות ה) תמה על דברי הא"ר, וביותר קשה, שהרא"ש גרס כהגירסא בגמרתינו ונשאר בצ"ע. **יט. וכן** פסק השו"ע (שם). האליה רבה (שם) כתב שדעת הלבוש כהרמב"ן שעיקר ברכה זו נתקנה בהולך להפריש תרומות ומעשרות, וכיון שאנו מברכים ברכה זו אף בלא הפרשת תרומות ומעשרות, לכך אין להזכיר שם ומלכות בברכה זו. הברכי יוסף (שם אות ג) כתב שתירוץ זה דחוק בעיני לומר שהלבוש כיון בזה לסברת הרמב"ן. ראה בדברי סופרים (לר' נחום הכהן) שכתב שמצינו בכמה ברכות שמתחיל הברכה בלשון תחינה ובקשה כמו בברכת אתה חונן 'וחננו מאיתך', ומסיימים בא"י חונן הדעת, וביאורו שכשאנו מברכים את הקב"ה בזה מסלקים המקטרגים ובטוחים שנענים מיד, והיינו שיש בה ברכה והודאה, וכן אומרים 'שמע קולינו' ומברכים 'שומע תפילה', והיינו שהקב"ה וודאי שומע. וה"ה כשהתחיל למוד ומברך, אנו בטוחים שבברכה זו נסתלקו המקטרגים ומיד הקב"ה ישלח ברכה בכרי, וממילא אינה ברכה לבטלה. **כ. הרד"ק** במעשה של אשת עובדיה (מלכים ב' ד ז) שהשמן נתרבה ע"י נס, הביא מהתוספתא שאשת עובדיה שאלה את אלישע האם היא צריכה לעשר את השמן, והשיב לה ששמן שבא מנס אין צריך לעשרו. והקשה הכלי חמדה (פרשת ויקהל אות ה ד"ה ממנס) שהרי דעת הרמב"ן שהברכה שמברך הבא למוד את גורנו היא בהולך להפריש תרומות ומעשרות, וכיון שחל ברכה על התבואה יתווסף על ידי נס עוד תבואה, ואיך יוכל להפריש אח"כ תרומות ומעשרות, והרי מעורב בו גם תבואה הפטורה ממעשרות דהיינו מה שנתרבה ע"י ברכה. ותירץ שמה שנתרבה ע"י נס דינו כמו מה שממנו נתברך, ולכן במעשה של אשת עובדיה השמן היה מעושר, אלא ששאלה האם צריך לעשר גם את השמן הנוסף, ע"ז

וקטן נתלה בגדול, כלומר שמבקשים שקיבוץ גלויות יהיה כמו אפיקים בנגב, והיינו שאפיקים בנגב חשוב יותר[כא]. והנה תירוץ התוס׳ דחוק מאוד, והריא״ף בפירושו על העין יעקב כתב שבלי ספק יש קצת טעות בלשון התוס׳, וכוונתם שכיון שהגשמים מתחדשים בכל יום וקיבוץ גלויות הוא רק פעם אחת, לכך לענין זה גדול יום הגשמים יותר מקיבוץ גלויות, אולם אם נשווה יום אחד של ירידת גשמים עם יום אחד של קיבוץ גלויות, הם שקולים זה כזה ולא יותר, וע״ז אנו מתפללים להקב״ה שישיב את שבותינו שהוא שקול כיום אחד של אפיקים בנגב. בשדה יצחק ביאר כוונת התוס׳[כב] שבכלל תפילתינו על קיבוץ גלויות אנו מתפללים גם שהקב״ה יחדש בכל יום את האפיקים בנגב שהרי שניהם שוים הם, וכיון שאפיקים בנגב הם מצויים בעולם כל יום, לכן גם תשיב את שבותינו יום אחד. וכן כתב במשמרות כהונה שביאור הפסוק שובה ה׳, כמו שאתה מוריד גשמים שהם שווים לקיבוץ גלויות, וכיון שבכל יום אתה עושה דבר שהוא שווה לגאולה, א״כ ׳שובה את שביתינו׳ ממש, כמו שאתה עושה לנו באפיקים בנגב[כג].

האם החסרון רק בפוסק צדקה ברבים ואינו נותן

אין הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין. פירש רש״י שפוסקים לשם ולפנים [-לגאוה וגדולה], ומה שאמר ברבים אורחא דמילתא נקט שאין אדם עשוי לפסוק צדקה בינו לבין עצמו ואינו נותן. המהרש״א כתב שאפשר שנקט פוסקי צדקה ברבים בדווקא, שכיון שהוא עושה לשם ותהילה בפני עניים שמחניף להם, והם מצטערים וכלות עיניהם, הגשמים נעצרים. וכתב בלשמוע בלימודים שאפשר שתיבת ׳ברבים׳ ביאורו שפוסק צדקה בשביל תועלת הרבים ואין נותן.

ט.

מקור מצות מעשר בספים

עשר בשביל שתתעשר. התוס׳ (ד״ה עשר) הביאו בשם הספריא: אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיה וכל שאר רווחים מנין ת״ל ׳את כל׳. דהוי מצי למימר את תבואת זרעך, מאי ׳כל׳ לרבות כל דבר שמרויח[ג]. ונחלקו המפרשים בלימוד זה. י״א שחיוב מעשר כספים הוא מן התורה והדרשה מתיבת ׳כל׳ הינה לימוד גמור[ד]. וי״א שחיוב זה הוא מדרבנן[ה]. וי״א שאף מדרבנן אינו חייב, ואין זה אלא מנהג בעלמא[ו].

ההכרח לדרוש מלשון עושר וביאור הדרשה

׳עשר תעשר׳ - עשר בשביל שתתעשר. טעם הדרשה הוא משום שיש כפילות לשון מעשר בפסוק[ז]. והעיר המהרש״א שאף למ״ד (ב״מ לח:) דיברה תורה כלשון בני אדם, מכל מקום כשניתן לדרוש את כפל הלשון - דורשים. ובמצפה איתן כתב שבעל השמועה כאן הוא ר׳ יוחנן הסובר שלא דיברה תורה כלשון בני אדם[ח].

ובביאור הדרשה עשר בשביל שתתעשר כתב המהרש״א לפרש בב׳ אופנים, ניתן לפרש ׳תתעשר׳ בשי״ן ימנית - כלומר עי״ז תהיה עשיר. ואפשר לומר ׳תתעשר׳ בשי״ן שמאלית - ופירושו שע״י שתעשר עתה, ישפיע לך הקב״ה שפע יבול שתצטרך לעשר עוד ועוד[ט].

הרי הפסוק נדרש לענין אחר

מאי דכתיב עשר תעשר. בגבורת ארי הקשה הלא הפסוק נצרך לדרשה אחרת כפי שדרשו חז״ל (ר״ה ט.) בשני מעשרות הכתוב מדבר מעשר בהמה ומעשר דגן וללמד שאין מעשרין מן החדש על הישן. ויישב שא״כ לכתוב רחמנא עשר עשר או תעשר תעשר[י] ומשינוי כפל המילים דורשים ב׳ לימודים׳.

ביאור המשא ומתן בין ר׳ יוחנן לינוקא

א״ל מנא לך. בגבורות ארי נתקשה במו״מ בין ר״י ובנו של ר״ל, הלא דרש את הפסוק עשר תעשר ומדוע שואלו מנא לך[יא]. עוד הקשה מדוע השיבו זיל נסי ולא השיבו מלכתחילה מהפסוק ובחנוני נא[יב]. וביאר שרבי יוחנן השיבו שהפסוק מתיר לעשר בשביל להתעשר על דרך נסיון שבודק אם הקב״ה מברכו, שאילו בלא שמנסה מותר לעשות את כל המצוות על מנת שיתברך בעבורם. ולכך שאלו מנא לך שמא הפסוק רק דרך הבטחה. והשיבו זיל נסי כלומר הלכה למעשה אני אומר לך שמותר[יג]. ושאלו התינוק מנין והא כתיב לא תנסו. והשיבו מהפסוק ובחנוני[יד]. ובנצי״ב ביאר ששאלת הינוקא היתה שאף אם ניתן לדרוש דרשה נוספת מהפסוק על דרך המוסר האם זה נאמר הלכה למעשה, וע״ז השיבו הן, וראיה לכך הפסוק במלאכי.

הגר״י מליסא בספרו אמת ליעקב הקשה ה׳ קושיות: א. איך דורש תעשר מלשון עושר. ב. מה שאלו מנא לך, הלא דרש כן מפסוק. ג. מדוע אמר לו זיל נסי, והרי קטן הוא ולאו בר חיובא. ד. מדוע לו לנסות בעצמו, ולא ילך ויראה שכל המעשרים מתעשרים. ה. מדוע אכן שונה מצוה זו מכל המצוות שמותר לנסות בה. וביאר כי בכל המצוות מי שעושה אותן לשמן שכרו אורך ימים, ולמשמאילים שעושין שלא לשמה

השיב אלישע שכיון שהשמן מעיקרו היה מעושר אף השמן הנוסף חשוב מעשר, אולם בנכנס למוד את גורנו שהתבואה עדיין טבל גם מה שנוסף ע״י הברכה הוא טבל וממילא הכל חייב במעשרות.

כא. התום׳ הוכיחו דבריהם מהגמרא לעיל (ו.) שאמר רבא גדול יום הגשמים יותר מיום שניתנה בו תורה שנאמר ׳יערוף כמטר לקחי׳ מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול. כתב המהרש״א שהרי רב יהודה חולק על רבא ואומר גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה, והיינו שרב יהודה חולק על הדיוק שקטן נתלה בגדול, א״כ אפשר שאף רבי יוחנן אינו סובר שקטן נתלה בגדול ואמר כיום קיבוץ גלויות. עוד כתב המהרש״א שאף רבא שאמר מי נתלה במי, היינו כיון שבני ישראל ראו גם את נתינת המטר וגם את המטר, לא היה לו לתלות נתינת התורה במטר כששניהם שווים, אבל קיבוץ גלויות שלא ידענו ולא ראינו אותו כלל, אפשר שהוא שווה לדבר שנתלה בו, אלא שאנו מבקשים שקיבוץ גלויות יהיה כמו הגשמים, שהרי אנו ראינו את מעלת הגשמים. **כב. ועל** דרך זה כתב גם בעיני יצחק. **כג. וראה** עוד בתפארת בחורים שכתב כעין זה. **א. ביעב״ץ** כתב שאין זה בספרי שלנו. ורצה לפרש כוונתם שכך היתה גירסתם בגמ׳, ובספרי כלומר בספר שלי. **ב. שיכות** דברי תוס׳ לסוגייתנו, ביאר היעב״ץ, שהיה קשה לתוס׳ מדוע לומדת הגמ׳ מכפל הפסוק עשר תעשר ברכת עשירות. אולי הריבוי בא ללמד למעשרות מדברים שאינם גדולי קרקע, ולכך השיבו שזאת למדים מ׳את כל׳, וא״כ הכפל ׳עשר תעשר׳ בא ללמד על ברכת העשירות, וראה בתשובה מאהבה (סי׳ פו) מש״כ בביאור דברי תוס׳. **ג. פשטות** תוס׳ כאן ושו״ת תשב״ץ (מ״ק סי׳ קמד), ובתשב״ץ קטן (סי׳ תלז), ובחתם סופר (יו״ד סי׳ לג) בדעת המהרי״ל, וראה מה שהשיגו בפרי יצחק (מ״ב סי׳ מ). ובחתם סופר (יו״ד לג). ותוס׳ חדשים במשניות (פאה פ״ח מ״ח ד״ה וגמילות חסדים) וברע״א (שם). שער אפרים (סי׳ פד), ערוך השולחן (יו״ד רמט סעי׳ ה) בדעת הט״ז. ברכי יוסף (יו״ד רמט ג). ובנודע ביהודה (תניינא, יו״ד קלח) חידש שכיון שמעשר כספים נלמד מ׳את כל תבואת׳ וסיפא דקרא ׳שנה שנה׳ למדים מזה שיש לעשר כל שנה בפני עצמה, ואין לחשב ולנכות הפסדים של שנה אחת, מרווחי שנה אחרת ולעשר רק את המותר. **ד. כ״כ** ביעב״ץ פה שאין זה אלא אסמכתא. מהרי״ל (סי׳ נד), תשובה מאהבה (מ״ק סי׳ פו), נודע ביהודה (קמא, יו״ד עג), חו״י (רכד). **ה. ב״ח** (יו״ד סלג). וראה בגליוני הש״ס שהביא משו״ת מהר״ם בר ברוך (סי׳ עד), שו״ת פני יהושע (מ״ק סי׳ ג), שבו״י (יו״ד סי׳ פה), שאילת יעב״ץ (סי׳ ג ו), הגהות יעב״ץ (שנת קיט.), וכן פסק בדרך אמונה (מתנות עניים פ״ז סקכ״ז), ובציון הלכה (שם סקנ״ג), וראה שם (פאה עג), ובערוך השולחן (רמט ה). וראה בנצי״ב בהעמק שאלה (קנג ו) ובמרומי שדה כאן שכתב תשובה ארוכה לבנו, ותורף דבריו שהוא מנהג ועיקרו נתקן דומיא דמעשר שני לעמלי תורה, ואח״כ נתקן אף לעניני צדקה, ודן שם עוד לענין שאר מצוות. **ו. ובאהבת** חסד (פי״ט) כתב שמעשר הוא מידה בינונית אבל הרוצה להתנהג בעין יפה יפריש חומש, והסמיך זאת על כפל הפסוק ומכך שחילקו הכתוב משמע שיפריש ב׳ פעמים, מעשר לעמלי תורה ומעשר לצרכי מצוה. **ז. והוסיף** שלפי המהרש״א עדיין קשה, הלא כבר דרשוהו (ר״ה ט.), בשני מעשרות הכתוב מדבר, ולפי תירוצו שהמימרא בשיטת ר״י שלא דיברה תורה כלשון בנ״א, אתי שפיר כיון שיש כאן שני יתורים, האחד כפל הלשון ועוד מדוע לא נכפל במלים זהות כגון עשר עשר, ולכך דורשים ב׳ לימודים, וכעי״ז כתב בגבורות ארי. ובעמודי הארזים (ירמיס ז ס״ק ג) כתב שלכן הביאה הגמ׳ הפסוק ממלאכי ולא די לה בדרשת ר״י עשר תעשר, לפי שזה תלוי במחלוקת האם דיברה תורה כלשון בנ״א, והביא שכן מפורש בספרי שם. **ח. וכן** משמע ברבינו חננאל. וכ״כ החיד״א בחומת אנך (פר׳ ראה) ובמראית העין כאן בשם הראב״ד והוכיח כן מזה שלא אמרה הגמ׳ ׳אל תקרי׳ תעשר אלא תעשר, וכ״כ אחי המהר״ל בספר אגרת הטיול (פוס ע). ובספר שארית הברכה הוסיף שבשנה הבאה יהיו מעשרותיך ככל יבול השנה וזה רמז הפסוק עשר תעשר את כל תבואת זרעך - שכל התבואה של השנה הזאת, תהיה המעשר של השנה הבאה. ובפנינים משולחן הגר״א הביא שבכפל השב תשיבם והוכח תוכיח דרשו חז״ל אפילו מאה פעמים. וכאן א״א לפרש כן שהרי אל יבזבז יותר מחומש. ולכן מפרש שהבטיחה התורה שיתעשר ויתן שוב ושוב בלי שיתן יותר מחומש. וראה גם בחי׳ הגאונים (בעין יעקב) שפירשו כעי״ז עד שיבלו שפתותיכם מלומר די שעל אף שתתן ותתן, לא תגיע לחומש ולכן לא תאמר די לנתינות. **ט. וכדלעיל** (ג.) הסך הסך. **י. וכ״כ** במירא דכייא. **יא. ובילקוט** הגרשוני הביא מאהבת יונתן (הפטרת חמור) שביאר שתמיהתו היתה, הרי אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין, וכיצד תשרה ברכה אחר שמדד ומנה למעשר. ולזה השיבו שבעלמא אין כדאי לעשות נס גלוי ולכן אין ברכה רק בדבר הסמוי, אך כאן אדרבא הלא ה׳ יעד והבטיח שיעשה נס אף בגלוי. **יב. במירא** דכייא כתב שיש לפרש כוונת הכתוב שתהיה ברכה כאשר יחזרו בתשובה כפי שמשתמע בפסוקים הקודמים. ור׳ הושעיא חידש שהכוונה למצות מעשר. **יג. באור** החמה הוסיף שהינוקא דקדק בלשונו של ר״י ׳בשביל׳ שמשמע שמותר בשביל ניסוי, וע״ז השיבו ר״י זיל נסי ומזה שתצליח מוכח שהדבר מותר, שהרי אם הנסיון אסור לא יגרום ברכה אלא כעס וכמש״כ וינסו בלבם היוכל לערוך שולחן וכו׳ שמע ה׳ ויתעבר. ובספר כתית למאור ביאר שר״י חידש שאם עכשיו ישנם עניים והוא לא חייב במעשר, מ״מ יתן על סמך שיתעשר בשנה הבאה ואז ינכה ממעשרותיו וזאת הכוונה עד שיבלו שפתותיכם מלומר די שכבר באה די ברכה להשיב מה שכביכול הלוה לה׳. **יד. ולכאו׳** יש נפק״מ האם עשר תעשר נאמר לברכה או להתיר נסיון, האם מותר לנסות אף במעשר כספים, שהוא נלמד מריבוי עשר תעשר כמו שכתבו התוס׳, ואם אכן פסוק זה מתיר נסיון יהיה מותר אף במעשר כספים, אך אם ההיתר לנסות הוא רק מהפסוק במלאכי, ודברי ר״י בפסוק עשר תעשר זו רק ברכה א״כ שמא ההיתר

עושר וכבוד (שבת סג.). והבין הינוקא מדברי ר"י שכאן לעולם שכרה עושר וכבוד אף בעושים לשמה. ולזה שאלו מנין לך, והשיבו זיל נסי. והביאור הוא, לכאורה יש לדרוש כפל עשר תעשר לומר שיתן חומש, כפי שדרשו ביעקב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו בשני מעשרות, מעשר וחומש. וצ"ל שגם כאן 'תעשר' נדרש לחומש, ובשביל שתתעשר אינה דרשה, אלא כך אמר ר"י לינוקא, בחומש שאינו חיוב [כמעשר] וגם אינו איסור [כיותר מחומש, שאמרו חז"ל אל יבזבז יותר מחומש], ע"כ מותר לנסות בה ולומר בשביל שאתעשר. וכן יעקב ניסה על החומש. זיל נסי - במעשר השני (תומס) והביא לו ראיה מהפסוק 'ובחנוני וכו' הביאו את כל המעשר' וכל - ריבוי הוא על החומש, שעליו נאמר ובחנוני. ולכך, על אף שהוא קטן אמר לו לנסות, כי אין זה חיוב, ולא אמר לו לצאת ולראות שמי שמעשר מתעשר ושאינו מעשר מתרושש, כי יש חטאים שהתורה העידה שהעושה אותם מעני, ולו נתכנו עלילות מי נדחה מפני מי, וע"כ אין זו ראיה[טו].

הרי אותיות 'די' אינן ממוצא השפתיים ולמה יבלו

עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. המפרשים הקשו הלא אותיות 'די' אינן ממוצא השפתיים וא"כ לעולם לא יבלו אותן. ותירצו: א. שיאמרו 'די ברכה' והאות ב' היא ממוצא השפתיים[טז]. ב. אדרבה, כיון שיאמרו כל הזמן די ולא ידברו דיבורים אחרים לכן יתבלו השפתיים מחוסר שימוש[יז].

שיטות הראשונים בלאו של 'לא תנסון'

והכתיב 'לא תנסון'. במהות איסור זה נחלקו הראשונים, ושלש שיטות בדבר[יח]: א. דעת הרמב"ם (יסוה"ת פ"י ה"ה) שהלאו הוא שלא לנסות נביא יותר מדאי אחרי שהוכח שהוא נביא אמת[יט]. ב. דעת היראים (סי' ז), והסמ"ג (ל"ת ד), והסמ"ק (יח) שלא לנסות את ה', כלומר שלא יאמר אדם אעשה מצוה זו ואתברך בגללה[כ]. ג. דעת החינוך (מצוה תכד), והרמב"ן (דברים ו) שהלאו כולל את ב' הענינים, לנסות את הנביא או את הקב"ה במעשה המצוות.

האחרונים[כא] הקשו לדעת הרמב"ם, מהמבואר בסוגיין שהלאו הוא כלפי ניסוי השם במצוות. ויש שתירצו[כב] שגם לדעת הרמב"ם יש איסור דרבנן לנסות במצוות, וכוונת הגמ' לאיסור דרבנן, שסמכוהו על מקרא זה[כג].

מאידך לדעת הראשונים שהוא איסור מן התורה, קשה[כד] כיצד יש בכח הנביא לומר 'ובחנוני נא בזאת' להתיר מה שאסור מה"ת, ותירץ שכיון שאף בתורה נרמז עשר תעשר - וכפי שדרש ר"י בשביל שתתעשר, לפיכך יכול הנביא לומר כן כי הוא רק מפרש את מה שנרמז בתורה.

אה"ח 18/06/2018

אימתי מותר לנסות

חוץ מזו. הסמ"ג (ל"ת ד) הביא את דברי הגמ' ב"ב (י:) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור. והקשה הא כתיב 'לא תנסון'. ותירץ שישראל הנותן צדקה עבור רפואה וכדומה אף אם לא תענה בקשתו ואף אם בנו לא יבריא, אינו תוהה ומתחרט ולכן מותר. והקשה מהרש"ל (נמוקי הסמ"ג סח) מדוע לא תירץ הסמ"ג שבצדקה מותר לנסות וכמבואר בסוגיין. ותירץ משום שרק במעשר מותר אך בצדקה אסור. אמנם המהרש"א (פסחים מ:) הקשה כעין זה ותירץ שמה שמותר לנסות הוא רק אם מתעשר בזכות כך, אבל לא כלפי דברים אחרים כמו בריאות בנו, ומשמע שסובר שאין הבדל בין מעשר לצדקה[כה]. ובדבר זה כבר נחלקו הראשונים האם ההיתר לנסות את הקב"ה הוא רק במצוות מעשר או אף בצדקה, דעת הטור (יו"ד סי' רמז) שאף בצדקה מותר[כו]. והב"י השיגו שבגמ' משמע שרק במעשר מותר ולא בצדקה[כז]. ולהלכה הביא הרמ"א (שם) את שתי הדעות[כח].

הטעם שמותר לנסות במצות מעשר

בטעם ההיתר לנסות דוקא במצות מעשר נאמרו כמה דרכים[כט]:

א. הפרישה (יו"ד סי' רמז) כתב בשם רבו המהרש"ל, הטעם שמותר לנסות לפי שודאי יתעשר, ולפי"ז הותר רק במעשר, ורק כלפי עשירות[לא].

ב. הרדב"ז (שו"ת ח"ג סי' תתפג) כתב שהתיר הקב"ה כדי שיהיה מזון וטרף לכהנים[לב] ולמען תקנת העניים, ולפי"ז הדין שוה גם בצדקה וגם כשמנסה לענין תועליות אחרות.

ג. בילקוט הגרשוני (אותר החכמה) הביא מכוכב מיעקב (הפטרת שבת"ג) שהקב"ה נתן לנו תרי"ג מצוות והבטיחנו בהם ברכות גדולות, וטבע האדם בשר ודם שרוצה לבחון ההבטחה, וכיון שאי אפשר לבחון הכל מחפש לבחון את הדבר הרחוק ביותר מדעתו, ולכן בוחן במעשר כי לא מתיישב בשכלו

נאמר רק במעשר דגן ולא במעשר כספים, וראה לקמן שנחלקו בזה. **טו. והוסיף** טעם נוסף שאין העשירות כאן שכר אלא כדברי הגמ' (נ"ב ט:) על הפסוק 'רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד', וכי משום שרודף צדקה ימצא צדקה, אלא לומר לך כל הרודף אחר צדקה הקב"ה ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה. וה"נ 'בשביל שתתעשר' כלומר בשביל שתוכל להמשיך ולעשר, אך מועיל רק כשזו כוונתו, ולכן אין כל בנ"א שמעשרים מתעשרים, לפי שמתכוונים להנאת עצמן. [ולכך אף קטן שאינו בר חיובא הוא בכלל הברכה, כיון שאין זה שכר מצוה אלא מציאות של ברכה]. וראה שם מה שביאר ענין 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר די', הלא אין אדם מת וחצי תאותו בידו. **טז. ענף** יוסף עפ"י ירושלמי (תענית פ"ג ה"ט). **יז. נופת** צופים בשם הבעש"ט, ובספר יד יוסף. וראה עוד במהר"ם שיף. ובמאור עינים (פר' ראה) כתב שהברכה היא שיזכו למידת ההסתפקות ולא יתאוו עוד כדרך מי שיש לו מנה רוצה מאתיים. וכעין זה בלקוטי מוהר"ן (קמפ סי' רכפ). וכן כתב החתם סופר (פר' ראה ע"פ עשר תעשר), והוסיף לפרש כן בפסוק (משלי י כב) 'ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה' שיש לו מדת ההסתפקות. וראה עוד במכתב מאליהו (ח"ב עמ' 222) ביאור עמוק בענין עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. **יח. לכאורה** ישנה אף שיטה רביעית והיא דעת רס"ג כפי שביאר בגרי"פ (על הרמב"ן ל"ת קמז) שהלאו דלא תנסון הוא שלא לנסות את יכולת ה' האם יכול לעשות דבר מסוים. אך אין בכלל האיסור אם מאמין שה' יכול ורק מנסה אם הוא ראוי לזה, וכפי שביאר הרד"ק (שופטים ו לט) במעשה גדעון. והקשה עליו מסוגיין שהגמ' הביאה את הפסוק 'ובחנוני' וגו' אפילו שאין זה קשור כלל לאיסור דלא תנסון. וכתב שרס"ג יבאר שזה גופא תירוץ הגמ' חוץ מזו וכו', כלומר שהאיסור הוא רק כשמנסה את יכולת ה' ולא כשמנסה שכר המצוות, ולפי דבריו ניסוי בשכר המצוות מותר בכל אופן. והוסיף שכך גם יפרש הרמב"ם בסוגיא ויתישב מה שהקשה הפרשת דרכים לשיטתו מסוגיין. והביא שיטה נוספת והיא המבוארת בירושלמי (יומא פ"ח ה"ד) שלא יעמוד במקום סכנה ויסמוך על הנס, והביאו בזהר הרקיע לרשב"ץ (ל"ת ע), אך הגרי"פ נקט שזה רק אסמכתא בעלמא, עי"ש. **יט. ובספר** המצוות (ל"ת סד) כתב שהוזהרנו שלא לנסות יעודיו ויחוליו שיעדו ויחלו אותנו בהם נביאיו וכו'. **כ. ואף** את לשון הפסוק 'כאשר נסיתם במסה' יש לפרש שניסו את ה' ולא את משה, או שהכתוב מזהירם שלא לנסות את ה' כמו ששם ניסו לנביא. ראה דינא דחיי על הסמ"ג (ל"ת ד). **כא. דרך** מצוותיך, הדרך השני (ד"ה עוד). וראה עוד משנת חכמים סוף יסוה"ת. ובספר סדר משנה (הל' יסודי התורה) שכיון שאין נביא מוחזק יותר ממשה א"כ כשמנסה כל מה שכתוב בתורת משה הרי זה מנסה את הנביא. **כב. עמודי** ארזים על היראים שם. **כג. ודן** שם בלשון הטור (יו"ד רמז) 'אמרו חכמים בכל דבר אסור לנסות את השם מלבד בצדקה', האם הלשון 'אמרו חכמים' הולך על תחילת דבריו מה שאסור. או על סוף דבריו שבצדקה מותר. **כד. עמודי** ארזים. **כה. ועי"ש** בראייתו. **כו. בדרישה** כתב שכוונת הטור למעשר כספים ואף היא נחשבת למעשר ולכך מותר לנסות בה. אך השל"ה (מסכת מגילה דף פז ע"ד ד"ה ים מפזר) נקט שאף דעת הטור שרק במעשר תבואה מותר לנסות ולא במעשר כספים, וכ"כ במשנת חכמים (יסוה"ת דף יז). וכן בחידושי ר' יעקב שור (נדפס בסוף תהלה לדוד) חילק בין צדקה ומעשר ובפרט כשניתן לעמלי תורה כלשון הפסוק. וכן בשאילת יעב"ץ (ח"ג סי' ג), הובאו בפתחי תשובה (יו"ד שם), נקט שההיתר רק בדברים שחיובן מה"ת ולכן לא שרי במעשר כספים, ואפילו לא במעשר ירק שהוא דרבנן. אך החפץ חיים באהבת חסד הוכיח שהיתר הנסיון אינו נובע מהחיוב מה"ת, שהרי הפסוק במלאכי 'ובחנוני נא בזאת' נאמר בזמן שעדין לא עלו כולם לא"י והמעשר היה רק מדרבנן, ומוכח א"כ שאף שאינו חייב כיון שמביא טרף לבית ה' מותר לנסות. וראה עוד ברבינו יונה ספר היראה (אות סג), שכתב לנסות במעשר כספים, ומאידך בשערי תשובה (ש"ג ג) כתב לא תנסו וכו' הוזהרנו שלא לנסות בצדקה וכו' כי רק במעשר הותר. והאריך שם שאף אם נותן צדקה ואינו רואה שמתעשר אל ימאס מוסר ה' כי יש לו שכר צפון לעוה"ב, עי"ש. [ושמא דעתו כדעת הדרישה שחלוקה צדקה ממעשר כספים]. וכ"כ רבינו בחיי (ואתחנן ו טז) וע"ע באהבת חסד (פי"ח נהג"ה), ותועפות ראם (ילקוט הגלם סי' שפט), ובמנ"ח (מצוה תכד), ובשו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תתפג). ובמכתב לחזקיהו האריך בענין חיוב מעשר כספים ואם מותר לנסות במעשר כספים ובצדקה. **כז. ובעמודי** הארזים (ילקוט ז קק"ג) האריך שהדבר תלוי בפירוש הגמ' (ר"ה ה. ב"ב י:) שהקשו סתירה באומר סלע לצדקה על מנת שיחיה בני אם הוא רשע או צדיק, ותירצו כאן באומות העולם וכאן בישראל. ולפי פשוטו היינו שגוי תוהה ומתחרט על הראשונות וישראל לא, ולפי"ז אם ישראל יתחרט - אסור, ורק במעשר מותר לנסות. ועי"ש שדייק כן מהסמ"ג והיראים. אך הביא שביד רמה (ב"ב שם) פירש שישראל מותר כשרוצה חיי בנו כדי שיעסוק בהם בתורה ויראת שמים, ומשא"כ גוי מכוין להנאת עצמו. ולפי"ז מותר בצדקה אף כשמתחרט. **כח. וראה** פתחי תשובה (שם) שנקט שכוונת הרמ"א בלשון 'המעשר', למעשר דגן ולא למעשר כספים. ועוד הביא שם ממשנת חכמים שההיתר לנסות נאמר רק כלפי עשירות ולא כלפי דברים אחרים. **כט. ראה** עוד במלבי"ם על התורה (דברים כו עו) שכתב שההבדל בין נסיון ובחינה הוא, שנסיון הוא כשבוחן אם לדבר מסוים יש תכונה נעלמת ממנו כמו לדבר אחר, כגון אם לזהב יש תכונה של אבן שואבת [-מגנט], ובחינה היא כשבוחן הדבר אם הוא כפי מהותו הרגילה כגון שבוחן את הזהב אם יש בו סיגים, ואחר שהבטיח ה' שיתעשרו אין זה נסיון כי אם בחינה. והוסיף שכשאדם עושה מצוה הוא מקבל שכר אף על כך, שמלא רצון ה' להשפיע טוב לשומרי מצוותיו, ולכן האומר סלע לצדקה עמ"נ שיחיה בני הרי זה צדיק גמור עי"ש. וכעי"ז כתב ברוח חיים (אבות פ"ה מ"ג ד"ה ועמיק). **ל. וכ"כ** מהרש"ל (על הסמ"ג). וכתב שלכן הביאה הגמ' את הפסוק 'ובחנוני' ולא די לה בפסוק עשר תעשר. כיון שהפסוק השני מבאר את טעם ההיתר לפי שבודאי יתעשר. וכ"כ הש"ך (יו"ד סי' רמז סק"ג). אך ראה בעמודי אור (סי' קטז ס"ק כב) שתמה על טעם זה. **לא. וכתב** הגרש"ש (הקדמת שערי יושר) ביאור ברכת העשירות כשכר למעשר, שכמו אדם הממונה על האוצרות באוצר קטן ונמצא נאמן, יתמנה להיות ממונה ואחראי באוצר גדול אף אם אינו מצוין במעלות נוספות, ולהיפך אם יתגלה שמעל באמון לא יפקידו בידו שוב ולא יועילו לו מעלות שונות שיש לו, כך באוצרות שמים הניתנים לאדם אם מעשר כראוי ממלא תפקידו ויוסיפו לו.

לב. וכן נראה מלשון החינוך, הובאו דבריו בביאורי הפשט.

שמצוות צדקה המחסרת את ממונו היא שתביא ברכה להוסיף על רכושו, וכשימצא שמתקיימת הבטחת השי"ת במצוה זו, יקיש ממנה על כל המצוות.

ד. ויש שכתב[לג] שהנסיון הותר כדי לאמת ולחזק ענין ההשגחה של ה' בעולמו, ויש בענין המעשרות והצדקה הערה גדולה לנפש ולחזקה בענין הבטחון[לד].

ה. החתם סופר[לה] כתב כי לא דיברה תורה אלא כנגד יצה"ר, וטוב שיתן צדקה בכוונה להתעשר ויוכל ללמוד לשמה, ולא שילמד עבור כסף וכבוד. וביאר בזה הפסוק עשר תעשר וכו' למען תלמד ליראה את ה' שזוהי סיבת ההיתר[לו].

ו. עוד כתב[לז] שהנותן כספו לאיש אשר לא עמל בו, והוא לא ראהו ולא מכירו, ודאי נסיון גדול הוא והוצרך לתשלום גמול גדול על זה.

ז. בעל סמיכת חכמים כתב (נהקדמתו), שהבא לעשר צריך תחילה למדוד את כמות הפירות שלא יעשר מאומדן[לח], ונמצא שבכך מונע ברכה בתבואתו, לפי שאין ברכה שרויה בדבר המדוד ומנוי (לעיל ח:), והקב"ה עושה נס היפך ההנהגה הרגילה ומשרה ברכה אף על פי שהדבר מנוי ומדוד, ומשום כך התירה התורה רק בזה לנסות לפי שאם היה מובטח בדבר אחר היה האדם תולה ההצלחה בכוחו וחכמתו ולא היה מכיר כי מאת ה' הוא, אך במעשר יודה כי הברכה מאת ה' כי לולי זאת לא היתה חלה ברכה כיון שהוא מדוד.

האם יתברך אף כשיש לו עוונות אחרים

החינוך (מצוה תכד) כתב 'והברכה על כל פנים, ולא יעכב בה שום דבר חטא ועוון'. אך במאירי כתב שיש לו שכר אלא אם כן יתגלגלו חובות מצד אחר, ומבואר שע"י עוונות מפסיד הברכה. וכן נראה בבן יהוידע שכתב, פעמים שהחטא גורם שלא יתעשר, ולכך א"ל לינוקא זיל נסי לפי שקטן אין לו חטא ואינו בר עונשין, ואע"ג שאינו מצווה יתעשר[לט].

וכי ר"י לא ידע את הפסוק 'אולת אדם'

אולת אדם תסלף דרכו וכו' מי איכא מידי. הקשה המהרש"א וכי רבי יוחנן לא ידע את הפסוק עד ששמעו מהינוקא[מ]. וביאר שודאי ר"י ידע פסוק זה אלא שפירשו בדרך אחרת, שהאדם באוולתו וסכלותו חוטא עד שאף על ה' יזעף לבו וחוטא אף ביסודות האמונה. וכמו שאחז"ל אין אדם חוטא אלא א"כ נכנסה בו רוח שטות, ולכך תמה היכן מרומז זאת בתורה, אך מתוך דברי הילד הבין ר"י פרוש חדש ש'סילוף דרכיו' הכוונה לעונשים ופגעי הזמן, ו'יזעף לבו' שיש לו תרעומת על העונשים הבאים עליו[מא].

הרי הכירו בחטאם ואמרו 'אבל אשמים אנחנו'

מה זאת עשה אלהים לנו. המהרש"א העיר שאף שבסיום הפסוק נראים כמתוודים ואומרים 'אבל אשמים אנחנו על אחינו', ומשמע שראו שכל עונשם מדה במדה ומה שחשדו בהם הוא כנגד מה שחשבו ליוסף שהוא כמרגל ומוציא דבה לאביהם[מב], מ"מ בתחילת דבריהם 'מה זאת'[מג] היו נראין כמתרעמים[מד].

ובאמת ליעקב לבעל התניבות מפרש, שאף כשיודע שחטא מ"מ כשחושב שהעונש הוא מה' ולכך זועף לבו - היא אולת, לפי שהעונש הוא מהמלאך שברא במעשיו הרעים והוא המייסרו, כענין שנאמר 'ותמוגנו ביד עוננו', ו'מפי עליון לא תצא הרעות', ובזה מיושבת קושית המהרש"א שאף שאמרו אבל אשמים אנחנו והכירו בחטאם, מ"מ תלו העונש בהקב"ה ואמרו מה זאת עשה אלהים.

כיצד למדו מתיבת 'ארצך' שמטר בשביל יחיד

מטר בשביל יחיד דכתיב וכו' לתת מטר ארצך. פירש רש"י שלימוד הגמרא הוא מכך שכתוב 'ארצך' לשון יחיד, והקשה הנצי"ב הלא כל הברכות והקללות נאמרו בלשון יחיד, וודאי שהמכוון הוא לרבים, ועוד, הרי המשך הכתוב הוא 'ולברך את כל מעשה ידך', ודרשו חז"ל, אפילו פרוטה שבכיס מתברכת, א"כ נלמד שאף פרנסה בשביל יחיד. ויישב שיתכן לומר שדיוק הגמרא אינו רק מכך שהפסוק נכתב לשון יחיד, אלא אף מתיבת 'ארצך' אשר מצאנו כמותה בהכרח כלפי ארצו של יחיד, כמו שנאמר 'ולא יחמוד איש את ארצך', ודרשוהו חז"ל (פסחים ח:) בזמן עליה לרגל, שהכוונה לארצו של כל יחיד ויחיד ולא כלפי הארץ כולה שאי אפשר לאיש אחד לחומדה, לכך דורשים את 'ארצך' הנאמר בגשמים בארצו של יחיד.

האם פרנסה ומטר נפרדים זה מזה

מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים. הקשו האחרונים[מה], הרי ר' יוחנן עצמו אמר לעיל (ג:) שגשמים ופרנסה חד הם, וכיצד מחלק כאן בין פרנסה לגשמים[מו]. ובגליוני הש"ס הקשה ממה שאיתא לקמן (כג:) כל העולם ניזון בשביל חנינא בני, ומבואר שיש פרנסה עבור יחיד. ויש שתירץ[מז] על פי דברי המהרש"א בסוגיין שביאר ש'פרנסה בשביל רבים' הכוונה לשפע במהלך נסי ועל זה מביא הפסוק מהמן. ו'מטר בשביל יחיד' היינו צורת שפע באופן טבעי. ולפי זה מיושב שפרנסה בדרך טבעית הינה בכלל גשמים, ושייך לקבלה אף בשביל יחיד[מח].

בשו"ת בנין ציון (נהקדמה) כתב ליישב בהקדים קושיה נוספת של הפרשת דרכים (דרוש כמ), שבב"מ (פו.) משמע שאילו אברהם היה נותן למלאכים את החמאה והחלב ע"י שליח ולא בעצמו, היו בני ישראל מקבלים את המן ע"י שליח, והקשה, הרי המן הוא בכלל פרנסה, ואמרו לעיל (ג.) שמפתח של גשמים ופרנסה הוא רק בידיו של הקב"ה. וליישב כל זאת כתב הבנין ציון שכוונת ר"י לעיל (סמ), גשמים היינו פרנסה, כלומר שבפסוקים רבים מבואר ששפע היבול והפרנסה תלוי בגשמים, וכיון שהגשמים רק בידיו של הקב"ה, ממילא אף הפרנסה בידו, אך זה רק בפרנסה המגיעה מהגשם, אבל המן שירד מן השמים אינו קשור לגשם ולכן שייך ליתנו אף ע"י שליח, ועל פרנסה זו לא אמר ר"י שהיא כגשם, וזה מה שחידש כאן ששונה היא מהגשמים וניתנת רק עבור רבים.

אורח הכתיבה

18/06/2018

אורח הכתיבה

לג. **ספר** הבתים, המצוה. לד. **במראית** העין לחיד"א כתב שארבע מעלות יש לצדקה, ולכן הותר הנסיון לפי שיש בה תוקף יצה"ר שלוחם על כך, ולמען שיחיו העניים והוא עילוי גדול לשכינה. ומקרב הגאולה בבירור רפ"ח נצוצין. ונרמזו בתיבת מעש"ר שהוא ר"ת מונע עניים שכינה רפ"ח, עי"ש שרמזם בפסוק. לה. **עה"ת** (פר' רפה עה"פ עשר). לו. **ראה** כעי"ז בחידושי ר' שמואל מניקלשבורג, וכן בבני יששכר (מיון ה יד) שהעניות מעבירה את האדם על דעת קונו ולכן מעשר מביא יראה 'למען תלמד ליראה' ע"י שיתעשר וינצל מנסיון העוני. לז. **חי'** חתם סופר (שבת עז:). לח. **כמבואר** (שנות פ"ו מט"ז) אל תרבה לעשר אומדות, וכן אמרו בקידושין (נ.) המרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין. לט. **וראה** עוד בחפץ חיים באהבת חסד (פי"ח נהג"ה) לפרש דברי המדרש עשר שתתעשר ועשר שלא תתחסר, וביאר שישנם דברים הגורמים עניות, ובזה יועיל המעשר שלא יהיה עני אף אם לא יזכה להיות עשיר. מ. **בבן** יהוידע ביאר בב' דרכים נוספות 'תסלף דרכו' בין אדם לחבירו לגנוב ולכחש. וכשמביאים אותו לדין, 'על ה' יזעף לבו' שנשבע לשקר. ועוד פירש 'אולת אדם תסלף דרכו' שעונותיו גורמין לו עניות וחסרון ממון. ו'על ה' יזעף לבו' שמתחיל לקמץ בהוצאות מצוות ובדברים הרוחנים, ולא בעניניו הגשמיים. מא. **נמצא** לפי ב' הפירושים ש'אולת' זה חטאים, וב'תסלף דרכו' יש ב' פירושים אם מה שנענש או מה שחוטא. אך ראה עלי שור (ח"ב עמ' ריז ועמ' תכז) שפירש על פי דברי הפסיקתא (זוטתא פר' מקץ), 'אולת אדם' כפשוטו שאדם עושה שטות וניזוק ממנה, ומתרעם ומתלונן שהקב"ה הענישו. ואף השבטים טעו כשלא פתחו מיד את שקיהם לבדוק ואז היו ניצלים מכל צרה. מב. **ומה** גם שנענשו בעיקר שמעון ולוי שהיו עיקר במכירה. מג. **וכתב** בחי' החתם סופר (המדפ) שטעותם נבעה מכח 'ויצא לבם ויחרדו' ונעשה לבם אטום ולא היה להם לב להבין ולהשכיל. מד. **בספר** אורח חיים הביא דברי השל"ה שהאחים באמרם 'מה זאת' התכוונו לרמז שעונשם בא על מה שאמרו לאביהם 'זאת מצאנו', ואדרבא הבינו חטאם, ור' יוחנן הרים עיניו להביט בינוקא כיון שפירש דבריהם בלשון תימה כאינם מבינים על מה באה צרתם. מה. **גבורות** ארי (לעיל ג:), ורש"ש שם. פרשת דרכים (דרוש כמ). מו. **ומטעם** זה לא הזכיר שם אלא ג' מפתחות בידיו של הקב"ה ולא הזכיר מפתח נוסף של פרנסה. ובדברי דוד ישב שאמנם גשמים ופרנסה הם שני ענינים, ומ"מ אמר ר"י שם, כיון שמצינו שאפילו מפתח של גשמים הניתן ליחיד אינו אלא בידי הקב"ה, כ"ש מפתח של פרנסה שהוא דבר גדול יותר שצריך זכות הרבים [וכ"כ בעין אליהו, והוסיף שרבנן החולקים שם סוברים שמטר לא עדיף מפרנסה, ואדרבא מטר נקרא 'גבורות' גשמים, ולכן אמרו שאף מפתח של פרנסה, הקל יותר, אין הקב"ה מוסרו]. עוד כתב שיש שני פירושים למילת פרנסה: מזונות או שאר צרכי האדם. ולעיל עוסקים במזונות, וכאן בשאר צרכים. מז. **תהלה** ליונה. וראה עוד בנצי"ב לעיל (ג:) ובהקדמת הבנין ציון. בשערים מצוינים בהלכה כתב לתרץ שכיון שכל העולם נזון בשביל ר' חנינא נחשב כרבים. וציין לשו"ת הרשב"א (ח"ו סי' קמח) שמלך נחשב כציבור כיון שרבים תלוין בו. וכ"כ במג"א (סי' קיט סק"ד). מח. **בקושית** הגמ' ממן שבא עבור משה, הקשה באור החמה: א. הרי לולי המן היו מתים ברעב והוי כמטר. ב. היה לצורך הרבים וחשיב בשביל רבים. ג. הרי עיקר הלימוד שפרנסה בשביל רבים הוא מהפסוק במן, וכן הקשה קושיות נוספות. וביאר שאין קושית הגמ' מעיקר ירידת המן שזה אכן היה בשביל רבים וגם שלולי זה היו מתים, אלא קושיית הגמרא, שמלשון שלשה פרנסים משמע שהיו מעלות וברכות מיוחדות במן עבור משה. ומתרצת הגמרא שמשה ביקש לצורך הרבים.

וראה מירא דכייא.

המן והבאר והעננים בזכות אברהם או בזכות שלשת הרועים

וג' מתנות טובות ניתנו על ידם. מבואר בסוגיין שהבאר המן וענני הכבוד ניתנו בזכות משה אהרן ומרים[מט], והקשה המהרש"א (ב"מ פו: ד"ה נשכר) שבבבא מציעא (שם) אמרו שבזכות אברהם זכו לשלשת הדברים האלו. ותירץ שבזכות אברהם באו המתנות בתחילה, אך מה שהמשיכו במשך ארבעים שנה זה בזכות משה אהרן ומרים[נ]. וביפה תואר (ב"ר מח יו) כתב שבזכות משה אהרן ומרים זכו לדברים אלו בישוב, ובזכות אברהם זכו אף במדברי[נא]. ויש שכתבי[נב] שזכה אברהם שיצאו מחלציו צדיקים כאלה שבזכותם באו דברים אלה[נג].

מדוע נסתלק הבאר בפטירת מרים

מתה מרים נסתלק הבאר וכו' וחזרה בזכות שניהן[נד]. יש מקשים אם הבאר עתידה לחזור לבסוף בזכות שניהן, א"כ מדוע תחילה נסתלקה. ותירץ במהרש"א שסילוק הבאר בא להראות שעד כה היתה הבאר בזכות מרים. ובאהבת איתן הקשה על תירוצו שעדין קשה מדוע לא באו מתחילה בזכות משה, ולכן חידש שלא חזרו לגמרי אחר פטירת מרים כמו שהיו מקודם. ובשל"ה (מס' פסחים יב: תוספות שו, שז, שיג) תירץ שזכותו של משה לא היתה חזקה דייה כדי להמציא מתנות אלו מראש אלא רק לגרום לחזרתם[נה].

אמנם הגר"ש קלוגר[נו] תמה בדברי הגמ' שכשמת משה נסתלקו כולן ובזה נתקיים מה שנאמר 'ואכחיד את שלשת הרועים', אדרבא מפטירת אהרן עד עכשיו היה רק בזכות משה, וכח אהרן ומרים פסק כבר, וכיצד א"כ הורגשה עתה מיתת שלשתם[נז]. וביאר באופן מחודש שודאי אם מתחילה באה הבאר בזכות מרים ודאי גם אח"כ המשיך בזכותה, שאם תאמר שבאה אח"כ רק בזכות משה, מדוע נסתלק[נח]. אלא כוונת הגמ' 'חזרו בזכות משה' שנשמתה וכחה של מרים חזרו לפעול בעוה"ז כיון שהיה את משה בדורו[נט]. ותחילה שמתה עלתה נשמתה ולכך פסק כחה ונסתלקה הבאר, אך אח"כ נשמתה ירדה שוב וחזרה הבאר. ובזה מובן היטב שבפטירת משה נחשב שנפטרו שלשתם שאז הושלמה מיתתם שתהא נשמתם עולה ולא יורדת.

ט:

ביאור הגירסא 'לשלמא' או 'בשלמא'

ליזלו רבנן בשלמא. נוסח הגמ' שלפנינו הוא שאמר להם: ליזלו רבנן בשלמא. והגרי"ב בגליון הביא גירסת עין יעקב: ליזלו רבנן לשלמא[א]. וטעמו עפ"י הגמ' (ברכות סד. מו"ק כט.) שהנפטר מהחי אל יאמר לו לך בשלום כי אם לך לשלום[ב]. וא"כ לא יתכן שאמר להם שילכו בשלום שזהו נוסח שאומרים כשנפרדים ממת ואינו לסימן טוב. ויש שכתבו שאדרבה מחמת שכעס עליהן ורצה להעניש אמר להם לשון זו דוקא[ג]. ויש שכתבו שמי שאינו מקפיד אין חשש באיזה נוסח יאמר[ד]. ויש שכתב שכל הקפידא כשאומר ליחיד אך לרבים אין חשש[ה]. ובפירוש הר"א משמע שמכיון שנאמר לו הפסוק בלשון תימה, האם חלילה רוצה אתה שיענשו, על כן מיהר לשלחם כדי שלא ישארו אצלו ויענשו, וזה שאמר להן שילכו מהר לשלום[ז].

על התלמיד להמנע מקושיות כדי לא לבייש את רבו

קביל עליה שתיקותא. בפסקי תוס' בסוף המסכת (אות ז') כתב 'תלמידי חכמים כל אחד מודה לחברו בין על האמת ובין על השקר', וכתבו אחרונים שאף שאין כדבר הזה בתוס' בכל המסכת[ח], כוונתם למבואר בגמ' כאן שקיבל על עצמו שאף אם ישמע סברה שלפי דעתו אינה אמיתית לא יעיר ויקשה עליה פן ילבין פניו אלא ישתוק כאילו מקבל הדברים[ט]. אבל מסתבר שאין זה כשחלילה יהיה מכשול בהלכה למעשה שכבר אמרו בגמ' (שבועות לא.) מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה שהתיר את האסור או זיכה את החייב שלא ישתוק שנאמר 'מדבר שקר תרחק'.

האם ירדו גשמים על עשב אחד לבדו

יכול לכל השדה ת"ל עשב. רש"י ביאר שבשביל ירק אחד יורד על כל השדה מטר. ובתוס' כתבו שירד רק על אותו עשב ולא על כל השדה. וכך נקט ריא"ף (נע"י) שרש"י ותוס' נחלקו אם כשצריך לעשב אחד ירד על כל השדה. אך החיד"א בפתח עינים כתב שאף כוונת רש"י כתוס', וכמו שמוכח מהמעשה של רב דניאל שאמר האי מישרא בעיא מיא והאי מישרא לא. אמנם בירושלמי (פ"ג ה"ג) מבואר שלפעמים יורד בזכות איש אחד, בזכות עשב אחד, בזכות שדה אחת, ומשמע שבזכות עשב אחד יורד על כל השדה[יא]. ושמא דברי תוס' נאמרו רק כאשר יזיק ריבוי המים לשאר השדה[יב].

מהו מהולתא

מקמי מיטרא אתי מיטרא וסימנך מהולתא. רש"י מבאר שכאשר יורד תחילה גשם דק ואח"כ בא מטר זהו סימן לריבוי גשמים לרוב, כמו שמתחילה יוצא קמח דק ולבסוף סובין גסין. אך התוס' נדחקו לפרש שתחילה יוצא הפסולת ואח"כ הסולת, לפי שמנהגן היה שהיו כותשין החטים עד שנקלף הסובין וכאשר ריקדום אח"כ בנפה היה פסולת הסובין יוצא תחילה. והטעם שמיאנו בפירוש רש"י ואז לא היו צריכים לומר שמנהגם שונה משלנו, כתב בתפארת בחורים שלשיטת רש"י הקמח והסובין שוים בשיעורן ובאיכותן, ומהו הסימן לריבוי הגשמים. ולכן פירשו שתחילה יוצא הפסולת ואח"כ סולת וזה דומה לגשמים שהעיקר והתועלת יוצא לבסוף.

מט. המפרשים ביארו בדרכים שונות כיצד הדברים מתאימים מדה במדה. בכלי יקר (שמות יו ח) ביאר שהמן בזכות משה לפי שלא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן. וענני לאהרן שהשרה שכינה ע"י הקרבנות. והבאר למרים על שסיפקה מים לתנוקות ישראל. וראה במהר"ל (נצח ישראל פי' נד) בארוכה. ובמרומי שדה כתב שצדקת אשה היא להביא אחרים לקדושה כמו שאמרו ברכות (יז.) באקרויי בניהו, ומים הם מקוה לטהר אחרים, ולכן נסמכה מיתתה לפרשת פרה המטהרת. ואהרן קדוש ה' היה משתדל להשרות שכינה בישראל [ע"י הטלת שלום] ולכך זכה לענן, והמן גרם לגדל ולהוסיף תורה שהרי לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, לפיכך בא בזכות משה שהרבה תורה בישראל. וכעי"ז כתב בהעמק דבר (שמות טז לג בתחלת כל יח), עיי"ש. ובספר לשמוע בלימודים ובויקרא יצחק כתבו רמזים במתנות אלו, משה בן עמרם הוא ר"ת מן באר ענן. וס"ת המן. ומשה במילוי מ"ם שי"ן ה"ה ס"ת המן. וכן מרים במילוי מ"ם רי"ש יו"ד מ"ם הוא יש מים. אהרן בהיפוך אותיות הוא נהרא על שם עמוד הענן שהאיר. וראה רמזים נוספים על בארה של מרים בחתם סופר (החדש). ובחתם סופר עה"ת (תוקף ד"ה ויקחו) כתב שכיון שהיה אהרן אוהב שלום לכך זכה לעננים המגינים על העם מרע ומהיזק ראיה. **נ. וראה** של"ה (מסכת פסחים דף יג: מלה עשירה דרוש סני). **נא. אמנם** ראה ב'ויקרא יצחק' שהשיגו. **נב. תורה** תמימה (ויק לך לך). **נג. ראה** שם משמואל (פר' תוקפו) שבבאר היו שני נסים, אחד שנהפך הסלע לכעין ספוג וכולו שפע מים ולא רק דרך פתח וצינור, וזה בזכות אברהם שסילק לב האבן מעובדי עבודה זרה, ומה שנעשה כמעיין זה בזכות מרים. **נד. בפתח** עינים כתב לרמז דברי הגמ' בפסוק 'עלי באר ענו לה' - לשון נקבה כנגד מרים. 'באר חפרוה שרים' - משה ואהרן. 'במחוקק במשענותם' - מחוקק זהו משה שלבסוף היה בזכותו לבד. **נה. הובא** גם בעץ יוסף. **נו. בקונטרסו** אבל משה, הובא בהשמטות לילקוט הגרשוני. **נז. ראה** בחתם סופר בתורת משה (קמח תוקפו לה ח) שכתב, שתירוץ הגמ' קשה שא"כ אינו רק ביחד אחד אלא ביום אחד. ועוד שרק הפרנסות נסתלקו שלשתן אבל מן הרועים לא מת אלא משה. וכתב שבפשיטות יש לפרש שבפטירת מרים נסתלקה הבאר. וזה גרם לחטא מי מריבה שבגללו מתו משה ואהרן, וא"כ סיבת מיתתן אירעה בחדש אחד. ושם (פ"מ פ' ח) הוסיף שמרים חטאה בלשה"ר ההורג שלשה. את האומר המקבל ומי שנאמר עליו ולכן כאן גרמה מיתה לשלשתם. **נח. ראה** מהרש"א הו"ד לעיל. **נט. ראה** שם בארוכה על פי דברי הגמ' (שבת קכג:) שהנשמה כל י"ב חודש עולה ויורדת. אך מי שמת בנשיקה יכולה נשמתו להתדבק למעלה מיד. וכאשר יש צדיק גדול בעוה"ז שהשכינה שרויה אצלו אזי ממשיכה נשמתן לירד, ששם יש השראת שכינה. **א. וראה** בן יהוידע שרצה להפך גזר דינם היוצא מקו שמאל שהוא גבורה ולכן אמר לשלמא שהוא שמאל בהיפוך אותיות להופכו למידת הרחמים. וראה שם עוד סודות נוספים. **ב. וביאור** ההבדל כתב הריטב"א (מו"ק שם) שבשלום משמע היציאה מכאן, ולשלום משמע שיגיע למחוז חפצו לשלום. ובמת העיקר שיציאתו מהעוה"ז תהיה בשלום במצוות ומעשים טובים. וראה מהרש"א (נדרים שם). ובקונטרס שב דנחמתא להגר"י ענגל (נספחים) ביאר בארוכה שכל חיי האדם במלחמה בין כוחות הגוף והנפש והאדם בחטאיו מערב כוחות הגוף בנפש, אשר על כן צריכה להתנקות ולהזדכך בגיהנם, והצדיק אינו צריך לכך ושלום בנשמתו, ולכן רק על המת ניתן לומר לך בשלום שאפשר ששלמותו כבר עמו, אך החי לעולם במלחמה עומד ולכן ניתן רק לברכו שילך לקראת שלימותו וזהו לשלום. **ג. עץ** יוסף, וכ"כ ברמת שמואל, וכעי"ז במתת אלהים שרמז להם שעתידים להענש. וכך נקט השפת אמת בכוונת המהרש"א. אך אולי כוונתו שרצה להצילם מהחלום הרע ואמר להם נוסח זה שבזה יהיה כאילו מתים ויצאו ידי חובתם בקיום החלום (מירקי דכייפ). ומה עוד שרצה שלא ישובו אליו כדי שלא יענשו ולכן אמר להם בנוסח שאומרים למי שלא עתיד לשוב במהרה (מור המתה). וב'לשמוע בלימודים' הוסיף שתיבת 'ואכחיד' שראה בחלום ניתן לפרשה מלשון השמדה, וכן מלשון העלמה כמו לא נכחד מאדוני ופתר להם כך שילכו ויעלמו מלפניו. **ד. נמוק"י** סוף מו"ק. **ה. שדה** יצחק. והוסיף עוד לפי דברי המהרש"א (נדרים שם) שברכם שיציאתם מפה תהיה בשלום ולא ינזקו. **ו. וכן** משמע בשיטה לבעל הצרורות. **ז. וכעי"ז** בשפת אמת. **ח. ראה** גם שם הגדולים לחיד"א (ערך פסקי תוס') שפעמים שיש דברים שאינם בתוס' שלפנינו. **ט. פרדס** יוסף פר' חיי שרה (כד סה). אמנם ראה חתם סופר (ח"ו סי' סו) שביאר מקורם מהגמ' לעיל (ז.) עי"ש. **י. וכ"כ** בשדה יצחק ודייק כן מלשון רש"י יורד 'עליו' מטר. וראה בתולדות יצחק. **יא. וראה** שם במפרשי הירושלמי. **יב. וכעין** שכתב המהרש"א. וראה תהלה ליונה.

השייכות בין מנהג בני בבל לשקר לגשם

כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו. ביאר המהרש"א שכשם שנאמר לעיל (ח:) שהגשמים פוסקים בשביל פוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים, גם באנשי בבל היות והם מבטיחים ואינן נותנין, לכן גשמיהם נעצרים. והוסיף הבן יהוידע מדברי הגמ' ביצה (לג:) שעשירי בבל הם מיורדי גיהנם לפי שאינן מרחמין ליתן צדקה, ואף שהיו אומרים הא לחמא עניא כל דכפין יתי וייכול, היו משקרים ולא היו נותנים[יג].

מדוע התמרים מסייעים לעסוק בתורה

מלי צנא דדובשא בזוזא ובבלאי לא עסקי באורייתא. רש"י ביאר מצד שיש להם מזונות בזול. וברא"מ הורוויץ הוסיף לפרש עפ"י דברי הירושלמי (תענית סוף פ"ד) שמיני מתיקה מרגילין הלשון לתורה. ובזה ביאר מדוע שינה בלשונו לקראם 'דובשא' ולא תמרי[יד].

האם בני בבל עסקו בתורה

מלי צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא. מה שתחילה התלונן שאינן עוסקים בתורה ולבסוף התפעל כיצד עוסקים בתורה על אף מזונם, כתב בעץ יוסף, צריך לומר שאכן הבבליים עסקו מעט בתורה ומעט בפרנסתם, ולכן תחילה התלונן מדוע עוסקים מעט לפרנסה ואינם למדים יותר, ולבסוף כשציערוהו התמרים, התפעל מהמעט שלומדים אחרי שחולים הם בקלקול המעים[טו].

מקורם של מי גשמים ממים עליונים או תחתונים

רבי אלעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה וכו', רבי יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה וכו'. בסוגייתנו נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במקורם של הגשמים, אמנם בפרקי דרבי אליעזר (פ"ה) איתא: רבי יהודה אומר, פעם אחת בכל חודש סלונות[טז] עולין מן התהומות ומשקין את כל פני האדמה, שנאמר 'ואד יעלה מן הארץ והשקה פני האדמה', העבים משמיעין את קול צנורותיהן לימים, והימים משמיעין את קול צנורותיהן לתהומות, ותהום קורא אל תהום להעלות מים וליתן לעבים שנאמר 'תהום אל תהום קורא לקול צנוריך'[יז], והעבים שואבים מים מן התהומות, שנאמר 'מעלה נשיאים מקצה הארץ', ובמקום שיפקוד להם הקב"ה שם מגשימים.

אוצר החכמה

מיד הארץ מתעברת[יח] וצמחה כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות[יט]. אבל כשירצה הקב"ה לברך צמחה של ארץ וליתן צידן[כ] של בריות, פותח אוצרות הטוב שבשמים וממטיר על הארץ שהן מים זכרים, ומיד הארץ מתעברה ככלה שהיא מתעברת מבעלה הראשון, וצמחה זרע של ברכה וכו'[כא].

ומבואר שיש שני סוגים של גשמים, מן התהום ומן השמים, ואילו מן השמים נקראים מים זכרים[כב] והם עיקר הברכה[כג]. ואכן הרבינו בחיי הביא (פר' עקב יא יז) על הפסוק 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר' את המחלוקת בסוגייתנו וכתב 'דברי החכמים האלה דברי אלהים חיים הן', ו'אפשר כי נאמנו דברי שניהם', ולפעמים המטר יורד מן השמים ממים העליונים, ולפעמים ממי אוקיינוס ממים התחתונים, וחילק בין שם 'מטר' לשם 'גשם'[כד], ומה שהוא מהאוקיינוס אינו נקרא מטר אלא גשם, מלשון גשמות ודבר גופני, ומה שהוא ממים העליונים נקרא בשם שניהם גם בלשון מטר וגם בלשון גשם[כה], והביא את דברי הפרקי דרבי אליעזר הנ"ל כסיוע לדבריו שניתן לפשר בין הדעות של ר"א ור"י.

לדעת רבי אליעזר כל מקוה צריכה לטהר כמעין

רבי אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיינוס הוא שותה. מבואר שדעת ר"א שהגשמים כולם מקורם מהים. וכתב החתם סופר (יו"ד סי' רט), הנה הים דינו כמעין שמטהר אף כשהמים זוחלין[כו], ואין המים צריכין להיות באשבורן [-כינוס מים ללא זחילה], והקשה לפי זה לדעת מהרי"ק (שורש קנו)[כז] שמי מעין דינן עליהם לעולם אף אחר שנפסקו ממקורן, אם כן אין מציאות של מקוה מי גשמים הפסולה, שהרי מקור הגשמים הוא הים שדינו כמעין וכשר אף בזוחלין. וכמה תירוצים נאמרו בזה:

א. המהרי"ק מודה לענין הים הגדול שדינו כמקוה ולא כמעין[כח].

ב. דברי המהרי"ק נאמרו רק אם בשעה שבאו למקוה היו מחוברים למעיין ואח"כ נתנתקו, אבל אם ניתקו והופסקו מהמעין קודם ביאתם למקוה אין דינם כמעין[כט].

ג. המהרי"ק כתב את דבריו רק כשלא חל שינוי במים מלבד מה שפסק חיבורם למעין, אך במי הים היות וכשמתחברין לעבים חל שינוי בגוף המים, וכמו שאמרו שמתמתקין שם, שוב אין דינם כמקורם במעין, אלא דין חדש להם[ל].

מה ההוכחה שהגשם אינו מלוח

והלא מימי אוקיינוס מלוחין הן. רש"י ביאר, ואין תבואה גדילה מהן, ומכך שהארץ מעלה פירות מוכח שאין מי הגשמים מלוחים. והקשה בחשק שלמה מדוע נקט רש"י לענין תבואה והלא אף לשתיה אינם ראויים, ועיקר ירידת הגשם הוא לצורך שתיה כמבואר לקמן (יח:) שאם לא ירדו לבורות לשיחין ולמערות מתריעין מיד. ותירץ שמ"מ העדיף רש"י לנקוט שאפילו לזריעה אינם ראויים. ורע"א (גיליון הש"ס) הקשה מדוע לא פירש רש"י כפשוטו שרואים אנו בחוש שמי גשמים אינן מלוחין. ובבן יהוידע תירץ, יתכן כיון שמעורב בהם אף ממים העליונים לכך אין ניכרת מליחותן, שמתיקותן הרבה של מים העליונים מפיגה את מליחותן. אך מ"מ בזריעה היה אמור לפגום, כי מים מלוחין אינן מגדלין, וחידשה הגמרא בתירוץ שמשתנה טבעם לגמרי. ובנצי"ב תירץ עפ"י מה שפירש ברש"י (ד"ה ממימי אוקיינוס) שאין כוונת הגמרא שכל העולם שותה ממימי האוקיינוס דוקא, אלא מכל מים של מטה, משום שהיה קשה לרש"י שיש מקומות רבים בעולם שאינם סמוכים לאוקיינוס שהגשם יכול לבוא ממנו, ולכך פירש מכל מימות שלמטה, ולכן אין ראיה ממה שרואים אנו שאינם מלוחים שיתכן שגשמים אלו הינם מנהר מסוים שאינו מלוח, וא"כ ניתן להוכיח שאינם מהאוקיינוס רק ממה שאינם ראוים לגדלל[לא].

יג. בעין אליהו כתב שהדר בארץ הוא כמי שיש לו אלוה, לא כן הדר בחו"ל, וחותמו של הקב"ה אמת, והדר בחו"ל אינו קשור לאמת. **יד. ובבן** יהוידע כתב שקראם דבש ע"ש הפסוק 'ארץ זבת חלב ודבש', וגם לרמז שאף תורה נקראת דבש רוחני כמש"כ 'דבש וחלב תחת לשונך' והדבש הגשמי יסייע ללימוד הדבש הרוחני. **טו. עוד** פירש שלעולם אף בתחילה אמר שעסקו בתורה אלא שמתחילה אמר זאת בלשון תימה, כלומר אין זו רבותא מאחר שאין להם טרדות, ולבסוף התפעל מלימודם על אף טרדותיהם. **טז. כמו** צנורות. רד"ל. **יז. וביאר** הרד"ל שאעפ"י שפשט המקרא על צנורות הים, כמו שמשמע מהמשך הפסוק כל משבריך וגליך וכו', מכל מקום דרש מ'עלי עברו' על צנורות העבים שמעבירים לים, עי"ש. **יח. כלשון** הגמ' לעיל (ח:) מיטרא בעלה דארעא. **יט. הרד"ל** (שם פוסק ו) כתב שמבואר שאין זה כביכול בעלה המיוחד, ואין בפירות אלו ברכה כ"כ, ודוגמא לדבר תרנגולת המטילה בצים דספנא מארעא שאינן שמנים ומגדלים אפרוחים, כמבואר בביצה (ז.). **כ. ובמזון** זה שלוח ברכה יתירה להשביעם, כלשון הפסוק (תהלים קלה) 'צדה ברך אברך אביוניה אשביע לחם'. רד"ל שם (פוסק ח). **כא. ופלא** שהרד"ל שם לא העיר מאומה משיטת רבי אליעזר כאן [לאחר שהאריך להוכיח במבואו שמחברו של מדרש פרקי דרבי אליעזר הוא רבי אליעזר בן הורקנוס - שהוא סתם רבי אליעזר]. **כב. וכן** מבואר גם פרקי דר"א (פכ"ג), וראה זוהר בראשית (נב:). **כג. בספר** ישמח משה (פר' נצבים) כתב ליישב לפי זה את קושית היפה תואר (ב"ר יג ה) על האמור שם שגדול יום הגשמים שמרצה כקרבנות, ומכנס הגליות, ומכפר החטאים וכו'. וקשה הרי כמה גשמים ירדו ועדיין לא נתקבצו הגליות. ויישב בארוכה לפי הנ"ל שכל ההבטחות הנ"ל הינם על גשמי הברכה מן השמים, ולזה כיונו 'מיום שנחרב הבית אין הגשמים יורדים מאוצר טוב', ו'אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עוונותיהם של ישראל', לא אמרו גשמים אלא הגשמים, עי"ש בארוכה. **כד. בבעי** חיי על רבינו בחיי שם ציין לדברי הרמ"ע מפאנו (נפלפל עמרה מממרות) שכתב לחלק בין גשם ומטר שזה ע"י שליח וזה ע"י הקב"ה בעצמו. והקשה עליו שמכמה מקומות משמע שאין חילוק בין גשם למטר, וכתב לחלק בין לשון תורה ללשון חכמים. ובספר מנחת משה (ח"ו) כתב לבאר על פי זה את פשר שינוי הנוסח שבברכת המתים כשמבקשים 'גבורות' גשמים מזכירים 'מוריד הגשם', כיון שהוא הבא בגבורה וזה כולל את שני הסוגים. אך בברכת השנים כאשר מבקשים אנו לברכה, מבקשים 'ותן טל ומטר לברכה' שזה הדבר המבורך יותר וכמבואר. **כה. ומציין** לפסוק (ישעיה נה) 'כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים', ומאידך נקרא אף בלשון מטר, 'למטר השמים תשתה מים', (דברים יא). וכן 'את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו', 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר'. והביא שמצינו שבפרשת המבול יש את שתי הלשונות, מטר וגשם, שנאמר (בראשית ז) 'אנכי ממטיר על הארץ', וכתיב (שם) 'ויהי הגשם על הארץ', והטעם לכך כיון ששם נבקעו כל מעינות תהום רבה, תהום עליון ותהום תחתון. **כו. כמבואר** במשנה (מקוואות פ"ה מ"ג) ורמב"ם (מקוואות פ"ט ה"ג). **כז. הובאו** דבריו בב"י (יו"ד סי' רא) וראה אבי עזרי (מקוואות פ"ט ה"ג) מה שדן בדבריו. **כח. כ"כ** הרמב"ם בפיהמ"ש (פרה פ"ח מ"ח) אמנם הכס"מ (מקוואות פ"ט הל' יב, יח) נקט שחזר בו, וראה בחזו"א פרה (סי' יג ס"ק יג) שיש חולקין על זה. **כט. מרחשת** (ח"ו סי' לט ס"ק כה). **ל. שו"ת** לחם שלמה (יו"ד ח"ב סי' י). **לא. ראה** עוד בבית לוי שהאריך שרואים במציאות שאף אם הם מלוחין, האדים העולים מהן מתוקין שאין המליחות מתאדה. והביא שבמדרש מבואר שעד דור אנוש שתו מלמטה ואז שינה הקב"ה שישתו מלמעלה, וא"כ מה

כיצד יפרש רבי אליעזר את הפסוק 'למטר השמים'

רבי יהושע אומר כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים וכו'[לב]. ר"י הביא ראיה לדבריו שמי גשמים באים מלמעלה מהפסוק למטר השמים. והקשה המהרש"א שלא נתבאר בגמ' מה ישיב ר"א על ראיה זו. ובריא"ף (נע"י) כתב שלדעת רבי אליעזר הגשמים מעורבים ממים של מעלה עם של מים מטה אבל לדעת רבי יהושע הם רק ממים של מעלה[לג]. אמנם ברש"י (ד"ה ממימי) אין משמע כן, וגם במהרש"א מבואר להיפך שאף לר"י מקור הגשמים הוא גם ממים שלמטה וגם מהשמים. וברבינו בחיי (עקב יא יז) כתב שיש ב' סוגי גשמים אחד מלמטה והוא הקרוי גשם, ויש מלמעלה והוא נקרא אף מטר.

ובריא"ף תירץ עוד שהפסוק למטר השמים נאמר לשבח א"י שאינה כארץ מצרים שדורשת השקיה אלא למטר השמים שותה. ובאהבת איתן תירץ שמבואר בספרי שפסוק זה נאמר על הטל, וא"כ לא יקשה על ר"א שדיבר על מקור הגשם.

הרי אין כוונת הפסוק שהעפר יירד מן השמים

דאי לא תימא הכי אבק ועפר מן השמים היכי משכחת לה. הקשה הרש"ש שלפי טעמי המקרא, הפסוק נקרא כך: יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר, מן השמים ירד עליך[לד], ואין הכוונה שהאבק והעפר יורדים מן השמים כי אם המטר. וכתב שמ"מ עומק פשוטו של מקרא הוא כדרשת הגמ' שיתן ה' את מטר ארצך מן השמים אבק ועפר, שיהיה האבק ועפר כמטר.

י.

מעלתה של ארץ ישראל

ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף וכו'.

כתב הרשב"א (גיטין מגדות)[א] כי סתם ארץ היא ארץ ישראל שהיא העיקר ותכלית כוונת הבריאה, ומה שטפל נקרא חוצות מלשון חוץ, וארץ ישראל היא נחלת ה'[ב] ולא מסרה הקב"ה ביד שר ומזל[ג], וזוהי מעלתה שנאמר בה 'למטר השמים תשתה מים' והכל בהשגחה ממנו יתברך, ולכן הגשמים ששם הם גשמי רצון וברכה ועל ידי זה פירותיה מבורכים וגדולים יותר, וזה הביאור בגמרא שהיא שותה מהעיקר ותחילה, וחו"ל רק לבסוף ומהתמצית[ד]. והאריך שהשגחת ה' יתברך בא"י בכל דבר היא יותר מבחו"ל, וכל הארצות נזונות מברכת הארץ.

ובחתם סופר (יו"ד סי' רלד) הביא דברי הגמ' (סנהדרין פז.) שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות, וכן למדו מהפסוק 'וקמת ועלית' שביהמ"ק גבוה מכל א"י (רמ"י עה"ת דנריס ז ח), וקשה, הרי העולם הוא עגול ככדור ומה שייך מקום גבוה מחברו, וגם למה צריכים ללמדו מפסוק, ומיישב שמה שאמרו שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות היינו שהיא נקודת הבריאה שמשם התפשט והיא מרכז החיים של כל העולם שמשם יונקים שפע חיותם.

המקור שארץ ישראל נבראת תחילה

ארץ ישראל נבראת תחילה. כתב הגבורות ארי שסוגייתנו כמ"ד (יומא נד.) מציון נברא העולם, [ולא כדעות החלוקות שסוברות שהעולם נברא מאמצעיתו או מן הצדדים או שאבן ירה בים ועליה הושתת העולם[ה]. והטעם ששם הובא פסוק 'מציון מכלל יופי' ללמוד שמציון נברא העולם, ואילו כאן מובא פסוק אחר 'עד לא עשה ארץ וחוצות'. צריך לומר שזקוקים לשני הפסוקים, לפי שהפסוק המובא כאן מלמד על א"י בכללות, אבל עדיין לא שמענו שירושלים שבתוכה נבראת תחילה. ומאידך לא די בפסוק המוזכר שם, משום שמבואר בו שה' התחיל לברוא את ציון וממנו נמתח לכל העולם, והיה אפשר לומר שחלק מחוץ לארץ נברא לפני שהושלמה בריאת ארץ ישראל, כיון שהמרחק מירושלים לארבע גבולות הארץ השונים אינו זהה, שהרי ירדן העומד לצד מזרח מירושלים רחוק ממנו מהלך יום, ואילו הים הגדול שבצידה המערבי רחוק ממנה מהלך ל"ט יום', וא"כ אם נמתח את העולם בשוה לכל צד נמצא שמצד מזרח נבראה אדמת חו"ל קודם שכלתה בריאת הארץ, ולכך צריך לפסוק כאן 'עד לא עשה ארץ וחוצות', להורות שקודם נבראת ארץ ישראל כולה ולאחר מכן התחיל לברוא את חוץ לארץ.

כיון שכל העולם שותה לבסוף א"כ שותה מתמצית

ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית וכו', א"י שותה תחילה כל העולם כולו לבסוף. הקשה הגבורות ארי ששתי מעלות אלו הינם אחד, כיון שארץ ישראל שותה תחילה אם כן שותה מי גשמים, וכיון שחו"ל שותה לבסוף ממילא אין לה אלא תמצית, ומדוע נמנים כשתי מעלות נפרדות של ארץ ישראל. ותירץ שמה שאמרו כל העולם מתמצית אין הכוונה מתמצית של ארץ ישראל אלא מתמצית גן עדן, וא"י שותה מי גשמים עצמם כמו גן עדן. והפסוק 'ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים' - להשקות את העולם, היינו לכל העולם מלבד א"י. ולכן בפסוק 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות' יש חילוק בין הניתן לא"י שקראו מטר לניתן לחו"ל שקראו מים. והוכיח כן מהמבואר בגמ' שמתמצית בית כור שותה תרקב שהוא א' ששים, וכן אמרו שכל העולם כולו שותה מתמצית גן עדן, ואם כן יוצא שארץ ישראל שהיא מתמצית גן עדן וכל העולם שותה מתמצית ארץ ישראל [שהוא תמצית של תמצית של גן עדן], וכיצד ישתה כל העולם מתמצית של ארץ ישראל שהיא קטנה ביחס לכל העולם[ח]. אלא ודאי שא"י מקבלת מהאוצר עצמו כמו גן עדן, ושאר העולם שותה מתמצית הגן[ט].

האם יש גשם ע"י שליח

ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם על ידי שליח. הקשו האחרונים הרי אמרו לעיל (ג.) שמפתח של גשמים נמצא בידיו של הקב"ה ולא מסרו לשליח. וכמה ישובים נאמרו בזה:

א. הגבורות ארי כתב שאכן דברי הגמ' לעיל הם רק בארץ ישראל. וכן נראה מהמקור שהביאה שם הגמרא לכך שמפתח של גשמים אינו נמסר ליד שליח, מן הפסוק 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים',

ראית ר"א מהפסוק ואד יעלה, הלא הפסוק מדבר קודם דור אנוש. אך הביאור לפי מש"כ ביפה תואר על המדרש בטעם שהעננים שותים מלמטה ולא מלמעלה, לפי שבתחילת הבריאה שתו כולן מהאוקיינוס כמו שמצרים שותה מהנילוס, ולכך אף ששינה הקב"ה שישתו מהגשם השאיר את מקור המים ממימי הים. וא"כ שאלת הגמ' והלא מימי אוקינוס מלוחין ואיך מגדלים, הינה על דורות הראשונים קודם דור אנוש. ולכן לא ניתן לבדוק אם הם מלוחים מפני שהיום שזה רק התאדות, ודאי שאינן מלוחין. וב'שם אהרן' תירץ שיתכן שהלשון שנקט ר"א 'מימי אוקינוס שותה' אין הכוונה רק למי גשמים, אלא למה שאמרו (לקמן כה:) אין לך טפח של גשמים שיורד מלמעלה שאין עולות כנגדו טפחיים מלמטה, ולכן הקשו שמ"מ לא תגדל תבואה מהם. **לב. הגר"י** ענגל בבית האוצר (מ"מ פוף כלל כג, ומ"ב פוף כלל ג) כתב ששורש מחלוקתם הוא שר"א היה מתלמידי שמאי, ור"י מתלמידי הלל, וסיבת המחלוקת של הלל ושמאי במקומות רבים נובעת, האם הנהגת העולם הינה בחסד או בדין, ועי"ש מה שכתב עפ"י סוד. ובעין אליהו כתב שנחלקו לשיטתם במדרש (ב"ר פ' יג) ר' אליעזר אומר כל מה שיש בשמים ברייתו מן השמים, כל מה שיש בארץ ברייתו מן הארץ, רבי יהושע אומר כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן השמים. **לג. ובדומה** לזה ראה לעיל מהכן יהוידע שתירץ עפי"ז קושית רע"א בגליון הש"ס. **לד. וכן** פרש"י על התורה (דברים כח כד) שכאשר יורד רק מעט מטר ואחריו רוח, הרי הרוח מעלה את האבק ומפזרתו על הזרעים ונעשין טיט. **א. הובא** בעין יעקב. ואף המהרש"א העתיק את תורף דבריו. **ב. ראה** תנחומא (פרי רלה פוס ח) שמבואר שם שא"י היא חלק ה' ואת חו"ל חילק לשרי האומות. וראה מהר"ל (מידוסי מגדות כמוסות קי.) שביאר בזה, הטעם שהיוצא מהארץ כאילו עובד עבודה זרה. ועי' באבני נזר (יו"ד סי' תנד) שחידש לפי"ז שעיקר מצות ישוב א"י היא כאשר אף נזון ומתפרנס מארץ ישראל. (עי"ש ובמע"כ ערך נפל' תנו ובמו"מ סי' לה). **ג. ראה** רמב"ן (ויקרא יח כה) שהאריך בזה. ובביאורי הפשט הובא מה שכתב בספר פרשת דרכים במעלת הענין. **ד. ראה** נודע ביהודה (תניינא או"ח סי' קו) שנראה שבזמן גלותנו נשתנה הדבר. **ה. אמנם** בבן יהוידע חלק עליו וכתב שסוגייתנו אינה קשורה למחלוקת שם, כי כאן מדובר מבריאתו בכח ובזה לכו"ע א"י תחילה ושם נחלקו על צורת הבריאה בפועל. **ו. עי"ש** החשבון והראיות. **ז. הביטוי** 'כל העולם כולו' צ"ב שכן יש כאן כפילות לשון, ולא שייך לתרץ כדברי הט"ז (או"ח תקפב ג) על נוסח התפילה 'מלוך על כל העולם כולו' שבא לשלול שלא נאמר רובו ככולו, שכאן אחר שאין העולם כולל את א"י, א"כ אין זה 'כולו' לגמרי, וראה ילקוט הגרשוני, ושו"ת יהודה יעלה (או"ח סי' לה). **ח. במרומי** שדה הקשה כעי"ז בגוף דברי הגמ' שקשה להבין איך יתכן שכל העולם שותה רק משיורי העבים אחר שהשקו לא"י. וכתב שהכוונה שאם נגזר בר"ה וסוכות מידה מסוימת של מים, אזי א"י מקבלת תחילה מן המובחר ואח"כ שאר העולם. **ט. ואולי** גם מתמצית א"י, ועי"ש שהקשה על דבריו מהמשך דברי הגמ' שהעולם אחד מס' בגן, ולפי דבריו שא"י אינה בכלל בעולם א"כ אין החשבון מכוון והעולם חלק גדול יותר מא' בשישים. אמנם כיון שהוא פורתא לא דק.

ודרשו 'יפתח' - ולא שליח, וסיום הפסוק הוא 'לתת מטר ארצך' דהיינו ארץ ישראל.

ב. בבניהו כתב ששני שלבים יש בירידת הגשם, מה שעננים מקבלים ממים העליונים (מלעיל ט:), וזה לעולם בידי הקב"ה בכל העולם, כדברי הגמ' לעיל (ג.), והשלב השני הוא מה שהעננים מורידים הגשם לארץ, ובזה חלוקה א"י מחו"ל כמבואר בסוגייתנו'.

ג. הפרשת דרכים (דרוש כו) כתב שמשמע מדיוק הכתובים שהמים העליונים הם מאוצר טוב וזה ע"י הקב"ה בעצמו, וכשהן מימי אוקיינוס ומתמתקין בעבים הם גשמים סתם וזה אף ע"י שליח'א.

מדוע מתחילים להזכיר גשם ביום ומתחילים לשאול מבערב

בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו וכו' ובגולה עד ששים לתקופה. משמעות המשנה והגמרא שמתחילין לשאול מתפילת ערבית של ליל ג' או ז' או ס' לתקופה [כל אחד לשיטתו]. והאחרונים העירו במה שונה שאלת הגשמים מהזכרתן, שאין מתחילין להזכיר 'משיב הרוח' מבערב אלא רק ביום, ומטעם שמבואר בירושלמי (ריש מכלתין) שאין כל הציבור נמצא בערב, ויעשו אגודות אגודות שחלקם אומרים וחלקם לא, וא"כ מדוע בשאלת הגשמים 'ותן טל ומטר' מתחילין בערבית. וכמה תירוצים נאמרו בזה:

א. המג"א (סי' קיד סק"ח) תירץ שבשאלה כיון שהזמן של חו"ל שונה מהזמן של ארץ ישראל, א"כ בלא"ה הם כבר אגודות אגודות, ולא אכפת לן להתחיל בערבית אף שעלול להגרם שלא ידעו כולם וחלקם יזכירו וחלקם לא'ג.

ב. בחשק שלמה'ד תירץ שהזכרה כיון שנקבעה ליו"ט שיש בו תפילת מוסף תיקנו שיזכירו במוסף'ה, אך שאלה שהיא ביום חול אם לא יזכירו מבערב על כרחך זה ידחה למנחה, ושמא אף במנחה אין כל העם שרוי בביכנ"ס שהיו עובדים כל היום ובאים לביתם לעת ערבי'ו.

ג. בגבורות ארי (ד"ה ואמר)[ז] כתב שבירושלמי (פ"ק ה"ג) אמרו טעם נוסף מדוע לא מזכירים גשם כבר מבערב, כדי שיצאו המועדות בטל, מפני שהטל סימן יפה לעולם, כלומר שבכל יום מהרגלים יזכירו טל משום שהטל יפה לעולם בין בימות החמה בין בימות הגשמים, ולכך ראוי להזכירו במועדות [פסח שבועות וסוכות], ובשאלה שאינה בחג, לא שייך טעם זה, ע"כ שואלים מבערב.

פעמים ט"ו יום אחר החג כלים בח' בחשון

רבן גמליאל אומר בשבעה בו, ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. רש"י פירש שז' בחשון הוא ט"ו יום אחר החג. והקשה התוס' יו"ט שזה רק בזמננו שלעולם תשרי מלא, אך בזמנם שקידשו עפ"י הראיה, א"כ אם יהא תשרי חסר יכלו ט"ו יום רק בח' במרחשון. עוד הקשה לשם מה כתבה זאת המשנה. ולכן כתב שאדרבה המשנה הוסיפה ט"ו יום אחר החג, ללמדך שפעמים שאין מתחילין להזכיר אלא בח' בחשון, והזמן הקובע לעולם הוא ט"ו יום אחר החגז'.

האם כולם יצאו רק אחרי החג

עוד כתב התויו"ט שהמתינו למתעכבים במקדש כל ימות החג עד שישובו לביתם, ומשמע מלשונו שאין חיוב להיות במקדש עד סוף החג. ותמה הרש"ש כיצד יתכן ללכת לבית בתוך החג והלא חייב בשמחה כל ח' ואין שמחה אלא בבשר שלמים, ואף שמיני טעון לינה, ואם כן אינם יכולים לצאת מירושלים עד אסרו חג'ח.

כיצד הספיקו בט"ו יום

כתב הריטב"א שבאמת אף בט"ו יום אי אפשר לילך לכל קצוות הארץ, שלכל צד הוא מהלך כ' יום, אלא שיכולין למהר ולילך ביום ובלילה ואז יספיקו בט"ו יום. וקבעו לפי ההליכה המהירה כדי שלא לאחר את זמן הרביעה השניה שהיא בז' בחשון. ולכן נקט בשבעה בו שהם ט"ו יום שבפחות מזה א"א לקצר ודיינו שקיצרנו לז' בו. אמנם תוס' (ד"ה כמ.) הקשו, הלא ארץ ישראל היא ארבע מאות פרסה, ומהלך אדם ביום עשר פרסאות, ואם כן צריך ארבעים יום לאורכה, וביותר קשה שהרי מירושלים לירדן שהוא הגבול הוא מהלך יום אחד (כמבואר לעיל ה.), וא"כ לצד השני הוא מהלך ל"ט יום ואיך אמרו ט"ו יום. ותירצו ששמא מה שאמרו שגודלה הוא ארבע מאות פרסה זה כולל את השדות והכרמים המרוחקין, אבל מהמקומות המיושבים אינו רחוק כל כך'ט. וברש"ש (ד"ה סמ) כתב עפ"י דברי המדרש (מיכ"ל ג ג) שבזמן הצלחתם של עם ישראל היתה הדרך מתקצרת להם, וכ"ש בזמן חזרתם מבית המקדשי.

18/06/2018 אהח

טעם מחלוקתם של ת"ק ור"ג

בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו. בטעמו של ת"ק שמזכירים מג' בחשון, ביארו הראשוניםכא שסובר כר"מ (לעיל ו.) שזמן רביעה ראשונה הוא בג' בחשון, לפיכך נקבע לשאלה, כמו שאמרו שם שזמן רביעה ראשונה הוא נפק"מ לענין שאלהכב. אך בטעמו של ר"ג שאומר ששואלים בשבעה בחשון נחלקו המפרשים, וג' שיטות בדבר: א. יש שכתבו שדעת ר"ג היא כדעת ר' יהודה לעיל שזמן רביעה ראשונה הוא בז' בחשון ולכן מתחילין לשאול בוכג. ב. הגבורות ארי נקט שאף ר"ג סובר שזמן הרביעה הוא בג' בחשון כר"מכד, ומ"מ איחר את זמן השאלה כדי שיגיע אחרון שבא"י לנהר פרתכה. והוכיח כן שאם נאמר שר"ג סובר כר"י (סס) שזמן רביעה הוא בז', א"כ לא היה לו לומר הטעם כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת, אלא לפי שהוא זמן רביעהכו. וכ"ש שאינו סובר כר' יוסי שזמן רביעה ראשונה הוא בי"ז שא"כ איך מזכירין קודם זמן רביעה ראשונה. ג. הר"י מלוניל כתב שדעת ר"ג כדעת ר' יוסי דלעיל, ואף שסובר שזמן רביעה ראשונה הוא רק בי"ז מ"מ מזכירים מקודםכז.

האם ההלכה כר"ג אף שלא שייך טעמו

אמר רבי אלעזר הלכה כרבן גמליאל. לענין הלכה נתחבטו הראשונים. הרמב"ם (תפלה פ"ג הט"ז) אמנם פסק כר"ג, אך הר"ן בריטב"א בהמשך. **יח. וכך** אכן פירש בתפא"י שכל העם שוהה עד סוף החג, אכן דעת רש"י (סוכה מז.) שאין חיוב לינה כל חוה"מ, אלא שעדיין קשה שבשמיני עצרת ודאי חייבים בלינה אף מי שחזר לביתו בחוה"מ, וכן הקשה בלחם שמים, ובמתת אלהים. ויתכן שחובת לינה בשמיני עצרת היא רק אם עלו לרגל לירושלים, אך אינם חייבים לבא. וראה ריטב"א (סוכה שם). **יט. ראה** שם מהר"ם, ומהר"ם שיף שתמהו, וכי כל היערות והשדות כולם רק בצד אחד. **כ. ראה** עוד בתוס' יו"ט כאן, וברש"ש. וראה בביאורי הפשט מש"כ מבית לוי. **כא. ר"ן** כאן. וכ"נ ברש"י לעיל (ד: ד"ה בשלשה). **כב. אמנם** ראה ריטב"א שכתב שמעיקר הדין היו צריכים לשאול מיד במוצאי החג, אך גם ר"מ וגם ר"ג חשו לעולי רגלים ודחו הזמן, ורק נחלקו אם לאחר עד זמן רביעה ראשונה או שניה. ומבואר מדבריו שמה שאמרו 'ראשונה - לשאול' אינו מוכרח וניתן לשאול אף קודם. וכ"נ בדעת הרמב"ם (מדריס פ"י ה"ח) שפסק כר' יוסי שם שזמן רביעה הוא בי"ז ומ"מ פסק (תפילה פ"ג הט"ו) ששואלים בז'. **כג. כ"כ** הש"ך (יו"ד סי' רכ ס"ק נח) וציין שכ"מ מרש"י לעיל (ו. ד"ה גרסה). **כד. וכ"כ** מאירי לעיל (ו.) וכ"נ בר"ן כאן שכתב שלא רצו לאחר משום עולי רגלים יותר מזמן רביעה שניה. **כה. וכ"נ** בחזו"א (סי' יח סוס"ק י) שכתב דהלכה כר"ג ולאו מטעמיה אלא מטעם שהלכה כר' יהודה שאז הוא זמן רביעה. **כו. במרומי** שדה כתב לדחות ראיה זו שאין זה טעם אלא הוכחה שהרי זמני הרביעה המוזכרים לעיל אינם זמנים מוחלטים ורק כל מ"ד אמר הזמן המובחר לפי דעתו, אך יתכן וגם לפי ר"י יהיה זמן הרביעה קודם ז' חשון ולכן הוצרך להוכחה דעולי רגלים. **כז. וכתב** שכן משמע בגמ', ואפשר כוונתו מלעיל (ו.) שאמרו הלכה כר' יוסי והלכה כר"ג. וראה שם בקרן אורה כעי"ז. וראה עוד בחסדי דוד (תוספ' תענית פ"ק ה"ג) שנקט שזמני הרביעות מחולקים לענין שאלת גשמים ולעוד ענינים, ובזה ישב פסקי הרמב"ם.

הקשה הרי בזמן הזה שחרב הבית לא שייך טעמו של ר"ג כדי שיגיע אחרון לנהר פרת, וכי הגמ' פוסקת הלכתא למשיחא. ע"כ חשב לומר שאף כשאין עולי רגלים, מכל מקום יש פירות במדבר שעלול להגרם להם נזק (רמב"ם נעיל ד:), וכלפי זה הוצרכה פסיקתו שלמדים מעולי רגלים לאחר זמן השאלה לז' במרחשון למנוע נזק. ואין הכי נמי במקום שאין עולי רגלים ואין פירות במדבר שיגרם להם הפסד, שואלין לאלתר[כח] במוצאי החג[כט]. אך דחה זאת מכח דברי הרי"ף והרמב"ם, והסיק שכיון שאף לאחר החורבן נהגו לעלות לרגל לירושלים, לפיכך מפני מנהג זה נשארה תקנת ר"ג ששואלין רק בז'[ל].

האם כל חו"ל ככבל

ובגולה עד ששים בתקופה וכו'. הטעם שזמן השאלה בבבל שונה מזה של ארץ ישראל, כתב רש"י (ד"ה ובגולה) לפי שהוא מקום נמוך ואין צריכים מטר כ"כ[לא]. ועוד כתב (בד"ה תמלי), וכן אנו נוהגין שכל מנהגינו אחר בני בבל. ותמה הרא"ש (סי' ד) שאמנם דברים הקשורים למנהג אנו נגררים אחר מנהגם, אך כאן זהו ענין הקשור למציאות, לטבע הארץ ולמידת הצורך לגשמים, והלא ידוע שבאשכנז אם לא ירד הגשם עד ששים בתקופה יאבד הזרע ולמה נמתין מלשאול, והביא שאכן בפרובינצא נהגו לשאול בחשון ומנהג ישר הוא בעיניו[לב].

האם מונין ששים לתקופה מעת לעת

ששים בתקופה. כתב הראבי"ה (סי' תתמח) שמנין ששים יום של תקופת תשרי נמנה מעת לעת, וכשכלו חמשים ותשע יום מעת תחילת התקופה מתחילין לומר ותן טל ומטר. פעמים שהוא ביום, ופעמים בלילה, ואם נפלה התקופה בשעה שלישית מן היום והציבור התפלל כבר קודם ולא הזכירו, אף היחיד שמאחר תפילתו אינו מזכיר והרי הוא נגרר אחר הציבור, וכן בלילה אם נפל אחר תפילת הציבור[לג]. אמנם האגור (סי' קנח) הביא שהרא"ש נחלק עליו ולא נהגו כן, אלא לעולם מזכיר מתפילת ערבית של ליל יום ס' לתקופה[לד].

מתי חל ששים לתקופה בלוח שלנו

הב"י (סי' קיז) כתב שהתאריך הלועזי שבו נופל יום שאלת גשמים, הוא כ"ב נובמבר כאשר פברואר הוא כ"ח יום. אך כשפברואר כ"ט יום אז יום התקופה הוא בכ"ג נובמבר. ובחי' אנשי שם (על הרי"ף ג.) נתן סימן לדבר ב"ך יברך ישראל. אמנם היום המנהג הוא בד' או ה' דצמבר, ודבר זה נובע מהשינוי בלוח הלועזי שחל בשנת שמ"ג למספרם[לה].

כיצד ינהג ההולך מארץ ישראל לחו"ל

הלכה כר"ג וכו' הלכה כחנניה. מבואר להלכה שבארץ ישראל שואלין בז' בחשון ובחוץ לארץ בס' לתקופה. וכן נפסק בשו"ע (סי' קיז

אם הנידון הוא במשמעות 'עד' ועד בכלל או לא

איבעיא להו יום ששים כלפני ששים או כלאחר ששים. לכאורה דנה הגמ' מחמת שספק לנו בלשונו של חנניה אם כוונתו 'עד' ועד בכלל או 'עד' ולא עד בכלל, והקשה בגבורות ארי הלא ישנה סוגיא בחולין (מה.) הדנה בכך ומסיקה שנוקטים לחומרא. ויישב שבכל צד ישנה חומרא, אם שאל קודם הזמן מחזירין אותו, וכן אם לא שאל בזמן שאלה מחזירין אותו. ועוד תירץ, שאכן אין סוגייתנו דנה בפירוש תיבת 'עד', אלא בנדון הגמ' (סנהדרין יג.) אם יום תקופה גומר או מתחיל, כלומר: האם היום האחרון של התקופה מסיים את אותה ולמחרת מתחילה תקופה חדשה או שיום התקופה האחרון נמנה כיום הראשון לתקופה הבאה. אם נאמר יום תקופה גומר היינו לאחר ששים, ואם נכריע שיום תקופה מתחיל היינו כלפני ששים.

זמני תענית בעצירת גשמים בחוץ לארץ

הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין. כר[אוצר החכמה]מב"ם (פיה"מ ונהלכות תענית פ"ג ה"י) שכל הזמנים הכתובים במשנה לגבי ההזכרה והתעניות, הם כלפי ארץ ישראל ומקומות הדומים לה, אך בארצות אחרות שואלים כאשר הגיע הזמן המתאים באותו מקום לירידת גשמים[מ], וזמן זה הוא כמו ז' בחשון בא"י וכאשר זמן זה מתאחר יחלו בתעניות[מא].

כדעת מי מתענין בי"ז בחשון

הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין. לעיל (ו.) שנינו, ג' רביעיות יש, ראשונה לשאול ושלישית להתענות [היחידין], ומשנתנו שהזכירה שבי"ז מתענין משמע שסוברת שאותו יום הוא זמן רביעה שלישית וכדעת רבי מאיר שם[מב]. ותמה הר"ן (ב. ד"ה ממני') מדוע פסקו הרמב"ם והרי"ף כמשנה זו, והלא לעיל (סמ) אמר ר' חסדא שהלכה כר' יוסי וא"כ זמן רביעה שלישית היא רק בר"ח ורק אז מתחילים היחידים להתענות[מג]. ובאחרונים[מד] כתבו שנחלקו הרמב"ם והשו"ע על האמור שרק ברביעה שלישית מתחילים להתענות, וסוברים שאף בראשונה [לרמב"ם] או בשניה [לשו"ע] מתענים.

כח. **וכ"כ** ריא"ז בשה"ג וריטב"א. כט. **ולפי** זה העלה שיש ג' חילוקים במקומות לגבי זמן השאלה, לאלתר, ז' בחשון וששים בתקופה. ל. **וראה** קרבן נתנאל על הרא"ש (סי' ד ס"ק ח) ליישב הסוגיא דלעיל (ד:) וע"ע לח"מ (תפלה סמ) ובגר"א (סוס קיז). לא. **ראה** בהלכות פסוקות לר' יהודאי גאון (הובא בקובץ שיעת קמחי) שהביא ב' שיטות אם רק בבל לפי שיושבת על מים רבים. או כל חו"ל דינה שוה. וראה להלן. לב. **וכ"כ** המאירי שנהגו במקומו. וראה בתשו' הרא"ש (כלל י) שהוסיף וחידש שבמקומות הזקוקים לגשם בקיץ בין ניסן לסיון אינם פוסקים מלהזכיר בפסח [כשהיה עצירת גשמים] (והובאו בהגהות נעטור סי' ריז) וע"ע פיה"מ לרמב"ם שנראה כדברי הרא"ש שתלוי במקומות וצרכיהם, אמנם הרמב"ם (תפלה פ"ג ה"ו) כתב שמקומות הצריכים לגשמים בימות החמה שואלים רק בשומע תפלה. ולכאו' הוא סותר למש"כ בפיה"מ. וראה בכס"מ שם שהביא תירוץ הרא"ש לחלק שבפיה"מ מדובר על ארצות, ואילו בהלכות מדובר על מקומות קטנים, והלח"מ כתב שדבריו בהלכות באו לפרש את דבריו בפיה"מ ששם רק אמר ששואלין כשצריך אך כוונתו רק בשומע תפלה וכדבריו בהלכות. ובשפת אמת (נקמן יד: ד"ה מיתבי) פירש שבפיה"מ כתב כלפי תחילת ההזכרה, שיש אחרי החג ויש בחשון ויש בששים לתקופה, ועל זה הוסיף הרמב"ם שכל מקום לפי מנהגו. וזה כדברי הרא"ש בפסקיו הנ"ל. ובהלכות כיון כלפי הזכרה לאחר הפסח ובזה נחלק על הרא"ש בתשובותיו וסובר שרק בשומע תפלה, וראה עוד להלן (יד:). לג. **עוד** כתב שם הראבי"ה (סי' תתמח) שהטעם שהוצרך לפסוק שהלכה כחנניה, להורות שהמשנה דיברה רק בא"י ואינה חולקת על חנניה. לד. **וכ"כ** תשב"ץ (סי' רטו). וכן פסק בשו"ע (סי' קיז ס"ו ומסנ"ג סק"ד). לה. **ועיין** טעמי המנהגים שמחת תורה (סוס תתכו נהערות) ובתשב"ץ (ס"ג סי' קכג). לו. **פר"ח** (סי' קיז) משם רדב"ז ומוהריק"ש. לז. **פר"ח** (סמ) והביאו משנ"ב (סי' קיז סק"ה). לח. **ברכ"י** שם והביאו במשנ"ב שם ונסתפק בדבריו אם אינם רק כשאין דעתו לחזור, אך בברכ"י משמע אפילו כשדעתו לחזור.

לט. **ברכ"י** שם. מ. **ראה** במרומי שדה שהאריך לבאר שיטת הרמב"ם כאן. מא. **עוד** כתב שם שתחילה מתענין היחידים ואח"כ שוהין כמו ז' ימים ובי"ד גוזרים י"ג תעניות. ובביאור דבריו ששוהין ז' ימים כתב הכס"מ שהרי היחידין מתחילין בי"ז בחשון להתענות בה"ב. נמצא שנגמרו בכ"ה בחשון ונשאר עד כסלו ה' ימים ובר"ח אין מתענין הרי ו', ולמחרת מתענין הרי ז' ימים, ומש"כ הרמב"ם שוהין ז' ולא שוהין ו' לפי שאם ר"ח ב' ימים שוהין ז'. וראה ברכ"י (סי' תקעה סק"ח) שהוכיח מדברי הכס"מ שכשחל י"ז בחשון ביום ב' מתענין בו עצמו, ולא כמש"כ בספר שולחן מלכים שאין מתענין רק מיום שני אחר י"ז חשון. ובמשנ"ב (סס סק"נ) פסק כברכ"י ושכ"כ הגר"א. אמנם ראה גבורות ארי (הובאו דבריו בהמשך) לגבי הגיע ר"ח כסלו, בי"ד גוזרין עוד, שעולה מדבריו שמתענין רק לאחר י"ז ולא בי"ז עצמו. וכעין דברי הרמב"ם כתב הר"ן לגבי חו"ל ששואלין בששים לתקופה. וזמן התענית הוא כאשר לפי החשבון מגיע זמן רביעה שלישית. וראה עוד במשנ"ב (סי' תקעה ס"ק כד) שאף במקומות שזמן ירידת הגשמים הוא בחודש סיון, יעשו סדר התעניות כשיתאחר הגשם. אמנם בשע"ת כתב (סס ס"ק ח) שי"א שרק בא"י עושין סדר התעניות אך במקומות אחרים מרבים בסליחות ותחנונים וכדו' אך אין עושין סדר התעניות עי"ש באריכות טעם הדבר, וראה בארוכה ברכ"י (סי' תקעה סק"ה). מב. **ראה** בתויו"ט שכתב שאדרבה סיום המשנה שבר"ח בי"ד גוזרין על הציבור - הוי כר' יוסי שר"ח הוא זמן רביעה שלישית. אך הרש"ש השיגו שלפי ר' יוסי לא החלו להתענות בר"ח כי אם היחידים ולא הציבור. מג. **ראה** לח"מ (תעניות פ"ג ה"ח) שהקשה כמה קושיות, וגם קושיה זו, שבהלכות נדרים (פ"י ה"ח) פסק כר' יוסי וא"כ מדוע מתענין היחידים מי"ז, לא היה להם להתענות רק מר"ח, וכעי"ז הקשה שיש סתירה בפסיקת השו"ע, שביו"ד (סי' רכ) ובחו"מ (סי' רעד) פסק כר' יהודה ובאו"ח (סי' תקעה) פסק שמתענין מי"ז והיה להם להתענות רק מכ"ג. מד. **לח"מ** (סס) וכעי"ז בנצי"ב וקרן אורה לעיל (ו.).

מתי מתחילים היחידים והציבור להתענות

הגיע ר"ח כסליו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות על הציבור. כתב הגבורות ארי (ד"ה הגיע) שודאי פירוש המשנה שהגיע ר"ח ולא ירדו גשמים, אזי למחרת בי"ד גוזרין תענית. ואין לפרש שאם לא ירדו קודם ר"ח, אז בר"ח גוזרים תענית שהרי אין מתחילים להתענות בר"ח ורק אם התחילו אין מפסיקין (כדלקמן טו: ויח:), ודין זה הוא אף לגבי תעניות הציבור בגשמים[מה]. עוד העיר (ד"ה יחידים) שמלשון משנתנו מבואר שתחילה מתענין היחידין בה"ב, ואח"כ בר"ח מתחילין כל הציבור בה"ב. וקשה שלפעמים עדיין לא סיימו היחידים את תעניות בה"ב טרם ר"ח, כגון חל י"ז חשון ביום ג' א"כ מתחילין תענית בה"ב בכ"ג בחשון ותענית השני שאחריו יחול בר"ח וידחה לתוך כסלו. [וכן כשחל י"ז בשני גופא נקט שאין צמים בי"ז עצמו וא"כ תחילת בה"ב בכ"ד בחשון]. ומיישב שמ"מ היחידים יצומו ביום ה' [שהוא ד' כסלו] אך הציבור לא יחלו בבה"ב שלהם רק ביום ב' שאחריו שהרי בר"ח אינם צמים, וביום ה' אין מתחילין, וממילא לעולם מסיימים היחידים קודם שמתחילים הציבור.

מאן יחידים ומאן תלמידים

מאן יחידים אמר רב הונא רבנן. בהגדרת 'רבנן' כתבו רוב המפרשים שהיינו תלמידי חכמים[מו]. והקשה התוס' יו"ט שהרי לקמן (נע"ב) מבואר איזהו יחיד וכו' ואיזהו תלמיד, נמצא שהיחיד אינו כת"ח אלא בדרגה למעלה ממנו, ואיך פירשו שיחיד זהו תלמיד חכם. ויש שתירץ שלקמן דיברו מתלמיד שמעלתו פחותה מהיחיד אך תלמיד חכם שוה ליחיד[מז]. ויש שתירץ שאמנם התלמיד פחות מהיחיד אך למעשה אף התלמידים מתענים וכמו שאמרו לקמן (ע"ב) אל יאמר תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד, אלא כל ת"ח יחידים הן[מח].

האם אין חידוש שיחיד עם רק בה"ב

מאי קמ"ל תנינא אין גוזרין וכו' בחמישי. השפת אמת נתקשה בקושית הגמ' הלא ודאי צריך ללמדנו שאף לתענית יחידים קבעו את בה"ב, שלולי זאת היה מקום לומר שיצומו מתי שירצו. וכתב ששמא אף זה כלול בתירוץ הגמ'.

הרי היחידים מסיימים תעניתם קודם ראש חודש

כשהתחילו היחידים להתענות מתענין שני וחמישי ושני, ומפסיקין בראשי חדשים. הקשה הקרן אורה הרי בר"ח כבר נסתיימו תעניות היחידים והחלו תעניות הציבור וכלפי הציבור זוהי התחלה, א"כ מתי מפסיקין בר"ח. ויישב שכאשר י"ז בחשון חל ביום ג' החלו היחידים מתענין רק בשני שאח"כ שהוא כ"ג בחשון, וא"כ השני בתרא הוא בר"ח כסלו ולא יצומו בומט. אמנם לשון רש"י 'שאם חל ר"ח בשני או בחמישי צ"ע היאך משכחת לה יום חמישי ר"ח שעדיין צמים בוני. וכתב החשק שלמה ליישב בכמה אופנים.

א. אולי מירי בתענית יחידים לאחר כלות כל תעניות הציבור (כדלקמן יב:)[נא].

ב. במקומות שצריכים לגשמים בזמנים אחרים שמתענים אז (וכמש"כ הרמב"ם הובאו דבריו לעיל).

ג. משם רבו כתב שכאשר חל שני קמא ביום כ' בחשון א"כ יום חמישי הוי כ"ג בחשון והוא יו"ט המוזכר במגילת תענית (פ"ח) ואין מתענין בו, וכן בשני שאחריו שהוא כ"ז אין מתענין שגם הוא יו"ט במגילת תענית, וא"כ נשאר להם להשלים עוד בחמישי - שהוא ר"ח ובשני שאחריונב.

למה אין נדר של התענית דוחה ראש חודש

ומפסיקין בראשי חדשים. הקשה הראב"דנג מדוע פוסקין בר"ח, והלא דין הוא שנדר התענית ידחה את ראש חודש, וכמו הנשבע שלא לאכול מצה כלל שחל אף על ליל פסח כיון שכלל ימים המותרין, ה"נ כשקיבל ימים רבים יתענה אף בר"ח. ותירץ שתעניות אלו אינן נדר אחד, אלא קבלת כל יום ביומו, ואף כלפי אותו יום אינו נדר גמור.

וראיה לדבר שהרי אם ירדו גשמים פוסק אף באמצע היוםנד.

י:

מה הדין האידנא שבטלה מגילת תענית

ובימים טובים הכתובין במגילת תענית. הרי"ף (ג:) העתיק גמ' זו והוסיף שהאידנא שבטלה מגילת תענית אין מפסיקין תענית יחידא אלא בחנוכה ופורים, שכלפיהם לא בטלה מגילת תענית (כמבואר נר"ה יט:)ב אך תעניות ציבור אם התחילו אין מפסיקין. וכתב הריטב"א שמכך שכתבו הרי"ף משמע שיש לזה משמעות אף האידנא, שאף שאין תענית ציבור בבבל מלבד תשעה באב אך כלפי זה יש לו דין תענית ציבור שלא להפסיק בר"ח ויו"ט של חנוכה ופורים שכך הסכמת החכמים שיהא כח לציבור להחיל גזרתם מפני צרות הציבור אף על ימים אלו, אך נחלק שאף שיש משמעות להחלטת הציבור כלפי כ"ד ברכות ותקיעותג אין כח לדחות ימים טובים דרבנן[נז], וכתב ששמא כוונת הרי"ף רק בארץ ישראל שיש נשיא ואב בי"ד ויש תוקף לתעניתם כתענית ציבורנה.

האם תלמיד חייב להתענות או רשות

אל יאמר אדם וכו' אלא כל ת"ח יחידים. נחלקו הראשונים בביאור מימרא זו. הטור (סי' תקעה) כתב 'וכל תלמיד יכול להחזיק עצמו כיחיד כדי להתענות', משמע שסובר שאין זו חובה אלא רשות[נו]. והב"י (שם) השיגו שמלשון הגמ' 'כל ת"ח יחידים' משמע שזו חובה. ולתרץ דעת הטור נאמרו כמה ישובים.

א. לפרש בגמרא כל ת"ח יחידים, אם ירצו[נז].

ב. גם דעת הטור שחייבין ומה שכתב 'יכול להחזיק' כו' כוונתו שאין בזה חשש יוהרא עד שנחשוש שיש בתעניתו מצוה הבאה בעבירה. ולכן כתב שמותר ואין חשש יוהרא וממילא אף חייבנח.

ג. ישנן שתי דרגות של תלמידים, מי ששואלים אותו בכל מקום ואומר, בזה משמע מהגמרא שחייב. אבל הטור דיבר בתלמיד שלא הגיע לדרגה זו ולפיכך כתב שהוא רק רשאיט.

מה. עי"ש שרצה לומר שהמשנה לקמן שאין מתחילין בר"ח היא רק בשאר צרות, אך בגשמים אף מתחילין בר"ח תענית ציבור [ורק של היחידים כתוב במשנתנו שאין מתענין בר"ח], אך דחה זאת והוכיח מלקמן (טו:) שאף בגשמים אין מתחילין בר"ח. **מו. רמב"ם** (פי"ה מ"ג) ובהלכות (תעניות פ"ג ה"ח) ושו"ע (סי' תקעה) רע"ב (פ"ק מ"ד) ועוד. **מז. שפת** אמת, וראה בלחם שמים שנראה מדבריו כעי"ז וכתב שהתוי"ט נקט שתלמיד חכם פירושו תלמיד של חכם. אך שאר המפרשים הבינו תלמיד שהוא חכם. **מח. רש"ש** בע"ב, ונקט שהם חייבים ולא רק שרשות בידם, ושכן נראה מהב"י (סי' תקעה) ולפי דבריו הרע"ב והרמב"ח אינם מפרשים את פירוש המשנה 'יחידים' אלא כותבים את ההלכה שאף ת"ח. **מט. וכבר** קדמו בראבי"ה (סי' תתמט) וראה גבורות ארי (הו"ד לעיל) שיצומו ביום ה' שאחריו משום שהציבור מתחיל רק בשני שאח"כ. **נ. כאשר** ר"ח בחמישי, חל שני קמא שלהם הוא כ' בחשון ושני בתרא כ"ז בחשון וכבר כלו תעניותם. **נא. וכ"כ** במשחת אהרן וכעי"ז ביד דוד כלפי שאר תעניות. **נב. כעי"ז** במתת אלהים. וראה בשו"ת מהר"ב רנשבורג (מ"י) בסוה"ס חידושין על הש"ס הביא מהיד דוד שעמד על דברי רש"י אלו. וכתב כעין זה, ועפ"י זה נדחתה אוקימתת הקרן אורה שמדובר שחל י"ז בשלישי, שא"כ השני שאחריו הוא כ"ג בחשון ואין מתענין בו. ועל כרחך לא משכח"ל חל יום שני שמתענין בר"ח, רק כשחל י"ז ביום שני גופא, ומתחילין להתענות רק בשני שאחריו וכדעת הגבורות ארי שאין צמין בי"ז גופא, ולא כדעת המשנה ברורה (סי' תקעה ס"ק נ). **נג. הובאו** דבריו במכתם (הובא בקובץ שיעורים קמא). ובשיטה לבעל הצרורות. **נד. וראה** בילקוט ביאורים לקמן (יב.) ישובים נוספים.

א. וכתב הריטב"א שמשבטלה מגלת תענית מותר אף לכתחילה לגזור תעניות בימים אלו והוכיח כן מר"ה (יח:), ודלא כשיטת הראב"ד (מגילה ה.) והאשכול (הל' מעוכה סי' ח) שאף שקיימא לן בטלה מגילת תענית מ"מ אין לציבור לגזור תעניות בימים אלו. והקשה עליו כיצד מתענין בי"ג אדר שהוא יום טוב ממגילת תענית, יום ניקנור (לקמן יח:). והראב"ד יישב שתענית אסתר אינה דומה לשאר תעניות כי זכר לנס נעשתה. וגם נגזרה קודם ליום ניקנור בזמן מרדכי ואסתר. ובריטב"א האריך להקשות עליו ודחה דבריו. **ב. וראה** בריטב"א שהאריך כיצד מתענין תענית אסתר והא כלפי פורים לא בטלה וקי"ל כר' יוסי (לקמן יח:) שאסורין לפניהן ולאחריהן. ויישב כיון שי"ג אדר עיקרו שלא להתענות בו היה מפני יום ניקנור, כשבטל עיקרו, יש לומר שיבטל גם טעם שהינו יום שלפני הפורים, שאל"כ נמצא שלא נתבטל יום ניקנור. וראה שם בארוכה. ובתוס' (לקמן יח. ד"ה רב) ובראי"ש (מגילה פ"ק סי' ח) ור"ן (לקמן ז.). **ג. ראה** ביאורים לקמן (יב:). **ד. וכן** פסקו בפסקי תוס' (שו"ת כז) ובב"י הביאם (סי' תקעב). אך כתב שהסכמת הפוסקים כפשטות הרי"ף. וכן פסק בשו"ע (סי' תקעב ס"ב) וראה שער הציון שם (סק"ב) שאין לחוש לשיטת הפסקי תוס'. **ה. ואז** אם התחילו אין מפסיקין אף בחנוכה ופורים, וכתב הריטב"א שאף שמתענין ומתפללין כ"ד ברכות ותוקעין, מ"מ קורין בתורה קריאת היום שהרי קריאת התענית היא במנחה. וא"כ בשחרית אין מבטלין את סדר היום. ואף קוראין הלל בחנוכה. ויפה לנו להודות לשעבר ולצעוק לעתיד לבוא'. **ו. וכ"כ** ריטב"א. **ז. כ"כ** ב"י שם לתרץ קושיתו. **ח. ט"ז** (שם סק"ח). **ט. מג"א** שם וראה קרן אורה.

ד. הטור לא גרס בגמ' 'כל ת"ח יחידים' אלא גרס 'כל ת"ח ראויים'.

בירור גירסאות הגמ' וביאורן

לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד עושה דברי ר"מ ר"י אומר עושה וזכור לטוב. הראשונים הביאו כמה גירסאות ופירושים במימרא זו.

א. יש שגרסו 'התלמידים עושין עצמן' כלומר שאף שאין אדם רגיל רשאי להחמיר כיחידים אך לת"ח מותר, ולפי"ז ר' יוסי חולק וסובר שאף שאר העם רשאי להחמיר כיחיד[א].

ב. כשם שאין אדם רשאי לעשות עצמו כיחיד, כך אין רשאי להראות עצמו כתלמיד [כלפי מלבושו והנהגתו]. ור' יוסי חולק שרשאי ת"ח לעשות עצמו כיחיד כלפי דברים של חומרא וצער[ב].

ג. בתוס' (ד"ה מיזהו) נראה פירוש וגירסא שלישית, שאף שלא כל הרוצה לעשות עצמו כיחיד עושה, אך מי שרוצה לעשות עצמו כתלמיד רשאי לעשות. והוכיחו מזה שתלמיד נחות מיחיד[ג].

ד. השפת אמת רצה לפרש לא כל הרוצה לעשות עצמו כיחיד עושה, אך מי שהוא תלמיד עושה עצמו כיחיד וחייב להתענות וכדברי הברייתא שהובאו לעיל.

מהי 'מסכת כלה'

תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומר ואפילו במסכת דכלה. נחלקו הראשונים מהי 'מסכת כלה', יש שפירשו שהכוונה לברייתא המתחלת בכלה בלא ברכה וכו'[ד]. ויש שפירשו שהכוונה להלכות המועדים שעוסקין בהם בירחי כלה - חודשי אלול ואדר[ט].

עוד דנו אם מה שנקטו מס' כלה הוא לקולא וגריעותא שיודע לפחות מסכת זו שהיא מסכת קלה[ט]. או להיפך שהוא לחומרא ולשבח שאפילו מסכת זו שאין רגילין לגורסה, זה נתן ליבו וגרסה[י].

ההבדל בין יחיד ותלמיד

התום' (ד"ה מיזהו) העירו מהו ההבדל בין יחיד ותלמיד, הלא גם בהגדרת היחיד אמרו (שבת קיד.) שיודע בכל מקום ואפילו במסכת כלה. ויישבו שאם הרב משיב לכל תלמיד במקום לימודו ואפילו במסכת כלה זהו יחיד שממנין אותו פרנס, אך אם משיב רק במה שלומד עתה זהו תלמיד[יא].

דעת רשב"ג בחשש יוהרא

רשב"ג אומר במה דברים אמורים בדבר של שבח. האחרונים[יב] העירו משיטת רשב"ג (פסחים נד:) לגבי אי עשיית מלאכה בת"ב שבכל מקום התלמידים בטלים, ודעת רשב"ג שרשאי כל אדם לעשות עצמו כתלמיד אף שהוא דבר של שבח. ויישבו ששם ביארה הגמ' את סברתו שאין זו יוהרא לפי שכמה בטלני איכא בשוקא. אך כאן לא שייכת סברה זו שכמה מתענין יש בעולם. שאף אם יש אנשים שאינם אוכלים. אך כיון שנכנסין לביכנ"ס וקורין 'ויחל' ודאי ניכר שהיא תענית של יחידים והוי יוהרא[יג].

ישוב סתירה בדין אם משלימין תענית כשחלפה הצרה

מי שהיה מתענה על הצרה ועברה וכו' הרי זה מתענה ומשלים.

הראשונים נתקשו מהמשנה לקמן (יט.) היו מתענין וירדו להם גשמים, דעת ר"י שקודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו. ובסוגייתנו מבואר שממשיכים ומתענים. וג' תירוצים נאמרו בדבר.

א. הראב"ד[יג] חילק ששם מדובר בצרת גשמים שכשיורד גשם עברה הצרה לגמרי וכאן בשאר צרות.

ב. הרמב"ם חילק ששם מדובר בתענית ציבור וכאן ביחידים[יד].

ג. הב"י (סי' תקסט) כתב משם המרדכי שיש לומר שסוגייתנו עוסקת בענין אחר חצות ולכן ישלימו כמבואר שם[טו].

גדר חיוב התענית למגיע לעיר שמתענים בה

ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן. מכך שלא הוזכר 'מתענה ומשלים' כמו בדין השני של הולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים שנאמר בו הר"ז מתענה ומשלים, דייק המרדכי[טז] (סי' תרכח) שאם לא קיבל התענית אינו מתענה רק כשהוא בעיר, אך א"צ להשלים, וכשיוצא מהעיר מותר לאכול[יז]. ונטה להתיר לאכול אף בעיר גופא בחדרי חדרים אך הביא דעת תוס' שאסרו[יח]. והטור (סי' תקעד) כתב, אף שדבריו נכונים כאשר הולך לעיר ביום התענית עצמה, אך סוגית הגמ' מדברת כאשר הגיע לעיר טרם תחילת התענית וקיבל עליו התענית וא"כ אסור לאכול אף כשיצא מהעיר. וביארו האחרונים דבריו שמכיון שהגיע לעיר טרם התענית חייב לקבל על עצמו וממילא חייב להשלים[יט].

גדר חיוב התענית ליוצא מעיר שמתענים בה

ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים.

נחלקו הראשונים בביאור שמועה זו, ושתי דעות בדבר.

א. דעת רש"י, מתענה ומשלים לכל התעניות שקיבלו בני עירו, משום שנותנין עליו חומרי מקום שהלך משם. ומשמע מדבריו[כ] שחייב אף אם לא קיבל על עצמו עם שאר בני עירו, שאל"כ יהא חייב מכח קבלתו. ולפי"ז חייב רק כאשר בדעתו לחזור[כא].

א. **מאמר** מרדכי (סי' תקעה), וכן נראה שזו היתה גירסת הרמב"ם (הלכ' תעניות פ"ג ה"ח). **יא. רש"י** בלשון ראשון, וכן כתב הב"י (סי' תקעה) בתחילת דבריו. ולפי"ז ישנם ג' חילוקי דינים. יחיד חייב. תלמיד רשאי. וכל העם מחלוקת ר"מ ור"י. וא"כ הברייתא שחייבה לתלמידים דלא כחד וכן הקשה בקרן אורה. **יב. וכתב** הב"י שכך פירש הטור, ולכך אף שהלכה כר"י מ"מ כתב שרק ת"ח רשאי להתענות, ולא שאר העם, אמנם בלח"מ (תעניות פ"ג ה"ח) השיגו שכשם שת"ק דיבר מכל העם מסתבר שאף ר"י דיבר מכל העם וא"כ אם הלכה כר"י מדוע אסר הטור לכל העם להתענות ולכך נקט שהטור גרס כגירסא הראשונה אלא שפסק כר"מ (ולהלכ עוד קרן אורה). **יג. ראה** קרן אורה שמהתוספתא והירושלמי משמע שלא כגירסתם. **יד. רש"י** שבת (קיד. ד"ה נכל מקום) וקידושין (מט: ד"ה ופפילו), ר"ן. **טו. ר"ח,** מאירי, תוס' שבת (קיד.), תור"י הזקן קידושין (שם). **טז. כך** פירש רש"י קידושין. **יז. כך** פירש רש"י בשבת והתוס' שם העירו בזה. וראה ריטב"א שהביא את ב' הפירושים, ובתוס' חדשים (במשניות), ובמהרש"ל ומהרש"א (שבת שם). **יח. ואף** שגרסו בגמ' שואלין 'דבר הלכה בכל מקום' מ"מ פירשו שהכוונה בכל מקום בלימודו, אמנם גירסתנו בגמ' 'בלימודו' ודאי אתי שפיר טפי. אמנם בר"ח כתב 'בכל מקום מן התלמוד' משמע אף שלא במקום לימודו. **יט. מהרצ"ח.** מרומי שדה. וראה גבורות ארי. **כ. ראה** עוד מג"א (סי' תקמה סק"ח). **כא. בהשגות** (תעניות פ"ח הט"ז), והובאו דבריו בר"ן (ג: ד"ה הרי). ובראי"ש הקשה שהרי פוסקין מלהתענות אף כשעדיין לא ירדו די גשמים. וראה קרבן נתנאל (תוס' י) שתמה על קושיית הרא"ש מלקמן (כה.) שאמרו, באיזה שיעור ירידת גשמים פוסקין מלהתענות, והוא שיעור שדי להם. ומיישב שאמנם לפי רש"י מדובר בסדר תעניות שעברו אלו ולא נענו וכו' שבירדו גשמים בשיעור זה אין בי"ד ממשיכין לגזור, אך בהתענו וירדו קודם חצות בזה לא אמרו שיעור ופוסקין בכל שהוא. אבל הטור (סו"ס תקעה) פירש הגמ' על הפסקת תענית בחצות, ואף בזה אמרו הגשמים שדי להם וא"כ לא קשה על הראב"ד לפי ששם באמת עברה הצרה שירדו די גשמים וכאן בשאר צרות. **כב. הובאו** דבריו בר"ן שם ובשה"ג שם וכן מבואר בהלכות תעניות (פ"ו הל' ט"ו-ט"ז), וכ"כ רש"י (לקמן כה: ד"ה ויפלו). וטעם שהקילו בציבור או משום שלא רצו להטריחו יותר מהצורך או משום שלב בי"ד מתנה על כך, ומה שאין כן ביחיד הוי כדברים שבלב (מגיד משנה וב"י שם). וראה בראי"ש טעם נוסף כדי שיבואו להודות בכרס מליאה. וכתב הקרבן נתנאל (תוס' מ) שיש נפק"מ בין הטעמים, בציבור שהתענה על חולה ומת החולה. שלטעם הרא"ש ישלימו, ולטעם המ"מ אף בזה אין צריכים להשלים. אמנם ראה בשער הציון (סי' תקסט יח) שפקפק כי יתכן ולא שייך הטעם שלב בי"ד מתנה רק כשהבריא ולא כשמת. ומה שמבואר בדבריהם שבתענית יחיד לדעת הרמב"ם משלים ה"ה בהתענה על חולה ומת אך ראה באור שמח (שם) שכתב שלא ימשיך להתענות שנראה כמבקש מעשה נסים להחיותו וכן לדעת הראב"ד אינו משלים שאין תועלת עוד. והוכיח זאת מדוד המלך שכאשר מת הילד קם מתעניתו ואכל ושתה (שמואל ב' יב כ) וסברה זו בשיטת הראב"ד כתב אף בגבורות ארי אך הוא נקט בדעת הרמב"ם שמשלים תעניתו, אמנם במאירי כתב שאף לדעת הראב"ד משלים, שעדיין מבקש על שאר בני ביתו [ומה שהקשה האור שמח מדוד המלך ראה מועדים וזמנים (ח"ז סי' רמט) ובקהלת יעקב (פסחים דו) שמלך הוי כציבור]. **כג. אך** כתב שלר"י טעמו של רש"י שנראה כמתנה עם קונו משמע שאף קודם חצות ישלים. **כד. ראה** שם בחידושי אנשי שם שזו כוונתו אף שאין זה בלשונו. **כה. וכ"כ** פסקי תוס' (יד). **כו. ביאור** מחלוקתם ישנם ב' דרכים, המג"א (סי' תקעד סק"ג) כתב, אף שבאיסורים אחרים מותר לעשות בצנעה נגד מנהג העיר, שונה כאן כיון שצריך להשתתף בצערם. ולפי"ז אם התענית היא רק זכר ליום גזירה יהיה מותר אף לתוס' לאכול בצנעה. (ולהלכ ס"ר שפלינ). ולפי דבריו משמע שסברת המתירים היא שמתענה עמהם מפני המחלוקת ולכן בצנעה מותר, וב' טעמים אלו הובאו בק"נ (תוס מ). אמנם הב"ח ביאר את מחלוקת תוס' והמרדכי שכשאוכל בצנעה ויוצא אח"כ חוץ לביתו חששו תוס' שפניו צהובות ואין זה נחשב צנעה אלא פרהסיה והמרדכי ס"ל שנחשב צנעה. ולפי ביאור זה ודאי אוסרים תוס' אף בתענית על צרה שעברה. **כז. ב"ח** שם, ורמ"א (סי' תקעד ס"ג), ובזה סרה קושית הב"י (שם) שאם מדובר בקיבל על עצמו אם כן מאי קמ"ל שמתענה, וראה שם שביאר איך משמע כן בסוגיא. אך בחי' מהרל"ח (שם) כתב שדעת המרדכי שאף אם הגיע קודם התענית אינו חייב לקבל ע"ע ולכן מתענה רק כשהוא שם. ולפי"ז נחלקו הטור והמרדכי כשהגיע בערב התענית אם חייב לקבל ע"ע. וכתב הקרן אורה שהדבר תלוי בטעם החיוב, אם החיוב הוא משום שלא יהיה מחלוקת, דיו שמתענה כשהוא עמהן. אך אם משום שצריך להשתתף בצערן א"כ צריך תענית כדין עם קבלה. כל זה לפי פשטות דברי הטור, שקיבל ע"ע בפירוש. אך הט"ז (שם סק"ח) נקט שכוונת הטור שנכח בזמן שקיבלו הקהל עליהן ולא שהוא קיבל על עצמו בפרטות ועי"ש הכרחו לזה, והביאו המשנ"ב (סי' תקעד סק"ה), ועי' בית מאיר (שם) מה שהשיג על הט"ז. **כח. ראה** ב"ח (סי' תקעד) וקרן אורה. **כט. רא"ש** (סי' ז) וקרבן נתנאל (תוס מ).

ב. דעת תוס׳ (ד״ה ההולך) שדין הגמ׳ אף באין דעתו לחזור הואיל ומדובר כשקיבל על עצמו, ו׳משלים׳ מתיחס לתענית זו׳.

ביאור ׳אל יתראה בפניהם ואל ינהג עידונין׳

שכח ואכל ושתה אל יתראה וכו׳. מתוך דברי הראשונים מבואר שדין זה נאמר על ההולך ממקום שאין מתענין[לא] ובפירוש ׳אל יתראה בפניהם ואל ינהג עידונין׳ ביאר רש״י ׳אל יתראה שיראה כחתן בין אבלים ויתקנאו בו׳ והיינו שלא יראה בפניהן לומר שאכל כברלב, ו׳אל ינהג עידונין׳ - שלא יאמר הואיל ואכלתי מעט אוכל הרבה - היינו שלא ישלים סעודתולג. אמנם לדעת המרדכי (הו״ד לעיל) שמותר לאכול בצנעה, א״כ ׳אל יתראה׳ ביאורו שלא יאכל בפניהם. ו׳אל ינהג עידונין׳ ביאורו שעידונים מיוחדים אסורים אף בצנעהלד.

ביאור ׳אל תתראו׳

למה תתראו, אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם וכו׳. בביאור מילת ׳תתראו׳ פירשו הראשונים בכמה דרכיםלה.

א. רש״י עה״ת (בראשית מב ו), הביא דברי הגמ׳ כאן למה תראו עצמכם בני עשו וישמעאללו כאילו אתם שבעיםלז כי באותה שעה עדיין היה להם מזוללח. והרא״מ ביאר שלפירוש זה, ׳תתראו׳ הוא לשון שובע [לשון רויה] אך המהרש״א ביאר שהוא לשון ראיה.

ב. עוד פירש רש״י שם לפי פשוטו למה יהיו הכל מסתכלים עליכם ומתמיהים בכם.

ג. מפי אחרים הביא (שם) שהוא לשון כחישה מדוע תהיו כחושים ברעבלט.

רוגז הדרך ע״י תורה

אל תרגזו בדרך וכו׳ אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך. רש״י פירש שלא תתעו בדרך, וביאר המהרש״א (ד״ה שמא) שעל ידי זה יתעכבומ, ויוסף רצה שימהרו הליכתם[מא] כמו שכתוב ׳מהרו ועלו אל אבי׳[מב]. והוסיף (ד״ה אל) לפרש שכוונת הגמ׳ ׳בדרך׳ לדבר שנצטוו בו בדרך דהיינו לימוד תורה כאמור ׳ובלכתך בדרך׳ שאף שהולכי דרכים פטורים ממצוות, אך בתורה חייבים וזו כוונתו ׳אל תרגזו׳ על ידי דבר המחויב בדרך.

כיצד למדו שראויין להשרף מאליהו ואלישע

שני ת״ח שמהלכים וכו׳ ויהי המה הולכים וכו׳ והנה רכב אש. בדברי הגמ׳ שלולי שהיה דיבור בדברי תורה בין אליהו ואלישע היו נשרפין ברכב אש, כתב ר״י (פוטה מט. ד״ה הא) שעל מנת כן הגיע הרכב אש. ותמה הגבורות ארי: א. הלא הרכב אש בא להעלות את אליהו לשמים. ב. וכי תעלה על דעתך ששוחחו בדברים בטלים[מג]. ג. לשון הגמ׳ ׳טעמא דאיכא דיבור׳ משמע שהיו מדברים בד״ת (וכן מכן פירש רש״י נפוטה) ולכן פירש שרק למדו זאת מייתור הלשון הולכים הלוך שלולי שהיו מדברים בד״ת היו נשרפין[מד].

ההלכה בלימוד תורה בדרך

הא למיגרם הא לעיוני. המגן אברהם (סי׳ קי סק״י) נקט כן להלכה וכתב, יעסוק בתורה בדרך אבל לא יעיין בהלכה דלמא אתי לאטרודי, ואפשר דביושב בעגלה ואיש אחר מנהיג הסוסים שרי אפילו בעיון[מה].

ביאור עונש עוורון כנגד מהירות ההליכה

פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. בקרן אורה ביאר טעם עונש זה, מכיון שממהר כי רוצה להשיג במהרה את מה שעינו רואה[מו]. לכך מדה במדה מתמעט מאור עיניו ומשום כך רפואתו היא ע״י קידוש של ליל שבת[מז] (שבת קיג: נרכות מג:) שעל ידי קדושת שבת שנאמר בה ׳שבו איש תחתיו׳ לא ימהרו עיניו לתור למרחקים וישובו לרפואתן.

האם כל הפסיעות מזיקות בשוה

שם. התוס׳ הקשו, א״כ בחמש מאות פסיעות ינטל מאור עיניו לגמרי. ותירצו ב׳ תירוצים, א. רק הפסיעה הראשונה מזיקה כ״כ ואח״כ כבר נתרגל[מח]. ב. פסיעה ראשונה נוטלת יותר משום שכל ההתחלות קשות. ובספר יד דוד הביא קושית המל״מ[מט] על תירוצם הראשון מהגמ׳ בשבת (קיג:) בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי מהו לפסוע פסיעה גסה בשבתנ, אמר לו וכי בחול מי הותרה, שאני אומר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ומהדר ליה [חוזר ומתרפא] בקידושא דבי שמשי. ולפי דבריהם הלא בפסיעה שניה אין היזק לעין. ועל זה שאלו אם מותר בשבתנא. ובחידושי חתם סופרנב כתב שקשה עוד להעמיד את הספק של רבי בסומא (וכן הקשה מחנית השקל סי׳ שם). וכתב לפרש עפ״י דברי הא״ר שביאר שהמשך הגמ׳ שם ומהדר ליה בקידושא זו תשובה לשאלה וכי בחול מי הותרה, שבחול באמת מותר משום שאפשר לרפואתו ע״י קידוש. ולפי״ז כששאל רבי את ר״י האם מותר בשבת והשיבו וכי בחול מי הותרה - הכוונה שא״כ אין זה נחשב להילון

ל. **ראה** מאירי, וקרן אורה. ובלח״מ (מענית פ״ו הט״ו) דן בשיטת הרמב״ם כי מזה שלא הזכיר שאר תעניות, ומכך שלא חילק בדעתו לחזור משמע כתוס׳, אך מאידך כפל לשונו מתענה ומשלים משמע גם תעניות נוספות. לא. **מאירי.** וכן נראה מלשון הרמב״ם (מענית פ״ו הט״ו). ובלח״מ שם מקשה לשיטת המרדכי שמותר לאכול בחדרי חדרים וכאן משמע שרק אם שכח ואכל. ומיישב שהמרדכי יפרש את הגמ׳ אם אכל בפניהם, יראה להם שזה שוגג ולא מזיד. אך בצנעה מותר לאכול אף לכתחילה, ובמעשה רקח כתב שנראה שרש״י ל״ג תיבת ׳ושכח׳ אלא אכל ושתה - והיינו בצנעה ששרי, ול״ק מידי. לב. **חשק** שלמה, ולשון השו״ע (סי׳ תקעד ס״ג) ׳אל יתראה כאילו אכל׳. לג. **חשק** שלמה. מג״א (סי׳ תקעד סק״ד), ובמשנ״ב (סק״ז) הביא פירוש נוסף עידונין כפשוטו בשאר דברים. ועי׳ בנצי״ב שביאר שלא יהיה עליז שמח ומתגנדר. לד. **וכן** כתב רמ״א (סי׳ תקעד ס״ג), ובמגן אברהם (שם סק״ד) מקשה לדעת הראשונים שאסור לאכול אף בצנעה אם כן מה תוספת האיסור בעידונין ומיישב שאף חוץ לתחום אסור, אמנם זה לשיטתו שטעם התוס׳ שאוסרים הוא משום שצריך להשתתף בצערם ולכן מחוץ לעיר מותר, וראה חמד משה (שם סק״ג) שאף שלכתחילה אסור לאכול בצנעה אך בשכח ואכל, קס״ד שמותר לו להמשיך כיון שאינו אסור מעיקר הדין, קמ״ל שעידונין אסור אפילו בצנעה. לה. **ראה** ביאורים נוספים בתרגום יונתן, בספורנו, ואבן עזרא. לו. **הרמב״ן** (עה״מ שם) תמה מדוע לא הזכיר את בני כנען, הרי בני ישמעאל ועשו לא היו אז בארץ. ומיישב ששמא הלכו למצרים לקנות אוכל ובדרכם עוברים בכנען. ויראו מזון ויקחוהו, ובמהרש״א כתב שלא שייך קנאה כי אם בקרובים ולפיכך נקט עשו וישמעאל ולא כנען. ובנצי״ב כתב שבני כנען לא חיו עמם בקרוב ולא הכירו תכונותיהם ולכן אף שיראום שמחים ושבעים יחשבו שכך טבעם גם כשאין להם מזון, אך בני עשו וישמעאל מכירים טבעם ויבינו מהתנהגותם שיש בידם מזון. וראה באורח ישרים שיעקב רמז לבניו שבאורך הגלות בין בני עשו וישמעאל לא יראו עצמם עשירים והאריך איך שדבר זה מוביל לשנאת ישראל במהלך הדורות. והמשיך לבאר בדרך זו את שני הציווים הנוספים, ׳אל תפסיעו פסיעה גסה׳ שלא להתחקות בצעדי ענק אחר הנהגות הגויים. ׳והכניסו חמה לעיר׳ שהאמונה תהיה אור לנתיבתנו. ובלשמוע בלימודים פירש שכשיש ברכה בזמן רעב ניכר שהוא מה׳ שלא כדרך הטבע ולכן דוקא בני עשו וישמעאל יתקנאו מדוע לא זכו לברכת אברהם ויצחק. לז. **ויבואו** אף הם לבקש מאתנו אוכל (שפ״א שם). לח. **ברמב״ן** פירש ׳ונחיה ולא נמות׳ שהזהירם להיות נשמרים במה שבידם, ושילכו לקנות טרם יכלה. וראה פתח עינים שרק לאותה שעה היה בידם. לט. **וכן** פירשו תוס׳ כאן. והרמב״ן כתב על פירוש זה ׳שאין בו ממש׳ וראה שפ״ח שלפירוש זה ׳תתראו׳ כמו תתרוו לשון רויה, ויש בלה״ק פעלים הפוכים כמו ודשנו את המזבח שמובנו להסיר הדשן. ורוב המפרשים נקטו שפירוש זה שונה מקודמו. אך בספר שארית הברכה פירש שאם תראו עצמכם שבעים יתנו בכם עין הרע ועי״ז תהיו כחושים. מ. **ומש״כ** רש״י תתעו היינו בדרך. אמנם בכלי יקר (בראשית מה כד) פירש שיטעו בעומק החכמות והאריך שם שלא נחלקו הגמ׳ והמדרש שהביא תוס׳ שאמר להם לא תפסיקו מד״ת אלא בפירוש הלשון ׳אל תרגזו׳, ולכו״ע בעו למגרס ולא לעיוני. מא. **בעיון** יעקב העיר האם בשביל מהירות לכיבוד אב יבטלו מד״ת, והלא גדול ת״ת מכיבוד אב (מגילה טו:), ומיישב שהצער הגדול גרם לאביו ביטול תורה, ומה גם שאם אין קמח אין תורה. ולתירוץ הגמ׳ שלמיגרס אפשר ורק לא לעיוני ודאי לא קשה מידי. מב. **ובדבריו** מתורץ מה שהקשה המהר״ל (גור אריה) מדוע הוצרך יוסף להזהירם יותר מיעקב. ויישב שודאי שעיקר אזהרתו שלא יריבו על מכירתו וכמש״כ רש״י (בראשית מה כד), ורק שינה לשונו לאל תרגזו ולא אמר להם אל תריבו לרמז כל צורת הרגזת הדרך ואף בד״ת. ובכתב סופר (פר׳ ויגש) כתב שידע יעקב כי אם אין קמח אין תורה, וטרדת המזונות לא תאפשר להם לעסוק בעומק העיון ולא הוצרך להזהירם. ורק בחזרתם כשנשאו כל טוב הוצרך יוסף. והחיד״א בפתח עינים כתב בשם הגאון רבי יונתן אייבשיץ לפרש מדוע יעקב לא ציוום, כי יעקב סבר שיוסף מת ונתבטלה ההבטחה שלא ימותו זרעו בחייו. ואף השבטים בחשש מיתה עומדים ככל אדם. וא״כ חייבים ללמוד בכל יום תורה משנה ותלמוד, כמבואר בקידושין (ג.) לעולם ישלש אדם שנותיו וכו׳ וכשיטת תוס׳ שם (ד״ה לפ) שחייב לשלש לימודו כל יום ששמא ימות למחרת. אך יוסף שידע שהוא חי ואם כן ההבטחה לאביו שלא ימותו זרעו בחייו בעינה עומדת, ואינן מוכרחים ללמוד בכל יום הלכה, ויכולים להשלים לימוד זה בימים הבאים. מג. **וראה** תוס׳ (ד״ה ופין). [ראה אור החמה ששמא בקשת אלישע מאליהו להיות פי שנים וכו׳ לפי דרגתם בשעה זו נחשב כדברים בטלים, וכעי״ז כתב בעין אליהו שלימדו אז קודם פטירתו את דרכי ההנהגה עם הציבור כמו שמצינו (כתובות קג:) ברבינו הקדוש קודם פטירתו שלימד את בנו]. מד. **ראה** מהרש״א שנרמזו ד״ת בייתור הלוך או מלשון הלכה, או מדבר שנצטוו בו בהליכה כאמור ׳ובלכתך בדרך׳. מה. **והביאו** המשנ״ב שם (סק״כ). מו. **החתם** סופר (דרשות דף רעט פ) ביאר ע״ד רמז משם רבו ההפלאה שמי אשר רוצה לקפוץ בקדושה לא יצלח, שצריך להתקדש מדרגה אחר מדרגה. מז. **כמה** ביאורים נאמרו בדבר. י״מ ששותה מכוס קידוש (רש״י שבת שם). וי״מ ע״י שנותן בנרות עינו בזמן קידוש (משנ״ב סי׳ רעו ס״ק מח). וי״מ שמשים מהיין בתוך עיניו (ריטב״א שבת שם, תוס׳ פסחים ק: ד״ה ידי). מח. **ראה** במתת אלהים שכתב שדוחק לומר שבפעם א׳ מתרגל, ולכן הביאו תירוץ נוסף. מט. **וכן** הקשה בא״ר (או״ח סי׳ שפ ס״ק ג). וברע״א (שבת קיג:) משם שיח יצחק בסוף חגיגה. נ. **האם** עובר משום מעשות דרכיך, ופסיעה גסה היינו יותר מאמה (רש״י שם). נא. **ראה** בספר מתת אלהים שהשיג על תירוצו של התועפות ראם והעלה בקושיא. נב. **החדש**, והוא מדרשות (דף פו ע״ד ד״ה וכמסכת).

של חול ומותר בשבת, והוא השיבו ששרי בחול כיון שמהדר בקידוש ומותר ואכן נחשב כהילוך של חול וא"כ אסור בשבת[נג].

טעם איסור ההליכה בלילה

לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב. רש"י כאן ביאר ג' טעמים בחשש ההליכה בלילה: לסטים, בורות, חשש עלילות שיאמרו שהוא מרגל או גנב. ובפסחים (ג.) כתב חיות ולסטים. ובב"ק (טז.) הוסיף מפני המזיקין[נד].

יא.

מדוע אצל ר' פפא לא שייך טעם 'מזוני'

ר' פפא כל פרסה ופרסה אכיל חדא ריפתא קסבר משום מעיינא. רש"י (ד"ה כל) ביאר שר"פ היה בעל בשר[א] ולא שייך בו טעם מעיינא, ולכאורה היה לו לחשוש משום מזוני, ע"כ שסבר משום מעיינא. ובשפת אמת כתב שלולי דברי רש"י היה נראה לפרש, שמחשש מעיינא אין להרבות באכילה בפעם אחת, אך מעט מעט אינו מזיק לבני מעיו ולכן אכל ר"פ כל פרסה לחם אחד[ב].

בירור גירסת הגמרא

כל המרעיב עצמו וכו' מרעב מיבעי ליה. בפשטות הגמ' נראה שכוונת הגמ' שהיה לו לכתוב 'מרעב פדך ממות'. אך המהרש"א הקשה שוודאי 'ברעב' הכוונה לזמן רעב, ולכן ביאר עפ"י גירסת הרי"ף 'פדך ממות, מרעב מיבעי ליה', שאמנם מה שכתוב 'ברעב פדך' מובן שהכוונה לזמן רעב, אך שאלת הגמ' היא על הסיפא דקרא, שהיה לו לכתוב 'ברעב פדך מרעב' ומדוע שינה וכתב ממות, ולכן דרשו שפודהו ממיתה משונה[ג].

כיצד שימש יצחק בזמן רעב

אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון. המפרשים הקשו מיצחק אבינו שבהיותו בגרר שימש כנאמר 'ויהי יצחק מצחק'. ונאמרו בזה כמה תירוצים.

הר"א מזרחי (מקץ מפ נ) תירץ שבמקום מגוריו לא היה רעב[ד]. והמהרש"א תירץ שהיה זה לאחר כלות הרעב כמודגש בפסוק 'ויהי כי ארכו

נג. וע"ע בתוספת שבת (סי' שפ סק"ג). **נד. וכ"כ** תוס' פסחים (שם) מזיקין ופחתים, ויש לדון בנפק"מ בדבר כגון בשני אנשים שאין חשש מזיקין אם לא במקומן (נדה"מ ג:), וכן בורות שאין חשש בעירו (תוס' כ"ק ס:) ראה תוס' (פסחים שם) שביארו הצורך בב' פסוקים 'הבוקר אור' והפסוק 'לא תצאו איש מפתח ביתו', וכתבו שהבוקר אור צריך לעיר אחרת ואף כשאין מזיקין אך יש פחתים. וקרא דלא תצאו צריך כשהוא בעירו ומפני המזיקין. וראה מג"א (סי' קי סק"י), ומחצית השקל (שם). **א. והביא** רש"י מקור לכך שהיה בעל בשר מהגמ' (סד.), והאחרונים העירו שיותר מפורש הדבר בגמ' פסחים (פט.) שבזמן שאכל ר"י לחם אחד אכל ר"פ ארבעה לחמים (יעב"ץ, רש"ש). **ב. ראה** כעי"ז בשיטה לבעל הצרורות. **ג. בעין** אליהו ציין לתוס' ב"ב (י. ד"ה ומיזו) שרוב דברים אין בכוחן לעזור לאדם בעוה"ז כי אם בעוה"ב. ומצוה שמצילה לאדם ממיתה משונה מבטא הדבר שמצוה חשובה היא. **ד. והט"ז** (סי' תקעד ס"ק ג) הקשה עליו מדברי רש"י (נדה"מ כו יב) שמבואר שהיה במקום שנת רעבון. **ה. כ"כ** בעין זוכר לחיד"א (מערכת ג תוס קג) והביא דוגמתו מהריטב"א (מגילה כח.) והר"ן (סוף"ק דע"ז). וראה עוד ברכ"י (או"ח סי' תקנ ס"ק ג) שדן בלשון 'איסור' שמצאנו דוגמתו שהוא רק ענין חסידות. אך הביא מדברי הא"ר (סי' רמ סק"כ), שהעיר שלא שייך לשון 'אסור' בדבר שהוא משום חסידות, ופירש דברי התוס' באופן אחר. [וע"ע שדי חמד כללי הפוסקים (סי' עז תוס' יב) ובית האוצר (מ"ת קלג קפט)]. וכהבנה זו בתוס' נראה אף במהרש"א (סי' הלכות) שכתב שלמדים ממדת חסידות למי שיש בנים מיוסף שהחמיר אף כשאין בנים, ועוד כתב שיוסף לא היה מצווה בפו"ר שהיה קודם מתן תורה ודינו ככן נח, ולכן היה חייב מעיקר הדין לפרוש. ומבואר בדברי המהרש"א שב"נ אף קודם מ"ת היו פטורים ממצות פו"ר. וכ"כ גם בחגיגה (ג:). אמנם המצפה איתן והמל"מ (מלכים פ"י ה"ו ד"ה ולמיתי לרבותינו) תמהו בזה מגמ' בסנהדרין (נט.) שמבואר שעד מ"ת היו חייבים ורק במ"ת נתחדש שישראל חייבים וב"נ פטורים. [ראה גם גבורות ארי שרצה לומר כמהרש"א אך דחה זאת מכח קושיה זו], וכן הקשה על המהרש"א בשושנת יעקב, ובתפארת בחורים, ובכתית למאור. וליישב דבריו עי' בשו"ת בנין ציון החדשות (סי' קמח). וכן בגבורות ארי נקט בתוס' שסוברים שלעולם אינו אסור רק ממדת חסידות, והקשה על כך ונחלק שודאי הוא איסור גמור. **ו. בשם** אהרן תמה איזו מדת חסידות היא לבטל פו"ר, והרי החסידות היא לקיים את אשר נצטוה. **ז. ולפי"ז** תירוץ תוס' כתירוץ הרא"מ שהובא בב"י שללוי הותר כיון שעדיין לא קיים פו"ר, ויוסף החמיר ממדת חסידות. אמנם הב"י הקשה על תירוץ הרא"מ שא"כ גם ליוסף מותר שאף לו לא היתה בת, אך בתוס' מבואר שאה"נ מעיקר הדין היה מותר והוא החמיר. וראה בדעת זקנים לבעלי התוס' עה"ת (מקץ מפ נ) שכתבו שלוי הותר כיון שלא קיים פו"ר ויוסף סבר כמ"ד (יבמות סה:) שגם בב' בנים קיים פו"ר ולכן אסר עצמו. ובחתם סופר (עה"ת שם) כתב שלוי היה בא"י, לכן היה דינו כישראל שמקיים פו"ר רק בבן ובת. אך יוסף שהיה במצרים היה דינו כב"נ המקיים פו"ר אף בבן אחד. וברע"ב (עה"ת) כתב שיוסף לא ידע מההיתר דחשוכי בנים. וראה בעיון יעקב שליוסף היתה בת וכלשון רש"י (ויגש מד יט) 'וכי בתך אנו מבקשים', וכ"כ גם בספרו שבות יעקב (מ"ג סי' ג) וכן כתבו בבן יהוידע ובעין אליהו שנולדו עם מנשה ואפרים תאומות כמו עם שאר השבטים. אך בפתח עינים ובילקוט הגרשוני דחו תירוץ זה. **ח. וכ"כ** ב"ח (סי' תרעד). **ט. אך** ראה מור וקציעה, ושפת אמת שפקפקו בזה האם מותר כשיש צער לאומות. וראה עוד במשך חכמה (ויגש מו ז) שדייק מלשון הפסוק 'בניו ובני בניו אתו בנותיו ובנות בניו וכל זרעו' שהפסיק בתיבת 'אתו' בין הבנים והבנות לרמז לדינו של ר"ל שצריכים לפרוש בשני רעב. **י. וכ"כ** הר"ן והוסיף שמה שלא חשו האחים על יוסף משום שידעו שהוא בריוח. והב"י (סי' תקעד) תמה בדבריו שהרי שבעה או תשעה חדשים קודם שירדו למצרים [שאז נולדה יוכבד] כלל לא ידעו מקיומו של יוסף, ובשפת אמת כתב שעכ"פ חשבו שממנ"פ אם מת הוא אין מה לחוש עבורו. ואם חי, הוא במצרים ושם הלא יש מזון. אמנם ראה ברכ"י (או"ח סי' תקעד סק"ג) שתירץ בשם אביו, ע"פ דברי הר"ן דאמרינן פרק יש נוחלין (ב"ב קכ.), יוכבד הורתה בדרך ולידתה בין החומות, ולפי גירסא זו שהיא גירסתנו, ודאי שירדו למצרים עם נשותיהם רק לאחר שהתוודע יוסף אל אחיו. וכן תירץ בנחלת יעקב, וכן הביא בפתח עינים שנקט שעיבור יוכבד היה כבר בדרך כאשר כבר ידעו מגדולתו של יוסף, ואף שלכאורה קשה היאך שהו ט' חדשים בדרך, כבר תירץ בספר כתית למאור שנולדה בין החומות לאו דוקא אלא נולדה במצרים כמבואר ברשב"ם (ב"ק קכ.). וראה מהרש"א שהביא (משם פענח רזי) בסגנון שונה שהאחים אינם נאסרין בגלל יוסף שהוא יחיד. וראה בעין אליהו שכתב ע"פ דברי הפרשת דרכים (דרוש ח) שיוסף ואחיו נחלקו אם דינם כב"נ או כישראל אף להקל [וזה מה שנחלקו במפרכסת עי"ש], ולכן יוסף הצטער בצערם כי סבר שאף הם עדיין דינם כב"נ. **יא. אמנם** י"א שרק האבות שמרו כל התורה ולא השבטים ראה תשו' רמ"א (סי' י) ושדי חמד (כללים ג ח). ומה גם למש"כ בנפש החיים (ש"ג פכ"ח, ופפרקים פ"ז) שלא שמרו רק לפי תקוני העולמות ולפעמים עברו ולא קיימו, יעו"ש. **יב. וכ"כ** הדרישה (סי' תקעד), ודבר זה גופא שנוי במחלוקת. הב"י וכ"פ התירו בליל טבילה. אך המג"א (שם סק"ה) כתב שאדרבה הירושלמי הוא הגבלה לחסוכי בנים שרק בליל טבילה. וכן נטה החתם סופר (יו"ד ס"ס סי' קע). אך יעוין בפמ"ג (שם) שציין נגד דברי המג"א, להדברי דוד שהביא הא"ר שמשמע שכל שאין לתענוג מותר, וכן לדברי הח"מ וב"ש באה"ע (סי' כה) שהביאו הא דליל טבילה שרי. ועי' פ"ת שם. וכמו"כ עיין בבגדי ישע (שם) שתירץ קושיות המג"א על השו"ע. וכן במ"ב (שם סקי"ח). ועוד יעויין בח"ס עה"ת (סו"פ ויגש) מש"כ לפרש דברי השו"ע ומסיים דאפילו איסור ממידת חסידות ליכא בליל טבילה עיי"ש, ובשו"ת קרן לדוד (סי' סג). **יג. ראה** כעי"ז בחיד"א בשו"ת חיים שאל (מ"ג סי' מח) שהביא שהקשו איך למדו מיוסף הרי כיון שעדיין לא קיים פ"ו דלא היה לו בת, היה מותר. ותירצו, כיון שכתוב 'בטרם תבוא' נלמד מזה שבעלמא אסור אף שליוסף היה מותר. וראה כעי"ז

לו שם הימים'. והמהר"ל (גו"א שם) כתב שעדיין לא קיים פו"ר ולכן מותר כמבואר לקמן התר לחסוכי בנים. וכ"כ הריב"א עה"ת (נכלמים כו ח), והוסיף וכתב תירוץ נוסף שליל טבילה מותר, ועוד שאותו רעבון של יוסף היה בכל העולם כלו אבל רעב זה לא היה אלא בארץ ההיא.

כיצד לוי שימש בזמן הרעב

שנאמר וליוסף ילד שני בנים בטרם וכו'. הראשונים הקשו כיצד שימש לוי בזמן הרעב שהרי יוכבד נולדה בין החומות (ב"ב קכ.) וכמה תירוצים נאמרו בזה.

א. תוס' (ד"ה שמור) תירצו שאינו איסור גמור, ורק מדת חסידות ואמנם יוסף החמיר, ולוי לא. ובהבנת דבריהם נחלקו האחרונים, ונאמרו כמה ביאורים. א. יש שפירשו שכוונתם שלעולם אין איסור אלא ממדת חסידות ואף שנקטו לשון 'איסור' מצאנו דוגמתו שהוא רק ענין חסידות[ה]. ב. השפת אמת פירש שקודם מתן תורה היתה זאת מדת חסידות, אך היום זהו איסור גמור. ג. המהרש"א (מ"ק) ביאר דבריהם שודאי בסתם, הוא איסור גמור, וכוונתם רק ביוסף ולוי שעדיין לא קיימו פו"ר והם מותרים כ'חסוכי בנים', וע"ז אמרו שמ"מ יוסף החמיר ממדת חסידות[ו] ולוי לא החמיר[ז], ומה שלמדה הגמרא לאיסור מיוסף, משום שאם לא שהיה איסור כשיש בנים, לא היה שייך מדת חסידות כשאין בנים[ח].

ב. הריטב"א תירץ שעל רעב של גוים אין לנו להצטער[ט]. ויוסף אסר עצמו לפי שהיה סבור שאביו ואחיו ברעב[י].

ג. הב"י (סי' תקעד) תירץ שהיה קודם מ"ת ועדיין לא נאסר, ומה שלמדו מיוסף הוא אסמכתא בעלמא. והמהרש"א הקשה על תירוצו, כיון שאסור לאחר מ"ת א"כ ודאי אף לוי קיים שהרי קיימו האבות כל התורה[יא].

ד. המהרש"א כתב לתרץ עפי"ד הירושלמי (הובא בנ"י שם) שבליל טבילה מותר. וא"כ י"ל שיוכבד נתעברה בליל טבילה ויוסף החמיר אף בזה[יב].

ה. הנצי"ב (במרומי שדה) כתב שהשבטים היו בא"י ושם לא היה הרעב חזק, ואף שחסרו מאכלי עשירים, אך מאכלים פשוטים לעניים היו ורוב הציבור לא חש כ"כ ברעב, והיה מותר לשמש.

ו. הגבורות ארי תירץ שודאי גם יוסף וגם לוי כיון שלא היתה להם עדיין בת ולא קיימו פריה ורביה מותרין היו לשמש, ולימוד הגמרא הוא מקרא יתירא ד'בטרם תבוא שנת הרעב' שבא ללמד על אחרים שקיימו פריה ורביה שאסורין[יג].

ז. בפתח עינים הביא מהרא"ש (עה"ת) שבמקום שיעקב ובניו גרו לא היה כלל רעב. והלכו רק כדי שלא להתראות בפני עשו וישמעאל (כדלעיל ט:)[י].

ח. עוד כתב משם רבינו יהודה חסיד ורבינו אפרים שרק ליוסף שידע בנבואה ע"י חלום פרעה שיהיה רעב היה אסור לשמש, אבל ללוי שלא ידע מנבואה היה מותר[יו].

ט. עוד תירץ בשם ר' יהודה החסיד שרק יוסף שידע מתי יסתיים הרעב, אסור, אך לוי שלא ידע אימתי יסתיים הרעב, מותר, לפי שעד מתי ימתין[יז].

הרי אין למדים מקודם מתן תורה

אוצר החכמה

בתוס' מו"ק (כ. ד"ה מה) כתבו בשם הירושלמי שאין למדין מקודם מתן תורה. והאחרונים[יח] האריכו ממקומות רבים בש"ס שלמדו הלכות מקודם מ"ת. ובמהרש"ם (מ"ב ס' רכד סוס יב) כתב. א. שאולי הבבלי חולק על הירושלמי בכלל זה[יט]. ב. שאינו כלל מוחלט ובמקום שיש טעם וסברה, למדים אף מקודם מ"ת[כ]. ובאחרונים נאמרו חילוקים נוספים, י"א שרק גוף מצוה לא למדים אבל פרטים ודרכי קיום למדים[כא], וי"א שאם אין לנו לימוד מאחר מתן תורה, למדים מקודם מתן תורה[כב].

תשמיש המטה בשאר צרות

הרמ"א (סי' רמ ס"ג) כתב שה"ה בשאר צרות נאסר תשמיש המטה. ונחלקו האחרונים בכוונת דבריו. העולת תמיד (סק"ו) נקט שכוונתו לכל צרות שגוזרין עליהם תענית (כמבואר בסי' תקעו) וא"כ נמנה ביניהם גם כותים שבאו לערוך מלחמה עם ישראל[כג].

אבל בשיירי כנסת הגדולה כתב שמקור הרמ"א הוא מהירושלמי[כד], ולא אסר בכל הצרות שמתענין עליהם, אלא דוקא צרות דומיא דרעב כגון על הירקון על השדפון ועל החסיל והארבה והמזונות שכל אלו דומים לצרת רעב, אבל בצרות אחרות כדבר וכיוצא בהם שלא דומים לרעב לא נאסר תשמיש המטה.

טעם האיסור

רש"י (ד"ה מקור) כתב שצריך לנהוג צער בעצמו, והיינו להשתתף בצער הציבור, וכן משמע מהמשך הסוגיא. ובמאירי הביא מירושלמי שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבנו של עולם והוא בונה[כה]. ובאחרונים דנו שנפק"מ בין הטעמים, האם מותר לחשוכי בנים שלא קיימו פו"ר, יתכן שלטעם הירושלמי נאסר גם להם[כו]. וכן כשאינו משמש רק לקיום המין או בשביל שיצרו תוקפו[כז]. וכן כשאין אשתו יכולה ללדת[כח].

בהגדרת האיסור

דעת תוס' [להבנת חלק מהאחרונים, ראה לעיל] שהוא רק מדת חסידות, אך דעת רוב הפוסקים [כנראה בלשון השו"ע והרמב"ם] שהוא איסור גמור, ומ"מ כתב רבינו ירוחם (מולדות מדס נתיב יח חלק ג) שכתבו הגאונים למנותו בין איסורין דרבנן שאין בהם עונש, וכגון האיסור למלאת פיו שחוק, ולישן ביום יותר משינת הסוס, וכיוצא בהן שאין עליו לא מלקות ולא נדוי אלא קורין אותו עובר על תקנת חז"ל[כט].

מה נקרא רעב

בשו"ת בית יהודה (חו"מ סימן מ) נסתפק ממתי נקרא רעב לענין איסור תשמיש המטה, וכתב לדמותו למבואר (ב"ב נה.) שאין יוצאין מא"י לחוצה לארץ אלא אם כן עמדו סאתיים בסלע, והיינו שהשער הבינוני הוא ד' סאין בסלע וכשהוקר ונכפל ורק סאתיים בסלע הוי רעב ויוצאין לחו"ל, וכ"ש לענין איסור תשמיש שבמצב זה נקרא רעב. ובשו"ת משפטים ישרים (מ"מ סי' פ) נחלק עליו, וכתב שהכל לפי הענין, אם רוב או מחצה מבני אדם לנים ברעב ועוברים ימים ושבועות ברעב ובצמצום אז נאסר, ואם לאו, שהעולם בריוח ורק מחיר המחיה עלה, אין איסור בזה כלל.

מי נקרא חשוך בנים

חסוכי בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון. נחלקו הראשונים בביאור מימרא זו. רש"י ביאר (נד"ה חסוכי) שהכוונה למי שלא קיים פו"ר[ל]. וכ"כ בערוך (ערך 'חסך') והוסיף שהוא מלשון הפסוק (בראשית כג יג) 'ולא חשכת את בנך'. ומלשונם נראה שאף אם יש לו בן או בת, כיון שלא קיים פו"ר בבן ובת מותר לשמש[לא]. אך דעת הט"ז (סי' תקעד סק"ג) שאם יש לו בן או בת אסור, ורק כשאין לו בנים כלל שרי[לב]. **אמנם** הריטב"א הקשה על פירוש זה שלא מצינו בשום מקום לשון זה, וגם אינו לשון יפה[לג], לכך גרס 'חשוכי בנים המשמשין מיטותיהן', והביאור, חשוכים - מלשון (משלי כג יט) 'בל יתייצב לפני חשוכים' שאין בניהם יוצאין כשורה, אלו המשמשין בזמן רעב. ולפי ביאורו לא נזכר כלל בגמרא היתר לחסוכי בנים. כי אם שעונש המשמשים בזמן רעב, שיהיו בניהם חשוכים ואינן מוצלחים[לד].

באור החיים עה"ת (שם) שהשיג על תירוץ התוס', שהרי לוי נקרא 'איש חסידך' ולא מסתבר שלא ינהג במדת חסידות. **יד. והחיד"א** הקשה עליו שזה רק בהליכה הראשונה. אך בהליכה השניה כבר רעבו. **טו. והקשה** על תירוץ זה שלשונו של ר"ל אסור לאדם לשמש, משמע לכל אדם אפילו אינו נביא. ועוד שלפי דבריו יתבטל לעולם האיסור. **טז. ראה** כעי"ז מהר"ל בגו"א (עה"ת שם) שמשמע מדבריו שיוסף ידע שעתיד הרעב להסתיים בזמן מסוים, ולכן אין לו ההיתר דחסוכי בנים. אך לוי לא ידע זמן סיום הרעב ולכן מותר לו. אך החיד"א בפתח עינים דחה זאת שא"כ נפל כל האיסור ולעולם מותר. **יז. ראה** בבית האוצר לר"י ענגל (כלל ו סק"ז ענ' ה: ופקי"ב ענ' ז:). **יח. ראה** שאילת שלום על השאלתות (חומ מ). **יט. וכ"כ** בעין רואה ובמראה פנים לירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ז), ביפה מראה (מעניים פ"ג), ביפה תואר בראשית (פל"ג), ובשו"ת שבות יעקב (מ"ת סי' כו שם מחלת מכמה). ועי' תורת נביאים (פי"ג), ובהעמק שאלה לנצי"ב שאילתות ויחי. וכן למש"כ הב"י (סי' תקעד) שהוי רק לימוד בגדר אסמכתא, וא"כ אין זה לימוד גמור. **כ. כפתור** ופרח (פ"ג). **כא. שאילת** שלום לשאילתות (ויחי סוס מה). **כב. וכן** נראה בלבוש (סעיף י"ב). ומב"ש באה"ע (סי' כה סק"ו). אמנם יש לעיין מעירובין (סג:) ותוס' שם (ד"ה כל זמן). **כג. ראה** גם בברכי יוסף (סי' תקעד סק"ג). **כד. ראה** כעי"ז במדרש תנחומא (פרי נח סוס יג). וכ"כ בפני משה (פ"ג ה"ו) ומתנות כהונה (למדרש רבה פל"ג סי"ב). ובדעת זקנים עה"ת (נח ז ז). וראה בבן יהוידע טעם נוסף שבזמן רעב חלק מהאנשים אינם משמשים ולכן צריך הוא להשתתף עמם, ועוד ש'מיטרא בעלה דארעא' (לעיל ו:) ולכן כמו שאין הזיווג של המטר והארץ, כך ימנעו האנשים מזיווג. [ראה חתם סופר בשו"ת (מ"ז סי' לד) שהביא מקבילות בין זיווג הקרקע והאנשים]. ובשארית הברכה כתב עפ"י המבואר לעיל (ח.) ש'יהיב שובעא לחיי יהיב' וכשם שהשובע סימן לחיים, כך אף להיפך כשאין שובע זה סימן למעט חיים. ראה עוד באור החיים עה"ת (במדבר ג לט) שנראה שם טעם מחודש. **כה. אמנם** דחו זאת שהרי הירושלמי עצמו גם הביא היתר זה. **כו. ראה** שערי תשובה (סי' תקעד) ומשנ"ב (סי' רמ ס"ק מו) שהביאו דברי הט"ז (עה"מ) שמותר ולטעם הירושלמי לכאורה אסור, ראה תהילה ליונה, מש"כ מספר באר משה. **כז. דברי** שלום (מ"ת סי' לג) ותלה בזה גם מחלוקת האחרונים לעיל אם בכל צרת רבים אסור. **כח. וכן** העתיק הב"י (יו"ד סי' קנו סוס ג). **כט. וכ"נ** ברמב"ם (מעניות פ"ג ה"מ). ואם האיש קיים פו"ר אך אשתו בזיווג שני עדיין לא זכתה לזרע, האם מותר משום שרוצה חוטרא לידה [כלומר בן שיסייע בידה בזמן זיקנה], ראה בשע"ת (סי' תקעד) שדן בזה ונטה להקל. ובשפת אמת נטה להתיר וביאר עפי"ז התירו של לוי לשמש לפי שלאשתו לא היה בנים. **ל. כ"כ** הרא"מ (בהגהות מג נ) הו"ד לעיל. **לא. וכ"נ** קצת ברש"י שברי"ף, וכן מבואר בר"י מלוניל, במאירי, בשאילתות (כה), וראה משנ"ב (סי' רמ ס"ק מז) שפסק כדעה ראשונה דלא כט"ז. וראה שו"ת שבות יעקב (חלק ג סימן נ), שנחלק על הט"ז. והאחרונים העירו על הט"ז ממה שהעלה בעצמו בספרו דברי דוד (עה"מ פ' מקץ) שדוקא תשמיש לתענוג בעלמא אסור, אבל לקיום המין או דיצרו תקיף עליו ויש חשש השחתת זרע אין איסור ודבר זה בכלל חשוכי בנים, וכמובא בשערי תשובה שם יעו"ש. וראה בגבורות ארי שהקשה שלא צריך הפסוק לומר שנולדו לו קודם שני הרעב דאפילו נולדו בשני הרעב נמי שרי, כיון דלא היו לו בנים קודם לכן, ותירץ דהני מילי באין לו כלל אבל אם יש לו אפילו אחד אסור לשמש מטתו בשני רעבון, ולכן הדגיש הפסוק שנולדו שניהם קודם הרעב דאילו בשני הרעב כיון שנולד לו אחד שוב היה אסור לשמש, ומבואר שסבר כט"ז. אך שוב הקשה שכיון שקי"ל שרק בבן ובת מקיימים פו"ר, א"כ שרי ליוסף. לכן פירש שודאי ליוסף היה מותר לשמש בשני רעבון כיון שלא היה לו עדיין בת ולא קיים פו"ר, ומה שאמרו בגמרא מהפסוק 'בטרם תבוא שנת הרעב' אין הכוונה ללמוד על יוסף עצמו, לומר שבשנת הרעב היה אסור לו לשמש, אלא הלימוד רק מהקרא יתירא בעלמא הוא ללמוד על אחרים שכבר קיימו פריה ורביה שאסור לשמש בשני רעבון. עי"ש דוגמאות לכך. וראה רש"ש שתלה הדבר בדברי הרשב"א והנמוק"י (יבמות סד.) בשהה עמה עשר שנים ולא ילדה שמגרשה, שכתבו שכל שיש לה ולד אחד אין כופין. ובכתית למאור רצה להביא ראיה לט"ז מאיסורו של נח לשמש אף שלא היו לו בנות. אך דחה שהלא אף לבניו נאסר ולהם לא היה ילדים כלל, וע"כ ששם עדיין לא נצטוו בפו"ר, כי מה שמוזכר אצל אדם ונח קודם המבול הוא רק לברכה ולא לציווי, ורק אחר המבול נצטוו (רמב"ן נהדרין נט.). ובשם אהרן כתב שהאיסור במבול לא היה מדין צער אלא מצד שאין השכינה שרויה במקומה שאסור אז בתשמיש (כמבואר עירובין סג.), וכיון שנשתנו סדרי בראשית (וכן בנהדרין קח:) שהחמה יצאה במערב ושקעה במזרח, ואף השכינה שינתה מקומה ממערב למזרח [עפ"י ב"ב (כה.) ש'צבא השמים לך משתחוים', השמש בשקיעתה משתחוה לשכינה] לכן נאסרו אז בתשמיש, [ראה שדייק כן מרש"י עה"ת בראשית (ו יח. ז ז) שבציווי לא מוזכר טעם ורק כשנח עשה זאת הזכיר רש"י טעם שהעולם בצער]. **לב. נראה** כוונתו שהגדרת אדם שאין לו בנים כמנוע בנים אינה לשון יפה. **לג. בפשוטו** הוא עונש, אך אולי כוונתו כעין שכתב בספר מעיל צדקה [לבעל מדרש תלפיות] (סי' תקנ) שמחדש פירוש חדש, לפי דעת המפרשים שאסרו רק בשני רעבון [ולא בצרות אחרות, ראה לעיל], לפי שטעם האיסור הוא משום שהמשמש רעב מוליד בנים חלושי המזג שאינן בר קיימא, ומטעם זה הזהירו רז"ל מאד ע"ז שלא ישמש אדם רעב, וביאר לפי זה שאין איסור תשמיש בזמן מגפה עיי"ש. ושמא זוהי גם כוונת הריטב"א.

מתי אין לפרוש מצרת הציבור

בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן. כתב המג"א (סי' תקעד סק"ו) שדברי הגמרא שאין ללכת ממקום ששרוין בו בצער ולפרוש מן הציבור, הוא רק כאשר יש בידו לתרום להצלתם בגוף או בממון.

מי הם המלאכים ומה מטרתם

באין שני מלאכי השרת. ביאר המהרש"א שמלאכים אלו הם, האחד מלאך טוב שעומד לימינו. והשני מלאך רע העומד משמאלוי (רמה שבת קיט:), ובנצי"ב כתב (בהעמק שאילה קסג ד) שעיקר מטרת המלאכים היא להעיד על מעשי האדם וכדלקמן, ומי שהוא ראוי וזכאי הם אף שומרים אותו מכל רעיא.

מהו העונש למתעלם מצרת הציבור ומדוע

פלוני זה וכו' אל יראה בנחמת צבור. בעיון יעקב פירש שלא יזכה לראות בנחמת ציון וירושליםיב, והטעם לפי שעיקר הגאולה תהיה בזכות שאף הקב"ה עמנו בצרותינו וכאמור 'בכל צרתם לו צר', וזה האיש אשר לא למד מהנהגת קונו להשתתף עמם בצערם, אין לו הזכות לראות בגאולתן ונחמתן.יג

ביאור ההבדל בין הבינונים והרשעים

עד כאן מידת בינונים וכו'. הריטב"א מבאר שהבדל בין הבינונים והרשעים הוא שהבינונים אף שאינם מצרים בצרת אחיהם אלא אומרים דיה לצרה בשעתה, מ"מ בהגיע הצרה אליהם ישובוליד, אך הרשעים אף כשתגיע הצרה אינם חוזרים, ולכן לוקח הקב"ה הצדיקים מהם שלא יגינו עליהם ולא יחזרו בתשובהיט.

והמהרש"א כתב לבאר שמי שיש לו שלום ואומר מה לי בצרות אחרים כיון שלי יש ששון ושמחה, ואינו חש שמא אף עליו תעבור כוס הפורענות, ואומר לעצמו שימות עוד טרם תבוא אליו הצרה, ולכן עכ"פ עכשיו כשטוב לו שמח הוא, זו מידה בינונית ומתכפר במיתה. ככתוב 'אם יכופר העון הזה עד תמותון'מ. אך האומר שבכל יום יהיה שלום ואינו ירא כלל מפורענות זו מידת רשעים.

ישוב הסתירה בין הברייתות בעונש המתעלם מצרת הציבור

בזמן שישראל שרויין בצער. הריא"ף (נע"י) הקשה ששתי הברייתות סותרות זו לזו, מהו עונשו של המתעלם מצרת הציבור, בברייתא הראשונה עונשו שלא יראה בנחמת הציבור, ובשניה העונש הוא שלא יתכפר כי אם במיתה. וד' תירוצים נאמרו בדבר:

א. הריא"ף חידש ש'אם יכופר העון' אין הכוונה לעון הפורש מן הציבור, אלא שעון הציבור לא יתכפר עד שימות איש זה, וע"כ ימות מהרה ולא יראה בנחמת הציבור.

ב. בעין אליהו תירץ שהברייתא הראשונה מדברת בצרת כל עם ישראל. ואף אם אין תפילתם כראוי יענו וינצלו כדלעיל (מ.) 'ויפתוהו בפיהם' ואעפ"כ 'והוא רחום יכפר'מא. ולכן עונשו שהוא לא יראה בישועה כשתגיע. אך הברייתא השניה עוסקת בצרת ציבור מסוים אך לא כלל ישראל, ואין ברור שיוושעו ויענם ה' ולכן עונשו חמור יותר.

ג. עוד כתב שהברייתא הראשונה היא כשאינו מצער עצמו אך גם אינו מתעדן בהנאות. ובברייתא השניה מדובר באדם האוכל שותה ומתענג, ולכן עונשו חמור יותרמב.

ד. הברייתא הראשונה מירי שעוזב את המקום שבו שרויה הצרה. אך הברייתא השניה מדברת שעודנו גר שם ומתעלם מהתעניות והתפילותמג וזה חמור יותר.

מדוע משה רבינו לא היה בצערם של ישראל אלא רק נשתתף עמם

יצער עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו. ביאר המהרש"א שכוונת הגמ' שאף כשאדם אינו בצער, חובה עליו להצטער עם אחרים, כגון יוסף שבודאי לא היה לו רעב ומ"מ נמנע מלשמש מטתומד. וכן במשה רבינו שידע בנבואה שעתידים לנצח ומ"מ נשתתף בצערמה. ובשפת אמת ביאר שהלא משה וישראל היו מוקפים בעננ כבוד. ועמלק לא נלחמו כי אם באותם שפלטם הענן וא"כ משה כלל לא היה עם אותם שהיו בצער ומ"מ הצטער עמהמו.

זמן העדות ועל מה מעידים

מי מעיד בי. בדברי הגמ' מובאים ארבע סוגי 'עדים', אבני וקורות ביתו, שני מלאכים המלוים לאדמז, נשמתו ואבריומח. והמפרשים העירו כמה נקודות ונפרטם.

הרשב"א (גיליון מגדות) כתב כי מילת עדות היא מושאלת, והכוונה כאן כאשר מתפרסם דבר נעלם, או עכ"פ כשניכר על ידו וממנו באומד הדעת, אף בלא פרסום, זהו הקרוי כאן עדות. וזה ביאור לשון הגמרא כי אבני ביתו יעידו בו, שכאשר מתעדן הוא בהצנע א"א שלא יתפרסם הדבר בהרגשת שכניו. והשני הוסיף עדות המלאכים היינו שיכשל במעשים ע"י שתוסר ממנו ההשגחה ושמירת המלאכים ועי"ז יתפרסם ענינו. והמ"ד שהוסיף נשמתו רצונו לומר שאף אם פעמים הרשעים זוכים שחייהם בשלוה תמורת המצוות שעשו, אך עכ"פ בעולם הנשמות תעיד הנשמה ויענש הנפש. ומ"ד שהוסיף אבריו הכוונה שלעתים יענש בגופו ובזה יתפרסם ענינו.

המהרש"א העיר שאמנם אבני ביתו מעידים עליו בחייו, לספר בחוץ את אשר מתחולל פנימה, אך שאר ג' העדים הם עדות שלאחר פטירתומט. ואינם שייכים לסוגייתנו והובאו כדרך אגב. וביאר שהמלאכים מספרים על מעשיו שעשה בקום עשה. והנשמה מעידה על דיבורו. והאברים מעידים על ביטול מצוות בשב ואל תעשה. ועוד ביאר שודאי שהקב"ה הוא העד כמבואר באבות (פ"ו מכ"ג) אך אלו מגידים ומודיעים על כך.

ובמשך חכמה (דברים י יז) כתב שאבני ביתו מעידין על הגזל והחמס שהוא בקניני האדם. ואבריו מעידין על עבירות בפעולות האברים שנטמאו ע"י העון. ושני המלאכים המלוין לו לאדם המה יצר טוב ויצר

לד. **ראה** הערה לקמן לגבי המלאכים המעידין עליו. לה. **וראה** מהר"ל (נתיבות עולם, נתיב הישר פ"ד) שכתב לקמן לגבי המלאכים המעידין עליו. לו. **אך** ראה שפת אמת (עה"ת, פר' שמות, מרמז, ד"ה נתמלט יודיע לרכיו). לז. **וראה** בית אלהים למבי"ט (שער התפילה פרק יז). לח. **אמנם** בריטב"א הישן אינו כן, אך הגיהו כן עפ"י נמוק"י. לט. **בלשמוע** בלימודים ביאר שהבינונים אמנם אוכלים ושותים אך מטרתם בשביל 'שלום עלי נפשי' שרוצים שלוות הנפש, אך הרשעים מתענגים לשם עונג, ולכך חמור יותר. מ. **כתב** הגר"א קוטלר שאת חומר עון זה ניתן ללמוד מכך שפסוק זה מוזכר גם בגמ' יומא (פו.) לגבי מחלל השם שהוא מהעבירות החמורות ביותר, וכאן השוו את מי שאינו משתתף בצער הציבור (סס מ"ג עמ' קנב). וטעם חומר זה ביאר (מצנח ר' אהרן מ"ג עמ' קטו) שכיון ש'בכל צרתם לו צר' ואף הקב"ה שרוי עם ישראל בצרתם לכן המתעלם מכך הרי הוא כמחלל השם. וראה בספר 'סדר היום' (סדר מנחה של שבת) שביאר כעי"ז, והאריך בחובה להתפלל על צרת הציבור. מא. **שאמרה** הגמ' שם שזהו רק בציבור. ונקט שציבור היינו כל ישראל ועי"ש שמביא הוכחה לכך. מב. **וכ"כ** בלשמוע בלימודים. מג. **כך** עולה מתוך דברי המג"א (סי' תקעד סק"ו) והבן יהוידע. מד. **ראה** בעל הטורים שביאר המסורת, וליוסף יולד שני בנים. וליוסף אמר מברכת ה' ארצו (דברים לג יג). בשביל שלא שימש מיטתו בשנת רעבון כדלעיל, זכה ל'מברכת ה' ארצו' כמבואר כאן שכל המשתף עצמו עם הצבור בצרתם זוכה ורואה בנחמת הצבור. מה. **במשנת** ר' אהרן (מ"ע עמ' לג) למד מכאן שהחובה להשתתף עם הציבור היא אף כשאין ההשתתפות מועילה ועוזרת לציבור, שהרי לישראל אין נפק"מ

אם משה יושב על אבן או כר, וטעם הדבר משום שאף הקב"ה משתתף עמם כאמור 'בכל צרתם לו צר', ועכ"פ לא די בהשתתפות במחשבות הלב אלא צריך אף השתתפות במעשים (רמה עלי שור מ"ג עמ' ריב). ומאידך אף בהשתתפות קלה כבר זוכה ורואה בנחמת הציבור (רמה מצנח ר"ג מ"ג עמ' קנד). מו. **ראה** באוהב ישראל (פר' בשלח) שביאר שודאי הגמרא מירי באדם שאין הצרה פוגעת בו, ואעפ"כ צריך הוא להשתתף בצערם. וביאר שאף במלחמת עמלק כיון שבאה על רפיון ידים בתורה (סנהדרין קו.) ואצל משרע"ה לא היה שייך זאת, וא"כ עיקר המלחמה היה בשביל ישראל, אפ"ה היה מצער עצמו בצערן. מז. **המהרש"א** (ד"ה מצנף, וד"ה כל מעשיו) ביאר שמלאכים אלו הם הנבראים ממעשיו של האדם, [וא"כ אין זה שני המלאכים המלוין לו לאדם שהוזכרו לעיל ששם ביאר המהרש"א (ד"ה שמע) שאלו המלאכים המלוים לאדם תדיר וכמבואר במס' שבת (קיט:)]. וצ"ב שבפשוטו מלשון 'שני' וכן מהפסוק כי מלאכיו יצוה לך משמע שמדובר מהמלאכים המיוחדים לשמירה ואין אלו המלאכים הנבראים ממעשיו של האדם, וכ"כ בחיד"א ביוסף תהילות (לח) שהמלאכים השומרים הם מלבד מה שנברא ממעשי האדם. ועי' מגדים חדשים (מצנח סס). וראה עוד בארצות החיים למלבי"ם (סי' ג) מענין המלאכים השומרים. מח. **ראה** של"ה (תורה אור פרשת שופטים) ושיח יצחק (להגרי"ח מבגר פר' נרמשים) מה שביארו בעומק, גמרא זו. מט. **אמנם** ראה ערוך לנר (סוכה נג:) שהקשה ששם מבואר שהיצר מעיד על האדם ומדוע אין זה מוזכר כאן. ויישב בהקדים קושיה מהמבואר בסנהדרין וכן נפסק בטוש"ע ח"מ (סי' ג) ששונא פסול לעדות, והלא היצה"ר נקרא שונא ואיך יכול להעיד על החוטא, על כרחך שמעיד עליו לעולם הבא ואז כבר איננו שונאו, שאינו נקרא שונא רק בעוה"ז כל זמן שהוא מתנגד לאדם ורוצה להסיתו ולהחטיאו. ולכן לא הובא כאן לפי שבסוגייתנו הנושא הוא, מי מעיד באדם בעולם הזה כשנדון בראש השנה כדאמרינן בר"ה (דף יח.), וקורות ביתו או נשמתו שנקראת שוכבת חיקו שזה בעוה"ז כשהיא עדיין בגוף, או ב' מלאכים שמלוין אותו שהוא

הרע מעידין על העבירות שבמדות, היינו כעס ונקימה וכיו"ב. ונשמתו של אדם מעידה על העבירות שהן בשכלי כגון דעות כוזבות.

הקרן אורה ביאר ג"כ שעולה על אחר מיתה אך בסגנון שונה. הד' עדים הם כנגד ד' זמני העבודה שנאמרו בפרשת שמע, בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, בשכבך ובקומך. על שבתו בביתו יעידו אבני וקורות ביתוא. על לכתו בדרך יעידו המלאכים כאמור כי מלאכיו וכו' לשמרך בכל דרכיך. על סדר משכבו תעיד הנשמה בעלותה לבית אביה בעת שנתו. ועל קומו מעידים אבריו אם מתעצל לקום לעבודת בוראוב.

הרמב"ם כתב (תפילין פ"ו ה"ג) 'אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא שהרי יש לו מזכירין רבים והן הם המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנאמר 'חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם'. ובזה ביאר המראה כהן שקורות ביתו זו המזוזה, נשמתו אלו תפילין של ראש המונחין כנגד המח משכן הנשמה, ואיבריו כנגד תפילין של יד וציצית, שהכונה לעדות המלאכים של אלו המצוות.

כיצד מעידים

בבן יהוידע העיר כיצד מעיד האדם על עצמו. והלא אף הנשמה נידונית כמשל החיגר והסומא (נסנהדרין צא.) ואיך תעיד על עצמהג. ויישב שיש באדם נשמה מגלגול קודם וחלק ממנה תוקן כבר ואינה נענשת בעונש החטאים של גלגול זה ולכן יכולה להעיד על פעולותיו של האדם בגלגול זה. ולגבי אבריו כתב שכל עבירה נרשמת ונחקקת בעצמותיוד. ארצ החכמה כמו עדות בשטר שהחוב כתוב ואינם מעידים אלא נקרא ממה שכתוב על גבם.

18/06/2018 אדיח

מה המיוחד בעבירה זו שהעדות הודגשה עליה

ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם. הגבורות ארי העיר שבחגיגה (טז.) מופיעה אותה סוגיא, אך שם זה כלפי כל העבירות, וכאן הביאה זאת הגמרא רק כלפי מי שאינו מצטער עם הציבורה. אך המהרש"א ביאר, כיון שכל הענין להשתתף בצערם הוא משום מראית עין, על כן אפשר שיאמר אדם לעצמו מי מעיד בי כשאוכל ואשתה בצנעה. וע"ז אמרו, אבני ביתו יספרו ויעידו בחוץ את אשר עושה בפנים. ובשפת אמת הוסיף שאף לדעות הראשונים (לעיל י:) שההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין, מתענה עמהם, ובצנעה מותר לאכול, מ"מ אם התחיל איתם את התענית וקיבל על עצמו התענית, לא יאכל כלל.

כיצד מביא ראיה מעוה"ב לעוה"ז

כשם שנפרעין מן הרשעים וכו'. בדברי הגמרא כשם שנפרעין מן הרשעים בעוה"ב כך נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז תמה המהרש"א, 'תלי תניא בדלא תניא', הרי את הפרעון בעוה"ז אנו רואים ואילו את עוה"ב איננו רואים ואיך תלה העוה"ז בעוה"ב, היה לו לומר בהיפך כשם שנפרעין בעולם הזה כך יפרעו בעוה"ב. וכן בדרשת 'ואין עול' לגבי השכר. ותירץ שבא התנא ליישב קושית צדיק ורע לו רשע וטוב לו, וע"ז אמר כשתראה צדיק ורע לו, הוא מפני שכשם שנפרעים מהרשעים בעוה"ב כך נפרעין מן הצדיקים אף על עברה קלה בעוה"ז. וכשתראה רשע ורע לו, אל תתמה שכשם שמשלמים שכר לצדיקים בעוה"ב כך משלמים לרשעים בעוה"זנ.

למה דרשו אמונה על עונש ואין עול על שכר

עוד הקשה המהרש"א, איך משמע לדרוש 'אל אמונה' לעונש ו'אין עול' לענין שכר, וברש"י עה"ת (דנריס לב ד) דרש הכל לשכר, 'אל אמונה' לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא ואף על פי שמאחר גמולם, סופו לאמן את דבריו. ואין עול אף לרשעים משלם שכר צדקתם בעולם הזה'. ומצדד לגירסת הילקוט (המזיגו רמז תתקמג) ששכר ועונש שניהם נדרשו מ'אל אמונה', ומ'אין עול' נדרש המשך הגמ' שהכל נפרט לפניו והוא אומר הן.

ובגבורות ארי העיר שאמנם נמצא לשון אמונה כלפי פורענות כפי שכתב רש"י (שמות ו ט)נ, אך מ"מ יותר היה ראוי לדרוש 'אמונה' כלפי תשלום השכר, ו'אין עול' כלפי עונש, כיון שברוב המקומות אמונה נדרשת לטובה ולא לפורענות. ובעיון יעקב כתב ש'אל אמונה' נכתב סמוך לתחילת הפסוק 'כי כל דרכיו משפט' ולכן דרשוהו על עונש. ו'אין עול' נכתב סמוך לסיפא דקרא 'צדיק וישר' לכך דרשוהו על השכרנ. ובספר חדות יעקבס כתב לבאר הטעם שנקט 'אל אמונה' כלפי עונש 'ואין עול' כלפי שכר ולא להיפך. משום שהעונש שמקבלים הצדיקים בעוה"ז מטרתו שיהיה להם טוב בעולם הבא. וכשמשלם שכר לרשעים בעוה"ז נראה כביכול כעול ששוללם מכל שכר בעוה"ב לכן מדגיש שאין עול אלא שבא לטמא ופותחין לו. ועוד שע"י שמשלם שכרם בעוה"ז לא יאריכו ימים כ"כ ותהיה מיתתם קרובה וטוב להם וטוב לעולם שלא מוסיפין לחטוא.

מדוע אין הרשעים מקבלים שכר מצוות בעוה"ב

כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין. בטעם שאינם מקבלים שכר מצוותם בעוה"ב, כתבו אחרונים כמה דרכיסא. א. מצוות הרשע אינם פועלים ברוחניות כלל ורק נשפע מהם שפע עב וגס בעוה"זסב. ב. לפי שלעולם הולכים אחר הרוב ורובו ככולו, ולכך הצדיק שרובו זכויות נפרע המיעוט בעוה"ז, והרשע להיפךסג. ג. לכל אחד נותן הקב"ה שכרו היכן שחפץ ובמה שרואה את עיקר החשיבות, ולכן לצדיק שאינו מחשיב כלל את הבלי עוה"ז, נותן שכרו בעוה"ב, ולרשע בעוה"ז כי כל חפצו ומגמתו היא הצלחה בעניני העוה"זסד.

ג"כ בעוה"ז או אבריו של אדם שאינם שייכים רק בעוה"ז. **ג. מן** הסתם כוונתו למבואר במקומות רבים (רלה"ה פסח המייס פ"ו פ"ב, ועוד) שמשכן הנשמה במח. **נא. כתב** החפץ חיים (סוס עולם, נתתימת הספר), הלא רואים אנו שאחר פטירת האדם נשארים האבנים והקורות על מקומם ואינם זזים כלל. אך הענין הוא על דרך תמונה, שזה כביכול על גבי תמונה, אלא שבשמים יהיו בתמונה גם כל הפרטים הצדדיים הקשורים להבנת התמונה. עי"ש בארוכה. ובבית הלוי עה"ת (ר"פ נח) אחר שהאריך שפעולות האדם משפיעות על כל סביבתו ואף על הבעלי חיים והאויר כשם שרואים וניתן להרגיש בחוש, כי בבואו למדינה אחרת שהיא פרוצה באיזה פרט, ימצא בעצמו נטיה והמשכה לזה הפרט, יותר ממה שהיה לו כשהיה במדינה אחרת. וכתב שזהו שאמר הכתוב 'כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה', וכפי שביארו כאן, אבני וקורות ביתו מעידים על האדם בשעת הדין, שמכל פרטי מעשיו נעשה שינוי אפילו בעצים הגם שאינו נרגש לעיני בשר, אך כשיביט עליהם לעתיד לבא יתברר על ידיהם כל מעשיו בכל פרט, ובכל מקום אשר יפנה להביט ימצא כתובים וחרותים מעשיו. עי"ש באריכות. וכעי"ז ביאר בבן יהוידע ענין העדות, כך עשית במקום פלוני לפי שידוע שמניח במקום העבירה רוח טומאה והיא גורמת לאחרים לחטוא, ולכן מראים לו המקום שחטא, שיענש אף על אלו שחטאו בגללו. ועוד פירש שיש הבדל בעונש במקום וזמן החטא, שאינו דומה החוטא במקום או יום קדוש, לחוטא במקום ויום חול. **נב. ראה** עוד באור יחזקאל (פ"ה עמ' ה"ה) שעדות ביתו על שלא רומם את הבריאה כפי שצריך וע"ד מש"כ במסילת ישרים (פ"ו) שהרשע הנמשך אחר העולם, מתקלקל ומקלקל העולם עמו. וראה במכתב מאליהו (מ"ג עמ' נו) על עדות הנשמה. **נג. בפתח** עינים הביא ממהרח"ו שהנפש היא החוטאת והנשמה עומדת מבחוץ כמו צל, רואה ושומעת הכל ולכך היא מעידה. וראה בספרו דברים אחדים (דף נג.). ועי' ביפה תלמוד שדן שבדיני שמים אין פסול נוגע וקרוב כמו שכתב בעיון יעקב (סוכה נב.) שהיצר מעיד ואין בו פסול שונא. **נד. ראה** מענין זה במהר"ל דרוש התשובה, ובראשית חכמה (פי"ו מסער היראה). ועי' בספר שב דנחמתא להגר"י ענגיל (עמ' נג) שביאר כעי"ז בהך דנשמתו מעידה עליו שרשום על הנשמה כל תרי"ג מצות, וכאשר פוגם באחת מהן פוגם ברושם ההוא. **נה. וכן** העיר על שינויי גירסאות בין הסוגיות, ששם הגירסא שחכ"א נשמתו מעידה בו ור' זריקא אמר שני מלאכי השרת וחכמים בתראי אומרים אבריו וכאן הגירסא בענין אחר. וכן שם הגירסא 'איזה דבר ששוכבת בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה'. **נו. וכעי"ז** כתב הריא"ף בעין יעקב. והוסיף שזה המשך הגמ' שאומר יפה דנתוני, שהצדיק מודה על כך שנענש בעוה"ז כדי שיקבל שכרו שלם בעוה"ב. **נז. ז"ל** הילקוט 'אל אמונה כשם שמשלם שכר לצדיק גמור שכר מצוה קלה שעשה בעוה"ז, בעוה"ב, כך משלם לרשע גמור שכר מצוה קלה שעשה בעוה"ז, בעוה"ז, וכשם שנפרע מרשע גמור עבירה שעשה בעולם הזה לעולם הבא, כך נפרע מצדיק גמור על עבירה שעשה בעוה"ז, בעוה"ז, ואין עול, כשאדם נפטר מן העולם באין כל מעשיו ונפרטין לפניו ואומרים לו כך עשית ביום פלוני ואין אתה מאמין בדברים הללו והוא אומר הין והן אומרים לו חתום וחותם שנאמר וביד כל אדם יחתום'. וראה מרומי שדה שנקט שיש לשנות גירסת הגמרא עי"ש. **נח. ז"ל** רש"י שם. 'קרוב לענין זה שמעתי פרשה זו מרבי ברוך והביא לי ראיה ממקרא זה (ירמיהו טו כא) בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', למדנו כשהקב"ה מאמן את דבריו אפילו לפורענות מודיע ששמו ה', וכל שכן האמנה לטובה'. **נט. ראה** בעין אליהו שביאר שכשם שאמונה זה סדר זרעים שאף שהגרעין נרקב ומתכלה ונראה רע, מטרתו הסופית ותכליתו לטוב להצמיח ולגדל תבואה חדשה, כן העונש אף שנראה שהוא רע, אך תכליתו לנקות הסיגים מפגמי הנפש, וצריך להאמין ולבטוח שסוף העונש לתכלית הטוב. **ס. לבן** השיח יצחק, ונדפס בסוף שיח יצחק על חגיגה. **סא. ראה** לעיל מדברי החדות יעקב ביאור נוסף. **סב. פתח** עינים (כמן וקידושין מ: מסס הרמ"ן). **סג. פתח** עינים (קידושין מ: מסס כלי ממדה). **סד. פתח** עינים (קידושין סס מסס הר"ג מיון) ועי"ש שם בארוכה, ובראש דוד (המזיגו).

ביאור פירוט המעשים וחתימת ידו

מלמד שבשעת פטירתו וכו' כל מעשיו נפרטין לפניו. בפשטות הוא כדי להראותו העונש והמשפט שדין אמת הוא. והמהרש"א הוסיף שפירוט המעשים הוא ע"י המלאכים שנבראו מפעולותיו. וכיון שהיד היא כלי המעשה לכן חותם בידסה. אך בעיון יעקב כתב שפרוט המעשים כדי שלא יבוא בטרוניה על אדם הראשון שהביא מות לעולם בחטא עץ הדעת ולכך פורטין לפניו מעשיו לאמר שהיה חייב מיתה אף בלי עוונו של אדה"ר.

'נזיר חוטא' מדובר בנזיר טהור או טמא

אמר שמואל וכו' נקרא חוטא, סבר כי האי תנא דתניא ר"א הקפר וכו'. הגמ' (נדרים י. וכן נזיר יט.) נוקטת שדברי ר"א הקפר שנקרא חוטא הם אף בנזיר טהור. ואף שהפסוק מדבר בנזיר טמא, מבארת הגמרא ששם הודגש חטאו משום ששנה בחטאסי. אמנם הגמרא בנזיר (ג.) נוקטת שדבריו נאמרו רק בנזיר טמא וזה חטאו. וביארו התוס' (נזיר ג: ד"ה ומטמא) שאמנם גם טהור נקרא קצת חוטא אך המצוה בו רבה על החטאסז. ובסוטה (טו. ד"ה סנגר) כתבו שהדבר בפלוגתא, והסוגיא בנזיר (ג.) היא כדעת שמואל (שם) שרק נזיר שנטמא נקרא חוטא. וכתבו שלפי"ז שמואל (נקוגיין) שדימה תענית לנזיר סובר שתענית הוי כנזיר טמא והטעם כיון שמצער עצמו מכל דבר מתחרט כנזיר טמא. והסוגיא בנדרים (י.) סוברת שתענית דומה אף לנזיר טהור שאף הוא נקרא חוטא לר"א הקפר. אך תוס' הוסיפו להקשות (נסוטה, וכן כמן ד"ה אמר) מדברי שמואל בב"ק (נא:) שרשאי אדם לחבול עצמו ע"י תעניתסח. ולדברי התוס' בנזיר לענין נזיר טהור מיושב אף לענין תעניתסט, שאף שהוא חוטא מ"מ ישנה גם מצוה בכך ודימוהו לתענית חלום בשבתע, והגבורות ארי תמה בדבר שכשם שכל מצות עשה דוחה ל"ת ואין עבירה בידו כיון שהעשה דחאה. ה"נ אם מצות תענית רבה על החטא מדוע יחשב חוטאעא.

הקרן אורה מיישב את קושייתם עפ"י מה שדייק בלשון הרמב"ם שישנו חילוק בין המתענה תדיר ללא סיבה מסוימת, ובין מי שמתענה לפרקים משום תשובה או צרה.

מדוע לא נפרש שחטא כשנטמא

וכי באיזה נפש חטא זה. רש"י מבאר וכי הרג אדם שיחשב שחטא בנפש. אך הגבורות ארי הקשה שמא משום שנטמא למת לכך קרוי שחטא בנפש, וישב שהלא מיירי כשנטמא אף באונס כמפורש בפסוק 'וכי ימות מת עליו בפתע פתאום' וא"כ ודאי שכפרתו אינה על הטומאהעב אלא על צערו מפרישות היין. ומה שאמרה הגמ' (נדרים י.) ששנה בחטא היינו שחטא הקל שנטמא באונס מצטרף לחטא שציער עצמו מן היינעג, אלא שהקשה בנזיר שנדר רק לשם שמים דוגמת ההוא שפגשו שמעון הצדיק שנדר כדי לדחות את יצרו (נדרים ט:), מדוע יקרא חוטא.

הרי יש פסוק נוסף הקורא לנזיר 'קדוש'

הא איקרי קדוש ההוא אגידול פרע קאי. על ישוב הגמ' שדעת שמואל שאין הנזיר קרוי קדוש כי אם שערו, הקשה החשק שלמה שישנו פסוק (במדבר ו ח) 'כל ימי נזרו קדש הוא לה'. ובפסוק זה לכאורה הנזיר עצמו קרוי קדוש. ויש שישבעד לפי מה שכתב רש"י (עה"מ שם) שפסוק זה הוא מצות עשה לנזיר לנהוג בקדושתועה.

בגבורות ארי הקשה שמדברי הגמ' משמע שנחלקו שמואל ור"א האם 'קדוש' קאי על השער או על הגברא. והרי בקידושין (ט) מבואר שה'קדוש' קאי על השער ומזה למדו שם שהמקדש בשער נזיר אינה מקודשת. ובמצפה איתן כתב ליישב שאף שהפסוק מדבר מהשער, אך מכך שהפסיק בתיבת 'יהיה' בין 'קדש לגדל פרע' למד ר' אליעזר שמתייחס אף על הגברא שנקרא קדושעו.

גירסאות נוספות בגמרא

ההוא אגידול פרע קאי. מצינו ג' גירסאות כיצד מיישב שמואל את שאלת הגמ' עליו הא אקרי קדושעז:

א. גירסת הגמ' דידן שה'קדוש' מתייחס לשער.

ב. רבינו גרשוםעח גורס 'ההוא דמדכי בנפשיה' וביאר שנזיר שמצערעט עצמו מן הטומאה קרוי קדוש. אך אין זה דומה ליושב בתענית.

ג. בעין יעקב גרס 'ההוא בדמצי מצער נפשיה'פ.

יא:

מיהו ה'קדוש' שבמעיו וביאור שאלת הגמרא

לעולם ימוד אדם עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו. רש"י ביאר שמעיו קדושים ולכך אין להכחישן. ותוס' ביארו שכביכול הקב"ה שהוא קדוש שוכן בתוך מעיועא. וכתב המהרש"א שלפי תוס' מובנת שאלת הגמ' מר"א לר"א, שלעיל אמר המתענה נקרא קדוש וכאן אמר שקדוש שרוי אצלו ולכן אין להתענות. אך לרש"י צ"ע, איך פריך המקשה מר"א על ר"א הקפר, דמר"א אין קושיא דהוא ג"כ אמר דהמתענה נקרא קדוש. ונלאו האחרונים לפרש דבריו, שודאי גם לרש"י קושית הגמ' מר"א לר"א האם תענית הינה דבר חיובי או שליליב, והקושיה מר"א שאמר שהמתענה קרוי קדוש, וכאן אמר שאין להתענות לפי שמעיו קדושיםג.

מדוע לא חילקו גם בנזיר אם מצי מצער נפשיה

הא דמצי לצעורי וכו'. בשיטת ר' אלעזר חילקה הגמ' אם יש בכוחו לעמוד בתענית שאז המתענה נקרא קדוש. ואם לאו אסור לו, לפי שמכחיש מעיו הקדושים. ויש שהקשהד מפני מה לא אמרה הגמרא חילוק זה אף כשהקשתה על נזיר כיצד נקרא 'חוטא' לדעת ר"א שקראו 'קדוש'. ומתרץ, הלא ר"א למד שהנזיר קרוי 'קדוש' מהפסוק, וא"כ על כרחך שהפסוק מדבר במצי לצעורי נפשיה, ואיך הפסוק עצמו יקראנו חוטא ונעמידנו בלא מצי לצעורי נפשיה.

מי נקרא חסיד לדעת ר"ל

נקרא חסיד. בדעת ר"ל שנקרא חסיד, נקט רש"י, היינו מי שמתענה, ותוס' פירשו להיפך על מי שאינו מתענה. וביאר הגבורות ארי שהכרחם של תוס' הוא משום סיום הפסוק 'ועוכר שארו אכזרי' דמיירי בגנות המתענהה, ובשיטת רש"י כתבו האחרוניםו שהרישא מיירי במצי לצעורי נפשיה ולכך נקרא חסיד, והסיפא מיירי בלא מצי לצעורי נפשיה,

סה. **ומה** התועלת בחתימת ידו, הלא אין אדם משים עצמו רשע. ביאר בחומת אנך (מיכה ז:), כיון שהדבר כבר מפורסם מכל המקטרגים והעדים מהני, ועי"ש שביאר בזה הפסוק 'וביד כל אדם יחתום לדעת כל איש מעשהו'. ובשם אהרן כתב שכל חיי האדם דינם כדיני ממונות ואפשר לדונו אף שלא בפניו, אך עתה ביום מיתתו הוי כדיני נפשות ולכן בעי בפניו וזה שנפרטין לפניו, וצריך לומר הן ולהודות שאין לו עוד ראיה, שלא יוכל אח"כ להחזיר הדין, 'ולא עוד' היינו שאף מצדיק הדין, ומה שחותם הוא כי לכאורה קשה איך הקב"ה יכול להיות עד ודיין, והרי אין עד נעשה דיין, אלא כשחותם הוי רק כקיום שטרות ובזה עד נעשה דיין. סו. **תום'** (נדרים שם ד"ה דשנה) ביארו זאת בשני אופנים, או מה שחוזר ומתחיל הנזירות מתחילה, או ששנה בחטא היין והטומאה. וראה כעי"ז תוס' נזיר (יט. ד"ה והיינו). סז. **ראה** גבורות ארי באריכות רבה שהשיג על דברי תוס' בנזיר, ונקט שמה שקראו שם אף לנזיר טהור חוטא, אינו קשור לדברי ר"א הקפר בגלל שמצער עצמו, כי אם בגלל גוף הנדר שאין משובח לנדור ועי"ש שמביא שיש נפק"מ בדבר האם הוא חוטא בגלל הצער או בגלל הנדר. סח. **ראה** יעב"ץ מה שתמה בקושייתם. סט. **וכ"כ** בשטמ"ק נדרים (י.), ורשב"א ב"ק (נא:). ע. **בדברי** דוד תמה, א"כ מה הקשתה הגמ' ולשמואל הא אקרי קדוש. הרי היה אפשר לתרץ שאמנם קרוי קדוש ומ"מ הוי גם חוטא. עא. **וכתב** שאין לדחות שבעשה דוחה ל"ת אין עבירה כלל לפי שחייב ומוכרח לקיים המצוה, ומשא"כ כאן שהביא את החיוב על עצמו. משום שגם בעשה דוחה לא תעשה ישנו מקרה שמביא על עצמו כגון כלאים בציצית שיכול היה ללבוש בגד צמר ולא היה עובר על כלאים ובכל זאת מותר ללבוש בגד פשתן והעשה ידחה ללאו, וא"כ כ"ש כאן שאין דרך לקיים התענית או הנזירות בלי לצער את גופו, ומדוע יחשב עבירה. ובכך דחה את דברי התוס', ותירץ את קושייתם מב"ק בדרך שונה. ובארזי הלבנון (נזיר ג:) כתב ליישב קושיתו שאמנם מצוה ממש דוחה העבירה, אך כאן אין כוונת התוס' שמצוה ממש לנדור, וכעין שכתבו שיש מצוה לבטל החלום שאינו מצוה ממש אלא ענין וצורך חיובי. עב. **עי"ש** ראיות רבות שחטא באונס אינו צריך כפרה. עג. **שטמ"ק** נדרים שם. אך בגבורות ארי נתקשה בזה וכתב שיש ליישב בדוחק. עד. **ילקוט** ישעיהו. ורמזו המהרש"א (ד"ה הסיפא) וכ"כ במירא דכייא ש'קדוש' זה הוא ציווי ולא תואר. עה. **ראה** עוד באחיעזר (מ"ג סי' סה). עו. **וראה** באר משה על הגבורות ארי. עז. **בהמשך** הגמרא בקושיא על ר"א, מדוע נקרא חוטא, ראה בשטמ"ק נדרים (י. ד"ה לפיכך) ששאל שאלה זו. ויישב א. שחוטא מלשון חסרון [כלומר שחסר הוא יין], ב. שמיירי שטימא עצמו במזיד. [וצ"ע כיצד יפרש את סוגיין]. עח. **וכ"ה** בר"ח, וכן הביא בגליוני הש"ס מראשית חכמה. עט. **אולי** צ"ל שמטהר. וכ"כ בדק"ס. פ. **ולפי"ז** לא נחלקו שמואל ור"א, וכן נראה מעקידה (שער סה). אך ראה תוס' (לקמן כג. ד"ה ר' יוסי). א. **ראה** מש"כ הגר"א קוטלר (מסגנ ר"פ חי"ב עמ' קנח) ע"ד המוסר שכשם שלא יחטא האדם כשהוא במחיצת אנשים גדולים וקדושים כך ירגיש לעולם שהקדוש שוכן בתוכו. ב. **כן** תמהו בקרני ראם, רש"ש, קרן אורה ועוד. ג. **וראה** במש"כ בביאורי הפשט. וראה עוד בשו"ת רדב"ז (ג אלפים ריב) מש"כ בביאור תוס'. ד. **ראש** משביר. ה. **ראה** בריא"ף שביאר שהבנת תוס' שדברי ר"ל הם כהמשך לדברי ר"א לעולם ימוד אדם עצמו, ולכך ביארו שזה לשלילת התענית. ו. **מהרש"א**, גבורות ארי.

ולפי״ז ר״ל ור״א עומדים בשיטה אחת שבמצי לצעורי נפשיה נקרא קדוש [לר״א] וחסיד [לר״ל] והיא דרגה גבוהה יותר[ז]. ובלא מצי נקרא חוטא [לר״א] ואכזר [לר״ל]. ובגבורות ארי הביא ראיה לביאור רש״י, א. סוגייתנו עוסקת במתענה ולא במי שאינו מתענה. ב. מדברי ר״ל בסמוך שת״ח לא ישב בתענית ומשמע שאם אינו ת״ח, שפיר יכול להתענות, ולפירוש רש״י היינו בדמצי לצעורי אלא שת״ח זה פוגם בלימודו, אך לתוס׳ מאי איריא ת״ח, הרי כל מתענה קרוי אכזר ואף לעם הארץ אסור להתענות.

ביאור שמות התואר למתענה, חוטא, קדוש, חסיד

נקרא חוטא וכו׳ נקרא קדוש וכו׳ נקרא חסיד. הגמרא מכנה את המתענה בכמה שמות, חוטא או קדוש או חסיד. וכתב המהר״ל נתיבות עולם (נתיב התשובה פ״ז) שיש משמעות לכל שם. מה שנקרא חוטא כי לשון חטא בכל מקום הוא מלשון חסרון, ׳והייתי אני ובני שלמה תמאים׳ כלומר חסרים. וכן היושב בתענית מחסר נפשו, וכמו שאם הורג עצמו הוא חוטא שמתחייב בנפשו כך אם מענה נפשו. ומה שנקרא קדוש משום שהוא נבדל מן אכילה ושתיה, וזוהי מדרגת המלאך שאינו בעל גוף. וכיון שמסלק נפשו מאכילה ושתיה דבר זה קדושה. ומה שאמר שנקרא חסיד[ח] שגומל נפשו היינו שמענה את נפשו מלשון ׳גמולך ישיב בראשך׳ (עובדיה ג טו) ומפני שגומל לנפשו כדי לטהר נפשו, בודאי חסיד הוא שעושה לפנים משורת הדין כחסיד שעושה יותר ממה שראוי. ועוד כי מעלת החסידות היא זיכוך וטהרת הנפש, ולפיכך מי שמענה נפשו ויושב בתענית לסלק הפחיתות זוהי חסידות.

ההלכה האם תענית היא דבר חיובי או שלילי

לענין ההלכה האם התענית היא דבר טוב ונקרא קדוש וחסיד, או דבר שלילי ונקרא חוטא[ט]. בטור (סי׳ תקעג) חילק אם מצי לצעורי נפשיה. וכן בשו״ע (סי׳ תקעג ס״ג) פסק כר״א וכישוב הגמ׳ שאם יכול לסבול התענית קרוי קדוש, והאחרונים כתבו׳ שזהו רק במתענה דרך פרישות, אך המתענה על חטאים מנין התעניות המובא בקדמונים כגון הרוקח והאריז״ל, צריך להתענות אף כשאינו יכול לסבול התענית[יא]. וברמב״ם (דעות פ״ג ה״ג) פסק כשמואל ור״א הקפר, שנקרא חוטא ואסרו חכמים להתענות[יב]. ובהלכות נזירות (פ״י ה״ז) חילק בין נדר ונזירות סתם שאינו דבר טוב, אבל דרך קדושה הרי זה משובח. וכמה דרכים נאמרו בדעתו. יש שחילק[יג] בין דרך חסידות גרידא שאינו משובח, אך כאשר הוא גדר לעבירה הרי זה משובח. ויש שחילק[יד] שאם מתענה עבור ענין מסוים הר״ז משובח. אך כשמרבה סתם לא בשביל חטא או צרה נקרא חוטא. **המאירי** כתב לחלק בין מי שיושב בתענית בשביל רפואת הנפש שאע״פ שנקרא חוטא מצד שהשקיע עצמו במידות מגונות מ״מ יפה עושה אך אינו קרוי לא קדוש ולא חסיד. והמתענה דרך יראת שמים [ויכול לעמוד בכך] נקרא קדוש וחסיד[טו]. ויש שכתבו שעל עבירות דרך תשובה שריט. וכ״כ המהר״ל ששלילת הגמרא היא רק מי שהוא מתענה שלא על החטא, אבל מי שמתענה על שום חטא ועושה תשובה, לאדם כזה ראוי לו התענית ואף לצער נפשו בשביל חטא שעשה, וכן בשביל צרה פשיטא שיש להתענות.

בראבי״ה (הל׳ תעניות תתנג) הביא גירסא נוספת, שתלוי אם צריך הוא לתענית ואז נקרא קדוש כגון שנדר בעת צרתו כמו אצל יעקב (בראשית כח כ) ובני ישראל במלחמת הכנעני (במדבר כא ג) ואז לא הוי כאילו בנה במה. אך אם לא צריכא ליה נקרא חוטא, דהמקיימו כאילו הקריב עליו בשעת איסור הבמות.

מתי מותר לתלמיד חכם להתענות

ליכול כלבא לשירותיה׳. כתב החסד לאברהם (מעין ד נהר מה) ׳ומה שאמרו רבותינו ז״ל האי צורבא מרבנן דמתעני ליכול כלבא לשירותיה׳, היינו מי שלא חטא מימיו אינו צריך תענית, כי עסק התורה גדול מן התענית, כי מי שלא חטא יותר טוב לו לעסוק בתורה׳ט, שבזה יביא שפע לנפשו ממקום גבוה מאד מן החכמה[כ], אמנם מי שחטא ראוי להתענות כדי לתקן אותו המקום[כא].

ביאור משל הכלב

ליכול כלבא לשירותיה. כתב החיד״א בפתח עינים לבאר מדוע נקט כלב[כב] עפ״י המבואר בזוה״ק[כג] שכשישראל עושין רצונו של מקום נראית האש ע״ג המזבח כארי וכשאין עושין רצונו של מקום נראית ככלב, והרי התענית כקרבן ושולחנו של אדם כמזבח, והת״ח כשמתענה אינו עושה רצונו של מקום בזה, ולכך נראה כדמות כלב ע״ג המזבח - שולחנו[כד].

שינוי גירסת הגמרא

אמר ר׳ ששת האי בר בי רב. בגבורות ארי כתב שיש טעות סופר בגמרא, וצריך להפך סדר המימרות[כה] ולהביא תחילה את דברי ר״ל שאין ת״ח רשאי לישב בתענית שממעט במלאכת שמים. שהם כהמשך לדבריו שקרוי חסיד. ואחריהם את דברי רב ששת שהוסיף בגנאי בר בי רב היושב בתענית, ואח״כ מתחיל ענין חדש שמועת ר׳ ירמיה שאין ת״צ בבבל. כי גירסת גמ׳ דידן קשה, למה יפסיק בין שתי המימרות של ר״ל. וגם שר״ל היה לפני רב ששת. ועוד, שלפי גירסא זו לכאורה דברי ר״ש הם בלא הסבר וטעם, ובהכרח שנסובים על דברי ר״ל שממעט במלאכת שמים.

שיטות הראשונים בטעם שאין תענית ציבור בבבל

אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. בטעם דין זה נשנו בראשונים ג׳ דעות[כו].

ז. **גבורות** ארי עפ״י ע״ז (כ:). ח. **המהר״ל** נקט כרש״י שעולה על המתענה, אך פירש לשון גומל בדרך שונה. ט. **בנדון** הגמרא אם נקרא קדוש או חוטא, ראה מכתב מאליהו (ח״ד עמ׳ 268) שמי שקרוב לתאוות צריך להתרחק מהן, ומי שמרוחק צריך להתקרב מעט. ועוד שם (ח״ה עמ׳ 42). וראה ביערות דבש (ח״ב דרוש 6). י. **מג״א** וט״ז (שם). יא. **אך** ראה מג״א (שם) ומשנ״ב וביאור הלכה שהביא לדברי החיי אדם עצות וסגולות נוספות לזיכוך הנפש כמו תוספת לימוד, והפסקת האוכל כשעדין תאב, תענית דיבור, זהירות בשמירת שבת ועוד ואכ״מ. יב. **וכתב** הלח״מ שפסק כן לפי שאף ר״ל סובר כך, שהרמב״ם פירש כתוס׳ שר״ל אמר נקרא חסיד על מי שאינו מתענה. אלא שהקשה שהרי תוס׳ הקשו סתירה בדברי שמואל וכן בדברי ר״א הקפר ותירצו, אף שנקרא חוטא, מ״מ המצוה רבה על החטא. ומהרמב״ם משמע לא כך שכתב אסור להתענות, ועי״ש שהאריך ולבסוף תירץ שהוא איסור דרבנן. ואף נזיר טהור הוא חוטא אך רק מדרבנן לפי שאין הפסוק מדבר אלא בנזיר טמא והוא הקרוי ׳חוטא׳ מדאורייתא. וראה בשו״ת ר״י מיגאש (סי׳ קפד) שהנודר שלא לאכול בשר וכדו׳ עומד באיסור תורה שמצער עצמו, וראה גם שו״ת הרשב״א (ח״ג סי׳ שיט) כעי״ז, ומותר להתיר נדר כזה אף בנדר ע״ד רבים. אמנם בשו״ת רדב״ז (ח״ג תתסח) נקט שרק נזיר טמא קרוי חוטא אך נזיר טהור קדוש הוא ומצינו בחכמים הראשונים שהתענו, ואף ר״ש אמר (נדרים ח.) ״יהי מעוט חלבי ודמי כאילו הקרבתי ע״ג המזבח׳, וכל זה כשהנהגתו בתעניות באופן ממוצע. ואינו מרבה יותר מדאי לסגף עצמו שאז קרוי חוטא. יג. **שו״ת** זרע אמת (חו״מ סי׳ פט). יד. **קרן** אורה, וראה בהעמק שאלה (סי׳ סז תלג ג). טו. **ובמגיה** הקשה עליו מדוע לא חילקה הגמ׳ חילוק זה כתשובה לשאלתה על הסתירה בדברי ר״א. טז. **רד״ע** בספר הלקוטים לרמב״ם דעות פ״ג ה״א וכ״כ הפר״ח (שם) וציין למקומות רבים בחז״ל שצמו על עוונות ובספר קובץ שם חילק אם מצי לצעורי נפשיה. כעי״ז כתב השטמ״ק בנדרים (י. ד״ה מכאן) שהנזיר חוטא כאשר עושה זאת מתוך כעס, אך כאשר נודר נזירות כדי להכניע יצרו ובשביל תשובה מותר, והביא שכן מבואר בתענית, ונראה שם שגרס כן בגמרא כאן. ראה גם בדברי החסל״א המובאים בהמשך. יז. **ראה** מהרש״א ומה שביארו דבריו בהגהות מפרשי הים, הובא בביאורי הפשט. יח. **כתב** במאור ושמש (פר׳ שמיני) שע״י מאכלים טהורים ואכילתן בקדושה הוא מוסיף קדושה על עצמו על ידי העלאת ניצוצות הקדושות, ומפני זה אמרו האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה, מפני שאכילת הצדיקים הוא טוב להם וטוב לעולם שמתקנין על ידי אכילתן נשמות המגולגלות ומעלין הניצוצות הקדושות ומסירים על ידי אכילתן מסכים המבדילים, על ידי הקדושה שנתוסף עליהם. וראה לקוטי מוהר״ן (קמא ו). יט. **ראה** ביאורי הפשט מש״כ מדברי הכלי יקר. כ. **וכ״כ** האריז״ל בשער רוה״ק (דף ו ע״ב). כא. **וכ״כ** הראשית חכמה (משנה פ״ד) בארוכה, שכל דברי ר״ל שאין לת״ח להתענות הוא בת״ח שלא חטא, והביא ראיה, שהרי ריש לקיש עצמו מבואר שאחר ששב בתשובה היה עסוק בצום בצדקה ובתפלה כל ימיו, אלא ודאי שאין דבריו אמורים אלא בתלמיד חכם שלא חטא שאם ירצה להתענות כדי לקדש את עצמו אינו רשאי מפני שממעט במלאכת שמים, אבל אם חטא ויושב בתענית נקרא חסיד, שנאמר גומל נפשו איש חסד, ופירוש שגומל לנפשו לשלם לה כמידתה. אך ראה אגרות משה (יו״ד ח״ג סי׳ ו ט). וראה הערה יא. כב. **בלשמוע** בלימודים ביאר כי כרגיל הכלב אוכל שירי המזון ובפסח מצרים אף שלא השליכו לו מאומה כי לא הותירו מהבשר מ״מ קיימו הכלבים רצון קונם ולא חרץ כלב לשונו. וזה הת״ח המתענה כן מבטל מלאכת שמים לכן יאכלו הכלבים מזונו. כג. **ראה** גם יומא (כא:). כד. **בעין** אליהו ביאר כעי״ז שכשישראל צדיקים האש במזבח נראית כארי, וכשהינם חייבים נראית ככלב, ות״ח בחינת מזבח כמו שאמרו בגמרא, הרוצה לנסך יין על גבי המזבח ימלא גרונם של תלמידי חכמים יין (יומא עא.), וכשמתענה נגד רצון ה׳ הרי הוא בחינת כלב. ועוד ביאר שהכלבים זכו שיעבדו מצואתם עורות לסת״ם (סו״פ שירה), וכשאין הת״ח מעלה ומתקן את המאכלים, מגיעים הם לתיקון דרך מאכל הכלב, אחר שיהפך לצואה. ובעיון יעקב כתב שדרך הכלב להתעבר על ריב לא לו, וכך זה החכם, לוקח הנהגת התענית שאינה מתאימה עבורו, ועוד, כשם שהכלב אף שמזונותיו מועטים לא יקבל שכר על סיגופיו כך זה החכם. וראה בן יהוידע רמזים נוספים בזה. כה. **וכן** הוא ברש״י שלפנינו, מימרת ר״ל קודמת למימרת רב ששת. וכ״ה בעין יעקב. כו. **ראה** ביאור נוסף במנ״ח בקומץ המנחה (מצוה רפל, אות כד).

א. יש שכתבו[כז] לפי שאין בבל צריכה מטר כל כך, והקשה הרמב"ן[כח] א. א"כ שאר ארצות הצריכות למטר, כמו ארץ ישראל, יהא בהן דין חומרי ת"צ[כט]. ב. שטעם זה אמנם מבאר שאין תענית ציבור בגלל גשמים, אך ישנם צרות נוספות ומדוע שלא יהיה בהם דין תענית ציבור, וכמו בת"ב שאינו משום גשמים. שהרי אף בשאר צרות נוהג דין תענית ציבור בחומרות אלו כדמשמע לקמן (יח:) סדר תעניות אלו ברביעה ראשונה וכו' אבל צמחין ששינו מתריעין עליהן מיד, וכן מתענין עד שיענו (לקמן יד:) שחמורים הם מענין הגשמים[ל].

ב. דעת הראב"ד[לא] שהטעם שאין תענית ציבור בבבל לפי שעניים הם לא אסרום במלאכה, ולפי שאין האויר שם בריא לא אסרום ברחיצה וסיכה, ולפי שהארץ קרה לא אסרום בנעילת הסנדל[לב].

ג. דעת הרמב"ן[לג] לפי שרק בית דין יש בכחם לגזור על הציבור, וביו"ד שבחו"ל הדיוטות הן. ואין כח בגזרתם להשוות חומרות תענית ציבור[לד]. והביא שכן מבואר בירושלמי (תענית פ"ג ה"ו) שכשאין נשיא ואב בי"ד אין את התוקף של תענית ציבור[לה], וביאר שכל אחד צריך קבלה כתענית יחיד[לו].

ובנצי"ב[אוצר החכמה] הקשה, לפי טעם זה, האידנא אף בארץ ישראל אין נשיא, ואם כן אין הבדל בין א"י וחו"ל[לז]. וחידש שתעניות על גשמים חמורות מצד עצמם גם ללא נשיא, ומשא"כ על שאר צרות אין בהם חומר ת"צ רק ע"י גזרת נשיא, ולכן בבבל שאין בה ת"צ על גשמים, לא שייכים החומרות של ת"צ, וגם בשאר ארצות שמתענים משום גשמים, מ"מ שם הגשמים חשובים כצרה רגילה וצריכים גזרת נשיא[לח].

נפק"מ בדבר לנוסח קבלת תענית יחיד

אין תענית ציבור בבבל. כתב הרא"ש (סי' ט) בשם ראבי"ה, כיון שאין תענית ציבור בבבל, א"כ יחיד שקיבל עליו תענית אין צריך לחוש שמא קיבל עליו כחומר תענית ציבור[לט] לפי שאין תענית ציבור בבבל[מ], והביא ראיה לכך מנוסח מי שבירך למקבלים תענית בה"ב, שלא מדגישים שזהו רק כחומר תענית יחיד, שמע מינה שאף בלא לומר מפורש, כך דינה. אמנם בשו"ע (סי' תקסו ס"ו) כתב שלכתחילה יאמר שהיא רק תענית יחיד[מא].

18/06/2018 אהח

דין רחיצה בג' תעניות מלבד ת"ב

אין תע"צ בבבל אלא תשעה באב. מהמבואר בגמ' שרק ת"ב חמור כחומר ת"צ. ש"מ ששאר תעניות כגון י"ז בתמוז וי' בטבת אינם חמורים. ומותרים ברחיצה ובנעילת הסנדל וכ"כ המרדכי (סי' תרכח) ובהג"א (סי' ט), אך הביא דעת רבינו יואל[מב] אביו של ראבי"ה שאסר ברחיצה[מג]. **ולענין** הלכה. אף שהשו"ע (סי' תקנ ס"ג) פסק שמותר. אך המג"א (שם סק"ג) כתב משם השל"ה שבעל נפש יחמיר ברחיצה וכדו' ושני טעמים נאמרו בדבר. א. הטעם שהקלו הוא רק משום שאין הציבור יכול לעמוד בכך, ולכך מי שיכול יחמיר[מד]. ב. מעיקר הדין יש להחמיר בכל הד' צומות, אלא שביטלו בג' צומות ותלו הדבר ברצון הדור וכל הרוצה להחמיר יש מקום לכך[מה].

האם יש לומר 'עננו' בערבית של ליל התענית

יחיד שקיבל עליו תענית וכו' למחר הוא מתפלל תפילת תענית. לפי גירסתנו 'למחר' אומר עננו, ישנם לכאורה ב' חידושים. הראשון שיכול לומר 'למחר' היינו בשחרית אף שעדיין דייק הר"ן ברש"י[מז]. והביא שכן דעת הרז"ה[מח]. אך דעת הרי"ף שאומרים עננו בליל כניסת התענית, כי אף שעדיין אין צמים, מכל מקום הוא כבר יום התענית[מט]. ובישוב המימרא של ר"ה נשנו כמה דרכים.

א. אין גורסים 'למחר'[נ].

ב. מה שנקט ר"ה 'למחר' הוא משום סיפא[נא] שאם לן בתעניתו אינו אומר למחר עננו, אבל בליל התענית אכן יש לומר עננו[נב].

ג. ברא"ש (סי' י) כתב טעם נוסף שהזכירה הברייתא 'למחר' לרבותא, אף שאכל ושתה כל הלילה ובטנו מלאה מ"מ יכול לומר עננו[נג].

ד. הרמב"ן במלחמות כתב שהחידוש ב'למחר' הוא שאף אם לא אמר מבערב, ואכל ושתה כל הלילה עד שנראה היה כאילו נמלך שלא להתענות, מ"מ יכול לאמרה שחרית כיון שקבלה אמש.

ה. הגבורות ארי כתב, כיון שיש מ"ד (נדרים פו.) שתפילת ערבית רשות ויכול לבטלה עבור צורך כל שהוא, לכן לא פסיקא ליה להזכירה כאן שמתפלל תפילת תענית בערבית[נד].

ו. עוד תירץ הגבורות ארי שא"א לומר עננו בערבית כל זמן שמותר לאכול, והברייתא בשבת שהזכירה אף בערבית, היינו כשמתפלל ערבית בזמן שאסור לו לאכול כגון שסיים לאכול ולא התנה, או אחר קריאת הגבר[נה].

כז. **תום'** בסוגיין, ורש"י (פסחים נד: ד"ה מלין) והר"י מלוניל. כח. **ראה** גם ר"ן (ה. ד"ה קס), וריטב"א כעי"ז. כט. **והמאירי** יישב שכולן גרירות בתר בבל, אמנם ראה גבורות ארי שנקט בשיטת רש"י שדברי הגמ' הם רק על בבל ורק לענין גשמים. ושלא כדברי המאירי ברש"י. וראה הערה הבאה. אך ברש"י (פסחים נד:) מבואר להדיא שאם גזרו על דבר אחר אין בו חומרות תענית ציבור. וראה רש"ש (שם). ל. **עי"ש** ברמב"ן ראיות נוספות לכך וכתב ששיבוש הוא לומר שאין החומרות נוהגות רק בתעניות גשמים. אמנם המאירי והריטב"א (לקמן יג:) העלו אפשרות כזו, וכ"נ בלשון רש"י (פסחים נד:) [הריטב"א כתב שמרש"י משמע שרק כלפי גשמים נאמר הדין שאין חומר ת"צ בבבל ותמה ע"ז שמשמע אף לשאר הדברים, וכתב, שמא סובר רש"י אין חומרות ת"צ רק בתעניות גשמים וכ"נ דעת הרמב"ם. ובמכתב לחזקיהו כתב שמדיוק לשון רש"י בפסחים יל"פ שאף אם יש חומרות ת"צ גם בשאר צרות, זה רק כתולדה במקום שיש גם גשמים שבזה היה עיקר התקנה, ולכן בבבל שלא שייך תעניות גשמים, גם אין החומרות בשאר צרות. ובפני יהושע פסחים נראה כדרך נוספת בהבנת רש"י]. וכ"נ דעת הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ו). ובמאירי נקט טעם הדבר לפי שהגשמים הם חיי העולם דרך כלל ושאר צרות אינן אלא בפרט וחומרת תעניות בגללם חמורה יותר. ומה שעל שאר צרות מתענין מיד הוא משום שהזיקם מיד יותר מגשמים, ומה שבגשמים פוסקים מלהתענות ובשאר צרות אין פוסקים עד שיענו משום שבגשמים עבר זמנם. ועי"ש שיישב ראיות הרמב"ן. ועי' קרן אורה (לקמן יד. ד"ה נפק"מ). לא. **הו"ד** ברמב"ן ובמאירי בשם י"א. לב. **והרמב"ן** הקשה אף על ביאור זה שטעמים אלו שייכים רק בבבל, ואינם בשאר ארצות, וגם מדוע ביטלו את תשה"מ, ונדחק לומר, לפי שיש מקומות עניים ולא רצו לאסור במלאכה, וכן יש מקומות שיש בהם צינה וצריכין לנעילת הסנדל, וכיון שבטלו קצת מהדברים, בטלו כל דין ת"צ והשוו כל המקומות מלבד ארץ ישראל. אך כתב שטעם זה חלש ואין בו טעם וריח. לג. **וכ"פ** המג"א (סי' תקעה סק"י). לד. **הריטב"א** (נפסחים נד:) חידש לפי"ז שלעולם לא יצומו בחו"ל בר"ח וכדו' לפי שהם בגדר תענית יחיד ואף אם התחילו מקודם לא ידחה את ר"ח. אמנם הפוסקים נחלקו בדבר, וראה מג"א (סי' תקנג סק"ד) ושעה"צ (שם סק"ג). לה. **וראה** קרבן נתנאל (על הרי"ף סי' ט מו"ק ג) ונראה שביאר את הירושלמי בדרך שונה. לו. **ומ"מ** כתב שאין החומרות רק לענין שאינם אסורים במלאכה, אך מתפללים כ"ד ברכות ונעילה. וציין לדברי הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) שכתב לחלק בין גשמים ושאר דברים שאף בא"י אין חומרות בתענית ציבור ונחלק עליו. לז. **ראה** משנ"ב (סי' תקעה סקכ"ה) שאף הוא העיר בזה. וכתב ששמא שליחותייהו דקמאי עבדינן. וראה ברכ"י (שם). לח. **ראה** גם בדבריו בהעמק שאלה (קמא). לט. **כמבואר** לקמן (יג:). מ. **וראה** שם קרבן נתנאל (מו"ק ח) ראיה לזה מנדרים (יח.) שסתם חרמים ביהודה מותרים וכו' ומבואר שם שהולכין בנדרים אחר לשונם ומנהגם במקום זה. מא. **ראה** ק"נ (מו"ק ו) שנקט שהיא פלוגתת רא"ש ותוס' אם בעינן לכתחילה להדגיש שזו רק תענית יחיד. וראה עוד משנ"ב שם (סק"מ) שנסתפק בא"י האם חיישינן שמא תענית ציבור קיבל. או שכיום אף בא"י לא שכיחא. מב. **ראה** גם תוס' לקמן (יג. ד"ה וכל) שהביאו מחלוקת זו. מג. **וראיתו** מר"ה (יח:) שגזרו תענית בחנוכה, ור"א ור"י רחצו לפי שאמרו שאין לגזור תענית בחנוכה, ומשמע שלולי זאת אסור ברחיצה. מד. **מג"א** (שם). מה. **כן** עולה מדברי הט"ז (שם סק"ח), ומשמע שם בגר"א ושעה"צ (סק"ט) שתלו הדבר ברצון רק כשאין צרות אך האידנא כשיש צרות מהגוים אפשר שאסור מעיקר הדין. ומ"מ כתב המשנ"ב (סק"י) שאין להחמיר בנעילת הסנדל משום חוכא. וכן לא ברחיצה בערב שבת, ולא ברחיצה בצונן (שעה"צ סק"ח). מו. **וחידוש** זה מודגש במ"ש אף על פי שאכל ושתה וכו', וכ"ה בדברי תוס' (ד"ה לן) יש אוכל ומתפלל של תענית וכו'. וכן מבואר בריטב"א שעננו אינו תלוי בעינוי אלא בקבלה, וכ"כ הגבורות ארי. מז. **בהגהות** חו"י על הר"ן העיר מדברי רש"י בשו"ת הגאונים, וכוונתו לדברי רש"י (שבת כד.) שמבואר להדיא שאומר עננו אף בערבית. אכן גם הר"ן הסיק שאין ראיה מדברי רש"י כאן, כי שמא כתב למחר משום סיפא. מח. **ראה** אגר"מ (או"ח ח"ג סי' קסח) שלמד ממחלוקת זו לענין נישואין בליל י"ז בתמוז אם דיני בין המצרים מתחילים מהלילה עי"ש. (וע"ע שם ח"ג סי' פח). מט. **ראה** ריטב"א לקמן (יג: ד"ה תמהו ליה) שהקשה היאך יאמר עננו ביום צום התענית הזה כאשר בדעתו עוד לאכול ותירץ שכל תענית הוא יום גמור של כ"ד שעות כמו יוכ"פ, אלא שהקילו בחלק מהתעניות לענין אכילה ושתיה שמותר. אך יום התענית מתחיל מבערב. והוכיח כן מכך שצריך קבלה לתענית מבעוד יום. וגם מכך שהיתר האכילה בלילה מוגבל עד שישן או יגמור סעודתו [אמנם באשכול (מ"ג סוף סי' ח) כתב מכוח קושית הריטב"א שאינו מזכיר עננו ביום צום התענית רק עננו כי בצרה אנחנו], וראה עוד ר"ן סוף פ"ק דר"ה (ה. ד"ה וכמנ) ובתשו' הרשב"א (סי' שפו). ועיין בתרומת הדשן (סי' קמה) שדן לגבי אמירת יום תרועה או זכרון תרועה בליל ר"ה, ודימהו לכאן שאף בלילה אומרים יום התענית. וע"ע שם (סי' קמו). נ. **ראה** גהש"ס לרע"א שציין שמרש"י בשבת ששיטתו כשיטת הרי"ף נראה דל"ג למחר. נא. **ובערבית** דסיפא ודאי אינו אומר עננו, שהרי התפלל עוד קודם ההחלטה להמשיך בתעניתו כפי שכתב רש"י ועל כרחך החידוש בסיפא זה למחר לאחר שנמלך להמשיך להתענות. קרבן נתנאל (סי' י מו"ק ד). נב. **ר"ן**. נג. **וצ"ע** שחידוש זה נשמע אף אם היה אומר כן בערבית שהרי אכל ושתה כל היום. וכן הקשה בקרן אורה. ואמנם לגירסת הרי"ף שמיירי שקיבל ב' ימים, כתב הרמב"ן שיותר חידוש שאומר בשחרית של יום ב' אף שאכל כל הלילה. מליל יום ב' שהוא אחר תענית של יום א' וקודם אכילה אומר העננו כשהוא מעונה, ולכן נקט הדין בשחרית וה"ה לערבית. נד. **ורצה** לומר תירוץ נוסף שסובר כמ"ד שזמן ערבית מתחיל מפלג המנחה. ולכן בוודאי אינו יכול לומר עננו, ואף שקידוש והבדלה ניתן לאמרם מפלג המנחה, זהו משום שעיקר דינם להאמר בלילה, ולכך אף פלג המנחה נגרר אחר הלילה. אך עננו שעיקרו ביום כשמתענה ומה שאומרו אף בליל כניסת התענית זה משום שנגרר אחר היום, וא"א שפלג המנחה יגרר אחריו שזהו כ'גרירה דגרירה' (שבת עח.), אך דחה זאת שהרי שיטת ר' הונא עצמו בברכות (כו.) שתפילת ערבית היא רק בערב ולא מפלג המנחה, וא"כ מדוע לא נקט שמזכירים אף בערב. נה. **והקשה** על עצמו, הלא בברייתא שם נאמר 'ואין בהם קדושה על הכוס' ואם מזכירין בערבית

מקורו של הרי"ף ורוב הראשונים שאומרים עננו בערבית, מבואר ברי"ף (ד.) שהוא מהגמ' בשבת (כד.) שתעניות יש בהן הזכרה בשומע תפלה ערבית שחרית ומנחה. וכן הביא מירושלמי שמזכירין התענית כליל שבת ויומו ופירושו בערבית שחרית ומנחה. והרז"ה נחלק והשיב ששם מיירי בתעניות צבור חמורות המתחילות מבעוד יום כתשעה באב ויוכ"פנ. אך הרמב"ן[נ] הקשה עליו, שהלא מבואר שם שאין בהן הזכרה בבהמ"ז ואם כן מוכח שאוכל בערב.

ובשפת אמת כתב ליישב את הברייתא דמס' שבת לדעת החולקים על הרי"ף, שישנו חילוק בין ד' צומות שקבעו חכמים שבהם עוסקת הברייתא במס' שבת ונקראים יום תענית מהערב. אך כאן מדובר בתענית יחיד, ולפיכך אינה תענית אלא כשמתענה בפועל ועל כן אינו מזכיר מבערב[נא].

בירור וביאור גירסת הרי"ף בסוגיא

יחיד שקיבל וכו'. הרי"ף (ג.) ועוד ראשונים גרסו גירסא שונה בגמ',

"יחיד שקבל עליו תענית ב' ימים זה אחר זה אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר מתפלל תפלת תענית. לן בתעניתו אין מתפלל תפלת תענית' וביאר הרי"ף שבב' המקרים התענה ב' ימים, וההבדל אם קיבל את שניהם או רק את הראשון. בסיפא מדובר כשלא קיבל אלא יום אחד והתענה בו, ובלילה נמלך ולן בתעניתו, ולכן למחרת אינו מתפלל תפילת תענית שהרי לא קבלו מבעוד יום. הוסיף וביאר הר"ן, שברישא די בקבלתו פעם אחת לב' הימים כי שניהם נחשבים כיום אחד ארוך. וקמ"ל שאעפ"י שאוכל ושותה בלילה שבין שניהם עדיין נחשב כתענית אחת, ולכך מועילה קבלתו ליום השני, במנחה שלפני היום הראשון[נב]. ובסיפא קמ"ל שאף שלא הפסיק באכילה ושתיה ביניהם, וקס"ד שרצף העינוי יחשיבם ליום אחד, מ"מ כיון שלא קיבלו מבעוד יום הראשון, אין היום השני נחשב תענית[נג]. וכתב הגבורות ארי שלגירסתם זו מיושבת קושית תוס' מדוע נקטה הברייתא ביחיד ולא בציבור לפי שבציבור אין ב' תעניות בימים סמוכים זה לזה כי אם בשני וחמישי, וגם שתענית ציבור א"צ קבלה.

מדוע נקטה הברייתא את דינה ב'יחיד'

יחיד שקיבל עליו תענית, אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר הוא מתפלל תפילת תענית. התוס' הקשו מדוע נאמר דין זה ביחיד, הרי אף בציבור ישנם תעניות שאוכלין ושותין משחשכה, ואין התענית מתחלה אלא מעלות השחר ונשארו בקושיה. והאחרונים תירצו בכמה דרכים.

א. הקרן אורה כתב לתרץ שנקט 'יחיד' משום הסיפא, לן בתעניתו אינו מתפלל עננו, והיינו משום שאינו תענית שעות, וחידוש זה הוא רק ביחיד, כיון שבציבור אין כלל ההלכה של תענית שעות.

ב. ביעב"ץ כתב שהחידוש הוא שאף בקבלת יחיד מותר לאכול ולשתות כל הלילה ואין נדרו חל מיד, אבל בציבור, שבי"ד גוזרים פשיטא שמותר כל הלילה, כי ענינו צער בעלמא.

ג. השפת אמת תירץ לפי מש"כ לתרץ דעת הרז"ה [הו"ד לעיל] שרק יחיד מזכיר עננו רק 'למחר' כלומר בשחרית, אבל בתעניות ציבור מזכירין אף בערבית ולכך נקטה הברייתא 'יחיד'.

ד. עוד כתב השפת אמת לתרץ לדעת הראשונים שאינם גורסים למחר, וא"כ קמ"ל להיפך שאף יחיד אומר עננו מבערב וזו רבותא גדולה ביחיד מבציבור שאף אצלו שייך 'יום התענית' אף כשעדיין אינו מתענה בפועל.

ה. עוד כתב לתרץ לדעת הרמב"ן שבתענית שעות, די לקבל קודם שמתחיל להתענות ובסיפא מדובר שלא קיבל בלילה בפה רק בלב [ראה להלן] ודבר זה לא שייך אלא ביחיד, אך בציבור אי אפשר להעמיד כך הסיפא, שהרי אם יכריזו הציבור תענית בלילה יחשב הדבר כקבלת תענית ויועיל[נא].

ו. יש שתירץ[נב] לפי המדויק ברש"י (ד"ה מאי קמבעי) שאין אומרים עננו רק בתענית חשובה. והא קמ"ל שאף תענית יחיד כשאכל בלילה חשובה היא לומר עננו.

ז. במתת אלהים תירץ שהחידוש ביחיד הוא שצריך לקבל מבעוד יום ובכ"ז אוכל בלילה, משא"כ בתענית ציבור שא"צ קבלה מבעוד יום.

אמירת עננו בשחרית

למחר הוא מתפלל תפילת תענית. אף שמבואר בסוגיין שהמתענה אומר עננו בשחרית. הביאו תוס' משם בה"ג שנהגו שאין אומרין עננו בשחרית שמא יאכל ונמצא שקרן בתפילתו, והתוס' נחלקו, כיון שעתה יש בדעתו להתענות, אינו נחשב כשקרן אף אם לא יעמוד בזה[נג], ויכול לומר עננו, שלא גרע מתענית שעות. והאחרונים תמהו, הרי אף בתענית שעות מדובר שלא אכל כל היום (מלקמן יב.) כדא"ר חסדא והוא שלא טעם כלום[נד]. ובהגהות הגרי"א חבר כתב לבאר שכשם שבתענית שעות, חצי היום השני, אף שאינו תענית [שהרי לא קיבלו], נחשב לו כלפי אמירת עננו, ה"נ בהתכוין להתענות כל היום ואירעו אונס יחשב לו כתענית עכ"פ כלפי עננו[נה].

האם ניתן לומר עננו בלילה כשעתיד לאכול ביום

לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית. מתוך דברי רש"י עולה שנדון הגמרא הוא, האם צריך לומר עננו בשחרית על תענית הלילה, אף שעתיד הוא לאכול לאחר תפילת שחרית. והטעם שאין אומר עננו הוא מפני שלא קיבל תענית על לילה זה. והקשו האחרונים הלא אף תענית שעות מבואר לקמן (יב.) שצריך שיסיים את היום בתענית, 'וכל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמה תענית', ואיך תחשב תענית הלילה לתענית כשאוכל ביום. וכתבו[נו] שעל כרחך צ"ל שתנאי הגמ' לקמן 'שתשקע עליו חמה' הוא רק ביום אך לא בלילה שהוא יחידה נפרדת[נז].

מתי תענית לילה תחשב לתענית שעות

לן בתעניתו וכו'. רש"י (ד"ה והא"ג) מבאר שהגמרא החשיבה זאת לתענית שעות משום שלא קיבל מאתמול אלא רק אחר שנכנס הערב כמה שעות. וקשה, שהרי אף אם קיבל מאתמול כיון שקיבל רק ללילה ולא ליום שאחריו אינו יממה שלמה והוי תענית שעות[נח]. וכתבו האחרונים[נט] שכוונת רש"י שלא קיבל מאתמול הכונה כשקיבל תענית של יום לא קיבל גם על הלילה שלאחריו, שאז היה נחשב הלילה כהמשך ורצף אחד מזכירין אף בערבית ולכך נקטה הברייתא 'יחיד'.

רק בחל עליו התענית שנאסר באכילה, וקידוש זה על כרחך בזמן אכילה, וא"כ פשיטא שאין בו קידוש כמו שאין מזכירין בתפילה. ותירץ שמימרא זו שאין בהם קדושה, נאמרה רק אגב ר"ח וחוה"מ המוזכרים שם ולא כלפי תעניות, שהרי אין בהם קדושה. **נו. ראה** ר"ן (ד. ד"ה ירושלמי). **נז. במלחמות** (ג. ד"ה כתוב). **נח. אמנם** דעת הרי"ף שאף בתענית יחיד ממש מזכיר עננו מבערב. ועי"ש בשפת אמת שמיישב בזה את קושיית התוס' (ד"ה יחיד) מדוע נקט יחיד. **נט. וכ"כ** הרמב"ן במלחמות, והרא"ש (סי' יח). ונסתפק הרא"ש אי מהני קבלה אחת למספר ימים כשאינם רצופין כגון שמקבל על עצמו בה"ב של כל השנה אם די בקבלה אחת. והובא ספק זה בשו"ע (סי' תקסג ס"מ) אך הק"נ (פוס י) הביא שמדברי המרדכי ש'המי שבירך' למתעני בה"ב שאומרים בשבת נחשב כקבלה, מבואר שסובר שמהני קבלה אחת אף לימים נפרדים, וכן נקט הרמ"א (שם). **ס. וראה** עוד במלחמות ובראי"ש. **סא. עי"ש** בארוכה, ועכ"פ מבואר מדבריו שתענית שעות שייך בציבור, שלא כדברי הקרן אורה לעיל, ועי"ש ישוב נוסף מדוע נקט יחיד לפי ביאור הט"ז ברש"י, הובא לקמן (בד"ה לעולם, בהערות). וראה בגבורות ארי ישוב נוסף לפי גירסת הרי"ף הובא לעיל. **סב. דברי** דוד. **סג. נציין** מספר מקומות שדנו הראשונים והאחרונים בסברה מעין זו. הריטב"א (מולין קו:) לגבי נמלך שלא לאכול אחר שבירך על נט"י. רש"ש (ברכ"י נט.) וחתם סופר (יו"ד סי' שכ) לגבי שאלה על הפרשת חלה שימצא שבירך לבטלה. מנחת משה (פו"פ פ"פ ז) חינא דחיי (פ"פ פמ). ספר החיים (פ"פ מכ), טוב טעם ודעת מהדורא תליתאה ח"ב (פ"פ קפג). ובטורי אבן (ר"ה כח:) לגבי חולין בעזרה כשנשאל על הקדש.

מזכירין אף בערבית ולכך נקטה הברייתא 'יחיד'.

לתענית היום הקודם, ולא היה נחשב כתענית שעות.

רק בחל עליו התענית שנאסר באכילה, וקידוש זה על כרחך בזמן אכילה, וא"כ פשיטא שאין בו קידוש כמו שאין מזכירין בתפילה. ותירץ שמימרא זו שאין בהם קדושה, נאמרה רק אגב ר"ח וחוה"מ המוזכרים שם ולא כלפי תעניות, שהרי אין בהם קדושה. **נו. ראה** ר"ן (ד. ד"ה ירושלמי). **נז. במלחמות** (ג. ד"ה כתוב). **נח. אמנם** דעת הרי"ף שאף בתענית יחיד ממש מזכיר עננו מבערב. ועי"ש בשפת אמת שמיישב בזה את קושיית התוס' (ד"ה יחיד) מדוע נקט יחיד. **נט. וכ"כ** הרמב"ן במלחמות, והרא"ש (סי' יח). ונסתפק הרא"ש אי מהני קבלה אחת למספר ימים כשאינם רצופין כגון שמקבל על עצמו בה"ב של כל השנה אם די בקבלה אחת. והובא ספק זה בשו"ע (סי' תקסג ס"מ) אך הק"נ (פוס י) הביא שמדברי המרדכי ש'המי שבירך' למתעני בה"ב שאומרים בשבת נחשב כקבלה, מבואר שסובר שמהני קבלה אחת אף לימים נפרדים, וכן נקט הרמ"א (שם). **ס. וראה** עוד במלחמות ובראי"ש. **סא. עי"ש** בארוכה, ועכ"פ מבואר מדבריו שתענית שעות שייך בציבור, שלא כדברי הקרן אורה לעיל, ועי"ש ישוב נוסף מדוע נקט יחיד לפי ביאור הט"ז ברש"י, הובא לקמן (בד"ה לעולם, בהערות). וראה בגבורות ארי ישוב נוסף לפי גירסת הרי"ף הובא לעיל. **סב. דברי** דוד. **סג. נציין** מספר מקומות שדנו הראשונים והאחרונים בסברה מעין זו. הריטב"א (מולין קו:) לגבי נמלך שלא לאכול אחר שבירך על נט"י. רש"ש (ברכ"י נט.) וחתם סופר (יו"ד סי' שכ) לגבי שאלה על הפרשת חלה שימצא שבירך לבטלה. מנחת משה (פו"פ פ"פ ז) חינא דחיי (פ"פ פמ). ספר החיים (פ"פ מכ), טוב טעם ודעת מהדורא תליתאה ח"ב (פ"פ קפג). ובטורי אבן (ר"ה כח:) לגבי חולין בעזרה כשנשאל על הקדש.

וראה בשו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד (פו"פ סי' קנז) שכתב שהמברך על אכילת מרור בליל פסח, ולא היה יכול לאכול כזית שלם, לא הוי ברכה לבטלה. וראה בעמק יהושע (סי' יז). אמנם מאידך ראה תוס' כתובות (עב.) לגבי מה שאין מברכים על ספירת זבה שמא תראה ונמצאת ברכה לבטלה. ראה בשו"ת הרדב"ז ח"ד (סי' מ) שהעיר בזה מדוע זה שונה מעננו. וראה פר"ח (סי' תפט) שכ' לתרץ דברי התוס' כתובות ותענית, דבתענית לא שכיח שיסתור, אבל בנדה דמים מצויים באשה להכי לא תקנו ברכה. עי"ש. **סד. ראה** בקרן אורה (יב. ד"ה לשמרת נקופו) שהעיר, וכתב שלדעת הראבי"ה בסוגיא שם שדברי ר"ח הם רק לשלול אכילה קודם התענית שעות אך לא אחריה ואם התענה חצי יום יכול לאכול בחציו השני של היום אתי שפיר דבריהם, אך אין שיטת תוס' כשיטת ראבי"ה. **סה. נראה** ביאורו שחזינן שלאמירת עננו די אף בשם תענית שאינו מושלם וכשם שעולה שם תענית בצום בלא קבלה ה"נ יעלה קבלה בלא צום. וראה מועדים וזמנים (ס"ה סי' שלה). **סו. קרן** אורה. **סז. אמנם** מכך שאומר ביום ומייחס ה'עננו' ללילה ש"מ שהיום המשכו של הלילה ושייך לו, שהרי במקרה הפוך לא ניתן לומר עננו בערבית במוצאי הצום ולייחסו לתענית היום, משום שהלילה נפרד מהיום והינו יום חדש אך היום המשכו של הלילה, וראה תוס' ר' אלחנן בע"ז (נ.). **סח. וכעי"ז** הקשה בגבורות ארי וכתב שודאי קשה לומר שכשם שיום שלם בלא לילה נחשב תענית גמור ה"נ לילה שלם בלא יום. והוסיף שלולי רש"י יל"פ כפשוטו שאף אם החליט זאת בתחילת הערב קרוי תענית שעות לפי שזה רק ללילה בלא היום. **סט. קרן** אורה, רש"ש.

מתי צריך לקבל את התענית שעות, וביאור לשון הגמרא לפי זה

לעולם קסבר רב הונא מתענין לשעות וכו', ושאני הכא דאיכא שעות דליליא דלא קביל עליה מעיקרא. כתב הרא"ש (סי' יג) שדעת רש"י (ע"ז לד:) והרמב"ן שבתענית שעות, די בקבלה קודם שעות התענית. ותמה בשיטתם, מ"ש מתענית יום שצריך לקבלה כבר בזמן מנחה ולא סגי בערב אף שהוא קודם שעות התענית[ע]. וא"כ גם בתענית שעות צריך לקבלה מיום הקודם בשעת מנחה[עא].

וביאור לשון הגמרא 'שאני שעות דלא קביל עליה מעיקרא' תלוי בשתי שיטות אלו. לדעת הרא"ש מתפרש כפשוטו, שלא קיבל את תענית הלילה מבעוד יום[עב]. אך בדעת רש"י שדי בקבלה קודם שמתחיל להתענות נאמרו שני ביאורים, א. אין גורסין 'מעיקרא', אלא שלא קיבל כלל וכפי שביאר הב"ח[עג] וא"כ קבלה בתענית שעות אינה שונה מכל תענית. ב. כיון שהתחיל התענית בתחילת הערב, ורק לאחר כמה שעות נמלך, אף אם יקבל על עצמו לא יועיל כיון שאין זה קודם תחילת התענית אלא באמצעה כיון שכבר התחיל להתענות[עד].

הלחם משנה (תעניות פ"ו ה"ו) מקשה הלא דעת הרמב"ם (שם ה"ג) כרש"י שא"צ קבלה מבעוד יום[עה], ואם כן מדוע אין הלילה נחשב. ומיישב שאמנם אם היה רוצה לקבל זאת בדין תענית שעות היה מועיל, אך הוא קיבל בתורת תענית גמורה ולכך לא מהני כיון שלא היה מבעוד יום. ובקרן אורה כתב לבאר בשיטת הרמב"ם שאמנם בהו"א קס"ד שמיירי בתענית שעות אך למסקנא מיירי שהתענה בלילה וביום למחרת וא"כ אינה תענית שעות אלא תענית רגילה ולכן היה צריך לקבלה מבעוד יום. ולפי ביאור זה עולה שכל תענית יום שלם צריכה קבלה מבעוד יום אף כשאינו מחויב בה[עו]. ואף, שכל שלא קיבל מבעוד יום אינו אומר עננו[עז].

מה הנפק"מ וכלפי מה 'אין תענית לשעות'

אין מתענין לשעות. במשמעות אין מתענין לשעות, כתב רש"י (ד"ה וה"ג), קבלת תענית זו אינה קבלה ואם רוצה לאכול ולשתות הרשות בידו. אך הרא"ש (סי' יג) כתב ש'אינו אומר עננו, וכן אם קיבל עליו תענית יום אחד לא יצא ידי חובתו בתענית זו א"כ[עח] אין זו קבלת תענית ומותר לאכול'. והקרבן נתנאל (תוס כ) ביאר, היינו כשקיבל ע"ע ואמר בלשון 'הריני בתענית' וכיון שתענית שעות אינה 'תענית' נמצא שדיבר בכדי, אך אם אמר 'יום מחר עלי שלא לאכול' אף אם אינו תענית מ"מ הוי נדר[עט], וכן בריטב"א הקשה כעין זה, מה טעם שלא יתחייב לקיים את נדרו. והשיב בשם רבינו הגדול שאף שהתענית היא נדר, אך אינה מנדרי איסור שהרי לא אסר החפצא עליו[פ] וראיה לדבר מכך שימים טובים של מגילת תענית דוחים קבלת תעניתו (לקמן יג.) והרי נדרים חלים על דבר מצוה[פא], אלא ש"מ שאינו נדר ממש, ורק כעין נדרי הקדש שמקבל ע"ע לעשות מצוה [ודינו כשבועה שאינה חלה על המצוה] וזהו הנדון, האם תענית שעות נחשבת כעינוי מצוה שתחול קבלתה או לא[פב].

האם גורסים מר עוקבא או ר' עקיבא

מר עוקבא איקלע לגינזק[פג] וכו'. רש"י מבאר שגורסים מר עוקבא ולא ר' עקיבא לפי שלא הסתפק בזה, וגם, הגמ' היתה מביאה זאת בלשון ברייתא מעשה בר"ע ולא כסיפור הגמ'[פד]. אך הגבורות ארי הקשה, הלא משנה שלימה שנינו (ע"ז ט:) קנקנין של עכו"ם אסורין וכיצד מר עוקבא האמורא לא ידע משנה זאת. אלא כתב שודאי מעשה זה אכן היה בר"ע[פה], ואף שאינו בלשון ברייתא - מצאנו דוגמאות לכך במקומות נוספים בש"ס[פו].

באיזה כלים שאסורין מועיל ישון י"ב חודש

קנקנין של נכרים לאחר י"ב חדש מותרין. כתב החכם צבי (שו"ת סי' עה) על קדרה שבשלו בה חמץ, וכעבור שנתיים ימים טעו ובשלו בה בפסח, אף לדעת הרמ"א (או"ח סי' תמז ס"י) שבפסח גם נותן טעם לפגם אסור, מ"מ כיון שהוא לאחר י"ב חודש מותר. ולמד זאת מכך שקנקנים של עכו"ם שהכניסו בהם יין לקיום, מותרים לאחר ששהו י"ב חודש. וסיים שאע"פ שלא מלאו לבו להתיר זאת לכתחילה, אך מ"מ בעברו ובישלו, התבשיל מותר. והפנים מאירות (ח"ו סי' כד) נחלק שאין ראיה מיין שבליעתו ע"י צונן, לדין קדרה שבלעה חמץ בחמין[פז]. ובאחרונים[פח] הקשו עוד על דעת הח"צ מהמבואר (יו"ד סי' קנ ס"ג) שכלי שנאסר והתערב, בטל ברוב ולא נחשב כיש לו מתירים כיון שיש הוצאות להכשירו בהגעלה, אך לדברי הח"צ הרי יחזור להתירו לאחר זמן, ויאסר. וכן הביאו מהרשב"א (ח"ו סי' תקעה) והר"ן (חולין קיח:) שכתבו להדיא שאין מועיל ישון כלי אלא ביין[פט].

במה שימש משה ביום השמיני למילואים

במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים. החשק שלמה העיר מדברי רש"י על התורה (שמות מ טו) שאף ביום השמיני למילואים יום הקמת המשכן הקריב משה[צ] ומדוע נקטה הגמ' רק ז' ימים. ויישב שביום השמיני היה טעון קידוש ידים ורגלים [כמש"כ רש"י (שם מ לא)] וא"כ מסתבר שאף היה טעון בגדי כהונה, ונדון הגמ' הוא רק על הז' ימים בהם לא היה טעון קידוש ידים ורגלים, האם היה לבוש בבגדי כהונה[צא].

מדוע לא שימש משה בבגדי כהונה

במה שימש משה. רש"י מבאר (ע"ז לה.) שמשה לא נשתמש בבגדי כהונה דכתיב לאהרן אחיך והוא היה זר אצלן[צב]. ותוס' (שם) הקשו עליו ממ"ד (זבחים קא:) שמשה רבינו היה כ"ג ונשתמש בכהונה גדולה מ' שנה,

ע. **אמנם** ראה ריטב"א (לקמן יג.) שביאר עפי"ז שיום התענית מתחיל מתחילת הערב אלא שמותר לאכול, וא"כ אינו דומה לתענית שעות. עא. **ראה** גם תוס' (ע"ז לד.) שהאריכו בזה. עב. **ראה** ברא"ש שם. וראה גבורות ארי שלא גרס שעות דליליא וכו' אלא רק שלא קיבל עליה. ובקרן אורה דן לפי המבואר לקמן (יג.) שבתענית שעות אינו אומר עננו אלא אם לא טעם כלום כל אותו יום, האם גם כאן שאם היה מקבל את תענית הלילה מבעוד יום, והיה נחשב לתענית שעות, בעינן שלא יטעם כלום אף ביום, או שלילה הוא יחידה נפרדת, ועי"ש שנטה לצד זה. עג. **בהגהות** הב"ח (תוס' ח), ובב"ח (סי' תקסב). אמנם צ"ב לשון רש"י 'שלא קיבל עליו תענית זה בפני עצמו מאתמול' וכו' ואפשר שיש לפרש כעין שכתב המרדכי (תרכב), שטעותו נבעה מכך שחשב שזה המשך של התענית שקיבל והתענה ולכן לא קיבלה כלל בפנ"ע. וראה בשפת אמת (ד"ה יחיד) שכתב בתוך דבריו שקבל בלב ולא בפה, ויישב בזה מדוע נקטו יחיד, (הו"ד לעיל), אלא שהקשה מדוע נקט ר"ה סתמא, לן בתעניתו אינו אומר עננו, הלא משכח"ל שיקבל התענית בערב ויוכל לומר עננו. עד. **ט"ז** (סי' תקסב ס"ק יג). וראה מג"א (שם ס"ק טו). ובשפת אמת (ד"ה מיהו) העיר שאמנם אין סברא וטעם בזה אך לשון רש"י שלא קיבל כדרך המתענין לשעות וכו' משמע שאם היה מקבל בגדר תענית חדשה החל מעכשיו היה מועיל, וחסרונו כאן שקיבל באמצע התענית, ויישב בזה קושית תוס' מדוע נקטו 'יחיד' כיון שבציבור לא משכח"ל שיצומו כולם ואח"כ באמצע יקבלו ע"ע, [וראה שם שרצה לפרש מימרא דר"ה לשיטת רש"י, יחיד שקבל עליו תענית אפי' אכל ושתה ואח"כ קיבל התענית, למחר מתפלל עננו אף שקיבל בלילה מכיון שקיבל לפני התענית ולפי"ז גם יובן מדוע נקט למחר מתפלל ולא בערבית דמיירי שכבר התפלל ואכל. ולן בתעניתו היינו שקיבל אחר שהתחיל להתענות]. עה. **כך** כתב הרמב"ם, 'מתענה אדם שעות והוא שלא יאכל כלום שאר היום, כיצד הרי שהיה טרוד בחפציו ומתעסק בצרכיו ולא אכל עד חצות או עד תשע שעות ונמלך להתענות בשעות שנשארו מן היום, הרי זה מתענה אותן שעות ומתפלל בהן עננו, שהרי קבל עליו התענית קודם שעות התענית'. עו. **ולא** כדברי הרא"ש (סי' יג) שרצה לחלק בזה לדעת הרמב"ן. עז. **ולא** כדעת ר"י ור"ת (ע"ז לד.) ראה להלן (יג.). עח. **אך** השפת אמת נקט שצריך לגרוס ברא"ש במקום א"כ - 'א"נ', היינו נפק"מ נוספת. ודן שא"כ אף למסקנא שאסור לאכול ולשתות, מ"מ יתכן שלא יצא ידי חובת נדרו בתענית שעות. עט. **וכ"כ** בשיטה לבעל הצרורות לקמן (יג.). פ. **ראה** בגליוני הש"ס שהביא דברי ההלכות קטנות (סי' ח), האומר קונם עלי כל מאכל, או שבועה שלא אוכל הוי קבלת תענית ואומר עננו. והשיגו שבקונם יש לדון, כיון שאוסר החפץ הוי כאילו שורף המאכלים שאין לו מה לאכול ואין זו מצות תענית. פא. **ראה** בילקוט ביאורים להלן (יג.) בארוכה. פב. **ובתירוץ** הגמ' שאני הכא דלא קיבלה עליה עולה לכאורה שמותר לו לאכול לפי שלא קיבל. אך השפת אמת (נפתו"ח נרפ"י ד"ה ור"ג) דייק מרש"י (ד"ה לעולם ור"ה הא דתמרת) שזה נאמר רק כלפי עננו שאינו אומר מכיון שלא קיבל. אך לאכול אסור לו ונחשב כתענית שעות אפילו בלא קיבל קודם. וכן דייק מהרמב"ם (תעניות פ"ו ה"ג) וציין שכ"כ בראשון לציון בישוב דברי הרמב"ם שם. וראה להלן. פג. **ראה** חתם סופר (ע"ז לד.) מש"כ לבאר ולקשר את שלש השאלות ששאלוהו. פד. **בפורת** יוסף (ע"ז שם) ציין ששמא זה אמורא הקרוי ר' עקיבא המוזכר בברכות (נה:). פה. **בדורש** לציון (דרוש ג) ביאר בדרך הפלפול את שאלתם של בני גינזק רק לר' עקיבא לשיטתו. פו. **כגון** לקמן (כד.) שמביא מר' חנינא בן דוסא, וראה תוס' ע"ז (לד. ד"ה ר"ט). פז. **עי"ש** שהביא ראיות לזה. פח. **שו"ת** יד אלעזר (סוף סי' נו). שו"ת מראה יחזקאל (סי' יד). פט. **וע"ע** רדב"ז (סי' תפלט). ובחיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' לח אות פו) ובחקרי לב (ח"ג סי' מיו"ד סי' י). ובשו"ת רעק"א (סי' מג). צ. **אלא** שתמה שמשמע שאת כל קרבנות הצבור הקריב משה, והלא את שעיר ר"ח הקריב אהרן כדמשמע בפרשת שמיני ובזבחים (קא:) וכן הקשה בגבורות ארי שמשה הקריב התמיד ואהרן הקריב חובות היום. צא. **ראה** רש"ש שכתב שעל פי דברי התוס' בע"ז שם, מיושב היטב. והיינו ששם כתבו שהספק משום שהיה דינו כבמה וא"כ בשמיני כבר לא היה דינו כבמה. וזהו כדברי החשק שלמה שהרי אין דין כיור בבמה. [וראה זבחים (יט:) שכל כיור שאין בו לקדש ארבעה אנשים אינו כיור, ועי"ש רש"י ושטמ"ק, והעולה מדבריהם שלמדו מיום שמיני, והיינו כנ"ל שבז' ימים היה דינו כבמה שאין בה דין כיור]. צב. **ראה** באור החיים (שמות כח ג) עה"פ 'לכבוד ולתפארת' ששאל מהי הדגשה זו ומה בא לשלול. וביאר עפ"י המבואר כאן שמשה שימש בחלוק לבן שאין בו אימרא, וזה מלמד שאין הבגדים מעכבין אלא לאהרן ולבניו, אבל זולת הכהנים תתרצה עבודת הקרבנות בלא בגדים, וזה נלמד מ'לכבוד ולתפארת', כלומר לבל תחשוב כי הבגדים

ולפי זה היה צריך לשאול במה שמש משה כל מ׳ שנה ולא היה יכול להשיב על זה בחלוק לבן שאין בו אימרא שלשון ׳בכהונה גדולה׳ משמע בח׳ בגדים ככ״גצג. ותירצו התוס׳ ב׳ תירוצים. א. דוקא שאלו על שבעת ימי המילואים כיון שעדיין לא נתקדשו בגדי כהונה. ב. כל ז׳ ימי המלואים שהיה משה מעמיד המשכן ומפרקו היה נחשב כמו במה ואין בגדי כהונה בבמה (זבחים קיט:). ומה שהקריבו שם חטאתצד הוראת שעה היתה, כשריפתה שלא מצינו חטאת יחיד נשרפת אלא זו.

ביאור ענין חלוק ׳לבן׳ שאין בו אימרא

בחלוק לבן שאין לו אימרא. כתב המהר״ל (גור אריה ויקרא ח כח) שדבר זה הוא למעלת משה, וכשם שהכהן גדול ביום הכפורים משמש לפני ולפנים בבגדי לבן המיוחדים לו ליום זה בלבד, ויחודיות זו מבטאת מעלה. כך במשה, היה משמש בחלוק לבן המיוחד לוצה להורות על מעלת משה. ומה שהוא לבן כי הלבנות מורה על הפשיטות, כי כל הגוונים הם צבע, חוץ מן הלבנות שאינו צבע, ולפיכך הוא מורה פשיטותצו. וכן מה שאין לו אימרא הוא מורה פשיטות גם כן. וראוי היה למשה רבנו עליו השלום למעלתו - שהיה כמו ׳שכל פשוט׳, כאשר ידוע ממעלת משה - שיהיה מדו חלוק לבן שאין לו אימרא, רק פשוט לגמרי. **החתם** סופר (ע״ז לד.) הביא את ביאור רש״י שלא נתפרו בו בתי ידים.

וביאר כי הכהן בבגדי לבן דומה למלאך ה׳, אך יש הבדל ביניהם כי המלאך בגדיו מתחילת ברייתו ללא שינוי, כי כך נברא ונוצר לא נשתנה ולא ישתנה, משא״כ הכהן מתקדש והולך מילדותו עד שיגיע למדריגת לבוש הבדים, ועל כן חלוק לבן שלו עשוי תפירות תפירות מחתיכות בגד כי לא נגמר בפעם אחת, אך מרע״ה שבתחלת יציאתו מבטן נתמלא כל הבית אורה, ע״כ חלוק לבן שלו אין לו אימרא כי הוא אריג אחד.

ובלשמוע בלימודים ביאר כי האימרא היא שפת הבגד והגבול, וחלוק הוא כינוי למדותצז ומדותיו של משה מתוקנות ומוכשרות בלא גבול.

ביאור מילת ׳אימרא׳

החלוק לבן שאין לו אימרא. הראשונים פירשו מימרא זו בג׳ דרכים.

רש״י ביאר שנעשה כולו כיחידה אחת ביחד עם השרוולים, ללא תפירות שיחשדוהו שהניח שם כסף. ובתוס׳ (ע״ז לד. ד״ה שמין) ביארו שאימרא, אלו חוטים שיוצאין ומשתלשלין משפת הבגד לנוי. ובבגדו של

משה לא עשו זאת כדי שיהיה ניכר שהוא עשוי לזמן קצר. להראות שמלכתחילה משה אמור לעבוד רק זמן קצר פן יחשדו האנשים שהפסיק לעבוד אח״כ מחמת שנמצא בו פסול. והביאו ביאור נוסף ש׳אימרא׳ כמו ׳עמרא׳ צמר והיינו שהיה עשוי כולו פשתן בלא צמר, וקס״ד שיעשו בו כלאים כעין בגדי כהונהצח, קמ״ל שלא נעשה כלאיםצט.

יב.

מתי קיבל ועל מה נמלך

לא צריכא דאימלך אימלוכי. לעיל הובאה (יא:) מחלוקת הראשונים אם תענית שעות צריכה קבלה מבעוד יום כמו תענית רגילה או שדי בקבלה סמוך לתחילת התענית. וכתב הרא״ש שפירוש הגמ׳ כאן תלוי בשתי שיטות אלו, לשיטתו שצריך קבלה מבעוד יום יש לפרש שקיבל מאתמול שיתענה עד חצי היום ובחצי היום נמלך להשלים התעניתא אך לדעת הרמב״ן יתפרש כרש״י שאירע שלא אכל חצי יום ואז נמלך להמשיך את חציו השני בתעניתב.

שיטות הראשונים בתענית שעות כשאינו מתענה כל היום

והוא שלא טעם כלום וכו׳. בביאור הסוגיא והעולה ממנה בהגדרת תענית שעות נאמרו כמה שיטות.

שיטת רש״י בהו״א הבינה הגמ׳ שקיבל להתענות עד חצי היום וכשנמלך להתענות יום שלם קרוי תענית שעות. ואם אכל בחצי היום השני אין זה נחשב אף לתענית שעות ואינו מחויב לצום כלל. והקשה אביי הרי כשלא אוכל כל היום זו תענית מעלייתאג. והקרן אורה כתב בביאור הקושיהד, כיון שקבלת תענית שעות מחייבת לא לאכול כל היום א״כ בקבלתו לחצי היום מונחת בעצם קבלה להתענות כל היום. ולכך תירצה הגמ׳ דאימלך אימלוכי, היינו שהיה טרוד עד חצי היום ולא אכל, ואז קיבל על עצמו להתענות גם בהמשך היוםה. א״כ לשיטת רש״י אם אכל בתחילת היום או בסופו אין זה נחשב לתענית שעותו. וגירסתו בגמ׳ שלא אכל כל אותו יום, ומימרתו הראשונה של ר״ח באה לשלול כשאכל בחצי הראשון של היום ומימרתו השניה כשאכל בחצי השני של היום. **שיטת הרא״ש** תענית שעות אף היא טעונה קבלה מבעוד יום ולא די בקבלה סמוך לפני התענית. וא״כ מדובר שקבל מאתמול להתענות עד חצי היום וכשהגיע חצי היום נמלך להשלים, וזוהי תענית שעותח. **שיטת הרמב״ם** (תעניות פ״ו ה״ג) אף אם אכל בתחילת היום יכול לקבל ע״ע תענית שעותט לחצי השני של היום. וגירסתו בגמ׳ שלא

לצרכי העבודה, וא״כ יתחייב ללובשם משה בעבודת ימי המילואים, לא כן הוא, אלא אינם אלא לכבוד וגו׳ ולכן הם רק למשרת קבוע לעבודתו, והיינו שאין הבגדים מדין העבודה אלא מדין העובד. וראה באתוון דאורייתא (פ׳ יט) שחקר בזה, ובספרו בית האוצר (מערכת ג כלל י) הביא את דברי האוה״ח הנ״ל, וכן ציין לתוס׳ קידושין (לו: ד״ה מוזן) שלכאורה חקירה זו תלויה בשני התירוצים שם.

צג. **ראה** ריא״ף בע״י ביאור חדש, ששאלת הגמרא אם שימש בד׳ בגדים ככהן הדיוט או בח׳ בגדים ככהן גדול. וראה בשם אהרן מש״כ על דבריו. צד. **ראה** אגרות משה (קדשים ס׳ י) שהעיר מדוע לא הוכיחו אף מהעולה והשלמים שעשו בהם מתן דם סביב מה שאין בבמה וע״כ שהוא הוראת שעה. ויישב שראייתם היתה רק על דברים שנאסרו בבמה ולא כלפי דברים שאין צריך לעשותם אך גם אין בהם איסור. ויישב בזה הקושיה מקידוש ידים ורגלים שאין בבמה ועל מה עולה הפסוק ׳ורחצו ממנו׳ שמבואר שמשה רחץ, וע״כ כנ״ל שאף שהיא במה, עשו דברים שאין בבמה. צה. **נראה** שזו הדגשת רש״י שעשוי לו במיוחד. וראה עוד בבן יהוידע מש״כ לבאר עפ״י סוד. צו. **בסדר** יעקב (ע״ז לה.) מבאר ענין הלבן שהוא מבטא כפרה [אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו] והמשכן בא לכפר על העגל, והוא מסמל טהרה ונקיות [בכל עת יהיו בגדיך לבנים] ועי״ש שביאר בזה לבישת לבנים בשבת, כלה ועוד. ועי׳ מהרש״א יומא (פז.). צז. **ראה** גם גר״א (משלי לא יח) על דברי הגמ׳ (שבת קיד.) איזהו ת״ח זה המקפיד על חלוקו להופכו, שהכוונה למדות. צח. **ראה** ביאורי הפשט מש״כ משם הנוד״ב. צט. **ראה** תשו׳ הרשב״א (ח״ו סי׳ מג) שהשואל הבין שהדגשת הגמרא היא שלא שימש בבגד״כ ומה הוצרכו לומר בחלוק לבן והשיב הרשב״א ׳חלוק לבן - גמרא׳. וטעם הלבן נראה, משום שמעיל של כהן גדול תכלת, לכך נעשה של משה לבן כדי להפריש ביניהן. וטעם שאין בו אימרא לומר שלא היתה לו אימרא תפורה אלא מעשה אורג כבגדי כהונה דכתיב בהו מעשה אורג. א. **וכן** לכאורה אם קיבל מבעוד יום להתענות מחצי היום ואילך ולמחרת נמלך ולא אכל כבר מהבוקר. וראה תוס׳ (ע״ז לה.). ב. **וכן** דייק הגבורות ארי ברש״י. ג. **וביאר** רש״י ואפילו תפילת עננו מתפלל ובקרן אורה העיר, הלא גם בתענית שעות מתפלל עננו. ד. **ראה** בגבורות ארי שנתקשה לביאור רש״י מה מקשה אביי ׳פשיטא הא תענית מעלייתא הוא׳, הרי קמשמע לן שאף שקיבל מבעוד יום רק את חציו הראשון בלבד ולא את החצי השני של היום, בכל זאת נחשב כתענית גמורה ודי בקבלה משעה שנמלך, וכתב שלולי פירש״י יש לפרש שאביי הבין בדברי רב חסדא ׳והוא שלא טעם כלום עד הערב׳ היינו שקיבל עליו מבעוד יום להתענות עד הערב, שאם לא כן הא אמרינן לקמן אם לא קיבל עליו מבעוד יום לאו שמיה תענית, ולכן הקשה פשיטא. ותירוץ הגמ׳ [כהבנת רש״י בשאלת הגמ׳] שלא קיבל עליו מבעוד יום אלא תענית עד חצות היום לחוד ואח״כ ביום התענית נמלך גם על החצי השני לגמרו בתענית, וקרי ליה תענית שעות אע״פ שמתענה כל היום הואיל ולא קיבל עליו מבעוד יום אלא עד חצות היום בלבד וקמשמע לן דשמיה תענית. וראה במרדכי שביאר כעי״ז שס״ד דאביי שקיבל מבעוד יום לכל היום ולכך שאל הא תענית מעלייתא. וראה בריטב״א, במתת אלהים ובמנחם משיב נפש, שהקשו כעין הגבורות ארי מה הקשה אביי, הלא לעיל לן בתעניתו אינו אומר עננו כיון שלא קיבל, וכאן חידש שאף שלא קיבל לכל היום אומר עננו, ומדוע זה פשיטא. ותירצו שאין זה דומה ל׳לן בתעניתו׳ לעיל, כיון שכאן קיבל חצי יום, ולכן פשיטא שהחצי השני נגרר אחריו משא״כ שם התענה בלא שקיבל כלום וע״כ אינו אומר עננו. ה. **והעיר** הגבורות ארי מדוע המקשה פירש שחצות היום ראשון היה בקבלה והחצי השני בלא קבלה, והתרצן פירש להיפך שהחצי הראשון בלא קבלה ונמלך וקיבל תענית מהחצי השני. וכתב לבאר שמוכח בגמרא שרק כאשר החצי הראשון של היום היה בקבלה הקשה אביי פשיטא, אבל במקרה הפוך אכן יש חידוש, משום שהחצי השני נגרר בטפל לראשון, וסגי ליה בלא קבלה, מה שאין כן איפכא אין החצי הראשון שלא קיבל להתענות בו נגרר וטפל לחצי היום שאחריו שבו קיבל, אך סיים שאין פשט לשון רש״י מורה על זה. וראה ברבינו גרשום שכתב הציור בתירוץ כמו בקושיה. וכ״כ הטור ב׳ האופנים. ו. **והא** דלן בתעניתו נחשב לעיל לתענית שעות צ״ל שלילה הוא יחידה נפרדת, קרן אורה. ז. **וב״ה** דעת הראב״ד (בהשגות תעניות פ״ו ה״ג) ודעת הר״ן (ג.). והטור כתב (סי׳ תקסג), שכשאכל בחצי היום אמנם אינו תענית כלפי עננו, אך הוי תענית כלפי שצריך להשלים נדרו. וכ״פ בשו״ע (סי׳ תקסג יט) וראה משנ״ב (ס״ק מט). וצ״ע ברש״ש מה שביאר בדברי רש״י שמותר לאכול אף בזמן שקיבל. ח. **והקשה** הקרן אורה הא בלא״ה היה אסור לאכול כל היום בגלל קבלתו הראשונה על החצי הראשון כמבואר לעיל בשיטת רש״י. ותירץ שלדעת הרא״ש אכן חל עליו איסור אכילה גם אם קיבל רק לשעות, אפילו אכל אח״כ, ומה שהתנו ׳והוא שלא טעם כל היום׳ הוא רק לענין עננו וכשנמלך על חציו השני של היום הוי תענית שעות גם כלפי עננו. אך ראה שם שהקשה כמה קושיות על שיטה זו הנוקטת שסוגית הגמ׳ היא רק כלפי עננו, אך כלפי החיוב לצום שייך אף לחצי יום. ט. **אמנם** בתשו׳ הרשב״א (ח״ו סי׳ י) כתב שהרמב״ם חזר בו ותיקן ספריו. י. **הרא״ש** (סי׳ יג) ועוד ראשונים הביאו שבירושלמי מבואר כרמב״ם שאף אם אכל ושתה יכול להמשיך את היום בתענית וכתב הריטב״א שהירושלמי ודאי פליג על הבבלי שהרי מבואר שם שניתן גם לסיים התענית באמצע היום. וכ״כ הרא״ש בתירוצו הראשון, אך בתירוצו השני ביאר שכוונת הירושלמי שאף באופן זה חל נדרו וחייב לצום, ודברי הבבלי נאמרו כלפי אמירת עננו, ובקרבן נתנאל (תוס׳

טעם כלום ׳עד הערב׳[א], ומימרתו השניה של ר״ח מבארת את מימרתו הראשונה באותו ענין וכגירסת רבינו חננאל, רב חסדא לטעמיה דאמר ר״ח וכו׳.

שיטת הראבי״ה (הובא במרדכי תרכב) הינה כשיטת הרמב״ם והוסיף עליו, פעמים שהמתענה את חציו הראשון של היום ואוכל בחציו השני יחשב לו כתענית שעות ודברי ר״ח בסוגיין הם כלפי תענית שלמה ולא כלפי תענית שעות. ובהבנת דבריו נחלקו האחרונים. הבגדי ישע ביאר שזהו דוקא אם קיבל עליו מבעוד יום להתענות למחר כמה שעות[ב], אך אם רגיל לאכול בשעה שלישית וכשהגיע זמן אכילתו נמלך להתענות עד חצות זה אינו כלום לפי שנצרכת קבלה קודם זמן העינוי[ג]. והקרן אורה נקט בשיטת ראבי״ה שמימרת ר״ח באה לשלול אם אכל בבוקר, התענה מעט ושוב אכל. אך אם אכל בתחילת היום ומזמן קבלת התענית לא אכל הוי תענית שעות, וכשקבל עליו להתענות עד חצי היום רק במקרה של אונס מותר לאכול אח״כ, אך בלא אונס אסור[ד].

סיום תענית בשקיעה או בצאת הכוכבים

כל תענית שלא שקעה עליו חמה. כתבו התוס׳ (ע״ז נה.) שמה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים, אע״ג שלשון הגמרא הוא עד שקיעת החמה, ושיעורו ה׳ מילין[ה] קודם צאת הכוכבים. משום שאין אנו רוצים להכניס עצמנו לספק. ועוד שמא לשון שקעה היינו שקעה לגמרי[ו]. **וכתבו** האחרונים[ז] ב׳ טעמים למה מחמירים בספק בין השמשות, א. כיון שאין אנו בקיאים בזמן המדויק ובפרט שחיישינן לדעת ר׳ יוסי שביה״ש הוא סמוך לצאה״כ ממש ועד אז הוא יום. ב. שונה אפוקי יומא מעיולי יומא [-הוצאת היום מכניסתו] ויום התענית עומד בחזקתו עד שיצא בודאי[ח].

קושיות נוספות לכך שאין משלימין תענית

כל תענית שלא שקעה עליו חמה וכו׳ מיתיבי. הקשה הקרן אורה[ט] מדוע לא הקשו גם מהמשנה לקמן (טו:) שאם גזרו תענית והגיע ר״ח או חנוכה ופורים אין מפסיקין ואין משלימין. והיינו שמסיימים התענית מבעוד יום. וכן מהסוגיא בעירובין (מח.) שבתשעה באב בער״ש מסיימין התענית קודם כניסת השבת שמתענין ולא משלימין[י]. ובב״ח (סי׳ תקסב ספופו סוד״ה ולכך) כתב ששם קיבל עליו התענית כך מלכתחילה שלא יסיימנה כשיחשך[יא].

ביאורי הראשונים בישוב הגמרא

לצעורי נפשיה בעלמא. המאירי ביאר שאף שאין בתעניתו דין תענית מ״מ דבר נאה והגון הוא. אמנם לשיטת הראבי״ה [לפי הבנת הבגדי ישע שהובאו דבריו לעיל] שאם קיבל עליו מבעוד יום להתענות בחציו הראשון של היום נחשב כתענית שעות אף כשאוכל בסופו, א״כ קשה מדוע לא מיישבת הגמ׳ שר׳ אליעזר ברבי צדוק ור׳ יוחנן אכן קיבלו מראש. ובב״ח[יב] הביא שמדברי התרומת הדשן (ס״פ קמו) עולה שפירש שזה גופא כוונת הגמ׳ שלא קיבלו תענית רגילה אלא תענית שעות כיון שרצו רק לצעורי בעלמא. ובאמת יכלו לומר עננו. וכתב שדבריו דוחק שהיה לגמ׳ לחלק בין סתם למפרש[יג]. עוד כתב משם תרומת הדשן[יד] שקבלה לצעורי בעלמא שייכת רק בתענית על להבא, כדוגמת אנשי משמר ותעניות עשרת ימי תשובה, אך בתעניות על שעבר כגון בשלשת השבועות לא שייך בזה לצעורי בעלמא. והב״ח השיגו שהרי במה שמובא בברייתא בשם ראב״צ מדובר שהתענו על החורבן ומ״מ אמרו בו לצעורי בעלמא[יה].

האם יו״ט של קרבן עצים נוהג אף לאחר החורבן

דאמר ר׳ אליעזר וכו׳ אני מב״ב של סנאב וכו׳ לצעורי נפשיה בעלמא. התוס׳ הקשו[יו] הלא מעשה זה היה לאחר החורבן, וראיה לכך מזה שהתענו שהרי בזמן שיש שלום אין שם גזירות המלכות[יז], וא״כ הרי בטלה מגילת תענית המונה את רשימת הימים טובים האסורים בהספד ותענית. ואין י׳ אב נחשב כיו״ט וכיצד דוחה הוא לת״ב[יח]. ויישבו שמ״ד זה סובר שלא בטלה מגילת תענית[יט], והט״ז (סי׳ תקסג סק״ג) מיישב שת״ב הנדחה לי׳ אינו תענית גמורה רק לצעורי בעלמא וכלפי זה אין אומרים שבטלה מגילת תענית[כ].

בגוף דברי התוס׳ שמבואר שאף לאחר החורבן שלא היה קרבן עצים בפועל מ״מ נשאר תאריך זה ליו״ט, כעין זה כתבו התוס׳ (פסחים ג. ד״ה מקום) לגבי ערב פסח שאף היום דינו כיו״ט להאסר במלאכה[כא].

הדין והטעם שיום קרבן עצים הוא כיו״ט

מפני שיום טוב שלנו הוא. כתב הרמב״ם (כלי המקדש פ״ו ה״ט) ׳ומהו קרבן העצים, זמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה, ויום שיגיע לבני משפחה זו להביא העצים היו מקריבין עולות נדבה וזהו קרבן העצים[כב] והיה להם כמו יו״ט, ואסורין בו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה ודבר זה מנהג׳. ובמל״מ שם אחר שהוכיח שהיו״ט הוא משום הקרבן, תמה בדברי הרמב״ם שאיסור המלאכה והתענית הוא רק מנהג, א״כ כיצד דוחה הוא את ת״ב, וכן לגבי מלאכה הוכיח שזהו איסור מעיקר הדין ולא רק מנהג. ויש שכתב[כג] שודאי שהוא איסור כמש״כ הרמב״ם לפני זה ׳ואסורין׳, ומש״כ ׳מנהג׳ היינו על עצם זה שמביאין קרבן ביחד עם העצים זה רק מנהג, אבל אחר שיש קרבן אסורין בכל הנ״ל מעיקר הדין. ויש שכתב שאף שאיסור התענית הוא מנהג מ״מ עצם שם יום טוב הוא מעיקר הדין ודוחה את ת״ב[כד].

ובגבורות ארי הקשה, הרי יום טוב של קרבן עצים אינו אלא מדרבנן, ואיך דוחה את תשעה באב שהוא מדברי קבלה החמורים מאיסור דרבנן[כה]. וכתב ליישב שכיון שמדובר בת״ב שנדחה משבת ליום

ג) העיר שתירוץ זה לא יועיל לרמב״ם שמשמע מדבריו שאף אומר עננו. אמנם באבן האזל (תעניות) נקט שאף לרמב״ם יש ב׳ סוגי תענית שעות, ואם אכל בחלק מהיום אינו אומר עננו. ראה גם בראשון לציון (נצעל הפור החיים) שנקט כעי״ז. וראה בית הלוי (מ״ח סי׳ מח) מה שהקשה לדעת הרמב״ם מנזיר (כ:). **יא. מגיד** משנה שם. אמנם הר״ן והראבי״ה כתבו שאף אם גורסים ׳כל היום׳ הכוונה למה שנשאר מהיום. **יב. וכן** נראה מדברי הטור והשו״ע (סי׳ תקסב ס״ח) ומשנ״ב שם (סק״ו.) שלדעתו מהני תענית שעות לחצי היום, אמנם אם קיבל מתחילה לתענית יום שלם ולא השלים אינו נחשב לתענית לומר עננו, אך אם קיבלו מתחילה לשעות מהני. והרמ״א שם הסכים לדעתם ביחיד שיאמר עננו אך לא לש״ץ. **יג. והוא** החל להתענות ורק בשעה שלישית קיבל עליו. **יד. ושוב** כתב שמדיוק לשון ראבי״ה נראה שרק כשקיבל יום שלם ונאנס ואכל מהני מה שהתענה להחשב כתענית שעות למימר עננו. אך אם לכתחילה קיבל עד חצי היום ואכל אח״כ אינה קבלה כלל. **טו. במתת** אלהים העיר מדברי תוס׳ זבחים (יט.) שכתבו ד׳ מילין עי״ש. **טז. ראה** תוס׳ (זבחים יט. ד״ה מיהו) שכתבו שמצינו לשון ׳שקיעה׳ דהיינו סוף שקיעה כלומר צאת הכוכבים ומצינו בלשון שקיעה דהיינו תחילת שקיעה. וראה קרבן נתנאל (סי׳ יג פות ח). ויראים (רעד) שנחלק. **יז. ראה** שער הציון (סי׳ תקסב ס״ק ח). **יח. ראה** ב״י (רסי׳ תקסב) בשם הסמ״ק (סי׳ נו). ובשפת אמת כאן האריך בסברא זו. וסיים שמנהג העם להקל בבין השמשות ויש להם על מה לסמוך. וראה בענין זה בערוך השולחן (סי׳ תקסב טו). **יט. ראה** גם משכנות יעקב (מו״ח קנח) ותורת רפאל (סו״ס נז). **כ. ולשיטת** הרא״ש שאין סוגייתנו מדברת אלא מענין עננו, אבל עצם נדר התענית חל אף לשעות אתי שפיר, אך לרש״י קשה. וכתב לתרץ שדוקא כשיכול לקבל כל היום אז אין קבלתו לשעות כלום אך כשא״א לכל היום חל אף לשעות, או שהדבר תלוי במחלוקת ואנן קיי״ל שאין תענית שעות ולכן אף בער״ש מתענה ומשלים [ועי״ש שסיים שעדיין אין הלכה זו ברורה]. **כא. וראה** דמשק אליעזר (סי׳ תקסב ו) ובמבקשי תורה (מ״ח סי׳ מב). **כב. סי׳** תקסב (ד״ה ומ״ש רמב״ם וסי׳ ולפ הניעותי). **כג. וראה** עוד מש״כ בהמשך (ד״ה ומ״ש רוב) שכיון שאמרו בסתמא ׳והתענו׳ הוא דוחק לאוקמי בהתנו מתחילה על כך. **כד. וברמ״א** (סי׳ תקסב ס״ב) הביא את דברי התרוה״ד להלכה. **כה. ראה** שם ט״ז (סק״ג) ויד אפרים מש״כ ליישב. **כו. ראה** שפת אמת שהקשה מדוע תוס׳ העמידו דבריהם על תירוץ הגמרא, הרי כבר בקושיית הגמ׳ אף אם זו תענית גמורה קשה. **כז. המאירי** הוכיח מכך שר׳ צדוק היה בזמן החורבן (גיטין נו:), א״כ ר׳ אלעזר בנו ודאי היה לאחר החורבן. [וכ״כ המצפה איתן שאף שהוכיח שלדעת הרמב״ם היו מתענין תענית תשעה באב אף בזמן הבית, מ״מ מעשה זה ודאי לאחר החורבן שראב״צ היה בתקופה שלאחר החורבן]. וראה בבית לוי שרצה לומר שראב״צ היה אמנם בזמן המקדש ומ״מ בחו״ל התענו לפי המפרשים (רמב״ם פע״י סם) שמה שאמרו שכיש שלום אין גזירות, היינו רק לאלו ששרוין באדמת ישראל. ובכתית למאור תמה בדברי תוס׳ שהרי מבואר בר״ה (יח:) שכשאין שלום ואין גזרות תלוי ברצונם מלבד ת״ב שהוכפלו צרות, וא״כ אפשר שראב״צ היה קודם החורבן, ובמצב שאין שלום ואין גזירות ועכ״פ היו מחויבים להתענות בת״ב ואיך מוכיחים התוס׳ שמדובר לאחר החורבן. ועי״ש שהאריך. **כח. מה** שנקטו שי׳ אב הוא יו״ט מדין מגילת תענית, ראה מנחת ברוך (סי׳ פג ענף ג ד״ה ומפסקי) שדן בזה שאין כן דעת הרמב״ם. **כט. במאירי** כתב שמא עדיין לא בטלוה, או שמא אותם הדורות של הכהנים הסמוכים לחורבן קבלו עליהם ימים טובים שלהם כשל תורה. **ל. וביאר** היד אפרים שגם אם בטלה מגילת תענית לא התבטל עצם היו״ט, ורק שבמגילת תענית מבואר שאסור להתענות באלו הימים וכשנתבטל ירד האיסור, אך קבלת צער גרידא לא נאסרה ולכן כשנבטלה מגילת תענית לא הותרה, ובת״ב שנדחה ליום ראשון לא קיבלוהו כתענית גמור אלא רק לצעורי בעלמא, וראב״צ שהיה לו יו״ט ועצם היו״ט לא התבטל ורק איסור התענית התבטל לא רצה לצעורי. **לא. ראה** גם במשנה למלך (כלי המקדש פ״ו ה״ט) מאסרו חג שבועות, עי״ש. ובמה שכתב האבי עזרי (יו״ט פ״ח ה״ז). **לב. מבואר** בדבריו שקרבן העצים הוא ע״ש קרבנות הנדבה שהוקרבו אז, ולא משום שהעצים עצמם נחשבים קרבן. וראה רש״ש (תענית פ״ד מ״ה), ריטב״א לקמן (סו.), טורי אבן (שם). **לג. אבי** עזרי (יו״ט פ״ח ה״ז). **לד. ספר** הלקוטים ברמב״ם שם, בשם הגרי״ז. וראה עוד במנחת ברוך (סי׳ פג אות ג׳ ד׳) מש״כ ליישב קושיית המל״מ עפ״י דברי הגבורות ארי דלהלן שכאן הוא רק ת״ב נדחה, ולכן אף מנהג דוחהו. ועיין ישוב נוסף בקרן אורה (לקמן יח. ד״ה תוס׳). **לה. וראה** בדבריו שהוכיח כן מר״ה (יט.).

ראשון, יש לומר שאינו אלא דרבנן כי מעיקר הדין אמרינן כיון שנדחה נדחה לגמרי[לו].

האם יו"ט של ברית מילה דוחה את ת"ב נדחה

מפני שיו"ט שלנו הוא. מהמבואר כאן שתענית ת"ב נדחית מפני יו"ט, הביאו תוס' (עירובין מ: ד"ה למימ) שמעשה היה בברית מילה ברבינו יעקב בר יקר שחל עשרה באב ביום א' בשבת, והוא היה אב"ד וצוה להתפלל מנחה גדולה ורחצו ואכלו מפני שי"ט שלהן היה כדכתיב שש אנכי וכו'[לז]. והיעב"ץ (נשו"ת שמילת יעב"ץ ח"ב סי' כג) הקשה איך אפשר לדמות את יו"ט דקרבן עצים שהוא מוזכר במשניות ונסמך על כתובים מפורשים (נחמיה), ליום המילה שאינו מפורש בשום מקום בתורה שבכתב ובע"פ שהוא קרוי יו"ט[לח]. אמנם בשו"ע (סי' תקנט ס"ט) פסק כתוס' שת"ב באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא[לט].

קבלה בלב או בפה והאם זה לעיכובא

כל תענית שלא קיבל עליו מבעוד יום[מ] לאו שמיה תענית. בביאור הלכה זו נחלקו הראשונים. י"א שקבלה אחר חשיכה אינה כלום ומותר לו לאכול[מא], ואינו יוצא ידי נדרו, ואינו אומר עננו[מב], ואף לתענית שעות לא נחשב כיון שהוא נתכוין לתענית רגילה[מג]. ודעת התוס' (ע"ז לז. ד"ה מתענין בתירוץ ח"ג) שדברי שמואל הם רק לכתחילה אך בדיעבד אף אם לא קיבל מתחילה, מתפלל עננו, ומה שדימהו למפוחא דמליא זיקא כתבו שהכוונה שאינו מקבל שכר תענית אלא נקרא חוטא שציער עצמו אך מ"מ נדרו חל וצריך להתענות. ובהמשך דבריהם הביאו תשובת ר"ת לאחד שעשה תעניות רבות ולא קיבלם מאתמול, ופסק לו ר"ת שלא הפסיד שכרם לפי שהיה בדעתו, ודי במחשבה בלב ומה ששמואל הצריך קבלה הוא רק לכתחילה[מד], והוסיף שאף אם לא היה בדעתו להתענות למחר ורק בלילה נמלך, יכול להתענות ולהתפלל[מה] עננו ויוצא ידי נדרו[מו].

על איזה תענית מדובר

נחלקו הראשונים באיזה סוג תענית מעכבת הקבלה. דעת רוב הראשונים שרק בתענית יחיד[מז]. אך י"א שאף בתענית שהציבור גוזרים משום צרות מסוימות שאף בהם צריך קבלת יחיד[מח]. ודעת הריטב"א[מט] שאף ג' התעניות הכתובות [י"ז בתמוז י' בטבת וג' תשרי], כיון שבזמן שאין גזרות ואין שלום תלויות ברצונם (ר"ה יח:) אף שישראל קבלום עליהם כבר, מ"מ שמא צריכים קבלה כתענית יחיד מלבד תענית ת"ב שוודאי אינה צריכה קבלה[נ].

סוגי תעניות בלא קבלה

אף שמבואר בסוגיין שתענית חייבת קבלה מקודם[נא] אך מבואר בראשונים ובפוסקים שישנם תעניות קבועות שהונהגו בעם ישראל שא"צ קבלה, כגון מי שרגיל, או שנמצא במקום שרגילים להתענות בעשי"ת, או בג' שבועות שקודם ת"ב, וכן חתן ביום חתונתו[נב].

לגבי תענית בה"ב דן בביאור הלכה (סס ד"ה שרגיל) וכתב שמדברי המרדכי שכתב שניתן לקבל אף זמן הרבה קודם התענית, והוכיח כן מתענית בה"ב שהקבלה שלה היא במי שבירך שעושין בשבת. א"כ מבואר שסובר שתענית בה"ב צריך קבלה[נג]. אמנם מדעת הרא"ש שקבלת תענית צריך בדוקא סמוך לתענית, [וכן נסתפק אי מהני לכמה ימים יחד], א"כ על כרחך שאין 'המי שבירך' שעושין בשבת חשוב קבלה על בה"ב, וס"ל שאף בה"ב א"צ קבלה.

לגבי תענית חלום[נד] דנו הפוסקים אם נחשב שמתענה בלא קבלה או שמשמים קיבלו עליו[נה].

כלפי מה שאלת הגמרא

ואי יתיב מאי. רש"י מבאר 'מי סליק לתענית או לא', והקשה הגבורות ארי מדוע יש ספק והרי פשיטא שלא נקרא תענית, כיון שאמר שמואל לאו שמיה תענית, וברש"ש כתב ליישב שיתכן ששמואל רק שלל אמירת עננו אך מ"מ הוי תענית לגבי שכר, או אם נדר קודם לכן שיתענה יום אחד, עולה לו יום זה[נו].

נוסח ומיקום קבלת תענית בתפילת מנחה

רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה. בנוסח הקבלת תענית בתפילת המנחה נחלקו הראשונים. יש שכתבו שאומר במנחה של ערב התענית עננו[נז] ואף שעדיין אין [illegible] יום התענית, מ"מ נחשב שממנחה מתחיל יום התענית, כמו שיכול אדם להקדים ולהתפלל תפילת שבת אף בערב שבת[נח], והערב שהוא ליל יום הצום יש לו שייכות ליום שלפניו, ויש החולקים וסוברים שלא אומר עננו במנחה של קבלת התענית, אלא בשומע תפילה או בסיום תפילתו[נט] יאמר הריני בתענית למחר יה"ר שתקבל תעניתי וכו'[ס].

שיטות הראשונים בביאור מחלוקת רב ושמואל

רב אמר במנחה ושמואל אמר בתפלת המנחה. דעת הריטב"א שנחלקו רב ושמואל בשני ענינים, בצורת הקבלה, ובזמנה, דעת רב להקל שא"צ קבלה בתפילה, ואפילו אם הקדים קבלה לתענית זמן מרובה מועיל. וכן כשנדר להתענות כמה ימים רצופים, א"צ קבלה בסמוך לזמן התענית, ומה שנקט במנחה הוא רק לאפוקי משמואל שאמר בתפילת מנחה. ושיטת שמואל היא שאין זה נדר מצוה גמור כיון שנראה כמרע

לו. **עי"ש** ראייתו לזה מהגמ' במגילה (ה:). אך הוסיף להקשות מהגמ' בעירובין (מג.) שדנה על ת"ב רגיל כיצד מתענים ומשלימין בו בני סנאב והרי הוא ערב יו"ט שלהם. וקשה כנ"ל שהיו"ט שלהם דרבנן וכיצד ידחה את ת"ב החמור יותר. ותירץ עפ"י המבואר ברי"ה (יח:) שכל הד' צומות בזמן שאין שלום וגם אין גזירות מלכות, רצו אין מתענין. ובזמן ראבר"צ לא היו גזירות מלכות, ולכן אין חובה להתענות. ואף שמבואר (סס) שבתשעה באב יש חובה להתענות הואיל והוכפלו בו צרות, י"ל שזה אינו אלא מדרבנן אבל לא מן המקרא, שהרי הפסוק משוה אותם ואינו מחלק, וכיון שאינו אלא מדרבנן לכן יום טוב של דבריהם דוחה אותו. **לז. ראה** בחתם סופר (שו"ת או"ח סי' קנו) שחידש שאף חולה שאינו מתענה יכול לעלות לתורה כשקורים 'ויחל' בת"ב, מ"מ פשיטא לו שבני משפחת סנאב לא קראו ויחל בט"ב שנדחה, כיון שיו"ט שלהם קבוע וקיים מקודם לט"ב. שהרי קרבן עצים התחיל בימי נחמיה בן חכליה, וא"כ אצלם הוא יום שנתחייב בשמחה ולא חלה עליהם חובת קריאת התענית מעולם. והקשה א"כ איך התוס' למדו מזה שאוכלים במילה בט"ב נדחה, והלא עצים יום טוב שלהם קדם לת"ב משא"כ יו"ט דמילה. ותירץ שאה"נ מבני סנאב עצמם לא נלמד כן, אלא שהראשונים למדו מר"א בר' צדוק שהיה חתנם והוא עצמו לא היה מהם שהרי היה כהן (תוס' עירובין מ.) ונתחתן עמהם אחר החורבן, וא"כ אצלו קדם ט"ב ליו"ט שלו ואפ"ה התענה ולא השלים ומזה למדו אף לברית מילה. **לח. באגדה** מצינו דרך רמז בעלמא סמך לסעודה שעשה אברהם אבינו מ'ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק' ביום ה"ג מל את יצחק, דהיינו ביום השמיני כמנין ה"ג, יום מילת יצחק. פרקי דר"א (פכ"ט), תוס' שבת (קל. ד"ה סס). **לט. וראה** שם במשנ"ב לגבי פדיון הבן. **מ. הטעם** שצריך לקבל מבעו"י ולא סגי בערב כתב הר"ן (ה.) שהוא כמבואר לעיל שיום התענית מתחיל ככר מבערב ואומרים בו עננו אף שמותר עדיין לאכול, ולכן יש לקבל קודם. ובספר פתחי שערים כתב הטעם שצריך לקבל מה שיותר סמוך לתענית, הוא לפי שחיישינן שמא ימלך, ותלה הדבר בשיטות אם קרוי חוטא או לא. **מא. והטעם** שגרע מכל נדר. נתבאר לעיל מדברי הריטב"א שזהו בגדר נדרי מצוה, שאם אינו מצוה אינו כלום. וראה מג"א (סי' תקנג ס"ק) ומחצית השקל שם, וראה משנ"ב (סי"ק כג) ב' דעות בזה. **מב. מרדכי** (סי' תכג) הביא בזה מחלוקת ר"י וראבי"ה, וראה ריטב"א (ע"ז לד.), וכ"פ שו"ע (סי' תקסג ס"ה) שתענית שלא קיבלו מאתמול אינו תענית והרמ"א הוסיף שאינו נחשב להתפלל עננו ולצאת ידי נדרו אם קיבל תענית סתם. אמנם הביא דעה נוספת שיכול לומר עננו. **מג. ריטב"א** (ע"ז לד.), וראה משנ"ב (סי' תקסג ס"ק כג) משם המג"א שנחשב קבלה אחר תחילת התענית. **מד. ובראי"ש** (סי' יג) השיג שמדברי הגמ' שלאו שמיה תענית לא משמע שזהו רק לכתחילה. וכתב שדבריו הם רק למי שהרהר קבלת תענית במנחה ולא הוציא בפיו. ובק"נ (תוס' ו) כתב שזאת שיטת הרא"ש. אך לר"ת עצמו מועיל אף אם לא קיבל עד הלילה כמבואר בהמשך מתוס' בע"ז. **מה. בב"י** (סי' תקסג) העתיק 'ולא יתפלל עננו'. אך בשו"ע ובמשנ"ב (סי"ק כד) מבואר שכן. **מו. וכ"כ** פסקי תוס' (תוס' כג) וכן פסק הרמ"א (סי' תקסג ג). **מז. רמב"ם** (פ"ו ה"י), מהר"ם מרוטנבורג (סי' קג), רא"ש (סי' יג) משם הראב"ד, ב"י (סי' תקסג). **מח. רמב"ן**, ר"ן (ה.), וראה ב' הדעות בשו"ע (סי' תקסג סי"ג). **מט. ר"ה** (יח: ד"ה ופרקין, נסופו), וראה בריטב"א מגילה (ה.) שכתב רק על תענית אסתר אפשר שצריכה קבלה. **נ. ובשו"ע** (סי' תקנ ס"ד) כתב המחבר שמכריזים בשבת שקודם הג' תעניות והרמ"א נחלק, והגר"א כתב שטעם המחבר הוא שההכרזה הינה כקבלה וא"כ חשש לדעת הריטב"א. וראה משנ"ב (סי' תקסג סק"ע) שפשיטא ליה שהג' תעניות א"צ קבלה. **נא. טעם** וענין הקבלה מראש, כתב הרי"ף שהוא נלמד מהפסוק 'קדשו צום', וראה לבוש (סי' תקסג ו) לפי שהתענית במקום קרבן, ואין קרבן אם לא שהקדישו תחילה. **נב. ראה** שו"ע (סי' תקסג ס"ג), ומשנ"ב (סס). **נג. וכתב** הביה"ל שצ"ל או שבמקומו לא נהגו בה"ב, או שכך תיקנו מתחילה. **נד. שעדיף** להתענות בו ביום ואפילו בשבת, כדברי הגמ' בע"ב. **נה. ראה** ב"ח (סי' תקסג). וראה משנ"ב (סי' תקסג סק"ע). **נו. ולהלכה** עי' שו"ע (סי' תקסג ה). **נז. רמב"ם** (תעניות פ"ו ה"י) לפי גירסת המ"מ והגמ"י וכ"כ הטור (סי' תקסג) וכן דעת השאילתות (סי' ס), הובא בראש (סי' יג). **נח. ראה** תשו' הרמב"ם (סי' קכו) נדפס ברמב"ם אל המקורות. וב"י (סי' תקסג) וראה עוד מעשה בצלאל (על הריקאנטי סי' קעב) ובנצי"ב במרומי שדה. **נט. רש"י** ורמב"ם (פ"ו ה"י). והריטב"א, הגהות אשר"י ותוס' (ד"ה כל) חילקו אם מקבל בחול או בשבת. **ס. ריטב"א,** וכעי"ז ראש הג"א ועוד.

לעצמו, ולכן מחמיר שצריך קבלה בתפילה סמוך לתענית דוקא, ודומה לקבלת שבת ויו"ט שצריכים קבלה על הכוס וכדומה, שיראה דבר של קבע[סא]. ומ"מ אף לשמואל אם קיבל שלא בתפילה אלא בדיבור גרידא חייב להתענות אלא שאינו מתפלל עננו. וכן אם מקבל כמה ימים רצופים מודה שמואל שדי בקבלה אחת.

דעת הרא"ש שאף רב נקט במנחה כי צריך לקבלה סמוך לתענית אלא שרב סובר שניתן לקבל בכל זמן המנחה ולשמואל דוקא בתפילה[סב], ונחלקו הרא"ש ור"ת אם לשמואל הוא לעכובא או רק לכתחילה[סג], והוסיף הרא"ש שכל זה ביחיד אבל בציבור מהני קבלתם בכל דרך[סד].

דעת הראבי"ה (הובא בהג"ה בטו"ש סי' יג, ובב"י סי' תקסג) ששמואל לא נחלק על רב שיכול לקבל אף קודם זמן המנחה. אלא הוסיף שאף בתפילה יכול לקבל, ולרב אסור. ובטעם מחלוקתם ישנם ב' ביאורים. בבית יוסף (סי' תקסג) מבואר שלרב ניתן לקבל רק עד תפילת המנחה ומשהתחיל להתפלל לא תועיל קבלתו. ובקרן אורה מבואר שנחלקו אם נחשב הפסק כשמקבל בתפילה, וא"כ אחר התפילה יכול לקבל לכו"ע.

מתי זה 'בזמן מנחה'

כתב רבינו גרשום, היינו בט' שעות ומחצה, ומשמע שמפרש ב'מנחה', זמן מנחה קטנה. אך במשנ"ב (סי' תקסג ס"ק כז) כתב שאמנם לכתחילה עדיף בזמן מנחה קטנה כמבואר בר"ג, אבל בדיעבד מהני אף במנחה גדולה, ודייק כן מרש"י (ד"ה בתפילה) שבא לאפוקי תפילת שחרית. ובביאור הלכה (סי' תקסג ס"ו ד"ה מימתי) נסתפק בסיום זמן קבלת תענית, האם בשקיעה או אף אח"כ שהרי בכל התעניות לבד מת"ב בין השמשות שלהן מותר, וא"כ תועיל קבלתו אף בביה"ש.

מדוע משמע כשמואל ולא כרב

כוותיה דשמואל מסתברא וכו' מאי לאו ייסר עצמו בצלו. דברי הגמ' מוקשים מדוע נקטה הגמ' בהבנתה הפשוטה שאוסר כשמואל, ולא כרב שאוסר עצמו בלא תפילה. ובריטב"א כתב להוכיח מזה כשיטתו שנחלקו רב ושמואל אם מועילה קבלה מראש לכמה תעניות. ומהברייתא משמע שאף שקיבל כמה תעניות מתחילה צריך קבלה מחודשת ערב התענית ומוכח א"כ כשמואל ולכך פירשה הגמ' את תיבת ייסר כשמואל.

אך לשיטת הרא"ש שאף לרב צריך קבלה בזמן מנחה הסמוכה, ולשיטת הראבי"ה שפירש להיפך שאף לשמואל תועיל קבלה מראש לכמה תעניות, צריך לפרש את קושית הגמרא, שהיתה גירסא במגילת תענית "ייסר בצלו' ואין זה רק פירוש הגמ' ל"ייסר' אלא כך נוסחת הברייתא וכפי שדנה הגמ' בהמשך בשתי הגירסאות[סה].

מהו 'בצלו'

בצלו. רש"י מביא ב' פירושים, א. תפילה ב. נדר. ובמתת אלהים הקשה, א. אם בצלו היינו נדר מה הסיוע לשמואל שצריך לנדור, הלא כבר נדר והנדון הוא מתי לקבל[סו]. ב. מה שהביא מתרגום 'ארימית ידי בצלו', הלא הכוונה שם היא לתפילה כמבואר בזוהר (ר"פ ימרו). ובדקדוקי סופרים כתב לבאר שדברי רש"י שייכים אחר דיבור המתחיל 'וחד אמר יאסר', והיינו שלפי רש"י הראיה לשמואל ממגילת תענית היא לפי שהיתה גירסא מפורשת "ייסר בצלו', ובתירוץ מבאר שלפי דעת רב ישנם ב' פירושים או שגורסים רק יאסר בלי בצלו, או שגורסים ייסר בצלו אך אין הכוונה לתפילה אלא לנדר ואדרבא שנאסר ע"י נדרו הקודם, וע"ז כתב שאין רבו מודה שאדרבה גם 'ארימית ידי בצלו' הכוונה לתפילה ולא לנדר.

ביאור גירסת תוס'

חד אמר ייסר וחד אמר יאסר. לגירסתנו בגמ', ייסר היינו שחל רק כאשר קיבל ע"ע במנחה. ויאסר - שחלה הקבלה בכל מקרה, והסיוע מהברייתא הוא מהרישא 'נדרו קודם לגזרתנו'. אך הקרן אורה הוכיח מדברי התוס' שגירסתם בגמרא להיפך, מאי לאו "יאסר עצמו בצלו' ויהא אסור, ודוחים לא, ייסר, היינו שסר מן הנדר ומותר לאכול כדתניא וכו' והראיה מהברייתא מהדין בסיפא במקרה שגזרתנו קודמת לנדרו שגזרתנו מבטלת את נדרו.

מדוע אין נדרו מבטל ימים טובים

תבטל גזרתנו את נדרו. הראשונים נתקשו מדוע אין הנדר מבטל את איסור התענית בימים טובים והלא נדרים חלים על דבר מצוה, וכ"ש כאן שהוא חל ב'כולל'[סז] כיון שכלל אף ימים המותרים, וכמה ישובים נאמרו בדברים[סח].

א. הר"ן (נ: ד"ה גמ' ומתר ר"ה) תירץ שאיה"נ הנדר חל וחייב לצום אלא שכדי לא לעבור על איסור התענית בימים אלו חייב לילך לחכם שיתיר לו את נדרו[סט].

ב. עוד תירץ הר"ן, אף שכרגיל נדרים חלים על דבר מצוה, בימים טובים של מגילת תענית עשו רבנן חיזוק לדבריהם, וחיזקום יותר משל תורה[ע]. אמנם הר"ן הקשה על ב' תירוצים אלו[עב] מדברי הירושלמי (נדרים פ"ו ה"ו) נדר להתענות ונמצאו שבתות וימים טובים לוקה ואינו צריך היתר חכם. נדר להתענות ונמצאו ימים טובים של מגילת תענית נחלקו ר' חזקיא ור' יודן אם מתענה ואינו משלים. או לוקה וא"צ התרת חכם. וא"כ מבואר שא"צ התרת חכם. ואף בשבתות שאינן מדברי חכמים הצריכים חיזוק.

ג. מסקנת הר"ן 'עיקרן של דברים' שקבלת תענית אינה נדר ממש אלא רק כקבלה לדבר מצוה[עג] ולכן אינה דוחה ימים טובים[עד]. ובכל זאת אם נדרו קודם לגזרתנו כיון שכשיצאה מפיו הקבלה היתה לדבר מצוה אין כח בגזרתנו לבטלה[עה].

ד. הראב"ד (השגות פסחים כו.)[עו] והמאירי[עז] כתבו לתרץ שנדר חל בכולל רק כשקדמו ימים המותרין כגון שנדר לא לאכול מצה ואח"כ הגיע פסח. אך כשתחילה פוגש בימים האסורים לא חל אף בכולל כגון אם נדר בליל פסח שלא יאכל מצה כל השנה. ולכן גם כאן אינו חל.

סא. בחידושי הרא"ה כתב טעם הקבלה בתפילה כדי שיבקש בתפילה שתתקבל תעניתו. וכן הביא בביה"ל (סי' תקסו ס"ו). **סב. ראה** קרן אורה שהוכיח כן מלשון הרא"ש, וזה גם הטעם שנסתפק הרא"ש לעיל אם שייך קבלה אחת לכמה ימים. אך לדעת הריטב"א והר"ן אם הלכה כרב אין מקום לספק זה וניתן לקבל כמה ימים קודם ולדעת הרא"ש הדבר בספק אף שבברייתא כאן אמרו יחיד שקיבל להתענות שני וחמישי ייסר בצלו צ"ל שמיירי שלא קיבל בזמן מנחה ולכן בעי לקבל שוב. **סג. ובשו"ע** (סי' תקסג ס"ו) משמע כרא"ש שמהני רק בתפילה. וראה ב"ח (סי' תקסג) שנקט לדינא שדברי שמואל בתפילה זהו רק לכתחילה ובזה מיישב את פסק הטור שכתב, כיון שנחלקו הראשונים אם הלכה כרב או כשמואל טוב לקבל בזמן מנחה ולא להפסיק בתפילה, ומבואר שמהני אף לשמואל. וכן פסק המג"א (סי' תקסג יג) ומשנ"ב (סי' תקסג כו, וסי' תקסג כג) וראה נציב"ב (מכומי שדה) שכן משמע בגמרא. **סד. בקרן** אורה השיג על הט"ז (סי' תקסג טז) שנעלם זאת ממנו. **סה. כ"נ** במרדכי והג"א ותורי"ד, וכ"נ ברש"י (ד"ה ומד). בלא הגהות הב"ח (גמ' ד) אך בקרן אורה (ד"ה מימתי) נתקשה בביאור הגמ' לדעת הרא"ש. **סו. ראה** במנחם משיב נפש מש"כ בשם היד דוד. **סז. מיגו** שחל שבועתו על הימים המותרים חלה אף על הימים האסורים (רמה שו"ע או"ח סי' תיח ס"ד). **סח. ראה** עוד בקרן אורה שכתב לתרץ לפי מה שהוכיח לפני זה שמה שמקבל עליו התענית בשעת מנחה הוא כדי לקיים את דיבורו לבד, וא"כ מתורץ שכיון דגזרתינו קודם, אומרים לו שלא יקבל עליו. עי"ש. **סט. וכ"כ** הרמב"ן (נהל' נדרים לדף סו. דף כג: מדפי הספר) את ג' תירוצי הר"ן. **ע. ראה** בגבורות ארי שהאריך בתירוץ זה והקשה עליו מלקמן (יח:). **עא. ואף** שאין רבנן עוקרים איסור בקום עשה וכיצד כאן התירו לאכול ולבטל נדרו בקום עשה, כתב הב"י (סי' תיח) ששאני היכא שהוא למגדר מילתא, וכל חיזוק דין דרבנן הוי למגדר מילתא שאל"כ יזלזלו בדינים אחרים כבר נדר והנדון הוא מתי לקבל[סי]. ב. מה שהביא מתרגום 'ארימית ידי בצלו', הלא הכוונה שם היא לתפילה כמבואר בזוהר (ר"פ ימרו). ובדקדוקי סופרים כתב לבאר שדברי רש"י שייכים אחר דיבור המתחיל 'וחד אמר יאסר', והיינו שלפי רש"י הראיה לשמואל ממגילת תענית היא לפי שהיתה גירסא מפורשת "ייסר בצלו', ובתירוץ מבאר שלפי דעת רב ישנם ב' פירושים או שגורסים רק יאסר בלי בצלו, או שגורסים ייסר בצלו אך אין הכוונה לתפילה אלא לנדר ואדרבא שנאסר ע"י נדרו הקודם, וע"ז כתב שאין רבו מודה שאדרבה גם 'ארימית ידי בצלו' הכוונה לתפילה ולא לנדר.

עב. הקרן אורה הוכיח מדברי התוס' שגירסתם בגמרא להיפך, מאי לאו "יאסר עצמו בצלו' ויהא אסור, ודוחים לא, ייסר, היינו שסר מן הנדר ומותר לאכול כדתניא וכו' והראיה מהברייתא מהדין בסיפא במקרה שגזרתנו קודמת לנדרו שגזרתנו מבטלת את נדרו.

עג. ראה קרן אורה שנסתפק בהגדרת דין זה אם הוא מה"ת או מדרבנן, ותלה הדבר במחלוקת הראשונים בנדר בלשון שבועה אם חל מטעם יד לנדר, או שאינו חל כלל. [עיין בר"ן נדרים (נ: ד"ה ומידי) שהביא מחלוקת זו] דלמ"ד שחל מטעם יד ה"נ האומר הריני בתענית הוי לשון שבועה שאסר עצמו לאכול, וחל מטעם יד והוי כנדר גמור מה"ת. ולמ"ד שלא חל כלל ה"נ לא חל בתורת נדר. אך לכאורה הוי קבלה לדבר מצוה כמו צדקה, וא"כ לכו"ע הוי מן התורה. עי"ש. **עד. כתב** הקרן אורה שאף מדברי הרמב"ם נראה שמחלק בין נדר לקבלת תענית, שבנדר גמור כתב (נדרים פ"ג ה"ט) אם נדר להתענות ביו"ט חייב להתענות דנדר חל על דבר מצוה. ואילו בהלכות תענית (פ"ה ה"ט) כתב שיחיד אין מתענה ביו"ט. **עה. ראה** כעי"ז בריטב"א (על נדרים סו: נדרים כג: מדפי הלמות נדרים לרמב"ן) שהאריך שאינו כנדרי איסור אלא רק כנדרי הקדש, ואם רשאי ללוות את התענית לצורך דבר רשות דקיי"ל לקמן לוה אדם תעניתו ופורע, כ"ש שהתענית נדחה מפני ימים טובים של מצוה, ובדומה לזה כתב לעיל (יא:), שודאי הנודר להתענות כדי לסגף עצמו ולהכנע לעבודת השם יתברך וכיוצא בו זה דבר מצוה הוא, וכנודר לעשות מצוה אבל דינו כשבועה שאינה חלה לבטל מצוה. ולכן אם גזרתם קדמה לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתם שהם עשאוהו יו"ט גמור לענין זה שלא יחול עליו נדר זה, וכיון שכן שוב אין בדבר נדר של מצוה. **עו. עי"ש** עוד. **עז. ראה** ביאורי הפשט.

ה. הסמ"ק (הובא בטור יו"ד סי' רטו) וראבי"ה (סי' תתנו) כתב שכאן מיירי כשלא נדר בפירוש להתענות בשבת וי"ט אלא אירעו בתוך הזמן שנדר להתענות בו אבל אם נדר להתענות בהן בפירוש, צריך להתענות בהן. והיינו שאין נדר חל לבטל מצוה רק כשכוונתו היתה לכך וידע זאת, אך כאן כשקיבל עליו תענית בה"ב לא העלה בדעתו שזה יחול בימים טובים.

יש מ"ד שסובר שמתענים אף ביו"ט

18/06/2018אהח

הקשה הקרן אורה שכאן מבואר שאם גזרתנו קדמה תבטל גזרתנו את נדרו. וא"כ קשה מהגמ' (פסחים סח:) שמר ברי' דרבינא שהתענה כל השנה מלבד שבועות פורים ועיוכ"פ. ולתירוצו השני של הר"ן שעשו חיזוק לדברי סופרים קשה היאך התענה בחנוכה. ולתירוץ שהוי רק 'קבלה' ולא נדר א"כ אף שבת אינו מבטל. ותירץ ששמא הוא סובר כר' אליעזר שביו"ט או כולו לה' או כולו לכם וכיון שביו"ט רשאי להתענות, לא תקינו רבנן שיהא יו"ט של דבריהם חמור מיו"ט דאורייתא[עח].

מאיזה דין נובע איסור תענית בר"ח

ואם גזרתנו קודמת לנדרו תבטל גזרתנו את נדרו. כתבו תוס' שאף שבטלה מגילת תענית (ר"ה יט.) ובטלו כל הימים טובים המופיעים שם מ"מ יש להזהר שלא להתענות בר"ח חנוכה ופורים שמאלו לא בטלה (רמה גס תוס' לקמן יח. ד"ה רב). ומשמע מדבריהם שאף ר"ח איסור התענית בו הוא כמו חנוכה ופורים מדין מגילת תענית[עט]. והדברים תמוהים כי לקמן (יז:) מבואר ששונה ר"ח משאר ימי מגילת תענית שמותר להתענות לפניו ולאחריו, משום שדברי תורה אינם צריכים חיזוק ומבואר שדין ר"ח הוא מהתורה. ויש שכתבו שעצם דין ר"ח הוא מה"ת ולכך א"צ חיזוק אך איסור התענית בו הוא רק מדברי סופרים כמו כל מגילת תענית[פ].

מדוע לא "ילוה" את תעניתו ליום אחר היום טוב

אם נדרו קודם לגזרתנו יבטל נדרו את גזרתנו. הקשה הגבורות אריפא לדברי הר"ן והריטב"א שהובאו לעיל שקבלת תענית אינה כנדר גמור א"כ מדוע אם קדם נדרו מבטל הוא את גזרתנו, הלא אפילו לדבר הרשות רשאי אדם ללוות תעניתו ולפרוע במועד מאוחר יותר (מלקמן יג:) ומדוע כאן מבטל נדרו את גזירות חכמים ולא נאמר שיתענה במועד מאוחר יותר כדי שלא לבטל את היום טוב שתיקנו חכמים, מי גרעה תקנת חכמים מדבר צער ואונס שמותר לדחות בגללם התענית. ויישב שצ"ל כמש"כ הרא"ש (סי' טז) שלוה ופורע מדובר כשלא קיבל תענית ביום מסוים. אלא ביום סתם. אבל כאן שקיבל להתענות בשני וחמישי, הוי כ'יום זה'[פב].

באיזה תענית מדובר

עד מתי אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר[פג]. רש"י מפרש 'ואפילו בתענית יחיד' והקשה הגבורות ארי מאי 'אפילו', אדרבה תענית ציבור חמורה מתענית יחיד. ותירץ שדברי רש"י הם אליבא דרבי אלעזר ברבי שמעון שמחמיר ואומר עד קריאת הגבר, וע"ז אומר רש"י שאפילו בתענית יחיד[פד]. אך עדיין הקשה מנין לרש"י שנחלקו בתענית יחיד, כיון שבפסחים (ג:) מבואר להדיא שבתענית ציבור פליגי.

עצם יום התענית מתחיל מהערב

לא שנו אלא שלא גמר מעודתו וכו'. מבואר בסוגייתנו שבהעדר תנאים מסוימים מתחיל איסור האכילה כבר מבערב. ומזה הוכיחו הראשונים[פה] שיום התענית הוא כ"ד שעות מליל כניסת התענית, אלא שהקלו באכילה ושתיה כל עוד לא הסיח דעתו. ובזה ביארו את מה שניתן לומר ענגו בערבית של ליל התענית אף שעדיין הוא אוכל[פו].

מתי נאסר כשסילק או כשישן

לא שנו אלא שלא גמר מעודתו אבל גמר מעודתו אינו אוכל. בפשטות הגמרא משמע שמיד כשגמר אסור באכילה. אך מתוך דברי רש"י שביאר 'אבל גמר דברי הכל אינו אוכל'. דייק הגבורות ארי שלשון 'דברי הכל' לא שייך אלא במחלוקת, ולכן נראה שרש"י פירש כך, לא שנו שלמר אוכל עד שיעלה עמוד השחר, ולמר אינו אוכל כבר מקריאת הגבר ואילך, אלא כשלא גמר סעודתו, אבל גמר דברי הכל אינו אוכל מקריאת הגבר ואילך[פז]. ולכאורה על דרך זה צריך לפרש ללישנא בתרא שאם ישן אינו אוכל, לדברי הכל היינו שלכו"ע יאסר מקריאת הגבר[פח]. ובמסקנת דבריו[פט] כתב הגבורות ארי שאינו יודע לפרש את לשונו של רש"י, אך כוונת הגמרא גמר או ישן אינו אוכל, היינו שבזה נאסר ואפילו קודם קריאת הגבר, ואף את לשון 'לא שנו' יש לדחוק ולפרש לא שנו שמותר לאכול בלילה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה אלא שלא גמר או ישן, אבל אם גמר או ישן אסור מיד אפילו קודם קריאת הגבר או עמוד השחר.

ביוכ"פ ות"ב מתי מתחילה התענית

אבל גמר סעודתו אינו אוכל. בסוגייתנו מדובר מהתעניות המתחילות בבוקר, ממתי נאסר לאכול. והראשונים דנו על ת"ב ויוכ"פ המתחילים מבערב האם נאסר לאכול אחרי שפסק לאכול מבעוד יום. והביא הרי"ף (ג:) דברי גאון שכתב שאינו נאסר עד שיבוא השמש. והרי"ף חילק אם קיבל התענית מבעוד יום או לא. והוכיח כן מהמבואר בעירובין (מ:) שאי אפשר לברך שהחיינו על הכוס בכניסת יוכ"פ לפי שאם מברך זמן קיבל הצום ונאסר בשתיה. והר"ן הביא שהרמב"ן נחלק ודעתו שרק ביוכ"פ יש דין תוספת ושייך קבלה[צ] אך לא בשאר תעניות[צא]. **והאחרונים** הקשו לדעת הרמב"ן שבת"ב אין מועילה קבלת תענית מבעוד יום, מדוע בת"ב שחל במוצ"ש לא יבדילו מבעוד יום[צב], ויוכלו לשתות הכוס שהרי עדיין לא חל הצום עד שתחשך[צג]. ובמג"א (סי' תקנו סק"ו) חידש שאף הרמב"ן מודה שניתן להחיל ולקבל תענית מפלג המנחה. והקרבן נתנאל (פ"ד סי' מ' אות ג) והנתיב חיים (על המג"א שם), השיגוהו שודאי לדעת הרמב"ן לא מהני קבלה כלל[צד]. ויש

עח. עי"ש שהקשה ע"ז ולא העלה דבר ברור. אך בגוף דבריו שלר"א אין איסור תענית בימים טובים הכתובים במגילת תענית, שלא מסתבר שהם חמורים מימים טובים דאורייתא. יש לציין שכעין זה כתב בשו"ת בנין שלמה (סי' מ) ונקט שלר"א (ניל"ה טז:) אף ביו"ט מותר להיות כולו לה' וה"ה פורים. אך צ"ע שבר"ה (יח:) מבואר שאף ר"א מודה במגילת תענית, והיתכן שימים אלה עדיפים מפסח וסוכות. ועל כרחך צ"ל כמש"כ הראב"ד (פ"ו מהפסחים) משם רב האי שאף לר"א אסור לקבוע תענית ברגלים אלא שאין מצוה לאכול, או כבעה"מ (סח) שחילק בין תענית לשם צער ואבל והיא אסורה, ואם צם מפני שעסוק בתורה התיר ר"א. ועי"ש בראב"ד. וא"כ דברי הקרן אורה צ"ע. (רמה פירוש מאנה פי"ב ממגילת תעניות). **עט. כך** דייק במתת אלהים מתוס'. וכ"כ ב"י (סי' תיח) בדעת ר' ירוחם שר"ח הוא ממגילת תענית, אך הביא שרוב הראשונים חולקים. וראה עוד מהר"ם שיק (מלוה סימן) שחילק שאמנם בזמן המקדש שיש קרבנות, ר"ח הוי דאורייתא, אך האידנא לא. וע"ע טורי אבן (מגילה כג:) שגם חילק בר"ח בין זמן הבית לזמן הזה. **פ. וראה** כס"מ (מלכים פ"ג ה"ט) אך עיין פרישה (יו"ד סי' רטו ס) וב"י (סי' תיח), וכן בשו"ע (סי' תיח ס"ד ופי' תקע ס"ק) נקט שלדעת הרמב"ם איסור התענית בר"ח הוא מה"ת. וראה ערוך לנר (ר"ה יט.) שנקט שר"ח אסור בתענית מה"ת. ולהלכה ראה שו"ע (סי' תיח ס"ד) שתי דעות בזה. **פא. וראה** קרן אורה (ר"ה שימת מקכג) שהקשה, הרי מדובר שלא קיבל בערב יום התענית ואינה קבלה כלל וא"כ מדוע דוחה נדרו. וכתב שצ"ל שקבלה ראשונה בתור נדר וצריך קבלה נוספת בשעת מנחה שיעלה התענית לרצון. אך הקשה מדברי הר"ן בסיפא שגזרתנו דוחה לנדרו שביאר שאין קבלת תענית בגדרי נדר. עי"ש. **פב. וכ"כ** תרומת הדשן (סי' ערה) והובאו דבריו ברמ"א (סי' תקסח ס"ג) אמנם ראה שם ט"ז (סק"ו) שהקשה שדין זה סותר למש"כ (סי' תקנג ס"י) שאם קיבל להתענות בה"ב כל השנה וחל ערב ת"ב ביום ב' או ה' לוה תעניתו עי"ש שהוא פלוגתא אם בה"ב נחשב כיום זה. והב"י (סי' תקסח ד"ה נמרדכי) כתב שהטעם שבה"ב אינו לוה ופורע משום שקיבל עליו צער גדול. וראה עוד תרוה"ד שם. ובמחנה אפרים (סי' ד ד"ה ושוב) ובשער המלך (תעניות פ"ו סי"ד ד"ה אין שיהיה). **פג. האחרונים** דנו אם תחילת הזמן בעלות השחר מעיקר הדין או מספק, ונפק"מ בטעה ואכל אחר עלות השחר קודם נץ החמה, אם חייב להתענות מספק או לא. ראה חקרי לב (שו"ת סי' קו) וברב פעלים (מ"ג סי' לד). ובברכ"י (סי' תקסח אות ג). **פד. ראה** עוד מש"כ בביאורי הפשט. **פה. מלחמות** (ג.), ר"ן (ד.). **פו. ראה** לעיל (יט:). **פז. עי"ש** סתירה בדבריו האם למ"ד שתמיד נאסר מקריאת הגבר, א"כ בגמר נאסר אף קודם קריאת הגבר, וכשם שלמ"ד שתמיד נאסר מעה"ש, אך כאשר גמר מקדימים את איסורו ונאסר כבר מקריאת הגבר, א"כ ה"נ למ"ד שתמיד נאסר מקריאת הגבר, שמא ע"י הסילוק יוקדם איסורו מוקדם יותר. **פח. אך** הקשה על זה מסוף דברי רש"י שפסק הלכה כמ"ד אוכל ושותה עד שישן קבע ועד שיעלה עמוד השחר כרבי, והיה לו להדגיש שבישן נאסר בקריאת הגבר. וכתב ששמא רש"י מחלק בין גמר לישן, ושינת קבע הוי הפסק טפי ואפילו קודם קריאת הגבר אינו אוכל לדברי הכל, אך אין נראה כן מהסוגיא. **פט. עי"ש** שהקשה לשיטה זו, מה הקשה אביי מגמר ועמד הרי זה אוכל, אולי מדובר קודם קריאת הגבר. ועוד הקשה מפסחים (נ:) שמבואר שלמ"ד מעלות השחר לא מצינו שיש אופן שנאסר כבר מאמצע הלילה וכאן לפי ביאור זה יש מקרה שהוא מודה שנאסר כבר מקריאת הגבר. עי"ש. **צ. מדברי** הרמב"ן שתלה דין קבלה בדין תוספת, למד המנחת חינוך (מיג. תות טו) שנשים שאינן מצוות על תוספת שבת ויו"ט לא תועיל בהם קבלה מבעוד יום. **צא. וראה** רמב"ם (תעניות פ"ג ה"ג) כדעת הרי"ף שמהני קבלה מבעו"י בכל התעניות. אך בכס"מ שם הסכים לדעת הרמב"ן שלא מהני תוספת רק ביוכ"פ. וראה בפיה"מ (סוף המסכת ד"ה ממשה) שמשמע חידוש שיש חיוב תוספת בת"ב כמו ביוכ"פ. **צב. ושייך** לעשות כן כמבואר בברכות (מ.). **צג. ראה** ברא"ש סוף תענית (פ"ד סי' מ). שנחלקו הרא"ש והרמב"ן האם מבדילין במוצאי ת"ב, או שפטורין לגמרי מהבדלה במצב כזה. **צד. ראה** שם, שלכן ביארו טעם אחר מדוע אין מבדילין מבעוד יום.

אוצר החכמה

שכתבוצה לבאר עפי דברי שו"ע הרב (סי' רסט קו"פ ג) שאף שקבלה לבד לא תועיל, אך בתפילה זה שונה, וכשמתפלל מעריב מקבל עיצומו של יוסצ. אמנם בריטב"א מבואר שלדעת הרמב"ן לא מהני קבלה אף לא ע"י תפלה, ויש שביארצז משם האמרי אמת שכיון שבמוצאי שבת א"א להבדיל כי כבר נהיה ת"ב, לכן גם לא שייך להקדים ולהתחייב ולהבדיל מבעוד יום, כיון שבעיקר זמנו פטור הוא.

שיטות הראשונים בביאור שתי לשונות הגמרא

לא שנו אלא שלא גמר סעודתו וכו' איכא דאמרי וכו' אלא כשלא ישן אבל ישן אינו אובל. נחלקו הראשונים איזו מהלשונות מקילה. הרי"ף כתב שהלכה כלישנא בתרא, וטעמו מכך שדנה הגמ' בהגדרת מתנמנם משמע כלישנא בתרא שהחילוק הוא כשישן, וגם כיון שהדבר נוגע לאיסור דרבנן מקילים. ולכן תלוי רק אם ישן או לא ולא איכפת לן בסילק. אך הביא דעה שפוסקת כלישנא קמא שתלוי רק אם סילק או לא ואינו תלוי בישן. וביאר הר"ן שדעת הרי"ף שאינו נאסר ללישנא בתרא אלא רק כשגמר וישן[צח]. אמנם דעת הב"י (סי' תקסד) לבאר דעת הרי"ף בדרך שונה שלישנא קמא אוסרת באחד מב' המקרים סילק וגמר או ישן, ולישנא בתרא אוסרת רק כשישן, אך בישן אוסרת אף בלא סילק והמחלוקת בין הלשונות באופן שסילק וגמר ולא שישן[צט].

והראב"דק סובר שלישנא קמא אוסרת רק בצירוף גמר וסילק וישן, ולישנא בתרא מחמירה ואוסרת או בישן או בגמר. ופסק כלישנא בתרא לחומרא[קא].

יב:

מתי הוא שלב ההתנמנמות בתחילת השינה או בסופה

נים ולא נים וכו'. תוס' כתבו, 'נים ולא נים' זהו בתחילת שנתוא כשעדיין אינו ישן היטב, ו'תיר ולא תיר' היינו כשנסתיימה שנתו ומתחיל להתעורר, אך דחו פירוש זה ממסכת פסחים (קכ:) שם נתבאר לענין אכילת הפסח שאסור לאכלו בב' מקומות ואם הפסיק באכילתו אסור לו להשלים אכילתו כיון שנראה כאוכלו בב' מקומות, וע"ז אמר ר' יוסי מה הוא שיעור ההפסק, אם נתנמנמו יאכלו שאין זה נחשב הפסק אבל אם נרדמו לא יאכלו, ואמר רב אשי היכי דמי נתנמנמו נים ולא נים תיר ולא תיר וכו', ושם ודאי מדובר בתחילת השינה שהרי אם אמר כלפי סוף השינה הלא השינה הינה הפסק. ולכן ביארו כפירש"י שמדובר על תחילת השינה. והט"ז (סי' תרל סק"ח) העיר מדוע לא הקשו גם מסוגיין שאם מדובר שהיה הפסק בשינה עמוקה פשיטא שאסור לאכול, והגיה בדבריהם שכוונתם להקשות גם מכאן[ב], וכתב שכן מצא בר"ן בפ"ק דמגילה. אך הרע"א השיב[ג] שיש היכי תמצי לגבי חלות התענית בסוף שינה בלי תחילה וסוף, כגון שקיבל התענית מבעוד יום והלך לישן עוד בטרם לילה, ושינה זו ודאי שאינה אוסרת כיון שהיא עוד מבעוד יום, וכשהחשיך ואפשר שתחול התענית אז היה בסוף שנתו קרוב להתעורר במצב של נמנום[ד].

האם חוששים אף שמתחיל התענית מבעוד יום

אסור בנעילת הסנדל חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו. נחלקו הראשונים עד כמה חוששים לחומרת תענית ציבור. דעת הרז"הה (המאור הגדול ג. ד"ה אמר) שצריך להחמיר בכל דיני תענית ציבור הן מבחינת איכות העינוי שכולל חמשת העינויים [אכילה רחיצה סיכה נעילת הסנדל ותשמיש] והן מבחינת משך זמן התענית שפוסק מלאכול כבר מבעוד יום[ו]. אך דעת הרמב"ן במלחמות (שם) והריטב"א (יב. ד"ה מ"ר) שאין מחמירין רק כלפי סוגי העינויים ולא לגבי משך הזמן של התענית, ומתענה רק מהבוקר. והביא הרמב"ן ראיה לשיטתו מכך שאמרו אסור בנעילת הסנדל ולא אמרו חומר תענית ציבור עליו, ומה שהזכיר סנדל ולא רחיצה סיכה ותשמיש לפי שהוא רבותא שאף בזה שאין בו תענוג כ"כ נאסר, וכ"ש באלו שהן תענוג[ז].

מדוע חוששים ומחמירים בספק דרבנן

חיישינן שמא תענית צבור קיבל עליו. הקשה הגבורות ארי הלא אין הדבר אלא ספק ומדוע נאסור נעילת הסנדל מספק, הרי ספיקא דרבנן לקולא וקבלת תענית אינה נדר של תורה והינה מדרבנן[ח]. ותירץ ש'סתם תענית' משמעה של ציבור כל עוד לא פירש להדיא שהוא של יחיד, ורוב תעניות ציבור אסורים בנעילת הסנדל [ג' אמצעים וז' אחרונים] ולכך יש לחוש.

18/06/2018 אחה

במה חשד ר' ששת לרבנן

איקפד ואמר להו דלמא מיכל נמי אכול. רש"י מבאר שחשש שמא פורשים הם מדרכי הציבור אך הגבורות ארי כתב שאין מסתבר שחשדם שאינם מתענים כלל וגם א"כ למה להם לבוא לבי תעניתא כלל, אלא שמא אכלו בלילה ולא הפסיקו מבעוד יום כדין תענית ציבור[ט].

מהו נוסח קבלת תענית למסקנא

למחר אהא לפניך בתענית יחיד וכו' אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. למסקנת הגמ' שאמר שמואל אין חומרת תענית ציבור מלבד תשעה באב, נחלקו הראשונים האם עדיין יש צורך לומר בקבלת התענית הריני לפניך בתענית יחיד', דעת הרא"ש (סי' ט) שלמסקנא[י] יחיד שקיבל עליו בסתם אין חוששין שמא קיבל תענית ציבור וא"צ לחוש לחומרות של נעילת הסנדל וכדו'[יב]. והביא ראיה מנוסח 'מי שבירך' למתעני בה"ב שהוא קבלת התענית ואין מוזכר שם תענית יחיד אלא תענית סתם. אמנם השו"ע (סי' תקסו ס"ו, ומ"ב תקסג ס"ו) כתב שלכתחילה יש לומר 'הריני בתענית יחיד' וביאר הגר"א (סי' תקסג סק) שאף שכרגיל אין תענית ציבור בבבל אך כיון שאם יקבל בפירוש כחומר

צה. **תהלה** ליונה. צו. **ויש** בדבר נפק"מ רבות להלכה [ברכת ציצית (סי' יח) וברכת תפילין (סי' כ) והפסק טהרה (יו"ד סי' קנו)]. צז. **תהלה** ליונה. צח. **ואף** שבפשוטו לל"ב אף בישן לבד ולא גמר נאסר וכן משמע לכאורה מזה שהקשו ישן ועמד אוכל, ותירצוהו במתנמנם. ולא תירצו שמיירי כשישן ולא גמר. אלא שאם כן נמצא שיש נקודה אחת שבה לישנא בתרא מחמירה מל"ק, ומכך שכתב הרי"ף שהיא לקולא משמע שסובר של"ב אינה אוסרת אלא בצירוף שני התנאים סילק וישן. וכן פסק הט"ז (סי' תקסד סק"ג). והטעם שלא מיישבים את הברייתא שמיירי בישן קודם שסיים, ראה בקרבן נתנאל (פוסק ג) שכתב ג' ישובים בדבר. א. ישן ועמד משמע שישן על מטתו ולא שנרדם באמצע סעודתו. ב. הריטב"א תירץ שאם מיירי קודם שסיים הוא פשיטא. ג. הרמב"ן תירץ שאה"נ יכלו לתרץ כך רק העדיפו לחדש דין מתנמנם. צט. **וכן** פסק בשו"ע שנאסר אף בשינה לבד, וכתב המשנ"ב (סי' תקסד סק"ג) שאף שהאחרונים נחלקו, אך המחמיר כך קדוש יאמר לו. וראה קרבן נתנאל (פוסק ד') ובקרן אורה מה שהשיגו על פירוש זה. ק. **בהשגות** על הרי"ף, והובא בראש (סי' יד) וראה שיטת ריב"ב ושה"ג. קא. **ראה** בראש שהאריך להקשות עליו. ובקרן אורה כתב ליישבו. א. **בתום'** שלפנינו הגירסא להיפך, אך כתבנו לפי הגהת הט"ז (סי' תרל סק"ח) ורע"א בגליון הש"ס. ב. **ורק** דן לגבי קריאת מגילה מתנמנם ששם שייך שני המצבים, [ראה ר"ן (מגילה ה:) וריטב"א בסוגיין ד"ה הא דאמרינן], ועי"ש שנחלק עם הב"ח ומה שהשיגו רע"א שם. ג. **בספר** עזרת ישראל כתב דרכים נוספות, לדעת הראשונים [הובאו לעיל] שבעינן תרתי גמר ובירך וגם ישן, אך בישן באמצע הסעודה לא חשיב סילוק, א"כ משכחת לה שנרדם באמצע סעודתו קודם בהמ"ז, וכשהחל להתעורר ועודנו במצב נמנום בירך בהמ"ז, ובזה תלוי אם מתנמנם חשיב שינה ונחשב סילוק עתה אחר שגמר ובירך. ועוד יישב אף לדעת הראב"ד ששינה לבד סגי, אך היינו רק כשהוא לבדו או שכולם ישנים, אך אם נמצא ביחד עם בני חבורה ערים והוא נרדם אינו סילוק (רמה סי"ח סי' תפח) וא"כ משכחת לה כשנרדם הוא וחבריו היו ערים, וכשהחל להתעורר ונמנם אז הם נרדמו.

ד. **אמנם** יש להעיר מלשון הריטב"א (לעיל יב.) שאין הדעת נותנת שיאסר ע"י שינה שקודם אכילה שאינה מבטאת היסח דעת מאכילה וא"כ ה"נ בנכנס לליל התענית מתוך שינה. ה. **וכ"כ** הגבורות ארי. ו. **ובזה** יישב את ראיית הרי"ף (ד.) מהירושלמי שאומרים עננו אף בליל התענית, שמבואר שם שאף יחיד אומר כ'ליל שבת ויומו'. והרז"ה נחלק עליו (רמה יקוט נימוקים לעיל יח:) ודעתו שאין אומרים עננו בליל התענית, וביאר שהירושלמי הוא כשיטת רב כהנא שחשש שקיבל ת"צ ולכן מתחיל בעינוי מבערב ואף אומר עננו בערב, אך כיון שאנן לא קיי"ל הכי אלא אין ת"צ רק תשעה באב בלבד, ע"כ אין אנו אומרים עננו בערב. ז. **וראה** בריטב"א שנראה שגרס בגמ' 'אסור ברחיצה' וכתב שהזכיר רחיצה וה"ה לכל האיסורים. והנצי"ב במרומי שדה תמה על הראשונים שפשיטא להו שנאסר בכל העינויים, וכתב שמבואר בתוספתא (פ"ק ה"ה) שהד' עינויים תלויים באיסור מהלילה וכיון שברור שלא נאסר מהלילה אלא בתשעה באב א"כ אף לא נאסר בכל העינויין, ולכן חידש שהנדון הוא רק כלפי נעילת הסנדל, עיי"ש באורך. אמנם הגר"א הגיה כל לשון התוספתא. ח. **בספר** פתחי שערים תלה הדבר אם זהו נדר מדאורייתא או מדרבנן, כיצד קיבל עליו התענית בפה או במחשבה, עפי"ד מגן אברהם (סי' תקסח ס"ק יח), וכן דן מצד דבר שיש לו מתירין שאסור אף בדרבנן. ט. **ומן** הנראה שכן עשו כיון שסברו כשמואל שאין ת"צ בבבל אלא תשעה באב בלבד. י. **השפת** אמת הקשה הלא בכל נדר צריך להיות פיו ולבו שוין, וא"כ אם מתכוין על תענית יחיד יצא מחשש ואפילו אמר סתם, וכאן מדובר שקיבל סתם ורק אינו יודע מה קיבל (כמבואר נרפ"י), וא"כ למה הצריכה הגמרא לפרש בהדיא, ולא די במה שמתכוין. יא. **וכתב** הריטב"א שרב כהנא אמר רב שחשש, אין זה מפני שחולק על שמואל, אלא שדיבר במקום שנוהג תענית ציבור, אמנם ראה קרן אורה שהבין שרב נחלק והקשה מירושלמי. יב. **ובקרבן** נתנאל (פוסק ח) הביא ראיה לכך מנדרים (יח:) סתם חרמים ביהודה מותרים וכו' ש"מ שאין הולכין בנדרים אלא לפי לשון בני אדם באותו זמן ומקום. וכ"כ בגבורות ארי.

תענית ציבור, אכן יחול, לכן כדי למנוע חשש זה עדיף להדגיש שמקבל כתענית יחידי[יג].

אלו דינים ניתן להחיל כחומר תענית ציבור

אין תענית צבור בבבל. כתב הריטב"א[יד] שכלפי חומרות ומשך זמן העינוי אין תענית ציבור בבבל אך לגבי ריבוי תפילות, תפילת נעילה וכ"ד ברכות, א"צ בזה החלטת נשיא ורשאי הציבור להחליט בעצמו, אך הגביל שלא לעשות תוספת ברכות ותקיעת שופר רק בצרה שזמנה עובר והשעה דחוקה, וכן כתב שלא נהגו להוסיף תפילת נעילה[טו].

מה נשתנה תשעה באב מג' צומות האחרות

אוצר החכמה

אלא תשעה באב בלבד. טעם השינוי בין תשעה באב לג' צומות האחרים [י' בטבת, י"ז בתמוז וצום גדליה] נתבאר בראשונים[טז] על פי דברי הגמ' בר"ה (יח:), בזמן שאין גזרות מלכות ואין שלום רצו מתענין ורצו אין מתענין מלבד תשעה באב שהוא חובה לפי שהוכפלו בו צרות[יז]. ולכן אף שכבר רצו רוב ישראל ונהגו להתענות אך לא רצו לנהוג בכל החומרות ולכן מה שרצו חל ואילו החומרות שלא רצו לא חלו[יח].

באיזה סוג קבלת תענית רשאי ללוות ולפרוע

לוה אדם תעניתו ופורע. נחלקו הראשונים באיזה סוג תענית מדובר: **דעת** הרמב"ם (נדרים פ"ד הט"ז) שמדובר באדם שנדר לצום מספר ימים בלא קביעת יום מסוים אלא באיזה ימים שירצה, ואז אם הוצרך ביום שהתענה לאכול משום כבוד אדם גדול או דבר מצוה רשאי לאכול, כלומר ללוות ולפרוע, כיון שלא קיבל יום מסוים בתחילת ועיקר הנדר, ואף שאמר במנחה שלפני התענית מחר אהיה בתענית אין יום זה מעיקר נדרו[יט]. אך אם קיבל בעיקר נדרו 'יום זה' חייב להשלימו ואינו יכול ללוותו[כ].

דעת הראב"ד (הובא בר"ן פ' טז) והרשב"א (שבת יח.)[כא] שאף כשאמר 'יום זה' רשאי ללוות ולפרוע[כב] שהרי אמרו לא יהא אלא נדר, ואם נדר ולא נאמר שילוה תעניתו. וראה בשער המלך (תענית פ"ו ה"ד) שתמה על קושייתו שכבר כתב הב"י (סי' תקסה) שכשמקבל בה"ב רוצה להצטער צער גדול. בחקרי לב (או"ח סי' קפ) כתב שאמנם רשאי ללוות, אך אין מחוייב לעשות כן אלא רשאי להתענות, וזאת כיון שנדרו קדם אין בכח גזרתנו לדחות את נדרו. עוד הקשה (שם ובנדרים סי' טו) הרי בסלע זו לצדקה אינו רשאי ללוותה כשישנם עניים, וא"כ מה הראיה. אך הר"ן (שבת יח.) כתב, שרשאי להחליף בין סלע זו לאחרת וה"נ אין הבדל בין יום זה ליום אחר. ועיין חקרי לב (או"ח סי' קפ ופי' קד) מה שדן ודחה דברי המחנ"א.

כד. ראה מחנ"א צדקה (סי' ג) וקה"י (ב"ק סי' כח). **כה. הרא"ש** הביא את סיום דברי הראב"ד 'וקבלת תענית אינו אלא לצדקה כאילו מתנדב חלבו ודמו לגבוה ותמורתם יתן לעניים', והקשה הרי צריך לפרוע תעניתו ומדוע 'ותמורתם יתן לעניים'. וכתב שמא יש בידו שתי אפשרויות או לפרוע תענית או צדקה, אך הקשה שהרי גדולה תענית מן הצדקה (נרכות נ:) ואין התשלומים זהים. וראה קרבן נתנאל (או"ח ג ג) וראה ברבינו ירוחם (הו"ד בב"י סי' תקסה או"ח ג' ד"ה כתב הרא"ש) שנראים כדברי הרא"ש. ובשפת אמת כתב שאמנם הרא"ש הבין בראב"ד כנ"ל, אך נראה ברור שלא עלתה זאת ע"ד הראב"ד, אלא שמבאר הענין דתענית חשוב כצדקה לפי שממעט חלבו ודמו לגבוה, ותמורתן היינו מה שהיה מוציא על אוכל ביום זה יתן לצדקה, שכן דרך המתענים, ולא לעיכובא כתב כן אלא אגב אורחיה קמ"ל דרך ישרה שיבור לו המתענה, אבל לדינא ודאי לווה ופורע. ואף שיש רמז לדברי השפת אמת בדברי המהרש"א (נרכות ו.) בביאור אגרא דתעניתא צדקתא', מ"מ הפוסקים נקטו כהבנת הרא"ש ראה רמ"א בשו"ע (סי' תקסה ס"ג). **כו. אך** הר"ן והרשב"א השיבו ששאלוהו דרך מוסר ונדיבות שמא לא נדרת יום זה. **כז. אכן** אין דבר זה ברור למעיין ברא"ש כאן. מחד כתב שהירושלמי מדבר ביום מיוחד כגון שמת אביו, ומאידך כתב שאם קיבל להתענות יום סתם ובמנחה קיבל למחר יכול ללוות ולפרוע. ודיוק לשונו סותר למקרה אמצעי שנדר מתחילה ליום זה. ובקרבן נתנאל (או"ח ח) ובב"י (סי' תקסה ד"ה והר"ן) האריכו בזה. אכן מסקנת הב"י שדעת הרא"ש (בתענית) כראב"ד שאף בנדר 'יום זה' הוי כנדר יום סתם וכן אם קיבל במנחה יום זה, בשני האופנים לווה ופורע. ונמצאו דבריו סותרים למש"כ בשבת (סי' כה) שאינו יכול ללות אלא בנדר יום סתם ולא ביום זה וכדעת הרמב"ם, וראה בקרבן נתנאל שיטה אחרת. **כח. ובזה** מיישב דברי הירושלמי שמדבר באופן זה. והפוסקים דנו לגבי המקבל על עצמו להתענות ב' וה' האם מוגדר הדבר כ'יום זה', או יום סתם או שמא כיום מיוחד, ראה לבוש (סי' תקסה ס"ג) ב' דעות. בתרומת הדשן (סי' ערה) כתב שהוא כיום מיוחד, ובשער המלך (סוף הל' תענית) העיר מדברי הריטב"א שכתב שהברייתא לעיל אם גזרתנו קודם לנדרו דוחה את נדרו לגמרי ואין אומרים שיתענה במועד אחר [לא כתוס' בע"א] ושם הרי מדובר בקיבל לצום בה"ב, וא"כ הוי כיום קבוע שא"א לפרעו. [ראה עוד גר"א (תקנג סי"ח)]. **כט. ובב"י** (סי' תקסה ד"ה ודלכ) נקט שאף דברי הרמב"ם שכתב כבוד אדם גדול הם כמו שמחת מרעות. **ל. דייק** שם שכך דעת ר"ח והרמב"ם. **לא. וכן** כתב הריטב"א והאריך לבאר שאין זה נדרי איסור אלא נדר הקדש לשפוך חלבו ודמו לפני השי"ת ולכן אין קפידא על יום מסוים. ובישועות יעקב (סי' תקסה סק"ח) נקט שודאי בלי אונס אין ללוות שמא ימות עי"ש וכן במחנ"א (נדרים סי' טו), ובקרן אורה בסוף דבריו האריך בסברה זו. **לב. ראה** הגהות מימוניות (שבועות פי"ב סק"ג). **לג. וראה** קרבן נתנאל (סק"ז). **לד. והוסיף** שהירושלמי דימה דין זה לתענית שעות והלא אין זו תענית שעות כשלא שקעה עליו חמה. ובהכרח הכוונה היא שנחשב תענית כלפי שאינו צריך להתיר נדרו. **לה. בישמח** לב וקרן אורה העירו על דברי תוס' ממה שכתב הרא"ש (סוף פ' יז) שבירושלמי למדו מדברי רב לווה תעניתו ופורע שמתענין לשעות, כיון שמה שהתענה עד כה נחשב תענית שעות ומבואר דלא כתוס' שניתן ללוות אף אחר שהתחיל. **לו. ילקוט** ישעיהו.

צדקה, אפילו אמר סלע זו לצדקה רשאי ללוותו ולשנותו[כג] עד שבאת ליד גבאי[כד] (ערכין ו:) ותענית הרי היא כמו שבידו עדיין[כה]. והביאו ראיה מדברי הגמרא ששאלו לר"י לטעום ולוזיף לתעניתא ומדוע לא חשבו שמא קיבל 'יום זה'[כו].

ודעת הרא"ש שאף אם קיבל בנוסח 'יום זה', לווה ופורע[כז]. אך כשיש טעם וסיבה ליום המיוחד כגון יום שמת בו אביו אמו ורבו (רמ"ה נדרים יב.) בזה אינו לווה ופורע[כח].

לאיזה צורך התירו לדחות וללוות התענית

הראשונים דנו עבור איזה צורך מותר ללוות תענית. הרמב"ם (נדרים שם) כתב עבור דבר מצוה או כבוד אדם גדול. ורבינו חננאל (הביאו הרמ"ם נסי' טז) כתב במקום צער או אונס. ובהגהות אשרי כתב שהותר ללוות התענית לא רק כשהתענית קשה עליו או שנזדמן לו שמחת מצוה כגון סיום מסכת, אלא אפילו עבור שמחת מרעות התירו לו משום דרכי שלום[כט]. וכתב הב"י שכל זה לדעת הפוסקים כלישנא קמא דשמואל, אך לרי"ף שנראה שפסק כלישנא בתרא דשמואל מותר ללוות אף בלי כל טענה ואף לדבר הרשות גרידא כמו נדר שרשאי לשלמו ביום אחר ללא שום טענה[לא].

לווה ופורע האם צריך התרה

כתב הרא"ש (סי' טז) שראה לרבותיו[לב] שהיו מצריכים התרת הנדר בפני שלשה כשלווה התענית[לג] ונחלק עליהם, והטעם כיון שצריך לפרוע א"כ לא נתבטל הנדר כללי[לד].

עד מתי עדיין יכול ללוותו

כתבו התוס' שאם עדיין לא התחיל בתענית יכול ללוות ולפרוע, כמבואר בגמ'. אך אם קיבל והתחיל להתענות עד חצי או רבע היום, נסתפק ר"י שמא אינו יכול ללוות ואפילו כשקשה עליו התענית ולא מצי לצעורא נפשיה[לה]. ובביאור הענין, יש שכתב[לו] שהטעם שיכול ללוות הוא לפי שהתענית לא רק כשהתענית קשה עליו או שנזדמן לו שמחת מצוה כגון סיום מסכת, אלא אפילו עבור שמחת מרעות התירו לו משום דרכי שלום[לז]. וכתב הב"י שכל זה לדעת הפוסקים כלישנא קמא דשמואל, אך לרי"ף שנראה שפסק כלישנא בתרא דשמואל מותר ללוות אף בלי כל טענה ואף לדבר הרשות גרידא כמו נדר שרשאי לשלמו ביום אחר ללא שום טענה[לא].

שאינו כנדר גמור אלא כקבלה. ולכן שמא כשמתחיל להתענות הוי כנדר גמור. ובשפת אמת כתב על פי דברי הראב"ד (הו"ד לעיל) שהוא כנדר צדקה שיכול לשנותה עד שבאה ליד גבאי וכשהתחיל להתענות נחשב שכבר התחיל מעשה הצדקה ונתנול.

והאחרונים תמהו בדברי התוס' מהמעשה ברב יהושע בריה דרב אידי שאמרו לו 'ולוזיף מר וליפרע', מתי יעצו לו כן וכי היה ממש בתחילת היום קודם שהתחיל להתענותלח.

שיטות הראשונים בביאור ב' הלשונות בדברי שמואל

א"ל וכי נדר קבל עליה וכו' איכא דאמרי וכו' א"ל פשיטא. נחלקו הראשונים בביאור ההבדל בין ב' הלשונות:

דעת הר"ן שיש מחלוקת בין הלשונות. ללשון א' סובר שמואל שאינו צריך כלל לפרוע והטעם כיון שאין זה נדר גמור אלא קבלה לדבר מצוה ואין במשמעות קבלתו אלא כשמסוגל לצער עצמו, ואם קשה עליו הדבר, לא קיבל. וללשון ב' הוא מחויב לפרוע משום שקבלת תענית הרי היא כנדר, אמנם לא כנדרי איסור וקונם אלא כנדר צדקה ומ"מ אף שרשאי ללוות, צריך לפרועלט.

ובגבורות ארי נקט כר"ן שללישנא קמא לשמואל א"צ לפרוע, אך מטעם ששמואל לשיטתו (לעיל יפ.) שהיושב בתענית נקרא חוטא, ולכן אף שאם קיבל עליו להתענות צריך לשלם נדרו כעין נזיר, אבל כשאינו יכול להצטער ולהתענות בו ביום, אזל נדרו לגמרי ואינו צריך לפרוע כלל כדי שלא יקרא חוטאמ.

דעת תוס'מא שאף בל"ק סובר שמואל שלווה ופורע ואין הבדל דיני בין ב' הלשונות בפרט זהמב.

ובדעת רש"י נתחבטו האחרונים והגיהו בדבריו ויש שעולה מדבריהם שסובר כדעת הר"ן ויש שמעלים שסובר כדעת תוס'מג.

מעלת תענית חלום באותו יום

תענית חלום הוא וכו' ובו ביום. הטעם בתענית חלום שמעלתה דוקא בו ביום ושאי אפשר ללוותה ליום אחר. כתב הב"י (סי' תקסח ד"ה וכן תעניתּ חלוס) שלא מהני לבטל החלום רע אלא תענית של אותו יום עצמומד. ובריטב"א כתב שאם ידחה התענית תתקרר דעתו ויסור הפחד מלבו ולא יעשה תשובה גמורה, ועוד שע"י שמתענה מיד מראה שהוא חושש לרוח שעירו עליו ממרום ואינו מתעלם ממנה, ומאידך כשמאחר אותו מתקררת דעתו ולא יחזור בתשובה כראוי, וגם מראה עצלות וכמי שאינו חושש למה שהעירו לומה.

למה נקרא שמו ילקוט

ילקוט הוא לשון קבוץ כמו (שמות ה: יב) 'ויקבץ העם' ולשון (ישעיה כז: יב) 'תלקטו לאחד אחד'. ומפני שהוא מקבץ ומלקט מדרשים מכמה ספרים נקרא בשם זה. ולשון זה מצינו בכמה מקומות (ראה ילקוט שמעוני בראשית רמז ב, ילקוט שמעוני שמות רמז רעא, ילקוט שמעוני ויקרא רמז תרלב, ילקוט שמעוני במדבר רמז תשנב, ילקוט שמעוני דברים רמז תתקמה).

לשם מה הוסיף ר"י שמותר אפילו בשבת

ואפילו בשבת. האחרונים העירו מדוע הוצרך ר"י להוסיף זאת ולא די לו במה שאמר יפה תענית לחלום וכו' ובו ביום. ונאמרו בכך כמה ישוביםמו:

א. יש שייישבמז שבא לומר שענין זה דוחה אף לסעודת מצוה שחכם שרוי בתוכה כשם שדוחה לסעודת שבת.

ב. יש שכתבמח שמעשה זה בשבת היה.

ג. יש שפירשמט שאף שאמר שיש ענין בו ביום, שמא א"צ להתענות בפועל ודי לקבל ומבואר לעיל (מ:) שדי בקבלה להעביר רע הגזרה, לכן הוסיף ואפילו בשבת, לומר שלא די בקבלה, שא"כ לא היו מתירים להתענות בשבת.

ד. יש שכתבנ עפ"י המבואר בזוה"ק (ממור קה.) שתענית בשבת כחה רב יותר לבטל חלום רע מאשר ביום חול, ע"כ אם היה אומר רק 'ובו ביום' היינו סבורים שהכוונה דוקא בשבת, לכך הוסיף 'אפילו בשבת' ומשמע שאף בחול יש לו להתענות בו ביום.

ה. יש שביארנא שמה שאמרו ובו ביום, שמא הכוונה אפילו בו ביום רשאי לצום אבל עדיף יום אחר כיון שלא קיבל התענית מאתמול, ולכן הוסיף שהתירו אפילו בשבת ומכך אתה למד שעדיף וצריך להתענות בו ביום אף ללא קבלהנב.

כיצד התירו להתענות בשבת

ואפילו בשבתנג. איסור תענית בשבת לרוב הפוסקים הוא מהתורה ונלמד מהפסוק (שמות טז כה) 'אכלוהו היוּם'נד ומה שהתירו תענית חלום בשבת כתב הטור (סי' רפח) לפי שנפשו עגומה עליו וזהו התענוג שלו לבטל החלומותנה.

ובאור שמח (מעניות פ"ח ה"ו) כתב בשם קרית ספר שאיסור התענית בשבת הוא רק אם מתענה כל השבת מכניסתה ליציאתה אך כאן כיון שאכל בלילה אינו איסור מן התורהנו. ויש שכתב שהתירו איסור התענית בשבת משם פיקוח נפש שזוהי רפואתונז.

מתי מתענה לכפרת תעניתו בשבת

ליתיב תעניתא לתעניתא. דעת הטור (סי' תקסח) שא"צ להתענות תענית זו מיד ביום ראשוננח. אך הב"ח (שם) הביא את דברי הג"א שהמנהג להתענות באחד בשבת ואין לשנות המנהגנט. והב"י (שם) הביא מדברי הרשב"א (שבת נ"ח: ד"ה מאי) שאין לעכב בקשת הכפרה ולכן יתענה

חתם סופר (שבת יפ.). **מז. רא"מ** הורוויץ (שבת יפ.) ובפרט למבואר שת"ח בחינת שבת. **מח. שפת אמת** (שבת כד. על תוס' ד"ה תעניות). **מט. דברי דוד.** **נ. תוספת שבת** (סי' רפח סק"ה). **נא. ילקוט ישעיהו** בשם קול יהודה. **נב. כמבואר** ברמ"א (סי' תקסח ס"ה). **נג. לגבי** תענית חלום ביו"ט, במהרי"ל כתב (סוף הל' יו"ט) הובאו דבריו בב"ח (סי' תקנ), שאף שבשבת מותר להתענות על חלום, ביו"ט אסור. ובב"ח שם ביאר לפי שביו"ט איסור התענית הוא מה"ת. ויש שנקטו שביו"ט יש מצות שמחה מלבד מצות עונג. אך להלכה נדחו דבריו, ראה שו"ע (סי' תקסח ס"ה) שאף ביו"ט מותר וכדמוכח מפסחים (סח:) וכמש"כ הרשב"א (תשו' רסג) ובעה"מ (פסחים סח:). **נד. כתב** הרמב"ם (שבועות פ"ו ה"ו מהלכות פ"ג ה"ט) וכן הוא בשו"ע (או"ח סי' תקע ס"ג), הנשבע להתענות בשבת הוי שבועה לבטל מצוה. וכתב הרשב"א (או"ח סי' תריד) שמקורו מברכות (מט:) שהוא מה"ת וא"כ חובה מה"ת אף לאכול פת. וברע"א (גליון או"ח סי' תקע) השיגו שאין נראה כן מהרמב"ם, אלא שלא להתענות. אך עיין ביה"ל (קפח ס"ט), וחת"ס בחידושים (שבת קיז.) ובשו"ת (או"ח סי' קפח), ברב פעלים (ח"ג סי' כב), ובשו"ת צדק (או"ח סי' טו), ובמג"א (סי' רפח). בביה"ל (סי' רפח) הביא מחלוקת אם תענית בשבת איסורה מה"ת או מדברי קבלה וי"א שכל הג' סעודות חיובן מה"ת, ראה יראים (סי' נב) ובערוך השולחן (סי' רפח ס"ו), ובמשנ"ב (סי' רפח סק"ו) כתב שסמכוהו על הפסוק. וי"א שאין זה אלא מנהג חסידות (תוס' נכורות נ: ד"ה שמא ורלה בתחזק ברכה רפח ו) אמנם דעת הב"ח (סי' תקנ) שביו"ט אסור להתענות מה"ת לפי שנאמר ושמחת בחגך, ובשבת איסור התענית הוא רק מדרבנן ואף שכתוב 'עונג' אפשר שה'עונג' שלו לישב בתענית. **נה. ראה** כעי"ז בהגמ"י (תעניות פ"ו ה"ג). ועיין רע"א (מ"ו סי' ו והבתמטות). **נו. ולפי"ז** אם לא אכל אף בליל שבת יהיה אסור להתענות תענית חלום בשבת. וראה מג"א (רפח ו) שאין להתענות אף רגע בשבת לשם תענית, ובתהלה ליונה שהיינו מדרבנן. **נז. כ"כ** הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא ו) וחת"ס (תוס' קסח) וכן לכאורה לשון השו"ע (סי' רפח ס"ד) מותר להתענות כדי שיקרע גזר דינו. וכן נראה מלשון אור זרוע (ס"ג סי' תז) האמנם שא"כ יל"ע מ"ט בעיוכ"פ אסור להתענות (רמ"ע סי' תרד) וי"ל לפי"ד הט"ז שם שהאכילה בעיוכ"פ היא גופה כתענית. גם יל"ע אם אינו בגדר רפואה סגולית שהאריכו הקדמונים אם מותר לחלל שבת בשבילה (ראה נרכ"י סי' שא סק"ו). ולכאו' נפק"מ בין הטעמים במה שדן בשו"ת האלף לך שלמה (סי' קכו) על הרואה חלום רע על חבירו אם יתענה שטעם נפשו עגומה לא שייך אך טעם הצלה אולי שייך עי"ש. **נח. וכ"כ** הריטב"א בסוגיין. **נט. ובפרישה** הוסיף בפרט האידנא שהוא יום איד שלהן. ובב"י הביא שכן מבואר אף בזוהר (ויקהל רז:) להתענות ביום ראשון. ועי"ש עוד שלא להתענות בחנוכה והשיג על מי שכתב להתענות ביו"ט שני. עוד כתב שאף המתענה תענית חלום בר"ח חנוכה פורים ועיוכ"פ [וחוה"מ - דרכי משה] צריך לישב תענית לתעניתו.

לז. **ודייק** בלשון הראב"ד (שבועות נחמ"ן) 'כל כמה דלא עביד תעניתא כמאן דלא בא ליד גבאי'. לח. **קרן** אורה, מירא דכיא. ובשפת אמת כתב שדברי תוס' הם לשמואל ובמעשה של ר"י בריה דר"א שאמרו לו לוזיף כו' שאלו 'לא ס"ל למר הא דרב', משום שלפי רב לעולם לווין ופורעין ואפילו התחיל בתעניתו, אבל לשמואל ניתן לחלק כחילוק התוס'. ובגבעת פנחס יישב שלכן הדגישו תוס' חצי יום או רבע, כי קודם זמן זה מותר, והגדרת הזמן הוא עד קודם שרגיל לסעוד שעדיין אין ניכר תעניתו, וראה ראש משביר. לט. **וכן** דעת הריטב"א והרא"ש, וברא"ש הוכיח מכאן שמדובר אף כשאמר בלשון 'יום זה', לא כהרמב"ם. שאם מדובר רק ביום סתם היתכן שבל"ק סבר שא"צ לפרוע. והקרן אורה כתב ליישב דעת הרמב"ם שסובר כירושלמי שעולה לו הזמן שהתענה עד שאכל, לתענית שעות. מ. **וכ"כ** קרן אורה, וכבר קדמם בסברה זו הרא"ש (שבת סי' כה). אמנם מה שמבואר מדבריהם שלשמואל רק בלא מצי לצעורי נפשיה הוא חוטא, זהו שלא כדברי תוס' לקמן (כג: ד"ה ר"י) שדעת שמואל שאף במצי לציעורי קרוי חוטא, ושמא לכן נחלקו התוס' כאן על הביאור בדעת שמואל (לוח המחה). **מא. ראה** רש"ש ופורת יוסף מה שהגיהו בדבריהם. **מב. אך** לכאורה יש נפק"מ אם אינו רשאי ללוות אלא במקום צער או אף לדבר הרשות וכ"נ בב"י שהובא לעיל. ובישמח לב העיר שלשון הגמ' 'וכי נדר' וכו' משמע ששמואל בא להקל ולפי תוס' יוצא שבא להחמיר. **מג. לפי** הגהות הב"ח (לוח ג) נראה כר"ן. ובספר מנחת יהודה הגיה כך, 'אי מצי מצער נפשיה ואי לא לא אלא יהא ליומא אחרינא' וא"כ הוא כתוס', וכעי"ז נראה בשפת אמת והוסיף שלל"ק אם אמר בפירוש לשון נדר לא יוכל ללוות. וראה בשעה"מ (תעניות פי"ו ה"ד). ובמראה כהן כתב שגירסת רש"י בגמ' היא כר"ן, אך שיטתו כתוס' שכיון שאין זה נדר יכול לפרוע ביום אחר. **מד. ראה** תשב"ץ (חלק ג סי' קכח ד"ה בענין חולם) שכתב כי בעל החלום המושל באותו יום הראה לו העתיד לבא עליו ואם התענה באותו יום יש בכח ממשלתו לבטל גזרתו, וכשעבר אותו יום, המושל ביום אחר אין בו כח לבטל מה שנגזר ע"י מושל זולתו. [ראה כעי"ז בעקידה (שער סו) מענין חלוקת המלאכים בימים]. והשל"ה (תעניות נר מצוה יט) כתב שיש לדבר זה סוד גדול, שצריך לראות לבטל הגזרה מיד דוקא באותו היום. והוסיף שתכף אחר החלום לא יטעום מאומה אף שהוא באמצע הלילה, ולא די כשיתחיל להתענות כשיאיר היום כמו בשאר תענית. וראיה מהא דנמצא כתוב בשם הרי"ח, שאם אדם ישן בצהרים וחלם חלום רע שצריך תענית, שיש לו להתענות מעת לעת. וכך כתב מהר"י בשם מהר"ש שהתענה בשבת כשהיה ישן שינת צהרים ובא לו חלום שמתענים עליו, אז היה מתענה מאותו חצי יום השבת ואילך עד חצי הלילה, ואז הבדיל, ואומר שזה עולה ליום שלם, ואחר כך ביום ראשון היה מתענה תענית לתעניתו. **מה. עיין** באור החיים (בראשית ז ו) שאף פתרון חלום הוא דוקא באותו יום. **מו. לישוב** נוסף ראה בחידושי

מיד ביום ראשון אם לא מי שתש כוחו וא"א לו להתענות ב' ימים רצופין[ס].

הטעם שצריך כפרה

בגירסת הגמ' שלפנינו מבואר שהמתענה תענית חלום בשבת צריך להתענות על תעניתו. אך רבים מהראשונים לא גרסו זאת, וסוברים שכיון שצריך להתענות תענית חלום בשבת א"כ אין צריך כפרה ע"ז. אך בברכות (נה:) נתבאר שהמתענה לתשובה בשבת צריך כפרה על כך[סא]. והריטב"א כתב שאף שהתענה בהיתר עפ"י פסק הגמרא, מ"מ עוונותיו גרמו לו לבטל עונג שבת ובעי כפרה[סב]. ובערוך השולחן (סי' רפח ס"ז) כתב שהספק הוא שמא אין חלומו מסוג החלומות שמותר להתענות עליהן בשבת ונמצא שהתענה שלא כדין[סג] ולכך בעי כפרה, והתוס' (נזיר ג:) כתבו שאעפ"י שיש לו מצוה[סד] לבטל החלום יש גם עבירה שביטל עונג שבת[סה].

האם נאסר בשקיעה או בעאת הכוכבים

אוכלין ושותין מבעוד יום. הריטב"א (ד"ה כמה רבינו) האריך והביא דעת הרי"ף שנאסר באכילה ושתיה משקיעת החמה, ודן אם ע"י קבלה יכול לאסור עצמו אף קודם לכן[סו]. והרמב"ן נחלק וסובר שאין פוסקין מלאכול בשקיעה אלא תלוי במחלוקת כדלהלן, וכן שדין תוספת קיים רק ביוכ"פ ולא בשאר תעניות ציבור, וביאר זאת עפ"י הסוגיא בפסחים (מד:) שנחלקו ר"י ושמואל על בין השמשות של תשעה באב אם מותר באכילה, ולפי"ז, 'אוכלין ושותין מבעוד יום' לחד מ"ד הוא 'עד שחשכה' ממש. ולאידך מ"ד היינו עד בין השמשות, אך לשתי השיטות אין דין תוספת יותר מבין השמשות. וכתב שאף אם ננקוט להלכה לגבי תשעה באב כמ"ד שבין השמשות אסור, יש מקום לחלק בשאר תענית ציבור והביא ב' דעות ונטה להתיר, וכן בדבריו כאן (ד"ה עכרו) נקט בפשיטות ש'אוכלין ושותין מבעוד יום' הוא רק לשלול שלא לאכול אחר חשכה, אבל בבין השמשות מותר. אמנם הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ג) כתב 'ובשלש אלו אוכלין ושותין מבעוד יום כמו שעושין בצום כיפור' ומבואר שבין השמשות אסור[סז].

מדוע יאסר בין השמשות הלא ספק דרבנן לקולא

בגבורות ארי הקשה מדוע יאסר בין השמשות והא קיי"ל ספק דרבנן לקולא ותעניות אלו דרבנן הם[סח]. ויישב שכאשר קולא בספק דרבנן יוצרת סתירה אין אומרים להקל. וכאן אם נרצה להקל בבין השמשות של כניסת התענית, כמו כן נקל אף בבין השמשות של יציאת התענית והרי שתי הקולות סותרות[סט], שבכניסתו אנו נוקטים שבין השמשות עדיין יום הוא ועל כן מותר באכילה וביציאתו נוקטים שהוא לילה ושוב הותר באכילה, א"כ באחד מהם ודאי עבר איסור, לכן על כרחנו נאלצים אנו להחמיר בשניהם[ע]. אמנם האחרונים השיגו על דבריו[עא] שבנדון ספק בבין השמשות לא שייך לומר באיזה נחמיר, כיון שישנה סברה להחמיר בבין השמשות של יציאת היום ולא בכניסה, לפי ששאני אפוקי יומא מעיולי יומא (כמש"כ ב"י סי' תקסג) ולעולם תעמיד בין השמשות בחזקת היום שלפניו[עב].

השפת אמת כתב שחכמים קבעו את התעניות ציבור ממש כמו יוה"כ, והטעם כדי לזכור את זכות יום הכיפורים שיש בו סליחת עון, וכיון שאמרו (נעיל ז:) אין גשמים יורדין אלא א"כ נמחלו עונותיהן של ישראל, עשאום חכמים כיוה"כ וחידש שאף אם בתשעה באב אין דין תוספת יתכן שבתענית ציבור יהיה דין תוספת מסיבה זו[עג].

מדוע הוצרכה המשנה לסכם את מנין התעניות

עוד ז' וכו' שהן י"ג. הקשה הריטב"א וכי מנין בא להשמיענו[עד]. לשם מה כתב התנא את סך כל התעניות. ותירץ שבאה המשנה ללמדנו שמנין זה הוא סופי ואין מוסיפין על י"ג תעניות[עה] כאשר מתענין על גשמים[עו]. ובגבורות ארי יישב שבא ללמדנו שכשהגיע ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים, בי"ד גוזרים מיד את כל הי"ג תעניות[עז] ואף שאם ירדו גשמים א"צ להשלימם (מלקמן יט.) מ"מ תחילת גזרתם אינה על כל חלק וקבוצת תעניות בנפרד, אלא גזירה אחת לכולן[עח]. ואף שמלשון המשנה הגיע ר"ח כסלו גוזרים ג', עברו אלו גוזרין ג', עברו ולא נענו גוזרין ז', ומשמע שכל קבוצה גוזרים רק אחר השלמת התעניות הקודמות לה, מ"מ אף שגזרו והחליטו על כל הי"ג ביחד, מחלקים אותן אח"כ לג' חלקים[עט]. ויש נפק"מ בדבר זה מה שמתחילה מקבלין את כל הי"ג ביחד, לענין מי שהיה בעיר בשעה שגזרו והלך לעיר אחרת חייב להמשיך בכל סדר התעניות שנתקבלו (מלעיל י:), וכיון שמתחילה גזרו את כל הי"ג תעניות יהא חייב לצום בכולן. וכתב טעם לכך שגוזרים הכל ביחד כיון שגוף הקבלה מועילה לבטל הגזירה (מלעיל ח:) ולכן טוב שיקבלו מתחילה לכל הי"ג ובכך קרובה ישועתם לבוא.

ובכנסת ישראל כתב לבאר עפ"י דברי הגמ' ביומא (לה.) לגבי מחיר בגדי הכהונה של הבוקר ובין הערבים, וכן בקידושין (יז.) לגבי הענקה, שאף שם הקשתה הגמרא וכי מנינא אתא לאשמעינן. והשיבה, קמ"ל שלא יפחות מהשיעור הכולל המנוי, אך יכול להוסיף מאחד ולהפחית מהשני. וא"כ ה"נ אף שהמספר הכללי מוגדר, י"ג תעניות אפשר לשנות את סדרן כגון לקבל ארבע ארבע וחמש.

באיזה משא ומתן ממעט

ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה. נחלקו הראשונים באיזה סוג משא ומתן נאמר שצריך למעט. יש אומרים שרק מו"מ של שמחה [כגון צרכי חופה וכדומה] כדין בנין ונטיעה, שנתבאר להדיא בגמ' (לקמן יד: ומגילה ה:) שרק בנין ונטיעה של שמחה נאסרו. ובראייתם שהרי

ס. **וכן** באור זרוע (ח"ב סי' מז) כתב שמצוה מן המובחר להתענות מיד ביום ראשון. **סא. ראה** ריטב"א כאן, רשב"א, מאירי ושטמ"ק ברכות (נה:). אך תוס' (ב"ק נה: ומיהו ג:) גרסו זאת. וראה שו"ת הריב"ש (סי' תקיח). ועי' מ"מ ולח"מ (מעניות פ"ה ה"ב) שנראה שחלוקים אם גורסים זאת. **סב. ראה** אגרות משה (או"ח ח"ה סי' קעה) מה שלמד מכאן. **סג. דעת** ראבי"ה (מעניות סי' תמס) שהאידנא אין בקיאין בחלומות ואין מתענין בשבת, אך הב"י (סי' רפח) השיגו וחילק בין סוגי חלומות עי"ש, והסכים וקילס אותו המגיד (במגיד משנה פכ' מקואות ה"ב). וראה ברכ"י ודעת תורה למהרש"ם (שם). ומש"כ החיד"א בדבש לפי (ג ח). **סד. הרשב"א** (תשו' קלב) כתב שאין חובה לישב תענית חלום, ורק אמרו 'יפה תענית' וכו' אמנם הלח"מ (מעניות פ"ה הי"ב) דייק מלשון הרמב"ם שהוא חובה. **סה. וראה** ביאורים (לעיל יח.) מה שהקשה הגבורות ארי על דבריהם שבכל עשה הדוחה ל"ת אין עבירה כלל. **סו. ראה** ביאורים (יב.). ובדעת הרי"ף נקט הריטב"א ששונה דין תוספת בתעניות מיוכ"פ שאין זה חובה אלא רשות, ודעת הרמב"ם משמע שהיא חובה כמו ביוכ"פ, ושיטת הרמב"ן שלא מועילה קבלה ותוספת בתעניות, וכן הסכים הריטב"א. **סז. ועי"ש** במגיד משנה שמשמע מלשונו שאף דין תוספת יש להן שדימה אותן ליום כיפור, אך כתב שאין זה מסתבר שהרי אף בתשעה באב משמע (פ"ה ה"ז) שאין תוספת, אמנם בהג' המנ"ח ציין לדברי הפיה"מ (סוף תעניות) שיש תוספת בתשעה באב וכן משמע מלשון החינוך (מצוה צ"ג) עי"ש. וראה שפת אמת (פסחים מד:). **סח. במנ"ח** (מצוה צ"ג אות יט) כתב לחדש ששרש התעניות הוא מדברי קבלה וחמורין הם מדינים דרבנן, וספק דברי קבלה לחומרא. **סט. ראה** ישועות יעקב (סי' תקסג סק"ח) כעי"ז. **ע. ובעין** שכתב הר"ן בפסחים (קמ.) לענין ד' כוסות ששותים בהסיבה את כולן, לפי שספק לנו אם הלכה להסב רק בשתיים הראשונות או בשתיים האחרונות ואם נקל בגלל ספק דרבנן נמצא שלא נסב כלל ועי"ש שהאריך ביסוד זה (מגלה נט:). ועל דברי הר"ן עי' שער המלך (מקואות פ"י), וע"ע תשובת ראנ"ח (מ"ב סי' עט) ותורת חסד (או"ח סי' לג) ועמק ברכה ענין קריאת המגילה (עמ' נו). **עא. הרש"ש** הקשה עוד מדעת רבי (עירובין נג:) שכל שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות הרי שלא חשש לתרי קולי דסתרי, אמנם י"ל לפי"ד המג"א (סי' שמג סק"ח) שדן שמא באפוקי יומא כן חששו, אך ראה ברכי יוסף (שם) ושער המלך (שבת פכ"ד ה"י) שהוכיחו מדברי הרשב"א (עירובין שם) ותוס' (שם לד. ד"ה גזירה וד"ה ומ"מ) שלרבי מותר ביהמ"ש בכניסתו וביציאתו. (ולפ"ז מש"כ שם סק"ג). **עב. ראה** שפת אמת ורש"ש. ובתהלה ליונה העיר ממש"כ במשנה למלך (מגילה פ"ח הי"ח) להקשות על הר"ן בפסחים מעיירות שספק אם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון שכתב הר"ן שדי שיקראו בי"ד וא"צ לקרוא בשני הימים כיון שספק דרבנן לקולא, ולכאורה מדוע לא נאמר על כל יום שהוא ספק ואיזה עדיף מחברו וכדי שלא להקל בשניהם נחמיר בשניהם. וחילק שדוקא בהסיבה אם מספק נקל הרי שעקרנו מצות הסיבה לעולם, אך במגילה זהו רק ספק פרטי לגבי מקומות מסוימים. ולפי"ז יל"ע שגם כאן אף אם נקל בשני בין השמשות עדיין לא עקרנו התענית. **עג. ודייק** כן מלשון הרמב"ם בפ"ג מתעניות שכתב, בת"צ אוכלין מבע"י כיוה"כ, ואילו בפ"ה שם כתב שת"ב בין השמשות שלו אסור. וראה שם במ"מ בשם הרמב"ן שאין דין תוספת והוסיף שברור הוא ומשמע שנקט כן אף בשיטת הרמב"ם. א"כ ת"צ חמור לענין זה מט"ב. אמנם סיים שהרמב"ם בפה"מ (לקמן בסוף מכילתין) פירש בהדיא שט"ב כיוה"כ גם לחיוב תוספות. **עד. כעין** זה מקשה הגמ' ביומא (לה.) על מחיר הבגדים של הכה"ג. **עה. ראה** בתויו"ט שכתב כן, והוסיף שענין הי"ג בדוקא לרמז על י"ג מדות רחמים. **עו. להוציא** צרות אחרות כמבואר לקמן (יד:) שעל שאר מיני פורעניות מתענין והולכין עד שיענו. **עז. אך** הקשה שהיה לו לכללם יחד קודם שפרטם, ומדוע כללם רק אחר שכתבם בפרטות. ותירץ שאף שדרך התנא לכתוב כלל לפני הפרטים כגון י"ד סעודות חייב לסעוד וכדו', אם היה כוללם בתחילה אין שינוי בדבר ולא היינו למדים מזה הלכה. אבל כשפרטם ואח"כ כללם יש בדבר שינוי לשון המלמד הלכה. **עח. ודימה** הדבר לגזרת נידוי לשלשים יום אף שקיימת אפשרות שיפייס לבעל דינו ויסירו נידויו מקודם. **עט. על** כרחך צ"ל שאף שגזרום ביחד אך הם ג' קבוצות של ג', ג' וז'. וכמבואר ברש"י לקמן (יד. ד"ה נקוט) שעוברות אינן צמות ז' תעניות כיון שאינן יכולות לעמוד בכל הז', ואין אומרים שיצומו לפחות בחלק כי כל הז' הינן קבוצה אחת. ומ"מ בג' אמצעיות

בנין שאינו של שמחה מותר[פ] ומדוע לא נאסר מדין משא ומתן, מוכח א"כ שלא נאסר אלא מו"מ של שמחה והוסיפו ש'ממעטין' היינו שאין ששים כלל שאם תאמר שמעט מותר, לא נתפרש כמה שיעור מעט ומהו שיעור הרבה[פא] ויש אומרים שכל משא ומתן בין של שמחה ובין סתם יש למעט ואסור להרבות[פב].

שאלה על ניסוח המשנה

אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה וברחיצה. הגבורות ארי תמה על סדר המשנה שכתבה את איסור מלאכה באמצע, בין אכילה ורחיצה. והרי מלאכה אינה אסורה אלא ביום, ולא מהלילה (כמבואר בגמ'), מה שאין כן שאר העינויים שאסורים בלילה, היה לו לכתוב את כולם בתחילה, ואח"כ את מלאכה שאינה אסורה אלא ביום, ולמה שנאה באמצע בין איסור אכילה לסיכה והפריד בין שני איסורים הזהים בזמן איסורם.

ביאור לשון 'נועלין' המרחצאות

ונועלין את המרחצאות וכו', ונועלין את החנויות. אף שמוזכר במשנה לשון 'נועלין' גם במרחצאות וגם בחנויות, כתב הגבורות ארי שאין ביאורן שוה אלא נעילת החנויות אכן כפשוטה אבל נעילת המרחצאות אינה כן, רק להורות שאסורים ברחיצה בצונן כפי שמפורש בגמרא[פג].

עוד העיר מדוע לא הוזכרה נעילת המרחצאות יחד עם איסור הרחיצה שהרי באה לפרש שאיסור זה הוא רק בחמין. ויישב: א. כיון שלשון זו של איסור רחיצה וסיכה מוזכר לגבי יוכ"פ ביחד לכן העתיקו אף לכאן ביחד, ולא הפסיק ביניהם בנעילת המרחץ. ב. תחילה נקט החומרות ולא רצה לנקוט ביניהם נעילת המרחץ שהיא מבטאת קולא שרק בחמין אסור ובצונן מותר.

מה התועלת בתענית היחידים בזמן מאוחר שכזה

היחידים חוזרין ומתענין עד שיצא ניסן. הקשה הב"י (סי' תקעה) שלקמן (יד:) מבואר מחלוקת רבי ורשב"ג בטעם שאין הציבור מתענה יותר מי"ג תעניות, דעת רבי לפי שאין מטריחין את הציבור יותר מדאי. וטעם רשב"ג לפי שכבר עברה עונת הגשמים ויצאה זמנה של רביעה. ולשיטתו מדוע היחידים חוזרים ומתענים הלא כבר לא יועילו הגשמים, ומה ההבדל בין תענית יחידים לתענית הרבים. ומיישב שאף שיצאה זמנה של רביעה מ"מ ישנה תועלת בגשמים. אלא שאין הנאתן מרובה להטריח הציבור [ודימה הדבר לתחילת סדר התעניות שהגיע י"ז חשון רק היחידים מתענין לפי שהגשמים בעונה זו תועלתן מועטה ולא מרובה ודיינו בתענית היחידים].

אך הריטב"א כתב שלכאורה קשה אם היחידים מתענים משמע שעדיין הזמן ראוי לגשמים ויש לתבואה אחרית ותקוה עד שיצא ניסן, וא"כ למה אין כל הצבור חוזרים ומתענים. ויישב שטבע ונוהג שבעולם אין זה זמן גשמים ואין בירידתם תועלת לפי שכבר אבד החריש והזריעה, אבל מ"מ ע"י הצלחה מן השמים אפשר עדיין שיזרעו עד ניסן וכמו שהיה בימי יואל שירדו להם בניסן גשמים וזרעו וקצרו, אך כיון שאין תועלת זו אלא בצירוף נס, אין מחייבים את הציבור כיון שאם לא יתרחש הנס עלולה להחלש דעתם, ורק יחידים בתוך ביתם רשאים להתענות על מנת שיהיה נס, ואף אם לא יתרחש הנס לא תפוג דעתם[פד].

האם אחר פסח הוא זמן גשמים

עד שיצא ניסן. מבואר שביציאת ניסן אין זה זמן גשמים[פה], והקשה החת"ס (נדרים סג. ד"ה עד) מנדרים (סח) ששם נפסק שהנודר עד שיצאו גשמים אסור עד שיעבור הפסח. וכ"כ הרמב"ם (נדרים פ"י ה"ח), ואילו כאן מבואר שאף אחר הפסח עד שיצא ניסן עדיין זמן גשמים הוא. ותירץ שבשנים כתקנן וירדו גשמים במשך השנה אזי זמן פסיקתם על הרוב אחר הפסח. אבל כאן שהיה עצירת גשמים מבקשים עד תום ניסן של תקופה[פו].

מדוע אין היקש זה מלמד שאף איסור אכילה מתחיל רק מהיום

מה אסיפת זקנים ביום אף צום נמי ביום[פז]. התוס' (ד"ה מה) הקשו, כשם שאין איסור מלאכה בלילה משום שהוקש לאסיפת זקנים לא יהא איסור אכילה כיון שהוקש צום לאסיפת זקנים, ותירצו שבפסוק לא נזכר איסור אכילה אלא איסור מלאכה. והאחרונים תמהו שהרי הוזכר 'קדשו צום' וצום היינו איסור אכילה. והרש"ש יישב שהנראה שתוס' נקטו ש'צום' פירושו קיבוץ עם [מלשון צומת הגידין] ולא מלשון איסור אכילה[פח]. והקרן אורה כתב שכוונתם לפי שתיבות 'אספו זקנים' נכתבו סמוך ל'קראו עצרה', אך 'קדשו צום' אף שמשמעותן איסור אכילה, לא נכתבו סמוך ל'אסיפת זקנים' ועל כן לא הוקשו[פט].

אם תענית דומה לאסיפת זקנים לגמרי

אמר קרא אספו זקנים דומיא דאסיפת זקנים. אף שמבואר בגמרא שהוקש איסור מלאכה לאסיפת זקנים שנוהג רק ביום, מצאנו שינוי ביניהם שאסיפת זקנים נוהגת בכל תענית ואף בג' ראשונות וכמש"כ הרמב"ם (מעניות פ"ה ה"ז)[צ], ואילו 'קראו עצרה' שמלמד איסור מלאכה אינו בג' ראשונות אלא מג' אמצעיות. ובלח"מ (שם) נתקשה בזה מנין לו לרמב"ם לחדש זאת והלא זה נגד דברי הגמ' המקישה ביניהם. ובמרכבת המשנה (מ"ג) כתב שיש לפרש הפסוק כך, קדשו צום בג' ראשונות, קראו עצרה בג' אחרונות, ובזה ובזה אספו זקנים[צא].

מדוע אין נוהגין היום אסיפת זקנים

היכי עבדי אמר אביי מצפרא עד פלגא דיומא מעיינינן במילי דמתא וכו'. המג"א (סי' תקעו ס"ק יג) תמה הלא זהו עיקר התענית ככתוב (ישעיה נח ו) 'הלוא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע' וגו'. ומדוע אין נוהגין כן היום, ואף השו"ע (סי' תקעו סט"ז) פסק שישבו הזקנים ובודקים על מעשה בני העיר ומסירין המכשולים ומזהירין ודורשין על בעלי חמס וכו' ומדוע נתבטלה הלכה זו.

ובנתיב חיים יישב בכמה פנים, א. כיון שהוקש לקראו עצרה. והאידנא אין חומר צום ואיסור מלאכה כי אין תענית ציבור בבבל וכדברי הרמב"ם (מעניות פ"ה ה"ז)[צ], ואילו 'קראו עצרה' שמלמד איסור מלאכה אינו בג' ראשונות אלא מג' אמצעיות. ובלח"מ (שם) נתקשה בזה מנין לו לרמב"ם לחדש זאת והלא זה נגד דברי הגמ' המקישה ביניהם. ובמרכבת המשנה (מ"ג) כתב שיש לפרש הפסוק כך, קדשו צום בג' ראשונות, קראו עצרה בג' אחרונות, ובזה ובזה אספו זקנים[צא].

צמות שהיא קבוצה נפרדת. ראה מג"א (סי' תקעה סק"ה). **פ. בירושלמי** אמרו אם היה כתלו גוהה ונוטה ליפול מותר, והרא"ש ביאר שמדובר בבית חתנות, אך הלח"מ (מעניות פ"ג ה"ח) ביאר בשיטת הרמב"ם שלמד מכאן שכל בנין להרווחה אסור ורק כעין כתלו גוהה מותר. **פא. תום'** מגילה (ה: ד"ה ממעטים. הרמ"שון והשני) ומג"א (סי' תקעה סק"ז) וכ"כ הלח"מ (מעניות פ"ג ה"ח) בדעת הרמב"ם. **פב. תום'** יבמות (מג.) והובא בקרבן נתנאל (סי' כפ אות ה). והביא דברי מהרש"ל (ביצמות פ"ד סי' לד) שאין לסמוך על דברי תוס' במסכתות קטנות כנגד דבריהם במסכתות גדולות. ודחה ראיית תוס' במגילה שבנין שאינו של שמחה יאסר מדין מו"מ כי י"ל שההיתר הוא רק כשצריך לכך ולא להרווחה, ומו"מ שנאסר זהו רק כשזה להרווחה, ולכן סיים שאף שהלכה כתוס' ביבמות אך בזמננו הכל לחיי נפש ולא להרווחה והכל מותר. וכ"כ הט"ז (סי' תקנג). אמנם בב"י (סי' תקנג) כתב שמנהג העולם להקל לפי שסומכין על תוס' במגילה אך יזהרו שלא לעסוק במו"מ של שמחה, וכן כתב בשעה"צ (סי' תקנג ס"ק יג) ובמשנ"ב (סי' תקעה ס"ק יח). **פג. השפת** אמת השיג שמשמע שזהו דין שצריך לנעול המרחצאות וכ"מ ברמב"ם, וביאר שכוונת הגמרא שאם גם בצונן אסור מה התועלת בסגירת המרחצאות כיון שעדיין אפשר לרחוץ בנהרות, ומזה למדו שבצונן מותר. וא"כ אף אם בהו"א שגם בצונן אסור, נועלין אינו חיוב וכהבנת הגבורות ארי וע"ז מקשה הגמ' נועלין למה לי, למסקנה שרק בחמין אסור, ודאי שנועלין הוא דין. **פד. והוסיף** שמניסן ואילך שכבר הגיע זמן הקציר אינו ראוי לזריעה כלל, ואפילו ע"י נס אם לא ע"י נס משונה כקריעת ים סוף ולזה אפילו אין ראוי ליחידים. **פה. וביאור** 'שיצא ניסן' כתב הרמב"ם (מעניות פ"ג ה"ט) היינו ניסן של תקופה והוא כשתגיע השמש לתחילת מזל שור, וכ"כ בשו"ע (סי' תקעה ס"ו) וביאר המשנ"ב (ס"ק כפ) שזהו ל' יום אחר שהחלה תקופת ניסן. **פו. וראה** באור שמח (נדרים פ"י ה"ח, השני). **פז. הטעם** שאסיפת זקנים ביום כתב רש"י שכך הדרך ואין דרך לאספם בלילה, ובספר עזרת ישראל הקשה עליו א"כ מה הקשו אימא מטיהרא וכו' ליחזי היאך המנהג ומהי הדרך והרגילות. ולכך רצה לפרש שהטעם שאין אסיפת זקנים בלילה לפי שאין דנין בלילה, ואסיפת הזקנים יש בה משמעות של דין כיון שבודקים את הדברים המתרחשים בעיר. ובטעם שאין דנים בלילה נאמר בסנהדרין (לד:) ב' דעות: א. נלמד מהפסוק 'ביום הנחילו', ולפי"ז לכאורה כבר מעלות השחר קרוי יום. ב. מצד שהוקשו דינים לנגעים ונגעים צריכים אור, וא"כ לכאורה רק משעת הנץ החמה. אך י"ל שגם לטעם שנלמד מ'ביום הנחילו' מ"מ מדרבנן צריך נץ, כמו לכל הדינים וההלכות שצריכים יום שגזרו רבנן שרק מהנץ. אך עדיין תשאר נפק"מ אם את האיסוף גופו שהוא הכנה למצוה ניתן לעשות מעלות השחר או רק מהנץ. וזו כוונת המקשן ואימא מטיהרא כלומר רק מנץ החמה לפי שסבר ללמוד מנגעים וא"כ מדאורייתא צריך נץ. והתרצן השיבו שניתן לאספם כבר מעלות השחר לפי שסבר שהלימוד הוא מ'ביום הנחילו', ומה שמחכים לנץ זהו רק מדרבנן אבל מדאורייתא כבר מעלות השחר נקרא יום, וא"כ אף כאן איסור מלאכה מתחיל מאז. ודבריו מחודשים א. טיהרא הוא נץ ולא כהבנת הגבורות ארי ועוד אחרונים שהכוונה לצהריים, ב. החידוש שאיסור מלאכה מתחיל מעלות השחר ולא כדברי החקרי לב (הובאו דבריו בביאורי הפסקנ) שהאיסור מתחיל מהנץ. **פח. והביא** שכן פירש הרד"ק (מלכים ב כג ט). **פט. בראש** משביר הגיה בלשון תוס' 'אבל מלאכה לא כתיבא בקרא' והיינו שהיא אינה כתובה במפורש רק נלמדת ברמז ולכן למדים עם כל הפרטים בשלמות. **צ. וכן** מבואר בריטב"א שדין זה נוהג אף בג' ראשונות. **צא. וראה** במעשה רקח.

הראשונים (לעיל) כיון שאין נשיאצב, לכן אף דין זה נתבטלצג. ב. עשו שינוי מההלכה של תענית ציבור המבוארת בגמרא כדי לעשות היכר שאין זה דין תענית ציבור רגיל כיון שנתבטל, והביא דוגמה לדבר מדברי הריטב"א ששינו סדר קריאת התורה שנכתב בגמרא שקוראים ברכות וקללות ואנו קוראים ויחל, לעשות היכר בדבר.

ובערוך השלחן כתב שנתבטלה הלכה זו, כיון שאין בכוחנו למחות ביד עוברי עבירה.

באיזה תפילה קראו בתורה

מכאן ואילך רבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא. מלשון הגמ' עולה שלא היתה קריאת התורה והפטרה בשחרית כי אם אחר חצי היוםצד. ותמהו הר"ן והמגיד משנה (מעניות פ"ה ה"ז) מדוע נשתנה מנהגנו לקרוא בשחרית. והגר"א (סי' תקסו ס"ק) חידש שהדגשת הגמרא היא ש'אפטרתא' קורין רק מריבעא דיומא אחר חצי היום אך תורה ללא נביא קורין אף בשחרית וא"כ זה ממש כמנהגנו. ומדברי הריטב"א נראה תירוץ נוסף שבזמנם היו נוהגין 'מצפרא כינופיא' לבדוק ולהזהיר על חטאי הציבור לכן לא היה פנאי לקרוא בתורה, וכדברי רש"י (מגילה ל: ד"ה מצפרא). אך בזמננו שאין נוהגין זאת יש פנאי לקרוא בתורה אף שחריתצה.

מה קראו בתורה

רש"י מבאר שקורין ויחל ומפטירין דרשו, ובפורת יוסף הקשה שבמגילה (לא:) אמרו שבתעניות קורין בברכות וקללות שבפרשת בחקתי. והרש"ש וחשק שלמה כתבוצו שדברי רש"י כאן הם עפ"י מס' סופרים (פי"ז ה"ז) ונאמרו לענין ג' אמצעיות וסוגית הגמרא במסכת מגילה עוסקת בשבע תעניות אחרונות כמו שהביא הרא"ש (פ"ל סי' י)צז. וביד דודצח כתב בשיטת רש"י שבשחרית קורין ברכות וקללות אך במנחה קורין 'ויחל'.

מהו ריבוי התחנונים שבערב

מכאן ואילך בעינן רחמי. במבואר בגמרא שברבע היום האחרון מרבים בתפילות ותחנונים, נחלקו הראשונים מהו ריבוי התפילות. ר"ח כתב שמכאן נלמד שאין אומרים כ"ד ברכות המבוארות לקמן (טו.) בשחרית, אלא רק בערב בתפילת נעילה ולכן אמרו שעיקר התחנונים הן בערב ולא בשחר. אך הר"ן (ד: ד"ה ומדלמרינן) נחלק וסובר שאין זו ראיה לפי שכאן מדובר גם מתעניות ראשונות שכלל אין בהם כ"ד ברכות, וא"כ הביאור הוא שמרבים ברחמים כפי כחם. ועוד שאף בימים שיש בהם כ"ד ברכות, אף אם נחלוק על ר"ח ונסבור שנאמרים גם בשחריתצט, עדיין יש ריבוי רחמים יותר בערב לפי שיש בה שתי תפילות מנחה ונעילה, ועוד בקשות רחמים נוספות.

יג.

מה ההו"א שיתפללו קודם שיחזרו בתשובה

איפוך אנא. יש שהקשה כיצד סברה הגמ' בהו"א שיתחננו ויתפללו טרם שיעיינו במעשיהם לתקנם ויהיו כעין טובל ושרץ בידוא. ויש שביאר, כיון שאמרו חכמים (כריתות ו:) כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, ולמדו זאת ממה שציוה הקב"ה לערב חלבנה שריחה רע עם סממני הקטורת, לכן סבר המקשן שטוב שיהיו אנשים שעדיין לא תוקנו כדי שיהא ענין זה של עירוב פושעי ישראלב.

מהו לשון 'כגון'

כל שהוא משום אבל כגון תשעה באב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן. הקשה הגבורות ארי מהו לשון 'כגון', הרי אין ימים אסורים משום אבלות אלא תשעה באב ואבל לחודיג. ותירץ שהגמרא במועד קטן (טו:) דנה על מנודה ומצורע מה דינם ברחיצה ולא פשטה. אך לצד שאסורים ודאי נובע האיסור מדיני אבלות, לכן אמר 'כגון', לרבות מנודה ומצורע לפי הצד בגמ' שאסורין ברחיצה. אך הקשה בדינו השני של ר"ח 'כל שהוא משום תענוג כגון תענית ציבור', מה בא לרבות ב'כגון' זה, הרי אין דבר נוסף שאסור משום תענוג אלא תענית ציבור בלבד, וכתב לתרץ שאיידי דנקט ברישא כגון משום אבל, נקט אף בסיפא 'כגון' ולאו דוקאד.

דין רחיצה בג' תעניות היום

כל שהוא משום תענוג כגון תענית צבור בחמין אסור בצונן מותר. התוס' (ד"ה וכל) דנו האם עכשיו שאין תוקף תענית ציבור בבבל מלבד ת"בה כמבואר לעיל (יג:), מותר לרחוץ אף בחמין. והביאו שכן דעת ראבי"ה להתיר ואף בג' צומות הכתובים[1]. אך דעת אביו רבינו יואלז לאסורח. ולהלכה פסק השו"ע (סי' תקנג)ט שמותר. וביאר במשנ"ב (סק"ו) לפי שתעניות אלו אין חיובן אלא מכח שרצו לקבלן כמבואר בר"ה (יח:) וכשקיבלו ע"ע לא קיבלו אותן בתוקף תענית ציבור אך מ"מ בעל נפש יחמיר על עצמו'.

צב. **ראה** לעיל (יג:) טעמים נוספים בזה. צג. **ראה** גם בספרו קרבן נתנאל (סי' יח אות ח) שכתב כן. צד. **וכן** הביא הר"ן מדברי גאון רב פלטוי שבשחרית ביום שני וחמישי קורין בפרשת השבוע ורק במנחה קורין מפרשת תענית. צה. **ובדומה** לזה כתב הלח"מ (מעניות שם) שבזמן הגמרא שהיו רדופים ועסוקים במצוות ולהסיר המכשלות ראוי היה להם לבטל קרה"ת, אך היום שאין אנו רדופים כל כך אין ראוי לנו לבטל, ועי"ש שלפי סברה זו יישב דברי רב פלטוי גאון שקורין בשחר קריאת השבוע. ונשאר בקושיה על דברי הטור (סי' תקעט) והב"י (סי' תקעה) שעולה מדבריהם שבז' אחרונות קורין בשחר ברכות וקללות ובג' ראשונות קורין ויחל. שזה שלא כדברי הגמ' שאין קורין בשחר כלל ושלא כדברי הגאון שקוראים פרשת השבוע. והלא בעצם לא תיקנו קריאה לשחרית אלא אנו נוהגים כן כיון שאיננו עסוקים ומנין חלוקה זו (ע"ש). ושלא כדברי הטור והב"י לענין הקריאה, הר"ן (מגילה יג.) והתוס' (פסחים מ: ד"ה שנל) והמ"מ (מעניות פ"ה ה"ז) כתבו שמנהגנו לקרוא פ' ויחל, וזה עפ"י מס' סופרים (פי"ז ה"ז), והב"י (סי' תקעה) ציין לדברי הטור (סי' תקעו) ששם הביא ג' דעות י"א שכל תענית שיארע בשני וחמישי יקראו בשחרית בפרשת היום ובמנחה ויחל לפי שתדיר קודם, או שיקראו שנים בפרשת היום והשלישי בויחל ורב עמרם כתב שרק בתעניות הכתובות קורין ויחל. ורב שר שלום כתב שבכל ת"צ ותעניות על גשמים קורים ויחל ואף כשחל בב' וה'. וכתב ב"י שמשמע שלהלכה פסק כשיטה השלישית וכן מנהג העולם, וא"כ צ"ל שחלוק הז' אחרונות שהן חמורות ובהן קוראים בתוכחות אך בשאר קוראים ויחל. ועי"ש עוד שדן בזה ולהלכה ראה רמ"א (סי' תקסו ס"ג) ומשנ"ב (שם). צו. **כדברי** רש"י מבואר אף בשאילתות (שאילתא קכ), והנצי"ב שם מבאר שס"ל שנשתנה המנהג ממנהג המשנה, (וכ"כ תוס' מגילה לא: ופסחים מ:) או שכיון שאין תוקף ת"צ כמבואר לעיל שאין ת"צ בבבל לכן אין נוהג דין המשנה. וראה בריטב"א שנראה מדבריו כעי"ז שכתב שעושין שינויים אלו להראות שאינו ת"צ גמור, אלא תענית יחידים. צז. **וכ"נ** בב"י (סי' תקעה) בדעת הטור לחלק בין ז' אחרונות לג' אמצעיות. ובשיטת הרמב"ם דנו האחרונים. שבהלכות תפילה (פי"ג ה"ח) כתב, בתעניות על מה שאירע לאבותנו קורין ויחל. ובתעניות שגוזרין על צרות קורין ברכות וקללות. וכתבו האחרונים (נפתח פעמך תעניות פ"ל ה"ז, והעמק שאלה שאילתא קכ) שבא ליישב את מנהגנו לקרוא ויחל נגד דברי המשנה במגילה ולא רצה לחלק כרא"ש בין ג' אמצעיות לז' אחרונות לפי שלא הוזכר חילוק זה (לקמן יג:) כשנשנו החילוקים. צח. **הובאו** דבריו במתת אלהים ובמנחם משיב נפש. צט. **וכתב** שלא מסתבר לומר שאמרו הכ"ד רק בשחר ולא בערב. שהרי שעת הערב יותר מיוחדת לבקשת רחמים. וכ"כ ריטב"א שהיו אומרין הכ"ד ברכות בשחרית ובמנחה. וכ"כ הרמב"ם (פ"ג ה"ז) והשו"ע (סי' תקעה ס"ד). הר"ן הביא דעת הרז"ה שהיתה תפלה נוספת אחר שחרית כעין מוסף שבה התפללו הכ"ד ברכות. אך הר"ן השיגו שלא מצינו יום שיש בו ד' תפילת שחרית מוסף מנחה ונעילה אלא יוכ"פ בלבד. עי"ש מה שתירץ ראיית הרז"ה מהירושלמי. א. **חדות** יעקב, הובא בשדה יצחק. ב. **אור** החמה. וראה בשדה יצחק שהביא תירוצו של הרמת שמואל שלגבי נינוה כתוב 'ויקראו אל אלהים בחזקה' ורק אח"כ 'וישובו איש מדרכו הרעה' וזו סברת המקשן. ועי"ש ישוב נוסף. ג. **האחרונים** דייקו מרש"י שכתב 'וכ"ש אבל' שלא גורסים בגמרא אלא תשעה באב, וכן הביא הריטב"א גירסא זו, וראה בהמשך שביארו בזה את דבריו בהמשך הסוגיא. ובזה נתישבה קושית הגבורות ארי. ד. **הסברה** בחילוק אבל ותענית - ביאר באור החמה שבאבלות איסור הרחיצה משום התוצאה שמתייפה וא"כ אף בצונן אסור. אך בתענית האיסור משום המעשה ותענוג בזמן הרחיצה ולכן רק בחמין. בנצי"ב הקשה מהו הטעם שבת"צ מותר לרחוץ בצונן, הלא בת"צ יש ה' ענויים כמו יוכ"פ, ומדוע חילקו. וכתב שביוכ"פ מה"ת נאסר רק כל גופו בחמין, אך באברים אינו אלא דרבנן ולכן לא החמירו בת"צ. והוכיח מזה שיסוד רחיצה ביוכ"פ הוא מדאורייתא שאם כל האיסור מדרבנן מדוע חילקו. וראה גם קרן אורה וגבורות ארי (נע"ב). ה. **הקרן** אורה העיר על לשונם שמשמע מדבריהם שגם הג' צומות בכלל שאין תענית ציבור בבבל. והקשה מה ענין ג' צומות לשאר תענית ציבור, הרי הטעמים שנאמרו בכך שאין תענית ציבור כו' לא שייכים בג' צומות. [ראה ילקוט ביאורים לעיל יא:] ואפילו לטעמו של הרמב"ן (נר"ן ה. ד"ה קא אמו) שבבבל אין בי"ד מומחה ונשיא, זה אינו שייך בג' צומות שהם כבר מתקנת נביאים. ואכן ניתן להקשות מגוף דברי שמואל (לעיל יב:) 'אלא תשעה באב בלבד' שמשמע כן. ואמנם הדיוק אמת הוא, אך לא מטעם שאין תענית ציבור בבבל, אלא מטעם שרשות הם כמבואר בר"ה (יח:) בזמן שאין כו' רצו מתענין רצו אין מתענין. ותירץ לפי טעם הראב"ד שהסיבה שהקילו על בני בבל היא מפני שהם עניים וגם הארץ לחה [ראה ביאורים שם] ולכן גם בג' הצומות לא קיבלו עליהם את כל חומר ת"צ וה' עינויים. ו. **וכ"כ** בהג"א (סי' ט) ובב"י (סי' תקנ). ז. **וכ"כ** הב"ח (סי' תקנ) שכך המנהג לאסור ואין להורות היתר משום אל תטוש. והטעם משום דעת הרמב"ן (נמוקי המלם הובא בגרמב"ן שם) שכיש צרות וגזרות, חל חיוב מעיקר הדין ואינו תלוי ברצון הציבור. ח. **הקרן** אורה נוקט שאף לדעת רבינו יואל שאוסר לרחוץ בחמין, מ"מ משמע במרדכי (סי' תרכח) שמודה בנעילת הסנדל שמותר, וכעובדא דרבנן דבי רב אשי לעיל (יג:) ורק ברחיצה מחמיר. והביא המרדכי ראיה לשיטת רבינו יואל מר"ה (יח:) מעשה שגזרו תענית בחנוכה בלוד והלך ר"א ורחץ ואמרו להם צאו והתענו כו' הרי שרחיצה אסורה. והקשה הקרן אורה הלא שם מדובר בארץ ישראל שיש בה תענית ציבור ופשיטא שאסור ברחיצה. ט. **ראה** גר"א וט"ז (שם) מה שהביאו ממגילה (ה: ומוס' שם) ברבי שרחץ בי"ז בתמוז. ובתשו' פנים מאירות (ח"ג סי' מט). י. **אך** הביא שבצונן כל גופו וכן פניו ידיו ורגליו בחמין מותר. וכן דן לגבי שאר העינויים וכתב לגבי תשמיש שבל"ט לא יחמיר. וכן בנעילת

האם למסקנא יש לנעול את המרחצאות

נועלין את המרחצאות למה לי אלא לאו ש"מ וכו'. מקושית הגמ' שההלכה שנועלין את המרחצאות מיותרת כיון שכבר נלמדת מאיסור רחיצה עצמו, משמע שאין זו הוראה לנעול בפועל, שאם היה דין כזה א"כ אין הלכה זו מיותרת. וכן נקט הגבורות ארי (לעיל יג:). אמנם ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"ד) ובשו"ע (תקעה ג) כתבו שכיון שאסור ברחיצה לפיכך נועלין המרחצאות, ודעתם א"כ שאכן נועלין הוא דוקא. וצ"ע שא"כ אין זה מיותר ללמדנו שצונן מותר וכיצד כתבה הגמרא שמיותר הוא. ובשפת אמת (לעיל יג:) כתב שלס"ד שאף צונן אסור א"כ ודאי שנועלין את המרחצאות אין בו דין והלכה כי מה תועלת יש בסגירה זו כיון שעדיין יכולין לעבור ולרחוץ בנהר. וא"כ בהכרח שנועלין לאו דוקא ורק בא ללמד שבצונן מותר. אך אחר שנתברר שרק בחמין אסור ובצונן מותר, שוב יש לפרש שנועלין זוהי הוראה, כיון שיש תועלת בסגירתם[א].

למה לא סייעו מברייתא המשוה ת"ב ליוכ"פ

לימא מסייע ליה וכו'. הקשה השפת אמת מדוע לא הביאה הגמרא סיוע לרב חסדא מהברייתא המובאת בפסחים (מד:) בתור סיוע לדברי ר"א שאמר שבת"ב אסור להושיט אצבעו במים, והביאו תניא אין בין ת"ב ליוה"כ אלא שזה ספיקו אסור וזה ספיקו מותר, ומשמע שדין רחיצה שוה בין ת"ב ליוכ"פ. ובקרן אורה כתב לישב, כיון שהגמרא שם הביאה ברייתא אחרת הסותרת את הברייתא הזאת אף שהגמרא שם מיישבת, לא פסיקא לה להביאה.

גם לרב חסדא יוה"כ אסור אף בצונן

לימא מסייע ליה כל חיבי טבילות וכו' אלא לאו בצונן וחיבי טבילות אין וכו'. יש שהקשה, אמנם ברייתא זו מסייעת לר"ח מכך שאסרה בת"ב אף בצונן. אך הלא הוזכר בה אף יוה"כ, ובו האיסור משום תענוג ולא אבלות ומדוע אסור בצונן. ויישב שדברי ר"ח אינם על יוה"כ שהוא חמור יותר ושורש איסורו מה"ת, אלא נאמרו בשאר תעניות שהם קיבלו על עצמם[ב].

המקור לטבילה בזמנה מצוה

כל חיבי טבילות טובלין כדרכן. מבואר בגמ' שאף שאסורה רחיצה בת"ב וביוכ"פ מ"מ טבילה לטמאים מותרת. וביאר רש"י (ד"ה אלא) משום שטבילה בזמנה מצוה, שממהר לטהר עצמו[ג]. ובשבת (קכא. ד"ה טבילה) כתב שנלמד מהאמור בבעל קרי (דברים כג יד) והיה לפנות ערב ירחץ בשרו[ד]. ובמס' יומא (מ. ד"ה טבילה) הביא מהפסוק בטמא מת (במדבר יט) וחטאו ביום השביעי וכבס בגדיו ורחץ[ה].

באיזה טומאות אמרו

רש"י (ד"ה כל חייבי) ביאר שמדובר בטומאת זבה ויולדת. ובמסכת יומא (מ.) דנו מסוגית טבילה בזמנה מצוה אף לגבי טמא מת. ובשבת (קכא.) מבואר ברש"י שהוא אף לגבי טומאת קריו[ז]. ובערוך לנר (נדה נט: ד"ה וז"ה) חידש שהנדון אם טבילה בזמנה מצוה הוא רק בטומאות אלו הנזכרות לפי שבהם הזכירה התורה ימים מסוימים כגון בזב שטמא שבעה ימים ובעל קרי שכתוב זמן לטבילתו, אך בטומאת שרץ ונבלה ומי שנטמא מטמא מת שלא הוזכר ימים וזמן טומאה וטהרה אין טבילה בזמנה מצוה. **עוד** חידש שאף בכלים טמאים [בטומאת שבעה ממת וכנ"ל] אומרים טבילה בזמנה מצוה וכמו שכתב המהרש"א (שבת קיז.) והשיג על הפני יהושע (ביצה יח. ד"ה והגרלה) שכתב שלא שייך בכלים טמאים טבילה בזמנה מצוה[ח].

להלכה

דעת הרמב"ם (שביתת עשור פ"ג ה"ג) לפסוק כת"ק שכל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בת"ב[ט] ובין ביום הכפורים[י], אך בהגהות מימוניות נקט שלא התיר הרמב"ם אלא ביוכ"פ שאף רבי חנינא לא נחלק בו, אך בת"ב לא התיר.

בטעם התירו של הרמב"ם לטבול בת"ב וביוכ"פ, נחלקו האחרונים, יש אומרים שפוסק כמ"ד טבילה בזמנה מצוה[יא]. ויש אומרים שפסק כמ"ד שטבילה בזמנה אינה מצוה ומ"מ מותר שאינה רחיצת תענוג[יב]. **דעת** תוס' (ביצה יח: ד"ה כל) שהאידנא שאינן טובלות בזמן[יג], אין היתר לטבול בת"ב ויוכ"פ, אך דחו זאת שהרי ביומא (פח.) משמע שאף למ"ד טבילה בזמנה לאו מצוה, התירו טבילה ביוכ"פ[יד] ומ"מ הסיקו שאין לטבול בתשעה באב שהלכה כרבי חנינא. והביאו דעת ר"י שפסק שאין לטבול ביוכ"פ ובת"ב כיון שאין הטבילה האידנא אלא לבעלה ולא לטהרות וא"כ למה תטבול והלא בלאו הכי אסורה לבעלה[טו].

ביאור שאלת הגמרא

טבילה בחמין מי איכא שאובין נינהו[טז]. תוס' (ד"ה טבילה) הוכיחו מכאן שמים שאובין אין צורה ודרך להכשירם לטבילה ואף לא ע"י המשכה[יז]. שאל"כ מהי קושית הגמרא אפשר שחיממום בכלים והמשיכום ע"ג קרקע קודם כניסתם למקוה[יח]. אלא שהקשו מדברי הגמרא (תמורה יג:) שדעת רבנן שם שאף מקוה כולה בהמשכה כשרה. ותירצו שאין הכוונה שכשרים בפני עצמם אלא ששאר מים שאובין פוסלין בג' לוגין, אף אם מילאו עליהם מ' סאה מי גשמים, ואלו אפילו הם מ' סאה אם המשיכום ואח"כ נתנו עליהם מ' סאה מי גשמים כשרים[יט], אך כל עוד לא נתן מ' סאה מי גשמים, הם כשלעצמם פסולים אף שהמשיכום וכפי שמוכח כאן. **אמנם** דעת רש"י (תמורה שם) ששאובה שהמשיכוה כשרה בעצמה[כ], והתוס' שם (ד"ה ומיין) הקשו עליו מסוגייתנו, ונחלקו עליו[כא]. אך הביאו

הסנדל לא יחמיר דמחזי כחוכא. **יא. וצריך** לבאר שהדין שבצונן מותר אין למדים מדיוק המשנה אלא ממקור אחר ולכן לשון המשנה 'ונועלין' בא להורות דין ולא לדיוק שצונן מותר. **יב. מירא** דכיא. וכן בהגהות הב"ח. וכן כתב בכתית למאור והוסיף שכתוב ועניתם ולמדו חכמים שמניעת רחיצה אף בצונן איקרי עינוי. וראה קרן אורה וגבורות ארי (לקמן יג:) שדנו אם האיסור ביוכ"פ בצונן הוא מה"ת או מדרבנן. **יג. תוס'** בביצה (יח: ד"ה כל) כתבו בתוך דבריהם שהטעם לטבול מיד כדי שלא יטמא טהרות. ויל"ע לטעם רש"י כאן שגם האידנא שאין זה בזמנה ואף אם עבר הזמן שייך טעם זה וצריך לטבול ולא כתוס' שם. וראה גליוני הש"ס לרי"ע שציין לתוס' (מגילה כ.) שמצוה רק בזמנה, והמהרי"ק (שורש לה) כתב שאף אם ננקוט שחומרת ר' זירא כיון שכבר נהגו כן מימי התלמוד נקראת בזמנה. אך מה שמחמירים בענין פולטת לחכות קודם מנין ז' נקיים, והחמירו אף כשלא שמשה וכו' זה ודאי כבר אינו בזמנה. וראה גם דרכי משה ((סי' קנו ס"ק ג). וחתם סופר (יו"ד סי' קע). עוד יש להעיר שלטעם רש"י העדיפות היא במעשה הטבילה אך לא שמשתנה איכות הטהרה כשהיא נעשית בזמן, אך ראה שפת אמת (יומא ח.). עוד יל"ע א"כ אף ביום עצמו כשהולך להטהר ישתדל לילך בתחילת היום, ולא כך משמע ביומא (יט.) להדי פניא מדו עליה. **יד. ראה** מלבי"ם (דברים כג יד) שחידש שבשעת מלחמה ובמחנות שבזה מירי הפסוק, אז לכו"ע טבילה בזמנה מצוה. אך ברש"י ומאירי (שבת קכא.) אין נראה כן שביארו כיצד יפרש פסוק זה המ"ד שחולק. **טו. רש"ש** (שבת שם) העיר על סתירת הדברים. וכן בשו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד (סי' ריז) וראה חתם סופר (נדה ג.) מש"כ ליישב דברי רש"י שתלוי במחלוקת אם אף הזאה בזמנה מצוה או לא אך ראה חתם סופר (נדה ג.) שדן אם יש בבע"ק טבילה בזמנה מצוה מדוע הוצרכו לתקנת עזרא הלא בלאו הכי היו טובלים. **טז. וכן** מבואר ביומא (פח.) וראה בהערה קודמת. **יז. עי"ש** שהשיב על ראיותיו. וראה שואל ומשיב (מהד"ק מ"ב סי' קעט), וראה בסדרי טהרה (קנו ד) שתמה על דעת המהרש"א. ובחזון איש (נגעים סי' יג סק"ד). **יח. ראה** אור זרוע (סי' שלח) לגבי טבילת נדה אבלה. **יט. אמנם** לבעל קרי אסר (שם ה"ג) לטבול ביוכ"פ וביאור הטעם ראה בתוס' יוהכ"פ (יומא פח.) ובאבי עזרי (פוף טומאת

שולקין), ובקהלות יעקב (יומא סי' כח). **כ. שער** המלך ומרכבת המשנה (יסודי התורה פ"ו ה"ו), כתב סופר (או"ח סי' נה), תוספת יוה"כ (יומא פח.) ובדבר מה שהשיג שם על הלח"מ, וראה קה"י (יומא סי' כח) שיישב. **כא. כסברת** תוס' (המופיע בהמשך) כן נקטו בכס"מ ולח"מ (יסוה"ת שם). **כב. לפי** שסופרות ז' נקיים מחומרת ר' זירא. **כג. וכן** הוכיח בתו"י (יומא פח. ד"ה בוטלי) בארוכה. ותוס' שבת (קיז.). **כד. ולהלכה,** המחבר (סי' תקנד ס"ק) פסק לאסור טבילה בת"ב ונקט טעם הראשון בתוס' שהאידנא לא חשיב בזמנה. ובמשנ"ב (סק"ו) הוסיף שהרי בלאו הכי אסורה לבעלה. וכן לגבי יוכ"פ פסק בשו"ע (סי' תריג ס"ב) שאסור וביאר בביאור הלכה שם כנ"ל שבזמננו שאין הטבילה לטהרות אלא לבעלה, לא התירו. **כה. בדברי** רש"י 'חמי האור', עמדו האחרונים מה בא רש"י לחדש והרי פשוט הוא שחימום מים ע"י האש. ובמתת אלהים הביא שהרדב"ז (ח"ד סי' נה) ביאר שרש"י בא לשלול את חומרת המרדכי [המובאת להלן] שאף אם חיממו ע"י נתינת חמין לתוכה פסולה. וזהו שאמר שדוקא אם מי המקוה עצמם נתחממו ע"י האור אז פסולה, ושכן גם שיטת תוס' לחלוק על דינו של המרדכי. אמנם הביא שבספר ברכות המים והביאו במנחם משיב נפש נקט להיפך בשיטת רש"י ונחלק בזה עם חותנו המהרי"ט. **כו. ביאור** ענין המשכה, כתב רש"י תמורה (יג. ד"ה ופופקן) יעשה חריץ וגומא למרחוק ויערה מן הדלי לתוך הגומא ויקלחו המים דרך החריץ לתוך המקוה והיינו המשכה. **כז. ראה** חתם סופר (יו"ד סי' ריד) שהקשה שאף לשיטת תוס' ישנה אפשרות שהוסיפו מים חמים למקוה כשרה, וכן מקוה חמה מחוברת למעיין עי"ש. וראה בספר עזרת ישראל מש"כ ליישב מצד מבשל ביוכ"פ עי"ש. עוד דן שם שלכאו' תיפו"ל שאסור לטבול בחמין מצד יוכ"פ שהוא כשבת ואסור רחיצה בחמין, ואף אם הוחמו מער"ש, וכתב לפי"ד נודב"ת (תו"מ כד) שעל טבילה לא גזרו. **כח. ראה** השמטות לשטמ"ק (תמורה שם תוס' ג) שביאר כך. **כט. לדעת** רבנן שם. **ל. וכן** הקשו על רש"י ממשנה במקואות (פ"ו מ"ח) ב' מקואות אחד עליון שיש בו מ' סאה ואחד תחתון שאין בו, ממלא ונותן בעליון [שהוא מקוה כשר] ומשם יורד לתחתון, ומדוע לא יתן לתחתון ע"י המשכה. וכן שם (פ"ד מ"ד) בנתערבו מי גשמים עם שאובין תלו ברוב וכו' והלא אפשר בהמשכה. **לא. להלכה**

שר״י הקשה מכאן אף לשיטת תוס׳, שמדוע אמרה הגמרא שטבילה בחמין פסולה כיון ששאובין נינהו, הלא משכחת לה מקוה כשר שמימיו חמים, כאשר היה כ״א סאה מי גשמים והוסיף עליהן י״ט סאה שאובין חמין בהמשכה[לב]. ועוד שחיממום ע״י עששיות של ברזל (כיומא לא:)[לג].

ובשטמ״ק (בס בהשמטות חות׳ ל לג) כתב ליישב שיטת רש״י בדרך מחודשת שכוונת הגמרא טבילה בחמין מי איכא היינו דוקא בת״ב ויוכ״פ. שהרי אסור משום תענוג. ומה שאמרו ׳שאובין נינהו׳, ביאורו שלולי פסול שאובין היינו מוצאים בקל מקואות חמים כל השנה והדבר כלל לא היה נחשב תענוג שיאסר בת״ב ויוכ״פ, אך כיון ששאובין נינהו ולא מצוי אלא בטורח וע״י המשכה, ואין הציבור רגיל בכך, וכל המקואות צוננים הם, לכן אם יעשה מקוה חמה יאסר לטבול בה בת״ב ויוכ״פ משום תענוג[לד].

ביאור נוסף בדברי הגמרא[לה] כתב המרדכי[לו], שהשיב ר״ש משאנץ לר״י אחיו שהיה רוצה להתיר למלא מקוה מים חמים ולחברו לנהר[לז], והשיבו שדבר זה ראוי לאסרו משום גזירת מרחצאות וכו׳, והוסיף ׳שמעתי ואיני יודע אם מר״ת או ממורי רבינו הקדוש שהיה מקוה שהיו מטילות הנשים לתוכו יורה מלאה מים חמים ואסר להם ר״ת[לח] ושמא מטעם זה׳. והביא ראיה מסוגייתנו ששאלו טבילה בחמין מי איכא והא שאובין נינהו וביאר שהיינו כשאובין[לט]. וכן בברכות (כב.)[מ], אך הקשה[מא] מהגמ׳ ביומא (לא:) שאמרו שאם היה כ״ג זקן ואיסטניס מחמין לו. ותירץ שכמה דברים התירו במקדש ואסרו במדינה[מב].

והגרע״א כתב[מג] שלכאורה יש לחלק שבסוגייתנו מדובר במים רותחים, ורק בזה גזרו, ואילו ביומא מדובר במים פושרים שלא גזרו עליהם. אך דחה זאת שלא מסתבר שהגמרא כאן עוסקת ברותחים, ראשית שאין דרך לטבול ברותחים, ועוד, כיצד הוכיחה הגמ׳ שאסור לכל אדם אף בצונן מכך שהותר רק לחייבי טבילות, אולי רק בחמין ופושרין אסור לכל אדם ומותר לחייבי טבילות אבל בצונן מותר לכל אדם. אלא ודאי כוונת הגמ׳ טבילה בחמין מי איכא היינו אף בפושרים.

אך כתב שעדיין י״ל שישנן ב׳ דרגות פושרים, ושמא כאן מיירי שניכר כח חמומן, ובגמ׳ ביומא התירו כאשר רק הפיגו צינתן ולא ניכר חום כלל[מד]. ושמא לא נתנו חכמים שיעור לדבריהם לחלק ולהבחין בין הפגת צינון לפושרין.

לפנינו נמצא ג׳ ביאורים בשאלת הגמרא והא שאובין נינהו. א. כפשוטו שאף ע״י המשכה פסולין. ב. כיון שטורח להכשיר שאובין ואין דרך בכך אסור משום תענוג. ג. כיון שחמין הן גזרו בהם כאילו היו שאובין משום גזירת מרחצאות[מה].

18/06/2018 אחח

להו״א מדוע התירו לטבול בחמין אף כשיש מים קרים

לא נצרכה אלא לחמי טבריא. בשלב זה בו נוקטת הגמרא שהותר לטמאים לטבול בחמין ובחמי טבריה בלבד, אבל בצונן מותר לכל אדם, קשה מדוע אכן התירו להם לטבול בחמין ולא הצריכום לטבול בצונן[מו]. וכמה ישובים נאמרו בדבר.

א. הקרן אורה כתב שיש עדיפות בחמין להסיר החציצות, והוסיף שלפי״ז מוכח שבדין איסור רחיצה ביוה״כ אין הבדל בין חמין לצונן מה״ת, שאם ננקוט שאין איסור מהתורה אלא בחמין לא היו מתירין לרחוץ בחמין עבור הסרת החציצות[מז].

ב. השפת אמת כתב שכיון שמטרתו בטבילה אינה לתענוג, אף שאגב זה הוא גם נהנה, מותר, וזהו הביאור במה שאמרו ׳שטובלין כדרכן׳ היינו אף בחמין אם דרכן בכך, אך נסתפק למסקנת הגמרא שמדובר במקום שלא שכיח צונן, מה יהא הדין במקום ששכיח צונן האם מ״מ מותר בחמין כיון שמטרתו לטבילת מצוה ולא איכפת לנו בהנאה הבאה לו ממילא, או שסברה זו נדחית אף היא במסקנא. וכתב שהפוסקים השמיטו דין זה ונטה להחמיר.

ג. החתם סופר (יו״ד רי״ד) כתב שמדובר באיסטניסים שלא יטבלו בצונן ולכן התירו בחמין. וזהו לשון טובלין כדרכן - שרגילים בחול רק בחמין. וצונן אינו הנאה להם כלל אלא צער.

ביאור שיטות הראשונים על איזה דין של ר״ח מקשה הגמ׳

ת״ש וכו׳ וכשאמרו אסור ברחיצה וכו׳ וכן אתה מוצא במנודה ובאבל וכו׳ אילימא בחמין וכו׳. רב חסדא אמר ב׳ דינים. א. כל שהוא משום אבל אסור אף בצונן. ב. כל שהוא משום תענוג כגון תענית ציבור אסור רק בחמין. ובהבנת קושית הגמרא על ר״ח נאמרו ב׳ שיטות. **דעת** רש״י שקושית הגמרא היא על דינו השני, שהתיר צונן בתענית ציבור, וקושית הגמרא היא שהרי מוכח שברייתא זו עוסקת בצונן, ומ״מ אסרו בת״צ רחיצת כל גופו[מח]. אלא שיש להקשות שמא ר״ח לא התיר בת״צ בצונן רק פניו ידיו ורגליו, ולא כל גופו, ובברייתא זו שאסרו בצונן מדובר בכל גופו, ומה הקשתה הגמרא. ותירץ השפת אמת ששיטת רש״י כפי שיתבאר בהמשך שבדינו הראשון לגבי אבל שאסר צונן היינו כל גופו אך רחיצת אבר בצונן מתיר, ורק כל גופו אסור [לא כתוס׳, ראה לקמן] וא״כ בתענית ציבור שהתיר בצונן על כרחך שזה כל גופו.

נפסק בשו״ע (יו״ד סי׳ רפ ס״ג) שכולו שאובין פסול. ועוד כתב (סי׳ רפ סעיף מד) שהמשכה מועלת כאשר היא מיעוט כגון י״ט שאובין שהמשיכום, ביחד עם כ״א מי גשמים. וכתב הרמ״א דוקא כשקדמו מי הגשמים [אך אם קדמו השאובין ואח״כ הוסיף המי גשמים לא יעזור להמשיך עתה הכל - ש״ך (סס ס״ק נט)]. וברע״א שם פסק אף לדינא כהתוס׳ שאם היה כ״א שהמשיכום ונוסף מ׳ סאה מי גשמים כשר שאין השאובין שהמשיכום כג׳ לוגין הפוסלין. והט״ז (סמ״ז) חידש שאף שכלפי פסול שאובין קי״ל שלא תועיל המשכה בכולו, אך כלפי פסול שאין הווייתו בידי שמים [כגון שממלא בכלי מנוקב בחורים גדולים, עי״ש ובשו״ע (סעי׳ נט)]. מהני המשכה אף לכולו. ומ״מ למעשה נהגו שכל המ׳ סאה יהיו מי גשמים ואין מכשירים בהמשכה אף מיעוט שאובין, וראה אגרות משה (יו״ד ח״ג סי׳ סג) ומנחת יצחק (ח״ו סי׳ קו).

לב. שזה הנקרא רביה והמשכה שכשר אף לראב״י דפליג שם על רבנן, וכן הסיקו שם הלכה למעשה. ובישוב שאלה זו ראה בחתם סופר (יו״ד רי״ד) שהאיסטניסים אינם טובלים אלא כשכולו חמים. ולא כשעירבו חמים עם צונן. והוכיח כן מהגמרא בהמשך, עי״ש.

לג. התוס׳ לא ישבו שאלות אלו לשיטתם. וכתב הגרע״א (מסו׳ מ״ג סי׳ ג) לחדש שאף תוס׳ מודים לדינו של המרדכי [המובא בהמשך] שמים חמים יש בהם גזירת שאובין אף אם אינם שאובין. אך סוברים שכיון שמים חמים בפני עצמם כרגיל הם שאובין ואין דרך להכשירם אף ע״י המשכה, לכן אף אם נתן מים חמים לתוך מקוה כשר מכבר, יפסל, כיון שפעולתן ניכרת בכל המים וכאילו טובל בשאובין. ולכן לא הקשה ר״י באופן שנתן חמים לתוך מקוה כשר ורק באופן שהמשיך מיעוט לרוב לפי שאז גם המיעוט מצטרף להשלים השיעור כאילו אין כאן שאובין כלל. וראה חתם סופר הנ״ל.

לד. על דברי השטמ״ק העיר בשמועות חיים (יומא פ״ג סי׳ יט) א. מה שחידש שאף כשמותר ישנו איסור שלא להתענג, זהו כדברי העמודי אור (סי׳ ל חות׳ ט) שחולה שצריך לאכול ביוכ״פ ויש לפניו ב׳ סוגי אוכלין יאכל מה שפחות ערב לחיכו. וראה או״ש (מאכ״ת פי״ד ה״ד) וקה״י (קידושין סי׳ ו). ב. צ״ב מאי שנא איך רגיל כל השנה, והא סו״ס צריך למעט תענוג. [ובפרט למש״כ בגבורות ארי וקרן אורה (לקמן יג:) שרחיצת חמין אסורה מה״ת וצונן רק מדרבנן]. וראה בשפת אמת שהובא לקמן.

לה. ועפ״י ביאור זה מיושבת שיטת רש״י.

לו. הלכות נדה סי׳ תשנ (נדפס נפרד שנתעות). **לז. ראיית** המתירין לטבול בחמין לא כהמרדכי, היא מהגמרא בנדה (סא.) שאמר רנב״י לאשתו של הריש גלותא שלא חסר עבדים שיביאו מים חמים למקוה. (ראה מאכ״ת הל׳ מקואות ופו״ז נדה סמ״ו).

לח. מש״כ המרדכי משם ר״ת לאסור, לכאו׳ סותר לדברי ר״ת בתוס׳ נדה (סו: ד״ה סס) וצריך לתקן בתוס׳ ולגרוס רבינו חננאל (רע״פ הנ״ל ד״ה ומצאתי). **לט. והלכה** זו הביאה בשו״ע (יו״ד רפ סעי׳ עה) והרמ״א כתב שיש מקילין ומ״מ יש להחמיר אם לא במקום שנהגו להקל, וראה ברדב״ז (ח״ו סי׳ נה) ובחתם סופר (ריד ריח) משכנ״י (סי׳ מד). וראה עוד לגבי המנהג וההלכה לטבילה במים חמים ברב פעלים (ח״ד סי׳ טו), מהרש״ם (ח״ג סי׳ קמ), ודברי יציב (שו״ת סי׳ נה חות׳ טו, ופי׳ קסה), ומנחת יצחק (ח״ו סי׳ פג פה).

מ. בגמ׳ ברכות רק הקשו ׳וכי יש טבילה בחמין׳ ולא הזכירו ׳שאובין נינהו׳ כמו כאן. אך המרדכי נקט שהיינו הך, וכן נקט הפרי חדש (סי׳ פח), והקשה הרי לבעל קרי כשר אף שאובין כמבואר (מקוואות רפ״ח). ובמגן גבורים (סי׳ פח) כתב שמ״מ גזרת מרחצאות קיימת אף בבעל קרי שלא יטבול בכלי עצמו, ובזה ישב קושית תוס׳ הנ״ל הא משכחת לה לחמם ע״י עששיות (וכן הקשה הפרי יהושע נרכות שם), ותירץ שמ״מ פסול מגזרת מרחצאות. וכעי״ז בחשק שלמה כאן.

מא. עוד הקשה המרדכי על חידושו ממה שמצאנו בתוספתא במקואות, שהטבילו בחמין, ותירץ שצריך לומר שהיינו בחמי טבריה, ובזה אין פסול גזרת שאובין וכמבואר בסוגייתנו שדחו דילמא בחמי טבריה.

מב. לפי דברי המרדכי שההיתר ביומא הוא לפי שאין שבות במקדש, יובנו דברי הרמב״ם (הל׳ יוהכ״פ פ״ג ה״ד) שכתב שהיתר רחיצת כה״ג ביוה״כ הוא בגלל שאין שבות במקדש, ותמה ע״ז השפת אמת (יומא לד:). אמנם גוף דבריו שאין שבות במקדש שייך אף כלפי גזרת טבילה בחמין הוא שלא כדברי המהרש״א שנקט בשיטת תוס׳ (שבת מב. ד״ה גחלת) שהכלל אין שבות במקדש נאמר רק כלפי איסורי שבת ולא לענין שאר איסורים. והעיר בזה רע״א הנ״ל (ד״ה עוד). ובנדון כלל זה, ראה יעיר אוזן (ח קמ), ושדי חמד (ח רפד), וחתם סופר (תו״ח מג), ושבות יעקב (ח״ו סי׳ סט הוצ״ו דנכרי בשחנית השקל קסה ז).

מג. ח״ג סי׳ נ, והובא בחידושיו ליומא (לא:).

מד. ראה שם דוגמה לכך משו״ע או״ח (סי׳ שכו ס״ד).

מה. ראה בחתם סופר (תו״ח סי׳ יח ויו״ד סי׳ רז) שעולה מדבריו ביאור נוסף שכתב שכל חייבי טבילות הרי חייבים לברך, ובמרחץ חם נפיש זוהמה וא״א לברך, ונשים תברכנה קודם כניסתן ולא תפסקנה בדיבור, והתירו להן אף שאינו תיכף ומיד כל שאין הפסק גדול. אך לטמאים אחרים לא התירו לטבול בחמין שעי״ז יהא הפסק מעט בין הברכה לטבילה. וזה ביאור הגמ׳ טבילה בחמין מי איכא. ומה שהתירו רק בחמי טבריה לפי שאין גג עליהן ולא נפיש זוהמה מותר. אך האחרונים השיגו על ביאורו שבגמרא אמרו ׳שאובין נינהו׳ ולא הזכירו מאום מענין הברכה. וצריך לומר שלא גרס ׳שאובין נינהו׳ וכגירסת הגר״א שמחק תיבות אלו וכגירסא בברכות. וראה בשו״ת שערי צדק (יו״ד קמט) שעמד על דברי החתם סופר.

מו. שהרי עתה עדיין לא העמידה הגמרא שמדובר במקום שאין צונן.

מז. אך ראה דבריו בע״ב.

מח. והקשה הקרן אורה לסברת המקשן הרי יש דיוק ממשנתנו ׳ונועלין את המרחצאות׳ משמע שבצונן מותר. ותירץ שהמקשן יפרש שבצונן גם לא התירו אלא פניו ידיו ורגליו, ומתניתין קמ״ל ׳ונועלין את המרחצאות׳ שבחמין אפילו פניו ידיו ורגליו אסור.

דעת תוס׳ (ד״ה וכן) שקושית הגמ׳ היא על דינו הראשון שאסר באבל אף בצונן[מט], וכאן בברייתא התירו באבל פניו ידיו ורגליו בצונן. והקשה הגרע״א שאדרבא אף שר״ח אסר בצונן, אך אף הברייתא לא התירה אלא פניו ידיו ורגליו, ומשמע שכל גופו אסור, וא״כ זו סייעתא לר״ח ולא קושיה. וכמה ביאורים נאמרו בהסבר השאלה לפי תוס׳.

א. יש מהאחרונים שכתבו שתוס׳ נקטו שרב חסדא אסר באבל לגמרי אפילו פניו ידיו ורגליו והקושיה היא שבברייתא מצינו שמותר פניו ידיו ורגליו[נ].

ב. בריטב״א נראה שגירסת תוס׳ בגמרא היא ׳מאי לאו אכולהו לא אשארא׳ ולא נכנסה הגמ׳ לדיון אם מדובר בחמין או לא, אלא קושית הגמ׳ על ר״ח היא שהברייתא השוותה אבל לת״צ, ולא כר״ח שדימה אבל לת״ב.

ג. יש שכתבו[נא] שתוס׳ גרסו ׳כשאמרו אסור ברחיצה לא אסרו אלא בחמין אבל בצונן מותר׳.

נמצא לפי זה שנחלקו רש״י ותוס׳ בדינו הראשון של ר״ח שאוסר לאבל לרחוץ אף בצונן, האם רק את כל גופו או אף פניו ידיו ורגליו[נב]. וכתב השפת אמת לדייק כדעת רש״י מדברי ר״ח (נע״ב) ׳אבל אסור להושיט אצבעו בחמין׳, משמע שבצונן מותרת רחיצת אבר[נג].

אמנם מאידך מהסוגיא שהשוו דין אבל לת״ב[נד] משמע כתוס׳, שהרי בת״ב אסור אף רחיצת אבר בצונן וכמבואר (פסחים נד:) אמר ר״א אסור לאדם להושיט אצבעו במים בת״ב, וא״כ לכאורה ה״ה אבל[נה]. אך במסקנת הסוגיא (נע״ב) הסיקו להלכה שאבל מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו רק בצונן[נו], והקשו הראשונים מאי שנא אבל מת״ב ויישבו בכמה דרכים.

א. יש שכתבו שאכן למסקנא כשם שבאבל מותר כן מותר בת״ב ונדחו דברי ר״א בפסחים[נז].

ב. ויש המתרצים שאף שהגמרא דימתה אבל לת״ב מ״מ להלכה החמירו בת״ב יותר ולכן אף שהרמב״ם (מעניות פ״ה ה״י) והשו״ע (סי׳ תקנד ס״ז) פסקו לענין ת״ב כר״א, שאסור אף רחיצת אבר בצונן, מ״מ פסקו לגבי אבלות[נח] שמותר, לפי שהחמירו בת״ב יותר מבאבלות[נט]. וכתב הריטב״א (יג: ד״ה וממרינן) שהקלו באבלות של יחיד והחמירו באבלות דרבים דהיינו ת״ב[ס].

ג. בשיטת ריב״ב[סא] (על הרי״ף ד:) כתב שרפרם ורבא חלוקים, רפרם סובר שת״ב ואבל שוין ואסור אף פניו ידיו ורגליו בצונן [כתוס׳]. אך רבא חולק ומחלק לגבי רחיצת פניו ידיו ורגליו בצונן, בין ת״ב ואבל, שבת״ב אסור ואבל מותר, ובזה נפסק כרבא שלא מדמה אבל לת״ב.

מדוע לא נפרש ששוים במקצת גוף זה בחמין וזה בצונן

ובמאי עסקינן אילימא בחמין וכו׳ והאמר רב ששת וכו׳. הקשה הגבורות ארי מדוע הוצרכה הגמרא לשאול ע״י הבאת דברי רב ששת, ולא הקשו בפשטות שהתנא בברייתא משוה בין איסור רחיצת אבל לתענית ציבור, ואילו רב חסדא מחלק ביניהם שבתענית ציבור התיר בצונן, ובאבל אסר. ואל תדחה ותאמר שמה שמשוים ביניהם הוא רק כלפי היתר פניו ידיו ורגליו בת״צ בחמין ואבל בצונן. שאם כן גם מרב ששת לא קשה, משום שאפשר לומר ש׳וכן אתה מוצא באבל׳ הולך על היתר של פניו ידיו ורגליו בצונן ולא בחמין שהרי אפילו אצבעו אסור בחמין. ותירץ ששמא יש לומר שאם היה הדין שיש דבר אחד בו דומה אבל לת״צ, כגון שהיה אבל מותר פניו ידיו ורגליו בחמין, אף שאינו דומה לתענית ציבור בעיקר איסור דצונן, מ״מ שייך לומר בו ׳וכן באבל׳ כיון שדומים בחמין שבשניהם כל גופו בחמין אסור, ופניו ידיו ורגליו מותר. ואף ששונים כלפי כל גופו בצונן, אך כיון שבנקודה אחת הם שוים שייך לומר ׳וכן׳. אבל כיון שאבל אסור בחמין אפילו אצבע, וכן כל גופו אסור אפילו בצונן, ואילו בתענית ציבור בצונן מותר אפילו כל גופו, ובחמין מותר פניו ידיו ורגליו, א״כ נמצא שאינם דומים אפילו לא בענין אחד לא בחמין ולא בצונן, לכן אף ששוה צונן באבל לדין חמין בתענית ציבור, לא שייך לומר ׳וכן באבל׳ כיון שהדימוי ביניהם הוא בדברים שונים ולא מצינו שיהיו שוין בענין אחד בחמין או בצונן.

דין מלאכה בליל ת״ב

כשאמרו אסור במלאכה לא אמרו אלא ביום. כתב רש״י (ד״ה כשאמרו) שמכאן משמע שבליל ת״ב מותר במלאכה, ואין צריך ליבטל אלא ביום אך אין מפרסמין הדבר[סב]. ובגבורות ארי (נקמן ל: ד״ה מקוס) הקשה כיצד למד רש״י איסור מלאכה בת״ב משאר תעניות ציבור. הרי בת״צ למדו איסור מלאכה (נעיל יב:) מ׳קראו עצרה׳ - כעצרת. והוקש לאספו זקנים ללמדך שרק ביום אסור ובלילה מותר. אך איסור מלאכה בתשעה באב נובע ממקום שנהגו שלא לעשות מלאכה[סג], ושרש וטעם המנהג הוא כדי שלא יסיחו דעתם מן האבילות[סד], וא״כ בת״ב אין הבדל בין יום ולילה, שהלא גם בלילה חייבים להתאבל וא״כ אף בלילה יהא אסור במלאכה. ודברי הברייתא כאן נאמרו רק על תענית ציבור שאיסור המלאכה בה כדי שיהיו פנוים להתפלל, ולכן בלילה מותרים[סה].

ובמגן אברהם (סי׳ תקנד ס״ק כג) הוסיף להקשות שרש״י סותר משנתו, בפסחים (נד: ד״ה ניהו״ש) כתב שת״ב אסור במלאכה אף בביה״ש[סו], ואיך כתב כאן שאף בלילה מותר[סז]. ויש שכתב ליישב שבפסחים דברי רש״י מוסבים על בין השמשות שביציאתו[סח]. אך הפני יהושע (פסחים שם) דחה זאת שמשמעות הסוגיא שם שמדובר בכניסתו[סט].

למסקנא במה דומה מנודה ואבל לתענית ציבור

וכן אתה מוצא במנודה ובאבל מאי לאו אכולהוי וכו׳ אשארא קאי. בדחיית הגמ׳ שלא נאמר הדימוי לאבל כלפי רחיצה אלא רק על שאר הדינים פירש רש״י נעילה וסיכה. ובהגהות הב״ח הגיה תחת סיכה מלאכה, ולפי״ז יהא אבל מותר במלאכה בלילה. ובמאירי הביא דעה כזו משם חכמי ספרד אך דחאה שאינה נראית[ע].

מט. וכתבו אחרונים שתוס׳ נקטו כך לדמות שאלה זו לשאלת הגמ׳ להלן מר׳ אבא שאף היא על דין אבל, מירא דכיא, קרן אורה ועוד. וראה בראש משביר מש״כ לבאר הכרחם של רש״י ותוס׳. עוד כתבו אחרונים שרש״י לא גרס בדברי ר״ח ׳כגון אבל׳ אלא רק כל שהוא משום אבל כגון ת״ב. ולכך הוצרך (נד״ה כל שהוא) ללמוד זאת מכ״ש, וכ״כ ריטב״א שזו גירסת רש״י. ולכך העדיך לפרש שהקושיה על תענית ציבור שזה מפורש בדברי ר״ח, מירא דכיא ונציב, וכן מפורש בריטב״א. וראה עוד ביד דוד והליכות אליהו שביאורי הסוגיא תלויים בחילופי הגירסאות. **נ. כך** נקט הרש״ש. וכ״כ בגבורות ארי בדברי ר״ח לעיל. וכך מפורש בריטב״א. **נא. נציב״ב,** וכעי״ז בחשק שלמה שגירסתם ׳כשאמרו אסור לא אמרו אלא בחמין אבל בצונן מותר, ובחמין נמי לא אסרו אלא כל גופו אבל פניו ידיו ורגליו מותר׳. **נב. קרן** אורה, שפת אמת. וראה באשכול הל׳ תענית כרש״י, ובתלמיד הרמב״ן הביא ב׳ הפירושים והשיטות. **נג. ולפי** רש״י מסתבר שיש לגרוס אף כאן רב חסדא במקום רב ששת, מראה כהן, ועוד. אך לפי תוס׳ להיפך יש להגיה בע״ב רב ששת במקום רב חסדא שהרי לשיטתם ר״ח אוסר לאבל אפילו רחיצת אבר בצונן ולמה אמר רק שלא יושיט אצבעו בחמין. שפת אמת. **נד. ששאלו** מהברייתא שמתו בניו של ר״י וכו׳. **נה. וכ״כ** הריטב״א שאסור היינו אפילו אבר שהרי לא נקטו מחלוקת לא כאן ולא בפסחים. **נו. לדעת** רש״י מסקנת הגמרא בע״ב ׳והלכתא׳ בענין אבל היא כדעת ר״ח, אך לדעת הראשונים זה דלא כחד, וראה להלן. וכ״כ בתלמיד הרמב״ן בתירוצו השני שר״ח אמנם אסר פניו ידיו ורגליו בצונן בת״ב ובאבל, אך מסקנת הגמ׳ אינה כר״ח. **נז. מרדכי** (סי׳ תלנח), רי״ץ גיאות (הל׳ ת״ב), ב״ח (סי׳ תקנד). וכ״כ בתלמיד הרמב״ן שלדינא כיון שבאבל הסיקו שמותר פניו ידיו ורגליו בצונן, ה״נ בת״ב, ודברי ר״א בפסחים אינם להלכה. ובמאירי הביא דעה זו אך לא הסכים עמה. **נח. רמב״ם** אבלות (פ״ה ה״ד), שו״ע (יו״ד סי׳ שפח). **נט. ראש** (סי׳ יט). **ס. וראה** נציב״ב שביאר סברת החילוק בין ת״ב לאבלות שרק תענוג אסור אך הסרת צער שרי וכיון שאם ימנע מרחיצה כל הז׳ ימים יצטער לפיכך התירו, אך בת״ב אסרו מטעם אבילות ואין כאן הסברא של ז׳ ימים. עי״ש בארוכה. והגרי״ז (הל׳ תעניות) ביאר שהרי ת״ב יש בו ב׳ טעמים לאסור את הרחיצה, מדין אבלות ומדין ת״צ ככל ת״צ.

ומכך שאסרו אף בצונן פניו ידיו ורגליו למד אתה שאין איסורו מכח האבלות שהרי לאבל קיי״ל שמותר לרחוץ אבר בצונן, אע״כ שהוא מדין תענית כיוה״כ. ועי״ש שישב בזה קושית תוס׳ (פסחים נה. ד״ה קולי). וראה כעין דברי הגרי״ז במנ״ח (סיג יא) שת״ב שחל בשבת ונדחה, אף לדעה שנוהג דברים שבצנעה מ״מ מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו, לפי שאיסור זה נובע מדין התענית ולא מדין האבלות וכיון שבפועל אינו מתענה אינו אסור, אך רחיצת כל הגוף אסורה לפי שאיסורה נובע מדיני האבלות והיא נוהגת בצנעה אף בשבת. **סא. תחילה** רצה לפרש דברי ר״ח [כרש״י] ששרי פניו ידיו ורגליו בצונן, ובזה יעלו דברי ר״ח כמסקנת הגמרא, אלא שקשה ע״ז מדברי ר״א בפסחים שאסר בת״ב אף רחיצת אבר בצונן. **סב. ראה** אור זרוע (מנהגות מקנד נרמה כרש״י). **סג. הטעם** שתלוי במנהג ואינו נאסר מעיקר הדין כאבל כמבואר (נקמן נ.) ׳כל שנוהג באבל נוהג בת״ב׳. נאמרו כמה ישובים, המאירי (פסחים נד:) כתב שהוי אבלות ישנה. ובפני יהושע (שם) כתב שהאידנא ת״ב הוא רק מדרבנן (כמנוחת נרי״ה יח:) שכל הצומות תלוי ברצו, אמנם ת״ב לא תלוי ברצו כיון שהוכפלו בו צרות, אך מ״מ אינו מדברי קבלה אלא מדרבנן. ולכן לא החמירו לגבי מלאכה שאיסורה אף באבל הוא רק מדברי קבלה, וראה שפת אמת שם. **סד. כמש״כ** הרע״ב (פ״ד מפסחים), והביאו המג״א (סי׳ תקנד ס״ק כג). **סה. וכן** כתב להדיא בספר הבתים (שערי תענית שער שניעי). **סו. וכן** הקשו שפת אמת ופני יהושע (פסחים שם.). **סז. המכתב** לחזקיהו ומתת אלהים כתבו על הסתירה ברש״י שלא קשה כ״כ, לפי הדעות שפירוש רש״י לתענית אינו מרש״י [ראה מהרצ״ח סוף מכלתין, ובמראה כהן (נ:), אמנם ראה בפתח עיניים לחיד״א (נקמן כד.) שחזר בו ממש״כ בשם הגדולים]. אלא שמ״מ הקשה המכתב לחזקיהו איך כתב רש״י בפסחים שת״ב אסור במלאכה בבה״ש כמו ת״צ, כאשר ת״צ גופא שרי בלילה, והביא ישוב משו״ת חיים וחסד (סי׳ יב) והשיגו. **סח. ישועות** יעקב (סי׳ תקנח) ושפת אמת (פסחים שם). **סט. וראה** שם עוד באור חדש. **ע. כתב** המכתב לחזקיהו שמדברי תוס׳ (כתובות נג: ד״ה מאי) עולה שכשהגמ׳ אומרת ׳מאי לאו׳ היינו משום שאל״כ תהיה שאלה. וביאר שה״נ כיון שכתוב ׳וכן׳ היינו השוואה גמורה בין שני הדברים שכן כתב בשו״ת מהרימ״ט (מהד״ז סי׳ מד), ותירוץ הגמ׳ אשארא צריך לפרש שכתב ׳וכן׳ קודם חלוקת הדינים כשאמרו וכו׳. **עא. וכן** בשיטה לבעל

אהח18/06/2018

ובמה שפירש רש"י 'נעילה' דנו הראשונים, שהגמ' במו"ק (טו:) דנה האם מנודה אסור ברחיצה ובנעילת הסנדל, ורצו לפשוט מברייתא זו, ודחו שמה שכתוב ו'כן' עולה אשארא. וכתבו תוס' (שם ד"ה לא) שכשרצה לפשוט על רחיצה דחה שמדובר בנעילת הסנדל, וכן להיפך, וזיל הכא קמדחה ליה וזיל הכא קמדחה ליה, אך על מלאכה ודאי אינו עולה, שמנודה ודאי מותר במלאכה. ועלה הדבר בגמרא (שם) בתיקו. וכתב הרא"ש (מו"ק פ"ג סי' ד) שדעת הרי"ף והרמב"ם (פ"ז מהלכות ת"ת ה"ד ורמה כס"מ שם) להקל בכל הספקות שעלו במנודה בתיקו. ולפי"ז מנודה מותר בסנדל[עג]. והביא קושית הראב"ד שהקשה מסוגייתנו, שהאפשרות היחידה לפרש את 'וכן' נשארה רק על נעילת הסנדל. שהרי מנודה מותר במלאכה, ומאידך אבל אסור אף בלילה. ולגבי רחיצה אבל אינו דומה לת"צ שאסור כל גופו בצונן וכפי שדחתה הגמ' כאן. וא"כ ע"כ קאי לגבי נעילת הסנדל וא"כ עולה לדינא שמנודה אסור וכ"פ בשו"ע (שלד ס"ג שפג ס"ד. ומו"מ תקנד סי"ז)[עג].

וכעי"ז הקשה הגרע"א[עד], לפי ההלכה שבתענית צבור מותר ברחיצת צונן, ע"כ ברייתא זו מדברת ברחיצת חמין, וממילא 'וכן אתה מוצא' וכו' לא עולה על רחיצה, שהרי 'לא אמרו אלא כל גופו', ואבל אפילו אצבעו אסור בחמין, ובהכרח שהושוו לענין נעילת הסנדל, וא"כ נפשט שמנודה אסור בנעילת סנדל[עה].

הטעם שאף כשהותר בתכפוהו אבליו לא הותר אלא בצונן

תכפוהו אבליו. הנה אף שהותר בגלל שתכפוהו אבליו מ"מ לא הותר אלא בצונן, וטעם הדבר נתפרש בכמה דרכים. א. אף כשהותר רחיצה מ"מ צריך למעט בתענוג ככל שאפשר[עו]. ב. כשם שבהכביד שערו מותר להסתפר, מ"מ רק דרך שינוי ע"י תער [כמבואר ברש"י] כמו כן ברחיצה צריך שינוי, כגון לרחוץ בצונן. ג. לפי דעת רש"י שאבל מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן אך לא בחמין [ראה לעיל], א"כ ראינו שחמין חמורים ולכן לא התירו רק בצונן[עז].

שונה שיעור 'תכיפות' כלפי התר רחיצה ותספורת

תכפוהו וכו' מיקל בתער. לכאורה אין שוה שיעור התכיפות ברחיצה ובתספורת. שרחיצה שאסורה מעיקר הדין רק בשבעה (יו"ד סי' שפו ס) וכן כביסה (יו"ד סי' שפט ס) מדובר באופן שמת לו המת השני מיד כשסיים את שבעת ימי האבלות על הראשון, שאם כבר סיימם מזמן ועתה עומד בתוך שלושים כבר הותר ברחיצה ואם עדיין בתוך השבעה למה נתיר לו[עח], אך כלפי תספורת כיון שאסורה כל שלושים (יו"ד סי' שצ ס) א"כ תכפוהו אבליו מדובר שמיד כשסיים שלושים תכפה אותו אבלות נוספת[עט].

מהו תער ומה הם מספריים

בתער אבל לא במספרים. נחלקו הראשונים מה ענין תער שמותר ומהו ענין מספרים שאסורים. דעת הרמב"ן[פ] שמספר ומקצר השערות במקצת ארכן. ודרך המקצר שערות לקצרן במספרים, אך אין הצרורות כתב שא"א לפרש שאשארא קאי על מלאכה. שהרי אבל אסור במלאכה בלילה ומנודה מותר במלאכה. אמנם רבינו גרשום כתב שקאי על הכל מלבד רחיצה. **עב. וכן** נראה בר"ן (מעגיח ד: ד"ה יהושלמי) שכיון שלא נפשט אם מנודה מותר בנעילה, להלכה מקילים. **עג. וכן** כתב בשיטה לבעל הצרורות שמכאן עולה לאיסור, וכ"כ הריטב"א שמן הירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ג) עולה שמנודה אסור בנעילת הסנדל, [וראה שיורי ברכה (יו"ד שלד ג) שהקשה הלא דרך הרמב"ם לפסוק כפשיטות הירושלמי במקום שהבבלי בספק]. וכן נלמד מש"ס דידן. וכן מוכיח ממעשה של רבי אליעזר (ב"מ עו:) שברכוהו וחלץ מנעליו, ונקט ש'ברכה' היינו נידוי ולא כינוי לחרם. ואף על גב שבמו"ק עלה בספק מנודה מהו בנעילת הסנדל ולא איפשיטא, איכא מילי טובא בתלמודא דכוותה דסליק בתיקו בחד דוכתא ומפשטי בדוכתא אחריתי. וראה כס"מ ורמ"ך שם. וכ"כ תוס' מו"ק (טו: ד"ה לא) ששמא ר"א נהג חומרה יתרה, וראה שו"ת הרשב"א המיוחסות (רפג) וריב"ש (קעג). **עד. ולכאורה** כבר כתב כן הרא"ש (הנ"ל) משם הראב"ד, והריטב"א שם. אך כוונת רע"א להקשות על תוס' והפוסקים שפסקו לקולא בנעילת הסנדל למנודה. ובארץ צבי (נמלצת משה מו"ק שם) ובחזות קשות (שם) כתבו ליישב בדוחק [וכבר העלה זאת הריטב"א כאן וכתב שהוא דחוק] לחלק בין אבל ומנודה, שמה שאמרו כאן אשארא הוא כלפי אבל, אך לגבי מנודה הלשון 'וכן' נשאר על רחיצה וזיל הכא קא מדחי כו'. **עה. עי"ש** שתמה על פירוש רש"י במו"ק שביאר שהולך על עטיפת הראש. **עו. ראה** הערה לעיל על דברי השטמ"ק בתמורה משכ"כ מדברי העמודי אור. **עז. שמועת חיים** (יומא פ"ג סי"ט). **עח. ואף** לחומרת הרמ"א (סי' שפו ס"ו) שנהגו להחמיר כל השלושים ברחיצה, כתב באבל השיטים שלא יהיה היתר תכפוהו במת קודם כלות שלושים, כיון שמעיקר הדין שריא. וראה בבירור הלכה בדברי סופרים (שפו ס"ד) מה דעת הרמ"א בתכפוהו אבליו אם יתיר לו לרחוץ בתוך שלושים.

דרך המקצר לחתכו בתער, ולכן כאן עושה כך דרך שינוי. והיינו שאוחז בראש השערות ומעביר תער באמצען ומקצרן. אך דעת רבינו ירוחם (הנ"ל נ"י יו"ד סי' שצ) להיפך שחותך עם התער משורש השערות סמוך לבשר אך אינו מוריד כל השערות אלא רק מקצתן כאשר לא יהיה ניכר מבחוץ שחתך חלק מהשערות ואסור לקצר ארכן במספרים שאז נראה לעיני כל שהסתפר[פא].

דעת רבא ברחיצת אבל בצונן כל גופו או מקצת אבריו

אמר רבא אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה. ביאר הריטב"א שדעת רבא בלשון זו לחלק בין ת"ב לאבל, ובזה חולק על רב חסדא שהשוה ביניהם. ורבא סובר שאמנם בת"ב אסור בצונן אף רחיצת אבר, אך לגבי אבל התירו, ונקט בפירושו הראשון שהתיר באבל רחיצת צונן אף לכל גופו. והשוה דין אבל לת"צ שבשניהם מותר בחמין פניו ידיו ורגליו ובצונן כל גופו ותתפרש הברייתא כשאמרו וכו' וכן אתה מוצא באבל כמו שפירשה ר"ח שבחמין כל גופו אסור ופניו ידיו ורגליו מותר. ולכן כשהקשתה הגמ' בהמשך מהי הקולא בבוגרת הוכרחה לתרץ בכיחול ופירכוס לפי שרחיצת כל הגוף בצונן מותרת לכל אבל. ובפירושו השני נוקט הריטב"א שלא התיר רבא רחיצה לאבל בצונן לכל גופו אלא פניו ידיו ורגליו[פב].

אוצר החכמה

יג:

מדוע לא התירו אף לנערה

אין הבוגרת רשאה וכו'. רש"י מבאר שהקלו רק לבוגרת כדי שיקפצו עליה, אך נערה אינה ראויה להנשא. ובחידושי ר' עזריאל הביא שבהגהות מהר"ב רנשבורג[א] האריך ותמה על כך ממקומות רבים בש"ס שמבואר שנערה נישאת. וכתב ליישב בדוחק שרש"י מפרש כתוס' שרשאה היינו חייבת, שבוגרת אינה חייבת לנהוג אבלות בניוול עצמה, והתירו לה כדי שתוכל להתקדש, אבל נערה שקידושיה תלויים באביה לא הקלו לה חכמים ולא חשו לממון אביה שיקבל קידושיה, ואף שכאשר מת אביה הרי היא ברשות עצמה לקדש עצמה, מכל מקום לא פלוג רבנן בגזרתם ולא חילקו חכמים בין אם היא אבלה על אביה או על אמה או אחיה.

ביאור הגמרא שאין להתיר לבוגרת רחיצה בחמין

אין הבוגרת רשאה וכו' אילימא בחמין וכו' והאמר ר"חג וכו'. דברי הגמרא צריכים ביאור, מדוע באיסור חמין נוקטת הגמרא שאין להקל אף לבוגרת, ואילו באיסור צונן מובן שיש מקום להקל לבוגרת. וכמה דרכים נאמרו בזה.

המהרש"א מבאר שקושית הגמ' שאף אם הקלו בבוגרת אבלה לרחוץ משום שלא תתנוול, קולא זו שייכת רק בצונן שהאיסור הוא משום ניוול, אך בחמין שהאיסור הוא משום תענוג, והראיה שאפילו הושטת אצבע אסורה, אין לחלק.

יש שביארו, כיון שבחמין נאסרה אפילו הושטת אצבע היאך נקל עד כדי להתיר כל הגוף בצונן[ג].

הריטב"א פירש, כיון שהחמירו כ"כ באבל לאסור אף הושטת אצבע, מדוע נקל לבוגרת לרחוץ בחמין כאשר אפשר שלא תתנוול ע"י רחיצה בצונן ולמה נקל לה אף בחמין. וכעין זה כתב השפת אמת, אך העיר מדוע הוזקקו לתוספת דברי ר"ח, ולא די אם נאמר שניתן למנוע את הניוול בצונן ולמה יהיה מותר בחמין. ויישב שהוסיפו את דברי ר"ח שאסור אף להושיט אצבע בחמין, ללמד בדרך אגב שגם למסקנא שבצונן אסור, ולבוגרת הקלו, לא הקלו אלא בצונן ולא בחמין שאיסורן חמור יותר שאפילו אבר אחד אסור, וא"כ צונן וחמין הם ב' סוגי איסורים, וצונן שהותר הותר ולא חמין[ד].

מהלך הגבורות ארי בסוגיא

הגבורות ארי הקשה ג' קושיות: א. מדוע כשפירש בחמין הקשה מרב חסדא שאמר אבל אסור להושיט אצבעו בחמין, משמע שלא ניחא לגמרא לומר שחכמים הקילו באבילות לבוגרת יותר מנערה, א"כ גם אם נעמיד בצונן ורוצה להוכיח שאבל אסור בצונן, עדיין קשה מדוע הקילו בבוגרת יותר מנערה. ומדוע נח להקל לענין צונן יותר מלענין חמין. ב. בתירוץ הגמרא 'אכיחול ופירכוס' גם קשה כנ"ל שהרי אשה אבילה אסורה בהן (כתובות ד: מו"ק כ:) ומ"מ הקילו בבוגרת, א"כ ניתן להעמיד ברחיצה ולומר שהקלו בבוגרת. ג. מכך ששאל רק בצירוף דברי רב חסדא שאבל אסור, משמע שבלא דברי ר"ח לא היה קשה, לפי שיכל לפרש 'אין הבוגרת רשאה' כלומר שאסורה לנוול עצמה אך נערה מותרת והרשות בידה להחמיר על עצמה, ומשמע שזה רק חומרא ולא מעיקר הדין [לולי דברי רב חסדא], א"כ גם אם יעמיד בצונן אף שלדעת רבא מותר לכל אדם שמא הכוונה שכל אדם ונערה רשאים להחמיר מלבד בוגרת[ה].

וייש שאמנם בהוה אמינא שמדובר בחמין שזה דבר של קישוט גמור, ניתן לפרש שאם לאדם רגיל מותר אז לבוגרת זהו איסור כאשר מונעת עצמה, ולכן הביאו את דברי רב חסדא שיש איסור בחמין ואף שהוא דבר של קישוט אך יש בו גם תענוג גדול, ולא מסתבר לגמרא שיתירו לבוגרת תענוג שכזה[ו]. אך אם היינו מעמידים בצונן כיון שאין בו לא קישוט גמור ולא תענוג גמור, אי אפשר לפרש שאין הבוגרת רשאה שאסורה להחמיר וחייבת לרחוץ שהרי אינו קישוט כל כך ועל ידי קישוט זה של רחיצה בצונן לא יקפצו עליה בני אדם כל כך, ולכן הוכיחה הגמרא שצונן אסור לכל אבל, ואין 'רשאה' מתפרש אינה חייבת. כיון שבצונן יש קצת קישוט ואינו תענוג גדול לכן הוא רשות לבוגרת. ובתירוץ הגמרא 'לא אכיחול ופירכוס' גם מתפרש כך שאף שיש איסור בנערה ונשואה כיון שיש בו קצת קישוט ואין תענוג גדול הקילו בבוגרת.

האם קושיא לרבא היא סיוע לרב חסדא

המהרש"א העיר שכשם שהקשו כאן לרבא כמו כן יכלה הגמ' להוכיח מברייתא זו כדברי רפרם אמר ר"ח שאבל אסור אף בצונן שהרי כאן הקלו רק לבוגרת. אך הרש"ש כתב שלדעת תוס' שר"ח אסר לאבל בצונן אף פניו ידיו ורגליו[ז] א"כ כשם שמקשה הגמ' שודאי אסור לבוגרת בחמין שהרי אפילו הושטת אצבע אסורה, לשיטתם יקשה אף בצונן כיצד הקלו לבוגרת בצונן, הרי אפילו רחיצת אבר אסורה. וא"כ אדרבה קשה מכאן על רפרם אמר ר"ח ואין זה סיוע[ח].

האם יש חינוך באבלות

אין הבוגרת וכו' הא נערה רשאה. מכך שהברייתא דנה רק על בוגרת ונערה, כתב רש"י שקטנה אינה חייבת כלום. אמנם מצינו שנחלקו האחרונים אם יש הנהגת אבלות בקטן שהגיע לחינוך. הט"ז (יו"ד סי' שמ ס"ק טו) הביא דברי הרי"ץ גיאות שקטן שהגיע לחינוך קורעין לו כשמת אחד מקרוביו כדרך חינוך לשאר מצוות[ט]. והדרישה נקט זאת כראיה קצת שנוהגין כל דיני אבלות בקטן שהגיע לחינוך. אך בנקודות הכסף (שם) והדגול מרבבה (שם) נחלקו שאין דיני אבלות לקטן', וראייתם מנדון השו"ע (סי' שלו ס"ג) בקטן שהגדיל בתוך שבעה שאינו נוהג אבלות כיון שלא נהג בזמן מיתת אביו[י].

בשו"ת שיבת ציון (סי' סח)[יב] יישב, שאף לדעת הדרישה שקטן חייב מדין חינוך, מ"מ יש כמה נפק"מ בהלכה זו באופנים שלא התחייב בזמן פטירת אביו, כגון: א. כגון שאין לו אב[יג]. ב. כאשר לומד תורה, שאם נחנכו לאבלות אתה מבטלו[יד], ודברי המ"ל (אוצר החכמה) בקטן שאינו לומד תורה. ג. בבת שאין נוהג בה חינוך[טו].

אמנם בבית הלל (סי' שפח ס"ו) נקט עפי"ד רש"י בסוגייתנו, שאין חיוב חינוך באבלות. וכתב שאין לומר שדברי רש"י רק בבת שאין בה חובת חינוך (כמבואר בנזיר כט.), שרק כלפי נזירות חילקו בין בן לבת, אך בעלמא שוין הם[טז]. והטעם שאין חובת חינוך באבלות הוא כפי שכתב הרמב"ם (הל' פי"ג ה"ג), 'כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים הרי זה אכזרי, אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה, ואחד מבני חבורה שמת תדאג כל החבורה כולה'. וכיון שעיקר ענין האבלות שיחזור בתשובה שבני החבורה ערבים זה בזה, בקטן לא שייך זאת, שאינו בר עונשין[יז] ואינו ערב בעד האחרים[יח].

טעם נוסף כתב החקרי לב (חו"מ מ"ג סי' כח) שלא תיקנו חינוך באבלות[יט], שהרי פשוט שטעם תקנת החינוך הוא להרגילו במצות לכשיגדיל. וכמבואר ברש"י ותוס' (חגיגה ו.) ואם באנו לתקן חינוך בדין אבלות, הרי זה כאתחלתא דפורענותא וסימן רע ח"ו שיבא אבלות לקטן לכשיגדיל, ולכן לא תקנו חכמים חינוך באבלות הואיל ואין זה דרכי נועם[כ].

מהו 'אבל אביה'

בימי אבל אביה. רש"י מבאר בשתי דרכים: א. כאשר אביה נוהג אבלות שמת בנו. ב. כאשר אביה מת. אך הקשה הגבורות ארי, הלא כשמת בן לאביה זה אחיה ולמה תלו האבילות באביה, ואמרו בימי 'אבל אביה', הרי מחויבת בעצמה להתאבל על אחיה. ועל הפירוש השני ברש"י הקשה, מדוע נקטו דוקא 'אביה', היה לו לומר בימי אבלה סתם שזה כולל הכל בין שמת אביה או אחד משאר קרוביה שחייבת להתאבל עליו. לכן פירש,

חסדא לא אסר אבר בצונן. ראה הערות לביאורי הפשט בע"א. **ג. מאירי** ושיטה לבעל הצרורות וראה שם שפירש בעוד פנים. **ד. והוסיף** שכ"כ הרמב"ן בתורת האדם שבוגרת אסורה בחמין, ומסברא נראה שאפילו ידיה ורגליה בלבד גם אסור בחמין, אך בצונן אפילו כל הגוף מותר, וכדברי הריטב"א כיון שיש ניוול במניעת רחיצת כל הגוף, ותמה בלשון השו"ע (יו"ד סי' שפח ס"ו) שכתב שאסורה לרחוץ כל גופה בחמין, ולכאורה משמע שפניה ידיה ורגליה שרי, ומדוע הרי כיון שניתן לרחוץ בצונן מדוע נתיר בחמין, ורצה להסב את כוונת השו"ע לחומרא שכל גופה אסור אפילו בצונן. עוד העיר מדוע השמיט הרמב"ם את כל הדין דבוגרת. אמנם את קושיתו על השו"ע כבר הקשה כן הגרע"א (בגליון השו"ע). **והחתם סופר** (בשו"ת יו"ד סי' שמג, והובא בפתחי תשובה שם) כתב שא"א לפרש דברי השו"ע בלא להגיהם וכך צריך לומר 'אסורה ברחיצת חמין, וכל גופה בצונן' והיינו ב' חומרות שאסור בחמין אף פיו"ר, וכן אסור כל גופה בצונן, וזה שלא כדברי הריטב"א ששרי כל גופה בצונן, וכן כתב המאירי שלמסקנא קולת בוגרת על רחיצת כל גופה בצונן. אלא שהוסיף וחידש שכיחול ופירכוס אסור לה. **ה. לכאורה** הן להבנת הריטב"א והן להבנת המהרש"א ניתן לתרץ את שלשת קושיותיו. **ו. כעין** דברי המהרש"א. **ז. לא** כרש"י, ראה ביאורים לעיל. **ח. אמנם** לביאור הריטב"א שקושית הגמ' שאין להקל בחמין כאשר יש אפשרות בצונן יל"ע. **ט. ובקטן** שלא הגיע לחינוך קורעין רק משום עגמת נפש, ויש נפק"מ בשיעור הקריעה. עי"ש. **י. וכ"נ** בב"ח (סו"ס שפד) שאין נוהגין אבלות לקטן. וע"ע בחכמת אדם (כלל קנב פוס יז). וראה אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' רכד). **יא. כן** נראה כוונתם, שאם היה חייב אף בקטנותו מדין חינוך לא היו דנין אם צריך להמשיך לנהוג אבלות, וכן נראה בש"ך. אמנם מהכתב סופר (חו"מ סי' קט) נראית הבנה אחרת בדברי הש"ך, וראה יד הלוי (יו"ד סי' רח) וצ"ע. **יב. הובא** בפתחי תשובה (סי' שלו סק"ג). **יג. כמבואר** במג"א (חו"מ סי' שמג סק"ח) שאין דין חינוך רק על האב. **יד. ראה** כת"ס (יו"ד סי' קעב). **טו. אך** ציין למג"א (סי' שמג) ותו"י יומא (פב.) וראה ילקוט ביאורים (סוכה ג:). **טז. כ"נ** בביאור דבריו שציין לתוס' בנזיר (כח: ד"ה כנגו) שחילקו בין נזיר שאין מחנכים לבת לבין יוה"כ שמחנכין אף לבת. ולא ביארו טעם החילוק. ונחלקו האחרונים בדבריהם אם רק בנזיר אין חובה לחנך, לפי שענין הנזירות הוא פרישות ותוספת קדושה וא"צ לחנך בתו על כך, או שכוונתם שרק כלפי יוה"כ משום חומרתו מחנכים בת. ראה מג"א (חו"מ סי' שמג) ומחצית השקל שם, וקרן אורה ומאירי נזיר שם. **יז. וציין** לדברי השו"ע (חו"מ סי' שמט ס"ג) שקטן שגנב מחזיר גנבתו רק אם היא קיימת. וכן הרמ"א (חו"מ סי' שמג) כתב קטן שהכה אביו או שעשה שאר עבירות א"צ תשובה כשיגדל מעיקר הדין, עי"ש. והאחרונים האריכו רבות בהגדרת חטא קטן, אם אינו חטא כלל או שרק פטור הוא מעונש. והביאו בזה סתירת הסוגיות, שבסנהדרין (נה:) מבואר שרחמנא חס עליה, וביבמות (נג.) אמרו שכשמביא ב' שערות חשיב שבאו האיסורין בב"א. ראה משכנות יעקב (מה"ו סי' מג), אבנ"ז (יו"ד סי' ז), ארץ צבי (ח"ו סי' עה), אור שמח (מיסו"ג פ"ג ה"ג), בית שערים (יו"ד סי' מלז), חלקת יואב (סי' ו), נחל יצחק (סי' ז ענף ג), רע"א (ח"ב סי' קלד) וקובץ הערות (יבמות סי' סט). **יח. ראה** פמ"ג (פתיחה כוללת התלק הכללי פוס יז) שכתב שאין ערבות לקטנים. **יט. ראה** עוד בחכמת אדם (כלל קנב פוס יז) שכתב, אף שדעת הדרישה והט"ז לחייב לחנך הקטן באבלות, מ"מ המנהג שאין מחנכים לזה, והטעם שהרי אפי' ביוה"כ קי"ל בשו"ע (חו"מ סי' תכטו) שהקטנים מותרים בכולם חוץ מנעילת הסנדל, מפני שאין חוששים כ"כ לצערם אם לא ינעלו. ואילו בתשעה באב לא מצינו שיש חיוב לחנכם אפי' בנעילת הסנדל, וצ"ל שכיון שהוא דבר של צער לא גזרו חינוך לקטן בזה, וביוה"כ שעיקרו מן התורה החמירו בו. **כ. ראה** אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' רכד) שהביא דברי הנחל אשכול, שאין חיוב חינוך במצוות הבאות במקרה

ש'בימי אבל אביה' היינו שאביה אבל ולא היא, וכגון שמת אביו או אמו או אחיו או אחותו, ומעיקר הדין אין הבת מתאבלת עליהן, ורק מתקנת חכמים ש'כל המתאבלין עליו מתאבלין עמו'[כא] כמבואר במועד קטן (כ:)[כב]. ודין זה הוא מפני כבוד האבל, וכמבואר שם 'לא אמרו לכבוד אשתו אלא בחמיו וחמותו בלבד', ולכן זה רק בפניו, ולכן נקטה הגמרא פה 'אבל אביה' לתוספת חידוש, שאפילו אביה שהיא חייבת בכבודו יותר מכבוד האם (כריתות כח.) מכל מקום 'אין הבוגרת רשאה לנוול עצמה', וכ"ש בימי אבל שאר קרובים שאינה חייבת בכבודם שאינה רשאה[כג].

ביאור 'רשאה' חייבת

אין הבוגרת רשאה. תוס' מפרשים אין הבוגרת 'רשאה', כלומר אינה 'חייבת' לנהוג אבלות, אך נערה חייבת. וביאר הגבורות ארי שמצאנו דוגמה לכך (ערכין כח:) 'אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשור זה להעלותו עולה אע"פ שאינו רשאי', וגם שם פירושו אינו חייב. וכן (קדושין נג.) 'אין בעלי אומניות רשאים לעמוד בפני ת"ח' ופירושו אין חייבין[כד]. אך מ"מ תמה למה לא פירשו כפשוטו 'אינה רשאה' שאסורה לנוול את עצמה, אלא תתקשט כדי שיקפצו עליה. ואמנם כך היא לשון הריטב"א 'אינה רשאה לנהוג חומרא זו'[כה].

דעת רבא בלשון השניה

איכא דאמרי אמר רבא אבל אסור בין בחמין בין בצונן. כתב הריטב"א שללשון זו אוסר רבא רחיצת כל הגוף בין בחמין ובין בצונן, אך פניו ידיו ורגליו מתיר ואפילו בחמין, ולא החמיר בהם כדין ת"ב. ונחלק על ר"ח רק בדין אבלי[כו], אך לגבי ת"צ מודה לר"ח שמותר בצונן אף כל גופו. ולפי"ז תתפרש הברייתא בע"א, כשאמרו כו' לא אסרו אלא כל גופו [בחמין] אבל פניו ידיו ורגליו מותר, וכן באבל שמותר פניו ידיו ורגליו אף בחמין.

מדוע מותר לאבל לאכול בשר ולשתות יין

התם לפכוחי פחדיה. מבואר שאבל מותר באכילת בשר ושתית יין לפי שאין מטרתו לתענוג. ויש שהקשה שהרי בחגים מצוה לאכול בשר ולשתות יין מדין ושמחת בחגך, וא"כ איך מותר לאבל. ויישב שאף אם כרגיל יש בכח היין לשמח, כמו שכתוב ויין ישמח לבב אנוש. אך כשהאדם בצער ועצב אין בכח היין אלא להפיג צערו ולא לשמחו ותרתי לא עביד. ואדרבה תנו שכר לאובד ויין למרי נפש ובשתיתו בזמן צער הוא מבטא שהוא בצער שזה דרכם של מרי נפש בשתיית יין, וזהו האמור כאן שהשתיה רק לפכוחי פחדיה[כז].

מהיכן למד רב חסדא איסור כביסה באבל

אמר ר"ח זאת אומרת אבל אסור בתכבוסת. רש"י מבאר, שכוונת ר"ח באמרו 'זאת אומרת' ללמוד זאת מכך שהתירו לבוגרת אבלה רק כיחול ופרכוס, ומדייק ר"ח שה"ה כביסה. ומכך שהיתר זה מיוחד לבוגרת משמע שאבל אסור בכיחול פרכוס וכביסה. והגרע"א הקשה ב' קושיות, א. הרי מה שהוצרכנו לבאר היתר בוגרת בכיחול הוא רק לדעת רבא שהתיר רחיצה בצונן, אך לדעת ר"ח שאסר רחיצה בצונן, אפשר לפרש את היתר בוגרת כלפי רחיצה בצונן לעומת נערה שאסורה, ולא כלפי כיחול ופרכוס. ב. למה צריך ללמוד איסור כביסה מאוקימתא בברייתא ולא מהברייתא המפורשת בתכפוהו אבליו שהתירה כביסה רק במים, וש"מ שאבל רגיל אסור בכל כביסה[כח]. ובמראה כהן הוסיף להקשות על מה ש"מה רש"י כיחול ופרכוס לכביסה שאינו מוכרח, שלכאורה אלה שהן בגוף חמורים יותר ועוד מדוע לא למדו זאת מהמבואר (מו"ק כ: כתובות ד:) שאבלה אינה רשאית להיות כוחלת ופוקסת. **ובישוב** קושיית רע"א הראשונה נאמרו שתי דרכים.

הרש"ש תירץ עפ"י שתי הקדמות שנתבארו לעיל, א. ר"ח אסר לאבל אף רחיצת אבר בצונן (דעת תוס'). ב. קושיית הגמ' לעיל איך נתיר לבוגרת בחמין הרי אסור להושיט אפי' אצבע, היינו שחמור כ"כ שאסור אפילו אבר, א"כ איסורו נובע מתענוג וזה לא התירו לבוגרת. ולכן אף לר"ח מוכרחים להעמיד היתר בוגרת בכיחול ופרכוס, ולא ברחיצת צונן החמורה שלא התירוה אף לבוגרת.

והשפת אמת כתב ליישב לפי מה שנתבאר לעיל בשיטת רש"י שר"ח מודה שפניו ידיו ורגליו מותר לאבל בצונן, ונקט שאין ניוול כשרוחצת פניה, א"כ מוכרח אף רב חסדא לפרש דין בוגרת לענין כיבוס[כט].

ועל קושיית רע"א השניה[ל] כבר ציין המצפה איתן שכך אכן פירש רש"י עצמו (נמו"ק יז:). וברש"ש[לא] כתב שצריך להגיה ולהפך את סדר הגמ', ודברי ר"ח 'זאת אומרת' מובאים אחר הברייתא של 'תכפוהו אבליו'. אך בספר עזרת ישראל תירץ ששם מדובר מאיסור מעשה הכיבוס, ושמא משום מלאכה נגעו בה. וכאן חיפשו מקור לאיסור לבישת בגדים המכובסים מכבר. וזה למדו מכיחול ופרכוס שאין להתייפות אף כשאין בזה סרך מלאכה. אך הקשה ע"ז שבמו"ק (מ:) דנו לגבי כיחול ופרכוס במועד, ומשמע שיש בזה סרך מלאכה. ותירץ שאמנם יש ב' ענינים בכיחול ופרכוס, גוף המלאכה, והתוצאה שמתיפה. וכאן הוכיחו שבהכרח הוא מענין התוצאה שמתיפה ולכן למדו אף ללבישת בגדים מכובסים. שהרי כאן אין זה חיוב אבלות שלה עצמה שנוכל לאסור מצד מלאכה, אלא משום כבוד אביה וכדברי רש"י לעיל, ובכה"ג אין טעם לאסור מצד מלאכה שאיסורו כדי שיהא פנוי לבכי, רק כדי להראות כבוד לאבל אין להתייפות, ועי"ש עוד.

סיכום הדינים ברחיצת אבל ות"ב

והלכתא אבל וכו'. כתב הריטב"א שבב' הלשונות לא נחלק רבא עם ר"ח לא בת"ב ולא בת"צ אלא באבל, שר"ח השוה דין אבל לדין ת"ב ורבא נחלק, ללשון הראשון התיר רחיצת אבל בצונן אף לכל גופו[לב], ובלשון השני אסר לאבל רחיצת כל הגוף אך התיר פניו ידיו ורגליו אף בחמין. ולכן רק באבל הוצרכה הגמ' לפסוק הלכה, שכל גופו אסור בין בחמין ובין בצונן[לג], ופניו ידיו ורגליו בצונן מותר ובחמין אסור[לד].

וכתבו הריטב"א והר"ן שנמצאו לסיכום ג' דינים. ת"ב כיון שהוא אבלות לכל ישראל אסור אף רחיצת אבר בצונן כמו ביוה"כ, באבלות מותר מקצת גופו בצונן[לה], ובתענית ציבור מותר כל הגוף בצונן ומקצת הגוף בחמין.

אמנם תוס' (מו"ק טו: ד"ה לא) כתבו בשם הרשב"ם, שלמסקנא כשם שבאבל שלמד איסור הרחיצה מ'ואל תסוכי שמן', ובכל זאת מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן, א"כ גם בת"ב ויוה"כ שלמדו מ'וסוך לא סכתי', יהא מותר לרחוץ בצונן פניו ידיו ורגליו. ולא ניחא לתוס' לחלק בין אבל ליוה"כ, כיון ששניהם למדו רחיצה מסיכה.

ואפשר שלא יבואו כלל. וכעי"ז כתב המנחת חינוך (מלוה רסד סוס ט) ששמע בשם חכם אחד, שלא תיקנו חינוך באבלות, שלא חייבו חינוך אלא במצוה החיובית כציצית ותפלין שהוא צריך לזה לכשיגדיל. ולכן מחנכין אותו בהן להרגילו לעשותם בגדלו. אבל אבילות אפשר שלא תזדמן לו כלל לכשיגדיל. וכתב ע"ז שהוא דוחק. וע"ע בשו"ת נחלת בנימין (סי' נח ד"ה ועוד). ובכתב סופר (חיו"ד סי' קעב). ובשו"ת מהר"ץ חיות (סי' נח ד"ה ועפ"ז). **כא. וראה** פרטי הדין ביו"ד (סי' שעו ס"ו).

כב. והוסיף שאף שעולה ש'אבל אביה' היינו כשהוא אבל ולא היא, דימתה זאת הגמרא לאבילות שלה, שכמו באבילות של עצמה אסור בחמין, ה"ה באבילות המתאבלין עמו אסור בחמין, שכל שהוא בפניו אסור משום כבודו ואין לחלק ביניהם. אמנם בספר עזרת ישראל ביאר כנ"ל שהכוונה שמת אביו של אביה, אך חידש שמה שהתירו לבוגרת, הוא רק בסוג אבלות זו שאינה מעיקר הדין אלא חומרה. ומה שהקשו מדברי ר"ח שאין רשאי להושיט אצבע כו', הרי מדובר בחיוב אבלות גמור, לפי שסו"ס ראינו הבדל בין רחיצת חמין לצונן לגבי רחיצת אבר, א"כ מדוע נתיר לבוגרת רחיצת חמין החמורה כשאפשר למנוע הניוול בצונן. **כג. והוכיח** עוד שרק לבוגרת שעומדת להנשא הקלו אך לא לנשואה, וכמבואר (מו"ק שם) 'וכן היא שמת חמיה או חמותה אינה רשאה להיות כוחלת ופוקסת'. **כד. ראה** יעב"ץ שהתרגום תירגם 'והאיש אשר אתה נושה בו' - 'רשי' והיינו חייב. **כה. וכן** המאירי כתב שגוערין בה. וראה גם פסקי תוס'. **כו. שר"ח** אסר אף פניו ידיו ורגליו, כדעת תוס' בע"א ושכן ביאר הריטב"א שם. **כז. מנחת** שלמה ח"ב (סי' נו סוס ח). **כח. ואכן** כך ביאר רש"י במו"ק (יז: ד"ה ואמת סומרת), וכ"כ השפת אמת בשם הרמב"ן בתורת האדם. וראה תוס' שם שעיקר לימודו שאף תכבוסת במים לבד אסורה. **כט. וכן** כתב בעזרת ישראל שלפי השיטות שאף ר"ח התיר פניו ידיו ורגליו ולא אסר רק רחיצת כל גופו, א"כ ברחיצת פניו ידיו ורגליו די להסיר הניוול ולא צריך להיתר נוסף לבוגרת. וראה במגיה שם שתירץ ע"ד הרש"ש. **ל. וכן** תמה החיד"א בפתח עינים שודאי עדיף לפרש שר"ח למד מברייתא ולא מתירוצם של רבינא ורב אשי שהיו בימיו. **לא. וכ"כ** במראה כהן. **לב. ראה** לעיל שכך מסקנתו. **לג. ופרט** זה נפסק כר"ח וכרבא בל"ב, ולא כרבא בל"ק שהתיר כל גופו בצונן. **לד. לא** כר"ח שאסר אף אבר בצונן כמו בת"ב, לדעת ריטב"א ותוס'. ולא כרבא שהתיר אף אבר בחמין. **לה. ולבוגרת** אבלה

הקרן אורה הקשה על שיטת תוס', מהגמ' בפסחים (נד:) שבתשעה באב אסור להושיט אצבעו במים. ודחק שמדובר רק בחמין. עוד הקשה לרבא (נ"ק) שהתיר לאבל בצונן לגמרי, האם לשיטתו אף בתשעה באב ויום הכיפורים ג"כ יהיה מותר[לי]. וביאר שעיקרן של דברים כך הוא, מהפסוק לומדים רק סיכה של תענוג ורחיצה של תענוג דהיינו בחמין, וחכמים הוסיפו ואסרו ביוה"כ אפילו רחיצה שאינה של תענוג כמו בצונן, וכן בסיכה אסרו אפילו כדי להעביר את הזוהמה[לי], ולגבי ת"ב הביא ירושלמי (פ"ג ה"ו) שמחלק בין תשעה באב ליוה"כ ואינו אוסר בתשעה באב אלא סיכה של תענוג. אך נקט שהש"ס דילן (נפסחים בשבת לגיל) משוה את תשעה באב ליוה"כ לכל דבר. ובאבל לא החמירו כ"כ, לרבא הקילו ברחיצת צונן לגמרי, ולמסקנא רק את פניו ידיו ורגליו, וכן התירו בסיכה להעביר הזוהמה[לח].

18/06/2018

דיני רחיצת אבל

והלכתא וכו'. להלכה נפסק (יו"ד סי' שפח ס"ח) שאסור לרחוץ כל גופו אפילו בצונן. ופניו ידיו ורגליו בחמין אסור ובצונן מותר[לט]. והוסיף הרמ"א שדין זה הוא מעיקר הדין רק לשבעה. אך נהגו לאסור כל שלשים כל רחיצה[מ]. וכתב הפמ"ג (נקו"ת מגידות סי' נ) שמשמע שרק רחיצת פניו ידיו ורגליו אסור בחמין, אך רחיצת אבר אחד מותרת, ולא כר"ח שאסר להושיט אצבעו במים. ודייק כן מלשון הגמ' שברחיצה הזכירה הגמרא פניו ידיו ורגליו ובסיכה אפילו כל שהוא[מא]. ועוד דשמא רק פניו ידיו ורגליו ביחד אסור שזה נקרא רחיצת תענוג אך כל אחד מהן לחוד מותר. אך הביא לשון הרמב"ם (מנל פ"ה ה"ד) שאסר רחיצת מקצת גופו[מב].

מדוע שונה רחיצה מסיכה

אבל פניו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר אבל לסוך אפילו כל שהוא אסור. הקשה הגבורות ארי, הרי מקור איסור רחיצה הוא מסיכה כמבואר במועד קטן (טו:) 'אבל אסור ברחיצה דכתיב 'ואל תסוכי שמן' ורחיצה בכלל סיכה', וא"כ כשם שסיכה אסורה בכל שהוא, גם רחיצה צריכה להיות אסורה בכל שהוא, ומדוע התירו פניו ידיו ורגליו. ותירץ שמה שלמדו רחיצה מסיכה זה רק רחיצה בחמין שהוא תענוג ודומה לסיכה, אך רחיצת צונן לא למדו, שאינה הנאה כל כך ולא דומה לסיכה, ואיסורה רק דרבנן ולא גזרו אלא על רחיצת כל הגוף דוקא. והביא ראיה לכך משיטת רבא שסובר שרחיצת צונן מותרת לגמרי, וכי חולק הוא על הלימוד מסיכה, אלא ש"מ שאין לימוד זה אלא לרחיצת חמין[מג].

מה החידוש בהיתר רחיצה להעביר זוהמה

ואם לעבר את הזוהמא מותר. הקשה הגבורות ארי, מהו החידוש שמותר לרחוץ כדי להעביר לכלוך, והרי אפילו יום הכפורים שחמור מאבל מבואר ביומא (עז:) 'אסור לסוך מקצת גופו ככל גופו ואם היה חולה או שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש'. וכתב ליישב בדוחק דשמא שם לא התירו רק לחולה או לחטטין שיש בהם צער גדול, וכאן התירו אף משום זוהמה בעלמא. אך הקשה שגם ביוה"כ כתוב לגבי רחיצה 'אם היו ידיו מלוכלכות בטיט או בצואה רוחץ כדרכו ואינו חושש'. ונדחק לומר דשמא ה'מלוכלך' המוזכר שם הוא אלים וחזק מ'הזוהמה' המוזכרת כאן. או שאף אם שיעור לכלוכם שוה, מ"מ ביוה"כ התירו להעבירו ע"י רחיצה[מד] אך לא ע"י סיכה שיש בה תוספת תענוג, ולכן חידשו שלאבל מותר אף ע"י סיכה אף שמתענג בה יותר.

אמנם דבריו מופלאים וכמו שהקשה הרש"ש, שהרי לגבי יוה"כ אף שהותר לרחוץ להעביר לכלוך (כמבואר בגמ' סי' תריג ס"ו) לא הותרה סיכה אפילו להעביר זוהמה, ורק לרפואה מותר (כמבואר סי' תריד ס"ו), וכאן הרי מדובר מסיכה ואין מקום לקושיתו[מה].

טעם קביעת עננו בין גואל ורופא

בין גואל לרופא. בטעם שקבעו לומר עננו דוקא בין גואל לרופא, כתב הראבי"ה (מ"ג הלכות תענית סי' תמסג) 'ומסקנא דהילכתא דשליח ציבור אומר בין גואל לרופא לפי שאין פסוק בחיבורים כמו בשאר ברכות, כדאיתא במסכת מגילה'. ונראה ביאור כוונתו[מו] עפ"י הגמרא במגילה (יז:) שהביאו טעמים לסדר הברכות בשמונה עשרה, והביאו מקורות מפסוקים, אך לברכה שביעית ושמינית לא הביאו פסוק כי אם סברה. ולכן תקנוה שם כי לא רצו חכמים להפסיק בתפילת עננו במקום שהסדר נקבע ע"י פסוקים המקשרים אותם.

והמהרש"ל כתב (שו"ת סימן סג) 'מנהג אבותינו תורה הוא ובודאי הם ידעו למה קבעוה בין גואל לרופא ושם הוי מקומה על הסדר ולא בענין אחר, ותדע שהרי ראוי להקדימה, והיה ראוי לאומרה לפי סברתנו בין ברכת תשובה לסליחה יותר ממה שנאמר בין גאולה לרפואה או לאומרה מיד אחר סלח לנו בין סליחה לגאולה, והוה עדיף טפי, שהרי אחר סליחה היא מקומה ממש, שהרי כבר הוסיפו בברכת סלח לנו סליחות ותחנונים וסמוך לגאולה שלאחריה הוי נמי מקומה שהרי קבעו בלאו הכי אחר ברכת גאולה בסמוך לה, ולמה אחרוה וקבעוה בין גואל לרופא אי לאו דקים להו דהכא הוי מקומה כי תעלומת החכמה היתה גלויה להם ממנהג קדמונים אנשי כנסת הגדולה'[מז].

האם דברי רב יצחק אף בתענית ציבור

אלא לאו ה"ק אין בין יחיד דקבל עליו תענית יחיד וכו'. הנה הקשו מהברייתא שיחיד בת"צ מברך י"ט ברכות וקובע ברכה לעצמו, ולא אומרה בשומע תפלה כרב יצחק. והקשה השפת אמת, שמא דברי רב יצחק הם רק ביחיד המתענה תענית יחיד אבל בתענית ציבור מודה. ויישב שלשונו של רב יצחק 'וכי יחיד קובע ברכה לעצמו' משמע שבכל גווני אין היחיד חשוב לקבוע ברכה בתפלתו[מח].

מדוע לא קשה מכאן אף לרב יהודה

יחיד שקיבל עליו תענית וכו' בין גואל לרופא. האחרונים הקשו שדברי רב יהודה 'יחיד שקיבל עליו תענית' משמע שאף בקיבל עליו תענית יחיד קובע ברכה לעצמו בין גואל לרופא, ואם כן כיצד יפרש רב יהודה את הרישא בברייתא [שהובאה להקשות על רב יצחק] 'אין בין יחיד לציבור אלא שזה מתפלל י"ח וזה י"ט' שמבואר שמתפלל י"ח והיינו שאין יחיד קובע ברכה לעצמו. ונאמרו בדבר כמה תירוצים. **א.** הגבורות ארי כתב שצריך לפרש שדברי רב יהודה 'יחיד שקיבל' וכו' מדובר רק ביחיד שקיבל עליו תענית ציבור, ודברי הברייתא שמתפלל י"ח יפרש ר"י ביחיד שקיבל עליו תענית יחיד, והסיפא ש'ציבור' מתפלל י"ט יפרש שהיינו ליחיד שקיבל עליו תענית ציבור[מט].

הקילו לרחוץ אף כל גופה בצונן, ריטב"א. וראה מאירי. **לו. לשיטת** תוס' שדימו הדינים. **לז. בפרט** זה של סיכה שאינה לתענוג ביוה"כ, נחלקו תוס' (יומא עז. ד"ה מנין) והרמב"ם (שביתת עשור פ"ג ה"ט). ראה להלן. **לח. וציין** שדבריו אינו כמו שכתב בע"א. ועיין בלח"מ בהלכות תענית (פ"ה ה"י) ובהלכות שביתת עשור (פ"ג ה"ה). **לט. והלכה** זו מתאימה לדברי ר"ח לשיטת רש"י, כפי שנתבאר בע"א שלא אסר רחיצת אבר בצונן, אך לשיטת תוס' והריטב"א הלכה זו דלא כחד. שהרי לר"ח אסור אפילו אבר בצונן. ולרבא בל"ק מותר כל גופו בצונן (כמשקנת הריטב"ח). ולרבא בל"ב התיר מקצת הגוף אף בחמין. וכן העיר הריטב"א שפסק ההלכה דלא כחד. ראה לעיל. **מ. מלשונו** משמע שבא להחמיר גם בהוספת הזמן עד ל', וגם שאסור אפילו פניו ידיו ורגליו בצונן, אך ראה שם רע"א וש"ך שנקטו שרק האריך הזמן לשלושים. ונחלקו הפוסקים אם רק בחמין אסור כלל או אף בצונן, האליה רבה (או"ח סי' תרו ס"ד) התיר. אך הדגול מרבבה ורע"א (יו"ד שם) נקטו שאסור, וכ"כ בבאר הגולה (או"ח סי' תקמא ס"ק). אך בשערי תשובה (שם סק"ג) כתב להקל. **מא. וכן** העתיק השו"ע (סי' שפח ס"ח-ג). **מב. וכן** נקט הרע"א (סי' שפח ס"ו) שהלכה כר"ש שאסור להושיט אצבעו בחמין. **מג. ראה** קרן אורה (הוספ לעיל בביאור שיטת תוס' במו"ק) שנקט ככל הדברים האלה. **מד. לגבי** רחיצה ביוה"כ להעברת זוהמה בכל גופו, יש אוסרין (שפת אמת ביצה יח: ואור גדול יומא פ"ח מ"ח). אמנם ברשב"א ביצה שם נראה שמותר, וכן פסק משנ"ב (סי' תריג סק"ח). **מה. אמנם** דבר זה מחלוקת ראשונים, ופסק זה הוא כשיטת הרמב"ם. אך דעת תוס' יומא (עז.) שסיכה כדי להעביר את הזוהמה מותרת כמו רחיצה. וראה בילקוט ביאורים יומא שם. ותשעה באב אף שמחמירים בו כיוה"כ, מ"מ בפרט זה מותר. וכתב הביאור הלכה (סי' תקנד סט"ו ד"ה סיכה) שהראיה מכאן שהתירו לאבל, ולקמן (ג.) השוו אבל לת"ב עי"ש. **מו. כן** נראה מלשונו וכך פירש הר"ח אלבק בהשמטות, לא כהמגיה בראבי"ה שהסב כוונתו לדרך אחרת. וראה בפירושי סידור התפילה לרוקח [סי' קכד] לתענית (עמוד תרלטע) כתב 'ושליח צבור [אומר עננו] בין גואל לרופא על שם (ישעיה ו י) 'ושב ורפא לו'. ובכלבו (סי' סח) דן לגבי תעניות בה"ב אחר פסח וסוכות שהראב"ד אמר שדינן כדין תענית יחיד, ולא יאמרו אלא בשומע תפלה, אך כתב שמנהג נרבונה לאמרה שליח ציבור בין גואל לרופא, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שמצינו בפסוק עניה תיכף לגאולה (תהלים יט טו) 'ה' צורי וגואלי' וסמיך ליה (שם כ ג) 'יענך ה' ביום צרה'. וכ"כ הבית יוסף (סי' תקסו) משם ארחות חיים. **מז. ראה** על נדונו שם בשו"ת רמ"ע מפאנו (סי' קיב). **מח. ראה** בהמשך ישוב נוסף. וראה בביאורי הפשט שכבר הראבי"ה (הוספ נרפ"ח) הוכיח שאין לחלק בשיטת רב יצחק, ולעולם נחשב שאין יחיד קובע ברכה בתפלתו. **מט. וכ"כ** בשיטה לבעל הצרורות, והוכיח כן מהברייתא בשבת (כד.) שמתפלל בשומע תפלה, וכיצד

ב. הקרן אורה כתב תחילה לתרץ, שרב יהודה סובר כרב כהנא לעיל (יג:) שיחיד שקיבל עליו תענית סתם חיישינן שמא תענית ציבור קיבל עליו. ואף שכתוב 'חיישינן' היינו מן התורה, ובזה אמר רב יהודה שמתפלל תפלת תענית ואומרה בין גואל לרופא. והברייתא עוסקת ביחיד שקיבל עליו תענית יחיד בפירוש[א].

ג. השפת אמת רצה לפרש בדרך מחודשת, שקושית הגמ' על רב יהודה ולא על רב יצחק, לפי שעל רב יצחק ניתן לתרץ דשמא דבריו שאינו קובע ברכה זה רק ביחיד, אבל ביחיד המתענה ת"צ מודה שקובע[ב]. אך שאלת הגמ' על רב יהודה שביחיד מבואר שאומר י"ח ואינו קובע. ותשובת הגמרא שדברי רב יהודה רק ביחיד המתענה תענית יחיד וכאן מדובר בתענית ציבור ואז מודה רב יהודה שאינו קובע ברכה לעצמו, ורק הש"ץ מתפלל י"ט. וביאור הענין לפי שיש סברה לומר שדוקא בתענית ציבור כיון שעיקר התענית הוא לצורך הציבור אין יחיד חשוב וכדאי להתפלל ברכה מיוחדת על הציבור רק הש"ץ[ג], אבל ביחיד הקובע תענית לעצמו כיון שכל הצרה נוגעת רק לו יכול לקבוע ברכה לעצמו לרב יהודה, ובזה לא דיברה הברייתא, וכיון שנוגע רק לו קובע ברכה לעצמו. **מסקנת** הסוגיא (לקמן יד.) שמזכירים בשומע תפלה. וכתב הרא"ש (סי' יז) שיש פוסקים[ד] שיחיד המתפלל בת"צ קובע ברכה לעצמו כיון שאינו קביעות יחיד אלא קביעות הרבים, אך הראבי"ה חולק עליהם, וראייתו שלא תירצה הגמ' כך את הברייתא, ונדחקה להעמיד בש"ץ ובג' ראשונות שאין כ"ד, ומדוע לא יישבו שיש חילוק בין יחיד המתענה תענית יחיד לבין מתענה תענית ציבור. והאחרונים תמהו[ה] על השיטה הראשונה כיצד יפרש לסוגייתנו. וכתב השפת אמת שלפי ביאורו אפשר ליישב שיטה זו, משום שהסוגיא כלל לא דנה בשיטת רב יצחק ויתכן שסובר שרק בתענית יחיד ממש אינו קובע ברכה אבל בתענית ציבור קובע ברכה[ו].

מוכח שבכל התפילות יש כ"ד ברכות

אילימא יחיד ממש וצבור ש"צ הני תשע עשרה עשרין וארבע הוו. הקשה הקרן אורה לדעת ר"ח שהביא הר"ן[ז] שאין אומרים כ"ד ברכות אלא קרוב לערב בתפילת נעילה, אבל בשחרית מתפללין כסדרן, א"כ מהי שאלת הגמרא 'כ"ד הוו' הרי בשחרית אין כ"ד אלא י"ט[ח]. ויותר קשה לדעת הבעל המאור שהביא הר"ן שיש תפילה יתרה כמו מוסף שרק בה אומרים כ"ד ברכות אבל בכל תפילות היום אין אומרים אלא תשע עשרה, א"כ מהי שאלת הגמרא. ומשאלת הגמרא מוכח שבכל תפילות היום אומרים כ"ד ברכות.

אך מ"מ הקשה מתפילת ערבית של ליל התענית לשיטות הראשונים שאומרים בה עננו[ט], ובערבית ודאי שאין כ"ד ברכות, וא"כ ניתן להעמיד את הברייתא בתפילת ערבית. ותירץ שלא מסתבר להעמיד הברייתא רק בתפילת ערבית לחוד, ועוד שבתפילת ערבית אין חזרת ש"ץ רק כל יחיד מתפלל לעצמו ודין יחיד המתפלל עם הציבור שוה עם יחיד המתפלל לעצמו וכמו שכתב הרא"ש (סימן יז).

הבדלים נוספים בין תענית יחיד לתעניות הגשמים

הני תשע עשרה עשרין וארבע הוו. בהבנת הגמרא עתה עולה שמדובר בשלש תעניות אמצעיות או בשבע אחרונות, שהרי דחיית הגמרא היא שמדובר בשלש ראשונות שאין בהם תפילת כ"ד. והקשה הגבורות ארי, אם כן היה לה לגמרא להקשות שיש הבדלים רבים ביניהם, שבאלו אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין במלאכה רחיצה וכו' וכל אלו אין בתענית יחיד. ותירץ שאפשר לומר שהיחיד המדובר כאן קיבל עליו תענית ציבור, ואז אסור בכל אלה. עוד תירץ שאף התרצן עכשיו נקט בג' ראשונות ולכן אין בהם אלו החומרות, ורק קס"ד שיש בהם תפילת כ"ד, כמו שהקשו אח"כ 'והא אין בין קתני' שטעה בכך שאף בראשונות יש כ"ד ברכות.

הבדלים נוספים בין ראשונות לאמצעיות

אין בין שלש ראשונות לשלש אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה וכו'. הקשה הגבורות ארי הלא יש עוד הבדלים רבים ביניהם, שבאלו אוכלין מבעוד יום ואסורין ברחיצה כו' מה שאין כן באלו, וכמבואר במשנה. ותירץ שאמנם בסיפא של ברייתא זו מוזכרים הבדלים אלו והגמרא הביאה רק את הרישא, ולכן שאלו מאי שייר דהאי שייר. וכן כתב הקרן אורה והוסיף שאולי צריך להוסיף בגמרא תיבת וכו'[י]. והרש"ש כתב לתרץ על פי דברי התוספתא (פ"ח) כל שאוכלים בהן מבעוד יום אסורין במלאכה וכו' ואלו שאוכלין משחשכה מותרין במלאכה וא"כ כל החומרות תלויות זו בזו[יא].

עוד העיר הרש"ש שישנו הבדל נוסף כלפי אנשי מעמד ומשמר (לקמן טו:), ויישב שכיון שיש מחלוקת בזה לכן לא נקטו זאת[יב].

הקרן אורה הקשה עוד מדוע לא ישבו על שאלת מאי שייר, ששייר גם את ההבדל בעוברות ומיניקות למסקנת הגמ' לקמן (יד.) שבאמצעיות מתענות ולא בראשונות. ותירץ שזה בכלל האמור אכילה ושתיה מבעוד יום ושאר חומרות המוזכרות שהרי זו הסיבה שאין מתענות בראשונות כיון שאינן חמורות כל כך[יג]. והרש"ש כתב ליישב, כיון שאף בשבע אחרונות אינן מתענות לא הזכירן.

מוכח שאף כשאין מנין שואלים מאי שייר

מאי שייר דהאי שייר. תמהו המפרשים על מה שכתב ספר כריתות[יד] שבמקום שאין מנין לא קפדינן אף אם משייר רק דבר אחד, ולא מקשים מאי שייר דהאי שייר, שכאן לא הוזכר מנין ואעפ"כ הקשה הש"ס מאי שייר דהאי שייר. ויש שתירץ, שכוונת הספר כריתות שדוקא במקום שלא מונה כמה דברים אלא דבר אחד, אז לא שייך להקשות מאי שייר דהאי שייר, אך במקום ששונה ב' או ג' דברים ושייר אחד, ודאי מקשים מאי שייר דהאי שייר אף שלא פירש מנין בתחילת הברייתא[טו].

מדוע לא שאלו כאן מאי שייר

באמצעייתא נמי לא מצלי כ"ד וכו' הא לכל דבריהן[טז] וכו' וכי תימא הכא נמי תנא ושייר והא אין בין קתני. במתת אלהים העיר מדוע כאן לא שאלה הגמ' שאלה נוספת מאי שייר דהאי שיירי[יז]. ואין לומר שידע את תשובת הגמרא ששייר תיבה שהרי אמרו שלא חשובה שיור. ויישב שאף שאינה נחשבת כשיור בפני עצמה, יכולה לשמש כשיור נוסף לתרץ שאלת מאי שייר וכו'. עוד העיר שכאן מבואר שכיון שכתוב אין בין לא ניתן לומר ששייר, ולכן אמרו אי משום תיבה לאו שיורא. אך אין זה מוכרח וכפי שכתבו תוס' (מגילה ח.), והראיה מכך שהגמרא אכן דחתה ושאלה ותסברא אין בין דוקא וכו' ולא השיבו שכן, משמע שאין זה כלל מוחלט ואף ב'אין בין' ניתן לשייר.

יד.

האם מפורש בפרק הבא שאין תיבה רק באחרונות

אי משום תיבה לאו שיורא הוא דקתני באידך פירקא. הקשה הקרן אורה כיצד נוקטת כאן הגמרא שבפרק הבא הוזכר שהוצאת התיבה

יפרשה רב יהודה, ע"כ בתענית יחיד. אמנם עי"ש ברש"י שפירש זאת בתענית ציבור, וכן הראבי"ה (הובא בגליון ש"ס סי"ז) הוכיח מברייתא זו שדברי רב יצחק אף בתענית ציבור. ומה שלא הקשו ממנה לרב יהודה, ראה רש"ש והובאו דבריו בביאורי הפשט. **ג. כהה"יא** דסתם נדרים להחמיר (נדרים יח:). **נא. אך** הקשה על כך שלפי"ז אף מסקנת הגמרא 'מאי הוי עלה' וכו' היינו כאשר קיבל בסתם, והרי אנן קיי"ל שאין תענית ציבור בבבל ולא חיישינן שמא תענית ציבור קיבל עליו, ותמיד הוי כאומר בפירוש תענית יחיד, ובזה אין מחלוקת ביניהם. ולא מסתבר לומר שדוקא לענין ה' עינויים אמרו שאין תענית ציבור בבבל אבל לענין תפלת עננו יש, שלא מסתבר להחמיר ולקבוע ברכה בפני עצמה. ורצה לומר שכאן זה לשיטת רב לעיל (יג:) שחשש לת"צ. אמנם בהמשך דבריו הרבה להקשות על ביאור זה ולכן פירש בדרך אחרת. עי"ש. **נב. ושלא** כדברי הראבי"ה. **נג. צ"ע** מלשון הגמרא ש"מ יחיד קובע ברכה לעצמו, ולפי"ד היה לגמרא לומר להיפך 'ש"מ יחיד אינו קובע ברכה לעצמו'. **נד. דעה** זו הובאה אף במאירי. **נה. ראה** קרן אורה שהאריך ואף הביא מדברי הירושלמי נגד שיטה זו. **נו. ועולה** לפי דבריו שסברות רב יצחק ורב יהודה הן הפוכות, שדעת רב יהודה שעדיף יחיד מתענית ציבור, ודעת רב יצחק להיפך. **נז. ראה** ילקוט ביאורים לעיל (יג:). **נח. וכן** הקשה במתת אלהים. **נט. ראה** ילקוט ביאורים לעיל (יג:). **ס. וכ"כ** הרש"ש. **סא. נראה** להוסיף לדבריו מש"כ ביד מלאכי (סי' תלח) שלא שייך תנא ושייר בשני דברים שאחד נלמד מחבירו שהם כדבר אחד וציין לבית דוד (כ"ק פ"ח) ולתוס' זבחים (פד.). **סב. וכ"כ** במירא דכייא. **סג. וראה** בהערה סא. **סד. חלק** חמישי סוף השער השני, הובא ביבין שמועה שבתוך הליכות עולם כלל נ"ד ובדבר שמואל סו"ס קמ"ז. **סה. ראה** מכתב לחזקיהו (סוכה ד.). **סו. הרש"ש** והקרן אורה הגיהו הא לכ"ד זה וזה שוין. **סז. וכן** הקשה בתפארת בחורים.

היא רק באחרונות, הלא בגמרא לקמן (טו:) רצו לדייק מהמשנה שיש הוצאת תיבה אף בראשונות, ואף שהקשו על כך מברייתא, מבואר עכ"פ שפשטות לשון המשנה הוא שאפילו בראשונות מוציאין. ותירץ שעיקר קושיית 'מאי שייר' אין כוונתה על ההבדל בין האחרונות והשניות, אלא הקושיא שמדוע לא הוזכר שבאחרונות מוציאין, וע"ז מתרץ שמבואר זאת בתחילת הפרק הבא.

האם הוצאת תיבה נקראת צינעא או פרהסיא

והא שייר תיבה וכו' לאו שיורא, דהא קתני לה באידך פירקא

וכו'. תוס' העירו שיכלה הגמרא לתרץ שלא הוזכר תיבה לפי שלא נקט רק הבדלים שבצינעא ולא הבדלים שבפרהסיא. וכתב המצפה איתן שלכאורה יש לומר לפי שיטתו של ר"ל (לקמן טו.) שדי להגלות את התיבה מבית כנסת לבית כנסת, וא"צ לילך לרחובה של עיר ולפי זה יש לומר שאף תיבה נקראת צינעא, ואם כן יתכן שרב אשי סובר כריש לקיש. אך דחה זאת לפי מה שכתב הרי"ף שאף לר"ל רק התפילה א"צ לעשות ברחוב ודי בבהכנ"ס אחר, אך את הוצאת התיבה שטעמה משום 'כלי צנוע היה ונתבזה בעווניו' אף לשיטתו מוציאין לרחובה של עיר, וממילא הוי פרהסיא.

מה סבר רב אסי בהו"א

עשרים וארבעה נמי לאו שיורא הוא דהא קתני לה. הקשה הגבורות ארי במה טעה רב אשי שדייק שמכך שכתוב 'מה אלו' ולא הזכירו כ"ד משמע ששוין, הלוא אם סבר ש'מה אלו' זה דווקא, ותיבה לאו שיורא הוא משום שכתובה היא בפרק הבא, א"כ מטעם זה עצמו גם הכ"ד אינו שיורא שהרי גם הוא כתוב בפרק שניא. ויישב שכיון שכתוב שבאלו מתריעין, ומבואר לקמן שהתרעה זו לכולי עלמא היא בשופרות, שעל השש ברכות שהיו מוסיפין היו תוקעין על כל אחד ואחד, והרי כבר מבואר לקמן תקעו הכהנים ותקעו כו' הריעו בני אהרן הריעו מי שענה כו', ומזה דייק רב אשי מדוע תנן מה אלו יתירות על הראשונות שבהם מתריעין והיינו בשופרות, ואח"כ כתוב שוב שתוקעין עם השש ברכות ומדוע הוצרך לכפול ולכתוב זאת שאלו יתירות במתריעין, שמע מינה שמשום כך נקט זאת להדגיש שדוקא בענין זה של ההתרעה בשופרות בכ"ד ברכות הוא יתרב, אבל הכ"ד ברכות עצמם אותם יש אף בראשונות, ובזה אינן יתירות על הראשונות אלא שמה שיש בהן התרעה דשופרות. והגמרא דוחה שאין בראשונות כ"ד, ומה שלא הוזכרו בהבדל משום שנשנו בפרק הבא.

דיוקים בנוסח עננו

והלכתא בשומע תפלה. מסקנת הגמ' שאומרים בשומע תפלה, וכתבו תוס' (יג: ד"ה אלא) שקודם שמתחיל לומר כי אתה שומע תפילת וכו' אומר עננו. ואינו חותם אלא אומר כי אתה ה' עונה בעת צרה ומושיע ואח"כ כי אתה שומע תפילת וכו' בא"י שומע תפילה. וכ"כ הרמ"א (סי' תקפה סעיף ו) 'ולא יחתום בעונה בעת צרה אלא כשמגיע לכל עת צרה וצוקה יסיים כי אתה שומע תפלת', וכתב הא"ר (סס סק"ג) שיש להסתפק בכוונת הרמ"א האם כוונתו שלא יאמר 'בכל עת צרה וצוקה' כללג, או שיאמרנו ואחר כך יאמר כי אתה שומע וכו', והביא שכצד האחרון משמע מלשון מהרי"ל (הלכות תעניות), אך מאידך מדברי תוס' שהם מקור הרמ"א משמע שלא יאמר אלא עד פודה ומציל, והוסיף עוד שלפי צד זה החשבון יוצא מכוין ס"ג תיבות עם כי אתה שומע וכו' בלא תיבת ומושיע, וכתבו הראשונים שבתפילת עננו ישנם ס"ג תיבות, אך הסיק שכיון שהזכירו תוס' תיבת 'ומושיע' ולא נמצא כך בנוסחאות. נראה לומר שנקטו זאת כקיצור ל'פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה' שפירושו שהקב"ה מושיע, וכוונתם שצריך לומר כל זאת, ולכן כך יאמרז.

עוד דנו הפוסקים על יחיד המתענה. י"א שיאמר בלשון רבים עננו ביום צום תעניתנוה וי"א שיאמר בלשון יחיד ביום צום תעניתי. וי"א ביום צום התענית זהז. וכן נחלקו בתענית ציבור מה דין יחיד שלא התענה, י"א שמ"מ כיון שמתפלל עם הציבור אומר עננו, וי"א שאינו אומרח.

שיטות הראשונים בתירוץ הגמרא

נקוט אמצעיתא בידך דמיתרצן כולהו. נחלקו הראשונים בגירסת הגמרא והעולה ממנה להלכה.

דעת רש"י תוס' והרי"ף, שבשלש אמצעיות בלבד היו מתענות אבל לא בג' ראשונות ולא בשבע אחרונות. אך הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ה) כתב שבשבע אחרונות לבד מתענותט, וביארו ראשונים דעתו שגרס 'נקוט אמצעיתא בידך' ולא גרס 'דמתרצו כולהו', והיינו שיש מחלוקת בין הברייתות וההלכה כברייתא האמצעית. ולשיטתו הכל קראו לראשונות ואמצעיות ראשונות, ורק לשבע אחרונות לחוד קראו אחרונות.

והקשה הגבורות ארי לשיטה זו, מה סברת הברייתא הראשונה שמתענות בראשונות ולא באחרונות. שהרי אין מסתבר לומר שבגלל תוספת יום אחד שיתרות השבע על השש כבר אין בכוחן להתענות. ועוד שאדרבא הרי אחרונות חמורות יותר והיה להם להתענות בהם. ולכן כתב שניתן לפרש גירסא זו בצורה אחרת מאשר פירשה הרמב"ם ש'ראשונות' הכוונה רק לשלש הראשונות, ו'אחרונות' כוללות את שלש האמצעיות עם השבע האחרונות. והטעם כיון ששלש ראשונות קלים ביותר מהאחרים לכן החשיבם בפני עצמם, והאמצעיות והאחרונות שקרובין בחומרתן החשיבם ביחד, והברייתא הראשונה סוברת שמתענות רק בראשונות שהם ג' הראשונות ולא באחרונות, משום שלא רצו להטריחם יותר מדי, ולכן חייבום לצום רק ג' צומות ולא הטריחם לצום את העשר צומות האחרים. ומ"ד שצמות אחרונות ולא בראשונות, סובר שבגלל שתקיף רוגזא אף שהם עשר תעניות, חייבום חכמים לצום בהם.

אמנם הלח"מ תירץ דברי הרמב"ם שסברת הברייתא הראשונה שמתענות בשש התעניות הראשונות, בגלל שקל יותר שש צומות משבע, או לפי שאינן רצופין כ"כ כיון שצמין שני חמישי ושני, ומפסיקין ושוב מתחילין בשני, ומשא"כ השבע שהן ברצף אחד.

טעם שאין מתענות באחרונות ובראשונות

רש"י כתב (ד"ה נקוט) שהטעם שאין מתענות העוברות והמניקות בראשונות משום שעדיין לא תקיף רוגזא כל כך. **והתוס'** (ד"ה תני) כתבו שהטעם משום שהם קלות, והיינו שאין להן את החומרא של תעניות

א. **בשיטה** לבעל הצרורות כתב 'ורב אשי סבר תיבה דסמיכה ב'מה אלו יתירות' איכא למימר דפרושי מפרש ואזיל ואשבע אחרונות בלבד קאי, אבל כ"ד דלא סמיכא ע"כ דאמצעיות נמי קאי', ומיושב קושית הגבורות ארי. ב. **באור** החמה תמה על תירוצו של הגבורות ארי, שלדבריו דיוקו של רב אשי מעצם הלשון שמה אלו יתירות שמתריעין, ואין הדיוק ממה שלא הוזכר במנין, וא"כ מה מקשה הגמ' 'וכ"ת ה"נ תנא ושייר' הלוא לא היתה הראיה מנושא השיור. וכתב ליישב שתלוי בחילופי הגירסאות אם 'הרי אלו יתירות' או 'מה אלו יתירות', ורב אשי דייק לפי הגירסא 'מה אלו' שמשמע שרק בזה יתירות ולא בדבר נוסף. ודחיית הגמ' תנא ושיר שבא למעט דבר אחר ובמסקנא 'השתא דאתית להכי' שלא ממעטים, גורסים 'הרי אלו' כגירסתנו במשנה. ג. **וכן** הוא בנוסח הברכות והתפילות ברמב"ם, וכך כתב 'ביום תענית מברך היחיד ברכת שש עשרה בנוסח זה שמע קולנו ה' אלקינו וכו' ריקם אל תשיבנו עננו אבינו עננו וכו' עוד הם מדברים ואני אשמע כי אתה שומע תפלת כל פה ברוך אתה ה' שומע תפלה' ו'שליח צבור אומר נוסח זה ברכה בפני עצמה אחר ברכה שביעית אומר עננו וכו' עד כי קל עונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה ברוך אתה ה' העונה בעת צרה'. ד. **וראה** מחצית השקל שם, וכן נקט במטה אפרים (סי' תרכ כה). ה. **כ"כ** הרשב"א (שו"ת סימן כה), והרמ"א (סימן תקפה סעיף ו), וכ"פ המשנ"ב, והטעם כתב הפמ"ג שעננו כשיתענו גם הם. והמג"א כתב שא"א שאין עוד אדם בעולם שצם היום. ו. **ט"ז** וב"ח שם. ז. **משנ"ב** שם (סק"ה) ושעה"צ (סק"ג). ח. **בביאור** הלכה (סס סעיף ו) הביא מחלוקת החיי"א והמאמ"ר. וכתב להסכים לדעה שאינו אומר עננו. אך ראה במשנ"ב (סימן תקפה סעיף ג) שסתר משנתו והביא דעת נהר שלום שאומר עננו, ובשבט הלוי (ח"ה סי' ס) יישב שיש חלוק בין אם שכח ואכל שיכול לומר עימם, למי שאינו מתענה כלל שאז אינו יכול לומר עימם. ט. **המגיד** משנה הביא שבירושלמי (פ"ו ה"ג) מבואר שלא כדברי הרמב"ם, שאמרו שם שאינן צמות באחרונות. והלח"מ הקשה עליו מה מביא ראיה מן הירושלמי, הלוא הירושלמי אינו סובר כבבלי, אלא סובר שמתענות בראשונות ואף באמצעיות, ותירץ שמ"מ כלפי אחרונות מבואר שם שלא כדברי הרמב"ם. י. **כ"כ** בשיטתו המאירי המגיד משנה והגבורות ארי ועוד. אמנם השפת אמת כתב שיתכן דאף הרמב"ם גרס זאת וביאר שאפילו אם מתענין באחרונות כדברי הרמב"ם מ"מ יתכן ואין להם חומר כמו לשאר האנשים באחרונות, והנשים המעוברות נוהגות באחרונות כדרך הגברים בתעניות הראשונות, שאוכלין בלילות, וממילא מתורץ הברייתות שמובן 'לא באחרונות' הוא שאין נוהג בהם דין אחרונות, ובברייתא הראשונה שכתוב 'מתענות בראשונות' הכוונה תעניתים קלות כראשונות לאכול בלילה אך זמן תעניתים הוא באחרונות. וראה עוד בשיטה לבעל הצרורות שכתב כרמב"ם וביאר בדרך מחודשת שאף האמצעיות בכלל ראשונות בברייתא שכתוב שאין מתענין בראשונות, ולכן אין מתענין בהן. ומש"כ בברייתא שמתענות בראשונות, הכוונה לאחרונות כמו שמונה מאחרון לראשון וקורא לאחרון

ציבור שמתחילים להתענות כבר מבעוד יום'א. ובטעם שאני אוצר החכמה מתענות באחרונות כתב רש"י שכיון שהן שבע לא מצו עוברות לעמוד בזה. והקשה המג"א (סימן תקעה סק"ה) שיתענו עכ"פ שלש שהרי בזה יכולין הם לעמוד. וכמה ישובים נאמרו בדבר.

א. המג"א יישב שכיון שא"א להתענות בכולם אין מחויבות כלל'ב. וחידש לפי"ז שאדם חלש שאינו יכול להתענות רק תענית אחת מתוך סדר של שלש תעניות שגזרו, אינו צריך להתענות כלל.

ב. בערוך השולחן (סס סעיף ו) תירץ שכיון שקדמו לאלו השבע שלש תעניות שהתענו שוב אינן יכולות להתענות כלל.

ג. הר"י מלוניל ביאר שהטעם שאינן מתענות בשבע לפי שמוציאין התיבה לחוץ והולכים לבית הקברות ומרבים בבכי ודמעה ובגלל דברים אלו אם יתענו תהיינה מסוכנות ולכך לא חייבום לצום, אבל באמצעיות כיון שאין בהם הוצאת תיבה לחוץ, ממילא אין בהם שברון לב כל כך, וגם אינם רק שלשה ימים בלבד, ויכולים הם לסובלם.

מה נשתנו המעוברות מאנשי בית אב

לדעת רש"י והרי"ף שמתענות רק באמצעיות, הקשה הגבורות ארי מדוע לגבי אנשי משמר ובית אב מבואר לקמן (טו:) שמחמירין באחרונות יותר מבאמצעיות, ואילו לגבי מעוברות ומניקות הוא להיפך שמקילין באחרונות ולא באמצעיות. ותירץ שודאי באחרונות שניכר רוגז הקב"ה, חמורים ימים אלו יותר מהאמצעיות שלא נפישי רוגזא כל כך, ולכן לגבי אנשי משמר ומעמד מחמירים בהם יותר, אך לגבי מעוברות ומניקות כיון שבאחרונות זה מספר ימים רב יותר, אי אפשר להן לעמוד בכך, ולכן אינן מתענות בהן, ורק ג' אמצעיות דלא נפישי יומא מתענות בהן. ויסוד ההבדל הוא משום שלעוברות מקילין משום שריבוי ימי התענית מחליש כוחן, ולכך כיון שהתעניות האחרונות מרובים הם לכך פטרום חכמים מהם, אך לגבי אנשי משמר ואנשי בית אב אף שמקילין בהם משום שכשמתענין אין להם כח להתעסק בעבודה, הרי מכיוון שאנשי המשמר אין זמן משמרתן אלא שבוע אחד ואין בה אלא ב' ימי התענית, ואנשי בית אב אין זמן עבודתן אלא יום אחד מתוך ימי השבוע בלבד, לכך אין סברא כל כך לפוטרם בתעניות האחרונות משום שהם מרובים, שהרי אינם עובדים אלא יום מתוכם, ולכן הולכים אחר סברת 'נפישי רוגזא' ומקילים בראשונות ומחמירים יותר באחרונות'ג.

מהי תפלת עננו המוזכרת כאן

בעננו. רש"י מבאר שאין הכוונה לתפלת עננו ביום צום תעניתנו'ד, אלא לעננו אבינו עננו עננו אלוקי אברהם וכו' וכן הלאה כפי שאומרים בסוף הסליחות. והוכיח כן מהמשך הגמ' שאמרו 'שהן י"ח התרעות' והאם יש י"ח תפלות שמונה עשר ביום תענית'ט. ולכאורה אף לפירושו של רש"י בתפילת עננו מה המשמעות של 'י"ח עננו' וכי אמרו והוסיפו פיוט זה בכל ברכה מהשמונה עשרה'ט. והשפת אמת כתב שדוחק לומר שבכל ברכה מהשש הנוספות היו אומרים זאת. ולכן בג' תפלות עולה י"ח פעמים, ושוב כתב ליישב לפי גירסת ר"ח (הוגהה בהמשך) 'שבהן ז' התראות' והיינו התראה בכל יום'ה.

התקיעות בתענית בשופר או בחצוצרות

במה מתריעין רב יהודה אומר בשופרות. הקשו הראשונים שכאן מבואר שתקיעת תעניות היה בשופרות, ואילו בר"ה (כו: מ.) מבואר שבתעניות תקעו בחצוצרות, שכך אמרו שם 'ובתעניות שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות, במה דברים אמורים במקדש, אבל בגבולין מקום שיש שופר אין חצוצרות ומקום שיש חצוצרות אין שופר', וביאר רש"י שמקום שיש חצוצרות הכוונה לתעניות ובגבולין אין אז אלא חצוצרות. וישובים רבים נאמרו בדבר.

א. הרמב"ן במלחמות'ז (ר"ה ו.) חולק משום כך על רש"י ומפרש שמקום שיש חצוצרות הכוונה למלחמה, שבה כתוב 'וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות', לפי שדווקא במלחמה שכל ישראל תלויין בדבר, למדים אנו מחצוצרות'ט, שאף היא היתה בכנופיא של כל ישראל'ך, אבל בשאר צרות אף שלמדו זאת מריבוי הפסוק 'על הצר הצורר אתכם' דמזה אנו למדים התרעה על כל צרה וצרה, מ"מ אין אנו למדים משם להריע בחצוצרות שזה הוא רק בדבר שהוא לכלכא ישראלכב. ועוד שאף שאפשר לתקוע בחצוצרות מכיון שאין קפידא במה לתקוע שהרי אינו חיוב כמלחמה שכל ישראל משתתפים בה, לכך נהגו בשופרות, עפ"י האמור בירושלמי (תענית פ"ג ה"ו) 'ולמה תוקעין בקרנות לומר חושבנו כאלו גועים כבהמה לפניך'כג.

ב. הראב"ד (בהשגותיו נדפ"ק סס) תירץ שבסדר הז' ברכות תוקעין בחצוצרות כמבואר בר"ה, אך בסוף התפילה ובשאר תחינות תוקעים בשופר אף בתענית'כד.

ג. הריטב"א (סס) כתב משם אחרים שמה שאמרו כאן שופר היינו חצוצרות, והוא עפ"י המבואר בשבת (לו.) שנשתנה ונתחלף שם שופר לחצוצרה וכן להיפך'כה.

ד. הרשב"א (סס) כתב שאין כוונת הגמרא בר"ה לומר שתוקעים רק בחצוצרות ולא שופר, רק הכוונה במקום שיש שופר והיינו בר"ה ויובל אז אין מביאים חצוצרות, ובמקום שאפשר לתקוע אף בחצוצרות'כו וכגון תעניות אזי אם אכן יתקע בחצוצרות אז לא יביא גם שופר, אך אין מניעה מלתקוע רק בשופר'כז, רק הדגשת הגמרא שלא יביא שניהם יחד, ולכן כיון שקל ומצוי יותר שופרות הנהיגו הגאונים לתקוע בהם בתעניות'כח.

ה. המאירי'כט כתב עוד שמא סוגייתנו אחר החורבן, שאין התרעה אחר חורבן בשום מקום אלא בשופר.

ו. המצפה איתן כתב לחלק בין תעניות על גשמים או על שאר צרות. והסבר הדבר לפי שמבואר בירושלמי (פ"ג ה"ו) 'ולמה תוקעין בקרנות חשבינו כאילו גועין לפניך כבהמה'. וטעם זה שיך בתענית גשמים, ועוד שכיון שמתפללים שופרות וחותמים בשומע תרועה של יהושע תוקעים בשופרות דומיא דיהושע מה שאין כן בתעניות על צרות אחרות שאין שייך טעם זה'ל.

יא. ר"ן, וראה ריטב"א ששילב ב' הטעמים. **יב. אלא** שמ"מ כתבו הרמב"ם והשו"ע עפי"ד הירושלמי שלא יאכלו אלא כדי קיום הוולד. **יג. בעיקר** דברי הגמרא שמעוברות ומניקות מתענות בג' תעניות האחרונות, ואילו בתעניות הכתובים כגון ג' בטבת וי"ז בתמוז פטורות, כדמוכח בפסחים (עד:). וכ"פ הרמ"א (ר"ס תקנ). והשו"ע (סי' תקנד ס"ה). ומוכח שצרת ציבור חמירא שאין לפרוש מן הצבור. או שימים אלו שהם על צרות ישנות הרי הם כאבלות ישנה שהוא קל יותר. וראה בברכ"י (סי' תקעח סק"ג) בשם המאירי, במ"ש שהיחיד מתענה על כל צרה וכו', שהחיוב הוא על הכל ואפילו עוברה ומינקת מחוייבת להתענות. ע"ש. **יד. אמנם** בדעת הרמב"ם (תעניות פ"ו ה"ו) נקט המ"מ שדעתו שתפלת עננו זה עננו הנאמר בכל תענית. והלח"מ שם כתב שדעת הרמב"ם גם לעננו כרש"י וגם לעננו ביום צום תעניתנו. **טו. בספר** ילקוט ישעיהו כתב לתרץ דעה זו לפי גירסת הגר"א 'שהן כ"א התראות', ואם בכל שמונה עשר הוסיפו עננו, נמצא לז' ימי התענית ג' תפלות ביום כ"א פעמים שהוסיפו, ומה שקשה הרי עננו זה ישנו אף בכל תענית ואף בראשונות, כתב במנחם משיב נפש לתרץ שכאן מתריעין זאת בקול רם. **טז. בפשוטו** היינו י"ח תוארים באמירות כמו עננו אבינו, אלוקי אברהם, וכדומה, והיה רק י"ח עננו ולא כמנהגנו שיש יותר, וכ"כ בדברי דוד. **יז. וראה** רמב"ן שכ"ה גם גירסת הראב"ד. **יח. וכעי"ז** בר"ן (ה.) ובריטב"א. **יט. לכאורה** קשה מדוע באמת ביריחו תקעו בשופרות כמבואר כאן בגמרא ולא בחצוצרות, ראה בישועות מלכו (רמכ"ס הלכות תעניות פ"ו ה"ד) ובאבני נזר (או"ח ס"ג סי' תכה) עיי"ש. ובשו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד (או"ח סימן קפג) הביא דברי הפענח רזא, שהקשה כן מדוע כשצרו על יריחו לא מצינו להם כ"א שופרות, והלוא בפסוק מבואר שבמלחמה היו מביאים חצוצרות. וכתב ליישב שבספרי אמרו וכי תבאו מלחמה בארצכם במלחמת גוג ומגוג הוא מדבר. עוד תירץ שביריחו אולי הוראת שעה היתה לתקוע בשופרות. **כ. וכן** בתעניות במקדש שהוא בכינופיא של כל ישראל. **כא. על** תירוץ זה שחצוצרות הם רק בכינופיא של כל ישראל, ראה בעמק הנצי"ב לספרי (בהעלותך יח) מה שהקשה ע"ז מפנחס שתקע בחצוצרות במעמד י"ב אלף מישראל בלבד. עי"ש. **כב. וכתב** הגבורות ארי שלתירוץ זה מריעין בתענית בשופר דווקא ולא בחצוצרות. **כג. וכתב** הגבורות ארי שלתירוץ זה בתענית רצו בשופר רצו בחצוצרות, אלא שנהגו בשופר מטעם הירושלמי. **כד. ראה** רש"י (נ"ק פ: ד"ה מתריעים) כתב מתריעים בצבור ובתחנה ובשופרות ובחצוצרות, ושמא י"ל כראב"ד שיש את שניהם. **כה. ראה** חתם סופר (סס) ביאור במהות החלפת השם בזה. **כו. וזו** נראית כוונת המאירי כאן כתירוצו הראשון שפירוש הגמ' בר"ה ש'אין צריך בשופר הא מ"מ בשופר סגי'. **כז. ראה** לח"מ (סס) מה שהקשה על תירוצו של הרשב"א. **כח. ראה** מ"מ (תעניות פ"ו ה"ד) שהסכים לתירוץ זה. וראה עוד בדרשת הרמב"ן לר"ה, ועיין ברמב"ם (הלכות תעניות פ"ו ה"ד) שכתב 'ובימי תעניות האלו זועקין וכו' ומריעין בחצוצרות', וכתב המ"מ שדבריו כמבואר בר"ה (מ.) והביא שם הקושיה מכאן, ותירוץ הראב"ד והרשב"א עי"ש. ומה שהוכיח הרמב"ן מהברייתא 'וסימן לדבר יריחו ויריחו שופרות הוה'. כתב הריטב"א (לעיל יב:) לדחות שעיקר הראיה מיריחו שהתריעו בכלי ולא בפה. אך אינו ראיה שבכל התעניות תוקעים בשופרות עי"ש בארוכה ישובים נוספים. **כט. אחר** שכתב חלק מהתירוצים הקודמים. **ל. ועי"ש** שהאריך על דברי הגמ' שבת (לו.) בשינוי השם של שופר לחצוצרה ולהיפך ואמרו שנפק"מ לשופר של ר"ה, ומדוע לא אמרו שנפק"מ לחצוצרה של תענית, וכתב (בעפי"ד מוסף ע"ז מז.) שיש ב' מיני חצוצרות, הכהנים תקעו בחצוצרות כסף. והלוים בשיר שעל הקרבן תקעו בחצוצרות העשויות מקרני בהמה. ומה שנשתנה השם זה רק בסוג זה של קרני בהמה שהוא הדומה לשופר שאף הוא קרן בהמה ולכן נתחלף שמן. אך חצוצרות הכהנים לא נשתנה שמן. ולעולם

סדר התקיעות

רש"י מבאר (ד"ה בשופרות) שעל כל תרועה עושין תקיעה לפניה ולאחריה. והעיר הרש"ש שבגמ' (טז:) מבואר שסדר התקיעות התחלף בין הברכות ובראשונה תקעו הריעו ותקעו. ובשניה הריעו תקעו והריעו[לא].

ענין התקיעה בשופרות

בטעם הענין לתקוע, כתב רש"י שיכניעו ליבם לקול השופר ויהיו נרתעים מחטאתם. ובדומה לזה כתב הרמב"ם (הלכות תעניות פ"ו ה"ג) 'ודבר זה מדרכי התשובה וכו' ויזעקו ויריעו וידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן'. נמצא שענין התקיעות בתענית לעורר ליבם לשוב, ומזה תמהו האחרונים על דברי הרמב"ם שבסה"מ (מ"ע נט) חיבר את התקיעות שבימי התעניות והצרות, יחד עם התקיעות שבשעת הקרבנות, ומנאם במצוה אחת. והקשו על דבריו: א. הרי למדים זאת משני פסוקים. ב. אין ענינן וטעמן שוה. ג. זמניהן שונים והיה לו למנותן למצוות נפרדות, וכשם שמנה את תקיעות ר"ה ויובל בנפרד מהם[לב].

וכמה ישובים נאמרו בדבר[לג].

א. יש שכתב[לד] שאמנם ר"ה ויובל מנאם לשתי מצוות כיון שעניינן חלוק שזה דרך חירות, וזה דרך זכרון, וכמו שביאר הרמב"ם בסה"מ (מ"ע קלו). אך תעניות וקרבנות עניינן אחד ואף שענין התקיעות בתעניות הוא לעורר ליבם, כבר ביאר החינוך (מצוה שפד) שגם בקרבנות הענין זהה, שענין התקיעות בקרבנות שצריך כוונה גדולה בזמן הקרבן, והשופר מעורר האדם ומסיר ממנו מחשבות העולם ועי"ש שהאריך וכתב שענינים אלו זהים בקרבן ובתעניות.

ב. יש שכתב[לה] שר"ה ויובל אין עניינם שונה לפי שבר"ה מצוה על כל אחד לשמוע קול שופר, אך ביובל המצוה היא התקיעה ואין שום מצוה על כל יחיד לשמוע התקיעה, ומשא"כ בקרבנות והתעניות ענינן שוה ובשניהם אין היחיד מצווה לשמוע התקיעה.

ג. במעין החכמה (מ"ע קנט, עמ' פו:) כתב שבאמת התקיעות שבשעת הקרבן אין שייכים למצוה זו של התקיעות בשעת התענית, רק הטעם שלא מנו זאת כמצוה בפני עצמה, משום שאת תקיעות הקרבן אין מונין למצוה, לפי שהן חלק מחלקי הקרבן וכמו שהנסכים אינן נמנין בפני עצמן למצוה מיוחדת. והביא דעת הסמ"ג (סי' קע) להיפך שמנה רק את המצוה לתקוע בקרבן ולא הזכיר התקיעות בזמן צרה. וביאר שיטתו שסובר שאין זו מצוה אלא הבטחה שאם יגיענו צרה ונריע בחצוצרות ונשוב יושיענו ה' מאויבינו.

ד. ויש שכתב[לו] לתרץ עפ"י מה שהוכיח שהמצוה לתקוע בתעניות דווקא באותן חצוצרות שנעשו אף לתקוע במקדש. וא"כ י"ל שהמצוה היא אחת, - ונוסח הציווי הוא מה לעשות בחצוצרות[18/06/2018 אהח] שיש לתקוע בהם שני פעמים בתעניות ובקרבנות[לז].

הטעם שאין תוקעין בתעניות בזמן הזה

כתב הרמב"ם (הלכות תעניות פרק ו הלכה ד) 'ומדברי סופרים להתענות על כל צרה וכו' ובימי תעניות אלו זועקין בתפילות ומתחננים ומריעין בחצוצרות וכו'. והמגן אברהם (רס סימן תקעו) תמה מדוע אין אנו נוהגין היום לתקוע בתעניות. ובנתיב חיים[לח] (שם) כתב שכיון שדבר זה נלמד מהפסוק 'וכי תבואו מלחמה בארצכם'[לט] וגו', א"כ דין זה הוא רק בא"י[מ], ובמשנ"ב (שם) הביאו והוסיף (מהפמ"ג) שי"א שאף בא"י רק כשהיא בידינו ובזמן המקדש, אבל האידנא אין היא קרויה בארצכם[מא] ואפשר עוד דווקא כשהגזרה על רוב ישראל אבל אם רק על חלק מכלל ישראל אזי אין את המצוה[מב].

מדוע אמרו קס"ד כשנשאר כך במסקנא

קס"ד מאן דאמר בעננו לא אמר בשופרות ומאן דאמר בשופרות לא אמר בעננו. בגבורות ארי מבאר שלשון הגמרא 'קא סלקא דעתך' לא נאמר רק למאן דאמר בעננו שהוא לא אמר בשופרות, שזה לא נשאר במסקנא, אך המ"ד השני שבשופרות לא אמר בעננו, זה נשאר אף למסקנא [ואמרו בו לשון זה, אטו המ"ד השני][מג].

הוכחה מברייתא זו לנידון הגמרא לעיל אם יש תוספת ברכות באמצעיות

אין פוחתין משבע תעניות שבהן י"ח התרעות. מברייתא זו משמע שאין אומרין שש ברכות הנוספות אלא בשבע תעניות האחרונות, שהרי שכתוב 'שבהן י"ח התרעות' משמע שבתעניות הראשונות ליכא התרעות, והיינו משום דאין מוסיפין בהן שש ברכות. והקשה הקרן אורה מדוע לא הוכיחו מכאן לעיל (יג:) שאין את תוספת השש ברכות בתעניות האמצעיות ורק בשבע האחרונות נוהגים הם.

כמה תקיעות יש

שבהן י"ח התרעות. הקשו האחרונים הרי כ"א תקיעות יש, שהרי בששה ברכות שמוסיפין בתענית בכל אחד יש שלש תקיעות, ועוד בברכת גואל ישראל שבה מתחיל להאריך גם היו ג' התרעות, כמבואר לקמן בפרק שני (טז:) 'בגואל ישראל הוא מאריך ובחותמה אומר מי שענה את אברהם כו' וחזן אומר להם תקעו' וכו'. וכמה ישובים נאמרו בזה.

א. הגר"א בהגהותיו אכן הגיה כ"א תקיעות.

ב. רבינו גרשום גרס שהן י"ג התרעות וביאר שהיו אומרים להם קודם הברכה תקעו ותקעו אז תקיעה יחידה, וכן אחר הברכה היו אומרים להם פעם נוספת תקעו ואז היו תוקעים תקיעה תרועה ותקיעה, ומבואר לקמן (טז:) שבברכה הראשונה אומר להם תקעו, ואילו בברכה השניה אומר להם הריעו, וכן היה הסדר בשאר הברכות באחת אומר להם תקעו ובאחרת הריעו, וחוזר חלילה, נמצא שבברכה הראשונה השלישית החמישית והשביעית, ישנם בכל אחד רק תרועה אחת שהרי בהם היה

נקראו בשם חצוצרות ובאלו תוקעין בתעניות ולכן לא אמרו שיש נפק"מ בשינוי השם כלפי תעניות, עי"ש. ובמה שכתב שחצוצרות התענית הם מכסף, ראה טורי אבן (ר"ה ט:). שדן בזה. **לא. כעי"ז** הקשה הלח"מ (תעניות פ"ד ה"י"ז) על הבית יוסף (סי' תקעט) עי"ש. **לב. ראה** מ"מ (שם) ופרשת דרכים בדרך מצוותיך בתחילה. ופמ"ג (משב"ז סימן תקעה סק"נ). **לג. ראה** עוד במעשה רקח, מרכבת המשנה ח"ב, והגרי"פ (מ"ע עשה טז. עמ' קל-קלא). **לד. פמ"ג** (שם). **לה. נמוקי** מהרא"י בספר הלקוטים ברמב"ם (רס הלכות תעניות) עפי"ד רדב"ז (מ"ע סי' נז.) וראה"ם בביאור הסמ"ג (הל' שופר). **לו. אגרות** משה (או"ח ח"ו סי' קסטו). **לז. עי"ש** שהוכיח כן מדברי הריטב"א שכתב שכיון שדעת הרמב"ם שבתעניות תוקעין בחצוצרות לכן האידנא שאין לנו חצוצרות נהגו שלא לתקוע, ומדוע אי אפשר לעשות חצוצרות חדשות, ומוכח מכך שהמצוה היא דווקא בחצוצרות שהיו במקדש. **לח. וכ"כ** במתת אלהים כאן. **לט. מה** שדרש מארצכם למעט חו"ל, כעי"ז כתב הטורי אבן (ר"ה ט:) גבי יובל, אך ראה מנ"ח (שלא ג) ובאמבוהא דספרי (בהעלותך עמ' 260) שהקשו שבדבר שהוא חובת הגוף הכלל הוא שאין ארצך ממעט חו"ל, ראה תוס' (ב"מ קיא:) שכתבו כן שבחובת הגוף לא ממעטין חו"ל אף שכתוב ארצך, וכ"כ תוס' (שבת קי:) עי"ש. והנצי"ב בעמק הנצי"ב (ספרי בהעלותך יח) הקשה מפנחס שבהלחמו במדין תקע בחצוצרות וש"מ ש'ארצכם' לאו דווקא אלא אף בחו"ל. ולכן כתב בסגנון שונה שאין הקפידא על 'בארצכם' אלא על 'לפני ה'' ורק כשיש ארון שהלך עמהם במלחמה תוקעין. ויישב בזה קושית המג"א שבזה"ז שנגנז הארון אינו מה"ת ורק מדרבנן ולא תיקנו בכל עת צרה. ועל קושית הנצי"ב מדוע בפנחס נאמר חצוצרות הלוא היה בחו"ל ראה ברמב"ן (השלח) כאן שבסו"ד הביא מסוטה (מג.) שדרשו וחצוצרות התרועה בידו אלו השופרות, ונתקשה בזה מדוע לא אמרו שהיה זה חצוצרות כפשוטו, וכתב או שלא דקדקו בלשונם, או שחצוצרות הוא רק בא"י. **מ. וכ"כ** היעב"ץ במור וקציעה (שם), והוסיף שאין המצוה אלא בכהנים ובחצוצרות, והאידנא אין כהנים מיוחסים ולא חצוצרות של תורה ולכן אף בא"י לא נהגו. ומיושב בזה משה"ק החיד"א במחזיק ברכה מדוע לא נוהגין כן האידנא בא"י. ומה שכתב שאין לנו חצוצרות ראה ריטב"א (לעיל ג:) שכתב שלפי"ד הרמב"ם שתוקעין בחצוצרות ולא בשופר נהגו בצרפת שלא לתקוע כיון שאין לנו חצוצרות. אך דברים אלו תלויים בתירוצי הראשונים האם תוקעים בחצוצרות או בשופר. וקושית המג"א לשיטות הראשונים שתוקעים בשופר (מגן אברהם סי' קסטו). וראה עוד בשו"ת להורות נתן (ח"ו סי' לו) ובמשנה הלכות (ח"ח סי' קנח). **מא. באמבוהא** דספרי (ספרי בהעלותך עמ' 260 אות ו) כתב להביא ראיה לשיטה זו שאין היום תקיעות מו התורה. מדברי הגמ' בסוה"ע ושופרות בשבת מי שרי. ולכאו' אם הוא מצוה מה"ת מדוע אין תוקעין בשבת. וליכא למימר גזירה שמא יעבירנו וכשם שביטלו תקיעת שופר בר"ה בשבת. שהרי ביאר הר"ן (סוכה כט:) שגזרו שבות זו רק בצירוף הטעם שאינם בקיאין בקיבעא דירחא. ופה שלא שייך זאת היה להם לתקוע בשבת. ראה להלן בילקוט ביאורים מדברי המעין החכמה כעי"ז. **מב. ראה** עוד בערוה"ש (שם סעיפים ג ד) שהביא את תמיהת המג"א בתוספת נופך. כיצד התענית שהיא דרבנן נוהגין אנו ואילו החצוצרות שענינם מה"ת זה אין אנו נוהגין. ותירץ שדעת רש"י והטור (סי' תקעט) שתקיעות אלו קבעום רבנן בסוף הששה ברכות הנוספות. וכיון שאין ת"צ בבבל ואין תוספת אותם ברכות וממילא אין מקום לתוקעם, ואף שיסוד התקיעות דאורייתא ומקומם בברכות הוא רק דרבנן, מ"מ אחר שתיקנו רבנן מקום מסוים, כשאין זה המקום א"א לתקוע. עוד תירץ שמה"ת חיוב ההתרעה רק בזמן ביהמ"ק. ובזה ישב אף מדוע תוקעים בשופר ולא בחצוצרות. לפי שהחיוב בחצוצרות הוא רק בזמן הבית, אבל בחו"ל והאידנא בזה"ז אף בא"י הוא דרבנן ולכן תקנו שופר כמו ר"ה. וראה עוד באגר"מ (או"ח ח"ג סי' יג). **מג. והביא** דוגמא לכך מפסחים (ג.) 'קס"ד מאן דאמר נגהי נגהי ממש מאן דאמר לילי לילי ממש', וביארו התוס' שם שלא נקט קס"ד אלא משום המ"ד נגהי, שהוא לא קאי הכי במסקנא, ואגב אורחא נקט נמי למ"ד לילי לשון קס"ד. אך רש"י שם מחקו, וכאן מבואר שא"צ למוחקו וקיים לשון כזו בש"ס.

אוצר החכמה

אומר תקעו, ואילו בברכה השנייה הרביעית והשישית ישנם שלש תרועות לכל ברכה, אחד קודם הברכה שאז היה תרועה יחידיה, ושנים נוספות אחר הברכה שאז הריעו ותקעו והריעו, וביחד עולים הם לי"ג תרועות.

ג. גירסא נוספת יש ברבינו חננאל 'שהן ז' התראות' וביאר השפת אמת כוונתו שכל התקיעות נחשבות כאחד ולכן נחשב לשבע בשבע ימים[מד].

ד. הלח"מ (תעניות פ"ד ה"ז) כתב שהזכירו רק התקיעות בברכות הנוספות ולא ברכת גואל ישראל שישנה תמיד.

ה. הגבורות ארי תירץ, שמבואר לקמן (טז:) שסדר התקיעות היה שונה מברכה לחברתה ובברכת גואל היו תוקעין ומריעין ותוקעין, ובברכה הראשונה שמוסיפים היו מריעין ותוקעין ומריעין, וכן הלאה באחד היו ב' תקיעות ותרועה, ובאחת ב' תרועות ותקיעה, נמצא לפי זה שכיון שתקעו בשבע ברכות [גואל ושש הנוספות], אז בשש הראשונות [גואל וחמש הברכות שלאחריה] היו שלשה זוגות, בשלשה שתי תקיעות ותרועה, ובשלשה שתי תרועות ותקיעה, אך ברכה אחרונה משש הנוספות בה היה תקיעה תרועה תקיעה, ואין לה בן זוג של תקיעה באמצע, ולכן לא החשיבה[מה].

שיטת רש"י בסוגיא

בשופרות כו"ע לא פליגי כי פליגי בעננו וכו'. דעת רש"י בביאור הסוגיא לפי מה שנתבאר באחרונים[מו], שה'מתריעין' האמור במתני' לכו"ע ביאורו רק בשופר. ומה שאמרו ש'כי פליגי במתריעין' היינו היכן שנאמר לשון זו בעלמא על שאר פורעניות שאז נחלקו אם ביאורו רק שופר או רק עננו. ולשיטתו כל מקום שיש שופר אינו צריך עננו והיינו בתענית של גשמים, ובשאר תעניות שצריך עננו אינו צריך שופרות. והגבורות ארי תמה מדוע לא נפרש שפליגי אף ב'מתריעין' של משנתנו בגשמים, שמר סבר שאינו אלא בשופרות ועננו אינו קרוי התרעה, ומר סבר שאף ההתרעה דמתני' שתי פירושים ומשמעויות יש לה שופר או עננו, וכן הקשה השפת אמת שבפשוטו נראה לפרש שנחלקו אם מחויבין להתריע בעננו או שאפשר לצאת ידי חובה גם בשופר, וכתב שאם נפרש כן יתורץ מה שהשמיטו הפוסקים כל דין 'עננו' ואפילו באחרונות, וגם מדוע כל סדר התפלה נזכר במשנה ואילו 'עננו' לא נזכר, והיינו משום דקי"ל כר"י דבשופרות ולא בעננו.

ובגבורות ארי הוסיף לתמוה על שיטת רש"י מנוסח ולשון הגמרא 'מאן דאמר בעננו כ"ש בשופרות'. ומשפט זה הוא סיום התירוץ, ומשמע שאף שאמר שהתרעה דגשמים דמתני' היינו 'עננו' ומהברייתא משמע דההיא התרעה הכא בשופרות היא, התשובה לכך שכיון שאמר בעננו כל שכן שיש גם שופר, שלשון התרעה ודאי משמעו שופר, אלא שבא לחדש שאף עננו בכלל התרעה דמתני' וצריך גם עננו עם השופרות, ומאן דאמר בשופרות סובר שאין עננו כלל בכלל התרעה. אבל לפירוש רש"י שלמ"ד בעננו דיח בעננו ואין צריך גם שופרות, למה לגמרא לומר כל זאת הלוא די לומר 'כי פליגי בעננו מר קרי ליה התרעה ומר לא קרי ליה התרעה'. והקרן אורה כתב שאמנם מפירוש רש"י משמע, דלא גרס 'מאן דאמר בשופרות אבל בעננו לא ומאן דאמר בעננו כל שכן בשופרות' שמלשון זה משמע שחולקים אף בהתרעה דמתניתין, שלמר היא בשופרות לחוד, ולמר גם בעננו.

ביאור שיטת הראשונים בסוגיא

הראשונים[מז] הקשו איך קס"ד ש'מתריעין' שבמשנתנו הוא רק בעננו, הרי במשניות הבאות (לקמן טז:) מבואר סדר התקיעות שבאחד אומר תקעו ובאחד הריעו וכו' ומפורש שהיה גם שופרות. והר"ן (ר"ה) הוסיף להקשות מהמשנה בר"ה (כו:) שבתעניות תוקעין בשל זכרים כפופים ומפורש שהיו גם שופרות. וכמה ישובים נאמרו בדבר.

א. הראב"ד תירץ שכל המחלוקת כאן היא במתריעין שאחר התפילה, שמ"ד בעננו סובר שאז היו מרבים בתחנונים לחוד בלא שופרות, ומ"ד בשופרות סובר שגם אז היו שופרות, אך בסדר הששׁ ברכות לכו"ע מתריעין בשופרות[מח].

ב. הרמב"ן והריטב"א תירצו שוודאי שבאחרונות תוקעין ואף אומרים עננו. ולא נחלקו אלא בביאור המשנה 'מה אלו יתירות על הראשונות שבאלו מתריעין'. והיינו שיתירות האחרונות על הראשונות שאין מתריעין בראשונות, ובזה נחלקו מהו ה'מתריעין' שיתרות האחרונות על הראשונות, האם ה'מתריעין' היינו בשופרות, וכלומר שאין תוקעין בראשונות [אף אם מוסיפין ו' ברכות], אך כלפי 'עננו' אומרים אף בראשונות. או להיפך ש'המתריעין' היינו כלפי 'עננו' ובזה יתר האחרונות מן הראשונות, אך לגבי תקיעות תוקעין אף בראשונות, ורק עננו אין אומרים בראשונות. וע"ז ממשיכה הגמ' שקס"ד דמ"ד בעננו אבל בשופרות לא, היינו שבזה לא יתרים האחרונות על הראשונות לפי שהיו תוקעין אף בראשונות, והקשו מהברייתא אין פוחתין מז' וכו' שמשמע שאין תוקעין רק בז' אחרונות. ותירצו שבשופרות כו"ע לא פליגי כלומר שבזה ודאי יתירות האחרונות על הראשונות. ונחלקו אם אף בעננו יתירות האחרונות על הראשונות, שבראשונות אין עננו, [והוסיף הריטב"א שאף שלכאורה עולה שההלכה כמ"ד שעננו נמי קרי התרעה. וא"כ אף בזה יתירות. ואין עננו בראשונות מ"מ נהגו לאומרן בעשי"ת כיון שהוא זמן דין, ועת צרה, ודימו ימים אלו לשבע אחרונות[מט].

באיזה סוג חיכוך מדובר כאן

ועל החיכוך. הנה בב"ק (פ:) הביאה הגמרא דברי רבי חנינא מתריעין על החיכוך בשבת, והקשתה שם הגמרא מהברייתא שהובאה כאן שנאמר בה 'ושאר פורעניות וכו' כגון חיכוך לא היו מתריעין'. ותירצו כאן בלח כאן ביבש. ושיטת רש"י שם שיבש קשה מלח, וא"כ לכאורה ביבש מתריעין אף בשבת ואף בשופרות[נ] וסוגייתנו בשחין הלח[נא].

אמנם הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ג) כתב 'חיכוך לח אם פשט ברוב הציבור מתענין ומתריעין עליו, אבל חכוך יבש צועקין עליו בלבד'. וחזינן מדבריו חדא שנקט שהלח הוא הקשה יותר ועליו מתענין[נב]. ועוד שאף על הקשה אין זועקין בשבת[נג].

ישוב סתירה האם מתריעין על חגב

חגב כו' לא היו מתריעין אלא צועקין. כאן מבואר שעל חגב לא מתריעין, ואילו לקמן (יט:) אמרו 'תניא מתריעין על הגובאי בכל שהוא רשב"א אומר אף על החגב', ובגבורות ארי יישב בשני אופנים. א. שהברייתא כאן דלא כרשב"א. ב. ששתי סוגי חגבים יש, יש המזיקים לבני אדם ומזה דיבר רשב"א, ויש המזיקים רק לשדות ומזה מדובר כאן[נד].

זבוב הממית האם מתריעין עליו

זבוב וצירעה וכו' לא היו מתריעין. האחרונים העירו מהמבואר לקמן (כג.) שחיה רעה אם ניכר שהיא משולחת מהשמים מתריעין עליה, אך אם אינה משולחת אין מתריעין, ונתנו שם בגמרא סימנים להבחין אימתי היא משולחת ואימתי לא, ומדוע לא חילקו כן גם בזבוב וצירעה,

מד. בתהלה ליונה פירש שכל תר"ת נחשב כאחד. והינו כדברי ר' יהודה בסוכה (נג:) עי"ש מחלוקת רבנן ור"י אם תר"ת נחשבין כשלש או כאחד. **מה. וכתב** הרש"ש שתירוץ זה דוחק. **מו. ראה** גבורות ארי קרן אורה ושפ"א. **מז. רמב"ן**, וריטב"א (לעיל יג:), והר"ן בר"ה (ו.). **מח. והריטב"א** השיגו שהלוא נחלקו על מתריעין דמשנתנו שמדברת מסדר הברכות ולא מריבוי התחנונים. **מט. ראה** שפ"א שכתב שלכאורה לפי"ד הראשונים הנ"ל, א"כ לר"י מתריעין בעננו אפילו בראשונות, ואין משמעות הפוסקים כן, שהרי הרי"ף והרא"ש הביאו סתם פירוש מתריעין דמתניתין בשופרות, ולא הביאו את מחלוקתן, ומשמע שאין נפק"מ לדינא בזה, אמנם כתב שיתכן ולהלכה קי"ל כר"י בריה דרשב"ש משמיה דרב, וא"כ בעננו ג"כ מיירי התנא [ואין אומרים עננו אלא באחרונות, וכן מפורש בריטב"א]. והוסיף שמנהג העולם לומר עננו בתעניתים משמע שהוא כר"י לפי פירוש הראשונים הנ"ל [שעננו אומרים אפי' בראשונות]. אך דחה שכשם שבעשי"ת אומרים עננו, וכתב הריטב"א שהוא משום בקשת תפלה דהם ימי תשובה, א"כ לפי"ז גם בכל התעניתים יתכן שמטעם זה נהגו כן ולא מן הדין. **נ. כ"כ** רש"י שם, אך התוס' שם נחלקו שודאי שאין שופר בשבת, אלא הכוונה רק להתרעה בעננו בשבת אלא שסברה הגמרא שכיון שמתריעים בשבת סימן שהוא דבר גדול כל כך, וממילא הבינה הגמרא שבודאי שבחול מתריעין אף בשופרות ולכך הקשו שכאן מפורש שלא היו תוקעין. **נא. וכ"כ** הגבורות ארי כאן. **נב. ראה** גר"א (סי' תקעו ס"ק), אך ראה צפנת פענח שכתב שאומנם גם לרמב"ם יבש קשה יותר, אלא שאין לו רפואה ולכן אין מתריעין עליו שאין מבקשים על מעשה ניסים. **נג. ראה** לח"מ שם שנתקשה בזה שהרי בגמרא מפורש שמתריעין בשבת, אך השבו"י (ח"ג סי' מ) והובא בשער"ת (סי' תקעו ס"ק) כתב שהרמב"ם לא גרס בגמרא מתריעין בשבת. וראה ברכ"י (סס סקי"ב). ובמרכבת המשנה (ח"ב) כתב שסובר הרמב"ם שדברי ר"ח בב"ק תלויים במחלוקת שמעון התימני ות"ק לקמן (יט.) על דבר עי"ש. **נד. עי"ש**

ויש שכתבינה שאף אם ממיתין והורגין מכל מקום מכיון שיכול האדם להשמר מהם ולהרגן לכך אין מתריעין עליהם כלל. ויש שנחלקנו וסובר שאדרבא אם אכן ממיתין קשה מאוד להשמר מהם ואכן מתריעין ומה שמבואר שלא מתריעין זה רק כשאינם ממיתין[נ].

מדוע לא הוכיחו מהמשנה שמתריעין בעננו

תנאי היא וכו' עזרת ישראל תמה על סדר דברי הגמרא שתחילה הקשתה על ר"י בריה דרשב"ש מברייתא, ואח"כ מסייעו ממשנה. היה לו להקשות על ר"י האומר בשופרות מהמשנה ולתרץ שמ"מ יש ברייתא כשיטתו. וכתב לתרץ שבאמת מהמשנה לא קשה על ר"י שאפשר שמתריעין הכוונה בשופרות, ולא קשה 'שופרות בשבת מי איכא' כיון שלאיסור תקיעה בשופר בשבת ישנם ב' טעמים, השמעת קול, ושמא יעבירנו ארבע אמות ברה"ר, וטעם זה של השמעת קול נראה שלא גזרו במקום מצוה ואם כן אין זה שייך כאן[נא], וגם הטעם של שמא יעבירנו אף שבגללו אסרו אפילו ברה"ה, מכל מקום במקדש לא גזרו זאת[נב] וא"כ שמא המשנה שתוקעין בשבת מיירי במקדש, ומה שלא תירצו כן בגמרא משום שבמקדש היו תוקעין בחצוצרות ולא בשופרות, וא"כ יש כאן איסור מוקצה, שהרי חצוצרות מוקצה הם כיון שאין לה שום שימוש היתר[נג] וזה שייך רק לר"י בריה דרשב"ש שאמר את דינו בשם רב, ורב הלוא שיטתו שסובר הוא את איסור מוקצה, וא"כ אסור לטלטל החצוצרות ולכך חייב הוא להעמיד שההתרעה בברייתא כוונתה לעננו, אך רב יהודה סובר כר"ש דלית ליה מוקצה[נד], וא"כ לשיטתו יכול לפרש המשנה שמתריעין במקדש בחצוצרות אף בשבת, ולכן לא הקשו לרב יהודה.

ביאור מחלוקת ר"י ות"ק

על אלו מתריעין וכו' ר' יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה וכו' אילימא בשופרות וכו'. והנה למסקנת הגמ' לכו"ע אין תוקעין בשופרות בשבת, ורק נחלקו ר' יוסי ורבנן האם מותר להתריע בתפילה או לא שלת"ק מותר ולר"י אסור, ולשיטתו אין מותר בשבת רק צעקה לעזרה בלבד.

והנה הטור (סוף סימן תקעו) העתיק דברי הרמב"ם שכתב שאין מתענין ולא מתריעין לא בשבת ויו"ט חוץ מעיר שהקיפוה אויבים, או נהר וספינה המטורפת בים, שעליהם בלבד מתריעין, ואפילו על יחיד הנרדף מפני לסטים או רוח רעה זועקין ומתחננין בתפילות בשבת, אבל אין תוקעין אלא כדי לקבץ העם לעזור לאחיהם להצילם, וכתב על זה הטור שרש"י פירש שאפילו תפילה להתחנן לזעוק אין לעשות, אלא צועקים על בני אדם שיבואו לעזרתם, וסיים שמסתבר כדברי הרמב"ם. ובבית יוסף תמה על דבריו שמשמע שהבין שנחלקו רש"י והרמב"ם בפירוש דברי רבי יוסי[נה], ואיך יתכן לומר כן שהרי אם נקט הרמב"ם בשיטת רבי יוסי שצועקים בתפילה, א"כ על כרחך לא נותר לנו אפשרות לפרש את מה שאמר 'לעזרה ולא לצעקה' רק על תקיעת שופר, שבו לא ניתן להתריע לצורך תפילה [שהרי בתפילה מותר אף צעקה לשמים] ולפי זה מוכרחים אנו לפרש שת"ק שחולק וסובר שאף מתריעין כוונתו גם כן שמשמיעים קול בשופר לעזרה ולא לצעקה, אך לא בשופר אלא בחצוצרות, ולכן לא הקשו לרב יהודה שסובר כר"ש דלית ליה מוקצה שמתריעין במקדש בחצוצרות אף בשבת, ולכן לא הקשו לרב יהודה.

ביאור מחלוקת ר"י ות"ק

על אלו מתריעין וכו' ר' יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה וכו' אילימא בשופרות וכו'. והנה למסקנת הגמ' לכו"ע אין תוקעין בשופרות בשבת, ורק נחלקו ר' יוסי ורבנן האם מותר להתריע בתפילה או לא שלת"ק מותר ולר"י אסור, ולשיטתו אין מותר בשבת רק צעקה לעזרה בלבד.

והנה הטור (סוף סימן תקעו) העתיק דברי הרמב"ם שכתב שאין מתענין ולא מתריעין לא בשבת ויו"ט חוץ מעיר שהקיפוה אויבים, או נהר וספינה המטורפת בים, שעליהם בלבד מתריעין, ואפילו על יחיד הנרדף מפני לסטים או רוח רעה זועקין ומתחננין בתפילות בשבת, אבל אין תוקעין אלא כדי לקבץ העם לעזור לאחיהם להצילם, וכתב על זה הטור שרש"י פירש שאפילו תפילה להתחנן לזעוק אין לעשות, אלא צועקים על בני אדם שיבואו לעזרתם, וסיים שמסתבר כדברי הרמב"ם. ובבית יוסף תמה על דבריו שמשמע שהבין שנחלקו רש"י והרמב"ם בפירוש דברי רבי יוסי[נה], ואיך יתכן לומר כן שהרי אם נקט הרמב"ם בשיטת רבי יוסי שצועקים בתפילה, א"כ על כרחך לא נותר לנו אפשרות לפרש את מה שאמר 'לעזרה ולא לצעקה' רק על תקיעת שופר, שבו לא ניתן להתריע לצורך תפילה [שהרי בתפילה מותר אף צעקה לשמים] ולפי זה מוכרחים אנו לפרש שת"ק שחולק וסובר שאף מתריעין כוונתו גם כן לשופר, שאף בו מותר להתריע, וזה לא יתכן שהרי אמרו בגמרא 'שופרות בשבת מי שרי' ולכן מוכרחים אנו לומר שהרמב"ם אינו פוסק אלא כת"ק[נו] שמתיר אף התרעת צעקה בפה, ולפי זה אין שום מחלוקת רש"י ורמב"ם שהרי רש"י לא כתב כמו מי הלכה[נז].

אך הב"ח (סי' תקעו) ביאר שאף הרמב"ם פסק כרבי יוסי, אלא שהוא מפרש שאין כוונת רבי יוסי להחמיר יותר מת"ק, אלא אדרבא נחלק להקל יותר ממנו, שת"ק סובר שבפה מותר אף צעקה ותפילה, ואילו שופר אסור הכל ואף צעקת עזרה, ועל זה חולק רבי יוסי שלא אסרו בשופר אלא צעקה ותפילה, אבל קריאה לעזרה אף בשופר מותר, ולכן כתב הטור שרש"י חולק שהרי הוא מבאר שרבי יוסי נחלק להחמיר יותר מת"ק[נח].

מדוע אסור להתפלל

לעזרה ולא לצעקה. רש"י בפירושו הראשון פירש שאין אנו בטוחים בתפילתנו שתועיל כל כך ולכך לא התירו לעשות כן בשבת. והעירו האחרונים שאינו מובן טעמו של רש"י שהרי אף שאין אנו בטוחין שתתקבל תפילתנו, מ"מ מידי ספק לא יצא, והדין הוא שאפילו ספק פיקוח נפש דוחה שבת ואם כן היה לנו להתיר צעקה בשבת[נט]. ויש שתירצו[ס] בהקדים דקדוק בלשון הברייתא שאמרו 'אבל לא לצעקה' ומדוע לא אמרו 'אבל לא לתפלה', רק בא לרמוז למבואר בברכות (כג.) המשמיע קולו בתפלתו ה"ז מקטני אמנה, שאף שודאי שבשעת צרה ממש אין אדם נתפס על צערו גם אם צועק בתפלתו בקול אף שהוא שלא עפ"י דין, ואפשר גם שמצותו בכך כמו שכתב הרמב"ם בהלכות תענית 'מ"ע מה"ת לזעוק ולהריע', אך היתר זה הוא רק למי שהוא עצמו בצרה שכיון שצועק מכאב לב עונג הוא לו אפילו בשבת ושרי, אבל אחרים המתפללים על השוכנים בצרה אפילו אם נאמר שהם מותרים לצעוק בתפלתם בקול רם אף על אחרים ואין בזה משום 'מקטני אמנה', זה רק בחול, אבל בשבת שישנו איסור נוסף שלא לפרסם את הצער והיגון שהרי זה כחילול שבת בפרהסיא, אזי מכיוון שישנו בצעקה ב' איסורים לא התירו ולכן אמר ר"י 'לעזרה ולא לצעקה', שדווקא צעקה שישנו בזה שני איסורים לא התירו, אבל תפילה בלחש אף שאין אנו בטוחים כ"כ שתועיל ספק פק"נ גם כן דוחה שבת.

עוד תירץ שדווקא בהצלה שהיא בדרך הטבע התירו אף ספק פיקוח נפש, אך כל הצלה שהיא בדרך נס לא התירו לעשותה בשבת אלא אם כן ודאי לנו שתועיל, שכיון שאין ההצלה טבעית לא התירו מחמת ספק[סא].

מדוע אין תוקעים בשבת

שופר בשבת מי איכא. בשערים מצוינים בהלכה העיר מדוע אסרו התקיעה בשבת, הרי אינו חיוב על היחיד כי אם על הציבור וא"כ אין לגזור שמא יעבירנו שהרי רבים הם ויזכירו זה לזה[סב]. וכתב שמ"מ כיון שיש בתקיעה סרך מלאכה דרבנן[סג] כמו שכתבו התוס' בר"ה (כט: ד"ה ורמינן) ובעירובין (ג. ד"ה מיכל) ואין אנו בטוחים שתועיל התקיעה לכך לא התירו.

שסייע לתירוץ זה מתוס' בב"ק (פ: ד"ה על המגג). וכן הביא תירוץ נוסף שכתבו שם דמתריעין על הגובאי דלקמן היינו בפה והכי נמי יש לומר לגבי חגב שמתריעין רק בפה. **נה. מגיד** משנה (הלכות תעניות פ"ג ה"ט). **נו. כס"מ** (שם). **נז. ונראה** מדבריו שלכך לא חילקו בזה בגמרא משום שכאן הוא דין פשוט שבאופן כזה יש להתריע. **נח. עי"ש** שהוכיח כן מחולין (כו:) שיו"ט שחל בער"ש תוקעין. **נט. עי"ש** שהוכיח כן מסוכה (מג.) לגבי ערבה. **ס. ראה** שבת (לו. תוס' ד"ה הא). **סא. ראה** שבת (מו.) גבי שרגא דנפטא וברש"י שם. **סב. שאף** הרמב"ם פסק כרבי יוסי לפי שנימוקו עמו. **סג. וכ"כ** המ"מ (הל' שבת פי"ג) וכ"כ בפיה"מ שאין הלכה כר"י. **סד. ראה** א"ר (רפח) כתב שאמנם דברי רש"י הם בביאור שיטת ר"י. אך כיון שכתב שטעמו משום שאין אנו בטוחין שנענה בתפילתנו. א"כ י"ל שאף ת"ק שנחלק והתיר זה רק בדורות הקודמים, אך בדורינו אף ת"ק יודה שאין להתפלל, ובזה נחלק על הרמב"ם שנקט שת"ק התיר אף בדורינו. **סה. וראה** עוד ב"י (סי' רפח) שהקשה סתירה בדברי הטור ששם פסק כר"י שאין מתריעין בתפילה, ואילו כאן (בסי' תקעו) כתב שהעיקר כדעת הרמב"ם שמותר להתריע בתפילה. והב"ח (שם) כתב שכוונת הטור שם לומר שאין מתריעין בשופרות בתפילה אך בעצם התפילה בלבד מתריעין. ועי"ש שהאריך והסיק כמש"כ כאן שמחלוקת ת"ק ור"י אם מותר להתריע אף בשופר ור"י לקולא, וראה עוד ביאור הגר"א (סימן רפח) ביאור נוסף במחלוקת ת"ק ור"י. ובט"ז וא"ר שם. **סו. ראה** שו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד (סי' קפג) והביא שם שכעין זה הקשה בשו"ת נחלת שבעה (בסימנים לח עט פ) על מה שהובא במהרי"ל בליקוטים שאין לומר מי שבירך על חולה בשבת אלא בפניו, דשלא בפניו יש לחשוש שמא מת או נתרפא, והקשה שהרי סוף סוף הוי ספק, וספק פיקוח נפש גם הוא דוחה את השבת. **סז. שם. סח. וראה** בשו"ת ובחרת בחיים (סימן פז), להגרש"ק שדן במי שחילל שבת לצורך כתיבת קוויטל, ונסע יותר משלש פרסאות שהוא איסור דאורייתא, וכתב שבאמת שהוראה זו מקולקלת מאוד, כי אע"פ שהדין פשוט שפקוח נפש דוחה שבת, מ"מ לא הותר אלא ברפואה שהיא דרך הטבע, וגם צריך שתהיה ע"י מומחה ידוע, אבל בדרך נסיי ותפלה לא הותר בשום אופן, אפילו אם יהיה המתפלל צדיק כרבי חנינא בן דוסא, שלא ניתן לדחות שבת עבור זה אפי' בשבות דרבנן, ומכ"ש דאורייתא. והביא שם את דברי רש"י כאן, והוסיף שאם ר' יוסי אמר כן בדורו, כ"ש אנן יתמי דיתמי שאין אנו בטוחים בתפלתינו, והוסיף להוכיח מקושית הגמרא שופר בשבת מי שרי, הרי שאפי' תקיעה שהיא שבות שחכמה היא ואינה מלאכה, לא הותרה אפי' במקום סכנה, כיון שאינה בדרך הטבע, א"כ כ"ש באיסור דאורייתא. וכן מבואר בפי' המשנה להרמב"ם ביומא (פרק ח משנה ז), שלא הותר שום איסור אלא ברפואה טבעית אבל לא כשהיא דרך סגולה. וראה עוד מהר"ם שיק (תו"ח לקנב). ושו"ת שואל ומשיב תליתאה (ח"ו ס"ס קנד), ושו"ת מהרש"ם ח"ג (סוף סימן רכה), וברכ"י (תו"ח סימן שפ) ומנחת שבת (סימן פד ס"ק סה), ושו"ת מנחת יצחק (ח"י ס"ס נח). **סט. ראה** שו"ת מהר"י אסאד (תו"ח סי' קפג) שכתב מחמת קושיות אחרות שכוונת הגמ' הוא משום שהכל טרודים ובהולים לעמוד על נפשם שהרי מדובר כאן בסכנה של עיר שהקיפוה נכרים או ספינה המטורפת בים, ולכך החשש שיוציאנו הוא קרוב לודאי, ואינו חשש רחוק ולפי זה אפשר שלכך אף במקום רבים שייך לגזור. **ע. ראה** במעין החכמה (מ"ע קנט עמ' פז ד"ה ועם) מה שכתב

אוצר החכמה 18/06/2018

כיצד מתריעין בשבת

על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה גוים וכו'. נחלקו הראשונים במהות המתריעין שמותר לעשות בשבת על צרות אלו. דעת הרמב"ם (הלכות תעניות פ"ה ה"ו) לפי גירסא אחת שעל צרות אלו זועקין ומתחננים ואף מתענין בשבת, אך אין תוקעין, וביאר המ"מ שסובר הרמב"ם שמה שפירשה הגמרא שכוונת מתריעין היא לעננו, היינו לתפילת עננו שבתענית [ודלא כרש"י] ומכאן למד שמתענין[א]. אך דעת הרבה ראשונים[ב] שאדרבא אף בחול אין גוזרין על כך תענית, ורק היחיד רשאי להתענות על זה[ג].

ובשו"ע (סי' תקעו סעיף יג-יג) פסק שאין מתענין בשבת רק על צרת המזונות. ולגבי הדברים המוזכרים כאן בברייתא כתב שבשבת אין זועקים ומתחננים אלא בתפילות[ד].

האם בשאר צרות מתענין בסדר תעניות גשמים

ר"י נשיאה גזר תלת עשרה. הרמב"ן לעיל (יג:) נקט שהי"ג תעניות שגזר ר"י נשיאה אף שהיו על צרות אחרות ולא על עצירת גשמים, היו כסדר תעניות הגשמים שלש שלש ושבע, ואף נהגו בהם כל חומרות תענית ציבור, והוכיח מזה שאף על צרות אחרות נוהגין כסדר הגשמים[ה], שלא כדברי רש"י בפסחים (נד:) שאין חומרות תענית ציבור נוהגות רק בתעניות על הגשמים. אך הרמב"ם כתב (תעניות פ"ג ה"ח) 'שאין גוזרין על הציבור תענית כגון צום כיפור אלא בא"י בלבד ובגלל המטר, וכאותן עשר תעניות שהן שלש אמצעיות ושבע אחרונות'. ומבואר שסובר שעל צרות אחרות, או אף על הגשמים בחו"ל אין בהם תוקף תענית ציבור[ו], ולשיטתו אף הי"ג תעניות שגזר ר' יהודה נשיאה, לא היו בתוקף תענית ציבור[ז].

הקרן אורה כתב שמחלוקתם תלויה במחלוקת תנאים בברייתא להלן. האם גוזרין יותר מי"ג תעניות, שלמ"ד שאין גוזרין יותר לפי שאין מטריחין את הציבור יותר מדאי א"כ באותן י"ג שגזרו נוהגין ככל חומר ת"צ. אך למ"ד שרק בגשמים אין גוזרין לפי שיצא זמן רביעה, אך בשאר צרות מתענין והולכין, אין לדבר סוף, ולכך מסתבר שאינן נוהגין בכל חומר ת"צ.

יד:

ביאור 'לגרמיה הוא דעבד'

לגרמיה הוא דעבד. רש"י מבאר לעצמו דרש כן לפי שלא היה רוצה להתענות[א]. ותמהו על דבריו[ב] שאיך יתכן שיאמר דבר שקר להנאתו בלבד[ג]. ומן הראשונים[ד] יש שפירשו 'לגרמיה הוא דעבד' שיחיד הוא בשיטה זו ואין הלכה כמותו, ותמהו המפרשים[ה] מדוע לא פירש כן גם רש"י וכשם שפירש בברכות[ו] (מח.) 'לגרמיה עבד' - שאין אדם מודה לו ושיטתו שיטת יחיד.

דין אמירת 'עננו' בתענית נינוה והדומה לה

בני נינוה וכו' כיחידים נינהו וכו' בשומע תפלה. הראשונים דנו לגבי אמירת עננו ליחידים המתענים היכן יאמרוהו בתפילתם, דעת הראבי"ה[ח] שודאי שדינם כיחידים לגבי עננו ולכן אומרים אותו בשומע תפלה ולא בין גואל לרופא[ט], והוסיף שכמו כן אין קוראים בתורה שהרי דינם כיחידים המתענים, ומבואר בתוספתא (תענית פ"ג ו) שאינם קורים ויחל'. ותמה על מנהג הראשונים שנהגו שמתפלל הש"צ ברכת עננו בפני עצמה בין גואל ישראל לרופא, ונהגו גם לקרוא ויחל אפילו בתעניות שגזרו חכמים רק במקומם.

והרא"ש (סימן כ) חלק וכתב שאף שבני נינוה כיחידים הם לגבי הזכרת גשמים, וצריכים להזכירו בשומע תפלה ולא בברכת השנים, הטעם הוא מפני שאין משנין מתיקון הנביאים שתיקנו מטבע ולשון הברכה של הי"ח ברכות, אבל קהל שקיבלו עליהם תענית, ודאי נקראים רבים ורשאי השליח ציבור לומר עננו בברכה בפני עצמה[י] בין גואל לרופא[יב]. דיון נוסף מצינו בראשונים לגבי תענית בה"ב שאחר פסח וסוכות, הראבי"ה[יג] כתב שכיון שנהגו בהם בכל תפוצות ישראל דינם כתענית ציבור. והראב"ד[יד] סובר שכיון שלא כולן נוהגין בכך, וגם אין טעם ברור לתענית זו, דינו כתענית יחיד, ואין אומרים עננו אלא בשומע תפלה, וכן אין קורין ויחל. והרא"ש (סס) כתב שעכ"פ באשכנז עשאום קבע[טו]. והביא שמקור תענית זו מדברי איוב שאחרי חגיגות בניו הקריב עולות באומרו 'אולי חטאו בניו' ומזה למדו להתענות אחר ימי החג שמא חטאו בריבוי שמחה ואכילה של החג[טז].

מענין זה. **א. אך** מ"מ העלה דבריו בצ"ע, עיי"ש. **ב. וכמש"כ** המ"מ שם. **ג. ראה** מאירי וריטב"א. **ד. וכן** כתב בשו"ע (סי' רפח ס"ח), וראה ביאור הגר"א (סס) שאם אין תוקעין כ"ש שאין מתענין שאיסור התענית חמור מאיסור התקיעה. **ה. וכ"כ** הר"ן (ה.), והקשה על כך מהמבואר לקמן (יח:) שבשאר צרות מתריעין מיד והיינו שמיד מתענין בכל החומר. וא"כ היה לו לגזור מיד שני וחמישי בכל החומר עד שיענו, ולא לחלקם לשלשה שלשה ושבעה, וכתב שמוכח מכאן שאין גוזרין תענית על הציבור אלא בסדר זה של שלש שלש ואם לא נענו גוזרים עוד שבעה, ובשפ"א תמה על דבריו שאין מכאן שום קושיא על המבואר לקמן שגם ר"י נשיאה יש לומר שהתחיל להתריע מיד ותיקן שיתענו כל שני וחמישי עד שיענו אלא שמ"מ לא גזר יותר מי"ג משום שאין מטריחין את הציבור יותר מדאי [שהרי ודאי שגם המשנה לקמן מודה בזה, שהרי לא הקשו מדין זה על המשנה לקמן]. וראה ב"י (סי' תקעה) שהביא דבריו והוסיף שאף שאמרו בגמרא שלשאר פורעניות מתענים והולכים עד שיענו, היינו שמתענים לפי סדר החומרות של שלש שלש ושבע ואם לא נענו חוזרים להתענות שוב כסדר הזה שלש שלש ושבע, וחוזר חלילה. ועיין שפ"א שתמה על הב"י שמנין לו שאחר כך לא נהגו כולם כשבע האחרונות החמורות, ועיין עוד בריטב"א (לעיל יד:) מה שכתב שתלוי בסוג הצרה אם יש לה מתון אז נוהגין כסדר המשנה, אך אם אין מתון והצרה דוחקת, אז מתענים מיד בכל החומר. **עו. ראה** מ"מ שם. בספר עזרת ישראל הקשה מהתענית שהיתה בזמן יואל ושם לא היה עצירת גשמים כי אם ארבה. ומ"מ נהגו בה חומר ת"צ, שהרי איסור מלאכה בי' תעניות האחרונות למדו (לעיל יב:) מהפסוק 'קדשו צום' (יואל ס ו יד), ובתהלה ליונה כתב ליישב שלעיל (ה.) מבואר שהיה אף עצירת גשמים בזמן יואל ויצא אדר ולא ירדו גשמים עיי"ש, ולא קשה מידי. **עז. כן** כתב המאירי. **א. וכעי"ז** פירש ר"ח אלא שהוסיף שלא היה יכול להתענות. **ב. שדי חמד** (מערכת ל כלל קמ). **ג. וראה** שדי חמד (סס) שציין שמצאנו מקומות דומים, עיין ברכות (מג: רש"י ד"ה ונפל) ששינה רב פפא מן האמת מחמת כיסופא. [וראה בקידושין (עג.) רש"י ד"ה איתתא. שהביא שם רש"י פירוש אחד שרב פפא הוציא שמץ פסול על בני חביל ימא מחמת שרצה מהם אישה ולא נתנו לו] ועיין עוד שבת (קמ:) שאמר שם רב פפא האי מאן דאפשר ליה למישתי שיכרא ושתי חמרא עובר משום בל תשחית ואמרו על זה בגמרא שם 'ולאו מילתא היא בל תשחית דגופא עדיף'. וכתב המהרש"א שמה שדיבר רב פפא בשבח השיכר אף שאין זה אמת לפי שהיה עושה שכר [כמפורש בפסחים (קיג.) שאמר אי לא דרמאי שיכרא לא איעתר], ולטובת עצמו דרש כן. ועיי"ש בשדי חמד וברש"ש (סס) שתמהו על דבריו, וברש"ש הוסיף לפרש לפי זה את דברי הגמרא בשבת (קיח:) שעל מה שאמר רבי יוסי 'יהא חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו' הוסיף ר"פ 'לדידי חשדן ולא הוה בי' שיש שחשדו בו שכוונתו בדברו בשבח השכר לטובת עצמו וכפירוש המהרש"א. ועיין עוד ירושלמי שבת (פ"ו ה"ח) שחשדו בר"א שדרש הלכה לטובת עצמו. **ד. ראה** רבינו גרשום שביאר 'לגרמיה עבד - לא הורה כהלכה' וכעין זה בריטב"א, ועיין שיטה לבעל הצרורות וערוך (ערך גרס ג), ועיי"ש שהביאו גם פירושו של רש"י. **ה. רש"ש**, כנסת ישראל, דברי דוד, שדי חמד (סס) ובספרו מכתב לחזקיהו כאן. **ו. ובמכתב** לחזקיהו ציין גם לרש"י שבת (לח:) שפירש לגרמיה - יחיד הוא בדבר ואין הלכה כמותו. **ז. במנ"ח** (מצוה רפד כד) ביאר עפי"ז דברי הגמ' (מגילה יז.) שאין אומרין הלל בפורים לפי שאין אומרין שירה על נס שבחוץ לארץ. וביאר טעם הדבר עפ"י סוגייתנו שבני חו"ל אף מדינה שלמה מוגדרים כיחידים, ואין אומרים הלל אלא על נס של רבים, וזה גם הטעם לכך שאין ת"צ בבבל (לעיל יב:) שכל חו"ל דינן כיחידים. וציין לדברי יערות דבש (ח"ב דרוש י ד"ה אבל יוכן) שביאר בזה שבגלות התפילה פחות מקובלת לפי שלעולם הם כיחידים. **ח. הובא** ברא"ש (סי' כ) ובטור (סי' תקסו). **ט. וכתב** שדין זה הוא כ"ש מבקשת הגשמים, וביאר הקרבן נתנאל (פוסק כ) כוונתו שאם אין בכוח יחידים להוסיף בתוך ברכת השנים, כ"ש שאין בכוחן להוסיף ברכה בפני עצמה [של עננו]. **י. ובקרבן** נתנאל (סס) הוסיף שהרי זה ברכה שאינה צריכה. **יא. בביאור** הסברא מדוע שינוי בברכת השנים נקרא שינוי יותר מעננו, ביאר הדרישה (סימן תקסו) שברכת ותן ברכה כוונתה לכל סוגי הברכה, ואם יאמר ותן טל ומטר ואינו מתפלל אלא על ברכת השנים הרי זה צמצום ושינוי של כל הברכה. אך הקשה שא"כ יאמר את שניהם 'ותן ברכה ותן טל ומטר'. ולכן ביאר עפי"ד הגהות מרדכי שכיון שרואים אנו שתיקנו חכמים שני סוגי הזכרות, פעמים להזכיר טל, ופעמים להזכיר מטר וגשמים, לכן הקפידו שלא לשנות מטבע תפלתם. אך גם על ביאור זה כתב שהוא דוחק. ולכן נטה לפרש שהטעם שאין רשאים בני נינוה להזכיר מטר לפי שאף שבמקומם הוא מועיל אך אפשר שלמקום אחר יזיק ודרך מערכות השמים שאם ירד בנינוה ירד אף במקומות סמוכין, ולכך אין להם לבקש על כך, שאי אפשר לבקש שירד גשם רק שם, כי זה תפילה על שינוי בדרכי הטבע. **יב. הריטב"א** הביא שבירושלמי (פ"ו ה"ח) מבואר ש'ש"צ אומרה באותן שש שהוא מוסיף', ולמד מכך הריטב"א שיש כ"ד ברכות בחו"ל שהרי אין דין זה נוהג ושייך בא"י, ששם מניסן ואילך אין תועלת בגשמים ואינן צריכין למטר בתקופת תמוז, וודאי שדין זה שייך רק בחו"ל, וממילא ש"מ ששייך בחו"ל כ"ד ברכות. ובקרן אורה הקשה מירושלמי זה שמוכח מכאן שאפילו בתעניות הראשונות אומרים כבר את שש הברכות, אף שאין אומרים אותם בתעניות הראשונות בארץ ישראל, וא"כ כל שכן שתפילת עננו יכולים לקבוע ברכה לעצמה. והתפלא על הראשונים שהאריכו האם אומרים תפלת תענית בברכה בפני עצמה בזמן הזה בעת צום. הרי מוכח מהירושלמי כאן שלענין תפלת תענית כרבים דמו, ועוד הקשה שהרי הר"ן כתב שמתפללין תפלת נעילה בחוץ לארץ ביום תעניתם, ואמאי לא יקבעו ברכה לעצמה. ורצה לתרץ שהראשונים מדברים רק על עיר אחת הצריכה גשם, ואילו הירושלמי מיירי ממדינה שלימה, וכחילוק הרא"ש בתשובה [ראה להלן]. אך עדיין הקשה שלקמן מבואר כמה פעמים 'אותה העיר מתענה ומתרעת' והרי 'מתריעין' היינו שמתפללין כ"ד ברכות, וא"כ ודאי שהוא תענית ציבור לענין תפלת תענית ולענין קריאת ויחל. עיי"ש עוד. וראה תשו' הרשב"א (ח"ו סי' שעו). **יג. הובא** ברא"ש (סס). **יד. הובא** ברא"ש (סס). **טו. הק"נ** ביאר שכוונתו שמחמת כן אף הראב"ד יודה בארץ אשכנז. **טז. ביאר** הק"נ שכוונתו בזה להשיב על טענת הראב"ד שכתב שאין טעם ומקור לתעניות בה"ב. ועל גוף דברי הרא"ש שמקור וטעם תענית בה"ב נלמד מאיוב והוא בגלל ריבוי השמחה. הקשה המרדכי (סי' תרכט) שא"כ אף לאחר חג השבועות יתענו. ובב"י (סי' תכט) יישב שכיון שהוא יו"ט רק יום אחד, ישנו פחות חשש של ריבוי אכילה. והמרדכי כתב טעם אחר לתענית בה"ב, לפי שאנו נגררים אחר

תענית מחמת תשובה

אהח 18/06/2018

כתב הב"ח (סי' תקסו) בדעת הרא"ש"ז, במתענים מחמת תשובה, שדווקא אם הקהל מקבלים תענית על גזירה או צרה אומר הש"צ עננו ברכה בפני עצמה, אך כשמתענין ללא צורך רק לשם תשובה, אף הרא"ש מודה שאין דינו כתענית ציבור"ח. והב"י כתב שיש מקומות שנוהגין אף בתענית לשם תשובה לקרוא ויחל ולומר את עננו כברכה בפ"ע"ט.

הב"ח הוכיח שיטתו מתענית הנהוגה ערב ר"ה, שאין נוהגים בה כתענית ציבור, ואין בה קריאת ויחל ואמירת עננו בגואל"י. ובמג"א (סס סק"ד) דחה הראיה ששם אין הטעם שאין אומרים עננו משום שזה רק לתשובה, אלא מפני שאין משלימין התענית, ולכך אין נוהגים בה את מנהגי התענית, וכתב שאדרבא מכך שיש נוהגין ביוכ"פ קטן להתענות ולקרוא ויחל, חזינן שאף לשם תשובה נחשב כתענית ציבור. והט"ז הביא שיש מנהג להטיל פשרה וקורין ויחל רק במנחה ולא בשחרית, ואין למחות בידם, והוסיף בזמננו בפרט שיש ריבוי צרות מבפנים ומבחוץ, אם כן אין התענית נחשבת רק על תשובה אלא גם על הצרות"א.

מה נשתנה בקשת גשמים מבקשת פרנסה

הראשונים הקשו מדברי הגמרא בע"ז (ס.) שאחר שהובאו דברי חכמים ששואל אדם צרכיו בשומע תפילה, אמרו שם משמו של רב 'אע"פ שאמרו חכמים שואל צרכיו בשומע תפילה אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברכה וברכה אומר', ואמרו שם עוד 'אם יש לו חולה בתוך ביתו אומר בברכת החולים ואם צריך לפרנסה אומר בברכת השנים', ואם כן מדוע שונה בקשת הגשמים בנינוה שאין לבקש על כך בברכת השנים. וכמה ישובים נאמרו בדבר.

א. רש"י מביא שאף שאמרו בגמרא בע"ז שאם יש לו חולה בתוך ביתו מזכירו בברכת השנים, מכל מקום למסקנא שם אין הדין כן, לפי שהסיקו שם שהלכתא בשומע תפלה. ודבריו תמוהים שאדרבא הסיקו שם 'אעפ"י שאמרו בשומע תפלה אם יש לו חולה אומר בברכת חולים וכו', ואם כן גם כאן יכול להזכיר בברכת השנים"ב.

ב. יש שכתבו שאף שאפשר לבקש בכל ברכה וברכה מעין הברכה זה דווקא בדבר שאין בו נזק לרבים אבל כאן בבקשת גשמים בימות החמה כיון שהוא סימן קללה ויש בו קלקול לרוב העולם, לכך לא התירו לבקש על כך בברכת השנים"ג.

ג. ויש שחילקו שמה שהתירו לבקש על פרנסה בברכת השנים משום שהוא צורך רבים, ובצורך רבים דווקא התירו בכל ברכה וברכה מעין הברכה, ומשא"כ מטר בימות החמה שהוא צורך רק ליחידים, ולכך לא התירו לבקש בברכת השנים"ד.

ד. ועוד חילקו שפרנסה שמבקש עבור עצמו. אך גשמים כיון שמבקש גם עבור הציבור אינו רשאי לבקש כאשר אינו לטובת רוב הציבור"ה.

ה. ויש שכתב שתוספת הזכרת פרנסה בברכת השנים אינה נחשבת כשינוי ממטבע הברכה אלא הוספה מעין הברכה, אך שינוי מ'ותן ברכה' ל'ותן טל ומטר' נחשב כשינוי ממטבע הברכה שתקנו חכמים"ו.

מקומות הצריכים למטר בימות הקיץ

בשו"ת הרא"ש (כלל ד ס"י) חידש שרבי לא פליג אלא בבני עיר אחת, אבל ארץ אשכנז, שהיא רחבת ידים, מודה בה רבי ששואלין כל זמן שהם צריכין, וכיון ששואלין מפני הצורך, אף מזכירין, לפי שהזכרה רצוי שאלה היא. ויישב בזה את הסתירה בדברי הרמב"ם, שבפירוש המשנה כאן כתב 'וכל מה שתראה שאומרים בזמני התעניות, אינו אלא בארץ ישראל ומה שהוא קרוב לאוירה. אבל בשאר ארצות, צריכה (אוצר החכמה) צריכה להיות השאלה בזמן שהם צריכים לגשמים באותה הארץ, ויעשו אותו זמן כאלו הוא שבעה במרחשון. ואם ישהו הגשמים מלירד אחר אותו הזמן, צריך להתנהג בתעניות כפי זה, לפי שיש ארצות אין מתחילין בהם הגשמים אלא מניסן, ויש ארצות שיהיו בהם במרחשון. כי ימות החמה אינם טובים להם הגשמים, אבל הם מאבדין וממיתין. והיאך ישאלו אנשי הארץ הזאת במרחשון הגשמים, הלא זה שקר גמור וכל זה סברא נכונה ונראית לעין'. ואילו בהלכות תפילה (פ"ג הט"ז י"ז) כתב 'משבעה ימים במרחשון שואלין הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר הגשם. במה דברים אמורים, בארץ ישראל, אבל וכו' מקומות שהם צריכין לגשמים בימות החמה, כגון איי הים הרחוקים, שואלין את הגשמים בעת שהם צריכים להם, בשומע תפלה'. ולכאורה סותר הרמב"ם את דבריו כי בפיה"מ כתב 'ויעשו אותו זמן כאלו הוא שבעה במרחשון', משמע ששואלים בברכת השנים. ובחבורו כתב 'בשומע תפלה'. ועפ"י חילוקו הנזכר יישב הרא"ש"ז, שבפיה"מ דיבר הרמב"ם מ'ארצות', ואילו בחבורו דיבר מ'מקומות' שהם צריכין גשמים בימות החמה, כגון איי הים, שאינם נקראים ארץ בפני עצמן, ולכן כיחידים דמו ואומרים רק בשומע תפלה. ולכן פסק הרא"ש שבאשכנז וצרפת שצריכות מטר בין פסח לעצרת, יכולים להזכיר גשמים ולשאול בברכת השנים אף בין פסח לעצרת"ח כבני ארץ ישראל בחורף. אמנם כתב ש'הטו את לב הקהל לבלתי קבל ממני דברי אלהים חיים', ולכך חזר בו מלשאול ולהזכיר בבית הכנסת שהתפלל בו, שלא רצה לעשות אגודות אגודות.

אמנם הראשונים האחרים נחלקו עליו ולא חילקו בדברים"ט, אך מהר"י אבוהב"ל כתב שמי שטעה והזכיר טל ומטר בימות החמה במקום שצריכים גשמים, יכול לסמוך על הרא"ש בדיעבד ולא יחזור תפילתו. והב"י נחלק עליו שכיון שלא נתקבלו דברי הרא"ש וכל העולם לא נהגו כן, הוי ליה סוגיין דעלמא דלא כהרא"ש"א, ואף הטועה ושאל גשם צריך לחזור אפילו בארץ שכולה צריכה גשם בימות החמה, והסיק שראוי לצאת מידי ספק ולחזור ולהתפלל בתורת נדבה.

מנהג בני בבל, ואצלם היה תענית אחר סוכות שהוא זמן רביעה וגשם, וכן אחר פסח היה תענית גשמים לבני נינוה, אבל אחר שבועות לא מצאנו תענית. **יז. עפ"י** דברי הגה' מרדכי (יסן). **יח. הקרבן** נתנאל (פוס ג) הקשה על שיטת הב"ח מדברי הרא"ש, שהרי תענית בה"ב הוא לשם תשובה על מה שחטאו מחמת ריבוי השמחה. ומ"מ החשיב זאת הרא"ש לתענית ציבור לקבוע ברכה לעצמו. **יט. והובאו** ב' הדעות בשו"ע (סי' תקסו ס"ג). **כ. אלא** שתמה מדוע אין הש"צ אומר עננו לכל הפחות בשומע תפילה. **כא. וראה** משנ"ב (סי' תקסו סק"ג) שכתב לגבי יוכ"פ קטן שתלוי במנהג המקומות, וכ"כ בביה"ל (ד"ה ויש) לגבי תענית שובבי"ם, וראה בתשובות והנהגות (מ"ח סי' קנג ומ"ב סי' נג). **כב. גבורות** ארי. רע"א בגהש"ס בע"ז (שם). ובמשנת חיים (סי' נח) כתב ליישב שהנה בע"ז שם אמרו ב' מימרות א. אע"פ שאמרו שואל צרכיו בשומע תפילה, אבל אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין כל ברכה אומר. ב. אעפ"י שאמרו שואל צרכיו בשומע תפלה אם יש לו חולה בתוך ביתו אומר בברכת חולים ואם צריך לפרנסה אומר בברכת השנים, ועמדו הראשונים על השינוי בב' מימרות אלו [וראה או"ז (סי' קד) ותר"י בברכות (כנ: ד"ה אעפ"י)] ובמאירי שם כתב שההיתר להזכיר בכל ברכה הוא רק אם הוא צריך לה. [וכ"פ המשנ"ב (סי' קיט ס"ק ח)] ולכאורה זהו רק לפי המימרא השניה אך לפי המימרא הראשונה שרי להזכיר מעין הברכה אף אם אינו צריך לה במיוחד. וא"כ דברי רש"י כאן הם לפי המימרא השניה לפי שבני נינוה שאלו היכן עיקר הזכרתם שאינם מוגדרים עדיין כצריכים לכך כיון שלא מדובר כאן בעצירת גשמים אלא בתחילת זמן הגשמים. **כג. ר"ן**, מאירי, וכעי"ז בדרישה (סי' תקסו) ובספר המכתם הקשה על זה שא"כ אף בשומע תפלה לא יתירו להם להזכירו כיון שיש בו נזק לאחרים, אך ראה לשון המאירי שהרגיש בכך וכתב 'אעפ"י שאף היחיד שואל בכל ברכה וברכה מעין הברכה, ענין זה הוא חלוק משאר ענינים, שיש בו קלקלה לרוב העולם שהגשמים בימות החמה סימן קללה הם, ולפיכך לא הותר בהם לשנות מטבע ברכה, אלא שיאמרה בברכת שומע תפילה שהיא נעשית האפרכסת לכל דבר שאדם רוצה לשאול עליו' וכוונתו שמחמת שהיא סימן קללה לא הותר לשנות מחמתו מטבע ברכה, ולכך אין להזכירו בברכת השנים, אבל כשמזכירו בשומע תפילה אין זה נחשב כשינוי מטבע ברכה ולכך יכול להזכירו שם. **כד. שיטה** לבעל הצרורות וסיים 'ועוד צ"ע', ואפשר שכוונתו שהרי התירו לבקש גם למי שיש לו חולה בתוך ביתו ברפאנו אף שהוא רק צורך יחיד כגשמים. **כה. ריטב"א. כו. ספר** ההשלמה וספר המכתם [ולשונם בסוף דבריהם צ"ב] וב"י (סי' קיז) עפי"ד הרא"ש. וראה משנת חיים שביאר שפרנסה שכבר נכללת בלשון 'ומלא ידינו מברכותיך' [שהביאו הראשונים] לכך כשמוסיף לבקש על כך הרי זה מעין הברכה משא"כ גשמים שאינם מוזכרים כלל בברכת השנים בקיץ, לכך כשמזכירם הרי זה שינוי מטבע הברכה. **כז. ישובים** נוספים נאמרו בישוב הסתירה מדברי הרמב"ם בהלכות לדבריו בפיהמ"ש, עיין כס"מ (שם) שכתב שאף שכתב בפיה"מ להזכיר כוונתו רק לשומע תפילה. והשפ"א כתב שבדבריו בפירוש המשניות שכל מקום שואל לפי הצורך, כוונתו רק כלפי התחלת הזמן שבא"י מתחילין אחר החג, ובחו"ל אחר ס' לתקופה, ולזה כתב שכל מקום ומקום לפי מנהגו, אך לגבי סיום הזמן לא דיבר כלל ובזה מודה שבניסן שפוסקים מלהזכיר הולכים אחר רוב העולם ואף היחידים אסורים להזכיר. וראה בהערה הבאה יישוב נוסף. **כח. וראה** במור וקציעה (שם) שהקשה על דברי הרא"ש שמסתבר שנינוה לא היתה רק עיר לבדה אלא כל סביבותיה כמותה היו זקוקים למטר. ומ"מ דינן כיחידים. **כט. בשו"ת** שבט הלוי (מ"ח סי' כח) חידש שכל מחלוקת הרא"ש והראשונים היא דוקא כגון נינוה שגם אצלם התחילו ימות הגשמים אחר החג מוקדם או מאוחר, ושוים בזה לא"י או לבבל, וימות הגשמים שלהם ככל המדינות שבסביבה שלה, וזמן הקציר ג"כ בימות החמה שלנו שבין פסח לחג. ורק יוצאים מן הכלל במה שהם צריכים גשם אפילו בתמוז, עי"ש שדייק כן מלשון הגמרא. אך במקום שנהפכו הזמנים לגמרי, וימי הגשמים אחר הפסח, וימי הקציר אחר החג, א"כ הם צמאים לגשמים בחורף שלהם שהוא אצלם אחרי הפסח כמו אנחנו שצריכים לגשמים בימות החורף שלנו, והגשמים להם סימן קללה בקיץ וקציר שלהם שהיא אחרי החג, וא"כ לא יצאו מדרך העולם שגם אצלם הגשמים סימן קללה בקציר, ובזה לא דברו הפוסקים, ואינו אסור אז לשאול. ועיי"ש שיישב בזה את סתירת דברי הרמב"ם. וע"ע מש"כ בשבט הלוי (מ"ג סי' נג), ומנחת יצחק (מ"ו סי' קעג), עיי"ש שהביא את פסקו של האדמו"ר מהר"י ט"ב מסאטמר לומר רק בשומע תפילה. **ל. הובא** בבית יוסף (סימן קיח). **לא. וביאור** הדבר שקיי"ל דלא כהרא"ש וכל העולם שואל לפי א"י, כתב בקרן אורה שעיקר ברכת המטר הוא לא"י כמש"כ הנותן מטר ע"פ ארץ [ראה לעיל י.] ולכך כל הארצות נחשבים כיחידים.

כיצד 'מזכירים' גשמים בנינוה

דנו האחרונים כיצד ינהגו בנינוה ושאר מקומות הצריכים מטר בימות הקיץ לגבי ההזכרה בברכת מחיה המתים, האם יאמרו משיב הרוח או מוריד הטל. ובשו"ע (סימן קיד ס"ד) כתב שאם הזכיר גשם במקום טל אפילו במקומות שצריכים מטר בימות החמה, חוזר על תפלתו[ב]. וביאר המג"א[ג] (סס סק"ו) שאף ששואלין בשומע תפלה, אך לגבי הזכרת שבח אין מזכירין רק מה שהוא צורך כל העולם.

כיצד ההנהגה למעשה בשאלת מטר בימות הקיץ

אף שהסיקו בגמ' שבני מקום הזקוקים לגשמים בימות החמה רשאים להתפלל ולהזכיר זאת בשומע תפלה. כתב הב"ח (סי' קיז) שיש קבלה בידו שאין לשאול גשמים שלא בזמן שתקנו חכמים ואפילו לא בשומע תפלה. ורק מרצין לפניו בתעניות וסליחות ובי"ג מדות וכדומה. אך אין שואלים במפורש 'ותן טל ומטר', והביא רמז לדבר מהגמרא לקמן (כד:) ברבא שביקש על גשמים בתקופת תמוז ורצו להזיקו מהשמים לפי שהטריח קמי שמיא. והביא ששני גדולים שביקשו גשם בימות החמה לא השלימו שנתם ותלו הדבר בכך. והט"ז (סס סק"ג) כתב שהציבור מזכיר בשומע תפילה בתפילת לחש, אבל הש"צ בתפילתו בקול רם לא יזכיר אפילו בשומע תפלה[ד]. וכתב שאם יש עיקר בקבלת הב"ח היינו רק כלפי תפילת הש"צ, אך לא מטעמו של הב"ח מצד שהטריח קמי שמיא, לפי שאין זה טירחא שהרי יש כאן צורך בגשמים. אלא מטעם שאם יזכירו הש"ץ ייחשב כתפלת הציבור. והיתר הגמרא הוא רק בתפילת היחיד. וזה שהדגיש רבי 'כיחידים ובשומע תפלה' שאף לשומע תפלה רק ליחידים ולא לש"צ[ה].

כיצד הקשו מר"י על רבי כשכלל לא דיברו בנושא אחד

מיתיבי אר"י אימתי[ו] **וכו' רבי תנא ופליג.** הגבורות ארי הקשה, מה הקשו מדברי רבי יהודה על רבי והלא דברי רבי נאמרו רק כלפי בקשת גשמים, ואילו דברי ר"י בברייתא נאמרו על סדר תעניות כמו שפירש רש"י 'אימתי - סדר תעניות'[ז]. ובישוב הדבר נאמרו כמה דרכים.

א. הגבורות ארי נקט מכוח קושיה זו שדברי ר"י בברייתא מוסבים הם על הזכרת גשמים [ושלא כדברי רש"י] ולכך הקשו מכך על רבי[ח], וכך אמנם פירש רבינו חננאל.

ב. הקרן אורה ישב שאמנם ר"י מדבר מסדר תעניות, אך כיון שנקט שיש דין תענית, א"כ אף אומרים עננו בין גואל לרופא. וכשם שקובע ברכת תענית בפני עצמו, כמו כן נראה שמסברא זו רשאי גם להוסיף שאלת גשמים בברכת השנים[ט].

ג. באופן נוסף יישב ששאלת בני נינוה לרבי הייתה אף כלפי הזכרת עננו בתענית[י], והשיב להם שדינם כיחידים גם לגבי הזכרת גשמים וגם לגבי עננו בתענית. ולכן הקשו מר"י שנקט לגבי עננו שדינן כציבור.

ד. השפת אמת כתב שמוכח מהסוגיא שהזכרת גשמים וסדר תעניות קשורין זה בזה ולכן הקשו מדין אחד על השני[יא]. והביא שבירושלמי אמנם חילקו בין הדברים, ואמרו שאף אם מתענין כרבים מ"מ אין מזכירים אלא כיחידים. אך הבבלי חולק והשווה הדינים. ולכן הוכרח לומר שיש מחלוקת רבי ור"י[יב].

כיצד ההלכה במחלוקת רבי ור"י

רבי תנא ופליג. מבואר בגמ' שדברי ר"י אינם בשיטה אחת עם רבי. ותמהו האחרונים על הרמב"ם שזיכה שטרא לבי תרי. שבהלכות תפילה (פ"ג ה"ז) פסק בדברי רבי. ובהלכות תעניות (פ"ג ה"י) פסק כדברי ר"י. וכמה דרכים נאמרו בביאור דבריו.

א. יש שכתב[יג] שרבי לא חלק אלא לגבי שאלה משום שלא נשנים ממטבע הברכה אך לגבי סדר התענית מודה[יד].

ב. השפת אמת כתב לפי מש"כ בשו"ת הרא"ש (כלל י סק"ד) ליישב סתירת הרמב"ם לגבי שאלה, שבהלכות תפילה פסק כרבי ששואלים רק בשומע תפלה. ובפיה"מ כתב ששאלה בכל מקום לפי הזמן הצריך. וכתב הרא"ש לתרץ שיש חילוק בין עיר הצריכה מטר למדינה שלימה. ולפי"ז כתב השפת אמת שי"ל שדבריו בהלכות תפילה מדברים בעיר הצריכה גשם ובזה דינה כיחידים. אך דבריו בהלכות תעניות מדברים במדינה וארץ שלימה הצריכה גשם ובזה דינם כרבים[טו].

על איזה יום מדובר דין איצטבא

בשני מטין וכו' ובחמישי פותחין, היו לו שני פתחים וכו' היה לו איצטבא פותח כדרכו. נחלקו הראשונים אימתי מתירה הברייתא אם היה לו איצטבא לפתוח כדרכו, דעת רש"י ורבינו גרשום שהיתר אצטבא הוא אפילו על יום שני שעל ידי האיצטבא מותר לפתוח כרגיל ואינו צריך להטות, וטעם ההיתר לפי שאינו נראה כ"כ פתוח[טז]. **אך** דעת הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) והשו"ע (סי' תקעה ס"ד) שהיתר זה אינו מועיל רק ביום חמישי, שכאשר יש איצטבה מותר לפתוח בחמישי אף ב' דלתות[יז]. אך אין האיצטבה מתירה לפתוח בשני במקום הטיה[יח]. **ועיין** גבורות ארי שנקט בשיטת רש"י, שכשם שההיתר של איצטבא הוא ביום שני, כמו כן ההיתר של ב' פתחים הוא גם על יום שני[יט], שמסתבר ששני הדינים מדברים בענין אחד, אלא שתמה בטעם הדבר, שהרי הטעם שבשני מטין ולא פותחין ביאר רש"י שלא יראו בנ"א ויצטערו, וא"כ מדוע בב' פתחים שרי לפתוח אחד לגמרי והרי גם אז שייך צער. וברש"י על הרי"ף (ה. ד"ה פומקא) ביאר שהיו לו שני דלתות אין הכוונה משני הצדדים, אלא הכוונה שבאותו צד היתה הדלת מורכבת משתי חתיכות, ופותח אחד הכוונה שפותח רק אחד משני החתיכות הללו, שכיוון שאינו פותח את שניהם הרי זה נחשב כהטיה.

לב. **ראה** ביאור הלכה (סס ד"ה ופליג) אם דין זה הוא אף במדינות וארצות הצריכות גשם או רק בעיירות, וכשם שלגבי שאלה בברכת השנים ישנה חלוקה זו, ראה רמ"א (סי' קי"ז ס"ג) עיי"ש באריכות. לג. **לפי** מה שביאר דבריו במחצית השקל שם. לד. **עי"ש** שדייק כן מרש"י (ד"ה וכשומע) 'לאו זמן שאילת ציבור הוא בשומע תפלה הוא דמדכר ליה'. לה. **ובחכמת** שלמה העיר שאם דיוקו נכון, א"כ ניתן לדייק מהמשך הגמ' להיפך שהרי הסיקו 'והלכתא בשומע תפלה' ולא הזכירו שרק יחידים. ומשמע שהטילו פשרה בין שיטת רבי שכיחיד ובשומע תפלה, לדעת התנא שבברכת השנים, ופסקו בשומע תפלה אך לא כרבי שרק יחידים, אלא אף הש"צ יכול להזכיר בשומע תפילה. ולהלכה פסק המשנ"ב (סי' קיז סק"ט) שאף שמזכיר הש"ץ בש"ת אינו מזכיר בנוסח 'ותן טל ומטר' אלא בנוסח יה"ר אחר. עי"ש. לו. **הקשה** הגבורות ארי מה הקשו מברייתא זו הלוא ר' יהודה קאמר לה, ולכאורה רבנן חלוקים עליו. שאף שנחלקו אמוראים בסנהדרין (כה.) ב'אימתי' דר' יהודה אם בא לפרש או לחלוק, אך ב'אימתי' שבברייתא מצינו שבא לחלוק ולא לפרש, וכמבואר בתוס' עירובין (פח:) וא"כ מה הקשו כאן. וכעי"ז הקשה במכתב לחזקיהו. ורצה לתרץ עפי"ד התוס' בחולין (פח. ד"ה רבנן) שדעת רמי בר חמא ש'אימתי' דר"י לחלוק הוא רק היכן שמוכח לומר כן, וכאן אינו מוכח שהוא לחלוק, ולכך אנו אומרים שהוא בא לפרש. אך דחה זאת שהרי דעת ר"י (גיטין ז:) שאף כשאינו מוכח לחלוק הוא בא כמש"כ התוס' (סס.) וראה תוס' גיטין (סס.). וכתב שע"כ צ"ל שמוכח מכאן שההלכה כמ"ד ש'אימתי' לפרש בא, וכתב שכ"כ בטורי אבן (מגילה ג.) שסתמא דהש"ס (סס ד:) כמ"ד ש'אימתי' לפרש. אך הקשה עוד למש"כ כמה ראשונים ואחרונים (רמב"ם פי' סס סס) שרק 'אימתי' במשנה בא לפרש ולא בברייתא, וא"כ כאן שהוא ברייתא שמא ר"י חולק על ת"ק ומה הקשו ממנו. והניח בצ"ע. לז. **וציין** השפ"א שכך סובר גם הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) שהביא הלכה זו כלפי סדר התעניות. לח. **במה** שמבואר כאן שדעת ר"י שבזמן הזה אין זמן מסוים לשאלת הגשמים והכל תלוי בצורך לפי השנים והמקום. הקשה בעזרת ישראל מלעיל (ד:) שפסק ר' יוחנן הלכה כר"י שמזכיר ביו"ט אחרון ואף שואל אז, והעמידו הדברים בזמן שאין ביהמ"ק קיים. והלוא בזמן שאין ביהמ"ק קיים דעת ר' יהודה כאן שאין זמן השאלה קבוע בחורף. לט. **והוסיף** שע"כ דברי ר"י הם כלפי תפילת עננו שאל"כ מה קמ"ל במה שיכולין להתענות כל מקום לפי זמנו, וכי מאיזה טעם אין להניח להם להתענות. מ. **עי"ש** שדייק כן מתוס' (ד"ה שלח לה"ו). מא. **ראה** מרומי שדה (לעיל י. ד"ה ונפלמה) שאף הוא נקט כן, שממה שדימו דברי רבי על שאלת הגשמים, לדברי ר"י לגבי תענית, מוכח ששוים הם. והוכיח מזה שחומר ת"צ שייך לשאלה בברכת השנים. וכשאינו בברכת השנים אין בו חומר תענית ציבור אלא כשאר צרות, ראה שם שזהו המקור לדין שאין ת"צ בבבל, שאינו רק בבל אלא כל חו"ל, ואף בצרת גשמים הוי כשאר צרות שאין חומר ת"צ. מב. **ראה** להלן לגבי ההלכה. מג. **הלח"מ** (הלכות תעניות סס) והגר"א (סימן תקעה). וראה כעי"ז בצ"פ (סס) ובאור שמח (סס הי"ח). מד. **ובגמ'** שהקשו סתירה צריך לפרש שהברייתא מירי משני הדברים ורבי פליג רק באחד. והשפ"א כתב לפי הבנת הגבורות ארי שהובאו דבריו לעיל, שאף הברייתא מירי רק משאלת גשמים ורק בזה נחלקו, ומסדר תעניות כלל לא מירי, ואף רבי מודה בזה, וכדברי הירושלמי שמחלק בין תעניות ושאלה. וראה קרן אורה. מה. **אלא** שהקשה ע"ז מדוע הגמ' לא תירצה כן, והעמידה הדברים במחלוקת. ויישב בדוחק שלשון פוסקים לחוד ולשון הברייתא לחוד. וכשהברייתא הזכירה מקומות משמע אף עיר. וכשהרמב"ם הזכיר עיירות כוונתו למדינה. מו. **ור"ג** כתב שהוא היכר. מז. **הגבורות** ארי העיר מסוגיא דומה במו"ק (יג:) גבי פתיחת חנויות בחוה"מ שהתירו מפני כבוד החג לפתוח רגיל, ואלו כאן יוצא שבלא האיצטבא אין לפתוח את שני הדלתות, ומדוע לכבוד שבת אין היתר פתיחה רגיל כאשר יש ב' פתחים כמו בסוגיא שם. מח. **כ"כ** הקרן אורה בשיטתם. מט. **ועיין** לח"מ (פ"ג ה"ו) שנקט בדעת הרמב"ם שהוא דוקא בחמישי. וראה יפה עינים שבירושלמי הסתפקו בחמישי שפותחים איך יהיה הדין ביש לו ב' פתחים האם מותר לפתוח את שניהם, ותמה שלא היה לפניהם הברייתא דהכא. ובתהלה ליונה יישב זאת עפ"י שיטת רש"י שהברייתא מירי מיום שני ואילו הירושלמי מסתפק לגבי יום חמישי. ועיין בקרן אורה כתב שבירושלמי משמע שהיתר ב' פתחים הוא אף על

באיזה חנויות מדובר

בשני מטין. רש"י מבאר טעם הדבר שאינם פותחין כדי שלא יראו האנשים ויצטערו. ודייק הגבורות ארי שלפירושו משמע שדוקא חנויות של מאכל ומשקה מטין כדי שלא יצטערו, אבל חנויות של דברים אחרים אין בזה איסור ויכולים לפותחם לגמרי אפילו בשני, ותמה שיש לומר סברא להיפך שפתיחת שאר החנויות אסורין לגמרי, בין בשני בין בחמישי כל היום, ולא הקילו בשני להטות ובחמישי לפתוח אלא בחנויות של מאכל ומשקה[נ] בחמישי מפני כבוד שבת ובשני מפני התענית[נא].

איזה בנין אסור

תנא בנין של שמחה. בירושלמי כאן הוסיפו הדא דתימא בבנין של שמחה אבל אם היה כותלו גוהה [נוטה לפול] סותרו ובונהו. וכתב הר"ן (ה. ד"ה שלמה) שמתוך דברי הירושלמי משמע שכל בנין להרווחה חשוב שמחה ואסור לבנותו, ולכן הוצרך הירושלמי בזה להתיר אם היה נוטה ליפול, שהרי בבונה בית חתנות לבנו אין שייך כל כך דין זה, שהרי בפשטות מדובר שעכשו הוא בונה אותו. אך הרא"ש כתב שדברי הירושלמי מדברים בבנה בית חתנות לבנו, ולכן רק בנוטה ליפול מותר. ולפי"ז משמע שאין שום איסור בבנין להרווחה שאינו נחשב שמחה[נב].

ויש שכתבו[נג] שכשם שנחלקו בבנין להרווחה אם נאסר, כך נחלקו גם במו"מ שנאסר, שלר"ן שאוסר אף בנין של הרווחה כמו כן יאסר אף משא ומתן להרווחה, אף שאינו של שמחה, אך לרא"ש שאינו אוסר אלא בנין של שמחה אבל של הרווחה מותר, כמו כן גם בסחורה יהיה הדין כן שלא אסרו אלא משא ומתן של שמחה אבל של הרווחה מותר[נד].

תנאים והגבלות באיסור אדם חשוב ליפול על פניו

אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו[נה] אא"כ נענה כיהושע. כתב הריטב"א שדין זה אינו אלא במתחנן על הצבור[נו], ובפני הצבור[נז], ודומיא דיהושע. והטעם משום דלא תפיג דעתיהו דצבורא. ואם מוטה הוא ומצלי אצלויי [מוטה על צידו], מותר[נח]. וסיים שכן נוהגין היום[נט]. אמנם בהיתר זה של הטיה[ס] נחלקו הראשונים, הרי"ף (תענית ה:) התיר, אך הרא"ש[סא] (מגילה פ"ג סי' ד) נחלק שלא אמרו שמועיל מצלי אצלויי אלא על דין השתחויה על רצפת אבנים, אך לא כלפי נפילת אפיים באדם חשוב[סב].

הטעם שאין רשאי ליפול

בטעם האיסור לאדם חשוב ליפול על פניו נאמרו כמה טעמים.

א. ברש"י מבואר ששמא לא יענה ויחרפוהו והדבר יפגום בכבודו, אך המהרש"א הוסיף[סג] עפ"י הירושלמי[סד] ששמא לא ייענה ויאמרו שאין תוכו כברו, ונמצא ש"ש מתחלל. ובשדה יצחק כתב שיש לפרש כן אף בכוונת רש"י וזה כוונתו 'שמא יחרפוהו'.

ב. עוד ביאר המהרש"א עפ"י המבואר לעיל (י:) לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה משום יוהרא. וכן נראה בכמה ראשונים שכתבו[סה] שהאיסור משום שנראה כיוהרא כאומר אני מתפלל עבורכם.

ג. בבן יהוידע ביאר שיחרפו ויזלזלו אף בכל הענין של נפילת אפיים, ועוד שגורם בזה להביא נזק על עצמו מהמקטרגים, עי"ש.

באיזה אירוסין אסור

וממעטין באירוסין ובנישואין. תוס' במגילה (ה: ד"ה ממעטין) כתבו שאסרו חכמים לארס לגמרי, ואף בלא סעודה[סו], וימים אלו חמורים יותר מתשעה באב שמותר לארס בו (יבמות מג.). וכן נראה ברמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) שלא התיר לארס אלא למי שאין לו בנים[סז]. והעיר בקרן אורה שלגבי שבוע שחל תשעה באב בתוכה אמרו ביבמות (מג.) בלשון זהה 'ממעטין במשא ומתן ובבנין ונטיעה ואירוסין ונשואין' ומבואר שם שהאיסור רק בסעודת אירוסין, אבל לארס מותר משום שאין בזה שמחה, א"כ שמא הכי נמי רק סעודת אירוסין אסורה אבל לארס מותר. ויישב ששם הסיק רב אשי לחלק לגבי אירוסין עצמם בין אבילות חדשה לאבילות ישנה שדווקא שבוע שחל בו תשעה באב מותרת משום שהיא אבילות ישנה. וכיון שכאן הוא כאבילות חדשה שהרי עכשו גזרו אותה, לכך אסור לארס כלל[סח].

טו.

צדיקים וישרים מי מהם עדיף

צדיקים לאורה וישרים לשמחה. נחלקו הראשונים בביאור מימרא זו. דעת רש"י שישרים עדיפים מצדיקים וצריך לומר לשיטתו ששמחה עדיפה מאורה[א]. ורבינו גרשום כתב שישרים עדיפים, וגרס 'הכל לאורה ואין הכל לשמחה', לפי שהישרים זוכים אף לשמחה, וכ"ש שזוכים אף לאורה[ב].

השני. **נ. ראה** משנ"ב (סי' תקעה סק"ג) שבחנויות משקה אין היתר דכבוד שבת ביום ה' לפי שאין טירחא בהכנתם. **נא. ראה** משנ"ב (סימן תקעה סק"ל) וב"י (שם) והובא דבריו ברמ"א (שם). **נב. כן** נקט הקרן אורה בשיטת הרא"ש. ומדברי רש"י (ד"ה תנא) 'לא בנין הצריך לו' דייק השפת אמת שדעתו כדעת הר"ן שלאו דווקא בנין שמחה אסור אלא כל מה שאינו נצרך לו ובנייתו להרווחה הרי הוא בכלל שמחה ואסור. **נג. קרבן** נתנאל (חולין כ"). **נד. ראה** תוס' (יבמות מג.) שאסרו אף מו"מ שאינו של שמחה, וכ"פ הישי"ש יבמות (פ"ד סי' לה). ומאידך תוס' במגילה (כ: ד"ה החזירו אוצר החכמה) ובאיתם כשם שמותר בנין רשות ואין לך מו"מ גדול מזה. וכ"פ המג"א (סי' תקעה סק"ד) וא"כ י"ל שלשיטה שנאסר אף בנין להרווחה ה"נ נאסר מו"מ אף שאינו של שמחה, וראה שפ"א שכתב שאף הר"ן לא אסר רק בנין שהוא לתוספת הרווחה, אבל אם צריך הוא לו לצורכו מותר. וה"נ במו"מ אינו אסור מה שנצרך לחיותו, ורצה עפי"ז לומר שכלל אין מחלוקת בין התוס' במגילה לתוס' ביבמות אלא כו"ע מודו שריבוי מו"מ אסור וכדי פרנסתו שרי. **נה. בענין** נפילת אפים ראה ברבינו בחיי (במדבר טז כב) שיש בזה ג' ענינים, א. מורא שכינה שמכסה פניו מדרך ענוה ובושה. ב. ענין צער והכנעה. שכשהצדיק מצטער הקב"ה חושש על צערו. ג. אסירת חושיו כאילו אומר אין בידי להפיק רצוני ופי סתום וידי אסורות. וראה עוד בערוך לנר סוכה (נג. ד"ה הא) שכתב בענין קידה שהוא לעורר ההשגחה, שכשמשתחווה, פניו לקרקע, והכוונה לעורר שיפנה הקב"ה פניו לארץ להשגיח בהשגחה פרטית. **נו. מש"כ** שרק כשמתפלל בשביל הציבור, כ"פ בשו"ע (סי' קלא ס"ח) ומשנ"ב שם. אמנם ראה פר"ח שם שנחלק ופסק שאף אם אינו מתפלל בשביל הציבור כיון שמתפלל בפני הציבור אסור, והוכיח כן מהמבואר במגילה (כב:) גבי רב שלא נפל, אף שלא משמע שהתפלל עבור הציבור. וראה פמ"ג (משבצות זהב סי' קלא ס"ק יג). **נז. לגבי** ההגבלה שרק בציבור, כן כתב גם הריבב"ן, והוכיח כן מר"ע (ברכות לא.) שכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מרוב כריעות והשתחוויות, ומוכח דשלא בפני הציבור מותר. ועפ"ז תירץ בשערים מצוינים בהלכה מה שהקשה השיטה מקובצת (ב"מ נט:) כיצד ר"א נפל על פניו, אך להנ"ל מיושב שלא היה זה בציבור. [וראה במראית העין לחיד"א שהשיג על העיון יעקב שדן לגבי לבישת שק בצנעא אי שרי, או שיש בזה משום כל שאסור משום מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור, ורצה לתלות הדבר במחלוקת הרמב"ם והראב"ד (תפילה פ"ה הי"ד), והשיגו שלא שייך כאן שלכתחילה אסרו רק בציבור]. **נח. וכ"כ** הריטב"א מגילה (כב:). **נט. ראה** משנ"ב הובא בביאורי הפשט. **ס. נחלקו** הראשונים האם מטין על צד ימין או שמאל (רמה ריקנטי פרי קדש, וכנו"ע סימן קלא סעיף ח). **ובטעם** הדעה שעל צד שמאל נאמרו בראשונים כמה טעמים. בריקאנטי (שם) כתב מטעם כי עליך הורגנו כל היום, פירוש שנראה כמכניע מידת הדין שהיא בשמאל. ובשבלי הלקט (חוט ל) כתב כמה טעמים. א. כשם שהסבת שמאל שמה הסבה שהיא הסבת בני חורין ומלכים, לכן דווקא בצד שנראה כמלך ובן חורין באותו צד מכניע עצמו לפני הבורא. [וכן כתב ברבינו בחיי (במדבר טז כב) משם רבינו האי גאון]. ב. ע"ש 'שמאלו תחת לראשי'. ג. שאדם המתפלל שכינה מימינו כנאמר 'ה' צילך על יד ימינך' ו'כי מימיני בל אמוט' וכשנוטה לשמאל פניו כלפי שכינה. וכ"כ משנ"ב (סי' קלא סק"ד). ד. שכשהוא מוטה על שמאל הוא מכניע צד הלב ומשפיל רום גאותו. בספר האשכול (הל' תפלה דף יט) ובכלבו (סי' יח) כתבו שכך מרביצין את התמיד קודם שחיטה, על שמאלו, וכן כל מי ששוחט מרביץ הבהמה על שמאלה. **סא. ראה** ב"י (סי' קלא). **סב. וראה** מחצית השקל (סי' קלא ס"ק יט) שלהלכה מודה הרא"ש שמהני. **סג. ראה** בן יהוידע שלולי תוספת זו קשה שאם הוא אינו מקפיד על כבודו מדוע אינו רשאי. **סד. הובא** בר"ש כאן. **סה. שיטה** לבעל הצרורות, ופסקי הרי"ד, ותלמיד הרמב"ן, והמאירי. **סו. ראה** בקרבן נתנאל (חוט ק) שתמה על שיטתם שימים אלו חמורים מת"ב שמארסין בו, ותמה שא"כ מדוע הוצרכה המשנה לכתוב אף איסור נישואין, והלוא זה ק"ו מת"ב שאירוסין מותרים ואפ"ה נשואין אסור. והשפת אמת כתב ליישב שיש גם סברא הפוכה להתיר נשואין יותר מאירוסין, כיון שכבר קבעו תאריך זה לנשואין, ולא ידעו אז שלא ירדו גשמים ויהיה זמן איסור, ולכן הרי זה כדיעבד, משא"כ אירוסין לכתחילה היא ולכך כאן אירוסין חמור יותר, משא"כ לגבי ת"ב ששם ידעו מת"ב מראש ואפ"ה קבעו אותו ליום הנשואין ולכך נישואין אסורים. ועוד שבת"ב אינו אלא איחור יום אחד, אבל כאן פעמים יכול האיסור להמשך כמה חדשים, ומצות פו"ר עיקרה בנשואין, ולכן הוצרכה המשנה לכתוב שאף נשואין אסורין. **סז. ובלח"מ** (שם) העיר מזה על דברי המ"מ (פ"ג ה"ג) שכתב לגבי מחלוקת הראשונים אם יש דין תוספת מבעוד יום בתעניות אלו, שאין ימים אלו חמורים מת"ב, והעיר בלח"מ שמכאן מוכח שהוא חמור יותר, והקרן אורה תמה על זה שכלל לא מיירי כאן מימי התעניות אחרונות, ובהם שמא מותר הכל. שלא אמרו למעט אלא כשעברו כל התעניות ולא נענו. **סח. אך** מ"מ תמה מדוע הוא חמור מת"ב עצמו שהתירו שמא יקדמנו אחר. **א. ובבן** יהוידע כתב דלרש"י צדיקים זוכים רק לאורה וישרים זוכים רק לשמחה. **ב. עיין** בריא"ף שבעין יעקב שהקשה איך אמרו לא הכל לאורה, והרי בכלל מאתיים מנה, וכיון ששמחה עדיפה מאורה, א"כ ודאי זוכים הישרים לא רק לשמחה אלא אף לאורה. ולגירסת רבינו גרשום לא קשה כלל.

אמנם דעת הרשב"א[ג] שצדיקים עדיפים מישרים[ד]. ולשיטתו אורה עדיפה משמחה[ה]. וצדיקים זוכים בין לאורה ובין לשמחה ואילו הישרים אינם זוכים אלא לשמחה בלבד[ו].

האחרונים כתבו ראיות רבות לנושא זה, בעין אליהו הביא שבילקוט תהלים (פר' יח) אמרו שבעה כתות וכו' והכת המעולה שמקבלים פני שכינה הם הישרים ומשמע כרש"י שישרים עדיפים מצדיקים[ז]. וביאר זאת[ח] שהצדיק שדרגתו פחותה, יש לו רק את האור משום שהוא בבחינת זריעה שמאמין שבסוף יהיה טוב, אף אם עכשיו עדיין הדברים נוטים לרע, אך לישרי לב שדרגתם גבוהה יותר כבר כעת הוא טוב, ולכן שמחים הם כבר מעכשיו[ט].

המהרש"א כתב שמנוסח תפלת 'נשמת' שאומרים 'בפי ישרים תתרומם ובשפתי צדיקים תתברך' ומשמע מנוסח התפילה שמונה דרגתן מלמטה למעלה, וא"כ משמע כרשב"א שצדיקים עדיפים'. מאידך הקרן אורה דייק כרש"י מתפלת ר"ה 'ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו'[יא] וכו' ומשמע כרש"י שישרים עדיפי'[יב].

מצאנו אף בצדיקים לשון שמחה

צדיקים לאורה. הקשה הקרן אורה הלוא בסיום הפסוק כתוב 'שמחו צדיקים בה'' והזכיר לשון שמחה בצדיק'[ג]. ויישב לדעת רש"י שישרים עדיפים מצדיקים, ולפי"ז יש לפרש הפסוקים כך 'אור זרוע לצדיק' כי הצדיק ע"י זריעת מעשיו הטובים מצמיח לו אורה, והישרים הגדולים מצדיקים יצמיחו להם מפרי מעשיהם שמחה, אמנם סיים הפסוק שאפילו שאין לצדיקים שמחה מצד פעולת עצמן, אך עם כל זה 'שמחו בהשם' שמקבלים הם שמחה מחסדו וטובו אף שלא מגיע להם על מעשיהם, וכשם שנאמר במקום אחר (תהילים לב יח) 'שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב כי צדיקים ישמחו בו וישרים ירונו' והיינו שהשמחה יקבלו מהקב"ה אף שלא ע"י מעשיהם.

ביאור אורה ושמחה

המהרש"א כתב לפי הרשב"א שצדיקים עדיפים מישרים, ואורה עדיפה משמחה. דאין צריך לומר שצדיקים זוכים לשניהם אלא שאורה ושמחה שני סוגים הם, לפי שהאורה ענינה תענוג רוחני[יד] כענין צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה[טו]. ונקט לשון אור זרוע שהוא מתגדל תמיד כזריעה[טז]. אך השמחה ענינה תענוג גשמי[יז]. ויש שכתב[יח] שהצדיק הוא מי שמתאוה לעבירות ורק לעולם נלחם ביצרו ומתגבר עליו ולכן אף שזוכה לשכר ואור גדול, מ"מ אין לו במעשיו שמחה כיון שלעולם הוא בצער המלחמה, לא כן הישר שהוא האדם אשר שכלו מסכים לפעולותיו ואין בקרבו תאוות, אף שיש שמחה ושלימות בפעולותיו[יט] אינו זוכה לשכר האור כיון שצערו מעט מהצדיק, ולפום צערא אגרא.

18/06/2018 אחה

פרק שני - סדר תעניות כיצד

האם נוהג סדר זה אף בתעניות על שאר צרות או רק על עצירת גשמים

סדר תעניות כיצד. כל הסדר האמור במשנתנו הוא לגבי שבע אחרונות שבתעניות הגשמים[א]. ונחלקו הראשונים האם אף בתעניות על שאר צרות נוהג סדר זה. ושורש מחלוקתם נובע מדברי רבי יהודה בהמשך האומר 'לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות' וכו', ובגמ' (טז:) נתבאר טעמו של רבי יהודה לפי שאין אומרין זכרונות ושופרות אלא בר"ה ויובלות ובשעת מלחמה, אבל לא בתעניות גשמים. ומשמע שלא נחלקו אלא אם מזכירים בתעניות גשמים, אבל כולם מודים שמזכירין בשעת

ביאורי אגדות. הובא בעין יעקב ובמהרש"א. **ד. ראה** בשם עולם לח"ח (מ"ם שער ד) שביאר עפ"י דברי הרשב"א את הפסוק (דה"י ט"ז פז מ) 'הוֹד וְהָדָר לְפָנָיו עֹז וְחֶדְוָה בִּמְקֹמוֹ', שאותם הזוכים לעמוד בגן עדן של מעלה ששם זה 'לפניו', הם זוכים ל'הוד והדר', לפי ששם הוא מקור האור העליון שהוא הוד והדר, אבל אלו הזוכים רק לעמוד ב'מקומו' שזהו גן עדן של מטה, שהוא רק בחינת מקום קדשו של הקב"ה שהרי אינו לפניו ממש, שם יש לו רק 'עוז וחדוה' ולא בחינת הוד, וכדברי הרשב"א שישרי לב שלא הגיעו עדיין למעלת צדיק זוכין רק לשמחה שהיא חדוה, ואינם זוכים לאור שהיא מדרגה גבוהה יותר. וראה ב'אורח ישרים' ביאר ע"ד הרשב"א שצדיק הכוונה לת"ח והוא זוכה לאורה זו תורה. והישר אשר יש בו רק מידות ישרות ואינו ת"ח, יזכה רק לשמחה אך לא לאורה של תורה, וכ"כ בבן יהוידע שלדעת הרשב"א הצדיקים הם בעלי תורה, וישרי הלב הם בעלי מצוות, עי"ש ובמראית העין לחיד"א שביארו שכרם בדרך רמז וסוד. **ה. בגליוני** הש"ס (להגר"י ענגל) כתב שמחלוקת רש"י והרשב"א תלויה במחלוקת התנאים (תוספתא שקלים פרק ג ה"ג) שאמרו שם 'ועשית הישר והטוב', הטוב בעיני שמים והישר בעיני הבריות דברי ר"ע. ר' ישמעאל אומר אף הישר בעיני שמים, ואומר ומצא חן ושכל טוב וכו'. ומשמע מלשונו של ר"י שסובר שישר משמעותו גם בעיני הבריות וגם בעיני שמים. והנה תואר צדיק הוא רק בדברים שבינו לבין המקום כמו שמשמע בקידושין (מ.) שגם טוב לשמים ורע לבריות נקרא צדיק ורק אינו צדיק טוב. וא"כ לר"ע שישר משמעותו רק בעיני אדם כלומר שהוא ישר בעיניי בנ"א לחברו. ולפי שיטתו י"ל שצדיק עדיף שהוא בעיני בין אדם למקום. אך לר"י שישר מורה על ב' השלמיות בין בין אדם למקום ובין בין אדם לחברו א"כ עדיף הישר מהצדיק. וראה עוד בתיבת גומא (לפמ"ג דף עו:) שביאר שצדיק זהו מי שעושה עיקר הדין וישר זהו לפנים משורת הדין, וככתוב (דברים ו יח) 'וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב', ובדברי שאול ובן יהוידע הביאו את דברי רבינו יונה שהישר עובד מאהבה והצדיק מיראה. [וביארו שלכן זוכים לשמחה כיון שעובדים מאהבה, אך הצדיק שעובד מיראה זוכה רק לאורה] וראה עוד בקרבן אשה (דף קי). **ו. עיין** בהערה ב, וגם על דברי הרשב"א קשה כעין זה שהרי אמרו 'ולא הכל לשמחה', ולשיטתו הלא אף הישרים הפחותים זוכים לשמחה, וכ"ש הצדיקים החשובים יותר. **ז. וכעי"ז** ציין ביפה תלמוד לדברי המדרש בשוח"ט (תהלים יח) שבע כיתות שעומדין ליום הדין ואיזו הכת המעולה וכו' זו כת ישרים שנאמר ישבו ישרים את פניך, והוסיף שלכן זוכים לשמחה כי אין השכינה שרויה אלא במקום שמחה. **ח. והביא** את דברי ה'בינה לעיתים' במעלת נחום איש גמזו שאמר על כל דבר רע גם זו לטובה. והקשה הלוא כל אדם חייב לברך על הרעה, אלא שכל אדם רואה הדברים רק בבחינת זריעה כמו שזורעין גרעין שבתחילה הוא מרקיב ורע, ורק לבסוף משתלשל מזה טוב, וזהו כל דעביד רחמנא לטב עביד, דהיינו שבסוף יצא מזה טוב, אך נחום איש גמזו לא אמר שרק לבסוף יהא טוב אלא כבר עכשיו זו לטובה, וכך אכן היה לו שהעפר עצמו היה לטוב, וזה הביאור אור זרוע לצדיק. **ט. ראה** גם באור החמה שמלבד ההבדל בין אורה ושמחה, משמע שישנו הבדל נוסף שאצל הצדיק הוא רק בחינת 'זריעה' ששכרם שמור רק לעתיד, ועתה זורעים בדמעה את אשר יקצרו לעתיד, אך ישרי לב מרגישים את אושרם מיד. ועיין בחתם סופר (המדפ) מה שכתב ביאור עמוק בפסוק זה בהבדל בין צדיק וישר. **י. ביפה** תלמוד ושדה יצחק כתבו לדחות דברי המהרש"א ששם הסדר ישרים צדיקים חסידים קדושים כדי שיעלה ר"ת יצחק לכבוד יצחק, ואפשר שיצחק עצמו תיקנו כשניצל מהעקידה כמש"כ בראשונים (רמ"ה ממזור ויטרי מוס קס, ריקח, מנורהמס). והוסיף שאם כדברי המהרש"א שנקט לפי מעלתן היה לו להקדים קדושים לחסידים כמבואר בירושלמי (פ"ק ה"ה) שחסידות גדולה מכולן (רמ"ה גם ע"ז כ: ופיוס מס' סופה). **יא. ראה** מאמר החכמה לרמח"ל. **יב. ראה** עוד בע"ז (כה.) שהאבות נקראו 'ישרים' וכן הפסוק בקהלת 'האלהים עשה את האדם ישר'. **יג. ראה** גם בספר יפה תלמוד שהביא שבספר מנחה טהורה הקשה מסיפא דקרא שמחו צדיקים הרי שאף לצדיקים יש שמחה, והוסיף להקשות ממשלי (יג) אור צדיקים ישמח. ומאיוב (כב) יראו צדיקים וישמחו. וציין לדברי מדרש תהלים (פרק נג) שדרשו עה"פ 'שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב' שלא יאמרו הצדיקים יצאנו מכלל ישרים, אלא אף לצדיקים נותן רננה. וכתב שהוא הדין שנותן לישרים אורה כמו שנאמר אור לישרים (תהלים קיב). **יד. ראה** עיקרים (מאמר שני פכ"ט). **טו. ביאור** דרשה זו ראה באור החיים להחסיד יעב"ץ (פ"ד) שהוא גילוי סודות וטעמי המצוות עי"ש בארוכה. **טז. בפרי** צדיק (ר"ה ח) כתב 'צדיק נקרא מי ששומר את דרכיו לילך בדרך הטוב והישר לפניו יתברך בדרך התורה, גם אם אינו מרגיש בעצמו עוד טעם ומתיקות בעסק הקדושה להיות שמח בעבודתו וכו', ולכן אור זרוע לצדיק, היינו כענין הזריעה, שמתחילת הזריעה איננו יודע עוד מה יצמח מזה, אבל ולישרי לב שמחה, מפני שהוא כבר מרגיש טעם ומתיקות בהעבודה עד שנולד מזה השמחה בלבו'. וראה בדומה לזה בשם משמואל (פרשת תצוה תרעה) כתב 'צדיק נקרא מי שבא מעשה לידו וכפה את יצרו וניצל, כענין יוסף הצדיק, אבל ישרים הוא שנתישר בו כל עקום, והפך חשוכא לנהורא ומרירא למיתקא. וע"כ כמו שהצדיק דחה את יצרו ממנו, כן נמי זוכה לאורה להאיר את החושך, אבל עדיין החושך אצלו במציאות. אבל ישרים זוכין גם לשמחה, והעדר השמחה בא מפאת כחות החיצונים, וכאשר יעביר רוח הטומאה מן הארץ אז תהי' תכלית השמחה בעולם וכו', וע"כ ישרים שהפכו הרע שבהן לטוב זוכין לשמחה אמיתית'. **יז. בספר** המקנה (קידושין מ.) כתב 'העובד ע"מ לקבל פרס אף שהוא צדיק גמור כנ"ל. ממילא אין לו שמחה בשעת עבודה אלא שמצפה לתשלום גמול, והוא דמיון הזורע שכוונתו להוסיף לו תבואתו, ואין לו שמחה בשעת זריעה כמ"ש הלך ילך ובכה נושא משך הזרע וכו', וז"ש אור זרוע לצדיק שהיא זורע ע"מ לקבל שכרו, אבל לישרי לב שאין כוונתם בשביל שכר, אלא בשביל דביקות השם לגדולתו ורוממותו, ישמחו בעת עבודתם'. **יח. איי** הים. וראה כעי"ז במדרש שמואל (פנים פ"ב מ"ח) 'מי שכובש יצרו עתה נקרא צדיק ומי שהיה יצרו הרע כבוש תחתיו מקודם נקרא ישר שכבר אינו מצטער במדה הטובה שכבר הוא רגיל בה. והצדיק אינו שמח, כי הוא מצטער לכבוש את יצרו שמנגד לו, ומי שיצרו כבוש כבר שהוא הישר הוא שמח בלי צער, והצדיק יש לו אורה, שהוא בחשך יצר הרע ויוצא לאור'. וראה כעי"ז בשפ"א (פח תרנב) כתב שישר הוא כמו שהיה קודם החטא שכתוב 'עשה את האדם ישר'. ואחר החטא שנעשה תערובות טוב ורע אז נעשה בחינת צדיק ורשע, כי צדיק הוא ברובו כמ"ש כל שזכיותיו מרובין ה"ז צדיק, אבל בחינת ישר הוא שלא יהיה שום התנגדות. וכעי"ז ראה ברוח חיים (פנים פ"ד מ"ט) כתב 'הצדיק אשר עדיין יצרו טורדו רק מתגבר על ידי צער הנה אורו הוא כמו זריעה בקרקע, שיודע שלבסוף יצמח אבל כעת אין לו עדיין, אבל לישרי לב מי שלבו כבר ישר ואין לו שום עקמימות מיצרו, הוא שמח גם עתה בחלקו' (וע"ע מס"כ פ"ו מ"ח ד"ה נדיק). **א. בשפת** אמת הסתפק האם בכל מקום שיש עשרה מחויבין לעשות כסדר הזה, או רק במקום שיש ס"ת. וכתב שנראה ש'תיבה' שנקטה המשנה הוא לאו דוקא ספר תורה, שהרי במקומות רבים אמרו 'העובר לפני התיבה' והאם עשרה בלי ס"ת אין עוברין, לכך מסתבר שלאו דווקא במקום שיש ס"ת, אלא כל מקום המיוחד לש"ץ קורין תיבה בש"ס. אמנם ראה ב"י (טור"ח סי' קנ) שכתב שדעת הטור שם ש'תיבה' היינו הבימה. אך דייק מהר"ן ש'תיבה' פירושו מקום עמידת הס"ת, ומה שאמרו בסוגייתנו 'שמוציאים התיבה לרחוב העיר' היינו התיבה הנקראת מקום הקודש כי שם מניחים את הס"ת בהיותם ברחוב, ומה שאמרו 'יורד לפני התיבה' אף זה פירושו על מקום הקודש, לפי שצריך שיהיה החזן פניו כלפי הקודש, והכוונה שיורד ממקומו ללכת לפני התיבה. אך לדעת הטור שקורא תיבה לבימה, 'יורד לפני התיבה'

מלחמה. וביאר הר"ן (ו. ד"ה ויש) שלאו דווקא שעת מלחמה אלא ה"ה כל צרות ופורעניות[ב], ולמד מזה שעשרים וארבעה ברכות המבוארות במשנתנו לא רק בסדר תעניות גשמים נאמרו אלא אף בתענית על צרות ופורעניות אחרות[ג].

אך הבית יוסף (סו"ס תקעט) דייק מדברי הרמב"ם שכתב (תעניות פ"ד ה"ו) 'בכל יום משבע תעניות **של מטר** מתפללין על סדר זה', שמשמע שעל צרות אחרות אין נוהגין כן[ד].

מהו האפר המונח על גבי התיבה

ונותנין אפר מקלה ע"ג התיבה. נחלקו הראשונים במהות אפר זה, רש"י מבאר שאינו עפר אלא אפר שריפה[ה]. ובתוס' כתבו (נע"ב ד"ה ומתנין, ובדף טז. ד"ה מאפר מקלה) שהוא מעצם אדם שהרי הוא לזכרון העקידה ושם היו עצמות[ו]. והאחרונים[ז] האריכו לתמוה, וכי חטטו בקברות ישראל ליקח עצם ולשורפו בביזוי המת. ומה גם שבעקידה נשרף האייל תחת יצחק[ח] ואי בעינן אפר מעצמות טוב יותר לשרוף מעצמות איל זכר לאילו של יצחק. ויש שהגיהו[ט] בדבריהם עצם א' ובטעות נדפס אדם.

מקום הנחת האפר

שם. במשנתנו מבואר שהניחו את האפר על גבי התיבה. אך הרמב"ם' (תעניות פ"ד ה"ו) כתב 'ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ועל גבי ספר תורה'[יא]. ונחלקו המפרשים אם כוונתו כפשוטו שהניחו על שניהם[יב]. או שכוונתו שמניחין על התיבה כאשר יש בתוכה ס"ת, אבל לא שמניחים על הס"ת עצמו[יג].

בטעם דין זה

שם. בגמ' (טז.) אמרו שהוא משום 'עמו אנוכי בצרה' ומשום 'בכל צרתם לו צר'. אך הרמב"ם כתב 'כדי להגדיל הבכיה ולהכניע לבם', וכתב השפת אמת שהרמב"ם סבר שזהו המכוון ב'עמו אנוכי בצרה' להראות

אוצר החכמה

היינו לפי שעלה לקרות בתורה ואח"כ יורד להתפלל מוסף. עי"ש ובב"ח ובדרישה. **ב. וכ"כ** הריטב"א (ד"ה והא דתנן) שר"י הזכיר מלחמה עי"ש הפסוק 'וכי תבואו מלחמה', אך ה"ה כל צרות מלבד גשמים. **ג. וכ"כ** הטור (סי' תקעט). **ד. וכן** דייק בלח"מ שם, וכתב שדעת הרמב"ם שמלחמה שונה משאר צרות. וראה במעשה רוקח. **ה. וכ"כ** הרמ"א (סי' תקעט ס"ו). ומש"כ רש"י 'ואפר מקלה גנאי יותר מעפר' אינו מובן, שהלוא בגמ' פירשו שני טעמים, טעם אחד לזכור העקידה ולטעם זה באמת צריך דווקא אפר, וטעם שני להראות שאנו חשובין כעפר ולטעם זה סגי בעפר, ומדוע הביא רש"י טעם אחר. ובישוב דבריו נאמרו כמה דרכים. א. הלח"מ (פ"ד ה"ו) כתב שדברי הגמ' על האפר שבראשם, ודברי רש"י על האפר שמניחין על התיבה, [ראה בהמשך תירוץ נוסף מדברי הלח"מ]. ב. במירא דכיא כתב שכוונת רש"י שאמנם באפר מקלה יש גנאי יותר מאפר סתם, אך עדין צריך טעם לכל ענין הנחת האפר וזה יתפרש בגמ'. ג. בתפארת בחורים כתב שטעמי הגמ' כלפי הנחת אפר בראש כל אחד, וטעמו של רש"י שהוא גנאי יותר כלפי ראש הנשיא ואב בי"ד ששם מניחין בראשו להרבות הגנאי, ובזה כתב רש"י שבעינן אפר מקלה שהוא גנאי יותר. ד. בלח"מ תירץ עוד שדברי רש"י למ"ד שלא סובר זכר לעקידה. וצ"ע שלמ"ד זה אכן א"צ אפר וסגי בעפר כמבואר לקמן (טז.). אמנם הרש"ש (טז.) והקרן אורה כתבו שדברי הגמ' שאפשר עפר סתם זהו רק כשאין אפר אך לכתחילה מודה שעדיף אפר, שאל"כ מדוע אמרו במשנתנו אפר מקלה, וכתבו שכן משמע מרש"י, והיינו כתירוץ זה של הלח"מ. והקרן אורה הוכיח כן שלכאורה קשה מה נחלקו אמוראים לקמן הרי כבר נחלקו תנאים בברייתא בגמרא (נע"ב) תנא קמא ורבי נתן, אך להנ"ל מיושב שהאמוראים שניהם סוברים כמשנתנו שצריך לכתחילה אפר מקלה, וכ"כ בשלמי תודה. אמנם בשו"ע (סי' תקעט ס"ו) כתב אפר מקלה, וציין הגר"א שהוא כמ"ד לזכור עקידת יצחק. משמע שלאידך מ"ד אין עדיפות באפר על עפר אף לא לכתחילה. וצ"ע. ובקרן אורה הוסיף שכדברי רש"י משמע באברהם שאמר (בראשית יח יז) 'ואנכי עפר ואפר' ומשמע שאפר מגונה יותר מעפר [עי"ש שביאר שעפר הוא כלפי שפלות גופו שהוא עפר מן האדמה, ואפר כלפי שפלות הנפש, ומפני זה זכה אברהם בשכר שני אלו לשני מצות עפר סוטה ואפר חטאת, אפר חטאת לטהר טומאות הנפש, ועפר סוטה לטהר טומאות הגוף]. בטעם הדבר שאפר מקלה יש בו גנאי יותר, כתב בשדה יצחק עפ"י דברי תוס' (חולין פח: ד"ה מלינו) שאפר משריפת אוכלין וכלים אינו ראוי אפילו לגידול צמחים. **ו. בקרן** אורה ציין לירושלמי (פ"ב ה"ח) שאמרו הטעם כדי להזכיר זכותו של אברהם אבינו שאמר 'ואנכי עפר ואפר'. וראה במתת אלהים (לקמן טו:) שהביא מברכות המים (סי' תקעט, הובא בנקף המייס שם סק"ה) שאין כוונתם עצם אדם שרוף אלא רק שיהיה אפר מגוף דבר שנשרף ע"י מעשה אדם [ועצמות נקוד בשורוק], והוא השיגו דאמנם בדף טז. כתיב בתוס' 'עצמות' אדם אבל בדף טו: בתוד"ה ונותנין כתיב 'עצם' אדם ובזה א"א לפרש מה שפירש. ופירש כפשוטו ואין זה מטמא לדעת רבנן (אהלות פ"ב מ"ג). וראה מג"א (סי' תקעט סק"ג) שהביא דברי התוס' וכתב שאין נוהגים כן גבי אפר הניתן בראש חתן. ובא"ר שם השיב ששם הטעם לזכור חורבן ירושלים, מה שאין כן בתענית לזכור עקידתו של יצחק, בעינן דוקא אפר. והטעם שמותר ליקח עצם אדם ולהמנע ממצות קבורה, ראה בשו"ת חלק לוי (יו"ד סי' קכה) שנקט שאם נתקיימה מצות קבורה בראשו ורובו שוב אין מצוה בשאר ומותר לשרוף. וראה משנה למלך (מלכים פי"ד הכ"ח) שדן על דברי התויו"ט (שבת פ"י מ"ה) אם יש מצות קבורה בכזית, ועי' מנ"ח (מצוה תקלו). ובאחרונים פירשו דבריהם או במת גוי שאין בו מצוות קבורה. או באבר שנפל מאדם בחייו שאין בו מצות קבורה [ראה בשבות יעקב (ח"ב סי' קמ) ובנודע ביהודה (תנינא יו"ד סי' רט), והמהרי"ל דיסקין (נקו"ח סי' קפח)], או באדם שנשרף שאין ברור שיש באפרו מצוות קבורה [ראה בשו"ת שם הכהן (סי' טו). ובאחיעזר (ח"ג ס"ס עב)]. **ז. קרן** אורה, עיני שמואל, יעב"ץ. **ח. וקושיה** זו יש שיישבו לפי המבואר ברש"י (וירא כב יג) שעל כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא מופשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן, ומהאי טעמא עצם שריפת האיל נחשב כאפרו של יצחק, ואף בתפילה אומרים אפרו של יצחק צבור ומונח וכ"כ רש"י (במקומי כו מב) שלא נאמרה זכירה ביצחק לפי שאפרו צבור. **ט. עיני** שמואל, שושנים לדוד. אמנם הב"י (סי' תקעט) הביא דברי תוס' כאשר לפנינו. **י. וכן** כתבו הטור והשולחן ערוך (סי' תקעט). **יא. ובכסף** משנה שם כתב, שאינו יודע את מקורו של הרמב"ם. **יב. כ"כ** בצ"פ, וכתב שגרס כן במשנה, ושכן גם גירסת הרי"ף (ה:) ולמה נותנין ע"ג ס"ת. ובמרכבת המשנה כתב שכן משמע בגמ' שלמדו זאת מעמו אנוכי בצרה. ור"ז הזדעזע כל גופו כשראה זאת. וראה שפת אמת שכתב שבירושלמי שהביאו לפסוק 'יצא חתן זה ארון, וכלה זו ס"ת' משמע כרמב"ם (לך העיר שגרסתם היא ניכוסצלמי שיומר יש לדרוש פתן על ס"ת וכלה על הארון). והוסיף שאף הבבלי שדרש לקמן ב' טעמים משום עמו אנכי בצרה ומשום בכל צרתם לו צר, יש לפרש ג"כ על הארון ועל הס"ת. **יג. כ"כ** רש"י ברי"ף. וכ"כ בעיון יעקב בשיטת הרמב"ם, וכן בשושנים לדוד (בלקוטים בתשובות) האריך שהכוונה על התיבה בעוד הס"ת בתוכה. אך החיד"א במראית העין כתב שאין זה לשון הרמב"ם. **יד. וראה** ב"י (סי' תקעט) שתמה על הטור שמשמע ממנו שיש ענין בזקן שאינו חכם, וכתב שיש ט"ס בדבריו. **טו. ואם** רצה לנקוט דרגה מאוחרת, היה לו לנקוט אדם של צורה שהוא בדרגה האחרונה. **טז. אמנם** כתב שתירוץ זה הוא דוחק, שהרי לפי האמת זקן עדיף מאדם של צורה, ודוחק לומר שזה אחרי חידוש המשנה ולולי שחידשה המשנה הייתי אומר שאין כל מעלה בזקן. **יז. וכך** גם פירש התוס' יו"ט במשנתנו זקן חכם. **יח. וכתב** שתירוץ זה נראה לו עיקר, שאל"כ אלא נבאר כתירוצים הקודמים שהזקן אינו חכם, א"כ יקשה שהרי חכם שאינו זקן עדיף ממנו, ובמשנתנו שמדובר בעיר שיש בה נשיא ואב ב"ד כמבואר בהמשך לשון המשנה והם ודאי חכמים, ומדוע אינם אומרין הם את הדברי כיבושין. ומוכח שה'זקן' במשנתנו הוא גם חכם, ולכן הוא קודם לנשיא ואב ב"ד שהם אינם זקנים בשנים. אמנם הקשה על תירוץ זה, שא"כ מה מקשה הגמרא 'אם יש שם זקן אומר זקן ואם לאו אומר חכם אטו זקן לאו חכם הוא' הלוא במשנה קראו לזקן שהוא חכם זקן סתם, ואפשר שזה גם כוונת הברייתא. ויישב שבברייתא הזכירו שלש דרגות: זקן, ואחריו חכם, ואחריו אדם של צורה, ואם התנא סובר שחכם לחוד עדיף מזקן לחוד, והזקן שהזכירו ראשון משום שהוא גם חכם, ואח"כ כתב חכם היינו חכם לבד שאינו זקן, א"כ מדוע מדלג ומזכיר במעלה השלישית אדם של צורה, הלוא זקן לבד עדיף ממנו ולא הזכירו. ואם נאמר שהוא סבר שאדם של צורה עדיף מזקן, א"כ היה לו לומר אחר אדם של צורה 'אם לאו אומר זקן'. אלא מוכח שהזקן המוזכר ברישא של הברייתא הוא זקן לחוד והוא עדיף מחכם לחוד, ואחריו חכם לחוד ואחריו אדם של צורה, והתנא הזכיר ג' דרגות כסדר, ואת הדרגה הראשונה 'זקן והוא חכם' לא חש להזכיר לפי שפשוטה היא, שכיון שאמר שחכם לחוד וכן זקן לחוד יש בהם ענין, ממילא למד אתה ששילוב שניהם עדיף. וכיון שזקן שבברייתא היינו זקן שאינו חכם, לפיכך תמהה הגמרא אטו זקן דרישא לאו חכם הוא הא ודאי חכם לחוד עדיף מיניה. ותי' אביי שבאמת זקן דרישא היינו זקן והוא חכם כמו במשנה, ואם לאו אומר חכם לחוד, ומה שלא כתב בין חכם לאדם של צורה דרגה של זקן לחוד להשמיענו שזקן קודם לאדם של צורה, משום שזה שומעים ממילא שהרי מעלת אדם של צורה אינה מועילה ומצטרפת למעלת חכם, שלא כתוב שאם יש חכם שהוא גם אדם של צורה אומר הוא ואם לאו אומר חכם לחוד, ומשא"כ מעלת זיקנה שזקן חכם קודם לזקן שאינו חכם, וא"כ מעלת הזיקנה קודמת למעלת אדם של צורה, וברור שהזקן קודם לאדם של צורה ולא חש לכתוב זאת, וא"כ כל לנו שהקב"ה משתתף בצערנו, ועל ידי זה יכנע לבבנו יותר. ומקורו של הרמב"ם להבנה זו מזה שלאחר שהביאה הגמ' טעם של 'עמו אנכי בצרה', הביאה את דברי ר' זירא שאמר שהזדעזע כולו כשראה שנתנו אפר ע"ג התיבה.

מיהו זקן זה שאומר לפניהם דברי כבושין ומדוע הזכירו דווקא אותו

הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין. בגמרא (טז.) מבואר מסקנת אביי, שאם יש שם זקן והוא חכם אומר הזקן והוא חכם, ואם לאו אומר חכם. ומבואר שם שיש ארבע דרגות א. זקן והוא חכם. ב. חכם והוא לא זקן. ג. זקן והוא לא חכם[יד]. ד. אדם של צורה. והקשה הגבורות ארי מדוע הניח התנא את שתי הדרגות הראשונות ונקט רק 'זקן' שזה הדרגה השלישית[טו]. ויישב בכמה דרכים, א. שיש חידוש מיוחד בזקן שאינו חכם וגם אינו אדם של צורה, משום שסלקא דעתך אמינא שזקן לחוד אין בו כל מעלה, לכך הוצרך לחדש שאף בזקן יש מעלה. משא"כ חכם ואדם של צורה דבר פשוט הוא שיש בהם מעלה, החכם, חכמתו גרמה לו שיודע לסדר דברי כבושין שמושכין את הלב. אדם של צורה, הוא בעל קומה ודבריו נשמעים ומתקבלים להכניע את הלב [כמו שביאר רש"י בגמרא (שם)][טז]. ב. עוד תירץ, שהשמיטה המשנה את שתי הדרגות הראשונות כיון שאין בהם כל חידוש, שדבר פשוט הוא שחכם עדיף מזקן, וכמבואר בגמרא 'אטו זקן אע"ג דלאו חכם', ולכן רק נשאר לחדש את הדרגה השלישית זקן שאינו חכם, ואחריו במדריגה הוא אדם של צורה. ג. עוד תירץ, שזקן שנקטו במשנתנו אכן הכוונה לדרגה הראשונה שהוא גם זקן וגם חכם, שזקן יש לו שתי משמעויות, זקן בשנים, וזקן שקנה חכמה[יז] (קידושין לב:)[יח].

האם אומר דווקא את מעשה נינוה

ואומר דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה. מלשון הרמב"ם (פ"ד ה"ג) משמע שאומר נוסח זה הקבוע ואח"כ מוסיף כפי כוחו.

18/06/2018אהח

אך מלשון הטור (סי' תקעט) משמע שאין צריך לומר דווקא את מעשה נינוה אלא הביאו זאת כדוגמא.

מתי אומרים את הדברי כיבושין

שם. ברמב"ם (פ"ז ה"ג) מבואר שאמר את הדברי כיבושין קודם התפילה, וכן מבואר בטוש"ע (סי' תקעט). ויש שלמדו מזה לדרשות חיזוק ומוסר הנוהגים בתעניות לאמרם קודם התפילה [ראה תפא"י במשנה. ובערוך השולחן (סי' תקעט ס"ג)], ובפסקי ריא"ז ובאשכול כתב שהוא אחר תפילה בלחש קודם חזרת הש"צ.

מהי מעלת השק והתענית

לא נאמר בנינוה כו' ואת תעניתם. כתב החתם סופריט שמכל מקום צריכים להתענות כדי להביא כניעת הלב, והתענית היא כ'שיירי מצוה' המביאה וגורמת לעיקר המצוה שהיא מה ששב מקירות ליבו[כ].

מתי ולמה קוראים לנביאים דברי קבלה

ובקבלה הוא אומר. רש"י מביא שב'תוספות מאן דהוא' הקשו מדוע כשהמשנה מביאה את הפסוק 'וקרעו לבבכם' קראו זאת ו'בקבלה הוא אומר', ואילו כשהביאו פסוקים מספר יונה לא קראו זאת דברי קבלה. ותירץ שרק כאשר הנביא מצוה מודיע ומזהיר קוראים לזה קבלה, אך כשמספר סיפור דברים אין זה נקרא קבלה. והרע"א בגליון הש"ס העיר מדברי רש"י בחולין (קלו.) שמבואר שדברי נביאים קרויים קבלה ביון שקיבלו מרוה"ק לצורך השעה והדור[כא]. ויש שכתב שכל האמור בנביאים קרוי דברי קבלה כמבואר במקומות רבים בש"ס שקוראים לנביאים דברי קבלה[כב]. והדברים הכתובים ברש"י תלמיד טועה כתבם[כג]. ויש שביאר[כד] שכאשר הראיה מהנביא מוחלטת קוראים זאת 'דברי קבלה'. אך כאשר ניתן לפרוך ולדחות אין קוראים זאת 'קבלה'. ולכן כשהביא מפסוקי יונה לא אמר ו'בקבלה אומר' לפי שניתן לפרוך א. שמא עכו"ם שונה שלא קיבלו תשובתם בקלה[כה]. ב. שמא שם חטאתם רבתה למאוד ולכן הוצרכו לתשובה יתירה. ג. שמא שם כבר נגזרה גזרה ולצורך ביטולה נצרך לתשובה חזקה יותר.

מה פירוש 'קרעו לבבכם ואל בגדיכם'

'וקרעו לבבכם ואל בגדיכם'. הראשונים פירשו פסוק זה בשני אופנים:
א. שהנביא מזהירם שיקרעו את לבבם - יכנעו ויתקנו מעשיהם בפנימיות, ולא יסתפקו בקריעת הבגדים[כו]. ב. ימהרו לשוב ולקרוע לבבם, פן תבוא עליהן פורענות ואבל ויצטרכו לקרוע בגדיהם[כז].

מיהו הזקן שיורד להתפלל

מורידין לפני התיבה זקן. כתב הגבורות ארי שאף הזקן המוזכר כיורד לפני התיבה הוא 'זקן וחכם', וכמו שנתבאר ב'זקן' שאומר דברי כבושין[כח]. ואף כאן ישנם שתי דרגות כסדר כמו שם, שודאי זקן לתפלה עדיף, שיותר לבו דואג בקרבו מילד. אך המעלה של אדם של צורה אינה מעלה רק בדברי כיבושין, אבל לא לענין תפלה[כט].

המעלה בחזן 'רגיל'

זקן ורגיל. הטעם שצריך השליח ציבור להיות רגיל, כתב רש"י שמתוך שהוא רגיל להתפלל תפילתו שגורה בפיו ולא יטעה, שכל חזן שטועה סימן רע לשולחיו[ל]. ויש שפירש[לא] שעל ידי שהוא רגיל בתפילה, קל לו יותר לכוין, והטעם שאמרו במשנה 'כדי שיהא ליבו שלם בתפילה' עולה גם על זה.

שיטות הראשונים באיזו תפילה מוסיפים את ששת הברכות

ואומר לפניהן עשרים וארבע ברכות. נחלקו הראשונים באיזה תפילה מוסיפים את ששת הברכות, וכמה דעות בדבר:
א. הר"ן (נעיל ד:)[לב] מביא את דעת ר"ח שסדר זה נוהג רק בתפילת נעילה[לג].
ב. דעת בעל המאור[לד] שלאותן כ"ד ברכות היו מייחדים תפילת מיוחדת כעין מוסף[לה].
ג. המאירי (יד.) מביא יש אומרים, שנהגו זאת רק בתפילת שחרית[לו].
ד. י"א שסדר זה נהג בשחרית ובמנחה[לז].
ה. דעת הרמב"ן שנהג בכל התפילות, שחרית מנחה ונעילה[לח].

אם אמרו גם תפילת 'עננו' של תענית

ואומר לפניהם כ"ד ברכות, י"ח שבכל יום ומוסיפין עליהן עוד שש. דנו הראשונים היכן אמרו לתפילה תענית 'עננו', ג' דעות בדבר: א. יש שנקטו שאמרו זאת בברכת גואל ישראל, וראייתם שהרי הקשו בגמ' (טז:) הני שש והרי יש שבע כדתנן בהמשך המשנה על השביעית, ותירצו שאף בגואל ישראל מאריכין אלא שלא חשבוה במנין השש הנוספות כיון שסיומה רגיל גואל ישראל. וכיון שמבואר שהאריכו בה א"כ י"ל שאמרו בה תפילת עננו[לט]. ב. ויש שאומר שתפילת עננו אמרוה בברכה השישית הנוספת שחותמין בה כבכל תפלה עננו העונה בעת צרה[מ]. ג. שכלל אין אומרין עננו ותוספת הששׁ ברכות היא במקום עננו וכשם שאין אומרים יעלה ויבוא במוסף ר"ח כי התפילה כולה מיוחדת על כך[מא].

הד' דרגות רמוזות בברייתא ולא שייר כלום. **יט. דרוש** לח' אלול, הובא בילקוט ישעיהו. **כ. וכעי"ז** ראה במשנ"ב (סי' תקמט ס) וחיי אדם (מ"ב סי' קנג), שאין התענית אלא הכנה לתשובה, לכן אותן אנשים שכשמתענים הולכים בטיול ובדברים בטלים, תפשו הטפל והניחו העיקר. וראה בחרדים (פפ"ג) שכתב שהשק והתענית הם 'קישוט לנפש אחרי טהרתה'. **כא. ובפשטות** כוונתו להקשות שאין זה לשון 'קובל' - טוען. אלא מלשון מה שקבלו. וא"כ אף סיפור הדברים קרוי קבלה. וראה ביד מלאכי (מערכת ד אות קמח) שכתב שנקראו דברי קבלה לפי שקבלו נביאותם ממשה או מרוה"ק. וי"מ לשון שקובלים וצועקים על הצרות. וברבינו בחיי על אבות (פ"ו מ"ח) כתב שמשה קיבל תורה מסיני ולא תורה בלבד אלא אף נביאים וכתובים ולכך קרויים הם דברי קבלה. להורות שמקובלים הן מסיני. וראה עוד בשל"ה (מ"ב מאמר תורה שבעע"פ אות ה, ד"ח מד"ק לח ילפינן) שתורת משה נקראת תורה לפי שנתנה לדורות, אך של נביאים שניתן לצורך השעה והדור קרוי דברי קבלה. **כב. ב"ק** (ג:) חגיגה (י:) ועוד. **כג. שו"ת** חו"י (סי' ט) וראה פתח עינים לחיד"א שכתב שאינו מרש"י. ולישוב דברי רש"י ראה במנחם משיב נפש שכתב משם היד דוד שאף רש"י מודה שכל דברי נביאים קרויים דברי קבלה אך כאן שציטט ב' פסוקים הוקשה לרש"י מדוע רק לאחד קורא 'קבלה', וכ"כ החיד"א שם, [ועוד כתב ששמא יש הבדל בין תנא במשנה לאמורא בגמרא]. ובתהלה ליונה כתב שאמנם כל הנ"ך קרוי דברי קבלה, אך זה ע"ש הציוויים והאזהרות הכתובים בו. ולכן עדיין עיקר 'בקבלה הוא אומר' זה כלפי הציוויים כמש"כ רש"י כאן. וראה עוד ביש סדר למשנה. ובמהר"צ חיות, תוס' ר"פ ב"ק (ג:). ובשו"ת הלכות קטנות (מ"ב סי' קיב). ותשו' אמרי בינה למהר"צ חיות (סי' ה) שציין דברי רש"י אלו כראיה נוספת שרש"י על תענית אינו מרש"י. **כד. תפא"י** במשניות, אחר שהאריך בקושיות על פירוש רש"י. **כה. החיד"א** בדברים אחדים (דרוש לח עמ' תקפח) הביא שזקנו החסד לאברהם ביאר שאין ראיה מנינוה ששמא רק בעכו"ם לא די במחשבה וצריך מעשים, אך לישראל די במחשבה, ולכן מביא הפסוק 'קרעו לבבכם' שאף לישראל לא די במחשבה, וביאר הטעם שהרשעים הרגילים במחשבות רעות לא נאמר בהם מחשבה טובה מצטרפת. והחיד"א השיגו שאדרבא 'קרעו לבבכם' משמע שדי בלב אף ללא מעשה, וכן משמע בקידושין (מט.) שאמרו שמא הרהר תשובה בליבו אף כלפי רשע גמור. ולכן ביאר להיפך שאף שבגוים צריך מעשה אך מביא הפסוק הנוסף ללמד שבישראל די במחשבה. עי"ש ביאורים נוספים. **כו. וכך** משמע בסוגייתנו, וכפי שמביא את מעשה נינוה, להורות שהעיקר זה שברון הלב ולא מעשים חיצונים. **כז. ראה** רש"י ביואל ב' הפירושים. וברד"ק ומצודות שם, ובמכתם כאן (הובא בקובץ שיטות קמא). **כח. ראה** לעיל בקטע 'הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין'. **כט. הנה** בגמרא יתבארו תנאים נוספים לשליח ציבור כמו קולו ערב. וראה באסופות הגר"ח מועד, על נדון שליח ציבור שקולו ערב ופחות ירא שמים, לעומת אחר שקולו פחות ערב אך יראתו גדולה. **ל. בספר** ברכה משולשת לבעל הבני יששכר הקשה, הלוא הטעות היא מאת ה' וכמו שאמרו על ר' חנינא בן דוסא שלפי מה ששגורה תפילתו בפיו ידע את סופו של החולה, וא"כ מה יעזור להעמיד חזן רגיל. וביאר שכוונת רש"י היא להיפך שבחזן רגיל אם יש עימו טעות היא אינה מהטבע, ומשום כך יתאמץ הציבור יותר בתשובה ותפילה פן ח"ו יהיה סימן שאין תפילתו מקובלת, משא"כ בחזן שאינו רגיל כלל לא יחושו לסימן, לפי שיתלו את הטעות בכך שהוא אינו רגיל. **לא. תהלה** ליונה. וראה בר"י מלוניל שכתב 'כדי שתהא תפלתו שגורה בפיו בעוד שיכוון בתפילה ולא יטעה בשפכו דמעות כמים'. **לב. ראה** גם ריטב"א (לעיל יב:) ורמב"ן כאן. **לג. וראיית** מהאמור (לעיל יב:) שברביעית היום האחרון מרבים ברחמים. והר"ן דחה ראיה זו, ששם לא מדובר רק על תעניות שמתפללין בהם כ"ד, אלא אף בתעניות הראשונות שהיו מרבים בערב ברחמים כפי כוחם. ועוד שאף בתעניות שמתפללין כ"ד עדיין יהיה ריבוי תפילות בערב מבשחר, שיש שם שתי תפילות מנחה ונעילה. **לד. הובא** בר"ן (שם), ומקורו בריש ברכות. **לה. ראה** שם שהביא ראיה מהירושלמי והר"ן דחה זאת. **לו. ראה** גם פסקי ריא"ז. והר"ן כתב שאינו נראה שיהא רק בשחר ולא בערב, שהרי שעת הערב מיוחדת יותר לרחמים. **לז. וכ"פ** בשו"ע (סי' תקעה ד), ומקור שיטה זו ברמב"ם (שם פ"ג ה"ו) וברי"ף (לעיל יב:). **לח. הובא** אף בטור (סי' תקעט). **לט. רמב"ן**. וכן הביא הריטב"א בתחילת דבריו, אך השיג על כך. וראה עוד בריטב"א (ד"ה עמדו וד"ה ומלנו) ועולה שם שיש ג' דעות במה שאמרו מאריך בגואל ישראל, י"א שהכוונה לעננו. וי"א שמאריך בפסוקי תחנונים ומענין העקדה. ודעת הרמב"ם שבה אומרין את כל פסוקי זכרונות ושופרות. ראה להלן. **מ. ריטב"א. מא. דעה** שלישית בריטב"א. וכ"כ הרא"ה והר"ן ובריטב"א כתב שכך גם שיטת הרמב"ם (פ"ד ה"ו). וכתב

ענין שבע התוספות

ומוסיף עליהן עוד שש. הנה מבואר שהיו שבע תוספות בתפילת תענית, וביאר המהרש"א ענין זה של שבע הוספות, והזכרת שבעת הצדיקים ששינה הקב"ה בתפילתם הנהגת הטבע, שהטבע הנברא בשבעת ימי בראשית הוא כנגד שבעה מזלות [שצ"ם חנכ"ל] והם המתנגדים לישראל שהם מעל המזל, ואלו הצדיקים יש בכוחם לשנות הטבע ולכך מזכירים זכותם ביום התענית שבזכותם יענינו ה'. ובקרן אורה (נע"ג) האריך לבאר ענין תוספת שבע ברכות, וענין שעושים שבע תעניות האחרונות, ומה שעושין ז' מיני התשובה. א. נתינת אפר בראש כל אחד, ב. נתינת אפר ע"ג התיבה, ג. יוצאין לרחובה של עיר, ד. מוציאין התיבה לרחובה של עיר, ה. מתכסין בשקין, ו. יוצאין לבית הקברות, ז. תוקעין בקרנות. וכנגד זה הזכירו שבע מעלות בש"ץ. א. מטופל ואין לו. ב. וביתו ריקן. ג. ופרקו נאה. ד. ושפל ברך. ה. ומרוצה לעם. ו. ויש לו יגיעה בשדה. ז. ויש לו נעימה וקול ערב. וכן ענין שבע שנות השבע ושבע שנות הרעב שהיו במצרים. וביאר כי ידוע כי התנהגות העולם הוא ע"פ קבלת שבעת ימי בראשית ממקור העליון, והכל תלוי במעשי האדם כי אם האדם טוב במעשיו אזי ההשפעה מתרבה ברב טוב, והמה משפיעין לעוה"ז, ואם ח"ו להיפך אז מסתלק ח"ו השפע הטוב ומושלים בעולם שבע שני הרעב חלילה, וזה לעומת זה עשה וגו'[מב]. ולכן אמרו לעיל (ז:) שבעה עבירות שגורמין עצירת גשמים. א. אם נתחייבו כליה חלילה. ב. ביטול תרומות ומעשרות. ג. מספרי לשון הרע. ד. בשביל עזי פנים. ה. בשביל ביטול תורה. ו. בשביל עון גזל. ז. בשביל פוסקי צדקה ואין נותנין. ובזה ביאר שכאשר עברו הראשונות ולא נענו גוזרין ז' תעניות כנגד ז' ימי בראשית. ועיקר הכוונה היא התשובה השלימה שעל ידה ישוב המקור העליון להשפיע טובה וברכה לז' ימי הבנין[מג], ומוסיפין בהן ז' ברכות וע"י הברכות יפתחו צינורי ההשפעה לכל ברכה כמדתה[מד].

היכן אמרו את שש הנוספות

שם. דעת רש"י[מה] שבברכת גואל ישראל היה מאריך ואומר בסופה מי שענה את אברהם בהר המוריה וכו', וחותם גואל ישראל. ולאחר מכן היה אומר את הברכות הנוספות ועל כל ברכה היה מסיים מי שענה וכו', כלומר אומר זכרונות ומסיים מי שענה את אבותינו על ים סוף וכו' וחותם זוכר הנשכחות, ואומר שופרות ומסיים מי שענה את יהושע וכו' וחותם שומע תרועה, ואח"כ אומר את ארבעת המזמורים.

אך דעת הרמב"ם (פ"ד מה' ת"ו ה"ו) שלפני ברכת גואל אומר את פסוקי זכרונות ושופרות ואת ארבעת המזמורים[מו], לאחר מכן היה אומר ברכת ראה נא בעינינו ומסיים מי שענה לאברהם אבינו וכו' וחותם גואל ישראל, ולאחר מכן מתחיל להוסיף את שש הברכות המוזכרות במשנה מי שענה וכו' בזה אחר זה וחותם בסופם.

מה הם פסוקי זכרונות ושופרות

ואלו הן זכרונות ושופרות. נחלקו הראשונים מה הם פסוקי זכרונות ושופרות. דעת רש"י שאלו הן הפסוקים הנאמרים בראש השנה[מז]. והריטב"א כתב שנראה מדברי הרמב"ם שפסוקי הזכרונות והשופרות אינן מהנאמרין בראש השנה אלא פסוקים שונים מענין הצרה.

האם יש קפידא שלא להזכיר מלכות של פורענות כמו בר"ה

שם. כתב הרמב"ם (נפילושו למשניות) 'הזכרונות ושופרות כמו שנתבאר בראש השנה כלומר שלא יאמר זכרון של יחיד ולא זכרון של פורענות'. והקשה הגבורות ארי שלא משמע כך בראש השנה (לג.), שאמרו שם 'אין מזכירין מלכיות זכרונות ושופרות של פורעניות', ופירשו 'מלכות כגון אם לא ביד חזקה אמלוך עליכם, ואע"ג דאמר רב נחמן כל כי האי ריתחא לירתח קוב"ה עלן ונפרקינן, כיון דבריתחא אמור אדכורי ריתחא בריש שתא לא מדכרינן', ומשמע שדווקא בר"ה לא מזכירים פורענות, אבל בתענית אין מניעה מלהזכיר. ותירץ ששמא רק פסוק זה שאינו פורענות אמיתית אלא רק לשון ריתחא, בזה אין קפידא אלא בר"ה.

הרי אמרו כל מקום שיש שופרות וזכרונות יש גם מלכיות

זכרונות ושופרות. כתב התוס' יו"ט שאף שאמרו בר"ה (שם) כל מקום שיש שופרות וזכרונות יש גם מלכיות, אין למדים מן הכללות שהלוא לכו"ע אין מלכיות בתענית[מח], אלא שכלל זה הוא רק כלפי ראש השנה ויום הכיפורים ביובל[מט]. ובשפת אמת כתב שאפשר שזה גופא טעמו של ר' יהודה שחולק, שמה שאמר לקמן (טז:) 'לפי שאין אומרים זכרונות אלא בר"ה', כוונתו שאין זכרונות בלא מלכיות[נ].

האם לרבי יהודה רשאי לומר זכרונות

ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות. נחלקו הראשונים בביאור לשונו של ר"י 'לא היה צריך'. ובדעת הרמב"ם נקט הריטב"א שהכוונה שאין צריך אך רשאי, ובכך יישב את הסתירה בדברי הרמב"ם, שבפירושו למשניות כתב שהלכה כרבי יהודה[נא], ואילו בהלכות תעניות (פ"ד ה"ה) פסק שמזכירין פסוקי זכרונות ושופרות, וזאת לפי שסבר שאף לדעת רבי יהודה רק לא היה צריך אך מ"מ נהגו בכך. אך דעת הריטב"א והר"ן שאין דברי רבי יהודה כפשוטן, שהרי בגמ' אמרו בטעם דבריו 'לפי שאין אומרין אותן אלא בראש השנה וביובלות', ומשמע שבתעניות אינו אומר כלל. אלא רבי יהודה תפס לשון קצר, וכוונתו 'לא היה צריך' היינו שאין אומר פסוקים אלו כלל, ואם רצונך להאריך אינך צריך לומר זכרונות ושופרות, שהרי אפשר לומר תחתיהן בתעניות של גשמים 'רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה' וכו' 'אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות'.

כיצד חותמין לדעת רבי יהודה

אלא אומר תחתיהן רעב כי יהיה בארץ. כתב הגבורות ארי שמשמע שרבי יהודה לא נחלק אלא באמירת זכרונות ושופרות, וסובר שאומר פסוקים אחרים תחתיהן, אבל בענין חתימת הברכות אינו חולק, ומודה שבראשונה חותם 'זוכר הנשכחות' ובשניה 'שומע תרועה', שאם לא כן היה למשנה לפרש את החתימות לרבי היודה כמו שמפרש את הפסוקים שאומר תחתיהן. והקשה שהלוא כל חתימה וחתימה היא מעין המזמור שאומר עליה, ובשלמא לתנא קמא מובן שהחתימה היא מעין הברכה, שפסוקי זכרונות מסיים 'זוכר הנשכחות'[נב] ופסוקי שופרות מסיים 'שומע תרועה', אבל לר' יהודה לא מובן מדוע זה מעין הברכה[נג].

על מה התפלל אברהם בהר המוריה ונענה

מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה[נד]. כתב המהרש"א שאין לפרש שאברהם אבינו התפלל שיצחק לא יעקד, אלא הכוונה

הריטב"א שכך קרוב לומר, אלא שאין זה דעת רבותי. **מב. וכמו** שהאריך בנפש החיים בשער א' מענין זה. **מג. והוסיף** שרמזו זאת חז"ל בתפלת 'מי שענה' בכל ברכה. כי בחינת 'מי', הוא המקור כידוע. **מד. עי"ש** באריכות רבה כיצד כל השבע תוספות כנגד השבע ספירות ואילו פגמים וחטאים באים לתקן. **מה. וכן** כתבו הרמב"ן והריטב"א ועוד ראשונים. **מו. וסובר** שעל זה אמרו לקמן (טז:) שבגואל ישראל מאריך. **מז. וכ"נ** בסדר התפילה לתענית ברמב"ן, ובטור (סי' תקעט), וכ"כ הריטב"א, ודייק כן מדברי הגמרא (לקמן טז:) שכתבה שטעם ר"י שאין אומרים זכרונות ושופרות, משום שאין אומרים זאת אלא בר"ה ויובל ובמלחמה, משמע שלחכמים שנאמרים אף בכל תענית זה אותן פסוקים הנאמרים בר"ה. והביא שהיה משמע שרק הפסוקים הם כראש השנה, אך הרמב"ן נקט שכל סדר התפילה כראש השנה. עי"ש בארוכה. **מח. ראה** מהרש"א שכתב שאין טעם בהזכרת מלכיות רק בר"ה ולא בתענית, ומ"מ בתוספת בגואל ישראל שמזכירים זכותו של אברהם אבינו, מזכירים ענין שהקב"ה מלך שאברהם פירסם מלכותו. **מט. על** דברי התויו"ט שאף שכתוב 'כל' זה עולה רק על ר"ה ויובל, העיר הרש"ש מתוס' (כתובות ח.) שאין נופל לשון 'כל' על פחות משלשה דברים. אמנם ראה שדי חמד (מערכת כ כלל נב) שהאריך להוכיח שמצינו 'כל' על שני דברים. **נ. עי"ש** שדייק כן מרש"י (יח. ד"ה ובשעת מלחמה) שכתב 'ולא ידעינן מנא איתפריש דאומר ברכות מלכיות זכרונות ושופרות בשעת מלחמה', שלכאורה תמוה למה מזכיר רש"י מלכיות, ועוד הלא לת"ק בכל עת צרה אמרינן זכרונות, א"כ במלחמה שר' יהודה מודה לת"ק למה קשה עליו יותר מת"ק. אך לפי"ד מובן שרש"י הבין שטעמו של ר"י שחולק הוא משום שסובר שאומרים זכרונות רק כשאומרים גם מלכיות, ובר"ה שפשיטא לן שיש מלכיות מובן שלר"י אומר גם זכרונות, אך במלחמה מנא לן שאומרים מלכיות. **נא. אמנם** התויו"ט כתב שזה ט"ס וגרס בפיה"מ אין הלכה כר"י. וכ"כ במרכה"מ (תעניות מה"מ פ"ד ה"ז). **נב. ראה** בשינויי נוסחאות במשניות שי"ג 'זוכר הברית' וכמו בסיום זכרונות בתפילת ר"ה, ובפרט שהסיום בפסוק 'וזכרתי להם ברית ראשונים' וא"כ החתימה מעין הסיום. **נג. ובמגיה** למאירי כתב שאף לר"י ממשיך במי שענה, ולכן יש שייכות בין סיומי הברכות למי שענה. אמנם צ"ב מה הקשר בין ה'מי שענה' לפסוקים שמזכיר. **נד. ראה** תוס' לקמן (טז: ד"ה מפי) שכתבו שאברהם ראשון לנצולין שניצול

18/06/2018 אחה

שהתפלל שהאיל יעלה ויתרצה לעולה. אמנם מדברי הירושלמי (הוסף נרמז"ן וכריטב"ח) שהקשה מדוע מסיימים 'גואל ישראל' ולא 'גואל יצחק'[נה], משמע שהמדובר כאן מישועתו של יצחק[נו]. והקרן אורה (נע"ג) כתב שביאור מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא, ששם הבטיח לו הקב"ה להרבות זרעו לעד.

הקשר בין תפילה לעני לעצירת גשמים

תפלה לעני כי יעטוף. רש"י (ד"ה ומלמה) מבאר שתפלה לעני נופל על דוחק גשמים, וביאר זאת הב"י (סי' תקעט) בכמה אופנים: א. שהכל עניים בזמן רעב, כמו שאמרו (ב"מ עט.) לא נקראו דלים אלא על עסקי תבואה. ב. שנאמר שם 'ה' משמים אל ארץ הביט' ובירידת גשמים השי"ת מביט אל הארץ. ג. שנאמר שם 'אתה תקום תרחם ציון' וזהו מעין הסיום מרחם על הארץ. וראה במאירי שכתב שרחמי השומע נכמרים יותר לתפילת העני. והר"י מלוניל כתב שאומרים 'תפלה לעני כי יעטוף' שמרמז ל'עטופים ברעב בראש כל חוצות' (מיכה ג יט).

טו:

במה נחלקו ר' חלפתא ור' חנניא עם רבנן

וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן. נחלקו הראשונים מהו הדבר שנהגו ושהשיגום חכמים. וכמה שיטות בדבר.

א. רש"י מבאר שמחלוקתם היא במה שלא ענו אמן, אלא ברוך שם כבוד מלכותו כמו במקדש[א]. והוסיף וכתב שאין לפרש כלפי התקיעות, שהרי ודאי תוקעין אף בגבולין. והקשו על ביאורו זה כמה קושיות. א. הר"ן הקשה מדוע הביאו את מנהגם ש'לא ענו אחריו אמן' דווקא בתענית, והלוא אף בכל השנה כולה מסתמא נהגו כן[ב]. ב. הריטב"א הקשה כיצד אפשר לומר כי חכמים גדולים כר' חלפתא ור' חנינא בן תרדיון יטעו טעות גדולה כזו, ואמנם היו במקדש בימי התענית וראו שעשו כך[ג], מ"מ לא היה להם לעשות כן בגבולין, ו'דבר ידוע הוא כי במקדש כיון שאומרים את השם ככתבו יש להם לענות בשכמל"ו', אבל בגבולין שאינו נאמר אלא בכינוייו עונין אמן. ג. הר"י כוליז הקשה שהיה להם לומר 'לא היו עושין כן אלא בשערי מזרח' שהרי דין זה שאין עונין אמן במקדש למדו מפסוק. ד. הגבורות ארי הקשה שא"כ מדוע הפסיקה המשנה וכתבה 'שתקעו והריעו' לפני שכתבה שלא הודו להם חכמים. הרי התקיעות היו כדין, וראוי לכותבם אחר דברי המשנה שלא הודו להם חכמים.

ב. דעת הר"ן (ו:) בפירושו הראשון, שגורסים 'ועָנו אחריו אמן', ומה שהשיגום חכמים ואמרו ש'לא היו נוהגין כן' היינו כלפי התקיעות[ד], ואמנם גם בגבולין תוקעין אך לא על סדר הברכות אלא אחר התפלה[ה]. והקשה הגבורות ארי מדוע הביאה המשנה את מה שענו אמן הרי אין זה כלל הענין שבו נחלקו.

ג. עוד פירש הר"ן ביאור נוסף 'היותר מחוור'[ז], שבגבולין סדר התפילה היה שאמר מי שענה, ואח"כ חותמין הברכה ועונין הציבור אמן ותוקעין, ובמקדש כיון שעונין על כל הברכות ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אם היו תוקעין אח"כ היתה התקיעה נראית על אמירת בשכמל"ו שאף זה כעין ברכה בפני עצמה, וכיון שאנו רוצין לסמוך את התקיעה ל'מי שענה' שהיא תפלת התענית, לכן משנים את הסדר וקודם חותמים את הברכה ללא אמירת 'מי שענה', ואז עונה הציבור בשכמל"ו,

מנמרוד, וצ"ת. **נה. בגוף** דברי הירושלמי הנ"ל שמשיב על קושיא זו מכיון שנגאל יצחק נגאלו כל ישראל, הקשה החתם סופר שהלוא הבנת המקשן שאף אם יצחק היה נעקד היה יוצא עם ישראל מזרע אחר של אברהם, וא"כ מה משיבו התרצן שלולי שניצל יצחק אף ישראל אינם. ראה שיישב זאת באריכות בב' אופנים. וראה בביאורי הפשט. **נו. ראה** בשל"ה הקדוש (פורה פוך וירפ, עמ' יג ד"ה והס) שאף הוא ביאר כן, וכתב 'כי יש קושיא גדולה ועצומה בענין מעשה העקידה הנקרא מאכלת שאוכלין ישראל בזכותם כי רב הוא מאוד וכו'. אמנם מצינו בפסוק ובדברי רז"ל שהיו אב ובנו מצדדים ליפטר ממיתה זו, בפסוק כתיב 'ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה' וזה היה תפלה ממנו שימציא השם יתברך שה במקומו, וסיים אחר כך ואם לא ימציא לו השם יתברך שה אזי 'לעולה בני', וא"כ התפלל שיעשה לו השם יתברך נס, ושעל זה אנו אומרים מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו, כי הוא נענה על תפילתו. ואם כן מהו זה השבח המופלא וכו'. אמת מה נהדר מה שהיה מוכן לעשות זה המעשה אם לא יהיה נענה בתפילתו, מכל מקום לא קיים עבדו את ה' בשמחה, וביקש טצדקי לפטור מזה, ואם כן מה זה השבח הגדול שנשתבח'. עי"ש בארוכה (עמ' יד ע"ג) ישוב הדברים בג' דרכים: א. עפ"י מה שאמרו חז"ל שאמר לפניו רבונו של עולם בשעה שאמרת לי 'קח נא את בנך את יחידך', היה לי להשיב אתמול אמרת לי 'כי ביצחק יקרא לך זרע' ועכשיו 'קח נא את בנך' וכו', ולכן התפללו אברהם ויצחק שיהיה נפדה מהמות, כי לא עשו בזה נגד ציווי המקום, רק רצו להחזיק דברי הקב"ה הראשונים, ואם לא היתה זאת ההבטחה הראשונה, חס ושלום שיעלה על לבם להתפלל נגד ציווי הזה. [וראה בשירת דוד (וירפ) שכיון לכעין דבריו]. ב. עפ"י מה שארז"ל (סנהדרין פט:) 'אחר הדברים האלה', אחר דבריו של ישמעאל או אחר דבריו של שטן כו', ואם בא מחמת השטן וקטרוגו אז הדבר מסטרא דשמאלא ונבדל מהקודש, אבל מה שבא מצד ישמעאל שהתפאר בקדושה איך שקידש השם, ויצחק אמר הנני מוכן ומזומן לקדש השם ביותר בכל גופי, זה בא מסטרא דקדושה, ואברהם היה מסופק אם עצם הנסיון היה מחמת שהשגיח הקב"ה בקטרוג השטן, או אם עצם הנסיון היה מחמת דברי ישמעאל ותשובת יצחק שמוכן למסור נפשו לגמרי. ואמרו אברהם ויצחק, אם הנסיון הוא מצד הקדושה, כלומר מצד דבריו של ישמעאל שהשיב יצחק שרוצה למסור נפשו לקדושת השם, לכך בחר בו השם יתברך לעולה, אזי הוא שמחה גדולה להם כי אז הוא מסטרא דקדושה. אבל אם הנסיון מצד סטרא דמסאבא סטרא דשמאלא קטרוג השטן, ע"ז בכו בכי רב והתפללו שיהיה ניצול מהשטן ויקוים כה יהיה זרעך, וחלילה שהשטן בקטרוגו יעכב את זה, ועל זה התפללו להשם יתברך באם זה הנסיון מצד קטרוג השטן שיהיה נפדה מהמות. ג. שכשאמר לו הקב"ה והעלהו שם לעולה שמח אברהם במאוד וגם יצחק, בראותם כי הוא קודש לה', זכה בחייו מה שאין זוכים שאר הצדיקים אלא לאחר מותם להיותם קרבן לה' על ידי מיכאל כהן גדול. והיה אברהם אבינו ירא מאוד אולי יצחק מחמת צערא דמותא לא יקבל באהבה, ויהיה חס ושלום מום בקרבנו ולא ירצה. וזה היה ענין תפילה שלו, שיהיה עזר מעם ה' והקב"ה ישלח עזרו, כענין הבא לטהר מסייעין לו (יומא לח:). וכל תפילתם היה במעשה עבודה הזו שיקויים בהם עבדו את ה' בשמחה, שיהיה במעשה זה מדת האהבה ולעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב. וזהו הענין הנאמר באברהם כי ידעתי כי ירא אלהים אתה. **א. רש"י** להלן (טז: ד"ה ולא), ר"ן, ור"י מלוניל, בשיטת רש"י. ובגוף הענין מה שאין עונין אמן במקדש אלא בשכמל"ו נבאר כמה עניינים. א. מה שבמקדש אין עונין אמן כתב הר"י מלוניל בשם הערוך, שאמן הוא סוף ברכה, ואין סוף לברכותיו של הקב"ה. וראה בהמשך מדברי המהרש"א. ב. כתב השטמ"ק בברכות (סג:) שכיון שאין הקהל עונין אמן אלא בשכמל"ו, אף נוסח הברכה במקדש ארוך יותר ומברכין 'מן העולם', שלפי אריכות העונין כך מאריך אף המברך. עוד כתב שדין זה של עניית בשכמל"ו הוא רק בתפלה, אך בברכות ענו אמן, [וכ"כ הרמ"ע (בעשרה מאמרות מאמר תקוני דין מ"ה פ"ה)], והוכיח כן מברכת עזרא על התורה שענו אחריו אמן. [וצ"ע מדוע האריך שם עזרא בברכה מן העולם וכו' (כמבואר ביומא סט:) אם הקהל ענה בקצרה אמן, לפי המבואר בשטמ"ק שם שהטעם לאריכות המברך הוא בגלל אריכות העונין בשכמל"ו].

ג. ראה בשמועת חיים (יומא מ"ב עמ' שטו) שדן האם אמירת בשכמל"ו במקדש היא בלחש או בקול רם. וכתב שהדבר תלוי בטעמים לאמירתו בלחש. לטעם הגמ' בפסחים (ע.) שלא אמרו משה אך אמרו יעקב, אין קפידא לאומרו בלחש רק כשאומרו בין שמע לואהבת, וכמש"כ הצל"ח שם. אך לטעם המדרש (ויקמנן) המובא בטור שמשה לקחו מהמלאכים, א"כ לעולם צריך לאומרו בלחש, מלבד ביוכ"פ שישראל כמלאכים. ד. עניית בשכמל"ו כאן היא בסיום הברכה במקום אמן. אך מצינו אמירת בשכמל"ו בזמן אמירת השם עצמו, ראה ביומא (לה:) בזמן שהכהן מזכיר בוידוי את השם. וכן בסוטה (מ:) גבי ברכת כהנים (רמה סוף שם) וראה תוי"ט (סוטה פ"ז מ"ו). **ב. התוס'** יו"ט תירץ את קושית הר"ן על רש"י, שרק בתעניות שיש בהן סדר דומה בגבולין ובמקדש, סבר ר"ח שאף עניית הגבולין שווה למקדש. אמנם הריטב"א הקשה שהלוא במקדש לעולם נהגו כן, ואינו שייך דווקא לסדר התעניות, וא"כ מדוע טעו לעשות כן אף בגבולין. ובתפא"י כתב שכיון שבתענית מקריב חלבו ודמו והוא דוגמת קרבן בביהמ"ק, לכן קס"ד דר"ח לנהוג בעניית בשכמל"ו כמו במקדש. **ג. בדברי** הריטב"א כאן מפורש, וכן משמע לכאורה ברש"י שכשמתפללין בשער מזרח בהר הבית הוא בכלל מקדש שאין עונין אמן. וכתב הרש"ש ששם היה כנוס תפילות התענית לפי שהוא קרוי 'רחוב' כדכתיב (נחמיה ח ו) 'אל הרחוב אשר לפני שער המים', אמנם הקשה הרש"ש שבנחמיה (שם ו) מבואר שעזרא בירך וענו אחריו אמן. ועל הרע"ב שכתב (תענית פ"ב מ"ה) שטעם עניית בשכמל"ו הוא כאשר מברכים בשם המפורש, הקשה הרש"ש א. הרי את השם המפורש לא הזכירו אלא בעזרה, ובשכמל"ו ענו אף בהר הבית כדמוכח כאן. ב. למ"ד דעזרא בירך בשם הגדול והיינו ב'שם המפורש' (רמה יומא פט:) ואף על פי כן ענו אמן. וראה מצפה איתן (יומא פט:) מענין הזכרת שם המפורש בהר הבית. ומה שמפורש בריטב"א כאן שאמרו השם המפורש בהר הבית, צ"ע מיומא (פט:) שאין עונין בגבולין וודאי הר הבית בכלל זה. עיי"ש [ושם בגמ' בפשוטו משמע שאף בעז"נ חשוב בגבולין, אך ראה תורי"ד (יומא ע.) מה שהסתפק בקריאת התורה של הכה"ג האם מזכיר בה את השם המפורש. והיא הרי היתה בעזרת נשים]. עוד צ"ע שאף בעזרה לא הזכירו שם המפורש אלא ביוכ"פ ובברכת כהנים, וכן מבואר באוה"ח בראשון לציון (נרכות סג.) ובתפא"י (תומר נקודם פ"ו), וכן העיר בתפארת יעקב על התפארת ישראל במשנה בתענית כאן. ומה שציין הרש"ש לדברי הרע"ב, אמנם כ"כ גם המהרש"א (סוטה מ:), וראה צל"ח (נרכות סג.) שהסכים עימו, שאי עניית אמן במקדש תלוי בהזכרת שם המפורש. וראה עוד ברש"ש (יומא פט:) שהעיר מקריאת עזרא, שאף שלא היתה בשם המפורש היו אומרים ברוך ה' אלהי ישראל וכו'. וראה בהגהות רא"מ הורוין (נרכות סח). וראה עוד באפיקי ים (מ"ב סי' ג' ונקוטרס סמרין סח). **ד. המגיה** למל"מ, בהגהותיו לריטב"א כאן. **ה. ודייק** כן ממה שבתחילת המשנה רק הזכירו ההוספות ולא את התקיעות. אך הריטב"א הקשה על ביאור זה, וכתב שאינו נכון כלל, שהרי בברייתא פירשו תקיעות בסדר ברכות בגבולין, ורק אחר כך פירשו אותן שבמקדש, ולא חילקו ביניהם רק בנוסח החתימה ועניית הציבור. ומה שהקשה הר"ן למה לא הזכירה המשנה תקיעות על סדר ברכות, לפי שהתנא מקצר וסמך על מה ששנה בסוף הפרק שלעיל 'באלו מתריעין', ומה שלא ביאר במשנה פירש בברייתא. והר"ן כתב לתרץ קושיית הריטב"א מהברייתא שדעת הרמב"ם שיש מחלוקת בין המשנה והברייתא. אך הלח"מ (פ"ד מט"ו) הקשה שהרי אף בברייתא מובא כמו נוסח המשנה שנחלקו ר"ח והחכמים, ושם א"א לפרש כהרמב"ם, וא"כ מנין להרמב"ם שפירוש המשנה הוא באופן אחר מהמפורש בברייתא. וראה קרן אורה (לקמן טז:) שהביא ראיה לשיטת הרמב"ם מנוסח הגמרא שם שהביאו ב' לשונות, ונראה שזה ההבדל ביניהם אם תוקעין אף בגבולין על סדר הברכות, עיי"ש שהאריך ליישב בזה מה שהאריכו הראשונים לדון אם התקיעות בשופר או בחצוצרות, וכתב שיש לומר שלהברייתא הראשונה שתוקעין בגבולין היו תוקעין בשופרות על סדר הברכות, [להיפך מדברי הראב"ד הובאו לעיל טו. ובהמשך]. אך הרמב"ם שפסק שאין תוקעין בגבולין על סדר הברכות לכן אף לא הזכיר שופר כלל בגבולין והכל רק מנהג עי"ש בארוכה. **ו. וכתב** שכן דעת הרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ו), וראה גם מ"מ (פ"ד ה"ח). **ז. ראה** תוס' יו"ט מה שתמה על הר"ן, והשיגוהו השפת אמת והרש"ש, והקרן אורה (לקמן

וחזן הכנסת יאמר תקעו ומתחיל שליח ציבור ואומר 'מי שענה' וכו' ותוקעין[ח].

ד. עוד כתב שיש לפרש שהיו אומרים במקדש ב' פעמים 'מי שענה', אחד קודם החתימה[ט] ואחד לאחריה, ובמקומם נהגו אף בגבולין לומר מי שענה אחר חתימת הברכות, ובזה השיגום חכמים שאין צריך לכך כיון שאין אמן מפסיק בין ברכה לתקיעה'. וכתב הגבורות ארי שלביאור זה מה שהדגישה המשנה 'וענו אחריו אמן' לומר שאע"פ שלא ענו בשכמל"ו אלא אמן, מ"מ טעו וחשבו שאף אמן מפסיק בין ברכה לתקיעה, ולכן השיגום חכמים שאין נחשב הפסק אלא בשכמל"ו שבמקדש, ולא אמן שבמדינה.

ה. הריטב"א הביא 'אחרים פירשו' שטעותם היתה כי כמו שראו במקדש שהיו תוקעין בשופר וחצוצרות בתעניות, הנהיגו הם כך בגבולין לתקוע בשופר וחצוצרות, וחכמים השיגום שאין זה אלא במקדש, אבל בגבולין מקום שיש שופר אין חצוצרות ומקום שיש חצוצרות אין שופר[י]. והביא ש'רבינו הגדול' ביאר ושילב את ב' הפירושים וכתב שטעו בשתים שלא ענו אמן [כרש"י], ושטעו בשופר וחצוצרות כמו שראו במקדש, [כביאור זה האחרון]. אך הקשה שדבר זה למדים מפסוק בר"ה (פ.) דכתיב 'בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', ודייקו שרק לפני המלך איכא חצוצרות ושופר אבל בעלמא לא, וא"כ לא מסתבר שיטעו בזה, וגם היה להם לומר 'לא היו עושין כן אלא בשער מזרח' ולא 'לא היו נוהגין'.

ו. ר' האי גאון ביאר (הובא בתלמיד הרמב"ן) שסדר התקיעות המבואר תר"ת רת"ר הוא מיוחד רק במקדש, והם נהגו כן אף בגבולין, וחכמים השיגו שבגבולין תוקעין באחת רק תקיעה פשוטה, ובשניה רק תרועה וכן הלאה.

מהו שינוי הלשון מ'כהנים' ל'בני אהרן'

תקעו הכהנים תקעו מי שענה וכו' הריעו בני אהרן הריעו. הקשה הגבורות ארי מהו טעם שינוי הלשון שב'תקעו' אומר 'הכהנים', ואילו ב'הריעו' אומר 'בני אהרן'[יב]. וכתב ששמא בכוונה שינתה המשנה ללמד שאין קפידא בדבר ויכול לומר באיזה לשון שירצה - כהנים או בני אהרן, ולא בדווקא נקט גבי 'תקעו' 'כהנים' וגבי 'הריעו' 'בני אהרן'. אך הסיק שגירסת הספרים משובשת וצריך לתקן בנוסח המשנה בשניהם 'בני אהרן הכהנים' וכלשון הפסוק (במדבר י ח) 'וּבְנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים יִתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת'[יג].

האם התקיעות בתעניות הם דווקא בכהנים

תקעו הכהנים. המפרשים דנו האם חיוב התקיעות בתעניות, הוא בדווקא שיתקעו הכהנים כנוסח משנתנו, או שאף שנהגו כך אין זה חיוב. והרמב"ן (לעיל יד.) האריך אם התקיעות הם בשופרות או בחצוצרות, ובסוף דבריו הביא דעת הראב"ד[יד] שבברכות עצמן תקעו דווקא כהנים בחצוצרות, ובסוף התפילה כשמרבים בתחנונים תקעו בשופרות[טו]. והמנ"ח (מצוה שפד אות ג) כתב שפשוט שהכהנים תוקעים[טז], ואף שהרמב"ם לא הדגיש זאת בתחילת הלכות תענית, אך סמך על מה שכתב (פ"ד הט"ו) שבמקדש תוקעין הכהנים, וה"ה בגבולין[יז]. והסיק שהלכה כר"ע שכשרין אף בעלי מומין, ובהמשך דבריו (אות ה) חידש שרק בחצוצרות תקעו הכהנים, אך בשופרות שהיו בצדדין (רק נמקדש כמצוטר נר"ה כו:) כשרין אף ישראלים[יח].

באיזו שעה אוכלין אנשי המשמר כשאינן משלימין את התענית

אנשי משמר מתענין ולא משלימין. הקשה השפת אמת הלוא רוב העבודות הם קודם תמיד של בין הערביים, א"כ מה הרויחו שלא השלימו התענית[יט], אחרי שרוב היום היו מתענין, וביותר שבמשך היום יותר היה ראוי לחוש שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב, ויישב שמ"מ היה זה כ'פת בסלו' הואיל ואינם משלימים. אך כתב שיותר נראה שמיד אחר חצות היום, היו אוכלין ואף זה קרוי 'מתענין ולא משלימין'[כ].

מי הם אנשי משמר האסורין ביין

אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימים. ברש"י בגירסא ישנה מבאר שאנשי משמר[כא] הם כהנים לוים וישראלים הקבועים ועומדים לשם בשעת עבודה שהיאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו. ובגבורות ארי תמה מדוע הזכיר שאף לוים וישראל בכללם, הרי בהם לא מצינו שיש איסור שתיית יין, והרי אין לוי שתוי יין אסור בשיר וכ"ש ישראלי במעמדו, ולא אסרה תורה אלא לכהן לעבוד. וכן מוכח ממה שלגבי איסור כביסה ותספורת כתבה המשנה בהמשך 'אנשי משמר ואנשי מעמד אסורים לספר ולכבס'[כב], ואילו גבי יין לא הוזכרו 'אנשי מעמד' אלא 'אנשי משמר'. וכן לגבי תענית הוזכרו רק 'אנשי משמר' שמתענין ולא משלימין ולא הוזכרו 'אנשי מעמד' ואדרבה הם היו מתענין ד' ימים בכל שבוע כמבואר (לקמן כו.). ולויים דינם כדין אנשי מעמד לענין יין ותענית, שהרי רק הכהנים אין מתענין מחמת כובד העבודה המוטלת עליהם כל היום, אך בלויים לא שייך טעם זה שאין עליהם כל כך כובד עבודה, שאינם אומרים שירה אלא על קרבן ציבור בלבד.

האם במעמד נכללו גם כהנים

אנשי מעמד. רש"י ביאר כהנים לוים וישראלים. וכ"כ לקמן (כז. ד"ה מעכבין). אמנם הראשונים (לקמן כו.) נחלקו שהכהנים לא היו במעמד כיון שהם עצמם עובדין במקדש[כג]. ובגבורות ארי לקמן (כז.) הקשה שכשם שדי במקצת ישראלים שהם שלוחים של כולן וא"צ מכל שבט, ה"נ א"צ מעמד בפרטיות לכהנים ולויים. אמנם בתוס' הרא"ש משמע שצריך מכל

ח. **ראה** תורי"ד הביא ביאור זה והקשה עליו. ט. **וכן** הסכים הגבורות ארי, שהרי צריך לומר מעין חתימה סמוך לחתימה, כמבואר בפסחים (קא.). י. **השפ"א** כתב שזה אינו נראה, ויותר מסתבר לפרש שבהר הבית כיון שלא ענו אמן אחר ברכה שבשם, והם רצו שיענו הציבור אמן על אמירת מי שענה, לכן אמר הש"ץ מי שענה אחר הברכה וענו שם אמן. והתנא לא הוצרך להשמיע זאת שענו אמן, שהדבר פשוט שאיזה עבד מברכין אותו ואינו עונה אמן. ורק בברכה בשם לא ענו במקדש אמן. יא. **בגליון** הריטב"א כת"י כתוב הגהת מהר"י כולי, שבמסכת ר"ה (מ.) מפורש כביאור זה, ותמה על הריטב"א שהקשה [בהמשך] על ביאור זה. וכוונתו ששם מבואר 'במה דברים אמורים במקדש, אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות, וכן הנהיג רבי חלפתא בציפורי וכו', וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא וכו' דכתיב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא לא'. הרי מבואר שבזה נחלקו. ובמה שמבואר שם שעכ"פ בשער מזרח בהר הבית נחשב המקום שהוא לפני ה' ותוקעים בשופר ובחצוצרות, העיר שם בטורי אבן הרי אין קרוי לפני ה' רק בעזרה כמו שמצינו גבי שחוטי חוץ. וכתב ליישב שמצינו גבי בכורים (פ"ג מ"ט) שאף הר הבית חשיב לפני ה', ויעויין בערוך לנר שם הקשה להיפך הרי מצינו שכל ירושלים נחשבת לפני ה' גבי מעשר שני. וכתב ליישב שבע"כ צ"ל שהיה לחכמים קבלה בכל מקום כיצד מתפרש ה'לפני ה''. וע"ע חתם סופר (ר"ה כ. ד"ה בגמ' ומקשה). יב. **ואמנם** בברייתות בגמרא (לקמן טז:) נאמר בשניהן בשווה, בברייתא ראשונה מזכיר רק בני אהרן, ובשניה מזכיר רק הכהנים. יג. **ראה** עוד ברמב"ם (מעניות פ"ד הט"ו-טז) שבהכרזה מוזכר תקעו בני אהרן, ואח"כ כותב תקעו הכהנים. יד. **וכ"כ** הר"ן (ר"ה ו.), והראב"ד בכתוב שם (ר"ה פ' טו). טו. **משמעות** דבריו שבזה א"צ כהנים, וראה במנ"ח המובא בהמשך. טז. **וכן** מבואר בפשיטות בטורי אבן ר"ה (טו: ד"ה ומני מוסגרות). יז. **וזה** שלא כדברי התפארת ישראל (פוף אות טו) שסובר בפשיטות שבגבולין כשר אף זר, ומה שנהג ר' חלפתא בציפורי בכהנים, הוא זכר למקדש. וראה עוד בקרן אורה (לקמן טז:) שאין ברור לו החיוב בכהנים. וראה משנת חיים (פ' לו) באריכות, ותורף דבריו שיש שני דינים בתקיעות. האחד, לעורר זכות הקרבנות, [וציין לדברי ילקוט (נהעלותך פ' תשכה) 'והרעותם בחצוצרות ונזכרתם, ר"ע אומר וכי חצוצרות מזכירות והלוא דמים מזכירים, אלא שאם יכולין להריע ולא הריעו מעלה עליהן כאילו לא הוזכרו'. וביאר הגר"י פרלא (נפלאותיו לרס"ג פוף מ"ע טז) שע"י תרועת החצוצרות מתעורר זכות הקרבנות, ובזה ביאר מדוע מנה הרמב"ם (מ"ע עט) למ"ע אחת להריע בצרות ובקרבנות, ובזה ישב קושית המג"א (רס פ' מקנט) מדוע אין נוהגין לתקוע היום. ודברי המאירי (יד.) שאחר החורבן תוקעין בשופר ולא בחצוצרות]. אמנם יש ענין נוסף בתקיעות לעורר לתשובה ותפילה, וכמבואר ברמב"ם (פ"ג ה"ג). והנפק"מ בין שתי דינים אלו, א. אם צריך לתקוע בכל מקום, או שדי במקום אחד. ב. אם צריך דווקא כהנים. ולפי"ז מיישב דברי הרמב"ם שאכן רק במקדש תוקעין כהנים, אך בשאר מקומות שזה רק לענין תשובה ותפלה די בישראלים. עיי"ש עוד (פ' לו-לז). ועי' שו"ת יהודה יעלה (פ"ו אות פ' קפג). יח. **וראה** שם בהמשך (אות ט) שכתב לדון אם המצוה רק לתקוע או אף לשמוע. יט. **וראה** שם שחידש שגם בלילה לא היו מתענין אפילו בז' אחרונות שמפסיקין מבע"י, מ"מ כשם שאין משלימין, כ"ש שאין מתענין בלילות. כ. **ראה** משנ"ב (פ' מקנט סקל"ז) מה שנחלק עם המג"א לענין ת"ב נדחה, אם מותר לבעל ברית לאכול במנחה גדולה. כא. **ברש"י** שלפנינו תוקן שהד"ה הוא 'אנשי מעמד', ראה כנסת ישראל שדחה בזה כל דברי הגבורות ארי. כב. **ומה** שבסיפא גבי איסור כיבוס ותספורת הזכיר אנשי משמר ואנשי מעמד ולא הזכיר לויים. מיישב בגבורות ארי שהוא משום שהדבר נלמד בק"ו, שאם על אנשי מעמד הקפיד שלא יהיו מנוולים, כ"ש שיש להקפיד על הלויים שעומדים בשיר, וזה שהזכיר אנשי משמר שהם כהנים ללמדך הרבותא שבחמישי מותרין, ולא תאמר שבכהנים שהניוול גנאי יותר מאנשי מעמד, והראיה שהרי התורה הקפידה עליהם במיתה אם עובדים פרועי ראש, קמ"ל שאפילו הכי בחמישי מותרין, וא"כ מבואר שאיסור הלויים כל השבוע נלמד מק"ו מאנשי מעמד ישראלים. והיתר יום חמישי נלמד בק"ו מכהנים, ולכן א"צ להזכיר לויים כלל. כג. **ובדעת** רש"י שבמעמד נכללו גם כהנים ראה בלקוטי הלכות לחפץ חיים (לקמן כו.) שדן אם הם כהנים ממשמרות אחרות, או מהמשמר שבאותו שבוע מאותן שלא זכו בפייס.

שבט כיון שכל שבט נקרא קהל. וראה בגבורות ארי (כו.) שלא די בכהנים העובדים והלויים המשוררים לפי שלא ניכר שהן מאנשי המעמד[כז].

כמה בתי אב היו במשמר

אנשי בית אב. רש"י מבאר שהמשמר מתחלק לז' בתי אב כנגד שבעה ימי השבוע[כח]. והאחרונים העירו[כט] שבמנחות (קז:) אמרו לבאר המשנה בשקלים (ט:) שהיו י"ג שופרות במקדש, וששה לנדבה כנגד ו' בתי אב, וביאר רש"י שם שהמשמר חלוק לששה ימות השבוע כ"א עובד ביומו ובשבת שווין כולן[ל]. ויש שכתבו שבתוספתא משמע כרש"י כאן ולא כהסוגיא במנחות[לא].

מדוע אסורין בשתיית יין בלילות

אנשי בית אב אסורין בין ביום ובין בלילה. בטעם איסורם אף בלילה, ביאר רש"י לפי שהיו מעלין אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח. וביאור נוסף כתב שאם לא גמרו להקטיר ביום מקטירים אף בלילה[לב]. והרמב"ם כתב (ניחת מקדש פ"ו ה"ו) 'ואנשי בית אב של אותו היום אסורים לשתות בין ביום בין בלילה, שמא ישתה בלילה וישכים לעבודתו ועדיין לא סר יינו מעליו'. והראב"ד השיגו וביאר כרש"י מפני הקטרת אימורין כל הלילה. והטעם שמיאן רש"י בביאור הרמב"ם, כתב בערוך לנר (מגהדרין כג: ד"ה כהן) כיון שבבוקר קודם תמיד של שחר מתחלפים המשמרות[לג]. ומה שהרמב"ם מיאן בטעם רש"י (והרמב"ד) משום הקטרת אמורין בלילה[לד]. ביאר הערוך לנר שהוא לפי שקשה מדוע אסורין לשתות אף בליל שבת הרי אין הקטרת חלבי חול בשבת[לה], ולכן הוצרך לבאר טעם אחר ששמא יהיה עדיין [אוצר החכמה] עליהן כשיבואו להקטיר תמיד של שחר. ורש"י לא חש לקושיה זו ששמא סובר שאברים שמשלה בהם האור מבעו"י מותר אף להחזירם בשבת[לו], וזה מה שכתב רש"י שני הטעמים, הקטרה ממש - ביום חול, והחזרת פקועין - משום שבת.

האם הכהן הגדול מותר בשתיית יין בימים שקודם יום כיפור

אסורין ביום ובלילה. במשנה במסכת יומא (יח.) מבואר שאין מונעין מאכל ומשתה מהכהן הגדול כל שבעת הימים שלפני יוכ"פ.

והקשה התו"י (שם ד"ה לא מאכל) הלוא מבואר כאן שכהני בית אב אסורין בשתית יין וכיצד לא היו מונעין ממנו משקה[לז]. וביישוב קושייתו נאמרו כמה דרכים.

א. התו"י שם כתב ליישב שמדובר אחר עבודה כשהולך לישון. אמנם דבריו צריכים ביאור, שהלוא כאן מבואר שאף בלילה אסורין. ובשיח יצחק (שם, נספח"ס בהגהותיו על המו"י) ביאר שדעת התו"י כדעת רש"י והראב"ד שהאיסור בלילה משום הקטרת האימורין, ובכה"ג בימי פרישתו לא הטריחוהו להיות נעור בלילה להקטרת האימורין[לח].

ב. בשם ריב"א יישב בתו"י שמירי בשאר משקין שאינן יין, אך הקשה ע"ז שהלוא אף שאר משקין המשכרין כגון דבש ודבילה קעילית אסורין[לט].

ג. בשבחי כהן תירץ לפי דברי תוס' (לקמן יז. ד"ה ויודע) שיין שבתוך הסעודה אינו משכר, ומזה לא מנעוהו[מ].

ד. בשיח יצחק תירץ שהשקוהו רק משקין שאינן משכרין, ודייק כן מלשונו של הרמב"ם (יוהכ"פ פ"ו ה"ו) שכתב 'משקה' במקום 'משתה'[מא].

למי התירו לכבס ולהסתפר ביום חמישי

אנשי משמר ואנשי מעמד אסורין מלהסתפר ומלכבס ובחמישי מותרין וכו'. מתוס' לקמן (יז. ד"ה מאי טעמא) מוכח דההיתר לכבס ולהסתפר ביום חמישי הוא גם לאנשי משמר[מב], ואמנם מהרמב"ם (ניחת מקדש פ"ו הי"ב, כלי המקדש פ"ו הי"ח) דייקו דההיתר הוא רק לאנשי מעמד[מג].

ביאור החשש להפקעת שערים אם יתחילו להתענות בחמישי

אין גוזרין בתחילה בחמישי[מד] שלא להפקיע שערים. בביאור הפקעת שערים[מה] כתבו הראשונים כמה דרכים[מו].

א. רש"י מבאר שכאשר בעלי החנויות יראו שקונים ב' סעודות גדולות[מז] סבורין שבא רעב לעולם[מח], ולכך קונים האנשים כמות מרובה, והמוכרים מייקרים ומפקיעים השער, וכתב הר"ן (ז.) שלטעם זה אין זה רק בתענית של עצירת גשמים. אלא אף על פורעניות אחרות.

ב. הר"ן כתב שהר"י פירש[מט] שרק בתענית על הגשמים שייך חשש זה, לפי שכאשר רואים שמתענין על הגשמים מבינים הם שאין הרבה

כד. ראה עוד באפיקי ים (מ"ב סי' ז) שכשהכהן עצמו הוא המקריב א"א לו להיות אף שליח על העמידה, שיש בזה חסרון שלא חזרה שליחות (רפה"ש גיטין כד.). וראה בערוך השולחן העתיד (קדשים סי' כו) שהאריך בענין זה. **כה. וכ"כ** ר"ח, ריטב"א, ומאירי. **כו. ראה** ראשון לציון תמיד (פ"ו מ"ה) ומנ"ח (מצוה תקנו). ראה גם בשו"ת יד אלעזר (סי' כח), ובשו"ת משיב דברים (סי' קיב). וראה חזו"א ב"ק (סי' כ סק"ד) מה שדן שם, וכל דבריו רק להצד שהיו ז' בתי אב. **כז. וכ"כ** רש"י פסחים (מ.) ויבמות (קל.). **כח. ראה** תוספתא תענית (פ"ב ה"ג), ובערוך לנר (יבמות שם). ומקדש דוד (סי' לה אות ג), וראה ישוב נוסף בחתם סופר (תו"ח סי' ר). ראה חונן דעה (יומא כו.) שדן בשיטת הרמב"ם, שברמב"ם (כלי המקדש פ"ד ה"ד) מבואר שבית אב ממשמר היוצא היה מקריב תמיד של שחר, ומשמר הנכנס תמיד של בין הערבים. ולכאורה נמצא שהיו שמונה בתי אב. אך י"ל שאותו בית אב שהקריב בשבת זו תמיד של בין הערבים, לשבת הבאה יקריב של שחר. ויותר נראה לפרש מדיוק לשון הרמב"ם שבמשמר היוצא הזכיר בית אב, ובמשמר הנכנס לא הזכיר, ומשמע שבתמיד של בין הערבים כל המשמר הנכנס שווה. **כט. בביאורו** זה יש להעיר מברכות (ב.) שאמרו חכמים רק עד חצות, וכ"פ הרמב"ם (מעשי הקרבנות פ"ד ה"ג). אמנם רש"י שם נקט שלא עשו סייג בהקטר חלבים, ולשיטתו אכן ניתן להקטירם עד עמוד השחר. אמנם ראה בית הלוי (ח"ב סי' לד סק"ו), וקה"י (סוף מנחות) שדייקו מרש"י במנחות (עב. ד"ה ולהקטיר) שחזר בו ממש"כ בברכות וסובר שישנו סייג דחצות אף בהקטרת חלבים. וראה או"ש (מעה"ק פ"ג ה"ג) שחילק בין חלבים ואמורים, ובחלבים מודה שיש סייג עד חצות, ולפי"ז יל"פ מה שביאר רש"י דפוקעים הוא כלפי חלבים, ומה שפירש הקטרה הוא כלפי אימורים, ראה משנת חיים. **ל. וראה** שם מדוע הרמב"ם לא חשש לזה. **לא. ראה** או"ש שביאר שהרמב"ם מיאן לפרש על הקטרה בלילה, לשיטתו שעשו סייג בהקטרה לאחר חצות כמש"כ (מעשי הקרבנות פ"ד ה"ג, תמידין ומוספין פ"ו ה"ו) שלהרמב"ם אין מקטירין כלל לאחר חצות. ולהראב"ד שמא הסייג רק לכתחילה ולא בדיעבד, וכן משמע בר"י מלוניל. וראה במשנת חיים (סי' מג) שהאריך לבאר ששורש מחלוקתם הוא שדעת הרמב"ם שמה שאסרו להם לשתות הוא מחשש שיצטרכו לעבודתם בפועל, וא"כ אין לחשוש לזה אלא רק עד חצות שזהו זמן חיוב בהקטרה, ולא חשו להיפוך אברים או להקטרה לאחר חצות שאינה מחוייבת, וכן לא חשו להחזרת פוקעין משום שאינה מעכבת לקרבן. אך דעת הראב"ד הוא שלא משום עבודתם בפועל, אלא שדינם שצריכים להיות ראוים לעבודה, ולכן כל ששייכת עבודה שייך לאוסרם בשתית יין, עיי"ש שחקירה זו תלויה בשתי תירוצי הגמ' (ח.) בשינוי וחילוק שתיית יין מגידול שער, האם מצד שאפשר שיספיק להסתפר כשייבנה ביהמ"ק, או שחשו רק למה שמחלל עבודה. וכמבואר שם בגבורות ארי. **לב. על** דברי הערוך לנר שדן מדוע אסור בליל שבת, עיין בחתם סופר עה"ת (שמיני יח ע"ב ד"ה ולהבדיל) שנקט לדבר פשוט שמותר להם לשתות בליל שבת, כיון שאין אברים ופדרים, וכן במוצ"ש משום מצות הבדלה לא אסרום חכמים. **לג. כהתום'** יומא (מו.) משם ריב"א. **לד. משמע** שסובר שהכ"ג עכ"פ בשבעת ימים אלו שעובד בהם דינו ככהני בית אב. ושמא כה"ג אף לעולם דינו כן שהרי עובד מתי שירצה. **לה. וכ"כ** בדקה מן הדקה (סי' ח). **לו. אמנם** ראה בספר שמחת עולם שרוצה לומר שרק ביין שהוא במיתה גזרו שלא לשתות, אך לא בשאר משקין שאינן אלא באזהרה. **לז. וראה** מנ"ח (מצוה קנב אות ח) שיש חולקים על דברי התוס' הנ"ל. **לח. אך** באמרי מבשר (בהגהות על תוס' הרא"ש שם) העיר שממה שאסרו לו לשתות יין רק בעיוהכ"פ משום קרי, משמע שבשאר ז' הימים מותר. **לט. וכן** משמע מרש"י (מו"ק יז. ד"ה מיבעי) וכן משמע מהגבורות ארי (לעיל נהערה כב). **מ. והטעם** כיון שחייבים להסתפר קודם כניסתם לעבודה א"כ א"צ להתיר להם ביום ה', ראה בכס"מ (ני"מ שם) שתמה מדוע לא הזכיר הרמב"ם היתר יום ה' גבי אנשי משמר, ופר"ח ומל"מ נקטו שסמך על מש"כ ההיתר באנשי מעמד, אך יש שנקטו שאכן דעתו שאנשי משמר אסורין, ראה מרכה"מ (הל' יו"ט פ"ו הי"ט). ואור שמח. וערוך השולחן העתיד (ניחת מקדש סי' לד סי"ח). וראה ברכ"י (או"ח סי' תקלג) הביא שתי דעות בזה. בגוף ההיתר שביום חמישי, ראה ב"י (סי' תקנט) שהביא מהתשב"ץ 'מעשה היה בימי רבינו יעקב וכו' שהיה ברית מילה בעשרה באב, ותשעה באב חל להיות בשבת ונדחה לאחר השבת כתיקון חכמים, והוא היה אבי הבן והמתין עד לאחר חצות וצוה להתפלל מנחה גדולה והלך ורחץ הוא ובעל בריתו ומלו הנער ואכלו כל צרכיהם ולא השלימו עם הצבור, משום שאמרו (מגילה טו:) ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת, כל שכן ברית מילה שחמורה יותר ומותר בכ"ש מההיתר בחמישי לכבוד השבת'. **מא. בפירוש** התפילות לר"י בר יקר כתב שמעיקר הענין היה עדיף להתחיל להתענות ביום ה', כיון שהוא היום שבו עלה משה למרום, אך אנו מתחילים בשני כיון שאז היתה ירידה אחרונה שהיתה לרצון והיתה ביום שני. **מב. האם** דין זה נוהג אף בימינו, ראה משנ"ב (סי' תקעג סק"ג) שהביא דברי המג"א שלא שייך בימינו כיון שאין מפקיעי שערים. אך ראה בארחות חיים (ספינקס) בשם נזירות שמשון שא"א לחלוק על הרמב"ם והשו"ע שהעתיקו דין זה. ובכף החיים חילק בשם נהר שלום שאם הצרה בתוקפה וחיי אדם תלוים עתה ואין שהות כגון רעידת אדמה, מותר להתחיל להתענות בחמישי. **מג. בספר** הבתים (שער רמשקין מסערי תעניות) הביא ב' דעות אם דין זה רק בתעניות ציבור, או אף יחיד המקבל על עצמו תעניות על צרתו לא יתחיל מיום ה'. וצ"ב. **מד. הר"ן** (ז. ד"ה מתני') הביא שיש שהקשו על רש"י הרי אדרבא בתענית קונים פחות סעודות מביום רגיל. ויישב שמ"מ ישנם מוצרי מזון מסוימים שהם חיי נפש, ומרבים בקנייתם בעקבות התענית לחזק גופם, וחשו בהם להפקעת השער. והריטב"א כתב שכיון שאין לוקחין סעודתן אלא בערב, מתוך שלוקחים לסעודת הערב לוקחים אף לסעודת שבת ביחד, מה שאין כן בשאר ימים שאין לוקחים סעודת שבת עד ערב שבת, ולכן השער מתייקר כשרואים בעלי חנויות שלוקחים בני אדם הרבה ביחד, ואינן יודעים כי זה מפני התענית. **מה. ראה** תויו"ט שביאר בשני דרכים. א. שמדובר במקום שבעלי החנויות הינם גוים ולכן אינם יודעים שרבנן גזרו תענית ולכך סבורים הם שמה שקונים הרבה שהוא משום שבא רעב. ב. אפילו בבעלי חנויות ישראלים, מצוי הדבר שלא שמו אל ליבם שריבוי הקניות הוא מפני התענית והשבת. ובבית דוד והרמ"ז תמהו על דבריו כיצד לא ישימו לבם כשהם עצמם שרויים בתענית. וראה בלקוטים במשניות שאין כוונת התויו"ט שישכחו מהתענית, אלא שלא יתלו ריבוי המכירות בתענית, שאפשר שהם אינן מרבים בסעודה אחר התענית לחוזק גופם ובריאותם. **מו. ראה** רמב"ם (פיהמ"ש) שאפשר שאף שיטתו כך, אך ראה להלן. וברמב"ם (תעניות פ"ו ה"ה) משמע שכל תענית אין גוזרין בתחילה בחמישי, ולאו דווקא תעניות של גשמים, וכן דייק הריטב"א מדבריו. וכתב סתם 'אין גוזרין בתחילה אלא בשני' וכו' 'וכן על זה הסדר שני וחמישי ושני', וכתב המ"מ שפסק כר' יוסי כיון שנמוקו עימו. [וראה ריטב"א ולח"מ שהקשו על כך. וע"ע ברכ"י או"ח (סי' תקעג אות ח) שהאריך להקשות בזה]

אהח 18/06/2018

תבואה, וגורם הדבר להפקעת שערים, ולא רצו חכמים שיהא הפקעת אוצר החכמה השער ושיתיקרו צרכי שבת ביום ה׳.

ג. ביאור נוסף כתב המאירי (לעיל י.) שאם ירבו בקניית מזון לצורך מוצאי הצום, לא תהיה כמות מזון מספיקה עבור שבת, כיון שהמוכרים שבשוק לא ידעו מכך ולא יביאו מזון במדה מרובה. וכיון שישאר רק כמות מועטת לשבת יתייקר המחיר ויפקיעו המוכרים את השער[מז].

ד. באשכול (הל׳ תעניות) כתב שהיה מנהגם שהיה השוק ביום ה׳, ואם יגזרו תענית ביום זה יבואו הכל לתענית ויבטלו ולא ימכרו בשוק הרבה, מפני שכולם שרויין בצום וזה יגרום הפקעת השער, ועוד שישמעו הכל ביום השוק שגזרו תענית על הגשמים יאצרו פירות ויפקע השער[מח].

כמה זמן נחשב כ׳התחלה׳

ואם התחילו אין מפסיקין[מט]. הרמב״ם בפיה״מ ביאר ׳אם התחילו להתענות שעה אחת אין מפסיקין התענית אלא שמשלימין היום׳ והאחרונים[נ] תמהו שמשמע שמפרש שהתחילו אין מפסיקין הכוונה התחילו ביום הראשון, והלוא בגמרא אמרו ׳כמה הוי התחלה רב אחא אומר שלשה, רב אסי אומר אחת׳ ומבואר שהתחילו היינו כמה ימים, כלומר שאם קיבלו עליהם תענית כמה ימים מקודם ראש חודש חנוכה ופורים[נא] ואחת מימים הללו אירע בתוך סכום ימי תעניתם אין מפסיקין, אבל אם אחת מימים הללו אירע ביום הראשון מימי התענית אע״פ שהתחילו להתענות ביום זה במקצת אין זה קרוי התחילו, ומפסיקין התענית ואוכלין[נב]. וכתב הגבורות ארי ששמא נקט הרמב״ם בדעת רב אסי ש׳אף אחת הוי התחלה׳ שאין כוונתו רק אם התענו כבר יום אחד קודם ימי החנוכה ופורים, ורק היום השני של התענית אירע בימי החג, אלא הבין הרמב״ם שאף אם היום ראשון של תעניתם אירע באחד מימים הללו, אם התחילו להתענות בו שעה אחת לשם תענית אין מפסיקין[נג].

האם מותר לגזור תעניות כשיודעים שאחד מימי התעניות הוא ראש חודש

אין גוזרין תענית על הצבור בר״ח וחנוכה ופורים[נד], ואם התחילו אין מפסיקין. הריטב״א הביא שתי שיטות בביאור הגמרא התלויות בחילוף הגירסאות.

יש שגורסים ׳אין גוזרין תענית על הציבור׳ ואין גורסים ׳בתחילה׳, והיינו שבר״ח וחנוכה ופורים אין גוזרים בו תענית כלל, אפילו כאשר היא תענית שניה מסדר התעניות. ומש״כ ׳ואם התחילו אין מפסיקין׳ היינו שאם גזרו תענית על גשמים או על צרות אחרות עד שייענו, או עד זמן שהם זקוקים לגשם לפי מקומם. ולא קבעו זמן לסיום התעניות, ולא העלו בדעתם לפגוע באלו הימים טובים[נה], ולכן אם התחילו ופגעו אין מפסיקין[נו].

איזה אפר נותנין לדעת ת״ק

ונותנין אפר על גבי התיבה וכו׳, ר׳ נתן אומר אפר מקלה הן מביאין. מדברי רבי נתן שהדגיש ואמר ׳אפר מקלה׳ משמע שת״ק סובר שדי בעפר, שהרי סתם אפר קרוי עפר[ס]. וא״כ משנתנו שנקטה ׳אפר מקלה׳ נאמרה כשיטת ר״נ, וכתב הגבורות ארי שאף לת״ק רצה יתן אפר, רצה יתן עפר, משום שני טעמים. א. ששניהם בכלל אפר, ב. כיון שבאפר יש גנאי יותר מעפר א״כ אם מועיל ליתן עפר, כ״ש אפר. והוכיח כן מהגמרא לקמן שנחלקו אמוראים למה נותנים אפר בראש כל אחד ואחד, וחד אמר הרי אנו חשובים לפניך כאפר, וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק, ואמרו מאי בינייהו, והשיבו איכא בינייהו עפר, שלטעם הראשון שהרי אנו חשובים כעפר מועיל, אך לטעם השני להזכיר את יצחק אינו מועיל בעפר. וממה שלא אמרו אף נפק״מ הפוכה באפר, ש״מ שאפר מועיל לכו״ע[סא].

מאיזה פסוק למדו שבגדולה מתחילין מהגדול

בגדולה[סב] מתחילין מן הגדול וכו׳. בגירסת הגמ׳ שלפנינו יש שתי גירסאות במקור למימרא זו שבגדולה מתחילין מהגדול. בסוגייתנו למדו זאת מהפסוק (ויקרא י ו) שבו מדובר מהציווי של משה לאהרן ובניו אחר מיתת נדב ואביהוא ראשיכם אל תפרעו וכו׳. אך רש״י ותלמיד הרמב״ן גרסו שהלימוד הוא מהפסוק (שם י יג) בהוראתו של משה על אכילת המנחה, וכן הגרסא בגמרא בברכות (שם.). ובמהרש״א (ברכות) העיר שאין ראיה מזה שהקדים את אהרן לפני בניו, שוודאי שמקדים האב לבנים, וכן אין ראיה מהקדמת אלעזר לאיתמר לפי שגדול ממנו, וראיית הגמ׳ מדכתיב ׳בניו הנותרים׳ א״כ מדוע הזכיר גם אלעזר ואיתמר, לא הול״ל אלא ׳אל אהרן ובניו הנותרים׳ ומזה שפירט אלעזר ואיתמר לומדים שמתחילים בגדול. והרש״ש (כאן) כתב שראיית הגמ׳ מהפסוק השני כגירסת רש״י. ממה שלא נכתב וידבר אל אהרן ואלעזר. אלא ׳ואל אלעזר׳ הרי תיבת ׳אל׳ מפסקת[סג]. **ובקרבן אהרן** (על התו״כ תוספתא שמיני דף

והוסיף המ״מ והביא את ביאורו של רש״י בחשש ׳הפקעת שערים׳, ומשמע מדבריו שנקט שאף הרמב״ם מבאר כרש״י, וכ״כ הברכ״י (שם) שמהרמב״ם בחיבורו מוכח שאין חילוק בין עצירת גשמים, לשאר צרות, וזה כפירש״י. ועיין שם במ״מ שתמה על הרמב״ם שלא הביא את הטעם שהדבר גורם יקור השער, וביאר שבא ללמד שאף בעיר שרובה גוים שאין טעם זה, מ״מ לעולם אין גוזרים בתחילה בחמישי. והלח״מ תמה וכי דרכו של הרמב״ם להעתיק את טעמי הגמ׳, עד שתמה המ״מ מדוע כאן לא הביא הטעם. הרמב״ם בפיהמ״ש כתב ׳מפני שאומר דלת העם לולי הצורך הגדול למטר לא היו מתענים קודם השבת׳. והתוס׳ יו״ט פירש בדבריו שלא היו מטילין על הציבור תענית סמוך לשבת דבר שקשה על העניים ודלת העם לקנות ב׳ סעודות גדולות. אך הרש״ש ביאר שדלת העם כוונתו דלי השכל ונעדרי המדע שהם חושבים כך. **מז. והריטב״א** כאן הביא כעי״ז. וכן באשכול (הל׳ תעניות) הביא זאת בפירושו השני. **מח. וחידש** שלפי״ז במקומות שאין שוק קבוע ביום ה׳, מותר. ועי״ש שהקשה על פירושו שא״כ מה מועיל כשהתחילו בשני, הלוא עדיין יהיו טרודין בחמישי לבא לתענית ולא ימכרו תבואה מרובה, וגם ישמעו שב״ד גזרו תענית ויאצרו פירות ותבואה. ותירץ שאם נגזר בתחילה בשני, שמא ירחמו עליהם ותקובל תפלתם וירדו גשמים קודם שיבוא יום חמישי. **מט. ראה** בשו״ע (סי׳ תיח ס״ג) הבדל בין תענית יחיד לתענית ציבור. ובענין האם בימינו גם תענית ציבור דינה כתענית יחיד, ראה משנ״ב (שם סק״ה) בשם המג״א, פסק הב״ח מפסקי תוס׳ שאף ת״צ הוי כיחיד ומפסיקין, [וסותר למש״כ בשער הציון (סי׳ תקנב סק״ג), וראה כף החיים שהביא מעשה רב מירושלים שגזרו תענית ופגע בחנוכה והפסיקו תעניתם]. ומצוי הדבר בתעניות שובבי״ם שפוגע בר״ח או בט״ו בשבט, ובפורים קטן, וכן פוגע בברית ופדיון הבן, ונפק״מ לבעלי הברית, ראה שערי תשובה (סי׳ תרפה סק״ג). **נ. גבורות** ארי, וראה צפנת פענח (תעניות פ״ו ה״ז), וראשית ביכורים (מ״ח עמ׳ עו). **נא. הרמב״ם** (תעניות פ״ו ה״ז) הוסיף מלבד ר״ח חנוכה ופורים, גם את חוה״מ, והעיר בזה הרע״א שאינו מוזכר במשנה. **נב. וברמב״ם** (תעניות פ״ו ה״ז) כתב ואם התחילו להתענות על הצרה אפי׳ יום אחד, וכ״כ בשו״ע. בביאור הלכה (סי׳ תיח ד״ה שפילו) חידש שהדין שאם התחילו יום אחד ואח״כ פגעו באלו הימים, שאין מפסיקין, שדווקא אם התענו רוב היום ואז נזכרו שהתענית השניה תחול בר״ח ג״כ מה שעשו עשו, וצריכים לגמור התענית ולהתענות אח״כ כפי גזירתם כיון שרוב היום ככולו. אך אם לא התענו עדיין רק מספר שעות ונזכרו, שמא בטלה גזירתם וצריכים להפסיק תיכף מלהתענות. וכתב שכן משמע בריטב״א בסוף פ״ב. וראה עוד במלאכת שלמה שנקט שבדיעבד בכל אופן א״צ להפסיק. עיי״ש. **נג. אמנם** כתב שאין משמע כביאור זה מדברי ר״מ, וגם לשונו של רב אסי לא משמע כך. **נד. בענין** תענית בחנוכה ופורים ראה מש״כ בביאורי הפשט דברי התוס׳ יו״ט והרש״ש, וראה משנת חיים (סי׳ לט). **נה. כדיעה** זו בריטב״א פסק המשנ״ב (סי׳ תיח סק״ד) שדווקא אם כשגזרו לא העלו בדעתם שיצומו בימים אלו, ובשעה״צ ציין שזוהי כדיעה הראשונה בריטב״א, ושכן משמע בטור, ובדעת הרמב״ם נחלקו הפר״ח והנהר שלום. וראה דיעה נוספת בשער״ת (סי׳ תקנב) משו״ת גבורת אנשים, שדעתו שכשלא העלו בדעתם גרע, ואפילו התחילו מפסיקים, וזה להיפך משתי הדעות בריטב״א. **נו. וביאר** הטעם שאע״פ שאין גזירת בי״ד חלה ודוחה לימים אלו שגזרו ראשונים, אך כאן חל בכולל כמו הנשבע להתענות כמה ימים וכלול בהם אף שבתות ויו״ט. ומה שנחלקו בגמ׳ (יח:) כמה הוי התחלה אם ג׳ ימים או יום אחד, היינו בכמה ימים נחשב שהאיסור הוא ׳כולל׳. **נז. כגון** ר״ח ביום ה׳ והם התחילו את סדר התעניות ביום ב׳. והקשה שלר׳ אחא לקמן (יח:) הסובר שרק ג׳ ימים קודם מותר, כיצד יתפרש לשון ׳בתחילה׳. ויישב שעד ג׳ נראה כאילו הוא בתחילה. **נח. עיי״ש** שחידש שאף לגירסא זו מ״מ יש לבי״ד לראות שלא יגזרו באופן שיפגע התענית בימים אלו, וביאר שהרישא של המשנה מתבארת ע״י הסיפא, כלומר מה טעם אין גוזרין תעניות שיהא בהם ראש חדש, ולמה לא יגזרו אותן כאשר יתחילו להתענות קודם ר״ח, לפי שאם התחילו אין מפסיקין והרי הוא כאילו מסכימין מלכתחילה לגזור בראש חדש. **נט. עיי״ש** שהביא שבמג״א מסתפק אם מותר תענית שעות בר״ח ותלה הדבר אם ר״ח אסור בתענית מדאורייתא או מדרבנן, והביה״ל הוכיח מכאן שאסור, אך כתב שאפשר ששונה הדין כאן שרוב היום הוא בתענית, משא״כ כשרק מעט שעות. וציין שבגאון יעקב מסיק ג״כ להלכה שכל שאסור להתענות אסור אף בתענית שעות. **ס. כמבואר** ברש״י במשנה. **סא. ועיי״ש** שהקשה מדוע אמר ת״ק לשון שאפשר לטעות בו, היה לו לומר ׳עפר׳, וראה שם מה שתירץ. **סב. רש״י** כתב שהוא מצוה בעלמא. והיינו שלאו דווקא ב׳גדולה׳ מתחילין מן הגדול. אלא אף כל ציווי כל שאינו פורענות. אמנם בפשטות וכ״כ בקרבן אהרון (על התו״כ שמיני) ציוויים אלה נובעים מגדולתם של הכהנים, ולכן הוזהרו שלא לנהוג בגינוני אבלות, וזהו בגדולה מתחילין מן הגדול. שלא רק אהרון הוזהר אלא אף בניו. **סג. ראה** גם באורח משפט.

(ה.) כתב שהראיה מהפסוק הראשון הוא, שהרי הכה"ג לעולם אסור לפרוע ולפרום ולא רק כאן ומדוע פתח בו, היה לו לפתוח באיסור בניו שזה המחודש, ולכך למד מזה שמתחילין מן הגדול[סד].

למה נותנים אפר על התיבה בתחילה

איני והתנן בגדולה וכו'. האחרונים[סה] הקשו מדוע קושית הגמ' רק בקדימת הנשיא וראש אב בי"ד לפני כל הציבור. ומדוע לא הקשו מדוע נתינת האפר על הארון קודמת לנתינה על הנשיא. ונאמרו בדבר כמה תירוצים.

א. בעין אליהו כתב ליישב שנתינת האפר ע"ג התיבה היתה לעורר הרואים ולגרום להם שיזדעזעו כולם ולהוסיף בהם יראתו יתברך, וכמבואר בגמ' בהמשך שר' זירא[סו] אמר שכשראה זאת הזדעזע כל גופו, ולכן צריך להקדים את נתינת האפר על התיבה לפני הנשיא.

ב. יש שכתב שמתחילין מן הגדול וכו' שייך רק בדברים דומין שענינן זהה אלא שזה גדול וזה קטן, אך הנתינה על התיבה שענינה משום עימו אנוכי בצרה, והוא יתברך אין לו יחס והשוואה לכולן, ול"ש לשאול שיתחילו מן הקטן כלפיו.

ג. הריא"ף כתב (נע"ק), שי"ל שהוא כמו שאמרו חז"ל עה"פ (דברים נב יח) 'כְּנָשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף' שאומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, ואף כאן יש רמז בהקדמת נתינת האפר על התיבה לענין זה שהקב"ה מצטער קודם צער בניו.

כיצד למדו מקדימת הנחש בקללה שמתחילין מן הקטן

ובקללה מתחילין מן הקטן[סז]. הקשה המהרש"א (נרכות סב.) מדוע הביאה הגמרא דברי רבי ולא למדה מהפסוקים עצמם שרואים שהקדים לקלל את הנחש, ותירץ שאף שהדבר מפורש בפסוקים מ"מ אפשר לומר שאין מוקדם ומאוחר[סח]. ולכן הביאה הגמ' את הברייתא[סט] של רבי[ע].

האחרונים הקשו שמא מה שהוקדם הנחש לפורענות הוא משום שהוא קדם בעצה וגרם לחטא. וכמה דרכים נאמרו בזה.

א. הגרא"מ הורוויץ (נרכות סב) תירץ שאם מפני הכבוד היה צריך להתחיל בגדול אף בקללה, א"כ אף כשחטא הקטן תחלה היו מתחילין בגדול, שאל"כ נמצא חוטא נשכר.

ב. בעץ יוסף תירץ שכיון שפתח הקב"ה בדיבור עם אדם וא"ל המן העץ וגו' ואח"כ דיבר עם חוה, היה לו לקללם מיד, ולא להפסיק בדבר אחר ואח"כ לחזור ולקללם, אלא ע"כ שבקללה מתחילין מן הקטן.

ג. בספר סמיכת חכמים (נרכות סב) כתב שאף שבסדר החטאים קדם הנחש לחוה והיא לאדם. אך מ"מ היה ראוי שייענש אדם תחילה כיון שהוא נצטוה מפי הקב"ה בעצמו, וחוה רק הוזהרה ממנו, והנחש לא הוזהר כלל, ולכן למדו ממה שנענש תחילה אף שלא הוזהר. שמתחילין מן הקטן[עא].

ביאור תירוץ הגמרא

דאמרי להו אתון חשיביתו למבעי עלן רחמי. יש שהעיר[עב] שהלוא על כרחך צריך לומר שאין זה עונש אלא בגדרי תפילה. וא"כ

הובא באסיפת זקנים ברכות. **סד. ראה** עוד בעץ יוסף (כאן), ובתורה תמימה (ויקרא י ו אות ז). **סה. ריא"ף** בע"י, עין אליהו. **סו. עיי"ש** בעין אליהו שביאר מדוע דווקא הוזכר דבר זה אצל ר' זירא, לפי שהיה מיוחד מאוד ביראתו, וכמבואר בירושלמי (נרכות פ"ג ה"כ) שהיה מתעלף כמת באומרו והחי יתן אל ליבו, ולא מילא שחוק פיו (נדה מה.). **סז. בטעמא** דקרא ביאר עפ"י דברי רבי את פשר שינוי הלשונות שבמגילת אסתר בסעודת אחשורוש נאמר 'למגדול ועד קטון', ואילו בלוט נאמר שהמלאכים היכו בסנוורים 'למקטן ועד גדול', כיון שכאן הוי לגדולה וכאן לפורענות. **סח. דברי** המהרש"א צ"ע, שהרי בענין אחד אמרו בפסחים (ו:) שיש סדר, ואין אומרים אין מוקדם ומאוחר אלא בב' עניינים. אמנם לשיטת רש"י שם שהגדרת 'ענין' הוא פרשה, א"ש לפי שכאן הן ב' פרשות. ראה עוד שפתי חכמים (נרכות סב). **סט. וכן** תירץ בבן יהוידע בברכות (סב), וכאן תירץ עוד תירוץ, מפני שבפסוק יש לומר שמה שנענש הנחש תחילה הוא מפני שהוא הסית והתחיל בעבירה, ורק התנא דברייתא לימדנו שהטעם משום שבקללה מתחילין מהקטן. **ע. בספר** אמרי בינה דייק מדוע הוצרכה הגמ' ללמוד מהסדר נחש חוה ואדם, ולא די להביא את קדימת נחש לחוה בלא להוסיף את קדימת חוה לאדם. וכתב ליישב שהרי אמרו (סנהדרין כט.) אין טוענין למסית, שהרבה טענות היו לנחש לטעון, דברי הרב וכו', וא"כ אם היה מקלל את חוה תחילה, והיתה משיבה שהנחש הסיתה היה הקב"ה עונה לה דברי הרב וכו', ואז היה יודע הנחש מטענה זו ולכך הוכרח לקלל הנחש תחילה. ולכן אין ראיה מזה שהקדים לקלל את הנחש ועיקר ראיית הגמ' היא ממה שהקדים חוה לאדם שבקללה מתחילין מן הקטן. **עא. ועיי"ש** שהקשה מדוע במבול נענשו תחילה האנשים ואח"כ הבהמות, והרי מתחילין מן הקטן, [וכן הקשה במהר"צ חיות כאן]. ותירץ שכיון שבמבול שינו במעשיהן שינה עליהן הקב"ה סדר הפורענות. אמנם בחידושי הגר"א (נרכות סב.) כתב ליישב שדווקא בנחש שהיה ראוי ליענש מצד עצמו, פותחין בו אף שהוא קטן, אך במבול

מדוע האריכה הגמרא בלשונה 'אתון חשיביתו', ולא די לומר שאין כאן עונש אלא תפלה. וכתב ליישב שהרי טעם נתינת האפר הוא לומר שאנו חשובים כאפר ומבטלים עצמם, ואם יהא בזה ענין חשיבות יתבטל הענין שמבטלין עצמם. ולכך מוסיפין הסברא שאתון חשיביתו, כלומר בכל זמן אתם החשובין שבדור וראויה היתה תפלתכם להתקבל, וכשלא נעניתם תבזו עצמכם, ולכן אין כאן - בכבוד שנותנים להם ראשון - קלקול לענין מה שרוצים לבטל עצמם, כיון שהכוונה בזה שעד עתה היו חשובים.

האם בושה ע"י אחר יתירה או פחותה מעל ידי עצמו

אינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים[עג]. רש"י (טז.) מבאר 'דאיכא עגמת נפש טפי, ומשום חשיבותם הם מתביישים מאחרים, אבל שאר בני אדם שאינם חשובים אינם מתביישים בנתינת אחרים, וסגי להו בנתינת עצמן'. ותמה המהרש"א שאם יש בזה עגמת נפש יתירה מדוע לא יעשו כן אף שאר האנשים, ולכן הסכים לביאור הר"ן (ה:) שכתב ש'איכא עגמ"נ פורתא[עד], ומתוך חשיבותן הם מתביישין מאחרים'. והבין בדבריו שבנתינת אחרים הבושה פחותה[עה], ולכן חסים על כבודם של החשובים, אלא שתמה בסיום לשונו של הר"ן שכתב 'אבל שאר אדם דלא חשיבי לא מתביישי מאחרים וסגי להו בנתינת עצמן', ומדוע כתב 'סגי' הלוא בדווקא צריכין ליתן בעצמן. אמנם האחרונים כתבו ביישוב שיטת רש"י כמה דרכים.

א. שמשום חשיבותם מביישים אותם יותר, כדי לפרסמן ויתעוררו העם יותר לתשובה[עו].

ב. שיש יותר לתלות החטא בהם[עז].

ג. כיון שהם חשובין לבקש רחמים על כולן לכן צריכים יותר להכניע ליבם שיגן זכותם לכפר על העם[עח].

ואחרים כתבו, דקושיית המהרש"א מעיקרא ליתא. דאין כוונת רש"י לומר דשאר בני אדם אינם צריכים להתבייש יותר. אלא דשאר בני אדם אינם מתביישים בזה, והטעם שרק אצל אנשים חשובים הנתינה ע"י אחר גורמת עגמ"נ יתירה, אך אצל אנשים רגילים שאינם חשובים, אינן מתביישין בנתינת אחרים, ולכן די להם בנתינת עצמן[עט].

טז.

טעם נוסף לתפילה ברחוב

למה יוצאין לרחוב וכו' איכא בינייהו דגלי מבי כנישתא[א]. הנה אמרו בגמרא שני טעמים לתפילה ברחוב. וכתב בשו"ת מכתם לדוד (או"ח סי' טו) שודאי ההלכה כר"ל לגבי רחב"א, כיון שקשיש ממנו, ועוד דר"ל בעל התלמוד הוא יותר מרחב"א, ואפילו יהא הדבר שקול קיי"ל שבדרבנן הלך אחר המיקל, וכאן הלוא ר"ל מיקל אף בבי כנישתא אחריתי[ב]. והקשה א"כ מדוע נהגו להתפלל ברחוב, הרי עדיף לכאורה להתפלל בבית כנסת אחר שיש בו קדושה וגם הוא במקום צנוע[ג]. ותירץ שיש טעם נוסף לתפילה ברחוב משום קיבוץ עם רב, כיון שתעניות

לא נתחייבו הבהמות השחתה מצד עצמם לפי שהאדם קילקלם, ולכן רק אחרי שהאדם נענש מתו אף הן לפי שאין בהם צורך. וכעי"ז כתב ביפה תלמוד, וציין לדברי הגמרא סנהדרין (קח.) שמבואר שכליון הבעלי חיים הוא כתוצאה מכך שכלו האנשים, וא"צ בהם. **עב. אור** החמה. **עג. ראה** בתורת העולה לרמ"א (מ"ג פכ"ה) שביאר עפ"י ענין זה מדוע יש קרבנות שנאכלין ליום אחד, ויש שנאכלין לשני ימים, וכתב שקרבנות קדשי קדשים כגון החטאת והאשם ושלמי צבור כולן נאכלים ליום אחד, כיון שהכהנים אוכלים והבעלים מתכפרין והוא מתבייש שקרבנו נאכל בין הבריות ומתבזה, ולכן די ביום אחד, ורק בעזרה. אך הקדשים קלים כגון השלמים והבכור והמעשר שנאכלין לבעלים, אינם מתביישים בזה כמבואר כאן שאינו דומה וכו', ואף אם מתבייש יוכל לאכול ביום אחד, עיי"ש. **עד. אמנם** בהגו"צ ציינו שם בשם השטמ"ק דצ"ל טפי. **עה. וראה** רש"ש שבסנהדרין משמע כרש"י. ובמצפ"א העיר מב"ק (פו:). וראה מש"כ במצפ"א (נ"ק סב) לתרץ זאת. **עו. הקרן** אורה ציין שכך מבואר אף בירושלמי (פ"ג ה"ח). **עז. קרני** ראם. **עח. שארית** הברכה. **עט. שדה** יצחק, גנזי יוסף. וכ"כ בגבעת פנחס והוסיף שאחרים אינם מתביישין בנתינת אחרים, כיון שכולן שוין בדבר נותנין ומקבלים, אך החשובין מתביישין ששוין הם לכולן. ובבארות המים ביאר מדוע שאר בני אדם אינם מתביישים יותר בזה, משום דהבזיון הוא בזה שאחרים נותנים עליו והוא אינו נותן על אחר, ולכן הנשיא והאב"ד כיון שנתנו עליהם והם לא נתנו על אחרים התביישו יותר. **א. הטעם** שאף בגלות לבית כנסת אחר מתקיים ענין גלות, ביאר בשערים מצוינים בהלכה שהוא לפי המבואר בע"ז (יט.) אין אדם לומד אלא במקום שליבו חפץ. ובשו"ת הרדב"ז (מ"ג סי' תמקי) כתב שה"ה גבי תפילה [ראה גם יו"ד סוס"י ר"מ, ופ"ת שם]. ולכן מרגישים הן גלות כשגולים הם מבית הכנסת שרגילים וחפצים להיות שם. **ב. עיי"ש** שדייק כן אף מהרי"ף. **ג. והיינו** כמבואר בברכות (לד:) חציף עלי מאן דמצלי בבקעה. ואמנם ראה בתי כהונה, יד דוד, ומתת אלהים,

אוצר החכמה

האחרונות חמורים ואפילו יושבי קרנות מתכנסים כיון שנעלו החנויות ואין מו"מ, ולכן מתכנסים ברחוב משום ריבוי עם. ובזה מיישב את דברי הרמב"ם (תפילה פי"ח הכ"ח) 'רחובה של עיר וכו' שהעם מתפללין בו בתעניות ובמעמדות מפני שהקיבוץ רב ואין בתי כנסיות מכילין אותן' וכו' שלכאורה נקט טעם אחר מהמבואר בגמרא[ד]. ולפי"ד מיושב.

ענין הבזיון והגלות

צעקנו בצינעא וכו' נבזה בפרהסיא. ביאור הענין שמבזים עצמם בפרהסיא[ה], ביאר באורח מישרים כי באו לעשות תשובת המשקל, ולכן כנגד עבירות שעשו בצינעא זעקו בצינעא, וכנגד מה שעשו בפרהסיא וחיללו ש"ש, יצעקו ויבזו עצמם בפרהסיא[ו]. ובלשמוע בלימודים כתב שהעבירות נובעים או מגאות הרוח או מתאוות החומר. ובאים הם עכשיו לתקן את שתי הסיבות הללו הגורמות לחטאים, כנגד הגאוה מבזים הם את עצמם, וכנגד התאוות גולים הם שהגלות מפחיתה את התאוות.

ביאור דברי הגמרא בענין הוצאת התיבה

למה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר וכו'. בביאור שאלת הגמ' ביאר המהרש"א שאף שכבר נתבאר שתפילת הציבור ברחובה של עיר משתי סיבות - בזיון או גלות, וא"כ יש לומר שלכן אף מוציאין את התיבה כדי שתהא תפילת הש"צ מול התיבה, אך משום זה לבד לא היו מטריחין את הציבור בהוצאת התיבה כיון שניתן להתפלל אף ללא התיבה[ז]. אך מ"מ העיר מדוע לא תירצו שאף התיבה גולה משום עימו אנוכי בצרה.

בתירוץ הגמ' בטעם הוצאת הארון

כלי צנוע היה ונתבזה בעוננו. בביאור תירוץ הגמ' נאמרו כמה פירושים. א. התפא"י ביאר שע"י שחטאנו נהיה רעב ונצטרך להתבטל מד"ת להשגת מזונות. ב. ובנו כתב שבעוונות שעשינו בזינו התורה ולא השגחנו במצוותיה[ח].

הלוא לא הוזכר במשנה לבישת שק

ולמה מתכסין בשקין. הראשונים העירו כיצד שואלת הגמרא מנלן כשלא נזכר כלל במשנה דין זה של לבישת שק ויציאה לבית הקברות. ויש שתירצו שמ"מ כיון שנהגו כך, והיה מנהג זה מפורסם, לכך שואלת הגמ' מהו טעם מנהג זה[ט]. ויש שתירצו שהדבר רמוז במשנתנו בדברי המוסר שאמר להם הזקן 'לא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם', שאף שעושים פעולות אלו מ"מ אין הם העיקר אלא כאמצעי להכנעת הלב לשיבה בתשובה'.

במה דומין לבהמה בלבישת שק

הרי אנו חשובין כבהמה. רש"י מבאר שהטעם שבלבישת שק הם חשובין כבהמה לפי שהשק הוא משערות בהמה ונוצה של עיזים. והמהרש"א[יא] העיר שכל בגד צמר כך הוא ומדוע צריכים ללבוש שק, ולכן ביאר שהדרך לכסות הבהמות בשקים שהם בגדים זולים ושפלים.

מה הכוונה באמירה 'הרי אנו חשובין כבהמה'

שם. המאירי מפרש שכוונתם שסרה השגחתך מעלינו בעונותינו ואיננו מושגחים כבעלי חיים[יב], וכאמור (מנקוק ו יד) 'וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם'[יג]. ובאורח מישרים ביאר כי האדם החוטא שאינו שומר את התורה גרוע מבהמה וככתוב (ישעיה ו ג) 'יָדַע שׁוֹר קֹנֵהוּ וגו'. ובלשמוע בלימודים ביאר שכוונתם שירחם עליהם אף שהם חסירים ונעדרי שלימות, אך מ"מ אינם גרועים מבהמות שאף הם אינם מושלמין.

בבן יהוידע ביאר שלרש"י שלובשין בדווקא מנוצה של עיזים, יש לפרש הרמז שבדבר שהעז היא הבהמה העזה בבהמות דקות, ולכך מרמזין שאף ישראל עזים שבאומות וזה הגורם לקשיות עורפם שלא שבו בתשובה. ולפי ביאור המהרש"א שלובשין שק כבהמה כוונתם לומר שנהיה חשובים כבהמה שאעפ"י שאין לה זכות, או כבהמה שזדונה כשוגג, ותרחם אף עלינו.

ביאור ענין 'בכל צרתם לו צר'

בכל צרתם לו צר. המהרש"א מבאר שכך מצינו במדרשות שכל מקום שגלו שכינה עמהם, ולכן מגלים הארון שבו התורה שהוא כנגד הארון שהיה במקדש שבו היתה השראת השכינה. ולמדו זאת מהפסוק 'בכל צרתם לו צר', וכיון שאף הוא בצרה עמהם וכביכול אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים, לכן ממשיך הפסוק 'ומלאך פניו הושיעם' שמושיעם ע"י מלאך ולא בעצמו. אך בגאולה העתידה יהיה 'באהבתו וחמלתו הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם', וביאר שהגאולה העתידה תהיה ע"י הקב"ה בעצמו ולא ע"י מלאך, ונרמז בתיבת 'הוא' שהם אותיות השם. שיהיה השם שלם[יד]. ומה שאמר 'וינשאם כל ימי עולם' ביאר בב' אופנים. א. שאף שבעוה"ז כבר נשאם לאשה, אך לא היה זה לעולם וכאמור (ירמיה ג ו) 'הֵן יְשַׁלַּח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ' וגו', ולעתיד ינשאם לעולם. ב. שבעוה"ז לא היה הקשר בין קוב"ה וישראל אלא כארוסה כאמור (הושע ב כא) 'וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה', ולכך אף שגירשם מותר להחזירה למ"ד ארוסה שגירשה מותר להחזירה[טו]. אך לעתיד יהא הקשר כנשואה ולא יגרשם, משום שאם ירצה להחזירם אליו יהא הדבר כמחזיר גרושתו משנשאת ולא יוכל להשיבם[טז].

שהעירו מדוע לר"ל מותר להתפלל ברחוב, והרי עדיף להתפלל במקום שיש בו מחיצות כמבואר בברכות (לד:) בגנות המתפלל בבקעה. ויש שכתב ליישב לפי"ד תוס' שם ששם מיירי במקום שרגילין בני אדם לעבור והולכי דרכים והדבר פוגם בתפילתו. ויש שמיישב לפי המבואר באשכול (לקוטים להל' תפילה דף מ) שכתב הטעם 'מפני שהוא מראה תפלתו לרבים. ואמרי רבוואתא הני מילי יחיד, אבל צבור כד מכנסי ומצלו התם לית לן בה', וכ"כ בבתי כהונה (חלק בית דין סי' ח), שמצא כתוב בהעתק הגהות מתלמודים ישנים 'חציף עלי וכו' וה"מ דלא מכניף ליה עשרה', וכ"כ ביפה ללב (או"ח סי' ג סק"ו) בשם פסקי ריא"ז (ברכות). [וראה רש"ש ברכות שם שהרי"ף והרמב"ם כלל לא פסקו דין זה, שהם פירשו ש'בקתא' היינו בית צר ואיסורו כמו בית ללא חלונות. וכבר כתב כן בשו"ת שמן רקח (מהדו"ג או"ח סי' יח). אמנם ראה בשו"ת אפרקסתא דעניא (סי' סב) מה שתמה על דבריו]. **ד. וציין** שבמעיל שמואל אכן הקשה כן על הרמב"ם, ותירץ ששמא הטעם שנתן הרמב"ם הוא למעמדות, או שמא גרס כך בגמרא. ואת תירוצו הראשון דחה עפ"י דברי תוס' (מגילה כה: ד"ה נגיי) שמעמדות בכדי נסבא. עיי"ש. **ה. בבן** יהוידע ביאר מהות הבזיון בתפילות משום שהגויים עלולים ללעוג להם שהם מתפללים ואינם נענים וכיצד הם אומרים 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים'. **ו. מענין** זה של תשובה מענין החטא, ראה רוח חיים (פ"ד מ"ח). **ז. ריא"ף** בע"י, ועין אליהו. **ח. ראה** במועדים וזמנים (ח"ו סי' ענט) מה שכתב שכאן מבואר שהוצאת ס"ת לרחוב הוא בזיון, והשיג על הנוהגים להוציא ס"ת לרחובה של עיר בהקפות וכדו'. **ט. שיטה** לבעל הצרורות, ריטב"א, ר"ן והוסיף המהרש"א שלכאורה מצינו בכמה מקומות בנביאים שלבשו שקים [בנינוה, ומרדכי בשושן], אלא שבכל אלה לבשו השק על גופן משום צער הגוף, אך בתעניות לובשין את השק על בגדיהן, ולכך שואל מה הטעם. וכן ביאר גבי נתינת אפר שנותנים רק מעט לרמז שפלות. ולא כמו במקומות אחרים שהתפלשו באפר דרך צער וסיגופים. **י. מאירי**, מכתם. וראה ברש"י שכתב ותנינן בירושלמי שהיו חוגרות שקין וכו', וביאר המהרצ"ח שכוונת רש"י שסוגית הגמ' נסובה על מה שתנן בירושלמי, וציין לדברי הרי"ף שהתלמוד ירושלמי היה ערוך קודם שסדרו הבבלי. **יא. ראה** מג"א (סי' תקעט סק"ג) כעין דברי המהרש"א, ונקט כן אף בשיטת רש"י. אך הפמ"ג (שם) השיגו בדעת רש"י שדווקא שק משערות בהמה. **יב. בענין** זה של השגחה בבעלי חיים, ראה חינוך (מצוה קפט, רלד), רמב"ם (מו"נ ח"ג סי"ז), מהר"מ אלשקר (סי' קיז) שו"ת הרדב"ז (ח"ו ס'

מלפיס קטז), מהרש"א (סוכה נג. ד"ה לממן). ראה כלי גולה שביאר עפ"י המבואר במדרש והובא ביד אפרים (קסו על מג"א סקי"ח) שאם אין לאדם זכות מעצמו, פעמים ניזון ונושע בזכות הבהמות וביאר שלפי"ז י"ל שלכן שיתפו כאן הבהמות ואמרו אנו כבהמה להזכיר הבהמה ששמא ננצל בזכותה. **יג. נראה** כוונת המאירי לדברי הרמב"ן (שמות יג טז) 'ומהם שיודו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו עזב ה' את הארץ'. **יד. עיין** בפירוש סידור התפלה לרוקח (עמ' מיב) שאין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זכר עמלק, כמו שכתוב כי יד על כס יה'. ומהשם חסר אותיות 'וה' ומהכסא חסר אות 'א', וזה מרומז בתיבת 'הוא' שלעתיד לבא יהיה השם והכסא שלם. **טו. ראה** יומא (פו.). העיר הרש"ש ששגה בזה שנדון הגמ' ביבמות (יג:) הוא כשנתארסה לשני. אך כלפי קידושיה ונישואיה להראשון אין חילוק בין קידושין ונישואין. עיי"ש. **טז. ראה** רש"ש שציין שכך מבואר במד"ר שמות (ספט"ו). [אמנם ראה שמו"ר (לג ו, ולג ז) סתירות בזה, וראה מהרז"ו ויפ"ת שם (לג ז)]. [וראה בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר ח"ב (סי' קנה) לתרץ קושית המל"מ (ממרה פ"י ה"ו) על הסוברים שאפילו בתליוהו ויהיב מתנתו מתנה. והקשה משבת (פח.) מכאן מודעה רבה לאורייתא שהקב"ה כפה עלינו. והניח בצ"ע. ותירץ שכיון שיחס הקב"ה לכנסת ישראל במתן תורה הוא כמו אירוסין כמבואר, ובקידושין עכ"פ לא מהני משום הוא עשה שלא כהוגן, ולכן זה ח"ו מודעה רבא לאורייתא]. וראה מהרש"א (כתובות ז:) מש"כ לפרש הברכה 'מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין', עפ"ד חז"ל שדמיון כנסת ישראל אצל הקב"ה כדוגמת אשה לבעלה, ובקידושין היא נתינת התורה, כמ"ש בברכות (נה.) אל תקרי מורשה אלא מאורסה. ובחופה היינו יחוד שכינתו במקדש, כמ"ש (תענית כו:) ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה יום חינוך המשכן. וראה עוד במדרש (במד"ר יג י) עה"פ 'וקדשתם היום ומחר', שהוא לשון קידושין. וכן דרשו בפסיקתא רבתי עה"פ 'ויהי ביום כלת משה' כלת כתיב עיי"ש. ובשמ"ר (מג ו) אמרו בטעם שבירת הלוחות, שמוטב שתדון בפנויה ולא באשת איש. נמצא שנתינת הלוחות לישראל הם בגדר קידושין בין הקב"ה לישראל. וראה בדב"ר (ג יג) שהלוחות שמו"ר (לג ו, ולג ז) סתירות בזה, וראה מהרז"ו ויפ"ת שם (לג ז)]. [וראה בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר ח"ב (סי' קנה) לתרץ קושית המל"מ (ממרה פ"י ה"ו) על הסוברים שאפילו בתליוהו ויהיב מתנתו מתנה. והקשה משבת (פח.) מכאן מודעה רבה לאורייתא שהקב"ה כפה עלינו. והניח בצ"ע. ותירץ שכיון שיחס הקב"ה לכנסת ישראל במתן תורה הוא כמו אירוסין כמבואר, ובקידושין עכ"פ לא מהני משום הוא עשה שלא כהוגן, ולכן זה ח"ו מודעה רבא לאורייתא]. וראה מהרש"א (כתובות ז:) מש"כ לפרש הברכה 'מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין', עפ"ד חז"ל שדמיון כנסת ישראל אצל הקב"ה כדוגמת אשה לבעלה, ובקידושין היא נתינת התורה, כמ"ש בברכות (נה.) אל תקרי מורשה אלא מאורסה. ובחופה היינו יחוד שכינתו במקדש, כמ"ש (תענית כו:) ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה יום חינוך המשכן. וראה עוד במדרש (במד"ר יג י) עה"פ 'וקדשתם היום ומחר', שהוא לשון קידושין. וכן דרשו בפסיקתא רבתי עה"פ 'ויהי ביום כלת משה' כלת כתיב עיי"ש. ובשמ"ר (מג ו) אמרו בטעם שבירת הלוחות, שמוטב שתדון בפנויה ולא באשת איש. נמצא שנתינת הלוחות לישראל הם בגדר קידושין בין הקב"ה לישראל. וראה בדב"ר (ג יג) שהלוחות ככתובה. וראה בנצי"ב בהעמק שאלה (סי' עו אות ו) כי הקב"ה עשה חופה בהר סיני ע"י כפיית ההר, (וכ"ה בס' הכוזקס סי' שנג). ולכן נקראו כלה, כמ"ש 'אתי מלבנון כלה'. (ובשפ"מ רנה ד בעשרה מקומות נקרא ישראל כלה). והקידושין היינו נתינת הלוחות לישראל לאחר מכן, וכתב שכיון שקדמה חופה לקידושין,

מה ההבדל בין 'עמו אנוכי' ל'בכל צרתם לו צר'

עמו אנוכי בצרה וכו' בכל צרתם לו צר. בטעם שהוצרכה הגמרא לומר שני פסוקים וביאור ההבדל ביניהם[ז]. יש שכתבו[ח] שיש נפק"מ בין הפסוקים לגבי צרת יחיד כמדויק בלשון הפסוקים. ויש שכתב[ט] שיש שני סוגי עונשים, האחד, להענישו על מה שחטא בעבר. והשני, לעוררו בתשובה ושלא יחטא מכאן ולהבא. ואופן זה השני אינו נחשב כלל לצרה שהוא כתרופת הרופא, אך מ"מ כשמכאיבים לבן לצורך רפואה, כואב הדבר לאביו. ואופן הראשון ודאי נחשב כצרה. וכנגד אלו הענינים הזכירו שני הפסוקים, שהפסוק 'בכל צרתם לו צר' משמעותו ב'כל' צרתם אף כשהוא לרפואה. אך הפסוק 'עמו אנוכי בצרה' הוא רק באופן שבאה צרה על חטאים שעשו[י]. ובבית הלוי (דרוש ז) כתב[יא] שהפסוק עמו אנוכי בצרה משמע אף צרת יחיד. אך ר"ל לא זכר פסוק זה משום שנקט שכוונת פסוק זה שהקב"ה עימו בצרתו להושיעו, וכסיום הפסוק אחלצהו ואכבדהו, וא"כ אין כאן רמז שמצטער עימו[יב]. ולכך הביא מהפסוק 'בכל צרתם', אמנם מפסוק זה משמע רק על רבים[יג].

ובבן יהוידע כתב שלר"י שנקט הפסוק 'עמו אנוכי' היינו שמניחים האפר דוי על אשר גרמו צער לשכינה. ולר"ל שנקט הקרא ד'בכל צרתם' עושין כן לנחם עצמם שכיון ש'בכל צרתם לו צר' לכן יהיה 'לא צר' שיושיעם למען שמו[יד].

בדברי הרמב"ם שהזכיר טעם אחר לנתינת אפר ע"ג התיבה

למה נותנין אפר על גביה[טו] התיבה[טז] וכו' עמו אנוכי בצרה. הרמב"ם כתב (תעניות פ"ד ה"ו) 'כדי להגדיל את בכיה ולהכניע לבם'. וכתב השפת אמת שמקורו ממה שהביאו אח"כ דברי רב זירא דהוי מזדעזע כולי גופיה, כלומר שזהו הטעם שנותנין.

ויש שביאר[יז] בדעת הרמב"ם שהטעם ש'עמו אנוכי בצרה' הוא כדי שנבין ונשכיל שאף הקב"ה עימנו בצרותינו כדי שזה יגרום לנו להרבות בתפילה, וכמבואר בנפה"ח (ס"ג פי"ו) שהקשה האיך שייך לבקש שיסיר הקב"ה צער ומחלה הלוא הדבר והיסורים לטובתו ולרפואתו, וכמו בחולי הגוף שנותן לו הרופא סממנים מרים לרפאותו ולא שייך לבקש שירחם

לכן אנו חותמים 'מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין'. [ובענין זה של שינוי הסדר וקדימת חופה ראה במשנה למלך (פ"י מהלכות מיסורי מ"ב), ונחלקו בזה המשאת בנימין (סי' ג), והגהות מרדכי (קידושין סי' תקמו), ושו"ת הרדב"ז ח"א (סי' שנג)]. וכעי"ז בערוך השלחן (סי' לד סק"ד) שהביא בשם הרמב"ן, שענין ברכה זו לרמוז על חופה וקידושין של כלל ישראל עם הקב"ה, והחופה הוא מעמד הר סיני, שכפה עלינו ההר כגיגית ועמדנו תחת החופה, והקידושין היינו מתן תורה. וע"ע בהפלאה (כתובות יז:). וראה עוד כתובות (עג:) 'והיה ביום ההוא תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, אריו"ח ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה', וכתב שם המהרש"א כמו שכתב כאן [ולא כדבריו בכתובות], שבעוה"ז אין להקב"ה דין נישואין עם ישראל, אלא אירוסין בלבד, ורק בעוה"ב יהיה לו דין נישואין עמנו. עיי"ש. אמנם בכתובות (סג:) דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב תביאמו ותטעמו, ולבסוף כתיב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, משמע שהמשכן הוא נישואין. וראה עוד במדרש תנחומא (פקר נשא סי' כ) ביום כלות משה, כלת כתיב, כיום שנכנסה הכלה לחופה עם החתן. ועץ יוסף שם. ובפרשת דרכים (סוף דרוש כו). ובהקדמת שו"ת בית אפרים לאה"ע. ובעקדה (פקר ומחתן שער פח) שג"כ פי' ברכת האירוסין על זיווג כנסת ישראל עם הקב"ה כדוגמת זיווג איש ואשה. **יז. ראה** עוד בעין אליהו שביאר שנחלקו לשיטתם במד"ר (נח פל"ו) דעת ר"י שאנו צריכים לכבודו, ודעת ר"ל שהוא צריך לכבודנו, עיי"ש. ובקרן אורה כתב שלפי הרי"ף והרמב"ם שגורסים שנותנים אפר על התיבה ועל הס"ת אתי שפיר שעמו אנכי בצרה נאמר על התיבה ובכל צרתם לו צר נאמר על נתינת האפר על הס"ת (עיי"ש שפיאר ע"ד הסוד) וראה עוד באיי הים (הוספת גס נמי' הגמוסים נע"י) שהאריך לבאר ענין ב' הפסוקים. **יח. ילקוט** ישעיהו בשם ילקוט המאירי. וכ"כ במירא דכיא, ובלשמוע בלימודים. **יט. לשמוע** בלימודים. **כ. ובמתת** אלהים כתב שלמ"ד 'עמו אנוכי בצרה' צריך דווקא אפר משום יצחק. ולמ"ד 'בכל צרתם' אפשר גם בעפר. וצ"ת. **כא. עיי"ש** שהאריך עפי"ז ליישב קושיית הר"ן מגילה (יא.) על טעם תוס' (שם ד"ה אין) שאין מברכין על קללות משום שעמו אנוכי בצרה ואין ראוי שיברכנו על צרותיהן. והקשה הלוא חייב אדם לברך על הרעה, והר"ן תירץ שהחיוב לברך על הרעה הוא להצדיק הדין עליו. והביה"ל חילק בין יחיד לציבור. עיי"ש. ועוד תירץ שכאשר רופא מזהיר את החולה שאם לא ישמור עצמו יחלה ויסבול ומונה לו את יסוריו, א"א לברך, מחמת צער ופחד שמא לא יוכל לשמור עצמו. אבל אם חלה והרופא מרפאהו אף אם רפואתו ע"י יסורים קשים מודה הוא לרופא. וזהו ההבדל בין מה שאין מברכין בפרשת קללות, לבין הדין שחייב אדם לברך על הרעה. **כב. וכ"כ** בבן יהוידע, והוסיף שאולי גם רק בצדיק גמור ורק בצרה גדולה. אך מהפסוק השני משמע כל צרה לכל אדם. וכ"כ בראש משביר שכתב שמ'עמו אנכי בצרה' אין מוכרח שהקב"ה מצטער עימו, שיש לפרש בדרכים אחרים שהקב"ה עוזר לאדם בצרתו או שעימו אנוכי - שזוכר את הקב"ה אף בעת צרתו, ולכן הוצרך להביא פסוק נוסף שבכל צרתם לו צר. **כג. וציין** שכך מבואר במכילתא בא 'בכל צרתם וכו', אין לי אלא צער רבים, צער יחיד מנלן ת"ל עמו אנוכי בצרה'. **כד. וביאר** בזה הפסוק 'לולא האמנתי לראות בטוב ה'', ש'לולא' רומז ל'לא' ו'לו' הקרי והכתיב בפסוק בכל צרתם, וזה הגורם שנאמין לראות בטוב ה' כיון ש'לו' צר, ועי"ז גואלנו ונהיה 'לא' צר. **כה. בבן** יהוידע כתב שיש רמז בדבר שאם תחבר תיבת 'תיבה' לתיבת 'אפר' ותחברם להיות תיבה אחת יעלה 'תרפא [ב]יה', וכלומר בשם יה תרפאנו וכאמור מן המצר וגו' עננו במרחב יה. **כו. גירסת** הרי"ף והרמב"ם על התיבה ועל ס"ת, ראה חשק שלמה. וכ"ה בילק"ש (ישעיה תקד). ובתולדות אדם (מ"ג דף ה:) ציין לדברי התרגום

עליו ויסירם. אך הטעם שניתן לבקש הוא משום הצער שלמעלה וכמבואר בסנהדרין (מו.) בזמן שאדם בצער שכינה מה לשון אומרת קלני מראשי וכו', ולכן כשרואה האדם שאף הארון בצער הרי זה גורם לו שיבקש.

מדוע נקטה המשנה אפר מקלה

איכא בינייהו עפר סתם. הנה במשנתנו אמרו 'אפר מקלה', וביאר הרש"ש[יח] שלכו"ע לכתחילה בעינן אפר מקלה, ואף לפי הטעם שאנו חשובין כאפר, מ"מ באפר מקלה יש גנאי יותר[יט], ומחלוקתם היא האם אפר מקלה הוא אף לעיכובא בדיעבד, וזה תלוי בטעמים אם כמ"ד להזכיר עקידת יצחק, או שאנו חשובין כאפר[כ].

תפילה וספר תורה בבית הקברות

ולמה יוצאין לבית הקברות. כתב הריטב"א שדבר פשוט הוא שאין יציאתם לבית הקברות להתפלל שם, שהרי אסור להתפלל בבית הקברות משום לועג לרש[כא], וכ"ש שאסור להתפלל בקברי גוים, ותפילתם היתה ברחוב כמבואר במגילה (כה:) ויציאתם לבית הקברות אחר שהתפללו, ואינה אלא להכניע את לבם שהם חשובים כמתים, או כדי שיבקשו המתים עליהם רחמים. וכ"כ הר"ן (ה:), והוסיף שאין להוציא ס"ת, ולא כמנהג המקומות שמוציאין את הארון עם הס"ת לבית הקברות. ובחידושי אנשי שם (שם) ציין לדברי הזוהר (פ' ויחי ובפ' אחרי) שמשמע שם שמוציאין ס"ת לבית הקברות[כב].

ביאור האמירה 'הרי אנו חשובין כמתים'

ולמה יוצאין לבית הקברות וכו' הרי אנו חשובין כמתים. נחלקו הראשונים בביאור הכוונה באמירתם 'הרי אנו חשובין כמתים', וג' ביאורים בדבר: א. הטור כתב (סי' תקעט) שיוצאין לבה"ק להתחנן שאם לא תרחם עלינו אנו כמתים. ב. ברמב"ם (תעניות פ"ד ה"ו) והשו"ע (סי' תקעט) משמע שהאמירה הרי אנו חשובין כמתים אינה כתפילה להקב"ה. אלא כהתעוררות עבור העם שאם לא תטיבו דרכיכם ותשובו בתשובה הרי

שני (מגילה שמקמר ד ה) ומרדכי ידע 'שהוציאו ארון ועליו ס"ת מעוטף בשק ומגולל בעפר'. וראה ילקוט ביאורים (לעיל טו.), וראה בניהו שאין מסתבר שהניחו ממש על הספר אלא על דופן שהס"ת נסמך עליה. **כז. תהלה** ליונה. **כח. וראה** ראש משביר שביאר בצורה מחודשת. **כט. ובבן** יהוידע כתב הטעם שלכתחילה אפר ולא עפר לפי שהאפר גרוע מהעפר, שמהעפר עושין כלים ובנינים, אך האפר אינו ראוי לכך. ועוד, שהאפר הוא סימן לטובה שיתהפך לפאר ע"י שיעשה תשובה. **ל. ראה** בילקוט ביאורים לעיל (טו.). **לא. בענין** איסור זה ראה מנחת אלעזר על ההיתר להתפלל בקבר רחל, ודן עפ"י שיטת הפוסקים המתירים לקרוא ולהתפלל ע"י קבר אשה, ומצד קברי אבות ואמהות שלפני הדיבור שהיו אינם מצווים ועושים ול"ש איסור זה, ומצד שעושים זה לכבוד המת. וראה עוד בנצי"ב בהעמק שאלה (שמלמ"ד יד שו"ת ו) שחידש שבימינו היות ונהגו להעמיק הקבר יותר מעשרה טפחים והוי רשות אחרת וליכא לאיסור זה. והסכים עימו בשו"ת זקן אהרן (מ"ב סי' פה), ובשדי חמד (מערכת מנילות שו"ת קטו). ועי' מש"כ החיד"א בשם הגדולים (ערך נכנו מלעזר בר נתן) על מנהג ישראל שמתפללין על קברות הצדיקים. ובברכ"י (יו"ד סי' שדס שומיות ו ו, ופ' שמן). ועצם הענין בתפילה על קברים הוזכר גם לקמן (נג:) אשתטח על קברא דאבוה, ובסוטה (לד:) בכלב שהלך ונשתטח על קברי אבות. ובהגהות הב"ח (סוטה יד.). והוזכר בזוהר הקדוש (מחני עמ.). וראה בב"ח (יו"ד סוף סי' רין), שיש סמך נכון למנהג זה בספר הזוהר, ובמעבר יבוק (שפתי נעמות פכ"ד) וברמ"א (סי' תקנט ופ' תקפח). ועיי"ש באחרונים בשם דרשות מהרי"ל. וראה בשו"ת משפטי צדק (סי' עד). ובשו"ת שדה הארץ (מ"ג סי' יפ). ובפרי הארץ (מ"ג סי' ז). ובכפתור ופרח (פי"ט) 'וכן ראוי לסבב ולבקר אותן מקומות הקדושים וכו' וגם ציוני הצדיקים'. אמנם מאידך ראה בספר המאורות שכתב שדעת המ"ד השני, ושכן נראה ברמב"ם, שאין לבקש מהמתים ולא מצינו בכל המקרא שהלכו לבקש רחמים מהמתים. עיי"ש בארוכה, וכן בפירוש התפילות לר"י בר יקר (הוספת נקונס שיטות קמקי, כתן). ומענין איסור לועג לרש ראה נימוקי יוסף ב"ק (עז:) בשם הרמ"ה, שאם עושה כן לכבוד המת, כגון בני ישיבה שעושים כן לכבוד רבם, אין בזה משום לועג לרש. וראה ב"י (סי' שדמ), שעל זה סמכו לומר פסוקים ודרשה למתים בבית הקברות. והתוספות והרא"ש כתבו, שמה שהושיבו ישיבה על קברו היינו חוץ לארבע אמות. וראה בחיד"א במחזיק ברכה (מו"ק סי' תקפח סק"ז) שתמה על הרמ"א שם, שנוהגים ללכת לבית הקברות ולהרבות שם בתחינות, מהריטב"א כאן. ויש שחילקו בין תפלה של חיוב, לשאר תחינות ובקשות, וזאת עפ"י דברי הצל"ח (ברכות יח.) שחילק כעי"ז. ובענין נוסח התפילה שלא יהא דורש אל המתים, ראה בא"ר (מו"ק סי' תקפח) ממהרי"ל שנוהגים להשתטח בבה"ק מקום מנוחת הצדיקים והוא מקום קדוש וטהור. והמשתטח אל ישים מגמתו נגד המתים, אך יבקש מהשי"ת שיתן אליו רחמים בזכותם. וי"א שיכול גם לבקש מנפש הנפטר להיות לו למליץ יושר. וכ"מ בספר חסידים (סי' תנ) 'ברזילי אמר אמות בעירי, כי הנאה יש למתים כשאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשים על נשמתם טובה, ומטיבין להם באותו עולם. וגם כשמבקשים מהם הם מתפללין על החיים. וכלב נשתטח על קברי אבות' וכ"כ בשל"ה (מס' ר"ה י) ובשו"ת מהר"ם שיק (מאו"ח סי' לג) ובמנחת אלעזר (מ"ע סי' סמ) שאפשר לבקש מנשמת הצדיק להליץ טוב בעדינו. וראה אגרות משה (או"ח סי' מג אות ו) שכתב שתלוי בב' הדעות בש"ך (יו"ד סי' קעט סקט"ו) ועיין אלף למטה על המטה אפרים (סי' תקפח אות יג). **לב. והאריך** בזה הנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח סי' קט) [ובהגהות חשק שלמה העיר כיצד לא הביא את דברי הר"ן], שיש שהביאו ראיה מהזוהר להוציא הס"ת לביה"ק שעל ידי כן מתעוררים נפשות המתים הקבורים שם ומודיעים להקבורים בחברון ומעוררים רחמים. ויש שאסרו משום לועג

אוצר החכמה

אתם מתים[לג]. ג. בספר המאורות (כפס הילוסלמי) כתב שכוונתם 'אם נתחייבנו גלות הרי גלינו, ואם נתחייבנו מיתה הרי אנו בבית הקברות, ואם נתחייבנו רעב הרי אנו בתענית'.

האם לכתחילה לכו"ע עדיף קברי ישראל

איבא ביניהו קברי עכו"ם. רש"י מבאר שהיינו במקום שאין קברי ישראל[לד], ומבואר שלכתחילה לכו"ע בעינן קברי ישראל, ומחלוקתם היא כשאין קברי ישראל אם יש לילך לקברי עכו"ם[לה]. ויש שכתבו[לו] שטעמו לפי שאף מ"ד זה שהטעם הוא משום שהרי אנו חשובין כמתים, מודה הוא להטעם כדי שיבקשו עלינו רחמים, ולכן לכתחילה עדיף קברי ישראל. וכתב לפי"ז שכאשר ישנם שתי בתי קברות בעיר, לכתחילה יש לילך לשניהם, לפי שכו"ע מודו לטעם שיבקשו עלינו רחמים[לז].

היכן הר המוריה

מאי הר המוריה. רש"י מביא שני ביאורים. אם הכוונה להר המוריה שבו נבנה המקדש[לח], או להר סיני שבו ניתנה תורה. והמהרש"א הקשה על ביאורו השני של רש"י שהר המוריה הינו הר סיני, הרי בפסוק (דה"י ב' ג ח) 'ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה'[לט]. אמנם במצפ"א ציין למדרש[מ] ששה שמות נקראו לו, הר האלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר המוריה, הר חורב, הר סיני. ובראש משביר כתב ששמא שם 'מוריה' בעיקרו נאמר על סיני. וירושלים נקראת אף היא מוריה ע"ש סיני לפי שמשם תצא תורה[מא]. ובקרן אורה כתב שלפירוש זה גורסים כגירסת הילקוט[מב], 'מאי הר המור' והפסוק 'הר המור' יכול לידרש על סיני.

ביאור מחודש כתב החתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רלה) שודאי אין הכוונה שבהמ"ק נבנה על הר סיני, אלא להיפך שהעקידה הייתה בהר סיני. ובהקדם כמה קושיות, א. מה שהקשה בספר המכריע[מג] הלוא ירושלים נבנתה מימי מלכי צדק והאיך לא הכירה אברהם והלך שם ג' ימים. ב. מאין שם יער וסבך אם היא עיר בנויה. ג. מדוע מחפשת הגמ' טעמים לשם הר מוריה, הלוא כבר כתב הרמב"ן (עה"ת) שהוא על שם המור הגדל שם[מד]. ולכן חידש שעקידת יצחק הייתה בהר סיני, ומשנתנו שאמרה 'מי שענה לא"א בהר המוריה' קוראת לסיני מוריה. ולכן הקשו למה קראו לסיני בשם זה. והוסיף לחדש שבזה נחלקו התירוצים בגמ'[מה], שמ"ד שמשם הוראה יוצאת היינו סיני וכנ"ל. ולמ"ד שמשם יצא מורא היינו הר הבית[מו].

מיהו אדם של צורה

אדם של צורה. בביאור 'אדם של צורה' נחלקו הראשונים.

א. רש"י ותוס' פירשו שהוא בעל קומה[מז] שישמעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב.

ב. רש"י שברי"ף כתב שהוא יפה תואר ופניו כפני אריה ודבריו נשמעים.

ג. הרא"ש כתב שאינו ע"ה אלא ת"ח רק אינו גמיר כחכם. או שהוא כראוי למנותו לפרנס[מח] (מלכים י:) 'מצויר לחכם ועומד לקבל גדולה'.

ד. המאירי כתב אדם מסויים ושעניינו מפורסם במעלה וחסידות ודבריו נשמעים.

ה. המהרש"א ביאר שה'חכם' הוא חכם בחכמת התורה, ו'האיש של צורה' הינו חכם במילי דעלמא.

ביאור דברי הגמרא שלא שק ותענית גורמים

לא שק ותענית גורמים. בחתם סופר (המדפ) העיר: א. אם אינם גורמים למה באים. ב. היה לו לומר אינם 'עיקר'. ג. מדוע קרא לדברים דברי כיבושין ולא דברי אגדה. וביאר בארוכה, כי כאשר האדם והעולם כתיקונו, אם רוצה לעורר עצמו לתשובה משנה מלבושיו וכו' ונמצא כי הבגד והחיצוניות הם הגורמים לתשובה וההתעוררות הפנימית. אך בעת צרה שהלב כבר נשבר א"צ להכנע במלבושים ותעניות כי בלא זה לבם דווה אלא שע"י שמחשב בנפשו ושב, מקבל ע"ע שלעת ירווח מצרתו ויגיעו ימי שמחה אזי יתענה וישנה מלבושו ויהא זה לפדיון נפשו, נמצא שהתשובה וההתעוררות הפנימית עכשיו, הם הגורמים לשינויים החיצונים בבגד והתענית לאחר זמן. ולכן בזמן כזה א"צ לריבוי דברי אגדה המושכין ליבם, אלא די במעט דברים לכבוש ליבם שנמשך מאליו, וזה שמדגיש בדברי הכיבושין שעתה אין השק והתענית גורמים, אלא נהפוך הוא שהתשובה תגרום לשק ותענית לאחר זמן בעת ירווח לנו. ונקבל עתה למעט מהנאתנו לעתיד ועי"ז נוושע.

ביצד מדייקת הגמרא מהפסוק על עצר הבהמות

ויתכסו שקים האדם והבהמה וכו' אסרי הבהמות לחוד וכו'[מט].

כתב המהרש"א שצריך ביאור מהיכן דייקה הגמ' כן בפסוק[נ]. ורש"י בספר יונה (ג ח) הביא דרשת הגמ' שאסרו הבהמות וכו', על הפסוק ויקראו אל אלהים בחזקה. והריא"ף (נע"י) ביאר שבפסוק (שם ג ה) כתוב

לרש, ודחה סברא זו שרק אם קורא בו הוא לועג לרש, אך לא באחיזה לבד. [אך ראה כס"מ (מלוה פי"ד ה"ג, ופ"ת פ"י ה"ו) ויו"ד (סי' שפו ס"ג, ופ' רפג ס"ד) וט"ז שם, סתירות בדבר]. אך כתב שבזוהר (שם) מבואר שאם ח"ו הספר ההוא חסר אות אחת גורמים רעה גדולה, ואיה אצלנו ספר תורה שיהיה בדוק בחסירות ויתירות. וראה מש"כ בביאורי הפשט. **לג. כמבואר** לקמן (כה:) שר"א אמר לעם כשפנו לצאת מביהכנ"ס, כלום תקנתם קברים לעצמכם. וכתב בתהלה ליונה שנפק"מ בין הביאורים הנ"ל, לגבי מש"כ תוס' מענין הליכה בת"ב לביה"ק. שלטעם הטור שייך להתפלל שם. אך לטעם הרמב"ם ל"ש, כיון שאין זה זמן רעב. ואמנם הרמב"ם לא הזכיר מנהג זה. אמנם שישנו טעם נוסף להליכה לביה"ק ששייך אף בת"ב וכמבואר בערוה"ש (סי' תקנט ס"ז) שאף המתים מצטערים בצער החיים, ומקורו מהמג"א (סי' תקנט סקט"ו) בשם השל"ה. וראה במועדים וזמנים (ח"ז סי' רמד). **לד. בקרבן** נתנאל (סי' כב אות ג) דן מענין איסור דריכה על קברים. וחילק בין קברים ע"ג הקרקע שהוי תלוש ולבסוף חיברו ובזה אסור, אלא שלצורך הוי כלא אפשר ולא מכוין. אך בקברים בכוכין שהקרקע היא קרקע עולם אינה נאסרת בהנאה, ובכל האופנים מותר. **לה. וכעי"ז** אף לגבי המחלוקת עפר ואפר כמש"כ הרש"ש לעיל. וכן לגבי יציאה לרחוב או לביכנ"ס אחר, שלכתחילה לכו"ע יוצאין לרחוב כמבואר במשנתינו, ומחלוקתם היא רק בדיעבד. **לו. יד** אליהו (סי' נח). **לז. ובתהלה** ליונה הקשה ע"כ מסדר הגמ' שנקטה תחילה המ"ד שהרי אנו חשובין כמתים, ולפי"ד היה להגמ' לנקוט הסדר להיפך שלהטעם שיבקשו רחמים כו"ע מודו. ולכן נקט שאמנם כל מ"ד אינו סובר סברת המ"ד השני, וגם כשישנם קברי ישראל ניתן לילך לקברי עכו"ם. ומה שכתב רש"י רק כשאין קברי ישראל משום שנתכוין לנקוט הנפק"מ באופן שלמ"ד האחד כלל אין הולכים לביה"ק ולהמ"ד האחר הולכים. **לח. ומה** שיצא ממנו הוראה ביאר משום שמשם יצאה תורה, אך בלשמוע בלימודים פירש שההוראה שיצאה היא מנסיון העקידה מלשון נס ודגל, להראות וללמד שעבודתו יתברך היא עד מיצוי הנפש, ומזה עצמו אף נפל מורא לעכו"ם מלקבל עבודת ה' שצריך בה מסי"נ. ועוד פירש שנפל מורא לעכו"ם מהברכה בעקידה 'וירש זרעך שער אויביו'. **לט. וכן** במהרצ"ח הקשה הרי הר סיני הוא בחו"ל, והר המוריה הוא ירושלים. **מ. וכ"כ** בדברי אמת (דרשות עמ' יז). וצ"ע כי גירסתנו במדרש (תנחומא, נחמדבר ז) 'ששה שמות נקראו לו, הר אלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חמד, הר חורב, הר סיני'. ולא הוזכר מוריה. **מא. וראה** ברכת שמואל שכתב 'היד ה' תקצר מלעקור את הר סיני ולקובעו בירושלים' וכו'. אך בשדה יצחק האריך להשיגו שאין לחדש עקירת ההר מסיני לירושלים ושוב לסיני ושוב לירושלים, מבלי מקור בדברי חז"ל לכך, ולפיכך כתב שלפירוש השני של רש"י יש לגרוס הר המור, וכך הוא בילקוט (שה"ש). אמנם ראה ילקוט ראובני (יתרו עה"פ ויקעו מרפידים) שכתב בשם מדרש 'בשעת קבלת תורה נעקר הר המוריה ובא למדבר כדי שתנתן תורה על מקום המעולה הזה'. וראה בעין אליהו כעי"ז ששמא כמו אצל יעקב שנקפלה הארץ תחתיו, כך גם כאן. והביא עוד מילקוט תהלים (רמז פז) שעתיד הקב"ה להביא את סיני לירושלים, עי"ש. **מב. ראה** ילקו"ש (שה"ש תתקפח) 'הר המור, פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חמא בר חנינא, חד אמר הר שירדה עליו הוראה לישראל, וחד אמר הר שירדה עליו מורא לאומות, רבי ינאי אומר על שם נורא אלהים ממקדשיך, ור' חייא הגדול אומר על שם כי מציון תצא תורה, ר' שמואל אומר שמתוכה עתיד הקב"ה להורות על הרשעים שירדו לגיהנם, שנאמר וצורם לבלות שאול, ומהיכן מזבול לו, רבי יהושע בן לוי אומר מקום שהצדיקים מורים מתוכה וגוזרים על הקב"ה והוא עושה'. **מג. ראה** תוס' רי"ד (הוסף נקודת שיטות קמחי). **מד. ראה** בביאורי הפשט. **מה. ולכאורה** כוונתו שנחלקו היכן היתה העקידה. **מו. וראה** מש"כ החתם סופר בחידושיו (מולין מ. ד"ה עוד הקדמה) ושם הביא שהתורי"ד נקט שאמנם העקידה היתה בירושלים, אך העיר לא התפשטה עד ההר, ושם היה יער וסבך. והחתם סופר כתב שא"א לומר שהיה זה בסיני שנקרא חורב מלשון חורבה ושממה ואין שם יער ועץ ורק סנה. עי"ש שביאר לפי"ז פסוק בתהלים, וצ"ע בסתירת דבריו. **מז. בטל** תורה (ל"מ מריק) העיר ממו"ק (ט.) שאין משמע שם שאדם של צורה הוא רק משום מראהו החיצוני. וכן במהרש"א ציין ששם פרש"י אדם של צורה חכם, ואף שכאן אי אפשר לפרש כך שהרי אמרו אם אין חכם, אך מ"מ פירוש רש"י קשה, וכי משום שהוא בעל קומה נשמעים דבריו. וראה מתת אלהים. ובעין אליהו כתב לתרץ שבעל קומה הוא מעלה כמבואר בשבת (נג.) שאין השכינה שורה אלא על בעל קומה [אמנם בנדרים לח. ל"ג בעל קומה]. ראה שושנת יעקב (והובא גם בממתק מצודת נפש) שהאריך להשיג על המהרש"א והסכים לפירוש רש"י. **מח. והביא** שבירושלמי (פ"ק ה"ד) שאלו וכי מכיון שהוא מתמנה על הציבור הוא מתפלל ונענה. והשיבו שכיון שהוא מתמנה על הציבור ונמצא נאמן בשליחות הקהל ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגן בעדם, כדאי הוא שיענה מן השמים בעד הקהל. וכעי"ז בעיון יעקב כתב ש'צורה' הוא כוח פנים והיינו פני הדור ופרנסיו. וראה ראבי"ה (תענית תתסח) שביאר ב' פירושים א. תלמיד, ולא גמיר כחכם. ב. יחיד שעומד בפרץ לדורו. וראה כלי גולה שביאר שהוא חכם אך לא חכם גמור ונקרא כן ע"ש שיודע צורתא דשמעתא שורש הדבר בלי ירידה מושלמת בפרטים (רלה שנח פנ.) עי"ש ביאור נוסף שצורתו החיצונית ומלבושו כעין ת"ח אף שאינו כזה מ"מ משפיע הדבר על השומעים. **מט. בספר** פתחי שערים הקשה כיצד מותר לעשות כן ולעבור על איסור צער בעלי חיים, ואמנם אם היו בטוחין שעי"כ ינצלו מותר, אך הרי אינם בטוחין בכך והאיך מותר. והוסיף שבמרכה"מ (רוקח פי"ג ה"ט) משמע שכשמצער בידים לכו"ע הוי איסור דאורייתא, ורק כשאינו בידים יש סובר שהוא איסור דרבנן, אך כאן הרי הוא בידים. וצ"ע. **נ. ראה** להלן דברי האור החמה בזה.

'ויקראו צום וילבשו שקים' ואח"כ הכריז המלך שיתכסו שקים האדם והבהמה, והלוא כבר לבשו מקודם, וגם מה ענין לבישת שק לבהמה שאינה מתבזה בכך. ומזה דרשו שכיון שהכריז שהאדם והבהמה לא יטעמו מאומה וכדי שגם הוולדות לא יאכלו, כיסו בשקים את מקום היניקה שלא יוכלו הוולדות לינק, וזהו שאסרו הבהמות לבד וולדתיהם לבד. ובשדה יצחק ביאר שלמדוהו מתחילת הפסוק 'וירא את מעשיהם', משמע שעשו מעשה מיוחד שלא כדרך הטבע מלבד מה ששבו מדרכם הרעה.

בכוונת דבריהם שלא ירחמו על הבהמות

אם אין אתה מרחם עלינו וכו'. בביאור דבריהם שלא לקיים 'ורחמיו על כל מעשיו' נאמרו כמה פירושים.

א. בעץ יוסף ביאר שעשו פעולה זו של עקירת רחמים, כדי שיתעורר ליבם ברחמים וכל המרחם ירוחם.

ב. בבן יהוידע ביאר כי הבהמות נוצרו בעבור האדם, ואם אין אתה מרחם עלינו אין צורך לרחם עליהן כיון ששוב אין צורך בהן[נא].

ג. יש שביארו[נב] שהרי לבישת השקים נעשית כדי להראות שאנו חשובין כבהמה, ולכן רצו שהם והבהמות יחדיו יצעקו ויתפללו. ועשו זאת ע"י שהם לבשו שקים ואת הבהמות הפרידו, וזה שאמרו שלא ירחמו עליהם, כדי שיצעקו יחד עימם.

ד. ב'לשמוע בלימודים' ביאר עפ"י דרכו שמה שלבשו שקים הוא להראות שירחם עליהם כבהמות שאף הם אינם מושלמים. וזה אמרו שאם אין אתה מרחם עלינו שאנו כבהמות, א"כ מדוע נרחם אנו עליהם.

ביאור דבריהם 'צדיק ורשע מי נדחה'

צדיק ורשע מי נדחה. רש"י מבאר שודאי צדיק נדחה מפני רשע[נג], והמהרש"א הביא שיש שביארו להיפך שאף אם ישנם רשעים בדור אך ודאי שיש גם צדיקים, וא"כ היאך נדחין וסובלין הצדיקים מפני הרשעים. וזו תשובה נצחת ולכן נחשב שקראו 'בחזקה'.

אמנם מהמשך הגמ' 'עלוב ושאינו עלוב' כתב שמשמע כרש"י, שעלוב היינו חצוף[נד], ועל כרחך פירושו שהאינו עלוב - הצדיק, נדחה מפני העלוב - הרשע. ולפי"ז טענתם שכביכול הקב"ה נדחה מפני הרשעים והחצופים אינה טענת אמת, אלא זהו 'נצוח' בכוח ובחוצפה בטענות שאינן אמת[נה].

ביאור הרבותא שמי שגזל מריש, מקעקע את הבירה להחזיר המריש לבעליו

מקעקע כל הבירה. הקשה החתם סופר (גיטין נה. ד"ה ועל המריש) מהי הגדלות במעשיהם הלוא כך צריך לעשות מעיקר הדין, והרי לא עשו רבנן 'תקנת מריש'[נו] לאנשי נינוה[נז]. וכתב ליישב בהקדם מה שיש להקשות שתי קושיות בפסוק. א. אחר שאמר 'וישובו איש מדרכו הרעה' מדוע הוסיף לפרט 'ומן החמס', הלוא כבר כלל הכל בתחילת הפסוק. ב. מדוע הזכיר הפסוק ששבו מן החמס ולא הזכיר גזל או עושק. ותירץ ע"פ מה שכתב הרמב"ן[נח] שאף אחר תקנת חז"ל שקונה העצים בהניחם בבנין ומשלם דמיהם כיון שאין זה ברצון הבעלים הוי כחמסן דיהיב דמי. ובנינוה, אע"פ שלא תקנו להם 'תקנת מריש' מ"מ הרי כולם - הגזלן והנגזל - עשו תשובה ועשו לפנים משורת הדין, והנגזל היה מתפייס עם הגזלן אם היה נותן לו דמים. ומ"מ הגזלן לא התיר לעצמו להשאירו ברשותו משום כך, שחשש לאיסור 'חמסן' שנותן דמים, ולכן קעקע כל הבירה כולה[נט].

המקור לטובל ושרץ בידו

שם. ענין טובל ושרץ בידו הוא, שאף על פי שהמקוה מטהר את הטמאים מטומאתם, מ"מ אינו מציל על הטהורים מליטמא. ולא רק הכוונה שאינה מונעת ממנו מלהטמא אח"כ [אף אם טבל בטהרה[ס]], אלא אפילו נגע בשרץ כשהוא בתוך המים, הרי זה נטמא[סא]. ולמדו זאת בתו"כ (שמיני פרשתא ט)[סב] והובא ברמב"ם (מאכו"ט פ"ו הט"ז) מהפסוק (ויקרא יא לו) 'אַךְ מַעְיָן וּבור מִקְוֵה מַיִם יִהְיֶה טָהוֹר וְנֹגֵעַ בְּנִבְלָתָם יִטְמָא'. הלל אומר אפילו הם בתוך המים, שלא תאמר שאם המקוה מטהר את הטמאים, קל וחומר שיציל את הטהור מלהטמא, לכך נאמר, 'ונגע בנבלתם יטמא'.

הגדרת דין 'טובל ושרץ בידו'

שם. האחרונים חקרו ודנו בהלכה זו 'טובל ושרץ בידו', האם כלל לא עלתה לו טבילה, או שנטהר ונטמא שוב מיד. וכתבו ששתי הסברות נכונות, ואם טומאתן שווה כגון שירד לטבול מטומאת שרץ ובעודו טובל נגע בשרץ, אזי לא עלתה לו טבילה כלל לפי שעיקר הטבילה לטהר, וכיון שאינו נטהר אלא נשאר באותה טומאה, אין הטבילה מועילה לו כלל[סג].

אמנם אם ירד לטבול מטומאה חמורה כגון מת ונגע בשרץ, אז נטהר מהטומאה הראשונה וטמא רק בטומאה השניה[סד].

ונפק"מ בזה[סה] גם לגבי טומאת מקדש שבעינן ידיעה מתחילה, ולכן טמא מת שנגע בשרץ בטבילתו בלא ידיעה, יהא פטור מקרבן טומאת מקדש. אך טמא שרץ שנגע בשרץ בטבילתו יהא חייב לפי שעדיין טמא בטומאתו הראשונה שאותה ידע[סו].

נא. **ויל"ע** ממעשה דאלכסנדר מוקדון (מד"ר נח לג ג, וירושלמי נ"מ פ"ב ה"ה) שפעמים יש קיום לאנשים רשעים רק בזכות הבהמות, ולמדו זאת מהפסוק 'אדם ובהמה תושיע ה'. **נב. אור** החמה. ובזה אף מיישב את קושיית המהרש"א [הובאה לעיל] כיצד נרמז הדבר בפסוק, שדבר זה נלמד מ'וילבשו שקים'. **נג. באור** החמה ביאר כוונת רש"י שכשם שנוהג העולם שצדיק נדחה מפני רשע אף צדיקו של עולם הקב"ה צריך לוותר לרשע, וכן בעלוב ושאינו עלוב שהקב"ה שאין מגיע אליו עלבון צריך לוותר. ובלשמוע בלימודים ביאר שאמירה זו היא כאמתלא וטצדקי לתרץ מדוע חוטאים הם מחוצפת היצר המסיתם להרשיע וכוחו רב ונוצחו הם מפניו, ולכן חטאו. ובישמח לב ביאר כעי"ז שאמרו זאת כהצטדקות על ריבוי הגזל והחמס בארצם כיון שבכל מקום בארצם שולט הרשע, ומי שהוא צדיק נדחק ומושפל ודבר זה הוא הגורם לשפלות מצבם, ולכך שאינם יכולים למחות בעושי רשע. וביאור כפל הלשון 'עלוב וצדיק' ביאר בעין אליהו שהוא כעין צדיק ותמים המבואר בע"ז (ו.) שתמים בדרכיו, עניו ושפל רוח במדות האדם לעצמו, וצדיק ללא גזל בנקיון כפיו כלפי חבירו. **נד. כמו** עלובה כלה מזנה בתוך חופתה (שבת פח:). שדה יצחק. **נה. וציין** שכן משמע בירושלמי. אמנם ראה רמב"ן (שמות יג טו) הביא את דברי הירושלמי 'חציפא נצח לבישה' לענין אחר. **נו. גיטין** נה. והיינו שגזלן קורה ובנאה בבנין אין צריך לעקור את הבנין אלא נותן דמים. דאל"כ ימנע עצמו מלעשות תשובה. **נז. ראה** גם בפתחי שערים שהאריך האם כבר היתה תקנת מריש בתקופת נינוה. ואם כבר היתה תקנה זו האם תוקנה גם בגזלן גוי. ובעין אליהו נקט בפשיטות שאין תקנת מריש בעכו"ם. ועוד האריך לדון האם אחר תקנת מריש אם רוצה הגזלן להחזיר הקורה והנגזל רוצה דמים, האם יכול הגזלן לומר א"א בתקנת חכמים, וציין שכ"כ בר"ה גאון בספר המקח (ס"ז סעי' יט) שאם רוצה להחמיר יפה הוא לו, ולמד כן מאנשי נינוה [עיי"ש שהאריך בענין תקנת מריש בגזילת קרקע בהשגת גבול, מדברי המל"מ (גניבה פ"ו ה"ט)]. וראה בחתם סופר (המדפיס, כאן) שציין המגיה לדברי החתם סופר במקו"א שדווקא בגויים שתשובתם מפני פחד העונש לכן הם שבים במהרה ובקלות כאשר היה בנינוה, אך ישראל השבים מפני כבוד ה' ולא מאהבת עוה"ז ועוה"ב תשובתם קשה יותר ותיקנו להם חז"ל 'תקנת מריש'. **נח. במלחמות** ר"פ לולב הגזול. **נט. וכ"כ** בבן יהוידע שאחר תקנת מריש נקרא חמסן שהרי יהיב דמי, ובני נינוה שבו אף מאיסור זה, וכבר קדמום בזה בשיטה לבעל הצרורות. וראה באור הישר שנקט שמעיקר הדין קנאה בשינוי מעשה שמסתמא סיתתה ותיקנה. **ס. ראה** ר"ן ורא"ש נדרים (עה:). **סא. שם,** והוסיף הר"ן שלכן אם בעודו במים נגע בידו אחת בזב (עפ"י הגהמ הרפ"ח שם), וביד אחרת נגע בכלי שמקצתו חוץ למקוה, הכלי טמא. **סב. ראה** רש"י עה"ת שם. **סג. כן** מפורסם משם הגר"ח מבריסק. וראה באסופות הגר"ח (מועד, כאן) ובחידושי הגר"ח (סנהסיג, סי' תכד). ובשערי יושר (ס"ב פ"כ, כאן). וראה במרחשת (מ"ג סי' ג) שדן אם מחזיקין מאיסור א"א דאורייתא לאיסור הבחנה דרבנן, והביא ראיה ממכות (ד.) בחבית של יין שנפלה לים הגדול הטובל שם לא עלתה לו טבילה, וכן ככר של תרומה וכו', שמבואר שאף שכבר פקעה ממנו טומאה מדאורייתא, חיישינן משום ספק ג' לוגין מים שאובים שאינו אלא מדרבנן, וחשוב חזקת איסור ומחזקינן מאיסורא לאיסורא, ודחה זאת שאם נאמר שהטובל ושרץ בידו לא עלתה לו טבילה אין זה מפני שהוא חוזר ומיטמא, אלא כיון ששרץ בידו אינה עולה לו טבילה גם לטומאתו הראשונה, א"כ לפ"ז הוי כאן חזקת איסור שג' לוגין מים שאובין מטמאין שהבא ראשו ורובו במים שאובין טמא, וא"כ בטובל בים הגדול וספק אם נכנס בג' לוגין מים שאובין הוי ספק אם נטהר כלל מטומאתו הראשונה. וכן משמע מדמיון הגמרא לתשובה בוידוי בלא חרטה שאינו כלום. וכ"מ בראבי"ה (סי' קנ) ובב"י (יו"ד סי' קנו) גבי זבה כמבואר לעיל. אמנם עיין צפנ"פ (הל' מטמאים). **סד. ודנו** בכמה דוגמאות. נדה טמאת מת עולה לה טהרה לנדתה, כיון שלגבי בעלה טומאת נדה חמורה יותר. וכן בעל קרי טמא מת, כיון שיש חומר בקרי שיוצאה מגופו [ראה שער"י (ס"ב פכ"ח) בביאור מחלוקת ר"י ורבנן (נדרים כב.), וראה תורה לשמה (סי' תקיב). וראה שיח השדה (ס"ב סי' יח), וקה"י (ס"י סי' נח)]. וגבי זבה מצורעת שמהני טבילה לזובה אף שנשארה מצורעת. וזב מצורע שטובל לזובו, [אמנם דבר זה אינו ברור ונחלקו בו קדמונים, ותלו הדבר אם מצורע מטמא בהיסט כמו זב, ראה (מגילה ח.) ברש"י, ומאירי, טורי אבן, ורש"ש. ובמהרש"ם (ח"ג סי' כ)]. וראה בשו"ת אבנ"ז (יו"ד סי' רסד) שלעולם נטהר מהטומאה הראשונה אף אם אינה חמורה יותר. **סה. ראה** במש"כ בארוכה הג"ר ראובן גרוזובסקי (הופעה בנביאים יוסף מזיל עמ' קכד, ובתנ"ך עין עמ' תקלו) נפק"מ נוספת כשהטביל כלי טמא בתוך כלי טמא אחר שמועיל מדין מיגו שעלתה הטבילה לחיצון, ונגע שרץ בחיצון אם יטהר הפנימי. וממה שדימו לתשובה בלא קבלה משמע שכלל לא עלתה טבילה. **סו. האחרונים** הנ"ל, וביארו כן בירושלמי (שבועות פ"ב ה"ו). אמנם ראה נו"כ בירושלמי שם ביארו באופן אחר. וראה באור שמח (שגגות פי"ח ה"ד) שלעולם נטהר מטומאתו

מתי אמרו טובל ושרץ בידו על תשובה

שם. גבי תשובה שאמרו בסוגייתינו שכל שמתוודה ואינו משליך העבירה מעליו[ס] הוי כטובל ושרץ[סא] בידו, רש"י פירשה כלפי גזל בלא השבת הגזילה[סב]. אך הראשונים הביאו שכן הוא גם כלפי כל חטא ועוון[ע] בלא עזיבת החטא וקבלה לעתיד[עא].

דינים הנובעים מ'טובל ושרץ בידו'

טובל ושרץ בידו. הפוסקים הראשונים והאחרונים דנו והזכירו מושג זה[עב] לגבי כמה הלכות, ונציינם בקצרה. א. גבי טבילת כלים הנקחים מגויים אם מועיל להטבילם לפני הגעלה או לא, נחלקו בזה ודנו מסברא זו[עג]. ב. גבי קדימת טבילת גר למילתו, אם מועילה בדיעבד ונחלקו בכך[עד]. ג. טמאים שקבעה להם תורה זמן לטבילתם, אם יטבלו קודם זמנם לא עולה טבילתם אף כשהגיע זמנם, מטעם זה[עה].

למה הוצרכו לשני פסוקים

ומודה ועוזב ירוחם ואומר נשא לבבנו אל כפיים. האחרונים העירו מאי 'ואומר', ומדוע הוצרכו להביא פסוק נוסף. ויש שביארו[עו] שבפסוק הראשון אפשר שעוזב את הגזילה מכאן ולהבא, אך עדיין אינו משיב את גזילותיו הקודמות, אך בפסוק 'נשא לבבנו אל כפיים' מבואר שכפיו נקיות ע"י שהשיב הגזילה הקודמת. ויש שביארו[עז] ש'מודה ועוזב' הוא ביחיד, ולכן מביא פסוק נוסף שאף ברבים צריך לנהוג כך. אך דחה ביאור זה שהרי אף הפסוק 'נשא לבבנו' הוא ביחיד[עח]. ולכך פירש שהפסוק השני מוסיף ללמד שצריך עזיבה בפועל ולא רק בהחלטה בוידוי דברים[עט].

האם מעלות אלו מיוחדות לשליח ציבור בתעניות

מורידין לפני התיבה וכו'. הנה כאן מנו מעלות רבות לש"צ, ולקמן דרשו 'נתנה עלי בקולה' זהו שליח צבור שאינו הגון'. וכתב המהרש"ל (שו"ת סי' כ) שחילוק יש בין שני המימרות שהמעלות שנמנו בברייתא כאן אינם אלא במעמדות ובתפילת גשמים, ובזה הוי לעיכובא שהרי אמרו 'אין מורידין'. אך המימרא (בע"ב) 'נתנה עלי בקולה' היא בסתם שליח צבור, שאם דווקא בגשמים הלוא זה פשיטא שאין להעמיד רשע שצריך שיהיו לו הרבה מעלות, ולא רק שאינו רשע. וכן מדויק מהלשון 'שליח צבור היורד לפני התיבה' ולא אמרו 'היורד לפני תיבה'.

אמנם הטור (סי' נג) כתב כל המדות בסתם שליח צבור, אך אין זה לעיכובא אלא למצוה מן המובחר[פ]. וכתב ש'אינו הגון' מעכב אפילו בסתם שליח ציבור. אך בינוני מעכב במעמדות ותענית גשמים, ומצוה מן המובחר שיהא הגון אפילו בסתם ש"צ[פא]. והוסיף שהרי המעלה שיש לו יגיעה בשדה בודאי היא רק בתפלת גשמים, וא"כ ה"ה כל המידות שהוזכרו עימה כולם הן רק ביורד לפני התיבה בתענית גשמים, ולא בסתם שליח ציבור. חוץ מהמעלה שיהא 'מרוצה לעם' שה"ה בשאר ימות השנה[פב]. ואכן כל המעלות לא הוזכרו ברמב"ם רק בהלכות תענית ולא בהלכות תפילה[פג].

מדוע נצרך לש"ץ להיות בקי בתנ"ך ומדרש

ובקי לקרות בתנ"ך וכו'. לכאורה קשה מדוע לא די שהוא בקי בנוסח התפילה, ומדוע צריך להיות בקי ורגיל בתורה. וכמה יישובים נאמרו בדבר. **א.** המשנ"ב (סי' תקעט סק"ח) כתב בשם הא"ר שלא יהא בכלל 'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה'. **ב.** יש שפירש[פד] עפ"י המבואר ברמב"ם (תעניות פ"ד ה"ז) שמוסיף פסוקים ותחנונים מדעתו כפי שהוא רגיל. ולכן צריך שיהא רגיל לקרות בתנ"ך וידע בדרשות חז"ל, שידע להשלים ולהוסיף פסוקי תחנונים ששייכים לתעניות. **ג.** ויש שכתב[פה] שכאשר מבין ויודע הוא את משמעות הפסוקים מוסיף הוא תחנונים והתעוררות הלב גם בעצמו וגם בהשומעים. **ד.** ויש שביארו[פו] שע"י ידיעת התורה יודע מצוותיה, ומידיעת הנ"ך לומד הוא מוסר והינו זהיר יותר עניו וחזרן במצוות.

טז:

בדברי המשנה ש'ביתו ריקם', וביאור ההבדל בין זה ל'פרקו נאה'

זה שביתו ריקם מן העבירה. המפרשים ביארו בכמה דרכים מהו 'ביתו ריקם'.

א. דעת רש"י שאין חמס וגזל בביתו[א], ולכאורה קשה מהו הכפל מפרקו נאה. וביאר הגבורות ארי[ב] ש'ביתו ריקם' ביאורו מחמס וגזל ושאר עבירות שבין אדם לחבירו, ו'פירקו נאה' הכוונה לשאר עבירות שבין אדם למקום. וסדר הברייתא הוא בצורת 'לא זו אף זו', כיון שעבירות שבין אדם לחבירו חמורות משל בין אדם למקום, כמבואר לגבי כפרת יום הכפורים[ג].

הראשונה, ומ"מ מצטרפת ידיעתה לטומאה השניה. **סז. ראה** בגמרא (ר"ה טז.) שאמרו ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, וכו' ושינוי מעשה, דכתיב 'וירא האלהים את מעשיהם', וכתיב וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. והריטב"א שם הקשה שזה פשוט הוא שאם אינו שב מדרכיו הוי כטובל ושרץ בידו, ואין מועיל לו שום תשובה. ולכן ביאר שאפילו מעשים של רשות שאינם הגונים קצת הוא משנה, לומר שהוא אדם אחר לגמרי. וראה באר מיים חיים (פרשת מקורא פי"ד) שביאר שמה שיש אדם ששב ומתוודה ומקבל עליו בלב שלם שלא לשוב, ושוב חוזר. מפני שלא שב כי אם על גוף ותוצאת העבירה, אך לא נגע בשורש המדה שהעבירה הזאת נמשכת ממנה נשאר בלבו, ולכן משורש נחש יצא צפע שימשיך ויעבור, ואף זה כלול בטובל ושרץ בידו שטובל מן העבירה אך יסודה נשאר איתן בלבו. ראה גם שו"ת מהרי"ט (מ"ב סי' ח) 'שהתשובה מבלי שישרש אחר דרכים המביאים לדבר עבירה, דומה לאדם שזורע בקרקע בורה שהיא מעלה סירים וזריעתו לריק וכו', שצריכים חרטה והכנעה רבה וטורח מרובה לשרש אחר אגודות מוטה ולעוקרן'. **סח. כתב** באורחות צדיקים (פכ"ו) 'הודוי הוא כטבילה, והחטא כשרץ, וזה דבר ברור שאין טבילה מועלת להאוחז השרץ'. ובעין אליהו כתב שבטובל ושרץ בידו ישנם שתי חסרונות, חציצה הגורמת שישאר בטומאתו הקודמת, ועוד שממשיך להטמא בטומאה מחודשת, וכך בוידוי ללא חרטה גורם לשני ענינים אלו וכשיתוודה יתחרט ויקבל על עצמו 'ירוחם'. אמנם ראה בדברי הג"ר ראובן גרוזובסקי (הו"ד בשלמי יוסף מיר עמ' קכד) שאם הענין הוא משום חציצה, מדוע הזכירו שרץ בדווקא. אלא ודאי שהוא באופן שאין חציצה והיא טבילה הראויה, ומ"מ אינה מטהרת. וה"נ צ"ל שיש כאן החפצא דתשובה, ורק אינה מטהר ונמצא שתשובה בלא קבלה [להשער"ת], או בלי כוונת הלב [להרמב"ם], הוי מעשה תשובה. ועיי"ש שהאריך. וכבר עמד בזה היד הקטנה (תשובה פ"ק סק"ו בשמחת עני מוס ז) שלשון הגמרא משמע שחסר לו בחרטה, ובלשון הרמב"ם משמע שיש חרטה ורק חסר לו בקבלה לעתיד. ורצה לבאר שהיה קשה לרמב"ם שאם אין חרטה אין כלל ה'חפצא' דתשובה ולא דמי למשל שעכ"פ טבל. אך מ"מ הסיק ש'דרך האמת' נראה לו שבא הרמב"ם לחדש להיפך שגם אם יש חרטה כל שאין קבלה לעתיד הרי הוא בכלל זה, אבל עיקר החפצא דתשובה יש אפילו בוידוי פה ללא חרטה. **סט. וכ"כ** הנמוק"י. וראה משכ"כ מהמנ"ח אם גזל משניים ומחזיר לאחד. וראה משנת חיים (סי' מ') שביאר שהרמב"ם מיאן בפירוש רש"י משום שס"ל שכשאין משיב הגזלה לנגזל אין זה עיכוב בתשובה ורק בכפרה, (עי"ש שדייק כן מהרמב"ם פ"ג ה"ג וה"ט), וא"כ אינו דומה לטובל ושרץ בידו שכאילו לא טבל כלל. ועפי"ז בנדון המנ"ח יהיה תלוי במחלוקת רש"י והרמב"ם אם חסר בתשובה או בכפרה, וכן אם התוודה ושב ואח"כ החזיר, האם יצטרך לשוב ולהתוודות יהיה תלוי בהנ"ל. **ע. ראה** שו"ת רדב"ז מכת"י (יו"ד סי' יז), 'ולענין הוידוי, אם הוא מתודה בפיו ולבו לא נכון עם אל והרי הוא כטובל ושרץ בידו, ודאי סכנה היא לו ומוטב שלא יתודה, כי הדבר ברור שהשטן מקטרג בשעת הסכנה'. **עא. רמב"ם** (תשובה פ"ג ה"ג), סמ"ג (מ"ע טז), שער"ת (ש"ח יט), אמנם משמע הבדל בין שיטת הרמב"ם לשיטת החינוך (מצוה שסד) והרבינו יונה, ועמד בזה הג"ר ראובן גרוזובסקי שם. שלהרמב"ם מיירי בוידוי פה בלי לב. ולהשער"ת (ש"ח יח) היינו בלא עזיבת החטא וקבלה לעתיד. ועיי"ש ברבינו יונה שחילק שדווקא מי שרגיל בחטא צריך קודם עזיבה ואח"כ וידוי וחרטה, אך מי שחטא במקרה, מקדים החרטה והוידוי ואח"כ עזיבת מחשבת החטא, וכלשון הפסוק ומודה - וידוי וחרטה, ועוזב - עזיבת החטא. ומבואר בדבריו שאין החטא כשרץ שמוכרח עזיבתו קודם רק במורגל בחטא, [וגם משמע בדבריו שההחלטה להסכים ולקיים ולקבל לבל יוסיף לחטוא, היא היא עזיבת החטא, אך בחוה"ל (תשובה פ"ד) מבואר שעזיבת החטא וקבלה הם ב' דברים]. שיטה נוספת בדברי הגמ' כאן בחובת הלבבות (שער התשובה פ"ז) שהביא דוגמא זו למי ששב ממקצת עוונותיו, אך אינו שב מאחרות, כגון שיצא מן העבירות שבינו ובין המקום וישוב מהם, ולא יצא ממה שיש בינו ובין בני אדם מגזל ואונאה וגניבה והדומה לזה, והרי הוא דומה לטובל ושרץ בידו. וכעי"ז באוהל מועד (שער רפשים מכמה דרך ח) שכל שלא שב מכל העבירות הוי טובל ושרץ בידו. **עב. ראה** עוד ברבינו בחיי (ויקרא ג יח) בטעם האיסור בהקרבת שאור ודבש שביאר שהם גורמים ומרמזים לחטא, ולכן א"א שיכפרו שהוא כטובל ושרץ בידו. **עג. ראה** תוס' (ע"ז עה: ד"ה מגעילן), מאירי (שם), ריטב"א (שם, וביצמות מז:) ולהלכה ראה בשו"ע יו"ד (סי' קכג ס"ג). **עד. ראה** ראשונים יבמות (מז:) נמוק"י, ריטב"א, רמב"ן, ורשב"א. ולהלכה ראה בשו"ע יו"ד (סי' רפח ס"ג). **עה. ראה** ב"י (יו"ד סי' קמז). **עו. מירא** דכיא. וכעי"ז ביאר בראש משביר. **עז. תפארת** בחורים. **עח. כמבואר** לעיל (ח.). **עט. בעין** אליהו ביאר פסוק זה כמאמר חז"ל (ירושלמי נרכות פ"ק ה"ה) צדיקים ליבם בידן, וכל חפץ ליבם רק אל 'קל בשמים'. וזוהי התשובה המושלמת כמבואר ברמב"ם (תשובה פ"ב ה"ב) שהבוחן לבבות יעיד עליו ויהיו בפנימיות לבבו כמו כפיו הגלויות לכל. **פ. עיי"ש** כמה הוכחות לזה. **פא. וראה** שו"ע (או"ח סי' נג ס"ד) העתיק את המעלות שהוזכרו בגמ' הגון, וביתו ריקם, ובלא שם רע, וקולו ערב, ורגיל לקרוא תנ"ך, שצריך שיהיו בכל ש"צ. אך רק בתעניות צריך שיהא מטופל ויגיעה בשדה. וראה גר"א שם שפסק שלא כה'כל בו' שכל מעלות הגמ' הם רק בתעניות. וראה חכמ"ש שם שהתנאים שהצריך השו"ע הם אף לש"צ שאינו קבוע. **פב. ראה** גם שו"ת מהרי"ל (סי' ג), וראה בארוכה בשו"ת מהר"ש לניאדו החדשות (סי' כג). וראה גר"א (או"ח סי' נג). ובשו"ת רבי אליהו מזרחי (הל"ס, סי' פח). **פג. וראה** מהרש"א (נעיל טו.). **פד. עלי** אור. **פה. א"א** (טוטפות, שם). **פו. כף** החיים (שם סק"ה). **א. ראה** בן יהוידע שאבני ביתו מעידין על חטאיו (כמבואר לעיל יח.) וביתו ריקן היינו שאינן מעידין נגדו. ובלשמוע בלימודים הוסיף שהרי כתיב (חבקוק ג יח) אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה. **ב. ראה** בהערה בהמשך על דברי הרמב"ם, תירוצים נוספים. **ג. ראה** יומא (פה:), ור"ה (יז:).

ובטעם שנקט גזל נתקשה התוס׳ יו״ט מדוע, וכי אם חטא בעריות אין זה לעיכובא. אך המהרש״א כתב שנקטו גזל[ד] משום שהוא העבירה המצויה וכמבואר (נ״נ קסה.) רובן בגזל[ה]. ובמצפ״א כתב שהוא מעכב לתפילתו ומקטרג בראש[ז] וגורם עצירת גשמים (כמבואר לעיל ז:).

ב. הרמב״ם כתב ׳ולא יהא בבניו ובני ביתו ובקרוביו וכל הנלוים אליו בעל עבירה׳[ח], וביארו המפרשים[ט] שלדעתו ביתו ריקם הכוונה לבני ביתו׳. לפי שהוקשה לרמב״ם שעל השליח ציבור עצמו כבר למדנו מ׳פירקו נאה׳, שאפילו בילדותו לא יצא עליו שם רע, וכ״ש שלא יהא בעל עבירה בזקנתו[י], ולכן ביאר ש׳ביתו׳ בא להוסיף בניו וב״ב. אך הגבורות ארי הקשה על שיטתו שתי קושיות. א. שהיה למשנה לכתוב הסדר בהיפוך, תחילה ׳פרקו נאה׳ ואח״כ ׳ביתו ריקם׳, שלפי״ז היה הסדר ׳לא זו אף זו׳. ומדוע כתבו קודם קרוביו ואח״כ הוא עצמו. ב. מדוע יהו בניו ובני ביתו מעכבין עליו מלירד לפני התיבה, ולא מצאנו דוגמא לכך רק בסוטה שאפילו אם אין בניו ובני ביתו מנוקים מעון, אין המים בודקין את אשתו, אך דין זה נלמד מהפסוק ׳לא אפקוד׳ וגו׳, כמבואר (סוטה מז:), אך לא מצאנו עיכוב חטאי משפחה בעניינים נוספים[יב], והוסיף להקשות שהאם נאמר לשיטה שהירא מעבירות חוזר ממלחמה (ריה״ג נסוטה מד.), שחוזר אף על עוונות בני ביתו.

ג. הגבורות ארי ביאר שגם ׳ביתו ריקם׳ וגם ׳פרקו נאה׳ הכוונה מכל סוגי העבירות, וההבדל ביניהם, ש׳ביתו ריקם׳ היינו עכשיו בשעה זו הוא ריק מעבירות באופן הנראה לעינים[יג]. ופרקו נאה ביאורו שגם מקודם לא יצא עליו שם רע מעולם אפילו בילדותו, והטעם שהקדים את ההוה לעבר, ביאר הגבורות ארי שהוא משום שמעשיו בילדותו סתומים ואינם מוכרים לנו, ודנים אנו את מעשיו בעבר לפי מעשיו עכשיו שביתו ריקם, שמסתבר שכך אף התנהג בילדותו. ולכן נקט ביתו ריקם קודם לפרקו נאה, משום שמעשיו עתה מלמדים על מעשיו בעבר[יד].

ביאור דרשת הגמרא ׳נתנה עלי בקולה׳

נתנה עלי בקולה. בביאור מה שמשמע בפסוק שמקור השנאה הוא ממה ש׳נתנה עלי בקולה׳, נאמרו כמה ביאורים.

א. המהרש״א מבאר שויתרו על כל המעלות טובות שהוזכרו לעיל, ולא השגיחו רק על קול ערב, וזהו ׳נתנה עלי בקולה׳.

ב. בנפש החיים (ש״ג פ״י) ביאר[טו] (עפ״י הזוה״ק) שע״י הקול שלמטה מתעורר קול העליון מסוד הקול קול יעקב, אך כשהש״צ אינו הגון קורא עליו ׳נתנה עלי בקולה׳, שאין נמצא רק קולו לבד ולא עורר הקול העליון.

ג. בלשמוע בלימודים ביאר שהרי אנו איננו נותנים כלום להקב״ה, ורק מבקשים בתפילתנו שיתן הוא לנו, אך זה הש״צ שאינו הגון וכוונתו להראות נועם קולו, כביכול מדמה שנותן הוא להקב״ה מיופי זמירותיו ונעימת קולו, וזהו ׳נתנה עלי בקולה׳ שמי שסבור שנותן הוא לקב״ה את קולו הנעים זהו ש״צ שאינו הגון[טז].

ד. בחידושי חתם סופר הקשה א. וכי הקב״ה שונאו משום קולו והלוא שונאו בגלל מעשיו. ב. מהו הדמיון ל׳אריה ביער׳. וביאר שהמבקשים בתפלתם רק על מזונם המשילם בזוה״ק ל׳כלבא׳ שזועק הב הב, ואלו הצדיקים שבביתם טרף ומזון ואין מבקשים ומתפללים רק על מזונם, נמשלו לאריה השואג כשיש לו טרף, ומ״מ אף שהם כאריה למעלתם, שאינם ככלבים הצועקים הב הב, מ״מ אין תפילתם נכנסת מפני הש״צ שאינו הגון. ומה שהוזכר בפסוק החסרון בקולו משום שהמגביה קולו בתפילתו הר״ז מקטני אמנה (נדרים כד:), ואמנם הש״צ ההגון מגביה קולו אך כוונתו רק למען לעורר הקהל, אך הש״צ שאינו הגון דבריו אינם יוצאים מליבו ואינם נכנסים ללבות השומעים, וא״כ קול זעקתו הוא רק להשמיע בשמים קולו, וזהו ׳נתנה עליי בקולה׳ לכן שנאתיה, שאין קולו כדי לעורר לציבור.

מהי האריכות בברכת גואל ישראל

בגואל ישראל מאריך ובחותמה אומר מי שענה. נחלקו הראשונים מהי האריכות שהיה מאריך בברכת גואל ישראל. וכמה דעות בדבר.

א. י״א שהיה אומר בה עננו כבכל תענית, וכאן אומרה בתוך גואל ישראל ולא כברכה בפנ״ע בין גואל לרופא׳[יז].

ב. וי״א שכלל לא אמרו עננו לפי שכל תפילה זו היא תפלת תענית, וכשם שאין מזכירים יעלה ויבוא במוסף ר״ח[יח]. ומה שאמרו מאריך היינו בבקשת תחנונים[יט].

ג. וי״א שכל הפסוקים המוזכרים שנאמרים בשש הברכות, זכרונות ושופרות וכו׳ כולם נאמרים בתוך ברכת גואל ישראל, ואח״כ אומר רק הו׳ ברכות בלי הפסוקים[כא].

כיצד סדר התקיעות

והן תוקעין ומריעין ותוקעין וכו׳ והן מריעין ותוקעין. בסדר התקיעות בברכות נאמרו כמה שיטות.

ד. **ראה** תויו״ט שנתקשה בזה. ה. **והאריך** שם בגנות חטא זה בחזנים שבימינו. ו. **וכמבואר** בשמו״ר (נשא פכ ג). ז. **כמבואר** במד״ר (קהלת פ יג). ח. **ראה** בגליוני הש״ס שהביא לתמוה בדברי התשב״ץ (ח״ג סי׳ קיג) שהתנה שהש״ץ אין בביתו עבירה, ובניו אינן גזלנים. ותמה מנ״ל לחדש על בניו. וצ״ב שהרי כן מבואר ברמב״ם. [ושמא תמיהתו היא מה שפירש ביתו ריקם היינו מגזל כרש״י, וממה שהזכיר בניו נראה שמפרש ביתו ריקם לענין בניו כהרמב״ם]. ט. **ב״י** (סי׳ תקעט ד״ה ומ״ש רבינו והרמב״ם הוסיף). י. **הנה** לשון הטור (סי׳ תקעט) ׳ולא יהא בעל עבירות ולא יצא עליו שם רע בילדותו ויש לו נעימה וקולו ערב׳, והרמב״ם ז״ל הוסיף בו ׳ולא יהא בבניו ובבני ביתו וקרוביו ובכל הנלוים אליו בעל עבירה׳. ובשדה יהושע (מענית פ״ג ה״ב) כתב, שמה שהוסיף הרמב״ם היינו שלא רק בניו ובנותיו אלא בכל קרוביו. אך הברכ״י (שם) השיג על דבריו שקשה למצוא חזן שאין בכל קרוביו איש חוטא. וגם הקשה מלשון הטור והרא״ש, ולכן ביאר שדעת הטור כרש״י שביתו ריקם מעבירה, היינו שלא יהא הוא בעל עבירות ובא לכלול שאין באהלו עולה וחמס, ולכך נקט ביתו, לרמוז על הגזל. והוסיף הרמב״ם בניו, שגם בהם לא יהיו עבירות אלו. יא. **ביישוב** קושיא זו מהו הכפל ׳ביתו ריקם׳ ו׳פרקו נאה׳, כתבו האחרונים כמה דרכים. א. לפי מש״כ בשו״ת הרא״מ (סי׳ פח) לחדש שאם יצא עליו שם רע בילדותו אף על פי שעשה תשובה בזקנותו אינו עובר לפני התיבה, והוכיח כן שאל״כ אלא שהדין שפסול הוא להיות ש״צ הוא בלא עשה תשובה, א״כ היינו ביתו ריקם. [במהר״ש לניאדו (המובא בהמשך) דחה שאפשר שאינו עובר עתה עבירות, ומ״מ חסר לו בגדרי התשובה]. אלא שכתב שמ״מ זהו רק בתעניות שהציבור בצרה והוא למליץ להתכפר עון הצבור על ידו [בענין זה של ש״ץ חוטא שעשה תשובה, האריכו הפוסקים, ראה לחם רב (סי׳ ג), ומשפט צדק (מ״ב סי׳ יח)]. ב. ראה בשו״ת מהריט״ץ (מדשום סי׳ פח) שהשיב שהרי קודם נקט ביתו ריקן, ואח״כ השמיענו שגם פרקו נאה בילדותו, ולא זו אף זו קתני. ודחה דברי הב״י שזוהי הוכחת הרמב״ם, וביאר שהרמב״ם דקדק מתיבת ׳ביתו׳, שהיה להמשנה לומר ׳והוא ריקן׳, וממה שכתבה המשנה ׳ביתו׳, דייק הרמב״ם שהיינו בני ביתו וכל הנלוים אליו. ג. במשפט צדק (מ״ב סי׳ יח) כתב שאם לא היה כתוב וביתו ריקם רק ופרקו נאה, היינו מפרשים שפרקו נאה היינו עכשיו ולא בילדותו, ורק אחרי שכפלו הדברים אנו מבארים שפרקו נאה הכוונה לילדותו. אך בשו״ת מהר״ש לניאדו (המדשום סי׳ כח) השיגו שפירוש ׳פרקו׳ הוא ילדותו, וכמבואר (ינמוק סכ:) והמשיאן סמוך לפירקן דהיינו סמוך לי״ג שנים [כעי״ז כתב המהרש״א כאן]. ד. המהר״ש לניאדו (שם) כתב ליישב שלכאורה מדוע נקט ׳שלא יצא עליו שם רע בילדותו׳, היה להגמרא לומר ׳שלא חטא בילדותו׳, ורמזו בזה שיש עובר עבירה בסתר ולא יצא עליו שם רע, אבל אם יצא עליו שם רע ויש בו חילול השם וא״כ אינו מתכפר לו אף שעשה תשובה עד שימות, ולכן אינו נעשה שליח צבור כיון שאין כח בתשובה לכפר. [אמנם העיר ע״ז מרש״י לעיל (טו.) שמבואר שלא חטא כלל. ולכן פירש שלא זו אף זו, ראה לעיל]. ה. עוד פירש (שם) לדברי רש״י כאן שביאר שביתו ריקם היינו מגזל, שנקטו ביתו ריקם לחדש שאפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה ומחזיר מריש לבעליו כמו שעשו אנשי נינוה. ועיי״ש עוד. ו. במגן גיבורים (סי׳ נג) פירש לפי״ד המג״א שביצא עליו שם רע בילדותו אף אם לכתחילה אין ממנין אותו, אך מ״מ אם מינוהו אין מעבירין אותו, ולכן הוסיף גם שביתו ריקם מחטא עכשיו, שאם לא כן אף מעבירין אותו. ז. בפירות תאנה כתב לפי״ד הרמ״א שאין נכלל יצא עליו ש״ר רק בעבר במזיד, א״כ י״ל שביתו ריקם אף מעבירות בשוגג. יב. **ראה** בכנסת ישראל שהעיר על דברי הגבורות ארי בארוכה שהלוא בסנהדרין (נג.) דנו על בת כהן שזינתה שמחללת את אביה, ולמדו מכך הראשונים (שם) שכהן שבתו כפרה אינו עולה לדוכן. (רמ״א סו״ע סי׳ קכח סעיף מג) וכן בסוכה (נו:) קנסו לכל משמרת בילגא בגלל מעשה בתם. וכן הרא״ש ביומא (פ״ח סי׳ יח) העתיק בדברים המעכבים לתשובה את הרואה את בנו יוצא לתרבות רעה ואינו מוחה בידו, וא״כ י״ל שמטעם זה אף צריך שקרוביו של הש״צ יהיו נקיים מעוון. עיי״ש בארוכה. יג. **והמשנה** הזכירה לשון ביתו ריקם הרומז לשני דברים, ריק מעבירות, וריק מפרנסה שהוא עני, והברייתא אף שהזכירה זאת בנפרד מטופל ואין לו, מ״מ נשאר הלשון ביתו ריקם. וראה שו״ת מהריט״ץ (המדשום סי׳ עו) בענין מעלת ש״ץ עני שביתו ריקם. יד. **אלא** אם כן נודע לנו בבירור שיצא עליו בבחרותו שם רע. טו. **הביאו** בעין אליהו. טז. **וראה** בכבור שור (שנספח מנילות שור) שהאריך במוסר בענין החזנים שאינם ראויים. וכתב שנקטו הפסוק בלשון נקבה מפני שעל הש״צ לעורר רחמים שהם מצד ימין שהוא דוכרא, והוא מעורר דינין מסטרא דשמאלא ונוקבא. עיי״ש. ובשבט מוסר (פל״ד), וביערות דבש (ח״ב דרוש ה), ובים של שלמה (חולין פ״ח סי׳ מא, מט) האריכו בדברי תוכחה על החזנין שאינן הגונין. ועיין עוד בפתח עינים להחיד״א כאן הביא שאין מורידין ש״ץ שאינו הגון מפני שאין קטגור נעשה סנגור, וכל הציבור עלול להענש בעבור תפלתו, והביא שקנה של אדה״ר לא נפגם בחטא ואדם החוטא בדיבור פוגמו וגדול עוונו, וכ״ש כשכל הקהל תלוים בו. וכתב המשנ״ב (סי׳ נג סקי״ב) ׳והספרים האריכו מאד בגודל גנות הממנים ש״ץ שאינו הגון, כי מונעים עי״ז טוב מישראל׳. יז. **ראה** ביאורי הפשט מש״כ מהבן יהוידע רמז בתיבת ׳עלי׳. יח. **רמב״ן**. והריטב״א (לעיל טו.) האריך להקשות מדוע לא אמרו כן בפירוש. וגם מדוע שינו את מקומה שרגילים לאומרה בין גואל לרופא עם חתימתה העונה בעת צרה. ואמנם ברכת גואל ישראל אינה מצרות הגלות אלא מצרות המזדמנות כמבואר ברש״י מגילה (יז. ד״ה אמתלתא), אך מ״מ מדוע שינו את מקום אמירתה. יט. **וי״א** שאמנם אמרו עננו, אך לא בברכת גואל ישראל, אלא בברכה הנוספת שחתימתה ׳העונה בעת צרה׳, כחתימת ברכת עננו. נמוק״י, שיטה לבעל הצרורות, עיי״ש. כ. **ריטב״א**, ר״ן. כא. **רמב״ם** (פ״ד ה״ה-ה״ו), וראה ריטב״א (לעיל טו. ד״ה ומלו היו) שהאריך להקשות על פירושו. וראה שפת אמת שכתב ראיות מלשון הגמרא לפירוש הרמב״ם.

א. בפשטות המשנה מבואר שסדר התקיעות בברכות היתה שבאחת תקע תר"ת ובשניה רת"ר וחוזר חלילה[כב]. וכ"פ הרמב"ם[כג] (פ"ל ה"ז).

ב. הראב"ד (סס) השיגו ומשמע מדבריו שלא היה סדר של תר"ת אלא בגבולין, אך במקדש רק תקיעה אחת. או תרועה אחת. ובגבולין לעולם תר"ת[כד].

ג. הריטב"א (לעיל טו.) כתב שבין במקדש ובין בגבולין לעולם תוקעין רק קול אחד. שרק בתקיעות שבר"ה למדו מפסוק שתהא פשוטה לפניה ולאחריה. אך בתעניות סגי בקול אחד[כה]. ומה שכאן בברייתא אמרו ג' קולות תר"ת, כתב הריטב"א שזהו רק לדעת ר"י[כו] הסובר ששלשתן קול אחד ואין להפסיק ביניהן (רמ"ה סוכה נג:), והוסיף שלפי"ז ודאי מה שהזכירו בברייתא השניה שבברכה שניה מריעין תוקעין ומריעין, הוא טעות שהרי לר"י שהוא קול אחד צורת הקול היא תר"ת[כז]. ומ"מ כתב שיש הבדל שבראשונה אומר תקעו ובשניה הריעו לפי שבראשונה מאריך יותר בפשוטה ובשניה מאריך יותר בתרועה, לפי שאין כאן דיני תקיעה כמו בר"ה שצריך שיהא משך תרועה כתקיעה וכו' שסיבת התקיעות רק כדי להעלות התפילה[כח].

היכן אמרו 'מי שענה' במקדש ובגבולין

תקעו בני אהרון תקעו וחוזר ואומר מי שענה וכו'. הראשונים[כט] ביארו כי בזה חלוק המקדש מגבולין. שבמקדש אחר שחותם ואומרין בשכמל"ו חוזר[ל] ואומר[לא] מי שענה ותוקעין. כדי להסמיך התקיעות לתפילת התענית - מי שענה, כיון שהיה הפסק גדול באמירת בשכמל"ו שהוא שבח בפנ"ע[לב]. ולפי"ז[לג] אף כלפי זה אמרו שבמקדש אינו כן, לפי שאין עונין אמן במקדש, שהבדל זה בין עניית האמן לעניית בשכמל"ו גורם הבדל נוסף.

הטעם שעונים במקדש 'ברוך שם' וכו'

מן העולם ועד העולם וכו' והן עונין בשכמל"ו. בטעם אמירת בשכמל"ו כתב הריטב"א (לעיל טו.) שהוא לפי שמזכירין השם המפורש[לד]. והאחרונים העירו שמדבריו מבואר שאף בתפילות היו מזכירין השם המפורש, אך לכאורה רק ביוהכ"פ ובבר"כ מזכירין השם המפורש. ועוד העירו, שאף בהר הבית שאין מזכירין שם המפורש מ"מ אמרו ברוך שם[לה].

במה נחלקו רבנן על ר' חלפתא ור' חנניא

נתבאר בארוכה בילקוט ביאורים לעיל (טו:).

ההבדל בין שני לשונות הגמרא

ואית דאמרי. בביאור ההבדל[לו] בין שתי הברייתות[לז] כתב הקרן אורה לפי שיטת הרמב"ם שהחילוק בין מקדש וגבולין הוא בתקיעות, שבגבולין אין תוקעין על סדר הברכות וכפשטות המשנה, והראשונים הקשו עליו שהרי בברייתא מבואר שתוקעין בגבולין. ומיישב הקרן אורה שבזה נחלקו שתי הלשונות, ותחילה הביאו הברייתא שתוקעין בגבולין, ושוב הביאו 'אית דאמרי' שהנהגת הגבולין היא כמבואר בברייתא השניה ושם לא הוזכר תקיעות, וכך פסק הרמב"ם כפשטות המשנה וכברייתא השניה[לח].

כיצד סדר התפילה בשאר צרות

ר' יהודה אומר לא היה צריך לומר זכרונות. מדברי ר' יהודה שאומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות וכו', ונתבאר טעמו לפי שאין אומרין זכרונות ושופרות אלא בר"ה וביובלות ובשעת מלחמה, אך אין מזכירין זאת בתעניות גשמים. ומשמע שלא נחלקו אלא אם מזכירים אף בתעניות גשמים, אך כו"ע מודים שמזכירין אף בשעת מלחמה. וביאר הר"ן (ו. ד"ה ויש) שלאו דווקא שעת מלחמה אלא ה"ה כל צרות ופורעניות[לט]. ולמד מזה שכ"ד ברכות המבוארות במשנתנו לא רק בסדר תעניות גשמים נאמרו אלא אף בתענית על צרות ופורעניות אחרות[מ]. אך הב"י (סוף סי' תקעט) דייק מדברי הרמב"ם (תעניות פ"ד ה"ח). שכתב 'בכל יום משבע תעניות של מטר מתפללין על סדר זה', ומשמע שעל צרות אחרות אין נוהגין כן[מא].

עוד כתב הר"ן שאף שלשונו של ר"י במשנה רק שא"צ לומר, ומשמע שיכול לומר אם רוצה. אך לפי המתפרש בגמ' אינו רשאי, ומה שאמר אינו צריך כוונתו שאינו צריך לאמרם לפי שאומרים פסוקים אחרים.

האחרונים העירו שלא נתבאר חתימת הברכה של שתי ברכות אלו לפי ר' יהודה[מב].

יז.

המקור ל'זכרונות' ביובל ובמלחמה

אלא בר"ה וביובלות ובשעת מלחמה. מבואר שביובלות ובשעת מלחמה לכו"ע מזכירים זכרונות ושופרות. וטעם הדבר ביאר בטורי אבן[א] (ר"ה כו: ד"ה שווה) שבמלחמה מזכירים זכרונות משום הפסוק (במדבר י טו) וְנִזְכַּרְתֶּם[ב], והטעם שמזכירים זכרונות ביובל, משום שהוקש יובל ור"ה זה לזה בגז"ש 'שביעי שביעי'[ג].

היכן הוזכר עצקה בשמואל

וצעקה לשמואל. רש"י דקדק היכן מצינו לשון צעקה בשמואל. ומשיב שכאשר הקב"ה הודיעו שנמלך על המלכת שאול, נאמר וַיִּזְעַק אֶל ה' כָּל הַלָּיְלָה (שמואל א' טו יא). ובמהרש"א הקשה שמעשה זה הוא בזמן מאוחר יותר ואינו במצפה, ומהו שאומרים מי שענה את שמואל במצפה. ולכן כתב שאמנם גם במצפה נאמר לשון זעקה[ד] (שמואל ז ח-ט) וַיֹּאמְרוּ בְנֵי

כב. השפ"א הקשה סתירה בדברי רש"י שכאן נקט כהרמב"ם, ואילו לעיל (יד.) גבי י"ח התרעות כתב שכל תרועה פשוטה לפניה וכו', והרי לא היה הסדר דתר"ת בכל ברכה. **כג. וכן** דעת ההשלמה והמכתם. **כד. וכן** נראה שהיה גירסת הב"י בטור (סי' תקעט), אמנם הטור שלפנינו הוא כהרמב"ם, ראה לח"מ (תעניות פ"ד ה"ז). **כה. שמטרת** התקיעות להעלות התפילה. ובראשונה ובאחרונה רק תוקע. ובאמצעיות רק מריע. ונמצא שבסכום התקיעות יש פשוטה לפניה ולאחריה כמו בר"ה, ואין הפסקת הברכות חשובה הפסקה. **כו. גירסתו** במקום 'אית דאמרי' שאלו דברי ר"י, ראה במגיה לריטב"א ציין לכת"י. **כז. והיכן** מצינו קול שתחילתו וסופו שבר ואמצעיתו פשוט. **כח. ואח"כ** הביא את שיטת הרמב"ם שנוקט שאף לרבנן תוקעין תר"ת רת"ר וכו'. והשיגו שא"כ היה לעשות כמו בר"ה תשר"ת תש"ת תר"ת. וראה רא"ה שדעתו כריטב"א. **כט. ריטב"א** (לעיל טו.) ור"ן. ואמנם כ"ז לדעתם שיש תקיעות בגבולין על סדר הברכות. ושלא כדעת הרמב"ם (פ"ד ה"ז) וראה מ"מ שם (ה"ח). **ל. הר"ן** הביא שאפשר שאומר ב' פעמים א' קודם החתימה, ואחד לאחר עניית בשכמל"ו. ובריטב"א כתב שאומר רק אחרי החתימה ועניית בשכמל"ו. **לא. רש"י** מפרש שחזן הכנסת הוא החוזר ואומר, אך בריטב"א, וכן ברמב"ם (פ"ד הט"ו) כתבו שחוזר המתפלל ואומר. וראה מירא דכייא. וברש"ש כתב שדחקו לרש"י לשון 'חוזר', אך יל"פ כשיטת הר"ן שאמרו הש"צ רק פ"א אחר הברכה ועניית העם בשכמל"ו. וכיון שהיה הפסק של עניית העם לכן נוקטים לשון 'חוזר' כאשר חוזר הש"צ לתפילתו. וראה אור החמה שנקט שבפרט זה ההבדל בין שני הלשונות בגמ'. שלאית דאמרי' לא הוזכר ענין זה [אמנם אם ל"ג ת"ר בהמשך הגמ', וכל הגמ' היא המשך ה'אית דאמרי' כמש"כ האחרונים (רמ"ה מיפורי הפסקים), א"כ אף בל"ב מוזכר וחוזר ואומר]. **לב. ראה** בריטב"א שהאריך שאנו צריכים שיעלה זכרוננו לטובה לפני השי"ת. ולכך צריך תקיעות בתפילת מי שענה שהיא מעלה התפילה. **לג. תהילה** ליונה. **לד. וזה** כדברי המהרש"א סוטה (מ:) והצל"ח ברכות (סג.) שכתבו שטעם אמן שהוא בגימטריא שילוב שם אדנות עם הויה, והיינו כשאין אומרים שם המפורש. ובבית המקדש שהיו אומרים שם המפורש צריך לענות ברוך שם וגו'. ראה דברי הצל"ח בביאורי הפשט. **לה. רש"ש** יומא (סט:) ולעיל (טו:) ורא"מ הורוויץ (נלקוט סג.). **לו. ראה** הערה לעיל מדברי האור החמה שנקט הבדל נוסף אם חוזר ואומר פעם נוספת את ה'מי שענה'. **לז. ראה** ריטב"א לעיל (טו.) ובמגיה, ומבואר שגירסת הריטב"א שהברייתא השניה היא מדברי ר"י, והראשונה מדברי רבנן, ונחלקו בצורת התקיעות, שבראשונה מוזכר רק בכל ברכה או תקיעה או תרועה, ובברייתא השניה דעת ר"י שבכל ברכה תוקע ומריע ותוקע, ואמנם בגירסתנו בברכה השניה מוזכר שמריעין ותוקעין, אך הריטב"א כתב שזו גירסא משובשת. **לח. וראה** עוד שהאריך שלפי"ז צריך לומר במה שמבואר שרב פפא בר שמואל (נר"ה מ.) רצה לתקוע בגבולין בחצוצרות ובשופרות כמו במקדש, היינו אחר התפלה. שהרי על סדר הברכות אין תוקעין כלל. ומה שמבואר שם 'וכך הנהיג רבי חלפתא בציפורי ורבי חנניא בן תרדיון בסיכנין, היינו כהמעשה המובא כאן שרצו והנהיגו בגבולין כהנהגת המקדש בכל דיניו. והוסיף שבמה שנקטה המשנה תקעו הכהנים הוא לרמוז לתקיעת חצוצרות שניתנה לכהנים כמאמר הכתוב (במדבר י ח) ובני אהרן הכהנים יתקעו. עיי"ש ובמה שנתבאר בילקוט ביאורים (לעיל טו:). **לט. וכ"כ** הריטב"א (ד"ה והא דתנן) שר"י הזכיר מלחמה עיי"ש הפסוק 'וכי תבואו מלחמה', אך ה"ה כל צרות מלבד גשמים. **מ. וכ"כ** הטור (סי' תקעט). וכתב הקרן אורה שכן מוכח בירושלמי בר"ה (פ"ג ה"ד) שר' יוחנן היה אומר כ"ד ברכות אף בתשעה באב, ואף שדחו והסיקו שת"ב הוא דין אבל ולא דין תענית ציבור, אך משמע שבתענית ציבור אומרין כ"ד ברכות. ותירץ בזה את קושיית רש"י מניין שאומרים בשעת מלחמה פסוקי מלכיות וזכרונות, אך להנ"ל מובן שלא גרע מלחמה משאר צרות שאומרין בהם כ"ד ברכות. **מא. ובן** דייק בלח"מ שם, וכתב שדעת הרמב"ם שמלחמה שונה משאר צרות. וראה במעשה רוקח. **מב. קרן** אורה. וראה גבורות ארי (לעיל טו.), וילקוט ביאורים (שם). **א. ורש"י** (ד"ה ונפשנו) כתב שאינו יודע טעם הדבר. והרש"ש תמה בדבריו שהוסיף שאומרים אף מלכויות. וראה בשפ"א (לעיל טו.) הובא בילקוט ביאורים (שם). **ב. וכמו** שרמז זאת ר' יוסי בר"י (נר"ה לה:). **ג. ראה** מועדים וזמנים (מ"ו סי' ה) מה שחידש בזה. **ד. והוסיף** שאמנם

אוצר החכמה 18/06/2018

יִשְׂרָאֵל אֶל שְׁמוּאֵל אַל תַּחֲרֵשׁ מִמֶּנּוּ מִזְעֵק אֶל ה׳ וגו׳ וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל טְלֵה חָלָב וגו׳ וַיִּזְעַק שְׁמוּאֵל אֶל ה׳ בְּעַד יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲנֵהוּ ה׳׳.

האם נשתנה סדר הברכות לפי שינוי הגירסא

יש מחליפין צעקה לאליהו. כתב הקרן אורה שלא היו מחליפין את סדר הברכות, ואף לפי החלפתם מקדימין שומע צעקה לשומע תפלה, ואף ששמואל קדם לאליהו, משום שסדר החתימות הוא שמשבחין ב׳לא זו אף זו׳, ותחילה אומרים שהקב״ה שומע צעקה, ומוסיפים ששומע אפילו תפלה.

מדוע הוקדם אליהו לדוד ושלמה

מבדי יונה בתר דוד ושלמה. הקשה המהרש״א מדוע לא הקשו גם שאליהו היה אחר דוד ושלמה, ואמנם למ״ד שאליהו זה פנחס מיושב שלכן הקדימו, ומשום כך נקט בו לשון תפלה כאמור ׳ויעמוד פנחס ויפלל׳ שזהו לשון תפילה, והקושיא היא לדעת הסוברים שאליהו אינו פנחס שהרי אליהו אינו כהן[ח]. וכתב לתרץ שקדימת אליהו לדוד ושלמה לרמוז שביאת אליהו תקדם לגאולתנו ע״י משיח בן דוד. והקרן אורה כתב שרצו להסמיך שומע תפלה לשומע צעקה ולכן הסמיכו את אליהו לשמואל. ובתויו״ט תירץ שני תירוצים, א. שאליהו זה פנחס. ב. שתירוץ הגמרא על יונה שקדם לדוד ושלמה משום שרצו לחתום במרחם על הארץ, מיישב גם את הקושיא מאליהו[ט].

ביאור ׳משפיל הרמים׳

ברוך משפיל הרמים. רש״י מבאר ששבו בתשובה ע״י שהכניעם במטר. והקשה הריטב״א שאין זה מחוור. שאין החתימה לטובה לקבלת התפילה. והביא שבירושלמי (פ״ג ה״ט) ביאר שיש זכר לדבר כשם שדוד ושלמה נתרוממו יותר מדאי[ז] והושפלו לפני ה׳ והתענו לפניו ונענו. כך אף אנו מבקשים שאף אם רם לבבנו וסרנו מתורת ה׳ תקובל הכנעתנו בתענית ותסתלק מעימנו הצרה[י].

מהו החשש שיהיו הכהנים שתויים בזמן עבודה

מפני מה״ט אנשי בית אב וכו׳ אבל לא בימים שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב ויבואו ויסייעו להם. בביאור הטעם שאסרו לאנשי משמר לשתות יין בימים משום החשש שיצטרכו לסייע לאנשי בית אב, נאמרו שתי שיטות. א. רש״י (בגמרא) מבאר ׳וצריכין אלו לסייען, והרי אינן ראויין לעבודה משום שכרות׳. ומשמע שזכורים הן ששתו יין ולא יעבדו באיסור, אלא שחששו שלא יהיה מי שיסייע לאנשי בית אב׳.

ב. ברמב״ם (הלכות מקדש פ״ג ה״ו)[יא] משמע שהחשש שישכחו ששתו ויבואו לעבוד כאשר הינם שתויים[יב].

במה עובדים בלילה

אנשי בית אב לא ביום ולא בלילה. בטעם איסורם אף בלילה נחלקו הראשונים. רש״י במשנה ביאר משום הקטרת האימורים והחזרת אברים שפקעו[יג]. והרמב״ם (הלכות מקדש פ״ג ה״ו) ביאר משום עבודתן למחר כשישכים לעבודתו ושמא עדיין לא סר יינו מעליו[יד]. והראב״ד השיגו וביאר כרש״י. ונמצא שלרש״י האיסור הוא בלילה שאחר יום עבודתם, ולרמב״ם בלילה שלפני יום עבודתם[טו].

על מה נאמר ׳מכאן אמרו׳, ומחלוקת רבי ורבנן

מכאן אמרו וכו׳. בביאור הסוגיא ישנם שתי שיטות. **א.** דעת רש״י ר״ח והראב״ד, כפשטות הסוגיא ש׳מכאן אמרו׳ הוא דין חדש שאף בזה״ז אסורין. **ב.** המאירי כתב ש׳מכאן אמרו׳ וכל המשך הסוגיא הכל מיירי בזמן הבית[טז]. וכן ביאר רבינו גרשום והוסיף שאסרו אף כהן שאינו בירושלים[יז]. ומה שאמר רבי ש׳תקנתו קלקלתו׳ הכוונה לדין השלישי באינו מכיר את משמרתו ובית אב שלו, וממה שאינו מכיר כלל מורה הדבר על פחיתותו. ואינו מאותם שדרכם להמנות ולכך מותר. ובהמשך הסוגיא ׳כמאן שתו האידנא׳ שזה מיירי מהזמן הזה, נקט המאירי שזהו רק על אותו כהן שאינו מכיר, שהוא מותר אף בזה״ז, ולא יביאוהו חבריו לעבוד אף אם יבנה המקדש עתה.

כעין זה ביאר הקרן אורה[יח] שדברי אביי ׳כמאן שתו האידנא כהני חמרי׳ היינו כהנים שבירושלים בזמן הזה ומדוע אינם אסורים מחשש שיבנה המקדש. והטעם הוא ׳כמאן כרבי׳ שסובר שאף בזמן הבית אם אין לו משמר ברור הוא מותר, וכך בזמן הזה אף אם חיישינן שיבנה הבית אך כיון שבטלו המשמרות ובטלו הקביעות מותרין לשתות יין[יט]. ולפ״ז מה שאמרו בע״ב ׳מ״ט מהרה יבנה המקדש׳ אין זה על פי דברי הברייתא ׳מכאן אמרו׳ וכו׳, אלא הוא מסברא בעלמא כמבואר במקומות רבים בש״ס שגזרו וחששו למהרה יבנה[כ].

בביאור לשון הברייתא ׳ויודע שבתי אבותיו קבועין שם׳

כל כהן שהוא מכיר משמרתו ומשמרת בית אב ויודע שבתי אבותיו קבועין. הראשונים כתבו בכמה דרכים לבאר מהו ויודע שבתי אבותיו קבועין. **א.** רש״י מבאר (בגירסתו הגמ׳ בפס רבו) שלא נתחלל בית אב שלו להיות מגואל מן הכהונה[כא]. **ב.** הראשונים[כב] ביארו שיודע שבתי אבותיו קבועין היינו שיודע שבית אב שלו קבוע ליום מסוים

כתוב זעקה, ולא צעקה, אך גם בפסוק שרש״י מביא גם שם נאמר זעקה. ועל כרחך שזעקה וצעקה הם עניין אחד. במירא דכייא כתב ליישב מדוע רש״י לא נקט פסוק זה שהביא המהרש״א משום ששם צעק שמואל רק אחרי שהעם פנה אליו שיתחנן. ואפשר שהגמ׳ מביאה רק היכן שהתפלל מעצמו. **ה. ראה** תוס׳ (ב״מ קיד:). וראה עוד בענין זה בשו״ת הרדב״ז (ח״ו סי׳ ג אלפים רג), פרשת דרכים (דרוש יט), מהר״ל (חי׳ אגדות סנהדרין קיג:) ועוד. וראה ברכי יוסף (או״ח נ ד) הביא משיטמ״ק ׳שואלים העולם כיון דאליהו זכור לטוב היה מצוי להם כדאיתא בכמה מקומות, למה לא תירץ להם תיקו שבתלמוד, ומתרצינן, ששני אליהו יש האחד היה פנחס ואחר׳. [ובענין קושייתו זאת ראה בשו״ת זכר יהוסף (סוף מ״ב) שהביא שם מספר פרדס רימונים שיישב, שהיה אצלם איזה אמורא שנקרא אליהו, וכ״כ הבאר שבע בחידושיו לסנהדרין (שם.) אמנם ראה מה שהשיגו החיד״א בשם הגדולים (מ״ע מערכת ס אות ו). וראה בשו״ת רב פעלים (קול יצחק סי״ג סי׳ ד) שיש כמה בחינות בגילוי אליהו, והאריך בשו״ת תורה לשמה (סימן שפ) אם אליהו הנביא בא ויורד בעוה״ז בגוף ולומד עם החכמים כשאר אדם, או שהוא כמלאך גמור אף בעת שהוא בעוה״ז. וראה בחתם סופר (ח״ו סי׳ לח ד״ה אבל האמת יורה דלקו)]. **ו. וכתב** שכ״מ בירושלמי (פ״ג ה״ט). **ז. שלמה** באומרו (מלכים א׳ ח יג) בנה בניתי בית זבול. ודוד כשביקש למנות את ישראל. **ח. ראה** ביאורי הפשט מש״כ ביאור נוסף מספר לשמוע בלימודים. **ט. כתב** החיד״א (פתח עיניים שנת שם:) שכל מקום שאמרו חכמים ׳מפני מה׳ כוונתו שיש ב׳ טעמים ובא לברר איזהו טעם העיקרי. וביאר המתת אלהים שאף פה היה אפשר לומר שאיסור אנשי משמר לשתות בימים שמא יארע טומאה לחלק מאנשי בית אב ויצטרכו להחליפם. אך אם כן היה מספיק לאסור ביין רק למקצת אנשי משמר והיו מטילים גורל מי יאסר, ולכך אומר שהחשש שתכבד העבודה ויצטרכו לכולם. **י. וכן** משמע בדברי הגמרא בהמשך אפשר דגני פורתא. ומשמע שטעם האיסור מפני שלא יהיה כהן הראוי לעבודה, ולכך הקשו שאפשר שישנו מעט. **יא. וכ״ה** בפיהמ״ש, ובתוס׳ יו״ט. **יב. וכן** משמע בגמ׳ שגזרו רק באופן שמחללים עבודה. והינו שגזרו רק באופן שאיסור עבודתו חמור. וראה גבורות ארי שנקט שבב׳ הביאורים אלו נחלקו ר״א והתירוץ הראשון. וראה במאירי. **יג. הרע״א** כתב (בגליון הרמב״ם) שלדעת רש״י קשה מדוע בליל שבת אסורין, והלוא אין בו הקטרת אימורין. (ולפ״ה יקשה ביותר לעיל טו:). עוד יל״ע בדברי הגמ׳ מכאן אמרו וכו׳ אסור לשתות כל היום, ושיטת רש״י שכל דברי הגמ׳ נאמרו בזה״ז, וא״כ הלוא אין הקטרת אימורים ומדוע אסורים. אמנם יש שביארו שבסוגיא מדובר בזמן הבית. וראה ערוך לנר (סנהדרין כג: ד״ה כהן).

וראה הערה להלן מדברי הגבורות ארי. **יד. הרדב״ז** העיר שלשון המשנה ׳מפני שהן עסוקין בעבודה׳ נוטה יותר לפירוש רש״י. וראה ר״י קורקוס. **טו. יד** דוד. בטעם שמיאן הרמב״ם בפירוש רש״י כתב הכס״מ שמדוע אינם רשאים לשתות לאחר שגמרו להקטיר [ראה גם במתת אלהים]. ויש שכתבו שהלוא יש סייג שלא להקטיר אחר חצות (לך לשה מלוקט רש״י והרמב״ם ברייס ברכות), אמנם מה שהקריבו ולא גמר להתעכל לכו״ע מהפכין כל הלילה (רשה שו״ת שם לייטב דעת הרמב״ד). וראה עוד בתפארת בחורים. **טז. וכתב** שכך שיטת הרמב״ם, וכ״כ בערוך לנר (ד״ה מכאן). וביאר המאירי של״ג ׳ויודע שבתי אבות קבועים׳ אלא רק בדין הראשון, והיינו שיודע קביעות היום, או אף בדין השני ויודע קביעות השבוע, אך בדין השלישי שלא מכיר לא משמרתו ולא בית אין גורסים זה. בספר עזרת ישראל נקט שהרמב״ם מפרש הסוגיא ודברי רבי ורבנן בזמן הבית, ונחלקו רק על כהן שאינו מכיר. אלא שנתקשה שמדברי אביי ׳כמאן שתי האידנא כרבי׳ משמע שדבריהם הם בזה״ז, ראה מש״כ ליישב עפ״י מה שדן שאמרינן הואיל והותרה טומאת מת (בהתוס׳ נע״ב) הותרה ׳נמי שתויי יין׳, אך אביי לשיטתו (בזבחים נב:) שלית ליה ׳הואיל׳ כאשר אין הדבר מותר ורק ׳דחויה׳, לכן מבאר מחלוקת רבנן ורבי בזה״ז, אך לרבא שסובר ׳הואיל ואידחי אידחי׳ אף ב׳דחויה׳, א״כ י״ל שבזה״ז לכו״ע שרי לשתות, ומחלוקת רבנן ורבי בזמן הבית. **יז. וכן** נראה כוונת הריטב״א בסוף דבריו. **יח. וראה** כעי״ז בשפת אמת. **יט. ובזה** יישבו הקרן אורה והשפת אמת את קושיית רש״י מדוע הוצרך לומר ׳מכלל דרבנן אסרי׳, רק מדיוק, לפי שדברי רבנן כלל לא נאמרו על הזה״ז. וראה עוד ביאורי הפשט להלן (ע״ב). ועיי״ש שנקט שלדעת הרמב״ם הסוגיא מרווחת יותר. **כ. עיי״ש** שיישב בזה קושית תוס׳ עירובין (מג: ד״ה ומסור) וכן יתיישב בזה קושיות הגבורות ארי לעיל ממקומות אחרים שחשו לשמא יבנה. וראה בהקדמת הח״ח לליקוטי הלכות, ובהסכמת המהרש״ם שם. ראה עוד בהמאיר לעולם (ח״ג סי׳ ח). **כא. ובזה** מתורץ מה שקשה שכיון שמוזכר שהוא יודע בית אב שלו א״צ ברור שאבותיו קבועין שם, וכן הקשה המאירי לגירסא זו. וכתב שאין גורסין זאת [להשיטה שהכוונה לזה״ז] רק בסיפא. או אף ברישא משום הסיפא. אך לדברי רש״י מתורץ שלא ידיעה שהוא ממשפחת בית אב מסוים, אלא צריך גם לידע שלא אירע פסול אח״כ, ומשמע שאם אינו יודע בבירור, מותר הוא. וצ״ל שכיון שהאיסור הוא רק מחמת חשש שמא יבנה לא אסרו רק בבירור. ולא סמכו אף על חזקת כשרות. וראה הערה להלן מדברי הגבורות ארי. (ולפ״ה נמצינו לגיטנ״ם). **כב. ראה** שיטה לבעל הצרורות, וראבי״ה (סי׳ תתפט), וסיים שכך משמע בר״ח שכתב

לעולם, ואינו מאותם המשנים קביעותם, או שאין להם קביעות והם נטפלים כל פעם למשמר אחר. ובריטב"א הוסיף שסיפא כשאינו מכיר משמרתו ובית אב שלו, אך יודע שאבותיו קבועין שם אסור לעולם, הוא לרבותא שאפילו יודע שקבועין ביום מסוים, כיון שאינו יודע באיזה יום אסור לעולם[יג]. ג. הריטב"א כתב שיטה נוספת שרק כשיודע שיש להם יום מסוים אסור לעולם, אך כשאבותיו מהנטפלים ללא יום מסוים הרי הוא מותר לשתות, שכיון שאין להם יום מסוים אין חיוב עבודה עליהן[יד].

מדוע בית אב אינם נאסרים כל השבוע

מכיר משמרת בית אב שלו אסור לשתות כל היום. רש"י מבאר 'ותו לא שמא יבנה המקדש ותכבד העבודה' וכו' ובמהרש"א הבין בדבריו ש'שמא יבנה ותכבד העבודה' הוא סיבת האיסור. והקשה שהרי כשיודע בית אב שלו אסור מעיקר הדין ביום זה[טו]. והמהר"ם רנשבורג בגליון ישב שכוונת רש"י ליישב מדוע אינם אסורים כל השבוע. וע"ז כתב ש'תו לא אסור משום שלא חיישינן שיבנה ותכבד העבודה'.

ובטעם הדבר שאינם נאסרים כאנשי משמר כל השבוע שמא תכבד העבודה, נאמרו כמה דרכים. א. המאירי כתב, 'דייה לחששה רחוקה בפני עצמה ולא שנגלגל עליה חששה אחרת רחוקה שברחוקות'[טז]. ב. הרש"ש כתב שהחשש שתכבד העבודה הוא רק משום ריבוי קרבנות יחיד[יז], ולכן חשש זה שייך רק בעת שהבית בבנינו, אך כאן שחוששים שמא יבנה הלוא יהיו טמאים ולא יביאו כי אם קרבן ציבור שטומאה הותרה בו[יח]. ג. הגבורות ארי האריך בקושיה זו[יט], ועוד הקשה מהו ההבדל בין מכיר בית אב שאסור כל היום, לאינו מכיר שאסור כל השבוע[כ], הרי בשתיית רביעית יין שניהם מותרין, כיון שאף אם יבנה המקדש יוכל להפיג שכרותו ע"י הילוך או שינה מעט (כמבואר נע"ב)[כא], והאיסור הוא על שתיה יותר מרביעית שבו אדרבא השינה מזיקה ומטרידה יותר, וא"כ נאסר אף בלילה[כב], וכל השבוע, כיון שלא שייך להפיג שתיה מרובה ע"י שינה[כג]. ויישב שאכן לא חששו לשתי חששות[כד] [שמא יבנה ושמא תכבד], ולכן במכיר בית אב אסור רק ביומו, ומותר בשאר הלילות. אך באינו מכיר משמרתו ולא בית אב אסור לעולם, ואין זה נחשב כשתי חששות [שמא יבנה ושמא היום הוא יומו]. וביאר זאת בשתי חילוקים.

א. שם מוגדר רק כחשש אחד 'שמא יבנה היום', כיון שאין מוסיפים את החשש 'שמא אין היום יומו', שאם תעלה ספק זה אזי לעולם יהא מותר ולעולם אתה מתירו, וזה הרי ודאי אינו נכון שהרי יום אחד בודאי אסור[כה]. ולכן או תאסרנו כל הימים שיש רק ספק אחד, או תתירו כל הימים ותנקוט שיש ב' ספקות, וכיון דבע"כ א"א להתירו כל הימים שאז ישתה אף ביומו שיש רק ספק אחד, צריך לאסרו כל הימים[כו].

ב. חילוק נוסף כתב, ששתי החששות 'שמא יבנה, ושמא תכבד' אין חוששים להן כיון שהם ספקות שכל צד מהם לבדו יש בו כח להתיר את השתיה שאם לא יבנה הבית בודאי מותר, וכן הצד שיבנה אך לא תכבד העבודה ג"כ מתירו. ולכן מתירים ל'מכיר בית אב' לשתות כל השבוע, אך ב'אינו מכיר' אסרו וחששו לשמא יבנה ושמא היום יומו, כיון שאמנם הספק שלא יבנה מתירו לשתות, אך הספק השני שאין היום יומו עדיין לא גורם היתר, שהרי אף שאין היום יומו אך שמא תכבד העבודה ויצטרכו לו, וא"כ הצד השני אינו גורם היתר לבדו ולכן אוסרים[כז].

האם יעבדו במקדש מיד כשיבנה

אסורין לשתות יין. מבואר בגמ' שחיישינן בכל רגע שיבנה המקדש[כח], ולכך הכהנים אסורים לשתות יין[כט]. והאחרונים דנו בכמה שאלות.

א. הגבורות ארי[ל] הקשה מדוע אסור הוא כל היום, והלוא מבואר במנחות (מט.) 'אין מחנכין את מזבח העולה אלא בתמיד של שחר'[לא], ותמיד של שחר אינו קרב רק עד ארבע שעות לר"י ועד חצות לרבנן (ברכות כו:). וא"כ לאחר זמן זה יהיו מותרין לשתות יין בזמן הזה, שהרי אפילו אם יבנה בית המקדש היום, אך לאחר זמן זה[לב] אי אפשר להקריב, ולא תתקיים עבודה על המזבח קודם שנתחנך. ותירץ שסוגייתנו סוברת כהדיעה במנחות (שם) שמחנכין את מזבח הזהב בקטורת של בין הערבים, וא"כ יש לחוש שיבנה ויקטירו, וכן מבואר שם שהמנורה מחנכין אותה בז' נרותיה בין הערבים לכו"ע.

ב. המנחת חינוך (מצוה קנג ט) הקשה מעירובין (מג.) שהאומר הריני נזיר ביום שבן דוד בא מותר הוא לשתות בשבת ויו"ט לפי שאין אליהו בא בער"ש. וא"כ מדוע כאן לא הוזכר שמותר הוא לשתות בשבת ויו"ט[לג]. ויישב שאמנם אין בן דוד בא כיון שלא בא אליהו מאתמול. אך כאן החשש הוא לבנין בית המקדש וזה יתכן אף בשבת[לד] קודם ביאת המשיח. והביא שיהא מוכח מכאן שהבבלי סובר כירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ג) שבנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד.

ג. הלוא הכהנים בזה"ז זבים ולא יותרו לעבוד עד שיטהרו[לה].

ד. עוד הקשה הגבורות ארי הלוא עיקר הגאולה תהיה או בניסן או בתשרי, כמבואר בר"ה (יא.) שנחלקו בזה ר"א ור"י אם יגאלו בתשרי או בניסן, אבל באחד משאר כל החדשים לכו"ע אין נגאלין, וא"כ מדוע

כג. **ומשמע** שכ"ש כשאינו יודע שקבועין, והיינו שהם מהנטפלים, שודאי אסורין לעולם. כד. **וכך** לכאורה ביאורו הראשון של רש"י. כה. **באור** החמה כתב שאמנם בזמן הבית אסור כל בית ביומו משום שזהו זמן עבודתו, אך כאן שמירי בזמן הזה עלול הכהן להשתמט ולומר אף אם יבנה הבית תיעשה העבודה ע"י אחרים עד שיעבור ייני, ולכך מוסיף רש"י שחוששים שמא תכבד העבודה. כו. **פשטות** כוונתו שאין חוששין לב' חששות [שיבנה, ושתכבד העבודה] ודיינו שחששנו לחשש אחד. אך ראה בהמשך. כז. **לפי"ז** אין איסור בשבת, (לפי עזרי פ"ו מביאת מקדש). אך י"א שבלאו הכי, בשבת כל הבתי אב עובדים בשוה (רמב"ם ביאת מקדש פ"ו ה"ח). כח. **כדברי** התוס' בע"ב (ד"ה נעשין). כט. **ובתחילה** סבר ליישב שאין חוששין לב' חששות שמא יבנה ושמא תכבד. אך דחה זאת מהדין בסיפא 'אינו מכיר משמרתו ובית אב שלו אסור לעולם' ואף שם יש ב' חששות, שמא יבנה, ושמא יום זה הוא היום של בית אב שלו. עוד רצה לתרץ שאין הכי נמי ומכיר בית אב שלו בזמן הזה יהא אסור לשתות כל אותו שבוע מחשש שתכבד, וההבדל בינו לבין מי שרק מכיר את משמרתו בלי יומו, הוא האם אף בלילה אסורין. אך דחה גם תירוץ זה משום שודאי שבזמן הזה אפילו במכיר בית אב שלו מותר באותו לילה, כיון שטעם האיסור בלילה הוא רק משום הקטרת אימורים וזה לא שייך אלא בזמן הבית. וא"כ ודאי שמכיר בית אב אסור רק ביומו ולא כל השבוע, שאל"כ הוא כמו מי שמכיר רק את משמרתו, ומה ההבדל ביניהם. ושוב כתב שי"ל שהמכיר בית אב שלו אסור בלילה, ואף שאין הקטרת אימורין של היום הקודם, אך ישנם עבודות אחרות כגון סידור המערכות ושני גיזרי עצים, והוכיח כן שחוששין לעבודות אלו שאל"כ מדוע אסור אף בליל שבת. וראה מש"כ על דבריו באבי עזרי (פ"ו מביאת מקדש). ל. **ראה** פירות תאינה מדוע אין היתר מטעם שאזלינן בתר רובא, ודימה זאת לדברי המג"א (סי' תקמ"ו) על ההולך במדבר ואינו יודע מתי שבת שנקרא קבוע. עיי"ש דוגמאות נוספות. לא. **ראה** קרן אורה שאף הוא דן אם כל האיסור רק ביותר מרביעית כיון שברביעית יש תקנה, וכתב שהדבר תלוי בב' תירוצי הגמרא (נע"ב) בהבדל בין יין לפרועי ראש. אם משום שאפשר להסתפר כשיבנה המקדש, או משום שאין מחללין עבודה. לב. **הרש"ש** תמה על דבריו שהלוא אף בשתה יותר מרביעית תועיל שינה ממושכת, ודייק כן מהרמב"ם (ביאת מקדש פ"ו ה"ח) וכס"מ שם. אמנם ראה תורת חיים (עירובין סד:). לג. **וכתב** לתרץ שבמכיר יום בית אב שלו גזרו אף ברביעית משום יותר מרביעית, אך על כל השבוע לא גזרו, ואכן אסור ביותר מרביעית. אך דחה זאת שא"כ אף באנשי משמר שמותרין בלילות ברביעית אבל לא ביותר מרביעית, נגזור רביעית משום יותר מרביעית. לד. **והוסיף** שרבי שאמר שמעיקר הדין אסור לשתות יין לעולם, א"כ חושש הוא אף לשתי חששות, שמא יבנה, ושמא ישתנו סדר המשמרות, ושמא יעבדו כולן לחנוכת הבית. לה. **שהרי** ביומו יש

רק ספק אחד שמא יבנה. עוד כתב שי"ל שהחשש לשמא יבנה הוא חשש שמסתבר יותר לחוש לו, כיון שהרי ודאי הבית עתיד להבנות, ואם יתמהמה נחכה לו. לו. **וכמו** כן בדין השני שמכיר משמרתו ואינו מכיר בית אב שלו שאסור כל אותו שבוע מספק, כיון שאם תתירו משתי ספקות א"כ ישתה אף ביומו. לז. **אמנם** הקשה על חילוק זה מהסיפא שבאינו מכיר כלום אסור לעולם, והלוא יש שם שתי ספקות שכל אחד מתיר לבדו, שמא לא יבנה, ושמא כלל אין זה השבוע של משמרתו, [ובזה אין לוקחין אפילו תכבד העבודה]. והוסיף עוד שמה שמבואר שאם אינו יודע שבתי אבותיו קבועין מותר, ומשמע שדי בספק זה כדי להתירו, מובן לפי שתי תירוציו כיון שגם באין לו כלל יום קבוע אסור [וא"כ לא קשה מכאן על יסודו בתירוץ הראשון] וגם יש בצד זה לבד להתיר בצורה מוחלטת. לח. **באוצר** הגאונים הביא שר' חנינא גאון היה כהן, וגידל צפורניו, לפי שאמר שיודע הוא שהוא מבתי אבות הקבועים, ובמהרה יבנה המקדש ובעינן כהן ראוי למליקה. לט. **י"ל"ע** ששמא אף כהנים בע"מ יאסרו, לפמש"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קמט) מהמבואר במדרש (תנחומא מצורע עה"פ זאת תהיה) שהכל מתרפאין לעתיד לבוא, וא"כ שמא יבנה המקדש ויהיה ראוי להקריב. עיי"ש. מ. **וכן** כתבו המצפה איתן (סנהדרין נב:), זכרון יהונתן (ח"ב סנהדרין נב:). מא. **ופסקו** הרמב"ם (תמידין פ"ו ה"י"ב). מב. **ראה** שו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' לח) קושית האדר"ת בגזרת ריב"ז שיום הנף כולו אסור שמא יבנה המקדש וכו', (סוכה מח.) והלוא אין מחנכין את המזבח אלא בקרבן תמיד, ולשיטת תוס' (סוכה מב.) שביקור מעכב בדיעבד בתמיד, א"כ לא יהיה אפשר להקריב תמיד בלא ביקור ד' ימים. וכו' וכתב שזוהי קושית ברזל מאדם הקשה כברזל. והאריך לדון אם ביקור מעכב ואפילו אם נאמר שמעכב, שמא הוא רק כשהיה אפשרות לבקרו, אך בזה"ז שלא היה אפשר שהרי א"א להקדיש וי"א שהביקור נעשה אחר ההקדש, א"כ אינו מעכב. ועוד דן שכיון שהבית נבנה ביד"ש ויורד למטה מלמעלה והמזבח שמקריב עליו מיכאל כבשים של אש (כמבואר תוס' מנחות קי.), א"כ כבר נתחנך המזבח, ועוד ששמא מזבח הבנוי ביד"ש א"צ חינוך. עיי"ש. וראה עוד באו"ז (סי' רין, סי' רכח), ובקהלת יעקב [למשכנ"י] (סוכה מב.) ומנ"ח (מצוה ה אות ו) וראה עמק סוכות (סוכה מח.) שכתב שביאת המשיח תקדם לבנין בית המקדש וכבר ידעו ויכינו שיהא מבוקר. מג. **וכן** הקשה המהרי"ט אלגזי בשמחת יו"ט (סי' נב עמ' לג) והניח בצ"ע. והמצפה איתן (סנהדרין נב:). מד. **ואין** בדבר חילול שבת לפי שירד מן השמים וכמבואר ברש"י (ר"ה ג.) וסוכה (מח.). ואמנם ראה בסידור אשי ישראל מש"כ הגר"י מלאצן בתפילת מוסף של רגלים, שאף אם ירד שלם מן השמים מ"מ ישאר הרכבת דלתותיו ע"י ישראל, שבזה יקיימו המ"ע דבנין המקדש (הובא בילקוט מיכאס סוכה). וא"כ לכאורה קשה שעדין לא יוכלו להרכיב דלתותיו בשבת ולא יוכלו להקריב. אך ראה הקדמת שמועת חיים למקדש דוד מש"כ ליישב, שמ"מ מקריבין אעפ"י שאין בית, ודי לנו בירידת המזבח. עיי"ש. מה. **שמחת**

אסורין הם כל השנה מחשש שיבנה המקדש. היה להם להאסר רק י"א חודש[מו]. ויישב, א. שבנין בית המקדש קודם לביאת המשיח ומלכות בית דוד, וכמבואר בירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ג)[מז] וא"כ י"ל שאף שנחלקו אימתי זמן הגאולה, אך בנין הבית יתכן בכל יום[מח]. ב. ששני מיני קיצין יש 'זכו אחישנה, לא זכו בעתה', ומחלוקת ר"א ור"י אם זמן הגאולה הוא ניסן או תשרי היא כלפי 'קץ בעתה' אך 'קץ דאחישנה' אין לו זמן קבוע אלא יתכן בכל יום[מט]. ולכן אף אם בנין הבית יהא יחד עם ביאת משיח עדיין יש לחשוש לבניינו כל יום[נ].

מדוע לא אסרו על כהנים להטמא בזמן הזה בטומאות שרץ ונבלה

אסורים לשתות יין. מבואר בהמשך הגמ' שטעם האיסור משום שבעינן כהן הראוי לעבודה. וביארו התוס' (נע"ג) שאף שכולם טמאי מתים וצריכים הזאה. אך טומאה הותרה[נא] בציבור[נב]. אך בערוך לנר (סנהדרין כג: ד"ה ונעינן) הקשה שהרי לא הותר בציבור רק טומאת מת ולא טומאת שרץ נבילה ונדה. ומדוע לא גזרו רבנן שכהן בזה"ז יזהר שלא[18/06/2018 אחת] לטמאות עצמו בטומאות אלה[נג]. והניח בצ"ע. אמנם כבר קדמו בגבורות ארי (נע"ג ד"ה ונעינן) ויישב ששתיית יין וגידול פרע הם דברים שכיחים, ולכן גזרו בהם לפי שאפשר שלא ימצאו כהנים כשרים. אך טומאות אלו אינן שכיחות ולעולם ימצאו כהנים טהורים ואין צורך לגזור בהם[נד].

סתירות בסוגיות לגבי חשש שמא יבנה

רבי אומר אומר אניה[נה] וכו' אסור לשתות יין כל השנה וכו' שתקנתו קלקלתו. מבואר בגמרא שדעת רבי להתירו משום שלא חיישינן שמא יבנה[נו]. והקשה הגבורות ארי מהמבואר במסכת ביצה (ה.) שביצה שנולדה ביו"ט אסורה ביו"ט שני אף שאין אנו קובעין עפ"י הראיה, משום החשש שמא יבנה ויכשלו לעתיד. ויישב בשתי דרכים, א. שהסוגיא שם אינה כרבי אלא כרבנן כאן שחששו שיבנה. ב. אף לרבי שלא חשש לשמא יבנה היינו רק באיסור שתיית יין, שאף אם יבנה יכשל רק ביום אחד - יום בנין הבית. אך גבי ביצה ישנו חשש שיכשלו שנים רבות שיאמרו אשתקד אכלנו וכו', ולזה אף רבי מודה שחוששים[נז]. **עוד** העיר מהסוגיא בר"ה (ט.) וסוכה (מח.) שהתקין ריב"ז שלא לאכול חדש ביום טז ניסן כל היום מחשש שיבנה המקדש ויאכלו קודם

הבאת העומר, ושם זהו חשש רחוק רק אם יבנה בלילה ואף החשש הוא רק לאותה שנה שנבנה ואף על פי כן חשו. וע"כ שאין זה כדעת רבינו[ח].

מהו 'תקנתו קלקלתו'

תקנתו קלקלתו. בביאור ענין תקנתו קלקלתו ובמה התיר רבי ישנם כמה שיטות[נט].

א. רש"י מבאר שהרי כמה שנים שלא חזרה בירה, וקלקלה זו תקנתו לשתות יין, ולשמא יבנה לא חיישינן[ס]. ומבואר שדעת רבי להתיר לכל הכהנים לשתות אף למי שמכיר בית אב שלו.

ב. הרמב"ם (גירסת מקדש פ"ה ה"ז) כתב שרק באינו מכיר משמרתו ובתי אבותיו מותר[סא]. וביאר 'תקנתו קלקלתו' הכוונה שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו[סב]. והראב"ד השיגו שכשיבנה המקדש יהא שם מצרף ומטהר שיודיע לכ"א משמרתו[סג], אלא טעם ההיתר בין למכיר ובין לאינו מכיר שאין עתה שעת עבודה ולמהרה יבנה לא חיישינן[סד]. וכתב שכן נראה מלשונו של אביי שכמאן שתו כהני חמרי משמע כל הכהנים[סה].

ג. המהרש"א כתב שרבי לא התיר רק למי שאינו מכיר משמרתו, לפי ששמא כלל אינו כהן. ואין חוששין לב' חששות שמא הוא כהן ושמא יבנה. וכתב הרש"ש שבעיקר דבריו שדברי רבי רק על מי שאינו מכיר, כ"כ הרמב"ם אך מטעם אחר וכנ"ל, ותמה על טעמו של המהרש"א ששמא אינו כהן. שהרי כל הסוגיא מיירי ביודע שבתי אבותיו קבועין שם[סו].

ד. המכתם כתב שאם נעשה להם תקנה שאסורין הם ביין, תיהפך להם לקלקלה שהרי לא יוכלו לעמוד בה, ולכן לא אסרום שמוטב שיהיו שוגגים ולא מזידין.

איזה יין משכר

אסור לשתות יין. תוס' חידשו שהאיסור אינו אלא על יין שמחוץ לסעודה. אך יין שבתוך הסעודה אינו משכר[סז]. ואמנם מצאנו כדבריהם בירושלמי (פסחים פ"י ה"ו, הובא בנרשב"ם פסחים קיז:) גבי האיסור לשתות יין בליל הסדר שלא ישתכר וימנע מסיפור יצי"מ. ואמרו שם שהיין שקודם הסעודה ובתוך הסעודה אינו משכר[סח], אך במנחת חינוך (קנב ח) תמה שלא מצינו היתר זה כלפי איסור העבודה במקדש. והקרן אורה הוסיף לתמוה שהרי מתניתין אמרה בסתמא אנשי בית אב וכו' אסורין,

יו"ט שם. ראה להלן מדברי ערוך לנר (סנהדרין כג:) וגבורות ארי, ועולה מדבריהם שאין חוששין שכולם יהיו טמאים בטומאות שאין בהם דין 'הותרה בציבור'. וראה מתת אלהים (לקמן נע"ב) שהביא לדון עפ"י הגמ' בזבחים (נב:) שאומרים הואיל והותרו לטומאתן הותרו נמי לזיבתן. אך כתב שביד דוד דחה זאת שזוהי רק סברת עולא שם. וראה עוד בארעא דרבנן (חוס ק) ועפרא דארעא (שם). וראה יד דוד שדן מצד שכולן בע"ק ואף אם טובלים הוו טבול יום, ודן שלטמאים אכן מותר לשתות יין. **מו. כעי"ז** הקשה בטורי אבן (ר"ה יח:) על הגמרא בעירובין (מג.) הנודר שיהא נזיר ביום בוא בן דוד שנאסר לעולם. ועיי"ש בערוך לנר שחילק בין גאולת ישראל בקיבוץ גלויות וביאת המשיח, והביא סתירות מהגמ' במגילה (יז.) לזוה"ק (פרשת שמות) מה יקדם למה. וראה כעי"ז בבן יהוידע (ר"ה שם). ובאיי הים (שם) ובכת"ס (חו"מ סי' נג) ובתשובה מאהבה (סי' ריח). **מז. אמנם** ראה כלי חמדה (פרשת שמיני ט טו תוס' ג) שדחה הראיה מהירושלמי. וראה בספר המפתח לרמב"ם (מלכים פי"ח). **מח. ראה** בשו"ת מהרלב"ח (סי' קמז ד"ה ועוד מני תומר). אמנם בכנסת ישראל העיר שבמס' סופרים (פ"ב, הובא בנ"י סי' תכט), משמע שבנין ביהמ"ק יהא בחודש ניסן. וכתב שסוגייתנו פליגא על שפת), וראה טורי אבן (ר"ה יח.) ופלתי (סוס"י קי), וחתם סופר (מ"ד סי' נח). **נא. יל"ע** ממה שכתב בגליוני הש"ס לר"י ענגל (שבת כח:) [גבי חנוכה לתרץ קושית הפני יהושע (שם)] שבחינוך הבית כיון שהוא ראשית ותחילת דבר אין אומרים טומאה הותרה. **נב. ומשא"כ** אם יהיו שתויי יין לא יוכלו לעבוד. וראה מנ"ח (מצוה קנג בסוף) שאם אם אין כהן אחר לא יקריב שתוי. ולא נאמר שעשה דרכים דוחה ל"ת, לפי שיש בדבר אף איסור עשה של מורא מקדש. **נג. וכאן** לא שייכים ב' תירוצי הגמ' בע"ב גבי פרועי ראש. שהרי אי אפשר להפיג יינו מיד כמו תגלחת. כיון שצריך טבילה והערב שמש. וכן הרי מחלל עבודה. **נד. ודבריו** מתאימים לביאור שהובא לעיל שלא ימצאו כהנים. ולא לביאור שהחשש שישכחו ויעבדו שתויים. **נה. לשון** זו 'אומר אני' יחודית לרבי במקומות רבים בש"ס (לדוגמא: עירובין ג: פסחים עה. נעיל ג: מגילה ד: גיטין לח: ועוד). ראה בית האוצר לגר"י ענגל (כללי לג) ביאור בדבר. **נו. כך** לדעת רש"י, אמנם להמפרשים שהסוגיא מיירי בזמן הבית, אין דברי רבי משום חשש שמא יבנה כלל, ראה להלן מדברי המאירי והקרן אורה. **נז. יל"ע**

בדבריו מהתוס' בעירובין (מג: ד"ה ומקור) שדימו הגזרה 'דפ"ק דביצה', אמנם ראה שם בלשון הזהב שהגיה בדבריהם 'פ"ב דר"ה (ג.)'. וראה בדברי יציב (יו"ד סי' רמ) וראה תוס' מנחות (ה: ד"ה המיר) שדימו הגזרה דביצה לשם. עיי"ש. **נח. ואמנם** רבי אינו חולק על הדין רק על הטעם, ויסבור שאסור לאכול מעיקר הדין כיון שאין 'האיר המזרח' מתיר, וכדעת ר' יהודה המבואר שם בסוגיא ש'עד עצם היום הזה' עד ועד בכלל, וכן דעת רבי בערכין (יח.). **נט. ראה** בשו"ת זכרון יהונתן (סי' קנז ח) שרצה לפרש מחלוקת רבי ורבנן אם המשמרות בטלות לעת"ל. ורבי ס"ל שבטלות, וקלקול זה שכל כהן ראוי לעבוד לעתיד הוא גם התירו, לפי שלא חיישינן שכולם יהיו שיכורים, ולכך שרי לשתות. **ס. ראה** ביד רמה (סנהדרין כג:) תמה בפירוש רש"י מדוע אין החשש שיבנה פתאום. ולכן פירש שאף שמה ששכח יום משמרתו זה קלקלתו להיאסר תמיד, אך שכחה זו היא גם תיקונו שאולי אין בתי אבותיו קבועין שם כלל. ורבנן אוסרין אף אם אין זה יומו הקבוע לו אך שמא יבנה ביהמ"ק ויצטרך הוא לעבוד אף שלא ביומו. והביא פירוש ר"ח שכיון ששכח את יומו המסוים זהו תקונו שלא יעבוד עד שיקבעו לו יום מסוים. **סא. במהר"י** קורקוס כתב שכ"נ מלשון התוספתא (פ"י ה"ג) שלא התיר רבי רק באינו מכיר. וכ"כ ר"ח כאן. וראה יד רמה (סנהדרין שם ד"ה ומקשינן), וערוך לנר (שם ד"ה מכללו). **סב. וכ"כ** ר"ח כאן. ונחלקו המפרשים בדברי הרמב"ם אם מיירי בזמן הבית או בזה"ז, הראב"ד הבין בדעתו שהיינו בזה"ז. אך ראה מאירי שביאר בדעת הרמב"ם שרבי מיירי בזמן הבית, וכהן שאינו מכיר כלום מורה הדבר על בלבולו ולא יעבוד. וכעי"ז ראה בקרן אורה ובערוך לנר (סנהדרין כג:) שנקטו בשיטת הרמב"ם שהסוגיא נאמרה בזמן הבית. אך המנ"ח (מצוה קנג סוף ט) נקט ברמב"ם שדבריו הם בזה"ז. **סג. בכס"מ** תירץ השגת הראב"ד בכמה דרכים, א. שלא יוודע סדר המשמרות הראויות תיכף כשיבנה, אלא לאחר זמן. ב. אף בלא ביהמ"ק מקריבין אעפ"י שאין בית. ג. אמנם מיד כשיבנה יאסר, וכוונת הרמב"ם רק לכך שעכשיו כל שלא נבנה, אינו ראוי לעבודה ומותר לשתות. וראה אבי עזרי (שם). **סד. ראה** מהר"י קורקוס (שם) שהאריך לתמוה על דבריו ועל שיטת רש"י, שהרי במקומות רבים גזרו משום שמא יבנה. וראה תהלה ליונה (עמ' שנט) מש"כ בזה הגרב"ש שניאורסון. ובעיקר שיטת הראב"ד ראה במרגניתא דרבי מאיר (מ"ב) שביאר עפי"ז דברי הראב"ד (מירוש פ"ה הט"ו) שאין איסור לכהן להטמא בזה"ז כיון שכולנו טמאי מת, והרמב"ן (מכות כח.) הקשה עליו מהמבואר שאף אם חזר ונטמא באותו יום נחלקו ר"ע ורבנן (נמס' שמחות פ"ד מט"ו) אם לוקה, אך ביום אחר לכו"ע חייב. ולכאורה י"ל שדעת הראב"ד שכל זה הוא בזמן הבית כיון שמוסיף יום נוסף לטומאת ודוחה את טהרתו אך בזה"ז אין זה שייך, כיון שאין אפר פרה. אלא שמ"מ קשה מ"ש מיין שאסור, אך לראב"ד לשיטתו כאן שאין חוששים לשמא יבנה אתי שפיר. **סה. ונמצא** שיטת הראב"ד כרש"י. כס"מ. **סו. עיי"ש** מה שכתב ליישב. **סז. בפתחי** שערים (לקמן כו:) כתב שמטעם זה כשהוציא מלכי צדק לחם ויין, הקדים הלחם ליין כדי שהיין יהא בתוך הסעודה שיוכל לשמש בעבודה אח"כ. **סח. וראה** גר"א (חו"מ

ולא חילקו. וכתב המנ"ח ששמא דברי תוס' רק האידנא בזה"ז[סט], שאין האיסור אלא מחשש שמא יבנה ובזה לא גזרו[ע]. עוד העיר שהרמב"ם[עא] והחינוך לא חילקו בדין יין בתוך הסעודה[עב].

האם אביי עצמו שתה יין

אמר אביי כמאן שתי. בפשטות פסק אביי כרבי[עג], אך ברבינו חננאל כתב שאביי שהיה כהן[עד] מבני עלי (ר"ה יח.), לא היה שותה יין[עה], ומשום כך אמר רבא לאשתו שיודע הוא בנחמני [אביי] שאינו שותה יין (כתובות סה.)[עו]. ויש שהקשה מהגמ' ברכות (מג:) שאביי בירך ביו"ט על כל כוס וכוס[עז], והלוא אף ביו"ט יש לחוש לבנין המקדש בידי שמים (כמנחות נר"ה ל. ומוכה מת.) ובדובב מישרים (מ"ק סי' נג) כתב ליישב בכמה דרכים. א. ששתה רביעית מזוג במים שלדעת הרמב"ם (ביאת מקדש פ"ו ה"ה) הוא היתר גמור[עח]. ב. שהיה שותה בהפסק יותר מכדי אכילת פרס[עט]. ג. לפי"ד הירושלמי שיין שקודם הסעודה אינו משכר[פ].

האם האיסור הוא הכיבוס עצמו או לבישת מכובס

כדי שלא יכנסו למשמרתן כשהן מנוולין. הקשה הגבורות ארי שסברא זו אין בה לאסור את פעולת הכיבוס בעצמה רק כשרוצה ללבוש מיד, אך אם רוצה לכבס ולהניח לשבוע שלאחריו, לכאורה מותר. ומה שהוצרכו להתיר לכבס בחמישי רק משום שזה לצורך שבת, משום ששבת זו היא עדיין מימי המשמר כמבואר בסוכה (מ.), ולכן היה ראוי לאסור לכבס לצורך שבת. אך הקשה שנוסח המשנה 'אסורין מלכבס' משמע שהאיסור בכביסה ולא בלבישה. וכתב ליישב שכיון שאף בלבישה לבד אין איסור שהרי מותר ללבוש מה שנתכבס קודם, ואין איסור ללבוש רק במה שנתכבס בשבוע זה, לכן נקט לשון כביסה שהוא התחלת הדבר הגורם לאיסור[פא].

מהי קושית הגמרא והלוא יש גז"ש

ואימא לא לירבו[פב]. התוס' הקשו א"כ לצורך מה נאמרה הגז"ש. ותירצו שקושית הגמ' היא שלא לירבו עד ל' ויצטרכו לגלח ביום כ"ט. וכתב הב"ח שלפי"ז אין גורסים בגמ' תיבת 'כלל'[פג]. אך החשק שלמה כתב (משס מחיו) שתיבת 'כלל' היא ב' תיבות כל ל' יום, והמדפיסים חיברום לתיבה אחת. הקרן אורה כתב שיל"פ שהקושיה כפשוטה לא לירבו כלל, ואין להקשות א"כ גז"ש למה לי, כיון שאין זו גז"ש גמורה שהרי דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן, ואין זה אלא גילוי מילתא לפרש תיבת פרע[פד].

כיצד יזדמן להם לראות את הכהן הגדול

כהן גדול מער"ש לער"ש[פה] הואיל ומשמרות מתחדשות. אף שאין הכהן הגדול צריך להיות נוכח בהחלפת המשמרות וא"כ יתכן שכלל לא יראוהו. כתב בערוך לנר (סנהדרין כג: ד"ה הואיל) שהכהן הגדול היה רגיל לעבוד בשבת ויו"ט (כדברי המוס' מגילה יז.), ואם כן מסתבר שיראוהו ולכן תיקנו שיראוהו ביופיו.

מהו המקור לאיסור פרועי ראש

יליף פרע פרע[פו]. בלימוד הגמ' בגז"ש מהפסוק ביחזקאל מנזיר, יש להקשות מדוע לא למדו מהפסוק הנאמר בכהנים (ויקרא י' ו) רָאשֵׁיכֶם אַל תִּפְרָעוּ[פז]. ובערוך לנר (סנהדרין כג:) כתב ליישב לפי"ד הר"ן (שם) במה שמבררת הגמרא מהו המקור לחיוב מיתה בפרוע ראש, ולא הביאו מפסוק זה שהזהיר משה לבני אהרן 'ראשיכם אל תפרעו ולא תמותו' כי שמא שם הייתה זו אזהרה מיוחדת כהוראת שעה כיון שהיה זה בחנוכת הבית[פח]. אמנם הרמב"ם (סה"מ ל"ת קמג) כתב 'שהזהיר הכהנים מהכנס למקדש מגודלי שער וכו', והוא אמרו יתברך 'ראשיכם אל תפרעו', אמר התרגום לא תרבון פירוע. וביחזקאל (מד) ביאר ואמר ופרע לא ישלחו[פט]. ואמנם הרמב"ן בהשגותיו (שם) האריך להקשות[צ] שאע"פ שהדבר אמת שהם מחויבי מיתה, אך מסוגייתנו מוכח שאין למדים זאת מהפסוק הזה, שהקשו (נע"ב) פרועי ראש במיתה מנא לן ולמדו זאת מהסמיכות ליין, והקשו עד דאתא יחזקאל מנא לן וכו', והשיבו שהיה מהלכה ויחזקאל הסמיכו על קרא. הרי שלא למדו זאת מבני אהרן לפי ששם היה מצות שעה. ומה שהזהירם אינו מפני העבודה, אלא היתה הוראת שעה שלא יתאבלו ולא יספדו להם ולא יבכו כלל, מפני שהיה להם יום טוב ויום מועד ושמחה בימי המלואים[צא].

מהו 'זמן ביאה' ומהיכן למדים זאת

בזמן ביאה הוא דאסור. המקור שאין אסורים רק בזמן ביאה למקדש מבואר כאן לפי שלמדו זאת מיין. והרמב"ם (ביאת מקדש פ"ו ה"ח) מבאר שנאמרה פרשת ראשיכם אל תפרעו סמוך לפרשת שתויי יין, והרמב"ן (סה"מ שם) כתב שלמדים מהמקרא שביחזקאל (מד כ-כא) וּפֶרַע לֹא יְשַׁלֵּחוּ וגו' בְּבוֹאָם אֶל הֶחָצֵר הַפְּנִימִית, ואף על פי שעיקר האיסור מהלכה למשה מסיני הוא, הסמיכוהו על הכתוב ביחזקאל.

ונחלקו ראשונים מה נחשב זמן ביאה. דעת הרמב"ם[צב] (ביאת מ"ק פ"ו ה"י) והחינוך (מלוה קמט) שהוא בשעת ביאה למקדש. אך כשאינו נכנס למקדש אינו באיסור גידול פרע כלל. וכן מה שאמרו מסתפר לשלשים יום היינו רק על כהן העובד בלבד. אך כהן שאינו רגיל לעבוד, אפילו

מעג ס"ב) שציין זאת. **סט. היינו** לשיטות שהסוגיא מיירי בזה"ז. **ע. וכעי"ז** ראה בשאגת אריה (סי' יח) על האיסור דרבנן לכהן שתוי לישא כפיו, שאין איסור ביין שבתוך הסעודה, כיון שאין האיסור רק דרבנן. **עא. וכן** העיר במתת אלהים, אמנם ראה ברמב"ם (דעות פ"ה ה"ג) ששתיה שבתוך הסעודה אינה משכרת. אך מ"מ בהלכות ביאת מקדש לא הביא די זה. **עב. ולגבי** איסור הוראה לשתוי ראה ש"ך (יו"ד סי' רמב ס"ק יט). **עג. הריטב"א** כתב שאף שהקשו להלן לענין גידול שער מרבנן אין ללמוד שהלכה כרבנן, אלא שאמנם אין אנו מוחים בנוהגים כרבי גבי יין משום שקשה לעמוד בדבר, אך גבי תספורת שאין זה קשה צריך להחמיר כרבנן ויאסר לגדל שער. **עד. כמו"כ** מבואר שם על רבה, ואף עליו קשה מהמבואר במגילה (ז:) ששתה עד שכרות. ראה דובב מישרים הנ"ל. **עה. ומשמע** שאביי רק אמר שהכהנים נוהגים כרבי ואין אנו מוחים בהם, אך לא הסכים לקולא זו. ראה גם ראבי"ה (סי' תתמג). **עו. ושלא** כדברי תוס' הרא"ש (שם) שנמנע מלשתות בגלל עניותו. **עז. וראה** לח"מ (ברכות פ"ד ה"ג) שהקשה מגמרא זו על המ"מ (שבת פ"ג) שצריך לקבוע סעודה על היין בשבת. אך להתירוצים בהמשך י"ל שאדרבא אביי לשיטתו שפסק כרבנן לא יכל לקבוע בקביעות. וראה שואל ומשיב (מהדו"ק סי' נמ). **עח. ראה** שם בראב"ד ובכס"מ. אך תלה תירוץ זה אם קידוש צריך רביעית יין חי ראה ב"מ (מ:) ושבת (עז.). **עט. ראה** כריתות (יב:) מחלוקת ר"א ורבנן, ובמנ"ח (מלוה קנב). **פ. וראה** שם תירוץ נוסף שהעלה מחלוקת אם יכול בית המקדש להבנות בשבת, ואביי סבר שאין יכול להבנות, ולכן יכול היה לשתות ביו"ט. וראה עוד בתהלה ליונה (עמ' שם) מש"כ חתנו הגרב"ש שנאורסון. **פא. ראה** גם לקמן (כט:) בגבורות ארי. **פב. ראה** ביאור נוסף בישמח לב שקושית הגמ' שמדוע תלוי רק בימים, והלוא יש שממהר שערם לצמוח ושמא אלו יהיו אסורים אף בפחות מל' יום. ותירוץ הגמרא שהתיר הכתוב גידול פרע ורק שלא ישלחו יותר מל' יום. **פג. וכ"כ** המהרש"ל בסנהדרין (כג:). והמהר"ב רנשבורג נתקשה בדברי בדברי רש"י, שסיום דבריו משמע כתוס', אך תחילת דבריו משמע שיצטרכו לגלח בכל יום. ובמנחם משיב נפש הגיה ברש"י 'אלא יסתפרו בכ"ט יום' והיינו כתוס' אמנם ראה ערוך לנר (סנהדרין כג: ד"ה שנקט ביאור מחודש ברש"י. **פד. וכבר** קדמו בחידושי הר"ן (סנהדרין כג:) וביראים (רלח). **פה. בשו"ת** שואל ומשיב (רביעאה מ"ג סי' קסג) העיר על המבואר בנזיר (מח:) ובעוד מקומות, דין נזיר כה"ג. וכיצד מקבל נזירות כאשר צריך להסתפר בכל שבוע. והעלה שאין זה אלא סלסול בעלמא אך עיקר האיסור רק ביותר מל' יום. וראה מאירי ברכות (כ:) ובשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב נמשפחות נסי' סג). ועל דברי השו"מ יש להעיר שעולה מדבריו שעכ"פ יותר מל' יום לא שייך לכהן להיות נזיר כיון שאיסור גידול השער הוא מה"ת. והעירו בזה ממכות (כה:) שדנו על כהן נזיר עולם. ולדעת הרמב"ם (ביאת מקדש פ"ו ה"י, הובא בהמאסף) שאין האיסור רק בזמן כניסה למקדש לא קשה, אך לראב"ד שם קשה. וראה עוד במנ"ח (קמט ז) על כה"ג שקיבל נזירות שאסור לו לגלח. ואין זה מטעם שעשה דנזיר דוחה ל"ת דפרועי ראש. משום שהעשה קל שישנו בשאלה. אלא הטעם שמוטב לעבור על ל"ת דגידול שער בכהן בשב ואל תעשה, מלעבוד על ל"ת דנזיר בקום ועשה. וראה מגדים חדשים (נזכרות יט:) שדן עפי"ד המנ"ח (קמט ז) שחידש שנזיר שגלח והשאיר שערה בכדי לכוף ראשה לעיקרה אינו לוקה. ודעת תוס' (מיד לט:) שעובר על העשה, א"כ משמע שאין זה קרוי 'פרע'. אך לדעת הרמב"ם (מחוסרי כפורים פ"ב ה"ט) שאינו עובר על העשה ש"מ שבגידול שערה בגודל כזה כבר מתקיים העשה ד'גדל פרע'. וא"כ בכהן שיש לו שערה בגודל כזה יעבור. אך ודאי שאין נקרא פרע רק בשיעור ל' יום. [והרי שיעור לכוף ראשו הוא בז' יום ראה נזיר לט:] ולפי"ז יכול כה"ג נזיר לגלח בשיעור כדי לכוף ולא יעבור על נזירותו ואף אינו עובר על דין פרועי ראש. **פו. בדברי** הגמרא בהמשך 'פרע להוי שלוחי לא לשלחו' ראה דבר נאה בפר"ח (סו"ס סי' תרלד), על דברי הגמרא במגילה (ז.) תני רב יוסף, ומשלוח מנות איש לרעהו, שתי מנות לאיש אחד. ומתנות לאביונים שתי מתנות לשני בני אדם, והקשה ששמא המצוה ליתן שתי מתנות לכל אביון, וכעין שאמרו ביומא (לח.) 'ונתן אהרן על שני השעירים גורלות, יכול יתן שנים על זה ושנים על זה, ת"ל גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל' וכו' ומבואר שאילולא שכתוב 'גורל אחד לה' וכו', יש לפרש 'גורלות' שתיים על כל אחד, וא"כ קשה שגם בדין מתנות לאביונים נאמר כן. ויישב עפ"י סוגייתנו שאם היה כתוב 'ולאביונים מתנות' אזי הכוונה שתי אביונים ולכל אחד מתנות. אך כיון שהקדים מתנות לאביונים, משמע שרק שתי מתנות מריך ליתן לשני אביונים, וכמבואר כאן שהקדים הפרע לשלוח הכוונה ששייך שיהא פרע. **פז. ראה** מו"ק (יט:) שלמדו פסוק זה בגז"ש מנזיר ולמדו דין שלשים באבלות. **פח. עיי"ש** בערוך לנר מה שהקשה ע"ז. וראה מהר"מ שיק (על תרגי מלות מל"ת קנ). **פט. ראה** בתורת כהנים (שמיני פרוף מלואים) 'ראשיכם אל תפרעו, אל תגדלו פרע, יכול אל תפרע מן הכובע שלא יגלו את הראש בהסרת הכובע, הרי אתה דן נאמר כאן פריעה ונאמר להלן פריעה, מה להלן גידול שער, אף פריעה האמורה כאן גידול שער'. ומה שאמר ש'נאמר להלן', ביאר המלבי"ם (שם) שהוא ביחזקאל, וזה כדברי הרמב"ם הנ"ל, אך עיין פירוש הראב"ד לתו"כ שם, ובקרבן אהרן שם שפירשו ש'להלן' ר"ל גדל פרע האמור בנזיר. **צ. ראה** כס"מ (ביאת מקדש פ"ו ה"ח), ותוס' יו"ט (סנהדרין פ"ט מ"ו). **צא. עיי"ש** בארוכה. **צב. ראה** גם מאירי סנהדרין.

בזמן הבית, מותר לו לגדל פרעצ, ולענין כניסה אף ללא עבודה סובר הרמב"ם (שם הט"ו) שלוקה. אך דעת הראב"ד (ה"י והט"ו) בהשגות לחלוק על הרמב"ם בשני הדינים, וסובר שאפילו שלא בשעת ביאה למקדש אסור לגדל פרע וחייב להסתפר אחת לשלשים יום, וזמן ביאה שאמרו הוא זמן משמרותם, ובא רק למעט בזמן הזהצא. והראב"ד מיקל בענין כניסה בלא עבודה שסובר שהוא רק מעלה דרבנן. ודעת הרמב"ן (שם"מ) שמהלכה למשה מסיני האיסור הוא על העבודה במקדש בגידול פרע. וחכמים גזרו שיסתפרו משלשים יום לשלשים יום שלא יהיו פרועי ראש כלל, כדי שלא יעמדו מנוולים פסולים מן העבודה, והתירו להם שלא בזמן ביאה, היינו בזמן הזה, שאין בית המקדש קיים.

יז:

מה יעשה בשבת

אפשר דמספר ועייל. מבואר בגמרא בתירוץ זה שהטעם שהתירו לכהן לגדל שער בזמן הזה משום שמיד כשיבנה המקדש יוכל להסתפר. ויש שהקשו כיצד מותר לכהן להשאר מגודל שער בשבת, הרי שמא יבנה המקדש (כמבואר בר"ה ג. ומוכח מש. שאפשר שיבנה בשבת) ולא יוכל להסתפר. ויש שתירצא שעשה דוחה ל"ת, ואף שאינו בעידנא, אך יש אומריםב שמפני שהוא עשה דרבים הוא דוחה ל"ת אף שלא בעידנאג, אך דחה זאת שתספורת הכהן אינה אלא מכשירין ואינו דוחה. ולכך כתב שיכול להסתפר ע"י עכו"ם, ואף שהוא שבות אך אין שבות במקדש.

האם מותר לכהן בזמן הזה לשתות רביעית לדעת רבנן

אלא כששתה רביעית וכו'. בילקוט ביאורים (לעיל ע"ח) נתבאר האם אכן שרי לשתות רביעית כיון שאפשר להפיג היין בשינה. ודעת הקרן אורה שתלוי בב' תירוצי הגמ' כאן. והגבורות ארי (כאן) כתב שמותר, ושאין לגזור ברביעית משום יותר מרביעית, ולעיל (ע"ח) הוכיח כך שאל"כ אלא גוזרים ברביעית משום יותר מרביעית, אף אנשי משמר האסורין לפי דעתו לשתות יותר מרביעית בלילותד, יאסרו מגזרה זו אף ברביעית, וא"כ אין הבדל בין אנשי בית אב לאנשי משמר.

מדוע מותר לשתות אם אינו מחלל עבודה

שתויי יין דמחלי עבודה גזרו בהו רבנן. הקשה הגבורות ארי הלוא טעם האיסור משום שמא יבנה ויצטרכו כהן הראוי לעבודה, ושתויי יין ופרועי ראש שניהם אסורים בעבודה, וא"כ מדוע אין אוסרים בגדול שער מפני שאינו מחלל, הלוא סו"ס אסור לו לעבוד. וכתב ליישב שרב אשי לא חשש שלא ימצא כהן כיון שישנם כהנים רבים ואין לחשוש שכולם יהיו פסולים. שהחשש וטעם האיסור הוא שמא יבנה המקדש, ומחמת חביבות העבודה יזדרז ויעבוד ולא ישים אל ליבו שהינו פסולה, ולכן חששו לזה רק כאשר עבודתו תהא מחוללת.

אם אין היקש בין שתויי יין לפרועי ראש מדוע אינם אסורים בזמן הזה

רב אשי אמר שתויי יין דמחלי עבודה וכו'. מבואר דעת רב אשי שלא הוקש שתויי יין לפרועי ראש כלפי חילול, והקשה המהרש"א (סנהדרין כג:) שא"כ יאסרו מעיקר הדין בזמן הזה. שהרי לעיל (נע"ח) הקשו 'האידנא נמי', ותירצו שהוקש ליין שאסור רק בזמן ביאה, אך לשיטתו אין היתר זה וא"כ אסורין מה"ת, ואין שייך לומר לא גזרו רבנן. ויישב בב' אופנים, א. שמה שלמדו לעיל פרועי ראש דומיא דיין אין הכוונה להיקש ביחזקאל, אלא מלימוד במה מצינו'. ב. שאמנם לרב אשי אין כלל היקש ולימוד פרועי ראש משתויי יין, ומ"מ מותרין בזמן הזה מק"ו. ומה יין שמחלל עבודה מותר בזה"ז, פרועי ראש שאינו מחלל ודאי שמותרז.

המקור שפרועי ראש במיתה

אלא פרועי ראש מנלן. בנדון הגמ' על המקור שפרועי ראש במיתהח. ובמסקנא למדוהו מהיקש ליין, ומה שלא למדוהו מהפסוקים המפורשים בציווי משה לבני אהרן לאחר פטירת נדב ואביהוא ראשיכם אל תפרעו ולא תמותו, ומשמע שאם תפרעו תמותו. נתבאר (ילקוט ביאורים לעיל ע"ח) מחידושי הר"ן (סנהדרין כג:) לפי שהייתה שם הוראת שעה שלא להשבית השמחה בחנוכת הבית. אמנם הרמב"ם בסה"מ (ל"ת קסג קסו) הביא מהפסוק ולא תמותו על פרועי ראש וקרועי בגדיםט. ואילו בהלכות חילק, ועל פרועי ראש הביא (ביאת מקדש פ"ח ה"ד) מקרא דיחזקאל. ועל קרועי בגדים מקרא דבני אהרן. והכס"מ (פ"ח ה"ח) כתב שמקרא דבני אהרן אין מוכרח חיוב מיתה שאפשר שהכוונה שכל האבלים חייבים מיתה אם לא קרעו ופרעו, ואתם אינכם חייבים מיתה אף אם לא תקרעו ותפרעו. אך האחרונים תמהו שא"כ האיך הביא הרמב"ם על קרועי בגדים חיוב מיתה מפסוק זה'.

ובביאור שיטת הרמב"ם. האריך התוס' יו"ט (סופ"ט מסנהדרין) לבאר שאם הלימוד היה רק מפסוקי יחזקאל א"כ אין מקור לקרועי בגדים. ועל כרחך שהפסוק ביחזקאל מגלה על הפסוק בבני אהרן שהוא איסור לדורות וחייב מיתה, ומשם למדים אף לקרועי בגדיםיא.

והרש"ש (מו"ק כד.) כתב שהנה התוס' במו"ק (כד.) והרא"ש (סי' ג) כתבו שפשטות הפסוק בבני אהרן משמע שאם תעבדו בפריעה ופרימה תחויבו מיתה. והקשה הרש"ש א"כ מדוע הגמ' כאן ובסנהדרין מחפשת מקור לחיוב מיתה לפרועי ראש ולא מצאו רק ההיקש ליין. וכתב. א. שמפסוק זה למדו לקרועי בגדים שסמוך ל'ולא תמותו' אך לא על פרועי ראש. ובזה יישב אף שיטת הרמב"ם הנז"ל שחילק ביניהיב. ב. שכיון שלא כתוב 'חוקת עולם לדורתיכם' כמו שכתוב גבי שתויי יין. וכן לא כתוב 'בבואכם אל אוהל מועד', נראה שאין זה אלא אזהרה לשעתו, ורק אז החמירו בהם אף שלא בשעת עבודה שהיה דינן אז כמו כה"ג.

האור שמח אף הוא כתב שמסיום הפסוק 'ועל כל העדה יקצוף' מוכח שאין זה איסור לדורות שהאם יתכן שאם יפרעו ויפרומו יהיה

צג. **עיין** כס"מ שם. צד. **כ"מ** שם. וכ"ד רש"י יז. ד"ה שלא בזמן. א. **מצפה** איתן (סנהדרין כג:). ב. **ראה** ראשונים בר"ה (יג.). ג. **בלאו** הכי צריך לומר מצד עשה דרבים, שאל"כ אין אומרים עשה דוחה ל"ת שבמקדש. ראה מנ"ח (מצוה קנב אות יח). אך שם כתב לגבי שתויי יין שיש בו אף עשה דמורא מקדש ואין עשה דוחה ל"ת ועשה. וכתב שם בתחילת דבריו שה"ה בפרועי ראש יש עשה, וא"כ נדחה תירוץ זה. ד. **כיון** שאף אם ישנו, עדיין יינם לא יפוג לבוקר. אמנם ראה רש"ש שהשיגו. ה. **והביא** דוגמא לדבר מיומא (כד:) בדין פייס בבגדי קודש ולא בבגדי חול שמא אגב חביבותא מיקרי ועבדי עבודה בבגדי חול, והוסיף שאף לרב נחמן שחולק שם, יודה כאן או משום ששם חשש לבעלי זרועות שאם ילבשו בגדי קודש יחטפו עבודה לא להם, או שבזמן הבית שהיו רגילים בעבודה לא חששו כ"כ. אמנם ראה באור החמה שהעיר שאין משמע שר"א משנה ומחדש הטעם מההבנה הפשוטה שמהרה יבנה ולא ימצא כהן. ולכן כתב מדיוק לשונו של רש"י (ד"ה פרועי) 'שלא נראה חילול' שכיון שחובה לצפות לבנין הבית כשעושה פעולה הפוסלת אותו נראה הדבר כפגם. אך כיון שכאן לא מחלל 'אין נראה בזה חילול'. ו. **ודייק** כן שלא הוזכר לעיל בגמ' הפסוקים. ומה שלגבי חיוב מיתה הוצרכו ללמוד מהיקש ולא מבמה מצינו, כתב ליישב ששמא יש פירכא. ז. **וכ"כ** במתת אלהים. ח. **כתב** הרמב"ם (פ"ח ה"ח והט"ו) שהנכנס בין האולם ולמזבח אף בלא עבודה לוקה, [אך כנגד המזבח שלא מן המזבח ולפנים, בבעל מום נסתפק המל"מ (פ"ו ה"ח), אך לגבי פרועי ראש כתב המנ"ח (מצוה קמט אות ג.) שאינו לוקה]. והראב"ד (בהשגות) והרמב"ן (שם"מ לא"ת ע"ג) נחלקו שכניסה לבד אינה אלא ממעלות דרבנן. וראה בחידושי הגר"ח לבאר דברי התו"כ (שמיני ג ח) והובאו ברמב"ם (שם הט"ז) ש'מרבה יציאה כביאה אף שכתוב בבואכם', והא תינח לדעת הרמב"ם שיש איסור בכניסה לבד, אך לדעת הרמב"ן שאין דין בכניסה וביאה רק בעבודה, ל"ל ריבוי. עיי"ש שהרמב"ן יפרש שקס"ד שאינו חייב אלא על שתיה בשעת ביאה, קמ"ל אף אם שתה קודם, עיי"ש, ובגליונות החזו"א. ואף הרמב"ם התנה איסור הכניסה בשני תנאים. א. שיהא ראוי לעבודה, למעוטי זר ופסול שאינו חייב. ב. דווקא בזמן עבודה. ובביאור כוונתו נחלקו המפרשים, הכס"מ כתב בשם הרמב"ן שהיינו למעט לילה. ובמנ"ח (קמט. ב.) תמה בזה שאף בלילה יש עבודה בהקטרת אמורים וכדו', ונטה לפרש שכוונת הרמב"ם למעט אם נפגמה קרן המזבח. וראה אבן האזל (ביאת"מ פ"ח הט"ו) שאף שישנם עבודות שכשרים בלילה, אך אין הלילה נחשב כזמן עבודה. עיי"ש. ט. **וכ"כ** החינוך (מצוה קמט קנ). י. **בענין** קרועי בגדים שלמד הרמב"ם מקרא דבני אהרן שחייב מיתה. יש שהקשו למה לי קרא תיפו"ל שאין בגדים כשרים וא"כ הוא כמחוסר בגדים. ובמקדש דוד (קדמים סי' לו) כתב שנפק"מ כשלבש בגד נוסף קרוע [ראה להלן]. ובמנ"ח (מצוה קנ ג) כתב, א. לעבור עליו בשתי לאוין. ב. אם שגג באחד והזיד בשני, אלא שהקשה כיצד פסק הרמב"ם (ביאת מקדש פ"ח ה"ד ופ"ט הט"ו) שקרוע בגדים אין מחלל עבודה, והרי הוי כמחוסר בגדים. והרי הרמב"ם עצמו פסק (פ"ח מכלי המקדש ה"ד) שבגדיו קרועים מחלל עבודה. וכמה ישובים נאמרו בדבר. א. המנ"ח (שם) יישב שעבד בבגד נוסף והוא היה קרוע. וכיון שקרוע אין זה קרוי בגד להתחייב משום יתור בגדים וחייב רק משום קרועי בגדים, ובזה אינו מחלל. ב. הרדב"ז (פ"ה מנשקוטת הרמב"ם סי' נח) כתב שאם בגדיו קרועים בצוואר כדרך קורעי כל מת חייב מיתה. אך אם קרוע קצת במקומות רבים כדרך בגדי הפחותים בזה אינו חייב מיתה. וכ"כ הרש"ש על הרמב"ם. וראה בהגהות מנחת מרדכי על המקדש דוד (סי' לו) מה שהעיר בזה. וראה עוד טהרת הקודש (זבחים יח:) וקרן אורה (שם). יא. **ובעי"ז** כתב במנ"ח (קמט). וראה גם קרית ספר (סנהדרין פי"ט). יב. **וכתב** שאין לפרש שאחר שלמדנו לפרועי ראש שוב למדים לקרועי בגדים מהיקש בפסוק, שהרי פרועי ראש היא הלכה למשה, ואין היקש על דבר הנלמד בהלכה (רמב"ם שגגות קנב:). יג. **ישוב** זה אינו מיישב את הרמב"ם, רק מבאר מדוע לא למדו משם, ולישוב הרמב"ם עדיין צ"ל כדברי התויו"ט.

הקצף על העדה, ועל כרחך צ"ל שהוא רק במלואים, או שהקצף אינו על הפריעה, אלא כשלא יפרעו ויפרמו ינצלו מן המיתה והקצף. ועוד חילק שהלאו קאי רק על פרימה שנאמר 'לא תפרומו', ולא על פריעה שנאמר בה לשון 'אל', והוא לשון בקשה ולא לשון לאוי"ד.

כיצד ילמדו חילול בפרועי ראש

ומינה מה שתויי יין דמחלי עבודה וכו'. בקושית הגמ' שכשם שהוקש פרועי ראש לשתויי יין לגבי מיתה כך גם נקישם ונלמד לגבי חילול עבודה. תמה הקרן אורה שהלוא דבר הלמד בגז"ש אינו חוזר ומלמד בהקש בקדשים (כמבואר זבחים נ.), ומה ששתויי יין מחללים עבודה למדו זאת בגז"ש חוקה חוקה ממחוסר בגדים[טי]. וא"כ האיך הקשו שנלמד שאף פרועי ראש ילמד בהיקש שהוא מחלל עבודה. ויישב זאת למה שהוכיח בשיטת רש"י שכלל לא למדו זאת מהיקש אלא ההיקש רק מגלה על ההלכה[טז].

בירור גירסת הגמרא אם מסיקים בקשיא או שיש תירוץ

ומינה אי מה שתויי יין דמחלי עבודה וכו' לא כי אתקוש וכו'. נחלקו המפרשים בבירור גירסת הגמרא. המהרש"א והרש"ש נוקטים בדעת רש"י[יז] שאין גורסים את תירוץ הגמ', והגמ' מסיקה בקושיא, וכפי הנוסח שלפנינו כך הוא גם בסוגיא בסנהדרין (פג:). והיינו שכיון שאין היקש למחצה[יח] א"כ כשם שלמדים חיוב המיתה ה"נ בעי ללמוד לאחולי עבודה. וכן בהמשך הגמ' אין גורסים כי גמירי וכו', ואין דברי רב אשי 'ולטעמיך וכו' ערל לב' וכו' שייכים לסוגיא הקודמת[יט]. **אמנם** בראשונים נראה[כ] שגרסו בהמשך הגמ' 'כי גמירי', וביארו שרב אשי משיב על מה שהקשו עליו[כא], שכיון שמקור הענין שפרועי ראש במיתה אינו חידושו של יחזקאל אלא הוא מהלכה למשה מסיני, ויחזקאל רק אסמכה על קרא א"כ לא קשה שנלמד מההיקש אף על חילול עבודה, שעל זה לא נאמרה ההלכה[כב]. ולפי"ז אפשר לגרוס אף את הגמ' בתחילה כאן שמבוסס על התירוץ בהמשך[כג]. והגר"א הגיה לתקן שאף בסנהדרין יגרסו תירוץ הגמ' כמו כאן ולא יגרסו 'קשיא'.

בסברת תירוץ הגמרא שהוקש למיתה ולא לחילול

הגבורות ארי הקשה על הגירסא שתירצו כי אתקש למיתה וכו', שתי קושיות א. הרי אין היקש למחצה. ב. מדוע עדיף ללמוד מההיקש לענין מיתה ולא לענין חילול, אדרבא ניתן להקיש להיפך לחילול ולא למיתה, וכשם שערל ואונן ויושב אינן במיתה אלא באזהרה, (סנהדרין פג.) ומחללים עבודה (זבחים טו:), וכך נאמר בפרוע ראש. **ויישב** שדיוקו של רב אשי משום שבספר יחזקאל כשמסדר את מצות הכהנים, ישנם כמה שאלות בסידור הכתובים. א. פותח ב'והיה בבואם אל שערי החצר הפנימית בגדי פשתים ילבשו ולא יעלה עליהם צמר' וגו', ודין זה הוא רק בכהן גדול בעבודת יום הכיפורים, שהרי בשאר ימות השנה לובשים בגדי צמר. וכן סוף הפסוק 'ולבשו בגדים אחרים' הוא על מה שמוציא את הכף והמחתה. ואח"כ 'פרע לא ישלחו כסום יכסמו את ראשיהם ויין לא ישתו כל כהן בבואם אל החצר הפנימית', ואח"כ כתוב 'אלמנה וגרושה לא יקחו להם לנשים כי אם בתולה', ואף זה רק בכה"ג שמצווה על הבתולה. ועתה קשה מדוע הובא הפסוק של יין ופרע ששייך לכהן הדיוט, בין הפסוק הראשון והאחרון שהנאמר בהם הוא דווקא בכהן גדול. ב. עוד קשה שהזכיר 'כסום יכסמו את ראשיהם' בין פרע ליין, והלוא דין זה שמסתפר 'ראשו של זה בצד עיקרו של זה' הוא רק בכה"ג כמבואר בסנהדרין (כב:)[כד]. ג. עוד קשה מדוע באיסור היין הדגיש 'כל כהן', ואילו באיסור פרע שאף הוא לכל הכהנים לא אמר שהוא לכל כהן.

ומתוך קושיות אלו הכריח רב אשי שדין פרע המוזכר הוא אף כלפי הכה"ג, וללמד שאזהרת הפרע היא גם על כהן גדול בפנים. ולכאורה למה הוצרכה התורה ללמד בנפרד על כה"ג, וכי תעלה על דעתך שכה"ג בפנים הוא קל מהדיוט בחוץ, ולשם מה הוזכר. אלא ודאי ללמדך שאדרבא אין חומר פנים יותר מבחוץ וחומר העבירה שוה. ומזה הוכיח ר"א שהוקש רק למיתה ולא לחילול, שכיון שהוקשו רק למיתה אכן חומר העבירה בפנים ובחוץ שוה. אך אם נאמר שהוקשו גם לחילול עבודה, א"כ כיון שעבד בפנים ועבודתו פסולה הרי חייב גם משום פרוע ראש וגם משום ביאה ריקנית לפנים[כה], וא"כ נמצא שיש חומרא בפנים מבחוץ. וזהו הכרחו של ר"א שהוקשו רק למיתה ולא לחילול.

ונמצא נפק"מ[כו] בין הגירסאות האם פרועי ראש[כז] מחללים עבודה או לא. והרמב"ם כתב (פי"ח מ"ח ה"ט) שאינם מחללים[כח], אך בתוס' זבחים (טו: ד"ה זר)[כט] ומנחות (ו. ד"ה שקמלן)[ל] כתבו שמחללים[לא].

מדוע לא הוזכרו פרועי ראש במשנה בזבחים

אף פרועי ראש דמחלי עבודה. הקשה הגבורות ארי שבזבחים (טו:) נמנו הפסולים לעבודה כגון אונן, טבול יום, מחוסר בגדים, מחוסר כפורים, ושלא רחוץ ידים ורגלים, ערל, טמא, יושב, עומד על גבי כלים וכו', ולהבנת הגמרא בשאלתה שמחללים עבודה, מדוע לא הוזכר אף פרועי ראש. ותירץ שתנא ושייר, ושייר גם בן נכר ערל לב דהיינו מומר לעבודת כוכבים, שאף הוא מחלל עבודה, וכשם שלמדו (שם כג:) על ערל ה"ה ערלי לב שמוזכר באותו פסוק. אך הקשה שא"כ יוקשה לדעת ר"א

יד. **ובזה** יתיישב אף דעת הרמב"ם. טו. **וכמו** שהביא רבינו גרשום מזבחים (יז.), ודלא כרש"י ותוס' שהביאו מהפסוק ולהבדיל בין הקודש. וראה ביאורי הפשט מש"כ המצפה איתן שלכן רש"י ותוס' הביאו מקור זה דלא כהמסקנא בזבחים. טז. **וראה** בישמח לב בארוכה שהקשה כעי"ז, וכתב שבזה נחלקו בסוגיין שהמקשן סבר שלמדים זאת 'מלהבדיל' כמש"כ תוס'. והתרצן שהשיבו שלא הוקש לדין חילול הוא לפי המסקנא בזבחים שדין חילול נלמד מגז"ש. יז. **ראה** ברש"ש שצריך לגרוס ברש"י 'קשיא, ל"ג כי גמירי'. והיינו שאת ההמשך אחרי קשיא אין גורסים. אמנם הגרי"פ (בפנהדרין כג:) הבין ברש"י של"ג הקשיא. ובריטב"א נראה בדעת רש"י כרש"ש. יח. **כן** נראה בריטב"א. יט. **ראה** קרן אורה שכתב שנראה לו כשיטת רש"י, שהרי לא ידענו ההלכה אלא מפסוקי יחזקאל, שכיון שאין נביא רשאי לחדש דבר ש"מ שזוהי הלכה. ומה שהם במיתה אף זה למדים מיחזקאל ממה שהסמיכו לשתויי יין, וא"כ יש ללמוד מזה אף שמחללים עבודה, שכל זה נאמר בהלכה. ותירץ עפי"ז מה שהקשו התוס' (זבחים טו:) מדוע אין למדים ק"ו לזר שמחלל עבודה מפרועי ראש למ"ד דמחלל עבודה. ולהנ"ל מיושב כיון שאין דנין ק"ו מהלכה, ועיקר הדבר הלכתא. וכן לא קשה משה"ק שם שנלמד חילול עבודה בפרועי ראש בק"ו מיושב שאינו במיתה. אך הרי למ"ד שאינו מחלל עבודה ע"כ שכך נאמרה ההלכה למיתה ולא לחילול. כ. **רבינו** חננאל, ורבינו גרשום, וריטב"א. כא. **ראה** ריטב"א שביאר שהקשה רבינא לר"א, 'ומינה מה שתויי יין מחלי עבודה אף פרועי ראש' וכו' וכוונתו שאין היקש למחצה. ורצה רב אשי להשיבו ושואלו 'והא מקמי דליתי יחזקאל מאן אמרה', וכוונתו בשאלה זו למה שיתפרש בהמשך, אך רבינא הבין שכוונתו לומר שכיון שאין זה כתוב בתורה ואין זה דין מהתורה רק מדברי קבלה, לכן אין לעשות בזה היקש גמור, ולכן משיבו הרי כמו ערל וכו' שגמרא גמירי לה, והוא דין גמור מדאורייתא, כן גם דין זה שהוא מהלכה למשה נחשב דין דאורייתא ללמוד הימנו בהיקש גמור לכל פרטיו ואף לחילול. ומשיבו רב אשי לפרש את דבריו הראשונים שאף שהאיסור דאורייתא, אך כיון שהפסוק ביחזקאל הוא רק אסמכתא, אף שיש בו היקש, הוא רק למיתה, ולא על חילול עבודה, וא"כ תירוצו של רב אשי עלה ללא קשיא. כב. **בחידושי** הר"ן (סנהדרין) ובריטב"א (כאן). וראה תוס' סנהדרין שכתבו שאף אם לא גרסינן לה אך למסקנא כיון שזה גמרא גמירי לה, ויחזקאל הוא רק אסמכתא ורק למיתה גמירי ולא לחילול. כג. **שפת** אמת. כד. **ראה** רמב"ם (כלי המקדש פי"ה ה"ו) שכתב 'ואינו מספר בתער אלא בזוג, ראש שערה זו בעיקר זו, עד שיראה כאילו הוא צמח כאחת שנאמר ראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו כסום יכסמו את ראשיהן'. והראב"ד פירש 'ראש שער העליון יורד עד עיקרו של תחתון וגוזז את התחתון עד עיקרו שלא ירד מראשו של עליון ולמטה כדי שיהא מצחו ופדחתו מגולה'. ושניהם פירשו כן רק על הכהן הגדול כגירסתנו בגמרא. אך ברבינו יונה ובחידושי הר"ן שם הביאו שיש שלא גרסו כהן גדול כיון שהפסוק נכתב בלשון רבים. והשיבו שדיבר על כל כהנים גדולים. והרא"ש הביא ראיה שעל כל כהנים מיירי מהמשך הכתוב ביין 'לא ישתו כל כהן'. והרמ"ה הביא שקאי על כל הכהנים שדינם יהא לעתיד ככהן הגדול. וראה במלבי"ם שם כעי"ז. כה. **ואף** שא"א להמיתו ב' פעמים, אך יש נפק"מ בזה לגבי שגג באיסור פרע [כלומר שלא ידע שיש עליו מיתה], וידע שעבודתו פסולה וחייב רק משום ביאה ריקנית. ראה כעי"ז ביומא (נג.) לגבי חיסר מעלה עשן. כו. **הנה** לגבי זר וטמא אינם חייבים מיתה אלא בעבודה תמה. (רמב"ם גירסת מקדש פי"ט ה"ג). ובמל"מ (שם ה"י) דן לגבי שתויי יין והביא שמזבחים (יח.) משמע שאף מחוסר בגדים ושתויי יין אינם חייבים רק בעבודה תמה. והמנ"ח (מצוה קמט ו) דן לגבי פרועי ראש, וכתב שלכאורה כיון שלמדים מיין אף הם דינם שוה. וחיובם רק בעבודה תמה. אך ראה רש"ש (זבחים טו:) שדייק מתוס' (שם ד"ה ממיתה) שחייבים אף בעבודה שאינה תמה. וכן תמה הרע"א (בגליון הרמב"ם פי"ט ה"י מגיד"מ) ושמא תלוי בגירסאות כאן. כז. **היראים** (שמח) כתב שהאיסור הוא ביותר מל' יום. וכ"נ בפשטות מדברי רש"י (סנהדרין פג. ד"ה ופרוע) שביום ל' גופא אינו חשוב פרע. וכ"ה פשטות הסוגיא בע"א. אמנם ראה מנ"ח (מצוה קמט ג) דן שהלוא למדו זאת מנזיר ובנזיר לכתחילה מגלח ביום ל"א ובדיעבד ביום ל', ונטה לומר שכיון שבדיעבד נזיר מגלח ביום ל', א"כ יום ל' נחשב פרע, אך מ"מ בליל ל' אינו נקרא פרע. [ועפי"ז כתב שמשכח"ל לעבור בלא מעשה כגון שנכנס קודם עלות השחר ביום ל' ושהא עד לאחר עלות השחר, ודן אם ילקו כיון שתחילת המעשה בהיתר]. כח. **וכ"כ** המאירי. וכ"כ מהר"י קורקוס (גיליון מקדש פי"ח ה"ח) לפי שיש תירוץ לקשיא. וראה אגרות משה (אהע"ז ח"ד סי' מד אות ד). וראה חיי אריה (יו"ד טו. ד.) הדן כיון שעתידים ליטול השערות להוי כחציצה כמו צפרנים העתידים להנטל (ס"ק כה). כט. **אמנם** ראה שם בצאן קדשים שהגיה בדבריהם. וכן במתת אלהים כתב כהצ"ק שזה ט"ס. אך ראה שם ברש"ש. והקרן אורה שם כתב שהדבר תלוי בחילוף הגירסאות בסוגיין. וראה בתפא"י (נועם, זבחים פי"ב מ"ח). ל. **וראה** זבח תודה שם שהעיר בזה. לא. **וכ"כ** ר"ח בסנהדרין, והרמב"ן בסה"מ, והר"ש בכלים (פי"ח מ"ט).

שפרוע ראש אינו מחלל, א"כ שייר רק ערל לב, ומה עוד שייר. ותירץ ששייר בעל מום[לב].

האם לא ניתן ללמוד פסול ערל מק"ו

דבר זה מתורת משה לא למדנו. התוס' הקשו מדוע לא נלמד איסור ערל בעבודה מק"ו מבעל מום, ומה בעל מום שמותר באכילת קדשים אסור בעבודה, ערל שאסור באכילה ודאי שייאסר בעבודה[לג]. ותירצו שיש לפרוך[לד] חלל יוכיח שאינו אוכל וכשר לעבודה[לה] וכמו שדרשו (קידושין סו:) מהפסוק ברך ה' חילו[לו]. והאחרונים[לז] תמהו שבסוגיא בקידושין משמע שעבודת החלל כשירה דווקא עד שלא נודע לו חללותו בשעה שעבד, אמנם הרמב"ם כתב (גירסת פ"ו ה"י) 'עבודתו כשירה לשעבר ואינו עובד להבא ואם עבד לא חילל', מבואר מדבריו כדברי התוס'[לח] שכשרה עבודתו אף לאחר שנודע חללותו[לט].

מיהו ערל

כל בן נכר וערל. דעת רש"י[מ] שהיינו אפילו שערלותו היא בהיתר כגון שמתו אחיו מחמת מילה, ודעת ר"ת שבכהאי גוונא הינו כשר לעבודה[מא] וכאן מיירי במומר לערלות[מב]. ואף שבגמ' (יבמות עא.) אמרו שליבו לשמים, מיירי שאינו מל מפני שמפחד מצער[מג] המילה ולכן אינו בכלל מומר רגיל[מד]. והכרחו של רש"י כתב הגבורות ארי שנראה ברש"י עה"ת (שמות יג יח) 'וערל, בא להביא שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו מומר לערלות ולא נלמד מבן נכר שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים', ומשמע לו שבן נכר היינו שנתנכרו מעשיו באיזה עבירה שיהיה[מה], וא"כ מוכח שערל היינו שמתו אחיו מחמת מילה, שאל"כ היינו בן נכר. אך הקשה שאין זה מוכח ששמא אין קרוי בן נכר רק מומר לעבודת כוכבים, ובערל נתחדש שאף מומר לערלות שאינו בכלל בן נכר, אסור. והביא שכך פסק הרמב"ם (קרבן פסח פ"ט ה"י) שבן נכר היינו דווקא מומר לעבודת כוכבים[מו]. אך מ"מ הסכים לשיטת רש"י בערל שאף אנוס כמי שמתו אחיו, אסור, והביא ראיה מיבמות (עא:) שהוכיחו שערל מקבל הזאה ממה שבנ"י הוזו כשעלו מהירדן בי' ניסן אף שלא היו מולים, והרי מה שלא מלו היה באונס מפני חשש פיקוח נפש, וא"כ לדעת ר"ת אין דינם כערלים והאיך למדים מהם לכל ערל שמקבל הזאה.

מדוע אין יחזקאל יכול לחדש דינים

מכמי דאיתא יחזקאל מאן אמרה[מז]. הקשה האור שמח (גירסת מקדש פ"ח ה"מ) שהדין שאין נביא רשאי לחדש דבר בדין תורה, הוא בדבר הנוגע לדיני אדם, אך האם אינו רשאי לחדש ולגלות דין הנוגע לשמים[מח], דהיינו מיתה בידי שמים, ומה שאלת רבינא על כך שיחזקאל גילה חיוב מיתה בידי"ש לפרועי ראש. ואדרבא הלוא בזה יתיישב קושיית הגמרא מדוע לא מועיל הקישו של יחזקאל אף כלפי חילול עבודה, כיון שא"א לו לחדש דבר הלכה. וכתב ליישב שאף במה שחייב מיתה בידי"ש יש לכך נפק"מ, שהרי לדעת ר' נחוניה בן הקנה (כתובות ל.) אף כרת פוטר מתשלומין. ודעת אביי (סח ע"ב) שאף מיתה בידי"ש פוטרת. וא"כ כשנתחדש ע"י יחזקאל חיוב מיתה בידי"ש, יש נפק"מ בדבר לפוטרו מתשלומין. אלא שדין זה אינו שייך אלא כשנכנס למקדש מגודל שער וכשהיה בפנים קרע בגד חבירו, ודבר זה הוא מיתה לזה ותשלומין לזה, ורק לפי רב אשי (סח ע"ב) גם בזה פטור מדין 'קים ליה בדרבא מיניה' [שנענש בעונש החמור ונפטר מהעונש הקל], ולכן בדווקא הקשה כן רבינא לרב אשי[מט] שלדבריך יש נפק"מ מחידושו של יחזקאל, וא"כ א"א שיחזקאל יחדש הלכה שאין נביא רשאי לחדש דבר. ובזה מיישב פסק הרמב"ם (פ"ו ה"מ) שפרוע ראש אינו מחלל עבודה כדברי רב אשי אף שעלו דבריו ב'קשיא', כיון שפוסק שאין אומרים קם ליה בדרבה מיניה בחייבי כריתות, וא"כ אין נפק"מ להלכה בחידושו של יחזקאל לחייבו מיתה בידי"ש, ולמדו ההיקש רק למיתה ולא לחלל עבודה, שהחילול עבודה שהוא נוגע לדיני אדם אינו יכול לחדש.

בירור ג' גירסאות בחג התמיד והשבועות אם אסורין בתענית או בהספד

כל הכתוב במגילת תענית דלא להתענאה וכו' איתוקם תמידא דלא למספד וכו' איתוקם חגא דשבועיא דלא למספד. בבירור גירסת הגמ' ישנם שלשה שיטות.

לב. **הרש"ש** העיר על דבריו א. מדוע לא ציין בפשטות ששייר שתויי יין. ב. נעלמו ממנו דברי תוס' (זבחים סח, ומנחות ו: ד"ה שקמלן) שהקשו כן. ותירצו שלא הזכירם כיון שהם מפורשים בפסוק. לג. **החתם** סופר כתב שאין כוונת קושייתם על האיסור עצמו. שכל שאין אזהרה אין ק"ו, וכמש"כ בזבחים (טו. ד"ה אף). [וגם שהרי אין מזהירין מן הדין ולא היה לוקה. ראה ישמח לב.] וקושייתם רק על חילול עבודה שלמדו בזבחים (כג:) מפסוק זה. ואף זו אינה קושיה על הפסוק, לפי ששם הנביא מוכיחם, ולא בא לחדש האיסור, אלא הקושיא על הש"ס שהביא מקור זה. ובזה יישב מש"כ האחרונים [מובא בהמשך] שתירוץ תוס' שחלל אינו מחלל הוא כר"י, שלכאורה קשה מה יענה ר"א שפוסל חלל, מדוע יש פסוק הרי יש ללמוד מק"ו מבעל מום, אך להנ"ל מיושב שכל דבריהם הם על הסוגיא, וי"ל שהסוגיא כר"י, ואיה"נ לר"א ילמדו מק"ו. לד. **בקרן** אורה העיר כמה קושיות על תוס', ואחת מהן היא על מה שחידשו פירכא שלא הוזכרה בש"ס כלל. והעיקר מה שיש לתרץ קושייתם זה כמש"כ התוס' בזבחים שם (טו. ד"ה זר וד"ה אף) שליכא למילף בק"ו מבעל מום, כיון דלא מצינו בו אזהרה. עיי"ש. לה. **בשיטה** שבסוף חמרא וחיי (סנהדרין כג:) הקשה על דבריהם מזבחים (טו:) שלמדו שזר מחלל עבודה מק"ו מבע"מ שאוכל ומחלל, ק"ו לזר שאינו אוכל. והקשה שלדבריהם יש לפרוך חלל יוכיח שאינו אוכל ואינו מחלל. וכה"ק הרע"א (בחידושיו וזבחים פ"ב מ"ב), וראה שפת אמת כאן. וראה בשעה"מ (גירסת מקדש פ"ו ה"י) האריך ותירץ שכיון שיש מחלוקת בין ר"א ור"י בפסחים (עב:) אם חלל עבודתו כשרה, א"כ שמא הסוגיא בזבחים כמ"ד שפסולה, ודברי תוס' כאן כמ"ד שכשרה. וכ"כ הקרן אורה כאן. [ראה חתם סופר הובא לעיל]. וראה מהרי"ל דיסקין (חלק הכתבים סי' ט). ובחידושי ר' עזריאל (נזיר ח"ב עמ' שמד). ובדבר אברהם (מ"ב סי' כו י). ובגבורות ארי כאן האריך ותחילה כתב שאין לומר חלל יוכיח כיון שכלל אינו מוזהר, וכשם שאין אומרים כה"ג אונן יוכיח, שעובד ואינו אוכל. עיי"ש שהאריך. עוד כתב, שאין עבודת החלל כשרה רק מה שעבד קודם שנודע [ראה להלן], וא"כ באופן זה שעדיין לא נודע א"א לומר שאינו אוכל ועובד, כיון שכשהוא עובד הוא אף אוכל, ואף אם נודע אח"כ שהוא חלל ואכילתו פסולה, אך כיון שהבשר היה ראוי מצד עצמו די בכך (כפתורי המופס פפמיס נע: ד"ה יכול). ועוד שי"ל שאף אכילתו כל שלא נודע חילולו נקראת אכילה, ואף ע"ז נאמר ברך ה' חילו ודומה לעבודה. וכתב נפק"מ בין שני צדדים אלו גבי אין איסור חל על איסור, שזר שאכל קדשי קדשים בטומאת הגוף פטור מקרבן טומאה כיון שאין איסור טומאה חל על הזרות, ואם כהן אכל בטומאה חייב, ואם אח"כ נודע חללותו יהא נפק"מ אם היה נקרא אז כהן כלפי אכילה ויתחייב משום טומאה. [עיי"ש שדן אם זה דומה לסוגיא במכות (יח:) גבי נודע שהוא חלל אם נחשב שמתה כהונה ומוציא את הגולים מעיר מקלט]. לו. **ראה** בדבריהם תירוץ נוסף שבע"מ פסול בקרבן כמו במקריב, ומשא"כ בערל שלא שייך בקרבן. ובפתחי שערים העיר למ"ד (יבמות עב:) שערל כטמא א"כ אף שלא שייך ערל בקרבן אך שייך טומאה בקרבן. וצ"ל שמ"מ שם ערל עצמו לא שייך. האחרונים דנו מדוע לא למדו פסול ערל מצד שערל כטמא ולמה הוצרכו לקראי דיחזקאל, ראה תוס' חגיגה (ד: ד"ה דמרנפה), ומה שתמה בהם במנ"ח (מצוה רפג אות יג), ובלח"מ (חגיגה פ"ב ה"ח) ובספר המפתח (מע"ס פ"ג ה"ד) וראה במעשי למלך (גירסת מקדש פ"ו ה"י), ובזבחי אפרים (זבחים טו.). לז. **קרן** אורה. לח. **אך** ראה שפת אמת שכתב שעולה ג' דעות בענין. שפשטות תוס' משמע שאפילו לכתחילה, וברמב"ם נראה שרק בדיעבד, ודעת רשב"א בקידושין (סו:) בשם הרמב"ן שרק עד שלא נודע. אך שוב כתב שי"ל שאף דברי תוס' רק לענין דיעבד שבאמת ערל אפילו דיעבד מחלל עבודה. ולזה הוצרכו לדברי קבלה כיון שמהק"ו לא היינו יודעים שמחלל עבודה כיון שחלל יוכיח. לט. **וכבר** עמד בזה בכס"מ שם. וכתב שדעת הרמב"ם שכיון שאין פסוק מפורש שמחלל עבודתו, והרי נאמר בפסוק שברך ה' חילו, שאינו מחלל, לכך נקט הרמב"ם שזהו אף לאחר שנודע. ובמל"מ ושעה"מ שם ציינו לדברי התוס' דידן. וראה קרן אורה כאן שהאריך להקשות על דעתו. ויל"ע או"ש (עבדים פ"ג ה"מ) ועונג יו"ט (סי' קנו) ובערוך לנר (מכות יח. ד"ה מ"ד מתה), וקה"י מכות (סי' יח) וקה"י זבחים (סי' יד), ושו"ת ר' אליעזר גורדון (סי' טו ג). מ. **כאן,** וביבמות (ע. ד"ה הערל), ומנחות (ו. ד"ה ופעל נעשה), וזבחים (כג: ד"ה ופעל) ועוד. וראה ביאורי הפשט שכן פסק המנ"ח (מצוה ערה, רפנ). מא. **ראה** מצפ"א (זבחים כג.) שדן בכך. מב. **ראה** אמתחת בנימין (נלקוטים שנכנסו המצניעות, זבחים פ"ג מ"ח) מה שתמה על ר"ת מסוגיא דחולין (ד:). מג. **הריטב"א** והרשב"א ביבמות (ע.) כתבו שמפחד למות מהמילה, אך תוס' חגיגה (ד: ד"ה דמרנפה) וזבחים (כג: ד"ה ערל) משמע שמפחד מצער המילה. וראה בית אפריים (יו"ד סי' מ) שחילק בין שני המקרים הללו לגבי אם יש לו שם מומר לערלות. מד. **ראה** תוס' (חגיגה ד: ובזבחים כג:), ותו"י שם, וריטב"א שם. מה. **וציין** שבסנהדרין (פג:) נראה שחזר בו רש"י, שפירש בן נכר כהן מומר לעבודת כוכבים. וכן ביבמות (עא.) קראו לבן נכר אין ליבו לשמים, והגדרה זו שייכת במומר לע"ז, ולא למומר בשאר עבירות. מו. **והביא** ראיה שאל"כ וננקוט שאף במומר לערלות חשיב בן נכר, ל"ל קרא ללמד שמילת עבדיו ובניו מעכבת, תיפו"ל מבן נכר. אלא וודאי שבן נכר הוא רק בע"ז. והקשה שלר"מ (מולין ד.) שמומר לדבר אחד ואף במילה שהיא בשב ואל תעשה נחשב מומר, א"כ ל"ל קרא. ויישב ד'ומלתה אותו' וכן הפסוק ד'המול לו' אינם באים למעט את הראוי למול ואינו מל, שזה נתמעט כבר מ'בן נכר'. אלא הפסוק בא למעט אף את מי שאינו ראוי למול, וכך מתפרש הפסוק אם ראוי למול ומלתה ומלתה, לא יאכל. אמנם ראה קרן אורה (יבמות שם) שאכן הקשה על ר"ת ל"ל קרא למעט ערל הרי הוא מומר לערלות, וכבר נתמעט מבן נכר למ"ד שמומר לדבר אחד הוי מומר. ובטורי אבן (חגיגה ד: ד"ה ר"ע) כתב שלדעה זו ע"כ יפרשו ערל כרש"י באנוס. וראה מנ"ח (מצוה יג אות ג) שדן שבן נכר דפסח הוא רק בע"ז, ולא על מומר לחלל שבתות, אף אם בכל התורה הוא נחשב מומר, ונחלק על הטורי אבן והגבורות ארי כאן שדין בן נכר בפסח שווה לדין מומר שבכל התורה. מז. **במבואר** בגמרא שפסוקי יחזקאל הם אסמכתא, הנה בענין 'אסמכתא' ראה יד מלאכי (סי' רמ) שכתב 'הלכה למשה מסיני, אע"ג שאין לה רמז במקרא מ"מ בדרך אסמכתא מצינו שסמכו אותה רז"ל על פסוק'. והאריך שיש אסמכתא שרק רמזוה על פסוק לסימנא בעלמא כדי שנזכור אותה ולא תשכח מפי זרענו וכעין מה שלמדו שיעורין מארץ חטה וכו' (עירובין ד:), ויש שדרשו תיבה שגם בלא האסמכתא היא מיותרת לגמרי ולא נצרכה כלל לפשטות המקרא. אך ראה קרית ספר (הקדמה) חילק בין האסמכתא גבי שיעורין לסוגייתנו. [לגבי דינים דרבנן שיש בהם אסמכתא, ראה ריטב"א ר"ה (טז.) שאסמכתא היא מה שהעיר הקב"ה שראוי לעשות כן, ולא כדברי האומרים שהוא רק סימן של החכמים עי"ש ששלל דעה זו וכתב שהיא דעת מינות. וכעי"ז רמז החינוך (שלט). אמנם לכאו' כך דעת הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה, וראה כוזרי (מאמר ג). ביאור נוסף ב'אסמכתא' כתב בלקוטי מהרי"ל שרמזו דין דרבנן בפסוק שיהיו סבורים ההמון שהוא דאורייתא, אך הגר"י ענגיל בבית האוצר (ח"ח כלל קנ) שלל פירוש זה וכתב 'לא אאמין שיצאו אלה הדברים מפי מהרי"ל', וכבר כתב הגר"ח בתחילת מעשה רב שלקוטי מהרי"ל נכתבו ע"י שמש קטן]. מח. **ראה** חוות יאיר (קנא אות סו). וראה מה שהאריך בזה באגר"מ (מח"ז ח"ד סי' מד ד). מט. **אין** זה לגירסת הריטב"א

א. בסוגייתנו הגירסא בשני החגים 'דלא למספד'. וכן הוכיח רש"י (ד"ה איתוקם תמידא) מהמשך הגמ' שאמרו כן כדי לאסור אף את שלפניו והרי רק בימים החמורים שאין מספידים אסור לדידן אף לפניו. ואם אינם אסורים אלא בתענית א"כ אין אסור לפניו אלא לר"י, ואין מסתבר שסוגייתנו כר"י שהרי בהמשך תמהו שלא מסתבר שאמר דבריו כר"י. הקרן אורה הביא ראיה לגירסא זו מהמבואר לקמן (יח.) 'הואיל ומוטל בין שני ימים טובים אסור אפילו בהספד', ואם הם עצמם אינם אסורים בהספד אין זה מסתבר שיהיו הימים שלפניהם ואחריהם חמורים מהם עצמם.

ב. רש"י במנחות (סה.) גרס בסיפא על 'איתוקם חגא דשבועיא' שלא להתענות, וביאר שהחג על העמדת התמיד החמירו יותר לאוסרו אף בהספד, משום שהיתה ראיה לדבריהם מהפסוק, ובכך היה הנצחון עליהם לשמחה רבה יותר[נא].

ג. התוס' שם הביאו שבסוגייתנו הגירסא להיפך[נב], החג על התמיד שלא להתענות[נג], ועל עצרת אף שלא להספיד, והביאו ראיה לגירסא זו ממה שהקשו בהמשך 'ל"ל עד סוף המועד וכו' ואמרו לאסור לאחריו וכר' יוסי'. ולפי גירסת רש"י במנחות שעצרת הוא רק על תענית א"כ אין אסור לאחריו אפילו לר"י. אך הקשו שאם בחג על העמדת התמיד אסרו רק תענית, א"כ כשאסרו לפניו זהו רק כר"י ומדוע אין הגמרא מעירה כן [כקושיית רש"י אצלינו]. וכתבו ששמא כוונת הגמ' בקושיתה על עצרת 'כמאן כר"י' להקשות אף על הרישא בחג התמיד. והרע"א[נד] (בגליון ש"ס שם) הקשה על גירסא זו כיצד הקשו בגמ' 'ל"ל מתמניא, לימא מתשעה, ותמניא יומא דאתוקם תמידא', הרי בתמיד אסור רק בתענית, ומתמניא מתחיל חג העצרת שאוסר אף בהספד. וכן הקשה הגבורות ארי והוסיף שהיה לגמרא להקשות בנוסח אחר 'למה לי גבי תמידא עד תמניא, לימא עד שבעה ותמניא גופה אסור מצד חג שבועיא וחמור מהם שאפילו בהספד אסור'. ולכן הסיק שע"כ יש לגרוס בשניהם דלא למספד[נה]. ואף שפתיחת הברייתא 'אלין יומיא דלא להתענאה בהון ומקצתם דלא למספד', זהו משום שבהמשך הברייתא הוזכרו גם ימים שאסורים רק בתענית.

האם סוגייתנו חולקת על מס' סופרים שחודש ניסן הוא חג משום קרבנות הנשיאים

מריש ירחא דניסן וכו'. הב"י והב"ח (סי' תכט) העירו שסוגייתנו אינה כמבואר במס' סופרים שאין מתענין בניסן משום קרבן הי"ב נשיאים. ובישוב הדבר כתבו אחרונים בכמה דרכים.

א. בישועות יעקב (סי' תיח סק"ג, ופק"ז) כתב שמטעם זה אינו נאסר אלא בתענית ציבור, ומטעם מגילת תענית אסרו אף ליחידי[נו].

ב. יש שתירצ[נז] שמעיקר הדין אין ימים אלו יו"ט לכל ישראל יחדיו, רק לכל שבט ביום שהקריב הנשיא שלו, ורק בזמן הזה שאין אנו יודעים לאיזה שבט אנחנו מתיחסים, לכן נאסרים אנו בכל הימים, אך המגילת תענית היא איסור לכולם מצד אתוקם תמידא, ואף למי שיודע שבטו[נח].

ג. יש שכתבי[נט] שמשום קרבן הנשיאים אינו איסור גמור ורק מנהג, אך מצד מגילת תענית הוא איסור.

ד. יש שחידש[ס] שמה שעושים זכר לנשיאים הוא לפי שיש לעשות שמחה לימי חינוך בית ה', אך בבית שני עשו יו"ט בי"ב אדר זכר לחינוך המקדש בימי הורדוס, ולכן לא הוצרכו לעשות ימי תחילת ניסן זכר למשכן. ורק אחר שנחרב הבית עושים זכר למשכן שהוא תחילת השראת שכינה בישראל[סא].

יום טוב דרבנן שחל ביום דאורייתא האם צריך חיזוק

ר"ח דאורייתא א"צ חיזוק. הקשו האחרונים הרי הטעם שדאורייתא א"צ חיזוק, כיון שגם ללא חיזוק לפניו ולאחריו אין לחשוש שיעברו האנשים על איסורו. וא"כ אף אם יום זה אסור גם מטעם מגילת תענית מדוע צריך הוא חיזוק הרי סו"ס לא יעברו מצד היו"ט דאורייתא, וכי משום שנוסף עליו גם דרבנן מלבד הדאורייתא יהא קל בעיני האנשים.

והפני יהושע (ר"ה יט.) תירץ שלא חילקו חכמים בתקנתן[סב].

והשפת אמת (סס) תירץ שכשתיקנו חכמים יו"ט, מטרתם היתה שיהא שמחה כדי לזכור הניסים ולהודות, וקושית הגמ' שכיון שבלאו הכי אסור א"כ אין היכר ליום טוב זה, וע"ז תירצו שיהיה היכר ע"י שאסרו יום שלפניו[סג].

ובגבורות ארי כתב[סד] שאף שר"ח ופסח הם דאורייתא ואינם צריכים חיזוק, אפילו הכי אסרו את 'לפניהם ולאחריהם' משום היום טוב דדבריהם שבא אחריהם שהוא כולל ימים רבים, וכלפי הימים הנוספים צריך חיזוק[סה].

דין תענית בראש חודש

ר"ח דאורייתא. בענין איסור תענית בר"ח ישנן כמה שיטות.

א. הב"י (סי' תיח) כתב דעת ר' ירוחם (נתיב יח) שאיסורו הוא ממגילת תענית, וכיון שבטלה מגילת תענית אינו אסור[סו].

ב. הב"י שם הביא שמסוגייתנו משמע[סז] שהוא דאורייתא, וכן כתב בשו"ע (סי' תיח ס"ד) שדעת הרמב"ם[סח] שהוא דאורייתא[סט].

ג. יש אומרים שהוא דרבנן[ע].

האם אין נפק"מ בכך שתחילת החג מר"ח

לימא מתרי בניסן ור"ח גופיה יום טוב הוא. הקשה הגבורות ארי שבהמשך אמרו בגמרא שהזכירו היום השמיני של החג 'איתוקם שבועיא' אף שהוא אסור מצד חג התמיד, משום שאף אם יארע סיבה לבטל את התמיד ישאר חג מצד שבועות. ולמדים מזה שימים טובים

הגורס להיפך, ראה ילקוט ביאורים. **נ. ראה** חתם סופר שמיישב שר"מ שהתיר לפניהם י"ל שזה רק לתענית שעות, וכמו 'לפניהם' דשבת (כמבואר בתוס' בתוס' ר"ה יט. והובא בילקוט בפסקי) אך להשלים אסר. ובישמח לב תירץ שבהמשך פסקו כר"י לענין דלא להתענאה. אך לא לענין דלא למספד ולכן כאן לא תמהו כמאן כר"י רק בהמשך. וראה עוד בכנסת ישראל אריכות בישוב הגירסאות השונות. **נא. והקשו** התוס' א"כ אף לר"י אינו אסור לאחריו. ראה חתם סופר שכתב ליישב שלשיטת ר"י שמצריך היכר לפניו בימים האסורין להתענות, וכאן שאין היכר ביום שלפניו הוצרכו לעשות היכר לאחריו. אך לר"מ בימים שאסור להתענות א"צ היכר כלל. **נב. שלא** כגירסתינו. **נג. וכ"כ** בשטמ"ק שם (תוס' כד.) עיי"ש. **נד. וכן** הקשה בשעה"מ (מגילה פ"ח ה"ח) והביאו הרש"ש שם. **נה. בחג** השני מהכרח התוס', ובחג הראשון מכח קושייתו. **נו. וראה** תורת רפאל (סי' נט ק). **נז. מטה** יונתן לפליתי (סי' תכט). **נח. ועי"ש** שדן לפי"ז מדוע כהנים ולויים שלא הקריב נשיאם נאסרים. ויישב שאזלינן אף בתר צד האם. **נט. מור** וקציעה שם. **ס. חתם** סופר (שו"ת או"ח סי' קנ). **סא. ראה** פירות תאנה על פ"א ממגילת תענית (נדפס נספוף ר"ה) מה שהעיר בזה. **סב. והשפ"א** (סס) השיגו שאמנם זה ישוב מדוע אסור לפניהם אחר שתקנו המגילת תענית. אבל עדיין קשה מדוע תיקנו כלל יום זה בכלל הימים טובים של מגילת תענית הרי בלאו הכי לא היו מתענין. וראה בשאגת אריה (סי' קלז) שכתב כעין תירוץ הפני יהושע, שעל כרחך מוכח שכאשר יש יום הכולל בתוכו ב' ענינים האחד טעון חיזוק והאחד לא, דנים על כל אחד בנפרד וצריך הוא חיזוק משום היו"ט דמגילת תענית. ונראה שהיינו משום לא פלוג. וראה בבאר יצחק (או"ח סי' כג נספח) מש"כ להשיגו. ובחשק שלמה (ר"ה יט) ותרועת מלך (סי' נג) שהסכימו לחידושו של השאגת אריה. ראה גם חתם סופר (או"ח סי' טו) שגזרו חיזוק אף כשנזדמן עם דאורייתא, ודן על דברי הישועות יעקב (מנחת ש"ז סי' ו סק"ד). **סג. כעי"ז** כתב בקונטרס אחרון על השאגת אריה סי' קא. **סד. בתחילה** כתב לתרץ וכלל בדבריו את שני התירוצים הראשונים שלא פלוג, ורצו רבנן שיהא היכר לנס. **סה. אך** כתב שתירוץ זה לא יתרץ בר"ה יט. כלפי ג' תשרי ששם הוא רק יום אחד. **סו. וכן** דעת העיטור (הל' מגילה). וראה תוס' ברכות (מט. ד"ה מיבעי) ורש"ש (סס). ובעיקר דברי ר"י שבטל ר"ח בביטול מגילת תענית, יש להעיר שמוכח מדבריו שבטלה מגילת תענית כלפי כל הימים המוזכרים, ולא רק אלו שנעשו מחמת נס וכדר', וראה ביוסף דעת (יו"ד סמ) שהעיר מכאן על דברי האחרונים שאין אומרים תחנון בפסח שני כיון שהוא יו"ט ממגילת תענית ולא התבטל כיון שאינו על נס אלא בגלל שחיטת הפסח, (כמה טענות מסופק בס' קנא, וטענות מפרים בלב י סוס מ) שצ"ע מכאן. וכן דן שם לגבי תענית בכורות בער"פ, ועי' מהרש"ם (סי"ו סי' נב) ודעת תורה (סי' קנא). **סז. ראה** שו"ת שאגת אריה (סי' קמ) מה שהקשה על רבינו ירוחם. והאריך לדון מענין תענית בר"ה. וביד דוד (ר"ה יט.) ובתרועת מלך (סי' נד) ובאור גדול (סי' מז). ובישוב דעת ר"י ראה בערוך לנר (ר"ה יט.) שאמנם ר"ח קרוי מועד. אך מה שמועד אסור בתענית אינו מפורש בתורה. ולכן כשהיתה מגילת תענית היה אסור להתענות בו, אך כשבטלה מגילת תענית מותר להתענות בו. וראה עוד במהר"ם שיק (מנוח סימן). ולישוב דעת רבינו ירוחם ראה בנהר שלום (סק"ח) שיש לומר שהכוונה שיסוד ר"ח הוא מדאורייתא, ולא שאיסור התענית בו מדאורייתא. והב"ח (סי' תיח) כתב שדברי הגמ' הם רק ליישב הברייתא דמגילת תענית, ואף זה אין הכוונה ממש דאורייתא, וודאי שאינו אלא דרבנן, ורק כיון שיש בו אסמכתא א"צ חיזוק כאילו היה מדאורייתא. וכ"כ הב"י עצמו בהמשך דבריו (ד"ה ויש לתקן). וכ"כ בכס"מ (נדפס פ"ג ה"ט), ובמאירי כתב 'ומה שאמרו שאסור בתענית מן התורה פירושו כעין מן התורה, וכעין מה שאמרו באסור מלאכה במועד חולו של מועד דאורייתא'. אמנם בשו"ע (סי' תקע ס"ק, סי' תיח ס"ד) כתב שדעת הרמב"ם שהוא מה"ת. וראה עוד בשו"ת רדב"ז (ח"ה סי' אלף תמח) ופרישה יו"ד (סי' רטו ח). **סח. ראה** קרן אורה שהקשה על שיטת הרמב"ם (נדפס פ"ג ה"ט) שליו"ט של דבריהם עשו חיזוק יותר מדברי תורה שאפילו נדר להתענות בו לא חל הנדר. והרי דעתו שראש חודש הוא מן התורה, א"כ מה הקשו 'ותיפוק ליה דראש חודש הוא', הרי אדרבא יו"ט של דבריהם עדיף שלא חל נדר עליו. וצ"ע. ראה גם בישועות יעקב (סי' תיח סק"ג, וסי' תקנ). **סט. והב"י** שם כתב שכך נראה בתוס' (לעיל יב.) וכן בטור (סס) הזכיר איסור תענית בר"ח, אך שמא כוונתו רק שיש איסור תענית בזה"ז, ולא שסוברים שהוא דאורייתא. **ע. כך** הביא בשו"ע (סי' תיח ס"ד) דעה ראשונה. וכ"נ דעת תוס' (לעיל יב.) שאף שר"ח דינו ממגילת תענית מ"מ לא בטל איסורו.

של מגילת תענית שיש להם המשך זמן כמה ימים רצופים, אם נתבטל מקצתם נתבטלו כולם[א]. וא"כ קשה שהרי אף ר"ח אפשר שיתבטל, עפ"י הדין ששנינו לעיל (טו:) 'אין גוזרין תענית על הציבור בראש חודש ואם התחילו אין מפסיקין'. וא"כ יהא כאן נפק"מ, כאשר התענו בראש חדש ניסן באופן שהתחילו ואין מפסיקין, אם חג התמיד מתחיל רק מב' בניסן א"כ לא נגרע כלום ממנו, אך עתה שמבואר במגילת תענית שהחג מתחיל בר"ח, א"כ אם התענו בר"ח וביטלו ליו"ט נתבטלו שאר הימים. ויישב בכמה דרכים. **א.** שאם היו"ט לא היה חל על הראש חודש אף לא היה נחשב כחלק מן הימים שבבטולו יתבטלו כולם, וזוהי שאלת הגמרא שכלל אינו חל על הר"ח, ותירוץ הגמרא שחל כלפי לאסור את שלפניו א"כ איה"נ אם יתבטל יתבטלו עמו שאר הימים. **ב.** שי"ל שאף אחר שחידשו שחל יו"ט דרבנן על יו"ט דאורייתא לענין לאסור את שלפניו, אך כיון שכל משמעות חלותו אינה כלפי היום עצמו ורק כלפי לפניו, א"כ אף אם יתבטל לא יתבטלו שאר הימים. **ג.** שלפי מה שיתבאר לקמן (יח.) שכוונת הגמרא שאם יתבטל השביעי וכו', היינו דווקא כשמתבטל היום טוב של דבריהן לגמרי ע"י תקלה וצרה, א"כ לא קשה כלל כיון שודאי ר"ח של תורה אין אפשרות שיתבטל לגמרי משום סיבה וצרה.

מה נוסף ממגילת תענית על ערב פסח שאסור כבר מטעם 'יום טבוח'

לימא עד המועד. המשנה למלך (כלי המקדש פ"ו ה"ט) הוכיח שערב פסח נקרא יום טבוח ואסור מעיקר הדין במלאכה ובהספד ותענית אף בזמן הזה[ב], והקשה מסוגייתנו מדוע הקשו שהיה לו להזכיר רק 'עד המועד' הלוא די היה לומר עד ערב המועד, וערב פסח עצמו אסור מטעם יום טבוח. ויישב שמטעם יום טבוח אינו אסור אלא מחצות ולכך הוצרכה מגילת תענית לאוסרו אף קודם חצות בגלל המגילת תענית[ג].

יח.

דין אסרו חג בשלשת הרגלים

לא נצרכא אלא לאחריו. מבואר כאן שאין איסור להתענות יום לאחרי המועד, וכן שנינו בברייתא דלעיל (יז:) שבתות וימים טובים לפניהן ולאחריהן מותרין. ויש להקשות שבגמרא סוכה (מה:) אמרו כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר (תהילים קיח כז) אִסְרוּ חַג בַּעֲבֹתִים עַד קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ. וביאר רש"י שקורא לחג עונג במאכל ומשתה, ויש אומרים יום שלאחר החג. ומבואר בביאורו השני שיש להרבות בשמחה ואכילה ושתיה אף ביום שאחר החג. וכן פסק הרמ"א (סי' תכט ס"ג) 'ונוהגין להרבות קצת באכילה ושתיה ביום אחר החג, והוא אסרו חג'[א]. וקשה מסוגייתנו[ב]. **ואמנם** המגן אברהם (סס) כתב שבב"י משמע שמותר להתענות בו, וכמבואר (סי' תנד) שדוקא אחר שבועות אסור משום שהוא יום טבוח, וציין שכך משמע בסוגייתנו שאחר פסח אין איסור להתענות[ג].

הרי יו"ט שבכ"ח אדר נתקן לאחר יו"ט ד'מיתוקם תמידא'

תיפוק ליה דהוה ליה יומא דבתר עשרין ותמניא. התוס' בר"ה (יט.) מקשים על קושיית הגמרא הרי מעשה ד'איתוקם תמידא' היה בזמן שבית המקדש קיים, ואילו המעשה דעשרים ותמניא היה בתקופה מאוחרת יותר בימי יהודה בן שמוע שהיה תלמידו של ר"מ. ותירצו שמכל מקום שאלת הגמרא שרבינו הקדוש[ד] שסידר את המגילת תענית לא היה לו להזכיר 'מריש ירחא דניסן' כיון שבימיו כבר לא היה לצורך.

האם איתוקם תמידא אינו מוסיף על יו"ט דכ"ח אדר

אי הכי וכו' יומא דבתר עשרים ותמניא. בקושית הגמ' שאם המגילת תענית כר"י האוסר לאחריו א"כ יום כ"ט אסור מטעם שהוא אחרי כ"ח. הקשה הראבי"ה (סי' תתעח) הלוא בר"ה (יח: יט.) נחלקו אמוראים ותנאים אם בטלה מגילת תענית, ונתבאר שם (יט:) דעתו של ר' יוסי שבזמן שאין בית המקדש קיים אין דין מגילת תענית, וא"כ אינו סובר כלל היו"ט שבכ"ח אדר ממעשה דר"י בן שמוע שהיה אחר החורבן[ה].

עא. ראה רש"י שם. **עב. ראה** תוס' וראשונים פסחים (נ.) וראה קרן אורה כאן בארוכה. **עג. ראה** עזרת ישראל כאן בארוכה אם גם לענין תענית אסור בימי מגילת תענית להתענות עד חצות. ראה תוס' עירובין מאי ד"ה שאני. ודן בארוכה לחלק בין מלאכה ותענית. **א. לגבי** אסרו חג בחו"ל אחר יו"ט שני, ראה חכמת שלמה (או"ח סי' תקעג), ודברי יציב (או"ח סי' קכג, וסי' ריח). **ב. ואכן** הברכי יוסף (סי' תנד סק"ד) כתב שהרי"ף והרמב"ם לא הזכירו כלל ענין אסרו חג. **ג. ראה** ביאור הגר"א (סס) שכתב שאין איסור להתענות אלא שמי שאוכל יש ענין בריבוי. **ד. הנה** שם דנו תוס' על מה שאמרו מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר. והעירו שמשמע שבימי עזרא היה מעובר, והביאו סמך לזה מהמובא בנחמיה (ט ו) 'וּבְיוֹם עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ הַזֶּה נֶאֶסְפוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וּבְשַׂקִּים וַאֲדָמָה עֲלֵיהֶם' משמע לפי שאז היה מוצאי סוכות נאספו, ולכאורה כבר בכ"ג הוא מוצאי סוכות, אלא שהיה מעובר. וכתבו שאין לתרץ שדחו התענית משום אסרו חג שמאז עדין לא היו נוהגין בו, ועוד שהרי דבר שבצבור היה. והברכי יוסף (סי' תנד סק"ד) העיר שנעלמו מהם ומהמשנה למלך (כלי המקדש פ"ו ה"ט) דברי הירושלמי (ע"ז פ"ח) שכתב על פסוק זה שהטעם שלא התענו הוא בגלל אסרו חג, 'למה לא אמר בכ"ג, משום בריה דמועדא', והיינו שאסרו חג נקרא בן המועד. [ראה שו"ת תורה לשמה (סי' קמ) על ביאור שם זה]. וראה שואל ומשיב (או"ח מהדורה ג ח"ח סימן קכט). ובהעמק שאלה (כי תבוא שאילתא קנח) ובתרועת מלך (סי' לד יט). וראה במקום שמואל (מגילה טו:) שכתב שי"ל שלא צמו בכ"ג משום שחל בשבת, [שאז חל ר"ה ביום שישי, שהרי בימיהם היה אפשר שיחול יום ראשון של ר"ה ביום שישי] וכמבואר (מגילה שם) 'ושלחו מנות לאין נכון לו למי שלא הניח ע"ת', [והיינו על כרחך אחד בתשרי, שהרי לא היו נוהגין אז שני ימים ר"ה], וא"כ יום כ"ג חל בשבת. וראה מראה הפנים (ירושלמי ע"ז פ"ח סוף ה"ח), וחקרי לב (או"ח סי' קיג), מש"כ ליישב. **ה. וכ"כ** המשנה למלך (כלי המקדש פ"ו ה"ט) בסוף דבריו. וכ"כ המשנ"ב (סי' רפח סק"ט, סי' תכט סק"ד). **ו. שהרי** מבואר בעירובין (מח.) שאין מתענין בער"ש. **ז. החתם סופר** (חידושים לר"ה יט.) כתב ליישב עפי"ד הש"ך (יו"ד סי' רטו סק"ח) שי"א שאין נדר חל על ימים דרבנן אף שחל על דאורייתא, והטעם שכך תיקנו שלא יחול נדר לעקור תקנתם. ולפי"ז קשה מה הקשו בגמ' שהמועד אסור כבר ולמה הוזכר שהוא בתוך ימי מגילת תענית, הלוא יש נפקא מינה לנודר. וצריך לומר שמ"מ לא היה לתקן את ימי המועד האסורים כבר כאשר כל התוספת בתקנתם הוא רק לעקור דבר מן התורה ולבטל נדר, שהרי הימים שעד המועד אינם מתחזקים בזכות תוספת המועד. ולפי"ז כתב ליישב את קושיית המגן אברהם שאף אם אסרו חג דינו מן התורה [שנקט שהוא הלכה למשה מסיני, ואתא דוד ואסמכיה אקרא ד'אסרו חג בעבותים'] מ"מ החילו עליו חכמים את תקנתם ושאפילו נדר לא יבטלנו משום שהוא הגורם חיזוק לימים שקודם המועד. שכך מוכח בתירוץ זה שאף שימי המועד עצמם לא צריכים חיזוק, אך היום שלאחריהם נועד לחזק את הימים שקודם המועד. וראה ישוב נוסף בחתם סופר (מחידושיו לשו"ע סי' תכט סק"ח וסק"ט) כעין דברי הפמ"ג שנוסף איסור הספד. עיי"ש באורכה. **ח. ראה** תורי"ד שם, אך ראה רש"ש ברמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ט). **ט. לבוש** שם. ועוד. **י. אמנם** ראה הגהות אשר"י (מו"ק פ"ג אות פ"ז) הביא דיעה גבי צידוק הדין שכל ז' ימים אחר עצרת נקרא יום טבוח, ויש נוהגין כן לגבי תחנון. וראה רע"א (בגליון למשנה למלך הנ"ל) מה שהקשה ע"ז. וראה עוד בשו"ע הרב (סי' תנד). **יא. ראה** פמ"ג שם. **יב. הקרן** אורה תמה על דבריהם וכי רבי סידר את הברייתא דמגילת תענית. וכתב שצ"ל שכוונתם על מסדר הברייתא ולאו דווקא רבי. וראה שבת (יג:) שחנניא בן חזקיה וכו' כתבוהו. ובאור החמה תמה עוד מדוע ישנה רבי את לשון הסדרנים הראשונים ולעולם ישנה אדם בלשון רבו, עיי"ש ביאורו. וכן הקשה במתת אלהים שהחיד"א (עין זוכר מערכת מ אות ל) הביא משם השיטה מקובצת ועוד מפרשים, שאף שרבי סידר המשנה אך לא שינה ממה שמצא מסודר שחייב אדם לומר בלשון רבו. וצ"ע. **יג. ראה** חתם סופר (בשו"ת או"ח סי' קפג) שהקשה כעין זה הרי ר' יוסי סובר בר"ה (יט.) שבטלה מגילת תענית ומבואר שם שלמאן דאמר שבטלה, כ"ש שאין מוסיפין ימים טובים נוספים, וכלל אינו מודה ליו"ט דכ"ח

וכתב ליישב שכוונת הגמ׳ בקושייתה שהמגילת תענית ניתנת להתפרש לכולי עלמא. וכשם שלר״י אסור בין לפניו ובין לאחריו קודם החורבן, כך לרבנן הסוברים שלא בטלה נאסר בין לפניו ובין לאחריו.

עוד הקשה, מדוע לא תירצו שהיו״ט דר״י בן שמוע הוא רק דלא להתענאה, וא״כ אינו אוסר לאחריו. ותירץ שלשון עשאוהו יו״ט משמע לגמרי[יד].

מדוע גזרו דווקא אילו הג׳ גזירות

שלא יעסקו בתורה וכו׳. הטעם שגזרו עליהם דווקא אלו הג׳ גזירות[טו], כתב המהרש״א (ר״ה יט:) שאלו הג׳ מצוות מבדילות את ישראל מן העמים הבדל מרובה, שהתורה מבדילה כמאמר הכתוב (דברים ד ו) ׳כִּי הִוא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים׳. ושבת ומילה כיון שבהם ברית ביני וביניכם. ובקרן אורה הוסיף שהגויים מתקנאים במצות אלו שאין להם חלק בהם. שהרי גוי שעסק בתורה חייב מיתה (סנהדרין נט.), ומילה גם כן[טז] היא אות לישראל לבד כדכתיב (בראשית יז ג) ׳וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ׳[יז]. ועל כן גזרו על ישראל דווקא באלו המצוות.

בעמק ברכה (תענית שם ו) ביאר[יח] שג׳ אלו נקראו ברית, ואף שכל התורה בכללות קרויה ברית, אך אלו המצוות קרויות גם בפרטות, ולכן מצינו שיש בהם חיוב אף לקטנים, בברית מילה, ובשמירת שבת הוזהר האב על בנו הקטן מה״ת, וכן בתורה מצוה ללמוד עם בניו. ומה שאין כן בשאר מצוות החינוך מדרבנן. שכיון שהן ברית נצרכות אף בקטנות ובזה מקטרג השטן ביותר[יט].

כוונת אמירתם לא בני אב וכו׳

לא אחים אנחנו לא בני אב אחד וכו׳. ביאר המהרש״א[כ] (ר״ה יט.) את כפל דבריהם[כא] שהוא כנגד ג׳ הגזירות. ׳לא אחים׳ כנגד מה שגזרו עליהם שלא יעסקו בתורה, והלוא עשו אח ליעקב ככתוב בתורה. וכנגד המילה אמרו ׳בני אב אחד׳ שהוא יצחק שנמול לשמונה. וכנגד גזירת שבת אמרו ׳לא בני אם אחת׳ וכוונתם לרבקה כמו שדרשו חז״ל שהיה נר דולק מערב שבת לערב שבת[כב].

ימים טובים שבמגילת תענית נוהגים באדר שני או בשניהם

לא נצרכה אלא לחודש מעובר. רש״י מבאר בשנה מעוברת שיש בה שני אדר והראשון חסר והשני מלא[כג]. ותמה הגבורות אריה[כד] לשם מה צריך להעמיד בשנה מעוברת, ולא העמיד בשנה פשוטה. אמנם אם היה תירוץ הגמרא כאן מאדר הראשון, היה מוכרח להעמיד במעוברת כמאן דאמר (ערכין ט:) אדר הסמוך לניסן לעולם חסר ואין אדר מלא במעוברת רק בראשון[כה]. אך אם רש״י מעמיד שאף אדר השני הוא מלא בשנה מעוברת, בהכרח ס״ל כמאן דאמר שאף הסמוך לניסן פעמים מלא, וא״כ יכול היה להעמיד בשנה פשוטה שפעמים האדר מלא, והרי כך לשונו של אביי אדר מעובר ולא שנה מעוברת[כו].

והוסיף שממה שלא תירצה הגמרא שמדובר בשנה מעוברת, ויום כ״ח ה׳יום טוב׳ שלו הוא באדר הראשון, וא״כ הוא רחוק מהחג דאיתוקם תמידא שחל בר״ח ניסן. יש ללמוד שימים טובים של מגילת תענית שבחודש אדר, אינן נוהגין באדר ראשון אלא באדר שני[כז], ולכן מקשה הגמרא שלעולם יום כ״ט מוטל בין שני יו״ט כ״ח לפניו ור״ח ניסן לאחריו[כח].

והקשה על זה שהרי במגילה (ו:) נחלקו תנאים אם קוראים את המגילה באדר ראשון משום שאין מעבירין על המצות, או באדר שני משום שלמדים מהפסוק (משלי ט כט) ׳לְקַיֵּם אֵת אִגֶּרֶת הַפּוּרִים הַזֹּאת הַשֵּׁנִית׳, וא״כ בימי מגילת תענית צריך להיות לכולי עלמא בראשון משום שאין מעבירין על המצוות, ואין בזה פסוק ׳שנית׳ ללמד שנוהג באדר שני, ומדוע כאן משמע שימי מגילת תענית נוהגים בשני. וכתב ליישב שהרי מבואר שם טעם נוסף ׳מסמך גאולה לגאולה עדיף׳ דהיינו להסמיך גאולת פורים לפסח, וטעם זה שייך בכל ניסי מגילת תענית[כט]. עוד תירץ שכיון שאמרו שם שלענין הספד ותענית זה וזה שוין, וגם י״ד וט״ו שבאדר ראשון ושני שניהם אסורין, והרי כל הימים שבמגילת תענית באדר. ותירץ שבדין זה שבטלה מגילת תענית נכללו שני דינין. א. כמו צום גדליה וכדומה שבזמן הבית היה לשמחה ואחר החורבן בטל, וכך בטלו כל דיני מגילת תענית. ב. מה שאמר ר׳ יוסי (ר״ה יט:) אדרבא אבל הוא להם, וענין זה הוא דווקא על ימים טובים ששייכים למקדש, ובחורבנו נהפכו לאבל. ובזה מתורץ שיו״ט דכ״ח באדר אינו מענין המקדש ואינו בטל לדעת ר׳ יוסי. ובתרועת מלך (סי׳ לד אות טז) הקשה על דבריו שא״כ מה הקשו בגמרא ׳תמניא גופא אסור משום תמידא׳, ולמה הוצרכו לקובעו גם משום חגא דשבועיא, הרי יש נפקא מינה שתמידא בטל וחג דשבועיא אינו בטל שאינו שייך למקדש. ותירץ שצריך לומר שאף חג דשבועיא לדעת החתם סופר שייך למקדש, ואף שנוגע גם לזמן הזה, אך כיון שנוגע גם למקדש שייך בו ׳אבל הוא להם׳. אך הקשה ממה שהקשו על כ״ט שהוא לאחר כ״ח, והרי לפי דברי החתם סופר י״ל שלפניו דתמידא צריך קודם החורבן, ולאחריו דכ״ח בעינן לאחר החורבן. ובע״כ שכיון שביטלו ביטלו להכל גם מה שלא שייך למקדש. והגמ׳ הקשתה למ״ד שלא בטלה מגילת תענית. עיי״ש בארוכה.

יד. כעין זה הקשה השפת אמת, והוסיף שהרי הימים המוזכרים במגילת תענית בסתמא, נתבאר בירושלמי שדינן רק בתענית. ושוב כתב שמצא במגילת תענית שכתוב להדיא דלא למספד. וכ״כ בחשק שלמה. **טו. כעי״ז** מצינו שגזרו עליהם במס׳ מעילה (יז:). **טז. קצת** משמע שגוי שמל חייב מיתה, ראה בשפת אמת (פרשת לך תרמ״ח) וראה בדברי המדרש (דב״ר פ״ו כג). **יז. וכן** מבואר בישעיה (נו:) שלא יהיה לגוים חלק בטובת ישראל כי אם מי שקיבל עליו ג׳ מצות אלו, וזה שאומר ׳ובני הנכר הנלוים כו׳ לאהבה את שם ה׳׳, זה התורה שהיא כולה שמותיו של הקב״ה, ׳כל שומר שבת מחללו ומחזיקים בבריתי׳. ורק באלו יתקיים ׳והביאותים׳ כו׳, אבל מי שאין לו חלק באלו, לא יראו בטוב. **יח. אחר** שהביא דברי הרמח״ל בדרך עץ חיים וז״ל ׳כמו שהוגד לנו, שבימי המנוח החסיד המקובל הגדול הרב רבי שמשון אסטריפאליר, כשהיתה הגזירה, רחמנא ליצלן, בשנת ת״ח, השביע הרב הנזכר למעלה ושאל אותה על מה ולמה את מקטרגת על עמנו בני ישראל יותר מכל האומות והשיבה לו, יתבטלו מכם שלושה דברים ששייכים למקדש, ובחורבנו נהפכו לאבל. ובזה מתורץ שיו״ט דכ״ח באדר אינו מענין המקדש ואינו בטל לדעת ר׳ יוסי. ובתרועת מלך (סי׳ לד אות טז) הקשה על דבריו שא״כ מה הקשו בגמרא ׳תמניא גופא אסור משום תמידא׳, ולמה הוצרכו לקובעו גם משום חגא דשבועיא, הרי יש נפקא מינה שתמידא בטל וחג דשבועיא אינו בטל שאינו שייך למקדש. ותירץ שצריך לומר שאף חג דשבועיא לדעת החתם סופר שייך למקדש, ואף שנוגע גם לזמן הזה, אך כיון שנוגע גם למקדש שייך בו ׳אבל הוא להם׳. אך הקשה ממה שהקשו על כ״ט שהוא לאחר כ״ח, והרי לפי דברי החתם סופר י״ל שלפניו דתמידא צריך קודם החורבן, ולאחריו דכ״ח בעינן לאחר החורבן. ובע״כ שכיון שביטלו ביטלו להכל גם מה שלא שייך למקדש. והגמ׳ הקשתה למ״ד שלא בטלה מגילת תענית. עיי״ש בארוכה. **יד. כעין** זה הקשה השפת אמת, והוסיף שהרי הימים המוזכרים במגילת תענית בסתמא, נתבאר בירושלמי שדינן רק בתענית. ושוב כתב שמצא במגילת תענית שכתוב להדיא דלא למספד. וכ״כ בחשק שלמה. **טו. כעי״ז** מצינו שגזרו עליהם במס׳ מעילה (יז:). **טז. קצת** משמע שגוי שמל חייב מיתה, ראה בשפת אמת (פרשת לך תרמ״ח) וראה בדברי המדרש (דב״ר פ״ו כג). **יז. וכן** מבואר בישעיה (נו

אינם אלא לענין הספד ותענית ולא לענין אחר, וא"כ י"ל שנאסרו בשני החדשים[ל].

מדוע אין רב אשי סובר כתירוץ אביי

רב אשי[לא] **אמר.** מבואר בגמ' שני תירוצים מדוע יום לפני א' ניסן אינו אסור מצד יום שאחר כ"ח. **א.** תירוצו של אביי בחודש מעובר. **ב.** תירוצו של רב אשי שכיון שמוטל בין שניהם איסורו חמור אף בהספד. והחתם סופר (בשו"ת או"ח סי' קסג) ביאר בשני טעמים מדוע ר"א נחלק על אביי וחידש את תירוצו. **א.** שלא רצה להעמיד כאביי שאדר הסמוך לניסן הוא מלא. שהרי קי"ל (ר"ה יט:) שאדר הסמוך לניסן הוא חסר, ורב אשי רצה לפרש אליבא דהלכתא. **ב.** שהרי יום שלשים של אדר יושבים בי"ד כל היום וממתינים לביאת העדים ונוהגים אותו יום קודש, ואף אם לבסוף לא באו עדים ור"ח הוא רק למחר, מ"מ יום זה כבר יצא בקדושה, וא"כ מה התועלת והמשמעות לאוסרו משום יום שלפני ר"ח, ובהכרח שדברי אביי רק כאשר בי"ד יודעים מראש על פי חשבון שלא יבואו עדים ביום שלשים. אך אופן זה הוא דוחק, ולכן רב אשי מיאן בזה[לב].

שיטת התוס' בביאור הסוגיא

לא נצרכה אלא לחודש מעובר. קושיית הגמ' בפשטות היא, מדוע צריכים להשמיענו שיום כ"ט נאסר מצד 'לפניו' דראש חודש שבו איתוקם תמידא, תיפוק ליה שנאסר מצד 'לאחריו' דכ"ח. אמנם בלשון תוס' שכתבו 'האי כ"ט לא מצינו לאסרו משום יום שלפני ר"ח ניסן וכו', משמע שנקטו שקושיית הגמ' היא להיפך, מדוע הוצרכו לאסור את כ"ט משום יום שאחר כ"ח, תיפוק ליה שאסור משום יום שלפני ר"ח. **ותמה** הגרע"א (גליון הש"ס) שפירושם הוא להיפך ממה שלפנינו[לג], והקרן אורה הוסיף לתמוה[לד] שהרי לא הקשו מפני מה הוצרכו לאסור יום כ"ח כדי לאסור יום כ"ט, שודאי שצריך לחדש את יום כ"ח מצד עצמו, וגם לאסור את כ"ז שלפניו.

והנודע ביהודה (מהדו"ת או"ח סי' נג) כתב ליישב דבריהם בדוחק[לה]. שהנה התוס' בר"ה (יט. ד"ה הא) הקשו על סוגייתנו שהרי איתוקם תמידא הוא בזמן הבית, ומעשה דר"י בן שמוע שגזרו יו"ט על כ"ח אדר הוא לאחר החורבן ומה הקשתה הגמ'. ותירצו שמ"מ כיון שרבי סידר המגילת תענית כאשר כבר אירע מעשה זה, לא היה לו להביא שאיתוקם תמידא אוסר מר"ח כיון שאינו לצורך. וא"כ תירוצו של אביי 'לא נצרכא אלא לחודש מעובר' אינו על עיקר קביעת היו"ט, שודאי היו צריכים לקבוע אף בחודש חסר לאסור יום שלפניו כ"ט באדר, אלא תירוצו הוא רק על מה שקבע זאת רבי במגילת תענית. ולעיל ששאלו שראש חודש הלוא אסור משום ר"ח ולא הוצרכו לגוזרו במגילת תענית, ותירצו 'לא נצרכא אלא לפניו, תירוץ זה הוא כלפי עיקר קביעות היו"ט. ונמצא שאין דומה ה'לא נצרכא' שכאן לדלעיל, ודבר זה דחק להתוס'.

וליישב זאת נתכוונו התוס' בדבריהם, שאביי סובר שאדר הסמוך לניסן ניתן בידם אם לעברו או לחסרו, וא"כ קשה שמעולם לא נאסר כ"ט משום יום שלפני איתוקם תמידא, כיון שלעולם היו מסתפקים בכ"ט אם יעברו החודש או לא, ואם יעברו הרי אין יום כ"ט היום שלפני איתוקם תמידא, ומספק אינם צריכים להאסר שספק דרבנן לקולא. וא"כ מה שתיקנו מתקני מגילת תענית עצמם שהחג על איתוקם תמידא מר"ח הוא לאסור את יום שלפניו, היינו רק כשנראתה הלבנה הישנה משחשכה יום כ"ט, שאז אין יכולין לקדש למחרי', ויקדשו יום ל"א, ויום ל' נאסר משום שהוא יום שלפני ר"ח, וא"כ נמצא שלעולם אין יום כ"ט נאסר משום שהוא יום שלפניו, וזה שאמר אביי לא נצרכא תקנת יום שלפניו אלא לחודש מעובר. ולפי זה שווים שני תירוצי הגמרא 'לא נצרכא', שבאו ליישב צורך קביעת ימים אלו ליו"ט, וזה כוונת תוס' 'והוי ר"ח ניסן יום ל"א'. ומה שסיימו שנאסר משום יום שאחר כ"ח, כוונתם שלעולם לא נאסר כ"ט משום לפניו רק משום לאחריו[לז].

מדוע אין מעלה ליום כ"ט בהיותו מוטל בין יום כ"ח לראש חודש

וזה הואיל ומוטל בין שני ימים טובים אסור אף בהספד. הקשו האחרונים אם מעלתו של יום כ"ט הוא רק משום שהוא מוטל בין שני ימים טובים, ולכן החמירו בו, א"כ עדיין יש להקשות מדוע הוצרכו לומר שחג 'איתוקם תמידא' מתחיל מר"ח, הרי אף אם לא היה מתחיל רק ביום שאחר ר"ח מ"מ יום כ"ט מוטל בין ראש חודש עצמו שהוא יום טוב מדאורייתא לכ"ח אדר. ומוכח מכך שלא נאמרה החומרא במוטל בין ב' יום טוב רק כאשר שני הימים טובים הם ממגילת תענית שאסורים לפניהם ולאחריהם. אך מה שמוטל סמוך לר"ח שאינו אוסר מצד עצמו את לפניו ואחריו, כיון שאין צריך חיזוק, אף אינו גורם חומרא לאסור בהספד כאשר מוטל ביניהם. וביאור הדבר שהרי הטעם שאסרו לפניהם ולאחריהם כדי לחזק ליום עצמו, וכאשר מוטל בין שני ימים אם ייאסר רק בתענית לא יגרם חיזוק לב' הימים משום שיסברו שאינו אלא משום לפניו של זה או לאחריו של זה, ולכן החמירו בו חומרא יתירה, כדי שנדע שהוא משום שניהם, וכיון שר"ח אינו צריך חיזוק, אם כן די לנו לאוסרו בתענית שיהיה חיזוק לחג השני. ורק כיון שר"ח כלול בימי איתוקם תמידא, לכן גורם הוא חומרא גם לאסור בהספד[לח].

יישוב סתירת דברי רש"י אם 'לפניו' אסור גם בהספד

כל שלאחריו אסור בהספד מותר וכו'. רש"י מבאר שהוא הדין יום שלפניו ונקט לאחריו משום שזהו הנדון כאן. ומבוארת שיטתו שמה שנאמר במשנתנו לפניו ולאחריו אסור, היינו לא כהיו"ט עצמו שאסור גם בתענית וגם בהספד, אלא היום שלפניהם ואחריהם לעולם אסור רק בתענית. אמנם במשנה (לעיל טו:) פירש שלפניו ואחריו נאסר אף בהספד. ומדברי הר"ן (ו:)[לט] נראה שנקט שבמשנה פירש כאביי[מ]. ורק לרב אשי נתחדש שנאסר רק בתענית[מא]. ודן הר"ן שא"כ בחנוכה ופורים שלא בטלה מגילת תענית ייאסרו ימים שלפניהם ולאחריהם בתענית והספד, אך יש לומר שמקילים כר"א ודי לאסור בתענית[מב].

ל. **אך** העיר על כך שלפי המפרש שהספד ותענית ששווין היינו רק כשנתעברה אחרי פורים, אבל אם נתעברה קודם פורים אין ענין איסור להספד ותענית אלא רק בראשון בלבד, אם כן גם לגבי מגילת תענית ראוי לנהוג רק חודש אחד, וכאן מוכח שיהא זה החודש השני הסמוך לניסן.

לא. **רש"י** גרס רבא במקום רב אשי, וראה בילקוט ישעיהו שהביא מהמנחת יהודה שהסכים לגירסא זו.

לב. **ועי"ש** נפקא מינה בין טעמים אלו לחידושו של רבינו אפרים ברי"ף מגילה (סוף"ק) שפסק כר"י כיון שר"א פסק כמותו, ותמה על כרחך הרז"ה. אך להנ"ל רבינו אפרים ביאר כהטעם הראשון, ומשמע שרב אשי העמיד הברייתא להלכה, ולא רק שפירש בדעת ר"י.

לג. **ובן** הקשה בשביתת יום טוב (כפ"ן) ובשושנת יעקב וביד דוד. וראה מתת אלהים. וראה מראה כהן שהגיה בדבריהם.

לד. **ראה** אור החמה ביאור נוסף שמה שאסרו לפניהם עניינו כדי לפרסם היו"ט והנס, וכשהקשו שהוא ר"ח, היינו שא"כ הוי יו"ט בלא זה ולא יתפרסם. וזה שהקשו שע"י שאסר כט משום לפניו דר"ח, חסר בפרסום דכ"ח וכו'.

לה. **ראה** תירוץ נוסף בחתם סופר שביאר שהנה דעת הב"ח (סי' תיט) שר"ח שחל בשבת יש לעשות סעודה ביום ראשון משום שבשבת אין היכר. וא"כ יש להקשות מדוע הגמ' כאן נוקטת שלאחריו דמועד הוא רק לר"י, שמא אף רבנן מודים כאן כיון שאין היכר ביו"ט. אך א"כ היה גם צריך ליאסר כ"ט שהוא יום לפני ר"ח, ולא רק מטעם חיזוק אלא כדי שיהיה במקום ר"ח. ואזי יום כ"ח יהיה אסור מדין חיזוק לפניו, וא"כ למה הוצרכו לאסור את יום כ"ח, וממה שר' יהודה בן שמוע אסרו ש"מ שכ"ט הוא רק חיזוק ואינו במקום ר"ח, ודלא כסברת הב"ח. ולכן גם לאחריו דהמועד הוא רק לר"י ולא לרבנן. וא"כ בתירוץ הגמ' בחודש מעובר שוב י"ל שאין זה רק לר"י אלא אף לרבנן וכסברת הב"ח, ובחודש חסר יום כ"ח אסור

לו. **ראה** (ר"ה כ:) שצריך שיהא לילה ויום מן החדש.

לז. **וכתב** שלכן השמיטו התוס' את פירושו הראשון של רש"י שמיירי בשנה מעוברת שממנו משתמע שבשנה שאינו מעוברת אדר לעולם חסר, וא"כ נאסר יום כ"ט משום לפניו, ואין דומה ה'לא נצרכה' כאן לדלעיל וכמו שנתבאר.

לח. **ראה** שפת אמת (ר"ה יט. ד"ה ומיפוק ליה), וראה רש"ש שם על תוד"ה אסורין.

לט. **וכ"נ** ברש"ש. וכ"כ בתפארת בחורים. וראה מראה כהן (לעיל טו:) שמיישב באופן אחר.

מ. **ודייק** כן ממה שאמרו אח"כ השתא דאתית להכי וכו', ודחו דברי ר' אשי. וא"כ אפילו אינו מוטל בין שניהם נאסר אף בהספד.

מא. **ראה** רבינו גרשום, ובמה שכתב עליו המגיה (הגר"ש כהן), ובתהלה ליונה.

מב. **וראה** רי"ף מגילה (ד.) שכתב שחנוכה ופורים תרוייהו דלא למספד, וא"כ אף לפניהם ולאחריהם אסור בתענית והספד כר"י, והוסיף וציטט דברי רב אשי 'כל שלאחריו בהספד אסור בתענית מותר'. עיי"ש. וכתבו שם הר"ן הבעל המאור והגהות הב"ח שאין זה מדברי הרי"ף אלא תוספת מדברי רבינו אפרים. והבעל המאור השיגו שהביא דברי רב אשי בהיפוך (רמ"ה גס גר"פ סי' מרפו פ"ק), והאריך והסיק שבחנוכה ופורים לאחריהם מותר, כיון שבזה קיי"ל כר' יוחנן דלא כר"י. ולפניהם אסור בתענית, כיון שלפניהם אסורין, ובזה פוסקים כרב אשי שאסורין רק בתענית. ובחידושי אנ"ש (שם) כתב שלא קיי"ל כר"א, וא"כ לפני חנוכה אסור בתענית ובהספד. והחתם סופר כתב שהטעם שהפוסקים לא פסקו את סברתו של רב אשי, אף שסברתו שדבר המוטל בין שתי קדושות קדושתו מרובה, היא כעין סברת הש"ס (מגיגה יח.) גבי חוה"מ, אך מ"מ כאן אין אומרים כן, משום שגבי חוה"מ שני הימים טובים משפיעים קדושה על החוה"מ

יישוב ויצאלת הגמרא להגירסא שחג התמיד אסור רק בתענית אוח 18/06/2018

לימא מתשעה ביהמ"ג, ותמניא גופיה אסור משום דה"ל יומא דאיתוקם תמידא. הנה לעיל (יז:) הובא שיש גירסא ברש"י ותוס' (מנחות סה.) שחג איתוקם תמידא הוא אסור רק בתענית. והקשו השער המלך והגבורות ארי שא"כ מהי שאלת הגמ' כאן ששמיני אסור כבר מתמידא, הלוא עתה ע"י חג 'שבועיא' נוסף בו גם איסור הספדמד. ובנחלת יהושע תירץ שאף אם מצד שהוא שמיני לתמידא מותר הוא בהספד, אך כאן הוא גם מוטל בין שני ימים טובים וא"כ אסור הוא בהספד, ואף שהיו"ט הראשון אינו אסור בעצמו. והביא ראיה לכך מיום כ"ט שאמר ר' אשי שאסור הוא בהספד משום היותו מוטל בין ב' יו"ט, והלוא היו"ט שלאחריו הוא תמידא, שלפי גירסא זו מותר בהספד.

בירור דעת רש"י מדוע לא נקט חשעה, ושמיני יאסר מדין 'לפניו'

כיון דאילו מקלע מילתא ובטליניה לשבעה תמניא גופיה אסור וכו'. רש"י מקשה שעדיין קשה מדוע נקט שהחג ד'איתוקם שבועיא' מתחיל מח' ניסן. הרי אף אם היה אומר שמתחיל מט' ניסן עדיין ח' היה אסור משום יום שלפניו. ותירץ שתירוץ הגמרא מיישב אף את קושיא זו, כיון שאם הח' עצמו מתבטל כ"ש שבטל מה שאסור מצד יום שלפניו, והביא דוגמא לכך מיום טוריינוס המבואר להלן שאם בטל בעצמו, בטל אף מה שיום זה הוא לפני יו"ט אחר.

האחרונים תמהו בקושייתו. **א.** שא"כ בכל הימים המוזכרים במגילת תענית נקשה כן שיזכיר רק את היום השני שלהם והיום הראשון ייאסר מצד יום שלפניו, ועל כרחך שמזכיר את היום הראשון משום שהוא אוסר את היום שלפניו, וא"כ גם כאן נקט משמיני כדי לאסור כבר את היום השביעימה. והרש"ש כתב שקושיתו של רש"י רק על לשון הגמ' שמשמע שהנדון בשמיני עצמו ועל כן הקשה שהוא אסור בלאו הכימו. **ב.** עוד תמהו שמדין 'לפניו' נאסר רק בתענית ואילו כשהחג מתחיל בו נאסר אף בהספד. ותירצו שזהו רק לחידושו של ר' אשי, אך לאביי ולמסקנת הגמ' כל לפניו אסור אף בהספדמז.

בתירוצו של רש"י וראייתו תמהו האחרונים[מח], שמה שלהלן (ע"ב) מבואר שאם מתבטל יום בעצמו, כ"ש שבטל איסורו מצד ה'לפניו', היינו דווקא כשאירע בו צרה כמו יום טוריינוס ולכן בטל בו היו"ט עצמו וכ"ש שבטל דינו מצד ערב יו"ט. אך כאן שבטל השמיני רק משום שבטלו חלק מימי חג התמידא ולכן בטל כולו. וא"כ עדיין יום ח' אף שבטל מצד התמידא ייאסר מצד ערב יו"ט של השבועיאמט.

ולכן כתבו האחרונים ישובים אחרים לקושית רש"י. **א.** השפת אמת כתב שכיון שתחילה גזרו ח' ימים דתמידא, ואח"כ תיקנו מתמניא 'חג שבועיא', וכשתיקנוהו לא תיקנו שיאסור גם הימים שלפניו כיון שהרי הם אסורים בלאו הכי, א"כ אף אם אח"כ יתבטל 'חג התמיד' לא שייך לגזור עתה גזרות חדשות[נ]. **ב.** הרע"א כתב שמתחיל משמיני שנפק"מ שאם יארע דבר ויתבטלו הששה ימים, ייאסר השביעי מצד שהוא לפני השמיני ד'שבועיא', ומה שנקטה הגמ' לשון ובטליניה לשבעה ולא אמרו ובטלו לששה משום שבא לתרץ רק מה ששאלו. וכיון ששאל מדוע שביניהם. אך כאן אין הלפניו ולאחריו מדין קדושה ורק מדין חיזוק. **מג. בספר** ראש יוסף הקשה שמא כוונת המגילת תענית עד ולא עד בכלל, וא"כ חג התמיד הוא רק ז' ימים. **מד. וכבר** קדמם הראבי"ה (סי' תתעג). וכתב שאכן יכלה הגמרא לתרץ כן. **מה. שפת** אמת. קרן אורה. וראה חתם סופר בארוכה. **מו. וכ"כ** השפת אמת, ובמתת אלהים הביא ממקום שמואל (שער התירוצים סוף מ"כ) שכתב לתרץ זאת בפלפול, שא"א לומר שאמרו מתמניא כדי לאסור את השביעי, שא"כ היתה הגמ' מקשה בהיפך, לימא מר"ח עד ששה. ושביעי אסור משום לפניו דשבועיא. וראה כנסת ישראל מה שהשיגו. **מז. קרן** אורה, רש"ש, אמנם במשחת אהרון ומצפה איתן דנו בכך. וראה להלן. **מח. רע"א,** גבורות ארי, שפת אמת. ראה בגבורות ארי שהוכיח כן מהמשך הגמרא 'השתא דאתית להכי כ"ט נמי' כו', שאם יבטלו לכ"ח, עדיין כ"ט יהיה אסור מצד שהוא לפניו דר"ח ד'איתוקם תמידא', ועל דברי רש"י יוקשה שאף כאן נאמר שכיון שנתבטל כבר אי אפשר לאסרו משום לפניו ד'אתוקם תמידא'. ומכח זה נחלק וכתב שרק לקמן כאשר היתה צרה ביום זה ובטלה קדושת יו"ט שהיתה בו כ"ש שיתבטל דין לפניו. אבל כאן אף אם אירע צרה בשבעת ימים ונתבטל אגב זה גם היום השמיני, עדיין אין זה מונע ממנו להאסר מצד לפניו, שהרי אין ביטולו מצד עצמו ומחמת תקלה שאירעה בו עצמו, ורק שיתוף ימים שעמו שאירע בהן תקלה, הוא שגרם שיתבטל אף הוא שאין ביטול לחצאין, וא"כ עדיין יום זה ראוי לחול עליו קדושה מצד עצמו. ורעייתו משם תמוהה, שיום כ"ט לא היה לו דין יו"ט מצד עצמו אלא רק מצד שהוא לאחריו דכ"ח, ולכן אף אם נתבטל לו דין זה עדיין יכול הוא להאסר מצד לפניו דכ"ט. וכבר העירו ותמהו בזה הרש"ש והשפת אמת. **מט. ראה** בריטב"א (לעיל י.) ובמגיה שם, אשר לפי דבריו יש ליישב שאם ישאר הקדושה מצד הלפניו אין ניכר מה שנתבטל. **נ. וכתב** שכן פירש הרמב"ן (מגילה ד.) על דברי הגמ' (נע"ב) גבי הזכיר ח' ולא די לומר ט' לכן השיבו כך. **ג.** עוד תירץ קושיית רש"י שאם השמיני אסור משום 'שלפניו' אינו אסור רק בתענית, אך בהספד היה מותר, ומצד יו"ט עצמו נאסר בשניהמנא. **ד.** הגבורות ארי כתב ליישב שהרי 'מעלין בקודש' וודאי יותר ראוי לתלות קדושתו מצד עצמו, ולא מצד מה שהוא 'לפניו', שכאשר אוסרים לפניו ולאחריו אין איסורו מקדושת עצמו, אלא רק גזרה לחיזוק למנוע חשש זלזול. והראיה לזה שהרי יום טוב דאורייתא שקדוש יותר מדרבנן, ומ"מ לאחריו מותר משום שאינו צריך חיזוק, ומכך למד אתה שכל 'לפניו ולאחריו' אין בו שום קדושה מצד עצמו, ולכן העדיף התנא להעלות את קדושת יום ח' מצד עצמו. ומה שהקשו למה הוצרכו לאסור משמיני, שהרי כבר אסור מהחג הראשון, היינו משום שכשיש לו קדושה מחמת עצמו אין לחלק בין קדושה אחת לשתיים.

אימתי אומרים בטל מקצתו בטל כולו בימי מגילת תענית

דאי מקלעי מילתא ובטלינהו לשבעה. רש"י מבאר שאם נגזרו גזירות וצריך להתענות תוך אלו ימים טובים דחג התמיד, מותר להתענות בכל הימים שאין לבטלם לחצאין. וכתב הגבורות ארי שדבר זה תימה בעיניו שמשום שהותר מקצתן ברשות בטלו כולן והותרו, והרי לגבי חנוכה ופורים נתבאר לעיל 'ואם התחילו אין מפסיקין', האם נאמר שאם התענו יום אחד מח' ימי חנוכה ברשות או יום אחד מב' ימי פורים, הותרו כולן. וכתב שלולי דברי רש"י יש לפרש 'דאי מקלע מילתא ובטלוה לשבעה', היינו כעין המבואר לקמן על יום טוריינוס שבטלוה מיו"ט שלו כיון שנהרגו בו שמעיה ואחיו, והיינו שיום שקבעו ליו"ט מפני נס שאירע בו, ולאחר זמן אירע ביום זה צרה ותקלה, התקלה מבטלת את חשיבות היום טוב שבו ומחללתו מקדושתו לגמרי, ושווה הוא לכל ימי החול. וזה שאמרו כאן שאם יארע דבר של צרה ותקלה באותם ז' ימים ד'תמידא', יתבטל לגמרי קדושת יום טוב אפילו מהיום השמיני שאין ביטול לחצאין.

שיטות ותירוצי הראשונים בהיתר לתענית אסתר שהיא 'לפניו' דפורים

הלכה כר"י. הראשוניםנב האריכו לדון בהיתר להתענות בי"ג אדר. שהרי נחלקו כאן ר"י ושמואל, ודעת ר' יוחנן שהלכה כר' יוסי בלפניו בימים שאין מתענין, אך אין הלכה כמותו בלאחריו בימים דלא למספד, ונמצא שכל הימים שוים ואין להתענות לפניהם, ורק לאחריהן מותרנג. ודעת שמואל שהלכה כרשב"ג ומותר אף לפניהם, ובפשוטוני אנו פוסקים כר' יוחנן שהרי ר"י ושמואל הלכה כר"י (עירובין מז:), וגם רב סובר כן. וא"כ כיצד אנו מתענים בי"ג אדר 'תענית אסתר', והרי קיי"ל שאף שבטלה מגילת תענית, אך לגבי חנוכה ופורים לא בטלה כמבואר בר"ה (יט:), וקיי"ל כר"י שלפניו אסורנה. וכמה תירוצים נאמרו בזה.

א. התוס' (ד"ה רב)נו כתבו בתירוצם הראשון שמה שאמרו שחנוכה ופורים לא בטלו, היינו רק הדינים שלהם עצמן להיות יו"ט ושלא להתענות, אך הדין כלפי מה שלפניהם דינו ככל מגילת תענית שבטלהנז. והר"ן (ו:) דחה תירוץ זה שא"כ לענין מה פסקו רב ור' יוחנן שהלכה כר' יום טוריינוס, ושמא לזה אף כוונת רש"י שיום טוב גופא בטיל והאיך נגזור עתה גזרות חדשות. **נא. ראה** לעיל שתירוץ זה מועיל רק לדעת רב אשי, אך דעת רש"י שאביי חולק. **נב. ראה** תוס', ר"ן (ו:), ריטב"א (לעיל י.), רא"ש (מגילה פ"ק סי' ח). וראה לשון הרא"ש 'שהאידנא בימי האמוראים בטלה', ובספר נחלת יהושע תמה מהמבואר בר"ה (יט:) שכבר נחלקו תנאים אם בטלה מגילת תענית. **נג. וראה** ריי"ף (מגילה ד.) הובאו דברי רבינו אפרים שפסק לגבי חנוכה ופורים כר' יוסי שאסור לפניהם ואחריהם. וכתב שאעפ"י שר' חייא אמר שהלכה כמותו רק על דלא להתענאה. וא"כ ראוי לומר שלאחריהם יהא מותר, אך כיון שמדברי רב אשי משמע שפוסק כר' יוסי, הלכה כמותו. והרז"ה השיגו שרב אשי בא רק ליישב הברייתא לפי ר"י, אך אין להוכיח מכך שפוסק הוא כמותו. (ורלה"ה גר"פ סי' מרפו, וחמס סופר בשו"ת סו"ס סי' קסג, הובא לעיל). **נד. ר"ן** (ו:). **נה. בספר** שארית הברכה העיר מדוע התוס' והראשונים נקטו קושייתם לפי ר' יוסי, הלוא יומי פורים הם דלא למספד, וא"כ לפניהם אסור אף לרבי מאיר. בארץ יהודה כתב שבאו רק לשלול מדעת רשב"ג שלעולם מותר לפניהם ולאחריהם. **נו. וכ"כ** אשכול (חטיבה סי' ח). **נז. תירוץ** כעי"ז כתב הראב"ד בהשגותיו על הבעל המאור (מגילה ד.) שמסברא נראה לומר שכיון שבטלו שאר יו"ט המוזכרים במגילת תענית, אף שחנוכה ופורים לא בטלו, אך לא עדיפי 'טפלי דהני' [כלומר, לפניהם ולאחריהם דחנוכה ופורים], מ'עיקרי דהני' [מעיקר הימים טובים האחרים]. אלא שהוסיף שאף שבטלה מגילת תענית, מ"מ תענית ציבור אסור, ולכן נדון הסוגיא שאיסור לפניהם וכו' וכמי ההלכה, קיים גם בזמן הזה לגבי תעניות ציבור שאין גוזרים במגילת תענית. וצ"ע שא"כ לפי זה נפל תירוצו לגבי תענית אסתר שהרי היא תענית ציבור. וכעין זה צ"ע בטור שבהלכות תעניות (סי' תקעג) העתיק דברי הראב"ד שלפניהן ואחריהן דמגילת תענית אסורין בתע"צ, ומאידך בהל' מגילה (סי' תרפו) כתב שלפניהן

יוסי, כאשר רב עצמו אמר (ר"ה יח:) בטלה מגילת תענית[נח]. ובשפת אמת כתב ליישב שמה שפסקו כר"י הוא לגבי מש"כ הראב"ד[נט] שאף שבטלה מגילת תענית אין לגזור בהם תענית ציבור, וכלפי זה פסקו כר"י שאף לפניו אסור[ס]. אמנם שלפי"ז שוב יוקשה כיצד תיקנו תענית ציבור בי"ג אדר.

ב. תוס' כתבו בתירוצם השני שכיון שי"ג וי"ב אדר היו אף הן ימים טובים ממגילת תענית (כמנומ' נע"ב) וכשהם בטלו מהיו"ט שלהם בעצמם, כ"ש שיתבטל האיסור בימים אלו מדין 'לפניו', וכ"כ הרמב"ן[סא], והוסיף 'שאם בטלה עיקר קדושתו אין ראוי שתשאר לו קדושה ממה שהוא יום שלפני פורים'[סב]. והביא ראיה לכך מיום טוריינוס שבטל משום הריגת שמעיה ואחיו, ובטל אף דינו מדין יום שלפני יום ניקנור (רמה נע"ב). והר"ן דחה דבריו בשתי תשובות. א. שביום טוריינוס נתבטל היו"ט משום שאירע בו צרה, אך כאן נתבטל רק מדין בטלה מגילת תענית. וכלפי חנוכה ופורים לא בטלה וישאר אף ה'לפניהם'. **ב.** הר"ן הוכיח שכבר בגזרת מרדכי אסרו אף את הימים שלפניהם, ואח"כ חל בהם יום ניקנור וכו', ואם כן אף כשנתבטל דין יום ניקנור חוזר ונעור הדין הקדום של 'לפניו' דפורים[סג].

ואחריהן דפורים מותר ולכן שרי תענית אסתר. וכבר הקשה שם הב"ח שמשמע בדבריו שכל תענית מותרת, וסותר למש"כ שת"צ אסורה. ונדחק שרק בו עצמו אסורה, אך לפניהן מותרת אף ת"צ. [וכ"כ בשער אפרים (סי' מג)]. והשער המלך (מגילה פ"ו ה"ו) תמה עליו. א. שמ"מ האיך שרי להתענות בי"ג שהוא בעצמו יום ניקנור (כמנומ' נע"ב), ולהראב"ד אסור לגזור בו תענית ציבור. ב. הטור כתב להדיא (סי' תקעג) שאף לפניהן ואחריהן אסור לגזור תענית ציבור, [ראה שם שהאריך בזה]. ולכן כתב השער המלך ליישב סתירת הטור שכל דברי הראב"ד הוא רק שאין אנו גוזרין תעניות על ציבור, אך אם מעצמן מתענין אין איסור. וזהו עיקר היתרו של תענית אסתר, ומה שהוסיף שי"ג הוא לזכרון ויש לו סמך בכתוב [ראה להלן]. אין זה לבאר היתר התענית ביום י"ג שהוא יום ניקנור שהוא בטל והותר בו אף ת"צ כהאי גוונא וכמבואר, אלא לבאר היאך שרי לפניהם דפורים שלא בטל. וראה כעי"ז בקרבן נתנאל (תענית פ"ג סי' כד אות כ) שדייק מלשון הראב"ד תענית ציבור לא גזרינן, ולא אמר שלגבי ת"צ לא בטלה, משמע שאף לגבי תענית ציבור בטלה מגילת תענית ורק לכתחילה אין גוזרין, והביא ראיה לכך ממה שהקשו (ר"ה יח:) קשיא הלכתא אהלכתא אם בטלה מגילת תענית. ותירצו וחילקו בין חנוכה ופורים לשאר חגים. ומדוע לא חילקו בין תענית יחיד לתענית ציבור לדעת הראב"ד, אלא ש"מ שבטלה ורק לכתחילה אין גוזרין, אך אם התענו אינם צריכים לישב תענית על תעניתם. והשפת אמת (נע"ב) האריך והקשה על הב"ח כעין השער המלך, ובסוף דבריו כתב שעל כרחך לשיטת הראב"ד היתר התענית בי"ג הוא כיון שתענית זו יש לה סמך בכתובים וי"ג זמן קהילה לכל. [ראה להלן]. **נח. וכן** הקשה הריטב"א (לעיל י.). ונמצא ששיטתם שע"כ הלכה כר"י לגבי חנוכה ופורים. הקרן אורה העיר שלפי זה קשה מה שאמרו 'וכן אמר ר' יוחנן הלכה כר' יוסי', מהו 'וכן' הרי ר' יוחנן אמר הלכה כר' יוסי רק על 'לא להתענאה', אבל בלא למספד לא ס"ל כר' יוסי. ואלו רב על כרחך בדלא למיספד פוסק כר' יוסי, כיון שסובר שבטלה מגילת תענית, וכל פסיקתו רק על חנוכה ופורים והם 'לא למיספד'. **נט. הובא** בראש (סי' מד), וראה אשכול (הלכות מנוכה סי' ח) וריטב"א (לעיל י. ובר"ה יח:) מה שהקשו על הראב"ד. **ס. לכאורה** נפקא מינה גם לגבי חנוכה, שאף אם בפורים יש היתר על תענית אסתר [כמו שיתבאר בתירוצים הבאים], עדיין בחנוכה ייאסר בתענית לפניו. וכן פסק הב"ח (סי' תרפו) והביאו המשנ"ב (סס), ועכ"פ לגבי תענית ציבור. וכן ביום שלאחריו (רמה שער היום סס), ותלוי בתירוצים המבוארים כאן, וראה בשו"ת מים עמוקים (ח"ב סי' ו) שהחמיר שלא להתענות בערב חנוכה, על פי מה שהעלה שלרוב תירוצי הראשונים אין היתר אלא בתענית אסתר. ובמתת אלהים הביא תירוץ הזרע יעקב שפסיקת רב היא הלכתא למשיחא, והשיגו שמסתבר שכלל לא ינהגו ימים טובים אלו בביאת המשיח. אמנם בקרן אורה דן האם הפסיקה שמחלקת בין חנוכה ופורים היא רק סברת הגמרא, או שאף התנאים שנחלקו הודו לה, והוכיח שהרי בר"ה (יט:) אמרו כתנאי וכו', ונתבאר שר' יוסי סובר שבטלה מגילת תענית והאיך כאן החמיר לאסור לפניו ואחריו, ועל כרחך כלפי חנוכה ופורים, אף שעדיין קשה שנחלק גם בימים שלא להתענאה ומה נפק"מ יש בזה אחרי שסובר שבטלה. ועל כרחך צ"ל שיש נפק"מ על זמן המקדש או לכשיבנה, אך הקשה שמלשון הרמב"ם (מגילה פ"ג ה"ח) משמע שזכרון כל הצרות יתבטלו לעתיד לבוא שנאמר (ישעיה סה יז) כי נשכחו הצרות חוץ מימי הפורים. אמנם בר"ה (יח:) אמרו בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, וכ"כ הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ט) שכל הצומות עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות יום טוב. וצ"ע מה שכתב (מגילה פ"א ה"ח) שכל המועדות בטלים חוץ מפורים. ומקורו ממדרש משלי (פרשה ט), וראה מש"כ הרשב"א (נמצא מ"ח סי' לג) וראה גרי"ז (מסתר, עה"פ וימי הפורים וגו') שכל המועדות בטלים היינו המועדות של מגילת תענית, וכ"כ בחשק שלמה בסוגיין שהמגילת תענית בטלה לעתיד לבא, ולכך השמיט הרמב"ם כל המוזכר בה. ויש שכתב (עבודת דוד ר"ה סס) לחלק בין יו"ט שנקבע לזכרון נס שזה יתבטל, אך ימי הצער יהפכו ליו"ט שיתגלה הטוב שהיה בזו הצרה. **סא. מלחמות** (מגילה ד.), הו"ד בר"ן כאן. ובריטב"א (לעיל י.) כתב כן בשינוי קצת, 'שיום שלפני פורים היה עיקרו משום יום ניקנור, וכיון שכלה קדושתו מפני יום ניקנור שוב אין לו קדושה מפני יום שלפני פורים, שא"כ נמצא שלא בטלה מגילת תענית ליום ניקנור', ובהמשך דימה זאת כהרמב"ן ליום טוריינוס שבטל. אך גם הריטב"א השיג על ביאור זה כהר"ן שאינו דומה ביטול משום צרה, שאז אין ראוי ש'יהא יום טוב, היום המר הזה', להיכן שנתבטל רק מצד שבטלה מגילת תענית, ולא מפני צרה מסוימת. **סב. לשון** הרמב"ן (הובא בר"ן ג.). **סג. ראה** שם שהביא ראיה ליסודו שיום שלפני פורים נאסר ג"כ בימי מרדכי ואסתר כמו פורים עצמו, מהמבואר לקמן 'לא נצרכה אלא לאסור את של זה בזה', ומדוע לא אמרו 'לא נצרכה אלא לאסור את שלפניו', משמע שלפניו ג"כ נאסר מימי מרדכי ואסתר. אך הקרן אורה תמה שאם לפניו ולאחריו נאסר ג"כ בימי אסתר, א"כ לענין מה התקינו במגילת תענית לאסור של זה בזה, הרי בלאו הכי אסורים הם מימי מרדכי ואסתר, יום ט"ו אסור לבני עיירות משום לאחריו של י"ד, וי"ד אסור לכרכים משום לפניו של ט"ו. ותירץ שלפניו ולאחריו אינו אסור אלא בתענית, ולכן הוסיפו לאוסרו במגילת תענית אף בהספד. אך כתב שדעתו שלא נאסרו לפניהם ולאחריהם בימי מרדכי ואסתר, שהרי לשון הפסוק 'להיות עושים את יום ארבעה עשר כו' ימי משתה כו' ולמדו מזה (מגילה ה:) ש'משתה, מלמד שאסורין בתענית' משמע דלפניהם ולאחריהם מותר בתענית. ומה שהקשה הר"ן למה לא אמר נפקא מינה לענין לפניו ולאחריו, צ"ל שמתרץ תירוץ עדיף הימנו. והוסיף שבימי מרדכי ואסתר לא הוצרכו לתקן לאסור לפניהם, משום דהוי כדברי קבלה ועדיף יותר, כיון שקיימו למעלה מה שקבלו למטה (מכות כג:), ועוד שהרי תחילה גזרו אף על איסור מלאכה ורק אח"כ לא קיבלו עליהם, אבל בימי החכמים שהתקינו הימים הכתובים במגילת תענית ראו לתקן שיהיו שני הימים אסורים בהספד לפרזים ולמוקפים, וא"כ ממילא נאסרו גם הימים שלפניהם ולאחריהם מחמת תקנתן, שהרי י"ד הוא יו"ט הכתוב במגילת תענית לגבי המוקפים, ואין מסתבר שלמוקפים ייאסר יום שלפניו ולפרזים לא ייאסר, ולכן נאסרים כולם. [וראה לקמן]. ולכן מובן מדוע לא תירצה הגמ' בע"ב נפקא מינה לפניו, כיון שאם לא היה התקנה לאסור זה בזה גם לא היו צריכים לתקן לאסור את שלפניו. וראה שפת אמת שהסכים והוכיח בארוכה שבימי אסתר עדיין לא נאסר 'לפניהם'. וא"כ קם תירוץ התוס' והרמב"ן, שכיון שבזמן שתקנו את מגילת תענית עשו את י"ג יו"ט דניקנור, ולכן לא הוצרכו לאסרו מטעם שלפניהם דפורים, וגם כשנתבטל אח"כ היו"ט דניקנור כבר לא נאסר מצד פורים. **סד. ראה** גם בהשלמה שכתב שמגילת תענית שהיא דרבנן הלכה כשמואל המיקל מכולן. וכ"כ הרמב"ן במלחמות. בלאחריהן א"כ על כרחך שמה שנכתב פורים במגילת תענית אינו לענין לאסור לפניהן ואחריהן. ורק כלפי לאסור את של זה בזה.

ה. תירוץ נוסף כתבו ראשונים[ע], שי"ג אדר אינו דומה לשאר תעניות[עא], כיון שזכרון הוא לנס שנעשה בו[עב]. ואף יש בו סמך בכתוב 'כאשר

סה. בעל המאור (מגילה ז.), הובא גם בר"ן כאן (ז.), והובא תירוץ זה שלא משמו ברא"ש (פ"ג סי' מד). **סו. וכמו** שאמרו כן בר"ה (יט.) על צום גדליה. והק"נ הקשה על כך ששם משמע שאם היום כולל בתוכו גם דברי קבלה וגם מגילת תענית יש בו דין לפניהן ולאחריהם, וא"כ אף אם פורים דינו מדברי קבלה, אך גם מוזכר הוא במגילת תענית. וצ"ע. **סז. הר"ן** הקשה על תירוץ זה, שבירושלמי הקשו מדוע גזרו על י"ג אדר יום ניקנור, הרי בלאו הכי הוא אסור מצד ל'פניו' דפורים. ומוכח שאף פורים יש בו דין לפניו, ובעל כרחך שהירושלמי סובר או שאף דברי קבלה צריכים חיזוק, או שאין קרוי דבר קבלה רק מה שנאמר ע"י הקבלה ולא מה שמוזכר בנביא. **סח. הנה** נידון זה כבר קדמוהו בראשונים. ראה בשיטת ריב"ב (ו:) שבני ארביסר בחמיסר ולהיפך אסורין לפניהן, ולא נאסר יג רק לבני טו שאיסורן בי"ד רק מדין מגילת תענית, אך לבני י"ד שאיסורו מדברי קבלה הרי הוא כיו"ט ומותר לפניהן. אך הביא שרב אחא משבחא כתב שאף בני ט"ו מתענין בי"ג. וראה בבעל המאור (מגילה ד.) שכתב כנ"ל שההיתר לפניהם הוא משום שהוא מדברי קבלה, ולכן בני חמיסר אסורין בי"ג. וכ"כ המאירי, והוסיף 'אבל בני כרכים שיום י"ד להם מימים שבמגלת תענית, נאסר להם להתענות בי"ג, ויום י"ו נאסר לנו מתורת יום שלאחריו, הואיל וט"ו לנו יום שבמגלת תענית, ומותר להם מפני שט"ו להם אינו מדין מגלת תענית אלא מכח המקרא ואין צריך חזוק'. והראב"ד השיג לבעל המאור שדברים תמוהים הן לומר שבני י"ד מותרין בי"ג ובני ט"ו אסורין, שהרי לא נאסרו בני ט"ו בי"ד רק משום שהוא יו"ט לבני י"ד וא"כ די שיהיו כמותן. אך בגוף התירוץ נראה שהסכים ששני הימים יש להם תוקף ימי קבלה, ולא נכתבו במגילת תענית רק כלפי לאסור את של זה בזה, וכמש"כ הקרבן נתנאל שהובא בהמשך. וראה ברכי יוסף (סי' תרפו סק"ד). **סט. אף** הקרן אורה כתב על כך שהוא דבר פלאי. ועוד לשיטתו בי"ד וט"ו של אדר הראשון לכולי עלמא אסור יום שלפניו שהרי איסורן רק מדבריהם הוא, וכמש"כ הגר"א (סי' תקפח) שאסורין מחמת מגילת תענית, וא"כ יהא חמור פורים שבאדר ראשון מפורים שבאדר שני. **ע. הובא** בראש כאן, ובר"ן כאן משם הראב"ד, וראה פרי חדש (סי' תרפו). ופלא בדברי השואל ומשיב (נספחים יוסף דעת, יו"ד סי' מח) שמיישב כן מדעת עצמו. **עא. בענין** ברכת כהנים בתענית אסתר, ראה שו"ת גינת ורדים (תו"מ כלל ו סי' לג-לד). **עב. המאירי** הביא תירוץ זה בתוספת נופך 'שתענית זה תענית של שמחה הוא ואינו בכלל שאר התעניות, ועל הדרך שאמרו שאף במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בפורים, בנין של שמחה מיהא מותר'. וראה מגן אבות למאירי (סי' כג) הדן על תענית בערב שבת אם מותר להשלימה, וכתב שם תענית אסתר וכו' אע"פ שאינו מארבעת הצומות הקבועים, מ"מ יש בו סרך תפלה ופרסום הנס מביא ליתן בו הודאה ושבח לבורא יתברך על הנסים ועל הגבורות, וכן יש בו סרך קבלת אבות יסוד אנשי כנסת הגדולה, ומדכתיב וכאשר קיימו על נפשם ועל זרעם דברי הצומות וזעקתם. וראה בכלבו (סי' מה) שפסק שאף יום שלפניהם ושל אחריהם גם כן אסור בתענית, והביא שיש שנהגו להתענות ביום י"ג 'לפי שלא נאסר אלא תענית של צער, אבל התענית שאנו עושין אינו אלא זכר לתענית אסתר, ושיזכור כל אדם שהבורא יתברך רואה ושומע כל איש בעת צרתו כאשר יתענה וישוב אליו בכל לבבו, כאשר עשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה'. וראה ברכי יוסף (סי' תרפו סק"ג) הביא נוספה נוספת מהבית דוד, שטעם התענית לפי שזכו ישראל שנתקבל אותו תענית ביום י"ג בימי מרדכי, לפי שמגלגלין זכות ליום זכאי, וסיים שכעין זה כתב הר"ן (כ"ה ג:) בטעם ראש השנה. והשיג עליו הרב מהר"ש פלורנטין שאינו דומה למה שכתב הר"ן, ששם היה אותו יום עצמו, וכו' אבל הכא הרי התענית שבימי מרדכי היתה בי"ג בניסן, ואנו מתענין באדר, ומה שייך מגלגלין זכות. וכתב ליישב שדבריו מוסבים על דברי הטור, שפירש יום קהלה כר"ת, וכוונתו שגם ישראל ומרדכי התענו בי"ג אדר, כמו שעשה משה רבינו כשנלחם בעמלק, וכדמוכח מדברי הרא"ש (מגילה פ"ו סי' ו), ומפורש בדברי הר"ן (מגילה

קיימו על נפשם ימי הצומות'ע, וביאורו שכשם שקיבלו עליהם יו"ט כך קבלו גם לעשות תענית'ע. ומה שאמרו שתיקנו שי"ג הוא כיו"ט משום יום ניקנור, וכן הקשו בגמ' (נע"ב) 'יום ניקנור הוא', ומשמע שאסור בהספד ותענית, צריך לפרש שיום ניקנור נתקן כיו"ט רק כלפי איסור הספד, אך לא נאסר בו תענית ואדרבא מתענין בו'ע. וכן ר"ת סמך תענית זו למה שאמרו בגמ' (מגילה ג:) 'י"ג זמן קהילה לכל הוא'ע. והר"ן הקשה על שיטה זו שבמס' סופרים משמע שהיה מנהג להתענות ג' תעניות מפוזרים זכר לתעניות אסתר, אך לא היה זה קבוע בי"ג. ומה שכתבו דברי הצומות וכו' הכוונה לד' צומות שנתקנו על החורבן. [אלא שהעיר שמלשון 'וזעקתם' משמע שנרמז כאן אף תעניות אסתר, שהתעניות על החורבן הם לאבל ולא לתפלה וצעקה]. וכן הקשה שבר"ה (יח:) משמע שביום ניקנור אין להתענות כשלא בטלה מגילת תענית'ע.

ביאור ההוה אמינא שייאסרו בהספד

אעפ"י שאמרו מקדימין ולא מאחרין מותרין בהספד וכו'. החתם סופר (מגילה ה.) ביאר שבא ללמדנו שלא נאמר שכשם שתשעה באב לעולם מאחרים, משום שאין רוצים להקדים פורענות (מגילה ה.), כך את פורים מקדימים משום שרוצים שלא לאחר שמחה, וא"כ אף אסורים בהספד ותענית ביום זה, שאם לא כן לא שייך 'אחורי שמחה', כיון דאינה נוהגת אלא בזמנה, קמ"ל שהטעם שאין מאחרים הוא משום 'ולא יעבור', ולכן מותרים בהספד ותענית'פא.

יח:

באיזה אופן ומאיזה דין המוקפין אסורין ביום י"ד שיטת רש"י ותוס' באיזה דין פסקו ההלכה

אילימא בני חמיסר וקא קרו לה בארביסר. רש"י מבאר כגון שהלך לכפר ופרוז בן יומו נקרא פרוז. והקשה הקרן אורה כיון דפרוז בן יומו נקרא פרוז, א"כ מדוע מקשה הגמרא רק מתקנת מגילת תענית שבני הכרכים אסורים בי"ד ובני י"ד אסורים בט"ו. הרי גם בלא תקנה זו דינו כבן עיר ממש, וגם ללא התקנה של מגילת תענית אסור בו ביום בהספד ותענית כיון שפרוז בן יומו הוא ומחוייב בכל הדינים ביום זה. ותירץ שאמנם יכולה הייתה הגמרא להקשות כן, אך גם בלא קושיא זו אין פירוש זה קיים, שהרי לשון המשנה הוא 'אע"פ שאמרו מקדימין ולא מאחרין', ואם 'מקדימין' נפרש בבן כרך שהלך לעיר, וע"י כן הוקדם אצלו הפורים לי"ד, א"כ שייך גם 'מאחרין' בבן עיר שהלך לכרך, שע"י כן נתאחר הפורים אצלו לט"ו.

אמר רב הלכה כר"י, שמואל אמר הלכה כר"מ. רש"י מבאר דבריהם על יומי 'דלא למספד' אם אסור רק לפניו או גם לאחריו. אך מהתוס' נראה שפירשוהו לענין 'דלא להתענאה', אם אסור לפניו או שמותר הכל. ובראש משביר הקשה על פירושם שא"כ מה הקשו ששמואל פסק כרשב"ג, והלוא אין הבדל ביניהם בפרט זה שבין לר"מ ובין לרשב"ג הכל מותר.

בחשק שלמה ביאר שטעמו של רש"י שהרי רב סובר (ר"ה יח:) שבטלה מגילת תענית'ע, ובהכרח שמה שפסק רב כר"י היינו רק על חנוכה ופורים, והם הרי ימים דלא למספד, וסובר ר"י שאף לפניהם ולאחריהם אסור. אך התוס' שסוברים שגם אם לא בטלה מגילת תענית על חנוכה ופורים, היינו דווקא בהם עצמם ולא על לפניהם ואחריהם, ועל כרחך יצטרכו לפרש שפסיקת רב כר"י היינו לאסור תענית ציבור, [וכדברי הראב"ד שאף אם בטלה מגילת תענית אסורה תענית ציבור'עי], וא"כ עדיף לומר שפסק כר"י רק בלפניו בימים דלא להתענאה וכמו שפסק ר' יוחנן להלן, שלא להרבות במחלוקת.

האיך יסביר רשב"ג את הקושיות שהובאו לעיל על איסור לפניהם ולאחריהם

רשב"ג אומר ומה תלמוד לומר בהון וכו'. בשיטת רשב"ג הדורש שימי מגילת תענית האסורין אך לפניהם ולאחריהם מותרין. צריך עיון האיך יפרנס את המובא בגמ' לעיל שאסרו מר"ח כדי לאסור לפניו, וכן אסרו את המועד כדי לאסור לאחריו, ולדברי רשב"ג תשוב קושיית הגמ' לעיל למקומה. והחתם סופר (ר"ה יח: ד"ה אתמר) כתב ליישב ששתי מגילות תענית היו, האחת, מה שכתבו חנניא בן חזקיה (שבת יג.), והיא כעין מגילה כתובה בקיצור והייתה מקובלת אצל חז"ל כעין מקרא עד שקראו לה 'דכתיב' (רמה לעיל יב.). עוד מגילה אחרת היתה מדורות מאוחרים כעין ברייתא לפרש המגילה הקדומה, ועליה אמרו 'תניא', ובהם אפשר שיחלוק תנא. ולכן כשהוזכר בגוף ה'מקרא' מר"ח ועד המועד לא קשה כלל למאי נפקא מינה כיון שהוזכרו ימות הנס. וקושיית הגמ' היא רק על הברייתא שמפרשת שאיסור ההספד והתענית נמשך באלו הימים, ובזה הקשו למאי נפקא מינה, ותירצו לפניו ולאחריו, וי"ל שעל זה יחלוק רשב"ג'פ.

ואמנם לפי המסקנא מיושב שהעמידו בקדימה לי"ב וזהו כשחל י"ד בשבת שהעיירות מקדימין ליום הכניסה שהוא י"ב.

ח:) שבי"ג אדר קבעו תענית בימי מרדכי. **עג. ראה** חשק שלמה (מגילה ד:), ומנחת עני (סי' ח) מש"כ עפי"ז בישוב שאלת המרדכי (רים מגילה) מדוע אין עושים פורים ב' ימים מספיקא דיומא. **עד. במאירי** כתב זאת כתירוץ נוסף 'שתענית י"ג מעיקר התקנה היה, ולא היה כח ביד חכמים לסלקו כדכתיב קיימו על נפשם דברי הצומות' וכו'. **עה. ראה** שעה"מ (מגילה פ"ח ה"ח) מה שהקשו עליו מהסוגיא בע"ב. **עו. ראה** ר"ן (מגילה ח:). רא"ש (פ"ח סי' ח) רבינו ירוחם (נתיב י ח"ח), וראה שו"ת אבני נזר (או"ח סי' תקי) להבדלים בנוסחאות הראשונים בדעת ר"ת. וראה ברכי יוסף (סי' תרפו סק"ג) שציין שבמדרש תנחומא (בראשית ג) מבואר כר"ת. [ראה מראית העין (מנחות מג.), שהתנחומא שלנו יש בו קטעים שהם מהשאילתות]. וראה עוד דברי יציב (שו"ת או"ח סי' לז, לח, לט) באריכות. **עז. ראה** דבר חידוש באשכול (הל' תענית) שכתב שלא תוקנה תענית אסתר אלא כדי שיהיו זריזין לשמוע המגילה ושלא יאכלו קודם לה. **עח. ראה** לעיל בארוכה מה הנפקא מינה כמי ההלכה לפי רב הסובר שבטלה מגילת תענית. ובארץ יהודה כתב שרק כשאין שלום בטלה מגילת תענית, אך כשיש שלום לא בטלה. (ר"ה יח:). **עט. וכ"כ** השפת אמת הובא לעיל. **פ. ולכן** התחילה הסוגיא בלשון תנו רבנן, שהנידון הוא על הברייתא המפרשת למקרא המגילה. **פא. נראה** שלפי ביאורו יש לגרוס 'ולא מאחרים' - שמחקו הגר"א. **א. והוסיף** וכתב שנראה שבן כרך שהלך לעיר אע"פ שדעתו לחזור, ודינו שהוא פרוז בן יומו, וכן להיפך בן עיר שהלך לכרך שהוא מוקף בן יומו, כשם שקורא עמהם כך הוא אסור בהספד ותענית ביום קריאתו, וחייב גם בשמחה ובמשלוח מנות בו ביום, וכ"ש במתנות לאביונים. עיי"ש. **ב. וכן** תמה החתם סופר (או"ח סי' קפח). ובמתת אלהים. וביד דוד הגיה ברש"י, וכ"כ באהלי יצחק. **ג. שבמגילה** (ב.) מבואר במשנה שבני הכפרים מקדימים, וראה טורי אבן (מגילה ב. ד"ה כפריס) בשם התוס', שגם כרך שאין בו עשרה בטלנים הדין כן. **ד. ורש"י** לא רצה לפרש כך לפי שסובר שבכרך אע"פ שאין בו עשרה בטלנין קורין בט"ו (רמה מוס' סס ג: ד"ה אלא). או כדעת הרמב"ן (שם) שכרך שאין בו י', לעולם אין דינו ככרך. **ה. מבואר** מדברי הטורי אבן שכאשר ט"ו חל בשבת אף שנוהגים ביום ו' שהוא י"ד, אין דינו מעיקר הדין כפורים ורק מדין מגילת תענית. וראה משנ"ב (סי' תרפח ס"ק יח) מחלוקת האחרונים בענין 'פורים המשולש' אם עיקר דין הסעודה בשבת או ביום ראשון. אמנם ראה מאירי שם שכתב שי"מ שלא אמרו שאעפ"י שמקדימין מותרין בהספד אלא 'בהקדמת בני כפרים שלא אמרו בהקדמתם אלא להנאתן' ולכן כחול גמור הוא לענין הספד, אבל כשבני עיירות מקדימין מפני יומן שבא בשבת אסורין בהספד. אך הביא דעה נוספת שאף בהקדמת עיירות וכרכין משום שבת מותרין בהספד, כיון ששמחה אינה אלא בזמנה.

מדוע לא אמרו שהוסיפו איסור לפניו או לאדר ראשון

לא נצרכא אלא לאסור את של זה בזה. הר"ן (הובא לעיל ע"ח) הוכיח מכאן כדבריו שיום שלפני פורים נאסר ג"כ בימי מרדכי ואסתר כמו פורים עצמו, מהמבואר 'לא נצרכה אלא לאסור את של זה בזה', ומדוע לא אמרו 'לא נצרכה אלא לאסור את שלפניו', משמע שלפניו ג"כ נאסר מימי מרדכי ואסתר'. אמנם במתת אלהים כתב לדחות (בשם הליכות מליהו) שיום שלפניו כבר אסור מטעם יום ניקנור.

החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קסג) הקשה שאלה דומה לפי דעות הראשונים (הובאו בשו"ע סי' תרפז ס"ק) שאף באדר ראשון אסור בהספד ותענית. וודאי שאין איסור זה נובע ממרדכי ואסתר רק ממגילת תענית, וא"כ מנ"ל לאסור את של זה בזה, דילמא בא לרבות איסור אדר ראשון. וכתב שהראב"ד בתמים דעים (סי' רמד) מבאר שלאסור את של זה בזה לא נלמד מייתור, שודאי הייתור בא לאסור יום שלפניו (בקונטרס הר"ן), ואדר ראשון (בקונטרסו). והאיסור של זה בזה הוא נלמד רק משום שכן נראה מנוסח המגילת תענית, שלאחר שחילקם כללם כאחד. וביאר החתם סופר כוונתו שבמגילה (ג:) סברה הגמרא לומר שצריך לעשות ב' ימים פורים, אך דרשו בפסוק 'את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר' שה'את' מפסיק ומחלק שאין זמנו של זה כזה. ובמגילת תענית כללם יחד ומזה מתבאר שדווקא לענין קום ועשה ל'היות עושים' הם מחולקים. אך לענין שב ואל תעשה לאוסרם בהספד ותענית כלולים לאסור של זה בזה.

מדוע לא בטלה מגילת תענית בדין לאסור של זה בזה

לא נצרכא אלא לאסור וכו'. מבואר כאן שעיצומו של יום הפורים כל יום במקומו, האיסור הוא מדברי קבלה. ומה שנתחדש במגילת תענית הוא לאסור את של זה בזה. ולפי"ז כשאמרו בר"ה (יח.) שעל חנוכה ופורים לא בטלה מגילת תענית, אין הכוונה ליום הפורים עצמו אלא את י"ד לבני ט"ו ואת ט"ו לבני י"ד'. ויש להבין מהו טעם הדבר שלא יתבטל אף זה. ואמנם על חנוכה אמרו שלא נתבטל מפני שמפורסם מצוותה, אך על פורים ביום שאינו שלו לא שייך טעם זה[ח]. ובחתם סופר (או"ח סי' קנח) כתב לבאר שלמסקנא הטעם שבטלה מגילת תענית היינו רק משום ש'אבל הוא להם' בזכרם כל אותם ימים טובים שנתקנו זכר למקדש, אך פורים כיון שאין לו שייכות למקדש לכן לא בטל[ט].

ישוב שאלת הגמרא

ואלא בני ארביסר וקרי בתליסר יום ניקנור הוא. הקשה השפת אמת הרי בר"ה (יט.) מסקנת הגמרא היא שיש מחלוקת תנאים אם בטלה מגילת תענית, וא"כ י"ל שהתנא במשנה זו סובר שבטלה מגילת תענית. וכתב ליישב שהרי קושית הגמרא כאן היא לר' יוחנן, ור"י סובר שלא בטלה מגילת תענית וגם סובר 'הלכה כסתם משנה', וא"כ אי אפשר לומר שמשנה זו סוברת שבטלה מגילת תענית שהרי זה היפך שיטתו. ומוכרח שדין משנה זו הוא אף אם לא בטלה מגילת תענית, ולכן קושיית הגמרא במקומה.

מדוע לא הקשו יום שלפני פורים הוא

הקשה השפת אמת מדוע לא מקשה הגמרא 'יום שלפני י"ד הוא' ולמה הוצרכה להקשות מכוח יום ניקנור'. וכתב ליישב לשיטת הרז"ה שכיון שפורים הוא מדברי קבלה אין בו איסור שלפניהם[יא].

החתם סופר (ר"ה יט:) גם הוא הקשה כן, והוסיף שהלוא על קושית הגמ' מיום ניקנור ניתן ליישב שבאו להתיר יום י"ג אף כשקוראים בו, אם יתבטל יום ניקנור, וא"כ עדיף להקשות שי"ג הוא יום שלפני פורים. ואף שכלפי בני י"ד הוא 'לפניו' דדברי קבלה, אך כיון שלגבי המוקפין יום י"ד אסור רק ממגילת תענית, א"כ יום י"ג נאסר מדין לפניו, ולא חילקו ואסרו לכולם. וכתב שמכאן נלמד שיום י"ג אינו אסור מדין לפניו, וזהו הכרחו של רש"י (ד"ה בני מתיקר)[יב] שאין בני [אוצר החכמה] נאסרין בי"ד אלא אם כן קראו בי"ד כגון שהלכו לעיר, ולכן כיון שאין זו תקנה קבועה שהרי המוקפין שקוראין בט"ו אינם נאסרים הי"ד, לכך לא אסרום בי"ג משום היום שלפניו.

כיצד גזרו יו"ט בי"ג אדר

הנה לעיל (יח.) נתבאר באריכות ההיתר להתענות בתענית אסתר אף שהוא יום לפני פורים, והובא דעת הראשונים שתענית אסתר היא קדומה ומדברי קבלה, ונתקשה הר"ן מסוגייתנו שא"כ האיך קבעו יו"ט 'יום ניקנור' בי"ג אדר. ותירץ שצריך לפרש שיום ניקנור נתקן שיהא כיו"ט רק כלפי איסור הספד, אך לא נאסר בו תענית ואדרבא מתענין בו'. והשפת אמת כתב שהדבר קשה שיום ניקנור הוזכר במגילת תענית עם שאר הימים ולא נכתב בו חילוקו של הר"ן שאיסורו רק בהספד. ולכן ביאר שתחילה נקבעה כתענית אסתר, ואח"כ בזמן מגילת תענית ביטלו את התענית שהיתה מתחילה, ותיקנו את יום ניקנור כיו"ט גם לאסרו בתענית. וכיון שאח"כ בטלה מגילת תענית, אע"ג שנשאר יו"ט לענין שלא לקבוע בהם תענית ציבור לדעת הראב"ד, אך תענית זו שהיתה כבר קבועה בו חזרה להיתרה הראשון.

הקרבן נתנאל (מגילה סי' ו אות ג) הקשה כעין קושיית האחרונים, לדעת הראשונים שתענית אסתר תקנוה בימי מרדכי מה הקשו כאן 'יום ניקנור הוא' ואסור בתענית, והלוא נתבאר (לעיל יג.) שאם נדרו קודם לגזרתנו בטלה גזרתנו. והרי כאן קדם הנדר דתענית אסתר ליום ניקנור במגילת תענית, וא"כ לא יחול האיסור של המגילת תענית. וכתב ליישב שעיקר הקושיא היא ממה שמותר בהספד [וכדברי הר"ן הנ"ל]. והשפת אמת השיגו שפשיטא שאם היו רוצין בימי מגילת תענית לקבוע יום ניקנור כיו"ט, אף שהוא כבר תענית אסתר, היו רשאין, והיה להם כח לבטל התענית שנהגו בו, ואינו דומה לנדר שהוא איסור דאורייתא, שאין גזירת חכמים יכולה לבטל איסור תורה, והוכיח כך שאל"כ למה לא הקשה מעיקר התקנה של יום ניקנור, היאך עשאוהו כיו"ט וביטלו לתענית אסתר"י.

מדוע היה פשוט להגמרא שאין איסור בי"ב מצד לפניו דיום ניקנור

השתא איהו גופיה בטלוהו, משום יום ניקנור ניקום ונגזר. בביאור הגמ' נאמרו שני דרכים. א. רוב הראשונים והאחרונים[יט] פירשו לדעות הראשונים הסוברים ש'לפניו' דפורים אסור כמו שאר הימים הכתובים במגילת תענית, א"כ מדוע גזרו י"ג אדר משום שהוא יום ניקנור לאסור בהספד ותענית, הרי בלא זה הרי הוא אסור משום 'לפניו' דפורים, ואין לומר שעי"ז אסרו אף את י"ב משום יום שלפני ניקנור שהרי י"ב כבר אסור משום יום טוריינוס, ואף שניקנור קדם לטוריינוס וכמש"כ הר"ן, אך מ"מ המסדר מגילת תענית לא היה צריך להזכיר את י"ג כיום ניקנור כיון שבימיו כבר א"צ לטעם זה. ותירץ שאפילו לדעות שפורים דברי קבלה וא"צ חיזוק לאסור את יום י"ג משום לפניו, זהו דווקא לפרזים אבל למוקפין שי"ד אסור ממגילת תענית א"כ י"ג צריך חיזוק, ומה שגזרו על יום י"ג משום יום ניקנור הוא משום הפרזים שלהם יום י"ג מותר, ומה שפסקו הלכה שחנוכה ופורים לא בטלה לפניהם, היינו דווקא למוקפים שיום י"ד אסור להם רק ממגילת תענית וצריך חיזוק. **יא. ראה** דבר חיים שמכח קושיה זו כתב ביאור חדש בסוגיא. והקרן אורה (לעיל ע"ח) הביא שהרי"ף (מגילה ד.) דעתו לאסור שלפניהם ולאחריהם של י"ד וט"ו, אך מחלק בין פרזים למוקפים ולפרזים לבד נאסר י"ג משום יום שלפני י"ד, אבל לא למוקפים כיון שי"ד גופא הוי יום שלפני ט"ו ולא נאסר יום שלפני פניו. וכן ט"ז לא נאסר אלא למוקפים אבל לא לפרזים. וכתב שלפי שיטתו מיושבת הקושיה הנ"ל ששאלו מיום ניקנור ולא מיום שלפני פורים משום שרצו לשאול דבר פסוק האסור לכל. **יב. ראה** לעיל מה שנתבאר בדברי רש"י אלו. **יג. ראה** שער המלך (מגילה פ"ח ה"ח) מה שהקשה עליו מהסוגיא. **יד. עי"ש** עוד, שדחה דברי הקרבן נתנאל. **טו. כ"נ** בריטב"א ובר"ן. ומדברי האחרונים על רש"י בע"א (ד"ה מכמן), ראה בילקוט ביאורים שם.

ו. וראה בילקוט ביאורים לעיל (ע"ח) אריכות מדברי השפת אמת והקרן אורה שהקשו להיפך שא"כ מה מוסיף מה שאסרו של זה בזה, הרי זה כבר כלול בלפניהם ואחריהם. וראה בשפת אמת שהקשה מה אמרו 'אי בני חמיסר דקרו בארביסר, ומי שרי וכו' והא רבא' כו' ומדוע לא הקשו בפשיטות שאפילו קודם מגילת תענית נאסר י"ד למוקפין מטעם לפניהם, ועוד היכן רמוז במגילה איסור שלפניהם על כל הימים טובים דרבנן, ומה שהביא הר"ן סיוע מהירושלמי ששואל יום ניקנור לשם מה אסרוהו, והלוא כבר נאסר מיום שלפני י"ד, י"ל שכוונתו לשאול שאחרי שסידרו במגילת תענית את ימי הפורים א"כ י"ג אסור מטעם שלפניהם ולמה יסדו שוב יום ניקנור, ומה שהקשה הר"ן למה רבא אמר לאסור של זה בזה, י"ל שלא יתכן לומר שמגילת תענית מוסיפה על ימי הפורים רק את שלפניהם ולאחריהם בלבד, כיון שעיקר מגילת תענית באה לחדש ימים טובים שחידשו שממילא אסורים גם שלפניהם כדי לחזק היו"ט, אבל אם לא היו מוסיפין כלל על ימי הפורים עצמם אין טעם להוסיף חיזוק על מה שכבר הוחזק ליום טוב, ולא נתחדשו במגילת תענית. ולכן אמר רבא 'לאסור של זה בזה' וכאן תיקנו והוסיפו יום טוב. וממילא תיקנו לאסור גם שלפניהם די"ד וט"ו ככל מגילת תענית. **ז. וכ"כ** הרז"ה (ר"ה שם). **ח. ואמנם** לדברי רש"י שהובאו לעיל שהאיסור הוא דווקא למי שקורא את המגילה, כגון שהוא פרוז ליומו, שייך טעם זה גם בפורים, שאף כאן מפורסמת מצוותה. אך דברי רש"י צ"ע וכמבואר. **ט. ואמנם** כתב שבהו"א במסכת ר"ה סברו שבטלה מגילת תענית הוא משום שאין לנו כוח להוסיף ימים טובים, וא"כ מתבטלים כל הימים טובים, אף אלו שאינן שייכים למקדש. **י. ראה** טורי אבן (מגילה ה:) שהקשה

אוצר החכמה

שאמנם י"ב היה אסור משני טעמים, משום יום טוריינוס, וכדי שיהא חיזוק ליום ניקנור. וכוונת הגמ' שאם הצרה שאירעה בהריגת שמעיה ואחיה יש בכוחה לבטל את קדושת יו"ט שמחמת נס שנעשה בו. כ"ש שמבטלת היא איסורו שבא רק לחזק יום אחר, ואינו מחמת שנס שאירע ביום זה עצמו[ט]. **ב.** יש שפירשו[י] שכיון שי"ב נאסר מצד עצמו, א"כ מעולם לא אסרוהו גם מצד חיזוק לי"ג, כיון שבלא זה הוא אסור, ולכן כאשר בטל דינו מיו"ט שבי"ב, אף שעתה היה מן הראוי לאוסרו מדין חיזוק לי"ג, אך אין לנו כח לאסור ולגזור תקנות חדשות[יא].

האם מותרת תענית ציבור אחרי שבטלה מגילת תענית

ר"נ גזר תעניתא וכו' יום טוריינוס הוא. הקשו הראשונים מה הקשו לר"נ כיצד מתענה, וגם מדוע רק השיב להם שיום טוריינוס בטל משום גזרה, ומדוע לא השיב להם שכבר בטלה מגילת תענית וכמבואר בר"ה (יח:) שבטלה. והוסיף הרא"ש (פ' מ) ש'מסתמא בטלה בזמן האמוראים לאחר תקופת התנאים[יב], ובימיו כבר בטלה'[יג]. והראב"ד חידש מכוח קושיה זו שאף שבטלה מגילת תענית מ"מ אין גוזרין בה תענית ציבור[יד], ומה שבטלה היינו רק שמותר ליחיד להתענות בה[טו]. אך המאירי דחה ראיה זו שיש לומר שהמקשן היה סבור שלא בטלה מגלת תענית, והוא השיבו לרווחא דמילתא שאף לסברתו שלא בטלה, מותר.

הר"ן הקשה על שיטת הראב"ד מהגמרא בר"ה (כט) שגזרו תענית בחנוכה ואמרו להם ר' אליעזר ורבי יהושע צאו והתענו על מה שהתעניתם, והוכיחה הגמרא מדבריהם שלא בטלה מגילת תענית. ולדברי הראב"ד אין ראיה שהרי אפילו אם בטלה מגילת תענית אין לגזור בו תענית ציבור. והאחרונים יישבו[טז] שעיקר הדיוק הוא ממה שאמרו 'צאו והתענו על מה שהתעניתם' ואם בטלה מגילת תענית אף לראב"ד שאין גוזרין לכתחלה, אבל בדיעבד לא היה צריך להתענות ע"ז ולישב 'תענית לתעניתו'[יז].

תירוץ נוסף כתב החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קנח)[יח] עפ"י מה שחידש שהדין שבטלה מגילת תענית יש לפרשו בשני אופנים. בהו"א סברה הגמרא שהוא משום שאין להוסיף ימים טובים אחר החורבן, ולפי"ז ודאי שמותר אף תענית ציבור, ולכן הביאה הגמ' ראיה מהמעשה הנ"ל שמוכרח הוא שהם סוברים שלא בטלה מגילת תענית. אך להמסקנא הטעם הוא משום שלאחר החורבן 'אבל הוא להם' לעשות יו"ט משום דברים השייכים למקדש[יט], וא"כ די לנו שאין בו איסור תענית, אבל אין צריך להתיר ולגזור לכתחילה תענית ציבור ביום שנהגו אבותינו לעשותו יו"ט. וזוהי סברת הראב"ד.

היכן נקמו בפה

פה שהיה מדבר בגאוה וכו' תעשה בהם נקמה. האחרונים הקשו שנקמו רק בידים ולא בפה[כ] ובמהרש"א כתב עפי"ד הירושלמי שחתכו ראשו[כא]. ובבניהו תירץ שחתכו בהונות ידיו בעודו חי לצערו, וצעקותיו מיסוריו היו הנקמה בפיו שדיבר גאוה. ומה שקצצו רק בהונות ידיו ולא כל ידיו כתב משום שרצו לצולבו אח"כ ושיהיה ניכר מי הוא הצלוב[כב], ולכן השאירו את ידיו מחוברות.

בירור מעשה פפוס ולולינוס

פפוס ולולינוס. רש"י מביא שהיו צדיקים גמורים וכשנמצאת בת המלך הרוגה מסרו עצמם לומר שהם הרגוה. בנימוקי יוסף כתב שמכאן ראיה שקוראים צדיק גמור למי שמוסר עצמו למיתה משום הצלת רבים מישראל.

והטעם שמותר הדבר, יש שכתב[כג] לבאר שדבר זה נחשב כהצלה ואינו דומה למה שאסור למסור אחד מישראל כדי להציל אחרים[כד]. ויש שכתב[כה] שאין היתר למסור עצמו להצלת אחר וכאן היה להצלת כל ישראל.

האם אף בחנוכה ופורים מתענה ומשלים

הלכה מתענה ומשלים[כו]. התוס' כתבו שדין זה הוא רק בראש חודש, אך בחנוכה ופורים אינו רשאי להתענות[כז] שנאמר בהם יום משתה ושמחה[כח] וביאר הקרבן נתנאל כוונתם על פי מה שמבואר במגילת תענית שנקראו שם יו"ט. והמהרש"א (עירובין מ.) הניח את דבריהם בצ"ע, שבעירובין (שם) מבואר בפירוש שדינים אלו נאמרו גם בחנוכה ובפורים[כט]. ובישוב דבריהם נאמרו ב' דרכים[ל].

טז. באור החמה הקשה מה הבין המקשן, וכי יעלה על הדעת שיבטלו את עיקר דינו וישאירו את חומרתו מצד לפניו. וביאר שהמקשן הבין שחז"ל לא ביטלו את הדינים וההלכות של איסור התענית, אלא רק עקרו ממנו את 'השם יו"ט', וא"כ עדיין נשאר איסור התענית משום 'לפניו' שבו אין האיסור משום שהוא נקרא יו"ט. **יז. ראה** רמב"ן (מלחמות מגילה ד.) ושפת אמת לעיל ע"א. **יח. החתם סופר** (שו"ת או"ח סי' קנג) דקדק כהרמב"ן מלשון הגמ' 'משום ניקנור ניקום ונגזור', שמשמע שמעולם עדיין לא גזרו עליו, והיינו כנ"ל שיום טוריינוס היה קודם גזרת יום ניקנור, וכשגזרו יום ניקנור לא גזרו על לפניו שבלאו הכי כבר היה אסור, ובדרך זו אף נקט שמרדכי ואסתר לא גזרו על לפניו דפורים, שאם גזרו א"כ לא היו צריכים אח"כ לגזור י"ג כיום ניקנור שהרי הוא כבר אסור. אלא מוכח שהם לא תקנו לאסור שלפניו, ורק אח"כ נאסר י"ג משום יום ניקנור, וכשנתבטל א"א לנו ליקום ולגזור. והר"ן נחלק וסובר שיוונים קדמו לרומיים, וניקנור קדם לטוריינוס. **יט. יש** שהעיר על לשונו שהרי בר"ה (יט.) מבואר שדבר זה הוא גם מחלוקת בין התנאים, ומדוע נקט הרא"ש שבימי אמוראים בטלה. **כ. הקרן** אורה תמה שלשון זו 'דהאידנא בטלה מגילת תענית' אינו לשון הגמרא אלא לשון הרי"ף, אבל בגמ' (ברכות יח:) דבר זה מחלוקת תנאים ואמוראים ונחלקו אף לאחר חורבן, וא"כ מדוע אי אפשר לומר שרב נחמן סובר כהסוברים שלא בטלה. **כא. השפת** אמת כתב שעל פי זה מיושב לשון הגמ' שמקשה 'ותפו"ל דהוי יום שלפני ניקנור', ומשמע שהקושיא על ר"י לחוד, ומדוע לא הקשו גם על ר"נ שגזר תענית בי"ב, ולשיטת הראב"ד מיושב שכיון שבטלה מגילת תענית, אף אם בו עצמו תענית ציבור אסורה להראב"ד, אך לפניהם ולאחריהם אין איסור בתענית ציבור, כיון שעיקר האיסור בלפניהם הוא לחזק את היו"ט, וכיון שהיו"ט נתבטל א"צ חיזוק, ולכן הקשו רק על המשנה שמותרין בהספד, שהיא כמ"ד שלא בטלה מגילת תענית [אליבא דר"י]. אמנם כתב שבטור (סי' תקעג) מבואר שתענית ציבור אסורה גם לפניהם ולאחריהם. וכ"כ בקיצור פסקי הרא"ש כאן, [ראה בילקוט ביאורים לעיל ע"א] וכן הוא במקור הדין בתמים דעים (סי' רמג), שכתב הראב"ד שהמחלוקת בלפניהם ולאחריהם במשנה הכל מיירי אף לאחר שבטלה מגילת תענית, לענין תענית ציבור. ואכן הראב"ד שם גם ביאר שקושית הגמ' 'ותפו"ל דהוי יום שלפני ניקנור' היא אף על ר"נ דגזר תענית בי"ב, ולא כפשטות לשון הגמ'. **כב. ראה** ראש (פ"ב סי' כד), ובהשגות הראב"ד על הבעל המאור (מגילה ד.), והובא בטור (סי' תקעג). וראה משכנות יעקב (שו"ת או"ח סי' קלו). **כג. קרן** אורה, וכ"כ באשכול (סי' ח), ובפני יהושע (ר"ה יח:). וכ"כ קרבן נתנאל (פ"ג סי' כד אות כ) והוסיף שאף לדעת הראב"ד אין הכוונה שכלפי תענית ציבור לא בטלה מגילת תענית, שא"כ מדוע לא תירצה זאת הגמ' (ר"ה יח:) כשהקשו סתירה בדין אם בטלה מגילת תענית או לא, והיה לו להשיב שלתענית ציבור לא בטלה. אלא וודאי שאף להראב"ד בטלה אף כלפי תענית ציבור ורק לכתחילה אין לגזור תענית ציבור, ונפקא מינה בזה אם צריך להתענות כשעבר והתענה, וממה שצריך להתענות ש"מ שסובר לא בטלה. וראה תרועת מלך (סי' לד אות יג) שביאר גדר הדברים שאף אם בטלה מגילת תענית ואינו יום שמחה, אך לקבוע תענית ציבור ולקבוע שהוא עת צרה, אסור לדעת הראב"ד, ובמעשה בר"ה שגזרו עליהם תענית ציבור, ולפי"ד ר"א ור"י אין זה חל, א"כ אף שאין חל קבלה על הציבור, אבל כל יחיד מותר להתענות, ואף אם בי"ד צריכים כפרה שגזרו עליהם שלא כדת, אך היחידים לא עברו כלום וא"צ כפרה. ועיי"ש (אות יד) שהקשה שהאיך הרא"ש והראב"ד יישבו היתר תענית אסתר ביום שלפני פורים כיון שהוי מדברי קבלה וא"צ חיזוק [ראה לעיל ע"א], אך מ"מ הרי יום י"ג אדר הוא יום ניקנור, והאיך התירו בו תענית ציבור לדעת הראב"ד, שאף שבטלה מגילת תענית אסור להתענות תענית ציבור. עיי"ש באורך. **כד. אמנם** לכאורה תלוי בפירושי הראשונים בר"ה שם בדברי הגמרא 'צאו והתענו על מה שהתעניתם', שרש"י פירשה שיעשו תשובה. והרשב"ץ ור"א פירשו שחייב להתענות (ולמה הגהות מיימוניות תעניות פ"ו אות ט), וכן נפסק באו"ח (סי' תקעה ס"ה). ותירוץ זה מובן יותר לשיטתם שאם בטלה כלפי יחיד א"צ למיתב תענית תעניתו. **כה. ראה** גם בחתם סופר (שו"ת או"ח סי' קנח). **כו. ולפי"ז** אין אומרים שבטלה מגילת תענית רק על דברים השייכים למקדש. ראה כעין זה בתוספת נופך גם בחתם סופר (שם סי' קנג) והוסיף שם שהניסים שנעשו בחו"ל שאינם שייכים למקדש מפני מה יתבטלו, והלוא אדרבא שמחה היא שאף בגלות לא מאסתים וגו'. ובזה ביאר מה שאמרו חז"ל (מגילה יד.) משחרב ביהמ"ק הוכשרו כל הארצות לומר שירה. וזה המקור למה שנהגו עיירות רבות לעשות יום טוב כשאירע להם נס, ור"ל בעומר יוכיח'. שנתקן ע"י תלמידי ר"ע לאחר החורבן. מפני שנעשה בחו"ל כלומר שאינו שייך למקדש. **כז. ובבן** יהוידע הוסיף שלא היה די בקציצת לשונו כי גאותו ממלאת כל ראשו. **כח. וכתב** שאף להירושלמי המובא במהרש"א שקצרו ראשו, צ"ל שנשאר מחובר מעט כדי שיכירוהו. **כט. חזון** איש (יו"ד סי' סט סק"ס). **ל. ודימה** זאת לנידון אם מותר להסיט חץ שלוח העלול לפגוע באנשים רבים, כאשר ע"י הטייתו יפגע ביחיד. עיי"ש. **לא. אגרות** משה (יו"ד ח"ב סי' קעד אות ד). **לב. דין** זה נפסק בשו"ע (סי' תקעג ס"ב. וסי' תיח ס"ב) אך רק בתענית ציבור, ודנו האחרונים אם כלפי זה יש בימינו תענית ציבור, ובמשנ"ב סתר משנתו, שבמקום אחד (בסי' תיח ס"ה) הביא דברי האחרונים שכל זה הוא מעיקר הדין בא"י. אך בזמנינו אף ציבור דינם כיחיד ומפסיקין בר"ח ומשלימין יום אחר. [וראה שם בשער הציון (אות ז) מה שהעיר בזה שאם דינן כיחיד א"צ להשלים (כמבואר שם במשנ"ב סק"ו), אלא שכלפי זה החמירו עליהן כציבור. ומאידך במקום אחר (שער הציון סי' תקעג אות ג) נחלק על דבר זה וחזר בו [ראה שונה הלכות שם], וכן נפסק באו"ח אין לזוז מפסק השו"ע]. **לג. לא** נתבאר אם כוונתם ש'אין יכול להתענות' היינו רק על השלמה. או שאף תענית שעות נמנעת מהיותם ימי משתה ושמחה, ודברי המשנה ואם התחילו אין מפסיקין לא נאמרו על חנוכה ופורים אלא על ר"ח. וראה ביאור הלכה (סי' תיח ס"ו ד"ה ר"ח.) וראה נחלת יהושע. **לד. מדברי** התוס' מתבאר [וכן דייק בחשק שלמה], שאף בחנוכה יש דין סעודה ומשתה ושמחה. וכ"כ הדרכי משה (סי' תרע) בשם מהר"א מפראג. ועיי"ש בב"ח. אך המהר"ם מרוטנבורג כתב (שו"ת מ"ד סי' תרכה) שסעודות חנוכה סעודות רשות הן, וכן נפסק בשו"ע (שם). **לה. וכן** הקשה הקרן אורה כאן, והוסיף שכן מבואר ברמב"ם (תעניות פ"ה ה"ז) שאפילו בחנוכה ופורים מתענה ומשלים. **לו. ראה** עוד בני ציון (מ"ו סי' תיח).

א. הקרבן נתנאל (שו"ת ג) כתב ליישב[לז] עפ"י המבואר כאן ברא"ש (סי' כד) שמתענה ומשלים הוא אף בתענית יחיד. וא"כ י"ל שבתענית יחיד יש חילוק שאם פגע בשבת ור"ח חייב לצום לקיים נדרו. ואם פגע בחנוכה ופורים נדרו בטלה[לח] כיון שהם מדבריהם וצריכים חיזוק[לט], אך דין הסוגיא בעירובין הוא בתעניות ציבור שאז אין מפסיקין אפילו בחנוכה ופורים[מ].

ב. המצפה איתן כתב ליישב שאף התוס' מודים שדברי רב וחכמים הם אף בחנוכה ופורים וכמבואר בעירובין. ומה שכתבו שחנוכה ופורים אינו כר"ח היינו הלכה למעשה ולא כפירוש לסוגיא, והדבר תלוי אם בטלה מגילת תענית, ויש שסוברים שאף כלפי חנוכה ופורים בטלה[מא], ולכן דברי רב שאמר מתענה ומשלים י"ל שהם לשיטתו שבטלה מגילת תענית וכן ר"י סובר כן. אך לדידן שלגבי חנוכה ופורים לא בטלה לכן פסקו שאינו מתענה.

האם יכול להשלים או חייב להשלים

רבי יוסי אומר משלים. באור זרוע (תענית סי' תמ) כתב שכוונת ר' יוסי שמותר להשלים ואינו חושש לכך שנכנס לשבת מעונה, וחולק על ת"ק שאסר להכנס מעונה, אך אף הוא מודה שאינו חייב להשלים[מב]. וכן הביאו ראשונים[מג] עדות על ר"י הזקן שבעשרה בטבת שחל בערב שבת אכל ביצה בכניסת השבת לפי שסובר שאין חובה להשלים[מד]. אך יש ראשונים הסוברים שלדעת ר"י חייב להשלים[מה]. והרא"ש (סי' כה) כתב שמתענה ומשלים היינו אם ירצה, אך הוסיף שכיון שיכול להשלים א"כ אם קיבל תענית סתם חייב להשלים, שהרי כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, אא"כ פירש בקבלתו שיהא רק עד השלמת התפילה. ובקרבן נתנאל (שו"ת ס) כתב שבתענית ציבור חייב להשלים, והוכיח כן מסוגיית הגמ' בעירובין (שם.)[מו].

פרק שלישי - סדר תעניות אלו

זמן התענית ברביעה ראשונה

סדר תעניות אלו האמור ברביעה ראשונה. כתב הרע"ב דהיינו שאם עברו שלשה זמנים של רביעה של יורה שהם ג' במרחשון ושבעה בו ושבעה עשר בו ולא ירדו גשמים, היו מתענים יחידים[א] ואחר כך מתענים הצבור שלש עשרה תעניות. וכתב התוי"ט (פ"ו מ"ה) שהרע"ב פירש את המשנה אליבא דר"מ, שנחלקו רבי מאיר ורבי יוסי (לעיל ו.) מתי היחידים מתחילים להתענות, לר"מ זמן רביעה שלישית הוא בי"ז בחשון ואם איחרו הגשמים עד אז מתחילים היחידים להתענות, ודעת ר"י שזמן רביעה ראשונה בי"ז חשון ורביעה שניה בכ"ג בו ורביעה שלישית בר"ח כסלו, ואם איחרו הגשמים עד ר"ח כסליו מתחילים היחידים להתענות.

מה הם צמחים ששנו

אבל צמחים ששנו. כתב רש"י (ד"ה אבל) שנשתנו ממנהגן, תחת חטה יצא חוח תחת שעורה באשה[ב]. בהגהות חו"י (ז: בדפה"ר) הקשה על שיטת רש"י ממה שאמרו להלן (יט.) שדוקא צמחים שנשתנו אבל אם יבשו אין מתריעין עליהן, ופירש"י שהטעם הוא משום שמכאן ואילך לא יועיל התפלה והוה תפילת שוא. ולכאורה אם במקום חטה יצא חוח וכדו' הרי גם בזה לא יועיל תפילה, וא"כ איך פירש רש"י צמחים ששנו שתחת חטה יצא חוח ומתריעין עליהם. אמנם בר"ח (יט.) כתב שצמחים ששנו היינו שכמשו. וכך פסק הרמב"ם (פ"ג מה"ז) שתבואה שצמחה ונמנע המטר והתחילו הצמחין ליבש הרי אלו מתענין וזועקין[ג].

ובשב"א

ובשב"א (שו"ת ח"ם סי' תד) כתב שדין צמחים ששנו היינו דוקא כשהשתנו מחמת מכה אחרת כשדפון וכדומה, אבל אם השתנו מחמת עצירת גשמים שעי"ז כמשו העשבים אין מתריעין עליהם מידי[ד]. אמנם השואל כתב שם בשם הרמב"ן שאף אם שינו מחמת עצירת הגשמים מתריעין עליהם מיד, וכתב הרשב"א שהוא לא מצא כן בדברי הרמב"ן, אך אם הרמב"ן כתב כן אין משיבין הארי.

דין מתריעין עליהן מיד

מתריעין עליהן מיד. נחלקו הראשונים בדין זה, דעת רש"י (ד"ה אבל ותוס' (ד"ה מתריעין) שנוהג בהם כל חומר תעניות האחרונות (כדלעיל יג: יד. טו.) והיינו שמתריעין עליהם ומתענים בהם[ה]. אך בריטב"א ובר"ן הביאו בשם הראב"די שכל מקום ששנו מתריעין בסתם הכוונה התרעה בשופר ובלא תענית[ז]. והטעם שאין מתענין בשינוי צמחים משום שאין בזה לקות גדולה שיבוא מחמת זה רעב, אלא רק שתהיה התבואה נפסדת קצת כעין מכת בצורת וממילא די שיתריעו בשופר ואי"צ תענית[ח], ולפי"ד דברי המשנה נאמרו להקל שבצרות אלו לא נאמר כלל דין סדר תעניות ואין מתענין בהם, אלא מתריעין בשופר בלבד[ט].

והשיג עליו הריטב"א שא"כ היה לו לתנא לומר 'אבל צמחים ששנו מתריעין עליהם בלבד' ומדלא נקט לשון זה משמע שאין כוונת המשנה להקל אלא להחמיר. עוד הקשה שלא מצינו בשום מקום התרעה שהיא לא על סדר ברכות בתענית, ואם בא התנא לחדש שיש התרעה

לז. **ראה** נחלת יהושע שהשיגו בארוכה. לח. **וא"כ** לדעתו דברי התוס' הם רק בתענית יחיד, אמנם המשנ"ב (סי' תיח בשער הציון שם ו) נקט בדעת תוס' שאף בתענית ציבור אין משלימין בחנוכה ופורים. ואכן בלשון השו"ע (סי' תיח ס"ג) שכתב אין גוזרין על הציבור בר"ח חנוכה ופורים. ואם התחילו שגזרו וכו' והתחילו קודם ר"ח אפילו יום אחד מתענין ומשלימין. הרי שפתח בחנוכה ופורים וסיים רק בר"ח. ונראה מלשונו כדעת התוס'. אמנם המשנ"ב (שם סק"ה) כתב שה"ה לחנוכה ופורים. וכן לשון השו"ע בסי' תקעב (ס"ג). לט. **וכמבואר** בשו"ע (סי' תקע ס"ג) שיטת הרמב"ם. מ. **וכמבואר** בשו"ע (סי' תקעג ס"ג). מא. **ואף** בפורים שנתקן לאחר החורבן, מ"מ כלפי לאסור של זה בזה בטלה. מב. **וכ"כ** התוס' עירובין (שם: ד"ה והלכתא), וראה כת"ס (שו"ת סי' נג) ביאור מחלוקתם אם מותר להכנס לשבת מעונה כאשר מותר לו לאכול, האם עי"ז שיש לו פת בסלו נחשב שהוא אינו מעונה. מג. **שיטה** לבעל הצרורות. תוס' ר"פ (עירובין שם.). מד. **כתבו** הראשונים בעירובין (שם.) בשם הראב"ד שמשקיעת החמה שהוא זמן תוספת שבת יכול לאכול. ועי"ש בר"ן שלפי"ז למ"ד שא"צ להשלים היינו קודם השקיעה. אך ברש"י וברא"ש כאן נראה שרק משחשכה ולאחר צאת הכוכבים. וראה בשו"ע (סי' תרמט ס"ד) שחילק בין תענית ציבור לתענית יחיד. מה. **ראה** תוס' שאנץ שם. ורשב"א ריטב"א שם. מו. **עיין** משנ"ב (סי' רמט ס"ק כח) שנראה שבפשטות משלים, ובביאור הלכה שם הביא דעות הראשונים שתלוי ברצונו. א. **ברבינו** יהונתן מלוניל כתב שהיחידים מתענים כשלא ירדו גשמים בשלשה ושבעה עשר במרחשון, ועי"ש שמשמע שבשלישית מתענים היחידים. ב. **דיק** בדבריו בשו"ת מהר"ם חלאווה (סי' עח) שלשיטת רש"י אין מתריעין על יובש בצמחים, ואף שכתב רש"י שגם על שינוי אחר מתריעין, מ"מ משמע ששינוי של יובש לא נכלל בכלל זה אלא רק שינוי המשתנה מדרך הטבע של הצמחים כדוגמת מה שכתב רש"י תחת חטה יצא חוח וכו', אבל אם יבשו הזרעים הרי הדין כתעניות ראשונות. ועי"ש שהשיג על דעת רש"י וס"ל כדעת הרמב"ם. ג. **וכן** כתב הריטב"א (ד"ה הלמור) שגם במקום שצמחו צמחים והגיע זמן רביעה שניה שהיא מגדלת ומולידה את הצמחים ונמנעו הגשמים עד שהתחילו הצמחים לשנות, מתריעין עליהם מיד כדין שבעה אחרונות לכל החומרות וסדר התפילות. ד. **וכן** משמע ברבינו יהונתן מלוניל שכתב שהמשנה עוסקת כשירדו גשמים כהוגן וצמחו הזרעים ונשתנו מחמת אחד מן המזיקין לזרעים, וע"ז כתבה המשנה שמיד יתחילו הצבור להתריע ואפילו בראשונות שכל חומרי האחרונות נוהג בו. ה. **כן** כתב הר"ן (ת. ד"ה פירוש) בדעת רש"י. אמנם הרש"ש (לקמן כב.) דייק מרש"י (ד"ה שדפון וירקון) שכתב 'ומלא תנור דמתניתין להתענות' ומשמע שבעלמא אם כתוב מתריעין הכוונה בלא תענית וכדעת הראב"ד, ותמה על הר"ן שפירש בדעת רש"י שס"ל שמתריעין הכוונה מתענין. ואף לדעת הר"ן צריך לומר שיש מקומות שהוזכר בהם 'מתריעין' ואין הכוונה מתענין, כגון מה שכתוב בגמרא (לקמן יט.) על אלו 'מתריעין' בשבת, וכשם שהוכיחה הגמרא שא"א לומר שמתריעין בשופר שהרי אין תוקעין בשופר, כך יש להוכיח שאין הכוונה מתענין שהרי אין מתענין בשבת, והפירוש שם הוא התרעה בלבד בלא תענית ובלא שופר. ו. **לעיל** הובאו דברי הרשב"א שאין מתריעין על שינוי צמחים מחמת עצירת גשמים, וכתב שם שכן הוא דעת הראב"ד. משמע שס"ל כהראב"ד שעל שינוי צמחים מחמת עצירת גשמים אין תענית כז' אחרונות. [אלא שהרשב"א מבאר 'צמחים ששנו' כששינו מחמת דבר אחר, ולפי"ז 'מתריעין' הכוונה גם מתענין], ובשו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תרסו) משמע שהבין בדברי הרשב"א שלעולם אין מתריעין על עצירת גשמים מיד, וגם על הפסק בין גשם לגשם מ' יום. ז. **ויל"ע** שברשב"ש (סי' קעג ג) הבין בדעת הראב"ד שכשם שאין מתענים כך אין תוקעין בשופר אלא מתריעין בפה בלבד. שכתב שם לענין התרעה במקום שריבוי הגשמים מזיק ומפסיד, שלדעת הראב"ד אין מתריעין בשופר אלא על על עיר שלא ירדו עליה גשמים ועל עיר שיש בה דבר ועל עיר שיש בה מפולת כיון שבהם נכתב בפירוש שמתענה ומתרעת, אבל בשאר צרות אין מתריעין בשופר, ומשמע שהבין שדין שופר תלוי בדין תענית. ועי"ש. ח. **והביא** ראיה לדבריו מדברי הגמרא שאם פסקו בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהם מיד, ואם התרעה הכוונה בתענית איך יתכן שיחמירו בזה יותר ממה שאמרו במקום שלא ירדו גשמים כלל, שהרי הפסקת גשמים הוא מכת בצורת ואי ירידת גשמים כלל הוא מכה של מהומה שהיא יותר חמורה מפני שבמכת בצורת מקצתן רעבים ומקצתן שבעים (כדלעיל פג: פד. מ"ח), וע"כ מוכרח שאין מתענין בהם אלא רק מתריעין בשופר. ט. **ומשמע** שאין בזה דין תענית כלל, אך בשו"ת הרשב"א הנ"ל משמע שהשווה את דינו של הראב"ד לדין הרמב"ם שהובא לעיל ושם כתב מתענין, ויל"ע.

אחרת היה צריך לפרש זאת, ולכך ביאר כדעת הראשונים שכשכתוב 'מתריעין' אפילו בסתמא היינו מתריעין ומתענין'.

והטעם שמחמירים במקום ששינו הצמחים מחמת הפסקת הגשמים וכשהפסיקו הגשמים מלירד ארבעים יום יותר ממה שהחמירו אם לא ירדו כלל, כתב הריטב"א שאע"פ שהיא רק מכה של בצורת, מכל מקום ראוי להחמיר בה כיון שלענין תענית והתרעה אין הולכין אחרי ריבוי המכה וגודל הרעה אלא אחרי שינוי הטבע ממנהגו של עולם, ומה שיותר נראה בו גזירת שמים להענישנו בו על עוונותינו יש להחמיר בו יותר, ולכך בעצירת גשמים בתחילת הרביעה אין זו ראיה ברורה לגזירת שמים כיון שדרך רביעה להתאחר, אבל כשירדו גשמים בתחלתה ואח"כ פסקו בזה ודאי מוכח שגזירת שמים היא, ולכך אפילו שאין המכה כ"כ גדולה ראוי להתענות עליהם מיד בהתרעה. ובר"ן (ז: ד"ה והמ' מתריעין) כתב שכשהגשמים מתאחרין מלרדת אפשר להמתין, שאם ירדו אח"כ יהיו פירות השנה כתיקונם ולפיכך אפשר לגזור תענית במתון על הסדר, אבל צמחים ששינו אם לא יתוקנו במהרה יופסדו לגמרי ולפיכך גוזרין תעניות מיד בהתרעה. וכן במקום שהפסיקו הגשמים ארבעים יום שהצמחים נפסדים מהר, ואין פנאי לגזור תעניות על הסדר.

ובדעת הרמב"ם, כתב הב"י[יא] (סי' תקעה ד"ה כתב רבינו) שיש ללמוד מדבריו (פ"ג הט"ז) שכתב 'תבואה שצמחה ונמנע המטר והתחילו צמחין ליבש, הרי אלו מתענין וזועקין עד שירדו גשמים או עד שיבשו הצמחים'. ממש"כ 'הרי אלו מתענין וזועקין' ולא כתב מתריעין משמע שס"ל שסתם מתריעין שכתוב במשנה אינו בשופר אלא בפה[יב]. ומוכח שס"ל להרמב"ם שאין חומר האחרונות נוהג בהן[יג], דהיינו שאין צריך להפסיק בהם מבעו"י כיום כיפור אלא התענית היא עלות השחר בלבד. נמצא שדעת הרמב"ם היא דעה שלישית שמתענין אך אין זה כחומר ז' תעניות אחרונות. וכן דייק ברדב"ז (שו"ת ח"ג סי' תרסה) שמסדר ההלכות ברמב"ם שבתחילה כתב דין זרעים ששנו ואח"כ כתב דין אם פסקו גשמים ואח"כ כתב סדר התעניות כשלא ירדו גשמים נראה שהוא שונה הקל הקל תחלה, מוכח שס"ל שאין חומר ז' אחרונות בהם[יד].

מהו מיד

מתריעין עליהם מיד. ו'מיד' היינו שני וחמישי ושני, וכן כתב הטור[טו] (סי' תקעה) שאם ירדו גשמים ברביעה ראשונה וצמחו העשבים וכמשו מתריעין מיד, ומתענין שני וחמישי ושני ונוהגין בהן כל חומר שבע אחרונות'. והוכיח הב"י שכך הביאור ב'מיד' ממה שאמרו בגמ' (יט:) 'מתריעין על האילנות בפרוס הפסח וכו' ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני', ומשמע מכאן שהוא כלל לכל מקום שכתוב 'מתריעין מיד' דהיינו שני וחמישי ושני[טז].

הטעם שמחמירים בירדו לצמחים ולא לאילן יותר מעצירת גשמים

ירדו לצמחים אבל לא ירדו לאילן וכו'. ובגמרא איתא (לקמן יט:) שזמן התרעתן הוא בפרוס הפסח, וכתב הר"ן (ז: ד"ה והמ' מתריעין) שמחמירים בזה יותר מאם לא ירדו גשמים כלל, מכיון שבאותו זמן מלבלבים האילנות וכל שלא ירדו להם הגשמים שצריכים להם שוב לא יוציאו ענפים כהוגן אפילו אם ירדו להם גשמים לאחר מכן, מה שאין כן בתחילת ירידת הגשמים שאע"פ שמתאחר יכולין לזרוע לאחר מכן, וכן גם כשירדו לאילן ולא לצמחים, כיון שכבר ירד גשם ולא היה כפי מה שצריך לזרעים, הדבר מראה שהרביעה הצריכה לזריעה תתאחר הרבה או לא תבוא כלל ולפיכך מתריעין עליהן מיד'.

ובשפת אמת תמה מדוע שינה הר"ן הטעם וחילק בין ירד לאילן ולא לצמחים לירד לצמחים ולא לאילן ולא כתב טעם אחד לכולם, שכל שאין יורד כדי הצורך הוא מורה על כך שיהיה בצורת'.

האם זמן צמחים ואילן שווה

ירדו לצמחים אבל לא ירדו לאילן. כתב הריטב"א שאם משנתנו איירי בארץ ישראל א"כ אין זמן ירידת גשמים לצמחים ולאילן שווה כיון שזמן הצמחים הוא ברביעה ראשונה, וזמן האילנות הוא בפרוס הפסח כדאיתא בברייתא (לקמן יט:), וע"כ שהמשנה מדברת בחו"ל ששם יש זמן אחד לצמחים ולאילנות. או אפשר לומר שהמשנה איירי גם בא"י שאין זמנם שווה, ואם ברביעה ראשונה היה יורד גשמים המתאימים לאילנות היה מועיל גם לאילנות אף שעדיין לא הגיע הזמן הראוי לאילנות, ומ"מ אין מתריעין על אי הגעת הגשמים לאילנות עד פרוס הפסח שהוא עיקר זמנם, אבל בפרוס הפסח מתריעין מיד אפילו שאין זה מכה גדולה [כיון שעכשיו הוא הזמן של אילנות] אך מכיון שמכה זו היא רק על האילנות משמע שגזירה הוא על האילנות ולכך מתריעין מיד.

ולפי"ז ביאר הריטב"א השייכות בין דין זה להמשך המשנה 'וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים דכתיב 'והמטרתי על עיר אחד' וגו', שאותה העיר צריכה להתריע מיד ואפילו ברביעה הראשונה שלה"י, והטעם הוא שמכיון שעל הערים סביבותיה ירדו גשמים ועליה לא ירדו, מוכח שאין זה רק איחור רביעה בעלמא אלא שהוא גזירה על העיר הזאת שלא ירדו עליה ולכך מתריעין בה מיד.

יט.

הטעם שסביבותיה מתענות

וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. כתב רש"י (ד"ה ה"ג) שהערים סביבותיה מתענות משום שבני אותה העיר שלא ירדו עליה גשמים ילכו לקנות תבואה באותה העיר ואף בה יהיה רעב. ובריטב"א (לקמן כ.) כתב להוכיח שהמשנה עוסקת באופן שבערים מסביב ירד ורק בעיר זו לא ירד ממה שהתנא הביא את הפסוק 'על עיר אחת אמטיר' וגו' ע"כ שכוונתו לומר שדין המשנה דומה למה שנאמר בפסוק והיינו שעל עיר זו בלבד לא ירד אך על הערים שסביבותיה ירד. ותמה מדוע צריכות הערים שמסביב להתענות, וכתב להוכיח שאין לומר שמתענים בגלל צרת חבריהם, שהרי על צרת חברים אין מתריעים אלא בפה בלבד, וכדאיתא (לעיל יד.) על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה גויים וכו', ומתריעין בפה ולא בשופר שהרי שופרות בשבת ליכא, ואפילו בחולא אין מתריעין בשופר ולא בתענית אלא בפה[ב].

עוד כתב שאין לומר שצריכים להתענות משום צרת עצמן שממה שלא ירד על העיר הסמוכה הוא סימן שהגשמים שלהם היו לקללה, שא"כ עדיין קשה מדוע מתענים הרי אין מתענים ומתריעין על רוב הטובה (לקמן כג:), והביא שיש שתירצו שלעולם על צרת חברים צריך להתענות, ולכך יושבי הערים הסמוכים צריכים להתענות מחמת צרת

י. **וכן** כתב הריטב"א לעיל (יב: ד"ה תמהו). יא. **וכן** פירש דבריו בשו"ת הרשב"א (ח"ו סי' תד הוצאת דנרי"ו (עיל). יב. **בדין** זה שפירש דעת הרמב"ם אין מריעין בשופר אלא בפה, השיג עליו בלח"מ והוכיח בדעת הרמב"ם שאף בדברים אלו מתריעין בפה (וכן הקשה בציוני הגר"ח סי' תקעו), ומ"מ לא נחלק הלח"מ שאין חומרת התעניות של שבעה אחרונות נוהג בהן, ורק לענין התראה שווים הם לז' אחרונות. יג. **וכן** דייק מדברי הרמב"ם (פ"ג ה"ח) שכתב 'אין גוזרין על הצבור תענית כגון צום כפור [דהיינו שמתענים מבעו"י] אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר ובאותן עשר תעניות שהן שלש אמצעיות ושבע אחרונות'. מדויק בדבריו שעל צמחים ששינו ועל הפסק בין גשם לגשם אין נוהג בהם חומרת שבעה תעניות אחרונות שמתענים בהם מבעו"י. יד. **בשו"ע** (סי' תקעה ס"ח) כתב כלשון הרמב"ם שכשצמחו העשבים והתחילו ליבש מתענים וזועקין. וכתב המג"א (סק"ח, והציון המצנ"ע סקכ"ג) שמתענין וזועקין היינו בפה ולא בשופר. טו. **וכן** כתב הר"ן (לקמן ח. ד"ה וכל סניגוריה). טז. **וכתב** הרמב"ם (תעניות פ"ו ה"ה) 'תעניות אלו שגוזרין על הצבור מפני הצרות אינן יום אחר יום, שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בדבר זה'. יז. **וריטב"א** כתב כטעם שהובא לעיל, שכיון שירדו לדבר אחד ולא ירדו למין השני, ראיה היא שזו גזירת שמים באותו מין שלא ירדו גשמים וראוי להתריע עליה מיד כשעובר זמנה. יח. **לפי"ז** רצה ליישב קושית הגבורות ארי (לקמן יט: ד"ה מתריעין) שהקשה על קושית הגמרא שם היכי משכחת לה שירדו גשמים שטובים לצמחים ולא לאילן, וקשה שהרי הזמן שצריך גשמים לצמחים אינו בזמן הגשמים לאילנות, וא"כ בפשטות מובן שירדו גשמים בזמן הצורך לצמחים ולא בזמן הנצרך לאילנות, ועי"ש שנדחק. וכתב השפת אמת שאם הכלל הוא שכל שלא ירד כנדרש הוא סימן לבצורת, יש ליישב שדוקא כשיורד הגשם לזה ולא לזה וכגון שבא הגשם בנחת או להיפך זהו סימן בצורת, אבל אם לא ירד כלל בזמן הנצרך לצמחים אינו נחשב אלא כמניעת מטר בלבד ואין מתריעין עליו מיד. יט. **והביא** הריטב"א שיש שפירשו שאותה העיר אינה צריכה להתריע מיד אלא כסדר התעניות הרגיל והטעם שהביאה המשנה דין זה כדי להשמיע את דין סביבות העיר, אך דחה את דבריהם שא"כ מדוע כתבה המשנה 'וכן' ועוד מדוע הביא התנא את הפסוק 'והמטרתי על עיר אחת' ומה השייכות לפסוק. א. **כן** הוכיחו הריטב"א והר"ן (ת. ד"ה וכל סניגוריה) מדברי הברייתא (לקמן כג:) 'ועל כולן רשאים היחידים לסגף עצמן בתענית', משמע שאין צבור מתענין בדבר זה. ואף על היחיד עצמו אין זה חובה אלא אם רצה להתענות הרשות בידו. והטעם משום שדי לבעלי הצרה שיתענו על עצמם, ועי"ש בר"ן שכתב טעם אחר בזה. ב. **וכתב** עוד שדוחק לומר שיש חילוק בין הערים הסמוכות ממש שהם צריכים להתענות, ואילו הערים הרחוקות יותר הם צועקים בפה בלבד, שודאי שכל שאין לו חלק בצרה

חבריהם, ומה שאמרו על אלו מתריעין בשבת דוקא בפה ולא בשופר, משום ששם מדובר באופן שבעלי הצרה עצמן אין מתענין ולא מתריעין על עצמם וא"כ די לאחרים שיצעקו עליהם בלבד, אבל במשנתנו שהם עצמם מתענין ומתריעין יש לאלו שסביבותיהם ליטול חלק בצערם להתענות או להתריע בשופרות[ג]. אך כתב לדחות תירוץ זה מפני שהטעם שאין בעלי הצרה מתענין ומתריעין על עצמן בעיר שהקיפוה גויים אינו מחמת יאוש דעת וחשש מועט, שא"כ אפילו לצעוק בפה לא היו צריכים עליהם, אלא ע"כ הטעם לפי שאין להם פנאי ושהות מפני דוחק הצרה ואם נאמר שיש עלינו חובה להתענות על צרת אחינו, כ"ש שהיה לנו להתריע יותר כשבעלי הצרה אין להם פנאי לבקש רחמים על עצמן יותר ממקום שבעלי הצרה מתענין ומתריעין על צרתם.

באיזה אופן ירדו הגשמים בשני הערים

והביא ליישב בשם אחרים מן הגאונים שאין הכוונה במשנה שירד בעיר אחת גשם כהוגן ובעיר אחת לא ירד, שא"כ היה לו לתנא לומר וכן ב' עיירות בא' ירדו גשמים ובא' לא ירדו גשמים, ומדלא כתב כן משמע שאף באותה העיר שירד לא ירד כל צרכן אלא ירד מעט[ד], ולכך כיון שבעיר השניה לא ירד כלל יש ליושבי העיר ההיא לחשוש שמא אף היא באותה גזירה נמצאת ומעתה לא ירדו להם עוד גשמים עד שיעבור הזמן של הרביעה, ושמא החלה המכה באחיהם ותגמור בהם, ומ"מ מכיון שעדין לא החלה המכה אצלם, די להם בתענית או בהתרעה בשופר ולא צריכים להתענות כבעלי הצרה עצמה. עוד הביא לבאר שמדובר שהעיר שירדו בה גשמים, ירדו בה יותר מדאי, ואף שאין מתענין על רוב הטובה אך כיון שרואים שאחיהם בצער עצירת גשמים, והם ג"כ יש עליהם גזירה מצד אחר, יש להם לחוש שמא אף עליהם תחול הצרה האחרת של עצירת גשמים, אך לפי שעדיין אינם באותה צרה אין מתענים ומתריעים כבעלי הצרה עצמם, ומ"מ כל אחד הוא סימן לחבירו שיש עליהם גזירת שמים.

ובר"ן (מ. ד"ה וכל סכיבותיה) כתב ליישב שלעולם יש להתענות גם על צרת חברים, ומה שכתבו שאין מתענין על עיר שהקיפוה נכרים וכדו' היינו משום שסדר התעניות שבמשנתנו הם שני וחמישי ושני ולא רצופין ולפיכך דוקא הצרות השנויות במשנה שאין הסכנה בת יומא ויש להן איזה זמן, לכך גוזרין תענית על הצבור שני וחמישי ושני, אבל עיר שהקיפוה נכרים וספינה המטורפת בים וכן יחיד הנרדף מפני עכו"ם, אם באנו להתענות עליהם היינו צריכים להתענות תעניות רצופים לפי שסכנתן בכל יום ויום היא והצלתם צריכה שתהא נחפזת מאד, ואי אפשר לגזור תענית על הצבור בכל יום שאין מטריחין על הצבור יותר מדאי, ולפי ענינם אין מקום לתעניות של שני וחמישי ושני[אוצר החכמה], לכך לא ראו לגזור תענית כלל, אבל מכל מקום אמרו להתריע עליהם בבקשת רחמים בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שיצאו מחזקת סכנה.

ובשפת אמת הקשה שא"א לומר שכשירד על עיר אחת כתיקונה ועל עיר אחת לא ירד, אותה העיר שירד בה צריכה להתענות מחמת שגם אצלה הוא סימן קללה או מפני שצריך להתענות על צרת חבריהם, שהרי להדיא איתא בגמרא (לעיל ו:) אמר רב חסדא 'גשמים שירדו על מקצת מדינה ועל מקצת מדינה לא ירדו אין בהן משום ועצר', ובגמרא (סס) העמידו באופן שירד במקום אחד יותר מדאי[ה]. וכתב ליישב בדוחק על פי דברי התוס' (ד"ה נהרא) שכשיכולין להביא ע"י נהר אין מתריעין, וא"כ אפש"ל שר' חסדא דיבר באופן זה. ועי"ש.

ובחידושי הרא"ה כתב שהעיר הסמוכה אינה מתענה מיד, אלא כדין עצירת גשמים, והוכיח מדאמרינן לעיל (ו:) ירדו גשמים על מקצת מדינה ועל מקצת מדינה לא ירדו, אין בהם משום קללת 'ועצר את השמים', ואף שכאן אמרו שבירדו על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירדו, אותה שלא ירדו עליה מתענה, מוכח שדבר זה נחשב לקללה, אלא ודאי שאין בהם משום 'ועצר' ואין זה קללה גמורה שהרי בחלק מהמקומות ירדו גשמים, ולכן אין מתענים בזמן תעניות ראשונות אלא בזמן תעניות אחרונות וכל שכן שאין מתריעים.

אמירת כ"ד ברכות במקום שאין מתענים

ר"ע אומר מתריעות ולא מתענות. כתב הריטב"א שכשמתריעות בשופרות בלא תענית אין זה על סדר כ"ד ברכות, שכל דין כ"ד ברכות תיקנו רק בתענית, אלא שאומרים דברי תחנונים וצעקה מעין הצרה ומתריעים.

טעם מחלוקת ת"ק ור"ע

ר"ע אומר מתריעות ולא מתענות. כתב הירושלמי (פ"ג ה"ג) שטעם מחלוקתם הוא, שרבנן דימו דין זה ליום הכיפורים שמתענים ולא מתריעים[ו], ור"ע דימה לראש השנה שמתריעים ולא מתענים[ז].

מהו דבר

איזהו דֶּבֶר. כתב החות יאיר (שו"ת סי' קנז) שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דֶּבֶר[ח], ומגפה היינו מכה שענינה המגפה האמיתית, שנולדה מכה עיפושית במקום אחד והיא ארסית ונמשכת לכל האברים והדמים, כמו שכתוב (שמות ז כז) 'נֹגֵף אֶת כָּל גְּבוּלֶךָ'[ט].

שיעור מפולת כדי שיחשב צרה

איזהו דֶּבֶר עיר המוציאה חמש מאות רגלי. ולענין מפולת לא מבואר בכמה שיעור חשיב צרה, וברמב"ם כתב (פ"ג ה"ג) 'הרי שרבתה בעיר מפולת כתלים בריאים שאינן עומדים בצד הנהר, הרי זו צרה ומתענין ומתריעין עליה', ואף הוא לא כתב שיעור הריבוי. וכתב הריטב"א (לקמן כ: ד"ה וכן עיר) שאפשר שהשיעור הוא ג' בתים דומיא דדֶּבֶר שהוא בג' מתים, אלא שבמפולת אין הבדל בין עיר גדולה לעיר קטנה ובין יום אחד לג' ימים.

האם נשים קטנים וזקנים בכלל החמש מאות

עיר המוציאה חמש מאות רגלי. כתב הרמב"ם (פ"ג ה"ה) שאין הנשים והקטנים והזקנים' ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לענין זה'[י]. ובריטב"א (לקמן כה. ד"ה מיהו דֶּבֶר) דייק דין זה ממה שכתב התנא חמש מאות 'רגלי'. משמע דוקא אנשים היוצאים למלאכה'[יב]. ובר"ן (ח.) דייק מלשון התנא עיר 'המוציאה' ת"ק רגלי, ומשמע'[יג] שנשים וקטנים שרגילים לישב בבית ואינם יוצאים החוצה אינם בחשבון'[יד].

ובמגיד משנה (שם, וכן נב"י סי' מקצו כתב כן בשם הרמב"ם) שמלשון 'רגלי' משמע לבד מנשים וטף וכמש"כ בתורה (שמות יב לז) 'רַגְלִי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף'[טו].

אלא שמצטער על צרת אחיו בית ישראל אין הפרש בין רחוק לקרוב. **ג. בר"ן** (ח. ד"ה וכל סכיבותיה) הביא תירוץ זה בשם הרמב"ן. **ד. ועי"ש** שהקשה כיצד אפשר לומר שירדו גשמים שאינם של קללה על העיר הסמוכה, הרי על הפסוק שהביא התנא פירש רב יהודה בגמרא (כ.) ושתיהן לקללה, ותירץ שרב יהודה לא בא לפרש כך את המשנה כיון שהתנא היה צריך לכתוב כן בהדיא אלא מכיון שהתנא הזכיר את הפסוק בא רב יהודה לדורשו, ומכיון שבהמשך הפסוק כתוב (עמוס ד ז) 'וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ' דרש רב יהודה ששתיהן לקללה. וכן משמע בדברי רש"י (לקמן כ. ד"ה שתיהן לקללה) שכתב שרב יהודה אקרא קאי, ומשמע שבא לומר שאין מעמיד כן את המשנה אלא רק את הפסוק. **ה. וכן** הקשה במצפה איתן. ועי"ש שהסיק שמדובר שירדו גשמים רבים על הערים שמסביב וכמו שכתב הריטב"א. **ו. וכתב** הריטב"א שמכאן ראיה (הובאו דבריו לעיל יח:) שהטעם שהערים שסביב מתענים הוא מפחד שמא הגזירה היא גם עליהם, ולכן השוו דין זה ליוה"כ וראש השנה שמפחדים מפני יראת הדין. **ז. בראבי"ה** (הל' תעניות סי' תתעד) הביא בשם רב נחשון גאון שפסק על פי דברי הירושלמי שאסור להתענות בראש השנה (וכ"כ נפירוש ר"ח ונערוך ערך לפם השנה). אך כתב ששמע מרבותינו הראשונים שהיו מתענים, ואינו נראה לו. **ח. וכ"כ** בגליוני הש"ס בשמו, שדֶּבֶר אין הכוונה על מכת המגפה הידועה, רק מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע בכל חולי מן החולים נקרא דֶּבֶר. **ט. בחידושי** הגר"א על המשניות (תוספ פ"ה מ"ח) על דברי המשנה 'דֶּבֶר בא לעולם' ביאר שהוא כמ"ש (פסוקה ח:) אע"פ שארבע מיתות לא בטלו, והביא ע"ז הפסוק (ישעיה ט ד) 'כִּי כָל סְאוֹן סֹאֵן בְּרַעַשׁ וְשִׂמְלָה מְגוֹלָלָה בְּדָמִים וְהָיְתָה לִשְׂרֵפָה מַאֲכֹלֶת אֵשׁ' ופירושו שימותו בלא רעש כלל אלא ע"י המלאך, ומשמע שמבאר ענין הדֶּבֶר שהוא מיתה בלא חולי. וכמ"ש התפארת ישראל (שם תוספ שם) שדֶּבֶר הוא שמתים רבים מבלי שיהיו חולים תחילה. **י. ולענין** אם יש מכת דבר בגוים האם הישראלים צריכים להתענות עיין ילקוט ביאורים לקמן (כה:). **יא. וכן** כתב הריטב"א (לקמן כה. ד"ה מיהו דֶּבֶר). וכן פסק בשו"ע (סי' תקעו ס"ג). **יב. ובר"ח** (כה.) כתב הלשון עיר גדולה המוציאה אלף ת"ק רגלי 'יוצאי צבא' וכו' ויצאו הימנה ט' מתים בג' ימים הרי דֶּבֶר. משמע דס"ל שמונים רק את האנשים יוצאי צבא. **יג. כן** הוא בהגהות הב"ח שם. **יד. וכן** הוא בשיטה לבעל הצרורות. **טו. ולפי"ז** אפשר למעט רק קטנים ונשים ולא זקנים, וכתב הגר"א (סי' תקעו ס"ג) שזקנים ממעטים כהירושלמי (הובאו דבריו בפסוק), או אפשר ע"פ דברי הגמרא (כ"ג כה:) שאף הזקנים לא היו

אם אחד מהמתים הוא אשה או זקן

וכתב הלחם משנה שלפי טעמים אלו אין הקפידא אלא שמנין האנשים של החמש מאות יהיו לבד מנשים וקטנים וזקנים ולא במנין המתים, שלענין זה מחשיבים אף הזקנים והנשים. אבל בכס"מ ובב"י (סס) כתב שטעם הרמב"ם הוא כהירושלמי שכתב [לענין מפולת] 'בתים שאמרו בריאים ולא מרועעים ודכוותה [לענין דֶּבֶר] בחורים אבל לא זקנים'. והטעם בזה מפני שזקנים הם חלשים ואין מיתתם ראיה לכך שיש דֶּבֶר בעיר, וכשם שממעטים זקנים כך יש למעט קטנים ונשים שהם חלושי המזג. וא"כ לדבריהם הקפידא הוא דוקא במתים שלא למנות בהם קטנים או נשים, ואם ימותו אפילו חמשה או ששה זקנים או נשים, אף אם יהיו בעיר חמש מאות רגלי לבד מזקנים ונשים וקטנים לא הוי דֶּבֶר דומיא דמפולת שבבתים רעועים לא חשיב מפולת.

ובברכי יוסף (סי' תקעו סק"ג) הביא בשם מהרח"א ליישב דעת הרמב"ם, שס"ל שלאחר שנאמר הדין שזקנים ודומיהם הם חלושי המזג ואינם נחשבים במנין המתים, אפשר ללמוד מזה שאין עולים גם לחשבון חמש מאות, והא בהא תליא[יט]. ובמשנה ברורה (סס סק"ה) הביא בשם הלבוש שאין הנשים והזקנים והקטנים לא במנין החמש מאות ולא במנין המתים[יז].

ובספר המכתם כתב לחלק שהזקנים אינם במנין המתים כיון שהם כבתים רעועים, אבל הנשים שאינן זקנות והקטנים שהם בני קיימא הרי הם מהמנין.

אם המשנה נאמרה לדעת ר"ע

על אלו מתריעין בכל מקום. ברמב"ן הביא בשם הראב"ד להקשות שמשמע מדברי התנא שפסק כר"ע שהערים שמסביב מתריעים ולא מתענין, שאם ס"ל כדברי חכמים שמתענין היה לתנא לומר על אלו מתענים בכל מקום[יח]. וקשה, חדא מדוע מתריעין בכל מקום ולא רק בסביבותיה. ועוד קשה שבהמשך המשנה כתוב 'מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית על שנראה' וכו' ומשמע כרבנן שמתענים, שאם כר"ע שמתריעין ולא מתענין, היו צריכים לגזור התרעה ולא תענית[יט]. וכתב שאפשר ליישב שאף רבנן מודים שהעיר הקרובה אל מקום הצרה הרי הם מתענין ולא רק מתריעין, ומה שאמרו סביבותיה מתריעות ולא מתענות היינו במקומות שהם רחוקים ממקום הצרה, ומעשה שהיה שגזרו חכמים תענית מדובר במקומות הקרובים למקום הצרה ולכך גזרו תענית. אך השיג ע"ז שא"כ מה הביאו ראיה מהאי מעשה שגזרו תענית לדין הראשון שמתריעין בכל מקום. לכך העמיד רישא ר"ע שרק מתריעין וסיפא רבנן שלשיטתם מתענין. ועיין בקרן אורה שהקשה קושיא זו, מה הביאו ראיה ממעשה הזקנים שגזרו תענית לכך שמתריעין בכל מקום. ותירץ שמהמעשה רק למדים שמכה זו נחשבת למכה מהלכת וצריך להתענות אפילו שאינן סביבותיה.

האם הזקנים שגזרו תענית ס"ל כת"ק או כר"ע

בר"ן כתב ליישב שאותם הזקנים שגזרו תענית ס"ל כחכמים[כ], ומכל מקום אין מכאן מעשה לסתור, כיון שהביאו ממעשה זה ללמד שלגבי מכות אלו כל המקומות נחשבים כסביבותיה. ולכך גזרו החכמים תענית בירושלים על המכה שנראתה באשקלון שהוא סוף הגבול[כא]. ומדרבנן נשמע לר"ע.

אך הרמב"ן חלק על הראב"ד וס"ל שכל מקום שכתוב מתריעין הכוונה מתענין[כב], ואף ר"ע מודה שבכל צרה שמתריעין הכוונה אף שמתענין, ודווקא במקום שאין הצרה לו אלא לחבירו והוא מבקש רחמים על חבירו ס"ל לר"ע שאין צריך להתענות ודי בהתרעה לבדה. ולכך במכה מהלכת כדוגמת זאבים וכדו' אף הערים שמסביב הרי הם כמקום הצרה ממש ולכך אף לר"ע צריכים להתענות, ואין זה דומה לסביבותיה של ירידת גשמים. ומחלוקת ר"ע ורבנן היינו רק לגבי צרה שאינה מהלכת מה דין הערים שמסביב.

מהו מתריעין בכל מקום

מתריעין בכל מקום. כתב רש"י דהיינו שאם יראו באספמיא מתריעין בבבל[כג], וכן אם יראו בבבל מתריעין באספמיא. והטעם מפני שהיא מכה מהלכת, ולכך אם היא במקום אחד, מתריעין עליה כל השומעין כדי שלא תבא עליהן[כד]. וכתב הב"י (סי' תקעו) שהרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו שיהיו מתריעין על שום מכה בכל מקום, וצריך ליישב משנה זו לדעתו[כה]. וכתב ליישב שפשטות המשנה משמע שרק על דברים אלו בלבד מתריעין בכל מקום מפני שהם מכה מהלכת, אבל על שאר צרות כגון מטר או דֶּבֶר או מפולת אין מתריעין עליהם במקומות רחוקים ורק בסביבותיה מתענות. והיה קשה לו איך יתכן שדֶּבֶר אינו בכלל המכות המהלכות והרי הדבר ידוע שדֶּבֶר הוא מכה מהלכת ומתפשטת. ועוד קשה שאם מתענין גם במקומות הרחוקים א"כ לעולם היינו צריכים להתענות, שהרי אין זמן בעולם שלא יהא בו חֶרֶב באחד מהמקומות. ולכך פירש הרמב"ם שמה שכתוב במשנה 'על אלו מתריעין בכל מקום' אין הכוונה על מקומות הרחוקים אלא על סביבותיה בלבד, ודברי המשנה נאמרו על מה שנאמר לעיל שעל מטר או דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וסביבותיה מתענות ולא מתריעות, ר"ע אומר מתריעות אבל לא מתענות, וע"ז כתבה המשנה שגם על אלו הצרות כגון על שדפון וירקון וכו' מתריעין בכל מקום כמו במטר דהיינו בסביבות העיר שיש בה צרה מפני שהיא מכה מהלכת, ולכך יש לסביבות העיר לחוש שמא גם אליהם תגיע המכה. אבל המקומות הרחוקים אין חוששים לזה כללי[כו]. ועדיין קשה לדעת הרמב"ם שפסק (פ"ג ה"ו - ז) שבכל הצרות הערים שסביבותיה מתענות, מדוע כתב התנא הטעם מפני שהיא מכה מהלכת שמשמע שיש גם מכה שאינה מהלכת שבה אין הסביבות חוששין לה כלל. וצריך לומר שהרמב"ם ס"ל שאין הטעם שכתבה המשנה בא לחלק בין מכה למכה אלא הוא ליתן טעם מדוע בכל המכות צריכים היושבים בסמוך להתענות, מפני שכל מכה דרכה להיות מתפשטת ומהלכת לסביבותיה[כז].

ובתוי"ט כתב ליישב קושיות הב"י, ע"פ מש"כ רש"י: 'אם במקום אחד היא מתריעין עליה כל השומעים כדי שלא תבוא עליהן'. משמע שדוקא השומעים מחויבים מחשש שלא תבוא עליהן, אבל כל זמן שלא שמעו על צרה באיזה מקום מסתמא אין לחוש לכך, ואע"פ שודאי אין זמן בעולם שאין בו חרב באחד מהמקומות [כקושיית הב"י],

במנין כמו שנאמר על שבטו של לוי 'וכל פקודיכם לכל מספרכם' וכו' ועי"ש (וק הוס נריטב"ם נ"ג קח.). **טז. ולפי"ז** מיושב נמי מדוע השמיט הרמב"ם מה שכתב הירושלמי שאין זקנים נכללים בחשבון המתים, שהרי לא מצינו בבלי שחולק על זה, ולפי"ד מיושב שהא בהא תליא וכיון שכתב שזקנים וקטנים לא יהיו ממנין הת"ק ממילא ידעינן שאף המתים הם דוקא מאותם העולים למנין הת"ק. **יז. וכן** משמע בשלטי הגבורים (ת. סוס ג). **יח. ובר"ן** (ת. ד"ה ופירוש מתריעין) כתב בשם הראב"ד שמשנתינו כר"ע. **יט. וקושיא** זו היא לראב"ד לשיטתו (הוסלו דנריו לעיל יח:) שס"ל שמתריעין היינו בלא תענית. **כ. ועיין** מה שכתבנו לקמן ד"ה מתריעין בכל מקום בהערה בשם הלח"מ שכתב לבאר דעת הראב"ד. ועי"ש. **כא. כדאיתא** גיטין (ו.) מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום. **כב. ועיין** לעיל יח: מה שהארכנו בשיטות הראשונים בזה. **כג. ועיין** לקמן בילקוט ביאורים (יט:) ד"ה ועל כולן אין מתריעין עליהן אלא באפרכיא שלהם. **כד. בטור** (סי' תקעו) כתב 'מתענין ומתריעין בכל המקומות אפילו הרחוקים שהם דברים המתפשטין'. **כה. בלח"מ** כתב ליישב דעת הרמב"ם, שס"ל כהראב"ד (הוסלו דנריו לעיל) שס"ל שמתריעין היינו בלא תענית. וכתב לבאר דעת הראב"ד שהיה לו גירסא במשנה 'מתריעין עליהם 'מיד' מפני שהיא מכה מהלכת. ולפי"ז הטעם שהיא מכה מהלכת הוא הסבר למה מתריעין מיד, ולא כגשמים שאין מתריעים אלא מג' אמצעיות ולא בג' ראשונות. ומה שכתוב במשנה מתריעין בכל מקום יפרש הראב"ד שהיינו סביבותיה, וכמו שאמרו בגמרא (ע"ב) על כולם אין מתריעין אלא באפרכיא שלהם, וכתב שם הר"ן (ז: ד"ה ועל) שבא לומר שאפילו במכה מהלכת שמתריעין עליה בכל מקום היינו דוקא באפרכיא שלהן לפי שאפילו במקומות אלו אין הצרות מתפשטות, אבל בשאר מקומות אין חוששין שמא תגיע אליהם. **כו. וכתב** עוד הב"י שהמשנה נאמרה כדעת ר"ע שס"ל שהערים סביבותיה מתריעות ולא מתענות, שאם כת"ק היה צריך לומר על אלו מתענין בכל מקום, (ועיין מה שכתבנו בד"ה על אלו מתריעין בכל מקום), והלכה כת"ק, לכך בכל הצרות האלו סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולכן פסק הרמב"ם: אלו הן הצרות של ציבור שמתענין ומתריעין עליהם, על הצרת שונאי ישראל לישראל ועל הדבר ועל חיה רעה ועל הארבה ועל החסיל ועל השדפון ועל הירקון ועל המפולת ועל המזונות ועל המטר, כל עיר שיש בה צרה מכל אלו אותה העיר מתענה ומתרעת עד שתעבור הצרה, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות אבל מבקשים עליהם רחמים. **כז. ועי"ש** שהביא

במהלכת אין לחוש על יותר מכן. וא"כ לפי"ז אין חילוק בין דבר וגשמים לשאר הצרות לגבי המקומות שמתריעין בהם, רק לענין זה שבצרות מתריעין מיד ובגשמים בתחילה מתענין ג' תעניות שאין מתריעין בהם. וסבר הראב"ד שמה שאמרו שבסביבותיה מתריעין היינו לר"ע אבל לרבנן אף בסביבותיה מתענים ולא מתריעים, ומוכח כן מהמעשה של הזקנים שגזרו תענית ולא התרעה (וכמו שכתב הב"י הוסלו דנריו נסמון). ולפי"ז לדידן קי"ל כרבנן שהסביבות מתענים ולא מתריעים וכן פסק הרמב"ם. אך לדעת הרמב"ן וסייעתו החולקים על הראב"ד וס"ל שבכל מקום שכתוב מתריעין הכוונה גם בתענית א"כ סיפא של המשנה גם אליבא דר"ע וגם אליבא דרבנן ולכו"ע כל הסביבות מתענות ומתריעות, והטעם שבמעשה הזקנים הזכירו תענית ובמשנה הזכירו התרעה משום ששניהם נכונים. וע"ע לקמן ד"ה על אלו מתריעין בכל מקום (ובהערה סס) מה שכתבנו בשם הקרן אורה דרך אחרת לומר שהרמב"ם ס"ל כדעת רש"י ועי"ש. וע"ע בילקוט ביאורים לקמן יט: ד"ה אין מתריעין אלא באפרכיא שלהן. **כו. וכתב** עוד הב"י שהמשנה נאמרה כדעת ר"ע שס"ל שהערים סביבותיה מתריעות ולא מתענות, שאם כת"ק היה צריך לומר על אלו מתענין בכל מקום, (ועיין מה שכתבנו בד"ה על אלו מתריעין בכל מקום), והלכה כת"ק, לכך בכל הצרות האלו סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ולכן פסק הרמב"ם: אלו הן הצרות של ציבור שמתענין ומתריעין עליהם, על הצרת שונאי ישראל לישראל ועל הדבר ועל חיה רעה ועל הארבה ועל החסיל ועל השדפון ועל הירקון ועל המפולת ועל המזונות ועל המטר, כל עיר שיש בה צרה מכל אלו אותה העיר מתענה ומתרעת עד שתעבור הצרה, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות אבל מבקשים עליהם רחמים. **כז. ועי"ש** שהביא

אך כיון דלא שמענו הרי זה כאילו אינו בעולם, שאילו היה חרב או צרה אחרת באופן שצריך לדאוג שמא יבוא לכאן, מן הסתם היו שומעין עליו. וביותר כתב ליישב שכוונת רש"י שדוקא השומעים וחוששים שמא אף עליהם תגיע הצרה הזאת, הם צריכים להתענות, אבל מי שלא שמע ואינו חושש אינו צריך להתענות, וזהו מה שהאריך רש"י לכתוב 'כדי שלא תבוא עליהם'[כח]. ועל מה שהקשה הב"י מדוע בדָבָר לא מתריעין בכל המקומות הרי הדבר ידוע שהוא מכה מהלכת. יש ליישב שהרי בגמרא איתא (כא:) ששמואל גזר תעניתא משום דהוה מותנא בי חוזאי, והטעם משום שיש שיירות שבאות משם וממילא המכה מתלווה עמהן, ומשמע שבלא זה אין צריך לגזרו תענית.

החידוש במה שמתריעים על חרב של שלום

על אלו מתריעין בכל מקום. הקשה הרש"ש לדעת רש"י שמתריעין אף במקומות רחוקים א"כ מה חידשה הגמרא (נקמן כג.) שחרב העוברת שצריכין להתריע הוא אף בחרב של שלום, דהיינו שהולכת להלחם במקום אחר ואפ"ה מתריעין כיון שהחרב עוברת במקום זה, ולכאורה תיפו"ל מצד המלחמה במקום אחר שצריך להתריע גם כאן. וכתב ליישב שכיון שעדין לא הגיע לשם אין להתריע מחמתה, או שמשפחה לגבירתה לא מתריעין[כט].

מהו ירקון

על השדפון ועל הירקון. ביאר רש"י ששדפון הוא בתבואות וירקון הוא חולי. ומשמע שפירש שירקון הוא חולי באדם[ל]. וברע"ב כתב ירקון הוא תבואה שהכסיפו פניה. ויש מפרשים ירקון חולי שהופך פני אדם כמראה ירק השדה[לא]. ובחידושי אנשי שם (ת.) הביא מהר"ן שפירא להקשות שרש"י סותר עצמו, שהכא פירש שירקון הוא חולי באדם, ובפירושו על התורה (דנריס כח כג) פירש ירקון שהוא יובש בתבואות.

האם ר"י חולק על ת"ק או מוסיף על דבריו

ר' יוסי אומר לא על שאכלו אלא על שנראו. כתב הב"י (סי' תקעו) שאין מחלוקת לדינא בין ת"ק לר"י, ולכו"ע מתריעין אף אם נראו בלבד, אלא נחלקו מה המעשה שהיה שם. ובביאור הגר"א (סי' תקעו ס"ו) משמע מדבריו שנחלקו ר"י ות"ק, והשו"ע (שם) פסק כר"י משום שהברייתא והגמרא משמע כוותיה וכמש"כ איזו וכו'. ובשפת אמת כתב שבפשטות היה מקום לפרש שר"י מוסיף על דברי ת"ק, אך מהלשון 'לא שאכלו' נראה יותר שר"י חולק על ת"ק שבאכלו אי"ז משולחת, וכדאיתא לקמן (כג.) שאם אכלה אינה נחשבת משולחת. והמחלוקת היא שת"ק סבר שבשדה אם אכלו מתריעין[לב], ור"י ס"ל שבשדה אם אכלו אין מתריעין, ובעיר די במה שנראו ואי"צ שיאכלו[לג].

הטעם שלא כתב התנא כל הדברים שמתריעין בשבת

על אלו מתריעין בשבת. הקשה הגבורות ארי מדוע לא כתבה המשנה גם את הדין שנאמר בגמרא (ג"ק פ.) שמתריעין על החיכוך בשבת, דהיינו על שחין לח שאדם מתחכך עליה. וכתב ליישב כיון שאין זה

כלל קבוע, שהגמרא שם מחלקת בין שחין לח שמתריעין בשבת לבין שחין יבש שאפילו בחול אין מתריעין, לכך לא כתב התנא דין זה. עוד כתב ליישב שכיון שלמסקנא (שם) רק על שחין יבש מתריעין, ושחין יבש הוא שחין מצרים שאין רפואה למכתוליו, וא"כ ההתרעה אינה בשביל החולים שיתרפאו שאין מתריעין על מעשה ניסים, אלא בשביל הבריאים שלא יחלו, משום הכי אין זה דומה לשאר הצרות שבמשנה שמתריעין בשביל אלו שבתוך הצרה שיצאו ממנה, ולכך לא כתבה המשנה צרה זו בתוך שאר הצרות[לה]. אך הקשה מדוע לא כתבה המשנה מה שאמרו (ג"ק פ.) מתריעין על פרקמטיא [שהוזל מחירה מאד] ואפילו בשבת, [ודוקא פרקמטיא שרוב אנשי העיר חיים מהן] כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ובמקום שהוזלו כל כך שמה שנמכר עד עתה בעשר נמכר עתה בששלו, לכך כתב ליישב שתנא ושייר, ולפי"ז אין צריך לתירוץ הקודם ואפשר לומר שהטעם שלא כתב הצרה של חיכוך משום שתנא ושייר[לז].

כיצד מתריעין בשבת

על אלו מתריעין בשבת. כתב רש"י (ד"ה מתריעין) דהיינו בעננו. וכן כתב הריטב"א (כג:) שמתריעין בפה בצעקה, ואף בחול הדין כן. ולרבותא נקט שבת שצועקים בפה. וברמב"ם (פ"ו ה"ו) כתב מתענין עליהם בשבת וזועקין ומתחננים עליהם בתפלה. ותמה בכס"מ על דברי הרמב"ם שכתב מתענים עליהם בשבת. אך כתב שאפשר שהרמב"ם ביאר דברי הגמרא (יז.) שאמרו שמתריעין בעננו, היינו תפילת עננו שאומרים אותה דוקא בעת שמתענים, ומזה למד הרמב"ם שמתענים אף בשבת. אך החולקים עליו ס"ל שמתריעים בעננו הכוונה למי שענה וכו'[לח]. אך הטור (סי' תקעו) כשהעתיק את לשון הרמב"ם כתב 'זועקין ומתחננין בתפילות בשבת' והשמיט תיבת 'מתענין', וכתב הכס"מ שהיא הנוסחא הנכונה, שהרי ברמב"ם (שגגת פ"ג הכ"ד) כשהביא דינים אלו כתב 'וזועקים עליהן ומתחננים בשבת ומתריעין עליהן לעזור אותם' ולא כתב שמתענים עליהם. ובלח"מ כתב שאין להוכיח כן בדעת הרמב"ם שאפשר שמה שכתב בהלכות שבת סמך על מה שכתב כאן, וההכרח של הרמב"ם שאף מתענין בשבת הוא ממה שלמד שכל מקום שכתוב 'מתריעין' הכוונה בתענית[לט], ולכך כשכתוב במשנה מתריעין בשבת אף שודאי ההתרעה היא בפה, מכל מקום כיון שכתוב לשון מתריעין על כרחך שהוא אף בתענית[מ].

ובשו"ת הריב"ש (סי' תקיג) כתב הטעם שאין מתענים בשבת משום שכיון שאין התשובה תלויה בתענית לכך אין דוחין עונג שבת דאורייתא מפני התענית שהוא רשות[מא].

ביאור דעת ר"י 'לעזרה ולא לצעקה'

רבי יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה. ברש"י (יז. ד"ה לעזרה) כתב שצועקין לבני אדם שיבואו לעזרם, ולא לצעקה שאין להתפלל עליהם בשבת כיון שאין אנו בטוחין כל כך שתועיל תפלתנו לצעוק עליהם בשבת. אך ברמב"ם (פ"ו ה"ו) כתב שזועקין ומתחננין עליהם אלא שאין תוקעין. ומשמע שס"ל שאפילו בשבת מתפללים עליהם ודלא כרש"י, וכתב הטור (סי' תקעו) שמסתבר כדעת הרמב"ם.

את דברי הר"ן לקמן (יט:) על דברי הגמרא שבכולן אין מתענין אלא בהפרכיא שלהם, ועי"ש בילקוט ביאורים. **כח. וכתב** התויו"ט שהטעם שהב"י לא יישב כן בדעת רש"י, צ"ל שהיה לפניו רק פירש"י שהביא הר"ן וז"ל 'ולפיכך כל המקומות יש להן לראות את עצמן כאלו התחילה בהן המכה כבר'. ובאמת ששם משמע שבכל המקומות צריכים לראות כן. **כט. על** פי הגמרא לקמן (כא:). **ל. בשו"ע** (סי' תקעו ס"ח) כתב: וכן על ירקון והשדפון משהתחיל בתבואה. וכתב המג"א (סק"ו) שירקון היא תבואה שהכסיפו פניה ושדפון הוא רוח שמריק את הזרע מן התבואה. וכתב הפמ"ג שהטעם שפירש כן משום שהמחבר בס"ה כתב, וכן מתענים על החולאים ושם מדובר על חולי האדם, וע"כ שבס"ח מדובר בחולי שבתבואות. **לא. מצינו** ירקון שהוא גם חולי בתבואות וגם באדם. בדברים (כח כב) מצינו 'בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת וּבַדַּלֶּקֶת וּבַחַרְחֻר וּבַחֶרֶב וּבַשִּׁדָּפוֹן וּבִירָקוֹן'. ביאר רש"י ששניהם מכה בתבואה שבשדות, והירקון הוא שפני התבואה מכסיפין ונהפכין לירוק. ומאידך מצינו בגמרא (נדרים נה.) סילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון, וביאר רש"י חולי ששמו גלינצ"ה [-מחלת הצהבת]. **לב. מוכח** שהמשנה מדברת בחיה שהיתה בשדה, שאל"כ לא היה צריך שתאכל גם לת"ק, שהרי די אם רצתה לאכול וכדאיתא לקמן. **לג. וכן** מדויק בלשון רש"י שכתב (ד"ה שנראו) 'ובאו בעיר' שמשמע שדוקא בעיר מתריעין באכלו, ואפילו אם נראו לר"י, אך בשדה אין מתריעין אם אכלו (לדעת ר"י). **לד. כדאיתא** בכורות (מח.) גבי בכור שנחשב מום קבוע. **לה. לפי"ז** מה שאמר שמעון התימני 'אף על הדבר', היינו על מי שנחלה במחלת הדבר ועדיין לא מת שאפשר לו להתרפאות שלא על דרך נס. **לו. עיין** בריטב"א (נקמן יט: ד"ה וגרסי' התם) שהביא דעת הרמב"ם שעל צרה זו של הוזלת הפרקמטיא מתענין ומתריעים בחול כמו על שאר צרות, אלא שחמורה משאר צרות שבשבת מתריעים עליה בפה, מוכח שעל שאר צרות אין מתריעים כלל בשבת ואפילו לא בפה. אך י"א להיפך שפרקמטיא שהוזלה אין מתענין עליה אפילו בחול, אלא רק מתריעין בפה וכן בשבת, אבל שאר צרות חמורים ממנה שמתענין עליהם בחול ומתריעים וכ"ש שצועקים עליהם בשבת, אך זה דוקא בצרות דחוקות שראוי להתענות עליהם בחול אבל שאר צרות שאין מתענים עליהם בחול אין לצעוק עליהם אפילו בפה בשבת. ועי"ש. **לז. דאל"ה** יקשה מה עוד שייר חוץ מפרקמטיא. **לח. וכן** פירש רש"י (לעיל יז. ד"ה רבי) שהכוונה לעננו אלוקי אברהם עננו וכו'. והוכיח שא"א לפרש שהכוונה לעננו של תפילת תענית. **לט. וכדעת** התוס' (יז: ד"ה מתריעין). **מ. ועי"ש** שנדחק בישוב דעת הרמב"ם בביאור הגמרא (יז.) מתריעין בעננו, האם הכוונה לתפילת תענית או לעננו אלוקי אברהם. **מא. ועי"ש** שהשיג על דברי הרמב"ם. אמנם בב"ח (או"ח סי' תקע"ו) כתב שבשבת כתוב רק לשמרו ואינו נקרא חג ולכך אינו כלול עם שאר המועדים ולא הוקש להם, והטעם שאין מתענים בו הוא רק מדרבנן, ולפיכך בשבת שובה שהוא משונה מתענין בו, ואפילו שכתוב 'וקראת לשבת עונג' ודברי קבלה כד"ת מכל מקום כיון שלא כתוב בו בפירוש שמחה יש לומר שזהו העונג שלו מה שיושב בתענית. ועי"ש. ובאור שמח (מעניות פ"ה ה"ו) כתב בשם המבי"ט שלהתענות לילה ויום בשבת הוא איסור דאורייתא, אבל להתענות יום לבד הוא אסור רק מדרבנן.

ספינה המיטרפת נחשבת צרת ציבור

על כל צרה שלא תבא על הצבור. משמע שדוקא צרה שהיא על ציבור מתריעין אבל צרה שהיא על יחיד אין מתריעין, ומה שכתוב במשנה 'ועל הספינה המיטרפת בלב ים' כתב בעמק הנצי"ב (עמ' רלז ד"ה ובספינה) שמדובר כשיש בספינה הרבה אנשים ולכך נחשב כצרת ציבור[מב].

כיצד מתריעין במקדש ובגבולין

על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין. נחלקו הראשונים כיצד מתריעין, הרמב"ם (פ"ו ה"ו) כתב שמצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הציבור. עוד כתב (שם ה"ז) מדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצורות בלבד, ואם היו במקדש מריעין בחצורות ובשופר, השופר מקצר והחצורות מאריכות שמצות היום בחצורות ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש. ודייק במגיד משנה שדעת הרמב"ם שבגבולין אין תוקעין כלל בשופר, והקשה על זה מדברי הגמרא (יז.) ששופר נקרא התרעה לכו"ע. והביא שהראב"ד תירץ שבסדר התפילה היו תוקעין רק בחצוצרות, ובשופר היו תוקעין בשאר היום כשהיו מתפללין, ולעולם אף בגבולין היו תוקעין בשופר.

ודעת הרשב"א שבמקדש היו גם שופרות וגם חצוצרות ובגבולין היה רק אחד או חצוצרות או שופר, ובאיזה מהם שירצה רשאי. ובריטב"א (ר"ה כו. ד"ה תניא) סבר כדעת הגאונים שבתענית ציבור אין תוקעין אלא בשופר, והביא ראיה מדברי הירושלמי (פ"ג ה"ח) 'למה תוקעין בקרנות, חשבנו גוערין לפניך כבהמות', שצריך לתקוע דוקא בשופר. **ובלחם** משנה הקשה על דעת הראב"ד שבגמרא (ר"ה כו.) הביאו הפסוק (מהלים נח ו) 'בַּחֲצֹצְרוֹת וְקוֹל שׁוֹפָר הָרִיעוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ ה'. והיינו דוקא בבית המקדש יש חצוצרות ושופר, ובגבולין אין שופר כלל, משמע כדעת הרמב"ם שאין שופר בגבולין. ועל דעת הרשב"א קשה שכיון שלגבי ר"ה אמרה תורה 'שופר' ואמרינן (ר"ה כו.) שבמקום שיש שופר [דהיינו ר"ה] אין חצוצרות, וא"כ נימא שגם בתענית כיון שכתוב 'חצוצרות' דוקא חצוצרות ולא שופר. וכתב ליישב[מג] שמה שאמרו בגמרא שבמקום שיש חצוצרות אין שופר הכוונה בשעה שמאספין כל ישראל או רובם כגון בשעת מלחמה וכיוצא בזה, אבל בתענית צבור דעלמא אין לתקוע אלא בשופרות[מד].

הטעם שאין תוקעין בזה"ז על הצרות

על כל צרה שלא תבוא על הציבור מתריעין. הקשה המגן אברהם (ר"ס תקעו) למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה, ואע"פ שאין תענית צבור בבבל (כמבואר לעיל יב:) מ"מ הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית. ובקרבן נתנאל (סי' כח אות ג) כתב ליישב שבפסוק כִּי תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הַצַּר הַצֹּרֵר אֶתְכֶם וַהֲרֵעֹתֶם בַּחֲצֹצְרוֹת' ומשמע בפסוק להדיא שהמצוה מן התורה לתקוע היא דוקא בארץ ישראל, ולכך גם כתב הרמב"ם 'ומריעים בחצוצרות בלבד בגבולין', והיינו חוץ למקדש אך דוקא בא"י. ובפרי מגדים כתב שדוקא בציבור יש מצוה לתקוע, ואפשר שרק רוב ישראל נחשב ציבור משא"כ קהל אחד אפשר שכיחידים דמיין, ומשו"ה אין תוקעין היום.

ועי"ש מה שביאר דברי האבודרהם שאם חל עשרה בטבת בשבת היו מתענים. **מב. ויל"ע** שברמב"ן כתב שספינה מיטרפת בלב ים היא צרת יחיד, ולכך אין מתריעין עליה אלא בעננו ולא בשופרות מפני שאין גוזרין תענית על הציבור מפני צרת היחיד. **מג. וכן** כתבו בריטב"א (ר"ה ח. ד"ה תניא) ובר"ן. ועי"ש בריטב"א שהבעל המאור תמה על מה שכתבו בתשובת הגאונים שנהגו לתקוע בתעניות בשופר, והביא שישבו בדוחק שמה שאמרו בגמרא שהתרעה בשופר הכוונה בחצוצרות אלא שהשתנה שמם כדאיתא בגמרא (שבת לו.). **מד. ועי"ש** בלחם משנה שדן באיזה שופר צריך לתקוע, שהרמב"ם לא הזכיר שיהיה שופר פשוט [ולא כפוף] כדאיתא בגמרא (ר"ה כו.) אף שפסק כלוי (שם) שמצריך פשוטין בכל ימות השנה. וכתב ליישב שהרמב"ם ס"ל שהמשנה הזכירה (שם) גבי תענית כפופין וכן לוי שהזכיר פשוטין אין הכוונה לומר שדוקא כזה צריך, אלא משום שלגבי ר"ה ויובל אמרה המשנה שצריך פשוטין הוצרכה לומר שבתענית בכפופין סגי ולא צריך דוקא פשוטין. וכן לוי שאמר פשוטין ר"ל שלא צריך כפופין כבר"ה אלא סגי בפשוטין ובכל ענין סגי. **מה. הרמב"ם** (פ"ג הט"ו) כתב לחלק בין א"י לחו"ל, שבא"י כיון שהבתים בנוים באבנים אין מתפללין על רוב גשמים אבל בחו"ל כיון כיון שהבתים נופלים מתפללין אף על רוב גשמים.

האם מתריעין על ריבוי גשמים שמזיק ומפסיד

חוץ מרוב גשמים. ביאר רש"י שאין מדובר שירד על עיר אחת ועל עיר אחת לא ירד ששם שתיהן לקללה כדאמר ר"י (לעיל ו:), אלא מדובר שירדו הרבה עד שהם טורח לבני אדם אך אינם מקלקלין את התבואה. ובשו"ת הרשב"ש (סי' קעג ג) למד מדברי רש"י שבמקום שריבוי הגשמים מזיק ומקלקל מתריעין אף על רוב גשמים, וכתב שהכל תלוי כפי העניינים וכפי המקומות והזמנים, שאם הם לטובה ולא לרעה אלא לטורח ולצער בלבד אין מתפללים, אבל אם מפסידין ומקלקלין מתריעין ומתפללין[מה].

כיצד מתריעין בו

ודן שם ברשב"ש האם מתריעין על זה בשופר או בפה. וכתב שדבר זה תלוי במחלוקת הראשונים שדעת הראב"ד שההתרעה היא בעננו בלחוד, דהיינו שאומרים בסוף התפלה עננו אבינו עננו, לפי שהראב"ד סובר שאין מתריעין בשופר אלא על עיר שלא ירדו עליה גשמים ועל עיר שיש בה דבר ועל עיר שיש בה מפולת שנזכר זה בהם בפירוש שמתענים. אך דעת רש"י והרמב"ן שכל התרעות הנזכרות סתם במשנה הם בשופר, מלבד במקום שנזכר בפירוש שההתרעה היא בפה בלבד, וכן היא מסקנת הר"ן[מו], וכן יראה מדברי הרמב"ם, אם כן לפי זה ההתראה היא בשופר[מז].

איך מותר להכנס להר הבית מפני הגשמים

עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. הקשה הטורי אבן (מגילה כח:) הרי הר הבית יותר קדוש מבית הכנסת[מח], ואם בבית הכנסת אסור להכנס בגשמים מפני הגשמים (גמ' שם) כיצד נכנסו ישראל להר הבית מפני הגשמים[מט].

ביאור 'נמחית אבן הטוען'

אם נמחית אבן הטוען. נאמרו בזה ב' פירושים, בירושלמי (פ"ג ה"ט) כתב שאמר להם כשם שאי אפשר לאבן הזאת להימחות מן העולם כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו להם[נ]. וברמב"ם (פיהמ"ש) כתב שאמר להם שיצאו ויראו האם התכסתה האבן ע"י המים, דהיינו שגבהו המים עד שכיסו את אבן הטוען[נא]. וברע"ב הוסיף לבאר שהאבן הזו גבוהה מאד וא"א שיכסוה המים אלא אם הגיע מבול לעולם. וברשב"ש (סי' קעג ג) כתב שודאי הפירוש הוא אם נתכסה האבן, ואין לפרש צאו וראו אם נמחית האבן, שהרי אפילו אם יוצף כל העולם, האבן לא תמחה, וזה ודאי שאם יש היזק לתבואות צריך להתפלל אף ברוב גשמים, אלא ע"כ הפירוש שיצאו ויראו אם נתכסית האבן[נב].

הטענה שטען לו שמעון בן שטח

שלח לו שמעון בן שטח. ביאר בבית אלהים (שער התפילה פ"ח) שהטענה על חוני המעגל היתה שנראה שהיה שואל דרך חיוב והכרח, וכמו שאמרו 'כבן המתחטא על אביו' שהוא הבן המתגעגע על אביו שהוא נוהג עמו שעושה לו כל רצונו ושואל ממנו דרך ציווי והכרח, וכן עשה חוני שעגל עוגה ונכנס בתוכה[נג].

וכתב הרשב"ש שאין הכוונה דוקא בנפילת בתים מתפללין, אלא אף בהפסד הזרעים מתפללים. **מו. ז:** ד"ה והאי מתריעין. **מז. ובדבריו** מבואר שהבין שדעת הראב"ד שכשם שאין מתענין בשאר צרות כך אין מתריעין בשופר אלא בפה, ועין מה שכתבנו (ילקוט בימורים לעיל יח: ד"ה מתריעין עליהן מיד) שהריטב"א הביא בשם הראב"ד שמתריעין בשופר ובלא תענית. **מח. שהרי** רקיקה ומנעל שבבית הכנסת מותר ואפ"ה בהר הבית אסור (נרכות סב.). **מט. בברכי** יוסף (סי' קנח סק"ה) כתב ליישב שמעשה של חוני המעגל שאני. ולא ביאר החילוק. ובבתי כהונה (פ"ו סי' י) כתב להביא ראיה שכניסתם היתה רק בשביל הגשמים, שבירושלמי (פ"ג ה"ט) הוכיח ממה שנכנסו להר הבית מפני הגשמים שהר הבית מקורה היה, שאל"כ לא היה מועיל מפני הגשמים. ועי"ש שדן בזה בארוכה אי הר הבית מקורה היה או לא. **נ. ועיין** בשיטמ"ק (ב"מ כח.) שלא היה אומר כך אלא כדי לדחותם שאין מתפללים על רוב הטובה. **נא. וכן** פירש רש"י (שם) ד"ה צאו וראו. **נב. ובירושלמי** צריך לומר שפירשו שאמר בלשון גוזמא. **נג. וביאר** שם שענין העוגה הוא לרמז שאם לא היה מרחם על בניו היה נראה כאילו הם בתוך העוגה, דהיינו שהם בתוך העולם שהוא בצורת כדור והם תחת צבאות ומזלות השמים, ולאחר שריחם על בניו יצא מהעוגה, להורות

יש להוכיח שאם התחיל להתפלל בשעת חיוב יש לו להמשיך

קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו. ביאר רש"י (לקמן כה:) שכיון שחצות הוא זמן אכילה הוא, אם לא אכלו בזמן אכילה חל עליהם התענית. והוכיח בשבות יעקב (פ"ח סי' ז)[נד] שאם התחיל להתפלל או לקרות שמע ומת עליו מת ונהיה אונן, שצריך לגמור תפילתו, כיון שבשעה שהתחיל להתפלל היה מחויב, צריך להשלים אף שעכשיו כבר אינו מחויב.

הטעם שבחולה שנתרפא משלימים התענית

קודם חצות לא ישלימו. הרא"ש (פ"ח סי' ו) הביא בשם הראב"ד שהקשה מדוע בעצירת גשמים אם ירדו קודם חצות מפסיקין להתענות, ולעיל (י:) איתא שאם היה מתענה על החולה ונתרפא או על הצער ועברה הרי זה מתענה ומשלים[נה]. ותירץ שדוקא בגשמים שכיון שירדו להם גשמים כל צורכן שוב אין צורך בזה, אבל צרה אחרת, כל שעה צריך רחמים שלא תחזור. וכתב הרא"ש שאין זה טעם מספיק, שהרי אפילו אם לא ירדו גשמים כל צרכן אוכלים ושותים ושמחים ואומרים הלל, והטעם הוא לפי שנתקבלה תפלתם ובוטחים בבורא שירדו להם כל הצורך, וא"כ טעם זה אפשר לומר גם בכל הצרות. לכך כתב לחלק בין ציבור ליחיד, שבציבור צריכין להלל ולהודות מתוך שמחה ובכרס מלאה, אבל יחיד צריך להשלים התענית. וכן משמע בדעת הרמב"ם שמחלק כן, שכתב (פ"ח הט"ז) לגבי ציבור שהיו מתענים וירדו גשמים קודם חצות שמפסיקין, וכן אם מתענין על צרה ועברה אם קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו. משמע שלא חילק בין גשמים לשאר צרות ולעולם בציבור מפסיקין את התענית. וע"כ צריך לומר שמחלק בין יחיד לציבור.

אם קיבלו בפירוש להתענות אף לאחר שיושעו

קודם חצות לא ישלימו לאחר חצות ישלימו. כתב השפת אמת שאף שבגמרא לעיל (ח:) איתא שבימי ר"ז גזרה המלכות גזירות על ישראל וגזרו גם שלא להתענות, ואמר ר"ז שיקבלו תענית וכשתבטל הגזירה יתענו, והכא חזינן שלאחר שנושעו אין צריכים להתענות, לא דמי, משום שקיבלו בפירוש להתענות גם אחר ביטול הגזירה[נו].

הטעם שאמר להם לעשות יו"ט

צאו אכלו ושתו ועשו יו"ט. כתב בספר בניהו, שנראה שדרכם היה לגזור ביטול מלאכה ביום התענית, ולכך אמר להם שיצאו מבית הכנסת ויאכלו וישתו בביתם ולא ילכו אח"כ לשוק אלא שיעשוהו יו"ט שאין בו מלאכה. והטעם שלא אמר להם לקרות הלל אלא קראו מעצמם, שמכיון שא"ל לעשות יו"ט הבינו הם מעצמם שיקראו הלל כיון שדרך לקרוא ביו"ט הלל.

הטעם שלא הקשו מדברי המשנה לעיל

ורמינהי רביעה ראשונה ושניה לשאול. הקשה בגבעת פנחס מדוע הקשתה הגמרא מדברי ברייתא ולא הקשתה הגמרא מדברי המשנה (לעיל י.) 'הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין', והרי סתם משנה ר"מ היא ור"מ ס"ל (לעיל ו.) שי"ז חשון הוא זמן רביעה שלישית. וכתב ליישב שכיון שלא היה יכול להקשות מדברי המשנה לחוד והיה צריך להביא גם את דברי הברייתא שדעת ר"מ שי"ז במרחשון הוא זמן רביעה שלישית לכך העדיף להקשות בקיצור מברייתא זו.

הטעם שהזכירה הברייתא רביעה שניה לשאול

רביעה ראשונה ושניה לשאול. ביאר רש"י שאפילו שלא ירדו גשמים לא בראשונה ולא בשניה לא היו מתענים אלא שואלין. הקשה הגבורות ארי א"כ מדוע הזכירו בברייתא רביעה שניה, הרי לשאול כבר התחילו ברביעה ראשונה, ולהתענות אין מתענין עד רביעה שלישית, וממילא ידעינן שבשניה שואלין ואין מתענין. לכך כתב לפרש שברייתא זו היא דברי ר"מ שאמר רביעה ראשונה בשלישי בחשון שניה בשבעה בחשון, וס"ל כרבן גמליאל (לעיל י.) שאמר בשבעה במרחשון שואלין על הגשמים שהם ט"ו יום אחר החג וטעמו בכדי שיגיעו עולי רגלים לנהר פרת. וא"כ זהו דוקא בזמן המקדש שיש עולי רגלים, אך בזה"ז שאין עולי רגלים שואלין כבר בג' בחשון. ולפי"ז מה שאמר רביעה ראשונה ושניה לשאול הכוונה שיש פעמים ששואלים בג' בחשון ויש פעמים ששואלים בז' בחשון, בזה"ז שואלים בג' חשון שהוא זמן רביעה, ובזמן המקדש מאחרים לשאול עד ז' חשון מפני עולי רגלים[נז].

ביאור דברי רב יהודה

אמר רב יהודה ה"ק סדר תעניות האלו האמור וכו'. ביאר רש"י[נח] שסדר תעניות אלו שנאמרו בשביל רביעה ראשונה כשעברה לגמרי, ודרך לקרוא לכל הג' זמנים של היורה רביעה ראשונה[נט], ולכך כתבה המשנה שהסדר של התעניות שנאמר הוא דוקא כשלא ירדו גשמים כלל ברביעה ראשונה הכוללת כל הג' זמנים. אבל בצמחים ששנו וכו'.

הקשה הריטב"א, הרי המשנה כתבה להדיא רביעה ראשונה, ואיך פירש ר' יהודה שהכונה מראשונה עד שלישית, וא"א לומר שחסורי מחסרא וצריך לתקן כן בלשון המשנה, שדוקא במקום שקיצר התנא בלשונו ולא כתב להיפך אפשר לומר חסורי מחסרא, אבל כאן שכתב התנא 'רביעה ראשונה' והיה יכול לומר רביעה שלישית אין לומר חסורי מחסרא[ס], עוד הקשה שלדברי רש"י בע"כ הזמן שבו צמחו הצמחים ושינו הוא מזמן רביעה ראשונה עד רביעה שלישית שהיא סוף זמן רביעה, [שאם עבר הזמן של רביעה ג' ורק אז שינו הצמחים אין מתריעין עליהן, שאין מתענים על מעשה ניסים, וע"כ שבפרק זמן זה הספיקו לצמוח ולשנות], ואיך יתכן שבזמן מועט כל כך יספיקו הצמחים לצמוח ולהפסיד בצורה ניכרת שיראה שיש כאן הפסד בכדי שיתריעו עליהן מיד. עוד הקשה ששינוי הצמחים ודאי נובע הוא ממניעת המטר[סא], וכן מוכח במשנה שהביאו צרה זו בכלל הצרות של עצירת גשמים ולא עם הצרות של מכות שדפון וירקון. וא"כ אין צרה זה באה בזמן החורף שהוא זמנה של רביעה, אלא רק סמוך לניסן כשהתבואות צומחות וכשנמנע מהם המטר החום שורף אותן עד שמייבשן.

לכך פירש שיש שתי עונות לגשמים, וכמ"ש בפסוק (דברים יא יד) 'וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ', האחת היא בתחלת ימות הגשמים ומטר זה הוא המועיל לזריעה ומתחלק לג' זמנים, הבכירה, הבינונית, והאפילה, ויש עונת גשמים נוספת סמוך לניסן לאחר שגדלו התבואות ומתחילין לעלות ולהתבשל וצריכים גשמים כדי שיגדלו טוב[סב]. המקשן הבין שכשכתוב במשנה רביעה ראשונה היינו המטר הראשון של עונת הגשם שבא בתחילת החורף, ותירצה הגמרא, רביעה ראשונה היינו כל עונת המטר הראשון, לאפוקי העונה השניה שהיא בסוף החורף[סג]. וה"ק סדר התעניות האמור אינו אלא מניעת הגשמים של זמן המטר וברביעת המטר הנקראת 'יורה', אבל כשהמניעה מגיעה בזמן המטר השני, אחר שצמחו התבואות, והוא הזמן הנקרא 'מלקוש' זו מכה עוברת ודוחקת היא ומתריעין עליה מיד.

שאין שר ומזל שולט על ישראל כשהם צדיקים, אלא אדרבא המזל כפוף ונכנע תחתם. **נד. הביאו** הפתחי תשובה (יו"ד סי' שמ סק"ו). **נה. וכן** הקשה הרמב"ן (לעיל י:) ובריטב"א (שם). **נו. וכתב** שדוחק לפרש שכוונת ר"ז היתה שכשתתבטל הגזירה שלא להתענות יתענו, אלא משמע שאף אם תתבטל עיקר הגזירה ג"כ יתענו. עוד כתב שמסתבר שאם התבטלה הגזירה שלא להתענות, והחלו להתענות וקודם חצות התבטלה עיקר הגזירה שצריכים להשלים מכח הקבלה שקיבלו בתחילה שאף לאחר הישועה יתענו. **נז. ואף** שהטעם שבזמן המקדש מאחרים לשאול עד ז' חשון אינו משום שאז הוא זמנה של רביעה אלא טעם אחר גורם לזה, אפילו הכי נקט התנא זמן רביעה שניה לסימן לידע מתי הוא זמן השאלה. עוד כתב ליישב שכיון שכתב זמנה של רביעה ראשונה לשאול ושלישית להתענות כתב גם זמנה של שניה לשאול, והוא בזמן הבית, אלא שזהו זמן השאלה. **נח. ע"פ** הגהת הגר"א והב"ח. **נט. בגבורות** ארי תמה על דברי רש"י אלו, שהרי יורה ורביעה ב' דברים הם, ולכולי עלמא שלש רביעה ביורה. **ס. אמנם** בגבורות ארי כתב שפירוש הגמרא הוא בדרך חסורי מחסרא ורביעה ראשונה ושניה ושלישית קאמר, ואף שלא אמרה הגמרא 'חסורי מחסרא והכי קתני' כדך הגמרא בכל מקום, מכל מקום בע"כ מה שמסיימת הגמרא אבל ירדו גשמים ברביעה ראשונה וזרעו ולא צמחו ודאי בא בדרך חסורי מחסרא. **סא. כמ"ש** הרמב"ם (פ"ג הט"ז) 'תבואה שצמחה ונמנע המטר והתחילו צמחין ליבש הרי אלו מתענין וזועקין עד שירדו גשמים או עד שיבשו הצמחים'. **סב. וכדאיתא** לעיל (ו.) יורה במרחשון ומלקוש בניסן, ונחלקו האמוראים מדוע נקרא שמו מלקוש. **סג. ונראה** שזהו כוונת רש"י לומר (ד"ה הכי קאמר) דכולי יורה קרי ליה רביעה ראשונה.

ביאור דברי הגמרא לא צריכא דאקון וכו'

אבל יבשו לא וכו'. ברש"י הביא שני פירושים לבאר דברי הגמרא, האחד, שיבשו ואין להתפלל ע"ז כיון שהיא תפילת שוא, וע"ז תירצה הגמרא שמדובר שעלו בקנה, והיינו שנתקנו מעט, וא"כ היה מקום לומר שהתפילה תועיל להם קמ"ל שתיקון זה לאו כלום הוא. ולפי"ז מה שאין מתריעין ביבשו הוא גריעותא שאין מועיל לזה תפילה. פירוש שני שביבשו אין להתפלל כיון שממילא יחזור לקדמותו, וע"ז השיבה הגמרא דאקון היינו שעלו בקנה והיה מקום לומר שכיון שראינו שעלו בקנה ועדיין לא התבשלו כל צרכן צריך להתריע מיד, קמ"ל שאפילו שכבר גדלו עדיין יגדלו יותר, ולפירוש זה מה שאין מתריעין ביבשו הוא מפני המעליותא שחוזר לקדמותו.

ובגבורות ארי הקשה על הפירוש השני, ממה שאמרו (גיטין נ.) המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלקן [שיוכל למכור את תרומותיו ומעשרותיו ולהשתמש במעות כפרעון לחוב הכהן], אם נתייאשו הבעלים [כגון שראה שנשתדפו שדותיו ולא יהיה לו תרומות בשנה זו ונתייאש מהלואה הזו שהרי לא יהיה לו מהיכן לגבות חובו, ואף אם בסופו של דבר הצמיחו שדותיו ויש לו תרומות], אינו מפריש עליהם לפי שאין מפרישין על האבוד. והקשו בגמרא פשיטא. ותירצו לא צריכא דאקון מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמ"ל. ואם אקון הפירוש שהוא חוזר ונתקן מאליו ואפילו להתפלל אינו צריך, אם כן לא היה כאן יאוש כיון שעתידין לחזור מאיליהם, ואמאי אין מפרישין עליהם מפני שאין מפרישין על האבוד והרי אין זה אבוד.

אך גם על הפירוש הראשון ברש"י שאם החלו לגדול והתיבשו לא יגדלו יותר, קשה שהרי שם מדובר שחזרו ונתקנו לגמרי שאל"כ איך יפריש עליהם הרי לא גדלו, וכאן אמרו שאינם חוזרים לגדול, ואין לומר שמדובר שגדל על ידי נס, שא"כ מהו לשון הגמרא 'מהו דתימא אקנתא מילתא היא' הרי ודאי שמילתא היא שהרי חזינן שנתקן וגדל, ועוד שאם חזרו לגדול אח"כ מה תירץ 'דאקון', הרי המקשן ידע שבסוף גדלו, אלא שהיה קשה לו שכיון שמיד כשהתייבש התיאשו אף שאח"כ גדלו לא מועיל כיון שכבר התיאש, וא"כ מה אמר אקנתא מילתא היא הרי כבר התייאש קודם לכן.

לכך כתב לפרש שבשעה שנתייבשו כבר עלו בקנה, ומהו דתימא אקנתא מילתא היא, היינו כיון שכבר עלו בקנה קודם הקלקול אפשר שע"י תפילה והתרעה יחזור ויתקן אח"כ לכמו שהיה, קמ"ל ששוב אין לזה תקנה והוה ליה תפלת שוא. וכן הפירוש בגיטין, שעלו בקנה קודם שנתייבשו ואח"כ נתקללו מהו דתימא אקנתא מילתא היא ואין כאן יאוש דדרך לתקן ולחזור לכמות שהיה קמ"ל שלא וממילא יש כאן יאוש. ואע"ג שחזינן שחזר לקדמותו [שאל"כ הרי לא היה יכול להפריש] מכל מקום אין זה כדרך העולם אלא על ידי נס ובודאי נתייאש בתחילה ואין מפרישין עליו.

'מאי מכת בצורת' ביאור השו"ט בגמרא

מאי מכת בצורת, אמר ר"י אמר רב מכה המביאה לידי בצורת. הקשה במירא דכיא, לכאורה אם כוונת המקשה היתה שאינו יודע מהו הפירוש 'בצורת', אינו מובן מה שהשיב לו 'מכה המביאה לידי בצורת' והלא הוא אינו יודע פירוש בצורת. ואם ידע הפירוש מה שאל. וכתב ליישב שכוונת המקשן היא להקשות מה בצורת יש עכשיו כשהפסיקו גשמים מ' יום בין גשם לגשם והרי יש חיטים, ע"ז השיב לו שאף שעכשיו אין בצורת מכל מקום סופו לבוא לידי בצורת. ובספר מתת אלהים כתב ליישב שהמקשן הקשה מדוע כתוב במשנה 'מכת בצורת' ולא כתוב 'מפני שהיא בצורת' וע"ז השיב לו שאפילו שעכשיו אין כאן בצורת שהרי ירדו גשמים, אפילו הכי מתריעין מפני שהוא סימן לבצורת[סד].

יט:

החילוק בין בצורת לרעב

נהרא אנהרא בצורתא מדינתא אמדינתא כפנא. כתב רש"י (ד"ה מדינתא) שרעב חזק ותקיף מבצורת[א]. ובתוס' (לעיל יט. ד"ה נהרא) כתב שהנפ"ק בין בצורת לרעב, שבבצורת אין מתריעין וברעב מתריעין. ואף שבמשנה כתוב שמתריעין על מכת בצורת, צריך לומר שמכת בצורת הכתובה במשנה היא כמו מכת רעב, שמדובר בצמחים ששינו לגמרי כמו שתחת חטה יצא חוח וכדו' ולכך מתריעין אף שעכשיו הוא רק בצורת כיון שסופו לבוא לידי רעב.

אך דעת הריטב"א שבין במכת בצורת ובין במכת רעב מתריעין ומתענין[ב], ומה שהגמרא מאריכה לחלק בין בצורת לרעב, הוא מכיון שהוזכר במשנה מכת בצורת דהיינו מכה המביאה לידי בצורת ביארה הגמרא מהי מכה זו[ג]. אך הביא שיש שגרסו[ד] 'א"ר יוחנן לא שנו אלא בזמן שהמעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול מתריעין עליה מיד'. ומשמע שבמעות בזול ופירות ביוקר אין מתריעין[ה], וקשה שהרי במשנה כתוב שעל מכת בצורת מתריעין[ו]. וכתב ליישב בדוחק שבאמת לא הוצרכו לשנות דין מעות ביוקר ופירות בזול כיון שהוא מכת רעב ופשיטא שמתריעין עליהם מיד, והחידוש שבאו להשמיע הוא דוקא במעות בזול ופירות ביוקר.

אמנם דעת הראב"ד שבבצורת אותה העיר מתרעת ולא מתענה, וברעב אותה העיר מתענה ומתרעת. ובשניהם סביבותיה אינן מתענות ואינן מתריעות[ז].

ובקרן אורה כתב שלדעת הר"ן שס"ל שבבצורת גם מתריעין, יש ליישב מה שאמר ר' יוחנן 'לא שנו אלא' וכו' ומשמע שבמקום שהמעות בזול והפירות ביוקר אין מתריעין, שכוונת ר' יוחנן לומר מתריעין מיד היינו שאין ממתינים ליום שני, אלא מיד מתחילים להתענות משום שזה נכלל בכלל צרת מזונות שמתריעין אפילו בשבת[ח].

הגירסא ד' סאין בסלע

נהירנא כד הוו קיימי ד' סאין בסלע. במרדכי (ב"מ פ"ג ס' לו) הביא דעת ר"ת שאדם הרוצה לתת תבואה לפדיון הבן וצריך ליתן שווי חמשת שקלים, די אם יתן כלי המחזיק אמה על אמה ברום אמה וחצי מלא תבואה. מכיון שאפילו בא"י שהיה תבואה בזול היה מדה בינונית ד' סאין בסלע וממילא בה' סלעים יש כ' סאין. ומ' סאין של מקוה שיערו חכמים אמה על אמה ברום ג' אמות, נמצא כ' סאין הם אמה על אמה ברום אמה וחצי. אך דחה המרדכי שבמסכת ב"ב (נה:) אמר רבי יוחנן נהירנא כד הוי קיימי ארבעים סאין בסלע והוי נפישי נפיכי כפן בטבריא מדלית איסר, משמע שלפעמים היה הרבה יותר זול. מכל מקום מדויק בדבריו שגרס 'ארבעים' במקום 'ארבע'[ט].

מתריעין על האילנות בפרוס הפסח, באיזה אופן מדובר

ת"ר מתריעין על האילנות בפרוס הפסח. כתב הריטב"א כיון שהוא זמן פריחת האילנות בא"י לכך מתריעין עליהם בזמן זה. וכתב שיש שפירשו שדברי הגמרא האלו באו לפרש מה שאמרו 'אם ירדו לצמחים ולא לאילן מתריעין עליהם מיד' שזמן זה הוא בפרוס הפסח, אך קודם

סד. וכן משמע בלשון השיטה לבעל הצרורות שכתב וז"ל: מאי מכת בצורת דהא עדיין בא המטר לפרקים, מכה הבאה וכו' כי סופו לפסוק לגמרי. **א. אמנם** בשרידים מפירוש הר"א, (וכן בשיטה לבעל המאורות). כתבו שבכפנא מתענין יחידים ואין מתריעין. ומשמע לכאורה בדבריהם שבצורת חמור יותר מרעב. (ועיין במקבץ מגדים פרק ה מ"ח). **ב. כן** כתב כאן ולעיל (ע"פ ד"ה המאור). ודקדק כן גם מדברי הרי"ף שלא גרס את דברי הגמרא, משמע שלא חילק בין בצורת לרעב, ומוכח שס"ל שבשניהם מתריעים ומתענים. **ג. וכתב** בזה (במקבץ) ב' טעמים, חדא, שאם עברו מ' יום מרביעה ראשונה ודאי שיגיע זמן רביעה אפילה שהיא ראויה לשבעה תעניות החמורות. ועוד שלענין התרעה ותענית אין הולכין אחר רבוי המכה וגודל הרעה אלא אחר שנוי הטבע ממנהגו של עולם ומה שנראה בו מגזירת שמים של עונש עונותינו. **ד. וכך** היא גירסא דידן. **ה. וכתב** שזה קשה אף לדעת הראב"ד (הובאו דבריו לעיל יח:) שבכל המשנה כשמוזכר 'מתריעין' הכוונה בלא תענית, שמכל מקום בהתרעה בצורת ורעב שווים, א"כ היה צריך לומר שמעות ביוקר ופירות בזול 'מתענין' ומתריעין שזהו עיקר החידוש. **ו. כתב** במירא דכיא שלפי התוס' (לעיל יט. ד"ה נהרא) מיושב כיון שבמשנה היא מכת בצורת המביאה לידי מכת רעב. **ז. ומה** שכתוב במשנה שהערים שמסביב מתענות ולא מתריעות היינו דוקא במקום שגם אצלם לא ירדו הגשמים כדבעי. אך במקום שאצלם ירד כהוגן אינן מתריעין ואין מתענין כלל בסביבותיה. **ח. וכתב** עוד ליישב לפי דעת הב"י (הובאו דבריו לעיל יח:) בדעת הרמב"ם שבכל הדברים האלו מתענים בלבד, ואין מתריעים בשופר אפשר לומר שר' יוחנן בא לומר שבמעות ביוקר ופירות בזול מתענין ומתריעים בשופר. **ט. ועיין** ברש"ש שכתב שנראה שהגירסא שאצלנו מחוורת היא יותר.

לכן אין מתריעין כיון שעדיין יש שהות ולא הגיע זמן הצורך של האילנות. אך יש לפרש והוא הנכון שאין דברי הגמרא באים לפרש מה שאמרו לעיל, ולעולם ברביעה ראשונה אם ירדו לצמחים ולא לאילן מתריעין עליהם מיד, כיון שניכר שיש גזירה על האילנות משום שכבר מרביעה ראשונה הגשם הוא טוב לאילנות, ואם לא ירד מוכח שיש גזירה על האילנות, ומה שכתוב שמתריעין על האילנות בפרוס הפסח, היינו אף אם ירד ברביעה ראשונה מכל מקום הם צריכים גם רביעה אחת בפרוס הפסח ואם לא ירד מתריעין.

מדוע חילקו בצורת ירידת הגשמים ולא חילקו בזמנים

בגבורות ארי הקשה' שבסמוך איתא שהאופן שירדו לגשמים ולא לאילן היינו כשירדו בנחת ולא בשטף, ולאילן ולא לצמחים היינו בשטף ולא בנחת. ולכאורה אם זמן הגשמים של הצמחים [היינו תבואה] אינו בזמן ירידת הגשמים לאילן'א, א"כ אף אם היו יורדים גשמים בזמן הצמחים באופן שראוי לאילן, לא היה מועיל לאילן כיון שזמנו הוא מאוחר יותר, ומדוע העמידה הגמרא דוקא באופן שירד בנחת ולא בשטף. וכן קשה בירדו לאילן ולא לצמחים, וכן בירדו לשניהם ולא לבורות שיחין ומערות שהעמידה הגמרא שירדו גם בנחת וגם בשטף אבל לא בכמות מרובה, ואם ירדו שלא בזמנן מה איכפ"ל איך ירד.

וכתב ליישב שיש לפרש 'ירדו לצמחים ולא לאילן' היינו בפרוס הפסח שהוא זמן אילן ירדו גשמים המתאימים לצמחים, וכן ירדו לאילן בזמן צמחים [שהוא רביעה שלישית ירדו גשמים המתאימים לאילן], והרבותא בזה שאפילו שירדו בזמנו בכה"ג שמועיל למין השני אפילו הכי מתריעין. וכן כשירדו לצמחים ולאילנות ולא ירדו לבורות דהיינו שבזמן מלוי הבורות ירדו גשמים המתאימים לצמחים ולאילנות, וקמ"ל שאף שירד בזמן מלוי הבורות גשמים המתאימים לדברים האחרים מכל מקום מתריעין'ב.

מהו פרוס הפסח

מתריעין על האילנות בפרוס הפסח. כתב רש"י דהיינו בימי הפסח.

הקשה בגבורות ארי שאמרו בגמרא (נכורות מ.) שלש גרנות למעשר בהמה בפרוס הפסח ובפרוס עצרת ופרוס החג. וביארה הגמרא שפרוס הפסח היינו ט"ו יום קודם הפסח ומדוע פירש רש"י דהיינו בימי הפסח'ג. ואין נראה לפרש שהפרס שכתוב כאן אין ביאורו כהפרס הכתוב שם, שא"כ היה לה לגמרא לפרש להדיא שזמן הפרס הכתוב כאן אינו כמו שם'ד. אוצר החכמה

עוד הקשה שפרוס החג הוא י"ד יום קודם חג הסוכות'ט, וא"כ זמן ההתרעה חל בראש השנה שהוא י"ד יום קודם יו"ט ראשון של סוכות, ואיך כתוב שמתריעין בו הרי אין מתענים בר"ה, ואין גוזרים בו שום תענית על צרות. לכך פירש שאף מה שכתוב שואלים ודורשים ל' יום קודם החג אין היום הראשון של החג במנין אלא מתחילין יום קודם לכן וכמו בפסח וממילא הפרוס דידיה הוא ט"ו יום קודם לחג והוא חל בערב ראש השנה.

מהו פרוס החג

ועל הבורות שיחין ומערות בפרוס החג. כתב רש"י 'אפילו בפרוס החג, להשקות זרעים, ואת בהמתם'. ולמד הנמוקי יוסף מדבריו שכתב 'אפילו' לומר שאף שהם ימות החמה אפילו הכי מתריעין משום שכל זמן צריך למים לשתות. ומשמע שזמן זה הוא בחג הסוכות. [אך בהגהות הגר"א מחק תיבת 'אפילו'ט]. וכן כתב הרמב"ם (פ"ג הט"ז) שזמן התענית על בורות שיחין ומערות הוא בחג הסוכות.

והקשה הריטב"א שהרי עיקר הצורך של הבורות הוא בימות החמה, ומדוע בזמן שהיו צריכים להם לא התריעו עליהם ועכשיו שכבר עומדים להתמלא מהגשמים מתריעים עליהם. [ואין עצירת הגשמים הוכחה לגזירה מן השמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים אך לא בימות החמה, ואדרבא בימות החמה ירידת גשמים הוא סימן קללה'י]. וכתב שאפשר לדחוק שבודאי הצורך שלהם היה יותר גדול בימות החמה, אך לפי שאינו זמן של גשמים לא התריעו עליו שאין מתריעים על מעשה ניסים ורק כשהגיע זמן הגשמים מתחילים להתריע, אבל ודאי שעל צרה שעדיין לא הגיע זמנה כגון על הגשם הנצרך לתבואות, ודאי שאין מתענין עכשיו. אך הריטב"א פירש שפרוס החג היינו חג העצרת. וכן כתב בירושלמי (פ"ג ה"ג) שמתריעין לבורות לשיחין ולמערות בפרוס העצרת.

ובבית יוסף (סי' תקעה) כתב ליישב דברי הירושלמי שלא יחלקו על הגמרא דידן שכוונתו 'עצרת' היינו שמיני עצרת. והוקשה לו שבהמשך כתב הירושלמי, לאחר מכאן אין מתריעין כיון שהוא מעשה ניסים, ואם איירי בשמיני עצרת אדרבא לאחר מכן הוא יותר זמן גשמים, וכתב ששמא 'מעשה ניסים' הכוונה על מה שאמרו באילן בפרוס הפסח, שלאחר זמן זה אין מתריעין על הגשמים כיון שבימים אלו הגשמים הם מעשה ניסים.

מתי מתריעין כשאין מים

אם אין להם מים לשתות מתריעין עליהן מיד. כתב רש"י אפילו בפרוס החג שהם ימות החמה מתריעים על הגשמים [בגר"א גרס אפילו קודם פרוס החג]. ובריטב"א כתב לפי דעתו'ח שאף מעצרת ואילך, כל זמן שיחסר להם שאין להם לשתות מים כלל מתריעין'ט.

הביאור מתריעין עליהן מיד

ועל כולן אם אין להן מים לשתות מתריעין עליהן מיד. כתב במירא דכיא שהביאור הוא שלא יעשו כסדר תעניות גשמים אלא שמיד מתריעין עליהם, והטעם משום שאין להם מה לשתות. עוד כתב לפרש שקאי על מה שאמרו בברייתא שבבורות שיחין ומערות אפילו בפרוס החג מתריעין עליהן, ור"ל לא מבעיא בפרוס החג אלא אפילו קודם הזמן הזה אם אין מים לשתות מתריעין ואפילו בימות החמה. ולפי"ז מיושב הקושיא מדוע המתינו עד החג מלהתריע הרי הזמן שצריך להם הם בימות החמה, וי"ל שאכן בכל זמן שיצטרכו למים מתריעין עליהן, וזה מש"כ אם אין להם מתריעין עליהן מיד. ולפי פירוש הראשון צ"ל שמה שכתוב בברייתא אפילו בפרוס החג, בא לתקן ולומר שלא מיבעיא בזמן ימות החמה שאינו זמן ירידת הגשמים בודאי מתריעין מיד, אלא אפילו בפרוס החג שהוא זמן ירידת הגשמים והו"א שנמתין לירידת הגשמים קמ"ל שמתריעין מיד.

הטעם שמתריעים בשני וחמישי ושני

ואיזהו מיד שלהן שני וחמישי ושני. כתב השלטי גיבורים (ו: מות ג) שהטעם שמתריעים בשני וחמישי ושני לפי שבימים אלו קורין בהן בספר תורה כתקנת עזרא, ובאגדה מפרש שכשעלה משה למרום בחמישי עלה ובשני ירד ומכאן סמכו הדורות שיהיו מתענין בב' ובה'.

י. **אך** לדברי הריטב"א מיושב קושיתו. **יא. שהרי** אפילו לר"י שמאחר את זמן ירידת הגשמים לצמחים עד ר"ח כסליו, עדיין רחוק הוא מפרוס הפסח שהוא הזמן לאילן. **יב. ומה** שהקשו בגמרא 'ירדו לבורות ולא לזה ולזה היכי משכחת לה', לכאורה היה אפשר ליישב שירדו לצמחים בזמנם ולאילנות בזמנם, ולבורות לא ירדו בזמנם. ומה שלא תירצו כן משום שרצתה הגמרא להעמיד את הסיפא שירדו לבורות דומיא דרישא שירדו לצמחים ולא לאילן, וכשם ששם מדובר שירדו גשמים בזמן הצמחים אלא ירדו גשמים המתאימים לאילן, לכך רצו גם להעמיד את הסיפא שירדו לבורות ולא לצמחים ולאילנות היינו שירדו גשמים המתאימים לבורות בזמן הצמחים וע"ז הקשו היכי משכחת לה, וע"ז תירצו בשפיכתא דדי לבורות ולא לצמחים ולאילנות. **יג. וכן** הביא להקשות בספר מתת אלהים בשם החקרי לב, וכתב שם שדברי רש"י תמוהין אם לא שנפרש בדוחק גדול שאין כוונתו בימי הפסח ממש אלא סמוך לפסח. **יד. וכתב** שלא מסתבר לומר שפרס דהכא הוא כשיטת רשב"ג שס"ל ששואלין ודורשים ב' שבתות קודם החג ונמצא שפרס הוא שבעה ימים קודם החג, שא"כ הגמרא סתמה דלא כהלכתא. **טו. ולא** כמו פרוס הפסח שהוא ט"ו יום קודם הפסח דהיינו ערב ר"ח ניסן וכמו שביארה הגמרא שם את המחלוקת בין ר"ע שאמר בפרוס הפסח לבן עזאי שאמר בכ"ט אדר, שבן עזאי ס"ל שאדר הסמוך לניסן תמיד חסר, ור"ע סבר זימנין חסר וזימנין מלא. ומשמע שלכו"ע היינו ערב ר"ח ניסן שהם ט"ו יום קודם הפסח. ועי"ש שביאר מדוע דורשים את הזמנים של פסח אחרת משל סוכה. **טז. אמנם** בד"ה אם אין, גרס הגר"א ברש"י שאפילו קודם לפרוס החג מתריעין. **יז. ועיין** לקמן בסמוך מה שכתבנו בשם המירא דכיא לישב הקושיא. **יח. הובאו** דבריו לעיל בסמוך. **יט. ז"ל** הרמב"ם (פ"ג הט"ז): ואם אין להם מים לשתות מתענים על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה.

האם מתענין בכל מקום או רק באפרכיא

אלא באפרכיא שלהן. וקשה שבמשנה לעיל נאמר אלו מתריעין בכל מקום וביאר שם רש"י דהיינו בכל מקום ששומעים על הצרות? ובר"ן (ז:) כתב שמה שאמרו בכל מקום הכוונה באפרכיא שלהם. וברמב"ם כתב שבכל הצרות הסביבות מתענות ולא מתריעות, וכתב הגר"א[כא] (סי' תקעו ס"ק) שהרמב"ם לא גרס במשנה 'בכל מקום' אלא גרס מאוצר החכמה עליהן 'מיד' וזהו חידוש המשנה שאינו דומה לדבר שצריך ג ימים. ולפי"ז הרמב"ם ס"ל שבכל הצרות אין מתריעין רק באותה העיר אבל בסביבותיה אין מתריעין רק מתענין וכל זה רק באותה איפרכיא. ועי"ש מה שהקשה הגר"א שבשו"ע (שם ס"ק) פסק כדעת הרמב"ם שעל כל הצרות הערים שסביבותיה מתענים ולא מתריעין. ובסעיף ו' כתב השו"ע כדעת רש"י שעל חיה רעה שנשתלחה אפילו לא הזיקה אלא נראית בלבד מתענין ומתריעין בכל מקום אפילו הרחוקים. וכן בסעיף ח' כתב הרמ"א כהר"ן שעל ירקון ושדפון אפילו לא התחיל אלא במקום אחד כמלא פי תנור מתענין ומתריעין אפילו הרחוקים רק שיהיו באותו הפרכיא[כב].

הטעם שגזרו תענית בירושלים על צרת עבר הירדן ואשקלון ודין סוריא

מה שאמרו במשנה (לעיל יט.) מעשה שגזרו תענית בערי ירושלים על שדפון שבעבר הירדן, ועל חיה רעה שבאשקלון, י"ל שהכל חשיב כאפרכיא אחת, ואע"פ שאמרו (ב"ב נ:) ג' ארצות בא"י, יהודה, ועבר הירדן, והגליל מכל מקום כל א"י נדונת כאפרכיא אחד. וגם אשקלון אף שאמרו בגיטין (ג.) מאשקלון לצפון ואשקלון כצפון, היינו שלא חזרום וכבשום עולי בבל אבל עולי מצרים כבשוה ולכך נקראת אפרכיא אחת. אך סוריא כיון שהיתה כבוש יחיד אף בתחלה, חשובה כאפרכיא אחרת לא"י[כג]. וברמב"ן כתב, אבל סוריא וחו"ל שאין שיירות מצויות ואין הולכי דרכים מצויין כלל לפי שהן בדלין מהם ומעיירותיהן, היא אפרכיא אחרת.

מדוע לא מתריעין בחו"ל מק"ו שאם הגבירה לוקה השפחה לא כ"ש

והקשה הריטב"א שלקמן (כמ:) איתא שרב נחמן גזר תענית בבל על מותנא שהיה בא"י, ומטעם ק"ו, שאם הגבירה לוקה השפחה לא כ"ש. ולכאורה מותנא היא מכה שאינה מהלכת שהרי מתענין עליה רק בסביבותיה ולא בכל האפרכיא, ואפ"ה מתענין מבבל לא"י, וא"כ קשה מדוע בסוריא ובכל חו"ל לא נאמר האי ק"ו ויצטרכו להתענות על הצרות שבא"י[כד]. תירץ הרמב"ן שלא אמרו את הק"ו הזה רק במקום שהמכה היא בכל א"י אבל במקום שהמכה היא רק בחלק מא"י אין מתענים אלא באפרכיא שלה, שהרי יש גם גבירה שלא לקתה וממילא אמרינן שהשפחה תנצל עם מקצת א"י הניצולין, עוד תירץ ששאני בבל שהם כפופים לא"י (פסחים נ.) ולכך נחשבים כולם כעם אחד וכאפרכיא אחת ונדונים בדין אחד, אבל סוריא ושאר חוצה לארץ אין עושים בהם ק"ו זה, ואפילו במכה מהלכת אין מתענין ולא מתריעין.

מהו שיעור המיתה באסכרה בכדי שיתריעו

ואסכרא בזמן שיש בה מיתה. כתב הריטב"א (לקמן כ: ד"ה וכן עיר) שלא נתפרש בתלמוד כמה מתים ימותו ובכמה ימים האם צריך כעין דֶבֶר או לא, וכתב שנראה שבענין זה שהחולי נתפשט בעיר כבר, מכיון שמתו מחמת אותו חולי שלשה אנשים בין אם מתו ביום אחד או שמתו בג' ימים מתענים ומתריעים עליה. ודוקא בדבר אמרו שיעור של ג' אנשים בג' ימים משום שאין החולי שלהם שוה. והרמב"ם (פ"ג מי"ג) כתב: הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה העיר, כגון אסכרה או חרחור וכיוצא בהן והיו מתים באותו החולי הרי זו צרת צבור וגוזרין לה תענית ומתריעין. ותמה בב"י (סי' תקעו) מדוע לא חילקו בין אם מתו שלשה מתים בשלשה ימים לכל חמש מאות רגלי, לבין מתו ביום אחד או בארבעה ימים וכמו שחילקו בדֶבֶר. וכתב ליישב ששאני דֶבֶר שאין בו זמן חולי כיון ששינוי האויר גורם למיתה על כן כל שאינו בענין שמתו שלשה אנשים בשלשה ימים בעיר המוציאה חמש מאות רגלי אינו נחשב כדבר קבוע אלא מקרה בעלמא ואינו עשוי להתעכב. וכן משמע בירושלמי (פ"ג ה"ה) שבאסכרה אין שיעור[כה].

ובלחם משנה תמה שיהיה מיתת אסכרה חמורה ממיתת הדֶבֶר, שבאסכרה אפילו אם ימותו שנים ביום אחד מתריעין ובדֶבֶר דוקא שלשה בשלשה ימים. לכך כתב ליישב שמלשון הרמב"ם שכתב 'הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה מאותה מדינה', מדויק שבדֶבֶר אפילו לא ירד על אנשים הרבה אלא ג' אנשים לבד מתו כל אחד ביומו צריך להתריע, אבל במכות אלו דוקא כשירד החולי ברוב העיר או לכה"פ לכמה אנשים אזי אפילו אם לא מתו אלא רק שנים מהם ודאי שנחשב מכה משולחת כיון שנחלו בה הרבה אנשים, ואפילו שרבים ניצולים מכל מקום כיון שראינו ששנים מתים צריך להתענות ולהתריע. ולפי"ז כ"ש בדֶבֶר אם יחלו הרבה אנשים בעיר אפילו לא מתו אלא שנים ביום אחד ודאי מתענים שלא גרע מאסכרה. ואדרבא אפשר שבאסכרה אם לא ירד החולי אלא על ג' אנשים בלבד וימותו כל יום אחד, אף שבדֶבֶר מתענים ומתריעים, באסכרה לא יתענו[כו].

הטעם שאין מתריעין על האילנות בשביעית

מתריעין על האילנות בשאר שני שבוע. ביאר רש"י שלדעת ת"ק אין מתריעין על האילנות בשביעית כיון שהפקר הם. ובחזו"א (שביעית סי' כג סק"ד) כתב אפשר הטעם שלת"ק אין מתריעין על אילנות שכיון שהתורה סמכה את ישראל על פירות ששית שיספיקו להם לשנה השביעית, אין להתריע על פירות שביעית[כז].

האם נחלקו הברייתות בדין ספיחין

רבן שמעון בן גמליאל אומר אף על האילנות בשביעית. כתבו התוס' (ד"ה רבן) שהכונה על הספיחים היוצאים מן האילנות, ורשב"ג ס"ל כר"ע (פסחים נ:) שסובר שספיחי זרעים אסור. שהרי אמר שמתריעין על האילנות ולא אמר שמתריעין על הספיחים של התבואה משמע שס"ל שאסור. וכתב במירא דכיא[כח] שלפי"ד התוס' צ"ל שמה שהוסיפו בברייתא השניה אף על הספיחין, הכוונה לבאר את הברייתא הראשונה שמה שאמר שמתריעין על האילנות הכוונה על ספיחי האילנות, ואף בברייתא השניה הכונה במה שאמרו 'מתריעין על הספיחין' היינו ספיחי אילנות, ולא מסתבר לומר שהברייתות חולקין בדעת רשב"ג. ובקרן אורה הקשה שלכאורה שני הברייתות הם אותו דבר ולא שייך לומר בזה 'תניא אידך'. וכתב ליישב שיש נפק"מ בספיחי זרעים, לתניא אידך מתריעין אפילו על ספיחי זרעים שאינן חשובין כל כך (כמ"ש), והברייתא הראשונה ס"ל שספיחי זרעים אסורים בשביעית (כמבואר בתוס')[כט].

והקשה החזו"א (שביעית סי' כג סק"ד) מדוע הוצרכו התוס' לומר שרשב"ג ס"ל כר"ע הלא לכו"ע ספיחים אסורים מדרבנן. ותירץ שס"ל שבשעת רעב ראו להתיר דבר שאסור רק מדרבנן, ולכן דוקא לר"ע שספיחין אסורין מדאורייתא לא התירו אף בשעת הדחק. ועוד שהרי יש גם ספיחין מותרין, אבל לר"ע כולן אסורין[ל].

כ. ועיין לעיל ילקוט ביאורים יט. ד"ה מהו מתריעין בכל מקום. **כא. ועיין** מה שכתבנו לעיל יט. בהערה בשם הלח"מ. **כב. ועיין** במשנ"ב (סי' תקעו סק"ט) ובשעה"צ שם. **כג. כן** כתב הריטב"א. **כד. שלא** יהיה מכה מהלכת מאפרכיא לאפרכיא יותר גרוע ממכה שאינה מהלכת. **כה. שכתוב** שם אסכרה כל שהוא. ומסתפק הירושלמי שנים בדֶבֶר ואחד באסכרה מהו, ודוחה הירושלמי שהרי אמרנו אסכרה בכל שהוא. אלא מסתפק כשהתריעו על אסכרה והלכה לה ואח"כ מתו שנים בדבר ואחד באסכרה. **כו. בשו"ע** (סי' תקעו ס"ה) כתב הרמ"א: באלו חולאים אינן צריכין שימותו בשלשה ימים זה אחר זה, כמו בדבר שהוא בא מכח שינוי אויר, אלא מתענים ומתריעים על אלו החלאים מיד. וכתב המשנה ברורה (סק"מ) שלדעת הריטב"א צריך שיהיו מתים לכה"פ ג' אנשים אלא שאין צריך שהיו בג' ימים, אלא אפילו אם ביום אחד ג"כ מתענין ומתריעין. ולדעת הב"י אפילו מת אחד בלבד מתענין ומתריעין וכמו שמשמע בירושלמי, אלא שמכל מקום צריך שירד חולי זה להרבה אנשים אף שלא מת רק אחד. וכן משמע בלשון השו"ע שכתב 'ואם פשט ברוב הצבור מתענין ומתריעין עליו'. וכתב עוד שלדעת הלח"מ בעינן שימותו לפחות שני אנשים. **כז. עיין** לקמן בסמוך (ד"ה רבן שמעון בן גמליאל) מש"כ בהערה שם. **כח. וכן** כתב בחזו"א, והוסיף שם שספיחין היינו פירות האילנות. והביאור בזה כיון שלא שייך שיוציאו האילנות ספיחין שיהיו ראוים באותה שנה, וכן כתב במנחת יצחק (ח"ח סי' קנ) והטעם שכתבה הברייתא 'אף על הספיחין' לומר שעל ספיחי שדה אין מתריעין. **כט. וכן** כתב בגבעת פנחס. **ל. עוד** כתב החזו"א שלדעת התוס' לכאורה גם ת"ק ס"ל כר"ע, שאף שחלקו וס"ל שאין מתריעין על אילנות מפני שאינן עיקר המזון אבל על הספיחין למה אין מתריעין, וע"כ שס"ל שספיחי זרעים אסורים כר"ע.

הטעם שבזמן ביהמ"ק היו יורדים כתיקונם

מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין לעולם. כתב באגדות מהרש"א שבזמן שבהמ"ק היה קיים היה הכהן גדול מתפלל ביוה"כ על הגשמים שיהיו יורדים כתיקונם, כמו שכתוב בגמרא (יומא נג:) שהיה מתפלל שתהיה שנה זו גשומה אם שחונה.

כיצד מרומזים ג' המעלות בירידת גשמים בזמנם בפסוק

יש שנה שגשמיה מרובין וכו'. ביאר הקרן אורה שמנה כאן ג' דברים שהם ברכה בירידת הגשמים בזמנן, האחד שהארץ מתגבלת יפה, השני שניתן להם הפרנסה בבת אחת כי כל צמחי האדמה צומחים יחד, השלישי שניתן להם בזמנם ויש להם זמן לעשות הכל כתיקון. וכל ג' דברים אלו נאמרים בפסוק (ויקרא כו ד) 'וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ' והיינו כיון שתתגבל יפה תוכל לתת את כל כוחה, 'וְהִשִּׂיג לָכֶם דַּיִשׁ אֶת בָּצִיר וּבָצִיר יַשִּׂיג אֶת זָרַע' שיתן לכם כל הפרנסה בבת אחת, 'וַאֲכַלְתֶּם לַחְמְכֶם לָשֹׂבַע' שתאכלו כתיקונה וישביע אתכם. אך כל זה כש'וִישַׁבְתֶּם בְּאַרְצְכֶם' דהיינו כשבית המקדש קיים אבל משחרב בית המקדש אין הדבר תמידי אלא שפעמים כך ופעמים כך.

כ.

הטעם שלא התפלל מיד בשחרית

נתעטף ועמד בתפילה. כתב במירא דכיא שהטעם שלא עמד בתפילה מיד בתחילת היום, משום שרצה להמתין עד הערב לראות אם יעשה לו נס בדרך הטבע, אך כשראה שעבר רוב היום ולא ירדו גשמים הוצרך להתפלל על כרחו. ובעיון יעקב כתב שאם היה מתפלל מיד והיו יורדים גשמים לא היה ניכר שנעשה בשבילו הנס, והיו אומרים שירדו דרך הטבע, רק כיון שנענה לבסוף בעת שהגיע קרוב לחיובו נראה וניכר שבשבילו הרעיש הקב"ה את עולמו.

מהו עיטוף

נתעטף ועמד בתפלה. כתב המהר"ל (נצח הגולה נצח ד) שענין העטוף הוא כדי לא יהיה לו נטיה לשום צד ואז התפילה היא בכוונה לגמרי מתוך עומק הלב ואמיתתו, אך כאשר אינו מעוטף אפשר שהוא פונה לדברים אחרים ואין התפלה מאמיתתו. ואין העיקר בעיטוף הטלית, אלא כאשר הקריאה היא מאמיתתו בכונה לדבר זה קוראים עטוף בעבור שהוא מסולק משאר דבר ואין לו נטיה לימין ולשמאל[א].

לכאורה דברי ההגמון סותרים

אמר לו יודע אני שלא הרעיש הקב"ה. לכאורה ההגמון סתר עצמו בדבריו שבתחילה הודה שהקב"ה הוריד הגשמים בשביל נקדימון ולכאורה בשביל שיפטר מהתשלום, ולאחר מכן טען שכבר שקעה חמה והגשמים ירדו בשבילו. כתב המהרש"א שכוונתו היתה לומר שבאמת ירדו בגלל תפילתו, אלא שירדו גם לטובתו בכדי שלא יפסיד דמי המים שהלווהו.

ובקרן אורה כתב לבאר שכוונת ההגמון היתה לקנטרו בדברים ולכך אמר לו שירידת הגשמים היה על דרך ההנהגה האמורה במדרש, שאם הבן זוכה אוכל על שולחן אביו לבדו והעבדים עומדים מנגד, אך אם פשע הבן נוטל האב את חלק הבן ונותן לעבד בכדי להקניט את הבן, וזה מה שאמר לו ההגמון שאפשר שירדו הגשמים עכשיו שהוא לאחר הזמן, בכדי שיהיו לו אלא שהקב"ה הוריד הגשמים בגלל בנ"י שיהיה צערם גדול יותר, וזה מה שאמר בתחילה שיודע הוא שלא הרעיש הקב"ה אלא בשבילו דהיינו בכדי לצערם ביותר. ועל כן נכנס נקדימון בחזרה לבית המקדש ואמר שיודיע שיש לו אהובים בעולמו וטובתו אליהם ואין לזר חלק בזה. ולכך נעשה נס ועמדה החמה ולא שקעה.

מתי הזמן של גמר היום

שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי. כתב המנחת פיתים (חו"מ סי' רז סי"ג) להוכיח מכאן, שאם עשה אדם תנאי שאם שעד יום פלוני יביא מעות, קיום התנאי הוא דוקא ביום ולא לאחר השקיעה וכמעשה דנקדימון בן גוריון.

לדעת האומות הלילה הולך אחר היום

שכבר שקעה חמה. כתב מהרש"א שאף שלפי דעת האומות הלילה הולך אחר היום הקודם, מכל מקום בא אליו בטענה שממנ"פ אם לפי דעתי הרי אין היום הזה בכללב, ואם לפי דעתו של נקדימון הרי כבר היה השקיעה ולדעתך היום הולך אחר הלילה ויום אחר הוא.

במה התיחד הנס השני

הודע שיש לך אהובים בעולמך. ביאר במהרש"א שבנס הראשון עדין לא הודיע שיש אהבה כיון שההגמון אומר שכבר שקעה חמה וברשותו ירדו ולא יפסיד את דמי המעיינותג. ובבן יהוידע כתב לבאר כי אורח שבא לבית בעה"ב ובעה"ב מגיש לו תבשיל אין מזה ראיה שהוא אוהבו, כיון שא"א להניח האורח בלא אוכל, וא"כ הוא דבר מוכרח שיביא לו אוכל, אבל אם הביא לו מותרות וכגון שהביא לו שני מיני תבשיל מזה ניכר שהוא אהוב שלו, וכן כאן הנס הראשון להביא מטר למלאות את המעיינות הוא דבר מוכרח שאם לא היה יורד גשם היה מתחייב בי"ב ככרי כסף וגם לא היה בזה קידוש השם, אבל בנס השני ניכר בזה שהוא אוהבו כיון שאינו נצרך בשביל לפוטרו מי"ב ככרי כסף, שהרי גם בלא זריחת השמש לא היה יכול בדין להוציא ממנו הכסף אלא רק לערער ולעשות עמו דין ודברים בלבדד, ולכך ניכר ע"י הנס הזה שנקדימון בן גוריון אהוב לפני המקום.

מה היה הנס

נתפזרו העבים וזרחה החמה. כתב המהרש"א שלא היה הנס מה שנתפזרו העננים, אלא הנס הוא שעמדה החמה ולא שקעה בזמנה דומיא דמשה ויהושע שלולי תפלתו היתה שוקעת קודם פיזור עננים, אבל עצם פיזור העננים לא היה נס.

ובחתם סופר כתב שאף שנתקדש השם מכל מקום היה זה גזל גוי, שהרי לפי האמת היה זה כבר לילה, לכך נראה שנקדימון הצדיק לא נהנה מאותם י"ב ככרות כסף כדי שלא להנות ממעשי ניסים וחילק ממון זה לעניים אלא שעשה צדקה זו לכבוד עצמו, ומפני כך נענשה בתו להתפרנס מטלפי סוסים של גוים[ה].

כיצד עמדה החמה

שנקדרה חמה בעבורו. כתב בעין יעקב שמצא בחידושי חכם מעיר גרונד"ה שפירש שזה ודאי אי אפשר שהעולם יתקיים אפילו שעה אחת בלא סבוב הגלגל וודאי שהקב"ה לא שינה הטבע. אלא הפירוש שעמוד של האור עמד באמצע הרקיע באויר והיה נדמה כאילו זה השמש, ואע"פ שהגלגל המשיך להסתובב והיה לילה אפילו הכי עמד אותו עמוד של אור, אבל הגלגל ודאי היה מסתובב.

מדוע לא מנו את יעקב וחזקיה שעמדה להם החמה

שלשה נקדמה להם חמה בעבורן. הקשה התוס' רי"ד מדוע לא מנו גם את יעקב וחזקיהו שעמדה להם חמה. ותירץ שלחזקיה העמדת החמה היתה כתשלומים ליום שקיצרה החמה במות אחז, וכמש"כ (ישעיה לח ח) 'הִנְנִי מֵשִׁיב אֶת צֵל הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר יָרְדָה בְמַעֲלוֹת אָחָז בַּשֶּׁמֶשׁ אֲחֹרַנִּית עֶשֶׂר מַעֲלוֹת וַתָּשָׁב הַשֶּׁמֶשׁ עֶשֶׂר מַעֲלוֹת בַּמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר יָרָדָה'. ואצל יעקב זה היה תשלומין על מה ששקעה בעבורו. אבל שלשה אלו היה בלא תשלומין. ובתוס' (ע"ז כה. ד"ה למקה) כתבו ליישב שאצל חזקיהו

א. **כתב** הכל בו (הל' ע"ת סי' כג) גנאי הוא לתלמיד חכם שיתפלל ואינו עטוף, ואע"פ שאין הפסוק משמע שיהא אדם חייב לקנות טלית, מכל מקום נראה כי מצוה גדולה היא כדי שיזכור מצות בוראו שנאמר וזכרתם. ב. **וכמו** שנתבאר לעיל (יט:) שלכך שיגר לו בשחרית ועי"ש. ג. **ומשמע** בדבריו שבאמת על פי הדין היה צודק ההגמון שלאחר השקיעה מגיע לו, ולכך התפלל נקדימון.

ד. **ובעיון** יעקב כתב שמה שאמר ההגמון 'עדיין יש לי פתחון פה' היינו שאין זה טענה גמורה, כיון שלילה אינו רק משעת צאת הכוכבים ולא אחרי השקיעה, אבל מכל מקום יש פתחון פה ושורת הדין מכיון שיד ההגמון תקיפה לומר שמשקיעת החמה נחשב לילה. ה. **כתובות** (פו:). ו. **חולין** (נח:).

לא היה זה אלא סימן בעלמא שהרי לא עמדה השמש כלל במקום אחד אלא שהלכה לאחוריה, דבבראשית רבה איכא נמי למ"ד וישם ה' לקין אות מלמד שהעמיד לו גלגל חמה. וביאר במהר"ם (שם) שכשהשמש עומד במקומו הוא נס ופלא גדול שהרי העולם אינו מתקיים כי אם ע"י תנועות השמש, אבל כשהולך לאחוריו אינו נס ופלא כל כך כי זה אפשר להיות'.

ותמה בגבורות ארי מה קשה להתוס' מיעקב הרי שם החמה לא עמדה במקום אחד בלא ללכת כדרכה, אלא שמיהרה ללכת במרוצה תחת הקרקע שכן דרכה בלילה עד שזרחה על הארץ קודם זמנה.

מה רצה באומרו נקדמה 'להם'

שלשה נקדמה להם חמה. כתב הגבורות ארי שנראה לומר שכוונת הגמרא 'נקדמה להם' לומר שבזכות עצמן בלחוד זכו לכך, ואף שהיה בזה טובת כל ישראל מכל מקום די היה בזכות עצמם שיקרה להם כך אפילו בלא זכות ישראל עמם.

רמז נאה לענין העמדת החמה

שלשה נקדמה להם חמה. כתב הבן יהוידע שרמוז באותיות 'השלשה' [ונכתב בה"א הידיעה כיון שהיו ידועים ומפורסמים] שעולה במנין 'שמש', שלשלשה צדיקים הידועים נעשה נס בשמש.

הדמיון בין העמדת השמש אצל נקדימון, להעמדת השמש אצל משה ויהושע

ונקדימון בן גוריון. הקשה הגבורות ארי מה הטעם שהחשיבו את נקדימון ביחד עם משה ויהושע והרי אין דומה העמדת השמש על ידם שהיה עמידה ממש בלא הליכה כלל[ח], ואילו אצל נקדימון לא עמדה במקום אחד אלא שחזרה וזרחה לאחר ששקעה כמו שכתוב בגמרא 'מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה'[ט], וכ"ש לפי דברי התוס' (ע"ז כה:) שהטעם שלא החשיבו את עמידת השמש אצל חזקיה משום שהיה רק לאות ולסימן, ודאי שאין להחשיב את הנס שנעשה לנקדימון. ותירץ שמכל מקום כשחזרה השמש לא שקעה מיד אלא שהתה קצת בעמידה במקום כדי שתראה ויהיה ניכרת הזריחה לכולם, שאם היתה שוקעת מיד לא היה ניכר שזרחה והיה פתחון פה להגמון.

הרמז בתיבת 'אחל' להעמדת השמש

אתיא אחל אחל. כתב הכלי יקר (דברים ג כה) שנרמז הדבר הזה בתיבת 'אחל', שע"י העמדת השמש בתחילה יבוא הענין לידי גמר, מכיון שהאומות בטחו בכח המזלות ורובם היו עובדים לשמש, וכשהקב"ה מפיל אומה הרי תחילת המפלה היא כשמפיל את אלהיה, ולכך העמדת השמש על יד משה ויהושע זה היה תחלה לנפילת האומות, כי כשהמזל עומד מן תנועתו בהכרח יפלו בנופלים כל הבוטחים בו. וזהו מה שכתבה תורה 'ראה החילותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש' וגו'. ולכאורה צ"ב על מה אמר 'החילותי' שהרי עדין לא נתן לו כלום בידו, ואם מפני שהבטחת ה' הרי היא כאילו נתונה כבר מה שייך לומר 'החילותי' הרי כבר הגמר ג"כ קיים, אלא ודאי שעל ענין העמדת החמה אמרה תורה כן.

כיצד למדים מהפסוק להעמדת השמש ע"י משה

אימתי רגזו וחלו מפניך. הקשה הבן יהוידע היכן רמוז בתיבת 'מפניך' מעשה העמדת השמש. ותירץ שאמרו חכמים 'פני משה כפני חמה' נמצא כשאמרו 'מפניך' נרמז בזה החמה, שפני משה כפני חמה.

וברש"י (דברים ג כה) כתב שלמדים מהתיבות 'תחת כל השמים' שעמדה חמה ונודע הדבר תחת כל השמים.

ביאור הדרשה ששתיהן לקללה

ושתיהן לקללה. כתב רש"י שנלמד ממה שאמר הפסוק 'על עיר אחת אמטיר ועל עיר אחת לא אמטיר'. וביאר הקרן אורה שנראה שהדרש הוא מכפילות הדברים שכתוב בפסוק (עמוס ד ז) 'וְהִמְטַרְתִּי עַל עִיר אֶחָת וְעַל עִיר אַחַת לֹא אַמְטִיר חֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ', לכך דרשו שברישא של הפסוק כתוב 'והמטרתי' ולכאורה הרי כבר נאמר מפי עליון לא תצא הרעות, לכך חזר הכתוב בלשון 'חלקה אחת תמטר' להורות שאין החסרון מצד הנותן כביכול אלא מצד המקבל כי עון המקום גורם שיהיה המטר לקללה'.

מדוע לא הביאו הפסוק המוקדם יותר

היתה ירושלים לנדה ביניהם. כתב המהרש"א שהטעם שלא הביאו הפסוק (מיכה ו ח) 'חֵטְא חָטְאָה יְרוּשָׁלַם עַל כֵּן לְנִידָה הָיָתָה' שכתוב קודם, משום ששם היה אפשר לפרש שהוא מלשון נע ונד'[א] שיהיו מטולטלים וגולים, אבל לנדה ביניהם לא משמע כן אלא נדה ממש'[ב].

הטעם שהקדימו את דרשת הפסוק 'לנדה ביניהם' הכתוב לאחר 'היתה כאלמנה'

היתה ירושלים לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה. דקדק הקרן אורה שלכאורה הפסוק 'היתה כאלמנה' נאמר קודם ומדוע דרשו בגמרא קודם את הפסוק 'לנדה ביניהם' ואח"כ את הפסוק 'היתה כאלמנה'. וכתב לבאר שרב בדבריו בא לבאר לנו את סדר הגלות, ומה הוא כוונת הקב"ה עלינו לטובה, שעיקר הגורם לגלות הוא העונות שהפנו עורף מה' ורחקו מעליו, והוא כעין האשה בימי נדתה שההתרחקות מבעלה הוא מצדה מחמת טומאתה. וכאשר גובר החטא אמר הקב"ה 'אלכה ואשובה אל מקומי' שכביכול גם הקב"ה נתרחק מעם ישראל. ועל שתי ריחוקים אלו אמר הכתוב 'היתה ירושלים לנדה' שהוא הכוונה על הריחוק מצד עם ישראל, והפסוק 'היתה כאלמנה' הוא מכוין על התרחקות השכינה. ולזה פירש רב ששתיהם לברכה, ש'היתה ירושלים לנדה' היינו מה נדה יש לה תקנה לטומאתה שאין טומאתה לעולם אלא סופה להטהר, כך ירושלים יש לה תקנה שסופה לשוב אל ה' ע"י הגלות וכמש"כ (דברים ד ל) 'בצר לך' וגו' 'ושבת עד' וגו'. ולאחר שבני ישראל ישובו אל ה' וידרשוהו אזי גם הוא ישוב להטיב לנו ולשכון בתוכנו וכמש"נ (דברים ל ג) 'ושב ה' אלוקיך את שבותך', ואז יהיה הקריבות והיחוד משני הצדדים יחוד ואהבה עולמית. וזהו שאמר היתה כאלמנה לברכה כאשה שהלך בעלה ודעתו לחזור.

הברכה בדמיון לנדה

אמר רב יהודה אמר רב ולברכה כנדה. ביאר במשך חכמה (נמדבר יט יג) שמצינו (נכורות לג.) שחלוק טומאת מת מטומאה היוצא מהגוף, שטומאת מת הותרה בצבור, אך טומאה היוצאת מהגוף לא הותרה בציבור, ואפילו בועל נדה לא הותרה טומאתו בציבור. ולפי"ז ביאר שהאומות אומרים על ישראל שהם טמאים כנדה שטומאתם יוצאת מגופם והחסרונות דבוק בתולדה שלהם ולא מחמת סיבה חיצונית, וכיון שכך אין הם מקרבין את ישראל, וזהו הברכה, שמכיון שהאומות מרחקים את ישראל שמחשיבים אותם כנדה לכך אין ישראל מתערבין באומות'[ג].

ובן יהוידע כתב שהדמיון הוא כשם שבנדה כשתתעבר האשה יפסק דם הנידות, ולכשתלד יהפך דם הנידות לחלב שהוא מזון הולד, כך ישראל כשהם יעשו תשובה שדומה לעיבור יפסק הגלות וכשיעשו מעשים טובים שהוא כלידה יהפכו העונות לזכויות'[ד].

ז. **ובחכמת** מנוח הביא כמה ישובים מדוע לא הוזכר יעקב. הא' שהתנא לא למד את הדרשא מהפסוק 'ויזרח לו השמש' וס"ל שהוא כפשוטו (וכמו שפירש"י שם) שדרך בני אדם לומר כשהגענו למקום פלוני זרחה לנו השמש. עוד כתב ליישב שביעקב לא נקדה לו מיד שהיה צריך שהרי זרחה לו רק עד שעבר את פנואל ואפילו דכבר קודם לכן היה צריך לזה שהרי היה צולע על ירכו. עוד תירץ שלא מצינו אצל יעקב שנקדה בעבור תפלתו אלא הקב"ה מעצמו עשה כן, אבל ג' אלו מצינו שהתפללו ואז נקדה להם וזהו הפלא שישמע ה' בקול איש (ועיין מה שכתבנו לקמן בפסוק ד"ה אלף מאה מגנן בשם הקרן אורה ויל"ע). ח. **כמו** שכתוב אצל יהושע (יהושע י יג) 'וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד', ואצל משה למדים ג"ש מיהושע. ט. **ועיין** מה שכתבנו לעיל ד"ה נתפזרו העבים בשם המהרש"א. י. **וכן** מבואר ברש"י (ד"ה שמיהן לקללה) שביאר שמה שאמרו אשר לא תמטיר קאי על העב, שהענן לא ימטיר והיינו שבא הדבר מצד הענן שאינו ממטיר, ומפי עליון לא תצא הרעות. יא. **וכן** פירש רש"י שם. יב. **וכן** פירש רש"י שם, לריחוק ובוז. יג. **וכן** כתב בעיני שמואל על דברי הגמרא לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי. יד. **ולפי"ז** ביאר שאפילו שזה ברכה אומרים את זה בקינות,

אם זה ברכה מדוע אומרים את זה במגילת איכה

אמר רב יהודה לברכה כנדה. הקשה ברי"ף שאם פסוק זה נאמר לברכה מדוע נאמר במגילת איכה. וכן קשה על מה שאמרה הגמרא עה"פ 'היתה כאלמנה'. ותירץ שמתוך הקללה של הקב"ה לישראל יוצאת הברכה, שהוא קראם נדה לרמוז שסוף כל דבר יהיה להם טהרה ותקנה, אך מכל מקום הקינה היא על זמן הריחוק שאפילו שעה בריחוק הוא קללה, וכן מה שאמרו 'היתה כאלמנה' מפני שאף שיש לה תקנה אפילו הכי היתה בוכה על היותה אותם הימים כאלמנות חיות[ט].

הטעם שלא דימוה לזיבה

מה נדה יש לה היתר. כתב העיון יעקב שהטעם שדימה לנדה ולא לזיבה, מפני שזבה גדולה צריכה שבעה נקיים ואפילו זבה קטנה צריכה על כל פנים לשמור יום אחד בטהרה, משא"כ נדה שמדאורייתא אפילו ראתה כל שבעה ופסקה לעת ערב טובלת לבעלה. כך בגאולה העתידה אם נחזור בתשובה, יהיה שלעת ערב יבא הגואל.

פרפרת נאה לדרשה לברכה כאלמנה

לברכה כאלמנה ולא אלמנה ממש. בגליוני הש"ס הביא בזה פרפרת. שתיבות 'היתה כאלמנה רבתי בגוים' ר"ת למפרע 'ברכה' ואם היה כתוב 'אלמנה' לא היה ר"ת זה, ורק משום שכתוב 'כאלמנה' יש הרמז הזה. וזה מה שאמר שנכתב לברכה כאלמנה.

הדמיון בין ישראל לארז

טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל. כתב הקרן אורה לבאר שברכת בלעם שברכן בארז, שהארז הוא קשה מצד עצמו אבל אין שרשיו מרובין על כן אם יעמוד עליו רוח חזקה עוקרתו והופכתו על פניו, ולזה דימה בלעם את ישראל. ואמר 'נעתרות נשיקות שונא' שהגבורה והקשיות הם חסרון מצד עצמן כיון שעלולין ליעקר ח"ו מחמת רוח חזקה. אבל אחיה השילוני קללן בקנה שהוא רך, ובאמת הוא ברכה כיון שכל הרוחות לא יזיזנו ממקומו. כן עם ישראל שכל הנסיונות אשר יעברו עליו בגולה לא יזיזו אותו ממקומו ויהיו שתולים בבית ה'.

מי הוסיף התיבות 'עלי מים'

שנאמר כארזים. כתב רש"י (ד"ה ארז) שאף שבפסוק נאמר 'כארזים עלי מים' מכל מקום בלעם אמר רק 'כארזים' והמלאך השיבו 'עלי מים', ומה שאמרו 'ויהפוך ה' אלוקיך את הקללה לברכה' היינו ע"י מלאך. ובעיון יעקב כתב שאפשר לומר שבלעם עצמו אמר 'כארזים עלי מים' אלא שענין הדימוי לקנה הוא שאף שעומד ימים רבים במקום מים אינו מרקיב. כך ישראל אף שהם בגלות אצל העובדי כוכבים שנקראים מים[יז], אפילו הכי מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה שאהב את ישראל, אבל בלעם דימה אותם לארזים עלי מים, שהארז אינו יכול להתקיים הרבה זמן במים כיון שהוא מרקיב.

ובכלי יקר (במדבר כג כח) כתב שפירש"י דחוק הוא, לכך פירש שמברכותיו של בלעם אנו למדים מה היה בלבו לקללם, שבודאי היה בדעתו להמשילם לסתם ארז שאינו עומד במקום מים, וכוונתו היתה להשליט בהם עין הרע, שסתם ארז הוא גבוה וכולם מסתכלין בו כך ישראל ע"י שירום וינשא ויגבה מאד יתנו האומות בהם את עיניהם. אלא שהקב"ה הפך את הקללה ונתן חכה לתוך פיו שיאמר 'כארזים עלי מים' שהמים מגינים עליו שלא יראוהו כיון שחלקו התחתון של הארז מכוסה במים ועל כן אינו נראה כל כך גבוה, ונמצא שהמים מגינים עליו מן העין הרע[יז]. אך עדיין הדמיון לקנה טוב יותר, כיון שהקנה מורה על ההכנעה שהוא נכנע מפני הרוח, ולהורות את בני ישראל שאין התורה מתקיימת כי אם בנמוכי רוח כקנה ולא במי שהוא קשה כארז[יח].

ובשל"ה כתב (ספר נמדבר פרשת נלק, תורה אור ג) שאפשר שכוונת רש"י במה שכתב שהמלאך אמר 'עלי מים' היינו שהשכינה שהיתה שורה עליו דהיינו הנבואה, ומכיון שכוונתו היתה לקלל אלא שהנבואה הכריחתו לכך נקרא 'מלאך'[יט]. והענין בזה הוא שהיה רצון הקב"ה שיפסיק מעט אחרי שאמר 'כארזים' בכדי שיהיה רומז קצת על הקללה, שארז רוח דרומית עוקרתו, וכן עם ישראל ילכו בגליות, ובזמן זה מעלת הקנה טובה יותר, אלא שאף זה שהולכים בגלות הוא בכדי לטהרם וממילא זה ענין לטובה. ואח"כ סיים בלעם [ע"י הנבואה] ואמר 'עלי מים' שאין לך דבר בעולם שיוכל להזיק לארז שנמצא עלי מים, שבזמן שהארז הוא עלי מים הוא אף יותר טוב מהקנה הנמצא עלי מים, כיון שהארז הוא יותר חזק מהקנה וא"כ אין הרוחות מזיזין אותו ממקומו, ואף רוח דרומית אינה יכולה להזיזו כשהוא נמצא עלי מים ולכך הוא יותר טוב מהקנה. א"כ נמצא שמה שהיה קללה בארזים הוא עצמו נהפך לברכה במה שאמר אח"כ 'עלי מים'.

הדמיון בין ישראל לרוחות

אפילו כל הרוחות שבעולם. ביאר השל"ה (שם) שענין הרוחות הוא פיזור ישראל בין האומות[כ]. וע"ז אמר 'נעתרות נשיקות שונא' דהיינו שמהשונא עצמו נעשו נשיקות והתהפך מקללה לברכה.

דמיון נוסף לארזים

עוד כתב לבאר שבלעם כשדימה אותם לארזים כוונתו היתה שאין להם בזכות עצמם כלום ולעולם הם צריכים להסמך על האבות שהם 'ארזי הלבנון', ותמיד הם ניצולים בזכותם כיון שהם חוטאים ואינם עוסקים בתורה[כא]. ואח"כ כשסיים 'עלי מים' נתהפך הקללה לברכה, כדאיתא (תענית ז.) למה נמשלו דברי תורה למים, מה מים מניחין מקום קבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפילה[כב].

אחח18/06/2018

מה הועיל ההוספה 'עלי מים' הלא שלש חסרונות מנו בארז

בלעם הרשע ברכם בארז. כתב רש"י שמה שאמר 'עלי מים' הם דברי המלאך. והביא הבן יהוידע בשם מהר"י הצרפתי הרי מנה שלשה חסרונות בארז האחד שאינו גדל במים, השני שאין גזעו מחליף, השלישי שאין שרשיו מרובין, והמלאך השיבו רק על ענין המים. ותירץ שאם הארז נטוע על המים יהיה גזעו מחליף ושרשיו מרובים וממילא כולם נכללו בענין ה'עלי מים'[כג].

לקמן (כה:) **אמרינן שארז גזעו מחליף**

ואין גזעו מחליף. הקשה במירא דכיא שהרי לקמן (כה:) כתוב להדיא שארז גזעו מחליף ולכך דימו את הצדיק לארז שנאמר 'צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה' שמה ארז גזעו מחליף כך צדיק. וכתב ליישב שצריך לומר כדאמרינן (שם, וכן בסוכה לו.) שעשרה מיני ארזים הם, והדמיון לצדיק הוא לארז שגזעו מחליף וכאן מדובר בארז שאין גזעו מחליף[כד].

ביאור הופכתו על פניו

עוקרתו והופכתו על פניו. הקשה הבניהו (ד"ה עוקרתו) מהו לשון 'על פניו' וכי יש לארז פנים ואחור. ותירץ שהוא לשון מליצה, ופנים הוא לשון חשיבות וכיון שנעקר האילן הוא מתייבש ואבדה

כיון שהדבר תלוי בישראל אם יעשו תשובה או לא. **טו. ובספר** לשמוע בלימודים כתב ליישב שזהו עצמו הקינה, שאם ח"ו היה בלא תקוה לגמרי ובתכונת אלמנה ממש, אין להאשים את ישראל על שלא חזרו בתשובה כיון שאין להם תקנה, אבל מכיון שהרי היא כנדה שהלך בעלה וממילא כל החסרון הוא בגלל המניעה שלא חוזרים בתשובה, על כן יש להאשימה מדוע אינה שבה בתשובה וממילא יחזור בעלה. **טז. כמו** שכתוב במדרש (שמו"ר פרשה מט) עה"פ מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, מים רבים אלו העובדי כוכבים כמש"כ (ישעיה יז יג) 'כַּהֲמוֹת מַיִם יֶהֱמָיוּן' שאם היו מתכנסין כל העובדי כוכבים לבטל את האהבה שבין הקב"ה לישראל לא היו יכולים. ועי"ש. **יז. וכדגים** שלא שולט בהם עין הרע. **יח. אך** הארז הנתון בחלקו בתוך מים ג"כ דומה קצת לקנה שמה שהוא נסתר מרמז על הכנעה ולכך כתוב 'יזל מים מדליו' שדוקא מן הדלים, אלו הנכנעים בטבע, יזל מים של התורה. **יט. וכמו** דאיתא בגמרא (סנהדרין קה:) וישם ה' דבר בפי בלעם, רבי אלעזר אומר, מלאך, רבי יונתן אומר, חכה. **כ. כמוש"כ** (זכריה ג י) 'כי כארבע רוחות השמים פירשתי אתכם'. **כא. וכמו** שכתוב (במדבר כג כה) 'לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל' ובפירוש רש"י שם. **כב. והענין** שהתהפך הקללה עצמה לברכה, הוא מפני שכשנהיה עלי מים במדת הענוה והשפלות ממילא הארזים הוא ברכה גדולה, כיון שאז נהיה גדולים וחזקים בהשגה עליונה ובדביקות אלוקי ואנחנו בעצמנו נתדמה להאבות שהם ארזי לבנון. **כג. וכתב** שלכך כתב 'עלי מים' ולא 'על מים' כיון שריבוי האות י' בסוף התיבה מראה על ריבוי הפעלים, וכגון אבי כל תופש כנור, וכן עלי עשור ועלי נבל, וכן כאן מורה הוא על כל הדברים שנגרמים ע"י המים לארז. **כד. ובהגהות** יעב"ץ כתב ששאני התם שכתוב 'ישבעו עצי ה' ארזי לבנון

חשיבותו, עוד כתב שכוונתו שאם תהפוך תיבת 'ארז' ימצא תיבת 'זרא' ומלשון הפסוק (נחמיה ח, כ) 'וְהָיָה לָכֶם לְזֶרַע'.

אוצר החכמה

הדמיון בין ישראל לקנה שכותבים בו ספר תורה

ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה נביאין וכתובים. ביאר הקרן אורה שמפני שהקנה הוא רך לכך מוכשר הוא לעשות ממנו קולמוס לכתוב ס"ת, וכן עם ישראל ע"י רכותן בגולה וכופפין את ראשן לכל גל וגל, לכן יוכשרו שעל ידם יתגלה חכמת התורה בכל מצפוניו לעת הגאולה ותרבה הדעת ויכירו וידעו כל הברואים את כבוד ה' בשמים ממעל ועל הארץ מתחת[ה].

הקשה הבניהו (ד"ה ולא) מהו החשיבות של הקנה שכותבים בו ס"ת, ומהו הדמיון לישראל, ותירץ שע"י הקנה נעשה קיום לדבר הנכתב בו, שכתיבה גורמת שלא ישתכח הדבר וכן הוא קיום התורה אצל עם ישראל וכמו שכתוב בירמיה (ל, ג) 'נָתַתִּי אֶת תּוֹרָתִי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתֲּבֶנָּה', וזהו הדמיון בין הקנה שכותבים בו ס"ת כדי לשמור על קיומו שלא יאבד, לכח הזכרון של התורה שיתקיים ויתחזק אצל ישראל שלא ישתכח מהם לעולם.

סיבת הזכיה לג' דברים

לכתוב בו ספר תורה נביאים וכתובים. כתב בעיון יעקב שדברים אלו הם נגד הג' מעלות שיש לקנה: א. שעומד במקום מים. ב. גזעו מחליף. ג. שרשיו מרובים, לכך כותבין בו תורה נביאים וכתובים.

ביאור ענין רך בקנה

רך בקנה. כתב בספר שיחות מוסר (להגר"מ שמואלביץ תשנ"ח מאמר כז) שענין הקנה הוא שיוכל האדם לכוף עצמו ודעתו מפני רצון אחרים ולא יהא קשה כארז שא"א לכופף את קומתו בשום אופן, וזהו מה שאמרו על אברהם אבינו שהיה רוח נמוכה, וביאר רש"י שהיה שפל ברך והיינו שכופף את קומתו ומבטל דעתו אצל דעת חבירו.

הטעם שהוזכר כאן שם המקום 'מגדל גדור'

ממגדל גדור. העיר המהר"ל (נתיב הענוה פ"ז) מה הענין שהזכירו המקום הזה מגדל גדור שלא מצינו אותו בשום מקום, ומה בא להשמיע בזה, ואם המקום הזה היה מיוחד בתורה יותר ממקומות אחרים היה ענין להזכיר את שמו אבל כיון שלא מצאנו אותו בשום מקום לשם מה הזכירו. וכתב ליישב שבא לומר שלא היה חטא בצדיק שילבש ח"ו גאוה, רק התורה היא למעלה על הכל כמו מגדל לכך יש בת"ח קצת גאוה וכמו שאמרו (סוטה ה.) שצריך שיהיה בת"ח אחד משמונה שבשמינית. ולכך אמרו שבא ממגדל גדר לרמז על המעלה של התורה שהיא מגדל גבוה למעלה ונבדלת מן העולם כמו גדר שמבדיל מרשות הרבים ומפני כך יש לבעל התורה קצת גאוה שרואה את עצמו כ"כ גבוה ונבדל משאר הבריות. ולכך אמר שבא ממגדל גדר, שנקראת התורה בשם זה כי יש בתורה המעלה העליונה שנרמז בשם מגדל שהוא גבוה למעלה, והתורה היא נבדלת מכל העולם כמו הגדר הזה שהוא נבדל מן רשות הרבים, ומפני כך בעל התורה יש בו קצת גאוה שרואה עצמו ג"כ גבוה ונבדל משאר הבריות. ור"א בשביל שלא היה נזהר ונשמר מאד מן הגאוה בא אל דבר הזה שאמר כמה מכוער אדם זה.

כ:

ביאור הנסיון שהיה לר"א

אמר לו ריקה כמה מכוער. כתב הקרן אורה שידוע שעיקר נתינת התורה היא לא לצורך ישראל בלבד אלא לתקן את כל הברואים כמש"כ (שמות יט, ה) 'והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי', והכוונה בזה שאין ניכר חביבות הסגולה לבעלים אם אין לו עוד דברים, ורק אם יש לו שאר דברים יקרים ונכבדים יהיה ניכר שדבר זה הוא סגולה ומיוחד מכולם, וכן עם ישראל שלא ניכר חשיבותו אם שאר האומות אינם קוראים בשם ה' ורק כאשר כל האומות יקראו בשם ה' יהיה ניכר שעם ישראל הוא עם סגולתו. ומזה נלמד שעיקר עסק התורה הוא בכדי להזריח מאורה לזולתו, ולהביאו לשלמותו ולא ח"ו בכדי להתגדר בה ולאמר שלי לבדי ניתנה הארץ כיון שבזה הוא נותן מחסור בברואים ח"ו, ועיקר עסק התורה הוא להשלים את הבריאה. ובגלל זה כיון שהיה דעתו של רבי אלעזר גסה עליו נזדמן לו אדם שהיה מכוער ביותר לנסותו אם יתן בו חסרון או שתורתו תעמוד לו שלא יתן חסרון בשום בריה, והוא לא עמד בזה והתחיל לבזותו ולספר בחסרונו, וע"ז השיב לו האיש 'לך לאומן שעשאני' ובא לרמוז לו שכל החכמה שלמד לא יועיל אם עי"ז הוא נותן חסרון בבריות ועיקר לימוד ועסק התורה הוא לעלות חן כל הברואים בעיני יוצרם.

הטעם שחשב שכל בני עירו מכוערים

אמר לו ריקה כמה מכוער. כתב מהרש"א שמה שקראו ריקה אפשר שהיה נדמה לו כאחד מבני כוש לפי שהיה מכוער ושחור ביותר וזה מה ששאלו שמא כל בני עירך כך שהם מארץ כוש. והשיב לו איני יודע, ר"ל שאינו יודע לומר לו שהם מכוערים כמו שאמרו (ב"ב קכג.) שאפילו על בהמה טמאה שינה הכתוב לשונו, והטעם בזה משום שאם מדבר בלשון גנות הרי זה כאילו נותן חסרון ביצירה, וזהו מה שאמר לו אתה שאמרת לי מכוער, הרי אתה נותן חסרון ביצירה ולך לאומן שעשאני כיון שהוא חסרון לאומן שעושה כלי מכוער.

מהו ובלבד שלא יהא 'רגיל' לעשות

ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. דייק מהרש"א מהו הלשון 'לא יהא רגיל' היה צריך לומר בלבד שלא יעשה עוד, משמע שלפעמים יכול לעשות כן. ותירץ שכך אמר, ובלבד שלא יהיה עושה דבר שמרגיל אותו לעשות כן, דהיינו שלא יהא דעתו גסה עליו שזה הדבר שמרגילו לספר בגנות בני אדם.

על מי התכוון באומרו לעולם יהא אדם רך כקנה

לעולם יהא אדם רך כקנה. כתב המהר"ל (נתיב הענוה פ"ז) שכוונתו היתה על עצמו שהת"ח שעלה למעלת התורה יהיה רך כמו קנה, שכמה שעולה גבוה יותר מכופף את ראשו יותר, מפני שהוא רך, ואילו הארז הוא הפך מזה מכיון שהוא קשה[א]. ובפירוש הרי"ף כתב שמשמע שאמר את זה על אותו אדם שנתרצה למחול ולהתפייס שהיה רך כקנה ולא היה קשה כארז לעמוד על מדותיו שלא להתפייס[ב].

כיצד הכניס רב את רב אדא למקום סכנה

לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה. בירושלמי (פ"ג ה"ח) מופיע מעשה זה עם רב שהושיב תלמיד בבית עד שפינוהו. והביא השירי קרבן שהקשו מדוע לא נאמר בזה הדין אל יעמוד אדם במקום סכנה שמא אין עושין לו נס ואם עושין לו נס מנכין לו מזכויותיו. ותירצו שמא היו בבית ספרים ותפילין כדי להצילן. א"נ בשביל קידוש השם היה מותר וכמעשה של ר' חנינא בן דוסא שהניח עקבו על חורו של ערוד[ג].

ותמה בשירי קרבן על קושיתו הרי רב אדא בר אהבה לא ידע שהבית רעוע ורב סמך על זכותו, ובאמת רב אדא כשהרגיש בזה הקפיד מפני טעם זה וא"כ מה קשיא ליה, ואין לומר שקשה על רב איך עשה כן כיון שיש לומר שרב לא ס"ל כרבי ינאי או שרב סובר שמשום הפסד ממון אפשר לסמוך על זכות הצדיק וכמו שמצינו אצל נחום איש גמזו (לקמן כא.)[ד].

אשר נטע' שלארזים אלו אין עקירה. **כה. וביאר** לפי"ז הויכוח בין ר' יהושע בן חנניא לקיסר (תנחומא פרשת תולדות סי' ה), שהקיסר אמר כמה גדולה היא השה וכו', כוונתו היה לתלות הגבורה מצד עצמן כבלעם הרשע, וא"כ ח"ו בסוף יבוא רוח קשה וכו', אבל ר' יהושע השיב לו כמה גדול כוחו של הרועה, והיינו שאנו אין לנו כח וגבורה מצד עצמנו ורק בשם ה' אנו בוטחים והוא יהיה לנו לישועה לעולם. **א. ועיין** מכתב מאליהו (ח"ד עמוד 33). **ב. וראה** מה שהובא בשמו בביאורי הפשט. **ג. ועיין** לקמן מה שכתבנו בשם המהרש"א שהקשה כן בגמרא בברכות (נג.). **ד. ועיין**

ביאור הראיה מדברי רבי ינאי, הרי כאן לא ידע ר"א שהוא מקום סכנה

אל יעמוד אדם במקום סכנה. הקשה המירא דכיא מה הראיה מדברי רבי ינאי, הרי הוא אמר על אדם שיודע שנמצא במקום סכנה, אך ר"א לא ידע שאותו מקום הוא מקום סכנה. ותירץ שכוונת הגמרא שהיה קשה למה הקפיד הרי ר"א הרי אפילו אם היה יודע שהיא רעועה היה יכול לישב שם משום שזכותו גדול, וע"ז אמרו שאם היה יודע היו מנכין לו מזכויותיו ולכך הקפיד שמאחר שהם ידעו לא היה להם להעלותו לשם.

על מה אמרו הכל בידי שמים

אל יעמוד אדם במקום סכנה. הקשו התוס' (כתובות ג. ד"ה הכל) שבגמרא כתוב הכל בידי שמים חוץ מציינים ופחים, ומשמע שאין אדם יכול לשמור עצמו מפורענות, ואילו בדין זה שאל יעמוד אדם במקום סכנה משמע שיכול האדם לשמור עצמו מן הפורענות. ותירצו שבפשיעה ודאי שיכול לשמור עצמו אבל כשמביאים עליו מן השמים באונס א"א לשמור, וציינים ופחים לעולם לא יבאו עליו באונס[ח]. ובמהר"ם שיף (שם) כתב שאין הכוונה שאם יעמוד במקום סכנה ינזק מחמת עצמו ובודאי שיביאו עליו מהשמים את הנזק[ו], אלא שמחמת שמכניס עצמו למקום סכנה מזכירין עוונתיו ולכך מגיע יותר מהר לעונש מן השמים[ז].

כיצד הניח ר"ח בן דוסא עקבו בחור הנחש

אל יעמוד אדם במקום סכנה. המהרש"א (ברכות נ.) תמה על המעשה ברבי חנינא בן דוסא ששם עקבו על חור הנחש, והרי אסור להעמיד עצמו במקום סכנה. והביא בשם הירושלמי שהמעשה היה שהיה באמצע התפילה ו[18/06/2018 אהח]חש והכישו ולא הפסיק ואח"כ מצאו הנחש מת[ח].

הטעם שר"ה לא חשש

שמא אין עושין לו נס. כתב מהרש"א שהטעם הוא משום שמא יגרום החטא[ט]. ולכך ר"ה לא חשש כיון שהיה מחשיבו כצדיק גמור. אבל הוא לא החזיק את עצמו כצדיק גמור ולכך חשש.

[אוצר החכמה]

ציבור יכולין לסמוך על נס

שמא אין עושין לו נס. כתב האלשיך (ויקרא יג ז-ח) שמה שאמרו שאין לסמוך על הנס היינו דוקא ליחיד שלא יאמר אדם אני אעסוק בתורה והוא יכלכלני, אבל הלומדים עם הציבור יש להם לעסוק לשם שמים ויכולים לבטוח בהקב"ה, ויותר מזה שגם לא ינוכה להם שום זכות כשיֵעשה להם נס כיון שזכות אבותם מסייעתם לעשות להם נס, ובהצטרף זכות הרבים עם זכות אבותם יעשה להם הקב"ה גם נס נגלה[י].

ביאור הפסוק 'קטונתי מכל החסדים'

דכתיב קטנתי מכל החסדים. כתב רש"י (בראשית לב יא) הביאור בזה שיעקב אבינו חשש שנתמעטו זכיותיו על ידי החסדים והאמת, ולכך פחד אף שהבטיחו הקב"ה שינצל שמא נלכלך בחטא ויגרום לו שימסר ביד עשו. וכתב הרמב"ן (שם) שפירוש זה אינו נכון בלשון הכתוב[יא]. ועוד שכתוב בפסוק (שם לב יג) 'וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסָּפֵר מֵרֹב' ומה רצה לומר בזה שהבטיחו הקב"ה אם חושש שגרם החטא[יב]. לכך פירש ש'קטנתי' הכוונה שקטן הוא ואינו ראוי לכל החסדים שעשה עמו[יג].

ובעין יעקב הנוסחא היא: אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא, מתיירא אני שמא על הנס שאתה עושה לי אתה מנכה מזכיותי, ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל האמת.

ענין המידות כסגולה לאריכות ימים, וביאור לכל הדברים שמנה כאן

במה הארכת ימים וכו'. ביאר הקרן אורה שמידות אלו הם סגולה לאריכות ימים, כיון שהתלמידים שאלו אותו על אריכות ימיו בכדי לידע מהו החברה הנעימה שבין הגוף הנוצר מהאדמה עם הנשמה שהיא חלק אלוק ממעל, וע"ז השיב להם שע"י המידות הטובות יתחזק חומת הבית ויהיה מדור נאה לנשמה הטהורה.

וע"ז אמר להם 'מימי לא הקפדתי בתוך ביתי' כוונתו שכמו שהאדם מנהיג את עצמו עם בני ביתו כן יהיה התנהגות הנשמה עם החומר [שהנשמה היא הבעה"ב והחומר הוא הבני בית] שצריך להתנהג בנחת ובטוב ואז ישמע הגוף לקול מצות ה'.

ואמר להם ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, כוונתו שהסדר בעוה"ז הוא היפך מעוה"ב (פסחים נ.), ועולם הבא הוא עולם ברור התחתון למטה והעליון למעלה ואין לעלות למדרגה יותר גבוה, ע"כ הנזהר שלא לצעוד לפני מי שגדול ממנו יתקיים ימים רבים.

ועוד אמר ולא הרהרתי במבואות המטונפות. כוונתו שידוע שהמחשבה וההרהור הם כוחות הנפש ע"כ צריך להזהר שלא יוליכם במקומות שאינן נקיים ח"ו, כיון שיצירת הנשמה הוא בשמי מרום שהיה שם ריח גן עדן ואם תבוא ולא תמצא את ביתה נקי וטהור אין רצונה לישב בבית כזה ובעל כרחה תצטרך לישב, לכך צריך לכבד ולרבץ את הבית בתכלית הנקיות ולא יהיה בה שום דבר מיאוס ואז תישב ברצון בתוך הבית.

והוסיף ואמר ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה ותפילין. כוונתו למה שנאמר (קהלת ט ח) 'בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר' שנשמת האדם נקראת נר ולא תאחז בפתילה [-גוף] אלא ע"י נתינת השמן שהוא שמנו של תורה, וע"כ צריך שלא יחסר השמן לעולם וכמו שכתוב במדרש (רבה דברים ד) 'נרך בידי ונרי בידך אם אתה משמר נרי אני משמר נרך', והכוונה שמה שהנשמה מאירה בגוף אינו תלוי בבחירת האדם אלא ברצון הבורא וכמ"ש (ילקוט שמעוני תהילים רמז תתפט) על הפסוק (תהילים קנ) 'כל הנשמה' שהנשמה כל הזמן רוצה לצאת והקב"ה מחזירה, וכל זה הוא דוקא באדם שאינו שלם ומפני שצר לה המקום רצונה לצאת, אבל הקב"ה נתן לנו את התורה ובבחירתינו להגות בה ולהאיר באורה אפילו בחדרי חדרים, ולעשות מטעמים ע"י מטעמים טובים שבהם תתענג הנשמה כמעט יותר מה שהתענגה בבית אביה קודם ביאתה לעולם, ואז היא משתמרת בתוך האדם השלם ותאריך ימי ישיבתה עמו עד עולם.

ולא ישנתי בבית המדרש. כוונתו שדבק בעץ החיים היא התורה בכל יכולתו, ולא טעם טעם מיתה [שהיא שינה] אפילו על רגע אחת, למעט מעט שינה שהיא הכרחית.

ולא ששתי בתקלת חבירי. כוונתו שלא רק שעסק בתיקון בנינו אלא צריך גם לראות בתיקון בנין חבירו שלא יהרס, ואם ח"ו ישמח בתקלת חבירו גם הוא לא ינקה כמש"כ (משלי יז ה) 'שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה'.

ולא קראתי לחבירי בחניכתו. כוונתו למה שדרשו חז"ל (ברכות ז:) עה"פ (תהילים מו ט) 'לְכוּ חֲזוּ מִפְעֲלוֹת ה' אֲשֶׁר שָׂם שַׁמּוֹת בָּאָרֶץ', אל תקרא שַׁמּוֹת אלא שֵׁמוֹת, והכוונה בזה שהשם הוא הקיום של הדבר כמו שידוע מקריאת השמות של אדם הראשון ושינוי השם מורה על ביטול הקיום,

מה שכתבנו לקמן ד"ה שמא אין עושין לו נס בשם המהרש"א. **ה. ועיין** בקובץ הערות (דוגמאות לביאורי מגדות פ' ז אות ד') שתמה על דברי תוס' אלו. ועי"ש. **ו. וע"ע** בשו"ת הרשב"ש (סי' קנה) שהאריך לבאר ענין זה של אל יעמוד אדם במקום סכנה, שהרי אם נגזר עליו מה יכול להועיל לו. **ז. וכן** משמע ברש"י (ברכות נה. ד"ה קיר) על דברי הגמרא שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם ואחד מהם הוא קיר נטוי, וביאר רש"י שהוא מקום סכנה. **ח. ובעין** ישראל הביא בשם ספר ישמח משה שהקשה עוד שהרי דרכם של צדיקים לחשוד בעצמם שמא יגרום החטא ומדוע לא חשש רבי חנינא בן דוסא. וכתב ליישב על פי דברי הגמרא (ברכות ס.) שמאן דמפחד, חטאה הוא. שמה שהאדם מפחד הוא סימן שיש לו לחשוש מהחטא. וא"כ אפשר שר' חנינא בן דוסא היה בטוח בעצמו ולכך לא חשש מהחטא. **ט. כדאיתא** בברכות (ד.). **י. ובלשמוע** בלמודים העיר שהרי אמרו בגמרא (ברכות כ.) 'קמאי שמתרחש להו ניסא דקמסרו נפשייהו אקדושת השם' ומשמע שאף בלא חטא אין ראוים לנס אלא א"כ מסרו נפשייהו אקדושת השם. **יא. וביאר** בזה הפסוק (ברכות מג ב) שיוסף אמר לאחיו 'אֱלֹקֵיכֶם וֵאלֹקֵי אֲבִיכֶם נָתַן לָכֶם מַטְמוֹן בְּאַמְתְּחֹתֵיכֶם' שבא לומר שהיה להם נס גלוי כיון שזכותם שהם ציבור וזכות אבותם יחד גרם שיהיה להם נס נגלה ואף אין מנכין להם מזכויותיהם בשביל כך. ועי"ש. **יב. כתב** המהרש"א (שבת נ. ד"ה ופסח) שכוונת הרמב"ן להקשות שלשון 'קטנתי' מראה על מיעוט הכמות, ואילו לפירש"י שנתמעטו זכויותיו הכוונה כאן הוא על מיעוט האיכות. וגם כוונתו להקשות שלא הזכיר הכתוב ממה נתמעט. וכתב ליישב שבאמת אף לדבריו הכוונה שנעשה קטן היינו משום שכשהיה לו הזכויות היה נחשב לגדול וחשוב בעיני הקב"ה, וכשנתמעטו זכיותיו נעשה קטן ודל, ובאמת אין הכוונה ברש"י שהפירוש 'קטנתי' היינו שנתמעטו זכיותיו, אלא שכתוצאה מהתמעטות הזכויות נעשה יעקב קטן. **יג. כתב** המהרש"א (שם) ליישב שכוונת יעקב היה לבקש שאם לא גרם החטא, לא יגרום לו מיעוט זכיותיו שיתבטל הבטחת הקב"ה. עוד הקשה הרמב"ן שיעקב מזכיר את ב' ההבטחות שהקב"ה הבטיח לו בבית אל ובחרן, ולאחר ההבטחה שהיתה בחרן כשיצא מבית לבן לא מצינו שהטיבו הקב"ה בכל הטובות שיש לו לחוש שמא נתמעטו זכויותיו. ועל קושיא זו השיב המהרש"א שמן התימה הוא לומר שלא נחשב חסד גדול שעשה עמו הקב"ה להצילו מלבן שביקש להרע לו כמו שכתוב (בראשית לא כט) 'הִשָּׁמֶר לְךָ מְדַבֵּר עִם יַעֲקֹב' וגו'. **יד. וכתב** עוד שהחסדים יקראו 'אמת' שהוא מגזירת 'אמנה' כמו שכתב (ש"ב ז טז) 'ונאמן ביתך וממלכתך' שענינו קיום.

ועל כן אמר להם שלא קרא לשום אדם בחניכתו אלא בשם העצם כיון שרצונו שכל הבריות יעמדו לעד.

אוצר החכמה 18/06/2018

ביאור השבח במה שלא הקפיד

מימי לא הקפדתי בתוך ביתי. ביאר בעץ יוסף שאף שאמרו (גיטין ו:) 'לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו' ומשמע שאימה סתם יטיל, מכל מקום הוא לפי גודל הרחקתו מן הכעס היה זהיר מלהקפיד כלל. ובמהרש"א (מגילה כח.) כתב שבא לומר שאף שאדם צריך להטיל אימה בתוך ביתו מכל מקום לא עשה את זה בקפידה ובכעס[ט].

הטעם שאמר 'בתוך ביתי'

לא הקפדתי בתוך ביתי. דייק בספר באר מים חיים (שמות נג) מהו שאמר 'בתוך ביתי' היה לו לומר מימי לא הקפדתי. ותירץ שמידת הכעס המגונה יש פעמים שאדם צריך להשתמש בה לצורך עבודת ה' כגון לכעוס על עוברי רצונו יתברך[י], והתפאר ר"א שמעולם לא הקפיד בתוך ביתו היינו בפנימיותו ורק מבחוץ לפעמים היה נראה ככועס בשביל לתקן דרכם לרצונו יתברך ויחזרו בתשובה[יא].

ביאור ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני

ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני. ביאר המהרש"א (מגילה כח.) שהרי אמרו בגמרא (יומא נ.) ששלשה שמהלכין בדרך הרב באמצע והגדול בימינו והקטן בשמאלו, וע"ז אמר שכשהלך עם רבו נזהר שלא לילך אפילו צעד אחד קודם הגדול.

האם מותר להרהר במבואות המטונפות, ומה השתבח בזה שלא הרהר

ולא הרהרתי במבואות המטונפות. כתב הרשב"א (מגילה כח.) שמסתברא שסבר כר' יוחנן שמתיר, ולכך יש רבותא במה שלא היה מהרהר במבואות המטונפות. וביאר הגבורות ארי שכוונתו לדברי רבי יוחנן שאמר (נדרים מ:) היה מהלך בדרך במבואות המטונפות מניח ידו על פיו וקורא קריאת שמע. ואפילו למי שס"ל שאסור אפילו להרהר באופן כזה היינו דוקא בעומד ומהרהר אבל מהלך מותר. והקשה שבגמרא (שם) איתא שחלק רב חסדא על דברי ר' יוחנן, והביאה הגמרא ראיות לדברי ר"ח, וכן סבר רב אדא בר אהבה, אוצר החכמה כך פסקו הלכה כר"ח. ונמצא שר"א בר אהבה ס"ל כר"ח ואיך אמר הרשב"א שס"ל כר' יוחנן. ותירץ שלפי דברי התוס' (קידושין עג: ד"ה היוס) ששני רב אדא בר אהבה היו, אפשר לומר שבגמרא בברכות הביאו ראיה מרב אדא שהיה בזמנו של רבא, ורב אדא בר אהבה שבסוגיין הוא מי שהיה בזמן רב.

ובמהרש"א כתב ליישב על פי הגמרא (נדרים מ:) שאסור לת"ח לעמוד במבואות המטונפות מכיון שא"א לעמוד בלא הרהור תורה, אבל הילוך מותר כיון שאפשר ללכת בלא להרהר, והוא אמר שנזהר לא ללכת במבואות המטונפות משום שלא הלך ד"א בלא תורה, ואם היה הולך שם היה צריך להפסיק מלימודו כשהולך שם.

ובמצפה איתן[יב] הקשה ג"כ כקושית הרשב"א, וכתב שאין לומר שטעם האוסר להרהר במבואות המטונפות הוא משום שס"ל שהרהור כדבור, ואפשר שרב אדא בר אהבה ס"ל שהרהור לאו כדיבור אלא שהחמיר על עצמו וזה הרבותא כאן, כיון שבגמרא (שבת קנ.) מוכח שלכו"ע אסור הרהור בד"ת אף למ"ד הרהור לאו כדיבור דמי. ולכך כתב ליישב שהרבותא היא שאף שלא הלך ד' אמות בלא תורה, וא"כ מסתמא לא היה אפשר לו שלא להרהר בד"ת והיה צריך להרהר לאונסו ומדינא מותר להרהר באונס (זבחים קנ:), וזו הרבותא שאפ"ה הצליח לשמור עצמו שלא להרהר אפילו באונס[יג].

כיצד הלך במבואות המטונפות

ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ותפילין. הקשה הבניהו ודאי היה לו שצריך היה לילך במבואות המטונפות, וכמו שאמר שלא הרהר במבואות המטונפות, ומשמע שהלך אלא שלא הרהר, וא"כ איך אמר שלא הלך ד' אמות בלא תורה ותפילין. ותירץ שבזמנם בית המדרש היה מחוץ לעיר והוא היה הולך בבוקר מביתו לביהמ"ד ונשאר שם עד שתים או שלש שעות מן הלילה, ובבוקר כשהיה הולך לא היה הולך דרך המלך ברחובות העיר מפני שהיה שם טינוף כיון שהיה הולך עם תפילין ועוסק בתורה ולכך היה מוכרח לילך בדרך המדבר שאין שם טינוף, וזה מה שאמר ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין שכוונתו על הליכתו לביהמ"ד בבוקר, אבל בחזרתו בלילה לא היה יכול לחזור דרך המדבר מפני הלסטים והיה מוכרח לחזור בדרך המלך, ובלילה לא היה לבוש תפילין וכשהיה מגיע לרחוב שיש בו טינוף לא היה מהרהר בד"ת, ועל דרך חזרתו אמר שלא הרהר בד"ת במבואות המטונפות.

דין שינת ארעי וקבע בביהמ"ד

ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי. דייק הגבורות ארי שמשמע שמצד הדין מותר לישן בבית המדרש אלא שהחמיר על עצמו ממידת חסידות. וקשה שאיתא בסנהדרין (עח.) כל הישן בבית המדרש תורתו נעשית קרעים קרעים ונלמד ממש"כ 'וקרעים תלביש נומה' משמע שאסור מן הדין לישן בבית המדרש[יד]. ותירץ שאסור לישן היינו שינת קבע אבל שינת ארעי מותר, והרבותא שאפילו שינת ארעי לא ישן[טו]. אמנם בשו"ת פרי יצחק (מ"ג סי' ה) כתב להוכיח שלת"ח אין איסור לישן בביהמד"ר ורק למי שאינו ת"ח אסור, וכשם שמותר לו לאכול ולשתות בביהמ"ד (מו"ח סי' קנח ס"ק) ה"נ הותר לו לישן בביהמ"ד.

במה השתבח ר"א במה שלא קרא לחבירו בהכינתו

ולא קראתי לחבירי בהכינתו. ביאר רש"י דהיינו שם לווי שמכנים לו בני אדם. בתוס' (מגילה כז: ד"ה ולא)[טז] כתבו[יז] שכוונתו שאפילו כינוים שלא לגנאי שאין בהם דין גיהנום גם לא כינה[יח]. כתב המהרש"א שבערוך גורס 'בחכינתי ואמרי לה בחניכתו' והביאור שלא קרא לו בשם שהוא מכנה אותו, ואף לא בשם שכבר מכנים אותו אחרים בו. ואף שהמכנה שם לחבירו הוא מיורדי גיהנם (ב"מ נח:) וכן יש מהדברים הכתובים כאן שהם עבירות גדולות, מכל מקום כיון שהם דברים שרובא דעלמא נכשלים בהם התפאר ר"א שהוא לא נכשל בהם.

האם היה רב הונא עשיר

רב הונא הוה מפיק ליה בגוהרקא דדהבא. משמע שהיה ר"ה עשיר גדול, ובגמרא (מגילה כז:) מסופר על ר"ה שבא לפני רב כשהוא חגור במין גמי, שאלו רב מדוע בא כך, והשיב לו שלא היה לו יין לקידוש ומְשכֵּן את בגדיו, ובירכו רב שיהיה עשיר, ומשמע שהיה עני. כתב הגהות יעב"ץ שהמעשה שם היה קודם שהעשיר וכאן איירי לאחר שנתעשר, ואפשר שברכת רב העשירתו[יט]. והטעם שעשה כן ר"ה, בכדי שיראו שהוא אדם חשוב ויפחדו ממנו וישמעו בקולו.

טו. ולפי"ז ביאר בבניהו שאף שכתוב קודם שר"א איקפד הכוונה שהראה קפדנות כלפי חוץ אבל בקרבו לא הקפיד כלל, וזה מה שאמר כאן בתוך ביתי דהיינו בתוך גופו שנקרא בית. עוד כתב שאפשר שלשון הקפדה האמור לעיל אינו לשון כעס אלא לשון חשש וכמו שאמרו בגמרא (פסחים קו:) לגבי זוגות 'כל דקפיד קפדי בהדי'. **טז. כמו** שכתב הרמב"ם (פיה"מ נדרים פ"ט מ"ה) על מה שאמרו ואהבת את ה' אלוקיך בשני יצריך. **יז. ועיין** מה שכתבנו בהערה לעיל בסמוך בשם הבניהו. **יח. וכן** הוא באהבת איתן הנמצא בעין יעקב על הדף. **יט. ועיין** ברכי יוסף (או"ח סי' פה סק"ו) שהביא כתשובת האהבת איתן, והמהרש"א. **כ. ובמהרש"א** כתב ע"ז גופא שאמר 'לא ישנתי בבית המדרש' וז"ל: 'כדאמרינן סנהדרין עא. וקרעים תלביש נומה זה הישן בב"ה תורתו נעשית קרעים'. ועיין בד"ה 'ולא קראתי לחבירי' שכתב המהרש"א שאף שהם עבירות גדולות מכל מקום התפאר שהוא לא נכשל בהם אף שרוב העולם נכשלים בהם. **כא. וכן** כתב הבית יוסף (או"ח סי' קנח) בשם הר"י בן חביב. והביא ראיה מדברי הגמרא (נדרים כה.) שהביאו ראיה שריח רע שאין לו עיקר מותר ללמוד שם, ממה שהיו גורסים בבית המדרש בעוד שהיו אחרים ישינים שם ואף שדרך הישינים להפיח, ומכל מקום מוכח שמותר לישן בביהמ"ד וע"כ שהוא משום שהיה שינת ארעי. אך הקשה שאם מדובר בשינת ארעי א"כ אין ראיה שמותר ללמוד בריח רע שאין לו עיקר, שהרי בשינת ארעי אין חשש הפחה וכדאיתא (סוכה כו.) שישן אדם בתפילין שינת ארעי כיון שאין חשש שמא יפיח. וכתב ליישב שאפשר שאף שבשינת ארעי אין לחוש להפחה מפני שהוא לא שכיח, אך אם הרבה בני אדם ישנים אף שישנים רק שינת ארעי יש לחוש שמבין כולם יהיה ריח רע מחמת הפחה. **כב. ועי"ש** במהרש"א. **כג. וכתב** בשיטה לבעל הצרורות שאפילו שם שקורין לו על שם אהבה כגון אם שמו ראובן וקוראים לו חיים, לא היה קורא לו בשם זה. **כד. וכתבו** התוס' (ד"ה נחכינתו) שכינויים לשבח מותרים. **כה. וכ"כ** החזו"א (או"ח סו"ס קנו ד"ה מגילה

מדוע לא תסמוך דעתו של בעל הבהמה

ולשדייה לבהמה. הקשה הרי"ף מדוע לא תירצה הגמרא שפעמים תסמוך דעתו של בעל הבהמה עליו ולא ילך לקנות אוכל לבהמתו ונמצא גורם לצער בעלי חיים[כ]. ותירץ שדוקא עניים שסומכים על הירק למאכל יש לחוש שיסמכו עליו ולא יקנו, אבל בעל הבהמה לא סומך על הירק להאכיל לבהמתו, כיון שאין הירק עיקר אכילת הבהמה כי אם השעורים והתבן, ואף שאוכלת הבהמה גם ירק, וטוב להשליך לפניה מאשר להשליך לנהר שהוא מקום איבוד, מכל מקום אין זה [אוצר החכמה] עיקר אכילתה[כא]. עוד תירץ שאין בעל הבהמה סומך על זה כיון שיש הרבה בהמות בעיר ואפשר שיתנו לבהמה אחרת, אבל עניים שאין בידם מה לקנות הם מצפים לשלחן אחרים כיון שרואים שפעם אחת נתן הירק להם סתם.

מדוע לא יסמכו האנשים שמעבר לנהר על הירקות

אין מאכילין אותו לבהמה. ביאר רש"י (נפילים שם) משום שחסה התורה על ממונן של ישראל, לכך זרקן לנהר שילכו למקום אחר וימצאום בני אדם ויאכלום. הקשה הרי"ף א"כ יש לחוש שמא יסמכו עליהם האנשים שיושבים בצד השני של הנהר שיתרגלו למצוא ירק בנהר ויבטחו על זה ולא יקנו אוכל לעצמם, ותירץ שודאי אינו דבר בטוח עד כדי שלא יקנו מחמת זה שהרי יתכן שימצאו את הירק עובדי כוכבים או שיקחנו הנהר למקום אחר, אך מכל מקום העדיף ר"ה לשלוח את זה לנהר שמא ימצאנו יהודי אחד על גבי הנהר ויזכה בו.

הפסק להלכה

אין מאכילין אותו לבהמה. כתב השו"ע (סי' קעח ס"ח) שאסור לזרוק הפת משום בזיון אוכלים. והביא המג"א (סק"ח) מקור לדין זה מגמ' דידן שאסור להאכיל לבהמה מאכל הראוי לאדם וכתב רש"י שהוא משום ביזוי אוכלין ונראה כבועט בטובה שהביא לו הקב"ה. וכתב המשנ"ב (סק"ח) שהאליה רבה מסתפק האם הלכה כר"ה שאסר להאכיל לבהמה מאכל הראוי לאדם, או שאין הלכה כמותו[כח]. ומכל מקום כתב במחצית השקל שאם אין לו מה להאכיל לבהמה אלא רק מאכל הראוי לאדם לכו"ע מותר[כט].

כיצד מותר לחתוך את הדלועין לפני הבהמה

אין מאכילין אותו לבהמה. הקשה בספר המאורות ממה שאמרו (שבת קנה: קכו:) מחתכין את הדלועין לפני הבהמה, אף שהוא מאכל אדם. ותירץ שאיכא למימר שמדובר כשאינן ראוים למאכל אדם, עוד תירץ שמדובר בדלועין שלו שאינו צריך להם למאכלו, וגם לא ימצא למכרן למאכל אדם כי אם בזול ולא ירויח יותר מדמי מאכל בהמה. אבל לקנות לכתחלה מאכל אדם כדי להאכיל לבהמה אין ראוי לעשותו[ל].

ליתן לגוי מאכל הראוי לישראל

אין מאכילין אותו לבהמה. כתב בספר קומץ המנחה (ס"ק עט) שכתוב בספר חסידים (סי' תלח) שכשנלחם יעקב עם שרו של עשו והיה צולע על ירכו אמרו בניו הואיל ופשענו שהנחנו הזקן לבדו ולכך אירע לו כך בשבילנו, לכך נדרו שלא לאכול גיד הנשה. וכתב שהטעם שלא נדרו על כל הירך משום שזה היה דבר קל אצלם כיון שהיו מועטים בעולם והגוים רבים ממילא יכולים למכור לגוי ולא יפסידו, אבל כאשר כל הירך מותר באכילה ורק הגיד אסור באכילה אינם יכולים למכור כל הירך לגוי כיון שדבר הראוי למאכל אדם אסור להאכילו לבהמה וכ"ש לגוי שגרע, ולכך יצטרכו לטרוח ולנקר שהוא טורח מרובה, ולכך נדרו על זה.

כא.

מי הם בני חילא

משום דנפישי בני חילא דמחוזא. ביאר רש"י שכיון שיש הרבה עניים נמצא שהם מכלים את הקרן. הקשה מהרש"א הרי בני מחוזא היו עשירים (נ"ק קיט)[א], לכך פירש שבני חילא היינו חיילים של המלך, שישמעו שכל הרוצה יכול לבוא ולאכול ויבואו גם הם. ובבניהו כתב שאמנם בני מחוזא היו עשירים מכל מקום א"א לעיר בלא עניים, וכשאנשי העיר הם בינונים [לא עשירים ולא עניים] לא יבואו עניים לבתיהם, כיון שהבינונים שיש להם ממון רק כדי ליתן אוכל לבני ביתם אין נותנין פת לעניים הדופקים בפתח, ולכך לא ימצאו שם עניים מחזרים על הפתחים, אבל בעיר שיש שם עשירים ודאי העניים של אותו העיר מחזרים על הפתחים, ונמצא שאם יכריז שכל הרוצה יבוא ויאכל יבואו כל המחזרים על הפתחים לביתו לאכול כי למה להם להסתובב בבתים שלא מכניסים אותם ולצעוק שיכניסום[ב], עדיף להם ללכת לביתו ונמצאו מכלים את הקרן.

ובמצפה איתן כתב שאין כוונת רש"י לומר שהיו שם הרבה עניי ישראל, אלא כוונתו שהיו הרבה עניי עכו"ם, שודאי 'בני חילא' לא משמע ישראל רק עכו"ם. ולא רצה רש"י לפרש שהם חיילי המלך, מפני שמסתמא היו מתפרנסים מבית המלך ולא היה מוטל על בני העיר רק לטרוח לתקן האוכל שלהם, ולא היה לרבא לפחד מהם.

מהו הביאור 'ונקיים בנפשין'

ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה בך אביון. כתב הבניהו שכוונתם הייתה לשם שמים, שאם ישארו בדוחק זה וימשיכו ללמוד יהיו צריכים להתפרנס מאחרים, ודבר זה מחליש את שכר הנפש כיון שהוא צריך להתחלק גם למפרנסים אותם, ולכך אמרו 'ונקיים בנפשין' לא יהיה בך אביון, שעי"ז יהיה כל תורתם לעצמן, ואדרבה הם יחזיקו ביד אחרים ללמוד תורה[ג].

כיצד דרשו את הפסוק 'כי לא יהיה בך אביון'

ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה בך אביון. כתב רש"י שהביאור כי לא יהיה בך אביון, 'בך' בעצמך, שמחויב האדם לדאוג לעצמו שלא יהיה אביון. והקשה הגבורות ארי, הא בגמרא (סנהדרין קד:) מבואר שלדעת רבנן אין דורשים תיבת 'בך' לדרשה זו [בך בעצמך] ורק דרשו מתיבת 'אפס'[ד], ומדוע פירש רש"י כדעת ראב"ש שם ודלא כרבנן.

כיצד ישבו תחת כותל רעוע

אזלו אותיבו תותי גודא רעיעא. הקשה הגבורות ארי, הרי לעיל (כ:) אמרינן שלעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה. ותירץ שלא העלו על דעתם שאותו כותל הוא רעוע. ובבניהו כתב לבאר שאותו הכותל שישבו תחתיו היה נראה ישר וזקוף ולא היה נראה בו שום ריעותא, אך מהצד השני נפל כל עובי הכותל, כך שנשאר ממנו רק חלק דק מהצד שהיו יושבים בו.

מ:). **כו. והאדם** מצווה על צער בעלי חיים, וביותר שאף מצווה להאכילם קודם אכילת עצמו. **כז. וכן** תירץ במירא דכיא. **כח. ובאליה** רבה תמה, אם הלכה כר"ה מדוע לא כתבו הפוסקים דין זה. וראה בהגהות יעב"ץ שכתב שאין הלכה כר"ה, וראיה ממה שכתוב במשנה (מעשרות פ"ג מ"ד) שיכול להאכיל החרובים לבהמה, ועי"ש ברע"ב. **כט. וכתב** שם שאפשר שלכך נוהגים להאכיל לעופות פת. **ל. והוסיף** שיותר מזה אמרו (שבת קמ:) שמי שאפשר לו בלחם שעורים ואוכל לחם חיטים עובר בבל תשחית. **א. דאיתא** התם שמותר לגבאי צדקה ליקח מנשים של בני מחוזא שרשרות וצמידי זהב שלא מדעת בעליהם, כיון שעשירים הם נחשב אצלם הדבר כדבר מועט שמותר ליקח מן הנשים. **ב. וכתב** שם שלכך נקרא שמם של העניים 'בני חילא', כיון שהם חצופים ובאים בכח הזרוע שהם, כמו חיל המלך שנכנסים בחזקה לבתים לאכול. **ג. ובביאור** הלכה (סי' תלח ד"ה נכנס) כתב שנסתפק בספר 'דבר שמואל' איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, האם לעסוק בתורה ולהרבות גבולו בתלמידים כל ימי השבוע אף שיצטרך ליהנות מאחרים או ליהנות מיגיע כפיו ומלאכה נקיה כל ימי השבוע ולעסוק בתורה לבד כל יום השבת, [וודאי שיקבע עתים לתורה כל שאר ימות השבוע ג"כ]. ועי"ש שהסיק שצריך לעסוק בתורה והרי הוא ככל הדינים שהיו מקבלים שכרם מקופת הלשכה. ועי"ש. **ד. שם** איתא שנחלקו רבנן ור' אלעזר בן רבי שמעון האם האדם שמעביר עצמו למולך חייב, לדעת ראב"ש חייב ולמד כן ממה שכתוב בפסוק 'לא ימצא בך מעביר' וגו' ופירש שאף 'בך' את עצמך אין אתה מעביר, ולרבנן פטור, משום שלא דורשים כן מ'בך'. והקשו והתנן (נ"מ לג.) אבידתו ואבידת אביו או אבידת רבו, שלו קודם, ומבואר שם שלמדו כן מהפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון, בך בעצמך, וכי משנה זו היא רק לשיטת ראב"ש. ותירצו שרבנן למדו זה מתיבת 'אפס', ופירש רש"י, כלומר, אפס וחדל וכלה עניות ממך. מוכח שנחלקו

מי הם שני המלאכים

אתו תרי מלאכי השרת. כתב מהרש"א ששני מלאכים אלו הם שני המלאכים המלוים את האדם בלכתו, כמו שכתוב (תהילים צא יא) 'כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ' ואחד מהמלאכים נמצא לימינו ואחד נמצא לשמאלו. והוסיף הקרן אורה שהימין הוא לימוד זכות על ישראל והשמאל להיפך, ועל כן המלאך שאמר נפיל עליהם הכותל משום שמניחין חיי עולם הוא המלאך המלמד חובה, והשני שהוא המלאך המלמד זכות ענה לו שבקינהו שיש כאן אחד שיש לו שעה.

והטעם שהיה מעשה זה כשישבו תחת הכותל כתב מהרש"א שכיון שישבו תחת כותל רעוע הזכירו עונותיהם. ובקרן אורה כתב שבא לומר לך שאין לך שומר מן הנזק כמו עסק התורה, והפורש ממנו אפילו בשביל עסק הפרנסה הרי הוא מכניס עצמו לסכנה מצד הדין, ורק משום חסד ה' עלינו מותר לעסוק מעט בשביל הפרנסה[ה].

מדוע לא נחשב ר' יוחנן כגונב דעתו של אילפא

א"ל ר' יוחנן אהדר ואוקי בנפשאי כי לא יחדל אביון. כתב הפתח עינים שאף שר' יוחנן חזר בו כי הבין שקיימא ליה שעתא ואילו לאילפא אמר שחוזר בו משום שרוצה לקיים בעצמו 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ', מ"מ אי"ז נחשב כגונב דעתו של אילפא, משום שר' יוחנן חשב לחזור בו מיד כששמע את המלאכים שרוצים להורגן מחמת שמניחין חיי עולם, אף שעדיין לא שמע שקיימא ליה שעתא, ולכך יכל לומר לומר לו שאוקי בנפשאי כי לא יחדל. ובבן יהוידע כתב לתרץ אף מה שלא אמר לו על כל פנים שמקפידים עליהם מהשמים, על פי המעשה שמספרת הגמרא ביומא (פז:) שר' חנינא בר חמא לא רצה למחול לרב לפי שראה בחלום שרב עתיד להיות ראש ישיבה, וחשש שיצטרך הוא למות בשביל כך, כיון שאין מלכות נוגעת בחברתה, ועל ידי שלא ימחל לו ירד רב לבבל ויהיה שם ראש ישיבה. וכמו"כ כאן כיון שנודע לר' יוחנן שהוא ימלוך, אם יחזור אילפא עימו ידחה מזלו את אילפא מן העולם, ולטובתו העלים ממנו את הדבר.

הטעם שתלה עצמו בספינה

תלא נפשיה באסקריא דספינתא. בפתח עינים כתב שהטעם שתלה עצמו בספינה ואמר להם שיטביע עצמו אם לא יוכל להשיב, כי רצה לרמוז להם שאם הוא גם היה חוזר בו והולך ללמוד, היה נמצא בסכנה, כיון שהוא קודם לר' יוחנן ובכדי שיוכל ר' יוחנן להיות הראש ישיבה היה צריך להפטר מן העולם, ולכך רמז להם שהציל את עצמו ממיתה בזה שלא חזר, אלא שהוסיף ואמר שאם לא יוכל לומר להם יטביע את עצמו כיון שאין זה שווה לו ולא הרויח כלום במה שלא חזר עם ר' יוחנן.

ובבניהו כתב שהטעם שהלך לספינה משום שאילפא הוא לשון ספינה. ורמז להם שהלך לספינה שהיא במקום מים, שאף שהלך לסחורה מכל מקום לא עזב את התורה שנמשלה למים אלא עדיין הוא ממשיך לעסוק כל הזמן בתורה כספינה שנמצאת כל הזמן במים.

מדוע לא חשש לאיסור מאבד עצמו לדעת

נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא. הקשה הבניהו כיצד התיר לאבד עצמו לדעת אם לא ידע לומר להם, ולחזור בו מליפול בים אינו יכול שא"כ נמצא שאמר שקר. ותירץ שהוא היה יודע לשוט במים, והיודעים לשוט במים דרכן לעמוד במקום גבוה ולהשליך עצמן בנהר בעומק גדול אבל תיכף הם יוצאים ועולים, וא"כ אפש"ל שאם לא היה יודע להשיב היה מפיל עצמו וטובע בנהר אך אין זה סכנה כיון שהיה יוצא ועולה תיכף. ואמר כן הוא בלשון בדיחותא בכדי שיבואו החכמים לשואלו. ולפי"ז גם ביאר מדוע הלך עד הספינה ולא היה די לו להעלות לגג ביהמ"ד, כיון ששם לא היה יכול להפיל עצמו לארץ בלא למות ואם היה חוזר בו היה משקר.

הטעם ששאל הסבא דוקא מברייתא זו

אתא ההוא סבא תנא ליה. כתב הבניהו שבדוקא שאלו ממשנה זו כיון שההוא סבא פירש טעם הברייתא באמר אם מתו ירשו אחריהם אין נותנין להם אלא שקל, משום שאם יתנו סלע הרי זה חב לאחריני לאותם אחרים הבאים תחתיהם כשימותו הבנים, ולזה רמז לו שלא טוב עשה כשפרסם את גודל השגתו בתורה, כיון שאפשר שעי"ז יגיע פסידא לר' יוחנן שמא יעבירו אותו ממלכותו, ואפילו אם לא יעבירוהו יורידו ממשכורתו. ואף אילפא הבין את הרמז וע"ז השיב שטעם הברייתא הוא כר"מ שמצוה לקיים דברי המת, ואין הטעם משום חב לאחריני.

לדעת התוס' שסבא הכוונה לאליהו הנביא, מה הקשה לו מהברייתא אתא ההוא סבא תנא ליה. כתבו התוס' (חולין ו. ד"ה משכחיה) שכל מקום שכתוב בגמרא 'ההוא סבא' הכוונה לאליהו הנביא. והקשה החתם סופר א"כ ודאי ידע אליהו שאילפא יכול להשיבו שברייתא זו היא אליבא דר"מ ומה הקשה לו. וכתב לתרץ שלמ"ד (כתובות ע.) שהאב אמר כן רק בכדי לזרז את בניו שלא יהיו רעבתנין ולעולם דעתו שיתנו להם כל צרכיהם, א"כ ברייתא זו דלא כמאן, אלא שאילפא סבר שמהיכי תיתי לומר שלזרזם נתכוין, אדרבא נאמר שרצון האב שיניחו כל אומניות שבעולם ויתגדלו על התורה בלבד, ואם יענו ויתרוששו יתקיים בהם הפסוק 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'. וזה היה דעת ר' יוחנן כשפירש מאילפא, אך אילפא עצמו כשיצא לסחורה בתחילה סבר כפשוטו שצריך לקיים 'אפס כי לא יהיה בך אביון' ולדאוג לפרנסתו, ואח"כ חזר בו והודה לר' יוחנן, וזה מה שרצה אליהו הנביא להראות לתלמידים שאף אילפא חזר בו וס"ל שיש לאדם להתגדל רק בתורה.

מדוע נותנים להם יותר

נותנין להם סלע. ביאר רש"י שממה שאמר תנו להם שקל ולא אמר אל תתנו להן אלא שקל, משמע שדעתו רק לזרזם במשא ומתן שילמדו לסחור וכמו שמצינו בגמרא (כתובות ע.). והקשה הגבורות ארי שהרי בגמרא (הסס) משמע שדווקא למ"ד שבין אמר תנו שקל ובין אם אמר אל תתנו להם אלא שקל נותנים להם יותר יש לפרש דבריו שכוונתו לזרזם, שהרי הקשו שם על מ"ד זה הרי מצוה לקיים דברי המת שלא יתנו רק שקל, ואיך נותנים להם כל צרכם, ותירצה הגמרא, מינח ניחא ליה לאביהם שיתנו להם יותר, ומה שאמר שלא יתנו להם רק שקל הוא בכדי לזרזם. משמע שלמ"ד שס"ל שאם אמר אל תתנו אלא שקל אין נותנין יותר לא ס"ל הטעם שלזרזם אמר כן.

וכתב ליישב שהתנא של הברייתא שס"ל שאם אמר אל תתנו אלא שקל אין נותנין יותר, גם מודה שאפשר לומר שמה שאמר ליתן רק שקל כוונתו לזרזם, ודוקא כשאומר 'אל תתנו' משמע שדעתו בדוקא ליתן להם רק שקל ולא משום זירוז. אך כתב הגבורות ארי שאינו יודע מי דחקו לרש"י לפרש כן. ובכתובות (סט:) ביאר רש"י שנותנין להם סלע כיון שאמרינן שאם היה יודע שיתייקרו המזונות ויהיו צריכים סלע לא היה אומר שיתנו רק שקל.

מאי שנא ממה שאמרו (ג"ב קכט.) **שאם ראשון ראוי ליורשו אין לאחריו כלום אם אמר אם מתו ירשו אחרים תחתיהם אין נותנין להם אלא שקל.** הקשו הראשונים[ז] שמשמע בגמרא שדבריו קיימין ואותם אחרים יורשים מה שיותירו הבנים, ובגמרא (ג"ב קכט.) איתא שהאומר נכסי

האם לימוד זה נלמד מתיבת 'אפס' או מתיבת 'בך'. ה. **ועיין** במדרש (ילקוט שמעוני מצלי רמז תמקמ) שצריך לגמול חסד עם הגוף. ו. **ובבן** יהוידע כתב לתרץ את מה שלא אמר לו על כל פנים שמקפידים עליהם מהשמים, על פי המעשה שמספרת הגמרא ביומא (פז:) שר' חנינא בר חמא לא רצה למחול לרב לפי שראה בחלום שרב עתיד להיות ראש ישיבה, וחשש שיצטרך הוא למות בשביל כך, כיון שאין מלכות נוגעת בחברתה, ועל ידי שלא ימחל לו ירד רב לבבל ויהיה שם ראש ישיבה. וכמו"כ כאן כיון שנודע לר' יוחנן שהוא ימלוך, אם יחזור אילפא עימו ידחה מזלו את אילפא מן העולם, ולטובתו העלים ממנו את הדבר. ז. **הר"י מיגאש** ורמב"ן (ג"ב קכט.).

לך ואחריך לפלוני אם הראשון ראוי לירש את הנותן [כגון שהוא בנו או אחיו] אין לשני במקום ראשון כלום, כיון שאינו נותן לו מתנה אלא הוא לשון ירושה, ולירושה אין הפסק, וא"כ כיצד אמרינן הכא שירשו אחרים תחתיהם הרי הבנים הם ראוים לירש והוה ירושה שאין לה הפסק. ותירצו שדוקא כשאמר בתחילה 'נכסי לך' שבכה"ג משמע שנתן להם את כל הנכסים ואף שאמר בלשון מתנה אמרינן שכיון שהמקבל הוא ראוי לירש הרי זה לשון ירושה ואין לה הפסק, אבל במקום שלא נתן בתחילה כל נכסיו רק שקל בשבת בזה לא אמרינן שנתן להם בתורת ירושה כלל, אלא נתן להם שקל לשבת בלבד, ומה שנשאר לא הקנה להם לא בירושה ולא במתנה. וכתב הגבורות ארי שלדבריהם מה שאמר אם מתו ירשו אחרים תחתיהם אין הכוונה שבחיי בניו אין לאחרים זכיה בנכסים, אלא הטעם שאמר כן הוא משום שאינו יודע כמה יחיה בנו ולכך תלה את ירושת אחרים במיתת בנו.

איזה דין במשנה צריך להעמיד כר"מ

הא מני ר"מ היא. כתב רש"י, מן הדין היה צריך ליתן להם כל הראוי להם כיון שהכל שלהם ואין בו לאחרים כלום אלא לאחר מיתתן, ורק משום מצוה לקיים דברי המת שיתקיימו דבריו שישאר גם לאחרים לכך מקמצין את הממון בכדי שישאר אח"כ. ודייק הגבורות ארי בדבריו שמשמע שדין האומר אל תתנו אלא שקל אין נותנין להם יותר, הוא לכו"ע ואפילו למי שחולק על ר"מ. וקשה שהרי בגמרא (כתובות ע.) הקשו אליבא דמר עוקבא שס"ל שאף באומר אל תתנו נותנין כמה שצריכים, והרי קי"ל כר"מ שמצוה לקיים דברי המת. משמע שלמ"ד שחולק על ר"מ ולא ס"ל מצוה לקיים דברי המת לא קשה, ואם נאמר שבאומר אל תתנו אין צריך לדין מצוה לקיים דברי המת, מדוע לא קשה על מר עוקבא מכו"ע[ח].

בקרן אורה דייק מדברי רש"י שמה שאמר 'דברי ר"מ' היינו על הסיפא שכתוב ירשו אחרים תחתיהם, אך בכתובות (פט:) כתב רש"י (ד"ה הפ מני) שעל הרישא 'אם אמר אל תתנו להם אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל' אמר שהם 'דברי ר"מ', ומשמע שבסיפא לכו"ע אין נותנין להם אלא שקל שהרי יש לאחרים זכות אחריהם[ט].

כיצד עמד נחום איש גם זו בבית רעוע ולא חשש למה שאמרו אל יעמוד אדם במקום סכנה

פנו את הכלים ואחר כך פנו מטתי. הקשה מהרש"א הרי אמרו (לעיל כ:) אל יעמוד אדם במקום סכנה ואם עושין לו נס מנכין לו מזכויותיו, וכתב ליישב שהטעם שלא יסמוך על הנס הוא מחמת שמא יגרום החטא ונחום איש גמזו היה מחשיב עצמו צדיק גמור ולכך לא חש'. ובגבורות ארי הקשה, הרי לעיל הוכיחו מיעקב שחשש שמא יגרום החטא ואפילו שהיה צדיק גדול, ומוכח שאף לצדיק גמור אין לסמוך על הנס וא"כ איך סמך על זה נחום איש גמזו שיפנו קודם הכלים ורק אח"כ יוציאוהו. וכתב ליישב שודאי לכתחילה אין לעמוד במקום סכנה ואפילו לצדיק גמור אך אם נזדמן לצדיק גמור לעמוד במקום סכנה בלא להתכוון וכמעשה דנחום איש גמזו שהיה מוטל כבר בבית רעוע, בזה אף אם מאריך ומרחיב את הזמן של הנס קצת יותר אין לו לחשוש מזה כיון שתחילת הנס מוכרח שיקרה ולא יפול הבית עד שיוציאוהו, ובודאי עושין לו נס ואין מנכין לו מזכויותיו כיון שלא נתכון לכך. ובעיון יעקב כתב שנחום איש גמזו סמך את עצמו על היסורים הגדולים שסבל שודאי לא ימות במיתת סקילה כזו.

מהו החטא במה שאמר לעני להמתין

א"ל בני אני גרמתי לעצמי. הביא בלשמוע בלמודים שהקשו המפרשים מה חטא במה שאמר לעני המתן כמעט רגע"א, וגם קשה מהו הלשון אני גרמתי לעצמי, היה לו לומר אני בקשתי שיהיה כן, וביאר שהם אמרו לו שכיון שאתה צדיק גמור למה קרה לך כן, והוא השיבם אדרבא כיון שאני צדיק גמור בזה עצמו גרמתי לעצמי להיות לי כך, כיון שהקב"ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה לכן דקדק עמי על מה שאמרתי לו 'המתן'[י].

אין בודקין בעני המבקש פרנסה

אני גרמתי לעצמי. ממעשה זה הביא במנורת המאור (פ"ח נ"ה) ראיה לדברי ר"י (נ"ג ע.) שעני המגיע ואומר פרנסוני שאין בודקין אחריו אלא מאכילין אותו מיד.

מדוע לא אמרו 'אוי לנו' מיד כשראוהו בכך

אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך. הקשה הבניהו מדוע רק עכשיו אמרו 'אוי לנו' היו צריכים לומר כן מיד שראוהו. ותירץ שבתחילה חשבו שהיסורים באו כדי לכפר עליו על איזה חטא, ולכך לא אמרו 'אוי' כיון שטובה הוא לאדם שיבואו יסורים עליו לכפר על חטאו, רק לאחר ששמעו ממנו שהוא הביא זאת על עצמו בעבור חטא קל אמרו 'אוי' כיון שעי"ז יהיה עליהם תביעה בשמים לעתיד לבוא שיאמרו להם אם רבכם קיבל כל כך יסורים על דבר קל שאין בו ממש, איך אתם לא מקבלים על עצמכם יסורים קלים על דברים חמורים. ולכך אמרו 'אוי לנו מיום הדין' שראינוך בכך"ג.

החילוק בין נחום איש גם זו לכל אדם המחויב לומר כל מאן דעביד רחמנא לטב עביד

דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. ביאר בענף יוסף שאף שכל אדם מחויב לומר כל מה דעבד רחמנא לטב עבד, מכל מקום כל אדם כשאומר כן כוונתו שאף שעכשיו היא רעה יצא ממנו לבסוף דבר טוב, אך נחום איש גמזו היה אומר שזה גופא הוא דבר טוב ולא רע.

אימתי גילה שיש לו עפר

למחר כי חזינהו אמר גם זו לטובה. כתב הגבורות ארי שודאי שגירסא זו משובשת היא שהרי משמע שלמחר מיד עוד בהיותו בדרך ראה שהוא עפר ואפילו הכי הביא אותם לקיסר, וזהו דבר תימה איך מלאו לבו לעשות כן, אלא ע"כ שהגירסא כמו שכתוב בסנהדרין (קט.) שכשהגיע לבית הקיסר ונתן את הדורון נמצא שהוא עפר[יא].

ובמהר"ל משמע שידע שגנבו לו הדורון קודם שהגיע לקיסר, שכתב (נתיבות עולם, נתיב הצדקה פ"ח) לבאר ענין זה, שבא לומר כמה גדול מדת הבטחון שלנחום איש גם זו היה מדת הבטחון כל כך שאפילו דבר שהיה נראה רע היה בוטח שיהיה אליו לטוב. והטעם שהביא העפר למלך כיון שרצה להראות למלך מה שעשו לו ושגנבו ממנו הדורון, ולכך הביא למלך את העפר ועשה עצמו כאילו אינו יודע שיש שם עפר ושגנבו ממנו הדורון, ורצה לומר למלך מה שעשו לו.

מי אמר למלך שמא מעפרו של אברהם הוא

והוסיף לבאר שאליהו אמר למלך שדבר זה צריך לחשוב שהוא סימן טוב, שדרך האומות היה לנחש ובפרט במלחמה, וע"כ ניחש לו שכיון שאין זה מדרך המלך שיעשו לו דבר כזה שיביאו לו עפר על כרחך שהוא סימן לניחוש שזה יהיה כלי מלחמתו וכאילו הביא לו כלי מלחמה לדורון. וזהו מה שאמר היועץ שאולי הוא עפר של אברהם אבינו. ואין הכוונה שמהעפר נהיה חרב אלא הפירוש כיון שהחרב נעשה מהעפר[יב] ולכך יהיה הדבר דומה לחרב ויפעל כמו חרב. וכן הקש שהוא קל ודומה לחץ היה פועל כמו חץ. וכשבדקו ומצאו כן שבכל מה שהיה

ח. **וכתב** להוכיח שאין לומר שלדעת רש"י המ"ד שחולק על ר"מ וס"ל שאין מצוה לקיים דברי המת יסבור שבכל המקרים נותנים להם כל צרכיהם, שהרי כתבו הראשונים (הובאו דבריהם לעיל ד"ה פס פתח) שבמקום שאמר אם מתו ירשו אחרים הרי זה כאילו מעיקרא לא זכו הבנים ביותר מאשר שקל לשבת, וא"כ ודאי שאי"ז תלוי האם מצוה לקיים דברי המת אם לאו. ט. **וכן** ברשב"ם (ב"ב קכט. ד"ה פל פתנו) מבואר שהבין שמה שאמר 'דברי ר"מ' קאי על הרישא, שאם אמר אל תתנו אלא שקל אין נותנין להם אלא שקל. י. **וכמו** שאמרו לו 'וכי מאחר שצדיק גמור אתה'. יא. **וביעב"ץ** כתב ששמא נתרשל בפירוק החמור. יב. **וכעי"ז** ביאר המהרש"א. אמנם בירושלמי (שקלים פ"ה ה"ד) מובא המעשה באופן שונה קצת. ושם מבואר שלא אמר לו 'המתן עד שיוריד מן החמור' אלא אמר לו שימתין עד שיחזור מבית חמיו, וכשחזר מצאו מת. יג. **וכן** כתב במהרש"א. יד. **וכן** כתוב במשנת רבי אליעזר (פרשה ט) שלא הרגיש עד שפתחן לפני המלכות. ובפתח עינים הביא בשם 'לקוטי רבינו בצלאל' שודאי היה שלא הרגיש קודם שאם היה מרגיש לא היה סומך על הנס.
טו. **כמו** שכתוב (מיכה כח ג) 'בַּרְזֶל מֵעָפָר יֻקָּח'.

המלך עושה היה מצליח וכובש כרכים ומנצח כל אשר יפנה, ועשה הקב"ה גם שיאמינו שדבר זה היה לו הצלחה ממנו יתברך ותלו זאת במה שבא נחום איש גם זו אליו, לכך שלחו אותו בכבוד.

מדוע לא כתוב 'יתן כחרב עפרו כקשת קש נדף'

דכתיב יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. הקשה בלשמוע בלמודים שלפי הדרש לכאורה היה צריך לכתוב 'יתן כחרב עפרו כקשת קש נדף'. וכתב ליישב שאפשר שמרמז שהעפר היה יותר טוב מהחרב שהחרב היה נדמה כעפר והעפר היה יותר ממנו, וכן הקשת היתה נדמית כקש אבל הקש היה מעולה מהקשת. ולכך אותה מדינה שלא יכלו לנצחה על ידי חרב וקשת יכלו לנצחם ע"י העפר והקש.

כיצד נגמר העפר

ומלוהו לסיפטיה אבנים טובות ומרגליות. כתב הבניהו שנראה לומר שנעשה אח"כ איזה סיבה מן השמים ונגמר העפר מן האוצר, מפני שאם היה נשאר כמו שהוא ודאי היו ממשיכים להלחם עם זה, וקשה הדבר שהקב"ה יעשה נס לעכו"ם כמה פעמים, ואם לא ממשיך לפעול היה יוצא מכך חילול השם אחרי שנתקדש השם שיש בזה נס.

מדוע לא נקטה הגמרא דוגמא אמצעית של אלף רגלי

ועיר המוציאה ה' מאות רגלי. הקשה הגבורות ארי מדוע הגמרא נקטה הדוגמא של אלף וחמש מאות ודוגמא של חמש מאות, ולא כתבה הדבר הממוצע ביניהם שהוא אלף. ותירץ שכיון שלמספרים אלו מצאה הגמרא דוגמא של מקומות כגון כפר עכו ועמיקי, אבל עיר של אלף רגלי לא מצאה ולכך לא נקטה הגמרא מנין זה.

הטעם שנקטו כפר עכו

כגון כפר עכו. כתב הבית אלהים (שער התפלה פרק טז) שמה שנצטוינו מן התורה לזעוק ולהריע על כל צרה הוא דוקא כשבאה צרה על ישראל בכלל או בפרט לישראל לבד, שאז נראה ודאי שעל חטאתם באה להם הצרה הזאת. וזה מה שכתוב (במדבר י טו) 'וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאַרְצְכֶם עַל הַצַּר הַצֹּרֵר אֶתְכֶם' והכוונה 'בארצכם' היינו בארץ ישראל כשתהיו יושבים על אדמתכם, ואפילו בחו"ל במקום שהרעה באה רק עליכם ג"כ הוא כמו א"י. ולכך הביאו לדוגמא את כפר עכו שהוא כפר המיוחד לישראל להורות שרק עליהם נגעה הרעה מצד חטאתם בהשגחת האל יתברך עליהם.

האם התנא ס"ל כרשב"ג שבשלשה פעמים הוה חזקה

בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דֶּבֶר. הקשה הגבורות ארי שממה שכתב 'שלשה ימים זה אחר זה' משמע שסתם לן התנא כרשב"ג שסובר שבשלש פעמים הוה חזקה, שאילו לרבי שס"ל שבשתי פעמים הוה חזקה א"כ ביצאו שני מתים בשלשה ימים זה אחר זה גם הוה דֶּבֶר[ט], וא"כ מדוע לא מנתה את זה הגמרא (יבמות סו.) בתוך הדברים שסתם התנא כרשב"ג. עוד קשה שמסקנת הגמרא (שם) שבאיסורים שהם דאורייתא סתם התנא כרבי שבתרתי הוה חזקה, ובדינים דרבנן[י] סתם התנא כרשב"ג שבשלשה הוה חזקה, וא"כ לכאורה מן הסברא היה צריך לדמות דֶּבֶר לנשואין שקיימא לן להחמיר כרבי כיון שחמירא סכנתא מאיסורא, וע"כ היה צריך להחמיר בדֶּבֶר שיתריעו גם על מיתת שתים. **ובקרן** אורה כתב ליישב שלמדים משור המועד שאף רבי מודה בו שרק בג' פעמים הוה חזקה, וכשם שהתם אין מחזיקין אותו להיות מועד ליגח עד שיגח ג' פעמים, כך לגבי מיתת בני אדם אין מחזיקין למכת דֶּבֶר עד שימותו ג' בני אדם[יא]. עוד כתב לבאר על פי המדרש (מדרש אגדה פרק מג)[יב] שאין צרה מושלת שלשה ימים שלמים, וזה כוונת הפסוק (הושע ו ג) 'יְחַיֵּנוּ מִיֹּמָיִם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יְקִמֵנוּ וְנִחְיֶה לְפָנָיו', ולכך אם ח"ו גברה הצרה שלשה ימים צריך לבקש רחמים ולהתענות.

כא:

מדוע הוצרך התנא לכתוב דין מתו בארבעה ימים, וכיצד מבטלים חזקת הדֶּבֶר

ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דֶּבֶר. הקשה הגבורות ארי הא ניחא שצריך להשמיענו שאם מתו ביום אחד אין זה דֶּבֶר, אבל מה הוצרך התנא להשמיענו שבארבעה ימים אין זה דֶּבֶר, הרי מפורש בדבריו שדוקא בשלושה ימים. ותירץ שכתב כן אטו סיפא שבעיר של חמש מאות אם יש שלשה מתים בשלשה ימים הוה דֶּבֶר, ושם הוצרך להשמיענו שבארבעה ימים אי"ז דֶּבֶר, שהיה מקום לומר כיון שמדמים זאת לנגיחות של שור המועד ולגבי שור המועד מצינו מחלוקת בגמרא (ב"ק כד.), ר"מ ס"ל שאם נגח ג' נגיחות אפילו אם זה ביום אחד נעשה מועד, ור"י ס"ל שצריך ג' ימים בדוקא בין לענין להחשיבו מועד כשנגח ג' פעמים ובין לחזור בו מדין מועד שיחשב תם[א], ודעת ר' יוסי שלהֶעשות מועד צריך דווקא ג' נגיחות בג' ימים, אך לחזור בו ממועדותו אפשר אף אם עשה ג' פעמים מעשה זה ביום אחד. ודעת ר"ש להיפך, שלהֶעשות מועד אפשר אפילו אם נגח ג' פעמים ביום אחד, ואילו לחזור מהמועדות צריך דווקא בג' ימים.

ויש לדון להתנא שאמר שכדי שהעיר תהא מוחזקת שיש בה דֶּבֶר צריך ג' ימים בדוקא, מה יסבור לענין חזרה ממכת דֶּבֶר, האם צריך ג' ימים וכדעת ר' יהודה, או שלהוציא מחזקה ס"ל כר' יוסי שמועיל יום אחד. ויש לומר שלכך כתב התנא שחזקת דבר הוא דוקא ג' מתים בג' ימים ואם מתו בארבעה ימים אי"ז חזקה, כדי לדייק שאין מועיל חזרת יום אחד ממכת דֶּבֶר, שהרי ע"כ כשמתו ג' אנשים בד' ימים היה יום אחד שלא מת בו אדם, ואם ס"ל שביום אחד שלא מתו הוה חזרה אפילו לאחר שהוחזק כבר הדֶּבֶר, מדוע לא השמיע התנא חידוש זה שאפילו לאחר שהוחזק המכה אפשר לחזור ביום אחד, ומדוע אמר את הדין רק כשעדיין לא הוחזק כלל, אלא ע"כ שלחזור אחרי שהוחזקה מכה צריך דוקא ג' ימים ולכך רק אם היה הפסק יום קודם שהוחזקה בדבר הוה הפסק, אך לאחר שהוחזקה אין הפסק יום אחד עוקר את החזקה.

ומהרישא לא היה אפשר ללמוד דין זה, כיון שבמקום שיש אלף ות"ק רגלי י"ל שמה שאמרו בארבעה ימים הכוונה שבאותם הארבעה ימים מתו גם כן בכל יום אלא שלא מתו כמנין האמור[יג], ולכך אין זה יכול לשמש כחזרה מהחזקה אפילו לא ביום אחד, לכך צריך לומר שאגב הסיפא כתב גם ברישא דין זה[יג].

ביאור הגמרא 'כמאן כר"מ' האם הוא הסבר או בלשון תמיה

אמר רב נחמן בר יצחק כמאן כר"מ דאמר ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. כתב השו"ע (סי' קיד ס"ט) שאם הזכיר אדם ביום ראשון של פסח תשעים פעם מברכת אתה גיבור עד מוריד הטל ונסתפק לאחר מכן אם הזכיר גשם או לא, הרי הוא בחזקת שלא הזכיר גשם ואינו צריך לחזור[יד]. וכתב המג"א (סק"ג) שהמקור הוא מדברי ר"מ שאם ריחק נגיחותיו חייב קירב נגיחותיו לא כ"ש. ובלחם משנה (פ"ג ה"ה) הקשה סתירה בדברי הטור שלגבי מוריד הגשם פסק כר"מ שקירב נגיחותיו כ"ש שגורם לו דין מועד, ואילו לגבי דֶּבֶר פסק שביום אחד אינו דֶּבֶר אף שמתו בו שלשה בני אדם, וכתב שאפשר שכיון שבברייתא כתוב שביום אחד אינו דֶּבֶר פסק כהברייתא, ומה שאמרו בגמרא 'כמאן כר"מ' הכוונה הוא בלשון בתמיה[טו], ואף ר"מ אינו סובר כאן שאם מתו ג' ביום אחד נחשב מכת דבר, ואין זה כמו בשור המועד

טז. **כדאיתא** ביבמות (סו.) שאשה שנשאת לאחד ומת ונשאת לשני ומת מותרת להנשא לשלישי, ורק אם מת השלישי לא תנשא לרביעי. אך לדעת רבי אם נשאת לראשון ומת, לשני ומת, לא תנשא לשלישי כיון שבשתי פעמים הוה חזקה. יז. **כגון** ווסתות [שס"ל ווסתות דרבנן]. יח. **ועיין** לקמן (ילקוט פינחס רמז: ד"ה כמאן כר"מ) כיצד יבאר דברי הגמרא שם. יט. **על** הפסוק (נחמיה מג ח) 'ויאסוף אותם אל משמר שלושת ימים'. ועיין בראשית רבה (פרשה נו ד"ה ניוס השלישי). א. **שם** מבואר איזה מעשה נחשב שהשור חוזר בו לבטל את דין המועד שלו ולהחשב תם. ב. **וכגון** שבשני ימים מתו ג', ובשני ימים מתו בכל יום שנים. ג. **וכדאשכחן** במסכת זבחים (טז.). ד. **ובטור** הביא דעת הר"ר פרץ שחולק על זה וס"ל שאין לדמות התרגלות הלשון לענין נגיחות. ה. **אך** במחצית השקל כתב ליישב שרנב"י ס"ל שכשם שר"מ ס"ל לגבי נגיחות שלא אומרים שדוקא ביום זה קיבל חולי לנגוח, כך גם לא אמרינן שביום זה היה היה אויר משונה שלכך מתו באותו יום.

ששם העיקר הוא טבע השור וכשהוטבע בו טבע הנגיחות ג׳ פעמים נעשה שור מועד, ולכן גם בקירב נגיחותיו אמרינן כן, משא״כ לענין דָּבָר שהעיקר תלוי אם נחשב הדבר למקרה או לא, אפש״ל שביום אחד לעולם הוה מקרה׳.

האם יש לחלק בין דָּבָר להתחזקות באמירת ׳מוריד הטל׳

ובמג״א כתב ליישב ששאני דָּבָר שאפשר לומר שהאויר באותו היום היה משונה ולכך מתו האנשים, משא״כ לגבי אי אמירת גשם שאם אדם מתרגל לכך באומרו במפוזרין כ״ש שמתרגל כשאומר ברצופין׳.

ובנודע ביהודה (תניינא, או״ח סי׳ פה) ביאר שרנב״י הקשה מדוע הלך בשיטת ר״מ ולא בשיטת ר״י, וכוונתו להקשות שלדעתו ודאי אין לדמות המקרים של נגיחות למקרה של דָּבָר וממילא הבריתא שכתוב הר־שביום אחד אינו דָּבָר היא לכו״ע ואף לר״מ אין מחזיקין רק כשמתו בשלושה ימים, אלא לשיטתך ע״כ אתה צריך לומר שהברייתא נאמרה אליבא דר״י ואילו אתה ס״ל כר״מ, א״כ קשה עליך איך עזבת דעת ר״י והלכת בדעת ר״מ. והוכיח הנו״ב שא״א לומר שרנב״י בא להסביר את שיטתו של רנב״ח, שא״כ נמצא ששניהם סברי שצריך להתענות אף בשלשה מתים ביום אחד ומדוע כל הפוסקים חלקו על זה ולא פסקו כרנב״ח, הרי יש כאן אמורא שס״ל הכי וכן מעשה רב ובפרט שרנב״י הסכים עמו׳.

מדוע לא הביאו תחילת הפסוק ׳ואיש לא יעלה עמך׳ וגו׳

אמרה תורה גם הצאן והבקר אל ירעו. הקשה מהרש״א מדוע לא הביאו את הרישא של הפסוק ׳וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר׳. ותירץ שהיה מקום לומר שמה שאמרה תורה ׳בְּמֶשֶׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר׳ הוא ציווי, שיש מצוה לעלות להר בכדי ללמוד תורה וכמו שעשה משה שהיה מ׳ יום על ההר. ולכך הביאו הפסוק ׳גַּם הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל יִרְעוּ אֶל מוּל הָהָר׳ וממילא נדע שמה שכתוב ׳בְּמֶשֶׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר׳ הוא גם על הצאן והבקר, וא״כ ע״כ שאין כוונת הפסוק שיש מצוה לעלות להר אלא להתירם העליה בו אחר שנאסרו מקודם. ובמירא דכייא כתב ליישב שהביא את הסיפא לרבותא, לומר שלא רק שהם לא יעלו בהר אלא אפילו הצאן והבקר לא ירעו, ואפילו גם לא נגד ההר ההוא מפני חשיבותו שירד עליו הקב״ה׳.

מדוע הוצרך להביא ראיה גם מאהל מועד

וכן מצינו באהל מועד שבמדבר. הקשה בבניהו מדוע הוצרך ר״י ללמוד גם מאוהל מועד לאחר שכבר למד מהר סיני. ותירץ שצריך לומר שדברי הגמרא ׳וכן מצינו׳ אין אלו מדברי רבי יוסי אלא מדברי רבי נחמן בר יצחק, והטעם שהוצרך להביא גם לימוד זה הוא על פי מה שביאר בבן יהוידע שרנב״י חשב בהתחלה שרב נחמן בר רב חסדא קרא לו בגלל שהיה יושב במקום גרוע אצל הפתח ששם יושבים המשרתים ובני אדם קטנים במעלה ואין זה לכבודו לישב שם, ולכך קרא לו כדי שישב בפנים היכן שהגדולים יושבים, ורנב״י לא רצה לקום כיון שהוא סבר שהאדם הוא הנותן את הכבוד למקום שבו הוא יושב וממילא כשישב באותו מקום נהיה אותו מקום מכובד וממילא גם האנשים הפחותים שישבו שם התכבדו, ואם יקום מאותו מקום וישב בפנים יסתלק הכבוד מאותו מקום והאנשים היושבים במקום זה ירדו מכבודם. ולכך אף לאחר שהביא לו את דברי ר״י שמצינו בהר סיני שמקומו של אדם מכבדו עדיין אפשר לומר שמכל מקום שלאחר שכיבד האדם את המקום ישאר המקום מכובד אף אם יקום האדם המכובד משם, וכמו שמצינו בהר סיני שרק ׳במשוך היובל המה יעלו בהר׳ ולא מיד שנסתלקה השכינה. ויקשה מדוע לא קם כשקרא לו הרי המקום נשאר מכובד ואף הפחותים שיושבים שם נשארו בכבודם, ולכך הביא ראיה מאוהל מועד שמיד כשגללו הפרוכות הותרו הזבין והמצורעים ליכנס לשם, ומוכח שלאחר שנסתלקה השכינה מיד נפקע החשיבות מאותו מקום, ולכך לא רצה רנב״י לקום ממקומו כיון שחס על כבוד היושבים שם שיסתלק מהם כבודם כשיקום.

מדוע רצה רנב״ח לילך לרנב״י הרי אין המקום מכבד את האדם

אמר ליה אי הכי איקום אנא [ואיזל] לגבי מר. הקשה הרי״ף לכאורה לאחר שאמר לו שאין המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את המקום מפני מה רצה רנב״ח לילך אליו הרי אין המקום מכבד את האדם, וא״כ אין לו ללכת אל מקום אחר מכובד יותר. ותירץ שאפשר שכיון שראה רנב״ח את רנב״י יושב אצל אנשים פשוטים בכדי לכבדם, לכך אמר גם אני אלך לשם וממילא יתכבד המקום יותר ונמצא שהיושבים שם יתכבדו יותר. וע״ז השיב לו מוטב שיבוא מנה בן מנה וכו׳, שאין ראוי לו לטרוח בכדי לכבד אחרים, אלא מוטב לו לילך אליו להתכבד עמו.

ובמראית העין כתב ליישב שרצה לילך אצלו לא משום כבוד, אלא בכדי לדבר בדברי תורה, וזה מה שאמר לו שאם אין המקום מכבד טוב שלא יבוא רנב״י אצלו אבל מכל מקום טוב שהוא ילך אליו ויוכלו ללמוד יחד׳.

מדוע הוצרך לומר, ולא עשה מעשה

א״ל אי הכי איקום. הקשה הבניהו מדוע הוצרך לומר שרוצה לבוא אליו, היה לו לקום ולבוא אצלו בלא לומר כלום. ותירץ שרב נחמן בר רב חסדא רצה לדבר עם רנב״י בד״ת, אלא שבתחילה חשב רנב״י שקורא לו משום כבודו ולא ידע שיש לו צורך לדבר עמו, לכך היה צריך רנב״ח לומר לו שרוצה לבוא אצלו בכדי שלא ילך רנב״י לביתו׳א, וידע שהוא רוצה לדבר עמו׳ב.

כיצד זלזל בכבוד אביו וקראו ׳פרס׳

מוטב יבוא מנה בן פרס. כתב השפת אמת שודאי טעות סופר יש כאן, שהרי איך יתכן שזלזל בכבוד אביו וקרא לעצמו מנה בן פרס. ואפשר בדוחק לומר שהכל מדברי רנב״ח שאמר בלשון תמיהה שמוטב יבוא מנה בן פרס למנה בן מנה. וביעב״ץ כתב שכוונתו היה על ענין העשירות, שרנב״י היה עשיר כדאיתא בגמרא (גיטין ו:) ואילו אביו לא היה עשיר, אך רב חסדא אביו של ר״נ היה עשיר ג״כ כדאיתא במ״ק (כח.).

ובמראית העין כתב ליישב שכיון שהיו כמה אמוראים ששמם רב נחמן היו קורין לו רב נחמן בר יצחק בכדי שיכירוהו וכך היה נקרא בפי כולם, ונמצא שכולם ידעו שאביו לא היה חכם שהרי קראו לו ׳בר יצחק׳ בלא תואר ׳רב יצחק׳ ולכך אין זה נחשב לזלזול. ויותר מכך שהוא התכוין לתת בזה כבוד לאביו לומר שהיה בעל מצוות ולכך נחשב ׳פרס׳ ואינו ריק מכל וכל.

ובבניהו כתב ליישב שאמר ׳מנה ופרס׳ על עצמו, וכוונתו שיש שני סוגי לימוד והשגה, האחד, לימוד של של בקיאות במשניות בשמועות ובברייתות, וזהו הנקרא בגמרא (ברכות סד.) ׳סיני׳. והשני, הוא לימוד בעיון ובסברא וחריפות זה הנקרא (שם) ׳עוקר הרים׳. וידוע שלימוד העיון והסברא הוא תולדה מלימוד הבקיאות, והוא הנקרא בן שלו. והנה החכם השלם גם בלימוד הבקיאות וגם בלימוד העיון והסברא הוא הנקרא ׳מנה בן מנה׳, כי ׳מנה׳ הוא לשון שלימות ויֵאמר על דבר שלם. אך יש חכם שהוא שלם רק בלימוד הבקיאות ואינו שלם בלימוד העיון והוא הנקרא ׳בן פרס׳, ולכן אמר על עצמו שנקרא ׳בן פרס׳ ואילו רנב״ח נקרא ׳מנה בן מנה׳ כיון שהוא שלם בזה ובזה.

מדוע כפל דבריו

ואל יבוא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס. הקשה הבניהו מדוע הוצרך לכפול את דבריו, היה די שיאמר מוטב שיבוא מנה בן פרס אצל

ו. **וכן** ביאר בדרישה (סי׳ קיד סוף ג) את דברי רנב״י ׳כמאן כר״מ׳. ז. **וכן** כתב בקרן אורה, והוסיף שהרי בשור המועד אם יגח נגיחה אחת ביום א׳ לעת ערב, וביום ב׳ בערב [לאחר השקיעה] נגח נגיחה שניה נחשב לשתי נגיחות אפילו שהם קרובים האחד לשני, ולעומת זה אם יגח שתי נגיחות ביום אחד אף שרחוקים האחד מהשני יחשב הדבר לפעם אחת. משא״כ לענין התרגלות באמירה, אין כלל סברא לומר שתלוי הדבר בימים. אך העיר שמהסוגיא (נ״נ פח.) משמע לא כן. ועי״ש.

ח. **וע״ש** שפירש פירוש נוסף כפירוש הדרישה. ט. **ובשם** בנו הביא ליישב שכיון שהביא אח״כ הפסוק ׳במשוך היובל המה יעלו בהר׳ ושם קאי גם על אדם וגם על בהמה כמש״כ שם (שמות יט יג) ׳אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה׳ וא״כ ה׳המה׳ קאי גם על אדם וגם על בהמה, לכך הביא גם כאן הפסוק על הבהמה שלא תרעה. י. **וכן** כתב בפתח עינים. יא. **ולא** יכל לקום מיד באותו רגע כיון שהיה צריך לגמור עסקו שהיה עושה במקומו. יב. **עוד** כתב שבאמת אף שאמר לו

מנה בן מנה. ותירץ שהיה הו"א לומר שאם נוח למנה בן מנה לבוא אצל השני, יבוא, כיון שכבוד אדם הוא קיום רצונו, לכך כפל ואמר שאין ראוי לעשות כן אף אם הוא מוכן כיון שאין לו לזלזל בכבוד תורתו.

מדוע לא אמרינן בכלל מאתים מנה, וודאי שזכותו של רב תגרום לכך

הא מילתא זוטרא ליה לרב. הקשה המהרש"א הרי בכלל מאתים מנה, וא"כ אם נפיש זכותיה ודאי שבגלל זה גם היו ניצולים, ותירץ שמכל מקום הראו להם שאף בלא זכותו של רב היו ניצולים. עוד כתב ליישב שאם היו ניצולים בזכותו של רב היו מנכים לרב מזכויותיו כיון שהוא כעין נס. ובמראית העין כתב שאינו נראה לומר שהיו מנכין לו מזכויותיו בעבור זה, שרק מי שעומד במקום סכנה וסובר שיעשו לו נס אמרינן כן. והטעם הפשוט שאמר להם שאי"ז מזכותו של רב, בכדי שישמעו וילמדו לעשות כמעשה האיש והאשה ההם.

ובניהו הקשה על התירוץ הראשון שבמהרש"א, שמשמע מלשון 'אלא' שהם לא ניצלו בזכותו של רב רק בזכות אותו אדם, ולא שניצולו גם בזכות אותו אדם. וגם תירוץ שני דחוק, שודאי אי"ז דומה למי שעומד במקום סכנה ולמה היו מנכין לרב מחמת זה. ויותר שא"כ גם אותו אדם ניכו לו מזכויותיו וא"כ נמצא שגם לו יהיה תרעומת שהצילו בזכותו, ואדרבא היה עדיף לו שיתלו ההצלה ברב שהוא עשיר בזכויות, או לכה"פ שיתלו בשניהם. והביא בשם ה'אהל יעקב' מדובנא"ג שתירץ שרב היה לו זכויות כל כך גדולות שאף אם המשחית יבוא לחבל בשכונתו של רב יגרמו זכויותיו שהוא לא יפגע, ולא היה צריך שזכותו תגן על כל שכונתו, אך זכותו של אותו אדם לא היתה גדולה כל כך ואם השכונה שלו היתה נפגעת היה גם הוא נפגע עמם, ולכך היה נצרך שכל השכונה לא תפגע בכדי שגם הוא לא יפגע"ז.

אך כתב הבניהו שגם זה דוחק, ולכך פירש על פי מה שפירשו המפרשים בדברי הגמרא (שבת קיט:) 'לא חרבה ירושלים אלא על שביזו בה ת"ח', וקשה הרי היו להם עבירות חמורות יותר כגילוי עריות ושפיכות דמים ועבודה זרה ומדוע לא תלו החורבן בעבירות אלו. ותירצו שבאמת הבית נחרב בגלל העבירות החמורות אך כל זמן שמכבדים את הת"ח העוסקים בתורה מגן עליהם זכות התורה לדחות את הפורענות, אך כאשר ביזו בה ת"ח אין התורה מגינה עליהם ולכך נחרב הבית בגלל העבירות החמורות. ובגמרא (כתובות קה:) איתא שצורבא מרבנן שבני העיר מרחמים עליו הוא משום שאינו מוכיחם במילי דשמיא, ולפי"ז ביאר שודאי רב היה בזכות התורה שלו להגן על העיר מפני הדבר, והטעם שלא הגין עליהם זכותו של רב, מפני שהוא היה מוכיחם על מילי דשמיא ולכך לא כיבדוהו וממילא לא הגינה עליהם זכותו. וזהו מה שאמרו להם בחלום, שאמנם זכותו של רב יש בה להגן עליהם בני שכונתו ואף על כל העיר, אך כיון שהם לא כיבדו את רב ממילא לא הועילה זכותו של רב להגן עליהם כלל, ורק זכותו של אותו אדם הועילה להגן רק על השכונה הזו. וכעין זה כתב בשפת אמת שאם ההצלה היתה בזכותו היו ניצולים יותר, וממילא מוכח שאין זה משום שזכותו מגין עליהם, והטעם שלא הגינה להם זכותו הוא משום שלא שמעו בקולו, או שלא היו מכבדין אותו כראוי[טו].

האם אפשר ללמוד מכאן שיש להתענות כשיש מוות אצל גוים

איכא מותנא בחזירי וגזר תעניתא. כתבו התוס' (ד"ה אמרו) שיש ללמוד מכאן שמתריעין אף על מיתת גוים שהרי ישראל וגוי מין אחד הם, ולא גרעו מחזירים[טז]. ובקרן אורה הוסיף שהרי החזירים מסתמא הם של כותים, ומדוע לא נחלק גם בין ממון של עכו"ם לממון של ישראל, ובע"כ שאין מחלקין ומתריעין אף על של גוים. ובריטב"א הביא שיש אומרים שדוקא כשיש מותנא בחזירי גזרו להתענות כיון שכל הבעלי חיים נגרר דינם אחרי דיני האדם, ומכיון שהחזירים דומים במעיהם לאנשים לכך חוששין שיש גזירה אף על בני אדם, אבל גוים שחלקו רשות לעצמם אף שהם מין אחד עם ישראל, מכל מקום גזירתם חלוקה לעצמם"ז, לכך אם יש מות אצל גוים אין מתענים"ח.

ובשו"ע (סי' תקעו ס"ג) פסק שאם היה דֶּבֶר בחזירים מתענים כיון שמעיהם דומים לשל אדם, וכ"ש שאם היה דֶּבֶר אצל גוים שמתענים. ותמה הב"י מדוע השמיטו הפוסקים דין זה.

ביאור הענין על דרך הדרש

במאירי ביאר דברי הגמרא על פי המדרש שהחזיר מסמל את המלכות הרשעה, ונקרא שמה חזיר על שם שעתיד הקב"ה להחזיר לנו את המלכות, וכן אמר דוד (תהילים פ יד) 'חֲזִיר מִיָּעַר', ומה שאמרו בגמרא שדומים מעיים שלהם לאנשים, הכוונה שהקב"ה יתן את גופם לישראל כמו שכתוב (שמואל ב' ז יט) 'וְנָתַתָּה לַאֲמָתְךָ זֶרַע אֲנָשִׁים'.

מה דינו של מקום שאין הפסק עיירות בינו לבין העיר הלוקה

א"ל לרב נחמן איכא מותנא בארעא דישראל. כתב הפתח עינים שרב נחמן היה גר במחוזא שהוא בסוף תחום בבל סמוך לא"י, ולא היה ישוב בין מחוזא לא"י אף שהיו רחוק ממנה, וע"ז הקשה שאפילו שפחה ושפחה נמי דהיינו שאפילו שהוא רחוק מא"י, מכל מקום כיון שאין מקום ישוב ביניהם נחשב הדבר לסביבותיה. ותירצה הגמרא לא אמר שמואל להתענות בסביבותיה אלא במקום שיש שיירות אבל בא"י לא מצוי שיירות.

מה הוצרכו התוס' לומר שגבירה זו א"י

אם גבירה לוקה שפחה לא כ"ש. כתבו התוס' שגבירה זו א"י. והקשו המפרשים מה בא התוס' לומר בזה. ותירץ המתת אלהים לפי דברי הרמב"ן"ט שרק במקום שכל א"י לוקה אומרים את הכ"ש, אבל אם רק חלק מא"י לוקה אין אומרים בזה את הכ"ש כיון שיש גבירה שג"כ לא לקתה. ולפי"ז אפשר לומר שכוונת התוס' היא לרמוז שגבירה לוקה הכוונה כל ארץ ישראל.

ובניהו כתב לפרש שהתוס' באו לפרש שאין הכוונה 'שפחה' ו'גבירה' על האנשים הגרים במקומות אלו, שאין ראוי לכנות את החכמים שבחו"ל בשם 'שפחה', ולכך פירש שהכוונה הוא על גוף הארץ, שא"י נקראת גבירה.

ובפתח עינים כתב ליישב, שהתוס' באו להשמיענו שלא נאמר שאם יש עיירות בא"י המפסיקות בין המקום שלקה לחו"ל אין צריכים להתענות בחו"ל[כ], לכך אמר 'זו א"י' לומר שאפילו בכה"ג יש לגזור. לבד ממקום שיש גם עיר מבבל שמפסיקה בינם לא"י שאין צריכים להתענות.

מדוע כשיש מכה בא"י אין מתריעין בסוריא

אם גבירה לוקה שפחה לא כ"ש. הקשה הרמב"ן (לקמן כג:) מדוע כשיש מכה בא"י אין מתריעין בסוריא[כא] ולא אמרינן אם גבירה לוקה שפחה לא כ"ש, ותירץ שכיון שכיבוש יחיד שמיה כיבוש אין סוריא נחשבת שפחה, ואף שלענין טומאה נחשבת כחו"ל (גיטין ח.) מכל מקום לענין להתענות נחשבת גבירה[כב]. עוד כתב ליישב שמה שאמרו שאין מתריעין בסוריא היינו מדין מכה מהלכת, שאין המכה הולכת כל כך, אך מחמת הסברא של גבירה ושפחה אכן מתריעין. עוד כתב ליישב שאם בחלק מא"י יש מכה, כל א"י צריכה להתענות, אבל סוריא אינה צריכה כיון שיש גם גבירה שאינה לוקה, וא"כ אין הכ"ש שאפשר שהשפחה תנצל עם הגבירה שניצלה, ורק במקום שכל א"י לקתה שייך לומר את הכ"ש.

שאין המקום מכבד את האדם מכל מקום הבין רנב"ח שיותר מכובד שישב רנב"י בפנים, ולכך אמר לו שהוא בא אצלו ועי"ז יהיה יותר מכובד. ופירוש זה מדוקדק שהרי לא מצינו מה אמר לו אח"כ. **יג. וכן** תירץ בנזר הקודש, ובקשת יהונתן (הו"ד בענף יוסף). **יד. וכן** כתב בשפת אמת. והביא בשם זקינו החידושי הרי"ם שפירש לפי"ז ענין החמישים צדיקים שבתוך העיר, שכיון שכשיבוא אנדרלמוסיא אין מבחינים בין צדיקים אלו לשאר האנשים לכך מוכרח שינצלו כל העיר. **טו. וכן** כתב בעיון יעקב. **טז. וכן** כתב הר"ן (ת. ד"ה גרסינן בגמרא). **יז. והביאו** ראיה מדברי הגמרא (שבת נג.) ששטנא בתרי אומי לא שליט. **יח. אך** כתב הריטב"א שלשון ראשון נראה יותר. **יט. הו"ד** לקמן בסמוך. **כ. ולפי"ד** התוס' חלקו בזה על הרמב"ן. **כא. כדאיתא** בתוספתא פ"ב הי"א. **כב. אך** במג"א (סי' תקעו סק"ח) כתב שאף שאם יש מכה בא"י מתענין גם הגלויות, מכל מקום אם יש מכה בסוריא אין הגלויות מתענין כיון שכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש (הו"ד גס נמשנ"ב סק"ו). ועי"ש ברמ"א ובנו"כ שנקטו כתירוץ הג' של הרמב"ן שיש חילוק בין אם כל א"י לקתה או לא.

מדוע לא דייק מהמשנה שדוקא בסביבותיה מתענים ולא ברחוק

הא שפחה ושפחה לא. הקשה הקרן אורה מה דייק מדברי רב נחמן יותר מאשר כתוב במשנה להדיא, שאין מתענות אלא סביבותיה אבל הרחוקין אין מתענין. עוד הקשה שבמשנה משמע שבארץ ישראל לא יתענו הרחוקים אלא הקרובים בלבד, ואיך יתכן שיתענו אלו הגרים בחו"ל שהם עוד יותר רחוקים. לכך כתב ליישב כתירוץ הרמב"ן שהכ"ש נאמר רק במקום שכל ארץ ישראל לקתה, אבל במקום שחלק מא"י לא לקה א"א לומר את הכ"ש כיון שאפשר שהשפחה תינצל ביחד עם הגבירה שניצלה.

ענין קבלת שלום ממתיבתא דרקיעא

אבא אומנא הוי אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא כל יומא וכו'. בקרן אורה ביאר ענין זה לפי מה שאמרו חז"ל (ברכות סד.) 'תלמידי חכמים מרבים שלום', וזהו מכיון שהם למודי ה' ותכלית כל המצות להרבות שלום בעולם, שעי"ז מתאחדים העולמות העליונים עם התחתונים, וזה מה שכתוב (תהילים כט ו) 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום' שע"י השלום בעוה"ז יושפע שפע ברכה מעוה"ב. וזה ביאור מה שאמרו (ישעיהו כו ה) 'או יַחֲזֵק בְּמָעוּזִּי יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם לִי שָׁלוֹם יַעֲשֶׂה לִי' שהמחזיק במעוז התורה השלימה הוא המרבה שלום בעולם. וזה מה שאמרו (מגלה פ"ו מ"ה) 'כל הלומד תורה לשמה' דהיינו כדי להרבות שלום בעולם שזהו כוונת לשמה, זוכה לדברים כו' ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק כי הוא מקבל תמיד ממקור העליון שלום ורוב טוב בלי הפסק.

מדוע רבא התענה ב' ימים ביוה"כ, הרי ידע לפי השלום מתי הוא יוה"כ

לרבא כל מעלי יומא דכיפורי. הקשה בספר מתת אלהים על דברי הגמרא (ר"ה כא.) שרבא היה רגיל להתענות יומיים ביום כיפור משום ספק, ולכאורה אם היה מקבל כל מעלי יומא דכיפורי שלום משמיא מדוע היה לו ספק מתי הוא יוה"כ ומדוע היה צריך להתענות יומיים. ותירץ בשפתי חכמים (ר"ה כא.) שאפשר שמשום ענותנותו נהג להתענות ב' ימים שרצה להסתיר מעלתו. ובערוך לנר (שם) כתב ליישב שאפשר שמשום שנהג להתענות ב' ימים לכך קיבל שכר מהשמים שיתנו לו שלום.

ובשפת אמת (שם) כתב ליישב שאפשר שאף בימים אחרים היו שולחים לו ולכך לא היה יכול להוכיח להדיא מזה ששלחו לו ביום זה שעריו"כ הוא. עוד תירץ שבערב היום הראשון של יום כיפור לא קיבל משמים שלום אך חשב מפני ענותנותו שהפסיקו בשמים לשלוח לו שלום ומשום כך התענה באותו יום, ובאמת שלמחרת קיבל שלום מהשמים שהיה זה ערב יום הכיפורים האמיתי[כג].

ובמירא דכיא תירץ שרבא נהג ב' ימים יום כיפורים כמו כל יו"ט של גלויות, שאף שהיום אנו יודעים מתי הוא היו"ט מכל מקום אנו עושים ב' יו"ט, כך רבא נהג ביום כיפור אף שידע באיזה יום הוא יום הכיפורים, ומה שכולם אין עושין כן כיון שהוא יום צום ולא יכולים לעמוד בזה. אך רבא החמיר על עצמו לצום ב' ימים[כד].

גם מתלמיד חכם עשיר לא היה נוטל שכר

אגרא מיניה לא שקיל. כתב הבניהו שהפירוש הוא שאף שאותו צורבא מרבנן היה עשיר היה אומר לו שלא יניח לו שכר, ואם היה מניח היה מחזיר לו בעל כרחו. ולא היה בושה לת"ח מה שמקיז לו בחנם כיון שאמר לו בתחילה שעל דעת זה שלא ישלם לו הוא מקיז לו, ואם ירצה ליתן שכר לא יקיז לו.

כג. **ובפני** יצחק (ר"ה שם) כתב לתרץ שעשה כן שמא קדשו החדש בטעות, ואמרינן (שם) אתם אפילו מוטעין, ומשום כך אין ראיה מהשלום משמיא כיון שבשמים הסכימו עם הטעות של בי"ד של מטה, אבל הוא החמיר מספק. כד. **והביא** בשם בנו שתירץ שמה שהיה רבא עושה ב' ימים יוה"כ היה קודם ששלחו לו שלמא ממתיבתא דרקיעא, ואכן לאחר ששלחו לו והיה יודע אימתי הוא יוה"כ לא היה עושה ב' ימים. א. **ובחו"ב** כתב שודאי אין ללמוד מכאן שמותר לעשות כן לצורך פדיון שבויים, אלא שזהו הלימוד זכות הכי גדול שהיה ביכולתו ללמד עליהם. ב. **וראה** גם שיטמ"ק (ב"מ פה:) שאם אין בדעתו לעכב הגניבה בידו מותר, וה"ה כאן הרי היה דעתם להחזירו מיד.

כב.

מדוע לא חששו לאיסור 'לא תגנובו'

לצפרא כרכינהו ושקלינהו. הקשה השפת אמת שהרי אמרו בב"מ (פה:) שאף הגונב על מנת לשלם עובר ב'לא תגנובו'. וכתב ליישב שדוקא כשרוצה שיתוודעו הבעלים שנחסר להם נחשב הדבר בכלל גניבה, משא"כ כאן שעוד קודם שהיה זמן שיתוודע לו הגניבה הם כבר החזירו לו ולכך היה מותר להם לעשות כן. אך כתב שצ"ע לדינא מכיון שעכ"פ באותה שעה ששאלוהו על כך היה סבור שהם רוצים לגנוב ממנו שהרי שאלוהו אח"כ במה חשדתנו.

עוד הקשה על מה שהשיב להם 'אמינא פדיון שבויים איקלע להו' וכי מותר להם לעבור על איסור 'לא תגנובו' לצורך מצות פדיון שבויים[א]. לכך פירש שהרי"ץ מבואר לעיל (כה:) שדרכו של אבא אומנא היה ליתן רפואות משלו לחולים עניים, וכיון שכן י"ל שהכיר אותם שהם עניים ואין להם על מה לשכב ונתן להם אותם הביסתרקי במתנה מוחלטת שיהיה שלהם לשכב עליהם, אבל לא לצורך למכור אותם בשוק, וכיון שכן היה מקום לחשוד בהם כשראה בהם שהם מוכרים אותם בשוק, ועל זה השיב להם שמא פדיון שבויים נזדמן להם. ולפי"ז יש לבאר מה שאמר להם 'מההוא שעתא אסחתינהו מדעתאי לצדקה' דהיינו מאותה שעה שנתנם להם בלילה לשכב עליהם, וגם הם עצמם ידעו כן אלא שלא רצו לקבלם ממנו מפני שבאו רק לנסותו.

וביעב"ץ כתב ששמע מינה שבכהאי גוונא אין איסור 'לא תגנובו' כלל כיון שבדעתו להחזירם מיד[ב]. אך בקצוה"ח (סי' שמח סק"ח) הוכיח מדברי הרמב"ם (סה"מ מלוה רמד) שאף בדעתו להחזירם מיד יש איסור 'לא תגנובו'.

ובבן יהוידע כתב ליישב שמדובר שהם לקחו את הביסתרקי בגלוי וכולם ראו שהם לקחו אותם וממילא אין כאן גניבה ואין כאן גזילה. אך קשה שהלא קיי"ל (חו"מ סי' שנט ס"ה) שואל שלא מדעת גזלן הוא, וא"כ מטעם שואל שלא מדעת הרי הם גזלנים. ותירץ שזה יותר טוב משואל, משום שלא לקחו אותם בשביל להשתמש בהם, ולכך לא חשיבי אפילו שואל שלא מדעת.

ובתהלה ליונה כתב ליישב על פי דברי הריטב"א (ב"ב ה.) שבאופן שאינו עושה צער לחבירו אלא כדי להוציא את דינו לאור שרי, ואפשר לומר גם כאן שרצו להוציא את דינו של אבא אומנא לאור ולכך לא היה להם איסור בדבר.

מדוע שיתבריישו גבאי צדקה לבקש צדקה

אמינא פדיון שבויים איקלע להו לרבנן ואכסיפו למימר לי. הקשה בבן יהוידע היכן מצינו שגבאי צדקה יתבייש לבקש צדקה בשביל אחרים, וכן קשה קצת לשון הגמרא איקלע 'להו' לרבנן, למה להוסיף תיבת 'להו'. ותירץ שחשב אבא אומנא שמא היו השבויים קרובים של הזוגא דרבנן, ולכך הוסיפה הגמ' תיבת 'להו' כי צורך הקרובים שלהם נחשב כצרכם, ולכן גם כסיפא להו למימר כי הם ראו זאת כאילו הם אוספים צדקה לצורך עצמם. עוד כתב ליישב שאפשר שעלה בדעתו שהשבאי ביקש דוקא ביסתרקי כאלו, והם ראו את הביסתרקי אצלו בבית והתבריישו לבקש ממנו את כלי ביתו שהרי אינם עומדים למכירה.

במה הניחו דעתו של רבא במה שאמרו לו שהוא מגן על כל העיר

מסתייך דקא מגנית אכולה כרכא. הקשה הבן יהוידע מה ניחמוהו במה שאמרו לו כן, שהרי הוא הצטער על מה שלא נתנו לו שלום בכל ערב שבת כאביי, ומה ניחמו אותו בזה שהוא מגן על עירו. ותירץ שכיון שהגן על כל עירו נמצא שבאותו שלום שקיבל היה חלק

בזה לכל אנשי העיר, והם לא היו זכאים לקבל חלק בשלום בכל ערב שבת אלא רק פעם אחת בשנה[ג].

עוד כתב שכיון שההלכה בכל הש"ס היא כרבא ולא כאביי[ד], לכך היה לרבא זכות מיוחדת שיש יותר שפע משמים על עירו שיהא הוא מגן עליהם בזכיותיו, אף שאביי גם היה ראש ישיבה.

ובמהרש"א ביאר על פי דברי הגמרא (ברכות ו.) שכשמת אביי באו תלמידיו לישיבתו של רבא, וזהו מברכתו של רב יוסף שבירכו (יומא נג:) 'יהא רעוא דתירום רישך אכולה כרכא', ובזה התנחם רבא שנפיש זכותיה לאגוני אכולי כרכי.

ובספר לשמוע בלמודים כתב ליישב שאפשר שבמה ששאלו בשלומו בעיו"כ הראו לו שזכותו גדול להגן על כל העיר ביוה"כ שלא יענשו על מה שעשו כל השנה, והביאור 'מסתייך' היינו שבזה מתמלא חסרונו[ה] במה שלא שאלו בשלומו כל השנה, כיון שהראו בזה את גודל זכותו.

ובחתם סופר כתב' שכיון שרבא היה ראש ישיבה ומגין על כל העיר, על כן הוצרכו זכיותיו להגן על כל העיר ולא נשארו לו כל כך זכיות כדי שיתנו לו שלום ממתיבתא דרקיעא כל מעלי יומא דשבתא.

מפני מה שאל רבי ברוקא את אליהו מיהו בן העולם הבא, ואיך אפשר לומר על אדם חי בן העוה"ב

איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי. הקשה הגאון יעקב מה היה לו לשאול את אליהו שאלות כאלו בתו היו רוצים וכדו'. ועוד הקשה מה שהשיב לו אליהו על אותם האנשים שהם בני העוה"ב, הרי כתוב (מיכה ז ז) 'הן בקדושיו לא יאמין' ואפילו על אבות העולם אין הקב"ה מייחד את שמו עליהם בחייהם כי מי יודע מה יהיה באחריתו. וכתב לבאר שבאמת ענין עוה"ב הוא תענוג שאין לתאר ולשער כלל בעוה"ז, כיון שבעוה"ז בכל תענוג שיהיה מעורב בו גם איזה שהוא עצב, שאם יאכל תענוגים הרי מלבד מה שיגרום לו לתחלואים רעים מריבוי המאכל גם יתעצב מהעדר והפסד הממון שנגרם לו מחמת זה. אבל תענוג העוה"ב הוא תענוג האמיתי שאין בו שום עצבות. והאדם שירצה שיהיה לו בעוה"ז כעין עוה"ב צריך שיהיה שמח וטוב לב בכל עניניו ולקבל הכל בשמחה ולא יהיה עצב משום דבר מפני שיאמר שהלא הכל הוא מהקב"ה ומדוע אתעצב, וגם אם יראה אחרים שמתעצבים או מתקוטטים ג"כ ירבה שלום וינחם את לבם. ואם יתנהג באופן זה יוכל ליהנות אף בעוה"ז כדוגמת הנאת העוה"ב. וזהו מה ששאלו רבי ברוקא האם יש אנשים שמרגישים מעין הנאת העוה"ב כאן בעוה"ז ועי"ז יוכלו להשיג מהו הנאת העוה"ב. וע"ז השיב לו על אותם הבדחנים שאין בהם עצבות כלל, ועוד טורחים להסיר העצבות והקטטה מאנשים אחרים, וזהו קצת דומה להנאת העוה"ב.

ובעיון יעקב כתב ששאלתו היתה האם יש כאן אדם שבטוחים בו שלא יבוא לידי חטא ויזכה בודאי לעלמא דאתי, לכך אמר לו על אדם שמזכה את הרבים למנעם מן החטא, שכל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו (מנות פ"ה מ"ח). וכן האנשים שמבדחים, שהרי אמרינן (ברכות לא.) אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה, ונמצא מזכים את הרבים, ולכך אין חטא בא על ידם.

הרי אמרו 'כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב'

איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי, א"ל לא. הקשה בספר לשמוע בלמודים שהרי אמרו (סנהדרין 5.) 'כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב'.

ג. **עוד** כתב ליישב שכיון שבזכותו הגיע השלום לכולם, נמצא כאילו קיבל באותו היום הרבה שלומות, וממילא די לו בשלום הזה שאע"פ שהיא פעם אחת הרי הוא עצום ורב באיכות. ד. **לבד** מיע"ל קג"ם. ה. **ולשון** מסתייך הוא לשון מילוי חסרון, כן כתב הערוך ערך מסת, וכמו שמתרגם 'די מחסורו' (דברים טו ח) כמיסת חוסרניה. ו. **דרשות** שפא ע"ב ד"ה כתיב. ז. **עוד** כתב שאפשר לפרש שכוונתו בשאלה היתה 'מי איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי' דהיינו האם נמצא בענינים הנעשים בשוק איזה דבר שהעושה אותו יזכה לעלמא דאתי בזכות אותו דבר, וע"ז אמר לו שאין, ורק אותו אדם שומר בית האסורין של אותו שוק, וכן שני המבדחים שהיו משמחים את האנשים שהפסידו במסחר בשוק, או שנים שרבו על עסקי השוק, ומעשיהם מתייחסים לעניני השוק. ח. **ומקור** דברים אלו הוא בגמרא (ב"ק פג.) שהתירו לאבטולמוס בר ראובן לספר קומי, וכן התירו לבית רבן גמליאל ללמוד חכמת יוונית. וכן פסק הרמב"ם (עבודה זרה פי"ח ה"ג). ט. **ועי"ש** שהביא וכתב שאפשר שיש הבדל בין לשון 'בן עוה"ב' לבין הלשון 'יש להם חלק לעוה"ב', משל לעיר שיש בה הרבה עשירים, ישנם עשירים יותר וישנם פחות, אם יבוא אדם וישאל היכן הוא העשיר, יאמרו לו יש הרבה עשירים ויצטרך לומר את שמו. אך כשיש בעיר מי שיש לו עושר מופלג אין צריך לומר את שמו ומיד שישאל היכן העשיר שבעיר ידעו כולם אל מי כוונתו. כך לענין העוה"ב, שבאמת לכל ישראל יש חלק לעוה"ב אלא שיש ביניהם הבדלים לאחד יותר ולשני פחות וצריך לפרש לכל אחד בשמו. אבל מי שהוא צדיק גמור אין צורך לאומרו בשמו אלא כשמזכירין בן עוה"ב מיד יודעים כולם מי הוא. וזהו מה ששאלו מי איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי שהוא בן עוה"ב מפני שהוא צדיק גמור. ע"ז השיבו שאין 'בן עוה"ב' אלא יש רק כאלו שיש להם 'חלק לעוה"ב'.

ובענף יוסף כתב ליישב, שמה שאמרו 'כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב' היינו לאחר שמת ונידון בחיבוט הקבר ובעונשו של גיהנם שהמיתה והעונשים מכפרים עליו ואז הוא נעשה בן העוה"ב, אבל הוא שאלו האם יש אדם שהוא בן עוה"ב עכשיו בעוד שהוא חי.

כיצד הותר לו ללבוש כמלבושי הגוים

חזא להאי גברא דהוה סיים מסאני אוכמי. כתב הטור (יו"ד סי' קעמ) שמי שהוא קרוב למלכות וצריך ללבוש כלבושיהם מותר לו להדמות להם[ח]. והקשה הב"י כיצד התירו להם חכמים לעבור על איסור תורה שאפילו חיוב מלקות יש על איסור זה. ותירץ שמשום הצלת ישראל יש כח בידם להתיר, וכמו שמצינו בסוגיין שהותר לו ללבוש כמלבושי העכו"ם בשביל הצלת ישראל.

עוד כתב ליישב שהתורה לא פירשה את האיסור, אלא כתבה (ויקרא יח ג) 'וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ' ומסרה את הדבר לחכמים שהם יקבעו את האיסור, והם אסרו את הדברים האלו רק לשאר בני אדם, ולא ראו לאסור מלבושי עכו"ם על הקרובים למלכות, ואצלם יתקיים האיסור של התורה בדברים אחרים שאין להם צורך להתנהג כך אף שהם קרובים למלכות[ט]. **ובב"ח** תירץ שמהלשון 'וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ' משמע שכל האיסור הוא רק כשרוצה להדמות להם ולנהוג כמותם שבזה נראה שמודה להם, וא"כ מי שאינו עושה כן בשביל להתדמות להם רק שצריך ללבוש כמלבושיהם כדי שלא יהיה לו גנאי וכדומה, אין בזה האיסור של 'וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ'. וכן כתב במהרי"ק (שורש פח) שכל האיסור הוא רק בדבר שהתייחד אצל הגוים ללובשו[י], ואילו ליהודים אסור ללובשו משום צניעות וכדומה[יב], שבזה אם הוא לובשו נראה כמודה להם[יג], או במקום שלובש דבר משונה שאין דרך ללובשו ורק אצל הגוים לבשו כן, שבזה ג"כ נראה שעושה כן משום שמודה להם.

האם צריך לשנות המלבושים אף שאינם מיוחדים לעכו"ם

וכתב הב"ח עוד שלכאורה היה ניתן להוכיח מהמעשה של רבי ברוקא שלא כדעת הסוברים שצריך לשנות המלבושים אף בדברים שאין מיוחדים לגוים, שהרי מדוע התייחס רבי ברוקא רק למנעלים שהיו כמו הגוים, הרי מן הסתם כל שאר בגדיו היו ג"כ כמו הגוים, וא"כ לכאורה היה מקום להוכיח שבדבר שאינו מיוחד לעכו"ם דוקא אין צריך לשנות את המלבוש. וכתב לדחות שבודאי לכל הפירושים אם עושה איזה היכר שאינו כמו הגוים די בכך, ולכן הקפיד רק על המנעלים שהיה צריך לעשות בהם שינוי מהעכו"ם ואז אף שבשאר הבגדים הרי הוא לובש כמותם אין בזה איסור[יד].

בשם הגהות מיימוניות (ע"ז שם הל' ו) שהביא בשם היראים (סי' שיג) שמסברא אין להוסיף על הדברים שאסרו חכמים, שהיה קבלה בידם שהם מחוקות הגוים. ועיי"ש. י. **והוסיף** שם שאין ספק שמפי השמועה למדנו כך לפרש את הלאו של 'ובחוקותיהם לא תלכו'. יא. **וכן** פסק הרמ"א (יו"ד סי' קעמ ס"ו) ועי"ש בש"ך. יב. **וכן** כתב רש"י (סנהדרין עד: ד"ה ערקתא דמסאנא) וז"ל: 'שאם דרך העובדי כוכבים לקשור כך ודרך ישראל בענין אחר כגון שיש צד יהדות בדבר ודרך ישראל להיות צנועים, אפילו שינוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא יקדש את השם בפני חביריו ישראל'. יג. **וכתב** שם שהרי"ף (סנהדרין יז:) כתב שהשינוי של ערקתא דמסאנא הוא שאצל הגוים היו הולכים ברצועות אדומות, והיהודים הולכים ברצועות שחורות. ואצל היהודים צבע האדום הוא חסרון צניעות ולכך יש בזה משום חוקות הגוים. ובתוס' סנהדרין (עד: ד"ה אפילו לשנויי) משמע לא כן, שכתבו שהשינוי הוא שאצל הגוים היו רצועות שחורות ואצל היהודים לבנות. יד. **אך** כתב שיש להוכיח מהגמרא

18/06/2018 אהח

מה הן הגזירות ששמע מהם

כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן. כתב הבניהו שנראה לומר שאף שהיה רק שומר בית האסורים ולא היה מגדולי המלכות בכדי שיהיו מגלים לו סודות, בכל אופן הגזירות האלו היו שייכים להאסורים אשר בבית הסוהר שלפעמים יעשו הפקידים שם מלשינות על היהודים שאסורים שם שרוצים לברוח ויגזרו עליהם עונש יותר קשה, וכיון שהוא היה אחד מן השומרים של בית הסוהר יתכן שתהיה לו ידיעה מהדברים האלו ויוכל להציל את היהודים[טו].

הטעם שזכו לעוה"ב

אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי. כתב המהרש"א שאפשר שזכו לעוה"ב כיון שאמרו בגמרא (סנהדרין מו.) שכשאדם מצטער שכינה אומרת קלני מראשי, ונמצא שהמשמחם הרי הוא משמח את השכינה ולכך זוכה לעוה"ב. ובמירא דכיא כתב שבכלל לשמח עצובים נכלל ג"כ שמחת חתן וכלה וניחום אבלים, וזה ודאי מצוה גדולה.

ובחידושי גאונים[טז] כתב שאין זה מובן כלל שמחמת שמשמחים אנשים יהיו בני עוה"ב. ולכך ביאר שבודאי אותם האנשים היו בעלי תורה והיו שמחים בתורה כמו שכתוב (תהלים יט ט) 'פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב', וכשהיו רואים אנשים בלי לב דהיינו שלא נתן להם ה' לב להבין ועינים לראות בתורה, ודעתם עכורה ומתעצבים על כך, היו הם לומדים אתם כדי שיבינו את דברי התורה, וכמעשה דרבי פרידא (עירובין נד:), וכמו ששם זכו כל בני דורו לעוה"ב כך הם זכו מחמת זה לעוה"ב[יז].

האם ר' עקיבא שאמר שדפון בכל שהוא חולק על המשנה שכתוב כמלא תנור

אוצר החכמה

ר' עקיבא אומר על השדפון ועל הירקון בכל שהוא[יח]. הקשה רש"י (ד"ה שדפון וירקון) שבמשנה כתוב שהשיעור הוא מלא תנור. ותירץ ששיעור מלא תנור הוא בכדי להתענות, ואילו ר"ע דיבר על התרעה בלבד. עוד כתב שאפשר שכך היה המעשה בשיעור מלא תנור[יט]. ובמגיד משנה (תעניות פ"ב ה"ו) הקשה על התירוץ הראשון שהרי דעת רש"י שבמקום שנאמר התרעה סתם פירושו הוא תענית והתרעה[כ], וא"כ איך שייך לחלק בדברי ר"ע בין תענית להתרעה. ועל התירוץ השני הקשה שא"כ מה הסתפקה הגמרא (להלן ע"ג) האם השיעור הוא כמלא תנור תבואה או כמלא תנור פת, שהרי בלא"ה אין נפק"מ בכך כיון שהוא רק מעשה שהיה כך היה[כא].

ובשפת אמת כתב ליישב שיטת רש"י שס"ל שאשקלון היא מחו"ל[כב] ולכך אין מתריעין בה ורק מתענים, וכוונת רש"י לומר שבמקום שאין חיוב להתריע מקילים גם לענין השיעור שצריך שיעור של מלא תנור ולכך במשנה נאמר השיעור של מלא תנור, אבל בא"י שגם מתריעין שם, אפילו בכל שהוא צריך להתענות, ולכך אמר ר"ע שבכל שהוא מתענין ומתריעין. וכתב שעדיין צ"ע.

ורבינו חננאל כתב 'וקי"ל כר"ע דברייתא דתני על השדפון ועל הירקון בכל שהוא'. ומשמע לכאורה בדבריו שר"ע חולק על המשנה והלכתא כוותיה[כג].

וברמב"ם (תעניות פ"ב ה"ו) כתב שעל השדפון והירקון מתענין ומתריעין רק כשיתחיל בשיעור מלא פי תנור. ומשמע שפסק כהמשנה ודלא כר"ע. וכתב המגיד משנה שהרמב"ם ס"ל שמה שכתוב בברייתא 'כל שהוא' הכוונה עכ"פ לשיעור מסויים והוא השיעור של מלא פי תנור, וקוראים לו כל שהוא כיון שהוא מועט מאד[כד].

ההכרח לומר שלא נחלק ר' עקיבא על ת"ק שבברייתא

והוכיח הקרן אורה שא"א לומר שנחלק ר"ע על המשנה. מפני שהתינח בשדפון וירקון מצינו שיעור של מלא פי תנור שאפשר לומר שבזה נחלק ר"ע, אבל על ארבה וחסיל לא מצינו שיעור אחר מלבד מה שאמר ר"ע שאפילו נראה כנף אחד בא"י מתריעין וא"כ במה נחלקו בזה. וע"כ שאין בזה מחלוקת.

הטעם שחילק ר' עקיבא את הדברים לשנים

ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד. העיר הקרן אורה מדוע חילק ר"ע את דבריו ואמר על שדפון וירקון שיעורו בכל שהוא, וארבה וחסיל אפילו כנף אחד, היה לו לערבם ולכתבם יחד ששיעור כל הדברים האלו הוא בכל שהוא. וכתב ליישב שאם נאמר כדעת המגיד משנה הנ"ל שהביאור כל שהוא של שדפון היינו שיעור מלא פי תנור, נמצא א"כ ששיעור שדפון חלוק מארבה, שבשדפון יש שיעור קצת, ובארבה אין שיעור כלל. ואף אם נאמר כדעת רש"י שכל שהוא של ר"ע היינו כל שהוא כפשוטו, אפשר לומר שבא להשמיענו שבארבה אפילו על כנף אחד מתריעין בכל ארץ ישראל[כה].

18/06/2018 אהח

החילוק בין מיני הארבה

ארבה וחסיל אפילו לא נראה בא"י אלא כנף אחד. כתב הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"י) שעל ארבה וחסיל אפילו אם לא נראה מהן רק כנף אחד בכל ארץ ישראל מתענין ומתריעין עליהן, ועל הגובאי בכל שהוא, אבל על החגב אין מתענין ואין מתריעין אלא זועקין בלבדי. והראב"ד השיג עליו שאין לחלק בין המינים ולומר שאין מתענים אלא על ארבה וחסיל וגובאי, שהרי כל המינים מזיקים, לבד מחגב שהיה ידוע להם שאינו מזיק. ועכשיו שאין אנו מכירין את המינים, על כולן מתענין.

אבל המגיד משנה כתב שממה שהזכירו בברייתא (יט:) בדוקא את המינים ארבה חסיל וגובאי, משמע שהם היו מכירים מינים אלו שהם מיוחדים בהשחתה, משא"כ בשאר מינים. ולכך כתבם הרמב"ם, שמי שבקי בהם ובשמותיהם יודע על אי זה מהן מתריעין.

דעת התנא בגובאי

ובריטב"א (יט.) הסתפק מה סובר התנא בגובאי, האם ס"ל שהוא כמו ארבה וחסיל וכמו שמשמע בברייתא לעיל (יט:), או דלמא שהטעם שלא כתב התנא גובאי הוא מפני שס"ל שגובאי לא חשיב מכה מהלכת ולכך אין מתריעין עליהם בכל האפרכיא ורק במקומם מתריעין, וסביבותיה מתענים ולא מתריעים, ובחגב ס"ל שאף במקומו מתענים בלבד ולא מתריעים.

כתב המעשה רוקח (תעניות פ"ג ה"י) שמוכח ממה שלא כתב התנא כאן אף הגובאי, וכמש"כ לעיל (יט:) ומתריעין על הגובאי בכל שהוא, ששיעור כל שהוא הוא יותר מכנף אחד. ולכך לא חשש להזכירו בכל מקום שמזכיר ארבה.

(מעילה יז.) שגזרו שמד על ישראל והלך רבי ראובן בן איסטרובלי והסתפר קומי וישב עמהם וכו', ולכאורה היה צריך לומר שאף שאר המלבושים לבש כמותם, ומזה מוכח שאין צריך שישנה בדברים שאין בהם מיוחדות לעכו"ם, ועי"ש. **טו. ולפני** הבניהו היה הגירסא 'כי הוה מלתא דצניעא' (וכן היה הגירסא בכפתור ופרח פרק נט), ודייק שמילתא דצניעא היינו מלשינות כיון שדרך לעשות מלשינות בצינעא ובהסתר, וגם אופן הגזירות יתקנו אותם וידברו בם בסתר. **טז. נדפס** בעין יעקב. **יז. ועי"ש** שהאריך לבאר מה שאמרו עוד שהיו עושים שלום, והיינו שבאדם יש שני חלקים והם הגוף והנשמה, ונלחמים זה עם זה, הגוף רוצה לאכול ולשתות ולישן כבהמה, והנשמה אומרת להיות כמלאך, והם היו מודיעים איך היא הדרך שילך בה האדם. **יח. הקשה** הקרן אורה שלדעת רש"י (לעיל יט. ד"ה ירקון) שפירש שירקון היינו חולי באדם, א"כ מה שייך בזה שיעור כל שהוא. **יט. ודייק** הקרן אורה מדברי רש"י שאין ר"ע חולק על ת"ק ולשניהם שיעורו בכל שהוא, כי אם נאמר שנחלקו ולדעת ת"ק אין השיעור בכל שהוא אלא כשיעור מלא תנור, א"כ מהו מקשה מדברי המשנה לדברי הברייתא, הלא י"ל שהמשנה הוא רק כפי ת"ק ולא כפי ר"ע. **כ. ראה** לעיל (יח:)

רש"י ד"ה אבל, תוס' ד"ה מתריעין. **כא. ובאליה** רבה (סי' תקעו ו) כתב ליישב קושיא זו, שדברי רש"י נאמרו רק אליבא דר"ע וכוונתו ליישב המשנה גם אליבא דר"ע ולכך תירץ שמעשה שהיה כך היה, אבל באמת אליבא דת"ק השיעור הוא כמלא תנור ולדעתו הסתפקה הגמרא להלן. אך כתב שברי"ף וברא"ש משמע להלכה שהשיעור הוא בכל שהוא. **כב. כמבואר** ברש"י לעיל (יט. ד"ה נמצקלון). **כג. וברא"ש** (סי' כז) הביא את דברי ר"ע בסתמא, ולא כתב שאלו דברי ר"ע. ודייק הראש משביר בדבריו שס"ל שאין בזה מחלוקת. ועיין בדקדוקי סופרים שבגירסת הרי"ף והרא"ש לא לא נשנו בכלל ת"ק ור"ע, אלא גירסתם היתה 'ת"ר על השדפון ועל הירקון בכל שהוא' וכו'. וכתב שגם מרש"י משמע כגירסא זו. **כד. ובירושלמי** (ה"ו) כתוב שיש לחלק בין אם השדפון במקום אחד שאז השיעור הוא במלא פי תנור, לבין אם הוא בכמה מקומות בשדה שאז השיעור הוא בכל שהוא. **כה. עיין** עוד מה שכתב בזה הקרן אורה לעיל (יט. ד"ה מצמקלון). **כו. וכתב** הקרן אורה שהוא דלא כדברי רש"י (לעיל יט: ד"ה ועל הגובאי) שמשמע שם שדוקא על חגב מועט אין מתענין כיון שהוא מצוי, אבל כשיש חגב הרבה ודאי שמתענין.

אה18/06/2018

ביאור המעשה במשנתנו שאכלו זאבים שני תינוקות

נראית בעיר משולחת בשדה אינה משולחת. כתב הקרן אורה שמה שאמרו במשנתנו מעשה בזקנים שגזרו תענית על שאכלו זאבים וכו', ור' יוסי אמר לא על שאכלו אלא על שנראו, י"ל שאין בזה מחלוקת, כי ת"ק איירי בשדה ולכך צריך דוקא שאכלו, ואילו ר"י איירי בעיר ולכך סגי בנראו. אלא שעדיין קשה שאם לת"ק מדובר בשדה מדוע צריך דוקא שאכלו הרי ברצו אחריהן לחוד גם הוה מכה משולחת כדלהלן, ואם נאמר שמדובר באגמא ולכך ברצו לחוד לא הוי מכה משולחת א"כ גם באכלו אין זו מכה משולחת[יז]. לכן כתב ליישב שלא נחלקו בדין אלא במעשה שהיה כך היה, והראיה שהרי שני זאבים ודאי שהוא לאו דוקא, וכן שני תינוקות הוא ג"כ לאו דוקא, שהרי ודאי סגי בזאב אחד ותינוק אחד, אלא כך היה המעשה[יח].

רצתה אחר אחד האם נחשבת משולחת

ראתה שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת. בשפת אמת מצדד לומר שאפשר דוקא כשרצתה אחר שני בני אדם, אבל אם רצתה אחר אחד לא הוי משולחת, אך אפשר שגם אם רצתה אחר אחד הוי משולחת, וכתב התנא שרצתה אחר שנים להשמיענו שאפילו בשני בני אדם דוקא אם רצתה, אבל אם עמדה אינה משולחת.

הדין בלא אכלה אפילו אחד

טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן משולחת. כתבו התוס' (ד"ה טרפה) שהוא הדין אם לא אכלה אפילו אחד. אך הר"ח כתב שאם לא אכלה אפילו אחד מהם אינה משולחת[יט].

ביאור הגירסא בגמרא

הכי קאמר נראתה בעיר ביום משולחת בעיר בלילה אינה משולחת אי נמי בשדה וכו'. פירש רש"י שמה שכתוב 'נראתה בעיר' היינו כשנראתה ביום, משום שסתם 'נראתה היינו' ביום, אבל בלילה אינה משולחת. אבל בשדה אפילו ביום אינה משולחת[כ]. ולפי דבריו הכל הוא תירוץ אחד[כא]. אך הלחם משנה (תעניות פ"ג ה"ז) כתב על דברי הרמב"ם שאם נראתה בעיר ביום הרי זו משולחת ואם נראתה בשדה אף ביום אינה משולחת[כב], שפסק הרמב"ם כלישנא קמא בגמרא. וכתב הקרן אורה[כג] שמכאן מוכח שהיתה לו גירסא אחרת בגמרא, ולפי גירסתו נאמרו שני תירוצים בגמרא[כד], שלפי התירוץ הראשון יש לחלק בעיר בין יום ללילה אבל בשדה אפילו ביום אינה משולחת, ולפי התירוץ השני יש לחלק בשדה בין יום ללילה אבל בעיר אפילו בלילה הרי זו משולחת[כה].

האם גרסינן 'כאחד', ומה הדין בטרפה אדם אחד ולא אכלתו

טרפה שני בני אדם כאחד ואכלה אחד מהן משולחת. העיר הגבורות ארי שלעיל בגוף הברייתא ליתא תיבת 'כאחד', ונראה שהגירסא כאן משובשת היא, שהרי אם טרפה אותם כאחד הרי שאף אם אכלה רק אחד מהם אין זו משולחת, לפי שאין ראיה ממה שטרפה את

אוצר החכמה

השני ולא אכלתו שהיא משולחת משום שאפשר שהיתה רעבה רק לאחד אלא מפני שהיו יחד לכן טרפתם כאחד, ואין מכך ראיה שהיא טורפת סתם.

אך הקשה בגבורות ארי מדוע לא השמיעה הברייתא את הדין באופן שטרפה אחד ולא אכלתו שהיא מכה משולחת שהרי טרפה שלא לצורך אכילתה. וכתב ליישב על פי דברי התוס' (ד"ה טרפה) שבאמת בטרפה שנים אף אם לא אכלה אפילו אחד הרי זו משולחת, אלא שבא להשמיע רבותא שאפילו אם אכלה אחד מהם מ"מ ממה שלא אכלה את השני מוכח שטרפתו סתם והיא מכה משולחת. וא"כ ה"נ נוכל לומר שלא דיברה הברייתא בטרפה אחד ולא אכלתו להשמיענו את הרבותא בטרפה שנים שאפילו אכלה אחד מהם נחשב הדבר כמכה משולחת[כו]. **ובשפת** אמת יישב הגירסא שדוקא נקט אם טרפה אותם 'כאחד', מפני שאם היתה טורפת אותם בזה אחר זה היה זה כמו שטרפה אחד ולא אכלה אותו, וא"כ היה לו לתנא לכתוב גוונא זו שטרפה אחד ולא אכלה אותו, ועל כרחך שלא כתב באופן זה או מפני שהדין אינו נכון באופן זה[כז], או שהשמיע רבותא יותר באופן שהם שנים כאחד[כח], ומכל מקום שפיר גרסינן שטרפה אותם 'כאחד'[כט]. ועוד כתב שנראה מלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) שאם טרפה אחד ולא אכלתו אין זו מכה משולחת, שכתב הרמב"ם שמכה משולחת היא רק אם טרפה שניהם ואכלה אחד מהם, ומשמע שאם טרפה אחד אינה משולחת אף אם לא אכלתו. וכתב שכן משמע מדברי המג"א (סי' תקעו סק"ד) שכתב הטעם שכשטרפה שני בני אדם הרי היא משולחת משום שנאמר (בראשית ט ג) 'וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ'[מ], וביאר שאפשר שכוונתו לומר שכיון שכתוב בלשון רבים[מא] לכן כל הראיה שהיא מכה משולחת הוא דוקא אם טרפה שנים[מב], אבל אם טרפה אחד אף אם לא אכלתו אינה משולחת[מג].

ביאור קושיית הגמרא

והא אמרת אפילו רצתה. ביאר השפת אמת שברצתה אחריהם ולא השיגה אותם הלא אפשר שאם היתה משיגתם היתה אוכלתם ונמצא שאינו אלא מחמת רעבון, ואעפ"כ אין אומרים כן אלא נקטינן שהיא משולחת, וא"כ גם באכלה אחד מהם מדוע אינה משולחת. וע"ז תירצה הגמרא שמדובר באגם. והביאור בזה שבמקום המיוחד להם אינם מפחדים וממילא כל מה שיש לתלות שהוא לרעבון אינה משולחת, ורק ביוצאת חוץ למקומה שזו עצמה הוכחה לכך שמשולחת היא.

מהו כוכי דציידי

ככוכי דציידי. פירש רש"י שהוא כוך קטן של ציידין שיחפרו למארב העופות ואף שאינו בנין קבוע ולא הוה כיישוב מכל מקום נחשב כמכה משולחת[מד]. והרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) כתב: בתים הבנויים במדברות ובארצות הנשמות הואיל והן מקום גדודי חיה, אם עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה הרי זו משולחת, ואם לא הגיעה למדה זו אינה משולחת. וביאר הקרן אורה שלדבריו כוכי דציידי היינו מקום גדודי חיות, והחידוש הוא שאף שהוא מקומן ושם דרכן בכך, מ"מ אם עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה הרי זו מכה משולחת[מה].

כז. שהרי באגם לא הוי מכה משולחת אא"כ טרפו ולא אכלו אחד מהם, כי אז מוכח שלא עשו מחמת רעבון. **כח. ומה** שלא אמרו כן בגמרא (להלן ע"ב) לגבי שדפון שמעשה שהיה במלא פי תנור ולעולם סגי אף בכל שהוא, משום שהתם לא היה להם להזכיר שיעור כלל אלא היה להם להעיד סתמא שגזרו תענית וממילא היה נשמע שבכל שהוא ג"כ מתענין. **כט. והובאה** מחלוקת זו במשנ"ב (סי' תקעו ס"ק כה). **ל. כך** הוא לפי גירסת הב"ח. **לא. ולשון** הגמרא 'אי נמי' אינו תירוץ נוסף, אלא הכל הוא המשך אחד. **לב. אא"כ** ראתה שני בני אדם ולא ברחה מפניהם, שאז אף אם הוא בשדה וביום הרי זו משולחת. **לג. וכן** כתב השפת אמת. **לד. ולפי"ז** דברי הגמרא 'אי נמי' הם תחילת התירוץ השני. **לה. והוסיף** הלח"מ שאע"פ שבדרך כלל פוסק הרמב"ם כלישנא בתרא, כאן כיון שהוא מדרבנן פסק לקולא כלישנא קמא שבשדה אף ביום אינה משולחת ואין מתענין עליה. **לו. אך** כתב שאין זה דומה כל כך לדברי התוס', מפני שלומר שלא אכלה כלל ודאי הוא פחות חידוש ממה שאכלה אחד, אבל לומר שטרפה אחד ולא אכלתו אינו פחות חידוש ממה שטרפה שנים ואכלה אחד, וכי מפני שאכלה אחד יחשב פחות משולחת על האחד שטרפה אותו בלא לאוכלו. והביא ראיה ממה שהקשו בגמרא על מה שאמרו שאם טרפה שני בני אדם ואכלה אחד מהן הרי זו משולחת, והרי אמרו שאפילו אם רק רצתה אחריהן נחשבת למשולחת, ולכאורה היה מקום לומר שהשמיענו רבותא שלא רק אם רצתה לחוד שבזה בפשטות אנו אומרים שהטעם שרצתה אחריהם היא מפני המכה ולא מחמת רעבון ולכן נחשבת למשולחת, אלא אפילו אם אכלה אחד שמוכח שהיה לה גם רעבון גם בזה אמרינן שממה שלא אכלה את השני מוכח שיש מכה, ומדלא תירצה הגמרא כן מוכח שאין סברא לומר שאם אכלה אחד יחשב הדבר שיצאה מחזקת משולחת אף על השני שלא אכלתו, וא"כ קשה מדוע לא דיברה הברייתא באופן שטרפה אחד ולא אכלה אותו. **לז. ראה** מה שהובא לעיל בשם רבינו חננאל, וכן משמע מלשון הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) כדלהלן. **לח. כמו** שכתבו התוס' (ד"ה טרפה). **לט. וכתב** שם שהרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ז) סתם כלשון הברייתא. וביאר שכוונת הגמרא לומר שמדובר שלא ראינו כיצד נטרפו אלא שאנו מוצאים ב' בני אדם שנטרפו ולכן הדין הוא שאם מצאנו אחד שנאכל ואחד שנשאר אנו אומרים שהיא משולחת, אבל אם מצאנו שניהם נאכלין אנו תולים שטרפה את שניהם מחמת רעבון. **מ. והוסיף** השפת אמת: וזו שעמדה נגדם ולא יראה בכלל שילוח היא. **מא. וכן** כתב רש"י (שבת קנא: ד"ה שלריה) ש'מוראכם' הוא דוקא שנים, וראה מהרש"א שם. **מב. וכן** כתב הפמ"ג (מ"מ סי' תקעו סק"ד) והוסיף שבשני בני אדם שם הקב"ה בטבע שייראו מהם חית הארץ. ויל"ע שברא"ש (פ"ג סי' ז נספ"ד) משמע שפסוק זה נאמר אף על יחיד. **מג. אך** מסיק שם שאין זה מוכרח בגמרא ובראשונים ואף בדברי המג"א אין זה מוכרח. **מד. ובד"ה** עלתה פירש שלאו דוקא אם עלתה לגג אלא הוא הדין לבית שתחתיו. **מה. אבל** אם נטלה מהבית שתחתיו עדיין אין זו משולחת.

הטעם ששינה הטור בלשונו מסוגיית הגמרא כאן

במעשה רוקח (מעניות פ"ג ס"ח) הקשה על הטור (סי' תקעו) שכתב בסתם שאם נכנסה לבית ולקחה תינוק מהעריסה הרי זו משולחת[מו]. שהרי על הדברים האלו הקשו בגמרא שזהו פשיטא ותירץ רב פפא דאיירי בכוכי דציידי דוקא, ומדוע לא הזכיר זאת הטור[מז]. וכתב ליישב שהטור למד שכל קושיית הגמרא 'פשיטא' הוא רק ללישנא בתרא שס"ל[מח] שבעיר אפילו בלילה נקראת משולחת, ואפילו רק נראתה בלבד, וע"ז הקשו שא"כ פשיטא שאם נטלה תינוק מעריסה נחשבת משולחת שכיון שבפשטות מדובר בעיר. אך ללישנא קמא שס"ל שבעיר בלילה אינה משולחת, ואילו בדברי הברייתא 'נטלה תינוק מעריסה' לא הוזכר חילוק בין לילה ליום, א"כ ודאי יש חידוש בזה שאף בלילה נחשבת משולחת, ואין להקשות ע"ז פשיטא שהרי נטלה אותו, כיון שאין אנו יודעים אם אכלה אותו או לא, ואם היה ודאי שאכלה אותו היינו אומרים שמחמת רעבון אכלה אותו, וא"כ יש כאן תרתי לשבח, האחד שמדובר בלילה והרי בעיר נחשבת אינה משולחת בלילה, ותרתי, שאפשר שאכלה אותו וממילא מחמת רעבון באה, ואעפ"כ אמר התנא שהיא משולחת, וזהו החידוש בדברי הברייתא.

ולכן הטור שפסק כל"ק שבעיר בלילה אינה משולחת [שפסק כל"ק לקולא[מט]], ממילא יש חידוש גדול בברייתא שבנטלה אפילו בלילה הוה משולחת, ולכך לא צריך לשקלא וטריא דגמרא ולתירוצא דרב פפא.

האם מתריעין על חרב של שלום בכל המקומות

אפילו חרב של שלום. הקשה השפת אמת מדוע נקרא זאת מכה מהלכת שיצטרכו להתריע עליה בכל המקומות, הרי הם הולכים למקום אחר, וא"כ רק באותו מקום שהם עוברים שם יש חשש סכנה. וכתב שיתכן לומר שבאמת אין כוונת הגמרא שעל חרב של שלום ג"כ נאמר הדין שמתענין עליו בכל מקום, ולא בא אלא לומר שחרב של שלום נקרא ג"כ פורענות שיש להתענות עליה, אבל לעולם אין שאר המקומות מתענין ומתריעין אלא אותו מקום בלבד.

המקור לכך שמתריעין על חרב של שלום

אפילו חרב של שלום שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה.

בפשטות מוכיחה הגמ' שחרב של שלום הוא עת צרה, משום שמצינו שנהרג עי"ז משיח ה'. אך הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ד) כתב שממה שאמרה תורה (ויקרא כו ו) 'וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם' משמע שראיית המלחמה היא עצמה צרה. ויש לעיין מדוע לא הביא את הוכחת הגמרא[נ]. ובספר תאוה לעינים כתב ליישב[נא] שעיקר ההוכחה שגם חרב של שלום נחשב לצרה הוא מהפסוק 'וחרב לא תעבור' שהביא הרמב"ם, אלא שמהפסוק לבד היה אפשר לומר שדבר זה תלוי בישראל שאם הם זוכים ואינם חוטאים יכולים לסמוך על ההבטחה של 'וחרב לא תעבור בארצכם' ואינם צריכים להתריע על חרב של שלום העובר אצלם ודי להם שלא יתנו להם לעבור ואין חשש צרה וסכנה כלל, וכן באמת חישב יאשיהו המלך ולכך לא קיבץ את העם להתריע על הסכנה אלא אדרבה עוד יצא להלחם בפרעה, מפני שחשב שדורו הוא דור כשר. ולכך הביאה הגמרא מעשה זה להשמיענו שאף בדור כשר אם שומעים אפילו על חרב של שלום הרוצה לעבור בארצם לא יסמכו על זכויותיהם אלא יש להם להתריע ולהתענות.

הטעם שאין חרב של שלום יותר מחרבו של פרעה נכה

שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה. דייק הבניהו שמשמע שיש רבותא בחרב של פרעה נכה יותר משאר חרב של שלום בעלמא. וביאר שבחרב של שלום בעלמא אף שכוונת הלוחם הוא לילך להלחם במקום אחר, מכל מקום יש לחוש אולי כשיעבור דרך המלכות הזו תשתנה דעתו וילחם גם עם המלכות שעובר בה. אבל אצל פרעה נכה לא היה הצד הזה כלל, כיון שהרי נתנבא הנביא שהוא ילחם רק בכרכמיש[נב], ולכך לא היה לו לחוש שילחם גם עמו ולכן נחשב יותר לחרב של שלום.

מהו הלשון 'ואעפ"כ'

ואעפ"כ נכשל בה המלך יאשיהו. הביא במתת אלהים בשם היד דוד שהקשה מהו הלשון 'אעפ"כ' שמשמע שעשה שלא כדין וטעה במה שדרש שאפילו חרב של שלום, ולכאורה זה אינו מדויק שהרי בהמשך הגמרא כתוב שהוא נכשל משום שלא נמלך בירמיהו. ובמתת אלהים תירץ שהכוונה באעפ"כ הוא על ההמשך דהיינו שאע"פ שדרש כהוגן שלא יבוא אפילו חרב של שלום, מכל מקום מחמת הטעמים שלקמן היה כשלון ליאשיה.

כב:

האם 'אלהים' הכתוב הוא קודש או חול

מאי אלהים אשר עמי אמר רב יהודה אמר רב זו ע"ז. והנה בפסוק אח"כ (דברי הימים ג, לה כג) כתוב 'וְלֹא שָׁמַע אֶל דִּבְרֵי נְכוֹ מִפִּי אֱלֹהִים וַיָּבֹא לְהִלָּחֵם בְּבִקְעַת מְגִדּוֹ', וכתוב במדרש רבה (ויכה פ' נג) ש'מפי אלהים' היינו ירמיהו שאמר ליאשיהו כך מקובלני מישעיה רבי 'וסכסכתי מצרים במצרים', ולא שמע לו אלא אמר לו משה רבה דרבך לא כך אמר 'וחרב לא תעבור בארצכם' וחרבו של אותו רשע עוברת, והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי ע"ז היו. והביאור הוא שהיתה הבטחה לפרעה נכה שיוכל לעבור בארצו אלא שיאשיהו לא קיבל את דבריו, ולפי"ז 'אלהים' הכתוב בפרשה הוא קודש. אך ביאר המהרש"א שאין זה חולק על הגמרא דידן, שבאמת בפסוק הראשון שכתוב 'מאלהים אשר עמי' הוא חול[א], שסמך פרעה על הע"ז שלו, ורק מה שכתוב בפסוק השני הוא קודש.

ביאור שאלת הגמרא מפני מה נענש יאשיהו

אך הקשה המהרש"א א"כ מה שאלו בגמרא בסמוך מפני מה נענש יאשיהו, הרי תשובתו בצדו שלא שמע אל הנבואה שנאמרה לו ע"י ירמיהו בשם ישעיה שפרעה יוכל לעבור בארצו. ותירץ שכיון ששמע שפרעה סומך על הע"ז שלו לכך חשב שיוכל לנצחו ותתבטל נבואת ישעיה. וגם מובן מדוע הוצרך לומר 'הואיל וקא בטח בע"ז', היה לו לומר הואיל וכתוב בפסוק 'וחרב לא תעבור בארצכם', ולפי דבריו מיושב, שאם לא ששמע שפרעה סמך על הע"ז שלו לא היה עושה מלחמה עמו כיון ששמע את אוצר התוכחה ישעיה, ורק לאחר ששמע שסמך על הע"ז אמר שכעת תתבטל נבואת ישעיה[ב].

אך ברד"ק (דברי הימים ג, לה כג) עה"פ 'חֲדַל לְךָ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי' כתב שיש מחלוקת בדברי רז"ל, שיש אומרים ששניהם קודש, וכן גם נראה ממה שאמר 'ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים' שמפי ירמיהו היה לו להלחם בכרכמיש.

מפני מה נענש יאשיהו במיתה משונה כזו

מלמד שעשו כל גופו ככברה. צ"ב מפני מה נענש יאשיהו שמת במיתה משונה כזו, וכתב בחתם סופר שאחז"ל (מיכה רבה פ' נג) שהיו דורו עובדים ע"ז והוא שלח תלמידים לחפש בבתים מי שיש לו ע"ז ולבערו, והם היו מחביאים את הע"ז מאחורי הדלת שכשהיו פותחים את הדלת היה הע"ז נסתר ולא היו מוצאים אותו, ולכך מת בעוון הדור[ג]. ואפשר שלכך גחן ירמיה לשמוע מה הוא אומר כיון שחשב שאולי הוא

מו. **הטעם** שכתב הטור 'נכנסה לבית' ולא 'עלתה לגג' כלשון הברייתא, משום דס"ל כרש"י (הובא בעירובין עא:) שעלתה לגג לאו דוקא, ולא נקט כן בברייתא אלא משום שהיו רגילין להשתמש כל תשמישיהן בגגות. מז. **וכן** קשה על הרי"ף והרא"ש שהביאו את הברייתא כלשונה ולא הביאו את תירוץ רב פפא. מח. **שהם** ס"ל שא"נ שבגמרא הוא תירוץ נוסף. ונמצא שיש שני תירוצים בגמרא, האחד שמחלק בעיר בין לילה ליום, והשני שמחלק בשדה בין לילה ליום. אך כבר כתבנו לעיל שברש"י משמע שהוא תירוץ אחד, וכן למד הקרן אורה בדבריו, ועי"ש. מט. **ועיין** לח"מ (תעניות פ"ג ה"ז) שכתב כן גם בדעת הרמב"ם. נ. **ובמירא** דכיא הקשה על דברי הגמרא מדוע הביאו המעשה עם יאשיהו ולא סמכו על הפסוק 'וחרב לא תעבור בארצכם', ותירץ שיאשיהו הוא זה שדרש כך את הפסוק ולכך הביאה הגמרא את המעשה עם יאשיהו. נא. **הובאו** דבריו בתהלה ליונה. נב. **ראה** ירמיה פרק מ"ו. א. **ובאמת** שגם במדרש שם מפורש כן, שכתוב שם: 'חדל לך מאלהים אשר עמי' זה לשון עבודת כוכבים. ב. **ובספר** מתת אלהים כתב שכיון שאמר לו פרעה נכה נבואה שנאמרה לו ע"י ירמיהו היה לצדקיהו לחוש לנבואה זו ולילך להמלך בירמיהו על נבואה זו. ג. **וכתב** שם החילוק בין יאשיהו לאחאב, שאצל אחאב כתוב (מלכים ו, כא לד) 'ואיש אחד משך בקשת לתומו' ונהרג אחאב ע"י חץ אחד, והטעם מפני שלא חטא אלא חטא אחד

עצמו חטא בחטאים קטנים ולכן נענש, ולכך רכן לשמוע את וידויו על מה הוא מתודה, ושמע אותו שהיה אומר 'כי פיהו מריתי' והכוונה בזה שהמילוי של התיבה 'פה' הוא י' ה' (שמות פ' נכמנא פ"י ומות ה' נכמנא ה"ס) וע"ז אמר הקב"ה (תהלים פט יא) 'הרחב פיך ואמלאהו' שאם תוכיח את ישראל עם פיך אזי אני אוסיף את האותיות ו' ה' להשלים התיבה שיהיה שם השם. וע"ז אמר 'כי פיהו מריתי' שבא לרמוז שלא קיים מצות התוכחה בעם ישראל, וכיון ששמע ירמיהו שזהו סיבת העונש היחידה מיד אמר 'רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם', הוא נלכד בשחיתותם של אלו ולא בשל עצמו[ה].

ביאור הגמרא בשבת 'כל האומר יאשיהו חטא אינו אלא טועה'

אמר רבי יוחנן מפני מה נענש יאשיהו. כתב בספר מתת אלהים בשם היד דוד שאין לגרוס 'רבי יוחנן' שהרי הוא עצמו אמר (שבת נו:) שכל האומר יאשיהו חטא אינו אלא טועה, וא"כ נמצא רבי יוחנן סותר דברי עצמו. אך הוא כתב ליישב שאפשר שמה שאמר התם ר' יוחנן היינו על שאר עבירות, אבל על עבירה זו באמת חטא בשוגג, שלא ידע שאין דורו ראוי ולא חשב שצריך להמלך בירמיה כיון שהיה לו מקרא מפורש[ז].

יאשיהו נקרא מורה הלכה בפני רבו

מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. בחזקוני (ויקרא י ג) כתב שמפני שלא נמלך בירמיהו היה נקרא מורה הלכה בפני רבו[ח]. וכן כתב בספר המאורות בשם הראב"ד[ט] והוסיף שמורה הוראה בפני רבו חייב מיתה ואפילו היא כהלכה, ועוד, שלא היו שומעין לו ולכך היה לו להמלך בירמיה, וממה שלא נמלך היה נראה כמי שאינו מאמין בנביא. ולפי"ז מובן שאף שלפי דעתו ידע את התשובה שהרי כתוב בפסוק 'וחרב לא תעבור בארצכם', מכל מקום אין לו להורות הלכה בפני רבו.

הסיבה שבגללה נענש יאשיהו

מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך. הקשה במירא דכיא הרי אמרינן לקמן שהטעם שבא עליהם החרב הוא מפני שלא היה דורו דומה יפה, וא"כ מדוע אמרו כאן שנענש משום שהיה לו לימלך בירמיה ולא נענש. ותירץ שזה גופא היה לו לימלך בירמיה האם הדור יפה או לא, לפי שהפסוק שכתוב בו 'וחרב לא תעבור בארצכם' הוא דוקא אם הדור ראוי לכך כדכתיב 'אם בחוקותי תלכו', ומכיון שלא נמלך ע"ז טעה ויצא למלחמה ונענש.

מה היה איכפת ליאשיהו שיעבור חרב בארצו

מאי דרש וחרב לא תעבור בארצכם. יש לבאר מה היה איכפת לו שיעבור בארצו עד כדי שיצא להלחם בו'. ובמלבי"ם (דברי הימים ג, ה כג) כתב שיאשיה חשד לפרעה נכה שהוא זומם להלחם בו ומה שאומר לו שאינו הולך אלא דרך ארצו לכרכמיש הוא ערמה מאתו, שבזה מתחפש להסתיר מעשיו כדי שלא ישמר ממנו וע"ז יוכל לכבשהו בקלות, וע"כ לא שמע מה שאמר לו[י].

מדוע לא גילה ירמיהו ליאשיהו שהם עובדים ע"ז בסתר

והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה. הקשה בבן יהוידע שאם היו עובדי ע"ז בסתר מדוע לא גילה לו ירמיהו דבר זה ולא היה יוצא

שעבד ע"ז וכפר בכל התורה. אבל יאשיהו הצדיק ולא היה בו אלא החטא מה שלא מיחה כל צרכו באחרים נעשה ככברה, כיון שהיו כמה מאות פושעים. ואולי הלשון (דברי הימים ג, ה כג) 'ויורו היורים' הכוונה על אותם הפושעים שמחמתם הוא מת. **ד. ובתהלה** ליונה כתב על פי דברי החתם סופר שהביאור בפסוק הוא 'רוח אפינו' היינו הטעם שכולנו בחיים, הוא בגלל שמשיח ה' נהרג ובמותו הוא כיפר על הדור. **ה. והוסיף** שם שאף שהוא שלח ת"ח לחפש, מכל מקום כיון שהדור לא היה הגון גם הת"ח לא היו הגונים ולא חיפשו כל צרכם, והוא טעה בהם וסמך עליהם ולכך נענש על הטעות הזו שלא בדק בת"ח האלו. **ו. ויש** שכתבו שצ"ל 'רבי יונתן'. **ז. וכתב** המתת אלהים שלגירסתנו בגמרא שם 'רבי יונתן' מיושב, שהתם רבי יונתן והכא רבי יוחנן. ומי שרוצה לגרוס כאן 'רבי יונתן' עליו להביא ראיה. וראה עוד בספר עולת אהרן. **ח. ועיין** בספר פתח עינים שהקשה מדוע נענש במה שלא נמלך בירמיהו. ועי"ש שהביא גם את דברי הראב"ד. **ט. נמצא** בספר שיטות קמאי (נעיל כג). **י. ובספר** תאוה לעינים כתב ליישב

למלחמה. וכתב ליישב שכתוב בספר הדורות בשם המקובלים שיאשיהו היה גלגול של אחז ונהרג במלחמה בכדי לכפר על עונותיו בגלגול הקודם, וכל רביעית דם שיצא ממנו נחשב למיתה בפני עצמה, ולכן הצדיק את הדין על עצמו ואמר 'צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי'. והרמז לזה שראש וסוף תיבת 'יאשיהו' עולה במנין 'אחז'. וירמיהו הנביא ידע ברוח הקודש שיכשל יאשיהו בדבר זה לחשוב שדורו יפה ויסמוך על זה ויצא למלחמה ויהרג כדי לתקן את גלגול אחז, ולכך קרא עליו המקרא 'רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם, קרי ביה בשחיתו מ"ת, שאחז היה נקרא מת, והוא נלכד בזה בכדי לתקנו[יב].

מדוע לא ביארה הגמרא מהו גודל התנור

כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת. הקשה בספר יד אליהו (סי' כה) מדוע לא כתבה הגמרא על איזה גודל תנור מדובר שנדע מהו שיעור מלא התנור. ותירץ ששיעור התנור היה מפורסם להם ולכך לא היה צריך לכתוב שיעורו[יג].

ביאור דעת הרמב"ם שפירש שהוא שיעור מקום בקרקע כפי התנור

ועדיין תיבעי להו ככיסויא דתנורא או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא תיקו. כתב הרמב"ם בפיהמ"ש שכמלא פי תנור היינו 'מקום מן הקרקע שיעורו כפי התנור, וכן אמרו כמלא תנור'. וביאור דבריו, שמפרש 'כמלא פי תנור' היינו התבואה הזרועה על הקרקע במקום שגדלו כגודל פי תנור. והקשה עליו בבית דוד שמהגמרא משמע שמלא תנור אין הפירוש כגודל פי התנור בשטח השדה אלא שיעור תבואה הממלא תנור, וע"ז איבעיא להו בגמרא תבואה או פת וככיסוי דתנורא או דרא דריפתא[יד].

ובספר שושנים לדוד (על המצוות פ"ג מ"ו) כתב ליישב שהרמב"ם פירש את הגמרא באופן אחר, דאיבעיא להו כמלא תנור תבואה או דלמא כמלא תנור פת, כלומר, האם מה שכתוב במשנה מלא פי תנור פירושו אותה התבואה שהיתה זרועה בקרקע במקום קטן הרחב כשיעור פי תנור, והוא שיעור מועט, או דלמא שנשדפה כ"כ הרבה חיטה בשיעור שאפשר לעשות ממנה פת ולמלאות תנור שלם, והוא שיעור גדול, וע"ז הביאה הגמרא ראיה מברייתא דתניא כמלא פי תנור פת, שהכוונה לשיעור גדול שראוי לעשות ממנו פת כדי תנור מלא, וע"ז השיב המקשן ועדיין תיבעי לך ככיסויא דתנורא וכו', כלומר שמברייתא זו עדיין א"א לפשוט אם הכוונה במשנה לשיעור הקטן או לשיעור הגדול, שגם במש"כ בברייתא מלוא תנור פת יש להסתפק בזה, שאפשר לומר ככיסויא דתנורא דהיינו תבואה בשיעור פת אחת כגודל פי התנור, והוא שיעור קטן, או דלמא כי דרא דריפתא דהדר ליה לפומא דתנורא, שהכוונה לשיעור גדול למלאות כל התנור בפת בשורה זה למעלה מזה עד פי התנור, ולא נפשטה הבעיא ונשאר בתיקו האם מתענים על השיעור הקטן או רק על שיעור הגדול. ועפ"ז מובן מה שפירש בפי' המשניות שכיון שבגמרא לא הוכרע הביא ב' הפירושים, פי' הראשון 'מקום מן הקרקע שיעורו כפי התנור' שזהו השיעור הקטן [ולא חש להאריך ולהביא גם הפירוש השני בשיעור הקטן - פת כגודל פי התנור] ואח"כ הביא עוד את הפי' השני 'וכן אמרו כמלא תנור' כלומר ואמרו עוד פי' אחר בגמרא כמלא תנור ממש, דהיינו השיעור הגדול[טו].

ובשו"ע (סי' תקעו ס"ק) כתב שאפילו אם לא התחיל אלא במקום אחד כמלא פי התנור מתענין ומתריעין. וכתב המג"א (סק"ז) שהיינו

שיצא למחות בפרעה נכה על שעבר על מה שכתוב בתורה 'וחרב לא תעבור בארצכם'. **יא. ובתהלה** ליונה הביא שבסוף ספר עם סגולה כתב ליישב שיאשיה חשש שמלך שנער יכעס עליו על שנתן לפרעה רשות לעבור בארצו להלחם בו. **יב. ועי"ש** מה שביאר בענין עשאוהו ככברה. **יג. עי"ש** ביד אליהו שכתב שודאי היו תנורים יותר גדולים, אלא שלא היה לתנא לסתום אלא לפרש ותפסת מרובה לא תפסת, וא"כ ודאי מיירי בתנור בשיעור הקטן ביותר שאופים בו פת דהיינו ד' על ד', שפחות משיעור זה אינו נקרא בשם תנור כלל. [ועיין בתוס' (ע"ז כ: ד"ה תנור) כתבו שכל אחד היה עושה תנור שלו כפי מה שהיה רוצה גדול או קטן]. **יד. עוד** הקשה שם על המשך דברי הרמב"ם 'וכן אמרו כמלא תנור' הרי זה ראיה לסתור למה שאמר קודם, שקודם פירש שהשיעור כמלא פי תנור ואח"כ מביא שאמרו כמלא תנור, וכתב דנראה שיש ט"ס בדבריו וצ"ל 'וכן אמרו כמלא תנור' כלומר ואמרו עוד פי' אחר בגמרא כמלא תנור ממש, דהיינו השיעור הגדול[טז].

ובשו"ע (סי' תקעו ס"ק) כתב שאפילו אם לא התחיל אלא במקום אחד כמלא פי התנור מתענין ומתריעין. וכתב המג"א (סק"ז) שהיינו

תבואה שראויה לעשות כמלא פי תנור, ובגמרא אבעיא להו האם ככיסוי התנור או כשורות הלחם הדברים בפי התנור זה אצל זה א"נ זה למעלה מזה, וכתב הפמ"ג שבא"ר פסק לחומרא כי חמירא סכנתא מאיסורא.

האם בלעו התינוקות שלמים

וטיהרו את הבשר וטמאו את העצמות. פירש רש"י שבלעום כשהיו שלמים[טז].

ובתום' (מנחות סט. ד"ה דבלע הולין) כתבו שמסתבר שבין לענין איסור ובין לענין טומאה, כל דבר שהוא שלם וניכר בשלמותו דהיינו שלא נתעכל בשינוי צורתו ולא נלעס בפיו, לא נחשב עיכול[יז] ובזאבים שבלעו תינוקות אף שכתוב לשון 'שבלעו' מכל מקום צ"ל שלא היו שלמים, שאם היו שלמים היו מטמאים, והוכיחו כן מהגמרא (נכורות ג.) שדג טהור שבלע דג טמא אסור הדג הטמא באכילה ואין אומרים שנתעכל, כיון שבלעו כשהוא שלם[יח]. ומשמע שלרש"י אף דבר שלם כיון שהיה במעי הבהמה נחשב עיכול וטהוריט, ולכאורה יקשה לרש"י מהא דדג טהור שבלע דג טמא, אלא שהתוס' שם תירצו עוד שיש חילוק בין דבר שנמצא במעיו לבין אם הקיאו דרך בית הרעי, ובדג אינו נחשב עיכול כיון שמדובר שנמצא במעיו, אך אם יצא דרך בית הרעי נחשב עיכול. עוד כתבו שם התוס' לחלק שבטומאה אמרינן שנחשב עיכול וטהור כדי שלא להרבות טומאה משא"כ לענין איסור דג טמא אמרינו שלא נחשב עיכול ואסור[יט].

להתפלל על חולה בשבת

ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטים. בראשונים הגירסא כאן: מתריעין עליהם בשבת. וכתב הר"ן (ח:) שיש ללמוד מכאן לכל חולי שיש בו סכנת היום שמתריעין עליו בשבת, שלא אמרו מפני רוח רעה אלא מפני שהוא חולי של סכנה ביומו שאפשר שילך ויטבע בנהר. ואפשר שעל זה סמכו בהרבה מקומות שמתפללים על החולים בשבת. ומ"מ דוקא כשיש בו סכנת היום שלא שנינו רוח רעה אלא דומיא דספינה המטורפת בים ויחיד הנרדף מפני העכו"ם[כא]. וכתב בשו"ת הריב"ש (סי' תקיב) שלכך יש נוהגים לומר אבינו מלכנו ביוה"כ שחל בשבת כיון שעכשיו הוא גמר הדין ואם לא עכשיו אימתי והוה כנרדף שהוא סכנה ביומו.

האם לדעת רבנן היחיד מחויב לסגף את עצמו

על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית. כתב ברמב"ם (תעניות פ"ה ה"ט) שכשם שהציבור מתענה על צרתו כך היחיד מתענה על צרתו כגון שהיה לו חולה או טועה במדבר או בבית האסורין צריך להתענות עליו. וכתב המ"מ שמשמע בדבריו שהוא חיוב על היחיד להתענות. ואף שאין לזה הכרח בגמרא מכל מקום דבר מסתבר הוא מכיון שהתענית הוא מדרכי התשובה והכניעה כל אחד מחויב לחפש בדרכיו בעת צרתו ולשוב אל ה'.

ובערוך השולחן (סי' תקעה ס"ג) כתב שהרמב"ם למד את דינו שכל יחיד מחויב להתפלל על ביטול צרתו כדכתיב במזמור של ארבעה צריכים להודות (תהלים קז) 'ויזבחו אל ה' בצר להם', ולביטול הצרה צריך תענית כדמוכח מתענית חלום[כב].

להלכה האם יחיד רשאי לסגף עצמו

על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי וכו'. כתב הריטב"א (ד"ה ועל כולן) שהלכתא כרבנן שרשאי לסגף עצמו בתענית[כג]. אך בר"ן (ח. ד"ה וכל סניגוריה) כתב שאפשר דקי"ל כר' יוסי שאפילו יחיד נמי אסור לו להתענות, והראיה מדאמר רב יהודה מ"ט דרבי יוסי.

תענית יחיד בשבת

במאירי כתב שהיחיד רשאי לסגף עצמו ולהתענות אף בשבת, ומה שאמרו שאין מתענין בשבת היינו רק בתענית שהיא גזירה על הציבור, אבל הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ט) כתב שלא יתענה בשבתות ולא במועדות ולא בר"ח ולא בחנוכה ופורים[כד].

הטעם שאין הציבור מתענין

ת"ר עיר שהקיפוה וכו' על כולן יחיד רשאי וכו'. בריטב"א (לעיל יט. ד"ה על מלוכו) דייק מברייתא זו שמה שכתוב במשנה שעל עיר שהקיפוה נכרים וכו' מתריעים, הכוונה לצעקה בפה, ולא לתענית, ממה שכתוב בברייתא שעל כל אלו היחיד רשאי להתענות משמע שאין הציבור מתענים, ואפילו ליחיד אין חובה להתענות אלא רשאי, והטעם שאין הציבור מתענין, לפי שלעולם לא גזרו תענית על הציבור מפני צרת אחרים שאין להם חלק לציבור בצרה זו ולא חשש שמא תבוא צרה זו אליהם, ותיקנו רק לזעוק בפה על צרתם[כה].

ובר"ן (ח. ד"ה וכל) הביא בשם הרמב"ן שמכיון שאותם אלו שהם בצרה אינם מתענים, ואפילו שהטעם שאינם מתענים הוא מחמת בהלתן ותוקף צרתן[כו], מכל מקום כיון שהם עצמם אינם מתענים אין סביבותיה צריכים להתענות.

ובר"ן ביאר שכל תעניות שבמשנה הם שני וחמישי ושני, וגזרו כן על צרות שאין הסכנה שבהם מיד אלא יש שהות קצת להתפלל, וגזרו שיתענו ויתפללו שני וחמישי ושני, אבל על סכנה שהיא מיד כגון עיר שהקיפוה וספינה המטורפת וכו' שסכנתן בכל יום ויום והצלתן צריכה שתהיה מיד ואין מקום לגזור בהם תענית בה"ב, ואם היו באים להתענות עליהם היו צריכים להתענות מיד ימים רצופים עד שינצלו מצרתם, ולפי שא"א לגזור תענית בכל יום שאין מטריחים על הציבור יותר מדאי לכן לא גזרו כלל תעניות בדברים אלו אלא תיקנו שיתריעו בבקשת רחמים בכל יום ויום[כז].

אם מחלוקת זו תלויה בנידון דלעיל אם היושב בתענית נקרא חוטא או קדוש

רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו. כתבו התוס' שאין חולקים כאן במה שחלקו האמוראים (לעיל יח:) האם היושב בתענית שטומאה בלועה אינה מטמאה, וע"כ שאף במעיו חשיב עיכול. ועיין בשפת אמת מה שיישב בזה.

יט. והקשה הגבורות ארי על דעת רש"י שהרי אמרו בגמרא (חולין קג:) שאם אדם בלע חצי זית והקיאו וחזר ובלעו חייב, וש"מ תרתי, האחד שהחיוב הוא על הנאת גרונו, והשני שלא חשיב עיכול כשבלעו, וכאן מוכח שחשיב עיכול בבליעה, שהבשר טהור. [והתינח להתוס' שאפשר שהכא מדובר כשלעסו ובחולין מדובר כשבלע שלם, אך לרש"י שאף הכא מדובר כשבלעו שלם קשה]. ובשפת אמת כתב ליישב שודאי בגמרא בחולין מדובר שעדין לא שהה שיעור עיכול ומיד הקיאו. ומה שהקשו התוס' מדג טהור שפיר הקשו משום שכתוב שם בסתמא ומשמע אפילו ששהה זמן עיכול הוא אסור, תו דבדג הוי עיכול מיד כדאיתא בפי"א דאהלות. **כ. ועי"ע** בארוכה בפירוש הר"ש (תוספות פי"ב מ"ז) שכתב כדברי התוס' ועי"ש. **כא. וכ"כ** הריטב"א. **כב. ועי"ש** שי"ל בדרך רמז מדכתיב שם 'רעבים גם צמאים' שרומז על התענית. ועיי"ש עוד שתמה מדוע הזכיר הרמב"ם שלשה מהארבעה שצריכים להודות המוזכרים במזמור הנ"ל, חולה וטועה במדבר וחבוש בבית אסורים, ולא הזכיר גם עוברי הים, ואולי כיון שהוא ברצונו לא שייך תענית על זה. **כג. והוסיף** שם הריטב"א שדוקא לצורך רשאי לסגף עצמו אך שלא לצורך אסור שמא יצטרך לבריות, אבל אם יש לו להתפרנס בלא מעשה ידיו ולא יצטרך לבריות, מותר, כמו שמצאנו בפסחים (קח:) מר בריה דרבינא כולה שתא הוה יתיב בתעניתא. **כד. וכן** פסק בשו"ע סי' רפח ס"ח. **כה. אלא** שבמקום שבעלי הצרה יכולים לזעוק ולהתענות בעצמם תיקנו במקומות אחרים לזעוק רק בחול, אבל במקום שבעלי הצרה אינם יכולים לזעוק ולהתענות בעצמם תיקנו לזעוק במקומות אחרים אפילו בשבת. **כו. ובשלטי** הגיבורים (ח:) כתב שאין הציבור מתענים בכדי שלא לשבר כוחם, וכן כתוב בתוספתא פ"ב הי"א, ועי"ש בהגהות הגר"א. **כז. וע"ע** בילקוט ביאורים (לעיל יט. ד"ה וכל סניגוריה מתריעות ולח מתענות).

נקרא חוטא או נקרא קדוש, מפני ששם מדובר שיכול לעמוד בצער התענית, וכאן נחלקו התנאים כשאינו יכול לעמוד בצער התענית[אוצר החכמה] וביאר בספר מתת אלהים מה שהכריחם לתוס׳ לפרש כן שאל״כ היה מקשה הגמרא לעיל לימא כתנאי[יח].

הביאור שמא יצטרך לבריות

שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו. ביאר רש״י שמא יצטרך לבריות שלא יהיה לו כח להתפרנס מיגיעו[יט]. כתב המהרש״א (ד״ה ויהי המלך) שעוד נראה לפרש שמא יצטרך לבריות שלא מחמת תעניותיו, שהרי גזר הכתוב ׳כי לא יחדל אביון מקרב הארץ׳, ולא יהיו הבריות מרחמין עליו משום שיאמרו שהוא עצמו גרם חולי זה ע״י סיגוף.

מותר לת״ח להתענות בכדי שיזכה לכתר תורה

ובעיני שמואל הביא בשם האהבת עולם שכתב שמותר לת״ח להתענות כדי שיזכה לכתר תורה וכתב שם שאפילו לדעת ר״י מותר, מפני שטעמו של ר״י הוא מפני שיצטרך לבריות ולא ירחמו עליו אבל ת״ח אינו נהיה עני (שבת קיח:)[כ], ולפי״ז כתב לבאר הפסוק (תהילים קיט נג) ׳לוּלֵי תוֹרָתְךָ שַׁעֲשֻׁעָי אָז אָבַדְתִּי בְעָנְיִי׳ שכידוע שדוד המלך היה יושב כל ימיו בתענית כמו שאמרו חז״ל עה״פ ׳לבי חלל בקרבי׳ וזה מה שאמר שאלמלא היה עוסק בתורה היה אסור לו להתענות ואם היה מתענה היה יוצא שכרו בהפסדו.

מדוע לא די בטעם כדי שמא יצטרך לבריות

מ״ט דרבי נחמי כתיב ויהי האדם לנפש חיה. הקשה בבן יהוידע הרי 18/06/2018 רבי יוסי עצמו אמר הטעם שמא יצטרך לבריות ומפני מה הוצרך רב לומר טעם נוסף. ותירץ שרב בא לבאר מהו טעמו של רבי יוסי שחשש שמא יחלה ויצטרך לבריות ואין מרחמים עליו, מדוע לא יסמוך שירחמו עליו, וע״ז אמר שדרש כן מהפסוק שהתורה אמרה נשמה שנתתי בך החייה ללמדנו שאתה עצמך החייה ואל תסמוך על הבריות שיחיו אותה[לא].

ובלשמוע בלמודים כתב ליישב[לב] שמה שאמר רבי יוסי שמא יצטרך לבריות אין הכונה שמשום כך אינו רשאי לסגף עצמו, אלא אדרבא שזהו הטעם שלכן רוצה הוא לסגף את עצמו בכדי שלא להוציא ממונו על מזונות לפי שחושש שכאשר יוציא ממונו על מזונות יצטרך לבריות ולא ירחמו עליו, לכך הוא מסגף עצמו לקמץ בהוצאה שלא יצטרך לבריות, וע״ז אמר שאין רשאי לעשות כן, והטעם אמר ר״י בשם רב מפני שכתוב ׳לנפש חיה׳ שמוטל על האדם להחיות את הנשמה אשר בו ולא לסגף עצמו.

הרי במשנה משמע שמתריעין על הדבר

או דלמא לא הודו לו כלל. פי׳ ואין מתריעין על הדבר כלל אפילו בחול. והקשו הראשונים[לג] האיך ס״ד לומר שלרבנן אין מתריעין על הדבר אפילו בחול והרי משנה שלימה שנינו וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת. ותירצו ששמעון התימני מדבר על סביבות העיר ואמר שעיר שיש בה דבר סביבותיה מתרין אפילו בשבת

ונחלקו חכמים עליו, והגמרא הסתפקה אם נחלקו וס״ל שרק בשבת אין מתריעין או אף בחול אין מתריעין סביבותיה, אך אותה העיר שיש בה דבר וודאי מתריעין ומתענין בה כמו שכתוב במשנה.

עוד הקשו הראשונים במסקנת הגמרא ר׳ חנן וכו׳ משום רבי עקיבא אומר אין מתריעין על הדבר כל עיקר שהרי במשנה שם איתא וכן עיר שיש בה דבר או מפולת אותה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות רבי עקיבא אומר מתריעות ולא מתענות, ואיך אמר ר״ע אין מתריעין על הדבר כל עיקר[לד].

וכתב הרמב״ן שהראב״ד[לה] גרס בגמרא ׳אמר חנן בן פנחס משום רבי עקיבא אין מתריעין על הדבר בשבת׳, היינו שלמסקנת הגמרא לר״ע אין מתריעין בשבת, אבל בחול מתריעין[לו], וזה מה שאמר ר״ע במשנה שסביבותיה מתריעין, שהמשנה מדברת בחול.

והרמב״ן תירץ[לז] שברישא ר״ע בא לחלוק רק על כלל הדין של סביבותיה, ששמע את ת״ק שאומר שסביבותיה מתענות ואמר שאין הדין כן אלא סביבותיה מתריעות ולא מתענות, ולדידיה נפק״מ רק בעיר שיש בה מפולת וכן בעיר שלא ירדו עליה גשמים שסביבותיה מתריעין ולא מתענין, אבל בעיר שיש בה דבר לדידיה אף העיר עצמה אינה מתריעה, ולא נחלק על ת״ק בזה כאן ברישא אלא בסיפא בהמשך המשנה במה שאמרו ולא הודו לו חכמים, ובברייתא פירשו כוונת המשנה בזה שלא הודו לו כלל ואין מתריעין על הדבר כלל[לח].

והריטב״א תירץ ששמעון התימני דיבר על המקומות הרחוקים שאין המכה יכולה לילך לשם, דהיינו מחוץ לעיר וסביבותיה, וע״ז אמר שמעון התימני שמתריעים שם בפה אפילו בשבת כיון שהוא דומה לנרדף שמתריעים עליו אפילו באפרכיא אחרת, וחכמים לא הודו לו, ואיבעיא לן בגמרא אם לא הודו לו וס״ל שבשבת אין מתריעין, או שס״ל שאף בחול אין מתריעין במקומות מרוחקים אלו, וכך נשאר למסקנא שאין מתריעים במקומות אלו אפילו בחול, אבל מה שנחלקו ת״ק ור״ע ברישא במשנה אם מתריעים סביבותיה הכוונה על המקומות הקרובים סביבותיה, ושם ס״ל לר״ע שמתריעים, אבל לא במקומות הרחוקים.

ובחידושי אנשי שם (מ:) כתב לתרץ עפ״י דברי הר״ן שם שכתב שמה שפשטה הגמרא שאין מתריעין על הדבר כל עיקר הכוונה שאין מתריעין ימים רצופים בזה אחר זה כמו על עיר שהקיפוה עכו״ם שמתריעין עליה ברצופין וממילא מתריעין אפילו בשבת, אלא על הדבר אין מתריעין ברצופין[לט], ולפי זה י״ל שמה שאמר ר״ע במשנה שמתריעין סביבותיה היינו שמתריעין בדילוג שני וחמישי[מ].

הטעם שבדבר אין מתריעין

והטעם שחלוק מכת דבר משאר המכות, ביאר הרמב״ן שכל המכות הם שינוי ממנהגו של עולם ולכך יש להתריע עליהם, משא״כ מיתה שהוא דבר הרגיל בעולם אף שבא עכשיו יותר מן הרגיל מכל מקום אין מתריעין עליו [אבל מתענים בלא התרעה][מא].

להתריע על הדבר באותה העיר

אין מתריעין על הדבר כל עיקר. כתב רש״י (ד״ה מתן בן) שאפילו בחול מפני שהיא גזירה. וכתב השפת אמת שהיה מקום לדייק בדבריו שאפילו באותה העיר אין מתריעין, אבל דעת הפוסקים[מב] אינו כן שבאותו מקום לכו״ע מתענים, וכן כתב להדיא בפירוש המשניות להרמב״ם.

כח. ובלחם משנה (תענית פ״ב ה״ו) כתב דנראה שהרמב״ם סבר דלא כהתוס׳ ומחלוקת זו כמחלוקת דלעיל, וכיון שלעיל פסק בהלכות דעות שנקרא חוטא ממילא משמע שכאן הלכה כר״י, ולכן לא הביא כאן בהלכות תעניות פלוגתא זו. **כט. ובתוספתא** (פ״ג ה״ו) הגירסא שמא יפול על הציבור ויהיו צריכים לפרנסו (והגר״ח שם גורס כגירסת הגמרא). **ל. ועי״ש** שאף אם נהיה עני אינו שואל על הפתחים. **לא. ובמאירי** כתב: וממוסרם של חכמים להקל בענינים אלו למי שצריך למעשה ידיו ולהזהירו שלא להחליש גופו שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו, וכן הקלו במי שטבעיו חלושים והתענית קשה לו אמרו חכמים אמר הקב״ה נשמה שנתתי בך החייה, ומשמע שהם ב׳ טעמים, וכן בספר הבתים (שערי תעניות שער הממיתי) כתב: ואין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו, או יגרום חולי או מיתה לעצמו ויהיה חוטא לנפשו אמרו חכמים ׳ויהי האדם לנפש חיה׳ אמר הקב״ה נשמה שנתתי לך החייה. וע״ע בספר המכתם שכתב שי״א שמי שאינו צריך למעשה ידיו מותר לו להתענות שאין כאן חשש שמא יצטרך לבריות ולא ירחמו עליו, ויש לחלוק על זה שאע״פ שהוא בעל ממון יש לחוש שמא יחלש ויחלה ולא יועיל הונו, וזה שאמר נשמה שנתתי בך החייה. **לב. לולי** פירוש רש״י שפירש להדיא שהוא טעם מדוע אסור לו לסגף עצמו. **לג. מאירי** ותוס׳ רי״ד. **לד. ועיין** בלחם משנה (תעניות פ״ב ה״ו) [הובא להלן] שכתב דלדעת הרמב״ם ג׳ מחלוקות בדבר, שמעון התימני סובר שמתריעין על הדבר אף בשבת, וחכמים שנחלקו עליו סוברים שאין מתריעין כל עיקר אף בחול, ות״ק שבמשנה סובר שמתריעין בחול ולא בשבת, ומה שקשה מר״ע על ר״ע, אפשר לומר דתרי תנאי אליבא דר״ע, א״נ כתי׳ הרמב״ן המובא להלן. **לה. וכן** הביא המאירי שיש שגרסו כן. **לו. וכן** פירש הרע״ב במשנה ולא הודו לו חכמים להתריע על הדבר בשבת אבל בחול מתריעין, ועיי״ש בתויו״ט. **לז. וגם** במאירי הביא תי׳ זה. **לח. ובזה** מתורץ גם הקושיא הקודמת איך ס״ד לומר שרבנן ס״ל שאין מתריעין על הדבר בחול והרי משנה מפורשת שמתריעין, שרבנן כאן הוא ר״ע שסובר באמת שאין מתריעין על הדבר כלל (כן משמע בירושלמי, אלא בריטב״א משמע שרבנן שבכאן חיינו ר״ע אלא ס״ל כר״ע, עיי״ש). **לט. וממילא** ודאי שאין מתריעין בשבת, שהרי אין מתריעין אלא בב׳ וה׳. **מ. אמנם** להלכה פסק הר״ן שם כרבנן דר״ע שסביבותיה אין מתריעין כלל אלא מתענין, אבל בעיר עצמה שיש בה דבר לכו״ע מתענין ומתריעין. **מא. ובמאירי** כתב: ואין הדברים נראים דאע״ג דמיתה שכיחא דבר מיהא אינו מצוי. **מב. לעיל** בסמוך הבאנו את דברי הריטב״א והר״ן שכתבו כן.

מדוע פסק הרמב"ם שמתריעין על הדבר

אין מתריעין על הדבר כל עיקר. וברמב"ם (תעניות פ"א ה"ו) כתב שמריעין וזועקין על הדבר, וכן כתב הרמב"ם (פ"ג ה"ו - ז) שאין מתריעין על הדבר בשבת ומשמע שבשאר ימים מתריעים. וכתב הלחם משנה שהרמב"ם ס"ל שיש ג' מחלוקות בדבר, שלדעת שמעון התימני מתריעין ואפילו בשבת ולדעת חכמים אין מתריעין כלל ואפילו בחול, ודעת תנא קמא שבמשנה שכתוב שם שמתריעין על הדבר הוא שדוקא בחול מתריעים ולא בשבת[מג]. והרמב"ם פסק כדעה זו שהיא סתמא דמשנה[מד].

לכאורה בפסוק משמע שיאמרו די

מניין שאין מתפללין וכו' עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. הקשה במירא דכיא שהרי מפסוק זה משמע להיפך שהיו מרבים לומר די, והיינו שהתפללו שלא יבוא עליהם רוב הטובה. ותירץ שממה שכתוב עד 'שיבלו' שפתותיכם, משמע שיאמרו הרבה פעמים די כיון שלא ישמע אליהם הקב"ה מפני שאין מתפללים על רוב הטובה[מה].

איך שייך שיבלו השפתים מלומר די הרי אי"ז אותיות של מוצאות השפתים

עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. הקשה בענף יוסף (לעיל ט.) שהרי אותיות 'די' אינם ממוצא השפתים, ואף אם יהיה פיו פתוח כל היום ולא יניע את שפתיו כלל יוכל לומר תיבת 'די' ואיך שייך לומר שילאו שפתותם מלומר די, ותירץ על פי הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ה)[מו] שכתב 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר דיינו ברכות דיינו ברכות, ולפי"ז מיושב כיון שאות ב' של תיבת ברכות היא ממוצאות השפתים.

האם מתריעין במקום שהגשמים מזיקים

ובגולה מתריעין עליה. כתב הטור[מז] (סי' תקעז) שאין מתפללין על רוב גשמים מפני שאין מתפללים על ריבוי הטובה, ודוקא בארץ הרים שצריכה לרוב גשמים, אבל ארץ מצולה שרוב גשמים קשה לה ויותר שאף מפילין בתים עליהם, אין לך צרה גדולה מזו ומתפללין עליהם. וכתב הב"י בשם שו"ת רשב"ש (סי' קעג) שבכל מקום אם רוב גשמים מטשטשין הקרקע ומונעים החרישה[מח] מתריעין ומבקשים רחמים[מט] שיפסקו הגשמים[נ].

וכתב בראש משביר שאפשר לדייק כן בלימוד מהפסוק 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר די' כלומר שיהיה ריבוי גשמים אבל באופן שיבלו ויפלו שפתותיכם 'מלומר די' שיהיה אסור לכם עדיין לומר די, מפני שאין מתפללים על רוב טובה כל זמן שהגשם לא מקלקל את התבואה, ולאפוקי אם הגשם מקלקל התבואה הא קי"ל שמתענים ע"ז ואומרים די, וזה שאמר 'מלומר די' ולא אמר 'לומר די', ומכאן למדים שאין מתפללים על רוב הטובה שלא תאמרו די.

טעם החילוק בין הגולה לארץ ישראל

ובגולה מתריעין עליה. וברש"י פירש בבבל שהיא במצולה והיא עמוקה ונטבעים בתיהם במים. ובקרן אורה כתב שנראה שהטעם הוא על פי מה שכתוב (מיוב ה י) 'הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת' לכך בא"י שהגשמים באים ע"י הקב"ה עצמו וכמשמעות הפסוק 'הנותן מטר' אין מתפללין כיון שמפי עליון לא תצא הרעות, ודאי שטובה היא אלא שיש חסרון מצד המקבל שאין יכולין לקבל רוב טובתו יתברך, וע"כ אין מתענים על זה, אבל בגולה שהגשמים באים ע"י שליח כמו שכתוב 'ושולח מים' יכול להיות שהם באים לקללה ולכך מתריעין עליהם[נא].

כיצד למדים מתיבת 'בעתם' לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית

בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית. כתב הבן יהוידע שדרש כן מתיבת 'בעתם' שהם אותיות עב תם דהיינו עב שלם שאין בו גשם מרובה ולא גשם מועט אלא בינוני, וכל בינוני הוא תם ושלם.

כג.

למה זמן ירידת הגשמים בלילי רביעיות ולילי שבתות

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. רש"י פירש שמכיון שאין האנשים הולכים בדרכים בליל רביעי מפני אגרת בת מחלת, לכך אין להם טורח שירדו אז גשמים. ופסחים (קיג:) מבואר שמזיק זה יוצא עם שמונה עשר אלף מלאכי חבלה, ובכוח כל אחד מהם להזיק, ובתחילה היתה מצוייה בכל הלילות עד שפגשה ברבי חנינא בן דוסא, וגזר עליה שלא תצא אלא בלילי רביעיות ולילי שבתות. וכתב המהרש"א שא"כ קודם לר"ח בן דוסא היה 'בעתם' בכל הלילות ולא רק בלילי רביעיות ולילי שבתות, כי לא היו הולכים בדרכים בלילות כלל, וא"כ מה שאמרו אצל שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות הוא משום שברישא נקטו לילי רביעיות ושבתות נקטו גם אצלו כן, אף שהוא היה קודם לר"ח בן דוסא ובזמנו היה זמן גשמים בכל הלילות, ולא בא לומר אלא שלא ירדו ביום.

לילי רביעיות, זמן גשמים או לא

ולפי"ז ביאר המהרש"א את מש"כ רש"י בפרשת בחוקותי[א] שבעתם היינו לילי שבתות, ולא הזכיר לילי רביעיות[ב], כי בהמשך הגמרא בפסחים[ג] מסופר שלאחר שפגשה אגרת בת מחלת באביי הפסיקה לגמרי לצאת, וא"כ נתבטל גם ענין לילי רביעיות, ולא נשאר אלא לילי שבתות שבהם אין האנשים הולכים בדרכים משום שהוא אסור בעשיית מלאכה[ד]. ואף שגם ביום השבת אסור בעשיית מלאכה, מכל מקום לא נקרא יום השבת בעתם משום שהולכים אז לבתי כנסיות ולבתי מדרשות[ה].

אך בגבורות ארי כתב שמתחילה כשהיו השדים יוצאים בכל הלילות היה זמנם של גשמים רק בלילי שבתות, כי בודאי לא היו נמנעים מלילך בדרכים בכל הלילות[ו]. אך כתב שכל זה אינו אלא אליבא דרבי עקיבא שסובר[ז] שאיסור תחומין הוא מן התורה, וא"כ בלילי שבתות אין הולכים בדרכים[ח], אבל לרבנן שסוברים שאיסור תחומין אינו אלא מדרבנן, א"כ גם לילי שבת אינו זמן גשמים יותר משאר לילות. ואפילו לרבי עקיבא קשה מאי שנא ליל שבת מיומו, והרי לענין תחומין שווים הם. ועוד הקשה מה הביאו ראיה משמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות, והרי שמעון בן שטח חי הרבה קודם לר"ח בן דוסא[ט], ובזמנו היו מזיקים שכיחים בכל לילות השבוע.

לכך כתב לבאר שודאי שזמן הראוי לגשמים הוא בלילה ולא ביום, שאין דרך בני אדם לילך בדרכים בלילות כבימים, אלא שכאשר ישראל עושים רצונו של מקום, ה' מצמצם את זמן ירידת הגשמים לזמן קצר

מג. **והקשה** שבפירוש המשניות לרמב"ם משמע ששמעון התימני סובר שמתריעין בשבת בסביבותיה, ולא הודו לו חכמים וס"ל שבסביבותיה אפילו בחול אין מתריעים, אבל בה מתריעין בחול, ולפי"ז חכמים שנחלקו על שמעון התימני היינו ת"ק דמתניתין שמתריעין בה ולא בסביבותיה, ועי"ש. מד. **ובספר** עוד יוסף חי תמה עליו שלפי דבריו מנא ליה לגמרא שאותם חכמים שלא הודו לו הם כר"ע ולא הודו לו אפילו בחול, דילמא הם ס"ל כת"ק שבמשנה שמחלק בין שבת לחול ולא הודו לו רק בשבת אבל בחול הודו לו. מה. **ונראה** שזהו הכוונה בספר המאורות שכתב וז"ל: 'מאי עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם לומר די פירוש שלא תהא תפלתם נשמעת אע"פ שיאמרו די די למנוע הברכה' עכ"ל. וע"ע במה שהובא להלן מספר ראש משביר ולפי דבריו ג"כ מתורצת קושיא זו. מו. **וכן** הוא בויקרא רבה פרשה לה. מז. **וכן** פסק בשו"ע (סי' תקעז ס"ג). מח. **וכתב** הלחם משנה (תעניות פ"ג הט"ו) שמה שכתבו הטעם שמפילין הבתים הוא להשמיענו הטעם היותר גדול אבל משמע שיש גם טעם נוסף שהוא הטעם במקום שמטשטשין את הקרקע שגם צריכים להתפלל. מט. **ועי"ש** שדן כיצד מתריעים עליהם, ועיין ילקוט ביאורים (לעיל יט. ד"ה מון מריב גשמים). נ. **וראה** מהרש"א (לקמן כג. ד"ה על ריב טובה) שמשמע בדבריו שאף על גשמים שמטשטשין את הקרקע אין מתפללים עליהם כיון שהוא ככפוי טובה שמתחלה היה מתפלל ומבקש על הגשמים שהם טובה לעולם. נא. **וכתב** עוד שאפשר שלכך לא ירד מבול בא"י כיון שגשמי המבול הם גשמי קללה, וארץ ישראל תמיד עיני ה' דורשין אותה לטובה. ועוד הוסיף שאפשר שלכך רמז ר' אליעזר באמרו שאין להתפלל על רוב גשמים אלא כדי שיעמודו בקרן אפל, והיינו שכל זמן שעומדים בקרן בן שמן אז הקב"ה כביכול בעצמו מספיק כל צרכיהם וכמש"כ (ישעיה ה ו) 'כרם היה לידידי בקרן בן שמן' וא"כ הגשמים באים לטובה, אבל אם ח"ו עומדים בקרן אפל דהיינו בארצות העמים, אפשר שירדו גשמים לרעה, ולכך צריך להתפלל עליהם. א. **ויקרא** (פי ז). ב. **ולפנינו** נוסף כן מרש"י ישן. ג. **שם.** ד. **כן** כתב המזרחי על רש"י שם, ועיין גו"א שם. ה. **עוד** כתב המהרש"א שביום השבת לא נקרא בעתם משום דאיתא לעיל (ח:) ששמש בשבת צדקה לעניים. ו. **והביא** ראיה שהרי ר"ח בן דוסא עצמו הלך, וודאי שלא הכניס עצמו למקום סכנה. ז. **בסוטה** (ג.). ח. **אך** המהרש"א והרא"ם ביארו הטעם מפני שאין עשיית מלאכה בשבת, ולכך כולם נמצאים בבתיהם, ולא רק משום שאינם יוצאים אל מחוץ לתחום. ט. **שהרי** ר"ח בן דוסא היה מתלמידי רבי יוחנן בן זכאי (גיטין נח:), וריב"ז היה הרבה דורות אחרי

יותר, ואפילו בלילות, כיון שמ״מ יש ההולכים בדרכים בלילות, ולכך אינו מוריד אלא בשתי לילות בשבוע, שבזה יש די גשם לכל הצרכים. אלא שקודם לר״ח בן דוסא לא היה זמן קבוע לאותם שתי לילות, ולאחר ר״ח בן דוסא נקבע שבשתי לילות אלו הזמן הראוי ביותר שירדו בו גשמים. ומה שנאמר בגמרא ש׳בעתם׳ היינו לילי רביעיות ולילי שבתות, היינו אחרי המעשה עם ר״ח בן דוסא. ומה שירדו בשתי לילות אלו אצל שמעון בן שטח, כך היה מעשה, והראיה משם הוא רק לכך שדי שירדו גשמים בשתי לילות בשבוע בשביל שיספיק להשקות הצמחים כדי סיפוקן׳.

׳בעתם׳, למה לא פירשו שירדו בזמן שהגשמים יפים לצמחים

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות. הקשה הרא״ם[א], מנלן ש׳בעתם׳ היינו הזמן שנוח לאדם, אולי הכוונה לזמן שהגשמים יפים לצמחים. ותירץ שממה שאמרה תורה ונתתי ׳גשמיכם׳ ולא ׳גשמים׳ משמע הגשמים הצריכים לכם, כלומר שירדו בזמן הראוי לצמחים, וא״כ מה שכתבה תורה עוד ׳בעתם׳ הכוונה לזמן שנוח לאדם. ובגור אריה[ב] כתב שבפסוק שלאחריו נאמר ׳וְהִשִּׂיג לָכֶם דַּיִשׁ אֶת בָּצִיר וּבָצִיר יַשִּׂיג אֶת זָרַע׳, וא״כ ברכת השובע כבר אמורה, ולא הוצרכו ברכה שיהיו הגשמים בזמן הראוי כיון שהתבואה כבר מבורכת, ולא נצרכו אלא שירדו בזמן שאין מטריחים את האנשים.

כיצד נקבעו שיעורים של תורה לפי זיתים המשונים בגודלם

שנעשו חיטים ככליות ושעורים בגרעיני זיתים. הקשה החתם סופר[ג] איך אמרו חז״ל שכל הפסוק ׳ארץ חטה ושעורה׳ וגו׳ נאמר להשמיענו שיעורי תורה, והרי נתברכו שיהיו גשמים בעתם, וא״כ יהיו החיטים גדולים כל כך, ומסתמא גם שאר הפירות בארץ ישראל היו גדולים מאוד, ודוחק לומר שהיו צריכים להביא זיתים ממקומות אחרים כדי לשער בהם שיעורי תורה. וכתב ליישב שכשם שהיו פירותיה משונים לטובה כך היו אנשים החיים בארץ גדולים ובריאים, וממילא היה שיעור אכילה שלהם כשיעור כזית שלהם[ד]. אך יש חולקים על החתם סופר שאמנם שיעור הביצים נשתנו לפי הדורות, גודל האנשים לא השתנה[ה].

למה דוקא ככליות

שנעשו חיטים ככליות. כתב הבן יהוידע שלפי שכשאין עושים רצונו של מקום כתוב[ו] ׳וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא׳, לכן כאשר עושים רצונו של מקום נהפכו ה׳מכות׳ ל׳כליות׳, כי אות מ׳ של ׳מכות׳ בגימטריא ל׳ י׳, ונתהפכו ה׳מכות׳ ל׳כליות׳ של ברכה[ז].

ארץ זבת חלב ודבש רק כאשר עושים רצון ה׳

לְהודיע כמה החטא גורם. דייק המשך חכמה[ח] מלשון הכתוב ׳וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וַאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ אֱלֹקֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ׳, שלפי משפטי הלשון היה צריך לכתוב ׳כאשר דבר ה׳ אלוקי אבותיך לך בארץ זבת חלב ודבש׳. אלא שהכתוב בא לרמז שברכת ארץ ישראל תלויה במעשיהם של ישראל, שאם ישמעו לקול ה׳ אזי תהיה הארץ זבת חלב ודבש, ואם לא יקיימו את רצון ה׳ לא תהיה הארץ זבת חלב ודבש. ולכן אמר שאם יעשו רצון ה׳ אז תהיה הארץ כמו שנשבע לאבותיהם, כלומר שתהיה באמת ׳זבת חלב ודבש׳.

עונותיכם וחטאיכם, ההבדל בין מזיד לשוגג

עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם. ביאר הקרן אורה שכאשר עוברים במזיד, שנקרא ׳עון׳, גורמים שהטוב הראוי להם ינתן לשונאיהם, וזהו שאמר עונותיכם הטו אלה, אבל חטאיכם שאינו אלא שוגג לא ייענשו כ״כ שתינתן טובה הראויה להם לשונאיהם, אבל מכל מקום ימנע מכם, כיון שאין להם זכות לקבל מפני חסרון החטא.

מפני מה שלחו דוקא לחוני

שלחו לו לחוני המעגל. הטעם ששלחו דוקא אליו, כתב בעיון יעקב שלפי שהיה חסיד גדול שבדור ובעל מעשים ובטוחים בו שיתקבל תפלתו, ולכן נתקבלה תפילתו, משום שהיה מצער את עצמו להבין דברי תורה ולירד לעומקה של הלכה עם תלמידיו[ט].

מה הטעם שלא ירדו גשמים מיד כשהתפלל

התפלל ולא ירדו גשמים. בירושלמי[יא] כתב הטעם שלא ירדו גשמים מיד מפני שלא ביקש בדרך ענווה אלא בדרך חוב[יב]. ובבן יהוידע כתב שמרוב קדושתו ופרישותו בתפילתו נסתלק במחשבתו מהעולם הזה ומשום זה לא היה יכול להשפיע מלמעלה לעולם הזה, ומתוך שלא נענה הרגיש בדבר, ולכך עשה עוגה עגולה כדמיון כדור העולם שהוא עגול, ובזה קישר את עצמו לעולם התחתון, ולכן אמר ׳איני זז מכאן׳, כלומר שלא יתפשט מהעולם התחתון במחשבתו ׳עד שתרחם על בניך׳. ולאחר זה ירדו הגשמים על פי דיבורו בקלות.

מפני מה עשה דוקא עיגול

עג עוגה ועמד בתוכה. הקשה בבן יהוידע מפני מה עשה דוקא עיגול ולא חפירה ככל שיעלה בידו. וביאר על פי מה שאמרו[יג] ׳מפני מה לא נאמר האות נו״ן באשרי, מפני שיש בה נפילה לכנסת ישראל, כדכתיב נָפְלָה לֹא תוֹסִיף קוּם בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל, ואעפ״כ סמכה דוד ברוח הקודש כדכתיב ׳סוֹמֵךְ ה׳ לְכָל הַנֹּפְלִים׳. וכאן שהיו ישראל נפולים שלא היו להם גשמים והיו צריכים לסמיכה, ולכך עשה עוגה בעיגול שהוא צורת האות סמ״ך לסמוך אותם[יד].

ביאור דבריהם ׳ראינוך ולא נמות׳

אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות. רש״י פירש שהוא בניחותא, כלומר שתשתדל שנראה אותך ולא נמות ברעב מפני עצירת הגשמים. אך רבינו גרשום[יה] כתב שהוא לשון תימא, כלומר, האם בשביל שראינוך לא נמות, והרי ודאי נמות כיון שלא ירדו הגשמים אלא להתיר שבועתך. ובלשמוע בלמודים כתב לבאר על פי דברי הגמרא בחגיגה (ה:) שראיית חכמים גורמת חיים, ולכן כאשר ראו התלמידים שאין הגשמים יורדים לברכה וחששו שימותו ברעב, ולא רצו לפתוח פיהם לרעה, אמרו לו ברמיזה שתקוותם שיחיו כיון שראו אותו, אבל לולא זאת ימותו ברעב.

כיצד הותרה שבועתו של חוני ע״י טיפין טיפין

כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך. הקשה המהרש״א, והרי הוא נשבע שלא יזוז עד שירחם ה׳ על בניו, וגשמים כאלו אין בהם רחמים, ואיך הותר שבועתו בזה. ותירץ שהתלמידים שמעו רק שנשבע שירדו גשמים ולא שמעו שאמר ׳עד שתרחם על בניך׳ ולכך חשבו שכבר נתקיימה שבועתו. ובלשמוע

שמעון בן שטח כמבואר מסדר המשניות באבות (פ״ג). **ו. וכן** משמע בלשון רש״י (ד״ה שקן מציון) שכתב ׳ושמא תאמר שאין סיפק בגשמים של שתי לילות בשבת, מצינו בימי שמעון בן שטח׳ וכו׳, ומשמע שרק על זה הביאו ראיה, ולא שירידת הגשמים בלילי רביעיות ולילי שבתות נקראת ׳בעתם׳. והגבורות ארי הביא ראיה מהמשך הגמרא ׳שכן מצינו בימי הורדוס וכו׳, והיו יורדין גשמים בלילה׳, ולא כתוב שם שהיו יורדים בלילי רביעיות ובלילי שבת, וע״כ שהראיה הוא רק לזה שירדו ב׳ לילות ולא לענין לילות רביעיות ושבתות. **יא. ויקרא** (כו ד). **יב. שם. יג. בתשובותיו** (סו״מ ס׳ קפט ד״ה והנה זה לי). **יד. בעירובין** (ד.). **טו. ואף** שאמרו (רש״י ויקרא כו ה) שאוכל קמעא ומתברך במעיו היינו שבאופן הרגיל אדם צריך לאכול כמה כזיתים ביחס לגודל שלו בכדי לשבוע, והם היו אוכלים זית אחד ביחס לגודל שלהם והיו שבעים כיון שהיה מתברך במעיהם. **טז. צל״ח** בפסחים (קטז:), **אג״מ** יו״ד (ח״ג ס׳ סו), וראה עוד בשו״ת חתם סופר שם (סי׳ קכו). **יז. בדברים** (כט כה). **יח. עוד** כתב שמה שעושים רצונו של מקום בא להם מעצת הכליות, כמו שאמרו חז״ל (נדה סח.) שהכליות יועצות, לכן נתברכו בדבר הדומה, שהיה להם חיטים ככליות. **יט. בדברים** (ו ג). **כ. כדאיתא** בסמוך ׳נהירין שמעתין כבשני חוני המעגל׳. **כא. כאן** הלכה ט׳. **כב. קרבן** העדה שם. וביאר בפני משה שבזה שאמר להם הכניסו תנוריכם הראה שהוא בטוח שתתקבל תפילתו, ואין זה דרך ענווה. **כג. ברכות** (ד.). **כד. עוד** ביאר שהעיגול דומה לגלגל שהוא מתהפך, והתפלל חוני שתתהפך להם מידת הדין למידת הרחמים. **כה. וכן** כתב בשיטה לבעל

בלמודים כתב שהרי מצינוי כמה מעלות טובות ביום ירידת הגשמים וא"כ אפשר שהקב"ה ירחם על בניו גם כשיורד הגשם טיפין טיפין, כי מ"מ יש בו מעלות יום הגשמים, ומ"מ אין די בזה לצמיחת התבואה. ובבן יהוידע כתב שירידת הגשמים טיפין טיפין מועילה היא לגדל עשב למאכל בהמה, וממילא יכול העולם להיות ניזון בבשר בהמה, ואע"פ שהוא מזון מצומצם מכל מקום יש בזה רחמנות.

היכן רמז בתפילתו לגשמי בורות שיחין ומערות וגשמי ברכה

לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות. הקשה בלשמוע בלמודים, היכן מצינו בבקשתו שביקש גשמי בורות שיחין ומערות. וכן מה שאמר אח"כ 'לא כך שאלתי אלא גשמי רצון', היכן נזכר בבקשתו. וכתב שבקשות אלו נרמזו בלשון בקשתו, כי אמר 'רבונו של עולם', ומלת 'רבון' הוא ראשי-תיבות ר'צון ב'רכה נ'דבה. ובמה שאמר 'נשבע אני בשמך' רמז במילת 'בשמך' לראשי-תיבות ב'ורות ש'יחין מ'ערות.

פירוש 'בורות שיחין ומערות'

גשמי בורות שיחין ומערות. ביאר הגר"אכי ענין שלושת הדברים האלה, כי לשלשה דברים צריך מים, א', לשתיה, ב', לכבס כסותו, ג', לרחוץ את גופו. וכנגדן אמר שלוש אלה, הבורות הם עגולים, כי מיועדים לשתיה, וכדי שיוכלו לשתות מכל צד. השיח הוא ארוך, ויפה לכיבוס מפני שדרך הכובסים להוליך ולהביא את הבגד במים. והמערה מיועדת לרחיצה, שכן בכל מקום שהוזכר רחיצה וטבילה נזכר מערה.

מהו פר הודאה

הביאו לי פר הודאה. פירש רש"י שלקח פר כדי להתוודות עליוכח, ולאחר מכן הקריב אותו כקרבן שלמים. ותמה בגבורות ארי כי אין וידוי על קרבן שלמים שאינו בא לכפרה, כי וידוי אינו שייך אלא בקרבן הבא לכפרה. לכך פירש שהודאה אינו לשון 'וידוי' אלא לשון קרבן תודה, וכמו שאמרוכט 'ארבעה צריכים להודות', וכן בכל צרה הבאה על האדם וניצולל, וצריכים להביא קרבן תודה, וכיון שהיו בצרה שהרי עבר רוב אדר ולא ירדו להם גשמים, ועכשיו ניצולו וירדו להם גשמים התחייבו בקרבן תודהלא.

ובמצפה איתן כתב שאף רש"י כוונתו לדברי שבח והודיה, ולא לוידוי, וכן פירש רש"י בתהילים[לב] שמזמור לתודה היה נאמר על קרבן תודה. ובספר ושב הכהן כתב שרש"י חולק על הרמב"ם, וסובר שיש וידוי אף על קרבן שלמים.

מפני מה הזכיר את יציאת מצרים

עמך ישראל שהוצאת ממצרים. העיר הבניהו למה הוצרך להזכיר כאן יציאת מצרים. ותירץ שביקש בזה שלא יאשים אותם בזה שמתחטאים לפניו כבן אצל אביו, כיון שכשהוציאם ממצרים נהג עמהם כמנהג אב עם בנו שמחבבו ביותר ועושה רצונו אף אם שואל שאלות הפוכות ובקשות רחוקות[לג].

כיצד התפלל לבסוף על רוב טובה

עמך ישראל שהוצאת ממצרים וכו' יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם. הקשה החתם סופר איך התפלל שיפסיקו הגשמים אחרי שאמר להם שאין מתפללים על רוב טובהלד. עוד הקשה למה אמר 'עמך ישראל שהוצאת ממצרים'. וביאר שבארץ ישראל אין חסרון בירידת הגשמים יותר מן הצורך כיון שבא"י הגשמים יורדים רק בזמנם, ורק בגולה יש בזה חסרון, וכמו שאמרולה שבגולה מתריעין על רוב גשמים. ולעילי אמרו שאלמלא העולם צריך למטר היו מתפללים לבטל את ירידתו כיון שהוא מטריד את העולם. אלא שבנ"י אינם רגילים במטר ואף בא"י קשה עליהם המטר ורוצים הם שמיד שיורד הגשם המספיק למזונות לשנה, שיפסק. אך כיון שאמרו שאין מתפללין על רוב הטובה א"א לבקש כן. והוסיף ואמר, שבארץ מצרים שאין בה ירידת גשמים אלא הנילוס עולה ומשקה את השדות אין להם שום טרדא מירידת גשמים, והרי הכתוב מעיד (דברים יא י) שא"י משובחת היא מארץ מצרים, ואם יירד בא"י גשמים יותר מן הצריך להם ויטריד את הבריות יהיה להם פתחון פה ח"ו לומר שהקב"ה הוציאם מארץ מצרים שהיא משובחת יותר, וח"ו יבואו להרהר אחרי הקב"ה, לכן אמר עמך ישראל שהוצאת מארץ מצרים שאין גשמים יורדים שם כלל הם אינם יכולים לקבל רוב טובה של גשמים, שלא יאמרו בשנאת ה' הוציאנו ממצרים, וע"כ יהי רצון שיהיה ריוח בעולם.

למה היה חוני חייב נידוי

אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי שאילו שנים כשני אליהו וכו'. רש"י פירש שהיה גוזר עליו נידוי מפני שהטיח דברים כלפי שמים ואמר לא כך התפללתילז. והקשה עליו בגבורות ארי שבגמרא מבואר שרצה לנדותו משום שאילו שנים כשני אליהו נמצא שם שמים מתחלל על ידו, ולמה כתב רש"י טעם אחר. ותירץ שכוונת הגמרא לשני הטעמים, האחד, מפני שהגיס בדבריו כלפי מעלה לישבע שלא יזוז משם עד שייענהלח, והשני, שאילו שנים כשני אליהו היה שם שמים מתחללט. והקשה כי בברכות (יט.) למדו מכאן שהמגיס דעתו כלפי מעלה חייב נידוי, והרי יש כאן גם טעם של חילול ה' שאילו היה בימי אליהו וכו'. ותירץ שאם משום טעם זה לבד לא היה חייב נידוי כי כשם שהוא יכול לבוא לידי שבועת שוא כך גם אליהו יכול היה לבוא לידי שבועת שוא, שהרי נשבע שלא יהיה מטר ושמא יבוא אחר וישבע שיהיה מטרמ, אלא שאליהו לא חשש לזה כי לישבע שירדו גשמים הוא הגסה כלפי מעלה, ולכן לא חשש שנשבע מישהו כך, ונמצא שחוני היה חייב נידוי מחמת שני הטעמים, ושפיר הוכיחה הגמרא שהמגיס כלפי מעלה חייב נידוימא.

כיצד אליהו נשבע

שאילו שנים כשני אליהו. הקשה הבן יהוידע, ואליהו עצמו איך נשבע, והרי יכול להיות שיהיה צדיק כחוני המעגל שישבע שירדו גשמים, ונמצא בא לידי שבועת שוא. ותירץ שאליהו היה נביא, וידע בנבואה שלא ישבע צדיק אחר באותו הזמן, ובאמת ידע שלעתיד ישבע צדיק אחר, ולא נשבע שלא ירד מטר לעולם אלא שלא ירד כי אם ברשותו, ולאחר זמן הסכים שירד.

על ידי מי יתחלל שם שמים

נמצא שם שמים מתחלל על ידך. פירש רש"י שזה או זה בא לידי שבועת שוא. והמהרש"א העיר שמלשון 'מתחלל על ידך' משמע שרק חוני היה בא לידי שבועת שוא, כי רק שבועתו היתה בטלה, ולא שבועתו של אליהו. ובפתח עינים הקשה שבירושלמימב איתא שאמר לו שמעון בן שטח לחוני המעגל שאין הקב"ה מבטל גזרתו של צדיק מפני גזירתו של צדיק חבירו, ומשמע להדיא שהחילול היה משום שחוני היה

הצרורות בפירושו הראשון. **כו. בגמרא** לעיל (ו.-ט.). **כז. באליה** רבא (מקוואות פ"ו מ"ד). **כח. וכתב** המהרש"א שהתוודה על שלא יפה עשה שביקש ביטול הטובה. **כט. בברכות** (נד.). **ל. כמבואר** בשו"ע (סי' רט ס"ט). **לא. וכן** כתב בקרבן העדה (פ"ג ה"ט). והוסיף עוד שכיון שאומר תודה בקרבנו הרי הוא כאילו אומר שדי לו בגשמים אלו. וכתב עוד בגבורות ארי שנקרא שמו 'פר הודאה' מפני דברי השבח שאומרים עליו בשעת סמיכה, וכמש"כ הרמב"ם (פ"ג מהל' מעשה הקרבנות הט"ו) שבשלמים אינו מתוודה עליו כשסומך אלא אומר דברי שבח, ומסתבר שגם בקרבן תודה הדין כן, ולכך נקרא שמו 'פר הודאה'. **לב.** קא א. **לג. ועיין** מש"כ מהרש"א. **לד. ובמירא** דכיא כתב ליישב שמה שאין מתפללים על רוב הטובה הוא משום שאין מתענים על כך, אבל ע"י פר הודאה אפשר שיעזרו מן השמים. **לה. לעיל** (כב:). **לו.** (ח:). **לז. וכן** ביאר רש"י (נדרים יט. ד"ה שלמדם מוני) שלמדים מכאן שהמגיס דעתו כלפי מעלה חייב נידוי. **לח. וביאר** שההגסה היתה במה שנשבע שלא יזוז משם, ולא כמו שפירש רש"י במה שחזר ואמר לא כך שאלתי. **לט. וכן** הוא בגירסת הגר"א שגרס 'ולא עוד' אלא שאילו שנים כשני אליהו. ובמירא דכיא כתב ליישב שלכן נחשב שהטיח דברים מפני שאילו היה שנים כשני אליהו היה שם שמים מתחלל, אבל בלי טעם זה לא היה נחשב גסות לומר לא כן התפללתי כיון שהוא כבן בית. **מ. וכ"כ** רש"י (ד"ה שנמצא) זה או זה בא לידי שבועת שוא. אך במהרש"א כתב שמלשון על ידך משמע שרק על ידך היה מתחלל שם שמים. **מא. והטעם** שאליהו עצמו נשבע ולא נחשב כמגיס כלפי מעלה משום שאליהו נשבע בשב ואל תעשה ואין בו הטרחה כלפי מעלה. אבל חוני נשבע שירדו גשמים ונראה כמטריח כלפי מעלה. **מב. ה"י.**

בא לידי שבועת שוא, ומדוע לא הקשה המהרש"א מדברי הירושלמי המפורשים. עוד הקשה שמשמע במהרש"א שהטעם שהיה מגיע לידי שבועת שוא הוא משום שנמסרו המפתחות לאליהו, ואילו בירושלמי משמע שגם בלא זה אין הקב"ה מבטל גזירתו של צדיק מפני צדיק אחר. וכתב לבאר שרש"י דייק ממה שהזכירו ענין מפתחות של גשמים שהגמרא שלנו חולקת על הירושלמי וסוברת שאם לא שנמסרו המפתחות לאליהו יכול ה' לבטל דברי צדיק מפני צדיק חבירו, ושמעון בן שטח נקט מפתחות של גשמים להפלגה בלבד אבל כוונתו היה שהגם שאין אליהו בעיר יכול לבוא לידי שבועת שוא זה או זה ע"י שיהיה צדיק אחר שישבע. ולכן אין להביא ראיה מדברי הירושלמי, ודייק המהרש"א מלשון הגמרא שלנו שרק חוני הוא שיוכל לבוא לידי שבועת שוא, ודלא כרש"י.

מדוע נקרא חילול השם אם תתבטל השבועה

נמצא שם שמים מתחלל על ידך. פירש רש"י שאו אתה או אליהו באים לידי שבועת שוא. והקשה בפרשת דרכים (דרוש כא) שהיה לו לומר שנמצא אחד מכם בא לידי שבועת שוא, ולמה קראו חילול ה'. ועוד, למה אמר לו שמעון בן שטח שאילו היו שנים כשני אליהו, והרי עכשיו אין אלו שני אליהו, והיה צריך לומר שאילו היום קיים אדם כאליהו שהיה נשבע. ותירץ שהמפתח של גשמים שנמסר לאליהו לא היה מפתח של אוצר טוב, שאותו אין הקב"ה מוסר לשליח. והתווכחו אחאב ואליהו, שאחאב טען שהגשמים היורדים בזמנו הם מאוצר טוב ונמצא שלא נתקיימה קללת משה שלא ירדו גשמים, ואליהו טען שהגשמים שיורדים אינם מאוצר טוב, והוכיח לו זאת ע"י שלקח מפתח של גשמים ונפסק המטר, ומוכח שהגשמים לא היו מאוצר טוב שאותם אין בכוחו לקבל את המפתח. וזהו שאמר לו שמעון בן שטח לחוני המעגל שאילו היה בימי אליהו והיה ה' מוריד גשמים מאוצר טוב בגלל השבועה של חוני נמצא שם שמים מתחלל, שיחזיק אחאב בטעותו שאין קללתו של משה מתקיימת ואותם הגשמים שהיו בזמנו היו של אוצר טוב, והראיה לזה שלא הועילה שבועת אליהו, שהרי ירדו גשמים ע"י חוני המעגל[מג].

עוד כתב ליישב דעת רש"י, שנמצא שם שמים מתחלל מחמת השבועה, שבאמת יש להבין מה שאמר לו שמעון בן שטח לחוני 'אבל מה אעשה שאתה כבן המתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו', והרי אם חוני חייב נידוי מדוע יפטר מזה, ואם משום שאדם גדול הוא אינו רוצה לנדותו[מד], היה לו לומר רק מה אעשה שאתה גדול בתורה[מה], ועוד שהרי גם לתלמיד חכם אומרים בצינעא הכבד ושב בביתך. אלא לפי שבזמן שישראל אינם עושין רצונו של מקום אין הגשמים יורדים מאוצר טוב, לכך אמר שאילו היו שנים כשני אליהו אחד מכם בא לידי שבועת שוא, שבשלמא אם לא היו השנים כשני אליהו שלא היו גשמים מאוצר טוב, היו יכולים שבועות שניהם להתקיים, שבשביל חוני המעגל היו יורדים גשמים מאוצר טוב, ומפני שבועת אליהו לא היו יורדים מן האוצר השני, אבל כיון שאילו השנים כשני אליהו שאין יורדים גשמים מאוצר טוב היה בא חוני לידי שבועת שוא. ועל זה אמר שמעון בן שטח ומה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום וכו', כלומר שאף אם היו שנים כשני אליהו והיית מבקש שירדו גשמים מאוצר טוב היו יורדים, ונמצא שגם באופן זה לא היו באים לידי שבועת שוא[מו].

ביאור משלו של שמעון בן שטח

ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין וכו'. ביאר הקרן אורה שבתחילה אומר לאביו לרחצו בחמין להעביר הזוהמא ממנו, ואח"כ לשוטפו בצונן כדי לנקותו היטב, וכאשר הוא רואה את עצמו נקי אז הוא כבר מבקש אגוזים ושקדים. וכן היה ענין תפילתו אצל חוני, שעצירת הגשמים היה מחמת עון הדור, ובתחילה היו צריכים ליטהר מעונותיהם, וזה עשה חוני המעגל שבזכותו העיר הקב"ה את לב דורו אל התשובה, ולכך התחילו הגשמים מנטפים. וכאשר נטהרו טהרה פנימית בתשובה ירדו בזעף כדי לטהרם עוד בטהרה השניה, כדוגמת שטיפה בצונן, ולבסוף כשרצו לאחוז בחיים מבית ומחוץ התחילו לירד גשמי ברכה[מז].

ובבן יהוידע ביאר את המשל, שבתחילה שאל גשמים סתם והתחילו גשמים מנטפין, וזה דומה לרחיצת חמין שהנאתן פועלת ונכנסת בתוך הגוף, וכמו כן גשמים מנטפין מועילים לדברים הנמצאים בתוך הקרקע[מח]. ומה ששאל גשמי בורות שיחין ומערות דומה לשטיפת צונן שהוא הנאה מבחוץ ואינו נכנס לגוף הקרקע[מט]. ומה ששאל אח"כ שירדו כתיקונן דומה לאכילת שקדים ואגוזים, שהיא הנאה המורגשת בחוש, וכן היה כאן שיצאו אח"כ וליקטו כמהין ופטריות.

ביאור דברי בני לשכת הגזית

דור שהיה אפל הארת בתפלת וכו' דור שהיה שפל וכו', דור ששח בעונו וכו', דור שלא היה נקי וכו'. ביאר המהרש"א שאמרו לו כסדר ירידת הגשמים, שבתחילה לא ירדו גשמים כלל והיה הדור אפל, והאיר אותו בתפילתו כי התחילו גשמים לרדת קצת. ושוב היה עדיין דור שפל כיון שלא ירדו גשמים אלא להתיר שבועתו ולא כפי הצורך, והגביהו בתפילתו שיבואו הרבה גשמים. ועדיין היה הדור שח בעוונו שירדו להם גשמים שיכולים לאבד את העולם, והושיעם בתפילתו שירדו כתיקונן. ועדיין לא פסקו עד שעלו להר הבית מפני הגשמים, מפני שלא היה הדור נקי, ומילט בתפילתו שנפסקו הגשמים[נ]. ובמה שסיימו 'ונמלט בבור כפיך, מלטתו במעשה ידיך הברורין' רמזו לו לפר ההודאה שסמך ידיו עליו, נמצא שהושיעם ע"י מעשה שעשה בידיו.

ובספר תאוה לעינים כתב שהזכירו כאן ארבעה פעמים 'דור' כנגד ד' העוונות שבגללם הגשמים נעצרים, אפל, שלא נגה עליהם אור תורה[נא], שפל, שהתחייבו כליה בגלל העונות[נב], שח בעונו, היינו כנגד פוסקי צדקות שאינם נותנים כפי שהתחייבו[נג], ודור שלא נקי הוא עון גזל שלא נקראו 'נקי כפיים'[נד].

האם הוא אותו חוני המעגל של משנתנו

כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער. כתב התוס' רי"ד שמוכח מכאן שחוני המעגל שנם שבעים שנה הוא חוני המעגל שמוזכר במשנתנו. אבל בירושלמי (ה"ט) איתא שחוני המעגל של המשנה הוא בן בנו של חוני המעגל שנם שבעים שנה[נה], וחוני המעגל שישן שבעים שנה היה בזמן בית ראשון וישן שבעים שנה והתעורר בזמן בית שני, ואילו חוני המעגל של משנתינו היה הרבה שנים אחרי שנבנה בית שני[נו].

מפני מה הצטער חוני

היה מצטער. כתב המהרש"א שהצטער משום שמתוך שתמה היאך יכול אדם לישן שבעים שנה פירש כוונת הפסוק 'היינו כחולמים' שכל שנותיו של אדם הם כחלום יעוף, והפסוק דימה את שנות הגלות לשנותיו של אדם, והצטער שכל עולמו של אדם יהיה נחשב כחלום שאין בו ממש.

ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין וכו'. ביאר הקרן אורה שבתחילה אומר לאביו לרחצו בחמין להעביר הזוהמא ממנו,

מג. **ולפי** זה ה' מבטל דברי צדיק מפני חבירו, וכמש"כ הפתח עיניים לעיל בדעת רש"י, ודלא כהירושלמי. אך לפי זה אם היה שבועתו של אליהו מתקיימת וחוני נשבע לשוא לא היה בזה חילול ה', ומרש"י לא משמע כן. מד. **וכמו** שאמרו (מו"ק יז.) תלמיד חכם שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא. מה. **וכמו** שכתוב בגמרא (כתובות) נהירין לן שמעתתיה כבימי חוני המעגל, ומוכח שהיה גדול בתורה. מו. **וכמו** שבאמת היה המעשה שבתחילה ירדו גשמים טיפין טיפין ואח"כ גשמי זעף, ששניהם אינם מאוצר טוב, ורק לאחר מכן ירדו גשמי רצון שבאו מאוצר טוב. וזהו מה שאמרו 'עליך נאמר ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור', שמצינו שהגשמים נקראו אור כמו שאמרו בגמרא (ע"ז ג:) 'אין הגשמים נעצרין אלא בשביל גזל שנאמר הן על כפים כסה אור ואין אור אלא גשמים שנאמר יפץ עליו ענן אורו'. וכוונתם שחוץ ממה שתגזור אומר ויקם לך, גם 'על דרכיך נגה אור' דהיינו שהגשמים באו כפי דרכיך שאתה עושה רצונו של מקום כך באו הגשמים מאוצר טוב. מז. **וזהו** מה ששלחו לו בני לשכת הגזית 'דור שהיה אפל', שעל כל זמן שלא היו לגמרי מקרבם, 'הארת בתפלתך', שע"י תפלתך חזרו בתשובה. 'דור שהיה שפל', שכל זמן שלא היו לגמרי מנוקין מעון אין לו כוח להרים ראש, 'הגבהת בתפלתך', כי בתפלתך עשו תשובה שלמה. וחזרו ופירשו שמה שהיו אפלים ושפלים ושח עינים היה מפני ששחו בעונם, ואח"כ מילט בתפלתו 'אי נקי', כיון שלא היו נקיים עדיין עד שטיהרם לגמרי בתפלתו. מח. **וכמו** שאמרו לעיל (ד.) שגשמים דקים אפילו לגרעין שתחת הגוש של הקרקע הם מועילים שיתחיל להצמיח. מט. **וכמו** שאמרו לעיל שגשמים מרובים מטשטשין את הקרקע ואינה עושה פירות. נ. **וכעין** זה כתב בספר אדרת אליהו (לרבי עמנואל רפאל די ריקי) ששיבחו אותו כנגד ארבעה תפילות שהתפלל, האחד, שירדו גשמים, השני, שירדו לבורות, השלישי, שירדו כתיקונם, הרביעי, שילכו בזמן שלא צריכים להם. ועל כולם נאמר תגזור אומר ויקם לך. נא. **כמש"כ** 'ותורה אור', ואין הגשמים נעצרים אלא בעון ביטול תורה. נב. **'ואין** גשמים נעצרים אלא בדור שנתחייבו כליה', והיינו שהוא דור שפל שהגיעו לדרגה התחתונה. נג. **'ואין** הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקות ברבים ואינם נותנים', ונקראו 'שח עיניים' כי כאשר הגבאי מגיע לדרוש הכסף משפילים את עיניהם. נד. **'ואין** הגשמים נעצרים אלא בעון גזל'. נה. **ועי"ש** בפני משה. נו. **והמהרש"א** (ד"ה ואח"כ) הביא בשם ספר

18/06/2018 אהח

ובמכתב מאליהוי כתב שכאשר שבו מן הגולה הרגישו שהגלות ביחס לגאולה נחשב כחלום בלבד, וחוני הצטער משום שלא זכה להרגיש את המשל בחוש ממש, וכדי ללמדו להרגיש נרדם, ונמצא שהיה כדאי בשביל זה אף להפסיק את חייו ולגרום לו שיישן שבעים שנהיי. **ובבן** יהוידע ביאר שחוני הסתפק אם אפשר בטבע שישן אדם שבעים שנה, כי אם אפשר, א"כ כוונת הכתוב כפשוטו, ואם לא, על כרחך שיש לפסוק כוונה אחרת בזה, והיה מצטער לידע מה באמת כוונת הפסוק. אך הקשה שא"כ היה אפשר לגלות לו ע"י אליהו. ותירץ שמן השמים רצו שיישן חוני שבעים שנה בכדי לתקן איזה תיקון, ולכך זימנו לו שיתורץ ספיקו באופן זה.

מה רצו לרמוז לו במעשה של החרוב

חזיא לההוא גברא דנטע חרובא. ביאר המהרש"א שכיון שהצטער על ששנותיו של אדם הם כחלום, הראו לו שכמו שהחרוב הזה כל השבעים שנה אינו נחשב לכלום ומכל מקום נוטעים אותו בכדי לעשות פירות לאחר שבעים שנה, כן האדם נברא בעוה"ז שיהיה טורח במעשיו שבעים שנה, ואכילת הפירות הוא לאחר שבעים שנה בעולם הבא, ואף אם לא יזכה האדם עצמו לאכול מפירות מעשיו בעוה"ז, מכל מקום בנו יזכה לאכול מפירות מעשיו, וכמש"כ 'ועושה חסד לאלף דור'.

האם המעשה היה באמת או בחלום

יתיב קא כריך ריפתא אתא ליה שינתא. כתב הבניהו שאף שאין תמיהין על מעשה ניסיםיי, מכל מקום יש להסכים עם אלו שפירשו שכל זה היה לו במראה החלום, ולפי"ז מה שכתוב אח"כ שהלך לביהמ"ד ושמע שאומרים וכו' וא"ל אנא הוא ולא האמינו וכו' ובסוף ביקש רחמים שימות, גם זה היה ממראה החלום.

הטעם שלא האמינו שהוא חוני

אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו. ביאר במכתב מאליהוי שלכל דור יש בחינה מיוחדת בעבודת ה', וכל יחיד שבדור אין העבודה שלו חשובה רק אם היא מצטרפת לקידוש ה' המיוחד של הדור. וגדר הדביקות של דורו של חוני המעגל היתה כבן המתחטא על אביו ועושה לו רצונו. אבל בדור של בני בניו כבר נשתנו דרכי העבודה, והנהגת הצדיקים היתה בבחינת עבד לפני המלך שמשמש באימה וביראה, כיון שחששו לגאווהסא. ולכן כששמעו שהוא אומר 'אנא ניהו' לא האמינוהו כי לפי דרכם של אותו הדור מי שאומר כן אינו יכול להיות אדם גדולסב.

למה הצטער חוני כשלא נהגו בו כבוד

ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה. בלשמוע בלמודים תמה למה נצטער חוני על שלא נהגו בו כבוד עד שביקש למות. ותירץ על פי מה שנאמר במדרש תנחומא (ופתחנן ו) שבשעה שנתמנה יהושע במקום משה נסתלקו מסורות החכמה ממשה, והסיבה לכך שהשפעת החכמה בא לגדולי הדור בשביל תועלת הדור, וכיון שנתמנה יהושע למנהיג הדור במקום משה, נעדרו ממשה השפעות החכמה. וכן היה אצל חוני המעגל שכאשר הדור קיבלוהו וכבדוהו היה שופע עליו רוח חכמה, אך כאשר לא נהגו בו כבוד ולא קבלו דבריו נסתמו ממנו מעייני החכמהסג. ובבן יהוידע כתב שמתוך שלא האמינו לו לא באו ללמוד ממנו, ונצטער על רוב תורה שיש לו ואינו יכול ללמד.

למה לא נהגו בו כבוד אף שראו בו שהוא גדול בתורה

בעי רחמי ומית. כתב המהרש"א שאף שראו שהוא בעל תורה ועל ידו נהירין שמעתתין כבשני חוני המעגל, מכל מקום לא ידעו שהיה בעל מעשים כחוני המעגל ולכך לא כיבדוהו כפי מדרגתוסד. ובספר שיחות מוסרסה כתב שאדם חייב לקבל על עצמו רב שכל ההשפעות יבואו אליו דרכן, ורבו זה צריך להיות מן הדור שלו. ולכן אף ששמעו מחוני המעגל שמפרק את קושיותיהם, מכל מקום כיון שאינו שייך לדור שלהם אינם יכולים לקבל ממנו ואין תירוציו ופירוקיו מועילים להם.

כג:

כיצד הלך יחף

כולה אורחא לא סיים מסאני. כתב בבן יהוידע שאין הכוונה שהלך יחף, אלא שכרך על כפות רגליו חתיכה קלה של בגד ישן כדי להפסיק בין רגליו ובין הקרקע, וזו אינה מגינה מנשיכת נחשא. ובהגהות יעב"ץ כתב שאף שאמרו (פסחים קיג:) שהמונע מנעלים מרגליו הרי הוא מנודה לשמים, אפשר לומר שזה דוקא בעיר אבל לא בשדה.

שכיר, האם מותר בשאילת שלום

שכיר יום הואי ואמינא לא איפגר. הקשה המהרש"א והרי שאילת שלום מצוה היא והיה לו ליבטל ממלאכתו בשביל זה, שהרי פועל חוזר בו ואפילו בחצי היום. ותירץ שהיה עני והיה צריך לשכר מלאכתו בשביל לפרנס את בניו הקטנים שאף הוא מצוה כדאיתא בכתובות (נ.) 'עושה צדקות בכל עת, זה המפרנס בניו כשהם קטנים'. ובמצפה איתן כתב שהרי בקידושין (לג.) אמרו שבעלי אומניות אין רשאין לעמוד ואפילו בפני ת"ח כדי שלא יבטלו ממלאכתם, וביארו התוס' שם שבמלאכת אחרים אסור לעמוד, הרי שאין צריכים לחזור באמצע היום. ועוד כתב שיתכן שהיה לו פרנסה בדוחק, ומצינו שאין אדם חייב לקנות אפילו מצוה עוברת כשחייו דחוקיןג.

והאלשיך הקדושג תמה על מה שמצינו בבועז שאמר לפועליו 'ה' עמכם' והשיבו לו 'יברכך ה''. ותירץ שכיון שבועז בעצמו הוא בעל הבית שלהם, בודאי לא יקפיד אם ישיבו לו. ודייק כן ממש"כ בפסוק וַיֹּאמְרוּ לוֹ יְבָרֶכְךָ ה'' ולכאורה תיבת 'לו' מיותרת, אלא שבא ללמדנו שדוקא בגלל שהוא היה השואל, לכן השיבו 'לו', אבל לאחר היה אסור להם להשיב. ולכן לא אמרו לו אלא שני תיבות כמו שהוא אמר להם. ובבן יהוידע כתב שאבא חלקיה החזיר להם שלום, אלא שלא פנה אליהם לכבדם כראוי להם, ולכן כתוב 'לא אסבר להו אפיה', שלא הסביר להם פנים כדי שלא יתבטל, אבל ענה להם.

ביאור דברי יעקב לעשו 'עם לבן גרתי ואחר עד עתה'

שם. בספר תולדות יצחק לרבי יצחק קארו (בראשית לב ד) ביאר את מה שאמר יעקב לעשו 'עם לבן גרתי ואחר עד עתה', כי יעקב חטא לעשו והיה צריך לבקש מחילה ממנו, והתנצל על שאחר עד עתה מלבקש מחילה ולשאול בשלומו, לפי ש'עם לבן גרתי' שהיה שכיר שלו, ולא היה יכול להפסיק בשאילת שלום, כאבא חלקיה.

מנין ידעו שהעננים הקדימו לבוא מצד אשתו

ומאי טעמא קדים סלוק ענני מהך זויתא וכו'. העולת אהרן הקשה מנין ידעו זאת חכמים, הרי כשאבא חלקיה הגיע לביתו אמר לאשתו 'ניסק לאיגרא וניבעי רחמי וכו' ולא נחזיק טיבותא לנפשין' הרי שעשה זאת בסתר, ומנין ידעו שהעננים הגיע קודם מצד אשתו. עוד הקשה איך אמר 'ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה' הרי

יוחסין שכתב בשם יוסף בן גוריון שחוני המעגל נהרג מחוץ לירושלים במלחמות בני חשמונאי, ובגלל שישן שבעים שנה חשבו שנהרג במלחמה ולכן כשבא אח"כ ואמר שהוא חוני המעגל לא האמינו לו. וזה כמו שמבואר בגמרא שלנו שלא היה בבית ראשון כלל. **נז.** חלק ד' (עמוד 208). **נח.** ומזה למדנו את ערכו של הציור החי בדברי התורה. **נט.** **ועי"ש** שביאר באריכות איך נעשה הנס. **ס.** **ח"ד** (עמוד 208). **סא.** **וכמו** שמצינו בסמוך על אבא חלקיה שהיה בן בנו של חוני המעגל, וכן על חנן הנחבא שהיתה דרך התנהגותם בצניעות. **סב.** **ועיין** עוד מש"כ מהרש"א בספר יוחסין שחשבו שנהרג במלחמה. **סג.** **וגם** במדרש שם מצינו שביקש משה למות כיון שנסתמו ממנו מעיינות החכמה. **סד.** **ובמירא** דכיא כתב לישב שבאמת עשו לו כבוד, ומכל מקום לא היה לו את אותו הכבוד שהיה לו קודם אותו מעשה, משום שבזמנו הוא היה יחיד שבדור ולא היה עוד אחר כמותו, אבל עכשיו היו בדור אחרים כמותו. **סה.** **להגר"ח** שמואלביץ (מצלו"ח מאמר יט). **א.** **ובתהילה** ליונה העיר שהרי בגמרא (שבת קכט.) אמרו שאסור לילך בלא מנעלים. וכתב ליישב על פי דברי המעדני יו"ט (שם, וכן פסק הרמ"א סו"ס פ' ג) שבמקומות שדרכן בכך מותר. וגם במקומו נהגו ללכת בלי נעליים. **ב.** **בשו"ע** (סי' תרעו ס"ב), וברמ"א (שם). **ג.** **בפירושו** לרות (ב ד).

באמת תפלתם הוא שהועילה, ואיך יתכן שצדיק כזה יאמר דבר שאינו. ותירץ שכוונתו 'שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה' היינו משם שהעננים הקדימו לבוא מצד אשתו, ולכן שוב לא היו צריכים לתפילתו, ובזה יתורץ הקושיא הראשונה, דמכאן ידעו שהעננים הקדימו לבוא מצד אשתו.

אסור לילך אחורי אשה

והדר עייל מר אבתרה. ביאר המהרש"א שכוונתם היתה שלא היה לו לילך אחריה כיון שאמרינן (עירובין יח:) לא יהלך אדם אחרי אשה ואפילו היא אשתו. וע"ז השיב להם שמשום שאינם בדוקים לו לא הניחה לילך אחריהם. וקשה, כי היה צריך להכניס אותם תחילה, ואחריהם ילך הוא ואחריו תלך האשה. ותירץ שדרך בעל הבית לילך בתחילה. והבן יהוידע כתב שלעולם לא הלך אחרי האשה אלא אפשר שצידד עצמו לצד, או שהיה יותר מד' אמות ביניהם, שבכה"ג מותר לילך אחריה[ד]. **ובפירוש** הריא"ף על עין יעקב כתב שכל האיסור לילך אחרי אשה הוא דוקא בשוק מפני שמדקדק בפסיעותיה אבל הכא הדבר היה בכניסה לבית ואין לדקדק שלא תהלך אשה לפני בעלה.

הרי אשתו היתה בדוקה ומדוע לא סמך עליה

משום דלא בדקיתו לי. הקשה בספר חרדים[ה] שהרי אמרו 'יהוי דן את כל האדם לכף זכות'. עוד הקשה הרי אשתו היתה בדוקה לו בצדקתה ומדוע לא סמך עליה. ותירץ שבאמת צריך כל אדם להיות צדיק בעיניו לענין[אוצר החכמה] נדו בלב שלם, אך לענין להשמר ממנו צריך לחשבו כרשע, אלא א"כ הוא בדוק לו. ואף שאשתו היתה בדוקה לו מכל מקום לא סמך עליה כיון שאין אמונה באשה משום שדעתה קלה ולעולם היא צריכה שימור, אף אם היא בעיניו ככסף צרוף מזוקק שבעתים[ו].

מי הם הבריונים

הנהו בריוני. פירש רש"י שהיו בורים ועמי הארץ. ותמה בגבורות ארי, וכי בגלל שהיו עמי הארץ מותר להתפלל עליהם שימותו, ואדרבא, מצינו בגמרא (חולין נב.) שאומה זו משולה לגפן, אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עמי הארץ[ז]. ובברכות (י.) ביאר רש"י שבריונים הם פריצים.

מדוע תפילה על מיתה נקראת רחמים

אנא בעי רחמי דלימותו. הקשה השדה יצחק[ח] מדוע דבר זה נקרא רחמים, והרי בתפילתו זו הוא מעורר עליהם מידת הדין כדי שימותו. וכתב ליישב על פי מה שאמרו (סנהדרין עב.) שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולכך נקרא בקשת רחמים[ט].

הרי אמרו גם ענוש לצדיק לא טוב

שם. הקשה הצל"ח (ברכות י.) כיצד התפלל שימותו, והרי איתא (ברכות ז.) שאמר ר' יהושע בן לוי 'גם ענוש לצדיק לא טוב', כלומר שאין כדאי לצדיק שייענשו על ידו. ותירץ שכיון שראה שהקב"ה נותן להם כל טוב בעולם הזה והבין שהם מאותם שנאמר עליהם (דניאל ז י) 'וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ', וזו היא מידת הדין גמורה, ולכך ביקש עליהם רחמים שלא יתנהג הקב"ה עמהם כמדתו עם שונאיו, אלא ירחם עליהם להעניש ולפקוד עונם בעולם הזה וממילא ימותו בעונם ולכך נקרא רחמים, ובזה יישב גם את הקושיא דלעיל.

איך ביקשה שישובו בתשובה והרי יראת שמים אינו בידי שמים

והיא בעיא רחמי דלהדרו בתיובתא. הקשה המהרש"א (ברכות י.), מה מועיל מה שיבקש רחמים עליהם שיחזרו בתשובה והרי שנינו (שם ג:) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים'. ובשדה יצחק כתב ליישב על פי מה שאמרו חז"ל בסוטה (ג.) שאין אדם עובר עבירה אלא א"כ נכנס בו רוח שטות, ולכך המבקש רחמים עליהם יבקש מאת הקב"ה שירפאהו מאותו חולי, ורפואתו היא שיתרחק מן העבירה ונמצא ששב בתשובה[י].

למה אבא חלקיה התפלל מתחילה שימותו

ובבן יהוידע ביאר לפי"ז מדוע אבא חלקיה לא חשב מעיקרא להתפלל שיחזרו בתשובה כיון שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ואין נכון להתפלל לפני הקב"ה שיעשה אותם צדיקים, אך אשתו סברה שגדולה אהבה שמקלקלת את השורה ולכך אפשר להתפלל להקב"ה שישנה את המדה. והביא עוד בשם בנו לתרץ על פי המשנה (מכות פ"ב מי"ט) שהמחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואבא חלקיה סבר שהם היו מחטיאי הרבים ולכך חשב שלא יועיל להתפלל שישובו בתשובה, ואשתו סברה שמה שאין מספיקין בידו הכוונה לעשות מעצמו, אבל אם צדיק אחר נטפל לו להתפלל בעדו על כך אפשר שתועיל תפלתו של הצדיק בעבורו[יא].

ובחתם סופר (דרשות לז' מדר עמוד קלח ד"ה כתיב) הקשה שבברכות (י.) דרשו מן הפסוק 'יתמו חטאים מן הארץ', שכתוב 'חטאים' ולא חוטאים, ומוכח שיש להתפלל שיחזרו בתשובה. וא"כ למה מעיקרא חשב להתפלל עליהם שימותו, ואפילו בלי דרשה זו גם מובן מסברא דיותר נחת רוח לפניו בתשובתם של רשעים יותר ממיתתם[יג]. עוד הקשה שבסוף אותו פסוק כתוב 'ורשעים עוד אינם', משמע שימותו הרשעים, ונמצא הפסוק סותר את עצמו. וכתב ליישב ע"פ מה שאמרו בע"ז (י.) כל הפורש ממינות מיית, וא"כ הרשעים הללו בין כך ובין כך היו מתים אם היו חוזרים בתשובה. וסבר שאע"פ שבשאר רשעים השכל נותן להתפלל עליהם שישובו בתשובה, מ"מ רשעים אלו שבכל אופן ימותו מה לו לצוות להקב"ה על פועל ידיו שיחזירם בתשובה, אלא צריך להתפלל שימותו, ואם רצון הבורא שימותו זכאים הרי יתן בלבם לשוב לפני שימותו, אך אשתו סברה שעכ"פ יותר טוב להוציא תפלתו זכה ונקיה בלשון נקיה. ולכן כתוב 'יתמו חטאים', וכיון שהפורש מן המינות מת, 'ורשעים עוד אינם.

מהו המידה כנגד מידה בזה

שם. ולפיכך עלו העננים בצד שלה. כתב הפתח עינים שברוב הספרים המדויקים לא גרסו את הטעם השני, מפני שאינו מובן בזה מה המדה כנגד מדה, כי בשלמא לטעם הראשון מובן, שכיון שהיא הקדימה לקרב את הנאת העני, לכן עלו העננים קודם אצלה, אבל מה ענין טעם השני לזה שהיא נענתה תחילה. ותירץ שבברכות (י.) דורשים 'יתמו חטאים' ולא 'חוטאים', וזו היתה סברת אשתו, וכיון שהיה העולם בצער הוצרך להתפלל שלא יזכור הקב"ה את החוטאים וירחם על עמו, ונמצא שגם הוא קיבל את סברת אשתו שיתמו חטאים ולא חוטאים, ולכן נענתה היא תחילה.

ד. **והביא** שכן כתב הר"י בשער המצות. ה. **פרק** סו סקל"ג. ו. **וכעין** שמצינו בע"ז (יח:) במעשה דברוריה. ז. **ואף** נאמר שיתפללו תלמידי חכמים על העמי הארץ, שאלמלא הם לא מתקיימים תלמידי החכמים. ח. **בברכות** (י.) בסיפור דומה שהיה עם רבי מאיר ואשתו. ט. **וראה** מה שהובא בסמוך בשם הצל"ח. י. **ומה** שאנו מתפללים 'והחזירנו בתשובה שלמה לפניך' לא קשה כיון שעל עצמו ודאי אדם רשאי להתפלל כיון שאמרינן (מכות י:) בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו והרוצה ליטהר מסייעין לו, והמבקש רחמים על עצמו להחזירו בתשובה הרי זה בכלל הרוצה ליטהר, וכיון שכולל עצמו יכול גם לומר 'והחזירנו' בלשון רבים, אבל לבקש על חבירו בלחוד אינו יכול. יא. **ובאגרות** משה (או"ח ח"ד סי' מ אות יג) כתב ליישב שהיא התפללה שלא יהיה להם נסיונות וממילא ישובו בתשובה, כיון שלא היו חוטאים אלא מחוסר פרנסה וכדו'. עוד כתב ליישב שיזמין להם הקב"ה שישמעו דברי מוסר מאנשים צדיקים ועי"ז ישובו בתשובה. יב. **ועיין** חזו"א (סוף סדר טהרות) שכתב על הפסוק (דניאל ה כו) 'מי יתן והיה לבבם זה' וגו' שהקב"ה מניח את הבחירה ביד האדם, אבל האדם רשאי להכריח את רעהו לעבודתו יתברך בין בכפיה בין בפיתוי ולא נחשב הדבר לביטול הבחירה כיון שהמעשה הוא עושה בבחירה, שכל דבר הנעשה על ידי בעל בחירה אינו ביטול הבחירה ולכך אם היו צדיקי הדור משתדלים לקרב את לב העם לעבודתו זה היה מועיל אלא שהקב"ה אינו נותן בלבם לעשות קירוב זה כיון שאם יעשו כן לא יתייחס הדבר לברואים, וכן אם יהיה מתפלל לפניו על הקירוב ותפילתו נשמעת כיון שהוא נעשה ע"י אדם שהוא נברא היה מועיל. יג. **החתם** סופר כתב את דבריו על מעשה של רבי מאיר בברכות, והדברים נכונים גם בסוגייתנו. ובלשמוע בלמודים כתב שלכך כתב רש"י שהנהו בריוני שהיו כאן היו בורים ועמי ארצות, ונמצא שיש בהם שני חסרונות, האחד, שהם בורים ויש קלקול במעשיהם נגד התורה, השני, שהם עמי ארצות ששונאים ת"ח, ואמרו (פסחים מט:) שמותר לנחרו ביום הכיפורים, ולכך התיר לעצמו להתפלל שימותו שהרי אף להורגם ביד היה מותר. אך אשתו לא התבוננה בחסרון זה לכן קיימה מה שאמרו 'יתמו חטאים ולא חוטאים'. ובענף יוסף כתב ליישב שידוע שהרגל נעשה טבע וכשאדם ירגיל את עצמו בתאוות היצה"ר שוב יעשו אלו התאוות אצלו לטבע ואח"כ עובר את העבירה שלא בכח היצר כלל כי אם משרירות לבו הרע מה שטינף עצמו בתאוות מרובות. ומה שנאמר 'יתמו חטאים ולא חוטאים' היינו על אלו שעונותיהם באים מכח היצה"ר עליהם יש לבקש שיחזרו בתשובה, אבל אלו שעושין העבירות מדעת עצמן להם לא מועיל

אוצר החכמה

ובבן יהוידע כתב ליישב על פי דברי הירושלמי״ד ששאלו לחכמה, חוטא מה עונשו, והשיבה הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לנבואה, והשיבה חטאים תרדוף רעה, שאלו להקב״ה, אמר יעשה תשובה. נמצא שאבא חלקיה תפס כשיטת השליח ואשתו תפסה כמו שאמר הקב״ה, והנה מפתח המטר הוא ביד הקב״ה ולא נמסר לשליח, ובמדה כנגד מדה הקדים הגשם לבוא בזכות האשה שהלכה בדרך ה׳ הנותן לעשות תשובה. והביא עוד בשם בנו לתרץ דכיון שהיא התפללה שיחזרו בתשובה ובזה נשארו בחיים, לכן ירד המטר שהוא חיים לעולם.

מדוע רבי מאיר לא למד מהמעשה של אבא חלקיה

18/06/2018 אהח

שם. בגמרא ברכות (י.) הובא מעשה דומה ברבי מאיר שהיו בריונים בשכונתו, ורצה להתפלל שימותו, וברוריא אשתו אמרה שיתפלל שישובו בתשובה, כי יתמו חטאים כתיב, ולא חוטאים. והקשה הגבורות ארי מדוע לא למד ר״מ מהמעשה של אבא חלקיה שקדם לוטי, שעלו העננים בצידה משום שהיא התפללה שיחזרו בתשובה. וכתב שאפשר שר״מ לא שמע ממעשה זה. או שסבר שהטעם שעלו העננים בצידה היה משום הטעם הראשון שנאמר, שהיא מקרבת את ההנאה לעניים. עוד כתב ליישב שאותם בריונים של ר״מ היו מצערים אותו, ואמרינן (קידושין לג.) שכל ת״ח שאינו עומד לפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח, שנאמר (קהלת ח יג) ׳וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לָרָשָׁע וְלֹא יַאֲרִיךְ יָמִים כַּצֵּל אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ יָרֵא מִלִּפְנֵי אֱלֹהִים׳, וכ״ש למצער ת״ח שאינו מאריך ימים, ואשתו אמרה לו שאפילו הכי יותר טוב לבקש עליהם רחמים שיחזרו בתשובה. וכעי״ז תירץ השדה יצחק שם על מה שהקשה מדוע התפלל שימותו, הרי אמרו (סס ז.) ׳גם ענוש לצדיק לא טוב׳. ותירץ שאין להתפלל בפה שימותו, אבל אם מתפלל שינצל מהצער, מותר, אע״פ שעי״ז ימותו הרשעים שמצערים אותו.

ביאור התפילה על המינים

אנא בעי רחמי דלימותו. מה שאנחנו מתפללים בברכת המינים ׳אל תהי תקוה׳, ביאר המהר״ליט שאין הכוונה שימותו, אלא שלא יהיו קיימים במציאות אנשים כאלה, אלא יחזרו ממעשיהם, ומה שאומרים ׳וכל המינים כרגע יאבדו׳ היינו שלא תהיה דעת מינות בעולם. והראיה שזה הפירוש שהרי אינו מתפלל ׳וכל המינים כרגע ימותו׳ ואם היה מתפלל כן היה משמע שמתפלל על מפלתן, אבל כיון שאמר ׳כרגע יאבדו׳ הכוונה שלא תהיה עוד דעת מינות בעולם. ומה שמתפללים ׳וכל אויבי עמך מהרה יכרתו׳ הפירוש בזה שלא יהיו עוד אויבים לעמך, ולא תהיה מלכות זדון בעולם. אבל לא התפלל על מפלת המלכות. ולכך אמר ׳ותכניעם במהרה בימינו׳ וכוונתו שהמלכות שעושה בזדון ורוצה לבטל גזירת ומצות השם יתברך אותה תעקר שלא תהיה עוד בעולם מלכות כזו של זדון להעביר את בני אדם מן הדת.

למה שלחו את התינוקות

משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה. הקשה הבניהו מפני מה שלחו לו דוקא תינוקות ולא היו שולחים אנשים גדולים שמרגישים את חסרון המטר והם יהיו צועקים לפניו מקירות לבם, שהרי יש להם ילדים בבית, משא״כ התינוקות שאינם מרגישים בצער חסרון המטריז. ופירש בדרך צחות שהתינוקות יש להם צער גדול לילך לבית הספר ושמחים ביום של בטלה, וביום הגשמים הם בטלים ואינם הולכים לבית הספר. ולכן היו הילדים אוחזים בשיפולי גלימתו ולא היו מניחים אותו עד שיוריד גשם בכדי שיזכו ביום של בטלה שזהו שמחתם. ומה שמשכו לו בגלימתו, ביאר הבניהו שרצו לרמוז לו שרוצים גשם גדול שצריך האדם להגביה שפולי בגדיו שלא יירטבו, ולא די בגשמים מועטיםיח.

הגירסא שהיה מחביא עצמו בבית הכסא

מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. כתב רש״י דלא גרסינן ׳בבית הכסא׳, אלא שהיה מחביא עצמו כשהיו באים לבקש רחמים על המים. ומי שגרס ׳בבית הכסא׳ כוונתו שכשהיו נכנס לבית הכסא להסך רגליו היה מחביא עצמו בבגדו מתוך צניעות. וכתב המהרש״א דהוא פירוש דחוק. וכתב דגם לפי גירסת ׳בית הכסא׳, אפשר לפרש דהחביא עצמו כשביקש רחמים על המים, ובזה שכתוב ׳בית הכסא׳ מבואר מדוע היו שולחים לו ׳ינוקי׳ דבי רב, ולא שלחו לו זוגא דרבנן כדלעיל. מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא כשהיה שומע שבאים לבקש רחמים ולכך היו צריכים לשלוח ינוקי שילכו אחריו גם לשם.

ובבן יהוידעיט כתב שנראה שהיה כתוב בגירסא ׳בבה״כ׳ והכוונה לראשי-תיבות ׳בית הכנסת׳, והיינו שכשהיה הולך להתפלל על המטר היה מחביא עצמו בבית הכנסת במקום מוצנע ומתפלל שם כדי שלא ירגישו בו. והמעתיקים של הש״ס שגגו בזה וחשבו שהוא ראשי-תיבות של בית הכסא.

מה החסרון של חסידי בבל

חסידי דבבל וכו׳ רב הונא ורב חסדא וכו׳. פירש רש״י שרב הונא ורב חסדא היו מפרסמים את הדבר, והוסיף שמשום אחד מהם לבד לא היה מגיע המטר. ודייק בגבורות ארי שכוונת רש״י לומר שבשני דברים עדיפים תקיפי דא״י מחסידי דבבל, האחד, שבשביל יחיד בא להם המטר. והשני, שאין מפרסמים את הדבר, ואפילו לבני ביתו לא היה מפרסם. והקשה היכן פרסמו את הדבר, אם הפרסום הוא שאמרו ׳תא נכניף׳ הרי בשביל אחד מהם לחוד לא היה מגיע המטר והיו מוכרחים לפרסם כדי שירד המטר, ואם החסרון בזה עצמו שלא היו ראויים שירד מטר בשביל אחד מהם, שמא אדרבא זה שבחם, שאף שכל אחד מהם היה ראוי להוריד מטר לבדו, מחמת ענוותנותם עשו עצמם כאילו צריכים לשנים. ועוד שהרי מצינו את אבא חלקיה שהיה בא״י והתפלל עם אשתו, וע״כ צריך לומר שמחמת ענוה עשה כן, וא״כ שמא אף הם מחמת ענוה עשו כן.

ובבן יהוידע כתב שלספר לאשתו לא נחשב פרסום הדבר כיון שרוב מעשיו וקדושתו גלוי אליה בלאו הכי, משא״כ רב הונא ורב חסדא שהיו אומרים אחד לחבירו. ועוד שלשון ׳ליכנוף׳ משמע שהיו מביאים עוד בני אדם עמהם, ואפשר שהיה רצונם להתפלל על הגשם בעשרה משום שהשכינה שורה בעשרה. עוד כתב לתרץ שאבא חלקיה אמר לאשתו רק באותו הפעם שבאו החכמים אליו, אבל בשאר הפעמים היה מתפלל לבדו.

ובבן יהוידע ביאר הטעם שהיו קוראים לרב הונא ורב חסדא ׳חסידי׳, משום שלא היו מאמינים על עצמם שתועיל תפילת כל אחד מהם לבדו, ולכך כל אחד רצה להיות נעזר ע״י תפילת חבירויא, ואף שהיה זה מחמת חסידותם, מכל מקום היה מתפרסם הדבר, אבל צדיקי א״י כגון רבי יונה קראו להם תקיפים שהיו תקיפים בזכות עצמן שבוטחים על עצמן להתפלל ביחיד אבל היו נזהרים מאד שלא לפרסם את הדבר שהיו אומרים מוטב שאתפלל יחידי ולא אפרסם הדבר אפילו לאחד.

האם רב חסדא היה יכול לבדו לבקש על המטר

אמרי ניכניף הדדי וניבעי רחמי. הקשה הבניהו שבמועד קטן (כח.) איתא שרבה ורב חסדא היו שניהם צדיקים גמורים, וכשאחד מהם מתפלל על המטר היה יורד גשם. ומשמע שרב חסדא לחוד היה מתפלל על המטר ונענה, ולמה הוצרך כאן לצרף עמו את רב הונא. ותירץ שדברי הגמרא שם נאמרו על סוף ימיו של ר״ח שהיה זכותו גדול יותר. עוד תירץ ששם מדובר שהיה יורד לפני התיבה, וכיון שהיה זה בצירוף כל

ביטול כח היצה״ר. ואבא חלקיה סבר שאותם בריונים כבר חוטאים מדעת עצמן. ואשתו סברה שאולי עדיין הם חוטאים ע״י עצת היצר. **יד. מכות** (פ״ג ה״ו), וכן הוא בפסיקתא דרב כהנא (מ). **טו. שהרי** היה נכדו של חוני המעגל שהיה בתחילת זמן בית שני, ורבי מאיר היה אחרי החורבן. **טז. באר** הגולה באר ז׳. **יז. וראה** בסמוך מה שהבאנו ליישב בשם המהרש״א. **יח. עוד** כתב שרצו לרמוז לו רמז, שאחרי אותיות ׳גלמה׳ באות אותיות ׳מדון׳ והוא ע״פ מה שדרשו חז״ל שהגשם מביא שלום לעולם, וכשיהיה עצירת גשמים יהיה מדון בעולם. **יט. וכן** כתב בעיון יעקב. **כ. בד״ה** תא ליכניף, אך לגירסת הב״ח ברש״י הם שני פירושים. **כא. וביאר** שם שבחו״ל צריך שני צדיקים להתפלל על המטר אבל בא״י כיון שיצטרף עמו קדושת א״י לכן יכול צדיק אחד להתפלל. וכתב עוד שלכך בא״י עושים יו״ט יום אחד ובחו״ל ב׳ ימים, כיון שאין כח בחו״ל לתקן הפנימיות והחיצוניות ביום אחד.

הציבור לכך ירדו גשמים, אבל כאן מדובר בזמן שעדיין לא גזרו תענית על הציבור והיו הם מתעוררים לבדם בלא הציבור.

ובעין יוסף כתב שמשום רב הונא לבד לא אתי מיטרא, ולכך כי הוה עלמא צריך מיטרא היה אומר רב הונא לרב חסדא ליכנף וכו', ואפילו שמשום רב חסדא לבד היה יכול ירד מטר, מ"מ צירף רב הונא את עצמו לרב חסדא משום שזכותיה דרבים עדיף.

מפני מה אמר ר' יונה דבר שאינו נכון

איזיל ואייתי בזוזא עיבורא. הקשה הבן יהוידע כיצד הוציא מפיו דבר שאינו נכון, כי לא התכוון לקנות תבואה. ותירץ שבאמת אם לא היה יורד מטר אחר תפילתו כך היה עושה. עוד הקשה מדוע הוצרך לתת טעם ליציאתו, ילך בצנעה ויתפלל ולא יידע בו אדם. ותירץ שעשה כן כדי שלא יעלה על לב מכיריו אח"כ שהוא התפלל בסתר ובגללו בא המטר, וכיון ששמעו ממנו שהוא הולך לקנות חיטים ביוקר משמע שהסיח דעתו מן המטר, ולא יעלה על דעתם כלל שהתפלל. עוד כתב, שאמר כן כדי שיוכל לקחת את הגואלקי, שהוא שק, עמו, כי רצה ללבוש אותו בתפילתו, ואמר להם שלוקח אותו בכדי להביא חיטים.

למה עמד להתפלל במקום עמוק

וקאי בדוכתא עמיקתא. כתב הבן יהוידע הטעם שהיה במקום עמוק ובצינעא משום שאלו מסוגלים לקבלת התפלה ברחמים, ונתן סימן לזה 'עץ חיים היא', עץ ראשי-תיבות ע'מוק צ'נוע. וביאר הלבוש (סי' ס ס"ק ג) שכשעומד במקום עמוק הרי הוא משפיל עצמו ומכניע את עצמו ותפילתו מקובלת יותר.

ובבית אלהים[נב] כתב שענין התפילה במקום נמוך הוא בכדי להורות על עוצם הכוונה המחויבת למתפלל, שיתפלל בעומק מחשבת הלב. וזהו מה שאמרו 'שיר המעלות ממעקים קראתיך ה'' והיינו שהגם שמעלותיו של הקב"ה רבים הם, עם כל זה הוא מצוי לאותם שמתפללים אליו בעומק מחשבת הלב. וגם אפשר לפרש 'ממעמקים' הכוונה על עומק המקום ממש, מפני שהמתפלל במקום גבוה הוא מראה כאילו הוא רוצה לקרב עצמו למקום השכינה בכדי שישמע קולו[נג], ולכך צריך שיתפלל דוקא במקום נמוך להורות שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו. ואף שעיקר שכינתו למעלה, מכל מקום הוא שומע לצועקים אליו מלמטה ממקום שפלו[נד].

למה צריך להתפלל במקום צנוע

וקאי בדוכתא צניעא. איתא בברכות (לד:) 'חציף עלי מאן דמצלי בבקתא', והקשו התוס' שם ממש"כ (בראשית כד סג) ויצא יצחק לשוח בשדה, ותירצו שהכוונה שם להר המוריה שנקרא שדה אבל לא היה פרוץ כשדה. עוד תירצו שהאיסור הוא דוקא במקום שרגילים שם בני אדם לעבור. והקשה הב"י (או"ח סי' ג) לתירוצם השני שאם הטעם כדי שלא יפסיקוהו עוברי דרכים, למה נקרא חצוף בשביל זה. ובט"ז (סס סק"ג) תמה על תמיהתו שאין כוונת התוספות משום שיפריעו לו עוברי דרכים, אלא שכיון שרגילים שם בני אדם אינו נקרא מקום צניעות. וכתב הפמ"ג (משב"ז סס) שלפי התירוץ השני מותר להתפלל בבקעה שאין שם אנשים, אך לטעם הראשון שצריך צניעות משום שע"י זה הוא נכנע יותר אין להתפלל בבקעה.

האם המתים יודעים את קורות החיים

אישתטח על קברא דאבוה. כתב המהרש"א שמכאן ראיה לנידון בברכות (יח.) שהמתים יודעים בצער החיים. והתוס' בסוטה (לד: ד"ה מצוה) הקשו כיצד אמרו שם שביקש רחמים מהמתים, והרי אמרינן שאין המתים יודעים, ותירצו שכשהאדם מתפלל אצלם מודיעין להם שכך התפלל. וכן אמרו בגמרא (ע"ז עו.) שיוצאים לבית הקברות כדי שיבקשו עליהם מתים רחמים, והביאו התוס' ראיה גם מהמעשה האמור כאן[נה].

מפני מה נתפסו רגלי הסוסים

אינקוט כרעא דסוסוותייהו. ביאר הבן יהוידע שעשה כן לרמז להם שעושה כן בעבור שהם מצערים את בנו, ו'ברא כרעא דאבוה'. עוד כתב שהטעם הוא לפי מה שאמרו חז"ל שהסוס הוא הגאה שבבהמות, ולכך תפס ברגלי הסוסים לרמז שיוכל לגרום להם שירדו מן השררה והממון שהם רוכבים עליהם.

הזכרת שמו של חולה

א"ל מה שמה, חנה. הקשה בגליוני הש"ס מדוע היה צריך לדעת שמה[נו], והרי אמרו (נדרים נ:) שכל המבקש רחמים על חבירו אין צריך להזכיר שמו[נז]. ובמגן אברהם (סי' קיט סק"ח) כתב בשם המהרי"ל לחלק שאם מבקש בפני החולה אין צריך לפרש את שמו, אך אם מתפלל שלא בפניו צריך להזכיר את שמו[נח].

ובבן יהוידע הקשה מפני מה כאן שאל לשמה, ואילו במעשה של עשירי בית חמיו לא שאל לשמותם. ותירץ שאותם היו אנשים ואפשר שהכירם וידע את שמותם, אבל את שם אשתו לא ידע, וגם את צורתה לא ידע, ולא יוכל לכוין עליה אם לא יזכיר את שמה. עוד כתב ליישב שעושר ועוני הם דברים שהם חיצונים לגוף, ולכך אפילו אם לא יזכיר את שמותם יכול לכוין עליהם ויועיל, אבל לפעול שינוי בגוף חייב להזכיר את שמו של בעל הגוף, כי זו שאלה חזקה יותר וצריך לברר דבריו בתפלתו[נט].

איך נשתנה מראיתה

תתיפה חנה. כתב הבניהו שנראה שלא היתה שחורה ונעשית לבנה או כעורה ונשתנית צורתה, כי אינו ראוי לעשות נס פלאי כזה לשנות את הצורה בשביל דבר שאין בו צורך גדול, אלא שהיו פניה מעלים פצעים או גלד ולא היו מוצאים לה שום רפואה, וע"י התפילה נרפאו פניה, וכשאמר אח"כ שתחזור לשחרוריתה היינו שחזרו הפצעים לפניה.

מדוע לא התפלל שתפסיק להקניטו

תחזור חנה לשחרוריתה. הקשה בפתח עינים מדוע לא התפלל שתפסיק להקניטו ותשאר גם ביופיה וגם חסידה[ל]. ותירץ שכיון שהוא היה שחור והיא הפכה להיות יפה, א"כ אף אם לא תקניטהו מכל מקום יצטער בזה שנגרע ממנה, ורב יצחק שידע מפנימיות לבו התפלל שיהיו שניהם שווין.

ובספר חסידים (סי' תשמט) כתב שאם אדם ששונא לאשתו, עליו לבקש מה' שיהפוך את לבה לאהבה אותו וממילא תשא חן וחסד לפניו שיאהבנה, ולא יבקש אשה אחרת. והקשה הברית עולם, א"כ מדוע התפלל רבי יצחק בן אלישיב שתחזור חנה לשחרוריתה, ולא התפלל שחנה תפסיק להקניטו. ותירץ שאפשר שנענשה בזה על שמרדה בטובה שעשה עמה שנתייפתה[לא].

ובבן יהוידע תירץ שתפילה כזו היתה מועילה רק לשעה אבל לא לתמידות, כיון שאמרו חז"ל יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום, וכיון שהיופי שסיבב לה את הגאוה עודנו בה, א"כ היה צריך להתפלל

כב. להמבי"ט, שער התפילה סוף פ"ח. **כג. וכן** כתב בלבוש (סי' ה ס"ק ג). **כד. ולפי"ז** הביאור הוא 'שיר המעלות', כלומר אף שעיקר מושב שכינתך הוא למעלה מכל המעלות, מ"מ אני קורא אליך 'ממעמקים', להורות בזה שאף שאיני יכול להתקרב אילך, מכל מקום כל כך אתה קרוב אלי, שהגם שאני למטה הרי זה כאילו אני למעלה, וע"ש. **כה. ועיין** בשו"ת מנחת אלעזר (ס"ק סי' סח) שהאריך להוכיח שאין בזה את האיסור של 'ודורש אל המתים'. **כו. וכן** הוא להלן (כה.) בעובדא של אותה אשה שבנתה בית ולא היו הקורות מתאימים ואמר לה מה שמך וכו'. **כז. וביותר** שבלשון ספר הפרדס (הל' ניקור מולים, הובאו דבריו בגליוני הש"ס נרכות שם) איתא 'אמר רבי כל המבקש רחמים על חבירו לא יזכיר את שמו שנאמר אל נא רפא נא לה' ומשמע שבדוקא לא יזכיר את שמו. **כח. ולפי"ז** מיושב קושית היעב"ץ (נרכות שם) מדוע אמר יעקב (בראשית לב יג) 'הצילני נא מיד אחי מיד עשו' ובזוה"ק כתוב ללמוד מכאן שצריך לפרש תפילתו יפה, והרי אמרינן שאין צריך להזכיר השם, אך לפי"ד המג"א מיושב, כי לא היה לפניו. **כט. עוד** כתב שאפשר ליישב שעניות ועשירות אינו דבר חדש בעולם ובכל שעה הקב"ה שופט מי להשפיל ומי להרים, וגלגל הוא שחוזר בעולם, ולכך גם אם יכוין בסתם על בית חמיו של רב מני יחול עליהם, משא"כ שינוי הגוף הוא דבר חדש שאינו נמצא בעולם ולכך צריך שיזכיר שם הגוף בתפילתו כדי שתחול עליו הגזרה. **ל. ואין** לומר שהתפילה לא תועיל לקנות מדות טובות שהוא בכלל התשובה, שהמתגאה וכועס הרי הוא חוטא, כי מצינו לעיל שניתן להתפלל גם להחזיר בתשובה את הרשע, וכמו שאמרו 'יתמו חטאים ולא חוטאים'. **לא. וכן** כתב ליישב מדוע לא התפלל על העשירים של בית חמיו שלא יצערוהו משום שזה היה עונש על מה שציערוהו.

18/06/2018אהח

עליה בכל יום שלא יתגבר יצרה עליה להתגאות ביופיה, ולכך בחר לעקור ממנה היופי ואז תתבטל הסיבה.

ביאור 'עמי היתה ושלחתיה'

עמי היתה ושלחתיה. ביאר רש"י שאמר לו שעכשיו אין תפילתו מקובלת כל כך. וכתב המהרש"א שדבר זה דחוק כי לא יתכן שלא תהיה תפלת הצדיקים מקובלת ומרוצה למקום בזקנותם כמו בנערותם[יב]. ואדרבא לענין החכמה אמרו שהחכמה נוספת בהם בזקנותם. וגם שלשון 'שלחתיה' לא משמע כן. שמשמע ששלח אותה מרצון. לכך ביאר שמרצון שלחתיה, שלא אבקש עוד להטריח את קוניל[יג] לשנות הטבע[יד]. ולזה נסמך המעשה של ר' יוסי דמן יוקרת עם בנו (לקמן כד.) שהעניש את בנו על כך שהטריח את קונו לשנות הגזירה והטבע.

כד.

מדוע הוצרך רש"י לבאר שאינו חייב משום צידה

השולה דג מן הים. וביאר רש"י שכל חיובו הוא רק משום נטילת נשמה[א], אך משום צידה אינו חייב כיון שמדובר שכבר היה נצוד בתוך הסל, והשאירו במים לחיות עד שהוציאו[ב]. ומשמע ממה שהוצרך רש"י לפרש שאינו חייב משום צידה, שמדובר כאן כשעושה כן במזיד ולכך א"א לחייבו שתי מיתות. והקשה הגבורות ארי מדוע לא פירש רש"י שעשה כן בשוגג, והנפק"מ בשיעור של נטילת נשמה הוא בכדי לחייבו שתי חטאות. עוד הקשה שאף אם נאמר שודאי איירי במזיד, עדיין היה יכול לומר שהנפק"מ במקום שהתרו בו משום נטילת נשמה ולא התרו בו משום צידה.

כיצד אפשר לחייבו מיתה והרי זה התראת ספק

כיון שיבש בו כסלע חייב. ביאר רש"י שחיובו הוא משום נטילת נשמה. ומבואר ברש"י שמדובר כשעשה כן במזיד וחייב מיתה. ולכאורה קשה היאך אפשר לחייבו מיתה הרי זה התראת ספק, שכשהוציא מן המים א"א להתרות בו שמא יחזירנו למים קודם שייבש כסלע. תירץ בספר המאורות שכיון שהחיוב יבוא ממילא אם לא יחזירהו אי"ז נחשב התראת ספק[ג].

מדוע אינו פטור משום מקלקל

שם. ביאר רש"י שחיובו משום נטילת נשמה. וביאר הראב"ד[ד] שאף שאין כאן טעם לחייבו מיתה שהרי נטילת נשמה הוא מעשה קלקול, וגם לא נחשב תיקון להוציא מידי איסור אבר מן החי, שהרי בדגים אין איסור זה, מכל מקום כיון שאין דרך בני אדם לאוכלם חיים נחשב תיקון במה שהורגם.

הדין בהוציאו מן המים בשבת ומת לאחר צאת השבת

שם. ביאר רש"י שמדובר שהחזירו למים בעודו מפרכס. הקשה החלקת יואב (מ"כ הערה כ) מדוע לא אמרו שהנפק"מ אם הוציאו סמוך ליציאת השבת ויבש בו כסלע ושקעה החמה שחייב. ורצה להוכיח שבכה"ג כיון שימות בסוף, הרי הוא חייב אף אם בשבת היה עדיין נקרא חי[ה].

הטעם שכפל דיבורו ואמר 'תאנה תאנה'

אמר תאנה תאנה הוציאי פירותיך. ביאר בבן יהוידע הטעם שכפל דבריו ואמר 'תאנה תאנה' משום שכוונתו היתה גם על החלק הטמון בקרקע וגם על החלק שעל פני האדמה, שמכח שניהם הפירות יוצאים, ולכך אמר 'תאנה תאנה' ששני החלקים יביאו את הפירות. עוד ביאר שאפשר שכוונתו היתה על האילן ועל המזל של האילן וכמו שאמרו (נ"ר י ו) אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל, ולכך התכוון בדבריו הן על האילן והן על המזל האומר לו גדלי.

האם עבר על האיסור ליהנות ממעשה ניסים

ויאכלו פועלי אבא. הקשה בספר תאוה לעינים כיצד האכילם מעשה ניסים, והרי אסור ליהנות ממעשה ניסים[ז]. ותירץ שכיון שהאילן היה ראוי לעשות פירות אלא שהיו צריכים להמתין ו' חדשים והוא עשה שיוציא פירותיו מיד אי"ז נחשב מעשה ניסים, ולכך יכלו ליהנות ממנו[ח]. עוד כתב ליישב שכיון שר"י היה חייב להם מזונות ובנו בא לפרוע חובו, אי"ז נחשב שנהנה בזה כיון שהפורע חובו של חבירו הרי הוא כמבריח ארי מנכסי חבירו, שאין חייב לשלם להמבריח על מעשיו[ט].

אך במהרש"א משמע שהיה בזה איסור, שביאר הטעם שלא הענישו אביו מחמת זה משום שאין עון זה חמור כל כך כדי שיקללו ויענישו. עוד כתב שעל מה שנהנה ממעשה ניסים היה מועיל שיקדיש את הריוח שהיה לו מכך, ולכך לא הענישו על כך.

הטעם שבירכו את ר"י ולא את בנו

רחמנא לישבעך. הקשה מהרש"א שהיה להם לומר רחמנא 'ישבען לברך' כי היכי דאשבען, דהיינו שהקב"ה ישביע את בנך כמו שהשביע אותנו, שהרי בנו נתן להם את האוכל, ומדוע בירכו את רבי יוסי. ותירץ שהם תלו את המעשה ניסים שקרה להם בזכותו של רבי יוסי שהיה עסוק במצוה באותו הזמן'. ובבן יהוידע[יא] כתב שאף הם דייקו בדבריו שמשום זכות אביו הוא מבקש, שהרי אמר 'יאכלו פועלי אבא', ולכך בירכו את אביו כיון שהוא היה העיקר.

הטעם שאין להטריח את הקב"ה לשנות הטבע

אתה הטרחת את קונך. כתב בבית אלהים[יב] (שער התפילה פ"ח) שהטעם שלא יטריח אדם את קונו בדבר שאינו מוכרח הוא משום שקבלת התפילה הוא דבר נסיי שמחוץ לדרך הטבע, שהרי אפילו אם המזל מורה שצריך להיות רעה לאדם יוכל ע"י התפילה להנצל מזה. ואין הקב"ה רוצה לבטל את הטבע שברא ללא צורך והכרח[יג].

הטעם שלא קיללה שתתכער

שובי לעפריך. כתב המהרש"א שלא טוב עשה שקיללה שתמות, מפני שהיה לה לקללה שתתכער ושוב לא יכשלו בה בני אדם[יד]. ובבן

הוכיחו את דבריהם בגמרא (ניטין נ. ד"ה תפקעינהו רבנן). **ד. וכ"כ** בשיטה לבעל הצרורות. **ה. ורצה** לפשוט עי"ז את הספק של הפמ"ג (פתיחה כוללת סוף הל' שבת) באדם שהתחיל לבשל בשבת ונגמר הבישול במוצ"ש. **ו. עוד** כתב לפרש שכוונתו היתה לבקש בזכות האבות הקדושים, ותיבת 'תאנה' עולה בגימטריא כמנין 'אברהם יצחק' וכן עולה כמנין 'יעקב לאה רחל', ולכך כפל ואמר 'תאנה תאנה', שכוונתו היתה על זכות אברהם יצחק, יעקב לאה רחל. **ז. וכמו** שמבואר בגמרא וברש"י במעשה הסמוך. **ח. ועל** דרך זה ביאר המעשה ברבי חנינא בן דוסא שאמר לבתו 'מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק' (לקמן כה.), שאי"ז נחשב מעשה ניסים, כיון שסו"ס היה כאן חומץ, והתפילה היתה שטבע החומץ יהפך לשמן ואי"ז מעשה ניסים. **ט. ועיין** לקמן בענין האיסור ליהנות ממעשה ניסים ישוב נוסף לקושיא זו. **י. ובבן** יהוידע כתב לבאר, שרצו לברכו שאף שכו"ע יודעים ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא, וממילא רבי יוסי שהיה עסוק במצוה לא יקבל את שכרו בעולם הזה, מכל מקום בירכוהו שכשם שבנו הוציא פירות מהאילן קודם זמנו, כך הקב"ה ישלם לו מן השכר בעולם הזה, אף שעדין לא הגיע זמן קבלת השכר. **יא. בשם** בנו. **יב. ובשיחות** מוסר להגר"ח שמואלביץ (מסכת מאמר ח) ביאר כעין זה מה שייך לומר 'הטרחת' את קונך, והרי לפני הקב"ה אין הבדל בין טבע לשלא כדרך הטבע, ומה הטירחא בזה. ותירץ שהטבע שסידר הקב"ה הוא דבר גדול מאד וצריך להיות בדקדוק, וכל הגורם שישתנה הטבע הרי הוא מגונה. ושינוי סדרי הטבע נחשב כביכול כטירחא לפני הקב"ה. **יג. ובזה** ביאר את מה שהעניש הקב"ה את עם ישראל כשביקשו בשר לאכול. עיי"ש.

יד. וכן מצינו לעיל (כג:) שאמר לו תחזור חנה לשחרוריתה.

יהוידע כתב ליישב שאחר שהוא עצמו כעס על בנו שהטריח את קונו לשנות הטבע להוציא פירות קודם זמנם, לא היה יכול להתפלל להקב"ה שישנה את הטבע ויהפכנה למכוערת. אך להמיתה אין זה נקרא שינוי הטבע לגמרי כיון שכל אדם סופו למות, ולכך אף שהקדים את מיתתה מכל מקום אין זה נחשב שינוי הטבע כל כך.

האם יש איסור בהריגה ע"י סגולה

שם. בקהילות יעקב (ב"ק סי' מה) דן האם יש איסור רציחה בהורג חבירו ע"י סגולה וכדומה. ועיי"ש שכתב שיש כמה אופנים שמצינו בחז"ל שהרגו אנשים ע"י סגולה. האחד, הוא במקום שהביטו על אדם בתמיהה שהוא מצטיין באיזה דבר יותר מחבירו ועי"ז ניזוק אותו אדם, וכעין שמצינו (ב"ב כ.) שראב"י כתב ספר תורה אחד ונזדמן לו שהיה ארכה כרחבה ונתנו בו רבנן את עיניהם ומת. אף שלא היתה כוונתם להזיקו. ובאלו הדברים אינם נחשבים כרוצחים כיון שהם אנוסים מפני שא"א שלא להתפעל מדבר כזה.

השני, מצינו בחז"ל שע"י שהקפידו על אדם גרמו לו למיתה. וכמו שמצינו (סנה' לד.) ברשב"י שראה את יהודה בן גרים והרגו ע"י שהקפיד עליו, וכן (ברכות נח.) שרב ששת נתן עיניו בההוא צדוקי ועשאו גל של עצמותיט. ובדברים אלו נראה שאינם נחשבים רציחה מפני שהתנא פסק את דינו שהוא חייב מיתה, ובשמים הסכימו לפסק זה ולכך הרגוהו. וא"כ לא עשה בזה שום איסור כיון שהוא נענש על ידי הוראת בי"ד של מעלה על פי פסקו של התנא"י.

השלישי, מצינו בחז"ל שהיו אומרים להדיא שפלוני יענש כך וכך. וכמו שמצינו (ברכות ו.) שאמר רבא יהא רעוא דלימסר בידא דמלכותא', וודאי שלא היה מקללם שהרי אסור לקלל חבירו ואפילו בלא שם', אלא שזה היה בדרך תפילה, שלאחר שגמרו בדעתם שאנשים אלו חייבים עונש, התפללו שיקרה להם כך, והבי"ד של מעלה היו מעניש אותם. וממילא הוא כעין גרמא.

אך המעשה שבסוגיין לכאורה צריך ביאור כיון שבתו של ר"י דמן יוקרת לא חטאה כלל, וא"כ לא היה זה עונש כלל, ומדוע הרגה. וכתב שאפשר שלא אמר כן בלשון קללה, אלא שנראה בעיניו שכך טוב שיהיה, ומכיון שאמר כן עשו דבריו רושם בשמים והסכימו איתו. ואם היה חס על בניו ובנותיו לא היה מוציא לשון זו מפיו ולא היו מתים[כ].

ובספר צדקת הצדיק (משלי פד) כתב שפעמים יש שמת אדם בלא משפט, כמאמר הכתוב (קהלת ז טו) יֵשׁ צַדִּיק אֹבֵד בְּצִדְקוֹ, וודאי שהריגה זו היא ממשפט השם יתברך, הטעם בזה הוא שאין הקב"ה רוצה שיהיה בעולם נברא שיזיק לנברא אחר, ולכך ביקש החסיד שבתו תשוב לעפרה שלא יכשלו בה בני אדם.

כיצד בזבז יותר מחומש מממונו לצדקה

הוו טשו מיניה דכל מאי דהוה גביה יהיב להו. הקשה הגבורות ארי, כיצד היה רשאי ליתן כל מה שיש לו, והרי אמרו (כתובות נ.) באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש[כא]. ואין לומר שהיה נותן להם מה שהיה לו באותה שעה בידו, ולא היה בזה יותר מחומש מנכסיו, שא"כ מדוע נתחבאו ממנו הגבאי צדקה והרי נשתייר לו כסף שבביתו. וגם מדויק כך ממה שאמר לבתו 'אין לך אלא כאחד מעניי ישראל', שלא נשאר לו כלום ונתן כל מה שהיה לו. וכתב ליישב על פי דברי הרמב"ם (פיהמ"ש פאה פ"ח מ"ח) שמה שאמרו שאין ליתן יותר מחומש היינו שאינו מחויב ליתן יותר מחומש, אבל אם רוצה להיות חסיד וליתן אף יותר מחומש, רשאי[כב].

אך הקשה על עצם דינו של הרמב"ם שמצינו בגמרא (כתובות סז:) שהקשו על מר עוקבא מדוע בזמן מיתתו בזבז חצי מנכסיו לצדקה, ולא חשש לתקנת אושא שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ומשמע שאסור לעשות כן[כג]. ותירץ שדין תקנת אושא תלוי במחלוקת תנאים, שבגמרא (ערכין כח.) מבואר שנחלקו ר' אליעזר ור' אלעזר בן עזריה האם מותר לאדם ליתן יותר מחומש [ובלבד שישייר קצת לעצמו], שדעת ראב"ע כתקנת אושא שאין ליתן יותר מחומש, ואילו דעת ר"א שאפשר ליתן יותר מחומש. וא"כ אפשר לומר שאף אלעזר איש ברתותא ס"ל כר"א שמותר ליתן יותר מחומש.

ובענף יוסף יישב[כד] שאלעזר איש ברתותא קיים בעצמו את מה שאמר שלמה (משלי יא כד) יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד וְחוֹשֵׂךְ מִישֶׁר אַךְ לְמַחְסוֹר' וביאר הגר"א שיש שני מידות באדם, האחד, מידת הקמצנות, השני, מידת הותרנות. ושני המידות האלו אינם עצת היצר טוב. אך במידת הותרנות יש פעמים ש'מפזר ונוסף עוד', והיינו שע"י שנותן את ממונו לצדקה אף שמפזר מכל מקום גורם לכך שיתרבה ממונו יותר[כה]. אך 'וחושך מיושר אך למחסור' הינו שאם הוא קמצן ביותר שאינו נותן אפילו מעשר שממידת היושר יש ליתן, יהיה לו רק מחסור לעולם. וגם כאן כשנתן ופיזר הכל זכה ונוסף עוד שנתמלא כל האוצר חיטים.

כיצד השביעם שיאמרו לו במה הם עוסקים

אשבעתיכו במאי עסקיתו. הקשה בגליוני הש"ס מדוע הוצרך להשביעם על כן. עוד הקשה כיצד השביעם והרי כתב הרמב"ם (שבועות פ"ה ה"ח) שהנשבע על אחרים שיעשו איזה דבר מכין אותו מכת מרדות, כיון שאין בידו לקיים שבועה זו ונמצא גורם לשבועת שוא[כו].

מדוע לא הקדים את בתו מדין ענייך קודמין

העבודה שהן קודמין לבתי. הקשה המהרש"א הרי אמרו (ב"מ עא.) עניי קרובך קודמים לעניים אחרים[כז], וכ"ש שבתו קודמת להם. ותירץ שנשתייר לו בביתו כדי נתינת נדוניא לבתו[כח], ולכך אין בתו קודמת להם[כט]. ומה שאמר לה שאין לה אלא כאחד מעניי ישראל, ומשמע שלא נשאר לו כלום ולכך התיר לה ליקח כעניה. צ"ל שלא היה לו מאתים זוז, ולכך נחשב עני שרשאי ליקח מן הצדקה, שאם היה בידו סכום זה לא היה נחשב עני[ל].

הטעם שהוצרך להשבע על כך

שם. הקשה בבניהו מדוע הוצרך להשבע על כך. עוד הקשה מדוע לא נשבע להם בסתמא שיתן להם כל מה שהם צריכים. ותירץ שהוא חשש שהם לא יאמרו לו כל מה שהם צריכים מפני שלא ירצו לקחת ממנו הכל, ולכך נשבע להם שהיתום והיתומה קודמים לבתו, וכיון שנשבע כך יהיו מוכרחים לקיים את שבועתו וליקח ממנו כל מה שיש לו. ומה שלא נשבע להם בסתמא, מכיון שחשש שמא יש בידו פחות מהסכום שהם צריכים, ואם ישבע שיתן להם כדי צרכם יצטרך להמציא

טו. **וכן** ביבמות (קו.), וכן בברכות (נח:). טז. **וכן** ביבמות (מה.), ובב"ב (עה.). יז. **ועיי"ש** שהביא בשם ספר דבש לפי שכתב שבכה"ג שנתן בו עיניו ועשאו גל של עצמות אין זה נחשב כהורג נפש, משום שרק היו מכוונים כוונה להמשיך ניצוץ הקדושה שיש בו באותו רשע אליו, וממילא נשאר גל של עצמות. יח. **וכן** בנזיר (נ.), ובשבת (קח.). יט. **עוד** כתב שאפשר שת"ח מותר לו לקלל שהרי מצינו שת"ח מנדה לכבודו מפני שכבודו הוא כבוד התורה וכבוד ש"ש. וראה מועד קטן (יז.). כ. **ועיי"ש** עוד. כא. **וכתב** שר' אלעזר איש ברתותא ודאי שהיה אחר תקנת אושא שהרי היה בזמן האמוראים. אך ברש"ש ובן יהוידע השיגו על זה, וכתב בבן יהוידע שאלעזר איש ברתותא היה בזמן התנאים, והיה קודם תקנת אושא, והוא התנא שנזכר במשנה (מכות פ"ג מ"ז). וכתב הרש"ש שאפשר שהיה קשה להגבורות ארי מדוע לא הוזכר כאן בתואר 'רבי', ובמשנה באבות הוא מוזכר בתואר 'רבי', לכך הוכיח שאי"ז התנא הנזכר באבות, וא"כ יש לומר שהיה אחר תקנת אושא. אך יעויין באגרות משה (או"ח ח"ב סי' מג, אות י.) שהוכיח מדברי הרמב"ם (ממנות עבדים פ"ז ה"ה) שאף קודם תקנת אושא לא היה חיוב ואפילו לא מידת חסידות ליתן יותר מחומש. ועיי"ש. ולפי"ד אף לדעת הבן יהוידע יש להקשות קושית הגבורות ארי, מדוע נתן צדקה יותר מחומש הרי אין בזה אפילו מדת חסידות. כב. **אמנם** קשה מהרמב"ם (ערכין פ"ח הי"ג) שכתב מי שנותן יותר מחומש הוא חסיד שוטה. כג. **ועי"ש** שרצה ליישב שהרמב"ם למד כן ממה שמשמע בירושלמי שעד חומש יש חיוב ליתן, ומשמע שיותר מזה אין חיוב אבל אם רוצה רשאי, אך גם על זה הקשה שמשמע אף בירושלמי שמודה שאין ליתן יותר מחומש. כד. **עיי"ש** שסובר שדעתו של אלעזר איש ברתותא שמותר ליתן יותר מחומש, אך מכל מקום הקשה שלכו"ע צריך לשייר קצת לצרכו, וכאן משמע שלא שייר כלל. [ועיין לקמן בסמוך מה שכתבנו בשם המהרש"א שנשתייר לו בביתו כדי נדוניא לבתו]. כה. **וכהמעשה** במדרש שאחד נתן לעני דינר בשני בצורת והלך ואסף האתרוגים שהניחו בהושענא רבה, ונסע בספינה והגיע למקום שהכריחו את מי שיש לו אתרוג להביא למלך, ויעשירוהו, וכן עשה ונתעשר. כו. **וכן** כתב הב"י (יו"ד סי' לו), והוסיף שם בשם המהרי"ק (שורש נג) שהנשבע על דבר שאין בידו לעשות הוי שבועת שוא. כז. **בגמרא** שם מבואר שענייך קודמין לעניי עירך, וביאר רש"י שענייך היינו משפחתך וקרובך. כח. **ובמירא** דכיא ובעיון יעקב כתבו שכיון שיתומה אין מי שידאג לה הרי היא קודמת לבתו שיכול הוא לדאוג לה. כט. **ומה** שאמרו בגמרא שהשאירו לו זוז אחד, היינו שבשוק השאירו לו זוז אחד, אבל בביתו נשאר לו עוד. ל. **וכתב** בשערים המצוינים בהלכה, שלפי"ז כשהקדיש אח"כ את התבואה ודאי שלא הקדיש גם התבואה שלו, אלא רק את התבואה שבאה לו ע"י הזוז שנשאר לו בשוק.

להם הסכום הנותר, ועד שישיגהו יהיה עליו נדר, והוא לא רצה שיהיה עליו חיוב נדר אפילו רגע אחד, ולכך התחייב רק על הסכום שהיה בידו בשביל לקנות לבתו נדוניא[א].

מדוע קנה חיטים הרי הוא הלך לקנות נדוניא

זבן (ליה) [ביה] חיטי. הקשה הבן יהוידע שהרי הוא הלך בשביל לקנות נדוניא להשיא את בתו, וא"כ מדוע חזר בו והלך לקנות חיטים. ותירץ שקנה חיטים אלו לצורך סעודת הנישואין של בתו, ורצה להראות בזה גודל בטחונו בהקב"ה שודאי יזמין לו נדוניא שיוכל להשיא את בתו בקרוב, ולכן הלך וקנה חיטים בשביל הסעודה.

הטעם שנעשה לו נס בשלימות כל כך

וקא נפקא בצינורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי. ביאר הבן יהוידע הטעם שנעשה הנס כל כך בשלמות עד שכל המקום כולו נתמלא בחיטים, הוא מפני שכשם שהוא עשה המצוה בשלימות שהרי נתן להם כל מה שהיו צריכים בשביל היתום והיתומה. והראיה שלא היו צריכים ליותר שהרי השאירו לו זוז אחד בסוף, ולכך אף משמים נתנו לו הברכה בשלימות שנתמלא הכל בחיטים.

באיזה מעשה ניסים יש איסור ליהנות

העבודה הרי הן הקדש. ביאר רש"י (ד"ה אלא) הטעם שלא רצה ליהנות מהם משום שאין נהנים ממעשה ניסים. הקשה הבן יהוידע א"כ כיצד מבואר בנביא (מלאכי ג' י' ט) שאמר הקב"ה לאליהו הנביא שילך צרפתה וימצא שם אשה שתתן לו לאכול, וכשבא לשם אמרה לו האשה שאין לה כי אם מעט קמח ומעט שמן, ואמר לה אליהו בדבר ה' שהקמח לא יכלה והשמן לא יחסר עד שיתן הקב"ה גשם על הארץ. והיאך נהנה אליהו ממעשה ניסים[לב]. ותירץ שיש לחלק שאצל אליהו הנס היה נסתר, והיינו שהיא לקחה מן הקמח שהיה שם והנס היה שמיד שלקחה חזר הקמח לכמות שהיה בתחילה, ולא היה נס שיתוסף קמח על השיעור שהיה שם קודם, אלא הנס היה שאף כשלקחו לא נחסר. משא"כ אצל רבי אלעזר הנס היה גלוי שנתמלא החדר בחיטים ונמצא שם הרבה יותר ממה שהניח שם, ובמעשה נס כזה אסור ליהנות[לג].

פרטי האיסור ליהנות ממעשה ניסים

שם. כבר נתבאר שיטת רש"י, שהוא משום שאסור ליהנות ממעשה ניסים[לד]. והוכיח המצפה איתן[לה] (מנחות סט: ד"ה דע"י נס) שהאיסור ליהנות ממעשה ניסים הוא רק מדרבנן[לו]. ובגבורות ארי (נקמן כה.) הוכיח[לז] שהאיסור ליהנות ממעשה ניסים הוא רק על מי שנעשה הנס בשבילו, אבל לאחר מותר ליהנות מהנס. ובשדי חמד (מערכת ל"ך חום סק) הביא בשם היד דוד שרק ליחיד אסור ליהנות ממעשה ניסים אבל לרבים מותר[לח]. ובמירא דכייא (ד"ה אמר) כתב שבמקום הדחק כשאין לו מה לאכול מותר ליהנות ממעשה ניסים[לט].

המקדיש סתם האם הוא לעניים או לגבוה

שם. ויש גורסין 'והרי הן הקדש לשמים'. וכתב הרשב"ש[מ] (שו"ת סי' שפח) להוכיח שבזמן הזה שאין בקיאים בקדשי בדק הבית, אפילו האומר הרי הן הקדש לשמים הרי זה הקדש לענים ולא לשמים[מא], ולכך הותר לה ליקח כאחד מעניי ישראל, והיא אף קודמת לשאר עניים כיון שאמרו (ב"מ עא.) ענייך ועניי עירך ענייך קודמין. ובברכי יוסף (שם) השיג עליו בשתי תשובות, האחד, שבגירסא שלפנינו נכתב 'העבודה הרי הן הקדש', בלא תיבת 'לשמים', ועוד יש לדחות הראיה שכאן אמר תוך כדי דיבור 'ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל' והוכיח שרוצה שיהיה לעניים ולא להקדש. אבל אם יאמר רק 'הרי הוא הקדש לשמים' יהא זה הקדש.

כיצד התיר לבתו ליהנות ממעשה ניסים

אלא כאחד מעניי ישראל. ביאר הבן יהוידע שלבתו התיר לקחת אף שאין נהנים ממעשה ניסים, כיון שאף לו היה חלק בחיטים אלו, שהרי היה לו בתחילה שווי זוז חיטים באוצר הזה, ובשווי שיעור זוז התיר לבתו ליקח. ובעיון יעקב כתב שהטעם שלא רצה ליהנות מהם לא משום שהיו ממעשה ניסים, אלא מפני שלא רצה לקבל שכר מצותיו בעולם הזה ולכך התיר לה ליקח כעני.

ביאור כוונת רבי יהודה באומרו 'כמה איכא משמואל הרמתי'

כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל. הקשה הבן יהוידע מה בא לומר בזה שיש הבדל בינו לבין הנביא שמואל, והרי הדבר ברור שיש חילוק ביניהם ששמואל היה שקול כמשה ואהרן והיה מן הנביאים, ואילו יהודה בן גמליאל היה בזמן התנאים. עוד העיר שמסיום דבריו שאמר 'אוי לדור שנתקע בכך' משמע שההבדל הוא בין הדורות, וא"כ היה צריך לומר 'כמה איכא בין דורו של שמואל הרמתי לדורו של יהודה בן גמליאל'[מב]. ותירץ שכוונת רבי יהודה בן גמליאל היתה לומר שהטעם ששמואל הרמתי נענה והוא לא נענה אינו מפני שהיה גדול ממנו בתורה ונבואה, שאין זה סיבה לכך שלא ישמעו לתפלתו, שהרי אמרו (ר"ה כה:) יפתח בדורו כשמואל בדורו, אלא הטעם שחלוקה תפלתו מתפלתו של שמואל מפני שלא היתה בו הענוה שהיתה בשמואל, ודבר זה גורם חסרון שלא ישמעו לתפילתו. ורמז זאת להם באומרו 'כמה איכא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל'. והיינו שהגימטריא של 'שמואל' הוא 'שע"ז' והגימטריא של 'יהודה' הוא 'ל', וההבדל ביניהם הוא 'שמז' שזהו הגימטריא של 'ענוה יראה'. ואמר להם שהגורם לכך שלא שמעו לתפילתו הוא מפני ההבדל שיש בין שמואל הרמתי אליו, והוא 'ענוה ויראה', ולא מחמת שהיה גדול ממנו בתורה ובנבואה.

לענין מה חלוק הדין אם קיבלו מאתמול או לא

הא לא קבילנא עלן מאורתא. ביאר הגבורות ארי שאין כוונתם לומר שכיון שלא קיבלו מאתמול אין צריכים להתענות[מג]. שלא גרע ממה שאמרו (נעיל י:) ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים הרי זה מתענה עמהם, ומוכח שאף שלא קיבל מאתמול צריך להתענות משום חומרי המקום שהלך לשם, וא"כ כ"ש שאנשי אותו המקום אף שלא

לא. עוד כתב שאפשר שאמר בלשון זו שהם 'קודמין לבתו' להשמיעם שיש לו גם בשביל נדוניא לבתו אלא שהם קודמים לה, וכך לא יחשדוהו כיצד מניח את בתו בלא נדוניא. **לב. ועיין** עוד בשדי חמד (מערכת הפ"ך כלל פז) שהביא מהחיד"א שהקשה מאשת עובדיה שנהנתה מהשמן שבא לה ע"י ברכת אלישע הנביא. ותירץ שכל טיפת שמן שנתרבתה היה אפשר לומר שמתבטלת ברוב השמן הכשר שהיה שם, וקמא קמא בטיל. והקשה ע"ז שהרי הדין הוא שלאחר שנתרבה יותר מהשיעור הכשר אומרים חוזר וניעור האיסור ואינו מתבטל. **לג. ולפי"ז** ביאר את הפסוק (דברים כח ח) 'יצו ה' אתך את הברכה באסמיך' שנאמרו בזה כמה ברכות. האחד, שהברכה לא תשרה כשהחיטים עדיין בשדה, כדי שלא תצטרך לטרוח לאסוף את התבואה, אלא לאחר שתכניסם לאוצר וכבר הושלמה מלאכת האסיפה אז הם יתברכו. השני, שאם תאמר כיצד אפשר ליהנות מהם הרי אין נהנים ממעשה ניסים, לזה המשיך הפסוק 'ובכל משלח ידך' שהברכה תהא שכשתיקח מהתבואה יתמלא השיעור שתיקח ולא יהיה ניכר שנטלו משם, אך לא יתמלא יותר על השיעור שהיה, ולכך יהיו מותרים ליהנות ממעשה ניסים, וכמו שמצינו אצל אליהו הנביא. **לד. ובמשכנות** יעקב (הוספות לנדניו נמוקים מסיב נפסם) תמה שלקמן (ע"ב) כתב רש"י (ד"ה אלא מעתה) שכמה שאפשר להתרחק ממעשה ניסים יותר טוב ונכון, ומשמע שאין איסור בדבר. ותירץ שכאן היה ידוע לו ולאשתו שהתבואה באה ע"י מעשה ניסים ובשבילם נעשה הנס, ולכן היה אסור להם להשתמש בזה כיון שמנכין להם מזכיותיהם, אבל לקמן לא היה ידוע לכו"ע שהוא ממעשה ניסים ולכך לא היו מנכין להם מזכיותיהם, וגם שברבים לא שייך לומר שמנכים להם מזכיותיהם. **לה. וכן** כתב בשדי חמד (מערכת הפ"ך כלל פז) בשם החיד"א שהאיסור הוא רק ממשנת חסידים. וכתב שם שיש שרצו להוכיח כן ממה שנהנו ישראל מאכילת מן במדבר. אך דחה דבריהם משום שבמן סיבת הנס היתה שיהא להם מה לאכול. **לו. והוכיח** כן ממה שנסתפקו בגמרא שם בדין חיטים שירדו מהעננים, האם אפשר להקריבם לשתי הלחם. וביארו התוס' (ד"ה חיטין שירדו) שמדובר כשירדו ע"י נס, וקשה שהרי אסור להקריב על המזבח דבר שאסור באכילה, ואם כן כיצד אפשר להתיר חיטים אלו שירדו בנס, והרי לישראל הם אסורים באכילה שאין נהנים ממעשה ניסים, ועל כרחך שהאיסור הוא רק מדרבנן. ובעיני שמואל (שם ד"ה חיטים שירדו) דחה הראיה שכיון שיש מצוה לכהנים לאכול שתי הלחם ומצות לאו ליהנות ניתנו, ממילא אי"ז נחשב שנהנה ממעשה ניסים. וראה במצפה איתן שהביא עוד ראיות לדבריו. **לז. מהמעשה** שהיה אצל רבי חנינא בן דוסא שהעמיד ע"י נס את קורות ביתה של שכינתו. **לח. כיון** שהטעם הוא משום שמנכים מזכויותיו, אבל ברבים לא שייך טעם זה. **לט. ולפי"ז** ביאר המעשה בבנו של ר"י שהאכיל את הפועלים מהתאנה, שכיון שהיו בשדה ולא היה להם מה לאכול הותר להם ליהנות ממעשה ניסים, וגם ביאר לפי"ז המעשה של רשב"י (שבת נג.) במערה שאכלו מהחרובים שנבראו בנס. **מ. בשם** אביו הרשב"ץ. **מא. וברמ"א** (יו"ד סי' רנו ס"ו) כתב שלכתחילה לא יאמר אדם סלע זה להקדש, אלא יאמר סלע זו לצדקה. אבל אף אם אמר סלע זו להקדש כוונתו לצדקה לעניים, ובפתחי תשובה (סק"ג) הביא דברי הרשב"ש שאף האומר הקדש לשמים, הרי זה לעניים. **מב. ובמהרש"א** כתב שכוונתו היה לתלות הדבר גם בחטאו וגם בחטא הדור. **מג. וכמו** שאמרו (נעיל יב.) כל תענית שלא קיבלו מבעוד יום לא שמיה תענית.

קיבלו מאתמול צריכים להתענות. אלא כוונתם היתה לשואלו שכיון שהם לא קיבלו עליהם מבערב, האם צריכים הם להתפלל תפילת תענית. כיון שההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים אף שצריך להתענות מכל מקום אינו מתפלל תפילת תענית. וע"ז השיב להם רבי יוחנן שכיון שאנו נגררים אחרי הנשיא ממילא נחשב הדבר כמו שקיבלנו עלינו ואף צריכים להתפלל תפילת תענית[מד].

האם דוקא במקום שיש נשיא אין צריך יחיד לקבל תענית

אנן בתרייהו גררינן. כתב הר"ן (ה. ד"ה קמ) בשם הרמב"ן שבא"י שהיה להם נשיא וגזירתו מחייבת את כולם, לא היה היחיד צריך לקבל על עצמו תענית כיון שהוא נגרר אחר הנשיא, אבל בחו"ל שאין להם נשיא כל אחד צריך לקבל על עצמו את התענית, ולכך אף תענית ציבור נחשב כתענית יחיד, מפני שהצבור צריך שיקבלו כולן על עצמן כיחידים שכל אחד מקבל על עצמו, ואינו אסור בחומר של תענית ציבור. אך בב"י (סי' תקסג) דייק מדברי הרמב"ם (תעניות פ"ו ה"י) שהוא סובר שכל תענית ציבור אין היחידים צריכים קבלה בתחילה, ואפילו אם אין נשיא[מה].

לאיזה ענין הדור כמו פרנסיו

משל לכלה שהיא בבית אביה. ביאר רש"י שבא לומר להם שאם האנשים של בית הנשיא רשעים אין צריכים לבדוק אצל פשוטי העם מה מעשיהם, וזהו הטעם מדוע לא שמעו לתפילתם. הקשה הגבורות ארי שהרי מוכח בגמרא (ערכין יז.) שיש דורות שהיו הפרנסים רשעים והדור היה צדיק וכמו דורו של יהויקים שדורו היה צדיק והוא היה רשע. ותירץ שבגמרא (שם) נחלקו האם הדור לפי הפרנס שלו, או הפרנס לפי הדור, ומסיקה הגמרא שהנפק"מ לתוקפא וניחותא, שאם הפרנס עניו ומעביר על מדותיו גם הדור כן, וא"כ אפשר לומר שע"ז הביאה הגמרא כאן את המשל לומר שאנשי בית הנשיא לא היו ענותנים ולכך גם הדור לא היו ענותנים, וענוה הוא סיבה לירידת הגשמים, כמו שמוכח בגמרא (נקמן כה.) שהתפלל ר"א ולא נענה, והתפלל ר"ע ונענה, לא מפני שזה גדול מזה אלא מפני שזה מעביר על מדותיו.

ביאור המשל לכלה

כל זמן שעיניה יפות. העיר הכלי יקר (בראשית כד יד) שדבר זה החוש מכחישו שהרבה מכוערות יש בעולם שעיניהם יפות. עוד העיר מה ראו חז"ל ליתן עצה לבדוק ביופי חיצוני זה, והרי שקר החן והבל היופי. ותירץ[מו] שודאי הכוונה לבדוק אחרי המעשים ו'עיניה' הכוונה לבדוק אם יש לה 'עין' יפה וגומלת חסדים, שאם עיניה יפים לבריות, הוא ודאי שהיא שלמה בכל המידות.

כיצד הוציאם ידי חובה בקידוש, והרי צריך קידוש במקום סעודה

ואתינא חמרא לקידושא ואבדלתא ומפיקנא להו ידי חובתייהו. הקשה בשערים המצוינים בהלכה כיצד הוציאם ידי חובת קידוש והרי מסתמא הם היו אוכלים בביתם, וא"כ לא היה קידוש במקום סעודה. ותירץ שאפשר שלפי דעת הרבינו יונה[מז] שכל דין קידוש במקום סעודה הוא רק מדרבנן היה מוציאם לכה"פ מדין תורה. עוד כתב ליישב שאפשר שסבר כרב (פסחים ק:) שיש קידוש שלא במקום סעודה.

ביאור הטעם שירדו גשמים מחמת שהשווה תלמידיו העניים והעשירים

ומקרינא לבני עניי כבני עתירי. ביאר הבן יהוידע שהמדה כנגד מדה בזה הוא, שכשם שהוא השווה עניים לעשירים, כך ירדו גשמים שאף הם משקים את התבואה לעניים ולעשירים ביחד. וכן כנגד מה שהיה נותן לתלמידים דגים לשחדם להיות טובים ולא היה מכה אותם, כך ירדו גשמים שהם מרבים שלום בעולם, שכשאין גשמים בעולם מריבים בעלי השדות על המים[מח].

ביאור כוונת רב נחמן שישליכוהו מהכותל לקרקע

חבוטו מן גודא לארעא. היינו שאמר שיזרקוהו מן הכותל לארץ. הקשה הבן יהוידע מדוע אמר שיזרקוהו מן הכותל הרי ודאי שלא היה יושב על הכותל, והיה לו לומר שיזרקוהו מלמעלה למטה. ותירץ שבא לומר בזה שסיבת עצירת הגשמים הוא מחמת שיש כעין כותל שמבדיל בין ישראל לאביהם שבשמים, ולכך אף שצועקים בתפילה אינם נענים, ורב נחמן התפלל כדי לשבור את הכותל וישמעו תפילותיהם, וכיון שלא נענה הבין שהכותל עדיין קיים ולא הצליח לשוברו, וזה כוונתו במה שאמר להם שיזרקוהו מן הכותל דהיינו מן הכותל שנעשה ע"י העוונות ולא נשבר עדיין[מט].

האם גורסים 'רבה' או 'רבא'

רבה גזר תעניתא בעי רחמי ולא אתא מיטרא. הקשה המצפה איתן שהרי אמרו (מועד קטן כח.) שרבה ורב חסדא היו צדיקים גמורים שכל אחד מהם היה מוריד גשמים על ידי תפילתו בלחוד. ותירץ שיש לגרוס 'רבא'[נ], והביא ראיה שמובא בגמרא ששאלו אותו והרי רב יהודה שהיה גוזר תענית היו יורדים גשמים, וענה להם שבענין למוד התורה אנו עדיפים מהם שבזמנו של רבי יהודה היו לומדים רק נזיקין, ואילו אנו למדים שיתא סדרים וכו'. ובגמרא (סנהדרין קו:) מובא שרבא אמר דברים אלו.

במה נתפלא רבא שחלוק דורו מדורו של ר"י

אי משום תנויי אנן עדיפינן מינייהו. בעין יעקב היתה הגירסא 'רבא'. והקשה בספר תאוה לעינים מה נתפלא רבא שבשני ר"י היו גוזרים תענית והיו יורדים גשמים ואילו בימיו לא, והרי אמר אביי בגמרא (נדרים כ.) שהטעם שהראשונים נעשו להם ניסים ולאחרונים לא, הוא משום שהיו מוסרים נפשם על קדושת השם, ומסתמא ידע רבא מדברי אביי[נא]. ובמירא דכיא כתב שלגירסתנו שגורסים 'רבה' לא קשה כלל.

כד:

הטעם שבימי רב יהודה היו עוסקין רק בסדר נזיקין

בנזיקין הוה. כתב הבאר שבע[א] (סנהדרין קו:) שהטעם שבשני דרב יהודה היו לומדים רק בסדר נזיקין מפני דברי הגמרא (ב"ב כה:) הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות. עוד טעם כתב משום שאמרו בגמרא (ב"ק ג.) שהרוצה להיות חסיד יקיים מילי דנזיקין, ורבא אמר שיקיים מילי דאבות. ומסכת אבות אף היא מסדר נזיקין, והטעם הוא מפני שהלימוד מביא לידי מעשה, ומפני כך היה עיקר הלימוד שלהם במסכת נזיקין.

האם 'עוקצין' היינו משניות עוקצין, או דיני עוקצין

האשה שכובשת ירק בקדירה. כתב רש"י שמשנה זו נמצאת במסכת טהרות (פ"ג מ"ח). ולפי"ד מה שמבואר בגמרא שרב יהודה היה שונה במסכת עוקצין. אינו נכון כיון שמשנה זו אינה במסכת עוקצין[ב]. וביאר רש"י את דין המשנה מדין ידות, שאשה שכובשת ירק ונגעה טומאה בירק, הידות של הירק טהורין, כיון שהם נשברים מהירק וא"א ליטול את הירק עמם אינם נחשבים לידות[ג]. ובשפת אמת הקשה שדין

מד. **עוד** כתב ליישב שכוונתם היתה שאם לא הודיעו להם על התענית אע"פ שהיו גדולי הדור, מסתמא אף לשאר בני העיר לא הודיעו, וא"כ אין זה חשוב כמקום שמתענים בו, שהרי רוב הציבור לא קיבלו עליהם, וע"ז השיב לו ר' יוחנן שאנו נגררים אחרי בית הנשיא וכל שכן ששאר בני העיר נגררים אחריהם, וממילא כולם חייבים להתענות כאילו קיבלו עליהם מבעו"י. מה. **ובשו"ע** (סי' תקסג סי"ב) הביא שני דעות בזה. ובמשנ"ב (ס"ק ט) כתב שיש להחמיר כדעה הראשונה שאף במקום שאין נשיא אלא שקבלו הציבור עליהם צריך היחיד להתענות אף אם לא קיבל על עצמו קודם. וכתב בערוך השולחן (שם סל"ג) שאף להדעה שכל יחיד צריך לקבל על עצמו, מכל מקום אין צריך לקבל דוקא בתפילת המנחה, אלא אימתי שמקבלים עליהם את התענית מועילה הקבלה. מו. **וכן** כתב בעיון יעקב. מז. **מובא** ברא"ש (פסחים פ"י ס"ה). מח. **עוד** כתב שאפשר שכשם שהוא שיחד את התלמידים בדגים שהם נעלמים מן העין, כך זכה שירדו בזכותו גשמים שיצירתם מאדים העולים מהמים שאינם נראים לעין, וכן הגשם שיורד ונבלע בקרקע אינו נראה אח"כ לעין. מט. **עוד** כתב שאפשר לבאר שהרי החכמים נקראים חומה, מפני שהם כחומה שמגינים על עם ישראל, וכיון שלא היה לו כוח להגן עליהם שהרי לא ירדו גשמים, לכך אמר שישליכוהו מן התואר חומה, שממה שלא ירד גשם ע"י תפילתו מוכח שאינו יכול להחשב כחומה המגינה עליהם. נ. **וכן** הגירסא בעין יעקב. ועיין בד"ה הסמוך. נא. **ודוחק** לומר שזה מה שאמר רבא שאין דורם דומה יפה, כיון שדוחק לומר שמשום שאינם מוסרים נפשם נחשב הדבר שאין דורם דומה יפה. א. **וכעי"ז** כתב ביד רמ"ה שם. ב. **וכן** כתב בבאר שבע (סנהדרין קו:). ג. **וכן** להיפך אם נגעה טומאה בידות אין הירק נטמא.

המשנה בטהרות אינו מדין ידות כללי, ולכן צ"ל שהוא ט"ס ברש"י, ואפשר שמבואר כן בתוספתא בעוקצין. ומה שכתב רש"י דין ידות, כוונתו לומר שכשם שאמרו בדין זיתים שכבשן שאין בהם דין ידות, כך גם באשה שכבשה יבק[illegible]ין דין ידות. אך כתב שיותר נראה לומר שהיו שתי נוסחאות במשניות עוקצין, גירסא אחת 'האשה שכובשת', והנוסחא האחרת היא 'זיתים שכבשן', וזה כוונת הגמרא 'והיינו דאמרי לה זיתים שכבשן' דהיינו שהיתה נוסחא כזו.

אך בצל"ח (נדרים כ.) כתב לבאר שאין כאן טעות סופר בגמרא, ואין הפירוש שרבי יהודה היה שונה במסכת עוקצין, אלא שהיה שונה בדיני עוקצין. וביאר את המשנה בטהרות (פ"ג מ"ח) מדין ידות, שכשם שיש דין יד לטומאה, שאם נגע טומאה בדבר המשמש כיד לאוכל נטמא האוכל, כך קיי"ל (חולין קיח:) שיש יד להכשר טומאה, שאם נגע היד במים והוכשר לקבל טומאה, כל הירק הוכשר לקבל טומאה. וממילא הדין באשה שכובשת ירק, גם הוא מדין ידות שהקלח של העלה משמש כיד לעלהה, ואם הוא נוגע במים שבתוך הקערה הרי הוא מוכשר לקבל טומאה, וגם העלה שנמצא מחוץ לקערה הוכשר לקבל טומאה, אלא שאם נשבר היד אינו יכול להכשיר גם את העלה לקבל טומאה. וכיון שעיקר דין ידות נאמר בעוקצי פירות שהם משמשים כיד לפירות, לכך נקראו עניני ידות סוגית עוקצין, על שם עוקצי פירות.

טעם שהרבו הלימוד בימי אביי ורבא

ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא. ביאר רש"י שהיו שלש עשרה ישיבות באותו מקום שלמדו מסכת עוקצין. אך בברכות (כ. ד"ה נתליסר) ביאר רש"י שבזמן רבא היה לומדים בשלש עשרה פנים, שהיה להם את משנת רבי, ומשנת רבי חייא, ומשנת בר קפרא, ולוי, ותנא דבי שמואלי. וכתב המהרי"ק (סי' פד) שמשמע מדבריהם שעד ימי רבא לא היו לומדים משניות אלו, וביאר זאת, שבימי אביי ורבא נתוספה חכמת התלמוד. וכמו שמצינו בגמרא (סוכה כח.) שכשהפליגו לדבר בחכמת רבי יוחנן בן זכאי אמרו שלא הניח שום דבר ואפילו הוויות דאביי ורבא, ולא הזכירו כלל שמות האמוראים שקדמו להם כגון רב ושמואל ורבי יוחנן, והיינו משום שאביי ורבא הם הוסיפו חכמה שהיו לוקחים את כל הברייתות ולומדים אותם ומיישבים אותם שלא יוקשה מאחד על חבירו, ועי"ז היו מעמידים השמועות על בוריין ולכך גם נפסקה הלכה כמו האחרונים שהיו אחרי אביי ורבא.

מדוע השאלה היתה רק על הדור

שאין דורן דומה יפה. בגמרא (נדרים כ.) איתא ששאל רב פפא את אביי מפני מה דורות הראשונים היו נעשה להם ניסים ולנו אין נעשין ניסים, והשיב לו מפני שהם היו מוסרים נפשם על קידוש השם ואנו לא, ומשמע שהבין אביי שהשאלה היא אף על הצדיקים שבדור ולא רק על הדור. וביאר הגבורות ארי שכאן תלה רבה את הקלקול בדורו, מפני שידע שהוא עצמו מוסר נפשו על קידוש השמז. אך אביי ידע בעצמו שאינו מן המוסרים נפשם על קדושת השמח, ולכך ביאר הקלקול בעצמו.

ביאור הלשון 'שאין דורן דומה יפה'

שם. כתב בעיני יצחק לבאר הלשון הזה. שאם בני הדור היו משקרים לגדולי הדור ומראים להם שהם טובים לא היו הפרנסים שבדור אשמים במעשי הדור, כיון שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות. אבל כיון שהדור אין עולה בידם לרמות את הפרנסים, וטיבם של הדור מוכח מתוך התנהגותם, אלא שהפרנסים אינם מטריחים עצמם להשגיח על מעשיהם ולהוכיחם, לכן יתפסו הפרנסים בחטא הדור. וזהו הביאור 'מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה' היינו גדולי הדור שאין דורן מדמים את עצמם היטב, ואפשר להבין שהם משקרים במעשיהם, יש להפרנסים להתפס בחטא הדור.

איסור זריקת פת

דהוו קא פרצי בריפתא. נחלקו רש"י ותוס' (נדרים נח:) האם במקום שאין הפת נמאסת מותר לזורקה. שדעת רש"י (שם ד"ה מכל מ) שאף פת אסור לזרוק דווקא אם נמאסת. אך דעת התוס' (שם ד"ה מין) שאין זורקין את הפת אפילו אם אינה נמאסת.

מדוע גרם רב יהודה רעב לכל העיר

יהב עיניה והוה כפנא. בפשטות הביאור שנתן עין הרע בשובע שהיה שם ולכך מיד נהיה רעב. והעיר בבניהו שלא יתכן שלאותו צדיק יהיה עין הרע ח"ו. עוד הקשה היאך ברגע אחד נהפך השובע לרעב, הרי כל האוצרות היו מלאים תבואה. וכתב ליישב שאין הפירוש שנתן עיניו בשובע, אלא נתן עיניו [בכוונה הידועה לו כיצד למנוע השפע] באותם פריצי שהיו משחקים בלחמי, וכוונתו היתה להענישם שרק בהם יהא רעב, אלא כיון שבאותו זמן היה קטרוג בשמים על כל אותה העיר. לכך נתפשטה כוונתו של רב יהודה על כל העיר ונהיה רעב בכל העיר. והרעב נעשה ע"י שבעלי האוצרות של החיטים התחילו למכור התבואה ביוקר רב מאד, ולכך עלה השער פי ארבעה.

מדוע פשט רב יהודה את נעלו

שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא. הקשה בבן יהוידע, מדוע חלץ נעלו הרי אין חולצים נעליים רק בתענית ועדיין לא גזרו תענית, ותירץ, כיון שראו החכמים שנהיה רעב בכל העיר, היו בושים לומר לו שהוא גרם שיהא רעב, לכך אמרו שיוציאוהו לשוק והוא מעצמו יראה שיש רעב בעולם, וכשיצא לשוק וראה אנשים מתאספים ליטול גרעיני תמרים הבין שיש רעב בעולם, והבין גם שהוא גרם לזה, ולכך נצטער מאד על כך וביקש לפשוט נעליו בכדי להראות צערו. ולא היה צערו מחמת שלא ירדו גשמים, אלא מחמת שגרם לכל הצער הזה, וכשבא לפשוט נעלו השניה אמר לו אליהו שאם יעשה כן יהפך המטר לקללה. ובמהרש"א ביאר שהטעם שעשה כן הוא מפני שרצה לקבל עליו מיד עינוי של תענית. וכיון שהיה בשוק לא היה לו בשום דבר שיהיה ניכר בזה שמתחיל את התענית, לכך פשט מנעלו שהוא אחד מהענויים של תענית יוה"כ. בכדי לקבל עליו תענית. אך הקשה על זה שאדם שלא קיבל עליו תענית מאתמול אינו יכול לקבל עליו תענית ע"י שחולץ מנעליו. לכך כתב שפשט סנדלו כדי לקבל על עצמו צער בלבד.

מדוע הקפידו עליו כשרצה לפשוט נעל נוספת

אי שלפת אחרינא מחריבנא לעלמא. ביאר המהרש"א הטעם שהקפיד עליו משום שהטריח את קונו יותר מדאי, שבתחילה ביקש שיהיה רעב, ואח"כ ביקש שיהיה שובע, ועתה מבקש שיהא יותר מדאי שובע, שהרי כבר התחילו לירד גשמים לאחר שפשט נעל אחת, ועל כרחך שרוצה לבקש שיתרבה השובע בעולם ולכך הקפיד עליו.

ביאור דברי רש"י שיש להתרחק מליהנות ממעשה ניסים

מהא לא תיזבנון דמעשה ניסים הוא. כתב רש"י שטוב ונכון להתרחק מליהנות ממעשה ניסים. ומשמע שאין בזה איסור. הקשה במצפה איתן שהרי לעיל (כד.) כתב רש"י (ד"ה אלא) שאסור לאדם ליהנות ממעשה ניסים מפני שמנכים לו מזכויותיו. ותירץ שדוקא כשנהנה מנס שנעשה

ז. **שהגידון** שם הוא מדין הכשר טומאה. ח. **אך** התוס' (נדרים כ. ד"ה זימים) סוברים שאין העלה נקרא אוכל, ולדבריהם אין הנדון כלל משום ידות. וביאר הצל"ח שלדבריהם מה שאמרו שרבי יהודה היה עוסק בעוקצין, היינו במסכת עוקצין. ט. **כן** העיר בגבורות ארי. י. **וכתב** בחידושים על העין יעקב, שהרי מצינו לקמן בסמוך שרבא מסר נפשו, שהרי נגדיה להוא גברא שבעל עובדת כוכבים ומת, ורצה שבור מלכא לצערו. יא. **היינו** לעשות כמעשה דרב אדא בר אהבה (נדרים שם)

שראה אשה הולכת עם מלבוש אדום וקרע אותה מעליה. יב. **שכתב** שם שהטעם שאסור לזרוק פת אפילו בימות החמה, הוא משום שפת אף בימות החמה נמאסת בזריקה. יג. **וכן** פסקו הב"י והב"ח (או"ח סי' קעג), וכן הביא המשנ"ב (שם סק"ט). יד. **וכעי"ז** כתב בהגהות יעב"ץ. טו. **ובהגהות** היעב"ץ כתב שהכוונה היתה שאם יוריד נעליו יצטנן וימות, והאדם נקרא עולם קטן, ולזה נתכוין באמרו שיחריב את העולם. טז. **וכעי"ז** כתב בגליוני הש"ס, אך עיין שם שהקשה ממקומות

לצורך יחיד יש איסור, מפני שמנכים לו מזכויותיו, אבל נס שנעשה לרבים מותר ליהנות ממנו״.

מה שאמר להם להתענות בלילה לא היה גזירת בי״ד

א״ל ביתו כולי עלמא בתעניתייכו. בברכי יוסף (סי׳ תקעה) דן האם יש כח ביד חכמים בימינו שאין סמוכים לגזור תעניות על הציבור, והביא בשם המהר״ם בן חביב, שאין חילוק בין ימינו לזמן ההוא ואפשר לקבוע תעניות גם בלא סמוכים. והשיג עליו הברכי יוסף שלכאורה דין זה תלוי אם דווקא סמוכים יכולים לגזור תענית. וכתב שלכאורה היה אפשר להביא ראיה שיש כח ביד חכמים אפילו שאינם סמוכים לגזור תעניות מהמעשה בסוגייתינו שאמר להם שיהיו בתענית גם בלילה, והרי רבא היה בחו״ל שאין שם סמוכים וגזר עליהם תענית חמורה מסתם תענית. אך דחה[טו] שרבא לא אמר להם כן בתורת גזירת בי״ד, אלא אמר להם עצה טובה שימשיכו התענית בלילה, והם הסכימו לנהוג כעצתו. ומדויק כן ממה שלא כתבה הגמרא ׳גזר עלייהו למיתב בתעניתא׳.

מדוע לא הראו לרבא עצמו בחלום

אמר להו ר׳ אלעזר מהגרוניא לדידי אקריון בחלמי. העיר החתם סופר מדוע לא הראו כן לרבא עצמו[טז]. ותירץ שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו ולא כל שבחו, ולכך לא רצו לומר לו כן בחלום.

מדוע הוצרך לראות בחלום ׳טב׳ והרי גם הרואה ׳ט׳ בחלום סימן יפה לו

שלם טב לרב טב. הקשה המהרש״א שבגמרא (נ״ק נה.) מבואר שאף הרואה ׳ט׳ אחת בחלום סימן יפה לו, וא״כ מדוע הוצרכו להראות לו ׳טב׳ בחלום. ותירץ שמה שאמרו הרואה ׳ט׳ בחלום היינו שרואה בחלום את האות ׳ט׳ כתובה לפניו״. אך כאן מדובר שקראו לפניו, ובזה דוקא אם היה שומע שמקבל שלום מן שמיא היה בזה סימן יפה, אך בשמיעת האות ׳ט׳ לחוד לא היה בזה סימן.

ביאור הלשון ׳שלם טב לרב טב׳

שם. העיר החתם סופר וכי יש שלום שאינו טוב, ומהו הכפילות שהראו לו ׳שלם טב׳. עוד העיר מהו הלשון ׳לרב טב׳״[יז]. ותירץ שמצינו שיש שני סוגי שלום. האחד, כמו שמצינו בגמרא (כתובות קה:) שצורבא מרבנן שבני העיר מרחמים עליו אין זה למעליותא, אלא מחמת שאינו מוכיחם לחזור בתשובה, ולכך מרחמים עליו. ונמצא ששלום זה אינו לטובה, וגם הרב ההוא אינו טוב שהרי הוא לא זוכה להשפיע משלו על האחרים. השני, הוא שלום שהוא לטובה, והוא במקום שאף שהרב מוכיח את אנשי עירו ואינו נושא להם פנים מכל מקום אנשי המקום הם דורשי שלומו וטובתו, זהו השלום המתבקש. וזה הכוונה ׳שלם טב לרב טב׳ דהיינו שגם הרב הוא טוב שמוכיחם במילי דשמיא, וגם השלום הוא טוב שאנשי עירו שלמים איתו. וזהו ביאור מה שאמרו ׳דמטוביה מטיב לעמיה׳ שביארו מהו הרב הטוב, זהו הרב״ט שמהטוב שנתן לו הקב״ה מטיב לעמו ומשפיע עליהם ארחות יושר.

ביאור דברי רבא

אמר לפניו רבונו של עולם אלהים באזנינו שמענו. ביאר בענף יוסף שודאי לא היה רבא כופר בישועת הקב״ה, אלא כוונתו היתה לומר שבימי קדם כשהיינו בנים אהובים למקום היו הניסים נעשים בשבילנו בגלוי, ושני טעמים יש מדוע נעשו בגלוי. האחד, בכדי לשמחנו. והשני, בכדי להגדיל אותנו בעיני העמים שיפחדו מאתנו. אך היום שירדנו מכבודנו וכל מה שעושה הקב״ה הניסים הוא רק למען שמו וכבודו, על כן הישועה נעשית בסתר בדרך הטבע בלא להראות לנו ובלא שנשמח בישועה. וגם שהעמים לא יפחדו מאיתנו בעבור זה כיון שיאמרו שדבר זה נעשה על פי הטבע. וזהו מה שאמר רבא ׳אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם׳ היינו ישועה בפועל - בגלוי, ואנו בעינינו לא ראינו ישועה כיון שהיא נעשית בהסתר.

על מי נתכוון רבא במה שאמר ׳פועל פעלת בימיהם׳

פועל פעלת בימיהם. ביאר המהרש״א שאף שפסוק זה נאמר בתהילים על כל הנסים שפעל הקב״ה בעולם, מכל מקום רבא נתכוון בתפלתו על שמואל הנביא שפעל להביא מטר שלא בזמנו כמאמר הכתוב (שמואל א׳ יב יז) שהביא מטר בימי קציר חטים, וע״ז אמר לו אביו מי איכא דטרח קמיה שמיא כולי האי, ואף שמצינו ששמואל הטריח, הוא עשה כן לעיני ישראל בשביל להוכיחם, אבל אתה עשית כן רק בשביל שבור מלכא.

כיצד יתכן לומר שיש חילוק באמונה אם ראו הניסים או לא ראו

ובעינינו לא ראינו. ביאר רש״י [לפי גירסת הב״ח] שאבותינו סיפרו לנו על הניסים שעשית להם, אבל אנו בעינינו לא ראינו, לכן עכשיו הראה לנו את נפלאותיך. והעיר בבניהו שמשמע מדברים אלו שיש הבדל באמונה בין אם ראינו בעינינו לבין אם לא ראינו, ודבר תימה הוא שהרי אנו מאמינים באמונה שלמה גם בדברים שלא ראינו כאילו ראינו אותם ממש. וביאר שכוונתם היתה לומר שבזכות זה שאנו מאמינים באמונה שלמה במה שאבותינו סיפרו לנו אף שלא ראינו זאת בעינינו, יעשה הקב״ה עכשיו עמנו ניסים.

מדוע אין להוכיח מכאן שהמתים יודעים מעשי החיים

אתא אבוה איתחזי ליה בחלמיה. הקשה במצפה איתן מדוע בנידון הגמרא (ברכות יח.) האם המתים יודעים מה שנעשה עם החיים, לא הביאו ראיה ממעשה זה שיודעים הם. ותירץ על פי מה שאמרו שאם אדם ניצל בזכות חבירו, אותו המלאך שמצילו נגלה אליו בדמות אותו אדם שניצל בזכותו, וממילא אין להוכיח מכאן שאפשר שמלאך בדמות אביו נגלה אליו להצילו. ובעיון יעקב כתב ליישב שאפשר שע״י חלום הם יודעים[כ].

מדוע נחשב שרבא הטריח את קונו יותר מדאי

מי איכא דמטרח קמי שמיא כולי האי. ביאר המהרש״א שאף שמצינו שגם שמואל הוריד מטר בימי קציר חיטים, אך מכל מקום עשה כן בשביל להוכיח את ישראל, ואילו כאן עשה כן רבא רק בשביל אמו של המלך. והקשה הבן יהוידע שהרי רבא לא עשה זאת לכבוד עצמו אלא בשביל להציל את עם ישראל, שהרי אמו של המלך אמרה למלך לא להוי לך עסק בהדי יהודאי, דכל מאן דבעיין ממרייהו עביד להו והמלך לא האמין לה, והסכים לנסות אם ירד המטר שלא בזמנו, ונסיון זה יהא סימן האם יש לפחד מהיהודים ולא להרע להם, וא״כ מדוע נחשב הדבר שהטריח את קונו בשביל עצמו[כא]. ותירץ שרבא ביקש גשמים מרובין כמו שירדו בימי שמואל וטעמו היה כדי לפרסם את הנס ביותר, ואילו בשביל הנסיון בלחוד היה די שירד מעט מטר, ולכך הוכיחו אביו ׳מי איכא דמטרח קמי שמיא כולי האי׳, דהיינו מי הטריחו להקב״ה לבקש גשמים מרובים מאד שלא לצורך כי אם ליפות הנס לעשותו כאשר היה בזמן שמואל הנביא.

הטעם שלא הלכו המזיקים אחריו

א״ל שני דוכתיך. כתב המהרש״א שנראה שהמזיקין כשניתן להם רשות להזיק גם מיחדים להם מקום שבו ילכו ויזיקו ואין להם

אחרים. **יד. ועין** מש״כ לעיל (כד.) בילקוט ביאורים בדין איסור ליהנות ממעשה ניסים. **טו. וכן** כתב בפתח עינים שאף שאמרו (ע״ז ט:) אין תענית ציבור בבבל, דהיינו שאסור לגזור שם תענית כיוה״כ לילה ויום, אלא רק יום בלבד, מכל מקום כאן היה זה רק עצה טובה ולא מכח גזירה. **טז. וכן** הקשו בגמרא (חולין קלג.) במעשה שהראו לרב ספרא בחלום דבר השייך לרבא, והקשו בגמרא מדוע לא הראו כן לרבא, ותירצה הגמרא שרבא היה נזוף. [ועי״ש ברש״י שיש שביארו שהיה נזוף מפני המעשה שמבואר כאן בגמרא להלן שהטריח את הקב״ה להוריד גשמים. ויש שפירשו שהיה נזוף מחמת המעשה שהיה שם]. **יז. וכמו** שכתוב שם שהרואה הספד בחלום, וביאר רש״י שהיינו שרואה את התיבה ׳הספד׳ בחלום. **יח. במהרש״א** כתב שרב טב הכוונה על רבא שהיה הראש ישיבה והוא גזר את התענית. **יט. ולפי״ד** הפירוש ׳מטוביה מטיב לעמיה׳ הוא על הרב ולא על הקב״ה. **כ. יתכן** שכוונתו שכשרוצים מהשמים שיגיעו בחלום מודיעים להם זאת. **כא. ובמנחם** משיב נפש הקשה יותר שהרי עשה כן בשביל להציל עצמו. ותירץ שהיה לו להתפלל סתם שהקב״ה יצילהו מידו, והיה הקב״ה עושה לו הצלה ע״י דרך הטבע, ולא היה צריך להתפלל לשינוי הטבע. **כב. כתב** בלשמוע בלמודים שאפשר שזהו מה שאמרו על בעל תשובה שישנה את מקומו, כדי שאם נגזר עליו איזה עונש ישנה את מקומו ולא ישלוט בו.

רשות להזיק במקום אחר[כג], ואפשר שזה מה שאמרו בגמרא (ע"ז נה.) 'חליים רעים ונאמנים רעים בשליחותם ונאמנים בשבועתם'[כד].

האם מותר לבקש טל ומטר בימות החמה

אשכחיה דמרשם פוריה בסכיני. כתב השו"ע (סי' קיז ס"ג) שהיחידים הצריכים למטר בימות החמה שואלים אותו בשומע תפילה. אך הב"ח כתב שאין לבקש על הגשמים שלא בזמנם ואפילו בשומע תפילה, אלא קובעים תענית ואומרים סליחות. וכתב שם ששמע ששני גדולים עשו מעשה בעת עצירת גשמים ששאלו בציבור ותן טל ומטר בשומע תפילה ומתו באותה שנה, ותלו דבר זה בכך שהטריחו קמי שמיא. וכתב הט"ז (סי' קיז סק"ג) שאין לומר שמתו בגלל שהטריחו קמי שמיא, כיון שאף שמצינו אצל רבא שכמעט נענש מחמת שהטריד[איצר החכמה] גשמים בימות החמה, דווקא אצלו משום שלא היה צורך לגשמים, אלא רצה רק להראות למלך שיש לו כח להתפלל על הנס, אבל במקום שיש צורך לגשמים אין אדם נענש על זה ואין למנוע לבקש בקשה כזו, והרי מצינו (סי' קיט) שאדם מבקש כל צרכיו בשומע תפילה. אלא הטעם שמתו, הוא מפני שאמרו כן בחזרת הש"ץ בציבור, וזה אינו נכון לבקש אפילו בשומע תפילה, שרק ביחיד התירו בשומע תפילה.

כוונת רב נחמן באומרו אי שריף מר פינכא אחריתא דדייסא

אי שריף מר פינכא אחריתא דדייסא. כתב רש"י שאמר לו זאת בכדי לצחוק עליו, כיון שקודם אכל ואח"כ ביקש רחמים, אך בעיני יצחק[כה] רצה לבאר שלרב נחמן לא היה כוונה לביישו ח"ו, רק כוונתו היתה לומר לו שאם היה אוכל מעט יותר היה לו כח להתפלל בכוונה יותר גדולה ואפשר שהיה זוכה שירדו גשמים. אלא שרב פפא חשב עליו שאומר זאת כדי לצחוק עליו. והיעב"ץ כתב שאמר כן לקנטרו, וטעמו היה שבשכר שיתבייש ויסבול בזיון תקובל תפילתו.

כיצד יתכן שרבי חנינא יבקש הפסקת המטר לצורך הנאת עצמו

הוה קא אזיל באורחא. ובעין יעקב מובא גירסא 'והוה דארי צנא דמילחא ארישיה', ולפי"ז ביאר הבניהו מדוע ביקש רחב"ד על הפסקת המטר, שלכאורה קשה הרי בגמרא לקמן מבואר שרבי חנינא לעצמו היה מסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, וכן מצינו בגמרא (חולין פו.) שהוכיחו מרבי חנינא שצדיקים מגינים רק על העולם ולא על עצמם, וא"כ מהו שאמר כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער, ותירץ לפי גירסא זו שכיון שאותו מלח לא היה שלו[כו] אלא היה מציאה שמצא ולקחה לביתו בכדי להשיבה לבעליה. וחשש שאם ירדו גשמים ימס המלח ולא יוכל להשיבה ונמצא מבטל מצות עשה של השבת אבידה[כז], ולכך ביקש להפסיק המטר, אבל ודאי שלצורך הנאת עצמו לא היה מבקש כלל[כח].

ובמהרש"א (יומא נג:) כתב שצריך לומר שבאותו זמן שהיה רחב"ד בדרך לא היה העולם צריך למטר, ולכך התפלל שכשם שכל העולם בנחת שאינו צריך למטר אף חנינא יהיה בנחת ושלא ירדו גשמים, וכשהגיע לביתו והוצרכו העולם למטר אמר אף שחנינא בנחת שהרי אין לו שדות[כט] ואינו צריך לגשמים, אבל העולם שיש לו שדות הוא בצערל, ולכך שירדו גשמים כדי שיהיו גם העולם בנחת.

מדוע לא התפלל שרק עליו לא ירדו גשמים

כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער. הקשה המירא דכייא מדוע לא התפלל רבי חנינא שירד להם גשם ועליו לא יירד, וכמו שנאמר (עמוס ד ז) 'וְחֶלְקָה אַחַת תִּמָּטֵר וְחֶלְקָה אֲשֶׁר לֹא תַמְטִיר עָלֶיהָ תִּיבָשׁ'. ותירץ שלא רצה להטריח את קונו על דבר כזה שהוא מחוץ לדרך הטבע. אבל שלא ירדו גשמים אין זה דבר שחוץ לדרך הטבע.

האם תפילת הכהן גדול היתה אף על האנשים הצדיקים ההולכים לדבר מצוה

מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול. הקשה המירא דכיא ומנלן שהכה"ג היה מתפלל שלא יתקבלו אף תפילתם של צדיקים, שמא תפילתו היתה שתפילת הולכי דרכים שאינם צדיקים לא תתקבל. ותירץ שעל תפילת אנשים פשוטים לא היה צריך להתפלל, כיון שגם בלא זה לא תתקבל תפילתם שיפסקו גשמים כשכל העולם צריכים למטר, ועל כרחך שתפילתו היתה שלא תתקבל אף תפילתם של צדיקים. אך בעיון יעקב (יומא נג:) כתב שאפשר שכהן גדול לא היה מתפלל על אנשים שהיו הולכים לדבר מצוה. ודבר זה מדויק מהלשון שהיה מתפלל 'תפילתם של עוברי דרכים' ולא אמר 'הולכי דרכים' כיון שלשון 'הולכי' הוא לשון שהולכים לדבר מצוה[לא], משא"כ 'עוברי' הוא לשון עוברי עבירה כדרך העוברי דרכים שלא לדקדק במצות כשהם על הדרך[לב].

הטעם שהיה הכהן גדול מתפלל ביוה"כ על הפרנסה

שתהא השנה הזו גשומה. ביאר הקרן אורה הטעם שהיה הכהן גדול מתפלל ביום הכיפורים על הפרנסה, כיון ששערי הפרנסה צריכים רחמים גדולים וכמו שמצינו אצל יעקב אבינו (ילקוט שמעוני תהלים תמלח) שכשביקש מהקב"ה כל צרכיו, השיב לו הקב"ה על הכל חוץ מעל הפרנסה. לכן ביום הכיפורים כאשר נתכפרו עונות עם ישראל והוא עת רצון, כיון שלא היה רשאי להאריך בתפילתו התפלל רק על הגשמים שיהיו מבורכים.

מדוע לא ביארו ש'שחונה וגשומה' הכוונה היא לשנה בינונית

שחונה מעלייתא היא אדרבא גריעותא היא. הקשה התאוה לעינים[לג] שהרי אמרו לעיל (כג:) שדורשים מהפסוק 'ונתתי גשמיכם בעתם' שירדו גשמים לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, וא"כ אפש"ל שזה מה שהתפלל הכהן גדול שתהיה השנה שחונה וגשומה, דהיינו פעם שחונה ופעם גשומה, וזהו מידה בינונית. ותירץ[לד] שכוונת הגמרא להקשות שכיון שאם תהא השנה רק שחונה הוא לגריעותא, א"כ לא היה לו לפתוח בזה תחילה, אלא היה לו לומר 'שנה גשומה ושחונה'[לה]. ובמהרש"א (יומא נג:) כתב ששחונה משמע חמה יותר מדאי, ולכך אין לפרש שהתפילה היא שתהא בינונית.

השייכות בין התפילה על הפרנסה והתפילה על המלכות

לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה. ביאר הקרן אורה על פי דברי הגמרא (ברכות ג:) על דוד המלך שהיה קם בחצות הלילה והיה עוסק בשירות ותשבחות, וכיון שהגיע עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו ואמרו לו עמך ישראל צריכים פרנסה אמר להם לכו פשטו ידיכם בגדוד. וצ"ב מדוע כל יום היה צריך לומר להם זאת, שלכאורה היה די במה

כג. **וכן** כתב במירא דכייא. כד. **ובן** יהוידע כתב שנראה לומר שהמזיקים האלו לא היו שלוחים מן השמים להזיק לו, אלא ששר השדים כיון שידע שכועסים על רבא בשמים החליט מדעתו להתגרות בו ושלח את חייליו להזיק לרבא. [משום שהשדים מטבעם רוצים להזיק תמיד לצדיקים אלא שהם מפחדים מסטרא דקדושה, וכאן כיון שידעו שבשמים רוגזים על רבא, לא פחדו]. וכיון שלא נשלחו מן השמים לא יכלו לבוא בזמן שבני הבית נעורים, אלא היו ממתינים עד שישנו כולם, ולכך מיד כשעלה רבא על מטתו ועדיין היו בני הבית נעורים בא אביו ואמר לו לשנות מקומו, ולא חשש שהמזיקים יבואו אחריו לחדר השני, כיון שהשר שלהם שלחם לחדר שמטתו של רבא מונחת שם, והם לא ישנו את תפקידם ושליחותם, ולכן כשבאו למיטתו ולא ראו אותו, כילו את חמתם במטתו. כה. **וכן** כתב בבניהו, והוסיף שאף כוונת רב פפא כשאכל הפינכא היה מחמת זה שהיה רעב והרגיש שאינו יכול לכוין בתפילתו כראוי, ואף לאחר שאכל פינכא אחת עדיין לא היתה דעתו מיושבת עליו ולכך לא התפלל כראוי, ור"נ התכוון לומר לו שאם היה אוכל עוד פינכא היה יכול לכוין בתפלתו כראוי. כו. **וכתב** שם שמסתבר שלא היה לו כל כך הרבה מלח שהרי מה יש לו לעשות עם כ"כ הרבה מלח, מאחר שאכילתו היא קב חרובים בלבד. כז. **ובעי"ז** כתב בעיון יעקב (יומא נג:) שודאי רחב"ד היה עוסק בשליחות של מצוה, ולכך ביקש שלא יפריעו לו הגשמים. כח. **ובמירא** דכיא גם כתב ליישב לפי גירסת העין יעקב, אלא שכתב שזילוף הגשם הוא צער גדול ביותר, ולכך התפלל על כך. כט. **כן** כתב רש"י יומא (נג: ד"ה ומניעה). ל. **וכתב** בשיטה לבעל הצרורות שאף שכשיש רעב בעולם אף בני אדם שאין להם שדות ניזוקים שהרי היוקר מאמיר, מכל מקום כיון שרבי חנינא ניזון בקב חרובים אין הוא נזוק אם יהא יוקר בעולם. וכן כתב בהריא"ף (עין יעקב יומא נג:) והוסיף, שא"כ צ"ב מה כתב רש"י שרחב"ד לא היו לו שדות, והרי אף אם היו לו שדות אין לו צער משום שאינו ניזון מהם. ותירץ שאם היה לו שדות אפשר שאף שאין ניזון מהם, מכל מקום היה מצטער. לא. **וכמו** שמצינו בגמרא (סוכה כו). לב. **אפשר** שיבאר שזהו פירוש הגמרא 'מאי אהניא ליה צלותיה דכהנא רבא לגבי רבי חנינא בן דוסא', ולכך לא התפלל על זה כלל מעיקרא. לג. **וכן** הקשה במירא דכייא. ועיי"ש שתירץ ששחונה היינו חמה (כן פירש"י) ונמצא א"כ שיש בזה חסרון נוסף שלא רק שלא ירדו גשמים אלא שאף תהא חמה. ולכן הקשה שהיא לגריעותא. לד. **תירוץ** התאוה לעינים, הוא רק לפי גירסת העין יעקב (וכן הוא בכתי"ק של הש"ס) 'שנה שחונה וגשומה'. לה. **וכתב** שלכן בירושלמי (יומא פ"ה ה"ג) כשהביאו את התפילה שמתפלל הכהן גדול כתוב שם שהיה מתפלל שתהא השנה הזאת שנת זול שנת שובע שנת משא ומתן שנת גשומה ושחונה וטלולה. ולא הקשו שם כמו שהקשו בגמרא דידן,

שפעם אחת נתן להם את עצתו. אלא הביאור בזה שהמלכות ניתנה משמים רק לדוד ולזרעו ודוד המלך היה מתנהג כמו מלכות שמים, וכשם שמלכות שמים מקבלת שפע ברכה מחצות עד עלות השחר, ובעלות השחר מחלקת את השפע לכל הברואים, כך דוד המלך היה עוסק בתורה מחצות הלילה עד עלות השחר ובזכותו ובכוחו היו הולכים אח"כ לחלק שלל. נמצא שעיקר פרנסת ישראל תלויה במלכות בית דוד, ולכך כאשר ניטל מאתנו מלכות בית דוד נחסר הכל, ועל זה התפלל הכהן הגדול שלא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה, וממילא אם לא יסור המלכות מבית יהודה - שהוא מלכות בית דוד, גם לא יצטרכו בית ישראל זה לזה, כי יחלקו שלל אוביהם[יז].

ביאור התפילה שלא יצטרכו זה לזה

ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה. כתב המהרש"א (יומא נג:) שאין הכוונה שלא יצטרכו זה לזה לקבל צדקה, שהרי כתוב בתורה (דנריס טו יח) 'כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ'. אלא הכוונה שגם למשא ומתן לא יצטרכו זה לזה שהרי אין הבור מתמלא מחוליתו, אלא שיהיו פושטים בגדוד.

ביאור מה שאמרו 'כל העולם ניזון בשביל חנינא בני'

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני. כתב בחידושי מהדורא בתרא להמהרש"א (חולין פו.) בשם התורת חיים שיש לבאר דברי הגמרא, שהקב"ה ברא את העולם במידת הדין ובמידת הרחמים, ממילא כשהעולם כולו או רובו חוטאים, לפי מידת הדין הם ראויין לקללה. באה מידת הרחמים ואומרת שיש לרחם עליהם, וכיון שכן מגיע חצי העולם למידת הדין וחצי העולם למידת הרחמים, וכיון שצדיק אחד שקול כנגד כל העולם כמבואר בגמרא (יומא לח:)[יח]. והקדים הקב"ה מידת הרחמים למידת הדין, וא"כ יש דין קדימה למידת הרחמים לבחור לעצמה איזה חלק היא תיטול, ולכן בוחר מידת הרחמים לעצמו את חלק העולם ונותן למידת הדין את החכם. וזה מה שאמרו 'כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני' דהיינו שמידת הרחמים נוטל לעצמו את כל העולם ובזה העולם ניזון, בשביל חנינא בני ששקול כנגדם והוא המחצה שהולך למידת הדין, ולכך 'די לו בקב חרובין'[יט].

מהו השיעור 'קב' חרובין

וחנינא בני דיו בקב חרובים. בבניהו הביא בשם גליוני הש"ס שביאר מדוע דוקא שיעור 'קב' חרובים, מפני שהקב הוא עשרים וארבע ביצים ושיעור סעודה אחת הוא שלשה ביצים, נמצא שבעשרים וארבע ביצים יש שמונה סעודות. ורחב"ד היה מתענה בכל יום וא"כ היה די לו בשמונה סעודות, חמש בשביל סעודה אחת לכל יום, ועוד שלש לשלשת סעודות שבת.

אך הוא כתב לבארלי שרחב"ד לא היה מתענה ביום ראשון וביום שישי[מ] א"כ היה צריך ארבע סעודות לשני ימים אלו שנים לכל יום, ובימים שבינתים היה מתענה ביום ואוכל בלילה, ולכך צריך עוד ארבע סעודות, סה"כ הם שמונה סעודות. אך שלש סעודות של שבת לא היה אוכל חרובין אלא פת לכבוד שבת קודש.

כיצד היה אפשר לו לקבל יותר מקב חרובין

שם. ולשון 'דיו' משמע שהיה יכול שיהא לו יותר אלא שדי לו בזה. וביאר בלשמוע בלמודים שכאשר הקב"ה משפיע שפע הצלחה לעולם ע"י הצדיק, נמצא שכל השפע עובר דרך הצדיקים לעולם, וא"כ כשיש בעולם בני אדם שאין מגיע להם השפע נשאר השפע ביד הצדיק, וא"כ היה לרחב"ד להיות עשיר גדול, ולכך אמר שהוא 'דיו' בקב חרובים.

האם השיעור קב חרובין היה בצמצום

שם. כתב החתם סופר (שבת קנח:) שמה שאמרו שת"ח לא מיעני, אין הכוונה שלא יהא עני, אלא הכוונה שיחשוב עצמו שאינו עני כיון שהוא שמח בחלקו. וכמו שאמרו על רחב"ד שהיה די לו בקב חרובין, והיינו שהספיק לו הקב חרובין, ולכך לא חיזר על הפתחים לבקש מזונותיו מבני אדם. ולפי"ז אפשר לבאר את שני המקראות הסותרים לכאורה, שכתוב אחד אומר (דנריס טו יח) 'כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ', וכתוב אחד אומר (דנריס טו ד) 'אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן', והיינו שיהיו אביונים, אלא שהם לא ירגישו בכך שהם אביונים, וזהו מה שכתוב 'לא יהיה בך' היינו בעצמך, אביון. ולפי"ז לא היה מצטער כלל במה שהיה לו רק קב חרובין, אך ברש"י (חולין פו. ד"ה די) כתב שהיה מתפרנס בצער ובצמצום, ומשמע שהיה לו צער מזה.

כה.

המקור לדין אפיית חלות לשבת

משום כיסופא. ביאר רש"י שהטעם שנתביישה הוא מפני ששכינותיה היו אופות עיסה לכבוד שבת והיא אינה עושה כלום. ומכאן הוכיח המג"א (סי' רמב סק"ד) שיש לאפות פת לכבוד שבת[א].

כיצד נהנתה מהפת הרי אסור ליהנות ממעשה ניסים

איתעביד לה ניסא דחזיא לתנורא מלא לחמא. הקשה היעב"ץ כיצד נהנתה מזה[ב] והרי אסור ליהנות ממעשה ניסים. לכך ביאר שהיה לה מעט קמח בכד שלשה ממנו עיסה קטנה ונתנתה בתנור. וכמעשה הצרפית (מלכים ו יז) וכמעשה של אשת עובדיה (מלכים ג ד), ושם היו שני נביאים גדולים ואעפ"כ היו צריכים שיהא לנס על מה לחול, והאיסור ליהנות ממעשה ניסים הוא רק במקום שע"י הנס נעשה דבר חדש יש מאין, וכמעשה דלעיל (כד:) שהביאו המלאכים קמח, ששם היה הנס בריאה חדשה[ג].

מדוע כשביקש בתחילה לא ידע שייפחת משכרו לעתיד לבוא

בעי רחמי יצתה כמין פיסת יד. העיר בבית אלהים (שער התפילה פי"ד) מפני מה קודם שביקשה ממנו אשתו שיתפלל לא רצה להתפלל שיתנו לו מן השמים ולאחר שביקשה כן התפלל, עוד העיר מפני מה אח"כ ביקש שיטלוהו הימנו, וכי מעיקרא כשביקש לא ידע שכשיתנו לו מן השמים ייפחת משכרו לעתיד לבוא. ועוד העיר מהו שאמרו לו 'מישקל לא שקלי', ומה הטעם שאין לוקחים מן השמים ומחזירים לאותו מקום שממנו נלקח.

וכתב לבאר שמה שאמרה לו אשתו שיבקש משמים שיתנו לו 'מטיבותא דגניזי לצדיקיא'[ד], לא נתכוונה שיתנו לו את שכר מצוותיו, שהרי שכר מצות בהאי עלמא ליכא. אלא כל כוונתה היתה שיתנו לו מן הפירות הנאכלין בעולם הזה[ה], וכמו שאמרו (פאה פ"ח מ"ח) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה וכו'. אלא שרבי חנינא בן דוסא בגודל צדקותו לא רצה ליהנות אפילו מן פירות המצוה בעולם הזה, ורק כשדחקתו אשתו הסכים לבקש שיתנו לו מן הפירות שנאכלים בעוה"ז, אך כשראה שנחסר רגל אחת' מן השולחן שלו ואינו כשאר שולחנות הצדיקים, הבין

ולפי"ד הטעם הוא מפני שבאמת הקדימו שתהא שנה גשומה ושחונה, ולכך אין קושיא שזה קללה כיון שהכוונה למידה בינונית. **לו. ובבן** יהוידע כתב בקיצור, שאם יש מלך יכולים לפשוט ידיהם בגדוד, ולכך התפלל שיהיה להם מלך. **לז. עץ** הפסוק 'וצדיק יסוד עולם'. **לח. ועיי"ש** מה שהאריך לבאר על פי זה הפסוק 'ונח מצא חן בעיני ה' שאף שהיה צריך שמידת הרחמים תפטור את כל העולם, וישאיר את נח למידת הדין שהמבול יבוא עליו, מכל מקום מצא חן בעיני ה' להשאירו. ועיי"ש בארוכה. **לט. ועיי"ש** שתמה על דברי הגליוני הש"ס, ויל"ע בביאור השגתו. **מ. ועיי"ש** שהוא על פי הסוד, וכן היו אנשי משמר נוהגים. **א. אך** הדרכי משה (סי' תרג) כתב להוכיח מדברי המרדכי שהיו הנשים אופות בביתם פת לכבוד יו"ט, וכתב שנהגו לאפות גם לכבוד שבת. וכתב שהוא מתקנת עזרא שתהא אשה משכמת ואופה בערב שבת. ובמחזיק ברכה (סי' תרג סוס ג) תמה עליו שתקנת עזרא היתה רק שתהא משכמת ואופה ביום שהיא צריכה לאפות. בכדי שתהיה הפת מצויה לענים. ולא הוזכר כלל שהיו עושים כן בערב שבת. [אך בשיטמ"ק (כ"ק פכ.) הביא בשם רבינו יהונתן שפירש שמשכמת ואופה הכוונה בערב שבת]. וע"ע בפמ"ג (סי' רמב סק"ד) מש"כ בזה. **ב. וכתב** היעב"ץ שמשמע מהלשון 'אף היא נכנסה להביא מרדה' שהיתה רודה את הלחם לצורך סעודת שבת, וצ"ב מנא ליה ליעב"ץ שהביאה מרדה כדי לאכול את הפת בשבת. **ג. ויש** להעיר מהמעשה דלעיל (כד.) שקנה חיטים בזוז ואח"כ נתמלא מהם כל האוצר של החיטים, וביאר רש"י (שם) שאסר להם להשתמש בזה כיון שאין נהנין ממעשה ניסים. והרי היה שם כבר מעט חיטים שקנה בזוז. **ד. יש** שגורסים כן בגמרא. וכן הגירסא בעין יעקב. **ה. ודייק** כן בלשון שאמרה לו 'בעי רחמי דניתבו לך מידי', ומידי משמע דבר קטן, וזהו הפרי שהוא קטן כלפי הקרן. **ו. וכתב** שם שהרגל שאמרו ודאי שלא היה למעלה רגל של שולחן, אלא הוא ענין שכלי, אלא שהקב"ה המציא לו בביתו את הרגל של זהב לצורך הנס, והיה בצורת רגל בכדי

שנתנו לו מן שכר המצוות עצמן, ולכך נפגם שולחנו. לכך חזר וביקש שיטלוהו ממנו. והטעם שנתן לו הקב"ה מן שכר המצות עצמו, כיון שלא היה ראוי בעיני הקב"ה מה שביקש לקבל את פירות מצותיו, כיון שלפי גודל מדרגתו וחסידותו של רבי חנינא בן דוסא לא היה לו לבקש אפילו את זאת, ולכן הביא לו הקב"ה משכר מצותיו בכדי שכשיראה זאת יבקש שיטלוהו ממנו. וזה הנס הגדול שהיה בלקיחה, שאף שאת שכר המצות אם נותנים אין לוקחים, מכל מקום כאן לקחוהו.

ביאור ענין השולחן של ג' רגלים

עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא. ביאר מהרש"א שהרמז בזה הוא, שאמרו חז"ל (מנחות פ"ו מ"ג) על שלשה דברים העולם עומד על התורה על העבודה ועל גמילות חסדים, ובשביל שלושת עמודים אלו העולם נברא, ומי שיעמידם יזכה לחיי עולם הבא, וזהו הכוונה במה שהראו לו שהצדיקים יושבים על שולחנות של שלשה רגלים. והרגל של זהב שהביאו לו הוא הרגל של עמוד העבודה [שהוא התפילה], משום שהיה רחב"ד רגיל להתפלל על הצרות שהיו.

וברוח חיים (מנחות פ"ו מ"ג) כתב לבאר שאותו עמוד שהורידו לו הוא העמוד של גמילות חסדים, מפני שכל הרשעים שאין להם זכות שיהיה להם שפע מחמת עצמם מקבלים את השפע מחמת הצדיק, ופעמים שניתן להם כל השפע עד שלצדיק עצמו לא נשאר אלא מעט, וכמו שאמרו אצל רחב"ד שהיה ניזון מקב חרובין, ומה שנותן להם לרשעים שיהיה להם בעוה"ז זהו הגמילות חסדים הגבוהה ביותר, וע"ז נאמר (תהילים קו ג) 'אַשְׁרֵי שֹׁמְרֵי מִשְׁפָּט עֹשֵׂה צְדָקָה בְכָל עֵת'. וכאשר ביקש לעצמו חלק בעוה"ז נמצא שנגרע מחלק הרשעים שיקבלו בעולם הזה, ולכן הורידו לו את הרגל של גמ"ח להורות לו שהוא פגם בגמ"ח שלו.

ובענף יוסף כתב לבאר"י שודאי כל צערם של רחב"ד ואשתו היה על מה שאין ביכולתם ליתן צדקה לעניים כיון שאין בידם כסף, והצטערו שאין להם את מידת הגמילות חסדים. ולכן ביקשו מאת ה' שיתן להם עושר בשביל שיוכלו לגמול בו חסד לעניים. אך באמת אינו כן, שאם אין להם כסף ומצטערים על צער העניים, הקב"ה נותן להם שכר על המחשבה. וזהו גמ"ח בשלימות, משום שאם יש להם ממון ונותנים לעניים שהם רואים, אי"ז בוודאי שנתנו לעני הגון, ואפשר שנתנו לעני רמאי, ואפשר גם שעני בן טובים שבוש לבקש מהצדקה לא יקבל מהם כלום, ונמצא שלא נתנו בשלימות, אבל במחשבה שהיא כמעשה, בזה הוא גמ"ח גמור. ולכך הורידו לו הרגל של גמילות חסדים להראותו שע"י בקשתו לממון הוא מפסיד את הרגל של גמילות חסדים. וכשראה זאת התפלל שיקחוהוהו הימנו את הרגל של זהב, אך משמים לא רצו לקחת כיון שנמצאו מפסידים את העניים שהרי לא לצורך עצמו ביקש אלא לצורך העניים, ולכך קשה היה הנס האחרון יותר מן הראשון.

מפני מה אין נוטלים בשמים את מה שנתנו

דגמירי דמיהב יהבי מישקל לא שקלי. ביאר המהרש"א שהטעם בזה הוא כמו שאמרו (שבת פה.) מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה'ב.

להורות לו שהוא עושה פגם בשולחנו [השכלי] שלמעלה. **ז. ובספר** לשמוע בלמודים כתב לבאר על פי המהרש"א שג' רגלים הם כנגד 'תורה' 'עבודה' 'גמ"ח', והרי אמרו חז"ל שלא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, נמצא א"כ שכשנתנו לר"ח רגל של זהב וא"כ קיבל 'גדולה' ממילא נתמעט מדת ה'תורה', ולכך נחסר הרגל של התורה. **ח. ועי"ש** שכתב שבשכר מה שהוא נותן להם כאן בעוה"ז הוא מקבל את חלקם לעוה"ב. **ט. ועל** דרך מה שאמרו בגמרא (כתובות ג.) שזהו הזן בניו ובנותיו הקטנים. **י. ובספר** איי הים כתב לבאר ענין הרגל השלישית, שתענוג השכר הרוחני שונה מהתענוג הגשמי בשלשה דברים, האחד, במהותו, שהדבר הגשמי הוא מאוס נתעב ונאלח, כמו ענין המאכל והמשתה, ואילו הרוחני הוא דבר קדוש וחשוב. השני, באורך זמן קיומו, שהדבר הגשמי קיים רק לזמן ואח"כ הוא עובר מן העולם, ואילו הדבר הרוחני הוא קיים לעולם. השלישי, בצורת ענוגו, שהדבר הגשמי לא יספק את השמחה לבעליו כיון שהוא מוסיף תאוה ודאגה, וכמו שאמרו מרבה נכסים מרבה דאגה, ואילו השכר הרוחני הוא משמח את בעליו. משום כך נמצא שאם רחב"ד היה מקבל שכרו בעוה"ז, היה מתמעט משכרו בעוה"ב ענין השמחה כיון שהיה נמצא בצער על כך שקיבלו חביריו. **יא. בשם** היערות דבש. **יב. והעיר** באוצר בלום (נע"ק), שבגמרא (חולין ס.) במעשה שאמרה בת קיסר לר' יהושע בן חנניה שהקב"ה הוא נגר, כמו שכתוב 'המקרה במים עליותיו' וא"כ תאמר לו שיעשה

ביאור הפסוק 'רצון יראיו יעשה' וגו' לפי דברי הגמרא

שם. כתב הגרי"ז בשם הגר"ח (תהילים קמה יט) לבאר הפסוק 'רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה וְאֶת שַׁוְעָתָם יִשְׁמַע וְיוֹשִׁיעֵם' שלכאורה צ"ב אם יעשה כבר את רצונם לשם מה צריך גם את שועתם. וכתב לבאר בשם הגר"ח שיש ללמוד מהמעשה של רבי חנינא בן דוסא, שיש שלש מדרגות אצל צדיקים, א. צדיק שאין ממלאים כלל את בקשתו, ואין נותנין לו כלל. ב. שנותנים לו, ואין לוקחים ממנו כשרוצה להשיב. ג. שנותנים לו ומקבלים ממנו כשרוצה להשיב. ולכאורה אותו הצדיק שבמדרגה השניה - שנותנין לו ולא לוקחים ממנו, לפעמים הוא גרוע מן הצדיק שבמדרגה הראשונה - שאין נותנים לו כלל, כיון שאם נתנו לו ולא לוקחים ממנו במקום שהוא מפסיד עי"ז, א"כ טוב לו יותר כשלא היו נותנים לו כלל.

וזהו מה שכתוב בפסוק 'רצון יראיו יעשה', והיינו אימתי יעשה את רצונם, דווקא כאשר 'שועתם ישמע ויושיעם', דהיינו שאח"כ ישמע את שועתם כשיבקשו להשיב מה שנתנו להם, אבל אם את שועתם לא ישמעו כשיבקשו שיטלו מהם מה שנתנו להם, דהיינו שהם רק במדרגה השניה, אזי עדיף שלא ימלאו את רצונם כלל בכדי שלא תצא עי"ז רעה בשבילם.

מהו זמן 'בי שמשי', והטעם שנקרא כן

חד בי שמשי. כתב רש"י שכל מקום שכתוב 'בי שמשי' היינו ערב שבת"י, ולא שמע הטעם בזה. אך ברש"י (כתובות קג. ד"ה בי) כתב הטעם שבין השמשות של ערב שבת הוא דבר ידוע ומפורסם אצל כולם, וכולם דואגים לגמור מלאכתם עד זמן זה, ולכך 'בי שמשי' היינו בין השמשות הידוע שהוא ערב שבת"י. אמנם רש"י (שבת פו:) כתב שליל שבת קרוי בכל מקום 'בי שמשי'ט כיון שבין השמשות שלו חלוק מכל הימים, ומשמע שבי שמשי, היינו ליל שבת ולא ערב שבת.

ובמהרש"א כתב שבגמרא כאן, ובגמרא בכתובות (שם:) במנהגו של יהודה בריה דרבי חייא שהיה חוזר לביתו כל בי שמשי. היינו בין השמשות של ערב שבת, והטעם הוא מפני שהזמן של כניסת השבת הוא בעוד שהשמש נמצאת על הארץ, שהרי צריך להוסיף מחול על הקודש, ולכך נקרא זמן זה 'בי שמשי'ט.

כמה דקדוקים במעשה עם בתו של רבי חנינא בן דוסא

והדלקתי ממנו אור לשבת. דקדק הבן יהוידע במעשה זה כמה דקדוקים: א. מדוע ראה את בתו עצובה, והרי כל משך הזמן שדיבר עמה דלקו הנרות וא"כ כבר ראתה שנעשה לה נס והחומץ דולק, שהרי החומץ אינו יכול לדלוק אפילו רגע אחד'י, ומדוע היתה עצובה. ב. הרי היו מלומדים בנסים, וכמו שמסופר לעיל שנכנסה להביא את המרדה מהבית, וא"כ ממה חששה בתו. ג. מדוע הוצרך לומר לה הלשון 'מי שאמר לשמן וידלוק יאמר לחומץ וידלוק', היה לו לומר לה בפשיטות שהקב"ה יאמר לחומץ שידלוק. ד. מדוע הוצרך הנס להמשך כל כך עד שישאר דולק למוצאי שבת'י.

וביאר שהרי אמרו חז"ל שאם עושין נס לאדם מנכין לו מזכויותיו, ובודאי שלפי גודל הנס כן יגדל ניכוי הזכויות. והנה ידוע ששם

לי מסתוריתא, אמר לה שיבקש בשבילה, ואכן היא הצטרעה ודרך המצורעים היה לישב בשוק והיו נותנים להם מסתוריתא כדי שיראוהו אנשים ויבקשו עליו רחמים, כיון שראה אותה שאל אותה האם טובה המסתוריתא שהביא לה הקב"ה אמרה לו שיבקש מהשם שיטלנו ממנה. והשיב לה שהקב"ה הוא רק נותן ואינו לוקח, ובמעשה זה לא שייך טעמו של המהרש"א, כיון שאין זה טובה. וראה בתהלה ליונה שהקשה על דברי המהרש"א, שהרי דבר זה אינו אמור אלא על דברים שנאמרו על ידי נביא, וכמש"כ הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשניות). **יג. כן** כתב השיטמ"ק (כתובות סה: ד"ה מערב שבת) בשם תלמידי רבינו יונה. **יד. ובעיון** יעקב כתב כל שני דברים שמשמים אחד יוצא ואחד נכנס נקרא בלשון זה, ולכך בערב שבת הבין השמשות נקרא 'בי שמשי, מפני שהוא משמש שני דברים כהרף עין. שיוצא חול ונכנס שבת. וכן 'בין השמשות' של כל השבוע הוא משום שנכנס לילה ויוצא יום. **טו. וכן** בברכות (מג: ד"ה נקדופא דבי שמשי) כתב רש"י שהיה שותה כוס של קידוש בשבת בלילה. **טז. והוסיף** שאפשר שלכך קוראים ליום שישי ערב שבת, מפני שכבר ביום שישי נכנס שבת שהרי מוסיפין מחול על הקודש, ולכך היום שבו חל שבת נקרא כבר מתחילתו ערב שבת. **יז. וכתב** שם שמסתמא גם שפכה על הפתילה עצמה חומץ וא"כ היה צריך להיות שלא תוכל בכלל להדליק את הפתילה. **יח. וראה** במהרש"א שכתב שהיה דולק כל היום בשביל לפרסם הנס לרבים.

הוי״ה ברוך הוא, הוא פועל למעלה מן הטבע, ואצל הקב״ה אין שום חילוק בין דבר טבעי לדבר שאינו טבעי. ולכך הצדיקים שהקב״ה מתנהג עמם בשם הוי״ה, אין נחשב אצלו שום דבר לנס״ט, ולכך אף אם נעשה להם דבר הנקרא נס, אין המעשה סיבה לנכות להם מזכויותיהם משום כך. ומה שאמרו שמנכים מזכויותיו הוא רק כשהקב״ה מתנהג במדת ׳אלהים׳, שנמצא שכל דבר שהוא היפך הטבע נחשב לנס. ולכך בתו של רחב״ד היתה עצובה כיון שראתה שנדלק הנר והבינה שנעשה לה נס, חששה שמא בגלל הנס שנעשה ינכו לה מזכויותיה. וע״ז אמר לה אביה שאין לה לחוש לכך, כיון שעמם הקב״ה מתנהג באופן שהנס והטבע שווים, ואין הפרש ביניהם, וזהו מה שאמר ׳מי שאמר לשמן וידלוק יאמר לחומץ וידלוק׳, שאין בזה כלל הבדל בין טבע למה שאינו טבע. ולכך גם היה דולק עד מוצאי שבת להורות מן השמים שלא נחסר להם מזכויותיהם בשביל זה, שאם היה נחסר להם היו ממעטים הנס כמה שאפשר כדי שלא יתרבה ניכוי הזכויות[ס].

כיצד הותר להם ליהנות מן הנר הרי אסור ליהנות ממעשה ניסים

אמר לה בתי מאי איכפת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק. העיר הבן יהוידע מהו מה שאמר לה ׳מה איכפת לך׳, והרי קי״ל שאסור ליהנות ממעשה ניסים, ולכך נצטערה שאינה יכולה ליהנות מהנר[סא]. לכך ביאר שרבי חנינא בן דוסא לא הוצרך להשתמש בשבת לאור הנר שבתו הדליקה כיון שהיה לו הנר שאשתו הדליקה. ולכך רק במוצ״ש הוצרכו להשתמש בו לנר הבדלה, ולכך העבירו ממנו לנר אחר כיון שלא רצו ליהנות ממעשה ניסים, ונר הבדלה אין מברכין עליו עד שיהנו מאורו.

הטעם שהביאו נר אחר להבדלה

עד שהביאו ממנו אור להבדלה. ביאר רש״י שהדליקו עמו נר אחר ובנר האחר השתמשו להבדלה, והטעם שלא השתמשו בו עצמו להבדלה מפני שאסור ליהנות ממעשה ניסים. והקשה היעב״ץ שהרי בשבת כן השתמשו בנר זה וא״כ כיצד נהנו בו בשבת[סב]. ולכך פירש ששכיניו היו צריכים לנר הבדלה ולכך לקחו מנר זה לנר אחר בשבילם. והטעם שאין בזה איסור של הנאה ממעשה ניסים מפני שלא נעשה ע״י הנס דבר חדש יש מאין[סג], אלא הנס היה שדבר שבטבעו אינו ראוי לדלוק ישנה את טבעו ויחל לדלוק, ובנס כזה מותר ליהנות ממנו.

כיצד הותר לו לומר שיפסידו הדובים את העיזים הרי אינם שלו

אמר אי קא מפסדן ניכלינהו דובי. הקשה במירא דכייא האיך הותר לרבי חנינא בן דוסא לומר שאם העיזים מפסידים יאכלו אותם הדובים, הרי הם אינם שלו [כמבואר להלן]. ותירץ שהיה יודע בבירור שאין הם מפסידים, כיון שהיו בבית ר״ח ואין תקלה יכולה לבוא על ידם[סד].

מדוע שאלה מה שמה, הרי המתפלל על החולה אינו צריך להזכיר את שמו

אמר לה מה שמך. כתב המהרי״ל (מנהגים, סמחות 6 אות 6) שהעומד אצל החולה ומתפלל עליו אין צריך להזכיר שמו. והביא ראיה ממשה רבינו שאמר (במדבר יב יג) ׳אל נא רפא נא לה׳ ולא הזכיר את שמה של מרים. ולכאורה צ״ב מדוע כאן הוצרך לשואלה מה שמה, והרי היא נמצאת לפניו. וכתב הבן יהוידע ליישב שרצה לבדוק בשמה אם ראוי שיעשה לה נס[סה]. עוד כתב ליישב שאצל מרים היתה התפילה על גופה שיבריא, וכיון שגופה היה לפניו, לא הוצרך להזכיר את השם, אבל כאן הרי התפלל על קורות ביתה, ואלו לא היו לפניו, לכך הוצרך להזכיר את שמה כדי שיהיו אותיות שמה צינורות שיבוא דרכם השפע לכשורי.

כיצד עשה שתהנה ממעשה ניסים

אמר איכו נמטו כשוריך. הקשה הגבורות ארי כיצד עשה שתהנה ממעשה ניסים, והרי מבואר בגמרא (לעיל כד:) שאסור ליהנות ממעשה ניסים. ותירץ[סו] שדווקא האדם שהנס נעשה בשבילו אין לו ליהנות מהנס, אבל אדם אחר מותר לו ליהנות מהנס, וכאן הנס נעשה לכבודו של רחב״ד, ולכך הותר לאיכו ליהנות ממנו.

ובבן יהוידע כתב ליישב שההנאה האסורה ממעשה ניסים היא רק ההנאה הנכנסת לגוף, אבל כאן היתה ההנאה חיצונית ולכך אין בזה איסור. ועוד כתב שהמעשה בגמרא לעיל (כד:) לא היה מפורסם לכל העולם שהוא מעשה ניסים ורק רב מרי ידע בזה, אבל כאן היה במעשה הזה קידוש השם גדול ולכך מותר ליהנות ממנו. ולפי״ז ביאר מדוע הביאה הגמרא בסמוך את דברי פלימו שאמר ׳אני ראיתי אותו בית׳, שכוונתו היתה לומר שנשאר זכר הנס אפילו לאחר כמה דורות[סז].

מהו התירוץ על השאלה ׳והא אין מגדלין בהמה דקה בא״י׳

אמר רב פנחס מעשה ועבר אדם וכו׳. כתב המהרש״א שנראה עיקר דמתיבות ׳רחב״ד מהיכן׳ עד ׳והן הן עיזי׳ אינו מלשון הגמ׳, והעיקר כמ״ש בתוס׳ בשם הגאונים שהיו לו עיזים מפני שמצאם והיה שומר אבידה עליהם[סח]. מפני שלפי גירסת הגמרא דידן יקשה מדוע קנה עם הדמים של הביצים והתרנגולים, עיזים, היה לו לקנות דברים אחרים. **אך** גם לפי גירסא זו הקשה הגבורות ארי שהיה לו למכור את העיזים שמצא בשביל שלא לעבור על דברי חכמים. ותירץ שאפשר שכיון שדינה של אבידה כזו הוא שצריך לטפל בה י״ב חודש מפני שהיא עושה[סט] ואוכלת, לכך במקום מצות השבת אבדה לא גזרו חכמים שלא לגדלם בא״י[ע].

עוד כתב[עא] ליישב שנראה לומר שרבי חנינא בן דוסא היה מגדל אותם במדבר או ביער, וכמו שאמרו (נ״ק עט:) שמותר לגדלם במדברות של א״י.

ובתאוה לעינים כתב לבאר בזה, שלכאורה צ״ב כיצד עשה רחב״ד במעשה של קורות ביתה של איכו שתהנה ממעשה ניסים, והרי אסור ליהנות ממעשה ניסים. וע״כ צ״ל שיש חילוק בין אם בעל הנס נהנה מזה או שאדם אחר[עב]. ולכך אפשר לומר שכיון שהטעם שאין לגדל בהמה דקה בא״י הוא מפני שמזיקים שדות אחרים, לכך רחב״ד שידע שעיזיו לא יאכלו בשדות זרים, התיר לעצמו לגדלם, אלא שהמקשה סבר שהעיזים היו שייכים לרחב״ד, ולכן הוקשה לו שהרי אין מגדלין עיזים בא״י, ואף שידע רחב״ד שלא יזיקו מכל מקום לא היה לו ליהנות ממעשה ניסים לצורך עצמו[עג]. אך כיון שתירץ שהיו העיזים של אדם אחר ממילא לא קשה, שהרי אין בזה איסור ליהנות ממעשה ניסים.

כיצד ישב עמו הקב״ה והרי כתוב ׳לא יראני האדם׳

דהוה יתיב עמי הקב״ה. כתב המירא דכייא שאף שכתוב בתורה (שמות לג כ) ׳כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי׳ מכל מקום אפשר שיש לחלק שדוקא כשהוא ניעור א״א, אבל כשהוא ישן אפשר שיראה.

יט. **וראה** במכתב מאליהו (ח״ו עמוד 178) שכתב שלפי האמת אין שום הבדל בין נס לטבע, אלא שהקב״ה פועל בעולם בדרך הטבע בכדי להעמיד את האדם בנסיון אם ידע שאף זה נעשה ע״י הקב״ה. אך האדם שכבר עמד בנסיון הטבע עד שהגיע למדרגה כזו שאין זה נסיון בשבילו כלל, שוב אין צורך שיתנהגו עמו מן השמים בדרך הטבע, ולכך הנסים מצויים אצלו. כ. **וכתב** על דרך הדרש לומר, שלכך אף שאמרה בתו בלשון ׳חלא׳ שהוא התרגום של חומץ, הוא השיב לה בלשון ׳חומץ׳. והטעם בזה שמנין תיבת ׳שמן׳ גדול יותר ממנין תיבת ׳חומץ׳ ב-246, שהוא כמנין תיבת ׳מור׳, ו׳מור׳ הוא שם החסד הנקרא ׳מור׳ בסוד ׳מור וקציעה׳, וזהו שנתכוון לומר לה שנוסף על מספר ׳חומץ׳ כמנין ׳מור׳ שהוא של חסד, ונעשה החומץ כמנין ׳שמן׳, והרמז בזה שהנס שנעשה להם היה בתורת חסד, ולכך אין מנכין מזכויותיהם בגלל זה. כא. **ולומר** שכיון שנר של שבת הוא מצוה, אי״ז נחשב כנהנה ממעשה ניסים משום שמצות לאו ליהנות ניתנו הוא דוחק. אך במנחם משיב נפש הביא שיש שפירשו כן. וראה מה שכתבנו ביאורים (לעיל כד.) בדין איסור ליהנות ממעשה ניסים, ובהערה שם בשם העיני שמואל. כב. **וראה** מה שכתבנו בדיבור הקודם בשם הבן יהוידע. כג. **וכן** כתב בספר מתת אלהים בשם ספר גל של אגוזים. כד. **וכ״כ** בפירוש הריא״ף על ע״י. כה. **וכמו** שמצינו אצל רבי מאיר בעל הנס (יומא פג:) שהיה בודק בשמות. כו. **וכן** כתב בתאוה לעינים, ועיין לקמן מה שכתבנו בשמו על דברי הגמרא אמר ר׳ פנחס וכו׳. כז. **ובבניהו** כתב ליישב שההנאה ממעשה ניסים הוא רק במקום שהיא הנאה גמורה, אבל כאן כיון שהיתה יכולה לילך ולקנות קורות אחרים שיתאימו לביתה, אלא מחמת שהיה קשה לה לטרוח לכן לא עשתה כן, אי״ז נחשב הנאה גמורה, ובאופן כזה מותר ליהנות ממעשה ניסים. אלא שהקשה שא״כ וכי בשביל להציל את האשה מטירחה מועטת היה צריך לעשות מעשה ניסים. ותירץ שאפשר שעשה כן בשביל קידוש השם. כח. **וכן** הוכיח בגבורות ארי. כט. **שהרי** היא מוציאה חלב. וכמו שמצינו בתרנגולים שנחשבים עושה מחמת שמטילים ביצים. ל. **ולפי״ז** מותר למוצא בהמה דקה, לגדלה בשיעור הזמן שמחויב לטפל בה מדין השבת אבדה. לא. **וכן** כתב בהגהות יעב״ץ. לב. **ועין** לעיל שכתבנו כן בשם הגבורות ארי. לג. **שהרי** העיזים שאינם אוכלות בשדות זרים הוא מעשה ניסים.

הטעם שמצינו צדיקים שהם עניים

עד מתי אצטער בהאי עלמא. כתב התורת המנחה (וירא דרשה ט) שמה שמצוי עניים ומסכנים אין זה מחמת מעשיהם, שהרי מצינו אנשים שלא הגיעו עדין לכלל מצות שצריכים לחזר על הפתחים, וכן מצינו חסידי עליון כגון רחב"ד ורבי אלעזר בן פדת שלא הספיק להם מחייתם[יד]. אלא הטעם לזה הוא מצד שהוויתו ויציאתו לאויר העולם היתה במזל של עוני.

מדוע צריך להפוך העולם, והרי אין מזל לישראל

ניחא לך דאפכיה לעלמא. צ"ב מדוע צריך להפוך את העולם ולבראו שוב כדי שיוולד במזל טוב שיהיה לו מזון, והרי אמרו (שבת קנו:) אין מזל לישראל, וממילא אף עכשיו אפשר שייצא ממזלו. והתוס' (מו"ק כח. ד"ה אלא) כתבו[טו] שמה שאמרו אין מזל לישראל היינו שפעמים אם יש זכות גדולה יכול לבטל את המזלי, אך יש פעמים כדוגמת המעשה עם ר"א בן פדת שא"א לשנות כלל את המזלי. ובמהרש"א כתב שבאמת היה אפשר לשנות לו את המזל אלא שלזה מנכין לו מזכויותיו, וזהו מה שאמרו לו 'בהאי אגרא דאמרת לא בעינא, יהיבנא לך לעלמא דאתי' וכו'. שכיון שלא רצה לקבל שכר זכויותיו בעולם הזה לכך לא שינו לו את המזל, ובשכר זה יקבל את שכרו השלם לעוה"ב.

ביאור שאלתו 'דחיי טפי או דחיינא'

אמרי ליה דחיי טפי או דחיינא. ביאר הרשב"א[טז] שכיון שכל הדברים שבעולם הזה אינם עיקר, שהרי אין להם קיום ויעברו ויתחלפו במשך הזמן, ודבר שאין לו קיום אינו יכול להתחבר עם הדבר שהוא תמידי, ולכך החסידים שהם בעלי קיום אין להם שום ענין בדברים הגשמיים אם יהנו מהם או לא, כיון שאין דבר מתאוה לדבר אחר שהוא ההיפך שלו, וזהו מה שאמר 'דחיי טפי או דחיינא, א"ל דחיית, אמרי לקמיה א"כ לא בעינא', שכוונתו היתה לומר שכיון שהזמן שהוא עתיד לחיות הוא עוד מהזמן שכבר חי, וא"כ כמו שכל ההנאות שהיו לו עד עכשיו חלפו ועברו, כך גם ההנאות שיבואו לו אח"כ יהא להם סוף, וא"כ אינו רוצה בזה, כיון שאין התאוה האמיתית למי שמתחבר אל הדבר הקיים לעולם, רק לדברים הקיימים ולא לדברים הנגמרים.

הטעם שדימו עוה"ב לשמן אפרסמון

תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין. ביאר הרשב"א[יז] שדימו את העולם הבא לנהרות אפרסמון, משום שתענוג האפרסמון הוא בריחו, והריח הוא הדבר הדק שבתענוגים וכמו שאמרו חז"ל (ברכות מג:) שהריח הוא דבר שהנפש נהנית ממנו, ולכן יחסו את תענוג הנשמה לריח האפרסמון.

כוונת המנין 'י"ג נהרות אפרסמון'

שם. כתב הרשב"א שמספר י"ג אינו במכוון[מ] אלא ענין מקרי בלבד[מא]. עוד כתב[מב] שהוא מרמז על י"ג מדות של הקב"ה[מג].

ביאור השאלה 'ולחברך מאי נתיב להו'

אמר לי ולחברך מאי נתיב להו. העיר הבן יהוידע הרי הקב"ה אין לו גבול ויכול ליתן כל מה שירצה וכמו שאמר לו רבי אלעזר 'וכי מגברא דלית ליה קא בעינא' וא"כ מה הביאור במה שאמר לו ולחברך מאי נתיב להו. לכך ביאר שאין הביאור 'מאי נתיב להו' היינו מה ניתן להם, אלא 'מה נשיב להם' על טענתם. והביאור בזה שכוונת הקב"ה היתה על הצדיקים שכבר מתו וקיבלו שכרם בעולם הבא, ואם יקבל רבי אלעזר יותר מי"ג נהרות יתרעמו הם מדוע קיבלו פחות, וכי גרועים הם ממנו. אלא שר"א הבין שהקב"ה מתכוין לומר איזה שכר ניתן להם, ולכך אמר 'וכי מגברא דלית ליה קא בעינא'. ובאמת הקב"ה לא השיב לו תשובה אלא הכהו על מצחו ונתכוון בזה לומר לו שלא דקדק בשכלו להבין דבריו ולא לכך היתה כוונתו.

מדוע לא ביקש מריב"ל שיתפלל לבדו על המטר

אמרו ליה ניתי וניכוין דעתין. הקשה הבניהו מדוע לא אמר להם שיבקשו ממנו להתפלל על המטר, ומדוע הצריכו לבוא ולכוין עמו[מד]. ותירץ שודאי דבריהם אלו היו ביום שבו גזר על התענית, והמנהג אצלם היה שהגוזר את התענית הוא היורד לפני התיבה, ולכך היה פשיטא ליה שריב"ל לא יסכים לבוא לבדו להתפלל כיון שגוזר התענית היה רב חמא, לכן אמר להם שיאמרו לו שיבוא לכאן ויתפלל עמו ביחד[מה].

ביאור שאלתו 'ניחא לכו שיבא מטר בשבילנו' ומדוע לא אמר רבי חמא מיד בתחילה 'רקיע וכו' כמו שאמר לבסוף

רבי חמא בר חנינא גזר תעניתא ולא אתא מטרא. הקשה בפירוש הריא"ף (על ע"י), מדוע לא אמר מיד בתחילה 'רקיע כסי פניך וכו' כמו שאמר לבסוף. עוד הקשה מהו מה שאמר להם 'רצונכם שירד מטר בשבילנו' כי בודאי שרוצים שירד גשם. ותירץ, שבתחילה לא עצר כוח בעצמו לבקש באופן כזה, אלא רק לאחר שהתחבר עמו ריב"ל[מו] וראה שהציבור לא נענה בתפילתם, אמר להם שיאמרו הם שרצונם שירד מטר בזכות שני הצדיקים ולא בזכותם, וע"י שיאמרו הם כן, יהיה זה בגדר המתפלל על חבירו הוא נענה תחילה, וזה הפירוש 'רצונכם שיבוא מטר בשבילנו'. ואחר שראה שגם אחרי זה לא ירד מטר, אמר כמה עזין פני רקיע וכו' כלומר אע"פ שבזכותינו לא ירד מטר מ"מ בזכות הרבים יש להם לבוש ולכלם, וכן היה שבזכות הציבור ירד אח"ז מטר.

והמהרש"א ביאר את המעשה שהיה, שבתחילה גזרו תענית והיו היחידים מתענין בו, כמו ששנינו שבג' ראשונות היחידים מתענים, ועדיין לא ירד מטר ואמרו להם היחידים שהתענו, שהרי רבי יהושע בן לוי גזר תענית עם היחידים וירדו גשמים. וע"ז השיבו להם 'הא אנא והא בר ליואי', דהיינו שאפשר שאנו הגוזרים את התענית באמת שוין ושקולין לריב"ל, אלא שאתם היחידים המתענים עמנו אינם שווים ליחידים שהתענו יחד עם ריב"ל. וע"ז השיבו לו היחידים[מז] שאם אנו איננו ראויים שמא נשתף עמנו את כל הציבור כדין תעניות אחרונות. ובאמת עשו כן ולא ירדו גשמים. לכך אמר רבי חמא לאותן היחידים שכיון שאנו רואים שעצירת הגשמים היא מפני הציבור, שהרי הם התפללו ולא ירדו גשמים, לכן עליכם להסכים שנבקש על הגשמים לא משום זכות הציבור אלא בשבילנו, וכמאמר הכתוב 'ותגזר אומר ויקם לך' שהצדיק גוזר והקב"ה מקיים, והיחידים הסכימו לדבריו.

ובבן יהוידע תירץ שיש חילוק בין אם המטר יורד בשביל שישראל עושין תשובה - שאז יורדין גשמי רצון, לבין אם יורדים מחמת גזירת הצדיק - שאז יורדים גשמים שאינם של רצון[מח]. ולכך בתחילה גזר רבי חמא תענית בכדי שיעשו תשובה בכדי שירדו גשמי רצון, וכשראה

לד. ובגר"א (ביאוריו על אגדת שני דגי אמונת ד"ה שקל סיכמא) כתב שאמרו בזוהר ובתיקונים לפי שבגלגול ראשון פגם מה שפגם, לכן דחקה לו שעתו. וענין דחיקת השעה כמ"ש בתיקונים שאינו נולד בשעה המוכנת לו ואינו מוכן למזגו, ואותו השעה דוחקת לו לפי שאינו שעתו המוכנת לו לטבעו. ועיי"ש שכתב שהכל תלוי כפי מה שהיה בגלגול, שאם דחק הוא את השעה, שעה דוחקתו. [וע"ע באבן שלמה פ"ג ה. וראה בשפתי חיים פרקי אמונה והשגחה, גזירה ומזל מאמר ד פ"ה]. **לה. שהוקשה** לו על מה שאמרו שם בגמרא 'חיי בני ומזוני לא בזכותיה תליא אלא במזלא תליא מילתא' והרי אמרו אין מזל לישראל. ובשו"ת הרשב"א (ח"ו סי' תנ, וכן נסי' קמח) כתב שמה שתלוי במזל הוא אדם על עצמו, אבל אחרים יכולים לזכות בזכות תפילתו. וכדוגמת מה שאמרו אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. **לו. כך** הוא לפי ביאור התוי"ט (קידושין פ"ד מי"ד). ועיין ברש"ש (מו"ק שם). **לז. אך** בתוס' (יבמות ג. ד"ה מוסיפין) כתבו שממעשה דר"א בן פדת מוכח שלא שכיח שיוכלו לשנות את המזל. **לח. בפירושי** ההגדות. **לט. וכן** כתב המהרש"א. **מ. וכן** הוא ברש"ש. **מא. וכמו** שמצינו בפסוק (משלי כד טז) 'שבע יפול צדיק וקם', ושבע זה הוא לאו דוקא. **מב. וכן** כתב המהרש"א. ועיי"ש שכתב שיש שגרסו 'י"ב' נהרות, וביאורו שהם כנגד י"ב שבטי ישראל שקבועים בי"ב מזלות. ועיי"ש. **מג. וברבינו** בחיי (דברים ו ד) כתב שמנין תיבת 'אחד' הוא י"ג, וכמנין י"ג מדות. וכל המודה ביחוד ה' הוא כופר בעבודה זרה, והמודה בעבודה זרה כופר ביחוד ה', וכל הגיהנום ומדוריו לא נבראו אלא לעובדי עבודה זרה, והיינו לכופרים ביחוד ה', וכן מצינו שבפרשת בראשית נאמר י"ג פעמים תיבת 'גן', ובפרשת ואתחנן נכתב י"ג פעמים תיבת 'אש', ורמזו בזה שכל המכוון באחד ניצול מאש של גיהנום, וזוכה לגן עדן ולכל מעלותיו שהם י"ג. ועיי"ש. **מד. כיון** שלפי"ד הגירסא היא 'אמרו ליה' דהיינו שרבי חמא ביקשם שיאמרו לריב"ל שיבוא להתפלל עמו ביחד, וראה מש"כ לעיל בסמוך את פירוש המהרש"א. **מה. ולפי"ד** ביאר דברי רבי חמא, שאמר 'כמה עזין פני רקיע' שכוונתו היה שעצירת המטר הוא מחמת עזות פנים וכמו שאמרו לעיל (ז.) והעזות שראה בהם, שהרי ריב"ל לא נראתה הקשת בימיו, נמצא שיש לו שליטה על העננים שלא יורידו מבול, ועכ"ז עכשיו אינם נשמעים לתפילתו להוריד מטר, אין זה אלא כי עזים הם. **מו. והיינו** לפי הגירסא 'דניתי'. **מז. ולפי"ד** צריך לקרוא בגמרא 'אמרו ליה' והיינו שאותם היחידים אמרו לרבי חמא. אך בבניהו הבין שצריך לגרוס 'אמרו ליה' והיינו שרבי חמא אמר להם שיאמרו לריב"ל שיבוא להתפלל. **מח. והרבותא** של חוני המעגל שירדו

שהתענית לא הועילה אמר להם 'רצונכם שירד המטר בשבילינו' וא"כ לא יהיו אלו גשמי רצון[מט], או שברצונכם שנגזור עוד תענית בכדי שתעשו תשובה ויהיו גשמי רצון, והם השיבו שהם רוצים שירדו גשמים אפילו אם הוא בדרך גזירה.

ענין הטחת דברים אצל הצדיקים

הטיח דברים כלפי מעלה. ביאר במכתב מאליהו (ח"ד נחירה פ"ג) שענין דיבור קשה שאצל הצדיק הכוונה שאינו יכול לסבול את ההסתר, ולולא שהצדיק טהור לגמרי מכל פניה עצמית ומצטער על צער השכינה בלבד, הרי זה דבר מסוכן שיכול הוא להיענש בשבילו[נ].

ביאור המדה כנגד מדה במה שנהיה צולע

אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע. בערוך לנר (סוכה נג.) הקשה מדוע נענש דווקא בעת שהחווה קידה, והרי הרבה פעמים אדם בא למקום סכנה. וביאר שהיה בזה מדה כנגד מדה. משום שענין הקידה הוא שאינו נוגע כל גופו בארץ אלא רק עם הפנים, והטעם שעושים כן הוא מפני שההשגחה משמים מכונה בכל מקום בשם 'פנים' כמאמר הכתוב (דמדבר ו כה) 'יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ', וכן השגחה לרעה גם מכונה בשם 'פנים' כלשון הכתוב (ויקרא כו יז) 'וְנָתַתִּי פָנַי בָּכֶם וְנִגַּפְתֶּם', ולכך היו משתחוים בפנים על הארץ בכדי לעורר למעלה שבזכות זה יפנה גם הקב"ה פניו על הארץ להשגיח עלינו בהשגחה פרטית וירחם עלינו. ולכך לוי שהטיח דברים כלפי מעלה במה שאמר 'עלית לשמים ואין אתה משגיח על בניך', נענש דווקא בעת שעשה קידה שהוא מורה על ענין ההשגחה, והיה בזה מדה כנגד מדה.

18/06/2018 אהח

ובעיני יצחק כתב לבאר את המדה כנגד מדה שבזה, על פי דברי הגמרא (נדרים נט.) 'מאי זועות, דוחק את רגליו תחת כסא הכבוד' והביאור בזה, שעיקר מדת הדין והשכר והעונש הוא בעוה"ב, ובעוה"ז יש רק מעט משפט, ורמז לדבר מה שכתוב (ישעיה סו א) 'הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי', שכסא המשפט שבארץ הוא קטן כמו הדום. אך בעידן ריתחא הקב"ה כביכול מעלה גם את רגליו למעלה ועושה דין קשה בעוה"ז. וזהו מה שאמר לוי 'עלית וישבת במרום' היינו שאפילו את רגליו העלה למעלה למשפט והסתיר את פניו מאתנו לגמרי. וע"ז נענש שאיטלע ונקווצו רגליו למעלה מארכובותיו.

כוונת המקשן בשאלתו 'אם נאמר תמר למה נאמר ארז'

אם נאמר תמר למה נאמר ארז וכו'. ביאר הערוך לנר (סוכה נו:) שאף שמצינו שדרך הכתוב לדמות לנטיעות שונות וכמאמר הכתוב (דמדבר כד ו) 'כְּנָטוֹת עֲלֵי נָהָר כַּאֲהָלִים נָטַע ה' כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם'. אלא שהוקשה לו שהתמר והארז הם מתנגדים בטבעם[נא], משום שהתמר המובחר הוא התמר הגדל בעמקים[נב], ואילו הארז המובחר הוא הארז הנטוע בהרים הגבוהים שבלבנון, לכן הקשה אם נאמר תמר למה נאמר ארז[נג].

אוצר החכמה

כה:

כיצד היה הו"א לומר שלא יקום הצדיק בתחיית המתים

אף צדיק ח"ו אין גזעו מחליף. עוד הקשה בערוך לנר (שם) שלכאורה צ"ב מה שהשיב שאם נאמר תמר הייתי אומר שהצדיק הוא כתמר שאין גזעו מחליף, וביאר רש"י (לקמן כה:) שהייתי אומר שאינו קם לתחיית המתים. ולכאורה הוא פלא שהרי אפילו הבינונים יעמדו לתחיית המתים, ומה הוצרך להשמיענו שהצדיקים יקומו לתחיית המתים. וכן מה שאמר שאם היה כתוב כארז הייתי אומר שאינו עושה פירות, וביאר רש"י שאין לו שכר לעתיד לבוא, וצ"ב וכי לא שמענו בכמה מקומות שהקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה, וכל שכן לצדיק.

לכך פירש שרבי חייא רצה לפרש את הפסוק בענין הצדיק, כיצד הוא מועיל לעצמו, וכיצד הוא מועיל לעולם, הן בעוה"ז והן לאחר מותו, ודימהו לתמר וארז, שלתועלת עצמו הצדיק בעוה"ז דומה לתמר שגדל בעמק, כן הצדיק גדל בשפלות ובחוסר כבוד, אך אחר מותו הוא דומה לארז בלבנון, שמתעלה על כולם. והתועלת לעולם הוא שבעוה"ז הרי הוא דומה לתמר שעושה פירות מתוקים ואחרים נהנים מהם. ומה שאמר 'אילו נאמר תמר ולא נאמר ארז, הייתי אומר מה תמר אין גזעו מחליף' הכוונה שהייתי סבור לומר שאין הצדיק מועיל לעולם אלא כשהוא נמצא בעוה"ז, אבל לאחר מותו 'אין גזעו מחליף', ואינו יכול יותר להשפיע על העולם, לכך דימהו לארז שגזעו מחליף, שע"י התורה שהשאירו בעולם, וכן מה שאחרים מתחזקים ע"י זיכרון מעשיהם הטובים של הצדיקים, הרי הם משפיעים על העולם שירצה להיות כמותם ולפרוח כתמר בחצרות ה'[א].

ובעיני יצחק כתב לבאר שהיה מקום לומר שרק הצדיק שאינו גמור יצטרך לקום בתחיית המתים בכדי לגמור את תיקון נפשו, אבל הצדיק גמור אינו צריך לקום בתחיית המתים ויכול להשאר בגן עדן לנצח, וע"ז אמר שדימהו לארז ש'גזעו מחליף' והיינו שגם הצדיק גמור יזכה לתחיית המתים בשביל להוסיף שלימות נפשו. ומה שאמרו ש'אילו נאמר ארז, הייתי אומר כארז שאינו עושה פירות', היינו שהיה מקום לומר שנשמות הצדיקים הגמורים אינם מתגלגלים יותר, כיון שכבר השלימו תיקונם, ונמצא שהורע כוחו של הצדיק שלא יוכל להוסיף מצוות ע"י שיתגלגל בצדיקים, וע"ז אמרו שהוא כתמר שמוציא פירות.

מדוע לא הוזכר בפסוק אילן שנותן פרי וגזעו מחליף

ובפירוש הריא"ף הקשה מדוע לא כתב א"כ סוג אילן שיש בו גם פירות וגם גזעו מחליף. ולכך כתב לבאר שהוקשה לו מה הטעם שכתוב אצל תמר 'יפרח' ואצל ארז 'ישגה', שלכאורה היה צריך לכתוב בשניהם בשווה, ולכך הוסיף להקשות מה טעם שדימו לתמר ולארז. וע"ז פירש שהצדיק דומה לתמר לענין הפרח שהוא חנטת הפרי, ודומה לארז שבלבנון 'ישגה', שהוא לשון רבים משום שגזעו מחליף. והטעם שלא כתב סוג אילן שגם גזעו מחליף וגם נותן פירות. מפני שאף הצדיק פעמים שאינו נותן את פריו מיד, אלא רק לעוה"ב, ולכך אינו דומה לגמרי לתמר, ויש בו גם ממידת הארז שאינו נותן פירות, וכן מה שאמרו שהארז גזעו מחליף, שפעמים שהצדיק יש לו גם בחינת התמר, שאין גזעו מחליף, והיינו שלא מיד כשהצדיק מת קם צדיק אחר תחתיו, אלא אחר ששקעה שמשו של צדיק אחד זרח שמשו של צדיק אחר.

האם ארז גזעו מחליף

לכך נאמר ארז. משמע בגמרא שארז גזעו מחליף. והקשה בתאוה לעינים[ב] שהרי לעיל (כ.) אמרו שהטעם שבלעם בירך את ישראל בארז הוא מפני שאין גזעו מחליף[ג]. ותירץ שהארז שבלבנון הוא ארז

גשמים בתפילתו (לעיל יט.) היתה שאף שירדו הגשמים מחמת גזירתו, מכל מקום ירדו גשמי רצון. **מט. וכן** כתב היעב"ץ, וציין לדברי הגמרא (לעיל ט.) שמטר בשביל אחד, ופרנסה בשביל רבים, שכשיורד מטר בשביל אחד הוא יורד בצמצום, ורק כשיורד מפני הרבים הוא יורד בריוח. **נ. וראה** בנפש החיים (שער ג פ"ב ד"ה והוא) על המבואר בגמרא (נדרים נה:) שחנה הטיחה דברים כלפי מעלה. וביאר שכוונת הגמרא לומר שאפילו שהיא עצמה היתה מרת נפש, מכל מקום השליכה את כל צערה מנגד והתפללה רק על הצער של מעלה שנעשה מחמת שהיא בצער, אך על צערה עצמה לא התפללה כלל. **נא. ובשמוע** בלמודים כתב שיש חילוק בין תמר לארז, שהתמר נשמר ומתקיים משום שעושה פירות, אך הארז מה שהוא קיים הוא משום שמין העץ חזק הוא. והשאלה היתה אם שמירת הצדיק היא כמו תמר, דהיינו מצד הצורה, א"כ למה נאמר ארז. ואם קיום הצדיק כמו ארז דהיינו מחמת חוזק חומרו, למה נאמר תמר. ולכך ביאר שאין הכוונה לענין הקיום והשמירה אלא הכוונה לענין התכונות של הצדיק, אם עושה פירות. **נב. וכמו** ששנינו במשנה (פירוש"מ פ"ו מ"י ופרע"ג שם). **נג. ועי"ש** שהביא פירוש ששמע מבעל החיי אדם שביאר שכשם שאמרו (פירוש"מ פ"ו מ"י) שאין מביאים ביכורים אלא מן התמרים שבעמקים שהם משובחים יותר ומלאים דבש. כן הצדיק המובחר הוא הצדיק שיפרח כתמר בעמק, דהיינו במידת הענוה, ואם כך הוא עושה הרי כארז בלבנון ישגה, על פי מה שאמרו בגמרא (עירובין יג:) שכל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו, ולזה אמרו שאם הוא משפיל עצמו במידת הענוה כתמר המשובח כשהוא גדל בעמק, יגדלהו הקב"ה כגבוה שבאילנות הנטוע על הרי הלבנון הגבוהים. עוד כתב לפרש שאפשר שבא לומר שאפילו שמידת הענוה היא משובחת שבמידות, מכל מקום לפעמים היא אינה טובה לצדיק, והוא במקום שצריך להתחזק ולעמוד כנגד המתפרצים בדבר ה' ובענייני התורה. וזה היה עוון שאול, עד שאמר לו הנביא (שמואל א' טו יז) הלא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה'. וזה מה שאמר שהצדיק צריך שיהיה לו שתי מידות, האחת כתמר יפרח והיינו כתמר המשובח הגדל בעמק, ר"ל שיהיה לו מידת הענוה, וזהו במה שנוגע לעצמו. והשניה, כארז בלבנון ישגה, וזהו במה שנוגע לעניני שמים. **א. וביאר** שם את המשך הפסוק 'שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו', שלכאורה רבו הדקדוקים בלשון הפסוק, ששתולים ויפרחו הם שני דברים סותרים, וכן 'בית וחצר' הם שני דברים סותרים, וגם מה שאמר 'יפריחו' שהוא לשון הפעיל, ולא אמר 'יפרחו' שהוא לשון קל עיי"ש. **ב. וכן** הקשה במירא דכייא (לעיל כ.), ותירץ שכיון שאמרו מיני ארזים הם, אפשר לומר שהדמיון של צדיק הוא לארז שגזעו מחליף, ואילו בלעם בירכן בארז שאין גזעו מחליף. וראה בגמרא (ב"ב פ:) שחילקו כן. **ג. וכתב** שאין לומר שהפירוש 'גזעו מחליף' שבגמרא כאן

שגזעו מחליף. וכמו שמצינו במדרש (ילקוט שמעוני תהילים רמז תתמה) שהצדיק נמשל לארז, וכמו שארז שרשיו מרובים ואפילו כל הרוחות שבעולם אין מזיזין אותו, ולכאורה בגמרא לעיל (שם) משמע איפכא, ועל כרחך צריך לומר שהארז שבלבנון אינו כשאר ארזים.

18/06/2018 אהח

ביאור הלשון 'תקנתם קברים לעצמכם'

תקנתם קברים לעצמכם געו כל העם בבכיה. העיר בחתם סופר מהו הלשון 'תקנתם קברים לעצמכם'. עוד העיר מדוע אמרו בגמרא שכשאמר להם כן געו כל העם בבכיה, והרי לכאורה גם בכל הי"ג תעניות הם בכו. וביאר שר"א לאחר שגזר י"ג תעניות ולא ירדו גשמים הבין שהטעם שלא ירדו גשמים הוא משום שהיו תלמידי חכמים שמתו ולא נספדו כהלכה, וכמו שאמרו חז"ל (יבמות עח.) אצל דוד המלך שהיה בצורת מפני שאול שלא נספד כהלכה, ולכך אמר להם 'תקנתם קברים לעצמכם' שרצה לומר להם שיש להם להכין קברים לעצמם כיון שראוי לקברם חיים, והביאור בזה שהמתעצל בהספידו של חכם יש לו להבלע באדמה כמו קורח, מפני שענין שניהם אחד הוא, שהטעם שקורח כפר במשה היה מפני שלא האמין שאפשר להתעלות למדרגה שהגוף יהא מזוכך לגמריז. ולכך נענש שנבלע באדמה שהוא חוץ לטבע ועל ידי זה הוכח שיש אפשרות שיגיע הגוף לדברים שמחוץ לטבע, וא"כ ק"ו למידה טובה שיכול הגוף להזדכך ביותר. ומאותו טעם גם אין להתעצל בהספידו של חכם, מפני שענין הספד החכם הוא שאנו מאמינים שגוף הצדיקים אינו נאבד, אלא הוא עומד ומשמש למעלה, ובשעת ההספד הוא עומד אצלינו, וא"כ המתעצל בהספד החכם אינו מאמין בזה, ולכך ראוי הוא לקוברו חי. וכששמעו זאת געו כל העם בבכיה על הת"ח שמתו, וכמו שעשה דוד המלך שהספיד את שאול.

ענין הבכי

געו כל העם בבכיה. כתב בספר חסידים (סי' קנ) שיש אדם שאפילו שאינו זכאי שתתקבל תפילתו מכיון שאין בידו זכות ומעשים טובים, מכל מקום אם הוא מתחנן ובוכה תמיד מקבל הקב"ה את תפילתו ועושה את חפצו.

הוכחת החתם סופר שנוסחא ספרדית אינה רק לבני התערובת

ירד רבי עקיבא אחריו. הביא החתם סופר (שו"ת או"ח סי' טז) בשם הלקוטי אמרים שסבר שהנוסח הספרדי שבתפילה נתחדש לבני התערובת כשהיו ישראל מעורבים ולא היו יודעים ייחוסם, ותמה בחתם סופר שא"כ הכהנים והלוים שיודעים מאיזה שבט הם אין להם להתפלל בנוסח זה, ועוד העיר שא"כ בזמן התלמוד שמלבד הכהנים והלוים והנשיאים כולם היו מעורבים וא"כ כולם התפללו נוסחא ספרדית, וא"כ מנין לנו לדורות אלו נוסחאות אחרות. ועוד הוכיח מסוגיין שלא כדבריו, שהרי ר"א הגדול היה מבני בניו של משה רבינו (נמ"ר יט ד) ור"ע היה בן גרים, וא"כ ר"א התפלל הנוסחא השייכת לבני לוי[ה], ואילו ר"ע התפלל נוסחא ספרדית, וא"כ כיצד היה ר"ע שליח ציבור אחריו, הרי אין הוא מתפלל כמותם.

כתב הירושלמי שר"ע אמר להם משל

לא מפני שזה גדול מזה. כתב הירושלמי (פ"ג ה"ד) שאמר להם ר"ע משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שתי בנות אחת חצופה ואחת כשירה, כאשר היתה החצופה באה לפניו לבקש ממנו בקשה היה אומר תנו לה מיד מה שהיא רוצה בכדי שתלך מהר, אך כשהיתה הכשירה באה לבקש ממנו בקשה, לא היה נענה מיד לבקשתה משום שנהנה כשהיא מבקשת ממנו. ומקשה הירושלמי וכי הותר לו לר"ע לומר כן ולהחזיק עצמו בעיני הציבור כאינו הגון. מתרץ הירושלמי שאמר כן בכדי שלא לחלל שם שמים שיאמרו שר"א אינו הגון ולכן לא נענה.

זכות המעביר על מדותיו

ירד ר"ע אחריו ואמר אבינו מלכנו, וכו' אלא שזה מעביר על מדותיו. ביאר החתם סופר שאמרו בגמרא (ר"ה יז.) שהקב"ה נושא עון למי שמעביר על מדותיו, ולכאורה משמע שאין הקב"ה מוחל לו על העבירות אלא שרק נושא אותם שלא יכבידו עליו. והביאור בזה שבכל חטא שאדם חוטא, מלבד מה שעובר על העבירה שחטא בה, עובר גם על ואהבת לרעך כמוך, כמו שכתב רש"י (שבת לא. ד"ה דעלך) שהקב"ה נקרא רעך ורע אביך, וע"ז נאמר (משלי כ"ג י) 'רֵעֲךָ וְרֵעַ אָבִיךָ אַל תַּעֲזֹב'. נמצא שמי שאינו מתנהג כפי ציווי הקב"ה מתחייב גם משום שאין בו אהבת רעים, שלכל הפחות יהא נחשב הקב"ה כרֵעַ לו, וחייב גם משום שהקב"ה הוא אבינו מלכנו והמורד בו מורד באביו ומלכו וכמו שכתוב (דברים לב ו) 'הֲלוֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ' א"כ נמצא שחייב פעמיים. ולכן מי שמעביר על מדותיו לחבירו, גם הקב"ה מוותר לו על החלק שחטא כנגדו מטעם 'רעך ורע אביך'. ונשאר החלק שהוא אבינו מלכנו, ולכן אמרו שהוא רק נושא עון שלא יכביד, אבל לא נמחל העון לגמרי. ולפי"ז מבואר שאצל ר"ע שהיה מעביר על מדותיו וויתר לו הקב"ה על החטא של 'רעך ורע אביך על תעזוב', ונשאר רק בחינת 'הלא הוא אביך' וע"ז התוודה ואמר 'אבינו מלכנו חטאנו לפניך', ונענה.

אם הוא מעביר על מדותיו כיצד אמרו 'לא מפני שזה גדול מזה'

שם. ולכאורה צ"ב שאם ר"ע היה מעביר על מדותיו יותר מר"א, א"כ הוא היה גדול יותר, ומהו מה שאמרו 'לא מפני שזה גדול מזה'. וביאר הבית אלהים' (שער המשובה פ"ד) שאדם שיצרו מתגבר עליו לחטוא בחטאים שאין בהם הבנה וטעם, וכדוגמת איסור כלאים וכדו', והוא מתגבר על יצרו, מעלתו גדולה יותר מאדם שאין לו תאוה כלל לחטאים אלו, ולפי"ז כתב לבארז שר"ע היה בטבעו מוכן לחטוא בחטאים כאלו והיה מעביר על מדותיו ומתגבר על יצרו לבלתי חטוא בהם, משא"כ ר"א שהיה בטבעו מוכן לעבודת בוראו ולא היה צריך להעביר על מדותיו בשביל לעבוד את ה', ולכן היתה מדריגתו של ר"ע גבוהה יותר אף שבמעשים היו שניהם שווים. ובחכמת מנוח כתב ליישב שלעולם במעשים של דין היו שניהם שווים, אלא שר"ע הורגל לעשות אף דברים שהם לפנים משורת הדין[ח], ולכך נקרא שהיה מעביר על מדותיו, היינו שעבר את המדות, ועשה דברים שהם יותר מן המדות. אבל בקיום כל התורה היו שניהם שווים[ט].

ובתאוה לעינים כתב ליישב שאין הפירוש 'מעביר על מדותיו' שהיה מעביר למי שהקניטו. אלא הפירוש בזה על פי דברי הגמרא (מגילה ו.)' שמדותיו היינו 'מזלו'. ור"ע היה מעביר על מדותיו, והיינו שכשהיו באים עליו יסורים היה שמח בהם, וזהו שהיה שמח במזל שנמדד לו, אבל ר"א לא היה שמח ביסורים, והיה מתרעם על מדותיו[יא]. ואמרו בגמרא (לעיל ח.) כל השמח ביסורים מביא ישועה לעולם[יב]. **ובאליה** רבה (סי' נג) הביא בשם הספר עשרה מאמרות שביאר שמעביר על מדותיו היינו שלא היה לו זכות אבות, ולכך תפילתו התקבלה, משא"כ ר"א שהיה מיוחס. וביאר האליה רבה שאף שמצינו אצל יצחק שהקדים ה' לשמוע תפילתו, כיון שאינו דומה תפילת צדיק בן צדיק לתפילת צדיק בן רשע, מכל מקום כשמתפללים על הציבור

אינו הפירוש בגמרא שם. כיון שעל דברי הגמרא (סנהדרין קו.) שבלעם בירכן בארז שאין גזעו מחליף, ביאר רש"י דהיינו לאחר שנקצץ, וכמו שביאר רש"י כאן. ד. **וזהו** מה שאמר למשה 'כי כל העדה כולם קדושים' דהיינו שכל העדה גופם קדוש, וא"כ 'מדוע תתנשאו על קהל ה'' לומר שגופכם יותר קדוש וממילא נשמתכם קדושה יותר. הרי הגוף אינו יכול לקבל זיכוך גמור. ה. **ועיין** בדברי חיים (מובא בלקוטי הפרדס על שו"ת חתם סופר) שהעיר שאפשר שר"א היה מזרעו של משה מצד האם, וא"כ לא היה לוי. ו. **בחכמת** מנוח הביא את דברי הבית אלהים כתירוץ לקושיא זו. ז. **וכן** כתב בתאוה לעינים בפירושו הראשון. וראה ביערות דבש (ח"ב דרוש יו) שכתב שכיון שהיה ר"ע בן גרים לכך היה לו טבע אבותיו במידות מגונות, ולכך כיון שהוא עזב את דרכם ולא עשה כמותם היה לו מדרגה גדולה יותר, וזהו מה שאמרו שהיה מעביר על מדותיו. אבל ר"א שהיה צדיק מיוחס ודאי שיהיו לו מידות טובות ומובחרות. ח. **וכמו** שמצינו בגמרא (שבת קמ.) מעשה באדם אחד שירד לדרום וכו' שדן את בעה"ב לכף זכות יותר מן המידה. ועיין בתשובת (רמ"ע מפאנו סי' קנ, והובא בכנה"ג בחתם סופר שם) שאותו אדם היה ר"ע. ט. **ובמירא** דכייא כתב ליישב שמה שאמרו 'לא שזה גדול מזה', הכוונה היתה רק לחכמת התורה. י. **זבולון** מתרעם על מדותיו היה. וביאר שם רש"י שהיה מתרעם על מזלו שנמדד לו מן השמים. יא. **וכן** מצינו בגמרא (סנהדרין קא.) שכשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם חמה עזה בעולם, היו כולם בוכים ור"ע שמח. וכן מצינו בגמרא (שם בהמשך) שאמר ר"ע חביבין יסורים. יב. **ובשיחות** הגר"ח שמואלביץ (מסלנ מאמר לח) כתב בשם הגרי"ס שביאר שבאמת לא היה ביניהם שום הבדל בעבודת המידות, אלא שר"א היה מתלמידי בית שמאי והם היו סוברים שדרך התורה הוא להתנהג בקפדנות, ואילו ר"ע היה מתלמידי ב"ה שסברו שדרך התורה להתנהג בענותנות. והטעם שנענה ר"ע מפני שהקב"ה התנהג עמו מדה כנגד מדה, וכיון שהוא היה מעביר על מדותיו נענו לו מן השמים, אבל ר"א שלא היה מעביר על מדתו,

עדיף יותר אדם שאין לו יחוס'ג. והטעם בזה מפני שכשמתפלל על עצמו אינו יכול להשתמש בזכות עצמו, ולכך אם הוא בר יחוס עדיף משום שזכות אבותיו מסייעתו, אבל כשמתפלל על הציבור שיכול הוא להשתמש בזכותו, בזה עדיף כשאין לו יחוס, וממילא מעלתו גדולה יותר שעזב מעשה אבותיו'ד.

על איזה תענית נאמרו דברי הגמרא

והציבור פוסקין מתעניתם. ביאר רש"י שדברי הגמרא נאמרו על מה שאמרו לעיל (יג:) עברו אלו ולא נענו ב"ד גוזרין עוד תעניות, וע"ז אמרו שאם נענו שוב אין צריכין להתענות. והקשה הקרן אורה שמשמע מדבריה שאין הגמרא מדברת כלל על אותו היום שמתענים בו וירדו גשמים, אם צריכים להשלים או לא, אלא רק על תעניות אחרונות. וא"כ מהו מה שסיים רש"י ודווקא צבור, אבל יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא או על צרה מתענה ומשלים. ותירץ שצריך לומר שדברי הגמרא נאמרו גם על דין השלמת התענית באותו היום וע"ז יש חילוק בין יחיד לציבור.

דין יחיד שקיבל להתענות על הצרה ונתרפא

שם. כתב רש"י דהיינו דוקא בציבור, אבל ביחיד אף אם נתרפא באמצע היום צריך להשלים את התענית, וכן פסק הרמב"ם (תעניות פ"ה הט"ז)ט. וכתב עוד שהוא הדין בכל צרות שנדרו הציבור להתענות ונענו שאם נענו קודם חצות אין משלימיןי. ובטעם הדבר נאמרו כמה טעמים: הרא"ש כתב (לעיל פ"ק סי' ו) שהטעם הוא מפני שהציבור צריכים להודות ולהלל בנפש שבעה ובכרס מלאה, אך היחיד צריך להשלים את התענית. והר"ן כתב (ג: ד"ה הני) שהטעם הוא שאין מטריחים על הציבור אלא כפי הצורך. וכ"כ המגיד משנה, והוסיף עוד טעם שכשב"ד גוזרים תענית, לבם מתנה על כך שכשיצאו מהצרה יפסיקו את התענית, אבל יחיד, דברים שבלבו אינם דברים, ואם לא התנה בפירוש צריך להמשיך את התענית. אך בראב"ד השיג על הרמב"ם וכתב שאין חילוק בין יחיד לציבור אלא על כל צרה כולם משלימים מלבד צרה של גשמים שאין משלימים. והטעם משום ששאר צרות כיון שאין צרה מלבד ירידת גשמים שאדם יכול לידע בוודאות שעברה מן העולם לכך צריך להשליים'יא.

מהו שיעור חרבה

וחכמים אומרים בחרבה טפח, בבינונית טפחיים, בעבודה שלשה טפחים. ביאר רש"י שחרבה היינו קרקע יבישה והשיעור בה טפח שאם נכנסו בה הגשמים טפח וודאי שירדו הרבה גשמים, ובעבודה היא קרקע חרושה שבזה השיעור הוא ג' טפחים, שפחות מכך גם גשמים מועטים נכנסים בה. וברי"ן (פ: ד"ה נמרנה) ביאר שחרבה היינו שלא עבדו בה זמן מרובהיב, ובינונית היינו שעבדו בה בזמן הקרוב, אך עכשיו לא עבדו בה.

מהו אינה עבודה

כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה. הקשה הגבורות ארי שמבואר בגמרא שההבדל בין עבודה לשאינה עבודה הוא שליש, דבעבודה תהום עולה כנגדו טפחיים, ובשאינה עבודה עולה כנגדו ג' טפחים שהוא שליש יותר, ואילו לעיל משמע בגמרא שההבדל הוא בשני שליש, שמבואר שחרבה - היינו אינה עבודה, נכנסים בה הגשמים טפח, ובעבודה נכנסים הם ג' טפחים. וברש"ש כתב שמה שמבואר בגמרא שב'אינה עבודה' התהום עולה ג' טפחים, אין הכוונה ל'חרבה' דלעיל אלא לבינונית, והחשבון הוא שכשנכנס בבינונית טפח כבר נכנס בעבודה טפח וחצי, [שהרי בבינונית נכנס ב' טפחים כשבעבודה ג' טפחים], וכיון שבטפח מלמעלה עולה שתי טפחים מלמטה, נמצא שבטפח ומחצה מלמעלה עולים ג' טפחים מלמטה.

מי הם שני ריעים

קול שני ריעים אני שומע. כתב הריקאנטי (ויקרא כג י) בשם החכם רבי עזרא, ששני ריעים אלו הם שני מלאכים שהיו עומדים בשעת ניסוך המים והייניט, והמלאכים האלו היו ממונים למתק את הפירות וליתן בהם טעם.

הטעם שדימו הממונה על הגשמים לרדיא

לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא. ביאר היעב"ץ ש'רידיא' הוא לשון 'חרישה' וכמו שמצינו בגמרא (ב"ק לג:). והטעם שנקרא המלאך הממונה על המטר כן, מפני שהמטר הוא כשור לחרישה, וזה מה שכתוב בפסוק (שה"ש ג יג) 'וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ' והתרגום של 'תור' הוא 'שור', והיינו המטר שחורש את האדמה כשור. ולכך צריך שירד עד ברך המחרישהיא.

זמן התחלת התענית

קודם הנץ החמה לא ישלימו. ביאר רש"י מפני שעדיין לא חל עליהם התענית כשירדו הגשמים. ותמה בחקרי לב (או"ח סי' קו) שהרי אמרו בגמרא (לעיל יג.) שמותר לאכול ולשתות רק עד עלות השחר. ומשמע שאף קודם הנץ החמה כבר מתחיל התענית. ותירץ שמה שאמרו שאסור לאכול מעלות השחר היינו רק איסור לכתחילה, אבל בדיעבד אם אכל עד הנץ החמה לא הפסיד את התעניתיב. אך כתב שמצא בכת"י למהר"י אבואב שפירש שהטעם שעד הנץ החמה לא ישלימו משום שהוא הזמן שבו קמים האנשים משנתם, ולכך רק אז ניכר שהתחיל יום התענית. ולדבריו אין ראיה מכאן לדין זהיג.

אם ירדו רק קצת גשמים קודם חצות

קודם חצות לא ישלימו. כתב השו"ע (סי' תקעה סי"ג) שאם התחילו לירד קודם חצות לא ישלימו. ודייק הערוך השולחן (שם סי"ג) בדבריו שאף אם לא ירדו כשיעור הצריך קודם חצות אלא רק החלו לירד כבר מפסיקים את התענית, והקשה שבגמרא משמע שאם ירדו קודם חצות

אף שלא היה עליו שום תביעה על כך, מכל מקום לא נענה. **יג. ובעין** זה כתב היעב"ץ (פירוש לאגדות פ"ג מסכת ט"ו), וביאר שר"א שהיה לו זכות אבות בטח בזכותו ובזכותם, ור"ע שלא היה לו זכות אבות לכן כל תפילתו היה לצפות לטובו הגדול של הקב"ה, ולכך נענה. וכתב שם עוד שר"א מחמת גדולת וזכות נפשו לא היה מעביר על מדותיו, אבל ר"ע היה שפל בעיניו מאד ולא היה מחשיב עצמו לכלום. **יד. וכתב** עוד שמה שכתוב בטור (סי' תקפט) שהשליח ציבור שבתעניות צריך שלא יהא בבניו ובבני ביתו הקרובים ובכל הנלוים אליו בעל עבירה, היינו דווקא כשהם בחיים, וכמו שאמרו בגמרא (שבועות לט.) שאין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין מפני שמחפין עליו. **טו. וביאר** המ"מ שהטעם שהמשנה הזכירה האופן של תענית גשמים, הוא משום שבזה הוא דבר שניכר שנענים באמצע היום, אך שאר הצרות אין ניכרים כל כך מיד כשנענים. **טז. ובב"י** (סי' תקפט) הביא את דברי המרדכי שס"ל שאין חילוק בין יחיד לציבור, אך כתב בדעת רש"י שאף אם מת החולה צריך להשלים את נדרו. ובמשנ"ב (סי' תקפט סק"ח) כתב שדין זה שצריך היחיד להשלים את התענית הוא אף אם התנה שיתענה כמה תעניתים צריך להתענות את כולם, אלא א"כ התנה להדיא שנודר בשביל שיחיה פלוני וכדומה, שבכהאי גוונא אין צריך להשלים. **יז. ואם** קיבלו הציבור להתענות על חולה שיבריא ומת החולה. כתב המג"א (סי' תקפט סק"ח) שלטעם הר"ן שהציבור אין משלימין משום שאין מטריחים את הציבור ולב בי"ד מתנה עליהם, א"כ גם כשמת אין משלימים, אך לדעת הרא"ש שהטעם הוא משום שצריכים להודות בנפש שבעה וכרס מלאה, א"כ בכהאי גוונא משלימים. וראה בשער הציון (סי' תקפט סק"ח). **יח. ובספר** המכתם ביאר שברביעה ראשונה היינו חרבה, טפח. וברביעה שניה שהארץ בינונית, שני טפחים. ובעבודה, כלומר בקרקע שהיא רפה מחמת שכבר חפרוה, ג' טפחים. **יט. ובעיני** יצחק כתב שניסוך היין והמים רומזים לדין וחסד, שהיין רומז לדין והמים רומזים לחסד. **כ. ובבניהו** כתב שהטעם בזה הוא מפני שהגשמים יורדים בגבורה, וכמו שמבואר בגמרא לעיל (ג.) שנקראים גבורות גשמים מפני שיורדים בגבורה. והשור הוא מידת הגבורה, וכמו שאמרו ששור בן יומו נקרא שור. והטעם שאמרו שנראה כעגל משולש, משום שמנין תיבת 'עגל' הוא כמנין תיבת 'אמונה' (עס הטוב) וג' פעמים 'עגל' הוא ג' פעמים 'אמונה', ואמרו לעיל (ח.) שאין הגשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה. שנאמר 'אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף'. והאמונה צריכה להיות שלמה בשלשה דברים: א. בדברי תורה (שבת קכ.). ב. אמונה במשא ומתן. ג. אמונה באהבה שבין בן אדם לחבירו. **כא. וראה** בעיני יצחק שכתב לבאר על פי דברי המדרש (ברשפים רפה ח י) שהלך אלכסנדר מוקדון למלך קוציא לראות כיצד הם דנים את דיניהם, וראה שם שבא אחד שמצא מרגלית בקרקע שקנה ורצה להחזירה למוכר, והמוכר טען שמכר את הקרקע ואת כל מה שיש בה ואינו רוצה ליטול המרגלית, ואמר אלכסנדר שאצלם אם היה בא כזה דין היו הורגים את שניהם ולוקחים את כספם למלכות, ואמר לו המלך שא"כ אין הגשמים שיורדים במקומם יורדים בזכות האנשים אלא בזכות הבהמות. וכתב העיני יצחק שאפשר שלכן נראה כעגל לרמוז שאפשר שבא הגשם בזכות הבהמות. **כב. וכתב** שם שכן העלה בספר מנחת כהן, ועיי"ש שדן בזה האם מדין תורה נחשב היום כבר מעלות השחר, או רק מדרבנן, וכתב שאף אם נאמר שמדין תורה נחשב היום מעלות השחר, מכל מקום תענית זה הוא מדרבנן, וא"כ אפשר שמדרבנן החשיבו בדיעבד את הזמן שמעלות השחר ועד הנץ החמה ללילה. **כג. אך** כתב שברש"י לא משמע כדברי המהר"י אבואב.

ומשמע שירדו כשיעור שצריך ולא רק שהחלו, והדעת נוטה כן מפני שכל זמן שלא ירדו כשיעור הצריך עדיין צריכים הם להתענות וא"כ כיון שקודם חצות לא ירדו כפי שצריך, עדיין לא נפטרו מהתענית. ולכך כתב שאף כוונת השו"ע לומר שהתחילו וגמרו לירד כשיעור הצריך[יג].

הטעם שירדו קודם חצות לא ישלימו

שם. ביאר רש"י שהטעם הוא מפני שחצות הוא זמן אכילה ולכך לא נחשב שהתחילו את התענית כל שלא הגיע זמן סעודה, ורק לאחר שלא אכלו בזמן סעודה נחשב הדבר שהתחיל התענית[יד]. והקשה הגבורות ארי שהרי אמרו בגמרא (פסחים יג.) ששעה רביעית הוא זמן סעודה לכל אדם. ותירץ שכיון שאמרו שם בגמרא שזמן סעודה לתלמידי חכמים הוא בשעה שישית הוא, א"כ כל זמן שעדיין לא חל תענית על תלמידי חכמים לא ישלימו[טו].

הדין תלוי ברוב הציבור

שם. כתב באור זרוע (מעניות סי' מט)[טז] שאף שההלכה היא שאם ירדו גשמים קודם חצות אין צריך להשלים, מכל מקום היחיד אינו רשאי לאכול ולשתות רק אם רוב הציבור ותלמדי חכמים שבעיר אינם רוצים להשלים את התענית שהתחילו, אבל אם הת"ח רוצים להשלים, אין היחיד רשאי לאכול[יז] וכתב המג"א (סי' תקעה סק"ס) שבמקום שרוצים הציבור להשלים יאמרו הלל הגדול קודם שיאכלו[יח].

אמירת הלל כשירדו גשמים לאחר חצות

לאחר חצות ישלימו. כתב הריטב"א שאף שאם ירדו גשמים לאחר חצות משלימים את התענית, מכל מקום אין אומרים עננו ולא שאר תחנונים. וכתב עוד שהיה ראוי לומר גם הלל הגדול בו ביום, והטעם שאין אומרים הלל הוא מפני שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה[יט]. ובשו"ת חיים שאל (מ"ב סי"ס) דייק מדברי הרמב"ם (מעניות פ"ס הט"ז) שאין אומרים הלל כלל. מזה שכתב שאם ירדו גשמים קודם חצות לא ישלימו את התענית אלא אוכלין ושותין וקוראים הלל הגדול, שאין אומרים הלל אלא בנפש שבעה ובכרס מלאה. ואם אחר חצות ירדו גשמים ישלימו התענית כיון שעבר רוב היום בקדושה. אך הביא שבספר פרי הארץ (מ"ב סי' ה) כתב שאם ירדו גשמים לאחר חצות משלימים את התענית ואומרים הלל.

אף שהחלו להתענות בלילה חשבו שירידת הגשמים בבוקר הוא מפני שבחו של ציבור

כסבורים העם לומר שבחו של ציבור. כתב המהרש"א שאף שהיה כאן תענית של ציבור וכמו שאמרו 'שבחו של ציבור', וא"כ הרי התחילו להתענות בלילה כבר כדין תענית של ציבור, מכל מקום היו סבורים שיש כאן שבח של ציבור שעדיין לא התחילו את עיקר התענית שהוא ביום.

הטעם שלא אמר להם שמואל בפירוש שאי"ז שבחו של ציבור

אמשול לכם משל למה הדבר דומה. העיר בבניהו מדוע כאן לא אמר להם בפירוש שאי"ז שבחו של ציבור, ולקמן בסמוך - במעשה השני, אמר להם כך בפירוש. ותירץ שבמעשה הראשון אף שלא נענו באופן היותר טוב, מכל מקום היה בזה שבח של ציבור יותר מן המעשה השני, שאינו דומה מי שאומרים לו להמתין עד שיתמקמק, לבין מי שאומרים לו תנו לו ואל אראה פניו. ולכן הציבור שנענו קודם שהתענו ודאי שעדיפים מאלו שנענו לאחר התענית[כ].

כיצד יתיישבו דברי שמואל עם הפסוק 'טרם יקראו ואני אענה'

תנו לו ואל אשמע בקולו. הקשה באהבת איתן והרי כתוב בפסוק (ישעיה סה כד) 'וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע' ומשמע שהוא שבח להם. וכתב ליישב על פי דברי ספר חסידים (סי' תתצח) שכתב בביאור מה שאמרו 'אם יש עליו מלאך מליץ' שהמלאך הכוונה למזלו של אדם, שאם המזל מתפלל עליו קודם שהוא עצמו יתפלל, - וזהו מה שאמרו 'והיה טרם יקראו' - 'ואני אענה' היינו אני אענה למלאך שהוא המזל של האדם, אח"כ בזמן שהאדם עצמו יתפלל, שישמעו את תפילתו בעבור המזל שהתפלל עליו קודם. וזהו מה שאמרו 'עוד הם מדברים ואני שומע'. ולפי"ז באמת לא יענו לו קודם שיתפלל, אלא שאם המזל שלו מתפלל קודם גורם לכך שכשאדם אח"כ יתפלל בעצמו ישמעו לתפילתו.

ובפתח עינים הקשה[כא] שהרי אמרו בגמרא (עירובין נד.) שאם זכה אדם אז תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתַתָּה לוֹ' (תהלים כא ג), והיינו שאפילו דברים שרק מתאוה להם הוא נענה, אך אם לא זכה 'וַאֲרֻשַׁת שְׂפָתָיו בַּל מָנַעְתָּ סֶּלָה' (שם) שצריך לבקש בפיו. וא"כ משמע שהמעלה הגדולה יותר הוא מה שמקבלים לפני שמבקשים, ואילו כאן בגמרא מבואר שאם מקבלים קודם הבקשה אי"ז נחשב לשבח של הציבור. ובבניהו כתב לישב[כב] שהביאור בדברי הגמרא אם זכה 'תאות לבו נתת לו', ואם לא אזי 'וארשת שפתיו בל מנעת סלה', היינו לענין כשהאדם טעה בלשונו בעת בקשתו, שאם זכה הרי הוא נענה כפי שנתכוין בלבו לבקשו[כג].

מדוע לא אמרו שזה כן משום שבחו של ציבור

משל למה הדבר דומה. העיר בענף יוסף שהיו יכולים לומר להיפך, שבמעשה הראשון הוא שבחו של ציבור שלא נתנו לו להתמקמק, ובמעשה השני הוא שבחו של ציבור שהקב"ה התאוה לתפילתם ולכך לא ירדו להם גשמים מיד בתפילתם. ותירץ שאם היה זה שבחו של ציבור לא היה נותן הקב"ה להם באופן כזה שהיה אפשר לחשוד שאין בזה שבח, אלא היה נותן להם באופן שידעו ברור שהוא מפני שבחם, וא"כ ע"כ שאין זה שבחו של ציבור.

מדוע לא אמרו שדברי שמואל הם דווקא כשירדו קודם הנץ החמה

ולשמואל הקטן שבחו של צבור היכי דמי. הקשה השפת אמת שהיה אפשר לומר שכל דבריו של שמואל שאמר שאין בזה שבח הציבור, היינו דווקא אם ירדו קודם הנץ החמה שעדיין לא התחילו כלל ההלל, כיון שהם לא איכפת להם מאכילה. אבל במקום שחובה להשלים את התענית לא יאמרו ההלל קודם שיאכלו. (ורלמ"ה בילקוט בישורים לקמן בסמוך, הדין בכהמ"ז גוונא). **ל. לקמן** כו. וראה שם שלמחר אומרים הלל. וכן כתב בדגול מרבבה (סי' תקעה ד"ה ואם ירדו) בשם הריטב"א שאף אם ירדו אחר חצות אומרים הלל. ובמשנ"ב (ס"ק טו) הביא בתחילה את דברי הריטב"א שכתב שאין אומרים אחר חצות כיון שאין אומרים אלא על נפש שבעה. וכתב בשם הדגול מרבבה שכיון שנענו באותו היום אומרים אף לאחר חצות. [אך באמת דברי המשנ"ב צ"ע, שהדגול מרבבה מביא את מקורו מדברי הריטב"א, ולפי הבנת המשנ"ב דברי הדגול מרבבה שסובר שאומרים הלל לאחר חצות, סותרים לדברי הריטב"א שסובר שאין אומרים, ועל כרחך צריך לומר שאין כוונת הדגול מרבבה לומר שאומרים הלל באותו היום אלא שאם ירדו גשמים לאחר חצות אומרים הלל למחר או ליום אחר. וכמו שכתב הריטב"א להדיא, והובאו דבריו לקמן בסמוך]. **לא. וכתב** שעל פי זה ביאר את הפסוק (תהילים עט ח) 'מַהֵר יְקַדְּמוּנוּ רַחֲמֶיךָ כִּי דַלּוֹנוּ מְאֹד' שהכוונה בזה שאפילו אם לא זכינו לשבח ציבור לומר מוריד הגשם וירדו גשמים, מכל מקום שלא נהיה כאותם אלו הגרועים שממלאים את בקשתם רק לאחר שגומרים לבכות ולצעוק ולהתענות, אלא מהר יקדמונו רחמיך, ולפני שאנו צועקים ובוכים כבר תמלא את בקשותינו. ומפני שדלונו מאד, ואין לנו כח להתענות. **לב. הובאו** דבריו בבניהו.

לג. ועי"ש שכתב לבאר באופנים נוספים. **לד. וכהמעשה** המובא במדרש על אדם שהלך ברגליו במדבר וביקש מהקב"ה שיזמין לו חמור, ולבסוף עבר שם שר אחד והורה לו ליקח החמור על

כה. ויל"ע בדבריו שלהדיא כתב הרא"ש (לעיל פ"ס סי' ו) שאף אם לא ירדו כשיעור פוסקים מלהתענות. והקשה שם הקרבן נתנאל (פאת י) מאי שנא ממה שאמרו 'עד מתי יהו הגשמים יורדין' וכו'. ותירץ שזהו דווקא לגבי תעניות הראשונות, שלאחר שהתענו אם ירדו גשמים כשיעור זה אין ממשיכים להתענות, אבל כשירדו קודם חצות אף אם לא ירדו כשיעור, מפסיקים להתענות. ועיי"ש. **כה. אך** לגבי שבת כתב השו"ע (סי' רפח ס"ס) שאסור להתענות בשבת עד ו' שעות, וכתב המג"א שלשם תענית אסור אפילו שעה אחת, וכתב הביאור הלכה (ד"ה עד ו') שאין להקשות מדברי הגמרא שאמרו שאם ירדו קודם חצות לא ישלימו מפני שנחשב שלא התחיל התענית, והרי כאן החלו להתענות לשם תענית. ותירץ שאף שמן הדין אפילו שעה אחת נחשב תענית, מכל מקום כיון שהוא רק מיעוט היום אין מכריחים אותם להשאר כל היום בתענית. **כו. וכתב** שאין לתמוה וכי מפני שעדיין לא הגיע זמן סעודה של ת"ח לא יחשב התחלת התענית, כיון שמצינו בגמרא שדעת רבי יוסי שאמר שאפילו עד ט' שעות לא ישלימו, כיון שזמן אכילת בני מלכים הוא בשעה תשיעית. **כז. וכן** הוא בהגהות אשר"י (סי' ג). **כח. וכן** כתב הב"י (סי' תקעה). וכתב האור זרוע שכן משמע בירושלמי (פ"ג ה"ס) שמבואר שם שהיה מעשה ביומי דרבי יודן שגזרו תענית וירד גשם בליל התענית, עלה ר' מנא לרבי יודן ואמר לו כיון שהוא צמא האם מותר לו לשתות. ענה לו המתן שמא ירצו רוב הציבור והת"ח שבעיר להשלים את התענית, ואין היחיד רשאי לפרוש מהם. **כט. וכתב** הברכי יוסף (סי' תקעה סק"כ) שאין ללמוד מדינו של המג"א שבכל מקום שירדו גשמים לאחר חצות ומשלימים את התענית שיאמרו הלל קודם שיאכלו, משום שדווקא באופן שמעיקר הדין יכולים לאכול, אלא שהם החמירו על עצמם להשלים את התענית לכך לא הפסידו לומר את ההלל, כיון שהם לא איכפת להם מאכילה. אבל במקום שחובה להשלים את התענית לא יאמרו ההלל קודם שיאכלו. (ורלמ"ה בילקוט בישורים לקמן בסמוך, הדין בכהמ"ז גוונא).

את התענית, אבל אם התחילו את התענית וירדו קודם חצות אחר שהתפללו, אפשר לומר שבזה יש שבח של ציבור. וכתב שאפשר שעיקר בקשת רחמים הוא אחר חצות היום, וקודם חצות שייך עדיין את המשל שאמר שמואל, וכיון שאחר חצות הדין הוא שצריכים להשלים את התענית הוי בכלל מה שאמר 'המתינו לו עד שיתמקמק'. לכך תירצה הגמרא ששבח הציבור הוא דווקא כשאומרים משיב הרוח ונשיב זיקא, שאז נראה שהתפילה מקובלת בשמים.

מהו הלל הגדול

ונימא הלל מעיקרא. ובמשנה מבואר שהיו אומרים הלל הגדול. ובגמרא (פסחים קיח:) מבואר שהלל הגדול הוא מזמור קלו שבתהילים שכתוב בו 'נותן לחם לכל בשר'. וכתב הרשב"א (בתשובה מ"מ סי' תג) שכיון שבגמרא דידן לא פירשו מהו הלל הגדול, ע"כ שהוא אותו הלל המבואר בגמרא שם. וכתב הרי"ף (ט.) שהלל הגדול הוא מ'הודו' עד 'על נהרות בבל' (סהוש מזמור קלו). ובמגן אברהם (סי' תקעה סקי"ג) כתב בשם פסקי תוספות שצריך להתחיל במזמור 'קלד' שכתוב בו 'הָעֹמְדִים בְּבֵית ה' בַּלֵּילוֹת', ושירת הגשמים בלילות[ה], וכן כתוב שם (מזמור קלה) 'מַעֲלֶה נְשִׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ'.

האם מסיימים את ההלל בברכת מודים אנחנו לך

עוד כתב הרי"ף שצריך לחתום ההלל בברכה[ו] 'מודים אנחנו לך ה' אלקינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו ברחמיך' וכו'. אך בר"ן כתב שבמקום שאומרים הלל הגדול אין היחיד צריך לחתום כן. ורק במקום שנענו בלא תענית שאין אומרים הלל חותמין כן, ובשם הראב"ד כתב שמיד כשיתחילו לירד הגשמים אומרים הברכה, ובבין הערבים אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית

שם. כתב הרשב"א[ז] (בתשובה מ"מ סי' קנג) שדווקא אם ירדו גשמים לאחר עלות השחר שכבר התחיל התענית אומרים הלל הגדול, אבל אם ירדו גשמים בליל התענית[ח], אף שכבר קיבלו עליהם את התענית מכל מקום כיון שעדיין לא התחילו להתענות אין אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל אם ירדו גשמים לאחר התענית

עוד כתב הרשב"א (בתשובה מ"מ סי' תלג) שאין אומרים הלל אלא דווקא כאשר התחילו הגשמים לירד ביום התענית, אבל אם ירדו הגשמים לאחר שגמרו להתענות אין אומרים הלל[ט], כיון שהראו מן השמים שהתענית לא הועילה להם שירדו גשמים, אלא מן השמים ריחמו עליהם והורידו גשמים ביום אחר. אך הריטב"א כתב שאף אם ירדו גשמים לאחר התענית בעוד שהם עסוקים בתעניותיהן ובתחנוניהם עושים אותם כיו"ט עליהם. ומה שנזכר במעשה של רבי טרפון שבאותו היום ירדו גשמים אין ללמוד לדין זה, שמה שהביאו את המעשה הוא רק ללמוד ממנו שיש לאחר את ההלל עד בין הערבים.

אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית

שם. כתב הרשב"א[ז] (בתשובה מ"מ סי' קנג) שדווקא אם ירדו גשמים לאחר עלות השחר שכבר התחיל התענית אומרים הלל הגדול, אבל אם ירדו גשמים בליל התענית[ח], אף שכבר קיבלו עליהם את התענית מכל מקום כיון שעדיין לא התחילו להתענות אין אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית

שם. כתב הרשב"א[ז] (בתשובה מ"מ סי' קנג) שדווקא אם ירדו גשמים לאחר עלות השחר שכבר התחיל התענית אומרים הלל הגדול, אבל אם ירדו גשמים בליל התענית[ח], אף שכבר קיבלו עליהם את התענית מכל מקום כיון שעדיין לא התחילו להתענות אין אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית

שם. כתב הרשב"א[ז] (בתשובה מ"מ סי' קנג) שדווקא אם ירדו גשמים לאחר עלות השחר שכבר התחיל התענית אומרים הלל הגדול, אבל אם ירדו גשמים בליל התענית[ח], אף שכבר קיבלו עליהם את התענית מכל מקום כיון שעדיין לא התחילו להתענות אין אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל אם ירדו גשמים בליל התענית

שם. כתב הרשב"א[ז] (בתשובה מ"מ סי' קנג) שדווקא אם ירדו גשמים לאחר עלות השחר שכבר התחיל התענית אומרים הלל הגדול, אבל אם ירדו גשמים בליל התענית[ח], אף שכבר קיבלו עליהם את התענית מכל מקום כיון שעדיין לא התחילו להתענות אין אומרים הלל הגדול.

אמירת הלל דווקא ביום שירדו הגשמים

ודעת הראב"ד[מ] והמהר"ם חלאווה (סו"ס סי' ענג)[מא] שאין לומר את ההלל אלא דווקא באותו יום שירדו הגשמים, והביא ראיה לדין זה ממה שאמרו לקמן (כה.) שבני מחוזא כיון ששכיח בהם שכרות לכך אמרו הלל קודם אכילה ושתיה. ואם נאמר שאפשר לומר ההלל אף ביום שלאחר ירידת הגשמים היו יכולים לאכול היום ולמחר לומר הלל. אך בריטב"א כתב[מב] שאם ירדו גשמים לאחר חצות אפשר לומר הלל אף בימים שאח"כ.

כו.

כשהציבור קיבלו להשלים התענית

אלא על נפש שבעה וכרס מלאה. כתב המג"א (סי' תקעה ס"ק יח) שבמקום שרוב הציבור רצו להשלים את התענית אומרים הלל קודם אכילה[א]. ובברכי יוסף (סח) כתב שדין זה הוא דווקא בהלל הגדול, אבל בהלל שאומרים בראש חודש ובימים טובים אין נוהג בו הדין שלא לאומרו אלא על נפש שבעה וכרס מלאה.

ביאור 'נפש שבעה וכרס מלאה'

שם. ביאר הבן יהוידע שנפש שבעה היינו מן בירור ניצוצות הקדושה שנעשה ע"י הברכות שמברך קודם ואחר האכילה, וכן באכילה עצמה מתקן הניצוצות. ולכך הנפש שבעה מזה. וכרס מלאה, הכוונה על ההנאה הגשמית של אכילה שהיא הנאת הגוף, ומזה הכרס נהנית.

ובלשמוע בלמודים ביאר את כפילות הדיבור שאמרו גם 'נפש שבעה' וגם 'כרס מלאה' שהכוונה בזה שיש בגשמים שתי טובות. א. שנותן מזונות לכרס. ב. שהוא סימן למחילת העונות לנפש החוטאת. וזה הכוונה 'נפש שבעה' היינו בלא הפגם של עוונות. ו'כרס מלאה' היינו ממה שמקבלת מזון[ב].

ובחתם סופר כתב לבאר שוודאי אין הכוונה ח"ו למלאות בטן הרשעים. אלא 'נפש שבעה' היינו מה שהאדם מסתפק במועט שאף שאוכל קמעה מברך את ה' בשמחה, כיון שהנפש המתאוה לעולם הוא רעב, והאיך יוכל לברך את ה' ולהודות לו, והרי כמה שתתרבה אכילתו יבקש ויתאוה ליותר.

הטעם שאפשר לומר ההלל בפסוקי דזמרה בשבת

שאני בני מחוזא דשכיחי בהו שכרות. ביארו הראשונים[ג] שכיון שחששו שיפשעו ולא יאמרו הלל התירו לומר להם ההלל קודם האכילה. וכתבו התוס' שנוהגין לומר בפסוקי דזמרה הלל הגדול קודם אכילה, וביאר היעב"ץ שהטעם הוא מפני שהשבת היא שמחה לאדם כנפש שבעה כיון שיש בה נשמה יתירה[ד], אבל כשאומרים אותו בשעת התפילה אין אומרים אותו אלא בנפש שבעה וכרס מלאה. ודברי התוס' צ"ב מה שאמר שבשעת התפילה אומרים אותו בנפש שבעה. ובתפארת ישראל (פ"ג מ"ט) ביאר שצ"ל שכוונתו שאם ביקשו על דבר מה ונענו בתפילתם שאז צריך לאמרו בנפש שבעה.

כתפיו, ואמר אותו האיש אני ביקשתי שארכב על החמור ולא שארכיבהו. **לה. וביאר** הפמ"ג (סי' תקעה סקי"ג) שהוא על פי מה שכתוב בגמרא (לעיל כג.) 'ונתתי גשמיכם בעתם, בלילה (לילי רביעיות ולילי שבתות) בשעה שאין בני אדם עוברים'. וראה באליה רבה (סי' תקעה ס"ק ו) שתמה על זה וכתב שאפשר שצ"ל 'שירידת גשמים כלולה' והיינו על פי דברי הירושלמי (פ"ג הלכה י"ח). **לו. ראה** לעיל (ו:) נוסח הברכה. **לז. וכן** פסק השו"ע (סי' תקעה סי"ג). **לח. כתב** הפרמ"ג (סי' תקעה ס"ק ד"ה) שאף במקום שמפסיקין מבעו"י והתחילו להתענות מבלילה, אין אומרים הלל כיון שעיקר התענית הוא ביום. **לט. וכתב** הפרמ"ג (סי' תקעה ס"ק ג"ה) שאפילו אם ירדו גשמים בצאת הכוכבים של מוצאי התענית, אין אומרים הלל, אך כתב שאפשר שאם ירדו בבין השמשות אומרים. **מ. הובאו** דבריו בריטב"א, וכן הבין בדבריו בברכי יוסף (סי' תקעה סקי"ג). ועיין שם שהבין שאף דעת הרמב"ם והרשב"א כדעת הראב"ד. **מא. וכתב** שם שכן מצא כתוב בראי"ה. **מב. כן** כתב הברכי יוסף (סי' תקעה סקי"ג) בדעתו, ומוכח כן ממה שכתב (ד"ה מעשה שגזרו) שעל כן אין למדים מהמעשה שהיה לכל הדינים, מפני שא"כ היה צריך ללמוד שאם ירדו גשמים לאחר חצות לא יאמרו הלל, וודאי אינו כן, וודאי שאין כוונת הריטב"א לומר שיאמרו באותו היום שנענו בו לאחר חצות, שהרי כתב (בד"ה היו מתענין) שאם ירד לאחר חצות משלימין את התענית, אך אין אומרים עננו, כיון שהיה ראוי לומר הלל אלא שאין אומרים אותו בכרס רעבה. ומשמע שבאותו היום אין אומרים אם נענו לאחר חצות, וא"כ על כרחך שכוונתו לומר שאם נענו לאחר חצות יאמרו למחרת. **א. וראה** לעיל (כה:) בילקוט ביאורים בענין אם מחוייבים הציבור להשלים התענית, וכגון שירדו הגשמים לאחר חצות, האם אומרים הלל. **ב. וביאר** לפי"ז שלכן אומרים בליל הסדר את ההלל הגדול במזיגת כוס חמישי של אליהו הנביא, כיון שאז הכרס מלאה מארבע כוסות שהם המצוה. **ג. רש"י**, תוס'. **ד. עוד** כתב, שפסוקי דזמרה הם משמחי לב.

פרק רביעי - בשלשה פרקים

אם זמן תפילת נעילה ביום או בלילה

כהנים נושאין את כפיהן ארבע פעמים ביום, בשחרית במוסף במנחה ובנעילת שערים. וממה שהמשנה מונה את תפילת נעילה בין תפילות היום, מדייק הריטב"א שזמנה של תפילת נעילה הוא ביום קודם בין השמשות ולא בלילה, שהרי אין נשיאות כפים בלילה[א]. ומה שאמר רב ביומא (פז:) שתפילת נעילה פוטרת את של ערבית, שמשמע שזמן נעילה הוא בלילה. יש לומר שכיון שמתפלל בשעה הראויה גם לערבית, שמתחילת שקיעת החמה הוא זמן הראוי למנחה ולערבית[ב], לכן נעילה פוטרת את של ערבית. אך בר"ן[ג] כתב שנעילה פוטרת את של ערבית משום שכיון שהתפלל משחשיכה אין צריך להתפלל עוד. משמע שסובר שזמנה של נעילה הוא בלילה[ד]. ובברכי יוסף[ה] כתב שודאי רב שאמר שיכול להתפלל נעילה ולפטור את של ערבית נחלק על משנתנו, וסובר שזמנה בלילה ואינו נושא את כפיו בנעילה, ויש רק שלשה פעמים נשיאת כפים.

טעם שתקנו המעמדות

אחח 18/06/2018

אלו הן מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל את קרבני לחמי, וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו. ומקור הדין שצריך מעמדות הוא מפסוק זה 'צו את בני ישראל'[ז] שאת כל בני ישראל הוא מצוה[ח], מה שהוא מזהיר בסוף הפסוק 'תשמרו להקריב לי במועדו', ואם אינו עומד[ט] על גבי הקרבן היאך יקיים המצוה'. ופסוק זה נאמר בקרבן תמיד שהוא בא מהשקלים של כל ישראל, ואי אפשר לכל ישראל להיות עומדים על קרבנם בעזרה[י], לכן תקנו[יב] את המעמדות שהם יהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על קרבנם[יג].

והרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב שאנשי המעמד הם שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבן[יד], משמע שמדין שליחות הם עומדים על גבי הקרבן[טו]. והקשו האחרונים[טז] הלא רק אם נאמר שהכהנים הם שלוחי דידן[יז] מובן שצריך לעמוד על קרבנו, אלא אם הכהנים הם שלוחי דרחמנא[יח] מה צריך ומה מועיל שיעמוד על גביהם. ותירצו שמכל מקום צריך שתהיה דעת בעלים על הקרבת הקרבן[יט], ועל ידי כן הכהנים נעשים שלוחי דשמיא ולכן צריך להיות המעמד עומד על גביהן כדי שיהיה נעשה על דעת כל ישראל[כ]. ועוד קשה מדוע צריך מעמד מכהנים לוים וישראלים, הלא די בכהנים המקריבים את הקרבן או בלויים שמשוררין על הקרבן, שהם יהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על גבי הקרבן[כא]. ותירץ בגבורות ארי[כב] שהכהנים המקריבים והלוים המשוררים אין נראה וניכר שהם אנשי מעמד[כג]. אך עדיין קשה שיהיו כהנים או לויים - שאין עובדים העבודה, שאינם מאנשי אותו בית אב אלא שהם מאותו משמר, - שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבן[כד]. ויש לומר שכיון שהכהנים אין שוקלים בתרומת השקלים יחד עם כל ישראל[כה], אין להם חלק בתמיד כמו כל ישראל, ורק מי שיש להם חלק בקרבן מקיימים מצות עמידה עבור עצמם, ואז יכולים להיות שלוחיהם של כל ישראל ולעמוד על קרבנם[כו]. ויש שפירש[כז] שאין הכונה שהם שלוחי כל ישראל מדין שליחות, שלשון זה הוא מליצה, והכוונה שהם עושים בעד כל ישראל[כח].

כיצד היו מקריבים לפני תקנת המעמדות

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. ומבואר במשנה שהנביאים הראשונים הם דוד ושמואל[כט] תקנו את המעמדות[ל]. וקשה מה היו עושים קודם התקנה כיצד היו מקריבים את התמידים הלא צריך שיעמדו על גבי הקרבן[לא]. ותירץ המהר"ל[לב] שתקנה זו היא מהתורה שצריך שיעמדו על הקרבן, והיו ישראל וכהן ולוי עומדים על הקרבן, ודוד ושמואל בחרו עשרים וארבעה מעמדות מכל ישראל שיעמדו כשלוחי כל ישראל על קרבנם, וזה עדיף שהם נבחרו ונשלחו בשביל כל ישראל. ובתולדות אדם[לג] ביאר שהכהנים הם אלו שהיו עומדים על הקרבן, אך מכיון שהם בעיקר שלוחי דרחמנא ורק קצת שלוחי דידן[לד], לכן תקנו את המעמדות מישראל שהם שלוחינו.

באלו קרבנות נאמרה תקנת המועדות

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. נחלקו המפרשים באלו קרבנות נאמרה תקנת המועדות. הגבורות ארי כתב שמן התורה רק בקרבן תמיד צריך מעמד, שהפסוק תשמרו שממנו

א. **וכ"כ** המרדכי ביומא (סי' תקמח) שמה שנהגו להתפלל נעילה בלילה לא נהגו אבותינו כן. ב. **כמבואר** בברכות (כז:) שרב מצלי של שבת בערב שבת. ג. **ביומא** שם. ד. **וכ"כ** במהרי"ל (הלכות תפילת יוה"כ) שמתפללים נעילה אחר השקיעה. ואף יכול לישא את כפיו בלילה ואף שנשיאת כפים היא במקום הקרבת הקרבנות, מ"מ כיון שיכולים האימורים ליקרב בלילה ה"ה נשיאת כפים. וכ"כ בשאילת יעב"ץ (שו"ת סי' נח). ה. **סי'** קכט. ו. **וביאר** בעיון יעקב שהטעם שצריך לעמוד על גבי הקרבן הוא, משום שמטרת הקרבן שהאדם יראה את עצמו כאילו הוא הקרבן, על כן הוא צריך לעמוד עליו. ז. **ובאור שמח** (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב שהמקור למעמדות הוא מהפסוק ביחזקאל (מו ג) ובא הנשיא וכו' ועמד על מזוזת השער ועשו הכהנים את עולתו ואת שלמיו והשתחוה ויצא. וראה עוד מש"כ הגר"י ענגיל בגליוני הש"ס (סי.) ובספרו גבורות שמונים (חולין סג) עוד מקור לדין המעמדות מהפסוק וכפר הכהן על הנפש, ועל הוא בסמוך שצריך שיעמוד המתכפר בסמיכות לכהן המכפר עליו בהקרבה. וראה מש"כ על דבריו בכלי חמדה (נספר פנחס). ח. **רע"ב** (פ"ג מ"ז). ט. **וכתב** בגליוני הש"ס שמה שנקט עומד על גביו, לשון עומד לאו דווקא. י. **רש"י** במגילה (ג. ד"ה ויצרפוהו). וכבר הקשה במהר"ץ חיות שם הלא הלימוד הוא מתחילת הכתוב צו את בנ"י, כמבואר במשנה כאן. אמנם הלימוד הוא מתשמרו, רק שהביא את תחילת הכתוב, וזוהי גם כוונת המשנה, כ"כ המהרש"א, והתויו"ט, ובשו"ת תורת מרדכי (סי' ו חולין ג). וכן בספרי (פרי פנחס פינקס קמג) נאמר שתשמרו מלמד שיהו כהנים לוים וישראלים עומדים על גביו, ומכאן למדו ותקנו מעמדות. והביאו רש"י בחומש שם. וכן רש"י בזבחים (יט. ד"ה ויצרפוהו), וביומא (לז: ד"ה ומנסי מעמד). ובסוטה (מ. ד"ה לקורבנייהו) הביאו שנלמד מעמדות מדרשה דתשמרו מהספרי ומהמשנה בתענית. יא. **רש"י**. ובמנחת ביכורים (על התוספתא) הוסיף שאי אפשר לומר שכל ישראל יעמדו על הקרבן שהלא התורה אמרה שרק שלש פעמים בשנה יראו בביהמ"ק ולא בכל השנה אלא על כרחך ששלוחו כמותו. יב. **ואף** שהוא מהתורה, ביאר בחקרי לב (שו"ת חו"מ סי' לה) שתקנו, היינו דרשו ותקנו. ובפירוש תולדות אדם לספרי (סה) כתב שזוהי רק אסמכתא, מאחר שדוד ושמואל הם שתקנו את סדר המעמדות. והמהר"ל בגור אריה (נמדבר כח ג) כתב שהמעמד הוא מהתורה, ודוד ושמואל הם שתקנו את הסדר שאנשי המעמד יהיו עשרים וארבעה משמרות שנבחרו מכל ישראל. יג. **והקשה** ברביד הזהב א"כ מדוע בקדושין (מא.) שהגמרא טורחת למצוא פסוק לשליחות בקרבנות, אין למדים מהתמיד שהיו אנשי המעמד שלוחי כל ישראל להקריבו. ותירץ שכמו שאמרו בסוגיא שם שא"א ללמוד מקרבן פסח שאחד שוחט לכמה, כיון שהוא שותף בו, ה"ה שא"א ללמוד מהתמיד שאנשי המעמד אף הם היו שותפים בו. וראה בשו"ת חדות יעקב (מהד"ת סי' קמח חולין מח) מש"כ בזה. יד. **ובגור אריה יהודה** (קונטרס המועדים סי' כב חולין ח) הביא מהמצפה איתן בחגיגה (ו.) שכיון שהמעמד ענייננו שצריך שהבעלים יעמוד על הקרבן, ולכן תקנו שאנשי המעמד הם כשליחיו ובמקומו, והמעמד הוא כמכפר שע"י זה הוא נקרא בעלים. ולפי"ז כתב שיהיה המעמד צריך כונה, [וכתב שזהו חידוש גדול לומר שהוא כמכפר], ויובן מדוע צריכין ישראל לבטל עבודתן כדי לשמוע מקרא מגילה (מגילה ג.), ואינם יכולים לשמוע במקדש בעת המעמד, משום שצריך המעמד כוונה. טו. **וכן** משמע מדברי בעל העיטור (הנדפס בעטור יוכ"ד סי' רמה) שהמנהג שאבי הבן עומד בברית על המוהל להודיע שהוא שלוחו, כמו שנאמר בקרבן שאפשר שקרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו. משמע שהטעם שצריך להיות עומד על גביו בקרבן הוא משום שליחות שיודיע שהוא שלוחו, וכן ביאר התבואות שור (סי' כח חולין יח), בכוונת בעל העיטור. וראה בכלי חמדה (נמדבר כח ג) מה שהאריך בביאור דברי העיטור. טז. **מעשי** למלך (כלי המקדש פ"ו ה"ב), ובאפיקי ים (מ"ב סי' ז), וראה באמבוהא דספרי (פרשת שלח) מש"כ בזה. יז. **ובנדרים** (לה.) מסתפקת הגמרא האם הכהנים הם שלוחי דידן, דהיינו הבעלים, או שלוחי דרחמנא. יח. **וכ"כ** הרמב"ם עצמו (נפ"ו ממדריס ה"ה). יט. **כמבואר** בנדרים שם. כ. **מעשי** למלך שם. ובזה מיישב את הקושיא על המשנה שאמרה וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, והרי ערל וטמא משלחין קרבנותיהן ואין צריכים לעמוד על הקרבן, (וכן הקשה נפתולי יוסף). וביאר במעשי למלך על פי תירוצו שהמעמד הוא כדי שתהיה דעת בעלים, ואם כן לא קשה מערל וטמא שמשלחין קרבנותיהן, שכיון שמשלחין יש כאן דעת בעלים אף שאינו עומד על גביו. כא. **ובקול סופר** (תענית פ"ב מ"ז) הקשה האיך שייך לומר שליחות כשאין בדבר פעולה. ועוד קשה הלא אותם שלוחים אנשי מעמד צריכים לעמוד עבור עצמם וכיצד הם יכולים להיות שלוחים עבור אחרים. ועוד הקשה מדוע אי אפשר לעשות שליח מריחוק מקום. ותירץ שהכהנים הם שלוחי דרחמנא, ומכח זה אמר הקב"ה תשמרו לי להקריב שאם אינם עומדים על גבי הקרבן אין הכהנים שלוחי דרחמנא. והוסיף על זה במעשי למלך שיש לומר שבאמת הכהנים והלויים הם השלוחין של כל ישראל, בין אם הם שלוחי דידן ובין אם הם שלוחי דרחמנא, אלא שהם אינם נעשין שלוחין אלא כשהישראל עומד על גביו, שישראל זה שעומד על גביו הוא כאילו נעשה השליח מכל ישראל, למנות את הכהנים והלויים שיהיו נעשין שלוחי ישראל. כב. **לקמן** (מ.). כג. **ובאפיקי ים** (שם) תירץ שהכהן המקריב אינו יכול להיות שליח על העמידה, כיון שבכהאי גוונא לא חזרה שליחות אצל הבעל (גיטין כד.) עיי"ש. ובפתח עינים תירץ שכיון שהפסוק ממנו נלמדים המעמדות הוא 'תשמרו', והוא נאמר לישראל, משום כך תקנו המעמדות מישראל. כד. **ובמעשי** למלך שם (חולין ה) תירץ שגם בזה לא ניכר הדבר שהם אנשי מעמד. וראה בגבורות ארי מה שתירץ. כה. **כמבואר** בפ"ק משקלים. כו. **תוס'** הרא"ש, ותולדות אדם על הספרי (פרי פנחס שם), וכ"כ במעשי למלך, וביאר עוד שעל הלויים שהם שוקלים, עדיין קשה. [ובתוס' הרא"ש הקשה כעין זה למאן דאמר שהכהנים היו שוקלים, מדוע לא יפטור הכהן במעמדו את כל ישראל, ותירץ ששמא כל שבט איקרי קהל (הוריות ה.) ולכך צריך שיהא המעמד מכל שבט]. ותירץ שלפי מה שביאר לעיל שהמעמד הוא משום שצריך דעת בעלים ולא משום שליחות, יש לומר שצריך עמידה מישראל דווקא כנאמר בפסוק 'תשמרו', ולישראל נאמר שצריך דעתם של ישראל. ובשו"ת תורת מרדכי (סי' ו חולין מ) כתב שאף אם אין הכהנים שוקלים ואין להם חלק בקרבנות, מ"מ מועיל מעמדן שלא נגרע כוחם משליח. כז. **שו"ת** שרידי אש (מ"ג סי' עט). כח. **כמו** שאמרו ביבמות (יג:) גבי אחד מן האחים שחולץ ליבמתו 'שליחותא דאחים קעבידי', שאין הפירוש מדין שליחות. כט. **כמבואר** לקמן (כו.). ל. **ובמעשי למלך** (שם חולין ה) הביא מהילקוט (נספר בהעלותך) בשם הספרי זוטא, שגם במדבר היו מקריבין והיו כשירי ישראל סמוכין לקרבן. הרי שכבר בימי משה היה מעמד. לא. **ובפרט** שכפי המבואר לעיל, ענין המעמדות נלמד מפסוק.

לב. **בגור** אריה (נמדבר כח ג). לג. **על** הספרי שם. לד. **כמבואר** בתוס' ביומא (יט.).

נלמד ענין המעמדות נאמר בתמיד, ואין ללמוד ממנו לקרבנות אחרים שהתמיד חלוק מהם בכמה דברים[לה], והמעמד בקרבנות אחרים הוא מדרבנן[לו]. והמאירי כתב שבקרבן יחיד לא הוצרך הכתוב לומר לעמוד על גביו, שאם בחטאת ואשם הרי טעון סמיכה ווידוי, ואם בעולות ושלמים אף שאינם טעונות וידוי טעונות סמיכה, אלא הכתוב בא ללמד לגבי קרבן ציבור שאין בו סמיכה, שמכל מקום צריך שיעמדו שם זקנים לשם כל הציבור ששלוחו של אדם כמותו[לז]. ובקרבן יחיד נחלקו האם צריך מעמד[לח], או שרק בקרבן ציבור שבו נאמר הכתוב תשמרו יש חיוב מעמד[לט].

האם המעמד מעכב את הקרבן

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. ומהגמרא לקמן (מ.) משמע שהמעמד מעכב אפילו בדיעבד, כמו שאמרו בגמרא כהנים לוים וישראלים מעכבין את הקרבן[מ]. ויש שכתבו שאין המעמד מעכב את הקרבן, ופירשו את דברי הגמרא לקמן שמעכבין את הקרבן היינו שכיון שצריך שיהיו שם, מעכבין מלהקריב עד שיתאספו שם שלשתן, אך אם הם אינם שם אין הקרבן נפסל ואינם מעכבים את הכפרה[מא]. ובגבורות ארי (מ.) כתב שאין כל אחד משלשתן מעכב[מב], ומה שאמר שהם מעכבין פירושו משום שאי אפשר בלא הכהנים המקריבים והלוים ששרים, אבל המעמד יכול להתקיים בכהנים ולויים שלא הקריבו ולא אמרו שירה על זה הקרבן[מג].

מה היה סדר עבודתם של אנשי המעמד

התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות. היו עשרים וארבעה מעמדות שנבחרו מכל ישראל[מד]. והמעמדות היו מכהנים ולויים וישראלים[מה], ומהישראלים היו מהם יחידים מכל מעמד[מו] שבעת שנחלקו כל ישראל לעשרים וארבעה מעמדות התנדבו לדור בירושלים בקביעות[מז], ובעת שהגיע זמן מעמדם היו עומדין על קרבן אחיהם ומתפללין שיתקבל ברצון[מח]. והיו בעזרה בשעת עבודה[מט], ונחלקו האחרונים האם עמדו שם כל משך סדר המערכה[נ], או שרק בשעת זריקה צריכים לעמוד שם[נא]. ואחר כך נכנסים לירושלים[נב] לבית הכנסת ומתפללים[נג]. וכשהגיע זמן העבודה של אותו משמר היו הכהנים והלוים שבהם שהיו מפוזרים בארץ ישראל עולים לירושלים, וישראלים שבאותו מעמד[נד] היו מתכנסים בעריהם בבית הכנסת ומתענים ומתפללים וקורים במעשה בראשית. וקיבוצן לכל תפילה מארבע תפילות אלו ועמידתן שם לתפילה ולתחינה ולבקשה[נה] ולקרות בתורה, נקרא מעמד[נו]. ומרש"י[נז] משמע שאנשי המעמד שבירושלים לא היו מתענים[נח]. אך ברמב"ם (שם ה"ג) כתב שגם מי שהיה בירושלים היה מתענה[נט]. והיו מתענים[ס] ארבעה ימים בשבוע מלבד ראשון ושישי[סא], והיו מתפללין בכל יום ארבע תפילות[סב], והיו קוראין בתורה בפרשיות של מעשה בראשית. ובנעילה לא היו קורין בפרשה[סג]. וכתב הריטב"א שבימים שלא התענו, לא התפללו נעילה כיון שאין נעילה אלא בתענית. ויש ראשונים שנחלקו עליו וכתבו שהנעילה במעמדות איננה תלויה בתענית, אלא היא תפילה על עבודת היום שתתקבל ברצון[סד]. ולא היו מתקבצין לתפלת מנחה בערב שבת מפני שהיו טרודין לשבת[סה]. ובשבת לא היו מתענים וגם לא היו קורין בתורה, ומעמד במוסף ובמנחה לא היה, משום שיום שיש בו מוסף אין בו מעמד במנחה וכ"ש במוסף כמבואר (כמ:), אך התפילה על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון היו מתפללין בשחרית וגם בנעילה[סו].

לה. **שהוא** תדיר, ועוד עי"ש בגבורות ארי. לו. **וביומא** (לז:) כתב הגבורות ארי שתמיד לאו דווקא, אלא כל הקרבנות, שבמה שנאמר שא"א שקרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, כולם שוים בזה. לז. **וכ"כ** במלאכת שלמה (פ"ד מ"ב) בשם רש"י, וכתב שם עוד שצריך לעמוד על הקרבן מהפסוק (במדבר כג טו) 'התיצב כה על עולתך'. לח. **כ"כ** בתויו"ט בשקלים (פ"ו מ"ו), לגבי הקרבנות שהיו קונים בי"ד ממעות הקינין שהניחו המחוייבים קינין בשופר, וכתב שתקנת נביאים הראשונים לגבי מעמדות היא אף בקרבן יחיד [וביריעות שלמה (כלי המקדש פ"ו ה"ח)] דחה את דברי התויו"ט שדווקא שם שבית דין הם שקנו מהמעות קינין, לכן היו צריכים הם להעמיד מעמד על גבי הקרבן], וכן משמע ברש"י בסוטה (מ. ד"ה מקורנייהו) לגבי קרבן זבין שמתשמרו נפקא שצריך לעמוד על קרבנם. והרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) הזכיר בדין מעמדות, קרבנות הציבור. וכתב במעשי למלך (שם פ"ה ד) כתב שהרמב"ם סובר שהוא הדין אף בקרבן יחיד. וביאר לפי דבריו שצריך מעמד כדי שיהא דעת בעלים, ולכן אף בקרבן יחיד צריך מעמד מן הדין, ואכן בקרבנות שאין צריך דעת בעלים כמו קרבנות זיבה ויולדות (כמבואר בגדולים ה.), המעמד בהם הוא רק למצוה מן המובחר. ועוד כתב ליישב את קושית האחרונים (גבורות ארי, ועוד) כיצד נלמד חיוב מעמד מתמיד לשאר הקרבנות, ומדוע דין ביקור שנלמד אף הוא מאותו הפסוק 'תשמרו', אין למדין שאר קרבנות מתמיד לחייב ביקור. וביאר שקרבן יחיד מסברא הוא צריך מעמד ואינו צריך לימוד מהפסוק, כיון שצריך דעת בעלים על כן צריך להיות עומד על גבי קרבנו כדי שיהיה נעשה על דעת בעלים. [ובמחוסרי כפרה כזבין ויולדות שא"צ דעת בעלים חיוב המעמד הוא רק מדרבנן]. אבל קרבן ציבור שאי אפשר שהכל יידעו מתי הוא נעשה, לא שייך שייעשה על דעת בעלים והוא אמינא שאינו צריך שימור, לכן בא הכתוב לומר תשמרו שיהיו עומדים על גבי קרבן התמיד. וראה בכלי חמדה (במדבר כח ג) מה שתירץ על קושיא זו. לט. **שאי** אפשר שאנשי המעמד יהיו שם כל היום, אלא תקנו דווקא בקרבן ציבור שהוא של כל ישראל והם אינם יכולים לעמוד כולם על הקרבן, וגם שבתמיד יש לכל ישראל חלק בזה על כן קצת הם שלוחים של כולם, אך לא בקרבנות אחרים. תוספות חדשים, וחידושי מהרי"ח בשקלים (שם). מ. **וכ"כ** במהרי"ל (סי' ס), וכן משמע בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת פ"ק סי' קט), וכ"כ בטורי אבן (מגילה ג.), וכן הוכיח הגר"מ זמבא (הגיגי גבור מהריה יהודה קונטרס המועדים סי' כג אות ח), מדברי הירושלמי בפסחים (פ"ד ה"ו). מא. **מאירי** בשם הראב"ד, וכ"כ בשפת אמת, ובלקוטי הלכות (פ"ב מערכין). וראה במרומי שדה במגילה (ג.). ופירשו בזה את הטעם שהרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח, וכן נפסק פ"ה) השמיט את הדין שישראלים מעכבין את הקרבן, כיון שאינם פוסלים את הקרבן. אך בלקוטי הלכות (נפילקון מנחם תודה) כתב שהרמב"ם פירש שמה שאמר שישראלים מעכבין, הוא מה שכלל ישראל נותנים הקרבן של התמיד ע"י מחצית השקל. ולכן השמיט הרמב"ם את הדין שישראלים מעכבין את הקרבן. מב. **והעיר** בגור אריה יהודה (שם) שהגבורות ארי סותר דברי עצמו בטורי אבן במגילה (שם), שכתב שם שאף מעמד של ישראל מעכב. מג. **ולפי"ז** כתב בתורת מרדכי (שו"ת פי' ב אות ח) ליישב את דברי הרשב"א במגילה (ג.) שכתב מדוע לא הקריבו את קרבן התמיד במלחמה אצל יהושע, אף שהיו הכהנים יכולים להקריב. ותירץ שלא ביטלו ממש התמיד, רק שלא היה שם מעמד מישראל, והעלה הכתוב עליהם כאילו ביטלו, והם לא חששו משום שהמעמד אינו מעכב את הקרבן. והקשה עליו בטורי אבן (שם) מהגמרא לקמן שהמעמד מעכב את הקרבן. וביאר בתורת מרדכי שאף הרשב"א מודה בעיקר המעמד שהוא מעכב, אך להצריך שלשתן הוא רק למצוה כדברי הגבורות ארי ולעיכוב די באחד מהם, ולפיכך שם ביהושע היו להם הכהנים שהיו פנויים לעבודתן ולא היו טרודים במלחמה, וביטלו רק המעמד מישראל שהוא למצוה ולא חששו משום שאין מעכב את הקרבן, ומיושבת קושית הטורי אבן. מד. **רש"י** (ד"ה על כל משמר). וברמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ח) כתב שנבררו מכל ישראל כשרים ויראי חטא והם היו שלוחי כל ישראל לעמוד בעת קרבנם, ואותם חלקו לכ"ד משמרות, כן הביא בלקוטי הלכות (נעין משפט ג). וכ"כ בר"ן. מה. **וכן** משמע מרש"י (ד"ה קרבן מוסף) שכתב שהכהנים של המעמד טרודים משמע שהיו כהנים במעמד. וכ"כ בשיטת הריב"ב. ובלקוטי הלכות (מנחם תודה) נסתפק האם הכהנים והלוים היו מעמד בפני עצמו כמשמעות פשטות לשון המשנה, ואף שצריך לעבוד עבודה היו משמרות משבתות אחרות מתנדבות. או שבכל יום מאותן שנשארו מן הפייסות שלא זכו בעבודה הם הצטרפו למעמד. וכן נסתפק לקמן (מ.) לגבי התפילות שהתפללו על הקרבן, שאולי הכהנים מאנשי משמר שהיו מתפללים היו אלו שלא זכו לפייס. וברבינו גרשום (לקמן מ:) פירש באופן אחר שאנשי משמר הם הכהנים, שהמשמר היה נחלק לשבעה בתי אבות, וכל בית אב היה עובד יום אחד, וביום שבית אב עובד שאר הכהנים אנשי המשמר מתפללין על קרבן אחיהם - בית אב שביעי, שיתקבל ברצון. [ולפירש"י התפללו על קרבן אחיהם - שהם כל בית ישראל, ולא על אחיהם הכהנים כפירוש רבינו גרשום]. והביא מהריטב"א שכתב שהכהנים והלויים לא היה להם מעמד בפני עצמו בירושלים, אלא שבשעת הקרבת הקרבן היו שלשה כתות אלו, והמעמד הוא רק מישראל, ולכן אמרו במשנה וישראל שבאותו מעמד, והזכירו רק ישראל. ומה שאמרו לקמן שהכהנים והלויים וישראלים מעכבין את הקרבן, מפרש הריטב"א דלא כרש"י שם שהם כולם מעכבין את המעמד, אלא שהכהנים לעבודה והלוים לשיר ורק הישראלים לקרבן. וכ"כ במאירי שהכהנים לעבודתם והלוים לשירם ולזמרם וישראל למעמד. ועל שיטת רש"י כתב 'ואין הדברים נראין'. מו. **מכיון** שדוחק לומר שהיה מעמד אחד בירושלים לכל המשמרות, משום שלפי זה היו אנשי אותו המעמד צריכים להתענות כל ימיהם. מז. **כ"כ** בלקוטי הלכות (מנחם תודה) וכתב שלכן לא נזכר כאן שהישראלים היו עולים לירושלים, וכן משמע ברש"י, וכן משמע מהראב"ד, הובאו דבריו במאירי. ובתוס' הרא"ש כתב שמכל משמר כהונה לויים וישראל היו מהם תמיד קבועים ועומדים בירושלים, כדי שאם יארע אונס שלא יוכל המשמר לעלות יהיו אלו מצויים שם. מח. **אך** ברמב"ם (שם ה"ג) ובר"ן כתבו שמי מישראל שהיו בירושלים או קרוב לה היו נכנסים למקדש עם משמר כהונה ולוייה, משמע שלא היו בדווקא קבועים בירושלים. מט. **כ"כ** במלאכת שלמה. וכ"כ ברמב"ם שם שהיו במקדש, וכתב בערוך השולחן העתיד (דיני קדמיס סי' כו אות ז) שסברא היא שכל מה שהיו יכולים להיות קרובים אל הקרבן עדיף. נ. **ואפילו** בשעת הניסוך צריכים לעמוד שם. גבורות ארי (יומא לז:). נא. **יריעות** שלמה (כלי המקדש פ"ו ה"ח). נב. **מלאכת** שלמה. נג. **מאירי**. נד. **ובמאירי** כתב בשם הראב"ד שאלו הזקנים שלא היה להם כח לעלות לא הטריחו אותם, ודי להם לקיים המעמד בירושלים ע"י השאר שעלו, ואלו היו מתכנסים בבית הכנסת שבעריהם. נה. **וביאר** ביריעות שלמה שם שכוונתו לתעניות שהיו אנשי המעמד מתענים כל יום על דבר אחר כמבואר בגמרא (מ:), ובוודאי שהיו להם הרבה תחינות ובקשות על כל דברים אלו. נו. **לשון** הרמב"ם (שם ה"ה) ובפירוש המשניות כתב והיתה דעתם וכוונתם להתעסק בעבודה ובתפילה, והיה לבם ומחשבתם בקרבנות. נז. **ד"ה** אלו הן, וד"ה והשאר. נח. **ובתוס'** רי"ד כתב שאנשי המעמד שהיו בירושלים לא היו עושין מעמדות כלל, אלא היו עומדין בעזרה על הקרבן ומתפללין שיתקבל ברצון, והמעמדות היו עושין רק בערי ישראל. נט. **וכ"כ** בריטב"א. וכתב בלקוטי הלכות (עין משפט אות ד) שאנשי משמר לכולי עלמא לא היו מתענים משום שהיו צריכים להחליף כח לעבודה, ואפילו הכהנים שלא זכו לפייס בשחרית, פן יזכו באיזה עבודה אחר כך. ס. **והיו** מתענים עד הלילה ואז אכלו. תפארת ישראל. סא. **כמבואר** הטעם במשנה. וכתב המאירי, שאף בימים אלו שלא היו מתענים יש בו מעמד וקוראים בתורה. סב. **ובפשטות** הכוונה שביום שיש בו מוסף יש בו ארבעה תפילות. אבל שיטת הרמב"ם (שם ה"ד, וכ"כ בפירוש המשניות), שבכל יום שיש מעמד התפללו אנשי המעמד תפילה יתירה והיא נקראת מוסף, וקראו בתורה בין בירושלים ובין אלו שבשאר הערים, וביום שיש קרבן מוסף לא היה מעמד בירושלים, כמבואר במשנה. וראה בראב"ד שם בהשגות שנחלק עליו, וראה בכסף משנה מש"כ שם. סג. **רש"י** ד"ה וקורין. וביאר בערוך השולחן (שם אות טו) שאפילו בעל פה כבמנחה לא היו קורין, שלא רצו לתקן לקרות מפני שהיא סמוכה לערב ועייפים מעמל היום. אבל מהרמב"ם בפירוש המשנה משמע, וכ"כ המאירי ורבינו יהונתן, שגם בנעילה היו קוראים את הפרשה, והקריאה היתה בעל פה. אך מהרמב"ם (כלי המקדש פ"ו ה"ד, וה"ח) משמע שבנעילה לא היו קורין. סד. **ר"ן**, ומאירי. וכן משמע מהרמב"ם (שם ה"ד). סה. **רמב"ם** (שם). וכ"כ במאירי. סו. **לקוטי** הלכות בזבח תודה.

טעם שלא התענו בערב שבת ובאחד בשבת

ולא היו מתענין ערב שבת וכו' ולא באחד בשבת וכו'. ולא היו מתענין בערב שבת מפני כבוד השבת, ופירש הרע"ב[סז] שלא יכנס לשבת רעב. ולא באחד בשבת כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו. ופירש בתפארת ישראל שימותו לאו דווקא, אלא ר"ל שיחלשו מהתענית יותר מדאיסח, שכל שינוי וסת מזיק לגוף. ולכן במקום צער גדול לא גזרו בה רבנן.

הטעם שהלל דוחה את המעמד

כל יום שיש בו הלל אין בו מעמד וכו'. וביאר הרי"דסט שהטעם שהמעמד נדחה מלפני ההלל והמוסף ומלפני הקרבן עצים, הוא כדי לעשות היכר להלל ולמוסף ולקרבן עצים, ולחלוק להם כבודע. ולפי טעם זה נדחה המעמד בין לאנשי ירושלים בין לאנשי שאר עיירות, שאין חילוק ביניהם. אך רש"י (ד"ה כל יום) פירש שיום שיש בו הלל אין בו מעמד, מפני שאנשי שהיו בירושלים לא היו מתפללין על קרבן אחיהם, לפי שאין להם פנאי לעשות מעמדם שקורין את ההלל. משמע מדבריו שטעם זה שאין להם פנאי, שייך רק באנשי ירושלים, ולא באנשי שאר עיירות. והקשה הרש"ש הלא אנשי ירושלים ואנשי שאר עיירות שניהם קורין את ההלל ועושים מעמד, ואין סברא לחלק ביניהם. ואכן בריטב"א ביאר שביום שיש בו הלל נדחה המעמד לכולם הן לאנשי ירושלים והן לאנשי שאר העיירות. והר"י מלוניל פירש כרש"י שהמעמד ביום שיש בו הלל נדחה רק לאנשי ירושלים, והטעם הוא לפי שבני המעמד שבירושלים, צריכים למהר ולחזור לביהמ"ק כדי שיקריבו שם את אברי התמיד והקטורת והנסכים, והם מתעכבים בגלל קריאת ההלל, ולכן מקילים להם שלא יקראו אותו יום במעשה בראשית. אבל שאר המעמדות שבא"י קורין במעשה בראשית, כיון שהם אינם טרודים בעבודת המקדשעא.

האם היו קוראים בתורה במוסף

קרבן מוסף אין בנעילה. ומסקנת הגמרא לקמן (כח.) היא שקרבן מוסף דוחה מלבד המעמד שבנעילה, גם את המעמד של עצמו. ואם כן קשה ממה ששנינו במשנה פרשה גדולה קורין אותה בשנים וקטנה ביחיד בשחרית ובמוסף, ואם ביום שיש קרבן מוסף אין מעמד אף במוסף, כיצד אפשר לומר שתהא קריאת התורה של מעמדות במוסף. ותירץ המאירי[עב] שאף ביום שיש בו קרבן מוסף דחיית המעמד היא רק לאריכות היתירה של התפילות שהיו מאריכים ביום זה בתפילות ובתחנונים, אך קריאת התורה שלאוצר החכמה מעמדות לא היתה נדחית כלל ביום זה. אך לפי הראשונים[עג] שפירשו שגם קריאת התורה של מעמדות נדחית קשה כיצד תתכן קריאת התורה במוסף. ותירצו בראשונים[עד] שקרבן מוסף, דוחה את המעמד רק בירושלים, ומה שאמרו במשנה שקורין בתורה במעמדות במוסף הוא בשאר עיירות. וקשה מדוע לא פירשה המשנה חילוק זה[עה]. ותירץ הריטב"א שכן הוא משמעות הדברים שדחיית המעמד כשיש קרבן מוסף הוא רק לאלו שבירושלים. ולשיטת הרמב"ם שהיו אנשי המעמד מתפללין בכל יום תפילת מוסף לא קשה, מאחר שדברי המשנה שהיו קוראים במוסף לא נאמרו ביום שיש קרבן מוסף כיון שאז אין קריאת התורה במעמדות, אלא בתפילה שנקראת מוסף[עו].

מעמד בנעילה

קרבן מוסף אין בו בנעילה. וביארו הריטב"א והנמוקי יוסף שגם הישראלים שבמעמד טרודים כשיש קרבן מוסף לעמוד על הקרבן.

אך רש"י (ד"ה קרבן מוסף) פירש שהכהנים של המעמד לא היה להם פנאי לפי שהיו טרודין במוסף שיש בו יותר בהמות מתמיד, שאין לך מוסף בלא שתי בהמות, והישראלים שבהם היו טרודין לחטוב עצים ולשאוב מים. והקשה בתויו"ט הלא הגבעונים שאינם מבני ישראל הם היו חוטבי עצים ושואבי מים לביהמ"ק כמבואר בספר יהושע (פרק ט). ותירץ שהם היו עושים כן לצרכיהם של עובדי המזבח שהם הכהנים, ועשו את צרכיהם ובשלו את קרבנותיהם, אבל למזבח עצמו לא הניחו לגבעונים לחטוב עצים ולשאוב מים.

גדר קרבן עצים

קרבן עצים אין במנחה. וכתב הרמב"ם[עז] שמה הוא קרבן העצים, שזמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה, ויום שיגיע לבני משפחה זו להביא העצים מקריבין עולות נדבה[עח], וזה הוא קרבן העצים. משמע שביום זה שהתנדבו עצים למקדש היו מביאים עמם עולות והם נקראים קרבן עצים ודוחים את המעמד מפני שיש לאנשי המעמד טירחא בזה[עט]. והמאירי כתב שלא הקריבו קרבן ביום זה, אלא שכל ישראל מחבבין את המצוות ומכבדים העוסקים בהם, וכמו שהיו עומדים בפני מביאי הביכורים כמו כן כל עם ירושלים והכהנים יוצאים לקראתן ולא נזדרזו למהר בעבודת אותו היום, ולכן מקילים לאנשי המעמד שלא יקראו במעשה בראשית[פ]. וקשה מהמשנה במגילה (ה.) שקרבן עצים אם חל בשבת שמאחרים ולא מקדימים. והרי אם אין מביאים קרבן עם העצים מפני מה אסור להביא עצים בשבת[פא]. ותירץ בר"ן[פב] שהעצים הם מוקצים ולכן לא הביאם בשבת[פג]. ובריטב"א הביא שיטה[פד] שהיו מבערים אש בפני עצמו על המזבח מהעצים שאותם התנדבו[פה].

למי נדחה המעמד מפני קרבן עצים

קרבן עצים אין במנחה. והקשה הריטב"א מדוע קרבן העצים דוחה את המעמד במנחה לכל אנשי המעמד, הרי בקרבן העצים נתעסקו רק אותם משפחות שהיו מקריבים ביום זה. והוכיח הריטב"א מכאן כשיטת הראב"ד[פו] שקרבן העצים אכן אינו דוחה המעמד אלא לאותם שהם מהמתנדבים באותו היום בלבד, שרק להם יום זה הוא יום טוב. והקשה בגבורות ארי מדוע הקשו בגמרא לקמן (כח:) שלא יהא מעמד כלל בר"ח ניסן מפני שיש בו הלל וקרבן מוסף וקרבן עצים, והלא אפשר שבאותו שבוע לא היה זמן מעמדם של אנשי בני ארח בן יהודה, ואין המעמד בטל אלא לאלו שקרבן העצים בו ביום הוא שלהם. ולהראשונים[פז] שפירשו שכל ישראל היו עסוקים ויוצאים לקראת המתנדבים קרבן עצים, לחיבוב המצוה וכדי לכבד את עוסקי המצוות, מיושבת קושית הריטב"א שכל ישראל היו עסוקים בקרבן העצים, ולכן נדחה המעמד לכולם. וכן לשיטות הראשונים שהיו מביאים קרבן כשהביאו את העצים, מיושב שנדחה המעמד מפני שהיו כולם עסוקים בקרבן. ובגבורות ארי[פח] פירש שתיקנו שאנשי מעמד שחל השבוע שלהם באחד מאותם תשעה פרקים של זמן עצי כהנים והעם, יעמדו על קרבן העצים כשלוחים של אותה משפחה, שהרי צריך כל אחד לעמוד על קרבנו, וחששו חכמים מפני טורח הרבים של בני אותה משפחה שלא יטרחו כולם לבא ולעמוד על הקרבן, לכך תקנו שאנשי המעמד יהיו שלוחיהם ויתעסקו בקרבן העצים, ולאנשי המעמד אין טורח בזה שכל עסקם בשבוע זה הוא טורח המעמד. ומשום שהם טרודים בו נדחה המעמד.

סז. לעיל (פ"ג מ"י). **סח. ומצינו** לשון מיתה שהכוונה לחולשה, כמו מה לי קטלא פלגא (ב"מ נה.). וכ"כ המהר"י קורקוס (כלי המקדש פ"ו ה"ג) שימותו ר"ל שיזוקו. **סט. בפסקיו** כאן. **ע. והרמב"ם** בפירוש המשניות כתב שימים שיש בהם הלל ואין בהם מוסף הם ימי חנוכה, ולפי שהם מדברי סופרים עשו להם חיזוק ודחו את המעמד מתחילת היום. **עא. ובתפארת** ישראל כתב שמה שנדחה המעמד הוא שאין אומרים אז בני המעמד תחינות ואין קורין במעשה בראשית, ודווקא בירושלים שטרודין בלא זה לסייע לכהנים לחטוב עצים ולשאוב מים לצורך הקרבנות, אבל לא היו מתענין בשום מקום. **עב. בשם** הראב"ד. **עג. הם** הר"ח ורבינו גרשום לקמן (כח.). **עד. הריטב"א,** והביאו במאירי. וכ"כ הר"י מלוניל. וכן משמע ברש"י (ד"ה קרבן מוסף). **עה. כיון** שעד כאן שייכים דברי המשנה בכל העיירות, וא"כ היה לה לפרש. כן הקשה בתוס' רי"ד. והוא תירץ שאין גורסין במשנה במוסף כיון שביום של קרבן מוסף, אין קריאת התורה במוסף לעולם.

והרי"ד לא היה יכול לחלק בין ירושלים לשאר עיירות, משום שהוא לשיטתו שאלו שעמדו בעזרה כלל לא עשו מעמד ורק בערי ישראל היה מעמד, לכן לא תירץ כך. **עו. מהר"י** קורקוס, ומאירי. וכ"כ הרמב"ם עצמו בפירוש המשנה. **עז. הל'** כלי המקדש (פ"ו ה"ט). **עח. ובגבורות** ארי נסתפק איזה קרבן הוא מביא עמו אם עולה או שלמים או מנחה. והעיר הגר"א סופר בהגהותיו למאירי, שנעלם מהגבורות ארי דברי הרמב"ם שהביאו עמם עולת נדבה. **עט. ר"י** מלוניל. **פ. וכ"כ** במלאכת שלמה מהר"י מלוניל. **פא. ואכן** ברש"י שעל הרי"ף (שם) כתב להוכיח מזה שמביאים קרבן עם העצים, כדברי הרמב"ם. **פב. שם.** **פג. ורש"י** הנ"ל לא תירץ כן, ונראה שסבר שמשום מוקצה אין לדחותו שאין שבות במקדש. **פד. וכ"כ** רש"י לעיל (יב. ד"ה שיו"ט). **פה. וראה** בגבורות ארי מה שהקשה עליו. **פו. הביאו** במאירי. **פז. מאירי,** והר"י מלוניל. **פח. על** המשנה.

מי הצטרף עם בני זתוא

בחמשה עשר בו בני זתוא בני יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו. וביאר במאירי שעם משפחה זו של בני זתוא היו מתלקטים כהנים ולוים אפילו מאותם שלא היו ידועים שיהיו מתמנים על כך, וכן היו מתערבים עמהם כל מי שטעה בשבטו שלא היה מכיר מאי זו משפחה של מקריבי עצים הוא, ונראה שבני משפחה זו היו מעטים והיו מתלקטים אלו עמהם.

קרבן עצים לאחר ט"ו באב

בעשרים בו וכו'. והקשה המאירי הלא מבואר לקמן (לא.) שמט"ו באב ואילך לא היו כורתין עצים למערכה, ואם כן כיצד הביאו אחר זמן זה קרבן עצים. ותירץ שאפשר שנלקטו מקודם ט"ו באב, ולא היו מביאים אותם עד זמן הקבוע להם.

הטעם במנין הדברים שאירעו בי"ז בתמוז ובט' באב

חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב. וביאר בבן יהוידע שנקט חמשה דברים שאירעו בי"ז בתמוז ובתשעה באב, לרמז שעברו על עשרת הדברות שכתובים חמישה על לוח זה וחמשה על לוח זה. וגם לרמז שפגמו בה"א ראשונה ובה"א אחרונה.

כו:

מדובר על בית שני או ראשון

ובטל התמיד. כתב רש"י שגזרה המלכות גזרה מלהקריב עוד. וכתב בגבורות אריא שמשמע מכך שביטול התמיד היה בבית שניב. והביא עוד, שגם בירושלמי (פ"ד ה"ה) מוכח כן, שמבואר שם שביטול התמיד היה בימי מלכות יון ומלכות זו הייתה בבית שניג. והוסיף עוד, שלפי זה צריך לומר שביטול התמיד בבית ראשון לא היה בי"ז בתמוז, שאם כן היו צריכים למנות את ביטול התמיד בבית ראשון ובבית שני כשני דברים שאירעו בי"ז בתמוז, וכמו שמנו לגבי תשעה באב את חורבן הבית הראשון והשני כשני דברים, והיו צריכים לומר ששה דברים אירעו בי"ז בתמוז. אלא צריך לומר שביטול התמיד בי"ז בתמוז היה רק בבית שניד. והרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) פירש, שבטל התמיד בבית ראשון. ובצפנת פענח כתב, שלדעת הרמב"ם צריך לומר שאף שבבית ראשון העיר הובקעה בט' תמוז וכמבואר לקמן (כמ:), התמיד לא בוטל עד י"ז בחודש.

איזה תורה שרף אפוסטמוס

ושרף אפוסטמוס את התורה. ביאר בתפארת ישראל, שהתורה ששרף היה אותו ספר תורה שכתב עזרא שהיה בעזרה שממנו היו מגיהים את שאר הספרים. ועוד פירש, ששרף כל ספר תורה שמצא, ומה שנקט התנא התורה בלשון יחיד ולא תורות, משום שהיתה כוונתו של אותו רשע לבטל את התורה בכללה מישראל.

מדובר על בית שני או ראשון

והעמיד צלם בהיכל. רש"י גרס במשנה 'והועמד צלם בהיכל' ופירש שהעמידו מנשה, והיה זה בבית ראשוני. אבל הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) גרס 'והעמיד צלם בהיכל'. ופירש במעשה רוקח בדבריו, שמי שהעמיד את הצלם היה אפוסטמוס הרשע, ומעשה זה היה בימי בית שניי. ובמחלוקתם נחלקו התנאים בירושלמי (פ"ד ה"ה) אם גורסים 'והועמד צלם' והיה זה הצלם שהעמיד מנשה, או שגורסים 'והעמיד צלם בהיכל' והיה זה צלם שהעמיד אפוסטמוס. והקשה בגבורות ארי, שאם היה זה צלם שהעמיד מנשה, הייתה המשנה צריכה למנותו אחר שבירת הלוחות, שהרי קדם מעשה העמדת הצלם בימי מנשה לשאר הדברים שנמנו במשנהז. ותירץ בדרך אפשר, שהתנא לא דקדק על סדר הזמנים של השנים, אלא על סדר השעות של יום י"ז בתמוז עצמו, שכל המאוחר במשנה אירע מאוחר יותר בשעות היום של י"ז בתמוז.

המעשה שהיה שם

ונלכדה ביתר. כתב הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) שביתר היתה עיר גדולה והיו בה אלפים ורבבות מישראל, והיה להם מלך גדול, ודימו כל ישראל שהוא מלך המשיח ונפל ביד הרומיים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן ביהמ"ק. ובתפארת ישראל כתב, שמעשה זה היה נ"ב שנה אחר החורבן, ונתכנסו חיל גדול מישראל בביתר, והיה עליהם מלך ששמו בן כוכבא וטעו בו הרבה חכמי ישראלח, עד שלבסוף נהרג ע"י אדריינוס הקיסר, ונהרגו עמו תק"פ אלפים מישראל מלבד מאות האלפים שנהרגו בחורבן הבית.

רק ההיכל נחרש או כל העיר

ונחרשה העיר. לקמן (כט.) אמרו שכשחרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל, נגזרה גזירה על רבן גמליאל להריגה. ומשמע שרק ההיכל נחרש ולא העיר. וכן הוא לשון הטור (או"ח סי' תקמט) שכשמנה את מה שאירע לאבותינו בתשעה באב, כתב שנחרשה העיר - שחרש טורנוסרופוס את ההיכל. וביאר בב"ח (סס ד"ה גרסינן), שהטור נמשך אחר לשון הרמב"ן בתורת האדם שפירש שנחרשה העיר הוא ההיכל לבדו כמו שאמרו בגמרא לקמן. והביא הב"ח את לשון הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) והסמ"ג (עשין להנן ג) שבו ביום חרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל ואת סביביו לקיים מה שנאמר 'ציון שדה תחרש'. וביאר בדבריהם, שכתבו שחרשו גם את סביביו כדי ליישב את מה ששנינו שנחרשה העיר והיינו שגם שאר העיר שסביב להיכל נחרשה. ומה שאמרו בברייתא שההיכל נחרש, הוא לפי שתחילת חרישתו היתה בהיכלט.

מנין שנחרשה באותו היום

ונחרשה העיר. בגמרא (לקמן כט.) אמרו שבתשעה באב נחרשה העיר ומשמע שהיתה קבלה בידם שנחרשה באותו היום'. וברמב"ם (תעניות פ"ה ה"ג) הביא את המאורעות שאירעו בתשעה באב, וכתב ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום, משמע שהמקור לכך שנחרשה העיר בתשעה באב הוא על פי הכלל שמגלגלים חובה ליום חייבי, וכיון שנחרב הבית ביום זה גם נחרשה העיר באותו יום.

אופני מיעוט השמחה משנכנס אב

משנכנס אב ממעטין בשמחה'. לא פירש התנא במה יש למעט את השמחה בימים אלו. וביבמות (מג.) אמרו שעוד קודם לזמן הזה [וכמו שפירשו בראשונים'ג שהוא מר"ח אב] העם ממעטין בעסקיהן מלישא וליתן ולבנות ולנטוע וכו'. ויש מהראשונים'ד שכתבו שזהו הפירוש בסוגיין ממעטין בשמחה - מבנין ונטיעה של שמחהט. וכן

א. **במשנה.** ב. **והקשה** עליו בכתר המלך (תעניות פ"ה), שבערכין (יא:) איתא שביטול התמיד בבית שני היה משום שלא היו להם כבשים, כי העיר היתה במצור, כמו שאמרו בירושלמי וכן משמע מרש"י שם. ג. **וגם** בר"ח לקמן (כמ:) הביא את דברי הירושלמי לגבי ביטול התמיד. ד. **והוכיח** עוד, שאם נאמר שגם בבית ראשון בוטל התמיד בי"ז בתמוז, אם כן באותו יום הוכפלה הצרה של ביטול התמיד וכמו בתשעה באב שהוכפלה צרת החורבן בבית הראשון והשני, ובמסכת ר"ה (יח:) מבואר שרק בתשעה באב הוכפלו הצרות ולא ביום אחר. ה. **והיינו** שהצרה שהועמד צלם בהיכל אינו המשך לדברי המשנה שאפוסטמוס שרף את התורה, אלא העמדת הצלם בהיכל נעשה על ידי אחר בתקופה אחרת. ו. **ולפירוש** זה הצרה שכתבה המשנה שהועמד צלם בהיכל נאמר כהמשך לדברי המשנה שאפוסטמוס שרף את התורה, והוא זה שהעמיד צלם בהיכל. ז. **והקשה** עוד על רש"י מהגמרא (כמ:) שהביאה פסוק על העמדת הצלם, ופסוק זה נאמר על בית שני כדמוכח בספר דניאל, ומוכח שהיה זה צלם שהעמיד אפוסטמוס. ח. **כמבואר** ברמב"ם (מלכים פ"ו ה"ג). ט. **ורש"י** כתב לקמן (כט.) שנחרשה העיר כדכתיב 'ציון שדה תחרש' שנחרשה כולה. והיינו שלא רק העיר שסביב ההיכל נחרשה, אלא כל העיר. וכתב הב"ח, שלפי פירושו מה שאמרו בברייתא שנחרש ההיכל, הכוונה שתיכף משנחרש ההיכל נגזרה גזירה על רבן גמליאל, אבל לבסוף כל העיר נחרשה. י. **וראה** בחידושי הש"ס למהר"י פיק (לקמן כט.) שהביא שבעין יעקב בגמרא שם גרס ונלכדה ביתר - גמרא. יא. **כמבואר** לקמן (כט.). יב. **ובשל"ה** (מסכת תענית פרק תורה אור אות נמ) כתב רמז לתשעה באב בתורה מהפסוק 'על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה' את ר"ת ת'שעה ב'אב, והוסיף שם (בהגה"ה לאות נ) שנרמז במלה א"ת אב קודם לתשעה, לרמז שמתחיל מר"ח אב, כמו ששנינו במשנה משנכנס אב ממעטין בשמחה. יג. **הרמב"ן** בתורת האדם (בענין מגילת יחנה). יד. **ריטב"א** והתוס' ביבמות (סס ד"ה מלישא), ומתירוצם השני של התוס' שם משמע שאסרו כל בנין אפילו בנין סתם, וכן הביא הטור (סס) כשיטה הזו בשם יש אומרים, וכתב בב"י שם שהי"א הוא כאחת הסברות בתוס'. וראה בתוס' שם שנסתפקו אם המשא ומתן שאסור הוא רק של שמחה או אף סתם מו"מ אסור, וראה בתוס' במגילה (סס ד"ה ממעטין), וראה בב"י וכן בערוך השולחן (סס ח- ג) שהביאו השיטות בזה. טו. **כמו** שפירשו במגילה (ה:) בנין של שמחה זה הבונה בית חתנות לבנו,

אוניברסיטת חיפה 18/06/2018

העתיקו בטור ובשו"ע (סי' תקנ), והביאו את הירושלמי בפרקין שהכוונה לבנין ונטיעה של שמחה[ט]. ובמאירי פירש שממעטים בשמחה היינו שאם אירע לו שמחת נישואין ממעט בשמחת החופה, וכן ממעט בשמחת מריעות וכל שכן בשאר שמחות של רשות[י]. ויש שכתבו שהפירוש ממעטים בשמחה היינו שלא לשמוח כלל[יא]. והריטב"א כתב שאין לאכול בשר מר"ח אב ועד התענית, וסמך לזה ממה שאמרו חכמים[ט] אין שמחה אלא בבשר, ומשנכנס אב יש למעט בשמחה. והמאירי דחה פירוש זה, כיון שמשם רק משמע שאין שמחת אכילה בלא בשר, אבל אפשר שיאכל בשר בלא שמחה.

אם ט"ו באב הוא כיו"ט בזמן הזה

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב. כתב המגן אברהם (סי' תקנג סק"ח) שאין להתענות בט"ו באב כיון שנזכר מועד זה בגמרא[יב]. אבל בשבלי הלקט (סי' נ) כתב שאינו יום טוב מכיון שכבר בטלה מגלת תענית[יג]. ובגבורות ארי[יב] כתב, שמה שאמרו שבט"ו באב היו בנות ישראל יוצאות בכלי לבן שאולים ובת מלך היתה שואלת מבת כהן גדול ובת כהן גדול מבת סגן, זה היה רק בזמן שהיה בית המקדש קיים שהיה כהן גדול[יג].

יום שמחת לבו הוא ביוה"כ או בט"ו באב

ביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש. פירש ברע"ב, ש"יום שמחת לבו' זה בנין בית המקדש שנתחנך ביום הכיפורים. והקשה המהרש"א היכן מצינו שחנכו את בית המקדש ביום הכיפורים. וביאר בתויו"ט[יד] על פי המבואר במועד קטן (ט.) שהיתה חנוכת בית המקדש בימי שלמה בשבעה בתשרי ונמשכה שבעה ימים, ויום הכיפורים היה בתוך ימי החינוך[יה]. והמהרש"א פירש, שדברי המשנה נסובים על ט"ו באב ולא על יום הכיפורים, שטעמי השמחה בט"ו באב תלויים בבנין בית המקדש[טז].

תפילת מוסף במעמדות

תעניות ומעמדות מי איכא מוסף, חסורי מיחסרא וכו'. ותירצו בגמרא שבשלשה פרקים הכהנים נושאין כפיהם כל זמן שמתפללין, ויש מהן שבו הכהנים נושאין כפיהם ד' פעמים ביום, ופירש"י (ד"ה יש מהן) שזהו יום הכיפורים שיש בו מוסף. אבל הרמב"ם (כלי המקדש פי"ו ה"ד)[יז] כתב, שגם במעמדות היו מתפללין תפילה יתירה על כל יום והיא נקראת מוסף[יח]. והרע"ב (מ"ד) תמה על הרמב"ם שלא מצא דבר זה לא בבבלי ולא בירושלמי. ותירץ בתויו"ט[יט], שמקור דברי הרמב"ם הוא מהירושלמי (ריש פרקין) שכתב שמוכח מהמשנה שמו[illegible] ארבע, ומבואר שאף במעמדות הוסיפו תפילה שנקראת מוסף[כ]. וכתב התויו"ט שהרע"ב מפרש את דברי הירושלמי שמתפללין ארבע היינו ביוה"כ ולא במעמדות[כא]. ומקושית הגמרא כאן תעניות ומעמדות מי איכא מוסף, משמע שבמעמדות אין תפילת מוסף ושלא כדברי הרמב"ם. וכתב בכסף משנה, שהרמב"ם אינו גורס בקושיית הגמרא 'מעמדות', אלא רק 'בתעניות מי איכא מוסף'[כב]. ובמראה הפנים כתב, שאף אם הרמב"ם מקיים את הגירסא 'ומעמדות' לא קשה, מכיון שקושיית הגמרא היא על משמעות המשנה שפתח התנא את המשנה בתעניות ומנאה עם המעמדות קודם שמנה את יוה"כ, משמע שאף בתעניות יש מוסף, ועל זה הקשו שהרי בתעניות אין מוסף[כג].

תפילת מוסף בתענית שחל בר"ח

הקשה בגבורות ארי[כד], הלא יש אופן שתהיה תפילת מוסף בתענית, כשחל התענית בר"ח, וכמבואר לעיל (טו:) שאין גוזרין תענית על הציבור בתחילה בר"ח, אבל אם התחילו אין מפסיקין ומתענים בר"ח. ותירץ, שכיון שמשנתנו שכהנים נושאין כפיהם ד' פעמים ביום היא כר' מאיר, והוא אמר לעיל שאם התחילו להתענות וחל התענית בר"ח אין משלימין. וכשאין משלימין התענית כשחל בר"ח, אין מתפללין נעילה, שאי אפשר להתפלל נעילה בנפש שבעה וכרס מלאה, אלא דווקא מתוך תענית. וממה שאמרו שיש נעילה בתענית מוכח שאין מדובר באופן שחל בר"ח, ולכן הקשו בתעניות מי איכא מוסף[כה].

אכילה קודם מוסף

רב יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות, לא גזרו בהו רבנן. כתב רבינו חננאל, שמדברי רב יהודה שבמוסף אין שכרות משמע שאין רשאים לאכול קודם מוסף ולכן לא שכיח בה שכרות[כו]. ומה שאמרו בברכות (כח:) שאין הלכה כרב הונא שאסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפילת המוספין, כבר פירש הרשב"א

נטיעה של שמחה זה הנוטע אבורנקי של מלכים שהוא אילן שנוטעין לצל להסתופף בצלו. **טז. והרמב"ם** (שם פ"ה ה"ג) הביא את דברי הגמרא משנכנס אב ממעטין בשמחה ולא פירש את אופן המיעוט, וביאר בלח"מ (שם פ"ג ה"ח) שאם נפרש שלרמב"ם רק מו"מ של שמחה אסור, יתיישב מה שלא פירש בדיני ת"ב את אופן המיעוט בשמחה, מכיון שכבר פירש כן לגבי דיני תעניות כשלא ירדו גשמים והתענו ולא נענו (שם פ"ג), אך אם הוא מפרש שכל מו"מ אסור קשה מדוע לא פירש את אופן המיעוט. ובב"י פירש שהרמב"ם וכן הרי"ף והרא"ש השמיטו את מה שנאמר בגמרא ביבמות מכיון שהוא רק מדת חסידות או במקום שנהגו, והלח"מ כתב שדבריו הם דוחק. **יז. ועיין** שם שהביא את דברי הגמרא ביבמות שממעטים במו"מ ובבנין ונטיעה, וכתב שפירשו שהיינו בנין ונטיעה של שמחה. **יח. מגן אברהם** (סי' תקנג ס"ק ח) וכתב בשער הציון (שם סק"ח) שהוא ע"פ התוס' במגילה (שם) שכתבו שאין לשוש כלל שאם יש שיעור למיעוט היה לו לפרש כמה ימעט. והביא את דברי התוס' ביבמות שכתבו שממעטין במשא ומתן היינו שיפחות במו"מ ממה שדרכו לנהוג בשאר הימים, ואפשר שכמו כן ממעטין בשמחה באב היינו למעט יותר משאר ימים אך אין הפירוש למעט לגמרי. **יט. פסחים** (קט.). **כ. וכתב** שאסור להתענות בו ואפילו חתן ביום חופתו. **כא. ולקמן** ובשו"ע (סי' קנ ס"ו) כתב שאין אומרים בו תחנון. **כא. וכתב** שאומרים בו תחנון. **כב. לקמן** (שם.). וכתב שם שלרב מתנה שטעם השמחה בט"ו באב הוא שניתנו הרוגי ביתר לקבורה וזה היה מעשה אחר החורבן, צריך לומר שהיו יוצאות לכרמים רק ביו"כ ולא בט"ו באב, עיי"ש. **כג. וכן** משמע מהמדרש (נפתיחתא דאיכה רבתי) שאחר החורבן פסקה השמחה של ט"ו באב. **כד. וכ"כ** בתפארת ישראל ובאוצר בלום על העין יעקב. **כה. ולא** בא למעט את שאר הימים אלא לומר שביום זה היה חינוך ביהמ"ק. ובעין אליהו כתב, שכוונת המהרש"א להקשות מדוע נקט יוה"כ שהיה רק אחד משבעת ימי חינוך הבית ולא חנכוהו דווקא ביום זה, וראה מה שתירץ שם. וכן בפרי צדיק (מאמרי ט"ו נפשב) תמה על הפירוש שנחנך ביהמ"ק ביוה"כ, כיון שמלשון המשנה 'זה בנין ביהמ"ק' משמע שהיה בנין ביהמ"ק ביוה"כ ולא שחינוך הבית היה באותו יום. ועוד קשה שלפירוש זה יום שמחת לבו בחינוך ביהמ"ק ביוה"כ היה רק בבית ראשון כמ"ש בתויו"ט. על כן פירש בפרי צדיק שביום חתונתו הפירוש הוא על יוה"כ, וביום שמחת לבו הכוונה לט"ו באב, שביום זה יבנה הבית העתיד, וכמ"ש בפסיקתא שביהמ"ק שנחרב במזל אריה שהוא אב על ידי אריה שהוא נבוכדנאצר, יבנה במזל אריה שהוא חודש אב על ידי אריה שזהו הקב"ה. **כו. והקשה** באוצר בלום, שהרי לקמן (ל:-לא.) מבוארים כמה טעמים לשמחת ט"ו באב וביניהם שהותרו שבטים לבוא זה בזה ושהותר שבט בנימין ושכלו מתי מדבר ושניתנו הרוגי ביתר לקבורה, ולטעמים אלו אין שייכות לבנין בית המקדש. **כז. וכ"כ** בפירוש המשניות, וראה מה שהשיג הראב"ד על הרמב"ם (כלי המקדש שם). **כח. וביאר** במראה הפנים על הירושלמי (נרש פירקין) שנקראת תפילה זו 'מוסף' על שם שהיו מוסיפים תפילה זו בין שחרית ומנחה. ובשו"ת הר"י מיגאש (סי' ממ) כתב כהרמב"ם. **כט. וכ"כ** הרדב"ז על הרמב"ם (שם). **ל. וכתב** בקרן אורה, שלפי הירושלמי אף בתעניות מתפללין מוסף. וכן הוא שיטת הרז"ה שהביא בר"ן. **לא. ולכן** לשיטתו לא מצא מקור לדברי הרמב"ם מירושלמי זה. **לב. וכ"כ** במהר"י קורקוס שם, וכתב עוד שאף אם מקיימים את הגירסא בקושיית הגמרא 'תעניות ומעמדות מי איכא מוסף', אפשר שעיקר קושיית הגמרא היא מתעניות, ומעמדות נקט משגרת הלשון. **לג. וראה** במהר"י קורקוס (שם) ובקרן אורה ובשפת אמת שכתבו מקור לדברי הרמב"ם, ממה ששנינו במשנה ג' שאנשי מעמד היו קורין התורה בשחרית ובמוסף, וקשה הלא נאמר במשנה ד' שכל יום שאין בו קרבן מוסף אין בו מעמד בנעילה, ומבואר לקמן (כח:) שקרבן מוסף דוחה אף את המעמד של מוסף, וא"כ לא היתה קריאה כלל במוסף. וכתבו שמכאן ראיה לשיטת הרמב"ם שאנשי מעמד היו מוסיפים תפילה בין שחרית למנחה ובתפילה זו היו קורין בתורה. [ולקמן כח: יבוארו תירוצי הראשונים שלא סברו כהרמב"ם על קושיא זו]. וראה בשפת אמת (כח:) מה שכתב עוד ראיה לשיטת הרמב"ם. **לד. וכן** הקשה ברש"ש. **לה. אמנם** כתב, שכל זה לשיטת רב ביומא (פח.) שזמן נעילה הוא בלילה, וממילא כשחל בר"ח, בטלה לגמרי תפילת נעילה, כיון שלר"מ אין משלימין התענית ואוכלין מבעוד יום, וא"א להתפלל אח"כ נעילה. אבל למאן דס"ל שם שנעילה היינו נעילת שערי היכל שזמנה מבעוד יום כמ"ש רש"י במשנה (ד"ה נעילת שערים), משכחת לה נשיאת כפים ד' פעמים ביום, בתענית שחל בר"ח, שאף שאין משלימין יכולים להתפלל נעילה מקודם מבעוד יום. **לו. וכ"כ** הטור (סי' רפו) שמוכח מכאן שאין הדרך לאכול קודם מוסף, והביא שכ"כ הר"ח שמשמע מכאן שאין אדם רשאי לאכול עד אחר תפילת מוסף. וכתב בב"י שדעת הטור שמדינא אסור לאכול קודם מוסף. וביאר בט"ז (שם סק"ב), שמה שכתב הטור בתחילה שאין הדרך לאכול קודם מוסף אין כוונתו שמותר לאכול אלא שאין הדרך לאכול, אלא כוונתו כדברי ר"ח שיש איסור בדבר, רק נקט הטור לשון 'אין הדרך לאכול קודם' מצד ההוכחה מהגמרא שאמרה שלא שכיחא שכרות, ומכך אנו למדים שלא היה דרכם לאכול קודם מוסף. והטעם שלא היו רגילים לאכול משום שיש איסור בדבר. ורק בטעימה אפשר להקל כמו שכתב הרשב"א מהראב"ד וכן פסק בשו"ע (שם ס"ג), אבל בסעודה אין להקל לאכול קודם מוסף. וכ"כ בהגהות מהרל"ח שם, שהר"ח הוכיח שיש איסור בדבר, דאם אין איסור אלא רק נהגו שלא לאכול קודם מוסף, לא היו רבנן סומכים על דרך העולם שלא לאכול ומתקנים נשיאת כפים במוסף יותר ממנחה, אלא ע"כ יש בזה איסור ואינו רשאי לאכול קודם מוסף. ושיטת הב"ח שם שמדינא אין איסור לאכול קודם מוסף, שהרי אין הלכה כרב הונא שאסור לטעום קודם מוסף. ופירש שזוהי גם דעת הטור שכתב שאין הדרך לאכול קודם. וכתב עוד שאף הר"ח סבר שמדינא אין איסור, שאל"כ היה לו לומר שמוכח מכאן שאסור לאכול עד אחר מוסף. אלא ודאי מדינא שרי רק כיון שאין הדרך לאכול, נהגו הכל שלא לאכול קודם מוסף, וממילא אין רשאי לאכול משום 'אל תטוש תורת אמך'. ולכן אף שמדינא שרי ויש מקצת אנשים שאוכלים קודם מוסף, מכל מקום רובא דרובא אין עוברים על מנהג כל ישראל, הלכך לא שכיחא שכרות. ובמג"א (שם סק"ח) הקשה על הב"ח, שבראש"ש משמע שדין איסור האכילה קודם מוסף לא גרע מאיסור האכילה קודם מנחה, ונפסק בשו"ע (סי' רלב ס"ב)

בשם הראב"ד[לי] שהכוונה שאין הלכה כמותו, ולכן טעימה מותרת, אבל סעודה קודם מוסף אסורה.

נשיאת כפים במנחה בתענית שיש בה נעילה

והאידנא מ"ט פרשי כהני ידייהו במנחתא דתעניתא, כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפילת נעילה דמיא. כתב הרמב"ן, שמכך שלא הוזכר בגמרא שנושאין את כפיהם דוקא בתענית שאין בה נעילה, משמע שבכל תענית יש נשיאת כפים במנחה גם כשיש בה נעילה כשיטת ר"מ. שלא נחלקו ר' יוחנן ורב נחמן אלא שר"י אמר שנהגו כר"מ ונדחה ר' יוסי מפני המנהג, ורב נחמן אמר שאף ר' יוסי מודה שיש נשיאת כפים במנחה משום שהיא סמוך לשקיעת החמה[לח]. אבל הרמב"ם[לט] כתב שבתענית שיש בה נעילה אין נשיאת כפים במנחה, אבל תענית שאין בה נעילה[מ] יש בה נשיאת כפים במנחה, משום שכשנושאין כפיהם במנחה שהיא סמוכה לשקיעת החמה, שזהו זמן של נעילה ונראית לאינשי במקום נעילה ולא יבואו להחליף עם מנחה של כל יום. אבל כשמתפללים אחריה נעילה, אין תפילת המנחה נראית להם במקום נעילה ולכן אין בה נשיאת כפים[מא].

נשיאת כפים בימים שאין מתענים

שם. לקמן (כז:) מבואר שאנשי מעמד היו מתענים ארבעה ימים בשבוע מלבד יום ראשון ושישי, וכתב המאירי, שבימים שלא היו מתענים, אין הכהנים נושאים את כפיהם רק בשחרית ובנעילה[מב] אבל לא במנחה, משום ששכיחא שכרות ואולי עדיין לא סר יינו מעליו[מג]. והרש"ש כתב שלכאורה משמע שלר"מ אף בימים שאין מתענים, נושאים את כפיהם בכל התפילות, כיון דמדרבנן בעלמא הוא שאינו אלא חשש שכרות, לא חששו חכמים לחלק בין ימים שמתענים לימים שלא מתענים, אלא נושאים כפיהם בכל יום. ועוד, שאף שאין מתענים כיון שעסוקים בתפילה ובתחנונים אין לחשוש כל כך שימשכו בסעודתם וישתכרו.

שיעור שכרות האוסרת בנשיאת כפים

דכולי עלמא מיהת שיכור אסור בנשיאת כפים. כתב רבינו ירוחם[מד], שכהן שהגיע לשכרותו של לוט אז אסור לישא את כפיו. וכתב בבית יוסף[מה], שנראה מדבריו שאיסור נשיאות כפים לשיכור הוא משום שדומה לתפילה, שלכן כתב שדווקא שיכור כשכרותו של לוט לא ישא כפיו. והקשה הבית יוסף, הלא ברכת כהנים הוקשה לעבודה מהכתוב 'לשרתו ולברך בשמו', ולפי זה אף אם שתה רביעית יין לא ישא כפיו[מו]. וביאר בפרישה[מז], שהשותה רביעית יין אסור לישא כפיו, ורק כששותה שאר משקין שאינם יין, בזה אמר רבינו ירוחם שאין איסור לישא כפיו אלא כשהוא שיכור כשכרותו של לוט[מח]. והרמב"ם (תפילה פט"ו ה"ד) כתב, שהשותה רביעית יין בבת אחת אסור לישא את כפיו[מט].

כז.

אם למסקנא שיכור אינו נושא את כפיו מהתורה

אסמכתא נינהו מדרבנן ולקולא. למסקנת הסוגיא נחלקו המפרשים אם האיסור לישא את כפיו כשהוא שיכור הוא מדרבנן, יש שכתבו שהאיסור הוא מדרבנן וכלשון הגמרא 'אסמכתא נינהו מדרבנן'[א]. אמנם יש שכתבו שהאיסור הוא מדאורייתא כמו שדרשו מההיקש למשרת ולא גורסים תיבות 'מדרבנן ולקולא'[ב], ומה שאמרו שהיא אסמכתא, הכוונה היא ללימוד מהסמיכות לפרשת נזיר, שצריך לומר שכיון שיש סמיכות הפרשיות, נלמד מזה להקיש לנזיר להקל שאף בעל מום יכול לברך, ומקישים לקולא משום שהיא רק אסמכתא[ג]. ובפתח עינים כתב, שהראב"ד גורס בגמרא 'אלא אמר קרא לשרתו ולברך בשמו' שיש היקש ברכה משירות שלא יברך כשהוא שיכור, והגמרא חזרה בה מהלימוד מנזיר[ד], אלא היא רק אסמכתא ללמוד שבעל מום יכול לברך, אך ההיקש לאסור שיכור הוא דאורייתא[ה].

נשיאת כפים בכהן שהמיר דתו ושב בתשובה

אי מה משרת בעל מום לא וכו' הא איתקש לנזיר. כתבו התוס', שמכאן מוכח שכהן שהמיר דתו וחזר בתשובה כשר לישא את כפיו. שהרי כהנים אלו כשרים ליטול חלק עם אחיהם כמו בעלי מומין כמבואר במנחות (קט.), ומשמע שכל עבודה שבעל מום ראוי לעשות, הם יכולים לעשות, וכהן בעל מום נושא את כפיו. אבל הרמב"ם (תפילה פט"ו ה"ג) חולק, וכתב שכהן שהמיר דתו[ז] אע"פ שחזר בו, אינו נושא את כפיו לעולם[ח].

אופן חלוקת המשמרות

הגיע זמן המשמר לעלות, חצי המשמר עולה לירושלים וחצי המשמר עולה ליריחו. כן גרס רש"י (ד"ה הגיע זמן), ופירש, שחצי מהמשמר היה עולה מא"י לירושלים וחצי משמר השני היו עולים מא"י ליריחו הסמוכה לירושלים כדי לספק מים ומזון לאחיהם. ומה שאמרו בגמרא וי"ב מהם ביריחו אין הפירוש שי"ב משמרות היו תמיד ביריחו, אלא שכל כ"ד המשמרות היו בא"י וכשהגיע זמן המשמרות לעלות היו חצי מהם עולים לירושלים וחצי ליריחו, ונמצא שבמשך הזמן ששמשו

שקודם תפילת המנחה סעודה אסורה מדינא וא"כ ה"ה קודם מוסף. ותירץ במג"א שכיון שיש מ"ד (נרקיס ג.) שיחיד פטור מתפילת המוסף, מותר לאכול קודם מוסף אף שקודם מנחה אסור. וביאר במחצית השקל את דבריו, שהטעם שאסור לאכול הוא שמא על ידי זה ישכח להתפלל, ובמוסף אפילו ישכח להתפלל לחד תנא יחיד פטור בכלל ממוסף, ואף שלא קי"ל כשיטה זו, מ"מ מוסף קל בזה יותר שמותר לאכול ואין גוזרים שמא ישכח להתפלל. וראה מש"כ במנורה הטהורה (סס). ובענין איסור אכילה קודם מוסף ראה עוד בשאגת אריה (סי' יח). **לז. בברכות** שם. והביאו בכ"י שם. **לח. וכתב** הרמב"ן, שביוה"כ שהוא תענית שיש בו מנחה ונעילה, אין נושאין כפיהם במנחה מכיון שמתפללים מנחה בעוד היום גדול, ולא סמוך לשקיעת החמה. וכ"כ בתוס' (ד"ה הפילגה) שזהו הטעם שאין נשיאת כפים במנחה ביוה"כ. **לט. הלכות** תפילה (פי"ד ה"כ), וכ"כ הראב"ד הביאו ברמב"ן. **מ. כגון** תשעה באב וד' צומות. **מא. וכן** ביאר בריטב"א. **מב. שאף** בימים שלא התענו היו מתפללים נעילה וכפי שפירש במאירי. **מג. ומה** שאמרו בשבת (י.) שבמנחה לא שכיחא שכרות, תירץ המאירי שהכוונה לשכרות גדול הראוי לפסול לתפילה, אבל לענין נשיאת כפים אם הוא שתוי נפסל לנשיאת כפים. ובתוס' (ד"ה מנחה) תירץ, שאף במנחה שכיח שכרות, רק לגבי שכרות של ערבית שכרות של מנחה לאו כלום היא שבערבית שכיח יותר. **מד. הביאו** בב"י (פ"ק קכח). **מה. שם. מו. וכתב** המאירי שאף ששתוי יין אסור לישא את כפיו, אכילת ענבים אינה פוסלת בכך שהרי אף כהן העובד עבודה מותר בחרצן. **מז. שם.** והביאו במג"א (סי' קכח ס"ק נה). **מח. ודיוקו** הוא ממה שלא אמרו 'שתוי' לא ישא כפיו אלא נקטו לשון 'שיכור', וכבר נתבאר בעירובין (סד.) ששיכור הוא כל שאינו יכול לדבר לפני המלך והיינו כשכרותו של לוט. וראה מה שפירש שם. **מט. וכ"כ** באוצר הגאונים והריטב"א בשבת (המיוחס לר"ן) וכן פסק בשו"ע (סי' קכח ס"ג) שדווקא כששתה בבת אחת אסור, אך כששתה רביעית יין בשתי פעמים מותר לו לישא את כפיו. והריטב"א בסוגיין כתב, שכהן ששתה אפילו פחות מרביעית אסור בנשיאות כפים, וכ"כ בפירוש לתלמיד הרמב"ן. [והנה נחלקו הראשונים אם יש איסור עבודה בכהן ששתה פחות מרביעית, הרמב"ם (פיה"מ מקדש פ"ו ה"ו) כתב שהשותה פחות מרביעית אין עבודתו פסולה ואינו חייב מיתה, אבל אסור לו לעבוד וכמש"כ הכ"מ שם. אבל הרשב"א בתשובה (ח"ו סי' רסג) והראב"ד בפירושו לספרי (במ' פרשה ו) כתבו שאין איסור לעבוד במקדש ששתה פחות מרביעית. ולפי זה יתכן שהריטב"א סובר כשיטת הרמב"ם שעבודה אסורה אף בשתה פחות מרביעית, והוקשה נשיאת כפים לעבודה בכתוב 'לשרתו ולברך בשמו']. **נ. כ"כ** בסמ"ג (עשין כ) וכן במאירי. **נא. והדיוק** הוא שאם זהו רק לימוד מדרבנן, היה צריך להיות הלשון בגמרא 'מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא', ומדלא כתב כן משמע שההיקש הוא מהתורה, ותיבת דרבנן אינה מעיקר הגמרא. **נב. גבורות** ארי, שהוקשה לו שאם נאמר שלמסקנא האיסור לשיכור לישא כפיו הוא רק אסמכתא מדרבנן מהסמיכות לנזיר, יהיה קשה כיצד אפשר ללמוד שיהא מברך אסור ביין כמו נזיר, הלא נזיר אסור ביין בתוך ימי נזירותו אחר שקיבל עליו נזירות, והוא מותר לקבל עליו נזירות בשכרותו כשקדמה השכרות לנזירות, אבל מברך אסור ביין אף בשקדמה שתייתו לברכתו ואסור לברך כל זמן שלא פג יינו מעליו, ושלא בזמן ברכה מותר לשתות. ועוד יקשה, הלא יש היקש מברך למשרת והיא דרשה גמורה וכמו שמשמע במסכת סוטה (לח.). ולפי דבריו מיושב שנלמד מההיקש למשרת שאסור לשיכור לישא כפיו אף כשקדמה שתייתו לברכתו וכמו משרת שאסור לעבוד כששתה קודם עד שיפוג יינו מעליו, והלימוד מהסמיכות לנזיר הוא רק להקל בבעל מום. [והגר"א סופר בהערות למאירי העיר על הגבורות ארי שתוס' במנחות קט. ד"ה לא כתב שהיקש זה הוא רק לענין שצריך לברך בעמידה כמו שמשרת בעמידה ולא לענין אחר. וראה עוד בשפת אמת (לעיל כו:) שהקשה שאם למסקנא הוא רק איסור מדרבנן לישא כפיו שיכור, אם כן מדוע גזרו שלא ישא כפיו במנחה גזרה משום שאר ימים, הלא בדרבנן אין גוזרים כל כך. וכתב שגם מהרמב"ם משמע שהאיסור הוא מהתורה מההיקש למשרת, עיי"ש]. **נד. ולא** מחקו תיבות מדרבנן ולקולא. **נה. והביאו** בשפת אמת וסיים וצ"ע. **נו. וכן** כתבו תוס' במנחות (קט. ד"ה לפ ישמעו) בשם רש"י. **נז. וכתב** הב"ח (סי' קכח), שהבית יוסף סובר בדעת הרמב"ם שיש חילוק כיצד עבד את העבודה זרה, שאם קיבלו עליו באלוה רק בדיבור, אינו נפסל לנשיאת כפים רק כשעבד במזיד אך לא כשעבד באונס. אבל כשעובד עבודה זרה ממש נפסל אף כשעבד באונס. וראה במגן אברהם (סס ס"ק נד) שכתב שאף כשהמיר דתו לדת הישמעאלים שאינם עובדים עבודה זרה, הרי הוא נפסל לנשיאת כפים. **נח. וביאר** בכסף משנה, שהרמב"ם פסק כן על פי המשנה במנחות שכהנים ששימשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש וכו' שנאמר (מלכים ב כג ד) 'אך לא יעלו כהני הבמות על מזבח ה' בירושלים' ופסוק זה נאמר כששבו בתשובה, וא"כ אף כששב בתשובה אינו כשר לשמש במקדש. וביאר הרמב"ם שם שברכה הרי היא כעבודה שנאמר 'לשרתו ולברך בשמו', ולכן כתב שאם המיר דתו לא ישא את כפיו לברך את העם כמו שאינו משמש במקדש. וכדברי הרמב"ם כתב בספר הזהיר (הגיהו בתוס' בתוספות סס), וראה בהגהות מיימוני (סס) שהביא שרבינו גרשום בתשובה ורבינו שמשון ורבינו שמחה כתבו כדברי תוס', ובראבי"ה ובשאילתות כתבו כהרמב"ם, עיי"ש.

המשמרות, היו כ״ד חצאי משמרות שהם י״ב שלמים ביריחו״ט. אך בר״ח׳ גרס, חצי המשמר עולה מא״י וחצי המשמר עולה מיריחו כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם העולים״א. וכתב, שבפעם אחרת מתחלפים ומי שלא עלה יעלה עכשיו, ומי שעלה כבר ישב עתה בביתו ויספק את צרכי העולים״ב. ובמאירי ביאר, שאחר ג׳ ימים אלו שעבדו באים מירושלים ליריחו, ואלו שביריחו עולים לירושלים ועובדים, ואותם שחזרו ליריחו מספקים להם מזון.

אם ישראלים מעכבים את הקרבן

כהנים ולויים וישראלים מעכבין את הקרבן. פירש רש״י שמעכבין את הקרבן אם אין מעמד מכולם״ג. והקשה בגבורות ארי, מדוע צריך שיהיו במעמד משלשתן - גם מכהנים ולווים וישראלים, הלא די שיהיו אנשים או מכהנים או מלויים או מישראלים והם יהיו שלוחים של כל ישראל״ד. ותירץ, שמטעם המעמד היה די באחד מהם, והטעם שאמרו ששלשתן מעכבין, מכיון שאי אפשר להקריב בלא הכהנים שהם המקריבים את הקרבן, ואי אפשר להקריב בלא הלויים שהם צריכים לשיר, ואי אפשר להקריב בלא ישראלים שהיו בשביל המעמד, ואי אפשר שאותם הכהנים המקריבים או הלויים המשוררים הם עצמם יהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבן, כיון שלא ניכר שהם אנשי מעמד״ט. ויש שפירשו, שמעכבין את הקרבן היינו שמעכבין מלהקריב עד שיתאספו שם שלשתן, אך אינם פוסלים את הקרבן אם הם לא היו שם״ט [שאף שצריך שיעמדו ישראל על הקרבן, אך אין מסתבר שיעכבו את הכפרה].

ביאור המחלוקת אם עיקר שירה בפה או בכלי

במאי קמיפלגי מר סבר עיקר שירה בפה ומר סבר עיקר שירה בכלי. פירש רש״י (ד״ה עיקר), שמ״ד שעיקר שירה בפה סבר שהכלי הוא רק לבסם את הקול, וכיון שיש לוים אין כלי השיר מעכבין. ומ״ד עיקר שירה בכלי סבר שצריך כלי שיר, ולכן כלי השיר מעכבין את הקרבן״. ותוס׳ (ד״ה מר) פירשו, שנחלקו שלמ״ד עיקר שירה בפה הכל כשרים לומר שירה אפילו פסולים כיון שהעיקר בפה, ולמ״ד עיקר שירה בכלי צריך שיהיו כהנים או לויים שהרי הכלי זמר היה קדוש״ח. וביאר במהרש״א, שלמ״ד עיקר שירה בפה נקט ישראלים כיון שאפילו פסולים כשרים לשיר״ט, אך ר״ש בן אלעזר בברייתא לא נקט ישראלים משום שלמ״ד עיקר שירה בכלי צריך דווקא כהנים או לויים. והקשה בשפת אמת הלא מבואר בערכין (י״ב.) שלמ״ד עיקר שירה בפה כשרים העבדים לנגן באבוב כיון שהקול של הכלי אינו עיקר, אבל לשיר בפה ודאי העבדים פסולים וצריך דווקא לויים״כ.

אם המשמרות הם מהתורה או מדרבנן

אמר רב חמא בר גוריא משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות. כתב הרמב״ם (ספר המצוות מצוה לו), שמצוה זו היא שציונו שיהיו הכהנים עובדים למשמרות, שתעבוד כל משמרת שבוע אחד וכו׳ זולתי ברגלים שיעבדו כל המשמרות כולם בשוה וכל מי שבא מהם מקריב. ולשון מצוה זו אמרו ׳וכי יבא הלוי וגו׳ ובא בכל אות נפשו ושרת׳, ואמרו בספרי, ׳ובא בכל אות נפשו ושרת׳, יכול לעולם, תלמוד לומר ׳באחד שעריך׳ בשעה שכל ישראל נכנסים בשער אחד וזהו בשלשה רגלים, אבל בקרבנות שלא מחמת הרגל אינו יכול לעבוד כשירצה שנאמר ׳לבד ממכריו על האבות׳ מלבד מה שמכרו האבות זה לזה אתה בשבתך ואני בשבתי, שכל אחד עובד במשמרתו״א. ומשמע מדבריו שתקנת המשמרות היא מצוה מן התורה, אך לא היה מנין כמה משמרות יהיו, ומשה רבינו חלקם לשמונה משמרות״ב, ודוד ושמואל הוסיפו עד עשרים וארבעה משמרות כנאמר בפסוק״ג. אבל הרמב״ן״ד השיג על דבריו מכח כמה קושיות״ה, וביאר במסקנת דבריו שהמשמרות היא מצוה המקובלת למשה מסיני ולא נכתבה בתורה ולא נהגה במשכן, אבל היתה בידם ממשה, ומה שלא נהגה בהם אפשר שמפני מיעוטם״ו. ומשה שתיקן את המשמרות צוה בהן לימי שילה ונוב וגבעון ובהשלמת הכ״ד משמרות לכשיבנה בית המקדש, ודוד ושמואל עשו כן ויסדו כ״ד משמרות על פי קבלה שהיתה בידם״ז. והלב שמח (סס) פירש את דברי הרמב״ם באופן אחר, שאין כוונת הרמב״ם שחילוק המשמרות הוא מהתורה, אלא שציווי התורה הוא רק על הרגלים שיעבדו כולם שוה בשוה. ופירוש דבריו **שכתב ׳שציונו שיהיו עובדים למשמרות׳, שהציווי הוא לא על המשמרות, אלא כוונתו למה שכתב בסוף דבריו שברגלים יעבדו שוה בשוה, כמו שנאמר בפסוק ׳ובא בכל אות נפשו ושרת׳ וכו׳ וכמבואר בספרי שפסוק**

ט. **מנחם** משיב נפש. וכן כתב בספר המכריע שאין הפירוש שי״ב משמרות היו עולים לירושלים, שמעולם לא עלתה משמרה שלימה לא בירושלים ולא ביריחו, אלא שכ״ד חצאי משמרות שהם י״ב משמרות היו עולים לירושלים וכ״ד חצאי משמרות היו ביריחו. י. **וכן** הגירסא בגמרא שלנו. יא. **ועל** גירסא זו כתב רש״י ׳לשון אחר לא נהירא לי׳. יב. **וברבינו** גרשום גרס כר״ח, ופירש, שמכל משמה חצי היו עולים מארץ ישראל לירושלים וחצי היו עולים מיריחו לירושלים, דהיינו י״ב מא״י וי״ב מיריחו. והטעם שמכל משמר חצי היו עולים מיריחו, מפני שהיא קרובה לירושלים ולכן אלו שהיו עולים מיריחו היו מספקין מים ומזון לאחיהם שאר חצי המשמר הבאים מא״י ממקום רחוק כיון שאינם יכולים להביא מזון עמהם. יג. **ולתום׳** הדברים אינם אמורים לגבי מעמד אלא לגבי שיר כמו שיבואר להלן. יד. **שהרי** בפסוק ׳תשמרו להקריב׳ שמשם נלמד שצריך מעמדות לא רמוז שצריך מעמד משלשתן. טו. **ואין** הכי נמי שלא היו צריכים שיהיו משלשתן אלא די בכך שכהנים אחרים שלא הקריבו קרבן או לויים שלא אמרו שיר יעמדו על הקרבן, אך נקט ששלשתן מעכבין מכיון שדברי שמואל הם על המשנה שעל כל משמר היה מעמד של כהנים לויים וישראלים, ושם הפירוש שאלו לקרבן ואלו לשיר ואלו למעמד ולכן אמרו ששלשתן מעכבין. וראה עוד מש״כ שם. טז. **שטמ״ק** בערכין (י״ב.), מאירי בשם הראב״ד, וכ״כ בשפת אמת [ופירש שלמ״ד עיקר שירה בפה אף לכתחילה לא היו ממתינים עד שיביאו כלי שיר] ובלקוטי הלכות (פ״ג מערכין). ופירשו בזה את הטעם שהרמב״ם (פ״ו מכלי המקדש ה״ו וכן בפוף פ״ה) השמיט את הדין שישראלים מעכבין את הקרבן, מכיון שאינם פוסלים את הקרבן. אך בלקוטי הלכות (בפילקין בזבח תודה) כתב שהרמב״ם פירש שמה שאמר שישראלים מעכבין הוא מה שכלל ישראל נותנים הקרבן של התמיד ע״י מחצית השקל. יז. **והקשה** בגבורות ארי, שלפירוש רש״י שמה שאמר שמואל מעכבין את הקרבן הוא על מעמדות שמעכב אם אין מעמד, אם כן מנין שנחלקו אם עיקר שירה בפה או בכלי, הלא אפשר שלכו״ע עיקר שירה בכלי, ומה שלא הזכיר שמואל שכלי שיר מעכבין את הקרבן משום שסבר שעיקר שירה לגמרי אינו מעכב, כמ״ד בערכין (י״ב.) שהשיר אינו מעכב את הקרבן. ובגבורות ארי פירש שמה שמעכבין את הקרבן הוא לענין שירה, עיי״ש. יח. **ולתום׳** כל הנידון הוא לא לגבי מעמדות אלא לגבי שיר אם כלי השיר מעכבין את הקרבן. והקשה בגבורות ארי הלא כהן ששורר הוא במיתה כמבואר בערכין (י״ב.) ומה ענין כהן לשיר הלא רק הלויים היו משוררים. ותירץ המהרש״ם בהגהותיו, שהכוונה היא לחצוצרות שבהם אף הכהנים היו מריעים. וכ״כ בשו״ת בית יצחק (או״ח סי׳ נ). ומדברי התוס׳ משמע שהטעם שצריך דווקא כהנים ולויים למ״ד שעיקר שירה בכלי הוא משום שהכלי זמר היה קדוש, והקשה בגבורות ארי שא״כ אף למ״ד עיקר שירה בפה צריך לויים דווקא משום שהכלי קדוש. וביאר, שדעת תוס׳ שהדברים תלויים זה בזה, שאם עיקר שירה בפה, אין צריך לקדש את הכלי זמר, ולכן אף ישראלים ועבדים יכולים לשיר בו, ולמ״ד שעיקר שירה בכלי, הוא כלי שרת וצריך לקדש את הכלי. וראה מש״כ בזה בהגהות מהרש״ם. יט. **וכתב** המגיה על ההגהות מהרש״ם, שדברי תוס׳ אלו מוקשים שהרי גם אם הכלי זמר קדוש לא צריך דווקא כהנים או לויים, שהרי סכין של קדשים היא כלי שרת ושחיטה כשרה בזר. וביאר, שלמ״ד עיקר שירה בפה אינה עבודה ולכן אף ישראל כשר, ולמ״ד עיקר שירה בכלי צריך דווקא לוי משום שעבודה היא. אמנם ברש״י מבואר שגם למ״ד עיקר שירה בפה צריך שדווקא לוי ישורר.

וכ״כ הרמב״ם בפירוש המשניות בערכין (פ״ב מ״ו) שהכל מודים שהלויים הם שאומרים את השיר ורק נחלקו מי הם המנגנים. כ. **וכ״כ** הרש״ש, שמה שהעבדים כשרים לשיר הוא בכלי, ובפה רק הלויים כשרים. והשפת אמת תמה כן על המהרש״א שהבין את דברי התוס׳ כפשוטם. ועוד הקשה על מה שביאר שלכן לא נקט בברייתא ישראלים, שהרי יש לגרוס בגמרא והעם שהם ישראלים. [וכן כתב הר״ח שיש לגרוס ישראלים וכ״כ בשטמ״ק בערכין שם, אבל בגבורות ארי לא גרס כן כמהרש״א]. וכתב שדברי תוס׳ תמוהים מאוד ואולי ט״ס הוא בתוס׳. כא. **וכמו** שתרגם אונקלוס על פסוק זה ׳בר ממטרתא דייתי בשבתא דכן אתקינו אבהתא׳. כב. **כפי** רצונו או לפי שהיו מועטים. ובמאירי ביאר שאף שבימי משה לא היו ראויים ליחלק אף לשמונה משמרות, תקן משה שכל זמן שיתרבו יתחלקו לשמונה ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר. כג. **כן** ביאר במגילת אסתר שם, ותירץ בזה את קושית הרמב״ן שהקשה על דעת הרמב״ם שמהגמרא מוכח שהמשמרות הם תקון נביאים, כמו שאמרו שמשה תקנם ואחר כך דוד ושמואל, ואינם מהתורה. וביאר במגילת אסתר שמשם ראיה שמצות המשמרות היא מהתורה שהרי לא אמרו שמשה תיקן לישראל משמרות וחילקם לשמונה, אלא שמשה חילקם לשמונה, ומשמע שהיתה כבר מצות משמרות אלא שלא נצטוו על מנינם, ומשה חילקם לשמונה ואח״כ הוסיפו דוד ושמואל עד כ״ד. כד. **בהשגותיו** לספר המצוות. כה. **הרמב״ן** הקשה על דברי הרמב״ם שמדבריו בספר היד החזקה לא משמע כלל שיש מצוה לעשות משמרות. וראה במגילת אסתר משכ״כ ליישב את דברי הרמב״ם. ועוד הקשה ברמב״ן מהמבואר בגמרא (לעיל י״ח.) שיש כהנים שאין להם משמר קבוע, מוכח שאין מצוה לעשות משמרות. ותירץ במגילת אסתר, שהמצוה אינה לחלק את כל הכהנים למשמרות, רק המצוה היא לעבוד דרך משמרות, ואם כן אין זה מוכרח שכולם יחלקו למשמרות, אלא רק מי שרוצה לעבוד וכדי שלא תהיה ערבוביא חילקום למשמרות. ועוד הקשה הרמב״ן, שבתורה יש מצוה שיעבדו הכל ברגל שוה בשוה, ואמר הכתוב ׳לבד ממכריו על האבות׳ שהוא לשון שלילה שמה שמכרו האבות זה לזה אתה בשבתך ואני בשבתי, בזה לא יעבדו חלק כחלק, אך לא כתובה כאן מצוה שיעשו משמרות. ותירץ במגילת אסתר, שהרמב״ם לא הוכיח את דבריו מהפסוק ׳לבד ממכריו על האבות׳, אלא מתחילת הפסוק ׳ובא הלוי׳ וכו׳ שפירושו שברגלים כולם עובדים בשוה כמו שדרשו בספרי, ומזה משמע שבשאר ימות השנה אינו יכול לעבוד מתי שירצה אלא צריך לעבוד דרך משמרות, ומוכח שיש לעשות משמרות. והגר״י פערלא (נחידושיו לספר המצוות ח״ג עמוד קכה דף שעח מדה״ם) העיר על ביאורו, שהרמב״ן כבר הרגיש בזה והקשה שאף שציוה שברגל יעבדו הכל בשוה, אין בפרשה ציווי לעשות משמרות. וראה בלב שמח שהובא בביאורים שכתב כן, שמצות המשמרות היא בכלל המצוה שיהיו שוים ברגל, עיי״ש. (ובלב שמח כתב שזהו הביאור ברמב״ם שלא כהבנת הרמב״ן). כו. **וכוונת** הכתוב היא שהכהנים יזכו בעבודה כל זמן שיבואו למקדש ברגל ויחלקו בעבודה עם הכהנים הנמצאים שם ולא ידחו אותם מלעבוד, כדי שלא יהיה בזה רפיון לביאת הכהנים למקדש, ואמר הכתוב ׳לבד ממכריו על האבות׳ שמכרו האבות וחילקו ביניהם שכל אחד יעבוד בשבת אחרת, והבא במשמר שאינו שלו אינו זוכה בקרבנות ואינו חולק עמהם. כז. **וביאר** הרמב״ן הטעם שחילקו למשמרות, שאם היו הכל עובדים כל השנה אי אפשר שלא יחזרו לעריהם ולבתיהם, וכשלא יהיה להם זמן קבוע לחזור יארע להם עצלות בזה, לכן תיקנו זמן לכל משמר והוא זירוז שיבואו כל אחד לזמן

זה מדבר ברגלים. וממה שצוה שברגלים תהיה יד הכל שוה, משמע שבשאר הימים כל אחד עובד רק במשמר שלו ואין יד הכל שוה[כח].

מי היתה משמרת פשחור

ד' משמרות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה חרים פשחור ואימר. הקשה רש"י (ד"ה פשחור) שפשחור לא נכתב בין כ"ד המשמרות שנזכרו בספר דברי הימים (א' כד ח-יח). ותירץ בהגהות הב"ח, שמכיון שבעזרא (ג לח) נזכר פשחור בין ד' המשמרות שעלו מן הכהנים, משמע שאחת מכ"ד המשמרות היה לה עוד שם. ועוד תירץ, שאולי נשתנה שמה לשם השעה[כט]. ובמהרש"א כתב ליישב, שנזכר פשחור בן אימר הכהן בימי ירמיה, ואימר נזכר בין כ"ד המשמרות בדברי הימים, אלא שבבית שני נעשו בני פשחור למשפחה גדולה, ולכן נחלקו בני פשחור מבני אימר ונעשו שתי משמרות[ל]. ובשפת אמת הקשה עליו כמה קושיות, וביאר שבדברי הימים (א' ט יג) נזכר פשחור בן מלכיה, ומלכיה היה אחד מהמשמרות, וקרוב הדבר שבימי עזרא נקראת משמרתו של מלכיה על שם בנו פשחור שהיה עוד בחיים ונקראו בניו על שמו.

כז:

כיצד חילקו את סדר המשמרות

בללום ונתנום בקלפי בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו. ממה שאמרו בא ידעיה ונטל חלקו, משמע שלא היו צריך את הגורל רק כדי לדעת איזה מבין המשמרות של ידעיה קודמת לחברתה, אלא אף כדי לדעת מי מבין המשמרות של ידעיה וחרים קודמת. וכן משמע מרש"י בערכין (יג: ד"ה ונתנוס) שכתב שכיוון ידעיה ברוח הקודש ועלתה איגרתו בידו, משמע שהגורל היה גם מי יקדם מביניהם ידעיה או חרים, ואחר שמשמרתו עלתה ראשונה הוציא עוד עד שש איגרות למשמרות שנמנו עליו, והם עבדו אחריו באותו סדר שעלו האיגרות בידו. וצריך לומר שהוצרך לעשות גורל גם על סדר קדימת המשמרות, אף שכבר זכו בסדר הזה מימי דוד שידעיה קודם לחרים וכן הלאה. כדי שלא יבא חרים ויטען שבבית ראשון הוא היה השלישי בסדר המשמרות שעבדו, ואלו עתה הוא השביעי אחר ששת המשמרות של ידעיה, ככתוב בדברי הימים (א' כד ח), וכן יטען אימר שאז הוא היה מוקדם יותר, ולכן ערכו גורל מי קודם, ומי שיצא קודם מוציא עוד פתקים של חמשה משמרות שיעבדו בסדר אחריו. והרש"ש כתב, שדברי רש"י דחוקים, שלא הוצרכו לעשות גורל מי מבין המשמרות קודם לפי שכבר זכו בזה מימי דוד, אלא לפי שעתה חילקו כל משמר לשש, הוצרכו לעשות גורל בין אותם שש של כל משמר מה סדרם. ועשו ארבע קלפיות ובכל אחת שש של משמר אחד, ובא אחד ממשמרת ידעיה לקלפי שלו והוציא בזה אחר זה ששה לשש המשמרות שלו ולפי סדר זה עבדו. אכן כתב, שגם לפירוש זה יקשה שעדיין יכול חרים לטעון שבבית ראשון היה שלישי ועכשיו הוא שביעי.

מה סדר עבודת המשמרות שיעלו לבסוף

וכן התנו נביאים שביניהם שאפילו יהויריב ראש משמרת עולה, לא ידחה ידעיה ממקומו, אלא ידעיה עיקר ויהויריב טפל לו. פירש רש"י (ד"ה לא ידחה), שהתנו שאף אם יעלה יהויריב, המשמרות הקבוע לו. **כח. ודייק** בלב שמח מלשון הרמב"ם שכתב ולשון מצוה זו אמרו 'וכי יבא הלוי וכו' חלק כחלק יאכלו' שמשמע שזוהי המצוה, ואלו המצוה שיהיו הכהנים עובדים במשמרות היא בכלל המצוה של חלק כחלק יאכלו ויוצאת ממנה וכמו שהתבאר למעלה. וראה בריטב"א (לעיל כו.). **כט. כמו** שכתב רש"י בפרשת פנחס. **ל. ובמהרש"א** הקשה שבגמרא כאן אמרו שעלו מבבל רק ארבעה משמרות, ובסוכה (נה.) במעשה של מרים בת בילגה שהיה בבית שני בימי יוונים אמרו שסתמו את חלונה של משמרת בילגה וי"א שנכנס ישבב ושמש תחתיו, ומכל זה משמע שהמשמרות של בילגה וישבב שהיו מכ"ד משמרות היו קיימים עדיין בבית שני. ובשפת אמת תירץ, דודאי עלו אח"כ בני בילגה וישבב אלא שאלו הארבעה יש להם זכות קדימה. וברש"ש תירץ את קושית המהרש"א, שאחר כך חילקו את אותן ד' משמרות לכ"ד קראו להם שמות כשמות הראשונים. וראה בקרן אורה מש"כ על קושיית המהרש"א. **א. והמהרש"א** כתב שכוונת רש"י לא נתפרשה לו, ותמהו עליו בשפת אמת ובמנחם משיב נפש מדוע לא הבין את כוונת רש"י והלא פירוש דבריו ברורים. **ב. ובשפת** אמת תירץ על קושיא זו שכל מי שעלה קודם הרויח שהוא קודם לזה שעדיין לא עלה וכל אחד לפי זריזותו הרויח, וזהו היה הפסדם של העצלנים. וראה שם שתירץ עוד מה שהקשה בגבורות ארי על רש"י מהסוגיא בערכין. **ג. ובשפת** אמת הביא את דברי רש"י בערכין (יג. ד"ה וכן תניס) שכתב שיהויריב לא עלה, שלא כרש"י כאן שכתב שאם יעלה יהויריב. וכתב שרש"י כאן אינו מרש"י בערכין [וראה במהרי"ץ חיות בתחילת המסכתא שכתב שפירוש רש"י על תענית אינו מרש"י]. ותוס' שם (ד"ה שפילו) תמה על חש"י מנין לו ששוב לא עלה. ופירוש דברי תוס' שם הם כמו שביאר בגבורות ארי ששאר המשמרות אף שעלו לא נקראו יותר על שמם. והמהרש"א הקשה מהגמרא בסוף סוכה (נו.) שאיתא שם שהיו בבית שני משמרות של בילגה ושל ישבב, הרי שעלו עוד משמרות ועבדו. וכתב בשפת אמת שלדברי רש"י לא קשה, שאכן עלו עוד משמרות אלא שד' המשמרות שעלו קודם קודמין להם. אך לפי' התוס' בערכין שאף אלו שעלו לא נקראו יותר על שמם, קשה קושית המהרש"א שהרי משמרות בילגה וישבב עלו ונקראו על שמם הראשון. ועיין ברש"ש שתירץ את קושית המהרש"א שאחר שחילקו את אותן ד' משמרות שעלו קודם לכ"ד, קראו להם שמות כשמות הראשונים של המשמרות, ולכן נמצאו משמרות בשם בילגה וישבב. **ד. ובזה** פירש המהרש"א את הפסוק 'כי קרוב הדבר אליך מאוד בפיך ובלבבך לעשותו', ולא אמר ובעשייתך, שר"ל שקרוב אליך הדבר של סדר הקרבנות בקריאה בפה ובכוונת הלימוד בלב, שיהיה זה לעשותו, במקום הקרבת הקרבנות במעשה. **ה. על** העין יעקב.

הנעשות מידיעה קודמות לו והוא עובד אחריהם, ומשש המשמרות של ידעיה עושים חמש משמרות, ומשמרת אחת תהיה ליהויריב[א]. והקשה בגבורות ארי, שלדברי רש"י עולה שאם יעלו כל המשמרות יעבדו כולם, ואם כן לא יפסידו כלום בעצלותם[ב]. ולכן ביאר, שהתנו הנביאים ביניהם שני דברים, שאף אם יעלו אחרים לא ידחו ידעיה וחבריו שעלו בתחילה ממקומם והם יהיו קודמין להם. ועוד התנו, שגם שכשיעלה יהויריב לא יפחתו לידעיה ששת המשמרות שהיו לו, אלא יהויריב ישמש עם אחד מהם, ויהיה טפל למשמרת בכך שידעיה יהיה העיקר שתקרא המשמרת על שמו, והוא זה שימנה את ראש המשמר ואת ראש בית האב. וכן כל עשרים המשמרות הנותרות מלבד הארבע שעלו בתחילה אם יעלו לבסוף, לא יקראו המשמרות על שמם אלא ישמשו עם המשמרות של אותם הארבע והם יהיו טפלים[ג].

אם יהיה עוד מבול בעולם

שמא ישראל חוטאין לפניך ואתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה. הקשה במהר"ץ חיות, הלא נשבע הקב"ה בימי נח שלא יביא עוד מבול לעולם. ותירץ, שמה שנשבע הקב"ה הוא שלא יביא עוד מבול של מים, אבל יכול לכלותם ע"י מבול של אש וכדומה. ובשפתי חכמים (מגילה ו:) תירץ על פי דברי רש"י (שמות ו י) ששבועת הקב"ה שלא יביא עוד מבול לעולם, הכוונה היא שלא יביא על כל העולם, אבל מביא הוא מבול על אומה אחת. וכעין זה תירץ בעין אליהו ששבועת הקב"ה היא שלא יביא עוד מבול על כל העולם אך על מקצת מהעולם מביא, כמו שמצינו (במדבר טז יח) בדור אנוש שהציף הקב"ה שליש מהעולם. וזהו מדוייק במה שאמר אברהם שאתה עושה להם כדור המבול ולא ממש כמו שהיה בדור המבול ששם היה מבול על כל העולם.

היכן רמוזים שאלת אברהם ותשובת הקב"ה

'במה אדע כי אירשנה' אמר אברהם וכו'. ביאר המהרש"א, שדין ודברים זה שדיבר אברהם אבינו עם הקב"ה, נרמז בפסוק במה שאמר אברהם אבינו 'במה אדע כי אירשנה' ולא אמר 'כי תתננה לי', שרמוזה בזה שאלת אברהם אבינו ששאל כיצד יתקיימו בגלות שרמוזה במלת 'אירשנה' שהיא מלשון גירוש וגלות, כמו 'כי אוריש גויים מפניך', ושאל כיצד יתקיימו בזמן שיגורשו מן הארץ בגלות. וא"ל הקב"ה 'קחה לי' וכו' ולא אמר 'קרב לי', לרמוז לו שאף בלא הקרבתם של אלו המינים שנזכרו בפסוק, אלא אף בקריאה בעלמא בסדר הקרבנות כמו שנאמר 'קחו עמכם דברים', הרי הוא כאילו הקריבום ובזה נתקיימו בגלות[ד]. ובפירוש הרי"ף[ה] כתב, שהדברים רמוזים בפסוק 'ויהי השמש לבא' שהיא שקיעת שמשן של ישראל בחורבן ביהמ"ק, וע"ז 'תרדמה נפלה על אברהם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו' שדרשו חז"ל שהוא רמז לד' גלויות, ושאל אברהם היאך יתקיימו בלא הקרבנות, והשיב לו הקב"ה מה שנאמר בהמשך הפסוק 'ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר', דהיינו שבשביל אמירת הקרבנות מעלה אני עליהם כאילו הקריבום ואני מוחל להם על כל עונותיהם.

לא די בקריאה אלא צריך שיתעסק בהם

בזמן שקוראים בהן לפני, מעלה אני עליהם כאילו הקריבום. מפשטות לשון הגמרא משמע שאף הקורא בענין הקרבנות לבד

בלא עיון בהם, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריבום. אך מהגמרא במנחות (קי.) משמע שצריך ללמוד ולהבין בעניני הקרבנות, כמו שמדוייק מהסוגיא שם שאמרו 'כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם', שמשמע שהוא מתעסק להבין עניני הקרבנות ולהתבונן בכל קרבן את אופן הקרבתו, ולא רק שיהגה ויגרוס בפיו את פרשיות הקרבנות[1]. והמאירי ביאר בענין הקריאה והעסק בפרשיות הקרבנות, שכשאין קרבנות זכירתן עולה לנו במקום הקרבתן, מכיון שלא הקרבן מכפר אלא התשובה הבאה בסיבתו, וא"כ אף זכירת הקרבנות מביאה לידי תשובה ומכפרת.

אם בשאר מצוות העוסק בלימוד כאילו קיים

יש לדון האם רק בקרבנות נאמר שהעוסק בתורת קרבן כאילו הקריב קרבן, וכמו שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, או שאף בשאר המצוות שאי אפשר לקיימם בפועל, הדין כן שע"י לימוד התורה באותה המצוה נחשב לו כאילו קיים את המצוה. והחפץ חיים בתורה אור (פ"ג) כתב, שמבואר בגמרא (נ"מ קיד:) שהאמוראים היו בקיאים בסדר קדשים כמו בסדר מועד נשים ונזיקין שכולם שייכים בזמן הזה, שגם סדר קדשים ע"י העסק בעניני הקרבנות נחשב כאילו הקריבום. ומשמע מדבריו שבסדר זרעים לא היו בקיאים שאינו שייך בזה"ז בחו"ל, ואין אומרים שכל העוסק בתורת זרעים כאילו הניח מתנות עניים. אמנם יש מהאחרונים שכתבו שאף בכל המצוות שאי אפשר לקיימם כגון מצוות כהונה ולויה, אם עוסק בלימוד בענין מצוות אלו נחשב כאילו קיימם כמו בקרבנות[2].

אוצר החכמה

אם נמחלים העוונות לגמרי

כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עוונותיהם. בשו"ת חקרי לב (או"ח סי' ג) כתב, שהלימוד בענין הקרבן אינו כקרבן ממש, אלא מגין עליו ומכפר קצת כקרבן. וכן מוכרח ממה שאמרו בשבת (יג:) שר' ישמעאל בן אלישע כתב על פנקסו שקרא והטה את הנר בשבת וכשיבנה ביהמ"ק יביא חטאת שמינה, ומדוע הוצרך לכך והלא בזמן הזה שאינו יכול להביא קרבן שייך כפרה ע"י הקריאה והעסק בתורה, אלא משמע שהקריאה בתורה אינה כפרה גמורה. אך החפץ חיים בספרו תורה אור (פ"ו בהג"ה) כתב שבאמת ע"י שלומד בתורה בענין הקרבנות ניתקן יותר מעל ידי הקרבת הקרבן עצמו, אלא שבזמן שביהמ"ק היה קיים שאפשר היה להביא קרבן במעשה ממש, לא היו נפטרים בלימוד תורת הקרבנות, מפני שאז היו הקרבנות כשאר מצוות מעשיות שגזירת המלך לקיימן במעשה דווקא. וכן כשיבנה ביהמ"ק שיוכלו להקריב קרבנות, יהיה צריך להקריב חטאת אע"פ שכבר למד בפרשת חטאת.

הטעם שהתענו דווקא בארבעה ימים אלו

ויושבין ד' תעניות וכו'. בפשטות היו מתענים רק ד' ימים בשבוע משום שאי אפשר היה להתענות בימים אחרים כמו שמפרש בגמרא. אבל בעיון יעקב פירש, שהטעם שהתענו ד' ימים הוא כדי שיתענו רובו של שבוע, וכדי שלא יקשה מדוע גזרו חכמים להתענות ברציפות יום אחר יום הלא טוב יותר היה להפסיק ביניהם כגון שיתענו ביום א' וג' וכו', פירשה הגמרא שבימים האחרים לא היו יכולים להתענות רק באלו ד' ימים הרצופים. ובמהרש"א הקשה, הלא יש טעם שמתענים ומתפללים באלו הד' ימים דווקא כל יום על צרה ששייכת לאותו יום, כמו בשני על יורדי הים משום שבשני נבראו הימים וכדפירש"י לכל יום, וא"כ מדוע היו צריכים לומר טעם שלא התענו בע"ש ובשבת ובמוצ"ש, הלא אין טעם שיתענו כלל בימים אלו כמו בד' הימים. וביאר, שידע התלמוד שגם בג' ימים אלו יש שום טעם שמחמתו יש להתענות, ורק משום הטעמים שהכריעו בגמרא שלא יתענו בהם לא היו מתענים בהם.

הטעם שברביעי התפללו על אסכרא

ברביעי על אסכרא שלא תיפול בתינוקות. ביאר בפירוש הרי"ף, שדוקא ברביעי התפללו על האסכרא שלא תפול בתינוקות, לפי שהמאור הקטן נתמעט, ולכן כתוב ברביעי 'מארת' חסר, שמשני המאורות הגדולים נעשה אחד קטן ולכך אסכרא נופלת בקטנים. וברש"י[3] פירש, שברביעי כתוב 'מארת' חסר, ומשמע לשון מארה ומתפללים שלא תפול המארה על התינוקות. ועוד פירש, שאסכרא באה על לשון הרע, וביום הרביעי היה לשון הרע, שבאה הלבנה לפני הקב"ה ואמרה שאי אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד וזהו לשה"ר, לכן ברביעי יש לחוש לאסכרא ומתפללים עליה שלא תבא.

ביאור הטעם שאין מתענים ביום ראשון

באחד בשבת מ"ט לא, אמר ר' יוחנן מפני הנוצרים. פירש רש"י (ד"ה מפני) שעושין אותו יו"ט שלהן' ויכולים לבא לידי סכנה'א. ובמהרש"א הקשה, הלא את המעמדות תקנו בימי דוד ושלמה ואז ודאי היתה יד ישראל תקיפה על אומות העולם ומה סכנה היתה בזה. ופירש המהרש"א, שכיון שאנשי משמר לא היו עושים מלאכה ביום תעניתם, חששו שלא יאמרו הרואים שגם הם מחזיקים את יום ראשון כיו"ט שלא לעשות בו מלאכה. וכתב עוד, שנראה מכאן שהעמים נהגו לעשות יו"ט ביום ראשון עוד קודם שהיו הנוצרים'ב, שהרי משמע שאף בבית ראשון לא היו מתענים, והנוצרים לא היו עד בית שני'ג. ובחדושין'ד כתב, שיש לפרש מפני הנוצרים [בקמץ] כלומר מפני הנבראים, שיום ראשון הוא שלישי ליצירה וטבעו חלוש. ור' שמואל בר נחמני אומר כר"י ולא נחלקו. ובבן יהוידע כתב, שהטעם שלא היו מתענים ביום ראשון הוא כדי שלא יהיו הנכרים שיש להם חג באותו היום הולכים ומודים בבית העכו"ם שלהם על שישראל מצטערים בתעניתם.

הטעם שאין פוחתים מג' פסוקים

הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים. במגילה (מ.) אמרו שג' פסוקים הם כנגד תורה נביאים וכתובים. וכתב המהרי"ק[ט], שקריאת ג' פסוקים מעכבת, שאל"כ למה צריך לדלג או לפסוק, יקרא רק שני פסוקים וכמו שמצינו בקריאת פרשת עמלק בפורים שקוראים אותה על אף שיש בה רק תשעה פסוקים, ואף שהדין הוא שצריך בכל קריאה לקרוא עשרה פסוקים כיון שאי אפשר בענין אחר שפיר דמי, אלא מוכח שקריאת שלשה פסוקים היא מעכבת אף במקום שאי אפשר.

כיצד לא ידעו רב ושמואל את המנהג

רב אמר דולג ושמואל אמר פוסק. הקשו הראשונים[טז], כיצד נחלקו רב ושמואל בסדר הקריאה ואיך שכחו מנהגם, וכמו שמצינו בירושלמי (פסחים פ"ו ה"ו) שהקשו על בני בתירא לגבי י"ד שחל בשבת איך שכחו מנהגם. ותירצו, שלגבי בני בתירא הקשו כיון שבית ישראל היו יושבין על אדמתם, וגם פסח בא בכינופיא שכל ישראל היו שם, ולכן הקשו איך אפשר שישתכח, אבל רב ושמואל היו בגולה ורב אמר דולג וסבר שאלו שנהגו בענין אחר שכחו המנהג, וכן סבר שמואל בשיטתו.

1. **כ"כ** ברבינו בחיי (ויקרא ז נז) ובמעין גנים (הביאו המפתח חייס בהקדמת ספרו תורה אור) ובבאר שבע (הובא בתורה אור פ"ד בהג"ה) וכ"כ במשנה ברורה (סי' תמ סק"ח). 2. **כ"כ** הט"ז בספרו דברי דוד (בראשית נג ה) על הפסוק 'עם לבן גרתי' שדרשו חז"ל ותרי"ג מצוות שמרתי, וקשה היאך היה יכול לקיים את כל התרי"ג מצוות הלא יש ביניהם מצוות כמו בנין ביהמ"ק ועוד שלא היה יכול לקיימם. אלא מוכח שע"י העסק והלימוד בענין מצוות אלו עולה לו כאילו שקיימם. וכ"כ בבן איש חי (שנה ראשונה פרשת עקב) על הפסוק 'כי קרוב הדבר אליך מאד בפיך ובלבבך לעשותו' הרי שיכול בפיו לקיים את כל המצוות אפילו את אלו שאי אפשר לו לעשותם, והוא ע"י הלימוד בפיו בענין מצוות אלו. וכן פירש במשך חכמה (שמות יט ו) בביאור הכתוב 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע' שיש שהיכולת לקיים את דבר ה' שהם המצוות היא ע"י עשייה ויש קצת מצוות שא"א לקיימם כגון ישראל שאינו יכול לקיים את מצוות הכהונה, שעשייתם היא הלימוד בהם שעל ידי זה נחשב כאילו קיימם. **ח. עד** העין יעקב. **ט. בעין** יעקב. וראה ברש"י שלפנינו. **י. וכתב** החתם סופר (תורת משה שמות) שהם אומרים שראוי להתענג ביום התחלת בריאת העולם וביום ראשון הוא תחילת הויית העולם. אמנם אנחנו עם ה' שומרים מצות ה' שלא כפי שכלנו, ואנו שובתים ומתענגים ביום השביעי שבו שבת וכילה, ולא ביום ההתחלה. **יא. כ"כ** ברש"י שבעין יעקב. **יב. המהרש"א** כתב מפני הגלילים, ונראה שכ"כ משום הצנזורה. **יג. ואכן** המאירי גרס מפני הנצרים שהם הבבליים ולא גרס הנוצרים, וביאר, שקורא אותם נצרים על שם נבוכדנאצר והיו מתייראים מהם הרבה, וידוע שהצלם הגדול לעבודת השמש היה נעבד באותו זמן ויום ראשון היה יום אד, שהוא ממשלתו של השמש כידוע. **יד. לעין** יעקב. **טו. בשו"ת** סימן קעז וכ"כ הגר"א (סי' קלו ס"ד). **טז. תשובת** הר"מ מרוטנבורג

ביאור מחלוקת רב ושמואל

רב אמר דולג ושמואל אמר פוסק. בראשונים[יז] ביארו את מחלוקת רב ושמואל, שרב סבר שעדיף לדלג על אף החשש של הנכנסים והיוצאים, מאשר לפסוק ולעבור על האיסור של כל פסוק שלא פסקיה משה. ושמואל סבר שעדיף לפסוק, שהרי אנו רואין שפוסקין לתינוקות של בית רבן, מאשר לדלג, שיש חשש מהנכנסים והיוצאים. ובשפת אמת[יח] ביאר במחלוקתם, שלרב אף שיכולים לפסוק היכן שאי אפשר באופן אחר[יט], אין לפסוק בקריאת התורה, מאחר שמחמת האיסור שאין לפסוק בכל דלא פסקיה משה, אין חצי פסוק נחשב כפסוק כלל, והדין הוא שבקריאת התורה צריך שלשה פסוקים, ואם יפסוק הרי זה כמי שקרא רק פסוק אחד[כ]. ושמואל חולק על זה וסובר שאף חצי פסוק נחשב כמו פסוק, אך נת' ושמואל מודה שהיכן שאפשר אסור לפסוק[כא]. 18/06/2018 אהח

מדוע השני אינו חוזר על כל מה שקרא הראשון

הקשה האבודרהם[כב], מדוע נחלקו האמוראים אם לדלג או לפסוק, למה שלא יקרא הראשון כל החמשה פסוקים בפרשת בראשית, והשני יקרא את כל אותן פסוקים שקרא הראשון, ואין צריכים לא לדלוג ולא לפסוק. ומכוח זה הוכיח האבודרהם[כג], שבמקום שאפשר אם לא הוסיף השני על הראשון אינו עולה למנין הקרואים[כד], וכאן יכול להוסיף ע"י דילוג או פיסוק. אולם יש מהראשונים[כה] שכתבו שהשני יכול לקרות כל מה שקרא הראשון והוא עולה למנין הקרואים[כו]. ועל קושיית האבודרהם שא"כ יקרא השני את כל פרשת בראשית שקרא הראשון ומדוע צריך לדלג ולפסוק, תירצו הראשונים, שאדרבה, בזה יש יותר לגזור, שאם קרא הראשון את כל הפרשה, יש חשש מהיוצאים, שאולי יש מהם שיודע את סדר היום שקורין רק שתי פרשיות, ויסברו שפרשת 'ויהי רקיע' נקראת בשנים זה פסוק אחד וזה שנים, או שרק אחד קורא אותה ויש רק שני קרואים. וכן יש חשש משום הנכנסים, שיכנסו ויראו שאחד קורא מתחילת פרשת בראשית ואחריו קוראים רק לאחד לעלות, ויהיו סבורים שדי בשנים שיעלו.

מדוע שלא יקראו פרשה נוספת

לכאורה קשה, מדוע לא תיקנו שיקרא הראשון כל פרשת בראשית והשני יקרא יהי רקיע והשלישי פרשת יקוו המים, ואין צריך לדלוג או לפסוק. ואין לומר שפרשה זו אינה מענינו של יום, כיון שהרי כל הפרשיות הם במעשה בראשית והם ענין אחד. ולומר שמשום טורח הציבור לא רצו לתקן שלא להרבות בקריאה הוא דוחק. ונאמרו בזה כמה תירוצים. הפני יהושע (מגילה כב.) תירץ, שרצו להשוות את הקריאה של כל ימי המעמדות שקורים במעשה בראשית, שיקראו בכל יום מענינו של יום ומהיום שלאחריו, ואם יקרא ביום הראשון ממעשה בראשית של שלשה ימים, וביום אחר רק משני ימים, תהא קנאה במעשה בראשית[כז]. ובטורי אבן (מגילה שם) תירץ, שגם הקריאה של היום השני אינה מענינו של יום, אלא שקורים אותה משום שאין לפחות משלשה פסוקים, ומאחר שאפשר לקרות ע"י דילוג או פיסוק, אין קורים עוד פרשה שאינה מענינו של יום. ובערוך השולחן העתיד (כלי המקדש סי' כ אות ד) כתב, שאי אפשר לקרות ביום הראשון שלשה פרשיות, שאם כן ביום הבא אין שום תוספת קריאה על היום הקודם מאחר שכבר קראו את פרשת היום השני והשלישי, וזה אי אפשר.

פרטים בדין דכל דלא פסקיה משה

כל פסוק דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן[כח]. יש אחרונים שכתבו שהיכן שיש בפסוק אתנחתא או זקף קטן יכול להפסיק אף באמצע פסוק, משום שפיסוק טעמים הוא הלכה למשה וכשיש אתנחתא או זקף קטן נחשב כמו שפסקיה משה ואין כאן חששי[כט]. ובנשמת אדם (כלל ה אות ב) כתב, שדווקא בדרך קריאת הפסוק אסור לפסוק, אך כשההפסק הוא בדרך תפילה מותר[ל]. ובשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קכד) כתב, שרק כשאומר הפסוק בשביל איזה חיוב או דרשה יש איסור שלא לפסוק פסוק, אך כשאומרו רק בדרך צחות מותר[לא]. ובשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' מג) כתב, שרק כשמכוון לקריאת הפסוק יש איסור שלא לפסוק, אך כשאומר חצי פסוק דרך ראיה מן המקרא מותר, כמו שאומרים הרבה בנוסח התפילה 'וחנותי את אשר אחון' שמסדרי התפילות הביאו ראיה מהמקרא ודי אף בחצי פסוק[לב]. ויש שכתבו[לג], שהאיסור לפסוק הוא רק בציבור, אבל בדבר שאין בו פרסום מותר לפסוק פסוק[לד].

הפסקה בפסוקי הכתובים

ובתום' במסכת סוכה (מח: ד"ה הוא) הקשו, כיצד פוסקים בפסוק 'אנא ה' הושיעה נא' 'אנא ה' הצליחה נא', הלא כל פסוק דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן. ותירצו, שכיון שאמרום שני בני אדם[לה] מותר לפסוק. וכתב המג"א (סי' תכג סק"ח), שמוכח מדברי התוס' שאף בפסוקי הכתובים יש איסור לפסוק. והביא את שיטת הכל בו שנחלק עליהם, ודעתו שרק בפסוקי תורה ונביאים אסור לפסוק, אך בפסוקי הכתובים מותר[לו].

הפסק באמצע פרשה

הקשה בטורי אבן (ר"ה לא.) מהגמרא בברכות (יג:) שאמרו שם שבקשו לקבוע פרשת בלק בק"ש וכו' והקשו שיאמר את הפסוק 'כרע שכב כארי', ותירצה הגמרא שכל פרשה שפסקה משה פוסקים אותה, ומה שלא פסקה משה אין פוסקים, משמע שאף בפרשה יש להקפיד שלא לפסוק ולא רק באמצע פסוק, ואילו בסוגיין משמע שרק על הפסקה

בשו"ת בעלי התוספות (סי' נמ). יז. **ר"ן** ריטב"א ורשב"א במגילה (כב.). יח. **במגילה** שם. שהוקשה לו מהו טעמו של רב, הלא מקושית הגמרא מ"ד דולג מ"ט לא אמר פוסק משמע שעדיף לפסוק מלדלוג. יט. **שמפתמא** לא נחלק רב על ר"ח הגדול שהתיר לפסוק לתינוקות משום שאי אפשר. כ. **אמנם** היכן שאי אפשר מודה רב שרשאין לפסוק אך אין זה בכלל ג' פסוקים לקורא בתורה. כא. **מכך** שלא התיר לו ר"ח הגדול לפסוק אלא מדוחק. כב. **הביאו** בב"י (סי"ס קמ). כג. **וכ"כ** הגר"א שם (סי"ן). כד. **וכ"כ** במרדכי (מגילה סי' תתלח בהגיה"מ סי' רפב ס"ב) שבשמחת תורה אין לקרות בלא הוספה. כה. **רשב"א** וריטב"א במגילה (כב.). כו. **וכ"כ** הריב"ש (סי' פד) שמותר לקרות מה שקרא הראשון ולברך, ובשמחת תורה שעושים כן אין בזה ברכה לבטלה. כז. **שהרי** לא בכל הימים צריך לקרוא ממעשה בראשית של שלשה ימים. כח. **וכתב** בשאילת יעב"ץ (מ"ק סי' פח) בשם אביו החכם צבי, שהיה גוער במלמד שלא היה מזכיר את השם בשעה שלמד את הפסוקים. וכתב באגרות משה (או"ח ח"ג סי' טו), שנראה שהטעם שהיה גוער במלמד הוא משום שכשאינו מזכיר את השם כתקונו, הרי הוא מפסיק באמצע הפסוק ואף שאומר השם או אלהים במקום השמות, הרי זה הפסק וכמו שחילק את הפסוק לשנים, ואסור משום כל פסוק דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן, עיי"ש מש"כ. כט. **ספר** יכין ובועז (מ"ג סי' ג) הביאו במגן גיבורים. ובשו"ת רב פעלים (מ"ק או"ח סי' יח) כתב, שטעם זה נראה נכון ויציב ומסתברא כוותיה. וכתב, שלפי זה מתיישב כיצד אומרים בקידוש לבנה את הפסוק 'תפול עליהם אימתה ופחד בגדול זרועך ידמו כאבן', הרי זה חצי פסוק. ולפי זה מיושב, שבתיבת 'כאבן' יש אתנח. ועוד יישב לפי זה כיצד אומרים בקידוש בשבת בשחרית את הפסוק 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו' שהוא חצי פסוק [וכן הקשה במהר"ם שיק ראה להלן תירוצו], ולפי זה מיושב, שאחר תיבת 'השביעי' שקודם ל'על כן ברך' יש אתנח. ועוד יובן בזה כיצד אומרים בק"ש שעל המיטה את הפסוק 'כי אתה ה' מחסי' שהוא חצי פסוק, משום שאף שם יש אתנח ומותר לפסוק. וראה מה שתירץ שם עוד לפ"ז. וכ"כ בשו"ת תורה לשמה (סי' שנד). וכתב ברב פעלים (שם), שיש לסמוך על דברי היכין ובועז רק לגבי אתנח שהוא כסוף פסוק ונחשב כמו שפסקיה משה, אך לא לגבי זקף קטן. אך בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' י) הקשה על דברי היכין ובועז מהגמרא בסוגיין, שא"כ מדוע נחלק רב על שמואל שאין לפסוק הפסוק ואמר שיש לדלוג, הלא אם יש אתנח יכול לפסוק שם. ל. **וכתב** ליישב בזה מה שבמוסף בר"ה פוסקים את פסוקי הנביאים ואומרים ה' צבאות יגן עליהם וכו'. וכ"כ במג"א (סי' רפג) ובפמ"ג (סי' נמ עא המג"א סק"ט). ובנשמת אדם תירץ לפי זה את קושית החתם סופר (או"ח סי' י) כיצד אומרים קודם הקידוש בליל שבת את הפסוק ויהי ערב ויהי בקר יום הששי הלא הוא מפסיק באמצע פסוק [ובברב פעלים שם תירץ הקושיא שהיכן שיש אתנח מותר להפסיק ועיי"ש עוד] ולהנ"ל שבדרך תפילה מותר מיושב. [ובחתם סופר שם תירץ שאי אפשר בענין אחר כיון שרצה לרמוז בראשי התיבות של 'יום ה'ששי ו'יכולו ה'שמים שם הוי"ה, ולומר תיבות יום הששי לבד אין לזה משמעות על כן מתחיל לומר מה שכתוב מקודם ויהי ערב ויהי בקר, ומה שאינו אומר את כל הפסוק וירא וכו' והנה טוב מאד [כמ"ש בערוך השולחן סי' רעא סכ"ה לומר משום זה את כל הפסוק], משום שלא רצו לקבוע פסוק זה מפני שחז"ל דרשו והנה טוב מאד זה יצר הרע. וממילא כיון שאי אפשר בענין אחר יכול לפסוק]. וכן יישב בזה כיצד אומרים בקידוש בשבת את הפסוק על כן בירך שהוא חצי פסוק (ורמ"ע נעיל מע"כ), ומתורץ שבדרך תפילה מותר. ובשו"ת מהרש"ם (מ"ג סי' שנט) כתב ליישב לפי זה כיצד אומרים במזמורי שבת מזמור שיר ליום השבת וכו' טוב להודות לה' שמפסיק באמצע הפסוק, ומיושב שכמו שדרך תפילה מותר כך דרך שבח היא בכלל תפילה. והעיר שלפי זה גם מיושבת קושית התוס' בסוכה (מח: ד"ה הוא) כיצד מחלקים את הפסוק אנא ה' הושיעה נא [וראה במג"א סי' תכב סק"ח מה שכתב על דברי התוס']. לא. **ומיישב** בזה כיצד אומרים בקידוש בשבת בשחרית את הפסוק 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו' שהוא חצי פסוק, ולדבריו מובן שלא אומרו בתורת חיוב, אלא רק להודיע ולפרסם שה' ברך את יום השבת והוא כקריאה והכרזה לעורר שישמרו את קדושת השבת שהוא קדוש מאד. לב. **ועיי"ש** עוד מש"כ לתרץ איך מתחילים בי"ג מידות ה' ה' שהוא אמצע פסוק. לג. **נפש** חיה (או"ח סי' נו ס"ו). לד. **שכתב** לתרץ מה שנאמר בביכורים (פ"ג מ"ו) שבהבאת ביכורים קורא מ'הגדתי היום' עד 'אשר נתת לי ה'', וקשה שהרי הוא מתחיל וגומר באמצע פסוק, וביאר הנפש חיה שהאיסור לפסוק הוא רק בציבור, אבל דבר שאין בו פרסום אין בו איסור לפסוק. ולפ"ז מיושבת הקושיא מקידוש [ראה לעיל] שקידוש אין דינו להיות בציבור ולכן אין בו איסור לפסוק. לה. **כמבואר** בפסחים (קיט:). לו. **ולפי"ז** יישב במהרש"ם (שם) כיצד מפסיקים את הפסוק טוב להודות לה' שאומרים במזמורי השבת, ולדברי הכל בו מיושב שהוא פסוק מהכתובים שמותר לפסוק בו. וברב

באמצע פסוק יש להקפיד. ותירץ, שההקפדה שלא לפסוק באמצע פרשה היא כשאין דעתו להשלימה כגון הפסוק 'כרע שכב כארי' שאין בדעתו להשלים את כל פרשת בלעם, אך כשדעתו להשלים את כל הפרשה יכול לפסוק. אבל לפסוק פסוק אף שדעתו להשלימו אסור שאין לפסוק אפילו לשעה אחת[לז].

כח.

גדר האיסור לומר בעל פה דברים שבכתב

וכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בציבור. הגמרא במסכת גיטין (ס:) אומרת שדברים שנמסרו לישראל בכתב אסור לאדם לאמרם שלא מתוך הכתב[א], ולומדים זאת מהפסוק (שמות לד כז) 'כתב לך את הדברים האלה, כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית', שלכאורה יש סתירה בפסוק זה שמ'כתב לך' נראה שהתורה נמסרה בכתב ומ'על פי' נראה שניתנה בעל פה, ותירצו בגמרא שהפסוק מדבר על שתי חלקים בתורה, א. שדברים שנמסרו בכתב אסור לאומרם בעל פה. ב. שדברים שניתנו בעל פה לישראל, אסור להעלותן על הכתב.

מקור האיסור

ונחלקו הראשונים אם איסור זה הוא מהתורה[ב] וכמו שנדרש למעלה, או רק מדרבנן[ג] והפסוק הנ"ל הוא רק אסמכתא[ד].

על איזה פסוקים חל האיסור

ועוד נחלקו הראשונים אם האיסור לומר בעל פה דברים שבכתב הוא רק על פסוקי תורה[ה], או שאף פסוקי נביאים וכתובים אסור לאמרם בעל פה[ו].

שיעור האיסור, וקריאת פסוקים מתוך ספרים שלנו

וכתב הרמב"ם[ז] שאפילו תיבה אחת מן הכתב אסור לקראה בעל פה[ח].

וי"א שהאיסור הוא רק שקורא ענין או פרשה שלמה. **וכתבו** האחרונים שאף בספרים שלנו שהם כתובים על הניר ובדפוס, כשקורא בהם אינו נחשב כקורא בעל פה, אף שהם אינם כתובים על עור בהמה טהורה ואינם עשויים בגלילה כספר תורה, שמכיון שלא ידי הכל משיגים לכתוב את התורה כדין, בקלף ובדיו ובגלילה, ויבואו להתבטל מללמוד, התירו לכתוב את התורה אפילו שלא כדיני ספר תורה משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, ולכן אע"פ שלא יוצאים יד"ח קריאת התורה בכזה ס"ת, בכל זאת לגבי זה הם נחשבים כקורא מן הכתב[ט].

כשאינו מוציא רבים ידי חובתן

ויש מהראשונים שכתבו שהאיסור לומר בעל פה דברים שבכתב הוא רק כשמוציא רבים ידי חובתן', ויש שנחלקו וכתבו שאף ביחיד אסור[י].

בפסוקים השגורים בפי כל או שגורים בפיו בלבד

כתבו הראשונים[יא] שבדברים הרגילים ושגורים בפי כל אין בהם משום דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה. ונחלקו בפוסקים אם זהו היתר לומר בעל פה אף כשמוציא את הציבור ידי חובתן[יב] או רק ביחיד[יג]. וכן נחלקו אם דברים השגורים ורגילים בפיו יכול הרגיל בהם לאומרם בעל פה אף שאינם שגורים בפי כלי[יד], או שאסור[טו].

פסוקים שאומר דרך שבח, או שחובה לאומרם

ובתוספות ישנים[טז] כתב שכשקורא פסוקים דרך שבח והודאה כמו תפילת הלל, יכול לאמרם בעל פה ואפילו שמוציא רבים ידי חובתן. ורבינו יונה (ברכות ה.) כתב שכל פסוק שהוא חובה או מצוה לאומרו, כגון ק"ש וקורבנות, מכיון שניתן לאמרו בעל פה[יז] בשעת המצוה, יכול לאמרו בעל פה אפילו שלא בשעת המצוה. ויש מי שהסתפק אם גם נשים מוזהרות שלא לומר בעל פה דברים שבכתב[יח].

ראיה שאין איסור ליחיד לומר בע"פ דברים שבכתב

אמר רבי יוסי וכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בציבור אלא כולן נכנסין וקורין על פה כקורין את שמע. ומקושית הגמרא כיצד יכול לקרות על פה בציבור דברים שבכתב, הביאו האחרונים[יט] ראיה לשיטת הראשונים[כא] שרק כשמוציא ציבור ידי חובתן יש איסור לומר בעל פה דברים שבכתב. ובדעת תורה[כב] כתב שלפי דברי רבינו יונה[כג] שדבר שבחובה יכול לאמרו בעל פה, אין ראיה מכאן, שאף

(סס) תירץ לפי"ז מה שמפסיקים באמצע הפסוק כי אתה ה' מחסי שאומרים בק"ש שעל המיטה, שמותר להפסיק בו משום שהוא פסוק מהכתובים. **לז. וכ"כ** במג"א (סי' רפג) לענין מה שהיו מחלקים במקדש את פרשת האזינו ובכל יום היו קוראים בתורה בסדר הזי"ו ל"ך, ואף שהיו פוסקים באמצע פרשה, כיון שדעתם היתה להשלים למחר מותר. וכ"כ בחתם סופר (יו"ד סי' רפ). **א. ובדיעבד** אם קראו בספר תורה כדי להוציא את הרבים ידי חובתן וקראו קצת מהפסוקים בעל פה כתב בברכי יוסף (סי' מט סק"ג) שיצאו הציבור ידי חובתן, וכן מפורש בתוס' רי"ד במגילה (יח.) שיצאו ידי חובתן. וראה בשדי חמד (פאת השדה כללים מערכת ד כלל ד) שהאריך בענין זה. **ב. וכ"כ** התשב"ץ (מ"ח סי' ג) ובחרדים (במצוות התלויות בעיניים) ובארעא דרבנן (סי' קסב) ובישועות יעקב (סי' מט סק"ח) ובשו"ת חתם סופר (או"ח סי' רח ויו"ד סי' רנד). **ג. כ"כ** באבן שלמה על הראב"ן (סי' מג) עיי"ש, ובברכי יוסף (סי' מט) וביראים (הלכות מגילה סי' קכח) ובתוס' ישנים ביומא (ע.) כתב שאיסור זה הוא רק מצוה מן המובחר. [שהקשה שם על המשנה שכותבת שאת פרשת בעשור שבחומש הפקודים קורא הכהן גדול לפני העם בעל פה, והרי דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה, ותירץ שזהו רק מצוה מן המובחר, ומשום כבוד ציבור לא הטריחוהו לגלול]. ופירש התורת חיים (לר' יעקב שמואל בן מאיר, סי' מט) שלשיטת התוס' ישנים האיסור הוא מדרבנן, ולכן הכהן גדול קרא בעל פה, שמשום כבוד ציבור לא גזרו רבנן. וראה בארעא דרבנן (שם) ובשדי חמד (שם) שהאריך בזה. **ד. יראים** (שם). וכתב בטעם שתיקנו רבנן כן שחששו שמא יאמרו עמי הארצות שלא כתובים דברים אלו בתורה, ורבנן מעצמן אמרו כן ולכן תיקנו שדברים שבכתב יאמרו רק מתוך הכתב, ועיין שם עוד טעם. ובבית יוסף כתב שהאיסור הוא משום שאם ידרשו בפסוקים בעל פה, לא ישימו לב לדיני יתירות וחסרות וקרי וכתיב. **ה. כך** נראה מתירוצו של התוס' בתמורה (יד: ד"ה דכריס) והביאו הב"ח (סי' מט), להלכה שרק פסוקי תורה אסור אבל פסוקי נ"ך מותר לקרוא בעל פה ובאליה רבא (שם סק"נ) הקשה על הב"ח שבפסקי תוס' (שם פ' יש נקרנות מות יח) מובא שתירוץ זה בתוס' אינו נשאר להלכה ואף תוס' עצמם חזרו בהם. ובדעת תורה (שם) הביא ראיה לשיטת התוס' מרש"י בחולין, שהגמרא מביאה (שם ו.) שההוא סבא אמר לרשב"א את הפסוק 'ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה'. וכתב רש"י שם שהפסוק הוא בספר משלי. והקשה בלב אריה, לשם מה הוצרך רש"י לומר היכן כתוב הפסוק. ותירץ בדעת תורה, שסבר רש"י כתוס' שפסוק מהנ"ך אין איסור לומר בעל פה, ולכן כתב שפסוק זה הוא בספר משלי כדי שלא יקשה כיצד אמר ההוא סבא את הפסוק בעל פה. [ולפי"ז ס"ל לרש"י כראב"ן שגם כשאינו מוציא רבים ידי חובתן אסור לומר בע"פ]. **ו. ובחות** יאיר (סי' קעה) כתב שאסור לומר בעל פה את כל פסוקי התנ"ך. וכן פסק באליה רבא בשם התוס' (הובא לעיל), וראה בשדי חמד (שם) מש"כ בענין זה, ובענין אמירת תהילים בעל פה. **ז. הל' תפילה** (פי"ב ה"ח). **ח. מג"א** (סי' קמג סק"ד) ואליה רבה (סי' קמג סק"ה) בשם מהר"ל מפראג. וראה בתורת חיים (סק"ח) שהקשה עליו מדברי הרמב"ם עיי"ש עוד. **ט. פמ"ג** (סי' קמג משבצות זהב) ושו"ע הרב (סי' רפד ס"ד). וראה עוד בסי' תפח (ס"ק) ובאליה רבה (סי' קמג סק"ה) ובאבנ"ז (יו"ד סי' שעו אות כו) ובמשנ"ב (סי' תפח סק"ג) ובחזו"א (או"ח סי' ס סק"ט ופסק"י). **י. תוס' בתמורה** (יד: ד"ה דכריס שבכתב) וכתבו שם התוס' שלכן יכול לומר ק"ש ושירת הים בעל פה כיון שאינו מוציא רבים ידי חובתן. והביאו בב"י (סי' מט), וכן כתב הטור בשם הרא"ש, וכן כתב בתשובות מהר"ם ב"ב החדשות (סי' מג) שיכול לקרות את הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום בעל פה מכיון שאינו מוציא את הרבים ידי חובתן, וכתב בביאור הגר"א (שם) שכשיטת התוס' כן עיקר. וראה להלן מה שהביאו האחרונים ראיה לשיטת התוס' מסוגיין. ובמאירי במגילה (כה.) הקשה כיצד אמרו שם שסומא פורס על שמע, הלא אסור לקרוא בעל פה. ותירץ שמכיון שהשומעים עונים על כל דבר אין זה נחשב שמוציא רבים ידי חובתן, ובפמ"ג (מ"מ סי' מט) דחה קושיית המאירי דק"ש הוי דברים השגורים בפי הכל ומשום זה יכול סומא לפרוס על שמע. ובמגן גיבורים (סי' מג) כתב שמכיון שלסומא התירו לומר פסוקים בע"פ וכמו שכותב תוס' בב"ק (ג:) משום כך מוציא את הרבים בק"ש. **יא. כ"כ** בשדי חמד שמשמע מהריטב"א ביומא (ע.) שהקורא תורה לחובת קריאתה אף ביחיד אסור לקראה בעל פה. וכן משמע מתוס' בשבת (קטו. ד"ה לפ) שלכן קרא רב יוסף שהיה סגי נהור את הפסוק בלשון תרגום כדי לא לאמרו בעל פה אף שקרא ביחיד [ובתוס' בב"ק (ג: ד"ה כדמתרגם) דחה ראיה זאת וכתב שרב יוסף היה בקי בתרגום ולכן דיבר בלשון תרגום אבל לא משום שחשש לאיסור של דברים שבכתב שהרי חכמים התירו איסור זה משום עת לעשות לה' ואין לך עת לעשות לה' יותר מזה]. וכן אותם הראשונים שכתבו באלו אופנים מותר לקרוא פסוקים בעל פה כמבואר להלן ולא חילקו בין יחיד לציבור, משמע שלא סברו כחילוק זה. וראה בשו"ע הרב (סי' תפח ס"ח) שכשקורא פסוקי מוספין במועדים יקרא דווקא מתוך הספר משמע שיש להחמיר אף כשאינו מוציא רבים ידי חובתן. **יב. מרדכי** בגיטין (סי' תז בשם ר"ת) וכ"כ בפסקי אור זרוע (מ"מ הל' תפילין סי' תקמה) וכן הביא הטור בשם רבינו חיים, וכך פסק בשו"ע (סי' מט). **יג. כ"כ** בפר"ח, והביא ראיה מהמשנה במגילה שסומא פורס על שמע ונפסק להלכה שיורד לפני התיבה ומוציא את הרבים ידי חובתן. וכתב הפמ"ג שכיון שק"ש שגור בפי הכל אין מהמשנה ראיה אלא לדברים השגורים בפי כל. **יד. ברכי יוסף**, וכתב שכן מוכח מתוס' בתמורה (שם) שאף ששגור בפי הכל אסור לקרוא בעל פה להוציא את הרבים ידי חובתן, וכן הביא ראיה זו בדעת תורה (שם), וכ"כ במשנ"ב (שם סק"ז) שיש להחמיר בזה. וראה להלן שיש שרצו להביא ראיה מסוגיין לזה. **טו. כ"כ** בב"ח (שם) שמותר כל שאינו מוציא רבים ידי חובתן. וכן משמע מהמחצית השקל שכתב שהפרשיות היו שגורות בפיהם של אנשי המעמד והיו יכולים לקרותם בעל פה, ומה שלא הותר להם לקרוא הוא משום שמוציאים את הרבים ידי חובתן. **טז. דרכי משה** (שם אות ג) בשם האור זרוע, וכ"כ במג"א (שם סק"ז) ובמשנ"ב (סק"ד). **יז. יומא** (ע.), שהביא שם שיטת הראשונים שהאיסור לקרוא הוא רק כשמוציא רבים ידי חובתן. והקשה מסוכה (לח:) שקורא הלל בעל פה אף שמוציא רבים ידי חובתן, ותירץ שדרך שבח והודאה מותר. **יח. וכמו** שכותב שם בשם ר' שלמה מן ההר, שמוכיח זאת מהמשנה 'לא הפסיד כאדם הקורא בתורה' שהשמיעה לנו המשנה בלשון זו שדברים שבחובה מותר לאומרם בע"פ. **יט. שו"ת לב אברהם** (מ"מ סי' יג). **כ. המג"א** והגר"א והחכמת שלמה, ובדעת תורה (שם סי' מט).

כא. שנתבארה לעיל. **כב. שם.** **כג. שנתפרשו** לעיל.

בציבור מותר לומר בעל פה, ואפשר לפרש באופן אחר שהקושיא היתה כיצד יחיד קורא בעל פה במקום לקרוא בספר תורה בציבור, ודחתה הגמרא שאין הפירוש שנחשב כמו קורא בתורה אלא כמו שקורין ק"ש בציבורי[ד], וכן לשיטות שלא סברו שיש חילוק באיסור זה בין יחיד לציבור, נצטרך לבאר כך את קושית הגמרא.

ביאור הקושיא 'מה הפרש בין זה לזה'

כל יום וכו' מה הפרש בין זה לזה הללו דברי תורה והללו דברי סופרים. ונחלקו רש"י ותוס' בביאור המילים זה לזה, רש"י פירש מדוע לרבי יהושע קרבן עצים דוחה רק את המעמד של נעילה, ואינו דוחה גם כן את המעמד של מנחה כמו קרבן מוסף, והביאור הוא מה הפרש בין זה - מעמד של נעילה דדוחה, לזה - מעמד של מנחה שלא דוחה. ותוס' גם פירש כך את הקושיא לרבי יהושע רק שפירש אחרת את המילים דהיינו מה הפרש בין זה - קרבן מוסף, לזה - קרבן עצים. ותירצה הגמרא שמוסף ומנחה[ה] הם מדברי תורה ולכן דוחה המעמד של מוסף את המעמד של מנחה, אבל קרבן עצים כיון שהוא מדרבנן דוחה רק את המעמד של נעילה שהוא גם מדרבנן. ובגבורות ארי פירש שהקושיא מה הפרש בין זה לזה, היא לר' עקיבא שסובר שכשיש קרבן מוסף אין מעמד בנעילה, ופירש רש"י במשנה לשיטת ר"ע שכל שכן שאין מעמד במנחה, וכשיש קרבן עצים הוא דוחה רק את המעמד של מנחה. וזהו שהקשו מדוע קרבן מוסף דוחה מעמד של מנחה ונעילה, וקרבן עצים דוחה רק את של מנחה. ותירצה הגמרא, שקרבן מוסף כיון שהוא מהתורה לכן דוחה מעמד של שתי תפילות, וקרבן עצים כיון שזמנו רק מדרבנן לכן דוחה רק תפילה אחת.

ופירש בגבורות ארי את טעמו של ר' יהושע שקרבן מוסף דוחה את המעמד של מנחה, משום שקרבן מוסף נקרב לכתחילה קודם שש שעות ולכן דוחה רק את המעמד של מנחה. וקרבן עצים שקרב לכתחילה אחר שש שעות דוחה את המעמד של נעילה.

וברבינו גרשום חולק על רש"י ותוס', ופירש, שלר' יהושע קרבן מוסף דוחה רק את המעמד של מנחה, וקרבן עצים דוחה את המעמד של מנחה ונעילה, והקשו בגמרא מדוע קרבן מוסף דוחה רק את המעמד של מנחה, וקרבן עצים דוחה גם את המעמד של נעילה. וגרס בתירוץ של הגמרא שקרבן מוסף כיון שהוא מדברי תורה אינו צריך חיזוק, ולכן דוחה רק את המעמד של מנחה אבל קרבן עצים שהוא מדברי סופרים ודברי סופרים צריכים חיזוק[ו], לכן קרבן עצים דוחה אף את המעמד של נעילה אף שאינו סמוך לו[ז].

באיזה זמן היתה הגזירה שלא יביאו ביכורים ועצים

אמרו פעם אחת גזרה המלכות גזירה על ישראל וכו'. וכתב הירושלמי שגזירה זו היתה בימי ירבעם בן נבט. והמאירי כתב שגזירה זו היתה בימי בית ראשון. והמהרש"א פירש שמלכות יון היא שגזרה גזירה זו בימי בית שני בזמן שידם היתה תקיפה עלינו[ח], ולבטל את עבודת הקרבן בירושלים לא היה להם יד וכח, אבל מחוץ לירושלים רצו לבטל את הבאת הביכורים והעצים לגמרי על ידי שהעמידו שומרים על הדרכים.

מי היו בני סלמאי

מה עשו כשרין וכו' תנא הן הן בני סלמאי הנתופתי. ופירש הרע"ב ששני המעשים המובאים בגמרא נעשו ע"י אותם האנשים שהם שהערימו[ט] על השומרים על ידי העלי שעל כתפיהם וסלי הקציעות שבידם[י], אותם האנשים עמדו בפעם אחרת שגזרו שמד ע"י שלא יביאו עצים למערכה, ותקנו סולמות ואמרו לשומרים שהם הולכים ליטול גוזלות על ידי הסולם משובך שלפניהם, ואחרי שעברו את השומרים נתצו את הסולמות ועשו מהם עצים למזבח, ועל שם זה נקראו בני סלמאי הנתוצי[יא] ע"ש שנתצו את העלי לעשות ממנו עצים למזבח, ובגלל המעשה השני החשיבה המשנה את בני גונבי עלי בכלל המתעסקים בעצים אע"ג שבמעשה הראשון לא מוזכר שהביאו עצים[יב]. אך במהרש"א כתב שמרש"י שפירש הן הן בני סלמאי - 'כעין מעשה זה עשו בסמוך', נראה שהבין שלא אותם אלו עשו את שני המעשים, אלא שהגמרא מספרת שכעין המעשה שעשו בני גונבי עלי, עשו גם בני סלמאי, ומה שנחשבו בני גונבי עלי בכלל מביאי העצים, פירש המהרש"א שאותם בני גונבי עלי נקראו כך ע"ש העלי מכיון שאף את העלי הם הביאו במרמה על מנת להעלותו עמם לירושלים לגזירי עצים עבור המערכה, שהרי גם בזמן בני עלי הגזירה היתה שלא יביאו עצים. ופירש שלכן נקטה הגמרא במעשה הראשון לשון כפול אנשים כשרים וירא חטא, כשרים - על שנתאמצו להביא ביכורים, וירא חטא - על שהביאו עצים שלא תיבטל עבודת הקרבנות שמכפרים על החטא. אבל במעשה השני של בני סלמאי נאמר רק אנשים יראי חטא, כיון ששם היתה הגזירה רק שלא יביאו עצים, ולא התאמצו קשה להביאם בהערמתן על השומרים, כמו בני עלי.

מדוע גזרו דווקא על שני דברים אלו

שם. וביאר המהרש"א למה גזרה המלכות דווקא על הבאת ביכורים ועצים, שמשום ששני דברים אלו היו מביאים בשמחה, שבקרבן עצים כל אחד ביום שהביא את קרבנו עשה יום שמחה ויום טוב[יג], וגם ביכורים היו מביאים בכלי שיר ובריקודים[יד], לכן גזרה המלכות דוקא על שני דברים אלו כדי לבטל מהם את השמחה. ובעיון יעקב פירש שגזרה המלכות דווקא על שני דברים אלו משום שלא רצו שירגישו שהם גוזרים גזרות משום העברת הדת, ובשני דברים אלו הם היו יכולים לומר שסיבת הגזרה היא כדי שלא יתייקרו הפירות והעצים כיון שמביאים מהם הרבה לירושלים, ולא בגלל העברת הדת.

כח:

מצות אמירת הלל דאורייתא או דרבנן

זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא. ומלשון הגמרא שהלל של ראש חודש אינו מהתורה דייקו הראשונים שההלל בשמונה עשר יום בשנה שגומרים בהם את ההלל הוא מדאורייתא[א]. והרמב"ם[ב] כתב שקריאת ההלל לעולם מדברי סופרים היא שהרי דוד הוא שאמרו[ג] בספר התהילים. ובמגילת אסתר כתב שאף לסוברים שמשה אמרו, יש לומר שאין אמירת ההלל מן התורה[ד]. ויישב את הדיוק שמשמע

כד. **כ"כ** בפמ"ג (משבצות זהב סי' מט). כה. **ובגבורות** ארי הקשה ע"ז כמה קושיות וכתב שמנחה רמוזה בתורה יותר מנעילה שאין לה סמך מהתורה. כו. **וכן** צריך לפרש לגירסת הגאונים לעיל במשנה שהפכו שלר' יהושע כשיש קרבן מוסף אין מעמד בנעילה וכשיש קרבן עצים אין מעמד במנחה, ויש שפירשו שאף אין בנעילה, וקשה מדוע ק"ע דוחה ב' מעמדות ותירצו שד"ס צריכים חיזוק. כז. **וכן** פירש הרע"ב במשניות, ומה שתמה עליו בלקוטים שם בשם השושנים לדוד מנין לו פירוש זה שהרי לא מוזכר בגמרא כלל הענין של דברי תורה צריכים חיזוק. ולפי מה שהובא גרסתו של רבינו גרשום מובן מנין מקורו של הרע"ב. כח. **כמבואר** בע"ז (ט.). כט. **ובעיון** יעקב כתב שאפילו ששעת השמד היתה אז ובכה"ג מצווים למסור את הנפש על כל המצוות וכמו שכתוב בשו"ע (יו"ד סי' קנז ס"ד), כבר כתב הרמ"א שם שזהו רק במצוות לא תעשה, אבל במצות עשה כגון ביכורים וכיוצ"ב לא, ולכן רק קיימו את המצוה על ידי פעולות של רמאות. ל. **וכן** פירש בשיירי קרבן (פ"ד ה"ד). וכתב שההכרח לפרש שבני גונבי עלי הם בני סלמי, רק שנקראו להם שני שמות על שם שני מעשים שעשו, שאם לא כן מדוע הוזכרו במשנה בתוך זמן עצי כהנים והעם הרי הם לא הביאו עצים כי אם ביכורים, ולפי מה שיתבאר לקמן בשם המהרש"א שגם במעשה דבני עלי הביאו עצים עי"ש לא קשה כלום. לא. **כן** גרס הירושלמי בשמם, אבל בבבלי הגירסא היא הנתופתי. לב. **שהיה** קשה לרע"ב שאם לא נאמר שהיו אותם אנשים מדוע הוזכרו בני עלי במשנה ביחד עם מביאי העצים. אולם בפי' רבינו אליקים על המשנה כתב שבאמת בני עלי לא הביאו באותו הפעם שהערימו על השומרים עצים ומה שמנאום במשנה עם מביאי העצים הוא לפי שהתנדבו להביא ביכורים אע"ג שהיתה שעת הסכנה לפיכך אמרו להם חכמים שיצטרפו גם הם עם מנדבי העצים להביא עצים למערכה. לג. **מגילת** תענית (פ"ה) שמובא שם שאלו הימים אסורים בהספד ובתענית. לד. **כמבואר** בביכורים (פפ"ג). א. **כ"כ** הבה"ג במנין המצוות וביראים (סי' רפג) ובסמ"ק (סי' קמו) וכן דייק הרמב"ן בהשגותיו על הרמב"ם בספר המצוות (שרש ח). ב. **בספר** המצות וכן בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ו). ג. **והראב"ד** השיג עליו שבהלל יש עשה מדברי קבלה מהפסוק 'השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג'. וכתב המגיד משנה לישב דעת הרמב"ם שמה שהנביאים תקנו הוא לאמרו על כל צרה שלא תבא כמבואר בפסחים (קיז.), אבל לאמרו בימים קבועים הוא באמת רק מדברי סופרים, ומה שהביאה הגמרא פסוק זה בערכין להוכיח שרק ימים המקודשים בעשית מלאכה טעונים הלל שלכאורה רואים מזה שההלל אפילו ביו"ט הוא לפחות מדברי קבלה, אין זה נכון אלא הפסוק בא רק לסמך ולדמיון. ובכסף משנה הקשה על דברי המגיד משנה, ולכן ישב את השגת הראב"ד באופן אחר שאף אם נאמר שההלל הוא עשה מדברי קבלה שפיר הוא נקרא דברי סופרים עיי"ש. וראה בחידושי הגרי"ז שם מה שביאר בדבריהם. ד. **שאין** על כך ציווי בתורה וגם החכמים לא אמרו שהוא מהתורה, ומשה עשה דברים רבים ומכל מקום

מהגמרא שההלל במועדים הוא דאורייתא, שהפירוש הוא כמו שכתב רש"י (ד"ה מנהג) שזוהי תקנת הנביאים שהיא כמו דאורייתא[ח]. אבל הרמב"ן בהשגותיו לספר המצות (שרש ו) תמה על תמיהת הרמב"ם: א. שהרמב"ם עצמו כתב (הלכות תפילה פ"ו) שאע"ג שנוסח התפילה ושמתפללין ג' פעמים הוא מדרבנן מכל מקום עיקרו הוא מדאורייתא שנאמר ו'לעובדו בכל לבבכם', וכן השיר שאמרו במקדש על הקרבנות הוא מדאורייתא לדברי האומר שעיקר שירה בפה, ואמרו בתמיד (ט:) ביום הראשון היו אומרים 'לה' הארץ ומלואה' הרי לנו שאע"ג שעיקר החיוב הוא מין התורה נוסח השירה היה מדוד, וכן בנוסח ברכת המזון אע"ג שאת מטבע הברכה תיקנו במשך הדורות כמו שהגמרא (ברכות מח:) אומרת, מ"מ עיקרו ודאי מהתורה, ואם כן מדוע הקשה הרמב"ם מהלל, הרי גם שם אפשר לומר שעיקרו מהתורה (כמו שנראה לקמן) ורק את הנוסח תקן דוד. ב. הלא בפסחים (קיז.) נחלקו התנאים הלל זה מי אמרו, האם דוד או משה, ואמרו שם שנראין הדברים, שמשה הוא שאמרו, כמו שניסח עוד פרקי תהילים כגון תפילה למשה ועוד. ולכן כתב הרמב"ן שההלל באותם שמונה עשר יום, הם מן התורה[ט] מהלכה למשה מסיני או שהוא בכלל מצות שמחת המועדים[י], ודוקא בראש חודש ההלל אינו מדאורייתא[יא].

והנפקא מינה אם קריאת ההלל מדאורייתא או מדרבנן היא, אם יש לו ספק אם קרא הלל או לא אם חייב לחזור ולקרות. ובשאגת אריה (סי' סט) נקט שהלל הוא מדרבנן וספיקו לקולא[יב].

חיוב יחיד באמירת הלל

שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל. וביאר רש"י (ד"ה יחיד) שנקטה הגמרא יחיד לרבותא שאף היחיד גומר בהן את ההלל. ותוס' בברכות' (יב. ד"ה ימים) כתבו שלאו דווקא נקט יחיד, אלא שאף הציבור נקרא יחיד, כיון שאין כל ישראל נמצאים ביחד ואומרים את ההלל כמו שהיה בשעת שחיטת הפסחים בי"ד בניסן[יא]. ולכן אין לדייק מהגמרא שבראש חודש שאינו מאותם שמונה עשר יום, היחיד פטור מקריאת ההלל ורק הציבור חייב, שכוונת הגמרא מתי שאומרת יחיד היא אף לציבור[יב].

ביאור הברייתא 'יחיד לא יתחיל ואם התחיל גומר'

תנא יחיד לא יתחיל ואם התחיל גומר. יש כמה ביאורים בראשונים, יש שפירשו[יג] שהכוונה לשמונה עשר יום שיחיד גומר בהם את ההלל, ו'יחיד לא יתחיל' הכונה שכשאומר הלל ביחידות לא יתחיל לומר הלל בברכה ואם התחיל גומר. וברבינו חננאל בסוגיין כתב שהמדובר הוא בראש חדש ובחול המועד פסח שהם ימים שאין גומרים בהם את ההלל, וכשיחיד קורא בהם את ההלל לא יתחיל בברכה ואם התחיל גומר ונראה שסובר שבשאר ימים שיחיד גומר בהם את ההלל, מלכתחילה אומר היחיד הלל בברכה. והרי"ף[יד] פירש כר"ח שמדובר בראש חודש וכשאומר הלל ביחידות לא יתחיל בברכה, ונחלקו הראשונים בשיטת הרי"ף מה הדין בטעה והתחיל בברכה שיש אומרים[טו] שאפילו שהתחיל בברכה יסיים בלי ברכה. ויש אומרים[טז] שאם טעה והתחיל בברכה יסיים גם בברכה ויחתום בא"ה מלך מהולל בתשבחות. וברמב"ם[יז] ביאר את הברייתא שיחיד לא יתחיל לקרוא הלל בראש חדש כלל, ואם התחיל ישלים ויקרא בדילוג כדרך שקוראים הציבור[יח]. ויש שפירשו[יט] שהגמרא מדברת ביחיד שאם אירע לו נס לא יתחיל לומר הלל כי הנביאים הראשונים שתקנו לקרות הלל, לא תקנו אלא לציבור לכשיגאלו מצרתם, אבל על צרת יחיד לא תקנו כלל לומר הלל כשיגאל ממנה.

ברכה על מנהג

שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם. בדין האם מברכין על מנהג מצינו כמה שיטות בראשונים:

א. שיטת הרמב"ם (מעוכה פ"ג ה"ז) שאין מברכין על הלל בראש חדש אף בציבור, מכיון שהוא רק מנהג ואין מברכין על המנהג[כ].

ב. דעת רבינו תם[כא] שאף על גב שאמירת הלל בראש חדש הוא רק מנהג בכל זאת מברכין עליו[כב] אף ביחיד.

ג. שיטת הריטב"א במסכת סוכה (מד. ד"ה מתמר) שכל מנהג שנהגו העם מאיליהם אין מברכין, ומה שמברכין בראש חודש על ההלל כי זה היה תקנת חכמים לומר ההלל בכל מקום שנהגו.

ד. שיטת המכתם במסכת סוכה (שם) שאמירת הלל בר"ח היא תקנה גמורה, ומה שרב אמר בסוגיין מנהג אבותיהם בידיהם, זה הולך על אופן הדילוג.

מדוע לא מנה התנא גם אמירת הלל בשחיטת הפסח ובלילי פסח

שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את ההלל. וקשה מדוע לא מנה אף את ההלל שבשחיטת הפסח ובליל פסח שגומרים בהם את ההלל. ותירץ בתוס' בערכין (י. ד"ה שמונה עשר) שהלל זה היה רק במקדש ולכן לא נמנה עם שאר זמני אמירת ההלל. ובקרבן העדה[כג] תירץ שהתנא מונה רק ימים שכל ישראל אומרים בהם את ההלל והלל זה שבזמן

לא כל מעשיו הם תורה, כמו תקנתו שיקראו כל שלשה ימים בתורה שאינה מדאורייתא (ב"ק פב.).

ה. **וביאר** שקריאת ההלל במועדים היא תקנת הנביאים שתקנו לאמרו על כל פרק ופרק כמבואר בפסחים (קיז.) ופרק היינו רגל, והלל של ראש חדש לא נכלל בשם פרקים. וההלל של חנוכה היא גם תקנת הנביאים כמו שאמרו שם שתקנו לאמרו על כל צרה שלא תבוא, שרומז על תקנת ההלל שאומרים על צרת היוונים שנגאלו ממנה. ובלחם משנה (מעוכה פ"ג ה"ו) כתב ליישב שיטת הרמב"ם עם הגמרא כאן, שמה שאמרה הגמרא שאינה מדאורייתא הפירוש שראש חדש אין לו סמך כלל מן התורה, אבל השאר יש להם סמך מדברי קבלה מהפסוק השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג, וחנוכה אף שאין לו סמך מכל מקום הנביאים תקנו לומר הלל על כל צרה שתבא, וזהו קצת סמך להלל בחנוכה וכמ"ש רש"י שכדאורייתא דמי. ו. **וכתב** שיש ראיה לזה מערכין (י:) שדרשו את הפסוק 'השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג', שלילה המקודש בעשית מלאכה לחג טעון שירה הלל, ושאין מקודש לחג אינו טעון שירה. ואף שהפסוק הוא מדברי קבלה אומר הנביא לישראל כי ישירו לאל המושיע אותם מיד סנחריב כאשר הם משוררים בליל התקדש החג והוא ליל אכילת הפסח שהיו משוררים בקול גדול כמו שאמרו (פסחים פה:) שכשאכלו כזית מקרבן פסח ואמרו הלל נראה היה שהגגות מתבקעין מרוב הקולות של ההמון. ובמגילת אסתר ובקנאת סופרים (שם) דחו ראיה זו, שיש לומר שהיו רגילים לשיר מתקנת מרע"ה אבל אין זה ממצות התורה. ז. **שנצטוינו** מהתורה על השמחה כמו שכתוב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם' ועיקר השירה היא בפה והכלי לבסומי קלא בעלמא הוא, ונצטוינו בשמחת השיר בחג בין על הקרבן ובין שלא בשעת הקרבן וההלל בכלל השמחה הוא. [ובמגילת אסתר דחה את דבריו שמתוך הפסוק משמע שרק בשעת הקרבן יש מצות שמחה]. ועוד הביא ראיה מערכין (י:) שנלמד לעיקר שירה מהתורה מהפסוק 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב' אי זו היא עבודה שהיא בשמחה ובטוב לבב זו שירה. ואם כן בימים טובים שכתוב בהם שמחה נתרבו כל מיני שמחות שנתחייבנו בהם מהתורה כדי שנשמח והשירה היא מכללם. [ובמגילת אסתר דחה שאי אפשר לומר שנתחייבנו בכל מיני שמחה שבעולם, שאם כן יהיו נושאים נשים במועד ובמו"ק (ח:) מפורש שאין נושאים נשים במועד]. ח. **שמיעטו** ראשי חדשים מהלל מפני שאינו מקודש לחג ואינו טעון שירה. וכתב שם עוד שמה שלכאורה מהגמרא בברכות (יב.) משמע שהלל הוא מדרבנן, הכוונה להלל של חנוכה ושל הימים שאין גומרים בהם את ההלל, אך הלל של אכילת פסחים ושל נטילת לולב הוא מדאורייתא. ט. **ובשו"ת** חתם סופר (יו"ד סי' רלג) כתב שביום שנקבע על הצלתם של ישראל ממיתה לחיים כמו חנוכה אמירת ההלל היא דאורייתא, קל וחומר מפסח שאומרים שירה בפה על שניצולו משעבוד לחירות וכל שכן כשניצולו ממיתה לחיים. י. **וכ"כ** הרא"ש בברכות (פ"ק סי' ה) והרשב"א שם בשם הבה"ג.

יא. **ואף** שגם בביהמ"ק בעת שחיטת הפסח בארבעה עשר היו שלשה כיתות ולא היו כולם שוחטים יחד, ביאר במעדני יום טוב (על הרא"ש שם אות ו) שבכל אופן היו מקובצים שם יחד כל ישראל.

יב. **רא"ש** (שם) ובזה דוחה את דברי הרי"ף שכתב שחיוב יחיד לומר הלל בראש חודש הוא רק מנהג. יג. **תוס'** ר"י החסיד בברכות (יב.) בשם ר"ח. יד. **הביאו** בכל בו (הל' רפ"ח מדפ"ס סי' מג) ובארחות חיים (הל' רפ"ח מדפ"ס). טו. **אורחות** חיים הלכות ר"ח (אות ג) וכלבו הלכות ר"ח (סי' מג). טז. **רבינו** יונה בברכות (ז:). יז. **הל'** חנוכה (פ"ג ה"ז). וכן מפורש בריטב"א במסכת סוכה דיחיד אין אומר הלל כלל אפילו בלא ברכה. ותוס' (ד"ה מתמר) כתבו דאין היחיד מחויב ואם רוצה לחייב את עצמו הרשות בידו. ורבינו יונה בברכות (שם) כתב שתמוה להעמיד הברייתא לגבי עצם אמירת הלל שיחיד לא יאמר הלל כלל שאין חכמים ימנעו מלומר פסוקים. יח. **ובתוס'** בערכין (י: ד"ה שמונה עשר) כתב שיחיד אינו צריך להתחיל ואם התחיל גומר ובדילוג. יט. **הר"ז** ז"ל הביאו בכל בו (שם) ובארחות חיים (שם). כ. **רש"י** במסכת סוכה (מ"ד: ד"ה מנהג) ביאר הטעם בזה דכיון שאין זה חובה שתיקנהו חכמים אלא מנהג ואין המבטל מנהג זה עובר משום לא תסור אין שייך לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו. ועיין בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' קנח) שתמה שכיון שמפורש במסכת פסחים (נ:) שאסור לפרוש ממנהג האבות משום ואל תיטוש תורת אמך, שיהא מותר לברך על מנהג כמו שמברכים על כל מצות חכמים מטעם לא תסור שלכן נחשב שה' צוונו, וגם פה יחשב שצונו ה' שהרי כתב בתורה 'ואל תיטוש'. ועיי"ש מה שחילק בזה. כא. **תוס'** (ד"ה מתמר) כב. **תוספות** (ד"ה מתמר) הביאו מר"ת שאין להוכיח מזה שאין מברכין על מנהג ערבה [אם נאמר שהוא מנהג נביאים] לכל המקומות שאין מברכין על מנהג דדוקא בערבה שאינה אלא טילטול בעלמא לכן לא חשיב לברך עליו אבל כל שאר המנהגים כגון הלל בר"ח מברכין. ובתוס' בסוכה (מד:) הביאו מר"ת כעין זה דדוקא ערבה דהוי טילטול בעלמא אבל מנהג אמירת הלל מברכין עליו שלא גרע מקורא בתורה והקשה שם בערוך לנר שהרי קריאת התורה תקנת מרע"ה היא וכמו שהגמרא (ב"ק פב. מגילה לא.) מביאה ולכן ודאי מברכין עליו אבל כאן דהוי מנהג מנין שנברך עליו ותירץ שכוונת תוס' לדמות לאחד שקראוהו לעלות לתורה שמברך אע"פ שכבר בירך על התורה בבוקר, וכן הדין אצלנו שאע"ג שבירך כבר על שירות ותשבחות בפסוקי דזמרי תחילה וסוף בכל זאת מברך עוד על ההלל. ועוד תירץ שכוונתו לומר דהאומר הלל הוי דבר חשוב שהרי קורא בתורה, ולא הוי כטילטול ערבה בעלמא. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' קנח) כתב שכוונת ר"ת שכיון שה' צווה ללמוד תורתו והאומר הלל עוסק בתורה שפיר שייך לומר וצונו. ובתוס' בברכות (יב.) הביא שהשר מקוצי פסק שיחיד שחייב את עצמו בהלל בראש חודש יכול לכתחילה לברך כמו כל מצות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות ובכל זאת מברכין במקרה שמשכו על עצמן חיוב. וראה בחידושי הגרי"ז (מגילה פי"ח הט"ז) מה שביאר בענין ברכה על מנהג. כג. **עי'** הירושלמי סוכה (פ"ד

השחיטה בערב פסח רק הלויים אמרוהו, מה שאין כן ההלל שבשמונה עשר יום כל ישראל אומרים אותו. ובחידושי הגרי"ז (מנוכה פ"ג ה"ד) תירץ על פי דברי רב האי גאון[כד] שהקשה מדוע אין מברכין לגמור את ההלל על אמירת ההלל בליל פסח, וביאר שהלל בליל פסח אין קורין אותו מדין קריאת ההלל, אלא מדין אמירת שירה. ועל פי זה ביאר הגרי"ז שההלל של שחיטת הפסח וליל פסח יסודם הוא מדין אמירת שירה, ולא ככל הלל שאומרים שמונה עשר יום שיסודו הוא דין קריאה, ולכן לא נמנו עם ההלל שבשמונה עשר יום[כה].

החילוק באמירת ההלל בין סוכות לפסח

ואלו הן שמונת ימי החג וכו' ויום טוב הראשון של פסח. במסכת ערכין (י. והובא כאן במוס' ד"ה ויום) מבארת הגמרא את החילוק בין ימי חג הסוכות שגומרין בהן את ההלל, לימי חג הפסח שאין גומרין בהן את ההלל מלבד יום טוב הראשון. שכיון שימי החג חלוקים בקרבנותיהם שהרי פרי החג מתמעטים והולכים לכן כל יום הוא יום טוב לעצמו וגומרין בו את ההלל, אבל פסח שאינו חלוק בקרבנותיו ואין משתנה בו היו"ט אין גומרים בו את ההלל אלא ביום א'. ובירושלמי[כו] (סוכה פ"ה ה"ג) פירש שבחג הסוכות מצות הלולב מתחדשת בכל יום ולכן גומרין בכל יום את ההלל. ובב"י (סי' תנ ד"ה כל הימים) הביא בשם שבלי הלקט (סי' קעד) שכתב ממדרש הרנינו[כז] טעם נוסף מדוע אין גומרים את ההלל בפסח, לפי שנטבעו המצריים בים, וכתיב[כח] 'בנפול אויבך אל תשמח'. והיינו שבשביעי של פסח אין גומרים את ההלל משום שאז נטבעו המצרים בים, ואמר הקב"ה למלאכים שלא יאמרו שירה, מפני שמעשי ידי טובעים בים אתם אומרים שירה[כט], וכיון שבשביעי אין גומרים אותו, אף בחול המועד אין גומרים אותו שלא יהא חול המועד עדיף מיום טוב האחרון[ל].

הטעם שגומרים את ההלל בשמונת ימי החנוכה

ושמונת ימי החנוכה. וביארו תוס' שבחנוכה דינא הוא לגמור את ההלל בכל יום משום שכל השמונה ימים היה הנס מתגדל[לא] וכל יום הוא יום טוב. ובשבלי הלקט (סי' קעד) כתב עוד טעם בשם רש"י מפני שימי החנוכה חלוקין בנרותיהן והוי כמו חג הסוכות שגומרים בו את ההלל בכל יום כיון שחלוק הוא בקרבנותיו. ועוד כתב שהרי חנוכה נקרא כך על שם שנתחנך הבית והוכשר לעבודה שאחרי שהיוונים טימאו את המקדש וכליו וגברו עליהם החשמונאים וטיהרו את הכל עשו שמונה ימי חנוכה כמו שעשה משרע"ה בתחילת חינוך העבודה ואז בכל יום הקריב נשיא אחר ואין קרבן בלא הלל וכיון שכל יום חלוק מחבירו בנשיא אחר לכן כל יום גמר אותו נשיא את ההלל, וכיון שבחנוכה אנו קוראים נשיאים אין ראוי לחדש קריאת נשיא אחד בלא הלל.

טעם קביעת התענית בשבעה עשר בתמוז ולא בתשעה בו

דתניא בראשונה הובקעה העיר בתשעה בתמוז בשניה בשבעה עשר בו. והקשו הראשונים[לב] מדוע אנו מתענים בשבעה עשר בתמוז ולא בתשעה בו שאז הובקעה העיר בחורבן הבית הראשון, והלא עיקר גזירת התעניות שנתקנו, הם על חורבן בית ראשון[לג]. ואין לומר שהצומות של בית ראשון נעקרו בבית שני, שהרי אנו מתענים בעשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים בבית ראשון, וכן בשלשה בתשרי שהוא צום גדליה שהיה בבית ראשון, ואם בגלל שבבית שני נבקעה העיר בי"ז לכן קבעו אז את התענית, שיצומו פעמיים, בט' בשביל בית ראשון, ובי"ז בשביל בית שני. ותירצו שהנביאים היו יודעים שיהא חורבן בית שני, וכשקבעו תענית על בקיעת העיר מלכתחילה קבעוהו בשניה בשבעה עשר, כי היה קשה להם הדבר שיתענו על הבקיעה הישנה ולא על החדשה שהיתה חמורה וקשה יותר[לד], ולקבוע שתי תעניות בחודש אחד היה קשה לציבור[לה], וכיון ששם בקיעה אחת היא ושתיהם היו בחדש אחד קבעוהו בשבעה עשר על האבל חדש[לו]. ואין להקשות שהרי אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין, וכשפשט איסורו בכל ישראל, אפילו אם יבא אליהו ויאמר אין שומעין לו (כמבואר נע"ז לו.), והרי תענית יום תשעה בתמוז פשט בכל ישראל. שיש לומר שגזרת הנביאים הראשונים היתה רק בבית ראשון, ומן הדין היה שיתבטלו בבנין בית שני אלא שנביאים האחרונים עמדו וקבעו את התעניות בבית שני בשבעה עשר בתמוז שהוא אבלות חדשה וקרובה יותר[לז]. ועוד תירצו שהנביאים שידעו שיחרב הבית בשניה, לא קבעו את התענית ביום מסוים אלא בחדש תמוז, ולכן היום מתענים בשבעה עשר.

זמן בקיעת העיר לפי הירושלמי

בראשונה הובקעה העיר בתשעה בתמוז בשניה בשבעה עשר בו. ובירושלמי (נפרקין ה"ה) כתב שגם בבית ראשון נבקעה העיר בשבעה עשר בחדש, ומה שכתוב בפסוק שנבקעה בשניה, הוא מפני שהיה להם קלקול חשבונות, שמרוב צרות טעו בחשבון וחשבו שנבקעה העיר בתשעה, והכתוב הוא לפי החשבון שהחזיקו להם. והקשה בטורי אבן[לח] שלפי דברי הירושלמי היה צריך למנות במשנה ששה דברים שאירעו בשבעה עשר בתמוז, כמו בתשעה באב שמונים חורבן הבית בראשונה ובשניה לשנים, כמו כן היה צריך למנות שהובקעה עיר בראשונה ובשניה לשנים. ותירץ שכיון שהיה להם קלקול חשבונות, ואף הכתוב לא רצה לשנות מכפי שהיו סבורים, גם התנא לא רצה להחשיב את הבקיעה של בית ראשון עם המאורעות שאירעו בשבעה עשר[לט].

כט.

כוונת הפסוק שנסעו מהר ה' דרך שלשת ימים

ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים וכו'. ופירש רש"י שנסעו שלשה ימים מהר ה' וחנו בכ"ב באייר. ורש"י בחומש (במדבר י' לג) פירש את הפסוק ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים שהלכו ביום אחד דרך של שלשה ימים[א]. וקשה מהסוגיא כאן שמשמע שהלכו דרך זאת בשלשה ימים. ותירץ בשפת אמת שהלכו שלשה ימים, רק ממאמר הכתוב 'דרך' נדרש שהלכו ביום אחד דרך של שלשת ימים, והוסיפו ללכת עוד שני ימים[ב].

ביאור השיטות ביום חזרת המרגלים

דכתיב ויהי בחדש הראשון וכו' תמוז דההיא שתא מלויי מליוה וכו'. רש"י פירש שבעשרים באייר סרו מאחרי ה' וחנו בכ"ב באייר, ושבעה ימים שנותרו מאייר שהוא חדש חסר ועוד עשרים ושנים יום מסיון שהם עשרים ותשעה יום, ואז כלה החדש ימים שאכלו בשר, ובעשרים ושנים בסיון היו שבעה ימים שנסגרה מרים, ובעשרים ותשעה בסיון שלח משה את המרגלים[ג], ושני ימים מסיון ושלשים יום מתמוז שהרי אותו תמוז היה חדש מלא כמבואר בגמרא, ושמונה ימים מאב הם ארבעים הימים שהלכו המרגלים, והם חזרו בסוף שמיני באב, ובאותו

שבי"ז תמוז נבקעה העיר בין בבית ראשון בין בבית שני [ראה להלן בביאור דעת הירושלמי בזה].

לו. והטעם שהניחו את התענית בעשרה בטבת יום שבו סמך מלך בבל ידו על ירושלים, ולא שינו ליום שבו סמך צר ידו על ירושלים בבית שני כמו בבקיעת העיר בתמוז, ביאר בלחם משנה (תעניות פ"ה ה"ג), שבבקיעת העיר אין קפידא לשנותו מתשעה לשבעה עשר שהכל הוא בחדש אחד, אבל כאן שהזמנים חלוקים מטבת לחדש אחר לא שינו את זמן התענית. וכן כתב בתשב"ץ (שם) דודאי אם בקיעת העיר בבית שני היתה בחודש אחר מתמוז היו הולכים אחרי בית ראשון.

לז. ריטב"א כאן וברי"ה (יח:) והרמב"ן בתורת האדם ענין אבילות ישנה וחידושי הר"ן ברי"ה שם, ובשו"ת התשב"ץ (מ"ג סי' רעח). **לג. בתשב"ץ** (מ"ג סי' רעח) כתב בזה הטעם שכיון שבבית שני חסרו ה' דברים שהיו בבית ראשון לכן גדולה האבילות על הבית הראשון ועיקר תאריכי התעניות נקבעו לפי הצרות של הראשון.

לד. ומשמע בראשונים שהטעם שבבית שני החורבן קשה יותר משום שהיא אבילות חדשה וקרובה יותר. ובערוך השולחן (סי' תקמט ס"ד) כתב שחורבן בית שני יותר חמור משום שמאז נתדלדלנו ונתפזרנו לארבע רוחות העולם.

לה. וכתב המג"א (סי' תקמט סק"ג) שלפי זה ראוי לכל בעל נפש להחמיר ולהתענות בשניהם, אלא שבירושלמי איתא

כד. הביאו הר"ן בערבי פסחים. **כה. ומה** שלא מנו בגמרא את ההלל שבשחיטת פסח שני, תירץ במראה כהן בערכין (שם), שכיון שנוהג רק במי שהיה טמא או שהיה בדרך רחוקה לא מנו אותו. **כו. הביאו** בשבלי הלקט (סי' קעד). **כז. טעם** זה מובא גם בילקוט שמעוני (ממור רמז תרנד). **כח. משלי** (כד יז). **כט. כמבואר** במגילה (י:). **ל. ט"ז** (סי' תנ סק"ג). **לא. כמבואר** במסכת שבת (כג:) שהיה ראוי הפח שמן ליום אחד ובכ"ז דלק שמונה ימים נמצא שכל יום שעבר נתגדל הנס יותר. **לב. ריטב"א** כאן וברי"ה (יח:) והרמב"ן בתורת האדם ענין אבילות ישנה וחידושי הר"ן ברי"ה שם, ובשו"ת התשב"ץ (מ"ג סי' רעח). **לג. בתשב"ץ** (מ"ג סי' רעח) כתב בזה הטעם שכיון שבבית שני חסרו ה' דברים שהיו בבית ראשון לכן גדולה האבילות על הבית הראשון ועיקר תאריכי התעניות נקבעו לפי הצרות של הראשון. **לד. ומשמע** בראשונים שהטעם שבבית שני החורבן קשה יותר משום שהיא אבילות חדשה וקרובה יותר. ובערוך השולחן (סי' תקמט ס"ד) כתב שחורבן בית שני יותר חמור משום שמאז נתדלדלנו ונתפזרנו לארבע רוחות העולם. **לה. וכתב** המג"א (סי' תקמט סק"ג) שלפי זה ראוי לכל בעל נפש להחמיר ולהתענות בשניהם, אלא שבירושלמי איתא

18/06/2018

ליל תשעה באב בכו העם ואז אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חינם ואני אקבע לכם בכיה לדורות. ותוס' פירש חשבון אחר, שחדש ימים שאכלו בשר הוא חדש מלא של שלשים יום[ד], והחדש מתחיל בכ"ב באייר עד כ"ב בסיון, ויום כ"ב באייר עצמו עולה לכאן ולכאן, לחשבון השלשה ימים שנסעו מהר ה', ולחשבון שלשים ימי החדש שאכלו בשר. ואחר כך היו שבעת הימים שנסגרה מרים שכלו בכ"ט בסיון, ואז שלח משה את המרגלים, אך חשבון הארבעים יום לא התחיל עד למחרת בל' בסיון, שיום כ"ט אינו נחשב מכיון שלא היה לילו עמו. והמרגלים חזרו בתשעה באב שאז כלו הארבעים יום, ולתוס' גורסים בגמרא ואותו היום תשעה באב היה[ה], שחזרו לפנות ערב ואז בכו העם, ונענשו שבגלל שבכו בכיה של חינם נקבע להם ביום זה בכיה לדורות שלעת ערב סמוך לחשיכה הציתו את האש בבית המקדש[ו].

ביאור הדרש שנגזר עליהם שייחרב בית המקדש באותו יום שבכו

ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא וכו' אתם בכיתם בכיה של חינם ואני אקבע לכם בכיה לדורות. ויש לבאר היכן רמוז שבגלל הבכיה שבכו בחינם נגזר עליהם בכיה לדורות שיחרב המקדש. ובמיני תרגימא[ז] ביאר על פי המבואר בסנהדרין (קד:) שהגמרא דורשת על הפסוק 'בכה תבכה בלילה' שתי בכיות הללו למה, אמר רבה א"ר יוחנן אחד על מקדש ראשון ואחד על מקדש שני, בלילה על עסקי לילה [ופירש"י שהוא לפי שבכו באותו לילה בכיית חינם], שנאמר ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא' ואותו הלילה ליל תשעה באב היה ואמר הקב"ה לישראל אתם בכיתם בכיה של חינם ואני אקבע לכם בכיה לדורות. הרי שיש דרשה מפורשת שבגלל שבכו בחינם באותו לילה נגזר שיחרב בית המקדש.

אימתי נשרף הבית בעשירי, בחורבן הראשון או בשני

ותשיעי סמוך לחשיכה הציתו בו את האור וכו', שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. וכתב בגבורות ארי שפסוק זה שממנו משמע שהבית נשרף רובו בעשירי נאמר בחורבן הבית הראשון, אבל בחורבן בית שני נשרף רוב ההיכל בתשיעי[ח]. וקבעו את התענית בתשיעי כחורבן השני ולא בעשירי כחורבן הבית הראשון, אף שאחר חורבן בית שני חזרו הצרות של חורבן בית ראשון למקומן להתענות עליהם[ט], כמו צום גדליה בשלשה בתשרי שאירע בבית ראשון', ואם כן היה צריך להתענות גם בעשירי על הצרות של חורבן הראשון. מכל מקום כיון שאי אפשר להתענות שני ימים רצופים תשיעי ועשירי מפני הסכנה, וצריך לדחות אחד מהם, מוטב לדחות את התענית של הראשון משום שחורבן בית שני יותר חמור לנו. ועוד יש לומר שאף אם נאמר שהתעניות של הראשון והשני הם שקולים, מקדימין להתענות ביום התשיעי שהוא מוקדם יותר וממילא נדחית התענית של העשירי מאליו מפני הסכנה.

מה הנפקא מינה באיזה יום נשרף ההיכל בחורבן הבית הראשון

אמר רבי יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי. והקשה בגבורות ארי לשם מה אמר רבי יוחנן את דבריו, הלא הפסוק שמוכח שנשרף רובו בעשירי הוא על חורבן הבית הראשון, ואין לנו שום נפקא מינה משריפת הבית הראשון לתענית שלנו, שהיא

ד. **ובגבורות** ארי הקשה על רש"י שפירש שהיה זה חודש חסר של עשרים ותשעה יום, והוכיח שסתם חודש בפסוק הוא שלשים יום. ה. **ולא** ערב ת"ב. ו. **על** פי הגהות הב"ח וקרן אורה, וראה במהרש"א. וכתב בשפת אמת שלתוס' שחזרו בת"ב, קשה הלא הגזירה היתה רק למחר וא"כ לא נגזרה בת"ב. ותירץ שבשעת הבכיה של חינם נגזר עליהם בשמים שלא יכנסו לארץ, והקב"ה אמרו למרע"ה רק למחר. ז. **מהר"י** פיק בפרשת שלח. ח. **וכ"כ** באור שמח (תעניות פ"ה ה"ו). וראה בגבורות ארי שכתב שעוי"ל שאף בחורבן בית שני נשרף רוב ההיכל בעשירי עיי"ש, אך כתב שנראה לו עיקר שבבית השני רובו של היכל נשרף בתשיעי. ט. **אע"פ** שבזמן הבית השני היו ימים אלו לששון ולשמחה כמבואר בר"ה (יח:). י. **ובשני** לא אירע שום תקלה ביום זה, ובכל אופן מתענים בו מחמת מה שאירע בראשון. יא. **ולשיטת** רבי יוחנן תשעה באב שאנו מתענים על חורבן הבית השני הוא תלוי ברצון כשאר הצומות שלא הוכפלו בהם הצרות. יב. **מצוה** שא. יג. **וכתב** בהגהות חלקת יואב למנ"ח שכדברים האלו כתבו הריטב"א בר"ה (יח:), והתשב"ץ (מ"ג סי' רעג), וראה בילקוט ביאורים לעיל (כח:). יד. **אף** שסיבת הבכיה היא ביום התחלת השריפה דהיינו

תלויה בשריפת הבית השני. ותירץ שיש נפקא מינה אם נשרף הבית הראשון בעשירי, שמבואר בראש השנה (יח:) שבשאר הצומות אם אין שמד ואין שלום רצו מתענים רצו אין מתענים, חוץ מתשעה באב שבו לעולם מתענים מפני שהוכפלו בו הצרות, שביום זה נחרב הכית פעמיים. ולפי רבי יוחנן שסובר שעיקר החורבן בבית הראשון הוא ביום העשירי שבו נשרף רוב ההיכל, נמצא שלא הוכפלו הצרות בתשעה באב"י.

כיצד נחלק רבי יוחנן על דברי קבלה

אמר ר' יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף. וקשה כיצד נחלק רבי יוחנן על זמן התענית שהוא מדברי קבלה. ותירץ במנחת חינוך[יב] שבצומות אלו לא נאמר בפסוק מדברי קבלה באלו ימים יש לצום, והתקנה היתה רק באיזה חדשים צריך לצום[יג], כמו שכתוב בפסוק בחדש הרביעי בחדש החמישי וכו', ולא כתוב באלו זמנים בחדשים אלו יש לצום, והיו נוהגים לצום באיזה יום בחדש שרצו, ואחר חורבן הבית השני כשרצו לקבוע את זמני התעניות לכל הדורות, תקנו חכמים להתענות בתשעה באב, ורבי יוחנן אמר שהוא היה קובע את התענית בעשירי, ולא נחלק על דברי קבלה אלא על דברי החכמים.

כיצד רצה רבי יוחנן לקבוע תענית בעשירי, הלא בתשיעי נקבעה בכיה לדורות

אמר ר' יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף. והקשה המהרש"א הלא רבי יוחנן עצמו אמר לעיל שגזירת החורבן נגזרה בתשעה באב כשחזרו המרגלים, ואז קבע הקב"ה בכיה לדורות, ומדוע רצה לקבוע את התענית בעשירי. ותירץ שלשיטת התוס' ניחא שחזרו המרגלים בסוף יום תשעה באב ואחר כך בליל העשירי היתה בכיית העם שעל כך נגזר עליהם בכיה לדורות. ובשפת אמת תירץ שנקבעה בכיה לדורות על ידי החורבן, ונקבעה הבכיה על ידי התחלת הפורענות שהתחיל ההיכל להשרף בתשיעי, ורבי יוחנן רצה לקבוע את הבכיה לדורות ביום שנשרף רובו של ההיכל[יד].

בסברת מחלוקת רבי יוחנן וחכמים

אמר ר' יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף ורבנן אתחלתא דפורענותא עדיפא. וביארו באחרונים[טו] שטעמם של חכמים הוא כמו שאמרו על כלי שרת 'שבאו פריצים וחללוה'[טז], וכן בבית המקדש פקעה קדושתו משום 'באו פריצים וחללוה' ומה שנשרף הוא בית של חול. ועל כן קבעו חכמים את התענית בתשיעי שאז באו בו פריצים ונתחלל מקדושתו, ומשעה שהציתו בו את האש יצא הבית לחולין ומה שנשרף בעשירי הוא בית של חול, ולכן לא קבעו את התענית בעשירי. ורבי יוחנן נחלק על חכמים וסובר שקדושת הבית קיימת אף בחורבנו[יז], וכיון שעיקר הבית נשרף בעשירי יש לקבוע בו את התענית[יח].

יישוב שיטת ר' יוחנן שיש לקבוע התענית בעשירי, אף שלשיטתו אשו משום חציו

אמר ר' יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף. וקשה הרי שיטת ר' יוחנן (ג"ק

בתשיעי. ועוד תירץ שעיקר כוונת הגזירה היתה שלא יכנסו אבותינו לארץ כמו שאמר התנא במשנה, וכל החורבן היה על ידי זה, שאילו היה מרע"ה נכנס לארץ עם בני ישראל היה בית המקדש קיים לעד. טו. **שו"ת** חתם סופר (או"ח סי' נג), ובאור שמח (תעניות פ"ה ה"ו). וכ"כ ביד יוסף על העין יעקב. טז. **ע"ז** (נב:). יז. **כמבואר** בזבחים (קו:) שזוהי שיטתו. יח. **ובזה** רצה החתם סופר לבאר מדוע רבי רצה לעקור את ת"ב כמבואר במגילה (ה:), ופירשו שם התוס' (ד"ה וקשה) שרצה לעוקרו מתשיעי ולקבעו בעשירי כדברי רבי יוחנן, וביאר שרבי סבר כר"י, ונחלק על הסברא של ובאו פריצים וחללוה, ועל כן רצה לקבעו בעשירי. ובשו"ת חזון נחום (סי' ג אות ז) הקשה על דברי החתם סופר שטעמו של רבי יוחנן שהיה קובע התענית בעשירי הוא משום שנחלק על סברת ובאו פריצים וחללוה, והלא רבי יוחנן עצמו בנדרים (סב.) סבר שנפקעה הקדושה מפני שבאו פריצים וחללוה, ואעפ"כ אמר רבי יוחנן שהיה קובע את התענית בעשירי, וראה מה שיישב שם. וראה בהערות שער יוסף מהגרי"נ שטרן על החתם סופר בתחילת פרשת ואתחנן, שדן שם בדברי החתם סופר האם יש לומר שרבי יוחנן נחלק על סברא זו שנתחלל משום 'ובאו פריצים וחללוה', עיי"ש.

כג:) היא שאשו משום חציו, היינו שמי שמדליק את האש והלכה האש והזיקה חייבו הכתוב כאילו הוא עשה הכל משום שהוא כזורק חץ. וכפי שביאר בנמוקי יוסף״י את דבריו שהפירוש שאף שהאש דולקת והולכת, נחשב כאילו הכל נשרף בשעה שהדליק האש ואז נגמרה כל הפעולה[ב], ולפי זה קשה כיצד אמר ר׳ יוחנן שהוא היה קובע את התענית בעשירי שאז נשרף רוב ההיכל, הרי תחילת השריפה היתה בתשיעי, ונחשב שכל שריפת ההיכל נגמרה בשעה שהוצת באש, ואם כן ראוי לקבוע את התענית בתשיעי לר׳ יוחנן. ותירץ האבני נזר[כא] שיסוד זה נאמר רק לגבי חיוב האדם המדליק את האש שנחשב לו כאילו נשרף הכל בשעת ההדלקה ואז נגמרה פעולת השריפה, אך לגבי הפעולה שהוא הדבר הנשרף הנדון הוא על משך זמן השריפה[כב], ובנדון דידן שאין דנים לגבי המדליק אלא על עצם המעשה שהיא שריפת ההיכל מתי נשרף, וכיון שרובו של היכל נשרף בעשירי, על כן אמר ר׳ יוחנן שראוי לקבוע את התענית בעשירי. ובזכרון יהונתן[כג] תירץ שמכל מקום היה ראוי לקבוע את התענית ביום זה, מאחר שהתענית היא זכר לחורבן, וביום העשירי שבו נשרף רובו של היכל היה החורבן יותר ניכר וידוע לכל.

וברכת שמעון[כד] תירץ על פי דברי רש״י (דניאל ט ג מ״ב) על הפסוק וְתֹאחֶז בְּמִשְׁפָּט יָדָי׳ שלא כמדת בשר ודם מדת הקב״ה, שמדת בשר ודם זורק חץ ואינו יכול להשיבו, והקב״ה זורק חציו ויש בידו להשיבם. ומבואר בכתובות (ג.)[כה] שהזורק חץ מתייחסים המעשים שנעשו על ידי החץ אחר השעה שיצא החץ מתחת ידו, כיון שהוא כבר אינו יכול להחזיר את החץ שזרק, על כן נחשב כל המעשה כנעשה בתחילה. ובזה מתורצת הקושיא שרק במעשה שנעשה על ידי בשר ודם שאינו יכול להחזיר את חיצו, נחשב כאילו כל המעשה נגמר בשעה שזרק החץ כדברי הנמוקי יוסף, אבל בשריפת בית המקדש שהקב״ה הוא שעשה זאת והוא יכול להחזיר את חציו, אין נחשב כאילו כל ההיכל נשרף בתחילה בתשיעי אלא דנים אחר זמן השריפה שהיה ברובו בעשירי, ולכן אמר רבי יוחנן שהוא היה קובע את התענית בעשירי.

מדוע נקרא רבן גמליאל בעל החוטם

נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש. וכוונתו היתה לרבן גמליאל וקראו בעל החוטם, ופירש רש״י על שם בעל קומה וצורה, א״נ גדול הדור. ורש״י על העין יעקב כתב שרצה לרמז שהקציץ שבדורו מתבקש להריגה, ונקרא על שם החוטם שהוא מיפה את הפרצוף כך הצדיק מיפה את דורו. ובמהרש״א[כו] ביאר שישראל הם עם אחד, ודומין לגוף אחד שכשכואב לאבר אחד כל הגוף מרגיש, אך האברים אינם שוים במעלתם ויש מהם שחיות האדם תלויה בהם, ולזה דימה את רבן גמליאל שהיה ראש ונשיא שהכל תלויין בו לחוטם שהוא אבר למעלה בראש וחיות האדם תלויה בו[כז]. ובבן יהוידע פירש עוד שרמז להם אותו אדון שאף שהגזרה היא עתה רק על רבן גמליאל, אין זו רק צרתו בלבד, וודאי שיכנסו אחריו להריגה עוד כמה מחכמי ישראל, ורבן גמליאל שהוא הגדול נכנס להריגה תחילה כדרך החוטם שנכנס ויוצא תחילה קודם שאר הגוף, מפני שהוא בולט ויוצא מן הגוף. ועוד ביאר שקראו בעל החוטם מפני שבחוטם ניכר יותר צורת הגוף, וכן בנשיא ניכר כבודם של ישראל. ועוד פירש שקראו בעל החוטם על שם שבגן עדן מזון האדם הוא בריח שבחוטם, וזה רמז להם שבא קיצו להפטר מהעולם הזה ולבוא לגן עדן - שם יהא ניזון בחוטם.

כיצד הבטיח רבן גמליאל עולם הבא

אמר ליה אי מצילנא לך מיתית לי לעלמא דאתי, א״ל אין, אמר ליה אישתבע לי, אישתבע ליה. וקשה כיצד הבטיח רבן גמליאל עולם הבא לאותו אדון, הלא דבר זה אינו בידו רק ביד הקב״ה. ותירץ בעיון יעקב שרבן גמליאל היה בטוח בזכותו של אותו אדון שאם הוא יצילו ממות ודאי שיבא לעולם הבא ולכן הבטיח לו. ועוד תירץ שכיון ששנינו (נדרים מ:) שנודרין להרגין שבאופן שיכול ליהרג מותר לו לנדור על דבר שאינו נכון ומבטל בלבו את הנדר. וכן כאן הוא הבטיח לו כדי לינצל ממות והקב״ה רצון יראיו יעשה, ויצתה בת קול שהוא מזומן לחיי העולם הבא.

כיצד זכה אותו אדון לעולם הבא

יצתה בת קול ואמרה אותו אדון מזומן לחיי העולם הבא. והקשה בבן יהוידע הלא מזומן לחיי העולם הבא הוא גבוה במעלתו אף מבן עולם הבא[כח], ואם כן כיצד זכה אותו אדון לבא בפעם אחת למדרגה גבוהה כזו. ותירץ שיצטרך לבא בגלגול לעולם הזה ויעשה מצוות ומעשים טובים שעל ידם יהא ראוי להיות מזומן לחיי העולם הבא. ועוד ביאר שיהיה נתלה ברבן גמליאל ויעלה עמו, כמו שספינה של אש מושכת עמה ספינה אחרת אף שהיא פשוטה יותר והולכת יחד עמה.

מדוע הפילו הכהנים עצמם לתוך האש

הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וכו׳ והם קפצו ונפלו לתוך האור. וביאר בעיון יעקב שהגזברים הם הממונים שממון ההקדש תחת ידם[כט], וכדי שלא יתחללו מעות הקדש זרקו את המפתחות כלפי מעלה. והם קפצו ונפלו לתוך האור כדי שלא יתעללו בהם האויבים ויצטרכו לגלות להם היכן גנוזים מעות ההקדש.

מתי ממעטין בשמחה

כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, כך משנכנס אדר מרבין בשמחה. יש שביארו שה׳כשם׳ הוא, שכשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, ועיקר המיעוט הוא בתשעה בחודש. כך גם באדר, עיקר השמחה הוא בי״ד וט״ו, ומרבה והולך מראש חודש!.

כמה ממעטין בשמחה

כתבו התוס׳ (מגילה ה: ד״ה ממעטין) שממעטין היינו שאין שמחין בו כלל. ואין לומר שממעטין אבל מותר לשמוח קצת, משום שאם כן היה לו לפרש כמה השיעור המותר. וכן פסק המגן אברהם (תו״ח סי׳ תקנ״ו סק״ו). והקשה המחצית השקל שהתוס׳ כתבו כן לגבי תעניות גשמים, ולא לגבי חודש אב, והתוס׳ שם סברו שתעניות גשמים חמורות מתשעה באב, ואם כן היאך למד המגן אברהם מדבריהם שכן הוא גם משנכנס אב. ותירץ שלמד המג״א מדיוקם של התוס׳ שלשון ׳ממעטין׳ על כרחך פירושו שאין שמחין כלל, וא״כ גם גבי משנכנס אב שכתוב בו ׳ממעטין׳ על כרחך פירושו שאין שמחין כלללא.

כמה ממעטין במשא ומתן

עוד כתבו התוס׳ (יבמות מג. ד״ה מליקח) דמה שאמרו בגמרא שם שממעטין במשא ומתן אין פירושו שאין עוסקים במשא ומתן כלל אלא ריבוי משא ומתן קא אסר שימעטו יותר מבשאר ימים[לב]. ובבית יוסף (תו״ח סי׳

יט. **שם.** כ. **ובזה** תירץ בנמוק״י כיצד לר׳ יוחנן שאשו משום חציו מותר להדליק את הנר בערב שבת, הלא נחשב שכל השבת הוא מדליק את האש שהרי האש כמו חיצו, ועל כן ביאר שהפירוש הוא שנחשב שעשה את כל המלאכה בשעת הדלקת האש שהיא בערב שבת. כא. **הביאו** בשיח השדה (שער הכללים כלל ה). ובשו״ת ארץ צבי (סי׳ סו) כתב תירוץ זה בשם הרה״ק מקאצק. כב. **ויסוד** זה לחלק באשו משום חציו לפי דברי הנמוק״י, בין חיוב האדם העושה את הפעולה, למעשה הפעולה בעצמה, כתב ג״כ בשו״ת דעת משה (סי׳ יד). כג. **חו״מ** סי׳ ב. כד. **בפרשת** האזינו. כה. **כמבואר** שם שלכן הזורק חץ בשבת מתחילת ד׳ אמות לסוף ד״א ובתוך כך קרע שיראים, ויש חיוב מיתה וחיוב ממון, הוא פטור על השיראים מדין קם ליה בדרבה מינה, ואף שקדם חיוב הממון למלאכת ההנחה המחייבת בשבת, וא״כ יש לחייבו בתשלומין, אלא מאחר שאי אפשר להחזיר את החץ אחר זריקתו, אומרים שהעקירה היא צורך ההנחה, ונחשב שהזיק בתוך כדי העברת ד״א בשבת שיש בה חיוב מיתה, ונפטר מתשלומין מדין קם ליה בדרבה מיניה. עיי״ש. כו. **וכן** פירש בבן יהוידע. כז. **כמבואר** ביומא (פה.) שעיקר החיות היא באף, שנאמר (בראשית ז כב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. כח. **כמבואר** בדברי האריז״ל. כט. **כמבואר** בשקלים (פ״ה). ל. **אורה** ושמחה לבעל השבט מוסר. לא. **אמנם** השער הציון (סי׳ תקנ״ו סק״ו) כתב שלשיטת התוס׳ (יבמות מג. ד״ה מליקח) שמותר לקנות צרכי חופה אחר ר״ח אב, ופירוש ׳ממעטין׳ הוא למעט ממה שדרכו לנהוג בשאר הימים, יש לומר שכן הוא לגבי שמחה שמותר לשמוח אלא שיש למעט ממה שדרכו לנהוג. לב. **עוד** אמרו בגמרא (יבמות מג.) שממעטין מלבנות ולנטוע ומארסין ולא כונסין, ואין עושין סעודת אירוסין. והטור כתב בשם יש אומרים שכל בנין אסור כדי שיהיו נראין כאבלים.

תקנח) הביא שיש שהחמירו שלא לישא וליתן כלל[ג]. וכתב המחצית השקל (שם סק"ח) שלגבי משא ומתן אין לומר ש'ממעטין' היינו שאין נושאין ונותנין כלל, ואף שגם לגבי משא ומתן לא פורש השיעור. מכל מקום במשא ומתן יש לומר ששיעור המיעוט הוא הנצרך לו לפרנסה, או שמשא ומתן של שמחה אסור לגמרי, ומשא ומתן אחר מותר לגמרי. כך ששיעור המיעוט מפורש[ד].

והרי"ף הרמב"ם והרא"ש השמיטו דין זה של מיעוט במשא ובמתן.

וכתב הבית יוסף (שם) שסברו שהיא מידת חסידות או תלויה במנהג המקום, ולכך השמיטוה. והלחם משנה (תענית פ"ג ה"ח) כתב שהרמב"ם סבר שלא נאסר אלא משא ומתן של שמחה, וזה כלול באמרו 'ממעטין בשמחה' היינו גם במשא ומתן של שמחה.

ריבוי שמחה בחודש אדר

כך משנכנס אדר מרבין בשמחה. הרמב"ם והשולחן ערוך לא הביאו דין זה של ריבוי שמחה באדר, וגם לא שימציא עצמו לנכרי לדון בימים אלו דווקא[ה]. והמגן אברהם (אורח חיים סי' תרפו סק"ה) הביא שני הדינים. וכתב החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קס) שהרמב"ם והשו"ע לא סברו זה משום דס"ל שאין מזל לישראל[ו], ומכל מקום יש למעט בשמחה בחודש אב, משום שלאומות העולם יש מזל, ומזלם בריא בחודש אב[ז]. **וכתב** החתם סופר שיש לומר שרב סובר כשיטת הדורש אבילות מ'חדשה' (להלן כט:) ושיש לנהוג אבילות כל החודש. ואם כן הוא גם דורש 'והחודש אשר נהפך להם מיגון לשמחה' (אסתר ט כב), על כל החודש. אמנם להלכה נפסק שאין לנהוג אבילות אלא בשבוע שחל בו, ולמדים זאת מ'שבתה', ואין דורשים 'חדשה'. ואם כן אין לדרוש גם 'והחודש אשר נהפך'. וגם בשבוע שחל בו פורים אין להרבות שמחה, משום שבפורים לא נאמר 'שבתה'[ח].

כט:

מדוע לא חששו משום 'לא תנחשו'

לישתמיט מיניה באב דריע מזליה. ביאר החתם סופר (הגהות לשו"ע או"ח סי' תקנח) שאין בכך משום ניחוש כיוון שאיתחזק חודש אב בכך שאירעו בו חמישה מאורעות, וכשיש חזקה אין בכך ניחוש.

עד מתי יש להשתמט מהנכרי

שם. כתב המגן אברהם (או"ח סי' תקנח סק"ג) שמשמע בגמרא שיש להשתמט מהנכרי כל החודש, כשם שבאדר בריא מזלו כל החודשא. ובקרבן

נתנאל (חות ה) חלק עליו דכיון שהמיעוט בשמחה הוא עד תשעה באב כן גם לענין זה, שהרי רב פפא אמר שיש להשתמט בגלל שהם ימים שממעטים בהם בשמחה[ב]. וכן כתב החתם סופר (הגהות לשו"ע שם)[ג].

האם יש מזל לישראל

ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה. הקשה הריטב"א, הרי אין מזל לישראל. ותירץ שבשני חדשים הללו יש מזל, שכן נגזר מן השמים. עוד כתב שאין כוונת הגמרא 'מזל', אלא גזירה שנגזר שיצליח הישראל. והמהרש"א כתב שכשם שמגלגלין חובה ליום חייב[ד] כך מגלגלין זכות ליום זכאי[ה].

מהו ריח שדה של תפוחים

ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כריח שדה של תפוחים. התוס' ביארו שהוא ריח אתרוגים. וכן הוא בתרגום יונתן על הפסוק 'כתפוח בעצי היער' 'כאתרוגים ביני אילני'[ו]. וכתב המהרש"א שדקדקו התוס' לבאר כן, מפני שריח גן עדן שנכנס עם יעקב אבינו כשבא להתברך מיצחק היה מהבגדים, כמו שנאמר 'וירח את ריח בגדיו'. ואמרו במדרש שבגדי החמודות שלבש יעקב היו של אדם הראשון בגן עדן, ובאו ליד נמרוד, וגזלן עשיו. וסברו התוס' שעץ שאכל אדם הראשון אתרוג היה[ז], ומשם בא הריח לבגדים[ח].

אם לרב נחמן יש איסור בכביסה עצמה או שאסר רק הלבישה

אמר רב נחמן לא שנו אלא לכבס וללבוש אבל לכבס ולהניח מותר, ורב ששת אמר אפילו לכבס ולהניח אסור. הקשה הרא"ש לפי רב נחמן מדוע לא אמרה המשנה 'לספר וללבוש', שהרי לשיטתו הכיבוס בעצמו אינו אסור אלא הלבישה בלבד, ואין לתרץ שלא כתבה המשנה 'ללבוש' משום שרב נחמן באמת מתיר ללבוש בגד שכבר נתכבס קודם לכן, ואינו אוסר אלא ללבוש בגד שנתכבס אחר כך, שהרי זהו חילוק בלא טעם, ועל כרחך שגם רב נחמן אוסר לבישה לגמרי, וקשה לפ"ז מדוע נקטה המשנה לשון כיבוס שמותרת, ולא לשון לבישה שהיא האסורה. ולכך כתב הרא"ש שהלכה כרב ששת[ט], שלשון המשנה מיושב כמותו שהאיסור הוא בעצם הכיבוס. ועוד שהלכתא כרב ששת באיסורי. ובגבורות ארי כתב שלרב נחמן חלוק בגד שנתכבס קודם לכן, שמותר ללבשו, מבגד שנתכבס באותו השבוע שאסור ללבוש, ואסר לכבס וללבוש אותו בגד שכיבס, אבל לכבס ולהניח או ללבוש המכובס אין איסור לרב נחמן'.

והריטב"א כתב שיש נוהגין שלא לאכול בשר מראש חודש משום מיעוט שמחה. והטור הביא מהירושלמי שאינו אסור לאכול בשר אלא בשבוע שחל בו תשעה באב. ועיקר הסוגיא היא להלן (ל:). **לג. וראה** שם שדן אם יש מקום לחומרא זו, ודחה מנהגם. וכתב שיש ללמוד מהם על כל פנים שבמקום שנאמר 'ממעטין' ולא נתברר השיעור יש לאסור לגמרי. ופסק שהנוהגים כן אין להם להתיר ללא היתר כעין התרת נדרים. **לד. ולמעשה** כתב המשנה ברורה (סי' תקנח סק"י) שבזמנינו נהגו להקל בשאר משא ומתן, משום שהכל נחשב עתה כדי פרנסתינו. וכתב שם השער הציון (סק"ח) שמ"מ משא ומתן של שמחה טוב להחמיר ולמעט, אף שיש מקילים. **לה. אמנם** כתבו שיש למעט בשמחה באב, ובשולחן ערוך כתב גם שיש להשתמט מהנכרי, והרמב"ם (תעניות פ"ה ה"י) לא כתב דין זה. **לו. וראה** להלן מה שהבאנו בזה בדברי רב פפא. **לז. וראה** בחתם סופר שכתב שאפשר שדווקא מזלם של עמלקים רע בחודש אדר, ולא של שאר אומות, וגם הישראל לא בריא מזליה שהרי אין מזל לישראל, ועל כן אין די בכך שמזלם של עמלקים רע באדר. ובספר האשל (מערכת ת תות ימ) כתב שהטעם שהשמיטוהו הרמב"ם והשו"ע הוא מפני המינים והמוסרים שיאמרו לשופטים שבאמת העכו"ם צודק בדינו, ומה שניצח הישראל הוא משום שמזלו גרם. **לח. וכתב** עוד שלפי זה מבואר גם מדוע אין מרבין כל החודש, כיוון שמיעוט השמחה באב לפי הרמב"ם הוא שלא יבנה בית חתנות ואבורנקי של מלכים. ואי אפשר לומר שעל זה נאמר מרבין בחודש אדר, שיכול לבנות כל החודש, וזה פשוט שיכולין לבנות כל השנה בית חתנות. ורק על פורים עצמו אפשר ללמוד שכשם שממעטים באב בניית בית חתנות, כך יש להרבות בפורים בשמחה, ולהתיר לבנות בית חתנות אפילו במקום שנהגו איסור מלאכה, אבל לא על כל החודש. ולכך לא יכל הרמב"ם להביא דין זה של ריבוי שמחה בכל חודש אדר. עוד כתב שהרמב"ם למד שרב פפא שאמר 'הלכך' אמר זאת על דברי רב 'כשם שמשנכנס' [ולא כהתוס' שאמר זאת על מגלגלין זכות ליום זכאי], ומכיוון שלא נפסקה הלכה כרב, ואין אבילות מראש חודש אלא שבוע שחל בו בלבד, אם כן אין ריעות מזל גם כן, ואין סיבה לישתמט מן הנכרי. ואמנם השולחן ערוך חשש לסכנה, ולכך פסק להחמיר ולהשתמט, ומכל מקום לא פסק 'לימצי ליה באדר'. **א. כן** ביאר בדבריו החתם סופר (הגהות לשו"ע סי' תקנח). **ב. ובקרבן** נתנאל הביא ראיה מן הזוהר (ויקהל קף עח:) 'עשו נטל ברזא דיליה תרין ירחין תמוז אב כו' ואפילו אב לאו דיליה אלא ט' יומין אינון דיליה ולא יתיר ואתאביד ולא אשתכח'. וכתב הקרבן נתנאל שההשתמטות מן הנכרי היא רק בימי עשיו, וכן נהגו.

ג. **וכתב** לחלק בין אב לאדר. שימי אדר מוטלים בין ב' ימים טובים, וסברא זו מצינו בגמרא (לעיל ימ. וכן במסכת סופרים יח.) אבל ימי הצער כיון שעברו עברו. וגם ט"ו באב הוא יום טוב, ובא יו"ט והפסיק הצער ונסו יגון ואנחה. **ד. היא** סברת תוס' מדוע יש להשתמט מן הנכרי באב. **ה. וראה** גם ראנ"ח (פרשה תצא) שהאריך בזה. ובחתם סופר (שו"ת או"ח סי' קס) כתב שלכך הוסיף רש"י לעיל ע"א 'ימי ניסים היו לישראל פורים ופסח' [וראה בביאורי רש"י מה שנתבאר בזה]. כיון דאף שאין מזל לישראל הרי יש סימן, וכמו שאמרו בגמרא (חולין נה:) 'אף על פי שאין ניחוש יש סימן והוא דאיתחזק'. וכאן יש חזקה שניצחו ישראל שני פעמים, פורים ופסח, והוא סימן טוב לישראל. **ו. וכן** כתבו התוס' (שבת פח. ד"ה פריו) בשם ר"ח שתפוח הוא אתרוג. וכן תירגם אונקלוס (שיר השירים ז ט) על הפסוק 'וריח אפך כתפוחים', 'כריחא דאתרוגא'. **ז. עיין** סנהדרין (ע.) וכתב המהרש"א שיש סמך לדברי התוס' מלשון הזוהר הקדוש פרשת בראשית (מ"ח קף לו.), על הפסוק 'ותרא האשה כי טוב העץ', שאמרו 'מאי חמת אר"י ההוא אילנא הוה סליק ריחו כד"א כריח שדה'. הרי שהביא הזוה"ק ראיה מבגדי יעקב לריחו של העץ. אמנם בבראשית רבא (פרשה סה ד"ה כג ופ"ו המירו) משמע שריחו של גן עדן בא בזכות יעקב על ידי צדקתו ולא מבגדי עשיו, וכשנכנס עשיו נכנס עמו גיהנם על ידי רשעתו. **ח. ובספר** עיון יעקב ביאר בשם אביו שהסיבה שהוכרחו התוס' לבאר שתפוחים היינו אתרוגים, משום שהוקשה להם איך אמר יצחק 'אשר ברכו ה'', הרי בימי אדם הראשון נתקללה האדמה בשביל ששינתה ולא הוציאה טעם פריו ועצו שוין. ולכך ביארו התוס' שהוא אתרוג שטעם פריו ועצו שווה, ולא נתקלל, ואפשר לומר עליו אשר ברכו ה'. ובספר שדה יצחק ביאר שלא מצינו ברכה בשדה תפוחים, אלא באתרוגים שמברכים עליהם על נטילת לולב. אמנם בביאור הגר"א (שו"ת סי' תקפג ס"ק) ביאר שלכך אוכלים בראש השנה תפוח בדבש, משום שברכת יצחק ליעקב היתה בראש השנה. הרי שלמד שהוא תפוחים ממש. **ט. הרמב"ם** (תעניות פ"ה ה"י) כתב 'אסור לספר ולכבס וללבוש בגד מגוהץ', ולא הזכיר בגד מכובס. ובלחם משנה ביאר בדעתו שסבר שכן היא דעת רב נחמן, שמותר ללבוש את המכובס מקודם, ורק המגוהץ מקודם אסור, ולכך נקטה המשנה לשון 'לכבס'. ואף רב ששת יודה שאת המכובס מקודם מותר ללבוש, ולכך פסק הרמב"ם שדווקא מגוהץ אסור ללבוש. אמנם המגיד משנה אין דעתו כן, וכתב שדעת הרמב"ם כהרמב"ן ומגוהץ שכתב הרמב"ם לאו דווקא, אלא אפילו מכובס מקודם אסור ללבוש. **י. וכתב** דלשון המשנה 'אסור לכבס' הוא רישא דמילתא, והכוונה 'אסור לכבס וללבוש'. ותמה עליו הרש"ש

מדוע בטלו הכובסים לגמרי

אמר רב ששת תדע דבטלי קצרי דבי רב. מכאן הוכיח הר"ן (נעיל ט: ד"ה וכיצום) שאסור לכבס אפילו מטפחות הידיים והשולחן, שאם היה מותר היו הכובסים מכבסים את הדברים המותרים, ועל כרחך שאסור לכבס כלל[יא]. והתוס' כתבו שמותר לכבס בגדי תינוקות, וכן פסק הרמ"א (או"ח סי' תקנו סי"ד)[יב].

מדוע לא תירצה הגמרא שכוונת המשנה שבחמישי מותרים לספר, אבל לכבס ולהניח מותר כל השבוע

מתיב רב המנונא בחמישי מותרים מפני כבוד השבת. הגמרא בסוגיין דנה רק אם כוונת המשנה לכבס ולהניח או לכבס וללבוש, ואינה מזכירה כלל מה יהא הדין לגבי תספורת, אם מותר בחמישי מפני כבוד השבת או לא. ובירושלמי תירצו בזה את קושיית הגמרא, שאפשר לומר שהמשנה כרב נחמן, וכיבוס להניח מותר כל השבוע, וכוונת המשנה שמותר בחמישי בתספורת מפני כבוד השבת. וכן כתב הריטב"א שמותר לספר בחמישי[יג]. אמנם בהגהות אשר"י אסר[יד]. וכן כתב המגן אברהם (סקי"ד) בשם הג"א שהמנהג לאסור. וכתב טעם משום שגם בלא זה אין מספרין בכל שבוע[טו]. וכן דייק הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' ריג) מלשון רש"י (נעיל כו: ד"ה ובחמישי) 'מותרים לכבס בחמישי', ששביק רש"י תספורת וכתב רק כביסה, ומשום שלספר אסור אפילו בחמישי[טז].

האם יש חילוק בין מכבס לשבת שחל בו תשעה באב למכבס לשבת שאחר תשעה באב

אילימא לכבס וללבוש מאי כבוד שבת איכא, אלא להניח ובחמישי הוא דשרי אבל השבת כולה אסור. השפת אמת הקשה שלכאורה ההיתר שהתירו לכבס בחמישי על מנת להניח, זהו דווקא על מנת להניח לשבת שאחר תשעה באב. כיון שלא יהא אפשר לכבס בערב שבת שהוא תשעה באב, לכך התירו לכבס בחמישי אבל לא בשאר ימי השבוע. אבל כיבוס כדי ללבשו בשבת שהיא תשעה באב, שזה יותר מצוי שיחול תשעה באב בשבת, שמא מותר אף בשאר ימי השבוע. ומדוע לא העמידו בגמרא דהמשנה מיירי באופן שחל ת"ב בשבת. ותירץ שכיון שבשבת מותר ללבוש, אם כן הוי כמכבס ללבוש אחר תשעה באב, כיון שמכבס לזמן שמותר ללבוש בו. ואין הבדל אם חל ת"ב בער"ש או בשבת, ומדוייק מהמשנה שרק בחמישי מותר לכבס ולהניח ולא בשאר ימי השבוע".

מדוע הוצרכו להביא ראיה מרב אסי א"ר יוחנן

לעולם לכבס וללבוש, וכשאין לו אלא חלוק אחד, דאמר רב אסי א"ר יוחנן מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו בחולו של מועד. יש להבין מדוע הוצרכה הגמרא להביא ראיה מדברי רב אסי א"ר יוחנן. הרי אם מעמידים שאין לו אלא חלוק אחד, על כרחך כיבוסו הוא כבוד שבת, ומה צריך להביא ראיה מכך שהתירו לו לכבס במועד. ובשפת אמת ביאר שהוקשה לגמרא דאף שבאמת מותר לכבס וללבוש כיון שאין לו אלא חלוק אחד, אך מפני הרואים שאינם יודעים שאין לו אלא חלוק זה יש לאסור, על כן הביאה דברי רב אסי, שבמסכת מועד קטן (יד.) ביארו דלרב אסי מותר לכבס בחול המועד כיון שאיזודד[אוצר החכמה] מוכיח עליו שאין לו עוד חלוק[יז], וה"נ יש לומר כאן דהרואה אותו מכבס ולובש איזורו מוכיח עליו שאין לו אלא חלוק אחד[יח].

גיהוץ לבד או כיבוס לבד של בני בבל אם מותר

וגיהוץ שלנו ככיבוס שלהן. ולפירוש רש"י הכוונה גיהוץ לבד, שגם הוא מלבן את הבגד ואסור. אמנם במרדכי הקשה[יט] שאם גיהוץ הכוונה גיהוץ לבד בלא כיבוס, מדוע נקטה הברייתא לשון 'גיהוץ שלנו' הרי גם גיהוץ שלהם אסור, וכל גיהוץ אסור[כא].

הרא"ש כתב ג"כ 'וגיהוץ שלנו ככיבוס שלהם ומותר', ולדבריו אסור הגיהוץ שלנו, אמנם הבית יוסף (או"ח סי' תקנו ד"ה ומדלמרינן) הביא גירסא אחרת ברא"ש 'וגיהוץ שלנו הרי הוא ככיבוס שלנו ומותר'. וכתב שאם נוסחא אמיתית היא צריך לומר שהרא"ש כיוון לגיהוץ של זמן הזה, והוא גרוע עוד יותר מגיהוץ של בני בבל, ולכך הוא מותר. ובני בבל לא אמרו אלא שגיהוץ שלהם ככיבוס של בני ארץ ישראל, וכיבוס שלהם מותר. ועל זה כתב הרא"ש שגיהוץ שלנו גרוע יותר ככיבוס של בני בבל, ומותר[כב]. וכתב הבית יוסף שאין נפק"מ בכל זה לדינא, כיוון

שנעלמו ממנו דברי הרא"ש. **יא. וכן** כתבו הרמב"ן בספר תורת האדם והרשב"א (סו"ס סי' קפז) שאסור אף להציע את המטה במצע מכובס, שהרי בטלי קצרי דבי רב. הרי שאת הכל אסור לכבס. וביאר הב"ח (סי' תקנו ס"ה) שכמו שלענין לבישה שמענו שהכל אסור, ולא חילקו בין מכובסין מקודם לכיבוס עכשיו, כן הוא להציע שאסור להציע אפילו במכובסין מקודם. **יב. ויש** שהקשו כיצד הוכיח הר"ן ממה שבטלו שאסור לכבס מטפחות הידיים והשולחן, הרי בגדי תינוקות מותר לכבס ואף על פי כן בטלו. וראה מגן אברהם (סס ס"ק נט) שכתב שגם בגדי תינוקות לא התירו אלא בצינעא. **יג. וכן** משמע מדברי התוס' (נקמן נ. ד"ה ומתוייהו). **יד. והביא** כן מהאור זרוע לאסור תספורת בחמישי. והחכמת שלמה הביא גירסת האור זרוע (מ"ב סימן תיד) בירושלמי 'לתספורת חייש בה' [הגירסא לדידן בירושלמי היא 'לתספורת הושבה', כלומר, דנתכוונה הברייתא להתיר בחמישי תספורת כמ"ש בביאורים, ולגירסת האור זרוע אסר הירושלמי תספורת בחמישי], וכתב שהיא גירסא משונה, ואין הלשון מדוקדק בירושלמי לפיה. ולכך כתב שהגירסא משובשת, ודחה מסקנת האור זרוע לאסור תספורת בחמישי. ראה שם שהניח בצריך עיון. וכעין זה כתב גם בביאור הלכה (סי' תקנו ד"ה וכן נכנוד), והוסיף שגם לגירסת האור זרוע אי אפשר לומר שכוונת הירושלמי להחמיר. והביא חידושי רבי עקיבא איגר שהביא מהתוס' שכביסה ותספורת שניהן שוין להקל. **טו. ובקרן** אורה הקשה על ההג"א שהוא נגד הירושלמי לחלק בין תספורת לכביסה. ותירץ שדיוקו הוא ממה שלא תירצו כן בבבלי, משמע שסברו שתספורת אסורה, ורק כביסה מותרת בחמישי, וכן כתב הנודע ביהודה ראה הערה הבאה. וכתב הקרן אורה שלא ראה מי מהאחרונים שהביא הגהה זו. **טז. והביא** ראיה לדקדוק זה בדברי רש"י, שהרי ברש"י לעיל (טו: ד"ה ובחמישי) לגבי אנשי מעמד שאסורים לספר ולכבס ומותרים בחמישי מפני כבוד השבת, פירש רש"י שדרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי, הרי שלא לחינם שביק רש"י במתניתין תספורת וכתב רק כביסה. וכן הרע"ב (פ"ע מ"ו) כתב לגבי אנשי מעמד שמותרים בחמישי בתספורת, ובמשנתינו לא הזכיר היתר בחמישי אלא כביסה. ועל כרחך שדקדקו לכתוב כן ולא התירו לספר בחמישי, וטעמם משום שלקמן לא הזכירה הברייתא תספורת אלא ברישא שאסור לספר ולכבס כל השבת כולה, אבל כשדנה הברייתא לגבי ההיתר, לא הזכירה אלא כביסה. וגם הגמרא לא תירצה 'בחמישי מותרים מפני כבוד השבת למאי' כמו שתירץ בירושלמי לגבי תספורת, הרי ששיטת הבבלי שתספורת אסורה ולכך הוצרכו להעמיד באין לו אלא חלוק אחד. אמנם הגבורות ארי כתב שאין חילוק בין כביסה לתספורת, שהרי לשון המשנה והברייתא הוא 'אסור לכבס ולספר ובחמישי מותרין' הרי שההיתר הוא גם לגבי תספורת. גם כל המפרשים לא חילקו בין כיבוס לספר בהא, ומה שהברייתא לא כתבה להתיר בחמישי אלא כיבוס ולא תספורת ראה לקמן על דברי הברייתא מה שביאר בזה. **יז. עוד** כתב שלשיטת הרא"ש בשם הירושלמי שאם חל תשעה באב בשבת ונדחה לאחר השבת אין בשבוע זה דין שבוע שחל בו, כיוון שהתענית היא בשבוע הבא, גם מיושב. משום שהמשנה עוסקת בשבוע שחל בו, ועל כרחך הוא באופן שתשעה באב ביום ששי, אף שזה פחות שכיח, כי בחל תשעה באב בשבת מותר הכל בשבוע זה. וראה בביאור שיטה זו עוד לעיל. וראה גבורות ארי בארוכה בסברא זו. **יח. ראה** רש"י במסכת מועד קטן (יד. ד"ה מיזודו) 'מי שאין לו אלא חלוק אחד פושטו ומתעטף במקטרינו וחוגרו באיזורו ועומד ומכבס החלוק ומודיע לכל שאין לו אלא חלוק אחד'. וראה גם רש"י בחולין (קנ. ד"ה מיזודו) שפירש באופן אחר קצת, שמי שיש לו יותר מחלוק אחד הוא מעביר את האיזור מחלוק לחלוק, אבל זה שאין לו אלא חלוק אחד הוא מכבסו עם איזורו והרואה יודע שאין לו חלוק אחר ולכך התירו לו חכמים לכבסו במועד. **יט. והגבורות** ארי כתב שטעם זה לא שייך אלא בחול המועד, שהאיסור הוא הכיבוס ולא הלבישה, ויש היכר בכיבוס מהאיזור. אבל בשבוע שחל בו תשעה באב האיסור הוא לבישת הבגד המכובס, ובזה אין היכר מהאיזור. וכתב שהאיסור הוא רק כשהוא לובש את הבגד, ועל כן אפשר ללבוש בצינעא, ואחר שהוא לבוש יאמרו שלבש קודם, ולא יחשדוהו. עוד ביאר [לשיטתו] שאין איסור לרב נחמן ללבוש בגד מכובס קודם לכן, והאיסור הוא רק כיבוס עם לבישה. שאין לחשוש בשעת כיבוס מה יאמרו, כי יאמרו שהוא מכבס להניח, ואם יראוהו לובש יאמרו שהוא לובש מכובס מקודם וזה מותר. וכבר נתבאר לעיל שיטת הרא"ש שגם רב נחמן מודה שיש איסור ללבוש בגד מכובס מקודם לכן. עוד הקשה מה הדמיון לחול המועד, דהרי בחול המועד לבישת בגדים מכובסים מותרת, ואדרבה היתר הלבישה הוא הגורם איסור כיבוס, כמו שמובא בגמרא (מועד קטן יד.) שאסור לכבס כדי שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין. ואם כן פשוט הוא שמי שאין לו אלא חלוק אחד וכיבסו קודם הרגל, אין לקנסו שלא לכבס בחול המועד, ואדרבה מצווה קעביד. אבל בשבוע שחל בו תשעה באב, עיקר האיסור הוא לא ללבוש מכובס וכדי שיהיו מנוולים כאבלים, ומה יש להוכיח מחול המועד לכאן [אמנם לפי השפת אמת לא יקשה, שלא דימינו לחול המועד כדי להתיר הכיבוס, אלא כדי ללמוד משם שבאיזורו מוכיח עליו אין איסור מפני הרואים]. וגם משום כבוד שבת אין ראיה משם להתיר, כיון שההיתר לכבס בחול המועד אינו משום כבוד הרגל, אלא שאין שום טעם לאסור הכיבוס בחוה"מ מלבד מה שאמרנו לעיל, ואף אם נאמר שמטעם כבוד הרגל התירו אין ראיה משם, דשם יש כבוד הרגל מיד אחר הכביסה, ואילו בסוגיין אין כבוד שבת אלא למחר, ועכ"ז מותר לו ללבוש מיד. **כ. והיא** קושיית ראבי"ה. **כא. אמנם** הר"ן ביאר שלכך נקטה הברייתא לשון זה 'גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם' כדי לומר שכיבוס שלנו מותר, ואילו היה לשון הברייתא 'וגיהוץ ככיבוס' לא היינו יודעים שכיבוס שלנו מותר. ובבגדי ישע ביאר קושיית המרדכי להיפך, שאם 'גיהוץ שלנו' הכוונה גיהוץ לבד בלא כיבוס, מדוע נקטה הברייתא לשון 'גיהוץ שלנו' הרי גם גיהוץ שלהם אסור, וכל גיהוץ אסור. אבל בשבוע שחל בו תשעה באב האיסור הוא לבישת הבגד המכובס, ובזה אין היכר מהאיזור. וכתב שהאיסור הוא רק כשהוא לובש את הבגד, ועל כן אפשר ללבוש בצינעא, ואחר שהוא לבוש יאמרו שלבש קודם, ולא יחשדוהו. עוד ביאר [לשיטתו] שאין איסור לרב נחמן ללבוש בגד מכובס קודם לכן, והאיסור הוא רק כיבוס עם לבישה. שאין לחשוש בשעת כיבוס מה יאמרו, כי יאמרו שהוא מכבס להניח, ואם יראוהו לובש יאמרו שהוא לובש מכובס מקודם וזה מותר. וכבר נתבאר לעיל שיטת הרא"ש שגם רב נחמן מודה שיש איסור ללבוש בגד מכובס מקודם לכן. עוד הקשה מה הדמיון לחול המועד, דהרי בחול המועד לבישת בגדים מכובסים מותרת, ואדרבה היתר הלבישה הוא הגורם איסור כיבוס, כמו שמובא בגמרא (מועד קטן יד.) שאסור לכבס כדי שלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין. ואם כן פשוט הוא שמי שאין לו אלא חלוק אחד וכיבסו קודם הרגל, אין לקנסו שלא לכבס בחול המועד, ואדרבה מצווה קעביד. אבל בשבוע שחל בו תשעה באב, עיקר האיסור הוא לא ללבוש מכובס וכדי שיהיו מנוולים כאבלים, ומה יש להוכיח מחול המועד לכאן [אמנם לפי השפת אמת לא יקשה, שלא דימינו לחול המועד כדי להתיר הכיבוס, אלא כדי ללמוד משם שבאיזורו מוכיח עליו אין איסור מפני הרואים]. וגם משום כבוד שבת אין ראיה משם להתיר, כיון שההיתר לכבס בחול המועד אינו משום כבוד הרגל, אלא שאין שום טעם לאסור הכיבוס בחוה"מ מלבד מה שאמרנו לעיל, ואף אם נאמר שמטעם כבוד הרגל התירו אין ראיה משם, דשם יש כבוד הרגל מיד אחר הכביסה, ואילו בסוגיין אין כבוד שבת אלא למחר, ועכ"ז מותר לו ללבוש מיד. **כ. והיא** קושיית ראבי"ה. **כא. אמנם** הר"ן ביאר שלכך נקטה הברייתא לשון זה 'גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם' כדי לומר שכיבוס שלנו מותר, ואילו היה לשון הברייתא 'וגיהוץ ככיבוס' לא היינו יודעים שכיבוס שלנו מותר. ובבגדי ישע ביאר קושיית המרדכי להיפך, שאם 'גיהוץ שלנו' הכוונה גיהוץ לבד בלא כיבוס, אם כן גם גיהוץ שלהם הוא כן, בלא כיבוס אחריו, ומדוע הוא אסור, הרי לשון המשנה הוא 'אסור לכבס' ולא אסרו לגהץ. ומוכח שכל גיהוץ כולל כיבוס, ולכך הוא אסור. אמנם אם נפרש כן יהא גיהוצם של בני בבל לבד, מותר לדעת המרדכי. וברש"י משמע שגם גיהוץ שלנו לבד הוא ככיבוס, מפני שהוא מלבן, ואסור. אמנם בנימוקי יוסף כתב שהגיהוץ הוא מלאכת אומנות לחדש הבגדים הישנים, ולכך הוא אסור, אבל אינו מלבן את הבגד. והוכיח כן ממה שאמרו כלי פשתן אין בהן משום גיהוץ, והרי וודאי שליבון של מים חמים ניכר בבגדי פשתן, ואפילו יותר משל צמר. אלא גיהוץ אינו כיבוס, והוא אסור. והכיבוס של ארץ ישראל מלבן את הבגד כגיהוץ של בבל, מפני יופי המים. **כב. וכל** זה לפי גירסת הבית יוסף בדברי הרא"ש. והקרן אורה דייק

18/06/2018 אהח

שאנו נוהגים איסור אפילו בכיבוס שלנו, ויש אומרים שהוא אסור מן הדין[כג].

ודעת הגאונים ורוב הראשונים שכיבוס של בני בבל מותר, וכוונת הגמרא לומר שגיהוץ של בני בבל הוא ככיבוס של ארץ ישראל ואסור, אבל כיבוס של בני בבל מותר לגמרי[כד]. אמנם המאירי הביא יש מפרשים שגם כיבוס של בני בבל אסור[כה]. וכוונת הגמרא 'גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם' שאפילו הגיהוץ של בני בבל לבד אסור, כגון באופן שכיבס קודם לכן, ועתה הוא מגהץ, ומכיוון שכיבוסם של בני בבל לא מלבן כל כך, הרי הגיהוץ עתה משלים את הליבון ואסור. והגיהוץ שלנו אינו אלא ככיבוס שלהם ואסור, וכל שכן כיבוס עצמו שאסור[כו]. וכתב המאירי שדעת ראשון נראה יותר[כז].

מה דינו של כיבוס שאר ארצות, ככיבוס של בבל או ככיבוס של ארץ ישראל

כתב הר"ן (ט: מוד"ה גרסי') שהטעם שהכיבוס של בבל גרוע הוא משום שמימיה של בבל עכורים ואינם מכבסים יפה. ואינה ארץ הרים וגבעות כארץ ישראל. וכן כתב הריטב"א והוסיף שלפי זה דווקא כיבוס של בבל מותר, כיוון שמימיה עכורין, ואין הבגד מתלבן באותו כיבוס. אבל בשאר ארצות שהן הרים וגבעות והמים צלולין והבגד מתלבן בהם דינם כדין ארץ ישראל. ובשולחן ערוך (או"ח סי' תקנג ס"ג) החמיר מטעם זה אפילו בכיבוס של שאר ארצות, משום שאפשר שכיבוס שלנו הוא ככיבוס של ארץ ישראל[כח].

מדוע 'שלנו' הוא של בבל

הגבורות ארי הקשה שהתנאים הם בני ארץ ישראל, כמו שמצינו בגמרא (נדה נתרפ יט.) 'תנא בארץ ישראל קאי', וכן בעוד מקומות[כט]. ואם כן 'גיהוץ שלנו' הוא גיהוץ של ארץ ישראל ו'כיבוס שלהם' הוא של בבל. וזה ודאי אינו נכון, כי גיהוץ וכיבוס של ארץ ישראל עדיפים מגיהוץ וכיבוס של בבל. וכתב שהוא טעות סופרל[א].

האם מותר ללבוש בגד שנתכבס בכיבוס שלנו, או שהותר רק לכבס ולהניח

רש"י כתב דכיבוס שלנו אינו כשל בני א"י ומותר לכבס. בשפת אמת דן אם כיון שכיבוס שלנו אינו כיבוס לגמרי, יהא גם מותר ללבוש בגד שנתכבס בכיבוס שלנו, או שכיבוס שלנו הוא כגיהוץ בכלי פשתן, שאמנם אינם מתגהצים אבל אסור ללובשן מגוהצים, וכן יהיה בכיבוס שלנו, ולא התירו אלא לכבס ולהניח אבל לא ללבוש מכובס בכיבוס כזה. והוכיח מלשון רש"י שההיתר אינו אלא לכבס על מנת להניח אבל לא ללבוש. שלשון רש"י הוא 'ואסור לגהץ וכו' אפילו להניח וכו' אבל כיבוס שלנו מותר'. משמע שההיתר בכיבוס שלנו אינו אלא להניח[לב]. והריטב"א כתב מפורש שאסור ללבוש בגד מכובס בכיבוס שלנו, וכן פסק הבית יוסף (או"ח סי' תקנג ד"ה ומ"ש וכיבוס שלנו מותר)[לג].

מדוע אין בכלי פשתן משום גיהוץ, ואם יש בהם משום כיבוס

וכלי פשתן אין בהם משום גיהוץ. הרא"ש ביאר משום שמתחילה אין מגהצין אותן יפה, כיוון שהן קרובין לבשר ומתלכלכין מיד מפני הזיעה. והר"ן כתב שבגדי פשתן אינם מתלבנין יפה, על כן אין בהם גם משום כיבוס[לד]. עוד כתב הר"ן שיש אומרים שדווקא גיהוץ מותר, כי עיקר הגיהוץ הוא כדי לחדש הבגד לעשותו כחדשים, ובגדי פשתן ישנים שהם שחוקים אין הגיהוץ ניכר בהם, ולכן דווקא בישנים מותר הגיהוץ אבל בחדשים אסור, וכן כיבוס שמלבן הבגד אסור בא"י. והסכים הריטב"א לדעה זו, וכן הביא הטור (או"ח סי' תקנח) מאבי העזרי לאסור הכיבוס[לה].

מדוע לא הזכירה הברייתא היתר תספורת בחמישי

חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת.

מהא דלא הזכירה הברייתא שהותר גם תספורת בחמישי משמע שרק כיבוס הותר בחמישי ולא תספורת, וכן הוכיח בנודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' ל"ג)[לו]. אמנם הגבורות ארי כתב שאין להביא ראיה מברייתא זו שתספורת יהיה אסור, שהרי לשון המשנה והברייתא הוא 'אסור לכבס ולספר ובחמישי מותרין', הרי שההיתר הוא גם לגבי תספורת. וביאר שהסיבה שלא נקטה הברייתא 'לספר', משום שסיום דברי הברייתא הוא לגבי חל תשעה באב בערב שבת ולא כיבס בחמישי, ומותר לו בדיעבד לכבס בערב שבת שהוא תשעה באב מן המנחה ולמעלה. ודווקא כיבוס מותר אז ולא תספורת[לז].

האם נחלק אביי על ההיתר של הברייתא

ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה, לייט עלה אביי ואיתימא רב אחא בר יעקב אהא.

הגבורות ארי הקשה מנין לו לאביי כח לחלוק על הברייתא ולקלל את הנוהג כן, מה שהתירו בברייתא[לח]. ובחידושי רבי אלעזר משה הורוויץ תירץ, שלא נחלק אביי על הברייתא, שמותר לעשות כן, אלא לייט על מי שהביא עצמו לידי כך. וכן הוא לשון רבינו חננאל 'לייט אביי מי שהצריך ודחק עצמו לכך'[לט].

אכילת בשר ושתיית יין בסעודה המפסקת בשבת, האם מותר

דתניא תשעה באב שחל להיות בשבת וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו. הטור (או"ח סי' תקנד) הביא ברייתא זו, והביא מהרב שר שלום ומאבי העזרי שאנו אין רגילין כן, אלא אף בשבת איננו אוכלים בשר ושותין יין בסעודה המפסקת משום חורבן הבית. ומשום שאף הברייתא לא אמרה חובה לעשות כן להעלות כסעודת שלמה, אלא רשאי לעשות כן. והרי יכול לקיים סעודה שלישית קודם

מפסקי הרא"ש שחסר כמה מילים בדבריו, ולא נתכוון להתיר גיהוץ אלא כיבוס שלנו ותו לא.

כג. עוד הביא הבית יוסף (או"ח סי' תקנג ד"ה כתב אבי העזרי) דברי המגיד משנה שהסיבה שלא כתב הרמב"ם שום צד היתר בכיבוס בשבוע זה משום שפשט המנהג להחמיר. **כד. וכן** דייק הר"ן, [ראה בביאורי הפשט]. ומשום שאינו מלבן לגמרי, ובמאירי כתב שהוא מלאכת עראי.

כה. המאירי הביא כן בשם 'גדולי הרבנים'. וראה גם ראבי"ה (מ"ק סי' תתפח) בשם י"מ, וגם הריטב"א רמז לדעה זו. וראה גם ר"ן והשלמה. והשפת אמת כתב שמהסוגיא בכתובות (י:) מוכח שהברייתא באה להתיר כיבוס שלנו לגמרי. **כו. ולפי** זה גיהוץ אחר כיבוס של ארץ ישראל יהא מותר. כי אחר כיבוס של ארץ ישראל כבר הבגד מלובן, ואין הגיהוץ מוסיף בו, ומותר. ולשיטה זו הסיבה שאין בבגדי פשתן גיהוץ היא לא משום שאינם מתגהצים, אלא משום שהכיבוס בהם מלבנם לגמרי, יותר מכלי צמר. וממילא אין הגיהוץ מוסיף בהם כלום ומותר. **כז. וכתב** המאירי עוד שלדעת הערוך שהגיהוץ הוא החלקת הבגד, זהו דווקא בבבל שהכיבוס שלהם אינו מלבן כל כך. אבל הכיבוס של ארץ ישראל אינו צריך גיהוץ כלל, שהבגד מתלבן לגמרי בכיבוס של ארץ ישראל. ולפי זה אין לדייק שגיהוץ של ארץ ישראל אסור, אלא אין כלל גיהוץ בארץ ישראל. **כח. עוד** כתב השולחן ערוך, שיש מי שאומר שכיבוס הוא במים בלבד, וגיהוץ הוא במים ואפר או בנתר ובורית. ולפי זה כיבוס שלנו הוא גיהוץ, ואין מי שמכבס היום במים לבד, ואם כן הוא אסור כדינו של גיהוץ, שאפילו גיהוץ שלנו אסור. **כט. ראה** גם (נדה עג:) 'תנא בארץ ישראל קאי דזרעי ברישא'. וכן היא משנה מפורשת (מלה פ"ג מ"ח) 'פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבים בחלה, יצאו מכאן לשם רבי אליעזר מחייב ורבי עקיבא פוטר'. הרי שהשונה את המשנה הוא בן ארץ ישראל, וקורא אותה 'כאן'. **ל. כמו** שמוכח בגמרא (כתובות י.) שרבן גמליאל שרה סודר במים וכבסו ומצא עליו כמה טיפי דמים, ואמר ליה הונא מר בריה דרבא מפרזקיא [שהיא בבבל] לרב אשי, מדוע לא נעשה כן גם אנחנו. וענה לו 'גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם', ואין הבגד מתלבן בכיבוס לבד כדי שנמצא עליו את טיפי הדמים. [ומקשה הגמרא מדוע לא נעשה גיהוץ, ומתרצת שהגיהוץ לא רק מלבן אלא גם משפשף את הבגד והדם ייאבד]. הרי שהמימרא 'גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם' נאמרה בבבל על גיהוץ של בבל שהוא ככיבוס של ארץ ישראל, וכיבוס של בבל הוא גרוע יותר.

לא. וביאר הגבורות ארי שאגב הגירסא בכתובות [ראה הערה קודמת] שיבשו הסופרים לכתוב כן גם כאן. אבל הני תרתי סתרי אהדדי. וכאן יש לומר היפך. **לב. וכתב** שכן משמע בתורת האדם לרמב"ן, ובטור (סי' תקנג) העתיק לשונו. **לג. והביא** דעת הכל בו (סי' סנ) להתיר לכבס וללבוש בכיבוס שלנו. והשפת אמת תמה על האוסרים, שהרי שלח ר' יצחק שאסור ללבוש אחר גיהוץ. ואם גם אחר כיבוס שלנו אסור הרי הוא כל שכן שאחר גיהוץ אסור. וכל שכן לפי מה שכתב המרדכי וכן היא משמעות שאר הפוסקים שכל גיהוץ הוא עם כיבוס, ודאי קשה מה צורך לומר שאסור ללבוש אחר גיהוץ, תיפוק ליה שאחר כיבוס שלנו שהוא גרוע אסור ללבוש. וגיהוץ הלא כולל בתוכו גם כיבוס. ולהלכה פסק בביאור הגר"א (או"ח סי' תקנג ס"ג) שאסור מדינא ללבוש מכובסים, אפילו בגדי פשתן ואפילו בכיבוס שלנו. **לד. והנימוקי** יוסף הוכיח שאין מדובר בכיבוס במים חמים, שהרי ליבון של מים חמין יותר ניכר לובנו ויופיו בכלי פשתן מבבגדי צמר. **לה. ולעיל** נתבאר שודאי אין ללבשם מכובסים. **לו. הובאו** דבריו לעיל על דברי הגמ' 'מתיב רב המנונא'. וראה שם הדעות בזה. **לז. והמפרשים** לא חילקו בזה משום שלדידן לא חל תשעה באב בערב שבת, וגם על כביסה באופן זה לייט אביי ואין היתר לכתחילה. **לח. וכתב** שאפשר שדייק אביי מן הברייתא שאמרה 'בחמישי מותרין' משמע אבל לא בשישי. ודחה שאין זה דיוק, שאפשר לומר שכיון שבשישי אין מותר אלא מן המנחה ולמעלה לא נכנסה הברייתא לחלק בזה. ועוד שאין זה היתר אלא בדיעבד. וכן מצינו הרבה 'דאי, לא קתני', שאין המשניות והברייתות מבארות היתרים של 'אילו'. ואמנם בגמרא (שבת קכ:) מצינו ששנו 'נר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו ואם כבתה כבתה לייט עלה רב'. הרי שחלק רב וקילל את הנוהג בהיתר ששנו בברייתא. אמנם אין זה דומה שהרי רב תנא הוא ופליג. **לט. ולקמן** כתבו התוס' (ד"ה מרוייהו) שאם חל תשעה באב ביום חמישי, מותר לכבס ולספר מחצות ואילך מפני כבוד השבת, שלא יישאר לו מלאכה לערב שבת.

סעודה המפסקת[מ]. וכתב הטור שכיוון שמניעתו מלאכול בשר ולשתות יין היא משום אבל, הרי הדבר ניכר ואסור. וכן נהג הרא"ש לאכול בשר ולשתות יין.

כיצד דרשו התנאים את הפסוקים

אמר ר' יוחנן ושלשתן מקרא אחד דרשו דכתיב והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה. הקשה המהרש"א, וכיצד יפרש כל תנא את שני המילים האחרות. הרי על כרחך נאמר כאן השבתת משוש גם על חודש ושבת. וביאר שכולם מודים שיש דינים נוספים שעליהם נאמר מיעוט שמחה, ועליהם לומדים 'חגה חדשה ושבתה'. והוכיח כן שהרי התנא שלנו סובר שאיסור תספורת וכיבוס אינו אלא בשבוע שחל בו, ומיעוט שמחה הוא משנכנס אב. ולא נחלקו אלא לענין תספורת וכיבוס מנין הם נלמדים, אם מחגה או מחדשה או משבתה[מא]. **ובגבורות** ארי ביאר שודאי אין הפסוק מדבר על חודש אב בדווקא ועל דיני אבילות, אלא על השבתת המשוש מחמת החורבן, ואפילו שמחת לב של מצווה דהיינו חגים וראשי חדשים ושבתות. וראיה לזה שאמרו בגמרא (שבת קמה:) 'מפני מה מועדים שבבבל שמחים מפני שלא היו באותה קללה, דכתיב והשבתי משושה חגה חדשה ושבתה'. הרי שהפסוק מפורש על כל המועדים, אלא שדרשו מהפירוט 'חגה חדשה ושבתה' שיש להשבית את השמחה על ידי מעשה להראות בו דרכי אבילות, וכל תנא דרש כמו שהיה נראה לו, אם לדרוש מה"א של 'חדשה' שהפסוק מרמז על חודש אב שבו נחרב הבית, או לדרוש מ'חגה' שלא כל החודש אלא מראש חודש שנקרא חג[מב]. או לדרוש 'שבתה' שיש לנהוג אבילות באותו שבוע[מג].

והשפת אמת כתב שלולי דברי רש"י [שפירש שמ"ד מראש חודש עד התענית למד מחגה כי ראש חודש נקרא חג] היה נראה לומר שעיקר הלימוד מ'חגה' הוא שהתשעה באב עצמו גורם, ולכן אסור רק עד התענית שהיא הגורמת את האיסור, ולא כל השבוע אחר התענית. ומה שהאיסור מתחיל מראש חודש הוא משום שמכל מקום כתיב גם 'חדשה'[מד].

ל.

האם ראש חודש קרוי חג

מחגה. פירש רש"י (ד"ה מחגה) שהוא לומד ממילת 'חגה' שיש להשבית משוש מראש חודש, הנקרא חג. והביא ראיה ממה שמצינו לעיל (כט.) שראש חודש נקרא מועד, כמו שנאמר 'קרא עלי מועד'. ובגבורות ארי הקשה שאף שמצינו שראש חודש נקרא מועד, אבל לא מצינו שהוא נקרא חג, שהרי במסכת ראש השנה (ח.) למדו מהפסוק 'תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו' איזהו חג שהחודש [-הלבנה] מתכסה בו, הוי אומר זה ראש השנה, ואם כל ראש חודש נקרא חג מהי ראיית הגמרא שמדובר על ראש השנה, הרי אפשר שמדובר על כל ראש חודש.

האם בכל ברייתא הלכה כרשב"ג

אמר רבא הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. כתב בספר מכתב לחזקיהו, אין לדקדק מכאן שהכלל של 'כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו' הוא דווקא במשנה ולא בברייתא, ולפיכך הוצרך רבא לומר כאן שהלכה כמותו בברייתא זו. משום שכאן רבא פסק שהלכה כרבי מאיר שלפניו דווקא אסור ולא לאחריו, וע"כ אמר רבא שאין הלכה לגמרי כרבי מאיר ואסור לספר ולכבס מראש חודש, אלא הלכה כרבן שמעון בן גמליאל שרק מתחילת אותה שבת אסור לספר ולכבס[א].

היאך פסק רבא שהוא אמורא הלכה כקולא דתרוייהו

ואמר רבא הלכה כרבי מאיר ותרוייהו לקולא. כתב בספר קרן אורה, שמה שפסק רבא הלכה כתרוייהו אין זה מעצמו, כי אמורא אינו יכול לפסוק הלכה כקולא דתרוייהו. אלא הוא סמך על הברייתא ששנינו לעיל (כט:) אינו אסור אלא אותה שבת בלבד, ורק לפניו הוא דאסור ולא לאחריו[ב].

מחלוקת הפוסקים בהיתר שכתבו התוס'

התום' (ד"ה ותרוייהו לקולא) כתבו שאם חל תשעה באב ביום חמישי מותר לכבס ולספר מחצות ואילך בתשעה באב עצמו, מפני כבוד השבת כדי שלא יצטרך להמתין לערב שבת מפני טורח השבת. והבית יוסף (סי' תקנו ד"ה ומ"ש רבינו) תמה מאוד על התוס' שהתירו לכבס ולספר ביום תשעה באב עצמו. וכתב שלשון הברייתא מוכח לא כן, דתניא (לעיל כט:) 'חל להיות בחמישי לפניו אסור לאחריו מותר'. ואם כדברי התוס' שבתשעה באב שחל בחמישי מותר לכבס אחר חצות, היה לברייתא לחלק ולומר שבחמישי עצמו מותר אחר חצות, שזה יותר חידוש מכך שאחר תשעה באב מותר. ועוד קשה, שעל מה שהתירה הברייתא לכבס בתשעה באב שחל ביום שישי מן המנחה למי שלא כיבס ביום חמישי, אמרו בגמרא (לעיל כט:) 'לייט עלה אביי', וכל שכן שכשחל תשעה באב בחמישי שאסור לעשות כן לכתחילה, אפילו אחר חצות[ג]. וכתב הבית יוסף שאין לסמוך על הוראה זו. גם הגר"א מחק זה בדברי התוס'.

וכתב הבית יוסף שאין לפרש דברי התוס' שכוונתם שכשחל תשעה באב ביום חמישי מותר לכבס ברביעי מחצות, ואז לא יהא קשה מהא דלייט אביי על המכבס בתענית, שהרי להדיא שנינו 'לפניו אסור'. אמנם הב"ח פירש כן את דברי התוס', וכתב ש'לפניו אסור' שאמרו היינו דווקא לכבס ולהניח, אבל לכבס לצורך שבת ודאי מותר, אם אי אפשר להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת[ד], ולא גרע זה ממה שהתירו לכבס בחמישי מפני כבוד השבת באופן שחל תשעה באב ביום ששי, ומשמע אפילו אחר חצות, וגם בסברא עדיף אחר חצות משום שכל שהוא קרוב יותר לשבת יותר נראה שהוא מכבס מפני כבוד השבת. ופסק הב"ח להלכה כמו שכתבו התוס'[ה] שאם חל תשעה באב בחמישי אפשר לכבס ברביעי אחר חצות מפני כבוד השבת[ו].

מב. **ולא** ראש חודש לבד אלא עד התענית, שהרי השבתה זו היא משום צער החורבן. מג. **וראה** שם שביאר שאיידי דכתב קרא חד, כתב כולן, אף שאין דורשים אלא חד. מד. **והקשה** מכל מקום מה ילמד רבי מאיר מ'שבתה'. וכתב שאפשר שיש קצת חומר בשבוע שחל בו יותר מאיסור של תחילת החודש. א. **וגם** הוא פלוגתא דאמוראי לגבי כלל זה שהלכה כרשב"ג, ואפשר שרבא סובר שאין הלכה כרשב"ג בכל מקום, ולפיכך הוצרך לפסוק הלכה כמותו כאן. אבל מכל מקום הסובר שהלכה כמותו סובר כן גם בברייתות ולא רק במשניות. ב. **עוד** הביא הקרן אורה דברי הרמב"ם בפירוש המשניות, להעמיד משנתינו 'ובחמישי מותרין' בתשעה באב שחל בשלישי או ברביעי, ואין ההיתר אלא מפני כבוד השבת אבל בלא זה היה אסור, כרשב"ג האוסר כל שבוע שחל בו אפילו אחר התענית. והלחם משנה (הל' תענית פ"ה ה"ו) תמה על הרמב"ם, עיין שם. הרי שהרמב"ם למד שרשב"ג סובר לאחריו אסור, ואם כן רבא שפסק שאין אסור אלא אותו שבוע, ולפניו ולא לאחריו, כתרוייהו לקולא. ג. **אמנם** הטור לא חשש ללטותא דאביי והתיר לכבס בתשעה באב שחל בערב שבת אחר חצות. ד. **וזה** אינו כלכבס ולהניח, כיון שהוא צריך עתה לכבס מה שלא יוכל לכבס אחר התענית קודם השבת. ה. **הן** הבית יוסף והן הב"ח הסכימו שאין לכבס בתשעה באב עצמו כשחל בחמישי, אלא שהבית יוסף הבין כן את דברי התוס' ולפיכך דחאם מהלכה. והב"ח העמיד דבריהם לגבי יום רביעי ערב תשעה באב מחצות ואילך, ולפיכך פסק כמותם. והבית יוסף כתב שלא יתכן שזוהי כוונתם. אמנם הט"ז (או"ח סי' תקנו סק"ד) ביאר דברי התוס' לגבי יום התענית עצמו אחר חצות, ובכל זאת פסק כמותם. משום שאחר חצות שייך כבר למחר, וראה שם שביאר היאך מתיישבות לפי זה קושיות הבית יוסף. אמנם להלכה כתב שאף שהוראה זו נכונה, אין לסמוך עליה להקל, כיון שאנו מחמירים אף ביום עשירי עצמו, אם כן פשיטא שאין להקל בתשעה באב אחר חצות. [ואף שבחל בחמישי אין מחמירין ביום ששי שהוא עשירי באב, מכל מקום בתשעה באב עצמו אין להקל]. ו. **וכתב**, ויש לסמוך על הוראה זו שנראה מדברי התוס' שפסקו כן להלכה למעשה ודלא כדברי הבית יוסף שדחאה מהלכה'. וראה הרי שהקילו לכתחילה לכבס בתשעה באב מן המנחה ולמעלה, ואף דלייט אביי אהא. והבית יוסף (סי' תקנו ד"ה ופס מן) הקשה עליהם מהא דלייט אביי. ובשפת אמת תירץ שלא לייט אביי אלא כשחל תשעה באב בערב שבת, שהיה יכול לכבס בחמישי. אבל כשחל תשעה באב בחמישי, שלא היה יכול לכבס קודם, ובערב שבת אין פנאי, גם אביי יתיר. מ. **וכן** הביא הבית יוסף (או"ח סי' תקנג ד"ה וכן כתב מפי העזרי) מהמרדכי (סי' תלמ) ומהסמ"ק בשם הגאון ומהגהות מיימוניות. אמנם הסמ"ק כתב שיש מי שסובר שאין להחמיר בזה שלא לזלזל בכבוד שבת שהברייתא היא ודאי על סעודה המפסקת. ועליה נאמר שאוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו. עוד הביא מהמהר"ם מרוטנבורג שלא שינה מסעודותיו כבכל שבת, ולא הוסיף סעודה ולא מיעט מאכלו. וכן פשט המנהג. והרוקח בשם בה"ג אוסר אחר חצות, וביאר בספר מאורי אור שהוא לשיטתו שיוצאים ידי חובת סעודה שלישית קודם חצות, ועליה אמרה הברייתא 'מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו'. מא. **ובספר** מירא דכייא כתב שהדורש 'חגה' דורש כן מייתור, ומשום דכתיב בסוף הפסוק 'וכל מועדה'. הרי ש'חגה' אתא לדרשה. והדורש 'חדשה' סובר שהוא מיותר, שהרי כתיב 'חגה' והכוונה מראש חודש, ולא ייתכן לפרש חג ממש שהרי כבר כתיב 'וכל מועדה' ועל כרחך חגה הוא ראש חודש, וכמו שכתב רש"י (להלן ל. ד"ה מחגה), ומילת 'חדשה' מיותרת לדרשה. והדורש 'שבתה' סובר שהוא מיותר אחר דכתיב 'חגה חדשה ומועדה', והוא לדרשה שאין אסור אלא שבוע שחל בו. ובביאור הפסוק ביאר הרד"ק (הושע ב יג) שכתב גם 'חגה' וגם 'מועדה' כי יש חג שאינו מועד אלא שמחה, כמו 'ויעש שלמה בעת ההיא את החג' (מלכים ח' ו סה), והם ימי חנוכת הבית. וכן יש מועד שאינו חג, כמו 'לאותות ולמועדים' (בראשית א יד) או 'למועד אשוב אליך' (בראשית יח יד), וכן כל זמן אשר יתן אדם לחבירו כמו 'למועד אשר דבר' (בראשית כא ב). והביא פירוש רב סעדיה גאון, 'חגה' שלש רגלים, 'וכל מועדה' ראש השנה ויום הכיפורים ושמיני עצרת. וכן פירש במצודת דוד. מב. **ולא** ראש חודש לבד אלא עד התענית, שהרי השבתה זו היא משום צער

וכתב המגן אברהם (או"ח סי' תקנו סק"מ) שדברי הב"ח דחוקים ודחויים, ועדיין מה ששנינו בברייתא 'חל להיות בחמישי לפניו אסור לאחריו מותר' קשה לפי פסקו של הב"ח מדוע לא אמרו 'מותר לכבס ברביעי מפני כבוד השבת', אלא פסקו ואמרו 'לפניו אסור'. ופסק המגן אברהם שאין היתר לכבס כלל ביום רביעי.

תשעה באב שחל להיות בשבת

הריטב"א הביא דברי הירושלמי (הלכה ו) 'תשעה באב שחל להיות בשבת ב' שבתות מותרין'. וביאר שהכוונה היא שבאופן שהתענית נדחית ליום ראשון, אי אפשר לאסור לפניו כל שבוע שחל בו תשעה באב כיון שבשבת עצמה אין נוהג אבילות ויכול הוא להעלות על שולחנו אפילו כסעודת שלמה המלך בשעתו, וא"כ לא יתכן ששאר ימי השבוע יהיו אסורים מחמת השבת. ושבוע שמתענים ביום ראשון בו ג"כ אין לאסור, כי ההלכה שאינו אוסר לאחריו, נמצאו שתי שבתות מותרין[ט] ואין איסור נוהג בו מן הדין אלא ביומו בלבד'.

גדר שני תבשילין

ערב תשעה באב לא יאכל אדם ב' תבשילין כו'. הרא"ש (סי' לה) והבית יוסף (סי' תקנב ד"ה ומ"ש ומני) כתבו שדעת רב האי גאון ששני תבשילין שאסרו, הם דווקא שני מינים כגון אורז ועדשים, אבל מין אחד בשתי קדירות מותר. אך דעת הרי"ץ גיאות שאפילו מין אחד שנתבשל בשתי קדירות נחשב כשני תבשילין ואסור[יא], ופסק הרמב"ן[יב] כדבריו. והיכא שבישל בקדירה אחת שני מינין, כתב הרמב"ן שאין זה שני תבשילין ומותר, ואף על פי שלענין עירובי תבשילין אמרינן שדג וביצה שעליו דינם כשני תבשילין, היא קולא מיוחדת בעירובי תבשילין, אבל אינה ענין לערב תשעה באב, וכן כתב הריטב"א (כו:), שלענין תשעה באב שהאיסור הוא משום תענוג וחשיבות אין לומר שיהא דג וביצה שעליו כשני תבשילין. אך יש מחמירים[יג] וסוברים שאף שני מינין בקדירה אחת נקראים שני תבשילין כמו לגבי עירובי תבשילין, אך כתב הטור (סי' תקנב) שנראה שאפילו לדברי המחמירין, דבר שדרכו בכך כל השנה כגון אפונין שנותנין בהם בצלים וביצים שרי.

כבוש לענין שני תבשילין

ובדבר הכבוש, כתב האליה רבה (סי' תקנב סק"ו) בשם שיירי כנסת הגדולה שהוי כתבשיל, והערוך השלחן (סי' תקנב ס"ו) כתב שאין עליו שם תבשיל.

דבר הנאכל כמות שהוא חי

כתבו התוס' (ד"ה ערב ט"ב) שדבר שנאכל כמות שהוא חי אין בו תורת בישול ומותר לאכלו אפילו מבושל. והרא"ש הביא דעת הראב"ד שאף נאכל כמות שהוא חי אסור, ומשום שבריבוי התבשילין יש כבוד ותענוג. והר"ן הביא שיש מי שהתיר לאכול דבר מבושל שנאכל כמות שהוא חי, וכתב דמהרמב"ן לא מצאנו היתר אלא בפירות חיים. וכן כתב

שם עוד שהיקל ליוצא בדרך אחר תשעה באב לכבס לו בגדים לכמה שבתות קודם תשעה באב, משום שאחר כך יחזיק בדרך ולא יוכל לכבס. ומכל מקום עדיף שיכבס על ידי גוי שאינו אלא מנהג לאסור. **ז. והוסיף** בזה סברא, שבחל תשעה באב להיות ביום ששי התירו לכבס בחמישי מפני כבוד השבת, משום שאי אפשר לכבס לשבת זו אלא בחמישי, ואין יום נוסף בשבוע זה שיהא בו היתר. אבל בחל תשעה באב ביום חמישי מדוע שיתירו לו לכבס ברביעי, והרי ערב שבת הוא אחר התענית ואפשר לכבס אז, אף שהוא טורח מפני השבת. עוד כתב שיש סברא מיוחדת להקל בכיבוס ביום חמישי מפני שניכר אז שהוא מכבס לכבוד השבת, מה שאין כן ביום רביעי. וראה גם לעיל (טו: רש"י ד"ה ומממילא), 'דרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי ולא בערב שבת מפני הטורח'. הרי שיש סברא מיוחדת להתיר בחמישי. **ח. וקל** וחומר ליוצא בדרך, שהתיר הב"ח, שאסור לו לכבס לצורך אחר, כי הרי אמרו בגמ' שבטלי קצרי דבי רב, ואילו היה מותר ליוצא בדרך לכבס, היו יכולין לכבס ליוצאין בדרך, ועל כרחך שכל כיבוס אסור. **ט. ובהגהות** חשק שלמה דייק לפי הירושלמי מדוע אמר רבי מאיר לעיל (כט:) 'מראש חודש עד התענית', וכתב שאילו היה אומר 'עד תשעה באב' היינו סוברים שגם לרבי מאיר יהיה באופן זה שתי השבתות מותרין כהירושלמי, ורבי מאיר אינו סובר כן משום שהוא תולה הדבר בראש חודש ולא בשבוע שחל בו, ולכך אף אם חל בשבת ונדחה, אסור מראש חודש עד התענית. **י. והרי"ץ** גיאת (ממילת הלכות תשעה באב) חולק. ובספר אור שמח (הלכות תעניות פ"ה ה"ו) הוכיח כן מסוגייתנו, שכשהסתפקה הגמרא (לעיל כט:) מה כוונת המשנה 'בחמישי מותרין מפני כבוד השבת' לרב נחמן. היה אפשר ליישב באופן שחל תשעה באב בשבת, ומותר לכבס רק בחמישי מפני כבוד השבת, וזהו לכבס וללבוש, ולרב נחמן מותר לכבס ולהניח, ולא בזה דיברה המשנה. ומוכח שבאופן זה שתשעה באב חל בשבת אין לשבוע שלפניו דין שבוע שחל בו כיון שהתענית נדחית, וכמפורש בירושלמי. ודייק האור שמח בדברי הרמב"ם שכתב (הל' תעניות פ"ה ה"ח) 'תשעה באב שחל בשבת אינו מחסר כלום', שכוונתו שאין תשעה באב כזה מחיל כלל דיני אבילות, ואפילו בערב שבת אינו ממעט בתבשילין. וראה שם עוד באריכות.

יא. וכתב המגן אברהם (סי' תקנב סק"ג) שאף לדעת הרי"ץ גיאות שמין אחד בשתי קדירות נקרא שני תבשילין, זהו רק באופן שאחד בלילתו עבה ואחד בלילתו רכה, אבל אם שניהם בשוה, אין קפידא. אך דעת הכנסת הגדולה (שו"ת סי' נו), שאף בשניהם שוים יש להחמיר. **יב. ספר** תורת האדם (ענין מנהגות ישנה אות קנג), והובאו דבריו בבית יוסף שם. **יג. והובאו** דבריהם ברמב"ן שם ובטור (סי' תקנב).

יד. אמנם התוס' שם (ד"ה היכן מצינו) ביארו שמה ששאל רבי אליעזר בן יעקב היכן מצינו יום שמקצתו אסור ומקצתו מותר, אין הכוונה שלא שייך כזה דבר כלל, כי בדבר שיש בו סברא כגון מה שאמרו לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה, ודאי שעד המנחה מותר, כיון שאף אם יאכל עדיין יכנס לשבת כשהוא תאוה. אך אין זה מתרץ את קושיית הגבורות ארי, כי בערב תשעה באב הטעם הוא משום אבילות, וא"כ אין סברא לחלק בין חציו הראשון של היום לחציו השני, ואם בכל זאת חילקו, יכול רבי יהודה להביא ראיה שמצינו יום שמקצתו אסור ומקצתו מותר. **טו. ובפרישה** הביא שיש שדקדקו בלשון הרמב"ן שכתב 'אם אין דעתו עוד לאכול' הרי שתלה הדבר בדעתו לבד, משמע שאם דעתו לאכול עוד אף שהוא כבר שבע מאכילה ראשונה, אין סעודתו השניה נחשבת עראי. ומיושב מנהגינו שאנו יושבין לארץ ונוטלין ידים ומברכין ברכת המזון שבזה יודה הרמב"ן שזוהי סעודת קבע. וכתב הפרישה שאם כן הוא הרי לא השמיענו הרמב"ן מאומה, וחז"ל כבר אמרו סעודה המפסקת. והביא פירוש הרש"ל לטור שכוונת הרמב"ן לאלו שאכלו בשר בערב תשעה באב, ורק בסעודה המפסקת לא אכלו, ולהם הוא קורא בטן רשעים. וכתב שהוא הדין לדידן בריבוי המעדנים אפילו של חלב. **טז. וכן** הוא מנהגינו.

וראה שולחן ערוך (או"ח סי' תקנב ס"ט) וכן נפסק במשנה ברורה (סקנ"ח).

המאירי שיש מי שאומר שכל שאין בו שני תבשילין אף על פי שהם שני מאכלים מותרים, כגון מי שאכל תבשיל ואחר כך הביאו לו פירות הנאכלין בלא בישול יכול לאכלן.

היכן מצינו יום שמקצתו אסור ומקצתו מותר

אמר רב יהודה לא שנו אלא משש שעות ולמעלה אבל משש שעות ולמטה מותר. בספר גבורות ארי העיר מהגמרא בפסחים (ג:) 'מיתיבי מאימתי ארבעה עשר אסור בעשיית מלאכה, ר' אליעזר בן יעקב אומר משעת האור רבי יהודה אומר משעת הנץ החמה, אמר ליה רבי אליעזר בן יעקב לרבי יהודה וכי היכן מצינו יום שמקצתו אסור בעשיית מלאכה ומקצתו מותר בעשיית מלאכה, אמר ליה הוא עצמו יוכיח שמקצתו מותר באכילת חמץ ומקצתו אסור באכילת חמץ וכו', הכי קאמר ליה רבי אליעזר אמינא לך אנא מלאכה דרבנן ואת אמרת לי חמץ דאורייתא, דעד הכא אסר רחמנא ועד הכא שרא רחמנא'. והנה בסוגייתינו מצינו יום שמקצתו אסור באכילת בשר ומקצתו מותר, ומדרבנן, ומדוע לא הביא לו ראיה מכאן[יד]. ותירץ שכיון שמצינו גבי חמץ שחלקה תורה בין קודם שש ללאחר שש, גם רבנן חלקו קודם שש ללאחר שש לענין ערב תשעה באב, אבל לחלק בין קודם הנץ לאחר הנץ שלא מצינו בשום מקום שחלקה בזו התורה, גם רבנן לא יחלקו בכי האי גונא.

אם עתיד לסעוד סעודת עראי, מה נחשב סעודה המפסקת

אלא בסעודה המפסיק בה. הר"ן הביא דברי הרמב"ן, שסעודה המפסקת היא זו שאינו עתיד לסעוד אחריה סעודת קבע, ואף שעתיד לאכול אחריה עוד אכילת עראי, אין די בכך שתיחשב סעודה זו סעודה רגילה משום אכילת עראי שאחריה. ורק אם עתיד לאכול אכילת קבע הרי שאין סעודתו זו סעודה המפסקת, ומותר בה בבשר ויין. וכתב הרמב"ן 'לא כאלו שבטנן בטן רשעים אוכלין בשר ומשתכרין ביין, ואחר כך אוכלין עראי כדי להפסיק באכילה שאין בה בשר ויין'. והיינו שאין זה מועיל להם מה שאוכלים עראי, כיוון שאכילת עראי אינה נחשבת סעודה, וא"כ הסעודה הקודמת היא הסעודה המפסקת, ואסור לאכול בה בשר ויין. ודייק כן מלשון הברייתא דלהלן 'אם עתיד לסעוד סעודה אחרת' דהיינו סעודה ממש, ולא אכילת עראי[טז]. וכן כתב המאירי, 'ומה שנהגו עכשיו לאכול בשקיעת החמה כזית לחם ופירות, אינו מנהג נאה, והעושה כן ראוי לאכול הראשונה מבעוד יום ויאכל באחרונה אי זה תבשיל, שלא יראה כדרך הערמה. אף על פי כן המהדרים במידת חסידות אין דרכן לאכול בשר כל אותו היום, ובמקומות הרבה נהגו לבטל בית השחיטה מר"ח ועד התענית'[יז].

האם הגירסא רבי יהודה או רב יהודה

אמר רבי יהודה כיצד משנה וכו'. הריטב"א גרס 'רב יהודה' שהוא אמורא, וכתב, רב יהודה מפרש אבל אינו סובר כן. ולכך פוסקים כרבנן שהם רבים. וגם רב יהודה ושמואל פירשו דבריהם, הרי שפסקו כמותם. וכן פסקו הגאונים וכן פסק הרמב"ן. וכתב הריטב"א שיש

נוסחאות שגרסו 'רבי יהודה' [שהוא תנא], ולגירסא זו כל שכן שהלכה כרבנן דסתם מתניתין, היינו תנא קמא. משום שרשב"ג ורבי יהודה הם יחידאי, ולא מצינו שאמוראים דנו בדבריהם אלו, הרי שלא נפסקה הלכה כמותם[יז].

מהו השינוי שעליו לעשות

אם היה רגיל לאכול שני תבשילין יאכל מין אחד. כתב הרש"ש, שלכאורה משמע שרבי שמעון בן גמליאל בא להקל יותר מתנא קמא, שאינו צריך למעט כל כך עד תבשיל אחד, אלא די בשינוי אחר שהוא ממעט ממאכלו, וכעין שאמרו חכמים בברייתא הסמוכה 'אם היה רגיל לשתות עשרה ישתה חמשה'[יח]. אלא שאם כן כוונתו, היה לו לומר 'אם היה רגיל לאכול ג' תבשילין יאכל שנים'[יט], ואז יהא ברור שהוא מיקל[איצר התכמקו]תר מתנא קמא ומתיר לאכול שני תבשילין למי שהרגלו הוא שלשה תבשילין. אבל עתה שאמר 'ישנה' יש במשמעותו כפי שפירש רב יהודה, שאם היה רגיל לאכול שני תבשילין יאכל אחד, ובזה גם תנא קמא מודה ולא נחלקו כלל. וכתב הרש"ש שיש לגרוס 'מין אחר' וכוונת רשב"ג להקל מתנא קמא שאם היה רגיל לאכול שני תבשילין אינו צריך למעט ולאכול אחד, אלא די בכך שיאכל מינים אחרים שלא כהרגלו. ודייק כן מלשון רש"י (ד"ה וחכמים אומרים) שכתב שחכמים אמרו ישנה על שני תבשילין, אבל בשר ויין ימעט. משמע שבתבשילין לא ימעט אלא ישנה, למין אחר. וכן איתא בירושלמי 'יחלף'. אמנם הקרבן העדה פירש שם ימעט, ותמה עליו הרש"ש שחילוף משמעו שינוי ולא מיעוט. [אמנם הרמב"ן הביא גירסת הירושלמי ומשמע מדבריו שלמד כהקרבן העדה, ש'יחלף' יכול להתפרש גם מיעוט].

האם אפשר לאכול יחד סעודה המפסקת, והאם מתחייבים בזימון

ואם היה רגיל לסעוד בעשרה בני אדם סועד בחמשה. כתב הטור (סי' תקנג) בשם אבי העזרי, שבזה מודה תנא קמא לרבי שמעון בן גמליאל, ולא נחלק עליו רק לחומרא[כ]. וכתב הבית יוסף (סי' תקנג ד"ה כתב אבי העזרי) שמדברי הרמב"ם אין נראה כן, שהרי לא הזכיר כלל דין זה של אם היה רגיל לסעוד בעשרה סועד בחמשה[כא].

עוד כתב הטור (שם) שרבינו משולם אכל בערב תשעה באב עם שלושה אנשים ולא בירך בזימון, אלא בירך לבדו, וכן נהג ר"י. ותמה הטור שהרי אף אבל חייב בזימון. וכתב שהרא"ש נהג לאכול לבדו סעודה המפסקת כדי להתבודד. והבית יוסף (שם ד"ה כתוב נמשובה) הביא מההגהות מיימוניות (פ"ה מהל' ו ומנהגי מ"ב) בשם רבותינו ורב שרירא גאון, שנהגו שלא לזמן בשלושה אלא כל אחד ישב לבדו[כב], כמו שנאמר בפסוק 'ישב בדד וידום' (איכה ג כח). וכן נהגו ר"י ורבינו משולם שלא לזמן אפילו אכלו שלשה יחד. אבל נכון הוא שלא ישבו שלשה יחד כדי שלא להתחייב בזימון, אלא כל אחד ישב לעצמו[כג].

האם חל איסור רחיצה מבעוד יום

ואסור לרחוץ. הרא"ש (סי' לח) הביא פירוש הרמב"ן, שסעודה שהיא משום תשעה באב, דהיינו סעודה המפסקת, אסור לאכול בה בשר ויין, וכיון שחלה עליו האבילות לענין בשר ויין חלה עליו גם לענין רחיצה, ולכך אסור לרחוץ[כד]. ואף שיכול לאכול עוד אחר הסעודה ואין דין תוספת בתשעה באב אלא ביום כיפור בלבד[כה], מכל מקום רחיצה אסורה, כי רחיצה היא הנאה לעתיד. ונראה כרוחץ לתשעה באב[כו]. אמנם סברא זו היא רק ברחיצה וסיכה, ונעילת הסנדל אינה נאסרת לפי זה קודם התענית.

והראב"ד פירש שמשגמר סעודה המפסקת וכבר חלה עליו התענית לענין אכילה[כז], חלה עליו גם לענין רחיצה, ומה שאמרו 'כל שאינו משום תשעה באב' הכוונה לסעודה המפסקת בתענית ציבור, שמותר בה בבשר וביין ומותר לרחוץ[כח]. ובקרן אורה תמה מדוע בסעודה המפסקת של תשעה באב אסור לרחוץ ובסעודה המפסקת של תעניות אחרות מותר[כט], וביאר שבסעודה המפסקת של ערב תשעה באב כיוון שנאסר עליו לאכול בשר ויין, הרי כשהוא מתחיל לאכול סעודה המפסקת ניכר שאינו רוצה לאכול עוד, והרי הוא כקיבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד, ולפיכך חל עליו גם איסור רחיצה. אמנם בשאר תעניות שאין דינים מיוחדים בסעודה המפסקת, ומותר לו לאכול בשר ויין, ממילא אין אכילתו מוכיחה שהוא מקבל עליו תענית ומסתלק מלאכול עוד, וגם הרחיצה מותרת[ל].

וכתב הקרן אורה שאין לחלק בין תשעה באב לשאר תעניות לגבי קבלה, ולומר שבשאר תעניות אין הקבלה מועילה ואינו נאסר ברחיצה, מה שאין כן בתשעה באב שהקבלה מועילה ואוסרתו, משום שאין סברא לחלק בזה. וגם לא מסתבר לחלק באיסור רחיצה בין תשעה באב לשאר תעניות. ואם נאסר באכילה בשאר תעניות ודאי שנאסר גם ברחיצה[לא].

האם כל דיני אבילות נוהגים בתשעה באב

ת"ר כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב. ומפשטות דברי הברייתא משמע שבתשעה באב נוהג כל דיני אבלות, אך כתבו המאירי והרא"ש והריטב"א, שכוונת הברייתא לענין מצוות לא תעשה הנוהגות באבל, שבכל מה שבאבל מוזהר שלא לעשותו גם בתשעה באב מוזהרים, אבל מצוות עשה שבאבל כגון כפיית המטה ועטיפת הראש[לב], בהנך לא קאמר[לג].

האם קוראים פרשת הקרבנות בתשעה באב

ואסור לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות. כתב המאירי, יש למדין מכאן שלא לקרות בתשעה באב בפרשת הקרבנות, רצה לומר צו את קרבני ומשנת איזהו מקומן ומדרש ר' ישמעאל, ולא שירת הים, ואיני רואה תועלת בדבריהם שאם כן אף כל פסוקי דזמרה. אלא כל שהוא נאמר

יז. **וכתב** הריטב"א שגירסת הירושלמי כגירסתו. וכוונתו משום ששם פירשו דברי רשב"ג שלא בשם רב יהודה, אלא הירושלמי עצמו מקשה 'מאי ישנה', הרי שדברים אלו גם בבבלי אינם דברי תנא אלא אמוראים דנו בדברי רשב"ג. ומכל מקום אין הלכה כמותו אף שאמוראים דנו בדבריו, משום שהוא פירוש בעלמא, ובדברי תנא קמא דנו והעמידו דבריהם שלא אמרו אלא משש שעות ולמעלה ובסעודה המפסיק בה, גם רבנן הם רבים. יח. **ולשון** המאירי הוא, ישנה שינוי של גריעות. יט. **וכן** הוא באמת לשון הטור. כ. **וכתב** אבי העזרי 'מיבעי ליה לשנויי שאם היה רגיל לסעוד בעשרה יסעוד בחמשה'. אמנם לשון התוס' בסוגייתנו (ד"ה ופס) משמע שהוא משום מיעוט בכבוד ולא משום שינוי. ויש שדייקו מרש"י (ד"ה נעשקיה) כהתוס'. כא. **ועל** כרחך שהוא סובר שגם בזה פליג תנא קמא על רשב"ג, והלכה כמותו ולכך לא פסק כן. כב. **ובספר** מועד לכל חי (סי' י סעיף ג) כתב וישבו לאכול זה בזוית זו וזה בזוית זו, ומהיות טוב יזהרו שלא יראו זה את זה, או שימתינו עד שיברך האחד ברכת המזון. כג. **וכן** כתב הגהות אשר"י כאן (פיסקא ה). ובדיעבד אם ישבו ג' יחד בסעודה המפסקת כתב בספר כף החיים (סי' תקנג ס"ק מג) שחייבים לזמן. כד. **ובתוספתא** (פ"ג י"ח) אמרו גם שאסור לסוך, והרמב"ן העתיק לשון התוספתא. כה. **אמנם** גם בזה עצמו חולקים עליו הרמב"ם וסיעתו. והרמב"ם כתב בפירוש המשנה כאן 'ודין תעניתו כדין תענית צום כפור, כלומר שהוא אסור ברחיצה ובסיכה ובתשמיש המטה ובנעילת הסנדל ומוסיפין מחול על קדש', הרי שלמד שיש דין תוספת גם בתשעה באב, והמגיד משנה (הל' תעניות פ"ג ה"ג) כתב שכן היא דעתו בכל התעניות. והרמב"ן (בהלחמות ג. מדפי הרי"ף) חלק עליו והוכיח ממה שאמרו 'בין השמשות אסור' שאין דין תוספת, ואילו היה תוספת לא היה צריך לאסור בין השמשות. כו. **והרא"ש** תמה על הרמב"ן, היאך ייתכן שיהא אסור ברחיצה ומותר באכילה. והקרן אורה יישב שעשאוהו כאונן שמתו מוטל לפניו, שהוא אסור בבשר ויין וברחיצה, ומותר לאכול. והקרבן נתנאל (פ"ח ס"ג) פירש שכיון שאכל סעודה המפסקת מסתמא קיבל עליו קצת אבילות, אי נמי בשקיבל בפירוש בפה. וראה שם שדן אם קיבל בפירוש בפה איך יתכן שהוא מותר לאכול ורק ברחיצה הוא אסור, והניח שראשון עיקר. ולשון המאירי הוא 'הואיל ונאסר בבשר ויין נאסר ברחיצה וסיכה', הרי שאין זה מחמת קבלה. כז. **וכתב** הרמב"ן (בספר תורת האדם ענין אבלות יסוד ח אות קד) וכן משמע מהרא"ש (סי' לח), שלשיטת הראב"ד אם גמר סעודה המפסקת נאסר באכילה רק אם פירש שלא יאכל עוד היום, ואז כיון שנאסר באכילה ע"י שפירש, נאסר ברחיצה אף אם לא פירש מרחיצה כלום. כח. **ולא** רצה הראב"ד לפרש 'כל שאינו משום תשעה באב' שהכוונה לערב תשעה באב שלא בסעודה המפסקת, שזה פשוט שמותר לרחוץ אז, שכיון שמותר לאכול בשר ויין למה יהא אסור לרחוץ. אמנם הרמב"ן פירש כן, ותמה עליו הרא"ש מדוע יהא אסור לרחוץ ומאי קמ"ל. כט. **וכתב** שאם נאמר שהחילוק הוא משום שבתשעה באב אחר סעודה המפסקת אסור לאכול, ולפיכך אסור לרחוץ. ובשאר תעניות מותר לאכול גם אחר סעודה המפסקת עד בין השמשות. אם כן היה לגמרא לומר חילוק זה עצמו, ולא לומר דין רחיצה שמכחו נשמע שיש חילוק בקבלת התענית בין תשעה באב לשאר תעניות. ל. **ורבי** ישמעאל ברבי יוסי אמר כל שעה שמותר לאכול מותר לרחוץ, ומשום שאפילו אם הפסיק לאכול בשר ויין, עדיין לא קיבל עליו שלא לרחוץ. ולפי זה אם יקבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד כלל, הרי זו קבלה, ואפילו בתענית ציבור. וכל החילוק הוא רק שבתענית ציבור אין קבלתו ניכרת על ידי סעודה המפסקת, כיון שמותר לאכול בה בשר ויין. ובערב תשעה באב כיון שהוא אסור לאכול בשר ויין נראה שאין דעתו לאכול עוד, והרי הוא כאילו קיבל בפירוש. לא. **וכל** זה לדעת הראב"ד, אמנם לדעת הרמב"ן שאיסור רחיצה הוא משום שהתחיל באבילות, שפיר אפשר לומר שבערב תשעה באב יש התחלת אבילות בסעודה המפסקת כיון שהוא אסור בה בבשר ויין, ולכך יאסר גם ברחיצה, מה שאין כן בשאר תעניות שאין בסעודה המפסקת שום ניהוג אבילות, לא יאסר גם ברחיצה. לב. **והמאירי** מנה בין שאר מצוות עשה שאין נוהגים בתשעה באב, שאין צריכים לעשות קריעה, אבל הריטב"א כתב שאין צריך לומר שאינו חייב בקריעה שאינה ממצוות אבילות, כמו שמצינו במסכת מועד קטן (כו:) 'אבילות לחוד וקריעה לחוד'. לג. **וכתב** הריטב"א שגם בתפילין חייבים בתשעה באב, ואף

דרך שבח דרך שיתעורר האדם בהם להכניע לבבו לתפילה, אין בהם משום שמחה ומותר. וכן הביא הטור (סי' תקנד) בשם הרמב"ן, שנהגו קצת העם שלא לקרות פרשת הקרבנות וכו' לפי שאסור לקרות בתורה, 'ואינו נראה, לפי שאין לנו איסור בסדר היום, שהרי קורין קריאת שמע ומברכין לפניה ולאחריה, וכן קורין בתורה ומפטירין בנביא, ופרשת הקרבנות ואיזהו מקומן כנגד התמיד תיקנום, ואומרם כדרכו ואינו חושש'. והמגן אברהם (סי' תקנד סק"ו) הביא דברי הלבוש שנהגו בפוזנא שלא לומר תהילים ושיר הייחוד של אותו היום, ולהשלימם למחרת. וכתב המגן אברהם שבמדינתו נהגו להשלימם במנחה, ואף שאסור בתלמוד תורה כל היום, צריך לומר שכיוון שאומרם דרך בקשה התירו לאמרם במנחה, ומטעם זה התירו תפילין במנחה.

האם חייבים ללמוד בדברים הרעים

אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה וכו'. מלשון הברייתא וכן מלשון השולחן ערוך (סי' תקנד ס"ו) משמע שהוא חייב לקרות, ומשום ביטול תורה, ואין זה רק היתר. אמנם בהלכות אבילות (יו"ד סי' שפד ס"ד) הלשון הוא 'ומותר לקרות' משמע שאין חיוב אלא היתר. ובעיני חמד (מערכת ו כלל ט"ו) כתב שאבל חייב לקרות בדברים הרעים[יד].

האם נחלקו תנא קמא ורבי יהודה אם תינוקות בטלין

ותינוקות של בית רבן בטלין משום שנאמר וכו'. לפי גירסתינו בגמרא, לא נחלק רבי יהודה על תנא קמא אלא לגבי מקום שאינו רגיל לקרות בו, תנא קמא מתיר לקרות שם, ורבי יהודה אוסר, אבל לא נחלקו שתינוקות בטלין. והרי"ף והרא"ש גרסו בדברי תנא קמא 'ותינוקות של בית רבן אינם בטלים' ולא גרסו 'משום שנאמר', ולגירסא זו נחלקו גם לגבי תינוקות, תנא קמא מתיר לתינוקות לקרות, ורבי יהודה אוסר. וטעמו של רבי יהודה מפורש משום שנאמר פיקודי ה' ישרים משמחי לב.

והגבורות ארי כתב שגירסת הרי"ף והרא"ש היא עיקר, משום שאם נאמר שלא נחלקו לגבי תינוקות כלל, ושניהם סוברים שהם בטילים. אם כן מדוע חזר רבי יהודה לומר שתינוקות בטילין, הרי זה פשוט בסברא שאם במה שתנא קמא התיר [מקום שאינו רגיל לקרות בו] אסר רבי יהודה, בתינוקות - שתנא קמא אוסר, כל שכן שרבי יהודה יאסור. ועל כרחך שגירסתינו שיבוש, ויש לגרוס בדברי תנא קמא 'אינם בטילים'[לה].

מדוע תינוקות בטלין

שם. הביאור הלכה (סי' תקנד ס"ו ד"ה בטילים) כתב בשם הט"ז שתינוקות בטילין מחמת המלמדי[לו], והב"ח כתב שהן בטילין משום שיש להן שמחה בלימוד. והביא הביאור הלכה ראיה כהב"ח ממה שאמרו 'בטילים' משמע לגמרי, שאפילו לבדם בלא רב אינם למדים, וע"כ משום שמחה[לז]. והמגן אברהם (סי' תקנד סק"ג) הביא דעת הב"ח שעיקר שמחת התינוק היא במה שיודע לקרות, אף שאינו מבין, ולכך אסור ללמוד עמו אפילו שאבל פטור ביום ראשון. ומשום שלא חמיר אבילות של תשעה באב יותר מיום שני של אבילות, לבטל מצוות תפילין. וכעין זה כתב גם המאירי. **לד. וראה** שיטה מקובצת (כתובות ו:) שכתב בשם הריטב"א שאבל פטור לגמרי מתלמוד תורה. **לה. וביאר** הגבורות ארי שאע"פ שגם לגירסא זו יש חזרה בדברי רבי יהודה, שהרי חזר ואמר שקורא בדברים הרעים מה שכבר שמענו בדברי תנא קמא. זה משום שלולי היה רבי יהודה מפרש להיתר, היינו טועים לומר שאף בזה יחמיר כפי שהחמיר במקום שאינו רגיל ובתינוקות, ויהא אסור לקרות בדברים הרעים. והסיבה שהחמיר רבי יהודה בתינוקות באמת אינה משום שהתינוקות אסורים, אלא משום שרבם אסור ללמוד עימם, וכלשון הברייתא 'תינוקות של בית רבן', והם בטילים מאליהם, משום שאין להם מי שילמדם. והאריך לבאר שלרבי מאיר מותר לרבם ללמוד עימם בקל וחומר, שאפילו לבנין בית המקדש אין מבטלין תינוקות של בית רבן (רמב"ם קיצור קיט:) כל שכן שאין מבטלין אותם משום אבילות. וכמו שלגבי בנין בית המקדש שהרב חייב בו, לא אמרו שמשום חיובו של הרב לא ילמד עימם, אלא יילך לקיים חיובו בבנין הבית והם בטילים מאליהם. אלא הוא נפטר מחמתם ואף שהבית נשאר בחורבנו. כן הוא לענין אבילות, שאף שהוא אסור ללמוד, מכל מקום לימודם דוחה את איסורו. אמנם כל זה לרבי מאיר אבל רבי יהודה סובר שאמנם מבנין הבית, הרב נפטר בשב ואל תעשה, אבל אינו יכול ללמוד עימם בתשעה באב ולבטל אבילות בקום ועשה. ולכך הביא ראיה מהפסוק של 'פיקודי ה' ישרים'. **לו. וכתב** הביאור הלכה שגם הט"ז יודה בתינוק בן י"ב שהוא מבין ויש לו שמחה בדברים הרעים. ותינוק שמבין מותר ללמוד עמו בדברים הרעים. וכתב המגן אברהם שאסור ללמוד כלל עם אחרים, ורק לספר החורבן מותר, משום שאינו אלא סיפור דברים ומשבר הלב של התינוק.

מדוע להלכה אין אוכלים בשר מליח

תנא אבל אוכל הוא בשר מליח. התוס' (ד"ה ותנ"ג) כתבו שלדידן אסור לאכול בשר אפילו מליח מזמן מרובה, כיון שאנו רגילים לאכול בשר מליח[לח]. וכתב המאירי שאין הדברים נראים לענין הלכה אבל הם נראים לענין מנהג. וכן כתב השלטי גבורים (י.) בשם ראבי"ה שמנהג היחידים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כבר משבעה עשר בתמוז, ומראש חודש ואילך נמנעים כולם מבשר ויין זולת השבת שאוכלים ושותים כדרך כל השנה כולה. ויש מקומות שנוהגים שלא לאכול בשר מראש חודש ועד התענית[לט].

ממתי נעשה הבשר 'מליח'

בשר מליח עד כמה אמר רב חיננא בר כהנא משמיה דשמואל כל זמן (שאינו) [שהוא] כשלמים. רש"י פירש שכל זמן שלא שהה במלחו שני ימים הרי הוא בשר גמור. בספר מנחם משיב נפש הקשה על רש"י שהוא סותר דברי עצמו, שבתחילה כתב 'כל זמן שהוא במלחו שלא שהה במלחו אלא שני ימים', ומשמע שביום השלישי הוא כבר מליח, והרי הראיות שהוא מביא אחר כך מלשון הפסוק, הן על היום השלישי, שבשר ביום השלישי עדיין נקרא בשר טוב, ועל זה הוא אומר שדווקא ביום השלישי מצינו שהוא נקרא בשר, ולא יותר. גם כתב בסוף דבריו שהטעם נפסל 'אחר ב' וג' ימים', ולעיל (ד"ה מליח) כתב שאין בו טעם כל כך אחר ששהה שלשה ימים במלח, אם כן נראה שדווקא ביום הרביעי נקרא מליח שמותר לאכלו בסעודה המפסקת.

ותירץ שנסתפק רש"י מה כוונת הגמרא 'כל זמן שהוא כשלמים', אם הכוונה על זמן אכילת שלמים, וביום השלישי שכבר אין זה זמן אכילת שלמים, כבר אינו נקרא 'בשר'[מ]. או שכוונת הגמרא 'כל זמן שמצינו לגבי שלמים שהוא בשר', והרי מלשון הפסוק לגבי שלמים משמע שהבשר נקרא 'בשר' גם ביום השלישי, כשדינו ככל נותר לשריפה. ואם כן אינו נקרא מליח אלא ביום הרביעי. ומספק כתב להחמיר כשני הצדדים, כשכתב 'עד כמה הוי בשר גמור' כתב עד שני ימים, כי לא נפשט לו אם גם ביום השלישי הוא בשר גמור או לא. אמנם לענין אכילה בסעודה המפסקת לא רצה רש"י להתיר לאכול בשר ביום השלישי, ששמא הוא נקרא בשר, ולכך כתב (ד"ה מליח) שרשות בידו לאכול בשר מליח 'אחר ששהה שלשה ימים במלח', אבל קודם לכן ראוי להחמיר. **אמנם** באוצר הגאונים כתב 'ואם היה הבשר במלח שני ימים לפני ערב תשעה באב יכול לאוכלו ערב תשעה באב, לפי שאין הנאה וכו' ואין בו טעם בשר, לפי שעדיין לא נכנס המלח בו'. ולפי דבריו אין שיעור זה של שני ימים לומר שאם שהה יותר מכך תו אין בו טעם בשר, אלא שבשהה שני ימים במלח אין בו לא טעם בשר טרי, ולא טעם בשר שנכנס בו המלח שהוא טוב, אבל אם ישהה במלחו עוד ימים יהא בשר טוב.

שאסור ללמוד שלא בדברים הרעים, וכדעת הפרי מגדים. **לז. וראה** הערה לעיל דברי הגבורות ארי. ובספר תפארת בחורים דייק מלשון בטילים שאינם למדים אפילו בדברים הרעים. ולפי דברי השפת אמת מבואר שגדול מותר בדברים הרעים משום שיש לו צער בלימוד זה. אמנם קטנים שאינם מבינים אין להם צער זה, ואף שאינם מבינים יש להם שמחת לב משום פיקודי ה' ישרים משמחי לב, ולכך יש להחמיר בהם יותר שאינם לומדים כלל אפילו לא דברים הרעים. **לח. מתוך** דברי התוס' מוכח שמליח זמן מרובה הוא יותר סיבה להקל ולאכול, אלא שאנו רגילים ולדידן הוא בשר, ולהלן הובא מספר אוצר הגאונים שכתב שדווקא ב' ימים הוא נקרא בשר מליח, משום שהמלח עדיין לא נכנס בו. ולשיטתו בזמן מרובה הוא סברא לאיסור. **לט. וכתב** עוד שנהגו הכל שלא ליכנס בבית המרחץ בשבת זו ואסור לשנות מנהג אבותינו. וכן כתב הריטב"א במשנה (לעיל כו:) שנהגו שלא לאכול בשר מראש חודש, וסמכו לזה מה שאמרו בגמרא (חגיגה ח. ופסחים קט.) אין שמחה אלא בבשר, ולפיכך ממעטין בשמחה. גם לגבי מרחץ בשבוע זה כתב הריטב"א שאסור לשנות המנהג, שכל כיוצא בזה שיש איסור קבוע והוסיפו לנהוג חומר באיסורו, מנהג הוא. וראה גם ריטב"א בפסחים (נ:). **מ. ואף** שמצינו שהתורה קוראת לו 'בשר', אפשר לומר שהלשון 'והנותר מבשר הזבח' אינו מלמדנו שנותר זה הוא בשר, אלא שנשאר מהבשר, אבל באמת הנותר עצמו כבר אינו בשר כיון שעברו עליו ב' ימים. וכעין זה כתב הגבורות ארי, ראה שם. אמנם הפסוק השני 'ואם האכל יאכל מבשר הזבח' צריך ביאור, שמשמעו הוא בבירור שהוא נקרא בשר

בשר ששהה כמה ימים בלא מלח, מה דינו

רש"י פירש ד'בשר מליח' היינו בשר ששהה במלח כמה ימים, וא"כ אם שהה בלא מלח אסור לאוכלו. והתוס' (ד"ה ומע"ג) פירשו כל שעברו יותר מב' ימים משחיטתו, ומשמע דאם שהה אפי' בלא מלח מותר לאוכלו[מא]. ומהרמב"ם (הל' ממרים פ"ז ה"ד) משמע כפירוש רש"י[מב]. ולפי פי' רש"י תמה הגבורות ארי תמה מדוע רק בשר במלח פג טעמו אחר שלשה ימים, הרי מהפסוקים אין ראיה על נמלח בדווקא, אלא שבשר פג טעמו אחר שנים או שלשה ימים. וכתב שמה שתלה הגמ' בשלמים אין זה אלא לסימן בעלמא, שלאחר שנים ושלשה ימים פג טעם הבשר, אבל חז"ל ידעו ממקום אחר שזהו רק בנמלח, אבל אם לא נמלח ודאי יש בו שמחה אפילו אחר כך. אמנם הפרישה (סי' תקנג סק"ח) כתב שכוונת רש"י אפילו נמלח, וכל שכן שאם לא נמלח שאינו מתקיים ואין לו דין בשר אחר שלשה ימים[מג]. ובשלטי גבורים (י: מו"ק ו) כתב שבשלמים נאמר שמחה, ובשר שעבר עליו זמן זה כבר אין בו שמחה[מד].

אכילת דג בסעודה המפסקת

רש"י (ד"ה מליח) כתב שמליח היינו דג או בשר ששהה במלחו שלשה ימים. ובביאור הגר"א (סי' תקנג ס"ג) כתב שמה שכתב רש"י 'שהה במלחו' הוא רק על בשר, אבל דג נקרא 'מליח' ומותר לאכלו אפילו לא שהה במלחו. וכתב המגן אברהם (סי' תקנג סק"ג) שמאחר שיש דינים שלגביהם דג הוא בכלל בשר, כגון לגבי נדר (רמ"א יו"ד סי' ריז ס"ח), וגם הוא עולה על שולחן מלכים ושמחה הוא לאיש, הרי שיש להחמיר ולא לאכלו בסעודה המפסקת. וראה שם שהביא שיש שגרסו בשולחן ערוך 'גדיים' במקום 'דגים', ודחה זה[מה]. ובהגהות אשר"י הביא מהאור זרוע שאין נכון לאכול דג, וגם איסור יש בזה משום אל תיטוש תורת אמך, ובביאור הגר"א תמה עליו מדוע אסר[מו].

מהו יין מגיתו

ויין מגתו עד כמה כל זמן שהוא תוסס. רש"י פירש שאינו טוב כיין ישן והוא משלשל ומזיק. וכן פירש בסנהדרין (ע. ד"ה כל זמן) שהוא נושך בגרון מחמת שהוא מחמיץ. אמנם לא רק יין שטעמו פגום חשיב יין מגיתו, שהרי גם הסוחט אשכול ענבים ושותהו נקרא יין מגיתו, ויכול לומר עליו קידוש (רמ"א סוף סי' רעב; מ"ב שם ס"ק נ), ונראה שגם מיץ ענבים שלנו שטעמו טוב, נקרא 'יין מגיתו'[מז]. והמאירי כתב שהרבה גאונים התירו ביין מבושל, והקלו עוד לומר שאפילו העלה רתיחה אחת כבר נקרא מבושל לענין זה.

מקום סעודה המפסקת

ויושב בין תנור לכיריים. הרמב"ם (תעניות פ"ה ה"ט) וכן הרי"ף העתיקו לשון הגמרא 'בין תנור לכיריים', שהוא מקום מנוול שבבית. אמנם המאירי כתב 'ויושבים להם בקרקע' וכן הוא הלשון בהגהות מיימוניות, וכן נפסק להלכה (סי' תקנג ס"ז). וראה פרישה (שם סק"ו) שהטעם לישיבה על גבי קרקע אינו משום אבילות אלא משום שצריך שתהא הסעודה עניה ושפלה[מח], ולכך אין חולצים מנעלים[מט]. ובהגהות רעק"א על השו"ע (שם ס"ז) כתב שמלבד מה שיושבים ע"ג קרקע צריך לשנות מקומו כמו שכתבו התוס' (ד"ה ומע"ג), אך ציין ללבוש (סי' תקנט ס"ח) שכתב ואין צריכים לשנות מקומם כאבלים, כי ישיבת הקרקע עצמה היא השינוי. ובספר מטה יהודה (סי' תקנג ס"ז) כתב שגם תוס' לא התכוונו לומר שצריך גם לישב ע"ג קרקע וגם לשנות המקום, אלא כוונת התוס' שאם משנה מקומו אין צריך לישב ע"ג קרקע, כי בזה מינכר שהסעודה ענייה ושפלה.

ל:

עשיית מלאכה בתשעה באב

מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב עושין. וקשה מדוע אינו אסור במלאכה בתשעה באב כמו אבל, וכדתניא לעיל דכל מצות הנוהגות באבל נוהגות בת"ב. ותירץ הרא"ש (סי' ו) דכוונת הברייתא הוא דוקא במצות הנוהגות באבל כל שבעה, דבזה תשעה באב דינו כאבל, ולענין איסור עשיית מלאכה הרי אף לאבל מותר לעשות מלאכה לאחר שלשה ימים כשאין לו מה לאכול. ומטעם זה יש חיוב תפילין בתשעה באב, כיון דבאבל גופיה לא מיתסר אלא ביום ראשון.

טעם איסור מלאכה בתשעה באב

כדי שיתענה. ומדייק בגבורות ארי שטעם איסור המלאכה הוא משום שדומה לו לעינוי כשאינו עושה מלאכה. והגר"א (סי' תקנג סק"ג) כתב שטעם איסור עשיית מלאכה הוא כדי שלא יסיח דעתו מהאבילות והתענית מחמת המלאכה, וזה דווקא במלאכה שיש בה שיהוי.

דין תוספת בתשעה באב

אוצר החכמה

כל האוכל ושותה בתשעה באב כאילו אוכל ושותה ביום הכיפורים. ולענין האם יש להוסיף בתשעה באב לפניה ולאחריה כמו תוספת שיש ביום הכיפורים, נחלקו הראשונים, י"א דיש להפסיק לאכול מבעוד יום כמו ביום הכיפורים ויש חולקין בזה[א].

ביאור המחלוקת לגבי כפיית המיטה

רבי יהודה מחייב בכפיית המיטה ולא הודו לו חכמים וכו' כל עיקר. והקשו הראשונים[ב] מדוע אין חכמים מחייבים בכפיית המיטה, הלא הוא מהדברים הנוהגין באבל, ושנינו שכל מצוות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב. ותירצו דהכי קאמר, כל האיסורים הנוהגים באבל כמו איסור רחיצה וסיכה שהן ב'אל תעשה' נוהגים בט' באב, אבל מצות 'עשה' שבאבל כמו כפיית המיטה ועטיפת הראש אינם נוהגין בט' באב.

והנה מדברי הראשונים הנ"ל משמע שהמחלוקת היא לגבי תשעה באב עצמו אם צריך לכפות את המיטה. ומדברי רש"י (לעיל כו: ד"ה כפייתן) משמע גם שהמחלוקת אינה רק לגבי כפיית המיטה, אלא אף אם יכול לישן עליה שלרבי יהודה ישן על הארץ ולחכמים יכול לישן על המיטה הכפויה.

ובחידושי הגרי"ז ביאר את מחלוקת רבי יהודה וחכמים על פי הירושלמי שנתבאר שחכמים סברו שיש לו דין כאונן שמתו מוטל לפניו שאין נוהג אז דיני אבילות ולא כופה את מיטתו ולא ישן על גבי מיטה שאינה כפויה. והדין שיש בו דין אנינות ולא אבילות לא מירי בתשעה באב עצמו, שאם כן לא ינהגו את כל דיני האבילות, אלא המדובר הוא בערב תשעה באב, דלחכמים סעודה המפסקת יש לה דין אנינות ואין נוהג בה דין כפיית המיטה[ד], ולרבי יהודה סעודה המפסקת דין אבלות יש בה ונוהג דין כפיית המיטה.

והנה שיטת הרמב"ן[ה] היא שישנם שני דינים בדין כפיית המיטה, יש בזה חיוב לכפות את מיטתו שהוא נוהג רק באבלות ולא באנינות, ויש איסור לשבת על מיטתו שהוא נוהג גם באונן, כמו כל האיסורים שבאבלות שנוהגים גם באנינות. ולדבריו יתבארו דברי הירושלמי שלפי חכמים אין צריך לכפות את מיטתו משום שהוא כמי שמתו מוטל לפניו,

גם ביום השלישי. **מא. וכן** הוא הלשון ברבינו חננאל, 'כל בשר שאינו כשלמים, שאינו בן ב' ימים ולילה אחד, אינו קרוי בשר אלא מליח'. הרי שלא כתב ובלבד ששהה במלח, אלא אפילו בלא זה אינו בשר. **מב. ועיין** ב"י (סי' תקנג) ובב"ח שם. **מג. וכתב** שברית כרותה למלח שהוא מקיים כל דבר, וראה ספרי (קרח יח יט). **מד. ובמשנה** ברורה (סי' תקנג סק"ה) כתב שהטעם באיסור בשר הוא משום שנתבטלו הקרבנות ואנו אבילים על זה. אמנם אחר שלשה ימים כבר אינו קרוי בשר, כיון שאינו נאכל בזמן המקדש אלא שני ימים ולילה אחד. וכתב עוד שאף שעופות אינן קריבין אלא תורים ובני יונה, וגם אין שמחה אלא בבשר בהמה, מכל מקום נהגו לאסור גם עופות. ולגבי דגים ראה להלן. **מה. אך** האליה רבה (סי' תקנג סק"ח) הביא וכן העיד בספר מצפה אריה (תניינא סימן לד) שבבית יוסף דפוס ונציה שנדפס בחיי המחבר כתוב גדיים. **מו. וגם** על רש"י הקשה, ראה שם. **מז. ראה** מנחת שלמה ד (ד"ה ומף שלמורה). אמנם נהגו להחמיר לדונו כיין גמור, ולא לשתותו בזמן שיין אסור. **מח. וכתב** המשנה ברורה (סק"ז) שמקום שמנהגן לאכול בהסיבה היה די שיאכלו שלא בהסיבה. אמנם אנו שאיננו אוכלים בהסיבה אין ניכר השפלות אלא בישיבה על גבי קרקע. ומקורו מתרומת הדשן, כדין אונן, ראה מגן אברהם (סק"ז) וט"ז (סק"ח). **מט. וראה** רמ"א (או"ח סי' תקנג ס"ג) שחולצים המנעלים קודם ברכו. **א. המהרש"ם** בספרו דעת תורה (או"ח סי' תקנג ס"ג) דייק מדברי תוס' (ד"ה כל) שיש דין תוספת כמו ביום הכיפורים, וכ"כ בפירוש המשניות להרמב"ם וכן משמע ברמב"ם בהלכות תענית (פ"ג ה"ג) וכ"כ הריטב"א לעיל (יב.) בשם הרמב"ם והרי"ף. אבל הרמב"ן (במלחמות ג. מדפי הרי"ף) כתב שאין דין של תוספת מבעוד יום. וכן משמע מתוס' (פסחים נד: ד"ה לקניעא). **ב. רא"ש** ר"ן וריטב"א. **ג. בהלכות** תענית. **ד. והביא** שכ"כ הגר"א (נסי' תקנג ס"ו) בשם התרומת הדשן שסעודה המפסקת יש בה דין אנינות ולכן אינו אוכל בה בשר ושותה יין, אבל ת"ב בעצמו דין אבלות בו. **ה. בתורת** האדם. **ו. והרמב"ם** (הל' תענית פ"ד ה"ט)

שאינו כופה את מיטתו ולא ישן על גבי מיטה כפויה, דהיינו שגם על גבי מיטה כפויה אסור לו לישן אלא צריך לישן על גבי הקרקע.

ולפי זה ביאר הגרי"ז את דברי הגמרא שמודה רבי יהודה לחכמים באינו יכול ומודים חכמים לרבי יהודה ביכול, מאי בינייהו איכא בינייהו שאר מיטות. ולכאורה צ"ע היכן הוזכר שאר מיטות במחלוקתם של ר"י וחכמים. אלא הביאור הוא שמודים חכמים לר"י ביכול שאסור לו לשבת על המיטה כדין מי שמתו מוטל לפניו שאסור בישיבה, ומחלוקתם היא לגבי עצם כפיית המיטה, דהיינו לכפות את שאר המיטות שבבית אף את אלו שאינו יושב עליהן שלפי חכמים א"צ לכפות את המיטות כדין מי שמתו מוטל לפניו.

ולמסקנת הגמרא אמר רבא הלכתא כתנא דידן ולא הודו לו חכמים כל עיקר, דהיינו שגם ביכול אין חכמים מודים לו ומותר לו לשבת על גבי המיטה. ואם כן דברי הירושלמי שטעמם של חכמים הוא משום שדינו כמי שמתו מוטל לפניו, ולשיטת הרמב"ן שגם באינות יש איסור ישיבה על המיטה, הם שלא להלכה לפי מסקנת הגמרא שלא הודו לו חכמים ומותר בישיבה על המיטה.

ולפי זה הקשה הגרי"ז על הרי"ף שסתם בהלכותיו כירושלמי שטעמם של חכמים משום שעשאוהו כמי שמתו מוטל לפניו, והרי לפי זה אסור אף לישב על המיטה ולמסקנת הגמרא הרי מותר. וכתב דיש לומר ששיטת הרי"ף כשיטת הרמב"ם שקודם סתימת הגולל אין נוהגין דיני אבלות כלל וגם לא איסורי אבלות, ואם כן האיסור לאבל לישב על גבי המיטה שנכלל בדין כפיית המיטה, גם הוא אינו נוהג רק אחר סתימת הגולל, וכל זמן שמתו מוטל לפניו מותר לו לישב גם על מיטה שאינה כפויה. ולפי זה יתבארו דברי הירושלמי שכשמתו מוטל לפניו אינו כופה את מיטתו ולא ישן על גבי מיטה כפויה, פירושו שמותר לו לישן גם על גבי מיטה שאינה כפויה[ז], ואין לו לא חיוב כפיית המיטה ולא איסור ישיבה. ועולה שטעם הירושלמי הוא כמסקנת הגמרא שלא הודו לו חכמים ואפילו איסור ישיבה אין לו כשמתו מוטל לפניו, ולכן הביא הרי"ף בהלכותיו את טעם הירושלמי. והאור שמח[ח] כתב שאת סברת הירושלמי שטעמם של חכמים משום שעשאוהו כמי שמתו מוטל לפניו ונחלקו בערב ת"ב בסעודה המפסקת אם יש בה דין אנינות או דין אבלות, אי אפשר לפרש בגמרא דידן, שהרי הקשו לדברי רבי יהודה שלדבריך עוברות ומניקות מה תהא עליהם, ואם המדובר הוא רק בערב תשעה באב בסעודה המפסקת שאז צריך לכפות את המיטות, אין זו קושיא על העוברות והמניקות מה תהא עליהם בשביל זמן מועט כזה, אלא ודאי המדובר הוא בתשעה באב שאז נחלקו בענין כפיית המיטה.

מהו הטעם שיום הכיפורים הוא יום טוב

בשלמא יום הכיפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שניתנו בו לוחות אחרונות. וקשה הרי במשנה לא הזכיר את הטעם שיש ביוה"כ סליחה ומחילה, אלא אמרו שהטעם שיום הכיפורים הוא יום טוב, הוא בגלל נתינת לוחות אחרונות[ט], ובנין ביהמ"ק. וגם קשה שבגמרא לא הזכירו את הטעם של בנין ביהמ"ק שמוזכר במשנה. ותירץ בגבורות ארי שטעם השמחה הוא רק בגלל יום חתונתו שהוא מתן תורה שבו ניתנו לוחות אחרונות, ומה שנקטה המשנה יום שמחת לבו זה בנין ביהמ"ק, הוא לסימן בעלמא, שלא נאמר שיום חתונתו הוא יום מתן תורה ממש בו' בסיון, ולכן נקט ביום שמחת לבו זה בנין ביהמ"ק, לומר שאיזהו יום חתונתו שהוא יום שמחת לבו שהוא מתן תורה שבו ניתנו לוחות אחרונות זהו יום הכיפורים שהוא בנין בית המקדש'. וכדי שלא יקשה שאם השמחה היא בגלל מתן תורה, אם כן אף ביום מתן תורה ממש שניתנו בו עשרת הדברות היה ראוי לצאת לכרמים. ולכן הוסיפו בגמרא עוד טעם ליו"ט שהוא יום סליחה, וכיון שיש בו שני טעמים לכן היו יוצאים דווקא ביוה"כ[יא]. ומה שלא פירשה המשנה שיוה"כ הוא יום סליחה, מפני שזהו דבר ידוע לכל, אבל את הטעם שנתנו בו הלוחות פירשו שהוא אינו מפורש בתורה[יב].

ובבן יהוידע כתב שהגמרא אינה מפרשת טעם ליו"ט משום שהוא יום סליחה, אלא ביאור קושית הגמרא היא, שביום הכיפורים מובן שיש טעם לדבר בו על עניני נישואין, שמכיון שניתנו בו לוחות אחרונות שבהן נגמרו הקידושין לישראל ונשלמה מחילת עון העגל, ולכן נקבע יום הכיפורים בכל שנה להיות יום מחילה וסליחה, ויש טעם לדבר בו על עניני נישואין שהרי הנושא אשה מוחלים לו על כל עונותיו[יג]. אבל יום ט"ו באב מה שייכות יש לו למנהג לדבר על עניני הנישואין.

מה נתחדש בט"ו באב בענין התרת השבטים

יום שהותרו שבטים לבא זה בזה. וכתב רש"י שעמדו והתירו בט"ו באב שיכולים השבטים לינשא זה עם זה[יד]. וביאר בגבורות ארי שבאותו יום נתחדש להם לדרוש דרוש זה שהאיסור נוהג רק בדור הזה[טו]. ובתוס' רי"ד (ג"ב קכח.) ביאר שרק באותו יום נודע להם שהאיסור להנשא לשבט אחר הוא רק לאותו דור, והם לא חידשו דין זה אלא שמעו זאת ממשה, אלא שלא פירסמו הדבר ברבים עד שנתיישבו בנחלותיהן כדי שלא יזלזלו בכך, אבל לאחר שנתיישבו כל אחד בנחלתו ופרסמו הדבר ברבים שזה הציווי לא היה אלא לאותו הדור בלבד עשו אותו יו"ט. והרשב"ם (בבא בתרא קכח. ד"ה נבא) כתב שהותר הסבת נחלה, שפסק אותו דור של באי הארץ שנאסר להם הסבת נחלה[טז].

מה היה קשה להם באיסור להנשא לשבט אחר

שם. והקשה בעץ יוסף וכי מה היה איכפת להם באיסור זה הלא היו יכולים להנשא לשבטם. ותירץ שבפסוק נאמר 'וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל' שמשמע שיורשת שתי מטות[יז], וצריך לומר שאם היתה בת שאביה משבט אחד ואמה משבט אחר, והיא יורשת נחלה משני שבטים, הקפיד הכתוב שתנשא לאיש שהוא דומה לה שאביו משבט אביה ואמו משבט אמה[יח]. והיה קשה למצוא לאשה כזו שיורשת נחלת שני שבטים בעל שהוא כיוצא בה. ולכן כשביטלו זאת עשו יום טוב[יט].

מה היתה השמחה בהיתר הסבת נחלה

שם. וקשה מה היתה השמחה שהותר להם להנשא לשבט אחר ולהסב נחלה, הלא אף שהוא טוב לשבט שנוספה לו נחלה, הוא רע לשבט שנגרעה נחלתו[כ]. ותירץ המהרש"א בב"ב (קכח.) שהזכרים שיש להם נחלה היו יכולים לישא אשה משבט אחר, אך הנקבות נגרע חלקן שמי שהיה לה נחלה לא היה לה רשות להנשא לאיש משבט אחר, וכשהותרו היה

כתב שאבל אינו חייב לישן על הארץ, ורק אסור לו לישן על גבי מיטה שאינה כפויה אבל על מיטה כפויה מותר. **ז. ולא** כמו שנתפרש לעיל לדעת הרמב"ן שלא ישן 'אפילו' ע"ג מיטה כפויה אלא ע"ג הארץ. **ח. הלי** תענית (פ"ה ה"ח) וכ"כ בביאור הגר"א (סי' תקנט ס"ג). **ט. שיום** חתונתו זה מתן תורה היינו נתינת הלוחות (רש"י ג"מ). **י. שיוה"כ** היה בתוך ימי חנוכת הבית [וראה לעיל כו: בביאורים ביאור משמעות המשנה שהבית נחנך ביוה"כ]. **יא. וכ"כ** בעיון יעקב שמשום הטעם שיש בו מחילה וסליחה, הוא נקרא יו"ט אבל עדיין איננו עדיף משאר יו"ט, לזה הוצרכו לומר שני טעמים מדוע הוא יו"ט. **יב. ולא** נקטה הגמרא את הטעם של בנין ביהמ"ק משום שלא מסתבר לגמרא שזהו טעם לעשותו יו"ט, שהרי בנין ביהמ"ק נגמר קודם יוה"כ, ויוה"כ הוא רק אחד משבעת ימי חנוכת הבית. **יג. כמבואר** בירושלמי בסוף ביכורים. **יד. ובשפת** אמת (נליקוטים לע"ז נח:) כתב שאותו יום דרשו חכמים להתיר את הדבר מכאן ולהבא והסכימו עמהם מן השמים. כמו שכשאסרו נשיאי ישראל את הדבר הסכים הקב"ה עמהם, כמו כן כוונו הדור השני לדרוש ולזה קבעוהו יו"ט. וכתב שנראה שזוהי אף כוונת רש"י. **טו. וראה** מה שהוכיח שלא את כל פירושי התורה קיבלו ממשה, ויש הלכות שנתחדשו אחר כך. שהוקשה לו מה נתחדש להם דווקא ביום זה לגבי התרת שבטים הלא האיסור היה רק לדור של באי הארץ, ואם נולדו להם בנות אחר ביאת הארץ אף בחיי אבותם הותר להם לינשא לשבט אחר שמעולם לא נאסר להם דבר זה, ולדור של באי הארץ איסור זה נאסר להם לעולם, ואם כן אין זה איסור שחוזר להיתר שיעשו יום טוב על זה, שמי שנאסר לו עומד באיסורו לעולם, ולאחרים לא נאסר מעולם כלל. **טז. ובגבורות** ארי ובשפת אמת (נליקוטים שם) הקשו שזהו דוחק לומר שבדיוק בט"ו באב מת האחרון מאותו הדור. [ובגבורות ארי הוסיף להקשות וכי הדור של באי הארץ היה להם זמן קבוע למות כמו דור המדבר שהיה להם יום קבוע שבו מתו כמבואר להלן בגמרא]. גם קשה לשמחה מה זו עושה שיעשו יום טוב כשכלו למות בני הדור הראשון. [ועל דור המדבר כשכלו למות עשו יום טוב, על ביטול הגזירה או על שחזר הדיבור להתייחד עם משה] ואף שמפני כך היו יכולים להנשא זה לזה שהותר איסור הסבת נחלה, אינו ראוי לשמחה וליום טוב שאין כאן הנאה יתירה שהלא אפשר להנשא לאחד ממטה אבותם. ועיי"ש ברשב"ם מה שהביא בשם יש מפרשים ומה שהקשה שם. **יז. שא"א** לפרש שיורשת מאחד המטות, שא"כ מדוע אמר כלל ממטות, הלא כל שהיא מבני ישראל מאחד המטות היא. **יח. ומה** שנקט הכתוב לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה, ה"ה למטה אמה. **יט. וביאר** בזה את דברי התוס' התמוהים שכתבו (ד"ה יוס) שיום שהותרו שבטים לבא זה בזה פירוש דהיינו יום טוב. ודבריהם צ"ע מה רצו לומר. וביאר שהיה קשה לתוס' מה איכפת להם באיסור זה, הלא יכולים להנשא לשבטם. ותירץ שהיינו יו"ט, וכוונתו כנ"ל שהיה קשה להם להשיא אשה שירשה שני שבטים לדומה לה. **כ. כמו** שטענו בני יוסף כנאמר בפסוקים שאם תנשא אשה משבטם לשבט אחר תתוסף נחלה לאותו שבט ומנחלת אבותינו יגרע. ולפי דברי העץ יוסף שהובאו לעיל אין קשה קושיא זו מכיון שהשמחה היתה על כך שאף אשה שיורשת שני שבטים שהיה קשה לה למצוא בעל שדומה לה בזה, הותרה להנשא לכולם.

להם שמחה[כא]. ולכן דווקא בנות ישראל היו יוצאות בט"ו באב וחולות בכרמים ששמחו על שהותר להם להנשא לאנשים משבט אחר[כב].

והגרי"פ פערלא[כג] ביאר על פי שיטת הגאונים שבאותו הדור גזרו שני דברים שלא תנשא אשה אלא לאיש מהשבט שלה, ושלא תסוב נחלה משבט לשבט על ידי אשה שנפלה לה ירושה מאביה ואחיה שמתו בלא בנים. ואיסור הסבת נחלה נותר איסור לדורות[כד] שצריך שתגיע הירושה רק לאנשים שהם מאותו השבט, ומה שהותר הוא האיסור לינשא לשבט אחר[כה]. ולפי זה מיושבת הקושיא שאכן היה זה יום טוב גמור, מכיון שגם אחר ההיתר - הנחלה לא תסוב שאיסור זה נותר כפי שהיה קודם[כו].

כיצד אפשר לאסור לדורות הבאים

יום שהותר שבט בנימין לבא בקהל. וקשה מדוע היו צריכים למצוא היתר להתיר את שבט בנימין ולדרוש מהפסוק שהשבועה היתה רק להם ולא לבניהם, הלא אף ללא דרשה זו, לכאורה אין בכח השבועה לאסור רק את אותו הדור ולא לדורות. ותירץ הריטב"א (נד"ע סה) דשמע מינה דיש כח לשבועת הציבור לעשות חרם ואיסור אפילו על הדורות העתידין, אבל יחיד אינו בדין זה כלל. ובתאוה לעינים תירץ שבניהם היו צריכים לנהוג איסור זה משום שכך נהגו אבותיהם ואין להם לשנותו משום 'אל תיטוש תורת אמך'.

מדוע עשו יום טוב דווקא בט"ו באב

מאי דרוש אמר רב ממנו ולא מבנינו. והקשו הראשונים[כז] מדוע עשו יום טוב דווקא אחר שכלה כל אותו הדור, הלא האיסור היה רק להם ולא לבניהם ומיד כשנולדה בת לאחד מבניהם היא היתה מותרת להנשא לאיש משבט בנימין, והיום שנולדה בת לאחד מבניהם אותו היום הותרה[כח]. ותירצו שהולכים אחר לשון בני אדם וכשאסרו על עצמם שאיש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה, המשמעות היא שמדובר על כולם יחד, ולכן עד שלא כלה כל אותו הדור לא הותר שבט בנימין לבא בקהל.

מתי כלו מתי מדבר למות

יום שכלו בו מתי מדבר. רש"י (ד"ה שכלו) ורשב"ם (נד"ע סה ד"ה שכלו) הביאו את המדרש איכה שבארבעים שנה שהיו במדבר בכל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא ואומר שיצאו לחפור קברים והיה כל אחד ואחד יוצא וחופר לו קבר וישן בו שמא ימות קודם שיחפור, ולמחר הכרוז יוצא וקורא יבדלו חיים מן המתים, וכל שהיה בו נפש חיים היה עומד ויוצא, וכל שנה היו עושין כן ובשנת ארבעים שנה עשו כן, ולמחר עמדו כולן חיים, וכיון שראו כך תמהו ואמרו שמא טעינו בחשבון החודש[כט] חזרו ושכבו בקבריהן בלילות עד ליל חמשה עשר, וכיון שראו שנתמלאה הלבנה בחמשה עשר, ולא מת אחד מהם ידעו שחשבון החודש מכוון, וכבר ארבעים שנה של גזרה נשלמו, וקבעו אותו הדור לאותו היום יום טוב. והקשו בתוס' (נד"ע סה ד"ה יום) שלפירוש זה שבשנה האחרונה לא מתו, אם כן מדוע נתעכב הדיבור שנה עד שחזר. ותירצו בתוס' שכיון שהם היו סבורים שימותו באותה שנה והיו עצבין, ואין השכינה שורה מתוך עצבות[ל] לכן לא חזר הדיבור עד ט"ו באב שאז ראו שלא ימותו והבינו שנשלמה הגזרה ולא היו עצבין.

עודלא הקשו בתוס' דלפי פי' הרשב"ם צ"ל שאלו שהיו צריכים למות בשנה הארבעים, הקדימו למות בשנה הקודמת, ומה שמחה היא זו. ותירץ בשם רבינו תם שאין הפירוש שאלו שהיו צריכים למות בשנה זו הקדימו למות בשנה קודמת. אלא הפירוש שאלו שהיו צריכים למות בשנה האחרונה ביטל הקב"ה מהם הגזרה ונשארו[לב] לחיות[לג]. ועוד פירש שבתחילה נגזרה הגזרה למות אפילו על אלו שהיו בני עשרים בצמצום ולבסוף ריחם עליהם הקב"ה ולא מתו אלא אותן שהיו בשעת הגזרה בני עשרים שנה וחודש, ולא נתייחד הדיבור עם משה עד ט"ו באב של שנה אחרונה כיון שהיו ראויין למות והיו עצבין[לד].

עוד פירוש כתבו בתוס' (ד"ה יום שכלו) שהיו מתים בכל יום, אך רוב המתים היו לעולם בתשעה באב ובאותה שנה בט"ו באב פסקה הגזרה ולא מתו כלל[לה].

מדוע הכינו קברים לעצמם

שם. בשפתי צדיק[לו] הקשה בשם השפת אמת על הנאמר במדרש[לז] שהיו חופרים קברים 'שמא ימות קודם שיחפור'. וקשה ומה בכך, יהיו כמו כל המתים שחופרים להם קבר אחר פטירה. ותירץ שמכיון שרוב מאכלם במדבר היה בשר קדשים, לא נמצאו די אנשים שיסכימו ליטמא כדי לעסוק בקבורת המתים, בפרט שמתו אלפים רבים ביום אחד, ואם ישאירו את המתים יעברו ב'לא תלין נבלתו' ולכן חפרו את הקברים קודם.

מה היתה השמחה בחזרת הדיבור

עד שלא כלו מתי מדבר לא היה הדיבור עם משה. והקשה בגבורות ארי מהי השמחה בחזרת הדיבור, הלא כיון שהדיבור נסתלק בגללם ראוי הוא לחזור לאחר שכלו אנשי אותו הדור. ותירץ שהם ראו שהדיבור נסתלק בשעת הגזרה אך לא ידעו מדוע הוא נסתלק, וכשכלו למות ובאותו היום חזר הדיבור, ידעו למפרע שהסילוק היה מחמת שלא כלו כל אותו הדור, ומעתה שכבר כלו כולם אין לחוש להבא לסילוק, ולכן שמחו ועשו יו"ט.

לא.

השמחה שניתנו הרוגי ביתר לקבורה

יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה. והטעם[א] שתקנו חז"ל ברכת הטוב והמטיב על שניתנו הרוגי ביתר לקבורה ולא תקנו כן על אלפים ורבבות מישראל שנהרגו קודם. יש לומר על פי מה שאמרו במדרש (מיכה רבתי ג ד וכן בירושלמי בפרקין ה"ה) שהרוגי ביתר לא ניתנו לקבורה כמה שנים, שאדריינוס קיסר היה לו כרם גדול שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל ועשה מהרוגי ביתר גדר לכרם שהעמידם פשוטי קומה ובפישוט ידים וגזר עליהם שלא יקברו כמה שנים[ב], עד שעמד מלך אחר ונתן

כא. והגרי"פ פערלא בביאורו לספר המצוות לרס"ג (מ"ע עמ' קפג) הקשה על תירוץ המהרש"א שאף לבנות ישראל היה הדבר קשה שתסוב נחלה ממטה למטה. ועוד קשה לפירושו שהיה זה יום שמחה לנשים, שהרי בגמרא משמע שהיה זה יום טוב לכל ישראל ולא רק לנשים. וביאר בזה את דברי התוס' יום שהותרו השבטים לבא זה בזה פירוש דהיינו יום טוב, שכוונתו לומר שרק משום היתר זה הוא יום טוב ויום שמחה, ולא מצד ענין הסבת נחלה שבזה אף אם הוא טוב לשבט שנוסף לנחלתו הוא רע לשבט שנגרע מנחלתו. **כב. וכן** לטעם שהותר שבט בנימין לבא בקהל, היו הבנות יוצאות מפני שלהם היתה השמחה שהותר להם להנשא לאיש משבט בנימין, אך לאנשים בין כך היתה רשות ליקח אשה משבט בנימין שעל כך לא נשבעו, אלא רק שאיש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה. **כג. בביאורו** לספר המצוות לרס"ג (מ"ע עמ' קפג). **כד. דלא** כרש"י כאן וכרשב"ם (נד"ע סה ד"ה לא) שאף איסור הסבת נחלה הותר. **כה. שרק** באותו הדור גזרו איסור זה כדי להרחיק אפילו מחשש רחוק שתסוב הנחלה ממטה למטה. **כו. וביאר** בזה את דברי התוס' יום שהותרו השבטים לבא זה בזה פירוש דהיינו יום טוב, שהם תמוהים וכנ"ל. וביאר שהוקשה לתוס' מדוע לא נזכר בגמרא שיש היתר להסבת נחלה. ולזה כתב תוס' שרק מחמת ההיתר לבא השבטים זה בזה הוא יום טוב, אך לא בגלל היתר הסבת נחלה משום שאיסור זה נשאר לכל הדורות וכשיטת הגאונים. **כז. רמב"ן** וריטב"א בב"ב שם. **כח. וליכא** למימר כי היום שמצאו ההיתר בלשונם קרי יום שהותרו ולכך היה יום מסוים וכל אחת ואחת הותרה בזמנה, דהא ליתא חדא דלישנא דיום שהותר שבט בנימין לבא בקהל לא משמע הכי, ועוד דאינהו על דעת זה נשבעו ומיד ידעו, וריטב"א שם. **כט. ובגבורות** ארי תמה שמשה רבינו וכל ישראל נסתפקו שמא טעו בחשבון החודש ועוד טעות גדולה כזו של ששה ימים מט' עד ט"ו. **ל. כמבואר** בשבת (נ:).

לא. שם. וראה בתוס' שדחה את פירוש הרשב"ם מכמה קושיות עי"ש. **לב. והם** ט"ו מאלף ופרוטרוט כמבואר החשבון בתוס' שם. **לג. ומה** שכתוב 'ולא נותר מהם איש' היינו מאותם שהיו ראויין למות קודם שנתבטלה הגזרה, דהיינו שהיו כבר בני עשרים בשנה שעברה. וראה במהרש"א שם שהביא שגם מה שנאמר 'ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות' היינו מאותם שהיו ראויין למות קודם שנתבטלה הגזרה. **לד. ובתוס'** כאן (ד"ה יום שכלו) כתב שבכל ת"ב היו מתים כ"א אלף ופרוטרוט והפרוטרוט עולה למ' שנה ט"ו אלף, ודברי התוס' קשים להולמן שהרי ישראל היו ת"ר אלף ואם מתו בכל שנה כ"א אלף הרי החשבון עולה הרבה יותר מת"ר אלף. וראה במהרש"א מה שהגיה בתוס'. ובשו"ת חות יאיר (סי' רנ) הביא את תשובת הגר"ד אופנהיים שביאר את דברי תוס' בפירוש חדש שכשחל ת"ב בשבת לא היו מתים אנשי דור המדבר, והחשבון עולה שבזמן זה חל ת"ב בשבת תשעה פעמים, ואם כן מתו רק כ"ח שנים וישראל היוצאים ממצרים היו ת"ר אלף וג' אלפים, ומדוקדקים דברי התוס' שבכל שנה מתו כ"א אלף שהם לכ"ח שנים תקפ"ח אלפים, והפרוטרוט עולה לט"ו אלף שהם יחד ת"ר אלף וג' אלפים כמנין יוצאי מצרים. וראה בחו"י מה שהקשה עליו שם. **לה. ובגבורות** ארי הביא את דברי התוס' וביאר שהטעם שמתו בתשעה באב יותר מכל השנה הוא משום שביום זה בכו בכיה של חינם ולכן נגזר בכיה להם לדורות. ופירש שבשנת הארבעים ג"כ מתו כל השנה ורובן בת"ב, ועדיין נשתיירו מאותן שהיו בשעת הגזרה בני עשרים שהם צריכים למות ותמו למות בט"ו באב, והיו"ט אינו מפני שפסקו למות שהרי כולם מתו בלא ויתור כלל, אלא על שחזר הדיבור. **לו. מאמרי** ט"ו באב. **לז. הובא** ברש"י וברשב"ם. **א. שו"ת** בנימין זאב (מ"ע סי' שנא). **ב. וכמו** שהביא תוס' כאן. ובתשובות בנימין זאב (שם) מבאר שכשלא ניתנו לקבורה באותן שבע שנים היה בזה גנאי וביזוי חכמה ותורה.

לקוברם, ושמחו שמחה גדולה על שלא הסריחו ההרוגים, ובשביל כך תיקנו את ברכת הטוב והמטיב, הטוב על שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה.

הטעם שתיקנו ברכת הטוב והמטיב

אותו יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תיקנו ביבנה הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה. ביאר בענף יוסף[ג] שטעם תיקון הברכה הוא שלא תאמר שכיון שלא הסריחו אין צורך יותר לקוברם שהרי אף בלא קבורה לא יתבזו, אבל באמת הקבורה אינה רק צורך הגוף אלא אף צורך הנפש כי כל זמן שלא ישוב העפר אל הארץ לא תשוב הרוח אל אלהים[ד]. ולכן תיקנו ברכת הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו שהוא ענין הגוף שלא נתבזה. והמטיב שניתנו לקבורה שהוא ענין הנפש, ותיקנו בלשון המטיב שפירושו שהטיב לאחרים[ה], מכיון שנתינת המת לקבורה היא טובת הנפש והיא טובה לכל ישראל, שנפשות בני ישראל כולם אחודים בשורש אחד[ו]. ובמהרש"א[ז] ביאר שתיקנו בלשון המטיב שפירושו על ידי אחרים כיון שניתנו לקבורה ע"י אחרים.

טעם לתקנת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון

שם. בראשונים נתבארו כמה טעמים מדוע תיקנו את ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון. הרא"ש[ח] כתב שהוא לפי שברכת המזון כולה הודאה ולכן תיקנו בה את ברכת הטוב והמטיב[ט]. ועוד כתב שעל חורבן ביתר נאמר בגמרא' שאז נגדעה קרן ישראל ואין עתידה לחזור עד שיבא בן דוד, ולכן סמכו את ברכת הטוב והמטיב שנתקנה על הבאת הרוגי ביתר לקבורה אצל בונה ירושלים[י]. ועוד ביארו בראשונים[יב] שהטעם שנתקנה ברכה זו בברכת המזון ועל היין ולא בתפילה, משום שתקנוה בגלל המעשה בכרמו של אדריינוס שהיו הרוגי ביתר גדר לכרם, ולכן תקנוה על היין זכר לאותו הנס שלא הסריחו. ועוד פירשו[יג] על פי מה שאמרו בגמרא (גיטין נז.) ששבע שנים בצרו הנכרים את כרמיהם וזבלום מדמם של ישראל ולכן תקנו על היין, וגם שהיין הוא אדום כמו דם[יד]. ורבי עקיבא איגר[טו] הביא את דברי רבינו בחייו[טז] שתקנו ברכת הטוב והמטיב במקום שינוי יין, שהרי במקום שמשנים היינות אין ספק שיש שם ריבוי שמחה, וכיון שחייב אדם למעט בשמחת העולם הזה תקנו לברך הטוב והמטיב שהיא ברכת אבל שתקנוה על הרוגי ביתר, כדי שתמעט השמחה ההיא.

השמחה ביום שפסקו מלכרות עצים

יום שפסקו מלכרות עצים למערכה. ביאר ברשב"ם (ב"ב קכא: ד"ה מניין) שהשמחה היתה על שזכו להשלים את המצוה הגדולה הזאת, לגמור את מלאכת ה'[יז]. וברבינו גרשום (ב"ב שם) פירש שכשהיו עסוקים בכריתת עצים למערכה היו מתבטלים מתורה ולכן עשו יו"ט כשפסקו מלכרות עצים כיון שיוכלו לעסוק בתורה.

מתי התחילו לכרות עצים למערכה

מחמשה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה[יח] ולא היו כורתים עצים למערכה לפי שאינן יבשין. כתב המהרש"א (ב"ב קכא:) שלא נזכר בגמרא מתי התחילו שוב לכרות, וביאר שאפשר שזמנו בט"ו בשבט שזמנו בימות הגשמים שוה לט"ו באב בימות החמה, ואז מוסיף כח החמה באילנות[יט], ובט"ו באב תשש כח החמה[כ]. וברשב"ם (שם ד"ה מניין) כתב שמניסן עד ט"ו באב היו כורתים עצים לצורך המערכה.

טעם קריאת יום זה יום תבר מגל

אמר רב מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל. ביאר בתורת חיים (ב"ב קכא:) שהגמרא מביאה ראיה מהא דרב מנשה דעושין יום טוב בט"ו באב לפי שפוסקין בו מלכרות עצי מערכה, דמדקרו ליה יום תבר מגל צריך לומר דקרו ליה הכי לזכר וטעם היום טוב שעושין בו ביום, דאי לאו הכי מאי נפקא מינה ומאי רבותא דקרו ליה הכי. ועוד דרב מנשה לאחר החורבן הוה ולא היו כורתין אז עצים למערכה ואמאי הוו קרי ליה בזמנו יום תבר מגל, אי לאו משום דהוא טעם וזכר ליום טוב שעושין בו. והיינו לפי שפסקו באותו זמן מלכרות עצי המערכה והוה יום תבר מגל כמו יום חג השבועות שהוא זמן מתן תורה ויום חג המצות שהוא זמן יציאת מצרים[כא].

חיוב לימוד תורה בלילה

מכאן ואילך מאן דמוסיף יוסיף. פירש רש"י (ד"ה מכאן) שמחמשה עשר באב ואילך מי שמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו. והקשה המהרש"א (ב"ב שם ד"ה מכאן) הלא אמרו בעירובין (סה.) שהלילה לא נברא אלא לשינה. ותירץ על פי מה שכתבו התוס' בעירובין (שם ד"ה מאי) שמה שאמרו שהלילה לא נברא אלא לשינה זהו בלילי תמוז, אך מט"ו באב ואילך שהיום מתקצר צריך להוסיף מהלילה להשלים בלילה את לימודו שחסר לו ביום[כב].

מדוע נקט שדווקא אמו תקברנו

אמר רב יוסף תקבריה אמו. פירש המהרש"א (ב"ב שם) שנקט דווקא שאמו תקברנו[כג] רמז למה שנאמר בשלמה[כד] שיסרתו אמו על שלא עסק בתורה בלילות להשלים מה שחיסר ביום. וזה שלא עסק בתורה בלילה ואמו לא יסרתו על כך תענש שהיא תקברנו. ובפני שלמה (שם) ביאר שנקט דווקא אמו ולא אביו שאביו יש לו עוד מצוות שהוא מחויב בהן, אך אשה כל שכרה ששומרת שבנה ילך לבית תלמודו, וזו שלא נזהרה בכך ובנה אינה עוסק בתורה תקברנו. ובבן יהוידע פירש שבשבח האשה נאמר בפרק אשת חיל (משלי לא) 'ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה' שמדת הנשים היא לקום בעוד לילה לעסוק בצרכי הבית. וזה שראה את אמו משכימה לקום בעוד לילה לעשות את הצרכים המוטלים עליה, ולא למד ממנה לעסוק בצרכי הנפש המוטלים עליו שהיא עסק התורה. הוא לא יזכה לקבור את אמו אלא הוא ימות בקוצר ימים והיא תקברנו[כה].

חשיבות הסגן ממשוח מלחמה

בת כהן גדול שואלת מבת סגן ובת סגן מבת משוח מלחמה. שכל אחת שאלה ממי שהיא פחותה ממנה בחשיבות, וקשה והרי משוח מלחמה קודם לסגן כמבואר בהוריות (יג.)[כו]. ותירץ בחשק שלמה שקדימת משוח מלחמה לסגן הוא לגבי להחיותו קודם, משום שלצורך מלחמה הציבור צריכים למשוח מלחמה לפני הסגן, אבל בעצם - הסגן יותר חשוב[כז].

ג. **על** העין יעקב בשם הצל"ח (ועיין בפל"מ בנדפו"מ). ד. **ככתוב** בקהלת (יב ז) והעפר ישוב על הארץ וכו' והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ה. **כמ"ש** בברכות (נט:) הטוב כשהוא נהנה, והמטיב הוא כשיש עמו אחר שנהנה. ו. **וכן** כתב בקרן אורה שיש טובה לכל ישראל שאיש ישראל נקבר ולכן תיקנו המטיב אף לאחרים. ז. **בב"ב** (קכא:). ח. **בברכות** (פ"ז כב). ט. **וכן** כתב בריטב"א בב"ב (קכא.) שברכת המזון כולה הודאה ותיקנו לברך את ברכת הטוב והמטיב כשהוא שבע ובלב שמח. ובאבודרהם (סדר ברהמ"ז) כתב שתקנוה בסעודה שהוא מקום השמחה, וכתב עוד שלכן אף תקנו את ברכת הטוב והמטיב על היין ועל שמועות טובות ועל הגשמים שהם זמנים של שמחה. י. **בגיטין** (נז:) שדרשו על הפסוק גדע בחרי אף כל קרן ישראל (מיכה ב ג) על ישראל שנהרגו בביתר. יא. **וראה** במעדני יום טוב שם שזהו טעם נוסף מדוע תקנוה בברהמ"ז. יב. **תוס'** ד"ה תיקנו, וכן כתבו ברמב"ן ובריטב"א ובחי' הר"ן בב"ב (קכא.). יג. **תוס'** בפסחים (קנ. ד"ה שיעור) וכ"כ הרא"ש בברכות (פ"ט טו). יד. **הרא"ש** בברכות (שם) וכ"כ במרדכי בפרק ערבי פסחים. וביאר במעדני יום טוב שאחר שתיקנו על היין לא פלוג רבנן, ואף על יין שאינו אדום מברכים הטוב והמטיב. ובשו"ת בנימין זאב (סי' שנח) כתב שנתקנה ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון, כדי שאם ימשך אדם בסעודתו וישתה יין יזכור את הרוגי ביתר ויזכור יום המיתה ולא ימשך בריבוי יין. ולכן מברך על שינוי יין הטוב והמטיב בין שהוא יין אדום ובין שהוא יין לבן, כדי שיזכור הרוגי ביתר ולא ימשך אחר היין. טו. **בהג'** לשו"ע (או"ח סי' קעה). טז. **בספרו** כד הקמח (ס:). יז. **וכן** כתבו בתויו"ט ובתפארת ישראל, והוסיפו שעשו את אותו היום יו"ט כדרך שעושין סעודה לגמרה של תורה, וכמו שעשו חג לגמר בנין ביהמ"ק. יח. **ובקובץ** שיעורים (ב"ב פרק שמעתי שם) הקשה איך תלוי כח החמה בחדשים שלנו דהן נמנין ללבנה ולא לחמה, ושמא י"ל דרוב פעמים הוא בט"ו באב וקבעו זמן שוה לכל השנים, מפני הרוב. יט. **כמ"ש** בר"ה (יב.) שט"ו בשבט הוא ר"ה לאילנות שכבר יצאו אז רוב גשמי שנה. כ. **ובשפתי** צדיק (מגמרי ט"ו נפא) כתב שאפשר שמעצרת היו מתחילים לכרות עצים למערכה. כא. **וכ"כ** המהרש"א בב"ב (שם) שקורים ליום זה יום תבר מגל לזכור שהשמחה היא על השלמת המצוה, ושאף את מכשירי המצוה לכרות אין צריכים יותר. כב. **וראה** מה שתירץ שם עוד. כג. **ולא** קאמר סתם יסיף מלשון כליה כמו 'האף תספה' וגו'. כד. **בסנהדרין** (ע:). כה. **וראה** בענף יוסף מה שפירש. כו. **הגהות** יעב"ץ ורש"ש. כז. **ע"פ** רש"י הוריות (שם ד"ה להמיומו).

טעם המחולות בכרמים

יוצאות וחולות בכרמים. ביאר בבן יהוידע שהיו הבנות יוצאות לכרמים שהם בתוך העיר שביו"כ לא היו יוצאים מחוץ לעיר. ופירש שטעם היציאה לכרמים, הוא רמז על פי הכתוב 'אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך' שכשם שהגפן אינה מקבלת נטיעה אחרת, לכך היו חולות בין הכרמים לרמוז לבחורים שיתנו עיניהם באשה כשרה שאינה מקבלת נטיעה אחרת כגפן, ועל ידי זה יהיו להם בנים שדומים לפרי הגפן שיש בו אכילה ושתיה, וכן בניהם יהיו שלמים בתורה ויראת שמים.

מדוע עסקו בשדוכים באופן כזה

שם. בכל בו"ח ביאר שעסקו בשדוכים באופן כזה, מכיון שהיו בנות שלא השיאום אבותיהם כשהיו קטנות ולא היה להם ממון, וכדי שלא ישבו עד שילבינו ראשיהם, אמרו חז"ל שיחפשו את זיווגם באופן זה[כט].

כיצד עסקו בשדוכים ביו"כ

שם. ביאר בבן יהוידע שאף שיום הכיפורים הוא יום קדוש ונורא היו עוסקים בו בשדוכים[ל] משום חיבוב מצות הנשואין, וכדי להראות כמה גדולה ויקרה היא מצוה זו שאף ביום קדוש כזה עוסקים בה. ובחתם סופר פירש שיום הכיפורים מוכן לתשובה ויחזרו בתשובה בעניני צניעות ועריות, ולכן נהגו בזה ביום זה כדי שישאו אשה לשם שמים.

שייכות ייחוס האשה לבנים

מיוחסות שבהן היו אומרות תנו עיניכם במשפחה שאין האשה אלא לבנים. ביאר ברש"י[לא] שכיון שהנושא אשה שאינה הוגנת פוסל את זרעו לכן אמרו שישאו מיוחסות. ובמהרש"א פירש שכיון שאין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות בישראל לכן אמרו להם שיתנו עיניהם ביחוס, שאם הבנים מיוחסים הכל קופצים עליהם. ובתוספות יום טוב ביאר שמן הסתם מיוחסות הם יראות ה' שעיקר יחוסן של ישראל הוא שאין בהם פסול ממזרות.

כח. **הביאו** באליה רבה (סי' תקפ). כט. **ובהגהות** מהרש"ם הקשה על האליה רבה מדברי רש"י שכולם היו שואלות זו מזו משמע שכולן היו נפנים לשם ולא רק מי שלא השיגה יד אביה להשיאה. ל. **ובתפארת** ישראל כתב שכל זמירות אלו שאמרו במשנה לא היו אומרות ביום כיפור לבחורים, אלא כלפי הקב"ה שנקרא בחור ואמרו לו שיתן עיניו בבניו שאין בכל העולם כאומה זו, ואף שחטאו הם עדיפים מהאומות עיין שם מה שפירש. לא. **שעל** העין יעקב.

אוצר עיונים

אוצר מקיף המכיל
את כל גדרי הדינים
של הערכים במסכת
על יסודותיהם וטעמיהם
ערוכים בשפה בהירה
ומשובבת לב

אוצר התכמה
18/06/2018 את

אוצר

תוכן הענינים

עיונים

מערכה א

שאלת והזכרת גשמים א

א. שאלת והזכרת גשמים / **ב.** יעלה ויבוא / **ג.** חזרה באופן שאינו חייב לחזור / **ד.** גדר תפילה ששכח בה הזכרה / **ה.** תשלומין לתפילה שחסר בה הזכרה / **ו.** גדר הזכרת טל ומטר / **ז.** דין מי שחיסר חלק ממטבע התפילה / **ח.** נידונים התלויים במחלוקת הראשונים / **ט.** יום שנתחייב בב׳ הזכרות מעין המאורע / **י.** הזכרת המאורע בעל הניסים

מערכה ב

תורה ומצוות שלא לשמה מז

א. מקור ההלכה / **ב.** מעלת לשמה יותר משלא לשמה / **ג.** כיצד מתוך שלא לשמה בא לשמה / **ד.** גדר מחשבת שלא לשמה ואימתי היא עבירה / **ה.** דעת הרמב״ם בחילוק בין תורה למצוות / **ו.** מצוות צריכות כוונה / **ז.** לפרש לשמה בדיבור

מערכה ג

מעשר כספים לב

א. מקור ההלכה / **ב.** האם גדרו כמעשר עני או כצדקה / **ג.** הראיות שאינו חובה מן התורה / **ד.** אימתי אמרו עשר בשביל שתתעשר

מערכה ד

איסור תענית בשבת לו

א. מקור ההלכה / **ב.** גדר האיסור / **ג.** המתענה בערב שבת האם משלים תעניתו / **ד.** נשים המתענות בשבת ויום טוב / **ה.** קביעת תעניות של תשעה באב ועשרה בטבת החל בשבת

מערכה ה

מצות הלל מד

א. האם המצוה מן התורה / **ב.** ראיות הראשונים שחיוב הלל מן התורה / **ג.** האם הלל מדין שמחה / **ד.** האם פרסום הנס הוא חובה מן התורה / **ה.** דין קריאה ודין שירה בהלל

מערכה ו

חובת קריאת ההלל סג

א. ימים שגומרים ושאין גומרים בהם את ההלל / **ב.** הטעם שאין אומרים בראש השנה ויום הכיפורים / **ג.** טעם אמירת הלל בחנוכה / **ד.** מנהג אמירתו בראש חודש

אוצר החכמה

מערכות שנדפסו בכרכים אחרים:

בענין מרגיל לשונו תשעים פעמים (ג.) ב״ק כרך ב [בענין סדר העדאת שור המועד]

18/06/2018 אתר

מערכה א

שאלת והזכרת גשמים

א. שאלת והזכרת גשמים / **ב.** יעלה ויבוא / **ג.** חזרה באופן שאינו חייב לחזור / **ד.** גדר תפילה ששכח בה הזכרה / **ה.** תשלומין לתפילה שחסר בה הזכרה / **ו.** גדר הזכרת טל ומטר / **ז.** דין מי שחיסר חלק ממטבע התפילה / **ח.** נידונים התלויים במחלוקת הראשונים / **ט.** יום שנתחייב בב' הזכרות מעין המאורע / **י.** הזכרת המאורע בעל הניסים

א. שאלת והזכרת גשמים

מקור ההלכה **שנינו** (ב. ברכות לג.) 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים, ושואלין בברכת השנים'. אכן מבואר במשנה (ב. י.) שלא בכל ימות השנה מזכירין ושואלין, אלא רק בימות הגשמים, אך בימות החמה אין מזכירין ושואלין.

ומאימתי מזכירין ושואלים, לענין הזכרה שנינו (ב.) כשיטת רבי יהודה, שהעובר לפני התיבה יום טוב האחרון של חג, האחרון מזכיר, והיינו בתפילת מוסף, ולא בשחרית.

ולענין שאלת גשמים שנינו (י.) שנחלקו תנאים, לתנא קמא שואלין מג' במרחשון, ולרבן גמליאל שואלין בז' במרחשון, ואמר רבי אלעזר בגמרא (שם) שהלכה כרבן גמליאל.

עוד שנינו (ה.) עד מתי שואלין את הגשמים, רבי יהודה אומר עד שיעבור פסח, ורבי מאיר אומר עד שיצא ניסן, והלכה כרבי יהודה.

טעה ולא הזכיר

עוד שנינו (ברכות כט.) 'אמר רבי תנחום אמר רב אסי טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו, [טעה ולא הזכיר] שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה'. ומבואר שיש חובת חזרה גם בשאלת גשמים, אלא שרשאי להשלימה בשומע תפילה, אך אם עקר רגליו ולא שאל גשמים, מחזירין אותו.

וכתבו הרי"ף (ג.) והמאירי (ברכות כט. ד"ה מי שטעה) לגבי הזכרת גבורות גשמים, שאם הזכיר טל במקום גשם, אין מחזירין אותו, ודווקא אם לא הזכיר כלום, מחזירין אותו. ומקור דבריהם מהירושלמי (פ"א ה"א) והובא בבית יוסף (או"ח סי' קיד ד"ה ומ"ש והני מילי).

עוד שנינו בברייתא (ג.) שבטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר[א], ואם בא להזכיר מזכיר, דהיינו שאינו חייב להזכיר בימות הגשמים מוריד הטל, וכן אינו חייב להזכיר משיב הרוח, אולם הרשות בידו להזכיר זאת שהרי זה שבחו של מקום[ב]. ואמרו בגמרא בטעם שלא קבעוהו חובה, 'אמר רבי חנינא לפי שאין נעצרין'[ג], וכיון שאין זה שינוי של ברכה מיוחדת כמו גשמים, שנעצרים לפעמים אף בימות הגשמים, וכל שכן שאין יורדים בימות החמה, לפיכך יש שבח מיוחד בהורדת גשמים, וקבעוהו חובה.

18/06/2018 אהח

הזכיר בימות החמה מחזירין אותו

ואמרו בגמרא (שם ע"ב) 'אמר רבי חנינא הלכך בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו, אמר מוריד הגשם מחזירין אותו, בימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו, לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו'. ומבואר בדבריו שהזכרת הגשם מעכבת, ומחזירים אותו, ואם אמרו בימות החמה שהוא זמן שקבעו שלא להזכיר, מחזירים אותו.

והריטב"א (ד"ה אמר) ביאר שהטעם שמחזירים אותו בימות החמה, הוא מפני שחכמים קבעו את מטבע הברכה, וקבעו גבול בזמן ההזכרה, שבימות הגשמים יאמרנה ובימות החמה לא יאמרנה, וכשעבר על דבריהם חייבוהו לחזור ולהתפלל כמטבע הראוי לו[ד].

הטעם שמעכב בימות החמה

ורבינו יונה (ברכות כט.) כתב שיש לדון האם הטעם שמחזירים אותו מפני שהגשמים סימן קללה בימות החמה, או משום ששינה ממטבע שקבעו חכמים. והסיק שאף בארצות שצריכים גשמים כל ימות השנה, אסור להזכיר בתחיית המתים וברכת השנים ואם צריך להם ישאל בשומע תפילה, ומשום שכך קבעו את מטבע הברכה, ולא משום סימן קללה[ה].

והשפת אמת (ג: ד"ה אר"ח) הקשה מדוע נחשב כמשנה ממטבע שטבעו חכמים, ובשלמא אם לא הזכיר בימות הגשמים נחשב שהחסיר מנוסח התפילה שחייבוהו חכמים, אבל אם הוסיף בימות החמה להזכיר גשם מנין לנו שנחשב שינוי ממטבע הברכה שמקלקל את כל הברכה!.

ולפיכך ביאר שהוא מעכב משום סימן קללה, והוכיח כן משיטת הרמב"ם (תפלה פ"י ה"ח) שאם מחזירים אותו חייב לחזור לראש התפילה, ולא כמו שכתב רש"י (ג: ד"ה מוריד) שחוזר לראש הברכה, ומוכח מהרמב"ם שלא יועיל לו לחזור לראש הברכה, משום שאינו יכול לתקן את הקללה שהזכיר, ונחשב טעות שמחייבת לחזור לראש התפילה, ואף לשיטת רש"י שחוזר לראש הברכה יש לומר שיכול לתקן את הקללה בכך שמתחיל את הברכה מתחילתה בשנית, שכל שלא סיים את הברכה אינו נחשב 'טעות בתפילה', אלא נחשבת הברכה כפי שהתחיל בשנית, וכאילו לא טעה כלל.

שאלת גשמים בשומע תפילה למי ששכח

עוד הובא בגמרא (ברכות כט.) שרב אסי חידש שאף ששכח שאלת גשמים חייב לחזור, מכל מקום יכול לשאול בברכת שומע תפילה. והקשו על זה שבברייתא מבואר שהשוכח שאלת גשמים מחזירין אותו, ולמסקנא העמידו את הברייתא שנזכר רק לאחר שאמר ברכת שומע תפילה.

ובתוספות (שם ע"ב ד"ה הא) דנו כשנזכר לאחר שומע תפילה, האם חוזר לראש התפילה, או לברכת השנים, או שיכול לחזור לשומע תפילה כשם שאם נזכר קודם שומע תפילה די לו להזכיר שם. והביאו שבירושלמי (שם פ"ד ה"ב) מבואר שחוזר לשומע תפילה. אמנם המאירי (ד"ה טעה) כתב בשם הראב"ד שצריך לחזור לברכת השנים, ומשום שאם לא אמרה במקומה, הטריחוהו לחזור לברכת השנים.

והצל"ח (ד"ה ומעתה נבא) ביאר שנחלקו אם אחר שטעה ולא שאל בברכת השנים, קבעו חכמים שמקומה של תפילה זו הוא בשומע תפילה, או שמא עיקר מקומו הוא בברכת השנים, ואף שבטעה התירו לו לשאול בשומע תפילה, מכל מקום אם לא עשה כך והמשיך תפילתו, וחייבוהו לחזור, עדיין הוא בחובת השאלה במקומו העיקרי שהוא בברכת השנים.

וכן מתבאר בדברי הריטב"א (ג: ד"ה גרסינן) שהשאלה בשומע תפילה היא כתשלומין לעיקר החובה, שקבעוה בברכת השנים דווקא, וכיון שטעה ולא הזכיר וחייבוהו לחזור לראש, חייב להזכיר במקומו הקבוע לו שהוא ברכת השנים.

הקושיא משכח ולא הבדיל בתפילה

הרא"ש (ברכות פ"ד סי' יד) הקשה על שיטת הירושלמי, שמבואר בגמרא (שם לג.) שאם שכח הבדלה בחונן הדעת אינו חוזר מפני שסומך על מה שמבדיל על הכוס, אבל אם טעה גם בכוס [וביאר הרא"ש (שם) שטעם קודם

(סוף הלכות תפלה). וכתב הקרן אורה (ג: ד"ה הלכך) שמכל מקום בארצות אשכנז לא הזכירו ולא שאלו טל בימות החמה.

ג. ופירש רש"י (ד"ה לפי) שהטעם שאין נעצרים מפני שאלמלא הן אין העולם מתקיים.

ד. ומשמע מדבריו שאין זה משום סימן קללה, אלא משום ששינה את מטבע הברכה הראוי לו.

ה. והשפת אמת (ג: ד"ה אר"ח) ביאר שלא הסימן קללה מעכב בזה, שהרי מצינו ששיטת רבי אליעזר שמזכיר אף בימות החמה שכוונת ההזכרה היא מוריד הגשם בעונתו, וכל הטעם שביטלו את ההזכרה הוא משום דברי רבי שאם אינו שואל למה הוא מזכיר, ומוכח שאין קפידא מצד קללה.

ו. וראה עוד להלן (אות ו) בענין זה לגבי ימות הגשמים, האם נחשב משנה ממטבע שטבעו חכמים.

א. והריטב"א (ד"ה תנא) כתב שאף בימות החמה לא קבעוהו חובה להזכירם, אולם הרשות בידו להזכיר. עוד כתב, שלא אמרו בגמרא שלא חייבו לשאול בברכת השנים, מפני שלא שייך לשאול אלא אם הזכיר תחילה שבחו של מקום, ומתוך שאינו מזכיר, פשיטא שאינו שואל טל ורוחות בברכת השנים.

ב. וכתב רש"י (ד"ה לפי) שאנו מזכירים משיב הרוח ומוריד הטל, לא משום עצם ענין הרוח והטל, אלא מפני שזה שייך להזכרת הגשם, שהם מעניני של הגשם, שמסייעות בתועלת הגשם, שהטל והרוחות מועילות לקרקע לתקנה ולנגבה. ומשמע מדבריו שבימות החמה שאין מזכירים גשם, אין מזכירים טל ורוחות, אולם הריטב"א (ד"ה ואמרי') כתב שנוהגים להזכיר טל בימות החמה, ואף שואלים בברכת השנים ותן טל לברכה, שלא לפגום את הברכה מהזכרת השבח הראוי בה, ואף שאין מזכירין ושואלין גשמים, מן הראוי להזכיר טל לברכה. ומדברי המאירי (ג: ד"ה יש מי) משמע שהוא חובה לשאול טל בימות הגשמים, וכן הוא בסדר תפלה של הרמב"ם

הבדלה] צריך לחזור שבזה לא התירו לו לסמוך על ההבדלה, ואם כן גם בשאלת גשמים מדוע אינו צריך לחזור לברכת השנים. ותירץ שיש לחלק שכל י״ח ברכות הן כברכה אחת, ולכן יכול לחזור לשומע תפילה שבכך מתקן את התפילה עצמה, מה שאין כן הבדלה שעל הכוס שאינה שייכת לתפילת י״ח, ומשום כך הצריכו אותו לחזור על התפילה באופן שטעה גם בהבדלה שעל הכוס.

אך הביא ששיטת בה״ג שחוזר לראש, וביאר שהוא מחמת הסוגיא שלגבי הבדלה, ומשמע מסוגיא זו שהבבלי חולק על הירושלמי.

הזכרת גבורות גשמים בברכת שומע תפילה

בירושלמי (שם פ״ד ה״ב) מבואר שגם לגבי גבורות גשמים, מי ששכח להזכיר גבורות גשמים בברכת מחיה המתים, יכול להזכירו בשומע תפילה, וקל וחומר הוא, אם בקשת גשמים שהוא דבר נצרך ביותר, די ששואל בשומע תפילה אף שאינה ברכה המיוחדת לכך, הזכרת גבורות גשמים שאינה נצרכת לנו כל כך, כל שכן שאפשר להזכיר גם בשומע תפילה.

והראשונים נחלקו בדעת הבבלי אם סבר בזה כהירושלמי. מדברי רש״י (ברכות כט. ד״ה גבורות) משמע שאינו רשאי להשלימה בשומע תפילה לפי שהיא הזכרת שבח ולא תפילה שיש בה בקשת צרכיו, ומשום כך אסור להזכירו בשומע תפילה[ז].

והתוספות (שם ע״ב ד״ה והא) והרשב״א (שם ד״ה והא דאמרינן) דנו לומר שהבבלי סבר גם כן שאפשר להזכיר בשומע תפילה, ולא הזכיר דין זה, כיון שהוא פשוט יותר, כפי שמבואר בירושלמי שהוא נלמד בקל וחומר. אלא שהקשו על זה שהרי מצינו בגמרא ׳אמר רבי תנחום אמר רב אסי טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו, שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפילה׳, והמימרא מדברת באופן שנזכר קודם שומע תפילה, ומכל מקום מבואר שאם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו, ואם כן בהכרח שהבבלי חלק על הירושלמי לגבי הזכרת גבורות גשמים, וסבר שאי אפשר לאומרו בשומע תפילה.

והריטב״א (תענית ד. ד״ה גרסינן) כתב שהירושלמי סבר שחכמים לא החמירו בחיוב הזכרת גשם ושאלתו, ולכן סבר שאפשר להשלים גם גבורות גשמים בשומע תפילה, וכן סבר שאם נזכר לאחר שומע תפילה חוזר לשומע תפילה ולא לברכת השנים.

והנה כדי לברר היטב את גדר חובת ההזכרה בתפילה, ואת גדר החסרון בתפילתו כשהשמיט ולא הזכיר כפי חובתו, יש להקדים ולבאר את דיני ההזכרה של מעין המאורע, הדומים במקצת לדין שאלת והזכרת גשמים, ולפי״ז יתבארו החילוקים שמצינו בין שני הענינים.

ב. יעלה ויבוא

מובא בגמרא (שבת כד.) שימים שיש בהם קרבן מוסף כגון ראש חודש וחול המועד, מתפללים תפילת י״ח ואומרים יעלה ויבוא בברכת העבודה [רצה] ואם לא אמר צריך לחזור.

השוכח יעלה ויבוא להיכן חוזר

עוד מצינו בגמרא (ברכות כט:) ׳אמר רבי תנחום אמר רב אסי אמר רבי יהושע בן לוי טעה ולא הזכיר ראש חודש בעבודה חוזר לעבודה, נזכר בהודאה חוזר לעבודה, בשים שלום חוזר לעבודה, ואם סיים חוזר לראש. אמר רב פפא בריה דרב אחא בר אדא הא דאמרן סיים חוזר לראש לא אמרן אלא שעקר רגליו, אבל לא עקר רגליו חוזר לעבודה׳.

עוד אמרו בגמרא ׳אמר רב נחמן בר יצחק הא דאמרן עקר רגליו חוזר לראש, לא אמרן אלא שאינו רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו, אבל רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו חוזר לעבודה. איכא דאמרי אמר רב נחמן בר יצחק הא דאמרן כי לא עקר רגליו חוזר לעבודה, לא אמרן אלא שרגיל לומר תחנונים אחר תפילתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו חוזר לראש׳.

ולהלכה, הרי״ף הרמב״ם (תפלה פ״י ה״י) והרא״ש (ברכות פ״ד סי׳ טז) פסקו כלישנא השניה שחוזר בשני האופנים, כשעקר רגליו, או קודם אם אינו רגיל לומר תחנונים.

אך הטור (או״ח סי׳ תכב) הביא בשם רב עמרם (סדר רב עמרם הל׳ ראש חודש) שהכל תלוי אם עקר רגליו בלבד, הן ברגיל לומר תחנונים והן באינו רגיל. וביאר הבית יוסף (ד״ה ורב) שרב עמרם סבר שרב נחמן בר יצחק אינו מפרש את דברי רב לגבי עקירת רגליו, אלא שהם נחלקו האם דין חזרה לראש תלוי בעקר רגליו בלבד או גם באמירת תחנונים.

נזכר אחר רצה וקודם מודים

ואם לא התחיל מודים, כתבו הראשונים[ח] שאינו חוזר לרצה, אלא אומר יעלה ויבוא במקומו. והקשו הפני יהושע (ברכות כט: ד״ה אמר) והצל״ח (שם ד״ה טעה) שמלשון הגמרא ׳טעה ולא הזכיר של ראש חודש בעבודה חוזר לעבודה׳, משמע שצריך לחזור לתחילת ברכת העבודה, ואינו אומר במקומו[ט].

והצל״ח ביאר שחכמים לא קבעו מקום היכן להזכיר יעלה ויבוא בתוך ברכת העבודה, ולכן אם נזכר בתוך הברכה או מיד כשסיים, אינו חוזר לתחילתה. אלא שאם נזכר לאחר שאמר ותחזינה קודם שסיים את הברכה, אינו יכול להפסיק ולומר יעלה ויבוא כיון שצריך לומר מעין החתימה סמוך לחתימה, ועל אופן זה אמרה הגמרא שחוזר לתחילת ברכת העבודה.

שכח יעלה ויבוא בליל ראש חודש

מצינו בגמרא (ברכות ל:) ׳אמר רב ענן אמר רב טעה ולא הזכיר של ראש חודש ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין ב״ד מקדשין את החודש אלא ביום, אמר אמימר מסתברא מילתא דרב בחודש מלא, אבל בחודש חסר מחזירין אותו׳, אמר ליה רב אשי לאמימר הרי הטעם של רב משום שאין מקדשין את החודש בלילה, וא״כ מה לי חודש חסר מה לי חודש מלא, והסיקו שדברי רב נאמרו הן בחודש חסר הן בחודש מלא. ופירש הריטב״א (ד״ה מכדי) שכשתיקנו לחזור, לא היה הלילה בכלל כיון שאינו חשוב לטרוח בזה.

שכח בחודש מלא בלילה השני

והתוספות (ד״ה לפי) הביאו שיש מפרשים[יא] שכאשר יש שני ימי ראש חודש, אם שכח יעלה ויבוא בלילה השני, צריך לחזור, כיון שבלילה השני החודש כבר מקודש, וכתבו ׳ואין נראה לחלק׳[יב].

והקשה הבית יוסף (סי׳ תכב ד״ה כתב) על דעת היש מפרשים שמדברי הגמרא משמע שגם בלילה השני אין מחזירים אותו, שכן הגמרא הכריעה שהן בחודש מלא והן בחודש חסר אין מחזירים אותו בערבית.

וביאר המגן אברהם (סי׳ קח ס״ק יב) בדעתם, שאמנם הגמרא משוה חודש מלא לחסר, אך כל זה לענין הלילה הראשון שאין חוזר, אבל לגבי הלילה השני יתכן שחוזר מפני שלא שייכת בו הסברא שעוד לא קדשו את החודש.

שכח בתפילת תשלומין

ויש לדון לגבי מי שלא התפלל ערבית, וצריך להתפלל פעמיים שחרית לתשלומין, ולא הזכיר יעלה ויבוא בתפילת התשלומין, אם צריך לחזור. בכנסת הגדולה (סי׳ תכב הגה״ט שיטה כ, הו״ד במג״א שם) הביא בזה מחלוקת אם תפילת התשלומין נדונה כהתפילה שהיתה חסרה לו, או כהתפילה המתחייבת באותה שעה. והכריע שאינו חוזר משום שתפילת התשלומין אינה חמורה יותר מהתפילה העיקרית שהתחייב בה.

אך המגן אברהם (שם) כתב שצריך לחזור כיון שביום כבר קדשוהו. ואף שפוסקים כדברי תוספות לגבי הלילה השני שאינו חוזר, כל זה משום שמתפלל בזמן שהוא לילה ולא חילקו בתפילת ערבית עצמה כשמתפלל אותה בזמנה, אבל בתפילת תשלומין, על אף שבא להשלים תפילת ערבית שאינו חוזר בה, כיון שמתפלל בזמן שהוא יום, צריך לחזור[יג].

ז. **וכן** מתבאר בדברי התוספות (שם ד״ה מפני).

ח. **ראבי״ה** (סי׳ תתמו), מרדכי (תענית פ״א רמז תריד) וטור (סי׳ תכב).

ט. **ורבינו** יונה (ברכות כט. ד״ה ואם) הוכיח מהלשון ׳חוזר לעבודה׳ שכל שסיים את הברכה נידון כטעות, כיון שאינו עומד עוד בברכה וכאילו התחיל את הברכה הבאה, ולכן צריך לחזור לראש הברכה.

י. **ופירש** רש״י (ד״ה בחדש) שהלילה השני הוא ראש חודש גמור יותר מהראשון [כיון שהוא בודאי ראש חודש אף אם לא קדשוהו בית דין].

יא. **שיטה** זו הובאה בבית יוסף (או״ח סי׳ תכב ד״ה כתב) בשם הארחות חיים (הל׳ תפילה אות קג) בשם רבינו נתן וריב״ט.

יב. **משום** שכך תיקנו בתפילת ערבית שההזכרה היא רק דין לכתחילה ולא חילקו בזה.

יג. **אפשר** לבאר בדבריו שכיון שתפילת התשלומין נחשבת לתפילה חדשה ואינה אותה תפילה שהתחייב בה, יש לה דינים אחרים [כפי שהביא המגן אברהם (סי׳ קפח ס״ק יז) לגבי תפילת תשלומין בליל שבת עבור מנחה של ערב שבת, שמטעם זה מתפלל בערבית שתים של שבת], ואפשר גם שיהיו דיניה חמורים יותר. אך יש לעיין שהרי לגבי תשלומי מנחה של ערב שבת שמתפלל בערבית שתים של שבת, כתב שאם התפלל של חול אינו חוזר משום שהתחייב מתחילה בתפילת חול. ואולי יש לחלק שלגבי ערבית של ראש חודש תפילת ערבית ושחרית

הטעם שאין צריך לחזור בלילה השני

ונתבארו כמה טעמים בסברת הפוסקים שגם בליל ב׳ אינו חוזר:

א. כתב המשנה ברורה (סי׳ תכב סק״ג) שכיון שאינו קדוש אלא מספק, שהרי אם היום הראשון קדוש השני חול, גם לגבי הלילה השני יש לומר שאין מקדשים את החודש בלילה.

אך הפני יהושע (ברכות ל: ד״ה אמר) הקשה על שיטה זו שבגמרא (ר״ה כד.) נפסק שאם לא קדשוהו בית דין ביום הראשון אין צריך עוד לקדשו כיון שכבר קדשוהו שמים. ואם כן מדוע אין חוזר בלילה השני. ותירץ שחכמים קבעו שלא לחזור גם בלילה השני, שלא יהיה חילוק בין שני הימים כדי שלא יבואו לזלזל ביום טוב שני, כמבואר בגמרא (שבת כג.) שלא הקלו בו שלא יבואו לזלזל.

ב. בתוספות ר״י החסיד (ד״ה מסתברא) ובתוספות הרא״ש (ד״ה אין) פירשו את הגמרא כדברי הבית יוסף, וביארו שאף שאין צריכים הבית דין לקדש את יום ל״א, מכל מקום כיון שאין ראוי לקדש את החודש בלילה משום שנקרא ׳משפט׳, לכן אין חוזר אפילו בלילה השני״.

ג. התורת רפאל (או״ח ח״א סי׳ סב) הביא שנחלקו הראשונים בגדר קידוש החודש כשלא ראו בית דין את הלבנה בזמן. התוספות (סנהדרין י: ד״ה שכבר) כתבו שבית דין של מעלה קידשו אותו, אבל בחידושי הר״ן (שם ד״ה שכבר) כתב שאין צריך קידוש שהרי אין חודש יותר משלושים יום וממילא מתקדש החודש הבא מאיליו. ולפי״ז ביאר שהמחלוקת בין ה״יש מפרשים׳ לתוספות תלויה בשני הפירושים, לדעת התוספות אין יום ל״א מתקדש מאליו אלא על ידי בית דין של מעלה, וכיון שהוא בגדר ׳דין׳ לכן גם הבית דין של מעלה אין מקדשים אלא ביום. אך לפי הר״ן החודש מתקדש מאליו וממילא הוא כבר בליל ל״א שמקודש.

קושיות הפרי חדש מדברי הברייתות

הפרי חדש (סי׳ תכב ס״א) הקשה לדעת התוספות, שבגמרא (ברכות ל:) מובאת ברייתא שאם שכח בליל ראש חודש אין מחזירין אותו מפני שיאמר בשחרית, ומשמע שלולא סברא זו היה חוזר, ומשום כך דחקו התוספות (ד״ה והתניא) שאין לגרוס זאת, או שיש לפרש שנכתב אגב הדין השני שאם לא אמר שחרית אין מחזירין מפני שיכול לומר במוסף.

שמבואר שחוזר בליל שני

אך לפי השיטות שבלילה השני אם לא אמר מחזירים אותו, יש לומר שברייתא זו סוברת שמכל מקום יש טעם גם בלילה השני שלא יחזור משום שיאמר בשחרית.

עוד הקשה שבגמרא (ביצה יז.) מובא בברייתא שבשבת שחל בראש חודש או חול המועד, מתפלל ערבית שחרית ומנחה שבע ברכות [של תפילת שבת] ואומר מעין המאורע [של ראש חודש וחול המועד] בעבודה, ואם לא אמר מחזירים אותו. והלא בראש חודש אין מחזירים אותו בלילה, אלא שיש להעמיד בליל שני של ראש חודש שמחזירים אותו גם בלילה.

ובתורת רפאל (או״ח ח״א סי׳ סב) יישב שכיון שנחלקו תנאים (ר״ה כד.) בדין החודש, שרק לרבי אלעזר ברבי צדוק מקדשים הבית דין את יום ל׳, אבל לדעת רבי אלעזר ברבי שמעון לעולם אין מקדשים את החודש. ממילא לשיטתו תמיד מתקדש החודש בלילה הן אם החודש הקודם מלא הן חסר, ואם כן אותן הברייתות שהוכיח הפרי חדש מהן שביום ל״א מתקדש החודש מיד בלילה, יש להעמיד אותן כדעת רבי אלעזר ברבי שמעון.

עיקר קדושת ראש חודש לענין קרבן מוסף שהוא ביום

בעיקר הדין שאינו חוזר בליל ראש חודש, הקשה המשנת יעב״ץ (או״ח סי׳ א אות ב) לפי המבואר ברמב״ם (קידוש החודש פ״ב ה״ט) שאם ראו בית דין את הלבנה ביום כ״ט קודם הלילה, יכולים לקדש אותו. ואם כן קשה גם על ליל א׳ מדוע אין צריך לחזור, הרי אפשר לקדשו ביום מערב ראש חודש[טו].

וביאר על פי המבואר בגמרא (ערכין י:) שראש חודש נקרא מועד אף שלא נאסר בעשיית מלאכה, וכתב הלבוש (סי׳ תיז ס״א) שנקרא מועד כיון שמקריבים בו מוסף. וכן כתב רש״י (חגיגה יז: ד״ה וקדש) שעיקר הקידוש הוא למוספין. וכיון שקדושת ראש חודש היא רק לענין חיוב קרבן מוסף שהוא ביום, גם חלות הקדושה היא רק ביום.

דין חזרה משום שההזכרה מעצם התפילה

עוד הביא את דברי הברייתא (שבת כד.) שבימים שיש בהם קרבן מוסף כגון ראש חודש וחול המועד, אם לא אמר מעין המאורע מחזירים אותו, ובימים שאין בהם קרבן מוסף כגון שני וחמישי של תעניות ומעמדות, אם לא אמר מעין המאורע אין מחזירים אותו.

וביאר שדין הזכרה של יום שיש בו מוסף חלוק מיום שאין בו מוסף, שכיון שיש בו מוסף והתפילות נתקנו כנגד הקרבנות, הרי ההזכרה היא מעצם התפילה[טז], ומשום כך דינו לחזור כיון שלא קיים את כל חובת התפילה שלו, מה שאין כן ביום שאין בו מוסף, ההזכרה אינה שייכת לעצם התפילה ולכן אינו צריך לחזור. וכן דייק מלשון הרמב״ם שכתב (תפלה פ״ב ה״י) לגבי ראש חודש וחול המועד ׳מתפלל ערבית שחרית ומנחה י״ט ברכות כשאר הימים ואומר בעבודה אלוהינו ואלוהי אבותינו יעלה ויבוא׳ וכו׳, ואילו לגבי חנוכה ופורים כתב (שם ה״ג) ׳בחנוכה ופורים מוסיפים בהודיה על הניסים׳ וכו׳. ומבואר שאמירת על הניסים היא רק הוספה על התפילה, אבל יעלה ויבוא אינה הוספה אלא חלק מעצם התפילה.

ולפי״ז ביאר שבליל ראש חודש אין הזכרת יעלה ויבוא מעצם התפילה, אלא רק הוספה עליה, כיון שבלילה עדיין לא חלה קדושת ראש חודש על היום והתפילה עצמה היא כתפילת חול רגילה. ומכל מקום הצריכו להזכיר יעלה ויבוא כיון שהלילה הוא חלק מהיום הבא שתהיה בו קדושת ראש חודש. וכפי שמבואר בגמרא (שבת כד.) שביום שיש בו תענית מזכיר מעין המאורע גם בערבית אף שעדיין אינו מתענה, ופירש רש״י (ד״ה ערבית) שכיון שנכנס היום לכן צריך להתפלל תפילת תענית[יז].

ג. חזרה באופן שאינו חייב לחזור

הראשונים נחלקו בהזכרות שאין מחויבים לחזור עליהן, כגון על הניסים או יעלה ויבוא בערבית של ראש חודש, האם יכול לחזור אם ירצה:

א. יש מהראשונים[יח] שכתבו שאין לחזור משום שהוא הפסק בברכות.

ב. דעת רבינו אלחנן (הו״ד בתוספות ברכות ל: ד״ה מסתברא) שאם לא התחיל את הברכה הבאה חוזר. והביא ראיה לדבריו מהמבואר בגמרא (ברכות מט:) לגבי יעלה ויבוא בברכת המזון, שבראש חודש אין צריך לחזור כיון שאינו חייב לאכול. ומכל מקום מבואר (שם ע״א) שאם לא התחיל לומר הטוב והמטיב צריך לומר ׳ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון׳, ורק אם התחיל לומר ברכת הטוב והמטיב, אינו חוזר כלל כיון שהוא כמו עקר רגליו.

ודחו התוספות (שם) והרא״ש (ברכות פ״ד סי׳ יז) את הראיה, שברכת המזון מדאורייתא היא עד הטוב והמטיב, ולכן כיון שאמר את עיקר ברכת

יותר מהתפילה העיקרית.

יד. עיין אור שמח (תפלה פ״י הי״א) שהתקשה בדבריהם.

טו. ובפני יהושע (ברכות ל: ד״ה אמר) ביאר שכיון שאין הדבר שכיח, לא תיקנו כך.

טז. ואף שאמירת יעלה ויבוא היא בשאר תפילות שהם כנגד התמיד, הנה בגמרא (זבחים צא.) הסתפקו לגבי שני קרבנות שאחד תדיר והשני מקודש יותר, איזה קרבן קודם, ופירש רש״י (ד״ה תדיר) כגון דם של עולת מוספים שהוא תדיר, ודם של פר העדה שהוא מקודש יותר, והביאה הגמרא ראיה שתדיר קודם מכך שתמידים קודמים למוספים, אף על פי שהמוסף מקודש יותר, ודחתה הגמרא שביום שיש מוסף גם התדיר מקודש כיון שקדושת היום מועילה לא רק לקרבנות המיוחדים ליום זה, אלא גם לקרבנות שהיו קרבים בכל יום. ולפי״ז ביאר שעצם הדין הזכרה לכשעצמה אינו מעכב את התפילה, אלא שבראש חודש כשם שהקדושה חלה לגבי התמיד, כך גם התפילה מחייבת אמירת יעלה ויבוא, כיון שהיא באה מחמת יום שהוא ראש חודש.

יז. לפי״ז כתב (שם סי׳ ב) שהמתפלל ערבית של ראש חודש בפלג המנחה, צריך לומר בו יעלה ויבוא אף על פי שעדיין אינו ראש חודש, שהרי גם בלילה עצמו אין בית דין מקדשים אותו, אלא שמזכירים בו יעלה ויבוא כיון שהיא תפילה ששייכת ליום ראש חודש, ואם כן גם כשמתפלל ערבית בפלג המנחה מזכיר יעלה ויבוא כיון שהיא תפילה ששייכת לראש חודש.

יח. תוספות (ברכות ל: ד״ה מסתברא) בשם ר״י, רא״ש (שם פ״ד סי׳ יז) ורבינו יונה (שם ד״ה ואם).

המזון אין בזה הפסק, אבל בתפילת שמונה עשרה אם יחזור יעשה הפסק באמצע התפילה. עוד דחו התוספות את סברתו, שאם יש לדמות תפילה לברכת המזון, הרי כל שלא עקר רגליו יחזור לרצה, ואין הדבר מסתבר.

אה18/06/2018

רבינו יונה (ברכות כט. ד"ה ואם) ביאר בסברתו שחוזר אם לא התחיל את הברכה הבאה משום שנידון כאילו עומד עדיין באמצע הברכה. אך הביא ראיה שאינו כן, מלשון הגמרא 'טעה ולא הזכיר ראש חודש בעבודה, חוזר לעבודה', ומשמע שנקרא 'טעות' מיד כשסיים את הברכה, ואילו לרבינו אלחנן אין זה בגדר 'חוזר' כיון שהוא עדיין עומד באותה הברכה. ובמעדני יום טוב (ברכות פ"ד אות ג) ביאר שהוקשה לו הלשון חוזר לעבודה, שהרי לפי רבינו אלחנן אומר את ההזכרה במקומו.

ג. דעת רבינו תם[יט] שאפילו אם התחיל את הברכה הבאה, אם לא עקר את רגליו יכול לחזור לרצה.

והקשה עליו הרא"ש, שכיון שאינו יכול לחזור אם עקר רגליו, ממילא לא יתכן שיחזור לרצה לאחר שסיים את הברכה. ודן לומר שלפי רבינו תם גם אם עקר רגליו יכול לחזור לראש, אלא שאינו חייב, ומשום כך יכול לחזור כשלא עקר רגליו. אך הקשה אף לפי"ז שאם עקר רגליו יש סברא לומר שיכול לחזור לראש ולהתפלל מתחילה, כיון שיכול גם להתפלל תפילת נדבה, אבל באמצע התפילה אין סברא שיוכל לחזור לרצה כיון שהוא הפסק.

שכח הזכרה ולא התחיל ברכה שלאחריה

וכתב הבית יוסף (סי' תכב ד"ה ומ"ש ואם נזכר) לגבי מי ששכח יעלה ויבוא אחר שסיים רצה ולא התחיל מודים, שאומר במקומו, אך לפי רבינו תם יכול לחזור לרצה אלא שאינו חייב.

ובמור (סי' קיד) כתב בשם הראבי"ה (תענית סי' תתמו) לגבי משיב הרוח שאם שכח לומר וסיים ברכת מחיה המתים יכול לומר משיב הרוח במקומו קודם שהתחיל אתה קדוש, וכן לגבי טל ומטר אם נזכר קודם שהתחיל תקע בשופר אומר במקומו, וכן לגבי יעלה ויבוא אם נזכר קודם שהתחיל מודים אומר במקומו ואינו חוזר לתחילת רצה. והקשה הבית יוסף (ד"ה ויש) שהטור סתם בזה שיכול לומר את ההזכרה במקומו כיון שלא התחיל את הברכה שאחריה, ואילו להלן (סי' רצד) הביא שאביו הרא"ש חלק. ותירץ שדברי הרא"ש שאינו יכול לומר את ההזכרה לאחר שסיים את הברכה נאמרו רק לגבי דבר שדינו שלא לחזור, לכן גורם בזה הפסק, מה שאין כן לגבי הזכרות שמחייבות לחזור לראש התפילה או הברכה, כיון שצריך לחזור אין בזה הפסק. אמנם לדעת רבינו יונה מוכח שלא חילק בזה וסבר שלעולם אם סיים את הברכה אינו אומר את ההזכרה במקומו, שכן רבינו יונה הוכיח את דבריו מדין שכח יעלה ויבוא ונזכר לאחר שסיים ברכת העבודה שחוזר לעבודה.

וביאר הקהלות יעקב (ברכות סי' יח) בסברת החילוק, על פי הגמרא (ברכות מ.) שאם בירך המוציא וקודם שאכל אמר דבר שהוא לצורך הסעודה, אינו הפסק, ומבואר במשנה ברורה (סי' קסז ס"ק לז) שאף אם הדיבור אינו נצרך כעת לפרוסת המוציא, גם אינו הפסק כיון שבא לצורך הסעודה, אם כן כיון ששכח הזכרה שמעכבת את התפילה יהיו ברכותיו לבטלה שהרי יצטרך לחזור על התפילה, נמצא שאמירת ההזכרה היא לצורך אמירת הברכות, ולכן אינו הפסק, ואפילו לגבי שאלת גשמים שיכול לאומרן בשומע תפילה, מכל מקום הוא כמו צורך שאינו מיידי לסעודה, שגם כן אינו הפסק.

ד. גדר תפילה ששכח בה הזכרה

מחלוקת תוספות והר"מ בספק אם אמר את ההזכרה

בירושלמי (ברכות פ"ז ה"ד) מובאת שיטת רבי יוחנן שבספק אם הזכיר של ראש חודש אינו חוזר, וכן פסק הרמ"א (סי' תכב ס"א).

אך התוספות (ברכות יב: ד"ה והלכתא) הביאו מהירושלמי (תענית פ"א ה"א) שאם אינו יודע אם הזכיר טל ומטר, חזקה שמתפלל כפי הרגלו כל שלושים יום, וצריך לחזור. וכתבו שיש ללמוד מכך לגבי כל ההזכרות שבתפילה ומסופק אם הזכירן, שכל שלא הזכיר אותן שלושים יום צריך לחזור, שחזקה שלא אמר אותן. אך הביאו בשם ר"מ שאין צריך לחזור.

ובלבו (הל' תפילה סי' יא ז:) כתב בשם רבינו מאיר להוכיח שאינו חוזר מדברי רבי יוחנן שבספק אם הזכיר בראש חודש וחול המועד אינו חוזר[כ].

דחיות הבית יוסף על ראיית הר"מ מהירושלמי

והקשו הבית יוסף (או"ח סי' תכב ד"ה ואם) והב"ח (ד"ה כתב) על רבינו מאיר הרי מבואר בירושלמי שהטעם שאינו חוזר בספק הוא משום שסבר כהתנא שגם בודאי שכח יעלה ויבוא אינו חוזר, מה שאין כן לפי מה שנוקטים שצריך לחזור, הוא הדין בספק[כא]. אך האחרונים[כב] הקשו על דברי הבית יוסף שמדברי רבי יוחנן שבספק אינו חוזר משמע שהיא קולא בספק, אבל כשודאי לא הזכיר צריך לחזור. הפרי חדש (ס"א ד"ה ומ"ש) תירץ שרבי יוחנן לשיטתו שעד שלושים יום יש חזקה שלא הזכיר, ואם כן כל ספק ביעלה ויבוא הוא ודאי לא הזכיר, ועל כרחך שסבר שאין הזכרת יעלה ויבוא מעכבת.

חילוק הדרכי משה בין יעלה ויבוא להזכרת ושאלת גשמים

אמנם הדרכי משה (שם אות א) ביאר בדברי הירושלמי שעד שלושים יום יש חזקה, שמדובר על שאלת גשמים, שבזה התרגל הרבה באותו נוסח, ולכן אינו יוצא מידי הרגלו עד שלושים יום, ולכן ודאי לא הזכיר. אבל ביעלה ויבוא לא עוברים עליו שלושים יום ללא הזכרה, ולכן אין צריכים חזקה הפוכה כדי לתלות שהזכיר, וכיון שהוא ספק אינו חוזר. ובלבוש (שם ס"א) הוסיף שכיון שרגיל להזכיר כל ראש חודש, לכן כל שלא עברו שלושים יום נשאר בהרגלו, ואם כן אינו ספק, אלא מסתמא הזכיר[כג].

חילוק הט"ז בין יעלה ויבוא להזכרת ושאלת גשמים

הט"ז כתב שיש לחלק בין הזכרת טל ומטר ליעלה ויבוא, שבראש חודש הרי בודאי ידע שהוא ראש חודש, שאם לא כן אינו ספק כלל, אלא שהספק האם בזמן שהגיע למקום ההזכרה היה דבר זה בדעתו, ולגבי זה מסתמא לא שכח, מה שאין כן לגבי טל ומטר הספק הוא שמא בכל התפילה לא זכר את ההזכרה.

אוצר החכמה

מחלוקת אם ספק בברכת המזון קל מבתפילה

הבית יוסף והב"ח הקשו עוד על ראיית רבינו מאיר שיש לומר שמה שמבואר בירושלמי שאינו חוזר בספק יעלה ויבוא, הוא בברכת המזון, כיון שבסוגיא היה מדובר על הזכרה בברכת המזון, מה שאין כן בתפילה שצריך לחזור גם כשיש ספק[כד].

התורת רפאל (או"ח סי' סג) ביאר שאף שהירושלמי דיבר על ברכת המזון שאינו חוזר, אך יש לדמות ברכת המזון של שבת לתפילה של ראש חודש. כיון שבשניהם ההזכרה היא חובה, שכן הגמרא (מט.) מבארת שבהזכרת ראש חודש בתפילה חוזר כיון שתפילה היא חובה, אך בברכת המזון אינו חוזר כיון שאינו חייב לאכול, מה שאין כן לגבי שבת שחייב לאכול ולכן אם לא הזכיר חוזר. ולפי"ז כיון שרבי יוחנן אמר שבספק אם הזכיר של ראש חודש בתפילה אינו חוזר, משמע שאם שכח בודאי, חוזר, ולמדו מזה בירושלמי שגם בברכת המזון של ראש חודש צריך לחזור. דהיינו שרבי יוחנן סובר כרב[כה].

האם ספק הזכיר כספק אם התפלל

והקשה התורת רפאל בעיקר דברי הרמ"א שבספק אינו חוזר, שכיון שאם לא הזכיר חוזר ומתפלל, הרי ספק אם הזכיר הוא כמו ספק אם התפלל, שבזה מבואר (ברכות כא. שו"ע סי' קז ס"א) שצריך להתפלל שוב מספק[כו].

שיטת בה"ג שהשוכח להזכיר ר"ח יכול לצאת מהש"ץ

אך הנה שנינו במשנה (ר"ה לג:) שנחלקו רבן גמליאל ורבנן אם שליח ציבור יכול להוציא את הרבים בתפילה או שכל אחד צריך להתפלל בעצמו. ומבואר בגמרא (שם לד:) שלפי רבנן השליח ציבור מוציא רק את מי שאינו בקי, ולרבן גמליאל מוציא גם את הבקי. עוד מבואר בגמרא (שם לה.) שרבן גמליאל לא פטר אלא את העם שבשדות כיון שהם אנוסים במלאכה.

יט. הו"ד בתוספות (שם), ברא"ש (שם) ובטור (סי' רצד).

כ. והקשה הכלבו מדוע הוזכר רק ראש חודש וחול המועד ולא שבת ויום טוב. וביאר משום שבשבת ויום טוב יש ברכה בפני עצמה להזכרת היום, ולכן אם מסופק אם אמר את הברכה צריך לחזור. עוד ביאר שכיון שיש לו ברכה בפני עצמה, לכן אינו מצוי שיהיה לו ספק אם הזכיר.

כא. וכן מובא בט"ז (ס"ק א) ובביאור הגר"א (ס"א אות ד).

כב. דרכי משה (אות א), דרישה (אות א) ופרי חדש (ס"א ד"ה ומ"ש).

כג. הט"ז (שם סק"א) הקשה לדברי הלבוש שכיון שאומר יעלה ויבוא רק בראש חודש, אין זה הרגל גדול שצריך שלושים יום לעקרו. וכמו שלגבי וסת באשה שאם ראתה ג' פעמים צריכה ג' פעמים שלא תראה כדי לעקור את הוסת, אבל אם לא ראתה ג' פעמים נעקר הוסת בפעם אחת כיון שאינו קבוע.

כד. כשם שמבואר בגמרא (ברכות מט:) שבטעה בראש חודש בתפילה צריך לחזור ולהתפלל, ובברכת המזון אינו צריך, ומבואר שדין הזכרה בברכת המזון קל יותר.

כה. והירושלמי חולק על הבבלי בדעת שמואל, כיון שבבבלי מובא ששמואל סובר שאם שכח של ראש חודש בתפילה חוזר, ולירושלמי הוא כמו שכח של שבת בברכת המזון שלשמואל אינו חוזר.

כו. הרשב"א (ברכות כא. ד"ה הא) סבר כדעת גאון שיכול להתפלל תפילת נדבה אך אינו חייב. אך בשולחן ערוך מבואר שצריך להתפלל.

קושיית הראשונים הרי ר"ג לא התיר אלא לעם שבשדות

וכתבו הראשונים[כז] בשם בה"ג שמי שלא הזכיר ראש חודש בעבודה וצריך לחזור ולהתפלל, יכול לצאת בשמיעת חזרת הש"ץ כמבואר בגמרא לדעת רבן גמליאל שש"ץ מוציא גם את הבקי. והקשו הרי מבואר בגמרא (שם) שהש"ץ פוטר רק את העם שבשדות משום שהם אנוסים במלאכה ואינם יכולים להסדיר תפילתם. ותירצו התוספות (ברכות כט: ד"ה טעה) שאמנם אי אפשר להוציא מתחילה מי שלא התפלל, אבל מי שכבר התפלל אלא שטעה, יכול לצאת בחזרת הש"ץ.

ראיה שהשוכח הזכרה יוצא בשמיעה מהש"ץ

והביאו התוספות ראיה לדברי בה"ג שבגמרא (ברכות כט.) מבואר שרב אסי חידש שמי שטעה ולא הזכיר טל ומטר יכול לומר בשומע תפילה ולכן אינו צריך לחזור, והקשו בגמרא מברייתא שאם לא הזכיר טל ומטר צריך לחזור, ותירצו שרב אסי דיבר במי שמתפלל בציבור, שאינו חוזר כיון שיכול לשמוע מהש"ץ, והקשו בגמרא על זה שבאופן זה אין צריכים את הטעם שיכול לומר בשומע תפילה, ובעל כרחך שרב אסי דיבר על יחיד שאינו יכול לשמוע מהש"ץ, והסיקו שרב אסי דיבר כשנזכר קודם שומע תפילה ובברייתא מדובר כשנזכר לאחר שומע תפילה. ואם כן משמע שבציבור אינו חוזר כיון שיכול לצאת מהש"ץ.

האם הרי"ף חולק על הבה"ג

אמנם הרי"ף (ר"ה שם) פסק כרבן גמליאל רק בראש השנה וים הכיפורים, אבל בשאר ימות השנה הש"ץ מוציא רק את מי שאינו בקי. ולפי"ז כתב המרדכי (ר"ה פ"ד רמז תשכא) שאין הלכה כבה"ג.

אך כתבו הט"ז (סי' קכד סק"ה) והביאור הגר"א (שם ס"י אות כ) שרבנן חולקים רק במי שלא התפלל כלל, אבל מודים לרבן גמליאל במי שהתפלל אך צריך לחזור מחמת טעות[כט].

מדברי הט"ז והגר"א מוכח שהשוכח הזכרה אינו כלא התפלל

ובתורת רפאל (או"ח ח"א סי' סג) הוכיח מדברי הט"ז והגר"א, שאף שמי ששכח הזכרה צריך לחזור ולהתפלל, אבל אינו נחשב כמי שלא התפלל כלל[ל]. ולפי"ז ביאר את שיטת הרמ"א שמי שמסופק אם הזכיר יעלה ויבוא אין צריך לחזור, אף שבספק אם התפלל צריך להתפלל, והרי אם אכן לא הזכיר חייב להתפלל שוב, אלא הטעם משום שמי שהתפלל ושכח הזכרה, אין התפילה מתבטלת בכך רק יש לו חיוב לחזור על התפילה. ולכן בספק לא הצריכו לחזור[לא].

ה. תשלומין לתפילה שחסר בה הזכרה

מחלוקת ראשונים בדין תשלומין לגבי מי ששכח הזכרה

בעיקר גדר תפילה ששכח להזכיר בה מעין המאורע, מצינו שנחלקו הראשונים לגבי מי ששכח במנחה של ראש חודש יעלה ויבוא והיה דינו לחזור ולהתפלל אך לא נזכר עד הערב, האם יתפלל תשלומין.

תוספות (ברכות כו: ד"ה טעה) כתבו בשם רבינו יהודה שלא יתפלל תשלומין כיון שלא יוכל לומר את ההזכרה ולא יוסיף בהשלמה זו. אך הביאו שלדעת הרי"ף מתפלל תשלומין גם באופן שלא יוסיף על מה שהתפלל. ורבינו יונה (שם כו: ד"ה טעה הב') והרא"ש (שם פ"ד סי' ב) הביאו את סברת חכמי פרובינציא שצריך להתפלל תשלומין אף שלא יוכל לומר יעלה ויבוא כבתפילה שהתחייב, כיון שהשוכח הזכרה הרי הוא כאילו לא התפלל, וממילא צריך לחזור ולהתפלל, וכמו שמבואר בגמרא (שם כו:) לגבי מי ששכח מנחה בשבת יתפלל בערבית שתים של חול. וכתבו רבינו יונה והרא"ש שהדבר אינו מוכרע, ומספק יתפלל תשלומין בתורת נדבה.

ביאור הגר"ח במחלוקת הראשונים

וביארו בשם הגר"ח (כתבים סי' א) שנחלקו ביסוד הדין שהשוכח הזכרה בתפילה צריך לחזור ולהתפלל. לדעת רבינו יהודה תפילה ששכח בה הזכרה נקראת גם כן 'תפילה', ומה שחוזר ומתפלל זה רק מצד חיוב ההזכרה, שמחובת ההזכרה לאומרה בתוך התפילה ולצורך כך חוזר ומתפלל. אך כל זה באופן שתועיל לו החזרה לכך, אבל כששכח במנחה של ראש חודש יעלה ויבוא, הרי גם אם יתפלל תשלומין עבור תפילת מנחה לא יוכל להזכיר יעלה ויבוא כיון שכבר אינו ראש חודש.

אבל לחכמי פרובינציא הטעם שחוזר ומתפלל הוא מפני שההזכרה היא מעצם התפילה, וכאילו שכח ברכה אחת מהתפילה, ונחשב כאילו לא התפלל, ומלבד ההזכרה שחסרה לו, חסרה לו גם עצם התפילה, וממילא חייב עליה תשלומין.

לענין מי שלא אמר פסוקי דזמרה

בשולחן ערוך (סי' נב ס"א) כתב שאם איחר לבוא לבית הכנסת והתחילו הצבור ברכת יוצר ואין לו שהות לומר פסוקי דזמרה, יקרא קריאת שמע וברכותיה ויתפלל י"ח עם הצבור, ואחר כך יאמר פסוקי דזמרה בלי ברכה שלפניהם ושלאחריהם. וכתב רעק"א (שם) שאם טעה בתפילה זו באופן שצריך לחזור כגון שלא אמר משיב הרוח, יאמר פסוקי דזמרה עם ברוך שאמר וישתבח.

והוכיחו האחרונים[לב] מדבריו שאין התפילה נחשבת לתפילה, שהרי אם יצא ידי חובת תפילה לא היה יכול עוד לומר את הברכות של פסוקי דזמרה, שדינם להאמר קודם התפילה[לג].

נפקא מינה לדין שומע כעונה

הפוסקים דנו לענין שומע כעונה האם יכול אדם לצאת בשמיעה בחצי ברכה ובאמירה בחצי השני.

הנה הסתפקו בגמרא (ברכות כ:) האם נשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא, וביארה הגמרא שיש בזה נפקא מינה אם אשה יכולה להוציא איש[לד]. וכתב ההגהות אשרי (מגילה פ"א סי' ד) שנשים חייבות בברכת המזון מן התורה אך אינן מוציאות אנשים משום שאינן יכולות להזכיר ברית. והקשה רעק"א (כ: ד"ה ובברכת וכו' ובהגהת) שמבואר בגמרא שהנידון אם נשים יכולות להוציא ידי חובה תלוי אם חייבות מדאורייתא, ואילו ההגהות אשרי כתב שאף שחייבות מדאורייתא אינן מוציאות. וביאר בדבריו שהיה פשוט לגמרא שאינן חייבות להזכיר ברית ותורה, ובודאי שאינן יכולות להוציא אחרים בהן, והספק להוציא אחרים הוא כאשר השומע יאמר בעצמו ברית ותורה.

והחזון איש (או"ח סי' כח ס"ו) הקשה על דברי רעק"א שכיון שאינו אומר ברכה שלמה ואינו שומע ברכה שלימה אינו יכול לצאת[לה].

כז. תוספות (ברכות כט: ד"ה טעה, ר"ה לד: ד"ה כך), רבינו יונה (ברכות כט: ד"ה טעה), מרדכי (ר"ה פ"ד רמז תשכא) ורא"ש (ברכות פ"ד סי' יד, ר"ה פ"ד סי' יד).

כח. וכתב הט"ז (סי' קכד סק"ה) שגם רבנן מודים בזה.

כט. ונחלקו הפוסקים בזה, באופן שהתפלל וחיסר ברכה מהתפילה, האם יוצא בשמיעה מהש"ץ. התוספות כתבו בשם הר"מ שאינו יוצא באופן זה. אך הבית יוסף והלבוש (שם ס"ב) כתבו ששאר הראשונים והטור לא חילקו ומשמע שיוצא אף באופן זה.

ל. בגליון רעק"א (שו"ע סי' קכד ס"י) הוכיח מדברי הראשונים שיכול לצאת מהש"ץ גם אם לא סיים את תפילתו, שדינו לחזור לרצה, ואף על פי שיכול לתקן את התפילה עצמה. וכתב על זה שאם כך יהיה אסור לו לסיים תפילתו, ואחר כך לשמוע מהש"ץ, מפני שהברכות שיאמר מעתה יהיו ברכות לבטלה כיון שרוצה לצאת מהש"ץ. ומשמע מדבריו שכיון שאינו חוזר לומר את ההזכרה בתוך התפילה אינו יוצא בה, ועל כן ברכותיו יהיו לבטלה, ואם כן משמע שכשצריך לחזור על התפילה לא עלתה לו כלל. אלא שמשמע מדבריו שהברכות הראשונות שאמר עד המקום שנזכר לא היו לבטלה, על אף שהן מאותה התפילה שחסרה הזכרה, וגם משמע שאלו שיאמר מעתה הן ברכה לבטלה רק משום שעתיד לשמוע מהש"ץ. וצריך עיון כיון שבעצם אין זו ברכה לבטלה מה מגרע בכך שעתיד לשמוע מהש"ץ.

אמנם יש לבאר על פי דברי הקהלות יעקב (ברכות סי' יז) שכתב שגם לחכמי פרובינציא שלא יצא ידי חובה כשחיסר הזכרה, כל זה מחמת חובת ההזכרה, שכך תיקנו שההזכרה תעכב את התפילה, ולפי"ז יש לומר שמי שמתפלל במזיד בלא הזכרה ברכותיו לבטלה, כיון שחייבוהו להזכיר ונוהג שלא כתקנת חכמים, וגם אם יעשה כן על דעת לצאת אחר כך בחזרת הש"ץ, אבל מי ששכח לא עבר על התקנה כיון שלא ביטל את החיוב במזיד ואין ברכותיו לבטלה כיון שיש להן תורת תפילה, ולא הפקיעו ממנו תורת תפילה, אך אם ממשיך להתפלל אחר שנזכר בלא לתקן, הרי זה כמזיד שחכמים מפקיעים מתפילתו שם תפילה מכאן ולהבא ולכן תהיה ברכתו לבטלה. וכוונת הגרע"א לומר שאף על פי ששכח להזכיר והשכחה לא גרמה לברכותיו להיות לבטלה, וגם עתה ממשיך על דעת לקיים את התקנה בחזרת הש"ץ, מכל מקום אין לו היתר להמשיך להתפלל תפילה זו שחסרה הזכרה אלא באופן שמתקן אותה. וכעין זה חידש שם שאין צריך לשמוע את כל התפילה מהש"ץ אלא יכול לשמוע ממקום ההזכרה, ומבואר שמה שהתפלל עד אז עלה לו לתפילה, ומהמקום שטעה מתקן בשמיעה מהש"ץ.

והברכי יוסף (שם אות יב) הביא שהבית יהודה (שו"ת או"ח סי' לג) הסתפק לגבי מי שטעה בתפילה אם יסיים אותה או יפסיק מיד. והברכי יוסף נקט בפשיטות שלא יסיים כיון שהתפילה לא עלתה לו. ולכאורה משמע שהן ברכות לבטלה.

לא. ענין זה יתבאר להלן בגדר דין תפילה ששכח בה הזכרה באופן שצריך לחזור, האם נחשב כמי שלא התפלל כלל.

לב. בני ראם (סי' מג).

לג. אך יש לדון שאפשר שעדיין נקרא עוסק בתפילה כאשר חוזר ומתפלל, ודעת הגרע"א שגם על זה יש חיוב של פסוקי דזמרה בברכה, וכן צריך ליישב דבריו עם שיטת רבינו יהודה, שאין תשלומין כשלא יאמר את ההזכרה.

לד. והטעם לומר שאינן חייבות מן התורה, כתב רש"י (ד"ה או) כיון שאומרים בה 'על הארץ הטובה' ונשים אין להן נחלה בארץ, ותוספות (ד"ה נשים) כתבו משום שמזכירים ברית ותורה שאינם בנשים.

לה. עיין שם שהוכיח שאי אפשר לצאת בחצי ברכה על ידי שמיעה ובחצי ברכה על ידי

והברכת מרדכי (שבת ס״י יט) ביאר שיש לומר שאף אם אינו יכול לצאת בשמיעה בחצי ברכה, הטעם בזה משום שהאומר חצי ברכה אין לזה שם ברכה, אבל אם שומע את הברכה ואומר את ההזכרה, יהיה תלוי במחלוקת אם היא מעצם התפילה או רק חובת הזכרה בתפילה, שאם אינה מגוף התפילה לא יהיה בזה חסרון של שומע כעונה בחצי ברכה.

והרמב״ם (ברכות פ״ב ה״ג-ד) כתב לגבי ברכת המזון שאם לא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה ומלכות בית דוד, לא יצא ידי חובתו, וכן כתב שצריך להזכיר ברית ותורה אך לא כתב שלא יצא אם לא הזכירן, אף שגם בזה אם לא הזכירם צריך לחזור[לי]. וביאר הברכת מרדכי שאם לא אמר ארץ חמדה טובה הוא כמי שלא התפלל, מה שאין כן לגבי ברית ותורה אף שצריך לחזור, אך אין הזכרתם מעצם הברכה, ואינו נחשב כמי שלא התפלל ומשום כך סובר רעק״א שיכול השומע לצאת ידי ברכת המזון אף שברית ותורה אומר בעצמו, מפני שמספיק מה ששומע את גוף הברכה[לי].

לענין דין ערבות

החקרי לב (ס״י מה) כתב שאם אשה חייבת בברכת המזון מדאורייתא תוכל גם להוציא אנשים מטעם ערבות, שאף שאשה לכשעצמה אינה חייבת להזכיר ברית ותורה, אך כיון שאצל אנשים ברכת המזון מחייבת לומר זאת, ובעיקר ברכת המזון האשה חייבת, יש לה חיוב ערבות על חיובו של האיש בברכת המזון והזכרת ברית ותורה.

ובהר צבי (שו״ת או״ח ס״י ס) תלה את הנידון במחלוקת חכמי פרובינציא והתוספות, לדעת חכמי פרובינציא שכל שהחסיר יעלה ויבוא הרי זה כאילו לא התפלל, אם כן הוא מחובת התפילה ולא דין נוסף, וכל מה שנכלל בחובת התפילה חל בו דין ערבות של התפילה עצמה, וכמו כן מי שלא הזכיר ברית ותורה חסר לו בקיום החיוב של ברכת המזון, ולכן יש לאשה ערבות גם על זה, מה שאין כן לפי התוספות שנחשב כמי שהתפלל ורק חוזר לצורך ההזכרה, אין לאשה ערבות לגבי זה כיון שאינו מעיקר החיוב של ברכת המזון[לח].

הפקעת התפילה מחמת הדין חזרה

והנה מצינו בגמרא (ברכות כח:) ששליח ציבור שטעה בחזרת הש״ץ אינו חוזר משום טירחא, ובקהלות יעקב (ברכות ס״י יז) הביא שהקשו הרי כיון שהיחיד צריך לחזור, לדעת חכמי פרובינציא אינו יוצא ידי תפילה, ואם כן כיצד נפטר מלחזור. ותירץ שאין סברתם שההזכרות הן מעצם התפילה וממילא הוא כמי שהחסיר ברכה, אלא כל הסברא שהוא כאילו לא התפלל זה מחמת שתיקנו חכמים שההזכרה תעכב את התפילה, ומדין זה נמצא שחסרה לו תפילה, אך בשליח ציבור כיון שלא תיקנו שיעכב את התפילה יצא בה.

וכן נראה להוכיח מדברי הביאור הגר״א (ס״י נט ס״ב אות ד) שכתב שאם החסיר מהברכה יצא בדיעבד כל שאמר את החתימה[לט]. ולפי״ז צריך ביאור מדוע צריך לחזור על התפילה אם שכח הזכרה או שאלת גשמים. ולכאורה מוכח מכך שאין החזרה מחויבת מצד קיום חובת התפילה עצמה, אלא מחמת חובת ההזכרה. ודבר זה צריך ביאור לשיטת חכמי פרובינציא שסברו שצריך להשלים תפילה זו אף שלא יוכל לומר את ההזכרה.

ולכאורה צריך לומר שגם לשיטתם שחלה עליו עדיין חובת תפילה, זהו מחמת חובת ההזכרה, שהטילו חכמים חיוב תפילה מחמתה, וכדברי הקהלות יעקב. עוד כתב הקהלות יעקב לדון בדברי הרמ״א שבספק שקול אינו חוזר, ובפשוטו משמע שגם אם עומד באמצע מודים אינו חוזר אף שיש לחשוש שמה שממשיך להתפלל הוא ברכה לבטלה. וביאר על פי שיטת הראשונים שמי ששכח יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש אינו מתפלל תשלומין כיון שלא ירויח את ההזכרה, ומבואר שהזכרת יעלה ויבוא אינה מעצם התפילה, ואף שאם שכח לומר חוזר, הוא רק לצורך ההזכרה, אך לא משום שלא יצא ידי חובה[מ].

והעיר שאם כן דברי הרמ״א לגבי ספק תלויים במחלוקת הראשונים לגבי תשלומין, וצריך עיון.

ראיה שיש שם תפילה בלא יעלה ויבוא

באשר לשלמה (מועד ס״י א) הוכיח כן עוד מדברי המגן אברהם. שבשולחן ערוך (ס״י קכו ס״ג) מובא ששליח ציבור שלא הזכיר יעלה ויבוא בתפילה וסיים את התפילה אינו חוזר מפני טורח הציבור, אלא סומך על מה שיזכיר ראש חודש כשיתפלל מוסף. והביא המגן אברהם (סק״ג) שהרמ״ע מפאנו (ס״י כה) דן לומר שגם היחיד שהתפלל ושכח יעלה ויבוא, אם נזכר לאחר שהתפלל מוסף, אל יחזור בדיעבד כשם שהש״ץ אינו חוזר משום טורח הציבור, וכתב המגן אברהם שמספק לא יחזור. והקשה הפרי מגדים (א״א שם) שכיון שאם לא הזכיר יעלה ויבוא צריך לחזור, הרי בספק יש לדונו כספק אם התפלל וצריך להתפלל שוב. וביאר באשר לשלמה שבאמת דינו כהתפלל אלא שחכמים חייבוהו להתפלל שוב. אך הקשה לדעת חכמי פרובינציא שסוברים שאם שכח הזכרה הרי הוא כאילו לא התפלל, אם כן בספק יהיה נחשב כספק התפלל שחייב לחזור. וכיון שלא הכריעו בזה להלכה, אם כן כיצד פטרו אותו בספק, והתירו גם לצאת ע״י הש״ץ[מא].

לדעת התוספות כולם מודים שתפילה בלא הזכרה לא יצא בה

אמנם מאידך, הוכיח האשר לשלמה מדברי התוספות (ברכות כו: ד״ה טעה) שגם לשיטת רבינו יהודה אם שכח הזכרה לא יצא ידי חובת תפילה. כיון שכתבו שהרי״ף סובר שיתפלל תשלומין על שכחת מעין המאורע אף שלא יוכל להזכירה בתשלומין, והוכיחו ממה שכתב שכשמתפלל תשלומין במוצאי שבת צריך להבדיל בראשונה ואם היפך והבדיל בשניה, לא יצא ויתפלל שוב את תפילת התשלומין, והביאו התוספות ראיה מדבריו שאף שאינו מרויח יותר ממה שהתפלל, צריך לחזור ולהתפלל את התשלומין, ואם כן גם מי ששכח יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש יחזור ויתפלל ערבית פעמיים. והקשה האשר לשלמה (שם) על דבריהם שאינו דומה, כיון שמי שהקדים תפילת תשלומין לתפילת החובה לא יצא בה ידי חובה, וממילא צריך להתפלל שוב לאחר תפילת החובה כדי לקיים את עיקר חובת התשלומין, מה שאין כן מי ששכח הזכרת מעין המאורע יצא ידי חובת 'תפילה' אלא שלא יצא ידי חובת 'הזכרה', ולכן אם אינו מרויח בתפילת התשלומין את ההזכרה לא יחזור.

אלא בהכרח שגם חזרה על תפילה מחמת שכחת ההזכרה היא מאותו הגדר של חובת תפילה ואינו חלוק ממי שהקדים תשלומין לחובה, וכמו מי שהחסיר ברכה מהתפילה, ואם כן קשה מדוע לדברי רבינו יהודה אם שכח יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש אינו מתפלל תשלומין בערבית כל שאינו מרויח את ההזכרה, והרי זה כאילו שלא התפלל ומרויח את התפילה עצמה.

הראשונים נחלקו בתפילת תשלומין אם הוא לחובת תפילה או לבקשת רחמים

וביאר בדעת רבינו יהודה שגדר חיוב תשלומין הוא לקיים את המצוה של בקשת רחמים שבתפילה[מב], ומשום כך סובר רבינו יהודה שאם שכח יעלה ויבוא במנחה אינו מתפלל תשלומין בערבית כיון שקיים בזה את המצוה של בקשת רחמים, ולפי״ז אם הקדים תפילת תשלומין לתפילת החובה אינו צריך להתפלל שוב מפני שכבר קיים את המצוה של בקשת רחמים.

והוכיח כן מדברי רבינו יונה (ברכות כו: ד״ה טעה הב׳) שדימה את הדין שאין תשלומין למי ששכח יעלה ויבוא במנחה, לדין שאין תשלומין למוסף. היות שרק בתפילה של בקשת רחמים שייך תשלומין משום שזמן רחמים אינו עובר, מה שאין כן במוסף שאינו משום בקשת רחמים ולכן לא שייך להשלים לאחר שעבר זמנו של אותו ענין, וכמו כן לגבי מי ששכח יעלה ויבוא במנחה, שעבר זמנה של הזכרת הראש חודש. ומבואר מדבריו שגם אם לא יצא ידי

אמירה.

לו. עיין לחם משנה שהעיר בזה.

לז. ועיין עוד משנה ברורה (ס״י קפז שעה״צ סק״ח) שכתב שאם נזכר ששכח ברית ותורה לפני שהתחיל רחם נא, אינו צריך לחזור לראש אלא מזכיר במקומו, ודימה זאת להזכרת יעלה ויבוא. ובעמק ברכה (ברכת המזון עמ׳ סא אות ב) הקשה שיש לחלק כיון שיעלה ויבוא אינו מגוף הברכה ורק לכתחילה תיקנו שיהיה מקומם בתוך הברכה, מה שאין כן ברית ותורה שהן מעצם הברכה. והברכת מרדכי יישב לדרכו שגם ברית ותורה אינן מעיקר הברכה רק יש דין לומר אותן בברכה ולכן יכול לאומרן גם שלא במקומן.

לח. לענין איסור ברכה לבטלה וחיוב מאה ברכות, דעת החזון איש (מעשה איש ח״ב ס״י צח) והגרש״ז אויערבאך (הליכות שלמה תפילה פ״ח הע׳ ו) שאין ברכותיו לבטלה ואף עולה לו התפילה למאה ברכות אף אם שכח בה הזכרה באופן שחייב לחזור. ויש שכתב להעיר מדברי המשנה ברורה (ס״י תפח ס״ק יב) לגבי הכרזת השמש שלא לומר ותן טל ומטר משום שאין ראוי להראות שאין חפצים בגשם, אך מכל מקום ראוי להזכיר זאת בחשאי כדי שלא יכשלו הציבור באיסור ברכה לבטלה, וכן התיר (שעה״צ שם ס״ק יב) לתלות מודעה שאומרים 'ותן ברכה', מטעם זה. ויש שחילקו שרק בתוספת של אמירת 'ותן טל ומטר' שמבקש דבר שאינו רצוי, הוא עיוות שמקלקל את כל התפילה, מה שאין כן כשמחסר הזכרה, שאין התפילה מתבטלת לגמרי מחמת כן אלא שביטל את החיוב הזכרה.

לט. כדעת הרשב״א (ברכות יב. ד״ה ה״ג) הו״ד בבית יוסף (ס״י נט ד״ה ואם). דברי הגר״א הובאו במשנה ברורה (ביאור הלכה ס״י קיז ס״ג ד״ה אם, קיט ס״ג ד״ה אם).

מ. וכעין דין הבדלה בתפילה שמבואר בגמרא (ברכות כו:) שאם לא אמר הבדלה בתפילה צריך לחזור לולא שיכול להבדיל על הכוס, ובזה ודאי שיצא ידי חובת התפילה שהרי אם מבדיל על הכוס אינו חוזר, אלא שחוזר כדי לומר הבדלה בתפילה [אלא שדין הבדלה באמת חלוק שאינו מחובת התפילה אלא שקבעו את ההבדלה בתוך התפילה].

מא. עיין שם שדן לומר שכיון ששיטת הרשב״א (כא. ד״ה דהא) שגם בספק אם התפלל כלל אינו חייב לחזור, לכן בספק אם הזכיר של ראש חודש לא החמירו לחשוש לשיטת חכמי פרובינציא.

מב. ומטעם זה מבואר בגמרא (ברכות כו.) שיש תשלומין גם לתפילת מנחה על אף שבלילה כבר עבר יומו, כיון שיכול לבקש רחמים גם לאחר זמנו. ולפי״ז דן לומר [על פי התורת רפאל (ס״י יח)] שבאמת בתשלומי ערבית או שחרית יש דין תשלומין גמור על עיקר חובת התפילה, גם לגבי הדין שתפילות הן כנגד תמידין, ולכן יש חיוב תשלומין מחמת שכחת הזכרה באותו

חובת תפילה אין דין תשלומין אלא על תפילה של בקשת הרחמים [וכמו בשכח להתפלל מוסף] ולכן כל שהתפלל תפילה של בקשת רחמים אינו משלים את חובת התפילה.

ראיה שיש שם תפילה של בקשת רחמים גם בחסרון ברכה

עוד הביא ראיה לכך מדברי המגן אברהם. שהנה כתב השולחן ערוך (סי' תקצג ס"א) שברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו, ולכן אם אינו יודע את כולם לא יאמר חלק מהם. וכתב המגן אברהם (סק"ב) שמשמע מדברי השולחן ערוך שדין זה הוא רק בתפילת ראש השנה של מלכויות זכרונות ושופרות, אבל בתפילת חול של שאר ימות השנה, אם יודע רק מקצת מהברכות יאמר מה שיודע.

והקשה הנהר שלום (שם סק"א) שברכות התפילה נתקנו רק באופן שאחת סמוכה לחברתה, ומשום כך אין בהן פתיחה, ובפרט שלוש הברכות הראשונות והאחרונות שנחשבות כברכה אחת, והיאך יאמר רק מקצתן.

עוד הקשה האליה רבה (שם סק"ב) שלגבי מי שנמצא בדרך שתיקנו לו לומר הביננו, או במקום סכנה שתיקנו לומר תפילה קצרה, לא הוזכר בפוסקים (סי' קי) שאפשר לומר חלק מתפילת י"ח, ומשמע שאסור להתפלל מקצת מהברכות.

והמשנה ברורה (ביאור הלכה שם ד"ה מעכבות) ביאר בדברי המגן אברהם, שבאופן שיודע רק מקצת הברכות באמת אינו יוצא ידי תפילת י"ח, ולא קיים בזה את חובת התקנה של תפילה, אלא שמקיים בזה רק את המצוה של בקשת רחמים[מג].

ולפי"ז נמצא שאפילו מי שהחסיר ברכה מהתפילה, אף שלא יצא ידי חובתו, אך על כל פנים יש לזה שם תפילה לגבי בקשת רחמים[מד]. ובדעת הרי"ף שסובר שצריך להתפלל תשלומין מפני שבחסרון הזכרה נחשב כמי שלא התפלל, ביאר שסובר שגם לגבי בקשת רחמים, אי אפשר לקיים זאת אלא באופן שמתפלל כסדר שתיקנו חכמים, אבל אם משנה מהנוסח אינו מקיים דין בקשת רחמים.

עוד ביאר בדעת הרי"ף שגדר חובת התשלומין הוא על חובת התפילה, ולא רק בקשת רחמים ולכן אם לא יצא בה ידי חובה עדיין צריך להתפלל תשלומין[מה].

גדר הדין שבספק אם התפלל חוזר ומתפלל

ולפי"ז הקשה האשר לשלמה מדוע בספק אם הזכיר יעלה ויבוא אינו חוזר, והרי הוא כמי שהסתפק אם החסיר ברכה אחת, ולא רק לשיטת חכמי פרובינציא שצריך להתפלל גם אם לא ירויח את אמירת ההזכרה, אלא אפילו לשיטת רבינו יהודה שאין חסרון הזכרה מחייב תשלומין לפי המתבאר שגם רבינו יהודה מודה שלא קיים את חובת התפילה.

וביאר שעיקר דין ספק התפלל חוזר ומתפלל נאמר רק לענין הבקשת רחמים, אבל מדין חובת תפילה אינו חוזר. והוכיח כן, שהנה כתב הרמב"ם (תפילה פ"י ה"ו) 'אם יש לו ספק אם התפלל מתפלל נדבה'. אמנם הרשב"א (ברכות כא. ד"ה הא) כתב שמתנה שאם כבר התפלל תהיה תפילתו נדבה[מו].

והקשה לפי דעת הרמב"ם הרי אם באמת לא התפלל לא יועיל במה שחוזר ומתפלל, שהרי אם מתכוין לתפילת נדבה אינה עולה לו לשם חובה, כמבואר ברמב"ם (תפילה פ"ג ה"ג). אלא ודאי מצד חובת התפילה אין דינו להתפלל מחמת הספק, ורק צריך לקיים את המצוה של בקשת רחמים.

ולפי"ז אם בודאי קיים את המצוה של בקשת רחמים, ורק ספק אם יצא ידי חובת תקנת התפילה, אינו חוזר ומתפלל. ומשום כך כשמסופק אם אמר יעלה ויבוא אינו חוזר.

ביאור הדין שיכול לצאת מהש"ץ אף שלא יצא ידי חובת תפילה

והקשה שהשולחן ערוך לא הכריע במחלוקת אם יתפלל תשלומין באופן שלא יאמר את ההזכרה ששכח, אלא פסק (סי' קח ס"א) שיתפלל נדבה. ומכל מקום פסק (סי' קכד ס"י) שאם שכח יעלה ויבוא יכול לשמוע מהש"ץ. ואם יש לחשוש לדעה שחסרון הזכרה הוא כמו חסרון ברכה, לא יוכל לסמוך על חזרת הש"ץ. ולדברי התוספות מודים כולם שחסרון הזכרה הוא כחסרון ברכה.

וביאר על פי דברי הר"ן (ר"ה לד: ד"ה יחיד) שהביא בשם הירושלמי (ברכות פ"ג ה"ג) שאף שבכל המצוות אם יצא יכול להוציא אחרים, אבל בתפילה אינו מוציא כיון שצריך כל אחד לבקש רחמים על עצמו. ולפי"ז יתכן שכאשר התפלל ולא הזכיר יעלה ויבוא קיים כבר את בקשת הרחמים גם אם שכח ברכה, ולגבי חובת התפילה יוכל לשמוע מהש"ץ.

דעת שאר הראשונים בביאור המחלוקת

אמנם בעיקר דברי התוספות שתלו את הנדון של תשלומין על תפילה שחסרה הזכרה בדין של הבדיל בשניה ולא בראשונה, נראה ששאר הראשונים חלקו על כך, שהתוספות נקטו בדעת רבינו יהודה שהבדיל בשניה ולא בראשונה יצא ידי חובת תשלומין, ומדברי הרי"ף שלא יצא, הוכיחו שבחסרון הזכרה חייב בתשלומין כמו מי שלא התפלל. ואילו מדברי הפוסקים[מז] לא משמע כן, שכתבו שהמחלוקת לגבי הזכרה נותרה בספק, ולכן יתפלל תשלומין בנדבה, אף שנקטו[מח] שאם הבדיל בשניה ולא בראשונה צריך לחזור ולהתפלל תשלומין.

ואם כן מבואר שלמדו בדעת רבינו יהודה שבחסרון הזכרה יצא ידי חובת תפילה, וצריך לחזור רק לשם ההזכרה. מה שאין כן בהקדים תשלומין לחובה, שלא יצא כלל ידי תפילת תשלומין.

דין תפילת תשלומין

בגמרא (ברכות כו:) הובאה ברייתא לגבי מי ששכח תפילת מנחה בשבת, שמתפלל בערבית שתים של חול וצריך להבדיל בראשונה, ופירש רש"י (ד"ה מבדיל) שכיון שהראשונה היא לתפילת ערבית של מוצאי שבת והשניה לתשלומי מנחה של שבת, דין ההבדלה הוא בתפילה הראשונה. ומבואר עוד בברייתא שאם לא הבדיל בראשונה, ובשניה הבדיל, שניה עלתה לו וראשונה לא עלתה לו. ובגמרא דייקו שמשמע שהראשונה לא עלתה לו מפני ששכח לומר בה הבדלה והרי זה כאילו לא התפלל ולכן צריך לחזור על התפילה. והקשו על זה שהרי אין דינו לחזור על התפילה כיון שיבדיל אחר כך על הכוס. ונשארה הגמרא ב'קשיא'[מט].

הקדים תפילת החובה לתשלומין ושכח בה הבדלה והזכרה

וכתב רש"י (ד"ה שניה) על דברי הברייתא, שכשהבדיל בשניה לא עלתה לו לתשלומי מנחה של שבת כיון שגילה דעתו שאינה באה להשלמת מנחה של שבת אלא לערבית של מוצאי שבת.

והקשה המהרש"א (שם) מדוע הוצרך לטעם זה והרי כיון שמקושיית הגמרא מבואר שהראשונה לא עלתה לערבית משום שעל ידי שכחת הבדלה בראשונה הוא כמי שלא התפלל, ממילא השניה היא תפילת ערבית. ותירץ שטעם זה מספיק לכך שלא יצא בשניה ידי תשלומין, אך רש"י הוצרך לטעם המצוה, ולא גדר של חובה מצד עצמה כשאר המצוות, ומשום כך יש תשלומין לתפילה גם אחר שעבר זמנה].

מה. והביא שהמאירי (ברכות כו. ד"ה טעה האי) ביאר שיש למנחה תשלומין בערבית כיון שגם בקרבנות מקריבים אברים ופדרים של קרבנות היום, בלילה. ומשמע שגם לענין חובת התפילה כנגד התמידין יש דין תשלומין ולא רק לבקשת רחמים. ואם כן יתכן שהרי"ף סובר כן, ולכן יש דין תשלומין על שכחת הזכרה במנחה על אף שיתפלל בלילה.

ונפקא מינה בין שני הטעמים ברי"ף באופן שאינו יכול לומר את ההזכרות האם צריך להתפלל על כל פנים תפילה בלא הזכרה. שאם נחשב תפילה לענין בקשת רחמים, צריך להתפלל מה שיכול, אבל אם אין זו תפילה כלל, לא יתפלל. אמנם לעיל הובא ממשמעות הפוסקים שיש לתפילה זו שם תפילה ואין הברכות נחשבות ברכה לבטלה.

מו. וביאר בדעת הרמב"ם שסובר שעל כוונה ומחשבה אי אפשר לעשות תנאי, וכיון שאסור להתפלל תפילה נוספת של חובה ממילא מוכרח להתפלל בתורת נדבה.

מז. רבינו יונה (ברכות כו: ד"ה טעה הב'), רשב"א (שם ד"ה ואם), ריטב"א (שם ד"ה מבדיל), רא"ש (ברכות פ"ד סי' ב) וכן פסק השולחן ערוך (סי' קח ס"ד).

מח. רבינו יונה (ברכות כו: ד"ה טעה הב'), רשב"א (שם ד"ה ואם), ריטב"א (ד"ה מבדיל וכו' אמרו), רא"ש (ברכות פ"ד סי' ב) וכן פסק השולחן ערוך (סי' קח ס"א, י).

מט. אך כתב הרי"ף לבאר את דברי הברייתא שצריך להקדים את תפילת החובה לתשלומין, ובזה שהבדיל בשניה גילה בדעתו שהיא תפילת חובה.

יום.

מג. עיין במגן אברהם שהביא ראיה גם מדברי הגמרא (ר"ה לד:) שברכות של תעניות שמוסיפים בתפילה בזמן תענית אין מעכבות זו את זו, וברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו. והקשו האחרונים, שאין להוכיח מברכות של תעניות לברכות של תפילת י"ח, כיון שהברכות של תעניות אינן מעצם התפילה ונתקנו בתור שש ברכות שכל אחת עומדת בפני עצמה. והמשנה ברורה ביאר שראית המגן אברהם היא רק מכך שלגבי תפילת ראש השנה הוצרכו לחדש שהברכות מעכבות זו את זו, משמע שסתם תפילה אין ברכותיה מעכבות זו את זו.

מד. עיין במשנה ברורה (שם) שכתב על היודע מקצת מברכות התפילה, שהוא לא גרע ממה שאפשר לקיים את המצוה על ידי בקשה אחת. ואם כוונתו שזהו הגדר של מקצת מתפילת י"ח, אין ראיה מכאן לדין תפילת תשלומין, שכן בודאי אינו יוצא ידי תשלומין באמירת בקשה אחת, וכן מי ששכח להתפלל ואמר בקשה אחת, בודאי שחייב בתשלומין, כיון שחכמים קבעו שיש לבקש רחמים בנוסח התפילה דווקא.

אמנם יתכן שאין כוונת המשנה ברורה שיש בזה רק מצוה דאורייתא של בקשת רחמים ולא תקנת חכמים כלל, שהרי מותר לו לומר את נוסח הברכות, ואין בזה איסור של ברכה לבטלה. אלא כוונתו שהיות ויסוד התקנה של תפילת י"ח הוא מצוה דאורייתא של תפילה שהיא בקשת רחמים, לכן זהו גם גדר הדין של תפילת י"ח, ולכן גם מי שאינו יכול לקיים את התקנה כתקנה, יש לזה שם תפילה [שהרי נשים חייבות בתפילה אף על פי שהיא מצוה שהזמן גרמא כמבואר בגמרא (ברכות כ.), כיון שהיא באה לבקשת רחמים וגם הן נצרכות לכך, ומבואר שזהו עיקר

של גילוי דעת לבאר שעלתה לו התפילה השניה לערבית של מוצאי שבת ואינו צריך לחזור ולהתפלל ערבית על שכחת ההבדלה שבראשונה.

ומדברי המהרש"א מבואר שכיון שלא הזכיר הבדלה בראשונה הרי זה כמי שלא התפלל כלל. אך האחרונים[נ] חידשו שאף שצריך לחזור מחמת השכחה, מכל מקום נחשב לו שהקדים את תפילת החובה לתפילת התשלומין כיון שבאמת התפלל ורק טעה בהבדלה.

שכח בתפילת החובה הזכרה שמעכבת

וכמו כן נחלקו הפוסקים להלכה. הפרי חדש (סי' קח סק"א) הביא בשם הר"ש גראמיזאן שמי שהתפלל שתי תפילות אחת לחובה ואחת לתשלומין וטעה ושכח הזכרה בתפילת החובה באופן שצריך לחזור כגון טל ומטר, היות וצריך להתפלל שוב עבור תפילת החובה צריך גם להתפלל שוב תשלומין, שאם לא כן נמצא שקדמה תפילת התשלומין לתפילת החובה. והפרי חדש (שם) והחיי אדם (הל' תפלה כלל כז ס"ד) חלקו עליו משום שבאמת הקדים תפילת חובה לתפילת התשלומין אלא שצריך לחזור מחמת הטעות.

ונראה שהר"ש גראמיזאן למד כדברי המהרש"א שמחמת שכחה נחשב כאילו לא התפלל [וכמשמעות לשון הגמרא 'כמאן דלא צלי'], והפרי חדש למד כדברי האחרונים שנחשבת לו התפילה[נא].

והעיר על זה הקהלות יעקב (ברכות סי' טז) שלכאורה נידון זה תלוי במחלוקת התוספות וחכמי פרובינציא, שלפי חכמי פרובינציא שסוברים שהוא כמי שלא התפלל הרי לא הקדים תפילת חובה לתפילת תשלומין, אבל לפי התוספות שסוברים שנחשבת תפילה גם באופן זה, הרי הקדים תפילת חובה לתפילת תשלומין[נב].

דין תשלומי מנחה של ערב שבת

כתב המגן אברהם (סי' קח ס"ק יב) לגבי מי ששכח מנחה בערב שבת וצריך בערבית להתפלל שתים של שבת, שאם טעה בשניה והתפלל של חול יצא, ואף שמי שטעה בתפילת שבת והתפלל חול צריך לחזור ולהתפלל, חלוק דין תשלומין תפילת חול, שאף שצריך להתפלל תפילת שבת, מכל מקום אין זה מעיקר החיוב של התפילה אלא כיון שמקיים את התפילה בזמן שבת צריך להזכיר שבת, אבל מצד עיקר החיוב בעצם היה ראוי יותר להתפלל תפילת חול. וכן מבואר בספר המאורות (ברכות כו: ד"ה טעה).

דין תשלומי תפילת שבת ויום טוב

ובספר הבתים (הלכות תפילה שער ד סי' סה, קובץ שיטות קמאי עמ' תקצז) הביא דעה זו, וכתב שיש שדקדקו לפי"ז לגבי יום טוב שחל בשבת, שאם התפלל של שבת לחוד ולא הזכיר יום טוב, ואחר כך התפלל תשלומין והזכיר של יום טוב בלא הזכרת שבת יצא, כיון שקיים את שתי ההזכרות כל אחת בפני עצמה[נג]. אך הוא חלק על דעה זו וכתב שצריך לחזור ולהתפלל כל שלא הזכיר של שבת[נד].

לצאת במעין שבע ביום טוב

השולחן ערוך כתב (סי' רסח ס"ג) שאם התפלל בליל שבת תפילת חול יכול לצאת מהשליח ציבור בברכת מעין שבע. וכתב המחזיק ברכה (אות ט הו"ד בשערי תשובה שם ס"ק יג) לפי"ז שמי ששכח בליל שבת שהוא יום טוב להזכיר של שבת, יכול לצאת מהשליח ציבור בברכת מעין שבע. והמאמר מרדכי (שם סק"ט) כתב שאינו יוצא במעין שבע כיון שצריך להזכיר בתפילה גם הזכרת יום טוב, וכל שלא הזכיר את שתי ההזכרות כפי הדין הרי כאילו לא התפלל. וכתב עוד שאף אם יחזור ויתפלל תפילה שלימה בעצמו לא יצא בו[נה].

ולכאורה הוא הנידון דלעיל. אך יש לחלק שאפשר שאף למחזיק ברכה כיון שהש"ץ אינו צריך להזכיר את יום טוב במעין שבע, הרי מתפלל תפילה כתיקנה ולכן מועיל לו, מה שאין כן מי שחזר והתפלל ביחיד והזכיר רק של שבת ולא של יום טוב לא התפלל תפילה כתיקנה, שהרי היחיד צריך להזכיר את שתי ההזכרות ויתכן שבזה לא יצא[נו].

לענין ברכת כהנים

בהר צבי (שו"ת או"ח סי' סא) דן לגבי שליח ציבור שטעה בשחרית של ראש חודש ונזכר בברכת שים שלום שלא אמר יעלה ויבוא וחזר לרצה, האם הכהנים יחזרו לומר שוב ברכת כהנים. שהנה החתם סופר (שו"ת או"ח סי' כב) כתב שאין לכהן לישא כפיו פעמיים באותו ציבור באותה תפילה, ואם כן לכאורה לא ישאו כפיהם שוב כיון שכבר נשאו כפיהם באותה תפילה.

ובתחילת דבריו תלה את הנידון במחלוקת התוספות וחכמי פרובינציא, שלפי תוספות הרי גם אם שכח הזכרה יצא ידי חובת תפילה, אלא שחוזר בשביל ההזכרה, וא"כ אין זו תפילה אחרת כיון שעולה לו התפילה על כל פנים ועדיין עומד בתפילה זו. אבל לפי חכמי פרובינציא נחשב כאילו לא התפלל וממילא כשחוזר נחשבת תפילה אחרת ויכולים לחזור ולישא כפיהם.

אבל הביא בשם הגר"י כהן שדחה סברא זו וביאר שגם לפי חכמי פרובינציא אינם חוזרים לישא כפיהם כיון שדין ברכת כהנים אינו תלוי בחזרת הש"ץ אלא בתפילת הציבור, שכיון שהתפילה היא כעין קרבן ציבור, ובזמן שמקריבים קרבן ציבור יש נשיאת כפים, לכן מחייבת התפילה בציבור גם כן נשיאת כפים, ואין החזרת הש"ץ עיקר המחייב אותה[נז].

עוד ביאר שאם חוזר על ההזכרה קודם שעקר רגליו גם חכמי פרובינציא מודים שתפילתו עלתה לו, שהרי אינו חוזר לראש התפילה אלא לרצה, ובהכרח שכל הברכות שאמר עד רצה עלו לו, ורק מרצה ואילך לדעתם אינו נחשב, ומצרפים את האמירה השניה של רצה לברכות שאמר בתחילה, ולגבי הנשיאת כפים נחשב לכל היותר כאילו היה קודם רצה, ויתכן שבדיעבד יצאו בכך.

עוד כתב שגם לדעת המגן אברהם (סי' קכח סק"ג) שיכול הכהן לישא כפיו שנית אף באותו ציבור, אין לכהנים חיוב לישא כפיהם שוב, שאף שיש לומר שברכת כהנים נתקנה שתהיה על סדר חזרת הש"ץ ולכן כשחוזר הש"ץ שוב לברכת רצה צריך נשיאת כפים, אך הנה המגן אברהם (סי' קפח ס"ק יג) חילק בין ראש חודש לחנוכה, שלגבי מי שבירך ברכת המזון בשבת שחל בו ראש חודש ואמר יעלה ויבוא ושכח לומר רצה, כתב שחוזר ואומר גם יעלה ויבוא אף שהזכירו כבר בברכה הראשונה כיון שהוא יום שהתחייב בהזכרה זו,

אוצר החכמה

הזכרה בתוך התפילה. ועל אף שיש בו דין לעכב את התפילה ומחויב להתפלל שוב, אבל תפילה שבאה מחמת תשלומין לתפילת חול לא התחדש בה דין זה של עיכוב.

נד. ואף שבהמשך דבריו כתב לגבי מי ששכח יעלה ויבוא בראש חודש במנחה, שלא יתפלל תשלומין אחרי ראש חודש, ומשמע שסובר שתפילה בלא הזכרה יש לה תורת תפילה, ורק יש לו דין לחזור כדי להשלים את ההזכרה ודבר זה שייך רק ביום הראש חודש. צריך לומר שיש לו חובת תפילה של הזכרת מעין המאורע, ובדין זה צריך להזכיר את שני המאורעות כאחד, ואם לא הזכיר לא יצא ידי חובת מעין המאורע.

נה. וכעין זה כתב האליה רבה (שם ס"ק יח) הו"ד במשנה ברורה (שם ביאור הלכה ד"ה יצא) לגבי מי שהתפלל תפילת חול ביום טוב שחל בשבת.

נו. עיין רעק"א (שו"ע סי' קיד ס"ה, הו"ד בביאור הלכה שם ד"ה מחזירין) שהסתפק לדברי המגן אברהם (סי' רסח ס"ק טו) שנוקט שיחיד יוצא גם כן בברכת מעין שבע, האם מי ששכח משיב הרוח בליל שבת לא יחזור להתפלל כיון שתפילה זו לא גרעה ממעין שבע, או שמא כיון שבתפילה זו צריך לומר משיב הרוח גרעה ממעין שבע ויחזור ויתפלל. ועיין גם במשנה ברורה (סי' רסח ס"ג ביאור הלכה ד"ה או) שנקט בפשיטות שאם לא אמר משיב הרוח יוצא בשמיעת מעין שבע, ועדיף מאילו לא התפלל כלל. ועיין קצות השולחן (סי' כא בדה"ש ס"ק כח) שהקשה שאם כן מי שאמר האל הקדוש בעשרת ימי תשובה מדוע צריך לחזור, והרי כיון שיכול להתפלל הביננו כמבואר בסימן ק"י, אם כן לא גרע תפילה שלימה בלא הזכרת המלך הקדוש, אלא בעל כרחך שאם מתפלל הביננו יוצא גם בעשרת ימי תשובה כיון שהתפלל כדין, מה שאין כן במתפלל תפילה שלימה ולא הזכיר המלך הקדוש שהתפלל שלא כדין, וכמו כן לגבי משיב הרוח שצריך לחזור מפני שהתפלל שלא כדין.

נז. והוכיח כן מדברי הירושלמי (תענית פ"ד ה"א) שבתפילת ערבית של תענית אין נושאים כפים כיון שנשיאת כפים הוקשה לשרות ואין שרות בלילה. ומבואר שלולא הלימוד היה דין נשיאת כפים על אף שאין בערבית חזרת הש"ץ.

נ. ב"ח (הגהות אות א), רעק"א (גליון שו"ע סי' קח ס"א, חידושים ד"ה מבדיל) ורש"ש (על רש"י ד"ה שניה). ועיין צל"ח (על רש"י ד"ה שניה) שכתב שרש"י כיון בזה לדברי הרי"ף. וצריך עיון הרי רש"י פירש את דברי הסוגיא, ואם כדברי הצל"ח קושיית הגמרא על הברייתא אינה מובנת. אך נראה לבאר שסברה הגמרא שאמנם לאחר שהראשונה לא עלתה לו לשם חובה, יש גילוי דעת שהשניה היא לשם חובה כיון שהבדיל בה, אבל מכל מקום הוקשה לגמרא בעיקר הדבר שבאמת הראשונה עלתה לו לשם חובה וממילא יצא בשניה ידי תשלומין.

נא. אמנם יש מקום לחלק שבהבדלה מודה הר"ש גראמיזאן שעלתה לו התפילה כיון שאינה שייכת לתפילה בעצם, שהרי יכול להבדיל גם על הכוס, והתפילה היא רק מקום שבו חייבו לומר הבדלה, מה שאין כן הזכרות שבתפילה. אבל מדברי רעק"א (ד"ה מבדיל) והרש"ש (ברש"י ד"ה שניה) מבואר שדימו אותם.

נב. וצריך עיון שלא משמע מדבריהם שתלו מחלוקתם במחלוקת זו והרי לא הוכרעה מחלוקת התוספות וחכמי פרובינציא, ואינו חוזר אלא בנדבה, ואם כן מדוע חוזר על תפילת התשלומין לדעת הר"ש גראמיזאן. ולכאורה צריך לומר שגם לפי תוספות לא השלים חובתו.

ועוד צריך עיון בדברי הפרי חדש שסתם דבריו ומשמע שגם לפי חכמי פרובינציא נחשב שהקדים תפילת חובה לתפילת תשלומין.

נג. וביאור הדברים לכאורה, שאם הזכרת שבת ויום טוב היא מעצם התפילה, צריך להזכיר את שניהם יחד, שהוא נוסח אחד של תפילת היום ומעיקרה של התפילה, ואם התפלל פעמיים והזכיר כל פעם הזכרה אחת לא יצא. אבל אם ההזכרה אינה מעיקר התפילה, רק המקום שבו אומרים את ההזכרה, אם כן די במה שבסך הכל הזכיר את שתי ההזכרות. ולזה הביא ראיה מכך שאינו צריך לחזור כשהתפלל בשבת תפילת חול עבור תשלומי חול, שאם נאמר שחיוב הזכרה הוא מעיקרה של התפילה, אם כן תפילת חול ושבת הן שתי תפילות חלוקות ביסודן, וכיון שדינו להתפלל תפילת שבת לא יצא כלל בתפילת חול שהיא תפילה אחרת. אבל כיון שיצא ידי חובה אף בתפילת חול, משמע שאין זו תפילה אחרת, רק שבשבת חל עליו דין

אבל בשבת שחל בה חנוכה ואמר על הניסים ושכח רצה, כתב שאינו אומר שוב על הניסים כיון שכבר הזכירו, וכיון שאינו חובה בעיקרו אין צריך לאמרו בפעם השניה שהיא לחזרה. ולפי"ז כתב שגם לגבי ברכת כהנים כיון שאין הכהן חייב לישא כפיו שנית כמבואר בשולחן ערוך (סי' קכח ס"ג), הרי דבר שאינו חובה אינו נצרך לתפילה שהיא לחזרה משום חסרון הזכרה וכמו לגבי על הניסים.

ו. גדר הזכרת טל ומטר

האחרונים דנו לגבי השוכח שאלת גשמים בתפילה, ונזכר בזמן התפילה הבאה, האם מתפלל תשלומין גם באופן שאינו יכול לומר טל ומטר [כגון שטעה במנחה של ערב שבת ונזכר בלילה], אם הוא תלוי באותה המחלוקת של חכמי פרובינציא ורבינו יהודה, לגבי יעלה ויבוא אם מתפלל תשלומין כשאינו יכול להזכיר כעת את ההזכרה ששכח.

חילוק בין הזכרה לשאלת גשמים

בחדושי הגר"ח על הש"ס (סטנסיל, סי' א) ביאר שעיקר מחלוקת הראשונים היא לגבי הזכרה שאינה מעיקר התפילה, ומכל מקום אם שכחה צריך לחזור ולהתפלל, האם צריך לחזור משום שההזכרה עיכבה את התפילה ולא יצא בה ידי חובתו, או שיצא את עיקר התפילה וצריך לחזור משום שיש לו עדיין חיוב לומר את ההזכרה בתפילה. ולפי"ז חידש שאם שכח לומר טל ומטר בערב שבת ולא חזר, צריך להתפלל בערבית שתים לכולי עלמא אף שלא ירויח את אמירת ההזכרה, כיון ששאלת גשמים היא מגוף התפילה ובזה מודים כולם שלא יצא ידי התפילה גופא[נח].

ראיות שנחלקו גם בטל ומטר

ובהר צבי (שו"ת או"ח ח"א סי' נד) הביא שהמגן אברהם (אוצר החכמה ס"ק טז) כתב שאם היו שני הימים ראש חודש מודים כולם שיחזור כיון שיוכל להכיר יעלה ויבוא, וכן אם שכח טל ומטר או משיב הרוח. ומבואר מדבריו שעיקר מחלוקתם שייך גם בטל ומטר, אלא שכיון שיוכל להזכיר בתשלומין צריך להתפלל[נט].

האח"ו ויעלת 18/06/2018 גשמים מעצם מטבע התפילה

בעיקר גדר שאילת גשמים נחלקו המלא הרועים (ערך ש"ץ עמ' קכג אות י"ג) וההר צבי (שם) על הגר"ח, ונקטו שאיננו חלק ממטבע התפילה, והביאו ראיה לכך שהרי אם לא הזכיר טל ומטר יכול לומר בשומע תפילה, וכיון שאפשר לומר אותה שלא במקומה, בהכרח שאין זה מעצם הברכה, ואם כן בזה ודאי סוברים התוספות שאינו חייב בתשלומין אם לא ישלים בה את השאלת גשמים.

ראיה ששאלת טל ומטר אינה ממטבע התפילה

והנה בגמרא (ברכות כט.) אמר רב אסי שמי שלא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירים אותו, ומי שלא הזכיר שאלת גשמים בברכת השנים אין מחזירים אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפילה. והקשו בגמרא שבברייתא מבואר שמחזירים אותו על שאלת גשמים, ותירצה הגמרא שרב אסי דיבר באופן שמתפלל בציבור ויכול לצאת אחר כך בשמיעת חזרת הש"ץ. והקשו בגמרא שכיון שרב אסי ביאר את טעמו מפני שיכול לאומרה בשומע תפילה, בהכרח שאין הטעם משום חזרת הש"ץ.

והקשה המלא הרועים (שם) מה סברה הגמרא לתרץ מתחילה שהוא מחמת חזרת הש"ץ, ועוד אם משום שיוצא בחזרת הש"ץ מדוע חוזר על ששכח גבורות גשמים.

וביאר לדרכו שהגמרא סברה שעיקר טעמו של רב אסי מפני ששומע מהש"ץ, אלא שאם החסיר ברכה אחת אינו יכול לצאת מהש"ץ וצריך לחזור ולהתפלל, כיון שצורת התפילה היא בי"ח ברכות דווקא[ס], ומשום כך אם החסיר הזכרת גבורות גשמים שהיא חלק ממטבע הברכה, נחשב כמי שלא אמר ברכה אחת וצריך לחזור ולהתפלל ואינו יוצא בשמיעה מהש"ץ. אבל חלוקה שאלת טל ומטר שאינה נחשבת חלק ממטבע הברכה, שהרי יכול להשלימה בשומע תפילה, ולכן אם שכח ולא הזכיר גם בשומע תפילה יכול לצאת מהש"ץ כיון שלא נחסר לו מעצם התפילה ויצא בה ידי חובה, וסברה הגמרא שטעמו של רב אסי שיכול לאומרה בשומע תפילה הוא רק בתור הוכחה שאינו נחשב כמו חסרון ברכה. והגמרא דחתה שמכל מקום משמעות דברי רב אסי שהטעם שיכול לאומרה בשומע תפילה הוא העיקר ולא מצד שמיעת חזרת הש"ץ.

אמנם בספר המאורות (ברכות ל: ד"ה טעה) הסתפק במי שטעה בשאלת גשמים אם יכול לשמוע מהש"ץ כמו ביעלה ויבוא[סא], או שכיון שהיא צורך העולם אינו יוצא בשמיעה מהש"ץ. ולכאורה מבואר מדבריו כסברת הגר"ח.

טעה ובירך ברכת השנים בשבת

עוד יש שכתבו לדון לפי"ז לגבי טעות בשאלת גשמים בשבת. שהנה ההלכות קטנות (ח"ב סי' צא)[סב] כתב לגבי מי שטעה בשבת והתפלל תפילת חול עד ברכת השנים, וגם היה ימות החמה וטעה ואמר טל ומטר, שצריך לחזור ולומר ברכת השנים כתקונה. וביאר המחזיק ברכה (סי' רסח סק"ג) בדבריו שכיון שכבר אמר ברכה זו התחייב בה ולכן צריך לומר אותה כדין[סג]. ולכאורה מבואר מדבריו שאמירת טל ומטר היא מעצם חובת הברכה, וכל שלא הזכיר טל ומטר לא יצא ידי חובת הברכה.

אך בקצות השולחן (סי' עח בדה"ש סק"א) חילק בין הזכיר טל ומטר בימות החמה לשכח להזכיר בימות הגשמים, וביאר שדברי ההלכות קטנות הם דווקא כשהזכיר טל ומטר בימות החמה, שכיון שהוא סימן קללה לכן צריך לחזור על הברכה, מה שאין כן מי שלא הזכיר טל ומטר בימות הגשמים, בזה מודה שאינו צריך לחזור מחמת טעות זו[סד]. ולפי"ז נראה ששאלת גשמים גם לדבריו אינה נחשבת ממטבע הברכה, אלא רק הזכרה.

אבל החיי אדם (הלכות תפלה כלל כח ס"ז) חלק על ההלכות קטנות בעיקר דבריו וכתב שצריך לתקן רק אם עומד עדיין באמצע הברכה, שכיון שהתחיל אותה צריך לגמור אותה כדין, אבל אם גמר אותה נחשב כאילו לא התחיל מחמת הטעות[סה], ומבואר מדבריו שמי שאמר ברכת השנים שלא כתקונה נחשב כאילו לא אמר את הברכה כלל.

ואפשר לומר שההלכות קטנות סבר שגם אם טעה בשאלת גשמים אינו נחשב כחיסר ברכה אלא שיש לו חובה לומר בה שאלת גשמים. אבל יש לדחות שגם ההלכות קטנות סבר שאם טעה בשאלת גשמים נחשב כאילו לא אמר את הברכה כלל, אבל עיקר טעמו משום שכיון שאמר את הברכה, התחייב בה, שאף אם לא יצא בה ידי חובתו אבל אינו נחשב כאילו לא אמרה ויש בזה מעשה המחייב אותו[סו].

נפקא מינה לשאלת גשמים במקומות הצריכים בימות החמה

יש שכתב לבאר על פי זה את מחלוקת המשנה ברורה והחזון איש. שהנה הרא"ש (שו"ת כלל ד סי' י) כתב שארץ שלימה שצריכה מטר בימות החמה, יכולים לשאול בה מטר בברכת השנים כפי הצורך, וכתב ששאר חכמי דורו חלקו עליו כיון שבשאר הארצות אינו נצרך[סז]. והכריע בשולחן ערוך (סי' קיז

נח. וכן הורה הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה פ"ח הע' 82), ובתהלה לדוד (סי' קח ס"ק יד) הסתפק בזה.

נט. הו"ד במשנה ברורה (סי' קח ס"ק לה), וכן דימה אותם הישועות יעקב (סי' קיז סק"ג).

ס. וכפי שאמרה הגמרא (ברכות כט.) שתיקנו י"ח ברכות ולכן אי אפשר שיתפלל י"ט, ואם כן כל שכן שאין להחסיר ממנין הברכות.

סא. וכן משמע בשלמי צבור (עמ' קל) שדימה מי שלא הזכיר טל ומטר לשכח יעלה ויבוא לענין שיכול לצאת בחזרת הש"ץ.

סב. הו"ד בבאר היטב (סי' קיז סק"ז) ובשערי תשובה (סי' רסח סק"א).

סג. והביא שיש שכתב לפי"ז שאם אמר תיבת 'אתה' מאתה חונן והמשיך מיד ברכה של שבת, צריך אחר כך לומר שוב את ברכת אתה חונן כיון שהתחייב בה. אבל המחזיק ברכה חלק עליו וביאר שהברכה של תפילת שבת היא כנגד הברכות של חול, וממילא כיון שכבר אמר אותה פטור מלומר את ברכת אתה חונן. וכתב שגם ההלכות קטנות מודה שאינו חוזר על ברכת השנים באופן שנזכר לאחר שכבר אמר את הברכה של שבת בתפילה, שכיון שנפטר מחובה זו אין צריך עוד לחזור.

סד. וכן הוכיח הברכת מרדכי (ברכות סי' טז) מכך שאפשר להשלים את שאלת גשמים בשומע תפילה שאינה נחשבת מעצם הברכה של ברכת השנים דווקא [אלא חלק מהתפילה בכללותה], וממילא אין מחובת הברכה לחזור ולתקנה לצורך שאלת גשמים [ונראה שגם אם נזכר רק אחר שומע תפילה קיימת סברא זו אף על פי שהחסיר משתי הברכות את אמירת טל ומטר, וקל וחומר הוא כיון שבודאי אינה ממטבע שומע תפילה].

סה. ובתהלה לדוד (סי' רסח סק"א) חידש עוד שאף אם נזכר כשנמצא באמצע ברכת השנים, מפסיק את הברכה ומתפלל של שבת, שכיון שלא אמר אותה כתקונה הרי אם יחזור הרי הוא כמתחיל ברכה של חול לכתחילה. ויש לעיין לדבריהם, אם נזכר כשעמד באמצע שומע תפילה האם מודה שאז יזכיר כיון שאינו מתחיל לומר ברכה לכתחילה, וגם כיון שאמר את שאר הברכות של תפילת י"ח הרי התחייב בהן, וכיון שחסרה לו ברכת השנים הרי זה מעכב גם את שאר הברכות, ואף אם נזכר לפני שהתחיל ברכת שומע תפילה אולי יצטרך לומר אותה כדי להשלים אמירת טל ומטר.

סו. עיין עוד בתהלה לדוד (סי' רסח סק"ב) שהסתפק לשיטת ההלכות קטנות, באופן שנזכר רק לאחר שעקר רגליו. האם יצטרך לחזור ולהתפלל תפילת חול כדי לומר ברכת השנים כתקונה, אך בקצות השולחן (סי' עח בדה"ש סק"א) כתב שבזה מודה ההלכות קטנות, כיון שאם יתפלל מתחילה הרי זו תפילה אחרת, ולגבי זה לא אומרים שיתחייב בעוד תפילה. ואם צריך לחזור על התפילה יש לדון כשלא נזכר עד שעבר זמנה, האם צריך להתפלל תשלומין, שאם גם שאלת גשמים תלויה במחלוקת התוספות וחכמי פרובינציא, הרי שלא יחזור מספק כיון שבשבת אין תפילת נדבה. ולדעת הגר"ח לכאורה דינו כאילו לא אמר את הברכה וכפי שביאר החיי אדם ממילא לא התחייב בה. אבל יתכן שנחשב רק כהחסיר חלק מברכה ולא יצא ידי חובת תפילה. ועוד שאפשר שגם ההלכות קטנות מודה שלא יצא בברכה זו כלל, ומכל מקום התחייב בה מחמת מעשיו [ומלבד זאת יש לומר שכיון שהתפלל את כל תפילת י"ח ורק טעה בברכת השנים הרי התחייב בה אף לדעת החיי אדם, וממילא צריך לחזור. וצריך עיון].

סז. וכך היא דעת רבינו יונה (ברכות כט. הו"ד בבית יוסף סי' קיד ד"ה וכתב ה"ר יונה).

ס"ב) שלכתחילה אין לומר בברכת השנים, אך בדיעבד אם שאל בברכת השנים אינו חייב לחזור על התפילה [ויכול להתפלל שוב בנדבה]. וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה שם ד"ה ושאל) שאם לא הזכיר גבורות גשמים במחיה המתים ובברכת השנים שאל מטר, בודאי חייב לחזור, כיון שהטעם שאינו חוזר הוא משום שסומכים בזה על הרא"ש שאפשר לשאול בברכת השנים, אך לדבריו צריך גם להזכיר משיב הרוח במחיה המתים, וכיון שלא הזכיר צריך לחזור לשיטת הרא"ש, ואם כן ממה נפשך צריך להתפלל שוב[סח].

אמנם החזון איש (או"ח סי' יח סק"ו אוצר התכמה) שהשולחן ערוך הכריע כהרא"ש רק לענין דיעבד לגבי טל ומטר אבל לא לגבי משיב הרוח, שהוא ודאי רק לפי ארץ ישראל, כיון שעיקר הלימוד בגמרא (תענית ב.) להזכרת גבורות גשמים הוא מהפסוק (דברים יא יד) 'ונתתי מטר ארצכם בעיתו יורה ומלקוש', האמור אחר הפסוק (שם יא יג) 'לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם' שהיא התפילה, וכיון שהפסוק מדבר על ארץ ישראל לכן דין ההזכרה תלוי בארץ ישראל. וכן מבואר בגמרא (שם י.) שעיקר הגשמים הם לארץ ישראל ושאר הארצות שותות מהתמצית שנשאר[סט].

עוד כתב (שם סק"ח) שכיון שמבואר בשולחן ערוך שבדיעבד אם הזכיר שאלת גשמים בברכת השנים יצא ואינו חוזר, ובתפילה שאחריה אינו מזכיר שהרי כך נפסק הדין לכתחילה, אם כן לכאורה צריך לחזור ממה נפשך, שלפי הרא"ש לא יצא בתפילה השניה, ולשאר הראשונים לא יצא בראשונה. אלא ודאי גם לפי מה שנוקטים כהרא"ש מספק אין לחזור, כיון שהרי ממילא לא יוכל בתפילה זו לומר שאלת גשמים בברכת השנים, כיון שאנו פוסקים שלא לומר [ורק בדיעבד אינו חוזר], וכיון שלא יועיל לענין ההזכרה אין לו לחזור. ומבואר מדבריו שלדעת הרא"ש אם לא הזכיר גבורות גשמים או שאלת גשמים יצא ידי תפילה ורק חוזר לצורך אמירת ההזכרה בתפילה. ומשמע שאין נוסח ההזכרה מעצם התפילה ואינו מעכב אותה.

אלא שכתב עוד שמן הדין אין פוסקים כהרא"ש אפילו בתורת ספק, והוכיח כן שהרי הדין נפסק להתפלל בלא הזכרת גשמים, בעוד שלדעת הרא"ש הוא משנה ממטבע תפילה ומעכב את התפילה[ע], אלא בהכרח שאין חוששים לדעתו, ורק לענין הנהגת דיעבד נפסק לחוש לדעתו. וכיון שזו הלכה מיוחדת של הנהגה בדיעבד, לכן אין לסמוך על דעתו אלא בתנאי שיצא ידי חובה על כל פנים לשיטתו, אבל באופן שלא הזכיר גבורות גשמים, כיון שלא יצא גם לשיטת הרא"ש לכן חזר הדין שאין מזכירים שאלת גשמים בברכת השנים, וזה שהזכיר צריך להתפלל שוב [אלא שבזה סמך על הטעם הראשון לחלק בין שאלה לשבח כנ"ל].

ומשמע שגם לדעתו הזכרת גשמים היא מעיקר התפילה וחוזר על התפילה משום שהיא מעכבת אותה[עא].

ולכאורה נראה מדבריו שסבר שהדין עיכוב הוא בתולדה מחובת ההזכרה, ולכן רק אם חייבו אותו לחזור ולהתפלל כדי להזכיר גשמים, חובה זו גורמת עיכוב על התפילה וכדברי הקהלות יעקב (סי' יז), אבל באופן שלא יוכל להזכיר לא שייך לחייבו לחזור ויצא בתפילתו. וכן צריך לבאר לפי מה שכתב עוד שעל אף שצריך לחזור, מכל מקום אם לא נזכר עד שעבר זמן תפילה אינו מתפלל תשלומין, ומבואר שאף כשחל הדין עיכוב אינו נחשב כמי שלא התפלל, ולכן אינו מתחייב בתשלומין.

ובדעת המשנה ברורה שכתב שצריך לחזור, משמע שהוא מעיקר התפילה ולא יצא בה, ולכן חוזר להתפלל על אף שלא יוסיף את ההזכרה[עב].

חילוק בין שאלת גשמים להזכרת גשמים

האור שמח (תפילה פ"י ה"ח) כתב שיש לחלק בין שאלת גשמים להזכרת גבורות גשמים, שאם שכח טל ומטר לא קלקל את שאר הברכה רק שחיסר את השאלת גשמים, מה שאין כן בגבורות גשמים שאם שכח מגרע בזה גם את שאר הברכה, שהנה מבואר בגמרא (ברכות לג:) שאין להוסיף על השבחים שנאמרו בתפילה, משום שאי אפשר לומר את כל שבחיו של הקב"ה, ואף השבחים שבנוסח התפילה היה אסור לאומרם לולא שאמר אותם משה רבינו ותיקנו אנשי כנסת הגדולה, כיון שהוא כמו מלך שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסים אותו בשל כסף. וביאר האור שמח שהשבחים שתיקנו לומר הם על מה שמושג על ידינו, ואם מוסיף שבחים אחרים נותן בזה גבול ושיעור לשבחיו, ונמצא שכל אמירת השבחים היא קיצור בשבח הבורא. וכמו כן אם לא אמר את כל נוסח הברכה קיצר בשבח הבורא, ומשום כך אינו יכול להשלים את גבורות גשמים בשומע תפילה, משום שחסרה לו כל הברכה, וכיון שכל הברכות הן כברכה אחת של שבח קלקל את כל התארים שבהן[עג].

ולפי"ז ביאר את תירוץ הגמרא בתחילה ששכח טל ומטר אינו חוזר משום ששומע מהש"ץ את הברכה, והיינו כיון שחסר לו רק הזכרת טל ומטר, אבל אם שכח גבורות גשמים חוזר כיון שחסרה לו כל הברכה, ועוד שקלקל את שלושת הברכות ובודאי לא יועיל לו לשמוע רק את אותה הברכה, ועוד שלדעת התוספות אם חיסר ברכה שלמה אינו יוצא מהש"ץ אפילו בשמיעת כל חזרת הש"ץ, וכל שכן בזה שקלקל את שלוש הברכות הראשונות.

עוד ביאר לפי"ז את דברי הרמב"ם (תפילה פ"י ה"ב) ששליח ציבור שטעה בתפילת לחש אינו חוזר אלא סומך על חזרת הש"ץ, אלא אם טעה בג' ברכות ראשונות. וביאר לדרכו שסומך על חזרת הש"ץ רק אם לא החסיר ברכה שלמה, אבל בג' ראשונות אם החסיר שבח אחד קלקל את כל הברכה[עד]. והנה כתב הרי"ף (ברכות יט.) שאף שתפילת ערבית רשות מכל מקום אם התפלל וטעה חוזר לראש כיון שקיבלה עליו כחובה[עה], והביא בהר צבי בשם חסד לאברהם (תנינא סי' כ) שמכל מקום לגבי מי ששכח טל ומטר בערבית אין מחזירים אותו, מפני ששאר הזכרות אם שכח אותן הוא כמי שלא התפלל וכיון שקיבל עליו את התפילה צריך לקיים אותה, אבל בטל ומטר אם שכח אינו נחשב כמי שלא התפלל, ולא קיבל עליו כחובה לחזור להתפלל לצורך שאלת טל ומטר. אמנם במגן אברהם (סי' רלו סק"א) מבואר שחוזר גם בטל ומטר[עו].

גדר ההשלמה בשומע תפילה

אמנם בעיקר קושיית ההר צבי על הגר"ח מהשלמה בשומע תפילה, דבר זה תלוי במה שנחלקו הפוסקים בחסרון בברכות.

מחלוקת אחרונים אם משלים ברכה שלימה בשומע תפילה

הפרי חדש (סי' קיט סק"ג) והחיי אדם (הלכות תפלה כלל כד ס"כ) נחלקו לגבי מי שהחסיר ברכה שלמה האם יכול להשלימה בשומע תפילה, לדעת הפרי חדש יכול להשלימה וכמו שאפשר להשלים טל ומטר, והחיי אדם כתב שאי אפשר להשלימה כיון שיחסר ממנין הברכות[עז]. ולפי הפרי חדש דין השלמה בברכת שומע תפילה הוא אפילו על התפילה עצמה, ואם כן אף שאפשר להשלים שאלת גשמים בשומע תפילה, אין מכך ראיה נגד הגר"ח ששאלת גשמים היא חלק מנוסח התפילה. ואף לדעת החיי אדם יש לדון אם חסרון טל ומטר הוא כמי שהחסיר ברכה ואינה יכול להשלימה, או שהוא כחסרון של חלק ממנה ויכול להשלימה.

האם משלים חלק מברכה בשומע תפילה

אך גם לגבי חסרון חלק מהברכה נחלקו האחרונים אם יכול להשלימה בשומע תפילה, שהנה הפרי חדש הוכיח את דבריו מהתוספות (ברכות כט. ד"ה מפני) שכתבו שאין להשלים הזכרת הבדלה ושאר שבחים בשומע תפילה כיון שאינם מענין הברכה, ורק שאלת גשמים ושאר צרכים הם מענין הברכה, ומשמע שכל שהוא בקשת צרכים יכול להשלים בשומע תפילה.

והפרי מגדים (סי' קיט משב"ז סק"ד) דחה את ראייתו שרק בטל ומטר והבדלה שאינם נאמרים תמיד ואינם מנוסח הברכה שייכת השלמה [ולכן

סח. ותמה שבשולחן ערוך לא משמע כך, עיין שם.

סט. עיין גם משנה ברורה (סי' קיד ס"ק כד) שחילק בדעת השולחן ערוך בזה בין שאלת גשמים להזכרה שהיא שבח, שאין לומר שבח בדבר שהוא קללה בשאר המקומות. אך בביאור הלכה (שם ס"ד ד"ה ואפילו) הקשה שמדברי הרא"ש מבואר שהשוה אותם.

ע. וכן בשאלת גשמים, אף שמזכירים בשומע תפילה לכאורה הוא רק לכתחילה ואם שכח אינו חוזר, כיון שפוסקים שלא כהרא"ש.

עא. אף על פי שנקט שאין לחזור באופן שלא הזכיר אותה כיון שאין נוקטים כהרא"ש.

עב. אמנם יש מקום לומר שבתפילה זו יאמר טל ומטר בשומע תפילה, וכן יאמר מוריד הטל במחיה המתים ויצא בה לכל הדעות על כל פנים בדיעבד. אלא שיש להסתפק בזה שאף על פי שאם אמר מוריד הטל בימות הגשמים יצא בדיעבד, מכל מקום לא יחזור להתפלל לשם כך כיון שאינו נחשב כמו הזכרת גשמים.

עג. ולפי"ז דן שאם שכח טל ומטר יכול לשמוע מהש"ץ את ברכת השנים בפני עצמה ואינו צריך לשמוע את כל חזרת הש"ץ [שלא כמבואר בתוספות].

עד. וכתב שמשום כך כתבו האחרונים (לבוש סי' קכו ס"ד) שגם בג' ראשונות אינו חוזר אם כבר סיים את תפילתו, כיון שלגבי ברכה שלמה יכול לסמוך על חזרת הש"ץ.

עה. ומשום כך הוצרכו בגמרא (ברכות ל:) לבאר לגבי יעלה ויבוא שאינו חוזר משום שאין מקדשים את החודש בלילה, כיון שמצד חובת התפילה היה חוזר מחמת קבלתו.

עו. לגבי יעלה ויבוא, המלא הרועים כתב שאינה מנוסח התפילה אלא שאלה שנקבע מקומה בברכת העבודה, ומה שאין לה תקנה במקום אחר כיון שמקומה הוא אחר שומע תפילה. ובהר צבי כתב שכיון שנקבע לה מקום בברכת העבודה יש צד לומר שהיא חלק מנוסח התפילה ועדיפה מטל ומטר.

עז. הובאו דבריהם במשנה ברורה (ביאור הלכה סי' קיט ס"ד ד"ה ואם).

הוצרכו תוספות לבאר שאי אפשר להשלים הבדלה משום שאינה מענין הברכה], אבל אי אפשר להשלים את עצם הברכה בשומע תפילה, וכתב עוד שאפילו כשלא אמר חלק מברכה נחשב כחיסר את הברכה ואינו יכול להשלימה בשומע תפילה כיון שיחסר ממנין הברכות.

והמשנה ברורה (סי׳ קיט ס״ג ביאור הלכה ד״ה אם) כתב שגם בברכת תקע בשופר, אם שכח לומר ענין קיבוץ גלויות יכול להשלים בשומע תפילה אף שהוא עיקר ברכת תקע בשופר[עח], ומבואר שדין השלמת שאלת גשמים בשומע תפילה אינו מפני שאינה ממטבע התפילה, אלא שכך דינו של נוסח התפילה שיכול להאמר גם בשומע תפילה[עט].

ז. דין מי שחיסר חלק ממטבע התפילה

בעיקר מה שנקטו האחרונים שאם ההזכרה היא חלק ממטבע התפילה השוכח הזכרה נידון כהחסיר ברכה, ונחשב כמי שלא התפלל, דנו הפוסקים בענין זה.

סתירה בדברי הרא״ש האם כשאינו מזכיר חובת היום נחשב תפילה

כבר הובאו דברי הרא״ש (ברכות פ״ד סי׳ ב) שכתב בענין תפילת תשלומין למחסר הזכרה שהדבר מוכרע, ולכן מספק יתפלל בנדבה, ומשמע שיש לרא״ש צד שאף שאינו מזכיר את ההזכרה שהיא מחמת היום נחשב תפילה. ובקהלות יעקב (ברכות סי׳ טז) הקשה שלגבי תפילות ראש השנה הביא הרא״ש (ר״ה פ״ד סי׳ יד) את דברי הרמב״ן שיישב את המנהג שמתפללים היחידים שבע ברכות והשליח ציבור מתפלל תשע ברכות [עם מלכויות זכרונות ושופרות], כיון שהשבע ברכות הן מדין ״יום טוב׳ לכן הציבור חייבים בזה, אבל שתי הברכות הנוספות הן מדין ׳ראש השנה׳ ועל זה תיקנו חכמים שהשליח ציבור יפטור אותם. והקשה הרא״ש על דבריו שכיון שצריך לומר את הברכות המיוחדות לראש השנה, אם מדלג אותן כל הברכות שאומר הן ברכות לבטלה. ומבואר מדבריו שנקט בפשיטות שאם אינו אומר את הברכות שהן מחמת היום אינה נחשבת תפילה כלל כיון שלא התפלל תפילה כתקנה.

חילוק בין מחסיר הזכרה למחסיר ברכה שלימה

וביאר שיש לחלק בין הזכרה לברכה שלימה, שאם מחסיר ברכה שלימה אינו יוצא כלל בתפילתו, אבל אם מחסיר רק הזכרה יוצא בתפילתו. ולפי״ז ביאר את דברי הר״מ בתוספות (ברכות כט. ד״ה טעה) שכתבו בשם בה״ג ששליח ציבור אינו מוציא את מי שהוא בקי, אבל מוציא את מי שהתפלל ושכח הזכרה. והר״מ חילק בין מי ששכח הזכרה שיוצא על ידי ש״ץ למי שחיסר ברכה שבזה אין יוצא על ידי הש״ץ, וביאר הקהלות יעקב שמי שהחסיר ברכה נחשב כמי שלא התפלל כלל ואינו יוצא מהש״ץ, מה שאין כן מי שחיסר הזכרה.

ולפי״ז ביאר את דברי הר״מ בתוספות (ברכות כט: ד״ה טעה) שכתבו בשם ה״ג שאף ששליח ציבור אינו מוציא ידי חובה את הבקי אך מי שהתפלל ושכח להזכיר של ראש חודש יכול לצאת ע״י הש״ץ. והר״מ סובר שאין דבר זה מועיל אם החסיר ברכה שלימה. וביאר שסברת הר״מ שאם החסיר ברכה שלימה הרי הוא כאילו לא התפלל כלל, וגרע מחסרון הזכרה.

ברכות מעכבות זו את זו רק מחמת החיוב לאומרן

ובמגן אברהם (סי׳ תקצג סק״ב) כתב שרק ברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו, אבל בשאר תפילות של חול אינן מעכבות, ולכן אם אינו יודע להתפלל את כל התפילה יאמר את הברכות שיכול. וביאר המשנה ברורה (שם ביאור הלכה ס״ד ד״ה מעכבות) שבאמת אינו יוצא בזה ידי חובה אלא שמקיים בזה רק בקשת רחמים בעלמא. והקשה הקהלות יעקב (שם סי׳ יז) מדברי הרא״ש (ר״ה פ״ד סי׳ יד) שאף בשבת ויום טוב אם אינו מתפלל את כל התפילה, הברכות שאומר הן ברכות לבטלה, ולא רק ברכות של ראש השנה שאמרו בהן שמעכבות זו את זו.

לכן ביאר בדבריו שאמנם כיון שחכמים חייבו לומר את כל התפילה, ממילא אם לא קיים חיובו נמצאות ברכותיו לבטלה, אך מי שאינו יכול להתפלל הוא אנוס ואינו חייב לברך מה שאינו יכול, וממילא מותר לו להתפלל את הברכות[ס] שהוא יכול, ואינם לבטלה[פ].

תפילה שיש בה ספק אם חסרה ברכה

ובחיי אדם (הלכות תפלה כלל כד סכ״א) כתב שאם התנמנם בתפילתו ואינו יודע באיזו ברכה הוא עומד, אם עומד בברכות האמצעיות ממשיך לומר מהברכה שיודע בודאי שלא אמר עדיין. וביאר בנשמת אדם (אות ג) שאף שהמסתפק אם התפלל כלל, צריך לחזור ולהתפלל (סי׳ קז ס״א), כל זה הוא מפני שמתפלל תפילת נדבה, אבל בספק אם התפלל ברכה אחת אם יתחיל ויתפלל תפילה שלימה, הרי חלקה יהיה תפילת חובה וחלקה תפילת נדבה, ואף אם היתה סיבה לחייבו, אך אי אפשר לעשות כן, וכמו שמבואר לגבי מי שהתחיל להתפלל ונזכר שכבר התפלל שמפסיק מיד ואינו ממשיך להתפלל בנדבה.

עוד כתב שגם בספק אם התפלל כלל, מצד הדין ספק דרבנן לקולא ופטור, אלא כיון שיכול להתפלל כל היום בתורת נדבה כמבואר בגמרא (ברכות כא.), הצריכו אותו לחזור ולהתפלל בתורת נדבה. אבל לא תיקנו על חסרון ברכה אחת להתפלל נדבה.

עוד כתב שכיון שכתב השולחן ערוך (סי׳ קז ס״ד) שאין להתפלל נדבה אלא אם יודע שיכול לכוין מתחילה ועד סוף, גם בספק אם התפלל [שחוזר ומתפלל רק בתורת נדבה] אין לו להתפלל אלא אם יודע שיכול לכוין מתחילה ועד סוף, וממילא היום שאין אנו יכולים לכוין מתחילה ועד סוף, גם בספק אם התפלל כלל, אין להתפלל[פא].

עוד הביא ראיה לזה מדברי הרמ״א בענין מי שיש לו ספק אם הזכיר יעלה ויבוא, וכתב הרמ״א (סי׳ תכב ס״א) שמי שיש לו ספק אם הזכיר יעלה ויבוא אין צריך לחזור כיון שאין חזקה שלא אמר, ואף שאם לא אמר יעלה ויבוא צריך לחזור כמי שלא התפלל, מכל מקום כשיש לו ספק אינו חוזר[פב].

אך הקהלות יעקב (ברכות סי׳ יז) הקשה עליו ממה שמבואר ברא״ש, שאם חיסר ברכה כל תפילתו אינה עולה לו וברכותיו הן ברכה לבטלה. עוד הביא שהאור זרוע (הל׳ מגילה סי׳ שעד) כתב שאם אינו יודע היכן הוא עומד, יחזור לברכה שודאי אמר אותה וימשיך ממנה, ושלא כדעת החיי אדם.

ח. נידונים התלויים במחלוקת הראשונים

ברכת המזון שחיסר בה הזכרה

כתב בזכרון שמואל (סי׳ כב) שלכאורה כיון שלא הכריעו הפוסקים במחלוקת זו, אם כן רק בתפילה יכול להתפלל מספק כיון ששייך תפילת נדבה, אבל לגבי ברכת המזון שלא שייך נדבה לא יברך שוב[פג].

אך הנה בשולחן ערוך (סי׳ קפח ס״ז) פסק שאם שכח יעלה ויבוא בראש חודש ונזכר קודם הטוב והמטיב, אומר ברכת שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל, ואם חל ראש חודש בשבת ושכח של שבת, אם נזכר קודם הטוב והמטיב כולל שבת עם ראש חודש ואומר שנתן שבתות למנוחה וראשי חדשים לזכרון. ודייק המגן אברהם (ס״ק יג) מלשון השולחן ערוך שאף שלא שכח אלא של שבת צריך לומר גם של ראש חודש, אך הביא שבטור משמע שאינו מזכיר בברכה זו את של ראש חודש אלא אם שכח את שניהם וכן הכריע[פד].

אמנם כתב שאם התחיל הטוב והמטיב שחוזר לראש, יאמר בברכת המזון גם של שבת וגם של ראש חודש [כמו בתפילת נעילה ביום הכיפורים שחל בשבת]. והלבושי שרד והמשנה ברורה (ס״ק כט) ביארו בדבריו שהטעם

עח. וכן משמע לכאורה מדברי החיי אדם שכתב רק על החסיר ברכה [שלימה] שאינו יכול להשלימה בשומע תפילה. אבל צריך עיון מדברי החיי אדם (הלכות תפלה כלל כח ס״ז, הו״ד להלן) שכתב על טעות בשאלת גשמים שנחשב כאילו לא אמר את הברכה, ואולי סבר ששאלת גשמים היא עיקר הברכה ובזה נחשב כאילו לא אמרה. עוד יתכן לפי ביאור האחרונים (הו״ד להלן) שכל הנידון הוא כשאמר טל ומטר בימות החמה שקלקל בזה את הברכה, מה שאין כן אם שכח טל ומטר בימות הגשמים, יתכן שבזה מודה החיי אדם שאינו נחשב כאילו לא אמר את הברכה. אמנם עיין מחצית השקל (סי׳ קח ס״ק טו ד״ה והר״ה) שכתב לדעת המגן אברהם שתלה דין תשלומין על שכחת טל ומטר, שהוא הדין גם לגבי מי שאמר טל ומטר בימות החמה, ובתפילה הבאה הדין לומר טל ומטר, שלדעת התוספות לא יתפלל תשלומין כיון שלא ירויח שהרי יחזור ויאמר שוב טל ומטר, ומשמע שאף שהזכיר טל ומטר בימות הגשמים נחשב שהתפלל.

עט. עיין עוד במשנה ברורה (שם ביאור הלכה ס״ד ד״ה ואם) בענין ברכת עננו שבתענית לגבי השלמתה בשומע תפילה.

פ. לפי״ז יש לדון כאשר מזדמן לו אחר כך להתפלל את כל הברכות האם יחזור ויתפלל, וכן לגבי חיוב תשלומין, שלפי המשנה ברורה משמע שלא יצא ידי חובת תפילה ויתפלל שוה, אך לקהלות יעקב שבאופן של אנוס אין הברכות מעכבות זו את זו ויצא ידי תפילה.

פא. עוד כתב, שהרשב״א (ברכות כא. ד״ה הא) הביא בשם גאון שגם כשיש ספק אם התפלל אינו חייב לחזור אלא שיש לו רשות לכך. והוסיף הנשמת אדם שעל אף שהרשב״א חלק עליו, מכל מקום באופן זה שאינו יכול לכוין גם הרשב״א מודה שאינו חייב להתפלל. ועיין במשנה ברורה (ביאור הלכה סי׳ קז ס״א ד״ה אם) שהביא שאין דעת שאר הפוסקים כן, אלא שצריך להתפלל אם הוא מסופק גם היום שאינו ודאי שיכוין מתחילה ועד סוף, מפני שאין תפילה זו בחינם אלא לצאת מספק.

פב. מכך שלמד החיי אדם דין ספק חסרון ברכה, מדין ספק הזכרת יעלה ויבוא, מבואר שלדעתו גם שכח יעלה ויבוא הוא כחסרון ברכה.

פג. אף שאם יש לו ספק אם בירך צריך לברך, אך בזה כיון שיצא מדאורייתא על כל פנים אינו צריך.

פד. בביאור מחלוקתם אפשר לומר שהשלחן ערוך סבר שחסרון הזכרה מבטל את הברכה, והטור סבר שאף שאם גמר לברך מתבטלת הברכה, מכל מקום בזה שעדיין לא סיים את הברכה לא מתבטלת הברכה. ועוד אפשר שהשלחן ערוך סבר ששתי ההזכרות נחשבות לדין אחד, כיון שבאות שניהן מחמת יום אחד שחלה בו קדושת שבת וקודשת ראש חודש, ולכן

אוצר החכמה

משום שכשהחסיר הזכרת שבת לא יצא ידי חובה והרי זה כאלו לא בירך. והקשה בזכרון שמואל שדבר זה תלוי במחלוקת הראשונים אם מי ששכח הזכרה נחשב כאילו לא התפלל כלל, וכיצד נקטו סברא זו בפשיטות[פה].

ובחידושי רעק"א (גליון שו"ע סי' קפח ס"ח) כתב לגבי מי שבירך ביום טוב ברכת המזון ושכח יעלה ויבוא ונזכר רק לאחר שהבדיל, שהנה אף שהשוכח יעלה ויבוא דינו לחזור ולברך, אך באופן זה שהתפלל ערבית לא יוכל לומר יעלה ויבוא כעת כמבואר במגן אברהם (סי' קפח ס"ק יז), ולכן לא יחזור לברך, ולכאורה נדון זה תלוי במחלוקת הראשונים, ולדעת חכמי פרובינציא כיון שהוא כמי שלא בירך, יברך עתה על כל פנים.

אמנם ציין לדברי הבשמים ראש (שו"ת סי' פז) שכתב שסברת חכמי פרובינציא היא רק בתפילה מפני ששייך להתפלל בנדבה, מה שאין כן לגבי ברכת המזון.

לענין מי שאינו יכול לומר הזכרות

האחרונים דנו לגבי מי שאינו יכול לומר הזכרת מעין המאורע [כגון שאין לו סידור ואינו יודע בעל פה את ההזכרות], האם צריך להתפלל מה שיודע, או שאסור לו להתפלל מחשש ברכה לבטלה.

באורח ישראל (גרוסמן שו"ת סי' כב) כתב שלפי חכמי פרובינציא ברכותיו יהיו לבטלה, ואם כן אין להתפלל באופן זה, מספק. אך לגבי ברכת המזון כתב שיכול לברך כיון שההזכרות אינן מדאורייתא כמו שכתב הרא"ש (ברכות פ"ז סי' כג), וכיון שיש לו חיוב דאורייתא לברך ומדאורייתא יוצא גם בלא הזכרה, צריך לברך.

לענין זימון בברכת המזון

הראשונים נחלקו לגבי שלושה שאכלו בשבת ויום טוב ובירכו ושכחו מעין המאורע האם יחזרו ויברכו שוב בזימון, הריטב"א (ברכות מט: ד"ה ואמרינן) כתב שצריכים לזמן שוב, אך הכלבו (סי' כה, כג.) כתב שאין צריכים לחזור ולזמן כיון שכבר יצאו ידי זימון, וכן נפסק בשולחן ערוך (סי' קפח ס"ט). ויש שכתב שלפי הכלבו משמע שיש שם ברכת המזון גם בלי מעין המאורע, שאם לא כן הרי חסר להם הזימון וצריכים לחזור ולזמן. אך דחה את הראיה כיון שיוצאים ידי ברכת הזימון בברכה הראשונה של ברכת המזון, וממילא יצאו ידי זימון קודם שהחסירו את מעין המאורע [והברכות שעד ההזכרה אינן לבטלה].

לענין להוציא חבירו בברכת המזון

בבני ראם (סי' מג) דן לגבי מי שאכל בשבת סעודה שניה ושכח לומר רצה, וכשבירך כבר היה זמן סעודה שלישית, וחבירו אכל סעודה שלישית ויצא על ידו בברכת המזון, והנה מי ששכח לומר רצה צריך לחזור, מלבד מי ששכח בסעודה שלישית כמבואר בשולחן ערוך (סי' קפח ס"ח), וא"כ בזה יש לדון שהמברך שבירך על סעודה שניה בודאי צריך לחזור ולברך, ומכל מקום יש לומר שזה ששמע ממנו כדי לצאת על מה שאכל סעודה שלישית, יצא כיון שבדיעבד אם החסיר רצה אינו חוזר, אך מאידך יש לומר שכיון שהמברך חייב לחזור הרי הוא כאילו לא בירך, ואם כן גם לא עלתה לשומע[פו].

ט. יום שנתחייב בב' הזכרות מעין המאורע

הזכרת חנוכה במוסף

הגמרא (שבת כד.) דנה לגבי הזכרת חנוכה במוסף [כגון שבת או ראש חודש שבתוך חנוכה], האם כיון שתפילת מוסף אינה מחויבת מצד עצם היום, שבכל יום אין מתפללים אלא ג' תפילות, והמוסף בא רק לראש חודש או לשבת, אין להזכיר בו את חנוכה. או שסוף סוף ביום זה חל חיוב להתפלל ארבע תפילות, וכיון שיום זה חל בו חנוכה צריך להזכיר בכולן את חנוכה. והביאה הגמרא שנחלקו בזה אמוראים.

ודנו בגמרא לדמות את הנידון לדין ברכות הפטרה בשבת שחל בו ראש חודש. שהנה דעת רב שאין להזכיר בברכות ההפטרה את ראש חודש, ומבואר שכיון שאין ההפטרה מחויבת מחמת הראש חודש ממילא אין להזכירו בה, וכמו"כ לא יזכירו את חנוכה במוסף. אך הגמרא דחתה שיתכן באמת שיש להזכיר את המאורע אף בתפילה או ברכה שהמאורע אינו מחייב, אלא שחלוק דין ברכות הפטרה כיון שלא קיים הזכרה לראש חודש בברכות הפטרה מעולם, ורק בתפילה שקיים בה הזכרה לחנוכה בשאר תפילות כגון מוסף, יזכירו גם את חנוכה.

עוד הביאה הגמרא ראיה מדברי רב לגבי ברכות הפטרה במנחה של שבת, שהנה בזמנם נהגו לקרוא הפטרה במנחה של שבת, וכאשר חל ראש חודש בשבת סבר רב שאין להזכיר בברכות ההפטרה של מנחה את ראש חודש כיון שאין הראש חודש מחייבן. ועוד הובא שרבי יהושע בן לוי סבר שיום כיפור שחל בשבת יש להזכיר בתפילת נעילה את שבת, ואף שבכל שבת אין נעילה, מכל מקום כיון שיום זה חייב בד' תפילות יש להזכיר בו את המאורע שחל בו בכל תפילותיו.

ונחלקו הראשונים אם למסקנת הגמרא יש להזכיר בברכות ההפטרה את ראש חודש כשחל בשבת, או כפי שחילקה הגמרא שהיות ולא מצאנו הזכרת ראש חודש בברכות הפטרה מעולם אין מזכירים אף כשחל בשבת. הרי"ף רש"י (שם ע"ב ד"ה ככל) והרמב"ם (תפילה פי"ב הט"ו) כתבו שיש להזכיר גם ראש חודש בברכות ההפטרה, אבל תוספות (שם ד"ה ולית) כתבו שכולם מודים שאין להזכיר הזכרת ראש חודש בברכות ההפטרה כיון שלעולם אין הזכרה כזאת.

רבינו יונה (ד"ה והא) ביאר בדעת הרי"ף ורש"י שמשמע בסוגיא שנדחו כל הדעות שהובאו קודם מחמת דברי רבי יהושע בן לוי. ועוד כתב הרא"ש (ברכות פ"ב סי' טז) שמסתבר שהמימרות שנאמרו בשם רב לגבי הזכרת ראש חודש בהפטרה ולגבי הזכרת יום טוב בהפטרה של מנחה בשבת, אינן חלוקות ושני הדינים מיסוד אחד, ולרבי יהושע בן לוי נדחה הכל כיון שהיום מחייב את ההזכרות בכל תפילותיו.

שכח הזכרה בתפילה שמחויבת מחמת קדושה אחרת

הפוסקים נחלקו לגבי יום הכפורים שחל בשבת ובתפילת נעילה שכח להזכיר של שבת, האם צריך לחזור על התפילה.

ההגהות מרדכי (ברכות פ"ב רמז תנו בסופו) כתב בשם ראי"ם שצריך לחזור, וכן לגבי הזכרת חנוכה במוסף, והזכרת ראש חודש בברכת המזון כשחל בשבת, וכן הביא הטור (סי' קפח) בשם רבי יחיאל.

אך רבינו יוסף (הו"ד בטור) סבר שכיון שלרוב ראש חודש אינו חל בשבת, לא תיקנו לחזור מחמת ההזכרה בברכת המזון. עוד סברו רבינו יוסף ורבינו תם (הו"ד בהגהות מרדכי) שאינו חוזר מפני שראש חודש אינו מחייב לאכול פת אלא החיוב רק מחמת השבת, וכשאין חובת אכילת פת אין דין חזרה, וכפי שאמרה הגמרא שאין מזכירים ראש חודש בברכת ההפטרה מפני שלעולם אין ראש חודש מחייב קריאת הפטרה.

ביאור השיטה שחוזר על מוסף מחמת על הניסים

הבגדי ישע (אות ז) הקשה על שיטת הרא"ם, בשלמא בהזכרת ראש חודש או שבת שבעצם מחייבים לחזור על התפילה, מובן החידוש שיש דין חזרה גם בתפילה המחויבת מחמת קדושה אחרת כגון הזכרת שבת בנעילה, אבל הזכרת חנוכה לעולם אינה מחייבת חזרה ואם כן כיצד יתחייב לחזור מחמתה במוסף. ותירץ, שכיון שדין חזרה מחמת הזכרה תלוי אם יש קרבן מוסף באותו היום, לכן בשבת וראש חודש שיש בו מוסף גם הזכרת חנוכה מחייבת חזרה. עוד תירץ לפי שיטת רבינו תם שגם כשאינו מחויב לחזור מכל מקום יכול לחזור אם ירצה (תוספות ל: ד"ה מסתברא), והרא"ם חידש שגם במוסף יכול לחזור מחמת הזכרה זו[פז].

ותירץ עוד על פי שיטת הראבי"ה (ח"ב סי' תקסג) הו"ד במרדכי (שבת פ"ב רמז רעט) שכתב לגבי ברכת המזון שכיון שקבלו את ההזכרה בתורת חובה צריך לחזור, וממילא בתפילה כל שכן שצריך לחזור כיון שההזכרה בה היא חובה. ולפי ביאור זה כתב שהמחלוקת בין הרא"ם לרבינו תם היא אם הסברא של קבלה בתורת חובה גורמת את הדין של יום שנתחייב בד' תפילות, או שרק אם החיוב הוא מעיקר הדין שייך בו דין זה.

אם שכח הזכרה שמעכבת, זה מגרע גם בהזכרה השניה וצריך לחזור עליה. וראה לעיל שנחלקו הראשונים האם ברכת שנתן שבתות נחשבת כחזרה או שהיא קיום עיקר ההזכרה, ונפקא מינה לראש חודש שאין בו דין לחזור על ברכת המזון, ואם נחשב לחזרה יש מקום לומר שבטלה גם ההזכרה של ראש חודש, מה שאין כן אם אינו נחשב לחזרה. ולפי מה שנפסק שגם בראש חודש צריך לומר את הברכה משמע שאינו נחשב לחזרה.

פה. ועוד צריך עיון שהמגן אברהם כתב שם שבחנוכה אינו מזכיר של חנוכה בחזרה כיון שאינו חובה. ולכאורה אם הברכה הראשונה כמי שאינה, יש לו להזכיר כעת כמו שצריך להזכיר בראשונה. ובשלמי תודה (חג שבועות סי' טז) דן לחלק בין הזכרות בברכת המזון לתפילה, שאפשר לומר שבברכת המזון מודים כולם שיצא ידי חובה, כיון שהדין שצריך לחזור ולברך הוא רק מחמת שיש חובת סעודה, וביום טוב שחל בשבת יש לו שני חיובים לאכול, ולכאורה יכול לכוין לצאת באכילה רק באחד מהם, ואם כן בזה יתכן שכל הזכרה היא תקנה בפני עצמה ויתכן שהמאמר מרדכי יודה בזה. אך הביא שהשלמי חגיגה (דיני תפילות שו: הו"ד בשערי תשובה סי' תקפב ס"ז) דימה ברכת המזון לתפילה, וסובר שבשניהם הוא חיוב הזכרה אחד של שניהם. וראה במור וקציעה (סי' תרצה ד"ה עיין) שכתב לחלק לאידך גיסא, שדין הזכרה בברכת המזון חמור יותר מבתפילה, מפני שתפילה בעיקרה אינה שייכת למאורע, אלא היא תפילה כמו בכל יום. מה שאין כן ברכת המזון שמחויבת מכח האכילה שבאה מפני שהיא חובה מחמת המאורע [וביאר בזה שיש לחזור משום על הניסים בברכת המזון אף על פי שבתפילה אין חוזרים]. ואם כן יש מקום לומר שבזה מודים כולם שאם שכח הזכרה הרי הוא כאילו לא בירך.

פו. עוד יש לעיין כאשר המברך אמר רצה אבל השומע לא שמע את ההזכרה, האם יצא כיון שלגביו אין הזכרה מעכבת, או שיחשב שלא שמע את כל ברכת המזון.

פז. אמנם בזה לא שייכת סברת הרא"ש (ברכות פ"ד סי' יז) שהוא מדין תפילת נדבה, שהרי במוסף לא שייך נדבה, ואולי משום כך חלק עליו רבינו יוסף.

האם הזכרת שבת בנעילה מחייבת לחזור

ונחלקו הפוסקים בדעת רבינו תם. הבית יוסף (סי' תרכג ד"ה ואם) למד בדבריו שלעולם אינו חוזר בתפילה שמחויבת מכח קדושה אחרת. והמגן אברהם (שם סק"ב) נקט שאינו חולק אלא לגבי הזכרת ראש חודש בברכת המזון כשחל בשבת, שהרי טעמו הוא משום שדימה זאת למה שאין מזכירים ראש חודש בהפטרה מפני שלעולם אינו מחייב הפטרה, ואם כן ראייתו שייכת רק להזכרת ראש חודש בברכת המזון שלעולם אינו מחייב לחזור, אבל הזכרת שבת בתפילה מחייבת לחזור, ולכן אם לא הזכיר בנעילה חוזר[פח].

אוצר התכנית

הלבוש (סי' קפח ס"ח) והט"ז (שם סק"ה) ביארו בדעת הבית יוסף שעיקר דין הזכרה של יום שנתחייב בד' תפילות אין זה כחיוב הזכרה רגיל שמצריך גם לחזור על התפילה, אלא הוא רק דין לכתחילה.

עוד ביאר הלבוש שאף אם נאמר שלגבי הזכרת שבת בנעילה צריך לחזור, מכל מקום לגבי הזכרת ראש חודש בברכת המזון אין צריך לחזור גם אם חל בשבת, משום שכל הטעם שחוזר אם שכח של שבת הוא מפני שהזכרת יום הכפורים מחייבת תמיד לחזור, וכשחל בשבת, מחובת היום להזכיר גם את השבת, ובכלל חיוב זה יש גם דין לחזור על התפילה. מה שאין כן לגבי ראש חודש שחל בשבת שהטעם שמזכירים מעין המאורע בברכת המזון אין זה מחובת היום עצמו, אלא שאם אוכל צריך להזכיר את המאורע שבאותו יום, ובשבת שיש חובה לאכול צריך לחזור אם שכח להזכירה, מה שאין כן ראש חודש שאין חובה לאכול בו לכן הזכרתו אינה מצריכה חזרה על הברכה, ואף כשהראש חודש חל בשבת, סוף סוף אין האכילה מחויבת מכח הראש חודש.

אהח 18/06/2018

עוד כתב שקדושת ראש חודש בטלה לגבי השבת ולכן אינה יכולה לחייב חזרה לצורך הזכרתה, מה שאין כן קדושת שבת שאינה מתבטלת כלפי יום הכפורים ולכן חובת הזכרתה מצריכה לחזור על התפילה. ואם שכח לומר רצה, כתבו הטושו"ע (שם ס"ז) שכשחוזר יאמר גם יעלה ויבוא.

ברכת המזון ביום הכפורים

הפוסקים דנו לגבי ברכת המזון ביום הכפורים לחולה שיש בו סכנה האם יאמר בו יעלה ויבוא.

הטור (סי' תריח בסופו) כתב בשם הרא"ש ובשם מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת דפוס פראג סי' עא) שכיון שאוכל בהיתר, לגביו חוזר הדין שאומר יעלה ויבוא כבכל יום טוב. וכן פסק השולחן ערוך (סי' תריח ס"י).

והט"ז (סק"י) הקשה על זה שהגמרא (שבת כד:) מבארת שאף שיש להזכיר שבת בנעילה, מכל מקום לגבי ברכת מעין שבע בערבית של יום טוב שחל בשבת אינו מזכיר של יום טוב, מפני שרק בתפילה שמחויבים בה מן הדין באותו היום יש להזכיר את כל המאורעות, אבל מעין שבע אינה מחויבת מעיקר הדין, רק תיקנו אותה משום סכנה, ולכן אין מזכירים את היום טוב כשחל בשבת מפני שאין אומרים מעין שבע ביום טוב כשחל בחול. ולפי"ז הקשה שגם לגבי אכילה ביום הכפורים אין כלל חיוב לאכול ולברך ביום זה מצד סדר היום, שהרי הוא יום תענית, ורק החולה היה צריך לאכול ולברך מחמת אונסו, ואף גרע מהזכרת יום טוב במעין שבע, שבמעין שבע אף שאינו מעיקר הדין אך למעשה יש על זה תקנת חכמים והוא מסדר היום, מה שאין כן ברכת המזון ביום הכפורים[פט].

קידוש ביום הכפורים

עוד הביא המגן אברהם (שם סק"י) שכעין זה כתב בשבלי הלקט (סי' שיב) שאין הזכרה בברכת המזון אלא ביום שיש בו מצוה לאכול[צ], אבל ביום הכפורים אדרבה אסור לאכול, ואף לגבי חולה שצריך לאכול מחמת פקוח נפש, אין לאכילה זו שייכות עם קדושת היום אלא להיפך שבכך שאוכל נעשה אצלו כמנהג יום חול ואין זה ביטוי להנהגת יום הקדוש, ואין סיבה להזכיר מעין המאורע בברכת המזון, והוא הדין שמשום כך אינו עושה קידוש על הכוס כיון שלא יתכן שתהיה מצוה בקידוש ותחייב לשתות יין ביום זה.

חובת קידוש ביום הכפורים שחל בשבת

ורעק"א (גליון השו"ע שם) כתב שגם לפי הפוסקים שאין לומר קידוש ביום הכפורים, אך אם חל בשבת צריך לעשות קידוש, כיון שכל סברת המגן אברהם שייכת מפני שקידוש ביום טוב הוא מדרבנן (מגן אברהם סי' רעא סק"א בסופו) ולא תיקנו קידוש ביום זה, אבל כשחל בשבת הרי חלה עליו חובת קידוש מדאורייתא ביום זה[צא], ועוד כתב שאף שקידוש במקום סעודה הוא מדרבנן ובתפילה כבר יצא ידי חובת קידוש דאורייתא[צב], מכל מקום יש לו עדיין חיוב מדרבנן, מפני שרק ביום כפור סתם לא תיקנו במיוחד עבור החולה חובת קידוש, או מפני שאין זה שכיח או מצד סברת שבלי הלקט שלגביו נעשה יום הכפורים חול, מה שאין כן בחל בשבת, כיון שחכמים תיקנו בכל שבת לעשות קידוש על כוס ובמקום סעודה, לכן גם שבת זו שחל בה יום הכפורים לא יצאה מכלל התקנה, וכמובן שיש בו קדושת שבת לחייב במצות קידוש.

אך החכמת שלמה והאור שמח חלקו עליו, על פי הגמרא (זבחים צ:) שדנה לגבי שני קרבנות שאחד תדיר והשני מקודש יותר, איזה מהם יש להקריב קודם, ודנו לפשוט מכך שבשבת תמידין קודמים למוספין, ומשמע שתדיר קודם למקודש, ועוד מראש חודש שחל בשבת שמוספי שבת קודמים למוספי ראש חודש [וכתב רש"י (ד"ה מוספי) שמוספי ראש חודש מקודשים יותר שנקרא מועד[צג]], ודחו בגמרא שאין להוכיח מכך כיון שהתמיד של שבת הוא גם כן מקודש מחמת השבת, וכן המוסף של שבת שחל בו ראש חודש, הועילה לו קדושת ראש חודש להיות גם הוא קדוש מחמתו[צד]. ומבואר מזה שיום שיש בו קדושה מחמת זמן מסוים, כל דיני היום מקבלים את מעלת אותה הקדושה, כגון קרבן התמיד אף שבא בכל יום ולא דווקא ביום זה שיש בו קדושה, ואף מועילה קדושה זו גם לענין דינים שבאים מחמת קדושה אחרת שחלה באותו יום, כגון ראש חודש ושבת, שגם הקרבנות המיוחדים לשבת מתקדשים אף הם בדיני הקדושה של ראש חודש.

לפי"ז הוכיחו החכמת שלמה (שו"ע סי' קפח ס"ז) והאור שמח (עבודת יום הכפורים פ"ד ה"א) שיום שחלים בו שתי קדושות אין הקדושות חלות בנפרד זו מזו, אלא הכל נקרא חלות אחת של יום המקודש.

עוד הביאו שמובא בגמרא (פסחים נט:) שאסור להקטיר את קרבן הפסח בליל פסח כיון שהוא קרבן שבא ביום י"ד שהוא חול [משום שזריקת הדם היא בי"ד, ואין מקטירים ביום טוב חלבים מקרבנות של חול], אבל אם חל י"ד בשבת, מקטירים את הקרבן בליל יום טוב, מפני שנקראים חלבי שבת היות וזמן הקרבן היה בשבת, וחלבי שבת קרבים ביום טוב. ומבואר בזה חידוש גדול שאף שאין החיוב קרבן פסח בא ביום י"ד מחמת שהוא שבת, אלא שבמקרה חל י"ד בשבת, הועילה קדושת השבת גם לקרבן הבא מחמת זמן י"ד בניסן[צה].

לפי"ז חידש האור שמח שגם ביום הכפורים שחל בשבת, אין לעשות קידוש אפילו מחמת השבת, משום שאין שתי הקדושות נפרדות זו מזו אלא הכל חלות אחת של קדושת היום שגורמת איסור לאכול, ולכן אף כשחל בשבת אין לעשות קידוש, שלא כדברי ר' עקיבא איגר שכתב שכשחל בשבת יש לעשות קידוש.

פח. על פי מחצית השקל.

פט. והמגן אברהם (סק"י) גם הקשה על דברי השו"ע ממה שמבואר בגמרא שבחנוכה אינו חייב להזכיר בברכת המזון. וצריך עיון שכן הטעם שאין מזכיר אותם הוא מפני שחנוכה הוא מועד מדרבנן [וגם בתפילה לא היו מזכירים לולא הסברא של פרסומי ניסא בתפילה], וטעם זה לא שייך ביום הכפורים שהוא מדאורייתא.

והרמ"א (סי' תקנז ס"א) כתב בשם מהרי"ל שמי שאוכל בתשעה באב צריך לומר נחם בברכת המזון. והקשה השפת אמת (שבת כד. ד"ה איבעיא) שכיון שהוא מדרבנן אין להזכיר בו מעין המאורע בברכת המזון, שהרי מבואר בגמרא שהיה ספק לגבי חנוכה משום כך, אלא שיש צד לומר בחנוכה משום פרסומי ניסא, וזה לא שייך בתשעה באב. ותירץ שבאמת גם בחנוכה הפרסומי ניסא אינו מחייב להזכיר אלא שהוא מנהג להזכיר, ואם כן אפשר שגם בתשעה באב יש מנהג להזכיר. עוד כתב שאפשר שיש בתשעה באב חומרא מצד עצמו ולכן צריך להזכיר גם בלא הטעם של פרסומי ניסא [ולכאורה בהכרח אין להקשות על דברי הרמ"א מגמרא זו, שהרי גם בתפילה לא היו מזכירים לולא הסברא של פרסומי ניסא, והרי בתפילה בודאי מזכירים את תשעה באב, ובהכרח שיש לחלק].

צ. גם בראש חודש יש מצוה לאכול, אלא שאינו צריך לאכול פת בדווקא ולכן אינו חוזר אם שכח להזכיר.

צא. וצריך עיון אם יזכיר את יום הכפורים בקידוש זה.

צב. כמבואר בדברי המגן אברהם (סי' רעא סק"א), אמנם עיין בגליון רעק"א (שם, סי' רסג מג"א סק"ד) שהביא דעות שקידוש על יין או פת הוא מדאוריתא. ועיין עוד במשנה ברורה (סי' רעא ס"א ביאור הלכה ד"ה מיד וכו' הנה) שדן בזה באריכות.

צג. ובשימה מקובצת (אות יט) הוסיף בלשון רש"י שיש במוספי ראש חודש שעיר חטאת שמכפר על טומאת מקדש וקדשיו.

צד. עיין שם עוד בגמרא שדנה בעוד אופנים מעין אלו ודחתה את הראיות על ידי סברא זו.

צה. האור שמח ביאר לפי"ז את שיטת הרמב"ם (עבודת יום הכפורים פ"א ה"ב) שביום הכפורים הכהן גדול עושה את כל העבודות, ואף אלו שאינם מחמת יום הכפורים, וכגון כשחל בשבת ויש קרבן מוסף מחמת השבת, צריך הכהן גדול להקריבו, נוסף על הקטרת הקטורת של כל יום, והטבת הנרות [עיין כסף משנה שהביא את דעת החולקים]. וביאר שביום הכפורים שחל בשבת, יש בקרבנות הבאים מחמת השבת דין שיעשה אותה כהן גדול, מחמת שחל יום הכפורים בשבת זו.

הזכיר בתפילה שבת בלא יום טוב ולהיפך

וביום טוב או ראש חודש, שחל בשבת והתפלל תפילת שבת בלא הזכרת יום טוב וחזר והתפלל תפילת יום טוב בלא שבת, כתבו האגרות משה (שו"ת או"ח ח"ד סי' ע אות יד) והגרש"ז אויערבך (שולחן שלמה הל' שבת סי' רסח ס"ד אות ב) שיצא בדיעבד. ולגבי מוסף חידש האגרות משה שיתפלל לכתחילה רק של יום טוב כיון שכבר התפלל של שבת, שהיות ותפילת מוסף היא כנגד קרבן מוסף, ואין מוספי ראש חודש מעכבים את מוספי שבת, הרי הוא כמו שהקריב מוסף של שבת, שחוזר ומקריב מוסף של ראש חודש.

אך הגרשז"א הביא את דברי האור שמח שקדושת ראש חודש מועילה גם למוסף של השבת, וכתב שלפי"ז נראה שגדר התקנה של התפילה הוא לכלול את השבת והראש חודש בתפילה אחת, גם בתפילת מוסף.

והחכמת שלמה (סי' קפח ס"ז) הקשה לפי"ז לגבי ראש חודש שחל בשבת מדוע חוזר רק כאשר שכח את הזכרת שבת ולא כששכח את הזכרת ראש חודש, שאף שראש חודש לא גורם חיוב אכילה, אבל כיון שהכל חלות אחת של קדושה צריך דינם להיות שוה.

י. הזכרת המאורע בעל הניסים

מקור דין על הניסים בתפילה וברכת המזון

הגמרא (שבת כד.) הסתפקה אם צריך להזכיר מעין המאורע של חנוכה בברכת המזון, וביארה את יסוד הספק, האם כיון שחנוכה אינו מועד מדאורייתא אין מזכירים, או שמשום פרסומי ניסא יש להזכירו. הגמרא פשטה שאין חובה להזכירו, ומכל מקום יכול להזכיר, ומקום ההזכרה הוא בברכת הודאה, כשם שבתפילה ההזכרה של חנוכה היא ב'מודים', ולא בברכת העבודה כשאר המועדים.

רש"י (ד"ה בברכת) ביאר שבתפילה היה פשוט לגמרא שיש להזכיר, כיון שכל עיקר תקנת ימי חנוכה הוא להודות ולהלל ומשום כך צריך להודות בתפילה.

והתוספות (ד"ה מהו) כתבו שגם בתפילה טעם ההזכרה הוא משום פרסומי ניסא, וספק הגמרא, שאולי רק תפילה שהיא בצבור מתקיים בה פרסומי ניסא גדול, מה שאין כן בברכת המזון שהיא ביחיד, ואין בה פרסומי ניסא כל כך.

בקונטרס חנוכה ומגילה (סי' ז אות ב) דייק בדברי הרמב"ם מכך שהזכיר את דין הלל בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ג), ואת דין על הניסים שבתפילה בהלכות תפילה (פ"א הי"ג) ושבברכת המזון בהלכות ברכות (פ"ב ה"ו), שסובר שהזכרת על הניסים אינה מעיקר תקנת ימי חנוכה כדעת רש"י.

שיטת הרמב"ם שאם שכח על הניסים חוזר

הרמב"ם (ברכות פ"ב ה"ו) כתב שצריך להזכיר על הניסים בברכת המזון, ואם לא הזכיר אינו חוזר. והקשה הלחם משנה שבגמרא מבואר שאין הזכרה זו חובה, ומדוע הצריך הרמב"ם לאומרה. ותירץ שבירושלמי (ברכות פ"ז ה"ד) מבואר שהוא חובה, ואף צריך לחזור אם לא הזכיר, וחשש הרמב"ם לירושלמי לגבי לכתחילה על כל פנים.

שכח על הניסים בחנוכה האם צריך לחזור

הפוסקים דנו לגבי מי ששכח ולא הזכיר של חנוכה בברכת המזון, האם צריך לחזור.

ההגהות מימוניות (ברכות פ"ב הי"ג אות ז) כתב בשם הראבי"ה (סי' תקסג) שכיון שקבלו עליו כחובה אם שכח חוזר, וכמו לגבי תפילת ערבית שהיא רשות אך אם התפלל וטעה צריך לחזור.

ובתרומת הדשן (שו"ת סי' לח) הקשה הרי מבואר בגמרא שאם שכח על הניסים בתפילה אינו חוזר על אף שהוא חובה, וכל שכן בברכת המזון שהוא רשות. וכתב הב"ח (סי' תרע ד"ה ולענין) שהראבי"ה סבר שבחנוכה יש חובה לאכול פת, ומשום כך צריך לחזור. וביאר עוד (סי' תרפב ד"ה אך) בדעת הראבי"ה שאף שבתפילה אינו חוזר, בברכת המזון חוזר, כיון שבתפילה אינו מזכיר אלא על דעת חכמים שתיקנו את ההזכרה, וכיון שלא תיקנו אלא לכתחילה אינו צריך לחזור, מה שאין כן בברכת המזון שאינו חייב להזכיר, וכיון שבירך על דעת להזכיר הרי הראה שקיבל עליו כחובה, ולכן חוזר.

שכח על הניסים בפורים האם צריך לחזור

ולגבי על הניסים שבפורים, המגן אברהם (סי' תרצה סק"ט) הביא בשם השל"ה שאם לא אמר בברכת המזון צריך לחזור, והקשה המגן אברהם הרי אם לא הזכיר בתפילה שהוא חובה אין צריך לחזור, וכל שכן בברכת המזון שאין חובה כלל להזכיר לא יחזור [ועוד הקשה שגם אין חובה לאכול פת].

ובמור וקציעה (סי' תרצה ד"ה עיין) תירץ שעיקר חיוב תפילה אינו מחמת היום המסוים, אלא שבכל יום חייב להתפלל, ואין ההזכרה שייכת לעיקר חיוב התפילה [לכן בימים שאין בהם מוסף אם לא הזכיר מעין המאורע אינו חוזר]. מה שאין כן ברכת המזון באה על הסעודה, והשל"ה סבר שחייבים לאכול פת בפורים, וכיון שהברכה מחויבת מכח האכילה, לכן הזכרת מעין המאורע נכללת בחובת הברכה[צו].

ובעיקר הדבר אם יש חיוב סעודה בפת בפורים נחלקו הפוסקים, יש שכתבו[צז] שחייבים לאכול פת. ויש שכתבו[צח] שאין חייבים.

הזכרת חנוכה ופורים בברכת מעין שלוש

כתבו הפוסקים שבברכת מעין שלוש אין מזכירים את חנוכה ופורים, והאחרונים דנו בטעם שמזכירים חנוכה ופורים בברכת המזון אך לא במעין שלוש.

המנהג שייך רק בברכת המזון

הביאור הגר"א (סי' רח ס"ב אות מ) כתב שכיון שגם בברכת המזון אין חובה להזכיר אלא שמזכירים מחמת המנהג, אם כן בברכת מעין שלוש שלא נהגו אין אומרים.

אך הגרא"מ קוטלר (ישורון כרך ב עמ' שכג) העיר שלדברי הרא"ש (שבת פ"ב סי' טו) והלחם משנה (ברכות פ"ב ה"ו) מבואר שהוא חובה, ואם כן צריך ביאור מדוע לא חייבו במעין שלוש.

במעין שלוש אין הודאה

המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת דפוס פראג סי' ע)[צט] והלבוש (סי' רח ס"ב) כתבו שהיות וביארה הגמרא שמקום הזכרת על הניסים הוא בהודאה ולא בונה ירושלים, לכן במעין שלוש שאין בה נוסח שכנגד ברכת הודאה אין

צו. עיין רא"ש (פסחים פ"י סי' ז) שכתב שאם אוכל בערב שבת ומברך בשבת אף על פי שלא אכל בשבת אומר בברכת המזון רצה, ודימה זאת לתפילת תשלומין שאם שכח מנחה בערב שבת מתפלל בלילה שתים של שבת. עוד כתב (שו"ת כלל כב סי' ו, הו"ד בבית יוסף סי' קפח ד"ה אם) שגם להיפך כשאכל בשבת ומברך במוצאי שבת, אין אומר רצה, מפני שהולכים לפי שעת הברכה, אך המהרי"ל (שו"ת סי' נו) כתב שהולכים לפי שעת האכילה, ומשמע לכאורה שנחלקו ביסוד הדין של הזכרת המאורע בברכת המזון, שלפי הרא"ש היום מחייב להזכיר את המאורע בברכות שנאמרות באותו זמן, אך לפי המהרי"ל הוא דין על הסעודה, שאם היא סעודת חול אינה מחייבת הזכרה ואם היא סעודה של מועד מחייבת. ולכאורה דברי המור וקציעה מתאימים לשיטת המהרי"ל [ואמנם מבואר בדברי המהרי"ל שאם התפלל ערבית של מוצאי שבת קודם ברכת המזון שוב אינו מזכיר רצה משום שהוא חול, אבל בביאור דבריו נחלקו האחרונים, המגן אברהם (סי' קפח ס"ק יז) נקט שאין זה מן הדין אלא כדי שלא יהיה תרתי דסתרי, אך בביאור הגר"א (סי' תרצה ס"ג) שכתב שתמיד מזכיר של שבת אם בשעה שמברך חלה קדושת שבת, ולכן אם לא התפלל ערבית חלה עדיין קדושת שבת וצריך להזכיר, עיין שם]. אך יש לומר שגם לפי הרא"ש הוא דין על הסעודה לחייב הזכרה כיון שהיא סעודת שבת, אלא שלאחר שיצאה השבת אי אפשר עוד להזכיר מפני שהחיוב תלוי גם בקדושת היום בשעה שמברך, ועוד משום שאינו יכול לומר שקר. ובאופן שמברך בשבת על סעודת חול יתכן שאין זה מעיקר החיוב של הזכרה מעין המאורע אלא הוא מצד הלכה נוספת שצריך לברך באופן שמתאים לאותו היום, וכעין סברת הט"ז (סי' קח סק"ח) לגבי תפילת תשלומין בליל שבת עבור מנחה של ערב שבת [ויש לדון בשכח להזכיר אם צריך לחזור, שכן הט"ז (שם) סובר שגם בתפילת תשלומין יהיה צריך לחזור, אמנם המגן אברהם (סי' קח ס"ק יב) סובר שאינו צריך לחזור מפני שהתפילה באה מחמת תפילת חול, ואם כן יתכן שיחלקו גם לגבי ברכת המזון. אלא שכתב המשנה ברורה (סי' רעא ס"ק כט) שאינו חוזר, וביאר (שעה"צ ס"ק לה) שהיות ואינו מחויב לאכול פת בסעודה זו, שהרי היתה בחול, לכן לא שייך בה דין חזרה].

ובדעת השולחן ערוך, התקשו האחרונים, שכתב (סי' קפח ס"י) לגבי מוצאי שבת שיאמר רצה כדעת מהרי"ל, ומאידך גם לגבי ליל שבת כתב (סי' רעא ס"ו) שיאמר רצה. וכתב הט"ז (סי' קפח סק"ז) שהמחבר סובר שהולכים גם אחר הסעודה לענין להוסיף הזכרה אבל לא לגרע. והמגן אברהם (סי' רעא ס"ק יד) כתב שהמחבר לא הכריע מספק ולכן כתב להזכיר תמיד, משום שסובר שאין בזה הפסק. ודעת הרמ"א (סי' רעא ס"ו) שגם לגבי ליל שבת הולכים אחר שעת הסעודה ואין לומר רצה.

צז. מרדכי (שבת פ"ב רמז רעט), הגהות מיימוניות (הלכות ברכות פ"ב הי"ג אות ז) בשם ראבי"ה (ח"ב סי' תקסג), מהרש"ל (שו"ת סי' מח), מטה משה (סי' תתריא), מור וקציעה (סי' תרצה ד"ה עיין), ט"ז (סי' תרצג סק"ב) והמגן אברהם (סי' תרצה סק"ט) הסתפק. ועיין משנה ברורה (סי' תרצה ס"ק טו) שכתב שספק ברכות להקל. ובשלמי תודה (פורים סי' ל אות א בסוף) כתב שמכל מקום אם אמר ברוך אתה ה', יסיים למדני חוקיך כדי להזכיר על הניסים, ואף על פי שמבואר בשולחן ערוך (סי' תרצג ס"ב) שבהזכרה שאינה מעכבת אין עושים כן אלא יסיים את הברכה, אך בברכת המזון של פורים היות ויש פוסקים שצריך לחזור ולברך, לכן לענין לסיים למדני חוקיך יש לנהוג כמותם.

צח. ברכי יוסף (סי' תרצה סק"א) ושערי תשובה (שם סק"א).

צט. הו"ד באליה רבה (סי' תרפב סק"ב) ובפרי מגדים (א"א שם סק"א).

להזכירה. וכתב הלבוש שאף שבסוף הברכה אומר 'ונודה לך', אך אין זה כנגד ברכת הודאה שהרי הוא אחרי שאמר טוב ומטיב, והוא רק לומר מעין החתימה סמוך לחתימה.

יש להזכיר רק מועד דאורייתא

ובמלבושי יום טוב (סק"ט, דברי חמודות פ"ו ס"ק קלה) הקשה הרי הדין שמזכיר בהודאה אינו אלא לכתחילה, שהרי אם שכח על הניסים בברכת המזון אומרו בהרחמן על אף שהוא אחר הטוב והמטיב כמבואר בשולחן ערוך (ס' קפז ס"ד), ואם כן במעין שלוש שאין הודאה יזכירו במקום אחר. ועוד הביא שההגהות מיימוניות (ברכות פ"ג הי"ג אות כ) כתב שאין צריך להזכיר את חנוכה ופורים במעין שלוש, משמע שבעצם שייך להזכיר אלא שאין בו חובה ולדברי הלבוש אין שייך להזכיר.

לכן פירש שהטעם משום שחנוכה ופורים אינם מדאורייתא, ולא חייבו חכמים להזכיר אלא מועדים שהם דאורייתא, ואף ראש חודש נקרא מועד מדאורייתא שנאמר (במדבר י י) 'ביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם'.

מזכירים רק הזכרה שהיא ברכה בפני עצמה

במשנה (ברכות כח:) מובא שלדעת רבי יהושע יכול אדם להתפלל מעין תפילת י"ח, ומבארת הגמרא (שם כט.) שהיא תפילת הביננו, שהיא כוללת שלוש ברכות ראשונות, ושלוש ברכות אחרונות, וברכה אמצעית שהיא כוללת בתוכה את שאר הברכות של התפילה. ומובא בגמרא שבמוצאי שבת אין להתפלל הביננו כיון שצריך להוסיף הבדלה ואי אפשר להוסיף על שבע הברכות של תפילת הביננו, ומקשה הגמרא שאפשר לכלול את ההבדלה בתוך ברכת הביננו, ולא תירצה את הקושיא.

ורבינו יונה (ד"ה מפני) ביאר שהיות וההבדלה שבתפילה אינה ברכה בפני עצמה לכן אין לכלול אותה בברכת הביננו, שאז יראה שהיא ברכה נוספת על תפילת י"ח. וביאר הגר"ח (הו"ד באשר לשלמה תנינא ס' עו) לפי"ז שגם בברכת מעין שלוש שבאה לכלול את הברכות של ברכת המזון, אין אומרים בה מה שאינו ברכה בפני עצמה. ולפי"ז ביאר שיש לחלק בין הזכרת חנוכה לשאר הזכרות, שכל ההזכרות נחשבות לברכות בפני עצמן, שכן בהזכרת שבת אם שכח ונזכר קודם שהתחיל לומר הטוב והמטיב אומר ברכת אשר נתן, מה שאין כן בהזכרת על הניסים שאין אומרים את ברכת אשר נתן עבורה, אינה נחשבת ברכה בפני עצמה ומשום כך אינה מוזכרת בברכת מעין שלוש.

וביאר לפי"ז שהרמב"ם והטור נחלקו לגבי ראש חודש לשיטתם. הרמב"ם סבר (ברכות פ"ב הי"ג) שלגבי הזכרת ראש חודש אין אומר את החתימה בברכת אשר נתן[ק], ומשום כך סבר (ברכות פ"ג הי"ג) שאין מזכיר אותו בברכת מעין שלוש. אך הטור (או"ח ס' קפח) פסק שיש לחתום בברכת אשר נתן עבור הזכרת ראש חודש ולכן סבר (ס' רח) שיש להזכירו במעין שלוש[קא].

גדר ההזכרה של על הניסים

הגר"מ קוטלר (שם עמ' שכו) ביאר בעוד אופן, שהנה הגמרא (שבת כד.) דנה לגבי ראש חודש טבת שחל בחנוכה, האם צריך לומר על הניסים במוסף, שיש לומר שהחיוב של תפילת מוסף הוא רק מחמת הראש חודש ולא מחמת שהוא חנוכה, אך מאידך יש לומר שיום זה נתחייב בד' תפילות, ודימו נידון זה לכך שאין הזכרת יום טוב בהפטרה שבמנחה של שבת, ומבואר שהיות ויום טוב אינו מחייב הפטרה במנחה לכן אין מזכירים אותו. ולכאורה יש לחלק שהרי חיוב הזכרת חנוכה בתפילה אינו מדיני התפילה, אלא מדין חיוב ההודאה של ימי חנוכה[קב], ואם כן יש לומר שרק לגבי הזכרת יום טוב שהיא מדיני התפילה אין מזכירים אלא מאורע המחייב את התפילה, מה שאין כן בהזכרות שאינן מדיני התפילה, יתכן שצריך תמיד להזכירן.

וכן קשה שהגמרא דימתה לאידך גיסא שביום הכפורים שחל בשבת צריך להזכיר של שבת בתפילת נעילה, ולמדה מזה למוסף שבחנוכה. ולכאורה אפשר לחלק גם בזה שרק הזכרות של מעין המאורע שהן מדיני התפילה צריך להזכיר בכל התפילות שבאותו היום, מה שאין כן בהזכרת חנוכה שהיא מדין חיוב ההודאה של ימי חנוכה, אפשר שלא חייבו להזכיר אלא בתפילות הרגילות המחויבות ביום רגיל.

והוכיח מכך שאף שטעם החיוב של הזכרת חנוכה בתפילה אינו מחמת חיוב התפילה, אלא מדין חיוב ההודאה של ימי חנוכה, מכל מקום גדר התקנה הוא להזכירם בתורת מעין המאורע, כשאר ההזכרות.

ביום שיש בו מוסף ההזכרה מעצם התפילה וברכת המזון

אלא שיש בזה נפקא מינה, מפני שיום שיש בו מועד מדאורייתא ומחייב מוסף, כיון שיש בו קדושה חשובה שייכת בו הסברא שהמוסף מועיל גם לתמידים, וכמבואר בגמרא (זבחים צ:) לענין שקרבן המוסף של ראש חודש אינו קודם לתמיד מצד קדושתו, מפני שגם קרבן התמיד מתקדש מחמת קדושת הראש חודש, וממילא דין הזכרות שבתפילה אינו דין של מקום להזכיר את המאורע בלבד, אלא שהתפילה טעונה הזכרה ובלעדיה חסר בקיום הדין של התפילה[קג], ומטעם זה צריך להזכיר גם בברכת המזון שמועילה לכך קדושתו של היום, וההזכרה היא מגופו של נוסח ברכת המזון, ומשום כך גם בברכת מעין אוצר החכמה יש לומר אותה מפני שהיא כוללת את כל עיקרה של ברכת המזון.

אבל ביום שאין בו מוסף קדושתו קלושה, ובזה אין הגדר שהתפילה טעונה הזכרה, אלא רק יש דין הזכרה בפני עצמה, ותיקנו את מקומה בתפילה, משום כך שייך לחלק בתקנה ולחייב רק בתפילה ולא בברכת המזון, שלא שייך לומר בזה שזו ברכת המזון ששייכת ליום המקודש ולהצריכה הזכרה להשלמת קיום מצותה[קד]. וכן גם לפי מה שנוקטים שתיקנו בברכת המזון הזכרה, אך אין ההזכרה מעצם ברכת המזון כלל, ולכן לא תיקנו כן במעין שלוש.

ולפי"ז ביאר את דברי המגן אברהם (ס' קפח ס"ק יג) לגבי מי ששכח בשבת חנוכה לומר בברכת המזון רצה, וצריך לחזור ולברך, שאינו צריך לומר שוב על הניסים מפני שאינו חובה. ואף שמשמע בפוסקים שבאמת צריך להזכיר על הניסים בברכת המזון, אך כוונתו שאין חובה מצד דין ברכת המזון כבשאר ההזכרות, ואם אינו אומר לא נחסר לו מקיום מצות הברכה, כיון שהחיוב הוא רק מצד פרסומי ניסא והודאה, וכיון שכבר בירך פעם אחת די בזה לקיים הלכה זו[קה].

שיטת רב עמרם

ההגהות מימוניות (תפילה פ"ב אות ו) הביא בשם רב עמרם שאין אומרים על הניסים בליל פורים קודם שקראו את המגילה, אך כתב בשם הר"ם לחלוק.

ונחלקו הפוסקים (ס' תרצז ס"א) אם יש להרבות משתה ושמחה בי"ד באדר א'. וכתב המגן אברהם (סק"א) שלגבי אמירת על הניסים כולם מודים

18/06/2018 אוצר החכמה

ק. **ופירש** ההגהות מימוניות (אות ו) משום שבגמרא (ברכות מט.) הסתפקו אם צריך להזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון.

קא. **אמנם** יש לדון שעל אף שאין חותם בברכה אבל פותח בברכה, וכיון שאומר ברכה צריך להזכיר גם במעין שלוש, ועיין שולחן ערוך (ס' קפח ס"ז) שכתב שבראש חודש אין חותם בברכת אשר נתן, ומכל מקום כתב (ס' רח ס"ב) שצריך להזכיר ראש חודש בברכת מעין שלוש. ובשערי תשובה (ס' קפח סק"ג) דייק מלשון השולחן ערוך שבראש חודש גם אינו פותח בברכה בשם ומלכות, ומבואר שעל אף שאינו אומר לשון ברכה כלל, צריך להזכירו במעין שלוש [אך יש לדחות שמה שאינו אומר שם ומלכות הוא מחמת שחושש לשיטות שאין אומרים ומשום ספק ברכות להקל, אבל כיון שיש שיטות שאומר שם ומלכות לכן מזכיר במעין שלוש. אך עיין לשון הבית יוסף (ס' קפח ד"ה ואם) שמשמע שפסק שאין לחתום בברכה בתורת ודאי, והדרכי משה (אות ז) חלק וכתב שהוא רק משום ספק ברכות להקל, ואולי לגבי הפתיחה גם לבית יוסף הוא רק מחמת הספק, וצריך עיון].

קב. **לרש"י** (ד"ה בברכת המזון), או מדין פרסומי ניסא לפי תוספות (ד"ה מהו), הו"ד לעיל.

קג. **ומשום** כך סבר הרי"ף (הו"ד בתוספות ברכות כו: ד"ה טעה) שצריך לחזור גם אם כבר עבר המועד, וכגון ששכח לומר יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש ונזכר רק בערב (הו"ד לעיל אות ג בהרחבה). ואף לדעת רבינו יהודה (בתוספות שם) שסובר שאין מתפלל תשלומין בנידון זה משום שלא ירויח שהרי לא יוכל לומר את ההזכרה, לא מסתבר שחוזר על התפילה רק כדי לומר בתוכה הזכרה, אלא שהוא סבר שמתקיים עיקר דין התפילה גם בלא הזכרה, רק יש דין נוסף בתפילה להתפלל באופן שמתאים למאורע.

קד. **ולפי"ז** ביאר מה שהעיר השפת אמת (שבת כד. ד"ה אמר) לגבי מחלוקת הפוסקים אם מותר להזכיר על הניסים בפרזים ביום ט"ו, הבית יוסף (ס' תרצג ד"ה כתב הב') הביא בשם הארחות חיים (הל' פורים אות לב) שאסור להזכיר על הניסים ביום ט"ו בפרזים, והקשה הבית יוסף איזה איסור יש בדבר, וביארו הדרכי משה (אות ג) והב"ח (ד"ה כתב) שכיון שאין צריך לאומרו, ממילא אם אומר יש בזה הפסק. ולפי"ז קשה בברכת המזון שלא תיקנו לומר, כיצד אפשר להוסיף בה הזכרה הרי עושה בזה הפסק. ובהכרח צריך לומר ששייך לומר הזכרה בברכת המזון. ולפי המבואר לעיל ביאר שבאמת תיקנו לומר על הניסים גם בברכת המזון, אלא שאין זה מדיני ברכת המזון אלא רק מדין הודאה ופרסומי ניסא, וברכת המזון עצמה אינה טעונה אמירת על הניסים אלא היא רק המקום בו אומרים אותו.

קה. **אף** שבראש חודש שחל בשבת ושכח רצה, כשחוזר ומברך אומר גם יעלה ויבוא, כמבואר שם בדברי המגן אברהם, היינו מפני שברכת המזון עצמה צריכה שיזכיר בה את המאורע של ראש חודש, וכפי שהתבאר. ולפי"ז יש לבאר עוד את דברי המגן אברהם (ס' קפח ס"ק יח) לגבי מי שנמשכה סעודתו בשבת עד הלילה, שפסק כדעת מהרי"ל (שו"ת ס' נו) שצריך לומר רצה כפי שעת תחילת הסעודה, אבל אם בלילה הוא ראש חודש חשש לדעת הרא"ש (שו"ת כלל כב ס' ו) שיש להזכיר של ראש חודש כפי הזמן שמסיים את הסעודה ומברך, וממילא אינו יכול להזכיר של שבת משום שהוא תרתי דסתרי. אך כתב שאם במוצאי שבת הוא חנוכה יזכיר את שבת ולא חנוכה מפני שאין הזכרתו חובה. ולפי המבואר יש לפרש את דבריו שבכל ההזכרות יש חובה מצד קדושת היום, והיינו מפני שמברך בזמן שיש בו מאורע ומועילה הקדושה להצריך את הברכה שיזכירו בה את המועד, מה שאין כן לגבי על הניסים שאין היום עצמו מחייב את התפילות והברכות שיזכירו בהן את המועד מצד עצמן, רק הלכה נוספת של ניהוג מצות היום, ולכן קודם החיוב של הזכרת שבת מפני שהוא נצרך לקיום הדין של ברכת המזון גופא.

ובעיקר הדין בשכח רצה בשבת חנוכה ראה במשנה ברורה (ס' קפח ס"ק כט) שלא פסק כדברי המגן אברהם.

שאין לומר, שהרי רב עמרם סבר שגם בפורים עצמו אין לאומרו בערבית קודם קריאת המגילה. ואף שנפסק (סי' תרצג ס"ב) שאומרים גם קודם קריאת המגילה, מכל מקום גם לפי מה שנפסק תלויה אמירת על הניסים ביום קריאת המגילה.

וביארו האחרונים[קי] בשיטת רב עמרם, שכיון שאין זה מועד כשאר המועדות שקדושתם חשובה לחייב מוסף, לכן בעצם אינו מחייב הזכרת מעין המאורע, והתקנה לומר על הניסים היא רק מדיני ניהוג היום, וסבר רב עמרם שהוא נתקן רק בתורת המשך למצוה של קריאת המגילה.

מערכה ב

תורה ומצוות שלא לשמה

א. מקור ההלכה / **ב.** מעלת לשמה יותר משלא לשמה / **ג.** כיצד מתוך שלא לשמה בא לשמה / **ד.** גדר מחשבת שלא לשמה ואימתי היא עבירה / **ה.** דעת הרמב"ם בחילוק בין תורה למצוות / **ו.** מצוות צריכות כוונה / **ז.** לפרש לשמה בדיבור

פתיחה **בכל** מעשה מצוה ישנם שני חלקים. אחד הוא גוף המעשה הגשמי. והשני הוא הכוונה והמחשבה הנלווית לאותו מעשה.

ומצאנו כמה סוגי מחשבות וכוונות הנלווים לקיום המצוה שיש להם השפעה על גוף המצוה באופנים שונים. אמנם חלוקים בעניינם, שחלקם רק מעלים ומרוממים את קיום המצוה ושכרה. וחלקם אף מעכבים בעיקר קיום המצוה, שבלעדם אינו יוצא ידי חובתו.

ומצינו גם מחשבות הנלוות למעשה המצוה והופכות את מעשה המצוה ממצוה לעבירה, מפני שעשאה 'שלא לשמה', ומכל מקום לדעת חלק מהראשונים פעמים שהתירו לו אף לעבור עבירה זו כדי שבסופו של דבר יגיע לידי קיום המצוה באופן הראוי לה.

עוד יש חילוקים בסוגי המצוות שיש מחשבות שבמצוות מסוימות שמעכבות את קיום המצוה, ובמצוות אחרות אינן מעכבות. ומצינו כמה שיטות בענינים הללו, וכפי שיבואר להלן.

א. מקור ההלכה

מקור ההלכה **מצינו** בגמרא (תענית ז.) 'תניא היה רבי בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה אוצר החכמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנאמר (משלי ג יח) 'עץ חיים היא למחזיקים בה', ואומר (שם ג ח) 'רפאות תהי לשרך', ואומר (שם ח לה) 'כי מוצאי מצא חיים'. וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, שנאמר (דברים לב ב) "ערף כמטר לקחי, ואין עריפה אלא הריגה, שנאמר (שם כא ד) 'וערפו שם את העגלה בנחל'. ומשמע קצת מדברי הגמרא שאסור לעסוק בתורה שלא לשמה.

אולם מאידך מצינו במקומות אחרים, שיש היתר לעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה. שבגמרא (פסחים נ:) הקשו את סתירת הפסוקים, שבמקום אחד כתוב (תהלים נז יא) 'כי גדול עד שמים חסדך ועד שחקים אמתך', ובמקום אחר כתוב (שם קח ה) 'כי גדול מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך'.

ותירץ רבא, ש'מעל שמים' נאמר על העוסקים לשמה, ו'עד שמים' נאמר על העוסקים שלא לשמה. והוסיפו שאמר רב יהודה בשם רב, לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ומתבאר מדברי הגמרא שיש פחיתות בעשייה מתוך כוונה שלא לשמה, אולם מותר לעשות כך על מנת שמתוך כך יתרגל לעשות המצוה כראוי, ולבסוף יקיימנה בכוונה הראויה 'לשמה'.

האם יש בכך מצוה **והנה** מתחילה נבאר את שיטת רב יהודה בשם רב, ולהלן (אות ד) נבאר דברי הגמרא במכילתין שנעשית לו סם המוות. ולדעת רב יש לדון האם יש קיום מצוה בכך שעושה את המצוות שלא לשמה, וכן בלימוד תורה שלא לשמה, או שמא אין זה אלא רשות, שהרי אמרו שכל הטעם לעשות שלא לשמה הוא מפני שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ומשמע שאין תועלת בשלא לשמה לחוד.

אמנם בגמרא (פסחים נ:) מבואר שנוטל שכר על מה שעושה שלא לשמה, ומוכח שיש בזה מעשה מצוה, אלא שזו מצוה קלה, ונוטל שכרה פחות ממה שאילו היה מקבל על עשייה לשמה.

ורש"י (ד"ה שפל) כתב שאף שאינו מתכוין לשם מצוה, מכל מקום 'מצוה שלא לשמה מיהא הויא', וכפי שמבואר ברב יהודה שלעולם יעסוק שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ומוכח מדבריו שיש מצוה קלה שנקראת 'מצוה שלא לשמה' שאמנם אינה נחשבת מצוה גמורה כמו עושה לשמה, אולם יש מעלה למעשה זה[א]. וכן משמע מדבריו (ד"ה עושין) 'דמצוה מיהא קא עביד כדרב יהודה' ומשמע שאין זה מצוה גמורה אלא זו המצוה שחידש רב יהודה, שיש טעם לעשות כך מפני שעל ידי זה בא לידי לשמה, ולכן יש לו שכר[ב].

ומצינו בנפש החיים (פרקים, פ"ג) שצריך לנהוג בו כבוד, ונוטל שכר בעולם הזה, אך אינו נוטל שכר לעולם הבא, וכמבואר בגמרא (פסחים נ:) ששכרו מגיע 'עד שמים', וכן מצינו בשבת (סג:) שהמשמאילים בה ולומדים שלא לשמה (רש"י ד"ה למשמאילין, בפירוש הב'), שכרם הוא 'עושר וכבוד' (משלי ג טז).

אמנם במשנה ברורה (סי' לח ס"ח ביאור הלכה ד"ה הם) כתב שהעושה להנאת עצמו בלבד, ולא לשם קיום המצוה, אינו נחשב 'עוסק במצוה' ונפקא מינה שאינו נפטר ממצוה אחרת, כדין עוסק מצוה פטור מן המצוה.

אימתי נחשב שלא לשמה **ובביאור** הכוונה של 'שלא לשמה' מצינו ב' אופנים, א. כפי שכתבו התוספות (סוטה כב: ד"ה לעולם), שהוא לשם קבלת פרס. ב. רש"י ותוספות בברכות (יז. ד"ה העושה) כתבו שעושה זאת על מנת להתכבד בדברי[ג]. ובמהר"ם חלאווה (פסחים נ: ד"ה שמתוך) כולל את שני האופנים בגדר אחד, שעושה זאת 'מיראה ומאהבה' והיינו לתועלת עצמו, והוסיף אופן ג', שלומד כדי לדעת חכמת התורה, והיינו שאין כוונתו ללמוד תורה לשם המצוה לעסוק בדברי תורה, אלא לתועלת עצמו.

מה נחשב לשמה **ויש** לבאר מהו אופן הכוונה של 'לשמה'. וכתב הרא"ש (נדרים נא. ד"ה עשה) 'עשה דברים לשם פעלן, היינו לשמו של הקדוש ברוך הוא שפעל הכל למענהו. ודבר בהן לשמן, שכל דבורך ומשאך בדברי תורה יהיה לשם התורה, כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול ולא לקנטר ולהתגאות'.

ובנפש החיים (שער ד פ"ג) דקדק מלשונו שיש חילוק בין עשיית המצוות ללימוד התורה, שבעשיית המצוות צריך להתכוין לשם כבודו ורצונו יתברך, ולמצוה מן המובחר צריך לעשותה בדביקות ומחשבה טהורה שבטהורות כפי שכלו והשגתו, כדי שיתקלס עילאה לגרום תיקוני העולמות וכחות וסדרים העליונים'. אולם בשעת העסק בלימוד התורה, אופן ההנהגה של 'לשמה' הוא

קו. מאורות נתן (פורים סי' לז) ואור אברהם (סי' רכז).

א. וכן מתבאר במהרש"א (ח"א פסחים נ: ד"ה יש) שזו כוונת רש"י, ועי"ש שדן שיש מקום לפרש את 'שפל ונשכר' באופן אחר, שנחשב כמקיים מצוה גמורה, ומשמע מדבריו שבשאר שלא לשמה אינה מצוה ממש.

ב. ברוח חיים (אבות פ"ב מ"א ד"ה והוי זהיר) כתב על דברי המשנה 'והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה' שאם ילמוד אדם תורה שלא לשמה, אם כן היא רק מצוה קלה ולא חמורה, ולכן אמר שגם שהיא קלה, שכרה גדול.

ג. בפירוש הגר"א (משלי י"ב ח) כתב שהן ג' דרגות, א. הלומד לשם קבלת פרס, 'יקבל שכר, אלא שהוא נכווה מחופת חבירו (ב"ב עה.), ב. הלומד לשם כבוד, 'תבייש לבסוף מעצמו. ועליו אמרו בגמרא (שם) 'אוי לאותה בושה', שזה עונש נוסף על כך שנכווה מחופת חבירו. ג. הלומד על מנת לקנטר, הוא גרוע מהם, ועליו אמרו בגמרא (שם) 'אוי לאותה כלימה', שהצדיקים 'יבזוהו על כך שלמד לשם קנטור, ולא על מנת לקיים ולהשיג את מעלת התורה.

18/06/2018 א"ח

על ידי שיתכוין לשם הדברי תורה, היינו לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול[ד]. ומשום שהתכלית היא לחשוב לשם אהבת התורה עצמה, ודבר זה נעשה על ידי שהוגה ועוסק בה מחמת אהבתה עצמה ממש, דהיינו להוסיף בה לקח ופלפול[ה].

ב. מעלת לשמה יותר משלא לשמה

האם גוף המעשה תלוי באופן המחשבה

והנה נתחדש בזה לפי הנתבאר לעיל (אות א) שאף שעצם אופן הקיום בגוף המעשה נעשה באופן שווה בכל האופנים, וכל השינוי הוא רק במחשבת העושה, שמתכוין לשם תכלית כזאת או אחרת, ומכל מקום משתנה לפי זה גדר המעשה, אם נחשב 'לשמה' או 'שלא לשמה'.

ובפשוטו היה צריך להיות שלעולם גוף מעשה המצוה נתקיים כראוי, אלא שיש מקום לחלק במעלת האדם שמקיים לשמה, יותר ממי שעושה שלא לשמה. ויש לדון האם שייך לומר שהכוונה והמחשבה של האדם בתכלית המעשה, תקבע את גוף המעשה, שיש בו חסרון כאשר נעשה במחשבה שלא לשמה.

האם הנדון תלוי בדין מצוות צריכות כוונה

והנה מצינו (ר"ה כח:) שנחלקו בגמרא האם מצוות צריכות כוונה או שאין צריכות כוונה, דהיינו שיתכוין לשם קיום ציווי התורה. ולפי"ז למאן דאמר שצריכות כוונה יש מקום לומר שיש חסרון במעשה המצוה כאשר מתכוין לשם דבר אחר, ולא לשם המצוה, וכן מתבאר בשפת אמת (פסחים נ: בתוס' ד"ה וכאן). אולם למאן דאמר שאין צריכות כוונה לכאורה אין חסרון בכך שלא נתכוין לשם המצוה. אמנם מצינו שכתב המאירי (הוריות י: ד"ה אע"פ שהמצות), שאף שלהלכה מצוות אין צריכות כוונה, מכל מקום יש פחיתות גדולה בעושה שלא לשמה, ועל כך אמרו שכל הטעם לעשות שלא לשמה הוא שמתוך שלא לשמה בא לידי לשמה, ולולא זאת אין טעם לעשות זאת. וצריך ביאור לפי"ז מהו החסרון של שלא לשמה.

סוגי הכוונות והמחשבות הנלוות לקיום המצוה

והנה סוגי הכוונות נחלקים לכמה סוגים: א. כוונה למעשה עצמו, היינו לדעת מה הוא עושה ולכוין אליו, שלא יהיה כמתעסק בעלמא. וכן לכוין לקיים בזה את ציווי ה'. ב. יש עוד סוג כוונות שאינם נוגעים לעצם המעשה, אלא שגם בעושה את המעשה עצמו כדינו לקיים מצוות ה', עדיין ישנם כוונות שהם סיבות מדוע עושה מצוה זו. ויש בזה דרגות שונות, כגון מאהבת ה' או מיראתו, או מיראת העונש ואהבת השכר, או כדי שיכבדוהו, או שיתעשר, וכן שאר הנאות שרוצה ליהנות ממעשה המצוה. ויש עוד כוונות גרועות, כגון שמקיים את המצוות כדי להתגאות או לקנטר. ג. וישנם אופנים שעושה מצוה בלא כוונה, כגון שמקיים את המצוה כמצות אנשים מלומדה, ואינו חושב על סיבה מסוימת. וכן שמקיים את המצוה רק מחמת שאין לו דבר אחר להתעסק בו, ויותר מזה מצינו בגמרא (פסחים נ:) שמקיים המנהג לא לעשות מלאכה בערב שבת, אך אינו לשם מצוה כלל אלא רק מחמת עצלות, ובכל זאת נחשב למצוה.

וצריך לבאר בכוונות הללו, איזה מהם נקרא לשמה ואיזה שלא לשמה, ובאיזה אופן אמרו שאע"פ שהוא שלא לשמה, מכל מקום יתעסק בהם, שמתוך כך יבוא לעשותם לשמה.

כוונת המצוה כנשמה

ומצינו בספר עבד המלך (נתיב מצותיך, דברים ח א) שכתב שבכל הדברים בעולם יש בהם חיות. וכמו האדם שיש בו גוף ונפש, וכן בתורה יש בה גם את פנימיות התורה שזה כמו הנפש. וכמו כן בכל מעשה המצוות יש את הגוף שזה מעשה המצוה, והנשמה היא הכוונה שאדם מכוין בעשייתו כתיקונה, וכשנעשית בלא כוונה הרי זה כגוף בלא נשמה[ו].

העיקר הוא המעשה

אמנם כתב הנפש החיים (פרקים, פ"ה) שהעיקר בכל המצוות הוא חלק ה'מעשה', וטהרת המחשבה אינה אלא מצטרפת למעשה, והיא תוספת מצוה ואינה מעכבת. וכן כתב (שם פ"ו), 'והגם שודאי שמחשבת האדם היא העולה למעלה ראש בשמי רום בעולמות העליונים, ואם יצרף האדם גם טוהר המחשבה והכוונה בעת עשיית המצות יגיעו מעשיו לפעול תקונים יותר גדולים בעולמות היותר עליונים, אמנם לא המחשבה היא העיקר אצלינו'[ז].

נתבאר בדבריו, שלאחר שניתנה התורה עיקר קיום המצוות אצלינו תלוי במעשים ולא במחשבה ובכוונה. ואין לשנות שום פרט ממעשה המצוה, אף אם יש לו בזה כוונות נשגבות, ומשיג פנימיות העניינים והתיקונים שיכול לעשות בשינוי פרט ממעשה המצוה, מכל מקום אין לו לשנות מאומה, כיון שהעיקר אצלינו הוא המעשה.

מעלות המחשבה

אמנם ודאי שיש משמעות גדולה לכוונה והמחשבה הנלווית למעשה המצוה. וכתב הפלא יועץ (ערך כוונה), 'דוע שאחר כוונת הלב הם הדברים, וזה כלל גדול בעבודת השם יתברך, ולא רק במצוות התלויות בדבור, כגון בתפילה, כמו שכתב האברבנאל (אבות פ"ב מי"ג) 'תפילה בלא כוונה כגוף בלא נשמה', אלא אף במצוות התלויות במעשה, הרי אמרו (ברכות יג.) 'מצוות צריכות כוונה'.

והפליג שם במעלת כוונה הנלווית למעשה, עד שאמרו בגמרא (נזיר כג:) 'גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה'. ועוד דרשו על ענין הכוונה את הפסוק (הושע יד י) 'כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם', ושייך בזה מצוה גוררת מצוה, שלפי רב הכוונה ירבה היראה, האהבה והדביקות והחשק והחיבה, והדקדוק במצוות לעשותן בכל פרטיהן ותקוניהן ודקדוקיהן.

מדוע צריך למחשבה וכוונה לשמה

אף שנתבאר שלאחר שבא משה רבינו והורידה לארץ, אין עיקר קיום התורה והמצוות תלוי במחשבה, אלא העיקר הוא מעשה המצוות. מכל מקום מצאנו מעלות מיוחדות לקיום התורה והמצוות לשמה.

וכתב המאירי (הוריות י: ד"ה אע"פ שהמצות), אע"פ שהמצוות אין צריכות כוונה, ראוי לאדם שלא להתיר את הרצועה בכך ושלא לעשות את המצוות דרך הרגל ודרך פירוק עול, אלא דרך חיבה ובכוונה יתירה. וכפי שדרשו בגמרא (שם) את הפסוק (שם) 'כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם', בשני בני אדם שאכלו פסחיהם, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה, ועל אותו שאכלו לשם מצוה נאמר 'צדיקים ילכו בם' ועל אותו שאכלו לשם אכילה גסה נאמר 'ופושעים יכשלו בם'. וביאר רש"י (שם ד"ה לשם), שהפירוש לשם אכילה גסה הוא שלא נתכוין לשום מצוה, אלא רק לקינוח סעודה. נמצא שכל החילוק ביניהם הוא רק אם היתה כוונת לשמה בקיום המצוה, או שחסרה כוונת לשמה. ומחמת זה נחשב 'ופושעים יכשלו בם'. ואע"פ שריש לקיש חולק, וסובר שבאופן זה אף שלא עשה מצוה מן המובחר, מכל מקום אין לקרותו רשע שבודאי קיים מצוה. מכל מקום כתב המאירי, שזה פחיתות גדולה ומדה נמאסת אצל השם. עוד כתב, שעל דרך האמת הוא פושע אצל חובת המצוה[ח].

מעלת לשמה בעסק התורה

נתבאר בכמה מקומות מעלת לימוד התורה וקיום המצוות לשמה דווקא, וכפי ששנינו (אבות פ"ו מ"א) 'כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה'. וביאר הרוח חיים (אבות שם) את הלשון 'זוכה לדברים הרבה', שהעוסק בתורה שלא לשמה זוכה ונותנים לו את כל משאלותיו שעבורם למד תורה, כגון עושר וכבוד. וכמו שאמרו (שבת סג.) 'למשמאילים בה עושר וכבוד', וכן כל סיבה שעבורה עסק בתורה נותנים לו. אבל העוסק בתורה לשמה, שכרו שמור לו, ומלבד זה מקבל גם את כל מה שהיה אפשר ליהנות מהתורה אם היה לומד שלא לשמה, כפי מה שהיה מקבל העוסק בה שלא לשמה בכל האופנים, נמצא שזוכה לדברים הרבה.

באופן נוסף ביאר מה שאמרו סתם 'זוכה לדברים הרבה', ולא פירשו מה הם הדברים, על פי דברי ר' יוחנן (ברכות לד:), כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו, אבל תלמידי חכמים עצמן 'עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו' (ישעיה סד ג). וכיון שעין לא ראתה, לכן לא כתב התנא מהו שכר זה, אלא סתם ואמר זוכה לדברים הרבה.

ד. והיינו שאף אם יודע כבר את הדינים כיצד לעשות את המצוות ולקיים את התורה, מכל מקום ניתנה תורה לשם עיסוק בלימוד דברי התורה, מה הם ההוראות וההלכות שבכל ענין, ושאר חלקי התורה באגדה וכיוצא בזה, ועצם העסק בזה הוא גוף התורה, וכיון שזו המעלה הגדולה של התורה, צריכה להיות כוונתו לשם העיסוק בעיון הדברים, ומתוך 'גיעה בהבנת השכל.

ה. וכן מתבאר ברש"י (שבת סג. ד"ה למיימינין) שהמפשפשים בטעמי ההלכות בדקדוק ובוררים, הם העוסקים לשמה, שהם יגעים בה כל צרכה.

ו. ובאר שזו היא אזהרת התורה (דברים ח א) 'כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות' וגו'. והיינו 'כל המצוה' בשלימות, כולל הכוונה והחיות שיש במצוה.

ז. וכן כתב שם (שער א פכ"ב) לאחר שהאריך לבאר ענין סודות המצוות והתיקונים שנגרמים בכל העולמות, כתב 'ומשבא משה והורידה לארץ, לא בשמים היא, ולבל יתחכם האדם הגדול שהשגתו מרובה. לומר אנכי הרואה סוד וטעמי המצות בכחות ועולמות העליונים שראוי לי לפי שורש נשמתי, או למי ומי לפי שורשו לעבור ח"ו על איזה מצוה. או לדחות שום פרט מפרטי המעשה לעשותה במגרעת אף דקדוק אחד מדברי סופרים או לשנות זמנה ח"ו. ולזה סיימה התורה (דברים לד י) 'ולא קם נביא כמשה', וכמו שלמדו ז"ל 'אלה המצות' שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

ח. ומכל מקום כתב המאירי (שם ד"ה אע"פ שהשפלנו), אע"פ שהשפלנו מעלת מצוה שלא לשמה, מכל מקום לעולם יעסוק בתורה ומצוות, ואם אינו יכול לעסוק בהם לשמה, יעסוק שלא לשמה,

ועוד הוסיפו (שם) במעלת עסק התורה לשמה, ואמרו 'ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו. נקרא רע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה, שנאמר (משלי ח) 'לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה', ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים'.

מעלת לשמה בשאר המצוות

וכן בשאר המצוות מצינו שמעלת המקיימם לשמה היא לאין ערוך יותר ממעלת המקיימם שלא לשמה. וכפי שדרשו בגמרא (פסחים נ:) את סתירת הפסוקים, שבמקום אחד כתוב (תהלים נז יא) 'כי גדול עד שמים חסדך ועד שחקים אמתך', ובמקום אחר כתוב (שם קח ה) 'כי גדול מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך'. ותירץ רבא, ש'מעל שמים' נאמר על העוסקים לשמה, ו'עד שמים' נאמר על העוסקים שלא לשמה. וביאר הר"ן (שם), שהמעלה של 'מעל שמים' פירושו, שהקב"ה מבטל ומשנה מערכות השמים בשבילו. וכן ביאר במאירי (שם) שהוא ראוי לנס. והעיני יצחק (שם) ביאר, שעד שמים היינו בעולם הזה ומעל שמים היינו לעולם הבא. וביאר, שהעוסק שלא לשמה, שכוונתו היתה לתאוות העולם הזה, לכן גם שכרו הוא בעולם הזה.

איזה שכר ראוי לשלא לשמה

והמדרש"א (שם ח"א ד"ה וכתיב) כתב, שהעושה לשמה היינו שכוונתו היתה לשם שמים, לכן גם שכרו מגיע מעל השמים, אבל העושה שלא לשמה שכוונתו היא לשם תכלית מסוימת בעולם הזה, לכן גם שכרו היא רק בעולם התחתון.

אמנם הוסיף שבהמשך הפסוק כתוב 'ועד שחקים אמתך' שזהו ההמשך גם בפסוק 'כי גדול עד שמים חסדך' וגו' וגם בפסוק 'כי גדול מעל שמים' וגו', וזה בא לומר שבין העושה לשמה ובין העושה שלא לשמה, יקבלו שכר לעולם הבא, שהרי בגמרא (חגיגה יב:) אמרו, שהרקיע השלישי מכונה 'שחקים', על שם ששוחקים בו מן לצדיקים לעולם הבא. אכן בנפש החיים (פרקים, פ"ב) דקדק מהגמרא (שבת סג.) שאינו נוטל שכר אלא בעולם הזה, כפי שאמרו שם ששכרו הוא עושר וכבוד, שאין לו שכר נצחי בעולם הבא.

אוצר החכמה

העוסק בתורה שלא לשמה

והנה אף שמשמעות גמרא זו (פסחים נ:) היא בקיום מצוות ולא רק בעסק התורה, שהרי הסוגיא שם מדברת בשאר מצוות, מכל מקום יש באחרונים שביארו דרשה זו על עסק התורה.

וכן בנפש החיים (שער ד פי"ח) ביאר, שכיון שהתורה הקדושה היא למעלה לאין ערוך מכל העולמות, והיא נותנת חיות וקיום לכל העולמות ולכל הכוחות הטבעיים, אם כן האדם שעוסק בתורה הוא זה שמחיה ומקיים את כל העולמות, ואם כן כיצד יתכן שתהיה הנהגתו מאתו יתברך על ידי הכוחות הטבעיים. ועוד הוסיף, שלא הק שהנהגותיו יתברך עם האדם הם למעלה מכוחות הטבעיים, אלא אדרבה הכוחות הטבעיים מסורים אליו להטותם כרצונו וכפי שיגזור, ואימתו מוטלת על כולם ונותנת לו מלכות וממשלה, כי נזר אלוקיו אור התורה מאירה ומבהקת על ראשו, וחוסה כביכול בצל כנפי השכינה. וכן מבואר בזוהר (רעיא מהימנא פנחס רי"ו:), שכל בריות העולם היו תלויות במזל עד שניתנה התורה לישראל, ולאחר מכן התבטל מהם חיוב הכוכבים ומזלות, ולכן העוסק בתורה אינו שייך לכוכבים ומזלות, ובתנאי שילמדם כדי לקיים את המצוות.

והעיון יעקב (פסחים שם) ביאר, על פי דברי הגמרא (שבת סג.) שדרשו את הפסוק (משלי ג טז) 'אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד', שבימינה היינו העוסקים בתורה לשמה, ובשמאלה היינו העוסקים שלא לשמה. וכמו כן מצינו בפסוק (ישעיה מח יג) "ימיני טפחה שמים וידי יסדה ארץ', נמצא שהעוסק לשמה שנאמר עליו 'אורך ימים בימינה', יגיע שכרו מעל שמים שנבראו בימין, והעוסק שלא לשמה שנאמר עליו 'בשמאלה עושר וכבוד' יהיה שכרו רק בארץ.

והריא"ח כתב, שכשלומד לשמה נהנים מהלימוד גם המלאכים ולכן שכרו מעל שמים, אבל כשלומד שלא לשמה אין המלאכים נהנים, לכן שכרו הוא רק עד שמים.

וחתם סופר (דרשות ח"ב תיא) ביאר, שעד שמים היינו הגנה מרעות, ולזה זוכה העוסק בתורה שלא לשמה, שלא יאונה לו כל רע. אבל העוסק לשמה זוכה גם לטובות ושכר מן השמים, וזהו מעל שמים.

ובספר דבש לפי (מערכת ל אות א) כתב החיד"א בשם האר"י ז"ל, שתלמיד חכם מופלג שלומד תורה לשמה זוכה לניצוץ מנשמתו של משה רבינו עליו השלום, וכן הם אותיות 'לשמה' כמו 'למשה'. עוד רמז, שהגימטריא של 'לשמה' הוא 'שעה', ובא לרמוז שהלומד לשמה השעה עומדת לו.

ג. כיצד מתוך שלא לשמה בא לשמה

פתיחה

והנה לאחר שנתבאר המעלות המיוחדות שיש בעסק התורה והמצוות, כשנעשים 'לשמה', צריך לבאר את דברי רב יהודה אמר רב שהובא בכמה מקומות בגמרא (פסחים נ: נזיר כג: סוטה כב: סנהדרין קה. הוריות י: ערכין טז:) 'לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות, אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה'. ונאמרו בביאור מימרא זו כמה אופנים, והאם דברי רב יהודה נאמרו רק על מי שאם לא יעסוק שלא לשמה, לא יעסוק בתורה ומצוות כלל, או שזה נאמר לכל אדם בתחילת דרכו, וכלשונו 'לעולם', וכפי שיבואר להלן.

הדרך הראויה לנהוג בה בתחילת דרכו

והנה בדברי הרמב"ם בזה יש משמעויות שונות, בתשובות (שו"ת הרמב"ם סי' תנה) כתב, 'טוב הוא לעסוק בה שלא לשמה מאת שלא עסק בה כל עיקר, לפי שזה שעסק בה שלא כהוגן הואיל ועסק בה, מתוך שלא לשמה יבוא לשמה'. ולכאורה משמעות דבריו, שאין ראוי כלל לעסוק בתורה שלא לשמה, אלא שמכל מקום אם האפשרות האחרת היא שלא יעסוק בתורה כלל, אז עדיף וטוב שיעסוק בה אפילו שלא לשמה, מאשר שלא יעסוק בה כלל, ומשמע שודאי שלא זו היא הדרך לכתחילה, ודברי רב יהודה אמר רב נאמרו רק בדיעבד אם אין אפשרות אחרת שיעסוק בתורה.

אולם בהלכותיו ביד החזקה (תשובה פי"ו ה"ה) משמע מדבריו שכך היא הדרך הראויה בתחילת דרכו של האדם ללמוד שלא לשמה, ורק לאחר שהתרגל בתורה ובמצוות יעשה אותם לשמה. וכתב 'ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט, ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה'.

הדרך שמתוך שלא לשמה בא לשמה

ובפירוש המשניות (סנהדרין פי"א מ"א) האריך הרמב"ם לבאר ענין 'שלא לשמה', שפירושו שעושה הדבר שלא לשם התכלית האמיתית שלו, אלא לשם דבר אחר. וכתב שאמנם דבר זה הוא מגונה, ובכמה מקומות הזהירו חז"ל (אבות פי"ד מ"ה) 'רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם, וכך היה הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף, הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם', וכן אמרו (שם פי"א מ"ג) 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס', וכן הביא את דברי הספרי (עקב מח) 'שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר, בשביל שאקרא רב, בשביל שאקבל שכר לעולם הבא, תלמוד לומר (דברים יא כב) 'לאהבה את ה' אלהיכם' וגו', כל שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה', וכעין זה בגמרא (נדרים סב.), וזו היתה מעלת אברהם אבינו שנאמר עליו (ישעיה מא ח) 'זרע אברהם אוהבי'.

וביאר הרמב"ם ענין זה, שהוא 'שיאמין באמת לעצם האמת', ולא לשום תכלית אחרת. אלא שידעו החכמים ז"ל שקשה עד מאד להשיג ענין זה, וגם מי שכבר משיגו, אינו מסכים בו בתחילת הענין ואינו סובר שתהיה אמונה ברורה, כיון שהאדם לא עושה שום מעשה, אלא רק שתגיע לו מזה תועלת או שימנע ע"י זה הפסד, ואין כל בני אדם משיגים את האמת עד שיהיו כאברהם אבינו, ולכן התירו להמון לעשות את המצוות כדי לקבל שכר, וכן להימנע מעבירות מיראת העונש, ומזרזים אותם לזה ומחזקים את כוונתם זו, עד שישיגו את הדרך והכוונה האמיתית, ואין ההמון מפסידים כלום בעשיית המצוות מיראת העונש ותקוות השכר, אלא שאינם 'שלמים'. ומכל מקום זו הדרך הטובה בעבורם, עד שיהיה להם כח והרגל והשתדלות בעשיית התורה, ומזה יתעוררו לדעת האמיתית ושוב יעבדו מאהבה[ט].

שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

ט. והמשי"ח זאת לנער קטן שהביאוהו למלמד ללמדו תורה, שודאי התכלית והטוב הגדול עבורו הוא עצם הלימוד להשיג השלימות, אלא שאינו יכול להשיג זאת מחמת מיעוט שניו וחולשת שכלו, ולכן מרגילו המלמד על ידי שנותן לו תמורת הלימוד אגוזים או תאנים, נמצא שתכלית לימודו של הקטן הוא בשביל האגוזים שיקבל, ועצם הלימוד הוא רק לטורח בשבילו, ומסכים לטרוח ולעמול בלימוד בשביל לקבל את האגוזים והתאנים, וכשיגדל ויתבזה בעיניו ללמוד עבור האגוזים, יעוררו את תאוותו בדברים המתאימים לפי שכלו, כגון שאם ילמד יקנו לו מנעלים יפים או בגדים חמודים, וכשיגדל ויתבזה בעיניו ללמוד עבור זה, יאמרו שיתנו לו דינרים ולאחר

ע"י ההרגל יבוא לשמה

והנה מדברי הרמב"ם אלו מבואר, שהפירוש 'מתוך שלא לשמה בא לשמה', זהו מחמת ההרגל שמתרגל בתורה ומצוות על ידי עשייתם שלא לשמה, וההרגל בתורה ובמצוות מביאו להכרה בדעת האמת שאין ראוי לעסוק בה אלא לשמה.

וכן מבואר בדברי רבינו דוד עראמה (על הרמב"ם, תלמוד תורה פ"ג ה"ה) שביאר, ש'מתוך שלא לשמה בא לשמה' פירושו, שאף שתחילת לימודו היא שלא לשמה, מכל מקום כשהוא נכנס בחכמה ובתורה שהיא מאירת עינים, יחזור בו ויראה שאין השארותו תלוי בגאות ובהבלים, ושאין עיקר הקריאה ללמוד כדי לקבל שכר.

האם יש איסור בשלא לשמה אם לא יגיע מכך לידי לשמה

ודנו האחרונים האם נתחדש בדברי הגמרא שלעולם יעסוק שלא לשמה, שכּוֹתֵךְ (אוצר החכמה) כך יבוא לידי לשמה, בתורת עצה לחוד, שלא יפרוש האדם מלעסוק שלא לשמה שהרי חושב שאין חשיבות וערך לעשייה שלא לשמה, ולכך לימדוהו חכמים שמתוך כך יבוא לידי לשמה, ולא יפרוש מכך, או שמא נתחדש בזה 'היתר', ולולא זאת שהעסק שלא לשמה מביא לידי לשמה, היה אסור לו לעסוק שלא לשמה, מפני שיש עבירה בכך. ומכל מקום כיון שמתוך שלא לשמה הוא בא לידי לשמה, הרי זה מתיר לו גם את השלא לשמה.

ומדברי הרוח חיים (אבות פ"א מי"ג ופ"ב מ"ב, ונפש החיים בפרקים שבסוף שער ג פ"ג) מתבאר שסבר שיש איסור במי שעוסק שלא לשמה, אם אינו בא על ידי זה לידי לשמה, שכתב להקשות 'וכי חס ושלום לעולם יעסוק שלא לשמה'. ומשום שנקט שאם לעולם ילמד רק שלא לשמה, יש איסור בכך. ותירץ, שכוונת חכמים שילמוד לעולם, חוק ולא יעבור בלי הפסק, ואף שלא תמיד יוכל לעשות לשמה. מכל מקום לא יניח קביעותו מפני זה, כיון שמתוך זה יבוא לידי הכוונה האמיתית. שהתורה אף שלא לשמה מחליש את כח היצר הרע, ויתגבר על עצמו ויגיע לידי לימוד לשמה. וכל זה במי שלומד בקביעות, כפי שאמרו 'לעולם יעסוק', ומה שאין כן אם לומד רק פעם אחת, ולומד שלא לשמה, בודאי אסור לו ללמוד. וכן כתב שם 'והותר זה רק במקום קביעות שיהיה זהיר מאוד לבל יחסר המזג', ומוכח שסבר שיש איסור ללמוד שלא לשמה, אם לא יגיע מתוך כך לידי לשמה'.

אבל להלן הובאו שיטות אחרות, שאף אם עד סוף ימיו לא הגיע לידי לשמה, יש מעלה בכך שלמד אף שלא לשמה, ואין איסור בכך. ואמנם מצינו בתשב"ץ (ח"א ס' קמו) שבלומד על מנת לקנטר, יש איסור בכך ונחשבת עבירה, אולם אם לומד על מנת לקבל פרס או לשם כבוד, אין איסור ואין מצוה, אלא הוא רשות בלבד. ולפי"ז לכאורה אין צריך להגיע לידי 'היתר' שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אלא גם בלא שיגיע לידי לשמה, יש רשות ללמוד באופן זה.

אכן כתבו המפרשים שיש לדחות שכל מה שאמרו שיש רשות בדבר היינו רק מחמת ההיתר שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אמנם לולא זאת היה איסור גם בלומד על מנת לקבל פרס או לשם כבוד.

כמדרגה שמוכרח לעלות לעליה דרכה

וברוח חיים (אבות פ"ג מ"א) ונפש החיים (שם) ביאר מדוע התירו חכמים לעסוק אף בשלא לשמה, כדי שמתוך כך יגיע לידי לשמה, והמשיל לכך משל, לאדון שציוה לעבדו שיעלה לעליה, שבודאי לא יכעס עליו במה שיעלה דרך מדרגות הסולם ולא יקפוץ בקפיצה אחת מהארץ עד לעליה, וכן הוא בדרך הלימוד שאי אפשר שיעלה למדרגת לשמה אם לא יהיה קודם במדרגת שלא לשמה. ולפיכך בעל כרחך מותר לו להתחיל לעסוק אף שלא לשמה, שזהו מכשיר את דרכו להגיע לידי לשמה.

התנאי לכך שילמד בהתמדה תמיד

אולם בדברי הרוח חיים מתבאר שיש תנאים מסוימים שנתנו חכמים לכך שיוכל להגיע על ידי שלא לשמה לידי לשמה, וכתב לדייק את הלשון 'לעולם', שהכוונה היא שיעסוק בתורה בקביעות תמיד ולא יפסוק מלימודו, מכן יאמרו לו שילמד עבור שיכבדוהו ויקרא רב או דיין, אמנם תכלית זו היא מגונה, אלא שהיא טובה וראויה לעוררו אל הלימוד.

י. וכן מתבאר להלן (אות ד) בשיטת הרמב"ם (שו"ת סי' תנה) ובמהר"ח אור זרוע (שו"ת סי' קסג) שכל האופנים של 'שלא לשמה' הן עבירה, ולא הותר אלא לצורך כך שיגיע לידי לשמה, כדרך פיקוח נפש שדוחה איסור שבת כדי שישמור שבתות הרבה. וכן מתבאר מדברי מעלות התורה (עמ' נב) בשם הגר"א מוילנא, וכן כתב בספרו פרקי דאברהם (אבות פ"ג מ"א).

יא. ומתבאר מדבריו שהתנאי אינו רק לענין הזכות שיביאנו לידי לשמה, אלא התנאי הוא גם לענין ההיתר ללמוד שלא לשמה, ולשיטתו שיש איסור בלימוד שלא לשמה, וכל ההיתר הוא רק באופנים שיכול לבוא לידי לשמה, מתוך השלא לשמה. והמפרשים ביארו לפי"ז את מטבע הברכה השניה בברכת התורה 'ונהיה אנחנו וצאצאנו יודעי תורתך ולומדי תורתך לשמה', שהאדם מתפלל שיזכה ללמוד לשמה, מפני שאם אינו שואף ומתכוין להגיע לידי לימוד תורה לשמה, לא הותר לו ללמוד שלא לשמה, ובברכה זו הוא מגלה דעתו שרצונו ללמוד לשמה.

יב. ובביאור ה'מדה כנגד מדה' שזכה בלק, בגמרא אמרו רק שיצאה ממנו רות. וברש"י (שם ד"ה יצאה) כתב, שיצא ממנה דוד שריוה להקב"ה בשירות ותשבחות. וביארו העיון יעקב (נזיר כג: ד"ה זכה) ואלף המגן (הוריות שם ד"ה רות), שרש"י הוצרך להוסיף שמרות יצא דוד שריוה להקב"ה, כיון שבמה שיצאה ממנו רות עדיין לא ראינו את שכרו של בלק, שהרי הרבה גרים יש גם ללא זכות אבות. ולכן הוצרך רש"י לפרש, שעיקר הזכות היא מה שיצא ממנו דוד שריוה להקב"ה בשירות ותשבחות, ועל שם זה נקראת רות (ב"ב יד:). ובזרע אברהם (הוריות שם ברש"י שם) ביאר ג"כ שרש"י הוצרך להוסיף שיצא ממנה דוד שריווה להקב"ה בשירות ותשבחות בכדי להבין המדה כנגד מדה. אמנם הקשה, שאף שודאי ששכר גדול קיבל בלק במה שיצא ממנו דוד המלך, אבל איזה מדה כנגד מדה יש בזה. וכתב, שלולא דברי רש"י היה מפרש שהמדה כנגד מדה היא, שיצאה ממנו רות שיצא ממנה שלמה המלך שריוהו להקב"ה בקרבנות. וכן הוא

ורק באופן זה ודאי יגיע מזה למעלת 'לשמה'. אך אם ילמד רק לפרקים לא מובטח לו שיגיע לידי לשמה.

תהא מחשבתו להגיע לדרגת לשמה

תנאי נוסף כתב הרוח חיים (שם), שדווקא אם בעת עסקו בתורה שלא לשמה תהא מחשבתו שזה רק למדרגה, שמתוך כך יבוא לעסוק בה לשמה, אבל לא שילמד כל ימיו רק שלא לשמה ח"ו, וזו היא כוונת דברי רב שאמר 'לעולם יעסוק' וכו', שזהו דווקא כשמחשב שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה. וכן הוא במשל הנ"ל, שאף שודאי אי אפשר להגיע מהארץ לעליה אם לא יעבור קודם במדרגה התחתונה, אולם אם יהיה כל הזמן רק במדרגה התחתונה ולא ימשיך לעלות במדרגות העליונות, מיד יכעס עליו האדון[יא].

ועל דרך זה פירש (שם פ"א מי"ג) גם את דברי הלל, 'הוא היה אומר נגיד שמא אבד שמיה ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף', והיינו 'נגיד שמא' הוא מי שלומד תמיד שלא לשמה, כדי להגדיל שמו, סופו שיאבד ממנו גם שם הראשון שהיה לו, ואע"פ שכן היא הדרך להיות במדרגה התחתונה מקודם, אולם זה רק בתנאי שיוסיף לעלות במדרגות העליונות, ועל זה אמר 'ודלא מוסיף יסיף', היינו מי שאינו מוסיף לעלות במדרגות ונשאר תמיד במדרגת שלא לשמה, יסיף. ועל זה אמר 'ודלא יליף קטלא חייב', היינו שלא יאמר האדם שכיון שהלומד שלא לשמה עונשו גדול, אם כן ישב בטל ולא ילמד כלל, לכן אמר 'ודלא יליף קטלא חייב', לכן מוטב שיעסוק בתורה אפילו שלא לשמה, אלא שתהיה התכלית להגיע ללימוד לשמה.

זכות המצוה מביאתו לידי קיום לשמה

אולם באגלי טל (הקדמה, ד"ה ובזה נבאר) למד, שאין גדר הדברים מחמת 'הרגל' שעל ידי שיעסוק שלא לשמה, יתרגל ויבוא ללמוד גם לשמה. אלא שיש זכות בקיום המצוות ולימוד תורה אפילו שלא לשמה, ומחמת אותה זכות של קיום המצוה, יזכה לקיים את המצוות לשמה. והוכיח דבריו מראיית הגמרא שהביאה לדין זה מבלק מלך מואב, וכדלהלן.

הראיה מבלק

והנה בגמרא (סנהדרין קה:) למד רב דין זה שיעסוק אדם בתורה ומצוות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, מבלק מלך מואב 'שבשכר ארבעים ושתים קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאה ממנו רות'. ולמדו מכך שאע"פ שהקרבת הקרבנות של בלק ודאי לא היתה לשמה, שהרי כוונתו היתה לקלל את עם ישראל, מכל מקום זכה מחמת כן שתצא ממנו רות. והנה לכאורה מוכח מגמרא זו שאין הפירוש שמחמת ההרגל יבוא לידי קיום לשמה, שהרי בלק עצמו לא התרגל על ידי הקרבת הקרבנות שהקריב שלא לשמה, שמחמת כן הקריב לבסוף קרבנות לשמה וקיים מצוות לשמה, אלא שזכה שמזרעו יקיימו מצוות לשמה, ובהכרח שאין הפירוש מחמת ההרגל, שהרי על זרעו לא שייך הרגל כלל, אלא שבזכות קיום המצוה אף שלא לשמה יזכהו הקב"ה עבור זה לקיים את המצוה לשמה, הוא או זרעו שזוכים מחמתו.

מתוך שלא לשמה בא לשמה הוא שכר מצוה מצוה

וכעין זה מבואר בחפץ ה' (הוריות י: ד"ה לעולם) שהקשה, מה הראיה מבלק, שהרי לא בא לידי עשייה לשמה. ותירץ, שהענין של מתוך שלא לשמה בא לשמה הוא כמו שאמרו שכר מצוה מצוה, והיינו שהקב"ה נותן שכר למי שעשה מצוה שלא לשמה שיבוא על ידי זה לעשות מצוה לשמה. ואם כן אמנם בלק עצמו לא זכה לעשות מצוה לשמה, אבל זרעו זכו על ידי מעשיו לעשות מצוות לשמה, וניתן ללמוד את אותו ענין שהשכר על מצוה שלא לשמה הוא מצוה לשמה, שהקב"ה נתן לו שכר על מצוה שעשה אפילו שלא לשמה, ומודד לו מדה כנגד מדה, שהוא ריוה להקדוש ברוך הוא בחלבם ודמם של הקרבנות, וכנגד זה מדד לו הקב"ה שיצאה ממנו רות שיצא ממנו דוד שריוה להקב"ה בשירות ותשבחות לשמה[יב].

מתוך שלא לשמה בא לשמה זהו סברא

אולם במגן גבורים (הוריות י: ד"ה בש"ס שמתוך) כתב, שאין ראיה מבלק שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וכל הראיה היא רק שלא נשלול עשיית מצוה שלא לשמה לגמרי שאין על זה שכר כלל, אלא אדרבה יענש על זה, וכמו שאמרו נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו. אלא רואים מבלק שיש שכר גם על

מצוה שלא לשמה. ומה שאמרו מתוך שלא לשמה בא לשמה, לא נלמד מבלק אלא מסברא, שהמאור שבה מחזירו למוטב"ג.

וכתב בישבב סופר (שם ד"ה שמתוך), שיש ללמוד מזה שאפילו אם כל ימיו לא יגיע האדם לדרגת קיום המצוות לשמן, מכל מקום ראוי לו שיעסוק בהם אפילו כל ימי חייו שלא לשמן, שהרי יתכן שבזכות זה יזכו בניו ובני בניו לעסוק בתורה ובמצוות לשמן"ד.

בשלא לשמה משיג רק החידוד

ובבית הלוי (עה"ת, יתרו ד"ה עלית) ביאר על פי דברי הגמרא (מגילה ו:) 'ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן לא יגעתי ומצאתי אל תאמן יגעתי ומצאתי תאמן וכו' לא אמרן אלא לחדודי אבל לאוקמי גירסא סייעתא מן שמיא היא'. ואם כן מבואר שכדי להשיג את בחינת התורה של 'חדודי' צריך רק 'יגיעה, ואין צריך שום תנאי נוסף, וממילא גם מחשבת לשמה אין צריך. אבל לאוקמי גירסא מבואר שצריך סייעתא דשמיא, ולזה זוכה על ידי מעשים טובים וכשעוסק בתורה לשמה. וזה הכוונה 'מתוך שלא לשמה' היינו שמשיג את החידוד והפלפול כשעוסק בתחילת דרכו שלא לשמה, ועל ידי זה יגיע למעלת לשמה ויזכה לאוקמי גירסא.

שלא לשמה כדי לכוף יצרו

עוד ביאר בבית הלוי (שם ד"ה ואמרתי) את ענין העסק בתורה שלא לשמה שמתוכה יבוא לשמה, על פי דברי הרמב"ם (גירושין פ"ב ה"כ) בדין גט ש'כופין אותו עד שיאמר רוצה אני'. והקשה הרמב"ם, 'ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד עכו"ם בין ביד ישראל. ותירץ, 'שאין אומרים אנוס אוצר החכמה אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחויב בו מן התורה, כגון מי שהוכה עד שמכר או עד שנתן. אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו, או עד שנתרחק מדבר האסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו, אלא הוא אנס עצמו בדעתו הרעה, לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל ורוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני, כבר גרש לרצונו'. והיינו שבפנימיות ליבו רוצה כל אדם מישראל בקיום המצוות, אלא שכח התאוה מונע אותו ומכריחו לעבור על המצוות, ועל ידי שכופים אותו מתגלה כח הרצון הפנימי, עד שאומר רוצה אני. וכמו כן הלימוד שלא לשמה יועיל להכניע את כח התאוה שלו, ויתגלה רצונו הפנימי החיובי והטוב.

ההרגל בחסד מביאו למעלת לשמה

דרך נוספת להגיע למדרגות לשמה, כתב בשביב אור (עמ' קלה), על פי הגמרא (סוכה מט:) 'אמר רבי אלעזר מאי דכתיב (משלי א כו) 'פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה', וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד, אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד, שלא לשמה זו תורה שאינה של חסד. וביאר שאם אדם עוסק רק בתורה ולא בחסד, יתכן שהוא עוסק לתועלת עצמו כדי לקבל שכר, וזהו שלא לשמה. אבל כשמרגיל עצמו לעשות חסד בנוסף ללימוד התורה, ע"י החסד מרגיל את עצמו לעבוד את ה' שלא על מנת לקבל פרס.

ובהפלאה (בהקדמה למסכת כתובות) כתב, שע"י הלימוד לשמה יזכה לתקן ולהעלות את כל המצוות שיעשה שלא לשמה, ועל כך אמרו 'מתוך שלא לשמה בא לשמה'.

העסק בפרנסה יהיה רק לשמה

אף שנתבאר ש'מתוך שלא לשמה בא לשמה', כתב בבית הלוי (עה"ת, יתרו ד"ה איתא), שזה נאמר רק על הנכנס לעסוק בתורה, ולא לעניינים אחרים. וביאר על פי זה את דברי הגמרא (ב"ב כה.) 'הרוצה שיחכים ידרים, הרוצה שיעשיר יצפין, וסימניך שולחן בצפון מנורה בדרום'. והיינו שהמנורה רומזת לחכמה ש'חכמת אדם תאיר פניו' (קהלת ח א). והשולחן רומז לפרנסה ומזונות. ולכן המנורה עמדה במקדש בימין, שהרי לב חכם לימינו והחכמה נקרא ימין, אבל האדם שנכנס למקדש המנורה לשמאלו, שכן הוא בנכנס ללמוד תורה, שבתחילה לומד שלא לשמה ומתוך שלא לשמה בא לשמה. אבל זה הכל על המנורה שמרמז על תלמוד תורה, שבזה יכול להתחיל בשלא לשמה. אבל שולחן שמרמז על פרנסה צריך מתחילת דרכו שתהיה בימין, היינו לשתף לה כוונה טובה, שאם לא כן לא יגיע לעולם לידי לשמה, שרק בתורה נאמר מתוך שלא לשמה בא לשמה.

ד. גדר מחשבת שלא לשמה ואימתי היא עבירה

מחשבת שלא לשמה הפסולה

עד כאן נתבארו דברי רב יהודה אמר רב, שאמר 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה'.

אמנם בכמה מקומות בגמרא משמע, שיש להימנע מקיום המצוות 'שלא לשמה', ויש לבאר האם הם חולקים על רב או שמדברים באופנים אחרים של 'שלא לשמה'. ונאמרו בזה כמה דרכים בראשונים ובאחרונים, שיש כמה סוגים במחשבת 'שלא לשמה'. ונאמרו כמה דעות בזה לאיזה מחשבת שלא לשמה אמר רב שיעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה, ובאיזה מחשבת שלא לשמה לא נאמר כן.

העוסק שלא לשמה נוח לו שלא נברא

הנה בגמרא (ברכות יז.) דרשו את הפסוק (תהלים קיא י) 'ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם', ודייקו את לשון הפסוק 'עושיהם' שלא נאמר 'עושים', שכוונת הפסוק היא דווקא לעושים לשמה"ט. והוסיפו ואמרו 'וכל העוסק שלא לשמה, נוח לו שלא נברא'.

עוד מצינו בגמרא (תענית ז.) 'תניא היה רבי בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנאמר (משלי ג יח) 'עץ חיים היא למחזיקים בה', ואומר (שם ג ח) 'רפאות תהי לשרך', ואומר (שם ח לה) 'כי מוצאי מצא חיים'. וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, שנאמר (דברים לב ב) 'יערף כמטר לקחי', ואין עריפה אלא הריגה, שנאמר (שם כא ד) 'וערפו שם את העגלה בנחל'.

וקשה לפי"ז איך יתכן שעל דבר כזה יאמר רב 'לעולם יעסוק שלא לשמה'ט. ונאמרו בזה כמה תירוצים:

חילוק בין על מנת לקנטר, לעל מנת שיכבדוהו

א. רש"י ותוספות (ברכות יז. ד"ה העושה) תירצו שיש שני סוגים של 'שלא לשמה', ודברי הגמרא בברכות (שם) ובתענית (שם) מדברים באדם שלומד שלא לשמה אלא על מנת לקנטר את חביריו, ועל זה אמרו 'נוח לו שלא נברא'. ואילו רב יהודה אמר רב דיבר באדם שאמנם לומד שלא לשמה, אולם מטרתו בלימוד וקיום המצוות היא כדי שיכבדוהו, שעל זה אמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה"י.

ובחדושי הר"ן (נ: ד"ה כאן) הוסיף טעם לדבר, שכיון שמתכוין לדבר עבירה, נוח לו שלא נברא, ומה שאין כן במי שמתכוין לתועלת והנאת עצמו, ולא לשם מצוה ולא לשם עבירה, מותר.

והתוספות בפסחים (נ: ד"ה וכאן) תירצו על דרך זה, אלא שהוסיפו שמה שאמרו 'נוח לו שלא נברא' הוא כגון שלומד כדי להתייהר ולקנטר ולקפח את חביריו בהלכה, ואינו לומד על מנת לעשות. ומה שאמרו 'לעולם יעסוק שלא לשמה', הוא כשאינו מתכוין לשום רעה אלא מתוך עצלות, וכדברי הגמרא (שם) שדברו על שפל ונשכר, שאינו עושה מלאכה בערבי שבתות מחמת עצלותו"ית.

חילוק בין מנת לקנטר, לעל מנת שיכבדוהו

טז. ובצל"ח (ברכות יז. בתוס' ד"ה העושה) הוסיף לבאר, שהתוספות (שם ד"ה העושה) הוסיפו על דברי רש"י, שהקושיא היא סתירה בדעת רב עצמו, שגם בפסחים וגם בברכות נאמרו המימרות משמו של רב.

יז. ובמהרש"א (ח"א הוריות י: ד"ה שמתוך) הקשה על תירוץ התוספות, מדברי הגמרא (סנהדרין קה:) שלמדו שלעולם יעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה, מבלק מלך מואב שזכה בזכות הקרבנות שהקריב שתצא ממנו רות, והרי הקרבת הקרבנות היתה כדי לקנטר ולהזיק את עם ישראל, ואעפי"כ נאמר על זה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ותירץ, שכוונת בלק לא נחשבת ככוונה לקנטר, אלא ככוונה על מנת שיכבדוהו או יתעשר, שזהו ה'שלא לשמה' הראוי, כיון שכל כוונתו היתה מחמת שפחד מעם ישראל ורצה להיטיב לעצמו. וכן מבואר בתוספות (סוטה כב: ד"ה לעולם), שביארו שכוונת בלק היתה כדי להשלים חפציו בשכרו, והרי זה כמו האומר סלע זו לצדקה כדי שיחיה בני, שאמרו על זה בגמרא (ר"ה ד.) 'האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בני ובשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא, הרי זה צדיק גמור'. אולם באבי עזרי (תלמוד תורה פ"ג ה"ה) תמה בזה, וכתב שהרי ודאי שעל הבאת הקרבנות כדי לקלל את ישראל נוח לו שלא נברא, וכי על זה נאמר 'מתוך שלא לשמה בא לשמה'.

ובמנחת סוטה (סוטה מז. ד"ה לעולם) כתב, שאפשר לומר שעיקר כוונתו לא היתה לקנטר את ישראל אלא לטובת עצמו, שרצה שתיבטל מלכות ישראל, ואז יתגדל שמו ומלכותו.

יח. אמנם העיר בדבר שמואל (פסחים נ:), שבדברי התוספות (פסחים שם) משמע, שגם הלומד בגמרא (סוטה מז.) שהובאה מימרא זו ומפורש שם שיצתה ממנו רות שיצא ממנה שלמה, שכתוב בו (מלכים א' ג ד) 'אלף עולות יעלה שלמה'. וברש"י (סוטה שם ד"ה יצתה) כתב, שיצאו ממנה דוד ושלמה שהרבו להקריב קרבנות. ובאלף המגן (שם) ביאר בדרך נוספת, שהמדה כגד מדה היא שכוונת בלק היתה לנאץ ויצא דוד שבירך.

יג. ועל דרך זה יש לבאר שיטת הרמב"ם ורבינו דוד עראמה המבואר לעיל, שלמדו שמתוך שלא לשמה בא לשמה זה הרגל, ויפרשו את הראיה מבלק על דרך זה.

יד. ולכאורה בעצם הדבר שרואים שזוכה עבור זה גם לזרעו אחריו, רואים שהענין בעסק התורה ומצוות שלא לשמן אינו רק ההרגל שמחמת כן יגיע לקיימם לשמן, אלא יש לו זכויות בעצם הלימוד והמצוה שלא לשמן.

טו. וביאר המהרש"א (ח"א שם ד"ה קורא), שרק בעוסקים לשמה שייך לשון 'עושיהם' על לימוד התורה, כיון שעל יד הלימוד מקיימים את רצון ה' ומצותיו, ועל כן הלימוד עצמו נחשב 'עשייה'. אבל העוסקים בתורה שלא לשמה, אין הלימוד נחשב לעשיית מצוה, אלא רק 'לימוד', ולכן לא שייך לשון 'עשייה' על לימוד כזה.

והצל"ח (שם ד"ה לעושים) ביאר באופן אחר, שלשון 'עושים' היינו שעושים את המעשים, אבל לשון 'עושיהם' משמע שעושים את עצמם, וזה שייך רק בעוסקין לשמה, שעל ידי זה נמצא שהיתה עשייתם ויצירתם לתכלית טובה, והם מחזיקים את הבריאה וכאילו עושים את עצמם, והם נעשים עכשיו למפרע שותפים לקב"ה במעשה בריאתם של עצמם.

הלומד על מנת לא לקיים

ב. באופן אחר תירצו תוספות (סוטה כב: ד"ה לעולם), שכשאמרו 'לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה', הכוונה כשעושה מחמת יראת היסורים, ומאהבת קיבול פרס, שאינו מתכוין להשלים רצון יוצרו שציווהו על כך, אלא להנאתו. וכן היא משמעות הגמרא (שם) 'אמרו ליה אביי ורבא לתנא לא תיתני פרוש מאהבה, פרוש מיראה, דאמר רב יהודה אמר רב 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה'. משמע שהפירוש 'שלא לשמה', היינו מאהבה ומיראה[ט]. ואילו דברי הגמרא (ברכות יז.) שהעוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, נאמרו כשאינו עוסק בתורה כדי לקיים[י], לא מאהבה ולא מיראה, ונמצא שבלימודו רק הוסיף פשע על חטאיו, שאם לא היה לומד היו כל עבירותיו בשוגג, ועכשיו שלומד ובכל זאת אינו מקיים נעשו כזדונות, ועדיף לו שלא ילמד כלל, ולא יכשל בחטאים הנעשים בזדון[כא].

חילוק בין תחילת לימודו ללאחר שלמד

ג. ובספר המכתם (פסחים נ:) תירץ, שמה שאמרו נוח לו שלא נברא, הוא באופן שאחרי שלמד שלא לשמה עדיין אינו מרגיש שראוי לעשות לשמה, עליו נאמר נוח לו שלא נברא שהיה לו לבחון האמת מעצמו, ולהגיע למדרגת לשמה.

וכעין דבריו כתב בדברי שאול (לבעל השואל ומשיב, מגילה יח. ד"ה לא הוו) ליישב את סתירת הסוגיות. שבאמת עיקר התכלית היא ללמוד לשמה, אלא שקשה להאדם בתחילת לימודו ללמוד לשמה כשאינו מבין עדיין את התכלית, ולכן ילמד בהתחלה שלא לשמה, שרק מתוך זה יבין וישכיל להגיע לתכלית ללמוד לשמה. ועל פי זה ביאר את דברי הגמרא שהלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא, היינו אם כל ימי חייו ילמד רק שלא לשמה ולא יזכה להגיע ללימוד לשמה, שעל זה נאמר נוח לו שלא נברא.

אמנם בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' מד) חלק על דעה זו, והוכיח מדברי הגמרא (סנהדרין קה:) שלמדו שלעולם יעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה, מבלק שהקריב ארבעים ושתים קרבנות, וזכה שיצאה ממנו רות. והרי בלק עצמו לא הגיע לידי לשמה. ואם כן לדעת הדברי שאול הנ"ל הרי בלק הוא בכלל אלו שנוח להם שלא נבראו, וכיצד אמרו עליו בגמרא לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה. אלא בהכרח שעצם הלימוד שלא לשמה, אף אם לא יגיע ממנה ללימוד לשמה, הוא רצוי לפני הקב"ה, ובעבור זה זכה שיצאה ממנו רות.

בלימוד שלא לשמה יכנסו בו מחשבות לשמה

ובנפש החיים (פרקים, פ"ג) כתב, שגם אם רואים אדם שמנעוריו ועד זקנה ושיבה עסק בתורה שלא לשמה, מכל מקום חייבים לנהוג בו כבוד, ואסור לבזותו ח"ו, שכיון שעסק בתורה בתמידות, ודאי הוא שפעמים רבות היתה כוונתו בלימודו גם לשמה, שכך הבטיחו חז"ל 'מתוך שלא לשמה בא לשמה'. וביאר הנפש החיים[כג] שכאשר אמרו חכמים שמתוך שלא לשמה יבוא לידי לשמה, אין כוונתם שלבסוף יעסוק כל ימיו לשמה, אלא הפירוש הוא, שבכל פעם שלומד בקביעות כמה שעות רצופות, אף שעיקר כוונתו היתה שלא לשמה, מכל מקום אין ספק שודאי באמצע הלימוד נכנסו בו כמה פעמים

לזמן מועט כוונה רצויה לשמה. ועל ידי אותו זמן מועט שכיון לשמה, נתקדש ונטהר כל מה שלמד שלא לשמה.

העוסק מחמת שאין לו מלאכה

ד. ובתוספות רבינו פרץ (פסחים נ: ד"ה כאן) ביאר, שמה שאמרו לעולם יעסוק בתורה ובמצוות שלא לשמה, זה נאמר על מי שעוסק בתורה מחמת שאין לו מלאכה אחרת לעשות, אבל אם היה לו מלאכה אחרת לעסוק לא היה עוסק בתורה הקדושה. או מחמת שהוא עצל מלעסוק במלאכה אחרת לכן הוא עוסק בתורה, ועליו נאמר מתוך שלא לשמה בא לשמה. והביא ראיה לדבריו מדברי הגמרא (שם) שהנשים במחוזא לא היו עושים מלאכה בערב שבת מחמת שהיו מפונקות, אף שגם כל ימות השבוע לא היו עושות מלאכה, בכל זאת אמרו עליהם 'שפל ונשכר', והיינו שאף שאינן מכוונות לשם מצוה, מכל מקום שייך בהם מה שאמרו לעולם יעסוק בתורה ומצוות שלא לשמן[כג].

וכן היא משמעות המאירי (שם).

העוסק בתורה ומצוות מחמת עצלות

ה. והר"ן (על הרי"ף, פסחים נ: ד"ה דאמר) תירץ, שמה שאמרו נוח לו שלא נברא הוא באופן שכתבו רש"י ותוספות הנ"ל, שכוונתו לדבר עבירה כגון שלומד על מנת לקנטר או להתגאות. ומה שאמרו 'יעסוק שלא לשמה', ביאר הר"ן, שהכוונה באופן שאינו מכוין לא למצוה ולא לעבירה, אלא כגון מי שנמנע מעבירה מחמת עצלות, כמשמעות הגמרא (פסחים שם) שדברו שם על הנמנע ממלאכה בימים שאסרו בהם חכמים, ונמנע מחמת עצלותו, ואף בענייננו הוא לומד או מקיים מצוות רק מחמת שמתעצל מלעסוק בדבר אחר, ולא מתוך רצון לקיים רצון הבורא.

מנהג אבותיו בידו

ו. והגר"א (אבן שלמה פ"ח אות יב) ביאר, שמה שאמרו 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה', היינו במי שאינו מכוין לשום דבר, רק מנהג אבותיו בידיו, אבל מי שעיקר לימודו לשם כבוד, עליו לא נאמר דין זה. אמנם כתב, שאם היצר מסיתו לא ללמוד כלל, והדרך היחידה לגבור עליו הוא רק אם ילמד שלא לשמה, יתחיל ללמוד שלא לשמה, ומתוך שלא לשמה יבוא לידי לשמה.

ז. ובהגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (נזיר כג:) חילק, בין אם לומד על מנת לעשות או שלא על מנת לעשות.

לימוד כדי לידע המצוות

ח. דרך נוספת ליישב סתירת הסוגיות כתב השפת אמת (פסחים נ: בתוס' ד"ה וכאן), על פי מה שביאר בגדר 'לשמה', שכוונת לשמה היינו שעוסק בתורה כדי לדעת את מעשה המצוות לקיימם. ועל פי זה ביאר, שכשאמרו לעולם יעסוק אפילו שלא לשמה, הכוונה הוא גם כשאת מעשה המצוות יעשה שלא לשמה, בדרך של 'מלומדה', מכל מקום לא ימנע מחמת כן לעסוק בתורה בשביל ידיעת המצוות, אלא יעסוק בתורה אף שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אבל כשעוסק בתורה שלא על מנת לקיים, נוח לו שלא נברא.

חידושי תורה אינם כלימוד דברי הקדמונים

ט. במרומי שדה (תענית ז. ד"ה וכל) חילק בין לימוד תורה שלומד את דברי הקדמונים, לבין חידושי תורה[כד]. וכתב, שכל האיסור על שלא לשמה נאמר דווקא על חידושי התורה שבהם נאמר שלא יעסוק בהם אלא רק כשכוונתו לשמה, והעוסק בהם שלא לשמה נוח לו שלא נברא. וכן דייק את לשון הגמרא (שם) שאמרו 'כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים' וכו', שהלשון 'תורתו' משמע שהנדון על חידושי תורה שחידש שנחשבים תורתו,

לשונו שם, 'פירוש שאינו לומד כדי לקיים אלא לקנטר', וכן היא משמעות דברי הרא"ש (פסחים פ"ד סי' ב, תוספות הרא"ש שם נ: ד"ה כאן) שכתב, 'דהתם מיירי שלומד כדי להתייהר ולהתפאר ולקנטר חביריו ולקפחם בהלכות, ואינו לומד על מנת לעשות'.

כב. (וכן כתב בספרו רוח חיים (אבות פ"ב מ"א).

כג. וביאר הצל"ח (פסחים נ: ד"ה אמר) שבנשי מחוזא יש יותר חידוש מסתם אדם שאינו עושה מלאכה מחמת עצלותו, ובזה מובן דברי רבא (שם), שאע"פ שכבר שנינו בברייתא ענין זה של 'שפל ונשכר', מכל מקום הוסיף רבא, שאף שהנשים במחוזא לא עושות כן מחמת עצלות נאמר עליהם ענין זה. וביאר הצל"ח, שהרי העצלן עכ"פ היה יכול לעשות מלאכה, אבל אותן הנשים במחוזא יש להם צער במלאכה מחמת פינוקם, וא"כ אין באפשרותן כלל לעשות מלאכה, ובכל זאת מקבלים שכר על מניעת המלאכה בערב שבת. והחתם סופר (שם ד"ה הני) ביאר, שמעלת אלו אנשים אע"פ שגם בשאר ימות השבוע אינם עוסקים במלאכה, מ"מ בערב שבת הם נמנעים ממלאכות ועוסקים בצרכי השבת, ושפיר שייך בהם שפל ונשכר, אמנם בנשי מחוזא אע"פ שבזמן שנמנעות ממלאכות, גם לא עושות ומכינות לצורך שבת, מכל מקום חידש רבא שגם בהם שייך שפל ונשכר, כיון דסוף סוף אינן עושות מלאכה בערב שבת, ויש בזה קצת שכר. ובעין אליהו ביאר על פי הגמרא (שבת לב:), שעל אותן נשים דרשו את הפסוק (עמוס ד א) 'שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרוצצות אביונים' וגו', וביאר רש"י (שם לג. ד"ה דאכלן), שהן גוזלות את בעליהן בזה שאינן עושות מלאכה. נמצא שבהימנעותן ממלאכה הרי הן עוברות עבירה, ובכל זאת אמרו עליהם 'שפל ונשכר' שמתוך שלא לשמן בא לשמן.

כד. וכן כתב בספרו שיב דבר (שו"ת סי' מו) שדווקא כשלומד את דברי הקדמונים והאחרונים, להבינם ולפרשם, הותר בזה שלא לשמה, אבל לחדש בתורה שלא לשמה אלא לשם כבוד, הוא

על מנת להתייהר הוא בכלל מי שנוח לו שלא נברא, ואילו בברכות ותענית כתבו התוספות שעל מנת שיכבדוהו הוא בכלל דברי רב שיעסוק שלא לשמה. וצריך לבאר את החילוק בין על מנת שיכבדוהו לעל מנת להתייהר. וביאר בשם אביו, שעל מנת שיכבדוהו מדובר באופן שרוצה שיכבדוהו כדי שתהא לו השפעה עליהם ויוכל לקרבם תורה ומצוות, אבל להתייהר הוא רק כדי להתכבד בעלמא.

יט. אמנם בפירוש מאהבה או מיראה עצמו יש שני סוגים. שיש יראת הרוממות ואהבת ה' שזו המדה המעולה, וכוונת הגמרא שם, היא ליראת העונש ואהבת השכר. וכן פירש רש"י (שם ד"ה פרוש) שכוונת הגמרא היא לאהבת שכר המצוות, ולא לאהבת מצות הבורא. וכן כתב רש"י (שם ד"ה מיראה) 'אלא מה על האדם לעשות מאהבת השם יתברך כאשר צוונו ה' אלהינו וסוף השכר לבא'.

כ. ובזרע יצחק (אבות פ"ד מ"ה) הביא להוכיח, שהלימוד שלא על מנת לעשות אינה מצוה כלל, מקבלת התורה שהחזיר הקב"ה את התורה על כל האומות, ואמרו לו בני ישמעאל מה כתוב בה, וכשאמר להם 'לא תרצח' אמרו שאינם יכולים, שזוהי ברכתם. ואם היה מצוה בלימוד אף שלא על מנת לעשות, היה להם לקבל את התורה בשביל מצוות לימוד התורה. והוסיף לבאר על פי זה את הפסוק (דברים ד ו) 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים', וביאר רש"י (עה"ת שם), 'ושמרתם' זו המשנה, 'ועשיתם' כמשמעו, והיינו הלימוד על מנת לעשות. ועל פי זה מבואר המשך הפסוק, 'כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים', שמחמת כן אתם קבלתם את התורה ולא העמים.

כא. והנה בפשטות חלוקים דברי התוספות בברכות ובסוטה, שבברכות כתבו ש'שלא לשמה' היינו על מנת לקנטר, ואילו בסוטה כתבו כשאינו לומד על מנת לקיים, וכן נראה בש"ך (יו"ד סי' רמו ס"ק יט). אמנם מדברי רש"י (ברכות שם ד"ה העושה) נראה, שאינם פירושים שונים, שזה

ורק בזה התנו שיהיה דווקא לשמה, אבל כשלומד מתוך הספרים את דברי הקדמונים לעולם יעסוק אף שלא לשמה, ויש רשות לכך כיון שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

עוסק באוצר התכמה לבד

בזכות אבות (עטי"ה, אבות פ"ו מ"ג, קסד:) **ובפתח עינים** (תענית ז. ד"ה וכל) בשם מהר"ש פרימו, כתבו לחלק בין עוסק גם בתורה וגם במצוות, שרק עליו אמרו שיעסוק אף שלא לשמה, לבין העוסק בתורה לבד, שאם עוסק שלא לשמה נוח לו שלא נברא. אולם בפתח עינים (שם) הקשה מכמה מקומות בש"ס, שאמרו על תורה לחוד שיעסוק שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

מלמד לאחרים

יא. חילוק נוסף כתב בזכות אבות (שם), שכשאמרו 'נוח לו שלא נברא' זהו כשלומד לעצמו, שאז אם לומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא, אבל כשמלמד לאחרים, זכות הרבים עומדת לו, שאע"פ שעוסק בה שלא לשמה, מתוך שלא לשמה יבוא ללמוד לשמה.

כשמתכבד יש כבוד לתורה

יב. במגן אבות (קלוגר, אבות פ"ד מ"ה) חילק בין על מנת להתכבד, לבין על מנת להתעשר, כיון שבעל מנת להתכבד שרוצה שיכבדוהו עבור לימודו, יש בזה גם כבוד לתורה, שמכבדים לומדי תורה הרי זה כבוד לתורה, ואף שהוא מכוין רק להנאת עצמו, מכל מקום אין בזה עון כל כך, כיון שנמשך מזה גם כבוד לתורה. אבל כשלומד על מנת להתעשר, שאין בזה רק טובת עצמו, ויש בזה בזיון לתורה, שהרי עושה אותה קרדום לחפור בה, על זה נאמר שנוח לו שלא נברא[יה].

חילוק בין המצוה לסגולת התורה

18/06/2018 אה

יג. באבי עזרי (הקדמה למהדורא תליתאי) תירץ, שכשאמרו שיעסוק שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, היינו לענין מצות הלימוד, שמצות תלמוד תורה לא נפקעת גם כשעוסק שלא לשמה, ועדיין מחויב לעסוק בה אף שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אבל מה ששייך לענין 'סגולת התורה', להינצל מכל מדה רעה, מהקנאה והתאוה והכבוד המוציאין את האדם מן העולם, זהו רק על ידי הלימוד לשמה, ואע"פ שמתוך שלא לשמה יבוא ללשמה, מכל מקום עד שיבוא לידי כך הוא בסכנה גדולה.

עד כאן נתבארה שיטת התוספות וסיעתם, שיש ב' אופנים בשלא לשמה, א. שלא לשמה שהיא עבירה ונוח לו שלא נברא, ב. אופן שראוי לעסוק בה שלא לשמה, שמתוכה יבוא לשמה. ונאמרו בזה כמה אופנים לחלק מהי מחשבתו ומטרתו בעשיית המצוה, כנתבאר לעיל.

כל שלא לשמה היא עבירה אלא שהותרה כדי לבוא לידי מצוה

אמנם מצינו שיטה נוספת, בשו"ת הרמב"ם (סי' תנה) ובמהר"ח אור זרוע (שו"ת סי' קסג) שסברו, שאין חילוק בין סוגי המחשבות 'שלא לשמה', ובכל האופנים מחשבה זו היא עבירה, אלא שיש אופנים שהותרה העבירה כדי שבסופה יגיע לידי מצוה, והרי זה כמחלל שבת כדי להציל נפש, וכמציל אשה בנהר שאף שמעשה זה הוא עבירה, מכל מקום הותר כיון שסופו לבוא לידי מצוה. וכמו כן העוסק שלא לשמה שיגיע מזה ללשמה, עליו אמרו לעולם יעסוק שלא לשמה, אבל מי שמקשה ערפו שלא יגיע לעולם לעשות מצוה לשמה, עליו אמרו נוח לו שלא נברא.

והביא המהר"ח אור זרוע ראיה לדבריו, מדברי הגמרא (נזיר כג:), שלאחר שהביאו את דברי רב 'לעולם יעסוק אדם בתורה שלא לשמה', דימו זאת למעשה של יעל, שנאמר עליה (שופטים ה כד) 'תבורך מנשים יעל', והיינו שעשתה עבירה שנבעלה לסיסרא, שזה ודאי עבירה, ומכל מקום כיון שהמטרה בעבירה זו היתה כדי לבוא לידי מצוה, שעל ידי שהתישה כוחו הרגתו, הותר לה לעשות כן, ונאמר על זה 'תבורך מנשים יעל', שגדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה.

ונמצא שאין סתירה כלל בין הסוגיות, והיינו אע"פ שאמרו על העוסק שלא לשמה נוח לו שלא נברא, ושנעשית לו סם המות, מכל מקום אמרו

על אותה שלא לשמה עצמה גם 'לעולם יעסוק שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה', ואין זה סתירה, אלא עדיף לו שיעסוק שלא לשמה אע"פ שנעשית לו סם המות, מאשר שלא יעסוק בה כלל, כיון שאם יעסוק בה שלא לשמה מתוך כך יבוא ללמוד לשמה[כי].

גדר האיסור ב'שלא לשמה'

ובגדר האיסור בלימוד תורה שלא לשמה, כתב בתקנת השבים (אות י) שיש בזה איסור מדברי סופרים, מדברי המשנה (אבות פ"ד מ"ה) 'אל תעשם עטרה להתגדל בה', או 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס' (שם פ"א מ"ג)[כז].

אמנם יש להסתפק אם דברי הרמב"ם ומהר"ח אור זרוע שהותר העבירה 'שלא לשמה' כדי להגיע לתכלית של 'לשמה' נאמרו רק באופנים שכתבו התוספות (ברכות יז. תענית ז.), והיינו שלומד על מנת לקנטר או להתייהר, אבל כשלומד שלא על מנת לקיים, שעליו נאמר (תהלים נ טז) 'ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי', אולי זה יותר גרוע. ובשו"ע הרב (יו"ד, תלמוד תורה פ"ד ס"ג בהערה) כתב, שדברי הרמב"ם נאמרו אף באופן זה שלומד שלא על מנת לקיים, מכל מקום גם בזה עדיף שילמוד תורה, כיון שהמאור שבה מחזירו למוטב.

דברי הרמב"ם במשנה תורה

אמנם בדברי הרמב"ם במשנה תורה, לא נתבאר אם סובר כחילוקים הנ"ל בין סוגי מחשבות שלא לשמה, או שסובר שאין לחלק ביניהם, ובכל האופנים שעוסק בתורה ומצוות שלא לשמה נאמר נוח לו שלא נברא, ומכל מקום נאמר בהם לעולם יעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, כדברי מהר"ח אור זרוע הנ"ל וכמשמעות דבריו בתשובה הנ"ל.

ולכאורה מעצם הדבר שהרמב"ם (תלמוד תורה פ"ג ה"ה, תשובה פ"י ה"ה) סתם, וכתב 'לעולם יעסוק בתורה בין לשמה ובין שלא לשמה', ולא חילק בין סוגי ה'שלא לשמה', משמע שסובר שאין לחלק ביניהם. וכן העיר הלחם משנה (תלמוד תורה שם), אולם כתב שחילוקם של תוספות הנ"ל נראה מוכרח מחמת קושייתם, אע"פ שהרמב"ם לא ביארו[כח].

אולם בברכי יוסף (סי' רמו אות יב) דייק בדברי הרמב"ם (תשובה פ"י ה"ד) שכתב, 'שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר בעולם הבא, תלמוד לומר (דברים יא כב) 'לאהבה את ה'', כל מה שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה וכו'. ולאחר מכן (שם פ"י ה"ה) כתב 'כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר, או כדי שלא תגיע עליו פורענות, הרי זה עוסק שלא לשמה' וכו'. ומשמע שכל מה שפירט בהלכה ד' שאהיה עשיר או שאקרא רבי או שאקבל שכר בעולם הבא, הוא שייך גם בהמשך דבריו בהלכה ה' גבי העוסק שלא לשמה. וא"כ יש לדייק שדווקא אופנים אלו הם בכלל העוסק שלא לשמה, שאמרו עליו לעולם יעסוק שלא לשמה, אבל על מנת לקנטר אינו בכלל זה, וכחילוקי תוספות הנ"ל.

חילוקי דרגות שלא לשמה

כתב הגר"א (אבן שלמה, פ"ח אות יד) לחלק בין ענייני שלא לשמה. שיש בזה ד' דרגות: א. שהקב"ה יתן לו חיים. ב. שיתן לו גדולה. ג. להתייהר. ד. לקנטר. וכתב שהאופן הראשון הוא קרוב לקדושה, ועל כגון זה אמרו (ר"ה ד.) 'הנותן סלע לצדקה כדי שיחיה בנו הרי זה צדיק גמור', ושאר האופנים הם כנגד הקנאה התאוה והכבוד[כט].

העושה בסתמא

ואם מחשבתו בשעת העשייה היא ב'סתמא', שאינו חושב לשם הנאת עצמו, וגם אינו חושב בפירוש לשמה, כתבו הנודע ביהודה (שו"ת מהדו"ק יו"ד סי' צג, מהדו"ת או"ח סי' קז) ונפש החיים (פרקים, פ"ב) שנחשב כמו לשמה[ל].

סם המוות.

כה. יש להעיר שלכאורה גם בזה נגרם כבוד לתורה, שאנשים מפזרים ממונם בשביל לימוד התורה או כדי לכבד לומדיה ולפרנסם. ויתכן שצריך שיפזרו ממונם דווקא לתכלית של לימוד תורה לשמה.

כו. והובא לעיל (אות ב) שכך סברו גם הגר"א (הו"ד במעלות התורה עמ' נב) ורוח חיים (אבות פ"א מ"ג פ"ב מ"א פ"ג מ"א) שאין היתר ללמוד שלא לשמה, ובכל האופנים היא עבירה, מלבד כאשר הוא משמש כמדריגה להגיע לידי לשמה. וכן מבואר בספר המדות (שער עבודת האלקים פי"ג) שאף באופנים שהיא רשות נאמר עליהם 'אל תעשם עטרה להתגדל בהם' ואין לו קבלת שכר כלל.

כז. ועוד שנינו במשנה (שם פ"ד מ"ה) 'הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם'. וכתב רבינו עובדיה מברטנורא, שהעושה כן הרי הוא מועל בקדושתה של התורה, וחייב מיתה בידי שמים, כמו הנהנה מהקדש. והעיר הרש"ש (אבות שם) שדעה זו שיש חיוב מיתה בנהנה מן ההקדש היא דעת רבי, וחכמים חולקים וסוברים שאינו אלא באזהרה. ונמצא שסתם התנא כדעת רבי.

כח. אמנם לפי מה שנתבאר לעיל בדברי הרמב"ם בתשובה כדברי מהר"ח אור זרוע, יש לומר שזו גם כוונת הרמב"ם בהלכות, ולכן לא כתב שום חילוק בין הסוגים של 'שלא לשמה'.

כט. וראה עוד מה שכתב בפירושו למשלי (יב ח) שהלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה כפי ששנינו (אבות פ"ו מ"א), ואילו הלומד שלא לשמה מתחלקים לג' סוגים, א. הלומד לשם קבלת פרס, נכווה מחופתו של חבירו בגן עדן (ב"ב עה.). ב. הלומד לשם כבוד, יתבייש לעתיד לבוא כשיבין את פחיתותו. ג. הלומד על מנת לקנטר, יתבזה על ידי אחרים, כפי שנאמר (משלי שם) 'ונעוה לב יהיה לבוז'.

ל. וראה בזה בהרחבה להלן (סוף אות ז).

במסכת כלה מבואר שיש בזה מחלוקת

עד כאן נתבארו כמה אופנים ליישב את סתירת הסוגיות, אם יש מעלה בלימוד שלא לשמה או שנוח לו שלא נברא. ובאבי עזרי (תלמוד תורה פ״ג ה״ה) הקשה, מדוע ביארו הראשונים בכמה אופנים שסוגיות אלו אינם סותרות. והרי במסכת כלה רבתי (פ״ח) מבואר, שיש בזה מחלוקת תנאים. שהקשו שם בגמרא על דברי רבי מאיר שאמר שם 'כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה' וכו', מדברי רבי יוחנן שביאר את הפסוק (ירמיה טז יא) 'אותי עזבו ואת תורתי לא שמרו', האותי עזבו למה תורתי לא שמרו, מכאן אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ואם כן קשה, למה אמר רבי מאיר רק על העוסק לשמה שזוכה לדברים הרבה. ותירצה, שרבי מאיר סבר כרבי עקיבא, שאמר 'כל הקורא שלא לשמה נוח לו שנהפכה שליתו על פניו'. נמצא מבואר שיש בזה מחלוקת, ורבי מאיר ורבי עקיבא סוברים שאין לימוד שלא לשמה, ורבי יוחנן חולק וסובר שלעולם ילמד שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

ותירץ בשם חתנו, על פי תירוץ התוספות (סוטה כג:) שמה שאמרו הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא, הוא כשלומד שלא על מנת לקיים, אלא סתם לשם לימוד חכמה. ואם כן רבי יוחנן שדיבר על הפסוק 'אותי עזבו', הרי בהכרח שמדובר בלומד שלא על מנת לקיים, שהרי 'עזבו את ה', ובכל זאת אמר על זה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ועל זה אמרו שרבי עקיבא חולק עליו, וסובר שבלימוד כזה שהוא שלא על מנת לקיים, נוח לו שלא נברא. אבל עדיין יש מקום לומר, שבלימוד שלא לשמה שהוא על מנת לקיים, אלא שעושה בשביל שיקרא רבי וכדומה, בזה גם רבי עקיבא מודה ש'מתוך שלא לשמה בא לשמה'. וכן בהכרח צריך לבאר כנ״ל בדברי רב, שלכאורה סותרים שבברכות (יז.) אמר נוח לו שלא נברא, ובמקום אחר אמר מתוך שלא לשמה בא לשמה.

גדר מעשה שכם

מעשה שכם

עוד דנו האחרונים בגדרי 'שלא לשמה', שמצינו בגמרא (סוטה כב:) אופן שנעשה מעשה מצוה שלא לשמה, ונחשב שאינו מעשה מצוה כלל וכלל.

שורש הנידון שמצינו כשמלו אנשי שכם את עצמם, כשנתבקשו לכך על ידי בני יעקב, כמו שנאמר (בראשית לד כד) 'וישמעו אל חמור ואל שכם בנו כל יוצאי שער עירו וימלו כל זכר כל יוצאי שער עירו'. ודנו בגמרא (שם) מדוע אין זה נחשב למצוה, ובמה זה שונה משאר מצוות שנעשו שלא לשמה.

והובא שם ברייתא, 'ת״ר שבעה פרושין הן פרוש שכמי וכו' פרוש מאהבה פרוש מיראה'. וביארה הגמרא, ש'פרוש שכמי' היינו העושים מעשה שכם, וביאר רש״י (שם ד״ה מעשה) שהם קיימו מצות ברית מילה, אלא שלא היה לשם שמים, וכמו כן כל העושה מעשה מצוה שלא לשם שמים, אלא להנאתו, כגון שיכבדוהו, נחשב 'פרוש שכמי', ומבואר שבאופן כזה אינו מעשה מצוה כלל. אמנם על 'פרוש מאהבה פרוש מיראה' שאמרו שם בברייתא, למסקנת הגמרא אמרו אביי ורבא לתנא לא לשנות 'פרוש מאהבה פרוש מיראה', מחמת דברי רב 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה'. ומבואר שרק על פרוש מאהבה ומיראה אמרו כן, אבל על פרוש שכמי לא אמרו. והקשו האחרונים, מה שונה פרוש מאהבה ומיראה, שכיון שאמרו לעולם יעסוק שלא לשמה, א״כ גם מאהבה ומיראה יעבוד, ובמה שונה 'פרוש שכמי' שהוא גם 'שלא לשמה'.

ונאמרו בזה כמה תירוצים: א. המהרש״א (ח״א סוטה כב: ד״ה פרוש שכמי) תירץ, ש'פרוש שכמי' הוא גרוע יותר משאר שלא לשמה, כיון שהיה הדבר מפורסם לכל, שמה שמלו עצמם היה רק מפחד שלא יהרגום, ובזה גרע משאר שלא לשמה.

ב. המהר״ל בחידושי אגדות (שם, ד״ה ז' פרושים) תירץ, שאין מעשה שכם דומה לשאר שלא לשמה, כיון ששכם היה רשע ולא נתכוין כלל לשם מצוה, אלא רק להראות עצמו כאילו מקיים, וכוונתו היתה להנאת עצמו שישיאוהו דינה [וכיו״ב שאר אנשי שכם, שכיוונו להנאת עצמם, כמבואר בקרא], אבל שאר העושה שלא לשמה הוא מקיים את המצוות באמת, רק שכוונתו שלא לשמה.

ג. העץ יוסף (סוטה שם) חידש, שדווקא במצוה שחוזרת על עצמה י״ל מתוך שלא לשמה יבוא לשמה, והוא על ידי שיתרגל כמה פעמים במצוות, אבל מילה שהוא פעם אחת, לא שייך לומר כן, וכשעושהו שלא לשמה אינו נחשב כלום.

ד. בתורת הקנאות (שם) חילק בין מצוה שמתערבת עמה עבירה, לשאר שלא לשמה במצוות שאין בהם עבירה, שכיון שבשכם היה מעורב עבירה שחבל בעצמו, וכיון שהיה שלא לשם שמים נחשב לעבירה, ולא למצוה. וכן המתכוין להתייהר שהוא חטא של גאוה, במחשבה זו הרי הוא פוגם את השלא לשמה, ואינה מצוה[לא].

ה. בבן יהוידע (שם ד״ה לא תתני) חידש, שההיתר של שלא לשמה נאמר דווקא במצוה המחויבת, כמו תלמוד תורה, וכן שאר מצוות המחויבות, שכיון שמכל מקום מחויב לעשותם, בזה נאמר שיעשם אף שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אבל באינם מחויבות אין היתר לעשות שלא לשמה, והעושה שלא לשמה אין נחשב לו למצוה, לכן שכם שלא היה מחויב במצות מילה, לא היה לו היתר לעשותו שלא לשמה.

על מנת לקבל פרס

אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס

קושיא נוספת בדין העוסק בתורה ומצוות שלא לשמה, הוא מדברי המשנה (אבות פ״א מ״ג) 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס'. וביארו רש״י והרמב״ם (שם), שכוונת התנא להזהיר לעבוד את הקב״ה מאהבה. ורבינו יונה (שם) הוסיף, וכתב שכשעובד מפני חסד שגמלו כבר, ומפני מעלת הרב שהוא ראוי לכך, זאת היא עבודת ה' מאהבה.

הנותן סלע לצדקה על מנת שיחיה בנו הרי זה צדיק גמור

בתוספות (ר״ה ד. ד״ה בשביל) הקשו, שמשנה זו סותרת את דברי הברייתא (שם) 'האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בני ובשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא, הרי זה צדיק גמור'. ובאופן זה הרי נמצא שעובד על מנת לקבל פרס, ואמרו עליו שהוא צדיק גמור.

ותירצו התוספות, שמשנה זו מדברת באומות העולם, שרק להם אמרו אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אבל ישראל אף שעובד על מנת לקבל פרס הרי זה צדיק גמור. וכפי שכבר חילקה הגמרא (שם) בנותן צדקה על מנת שיחיה בני בין ישראל לאומות העולם. ובביאור החילוק כתב רש״י (שם ד״ה כאן), שישראל לבו לשמים, וכשעושה מצוות על מנת לקבל פרס, גם אם ירעו לו בחייו אינו קורא תגר, אלא תולה זאת בעונותיו. אבל גוי אם אין מטיבים לו כגמולו קורא תגר, לכן כשנותן צדקה בשביל שיחיה בנו אינו נחשב בזה לצדיק.

רצון השם הוא להיטיב לישראל

והמהר״ל בדרך חיים (אבות פ״א מ״ג) ביאר באופן אחר את החילוק בין ישראל לאומות העולם. וכתב, שהעושה רצון השם יתברך הוא צדיק, ורצון השם יתברך הוא להיטיב לישראל. ולכן גם כשנותן סלע על מנת שיחיה בני או שאהיה בן עולם הבא, הרי גם זה הוא רצון השם. אבל באומות העולם הרי אין רצון ה' בהם, ואם היה העולם יכול להתקיים בלא האומות היה זה מעלה לעולם, אלא שאי אפשר לעולם בלא האומות. ולכן כשנותן שיחיה בנו אין זה רצון ה' יתברך.

החילוק הוא בישראל אם תוהה על הראשונות כגוי

ובתוספות יום טוב (אבות שם) תמה, איך אפשר לומר שהתנא במה שאמר 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס' וכו', דיבר רק על עכו״ם. וביותר קשה לפי מה שכתב רבינו עובדיה מברטנורא (שם פ״א מ״ב) לפרש את לשון התנאים 'הוא היה אומר', שכך היה רגיל התנא לומר תמיד, מדוע היה רגיל תמיד לומר דבר ששייך רק אצל גוי. ועוד מדוע קבע רבי במשנה דברים שנאמרו לגוי.

ותירץ על פי דברי התוספות (פסחים ח: ד״ה שיזכה, ע״ז יט. ד״ה על) שכתבו כעין דבריהם בראש השנה (שם) אבל לא חילקו בין גוי לישראל, אלא חילקו בישראל עצמו בין אם הוא תוהה על הראשונות אם לא תבוא שאילתו או לא, שאם הוא תוהה אין לו לעבוד על מנת לקבל פרס. וכתב התוספות יום טוב, שגם תוספות בראש השנה כוונתם כן היא לחלק גם בישראל בין תוהה לאינו תוהה, ומה שהעמידו בגוי, זה רק דוגמא בעלמא שהגויים תוהים על הראשונות, וכפי שחילקה הגמרא עצמה (ר״ה שם).

האיסור כשמצפה לשכר מיד

תירוץ נוסף על קושיית תוספות, מתבאר מדברי הרמב״ן (האמונה והבטחון ד״ה ושני הענינים), שחילק בין עושה מצוה כדי לקבל שכר מיד שזה אסור, ובאופן זה נאמר 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס', אבל אם מצפה לשכר לעתיד מותר, ובאופן זה נאמר 'האומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור'.

לא. ולפי״ז יש לבאר גם דברי הגמרא (ב״ב י:) בנותן צדקה על מנת להתייהר, וכן מש״כ בירושלמי (תענית פ״ב ה״ב, הובא בבית יוסף או״ח סי' תקפה ס״ו) שהמתענה על מנת להתפרסם ולהתגאות,

ובפרי מגדים (או"ח סי' תלג א"א ס"ק יד) כתב, שרש"י כבר רמז בדבריו לתרץ את קושיית תוספות הנ"ל מהמשנה באבות, והיינו במה שכתב רש"י (פסחים ח: ד"ה הרי) לבאר, בנותן צדקה בשביל שיחיה בני או שיזכה לעולם הבא, וכתב 'ולא אמרינן שלא לשמה עושה אלא קיים מצות בוראו שצוהו לעשות צדקה ומתכוין אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיו בניו'. אולם הקשה על זה הפרי מגדים, מלשון הגמרא 'בשביל שיחיה בני', שמשמע שזו היא כוונתו היחידה, ואין כוונתו כלל לשם שמים.

וביד רמ"ה (ב"ב י:) כתב, שכשרוצה שיחיו בניו עיקר כוונתו לשם שמים, שרוצה שבניו יעסקו בתורה ובמצוות. וכן כשאומר 'בשביל שאזכה לחיי עולם הבא', עיקר כוונתו לשם שמים שיוסיף לדעת את בוראו, ועל אופן זה אמרו שהוא צדיק גמור, אבל כשמכוין להנאת עצמו אין בזה מעלה כלל.

מצות צדקה שונה

תירוץ נוסף מבואר באחרונים[לג], לחלק בין מצוות שיש בהם הנאה ותועלת לאחרים כמצוות צדקה, שבזה אמרו שאף אם אין כוונתו לשם שמים, מכל מקום הרי זה צדיק גמור, שהרי במצות הצדקה נאמר (מלאכי ג י) 'ובחנוני נא בזאת' וגו', אבל בשאר המצוות אמרו שצריך לעבוד שלא על מנת לקבל פרס.

אוצר החכמה

אולם יש שהקשו[לד], מדברי הגמרא (פסחים ח:) שלמדה מזה גם למצות בדיקת חמץ, שאף אם מכוין לחפש מחט שאבדה לו נחשב עוסק במצוה, אף שמצות בדיקת חמץ אין בה הנאה לאחרים. ובהגהות ר' אלעזר לנדא (ר"ה ד.) תירץ, שאמנם בבדיקת חמץ כשיש לו כוונה אחרת אינו נחשב צדיק גמור, אלא שהגמרא מוכיחה שאם במצות צדקה נחשב באופן זה 'צדיק גמור', אם כן בשאר מצוות 'יחשב לכל הפחות שעושה מעשה מצוה.

הגירסא 'צדקה' ולא 'צדיק'

ויש להעיר שקושיית תוספות והראשונים הנ"ל היא רק למה שגרסו בגמרא 'הרי זה צדיק גמור', ולכן הקשו מדברי התנא באבות 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס'. אמנם יש מהראשונים[לה] שלא גרסו כלל 'הרי זה צדיק' אלא 'הרי זו צדקה' או 'צדק', ואם כן לא קשה קושיית תוספות, שהרי אין התייחסות להאדם אם הוא צדיק או לא, אלא רק למעשה הצדקה.

כוונת התנא רק לזרז לעבוד מאהבה

עוד כתב בתוספות יום טוב (שם), שאין כוונת התנא לומר שיהיה איסור לעבוד את הקב"ה על מנת לקבל פרס, שודאי שגם העובד על מנת לקבל פרס הוא עובד ה', ומפני כן כתבה התורה בכמה מקומות שכר ועונש. אלא שאין מעלת העובד על מנת לקבל פרס, כמעלת העובד שלא על מנת לקבל פרס, אלא מאהבה. וכוונת התנא להזהירנו על זה, שנהיה מן העובדים מאהבה, שמעלתה גדולה מהעובד שלא מאהבה[לו]. וכן הוכיח מכמה מקומות בתורה ובדברי חז"ל, שהפליגו לבאר את שכר עושי המצוות, ובמשנה (שם פ"ב מ"א) אמר רבי 'הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה', הרי מבואר שצריך לחשב את השכר שיהיה לו מהמצוה. וכן שנינו (שם פ"ב מט"ז) 'ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך, ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא'. אמנם התוספות יום טוב פירש, שאין כוונת התנא שיעבוד על מנת לקבל פרס, אלא שידע דרך ידיעה את שכר הצדיקים, אבל לא שיעבוד בשביל זה.

וגם מהמשנה עצמה דייק התוספות יום טוב, שאין כוונת התנא לומר שיש איסור לעבוד על מנת לקבל פרס, אלא רק זירוז לעובדו מאהבה. והיינו מלשון התנא, שאמר 'אל תהיו כעבדים' וכו', ולא אמר אל תהיו עובדים על מנת לקבל פרס, אלא ודאי כוונתו לומר שלא נטעה בדבריו שאותם שעובדים על מנת לקבל פרס אינם נקראים 'עבדים', שבודאי גם הם עבדי ה', אלא שהתנא זירז אותנו לא להיות כאותם העבדים, אלא שנהיה כעבדים היותר מעולים שעובדים מאהבה. ואע"פ שנתבאר שהתנא עצמו פירש בדבריו שהעבודה על מנת לקבל פרס גם נקראת עבודה, מכל מקום מצינו שטעו בדבריו כמו שכתב רש"י (במשנה שם) בשם ספר ערוך, וכן הביא הרמב"ם (במשנה שם) ורבינו עובדיה מברטנורא (שם פ"א מי"א) שצדוק וביתוס היו תלמידים של אנטיגנוס איש סוכו, ושמעו שהיה אומר 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס', ואמרו אפשר פועל עושה מלאכה כל היום וטורח, ולערב אינו מקבל פרס, ויצאו למינות הם ותלמידיהם. ולכן הזהיר אבטליון (שם) ואמר 'חכמים הזהרו בדבריכם' וכו', והיינו אע"פ שאניטגנוס איש סוכו דייק כן בדבריו כנ"ל שאמר אל תהיו 'כעבדים', מ"מ היה לו לפרש יותר שיהיה מפורש לכל שומע.

ביאור הפסוק 'ולמען ייטב לך'

האברבנאל (נחלת אבות, הובא במהרש"א ח"א ע"ז יט.) הקשה על משנה זו, שהרי בכמה מקומות בתורה מבואר שייעוד המצוות הוא כדי שייטב לנו, וכמו שכתוב לגבי מצות כיבוד אב (שמות כ יב) 'כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך' וגו', וכן 'למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך על האדמה' (דברים ה טז), וכן בעוד מקומות. הרי מפורש שייעוד המצוות הוא שיעשם האדם עבור זה שייטיב לנו, והיינו לקבל פרס.

ובמהרש"א (שם) תירץ, שאין כוונת הכתוב במה שאמר 'למען ייטב לך', שזה מתייחס לאדם שעושה את המצוות שיעשם עבור שייטב לו. אלא זה מתייחס להקב"ה, היינו שעבור כן שיעשה האדם את המצוות, 'למען כן' היינו עבור כך, ייטב לו הקב"ה ברוב חסדו ויאריך ימיו.

ודייק כן מדברי אנטיגנוס איש סוכו עצמו, שאמר 'אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס', ולכאורה קשה לאיזה עבדים המשיל התנא, והרי אין במציאות כאלו עבדים, שהרי אפילו עבד כנעני מקבל פרס מרבו והיינו מזונות. אלא ביאר שכוונת התנא להמשיל את עבודת ה' לעבודת עבד כנעני ולא לעבד עברי, שהרי עבד עברי עובד את רבו רק על מנת לקבל פרס, והפרס שמקבל מרבו הוא שלו. אבל עבד כנעני אינו משמש את רבו כדי לקבל פרס שיהיה שלו, שהרי מה שקנה עבד קנה רבו, וגם המזונות שמקבל מרבו אינם שלו רק של רבו, כמו שאמרו (גיטין יב.) שיכול האדון לומר לעבדו עשה עמי ואיני זנך, אלא שמצד החסד נותן לו רבו מזונות, וכמו כן צריך לעבוד את ה' שלא על מנת לקבל פרס, שיהיה הפרס שלו, שהרי העולם ומלואו של הקב"ה, אלא שמצד החסד והחנינה נותן הקב"ה לעובדיו את כל הטובות הכתובות בתורה. והיינו שאין לעבוד כעבד עברי שמצפה לשכר שיהיה שלו, אלא יעבוד כעבד כנעני שאין מצפה אפילו למזונות שיהיו שלו, אלא רק לחסד וחנינה מאת רבו.

אמנם ברמב"ם (פירוש המשניות, אבות שם) מבואר לא כן. שפירש את ההפרש בין לשון 'פרס' ללשון 'שכר', ש'שכר' הוא מה שמגיע לאדם בדין חלף עבודתו שעבד. אבל 'פרס' הוא על דרך החסד והחנינה, כמו שיאמר אדם לעבדו או לבנו הקטן או לאשתו עשה לי כך וכך ואתן לך דינר או שנים. ועל זה הזהיר התנא שלא נעבוד את בוראנו אפילו על מנת לקוות לחסד וחנינה, אלא רק מאהבה.

אם יש לעבוד על מנת שלא לקבל פרס

והנה בגירסת המשנה ישנם שני גירסאות: יש גורסים 'אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס', ופירושו שלא יעבוד בשביל הפרס, ויש גורסים 'אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס', והיינו שצריך לעבוד על מנת שלא יקבל פרס. ורבינו יונה (שם) בתחילת דבריו שולל גירסא זו, וכתב כי אין לאדם לעשות המצוות על דעת שלא יהיה לו פרס עליהם. אולם לאחר כך כתב שגירסא זו היא העיקר, וביאורה, שיש לאדם לעבוד את ה' על מנת שלא יקבל פרס, אלא מחמת חסד שגמלו כבר, ומפני מעלת הרב שהוא ראוי לכך. וזו היא עבודה מאהבה.

ובתוספות יום טוב (שם) הקשה, שמכל מקום הלשון 'על מנת שלא לקבל פרס' תמוה, שמשמע שאם יקבל פרס אינו עובד.

והנה בגמרא (ע"ז יט.) דרשו את הפסוק (תהלים קיב א) 'אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד', שהכוונה למי שחפץ 'במצותיו' ולא בשכר מצותיו. ומבואר בגמרא שזה כדברי אנטיגנוס איש סוכו, שאמר 'אל היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס'. אמנם היעב"ץ (שם) כתב, שהכוונה שאינו חפץ בשכר מצותיו בעולם הזה. ואם כן מבואר שהבין גם את דברי אנטיגנוס איש סוכו שאמר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, שהכוונה היא רק לפרס בעולם הזה.

אינו שוה כלום, ולחטא נחשב לו.

לב. פרשת דרכים (דרך האתרים דרוש שלישי) בשם המהרימ"ט (פרשת קדושים), ובספר הנותן אמרי שפר (פר' שופטים, ופר' בהר), באר שבע (סוטה יד.), מהרש"א (פסחים ח:), הגהות ר' אלעזר לנדא (ר"ה ד.).

לג. פרשת דרכים (שם), באר שבע (שם), מהרש"א (שם).

לד. תוספות הרא"ש ורבינו חננאל (ר"ה ד.), תוספות רבינו פרץ (פסחים ח.), מאירי (ב"ב י:).

לה. וכעין דבריו כתב גם המהר"ל בחדושי אגדות (ר"ה ד.), שמסכת אבות מסכת דברי מוסר היא, והמשנה באה לומר שהמעלה הגדולה בעבודת ה' היא שלא על מנת לקבל פרס, אבל ודאי שגם העובד שלא על מנת לקבל פרס הוא צדיק גמור. וכן מבואר בפרי מגדים (שם סי' תלג א"א ס"ק יד) שבמסכת אבות נאמרו דברי חסידות, והעובד שלא על מנת לקבל פרס הוא

הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה

עוד שנינו (אבות פ״ב מ״א) ׳רבי אומר וכו׳ והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה׳.

ולכאורה דברי רבי חולקים על דברי אנטיגנוס איש סוכו הנ״ל, שהזהיר ׳אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס׳, וכאן אמר רבי שהדרך הישרה היא לחשב את השכר שיקבל עבור המצוות. ותירץ האברבנאל, וכן כתב בדרך חיים, שדברי רבי נאמרו רק כנגד יצר הרע, והיינו שודאי הדרך הראויה היא לקיים מצוות שלא על מנת לקבל פרס, אלא שאם רואה שיצר הרע מתגבר עליו אז יחשב את שכר המצוה, ועל ידי זה יוכל להתגבר עליו. ובתוספות יום טוב (שם) תירץ על פי דבריו הנ״ל, שאנטיגנוס איש סוכו לא בא לשלול את העבודה על מנת לקבל פרס, שודאי גם הוא נכלל בכלל עבדי ה׳, אלא שרצה לזרז שנעבוד את בוראנו בצורה היותר מובחרת שאין למעלה ממנה, שהיא שלא על מנת לקבל פרס. נמצא שרבי דיבר בדרך כלל ועל הרוב שעובדים על מנת לקבל שכר, ואנטיגנוס דיבר על דרך פרט, על המעלה העליונה שהיא שלא על מנת לקבל פרס.

ובשושנים לדוד (הובא בליקוטים שם) ביאר, שדברי רבי מדברים על כוונת הלב. והפירוש ׳שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות׳, היינו מכיון שהכל הולך אחר כוונת הלב. ועל זה אמר שאם באת לעשות מצוה שלא לשמה, חשוב הפסד מצוה שמפסיד בכוונה, שאילו היה מכוין לשמה, היה מקבל שכר נוסף על עיקר המצוה והיא שכר הכוונה, ואת זה מפסיד בכוונתו שלא לשמה, וכמו כן שכר עבירה כנגד הפסדה, הוא על ענין הכוונה שמפסיד במניעת הכוונה הטובה, שהיה יכול לקבל שכר על כוונה טובה גם במעשה עבירה, כמו שאמרו (הוריות י:) ׳גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה׳.

ה. האם יש חילוק בין תורה למצוות

האם יש חילוק במחשבת שלא לשמה בין תורה למצוות

לשון הגמרא בכל המקומות המבוארים לעיל הוא ׳לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה׳, והיינו שכללו בזה גם את עסק התורה וגם את קיום המצוות.

גדר מחשבת לשמה חלוק בתורה מבמצוות

בגמרא (נדרים סב.) אמר רבי אליעזר ברבי צדוק ׳עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם׳, וביאר הרא״ש (שם ד״ה עשה) את שינוי הלשון ׳לשם פעלם׳ ו׳לשמם׳. וכתב, ש׳לשם פעלם׳ פירושו לשמו של הקב״ה שפעל הכל למענהו[לו]. ואילו ׳לשמם׳ פירושו, שהדיבור בדברי תורה יהיה לשם התורה, והיינו כגון שמחשב בלימוד התורה שלומד כדי לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול בתורה, ולא לקנטר ולהתגאות.

וביאר הנפש החיים (ש״ד פ״ג), שחלוק תלמוד תורה משאר מצוות. שבכל המצוות ודאי שצריכה להיות עשיית המצוה למצוה מן המובחר בדביקות ובמחשבה טהורה שבטהורות, כל אחד כפי שכלו והשגתו, כדי שיתקלס עילאה לגרום תיקוני העולמות וכוחות וסדרים העליונים, ולכן אמר ׳לשם פעלן׳ שזהו על פי ׳כל פעל ה׳ למענהו׳, שפירשוהו חז״ל ׳לקילוסו׳, ואע״פ שודאי שגם במצוות העיקר בהם לעיכובא הוא העשייה בפועל, והכוונה היתירה וטוהר המחשבה אינה מעכבת כלל כמו שנתבאר, מכל מקום קדושת וטוהר המחשבה מצטרף למעשה לעורר ולפעול תיקונים יותר גדולים, מאשר אם היתה המצוה נעשית בלא דביקות וקדושת המחשבה. אבל הנהגת האדם בשעת תלמוד תורה תהיה שונה, ועליו אמר ׳ודבר בהן לשמן׳, והיינו שהדיבור בענייני המצות והלכותיהן יהיה לשמן, פירוש לשם הדברי תורה עצמם, היינו לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול.

ואמנם גירסת רש״י (שם) היא ׳ודבר בהן לשם שמים׳. לכן פירש שתהא כל כוונתך לשמים. ומכל מקום כתב הנפש החיים, שבשאר מקומות שכתוב ענין לשמה בתלמוד תורה, גם רש״י יפרש כמו שנתבאר בדעת הרא״ש.

עוד מצאנו שפירש רש״י (תענית ז. ד״ה לשמה) ענין לשמה, והוא שיעשה המצוות ׳משום כאשר צוני ה׳ אלוקי ולא כדי להקרות רבי׳.

וברמב״ם (תשובה פ״י ה״ב) כתב, ׳העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד, ואין כל חכם זוכה לה, והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב״ה אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה, והיא המעלה שצונו בה הקב״ה על ידי משה, שנאמר (דברים ו ה) ׳ואהבת את ה׳ אלהיך׳, ובזמן שיאהוב אדם את ה׳ אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצות מאהבה׳.

ובספר העיקרים (מאמר שלישי) ביאר ענין לשמה, וכתב שהמקיים המצוות ליראת השם ואהבתו, והיותו נכנע למצוותיו, הוא שקראוהו רבותינו ז״ל ׳עוסק בתורה לשמה׳. והאריך שם לבאר, שאין הכוונה מאהבת השכר ומיראת העונש, אלא כשמצייר בליבו רוממות השם ומעלתו, ובעבור זה הוא נכנע לעשות רצונו, עי״ש.

דעת הרמב״ם לחלק בין תורה למצוות

אולם הרמב״ם (תלמוד תורה פ״ג ה״ה, תשובה פ״י ה״ה) כתב דין זה של ׳שלא לשמה׳ רק על עסק התורה, ולא הזכיר כלל מקיום המצוות שלא לשמה. ונאמרו באחרונים כמה אופנים לבאר זאת, מדוע לא הזכיר הרמב״ם דין זה בקיום המצוות, והאם זה מחמת שחולק בקיום המצוות, וסובר שבקיום המצוות לא נאמר שיעסוק שלא לשמה, או שמודה שדין זה נאמר גם בקיום המצוות, אלא מחמת טעם אחר לא כתבו.

בהכרח שהרמב״ם מודה שדין זה הוא גם בקיום מצוות

בשו״ע הרב (יו״ד, תלמוד תורה פ״ד ס״ג בהערה) הוכיח, שודאי שהרמב״ם מודה שדין זה לעסוק אף שלא לשמה נאמר גם על קיום המצוות, ולא רק על תלמוד תורה. שהרי בהלכות תשובה (שם) כשביאר ענין זה שיעסוק שלא לשמה שמתוך כך יגיע ללשמה, כתב, ׳לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה, וכדי לקבל שכר׳, וכו׳. ובהכרח שדבריו אלו נאמרו על קיום המצוות ולא על עסק התורה, שהרי כלל בדבריו גם נשים, והרי נשים אינן מצוות בלימוד התורה[לז]. אלא בהכרח שכוונתו היא לקיום המצוות, ונמצא מבואר בדבריו שודאי מודה שגם בקיום המצוות נאמר דין זה. ואם כן צריך ליתן טעם מדוע נקט בדבריו רק ׳לעולם יעסוק אדם בתורה שלא לשמה׳, ולא הזכיר דין המצוות.

החידוש שייך רק בעסק התורה

ותירץ השו״ע הרב, שבקיום המצוות אין חידוש כל כך במה שמקיים מצוות שלא לשמה, שהרי מעשה המצוה נעשה כתיקונה ואינה חסרה כלום, אלא רק המחשבה היא שלא לשמה, אבל בעסק התורה שלא לשמה יש חידוש מיוחד, והיינו באופן שלומד תורה שלא על מנת לקיים שהוא רשע, ונאמר עליו הפסוק (תהלים נ טז) ׳ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי׳, אם כן היה הדין נותן שאף אם בקיום המצוות יקיים אף שלא לשמן, כיון שאין חיסרון בקיום שלא לשמן, שמכל מקום לא מגרע כלום בזה, אבל לימוד התורה שנאמר בו ׳ולרשע אמר׳ וגו׳, היינו אומרים שיש כאן אזהרה לא ללמוד שלא לשמה. לכן רצה הרמב״ם לחדש בדווקא בתלמוד תורה, שאף על פי כן עדיף שילמד תורה שלא לשמה, כיון שהמאור שבה מחזירו למוטב[לח].

על מנת שיתעשר ויכבדוהו שייך בעיקר בתורה

בחידושי בנין שלמה (נדפס בסוף הרמב״ם שם) ביאר את דעת הרמב״ם באופן אחר, בהקדם הקושיא בסתירת הסוגיות, שהרי אמרו שיעסוק בתורה ומצוות שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ומאידך דברו בגנות העסק שלא לשמה כגון מה שאמרו נוח לו שלא נברא או שנהפכה שליתו וכדומה. והובא לעיל כמה תירוצים בזה. ובתוספות (סוטה כב: ד״ה לעולם) כתבו, שכשלומד מיראת היסורים ומאהבת קבלת הפרס, זהו שלא לשמה שאמרו לעולם יעסוק שלא לשמה. ולמד הבנין שלמה בדבריהם שכעושה מצוה או לומד תורה על מנת שיכבדוהו ויקראוהו רבי, או על מנת להתעשר, זהו בכלל ה׳שלא לשמה׳ שאמרו עליו נוח לו שלא נברא. והיינו שיש בזה עבירה כשעוסק בתורה ומצוות במחשבה זו.

חסיד, אבל גם מי שלא הגיע לדרגה זו הוא צדיק, אך לא חסיד.

לו. ובן פירש בר״ן (שם ד״ה לפעלם). וביאר בתפארת ציון (שם ד״ה ראי״ש, ד״ה עשה), כוונתו, שאף דברי הרשות יעשה רק לשם ה׳ כדברי הפסוק (משלי ג ו) ׳בכל דרכיך דעהו׳, ולכן אמר ׳שפעל הכל למענהו׳ היינו אף דברי הרשות.

לז. ואף שמברכות ברכת התורה כמבואר בשולחן ערוך (או״ח סי׳ מז סי״ד), מכל מקום בביאור הגר״א (שם) ביאר, שאין זה מחמת שמצוות בתלמוד תורה, אלא שיכולות לברך כשאר מצות עשה שהזמן גרמא. ואף לביאור המגן אברהם (שם) שכתב, שמחוייבות ללמוד את הדינים ששייך להם ואת פרשת הקרבנות, מכל מקום אינן שייכות בעסק התורה.

לח. אלא שהקשה על דבריו מדברי הגמרא (חולין קלג.), ׳אמר רב יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגהינם׳. ועוד אמרו שם, כאילו זורק אבן למרקוליס. ולא אמרו בזה מתוך שלא לשמה יבוא ללמוד לשמה, והמאור שבה מחזירו למוטב. ותירץ, שכיון שמכל מקום הוא עומד בספק אולי לא יחזור בו מדרכו הרעה, אם כן הרב לא צריך להכניס את עצמו לאותו ספק, שאולי לא יחזור בו מדרכו הרעה, ונמצא זורק אבן למרקוליס, אבל האדם כלפי עצמו חייב להכניס עצמו, שהרי מה יפסיד מתוך שלא לשמה, ואף שעל ידי לימודו שלא לשמה יהפכו שגגותיו לזדונות, מכל מקום אין אותו הפסד שקול כנגד השכר, אם יזכה ויחזור למוטב על ידי לימוד התורה, וגם אם לא יזכה לחזור למוטב, הרי הוא עצמו גרם זאת, ועל כגון זה אמרו ׳הלעיטהו לרשע וימות׳. עוד כתב, שיש לומר שגם הרב צריך להכניס את עצמו לספק אולי התלמיד יחזור בו על ידי המאור שבתורה, ואם כן יהיה הריוח יותר על ההפסד. ומה שאמרו כל השונה לתלמיד שאינו הגון וכו׳, זה רק אם אפשר שעל ידי זה שידחהו ולא יכניסהו לבית המדרש בהתחלה, יחזור למוטב, אבל אם זה לא יועיל עדיף שילמדהו אף שאינו הגון, שהמאור שבה מחזירו למוטב. והביא ראיה ממה שאמרו (סוטה מז.) ׳לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחפו לאחד

ולפי"ז ביאר את דעת הרמב"ם, שסבר שכיון שאמרו בגמרא 'לעולם יעסוק בתורה ובמצוות שלא לשמה', וסתמו ולא חילקו באיזה מחשבת שלא לשמה דיברו, משמע שדיברו על כל האופנים של 'שלא לשמה', ואף באופנים הנ"ל שאמרו עליו שנוח לו שלא נברא כגון שיכבדוהו או יתעשר. ואע"פ שעושה עבירה בזה, מכל מקום אם מרגיש בנפשו שאינו יכול לעסוק לשמה, לא יתבטל משום זה מלימודו אלא יעסוק אף שלא לשמה, ומתוך שלא לשמה יבוא ללמוד לשמה. נמצא שיש שני סוגים של עסק בתורה ומצוות שלא לשמה, באחד עובר עבירה, ובאחד אינו עובר עבירה אלא שאינו במעלה העליונה, ומכל מקום כיון שהגמרא לא חילקה ביניהם, משמע שבשניהם אמרו שכשאין לו אפשרות לעסוק 'לשמה', יעסוק 'שלא לשמה'.

והנה באופן הראשון לכאורה אין שום חידוש בזה שיעסוק שלא לשמה, שהרי ודאי עדיף שיעסוק שלא לשמה אף אם אינו במעלה העליונה, מכל מקום הרי מקיים מצוה. אבל באופן השני שעובר עבירה כשעושה שלא לשמה, ודאי יש בזה חידוש שמכל מקום יעסוק שלא לשמה, אע"פ שנאמר עליו שנוח לו שלא נברא.

ובזה ביאר מה שכתב הרמב"ם שיעסוק שלא לשמה רק 'בתורה' ולא במצוות.

כיון שאופן זה של שלא לשמה על מנת שיתעשר ויכבדוהו וכדומה אינו שייך כל כך במציאות בעסק המצוות, אלא שייך ומצוי מאד בעסק התורה, שמכבדים תלמידי חכמים, ועל ידי זה יגיע לכבוד ועשירות[לט]. ולכן השמיע הרמב"ם דין זה שיעסוק שלא לשמה רק בתורה, ששם שייך אותו שלא לשמה של על מנת שיכבדוהו, וכמו שכתב שם בהלכות הקודמות. ובזה נאמר החידוש, שאע"פ שעובר עבירה כשעוסק בתורה במחשבה זו, ונוח לו שלא נברא, מכל מקום יעסוק בתורה, כיון שמצוות עסק התורה הוא גדול וביטול תורה חמור, וכמו שאמרו (קידושין מ:, סנהדרין ז.) שאין תחילת דינו של אדם אלא על ביטול תורה, לכן עדיף ללמוד אף שלא לשמה[מ].

ואף שהיה מקום לומר שההלכה שיעסוק שלא לשמה נאמר רק על השלא לשמה הרגיל, שעושה מאהבת השכר ויראת העונש שאינו עובר בזה עבירה, ולא על שלא לשמה שיכבדוהו שעובר בזה עבירה. מכל מקום כיון שהגמרא סתמה ואמרה לעולם יעסוק שלא לשמה, משמע שאין לחלק בזה. ועוד דייק, מדוע הוצרכה הגמרא להשמיע גם בתורה וגם במצוות שיעסוק שלא לשמה, והרי תורה בכלל המצוות ומנין לחלק בזה. אלא בהכרח שאחרי שהגמרא השמיעה על השלא לשמה הרגיל ששייך בכל המצוות, עדיין הוצרכה להשמיע גם על השלא לשמה הגרוע ששייך רק בעסק התורה, שגם בזה יעסוק שלא לשמה[מא].

שאר מצוות צריכות כוונה

ובאגלי טל (בהקדמה) כתב, שהרמב"ם סובר שדין זה לעסוק שלא לשמה שמתוך שלא לשמה יבוא לקיום לשמה, שייך רק בעסק התורה ולא בקיום המצוות. ואע"פ שרב שאמר דין זה ודאי סבר שאין לחלק בין עסק התורה לקיום המצוות, שהרי מימרא זו הובאה בגמרא (נ:) כלפי איסור עשיית מלאכה בערב שבת, שזה מצוה ולא תורה, וכן גירסת ר"ח (שם), מכל מקום הרמב"ם פסק כדבריו רק לענין עסק התורה, ולא בקיום המצוות. וביאר סברתו בהקדם הנידון ש'מצוות צריכות כוונה'.

דהנה נתבאר שיש כמה סוגי מחשבות הנלווים לקיום המצוה, ויש לדון כשאמרו לעולם יעסוק שלא לשמה, אם פירושו שחסר בכוונה הנצרכת למצוה, או לכוונה אחרת שאינה מעכבת את המצוה. והוכיח האגלי טל מדברי הגמרא (פסחים שם), שמדובר באופן שאין לו כלל כוונה למצוה, והיינו שבאופן זה למאן דאמר מצוות צריכות כוונה לא יצא ידי חובת קיום המצוה. וקשה כיצד אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות שלא לשמה, הרי למ"ד זה אינו יצא ידי חובת קיום המצוה[מב]. ותירץ, שרב סובר שמצוות לא צריכות כוונה, ולכן גם כשמקיים שלא לשמה, מכל מקום מקיים בזה מצוה, ובשכר המצוה יזכה לבוא לידי קיום לשמה[מג].

כשיש הנאה במצוה, יוצא גם ללא כוונה

ולפי זה יש לומר שמה שפסק הרמב"ם (שופר פ"ב ה"ד) ש'מצות צריכות כוונה', הוא מכיון שלא פסק כדברי רב שיעסוק במצוות שלא לשמה, שהרי כשעוסק שלא לשמה אינו מקיים שום מצוה. אמנם עדיין צריך ביאור דא"כ מדוע לגבי לימוד תורה כן פסק הרמב"ם כדברי רב שיעסוק בתורה שלא לשמה. וביאר האגלי טל, על פי דברי הרמב"ם (חמץ פ"ו ה"ג), שאם אכל מצה בלא כוונה כגון שאנסוהו גויים או ליסטים לאכול, יצא ידי חובתו. וקשה דהרי מצוות צריכות כוונה, ואיך יצא ידי חובתו בלא כוונה. ויישב הר"ן (ר"ה כז: ד"ה לפיכך) שבמצוות שיש בהם הנאה, יוצאים ידי חובה גם ללא כוונה, ולכן אכילת מצה שיש הנאה באכילתה, יוצא גם שלא בכוונה. ועל פי זה יש לומר, שכן הוא גם בלימוד התורה, שהנה כתב הט"ז (יו"ד סי' רכא ס"ק מג) ששונה מצות תלמוד תורה משאר המצוות, שבשאר המצוות אמרו מצוות לאו ליהנות ניתנו, ומותר במודר הנאה. אבל בלימוד תורה ודאי שיש הנאה בלימוד התורה, שהתורה בודאי משמחת לב, ולכן אסור ללמוד בספר שהוא מודר הנאה ממנו.

ועל פי זה יתבארו דברי הרמב"ם, שפסק לענין תלמוד תורה שיעסוק בתורה אפילו שלא לשמה, והיינו אע"פ שמצוות צריכות כוונה, מכל מקום כיון שבתלמוד תורה יש הנאה מהלימוד, א"כ זה דומה לאכילת מצה, שמקיים מצוה אף בלא כוונה מחמת הנאתו, ולכן יעסוק בתורה אף שלא לשמה, כיון שמכל מקום מקיים בה מצוה, ומתוך שלא לשמה יבוא ללמוד לשמה.

כאשר מתכוין גם לשם מצוה וגם לשם כבוד

ובשפת אמת (פסחים נ: בתוס' ד"ה וכאן) כתב שלמאן דאמר מצוות צריכות כוונה, ונתכוין רק לשם כבוד ולא לשם לצאת ידי חובתו, לא יצא, ואם נתכוין גם לצאת ידי חובה, אף שמתכוין גם לשם כבוד, מכל מקום יצא, ועדיף יותר מסתם 'שלא לשמה'.

וכן מתבאר מדברי המשנה ברורה (סי' לח ס"ח ביאור הלכה ד"ה הם) שאינו נחשב עוסק במצוה פטור מן המצוה אלא אם כן מתכוין לשם מצוה, ואם מתכוין גם לשם פרנסה עדיין נחשב עוסק במצוה, אך אם כוונתו רק לשם ריוח ממון, אין זה 'עוסק במצוה'.

הרמב"ם גרס 'ובמדות'

אוצר החכמה

באגרות משה (שו"ת, או"ח ח"א סי' כ) כתב, שמה שהשמיט הרמב"ם 'ובמצוות' הוא בדווקא, שעל מצוות לא נאמר שיעסוק שלא לשמה, וכן הוכיח מלשון הרמב"ם (תלמוד תורה פ"ג ה"ה) שלאחר שכתב (שם פ"ג ה"ג-ה) שתלמוד תורה גדול משאר מצוות, כתב 'לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה' וכו'. ומבואר מדבריו שמה שאמרו שיעסוק בתורה שלא לשמה וכו' הוא מחמת מעלת תלמוד תורה על שאר מצוות, ומשמע שזה נאמר רק על תלמוד תורה ולא בשאר מצוות. אולם הקשה, שהרי בכמה מקומות (ערכין טז: סוטה כב: פסחים נ: נזיר כג:) מביאה הגמרא הלכה זו שיעסוק שלא לשמה, ושם מדובר במצוות. ותירץ, שאולי הרמב"ם גרס בדברי הגמרא במקום 'ובמצוות' גרס 'ובמדות', שהרגילות במדות שמביאה לידי לשמה, והגמרא בסוגיין מתיישבת היטב, שהרי מדובר על ענוה שהיא אחת מן המדות, וכן אפשר לדחוק בשאר המקומות, ורק בדברי הגמרא (נזיר כג:) שהוכיחו דין זה מהקרבנות שהקריב בלק, נשאר בצ"ע, שהרי זה מצוה[מד].

מתלמידיו בשתי ידיו'.

לט. וכן דייק מלשון הגמרא (נדרים סב.) שאמרו 'שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם, אשנה שיקראוני רבי' וכו'. ומדוע אמרו זאת רק על לימוד התורה ולא על שאר המצוות, אלא כיון שאין זה שייך במציאות כל כך שיכבדוהו מחמת קיום המצוות, רק בלימוד תורה.

מ. ועל פי זה מיושב גם מה שהקשה בתחילת דבריו על לשון הרמב"ם (תלמוד תורה פ"ג ה"ה), שכתב 'תחילת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו, לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה'. וקשה שלכאורה הסיבה שיעסוק שלא לשמה אינה מחמת שעל תלמוד תורה תחילת דינו של אדם, אלא מחמת שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה, וכמו שכתב הרמב"ם עצמו בסוף דבריו, ועוד שטעם זה שייך רק בתורה ולא במצוות, והרי בגמרא מבואר שגם על מצוות אמרו שיעסוק שלא לשמה. אמנם לפי מה שנתבאר מבואר, שכוונת הרמב"ם היא על שלא לשמה המיוחד בתורה שהוא גרוע משאר שלא לשמה, כיון שעובר בזה עבירה ונוח לו שלא נברא, ומכל מקום גם בזה יעסוק שלא לשמה, כיון שכנגדו עונש ביטולה הוא גדול, שהרי תחילת דינו של אדם הוא על ביטול תורה.

מא. ועיין שם שביאר על דרך זה בשני אופנים נוספים את דברי הרמב"ם.

מב. וכתב שאין לומר שאמנם מחמת חסרון הכוונה לא קיים את המצוה כלל, ומכל מקום אמר רב שיעסוק שלא לשמה אף שלא מקיים מצוה כלל, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והיינו שיבוא לידי קיום מצוה עם כוונה. והיינו שהפירוש מתוך שלא לשמה בא לשמה אין זה מחמת זכות קיום המצוה, שבאמת אין בזה קיום מצוה, אלא שעל ידי ההרגל במצוה שלא לשמה שאין בהם כוונה יתרגל לקיום מצוות, ויבוא לקיים מצוה לשמה עם כוונה. שיש לדחות על פי דברי הגמרא (הוריות י:) שהביאו ראיה מבלק שהקריב קרבנות שלא לשמה, וזכה עבור זה שתצא ממנו רות וממנה דוד המלך ושלמה המלך שהקריבו קרבנות לשמן. והנה כיון שבלק עצמו לא בא לידי לשמה אלא רק זכה בזה עבור זרעו, מוכח שאין הכוונה רק שעל ידי ההרגל בקיום המצוה יבוא לידי עשייתה לשמה, שהרי בבלק ההרגל לא הביאו לקיים המצוות לשמה, אלא בהכרח שהפירוש מתוך שלא לשמה בא לשמה היינו שבזכות קיום המצוה שלא לשמה יזכה לקיימה לשמה, ואת זה ניתן להוכיח גם מבלק, שזכה בזכות הקרבת הקרבנות שזרעו יקיימו מצוות לשמה, ואם כן מוכח שעל כל פנים יש קיום מצוה אף שלא לשמה, וקשה דהרי מצוות צריכות כוונה.

מג. וכן הוכיח האגלי טל (שם) מכמה מקומות שרב לשיטתו סובר כן שמצוות אינם צריכות כוונה.

מד. אמנם לכאורה יש לומר, שהקרבנות שהקריב בלק אינם נקראים מצוות, שהרי אינו מצווה בהם, ומסתבר שהם כמו 'מדות' שעל זה נאמר שיעסוק שלא לשמה לגירסא זו.

חורבן בית המקדש שלא למדו לשמה

ועל פי זה ביאר את דברי רבינו יונה (הובאו ברי"ן נדרים פא. ד"ה דבר) בביאור הפסוק (ירמיה ט יא-יב) 'על מה אבדה הארץ וגו' על עזבם את תורתי', ואמרו בגמרא (שם) שהיינו שלא ברכו בתורה תחילה. וביאר רבינו יונה, שזה מחמת 'שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה, ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה'. והקשה האגרות משה, מדוע לא ברכו, והרי אף שלמדו שלא לשמה, מכל מקום הרי מקיימים מצוה בלימוד זה, כמו שאמרו לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה, והיו צריכים לברך על זה[מה].

מחלוקת ראשונים אם מברכים על מצוה שלא לשמה

אמנם בדברי רש"י (פסחים נ: הוריות י:) מבואר, שגם במצוות יעסוק שלא לשמה, ואם כן יש לברך על כל המצוות. וכן דייק האגרות משה מדברי רש"י (ב"מ פה: ד"ה שלא) שפירש, מה שלא ברכו בתורה תחילה, באופן שונה מרבינו יונה. וביאר האגרות משה הטעם שרש"י לא פירש כרבינו יונה, או מחמת שסבר שגם במצוות 'יעסוק שלא לשמה וממילא צריך גם לברך כשעושה שלא לשמה, או שמכל מקום בתלמוד תורה היה צריך לברך כשעושה שלא לשמה, כיון שמעלת תלמוד תורה הוא בעצם[מז]. נמצא שנחלקו הראשונים אם כשעושה מצוה שלא לשמה אם יש לברך עליה או לא[מח].

עיקר החידוש בתורה שמעלותיה הם גם בשלא לשמה

תירוץ נוסף בדעת הרמב"ם כתב באבי עזרי (תלמוד תורה פ"ג ה"ה), שאמנם מודה הרמב"ם שעיקר הדין שיעסוק גם שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שייך בין בתורה ובין במצוות, אולם הרמב"ם הזכיר זאת רק לגבי תורה מחמת החידוש שיש בדבר. והוא על פי מה שיש לדייק בלשון הרמב"ם (שם) שהקדים וכתב 'תחילת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד, ואחר כך על שאר מעשיו, לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה', וקשה מה השייכות בין תחילת הדברים שתחילת דינו של אדם הוא על דברי תורה, לזה שלכן נאמר שיעסוק אף שלא לשמה, ועוד שהרי בגמרא מבואר שזה נאמר גם על קיום המצוות, אע"פ שאינם תחילת דינו של אדם, והיינו שהדין שמתוך שלא לשמה בא לשמה אינו שייך דווקא לדין זה של תחילת דינו של אדם, ואם כן מדוע כתב הרמב"ם 'לפיכך' וכו'. ותירץ, שהלשון 'לפיכך' מתייחס לכל ההלכות שכתב הרמב"ם מתחילת הפרק, שכולם הם 'מעלות התורה' שבהלכה א' כתב, שכתר תורה גדול משל כהונה ומלכות. ובהלכה ב' כתב, שממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. ובהלכה ג' כתב, שאין מצוה בכל המצוות ששקולה לתלמוד תורה. ובהלכה ד' כתב, שמצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים נדחית מפני תלמוד תורה. ובהלכה ה' כתב, שתחילת דינו של אדם בדברי תורה, שזהו גם כן ממעלות התורה. ועל זה כתב להוסיף עוד דבר ממעלות התורה, שגם העוסק בה שלא לשמה יש אצלו את כל המעלות הללו של עסק התורה, כאילו למד לשמה. נמצא שעיקר דברי הרמב"ם לא באו לבאר את החיוב של העסק בתורה אפילו שלא לשמה, אלא את המעלה שיש בעסק התורה אפילו שלא לשמה, מצד החפצא של תורה, ולכן לא הזכיר את ענין המצוות[מט].

אוצר החכמה

החידוש במה שצריך לעסוק שלא לשמה

ועל פי זה תירץ קושיא נוספת, מה שקשה בעיקר דברי רב יהודה אמר רב, וכן הקשה בחידושי הגרי"ז (סוטה כב:), מה חידש במה שאמר שיעסוק בתורה ובמצוות שלא לשמה, והרי פשוט שמחויב בקיום המצוות ואין לו להיפטר מהם אף אם קיומן יהיה שלא לשמה. ואע"פ שפסק הרמב"ם (שופר פ"ב ה"ד) שמצוות צריכות כוונה, מכל מקום הרי הרמב"ם עצמו (תשובה פ"י ה"ה) פירש, ש'שלא לשמה' היינו כשעושה מאהבת השכר או מיראת העונש, והרי באופן זה לא חסר בקיום המצוה ובכוונתה, שהרי מכוין לקיים המצוה כדי לקבל שכר. ועוד שהרמב"ם עצמו כתב (שם פ"י ה"א) שדרך זו לעבוד מיראת העונש ואהבת השכר אין ראוי לעבוד כן, ואינה מעלת הנביאים והחכמים, ומכל מקום פשוט שיש בזה קיום מצוה, ואף אדם שלא הגיע למדרגת אהבת ה', וכל עבודתו היא רק מיראת העונש, אם לא יעשה המצוה ודאי שיענש על כך. וא"כ מדוע רב צריך להזהיר שיקיים את המצוות שלא לשמן, ולתת טעם לדבר שמתוך כך יגיע לקיום לשמן. אמנם להנתבאר לעיל מיושב היטב, שרב לא בא להשמיע כלל את החיוב שמוטל על האדם לקיים את המצוות אף שלא לשמן, אלא רק ביאר את מעלת למוד התורה אף בשלא לשמן, שהחפצא של תורה נחשב כמו תורה גמורה, שהמעלות שנאמרו בחפצא של תורה הם אף כשלומד שלא לשמן[נ]. ואגב כך אמר שכן הוא גם בשאר המצוות, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

וציין בדבריו לדברי הנפש החיים [הובא להלן] שמעלת תלמוד תורה על שאר המצוות, וכמו שאמרו 'ותלמוד תורה כנגד כולם' (פאה פ"א מ"א), וכן מה שהוא דוחה את כל המצוות כשאפשר לעשותן על ידי אחרים, היא אף בלימוד תורה שלא לשמה, כמו שהוכיח כן מהגמרא בסוגיין הנ"ל.

בעסק שלא לשמה, אם נפטר מחיובו

אמנם בשפת אמת (פסחים נ: בתוס' ד"ה וכאן) גם הקשה על דברי רב שיעסוק במצוות שלא לשמה, שממה נפשך למאן דאמר מצוות צריכות כוונה, אם כן כשעסק שלא לשמה לא יצא ידי חובת המצוה כלל, ואיזה ענין יש בעסק המצוות כשאינו יוצא בהם ידי חובה. ואין לומר שכוונת הגמרא שיעסוק שלא לשמה היינו בכוונה מעורבת, שגם רוצה לצאת ידי חובת המצוה, וגם כדי שיכבדוהו וכדומה, שהרי באופן זה אין לחושבו 'שלא לשמה'. ואם דברי רב יהודה אמר רב הם רק למאן דאמר 'מצוות אין צריכות כוונה', אם כן מדוע אמר שהסיבה שיעסוק שלא לשמה היא כדי שמתוך שלא לשמה יבוא לעסוק לשמה, הרי עיקר הסיבה שיעסוק שלא לשמה הוא כיון שמקיים בזה את המצוה.

ותירץ השפת אמת, שמדובר במצוות שאינו מחויב לעשותם ויכול להיפטר מהם, ואף בהן יעסוק שלא לשמה שמתוך שלא לשמה יבוא לעשותן לשמה.

אם לימוד שלא לשמה דוחה קיום מצוה לשמה

עד כאן נתבאר האופנים שיש מעלה בלימוד התורה אף בלימוד שלא לשמה. אמנם צריך לבאר האם מעלה זו נחשבת כמצות תלמוד תורה ממש, וכמו שמצינו (מו"ק ט:) לענין תלמוד תורה שדוחה מצוה שיכולה להיעשות על ידי אחרים, האם יהיה כן הדין גם בלימוד שלא לשמה, אף שהמצוה היא לשמה. וכתב בנפש החיים (פרקים, פ"ב) להוכיח כן מדברי הגמרא (ערכין טז:), שהסתפקו מה עדיף האם תוכחה לשמה או ענוה שלא לשמה, ופשטו שכיון שענוה לשמה עדיפה, שהרי 'ענוה גדולה מכולם', ממילא גם שלא לשמה עדיפה, שהרי אמרו לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, נמצא מבואר שהמעלה שיש למצוה בלשמה קיימת גם בשלא לשמה, וכמו כן בתלמוד תורה, יש בה את מעלת החפצא של תורה, גם בלומד שלא לשמה.

מה. וכתב שאין לומר שלימודם היה על מנת לקנטר, שבזה לא מקיימים מצוה אלא נוח לו שלא נברא, שאם כן היה דבר זה ניכר לכל, ומדוע לא ידעו לפרש זאת החכמים והנביאים, כמו שכתב הר"ן (שם) שרק הקב"ה בעצמו שהוא יודע מעמקי הלב פירשה, ובהכרח שלא למדו על מנת לקנטר אלא רק שלא לשמה, ואם כן הרי מקיימים מצוה, ומדוע לא ברכו.
ואמנם את הסיבה שנענשו על זה, אע"פ שאמרו לעולם יעסוק שלא לשמה, יש לבאר, שכל הטעם שיעסוק שלא לשמה הוא שמתוך כך יבוא לידי קיום לשמה, והקב"ה שגלוי לו מעמקי הלב ידע שהיו כל כך שקועים במחשבתם הרעה, וודאי לא יבואו על ידי זה ללמוד לשמה, אבל הם עצמם שלא ידעו זאת היו צריכים לברך.
מו. ובאופן נוסף ביאר, שגם מה שלא ברכו זה מחמת הזלזול שלא היתה חשובה בעיניהם לברך עליה, ובאמת לא נפטרו מהברכה מחמת עסקם בה שלא לשמה, אלא שעל חסרון הברכה לבד לא היו נענשים כל כך, אם לא שהיו עוסקים בה שלא לשמה.
מז. או שסבר שאע"פ שהקב"ה ידע שהם לא יגיעו למעלת לשמה, מכל מקום לא היו צריכים להיענש על זה, כיון שמכל מקום אמרו 'לעולם יעסוק בתורה שלא לשמה', ויש על זה שכר ולא עונש. ועיין עוד שם שביאר את דעת רש"י ובמה חולק עליו רבינו יונה.
מח. ובחתם סופר (נדרים פא. ד"ה שלא), גם ביאר שמה שכתב רבינו יונה שלא ברכו בתורה תחילה הוא כפשוטו מחמת שלא עסקו בתורה לשמה. וביאר שהכוונה שלא עסקו בה לשמה, היינו, שהיו לומדים רק כדי לדעת את המצוות ולקיימם, ולא בשביל עצם עסק התורה. וביאר שלכן לא ברכו עליה, על פי מה שמבואר בגמרא שמברכים רק על מצוות שעשייתם היא גמר המצוה, ולא על מצוות שאין עשייתם גמר המצוה, ולכן לא ברכו על לימוד התורה שלא היתה תכליתם רק לקיים המצוות, נמצא שאין הלימוד גמר המצוה, ורק קיום המצוה בפועל, הוא גמר המצוה.
מט. ובנפש החיים (פרקים, פ"ב) הביא את דברי הזוהר (וישב קפד:), שגם הלומד שלא לשמה זוכה לשכר טוב בעולם הזה, ואינו נידון בעולם האמת על כך שלמד רק שלא לשמה, ועל זה נאמר (משלי ג טז) 'בשמאלה עושר וכבוד'. וכן מתבאר בסוגיא בשבת (סג.). ומוכח מדבריו שאין עליו תביעה מצד 'ביטול תורה', ולכאורה היינו משום שיש חשיבות של 'חפצא של תורה' גם בלומד שלא לשמה, ולכן אינו נחשב כמבטל את התורה, ואף שאינו מקיים את המצוה כראוי, מכל מקום לא נתבטלה לגמרי.
נ. ובא להשמיענו שלא נטעה לומר שהלומד שלא לשמה, חסר בכל החפצא של התורה, ואין מעלת התורה כמו הלומדה לשמה. ומטעם זה שהחפצא של תורה נחשב כתורה גמורה, לכן יש עדיפות וקדימה ללימוד התורה אף שלא לשמה, יותר משאר מצוות, שהרי תלמוד תורה כנגד כולם.

המתכוין להתפרנס אם נחשב שלא לשמה

בגמרא (נדרים סב.) אמרו על דברי תורה 'אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קורדום להיות עודר בו'. וביאר הרא"ש (שם ד"ה ולא קרדום) שלא ילמד כדי שתהיה התורה כלי מלאכה להתפרנס בה. ודייק המרומי שדה (שם ד"ה ונראה) בלשון הרא"ש, שכל האיסור הוא רק אם זו היא מטרת לימודו, אבל אם לומד לשמה, ובתוך כך מתפרנס ממנה אין בזה איסור. וכעין זה מבואר במגן אבות לרשב"ץ (אבות פ"ד מ"ז), שלאחר שכבר זכה לכתרה של תורה אין איסור ליהנות ממנה וכמו כן ליטול ממון עבורה, ולכן תלמיד חכם הממונה פרנס על הציבור מותר לו ליטול ממון עבור זה והציבור חייבים בכך.

ו. מצוות צריכות כוונה

עד כאן נתבארו כמה סוגי מחשבות וכוונות הנלווים לקיום המצוה, ונאמרו כמה דעות על איזה כוונה דיבר רב כשאמר 'לעולם יעסוק שלא לשמה', אמנם יש כוונות שאינם מעכבים את המצוה, וגם בלעדם מקיים מצוה, אלא שאינה מצוה מן המובחר. וישנם כוונות שמעכבים את קיום המצוה לכמה דעות, וכמו שאמרו 'מצוות צריכות כוונה', וצריך לבאר גידרה ואת הדעות בזה.

והנה בגמרא (ר"ה כח.) מבואר בדברי רבא, שאדם התוקע תקיעת שופר בראש השנה, אולם אין דעתו לקיום מצות תקיעת שופר, אלא מטרתו היא ל'שיר', מכל מקום יצא ידי חובת תקיעת שופר, כיון ש'מצוות אינם צריכות כוונה'.

ובתוספות (שם ד"ה אמר רבא) תמה, מה חידש רבא בדבריו הרי זהו מחלוקת תנאים מפורשת (פסחים קיד:). ותירץ, שיתכן שרק שם שזה מצוה דרבנן לא צריך כוונה, אבל במצוה דאורייתא צריך כוונה.

אמנם בגמרא (פסחים קיד:) דייק ריש לקיש מדברי המשנה (שם קיד.) שמצוות צריכות כוונה. ומסקנת הגמרא, שנחלקו בזה תנאים האם מצוות צריכות כוונה וכשלא כיון לא יצא ידי חובה, או שיוצא ידי חובת המצוה גם ללא הכוונה[נא].

ונחלקו הפוסקים בהכרעת ההלכה בזה, ובשולחן ערוך (או"ח סי' ס ס"ד) הביא את מחלוקת הראשונים בזה, ופסק שמצוות צריכות כוונה. וביאר בשולחן ערוך הרב (סי' תעה סכ"ח) שלמ"ד מצוות צריכות כוונה, ביאור הדבר שללא כוונה אין מעשיו נחשבים למעשה מצוה כלל, אלא כהתעסקות בעלמא.

חילוק בין כוונת הלב לכוונה לצאת ידי חובה

והנה בגמרא (ר"ה כח:) הקשו על רבא שסובר מצוות אין צריכות כוונה, מדברי המשנה (ברכות יג.) 'היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא', שלכאורה מבואר בדברי המשנה שללא כוונה אינו יוצא ידי חובתו. ומתרצת הגמרא, ששם מדובר בקורא להגיה שאינה קריאה ראויה אלא גמגום. וביאר רש"י (שם ד"ה בקורא) שבאופן זה אפילו לקריאה אינו מתכוין, אלא צריך לכוין למעשה עצמו לעשותו כראוי והיינו לקרוא כראוי, ולא דברו כלל על הכוונה לצאת ידי קיום המצוה. והרמב"ן (מלחמת שם) הקשה, מדוע לא חילקה הגמרא בין כוונת הלב למעשה המצוה, שדברי רבא נאמרו על הכוונה לצאת ידי חובה ועל זה אמר מצוות אין צריכות כוונה, ודברי המשנה נאמרו על כוונת הלב למעשה, ועל זה אמרו אם לא כיון לבו לא יצא. ורצה לחדש מחמת קושיא זו שלמ"ד מצוות אין צריכות כוונה, לא צריך שום כוונה כלל, לא לצאת ידי חובת המצוה וגם לא כוונת הלב למעשה המצוה. ומה שנחלקו התנאים בברייתא (שם יג.-יג:) באיזה פסוקים מקריאת שמע צריך כוונת הלב, זהו מחמת שסוברים שמצוות צריכות כוונה, אבל הסובר שמצוות אין צריכות כוונה אין צריך שיכוון כלל.

ובטורי אבן (ר"ה כח: ד"ה מאי) הקשה על דברי הרמב"ן, שהרי רבא עצמו שסובר (שם כח.) מצוות אין צריכות כוונה, פסק הלכה כדברי רבי מאיר (ברכות יג:) שבפסוק ראשון של קריאת שמע צריך כוונת הלב. ובהכרח שההלכה של כוונת הלב אינה קשורה למצוות צריכות כוונה, שמה שהצריכו (ברכות יג.) כוונת הלב היינו שיכוין ויבין וידע הדברים שמוציא בפיו, וזהו כוונת הלב שנלמד מ'על לבבך', ודין זה הוא אע"פ שאינו מתכוין לצאת ידי חובת המצוה. והנידון של מצוות צריכות כוונה, הוא שיכוין לצאת ידי חובת המצוה, וזהו אפילו שאינו משים הדברים כלל אל לבו ומפנה לבו לדברים אחרים.

וכן מבואר במשנה ברורה (סי' ס סק"ז) שחילק שיש ב' כוונות למצוה, הראשונה היא כוונת הלב למצוה עצמה, והיינו שיכוין בלבו למה שמוציא בפיו, ולא יהרהר בלבו לדבר אחר. והכוונה השניה היא שיכוין לצאת ידי קיום המצוה, והיינו שיכוין במעשה שעושה לקיים את ציווי ה'. ומחלוקת הפוסקים הנ"ל היא רק בכוונה השניה, האם צריך כוונה לצאת ידי המצוה ולולא זה לא יצא ידי חובתו, או שגם כשאינו מכוין לצאת ידי חובתו מכל מקום כיון שקיים את המצוה יצא. אבל בכוונה הראשונה דהיינו לכוין את לבו למצוה ושלא יהרהר בדבר אחר, לכולי עלמא לכתחילה מצוה שיכוין את לבו, ובדיעבד אינו מעכב את קיום המצוה, מלבד פסוק ראשון של קריאת שמע, שאם לא כיון את לבו לא יצא, כמבואר בשולחן ערוך (שם סי' ס ס"ה), וכן בברכה ראשונה של תפלת שמונה עשרה.

סתירה בדעת ריש לקיש

נתבאר שדעת ריש לקיש (פסחים קיד:) ש'מצוות צריכות כוונה', והקשה הטורי אבן (ר"ה כט. ד"ה איכוון) ממחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש (הוריות י:) שרבי יוחנן דרש את הפסוק (הושע יד י) 'כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם', בשני בני אדם שאכלו פסחיהם, אחד אכלו לשום מצוה, ואחד אכלו לשום אכילה גסה, שעל אותו שאכלו לשם מצוה נאמר 'צדקים ילכו בם' ואותו שאכלו לשם אכילה גסה נאמר 'ופושעים יכשלו בם', וביאר רש"י (שם ד"ה לשם) שהפירוש לשם אכילה גסה הוא שלא נתכוין לשום מצוה אלא רק לקינוח סעודה. נמצא שכל החילוק ביניהם הוא רק אם היתה כוונת לשמה בקיום המצוה או שחסרה כוונת לשמה. ומחמת חסרון כוונה נחשב 'ופושעים יכשלו בם'. ובאמת דחה ריש לקיש שבאופן זה אף שלא עשה מצוה מן המובחר, מכל מקום אין לקרותו רשע שודאי קיים מצוה. ומבואר שבמחשבת שלא לשמה [שר' יוחנן סבר שלא נחשב קיום מצוה באופן זה והרי הוא בכלל פושעים] סובר ריש לקיש שיש בזה קיום מצוה רק שאינה מן המובחר, ואף על פי שלא היתה כוונה למצוה אין זה מעכב את המצוה, וסותר דברי עצמו שסובר בפסחים (קיד:) שמצוות צריכות כוונה, ואם כן באופן זה שאכל את הפסח לשם אכילה גסה והיה חסר לו הכוונה לשם מצוה, נמצא שלא קיים את המצוה, ובודאי אפשר לקרוא לו פושע כדברי רבי יוחנן כיון שלא קיים מצות אכילת פסח, ומדוע הקשה ריש לקיש 'פסח מי לא אכל'.

אמנם המהר"ץ חיות (הוריות י: ד"ה רש"י) תירץ בשני אופנים: האחד, על פי דברי תוספות (פסחים קז: ד"ה דלמא) שביאר את כוונת ריש לקיש שאמנם אכילת פסח לא קיים, ומכל מקום אין לקרוא לו פושע, כיון שעל כל פנים קיים מצוות הקרבת הפסח ואכילתו לא מעכבת. עוד תירץ, וכן תירץ הרש"ש (הוריות י: ד"ה וא"), שאותו שאכלו לשום אכילה גסה אין הכוונה שהיה חסר ב'לשמה' בקיום המצוה כמו שפירש רש"י, אלא הכוונה שאכלו מתוך רעבון, וביטל את דין הפסח שצריך שיהא נאכל על השובע, ועל זה אמר ריש לקיש שאין לקרותו פושע מחמת כן, שהרי דין זה לאכול את הפסח על השובע אינו מעכב במצות פסח[נב].

אולם הטורי אבן הקשה גם לפי אלו התירוצים, מכל מקום קשה מדוע ריש לקיש נצרך להעמיד את הפסוק הנ"ל באופן שונה לגמרי מכפי שהעמידו רבי יוחנן, ולא העמיד באופן שהאחד אכל לשם מצוה ואחד אכל שלא לשם מצוה, שמחמת כן נקרא רשע לדעת ריש לקיש כיון שמצוות צריכות כוונה.

18/06/2018 אהח

חילוק בין דברים העומדים בסתמן לשמה

ותירץ הטורי אבן לחלק, שגם למאן דאמר מצוות צריכות כוונה, זה נאמר רק בדברים כגון שופר לולב ומצה, שבכדי לצאת ידי חובת המצוה לא צריך דווקא את החפץ ההוא, אלא אפשר לקיים את המצוה גם בחתיכת מצה אחרת או שופר ולולב אחר, לכן לא אומרים בהם שסתמן עומדים 'לשמה', וכל שלא כיון בהם לצאת ידי חובה לא יצא. אבל בדברים כגון קרבן פסח שהאפשרות היחידה לצאת ידי אכילת הפסח, הוא מאותו בשר מסוים מהקרבן שנשחט לשם פסחו, בזה אומרים שגם אם לא כיון מפורש באכילתו לצאת ידי חובה, מכל מקום יצא, שבסתמא זה עומד לשם מצותו. וביאר בזה שני טעמים: א. מצד החפצא, שכיון שהדבר המסוים עומד לקיום המצוה ואי אפשר לקיים את המצוה בלעדו, לכן בסתמא עומדים לשמן. ב. מצד הגברא, שכיון שאם יעשה בהם את המצוה שלא לשמה, שוב לא יוכל לקיים את המצוה וכגון בקרבן פסח שאם יאכלו שלא לשמה שוב לא יוכל לקיים את המצוה, ולכן בהכרח שגם בסתמא עושהו לשמה[נג].

כוונת טעם המצוות

והנה במצוות שפירשה בהם התורה את טעמיהן, כגון ציצית שכתוב (במדבר טו מ) 'למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי' וגו'. וכן בסוכה שכתוב

נא. דיוקו של ריש לקיש מהמשנה שם, הוא ממה שהצריכה המשנה לטבל בחזרת לאחר אכילת המצה, אע"פ שכבר טיבל בחזרת לפני אכילת מצה בכרפס, אלא כיון שיש לחשוש שבטיבול הראשון לא כיון לקיום מצות אכילת מרור, לא יצא, כיון שמצוות צריכות כוונה.

נב. שכן מצינו שהחגיגה באה כדי שיהא הפסח נאכל על השובע (פסחים ע.), ובכל זאת אין קרבן חגיגה מעכב שהרי אינו בא בשבת.

נג. אמנם יש להעיר באופן שיש לו עוד כזית בשר מאותו קרבן שיוכל לקיים בו מצות אכילת

(ויקרא כג מג) 'למען ידעו דורותיכם'. ובתפילין שכתוב (שמות יג ט) 'למען תהיה תורת ה' בפיך' וגו', כתבו הב"ח (או"ח סי' ח) והפרי מגדים (שם משב"ז סק"ח) שצריך לכוין בהם גם את טעם המצוה.

החילוק בין 'לשמה' ל'כוונה' במצוות

הברכת שמואל (גיטין סי' י) ביאר, מה שמצאנו בכמה דינים בתורה שיש בהם דין 'לשמה' בעשייתם, כגון כתיבת גט ספר תורה תפילין ומזוזות, הקרבת קרבנות, ועשיית ציצית, וכיוצא באלו, ולעומת זאת מצאנו דין 'כוונה', כמו שאמרו 'מצוות צריכות כוונה', שמתוך שקראו להם בשמות שונים וחלוקים, גם הגדר בהם שונה זה מזה. וביאר החילוק ביניהם, דאינו דומה גדר כוונה לגדר מחשבת לשמה. שדין 'לשמה' נאמר בדברים הצריכים 'עשייה', שנאמר בהם תנאי שתהיה ה'עשייה' לשמה, וללא הכוונה הרי זה כאילו לא נעשתה העשייה, וזה שייך בדברים, כגון גיטין וקרבן שיש בהם דין 'עשייה', שהחסרון ב'לשמה' הוא חסרון ב'עשייה', היינו שרק על ידי שעושה אותם לשמן נעשו גט, ולולא זה אין הבהמה נעשית קרבן, ואין השטר נעשה גט. אבל ענין 'כוונה' הוא תנאי ודין בכל מצוה, שבלי הכוונה אינו יוצא ידי חובתו, ואין לזה שום שייכות 'לעשיית המצוה', שהרי באכילת מצה לא שייך 'עשייה', שנאמר שלולא העשייה לשמה אין האכילה נחשבת אכילת מצה, שהרי המציאת היא מציאות קיימת שאוכל מצה, ומה שצריך הוא רק תוספת של כוונה לקיים מצות אכילת מצה.

ונפקא מינה בין שני דינים אלו, כתב הברכת שמואל, באופן שתולה כוונתו ומחשבת לשמה, בתנאי וספק, שכלפי דין 'לשמה' שנתבאר שהוא תלוי ב'עשייה', וחסרון ב'לשמה' מעכב את ה'עשייה', א"כ כשיש ספק או תנאי הרי זה ספק בקיום העשייה, ואם כן זה תלוי בדין 'ברירה'. אבל בדין 'כוונה' אין חסרון אם מכוין על ספק ותנאי, שהרי סוף סוף כיון.

אם עדיף מצוה שלא לשמה או עבירה לשמה

אמרו בגמרא (הורות י: נזיר כג:) 'גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה'. ומקשה הגמרא, שכיון שאמרו שיעסוק שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, מבואר שאין חסרון במצוה שלא לשמה. ומסקנת הגמרא, שגדולה עבירה לשמה כמצוה שלא לשמה. נמצא ששוים הם עבירה לשמה ומצוה שלא לשמה.

ובקרן אורה (נזיר שם ד"ה גמרא) הביא קושיית בני חייא, מדברי הגמרא בסוגין (טז:), שלמדו מהמימרא של רב 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה', שמחמת כן עדיף ענוה שלא לשמה מתוכחה לשמה. והיינו כיון שאין חסרון במחשבת שלא לשמה, נשאר ענוה לעומת תוכחה שענוה עדיפה, ואם כן גם מצוה שלא לשמה צריכה להיות עדיפה מעבירה לשמה.

ותירץ הקרן אורה לחלק בין מעשה אחד שיש בה שני אפשרויות לעשותו, כדברי הגמרא בסוגין שיש אפשרות או לקיים תוכחה לשמה, או ענוה שהיא מעלה עליונה אבל שלא לשמה, שבזה עדיף לאחוז במדה הגדולה אפילו שלא לשמה ממדה אחרת קטנה ממנה אפילו לשמה, כיון שהכל הולך אחר המעשה. וכמו כן אם יהיה לו אפשרות או לעשות עבירה לשמה או מצוה שלא לשמה, ודאי עדיף שיעשה את המצוה אפילו במחשבת שלא לשמה, משיעשנה בעבירה אפילו לשמה, כיון שהמעשה הוא העיקר. ומה שאמרו גדולה עבירה לשמה, זהו רק לענין קיבול השכר ששכר מצוה מצוה, והיינו ששכרו הגדול על המצוה הוא מה שיזכה למצוה נוספת, ועל זה אמרו שגם כשעושה עבירה לשמה, יקבל שכרו במה שיזכה על ידי זה לעשיית מצוה. ותירץ הגמרא שאינו יותר גדול ממצוה שלא לשמה, שהרי גם במצוה שלא לשמה אמרו שיזכה מחמת כן לקיים את המצוה לשמה.

כוונה הפכית

עד כאן נתבאר הנידון של 'מצוות צריכות כוונה', אם יוצא ידי חובת המצוה כשעשאה ללא שום כוונה, ועדיין יש לבאר מה הדין באופן שלא רק שלא כיון בעשייתה לקיום מצוה, אלא היתה לו כוונה הפכית, שחשב בעשייתו את מעשה המצוה לתכלית אחרת, האם גם באופן זה יסבור המאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה שיצא ידי חובת המצוה, או שבאופן זה יסבור שכיון שהיתה כוונתו בעשיית המעשה לתכלית אחרת, אין מעשה זה נחשב לקיום מצוה.

וכן מבואר בתוספות (סוכה לט. ד"ה עובר) שהקשו, כיצד יקיים בנטילת לולב את דברי שמואל (שם) 'כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן', והרי מיד שלוקח את הלולב כבר קיים את המצוה, ואם יברך כשעדיין לא לקחו בידו, הרי אין לברך כשאין המצוה מזומנת בידו. ותירץ בכמה אופנים, ואחד התירוצים הוא, שיקח את הלולב בידו אבל יכוין שאינו רוצה עדיין לצאת ידי המצוה עד לאחר הברכה, שבאופן זה אף למ"ד מצוות אין צריכות כוונה, מכל מקום בעל כרחו אינו יוצא ידי המצוה.

דוגמא נוספת לדין זה כתבו תוספות (ברכות יב. ד"ה לא), בביאור ספק הגמרא (שם), כשאוחז כוס שכר בידו וחשב שהוא יין ולכן היה בדעתו בתחילת הברכה לברך עליו 'בורא פרי הגפן', ולבסוף בירך 'שהכל נהיה בדברו' כדין ברכת השכר. והקשו תוספות, מה משנה מחשבתו בשעת הברכה הרי מצוות אין צריכות כוונה. ותירצו, שמצוות אין צריכות כוונה נאמר באופן שלא היתה לו כוונה לכלום, כגון השומע תפילה אחורי בית הכנסת ולא נתכוין לצאת, אבל כשכיון לדבר אחר לא יצא.

מינו מחריב בה

וביאר המהר"ץ חיות (שם) על פי דברי הר"ן (על הרי"ף, ר"ה לב:) שלמד מדין 'שלא לשמה' בקרבנות. שמבואר בגמרא (זבחים ג.) לחלק בין אם שחט חטאת לשם עולה שהקרבן נפסל, אבל אם שחט חטאת לשם חולין אין הקרבן נפסל, כיון שמינו מחריב בה, שאין מינו אין מחריב בה. וכמו כן במצוות, אם מחשבתו היא למצוה אחרת הרי זה מינו ומחריב בה, אבל אם אין מחשבתו למצוה אלא לדבר אחר שאינו מצוה, הרי זה אינו מינו ואין מחריב בה. ולכן כשמברך סתם בלא כוונה יצא, אבל כשכוונתו לברכה אחרת הרי זה מינו ומחריב בה ואינו יוצא[נד].

והיעב"ץ (ברכות שם) ביאר, שיש לחלק בין 'טעות' לבין 'חסרון כוונה', שאמנם חסרון כוונה לא מעכב את המצוה, אבל טעות מעכבת את המצוה.

כוונה בטבילה

דוגמא נוספת לחילוק בין חסרון כוונה לכוונה הפכית, כתבו התוספות (חולין לא. ד"ה עון) לענין טבילה בלא כוונה, שכתבו תוספות בתירוצם השני שטבילה בלא כוונה כלל וכגון שנפל למים באונס, עדיפה מטבילה שטובל לחולין ולא למעשר. וביארו תוספות, שבטבילה בלא כוונה כלל, יתכן שאילו היה יודע שטובל עכשיו, היה מכוין שתעלה לו הטבילה אף למעשר, אבל כשמכוין רק לחולין מגלה דעתו שאינו טובל למעשר.

כוונה בנטיעת אילן

אמנם הקשה האתוון דאורייתא (כלל כג ד"ה עוד), מדברי הגמרא (סוטה מג:) לגבי אילן שנטעו לסייג ולקורות שפטור מערלה, ומכל מקום אם יחזור ויחשוב שרוצה באותו אילן לפירות יתחייב בערלה. ולמדו זאת מאילנות שעלו מאליהן ללא שום מחשבה בשעת נטיעתם, שמכל מקום חייבים בערלה, וכיון שלא נצרך מחשבה בשעת הנטיעה, אם כן כשחשב בשעת הנטיעה לדבר הפוטר, כגון סייג וקורות, ואחר כך נמלך וחושב לפירות מתחייב בערלה. אם כן מבואר בדברי הגמרא, שהשוותה מקום שיש העדר כוונה, למקום שיש כוונה הפוטרת. ולא חילקו כנ"ל שכשיש כוונה הפכית זה יותר גרוע.

יכולים להתקיים שני הכוונות

ותירץ האתוון דאורייתא בכמה אופנים: א. שכוונה הפכית מגרעת רק כאשר היא סותרת את הכוונה הנצרכת, ולא יתכן שיהיו שני הכוונות יחד, וכגון ברכת הגפן שהיא סותרת ברכת שהכל, וכן כשמכוין לא לצאת ידי חובת המצוה, שלא יכול לכוין יחד עם זה שרוצה לצאת ידי חובת המצוה. אבל בנידון של ערלה, הרי גם כשמכוין בנטיעת האילן לגדר ולקורות, יכול לכוין יחד עם זאת גם שרוצה את הפירות לאכילה, ובאופן זה אין כוונה הפכית מגרעת. אלא שהקשה על חילוק זה מכוונה בטבילה הנ"ל, ששם הרי כוונתו לחולין אינה סותרת שיחד עם זאת יכול לכוין גם למעשר.

מחשבה מבטלת מחשבה

ב. תירוץ נוסף תירץ, שאמנם תמיד כוונה הפכית גרועה מחסרון כוונה, אולם את הכוונה ההפכית ניתן לבטל על ידי מחשבה, כמבואר בגמרא (קידושין נט:) שמחשבה מבטלת מחשבה, ולכן בדין ערלה שלאחר שחשב לסייג וקורות שוב חשב לפירות, ביטלה המחשבה השניה את הראשונה, אלא שכיון שהמחשבה השניה היתה רק לאחר נטיעת אילן, אף שביטלה את המחשבה הראשונה, מכל מקום נשאר שהנטיעה היתה ללא שום מחשבה, ולזה צריכה הגמרא להביא ראיה שאף אילנות שעלו מאליהן ללא שום מחשבה חייבים בערלה.

כוונה הפכית מונעת את הסתמא

ג. עוד תירץ, על פי דברי הראשונים שביארו את סברת מאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה, שאין הפירוש שאין נצרך למעשה המצוה כוונה כלל, אלא שמעשה המצוה גם כשנעשה ללא שום כוונה נחשב בסתמא כאילו כיון, וכמו לענין קרבנות שמבואר בגמרא (זבחים ב:) שגם בסתמן עומדים לשמן[נה].

פסח, שאף אם אכילה זו היא שלא לשם מצוה, מכל מקום יוכל עדיין לקיים מצות אכילת פסח בשאר הבשר שנשאר. אלא אם כן מדובר באופן שכבר אכל את כל הבשר.

נד. והר"ן (שם) למד מזה לחלק בתקיעת שופר בין מתעסק לתוקע לשיר. שהמתעסק כיון שכוונתו לחנך את התינוקות הרי כוונתו למצוה, וכוונת מצוה זו מחרבת את המצוה הראשית של תקיעת שופר דמינו מחריב בה, אבל תוקע לשיר אין כאן שייכות למצוה ואינו מחריב בה.

נה. ויעויין להלן בענין לפרש לשמה בדיבור, בדברי הנודע ביהודה שגם ביאר כנ"ל.

ולכן זה שייך רק בהעדר כוונה, אבל כוונה הפכית הרי אין לומר שסתמן לשמן, שהרי מחשבתו מפורשת לכוונה אחרת. נמצא לפי זה שהחסרון בכוונה הפכית אינה מחמת אותה כוונה, אלא מחמת העדר הכוונה הרצויה, והכוונה ההפכית רק גורמת שלא נאמר שבסתמא עומד לשמה. ואם כן בערלה שאין נצרך לשום כוונה, שהרי אפילו אילנות שעלו מאליהן חייבים, אף שלא נעשה בהם מעשה כלל, וכיון שבערלה אין נצרך אפילו 'מעשה האדם', כל שכן שאין צריך כוונה כלל, ולכן גם כוונה הפכית אין בה חסרון[ס].

כוונה הפכית בצדקה

וממה שנתבאר, שבאופן שאין צריך אפילו את מעשה האדם, ודאי שאין צריך גם את כוונתו וגם כוונה הפכית לא מגרעת, הקשה האתוון דאורייתא (שם ד"ה והנה מה), מדברי הגמרא (כתובות סו:) במעשה בבתו של נקדימון בן גוריון, שביקשה מרבי יוחנן בן זכאי שיפרנסה. ומקשה הגמרא, כיצד איבד נקדימון בן גוריון את ממונו, ואף שהקיום לממון הוא צדקה, כפי המשל שהיו מושלים בירושלים 'מלח ממון חסר', ובלישנא אחרת 'מלח ממון חסד', מכל מקום הרי נקדימון בן גוריון היה עושה צדקה, שהרי כשהיה הולך מביתו לבית המדרש היו מציעים תחתיו כלי מילת והיו העניים לוקחים אותם, ואם כן כיצד אבד ממונו. ותירצה הגמרא (שם סז.) שני תירוצים: א. שכוונתו במצות הצדקה היתה לכבודו. ב. שאמנם נתן צדקה, אבל לא כפי שהיה ראוי לו ליתן. נמצא מבואר בתירוץ הראשון, שכוונה הפכית מגרעת במצות הצדקה, ומחמת החסרון בכוונת המצוה הצדקה לא הגינה על ממונו. וקשה, הרי מצות הצדקה היא אפילו ללא מעשה אדם, כפי שהביא רש"י (ויקרא ה יז) 'רבי אלעזר בן עזריה אומר, 'כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה' (דברים כד יט), הרי הוא אומר (שם) 'למען יברכך' וגו', קבע הכתוב ברכה למי שבאת על ידו מצוה בלא שידע, אמור מעתה היתה סלע צרורה בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה העני ונתפרנס בה, הרי הקדוש ברוך הוא קובע לו ברכה'. אם כן מבואר שמצות הצדקה והברכה שנלווית אליה היא אפילו כשנעשית ללא מעשה מצד האדם, ואם כן גם אין נצרך לכוונה כנתבאר לעיל, וא"כ מדוע מצות הצדקה מחמת העדר הכוונה לא הגינה על ממונו של נקדימון בן גוריון[נ].

אם ניתן ללמוד סלע שנפל משכחה

ותירץ, על פי מה שהקדים להקשות בביאור הדרשה הנ"ל, שלמדו ממצות 'שכחה' שיש בה ברכה אפילו בשכחה, שכמו כן יש ברכה במצות צדקה כשנופל מהאדם סלע ומצאה עני אפילו שאין זה בידיעתו. וקשה, הרי יש לחלק שבשכחה יתכן שהברכה היא רק על מה שלאחר שנזכר לא שב לקחת את מה ששכח, כלשון הפסוק (דברים כד יט) 'לא תשוב לקחתו', שזה נחשב כאילו נותן בידים, אבל סלע שנפל ממנו ומצאה עני שאין לו אפשרות לקחתו בחזרה, מנין שגם בזה יהיה ברכה[נ].

אלא שיש לתלות זאת באופן דרשת הפסוק (שם) 'כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה, למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך', ויש להסתפק אם 'למען יברכך' מתייחס לתחילת הפסוק, והיינו 'לא תשוב לקחתו' ואם כן הברכה נאמרה רק בזכות מה שלא שב לקחתו, וזה לא שייך בסלע שנפל ממנו ומצאה עני, או שה'למען יברכך' מתייחס למה שסמוך לו, והיינו 'ליתום ולאלמנה יהיה', ואם כן סיבת הברכה היא רק מה שהפירות מגיעים לידי היתום והאלמנה, ואפילו אם היו לוקחים את השכחה באופן שלא שייך 'לא תשוב לקחתו', כגון לפני שבעל הבית נזכר בשכחה, מכל מקום מתברך, ואם כן זה דומה ממש לסלע שנפלה ממנו, ומצינו שהסתפקה הגמרא (זבחים כח. בכורות כו:) בכגון זה, אם דורשים פסוק על מה שסמוך לו או על תחילת הפסוק.

נחלקו בזה שתי הלשונות

וכתב לתלות בנידון זה גם את שני תירוצי הגמרא הנ"ל, מדוע לא הגינה מצות הצדקה על ממונו של נקדימון, וגם את שתי הלשונות במשל הנ"ל. והיינו שהלשון שאמרו 'מלח ממון חסד', אם כן הצדקה מגינה רק כשנעשית בצורה של חסד, שהאדם מתחסד עם רעהו בידיעה ובכוונה, ולא כשנעשית הצדקה מאליה ללא ידיעתו שאין בזה התחסדות. וללשון זה תירצה הגמרא בתירוץ הראשון, שבצדקה הולכים אחרי הכוונה, וכיון שכוונתו היתה לכבודו, אע"פ שקיים מצות צדקה, מכל מקום אין זה 'חסד', והברכה המיוחדת של 'למען יברכך' לא נאמרה באופן זה, אלא רק באופן שמתחסד, כגון שנמנע בידיעה ובכוונה מלשוב לקחת את השכחה כתחילת הפסוק. אבל הלשון של 'מלח ממון חסר' סבר, שהברכה נאמרה בכל מקרה שנחסר ממונו ונהנה העני מהחסרון, וסבר שה'למען יברכך' מתייחס למה שסמוך לו 'ליתום ולאלמנה יהיה', ואם כן הכוונה לא מגרע כלל, ואפילו כוונה הפכית לא מגרעת, כיון שהברכה עבור הצדקה לא תלוי בכוונה, ולכן הוצרכה הגמרא לתרץ תירוץ אחר, שהסיבה שלא הגינה מצות הצדקה על ממונו, כיון שלפי רוב ממונו היתה הצדקה מועטת, ואין זה בכלל 'חסרון' בממונו.

אמנם יש מהאחרונים[נט] שכתבו, שבמצוות שבין אדם לחבירו כגון מצות צדקה אין צריך כוונה, כיון שמכל מקום חבירו נהנה. אולם באהבת חסד (סי' כג) הוכיח מהגמרא (פסחים ח:) לגבי מצות בדיקת חמץ, שכשיש לו כוונה לחפש אחר מחט שאבדה לו, הרי הוא דומה למקיים מצות צדקה ויש לו כוונה על מנת שיחיה בנו ואפילו הכי נחשב למצוה, אם כן מבואר שאין חילוק בין מצות צדקה לשאר מצוות.

ז. לפרש לשמה בדיבור

עד כאן נתבאר מעלת 'לשמה' כלפי המחשבה והכוונה שחושב בקיום המצוה, ולא הוזכר שצריך להוציא ולפרש בפיו שעושה אותה מצוה או שלומד תורה לשמה. אמנם על הפסוק (שמות לט א) 'ויעשו את בגדי הקודש אשר לאהרן כאשר צוה ה' את משה', כתב האור החיים (שם) שהיו אומרים בשעת המלאכה 'הרי אנו עושים דבר זה כאשר צוה ה' את משה'.

והאריך הפלא יועץ (ערך דבור) לבאר מעלת הדיבור, שמפרש בפיו שעושה הדבר לשם שמים. וכתב, שהדיבור עצמו שאומר בפיו שעשיית המצוה היא לשם שמים, זה עצמו דיבור של מצוה. ואמנם כתב שאין זה רק בדבר מצוה, אלא אף בדבר הרשות שעושה, צריך להקדים ולומר בפיו שעושה כן לשם שמים. אלא שמכל מקום יותר צריך להזכיר שם שמים על דבר מצוה מעל דבר רשות. והביא בשם המקובלים, שהקליפה חפצה להדבק בכל מעשה האיש הישראלי, ועל ידי שמזכיר שם שמים מפריד הקליפה שלא תוכל להאחז.

עוד כתב שם, שבדבר מצוה וקדושה, ובפרט במצוות שיש בהם חלק ליצר הרע שיש בהם הנאה לגוף, כגון עונג שבת ושמחת יום טוב ומצות עונה וכדומה, יש חשק גדול לקליפה להדבק בקדושה וליטול חלק בה, והסיבה לזה, כיון שזו היא חיותה של הקליפה. וזה נרמז בפסוק (תהלים יב ט) 'סביב רשעים יתהלכון'. וזה גורם שיצא אדם מן השורה ושיעשה הדברים שלא לשמן, ובפרט במצות עונה אחיזת הקלפה היא רעה מאד, שגורם נפש רעה לולד. והתקנה לזה, שיקדים על כל דבר ודבר שיעשה ושידבר שיאמר 'לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, הריני בא לקיים מצוה זו לעשות נחת רוח ליוצרנו ולתקן הדברים בשרשן במקום עליון, ויהי נועם' וכו'[ס].

ועל ידי דיבור זה אין עוד רשות לסטרא אחרא להדבק ולהיאחז באותה מצוה, ואפילו אם לא יעשה אותה כל כך כתקונה לשמה. מכל מקום הדיבור שאמר שעושה כן לשם שמים, מוציא מידי המחשבה, ומצוה גוררת מצוה[סא].

תועלת נוספת כתב הפלא יועץ, יש במה שמזכיר בדיבורו לפני המצוה שעושה כן 'לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה', כיון שעל ידי זה יבוא להתעורר ליראה ולאהבה. ליראה, בחשבו אוי לי כי עונותי עברו ראשי וחוששני לי מחטאת פן יהיו חטאתי מונעים הטוב ממני, ולא אהיה ראוי

נו. **עוד** כתב שם לדון בחילוק נוסף, עי"ש.

נז. **ובמהרש"א** (ח"א כתובות סז.) הקשה על פי דברי הגמרא (ר"ה ד.) שמצות צדקה גם כשנותן 'על מנת שיחיה בני' נחשבת מצוה, אף שלא נתכוין לשמה. ותירץ, שלפי התירוץ בגמרא בכתובות 'לכבודו הוא דעבד', בעל כרחך צריך לומר שהכוונה של כבוד היא כוונה גרועה 'יותר מסתם כוונה שלא לשמה, וכדברי התוספות (פסחים נ: ד"ה וכאן) שהובאו לעיל ב'גדר שלא לשמה'. ובקובץ שיעורים (כתובות אות רכד) כתב, שודאי נקדימון בן גוריון שאמרו עליו בגמרא (תענית כ.) שהוא אחד משלשה שנקדה להם חמה, ודאי שנתן צדקה בכוונה ראויה לשם מצוה, אלא שמכל מקום כיון שכיון גם לשם כבוד, גרע מעל מנת שיחיה בני, משום שהוא כעובד בשיתוף.

עוד כתב בשם החפץ חיים, שהסיבה שנענש עבור זה היא רק מחמת שהיה 'עידן ריתחא', שהיה זה בזמן חורבן בית המקדש, ומבואר בגמרא (מנחות מא.) שבעידן ריתחא נענשים גם על דברים שבזמן רגיל לא נענשים עליהם.

ובהפלאה (כתובות סז. ד"ה לכבודו) תירץ על פי מה שנתבאר לעיל במעלת לשמה, שכשעוסק לשמה זוכה לסייעתא דשמיא גם מעל דרכי הטבע, אבל שלא לשמה זוכה רק בדרכי הטבע, והיינו 'עד שמים', ולכן כיון שהטבע הוא שמצוי גלגל חוזר בעולם שהעשיר נהיה עני, לא ניצל מזה מחמת שעסק שלא לשמה.

נח. **ואף** שמסתבר שיקבל שכר על זה, כיון שסוף סוף נעשה טובה בממונו, מכל מקום ה'ברכה' המיוחדת שבמצות צדקה 'למען יברכך', שנכסיו מתברכים, מנין שיש גם באופן זה.

נט. **שו"ת** התעוררות תשובה (ח"ב סו"ס ו), שערי דעה (סי' י', הובא בעמק הלכה ח"ב סי' כא), וכן בספר תורתו יהגה (מילואים סי' י) בשם החזון איש.

ס. **וכתב**, שאם בא לומר כן לאחר שישן ורוצה עכשיו לברך ברכת התורה 'כפול ויאמר, ויהא נעמך עלינו וכו'.

סא. **אמנם** בדבר הרשות צריך להיזהר שישמעו אזניו מה שמוציא בפיו, שאומר שעושה לצורך עבודת השם יתברך, ואם כן איך ירבה בדבר הרשות מעבר למה שנצרך, ואיך יבטל עבודת השם יתברך שהיה יכול לעשות באותו זמן כדי לעשות אותו מעשה הרשות, וכן יזהר שלא יתערב שום איסור באותו מעשה, שאם לא כן נמצא שהמעשה שעושה מוציא מידי הדיבור

שתיחד קדשא בריך הוא ושכינתה על ידי[סב]. ועוד שעל ידי דיבור זה יחרד האיש וילפת פן לא יהיה ראוי שיעלו מעשיו לרצון ולנחת רוח לפני אבינו שבשמים מחמת עונותיו, על פי הפסוק (תהלים נ טז) 'ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי'. וגם מצד חסרון כוונתו, שאינו יודע ואינו מכוין בכוונות הראויות לכוין, ומתוך כך יכנע לבבו ויהרהר בתשובה, ויעשה המצוה כתקונה ככל הבא מידו אולי יתרצה.

וגם יתעורר על ידי אמירה זו לאהבה, על ידי שיחשוב אשרי ילוד אשה אשר בעפר יסודו, שזוכה ויש בידו לגרום יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, ולעשות נחת רוח למלך העולם, שזה חסד גדול שאין כמוהו ואי אפשר שלא לשמוח, ויעשה המצוה בשמחה רבה[סג].

מעשה מצוה דומה לקרבן

אמנם בנודע ביהודה (קמא יו"ד סי' צג, תניינא או"ח סי' קז) כתב, שאין צריך לפרש כוונת לשמה בדיבור ולפרש את הכוונות במעשה המצוה, אלא גם כשעושה את מעשה מצוה בסתמן, עומדים לשמן. ולמד כן מדברי הגמרא (זבחים ב:) שמחלקת בין גט אשה לקרבנות, שבגיטין יש תנאי שהגט יעשה לשמה, ואם לא נעשה לשמה, פסול, ואילו בקרבנות גם כשהקריב בסתמא כשר. ומבארת הגמרא, שהחילוק הוא שאשה כיון שאינה עומדת לגירושין, לכן כל שלא נעשה הגט לשמה פסול, ואילו בקרבן כיון שבסתמא עומד הקרבן לגבוה, לכן גם כשלא פירש כשר. ועל פי זה כתב, שגם מעשי המצוות הם קדשים קדשי גבוה, ונעשים בסתמא לשמן[סד].

עוד כתב, שאין ללמוד מ'נדר', שבלי שמפרש בפיו אין משמעות לנדר. כיון שדווקא נדר שאין בו שום מעשה אלא רק מחשבה, לכן כל שלא פירש בפיו אינו כלום, שמחשבה בלא דיבור אינו כלום, אבל כשיש מעשה מצוה שבסתמא עומד לשמה, אין צריך שום סיוע.

יש חשש בדיבור

ועוד כתב, שאדרבה אין לפרש בקיום המצוות מחשבת לשמה בדיבור ומחשבה, אלא רק 'חשוב שעושה המצוה לשם מצוה. והוכיח כן מהגמרא (שם), שיש תנאי בית דין כששוחט קרבן שישחוט סתם ולא יפרש לשמה, שמא יטעה ויאמר 'שלא לשמה'. ואם כן קל וחומר הדברים, שהרי בשחיטת הזבח אמרו בגמרא (שם), שיש ששה דברים מסוימים שהזבח נשחט לשמם, ובכל זאת חששו לחשש רחוק שבמקום 'לשמה' יאמר 'לא לשמה', קל וחומר בכוונת התפילה והמצוות, שיש בהם כוונות רבות ועניינים נשגבים ופועל פעולות נוראות בכל העולמות, כפי שכתב הנפש החיים (ש"א פ"ד), 'שכל פרטי מעשיו ודבוריו ומחשבותיו של אדם מישראל בכל עת ורגע כל אחד עולה כפי שרשה לפעול פעולתה בגבהי מרומים בעולמות וצחצחות האורות העליונים', ויכול ח"ו לבוא מזה לכמה חששות לקיצוץ בנטיעות, לכן יש להימנע ולא לכוין כלל, רק שעושה את המצוה לשם מצוה.

ואע"פ שיש ענין שיתקיים מצוה על ידי קשר אמיץ במעשה דיבור ומחשבה, מכל מקום במצוות שיש בהם ברכה לפניהם, כבר כללו ורמזו בהם אנשי כנסת הגדולה את כל מה שיך, ואין צריך לפרש יותר מכך כלום, שהכל כלול בברכה שמברך לפני המצוה[סה].

אמנם במצוה שאין דיבור לפניה, כתב שהוא נוהג בעצמו לומר בפיו נוסח זה 'הנני עושה דבר זה לקיים מצות בוראי', וכתב שבנוסח זה די ואין צריך יותר, והתיקונים למעלה נעשים מאליהם על ידי מעשינו. ועל ידי דרך זו אין חשש שיכשל בשום דבר.

וכעין דבריו מבואר גם מדברי החידושי הרי"ם [הובא בשפת אמת (שמיני תרנ"ט)], שאם מקיים את מצוות הבורא רק משום שחפץ למלא את רצון ה', ועושה כן בתמימות לשם שמים, ולא לשום פניה אחרת, מעלה עליו הכתוב כאילו כיון בכל כוונת הגנוזות במצוה זו[סו].

לכוין פירוש המילות

וכתב השו"ע (או"ח סי' צח ס"א), 'המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המילות'. וכתב על זה המגן אברהם ובמשנה ברורה (סק"א), שלא יכוין האדם בשמות וייחודים, רק 'תפלל כפשוטו להבין הדברים בכוונת הלב, אם לא מי שהוא בא בסוד ה' ויודע לכוין ביה בלבא ורעותא ודחילו, שאם לא כן ח"ו מקלקל בזה הרבה.

תערובת מחשבות

בקונטרס שני אליהו (דף כ.) הסתפק הבן איש חי, בדינו של העושה מצוה ויש בה גם הנאת הגוף, וכגון אכילת מצה בלילי פסח ומצות עונג שבת, ומצות עונה, ועיקר כוונתו היא לקיים מצות ה', אלא שהיתה לו גם תערובת כוונה להנות גופו. האם כיון שעיקר כוונתו למצות ה' אין משגיחים בתערובת הנאתו. או שמכל מקום כיון שיש לו גם כוונה להנאת גופו, הרי זה פגם באותה המצוה.

אוצר החכמה

והוכיח מדברי הגמרא (הוריות י:), שנחלקו רבי יוחנן וריש לקיש בביאור הפסוק (הושע יד י) 'כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם', שרבי יוחנן ביאר שמיירי באדם שאכל פסח לשם אכילה גסה, שבזה נחשב 'ופושעים יכשלו בם'. וביאר רש"י (שם ד"ה לשם אכילה), שהתכוין באכילתו לשם קינוח סעודה, ולא לשם מצוה. וריש לקיש נחלק שבאופן זה אין לקרותו רשע, כיון שקיים מצות אכילת פסח, אף שלא קיים מצוה מן המובחר, וכן פסק הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ו ה"ג). וביאר הר"ן (על הרי"ף, ר"ה כח:), שבמצוה שיש בה הנאה אף שאינו מכוין לקיום המצוה, יוצא ידי קיום המצוה, ונלמד דבר זה מעבירה ללא כוונה, שאמרו (סנהדרין סב:) 'המתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה', נמצא מבואר שאע"פ שלא היה לחייבו על עבירה שעשה במתעסק שלא בכוונה, מכל מקום הנאה מחשיבתו כאילו כיון, וכמו כן מצוה גם שעשאה שלא בכוונה, אם יש בה הנאה הרי זה נחשב כאילו כיון בקיום המצוה, ויצא ידי חובתו, אלא שאין זה מצוה מן המובחר.

ואם כן יש ללמוד, שאם כשאינו מכוין כלל לקיום המצוה, מכל מקום כיון שנהנה נחשב לו לקיום מצוה, כל שכן אם מכוין לקיום מצוה, אלא שיש לו גם הנאה ודאי שמקיים מצוה מן המובחר, אלא שאינו מובחר גמור.

וכן מבואר במשנה ברורה (סי' ס סק"ט), שאם כוונתו במעשה המצוה, גם לצאת בה ידי המצוה, וגם לשום איזה ענין יצא.

ובקדושת לוי (ויצא) ביאר, מדוע נתן הקב"ה מצוות אלו שאפשר לקיימם גם בשביל הנאת גופו. וביאר, שבכל המצוות יש הנאה לנשמה כשעושה לשם מצוות הבורא, ובזה היא מזדככת כדי שתוכל לראות בטוב הצפון לצדיקים וכו'. אבל החומר במה יזדכך שיוכל גם להזדכך עם הנשמה לראות בטוב הצפון לצדיקים, ולכן נתן הקב"ה מצוות שיש בהם הנאה גופנית, וכאשר האדם משבר תאותיו הגופניות ועושה המצוות רק לקיים מצות הבורא יתברך ולא להנאות גופו כלל, בזה מזכך גם את החומר שיוכל לבוא אל המדרגה עם הנשמה.

שאמר שעושה כן לשם שמים, ויושב בשמים ישחק עליו, לכן צריך ליתן לב לעשות את מעשה הרשות כדת מה לעשות, שיהיה במדה במשקל ובמשורה.

סב. ועין בזוהר הקדוש (שמיני, לז:) שמיתת נדב ואביהוא היה על שלא היו ראויים שתייחד קודשא בריך הוא ושכינתה על ידם, לפי שלא היו נשואים.

סג. עוד מובא בספרים, שיש לומר לפני עשיית המצוות שעושה כן 'לשם יחוד וכו' בשם כל ישראל'. והענין לומר 'בשם כל ישראל' מבואר בבעש"ט (פקודי אות א), שכל מעשה מצוה מורכב ממעשה דיבור ומחשבה, ומהמעשה עצמו נעשה לבוש לנשמה בגן עדן התחתון. ומכוונת המצוה עשה לבוש לנשמה בגן עדן העליון. והנה מלבד כוונה לצאת ידי חובת המצוה שציונו ה' יתברך, ומלבד הכוונה שהוא עושה עכשיו מצוה, ואינו רק כמצוות אנשים מלומדה. יש עוד כוונות רבות ועניינים נשגבים, וכמו בתפילה שאנשי כנסת הגדלה הטמינו בה אלפי כוונות ותיקונים. ומי שאינו יודע לכוין אותם כוונות, העצה עבורו הוא שאפילו אם הוא בעצמו אינו יודע לכוין כראוי את כל הכוונות, מכל מקום בזה שמכליל את עצמו בעשיית המצוה יחד עם כל ישראל, ויש מהם צדיקים שיודעים את הכוונות הרצויות במצוה, וכשמכליל את עצמו יחד עם אותם צדיקים, זה עולה לו לרצון. ומטעם זה כתב בספר אגרא דכלה (נח ו כב ד"ה ויעש נח) שיש קבלה בידו לומר בעשיית המצוה, שעושה כן על דעת הרשב"י והאר"י ז"ל ועל דעת כל הצדיקים.

טעם נוסף להכליל עצמו עם כל ישראל, כתב בספר אמת ואמונה (קאצק, עמ' עג), שאף אם ביחידים אפשר למצוא חטאים, אבל כלל ישראל הוא תמיד בשלימות. וביאר על פי זה את הפסוק (במדבר כג יג) 'אפס קצהו תראה וכולו לא תראה', שפירושו אף אם במקצת העם אפשר למצוא חטאים, אבל בכללותו בשלמותו הם תמיד בשלימות. וכן מבואר בזרע קודש (וישב, ד"ה את אחי).

סד. וכן כתב בנפש החיים (פרקים, פ"ב) שאם אינו מתכוין לשם שום פניה להנאת עצמו, אף שאין כוונתו מפורשת לשמה דווקא, אלא עוסק בה ב'סתמא', נחשב כמו שעושה לשמה, וגם נוטל שכר כמו עושה לשמה.

סה. ובעין דבריו נתבאר בריטב"א (פסחים ז: ד"ה כל המצוות), שביאר את הטעם שאמרו חז"ל לברך את ברכת המצוות 'עובר לעשייתן', שהוא כדי שיתקדש תחילה בברכה ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצוות השם יתברך. וכן הוא במאירי (מגילה כא. ד"ה כבר).

ובחתם סופר (פסחים ז:) הוסיף להביא בשם הכוזרי, שטעם הברכה הוא שיהיה הכנה לעשיית המצוה וקבלת הקדושה, ועל דרך שתיקנו המקובלים לומר לפני עשיית המצוה 'הריני מזומן'.

סו. ועל דרך זו ביאר הישמח ישראל (שמיני אות א) את דברי התורת כהנים, על הפסוק (ויקרא ט ו) 'ויאמר משה זה הדבר אשר ציוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'', וכתוב בתורת כהנים, אמר להם משה לישראל אותו יצר הרע העבירו מלבכם וכו'. וביאר שהכוונה ליצר הרע שעושה עיקר מהמדרגות והארות, שעי"ז אפשר לבוא לידי טעות, אלא עיקר הכוונה צריכה להית לעשות

מערכה ג

מעשר כספים

א. מקור ההלכה / **ב.** האם גדרו כמעשר עני או כצדקה / **ג.** הראיות שאינו חובה מן התורה / **ד.** אימתי אמרו עשר בשביל שתתעשר

פתיחה **חז"ל** לימדו את ענין הפרשת מעשר מריוח הבא לאדם מעשיית סחורה או שאר רווח ממון המתקבל בידו, ובדומה להפרשת מעשר דגן ופירות, שבשנה שלישית ושישית מפרישים עשירית מהיבול לעניים, ואף מעשר כספים זה מופרש על מנת לנותנו לצדקה, אולם אין זו סתם צדקה הניתנת דווקא לעניים אלא מעשר זה ניתן לעמלי תורה. והפוסקים הוסיפו שאף שאר מצוות הדורשות הוצאת ממון רשאי להוציא עליהם ממעות מעשר כספים, אלא שהתמיכה בעמלי תורה קודמת לכל דבר.

והפוסקים דנו האם חובה גמורה היא בהפרשת מעשר זה, או שמא אינה אלא מנהג טוב ומדרכי החסידות, ואף אם נאמר שהיא חובה גמורה נחלקו הפוסקים האם זו מצוה מן התורה או מדרבנן. עוד יש לדון האם מותר לנסות בהפרשתו, כמו שהותר לנסות בהפרשת מעשר דגן, לפי שמובטח לו מן התורה שיתעשר בגלל המעשר, וכפי שהנביא מלאכי אומר (מלאכי ג י) 'הביאו את המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם את ארובות השמים'.

א. מקור ההלכה

דברי רבי יוחנן **הגמרא** (ח:-ט.) הביאה את דברי רבי יוחנן שדרש מן הפסוק 'עשר תעשר' (דברים יד כב) עשר בשביל שתתעשר. ומשמעות הסוגיא שהובא ענין זה בתוך הנידון של נתינת צדקה, ומשמע שעישור זה שייך לענין צדקה, וכבר עמד בזה הבית יוסף (יו"ד סי' רמז ד"ה ומ"ש ואמרו).

המקור מהמדרש **וכתבו** התוספות (ט. ד"ה עשר) 'הכי איתא בסיפרי עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין תלמוד לומר את כל', ופירשו התוספות שאופן הדרשה הוא מכך שהיה צריך לומר 'את תבואתך' ומדוע כתוב 'את כל', אלא לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו, שצריך להפריש ממנו מעשר.

והעירו המפרשים שלא מצינו במדרש הספרי שלפנינו לדרשה זו, אולם כעין זה שנינו במדרש (תנחומא ראה פי"ח) עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה.

ההיתר לנסות את ההבטחה **עוד** אמרו בגמרא (שם) שמותר לנסות את ההבטחה הזאת, ולהפריש מעשר על מנת שיתעשר, ושאלו בגמרא כיצד הותר לנסות ולבחון את הקדוש ברוך הוא, והרי כתוב (דברים ו טז) 'לא תנסו את ה'. והשיבו שכך אמר רבי הושעיא שכל האיסור הוא דווקא בשאר דברים חוץ מזו [נתינת מעשר] שנאמר (מלאכי ג י) 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי, ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די'.

פסק ההלכה **לענין** הלכה כתבו הרמב"ם (מתנות עניים פ"ז ה"ה) והטור (יו"ד סי' רמט) שבחיוב הפרשת צדקה לעניים נאמרו שיעורים, עין יפה אחד מחמשה, עין בינונית אחד מעשרה, פחות מכאן עין רעה ולא יפחות משלישית השקל בשנה. ודנו הפוסקים האם שיעור עין בינונית הוא מדין מעשר כספים, ולפיכך הוא אחד מעשרה, או שמא אין זה מכח דין מעשר כספים אלא הוא שיעור שקצבו חכמים לחיוב צדקה הכללי, שבמשך השנה יפריש אחד מעשרה, ולאו דווקא בהפרשה של ריוח הבא מסחורה וכיוצא בה.

ציווי ה'.

א. ומוכח מדבריו שאף מציאה וכיוצא בזה מחויבות בהפרשת מעשר, וכן מתבאר מדברי האחרונים (הובאו להלן) שפירשו כך על המעשר שהפריש אברהם אבינו מרכוש סדום ועמורה שנפל לידיו כשלל במלחמה.

ב. בדרך אמונה (מתנות עניים פ"ז ה"ה ביאור ההלכה ד"ה ואחד) הוכיח מכך שהמוצא אבידה שעל פי הדין זכה בה לעצמו, ורוצה להחזירו לבעליו לפנים משורת הדין, נחשב שהרויח את זכייתה ומפריש עליה מעשר קודם שישיבנה לבעליה [אם המאבד עשיר, אך אם הוא עני מקיים בזה

ממה מפרישים **לעיל** הובאו דברי התוספות בשם המדרש, שמפרישים מכל מיני ריוח כגון סחורה או רבית, ויש לדון האם גם שכר פועלים בכלל זה, וכן מה דינה של מתנה או מציאה שזכה מן ההפקר.

ומצינו בספר חסידים (סי' קמד) שכתב וזו לשונו 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' ובחנוני נא בזאת' (מלאכי ג י), גדול הפרשת מעשר שאמר הקב"ה בחנוני, מכל דברים אחרים שאסור לנסותו, שנאמר (דברים ו טז) 'לא תנסו את ה' אלהיכם', אותו המעשר הוא מעשר עני, לתת לעניים מעשר מכל אשר ירויח אדם, הן בריבית, הן להשכיר את עצמו, הן מכל דברים אשר בא ליד אדם בריוח, אם מצא גניבה או הביאו לו גניבה[א], צריך לעשר ולהפריש כאשר נכתב בפסוק'. ומפורש בדבריו שכל מיני ריוח חייב במעשר.

מה היה המעשר שהפריש אברהם אבינו **היעב"ץ** (גליון שאלת יעב"ץ סי' ג) והחתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רלב) כתבו שזה היה המעשר שהפריש אברהם אבינו עליו השלום, כפי שנאמר (בראשית יד כ) 'ויתן לו מעשר מכל', שהפריש מהרכוש שקיבל ממלך סדום ונתנו לשם בן נח[ב].

עוד כתבו שם, שעל מעשר זה אמר יעקב אבינו עליו השלום 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך' (בראשית כח כב), וכפי שמצינו במדרש (ב"ר פרשה ע פ"ז ותנחומא ראה סי' יד) שהוצרך להפריש גם מבניו והפריש לוי קודש לה', והרי לא הפרישו לעניים אלא לשם מצוה וקדושה, לעבודת המקדש, הרי מוכח מכך שהמעשר ניתן לשם עמלי תורה וכיוצא בזה, ולא רק לעניים, ומשום שאין זה כמעשר תבואה, אלא מעשר מיוחד של ריוח הכספים.

שיטת הב"ח שאין זו חובה **והנה** נחלקו הפוסקים האם יש בכך חיוב מן הדין, או שהוא מנהג טוב בלבד. הב"ח (יו"ד סי' שלא ס"ט ד"ה ומ"ש ואין נותנים) כתב שאין בזה חובת מצוה לא מן התורה ולא מדרבנן, אלא שיש מעלה טובה בזה.

ובפתחי תשובה (ס"ק יב) כתב בשם מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת ח"ד סי' עד) שהוא מנהג בלבד, וכתבו האחרונים[ג] שאילו ראו כל האחרונים את דברי המהר"ם הללו, היו מודים לדברי הב"ח.

שיטת האחרונים שהיא מצוה גמורה **הט"ז** (יו"ד סי' שלא ס"ק לב) כתב שהיא חובה גמורה, ודינו כמעשר דגן של תבואה שמתחלק לעניים, אך לא ביאר האם היא מצוה מן התורה או מדרבנן. ומדברי ספר חסידים דלעיל דקדק החיד"א (בפירושו לספר חסידים, סי' קמד) שסבר שהיא מצוה מן התורה[ד].

אולם רבי דוד אופנהיים (שו"ת נשאל דוד סי' כד) סובר שהיא מצוה מדרבנן, והדרשה של עשר תעשר אינה אלא אסמכתא בעלמא.

המהרי"ל (שו"ת סי' נד) כתב שמעשר כספים הוא מצוה מדרבנן, אולם החתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רלב) הבין מדברי המהרי"ל שהוא מצוה גמורה מן התורה.

האחרונים שצידדו כהב"ח שאינו חובה **בשו"ת** פני יהושע (או"ח סו"ס ב) ובשבות יעקב (שו"ת ח"ב סי' פה) נקטו כדברי הב"ח שאין זה אלא מנהג לחוד, ואין בזה אף לא מצוה מדרבנן. וכן כתב החות יאיר (שו"ת סי' רכד), והוסיף שלא מצינו כמעט שום סוגיא בגמרא וראשונים בנדון זה, וכן מנהג העולם להקל בזה, ואילו היתה בזה חובה מדרבנן לא היו ישראל קדושים מקילים בדבר כלל.

החתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רלא-רלב) הוכיח משיטת הש"ך (יו"ד סי' רמט סק"ג) שכתב בשם מהרש"ל (הגהת הטור שם) ודרישה (אות א) שמותר לקנות

גופא נתינת מעשר לצדקה], שהרי אברהם אבינו לא נהנה מהרכוש שקיבל ממלך סדום, ומכל מקום הפריש עליו מעשר, כיון שבא לידו ממון האבוד מבעליו, וצריך להפריש ממנו קודם שישיבנו.

ג. ישמח לבב (שו"ת יו"ד סי' לב). והפתחי תשובה (שם) תמה על הגאונים שנעלמו מהם דברי המהר"ם, וכן השיג בתשובה מאהבה (שו"ת ח"א סי' פז).

ד. אכן בספר ישמח לבב (שו"ת סי' לב) מצדד שאין כוונתו למצוה מן התורה, אלא רק מדרבנן, והדרשה אינה אלא אסמכתא.

מכספי מעשר כל מצוה שתבא לידו כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה וכיוצא בזה, וכן לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילן לאחרים ללמוד בהם, אם לא היתה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה לולא המעות של מעשר. ומוכח מכל זה שאין חיוב בהפרשת מעשר כספים, שהרי אילו היתה חובה בכך היה חיוב גמור לנותנו דווקא לעניים כמו במעשר של תבואה ופירות, שהוא מעשר עני המתחלק לעניים, ואין לבעל הבית בו אלא זכות של טובת הנאה להחליט למי לחלק אותו, אולם לא היתה רשות בידו להשתמש בו כרצונו אף למצוות, אלא ודאי מוכח שאין חובה להפריש המעשר, ולפיכך הוא בעלים גמור להשתמש בו כרצונו, והמנהג הטוב מתקיים אף בכל ענין של מצוה הנעשה בהם[ה].

רבי יעקב עמדין (שאילת יעבץ ח״א סי׳ ג, ו, ח״ב סי׳ קיט) דן בזה באריכות, והסיק שאין עיקר לחיוב זה כלל אף לא מדברי סופרים, ולא ראו חכמים להטיל חובה זו על האדם בעל כרחו, שהוא דבר קשה להתקיים ואינה מדת כל אדם לפזר כל כך ממון, שאינו פרה ורבה בטבעו, ואינו דומה לזרע הארץ שדרכו להתרבות כי חק עולם הוא ולא יעבור, מה שאין כן בכספים.

להלכה

והנה לענין הלכה למעשה, מדברי החתם סופר ושאר אחרונים[ו] מתבאר שאינו חובה כלל, ורק יחידי סגולה המתנהגים בדרך חסידות מקפידים להפריש מעשר כספים. אכן החזון איש (הו״ד בדרך אמונה מתנות עניים פ״ז ציון ההלכה ס״ק סג) הורה למעשה שצריך להפריש מעשר כספים, כדעת הט״ז.

האם מתקיים בהפרשה או בנתינה

והנה יש לדון האם כשהפריש מעות לשם מעשר, ולא הספיק לנותנם לעניים עד שאבדו באונס, האם צריך להפריש מעות אחרות במקומם או שמא יצא ידי חובה כבר משעת הפרשה.

ולגבי מעשר תבואה מצינו (חולין קל:) שאינו חייב באחריותו, ואם לא נשתמש בהם, פטור[ז]. ויש מקום לומר שכל זה דווקא במעשר תבואה שעיקר מצותו הוא בהפרשה שמתקן את הטבל, אך במעשר כספים שאינו טובל את השאר, עיקר מצותו בנתינה, ובהפרשה לחוד לא יצא ידי חובתו.

ובפתחי תשובה (יו״ד סי׳ רמט סק״א) הביא בשם ארבעה טורי אבן שאינו חייב באחריותו, ואין צריך להפריש אחרים. אולם החתם סופר (חולין קלא. ד״ה שאני) כתב שחייב באחריותו עד הנתינה, וצריך לתת מעות אחרות, ובטעם הדבר כתב שיש חילוק בין מעשר דגן שהמתנות הם דווקא אלו שהפרישם ואם נאכלו ואינם בעולם, אין מקום לתת אחרים במקומם, ומה שאין כן במעשר כספים אין זה חיוב החל על מעות מסוימות, אלא הוא חיוב על האדם לתת עשירית מן הריוח, ומכל דבר שיש לו יכול לתת את עשירית הריוח, ולעולם נחשב שהמעשר קיים בעינו ולא נתכלה מן העולם.

אוצר התלמוד

ולפי״ז חידש שאם אכלו או הזיקו במזיד, חייב לשלם תמורתם מעות אחרות, ואינו כמו במזיק מתנות כהונה או שאכלן שהוא פטור (חולין קל:), שדווקא שם שחלות שם מתנות הוא דווקא על הפירות הללו, אם נאכלו אין עליו תביעה לשלם תמורתם, והם גופם כבר אינם בעולם, אולם במעשר כספים לעולם יש חיוב על האדם להפריש עשירית מן הריוח עד שיתן בפועל לידי העני.

וכתב עוד שיש לדון במי שהותר לו להתפרנס מן הצדקה לפי שעה, כדין בעל הבית העובר ממקום למקום ואין בידו מעות שהוא רשאי ליטול מתנות עניים[ח], ואם נטל מעות של מעשר כספים משל עצמו, יש להסתפק האם לכשיבוא לביתו יתחייב להפריש בשנית, שהרי להנתבאר אין זה נחשב שנתכלו מן העולם אלא חובת האדם היא לתת לעניים ממה שיש לו, ועדיין הם כישנם בעולם, או שמא כיון שחל עליהם שם מעשר ופירנס בהם את עצמו בהיתר, שהרי זכותו ליטול מן הצדקה באותה שעה, הרי זה נחשב שנתקיים דין המעשר.

ב. האם גדרו כמעשר עני או כצדקה

פתיחה

יש לדון בגדר חובת הפרשת מעשר מריוח הכספים, האם יסודו הוא מדין הפרשת מעשרות של תבואה ופירות, ונלמד מדין מעשר עני שניתן לעניים, או שמא יסודו הוא מדין הפרשת צדקה, שאינה בגדר של הפרשת חלק מהיבול החדש, אלא כנתינת חלק מממונו לעניים. ונחלקו האחרונים בנדון זה כדלהלן.

הט״ז (יו״ד סי׳ שלא ס״ק לב) כתב שהוא מדין מעשר עני של תבואה, ודינו להתחלק לעניים, ומכל מקום תלוי ברצונו של בעל הבית, ויש לו זכות טובת הנאה לעכב את מי שירצה ליטול, ויתן דווקא לעני שרוצה לתת לו.

והוסיף שיש שסברו שהחתן אינו צריך להפריש מעשר ממון שאביו נותן לו לנדוניא, מפני שאביו כבר נתן מעשר מהכסף הזה. ומשמע שסברו שהוא כמעשר דגן שיש חיוב על הממון שיופרש ממנו למעשר, ואם הפרישו ממנו, פטור המקבל מלתת שוב מעשר כספים. והשיג הט״ז עליהם, שזו טעות גמורה, שאין החיוב חל על הממון, אלא על האדם שקיבל את הריוח, שהרי לא שייך לומר שהחיוב חל על גוף הממון, וכפי הנראה כוונתו משום שלא חל איסור טבל על הכסף לפני שהופרש ממנו המעשר, ואם כן אין החיוב מתייחס לגוף הממון אלא לאדם.

והברכי יוסף (יו״ד סי׳ רמט סק״ג) חולק וסובר שאין זה מדין מעשר עני אלא מדין צדקה, והוכיח כן ממה שלא הזכירוהו הרמב״ם והטור כחיוב של מעשר, אלא כללו זאת עם דין צדקה, ששיעורה של עין בינונית הוא אחד מעשרה. ואף הפסוקים שהובאו בתוספות ובמדרש, שדרשו את ׳עשר תעשר, בשביל שתתעשר׳, לרבות הפרשת מעשר כספים מהריוח, אין זה מדין מעשר עני, אלא מדין צדקה, לפי שאין זה חיוב מן התורה אלא מדרבנן, והפסוק הוא אסמכתא בעלמא, ונמצא שלא חידשו חכמים חיוב חדש, אלא באו רק לתת שיעור של עין בינונית בנתינת צדקה.

אולם בדעת השיטה מקובצת (כתובות נ. ד״ה מאי) בשם הרב המעילי, כתב הברכי יוסף (שם סק״ה) להוכיח שסבר (18/06/2018 אהח) שאין זה מדין צדקה, אלא מדין מעשר גמור, שכתב שם על דברי הירושלמי (כתובות פ״ה ה״ח) שיש מצוה להפריש חומש מנכסיו לצדקה, וביאר שיש סמך להפרשת מעשר פעמיים המסתכמת בחומש, מהפרשת מעשרות מתבואה ופירות שמפריש מעשר ראשון ושני בשנים א׳ וב׳, ובשנה ג׳ מפריש מעשר ראשון ומעשר עני. והעשירית הא׳ היא כנגד מעשר שני, והעשירית הנוספת היא כנגד מעשר עני.

נפקא מינה אם יכול לנכות ההוצאות

וחידש הברכי יוסף שנפקא מינה לפי״ז אם מחשב את הריוח בניכוי ההוצאות, או שאינו מנכה את הוצאות ביתו כלל וצריך להפריש מכל מה שהרויח בעסקיו, שאם נאמר שהוא מדין צדקה לחוד, אינו חייב להפריש אלא מהממון שיש בידו וראוי להשתמש בו, וכשיעור מה שהוצרך להוצאות ביתו ועסקיו אינו חייב לתת, שהרי אין הממון בידו להשתמש בו, וכאילו אין לו ממון בשיעור זה, אולם אם הוא מדין מעשר עני, הרי שכל התבואה מתחייבת בהפרשה, וכל מה שנכנס לרשותו כממון חדש מתחייב מיד, ואף מה שנזקק להוצאות אינו מנכה מן החשבון.

ומדברי הרב המעילי נראה שאינו יכול לנכות את ההוצאות, שכתב שם שבמעשר כספים רשאי להשתמש לכל צרכי מצוה, ואף לצורך עצמו ובני ביתו, כגון שיכתוב מהם ספרים ללמוד בהם הוא ובניו ולהשאילם לאחרים, שהרי מעשר שני היה נאכל לו ולבניו ולבני ביתו בירושלים. ומוכח שאינו יכול לנכות את ההוצאות הנצרכות לביתו, וכל אפשרות השימוש היא רק באופן שמתקיים בזה דין המעשר.

נפקא מינה אם רשאי להשתמש לדברי מצוה

והנה מדברי הרב המעילי מתבאר עוד, שהעשירית השניה [שהיא מסכמת לחומש עם העשירית הא׳], אין להוציא ממנה על צרכי מצוה, אלא יש לו לתת לצדקה לבני עניים, ומפני שהאסמכתא לכך היא ממה שמפריש מעשר ראשון ועני, ומעשר ראשון ניתן לכהנים ולויים למען יתחזקו בתורת ה׳, ומעשר עני לעניים. ומה שאין כן העשירית הראשונה היא כעין מעשר שני, שהותר להוציאו לדבר מצוה, אף שנהנה בו הוא ובני ביתו. וכל זה דווקא משום שהוא מדין מעשרות, אך אילו היה זה מדין צדקה לכאורה אי אפשר להשתמש בו לדברי מצוה, אלא רק לעניים.

ומצינו שנחלקו בזה הפוסקים, שהרמ״א בשו״ע (יו״ד סי׳ רמט ס״א) כתב בשם המהרי״ל (הל׳ ראש השנה אות ג, לז:) שאין לקנות במעות מעשר שום

ה. ובאהבת חסד (ח״ב פי״ח הגה״ה ב) כתב שאם נפרש שהוא מדין צדקה ולא מדין מעשר עני כמו בתבואה, יש לומר שהממון של בעל הבית לגמרי, אלא שהוא מייעדו לצרכי צדקה, ונפקא מינה לפי״ז שחלה בו גם ירושה.

ו. חות יאיר (שו״ת סי׳ רכד), יהודה יעלה (שו״ת יו״ד סי׳ שלד), מהר״ם בריסק (שו״ת ח״א סי׳ ע אות א) מהרש״ג (שו״ת ח״א יו״ד סי׳ לו).

ז. אלא אם כן נשתמש במעות ועל ידי זה נעשה שואל ולוה המחויב באונסין.

ח. כפי ששנינו (פאה פ״ה מ״ד) שלדברי חכמים אינו זקוק לשלם עבור המתנות שאכל בעודו נחשב כעני, מחמת שעבר ממקום למקום ולא היה בידו מזון ומעות להתפרנס מהם.

מצוה, אלא רק ליתנו לעניים. והש"ך (סק"ג) כתב שהמהרש"ל (הגהות הטור סי' רמז) והדרישה (סי' רמט אות א) חולקים והתירו לקנות כל מצוה שתבא לידו כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה וכהאי גוונא, וכן לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילן לאחרים ללמוד בהם, אם לא היתה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה לולא המעות של מעשר, ומקור דבריהם הוא בתשובת מהר"ם (סי' תנט).

והברכי יוסף (שם סק"ג) כתב להוכיח מדברי הרמ"א ומהרי"ל כשיטתו שהוא מדין צדקה ולא מדין מעשר עני, ולפיכך אסור להוציא את המעשר על דברי מצוה סתם, וכל מה שהותר לקנות מצוות בבית הכנסת ממעות מעשר הוא רק באופן שהמעות הניתנות בדמי המצוות מתחלקות לעניים, אך באופן שאינו מתחלק לעניים אינו עולה לחשבון המעשר.

אכן מדברי החולקים שהובאו בש"ך מתבאר שסברו שהוא כמעשר עני שמזרע הארץ, שהותר לכל דבר מצוה, וכדברי הרב המעילי שהוא כעין מעשר שני שרשאי להשתמש בו לעצמו ולבני ביתו.

ביאור החתם סופר בשורש מחלוקתם

אמנם החתם סופר (שו"ת יו"ד סי' רלב) חידש שאף אם נאמר שהוא בגדר מעשר עני יש בזה ב' שיטות, כיצד דינו. שלשיטת האוסרים להשתמש בו לדבר מצוה, וכמשמעות המהרי"ל דלעיל, יש לומר שסברו שהוא לגמרי כמעשר עני שאינו מתחלק אלא לעניים בלבד, ואין לבעל הבית בו אלא טובת הנאה על החלוקה בין העניים. אולם לשיטת המתירים להוציא ממנו לדבר מצוה, יש לומר שאף הם סברו שהוא כעין מעשר עני, אולם כיון שאינו טבל גמור ולא חל חלק העניים בתוך הממון, לכך הוא ברשות הבעלים לחלקו לכל דבר מצוה, ומה שאין כן במעשר דגן שחל בו דין טבל, ומתנות שלא הורמו כמי שהורמו ונחשב שחלק העניים כבר נמצא בטבל וזכו בו, אין לבעלים שום זכות להשתמש בו. עוד חילק ביניהם, שמעשר דגן הוא מדאורייתא ממש, ומה שאין כן מעשר כספים שהוא מצוה מדרבנן והדרשה מן הפסוקים היא רק אסמכתא, אין זה כמעשר עני גמור, אלא רשאי להשתמש בו גם לדבר מצוה.

אוצר החכמה

ראיה שמותר להוציאו לדבר מצוה

והנה שיש ראיה לשיטת הש"ך וסיעתו המתירים להוציאו לדבר מצוה, שהרי אברהם אבינו הפריש מעשר מרכוש שקיבל ממלך סדום, ולא נתנו לעניים אלא לעמלי תורה, וכן יעקב אבינו הפריש את בנו לוי לצורך קדושה ומצוה, ולא לעניים, ומעשרות הללו הן מדין מעשר כספים[ט], שכל רכושו צריך להתעשר, ומוכח שמותר להוציאו לדבר מצוה.

נפקא מינה לפרוע בו חובות

והנה יש לדון האם רשאי לפרוע חובו ממעות מעשר, והנידון בזה מתחלק בין עני למי שאינו בגדר עני. לגבי עני המתפרנס מן הצדקה, כתב השו"ע (יו"ד סי' רנז ס"ה) שאם הלוה לו על דעת להפרע ממתנות עניים שעתיד לקבל, רשאי המלוה לזכות לעני את המעשרות והצדקה ולחזור ולהפרע ממנו את חובו, וכל שכן שאם קיבל מאחרים רשאי לפרוע בזה, ומשום שהתנו ביניהם שאינו מחויב לו לפרוע מממונו, כמבואר שם בש"ך (ס"ק יב).

ואם לא התנו מתחילה שיפרע לו מצדקה, נחלקו בירושלמי (גיטין פ"ג ה"ז) האם רשאי לפרוע לו מן הצדקה, ודעת רבי זעירא שרשאי לפרוע לו, והכריע הנודע ביהודה (שו"ת מהדו"ת יו"ד סי' קצט) כדבריו שרשאי לפרוע לו, והובא בפתחי תשובה (יו"ד סי' רנז סק"ה).

ולגבי מי שאינו עני, אסור לו לפרוע מן הצדקה, אולם יש לדון האם רשאי לפרוע ממעות מעשר כספים, לפי השיטות שהותר להשתמש בו לדבר מצוה, שיש לומר שפריעת בעל חוב מצוה (כתובות פו.) ולפיכך יוכל להשתמש במעות לפרוע חובו. ובהנהגות ישרות (למהרי"א מדינוב, אות כט, הובא בסוף ספר דרך פקודיך עמ' רטו) כתב שיש להקל לפרוע חובות ממעשר כספים מטעם זה, כשם שנותנים לנדרים ונדבות בבית הכנסת ממעות מעשר.

ובצדקה ומשפט (פ"ה ס"ק כט) תמה על דבריו, שפרעון חובו צריך להיות ממעות מעושרים, מפני שעצם החוב יש בו צורך וחיוב לעשותו גם לולא המצוה שבתורה, אלא שיש מצוה בתורה לקיים את פרעון החוב, אולם התועלת שיש לאדם מכך אינה רק בקיום המצוה אלא בעצם השבת הממון לבעליו.

וכתב ליישב את דברי ההנהגות ישרות שכוונתו באופן שהתנה בתחילת הפרשת המעשר שישתמש במעות גם לצורך פריעת חובותיו, וכיון שאין המעשר חובה מדינא אלא רק מנהג שנעשה כנדר, כמבואר לעיל (אות א) בשם הפוסקים, לכך רשאי לנהוג כפי תנאו הראשון.

ביאור שיטת הב"ח שאינו חובה

ובדעת הב"ח (יו"ד סי' שלא ס"ט ד"ה ומ"ש ואין נותנים) יש לדון במה שכתב שאינו חובה לא מן התורה ולא מדרבנן, האם כוונתו לחלוק על חיוב מעשר עני כמעשר מזרע הארץ, או שכוונתו לחלוק גם על החובה מדין צדקה.

ובשאילת יעבץ (ח"א סי' ב) הובא בשם הר"ר צבי שיישב את דברי הב"ח שלא יהא נסתר מדברי המדרש שיש מקור למעשר כספים מן הפסוקים, שכל דברי הב"ח שאינו חובה גמורה הוא מצד דין מעשר עני, והפסוקים שהובאו במדרש ובתוספות (ט. ד"ה עשר) הם לגבי דין צדקה, שיש מצוה לתת עשירית מהונו. והשואל שהובא בשו"ת ישמח לבב (יו"ד סי' לב) נקט בהבנת דבריו שיש חובה מצד חיובי צדקה להפריש מעשר, גם לדעת הב"ח.

והישמח לבב (שם) השיג עליו, שאם נאמר כך לא מובן מה ראה הב"ח להשיג על דעת המחייבים בהפרשת מעשר, וכי מה נפקא מינה אם אינו חובה מצד מעשר עני, הרי סוף סוף מחויב בו מצד דין צדקה, אלא ודאי שכוונת הב"ח היא שאינו חובה לא מן התורה ולא מדרבנן, הן מצד מעשר עני והן מצד צדקה, אלא שיש ענין מצוה מן המובחר להפריש מעשר לשם צדקה, וזה מה שהסמיכו חכמים על הפסוקים כמבואר במדרש, וזו כוונת הר"ר צבי שהובא בשאילת יעבץ.

ביאור שיטת הבית יוסף

והנה הטור (יו"ד סי' רמז) כתב שבכל דבר אסור לנסות את קיום המצוה האם יועיל לו להצלחה, חוץ מהצדקה שמותר לנסות בו והובטח שלא יחסר לו כלום מהנתינה, ויתעשר מכח קיום המצוה. והבית יוסף (ד"ה ומ"ש ואמרו) השיג עליו, שכל דברי הגמרא (ט.) נאמרו על מעשר ולא על שאר צדקה, ודקדקו האחרונים מלשונו שנקט 'שאר צדקה', שאף המעשר המדובר בגמרא הוא מענין צדקה, ולא מעשר תבואה ופירות, והיינו שמדובר במעשר כספים המתחלק לעניים כעין צדקה, ומכל מקום סבר הבית יוסף שיש חילוק ביניהם, שלא הותר לנסות אלא במעשר כספים ולא בשאר צדקה, וכן פסק הרמ"א בשו"ע (שם ס"ד), והדרישה (אות א) כתב שאף הטור אין כוונתו להתיר לנסות בכל צדקה, אלא רק במעשר כספים.

ויש לדון לדעת הבית יוסף מהו שורש החילוק בין מעשר לשאר צדקה, ובשאילת יעבץ (שו"ת ח"א סי' ג) השיג על הבית יוסף והרמ"א שחילקו בזה, שבשלמא אם נאמר שמעשר כספים מדאורייתא יש לומר שיש חילוק ביניהם, מפני שמעשר כספים הוא כמעשר תבואה שהותר לנסות בו, ואילו צדקה היא ככל שאר המצוות שבתורה, אולם כיון שהלכה היא שאינה חובה לא מן התורה ולא מדרבנן, אם כן אף מעשר כספים הוא מדין צדקה, וכיצד שייך לחלק ביניהם'.

והישמח לבב (שו"ת יו"ד סי' לב) כתב שהיה מקום ליישב את דבריו שסבר שיסוד החיוב של מעשר כספים הוא מדין מעשר עני, ולא מדין צדקה, ולכן יש חילוק ביניהם. אולם דחה שאין לומר כן, שאם כך מדוע הבית יוסף לא הביא את דיני מעשר כספים בסימן של"א עם דיני מעשרות, ומוכח מכך שיסוד דין מעשר כספים הוא בדיני צדקה בלבד, ודי לנו במה שכתב הטור (סי' רמט) ששיעור עין בינונית הוא אחר מעשרה. ולפי"ז יקשה שוב מדוע יש חילוק ביניהם לגבי האיסור לנסות[יא].

והעלה שם שבעל כרחך יסוד החילוק בזה נסתר מאיתנו, ואיננו דורשים טעמי הדינים, וכך הבין הבית יוסף מדברי הסוגיא שלא הותר לנסות אלא בדבר שחל עליו שם 'מעשר', ודווקא מעשר כספים נקרא בשם מעשר,

ט. החתם סופר (שם) הוכיח שאין זה מדין מעשר דגן שהוא מדאורייתא, אלא הוא כמעשר כספים שהוא מצוה מדרבנן, שהרמב"ם (מלכים פ"ט ה"א) כתב שאברהם נצטוה על המילה ויצחק הפריש מעשר, ויעקב אבינו קיים גיד הנשה ויהודה קיים יבום, ומדוע לא כתב שאברהם התחיל להפריש מעשרות, ממה שכתוב (בראשית יד כ) 'ויתן לו מעשר מכל', שנתן לשם בן נח מעשרות מרכוש מלך סדום ועמורה, אלא ודאי שאין זה נחשב כמעשר דגן דאורייתא, אלא כמעשר אחר, ולכן דווקא יצחק שהפריש מזרע הארץ קיים את מצות מעשרות שמדאורייתא.

י. וכן דעת השל"ה (ח"ב מסכת מגילה אות כה) והמשנת חכמים (הוכגלרנטר, סי' ד סק"ב) שאין היתר לנסות בצדקה ומעשר כספים, אלא רק במעשר תבואה, והובאו בפתחי תשובה (יו"ד סי' רמז סק"ב).

יא. והוסיף שיש להוכיח לפי הנתבאר שאף לבית יוסף הוא מדין צדקה, שאף לדעת הבית יוסף אין זו חובה כלל אלא רק מנהג לחוד, שהרי אם היא חובה מדין צדקה להפריש עשירית, לא יצא ידי חובתו בפחות מכך, ואם כן יקשה מדוע לא השיג על הטור שכתב שיכול לנסות בשאר צדקה, שבודאי אי אפשר לנסות בשאר צדקה כל עוד שלא הפריש עשירית, שהרי לא קיים חובתו בפחות מכך, ולא הובטח לו שכר כלל אם לא יקיים את חובתו כשיעור, ואם כן

ואף שאינה חובה גמורה אלא יסודו במנהג, מכל מקום שם מעשר עליו כעין מעשר תבואה, ולכן מותר לנסות בו כשם שהותר במעשר תבואה, אך בשאר צדקה לא הותר לנסות.

וביאר לפי״ז את השגת השאלת יעבץ עליהם, שכיון שאין זו חובה של מעשרות, אלא מנהג לחוד, אין לזה שום שייכות עם שם מעשר, אלא רק מדין צדקה הוא שמפרישים מעשר כספים, וזהו גדר המצוה שמתקיימת בזה, ולפיכך אסור לנסות בזה כשם שאסור לנסות בשאר צדקה לדעת הבית יוסף.

ג. הראיות שאינו חובה מן התורה

והנה האחרונים כתבו שיש להביא ראיות בנדון שנחלקו בו המפרשים (הובאו לעיל אות א) אם יש חובה להפריש מעשר כספים, או שאין בכך חיוב כלל אלא רק מנהג טוב.

מצינו בגמרא בשבת (קיט.) ׳בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי, עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין, אמר לו בשביל שמעשרין, שנאמר ׳עשר תעשר׳ עשר בשביל שתתעשר. שבבבל במה הן זוכין, אמר לו בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הן זוכין, אמר לו בשביל שמכבדין את השבת׳. ומשמע מדברי הגמרא ששאלו על עשירי בבל וחוצה לארץ במה הם זוכים, מפני שלא שייך אצלם הזכות של מעשר כמו בארץ ישראל.

ובשאילת יעבץ (שו״ת ח״א סי׳ ג) כתב שמוכח מכאן כדברי הב״ח שאין חובה בהפרשת מעשר כספים, שאם נאמר כדברי הפוסקים שיש חיוב בכך, מדוע לא שייך בעשירי חוצה לארץ את הזכות של מעשר, והרי מעשר כספים הוא חובת הגוף ואינו כמצוות התלויות בארץ, אכן אם נאמר שאין חיוב לתת מעשר כספים, נמצא שהפסוק של עשר תעשר בשביל שתתעשר נאמר על הפרשת מעשר תבואה ופירות שאינו נוהג אלא בארץ ישראל, מובן מדוע לא שייכת זכות זו בחוצה לארץ, אך לדברי הפוסקים שיש חובה בנתינת מעשר כספים הרי שייך אף בחוצה לארץ את הזכות של מעשר כספים[י].

ובנשאל דוד (שו״ת יו״ד סי׳ כד) רצה לחדש לפי״ז שאף אם נאמר שיש חיוב במעשר כספים מן התורה, מכל מקום אין זה נוהג אלא בארץ ישראל ובזמן ישיבתם עליה, מפני שאינו חמור יותר מעיקר דין הפרשת מעשרות בפירות שאינו נוהג אלא בארץ, וכיון שמעשר כספים נלמד ממעשר תבואה אין לנו מקור לחייב יותר ממה שמצינו במעשר תבואה[יא]. וכן דעת הבאר יעקב (גליון שו״ע יו״ד סו״ס שלא), והוסיף שלפי״ז בזמן הזה שאין ישראל שרויים על אדמתם, אין חובה מן התורה בהפרשת מעשר כספים, אלא רק מדרבנן.

העושה עסק והרויח צריך לעשות בו מצוה

והנה מצינו בגמרא בעירובין (סד.) ׳המחזיק בנכסי הגר מה יעשה ויתקיימו בידו יקח בהן ספר תורה׳, ופירש רש״י (ד״ה המחזיק) שאנשים תמהים על ריוח הבא לאדם בלא טירחה ויגיעה, ולפיכך אינם מתקיימים בידו אלא אם יעשה בהן מצוה, משום עין רעה העלולה לשלוט בהן. וכתב עוד (ד״ה יקח) שלוקח ספר תורה במקצת המעות, ועל ידי זה יתקיימו השאר בידו[יב].

ועוד אמרו בגמרא שם, ׳אמר רב ששת אפילו בעל בנכסי אשתו [שאנשים תמהים על ריוח זה], רבא אמר אפילו עבד עיסקא ורווח, רב פפא אמר אפילו מצא מציאה׳. ומתבאר מדברי רבא שאף העושה עסק וסחורה והרויח בה, יש בה חשש של עין רעה, וזקוק להפריש ממעותיו לשם מצוה, כדי שיתקיימו בידו, ומשמע שהמצוה שזקוק לעשות בזה היא כתיבת ספר תורה וכיוצא בזה.

ובשאילת יעבץ (שו״ת ח״א סי׳ ו) הקשה שאם נאמר שחובת מעשר כספים היא מן התורה, מדוע אין לו את זכות המצוה של מעשר, במה שהרויח מהסחורה, והרי הפרשת מעשר נחשבת כמו שאר מצוה, ואדרבה מצינו שמצות צדקה גדולה מאד היא ויש לה שכר כנגד הקרן והפירות, אלא ודאי מוכח מכך שיש אנשים שאינם מפרישים מעשר כספים כיון שאין שום חיוב בכך.

אמנם במאירי (עירובין סד. ד״ה מטכסיסי) פירש באופן אחר, וזה לשונו ׳מטכסיסי המעלה ומחקי יראת שמים להתבונן בהצלחתו כי מאת ה׳ היתה לו, לא בכחו ועצם ידו, ומתוך כך יהא זריז בכל עת שתקרהו איזו הצלחה בנכסיו שיכיר בה את בוראו, אם לצדקה אם לשאר דברים משאר מצות, והוא שאמרו דרך הערה המחזיק בנכסי הגר היאך יעשה ויקיימנו בידו יקח בהן ספר תורה או תפילין, והוא הדין לשאר מצות׳. ומתבאר מדבריו שלא הקפידו בגמרא על כתיבת ספר תורה, והוא הדין בנתינת צדקה מהמעות, שמועילה לו כמו שאר מצוות, ולפי״ז יש לומר שאף הפרשת מעשר כספים מועילה לסילוק עין רעה. אכן עדיין צריך ביאור מדוע לא אמרו שכיון שבין כה וכה מפריש מעשר, נמצא שזכות זו מגינה עליו.

והמהרש״ג (שו״ת ח״א יו״ד סי׳ לו) והשערי דעה (שו״ת ח״א סי׳ נה) הקשו מדברי הגמרא בגיטין (נב.) שאפוטרופסים של נכסי יתומים מפרישים מנכסיהם כל דבר שמחויבים בו, כגון תרומות ומעשרות, אבל אין מפרישים לצדקה או פדיון שבויים, משום שהוא דבר שאין לו קצבה. ופירש רש״י (ד״ה צדקה) שכיון שבכל שעה נמצאים העניים ויתבעו מנכסיהם, נמצאו נכסיהם כלים. והקשו שהרי יש צדקה שיש לה שיעור דהיינו מעשר כספים ממה שהרויחו הנכסים, ומדוע לא יחויבו את היתומים בצדקה זו, אלא ודאי מוכח מכך שאין חיוב להפריש מעשר כספים.

מדוע אין פוסקין על נכסי יתומים

אמנם מצינו שנחלקו האחרונים כיצד דינה של צדקה שיש לה קצבה, שהמהרי״ט (שו״ת ח״א סי׳ קכז) חידש שכיון שאין חיוב להפריש מנכסי יתומים בעיקר מצות צדקה שאין לה קצבה, פטרו אותם לגמרי ואף מצדקה שיש לה קצבה, אולם המהר״י מינץ (שו״ת סי׳ א) חולק שאכן בצדקה שיש לה קצבה חייבו אף את היתומים, ולפי״ז יקשה כדלעיל, מדוע לא מחויבים בהפרשת מעשר כספים[יט].

ד. אימתי אמרו עשר בשביל שתתעשר

הובאו לעיל דברי הגמרא (ט.) עשר תעשר בשביל שתתעשר. והנה בפירוש הדרשה ׳בשביל שתתעשר׳, מצינו ב׳ דרכים: א. רבינו חננאל (ט. ד״ה עשר) פירש זאת מלשון מעשר, עשר תעשר, שתפריש מעשרות כדי שתעשר עוד פעמים רבות, על ידי שיתרבה קניינך ורכושך, וכך פירש המהרש״א (ד״ה א״ל) בפירושו השני. ב. המאירי (ד״ה כתוב) והמהרש״א (שם) בפירוש הא׳ כתבו לבאר שהוא מלשון עשירות, שעל ידי הפרשת המעשר תתעשר.

ובשאילת יעבץ (שו״ת ח״א סי׳ ו) הקשה שאם נאמר שחובת מעשר כספים היא מן התורה, מדוע אין לו את זכות המצוה של מעשר, במה

והנה בפשטות הסוגיא (שם) משמע שמותר לנסות את ההבטחה הזאת, ולהפריש מעשר על מנת לבחון אם אכן יעשיר מכח המעשרות. שהרי

יש להשיג כיצד שייך לנסות בשאר צדקה כל עוד שלא הפריש מעשר. אלא ודאי מוכח שאף לבית יוסף אין חובה להפריש עשירית, ויוצא ידי חובת צדקה גם בפחות מכך.

יב. ובנשאל דוד (שו״ת יו״ד סי׳ כד) כתב לדחות את הקושיא, שיש לומר שהגמרא ידעה שעשירי בבל אינם נזהרים בנתינת צדקה ומעשר כספים, וכן משמע בגמרא (ביצה לב:) שעשירים שבבבל עתידים לירש גיהנם מטעם זה. וראה עוד בקרבן נתנאל (שבת פט״ז אות ח) נביאי אמת (שו״ת סי׳ ג אות ז) ושארית שמחה (שו״ת סי׳ לא) ביישוב קושיית היעב״ץ בדרך אחרת.

יג. ותרומות ומעשרות אינם נוהגים בזמן הזה אלא מדרבנן (כתובות כה.) מפני שאין קדושת ארץ ישראל לענין מצוות התלויות בארץ אלא בשעה שרוב יושביה עליה, ורק מדרבנן הן חובה אף בזמן הזה שגלו מן הארץ.

יד. ועוד אמר רב נחמן בר יצחק שאפילו אם יכתוב בהם תפילין, הרי זה מועיל כמו כתיבת ספר תורה. ועוד אמרו בשם רב חנין ויש אומרים רבי חנינא, שיש לכך מקור מן הפסוק (במדבר כא ב) ׳וידר ישראל נדר אם נתן תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם׳, שהחרם הוא לשון הקדש (רש״י ד״ה מא׳).

טו. והוסיף, שהרי לא מסתבר שכוונת הגמרא להקפיד על עשיית דברים אלו דווקא במי שאינו מקיים את המצוות הללו לולא ממון זה, שלא יעלה על הדעת שאדם זה אינו מניח תפילין, אלא ודאי שאף במי שיש לו כבר תפילין, וכבר כתב ספר תורה של עצמו, מכל מקום יש לו זכות בכתיבת ספר תורה ותפילין כדי למנוע עין רעה.

טז. והחכם צבי (הו״ד בשאלת יעבץ ח״א סי׳ א) חולק על דבריו, שעיקר הפטור של צדקה משום שאין לה קצבה, אין הכוונה משום שיעור הנתינה בסכום המעות, אלא משום שזמנה אינו קבוע ואינה חובת הגוף, אלא חלה לפי גודל רכושו של האדם ולפי ברכת ה׳ בריבוי נכסיו, ולפיכך אינו מחויב לתת דווקא מיד כשהרויח, ויכול לדחות הנתינה לזמן אחר, ויכולים לקיים את המצוה לכשיגדילו. ובעל נזר הקודש (הו״ד בשאלת יעבץ שם סי׳ ב) השיג על דבריו, שצדקה נחשבת כדבר שזמנו קבוע בכל עת ושעה שהעניים נמצאים ואי אפשר לדחותה ולקיימה לאחר זמן, ועל כרחך צריך לומר שטעם הפטור משום שאין לה קצבה בשיעור הנתינה.

שאל רבי יוחנן וכי מותר לנסות כך את הקדוש ברוך הוא, והשיבו לו שאכן מותר כפי שמשמע בדרשת הפסוק, עשר בשביל שתתעשר.

שיטת המאירי שאסור להתכוין כדי לקבל העשירות

אולם המאירי (ט. ד"ה כתוב) סובר שאין היתר לעשות את הצדקה והמעשר על מנת לקבל פרס, ומשום שאף בזה נצטוינו שלא לעשות את המצוה על מנת לקבל פרס, אלא שיכול להיות בטוח בליבו שיקבל את השכר, ולא יגרמו עוונות אחרים לעכב את הפרס. ומבואר מדבריו שאסור להפריש את המעשר ולומר שעושה זאת כדי לקבל את השכר המובטח לו, וגם אין היתר לנסות את הבטחת התורה.

אתחח 18/06/2018

אולם לפי המתבאר בטור (סי' רמז) ובבית יוסף (ד"ה ומ"ש ואמרו) עולה שיש היתר גמור לנסות בכך, ולתת את המעשר על מנת לבחון אם יתעשר מכך, וכך מפרש הגבורת ארי (ט. ד"ה אמר) שעיקר חידוש הגמרא הוא שמותר להתכוין בכוונה תחילה להפריש כדי לנסות האם יקבל את השכר המובטח לו. ולא רק שהותר לו להתכוין כדי לקבל שכר על המצוה, אלא גם הותר לו לנסות האם יקבל את השכר כמובטח.

וכן מתבאר בספר חסידים (סי' קמד) ובשיטה מקובצת בשם הרב המעילי (כתובות נ. ד"ה מאי) שמותר לנסות בכך, והסמיכו זאת על דברי הסוגיא בתענית 'עשר בשביל שתתעשר'.

ונחלקו הטור והבית יוסף (שם) האם הותר לנסות כך בכל נתינת צדקה, או דווקא במעשר כספים, שהטור כתב שמותר לנסות בכל צדקה, והבית יוסף השיג עליו שלא משמע בגמרא שהותר לנסות בכל צדקה, אלא דווקא בנתינת מעשר כספים, וכך פסק גם הרמ"א בשו"ע (יו"ד סי' רמז ס"ד).

דברי האחרונים שאסור לנסות

והפתחי תשובה (יו"ד סי' רמז סק"ב) הביא את דברי השאילת יעב"ץ (שו"ת ח"א סי' ג) ובעל של"ה (ח"ב מסכת מגילה אות כה) שדווקא במעשר תבואה הותר לנסות אבל לא במעשר כספים, שאינו נחשב אלא כשאר צדקה, ולשיטת הבית יוסף והרמ"א שלא הותר אלא במעשרות, ולא בכל צדקה, אין זה שייך אלא במעשר תבואה. והשיג לפי"ז על משמעות דברי הרמ"א שבמעשר כספים שנהוג להפרישם, הותר לנסות כך, ובאמת זה אינו, שלא נאמר על אופן זה ההיתר לנסות, לפי שאינו אלא כשאר צדקה, וכן הסכים בספר משנת חכמים (הוכגלרנטר, סי' ד סק"ב).

ובאהבת חסד (ח"ב פי"ח בהגהה א') כתב להוכיח כדעת הבית יוסף והרמ"א שמותר לנסות, ואף על מעשר כספים קיימת ההבטחה לעשירות, יותר משאר צדקה, וכפי שיבואר להלן.

במעשר שאינו אלא מדרבנן

הנה באהבת חסד (שם) כתב שיש לדון האם שייך הכלל של עשר בשביל שתתעשר, במעשר שאינו אלא מדרבנן. וכגון מעשר פירות האילן וירקות שאינו מן התורה[יז], וכגון מעשר כספים שלפי הט"ז ושאר פוסקים (הובאו לעיל אות א) אינו אלא מדרבנן. שלכאורה יש מקום לומר שההבטחה בתורה שיתעשר נאמרה רק על מי שמצווה בהפרשת מעשר מן התורה, אך בתקנות חכמים לא נאמרה הבטחה זו.

וכתב שיש להוכיח זאת מגוף דברי הנביא (מלאכי ג י) 'הביאו את כל המעשר לבית האוצר', שהרי חובת ההפרשה של תרומות ומעשרות בזמן מלאכי, אינה נוהגת אלא מדרבנן, שהרי מלאכי זה עזרא כמבואר בגמרא (מגילה טו.), ונמצא שבית המקדש שהוזכר בפסוק הוא בית שני, ומצינו בגמרא (יבמות פא. כתובות כה. נדה מו:) וברמב"ם (תרומות סופ"א) שבזמן בית שני אינו אלא מדרבנן[יח]. ומכל מקום יש בו את ההבטחה של 'ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם'.

אכן צריך ביאור מדוע קיימת ההבטחה על הפרשת מעשר שאינה אלא מכח תקנת חכמים, והרי אין בזה קיום מצוה מן התורה, ועבור מה הוא זוכה בשכר זה. וביאר האהבת חסד, שהתורה קבעה את השכר, לא עבור קיום המצוה, אלא עבור החזקת ידי הכהנים והלויים, שעל ידי זה יהיה בידם להתחזק בתורת ה', וכמשמעות הגמרא בחולין (קלו:). ומתוך כך יש לומר שבודאי שהבטחה זו קיימת גם למעשר כספים, שעיקרו נתקן עבור עמלי תורה כפי שהובא לעיל (אות א) בשם מדרש תנחומא (ראה סי' יד), שאף בזה קיימת הבטחה לעשירות. ומוכח לפי"ז כדברי הבית יוסף והרמ"א שמעשר כספים הוא כשאר מעשרות, ולא כשאר צדקה.

והנה מתבאר מדברי האהבת חסד, שכל תקנה דרבנן תועיל לקבל השכר שהובטח עבור נתינת המעשר לכהנים ולויים או שאר עמלי תורה, מפני שהתועלת בקיום המעשר שמחזיקים בו לומדי תורה, היא הקובעת את קיום ההבטחה, ואף שעיקר חובתה אינה מן התורה אלא מתקנת חכמים, ומשום שסבר שכל תקנות חכמים שוות בזה.

והמפרשים[יט] העירו על כך, שמצינו בגמרא (מכות כג:) 'אמר רבי יהושע בן לוי ג' דברים עשו בית דין של מטה והסכימו בית דין של מעלה על ידיהם, אלו הן, מקרא מגילה, שאילת שלום בשם, והבאת מעשר'. וביארו רש"י ותוספות (שם ד"ה והבאת) דהיינו הבאת מעשר לבית המקדש, והסכימו בית דין של מעלה על ידם בכך שהובטח להם שיוכלו לנסות בכך שיתכוונו על מנת שיתעשרו, ולפי"ז יש מקום לומר שלא כל תקנה של מעשר מדרבנן גורמת להתעשר, אלא רק מכח מה שהסכימו על ידם בית דין של מעלה. ואם כן יש לומר שעל התקנה של תרומה בזמן הזה, וכן על התקנה של פירות האילן וירקות שמוכח מן הפסוק שעליה דיבר הנביא באלו הסכימו בית דין של מעלה על ידם, אך על מעשר כספים שלא הוזכר בפירוש בנבואת מלאכי, אין מקור שהסכימו בית דין של מעלה על ידם, ויש לומר שלא נאמרה ההבטחה על כך.

מערכה ד

איסור תענית בשבת

א. מקור ההלכה / **ב.** גדר האיסור / **ג.** המתענה בערב שבת האם משלים תעניתו / **ד.** נשים המתענות בשבת ויום טוב / **ה.** קביעת תעניות של תשעה באב ועשרה בטבת החל בשבת

א. מקור ההלכה

מקור האיסור להתענות בשבת

מבואר בגמרא (עירובין מא. מגילה ה.) שאין מתענים בשבת, ואף תענית ציבור, ואם חל תשעה באב בשבת נדחית התענית ליום ראשון. ועוד שנינו בבריתא שאם חל להיות תשעה באב בערב שבת מביאין לו כביצה ואוכל כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, דהיינו שלא רק תענית של יום שלם אסורה בשבת, אלא אף תענית של שעה אחת בלבד, אסורה.

וכן מצינו במסכתין (יז:) שכל ימים טובים הן מן התורה והן מדברי סופרים ואלו השנויים במגילת תענית, אסורים בהספד ותענית, ובאלו שהן ממגילת תענית הוסיפו חיזוק לדבריהם, שאף בימים שלפניהם ולאחריהם אסורים בהספד ותענית.

דברי הרמב"ם לענין נשבע להתענות בשבת

הרמב"ם (שבועות פ"א ה"ו) כתב שאם נשבע להתענות בשבת ויום טוב, נחשב שבועת שוא כדין נשבע לבטל את המצוה. ומבואר מכך שהוא איסור גמור, אך לא נתפרש בדבריו מהו מקור האיסור.

ובשולחן ערוך (או"ח סי' רפח ס"א ואילך) נפסק שאסור להתענות בשבת, ואף אם אינו מתענה יום שלם אלא רק עד חצות, אסור. וכתב בביאור הגר"א (שם ס"ד ד"ה י"א) שדין זה נלמד ממה שמצינו בגמרא שלא להכנס לשבת כשהוא מעונה, הרי שאף שלא יתענה בכל השבת אלא רק שעה אחת, אסור.

האם האיסור מן התורה

ויש לדון האם האיסור להתענות בשבת הוא מן התורה או מדרבנן. ולכאורה לא מצינו פסוק מפורש האוסר להתענות או שמחייב לאכול בשבת.

יז. **כמבואר** ברש"י (מכות כג: ד"ה ותבואת, כתובות כה. ד"ה ואיבעית) וברמב"ן (דברים יד כב).

יח. **וכן** לשון הרמב"ן (על התורה שם) שהיתה תקנת חכמים להביא תרומות ומעשרות לבית המקדש, לחלקם לכהנים ולויים.

יט. **צבא** הלוי (הו"ד בנר לאחד, פרשת ראה עמ' תשיח).

ומצינו שהרשב"א (שו"ת ח"א סי' תרי"ד) נשאל כיצד דינו של הנשבע לבטל מצוה מדברי סופרים, האם חלה שבועתו כיון שאינו מחויב בדבר מדאורייתא, או שמא נחשב כמו נשבע לבטל את המצוה, ואף דברי סופרים הוא חיוב גמור שאי אפשר להשבע לבטלו, והשואל רצה להוכיח מדברי הרמב"ם שהשבועה אינה חלה, שהרי הרמב"ם כתב שהנשבע להתענות בשבת נחשב שבועת שוא, מפני שמבטל את המצוה, והרי אין איסור להתענות בשבת מן התורה, אלא הוא חיוב מדברי סופרים, ומכל מקום נידון כנשבע לבטל את המצוה.

והרשב"א השיב שאפשר לומר בדעת הרמב"ם שהוא איסור מן התורה, ולכן כתב בהלכות שבועות שזו שבועת שוא מפני שנידון כנשבע לבטל את המצוה. ובמקורו של האיסור ביאר שם, שכשם שיש מצות אכילת מצה בליל פסח, וכזית פת בליל ראשון של סוכות, כך יש מצוה באכילת פת בכל שבת. ומכל מקום משמע מהרשב"א שאין זה מוכרח בדעת הרמב"ם, אלא שיש אפשרות לומר כך בדעתו[א].

והמהרלב"ח (שו"ת ח"א סי' קד) תמה על כך, שהרמב"ם לא רמז בשום מקום במנין המצוות, שיש מצוה מן התורה שלא להתענות בשבת[ב], ובעל כרחך שאין זה אלא מדברי סופרים.

הוכחה נוספת בדעת הרמב"ם

עוד כתב הרמב"ם (נדרים פ"ג ה"ט) 'הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום שהנדרים חלים על דברי מצוה כמו שבארנו וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכפורים הרי זה חייב לצום ואין צריך לומר ראש חדש. פגע בו חנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו הואיל ואיסור הצום בהם מדברי סופרים הרי הן צריכין חזוק וידחה נדרו מפני גזירת חכמים'. ומבואר מדבריו שמכח הדין שנדרים חלים לבטל את המצוה, יכול הנדר לחייבו להתענות בשבת. ובשונה הלכות (ח"ב כז:) וחתם סופר (שבת קיח: ד"ה הרמב"ם) הוכיחו מכך שהאיסור להתענות בשבת הוא מן התורה, שאם לא כן, כיצד חילק בין איסור התענית בשבתות וימים טובים לאיסור התענית בחנוכה ופורים, שהם מדברי סופרים, והרי כל האיסורים מדברי סופרים, אלא ודאי שבשבת ויום טוב הוא איסור מן התורה, והובא בשדי חמד (מערכת ת, כלל לט).

אוצר החכמה

מקור מדברי מדרש תנחומא

ומצינו במדרש (תנחומא בראשית אות ג)[ג] וזה לשונו 'שאסור לישב בתענית בשבת שאם חל י"ד להיות באחד בשבת אסור להתענות בשבת, ובערב שבת נמי אסור מפני טורח שבת, אלא מקדימין ומתענין בחמישי שהוא אחד עשר באדר. ואם חל ארבעה עשר בשבת אסור להתענות בערב שבת מפני טורח שבת, שעיקר תענית סליחות ורחמים הוא ואתי לאימנועי מכבוד שבת, וכבוד שבת עדיף מאלף תעניות, דכבוד שבת דאורייתא ותענית דרבנן ואתי כבוד שבת דאורייתא ודחי תענית דרבנן. אלא מקדימין ומתענין בחמישי בשבת שהוא י"ב, ואם חל י"ד בערב שבת מתענין בחמישי שהוא שלשה עשר'. ומבואר בלשונו שכבוד שבת הוא דאורייתא, והיינו שצריך להכין המאכלים, שאם אין מצוה מן התורה לאכול בשבת מה החשש שיתבטל מכבוד שבת[ד].

דעת הראשונים שהאיסור מן התורה

ודעת הרשב"א גופיה (שו"ת ח"ד סי' רסב) שהאיסור להתענות בשבת הוא מן התורה, והובא בבית יוסף (או"ח סי' רפח ד"ה אבל), וכן מתבאר בדעת הריטב"א (שבת סט. ד"ה דידע), וכן כתב הבית יוסף (או"ח סי' תיח ס"ד ד"ה ומיהו) בביאור דעת הרמב"ם שם[ה].

מקור האיסור מן התורה

ובפרי מגדים (או"ח סי' רפח א"א סק"ז) כתב שמקורו של הרשב"א שיש חובה ומצוה באכילת פת בשבת, הוא מהפסוק (שמות טז כה) 'אכלוהו היום' שהוא מצוה לאכילת פת בשבת[ו], וחובה זו היא כמו אכילת מצה בפסח, וכזית פת בסוכה. וכן מבואר בגמרא (ברכות מט:) שיש חיוב גמור על האדם לאכול פת בשבת, ואינו יכול לפטור עצמו מחובה זו, ולפיכך אף חובת הזכרה של מעין המאורע, מעכבת בברכת המזון, ואם שכח ולא הזכיר, חוזר ומברך. ומוכח מכך שמחויב לאכול פת בשבת.

והחיי אדם (ח"ב כלל ז ס"ד) כתב, שמה שכתבו הפוסקים שאיסור תענית בשבת מדאורייתא, נלמד מדכתיב 'מקרא קודש', וזהו מכלל קריאת קודש, שאוכל בו סעודה לכבוד שבת.

הב"ח (סי' תקצז ד"ה ומ"ש הרא"ש) כתב שכל האיסור מן התורה הוא מדין 'שמחה'[ז], ולפי"ז חילק שדווקא ביום טוב הוא איסור מן התורה, ולא בשבת, לפי שבשבת אין מצות שמחה[ח].

וכתב המשנת יעבץ (או"ח סי' נ) שיש לומר כן אף בדעת הרמב"ם, שלא רק בשבת אסור להתענות, אלא אף ביום טוב יש איסור מדאורייתא, שברמב"ם (יום טוב פ"ו ה"ז) מבואר שימים טובים אסורים בהספד ותענית משום מצות שמחה, ולכן כל יום טוב שמצווה בו על שמחה, מן התורה אסור להתענות.

האם האיסור מן התורה במעת לעת או בתענית היום לחוד

עוד יש לדון האם האיסור מן התורה הוא דווקא במעת לעת, או אף במתענה רק מתחילת היום עד סופו.

אהח 18/06/2018

האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) הביא בשם קרית ספר להמבי"ט[ט], שחילק בזה, שמן התורה כל האיסור להתענות הוא דווקא במעת לעת, אך אם אכל בלילה והתענה ביום, או שהתענה בחלק משעות היום לחוד, אינו עובר כלל. ומדברי סופרים אסור אף ביום לחוד, או שעה אחת בלבד, כמבואר בגמרא שאף להכנס לשבת כשהוא מעונה אסור.

והוכיח זאת ממה שמצינו בגמרא (ברכות לא:) שהותרה תענית חלום בשבת, משום שנפשו עגומה, ואף שכל זה מועיל רק לגבי מצות 'עונג שבת', אך אינו מועיל על עצם האיסור של תענית בשבת, ולא יתכן שהתירו לו לעבור על איסור גמור. אלא ודאי מוכח מכך שכיון שבליל שבת אכל סעודה אחת, ולמחרת בבוקר התחיל להתענות משום החלום, אין זו תענית של מעת לעת, ואין בזה איסור מן התורה.

ומצינו חידוש זה בדברי הפני יהושע (כתובות ה. בתוס' ד"ה אלא) שאף לדעת הסוברים שיש מצוה להתענות בראש השנה (יובא להלן) משום תשובה, מכל מקום בליל ראש השנה אין מתענים'. והוכיח זאת ממה שמצינו בגמרא (חולין פג.) שראש השנה הוא אחד מארבעה פרקים בשנה שכולם שוחטים מערב יום טוב, משום שיש חיוב לאכול בשר משום שמחת יום טוב, ולכאורה קשה מדוע בראש השנה יש חיוב לכולם לאכול בשר, והרי יש מצוה להתענות, אלא ודאי שבליל ראש השנה חייבים לאכול. וטעם דבריו הוא כמבואר במבי"ט, שכל האיסור מן התורה להתענות ביום טוב הוא רק במעת לעת, ולא בתענית היום לחוד.

הוכחת האור שמח

האור שמח הוכיח כחידוש זה, שהרי מצינו בגמרא (מגילה ה:) שנה אחת חל תשעה באב בשבת, וביקש רבי לעקור תענית תשעה באב, וחכמים

א. והמבי"ט (שו"ת ח"א סי' נא) הביא שיש ששאלו מדוע הרשב"א מסתפק בכך, והרי בעל כרחך הוא איסור מן התורה להרמב"ם, שאם לא כן מדוע לא הזכיר את הנשבע להתענות בראש חודש וחול המועד, אלא ודאי שכל שהוא מדברי סופרים אינו נחשב שבועת שוא, ומה שאין כן בשבתות שהוא איסור מן התורה נחשב שוא. והמבי"ט דחה זאת שאין כל כך הכרח בכך, שיש לומר שלא האריך הרמב"ם למנות את כל שמות הימים טובים, ואכן אף חול המועד וראש חודש בכלל שבתות שזו שבועת שוא. וכן בספרו קרית ספר (על הרמב"ם שבת פכ"ט ה"א) הביא את דברי הרשב"א שאפשר לומר כך בדעת הרמב"ם שהוא איסור מן התורה, ומשמע שאינו מוחלט.

ב. לפי מקצת מהגרסאות, הרמב"ם במנין המצוות שבפתיחה להלכות שבת, מצוה ג' מנה שלא להתענות בשבת, ובגרסאות לפנינו הוא 'שלא לענוש בשבת', והמגיד משנה שולל את הגירסא ההיא. [ומוכח שמהרלב"ח לא גרס כך בפתיחה להלכות שבת, והרשב"א אפשר שגרס כך ברמב"ם].

ג. וכבר העירו שאין זה מדברי המדרש רבי תנחומא, אלא מדברי שאילתות דרב אחאי גאון (שאילתא סו, לפורים אות ד) ונשתרבב על ידי המסדרים לתוך דברי המדרש.

ד. רבי אברהם אבן עזרא בפיוטו 'כי אשמרה שבת' (זמירות יום השבת) כתב וזה לשונו 'רשם בדת האל חוק אל סגניו בו לערוך לחם פנים בפניו. על כן להתענות בו על פי נבוניו אסור, לבד מיום כפור עוני', ומשמע מדבריו שכל האיסור להתענות נלמד ממה שיש חובת אכילת לחם הפנים לכהנים בשבת, שהרי שנינו (סוכה נה:) שהיה מתחלק בשבת לכהני המשמרת. ובפירוש היעב"ץ (סדור בית יעקב, על זמירות שבת שם) כתב שמשמע מדבריו שכל האיסור מן התורה הוא רק לכהנים שמוזהרים לאוכלו בו ביום, ומדברי סופרים גזרו שלא להתענות כלל, שום אדם, אטו הכהנים המצויים באכילת לחם הפנים.

ה. וכן כתב הרדב"ז (שו"ת ח"ד אלף רסו, ח"ה אלף תסא) ארעא דרבנן (מערכת ת בהשמטות לסי' רכה).

ו. ויש לדון האם לדבריו יש מקור גם לאיסור תענית ביום טוב, ובשלמי תודה (יו"ט סי' יב) כתב שלכאורה לא מצינו בפסוק אלא לענין שבת, אך יש לומר שכיון שפסוק זה נאמר לגבי ירידת המן לחם משנה מערב שבת, משום שלא ירד המן בשבת, וביום טוב מצינו (שו"ע או"ח סי' תקכט) שיש חובת לחם משנה, משום שלא ירד המן ביום טוב, ואם כן עולה שהציווי של 'אכלוהו היום' נאמר גם על יום טוב.

ז. ויש להעיר על כך, שבגמרא (מגילה ה:) דרשו מן הפסוק (אסתר ט יט) 'שמחה ומשתה ויום טוב', שמחה שאסורים בהספד, משתה שאסורים בתענית ויום טוב שאסורים בעשיית מלאכה, ומשמע ששמחה אוסרת צער ואבלות, אך אינה מחייבת אכילת סעודה בדווקא.

ח. וייש לפי"ז את דעת רב נטרונאי גאון (הו"ד בראי"ש ר"ה פ"ד סו"ס יד, ובטור סי' תקצז) שאסור להתענות בראש השנה כיון שהוא יום טוב, אך מותר להתענות בשבת שובה, ומוכח שהאיסור מדאורייתא הוא דווקא ביום טוב ולא בשבת. וכן הוכיח הב"ח מדברי המהרי"ל (יום טוב, סי' מו) שהתיר להתענות תענית חלום בשבת, אך לא ביום טוב. ולהלן יתבאר בהרחבה.

ט. וכבר העירו שלא מצאנו זאת בספר קרית ספר, ולא בשאר ספרי המבי"ט, וכפי הנראה שנתחלף לאור שמח במחבר אחר.

י. וכן כתבו במגן אברהם (סי' תקצז סק"ג) ומטה אפרים (שם אלף למטה סק"ח) לגבי תענית חלום

חלקו וסברו שנדחה לאחר השבת, וחייבים להתענות ביום ראשון, וביארו שם שרבי סבר 'הואיל ונדחה ידחה' ולא הודו לו חכמים, ומשמע בפשוטו שנחלקו האם נתבטלה חובת התענית שחלה בשבת, מחמת שנדחתה מהיום הראוי לה. והקשה האור שמח, שהרי באותה שנה שחל תשעה באב בשבת, בעל כרחך שאף י"ז בתמוז חל בשבת, ואם כן כבר היה עליהם לדון כיצד לנהוג בתענית זו של י"ז בתמוז, שנדחית מיום השבת, אם להשלימה ביום ראשון או שנאמר הואיל ונדחה ידחה, ומדוע לא הוזכר בבריתא שנחלקו על תענית של י"ז בתמוז.

ותירץ, שהרי יש חילוק בין התעניות, שתשעה באב לילו כיומו, וצריך להתענות בו מעת לעת, ואילו י"ז בתמוז אינו מתחיל להתענות אלא מעלות השחר, ובלילו מותר לאכול, ואם כן יש לומר שכל הטעם של רבי לדחות את תשעה באב לגמרי, ולפטור מלהשלימו ביום ראשון, היינו משום שהאיסור להתענות בשבת שגורם לדחותו, הוא איסור מן התורה, ואילו בי"ז בתמוז שאינו בא להתענות בו מעת לעת אלא רק ביום לחוד, אין בו איסור מן התורה, וכל האיסור להתענות באופן כזה הוא רק מדרבנן, ואם כן יש לומר שכח הדחייה של תשעה באב גדול יותר, לפי שהוא מן התורה, ולפיכך נתבטלה לגמרי חובת התענית, ומה שאין כן בי"ז בתמוז שכח הדחייה שלו הוא רק מדברי סופרים, אין זה מבטלו לגמרי, וצריך להשלימו ביום ראשון. ומתבאר מכל זה שהאיסור להתענות בשבת מן התורה אינו אלא במעת לעת.

מה הטעם בזה

אולם צריך ביאור מדוע דווקא במתענה מעת לעת עובר על האיסור, ולא במתענה רק בחלק מיום השבת.

ויש שביארו בזה על פי דברי התוספת שבת (סי' רפח סק"ט) שכל האיסור מן התורה הוא דווקא כשקובע את יום השבת ליום תענית, ולא מחמת שבמציאות אינו אוכל ושותה, אלא רק באופן שנחשב לחפצא של תענית, ונפקא מינה שאם אדם לא אכל ושתה בשבת מצד שהזדמן כך במקרה, אבל לא התענה לשם 'תענית', לא עבר על האיסור להתענות בשבת.

אוצר החכמה

ולפי"ז יש לומר שאין חפצא של תענית מן התורה אלא כעין יום הכיפורים, שהוא לילה ויום, ואף שמצינו בגמרא (תענית יא:) שיש תעניות שאוכלים ושותים משחשיכה עד עלות השחר, הרי שנחשב לתענית ביום לחוד, כל זה אינו אלא מדברי סופרים, אבל מן התורה אין 'יום תענית' אלא במתענה מעת לעת[יא].

והוכיחו כן שהרי נחלקו הראשונים לגבי אמירת עננו בערבית של ליל התענית [בתעניות שמותר לאכול משחשיכה עד הבוקר], הרי"ף (שם) סובר שיכול לומר עננו, והבעל המאור (שם ד"ה אמר זעירי) השיג עליו שכיצד יתכן שיאמר עננו בעודו אוכל ושותה מבערב, אמנם לדעת הרי"ף מתבאר שיש ביום זה גדר של 'יום תענית' כבר מתחילת הלילה, אף שמותר לאכול ולשתות, וטעם הדבר משום שמן התורה אין חפצא של 'יום תענית' אלא במעת לעת, ואף מדברי סופרים קבעו שיש חפצא של 'יום תענית' בכל המעת לעת, שכל מה שתיקנו חכמים הוא כעין של תורה, ולפיכך יש טעם לומר תפילת תענית שהיא 'עננו'[יב].

מחלוקת הראשונים במתענה בראש השנה

הראבי"ה (סי' תתעד) והרא"ש (ר"ה פ"ד סו"ס יד) הביאו בשם הגאונים שאסור להתענות בשני ימים טובים של ראש השנה, כמו שבתות וימים טובים, ואף מי שרוצה להתענות משום תשובה, אין זה דוחה את שמחת יום טוב.

והביאו בשם רב נטרונאי גאון שאסר להתענות בראש השנה, והתיר להתענות בשבת שובה, כמו בשאר עשרת ימי תשובה. והרא"ש תמה על כך, בראש השנה, שאין מתענים בלילה, אלא רק ביום.

יא. וכעין זה מצינו בדברי הגמרא (תענית יב.) אמר רב חסדא כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו תענית הוא, וכל מה שמתענים לשעות אינו אלא 'לצעורי בעלמא' כלומר שזהו לסיגוף ולכפרה, ואין לזה שם של 'יום תענית', אלא חייבים להשלים תענית עד סוף היום בדווקא, ומוכח מכך שגדר תענית תלוי דווקא ביום שלם, ולא בתענית של שעות, וכמו כן בדאורייתא אינו נחשב 'יום תענית' אלא אם כן הוא יום שלם, של לילה ויום.

יב. בספר זכרון 'זכר זאת ליעקב' (כהן, עמ' קעז) כתב שלפי"ז מובן מה שנחלקו אביי ורבא (שם יב.) אם הלך לישון וניעור קודם עלות השחר, אם מותר לו לאכול, רבא סבר שאסור לאכול, ואביי הקשה עליו וסבר שלא נאסר אלא משגמר סעודתו וגמר בדעתו להתחיל התענית. והדברים תמוהים כיצד יתכן שתחילת התענית נקבעת לפי השעה שהלך לישון, והרי חלות תענית נקבע על יום מסוים, והיכן הוא הגבול של היום שנקבע על ידי חכמים כיום תענית, והרי כל אדם הולך לישון בשעה אחרת, וכיצד יתכן שלכל אדם יתחיל יום התענית בשעה אחרת, בעת שהוא הולך לישון. וביאור הדברים הוא שיש טעם לאסור כבר משעה שהלך לישון, משום שחלות התענית התחילה מבערב, וכל מה שהותר לאכול הוא בגדר 'היתר' שהתירו לו את האכילה, וקצבו לכך גבול עד שהולך לישון, אך לאחר מכן כבר חלה התענית, ולא רק מתחילת היום למחרת.

יג. והובא לעיל שכך מבואר בפני יהושע (כתובות ה. בתוס' ד"ה אלא).

יד. ואף שבגמרא (סוכה מח.) מצינו שליל יום טוב הראשון נתמעט משמחה, ראה מה שכתב בעמק ברכה (ענין שמחה אות א) שכל זה דווקא לענין חיוב הבאת שלמי שמחה, וחובת שמחה בבשר, אבל שאר עניני שמחה חלים אף בליל יום טוב הראשון.

טו. ואף אם נאמר שיסוד האיסור הוא משום איסור מיוחד של תענית בשבת ויום טוב, כפי שיובא להלן (אות ב) מכל מקום יש לומר כדבריו, על פי דברי האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) שאין איסור אלא בקביעת יום תענית של מעת לעת, וכפי שנתבאר לעיל.

טז. וכך כתבו הראבי"ה (סי' תתעד) והגהות מיימוני (שופר פ"א ה"א אות א).

יז. והוסיף, שמצינו כן במהרי"ל (יום טוב סי' מו) שאף שהתירו להתענות תענית חלום בשבת, ביום טוב אין היתר בזה, ומחויב מן התורה לאכול ולשמוח, ואין זה נדחה בגלל עגמת נפש של חלומו.

יח. והעירו שהב"ח סותר משנתו, שבסימן תקפד מצינו שנחלקו אם לומר מועדים לשמחה

והביא שרב האי גאון אסר להתענות בשבת שובה, וכל שכן הוא, שאם תשעה באב שהיא תענית חובה אינה דוחה שבת, כל שכן תענית נדבה שאינה דוחה את השבת. ובספר המנהיג (ר"ה סי' א) השיג על רב נטרונאי שאף שבת יש בו חובת עונג וכבוד מן התורה, ואף שאין בו חובת שמחה, מכל מקום יש בו חובת עונג, ואסור להתענות.

שיטת המתירים להתענות בראש השנה

והראבי"ה (שם) ובהגהות מיימוני (שופר פ"א ה"א) הביאו שיש חכמים באשכנז שהורו שמותר להתענות הן בשבת והן בראש השנה, בעשרת ימי תשובה. והבית יוסף (או"ח סי' תקצז ד"ה כתב הכל בו) הביא שיש כמה מרבותא שסברו שיש מצוה להתענות בשני ימים של ראש השנה. והמגן אברהם (סק"ג) הביא שבתשובות מהר"ם מרוטנבורג (סי' מד) כתב שהמהר"ם התענה בראש השנה, ומכל מקום עשה קידוש היום לפי שהיא מצוה מן התורה.

והרמ"א בשו"ע (או"ח סי' תקצז ס"ז) הביא להלכה שיש היתר לפי מנהגם להתענות בראש השנה. והקשו האחרונים כיצד אפשר להתיר את האיסור להתענות בשבת ויום טוב. ובמגן אברהם (סק"ג) כתב שכל מה שהתירו היינו רק להתענות ביום, אך בליל ראש השנה לא התענו ואכלו סעודה[יג]. וצריך ביאור מה ההיתר בכך שלא התענו בלילה.

ובמשנת יעבץ (או"ח סי' נ) כתב ליישב שהרי יסוד האיסור להתענות בראש השנה, הוא בגלל מצות שמחת יום טוב, ולפיכך אחר שאכל בליל יום טוב וקיים מצות שמחה [כמבואר ברש"י (סוכה מח. ד"ה לרבות) שנתרבו לילי יום טוב לשמחה][יד], שוב אינו עובר על איסור מן התורה, נמצא שאינו עובר על האיסור מן התורה אלא במתענה מעת לעת[טו]. ולפי"ז יש לומר שאף מצות עונג שבת היא כעין המצוה של שמחה, ולכן די בכך שקבע סעודה בליל שבת, ומיושבים דברי הפוסקים שהתירו תענית אף בשבת, והיינו באופן שסעד בליל שבת, ולא התענה אלא ביום לחוד.

הוכחה שאסור להתענות אף ביום לחוד

במשנת יעבץ (שם) הוכיח כדברי האוסרים להתענות, אף שאינו מתענה בלילה אלא רק ביום, מהסוגיא בברכות (מט.) לענין מי ששכח הזכרת מעין המאורע בברכת המזון, שצריך לחזור ולברך כיון שמחויב לאכול פת, ודין זה נוהג בשתי הסעודות המחויבות ולא רק בליל יום טוב, ומשמע בגמרא שדין זה הוא כל יום טוב, ולא רק בשלושת הרגלים אלא אף ביום טוב של ראש השנה. ומוכח שיש חובת סעודה ביום, לפי שאסור להתענות אף ביום לחוד.

חילוק הב"ח בין יום טוב לשבת

הב"ח (סי' תקצז ד"ה ומ"ש הרא"ש) כתב שיש לומר שכל האיסור להתענות מן התורה הוא רק מדין שמחה, והנה יש לדון האם גם ראש השנה בכלל המצוה של שמחה, ואמנם בפסוק כתוב (דברים טו יד) 'ושמחת בחגך', וראש השנה מצינו בפסוק בתהלים (פא ד) שנקרא חג שכתוב 'בכסה ליום חגנו'[טז], וכתב הב"ח שאף ראש השנה בכלל מצות שמחה, שהרי מצינו בגמרא (ר"ה ד: שבועות י.) שהוקשו כל המועדות זה לזה, והרי זה מלמד שיש מצות שמחה בכל ימים טובים מן התורה. ולפי"ז יש לומר שדווקא ביום טוב אסור להתענות לפי שיש חובת שמחה בחג, ולא מצינו מפורש בתורה שיש מצות שמחה בשבת, ואף שיש מצות עונג שבת מדברי קבלה, אין זו חובה מן התורה[יז].

ולפי"ז יישב הב"ח את שיטת רב נטרונאי שאסר להתענות ביום טוב של ראש השנה, והתיר להתענות בשבת שובה, משום שאין איסור מן התורה להתענות בשבת שהרי אין בה מצות שמחה דאורייתא, ודווקא בראש השנה שהוא כיום טוב לענין שמחה, אסור להתענות בו[יח].

האם התענו האמוראים בשבת

והנה מצינו בפסחים (סח:) שאחד האמוראים, מר בריה דרבינא, היה יושב בתענית בכל ימות השנה, מלבד חג השבועות וערב יום הכיפורים. וכתב התשב"ץ (שו"ת ח"ג סי' רחץ) שבודאי היה מתענה אף בשבת, שהרי לא הוציאו מן הכלל אלא את ערב יום כיפור וחג השבועות. וכן דעת בעל סדר היום (סדר חודש אלול). וכן מתבאר מדברי המרדכי (ביצה פ"ב רמז תרסט) שכתב שהוא סבר כרבי אליעזר (פסחים שם) שאף יום טוב ניתן או כולו לה' או כולו לכם, ורשאי להתענות ולשבת כל היום בתורה ותפילה, ואין הלכה כמותו.

אולם בשבלי הלקט (סי' רעח) כתב שמר בריה דרבינא לא היה מתענה בשבתות אלא אם כן נזדמנה לו תענית חלום, וכן כתב בעל השל"ה (ריש מסכת ראש השנה, אות ה).

והמאירי (פסחים סח: ד"ה כבר ביארנו) כתב שהיה נשבע בכולל עם ימות החול [אוצר החכמה] ידי זה הותר לו להתענות בשבת, כפי שמצינו (שבועות כד. בתוס' ד"ה אלא הן) ששבועה חלה בכולל דברים המותרים עם דברים האסורים, אף כדי לבטל את המצוה.

ב. גדר האיסור

חקירת האחרונים

האחרונים דנים מהו גדר האיסור של תענית בשבת, האם הוא משום ביטול עונג שבת, וכן ביטול שמחת יום טוב, או שהוא איסור מיוחד על עצם התענית בשבת ויום טוב, שאסור לקבוע תענית ביום זה.

קושית האחרונים

ושורש הנדון הוא, שהנה הובא לעיל שלדעת רבים מן הראשונים, האיסור להתענות בשבת הוא מן התורה. והקשו האחרונים[ט], מדוע איסור התענית מן התורה, והרי אין מן התורה חיוב לאכול בשבת, שהרי משמע מדברי הרמב"ם (שבת פ"ל הלכות ז, יב) שמצות אכילה בשבת והאיסור להתענות הוא משום 'עונג שבת', ומצות עונג שבת היא מדברי קבלה, ממה שכתוב בישעיה (נח יג) 'וקראת לשבת עונג', כמפורש בדברי הרמב"ם (הי"ב) שזו מצוה מדברי קבלה.

ולפי"ז הקשו עוד, מדוע כתב החי"ם (שבועות פ"א ה"ו) שהנשבע להתענות בשבת נחשב שבועת שוא, והלא הנשבע על מצוה מדברי קבלה חלה שבועתו, כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' רלט ס"ו) שהנשבע שלא לקרוא את המגילה בפורים שבועתו חלה. והוסיפו, שכעין זה מבואר בשו"ע (יו"ד סי' רלט ס"ו) שהנשבע להתענות בחנוכה ופורים, חלה עליו שבועה, כיון שאינו אלא מדרבנן, ולכאורה אף האיסור להתענות בשבת ויום טוב מדרבנן, ואם כן מדוע אין שבועתו חלה.

הנשבע על דבר שאין איסורו מפורש בתורה

עוד הקשו הבית מאיר (או"ח סי' תיח ס"ד) והבאר יצחק (שו"ת אהע"ז סי' ב) מדברי הש"ך (יו"ד סי' רטו סוף ס"ק יא) שכתב בדעת הרמב"ם שאע"פ שאין שבועה חלה על איסור דאורייתא, מכל מקום אם נשבע על איסור דאורייתא שאינו מפורש בתורה אלא נלמד מדרשת הפסוקים, חלה שבועתו, ולפי"ז קשה שהלא אין מקור מפורש מן התורה לאסור תענית בשבת ויום טוב, ואם כן לפי דברי הש"ך היה מן הדין שתחול שבועתו.

הוכחה שאיסור תענית בשבת ויום טוב אינו מפורש בתורה

והוסיף הבית מאיר שלכאורה מוכרח שאיסור תענית בשבת ויום טוב אינו מפורש בתורה, שהרי נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע לענין יום טוב, ולדעת רבי אליעזר רשאי לעשותו כולו לה', ואף לענין שבת, שמבואר בפסחים (סח:) שודאי שצריך לעשותו לכם, נלמד מפסוק בישעיה, אבל אינו מבואר בתורה.

יישוב על פי דברי המאירי

אמנם מצינו אופן ליישב דברי הרמב"ם, כמבואר במאירי (שבועות כא: ד"ה זה) בביאור דעת הרמב"ם שאף ששבועה חלה על דרבנן, מכל מקום אינה חלה אם נשבע להתענות בשבת, 'שהואיל ועונג שבת מדברי נביאים[י] וששלוש סעודות שבה יצאו מן התורה (שבת קיח:) אע"פ שדרך סמך הוא', ועולה מדבריו שעונג שבת חמור מכל תקנת נביאים כיון שנאמר להדיא בלשון ציווי 'וקראת לשבת עונג'. אכן האחרונים לא סברו כן, ודנו ביישוב דברי הרמב"ם באופנים אחרים, כדלהלן.

האם מצות עונג שבת היא מן התורה

והנה אף שלכאורה נראה שמצות עונג שבת היא מדברי קבלה, מכל מקום מצינו שהאחרונים ביארו שנחשבת כמצוה מן התורה.

דרך הבית מאיר שאיסור תענית בשבת ויום טוב מפורש בתורה

הבית מאיר (שם) וחתם סופר (שבת קיח: ד"ה והנה) כתבו שיש לומר בדעת הרמב"ם שאיסור התענית בשבת ויום טוב הוא מן התורה[יא], וביאר הבית מאיר, שאף שכל המקור לאיסור תענית הוא משום עונג, ועונג הוא מדברי קבלה, יש לומר שדברי קבלה נחשב כמפורש בתורה[יב], וכל זה לענין שבת, אמנם לענין יום טוב יש לומר שהאיסור נלמד ממה שכתוב 'ושמחת בחגך' (דברים טז יד) ומבואר בפסחים (קט.) שאין שמחה אלא בבשר, ונמצא שאינו מקיים שמחה בלא אכילה, ולפיכך אסור להתענות שהרי מבטל את השמחה[יג].

יישוב החתם סופר

בחתם סופר (שם) כתב שנחשב כאיסור דאורייתא, משום שמצות עונג וכבוד שבת הוא הלכה למשה מסיני[יד], אלא שבא ישעיה וכתבו בפסוק, ומכל מקום נחשב כאיסור דאורייתא[טו], ומה שכתב הרמב"ם שהוא 'דברי סופרים' כוונתו כמו בשאר מקומות שמכנה את התורה שבעל פה כדברי סופרים. וכן מתבאר בדברי הריטב"א (שבת סט. ד"ה דידע), שמצות עונג שבת באכילה, היא מדאורייתא.

אופן נוסף ביישוב שיטת הרמב"ם

עוד תירצו המפרשים[טז] שאיסור תענית בשבת אינו נובע מכח המצוה של עונג שבת[יז], אלא הוא דין בפני עצמו, שיש חובת אכילה בשבת, ובציווי זה נכלל שאסור להתענות בשבת.

וכן מבואר בשו"ע הרב (או"ח סי' רמב קונטרס אחרון ס"א) שכתב שכבוד ועונג עיקרן מן התורה, במה שכתוב 'מקראי קודש', ומה שכתב הרמב"ם שהוא מדברי קבלה ביאר בשו"ע הרב דהיינו שמצות עונג במאכל ומשתה ולכבדו בכסות נקיה, הוא מדברי סופרים, אבל מוזהר מן התורה שלא להתענות בשבת, ולמדים זאת ממה שכתב הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תריד, הו"ד בבית יוסף סי' תיח ד"ה ואסור) שבאכילת המן נאמר 'אכלוהו היום', והטעם שהרמב"ם לא מנה זאת במנין התרי"ג מצוות, כיון שהציווי של אכילת המן אינו לדורות, לפיכך לא נמנה האיסור להתענות, אולם הוא איסור גמור מן התורה. וכל שכן ביום טוב שכתוב בו מצות שמחה, יש מצוה גמורה במאכל ומשתה מן התורה. ומבואר שנקט בדעת הרמב"ם שהאיסור להתענות הוא מדאורייתא, ובעל כרחך שאף שאין מצוה מפורשת בתורה באכילה ושתיה, ואין מצות עונג שבת מדאורייתא, מכל מקום יש איסור מן התורה להתענות[יח].

וכן מבואר בדברי התוספת שבת (סי' רפח סק"ט) שהוא איסור על קביעת יום בראש השנה, והב"ח ביאר שם לפי דברי הרא"ש שאינו נקרא חג, וראה עוד בהעמק שאלה (שאילתא טו אות י) שנחלקו ראשונים בדבר אם ראש השנה נקרא חג.

יט. שונה הלכות (הו"ד בשדי חמד מערכת) בית מאיר (או"ח סי' תיח ס"ד) חתם סופר (שבת קיח: ד"ה הרמב"ם) באר יצחק (שו"ת אהע"ז סי' ב) וראה במטה יהודה (או"ח סי' רמב ד"ה גם) שכתב שיש סתירות בדעת הרמב"ם האם האיסור מן התורה.

כ. וכן כתב בחתם סופר (שו"ת או"ח סי' רח) שהיא תקנת נביאים מחודשת.

כא. והביא הבית מאיר שכן מפורש בדברי הרשב"א (שו"ת, ח"א סי' תריד) בדעת הרמב"ם, כמובא לעיל.

כב. והוסיף שיש להוכיח כן מדברי השו"ע (יו"ד סי' רלח ס"ד) שכתב שאם נשבע לאכול נבילה או טריפה פחות מכזית, חלה שבועתו וחייב משום שבועת ביטוי. וקשה שהלא חצי שיעור אסור מן התורה [כמבואר ביומא (עג:) שלרבי יוחנן חצי שיעור אסור מן התורה, ולריש לקיש אסור מדרבנן, ופסק הרמב"ם (שביתת עשור פ"ב ה"ג) כרבי יוחנן] ואין שבועה חלה על איסור דאורייתא, ועל כרחך שכיון שאיסור חצי שיעור אינו מפורש בתורה, חלה עליו שבועה, ומזה שכתב השו"ע שהנשבע להתענות בשבת ויום טוב אין שבועתו חלה, מוכח שדעת השו"ע שאיסור תענית בשבת ויום טוב נחשב לאיסור המפורש בתורה.

כג. ראה מה שהובא לעיל מדברי השלמי תודה (יו"ט סי' יב) בדעת הפרי מגדים.

כד. וכן כתבו בפירוש 'סביב ליראיו' ו'שם חדש' על ספר היראים (סי' צט), לפי מה שכתב היראים שם שעונג שבת היא הלכה למשה מסיני. אך בפירוש תועפות ראם (על היראים שם) דחה דבריהם שאין דעת הרמב"ם כדעת היראים, אלא היא מצוה מדברי קבלה לחוד.

כה. בתועפות ראם (על היראים סי' צט) הוכיח כן מדברי רש"י (יבמות צג. ד"ה אלו) שהמבטל עונג שבת נחשב שעובר על איסור דאורייתא, ומוכח שסבר שיסוד האיסור מהלכה למשה מסיני, ולא רק מדברי קבלה.

כו. שלמי תודה (יו"ט סי' יב) ספר זכרון 'זכר זאת ליעקב (עמ' קעג).

כז. וכן מוכח במנחת חינוך (מצוה שא) וברכי יוסף (סי' רעב סק"ט) שמצות עונג שבת אינו אלא מדברי קבלה, ולא העירו שיש בזה איסור מן התורה, וכן כתב בחתם סופר (שו"ת או"ח סי' רח) שהיא תקנת נביאים מחודשת, כדברי המאירי (שבועות כא: ד"ה זה) ועמד הציץ אליעזר (שו"ת ח"ז סי' כה) שלכאורה היא סתירה בדברי החתם סופר, שלעיל הובאו דבריו שפירש ברמב"ם שהיא הלכה למשה מסיני.

כח. ומשמע מלשונו, שאין שום מצוה וחיוב על גוף האכילה, אלא שיש איסור להתענות, כשקובע זאת לשם תענית.

כט. וראה להלן (אות ג) הנפקא מינה בנדון זה.

וכן מוכח מדברי האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) שהקשה על ההיתר להתענות תענית חלום בשבת, שאף שהוא מתענג בתעניתו, ואינו מבטל בכך עונג שבת, מכל מקום יש סיבה לאסור התענית מן התורה, ומוכח מדבריו שיש איסור מיוחד על עצם קביעת התענית, אף באופן שאין איסור מצד ביטול עונג שבת.

אמנם מדברי האחרונים שהובאו לעיל עולה שסברו, שאין איסור להתענות אלא משום כבוד ועונג שבת. ובשלמי תודה (יו"ט סי' יב) הוכיח כן מלשון הרמב"ם (תענית פ"א ה"ב) שהמתענה בשבת תענית חלום, צריך לישב בתענית אחרי כן לכפר על מה שהתענה בשבת וביטל עונג שבת, ומוכח שהאיסור בכך הוא משום ביטול עונג שבת[ל].

נפקא מינה בין איסור תענית למצות עונג

ומצינו כמה נפקא מינה בנדון זה, האם האיסור מצד ביטול עונג שבת או מצד שיש איסור בגוף התענית לשם תענית.

בשלא קיבל תעניתו

א. באופן שלא קיבל את התענית, לא יעבור משום איסור תענית, אך יעבור על מצות עונג שבת, שהרי שנינו (תענית יא:) שכל תענית צריך לקבלה לשם תענית מבעוד יום, לפני שמתחיל להתענות, ומשום שצריך לקבוע את היום לשם "יום תענית", ואם צם ולא אכל בלי קבלה, אינו נחשב יום תענית כלל, ובאופן כזה שלא קיבל את התענית, ולא אכל בכל יום השבת, אם נאמר שהאיסור מצד עונג שבת, בודאי ביטל את עונג שבת, אך אם האיסור הוא על עצם התענית, אינו עובר את האיסור אלא בנקבע לשם תענית, ולא באופן שאינו נחשב תענית כלל[לא].

כשלא התענה כל יום השבת

ב. ונפקא מינה אם לא התענה מעת לעת, אלא רק ביום או בלילה לחוד, שאינו עובר אלא על עונג שבת, אך לגבי האיסור להתענות בשבת ביאר האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) שאינו עובר מן התורה אלא בתענית מעת לעת.

וכעין זה כתב התוספת שבת (סי' רפח סק"ט) שאינו עובר אלא בקובע את כל יום השבת ליום תענית, אולם אם התענה רק כמה שעות במשך יום השבת, כגון באופן שהביא הרמ"א בשו"ע (שם ס"ד) שהחולם ביום השבת ומתענה מהצהריים עד הלילה, אינו עובר באיסור זה, וביאר התוספת שבת שכיון שאינו קובע את כל היום לשם תענית, אין בכך איסור. ונפקא מינה לפי"ז לגבי ההלכה שאסור להתענות בשבת עד חצות היום (שם ס"א), שאינו עובר באיסור תורה של תענית בשבת, משום שהתענה רק שש שעות ולא כל היום, ואינו עובר אלא באיסור דרבנן של עונג שבת.

הטעם שמתענה על חלומו בשבת צריך לישב בתענית לכפרה

והנה בעיקר הדין שאסור להתענות בשבת, מצינו בגמרא (תענית יב:) אמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, יפה תענית לחלום כאש לנעורת. ואמר רב חסדא ובו ביום [שדווקא אם התענה באותו יום שחלם מועילה התענית לתקן זאת] ואמר רב יוסף ואפילו בשבת[לב]. ואמרו בגמרא (ברכות לא:) אמר רבי אלעזר משום רבי יוסי בן זמרא כל היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה[לג], ואף על פי כן חוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת, ושאלו מה תקנתו, אמר רב נחמן בר יצחק 'ליתיב תעניתא לתעניתא' [שישב בתענית אחרת לכפר על התענית בשבת]. וכן נפסק בשו"ע (סי' רפח ס"ד).

כיצד הדין ביום טוב שחל בשבת

בתוספת שבת (סק"ו) כתב לדון ביום טוב שחל בשבת, והתענה בו תענית חלום, האם צריך להשלים ב' ימים או יום אחד, שיש מקום לומר כיון שיש שתי קדושות באותו יום, וכל אחת מהם היא סיבה בפני עצמה לאסור את התענית, נמצא שחילל שתי קדושות ועל כל אחת מהן הוא חייב בכפרה. והביא שנחלקו הפוסקים בנדון זה.

בפרי מגדים (סי' רפח משב"ז סק"ג) כתב בפשיטות שאינו חייב אלא להתענות יום אחד. ובספר לקט הקמח (הו"ד בתוספת שבת שם, ושו"ת רב פעלים ח"א או"ח סי' כט) הביא שחכם אחד סבר שצריך להתענות שני ימים, משום שעבר על שתי קדושות, אך הלקט הקמח חולק עליו וסובר שדי לו בתענית יום אחד.

ובשו"ת רב פעלים (שם) האריך בזה, וכתב להוכיח מהסוגיא בכריתות (כ.) שעל הוצאה לרשות הרבים ביום שיש בו שתי קדושות, חייב שתי חטאות, הרי שקדושות מחלקות את העבירה, והוא הדין לגבי מתענה בשבת ויום טוב, או שבת וראש חודש.

ביאור שורש המחלוקת

והמפרשים ביארו בזה שנחלקו בחקירה דלעיל מה הטעם שצריך לכפר על כך שהתענה בשבת, האם משום ביטול עונג שבת, או משום האיסור להתענות בשבת, שאם נאמר שהעבירה היא בכך שמבטל עונג שבת, יש לומר שאכן יש שתי סיבות נפרדות לחייבו בכפרה, שהרי היה מחויב בשני חיובים, א. עונג שבת, ב. שמחת יום טוב, ונמצא שביטל שתי חובות, וחייב בשתי תעניות לכפר על כך. אולם אם נאמר שהעבירה היא בכך שיש איסור בעצם קביעת התענית, יש לומר שאין בזה אלא עבירה אחת.

דברי הרשב"א במקור האיסור להתענות

והנה נתבאר לעיל שהאחרונים נקטו שיש לומר שהאיסור להתענות אינו נובע מדין עונג שבת, אלא יש דין בפני עצמו שיש חובת אכילה בשבת, ואסור להתענות בו. ויש להביא ראיה לכך ממשמעות דברי הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תריד), שהגדיר את איסור התענית בשבת מן התורה, משום שיש חובת אכילת פת, וכשם שיש חיוב אכילה מחמת החג, שבפסח חלה חובת אכילת מצה, ובסוכות חלה חובת אכילה כזית פת בסוכה, כך יש חובת אכילה בשבת, ומתבאר להדיא שאין זה מדין עונג שבת דווקא, אלא הוא חיוב לאכול ולא להתענות.

קושיות רעק"א

ורעק"א (גליון שו"ע או"ח סי' תקע ס"ג) הקשה על הרשב"א, ב' קושיות, א. שהרמב"ם נקט שנחשב נשבע לבטל את המצוה בשבועה להתענות בשבתות וימים טובים, והרי היה צריך לומר שנשבע שלא יאכל פת, שהרי מצד חיובו מן התורה לא די בכך שלא יתענה אלא צריך שיאכל פת, ומשמע מדבריו שכל האוכל כל דבר מאכל, אינו עובר באיסור מן התורה. ומוכח שהאיסור להתענות הוא משום עונג שבת, ולפיכך אין זה משנה מהו המאכל שיאכל, ואין צריך דווקא פת[לד], וכפי שמצינו בגמרא (שבת קיח:) במה מענגה בתבשיל של תרדין, ובדגים גדולים, בראשי שומין, ואפילו בכסא דהרסנא.

ב. עוד הקשה מדוע נקט הרמב"ם כל ימים טובים, והרי דווקא שבתות, וליל פסח וליל יום טוב ראשון של סוכות, הם המחויבים במצות אכילה מן התורה, ולא שאר ימים טובים.

יישוב שיטת הרשב"א

וביישוב קושיות רעק"א כתבו המפרשים[לה] שיש לומר שביאור דעת הרמב"ם אינו כפי שפירש רעק"א בכוונת דברי הרשב"א שהוא משם חובת אכילת פת[לו], אלא אף לרשב"א אין חיוב באכילת פת מן התורה, אלא שיש איסור מן התורה על גוף קביעת יום התענית בשבת[לז], שהרי הרשב"א לא הביא שכתוב בפסוק בפירוש שיש חובת אכילה בשבת, וזה לשונו 'אפשר לומר שהוא סבור שאסור להתענות דאורייתא מדאמרינן בברכות (מט:) אלא מעתה שבתות וימים טובים דעל כרחך אכיל הכי נמי. אלמא בשבתות צריך לאכול פת מדאורייתא, דומיא דימים טובים דהיינו ראשון של פסח דכתב ביה בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה. וכן ליל ראשון של סכות דגמרינן חמשה עשר חמשה עשר מחג המצות'. הרי שהרשב"א כתב שאסור להתענות

ל. והמקור לכך הוא מדברי הגמרא (ברכות לא:) שחוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת, מה תקנתו, ישב בתענית על תעניתו. אכן יש לדחות ראיה זו, שאמנם מוכח מהגמרא ומהרמב"ם שנפרעים ממנו על מה שביטל עונג שבת, שהרי ביטל גם את עונג שבת שהוא מדברי קבלה, וביטל את חובתו לסעוד שלוש סעודות, אך אין זו ראיה שכל האיסור להתענות הוא רק מדין עונג שבת, ויש לומר שהאיסור להתענות מן התורה הוא דין נפרד, מצד איסור אחר.

לא. וראה מה שכתב המאירי (פסחים סח: ד"ה כבר ביארנו) שיש ב' דרגות באיסור תענית בשבת, שאם קיבל לשם תענית, הוא איסור גמור, ואם לא קיבלו לשם תענית אלא שמתבטל מאכילה ושתיה כדי להיות יושב ושונה, גם בזה יש איסור, ומשמע שאינו חמור כמו המקבלו לשם תענית, וביאור דבריו הוא על פי המבואר כאן שיש ב' סיבות לאיסור, א. קביעת תענית בשבת, ב. ביטול עונג שבת. ומשמע בדבריו, שבראש חודש וכיוצא בו, כל האיסור הוא דווקא על קביעת תענית על ידי קבלה, אך אם התענה באקראי בלי קבלה, לא עבר איסור.

לב. ובביאור הדבר כתב בעל סדר היום (סדר חודש אלול) שכיון שהראו לו חלום שנמצא עולתה בו, והראו לו מן השמים שיש מקטרגים כנגדו, וצריך הוא להשיב ממעשיו כדי לבטל המקטרג, ויתענה ויכוף כאגמון ראשו ולא יתענג כלל אלא ישב ודומם, וזו היא שמחתו וענוגו בהיותו זוכה לעונג גדול בביטול העונג הזה, ובשקול זה אנו מתירין אותו להתענות. והובאו דבריו בספר השל"ה (ראש השנה אות ג).

לג. החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קסח) ביאר שהראוהו מן השמים שיש עליו גזירה, וסגולה היא לבטל את הגזירה באותו יום שהתחילה הגזירה, מאשר לבטלה אחרי כן.

לד. ואף שמדברי סופרים חייבו לקבוע סעודה על הפת, מכל מקום אין זה בכלל איסור תענית דאורייתא, אלא זהו מצות עונג מדרבנן.

לה. ספר זכרון 'זכר זאת ליעקב (עמ' קעח).

לו. ראה להלן (אות ג) בנדון 'כיצד יתכן שעובר באיסור מן התורה', שהובאה קושיא נוספת על דברי רעק"א והיא, מדוע להרשב"א אסור מן התורה להכנס לשבת כשהוא מעונה, והרי יכול לאכול אחרי כן את הפת שמחויב בה.

לז. וראה להלן (אות ג) בנדון אם האיסור בפעולת הגברא שמתענה או שאסור לקבוע יום השבת ליום תענית.

מדאורייתא, ולא כתב שיש חובת אכילת פת, והוכיח זאת מהגמרא בברכות שהזכרת מעין המאורע בברכת המזון מעכבת, משום שיש חיוב לאכול פת, וכמו שמצינו בימים טובים שהזכרת מעין המאורע מעכבת משום כך. ולא כתב הרשב"א שיש חובה לאכול פת אלא לענין הזכרת מעין המאורע בברכת המזון, אבל לא כתב כך בגדר ההלכה, ויש לומר שכל החיוב מדאורייתא הוא רק שלא לקבוע את היום לתענית, וממילא כשנשבע להתענות הוא עובר על איסור מדאורייתא.

וכן מתבאר מלשון שו"ע הרב (סי' רפח קו"א ס"א) שלדעת הרמב"ם והרשב"א למדים זאת ממה שנצטוו באכילת המן לאוכלו בשבת, ונלמד מכך שיש איסור להתענות בשבת, אך המצוה לאכול לא נאמרה אלא לשעה בהיותם במדבר, ולא לדורות. וכן מתבאר בדברי התוספת שבת (סק"ט) שכל האיסור הוא רק מצד קביעת יום השבת ליום תענית, ולא מצד שיש חובת אכילה[לח].

יישוב קושיות רעק"א

ולפי"ז מיושבות קושיות רעק"א שאכן כל האיסור מן התורה הוא רק במתענה ממש, אבל אינו מחויב דווקא באכילת פת, ולפיכך דווקא הנשבע להתענות נחשבת שבועת שוא, וכן מובן מדוע כל ימים טובים בכלל דין זה שהיא שבועת שוא, שאין זה שייך דווקא לחובת המצוה של אכילת מצה וכזית פת בסוכה, אלא הוא 'איסור' מיוחד, שלא לקבוע תענית ביום שמחויבים בו במקרא קודש, ולפיכך כל ימים טובים בכלל זה.

עצי רחמים

ג. המתענה בערב שבת האם משלים תעניתו

מקור ההלכה

שנינו בגמרא (עירובין מ:) שנסתפק רבה באדם שיושב בתענית בערב שבת, האם משלימה עד צאת הכוכבים אף שכבר נכנסה שבת, או שמא אסור להכנס לשבת כשהוא מעונה, וממילא צריך לאכול קודם כניסת שבת.

ומסקנת הגמרא (עירובין מא.) שנחלקו רבי יוסי ורבן גמליאל בתשעה באב שחל בערב שבת, שרבן גמליאל סבר שאין משלימין את התענית, וכן עשה רבי עקיבא מעשה, שהביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח, כדי להראות הלכה לתלמידים שאסור להשלים התענית בערב שבת. ורבי יוסי חולק וסובר שמתענים ומשלימים. ואמרו שם (ע"ב) דרש מר זוטרא בשם רב הונא הלכה כרבי יוסי שמתענים ומשלימים.

האם זה בגדר דחויה או שאין כל איסור בכך

והתוספות (שם מא. ד"ה שאני) כתבו שאף שהיה מקום לחלק, שדווקא בתשעה באב שהיא תענית חובה לכך משלימה בערב שבת, אך הנדון של רבה היה על תענית רשות, ואפשר לומר שלא ישלימנה בכניסת שבת. מכל מקום כיון שמוכח שאין איסור בכך שנכנס לשבת כשהוא מעונה, יש להתיר בכל אופן ואף בתענית רשות[לט].

דין יום טוב מדבריהם

עוד מבואר בגמרא (שם) שאף לשיטות שאין משלימין התענית, יש מקום לחלק בין שבת ליום טוב של דבריהם [שנקבעו במגילת תענית], שדווקא בשבת יש איסור אף על תענית שעות, הרי שאסור להתענות אף במקצת השבת, לפיכך אסור להכנס לשבת כשהוא מעונה, אך יום טוב של דבריהם מותר להתענות בו מקצת היום, ולפיכך הותר אף להכנס לו כשהוא מעונה.

לאחר ששקעה חמה

נחלקו הראשונים עד מתי צריך להתענות בערב שבת בכדי שיחשב לו שהשלים תעניתו, וכלהלן.

א. דעת רש"י (תענית יח: ד"ה מתענה) שמתענה עד חשכה. וביאר באור זרוע (הל' תענית סי' תד) דהיינו עד צאת הכוכבים. ומבואר שם באור זרוע שזה בין בתענית יחיד ובין בתענית צבור כגון עשרה בטבת שחל בערב שבת.

ב. הראב"ד[מ] כתב, שאף לרבי יוסי שמשלימים התענית, היינו דווקא עד שקיעת החמה, אולם אחר שקיעת החמה חלה עליו השבת, שהרי זמן תוספת שבת הוא, וכיון שנכנס לתחום שבת אינו רשאי להתענות, ואם רצה יכול לאכול. והקשה הלחם משנה (תעניות פ"ה ה"ה) שדבריו סותרים זה את זה, שמתחילה כתב שאם רצה לאכול אוכל ולבסוף סיים שמשנכנס לתוספת שבת אינו רשאי להתענות. ותירץ שכוונתו שאין אדם רשאי לקבל על עצמו תענית בערב שבת עד צאת הכוכבים כדי שלא יכנס בתענית לתוספת שבת, אבל בתענית תשעה באב שהוא לא קיבלה אלא בעל כרחו באה עליו יהיה הדבר תלוי ברצונו, ואם ירצה רשאי להתענות כיון שלא מצד קבלתו באה עליו התענית. ובמור וקציעה (סי' רמט על הבית יוסף ד"ה ולענין) ביאר שאם אין התענית קשה עליו אז הדבר תלוי ברצונו, ואם קשה לו להתענות חייב לאכול. ובמאמר מרדכי ביאר (סי' רמט אות ו) שמכיון שמצד דין התענית אינו חייב להתענות ממילא אין ראוי להימנע מלאכול משנכנסה השבת.

והכתב סופר (שו"ת או"ח סי' נב) כתב שכאשר רשאי לאכול כבר אינו מעונה, לפי שיש לו פת בסלו, ונמצא שדי לנו שהותר לו לאכול, כדי למנוע את ביטול עונג שבת, אך אינו חייב לאכול מיד[מא].

ג. דעת מהר"ם (הו"ד במרדכי רמז תצד) שאין צריך להשלים אלא עד שישלימו הציבור את תפילתם ואז מותר לאכול אפילו אם טרם שקעה החמה, וכיון שהתענה עד שקיבל שבת נחשב לו שהשלים תעניתו. אך התשב"ץ קטן (אות פה) כתב בשם המהר"ם שמשהשלימו הציבור תפילתם יכול לאכול ובלבד שכבר שקעה החמה אף שלא יצאו הכוכבים, אבל לא בעוד היום גדול.

ד. דעת הרא"ש (תענית פ"ב סי' כה) ורבינו ירוחם (אדם וחוה נ"ח ח"ב) שבתענית יחיד שקיבלה בסתם ולא התנה בשעת קבלת התענית שיתענה רק עד שישלים תפילתו עם הציבור, צריך להשלים עד צאת הכוכבים כדין כל קבלת תענית. וכתב רבינו ירוחם שלפי זה בתענית ציבור שלא שייך בה תנאי צריך להשלים עד צאת הכוכבים. ולפי"ז כתב המהרי"ל (שו"ת סי' קנז) שבתענית יחיד יכול להשלים עד אחר תפילת ערבית ואפילו היום גדול, אבל בתענית ציבור ראוי להשלים עד צאת הכוכבים.

מהו שורש האיסור להכנס לשבת כשהוא מעונה

והנה יש לדון מהו שורש המחלוקת אם מותר להכנס לשבת כשהוא מעונה. עוד יש לדון האם לשיטות שאסור להכנס כשהוא מעונה, הרי זה איסור מן התורה, או מדרבנן.

שיטת מגילת תענית

והנה במגילת תענית (פי"א) שנינו שהנשבע להתענות בערב שבת הרי זה שוא, וכן הובא ברשב"א (שו"ת ח"א סי' תקיד) ואמנם בתחילת דבריו משמע שגירסתו היתה שנשבע 'להתענות בשבת', אך בסוף דבריו ביאר שהמגילת תענית סובר שיש איסור מן התורה אף להכנס לשבת כשהוא מעונה, ומוכח שהנדון על מתענה בערב שבת. והוכיח הרשב"א מדבריו שיש איסור מן התורה להכנס לשבת כשהוא מעונה, כשם שאסור להתענות בגוף השבת. שאם נאמר שהאיסור רק מדרבנן, מדוע נחשב כשבועת שוא וכדין נשבע לבטל את המצוה[מב], ובעל כרחך שהאיסור הוא מן התורה.

והרשב"א הוסיף בסוף דבריו 'וההיא דמגילת תענית נמי אפשר דמהאי טעמא הוי, דסבירא ליה כמאן דאמר בעירובין אסור להתענות מפני שלא יכנס בשבת כשהוא מעונה'. וכוונת דבריו שזהו יסוד המחלוקת האם מתענים ומשלימים בערב שבת, שלמאן דאמר שהאיסור הוא מן התורה, ואף כשנכנס לשבת כשהוא מעונה עובר באיסור תורה, אסור להשלים התענית, ולמאן דאמר שאיסור התענית אינו מן התורה, מותר להשלים ולהכנס לשבת כשהוא מעונה.

סתירה בדעת הרמב"ם

והאחרונים הקשו לפי"ז על הרמב"ם, שסובר (שבועות פ"א ה"ו) שאיסורו מן התורה[מג], ומאידך פוסק (תענית פ"א ה"ו) כרבי יוסי שמשלימים. וכן קשה על הרשב"א שביאר את המחלוקת, שהיא תלויה בנדון האם האיסור להתענות הוא מן התורה, ומאידך ביאר שם בדעת הרמב"ם שהאיסור מן התורה, וכיצד לא עמד בזה, שלפי"ז יקשה מדוע התיר הרמב"ם להשלים התענית ולהכנס לשבת כשהוא מעונה.

לח. וכוונתו לומר שאף אם נלמד מן הפסוק [כפי שהביא הפרי מגדים (סי' רפח א"א סק"ז)] ממה שכתוב (שמות טז כה) 'אכלוהו היום', אלא שגדר החיוב אינו על הגברא שיעשה מעשה אכילה ולאסור עליו להתענות, אלא הוא גדר של קביעה על היום גופו, שיהיה יום הראוי לאכילה ולא יום תענית.

לט. והיינו שהתוספות באו לומר שההיתר להתענות במקצת שבת לרבי יוסי, אין זה בתורת 'דחויה' שהחובה דוחה את האיסור להתענות בשבת, ואכן אילו היה איסור בדבר לא היה דוחה את האיסור, שהרי אין תשעה באב דוחה שבת, וכשחל בשבת הוא נדחה ליום ראשון, ובעל כרחך שההיתר להשלים התענית בערב שבת משום שאין כל איסור בדבר, וממילא אף בתענית הרשות שאין בה כח 'דחייה' לאיסור שבת, מותר להשלימה.

מ. הובאו דבריו ברשב"א (עירובין מא: ד"ה דרש) ריטב"א ור"ן (שם ד"ה הלכה) מאירי (שם מא. ד"ה אע"פ) ארחות חיים (הל' ערב שבת סי' יג) מגיד משנה (תענית פ"ה ה"ה).

מא. והוכיח כן, שהרי בבריתא (עירובין מא.) הוכיח רבי יוסי ממה שמותר לצאת מהשבת כשהוא מעונה, כשחל תשעה באב למוצאי שבת ופוסק לאכול מבעוד יום, כך מותר להכנס לשבת כשהוא מעונה, והשיבו לו שאחר שאכל ושתה כל היום אינו עינוי, וצריך ביאור מה עלה על דעת רבי יוסי להוכיח משם, וצריך לומר שבשעה שנאסר עליו לאכול, מיד הוא נחשב כעינוי. ועי"ש שהאריך בראיות לנדון זה.

מב. כנתבאר לעיל (אות א) שהנשבע לבטל איסור דרבנן, אינה שבועת שוא.

מג. כנתבאר לעיל (אות א) בהרחבה.

כיצד יתכן שעובר באיסור מן התורה

עוד יש להקשות מדוע הרשב"א סובר שאסור להכנס לשבת כשהוא מעונה, מדין איסור תענית בשבת, והרי אינו מתענה מעת לעת, אלא רק שעה אחת, ולפי האור שמח (תענית פ"א ה"ו) אין איסור תענית אלא במעת לעת. ולכאורה מוכח מכך שהרשב"א חולק וסובר שבכל תענית שייך האיסור מן התורה.

עוד יש להקשות [אף אם לא נאמר כהאור שמח] מדוע שייך איסור על תענית שעה אחת, והרי יאכל אחרי כן בשבת, וכל המקור לדברי הרשב"א שיש איסור על תענית בשבת, הוא כפי שכתב שם משום שמחויב באכילה בשבת, כעין אכילת מצה בפסח, ומבואר ברעק"א (גליון שו"ע או"ח סי' תקע ס"ג) שגדר האיסור בזה הוא משום שמחויב באכילת פת, ואם כן די לנו שיאכל אחרי כן את הפת שמחויב בו, ומה האיסור בכך ששעה אחת לא אכל. ובשלמא מי שהתענה כל יום השבת ולא אכל כלל, עבר על האיסור שהרי לא אכל כלל, אבל מי שיאכל אחר שעה, מה האיסור בכך שמתענה שעה אחת.

חקירה בגדר איסור תענית בשבת

והנה יש לדון[מד] מהו האיסור בתענית בשבת, האם האיסור הוא בפעולת הגברא שמתענה, או שהאיסור בקביעת היום כיום תענית, אולם כאשר לא קבע את היום הקדוש ל'יום תענית', אין איסור מן התורה מצד עצם הפעולה של תענית בשבת.

ובתוספת שבת (סי' רפח סק"ט) כתב שיש מקום להתיר את מה שנכנס לשבת כשהוא מעונה, משום שלא קבע את יום שבת ליום תענית, שהרי כל מה שמתענה הוא מחמת ספק היום שעבר, שבערב שבת היתה עליו חובת תענית, וכל זמן בין השמשות עדיין הוא עומד בספק זה, אך לגבי יום השבת אין לו דין להתענות. ונקט התוספת שבת שאין איסור אלא מצד קביעת יום השבת ליום תענית.

ובפשוטו יש מקום לומר שבנדון זה נחלקו השיטות אם מתענים ומשלימים או שאסור להשלים, שאם האיסור הוא על גוף הפעולה להתענות בשבת, יש בכך איסור, אך אם האיסור הוא דווקא בקביעת היום כיום תענית, יש מקום להתיר כיון שלא השבת היא יום תענית אלא רק יום ערב שבת הוא יום התענית.

ביאור שיטת הרשב"א

אולם מדברי הרשב"א שהוצרך לומר ששיטה זו שמשלימים סוברת שאיסורו מן התורה, ומשמע שהשיטה שהתירה סוברת שאינו איסור מן התורה, מוכח שפשוט לרשב"א שהאיסור הוא במה שמתענה, אף שלא קבע את יום השבת ליום תענית.

אמנם לפי"ז קשה מהו המקור לכך שאסור להכנס לשבת כשהוא מעונה, והרי לדעת הרשב"א כל האיסור הוא רק מצד שיש מצות אכילה [כמבואר ברעק"א (הובא לעיל)], ואם כן למה לא יועיל מה שיקיים את האכילה בשעה אחרת, בשבת.

ויש שכתב[מה] לבאר בזה, שהרשב"א סבר שהאיסור הוא במה שהאדם קובע את עצמו לחובת תענית, ולא מצד שקובע את היום ליום תענית, אלא במה שמחייב את עצמו לחיוב ניהוג של תענית, והאדם צריך להיות במצב שראוי לקיים את חובת מצות האכילה, בכל שעה משעות השבת, ולא די לו בכך שיקיים בפועל את מצות האכילה במעשה אכילת פת, ומצינו בדברי המהרי"ט (שו"ת ח"א יו"ד סי' מז) שהנשבע לבטל את המצוה בשעה אחת מתוך השעות המחויבות, נחשב שבועת שוא, אף שיכול לקיים את המצוה אחרי כן[מו]. ונמצא שאף שלדעת הרשב"א מקור האיסור נלמד מחובת אכילת פת בשבת, וכמבואר בפרי מגדים (או"ח סי' רפח א"א סק"ז) שנלמד מן הפסוק (שמות טז כה) אכלוהו היום, ומכל מקום מלבד מה שאדם מחויב שיעשה את האכילה בפועל, הוא מחויב שלא להפקיע את גופו מקיום חובה זו, ולהעמיד את גופו במצב שראוי לקיים את האכילה, בכל שעה בשבת[מז].

ביאור שיטת הרמב"ם בגדר האיסור

אמנם ביישוב שיטת הרמב"ם, שלא יסתרו דבריו זה לזה, יש לומר שסבר בזה שלא כהגדר שמתבאר בדברי הרשב"א, ואף שהאיסור בתענית בשבת הוא מן התורה, מכל מקום אין זה אלא בקביעת יום השבת כיום תענית, כמו שביאר בתוספת שבת (סי' רפח סק"ט) ולפיכך דווקא כל האיסור הוא רק אם מתענה מצד תענית שנקבעה ליום השבת, אך אין איסור מן התורה במה שנכנס לשבת כשהוא מעונה.

ולפי"ז יש לומר שבזה גופא נחלקו רבי יוסי ורבן גמליאל האם מתענים משלימים, שמאן דאמר שאסור להכנס כשהוא מעונה, סבר כהמתבאר ברשב"א שיסוד איסורו משום שיש חובת אכילה, וצריך שלא להפקיע מעצמו את חובת האכילה, ולמאן דאמר שאין איסור להכנס כשהוא מעונה, היינו משום שכל האיסור הוא רק בקביעת היום גופו כיום תענית, אבל אם יום ערב שבת מוקדש לתענית, אינו עובר בכך כלל.

נפקא מינה באדם שלא קיבל את התענית

ונפקא מינה במה שהובא בשו"ע (או"ח סי' רפח ס"ב) שאדם המתענג בתעניתו, מותר לו להתענות, שזהו עונג שבת עבורו. שכל זה דווקא אם נאמר שכל האיסור הוא רק בקביעת יום תענית, יש לומר שאדם זה אינו מקבל את היום דרך קבלת תענית, ומבואר בגמרא (תענית יב.) שאם לא קיבלו מאתמול אינו בגדר 'תענית', ואין איסור מצד שנמנע מלאכול בשבת, כל עוד שאינו מוגדר כיום תענית. אך אם נאמר שהאיסור הוא מצד שיש חובת אכילת פת, לכאורה אין שום היתר להמנע מהאכילה, ובמה שונה חובה זו מחובת אכילת מצה, שלא שמענו שיש מקום לפוטרו מחמת שאינו מתענג בכך.

ד. נשים המתענות בשבת ויום טוב

מקור הנדון

רעק"א (שו"ת מהדו"ק סי' א) חוקר האם אשה מותר לה להתענות בשבת ויום טוב, ומשום שכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, ואם כן כיון שפטורה מחובת הסעודה והאכילה בשבת ויום טוב, ממילא מותר לה להתענות. ואמנם בליל פסח שחייבות באכילת כזית מצה כפי ששנינו (פסחים מג: קדושין לד.) הרי הן כאנשים, אך בשאר שבתות וימים טובים יש לומר שמותרות להתענות, ואינם חייבות בסעודה.

נפקא מינה לאשה ששכחה להזכיר מעין המאורע בברכת המזון

ומלבד שנפקא מינה לגוף איסור התענית, שיהיה מותר לה להתענות, מצינו בזה עוד נפקא מינה, לגבי הזכרת מעין המאורע בברכת המזון, שמצינו (ברכות מט: ובשו"ע או"ח סי' קפח ס"ו) שבשתי סעודות הראשונות בשבת ויום טוב, שאדם מחויב באכילת כזית פת, אם שכח בברכת המזון ולא הזכיר מעין המאורע, חייב לחזור ולברך, שבמקום שיש עליו חובת אכילה, ממילא גם ההזכרה מעכבת את הברכה. ואם כן אם נאמר שנשים פטורות מחובת האכילה, נמצא שאם אשה אכלה פת בשבת או יום טוב, ושכחה להזכיר מעין המאורע בברכת המזון, אינה חייבת לחזור ולברך.

חילוק בין שבת ופסח לשאר יום טוב

וכתב רעק"א שיש מקום לחלק בין שבת לשאר ימים טובים, שהרי מצות אכילה בשבת היא מכח חובת שלוש סעודות, ושיטת רבינו תם (הו"ד בר"ן על הרי"ף שבת קיז: ד"ה וכתב, ובמרדכי שבת פי"ט רמז שצז מגילה פ"א רמז תשפ) שנשים חייבות בשלוש סעודות, וחייבות לבצוע על לחם משנה בכל סעודה, לפי שאף הן היו באותו הנס של ירידת המן במדבר לחם משנה[מח]. ועוד יש טעם לחייבן באכילת פת, שהרי נשים חייבות בקידוש היום כפי שמצינו בגמרא (ברכות כ:) לפי שהוקש 'זכור' ל'שמור', וכשם שמוזהרות על לא תעשה מלאכה בשבת, כך מצוות על זכירת יום השבת בקידוש היום, וכיון שאין קידוש אלא במקום סעודה, נמצא שחייבות בחובת סעודה לצורך מצות קידוש. ואם כן ברור שאם אשה שכחה לומר 'רצה והחליצנו' בברכת המזון בשבת, חייבת לחזור, כמו איש.

והוסיף רעק"א, שכמו כן יש לומר בליל פסח, שיש על נשים חובת אכילת מצה מן התורה, לפי שמצינו (פסחים מג: קדושין לד:) שהוקשה חובת אכילת מצה לאזהרת אכילת חמץ, שחייבות במצה אף שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. וממילא אם שכחה יעלה ויבוא בברכת המזון בליל פסח, חייבת לחזור.

אכן עדיין יש מקום להסתפק לגבי שאר ימים טובים, שלכאורה המצוה באכילת פת וסעודה היא מצות עשה שהזמן גרמא, ונשים פטורות.

מד. ספר זכרון 'זכר זאת ליעקב (עמ' קעג) וכן עולה מדברי התוספת שבת שהובאו בסמוך.
מה. ספר זכרון 'זכר זאת ליעקב (עמ' קעח).
מו. אמנם המהרי"ט כתב כך על מצוה שנוהגת בכל רגע ורגע, כגון הנחת תפילין, אולם מצוה המתקיימת פעם אחת, כגון פריה ורביה, אין זו שבועת שוא בדחיית המצוה לזמן אחר, ולפי"ז יש לדון על אכילת פת בשבת, ואכילת מצה, האם נחשבת כמצוה שמחויבת בכל רגע.
מז. ויש לדון לפי"ז בביאור השקלא וטריא על הראיה שהביא רבי יוסי לחכמים (עירובין מא.) ממה שיכול לצאת משבת כשהוא מעונה [בתשעה באב שחל במוצאי שבת, ומפסיק לאכול מבעוד יום] והשיבו לו שאינו דומה, 'אם אמרת לצאת ממנה שהרי אכל ושתה כל היום כולו תאמר ליכנס בה כשהוא מעונה שלא אכל ושתה כל היום כולו' שביאור הדברים הוא לפי שכשיוצא משבת הוא כבר לאחר שקיים את חובת האכילה, ומותר לו להפקיע את עצמו מקיום המצוה, אבל לפני שקיים את חובת האכילה אסור לו להפקיע את עצמו ממנה, אף לשעה.
מח. בשבלי הלקט (סו"ס צג) כתב טעם נוסף, שהמקור לחובת אכילה בשבת היא מהפסוק

מהי המצוה הנחשבת כזמן גרמא

וכתב רעק"א שיש לדון איזו מצוה זו הנחשבת כזמן גרמא. שהרי לעיל הובאו ב' מקורות לאיסור תענית ביום טוב, א. שהוא מדין עונג וכבוד יום טוב, שהיא מצוה מדברי קבלה. ב. שהוא מצד מצות שמחה ברגלים, וכל יום טוב מן התורה הוא בכלל מצות שמחה. ולפי"ז יש לדון לגבי כל אחת מהן, האם פטורה ממנה כדין מצוה שהזמן גרמא.

וכתב שלכאורה משמעות דברי הרמב"ם (יום טוב פ"ו ה"ו) שחובת אכילת סעודה ביום טוב היא מדין כבוד ועונג, כמו בשבתות, ואילו כשהביא (שם ה"ז) את חובת שמחה ברגלים, כתב 'שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שארי ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב להיות בהן שמח וטוב לב', ומוכח שבדין זה כלל הרמב"ם אף את ימי חול המועד, שיש עליהם מצות שמחה, ואסורים בתענית, אולם אין בהם חובת סעודה בפת, אלא רק חובת שמחה, ואילו את חובת הסעודה של ימים טובים הביא שם בחיוב של כבוד ועונג, ומוכח שמצד מצות שמחה אין חיוב סעודה בפת. ואם כן לפי"ז ודאי שאשה פטורה מחובת סעודה, שהרי מצות עונג היא מצוה שהזמן גרמא שנשים פטורות.

והוסיף רעק"א שכל זה דווקא לענין חובת סעודת פת, אך לגבי איסור תענית, מבואר ברמב"ם שאסור להתענות משום מצות שמחה, ואם כן יש לדון שאשה אסורה בתענית, אם נאמר שחייבת במצות שמחה. אולם אף בזה מצינו שנחלקו הראשונים, האם אשה חייבת בשמחת יום טוב, שהראב"ד בהשגות (חגיגה פ"א ה"א) כתב שאין חובה על אשה לשמוח ברגל, אלא בעלה משמחה, והכסף משנה ולחם משנה (שם) כתבו שאף הרמב"ם סובר כדבריו. אולם בהלכות מעשה הקרבנות (פי"ד ה"ד) כתב הלחם משנה בדעת הרמב"ם שאשה חייבת בשמחה כמו האיש, ועולה לפי"ז שלדעת הראב"ד מותר לאשה להתענות, כיון שאין עליה חובה לשמוח, אך לדעת הרמב"ם [לפירושו של הלחם משנה] יש עליה חובת שמחה, ואסורה להתענות.

אוצר החכמה

קושיות על דברי רעק"א

ובספר מקור ברוך (ח"א סי' ה) הקשה על דבריו, שהרי מצינו (מו"ק כה:) נשים במועד מטפחות ולא מענות, ומוכח שאשה אסורה בהספד במועד והרי יסוד האיסור בהספד ותענית הוא משום מצות שמחה, כמבואר ברמב"ם (יום טוב פ"ו ה"ז), ואם נאמר שאשה פטורה משמחה ומותרת בתענית, מדוע אסורה בהספד, אלא ודאי מוכח שאשה מוזהרת על הספד ותענית, אף למאן דאמר שאשה בעלה משמחה.

עוד הוכיח מדברי הרמב"ם (אבל פי"א ה"ו) שאשה לא תעורר על מת שלה במועד, ולא השיגו הראב"ד, אף שלשיטתו אשה בעלה משמחה, ומוכח שאף הראב"ד מודה שאסורה בכך. ודחה, שיש לומר שאסורה בכך משום שמפירה את שמחת הרגל של בעלה. אכן יש להוכיח עוד מעיקר הדין שרגל דוחה את האבלות, ומצינו בגמרא (מו"ק יד:) שהוא משום מצות שמחה, ודוחה את האבלות, ואף אשה לא נוהגת אבלות ברגל, ומוכח שאף חיוב השמחה של בעלה משמחה, אוסר את האבלות אצלה.

ה. קביעת תעניות של תשעה באב ועשרה בטבת החל בשבת

דברי האבודרהם

כתב בספר אבודרהם (סוף תפילת התענית) שעשרה בטבת אפילו אם היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר, מפני שנאמר בו 'בעצם היום הזה' (יחזקאל כד ב) כמו ביום הכיפורים.

ביאור המנחת חינוך

והביא יוסף (או"ח סי' תקנ ד"ה והר"ר דוד) הביא דבריו, וכתב 'לא ידעתי מנין לו זה'. ובמנחת חינוך (מצוה שא אות ז) כתב לבאר, שכיון שמצות התענית בעשרה בטבת היא מדברי קבלה, כמבואר בגמרא (ר"ה יט.) שהצומות הללו נחשבים דברי קבלה, ואילו האיסור להתענות בשבת ויום טוב הוא מחמת מצות עונג שבת, כמשמעות דברי הרמב"ם (שבת פ"ל הלכות ז, יב) שמצות אכילה בשבת והאיסור להתענות הוא משום 'עונג שבת', ומצות עונג שבת היא מדברי קבלה, ממה שכתוב בישעיה (נח יג) 'וקראת לשבת עונג', כמפורש בדברי הרמב"ם (שם הי"ב) שזו מצוה מדברי קבלה. ולפיכך יש כח במצות תענית שהיא מדברי קבלה, לדחות את מצות עונג שבת, ומותר להתענות בשבת.

והקשה המנחת חינוך שאם כן מהו החילוק בין תשעה באב לעשרה בטבת, והרי גם תשעה באב הוא מדברי קבלה, שכולם כתובים בפסוק (זכריה ח יט) 'צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים'. ומצינו (עירובין מא. מגילה ה.) שתשעה באב אינו דוחה שבת, אלא נדחה ליום ראשון שאחריו.

גדר הזמן שנקבעו בו התעניות

ותירץ, שזו כוונת האבודרהם במה שכתב שעל עשרה בטבת נאמר 'בעצם היום הזה', שבשאר התעניות לא נקבע בנבואת זכריה שיש יום קבוע שצריך להתענות בו, אלא כל מה שנקבע הוא שצריך להתענות במשך חודש זה, בחודש הרביעי, ובחודש השביעי, ובחודש העשירי, ואין לזה יום קבוע. אלא שחכמים קבעו יום מסוים לתענית, וחובת היום היא מדרבנן, ולא מדברי קבלה, ולפיכך אין כח בחיוב התענית לדחות עונג שבת, שהרי מצד החיוב של דברי קבלה יכול לדחותו ליום אחר, והחיוב דרבנן לא דוחה דברי קבלה. ומה שאין בעשרה בטבת, שנאמר בו בעצם היום הזה, הרי שהיתה קבלה מהנביאים שדווקא היום המסוים הזה נקבע לשם התענית, ולפיכך יש בזה כח של דברי קבלה לדחות את עונג שבת[מט].

ראיה מדברי הריטב"א

וכבר מצינו כן בדברי הריטב"א (ר"ה יח: ד"ה ג"ה צום) שהקשה מדוע קבעו תענית י"ז בתמוז בתאריך זה, ולא בט' תמוז, שהרי בחורבן בית ראשון אירעה בקיעת העיר בט' בו, ורק בבית שני אירע בי"ז בו, וכיון שבחורבן בית ראשון התענו בט' בו, כיצד שינו את יום קביעת התענית ליום אחר, ותירץ, שהנביא לא קבע את חובת התענית על יום קבוע, אלא על חודש קבוע, 'שלא מצינו שנקרא אלא צום הרביעי'. ומבואר כדברי המנחת חינוך שאת הקביעות ליום מסוים הוסיפו מדרבנן, ואינו מדברי קבלה.

קושית החתם סופר

והקשו האחרונים שכל זה יתכן רק אם נאמר שהאיסור של תענית בשבת, הוא רק מדברי קבלה, אולם כבר נתבאר לעיל שלדעת הרמב"ם והרשב"א ועוד ראשונים האיסור להתענות בשבת הוא מן התורה, כנתבאר לעיל (אות א) בהרחבה. ומצינו ג' דרכים באחרונים ביישוב דברי האבודרהם.

א. החתם סופר (שו"ת או"ח סי' קסח) תירץ, שכשם שמצינו (ברכות לא:) בתענית חלום, שדוחה אף את השבת וכפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' רפח ס"ד), כך יש טעם להתיר אף את התענית של עשרה בטבת שחל בשבת. ומשום שיסוד ההיתר להתענות על חלום אף בשבת, הוא משום שיש תועלת מהתענית לעתיד, שמפיגה את צערו ומועילה לו לכפרה על חטאיו, ומשום כך התירו לו לבטל את חובת האכילה בשבת, והוא הדין שבתענית עשרה בטבת יש תועלת לעתיד. וביאור הדברים הוא[נ], שבכל שנה ושנה יושבים בית דין שלמעלה ודנים על חורבן בית המקדש, ואם לא נבנה בית המקדש בעל כרחך שכך דנו בשמים, וסדר המאורעות חוזר ונשנה בכל שנה, שבעשרה בטבת נגזר על התחלת המצור, וי"ז בתמוז על בקיעת החומה, ובתשעה באב על שריפת בית המקדש, ומשום כך גזרו חכמים תעניות כדי שיעסקו בתשובה ויתפללו על הגאולה, על מנת למנוע את התחדשות גזירת הגלות שבכל שנה. ונמצא שכל המתענה בתעניות הללו, הוא מועיל לעתיד למנוע את גזירת הגלות, ואין זה רק כתענית הבאה לכפר על חטאיו לשעבר, ובאופן כזה התירו חכמים לבטל איסור תענית בשבת.

ביאור הגר"ח שתענית השייכת לשבת מותרת בשבת

ב. בשם הגר"ח (על הש"ס סי' מד) ביארו באופן אחר, שכשם שיש היתר לתענית חלום אף בשבת, כך יש להתיר את עשרה בטבת, משום שיסוד ההיתר בתענית חלום בשבת הוא מחמת שאינו יכול לדחותו ליום אחר ולהשלים חובתו אחר השבת, אלא עיקר חובתו היא להתענות באותו יום שחלם בו, ומה שאין כן שאר חובת תעניות שאינה שייכת דווקא לאותו יום, אלא ניתן להשלימה בימים אחרים, נמצא שאינה שייכת לשבת, ואין לה כח לדחות את השבת. ולפי"ז אף עשרה בטבת שנאמר בו בעצם היום הזה, כפי שכתב האבודרהם, נחשבת התענית כשייכת ליום השבת, ולכן מותר להתענות אותה בשבת. ודבר זה נלמד מיום הכיפורים שנאמר בו בעצם היום הזה אפילו בשבת, שכיון ששייך ליום השבת, יש בכחו לדחות את השבת[נא].

יישוב האור שמח

האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) תירץ, לפי שיטת המבי"ט (הובא שם בדבריו, ולעיל אות א) שאין איסור מן התורה להתענות בשבת, אלא אם כן מתענה מעת לעת, ולפיכך דווקא תשעה באב נדחה, לפי שמתענים בו מעת לעת, ואי אפשר להתענות כך בשבת, ומה שאין כן תענית זו של עשרה בטבת

ביאור המנחת חינוך

והביא יוסף (או"ח סי' תקנ ד"ה והר"ר דוד) הביא דבריו, וכתב 'לא ידעתי מנין לו זה'. ובמנחת חינוך (מצוה שא אות ז) כתב לבאר, שכיון שמצות התענית בעשרה בטבת היא מדברי קבלה, כמבואר בגמרא (ר"ה יט.) שהצומות הללו נחשבים דברי קבלה, ואילו האיסור להתענות בשבת ויום טוב הוא מחמת מצות עונג שבת, כמשמעות דברי הרמב"ם (שבת פ"ל הלכות ז, יב) שמצות אכילה בשבת והאיסור להתענות הוא משום 'עונג שבת', ומצות עונג שבת היא מדברי קבלה, ממה שכתוב בישעיה (נח יג) 'וקראת לשבת עונג', כמפורש בדברי הרמב"ם (שם הי"ב) שזו מצוה מדברי קבלה. ולפיכך יש כח במצות תענית שהיא מדברי קבלה, לדחות את מצות עונג שבת, ומותר להתענות בשבת.

והקשה המנחת חינוך שאם כן מהו החילוק בין תשעה באב לעשרה בטבת, והרי גם תשעה באב הוא מדברי קבלה, שכולם כתובים בפסוק (זכריה

(שמות טז כה) אכלוהו היום, כמתבאר לעיל, וציווי זה נאמר אף לנשים כמו לאנשים.

מט. והוכיח כן מדברי הבית יוסף (או"ח סו"ס תקמט ד"ה כתב רבינו) בשם רבינו ירוחם (אדם וחוה, ני"ח ח"ב) שגדליה בן אחיקם נהרג בראש השנה, אלא שלא קבעו תענית ביום טוב, ולפיכך נדחה התענית ליום חול, שהוא ג' תשרי. ולכאורה קשה כיצד דחו את התענית ומדוע לא קבעוהו באותו יום שאירעה הפורענות, אלא ודאי מוכח שכיון שאין מקור מדברי קבלה לקבוע יום מסוים, אלא רק את החודש, שנאמר עליו 'חודש השביעי' לפיכך יכלו לדחותו ולהשלים את חובת התענית ביום חול, ואין כח לדחות את יום טוב.

נ. ראה בדברי החתם סופר (דרשות ח"א עמ' 172 ד"ה כתיב).

נא. המפרשים ביארו בדבריו, שכל חובת עונג שבת היא כדי להבדיל את יום השבת מימות החול, וכאשר קובע בו תענית שאינה שייכת לשבת, נמצא שמבטל את ענין ה'מקרא קודש'

שמתחילה רק מעלות השחר, ומותר באכילה כל הלילה, אין בזה איסור מן התורה, אלא רק מדרבנן, ואיסור דרבנן בודאי נדחה מכח דברי קבלה[נב].

שיטת רש"י **כך** הנתבאר לעיל הוא לדעת האבודרהם, אכן מצינו בדברי רש"י (מגילה ה. ד"ה אבל) שכשם שתשעה באב נדחה, כך עשרה בטבת החל בשבת, נדחה ליום חול. והחשק שלמה (הו"ד בספר הקובץ על הרמב"ם תענית פ"ה ה"ו, מהדורת פרנקל) העיר שלכאורה נחלקו הראשונים בזה, ונמצא שרש"י חולק על האבודרהם בחידושו דלעיל.

ובשואל ומשיב (שו"ת ח"ג סי' קעט) הקשה על הבית יוסף (או"ח סי' תקנ ד"ה וה"ר דוד), שהביא את דברי האבודרהם, ובאותו סימן (ד"ה ומ"ש ואם) הביא גם את דברי רש"י, ואין לא עמד בזה שלכאורה היא מחלוקת בין הראשונים.

ותירץ, שיש לדחות את הראיה מדברי רש"י, שהרי כתב שם לבאר מדוע מנו דווקא את תעניתם תשעה באב שאינו דוחה שבת, ולא הזכירו את שאר התעניות שאף הן חובה גמורה. וכתב לבאר, שבזמן הגמרא לא היתה חובתם קבועה בכל שנה, שהרי מצינו בגמרא (ר"ה יט.) שבזמן שלום אם רצו אין מתענים, ודווקא בעת צרה חייבו חכמים להתענות בהם, ובאותם שנים לא היתה חובה להתענות אלא רק בתשעה באב, [ומשום כך אין השלוחים יוצאים על קביעת חדשים הללו, מפני שאינו חובה בכל השנים בזמן המשנה]

ולכן נקטה הגמרא את תשעה באב, והוא הדין לשאר התעניות שאינן דוחות את השבת. ואם כן יש לומר שכל מה שעשרה בטבת נדחה היינו דווקא בזמן בית שני, שלא היתה חובתו קבועה, אולם בזמן חורבן בית ראשון שהיתה חובה גמורה, היה דוחה שבת כדברי האבודרהם. ולפי"ז אף בזמן הזה, שעשאום חובה על עצמם כפי שכתב הטור (או"ח סי' תקנא) חזרו לחומר דברי קבלה, ואין עשרה בטבת נדחה אף כשחל בשבת[נג].

שיטת ר"י **אמנם** יש לדון בשיטת רש"י שלכאורה הוא חולק על האבודרהם, שהראשונים[נד] הביאו שפעם אחת אירע שחל עשרה בטבת בערב שבת, ולקח ר"י ביצה מגולגלת מבעוד יום, או שטעם את התבשיל, ולא רצה להשלים התענית, כדי לא להכנס לשבת כשהוא מעונה. והשיגו עליו הראשונים שהלכה כרבי יוסי שמתענים ומשלימים. ויש להעיר מדוע חשש ר"י להתענות בשבת, והרי היתה זו תענית של עשרה בטבת שאף אם היתה חלה בשבת היתה דוחה אותה, וכל שכן כשחל בערב שבת ונכנס לשבת כשהוא מעונה, שהתענית דוחה את השבת.

אמנם לדברי הגר"ח (הובא לעיל) שכל ההיתר להתענות בשבת היינו דווקא בתענית ששייכת ליום השבת, שזמנה קבוע ליום השבת, יש לומר שכל זה דווקא בעשרה בטבת שחל בשבת, אך כשחל בערב שבת, אין לו כח לדחות את השבת, שהרי אינו מצוה וחובה השייכת ליום השבת ממש.

מערכה ה

מצות הלל

א. האם המצוה מן התורה / **ב.** ראיות הראשונים שחיוב הלל מן התורה / **ג.** האם הלל מדין שמחה / **ד.** האם פרסום הנס הוא חובה מן התורה / **ה.** דין קריאה ודין שירה בהלל

פתיחה **נחלקו** הראשונים והאחרונים בחיוב קריאת ההלל אם הוא מן התורה, מדברי קבלה, או מדרבנן. ועוד נחלקו אם מצוה זו נמנית במנין המצוות או לא. וכן מצינו שיטות המחלקות בין אופנים שונים של חיוב קריאת ההלל, שיש מהם שהן מן התורה או מדברי קבלה, ויש מהן שאינן אלא מדרבנן.

א. האם המצוה מן התורה

מקור הנדון **שנינו** בגמרא במסכתין (כח:) 'אמר רבא זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא', כלומר ההלל של ראשי חדשים אינו מצוה מן התורה, אלא רק מדרבנן.

ואמרו עוד, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את הלל, ואלו הן שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ויום טוב הראשון של פסח ויום טוב (ראשון) של עצרת ובגולה עשרים ואחד יום ואלו הן תשעת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ושני ימים הראשונים של פסח ושני ימים טובים של עצרת. ומשמע מדברי הגמרא שבימים הללו שיש חובה גמורה לקרוא את ההלל, אף היחיד חייב בכך, ולא רק בציבור, ומה שאין כן בראש חודש היחיד פטור מלומר את ההלל, ורק הציבור אומרים אותו.

עוד אמרו בגמרא שהיה מעשה ברב שנקלע לבבל, וראה שהיו קוראים את ההלל בראש חודש, והוא סבר להפסיקם, אולם מאחר שהיו מדלגים חלק ממנו ואינם גומרים אותו כהלל שלם, אמר 'שמע מינה מנהג אבותיהם

מקור נוסח ההלל **והנה** פרקי הלל הנאמרים במועדים הם מזמורי התהלים קי"ג-קי"ח. ובגמרא (פסחים קיז.) נחלקו תנאים הלל זה מי אמרו. 'רבי אלעזר אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, הם אמרו לא לנו לא לנו ה' (תהלים קטו א), משיבה רוח הקודש ואמרה להן 'למעני למעני אעשה' (ישעיה מח יא). רבי יהודה אומר יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען, הם אמרו וכו', רבי אלעזר המודעי אומר דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא וכו', רבי אלעזר בן עזריה אומר חזקיה וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהן סנחריב וכו', רבי עקיבא אומר חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנצר וכו', רבי יוסי הגלילי אומר מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהן המן הרשע וכו', וחכמים אומרים נביאים שביניהן תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהם לישראל, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. אוצר החכמה

ועוד שנינו (שם), 'הלל זה מי אמרו, רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, וחלוקין עליו חבריו לומר שדוד אמרו. ונראין דבריו מדבריהם, אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו את לולביהן ולא אמרו שירה' וכו'.

שיטות הראשונים שקריאת ההלל נמנית במנין המצוות **הבה"ג** במנין המצוות שבהקדמת ספרו (מצות עשה קא-קיט), הירא"ם (סי' רסב) והאבן עזרא (יסוד מורא שער ו) מנו 'ימים שמונה עשר ולילה אחד לגמור בהן את ההלל'[ב]. וכן הסמ"ק (מצוה קמו) מנה 'להלל בזמנים קבועים, שבא להבדיל בין השבת לימות החול, אולם כאשר קובע בשבת תענית השייכת דווקא ליום זה, נמצא שבתענית גופא הוא מקיים את הבדלת יום זה משאר הימים, שהרי מקיים מצוה השייכת דווקא ליום זה, ונראה ממעשיו שמקיים את החובה המיוחדת שבתאריך של יום השבת, ודי בזה כדי לקיים 'מקרא קודש'.

נב. והקשו על דבריו, שהרי שיטת הרמב"ן (תורת האדם, ענין אבלות ישנה ד"ה קרי, מהדורת מוה"ק עמ' רמג) שכל ארבע התעניות הן תענית ציבור מדברי קבלה, שמחויב להפסיק מלאכול ולשתות מבעוד יום, אלא כיון שהיה זמן שלא היתה חובה גמורה כאשר לא היתה עת צרה כפי שמצינו (ר"ה יט.) לפיכך לא החמירו בהן, אף בעת שצריך להתענות, ולפי"ז נמצא שעיקר חובת התענית היא מעת לעת, כמו תשעה באב, ומדוע התירו להתענות בשבת. אכן דעת הרמב"ם (תענית פ"ג ה"א) שאף תעניות ציבור מותר לאכול בלילה, וכן מצינו ראשונים רבים החולקים על דברי הרמב"ן כמבואר בהעמק שאלה (שאילתא קנח) ולפי"ז מיושבים דברי האור שמח.

נג. המהרש"ם (או"ח סי' תקנ) הקשה עליו שלא משמע כך בדברי רש"י, שהרי רש"י מקשה מדוע הזכירו רק את תשעה באב ולא את עשרה בטבת, ובקושיא עדיין לא ידענו את דברי הגמרא בראש השנה שהיו זמנים שהיה שלום ולא היו חובה גמורה, אלא סברנו שהיא חובה גמורה, כדין עת צרה, ואם כן עולה שעשרה בטבת דוחה שבת, לפי האבודרהם, ומדוע הקשה רש"י שיכתבו את עשרה בטבת כדין תשעה באב שמאחרים אותו. אלא ודאי מוכח שרש"י חלק על האבודרהם, וגם בעת צרה שהיא חובה גמורה אינו דוחה את השבת. [וצריך ביאור כיצד שייך לומר שרש"י בקושיא לא ידע את המשנה בראש השנה (יח.) שהשלוחים אינם יוצאים על חדשים הללו, מפני שהיה עת שלום ולא היתה חובת תענית בזמן המשנה]. אכן לדברי האור שמח (תענית פ"ה ה"ו) יש מקום לומר שבזמן המשנה בעת צרה, כמו בחורבן בית ראשון, היתה חובה להתענות, ורש"י סבר כדעת הרמב"ן בתורת האדם (הובא בהערה קודמת) שחייבים להתענות מעת לעת, ולפיכך דינו כתשעה באב שאינו דוחה שבת, ומה שאין כן בזמן הגמרא שחזרו וקבעו כחובה, אין חיוב להתענות מעת לעת, ואינו דוחה את השבת. וצ"ע.

נד. רשב"א (עירובין מא: ד"ה דרש) תוספות רבינו פרץ ורן (ד"ה הלכה) מרדכי (שם רמז תצד).

א. ופירש רש"י (ד"ה לא יתחיל) שאינו צריך להתחיל בראש חודש.

ב. וכן נקטו מחברי האזהרות ההולכים בשיטת הבה"ג. באזהרות רבינו אליהו הזקן [תלמיד

18/06/2018 אהת

דכתיב 'הוא תהלתך' (דברים י כא), ואמרו רבותינו, בארץ ישראל שמונה עשר יום ולילה אחד ובגולה עשרים ואחד יום ושתי לילות'. וכן באזהרות לרבי שלמה אבן גבירול (מצוה טז) מנה 'והלל תגמור בימים נספרים'.

השגת הרמב"ם על שיטת הבה"ג

הרמב"ם (ספר המצות שורש ראשון) השיג על דברי הבה"ג, שהרי במנין תרי"ג המצוות יש למנות רק מצוות מן התורה, וכלשון הגמרא (מכות כג:) 'דרש רבי שמלאי שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני', ואין למנות עמהם קריאת ההלל שאינה מן התורה, שהרי דוד המלך עליו השלום הוא שתיקן את המזמורים הנאמרים בהלל.

יישוב הרמב"ן להעמיד דברי הבה"ג

ובהשגות הרמב"ן לספר המצות ביאר שנחלקו הבה"ג והרמב"ם בגירסת הגמרא במכות, שגירסת הרמב"ם היא 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני', ולכן סבר שאין למנות מצוות מדרבנן במנין המצוות. אמנם הבה"ג גרס 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נצטוו ישראל', ולפי גירסא זו אפשר לומר שגם מצוות דרבנן הן בכלל מנין תרי"ג[ג]. וכן היא שיטת הבה"ג במצוות דרבנן נוספות שמנה אותן בכלל מנין התרי"ג[ד].

חילוק בין עיקר המצוה לנוסח ההלל

יישוב נוסף כתבו הרמב"ן (שם), ורבי דניאל הבבלי בספר מעשה ניסים[ה] (שאלה א) לשיטת הבה"ג, שאף אם נאמר שאין למנות במנין המצוות אלא מצוות דאורייתא, יתכן לומר שמצות קריאת הלל היא מן התורה, ויש למנותה.

וראיה הרמב"ם שקריאת ההלל אינה מן התורה, שהרי דוד המלך הוא שתיקן מזמורי ההלל, יש לדחותה, שאמנם יש לומר שעיקר מצות ההלל היא מן התורה, שציותה תורה שיאמרו ישראל במועדיהם שירה להשי"ת שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והבדילם לעבודתו. ולא קבעה התורה נוסח מסוים לאמירה זו, אלא בכל נוסח שאומר השירה יצא ידי חובתו. ואח"כ בא דוד ותיקן את נוסח ההלל הקבוע לנו[ו].

ביאור האחרונים בהשגת הרמב"ם

האחרונים[ז] כתבו, שאף אם נאמר כדברי הרמב"ן שעיקר מצות הלל מן התורה והנוסח הוא מתקנת דוד, עדיין יש לקיים את השגת הרמב"ם על הבה"ג. כיון שלשון הבה"ג היא, 'ימים שמונה עשר ולילה אחד לגמור בהן את ההלל'. ויש לבאר שהשגת הרמב"ם היא על לשון 'לגמור את ההלל' שנקט הבה"ג. מפני שאף אם סובר הבה"ג שעיקר המצוה היא מן התורה, היה לו לנקוט לשון 'לומר שירה' וכיו"ב, כיון שמן התורה אין נוסח מיוחד לשירה זו. אבל לשון 'לגמור את ההלל' משמע שהוא על נוסח ההלל הידוע האמור בתהילים, והוא אינו מן התורה[ח]. וכן הלשון 'לגמור' משמע שהוא על הנוסח שאנו אומרים, שבו יש ימים שגומרים את כל הנוסח ויש ימים שאין אומרים אלא חלק ממנו, אבל על עיקר המצוה מן התורה שהיא לומר שירה בכל נוסח שהיא, אי אפשר לנקוט לשון 'לגמור'. והקנאת סופרים (שם ד"ה עוד הוסיף) הוסיף שיש לבאר שהשגת הרמב"ם היא גם על לשון הבה"ג 'ימים שמונה עשר' וכו', שהרי בכלל ימים אלו גם ח' ימי חנוכה, והם בודאי מדרבנן[ט].

רבינו גרשום, ובעל אחותו של רב האי גאון] מנה 'לילה ושמונה עשר גמור הלל אגודים'. ובאזהרות רבינו 'יצחק בן רבי ראובן אלברגלוני, 'חרות בכתב ורשום בספר, 'ימים אשר יחיד בהם גומר שירתי. חיווי מצות שמונה עשר יום אשר בהם תוכן אמירתי. חירות ליל שמורים לגמור בהם רננה' וכו'. בחשבון מנין המצוות לשיטת הבה"ג [שנערכו על ידי הרא"ש טרויב], נמנים י"ח ימי ההלל ולילה אחד כי"ט מצוות נפרדות. וראה בספר הידור זקן על אזהרות לרבינו אליהו הזקן, שהעיר על כך. וראה בדברינו להלן שהיראים כתב שנקט י"ח ימים אגב לשון הגמרא, שהרי ח' ימי חנוכה אינם מדאורייתא. ולכאורה אם נאמר שבחשבון מנין הבה"ג הם י"ט מצוות, מוכח שסובר שאף ח' ימי חנוכה הם מדאורייתא, וכשיטת החתם סופר המובאת לקמן בפרק זה.

ג. הרמב"ן שם כתב שכן מצא מפורש בנוסחת הבה"ג. אמנם כתב הרמב"ן שאף לפי הגירסא 'נאמרו לו למשה בסיני' אינו דבר רחוק לומר שנכללו בזה גם מיעוט מצוות דרבנן, ומפני ג' טעמים:

א. מצינו שנקטה הגמרא בכמה מקומות לשון 'תורה' על דברים שהם מדרבנן, כדי לעשות חיזוק לדבריהם. כגון במצות ניסוך המים בחג שהיא מדרבנן, ולשון הגמרא (ר"ה טז.) היא, 'מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג, אמר הקב"ה נסכו מים לפני בחג', וכו'. ואע"פ שמצוה זו אינה אלא מדרבנן [ועוד מנה הרמב"ן שם דוגמאות נוספות. וראה עוד המובא להלן בשם זוהר הרקיע על ראית הרמב"ן שהלל דאורייתא מלשון הגמרא 'הלילא דריש ירחא לאו דאורייתא', שאין זו ראיה גמורה כיון שמצינו בכמה מקומות שנקטו לשון 'תורה' על דינים דרבנן, ועיין בהערה שם כמה מקורות נוספים לזה].

ב. מפני שמצינו בלשון התורה, הנביאים וחז"ל, שנקטו על הכלל לשון שהיא נכונה לפי רוב הנמנים בכלל זה, אע"פ שיש בהם מיעוט היוצא מן הכלל. כגון לשון הפסוק 'אלה בני יעקב אשר יולד לו בפדן ארם' (בראשית לה כו), ומנה בכללם את בנימין, אע"פ שלא נולד בפדן ארם, ומכל מקום נקט הפסוק לשון זו, כיון שרוב הנמנים שם נולדו בפדן ארם. ועוד הביא הרמב"ן שם דוגמאות נוספות לכלל זה, מהתורה ומהנביאים, וכתב שכן מצינו בגמרא במקומות רבים. ואף לפי שיטת הרמב"ם עצמו במנין המצוות, בהכרח יש לומר שלשון הגמרא 'נאמרו לו למשה בסיני', הוא לפי רוב המצוות, אע"פ שיש מיעוט מצוות שאין נכונה בהם לשון זו, כגון פרשת שתויי יין ומשמרות כהונה ולוייה ומתנות כהונה, שנאמרו לאהרן ולא למשה, ואף לא נאמרו בסיני. וכן דין מקושש ובנות צלפחד שלא נאמרו בסיני אלא בשעת מעשה. ומכל מקום מנה הרמב"ם את כל המצוות הללו בכלל מנין התרי"ג.

ג. כיון שנצטוו ישראל בסיני שיקבלו עליהם מצוות ב"ד הגדול, ובאו אח"כ ב"ד הגדול ותיקנו כל מצוות דרבנן, יתכן לומר גם על מצוות אלו, שהם נאמרו למשה בסיני, אע"פ שפרטיהם נתחדשו אח"כ. וכמו שמצינו בגמרא (שבועות לט.) שכשהשביע משה את ישראל בסיני השביעם אף על כל מצוות העתידות להתחדש כגון קריאת המגילה [הרשב"ץ בזוהר הרקיע הוסיף על דברי הרמב"ן הללו, שכך מצינו גם במגילה (יט:), 'מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרין עתידין לחדש', הרי שכל מצוות דרבנן שנתחדשו בדורות הבאים, נאמרו כבר למשה בסיני]. [הרמב"ן כתב כן ליישב את שיטת הבה"ג, אמנם הרמב"ן עצמו (בסוף השורש הראשון) מסיק שיותר נראית בעיניו שיטת הרמב"ם שאין למנות במנין המצוות אלא מצוות דאורייתא].

והרשב"ץ בספר זוהר הרקיע (פתיחה, שורש ראשון) ציידד גם כן כמסקנת הרמב"ן שאין למנות אלא מצוות דאורייתא, כיון שאף לפי הגירסא 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נצטוו ישראל' עדיין יש להוכיח שאין למנות במנין המצוות אלא מצוות דאורייתא, שהרי הגמרא (שם) הביאה מקור לדברי רב שמלאי מהפסוק 'תורה צוה לנו משה מורשה', 'תורה' בגימטריא תרי"א, והן תרי"א מצוות ששמענו מפי משה, 'אנוכי' 'לא יהיה לך' מפי הגבורה שמענום, הרי הן תרי"ג מצוות. וא"כ מראית הגמרא מבואר שתרי"ג המצוות הן המצוות שניתנו מסיני, ואין להכניס במנין מצוות שנתחדשו אח"כ [וכן כתב בספר קנאת סופרים (שורש ראשון)]. ובספר מגילת אסתר (שורש ראשון ד"ה ונראה לי) כתב גם כן שאף לפי הגירסא 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נצטוו ישראל' יש להוכיח שאין מצוות דרבנן בכלל המנין, כיון שמצוות דרבנן אינן נקראות בלשון הגמרא 'מצוה', אלא 'תקנה' או 'גזירה'.

ובספר קנאת סופרים כתב שאף הרמב"ם שהוכיח כשיטתו מלשון הגמרא, 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני', אין עיקר כוונתו להוכיח מלשון 'בסיני', אלא עיקר הראיה היא, שאם בכלל מנין המצוות גם מצוות דרבנן, אם כן הם הרבה יותר מתרי"ג מצוות, וכמו שכתב הרמב"ם בסוף השורש הראשון. ועוד שאם כן למה נתנו להן מנין קבוע של תרי"ג, והרי מנין מצוות דרבנן אינו קבוע, ומשתנה במשך הדורות.

ד. והם, מצות נר חנוכה, מקרא מגילה ומאה ברכות בכל יום. באזהרות לרבי שלמה אבן גבירול (מצוה ט) מנה גם כן מצות מאה ברכות, וביאר הרשב"ץ בזוהר הרקיע (שם אות יז) שהוא נוקט כשיטת הבה"ג למנות גם מצוות דרבנן.

הרמב"ם, הרמב"ן והרשב"ץ הנ"ל וכן האחרונים נקטו כולם בשיטת הבה"ג, וא"כ כולל במנין המצוות שלו גם מצוות דרבנן. אולם עיין ביראים שבמנין המצוות שלו נקט כשיטת הבה"ג, ומנה במצוה תכ"ט 'נר שבת ונר חנוכה' [וכן מנה הבה"ג במנין המצוות שלו (מצות עשה קלח-קלט)] ופירש היראים, שמצות נר שבת אמנם היא מדאורייתא מהלכה למשה מסיני, אבל מצות נר חנוכה אינה אלא מדרבנן, ומכל מקום כלל אותה בכלל מצות נר שבת בדרך אגב. ובתועפות ראם על היראים (שם אות א) והגרי"פ פערלא על הרס"ג (מצות עשה נט-ס) כתבו שהיראים נוקט כן אף בשיטת הבה"ג, שאינו מונה מצוות עשה מדרבנן, ומה שמנה מצות נר חנוכה הוא בדרך אגב. וכן במצות קריאת ההלל שמנאה היראים (מצוה רסב) וכשיטת הבה"ג, מפורש בדבריו שהוא סובר שקריאת ההלל היא מן התורה.

ה. בשאלה ששלח לרבי אברהם בן הרמב"ם.

ו. הרמב"ן הביא ליסוד זה כמה דוגמאות של מצוות שעיקרן מן התורה, אלא שהתורה לא קבעה להן סדר ונוסח קבוע, וחכמים הם שקבעו את פרטי המצוה:

א. מצות עשה של תפילה, לדעת הרמב"ם (ספר המצות מצוה ה, תפילה פ"א ה"א) שהיא מצות עשה מן התורה להתפלל בכל יום, מן הכתוב ועבדתם את ה' אלהיכם (שמות כג, כה), אמנם מן התורה אין לה זמן קבוע, אלא נצטוו ישראל להתפלל אל הקב"ה ולבקש ממנו לבדו משאלותם, ולהפיל לפניו תחינתם בעת צרתם. וכן אין לה נוסח קבוע, אלא היו מתפללים כל אחד ואחד כפי צחות לשונו וחכמתו. אבל חיוב התפילה בכל יום בוקר וערב הוא מתקנת חכמים שתיקנו כן כנגד תמידים, וכן נוסח התפילה הוא מטבע שתיקנו חכמים [וכן מבואר ברמב"ם בהלכות תפילה (פ"א ה"א-ה)].

ב. השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש, שעיקרה מן התורה לשיטת הסוברים (ערכין יא.) שעיקר שירה בפה והשירה מעכבת הקרבן. אבל נוסח השירה הוא מתקנת חז"ל ממזמורים שתיקן דוד המלך ע"ה, כמו ששנינו בתמיד 'השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש, ביום הראשון היו אומרים לה' הארץ ומלואה', וכו' [דוגמא זו הביא גם רבי דניאל הבבלי].

ג. ברכת המזון, שעיקרה מן התורה, כמבואר בגמרא (מח:) ומן התורה מצותה שיברך כל אחד כפי דעתו, וכמו שאמרו בגמרא (שם מ:) על בנימין רעיא שבירך אחר אכילתו 'ברין רחמנא מריה דהאי פיתא', שיצא בכך ידי חובת ברכת המזון מן התורה. ומטבע הברכה המקובל בידינו הוא מתקנת נביאים כמבואר בגמרא (שם מח:) שמשה תיקן ברכת הזן ויהושע תיקן ברכת הארץ ושלמה תיקן ברכת בונה ירושלים. ואחר שגלינו מארצנו נתוספה בברכת בונה ירושלים בקשה שיחזיר הקב"ה את מלכות בית דוד למקומה, ושיבנה את ירושלים. ששלמה תיקן את עיקר הענין לברך בונה ירושלים, והנוסח במלואו נתקן במשך הדורות כפי הצורך.

הרא"ה (ברכות יד. ד"ה איני) בפירוש השני הביא סברת הרמב"ן שעיקר ההלל מן התורה, אלא שהנוסח שלו הוא מדרבנן, והביא דוגמא לזה ממצות תפילה, וכמו שהביא הרמב"ן (לעיל אות א), ועוד הביא דוגמא מדין אבילות שעיקרה מן התורה כמבואר בגמרא (מו"ק יד:), ופרטי הדינים שבה הן מדרבנן [כמבואר שם (יא:)].

ז. לב שמח (שורש ראשון ד"ה וכבר חזר), קנאת סופרים (שם ד"ה עוד הוסיף) ומרגניתא טבא (שם אות ט).

ח. מה שאין כן באופנים שהביא הרמב"ן [בהערה לעיל] ממצות תפילה, שירת הלויים וברכת המזון, שמנה אותם הרמב"ם בספר המצוות, אע"פ שרק עיקרם מן התורה ופרטיהם מדרבנן, שבהם הלשון 'תפילה' 'ברכת המזון' 'שירה' הוא נכון גם על עיקר המצוה, אבל 'ההלל' משמע הנוסח האמור בתהילים.

ט. עיין להלן בביאור שיטת הרמב"ן, אם הוא מודה שהלל בחנוכה אינו אלא מדרבנן.

יישוב התועפות ראי"ם על לשון הבה"ג

היראים (מצוה רסב) מנה גם כן את מצות קריאת ההלל ונקט כעין לשון הבה"ג י"ח ימים ולילה אחד לגמור בהן את ההלל', וביאר בהמשך דבריו שאף שבכלל י"ח ימים אלו נמנים ח' ימי חנוכה, שאינם אלא מדרבנן, מכל מקום נקט לשון זה כיון שכן הוא לשון הגמרא (י.), 'דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל' וכו'. וכתב בספר תועפות ראי"ם (על היראים שם אות ב) שעל פי דבריו יש ליישב השגת הרמב"ם על הבה"ג [לפי ביאור האחרונים הנ"ל, שקושיית הרמב"ם היא על לשון 'לגמור בהן את ההלל' ולשון י"ח ימים' שנקט הבה"ג]. שמה שנקט הבה"ג לשון י"ח ימים' וכו', הוא מפני שכן הוא לשון הגמרא. וכן נקט לשון 'לגמור את ההלל', אף שכוונתו היא למנות מצות עשה לומר שירה ביו"ט, כיון שכן הוא לשון הגמרא.

אוצר החכמה

מי נוסח ההלל 18/06/2018

עוד השיב הרמב"ן על מה שכתב הרמב"ם שדוד תיקן את ההלל, שאין להביא ראיה ממה שנכתבו מזמורי ההלל בספר תהילים שדוד הוא שתיקנם, שהרי מצינו כמה מזמורים בספר תהילים שאינן מיסודו של דוד אלא מהקודמים לו, ודוד קיבץ את כל השירות שנאמרו בישראל ברוח הקודש וכתבם בספרו, כמו שמצינו בגמרא (ב"ב יד:) שיש כמה מזמורים המיוחסים לאדם הראשון ולאברהם אבינו ולמשה רבינו ועוד'. וא"כ אף מזמורי ההלל יתכן שהם מיסודו של משה רבינו וכמו המזמור תפילה למשה איש האלהים וגו'[א]. ובפרט שהרי מצינו מפורש בגמרא שיטות שהלל משה תיקנן. שכך שנינו בפסחים (קיז.), 'הלל זה מי אמרו, רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, וחלוקין עליו חביריו לומר שדוד אמרו. ונראין דבריו מדבריהם, אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו לולביהן ולא אמרו שירה' וכו'. ועוד שנינו שם, 'תנו רבנן הלל זה מי אמרו, רבי אליעזר אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים הם אמרו לא לנו ה' וכו', וחכמים אומרים נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהם לישראל, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. וביאר הרמב"ן שאף לשיטת חכמים שנביאים שביניהם תיקנוהו, הכוונה לנביאים שהיו בדור יציאת מצרים, והם משה ואהרן ומרים ואצילי בני ישראל, וכל מי שהיתה לו רוח הקודש. ומחלוקת חכמים עם רבי אלעזר היא, שלדעת רבי אלעזר תיקן משה את ההלל על גאולתם מידי פרעה, ולדעת חכמים תיקנום הנביאים לא בדווקא על צרת פרעה אלא על כל הצרות ועל הגאולה העתידה.

קושיות האחרונים על דברי הרמב"ן

המגילת אסתר (שם ד"ה ונ"ל שהנכון) הסכים לדברי הרמב"ן שאין להוכיח שההלל לא נאמר למשה מסיני שהרי דוד אמרו, מפני שלהרבה דעות משה אמרו. ומכל מקום כתב שאע"פ שמשה אמרו, אין להחשיבו משום כך מצוה מן התורה, כיון שלא נזכר בתורה ציווי על אמירתו[יב]. ואע"פ שמשה תיקנו, מצינו כמה דברים שהם מתקנת משה ואעפ"כ לא נאמר עליהם שהם מצוות דאורייתא, וכגון תקנת משה שיהיו קוראים בתורה ג' ימים בשבוע. וכן שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח וכו' (מגילה לב.)[יג].

ובספר לב שמח (שורש ראשון ד"ה והנה הביא) הקשה על דברי הרמב"ן, שהרי אף שרבי יוסי סבר כן שמשה רבינו תיקנו הרי חלוקין עליו חבריו. ובמרגניתא טבא (שם אות י) ביאר שהרמב"ם נקט להלכה כשיטת חביריו של רבי אלעזר ברבי יוסי שדוד אמרו, כיון שמשמע שכך סבר רבא, שאמר (יבמות עז.) 'מאי דכתיב פתחת למוסרי, אמר דוד לפני הקב"ה, שני מוסרות שהיו עלי פתחתם, רות המואביה ונעמה העמונית'.

עוד כתב המרגניתא טבא, שאף לפי שיטת רבי אלעזר שמשה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, צריך לומר שלא אמרו את כל ההלל, שהרי אי אפשר היה לומר בשעה שעלו מן הים את הלשון 'בית אהרן ברכו את ה'.

טו. שנינו בתוספתא (שבת פ"א ה"ד), 'כשם שמפסיקין [מתלמוד תורה] לקריאת שמע, כך מפסיקין לקריאת מגילה ולקריאת הלל' וכו'. וביאר בחסדי דוד שם את דברי התוספתא על פי מה שכתב הראב"ד שחיוב ההלל הוא מדברי קבלה, ולפיכך אע"פ שלמצוות דרבנן [כגון תפילה] אין מפסיקין, מכל מקום לקריאת מגילה וקריאת ההלל שהם מצוות מדברי קבלה, מפסיקין. ועיין צפנת פענח (מסכת סופרים פ"כ ד"ה וצריך) שכתב שמתסופתא זו מוכח שהלל מדאורייתא. אמנם בחזון יחזקאל על תוספתא זו פירש שאע"ג שקריאת ההלל היא מצוה מדרבנן, וכשיטת הרמב"ם, מכל מקום מפסיקין לה משום חיבוב הנס שנעשה בעת ההיא.

טז. ודברי המגיד משנה צריכים ביאור, שהרי בברייתא מבואר שתקנת נביאים היתה גם 'על כל פרק ופרק', ופירש הרשב"ם (פסחים קטז: ד"ה על) שעל כל פרק ופרק היינו על כל רגל ורגל, וכן מבואר בדברי רש"י (ר"ה לה. ד"ה ושל) שלשון 'פרקים' אמור על מועדות. וא"כ אף הקריאה בימים הקבועים מתקנת נביאים היא.

יז. כן הוא ביאור דברי המגיד משנה לפי פשוטם. וראה עוד להלן (פרק ה) ביאור הגרי"ז בדברי המגיד משנה, ובהערה שם.

יח. ראיה זו כתב הכסף משנה שאפשר היה לדחותה, שאמנם מקרא מגילה אינה נקראת דברי

שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם שקריאת ההלל מדרבנן

מדברי הרמב"ם הנ"ל בספר המצות מבואר ששיטתו היא שחיוב קריאת ההלל אינו אלא מדרבנן. וכן מפורש בדבריו בספר היד החזקה, שכתב (חנוכה פ"ג ה"ה) שקריאת ההלל מצותה מדברי סופרים, ואעפ"כ מברכים עליה 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו' כדרך שמברך על שאר מצוות שמדברי סופרים. והוסיף הרמב"ם (שם ה"ו) שלא רק ההלל של חנוכה הוא מדברי סופרים, אלא קריאת ההלל לעולם היא מדברי סופרים בכל הימים שגומרים בהם את ההלל.

שיטת הראב"ד שקריאת ההלל מדברי קבלה

הראב"ד (שם ו) השיג על דברי הרמב"ם, וכתב שיש באמירת הלל עשה מדברי קבלה, מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט)[טו]. ונראה שמקור דבריו הוא מסוגיית הגמרא (ערכין י:) שדרשה מפסוק זה שאומרים הלל בימים המקודשים לחג.

שיטת הרמב"ם בהלל בימים הקבועים

המגיד משנה (שם) כתב לבאר את שיטת הרמב"ם, שב' תקנות הם בקריאת ההלל: א. קריאת ההלל על כל צרה וצרה שנגאלין ממנה. וקריאה זו מתקנת הנביאים היא, כמו ששנינו בברייתא (פסחים קיז.) 'וחכמים אומרים נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהם לישראל, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. ב. קריאת ההלל בימים הקבועים. וקריאה זו תקנה מדברי סופרים היא[טז]. ומה שהביא הראב"ד שאף קריאת ההלל בימים קבועים חיובה מדברי קבלה, כמו שדרשו בגמרא מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', כתב המגיד משנה ליישב שיטת הרמב"ם שאין פסוק זה מקור חיוב ההלל, ולא הביאוהו בגמרא אלא כאסמכתא בעלמא[יז].

קושיות הכסף משנה על הראב"ד והמגיד משנה

מהשגת הראב"ד על הרמב"ם, וכן ממה שכתב המגיד משנה ליישב את שיטת הרמב"ם שהפסוק 'השיר יהיה לכם' וגו' הוא לסמך בעלמא, נראה שהבינו בדעת הרמב"ם שכתב שההלל הוא מדברי סופרים, שבהכרח אינו סובר שההלל הוא מדברי קבלה, שא"כ לא היה אומר שהוא מדברי סופרים. והקשה הכסף משנה על דבריהם, שאפשר שהרמב"ם אף הוא מודה שההלל מדברי קבלה הוא, ומכל מקום נקט בלשונו שהוא מדברי סופרים, שכן מצינו בשיטתו שאף לדברי קבלה קורא הוא 'דברי סופרים', בספר המצות (שורש א) שהשיג שם על דברי הבה"ג שמנה קריאת ההלל ומקרא מגילה במנין המצוות, שאין ראוי למנות מצוות מדברי סופרים במנין המצוות. והרי מקרא מגילה בודאי מדברי קבלה הוא, ואעפ"כ קראו הרמב"ם 'דברי סופרים'[יח].

וכן מוכח מדברי הרמב"ם בתחילת הלכות מגילה וחנוכה, שכתב 'יש בכללן שתי מצוות עשה מדברי סופרים' ע"כ. והם מצוות קריאת מגילה ונר

י. **זה** לשון הגמרא שם, 'דוד כתב ספר תהילים על ידי עשרה זקנים, ע"י אדם הראשון, ע"י מלכי צדק, וע"י אברהם וע"י משה וע"י הימן וע"י ידותון וע"י אסף וע"י שלשה בני קורח'. ופירש רש"י (שם ד"ה ע"י) 'כתב בו דברים שאמרו זקנים הללו שהיו לפניו' וכו'.

יא. **וכן** אחד עשר מזמורים שאחרי מזמור תפילה למשה הן מיסודו של משה רבינו, כמבואר ברש"י (ב"ב יד: ד"ה וע"י משה).

יב. **וכן** כתבו בקצרה הלב שמח (שורש ראשון ד"ה והנה הביא) והקנאת סופרים (שם ד"ה עוד הוסיף).

יג. **ויותר** מכך מבואר ברמב"ם (ספר המצות שורש שני) שאף ענפים שיוציא אדם מהשרשים שנאמרו למשה בסיני, אין למנותם במנין המצוות, ואפילו היה המוציא משה בעצמו, אין ראוי למנותם.

יד. **עיין** מהרש"א חידושי אגדות על הגמרא הנ"ל בפסחים שהקשה כן על שיטת רבי אליעזר. ובספר ערכי עלי (ערכין י: ד"ה באופן) כתב ליישב קושיא זו על פי מה ששנינו בברייתא (זבחים קב.), 'ויחר אף ה' במשה' (שמות ד יד), רבי יהושע בן קרחה אומר כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם, וזה לא נאמר בו רושם. רבי שמעון בן יוחי אומר אף זה נאמר בו רושם, שנאמר 'הלא אהרן אחיך הלוי', והלא כהן הוא, הכי קאמר אני אמרתי אתה כהן והוא לוי עכשיו הוא כהן ואתה לוי'. ומבואר בדברי רשב"י שכבר כאן התבשר משה שתנתן הכהונה לאהרן, וא"כ

חנוכה, ומבואר גם בדבריו אלו שקרא למקרא מגילה מצוה מדברי סופרים, אע"פ שהיא מדברי קבלה. וכן יש להוכיח מדברי הרמב"ן בספר המצות (שורש א) שכתב שהלל הוא מן התורה, והוכיח כן ממה שדרשו בגמרא (ערכין י:) מקור להלל מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', וכתב שאע"פ שפסוק זה מדברי קבלה הוא, מכל מקום מבואר בפסוק שישירו על ניסו של סנחריב כפי שהם כבר משוררים ההלל בליל הפסח. ומשמע מדברי הרמב"ן שאילו אמירת ההלל בליל פסח לא נתחדשה אלא בפסוק זה, לא היתה זו מצוה מדאורייתא אלא מדרבנן.

עוד כתב הכסף משנה להשיג על מה שכתב המגיד משנה שרק ההלל על נס הוא מתקנת נביאים, אבל הלל בימים הקבועים מתקנת חכמים הוא, שמשמע מדבריו שאילו אף הלל בימים הקבועים היה מתקנת נביאים, לא היה מצוה מדברי סופרים. והרי אין הדבר כן, שאף תקנות הנביאים אינם אלא מצוות דרבנן, כמן שמצינו בתקנת קריאת התורה בשבת ובשני וחמישי מתקנת משה, וכן בתקנת שניות לעריות ועירובין מתקנת שלמה, שאינם אלא מצוות דרבנן[יט].

עוד הקשה הכסף משנה על מה שכתב המגיד משנה בשיטת הרמב"ם שהלל על צרה שנגאלין ממנה מתקנת נביאים היא, ומשמע מדבריו שהלל זה אינו מדרבנן, אלא מצות עשה גמורה היא. והלא בלשון הרמב"ם לא משמע כן, שהרמב"ם כתב וז"ל, 'ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים, אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים' וכו', ומשמע שכל הלל מדברי סופרים הוא[כ]. וכן מתבאר מדבריו בספר המצות (שורש א) שנקט שכל הלל מדרבנן הוא ולכן אין למנותו במנין תרי"ג מצוות.

יישוב הבנין שלמה לדברי הראב"ד והמגיד משנה

הבנין שלמה (על הרמב"ם שם) כתב ליישב את דברי הראב"ד והמגיד משנה, שאמנם בכל מקום קורא הרמב"ם לדברי קבלה 'דברי סופרים', מכל מקום בהלכה זו משמע שנקט הרמב"ם שההלל אינו מדברי קבלה, אלא מדרבנן ממש. שהרי הרמב"ם השוה בדבריו את ההלל של כל הימים להלל של חנוכה. כלשונו 'ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים, אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים'. ומהשואה זו משמע שהלל של כל הימים הוא מדרבנן ממש, כמו הלל של חנוכה שאינו מדברי קבלה אלא מדרבנן ממש.

סופרים אלא דברי קבלה, ומה שנקט הרמב"ם בספר המצות עליה לשון מצוה דרבנן, הוא אגב שאר מצוות דרבנן המוזכרות שם. אך מכל מקום עדיין יש להוכיח שמצוה מדברי קבלה נקראת דברי סופרים מהראיה השניה שהביא מדברי הרמב"ם בתחילת הלכות מגילה וחנוכה.

בעיקר מה שנקט הכסף משנה שמקרא מגילה הוא מצוה מדברי קבלה, עיין חות יאיר (שו"ת סי' ט) שחלק עליו וכתב שאין זו מצוה מדברי קבלה, אף שנביאים תקנוה, כיון שלא נכתבה מצוה זו בנביאים.

יט. וכן מבואר בדברי הרמב"ן בספר המצות (שורש שני) שכל תקנות הנביאים הם בגדר מצוות דרבנן.

כ. ראיה זו של הכסף משנה צריכה ביאור שהרי המשך לשון הרמב"ם הוא, 'אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרין בהן את ההלל', ומבואר שמה שכתב 'לעולם' היינו לענין ימים הקבועים, ואין להוכיח מזה לענין הלל הנאמר על צרה שנגאלים ממנה. ויתכן שראית הכסף משנה היא מהלל של חנוכה שמפורש בדברי הרמב"ם שהוא מדרבנן, והלל זה הוא הלל הנאמר על נס, כמבואר בגמרא (ערכין י:). אמנם אין לשון הכסף משנה משמע כן.

כא. פשטות לשון הכפות תמרים משמע שמפרש שרק הלל של ליל פסח הוא מן התורה, והשגת הראב"ד היא על מה שכלל הרמב"ם שכל י"ח ימים שגומרים בהם את ההלל הם מדברי סופרים, ולא הוציא הלל של ליל פסח מכלל זה. וראה עוד בדברי הכפות תמרים שם שכתב לבאר גם מה שכתב המגיד משנה על דברי הרמב"ם 'ויש מפקפקין בזה ואומרים שיש ממנו מן התורה', שכוונתו להלל של ליל פסח שהוא מן התורה לשיטת החולקים. אמנם מצד שני נראה מתוך דבריו שם שמבאר בשיטת הבה"ג והראב"ד שכל הלל של מועדים הוא מן התורה, עיין שם שהקשה על שיטת רש"י (כ: ד"ה ה"ג) הסובר שבמצות עשה דרבנן שהזמן גרמא אין נשים פטורות, מהמבואר במשנה (סוכה לח.) שאין אשה מוציאה איש ידי חובתו בקריאת ההלל מפני שאינה מצווה, והרי הלל מצות עשה דרבנן היא ומדוע אינה מצווה. וכתב ליישב ששיטת רש"י היא כשיטת הבה"ג והראב"ד שהלל הוא מצות עשה מן התורה, ולפיכך אשה פטורה, עכ"ד. ומשנה זו מדברת בהלל של חג הסוכות, וא"כ משמע מדבריו שלשיטות ראשונים הללו אף הלל של חג הסוכות הוא מן התורה. וראה בפירוש הרשב"ץ (ברכות יד. ד"ה ימים) שכתב שמדברי הראב"ד בהשגותיו מבואר שאין ללמוד מפסוק זה שהלל הוא מדאורייתא, שאינו אלא רמז בעלמא.

כב. ראה גם חידושי מהר"ם בנעט (ברכות יד. ד"ה הלל) שכתב שמגמרא זו יש ראיה ברורה שחיוב הלל במועדים אינו דאורייתא.

כג. וכך היא מסקנת הרשב"ץ שם שהלל בכל הימים שנאמר בהם אינו אלא מדרבנן. וכתב שאף שיש מי שאמר שלמדים את חיוב ההלל מהפסוק 'כי הוא תהלתך' (דברים י כא), אין זה אלא אסמכתא בעלמא, וכתב הרשב"ץ שאפשר שהלל שעל אכילת פסחים הוא לבדו מן התורה, מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט) [ראה להלן בפרק זה בראיה השניה של הרמב"ן שהלל דאורייתא שכתבו הרמב"ן והרשב"ץ בזוהר הרקיע להוכיח כן מפסוק זה]. אך אפשר שפסוק זה אינו אלא רמז בעלמא כמו שכתב הראב"ד בהשגותיו. ונראה שכוונתו בזה לראב"ד בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ו) שהוכיח מפסוק זה שחיוב הלל הוא מדברי קבלה, ונראה מזה שהוא חלוק על שיטת הרמב"ן שהוכיח מפסוק זה שהלל בליל התקדש חג הוא כבר חיוב מן התורה.

אך בספרו זוהר הרקיע (עשה טז) כתב הרשב"ץ שאפשר לומר שהלל הוא מדאורייתא, חוץ מהלל בחנוכה שאינו אלא דרבנן, כיון שאף עצם ימי החנוכה הם מדרבנן, וכל שכן ההלל הנאמר בהם. וכתב הרשב"ץ שם ג' מקורות לחיוב הלל מהתורה: א. מהפסוק 'הוא תהלתך' ב. מהפסוק (ויקרא יט כד) 'קדש הלולים לה'. ג. ממצות שמחה בחגים, וכשיטת הרמב"ן.

ולכאורה נראה שבספר זוהר הרקיע חזר בו הרשב"ץ ממה שכתב בפירושו למסכתין, שספר זה חיברו לאחר חיבורו על ברכות, כמבואר ברשימה שכתב הרשב"ץ על חיבוריו (נדפסה בשו"ת התשב"ץ דפו"ר סוף ח"ב. ובמבוא לשו"ת התשב"ץ הוצאת מ"י).

כד. לכאורה מבואר בדברי הרמב"ן הללו שאף שהוא סובר שכל הימים שגומרים בהם את ההלל חיובם מן התורה, מכל מקום הלל של חנוכה אע"ג שגומרים בו את ההלל אינו אלא מדרבנן. ולכאורה ביאור שיטתו בזה היא לפי מה שכתב בפירוש השני שמקור חיוב ההלל מן התורה הוא ממצות שמחה ביו"ט. וא"כ אין מצוה זו אלא בימים טובים, ולא בחנוכה. וכן מבואר בספר חרדים, שמנה במנין מצוות עשה דאורייתא (פי"ג אות יג) מצות עשה לקרוא הלל בימים קבועים, והביא שם את דברי הרמב"ן שההלל הוא ענף ממצות השמחה ברגלים מן התורה. ובפרק לט (אות ב) מנה בכלל מצוות עשה מדברי סופרים קריאת הלל גמור בחנוכה, ושאינו גמור בששת ימי הפסח.

ובמגיד משנה (חנוכה פ"ג ה"ו) כתב בענין חיוב הלל שיש הסוברים 'שיש ממנו מן התורה', ולכאורה כוונתו לשיטת הרמב"ן בספר המצות. וביאר הלחם משנה (שם) את לשון המגיד משנה, שאף לשיטה זו הלל של חנוכה בודאי הוא מדרבנן, כיון שאינו נלמד מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' כמבואר בגמרא (ערכין י:). אבל הלל בשאר ימים, הנלמדים מפסוק זה, חיובו הוא מן התורה.

ובבנין שלמה (שו"ת ח"א סי' נח) כתב לפי הפירוש הראשון ברמב"ן, שמקור ההלל הוא מהלכה למשה מסיני, שיש לומר שלא נאמרה הלכה זו אלא בנס של הצלת נפשות של כל ישראל, וכמו שהיה ביציאת מצרים, אבל בחנוכה לא היה הצלת נפשות של כל ישראל.

אמנם הגרי"פ פערלא בביאורו לספר המצות של הרס"ג (עשה נט-ס, עמ' רנח) הקשה, שהרי ראית הרמב"ן שחיוב הלל הוא מן התורה, היא מלשון הגמרא בתענית (כח:) 'אמר רבא זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא', ומשמע שבשאר ימים הוא מדאורייתא [כמובא להלן בראיות הרמב"ן אות א']. והרי נידון הגמרא שם הוא לחלק בין הלל של ראש חודש שאינו דוחה מעמד, להלל של חנוכה שדוחה, וא"כ מדויק שהלל של חנוכה הוא גם מן התורה.

וביאר הגרי"פ פערלא שהרמב"ן בודאי סובר שהלל של חנוכה גם הוא מן התורה, ומה שכתב שהגמרא במסכתין שאמרה שהלל מדרבנן, דיברה על הלל של חנוכה, יש ליישב על פי המובא להלן במקורות החיוב מן התורה מדברי ר"ד הבבלי שחיוב ההלל הוא מדין פרסומי ניסא, וביאר ר"ד הבבלי שאף פרסומי ניסא הנעשה בהדלקת נר חנוכה הוא מכלל מצוה זו, ומה ששאלו בגמרא והיכן ציונו כו', היינו מפני שאין המצוה מדאורייתא דווקא באופן זה, שאפשר גם באופן אחר של פרסום, וכן יוצא ידי חובתו מן התורה בקריאת ההלל, ואינו חייב עוד בהדלקת הנר מדאורייתא, וכתב הגרי"פ פערלא שכמו כן יש לומר לאידך גיסא, שאחר שקיים פרסומי ניסא בהדלקת נר חנוכה, שוב אינו חייב בקריאת ההלל מן התורה, ואף שמקיים בקריאתו מצוה מדאורייתא, שאין שיעור לפרסומי ניסא, מכל מקום אינו חייב בזה מן התורה, שכבר יצא ידי חובתו.

ועפי"ז יישב את שיטת הרמב"ן, שנידון הגמרא בתענית הוא לענין דחיית ההלל את המעמד, ולענין זה כיון שבקריאת הלל של חנוכה מתקיימת מצוה דאורייתא, דוחה קריאתו את המעמד.

ועל כך השיג הראב"ד שהרי ההלל בשאר ימים אינו מדרבנן ממש כמו בחנוכה אלא מדברי קבלה. והמגיד משנה טרח ליישב לשון הרמב"ם, שאף בשאר ימים אינו מדברי קבלה אלא מדרבנן וכמו בחנוכה, והפסוק שהביאו בגמרא מדברי קבלה אינו אלא סמך בעלמא.

ביאור הכפות תמרים בשיטת הראב"ד

בכפות תמרים (סוכה לח:) כתב לפרש דברי הראב"ד שכוונתו להשיג על הרמב"ם שההלל הוא מדאורייתא ממש. וביאר דבריו על פי מה שכתב הרמב"ן בספר המצות להעמיד שיטת הבה"ג שסבר שההלל הוא מדאורייתא, וכתב הרמב"ן מקור לשיטת הבה"ג מדרשת הגמרא (ערכין י:) מהפסוק 'השיר יהיה לכם' וגו'. ופירש הכפות תמרים, שאע"פ שפסוק זה מדברי קבלה הוא, מכל מקום פירוש הפסוק הוא 'השיר יהיה לכם' בגאולתכם מן הצרה, מדברי קבלה, 'כליל התקדש חג' דהיינו ליל פסח שאתם גומרים בו את הלל מדברי תורה, כמו כן תגמרוהו מדברי קבלה בגאולתכם מן הצרה. וזו כוונת הראב"ד במה שהשיג על הרמב"ם ואמר 'ויש בהם עשה מדברי קבלה', כלומר, שיש בהם עשה מן התורה, כמו שמוכח מדברי קבלה, מהפסוק הנ"ל. והיינו בהלל של ליל פסח, ואיך סתם הרמב"ם ואמר שהלל בכל הימים שגומרים בהם את ההלל הוא מדברי סופרים[כא]. ויישב המגיד משנה את השגת הראב"ד שאף הלל בליל פסח אינו אלא מדרבנן, והפסוק הוא אסמכתא בעלמא.

מקור שיטת הרמב"ם שהלל מדרבנן

המגיד משנה (שם) ביאר שמקור שיטת הרמב"ם שקריאת ההלל היא מדרבנן הוא מלשון הגמרא (ברכות יד.) 'בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא, בהלל ובמגילה מהו שיפסיק [לשאלת שלום] מי אמרינן קל וחומר, קריאת שמע דאורייתא פוסק, הלל דרבנן מבעיא, או דילמא פרסומי ניסא עדיף. אמר ליה פוסק ואין בכך כלום'. ומפורש שקריאת ההלל אינה אלא מדרבנן[כב]. וכן כתב בפירוש הרשב"ץ (ברכות יד. ד"ה ימים) להוכיח מגמרא זו שחיוב הלל אינו אלא מדרבנן[כג].

דחיית הרמב"ן למקור זה

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצות כתב שאין להוכיח מגמרא זו שחיוב ההלל הוא מדרבנן בכל הימים שגומרים בהם את ההלל, כיון שאפשר להעמיד שנידון הגמרא הוא רק בהלל הנאמר בחנוכה[כד], ובימים שאין היחיד גומר בהם את ההלל. וכמו שחילק רבה בהמשך הגמרא (שם) בין ימים שהיחיד

אהח18/06/2018

גומר בהן את ההלל שבהם מותר להפסיק רק בין פרק לפרק, לימים שאין היחיד גומר בהם את ההלל שבהם מותר להפסיק אף באמצע הפרק[כה].

קושיות האחרונים על דחיית הרמב"ן

האחרונים[כי] הקשו על מה שהעמיד הרמב"ן את לשון הגמרא 'הלל דרבנן' רק בהלל של חנוכה ושל ימים שאין היחיד גומר בהם את ההלל, שמסתימת לשון הגמרא לא משמע כן, אלא משמע שספיקו של אחי תנא דבי רבי חייא היה בכל ימים שקוראים בהם את ההלל, ועל כולם נקטה הגמרא שאין החיוב בהם אלא מדרבנן[כז]. והוסיף המגילת אסתר שמהמשך לשון הגמרא 'או דילמא פרסומי ניסא עדיף' משמע יותר שהנידון הוא על הלל של ג' רגלים, שחיובו בהם הוא משום פרסומי ניסא זכר ליציאת מצרים, ולא על הלל של ראש חודש שהוא משום מנהג בעלמא כמבואר בתענית (כח:).

ובלב שמח (ד"ה והנה הביא) הקשה עוד על הרמב"ן, שאם כדבריו שספק הגמרא הוא רק על הלל של חנוכה וימים שאין גומרים בהם את ההלל כיון שהם דרבנן, אבל בשאר ימים שגומרים בהם את ההלל הוא מדאורייתא, א"כ למה לא הסתפקה הגמרא בדין הפסק בימים שההלל בהם הוא מדאורייתא. ואין לומר שפשוט לגמרא שבהם אינו פוסק, שהרי אף בקריאת שמע דאורייתא מותר להפסיק. ובקנאת סופרים כתב שאמנם יש סברא לומר שלא הסתפקה הגמרא בהלל של יו"ט ראשון של פסח ושל שמונת ימי החג שאין להפסיק בהן, כיון שהם גם מדאורייתא וגם יש בהם פרסומי ניסא, אולם אעפ"כ יש להקשות על הרמב"ן שאם ספק הגמרא הוא רק בהלל של חנוכה וימים שאין גומרים בהם את ההלל, היתה הגמרא צריכה לפרש דבריה ולומר שבהלל דאורייתא אין להסתפק משום הטעמים הנ"ל, וכל הספק הוא רק בהלל דרבנן.

ועל מה שהביא הרמב"ן ראיה לדבריו שספיקו של אחי תנא דבי רבי חייא הוא על הלל של ראש חודש, מדברי רבה שחילק להלכה בין ימים שגומרים בהם את ההלל לימים שאין גומרים בהם את ההלל, כתב המגילת אסתר שמשם יש להביא ראיה שלא כהרמב"ן, שמלשון הגמרא משמע שרבה בא לחלוק על דברי רבי חייא ולא לפרשם[כח], שרבי חייא פסק שמפסיק בכל ימים שאומרים בהם את ההלל ולא חילק בהם, ורבה חלק וסבר שיש לחלק בין ימים שגומרים בהם את ההלל לימים שאין גומרים בהם.

ובספר ארעא דרבנן (מערכת ה אות טו) הקשה על מה שהעמיד הרמב"ן את לשון הגמרא 'הלל דרבנן' על ימים שאין גומרים בהם את ההלל, שהרי ימים אלו אינן אלא מנהג, ואין לומר עליהם לשון 'דרבנן'.

והחיד"א (עין זוכר מערכת ה אות ט) כתב ליישב קושיא זו, שכיון שמנהג זה רבנן הם שהנהיגוהו בתורת מנהג, אפשר לומר עליו לשון 'דרבנן'[כט].

ב. ראיות הראשונים שחיוב הלל מן התורה

הרמב"ן כתב ג' ראיות להוכיח כשיטתו שההלל הוא מן התורה:

ראית הרמב"ן ור"ד הבבלי מלשון הגמרא בתענית

א. שנינו במשנה (כו.) 'כל יום שאין בו הלל, אין בו מעמד בשחרית [כל יום שיש בו] קרבן מוסף, אין בו [מעמד] בנעילה. [כל יום שיש בו] קרבן עצים, אין [בו מעמד] במנחה וכו', באחד בטבת לא היה בו מעמד [כלל] שהיה בו הלל [של חנוכה] וקרבן מוסף [של ראש חודש] וקרבן עצים'[ל]. ומקשה הגמרא (כח:), 'וליתני נמי באחד בניסן לא היה בו מעמד מפני שיש בו הלל [של ראש חודש] וקרבן מוסף [של ראש חודש] וקרבן עצים'[לא], ומסקנת הגמרא 'אמר רבא זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה שהיחיד גומר בהן את ההלל ואלו הן, שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה' [ואין הלל של ראש חודש נמנה עמהם. ולכן אין הלל של אחד בניסן שהוא מדין ראש חודש דוחה מעמד, מה שאין כן באחד בטבת שיש בו חיוב הלל מחמת שהוא אחד מימי חנוכה, דוחה ההלל את המעמד]. וכתבו הרמב"ן (ספר המצות שורש ראשון) ורבי דניאל הבבלי (ספר מעשה ניסים שאלה א) להוכיח מלשון הגמרא, שמשמע שרק הלל של ראש חודש אינו מדאורייתא, אבל הלל ביו"ח ימים שגומרים בהם את ההלל הוא מן התורה.

דחיות הראשונים והאחרונים לראיה זו

הרשב"ץ (ברכות יד. ד"ה ימים, ובספר זוהר הרקיע עשה טז) כתב שאין ראיה גמורה מלשון הגמרא, ואפשר לומר שהן הלל של ראש חודש והן הלל של שאר ימים אינו מן התורה, ומה שנקטה הגמרא בהלל של ראש חודש לשון 'לאו דאורייתא', יש לפרשו שאינו מעיקר תקנת ההלל, מה שאין כן הלל של ימים שגומרים אותו בהם הוא מעיקר התקנה. שכן מצינו בלשון הגמרא בכמה מקומות שקוראת לדבר שהוא מעיקר התקנה בלשון 'תורה', ואע"פ שאינו אלא מדבריהם[לב]. ולשון 'תורה' שנוקטת הגמרא אינו בדווקא, אלא מלשון הוראה ודבר קבוע, וכלשון הגמרא בגיטין (מד.) 'מיני אמי בר נתן תצא תורה לישראל'. שהכוונה היא תצא הוראה לישראל[לג].

וכעין זה כתבו האחרונים[לד] לדחות ראיה זו על פי מה שפירש רש"י (תענית כח: ד"ה זאת אומרת, ד"ה מנהג) שחילוק הגמרא בין הלל של ראש חודש להלל של חנוכה הוא, שהלל של ראש חודש אינו אלא מנהג בעלמא, מה שאין כן הלל של חנוכה הוא מתקנת נביאים, 'דנביאים תיקנוהו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, כשנגאלין יהו אומרים אותו[לה], כדאורייתא דמי', ע"כ דברי רש"י. ולפי פירושו אין ראיה

אבל נידון הגמרא במסכתין הוא לענין הפסק בהלל, ועל זה אמרה הגמרא שכיון שיצא ידי חובתו של פרסומי ניסא בהדלקת נר חנוכה, אין חיוב ההלל אלא מדרבנן, ויש ללמוד קל וחומר מקריאת שמע שחיובה דאורייתא ומפסיק בה, להלל של חנוכה שחיובו מדרבנן שיהיה מותר להפסיק בו.

כה. בספר הפרדס (לרבינו אשר בן רבי חיים נבי"ו ממונתשין, שער תשיעי פי"ב אות ג) כתב גם כן כעין דחייה זו, שהגמרא דיברה רק על הלל של ראש חודש. ועוד כתב שם לדחות, שמה שנקטה הגמרא שההלל הוא מדרבנן, הכוונה היא לחלק בין קריאת שמע להלל, שקריאת שמע יש לה פרשה ידועה בתורה, מה שאין כן הלל שאף שעיקר חיובו מן התורה מכל מקום אין נוסחו מן התורה, ולכן קל וחומר הוא מקריאת שמע שמותר להפסיק באמצע אמירתו. ועיין ספר 'נזר הקדש ושו"ת' (סי' צט אות ז) שכיון לתירוץ זה.

כו. מגילת אסתר על ספר המצות (שורש ראשון), לב שמח (שם ד"ה והנה הביא), קנאת סופרים (שם ד"ה עוד הוסיף) ושאגת אריה (שו"ת סי' סט). וכן מבואר בלשון הרשב"ץ (ברכות יד. ד"ה ימים) שהוכיח מגמרא זו שחיוב הלל בכל הימים אינו אלא מדרבנן, וכתב שהגמרא לא חילקה בדברית, ומשמע שעל כל הימים שאומרים בהם את ההלל אמרה הגמרא שהם מדרבנן.

כז. הרמב"ן נקט בלשונו 'דאפשר שעל הלל דחנוכה והימים שאין היחיד גומר את ההלל נאמר, ודומיא דמגילה שאלו', ע"כ. כלומר שמלשון הגמרא 'בהלל ובמגילה מהו שיפסיק' יש ללמוד שדיברה על הלל דחנוכה, שהוא דומה לקריאת מגילה של פורים. ובלב שמח דחה ראיה זו, שיש לומר שהדמיון למגילה הוא מפני שהלל דרבנן וקריאת מגילה דרבנן, ואמנם דיברה הגמרא על כל הלל.

כח. המגילת אסתר כתב להוכיח כן ממה שלא נקט רבה בלשונו 'במה דברים אמורים' או 'אימתי', וכיו"ב. משמע שלא בא לפרש דברי רבי חייא, אלא הביאה הגמרא דבריו לומר שהוא חולק על ראש חודש. וכן מבואר ברבינו יונה שם (ד"ה אמר רבא) שרבה חולק על רבי חייא. וכן משמע מדברי הרא"ש (שם פ"ב סי' ה) שפסק כרבה, ומשמע שיש מחלוקת בדבר.

כט. עיין ריטב"א (סוכה מד. ד"ה אתמר) שכתב שיש ב' מיני מנהגים: א. מנהג שנהגו העם מאליהם, וכגון נטילת ערבה למאן דאמר (שם) שהיא מנהג נביאים, דהיינו שנהגו הנביאים כך, ולא תיקנו לעם לנהוג כן, והעם נהגו כמותם מאליהם. ועל מנהג כזה אין מברכים. ב. מנהג שחייבו חכמים לנהוג בו, וכגון יו"ט שני, שחייבו חכמים לנהוג בו כמנהג אבותינו, וכן קריאת ההלל בראש חודש, שתיקנו חכמים לקרותו במקום שנהגו כן. ועל מנהג כזה שחייבו חכמים לנהוג בו, מברכים. ודברי החיד"א מתבארים על פי דברי הריטב"א הללו.

ל. של משמרת בני פרעוש שהיה זמן קרבן עצים שלהם באחד בטבת.

לא. של משמרת בני ארח, כמבואר במשנה שם.

לב. הרשב"ץ בזוהר הרקיע מביא כמה דוגמאות לדבר:

א. במגילת תענית (פ"ב) שנינו 'נמצא פסח שני [שאסורין בו הספד ותענית] מן התורה מקל וחומר' וכו'. ונקטה הברייתא לשון 'מן התורה' אף שבודאי אין איסור זה מן התורה, שהרי אמרו בגמרא (ר"ה יח:) שמגילת תענית בטלה [ומותרים ימים אלו בהספד ובתענית], ואם היה דין זה מן התורה לא היה כח ביד חכמים לבטלו.

ב. בראש השנה (טז:) אמרה תורה אמרו לפני מלכיות כו', אע"פ שברכות של ראש השנה אינן אלא מדרבנן, כמבואר בגמרא שם (לד:).

ג. ביבמות (ד.) 'מנין לסמוכין מן התורה, שנאמר (תהלים קיא ח) סמוכים לעד לעולם', ואין פסוק זה מהתורה אלא מדברי קבלה.

ד. במנחות (פא.) התורה אמרה טוב אשר לא תדור וגו'.

ה. חולין (יז:) 'מנין לבדיקת סכין מן התורה' וכו', ואינו אלא מדרבנן משום כבודו של חכם. כמבואר שם.

וראה עוד בהערה לעיל על גירסת הרמב"ם בגמרא (מכות כג:) 'שש מאות ושלש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני' שהובא שם מדברי הרמב"ן שאין להביא ראיה מלשון זו למעט מצוות דרבנן, מפני שמצינו בכמה מקומות שנקטו חז"ל לשון 'תורה' על מצוות דרבנן.

הרשב"ץ כתב להכריח כביאורו שכונת הגמרא במה שנקטה לשון 'דאורייתא' הוא על דין דרבנן שהוא מעיקר הדין ולא רק מנהג, שהרי נידון הגמרא הוא לחלק בין הלל של ראש חודש להלל של חנוכה, והלל של חנוכה בודאי אינו אלא מדרבנן, שהרי ימי החנוכה עצמם הם מדרבנן, וכל שכן הלל הנאמר בהם, עכ"ד. וראה להלן בפרק זה שיש מהאחרונים שכתבו שאף הלל של חנוכה הוא מדאורייתא.

לג. וכמו שפירש רש"י (שם ד"ה מיני).

לד. מגילת אסתר (שם עמ' לז), קנאת סופרים (שם עמ' לז), שאגת אריה (שו"ת סי' סט), וחידושי מהר"ם בנעט (ברכות יד. ד"ה הלל). וכן הרשב"ץ שהובא לעיל הביא ראיה לדבריו מדברי רש"י זה.

לה. ובמגילת אסתר הוסיף שרש"י כתב לשון זו בדקדוק, ובא לפרש בזה שני דברים: א. שהלל במועדים הוא מתקנת נביאים, וזו כוונתו במה שכתב 'על כל פרק ופרק', ש'פרק' בלשון הגמרא הוא רגל [כמבואר ברש"י (ר"ה לה. ד"ה ושל) וברשב"ם (פסחים קטז: ד"ה על)] אבל ראש חודש

מהגמרא שהלל של שאר ימים הוא מן התורה, אלא כיון שהוא מתקנת נביאים חשוב הוא כמו של תורה ודוחה מעמד, מה שאין כן הלל של ראש חודש, שאינו חיוב דרבנן אלא מנהג בעלמא, אינו דוחה מעמד.

הלחם משנה (חנוכה פ"ג ה"ו) כתב לפרש גמרא זו לדעת הרמב"ם, שהלל של ראש חודש אין לו אף סמך מדברי קבלה, מה שאין כן הלל של ימים טובים יש לו סמך מדברי קבלה מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט) כמבואר בגמרא (ערכין י:), והלל של חנוכה אף שאין לו סמך מפסוק זה [כמבואר בגמרא (שם)] מכל מקום כיון שתקנת נביאים הוא שתיקנו לומר הלל על כל צרה וצרה כשנגאלין ממנה, הרי זה קצת סמך.

וכן מבואר במאירי (כתובות קג. ד"ה חייב) שבגמרא שם אמרו שחיוב כיבוד אשת אב הוא מדאורייתא, ודרשו מהפסוק 'כבד את אביך' (שמות כ יב) לרבות אשת אב. וכתב המאירי שאין חיוב זה אלא מדרבנן. והדרשה, אסמכתא בעלמא היא. ומכל מקום נקטו לשון 'דאורייתא' על מצוה זו, כיון שיש לה סמך מהתורה. והביא המאירי דוגמא לדבר מסוגיית הגמרא הנ"ל בתענית שאמרו 'הלילא דריש ירחא לאו דאורייתא', ומשמע לכאורה שהלל של מועדים הוא מן התורה, ואמנם אינו אלא מדרבנן, אלא שיש לו סמך מן התורה.

רבי אברהם בן הרמב"ם בתשובתו לרבי דניאל הבבלי (מעשה נסים שאלה א) פירש את לשון הגמרא 'הלילא דראש חודש לאו דאורייתא', שאמנם אף הלל של שאר ימים אינו מדאורייתא, מכל מקום כיון שהוא חיוב גמור מדרבנן, הרי אנו חייבים בו מן התורה שציותה לשמוע לדברי חכמים, מה שאין כן בהלל של ראש חודש שאינו אלא מנהג בעלמא [וכן פירשו בספר המאורות (תענית כח: ד"ה והלל) בשם פירוש הראב"ד, והמאירי (שם ד"ה זהו ביאור המשנה)]. וכתב רבי אברהם להוכיח כן מהמשך לשון הגמרא, 'דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה שהיחיד גומר בהן את ההלל וכו' ובגולה כ"א יום' וכו', ומשמע שכל ימים אלו הם בכלל מה שאמרה הגמרא שבהם ההלל הוא מדאורייתא, והרי בכ"א יום של גולה נמנים גם ימים טובים של גלויות, שמן התורה הם ימי חול גמורים, ובודאי שאין בהם חיוב הלל מדאורייתא, אלא בהכרח יש לומר שכוונת הגמרא 'דאורייתא' שיש בהם חיוב גמור מדרבנן, ומצוה מן התורה לשמוע לדבריהם, וכמו שנתבאר.

ראית הרמב"ן ממסכתין

ב. בגמרא (ערכין י:) דרשו את הפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט) לענין אמירת הלל, 'לילה המקודש לחג טעון שירה, ולילה שאין מקודש לחג אין טעון שירה', וביאר הרמב"ן (ספר המצות שם) שכוונת הפסוק היא שישירו לאל המושיע אותם מיד סנחריב כאשר הם משוררים בליל התקדש חג, שהוא ליל אכילת הפסח, כמבואר בגמרא (פסחים פה:) שהיו משוררים בו את ההלל בקול גדול. ואמנם פסוק זה מדברי קבלה הוא, אבל מבואר בו שאמירת ההלל דין קדום הוא, והוכיח הרמב"ן מכאן שהוא מדאורייתא[לו].

דחיית האחרונים לראיה זו

המגילת אסתר (שם) והקנאת סופרים (שם) כתבו לדחות ראיה זו, שאמנם מוכח מהפסוק שבשעה שנאמר כבר היה דין אמירת הלל בליל פסח, אולם אין להוכיח מזה שהוא מן התורה, אלא אפשר שהוא מתקנת נביאים שקדמו לנבואה זו[לז], או אפילו מתקנת משה רבינו, אבל אינו מדאורייתא[לח].

ראית הרמב"ן מהגמרא בפסחים

ג. שנינו בברייתא (פסחים קיז.) 'הלל זה מי אמרו, רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, וחלוקין עליו חבירין לומר שדוד אמרו. ונראין דבריו מדבריהן, אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו את לולביהן ולא אמרו שירה'. וכתב הרמב"ן שלשיטת הרמב"ם שההלל הוא מדרבנן, ראית רבי יוסי לשיטת ר"א בנו אינה מובנת, כיון שעל כרחך הלל זה הוא מתקנת חכמים באחד הדורות, וא"כ למה אי אפשר לומר שדוד הוא שתיקנו, ועד שנתקן אכן לא היו אומרים אותו בשעת שחיטת הפסח ונטילת הלולב. אלא על כרחך מוכח מברייתא זו שההלל הוא מן התורה, וזו הוכחת רבי יוסי, שבודאי מעולם היו מצווים במצוה זו, וא"כ בודאי שנוסח ההלל הוא נוסח קדום שמשה וישראל אמרוהו, וכשיטת רבי אלעזר, ובכל דור ודור היו ישראל אומרים אותו בשעת שחיטת הפסח ונטילת הלולב.

דחיות האחרונים לראיה זו

האחרונים[לט] כתבו לדחות ראיה זו, שאמנם י"ל שאף רבי יוסי סובר שאין ההלל מן התורה, אלא תקנת חכמים היא, ומה שתמה 'אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו את לולביהן ולא אמרו שירה', כוונתו היא שלא מסתבר שלא תיקנוהו עד ימות דוד, ובכל הדורות שקדמוהו לא היה מי שתיקן לומר הלל בשעת שחיטת הפסח ונטילת לולב[מ].

עוד כתבו האחרונים[מא] שאף אם נאמר ששיטת רבי אלעזר ורבי יוסי היא שההלל מן התורה, אין להביא מזה ראיה להלכה, שהרי שאר תנאים בברייתות שם חולקים על שיטה זו[מב].

ובחקרי לב (שו"ת או"ח סי' פז) הקשה עוד על ראית הרמב"ן, שאף אם נאמר כדבריו שיש הוכחה מגמרא זו שהלל דאורייתא, מכל מקום אין להוכיח מזה אלא על הלל של שחיטת הפסח ונטילת לולב, שעליהם אמרה הגמרא 'אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו את לולביהן ולא אמרו שירה', ולא על הלל של ימי הפסח ועצרת[מג].

מקורות מן התורה לחיוב הלל

לשיטות הראשונים שחיוב הלל הוא מן התורה, מצינו שמונה מקורות למצוה זו[מד]:

אינו נקרא פרק [כמבואר בגמרא (ר"ה לה.) לענין הדין האמור שם שבתפילות של ראש השנה ויום הכפורים ושל פרקים צריך אדם להסדיר תפלתו ואח"כ 'יתפלל, שתפילת ראש חודש הבאה משלשים יום לשלשים יום 'כפרקים דמי'. ומשמע שהיא אינה נכלל בלשון 'פרקים']. ב. שהלל של חנוכה גם הוא אינו אלא מדרבנן, וזו כוונת רש"י במה שכתב 'ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן' וכו', שההלל של חנוכה נאמר על מה שנגאלו מצרת היונים.

18/06/2018 אהחח

לו. עיין בספר זוהר הרקיע (עשה טז) שהביא גם כן פסוק זה, ומשמעות דבריו שכוונתו להוכיח מזה שהלל מדאורייתא, וכהוכחת הרמב"ן. וכתב שם שהפסוק נקט הלל של ליל פסח, כיון שהוא המפורסם ביותר בנס שאירע בו, וכן מפני שניסו של סנחריב [שעליו נאמר 'השיר יהיה לכם' וגו'] אירע גם הוא בליל פסח [כמבואר בגמרא (סנהדרין צה:) ובמדרש (שמות רבה יח ה, יב)]. ולהלן בפרק זה הובאו דברי הכפות תמרים שכתב אף הוא להוכיח מפסוק זה שחיוב הלל הוא מן התורה, ועיין שם ביאורו בדרשת הגמרא. וראה בהערה שם שמפשטות דבריו נראה שהוא סובר שמפסוק זה אין מקור אלא להלל של ליל פסח שהוא מן התורה.

לז. אמנם במדרש שוחר טוב (קיג ב) משמע ש'ליל התקדש חג' הוא ליל יציאת מצרים, שבו אמרו שירה. וז"ל המדרש 'רבי יהודה בר סימון אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, נזכרתי אני שעשית לי נסים במצרים והייתי מנגנת לך על ידי אותן נסים ואמרתי לך שירים וזמרים באותה הלילה, שנאמר 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', ואימתי בשעה שהרגת בכורי מצרים בלילה'. עוד אמרו במדרש (שם א ב) 'השרון, שאמרתי שיר ורון לפניו, שנאמר 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג'. אמר רבי יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק בא הפסוק הזה ללמד על של סנחריב ועל של פרעה'. וכן כתב רש"י (ישעיה ל כט) בפירוש הפסוק בשם המדרש וז"ל, 'כליל התקדש חג, כמו שאמרתם שיר על הפסחים במצרים. ונראה מקרא זה כאילו בא ללמד על סנחריב ולימד על פרעה, שאמרו הלל בליל אכילת פסחים'.

לח. כמובא לעיל בשם המגילת אסתר ועוד אחרונים, שישנם דברים שהם מתקנת משה רבינו, ואינם מדאורייתא כיון שלא נכתבו בתורה.

לט. מגילת אסתר (שם), לב שמח (שם עמ' מה), קנאת סופרים (שם עמ' לט), שאגת אריה (שו"ת סי' סט) וחקרי לב (שו"ת או"ח סי' פז).

מ. ובקנאת סופרים (שם) הוסיף שאף רבי אלעזר ב"ר יוסי לא אמר שמשה וישראל 'נצטוו' לאומרו בשעה שעלו מן הים, אלא 'אמרוהו' בשעה שעלו מן הים, והיינו שאמרוהו מעצמם. ורבי יוסי אביו הוסיף ואמר שמסתבר שבשעה זו אף תיקנוהו לאומרו לדורות בכל צרה וצרה שלא תבא עליהן כשיהיו נגאלין ממנה. ומכל מקום אף לשיטת רבי יוסי אין זו מצוה שניתנה למשה מסיני, שהרי משה וישראל אמרוהו קודם מתן תורה, ובגדר תקנה הוא ואינה מצות עשה מן התורה.

מא. קנאת סופרים, שאגת אריה וחקרי לב הנ"ל.

מב. ובקנאת סופרים הביא דוגמא לדבר שמצינו בחז"ל לשון 'ונראין דברי' כו', ומכל מקום אין הלכה כמותו, בסיפרא (מצורע פ"ה) רבי יוסי ורבי שמעון אומרים נראין דברי ר"א מדברי רבי יהושע ודברי רבי עקיבא מדברי שניהם אבל הלכה כדברי ר"א'. וכן כתב הרי"ף בקידושין (כד:) שלא אמרינן הלכה כדברי המכריע אלא במתניתין אבל בברייתא לא.

מג. קושיית החקרי לב היא לפי לשון הגמרא 'אפשר ישראל שחטו את פסחיהן' וכו'. ועיין בלשון 'מדרש הלל' (ספר בית המדרש ח"ה), 'אמר רבי נחמיה ומה היו ישראל עושין משעה שיצאו ממצרים עד שעמד דוד, אפשר שהיו ישראל אוכלין פסחיהן בלא הלל, אמרו משה אמרו בשעה שיצאו ישראל ממצרים' וכו'. ולפי לשון המדרש מוכח שהלל של אכילת הפסח הוא מן התורה. אמנם עדיין אין ראיה לענין הלל של יום הפסח ועצרת.

מד. מצינו מקורות נוספים בדברי חז"ל [שלא הובאו בראשונים] לחיוב אמירת שירה על נס:

א. במדרש הגדול (שמות י ב) 'אמר רב הונא מצינו מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם ליתן שבח והודיה לשם על מעשה נס, מן התורה מנין דכתיב 'ולמען תספר באזני בנך ובן בנך' (שמות י ב), ואומר 'ולמען ספר שמי בכל הארץ' (שם ט טז).

ב. באגדת בראשית (פנ"ט) 'זה שאמר הכתוב 'והיה כי תמצאן אותו' (דברים לא כא), אמר הקב"ה כי תמצאן אותו רעות רבות ואצילן מהן אותו שעה יאמרו לי שירה שנאמר 'וענתה השירה וגו', וכן את מוצא במצרים היו משועבדין וכיון שהצילן היו יושבין ואוכלין, מיד אמרו שירה שנאמר (ישעיה ל כט) השיר יהיה לכם וגו' כאותה הלילה שנאמר (שמות יב מב) ליל שמורים וגו', וכן בים כשהיו בצרה גדולה וכו' וכיון שעשה להם ניסים והצילם מיד אמרו שירה' [אמנם מקור זה אינו אלא לאמירת שירה בשעת הנס ממש, ואין מכאן ראיה לאמירת שירה לדורות. וכן דוגמאות נוספות המובאות במדרש שם שאמרו שירה על הנס, כולם בשעת הנס הם. וראה להלן בביאור הגרי"פ פערלא בשיטת הסמ"ק, ושיטת הנצי"ב, שחיוב ההלל מן התורה הוא רק בשעת הנס ולא לדורות].

ומצינו שני מקורות נוספים מדברי קבלה:

א. בירושלמי (פסחים פ"י ה"ו), 'כתיב 'בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו את השם' (שופטים ה ב), התנדבו ראשי עם כשהקב"ה עושה לכם ניסים תהו אומרים שירה' [ומקור זה הוא גם כן רק לשירה בשעת הנס ולא לדורות].

ב. בשאילתות (שאילתא כו) כתב וז"ל, 'דמחייבין דבית ישראל לאודויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמיתרחיש להו ניסא, דכתיב 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו'

א. יש מן הראשונים שכתבו שהמקור הוא מהפסוק 'כי הוא תהלתך והוא אלהיך' (דברים י כא)[מה].

ב. הרמב"ן (ספר המצוות שורש ראשון) כתב שאפשר שמקור דין זה הוא מדין שמחת יו"ט, ומכלל השמחה היא השירה, שנאמר 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות'[מו], ומבואר בגמרא (ערכין יא.) שעיקר השירה בפה, וכלי 'לבסומי קלא' הוא. ונצטוינו בפסוק זה בשמחת השיר בשעת הקרבן. וכן שלא בשעת הקרבן מדין שמחת יו"ט[מז] [ומיעטו בגמרא (שם י:) ראשי חדשים בגבולין מפני שאינו מקודש לחג ואינו טעון שירה[מח]. וכן מבואר בגמרא (שם יא.) 'מנין לעיקר שירה מן התורה, מהכא תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וגו', הוי אומר זו שירה', וא"כ אפשר לדרוש אף בימים טובים שנצטוינו בהם על השמחה, ונתרבו כל מיני השמחות בכלל מצוה זו, ואף השירה היא מכללם.

ג. עוד כתב הרמב"ן (שם) שאפשר שמקור דין הלל הוא מהלכה למשה מסיני[מט]. וכן כתב היראים (סי' רסב) שדין זה 'גמרא גמירי לה', עד שבא נביא והסמיכו על הפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט).

ד. הרשב"ץ בזוהר הרקיע (עשה טז) כתב מקור מהפסוק קודש הלולים לה' (ויקרא יט כד)[נ], שנצטוינו בפסוק זה להלל את ה' כשתגדל שמחתנו בריבוי הפירות, והוא הדין בכל יום שמחתנו.

ה. רבי דניאל הבבלי (שו"ת מעשה ניסים שאלה א) כתב שהמקור הוא מהפסוק 'שירו לה' כי גאה גאה'[נא], ומכאן יש ללמוד חיוב הלל בכל המועדים, שכולם הם זכר ליציאת מצרים[נב].

ו. רבי אברהם בן הרמב"ם בתשובתו לרבי דניאל הבבלי, כתב שאם ננקוט שחיוב הלל הוא מן התורה, יש לומר שהרי הוא בכלל מצות התפילה שמנאה הרמב"ם בספר המצות (מצות עשה ה) כמצוה דאורייתא. שענין התפילה כולל שבח ורוממות ובקשה וכיו"ב. וא"כ ההלל הוא ענף ממצות התפילה[נג].

ז. בפירוש רבינו מיוחס על התורה (שמות יב יד) כתב שמהפסוק ביו"ט ראשון של פסח 'וחגתם אותו חג לה'' (שם) דורשים 'מלמד שטעון שירה'. וכל יום שקרוי חג טעון שירה. והם, יו"ט ראשון של פסח, כאמור בפסוק זה[נד]. וכן לילו נקרא חג [שנאמר (שם כג יח) 'ולא ילין חלב חגי עד בוקר'] וטעון שירה, וכן העצרת נקראת חג שנאמר 'בחג השבועות' (דברים טז טז), ושמונת ימי חג הסוכות שנאמר בהם 'תחוגו את חג ה' וגו' (ויקרא כג לט) [אבל שאר ימי הפסח אינם נקראים חג בכל מקום אלא 'שבעת ימים מצות תאכלו'. 'וכן ראש חודש אינו נקרא חג, ואין בו חיוב מעיקר הדין לומר הלל, ומכל מקום הנהיגו נביאים האחרונים את ישראל לקרות בו הלל בדילוג].

ח. בגמרא (מגילה יד.) מבואר שנביאים תיקנו מקרא מגילה, ודרשו מקל וחומר מיציאת מצרים, 'ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן'[נה]. ושאלו בגמרא אם כן למה אין אומרים אף הלל בפורים מקל וחומר זה, ותירצו בג' דרכים: א. לפי שאין אומרים שירה על נס שבחו"ל. ב. שקריאת המגילה היא כאמירת הלל. ג. שהלל נאמר על יציאת מצרים, מפני שאפשר לומר בו 'הללו עבדי ה'', ולא עבדי פרעה. אבל בנס פורים אין שבח זה, כיון שאף אחרי נס ההצלה, נשארו עדיין עבדי אחשורוש.

וכתב בחתם סופר (שו"ת יו"ד סוף סי' רלג), שלפי דרשה זו מבואר שקריאת המגילה בפורים, וכן אמירת הלל בחנוכה שהיה בו נס הצלה ממות לחיים, מדאורייתא הם, מקל וחומר זה[נו].

(תהלים קיז א), אטו משום דגבר עלינו חסדו הללו את ה' כל גוים, אלא הכי קאמר הללו את ה' כל גוים מה דעביד עימכון, וכל שכן אנן דגבר עלינו חסדו'. ומקורו הוא מגמרא (פסחים קיח:) [וראה להלן בפרק זה שבהעמק שאלה פירש בשיטת השאילתות שאין מקור זה אלא לחיוב בשעת הנס ולא לדורות, ודקדק כן מלשונו].

מה. כן כתבו האבן עזרא (יסוד מורא שער ו) בשם רבינו בחיי (הקדמון), הסמ"ק (מצוה קמו), הרשב"ץ בזוהר הרקיע (עשה טז) בשם "יש מי שאומר' ובספר הפרדס (לרבינו אשר בן רבי חיים נבי"ו ממונתשין, שער תשיעי פי"ב אות ג) בשם הרי"ף בשם מר שמואל בן חפני גאון. ועיין בספר הפרדס שם, שרבו כתב שאין זו אלא אסמכתא בעלמא. וכן כתב הרשב"ץ (ברכות יד. ד"ה ימים).
ועיין בביאור הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר (פ"ג) שכתב בשיטת הבה"ג, שמנה מצות ההלל במנין המצוות, שמקורו הוא מפסוק זה. ועיין עוד שם שכתב שמדברי הגר"א בפירושו לסיפרא דצניעותא (פ"ה) נראה שאף הוא סובר כך.

מו. בספר עמק הנצי"ב על ספרי (בהעלותך פי"ח) פירש שהרמב"ן סובר ש'ובמועדיכם' הוא פירוש על 'וביום שמחתכם', כלומר שהמועדות הם ימי שמחה, ומדין השמחה יש לתקוע בהם בחצוצרות, וכתב הנצי"ב שלפי"ז צריך לומר שהוי"ו של 'ובמועדיכם' הוא יתור, ואין משמע כן פשוטו של מקרא. וראה בהערה להלן בענין נוסח 'מועדים לשמחה' בראש השנה בשם הקרבן נתנאל שביאר שרב שר שלום גאון מפרש אף את המשך הפסוק 'ובראשי חדשיכם' שהוא פירוש על 'וביום שמחתכם', ואף הקרבן נתנאל כתב שזהו דוחק.

מז. לשון הרמב"ן 'וכן שלא בשעת הקרבן בכלל השמחה', אבל בזוהר הרקיע כתב כנראה על פי הרמב"ן, וז"ל, 'על הקרבן בשיר, ושלא בשעת הקרבן בהלל'.

מח. ובמקדש יש דין שיר על הקרבן גם בראשי חדשים כלשון הפסוק 'ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות'.

מט. ראה גם דברי הרמב"ן בספר המצות (שורש שני) שכל מצוה שבאה בדברי הנביאים באופן של ציווי או אזהרה, בהכרח אינה מחודשת מדברי הנביאים, שהרי אמרו (שבת קד.) 'אלה המצות, שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה' אלא מדברי תורה היא, והנביא דרשה מפסוק בתורה, או שהיא בידיו הלכה למשה מסיני, ובא הנביא והסמיכה למקרא.

נ. ובירושלמי (פאה פ"ז ה"ה) למדו שנוהג נטע רבעי בשנת שמיטה לענין שצריך לפדותו, מפסוק זה, 'קודש הילולים לה', הרי הוא כקודש שקורין עליו את ההלל', וביאר הפני משה (ד"ה הרי) שהלימוד הוא שדינו של נטע רבעי כשאר קודש, שכן מצינו שקורין את ההלל על הקודש בשחיטת פסח ראשון ושני. וכן פירש ב'משנה ראשונה' (מעשר שני פ"ה מ"ג) ולפי פירושם מבואר בפסוק זה שיש חיוב מן התורה לקרוא את ההלל בשחיטת הפסח. אמנם גירסת הגר"א בירושלמי היא 'הרי הוא כקודש שקורין עליו', ולא גרס 'את ההלל', ולפי גירסתו יש לפרש שהכוונה היא על פרשת ביכורים. וכן פירש הרידב"ז אף לפי הגירסא שלפנינו 'שקורין עליו את ההלל' שהכוונה היא לביכורים שקוראים עליהם הילול לה' והיינו פרשת ביכורים 'ארמי אובד אבי' וגו'.
הר"ש סירילאו, מהר"ם בן חביב ומהר"א פולדא, ביארו שהכוונה היא לביכורים שקורין עליהם את ההלל בשעת תנופה. ולכאורה אין כוונתם להלל ממש, שהרי במשנה (בכורים פ"ג מ"ד) מבואר שבשעת תנופה היו קוראים 'ארוממך ה' כי דליתני'. אמנם במלאכת שלמה (שם) כתב בשם התוספות והרא"ש שהאמור במשנה (שם) אינו על שיר שבשעת תנופה, אלא בשעת הבאת הבכורים לעזרה היו אומרים שיר זה משום שמחה. ולפי דבריו יתכן שבשעת התנופה היו אומרים הלל.

נא. עיין לשון המדרש (שמו"ר כג יב), 'ויאמרו לאמר, נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהן שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם ניסים'. ופירש בעץ יוסף את דרשת המדרש, שבכל מקום שכתוב 'לאמר' הכוונה היא לומר לאחרים, ואף כאן דרשו 'לאמר', לאמר לדורות.
ועיין העמק שאלה (שאילתא כו אות א) שכתב שמדרש זה הוא מקור לחיוב אמירת הלל על הנס.
ועיין עוד בירושלמי (סוטה פ"ה ה"ד) שדרשו 'מה תלמוד לומר לאמר, לאמר לדורות'. ופירש הקרבן העדה [פירוש שני], שיאמרו שירה על כל נס שיעשה להם [ובפירוש ראשון כתב שיזכירו שירה זאת תמיד בכל יום. וכן פירש הפני משה. ולפירוש זה אין מכאן מקור לשירה על הנס.
ועיין עוד בשירי קרבן שכתב פירוש שלישי שהירושלמי דורש לשון 'לאמר', 'לאו אמור' (כמבואר בבבלי פסחים ספ"ב), ומפרש לאו אמור לדורות, כלומר שלא יאמרו שירה על נס שבחוץ לארץ.
ולפי פירוש זה לכאורה גם יש מקור מכאן שיש לומר שירה על נס שבארץ ישראל, שמכלל דרשה זו יש ללמוד שעל נס שבחוץ לארץ אין אומרים שירה, אבל על נס שבארץ ישראל אומרים].

נב. רבי דניאל הבבלי (שם) כתב מקור נוסף מהפסוק 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי' (ויקרא כב לב), ודרשו בספרא (אמור פ"ט) 'ממשמע שנאמר ולא תחללו אמור קדש'. אמנם נראה מלשונו שמקור זה אינו אלא אסמכתא בעלמא.
ומבואר בדבריו שפירש את לשון הספרא 'אמור קדש' שנצטוינו בזה לקדש את ה' ע"י הילולו.
ועיין בפירוש רבינו הלל (שם ד"ה ממשמע) שפירש לקדש את השם, לשמור ולעשות. ועיין עוד בביאור החפץ חיים לסיפרא.

נג. אמנם רבי אברהם בן הרמב"ם אינו מסכים לעיקר הדבר שנקט רבי דניאל הבבלי שחיוב ההלל הוא מן התורה, אלא כתב שאף אם נסכים לשיטתו שההלל הוא מן התורה, מכל מקום אין למנותו כמצוה בפני עצמה, אלא הוא בכלל מצות התפילה.

נד. ובפסוקים נוספים, עיין הערה הבאה.

נה. רש"י (שם ד"ה מעבדות לחרות) פירש שהקל וחומר הוא משירת הים שאמרו ישראל בקריעת ים סוף. והטורי אבן הקשה על פירושו ג' קושיות: א. ששירת הים לא נאמרה אלא בשעתה, אבל לא הוקבעה חיוב לדורות, ואיך למדו מזה קל וחומר לתקן לדורות חובת קריאת המגילה. ב. שירת הים לא נאמרה על יציאה מעבדות לחרות, אלא על יציאה ממות לחיים, וכלשון הכתוב (שמות יד יא) 'המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר'. ג. אם הלימוד הוא משירת הים שאמרו בקריעת ים סוף, מדוע הקשתה הגמרא שנלמד מקל וחומר זה לומר גם הלל בפורים, והרי אף על נס של קריעת ים סוף אין חובה לומר הלל, וכמבואר בגמרא (ערכין י.) שחובת ההלל היא רק ביו"ט ראשון של פסח, ולא בשביעי. ואף בשעת נס קריעת ים סוף עצמו, לא מצינו אלא שיטת תנאים יחידים (פסחים קיז.) הסוברים שאמרו ישראל הלל באותה שעה, ושאר תנאים חולקים עליהם.
ומחמת קושיות אלו כתב הטורי אבן לפרש שלא כשיטת רש"י. וביאר שהקל וחומר הוא מהלל שנאמר ביו"ט ראשון של פסח על היציאה מעבדות לחרות, וכשיטת חכמים (שם) שנביאים שביניהן תיקנו לישראל שיהיו אומרים הלל בכל פרק ופרק ועל כל צרה שנגאלין ממנה [וביאר בהגה"ה שם שכוונתו כפירוש הרמב"ן בספר המצות (שורש ראשון) שנביאים שביניהן היינו משה אהרן ומרים ושאר נביאים שבאותו דור], ומזה למדו נביאים אחרונים קל וחומר, שאם על נס כיציאת מצרים שהיא מעבדות לחרות אומרים שירה, כל שכן שיש לומר שירה על נס של יציאה ממות לחיים. ועל כך הקשתה הגמרא שאם כן יאמרו הלל אף בפורים מקל וחומר זה, וכמו שאומרים הלל ביו"ט ראשון של פסח.
ביישוב קושיא ראשונה של הטורי אבן, עיין המובא להלן בפרק זה בשם הנצי"ב ושו"ת ערוגות הבשם שכתבו שאכן אף הקל וחומר הוא רק על חיוב אמירת הלל בשעת הנס, והחיוב לדורות הוא מתקנת נביאים או חכמים בלבד, שהוסיפו חיוב זה על עיקר החיוב שיש בשעת הנס מקל וחומר. ביישוב הקושיא השניה של הטורי אבן, עיין דברי יציב (שו"ת או"ח סי' רז) שכתב ליישב על פי המובא להלן בפרק ב' בשם מדרש הרנינו שאין אומרים הלל בשביעי של פסח משום 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה', וכתב הדברי יציב שלפי זה יש לומר שאף שירת הים עיקרה אינה על נס קריעת ים סוף, שהרי היה בו טביעת המצרים, אלא על גאולתם ביציאת מצרים מעבדות לחירות. ועל הקושיא השלישית של הטורי אבן, ראה להלן בשם ספר מעשה חושב (ערכין י:) שכתב בשיטת הרמב"ן שאף הלל בימים אחרונים של פסח חיובו הוא מעיקר הדין, אלא שאין חובה לומר בו הלל שלם.

נו. החתם סופר כתב שבזה יש להצדיק את שיטת הבה"ג שמנה מצוות קריאת ההלל וקריאת המגילה. כיון שיש לומר שהם מדאורייתא כמבואר. אלא שעדיין יש להקשות, שא"כ לא היה

אוצר החכמה

ג. האם הלל מדין שמחה

בשיטת הרמב"ן שהלל מדין שמחה

נתבאר (אות ב) ששיטת הרמב"ן בדרך א' היא שחיוב ההלל במועד הוא מדין שמחת יו"ט, שנתרבו בכלל שמחה זו כל מיני שמחות, ואף ההלל הוא מכלל השמחה. והאחרונים כתבו לדון בדבריו, הן במה שכתב שנתרבו כל שמחות בכלל שמחת יו"ט, והן במה שכתב שההלל הוא מדין השמחה.

דין נשיאת נשים במועד

המגילת אסתר הקשה על מה שכתב הרמב"ן שנתרבו כל מיני שמחות בכלל מצוה זו של שמחת יו"ט, מהמשנה (מו"ק ח:) 'אין נושאים נשים במועד וכו' מפני ששמחה היא לו', ואם כדברי הרמב"ן שהתרבו בכלל מצות שמחת יו"ט כל מיני שמחות, א"כ אדרבה מטעם זה ששמחה היא לו יש לישא נשים במועד. ובשאגת אריה (סי' סט) כתב ליישב קושיית המגילת אסתר, שאמנם נצטוינו בכל מיני שמחות, וכמו שכתב הרמב"ן[נז]. ומה שאין נושאים נשים במועד, הוא מפני שאין מערבין שמחה בשמחה וכמו שדרשו בגמרא (שם) 'ושמחת בחגך, בחגך ולא באשתך'[נח].

חיוב נשים בהלל

אולם על מה שנקט הרמב"ן שהלל של יו"ט הוא בכלל השמחה, הקשה השאגת אריה (שם) ממה ששנינו (סוכה לח.) לגבי הלל של סוכות, 'מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהן אומרין וכו' עונה אחריו הללויה'. ומבואר שאינו יכול לצאת ידי חובתו מאשה ועבד, כיון שאינם מחויבים בדבר ואינם יכולים להוציא את המחויב ידי חובתו, מה שאין כן מהגדול יכול לצאת ידי חובה מדין שומע כעונה, ואינו צריך אלא לענות אחריו 'הללויה'. ואם נאמר כדברי הרמב"ן שההלל הוא מכלל מצות שמחה ביו"ט, א"כ לשיטת רבי זירא (ר"ה ו:) הסובר שאשה חייבת בשמחת יו"ט, חייבת היא אף באמירת ההלל, וא"כ מפני מה אינה מוציאה את האיש ידי חובתו, והלא היא גם כן מחויבת בדברי[נט]. וכן העבד יש לו להוציא ידי חובה, שהרי הוא חייב בכל מצוות כאשה[ס].

ולכאורה היה אפשר ליישב קושיא זו, שאמנם מדין שמחת יו"ט צריך לומר שירה, אלא שמדאורייתא יוצא ידי חובה בכל שירה שהיא, ותקנת חכמים היא לייחד לשירה זו דווקא את פרקי ההלל, ותקנה זו תיקנו חכמים לאנשים ולא לנשים, ולכן אין אשה יכולה להוציא את האיש ידי חובתו. אמנם כתב השאגת אריה שאין נראה ליישב כך, כיון שאם איש ואשה שוים בעיקר מצות שירה מן התורה, לא מסתבר לומר שייחדו שירה זו דווקא לאנשים ולא לנשים. ועוד, שלא מצינו שנזכר בגמרא דין זה שאע"פ שאשה פטורה מן ההלל, מכל מקום צריכה לומר איזו שירה ביו"ט. ומכח קושיא זו מסיק השאגת אריה שאין ההלל בכלל שמחה כלל, ואין חיובו אלא מדרבנן.

והבאר אברהם (פאסוועלער, שו"ת הגהות וחידושים על שאג"א סי' סט) כתב ליישב קושיא זו, על פי מה שכתב הרמב"ן בתחילת דבריו שחיוב ההלל הוא מהלכה למשה מסיני, ויתכן שאף לפי פירושו השני של הרמב"ן שחיוב הלל הוא מדין שמחה, מכל מקום נאמרה הלכה למשה מסיני, לא לחייב באמירת הלל אלא לפטור את הנשים מחיוב זה[סא].

הגרי"פ פערלא (ספר המצות להרס"ג, עשה נט-ס) כתב שאפשר ליישב בדוחק את קושיית השאג"א, שאמנם אשה חייבת בהלל, ואם עדיין לא יצאה ידי חובתה יכולה להוציא את האיש. ומה שאמרה המשנה שאשה ועבד אינם יכולים להוציא, מדובר כשהם כבר קראו את ההלל ויצאו ידי חובתם. ואע"פ שהדין שמי שהוא בר חיוב יכול להוציא אחרים אפילו כשכבר יצא ידי חובתו, היינו דווקא במי שהוא בכלל דין 'ערבות' שכל ישראל ערבים זה לזה[סב], אבל אשה אינה בכלל ערבות כמבואר ברבינו יונה (כ: ד"ה ויש) ובראי"ש (פ"ג סי' יג)[סג], ואחר שיצאה ידי חובתה אינה יכולה להוציא את המחויב בדבר. וכתב הגרי"פ פערלא לדייק כן מלשון המשנה 'מי שהיה עבד או אשה וכו' מקרין אותו', משמע לשון זה שהם מקרין אותו בלבד אבל לא קורין לעצמם, והיינו משום שכבר קראו לעצמם ויצאו ידי חובה. ומסקנת הגרי"פ פערלא שאין תירוץ זה נראה נכון[סד].

דין הלל בלילה

עוד הקשה השאגת אריה, שאם חיוב ההלל הוא מדין שמחה, א"כ למה אין אומרים הלל אף בלילות החג, והרי מצות שמחת יו"ט נוהגת אף בלילות.

והגרי"פ פערלא (שם) כתב שיש ליישב קושיא זו, שאף שההלל מדין השמחה, והשמחה נוהגת אף בלילה, מכל מקום אין לחייבו משום כך לקרוא גם בלילה כיון שיצא ידי חובתו ביום. וכמו שביום עצמו די לו בקריאה אחת של ההלל ואינו צריך לקרוא כל היום. ואף שמצינו בחובת מאכל ומשתה ביו"ט שנוהגת גם בלילה, היינו משום שכן דרך אכילה, לאכול סעודה אחת ביום וסעודה אחת בלילה[סה], מה שאין כן הלל, כיון שקרא פעם אחת ביום יצא ידי חובתו, ואין צריך לקרוא גם בלילה.

אמנם כתב הגרי"פ פערלא שעדיין יש להקשות מפני מה תיקנו לכתחילה את אמירת ההלל ביום ולא הקדימוהו ללילה שלפניו משום 'זריזין מקדימין למצוות', וכמו ששנינו במשנה (ר"ה לב:) 'ובשעת ההלל, הראשון [הש"ץ של שחרית] מקרא את ההלל', וביארו בגמרא טעם דין זה משום זריזין מקדימין למצוות. ואם נאמר שההלל מדין שמחה הוא, היה לחכמים להקדים זמן אמירתו ללילה, כיון שאף הלילה זמן שמחה הוא. וכתב הגרי"פ פערלא ליישב קושיא זו, שמדין 'זריזין מקדימין' אין חובה להקדים יותר מבוקרו של יום, כמבואר בגמרא[סו] (פסחים ד.). ועוד כתב ליישב, שכיון שבלילה הראשון

לו למנותם כמצוה בפני עצמה, כיון שהם כלולים במצות סיפור יציאת מצרים. וראה להלן בשם הנצי"ב ושו"ת ערוגות הבשם שכתבו שאין ללמוד מקל וחומר זה אלא חיוב אמירת הלל בשעת הנס, ולא חיוב לדורות. ולא כדברי החתם סופר. ועיין עוד בהערה הקודמת.

נז. ובמימן ס"ה כתב השאגת אריה להוכיח כן שנצטוינו בכל מיני שמחות.

נח. עיין בגמרא (שם) ב' טעמים נוספים, 'עולא אמר מפני הטורח [שצריך לטרוח לצורך נישואין, וטירחא אסורה במועד], רבי יצחק נפחא אמר מפני ביטול פריה ורביה [שאם יהיה מותר לישא במועד, ימנעו בני אדם לישא כל השנה, וימתינו למועד כדי לעשות סעודה אחת למועד ולנישואין]'.

נט. השאגת אריה הקשה קושיא זו רק לשיטת רבי זירא הסובר שאשה חייבת בשמחת יו"ט. ומבואר בגמרא (שם) שאבי חולק על רבי זירא וסובר ש'אשה בעלה משמחה'. ובפשטות כוונתו היא שהאשה עצמה אינה חייבת במצוה זו [וכן כתב הריטב"א (קידושין לד: ד"ה ומהדרינן) בשם רש"י]. ובביאור הגרי"פ פערלא לספר המצות של הרס"ג (עשה נט-ס) הוסיף שלשיטת כמה ראשונים [תוס' רי"ד (ר"ה ו: ד"ה או), ריטב"א (קידושין לד: ד"ה ומהדרינן) ותוס' רא"ש (שם ד"ה אמר אביי) בשם ר"ת] יש להקשות כקושיית השאגת אריה אף לדברי אביי. שראשונים אלו פירשו שאף אביי סובר שאשה חייבת במצות שמחה ביו"ט, אלא שהטילה התורה החיוב על בעלה לשמחה, וכגון בזמן שבית המקדש קיים חייב הבעל להביא עבורה שלמי שמחה, והיא חייבת לאכול עמו. ולשיטתם אם ההלל הוא מחובת שמחת יו"ט, יש לחייב בו את הנשים אף לשיטת אביי.

ס. כמו שדרשו בגמרא (חגיגה ד.) גזרה שוה 'לה לה מאשה'. ועיין בתפארת יעקב על המשניות (חגיגה פ"א מ"א ד"ה הלכתא גבירתא) שהסתפק בדבר זה, אם עבד מחויב אף הוא במצות שמחת יו"ט, שיש מקום לומר שאע"פ שעבד חייב במצוות כאשה מכל מקום במצות שמחת יו"ט אין החיוב על האשה אלא החיוב על בעלה לשמחה, ובעבד אין חיוב זה, או שאף העבד נכלל במצוה זו מלשון הכתוב 'ושמחת אתה וביתך' (דברים יד כו). אמנם לכאורה כל ספיקו של התפארת יעקב אינו אלא לשיטת אביי שאשה בעלה משמחה [וכשיטת הראשונים שהאשה עצמה אינה מחויבת כלל, עיין בהערה הקודמת], אבל לשיטת רבי זירא שהאשה עצמה מחויבת בשמחה, פשוט שאף עבד חייב.

סא. וכעין מה שמצינו בגמרא (סוכה כח:) שאמרו שבאה הלכה למשה מסיני לפטור נשים מחיוב סוכה.

סב. שנינו בברייתא (ר"ה כט.) 'כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא' וכו'. ופירש רש"י שם (ד"ה אע"פ) שטעם דין זה הוא מפני שכל ישראל ערבין זה בזה למצוות. וכן פירשו התוס' (ברכות מח. ד"ה עד).

סג. רבינו יונה והרא"ש כתבו כן לענין ברכת המזון, שאיש שלא אכל כלל יכול היה מעיקר הדין להוציא בברכת המזון את מי שאכל, מדין כל ישראל ערבים. ומדרבנן תיקנו שלא יברך לאחרים אם לא אכל כלל. אבל אשה שאינה מחויבת בברכת המזון מדאורייתא, אינה יכולה כלל להוציא ידי חובה את המחויב מדאורייתא, כיון שאין היא בכלל דין ערבות.

סד. הגרי"פ פערלא אינו מפרש הטעם שדחה תירוץ זה. ועיין דגול מרבבה (או"ח סי' רעא ס"ב) שהסתפק במה שכתבו הראשונים שאשה אינה בכלל ערבות, אם היינו דווקא שאין האשה ערבה לאיש, אבל האיש ערב לאשה, ואף אם יצא ידי חובתו יכול להוציאה. או שאשה אינה בכלל ערבות כלל, שאף האיש אינו ערב לה, וכשיצא ידי חובתו אינו מוציאה. והצל"ח (ברכות כ: ד"ה אי אמרת) נקט בפשטות כצד זה שאשה אינה בכלל ערבות כלל, ואף איש שיצא אינו מוציא אשה [אולם המהרי"ט (קידושין ע: ד"ה ומה) נקט שאיש ערב לאשה, ואף אם יצא, מוציא]. ולפי צד זה שאף האיש אינו ערב לאשה, אי אפשר לתרץ כתירוץ הגרי"פ פערלא, שהמשנה דיברה באשה שכבר יצאה ידי חובתה, ולכן אינה מוציאה את האיש. שא"כ למה נקטו דווקא אשה שאינה מוציאה את האיש, והרי באופן זה היה אפשר לומר גם לאידך גיסא, שהאיש שכבר קרא את ההלל אינו מוציא את האשה ידי חובתה, כיון שאינו ערב לה.

שיטת אחרונים נוספת שלפיה אי אפשר לתרץ כתירוץ זה של הגרי"פ פערלא, היא שיטת הפרי מגדים (סי' תקפט מש"ז סק"ב) והגרעק"א (שו"ת סי' ז, הגהות לצל"ח ברכות כ:) שפירשו שמה שכתב הרא"ש שאשה אינה בכלל ערבות ואינה יכולה להוציא איש ידי חובתו, היינו דווקא במצוה שאינה חייבת בה כלל, אבל מצוה שאשה חייבת בה הרי היא בכלל ערבות לגבי מצוה זו, ואף אם כבר יצאה ידי חובתה, יכולה להוציא את האיש וכן מתבאר מתוך דברי החזו"א (או"ח סי' כח סק"ז). ולפי שיטה זו אי אפשר לתרץ כתירוץ הגרי"פ פערלא, שהרי אם אשה מחויבת בקריאת ההלל מן התורה, יכולה היא להוציא את האיש אף אם כבר יצאה ידי חובתה.

סה. כמבואר בגמרא (סוכה כז:), 'מאי טעמא דרבי אליעזר [שמחייב לאכול ארבע עשרה סעודות בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה], תשבו כעין תדורו, מה דירה אחת ביום ואחת בלילה, אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה'.

סו. הגמרא שם הקשתה כיון שאין חמץ בערב הפסח אסור אלא משעה שישית, למה תיקנו בדיקת חמץ כבר מליל ארבעה עשר, ואין לומר שמשום 'זריזין מקדימין למצוות' הוא, שא"כ נבדוק בבוקר י"ד, ומתקיים בזה דין 'זריזין מקדימין', ומביאה הגמרא ברייתא שמקור דין 'זריזין מקדימין' הוא מאברהם אבינו שנאמר בו 'וישכם אברהם בבוקר' (בראשית כב ג) ומכל

של חג אין מצות שמחה[סז], וא"כ ביו"ט ראשון אי אפשר לקרוא את ההלל אלא ביום, תיקנו כן בכל הימים שתהיה קריאת ההלל ביום, כדי שיהא הדין שוה בכל הימים.

הלל בימים אחרונים של פסח

עוד הקשו האחרונים[סח] על שיטת הרמב"ן מדין חול המועד פסח ושביעי של פסח שאין גומרים בו את ההלל, ואמרו בגמרא (ערכין י.) 'מאי שנא בחג [סוכות] דאמרינן כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא אמרינן כל יומא, דחג חלוקין בקרבנותיהן, דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן'. ולשיטת הרמב"ן שחיוב הלל הוא מדין שמחה, אין תירוץ הגמרא מובן, ומה בכך שאין חלוקין בקרבנותיהן, והרי מכל מקום מצות שמחה נוהגת בכל ימי הפסח כמבואר בראשונים[סט], ולמה לא יאמרו בהם מפני כן את ההלל. והוסיף הגרי"פ פערלא, שאף אם נאמר שהרמב"ן חולק על שיטת שאר הראשונים, וסובר שאין מצות שמחה בפסח, עדיין יקשה עליו מדברי הגמרא, שאם כן למה לא ביארה טעם החילוק בין סוכות לפסח, שבסוכות נוהגת מצות שמחה בכל ימי החג, מה שאין כן בפסח שאין בו מצות שמחה. וכן תירוץ הגמרא שימי החג חלוקין בקרבנותיהן, וימי הפסח אינן חלוקין בקרבנותיהן, אינו מובן לדברי הרמב"ן, שכיון שמצות ההלל מדין שמחה היא, למה יהיה תלוי חיובו בחילוק הקרבנות.

בספר מעשה חושב (ערכין י:) כתב, שאמנם מחול המועד פסח לא קשה כל כך על דעת הרמב"ן, שיש לומר שאע"פ שמצות שמחה נוהגת בו, מכל מקום דינו קל מדין יו"ט, כמו שמצינו שסופדין בו לחכם בפניו[ע], וכן מתענים בו כשהתחילו קודם[עא]. אבל מדין שביעי של פסח קשה, שלא מצינו בו קולא לענין שמחה משאר ימים טובים, וכל שכן שאינו יותר קל מחול המועד סוכות שאומרים בו את ההלל, וא"כ מדוע אין אומרים את ההלל בשביעי של פסח.

אוצר החכמה

וכתב המעשה חושב ליישב, על פי מה שכתב הר"ן (שבת כד: ד"ה אבל) בשם הרמב"ן בספר הלקוטות, לחלק בין ששה ימים של פסח לראש חודש, שבו' ימים של פסח כיון שהם קרויים מועד חייבים לקרוא בהם את ההלל בדילוג, ומברכים עליו, ודיני ההפסקות לשאילת שלום בו הם כדיני הפסקות בקריאת שמע. אבל הלל בראש חודש אינו חיוב כלל כיון שלא התקדש בעשיית מלאכה, ואין קריאת ההלל בו אלא מנהג, ואין מברכים עליו. ומבואר בדברי הרמב"ן שבו' ימי פסח יש חיוב מעיקר הדין לקרוא את ההלל, אלא שאין גומרים אותו בהם.

ולפי"ז יש ליישב, שמצות שמחה מתקיימת אף בקריאת ההלל בדילוג, ומה שאמרה הגמרא שאין אומרים את ההלל בו' ימים של פסח כיון שאין חלוקין בקרבנותיהן, הכוונה היא שאין אומרים בהם הלל שלם.

אמנם התוספות (ערכין י. ד"ה י"ח) כתבו שבימי הפסח גם כן אין חובה לומר בהם הלל כלל. וכתב המעשה חושב שמוכח מדבריהם שהם חולקים על הרמב"ן, וסוברים שאין חיוב ההלל מדין שמחה, שאם לא כן מדוע אין חובה לומר הלל בפסח.

קושיות הגמרא על שאר ימים שאין אומרים בהם את ההלל

הגרי"פ פערלא הקשה עוד על שיטת הרמב"ן, מקושיות הגמרא (ערכין י:) לענין שאר ימים שאין אומרים בהם את ההלל. 'שבת דחלוקה בקרבנותיה לימא [הלל], לא איקרי מועד. ראש חודש דאיקרי מועד לימא, לא איקדיש בעשיית מלאכה, דכתיב (ישעיה ל כט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון שירה ושאין מקודש לחג אין טעון שירה. ראש השנה ויום הכיפורים דאיקרו מועד ואיקדוש בעשיית מלאכה לימא, משום דרבי אבהו דאמר רבי אבהו וכו' אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה לפניו'. ולשיטת הרמב"ן אין קושיות הגמרא מובנות, שהרי כל חיוב הלל הוא מדין שמחה ביו"ט, ובכל ימים אלו אין נוהגת מצות שמחה. וביותר קשה, שהרמב"ן עצמו סותר את דבריו, שאחר שכתב שדין ההלל הוא מדין שמחה, כתב שהטעם שאין הלל בראש חודש הוא מפני שאינו מקודש לחג. ודבריו צריכים ביאור, שאם ההלל מדין שמחה הוא מה הוצרך לפרש הטעם בראש חודש מפני שאינו מקודש לחג, והרי בראש חודש אין מצות שמחה, ולכן אין בו חיוב הלל.

ביאור סוגיית הגמרא לשיטת הרמב"ן

וכתב הגרי"פ פערלא ליישב, שאמנם קודם שהביאה הגמרא את הדרשה 'לילה המקודש לחג טעון שירה ושאין מקודש לחג אין טעון שירה' סברה הגמרא שחובת ההלל אינה מדין שמחה, ולכן הקשתה למה אין דין הלל בימים אחרונים של פסח ובשבת, והוצרכה לטעמים של חילוק קרבנות ו'לא איקרי מועד'. ובמסקנת הגמרא שדרשה מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', התחדש שדין ההלל תלוי בחג, ומעתה יש לומר שדין ההלל מדין שמחה הוא ולכן תלוי הוא בחג, ששמחה אינה נוהגת אלא בחגים וכמו שכתוב (דברים טז יד) 'ושמחת בחגך'. ולמסקנת הגמרא אכן אין צורך לטעמים שפירשה בתחילה, לגבי פסח מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן, ולגבי שבת מפני שאינו קרוי מועד, אלא הטעם בהם הוא מפני שאין מצות שמחה נוהגת בהם. ובזה מבוארים אף דברי הרמב"ן שכתב לגבי ראש חודש שאין ההלל נוהג בו כיון שאינו מקודש לחג, שפירוש טעם זה הוא שכיון שאינו מקודש לחג אין מצות שמחה נוהגת בו, ולכן אינו חייב בהלל.

אהח 18/06/2018

מצות שמחה בראש השנה וביום הכפורים

ועדיין יש להקשות, שהרי אף אחר שהביאה הגמרא הדרשה מ'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', המשיכה הגמרא לשאול מפני מה אין אומרים הלל בראש השנה וביום הכפורים. והרי נתבאר שאחר הדרשה כבר סברה הגמרא שאין ההלל נוהג אלא בימים שיש בהם מצות שמחה, והרי בראש השנה וביום הכפורים אין מצות שמחה.

וכתב הגרי"פ פערלא ליישב, שהגמרא בקושיותה סברה שאף בראש השנה וביום הכפורים נוהגת מצות שמחה. וטעם הדבר, מפני שראש השנה אף הוא נקרא חג, כמו שדרשו בגמרא (ר"ה ח.), 'תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו, איזהו חג שהחדש מתכסה בו, הוי אומר זה ראש השנה'. וכן יום הכפורים נקרא 'מועד' כמבואר בלשון הגמרא, 'ראש השנה ויום הכיפורים דאיקרו מועד[עב]', והרי זה כמו שכתוב בו חג, כמבואר בגמרא (תענית ל.) שפירשה טעמו של רבי מאיר הסובר שאיסור תספורת וכיבוס נוהג מראש חודש אב עד ט' באב, שהוא דורש מהפסוק 'והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה' (הושע ב יג). ו'חגה' היינו ראש חודש, ופירש רש"י (שם ד"ה מחגה), וז"ל, 'כלומר יליף טעמא מן חגה דהיינו ראש חודש שנקרא חג כדאמרינן לעיל (שם כט.) [שהפסוק] 'קרא עלי מועד' (איכה א טו) [מדבר על ראש חודש]', עכ"ל. ומבואר מדבריו ש'מועד' ו'חג' ענינם אחד. וא"כ אפשר לומר שסברה הגמרא שאף ראש השנה ויום הכפורים הם בכלל מצות 'ושמחת בחגך', ומפני כן הקשתה שיש לומר בהם את ההלל.

עוד פי המבואר כתב הגרי"פ פערלא לבאר ב' דקדוקים נוספים בלשון הגמרא:

א. על קושיית הגמרא מראש חודש שאין אומרים בו הלל, תירצה הגמרא על פי הפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', ודרשה הגמרא לילה המקודש לחג טעון שירה ושאין מקודש לחג אינו טעון שירה, ופירש רש"י (ד"ה מקודש), ש'מקודש' היינו בעשיית מלאכה[עג]. ולפי פשוטו צריך ביאור, מדוע הוצרכה הגמרא לחלק שראש חודש אינו מקודש בעשיית מלאכה, ולא חילקה בפשטות שראש חודש אינו נקרא 'חג' ובפסוק מבואר שרק ביום הנקרא חג קוראים את ההלל. ב. על הקושיא מפני מה אין אומרים הלל בשבת תירצה הגמרא ששבת אינה נקראת 'מועד'. וצריך ביאור מהו המקור לדבר שקריאת ההלל אינה אלא ביום הנקרא 'מועד'. וביאר הגרי"פ פערלא שבתשובת הגמרא על שבת 'לא איקרי מועד', סמכה על הפסוק שהביאה אח"כ 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', שמשמעו שאמירת ההלל היא ביום חג, ו'מועד' ו'חג' ענינם אחד [וכפי שנתבאר להוכיח מהגמרא בתענית], ותירצה הגמרא ששבת אינה נקראת מועד, ואינה בכלל 'חג' האמור בפסוק. והוסיפה הגמרא להקשות א"כ ראש חודש שנקרא מועד, הרי הוא בכלל 'חג' וא"כ הוא בכלל הפסוק 'השיר יהיה לכם' וגו' ומדוע אין אומרים בו את ההלל. ותירצה, שיש לדרוש את לשון הפסוק 'כליל התקדש חג', שאין די במה שנקרא חג, אלא צריך שיהיה גם כן מקודש לחג והיינו בעשיית מלאכה.

מקום לא הקדים אלא מהבוקר, ולא מהלילה שלפניו.

סז. כמבואר בגמרא (פסחים עא.). אמנם עיין בשאגת אריה (שו"ת סי' סח) שהוכיח ששיטת הרי"ף שיש דין שמחה בליל יו"ט ראשון.

סח. חקרי לב (שו"ת או"ח סי' פז), ספר מעשה חושב (ערכין י:) והגרי"פ פערלא על ספר המצוות לרס"ג (עשה נט-ס).

סט. רמב"ם (סהמ"צ עשה נד, יו"ט פ"ו הי"ז, חגיגה פ"א ה"א), יראים (סי' תכז), סמ"ג (עשין רכז), חינוך (מצוה תפח) ושבלי הלקט (סי' רסב). וכן כתב המרדכי (ר"ה פ"א רמז תשח) בשם רב נחשון גאון, ושבלי הלקט (סי' רפד) בשם הרס"ג בפירושו לספר עזרא.

ע. בגמרא (מו"ק כז:), 'אמר רב פפא אין מועד בפני תלמיד חכם', ופירש רש"י (ד"ה אין), שיכולים להספידו.

עא. כמבואר ברמב"ם (תעניות פ"א ה"ז).

עב. ומעם הדבר שנקרא יום הכפורים הוא מפני שנכתב בתוך פרשיות המועדות בפרשת אמור ובפרשת פנחס. וכן מפורש בשבועות (י.) שדרשו לענין עצרת ויום הכפורים 'אלה תעשו לה' במועדיכם' (במדבר כט לט), הוקשו כל המועדים זה לזה'.

עג. וכן מתבאר מהמשך לשון הגמרא 'ראש השנה ויום הכפורים דאיקרו מועד ואיקדוש בעשיית מלאכה לימא'.

והוסיף הגרי״פ פערלא לבאר על פי האמור, שבכלל תשובות הגמרא על שבת וראש חודש כלול שאין בהם מצות 'ושמחת בחגך', כיון ששבת אינה קרויה חג, וראש חודש אע״פ שנקרא חג מכל מקום אין נוהגת בו מצות שמחה, שמצות 'ושמחת בחגך' נאמרה ברגלים, ואין ללמוד מהם לראש חודש, שאינו דומה להם באיסור עשיית מלאכה. וגדר דין זה שההלל הוא מכלל השמחה התחדש אחר שהביאה הגמרא את הפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', ודרשה שאין הלל נוהג אלא בחג ובמקודש לעשיית מלאכה, ולמעט שבת וראש חודש, ומעתה יש לומר שדין ההלל הוא מכלל מצות השמחה ולכן אינו נוהג אלא ברגלים.

אהח 18/06/2018

ולענין ראש השנה ויום הכפורים סברה הגמרא שנוהגת בהם מצות שמחה כיון שנקרא חג, והתקדשו בעשיית מלאכה, ולכן הקשתה מפני מה אין אומרים בהם את ההלל. ותירצה הגמרא על פי דברי רבי אבהו, 'אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה לפני'. כלומר שמפני טעם זה שספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו אין מצות שמחה נוהגת בהם, ואינם בכלל מצות 'ושמחת בחגך', אע״פ שנקראו חג ונתקדשו בעשיית מלאכה.

וכתב הגרי״פ פערלא, שעדיין אין טעם זה מספיק לבאר מפני מה אין אומרים שירה בראש השנה ויום הכפורים. שאמנם אם אמירת ההלל היתה מדרבנן, אפשר לומר שסברו חכמים מסברא שאין לתקן לאומרו בראש השנה ויום הכפורים כיון שמלך 'יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו. אבל לשיטת הרמב״ן שחיוב הלל הוא מן התורה, משום מצות 'ושמחת בחגך', ונתבאר שראש השנה ויום הכפורים קרויים אף הם חג והתקדשו בעשיית מלאכה, א״כ לכאורה הרי הם בכלל מצות 'ושמחת בחגך' וקריאת ההלל, ואי אפשר למעטם ממצוה זו בסברא גרידא[עד].

ואמנם, על לשון 'חג' האמור בראש השנה יש ליישב, שאע״פ שמצינו שראש השנה נקרא חג, מכל מקום מצות 'ושמחת בחגך' אינה נוהגת בו. וטעם הדבר, שמצות 'ושמחת בחגך' לא נאמרה אלא על 'ימים הנקראים חג בתורה בפירוש, ולא בראש השנה שלא נקרא כן בתורה בפירוש, ורק מדרשה למדנו שקרוי חג[עה]. אולם עדיין מלשון 'מועד' האמור בראש השנה ויום הכפורים בפירוש יש להקשות, כיון שנתבאר ש'מועד' ו'חג' ענינם אחד, וא״כ הרי זה כמו שכתוב בהם בפירוש לשון 'חג', ומדוע אין נוהגת בהם מצות שמחה וקריאת ההלל.

ביאור לשון הגמרא 'לילה המקודש לחג'

יש ליישב קושיא זו על פי דקדוק נוסף בלשון הגמרא, שנקטה בלשונה 'לילה המקודש לחג', וצריך ביאור מדוע נקטה לענין איסור מלאכה לשון 'מקודש'. ואף שיש לומר שנקטה הגמרא כן משום לשון הפסוק 'התקדש חג', עדיין צריך ביאור בלשון הפסוק עצמו, למה נקט לענין איסור מלאכה דווקא לשון קדושה. וכתב הגרי״פ פערלא ליישב, שיש לומר שבלשון זו רצה הכתוב למעט ראש השנה ויום הכפורים. שהנה בעשין של מצות שביתה ממלאכה בכל הרגלים, לא נאמר בהם בפירוש לשון שביתה ממלאכה, אלא נאמר בכל מקום לשון 'מקרא קדש', ובלאוין האמורים בהם התפרש איסור מלאכה[עו]. מה שאין כן ראש השנה ויום הכפורים לא נאמר בעשין של שביתה בהם לשון 'מקרא קדש' אלא לשון 'שבתון'. בראש השנה נאמר 'בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון' (ויקרא כג כד)[עז], וביום הכפורים נאמר 'שבת שבתון הוא לכם' וגו' (שם כג לב)[עח]. ויש לבאר שלשון הפסוק 'כליל התקדש חג' בא למעט אף ימים שאסורים בעשיית מלאכה, אלא שאין איסור מלאכה אמור בהם בלשון 'מקרא קדש', והם ראש השנה ויום הכפורים שאין דין שירה נוהג בהם. ולכן נקטה גם הגמרא לשון זה 'איקדיש בעשיית מלאכה'. והמקשן בגמרא שהקשה 'ראש השנה ויום הכפורים דאיקרו מועד ואיקדוש בעשיית מלאכה לימא'[עט], היה סבור שאף שלא נאמר בהם מצות שביתה ממלאכה בלשון 'מקרא קדש' מכל מקום אין לדקדק את לשון הפסוק 'התקדש חג', למעט הימים שמצות שביתה בהם לא נאמרה בלשון 'מקרא קדש', כיון שאין סברא לחלק בין ימים אלו לרגלים, ועל כרחך יש לומר שלשון 'התקדש חג' הוא על עיקר הענין שיש בהם שביתה ממלאכה, וא״כ אף ראש השנה ויום הכפורים שדינם שוה לשאר רגלים, יש בהם מצות שמחה וצריך לומר בהם הלל. ותירצה הגמרא שאכן יש סברא לחלק בין ראש השנה ויום הכפורים לשאר יו״ט, והיא סברת רבי אבהו 'אפשר מלך יושב על כסא דין וכו' וישראל אומרים שירה'[פ], וכיון שיש סברא לחלק, יש לומר שלשון הפסוק 'התקדש חג' בדווקא הוא, ובא למעט ראש השנה ויום הכפורים שלא נאמר בהם לשון 'מקרא קדש', שאין ההלל נוהג בהם, וממילא משמע גם כן שאף הם אינם בכלל מצות 'ושמחת בחגך', שהרי ההלל מדין שמחה הוא, וכיון שנתמעטו 'ימים אלו מאמירת הלל, על כרחך גם מדין שמחה נתמעטו[פא].

טעם פטור נשים בהלל לפי המבואר

לעיל הובאה קושיית השאגת אריה על דברי הרמב״ן מהמבואר במשנה (סוכה לח.) שאשה ועבד מוציאים את האיש ידי חובתו בקריאת ההלל, ואם ההלל הוא ממצות השמחה, מדוע אינם מוציאים, והרי אשה מצווה בשמחת יו״ט כאיש לשיטת רבי זירא (ר״ה ו:). וכתב הגרי״פ פערלא ליישב קושיא זו על פי המבואר שאין דין הלל אלא ביום ששביתתו היא מדין 'מקרא קדש'. אולם שיטת התוספות (קידושין לד. ד״ה מעקה) שנשים אינם מצוות בשביתה ממלאכה ביו״ט אלא בלאו, אבל עשה של שביתת יו״ט לא נאמר בהם, כיון שהוא מצות עשה שהזמן גרמא. ולפי שיטה זו יש לומר שכשם שיום שלא התקדש בעשיית מלאכה, והיינו שלא נאמר בו 'מקרא קדש' בשביתתו, אע״פ שאסור הוא במלאכה, אין אומרים בו את ההלל, כמו כן יש לדרוש גם לגבי האדם המחויב, שאיש המחויב בשביתת יו״ט מדין 'מקרא קדש' ישנו בחיוב אמירת הלל, אבל אשה שאינה מצווה בעשה של 'מקרא קדש', אף שאסורה בעשיית מלאכה מדין הלאוין האמורים ביו״ט, אינה חייבת בקריאת ההלל. וטעם הדבר, שהרי כל חיוב מצות שמחת יו״ט באשה גזירת הכתוב הוא, שהרי

עד. עיין בחתן סופר (שו״ת שער התפילה סי׳ א אות א) שהביא מהשאגת אריה (שו״ת סי׳ קב) שגם בראש השנה יש מצות שמחה בשאר מיני שמחות, ורק אין מקריבים בו שלמי שמחה. וכתב שלפי זה אף ראש השנה הוא בכלל הפסוק 'וביום שמחתכם' וגו', שלדברי הרמב״ן הוא מקור מצות ההלל, והקשה לפי״ז כקושיית הגרי״פ פערלא איך אפשר למעטו מהלל בסברא גרידא. וכתב שלפירוש השני ברמב״ן שמקור מצות הלל הוא מהלכה למשה מסיני, מבואר היטב, שמפני סברא זו שמלך 'יושב על כסא דין וכו', למדו שההלכה למשה מסיני לא נאמרה על ראש השנה אלא על שאר 'ימים טובים.

עה. כיוצא בזה, שהנלמד מדרשה אין לפרש שהוא כלול בלשון הפסוק, מצינו בדברי תוספות (ערכין יא. ד״ה משמח), על המבואר בגמרא (שם) שאין לפרש את הפסוק 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב' על דברי תורה, כיון שמצינו שנקראו 'משמחי לב' אבל לא מצינו שנאמר בהם 'טוב לבב'. והקשו תוספות שהרי מצינו בהם לשון זה, שכן הביא רש״י על הפסוק 'וייטב לבו' (רות ג ז) בשם המדרש, שפירשו שעסק בתורה, וכן דרשו בגמרא (שבת סג:) את הפסוק 'שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך' (קהלת יא ט), על תלמוד תורה. ותירצו תוספות שמכל מקום לא נאמר בהם בפירוש לשון 'טוב לבב' ורק מדרשה הוא, ולכן אין לפרש את לשון התורה 'ובטוב לבב' על דברי תורה.

עו. לשון התורה בפסח הוא 'ביום הראשון מקרא קדש' וגו'. 'ביום השביעי מקרא קדש' (ויקרא כג ז-ח) [ובלאוין התפרש 'כל מלאכת עבודה לא תעשו' (שם)]. ופירש הרמב״ם (ספר המצות עשה קנט) 'שצונו לשבות ממלאכה ביום ראשון של פסח והוא אמרו 'יתברך ביום הראשון מקרא קדש. ודע זו ההקדמה, והיא כל מה שנאמר בו מקרא קדש בא בפירושו קדשהו, וענין קדשהו שלא תעשה בו מלאכה' וכו'. ובעשה ק״ס כתב הרמב״ם וז״ל, 'שצונו לשבות ממלאכה בשביעי של פסח והוא אמרו 'יתעלה וביום השביעי מקרא קדש'. ובחג השבועות נאמר (ויקרא כג כא) 'וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו'. וכתב הרמב״ם (שם עשה קסב) וז״ל, 'שצונו לשבות ממלאכה יום עצרת והוא אמרו 'יתעלה וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש'. וכן בחג הסוכות נאמר (ויקרא כג לה-לו) 'ביום הראשון מקרא קודש וגו' ביום השמיני מקרא קדש'. וביאר הרמב״ם (שם עשה קסו-קסז) שהם מצוות לשבות ממלאכה.

עז. כן מבואר ברמב״ם (ספר המצות עשה קסג) שמקור מצות שביתה ממלאכה בראש השנה הוא מפסוק זה. ואמנם נאמר בהמשך הפסוק לשון 'מקרא קדש', אך לשון זה אינו על איסור עשיית מלאכה, שהרי הפסיק הפסוק באמצע בענין אחר, 'והיה לכם שבתון, זכרון תרועה מקרא קדש', ולשון 'מקרא קדש' הוא על 'זכרון תרועה' האמור בפסוק, ולא על השביתה ממלאכה.

עח. כן מבואר ברמב״ם (ספר המצות עשה קסה) שמקור מצות שביתה ביום הכפורים הוא מפסוק זה. ואמנם נאמר ביום הכפורים גם לשון מקרא קדש, 'אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא מקרא קדש יהיה לכם'. אך מבואר בראשונים שמקרא קדש האמור בו אינו בעשיית מלאכה, עיין בגמרא (כריתות ז.) 'יכול לא יהא יום הכפורים מכפר אלא על שנתענה בו ולא עשה בו מלאכה וקראו מקרא קדש' וכו'. ופירש רש״י (שם ד״ה מקרא קדש) ש'קראו מקרא קדש' היינו בתקון סדר התפילה. וכעין זה כתב רש״י (שבועות יג. ד״ה לא קראו) ש'קראו מקרא קדש' היינו לומר בברכותיו מקדש ישראל ויום הכפורים. ותוספות (כריתות ז. ד״ה וקראו) פירשו דהיינו בכסות נקיה. ועיין תוספות (שבועות יג. ד״ה לא) שאף שפירשו 'מקרא קדש' האמור ביום הכפורים על שביתה ממלאכה, מכל מקום מבואר בדבריהם שלא נאמרה המצוה על עיקר שביתה ממלאכה, אלא המצוה היא שתהא השביתה בשביל קדושת היום, שמודה שב״ד קדשוהו ושובת מחמת כן, ולא ששובת מחמת שמתעצל לעשות מלאכה.

עט. כן היא הגירסא בגמרא בספרים שלנו, ועיין ספר העיטור (ח״ב דף צד.) וביראים (סי׳ רסב) שגרסו 'וראש השנה ויו״כ לימרו', ולא גרסו 'דאיקרו מועד ואיקדוש בעשיית מלאכה'. וכתב הגרי״פ פערלא שלפי גירסתם מבוארת בפשיטות דעת המקשן, שהיה סבור שאע״פ שלא התקדשו בעשיית מלאכה, כיון שלא נאמר בהם מקרא קדש, מכל מקום הרי הם אסורים במלאכה וא״כ שוים הם לכל הרגלים, ולמה אין אומרים בהם את ההלל.

פ. ואמנם ביום הכפורים היה אפשר לחלק גם בלא דברי רבי אבהו, שכיון שיש בו דין עינוי אין מצות שמחה נוהגת בו, אלא שנקטה הגמרא סברא הכוללת גם את ראש השנה וגם את יום הכפורים.

פא. ואף שפסוק זה 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' מדברי קבלה הוא, מכל מקום יש לומר שישעיה קבל כן בהלכה למשה מסיני שאין מצות שמחה נוהגת בראש השנה ויום הכפורים. וכן מצינו בכמה מקומות בש״ס בכמה דינים שאמרו עליהם 'גמרא גמירי לה' ובא הנביא והסמיכו למקרא, כמבואר ברמב״ן (ספר המצות שורש שני), ברשב״ם (ב״ב קכג. ד״ה ת״ש) ובתוספות (ע״ז נב.

מצוה זו היא מצות עשה שהזמן גרמא. ולא נתחייבה האשה אלא בעיקר מצות שמחה אבל לא בחיוב הלל[פב].

שיטת הגאונים שמצות שמחה נוהגת בראש השנה

נתבאר ששיטת הרמב"ן היא שראש השנה ויום הכפורים אין בהם מצות שמחה, ולפיכך אין ההלל נוהג בהם. אמנם הראשונים הביאו בשם כמה מן הגאונים שאף בראש השנה נוהגת מצות שמחה:

דין תענית בראש השנה

א. בשבלי הלקט (סי' רפד) ובתניא רבתי (סי' עב) בשם רבינו סעדיה גאון, ובמרדכי (ר"ה פ"א רמז תשח) בשם רב נחשון גאון, כתבו שאסור מדאורייתא להתענות בראש השנה, כיון שהוא שוה לכל המועדות, מפני שנאמר בו מקרא קדש כמו שנאמר בכולם[פג], וכן הוא קרוי חג ככל החגים, שנאמר (תהלים פא ד) תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו, ואמרו בגמרא (ר"ה ח.) 'איזהו חג שהחודש מתכסה בו הוי אומר זה ראש השנה', וכיון שהוא קרוי חג נוהגת בו מצות 'ושמחת בחגך' כמו בכל החגים[פד]. וכן יש ללמוד שדינו שוה לכל המועדות מדרשת הגמרא (שבועות י.) 'אלה תעשו לה' במועדיכם' (במדבר כט לט), הוקשו כל המועדים זה לזה'[פה].

נוסח 'מועדים לשמחה' בראש השנה

ב. הראשונים[פו] כתבו בשם תשובת רב שר שלום גאון, ובשם רבינו שמואל בר רבי חפני שבראש השנה היו אומרים בשתי ישיבות בתפילות ובקידוש 'מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום הזכרון הזה'[פז]. וכן כתבו בשם אוצר התכמה רבי פלטוי גאון לומר נוסח זה[פח], וביאר רב שר שלום גאון שיש לומר לשון 'שמחה' על ראש השנה שנקרא שמחה שנאמר (במדבר י י) 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם', ודרשו בגמרא (סוכה נה.) 'כתיב חדשכם וכתיב ובראשי ואיזה חדש שיש לו שני ראשים, הוי אומר זה ראש השנה [שהוא גם ראש חודש וגם ראש השנה]'[פט]. וכתב עוד, שמפני שמצוה לשמוח בראש השנה אסור להתענות בו[צ].

ד"ה תנהו).

פב. יישוב זה אינו אלא לשיטת תוספות הנ"ל שאשה אינה מחויבת בעשה של שביתה ביו"ט. אמנם שיטת הרמב"ן עצמו (קידושין לד. ד"ה והא) היא שנשים חייבות אף בעשה של שביתת יו"ט. וכתב הגרי"פ פערלא שיש לומר שסברא זו שכתב הרמב"ן שחיוב ההלל הוא מדין שמחה, לא כתב כן אלא לשיטת תוספות הנ"ל, אבל לשיטתו מקור חיוב ההלל הוא מדין הלכה למשה מסיני, וכסברא השניה שכתב שם.

פג. עיין גם במהרי"ל (שו"ת סי' קכח) שכתב שראש השנה הוא יום שמחה כרגלים, כיון שכתוב בו 'מקרא קדש'.

פד. בתניא רבתי כתב גם בשם רב יהודאי גאון שאסור להתענות בראש השנה כיון שנקרא חג כשאר 'ימים טובים, והביא דרשה זו מ'בכסה ליום חגנו' [וכן כתב באור זרוע (ח"ב סי' רנז) בשם רב יהודאי גאון]. אמנם לא פירש שאיסור התענית בו הוא משום מצות שמחה, אלא כתב שכשם שבשאר ימים טובים אסור להתענות, כך אסור להתענות בראש השנה משום עונג יום טוב. וראה עוד להלן (אות ב) בשם רב שר שלום גאון שאסור להתענות בראש השנה. ובהערה שם הובאו בשמו מקורות נוספים לדין זה.

פה. היראים (סי' רכז) כתב גם כן שנוהגת מצות שמחה בראש השנה והביא מקור מהיקש זה. וכתב, שאף יוה"כ בכלל כל המועדות הוא, ומכל מקום אין מצות שמחה נוהגת בו, כיון שנאמר בו 'ועיניתם את נפשותיכם' (במדבר כט ז).

פו. ערוך (ערך ראש), **ראב"ן** (הלכות ערובין סי' ה), **ראבי"ה** (הלכות ר"ה סי' תקלו, הלכות תענית סי' תתעד), **ורא"ש** (ר"ה פ"ד סי' יד).

פז. וביאר רב שר שלום גאון שלשון 'מועדים' נאמר גם על ראש השנה כיון שראש השנה הוא בכלל פרשת המועדות שנאמר בתחילתה (ויקרא כג ד) 'אלה מועדי ה' מקראי קדש', ובסופה (שם כג מד), 'וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל', וכל הימים האמורים בפרשה, וראש השנה בכללם קרויים מועד [והראב"ן הוסיף בשמו שכן יש לדרוש מלשון 'מקרא קדש' (שם כד) האמור בראש השנה שהוקש ל'מקראי קדש' האמורים במועדות, 'אלה מועדי ה' מקראי קדש' (שם ד)].

והוכיח כן מלשון הגמרא (ערכין י:) 'ראש השנה ויום הכפורים דאיקרו מועד'. ומדברי הגמרא (סוטה מא.) שביארה מדוע פירשה התורה בפרשת הקהל 'מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות', ואמרו בגמרא 'ואי כתב במועד הוה אמינא מריש שתא, כתב רחמנא בחג הסוכות', מבואר שראש השנה נקרא מועד.

פח. וכן כתב בסדר רב עמרם גאון (סדר ר"ה). ובספר הפרדס (הלכות ראש השנה) בשם 'גאון'. והרא"ש (ר"ה פ"ד סי' יד) הביא שרב האי גאון אמר שאין אומרים בראש השנה נוסח זה, וכתב הרא"ש שכן המנהג פשוט בזמן הזה בכל המקומות. וכן כתב האבודרהם (סדר תפלת ראש השנה). אולם עיין בהמשך דברי האבודרהם שכתב שנהגו ברוב המקומות בספרד לומר בראש השנה 'והשיאנו ה' אלהינו את ברכת מועדיך'. ופירש טעם מנהג זה כיון שראש השנה נקרא מועד [וכמובא בהערה לעיל בשם רב שר שלום גאון שכתב להוכיח כן], וכן הביא כהוכחת רב שר שלום גאון שנוהגת בו שמחה מהפסוק 'וביום שמחתכם' וגו'. והוסיף ראיה לדבר מדברי הגמרא (מט.) במי שטעה ולא הזכיר 'עלה ויבא' בברכת המזון שאומר 'ברוך אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה ולזכרון', ומשמע בגמרא שאומר נוסח זה הן ביו"ט של ג' רגלים והן ביו"ט של ראש השנה, ומשמע שאף ראש השנה הוא יום שמחה.

פט. וביאר הקרבן נתנאל (אות ש) שרב שר שלום גאון סבר שכל הפסוק 'וביום שמחתכם' וגו' מדובר על ראש השנה. וכתב הקרבן נתנאל שזהו דוחק, ובפשטות רק 'ובראשי חדשכם' דורשת הגמרא על ראש השנה. וראה עוד המובא בהערה לעיל [על דרשת הרמב"ן מפסוק זה שהלל מדין שמחה הוא] בשם הנצי"ב שפירש כן אף בדעת הרמב"ן ש'ובמועדיכם' אינו ענין בפני עצמו, אלא הוא פירוש של 'וביום שמחתכם'.

דין נישואין בראש השנה

ג. בספר תשובות גאוני מזרח ומערב (סי' פא) הביא תשובת רב שר שלום גאון שאסור לישא אשה בראש השנה, כשם ששנינו (מו"ק ח:), 'אין נושאין נשים במועד', ודרשו בגמרא (שם), 'ושמחת בחגך, בחגך ולא באשתך', כמו כן אף בראש השנה אף שלא נאמר בו בפירוש לשון 'חג', מכל מקום הרי הוא בכלל מועדות, שכן אומרים בו בתפילה ובקידוש היום 'מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון'. וכן יש להוכיח שדינו כחג, שהרי מבואר בגמרא (שם כד:) שראש השנה מפסיק לענין אבילות כרגל[צא], ומקור דין זה שרגל מפסיק אבילות הוא מהפסוק 'והפכתי חגיכם לאבל' (עמוס ח י), וא"כ מוכח שאף ראש השנה דינו כחג[צב].

שיטת הראשונים שמצות שמחה נוהגת אף בשבת

וכן מצינו שיטת כמה ראשונים שמצות שמחה נוהגת אף בשבת.

הבה"ג בהקדמתו מנה במנין המצות שלו מצות שמחה בשבת[צג]. וביאר הגרי"פ פערלא שמקורו של הבה"ג הוא מדרשת הספרי (בהעלותך פי"ח) 'וביום שמחתכם' (במדבר י י), אלו השבתות'[צד].

וכן מבואר בספר המנהיג (הלכות שבת סי' א) שמדברי הספרי למדו ששבת הוא יום שמחה, ולכן נהגו שלא ליפול על פניהם במנחה בערבי שבתות[צה]. ובשבלי הלקט (סי' פב) כתב בשם ה"ר אביגדור כהן צדק שעל פי דברי הספרי הללו תיקנו לומר בתפילת שבת 'וישמחו בך כל אוהבי שמך'[צו].

אולם כתב הגרי"פ פערלא שמדברי רבי אביגדור כהן צדק אין להוכיח שהוא סובר שיש 'מצות שמחה' בשבת, שאפשר ששיטתו היא שיום השבת הוא "יום שמחה', ואפשר לומר בו 'וישמחו בך', אבל אין חיוב שמחה נוהג בו[צז].

מצות שמחה בראש חודש

היראים (סי' רכז) כתב שאף בראש חודש נוהגת מצות שמחה, כיון שאף הוא נקרא מועד, שהרי אמרו בגמרא (תענית כט.) שהפסוק 'קרא עלי מועד' (איכה א טו) נאמר על ראש חודש. ולפיכך חייב אדם לשמוח בו, ואסור

צ. וכתב להוכיח כן מדברי הגמרא (ביצה טו:) שדרשה את הפסוק האמור על ראש השנה 'לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו' (נחמיה ח י) שאמר עזרא לשלוח מנות למי שלא הניח ערובי תבשילין, ופשוטו של מקרא משמע שמדובר במי שהיה בכוונתו להתענות בראש השנה ומחמת כן לא הניח עירוב תבשילין, ואמר להם עזרא שלא יתענו, ושישלחו להם מנות. ומוכח מכאן שאסור להתענות בראש השנה. והביא שכן מפורש בירושלמי (תענית פ"ג ה"ג), 'רבי עקיבה אומר וכו' שכן מצאנו בראש השנה מתריעין אבל לא מתענין'. וכן כתב הראבי"ה (סי' תתעד) בשם האי בר נחשון גאון שהוכיח מדברי הירושלמי הללו שאסור להתענות בראש השנה.

צא. עיין גם במהרי"ל (שו"ת סי' קכח) שהוכיח שראש השנה הוא יום שמחה כרגלים ממה שמצינו שהוא מפסיק לאבלות. ועיין עוד בדבריו שם שהוכיח כן גם ממה שניגון קדושות וקדיש בו הם כניגון של 'ימים טובים', וכן שכל הקולות שישנם בימים טובים מחמת שמחת יו"ט נוהגות אף בו.

צב. הגרי"פ פערלא על הרס"ג (עשה נט-ס) הקשה על דברי רב שר שלום גאון שלא מצינו בשום מקום שמקור הדין שרגל מפסיק לאבילות הוא מפסוק זה.

צג. הבה"ג בהלכות אבל כתב שההלכה היא ששבת עולה למנין שבעה ימי אבלות, ואינה מפסקת אותם. ורגלים מפסיקים ימי אבילות ואינן עולין למנין שבעה [באופן שקברו את המת ברגל]. וביאר הבה"ג טעם הדין, מפני ששבת כתוב בה עונג, אבל לא שמחה, וביו"ט נאמר שמחה. ומבואר בדבריו שבשבת אין דין שמחה. והקשה הגרי"פ פערלא שהבה"ג סותר בזה את מה שכתב במנין המצוות שיש מצות שמחה בשבת.

צד. אמנם הגר"א גרס בלשון הספרי, 'וביום אלו שבתות וכו', שמחתכם אלו שלש רגלים'. ולגירסתו אין מקור כלל מהספרי ששבת הוא יום שמחה. ובעמק הנצי"ב על הספרי גרס 'וביום שמחתכם אלו השבתות', ומכל מקום פירש שהדרשה היא מריבוי, מהמילה 'וביום'. ופירש שאין בשבת מצות שמחה אלא עונג, ומכל מקום יש בו שמחת הנפש. וכן הביא בפירוש זרע אברהם על הספרי בשם ספר זית רענן שפירש שהדרשה היא מ'וביום', אע"פ שגירסתו היא גם כן 'וביום שמחתכם אלו השבתות'.

צה. יש שרצו לפרש אף בשיטת התוס' רי"ד שהוא סובר שיש מצות שמחה בשבת, שהתוס' רי"ד (ביצה לו: ד"ה לא) הסתפק אם מותר אדם לכנוס ארוסתו בשבת ויו"ט, והסיק שאסור מפני שמבואר במשנה (מו"ק ח:) שאין נושאים נשים בחולו של מועד, וא"כ כל שכן שביו"ט אסור, וכיון שביו"ט אסור בשבת גם כן אסור. ובספר שדי חמד (פאת השדה כללים מערכת האל"ף סי' פב אות ז) כתב בשם הגרא"מ ראבינוויץ' להוכיח מדברי התוס' רי"ד הללו שאף בשבת יש מצות שמחה, שהרי הטעם שאין נושאין נשים במועד מבואר בגמרא (שם) שהוא מפני שאין מערבין שמחה בשמחה, וזהו על כרחך גם טעמו של התוס' רי"ד שאין נושאין ביו"ט, ואם נאמר שבשבת אין מצות שמחה א"כ אין להוכיח ממה שאסור ביו"ט שיהיה אסור גם בשבת, שהרי בשבת לא שייך טעם זה של אין מערבין שמחה בשמחה. והשדי חמד דחה ראיה זו, וכתב שיש לפרש כוונת התוס' רי"ד שאע"פ שאמנם אין בשבת טעם זה של אין מערבין שמחה בשמחה, מכל מקום כיון שמצינו שביו"ט אסור לישא אשה, יש לאסור אף בשבת כדי שלא תהא שבת קלה מיו"ט.

עיין עוד בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' עח) שכתב שאין מקדשים את הלבנה בליל שבת ויו"ט מפני שאין מערבין שמחה בשמחה.

צו. וכתב השבלי הלקט שיש אומרים 'וינוחו בו ישראל אוהבי שמך'.

צז. וכעין זה כתב בעמק הנצי"ב על הספרי, בשיטת רבי אביגדור כהן צדק, שאין מצות שמחה בשבת, ומכל מקום הוא יום שיש בו שמחת הנפש. ולכאורה אף בשיטת המנהיג יש לומר כן, שמכיון שיום השבת הוא יום שמחה אין נפילת אפים במנחה בערב שבת. אבל אין הכרח מדבריו שיש בו חיוב שמחה.

להתענות בו. וכתב היראים שכן מבואר בגמרא (תענית יז:) שאיסור תענית בראש חודש דאורייתא הוא[צח].

והטור (יו"ד סי' תא) כתב בשם הרי"ץ גיאות שאין אומרים צידוק הדין בראש חודש, כיון שהוא יום שמחה, דכתיב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם' (במדבר י י)[צט]. אולם כתב הגרי"פ פערלא שאין הכרח מזה שהרי"ץ גיאות סובר שיש מצות שמחה בראש חודש, וכהיראים. אלא שראש חודש הוא 'יום שמחה' ומפני כן אין אומרים בו צידוק הדין [וכעין מה שנתבאר לעיל בשיטת רבי אביגדור כהן צדק לענין שבת].

וכתב הגרי"פ פערלא שהראשונים הללו הסוברים שיש מצות שמחה בראש השנה, בשבת, או בראש חודש, בהכרח אינם סוברים כהרמב"ן שדין ההלל הוא מכלל מצות השמחה, שא"כ מדוע אין גומרים את ההלל בימים הללו.

קושיית החקרי לב מהלל בליל פסח

בשו"ת חקרי לב (או"ח סי' פז) הקשה על שיטת הרמב"ן שההלל הוא מדין שמחת יו"ט, שהרי מבואר בגמרא (פסחים עא.) שליל יו"ט הראשון אין בו מצות שמחה, וא"כ מדוע אומרים הלל בליל יו"ט ראשון של פסח, והרי אין בו מצות שמחה.

עוד כתב בחקרי לב (שם) שלשיטת תוספות (מו"ק יד:) שמצות שמחת יו"ט מן התורה אינה אלא בשלמי שמחה, אבל שאר מיני שמחות אינם אלא מדרבנן, לא יתכן לפרש כהרמב"ן שההלל הוא מדין שמחה.

שיטת השאגת אריה שההלל אינו גורם לשמחה אלא תוצאה ממנה

הרמב"ן הביא ראיה לשיטתו שאמירת ההלל היא בכלל חיוב השמחה ביו"ט מהמבואר בגמרא (ערכין יא.) 'מנין לעיקר שירה מן התורה, מהכא 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב' וגו', הוי אומר זו שירה'. ובשאגת אריה כתב לדחות ראיה זו, וביאר שאין כוונת הגמרא שהשירה היא סיבה לשמחה וגורמת לשמחה שתבא [וא"כ הואיל וחייב אדם בשמחת יו"ט יש לו לומר הלל כדי לשמוח], אלא כוונת הגמרא היא שהשמחה גורמת לשירה שתבא, והשירה היא תוצאה מהשמחה. וכן משמע מפירוש רש"י (שם ד"ה אין) שכתב מקור לדברי הגמרא, וז"ל, 'אין אדם שר שירה אלא מתוך שמחה וטוב לבב, דכתיב 'הנה עבדי ירונו מטוב לב' (ישעיה סה יד), עכ"ל, ומשמע שהשירה היא תוצאה מהשמחה ולא גורמת לה[ק].

ובחקרי לב (שו"ת או"ח סי' פז) הקשה על ראית הרמב"ן מגמרא זו, שמה שאמרו בגמרא שהשירה היא בכלל שמחה, לא אמרו כן אלא על שירת הלויים על הקרבן, שהיו אומרים המזמורים בנעימות קול, וכן היו שם כלי שיר 'לבסומי קלא' כמבואר בגמרא (שם), וכן מבואר במשנה (ערכין יג:) שהלויים הקטנים היו משוררים עם הגדולים כדי 'ליתן תבל בנעימה' [לתת תבלין בנעימות הלויים, שקולם דק ומתבל את קול הלויים הגדולים]. אבל קריאת ההלל לחוד אין בה משום שמחה. ואין לומר שהשמחה בהלל היא משום שהם דברי תורה שכתוב בה 'משמחי לב'. שאם כן למה צריך לומר דווקא הלל, ולא שאר דברי תורה.

קושיית האחרונים על דעת הרמב"ן שההלל הלכה למשה מסיני

על הפירוש השני של הרמב"ן שמקור דין הלל הוא מהלכה למשה מסיני (הובא לעיל) תמהו השאגת אריה (סי' סט) והחקרי לב (שו"ת או"ח סי' פז) שלא מצינו בשום מקום בש"ס שנזכר שהוא הלכה למשה מסיני.

וכתב החקרי לב שאולי יש ליישב דברי הרמב"ן, שכיון שהיה לו הכרח מהגמרא (פסחים קיז.) שדין ההלל הוא מן התורה, ולא נזכר בש"ס לימוד לדין זה, מוכרח שההלכה למשה מסיני הוא. ויש לתת טעם למה שלא נזכר בפירוש בגמרא שהוא הלכה למשה מסיני, על פי מה שאמרו בגמרא (תמורה טז.) שבימי אבלו של משה נשתכחו הרבה הלכות מישראל, ובא עתניאל בן קנז והחזירם בפלפולו, וא"כ אפשר שאף ההלל היה מההלכות שנשתכחו, והיו יודעים שהוא מדאורייתא, אלא שלא ידעו אם הוא נלמד מפסוק או שהוא הלכה למשה מסיני, ולפיכך סתמו בגמרא ולא פירשו.

קושיית השאגת אריה על שיטת הרמב"ן שאף נוסח ההלל מהלכה למשה מסיני

כתב השאגת אריה, שמדברי הרמב"ן נראה שאף נוסח ההלל הוא מהלכה למשה מסיני, שהרי נתבאר שהרמב"ן הוכיח כשיטתו שההלל הוא מדאורייתא, מדברי רבי יוסי (פסחים קיז.), שהכריע כשיטת רבי אלעזר בנו במחלוקתו עם חביריו על נוסח ההלל מי אמרו, ואמר רבי יוסי שנראה כדברי רבי אלעזר בנו שמשה וישראל אמרוהו, שאם כשיטת חביריו שדוד אמרו, 'אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו לולביהן ולא אמרו שירה', ואם הלל מדרבנן הוא א"כ למה לא נאמר שנתקן בימי דוד. ומכאן הוכיח הרמב"ן שההלל מדאורייתא ומהלכה למשה מסיני. ומשמע שאף נוסחו הוא מהלכה למשה מסיני, שהרי מחלוקת רבי אלעזר וחביריו היא על נוסח ההלל שבידינו מי אמרו, ואם נאמר שהנוסח הוא מדרבנן, א"כ אף לשיטת הרמב"ן יקשה שאפשר דוד אמרו, ועד דורו של דוד היו אומרים נוסח אחר.

והקשה השאגת אריה, מדברי הגמרא (פסחים קיח.) שהקשו מפני מה אומרים בהלל את פרקי 'הלל המצרי', ואין אומרים 'הלל הגדול' [שמשובח יותר וכו' משום שכתוב בו נותן לחם לכל בשר. רש"י (שם ד"ה וכי)]. ולדעת הרמב"ן שאף נוסח ההלל הוא מהלכה למשה מסיני, אין מקום לקושיא זו כלל, שהרי כך קיבלו מהלכה למשה מסיני לומר דווקא נוסח זה. ואף אם נאמר שנוסח ההלל מהלכה למשה מסיני הוא לרגלים בלבד, וקושיית הגמרא שיאמרו הלל הגדול היינו באמירת הלל בכל צרה וצרה שנגאלין ממנה[קא] [כמבואר בגמרא (שם קיז.) שהלל נאמר בכל פרק ופרק, והיינו ברגלים, וכן בכל צרה וצרה שנגאלין ממנה], עדיין יש להקשות, שודאי נוסח הלל המצרי עדיף כיון שנוסחו הוא מהלכה למשה מסיני, מה שאין כן הלל הגדול שאינו אלא מדברי קבלה. ואין ליישב שקושיית הגמרא היא שיאמרו גם נוסח הלל המצרי וגם נוסח הלל הגדול, שהרי הגמרא תירצה שאומרים הלל המצרי משום שיש בו חמישה דברים [יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה, תחיית המתים, וחבלו של משיח], ואם קושיית הגמרא היתה שיאמרו גם הלל המצרי וגם הלל הגדול, אין התירוץ מובן, שעדיין יקשה שיאמרו גם הלל המצרי שיש בו ה' דברים הללו וגם הלל הגדול שכתוב בו 'נותן לחם לכל בשר', שאין הנידון במה לבחור אלא שיאמרו שניהם.

ד. האם פרסום הנס הוא חובה מן התורה

ביאור שיטת רבי דניאל הבבלי

הובא לעיל שרבי דניאל הבבלי (שו"ת מעשה ניסים שאלה א) כתב שהמקור הוא מהפסוק 'שירו לה' כי גאה גאה', שנצטוינו בזה לומר הלל על יציאת מצרים. ומכאן מקור לחובת הלל בכל המועדים, שהרי כולם הם זכר ליציאת מצרים. וגם למדו מזה שיש חובה להלל ולשבח לה' בכל עת שייראה נצחונו וגבורתו. ומצוה מדאורייתא היא לפרסם את ניסי ה', ולפיכך חובת הלל ופרסומי ניסא בחנוכה אף היא מדאורייתא.

והקשה רבי דניאל הבבלי על דברי עצמו משאלת הגמרא (שבת כג.) על מה שמברכים בהדלקת נר חנוכה 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו להדליק

צח. הגמרא (תענית יז:) הביאה ברייתא וז"ל, 'הימים האלה הכתובים במגילת תענית [שאסור בהם הספד ותענית] לפניהם ולאחריהם אסורין, שבתות וימים טובים הן אסורין, לפניהן ולאחריהן מותרין. ומה הפרש בין זה לזה, הללו [שבתות וי"ט] דברי תורה ודברי תורה אין צריכין חיזוק, הללו דברי סופרים ודברי סופרים צריכין חיזוק'. ואמרו בגמרא שם שאף יום שלפני ראש חודש מותר כיון שראש חודש דאורייתא הוא ודאורייתא אין צריך חיזוק. וכן כתב הרמב"ם (נדרים פ"ג ה"ט) שהנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו, ופגע ביום זה יום טוב או ערב יום הכפורים או ראש חודש, חייב לצום, אבל אם פגע ביום זה חנוכה או פורים ידחה נדרו מפני ימים הללו, הואיל ואיסור הצום בהם הוא מדרבנן וחכמים עשו חיזוק לדבריהם. ומשמע לכאורה מדבריו שאיסור הצום בראש חודש הוא מדאורייתא, וכהיראים.

הבית יוסף (או"ח סי' תיח) והרדב"ז (ח"ה סי' תסא) כתבו שהמקור מהתורה לאיסור תענית בראש חודש הוא מהפסוק 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם' שהוקשו בו ראשי חדשים למועדות. אולם פירשו שאין נראה שמחמת כן יהיה דינו ממש מדאורייתא, ואין זה אלא אסמכתא, ומכל מקום כיון שיש לו סמך מן התורה לא יבואו לזלזל בו כל כך ואין צריך חיזוק. ומבואר בדברי הרדב"ז שאף בדעת הרמב"ם הוא מפרש כן. וכן משמע מלשון הבית יוסף. אולם בשו"ע (או"ח סי' תקע ס"ג) כתב שנראה בדעת הרמב"ם שהוא מן התורה [וכן כתב הדרישה (יו"ד סי' רטו אות ח) בדעת הרמב"ם]. ובסימן תי"ח (ס"ד) כתב השו"ע וז"ל, 'שמדברי הרמב"ם נראה לכאורה שהוא מדאורייתא', וביאר בספר מחזיק ברכה שמה שכתב לשון 'לכאורה' הוא מפני מה שצידד בחיבורו על הטור שאף לדעת הרמב"ם אינו אלא אסמכתא.

צט. ועיין רש"י (תענית טו: ד"ה ואם) שכתב שאם התחילו תענית ציבור קודם ראש חודש אין מפסיקין להתענות בראש חודש, שאע"פ שנקרא יום מועד, מכל מקום אינו נקרא יום משתה ושמחה.

ק. ומה שהקשו בהמשך הגמרא (שם) 'ואימא [עבודה שבשמחה ובטוב לבב היא] דברי תורה דכתיב 'פקודי ה' ישרים משמחי לב' (תהלים יט ט), ביאר השאגת אריה שדברי תורה שונים משירה, שהשירה היא תולדה מהשמחה, מה שאין כן דברי תורה הם גורמים לשמחה, כלשון הפסוק 'משמחי לב'. וכתב השאגת אריה שאכן מדין שמחת יו"ט חייב אדם לעסוק בתורה, כיון שהיא גורמת לשמחה, וכמו ששנינו בברייתא (פסחים סח:), 'רבי יהושע אומר חלקהו, חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש'. ומה שהוצרכו לדרוש דין זה באופן מיוחד מפסוקים, כמבואר שם ['כתוב אחד אומר 'עצרת לה' אלהיך', וכתוב אחד אומר 'תהיה לכם', וכו' ורבי יהושע סבר חלקהו, חציו לה' וחציו לכם'], ולא משום שהוא כלול בשמחת יו"ט, היינו משום שאילולא הדרשה היינו אומרים שמועיל לימוד בכל שיעור שהוא, וכדין שאר מיני שמחות שאין להם שיעור, ומועיל אם משמח עצמו בהם אפילו זמן מועט. ומדרשה זו למדנו שלדברי תורה יש שיעור, וצריך שיהיה חציו של יום לבית המדרש, וחציו לכל שאר מיני שמחות. ומכל מקום אף חציו לבית המדרש מדין שמחה הוא. ונשים פטורות מתלמוד תורה ביו"ט, אף שחייבות בשאר מיני שמחה [לשיטת רבי זירא (ר"ה ו:)], כיון שהשמחה בדברי תורה היא רק לאנשים שחייבים בתלמוד תורה, שיש להם שמחה במה שעוסקים בתורה ומקיימים מצות המקום במצוה החביבה ושקולה כנגד כל המצוות, אבל נשים שאינם חייבות בתלמוד תורה, אין להן בדברי תורה משום שמחה כלל.

קא. ולא כרש"י (שם ד"ה וכי) שכתב בפירוש שקושיית הגמרא היא אף על הלל הנאמר בכל

נר של חנוכה', 'והיכן צונו', והרי לפי המבואר, מצות פרסומי ניסא היא מן התורה.

ותירץ, שמצות פרסומי ניסא מדאורייתא אין חיוב לקיימה דווקא באופן זה של הדלקת נרות, ואפשר לפרסם גם באופן אחר, וכן יכול לצאת ידי חובתו במצוה זו בקריאת ההלל בלבד, והמצוה לפרסם דווקא בהדלקת נרות היא מדרבנן, ולפיכך שאלו בגמרא על הנוסח 'וצונו להדליק נר של חנוכה' היכן צונו במעשה מסוים זה של הדלקת הנר, והשיבו 'מלא תסור'. 18/06/2018אה

קושיית רבי אברהם בן הרמב"ם על שיטה זו

רבי אברהם בן הרמב"ם הקשה על שיטת רבי דניאל הבבלי, שאם נאמר כשיטתו שבכל יום שעשה הקב"ה נס לישראל יש חיוב מן התורה לומר הלל, א"כ מדוע אין חיוב הלל אף בכל ימי הניסים הנזכרים במגילת תענית שנעשו בהם ניסים לישראל, ואין להשיב על קושיא זו על פי דברי הגמרא (ר"ה יח:) שמגילת תענית בטלה, שהרי אם חיוב ההלל בימי הניסים הוא מן התורה, איך ביטלו חכמים ימים הללו, והרי אין כח ביד חכמים לבטל דבר מן התורה[קג].

עוד הקשה רבי אברהם על דברי רבי דניאל הבבלי, שלדבריו יש לומר הלל אף בכל יום ויום, שהרי השגחת הקב"ה ונפלאותיו עלינו היא בכל עת ועת. והרי בגמרא (שבת קיח:) אמרו שהקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף.

קושיית הגרי"פ פערלא על דברי רבי אברהם בן הרמב"ם מגילת אוצר החכמה

הגרי"פ פערלא הקשה על דברי רבי אברהם בן הרמב"ם, שקושיותיו על שיטת רבי דניאל הבבלי קשות הם גם לשיטת עצמו. שהרי אף אם הלל אינו אלא מדרבנן, מכל מקום מבואר בגמרא בפירוש שיש לומר הלל ביום שנעשה בו נס, שכן הקשו בגמרא (ערכין י:) 'והא חנוכה דלא הכי ולא הכי [שאינו נקרא מועד ולא התקדש בעשיית מלאכה] וקאמר [הלל]'. והשיבו 'משום ניסא'. ועוד הקשו שם 'פורים דאיכא ניסא, לימא [הלל]' וכו'. וא"כ אף אם נאמר שחיוב הלל מדרבנן הוא, הרי מצינו שתיקנוהו ביום שנעשה בו נס, ויש להקשות מפני מה לא תיקנו מדרבנן לומר הלל בכל הימים הנזכרים במגילת תענית, וכן מדוע אין אומרים הלל על ניסים שבכל יום, וכמו שהקשה רבי אברהם לשיטת רבי דניאל הבבלי.

לכאורה היה אפשר ליישב את שיטת רבי אברהם בן הרמב"ם, שלשיטתו שחיוב ההלל אינו אלא מדרבנן, יש לומר שבימים הנזכרים במגילת תענית אין אומרים הלל, כיון שבטלה מגילת תענית, כמבואר בגמרא (ר"ה יח:), אבל לשיטת רבי דניאל הבבלי הוקשה לו, שאם חיוב ההלל בימים שנעשה בהם נס הוא מן התורה, אין ליישב כן שבטלה מגילת תענית, שהרי אין חכמים יכולים לעקור דבר מן התורה.

אמנם עדיין יש להקשות, שלפי המבואר יש לומר שקודם שבטלה מגילת תענית היו אומרים הלל בכל הימים הנזכרים בה, והרי מפורש בלשון הברייתא לא כן. שכך שנינו במגילת תענית (פ"ט) בענין 'ימי חנוכה 'ומה ראו לגמור בהם את ההלל, אלא שכל תשועה ותשועה שהקב"ה עושה להם לישראל היו מקדימין לפניו בהלל בשירה בשבח ובהודאה כענין שנאמר (עזרא ג יא) ויענו בהלל ובהודות לה' כי טוב' וגו'. ומשמע שאף קודם שביטלו את מגילת תענית, לא היו אומרים הלל אלא בימי חנוכה, ולא בשאר ימים הנזכרים בה.

ועוד יש להקשות, שהרי שיטת רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי (ר"ה יח:) שלא בטלה מגילת תענית, ולא מצינו שלשיטתם יש לומר בזמן הזה הלל בימים הללו. ועוד שהרי שיטת רבי יוחנן מפורשת היא שאין אומרים בהם הלל, כמובא בגמרא (ערכין י:), 'דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל, ח' ימי החג, וח' ימי חנוכה ויו"ט הראשון של פסח ויו"ט של עצרת', ומפורש שאין אומרים הלל אלא בימים אלו ולא בשאר ימים.

יישוב הגרי"פ פערלא לקושייית רבי אברהם בן הרמב"ם

ובעיקר קושיית רבי אברהם בן הרמב"ם, כתב הגרי"פ פערלא ליישבה, שאמנם חיוב אמירת הלל על הנס מדאורייתא היא, אולם אין כל הניסים שוים. ולא נאמרה מצוה זו אלא על נס גדול ומפורסם כניסי יציאת מצרים ונס חנוכה ופורים. אבל נס שאינו גדול כמותם ואינו יוצא כל כך מדרכו של עולם, אין בו מצות הלל.

יסוד הדבר שאין כל הניסים שוים לומר עליהם שירה, מבואר הוא בירושלמי (פסחים פ"י ה"ו), 'כתיב 'בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו את השם' (שופטים ה ב), התנדבו ראשי עם כשהקב"ה עושה לכם ניסים תהו אומרים שירה, התיבון הרי גאולת מצרים [שלא אמרו שירה עד קריעת ים סוף], שנייא הוא שהיא תחילת גאולתן [שעדיין לא נשלמה גאולתם עד שקרע להם הקב"ה את הים, ואז אמרו שירה], הרי מרדכי ואסתר, שנייא היא שהיו בחוץ לארץ'. ומבואר שאין כל הניסים שוים לומר עליהם שירה, ואפילו נס גדול כיציאת מצרים לא אמרו עליו שירה כיון שלא היתה גאולתם שלמה. וכן יש לומר אף לענין הלל שלא על כל נס נאמרה מצוה לאמרו.

ביאור העמק ברכה בטעם הדבר שאין אומרים הלל על הניסים שבכל יום

ובספר עמק ברכה (ענין 'הלל על הנס' עמ' קכב) כתב לפרש טעם הדבר שאין אומרים הלל על נסי הקב"ה ונפלאותיו שבכל יום עמנו. וביאר, שאמירת שירה היא על דבר שיש בו גם טובות ה' עמנו, וגם גבורות השם. וגבורות השם היינו דבר שרואים ומכירים בו בגלוי את יד ה'. אך על דבר שהוא רק טובות ה' ואין ניכר בו גבורות השם אין עליו אלא חיוב הודאה ולא חיוב שירה. ולכן על כל דבר שהוא מדרך הטבע, אף שיש בו נפלאות השם, וכמו שאנו אומרים בברכת אשר יצר 'ומפליא לעשות', וכן בברכת מודים 'על ניסיך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת', מכל מקום כיון שאין אנו רואים בו בגלוי את יד ה' הגדולה, אלא רק מאמינים ויודעים שהכל מיד ה' הוא, אין זה בכלל 'גבורות השם' ואין בזה אלא חיוב הודאה ולא חיוב שירה. והוסיף העמק ברכה שאף בטובות השם שיש בהם הנהגה ניסית, מכל מקום אין אומרים עליהם שירה אלא כשהנס הוא נס גלוי ממש, שניכרים בו גבורות השם. ומטעם זה אמרה הגמרא (ערכין י:) שאין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, כיון שנס שבחוץ לארץ הוא מכוסה קצת בדרכי הטבע.

קושיית הגרי"פ פערלא על שיטת רבי דניאל הבבלי

הגרי"פ פערלא הקשה על מה שכתב רבי דניאל הבבלי שאף הלל של מועדים הוא משום מצות פרסומי ניסא, מדברי הגמרא (ערכין י:) שאמרה שקורים את ההלל בימים הנקראים מועד ושהתקדשו לחג באיסור עשיית מלאכה, והקשתה הגמרא מפני מה אומרים הלל בחנוכה שאינו מועד ואינו מקודש לחג, ותירצה שאומרים בו משום ניסא. ומשמע שהלל של מועדים דין אחר הוא, ואינו משום ניסא, ועוד, שלדברי רבי דניאל אין תירוץ הגמרא 'משום ניסא' מובן, שהרי אף במועדים ההלל הוא משום ניסא, ומכל מקום הצריכו בו תנאי שיהא קרוי מועד ומקודש לחג.

מסקנת הגרי"פ פערלא בהלל של חנוכה

ומסקנת הגרי"פ פערלא שהלל של חנוכה מדאורייתא הוא ומשום מצות פרסומי ניסא, וכשיטת רבי דניאל הבבלי. אבל הלל של מועדים אינו משום פרסומי ניסא, ודלא כשיטת רבי דניאל, אלא מדרבנן הוא, או מדאורייתא משום מצות שמחה או מהלכה למשה מסיני, וכשיטת הרמב"ן בספר המצוות.

שיטת הרס"ג

לשון הרס"ג בספר המצות (עשה נט-ס), 'כתוב זאת רמז מגילה, ונר ימי חנוכה עד כלות'. והקשה עליו הגרי"פ פערלא (שם) מדוע לא מנה מצות קריאת ההלל במנין המצוות, שאף אם נאמר שסבר הרס"ג כשיטת הרמב"ם שמצות קריאת ההלל אינה אלא מדרבנן, עדיין יקשה, שהרי הרס"ג מנה אף מצות קריאת מגילה והדלקת נר חנוכה שהם מדרבנן, וא"כ למה לא מנה גם כן מצות קריאת ההלל.

וכתב הגרי"פ פערלא שיש לבאר שיטת הרס"ג על פי מה שנתבאר בשיטת רבי דניאל הבבלי, שיש לומר שהרס"ג סובר שההלל מצותו מן התורה, ומה שמנה הרס"ג מצות חנוכה במנין העשין, משום מצות ההלל שבה הוא שמנאה.

ויש לבאר לשון הרס"ג, 'ונר ימי חנוכה עד כלות', על פי מה שנתבאר לשיטת רבי דניאל הבבלי, שמצות פרסומי ניסא מן התורה מתקיימת בכל אופן שיהיה הן בהדלקת הנר, הן בקריאת ההלל והן באופנים אחרים, ומדרבנן הוא שתיקנו לקיים הדלקת הנר בדווקא, אע"פ שיכול לצאת ידי חובת המצוה דאורייתא גם בלא ההדלקה. ולפי זה יש לומר שאף בקריאת התורה של חנוכה מתקיים פרסומי ניסא, ואף היא בכלל המצוה דאורייתא. ואמנם מדין חיוב המצוה דאורייתא מספיק אופן אחד של פרסומי ניסא, ומדרבנן הוא שחייב

פרק ופרק.

קב. שבה נזכרו ימים טובים שקבעו חכמים מפני ניסים שאירעו בהם, ואסרום בתענית, וחלקם אף נאסרו בהספד. ונחלקו אמוראים בגמרא (ר"ה יח:), רב ורבי חנינא אמרו שבזמן הזה בטלה מגילת תענית, ורבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי סברו שלא בטלה.

קג. וביאר הגרי"פ פערלא שאע"פ שבשב ואל תעשה יש כח בידם לבטל דבר מן התורה, וכמו שמצינו שביטלו תקיעת שופר ונטילת לולב בשבת, היינו דווקא בביטול שאינו אלא לשעה, וכגון מצוות אלו שלא ביטלום לגמרי, אלא רק בשבת, אבל ימי מגילת תענית ביטלום לגמרי, וזה לא מצינו שיהיה כח בידם.

בכל פרט ופרט, אבל מכל מקום כשעושה כל הפרטים מתקיימת בכל אחד מהם מצוה דאורייתא, כיון שהיא מצוה שאין לה שיעור[קד].

ובזה כתב הגרי"פ פערלא לבאר את לשון הרס"ג 'ונר ימי חנוכה, עד כלות', שכוונתו בזה לרמז לכל דיני חנוכה המבוארים בברייתא (מסכת סופרים פ"כ ה"ג-י), המתחילה במצות הדלקת נר חנוכה, ומביאה אח"כ דיני הלל, ומסיימת בסדר קריאת התורה בימי חנוכה, 'ובשבת שבתוכו קורא ויהי ביום כלות משה' וכו'. שבכל דינים אלו מתקיימת מצוה דאורייתא של פרסומי ניסא[קה].

שיטת החתם סופר

כשיטת רבי דניאל הבבלי, וכביאור הגרי"פ פערלא בדברי הרס"ג, שמדאורייתא 'יוצא אדם ידי חובתו בכל אופני הפרסומי ניסא שיעשה, מבואר גם בדברי החתם סופר. שכתב (שו"ת יו"ד סי' רלג) שקביעת מועד ביום שנעשה בו נס הוא מדאורייתא. ומקור מצוה זו הוא מקל וחומר מיציאת מצרים. וכמבואר בגמרא (מגילה יד.) בענין תקנת הנביאים שתיקנו מקרא מגילה, ודרשו קל וחומר מיציאת מצרים, 'ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן'. וכתב החתם סופר שלפי זה עיקר 'יום פורים וימי חנוכה מדאורייתא הם. אמנם פרטי דיניהם, כגון הדלקת נרות או משלוח מנות וכדו', כל אלו מדרבנן הם. שמדאורייתא בכל זכר שעושה, יצא ידי חובתו. ומי שאינו עושה בהם שום זכר ביטל מצות עשה דאורייתא. אמנם העושה זכר כל שהוא על כל פנים ביום אחד מימי חנוכה, אע"פ שלא הדליק נרות, וכן אם לא שלח מנות בפורים וכדו', אבל עשה בו זכר כל שהוא יצא ידי חובתו מדאורייתא ואינו אלא עובר על דברי חכמים.

אולם כתב החתם סופר שיתכן שההלל בחנוכה וקריאת המגילה בפורים הם מדאורייתא, כיון שיש ללמוד שהמצוה דווקא לומר שירה בפה, כיון שלמדו קל וחומר מיציאת מצרים שהמצוה היא להזכירה בפה דווקא.

קושיות הנצי"ב על שיטת החתם סופר

הנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתא כו אות א) הקשה על שיטת החתם סופר שקביעת מועד לדורות ביום שנעשה בו נס היא מצוה מן התורה, מהמבואר בגמרא (ר"ה יח:) שמגילת תענית [שכתובים בה ימים טובים שנעשה בהם נס לישראל, ואסורים בהספד ובתענית] בטלה, ואם חובת קביעת מועד בימים אלו היא מדאורייתא, איך ביטלום חכמים.

עוד הקשה הנצי"ב על מה שנקט החתם סופר שחיוב אמירת ההלל בחנוכה הוא מן התורה, מדברי הרמב"ן בספר המצות (שורש א) שכתב שחיוב הלל במועדים הוא מדאורייתא, ומה שאמרו בגמרא (ברכות יד.) שההלל הוא מדרבנן, העמיד הרמב"ן בהלל של חנוכה ושל ימים שאין גומרים בהם את ההלל. וא"כ מפורש בדבריו שאין חובת אמירת הלל בחנוכה לדורות מן התורה.

ביאור שיטת הסמ"ק

הסמ"ק (מצוה קמו) כתב מקור מהתורה למצות הלל וז"ל, 'להלל בזמנים קבועים, דכתיב 'הוא תהלתך' ואמרו רבותינו בארץ ישראל שמונה עשר יום וכו'. וכן מי שאירע לו נס כגון ארבעה שצריכין להודות, יורדי הים והולכי מדברות וחולה שנתרפא ויוצא מבית האסורין צריך לברך ברוך אתה וכו' הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב'. וכתב הגרי"פ פערלא (מ"ע נט- ס) שממה שכלל הסמ"ק מצות הלל עם דין ארבעה שחייבין להודות, משמע שסובר שאף הלל מדין הודאה על הנס הוא, וכברכת הגומל בארבעה שחייבים להודות. ואין מצוה זו מן התורה אלא לאותם שאירע להם הנס בעצמם, ובכלל מצות תודה הוא שחייבים להביא זבחי תודה ולקרוא את ההלל[קו].

אבל לדורות לזרעם הבאים אחריהם יש לומר שאינו אלא מדרבנן, וכמו שאין עליהם חובה להביא קרבן תודה. ואף למי שאירע להם הנס אין חיוב הלל עליו מדאורייתא אלא פעם אחת לאחר שאירע לו הנס, ובזה יוצא ידי חובת המצוה דאורייתא. ובנס מפורסם, כמו נס חנוכה, חייבו רבנן אותם ואת כל הדורות הבאים אחריהם לקרוא את ההלל בזמן שנעשה להם הנס[קז].

ביאור לשון הגמרא 'לשנה אחרת קבעום'

ועל פי המבואר כתב הגרי"פ פערלא לבאר דקדוק לשון הגמרא (שבת כא:) בענין חנוכה, 'לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה', ויש לדקדק מפני מה קבעו כן רק לשנה אחרת, וכן יש לדקדק מדוע נקטה הגמרא לשון 'קבעום' ולא לשון 'תקנום'. וכן יש לדקדק בנוסח 'על הניסים' שנקטו גם כן לשון 'וקבעו שמונת ימי חנוכה', ולא לשון 'תיקנו'. וביאר הגרי"פ פערלא שאמנם בשעת הנס היו חייבים מדאורייתא להלל ולהודות, אבל בשנה אחרת כבר אין מצוה מדאורייתא, וכמו שנתבאר, אבל חז"ל קבעו עליהם חובה להמשיך מצוה זו גם לשנים אחרות ולדורות, וזהו שנקטו לשון 'קבעו', מפני שאין כאן תקנה מחודשת, אלא שמצוה שנצטוו בה לשעה מן התורה, קבעוה חובה לדורות.

יישוב סתירת לשונות הגמרא בברכות ובתענית

נתבאר לעיל שהראשונים הסוברים שמצות הלל מן התורה, הביאו ראיה לשיטתם מדברי הגמרא (תענית כו.) שמבואר שם שהלל של ראש חודש אינו דוחה מעמד כיון שאינו דאורייתא, ומשמע שהלל של חנוכה, שמבואר שם שדוחה מעמד הוא מדאורייתא. ומאידך גיסא, המגיד משנה (חנוכה פ"ג ה"ה) כתב להוכיח כדעת הרמב"ם שהלל אינו אלא מדרבנן מלשון הגמרא (ברכות יד.) 'בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא, בהלל ובמגילה מהו שיפסיק [לשאלת שלום] מי אמרינן קל וחומר, קריאת שמע דאורייתא פוסק, הלל דרבנן מבעיא, או דילמא פרסומי ניסא עדיף. אמר ליה פוסק ואין בכך כלום'.

וכתב הגרי"פ פערלא, שעל פי המבואר בשיטת הסמ"ק לחלק בין הלל בשעת הנס ובין הלל לדורות, יש ליישב דברי הגמרא בב' המקומות. נידון הגמרא במסכתין הוא ללמוד שמותר להפסיק בהלל לשאילת שלום, בקל וחומר מקריאת שמע, והיינו בהלל לדורות שאינו אלא מדרבנן, ואע"פ שעיקרו מן התורה, שהרי בשעת הנס היה חיובו מדאורייתא, מכל מקום בודאי שהוא קל מקריאת שמע שהיא דאורייתא ממש, ובודאי שאפשר ללמוד הלל בקל וחומר מקריאת שמע. אולם נידון הגמרא בתענית הוא לחלק בין הלל של חנוכה שדוחה מעמד, להלל של ראש חודש שאינו דוחה מעמד, ועל זה אמרה הגמרא 'הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא', כלומר שאף עיקרו אינו אלא מדרבנן, ולפיכך אינו דוחה מעמד, מה שאין כן הלל של חנוכה, אף שעתה הוא מדרבנן, מכל מקום חמור הוא יותר, כיון שעיקרו מן התורה[קח], שבשעת הנס היה חיובו מדאורייתא, וכנ"ל.

ביאור הנצי"ב בשיטת השאילתות

כביאור הגרי"פ פערלא בשיטת הסמ"ק, כתב גם הנצי"ב לבאר בשיטת השאילתות. שהשאילתות (שאילתא כו) כתב וז"ל, 'דמחייבין דבית ישראל לאודויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמיתרחיש להו ניסא, דכתיב 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו' (תהילים קיז א), אטו משום דגבר עלינו חסדו הללו את ה' כל גוים, אלא הכי קאמר הללו את ה' כל גוים מה דעביד עימכון וכל שכן אנן דגבר עלינו חסדו'. וכתב בהעמק שאלה (אות א) לבאר לשון השאילתות 'בעידנא דמיתרחיש להו ניסא', דהיינו דווקא בשעה שאירע הנס, שאז חיובו הוא מן התורה, אבל חיוב הודאה ביום זה בכל שנה אינו אלא מדרבנן.

ביאור לשון השאילתות

בגמרא (פסחים קיח:) ביארו את לשון הפסוק 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האמים כי גבר עלינו חסדו' (תהילים קיז א), 'הללו את ה' כל גוים אגבורות ונפלאות דעביד בהדייהו, כל שכן אנו דגבר עלינו חסדו'. והשאילתות כתב בשינוי לשון קצת, 'הללו את ה' כל גוים מה דעביד עימכון וכל שכן אנן דגבר עלינו חסדו'. וביאר הנצי"ב, שבלשון הגמרא היה אפשר לפרש שדיברה על גבורות ונפלאות שעשה הקב"ה עמהם בעבר, וחובה עליהם להללו על כך לדורות, וקל וחומר אנו שגבר עלינו חסדו שחובה עלינו להללו לדורות. אבל לשון השאילתות 'מה דעביד עימכון' מתפרש על חסדי הקב"ה שבדרך הטבע, שהם בכל עת, ועליהם אמר הכתוב הללו את ה' כל גוים, בשעה שעושה החסד עמכם. וכל שכן אנו שעושה עמנו פלאות שחובה עלינו להללו בשעת הנס. אבל חובת ההלל לדורות על נס שעבר אינה אלא מדרבנן. ואף לפי נוסח הגמרא כתב הנצי"ב שיש לפרש על שעת הנס, הללו את ה' כל גוים על גבורות ונפלאות שעושה עמהם בכל עת בתוך סתרי הטבע, וכל שכן אנו שעושה עמנו בכל עת נפלאות גדולות ממה שעושה עמהם, שחייבים אנו להללו בשעת הנס.

קד. וכעין זה כתב הגרי"פ פערלא שם בענין קרבן תודה, לשיטות הראשונים שקרבן תודה קרבן חובה הוא, ויוצא ידי חובה בתודה אחת, מכל מקום אם מרבה בתודות, כולם בכלל המצוה הם, כיון שזו מצוה שאין לה שיעור.

קה. ומבואר לפי זה שאין הרס"ג מונה מצוות דרבנן, ומה שמנה שם 'כתוב זאת רמז מגילה', עיין בדברי הגרי"פ פערלא שם שהאריך לבאר שכוונת הרס"ג היא למצוה מדאורייתא של זכירת מעשה עמלק.

קו. עיין בדברי הגרי"פ פערלא שהאריך להוכיח ששיטת רוב הראשונים היא שקרבן תודה קרבן חובה הוא לאותן שחייבים להודות, ואינו בא בנדר או בנדבה.

קז. ביאור הגרי"פ פערלא בדברי הסמ"ק צריך ביאור, שהרי לשון הסמ"ק הוא 'להלל בזמנים קבועים וכו' ואמרו רבותינו בארץ ישראל שמונה עשר יום וכו'. ולדברי הגרי"פ פערלא אין המצוה להלל בימים קבועים, אלא להלל בשעה שאירע הנס, וי"ח ימים קבועים שאנו קוראים בהם היום את ההלל אינם אלא מדרבנן.

קח. כן מצינו שדין דרבנן שיש לו עיקר מהתורה, חמור הוא יותר מדין דרבנן שאין לו עיקר מהתורה, בגמרא (גיטין סה.) מבואר שיש הסובר שמה שאמרו 'כל דתקון רבנן כעין דאורייתא

שיטת רש"י

וכתב הנצי"ב שאף בשיטת רש"י נראה שסבר כן[קט]. שבגמרא (מגילה יד.) אמרו, 'תנו רבנן ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש, אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה, קל וחומר ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן'. ופירש רש"י שם (ד"ה מעבדות לחירות) שהקל וחומר הוא מיציאת מצרים שאמרו שירה על הים. ולפי פירושו מוכח שהקל וחומר אינו אלא על שירה בשעת הנס עצמו, שכן אמרו בשירת הים בשעת הנס, אבל לדורות הרי אין חיוב לומר שירה בשביעי של פסח בכל שנה, וא"כ אף מה שדרשו בקל וחומר לומר שירה על כל נס של יציאה ממות לחיים אינו אלא בשעת הנס עצמו, ולא לדורות[קי]. ומה שאמרו בגמרא שמכח קל וחומר זה תיקנו נביאים קריאת מגילה, היינו שתיקנו באותה שנה לומר בכל ישראל. אבל קריאת המגילה לדורות היא תקנה דרבנן[קיא], ומכל מקום אין זה נקרא שהוסיפו מצות עשה, כיון שיש לה עיקר מן התורה, כמו שנתבאר שבשעת הנס עצמו היה חיובה מהתורה[קיב].

יישוב הערוגת הבשם על קושיות האחרונים

כעין פירוש הנצי"ב בשיטת רש"י, כתב גם הערוגת הבשם (שו"ת או"ח סי' קפא), וכתב ליישב על פי זה ב' קושיות האחרונים.

בפירוש הרא"ם על הסמ"ג (מצוות דרבנן ד) הקשה על לשון 'ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה', שמשמע לכאורה שמקרא מגילה הוא מצוה שהוסיפו על מה שכתוב בתורה, והרי נתבאר בגמרא שלמדו לחייב מקרא מגילה מקל וחומר, וא"כ אין זו הוספה על מה שכתוב בתורה.

ובטורי אבן (מגילה יד.) הקשה על מה שפירש רש"י שהקל וחומר הוא משירת הים, איך למדו מזה קל וחומר למצות מקרא מגילה לדורות[קיג].

וביאר הערוגת הבשם ששאלת הגמרא 'מאי דרוש' היא משום שאמרו 'אלה המצוות, שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה', וא"כ לא היו יכולים הנביאים להוסיף מצוה מדעתם בלא מקור מהתורה. ועל כך ענתה הגמרא, 'קל וחומר, ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן', כלומר, שמה שאין הנביא רשאי לחדש דבר, היינו להוסיף מצוה מחודשת לגמרי, אבל מצוה שחייבה התורה לקיימה פעם אחת, רשאי הנביא לתקנה חובה לדורות. ולפיכך כיון שדרשו קל וחומר משירת הים לחייב מדאורייתא ההודאה בשעת הנס, שוב היו רשאים לתקן קריאת המגילה אף לדורות[קיד]. ובזה מיושבת קושיית הרא"ם, שאמנם תקנת קריאת המגילה לדורות היא הוספה על מצוות התורה, מכל מקום רשות בידם לתקן כך, כיון שדרשו לחייב מדאורייתא בשעת הנס. ובזה מיושבת גם קושיית הטורי אבן, שאמנם הקל וחומר הוא רק על האמירה בשעת הנס, ולדורות הוא מתקנת נביאים, וכמו שנתבאר[קטו].

וכתבו הנצי"ב והערוגת הבשם, שלפי האמור אף הלל של חנוכה חיובו בשעת הנס היה מן התורה, אבל חיובו לדורות אינו אלא מדרבנן, ולא כדברי החתם סופר[קטז] שנקט שחיוב הלל בחנוכה אף לדורות הוא מן התורה.

הלל בחנוכה לדורות

יישוב קושיית הטורי אבן על פי לשון ה'שיטה למסכת מגילה'

התבאר שפירוש הנצי"ב והערוגת הבשם בשיטת רש"י שהקל וחומר שדרשו בגמרא הוא רק על חיוב בשעת הנס, יסודו הוא מחמת קושיית הטורי אבן שהרי שירת הים לא הוקבעה חובה לדורות. אולם בשיטת אחד מן הראשונים, שהלך בשיטת רש"י, נראה שמיישב קושיא זו באופן אחר. ב'שיטה למסכת מגילה' (יד. ד"ה ומה) פירש בדברי הגמרא כפירוש רש"י שהקל וחומר הוא משירה שאמרו בני ישראל על הים, והוסיף וז"ל, 'דהיינו אז ישיר משה, והוקבעה בתורה לקרותה'. ונראה שבהוספה זו בא ליישב קושיית הטורי אבן איך אפשר ללמוד משירת הים קל וחומר לדורות, וזהו שכתב שהוקבעה בתורה לקרותה, כלומר שאף זה הוא כעין קביעה לדורות, שכיון שנכתבה שירה זו בתורה, והוקבעה בכך לקרותה לעולם, הרי זה כקביעה לדורות. ואפשר ללמוד ממנה חיוב אמירת הלל על נס לדורות[קיז].

צירה החכמה 18:05, 18/ב/2013

ראיה שדעת רש"י שחיוב הלל הוא מדאורייתא

יש להקשות על פירוש הנצי"ב והערוגת הבושם בשיטת רש"י שרק הלל בשעת הנס ממש חיובו הוא מן התורה, מדברי רש"י במסכתין. ששנינו (ברכות כ:) שנשים חייבות בתפילה, ולפי גירסא אחת הקשתה הגמרא (שם) על כך 'פשיטא', ותירצה 'כיון דכתיב 'ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה' (תהלים נה יח), כמצות עשה שהזמן גרמא הוי, קא משמע לן דרחמי נינהו'. ורש"י (ד"ה הכי) כתב שאין לגרוס כן, כיון שמצות תפילה היא מדרבנן. וביארו תוספות (ד"ה בתפלה) שרש"י סובר שנשים אינם פטורות ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא. אמנם התוספות ותוספות הרא"ש (ד"ה חייבין) חלקו על רש"י וכתבו להוכיח שאף ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא נשים פטורות, ממה ששנינו בסוכה (לח.) שאשה אינה מוציאה את האיש ידי חובתו בקריאת ההלל, כיון שהאשה אינה מחויבת. ולכאורה מוכח שרש"י סבר שחיוב הלל הוא מדאורייתא, ולכן אין להוכיח ממשנה זו שנשים פטורות ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא. וכן כתב הכפות תמרים (סוכה לח. בתוד"ה מי) ליישב שיטת רש"י[קיח].

חילוק בין הלל במועדים להלל על הנס

ולפי האמור, מבואר ששיטת רש"י היא שחיוב הלל הוא מדאורייתא. ולא כמו שכתבו הנצי"ב והערוגת הבושם שחיוב הלל לדורות אינו מן התורה. אלא שיש מקום לחלק בין חיוב הלל במועדים לחיוב הלל הנאמר על הנס. שחיוב הלל על הנס אינו מן התורה אלא בשעת הנס, ולדורות אינו אלא מדרבנן, וכמו שכתבו הנצי"ב וערוגת הבושם. אך חיוב הלל במועדים הוא מן התורה, והמשנה בסוכה עוסקת בחיוב הלל בסוכות, שהוא מדין הלל על המועדים, ובהלל זה יש לומר שהוא מן התורה וכמו שכתב הכפות תמרים[קיט].

ראיה מדברי רש"י שחיוב הלל בכל הימים אינו מדאורייתא

אמנם מדברי רש"י בתענית (כח:) לכאורה מבואר שחיוב הלל אינו מדאורייתא, בין הלל הנאמר על הנס, ובין הלל הנאמר במועדים. שעל האמור בגמרא שם 'הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא' ומשמע לכאורה שהלל בשאר

תקון', היינו דווקא בדבר שיש לו עיקר מהתורה. וכן מבואר במשנה למלך (תרומות פ"ז הי"ז) בענין תרומה בזמן הזה שאע"פ שהיא מדרבנן מכל מקום ספקה לחומרא, כיון שיש לה עיקר מן התורה.

קט. ראה גם כן לשון ספר האורה לרש"י (סי' קכה) 'שאלו אחד ועשרים יום [בגולה] קריאת ההלל מן התורה'.

קי. הנצי"ב מפרש שקל וחומר זה הוא קל וחומר גמור מדאורייתא. אולם בפירוש הרא"ם על הסמ"ג (מצוות דרבנן ד) כתב שקל וחומר זה הוא אסמכתא בעלמא, והוכיח כן מלשון הגמרא בענין זה 'ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה', ומשמע שמצוה זו אינה מן התורה. ומדברי הגמרא במגילה (יט:), 'מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידים לחדש, ומאי ניהו מקרא מגילה' [והוסיף הרא"ם שבודאי כן הוא לשיטת הרמב"ם שכתב שכל דרשה מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, אם לא אמרו בפירוש בגמרא שהיא מדאורייתא, אינה אלא מדרבנן. וביאר הרא"ם כוונתו, שאם לא פירשו שהיא מהתורה, יש לומר שאינה אלא אסמכתא בעלמא]. וראה בהעמק שאלה (שאילתא ס אות א) שאע"פ שמצינו בגמרא מקומות שאמרו קל וחומר ואינו אלא מדרבנן, מכל מקום קל וחומר השנוי בברייתא לעולם הוא מן התורה.

קיא. הנצי"ב כתב להוכיח כן מהגמרא (מגילה ז.) ששלחה אסתר לחכמים 'כתבוני לדורות', ולא רצו עד שמצאו רמז לדבר בתורה, מהפסוק 'כתב זאת זכרון בספר' (שמות יז יד) ודרשו 'בספר, מה שכתוב במגילה'. ומדוע הוצרכו לדרשה זו ולא דרשו כן מהקל וחומר הנ"ל, אלא בהכרח שהקל וחומר אינו מלמד אלא לומר שירה בשעת הנס, ולא לדורות.

קיב. וכתב הנצי"ב שיש להוכיח כן, שמצוה שעיקרה מן התורה וחכמים תיקנו לה תוספת, אין זה נקרא שהוסיפו מצות עשה, שהרי מצות תפילה היא מדרבנן, והנביאים תקנוה בצירוף אנשי כנסת הגדולה, ומכל מקום מבואר בברייתא שלא הוסיפו הנביאים על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. ועל כרחך צריך לומר שכיון שעיקר תפילה מן התורה, לשיטת הרמב"ם פעם אחת בכל יום, ולהרמב"ן בעת צרה, ותקנת חכמים להתפלל ג' תפילות בכל יום היא תוספת על גבי מצוה זו, אין זה נקרא שהוסיפו על מה שכתוב בתורה.

קיג. הטורי אבן הוכיח מחמת קושיא זו שהקל וחומר הוא מהלל של לילי פסחים שחיובו לדורות, ולא כפירוש רש"י שהקל וחומר הוא משירת הים.

עיין גם באגרות משה (שו"ת או"ח ח"א סי' טו) שהקשה כקושיית הטורי אבן, והוכיח מחמת קושיא זו שהקל וחומר אינו קל וחומר גמור, אלא אסמכתא בעלמא. וכתב שם עוד שאין לפרש שהקל וחומר הוא מהלל של לילי פסחים שחיובו לדורות [וכפירוש הטורי אבן], שא"כ מדוע לא הוכיח הרמב"ן בספר המצות (שורש א) מגמרא זו כשיטתו שהלל בלילי פסחים הוא מדאורייתא.

קיד. פירוש הערוגת הבשם חלוק במקצת מפירוש הנצי"ב, שלפירוש ערוגת הבשם מה שאמרו בברייתא שנביאים תיקנו מקרא מגילה, היינו תקנת מקרא מגילה, שאחר שדרשו בקל וחומר לחייב מדאורייתא בשעת הנס, הוסיפו ותיקנו מדעתם לחייב לדורות. אבל בדברי הנצי"ב משמע שהנביאים לא תיקנו אלא בשעת הנס, על פי מה שדרשו בקל וחומר, והתקנה לדורות היא תקנה נוספת מדברי סופרים.

קטו. וכתב הערוגת הבשם, שעל פי האמור יש להוכיח כפירוש רש"י ולא כפירוש הטורי אבן שהקל וחומר הוא מהלל של לילי פסחים שחיובו לדורות, שהרי לשיטת הטורי אבן 'קשה כקושיית הרא"ם שאין זו הוספה על מצוות התורה אלא מצוה מדאורייתא ממש מקל וחומר.

קטז. שהובאו לעיל.

קיז. בירושלמי (סוטה פ"ה ה"ד) דרשו את לשון הפסוק האמור בשירת הים 'ויאמרו לאמר' (שמות טו א), לאמר לדורות. ועיין קרבן העדה שם פירוש א' שפירש שיזכירו תמיד השירה הזאת. ועיין בשירי קרבן שם שהקשה על פירוש זה שלא מצינו בשום מקום שיהיה חיוב להזכיר שירה זאת תמיד. ולפירוש השיטה הנ"ל יתכן שזו כוונת הירושלמי, שמכיון שנקבעה שירה זאת בתורה, הרי זה כמו שנקבע לאומרה לדורות.

קיח. וכן כתב בספר 'נזר הקודש ושו"ת' (סי' צט).

קיט. וראה לעיל בפרק זה שהובאו שמונה מקורות לחיוב הלל מן התורה, והמקורות המבוארים שם באותיות ב' ד' ה' ז', הן מקורות לחיוב הלל במועדים בלבד, ויתכן שרש"י סבר כאחת מהשיטות הללו. וכן אפשר שרש"י סבר כדעת הרמב"ן (שם אות ג) שחיוב ההלל הוא מהלכה למשה מסיני, וסבר שנמסרה ההלכה על חיוב הלל במועדים, אבל חיוב הלל על הנס אינו אלא

ימים הוא מן התורה[קכ], פירש רש"י (כח: ד"ה זאת אומרת, ד"ה מנהג) שהלל של ראש חודש אינו אלא מנהג בעלמא, מה שאין כן הלל של חנוכה הוא מתקנת נביאים, 'דנביאים תיקנוהו שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, כשנגאלין יהו אומרים אותו, כדאורייתא דמי', ומבואר בלשונו שהן הלל הנאמר על הנס, והן הלל הנאמר על כל פרק ופרק, והיינו במועדים[קכא], מתקנת נביאים הוא, והרי הוא כדאורייתא, אבל אינו מן התורה ממש.

יישוב המחזיק ברכה על קושיית תוספות

ולפי המבואר ששיטת רש"י לכאורה היא שהן הלל של מועדים והן הלל שעל הנס אין חיובם אלא מדרבנן, חוזרת למקומה קושיית התוספות, לשיטת רש"י שנשים חייבות במצות עשה דרבנן שהזמן גרמא, מדוע נשים אינן מוציאות את האיש ידי חובתו בקריאת ההלל, והרי חיוב הלל מדרבנן הוא, ואשה אינה פטורה ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא.

ובקושיא זו הקשה החיד"א (מחזיק ברכה או"ח סי' רצא סוף סק"ח) לשיטת רבינו תם והארחות חיים שאף הם סוברים שאין אשה פטורה ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא. וכתב שאפשר ליישב שרבינו תם והארחות חיים סוברים כשיטת הראב"ד (חנוכה פ"ג ה"ו) שחיוב הלל הוא מדברי קבלה, ומה שאמרו שאשה חייבת במצוה שהזמן גרמא היינו דווקא במצות עשה דרבנן שהזמן גרמא, אך מצות עשה מדברי קבלה דינה לענין זה כמצות עשה מדאורייתא, שאין אשה חייבת במצוה שהזמן גרמא. ועל פי דברי החיד"א יש ליישב גם את שיטת רש"י, שהרי מבואר בדבריו שחיוב הלל הוא מתקנת נביאים, ומפורש בדברי רש"י שכיון שחיוב זה הוא מדברי נביאים הרי הוא כדאורייתא[קכב]. ויש לומר שאף לענין זה שאין נשים מחוייבות במצות עשה שהזמן גרמא, דינו כדאורייתא.

יישוב הגרי"ז שנשים פטורות מהלל של נטילת לולב

ובקונטרס מחידושי הגרי"ז על מסכת סוכה (דף לג. מדפי הספר) כתב שיש ליישב קושיית התוספות על רש"י, שיש לומר שרש"י סובר שהלל הנאמר על נטילת לולב הוא מדאורייתא, וכמו שכתב הרמב"ן בספר המצות (שורש ראשון) להוכיח מלשון הגמרא (פסחים קיז.) 'אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו את לולביהן ולא אמרו שירה'[קכג]. וסבר רש"י שרק הלל הנאמר על שחיטת הפסח ועל נטילת לולב הוא מן התורה, אבל שאר הלל הנאמר במועדים אינו אלא מדרבנן[קכד]. ולפיכך אמרה המשנה בסוכה שאין האשה מוציאה את האיש ידי חובתו בהלל, שנידון המשנה הוא בהלל הנאמר על נטילת לולב, ובהלל זה ודאי שאין האשה מחויבת, כיון שאינה מחויבת בנטילת לולב שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, ופשוט שאינה מחויבת בהלל הנאמר על הנטילה. ואף שיש חיוב נוסף של הלל, שהוא מדין הלל של מועדים, וחיוב זה הוא מדרבנן, ואשה חייבת בו לשיטת רש"י שאין אשה פטורה ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא, מכל מקום אינה יכולה להוציא את האיש ידי חובתו, כיון שהאיש חייב בהלל מדאורייתא מדין הלל על נטילת לולב, ואין אשה החייבת בהלל דרבנן יכולה להוציא את האיש החייב בהלל מדאורייתא[קכה].

אוצר החכמה

שיטת הרמב"ן בפסחים

הרמב"ן (פסחים קיז: ד"ה ואומר) דן אם הלל בליל הסדר טעון ברכה, וכתב בתוך דבריו וז"ל, 'ותמה על עצמך היאך לא יהא טעון ברכה, שאין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת גאולה. וכן שנינו וזה וזה טעון הלל באכילתם, וסמכוהו על המקרא דכתיב 'השירה יהיה לכם כליל התקדש חג'. ומלשונו 'וסמכוהו על המקרא' כו', משמע שאין פסוק זה אלא אסמכתא בעלמא, אולם עיקר חיוב ההלל הוא מדרבנן. וכתב החיד"א (עין זוכר מערכת ה אות מט) שהיה נראה קצת מדברי הרמב"ן הללו, שכל מה שכתב בספר המצות לבאר שההלל הוא מדאורייתא, לא כתב כן אלא ליישב את שיטת הבה"ג, אבל שיטת עצמו היא שההלל הוא מדרבנן והפסוק אינו אלא אסמכתא בעלמא. ומסקנת החיד"א שהיותר נראה בדעת הרמב"ן שהוא סובר שההלל הוא מדאורייתא, וכמו שכתב בספר המצות, אלא שהוא סובר שהפסוק 'השיר יהיה לכם' וגו' אינו מקור לדין ההלל והוא אינו אלא אסמכתא בעלמא, ומקור דין הלל הוא מדין מצות שמחה ביו"ט, ומטעם זה הוא סובר שאין למנותו כמצוה בפני עצמה במנין המצוות.

שיטות ראשונים שחיוב הלל אינו אלא מדרבנן

שיטת תוספות ותוספות הרא"ש

לעיל הובאו דברי רש"י (ברכות כ: ד"ה הכי) שסובר שנשים חייבות במצות עשה דרבנן שהזמן גרמא. והובא שתוספות (ד"ה בתפלה) ותוספות הרא"ש (שם ד"ה חייבין) חלקו על רש"י וכתבו להוכיח שאף ממצות עשה דרבנן שהזמן גרמא נשים פטורות, ממה ששנינו בסוכה (לח.) שאשה אינה מוציאה את האיש ידי חובתו בקריאת ההלל, כיון שהאשה אינה מחויבת. ומבואר מדבריהם שהם סברו שחיוב הלל אינו אלא מדרבנן. אמנם יתכן שאין ראיה שכך היא שיטתם, אלא בהלל של מועדים, שיש לומר שנידון המשנה שם הוא בהלל של חג הסוכות. אך בהלל הנאמר על הנס יש מקום לומר שהוא מדאורייתא, וכשיטת החתם סופר [המובאת לעיל במקורות לשיטות שחיוב הלל הוא מן התורה (אות ח)] שכל הלל על הנס הוא מן התורה, על פי דרשת הגמרא (מגילה יד.) מקל וחומר מיציאת מצרים, 'ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן'.

שיטת הריטב"א

הריטב"א (מגילה יט. ד"ה הכל) כתב להוכיח שקטן אינו מוציא אחרים ידי חובתם אפילו במצוות דרבנן, ממה ששנינו (שם כד.) שקטן אינו פורס על שמע [שאינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם בברכות קריאת שמע], וממה ששנינו (סוכה לח.) שקטן אינו מוציא אחרים ידי חובתם בקריאת ההלל, ואע"פ שברכות ק"ש, וקריאת ההלל אינם אלא מדרבנן. ומבואר מדבריו שהוא סובר שחיוב ההלל אינו אלא מדרבנן, ואף בהלל שבנטילת לולב, שבו עסקה משנה זו.

וכן מבואר בדבריו בתחילת סדר ההגדה, שהקשה אין מותר להפסיק בהלל הנאמר בליל הסדר, באכילה ובשתיה ובכמה ברכות ומצוות אחרות, ובשיחה וקלות ראש. ותירץ, שעיקר הלל הוא מדרבנן, כפי שמוכח בכל מקום, וחכמים תיקנו לאמרו בליל הסדר באופן זה.

שיטת המאירי

במאירי (כתובות קג: ד"ה חייב) מבואר שהלל של מועדים הוא מדרבנן, וביאר שם לשון הגמרא (תענית כח:) 'הלילא דריש ירחא לאו דאורייתא', שמשמע לכאורה שהלל של מועדים הוא מדאורייתא, שאין הדבר כן, ואף הלל של מועדים הוא מדרבנן, אלא שיש לו סמך מן התורה, ומצינו דינים שהם מדרבנן ויש להם סמך מן התורה שקראום בגמרא 'דאורייתא'.

שיטת הסמ"ק מצורין

הסמ"ק מצורין (סי' קמד) כתב שכל י"ח ימים הם מדברי סופרים.

ה. דין קריאה ודין שירה בהלל

יישוב השגת הראב"ד על שיטת הרמב"ם שהלל מדברי סופרים

לעיל הובאו דברי הרמב"ם (חנוכה פ"ג ה"ו) שכתב שההלל בכל הימים שגומרים את ההלל בהם, הוא מדברי סופרים. והובא שהראב"ד השיג עליו וכתב שיש באמירת הלל עשה מדברי קבלה, מהפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ישעיה ל כט).

מדרבנן.

קכ. וכמבואר לעיל בראיות הראשונים שחיוב הלל מן התורה שיש מן הראשונים שכתבו להוכיח מגמרא זו שהלל דאורייתא.

קכא. כמבואר ברשב"ם (שם קטז: ד"ה על). וכן מבואר ברש"י בראש השנה (לה. ד"ה ושל) ש'פרק' היינו רגל.

קכב. רש"י שם כתב כן לענין זה שהלל של חנוכה דוחה מעמד [כמבואר בהרחבה לעיל בפרק זה בראיות הראשונים שהלל מן התורה (אות א)].

קכג. כמובא לעיל בראיות הראשונים שחיוב הלל מן התורה (אות ג).

קכד. מלשון הגרי"ז נראה שאף בשיטת הרמב"ן הוא מבאר כן שאין חיוב ההלל מן התורה אלא בהלל הנאמר על שחיטת הפסח ונטילת לולב, אך שאר הלל של מועדים אינו אלא מדרבנן. אמנם בלשון הרמב"ן לכאורה לא משמע כן, וז"ל הרמב"ן 'אבל התעוררנו על ההלל מפני שאין לנו מפורש בהלל של שחיטת הפסח ואכילתו והלל של נטילת לולב דאורייתא וראשון דפסח ועצרת, בכל אלו אין לנו ראיה שיהיה מדבריהם'. ומבואר שדעת הרמב"ן היא שאף בשאר ימים שגומרים בהם את ההלל יש לומר שחיובם הוא מן התורה. וכן מבואר מהראיה שכתב הרמב"ן מהגמרא בתענית (כח:) שאמרה שהלל של ראש חודש אינו מן התורה, ומשמע שבשאר ימים ההלל הוא מן התורה. וכן מוכח לכאורה ממה שכתב הרמב"ן שאפשר שמקור חיוב ההלל מן התורה הוא ממצות שמחה במועדים, ואם כן בכל המועדים שנוהגת בהם מצות שמחה, נוהג בהם ההלל. וכן יש להוכיח ממה שהקשה הרמב"ן לשיטתו מהגמרא (ברכות יד.) שאמרה שהלל מדרבנן, ותירץ שיש להעמיד שאמרה הגמרא כן רק בהלל של ימי חנוכה, וימים שאין גומרים בהם את ההלל. ומשמע שבשאר ימים שגומרים בהם את ההלל, חיובו הוא מן התורה. ואף שהרמב"ן סיים את דבריו וכתב וז"ל, 'אבל הלל באכילת פסחים ונטילת לולב יהיה מן התורה', יש לומר שנקט כן לדוגמא, אך כוונתו היא לכל ימים שגומרים בהם את ההלל. אלא שיש לדקדק את לשון הרמב"ן שנקט 'ההלל של נטילת לולב דאורייתא', ומשמע שרק הלל הנאמר על נטילת לולב דאורייתא, שהיא במקדש כל שבעה, ובמדינה ביום טוב ראשון, הוא מן התורה, אבל שאר הלל הנאמר בסוכות אינו מן התורה, וכמבואר בדברי הגרי"ז. ועדיין צריך ביאור, שהרי מבואר בדברי הרמב"ן שההלל ביום טוב ראשון של פסח ובשבועות הוא מן התורה, ומה גרע הלל של סוכות שאינו בא על נטילת לולב, שאינו הוא אלא מדרבנן.

קכה. ראה בהערה הקודמת שבדברי הרמב"ן לכאורה מדויק שחיוב הלל בסוכות מן התורה אינו אלא בהלל הנאמר על נטילת לולב דאורייתא, והיינו במקדש כל שבעה, ובמדינה ביום טוב ראשון. ולפי דיוק זה צריך ביאור, שהרי אף אם נאמר כדברי הגרי"ז שהמשנה דיברה בהלל הנאמר על נטילת לולב, מכל מקום מסתימת המשנה משמע שלא דיברה רק בהלל הנאמר על נטילת לולב דאורייתא.

בחידושי הגרי״ז הלוי (חנוכה פ״ג ה״ו) כתב ליישב את שיטת הרמב״ם על פי דברי רב האי גאון[קכו] שאין מברכים ׳לגמור את ההלל׳ על הלל הנאמר בליל פסח, מפני שאין אנו אומרים אותו בתורת קריאה אלא בתורת אמירת שירה. ומבואר בדבריו, שב׳ מיני הלל הם: א. הלל מדין קריאה, והוא הלל של י״ח ימים שגומרים בהם את ההלל, והלל זה הוא מצוה מדברי סופרים, ונתקנה עליו ברכה כמו שמברכים על כל מצוה שמדברי סופרים. ב. הלל הנאמר בתורת ׳אומר שירה׳, והוא הלל של לילי פסחים, שהפסח טעון הלל באכילתו. ועל הלל זה לא נתקנה ברכה.

ועל פי זה כתב הגרי״ז ליישב את שיטת הרמב״ם. שהרמב״ם סבר אף הוא כשיטת רב האי גאון, שב׳ מיני הלל הם[קכז]. ומה שכתב הרמב״ם שההלל הוא מדברי סופרים, הוא על ההלל שמדין קריאה, והוא הלל הנאמר בי״ח ימים שגומרים בהם את ההלל. ומה שלמדנו מהפסוק ׳השיר יהיה לכם כליל התקדש חג׳, שיש חיוב הלל מדברי קבלה, הוא על הלל של ליל פסח שהוא מדין שירה, ורק הלל זה הוא מדברי קבלה. וכן מתבאר מלשון הרמב״ם, שכתב שההלל לעולם הוא מדברי סופרים בכל הימים שגומרים בהם את ההלל, ומנה י״ח ימים שגומרים בהם את ההלל. ולא מנה את ההלל הנאמר בליל פסח. ומשמע שהלל זה אינו בכלל מה שכתב הרמב״ם שכל הלל הוא מדברי סופרים. ואין כוונת הרמב״ם בזה אלא להלל שהוא מדין קריאה.

קושיא על ביאור המגיד משנה בשיטת הרמב״ם

עוד כתב הגרי״ז לבאר על פי דברי רב האי גאון, את דברי המגיד משנה שכתב ביישוב שיטת הרמב״ם. שלעיל הובאו דברי המגיד משנה (שם) שביאר בשיטת הרמב״ם שהוא מחלק בין הלל הנאמר בימים קבועים, שהוא אינו אלא מדרבנן, להלל הנאמר על צרה שנגאלים ממנה, שהוא מתקנת נביאים. ויש להקשות על דבריו מברייתא מפורשת, ששנינו (פסחים קיז.) ׳חכמים אומרים נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהם לישראל, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן׳. ומפורש בברייתא זו שתקנת הנביאים היתה הן על כל פרק ופרק והן על כל צרה וצרה, וכל פרק ופרק היינו רגלים כמבואר ברשב״ם (שם קטז: ד״ה על)[קכח].

ביאור לשון הברייתא ׳על כל צרה וצרה׳

אולם מצינו מחלוקת בדברי הראשונים בביאור לשון הברייתא ׳על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה׳. רש״י (שם ד״ה ועל) ורשב״ם (שם ד״ה על) פירשו ש׳על כל פרק ופרק׳ היינו על כל רגל ורגל. ו׳על כל צרה וצרה׳ היינו כגון חנוכה, שהיו בצרה ונושעו ממנה ואומרים את ההלל על גאולתם. ולפי שיטתם מבואר שהן ׳כל פרק ופרק׳ והן ׳כל צרה וצרה׳, הם מכלל י״ח ימים הקבועים לאמירת ההלל, אלא שכל פרק ופרק היינו ימי מועד, וכל צרה וצרה שנגאלין ממנה הם ימים שנעשה בהם נס וקבעום לימי הלל. אולם בדברי הבה״ג נראה שמפרש את לשון הברייתא באופן אחר. וז״ל הבה״ג (סוף הלכות לולב), ׳א״ר יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה שהיחיד גומר בהן את ההלל וכו׳ ויחיד דקאמרינן דגומר בהן את ההלל, לאו יחיד ממש קאמרינן, אלא כל היכא דלא כניפין כולהון ישראל, יחיד קארי להון, והאי דקא מפיק להון בלשון יחיד, משום דכד כניפין כולהון ישראל ובעי למימר הלל כל יומא על צרה שנגאלין ממנה, אמרי׳. ומבואר בדבריו שבי״ח ימים הקבועים אומרים הלל אף בלא התכנסות כל ישראל, אבל באמירת הלל בצרה שנגאלים ממנה, אומרים הלל דווקא ע״י שמתכנסים כל ישראל לומר הלל על צרה שנגאלו ממנה. ומשמע מדבריו שהוא מפרש את לשון הברייתא, ׳על כל פרק ופרק׳ על כל י״ח ימים הקבועים, הן ימי מועד, והן ימי חנוכה שנקבעו משום הנס. ולשון ׳על כל צרה וצרה׳ מפרש הבה״ג על הימים שאינן קבועים, אלא שיכולים ישראל לומר הלל בכל שעה ושעה על כל צרה שנגאלים ממנה. וכן ביאר רבינו ׳רוחם (נתיב יא ח״ב) בשיטת הבה״ג.

אם הלל על גאולה מצרה הוא מדין שירה

וכתב הגרי״ז לחקור לשיטת הבה״ג, בהלל זה הנאמר על כל צרה שנגאלים ממנה, שלא בימים הקבועים, אם אף הוא מדין קריאה, וכדין קריאת ההלל בימים הקבועים, או שהוא מדין שירה וכדין אמירת ההלל בליל פסח, שנתבאר בדברי רב האי גאון שהוא מדין שירה, ואין דין קריאה בהלל אלא בימים הקבועים. ויש להביא ראיה כצד השני שהוא מדין שירה, מדברי הרמב״ן בספר המצות (שורש ראשון) שהביא את הפסוק ׳השיר יהיה לכם כליל התקדש חג׳, ופירש שהנביא אומר שישירו לה׳ המושיע אותם מיד סנחריב, כאשר הם משוררים בליל התקדש חג, והוא ליל אכילת הפסח. ויש לבאר את דברי הרמב״ן על פי דברי הבה״ג, שיאמרו הלל על נס גאולתם מיד סנחריב, מדין אמירת הלל של כל ישראל ׳על כל צרה וצרה כו׳ כשנגאלין ממנה׳, כמו שהם משוררים בליל התקדש חג, והיינו כהלל זה שהוא מדין שירה, כמו כן יאמרו הלל על גאולתם מן הצרה, שאף הלל זה מדין שירה הוא.

ביאור דברי המגיד משנה על פי האמור

וכתב הגרי״ז לבאר על פי האמור את דברי המגיד משנה שכתב שהלל בימים הקבועים הוא מדברי סופרים, והלל על כל צרה וצרה הוא מתקנת נביאים, שכוונתו בזה לפסוק שהביא הראב״ד ׳השיר יהי לכם כליל התקדש חג׳, והוכיח הראב״ד מזה שחיוב ההלל מדברי קבלה הוא, ועל כך השיב המגיד משנה, שפסוק זה הוא דווקא על הלל הנאמר מדין שירה, והיינו הלל על כל צרה וצרה, שהוא מדין שירה כדין הלל של ליל פסח, והוא הנלמד מפסוק זה מדברי קבלה[קכט]. אבל הלל של ימים הקבועים דין אחר הוא, ואינו נלמד מפסוק זה, אלא הוא תקנה מדברי סופרים[קל].

ביאור שיטת ר״ת שמברכים אע״פ שלא גומרים

שיטת רבינו תם (הו״ד ברבינו יונה יד. ד״ה ורבינו) כשיטת הבה״ג, שמה ששנינו ׳על כל צרה וצרה׳ וכו׳ היינו שבשעה שהיה צרה לכלל ישראל, והקב״ה עשה עמהם נס והושיעם, היו עושים יו״ט והיו אומרים הלל[קלא]. והוסיף רבינו תם שעל הלל זה היו חייבים לברך אף אם לא היו גומרים אותו. והקשה הגרי״ז על דבריו שהרי בשאר הלל פשוט הדבר שאין מברכים אלא על הלל שלם ולא על חצי הלל, כמו ששנינו בתוספתא (מנחות פ״ו ה״ו) ׳הלל ושבח ותפילה מעכבות זו את זו׳, כלומר שכל חלק מחלקי ההלל מעכב בו, ואם אומר רק חצי הלל אינו יכול לברך[קלב]. ואע״פ ששיטת רבינו תם היא שמברכים על חצי הלל גם בהלל של ראש חודש וחול המועד פסח, כמבואר בדבריו שם, היינו משום שהוא סובר שמברכים על המנהג, וכך הוא המנהג לומר חצי הלל בימים אלו, אבל ביום שיש לומר בו הלל מעיקר הדין, אין לברך עליו אלא אם כן גומרו. וא״כ מה שונה הלל זה שעל כל צרה וצרה שמברכים עליו גם אם אין גומרים אותו.

וכתב הגרי״ז ליישב על פי המבואר לשיטת הבה״ג, שהלל זה שאומרים אותו על נס שנעשה לכל ישראל, מדין שירה הוא ולא מדין קריאה, וא״כ יש לומר שמה שאמרו שההלל כולו מעכב, היינו בהלל של י״ח ימים הקבועים, שמדין קריאה הוא, ומצותו הוא באמירת כל ההלל, ומקצת הלל אינו הלל. וזהו ששנינו (ערכין י.) ״י״ח ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל׳, שדין הלל זה הוא לגומרו כולו. אבל הלל שהוא מדין שירה אין בו דין זה שצריך לומר את כולו יחד, ולכן כתב רבינו תם שהלל שעל כל צרה וצרה, שמדין שירה הוא, מברכים עליו אף אם אין גומרים אותו. וכן מצינו בהלל הנאמר על שחיטת הפסח, ששנינו בו (פסחים סד.) ׳רבי יהודה אומר מימיהם של כת שלישית לא הגיעו לאהבתי כי ישמע ה׳, מפני שעמה מועטין׳. ומבואר שהלל הנאמר בתורת שירה, כמו הלל זה של שחיטת הפסח מקצת הלל ככל הלל ואין השלמתו מעכבת.

ביאור דברי המרדכי בפסחים

המרדכי (סוף פסחים ׳הסדר בקצרה׳ ד״ה על קריאת) כתב בשם הגאונים וז״ל, ׳על קריאת הלל שבלילי פסחים כתבו הגאונים שאין מברך עליו לגמור לפי שמפסיקין בו לאכול סעודתן ואינו אלא כקורא בעלמא, וכן פירש

קכו. הובאו בתוס׳ רבי יהודה (ברכות יד: ד״ה ועל), אור זרוע (ח״א סי׳ מג) ורבינו דוד (פסחים קיח. ד״ה מאי).

קכז. וכן מצינו ששיטת הרמב״ם היא כשיטת רב האי גאון לענין הלכה, שהרמב״ם (חמץ ומצה פ״ח ה״ה, סוף הלכות חמץ ומצה נוסח ההגדה) סובר אף הוא שאין מברכים על הלל של ליל פסח.

קכח. וכן מבואר בדברי רש״י (ר״ה לה. ד״ה ושל) שלשון ׳פרקים׳ אמור על מועדות.

קכט. ביאור הגרי״ז בדברי המגיד משנה, שמה שכתב שהלל שעל כל צרה וצרה הוא מדברי קבלה, כוונתו בזה לפסוק ׳השיר יהיה לכם כליל התקדש חג׳, לכאורה אינו מתבאר היטב בלשון המגיד משנה וז״ל, ׳ובאמת שבפרק ערבי פסחים אמרו שנביאים תיקנו הלל על כל צרה שנגאלין ממנה, אבל לאמרו בימים קבועים, מדבריהם הוא. ואף על פי שהביאו בערכין (י:) אותו פסוק, אינו אלא לסמך ולדמיון, זהו דעת רבינו והוא הנראה׳. ומשמע לכאורה שפסוק זה אינו מקור כלל לחיוב הלל, שאינו אלא אסמכתא בעלמא, ומה שכתב המגיד משנה שהלל הנאמר על כל צרה הוא מדברי קבלה, היינו משום שאמרו בגמרא שנביאים תיקנוהו. ויתכן שדעת הגרי״ז לבאר בלשון המגיד משנה, שאמנם פסוק זה הוא המקור לחיוב הלל על כל צרה, אלא שהוקשה למגיד משנה שבגמרא (ערכין י:) נראה שלמדו ממנו מקור אף לחיוב הלל במועדים, שהרי מפסוק זה למדו שאין גומרים את ההלל בראש חודש כיון שאינו מקודש לחג, ומשמע שהפסוק מלמד אף את דין הלל הנאמר במועדים. ועל זה כתב המגיד משנה שלא הביאוהו אלא לסמך ולדמיון בעלמא, כיון שאין עיקר הפסוק אלא בהלל הנאמר על כל צרה ולא בהלל הנאמר במועדים. וכן מבואר בלשון הגרי״ז בקונטרס על סוכה (דף לד. מדפי הקונטרס).

קל. וראה דברי רבינו תם (הו״ד ברבינו יונה ברכות יד. ד״ה ורבינו), שסובר אף הוא כשיטת הבה״ג, כמובא להלן. וכתב שם ׳שעיקר ההלל נתקן על כל צרה וצרה׳ וכו׳. ולפי דברי המגיד משנה מבוארים דבריו, שההלל על כל צרה וצרה מתקנת נביאים הוא, אבל הלל בימים הקבועים אינו אלא מדברי סופרים.

קלא. ופירש רבינו תם שעיקר התקנה לא היתה אלא בנס שנעשה לכל ישראל כלשון הכתוב ׳וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם׳ וגו (במדבר י ט) ׳. אבל בנס שנעשה ליחיד לא תיקנו לומר הלל.

קלב. כן פירש הגרי״ז את לשון התוספתא, וכן מבואר במנחת בכורים. אולם החסדי דוד וחזון

רב צמח ורב האי שאינו אלא כקורא בעלמא. ולשון המרדכי צריכה ביאור, שהרי לכאורה שני טעמים נפרדים הם: א. מפני שמפסיקין בו, ב. כיון שאינו אלא כקורא בעלמא וכדברי רב האי גאון. ומלשון המרדכי נראה שכלל את שניהם כטעם אחד. וכתב הגרי״ז לפרש את דברי המרדכי שאכן טעם אחד הוא. וביאור דברי המרדכי הוא על פי מה שנתבאר בשיטת רבינו תם שבהלל הנאמר בתורת שירה אין צריך לגמור כולו, וזהו שכתב המרדכי שאין לברך על הלל של לילי פסחים כיון שאינו בתורת קריאת הלל אלא בתורת אמירת שירה, והמרדכי הכריח שכן הוא גדר הלל זה ממה שמצינו שמפסיקין בו, ואם היה הלל זה בתורת קריאה היה אסור להפסיק בו, וכמו שחייבים לגמור כולו, אלא מוכרח שהלל זה בתורת שירה הוא שאין חייבים לגמור כולו, וכן מותר להפסיק בו, וכיון שהוא בגדר אמירת שירה אין מברכים עליו[קלג].

דעת הרמב״ן בשיטת רב צמח גאון

אולם בדברי הרמב״ן נראה שהבין בשיטת רב צמח גאון שמה שכתב שמפסיקים בו, אינו לראיה שגדרו הוא בתורת אמירת שירה, אלא זהו עצם הטעם שאין מברכים עליו, כיון שמפסיקים בו. שהרמב״ן (פסחים קיז: ד״ה ואומר) הביא את דברי רב צמח גאון שאין מברכים על ההלל בלילי פסחים כיון שמפסיקים בו, והקשה על דבריו שהרי שיטת הגאונים היא שאם הפסיק בדיבור באמצע עשיית מצוה אינו חוזר ומברך, ולכן אם סח בהלל בין פרק לפרק אינו צריך לחזור ולברך. ואם כן מדוע בהלל של לילי פסחים אינו מברך מפני ההפסק, והרי ההפסק אינו מעכב הברכה. ומבואר מקושיית הרמב״ן שהוא מפרש בשיטת רב צמח גאון שטעם זה של הפסק בהלל הוא עצם הטעם שאין מברכים עליו, ולכן הקשה שהרי לשיטתם אין ההפסק סיבה למנוע הברכה. אולם לפי המבואר בדברי המרדכי שהוא מפרש בשיטת רב צמח גאון שאין ההפסק עצם הטעם שאין מברכים על ההלל, אלא הוא רק ראיה שגדר הלל של לילי פסחים הוא מתורת שירה, ומטעם זה אין מברכים עליו, לא קשה קושיית הרמב״ן.

בגמרא (ברכות לה.) אמרו שאין אומרים שירה אלא על היין [כלומר על ניסוך היין]. והקשו בתוס׳ רבינו יהודה ובתוס׳ הרא״ש (ד״ה מנין), שהרי מצינו הרבה שירות בלא יין, והביאו ג׳ דוגמאות לדבר: א. הלל שבשחיטת פסחים. ב. הלל שבלילי פסחים. ג. הלל בשעת מלחמה כמו שמצינו ביהושפט ׳ובעת החלו ברנה ותהלה׳ (דברי הימים ב׳ כ כב). ותירצו שכוונת הגמרא היא שאין אומרים שירה על שום אכילת מזבח כגון בהקטרה וזריקה וניסוך המים, אלא רק על ניסוך היין. ויש לדקדק בקושייתם, מדוע נקטו רק ג׳ דוגמאות הללו של הלל, והרי הלל בכל י״ח ימים שגומרים בהם את ההלל אינו נאמר על היין. וכתב הגרי״ז לבאר, שאף הם סוברים כשיטת רב האי גאון שב׳ מיני הלל הם, הלל בתורת קריאה, והלל בתורת ׳אומר שירה׳. והלל של לילי פסחים הוא מתורת אומר שירה. ולכן לא הקשו אלא מג׳ דוגמאות הללו שבכולן ההלל הוא מדין שירה, וא״כ מצינו שירה הנאמרת שלא על היין. אבל מי״ח ימים שגומרים בהם את ההלל, לא הוקשה להם כלל, שהלל בימים אלו איננו מדין שירה אלא מדין קריאה, והוא ודאי נאמר אף שלא על היין[קלד].

שיטת תוס׳ רבינו יהודה ותוס׳ הרא״ש

הטעם שאין מברכים על הלל שהוא מתורת שירה

בדברי הגרי״ז מבואר בשיטת רב האי גאון וסיעתו, שהלל הנאמר על שחיטת הפסח ועל אכילתו, וכן בשעת מלחמה, גדרו הוא אמירת שירה ואין מברכים על הלל זה. וטעם הדבר שאין מברכים על הלל זה יש לבאר לפי מה שכתב הגר״י ענגיל בגליוני הש״ס (פסחים צט: בתוד״ה לא), שהראשונים כתבו שמברך בליל פסח ז׳ ברכות קודם אכילת מצה, כשם שחתן צריך לברך ז׳ ברכות כדי להתיר לו ארוסתו. וכתב שם כמה דרכים במנין ז׳ ברכות הללו, ובדרך אחת כתב שההלל אף הוא כברכה, שהרי למדו בגמרא (ברכות לה.) מקור לברכת הנהנין מהפסוק ׳קודש הלולים לה״ (ויקרא יט כד), ומבואר שההילול הוא ברכה. ויתכן שגדר זה אינו אלא בכגון הלל זה של ליל פסח, שהוא בתורת שירה, וכיון שהוא עצמו כברכה, אין לברך עוד עליו, וכשם שאין מברכים ברכת המצוות על מצות אמירת ברכה. אך בשאר הלל תיקנו בו דין ׳קריאה׳ ודין זה הוא כשאר מצוות שיש לברך עליהם ברכת המצוות.

ביאור הקהלות יעקב שעצם פרשיות ההלל קרואים שירה

הקהלות יעקב (פסחים סי׳ סה) הקשה על דברי רב האי גאון, מלשון הגמרא (ערכין י: מגילה יד.) שאין אומרים הלל בפורים כיון שאין אומרים הלל על נס שבחו״ל. והביאה ברייתא ׳עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה, משנכנסו לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה׳. ומבואר שההלל קרוי אף הוא ׳שירה׳, ואף הלל שבכל יו״ט, ומבואר לכאורה שכל הלל הוא שירה ולא כדברי רב האי גאון שחילק בדבר[קלה].

אוצר החכמה

וכתב הקהלות יעקב ליישב, שאמנם עצם פרשיות ההלל קרואים שירה[קלו], וכשירת הים ושירת האזינו שהם שירה. אלא שיש ב׳ אופנים באמירתם: א. דרך קריאה ולשם קריאה, ב. דרך שיר ולשם שירה. ובליל חג הפסח אמירתם היא לשם שירה ובדרך שירה[קלז]. אבל בשאר ימים טובים תיקנו לאמרם מדין קריאה. ומה שאמרו בגמרא שאין אומרים שירה על נס שבחו״ל, היינו כיון שעל כל פנים עצם פרשיות ההלל הם שירה אין אומרים אותם על נס שבחו״ל, אף לא בדרך קריאה.

ביאור המהר״ל בדברי רב האי גאון

המהר״ל (גבורות ה׳ פרק סב, הגדה של פסח לשון למודים דין ברכת ההלל) **ביאר** בשיטת רב האי גאון שהוא סובר שהלל של ליל פסח אינו מצוה כשאר ימים שתיקנו בהם אמירת הלל. אלא הלל זה הוא כשירה שאומר אדם מעצמו בשעה שנעשה לו נס. ואין מברכים עליה ברכת המצוות כיון שלא נאמר ציווי על זה. וביאר שזו כוונת רב האי במה שסמך את דבריו על הנוסח שאנו אומרים בהגדה, ׳לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח׳ וכו׳, שכוונתו בזה היא ללשון ההגדה, ׳בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים׳ וכו׳ ואח״כ אומרים ׳לפיכך אנחנו חייבים׳ וכו׳ וקוראים את ההלל. שמאחר שאנו רואים עצמנו כאילו אנו יצאנו ממצרים, אם כן כמו שהם אמרו שירה בשעת הנס מעצמם רק מחמת הנס ולא מחמת מצוה, כך אנו אומרים עתה שירה על הנס כבשעת הנס ולא בתורת מצוה.

שיטת המהר״ל

אמנם המהר״ל עצמו הכריע כשיטת הרמב״ן, שמברכים על הלל זה. וביאר שאע״פ שההלל זה הוא גם שירה שאומר אדם מעצמו על הנס, מכל

יחזקאל פירשו באופן אחר.

קלג. ביאור הגרי״ז במרדכי הוא על פי גירסת הספרים שלפנינו. אמנם ב׳ספר מרדכי השלם׳ הגירסא היא, ׳על קריאת ההלל שבלילי פסחים כתבו הגאונים שאין מברכין לגמור את ההלל לפי שמפסיקין בו לאכול סעודתן ואינו אלא כקורא העלמא. ורב צמח גאון פירש לפי שמפסיקין בסעודה, ורב האי גאון פירש שאינו אלא כקורא בתורה. וכן כתוב בה״ג אין מברכין בלילי פסחים לגמור את ההלל לפי שחולקין אותו לאמצע, ע״כ. ומנוסח זה נראה שאף המרדכי מפרש שהן ב׳ טעמים נפרדים, שלפי רב צמח גאון ובה״ג הטעם הוא מפני שמפסיקין בסעודה, ולפי רב האי גאון הטעם הוא כיון שאינו אלא כקורא בתורה. ובאור זרוע (ח״א סי׳ מג) הנוסח הוא כמו ב׳ספר מרדכי השלם הנ״ל׳.

בתוס׳ רבי יהודה (ברכות יד: ד״ה ועל) כתב גם כן כלשון שהביא הגרי״ז בשם המרדכי, וז״ל ׳פירשו הגאונים ז״ל שאין מברכין עליו לגמור את ההלל בתחילתו לפי שמפסיקין בו ואוכלין סעודתן ואינו אלא כקורא בעלמא׳. וא״כ יש לבאר אף בשיטתו כביאור הגרי״ז בדברי המרדכי. וראה להלן מדברי הגרי״ז שאכן הוכיח מדברי תוס׳ רבי יהודה בענין אחר ששיטתו היא כשיטת רב האי גאון.

וכן בלשון תלמיד הרשב״א (פסחים קיז: ד״ה רביעי) משמע שטעם אחד הוא וז״ל, ׳וזהו שאין אנו קורין אותו אלא בתורת שירה ומפסיקין אותו לשנים ומברכין בנתיים כמה ברכות׳.

ובלשון הריטב״א (סוכה לט. ד״ה מקום) מפורש כביאור הגרי״ז במרדכי, וז״ל ׳אלא ודאי הלל דבהגדה אינו נאמר בדרך חיוב הלל אלא בדרך זמר וכו׳ ובזה נתיישב הדבר שאין מברכין באותו הלל של אגדה לפניה, וגם שמפסיקין בו לאכילה ושתיה, מה שאין כן בהלל דעלמא שאסור להפסיק׳ וכו׳. וכן משמע בלשון ספר הפרדס (לרבנו אשר בן רבי חיים נבי״ו ממונתשין, השער התשיעי פי״ג אות ט) שכתב בשם רב צמח ורב האי גאון וז״ל, ׳דאין צריך לברך עליו לגמור את ההלל וגם לא לקרות, דאינה קריאה אלא סיפור דברים בעלמא והודאות ותישבחות, שהרי פוסק באמצע ההלל דאוכל סעודתו ומברך ברכת המזון, הלכך לא חשיב כקריאת ההלל׳.

ובאבודרהם (סדר ההגדה עמ׳ רלא) הביא גם כן ב׳ הטעמים, וז״ל, ׳אבל רב עמרם ובה״ג ורב צמח

ורבינו האי כתבו שאין מברכין עליו כלל שאין אומרים אותו בתורת קריאת ההלל אלא בתורת שיר והודאה בלבד, ואיך יברך לגמור והוא פוסק באמצע ומברך ברכות הרבה ומרבה בשיחת דברים בסעודה ואוכל ושותה, אלא ודאי אין מברכין עליו׳. ויתכן שכוונתו היא שעיקר הטעם שאין מברכים עליו הוא מפני שאין הוא בתורת קריאת ההלל אלא בתורת שיר והודאה ואין מברכים על שיר והודאה. ומה שכתב שאי אפשר לברך עליו כיון שהוא מפסיק באמצע, אין זה אלא בתורת ראיה שאין מברכים עליו, שאם כן היה אסור להפסיק בו. אמנם אין זה לבד טעם לכך שאין מברכים עליו, כיון שאם לא היה הטעם שהוא בתורת שירה, היה הדין שצריך לאמרו כולו בלא הפסק, ולברך עליו. אמנם כיון שאינו בתורת קריאת ההלל, אין צריך לברך עליו, וכיון שאינו מברך מותר גם להפסיק בו. וכן מצינו בלשון המאירי שכתב טעם זה של הפסק כראיה לשיטת הגאונים, וז״ל המאירי (פסחים קיז: ד״ה ומ״מ) ׳ומכל מקום כמה חכמים ראינו שלא היו מברכין לפניו כלל וכו׳ ואומרים שאילו נתקנה בו ברכה לפניה לא היו מחלקין אותו לשני כוסות׳. ומשמע שאין ההפסק טעם לכך שאין מברכים, אלא הוא ראיה שלא מברכים, שאם היו מברכים עליו היו חכמים מתקנים לאמרו באופן שלא יהיה הפסק.

קלד. וראה לעיל בנידון ׳ביאור דברי המרדכי בפסחים׳ בהערה שם על ביאור הגרי״ז בדברי המרדכי, שהובאה שם הוכחה נוספת ששיטת תוספות רבי יהודה היא כשיטת רב האי גאון.

קלה. עיין המובא להלן מדברי הצפנת פענח שחקר אם אף הלל של חנוכה גדרו הוא מדין שירה כיון שנאמר על הנס. ולצד זה לכאורה מיושבת קושיית הקהלות יעקב, שנידון הגמרא הוא לענין אמירת הלל בפורים, שאף שם הוא הלל הנאמר על הנס, וא״כ אף הוא מדין שירה. וכן מה שהקשתה הגמרא מהלל הנאמר על יציאת מצרים, אף שהוא נס שבחו״ל, יש לבאר על פי מה שכתב הטורי אבן (מגילה יד.) שקושיית הגמרא היא מהלל של ליל פסח, והלל זה גדרו הוא מדין שירה, כמבואר בדברי רב האי גאון.

קלו. וכן מבואר במסכת סופרים (פי״ג ה״א) שסופרים מובהקים כותבים את כל ספר התהלים כשירה.

קלז. עיין בלשון מסכת סופרים (פי״כ ה״ט) שההלל נאמר בלילות הפסח בנעימה.

מקום יש חובה לאמרו גם משום תקנת חכמים, שאם היה רק חיוב מסברת הלב, משום שאנו רואים עצמנו כאילו יצאנו ממצרים, ואומרים שירה על הנס ההוא, לא היה שכרו גדול כל כך כמו מצוה שנצטוינו עליה. ועוד יש להוכיח כן שיש גם מצוה לאמרו, כיון שחיוב ההלל שכתב רב האי שהוא מדין שירה שאומר אדם מעצמו על הנס עיקרו הוא בלב, להיות מחזיק טובה למי שעשה לנו ניסים ונפלאות, וא"כ מי שאינו מבין מה שאומר אינו צריך לומר הלל זה. אמנם כיון שיש גם מצוה מדברי חכמים שתיקנו לומר הלל בפה, חייב לומר הלל גם מי שאינו מבין, שעל כל פנים מקיים בזה מצות קריאה מדבריהם, שמצות ההלל מדבריהם היא קריאה כלשון הברכה 'לקרוא את ההלל'. ועוד כתב המהר"ל, שמה שאנו אומרים 'לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל' וכו', אין זה דין דווקא בליל פסח, אלא אפשר לקיימו בכל זמן, ומתקנת חכמים היא לקרוא הלל דווקא בלילה זה.

אוצר החכמה

גדר הלל בחנוכה

הצפנת פענח (סופרים פ"כ ה"ט) כתב לחקור בדין הלל בחנוכה אם גדרו הוא כדין שירה על הנס, או שהוא קיום מצות חכמים שתיקנו הלל על הנס, וגדרו הוא מצות קריאה. וכתב הצפנת פענח נפקא מינה בחקירה זו, שאם הוא מדין שירה על הנס יש לאומרו בשמחה, ואם הוא משום מצות חכמים אינו אלא מצות קריאה, ואין דין לאמרו בשמחה. ויש להביא ראיה לדבר מלשון מסכת סופרים (פ"כ ה"ט), 'וגומרין את הלל כל שמונת ימי חנוכה וכו' וצריך לברך בתחילתן ולקרותן בנעימה, דתני רבי שמעון בן יהוצדק ימים שמנה עשר ולילה אחד יחיד גומר בהן את ההלל וכו' מצוה מן המובחר לקרות הלל בשני לילות [הפסח] של גליות ולברך עליהן ולאומרן בנעימה לקיים מה שנאמר (תהלים לד ג) ונרוממה שמו יחדיו'. ולא נקטה הברייתא דין 'לאומרן בנעימה' אלא בימי חנוכה ובלילי פסח. ויש לבאר טעם הדבר שרק הלל של ימים אלו מדין שירה הוא, ולפיכך יש לאומרם בנעימה, אבל שאר ימים שאומרים בהם את ההלל הוא מדין קריאה, ואין בהם דין לאמרם בנעימה.

דין נשים בהלל של חנוכה

ולפי האמור שהלל בחנוכה הוא הלל הנאמר על נס, לכאורה יש לומר שאף נשים חייבות בהלל זה. שכן מבואר בתוספות (סוכה לח. ד"ה מי) שנשים פטורות מהלל של סוכות ושל עצרת כיון שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, אבל בהלל של ליל פסח חייבות כיון שהוא בא על הנס ואף הם היו באותו הנס. ולפי זה יש לומר שאף בהלל של חנוכה הן חייבות כיון שאף הלל זה הוא מדין הלל על הנס, ואף הן היו באותו הנס. אולם כתב הצפנת פענח שיש לומר שאין הדין כן, כיון שאמרו בגמרא (ר"ה יח:) שבטלה מגילת תענית, שבה נאמרו כל הימים טובים שקבעו חכמים משום ניסים שנעשו בהם לישראל, מלבד ימי חנוכה שלא בטלו מפני מצוות הנוהגות בהם משום פרסומי ניסא. וא"כ יש לומר שמעתה אף ימי חנוכה אין לחייב בהם הלל מדין שירה ושמחה משום הנס, אלא רק משום מצוה הנוהגת בהם, ומעתה אין אשה בכלל מצוה זו, כיון שהמצוה היא מצות עשה שהזמן גרמא, ונשים פטורות.

קלח. לביאור רבינו דוד בשיטת רב האי הטעם שאין מברכים על הלל זה הוא כיון שאינו מצוה בפני עצמה, אלא רק פרט בקיום מצות ד' כוסות. ומבואר בדברי רבינו דוד שעיקר המצוה היא ד' כוסות, אלא שתיקנו חכמים פרט במצוה זו, שיאמרו עליה את ההלל. אמנם התוספות בסוכה (לח. ד"ה מי) כתבו להוכיח שנשים חייבות בהלל של ליל פסח ממה שמצינו בפסחים (קח.) שנשים חייבות בד' כוסות 'ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם את ההלל', ומבואר בדבריהם שעיקר התקנה היתה אמירת הלל, ותיקנו את הד' כוסות כדי

ביאור רבינו דוד בשיטת רב האי גאון

בחידושי רבינו דוד (פסחים קיח. ד"ה מאי) ביאר את שיטת רב האי גאון, שדין הלל בליל פסח לשיטת הגמרא (ערכין י.) שלא מנתה אותו בתוך מנין י"ח ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל [ולא כמסכת סופרים (פ"כ ה"ט) שמנתה י"ח ימים ולילה אחד'], אין חובתו כחובת הלל בי"ח ימים, אלא דינו הוא רק להידור הכוסות, שתאמר עליהן שירה. ולפיכך אינו טעון ברכה**קלח**.

וכתב עוד שכן משמע מלשון המשנה (פסחים קיז:) שסידרה את קריאת ההלל על סדר הכוסות. וכתב רבינו דוד שלשיטת רב האי גאון אין חובת קריאת הלל נוספת בליל פסח, אלא רק קריאת ההלל על הכוסות, מפני שבגמרא לא מצינו שהזכירו חובה נוספת. ואף אם נאמר שהיו קוראים את ההלל בבית הכנסת [וכמבואר במסכת סופרים] יש לומר שאינו חובת הלל בפני עצמו, אלא הוא רק לתשלומין לחובת ההלל על הכוס למי שאינו יכול לאמרו על הכוס. וכגון מה ששנינו בתוספתא (פסחים פ"י ה"ה), 'בני העיר שאין להם מי שיקרא את ההלל, הולכין לבית הכנסת וקורין פרק ראשון, והולכין ואוכלין ושותין וחוזרין ובאין וגומרין את ההלל, ואם אי אפשר להן גומרין את כולו'.

קושיית רבינו דוד על שיטת רב האי גאון

אולם כתב רבינו דוד שמתוספתא זו יש להקשות על שיטת רב האי גאון, כיון שהתבאר שלשיטתו אין דין הלל עצמי בליל פסח, אלא רק דין שיהיו הכוסות מתוך שירת הלל, וא"כ מי שאינו יכול לאמרו על הכוס איך משלים דין זה בהלל שאמרו בבית הכנסת, והרי באמירה בבית הכנסת אין שום קיום לדין הלל על הכוס.

ביאור רבי אליהו מלונדריש בשיטת רב האי גאון

בפירוש רבי אליהו מלונדריש (הו"ד בקובץ שיטות קמאי פסחים ח"ד לדף קיז: ד"ה נוטלין), כתב שנראין הדברים כשיטת הסוברים שאין מברכים על ההלל בלילי פסחים, כיון שאינו אלא כאומר שירה, וביאר שהלל זה הוא כהלל שהיו אומרים בשחיטת הפסח, שהיה טעון שיר כמו ששנינו בפסחים (סד.) ושנינו שם שאם גמרו את ההלל בזמן שאותה הכת היתה עסוקה עדיין בשחיטתו, היו שונים וקוראים אותו, ואם גמרו לשנותו, שלשו. ושנינו שם 'מימיה של כת שלישית לא הגיעו לאהבתי, לפי שעמה מועטין'. ודבר ידוע הוא שלא היו מברכים על ההלל שבשחיטת הפסח, וכמו שלא היו מברכים על שאר שירים שהיו אומרים על הקרבנות. ואף הלל שהיו אומרים באכילת הפסח, גדרו הוא כגדר הלל שבשחיטת הפסח, שהפסח טעון שיר אף באכילתו כמו ששנינו (שם צה.) מה בין פסח הראשון לשני וכו', הראשון טעון הלל באכילתו' וכו'.

ומבואר בדבריו שההלל בליל פסח הוא פרט מקיום מצות אכילת הפסח, ומטעם זה אינו טעון ברכה.

מערכה ו

חובת קריאת ההלל

א. ימים שגומרים ושאין גומרים בהם את ההלל / **ב.** הטעם שאין אומרים בראש השנה ויום הכיפורים / **ג.** טעם אמירת הלל בחנוכה / **ד.** מנהג אמירתו בראש חודש

פתיחה **מזמורי** התהלים קי״ג-קי״ח הם פרקי הלל הנאמרים במועדים, בחנוכה ובראשי חודשים לאחר תפילת שחרית. ובליל הפסח נאמרים על סדר ההגדה, ויש הנוהגים לאומרם אף בבית הכנסת לאחר תפילת ערבית. ובזמן שהיה המקדש קיים היו אומרים את ההלל אף בזמן שחיטת הפסח.

יש מימים אלו שאומרים בהם 'הלל שלם' בלא דילוג, ויש מימים אלו שאומרים בהם את ההלל בדילוג. וכן יש מהם שאמירת ההלל בהם היא חיוב ויש שאינה אלא מנהג.

א. ימים שגומרים ושאין גומרים בהם את ההלל

סוגיית הגמרא **אמרו** בגמרא (כח: ערכין י.)[א] 'דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל, שמונה ימי החג [סוכות] ושמונה ימי חנוכה ויום טוב הראשון של פסח ויום טוב של עצרת. ובגולה [שיש בה גם יו״ט שני של גליות] עשרים ואחד [ימים], תשעה ימי החג ושמונה ימי חנוכה ושני ימים טובים [הראשונים] של פסח ושני ימים טובים של עצרת'[ב].

חילוק ימי סוכות מימי פסח **ושאלו** בגמרא (ערכין י:) מפני מה בחג הסוכות גומרים את ההלל בכל יום, ובפסח אין גומרים אלא ביו״ט ראשון. ותירצו שימי חג הסוכות חלוקים הם בקרבנותיהם, שמנין פרי החג הקרבים בכל יום מימי חג הסוכות, מתמעטים והולכים. מה שאין כן בפסח שמנין הקרבנות שוה בהם בכל יום.

הראשונים[ג] פירשו את תירוץ הגמרא, שימי חג הסוכות כיון שהם חלוקין בקרבנותיהם, כל יום ויום שבו חשוב כחג בפני עצמו. משא״כ ימי חג הפסח שאינם חלוקים בקרבנותיהם, הרי הם כחג אחד, ולפיכך גומרים בהם את ההלל פעם אחת בלבד[ד].

טעמים נוספים לחלק בין סוכות לפסח **ומצינו** חמישה טעמים נוספים בדברי חז״ל, בראשונים ובאחרונים, לחלק בין ימי סוכות שגומרים בהם את ההלל, לימי הפסח שאין גומרים בהם את ההלל אלא ביו״ט ראשון.

בשבלי הלקט (סי׳ קעד) הביא ב׳ טעמים:

טעם הירושלמי משום לולב **א.** מצינו בירושלמי (סוכה פ״ה ה״א), 'רבי יוסי בי רבי בון בשם רבי אבא בר ממל למה קורין את ההלל כל ימי שבעת החג [סוכות], כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה'. ומבואר בזה טעם נוסף לחלק בין ימי חג הסוכות שגומרים בהם את ההלל כל ימי החג, כיון שחובת ההלל נוהגת כל הימים שנוהגת מצות לולב. ובפסח לא שייך טעם זה.

טעם מדרש הרנינו משום בנפל אויבך **ב.** במדרש הרנינו (פרשת סוכה)[ה] אמרו, 'וכן אתה מוצא כל ז׳ ימי החג [סוכות] אנו גומרין את ההלל, אבל בפסח אין אנו גומרין את ההלל אלא יום ראשון ולילו. ולמה, שמואל בן אבא אמר 'בנפל אויבך אל תשמח' (משלי כד יז), לפי שנטבעו בו המצריים'[ו].

קושיית האחרונים שמוכח בגמרא שאומרים שירה על מפלת האויבים **האחרונים**[ז] הקשו על הטעם השני שהביא השבלי הלקט שאין גומרים את ההלל בימים אחרונים של פסח משום 'בנפל אויבך אל תשמח', שהרי בגמרא (ט:) משמע להיפך, שמפלתן של רשעים היא סיבה לומר שירה, שכך אמרו בגמרא (שם) 'ק״ג פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים שנאמר (תהלים קד לה) 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם הללויה'.

יישובים לקושיא זו **הצל״ח**[ח] (ברכות ט: ד״ה ק״ג) כתב ליישב לקושיא זו בשם מחותנו ר׳ ליב פישלס, על פי המבואר בזוהר (נח סא:) שמה שאמרו שאין הקב״ה שמח במפלתן של רשעים היינו כאשר לא נתמלאה סאתם[ט], אבל כאשר נתמלאה סאתם יש להקב״ה שמחה באבדנם. ולפי זה מיושב, שאמנם בטביעת המצרים בים סוף לא היה ראוי לומר שירה, כיון שעדיין לא נתמלאה סאתם, ומה שאמר דוד הללויה כאשר ראה במפלתן של רשעים, היינו כאשר נתמלאה סאתם.

ובספר בכורי אביב (ביק, פרשת בשלח מדרש בחידוש אות א) כתב שאמנם זו סברת הגמרא שלא פירשה הטעם משום בנפל אויבך אל תשמח, ששיטת הגמרא היא שיש לומר שירה על מפלתן של רשעים'. אבל שיטת המדרש היא שמה שאמר דוד שירה על מפלתן של רשעים, היינו רשעים בעלמא, אבל רשעים שהם אויבינו אין לומר שירה על מפלתם משום 'בנפל אויבך אל תשמח'.

ביאור האחרונים בצורך לב' טעמים **עוד** הקשו האחרונים[י] על טעם השבלי הלקט, מה הוצרך לטעם זה, והרי בגמרא (ערכין י:) אמרו מפורש שהטעם הוא מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן. ומצינו ב׳ דרכים באחרונים ביישוב קושיא זו:

18/06/2018 **א.** הישועות יעקב (או״ח סי׳ תצ סק״א) ובספר משנת רבי אהרן (מאמרים ח״ג עמ׳ ג) כתבו ליישב, שיש צורך גם בטעם המבואר בגמרא מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן, וגם בטעם המדרש 'בנפל אויבך אל תשמח'.

שיאמרו את ההלל עליהם.

א. בתוספתא (סוכה פ״ג ה״ב) ובמסכת סופרים (פ״כ ה״ט) ובירושלמי (סוכה פ״ד ה״ה) שנויה ברייתא זו בשינוי לשון קצת. שבברייתות אלו הגירסא היא ״ח ימים ולילה אחד וכו', יו״ט הראשון של פסח ולילו'. ובמסכת סופרים שנינו עוד 'ובגולה עשרים ואחד יום ושתי לילות' וכו' [אמנם בהגהות הגר״א בתוספתא סוכה לא גרס 'ולילה אחד' ולא 'ולילו']. וכלשון מסכת סופרים העתיקו השאילתות (שאילתא כו) והסמ״ק (סי׳ קמו).

ועיין חסדי דוד על התוספתא (סוכה פ״ג ה״ב) שפירש גירסת הגמרא שלא נקטה ליל פסח, על פי מה שכתבו התוספות (ערכין י. ד״ה שמונה) לבאר הטעם שלא נקטה הברייתא גם הלל הנאמר בערב הפסח, כיון שלא היה אלא במקדש. וכמו כן יש לומר שמטעם זה לא נקטו גם הלל של ליל פסח, שעיקרו נתקן רק על אכילת הפסח.

ובשבלי הלקט (סי׳ קעד) נראה שגרס גם בלשון הגמרא בערכין 'ולילה אחד'.

והנה יש מהראשונים שפירשו שהגמרא בערכין נחלקה על מסכת סופרים בדין ברכה על ההלל של ליל פסח, שלדעת מסכת סופרים מברכים על הלל זה, ולכן הוא נמנה בכלל מנין שאר ימים שאומרים בהם את ההלל, ולדעת הגמרא בערכין אין דין הלל זה כדין שאר ימים שגומרים בהם את הלל, ואינו טעון ברכה, ומטעם זה לא הכלילה אותו הגמרא במנין שאר ימים שגומרים בהם את ההלל. והרמב״ן (פסחים קיח. ד״ה עוד) והר״ן (שם ד״ה מאי) כתבו שלגירסת הגמרא אין גורסים 'ולילה אחד', אמנם אין היא חולקת על מסכת סופרים, ופירשו ב׳ טעמים מדוע לא מנתה הגמרא לילי פסחים: א. מפני שאין הגמרא מונה הלל הנאמר על עשיית מצוות. ב. שהגמרא מדברת על ימים שהחליל מכה לפני המזבח.

ב. וכן העתיקו כל הראשונים שגומרים את ההלל בשני ימים טובים של עצרת. ועיין ספר צרור החיים (הדרך השביעי סי׳ ד) שכתב בענין הפסק בקריאת ההלל, שבימים שאין גומרים בהם את ההלל אפילו באמצע הפרק שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם, ומנה בכלל ימים אלו גם יו״ט שני של עצרת. וצ״ע, שהרי בגמרא מפורש שיו״ט שני של עצרת גומרים בו את ההלל. ואף הוא עצמו כתב כן בתחילת דבריו.

ג. רש״י (תענית כח: ד״ה יחיד), פסקי הרי״ד (שם ד״ה באחד), המכתם (שם ד״ה ותריץ), ספר המנהגות לרבינו אשר מלוניל (הו״ד בקובץ שיטות קמאי תענית כח:), אבודרהם (סדר הדלקת נר חנוכה) ושבלי הלקט (סי׳ קעד).

ד. וראה להלן ביאור נוסף בתירוץ הגמרא משו״ת בית יעקב.

ה. כעין זה מובא בילקוט שמעוני (אמור רמז תרנד).

ו. הבית יוסף (או״ח סי׳ תצ ד״ה כל) והפרישה (שם אות ב) העתיקו טעם זה בשם השבלי הלקט.

ז. מהרש״א (ח״א ברכות ט: ד״ה במפלתן) וחות יאיר (סי׳ רכה). וראה צל״ח (ברכות י. ד״ה אר״י) שהקשה על קושיית המהרש״א, שהרי דברי האחרונים הם גמרא מפורשת (מגילה י: סנהדרין לט:) בענין קריעת ים סוף, 'בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב״ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה'. ובספר הפלאה שבערכין (ערכין י:) כתב ליישב קושיית הצל״ח, שהמבואר בגמרא הוא לענין שאין אומרים שירה בשעת מפלת הרשעים עצמה, וכלשון חז״ל 'מעשה ידי טובעין בים' וכו', לשון הווה. אבל לאחר שכבר מתו ותמו חטאים מן הארץ, אז יש לומר שירה על גאולתנו ועל פדות נפשנו וקובעים אותו חובה לדורות. וזהו שאמר דוד שירה אחר שראה כבר במפלתן של רשעים, כמו שכתוב 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם הללויה' (תהלים קד לה), והיינו כאשר רשעים כבר אינם, ולכן הוצרכה הגמרא לתת טעם שאין אומרים הלל לדורות בשביעי של פסח משום חילוק קרבנות. וקושיית המהרש״א היא על דברי האחרונים שכתבו טעם זה לפטור חיוב הלל לדורות. וראה המובא להלן בשם המהרש״א בסנהדרין, כעין סברא זו. ובהגהות הגרעק״א על הצל״ח (שם) כתב שהמהרש״א בדבריו רמז לסברא זו שכתב בסנהדרין, וכוונתו בזה היא ליישב קושיית הצל״ח עליו.

ח. בדפוסים ישנים נדפס קטע זה בסוף פרק אלו דברים.

ט. ומה שאיבדם הקב״ה מן העולם הוא מפני שבקשו להרע לישראל. וכן היה אצל המצרים, שעדיין לא נתמלאה סאתם, ומה שהטביעם הקב״ה בים הוא מפני שבאו להרע לישראל.

י. ומה שאמרו (מגילה י: סנהדרין לט:) 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה' היינו דווקא לענין שירת המלאכים שאומרים שירה לפני הקב״ה, שלפני הקב״ה אין שמחה במפלת הרשעים. אבל הלל שאומרים ישראל אינו בגדר שמחה של מעלה, אלא הוא שמחת בני אדם שעל זה אמרו בגמרא (שם) 'הוא אינו שש, אבל אחרים משיש'.

יא. מהרש״א (ח״א ברכות ט: ד״ה במפלתן), ישועות יעקב (או״ח סי׳ תצ סק״א) ומשנת רבי אהרן (מאמרים ח״ג עמ׳ ג).

שהגמרא (ערכין י:) הקשתה, 'והא חנוכה דלא הכי ולא הכי [שאינו נקרא מועד ולא התקדש בעשיית מלאכה] וקאמר [הלל]'. והשיבו 'משום ניסא'. ומבואר מתוך דברי הגמרא שיש ב' מחייבים לאמירת הלל: א. חיוב משום מועד, וחיוב זה הוא דווקא בימים המקודשים לחג[יב]. ב. משום ניסא, וחיוב זה אינו משום מועד, שאף בחנוכה שאינו בכלל ימים המקודשים לחג, יש חיוב לומר הלל משום הנס. ובשביעי של פסח אפשר היה לחייב באמירת ההלל משום ב' הטעמים, שהרי הוא גם יו"ט, וגם נעשה בו נס של קריעת ים סוף. ומפני כך הוצרכו לב' הטעמים. טעם הגמרא מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן, הוא טעם שלא לחייב בשאר ימי הפסח מדין חיוב הלל במועד, שכיון שאין ימי הפסח חלוקין בקרבנותיהן הרי הם כחג אחד, ודי באמירת ההלל ביו"ט ראשון. אמנם עדיין היה צריך לחייב אמירת הלל בשביעי של פסח משום נס קריעת ים סוף שנעשה בו, ועל זה צריך את טעם המדרש שאין לומר הלל על נס זה כיון שטבעו המצריים בים, ובנפל אויבך אל תשמח[יג].

ביאור הבכורי אביב

ב. בספר ביכורי אביב (פרשת בשלח מדרש בחידוש אות א, הו"ד בספר גנזי חיים או"ח סי' תצ סק"א) כתב ליישב, שיש לומר שטעם הגמרא מפני שחלוקין בקרבנותיהם הוא טעם מספיק שלא לגמור הלל בחול המועד, אבל מכל מקום לענין שביעי של פסח אין טעם זה מספיק, שכיון שהוא יום טוב יש לומר בו אמ"ה ההלל אף שאינו חלוק בקרבנותיו. ונראה שתירוץ זה מבואר בלשון הכל בו (סי' נב) שהביא את טעם הגמרא מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן, והוסיף בתוך דבריו וז"ל, 'אבל בשביעי אף על פי שהוא קודש, מפני שהוטבע פרעה וכל חילו בים בו ביום, על דרך שאמרו ז"ל ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה, השיב להם מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני, לפיכך אין קוראין אותו אלא בדילוג'. ומבואר בדבריו שאע"פ שנקט טעם זה שאין חלוקין בקרבנותיהן, מכל מקום הוקשה לו עדיין שבשביעי של פסח שהוא קדש היה צריך לאומרו, ולפיכך כתב לענין שביעי של פסח טעם מפני שהוטבע בו פרעה וכל חילו בים ואין ראוי לומר אז שירה.

אוצר החכמה

טעם המהרי"ל וסיעתו משום מעשה ידי טובעים בים

ג. יש מן האחרונים[יד] שכתבו בטעם החילוק בין ימי סוכות לימי הפסח, כעין טעם מדרש הרנינו. והוא על פי הגמרא (מגילה י: סנהדרין לט:) בענין קריעת ים סוף, 'בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה'. וכמו כן מטעם זה אין אנו גומרים את ההלל בשביעי של פסח[טו]. וכתבו האחרונים[טז] שמה שאין גומרים את ההלל בחול המועד פסח, אע"פ שאין בו טעם זה של מעשה ידי טובעין בים וכו', הוא כדי שלא יהיה חול המועד חשוב יותר משביעי של פסח שהוא יו"ט, ואין גומרים בו את ההלל.

יב. וכתב הישועות יעקב להוכיח שחיוב זה הוא אף בימי המועדים שלא נעשה בהם נס. שכן מצינו שאומרים הלל ביו"ט של שבועות ובסוכות, אף שלא נעשה בהם נס. וכן יש להוכיח מקושיית הגמרא למה אין אומרים הלל בשבת, בראש השנה וביום הכפורים, אף שאין הם 'ימים שנעשה בהם נס, והיינו משום שהם 'ימי מועד.

יג. וטעם זה אינו מועיל לפטור חיוב ההלל שמדין מועד, שאם נזדמנה מפלת רשעים ביום מועד, אין לפטור משום כך את חיוב ההלל בו. וטעם זה של בנפל אויבך וגו' הוא רק טעם שלא לחייב הלל על נס שיש בו מפלת רשעים.

יד. מהרי"ל (סדר התפילות של פסח ט, שו"ת סי' קכח), ספר המנהגים לר"א קלויזנר (סי' עב הגה"ה ב, סי' קכה), ספר המנהגים לר' אייזיק טירנא (פסח ד"ה ביום שלישי), ט"ז (או"ח סי' תצ סק"ג), שירי כנסת הגדולה (שם סי' תפז הגה"ט אות ב, הו"ד בחק יעקב שם סי' תצ סק"ט) משנה ברורה (סי' תצ סק"ז).

טו. טעם זה בפשטות חלוק הוא מהטעם שכתב השבלי הלקט בשם המדרש 'בנפל אויבך אל תשמח'. עיין שיירי כנסת הגדולה (שם) שהביא מה שכתב המהרי"ל (סדר התפילות של פסח אות ה) שיש אומרים שיש לומר בשביעי של פסח בנוסח התפילה 'זמן שמחתנו', משום שמחת טביעת מצרים בים. והקשה עליו שהרי אין גומרים את ההלל בשביעי של פסח משום 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה', וא"כ מטעם זה אף אין לומר בו 'זמן שמחתנו'. וכתבו החק יעקב (סי' תצ סק"ט) והמור וקציעה (סי' תפז) ליישב, שיש לחלק בין אמירת הלל לאמירת 'זמן שמחתנו', כמבואר בגמרא (מגילה י: סנהדרין לט:) בענין זה, שהקב"ה אינו שמח במפלתן של רשעים, ולפיכך אין לומר לפניו שירה, ועל זה אמרו 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה', אבל מכל מקום לבני אדם יש שמחה באבדן רשעים, ככתוב 'ובאבד רשעים רנה' (משלי יא י). ואמרו על זה בגמרא 'הוא אינו שש אבל אחרים משיש'. ולפיכך, אף שאין לומר הלל על אבדן הרשעים, היינו דווקא לענין הלל, כיון שהיא אמירת שירה לפני הקב"ה, והקב"ה אינו שש בזה. אבל אפשר לומר 'זמן שמחתנו', כיון שלבני אדם שמחה היא. וכתב בספר קרית חנה (קובלענץ, או"ח תצ ד, נדפס ב'קובץ מפרשים מכת"ר' בשו"ע הוצאת מ"י), שתירוץ החק יעקב הוא לפי טעם אחרונים אלו שאמרו משום 'מעשה ידי טובעין בים' וכו', אבל טעם שבלי הלקט משום 'בנפל אויבך אל תשמח', הוא טעם נכון גם לענין שאין לומר משום כך 'זמן שמחתנו', שהרי אף לנו אין לעשות שמחה משום טביעת המצרים, ככתוב 'בנפל אויבך אל תשמח'. וכן פסק הרמ"א (או"ח סי' תצ ס"ז) שאומרים בשביעי של פסח 'זמן חרותנו' ולא 'זמן שמחתנו'. וראה עוד בהערה להלן שמדברי המהרי"ל בשו"ת נראה שיש חילוק נוסף בין הטעמים, שטעם 'בנפל אויבך אל תשמח' הוא רק לענין שלא לומר הלל על נס של מפלת האויב, משא"כ הטעם של 'מעשה ידי טובעין בים' הוא טעם שלא לומר הלל אף מדין מועד.

אולם בספר גנזי חיים (סי' תצ סק"א) כתב שאין טעם האחרונים משום 'מעשה ידי טובעים בים' טעם אחר מהטעם שכתב השבלי הלקט בשם המדרש משום 'בנפל אויבך אל תשמח'. אלא שהאחרונים הללו סברו שבהכרח אף עיקר כוונת המדרש היא לטעם של 'מעשה ידי טובעים בים', ואי אפשר לפרשו כפשוטו משום 'בנפל אויבך' וגו', שהרי על כך אמרו בגמרא (מגילה טז.) 'הני מילי בישראל, אבל בדידכו כתיב (דברים לג כט) 'ואתה על במותימו תדרוך'. ועוד הקשה גנזי חיים על טעם המדרש למה אומרים חצי הלל בשביעי של פסח, וכן למה אמרו אז שירת 'אז ישיר', והרי 'בנפל אויבך אל תשמח'. ופירש שודאי טעם זה של 'מעשה ידי טובעין בים' וכו' אינו אלא טעם שאין המלאכים אומרים שירה לפני הקב"ה. אבל ישראל צריכים לומר שירה ולתת שבח והודיה על גאולתם, ומה שאמרו 'בנפל אויבך אל תשמח' הוא רק בדרך אסמכתא בעלמא, לומר שצריך לעשות זכר לענין זה שאמר הקב"ה למלאכים 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה', ולפיכך תיקנו שלא יאמרו הלל שלם.

טז. מהרי"ל (סדר התפילות של פסח ט), ספר המנהגים לר"א קלויזנר (סי' קכה), ספר המנהגים לר' אייזיק טירנא (פסח ד"ה ביום שלישי) וט"ז (או"ח סי' תצ סק"ג).

לעיל הובא שהכל בו כתב גם כן טעם זה של 'מעשה ידי טובעין בים', אולם התבאר שהוא כתב טעם זה בצירוף לטעם הגמרא משום חילוק קרבנות, ושנראה מדבריו שטעם זה הוא לענין שביעי של פסח וטעם הגמרא הוא לענין חול המועד. אולם בדברי אחרונים אלו נראה שנטו לגמרי מטעם הגמרא הן לענין שביעי של פסח והן לענין חולו של מועד.

יז. ומטעם נוסף אין לומר לפי שיטה זו את תירוץ הישועות יעקב ומשנת רבי אהרן, מכיון שמדברי המהרי"ל (שו"ת סי' קכח) משמע שטעם זה של 'מעשה ידי טובעין בים' הוא טעם אף לענין הלל מדין מועד. שהמהרי"ל בדבריו שם מדמה סברא זו לסברת הגמרא (ערכין י:) שאין אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים משום 'אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה לפני'. וטעם זה מבואר בגמרא שהוא אמור לענין שאין לומר שירה מדין מועד, שהרי קושיית הגמרא שם היתה על ראש השנה ויום הכפורים שנקראים מועד מפני מה אין אומרים בהם הלל, ועל כך השיבה הגמרא טעם זה. וא"כ ממה שהשוה המהרי"ל בין הטעמים, משמע שאף הטעם של 'מעשה ידי טובעין בים וישראל אומרים שירה' הוא אף טעם שלא לומר הלל מדין מועד. ולא כמו שכתבו הישועות יעקב ומשנת רבי אהרן לגבי הטעם של 'בנפל אויבך אל תשמח' שאינו טעם לפטור חיוב הלל מדין מועד, אם נזדמנה מפלת האויב ביום מועד, והוא רק טעם שלא לחייב אמירת הלל מדין נס, על נס זה של מפלת האויב.

יח. וכן הקשה הבכורי אביב לשיטת אחרונים אלו.

יט. ולפירוש זה צריך ביאור המשך לשון הגמרא 'שבת דחלוקה בקרבנותיה לימא', שאם חילוק קרבנות הוא רק טעם לעדיפות על חול המועד, לא היו צריכים לענין שבת לטעם זה, ששבת ודאי עדיפה היא על חול המועד.

קושיא על טעם המהרי"ל וסיעתו

ויש להקשות על שיטה זו, ככושיית האחרונים על שיטת שבלי הלקט, שהרי בגמרא מפורש שהטעם הוא מפני שימי הפסח אינם חלוקין בקרבנותיהן, ומדוע צריך לטעם נוסף של 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה'. ועל שיטה זו אי אפשר ליישב כיישוב הישועות יעקב ומשנת רבי אהרן הנ"ל, שטעם הגמרא נצרך להלל מדין מועד וטעם האחרונים נצרך להלל מדין הנס, שאם כן מדוע הוצרכו האחרונים לפרש לגבי חול המועד שהטעם שאין גומרים בו את ההלל הוא כדי שלא יהיה עדיף חול המועד משביעי שהוא יו"ט, והרי בחול המועד אין סיבת החיוב של הלל מפני הנס, שנס קריעת ים סוף היה רק בשביעי, ואין בו אלא סיבת חיוב מדין מועד, ועל סיבה זו יכולים היו לומר את טעם הגמרא מפני שאין חלוקין בקרבנותיהן[יא]. ומטעם זה גם אין ליישב לשיטתם כתירוץ הבכורי אביב הנ"ל בשיטת שבלי הלקט, שטעם הגמרא נצרך לחולו של מועד, שלא היה בו נס, שהרי האחרונים לא כתבו כן, אלא פירשו שהטעם בחול המועד הוא רק כדי שלא יהיה עדיף משביעי שהוא יו"ט[יח].

ומצינו באחרונים ד' דרכים ביישוב קושיא זו.

תירוץ הבית יעקב

א. הבית יעקב (שו"ת סי' נד) כתב ליישב קושיא זו, וביאר את סוגיית הגמרא לשיטת אחרונים אלו, שאמנם הטעם שאין אומרים הלל בשביעי של פסח הוא משום 'מעשה ידי טובעין בים' וכו'. וכן הטעם שאין אומרים הלל בחול המועד פסח הוא כדי שלא יהיה עדיף משביעי שהוא יו"ט, וכמו שכתבו האחרונים. אלא שעל טעם זה עצמו מקשה הגמרא 'מאי שנא בחג דאמרינן כל יומא ומאי שנא בפסח דלא אמרינן כל יומא'. כלומר, שכמו שאין אומרים בחול המועד פסח כדי שלא יהיה עדיף משביעי של פסח, מטעם זה עצמו אין לומר בחול המועד סוכות, כדי שלא יהיה עדיף מחול המועד פסח. ועל כך השיבה הגמרא 'דחג חלוקין בקרבנותיהן, דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן'. כלומר שמטעם זה של חילוק קרבנות אכן עדיף חול המועד של סוכות מחול המועד של פסח, ואין למנוע בו אמירת הלל מטעם שלא יהיה עדיף מחוה"מ פסח[יט].

תירוץ ספר ערכי עלי

ב. בספר ערכי עלי (ערכין י: ד"ה ולתרץ) כתב ליישב שטעם האחרונים תלוי הוא במחלוקת תנאים בברייתא (פסחים קיז.) הלל זה מי אמרו, ששיטת רבי אלעזר היא שמשה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, ונחלקו עליו חבריו. ומפורש בשיטת רבי אלעזר שאין הוא סובר טעם זה של 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה'. ומה שאמרה הגמרא (מגילה י: סנהדרין לט:) 'בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים

שירה', הוא כשיטת חבריו של רבי אלעזר[ב]. ולפי זה יש ליישב שהגמרא שנקטה טעם של אין חלוקין בקרבנותיהן הלכה בשיטת רבי אלעזר שאינו סובר לטעם זה של 'מעשה ידי' וכו'. והאחרונים שכתבו טעם זה, כתבו כן כשיטת התנאים החולקים על רבי אלעזר, וסוברים טעם זה.

תירוץ נוסף של ערכי עלי

ג. ובאופן נוסף כתב ליישב, שטעם הגמרא תלוי הוא במחלוקת האמוראים. בגמרא (סוכה מז.) ביאר רבי לוי בר חמא טעם החילוק בין שמיני עצרת שמברכים בו שהחיינו, לשביעי של פסח שאין מברכים בו שהחיינו, ששמיני עצרת חלוק מחג הסוכות בג' דברים, שבסוכות נוהגים מצות סוכה לולב וניסוך המים, ובשמיני עצרת אין מצוות אלו נוהגות. אבל שביעי של פסח אינו חלוק בדיניו משאר 'ימי הפסח. והקשתה הגמרא, שהרי אף שביעי של פסח חלוק מיו"ט ראשון בדין אכילת מצה, שבליל יו"ט ראשון הוא חיוב, ובשביעי של פסח אין חיוב לאכול מצה. ותירץ רבינא ששמיני עצרת חלוק מיום שלפניו בדינים הנ"ל, משא"כ שביעי של פסח אינו חלוק מחול המועד שלפניו, רק מיו"ט ראשון שלפני פניו. ועוד נתבארו בגמרא טעמים נוספים שאמרו שאר אמוראים לחלק בין שמיני עצרת לשביעי של פסח. ולכאורה לשיטת רבינא אי אפשר לומר לגבי הלל בחול המועד פסח כטעם הגמרא שאין גומרים בו את ההלל כיון שאין בו חילוק קרבנות, שהרי רבינא סובר שחילוק זה של חיוב מצה ביום ראשון חילוק הוא לגבי ימים שאין בהם חיוב מצה, אלא שסובר שלענין שביעי אין זה חילוק לומר בו שהחיינו, כיון שאין שביעי חלוק אלא מיו"ט ראשון שהוא לפני פניו, וא"כ ביום ראשון של חול המועד פסח, שחלוק הוא מיו"ט שלפניו ממש לענין חיוב מצה, היה צריך לגמור בו את ההלל. ובהכרח צריך לומר שלרבינא הטעם שאין אומרים הלל בחול המועד פסח הוא כטעם האחרונים כדי שלא יהיה עדיף משביעי שהוא יו"ט. והגמרא שאמרה טעם זה של חילוק קרבנות, יש לומר שסברה כשיטת שאר אמוראים שם, שלא סברו כטעמו של רבינא.

תירוץ הגנזי חיים

ד. בספר גנזי חיים (רייזנער, או"ח סי' תצ סק"א) כתב ליישב שיטת אחרונים זו, על פי לשון רש"י (פסחים צה: ד"ה לילה) בענין הלל על שחיטת פסח שני, וז"ל, 'ולקמן אמרינן נביאים שביניהן תיקנו להם שיהו אומרים על כל פרק ופרק ועל כל דבר חידוש'. ומבואר בדבריו שההלל נאמר על כל פרק ופרק, דהיינו מועד, וכן על כל דבר חידוש, כגון צרה שנגאלין ממנה [כמבואר בגמרא (שם קיז.)] או כל שאר דבר חידוש [כגון שחיטת פסח שני] אף שאינו נס ואינו מועד. ונמצא לפי"ז, שבפסח יש ג' סיבות לחיוב הלל: א. משום מועד, ב. משום הנס, ג. משום דבר חידוש. וטעם הגמרא מפני חילוק קרבנות הוא לענין החיוב לומר מפני דבר חידוש, ועל כך אמרה הגמרא שמיום שני של פסח ואילך כבר אין בהם דבר חידוש, כיון שאינם חלוקין בקרבנותיהן מיו"ט ראשון. אמנם עדיין היה צריך לומר הלל מדין מועד ומחמת הנס, ולזה צריך את טעם האחרונים, שבשביעי של פסח אין לומר הלל כלל משום 'מעשה ידי טובעין בים' וכו'. ומחמת כן אף אין אומרים בחול המועד מדין המועד, כדי שלא יהיה עדיף משביעי שהוא יו"ט.

ביאור המהרש"א בסברת הגמרא שלא סברה טעם זה

המהרש"א (ח"א סנהדרין לט: ד"ה ומי) הקשה על סוגיית הגמרא (ערכין י:) מפני מה הוצרכה לפרש הטעם שאין גומרים את ההלל בימים אחרונים של פסח משום שאין חלוקין בקרבנותיהן, ולא פירשה כטעם שכתבו האחרונים משום 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה'. והוסיף, שקושיא זו קשה ביותר לפי המבואר בתוספות (ערכין י: ד"ה אמרו) שבראש השנה ויום הכפורים אף שאין ישראל אומרים שירה, מהטעם האמור בגמרא 'אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה לפני', מכל מקום המלאכים אומרים בו שירה. וא"כ בשביעי של פסח שאף המלאכים אינם אומרים בו שירה משום 'מעשה ידי טובעים בים' וכו', כל שכן שאין לישראל לומר בו שירה. וכתב ליישב בב' דרכים:

א. יש לומר שמה שמבואר בגמרא שהמלאכים לא אמרו שירה משום 'מעשה ידי טובעים בים' וכו', היינו דווקא באותו יום שביעי של פסח שבו נטבעו המצריים, אבל לדורות יש לומר שירה ביום זה [אלולא הטעם שאין חלוקין בקרבנותיהן].

ב. יש לחלק בין טעם 'אפשר ספרי חיים וספרי מתים' וכו', לטעם 'מעשה ידי טובעים בים' וכו'. שטעם 'ספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו' הוא טעם לגבי ישראל, שהם תלויים ועומדים בדין עתה אם לחיים ואם למות, שאין להם לומר שירה ביום זה, אבל המלאכים שאין בהם טעם זה יכולים לומר שירה. מה שאין כן הטעם של 'מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה' הוא טעם לגבי המלאכים שאין להם לומר שירה לפני הקב"ה, אבל ישראל יש להם לומר שירה על מפלת הרשעים כאמור בגמרא (מגילה י': סנהדרין לט:) 'הוא אינו שש אבל אחרים משיש'.

טעם הכל בו שההלל תלוי במצות היום

ד. הכל בו (סי' נב) הביא טעם הגמרא. וכתב שיש נותנים טעם נוסף, כיון שחג המצות אין בו חובת מצה אלא בלילה הראשון, וכן בלילה השני[כא] מספק, אבל בשאר ימים אין חובה לאכול מצה, לפיכך אין מברכים על ההלל אלא בב' ימים הראשונים, שבהם יש חובת מצה שהיא המצוה העיקרית בפסח. מה שאין כן בחג הסוכות שמצותו היא ישיבה בסוכה, ונוהגת מצוה זו בכל ימי החג, ומברכים לישב בסוכה בכל הימים, צריך לגמור בו את ההלל בכל יום. וכן בשמיני עצרת צריך לגמור בו את ההלל מפני שהוא רגל בפני עצמו[כב].

טעם רבינו מיוחס שהימים אחרונים של פסח אינם קרויים חג

ה. רבינו מיוחס בפירושו על התורה (שמות יב יד) כתב שמקור חיוב אמירת הלל ביו"ט הוא מהפסוק האמור ביו"ט ראשון של פסח 'וחגתם אותו חג לה' (שם), מלמד שטעון שירה'. וכן כל יום שקרוי חג טעון שירה. והם, יו"ט ראשון של פסח ולילו, יו"ט של עצרת ושמונת ימי חג הסוכות. וביאר רבינו מיוחס ששאר ימי הפסח אינם נקראים חג בכל מקום אלא 'שבעת ימים מצות תאכלו'[כג], ולפיכך אין גומרים את ההלל בפסח אלא ביו"ט ראשון.

בשבת

טעם שאין אומרים הלל בשבת

עוד הקשו בגמרא (ערכין י:), 'שבת דחלוקה בקרבנותיה לימא [הלל], לא איקרי מועד'.

רבינו גרשום (ד"ה שבת) ובספר פירושי הראשונים (ד"ה דחג) פירשו את דברי הגמרא 'שבת דחלוקה בקרבנותיה', שהיא חלוקה בקרבנותיה משאר ימי השבוע[כד]. אולם המאירי (יד. ד"ה יש) פירש שקושיית הגמרא היא על שבת שבתוך המועד של פסח, שחלוקה היא בקרבנותיה משאר ימי הפסח, למה אין אומרים בה הלל. והשיבה הגמרא 'לא איקרי מועד', כלומר שהשבת אין שם מועד עליו, ושם המועד הוא מחמת ימי הפסח, ומדין הפסח אין חילוק קרבנות[כה].

ב. הטעם שאין אומרים בראש השנה ויום הכיפורים

טעם שאין אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים

עוד שאלו בגמרא (ערכין י:) ראש השנה ויום הכפורים דאיקרו מועד ואיקדוש בעשיית מלאכה לימא. משום דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים, אמר להן אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה לפני'.

כ. ולכאורה היינו רק כשיטת חבריו של ר"א שדוד אמרו, אבל בשאר שיטות התנאים שם מבואר גם כן שנאמרה שירה זו על מפלתן של האויבים.

כא. ביו"ט שני של גלויות.

כב. ובאלי"ה רבה (או"ח סי' תצ סק"ו) הביא טעם זה בשם הכל בו.

כג. בכל הפסוקים בתורה המדברים בענין הפסח נאמר לשון 'חג' רק על היום הראשון ועל שאר הימים נאמר לשון 'שבעת ימים מצות תאכלו'. כגון (שמות יב יד-טו), 'והיה היום הזה לכם לזכרון וחגתם אתו חג לה' וגו'. שבעת ימים מצות תאכלו'. וכן בשאר מקומות (שם יג ו-ז, לד יח, במדבר כח יז, דברים טז ג). ואמנם במקום אחד מצינו לכאורה שנאמר לשון 'חג' גם על שבעת הימים, והוא בפסוק 'ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לה' שבעת ימים מצות תאכלו' (ויקרא כג ו), אולם כתב רבינו מיוחס שלשון 'חג המצות' האמור בפסוק נסוב על 'ובחמשה עשר יום לחדש הזה', ועליו בלבד אמר הכתוב 'חג המצות לה', וכן מוכח מטעמי המקרא ש'לה" הוא באתנחתא.

ויש להקשות על דברי רבינו מיוחס, שמצינו פעם אחת בתורה לשון 'חג' גם על יום שביעי של פסח, שכתוב (שמות יג ו) 'שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג לה", וא"כ קשה מדוע אין אומרים הלל אף בשביעי של פסח. ואפשר שרבינו מיוחס לא כתב טעם זה אלא לפרש הטעם שאין אומרים הלל בחול המועד פסח, אבל לענין שביעי של פסח הטעם הוא משום 'בנפל אויבך אל תשמח', וכטעם מדרש הרנינו המובא לעיל אות ב'. או משום 'מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה' וכטעם האחרונים המובא לעיל אות ג'.

כד. שמקריבין בה אף מוספי שבת.

כה. ומבואר בדברי המאירי שעל שבת שבכל השנה לא היה קשה לגמרא מדוע אין אומרים בה את ההלל, שאף שהיא חלוקה בקרבנותיה, מכל מקום אין לה שם מועד, ואין אומרים הלל אלא במועד. אבל על שבת שבתוך 'ימי הפסח הוקשה לגמרא שהרי יום זה הוא גם מועד משום שהוא מכלל 'ימי הפסח, וגם חלוק בקרבנותיו משום שהוא שבת. וביארו בזה, שאע"פ שחילוק הקרבנות הוא מדין השבת ולא מדין המועד, והמועד שביום זה אין בו חילוק קרבנות, מכל מקום יש לומר על פי מה שכתב האור שמח (עבודת יום הכפורים פ"ד ה"א) שחולה שיש בו סכנה שצריך לאכול ביום הכפורים, אם חל יום כיפור זה בשבת אינו צריך לקדש אף מדין השבת, כיון שקדושת יום הכפורים חלה גם על השבת, ומעתה אף מדין קדושת השבת צריך להתענות בו. וכמו כן יש לבאר אף בדברי המאירי, שהגמרא סברה ששבת שבתוך 'ימי הפסח

ובביאור טעם זה מצינו ד׳ דרכים:

ביאור הרמב״ם שאין ימי ראש השנה ויום הכפורים ימי שמחה יתירה

א. הרמב״ם (חנוכה פ״ג ה״ו) כתב שאין בראש השנה ויום הכפורים הלל ׳לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה׳. וכן כתבו הארחות חיים (סדר תפלות ר״ה סי׳ ו) והכל בו (סי׳ סד) שאין אומרים הלל בראש השנה כיון שהוא זמן יראה ופחד וצריך להיות בו כל איש ירא וחרד מפשעיו[כו]. וכתב הט״ז (או״ח סי׳ תקפד סק״א) שאע״פ שאנו בטוחים שנצא זכאים בדין, מכל מקום צריך להיות ירא וחרד מאימת הדין ועל ידי כך נזכה לזכות בדין. אולם בספר יום תרועה (ר״ה לב.) הקשה על טעם הגמרא שהרי מבואר בטור (או״ח סי׳ תקפא) על פי המדרש שרוחצין ומסתפרין ולובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין זקנם ומחתכין צפרניהם ואוכלים ושותים ושמחים בראש השנה, לפי שיודעין שהקב״ה יעשה להם נס. ואם כן מדוע נמנעים מאמירת הלל. ותירץ, שאמנם כל יחיד לעצמו צריך להיות שמח ולבטוח שיעשה לו הקב״ה נס ויכתבנו לחיים, אבל לא ימלט בכל העולם שיהיה מי שלא נכתב לחיים, ובשביל כבודם אין אומרים הלל בראש השנה וביום הכפורים. ולכאורה בלשון הרמב״ם לא מבואר כן, אלא שאף אצל כל אדם לעצמו אין ימים אלו ׳מי שמחה יתירה אלא ימי תשובה ויראה ופחד, וכדברי הט״ז. וכן נראה מלשונו יישוב לקושיית היום תרועה, שאף שבודאי יש לשמוח בימים אלו, מכל מקום אין בהם שמחה יתירה. ואין אומרים הלל אלא ביום של שמחה יתירה[כז].

ביאור הישועות יעקב שאין אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים משום דין הרשעים

ב. בספר ישועות יעקב על התורה (פרשת אחרי) ביאר שטעם הגמרא מפני שספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, הוא כעין טעם הגמרא (מגילה י: סנהדרין לט:) שלא אמרו מלאכי השרת שירה בקריעת ים סוף משום ׳מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה׳. ומטעם זה אף בראש השנה ויום הכפורים יש שנדונים למוות ולכן אין ראוי לומר שירה ביום זה. וכתב הישועות יעקב לבאר על פי זה ב׳ דקדוקים בלשון הגמרא: א. יש שדקדקו למה נקטה הגמרא אריכות לשון זו ׳מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו׳ וכו׳, ולא אמרה בקצרה שאין אומרים בו הלל מפני שנדונין בו. ב. הגמרא במסכת ראש השנה (טז:) נקטה לשון ׳שלשה ספרים נפתחים בראש השנה אחד של רשעים גמורים ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינוניים׳ וכו׳ לשון יחיד על כל ספר. ומדוע שינתה הגמרא בערכין מלשון זו ונקטה ׳ספרי חיים וספרי מתים׳ משמע ספרים רבים של חיים וספרים רבים של מתים. וביאר הישועות יעקב על פי דברי הזוהר (נח סא:) שמה שאמרו שאין הקב״ה שמח במפלתן של רשעים היינו כאשר לא נתמלאה סאתם, אבל כאשר נתמלאה סאתם יש להקב״ה שמחה באבדנם. ולפי זה יש לומר שאמנם אם היה דין האדם בראש השנה על ענייני העולם הזה רק לפי מעשיו, לא היו נמנעים לומר הלל משום אבדן הרשעים, שהרי מי רשע שנדון למיתה משום שנתמלאת סאתו, אף הקב״ה שמח במפלתו, אמנם פעמים שאף רשע שאינו גמור נידון למוות משום שהוא רשע בן רשע, ומבואר בגמרא (ז.) שכשאוחזין הרשעים מעשי אבותיהם בידיהם הקב״ה פוקד עליהם עון אבותם. ואמנם כך גזרה חכמתו יתברך שראוי לדונם באופן זה, אך כיון שלא נתמלאה סאתם קשה הדבר לפני הקב״ה, ואין אומרים שירה על כך כמבואר בזוהר. וזהו ביאור דברי הגמרא שנקטה לשון ׳ספרי חיים וספרי מתים׳ שהכוונה היא לספרו של כל אדם ואדם, הן מן החיים והן מן המתים, שדנים את בניהם לפי מעשיהם, וכיון שהדין נעשה באופן זה, ועל ידי כך יש רשעים שמתים אף שלא נתמלאה סאתם, לכן אין אומרים שירה.

ביאור המהר״ץ חיות שאין אומרים הלל בראש השנה משום בריאת העולם

ג. המהר״ץ חיות (כתבי מהרצ״ח עטרת צבי דרכי משה עמ׳ תס-תסא) ביאר את טעם הגמרא על פי מה שאמרו בשבת (קיח:) שהקורא הלל בכל יום הרי הוא כמחרף ומגדף. וביאר בטעם הדבר, שההלל נקבע על ניסים היוצאים מגדר הטבע, והצורך בניסים אלו איננו מפני שיש חס ושלום חסרון במעשי הקב״ה וצריכים הם תיקון שלא כפי שברא את העולם בטבעו. אלא עשה הקב״ה את הניסים בשביל ישראל כדי שיכירו גבורתו ותפארתו. ומי שקורא הלל בכל יום הרי זה כמו שמבקש ומתחנן על שינוי סדרי הטבע, והרי הוא מחרף ומגדף שחושב שיש חסרון בבריאה והיא נצרכת לתיקון בכל עת. וכתב המהרי״ץ חיות לבאר בזה את טעם הגמרא שאין אומרים הלל בראש השנה וביום הכפורים, כיון שביום זה ספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וביום זה נברא העולם ונפתחה הנהגת הטבע ברצונו של הקב״ה, וביום זה הוא נותן לכל אדם את סדר ההנהגה שיונהג בה בהליכתו בעולם הזה, כל אדם לפי טבעו שהונח בו בשעת יצירתו. ולכן אין לומר הלל שמורה על שינוי הטבע ביום זה, שהרי זה כמו שמראה שיש חסרון בבריאת העולם ובהנהגתו על פי הטבע, ושצריך להתחנן על שינויו.

משום אין מקלסין למלך בשעת הזעם

ד. טעם נוסף בדברי הגמרא מתבאר מתוך דברי הראב״ן.

שנינו במשנה (ר״ה טז.) ׳בארבעה פרקים העולם נידון וכו׳, בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון׳. ואמרו בגמרא שמשנה זו איננה כשיטת רבי יוסי הסובר שאדם נידון בכל יום. ועוד אמרו בגמרא שם שאנו שמתפללין בכל יום על החולים ותשושי הכח, מנהגינו הוא כשיטת רבי יוסי שאדם נידון בכל יום. והקשה הראב״ן (שו״ת בסוף הספר) שלפי טעם הגמרא שבשעה שמלך יושב על כסא דין וכו׳ אין לומר הלל, א״כ לשיטת רבי יוסי, שאנו נוהגים כמותו, אין לנו לומר הלל בשום ראש חודש ומועד, שהרי בכל יום אדם נידון. ואין לומר שרבי יוסי חולק על טעם הגמרא וסובר שאף ביום שאדם נידון יש לומר בו הלל, שאם כן אנו שפוסקים הלכה כרבי יוסי מדוע איננו אומרים הלל אף בראש השנה. וכתב הראב״ן ליישב שיש לחלק בין דין של יחיד לדין של רבים, שבראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, והרי זה דין של רבים, ובדין של רבים יש כעס מרובה לפניו, ואין מקלסין למלך בשעת הזעם. אבל בכל יום אין עוברים לפניו לדין יחד, אלא כל יחיד ויחיד בפני עצמו, ואין כעס מרובה ולכן מקלסין לפניו, ואפשר לומר בו הלל[כח].

ומבואר בשיטת הראב״ן שאין טעם הגמרא ׳מלך יושב על כסא הדין׳ וכו׳, משום האדם שנידון בו, שאין זה לו יום שמחה, כיון שהוא עומד לדין. אלא שבשעה שנידונים לפניו כל בני אדם יחד, מרובה הכעס, ואין ראוי לקלס למלך בשעת הזעם.

טעם שאין אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים משום אמירת כי חלצת

המהרי״ל (סדר תפלות של ר״ה אות ז) הביא שיש שאמרו טעם נוסף שאין אומרים הלל בראש השנה, כיון שאי אפשר לומר בו את הפסוק ׳כי חלצת נפשי ממות׳ (תהלים נו יד) כיון שחיי כל אדם תלויים ועומדים בו. אך המהרי״ל הקשה על טעם זה שאין הוא מספיק, שהרי עדיין אפשר לומר הלל בדילוג, וכמו שאומרים אותו בראש חודש, ואז אין אומרים פסוק זה. ולכן מסקנת המהרי״ל שיש לומר כטעם הגמרא משום ׳מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו׳ וכו׳.

ג. טעם אמירת הלל בחנוכה

טעם אמירת הלל בחנוכה

עוד שאלו בגמרא (ערכין י:), חנוכה דלא הכי ולא הכי [שאינו חלוק בקרבן, ואינו מקודש לחג ואינו אסור בעשיית מלאכה] וקאמר [הלל]׳. ותירצו, ׳משום ניסא׳.

מקור לדין זה של אמירת הלל בחנוכה על הנס מצינו בפסחים (קיז.), ׳נביאים שביניהם תיקנו להן לישראל שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן׳. ופירשו

חל אף על השבת דין קדושת מועד, ואם כן יש כאן מועד שהוא חלוק בקרבנותיו.

כו. וכתב הארחות חיים (שם סי׳ ב) בשם הגאונים שמטעם זה גם אין אומרים בתפילות ראש השנה ויום הכפורים ׳ותן לנו וכו׳ מועדים לשמחה׳ כבשאר ימים טובים, כין שאין זה רגל לשמחה אלא להיות עומד באימה וביראה.

כז. ובגדר דין זה שאין אומרים הלל ביום שהוא יום תשובה ויראה, ואין בו שמחה יתירה, מצינו ג׳ ביאורים: א. בפירוש הר״י מלוניל (ר״ה לב: ד״ה ובגמ׳ דייק) הוסיף בדברי הגמרא וז״ל, ׳אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו והם אומרים שירה כבני אדם שאין מתפחדין׳. ונראה בדבריו לא רק שאין טעם לומר הלל בראש השנה ויום הכפורים, אלא שיש גריעותא בדבר שבכך שאומר הלל הרי הוא כמראה שאינו מפחד מהדין. ב. במערכה בענין ׳מצות הלל׳, הובאו דברי הרמב״ן שמקור מצות הלל מדין שמחת יום טוב, והובא שהגרי״פ פערלא ביאר לפי שיטה זו את קושיית הגמרא ותירוצה בענין אמירת הלל בראש השנה וביום הכפורים, שהגמרא בקושייתה סברה שאף בימים אלו נוהגת מצות שמחת יו״ט, ותירצה שמטעם זה שמלך יושב על כסא הדין וכו׳, יש ללמוד שאין מצות שמחה נוהגת בימים אלו, וממילא אין מקור לחיוב ההלל בהם. ג. בספר מקראי קודש (ימים נוראים סי׳ ח) הביא בשם הגר״ח שהקשה על טעם הגמרא שאין אומרים שירה בימים אלו, שהרי אומרים בהם שיר של יום, ותירץ שדין הלל הוא לאומרו ביום של ׳שמחה יתירה׳ וכלשון הרמב״ם, מה שאין שאר שירות נאמרות אף כשאינה שמחה שלימה.

לשון הרמב״ם המובאת היא שימים אלו הם ״ימי תשובה ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה׳. וכעין זה הוא לשון הארחות חיים ׳שהוא זמן יראה ופחד׳. ויש משמעות שהוא דין בימים אלו שאינם ימי שמחה. אך לשון הכל בו הוא ׳שהוא זמן לעמוד ביראה ופחד׳. ויתכן שכוונתו כהר״י מלוניל שהוא דין על האדם שיעמוד בו ביראה ופחד, והאומר בו הלל הרי זה דרך אדם שאינו מפחד.

כח. ובראבי״ה (סי׳ תקלח) הקשה על תירוץ הראב״ן, שלפי דברי הראב״ן מבואר שאף רבי יוסי מודה שיש חילוק בין ראש השנה לשאר ימים, שאף שבכל יום אדם נידון, מכל מקום בראש השנה נידונים כל בני האדם יחד, וכלשון המשנה (ר״ה טז.) שכל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון. ולפי״ז יש להקשות מדוע אמרו בגמרא (שם) שמשנה זו אינה כשיטת רבי יוסי כיון שרבי יוסי סובר שאדם נידון בכל יום, והרי אפשר להעמיד את המשנה אף כרבי יוסי, ובראש השנה יש דין מיוחד שכל באי עולם עוברים לפניו וכו׳, והיינו שנידונים יחד. ומכח קושיא זו מסיק הראבי״ה שרבי יוסי חלוק לגמרי על משנה זו וסובר שאין חילוק בין ראש השנה לשאר ימים, ואף בראש השנה אומרים הלל. ומנהגינו שאין אנו אומרים הלל בראש השנה הוא מפני

רש״י (שם ד״ה ועל) והרשב״ם (שם קטז: ד״ה על) שתיקנו הנביאים שיאמרו הלל על כל צרה כשיהיו נגאלים ממנה ׳כגון חנוכה׳.

מקור נוסף מצינו במסכת מגילה (יד.) שמבואר שם שנביאים תיקנו מקרא מגילה, ודרשו מקל וחומר מיציאת מצרים, ׳ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן׳. ומבואר בחתם סופר (שו״ת יו״ד סוס״י רלג), שמקל וחומר זה יש ללמוד אף לאמירת הלל בחנוכה[כט].

ובמגילת תענית (פ״ט) שנינו בענין ׳ימי חנוכה ׳ומה ראו לגמור בהם את ההלל, אלא שכל תשועה ותשועה שהקב״ה עושה להם לישראל היו מקדימין לפניו בהלל בשירה בשבח ובהודאה כענין שנאמר (עזרא ג יא) ויענו בהלל ובהודות לה׳ כי טוב׳ וגו׳.

בביאור טעם אמירת הלל שלם בכל שמונת הימים

בדברי הגמרא מבואר מקור לעיקר דין אמירת הלל בחנוכה. אך עדיין צריך ביאור מדוע גומרים את ההלל בכל אחד מח׳ ימי חנוכה, שהרי בפסח אע״פ שיש בו חיוב לגמור את ההלל, מכל מקום ביארו בגמרא שדין זה אינו אלא ביום ראשון של פסח, ומכאן ואילך אין חיוב נוסף כיון שאין ימי הפסח חלוקין בקרבנותיהן, וא״כ צריך לתת טעם לדבר מפני מה בחנוכה גומרים את ההלל בכל אחד מח׳ הימים. ומצינו ג׳ טעמים בראשונים:

א. תוספות (תענית כח: ד״ה ויום) ושבלי הלקט (סי׳ קעד) בשם אחיו ביארו שבכל יום מימי חנוכה היה הנס מתגדל, שפך השמן שמצאו היה בו כדי להדליק יום אחד, ודלק שמונה ימים. ולכן יש לומר בו הלל בכל יום[ל].

ב. בשבלי הלקט (סי׳ קעד) כתב בשם רש״י מפני שימי חנוכה חלוקים במנין נרותיהם שבכל יום, והרי זה כימי הסוכות שגומרים בהם את ההלל בכל יום מפני שהם חלוקין בקרבנותיהן.

ג. טעם נוסף כתב בשבלי הלקט (שם), מפני שחנוכה נקרא על שם חנוכת הבית, שכשגברו החשמונאים על היונים טיהרו את בית המקדש וחנכוהו כמו שעשו משה ועזרא חנוכה בקרבן והלל, שאין קרבן בלא הלל. וכן אנו קוראים בכל יום קרבן נשיא אחד שהקריב בחנוכת המשכן, וכל נשיא היה צריך לגמור את ההלל על קרבנותיו, ולכן אף אנו גומרים את ההלל בכל יום.

טעם שאין אומרים הלל בפורים

על תירוץ הגמרא (ערכין י:) שאומרים הלל בחנוכה משום הנס, הקשתה הגמרא, ׳פורים דאיכא ניסא לימא [הלל]׳. וכעין קושיא זו הקשתה גם הגמרא במגילה (יד.) על דברי רבי יהושע בן קרחה שהנביאים שתיקנו מקרא מגילה בפורים דרשו כן מקל וחומר, ׳ומה מעבדות לחירות [ביציאת מצרים] אמרינן שירה [בפורים שניצלו] ממות לחיים לא כל שכן׳. והקשו בגמרא, שנדרוש מקל וחומר זה לומר גם הלל בפורים. ותירצו בגמרא בערכין ובמגילה ג׳ תירוצים:

אין אומרים שירה על נס שבחוץ לארץ

א. רבי יצחק אמר, שאין אומרים שירה[לא] על נס שנעשה בחוץ לארץ[לב]. והקשה רב נחמן בר יצחק, ׳והרי יציאת מצרים דנס שבחוצה לארץ הוי ואמרינן הלל׳. ותירצה הגמרא, ששנינו בברייתא שעד שלא נכנסו לארץ היו אומרים שירה על נס שבכל הארצות, ומשנכנסו לארץ אין אומרים שירה אלא על נס שבארץ.

וביאור טעמו של רבי יצחק שאין אומרים שירה על נס שבחו״ל מצינו ג׳ ביאורים באחרונים:

ביאור המהרש״א שנס שבחו״ל הוא ע״י שליח

א. המהרש״א (ערכין י:) כתב שטעם הדבר הוא מפני שכשנכנסו לארץ ישראל התקדשה הארץ, והקב״ה נקרא אלהי ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה תמיד (דברים יא יב) כמבואר ברמב״ן (שם לא טז). והניסים הנעשים בארץ הם ע״י הקב״ה וראוי לומר עליהם הלל. מה שאין כן הניסים הנעשים בחו״ל הם נעשים ע״י שליח או מלאך, ואין ראוי לומר עליהם שירה[לג]. וטעמו של רב נחמן שאחר שגלו אומרים שירה גם על נס שבחו״ל, הוא כיון שכאשר ישראל על אדמתם אין השכינה שורה אלא בארץ ישראל, אבל כשגלו גלתה שכינה עמהם כמו שכתוב ׳עמו אנכי בצרה׳.

ביאור המנחת חינוך שנס שבחו״ל הוא כנס ליחיד

ב. המנחת חינוך (מצוה רפד אות כד קומץ המנחה) כתב לבאר על פי הגמרא בתענית (יד:) ׳שלחו ליה בני נינוה לרבי, כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא היכי נעביד [כלומר אנו שצריכים מטר אפילו באמצע הקיץ, איך נעשה] כיחידים דמינן או כרבים דמינן, כיחידים דמינן ובשומע תפילה, או כרבים דמינן ובברכת השנים [כלומר, האם דיננו כדין יחיד שצריך לגשמים, ודיננו לבקש עליהם בברכת שומע תפילה, או דיננו כרבים הזקוקים, ודיננו לבקש עליהם בברכת השנים], שלח להו כיחידים דמיתו, ובשומע תפילה׳. וביאר המנחת חינוך טעם הדבר, שלבני חו״ל לעולם אין דין ציבור, ואף בדבר ששייך לכלל הציבור בחו״ל, נחשבים הם כיחידים לכל ענין. ובזה ביאר המנחת חינוך גם את המבואר בגמרא (שם יב:) שאין תענית ציבור בבבל, שהוא מטעם זה שאין דין ציבור בחו״ל. ובדין הלל על הנס מבואר ברבינו יונה (ברכות יד. ד״ה ורבינו יעקב, ד״ה ואומר) בשם הבה״ג ורבינו תם שאין אומרים הלל על הנס אלא בנס שנעשה לכלל ישראל ולא בנס שנעשה ליחידים. ועל פי זה זה יש לבאר שמטעם זה גם אין אומרים הלל על נס שבחו״ל, כיון שאף הציבור בחו״ל דינם כיחידים, וא״כ נס שנעשה להם הרי הוא כנס שנעשה ליחידים ואין אומרים עליו הלל.

ביאור העמק ברכה שנס שבחו״ל אינו נס גלוי כבארץ ישראל

ג. בספר עמק ברכה (ענין הלל על הנס) ביאר שארץ ישראל היא ארץ אשר ה׳ דורש אותה והיא מרכז ההשגחה הפרטית, וכמו שאמרו בספרי ׳והלא כל הארצות הוא דורש, אלא אינו דורש אלא ארץ ישראל וע״י דרישתה נדרשות כל הארצות׳. ולכן יש חילוק בין הנהגת א״י להנהגת חו״ל. ואף בהנהגה הניסית יש חילוק בין א״י לחו״ל, שהנס שבארץ ישראל הוא יותר בגלוי, יותר ניכרת בו יד ה׳ מנס שבחו״ל. וכן אנו רואים בנס פורים שהיה מכוסה קצת בדרכי הטבע, ולא היתה בו הכרה כל כך בגילוי של גבורות השם. וכל זה הוא לאחר שנכנסו לארץ ישראל, אבל ביציאת מצרים קודם שנכנסו לארץ עדיין לא היה צמצום ההשגחה הפרטית בארץ ישראל, והיתה יד ה׳ מתגלה בכל הארצות.

ב. רב נחמן אמר ׳קריאתה [של המגילה] זו היא הלילא׳.

ג. רבא אמר ׳בשלמא התם [ביציאת מצרים, אפשר לומר את לשון ההלל] הללו עבדי ה׳ ולא עבדי פרעה, הכא [בנס פורים, אי אפשר לומר הודאה זו] הללו עבדי ה׳ ולא עבדי אחשורוש [כיון ש]אכתי עבדי אחשורוש אנן׳[לד].

והקשתה הגמרא על שיטת רב נחמן הסובר שצריך היה לומר הלל בפורים, אלא שדין זה מתקיים בקריאת המגילה, מלשון הברייתא הנ״ל שמשנכנסו לארץ אין אומרים שירה על נס שבחו״ל, ותירצה הגמרא שרב נחמן סובר שאחרי שגלו בחורבן בית ראשון חזר הדין שאומרים שירה גם על נס שבחו״ל.

הכרעת ההלכה כרב נחמן

הרמב״ם (חנוכה פ״ג ה״ו) נקט להלכה כטעמו של רב נחמן שאין אומרים הלל בפורים משום שקריאת המגילה היא ההלל. וכן כתב המאירי (מגילה יד. ד״ה דבר) שטעם זה נראה יותר.

שיטת המאירי שיש לומר הלל כשאי אפשר לקרוא מגילה

וכתב המאירי (שם) שלפי טעם זה של רב נחמן, שהלכה כמותו, מי שנמצא במקום שאין לו שם מגילה, ואינו יכול לקיים קריאת מגילה בפורים, צריך הוא לקרוא את ההלל, שהרי כל הטעם שפטרו מקריאת הלל בפורים שאין הלכה כרבי יוסי. ומה שאמרו בגמרא (שם) שמנהגינו להתפלל על החולים בכל יום טוב חייב לקרוא בהם את כרבי יוסי, אין זה משום שכן הלכה, אלא כך נהגו העם ואין אנו מוחים בידם.

כט. וכריטב״א במגילה (שם ד״ה ואמרינן) מבואר שלמדו מכאן קל וחומר למצות נר חנוכה. ראה במערכה בענין ׳מצות הלל׳ אריכות דברים בענין מקור זה להלל בחנוכה. וראה שם מקורות נוספים שכתבו הראשונים למצות הלל, ויש ממקורות אלו שהם מקור גם לענין אמירת הלל על הנס, כמבואר שם. וראה עוד להלן בדברי הגרי״ז בגדר אמירת הלל בחנוכה.

ל. לשון השבלי הלקט הוא ׳כל יום ויום נתחדש הנס ועל חידושו של נס אנו גומרין את ההלל בכל יום׳. כלומר שהלל זה נאמר על הנס, ובכל יום היה נס חדש שיש לומר עליו את ההלל. אבל לשון התוספות היא שמפני שהיה הנס מתגדל בכל יום ׳והיה כל חד וחד יום טוב׳. ונראה שכוונתו לדמות בזה את ימי חנוכה לימי חג הסוכות שביארו הראשונים שכיון שחלוקין הן בקרבנותיהן הרי כל אחד מהם הוא כיו״ט בפני עצמו. ועיין נמוקי מהרא״י בספר הליקוטים על הרמב״ם (חנוכה פ״ג ה״ג) שביאר את לשון הרמב״ם (שם) ׳ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחילתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל׳ וכו׳, שכוונתו היא שדין ההלל בחנוכה הוא מפני שעשאום כיום טוב, ומדין יום טוב חייב לקרוא בהם את ההלל. ובזה מבואר גם לשון תוספות שכל אחד ואחד הוא כיום טוב בפני עצמו לכן יש לגמור את ההלל בכל אחד מימי החנוכה.

לא. ובשיטה מקובצת (אות ג) גרס ׳שאין אומרים הלל׳ וכו׳.

לב. וכטעם זה מבואר בירושלמי (פסחים פ״י ה״ו), ׳שנייא היא שהיו בחוצה לארץ׳.

לג. ובבן איש חיל (דרוש לפרשת זכור) ביאר כעין ביאור זה על דרך הקבלה.

לד. וכן אמרו בירושלמי (פסחים פ״י ה״ו), ׳ואית דבעי מימר, מרדכי ואסתר משונאיהם נגאלו, לא נגאלו מן המלכות׳.

ובפסיקתא רבתי (פ״ב) אמרו, ׳ולמה קורין את ההלל [בחנוכה] מפני שכתוב ׳אל ה׳ ויאר לנו׳, ולמה אין קורין בפורים, כתיב ׳להשמיד להרוג ולאבד׳, ואין קורין אלא על מפלתה של מלכות ומלכות של אחשורוש היתה קיימת ולכן אין קורין. אבל במלכות של יון שכילה אותה הקב״ה התחילו נותנין הימנון ושבח ואומרים לשעבר היינו עבדים לפרעה, עבדים ליון, ועכשיו עבדיו של הקב״ה אנו, הללו עבדי ה׳׳.

הוא מפני שמתקיימת היא בקריאת המגילה, וא"כ מי שאינו מקיים מקרא מגילה, צריך לומר הלל.

שיטת האחרונים שאין אומרים הלל בפורים — אוצר החכמה

אולם הברכי יוסף (או"ח סי' תרצג סק"ד) כתב שמסתימת דברי הפוסקים נראה שלא נקטו כן, אלא לעולם אין אמירת הלל בפורים. ובטעם הדבר, כתב הברכי יוסף שנראה שהפוסקים נקטו שהלכה כרבא שהוא בתראי, ושיטתו היא שאין לומר הלל בפורים כלל כיון ש'אכתי עבדי אחשורוש אנן'. וכן משמע ברי"ף (מגילה יד.) וברא"ש (שם פ"א סי' ח) שגרסו בדברי רבא 'מתקיף לה רבא מי דמי, בשלמא התם, הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה, הכא מאי נימא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשורוש, אכתי עבדי אחשורוש אנן. הילכך לא אמרינן הלילא בפוריא'. ולפי גירסא זו מבואר שרבא אמר את דבריו כקושיא על דברי רב נחמן. ולא מצינו בגמרא שהשיבו תשובה על קושיא זו. וא"כ נדחו דברי רב נחמן מהלכה, והלכה כרבא שאין לומר הלל בפורים כלל מטעם 'אכתי עבדי אחשורוש אנן'. ובשיורי ברכה (שם אות א) כתב שאמנם הבה"ג (סי' יט) והרמב"ם (חנוכה פ"ג ה"ו) נקטו להלכה את טעם רב נחמן שקריאת המגילה היא ההלל, ומכל מקום יש לומר שאף לשיטתם אין קריאת הלל בפורים כלל, גם באופן שאין לו מגילה, וטעם הדבר הוא שלא תיקנו חז"ל הלל בפורים כיון שקריאת המגילה היא ההלל, וכיון שלא תיקנו אין כלל דין קריאת ההלל אף למי שאין לו מגילה, שלא חילקו חכמים בדבר.

וכן צידד הפרי מגדים (או"ח אשל אברהם סי' תרצג סק"ב) שאף שמשמע במגן אברהם (שם) שנקט להלכה את טעמו של רב נחמן שקריאת המגילה היא ההלל, מכל מקום אף באופן שאין קריאת המגילה, וכגון מי שאין לו מגילה או כשחל ט"ו אדר בשבת, אין אומרים את ההלל מטעם 'לא פלוג רבנן'.

והנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתא כו אות א) הוסיף על פי מה שביאר שם שאף לפי השיטות שיש מצוה מדאורייתא לומר הלל ביום שנעשה בו נס, זהו דווקא בשעת הנס עצמו, אבל אמירתו לדורות אינה אלא מדרבנן. וביאר, שהטעמים הנזכרים בגמרא שאין אומרים מחמתם את ההלל אמורים לבאר את עיקר תקנת חז"ל שתיקנו מקרא מגילה בפורים, מפני מה תיקנו מקרא מגילה ולא תיקנו הלל. אבל מאחר שלא תיקנו קריאת ההלל בחנוכה מכל טעם שהוא, גם אם יהיה אופן שלא שייך בו הטעם, אין חיוב קריאת ההלל בו מאחר שלא תיקנו חז"ל תקנה זו כלל[לה].

אך בשערי תשובה (שם סק"ג) כתב שמי שאין לו מגילה יכול לקרוא הלל בלא ברכה לפניו ולאחריו, וכקורא בתהילים. ואף אם יש לו חומש לקרוא בו את המגילה לעצמו אפשר שעדיף שיקרא גם את ההלל בלא ברכה, שעדיף אמירת הלל שאין בו דין לאמרו מתוך הכתב ממגילה שדינה לקוראה במגילה כשירה.

ובחתם סופר (שו"ת או"ח סי' קצב) הביא בשם רבי יודא אסאד שהקשה על שיטת המאירי מהגמרא במגילה (יח:) שהביאה מעשה ברבי מאיר שהלך לעבר שנה בעסיא, ולא היה שם מגילה וכתבה מלבו, ואע"פ שאסור לכתוב אות אחת שלא מן הכתב, היינו בכל אדם, אבל ברבי מאיר התקיים הפסוק (משלי ד כה) 'ועפעפיך יישירו נגדך'. והקשה הר"י אסאד לשיטת המאירי למה הוצרך רבי מאיר לכתוב מגילה מלבו, ולא יצא ידי חובתו בקריאת ההלל במקום מקרא מגילה.

והשיב לו החתם סופר, שאף המאירי לא כתב את דינו אלא במי שאין לו אפשרות לקרוא מגילה כלל, וכגון שנמצא במקום שאין לו מגילה, ואי אפשר לכתוב המגילה שם בשום אופן. אבל אם יש אפשרות כל שהיא לקיים מקרא מגילה, אין להתיר לצאת ידי חובה בקריאת ההלל. וראיה לדבר מפורים שחל בשבת שתיקנו להקדים קריאת המגילה ליום שישי, ולא תיקנו שיאמרו הלל במקום מקרא מגילה. וכן יש להביא ראיה מעיקר תקנת קריאת המגילה, שמבואר בגמרא (מגילה ז.) שהיה קשה הדבר לחכמים לתקנה עד שמצאו לדבר רמז מהתורה. ולמה לא תיקנו קריאת ההלל במקומה. ומוכח, שאף לשיטת רב נחמן עדיף קריאת המגילה מקריאת ההלל. וטעם הדבר הוא כיון שעיקר ענין ההלל עוסק ביציאת מצרים ולא בשאר ניסים. ולכן נדחקו אנשי כנסת הגדולה להתיר לכתוב את המגילה כדי לקיים בה את ההלל על הנס. וכן מטעם זה עדיף להקדים את קריאת המגילה כאשר חל פורים בשבת מלקרוא בו את ההלל.

אמנם להלכה נקט החתם סופר כשיטת הברכי יוסף שאין יוצאים ידי חובה בקריאת ההלל בפורים כלל, והלכה כטעמו של רבא.

ד. מנהג אמירתו בראש חודש

שיטת הראשונים שאין דין הלל בראש חודש

במסכתין (כח:) אמר רבא שאמירת הלל בראש חודש אינה מדאורייתא, ויש לדון האם יש מצוה מדרבנן לאמרו בראש חודש. ובשם רבי שמעון בן יהוצדק אמרו שהיחיד אינו גומר בו את ההלל, ומשמע לכאורה שאף מדרבנן אין מצוה לאמרו בראש חודש. עוד אמרו שם בשם רב שהציבור היו אומרים אותו משום מנהג אבותיהם, ולא היו משלימים אותו אלא אומרים אותו בדילוגים.

וכן מבואר בגמרא (ערכין י.) שראש חודש אינו בכלל הימים שגומרים בהם את ההלל. וכתבו תוספות (שם ד"ה י"ח, ברכות יד. ד"ה ימים, סוכה מד: ד"ה כאן) שכל הימים שלא נמנו במנין "י"ח ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל', אין בהם חיוב קריאת ההלל כלל. ואף שלשון הברייתא "ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל', אין לדייק שבשאר ימים אינו גומר אבל יש בהם חיוב קריאה בדילוג, משום שיש לבאר הלשון 'גומר' כלשון 'קורא' וכמו שמצינו בגמרא (ט:) לענין קריאת שמע, 'ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה', שהכוונה היא קוראים. וכתבו תוספות שכן יש להוכיח מלשון הגמרא, שהקשתה על הברייתא, 'מאי שנא בחג דאמרינן כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא אמרינן כל יומא', משמע שבימים אחרונים של פסח אין חיוב אמירת הלל מעיקר הדין כלל. וכן הוא לשון הגמרא (שם ע"ב) לענין ראש חודש, 'ראש חודש דאיקרי מועד לימא', משמע שאין בו דין אמירת הלל כלל.

מנהג אמירת הלל בראש חודש

ומכל מקום מצינו בגמרא שנהגו לומר הלל בראש חודש, ומקור הענין הוא ששנינו (כו.), 'כל יום שאין בו הלל, אין בו מעמד בשחרית [כל יום שיש בו] קרבן מוסף, אין בו [מעמד] בנעילה [כל יום שיש בו] קרבן עצים, אין [בו מעמד] במנחה', וכו'. 'באחד בטבת לא היה בו מעמד [כלל] שהיה בו הלל [של חנוכה] וקרבן מוסף [של ראש חודש] וקרבן עצים'[לו]. ומקשה הגמרא (שם כח:), 'וליתני נמי באחד בניסן לא היה בו מעמד מפני שיש בו הלל [של ראש חודש] וקרבן מוסף [של ראש חודש] וקרבן עצים'[לז], ומסקנת הגמרא 'אמר רבא זאת אומרת הלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא, דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר יום בשנה שהיחיד גומר בהן את ההלל ואלו הן, שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה' וכו'. ופירש רש"י (ד"ה זאת) שאין הלל של ראש חודש דוחה מעמד, כיון שאינו אלא מנהג בעלמא. ועוד אמרו בגמרא (שם), שרב הגיע לבבל וראה שהיו אומרים הלל בראש חודש, והיה סבור להפסיקם, וכיון שראה שהיו מדלגים בהלל זה אמר, 'שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם'. וכתבו תוספות (ערכין י. ד"ה י"ח) שמבואר בגמרא

לה. וכתב הנצי"ב ראיה לדבר, שלפי טעמו של רבא משום 'אכתי עבדי אחשורוש אנן', הרי טעם זה לא היה שייך בזמן בית שני שלא היו משועבדים למלכויות, ומכל מקום לא מצינו שהיו קוראין אז את ההלל בפורים.

ראיה זו שכתב הנצי"ב, תלויה היא בביאור טעם זה של 'אכתי עבדי אחשורוש אנן'. עיין בספר עמק ברכה (ענין הלל על הנס עמ' קכג) שכתב מצינו ב' ביאורים בטעם זה. שהרי"ף (מגילה יד.) גרס בלשון הגמרא 'בשלמא התם הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה. הכא מאי נימא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשורוש אכתי עבדי אחשורוש אנן'. ובלשון זו מבואר ש'אכתי עבדי אחשורוש אנן' אינו טעם לומר שאין סיבה לעיקר חיוב הלל, אלא הוא רק טעם שאי אפשר לומר נוסח זה של ההלל. אמנם בירושלמי (פסחים פ"י ה"ו) אמרו, 'ואית דבעי מימר [יש שרצה לומר טעם שאין אומרים הלל בפורים] מרדכי ואסתר משונאיהם נגאלו, [אבל] לא נגאלו מן המלכות'. ומשמע בלשון הירושלמי שטעם זה שהיו עדיין עבדי אחשורוש הוא טעם שאין סיבה לומר הלל, כיון שאין אומרים הלל אלא על גאולה שלימה, וכיון שלא נגאלו עדיין משעבוד המלכות אין זו גאולה שלימה [וכן ביאר הקרבן העדה. אמנם עיין בפני משה שכתב שאף כוונת הירושלמי היא שכיון שלא נגאלו מהמלכות, לא היו 'יכולים לומר 'הללו עבדי ה', ולא עבדי אחשורוש']. ולפי ביאור הרי"ף ש'אכתי עבדי אחשורוש' הוא טעם שרק אי אפשר לומר נוסח זה, אך מעיקר הדין יש חיוב הלל, אכן יש להקשות כקושיית הנצי"ב, מדוע לא אמרו הלל בפורים בדורות שבהם לא היו תחת שעבוד מלכויות, והרי אז אפשר היה לומר נוסח זה. ויש להוכיח מכך כהוכחת הנצי"ב שכיון שלא תיקנו חכמים בדורם של מרדכי ואסתר קריאת ההלל כיון שאז לא היה אפשר לומר נוסח זה, ממילא גם בדור שאין טעם זה אין אומרים הלל כיון שלא תיקנוהו חכמים. אך לפי המבואר בירושלמי שהטעם הוא משום שאין זו גאולה שלימה, לכאורה יש לומר שמה שלא אמרו הלל אף כשלא היו תחת שעבוד מלכויות הוא משום שמכל מקום נס פורים לא היה בו גאולה שלימה, שבזמנו אף שנגאלו משונאיהם לא נגאלו מהמלכויות ואין זה נס שראוי לומר עליו הלל. ומה שבדורות מאוחרים נגאלו אף משעבוד מלכויות מכל מקום אין זה חלק מנס פורים, ולכן על נס פורים לעולם אין סיבה לומר הלל.

ולכאורה אף לטעם הרי"ף שהטעם הוא בנוסח ההלל, יש לומר שאין ביאור הדבר שאי אפשר לומר נוסח 'הללו עבדי ה'' בזמן שנמצאים תחת שעבוד מלכויות, שהרי בכל הדורות אומרים הלל בכל המועדים. אלא כוונת הגמרא היא שתוכן נוסח הלל הנאמר על נס הוא לומר בו שבח זה, שבנס זה יצאו מתחת שעבוד מלכויות. ולכן בכל נס שלא נגאלו בו משעבוד מלכויות אי אפשר לומר עליו נוסח הלל זה. ואם כן אף כשניגאלו בדורות מאוחרים יותר משעבוד מלכויות, לא היו יכולים לומר נוסח זה של 'הללו עבדי ה'' על נס פורים, כיון שלא היה בו שבח זה של 'ולא עבדי אחשורוש'.

לו. שלז משמרת בני פרעוש שהיה זמן קרבן עצים שלהם באחד בטבת.

לז. שלז משמרת בני ארח, כמבואר במשנה שם.

זו שאע"פ שאין חובת הלל בראש חודש מכל מקום מנהג הוא לומר בו את ההלל בדילוג. וכן היא שיטת רוב הראשונים, שעיקר אמירת הלל בראש חודש אינה אלא מנהג.

שיטת הראשונים שאמירת הלל בראש חודש היא מעיקר הדין

אמנם קצת מן הראשונים[לח] סברו שאמירת הלל בראש חודש היא מעיקר הדין, ומתקנת חכמים היא. ומה שרצה רב להפסיקם, וכן מה שאמר 'מנהג אבותיהם בידיהם', הכוונה היא שמנהג הדילוג בבבל היה שונה ממנהג הדילוג בארץ ישראל, ורב שהיה רגיל למנהג ארץ ישראל, וכאשר הגיעו למקום שהיו מדלגים בו בא"י, וראה רב שהם לא דילגו שם, היה סבור שבכוונתם לומר הלל שלם, ועל כן רצה להפסיקם, שמכיון שאין חיוב ההלל בראש חודש אלא מדרבנן יש לאמרו בדילוג, כדי להראות שביום זה אין קריאתו מהתורה. וכיון שראה שאח"כ שדילגו במקום שהיה מנהגם לדלג, אמר, 'שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם', כלומר שאף הם מדלגים, אלא שמנהג אבותיהם באופן הדילוג שונה הוא ממנהגנו בארץ ישראל.

טעם מנהג קריאת ההלל בראש חודש

ולשיטת הראשונים שקריאת ההלל בראש חודש אינה אלא מנהג, מצינו כמה טעמים למנהג זה[לט].

א. הראב"ד (ברכות פי"א הט"ז) כתב שטעם מנהג קריאת הלל בחול המועד פסח ובראש חודש הוא משום שהם ימים המקודשים ויש בהם קרבן מוסף, ועשו היכר לקדושתם ע"י אמירת הלל.

אוצר התכנה

ב. המאירי (תענית כח: ד"ה זהו) כתב שטעם מנהג זה הוא כדי לפרסם שהוא ראש חודש. וכתבו הראשונים[מ] שלפי טעם זה אין מנהג קריאת ההלל בראש חודש אלא בבבל שהיו צריכים לפרסום זה, אבל בארץ ישראל שלא היו צריכים לזה, לא נהגו לקרוא את ההלל.

ג. השיטמ"ק (ברכות יד. ד"ה דלא) כתב שטעם המנהג הוא משום זכר לקידוש החודש.

ד. השל"ה (מסכת תמיד ענין ס"ת וביהכנ"ס אות צ) ביאר את טעם הדין שאין אמירת הלל אלא במועדים, וכתב שם שמה שאנו אומרים הלל בראש חודש הוא משום שמקביעות ראש חודש נמשך זמן המועדים, כמו שנאמר 'והיו לאותות ולמועדים' (בראשית א יד).

ה. הערוך השולחן (או"ח סי' תכב סק"ו) כתב בטעם המנהג, מפני שבחידוש הלבנה יש רמז למצבו של עם ישראל וכלשון הברכה בקידוש לבנה 'עטרת תפארת לעמוסי בטן, שהם עתידים להתחדש כמותה' וכו'. ולכן נחשב יום זה לקצת ישועה והנהיגו לומר בו הלל.

סמך מהפסוקים לדין הלל בראש חודש

הבית יוסף (או"ח סי' תכב ד"ה ומ"ש) הביא שהשבלי הלקט (סי' קעב) כתב בשם הגאונים שיש רמז בתהלים לאמירת הלל בראש חודש, שבמזמור ק"נ 'הללויה הללו אל בקדשו' וגו', נאמר י"ב פעמים לשון 'הללו' כנגד י"ב חדשים. ואנו כופלים את הפסוק 'כל הנשמה תהלל' וגו' ב' פעמים כנגד חודש העיבור שיש בו י"ג ראשי חדשים. ובספר מטה משה (סי' תקכא) הביא שהתניא רבתי הוסיף ביאור בדרשה זו, שלשון הפסוק 'הללו אל בקדשו' משמע שעל קידוש החודש הללו-יה.

והפרי חדש (סי' תכב סק"ב) הקשה על טעם הגאונים, שהרי אחד מי"ב ראשי חדשים של השנה הוא ראש השנה, ובו אין אומרים הלל כמבואר בגמרא (ערכין י:) משום שמלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו. והאחרונים[מא] כתבו ליישב שמכל מקום אף בראש השנה ראוי היה לומר בו הלל משום שהוא ראש חודש, אלא שלמעשה אין אומרים בו משום טעם זה של 'מלך יושב על כסא הדין' וכו'.

ברכה על הלל בראש חודש

בגמרא (סוכה מד:) מבואר שלפי השיטה הסוברת שחביטת ערבה בגבולין שלא בבית המקדש היא מנהג נביאים, אין מברכים עליה. וכתבו תוספות (שם ד"ה כאן) שיש שהוכיחו מגמרא זו שאין מברכים על קריאת ההלל בראש חודש כיון שאינו אלא מנהג. וכתבו בשם רבינו תם שכתב לדחות דבריהם, וז"ל, 'ורבינו תם אומר דאין ראיה, מערבה להלל, דערבה אינה אלא טלטול, וכיון דלאו תקנתא היא אלא מנהגא לא חשיבא למיקבע לה ברכה, אבל קריאת ההלל לא גרע מקורא בתורה. ודכוותיה אשכחן דמברכין אשני ימים טובים של גליות, ואינו אלא מנהג בעלמא'. ומבואר בדבריו שאף שהלל של ראש חודש אינו אלא מנהג, מכל מקום יש לברך עליו, שהרי הוא לכל הפחות כקורא בתורה. וביאר שמצינו דוגמא לדבר מיום טוב שני של גליות שאינו אלא מנהג ומכל מקום מברכים בו כל ברכות היום. והחילוק שכתב רבינו תם שערבה אינה אלא טלטול בעלמא אבל הלל הוא כקורא בתורה, אינו מובן מה הסברא בזה לחלק שאין מברכים על ערבה, אבל על הלל מברכים. וכן צריך ביאור מה הראיה ממה שמברכים על יום טוב שני של גלויות לסברת רבינו תם.

הטעם שאין מברכים על מנהג

ובחידושי הגרי"ז (ברכות פי"א הט"ז) כתב לבאר, שהנה מצינו מחלוקת הראשונים בטעם הדבר שאין מברכים על המנהג. רש"י (סוכה מד. ד"ה מנהג) כתב שטעם הדבר הוא משום נוסח הברכה שאומרים בה 'וצונו', ואמנם במצוות דרבנן אפשר לומר 'וצונו' כיון שנצטוינו ב'לא תסור' לשמוע לדברי חכמים. אבל קיום מנהג איננו בכלל 'לא תסור', ואי אפשר לומר בו 'וצונו'. וכתב הגרי"ז שבשיטת הרמב"ם אי אפשר לבאר כן, כיון ששיטת הרמב"ם היא שאף קיום המנהגים שהנהיגו החכמים שבכל דור הוא בכלל ציווי זה של לא תסור, וכלשונו בהקדמה לספר יד החזקה, 'וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור וכו' לפי שאסור לסור מהם שנאמר (דברים יז יא) 'לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל'. וכן מפורש בדברי הרמב"ם בהלכות ממרים (פ"א ה"ב). וא"כ לדעת הרמב"ם אי אפשר לפרש בטעם הדבר שאין מברכים על המנהג כפירוש רש"י שהוא מפני שאי אפשר לומר 'וצונו', שהרי לדעת הרמב"ם כשם שאפשר לומר 'וצונו' על מצוות דרבנן משום 'לא תסור' כמו כן אפשר לומר לשון זו על מנהגים. וכתב הגרי"ז שלדעת הרמב"ם יש לומר שהטעם שאין מברכים על מנהג הוא משום שיש חילוק בין מצוה דרבנן למנהג שהנהיגו חכמים, אף שחובת קיומם שוה היא. שמצוות דרבנן תקנום בתורת 'מצוה' ודין מחודש מדברי סופרים, ויש דין ברכה עליהם, אבל את המנהגים מלכתחילה לא נתנו חכמים תורת מצוה עליהם, אלא שינהגו בהם בתורת מנהג, ואין מברכים אלא על דבר שתורת מצוה עליו בעצמותו.

ברכה על מצוות יו"ט שני

וכתב הגרי"ז שלפי המבואר בשיטת הרמב"ם יש לבאר מדוע מברכים על מצוות יו"ט שני אף שאינו אלא מנהג[מב]. שאמנם כל עצמותו של יו"ט שני בעיקר תקנתו אינו אלא מנהג, שלא קבעוהו חז"ל כיו"ט מחודש מדבריהם אלא רק שינהגו מנהג אבותיהם בידיהם, אבל המצוות הנוהגות בו אין תורת מנהג עליהם, אלא גדרם הוא בגדר מצוה, שאין שונה מצות אכילת מצה ביו"ט שני מאכילת מצה ביו"ט ראשון, אלא שחיובה הוא רק מדברי סופרים בתורת מנהג. וכיון ששם מצוה עליה אפשר לברך עליה. ואע"פ שהחיוב לקיימה הוא משום מנהג, הרי לשיטת הרמב"ם אפשר לומר נוסח 'וצונו' גם על דבר שחיובו הוא משום מנהג, שגם על זה יש מצות 'לא תסור'.

ביאור תירוץ רבינו תם שהלל הוא כקורא בתורה

וכתב הגרי"ז שעל פי המבואר בשיטת הרמב"ם יש לבאר גם את דברי רבינו תם. שרבינו תם סובר אף הוא כשיטת הרמב"ם שהטעם שאין מברכים על מנהג הוא משום שאין תורת מצוה עליו, ואין מברכים רק על מצוה. ובסברא זו ביאר רבינו תם שיש לחלק בין מנהג ערבה למנהג קריאת ההלל, שמנהג ערבה בעצמותו אינו אלא מנהג כיון שאינו אלא טלטול בעלמא, ואין תורת מצוה עליו, ולכן אין מברכים עליו. אך הלל בראש חודש אע"פ שאינו

לח. שיטת ספר המכתם (סוכה מד:), ההשלמה והמאורות (תענית כח:) ורבינו מנוח (לולב פ"ז הכ"ב) בתירוצו השני.

לט. וראה טעמים נוספים בשערי אורה (שער ח), קיצור כוונות לרמח"ל (ענין ראש חודש) וסידור אוצר התפילות (תיקון תפילה).

מ. המאירי (שם) השלמה מכתם ומאורות (תענית כח:) וכפתור ופרח (פי"ד).
הראב"ד (ברכות פי"א הט"ז) בתחילת דבריו כתב טעם זה לענין ברכה על ההלל. שלשיטות הסוברים שאין מברכים על הלל של מנהג, יש לחלק בין הלל של חול המועד פסח שאין בו ברכה, להלל של ראש חודש שתיקנו בו ברכה כדי לפרסם שהוא ראש חודש. אמנם מסקנת הראב"ד היא שמברכים הן בזה והן בזה, וכתב שטעם מנהג אמירת ההלל בהם הוא משום היכר לקדושתם, כמבואר באות א'.

מא. מאמר מרדכי (שם סק"ט), ערוך השולחן (שם סק"ו) וכף החיים (שם ס"ק כב).

מב. התוספות בסוכה (מד: ד"ה כאן) ביארו שהחילוק בין מנהג חיבוט ערבה שאין מברכים עליו ליו"ט שני שמברכים עליו אף שאינו אלא מנהג, על פי המבואר בשיטת רש"י שהטעם שאין מברכים על מנהג הוא משום שאי אפשר לומר בו 'וצונו'. וביו"ט שני אין בברכותיו לשון 'וצונו'. רק הזכרת היום בקידוש ותפילה וברכת המזון. ואע"פ שיש ביום שני של ראש השנה ברכת 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על תקיעת שופר', דין זה חמור הוא משאר 'יום טוב שני', ואינו מנהג אלא תקנה. אך לשיטת הרמב"ם אי אפשר לתרץ כן, שהרי נתבאר שלרמב"ם אין הטעם משום אמירת 'וצונו'. והר"ן (שם ד"ה ולא) הקשה על תירוץ התוספות שהרי גם ביו"ט שני מצינו ברכת 'וצונו', בברכה על אכילת מצה ביו"ט שני. והר"ן כתב לתרץ על קושיית התוספות, שיו"ט שני אינו מנהג אלא הוא תקנת חז"ל, ולכן מברכים עליו. אך לשיטת הרמב"ם אי אפשר לתרץ כתירוץ הר"ן, שבדברי הרמב"ם בכמה מקומות (יו"ט פ"א הכ"א, פ"ו הי"ד, תלמוד תורה פ"ו הי"ד) מפורש שדין יו"ט שני אינו אלא מנהג.

18/06/2018 אה"ח

אלא מנהג, מכל מקום אין הברכה בו על חובת קריאתו, אלא תיקנו ברכה על עצם הקריאה בו, וכמו שתיקנו ברכה למי שקורא בתורה, שברכה היא על עצם הקריאה בתורה ולא על חובת הקריאה. וכביאור זה מצינו בדברי ההגהות מיימוניות (מגילה פ"ג אות ד) שכתב בשם רבינו שמחה שיש לברך על ההלל שאפילו אֵינָן אלא כקורא בתורה יש לברך עליו, והוסיף, שאפילו על מגילת רות וקינות ושיר השירים מבואר במסכת סופרים (פי"ד ה"ג) שמברכים עליהם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מקרא מגילה, ואע"פ שאינן נזכרות בשום מקום בתלמוד, וכל שכן שיש לברך על ההלל שגם לחכמי התלמוד היה מנהג לקוראו. ויש לבאר ראיתו מחמש מגילות, שאף בהן אין הברכה על חובת קריאתם, שהרי אין בהם חיוב קריאה כלל, אלא תיקנו ברכה היא על עצם הקריאה בהם ולא משום חובה, ואף בהלל יש לומר כן שעל עצם ההלל תיקנו ברכה ולא משום חיובו. ואע"פ שאומרים וצונו בנוסח הברכה, יש לומר כמו שהתבאר לשיטת הרמב"ם שאפשר לומר לשון זו אף על מנהג, כיון שאף קיום מנהג הוא בכלל 'לא תסור'.

ובזה מבוארת גם ראית רבינו תם מיו"ט שני שמברכים עליו, שהראיה היא ליסוד זה שאין מניעה לברך על דבר שחיובו הוא משום מנהג, אם בעצמותו הוא מצוה, וכגון יו"ט שני שהמצוות הנוהגות בו אע"פ שחובת קיומם היא משום מנהג, מכל מקום מהותם היא מצוה, ושייכת ברכה עליהם. ומטעם זה גם הלל, אע"פ שחובת קיומו היא משום מנהג, אפשר לברך עליו, כיון שאין הברכה על חובת קיומו אלא על עצם ההלל וכקורא בתורה. וכן מבואר בלשון רבינו תם בתוספות (יד. ד"ה ימים), וז"ל, 'ומיהו אומר רבינו תם דאינו ראיה דאטלטול ודאי לא מברכינן אבל על מצוה פשיטא דמברכינן, דהא חזינן כל יו"ט שני אינו אלא מנהגא ומברכין'.

וכתב הגרי"ז לבאר את שיטת הרמב"ם (ברכות פי"א הט"ז, חנוכה פ"ג ה"ז) שחולק על רבינו תם וסובר שאין מברכים על מנהג קריאת ההלל בראש חודש, שלשיטתו אין להביא ראיה מחמש מגילות שמברכים עליהם להלל, וכראית ההגהות מיימוניות. ויסוד החילוק הוא על פי מה שאמר הגר"ח לבאר לשיטת הרמב"ם שסובר שנשים אינן רשאיות לברך על מצוות שאינן חייבות בהן[מג], מדוע הן מברכות ברכות התורה והרי הן פטורות ממצוה זו. וביאר הגר"ח שברכת התורה אינה משום מצות תלמוד תורה כלל, אלא הוא דין מיוחד בתורה שהיא טעונה ברכה לפניה וכמו שדרשו בגמרא (ברכות כא.) מהפסוק (דברים לב ג) 'כי שם ה' אקרא' וגו'. ונשים אמנם פטורות הן מהמצוה של לימוד תורה אבל מכל מקום לימודם הוא בכלל תלמוד תורה, ותלמוד תורה טעון ברכה אף בלא המצוה שבו. ולפי זה יש לבאר לשיטת הרמב"ם שאף גדר הברכה על חמש מגילות בציבור אינו משום מצות קריאתן, אלא שעצם קריאתן בציבור מחייבת ברכה. וא"כ אין להביא ראיה ממה שמברכים עליהן אף שאינן אלא מנהג, לחייב ברכה גם על ההלל, כיון שדין הברכה בהן אינו משום קיום מצוה בקריאתן כלל, אלא הוא כדין תורה שטעונה ברכה על עצם קריאתה. אבל בהלל שאין קריאתו מדין 'תורה' אלא מדין 'להלל' אין לברך עליו, כיון שאין קיומו אלא משום מנהג.

ביאור שיטת הרמב"ם שמברכים על קריאת המגילות ולא על הלל

אך רבינו תם ורבינו שמחה סוברים שאף בחמש מגילות הברכה היא על מצוה המתקיימת בקריאתם, ואף שאין חובה בקריאתם מכל מקום כיון שיש בעצם קריאתם קיום מצוה שייך לברך עליהם אף שחיוב הקריאה הוא משום מנהג. ומטעם זה אף בהלל שאמירתו היא בגדר מצוה, יש לברך עליו אף שחיוב קריאתו אינו אלא משום מנהג.

מג. כמבואר בדבריו בהלכות ציצית (פ"ג ה"ט) שאין אשה רשאית לברך על מצות ציצית כיון שאינה מחוייבת בה.

אוצר החכמה

אליבא דהלכתא

סעיפי הלכה

לפי סדר ה"עין משפט",

ערוכים ומנוסחים ע"פ

דברי הרמב"ם והשו"ע

ונושאי כליהם

18/06/2018 אהח

פניני הלכה

נושאים והלכות

בסוגיות הגמרא

מתוך ספרי הפוסקים והשו"ת

תוכן העניינים

אליבא דהלכתא תענית

זמן הזכרת גשם וטל א
ברכת הזכרת הגשמים א
ברכת שאלת הגשמים א
באיזה ברכה מבדילין א
מצות תפילה א
זמן הקרבת הנסכים א
זמן ניסוך המים ב
עשר נטיעות מפוזרות בבית סאה ב
ערבה בבית המקדש ב
טעה ולא הזכיר משיב הרוח או מוריד הטל ב
טעה בהזכרת רוח וגשם ב
זמן שאילת הגשמים ג
זמן הזכרת גשמים בחוץ לארץ ד
אין מסיחין בסעודה ה
זמן שאילת הגשמים ה
זמן תענית יחידים על הגשמים ה
הנודר עד הגשמים ה
זמן היתר לכל אדם בלקט פרט ועוללות ושכחה ו
עד אימתי מהלכין בשבילי הרשות ו
מאימתי נהנין בספיחי שביעית במוצאי שביעית ו
זמן ביעור פירות שביעית מהבית ו
מאימתי מברכים ברכת הודאה על הגשמים ו
איזה ברכה מברכים על הגשמים ז
מעלת לימוד התלמידים ז
איזהו תלמיד הראוי ללמדו תורה ז
במי דברי תורה מתקימין ז
בקשת רחמים על שני צרות יחד ח
קבלה להתענות לכשינצל ח
תפילת ההולך למוד גורנו ח
כמה מותר לנסות הקב"ה ט
זמן שאילת גשמים ט
תעניות על הגשמים בארץ ישראל ט
אימתי מתחילין להתענות י
ימים שמפסיקים להתענות בהם י
מי הראוי להתענות תענית יחידים על הגשמים י
עברה הצרה באמצע התענית י
ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים י
ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים יא
שכח ואכל באופן הנ"ל יא
אכילה בשנת רעבון יא
תשמיש המטה בשנת רעבון יא
הפורש מהציבור יא
אם מותר לסגף עצמו בתעניות יא
דין תענית צבור בבבל יב
ישיבת תלמיד חכם בתענית יב
קבלת תענית של יחיד ואכילה בליל תענית זו יב
אמירת עננו ללן בתעניתו בלי קבלה יג
דין תענית שעות יג
קנקנים של נכרים אחר י"ב חודש יג
דין תענית שלא הושלמה עד הלילה יג
יום טוב של קרבן העצים יד
השלמת התענית לבעל שמחה בתשעה באב שנדחה ליום א' יד
תספורת בעל ברית בספירת העומר יד
דין תענית יחיד שלא קיבלה על עצמו יד
זמן קבלת התענית יד
יחיד שקיבל עליו תענית ופגעה בימים טובים טו
זמן התחלת התעניות על שאר הצרות טו
חשש תענית צבור במקבל עליו תענית יחיד טו
השלמת תענית כשלא התענה טו
דין תענית חלום טז
דין תענית חלום בשבת טז
דין תעניות אמצעיות על הגשמים טז
דין תעניות אחרונות על הגשמים טז
עברו תעניות אחרונות ולא ירדו גשמים יז
סדר היום בתעניות יז
איסור רחיצה בתשעה באב יז
איסור רחיצה באבל יז
גדר איסור הרחיצה בתעניות גשמים יז
טבילת חייבי טבילות בט"ב ויו"כ יז
טבילת מצוה במים חמים יז
פרטי איסור מלאכה ונעילת הסנדל ורחיצה בתעניות גשמים יז
תספורת וכביסה באבל שתכפוהו אבליו יז
איסור כיבוס באבל יח
איסור כיחול ופירקוס באבילה יח
בשר ויין לאבל יח
איסור סיכה באבל יח
מקום תפילת עננו יח
סדר התפילה בתעניות גשמים הראשונות יח
דין עוברות ומניקות בתעניות גשמים יח
התרעה בשופרות בתעניות יח
תענית על חולאים יח
תענית על ארבה יט
תענית על רמשים המזיקים יט
דברים שקובעים עליהם תענית ותפילה בשבת יט
כמות התעניות על שאר צרות יט
שאלת גשמים בימות החמה במדינות הצריכות לגשם יט
תענית על הגשמים שלא בארץ ישראל כ
סדר פתיחת החנויות ובנין של שמחה ושאילת שלום בשבע תעניות אחרונות כ
אדם חשוב בנפילת אפים כ
סדר התענית בתעניות האחרונות כ
החזן שמורידים לפני התיבה בתעניות כ
התיבה שיורדים לפניה להתפלל כא
סדר התפילה בתעניות האחרונות כא
סדר התפילה בתעניות בהר הבית כא
סדר שלוש תעניות ראשונות כב
סדר שלוש תעניות אמצעיות כב
סדר שבע תעניות אחרונות כב
איסור שתיית יין באנשי משמר ואנשי בית אב כב
איסור כיבוס באנשי משמר כב
איסור כיבוס באנשי מעמד כב
זמן קביעת תעניות הראשונות כב

תוכן העניינים

זמן קביעת תעניות אמצעיות ואחרונות כב
מועדים שאין גוזרים בהם תענית בתחילה כב
מקום נתינת האפר בתעניות האחרונות כג
יציאה לקברות בתעניות כג
הזקן שמעמידים לומר דברי כיבושים בתעניות כג
המתוודה ואינו משליך את חטאו כג
גדר ש״צ הגון כג
ש״צ שאינו מרוצה לעם כג
מעלת ש״צ שקולו ערב כד
סדר התפילה בתעניות ובהר הבית כד
עניית אמן בברכת כהנים במקדש כד
שתיית יין לכהנים בזמן הזה כד
איסור כיבוס באנשי משמר ואנשי מעמד כה
תספורת המלך בכל יום כה
תספורת כהן גדול בכל שבוע כה
זמן תספורת כהן הדיוט כה
זמן סתם נזירות כה
הדרכים להפגת שכרות כה
חילול עבודה וחיוב מיתה בשתויי יין כה
חילול עבודה וחיוב מיתה בפרועי ראש כו
איסור תענית בראש חודש כו
תענית לפני ואחרי שבתות וימים טובים כו
הספד ותענית בי״ד וט״ו באדר כו
קביעת תענית ביו״ט של מגילת תענית כו
מועדים שאין גוזרים בהם תענית בתחילה כז
תעניות בדברים שמתריעים עליהם מיד כז
תענית על צרות בעיר ובסביבותיה כז
סדר תענית על דבר כז
סדר תענית על ארבה למיניו כח
סדר תענית על שדפון וירקון כח
סדר תענית על חיה רעה כח
דברים שקובעים עליהם תענית ותפילה בשבת כח
תענית על ריבוי גשמים כח
השלמת תענית כשנענו באמצע תעניתם כח
תענית על צמחים שיבשו כט
זמן ההתרעה על מי אילנות ובורות כט
תענית על חולאים כט
כמות מיני הארבה שמתריעים עליהם כט
האומר על דבר שהוא כדבר אחר אם הוא כמותו ממש כט
כתיבת ספרי תורה תפילין ומזוזות בקנה כט
תענית על מפולת כט
עמידה במקום סכנה ל
הרהור בדברי תורה במבואות המטונפות ל
איסור שינה בבית המדרש ל
המכנה שם לחבירו ל
נתינת מאכל אדם לבהמה ל
דין מצוה מחמת מיתה לתת לבניו בדרך מתנה ל
מצוה לקיים דברי המת לא
זהירות במצוות צדקה לא
גדר דבר לענין תענית לא
תענית על דֻבָּר בנכרים או בחזירים לב
תענית על דבר במקום רחוק לב
בגדי נכרים לישראל הקרוב למלכות לב
כמות מיני הארבה שמתריעים עליהם לב
סדר תענית על חיה רעה לב
תענית על חרב של שלום לב
שיעור שדפון וירקון לענין תענית לג
טומאת מת בזאב שבלע תינוק והקיאו לג
תענית יחיד על צרתו לג
תענית על דבר בחול לג
תפילה על רוב טובה לג
תענית על ריבוי גשמים בחו״ל לג
חיוב שכיר יום לדקדק במלאכת בעל הבית לד
שינוי שואל לעשות בכלי מלאכה אחרת לד
חיוב שוחט בשולה דג מהים בשבת לד
האומר סלע זה להקדש בזמן הזה לה
קבלת יחידים בתענית צבור לה
כבשים שבקדירה ונגעה טומאה בעלה היוצא ממנה לה
דין טומאה בזיתים שכבשן עם העלים שלהם לו
תפילת כהן גדול בהיכל ביום הכפורים לו
אפית פת בבית לכבוד שבת לו
גידול בהמה דקה בארץ ישראל לו
שיעור הקציצה במי שקנה מחבירו אילנות לקוץ לז
אמירת אבינו מלכינו בימים נוראים לז
שיעור ירידת גשמים לענין הפסקת התענית לז
זמן אמירת הלל הגדול אחר ירידת גשמים לז
תפילת נעילה בתעניות על הצרות לז
ענינם של המעמדות לח
עמידת אבי הבן על ידי המוהל לח
סדר עליית אנשי המעמד לח
תענית אנשי מעמד לח
תפילות אנשי מעמד לח
קריאת התורה של אנשי מעמד לח
ימים שאין בהם מעמד בתפילות שונות לח
זמן עצי כהנים לח
דברים שארעו בשבעה עשר בתמוז לח
דברים שאירעו בתשעה באב לח
דיני אבלות משנכנס אב לט
מדיני כיבוס בשבוע שחל בו תשעה באב לט
דין נטילת צפרניים וסירוק בשבוע שחל בו תשעה באב מ
אכילת בשר בשבוע שחל בו תשעה באב מ
דיני תספורת בשבוע שחל בו תשעה באב מ
אכילת שני תבשילים בסעודה המפסקת מ
דין ט״ו באב מ
תפילות שאין בהם נשיאת כפים מ
דין שכור בנשיאת כפים מא
פסול בעל מום לנשיאת כפים מא
עיקר שירה בפה מא
חלוקת המשמרות מימי משה עד ימי שמואל מב
קריאת סדר קרבנות בזמן הזה מב
יציאת הנשמה היתירה במוצאי שבת מב
קריאה בתורה פחות מג׳ פסוקים מב
קריאה בתורה באותם פסוקים שקרא הראשון מב
חלוקת פסוק לשנים מג
קריאת התורה במנחה של אנשי מעמד מג
עצי המערכה בנדבת יחיד מד

תוכן העניינים

ימים שגומרים בהם את ההלל מד
הלל בראש חודש מד
ענין התענית בי״ז בתמוז מד
זמן שריפת בית המקדש ואבילות בי׳ באב מה
דין עם נכרי בחודש אב מה
דין עם נכרי בחודש אדר מה
פרטי דיני כיבוס וגיהוץ מראש חודש אב מה
כיבוס במועד למי שאין לו אלא בגד אחד מו
כיבוס אחר התענית בשבוע שחל בו תשעה באב מו
קריאת התורה בתשעה באב מו
דין ערב תשעה באב ותשעה באב שחל בשבת מו
גדר סעודה המפסקת מו
דינים נוספים הנוהגים בסעודה המפסקת מו
זמן התחלת איסור רחיצה ואכילה ונעילת הסנדל מז
דברים האסורים בתשעה באב מז
לימוד תורה בתשעה באב מז
דין גילוי ביין תוסס מז
עשיית מלאכה בתשעה באב מז
שכר המתאבל על ירושלים ועונש המבזה את ט״ב מח
כפיית המיטה בתשעה באב מח
חיוב כפיית המטה באבל מח
תקנת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון מח
חיוב לימוד התורה בלילה מח

פניני הלכה תענית

מצוות תפלה אם היא דאורייתא או דרבנן א
נשיאת כפים בכהן העומד באמצע שמונה עשרה א
משיב הרוח ומוריד הגשם בקמץ או בסגול א
דין הנשבע על שני דברים יחד אם כוונתו גם לכל אחד מהם לבדו ב
הפסקה בתפלה במילים של תפלה בלע״ז וכדומה ג
דין צורבא מרבנן בזמנינו ג
זמן ספירת העומר ביום טוב שני של פסח וברכת ישיבת סוכה בשמיני עצרת ד
אפיית מצה שמורה מחיטים אכלו מהם עכברים ד
אין מסיחין בשעת הסעודה ה
תענית על הגשמים כשירדו גשמים בחג הסוכות ופסקו אחר כך ה
זמן אמירת ברכת ההודאה על גשמים שירדו אחרי עצירת גשמים ו
זמן אמירת ברכת החמה ו
לימוד בחברותא או ביחיד ז
דין עז פנים הנקרא רשע ז
מעלת תפילה בצבור גם כשהיא שלא בכוונה ח
התרת שבועה שנשבע אדם לאשה שישאנה ח
מצוות צדקה עיקרה בתכליתה - נדר לצדקה, נסיון בצדקה ועוד ט
דין מעשר כספים ומעשר זמן ט
עליה לרגל אחר חורבן הבית י
שאלת גשמים מז׳ מרחשון במקומות שהוא ימות הגשמים שם י
איסור צער בעלי חיים במי שמצער את עצמו יא
אמירת עננו בתפילת ערבית יב
נישואין בליל י״ז בתמוז יג
הנוסע במטוס בי״ז בתמוז מא״י לארה״ב או להיפך יג
תענית חלום בזמנינו טו
טבילה במקוה של מים חמים יז
נוסח תפילת ולירושלים עירך יח
אין מטריחין על הצבור יט
שאלת גשמים בחדשי ניסן עד תשרי במקומות שהוא ימות הגשמים שם יט
דין קבורה באפר אדם ושימוש בו כ
תקנות החכמים נגד מפקיעי שערים כא
תענית לרואה ספר תורה שנפל כג
בקשת רחמים על קברי מתים כד
תספורת חתן ביום חופתו ובימי השבע ברכות כד
שתיית כהנים יין בזמן הזה והדינים העולים להלכה מכך כה
יום המיוחס ודין הספד ונישואין בו כו
מסירת עצמו להריגה לצורך הצלת ישראל כז
נשבע מחמת אונס אם שבועתו שבועה כז
תפילה בשבועה לקירוב קץ הגאולה כח
בארות ומעיינות אם דבר אחד הם או שני דברים כט
קריאת אדם בשם משפחתו כט
נתינת מאכל אדם לבהמה ל
באיסור הכנסת לימודי חול בישיבות הקדושות לא
כפר עכו היתה עיר ודין חליצה בכפר לא
נעילת מנעלים שחורים ורצועות שחורות לב
תפילות להפסקת ריבוי גשמים לג
טיול בשבת לג
יחוד עם אשה במעלית בפחות מכדי טומאה לד
איסור הנאה ממעשה ניסים לה
גזירת תענית והוצאת ממון והחזקת איסור על פי חלום לה
דין קטלנית כשבעלה היה עבריין לו
שינוי נוסח התפילה מנוסח אשכנז לנוסח ספרד לז
מדיני כיבוס בתשעת הימים ושבוע שחל בו תשעה באב לח
בדין טעימה ואכילה לפני תפילת מוסף לט
נשיאת כפים בכהן רווק מא
חזרת תיבות ׳ה׳ אלהיכם אמת׳ או תיבות אחרות בקריאת שמע מב
מילה שלא בזמנה ביום ראשון מג
דין חזקה במצוה שהחזיק בה מעצמו מג
קריאת הלל בדילוג שלא בזמן החיוב מד
מנהגי אבילות בי׳ אב מה
זהירות בימים מסוימים מחמת מזלם שאינו טוב מה
לימוד תורה בעיון בשבת מו
קולות בתשעה באב אחר חצות מז
ממנהגי ט״ו באב מח

מאימתי - פרק ראשון

18/06/2018 אהח

ב.

זמן הזכרת גשם וטל

מאימתי אומר מוריד הגשם, מתפילת המוספין[א] של יום טוב האחרון של חג הסוכות עד תפילת שחרית של יום טוב הראשון של פסח[ב]. ומתפילת המוספין של יום טוב הראשון של פסח אומר מוריד הטל[ג]. וכתב הרמ"א שבני אשכנז אינם נוהגים להזכיר טל בימות החמה רק אומרים רב להושיע מכלכל חיים וכו'[ד]. ויש אומרים שלפי זה אין הציבור מפסיקין להזכיר הגשם עד מנחה[ה].

ברכת הזכרת הגשמים

מזכירין הגשמים בברכת מחיה המתים[ו].

ברכת שאלת הגשמים

שואלין הגשמים בברכת השנים[ז].

באיזה ברכה מבדילין

במוצאי שבת ובמוצאי יום טוב של כל השנה מבדיל באתה חונן[ח], וביום טוב שחל להיות במוצאי שבת אומר באתה בחרתנו, ותודיענו[ט].

מצות תפילה

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר (שמות כג כה) ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר (דברים יא יג) ולעבדו בכל לבבכם, אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה[י]. ויש אומרים שמצות תפילה מדרבנן והסמיכוה על הפסוק[יא].

ב:

זמן הקרבת הנסכים

הנסכים הבאים עם הזבח אין קריבין אלא ביום שנאמר (במדבר כח לט) ולנסכיכם

דף ב [א] מעיקר הדין ראוי היה להפסיק להזכיר את הגשמים בליל יום טוב ראשון של פסח כדי שיצא כל חג הפסח בטל, אך כיון שאין כל העם מצוי בבית הכנסת בלילה, ונמצא זה מזכיר וזה אינו מזכיר ויהיו אגודות אגודות, לכך אין מפסיקין להזכיר אלא ביום (ר"ן פ: ד"ה ירושלמי בשם הירושלמי, הובא בכסמ"מ תפלה פ"ג הט"ו, ט"ז סי' קיד סק"ג, ועיין תוס' דף ג: ד"ה העובר). ובשחרית אין מפסיקים להזכיר מפני אלו שישמעו ההזכרה בשחרית ויטעו לחשוב שגם בלילה הזכירו ולשנה הבאה יזכירו בלילה (ר"ן שם בשם ירושלמי, הובא בכסמ"מ שם ובט"ז שם, ועיין תוס' שם). ועוד טעם למה שאין מתחילים להזכיר גשמים בשחרית [ראה ר"ן שם שהקושיא רק על הפסקת הזכרת גשמים בפסח כיון שיש להוציא כל המועדים בטל, אך טעם שני זה מיישב רק הקושיא על התחלת הזכרת גשמים בחג הסוכות, וכ"נ מדברי הרא"ש והמשנ"ב] מפני שאסור ליחיד להזכיר עד שיכריז הש"ץ משיב הרוח קודם התפילה, ובשחרית אסור להכריז מפני שצריך להסמיך גאולה לתפילה (ט"ז שם בשם הרמ"ך פ"ו סי' ו, הובא במשנ"ב שם סק"ג). ומכל מקום אם הזכיר שאלת גשמים בליל שמיני עצרת או בשחרית אינו צריך לחזור (משנ"ב שם בשם הט"ח). **[ב] רמב"ם** (שם), שו"ע (שם ס"ו). **[ג] רמב"ם** (שם), וכן נראה בשו"ע (שם ס"ו וס"ג). **[ד] רמ"א** (שם), וראה עוד להלן (ג.) בדין מי שטעה ולא הזכיר משיב הרוח או מוריד הטל. **[ה] רמ"א** (שם), והטעם כיון שאין מפסיקין להזכיר עד שיכריז השליח ציבור ואי אפשר להכריז להפסיק להזכיר הגשם מפני שנראה כממאנים בגשם ואמרו חז"ל שאין מתפללין על רוב הטובה (מגן אברהם שם סק"ה בשם לבוש, הובא במשנה ברורה שם סק"ג). **[ו] רמב"ם** (שם), שו"ע (שם). והטעם כיון שהגשם נותן חיים לעולם כתחית המתים (ברכות נג., הובא במשנ"ב שם סק"ו). **[ז] רמב"ם** (תפילה פ"ג הט"ז), שו"ע (או"ח סי' קיז ס"ו). והטעם כיון שהגשם מביא פרנסה לעולם לפיכך קבעוהו בברכת השנים שהיא ברכת הפרנסה (ברכות שם). **[ח] רמב"ם** (שם הי"ב) שו"ע (או"ח סי' רלד ס"ו) והטעם איתא בברכות (שם), רב יוסף אמר כיון שהבדלה היא חכמה שהחכם יודע להבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור לפיכך קבעוה בברכת חכמה, ורבנן אמרו כיון שההבדלה היא בין קודש לחול לפיכך קבעוה בתחילת ברכת חול. **[ט] ראה** גם ברכות (שם:). רמב"ם (שם), שו"ע (או"ח סי' תצ ס"ג). **[י] רמב"ם** (תפילה פ"ו פ"ג). **[יא] רמב"ן** (השגות לספר המצוות מ"ע ה) הובא בכסף משנה (שם). וראה פניני הלכה בבירור הראיה מסוגייתינו.

פניני הלכה
מאימתי - פרק ראשון

ב.

מצות תפלה אם היא דאורייתא או דרבנן

בסוגייתינו דרשו שצריך להזכיר גבורות גשמים בתפלה, ממה שנאמר (דברים יא יג-יד) ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש, ועבודה שבלב זוהי תפלה, וממה שסמכה התורה עבודה שבלב שהיא תפלה לנתינת מטר למדו חז"ל שצריך להזכיר גבורות גשמים בתפלה. וכתבו הראשונים שמבואר ממה שלמדו דין זה מהאמור בתורה, שחיוב התפלה בכל יום הוא מן התורה ולא מדרבנן, שהרי אם לא היה חיוב זה אלא מדרבנן לא היו יכולים ללמוד מהפסוקים האמורים בתורה שיש להזכיר גבורות גשמים בתפלה, והוא כדעת הרמב"ם (מ"ע ה, תפלה פ"א ה"ג) שמצות תפלה היא מדאורייתא, וכך הקשה הרמב"ן (בהשגות למ"ע ה) על שיטת עצמו שסובר שם שמצוות תפלה אינה אלא מדרבנן. וכתב הרמב"ן שצריך לומר שאין הדרשה שבסוגייתינו אלא אסמכתא ואינה דרשה גמורה, ובאמת אין מצוות תפלה אלא מדרבנן. וכתב המגן אברהם (סי' קו סק"ג) שדעת רוב הפוסקים היא כדעת הרמב"ן שחיוב תפלה אינו אלא מדרבנן, וכתב שגם לדעת הרמב"ם הסובר שחיוב תפלה הרי הוא מן התורה די במה שיתפלל פעם אחת ביום ובכל נוסח שירצה ובזה יצא ידי חובתו מן התורה, וכתב שעל זה סמכו רוב הנשים שאין מתפללות בתמידות משום שאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומדאורייתא די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבום ביותר מזה. והביאוהו בשו"ע הרב (שם ס"ג) ובמשנה ברורה (שם ס"ק ז) וכתבו שלדעת הרמב"ן ורוב הפוסקים שחכמים חייבו נוסח התפלה, חייבו גם את הנשים בה הואיל ותפלה היא בקשת רחמים.

והנה בחידושי הגר"ח הלוי (תפלה פ"ד ה"ו) כתב שגם לדעת הרמב"ן הסובר שמצוות תפילה אינה אלא מדרבנן, לא נאמרו הדברים אלא לענין החיוב, שמן התורה אין לאדם חיוב להתפלל אלא מדרבנן, אבל לענין קיום של מצוה הרי כל מי שמתפלל מקיים מצוה מן התורה של תפילה, שאף שאינה מצוה חיובית הרי היא מצוה קיומית. והעירו האחרונים על דבריו מדברי הרמב"ן הנ"ל, שהקשה ממה שלמדו בסוגייתינו ענינה של תפלה ממה שנאמר בתורה ולעבדו בכל לבבכם, על שיטתו שהוא סובר שחיוב תפילה אינו אלא מדרבנן, והוצרך הרמב"ן לתרץ שדרשה זו אינה אלא אסמכתא. ואם צדקו דברי הגר"ח שגם הרמב"ן מודה שמי שמתפלל מקיים מצוה מן התורה, הרי אין שום קושיה על הרמב"ן מסוגייתינו, כיון שגם לדעתו של הרמב"ן מתקיימים דברי סוגייתינו שתפלה היא מן התורה במי שמקיים למעשה מצוות תפלה, שהרי אף שאין חיוב מן התורה להתפלל מכל מקום המתפלל מקיים מצוה מן התורה.

נשיאת כפים בכהן העומד באמצע שמונה עשרה

ומדברי הגר"ח עולים כמה דינים למעשה, כגון במה שכתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' רלג) בדבר כהן העומד בתפלה והגיע שליח הצבור לעבודה ויש לדון אם הכהן פוסק מתפלתו ועולה לדוכן לברך את ישראל או שממשיך להתפלל תפלתו, וכתב הרדב"ז שאם אין שם כהן אחר צריך הכהן לפסוק מתפלתו ולעלות לדוכן ולברך ולחזור למקומו ולסיים את תפלתו, כיון שמצוות ברכת כהנים היא מצות עשה מן התורה, והתפלה אין חיובה אלא מדרבנן, ולכן עשה דאורייתא של נשיאת כפים דוחה מצוה דרבנן של תפלה (ורלה עוד מגן אברהם סי' קכח ס"ק מ ושו"ת הלכות קטנות ח"א סי' סד). וכתבו האחרונים שלדברי הגר"ח שגם אם חיוב תפלה אינו אלא מדרבנן מכל מקום המקיים מצוות תפילה מקיים מצוה מן התורה, יש מקום לומר שלא תדחה נשיאת כפים את מצוות תפילה כיון שעתה כשהוא מתפלל הרי הוא מקיים מצוה מן התורה ואין מצוה אחרת דוחה אותה (עמק ברכה דיני נשיאת כפיים אות ד. וך ראה רדב"ז שם שכתב שגם אם תפלה דאורייתא מכל מקום מיקור ההפסק בתפלה מינו אלא מדרבנן ואם כן יכול להפסיק בתפילתו וליטול את כפיו ולגמור תפלתו אחר כך ולקיים שתי המצוות).

ב:

משיב הרוח ומוריד הגשם בקמץ או בסגול

באמירת משיב הרוח ומוריד הגשם בתפילה, ישנם חילוקים בין הסידורים בניקוד תיבת הגשם, שיש שמנקדים הגָשם בסגול תחת הג' ויש שמנקדים הגָשם בקמץ תחת הג'. ודנו הפוסקים הרבה בענין זה. והרבה מהפוסקים כתבו שהנוסחה העיקרית היא הגֶשם בסגול, וכתבו שהנוסחה לומר בקמץ נכנסה לסידורים על ידי מדקדקים שעליהם נאמר (משלי ה ו) אל תקרב אל פתח ביתה, ולכן האומר הגָשם בקמץ צריך בדיקה אחריו (שו"ת מפרקמתא דעניא ח"ג או"ח סי' יח בשם הגה"צ ז"ל מנאסיק, קונטרס נרכות החיים, מולרות ירושלים חלק רמח בשם בעל הפני מבין ועוד, והסכימו שם הרבה מגאוני דורנו, ועיי' קונטרס מכלכל חיים בסקנ), ומצאו שהמשכילים הם אלו שהכניסו לסידורים לומר הגָשם בקמץ (דברי קהלות עמ' 358). ובכל הסידורים הישנים היה כתוב בסגול (ראה מולרות ירושלים שם בהרחבה). ובספר דרכי הישר והטוב (עמ' כח) הובא שנשאל בעל ה"אך פרי תבואה" על ידי חזן שהיה בשנת אבילות אם יוכל לגשת לפני התיבה לתפילת גשם בשמיני עצרת, והשיב לו שאם מקבל על עצמו שלא לומר מוריד הגשם בקמץ אלא בסגול מתיר הוא לו להתפלל לפני התיבה. וכתב בשו"ת שמן רקח (לעוו, תלימלה או"ח סי' לב) בטעם שאומרים הגשם בסגול, כיון שהכלל אצל המדקדקים הוא שאם התיבה היא בסוף הענין מנקדים בקמץ ואם היא באמצע הענין מנקדים אותה בסגול, וכיון שהזכרת הטל בברכת תחיית המתים היא חלק

ולשלמיכם, מקיש נסכים לשלמים מה שלמים ביום אף נסכים ביום. אבל הנסכים הבאים בפני עצמן מתקדשין בלילה וקריבין בלילה, לפיכך אם נזדמנו לו נסכים הבאין בפני עצמן מקדישן ומקריבן בלילה[יב].

ג.

זמן ניסוך המים

כל שבעת ימי החג מנסכין את המים על גבי המזבח, ודבר זה הלכה למשה מסיני הוא[א].

עשר נטיעות מפוזרות בבית סאה

אוצר התכנית

עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהיא חרישה המועילה בשביעית עצמה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח[ב].

עשר נטיעות מפוזרות בתוך בית סאה חורשים כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה ודבר זה הלכה למשה מסיני[ג].

דין זה נוהג בזמן שבית המקדש קיים, ובזמן שאין בית המקדש קיים מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה[ד].

ערבה בבית המקדש

הלכה למשה מסיני שמביאין במקדש בחג הסוכות ערבה אחרת חוץ מהערבה שבלולב[ה].

טעה ולא הזכיר משיב הרוח או מוריד הטל

טעה ולא הזכיר משיב הרוח בימות הגשמים[ו], או טעה ולא הזכיר מוריד הטל בימות החמה אין מחזירין אותו[ז] מפני שאין הרוחות[ח] והטל נעצרים ואינם צריכים בקשה[ט], ואף אם לא סיים הברכה אינו צריך לחזור[י]. וכתב הרמ"א שבני אשכנז אינם נוהגים להזכיר טל כלל אף בימות החמה[יא]. והיום המנהג בכל מקום להזכיר בימות החמה מוריד הטל[יב].

ג:

טעה בהזכרת רוח וגשם

טעה בימות החמה ואמר משיב הרוח בלבד ולא הזכיר גשם אין מחזירין אותו[יג]. ואם טעה ואמר גם מוריד הגשם[יד], אפילו הזכיר גם טל[טו] מחזירין אותו וחוזר לראש הברכה[טז], ובדיעבד אם לא חזר לראש הברכה אלא לרב להושיע וסיים הברכה אינו חוזר[יז]. ואם סיים את הברכה חוזר לראש התפלה[יח], אך אינו צריך לחזור ולומר 'ה' שפתי תפתח'[יט].

[יב] **רמב"ם** (מעשה הקרבנות פ"ד ה"ה).

דף ג [א] **רמב"ם** (ממירין פ"ב ה"ו). [ב] **רמב"ם** (שמיטה ויובל פ"ג ה"ט). [ג] **רמב"ם** (שם ה"ה). [ד] **רמב"ם** (שם ה"ו-ט), ועיי"ש (הי"ט) שכתב דגם בזמן הזה יש איסורים משום מראית העין. [ה] **רמב"ם** (יו"ט פ"ד ה"כ). [ו] **שו"ע** (או"ח סי' קיד ס"ג). [ז] **רמב"ם** (תפילה פ"י ה"ח), שו"ע (שם). [ח] **מגן אברהם** (שם סק"ד) הובא במשנה ברורה (שם סק"י) והוסיפו שמכל מקום נהגו להזכיר משיב הרוח בימות הגשמים מפני שמועיל לנגב לחות הארץ שהיא מרובה. [ט] **רמב"ם** (שם). [י] **מגן אברהם** (שם סק"ד), הובא במשנה ברורה (שם סק"ג). [יא] **רמ"א** (שם) בשם טור. ומכל מקום בדיעבד אם אמר טל בימות החמה, בין בהזכרה, ובין בשאלה כגון שאמר ותן טל ולא הזכיר מטר, אף למנהג בני אשכנז אין מחזירין אותו (משנ"ב סק"ק יד). [יב] **שער הציון** (ס"ק מז). [יג] **שו"ע** (או"ח סי' קיד ס"ג). [יד] **רמב"ם** (שם) שו"ע (שם ס"ד). [טו] **רמ"א** (שם) בשם הבית יוסף (שם), כסף משנה (שם). [טז] **והטעם** משום שהגשמים קשים לעולם בימות החמה (משנ"ב שם סק"ח). והרמב"ם פוסק שבכל האופנים חוזר לראש התפלה והגר"א פוסק כהרמב"ם (ביאור הגר"א שם ד"ה וחוזר,

[יג] **משנה ברורה** (שם ס"ק יט). [יח] **שו"ע** (שם). **ובפרי מגדים** (שם א"א סק"י) כתב שסיום הברכה היינו באופן שאמר ברוך אתה ד', אבל השערי תשובה (סק"ו) והחיי אדם (כלל כד ס"ח) כתבו שבאופן זה יאמר למדנו חוקיך ויחזור לראש הברכה משום שבאופן זה עדיין לא סיים את הברכה (משנה ברורה שם סק"כ). והטעם שכשסיים הברכה חוזר לראש התפלה, משום שג' ברכות ראשונות נחשבים כברכה אחת (משנה ברורה שם ס"ק כא). ובביאור הלכה (ד"ה ואם סיים) הביא שהב"ח (ס"ק) והאליה רבה (סק"ו) חולקים וסוברים שכל שלא התחיל בברכה שלאחריה יחזור לראש הברכה [ועל דרך המבואר בשו"ע שם ס"ו, עיי"ש], אמנם הלבוש נקט דהכא גרע יותר כיון שהזכיר מה שאין ראוי להזכיר, ובפרי מגדים (שם) הביא מחלקותם וסיים וצ"ע וספק ברכות להקל. ובדה"ח (אות ט) וחיי אדם ושלחן שלמה ושאר אחרונים פסקו כהשו"ע, והסיק בביאור הלכה כהשו"ע משום שבלא"ה שיטת הגר"א כהרמב"ם שבכל האופנים חוזר לראש (הוספת נהורא קדמתא), ועיי"ש עוד, וע"כ פסק כהשו"ע, וכן פסק במאמר מרדכי (סק"י). [יט] **משנה ברורה** (ס"ק כא).

פניני הלכה

מהזכרת שבחו של מקום ושקולה היא כנגד תחיית המתים (ברכות נג.) ולכן לא רצו להפרידה משאר הזכרות השבח שבברכת תחיית המתים ולקבעה בסוף הענין בקמץ, אלא הכל המשך אחד בלי הפסק, ולכן אומרים אותו בסגול. ועוד האריך בזה בספר אות חיים.

אך בספר אז נדברו (סי' ממ) כתב שבכל מקום יש לנהוג בזה כפי מנהגו ואין לומר על הנוהגים כאחד המנהגים שטועים הם. ועוד האריך בזה (מי"ב סי' נג) וביאר שינויי מנהגו בזה (עי"ש). ובסידור הגאון מווילנא כתוב הגָשם בקמץ. וכן כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ד סי' מ אות טו) שצריך לומר מוריד הגשם בקמץ כיון שהוא סוף ענין. ובקונטרס משיב הרוח הביא רבים הסוברים שצריך לומר הגָשם בקמץ, וכן כתב באוצרות ירושלים (נוסח, עמ' ממתרסו-עמ) ובקונטרס כבוד צדיקים. וביארו בזה ראשי הישיבות על פי המבואר בסוגייתינו שזמן הזכרת גשמים קשור עם נטילת לולב, שלרבי אליעזר מזכירים את הגשמים משעת נטילת לולב ולרבי יהושע משעת הנחתו, וצריך ביאור מה השייכות בין נטילת לולב להזכרת גשמים. וביארו בזה שענין הזכרת גשמים אינו רק משום הזכרת שבחו של מקום כשאר השבחים המוזכרים בברכה זו, אלא ענינו הוא לריצוי כמו נטילת לולב, להזכיר את הגשמים להיות לנו לרצון. וכיון שענין הזכרת גשמים שונה משאר כל השבחים המוזכרים בברכה זו, לכן יש להפסיק ביניהם ולקרוא הגָשם בקמץ כדרך סיום ענין (רמה מהלי שם ד עמ' נז, פירוש הרידב"ז לירושלמי תענית נדפס בזכרון שלמה עמ' סג ועוד).

ג.

דין הנשבע על שני דברים יחד אם כוונתו גם לכל אחד מהם לבדו

מעשה היה בקהילת בורון בתלמיד חכם זקן שהיה גם שליח צבור וגם נאמן הקהל ושמו רבי מאיר סגן, שנשבע שלא יהיה יותר שליח צבור ונאמן בקהלתו. ואחר ימים ראה שאין לו ממון להחיות את נפשו וביקש לחזור ולהיות נאמן הקהל בלבד למען החיות את נפשו, ושאל את רבני עירו אם מותר לו לחזור להיות נאמן הקהל אם לאו. ושורש הנידון הוא האם כשנשבע שלא להיות ש"ץ ונאמן הקהל כוונתו היתה רק שלא ישמש בשני התפקידים יחד, אבל עדיין יכול הוא להיות שליח צבור בלבד או נאמן הקהל בלבד, או שמא כוונתו בשבועתו היא שלא להיות לא נאמן הקהל ולא שליח צבור, ולכן אסור לו לשמש כנאמן הקהל גם אם לא יהיה שליח צבור. והנידון תלוי בלשון בני אדם כשנשבעים על שני דברים אם דרכם להתכוון לשניהם יחד או לכל אחד מהם לבדו. ונשאל הגאון ר' עקיבא איגר (שו"ת קמא סי' מו) בדינו.

והנה לענין מה שנאמר (ויקרא כ ט) איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת אביו ואמו קלל דמיו בו, נחלקו בגמרא (נזיר מז:) רבי יאשיה ורבי יונתן, שלרבי יונתן משמעות הכתובים היא שחנגר גם כשקילל אביו לבד או אמו לבד, אך לדעת רבי יאשיה לולא שהיה הכתוב מסיים אביו ואמו קלל היינו אומרים שאינו חייב עד שיקלל את שניהם. ולהלכה כתבו הרבה מהראשונים שההלכה כרבי יונתן שמשמעות הכתובים היא לכל אחד לבדו (שיטה מקובצת נ"מ שם נמ"א הר"מ והריטב"א והר"ן, שו"ת הרשב"א ח"א סי' רמ, ועוד). אך ר' עקיבא איגר הסתפק בהלכה זו אם קיימא לן כרבי יונתן שמשמע כל אחד לבדו ואם כך יש לומר גם לענין נדר שאסור לו להיות גם נאמן הקהל בלבד וגם שליח צבור בלבד, או שמא ההלכה כרבי יאשיה שהמשמעות היא לשניהם יחד ואם כן מותר להיות נאמן הקהל בלבד. ובשו"ת מהריב"ל (ח"ג סי' סמ) האריך בנידונים אלו לענין תנאים שעושה אדם עם חבירו שאם יעשה ב' דברים יחול איזה דבר, כגון שאמר לאשה שאם יבוא ביום פלוני לעיר ויתראה לפניה ולפני הזקנים יבטל הגט, ודן אם כוונתו שרק אם יתקיימו ב' הפרטים יחול הדבר או די בקיום של כל אחד מהם כדי שיחול. וכתב שם בדעת הרא"ש שלדעתו אין דיני תנאים שעושה אדם עם חבירו תלויים במחלוקת ר' יונתן ור' יאשיה, שמחלוקתם היא בפירוש לשון תורה, אבל בעניני תנאים הולכים אחר לשון בני אדם ובפשטות כוונתם היא לקיום שני התנאים יחד שרק אז יחול הדבר (ורמה שם עוד, ושו"ת פרי המגדים ח"ג סו"מ סי' ו). וכן דן ר' עקיבא איגר אם בנדרים התלויים בלשון בני אדם מפרשים שהכוונה היא לכל אחד מהדברים האמורים או לשניהם יחד.

וכתב רע"א להוכיח מסוגייתינו שבעניני נדרים הכוונה היא שלא לעשות את שני הדברים יחד אבל כל אחד מהם לבד יכולים לעשות. שבסוגייתינו הקשו על אליהו שנשבע שלא יהיה טל ומטר שלוש שנים, שאם טל הוא דבר שאינו נעצר לעולם קשה למה היה אליהו צריך להישבע שלא ירד הטל, והרי גם אחר שבועתו לא יעצר הטל. והקשו האחרונים על קושית הגמרא, שהרי לכאורה אם טל אינו נעצר הרי ששבועת אליהו שנשבע שיעצר הטל היא שבועת שוא, ואם כן היה להגמרא להקשות קושיה חזקה יותר, איך נשבע אליהו שיפסק הטל והרי זו שבועת שוא (מהרש"ל בסוגייתינו, פרשת דרכים דרוש כא, רע"א שם). וכתב רע"א שמוכח מכאן שלענין שבועה מפרשים את כוונתו של הנשבע שלא לעשות את שני הדברים יחד אבל כל אחד מהם לבד יכולים לעשות, ולכן כשנשבע אליהו שהטל והמטר יעצרו כוונתו היא שלא ירדו טל ומטר יחד, אבל כל אחד מהם יכול לירד. ואם כן אין כאן שבועת שוא, כיון שהשבועה יכולה להתקיים במה שלא ירד מטר אף שהטל ירד. ולכן הקשו בגמרא רק למה היה לו לאליהו להישבע על הטל, שהרי יכול היה להישבע רק שלא ירדו גשמים. ואם כן מוכח שלענין שבועה מפרשים את כוונתו של הנשבע שלא לעשות את שני הדברים יחד אבל כל אחד מהם

ואפילו במוסף של יום טוב ראשון של פסח, ולהרמ"א [שסובר שמתחילין להזכיר במנחה, ראה לעיל ע"א] במנחה של יום טוב ראשון של פסח, גם כן חוזר[כג].

ואפילו במקום שצריכים את הגשמים בימות החמה גם כן חוזר אם הזכיר בהם את הגשמים[כא], ואפילו אם היו כל אותה מדינה מתפללים ומתענים על הגשמים[כב]. ובארץ שכולה צריכה לגשמים בימות החמה, טוב לחזור ולהתפלל בתורת נדבה[כג].

טעה בימות הגשמים ולא אמר מוריד הטל חוזר לראש[כד], אפילו אמר משיב הרוח[כה], ואפילו במוסף ביום טוב האחרון של סוכות[כו]. ואם הזכיר הטל אינו חוזר[כז]. ודווקא כשאמר את השם של סיום הברכה אבל אם עדיין לא סיים הברכה יחזור ויזכיר גשם אף אם הזכיר טל[כח].

טעה בימות הגשמים ולא אמר משיב הרוח ראה מה שנתבאר לעיל (ע"ב).

ד:

אוצר החכמה

זמן שאילת הגשמים

מליל ז' במרחשון שואלין[18/06/2018] הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר הגשם[א]. במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ שואלין את הגשמים

[כג] **משנה ברורה** (שם ס"ק יז). [כא] **שו"ע** (שם), ומה שמבואר בשו"ע (או"ח סי' קיז ס"ג) שבשאילת גשם בארץ שכולה צריכה לגשם בימות החמה אינו צריך לחזור היינו דוקא בשאילה ולא בהזכרה (מגן אברהם סי' קיד סק"ו, ועיין בפירוש הלכה שם ד"ה ומפילו, וכמוש"כ או"ח סימן י"ח סק"ו), משום שהזכרה שבח הוא ואין דרך להזכיר שבח בדבר שהוא קללה בשאר מקומות (משנה ברורה שם ס"ק כב). [כב] **משנה ברורה** (שם ס"ק כג). [כג] **בביאור הלכה** (ד"ה ומפילו) האריך לדון בדברי הפרי מגדים שנקט שגם בארץ שכולה צריכה לגשמים שיש פוסקים שבה מתפללים על הגשמים בימות החמה, גם כן חוזר אם הזכיר את הגשמים בימות החמה, ומסיק בביאור הלכה שטוב לחזור ולהתפלל בתורת נדבה. [כד] **ועיין בביאור הלכה** (שם ד"ה מחזירין) שמביא בשם הרעק"א שמצדד לומר שבליל שבת כשלא הזכיר גשם אינו צריך לחזור שאינו גרוע יותר מאם התפלל מעין שבע שיצא בדיעבד ושם אינו מזכיר גשם וצ"ע. [כה] **משנה ברורה** (שם ס"ק כה). [כו] **משנה ברורה** (שם ס"ק כה). [כז] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם ס"ה), תוס' בסוגין (ד"ה בימות) בשם ירושלמי, והטעם כיון שהזכיר גבורתו של הקב"ה שמשפיע מים לארץ, ואף על פי שאין הטל נעצר מ"מ גבורה היא (כפף משנה שם, מגן אברהם שם סק"ז, הובא במשנה ברורה שם ס"ק כו). ועוד שכיון שטל של ברכה נעצר א"כ כשמזכיר טל נכלל בזה טל של ברכה ולכך הרי זה כאילו הזכיר גשם (כפף משנה שם), אמנם לגבי שאלה צריך לשאול על דבר שנעצר ואין די במה ששאל טל כדאיתא בשו"ע (או"ח סי' קיז ס"ד) (מגן אברהם שם, משנה ברורה שם). [כח] **פרי מגדים**, הובא בבה"ל (שם ד"ה אין). **דף ד** [א] **דהיינו** עד מנחה של ערב יום טוב ראשון של פסח (ועד נכלל) (או"ח סי' קיז ס"ב).

פניני הלכה

ג:

הפסקה בתפלה במילים של תפלה בלע"ז וכדומה

בסוגייתינו מבואר שמי שאמר מעביר הרוח ומפריח הטל במקום מוריד הטל, אין מחזירים אותו, אף שאמר בתוך התפילה דברים שאינם מסדר התפילה. וכתב בגליונות קהילות יעקב שמכאן נלמד שהמוסיף בתפלתו דברים שאינם נאמרים בתפלה ואינם שייכים אליה אין זה הפסק בתפלה ויצא ידי חובתו. וכן כתב הריטב"א בסוגייתינו (ד"ה ושמעתי מפמך) בשם רבו שאם טעה אדם בתפלתו אפילו בדבר שאין לחזור עליו כשסיים את הברכה, והוא לא סיים עדיין את הברכה אלא אמר רק ברוך אתה ה', ואם יסיים את הברכה לא יוכל עוד לחזור, יכול הוא לומר למדני חוקיך ובכך נחשב הוא כמי שלא סיים את הברכה ויכול לחזור ולתקן את מה ששכח. והריטב"א חלק עליו וכתב שבדבר שאין חוזרים עליו אין לעשות עצה זו, אבל בדבר שצריך לחזור עליו והוא אמר ברוך אתה ה' ואם יסיים את הברכה יצטרך לחזור לראש הברכה או לראש התפלה, יכול הוא לומר למדני חוקיך וכך יחשב כמי שלא סיים את הברכה ולא יצטרך לחזור. וכן פסק בביאור הלכה (סי' קיד ס"ו ד"ה נפל) שאם אחר שאמר ברוך אתה ה' נזכר ששכח משיב הרוח לא יגמור את הברכה אלא יסיים למדני חוקיך כדי שיהיה כקורא פסוק לבד ויחזור למשיב הרוח ויגמור כסדר, והוא הדין ביעלה ויבא וכיוצא בזה אם שכח ונזכר אחר שאמר ברוך אתה ה' יסיים למדני חוקיך ויחזור אחר כך ויאמר יעלה ויבא ותחזינה כסדר. והקשה באגרות משה (או"ח ד סי' נג) שהרי ודאי ברור ופשוט שאסור ללמוד אף פסוקי תורה באמצע התפלה ובאמצע ברכות, והלומד באמצע הוא הפסק גמור ובטל ברכה זו. ולכן כתב למעשה שלא יעשו כדברי הריטב"א וכפסק הביאור הלכה, אלא צריך לסיים מחיה המתים והמחזיר שכינתו לציון ולומר משיב הרוח ויעלה ויבא כדין הנזכר אחר גמר הברכה.

ולענין הפסקה בתפילה לומר כמה מילים באידיש או שפת לע"ז אחרת כמו רבוניה דעלמא כולה או הייליגער באשעפער או דערבארעמדיגער באשעפער וכיוצא בו דברי תחנונים, כתב בשו"ת צפנת פענח (סי' רעז) שאסור לעשות כן כיון שאסור להפסיק בתפלה בשום דבור גם אם הוא דבור של שבח, וכדרכו של האגרות משה הנ"ל. ואף שאין בזה משום משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות שלא יצא ידי חובתו (ברכות מ:) כיון שלא אמר את הברכה עצמה כתקונה, שאין דין משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אלא במי שמשנה את סיום הברכה ולא במי שמשנה באמצע הברכה (שו"ת הרשב"ם סי' תעד), מכל מקום יש כאן איסור מטעם אחר משום הפסק בתפלה כיון שמפסיק בתפלתו בדברים שאינם מסדר התפלה. אך המהרש"ק בשו"ת טוב טעם ודעת (קמא יו"ד סי' ריח) כתב שהדבר תלוי בין המתפלל ביחיד למתפלל בצבור, שהמתפלל בצבור מותר לו להתפלל בכל לשון ואם כן יכולים להחשיב תיבות אלו שאומר בלע"ז כחלק מהתפלה ואינם הפסק בתפלה, אך אם מתפלל ביחיד שאינו יכול להתפלל בלע"ז אלא בלשון הקודש (או"ח סי' קא סי"ד) אם כן אי אפשר להחשיב את התיבות שאומר בלע"ז כחלק מהתפלה כיון שאינו יכול להתפלל אלא בלשון הקודש, וכיון שאין הם נחשבים כחלק מהתפלה הרי הם הפסק בתפלה. אך בשו"ת אמרי יושר (סי' קלט) כתב שאין זה הפסק בתפלה גם ביחיד כיון שאינו ענין אחר אלא מענין התפלה הוא, ומכל מקום כתב לכתחלה אין לעשות כן לכל אדם שלא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול, אבל מי שראוי ליטול ודאי אין איסור בדבר. ובשו"ת משנה הלכות (ח"ה סי' כו) כתב שנראה שלדעתו של האמרי יושר אין איסור לומר בתפילה מילים אלו בלשון לע"ז, אלא שכיון שהיה דורם פרוץ בכך שהיו הרבה בני אדם פשוטים שהיו נוהגים לדבר באמצע התפלה לכן החמירו וכתבו שלכתחילה אין להפסיק כן, אך מעיקר הדין אין איסור בדבר. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ג סי' ח) כתב שהמוסיף בברכה תיבות אחרות ותרגומים ובאורים שחז"ל לא תיקנו אותם והוא עושה כן לכוונת התפלה, הרי נמצא שעושה כן לדעת עצמו ואין דעתו להתפלל תפלה כתיקון חז"ל, ולכן אין תפילתו תפלה גם אם סבר שמותר לעשות כן (רמ"א או"ח סי' קיד ס"ז) וצריך לחזור לראש התפלה.

ד.

דין צורבא מרבנן בזמנינו

בסוגייתינו מבואר ענינו של צורבא מרבנן, שדומה הוא לגרעין שתחת רגבי עפר שכיון שהוא צומח הרי הוא צומח בבת אחת, וכך גם תלמיד חכם כיון שיצא שמו הרי הוא הולך וגדל למעלה. ועוד אמר רבא שצורבא מרבנן שכועס תורתו היא שמרתחת אותו, וחייבין לדונו לכף זכות. וכתב רש"י (ד"ה צורבא) שצורבא מרבנן הוא בחור חריף, שצורבא הוא מלשון חריפות, אבל תלמיד חכם זקן אינו נקרא צורבא אלא נקרא בשם ההוא מרבנן. אך בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס לבוב סי' תכד) כתב שצורבא הוא מלשון רושם, כמו שתרגם אונקלוס צרבת (ויקרא יג נג) רושם, ואם כן יתכן שצריך הוא להיות גדול ומסומן כל כך עד שיהיו שואלים אותו דבר הלכה בכל מקום וידע להשיב, או שתהיה תורתו אומנותו, ואין כל אדם נחשב לצורבא מרבנן לענין נידוי (רמ"א סי' כו), וכן כתב למעשה בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' נג) שרק תלמיד חכם ששואלים אותו הלכה בכל מקום ויודע להשיב ויודע כל התלמוד נחשב לצורבא מרבנן שיכול לנדות לכבודו, ובשו"ת אבקת רוכל (סוף סי' יג) הסכים בעיקר הדבר עם התשב"ץ שדוקא חכם מנדה לכבודו, אבל סיים שמה שהצריך התשב"ץ שלמד כל התלמוד לא מצינו לו חבר לא בראשונים ולא באחרונים ואולי דוקא לבני דורו כתב כן, אבל בדורינו לא נמצא מי שלמד את כל התלמוד כי אם אחד מעיר. ובספר היוחסין (ממחר ג סוף ס) האריך לחלוק על דברי רש"י בסוגייתינו שכתב שרק תלמיד חכם צעיר נקרא צורבא מרבנן, והכיח שגם תלמידי חכמים זקנים נקראים לפעמים צורבא מרבנן, והאריך בזה בספר דברי סופרים (ח"ג סי' קעג) וכתב שדבריו יכונו לפי מה שכתב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל שצורבא מרבנן הוא מלשון רושם וחשיבות, ואם כך גם תלמיד חכם זקן יכול ליקרא בשם צורבא מרבנן (ורמ"א שם עוד).

ולענין דין צורבא מרבנן בזמנינו שיכול לנדות אם מישהו פגע בכבודו שלו, כתב בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' קמד) שאף שאין בזמנינו דין תלמיד חכם ממש מכל מקום דין צורבא מרבנן יש גם בזמנינו, לפי פירוש רש"י שפירש שצורבא מרבנן היינו בחור חריף, וחריפות כזו כחריפותו של בחור נמצאת גם בזמנינו. וכן כתב בתומים (סי' טו סק"ח), וכתב שחלילה להשפיל כבוד התורה ולומדיה ולומר שגם כצורבא מרבנן אין בדורינו, ואדרבה בדור יתום עלינו לסלסל ולרומם הוגי תורה ולעשות חיזוק ביותר, כיון שמאז שחדלנו לחלוק יקר וכבוד ללומדי התורה לשמה כראוי, פסקו הוגי דת ה' על בוריה כיון שחושבים כל העם שכולם שוים תלמידי חכמים כעמי הארץ. והביא זכר לדבר ממה שכתב בשו"ת מהרי"ק (סי' כה) שצריך להפך בזכותו של צורבא מרבנן, אף שדברי מהרי"ק נאמרו בזמן הזה, הרי שגם בזמנינו יש צורבא מרבנן. וכן כתב בשו"ת מהר"ם שיק (מהר"ע סי' ו) שיש דין

מליל יום ששים אחר תקופת תשרי[ב], ויום התקופה בכלל ששים[ג], ואפילו אם חלה התקופה בחצי היום או אחר כך גם כן מחשבים אותו היום מכלל הששים ובלבד שיהא קצת קודם הלילה[ד].

ויכריז השמש לאחר קדיש קודם שמונה עשרה 'טל ומטר' כדי שידעו הציבור לאמרו, ואם לא הכריז אף על פי כן יאמרוהו[ה]. ובדיעבד אם לא שאל טל ומטר אפילו בתפילת ערבית מחזירין אותו[ו].

ה.

זמן הזכרת נשמים בחוץ לארץ

מקומות שהן עושין יום טוב שני ימים אומר מוריד הגשם בתפלת מוסף של יום ראשון של שמיני עצרת ומתפלל והולך כל ימות הגשמים[א].

אוצר החכמה

[ב] רמב"ם (תפלה פ"ג הט"ז), שו"ע (שם), ויום ששים כלאחר ששים (כסף משנה ולחם משנה שם). והטעם משום שבארץ ישראל צריכים לגשמים לפי שגבוה מכל הארצות ובשאר כל ארצות אזלינן בתר בבל (משנה ברורה שם סק"ה). כתב הפרי חדש (שם סק"ג) והביאו הפרי מגדים (שם סק"ל) שבן ארץ ישראל הנמצא בחוץ לארץ או להיפך אם דעתו לחזור בתוך שנה לארצו שואל כמקומו ואם דעתו לחזור אחר שנה שואל כמקום שהוא שם אף על פי שיש לו אשה ובנים בביתו, ובברכי יוסף (שם סק"ה) נקט בשם כמה גדולים כדעת מהר"ז גוטה ומהר"י מולכו שכל אחד ישאל כבני העיר הנמצא בה ודלא כהפר"ח, והטעם משום דבן חוץ לארץ הנמצא בארץ ישראל הוא צריך לגשם שהרי הוא צריך לחיי שעה באותם הימים עמהם, ובן ארץ ישראל הנמצא בחוץ לארץ, הוא יחיד בחוץ לארץ ואין היחיד שואל עי"ש, ובבאר היטב (שם סק"ד) הביא ג"כ שיטות הנ"ל ומדבריו משמע לכאורה שהמהר"ז גוטה ומהר"י מולכו איירי דוקא באין דעתו לחזור, והפרי חדש אינו חולק בזה (משנה ברורה שם), [ובמשנ"ב מסיק שצריך לעיין בתשובת דבר שמואל ובס' יד אהרן שזהו מקור הדין. ובאמת בדבר שמואל (סימן סי' שכג) וביד אהרן מפורש שגם בדעתו לחזור כתבו לשאול כמנהג המקום שבו נמצא, אלא שעדיין יש לעיין אם הוא גם בדעתו לחזור באותה שנה או רק בשנה אחרת, ראה באה"ט (שם)]. **[ג] הגהות מיימוני** (שם), שו"ע (שם). **[ד] משנה ברורה** (שם סק"ד), ולעולם תהיה שאלת הגשמים ב' ימים קודם יום התקופה (מגן אברהם סק"ח, חוכת משנה ברורה שם). כתב החיי אדם (כלל כד סי"ב) בשם הפרי חדש (שם סק"ח) שבדיעבד אם התפלל בליל יום ששים ושכח טל ומטר מונין מעת לעת מזמן התקופה משום שחוששים לדעת אבי העזרי שפוסק כהירושלמי שמונין מעת לעת מזמן התקופה, ולפ"ז כיון שאין תקופת תשרי נופלת אלא בג' שעות או בט' שעות בלילה או ביום לעולם אין צריך לחזור בתפלת מעריב הראשונה כיון שעדיין לא נשלם ששים יום מעת לעת. וכן אם התקופה נופלת ביום אין צריך לחזור אפילו בתפילת שחרית אם מתפלל קודם ג' שעות ביום וכשהתקופה נופלת בט' שעות ביום ומתפלל מנחה קודם ט' שעות גם כן אין צריך לחזור והפרי מגדים (שם סק"ח) הביא את הפרי חדש וכתב עליו שאינו יודע אם לסמוך עליו בזה כי אין הלכה כאבי העזרי בזה, וכתב שעכ"פ מחוייב להתפלל ומתנה שאם לא התפלל תהא לחיובו ואם התפלל תהא לנדבה. והחיד"א במחזיק ברכה (סק"ד) פסק דלא כפרי חדש וכן הדרך החיים לא הזכיר כלל שום נפקא מינה בין יום ראשון לשאר ימים וכן משמע לכאורה מביאור הגר"א (שם ד"ה נתפלל) שפסק דאין הלכה כהראבי"ה בזה (ניחוד הלכה שם ד"ה נתפלל). **[ה] משנה ברורה** (סי' קיז סק"נ). **[ו]** ואין זה כערבית דראש חודש שאם שכח יעלה ויבוא אינו חוזר ששם הטעם משום שאין מקדשין החודש בלילה, ודלא כזכור לאברהם (משנה ברורה שם סק"ו).

דף ה **[א] רמב"ם** (תפלה פ"ג הי"ז).

פניני הלכה

ד:

זמן ספירת העומר ביום טוב שני של פסח וברכת ישיבת סוכה בשמיני עצרת

בגמרא דנו בדבר הזכרת גשמים בשמחת תורה בחוץ לארץ, שבארץ ישראל מתחילים להזכיר את הגשמים בתפילת מוסף של שמחת תורה, ודנו בגמרא בדין חו"ל שמתחילים להזכיר את הגשמים בתפילת מוסף של שמיני עצרת, ומה דין התפילות שבין מוסף של שמיני עצרת למוסף של שמחת תורה אם מזכירים בהם את הגשמים כאילו היום הראשון הוא קודש והשני חול או שאין מזכירים בהם את הגשמים כאילו היום הראשון חול ורק השני קודש ומתפילת מוסף שלו צריך להזכיר. ודעת רב היא שמזכירים במוסף של היום הראשון ופוסקים ואין מזכירים במנחה ומעריב ושחרית וחוזרים להזכיר במוסף של יום שני, וטען לו שמואל שאין לעשות כן, שמאחר וכבר נקטו שהיום הראשון הוא קודש והזכירו את הגשמים במוסף שלו, איך יכולים לחזור ולעשותו חול ולא להזכיר את הגשמים בתפילת מנחה שלו. ודנו הפוסקים לפי סברא זו של שמואל במקומות אחרים, אם גם בהם יש לומר שמאחר ועשו את היום קודש שוב אי אפשר לעשותו חול או להיפך.

יש מהפוסקים שכתבו שצריך לומר ספירת העומר ביום טוב שני אחרי עריכת הסדר ולא לפניו, ומקור הדברים בדברי הרמ"ע מפאנו (מעין גניס סוף סדר שלישי פסקה) וכן כתוב בהג"ה לפרי עץ חיים (שער מג המצות סוף פ"ח) והחיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ג סי' י) כתב כן בשם עוד מקובלים, וכן כתב במשנת חסידים (מסכת העומר פ"ג מ"ח) ובחמדת הימים (ח"ג פ"ח מעשה העומר). ונתנו בזה טעמים על פי קבלה ועל פי נגלה, ואחד הטעמים על פי נגלה הוא שמאחר וכבר עשו את היום השני חול במה שספרו בו ספירת העומר כדין חול המועד איך יחזרו ויעשוהו קודש ויערכו אחריו את כל הסדר עם קידוש וכו', ואף שבכל אופן גם אם יספרו ספירת העומר אחר עריכת הסדר יעשו אחר כך קודש בתפילה ביום השני בשחרית ומוסף, מכל מקום כל כמה שיכולים למעט בזה עדיף, וכשם שאמרו בסוגייתינו שאחר שעשאוהו קודש אי אפשר לעשותו חול כך יש לומר גם להיפך שמאחר שעשאוהו חול אי אפשר לעשותו קודש (משמרת שלום סי' לו, ועוד).

אמנם הראב"ד (תמים דעים סי' רמה) נשאל בכגון זה, למה אין סופרים ספירת העומר ביום טוב שני בלי ברכה כדרך שיושבים ביום טוב ראשון של שמחת תורה בסוכה בלי ברכה, ותירץ הראב"ד שדווקא אמרו בסוגייתינו שאחר שעשו את היום קודש אי אפשר לעשותו חול, אבל להיפך יכולים לעשות שיעשו את היום חול ואחר כך יעשוהו קודש. ולכן בשמיני עצרת שכבר קידשו את היום ואמרו בקידוש את יום שמיני עצרת החג הזה וקבעוהו יום טוב אי אפשר לחזור

צורבא מרבנן בזמנינו, ולכן תלמיד חכם של זמנינו מותר לו לישא כהנת ואין לו לחוש לאיסור עם הארץ לישא כהנת (שה"ע סי' ג ס"ח), כיון שתלמיד חכם של זמנינו אינו בגדר עם הארץ של זמן חז"ל אלא בגדר צורבא מרבנן. אך החיד"א (לפי מערכת האי"ו אות מח) כתב להוכיח שגם צורבא מרבנן אין בזמנינו, וכתב שם תוכחת מוסר ללומדי התורה בזמנו שמתגאים בלימודם את התלמוד ומחמת כן אינם רוצים ללמוד מוסר ולקבוע לימודם בחוק לישראל שסידר החיד"א ללמוד גם תנ"ך ומוסר כיון שהם מתגאים בלימודם, וכתב החיד"א שראוי להם לדעת שגם דין צורבא מרבנן אין להם ואין להם להתגאות בלימודם.

18/06/2018 אהחח

ולעשותו חול ולברך על ישיבת סוכה כאילו עדיין חול הוא (ורמה גס מחזור ויטרי סי' שפד הגרות הרמ"ה סי' ס ופ' עד וסי' עח שכתבו גס כן טעם זה בניחוד מה שאין מברכים בסוכה בשמיני עצרת), אך בספירת העומר יכולים לעשותו חול ולהחשיב את היום כאילו כבר יום שני של פסח הוא ואחר כך לחזור ולעשותו קודש ולהחשיבו כיום הראשון של חג (ורמה שער יששכר מ"ח עמ' ע בטעם מה שלא מיכפת לן במה שנתפללה קודם הספירה קבעו קודם), וכן כתב המאירי (סוכה מו:). ובתוספות חכמי אנגליה (סוף פסחים) הביא קושיה זו בשם מקשים העולם, איך מברכים על ספירת העומר בליל ב' של פסח שאחר שעשאתו קדש תעשנו חול וכמבואר בסוגייתינו, שמטעם זה אין מברכים על ישיבת סוכה בליל שמיני עצרת, ותירץ שאין שייך טעם זה אלא בתפילה עצמה שאחר שתעשנו חול תעשנו קודש בתפילה עצמה, אבל שלא בסדר התפילה אין להקפיד בכך (ויניחל לפי זה נתופן לתר מה שמין מברכים על ישיבת סוכה בשמיני עצרת. ורמה עוד שו"ת שואל ומשיב תליתאה ח"ג סי' קלד, תק יעקב סי' תפט ס"ק ג, תור יהרמל כו עמ' קעג-קל ושם לבירור כל המנהגים בזה).

ה.

אפיית מצה שמורה מחיטים שאכלו מהם עכברים

כתב בשו"ע (או"ח סי' תנג ס"ג) שאם לא ביררו את החיטים שעושים מהם את המצות שלא יהיו בהם חיטים שאכלו מהם עכברים, אין בכך כלום, ואין צריך לחשוש לדעת רבינו פרץ (הגהות סמ"ק סי' ריט עמ' רכח תוס' ג) שכתב שיש נוהגים לברור החיטים אחד אחד מאכילת עכבר מחשש שמא החמיצו החיטים ברוקם של העכברים, והטעם שאין לחשוש לזה כתב הטור (שם) שהוא כיון שאין החיטים מחמיצות במעט רוק שבפי העכבר, ועוד שגם אם חיטה אחת החמיצה ברוק העכבר מכל מקום הרי היא בטלה באלף חיטים אחרות כשיטחנו אותם יחד ויעשו מהם קמח. ודנו האחרונים אם דין זה הוא גם למצות שמורה שעושים למצוות אכילת מצה בלילה הראשון, או רק לשאר מצות, שיתכן לומר שלמצת שמורה שצריך שימור לשם מצה צריך כן לחשוש לחימוץ בחיטים שאכלו מהם עכברים. ובשו"ת כתב סופר (או"ח סי' פח) האריך לדון אם יש איסור בעשיית מצות מצוה מחיטים אלו משום שנאמר (מלאכי ג ח) הקריבהו נא לפחתך שלמדו מכאן שאין לקיים מצוות מדברים מאוסים, ומסקנתו של הכתב סופר היא שאם הקמח נמאס כל כך ונדבק עד שדרך כל העולם למאוס בו, אין לעשות ממנו מצות מצוה גם אם בעל הקמח אינו מואס בהם משום הקריבהו נא לפחתך, ורק מצת רשות יכולים לעשות מהם ולא מצת מצוה, אך אם אינם מאוסים יכולים גם לעשות מהם מצות מצוה. אך לענין חשש חימוץ, כתב בחק יעקב (סי' תפו) שחיטים שאכלו מהם עכברים יש לחשוש לחימוץ ולא לעשות מהם מצות מצוה, וכמו שכתב במגן אברהם (סי' תפו סק"ט) בשם שו"ת מהר"ם לענין קמח שאכלו ממנו עכברים, ובחיטים יש לחשוש לחימוץ יותר מבקמח כיון שהחיטים הם גוש אחד והעכבר צריך לנשוך אותם כדי לאכול מהם ולכן יש לחשוש שנשאר מרוקו של העכבר על החיטה שנשארה. ובשו"ת הרי בשמים (תניינא או"ח סי' ח) האריך בנידון זה, ומסיק שלא להשתמש בחיטים אלו למצות מצוה הן משום הקריבהו נא לפחתך, והן משום שאינם בגדר שימור שכיון שמכלל ספק חימוץ לא יצאו חיטים אלו אין הם נכללים בכלל שימור.

וכתב בשו"ת לבושי מרדכי (קמא או"ח סי' קנד) להוכיח מסוגייתינו שיכולים לצאת בחיטים שאכלו מהם עכברים למצת מצוה, שבסוגייתינו מבואר לענין הרעב שהיה בימי יואל, שלא ירדו גשמים במשך כל החורף ולא היה להם מה

ה:

אין מסיחין בסעודה

אין מסיחין בסעודה אפילו בדברי [ב] שמא יקדים קנה לושט[ג], ואפילו מי שנתעטש בסעודה אסור לומר לו אסותא[ד].

ו.

זמן שאילת הגשמים

עיין לעיל (דף ז:).

[ב] **וכמתבאר** בסוגייתינו (מגן אברהם סימן קע סק"ח, הובא במשנה ברורה שם סק"ט), ודוקא בשעת אכילה ממש אבל בין תבשיל לתבשיל מותר, ומצוה על כל אדם ללמוד תורה על שלחנו שכל שלחן שלא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מזבחי מתים (משנה ברורה שם). ובזוה"ק (מדומה קס"ח:, הובא בכף החיים סימן קע ס"ק טז) כתוב שלא יתעסק בסעודה בדברים בטלים [כלל] אלא בדברי תורה. [ג] **רמב"ם** (הלכות פ"ז ה"ו), שו"ע (שם ס"ה). והטעם שכשיוצא הקול בעת דיבורו נפתח אותו כובע שעל פי הקנה ונכנס בו המאכל ומסתכן (רש"י נקוטיניהו, הביאו במשנה ברורה שם סק"ג). [ד] **שו"ע** (שם). וראה פניני הלכה לענין מה שאין מקפידים בזה בזמנינו.

דף ו [א] **שהיא** זמן רביעה שלישית להרמב"ם והשו"ע (ב"ח יורה דעה סימן רכ סק"ג), ועיין לחם משנה (תעניות פ"ג ה"י) שהאריך לבאר סתירת הרמב"ם שפסק בענין נדר כרבי יוסי ולענין תחילת הזכרת גשם פסק כרבי יהודה שמתחילין בז' במרחשון לפי שהיא זמן רביעה ראשונה וכמבואר בסוגיין, ועיין גם בש"ך (שם ס"ק לג), ועיין בהערה הבאה. [ב] **רמב"ם** (הלכות פ"י ה"ו), שו"ע (שם ס"ח). ויש אומרים שבין ירדו גשמים בין לא ירדו הרי זה אסור עד י"ז במרחשון שהוא זמן רביעה ראשונה (כפמ"ל שם), וכן פסקו הרא"ש (פ"ק סי' ג) והטור (שם) כהראב"ד, אלא שהם נקטו להלכה כרבי יהודה שזמן רביעה ראשונה הוא בז' במרחשון ובזה נחלקו על הראב"ד (ב"ח שם ס"ק כט ולג). ודעת הש"ך (שם ס"ק לג) היא להכריע כהרא"ש והטור שאם אמר עד הגשם הרי זה אסור עד ז' במרחשון, וכתב שמטעם זה נהגו לברך בה"ב בשבת ראשון שאחר ר"ח מרחשון, שאף על פי שאין להתחיל להתענות בה"ב עד רביעה ראשונה, מכל מקום כיון שרביעה ראשונה היא בז' במרחשון אם כן יש לברך ברביעה ראשונה ואם כן לעולם אין פוסקין תענית בה"ב קודם ז' במרחשון. וטעמו של הרמב"ם הוא כיון שכשאומר עד הגשם משמע עד שיגיע זמן הגשם אע"פ שלא ירדו גשמים, וזמן הגשם פירושו שהגיע זמן אחרון שלהם דהיינו זמן רביעה שלישית, וכל זה כשלא ירדו גשמים אבל אם ירדו גשמים אפילו ברביעה ראשונה די בכך, שנחשב שהגיע זמן הגשם (כסף משנה שם).

זמן תענית יחידים על הגשמים

עיין לקמן (דף י.).

ו:

הנודר עד הגשמים

האוסר עצמו בדבר עד הגשם, הרי זה אסור עד זמן הגשמים שהוא בארץ ישראל ראש חדש כסליו[א]. הגיע זמן הגשמים הרי זה מותר בין ירדו גשמים בין לא ירדו, ואם ירדו גשמים משבעה עשר במרחשון הרי זה מותר[ב].

אם אמר עד הגשמים הרי זה אסור עד שירדו הגשמים, והוא שירדו מזמן

פניני הלכה

לאכול, ואמר הנביא לעם שיזרעו את מעט התבואה שנשארה להם, והעם טענו שאם יזרעו את מה שנשאר לא יהיה להם מה לאכול עד שתגדל התבואה החדשה, ואמר להם הנביא שאף על פי כן יזרעו, וזרעו ונעשה להם נס שמצאו חיטים בחורי הנמלים ובמה שבכתלים וזרעו את מה שבידם וגדלה התבואה עד ט"ז ניסן והביאו את העומר מהחדש. וכתב רש"י שהחיטים שבכתלים היו חיטים שאצרו העכברים. והנה מאחר והתבואה החדשה גדלה רק בט"ז ניסן שאז הביאו את העומר, היו צריכים לאפות את המצות מהחיטים שמצאו בכתלים שאצרו העכברים ומן הסתם אכלו מהם העכברים, ואם כן מבואר שיכולים לצאת חובת מצת מצוה בלילה הראשון מחיטים שאכלו מהם עכברים ואין לחשוש בהם לחימוץ.

ודחה בלבושי מרדכי ראיה זו וכתב שיתכן שאפו את המצות מהתבואה החדשה שגדלה, שאף שרק בט"ז ניסן היתה תבואה זו מוכנה מכל מקום בי"ד ניסן כבר הביאה תבואה זו שליש ממה שהיא צריכה לגדל, ותבואה שהביאה שליש כבר יכולים לאפות ממנה מצות, וכן יש לומר עוד שלא זרעו את כל התבואה שהיתה בידם אלא השאירו לעצמם מהתבואה כשיעור שהיו צריכים לאפיית מצות מצוה. ואם כן אין מוכח שאפו מהחיטים שאכלו מהם העכברים, ויתכן שחיטים כאלו אינם כשרים לאפיית מצות.

ה:

אין מסיחין בשעת הסעודה

בסוגייתינו מבואר שאין משיחין בסעודה מחשש שמא יקדים קנה לוושט, כיון שכשיוצא הקול נפתח אותו כובע שעל פי הקנה ונכנס בו המאכל ומסתכן. וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח סי' קע סי"ח). ודנו הפוסקים אם יש היתר בדבר לשוח בשעת הסעודה, כיון שמנהג העולם הוא לשוח גם בשעת הסעודה, וכדברי החיד"א (מרכי יוסף שם סק"ח) שכל ימיו נצטער על זה שראה לחכמים זקנים שאינם נזהרים בזה, ושהתהלך בין קדושים חסידי דורו ואדם מהם לא זכר להיזהר בזה, ושנות דור ודור הם מדברים בשעת הסעודה ואינם ניזוקים מזה, והזקנים מעידים שגם לא שמעו מזקניהם להיזהר בזה.

והפרישה (סי' קע סק"ח) כתב שיש לומר שדווקא בזמנם שהיו אוכלים בהסיבה על צד שמאל והוושט היה למעלה והקנה למטה, וכשהיו מדברים היה נפתח הכובע שעל הקנה והיה האוכל יכול להיכנס לתוכו והיו באים לידי סכנה, לכן אמרו שאין משיחין בשעת הסעודה. מה שאין כן בזמנינו שאין יושבים בהסיבה אלא זקופים אין לחשוש לכניסת האוכל לקנה ולכן יכולים להשיח בשעת הסעודה. וסיים הפרישה וכתב שמכל מקום לא מצא חילוק זה בשום מקום. והחיד"א (מרכי יוסף שם) כתב שכשראה את דברי הפרישה נתישבה דעתו, שעל פי היתר זה נהגו להשיח היום בסעודה כיון שאין יושבים בהסיבה אלא זקופים, וכתב לפי זה שבליל הסדר שיושבים בהסיבה צריך להיזהר שלא להשיח בסעודה כיון שבישיבה בהסיבה יש לחשוש לקדימת קנה לוושט וכדברי הפרישה. אך בשיורי ברכה (שם) חזר בו החיד"א וכתב שכיון שהפרישה עצמו כתב שלא מצא חילוק זה בשום מקום, קשה לסמוך על קולא זו, וגם מדברי השו"ע שפסק הלכה זו שאין מסיחין בסעודה אף שבזמנו כבר לא נהגו לאכול בהסיבה (או"ח סי' קמז סי"ח) מוכח שגם בישיבה שלא בהסיבה אין להשיח בסעודה. וכן נקט בפרי מגדים (שם א"א סק"ח) שגם בזמנינו שאין יושבים בהסיבת שמאל אין להשיח בסעודה.

יש אומרים שבאכילה לצורך מצוה אין בה משום סכנה ומותר להשיח בסעודה, וכן הביא בספר לקוטי בתר לקוטי (מגילה יג:) בשם עיון מנחם שלכן נוהגים ישראל לפתוח בדברי תורה בסעודות שבת דווקא ולא בימות החול, כיון שבימות החול חוששים שמא יקדימו קנה לוושט, אך בשבת שהאכילה היא מצווה והמצווה מגינה ומצלת אין לחשוש לסכנה ולכן פותחים בסעודה זו בדברי תורה. אמנם כתב בשל"ה הק' (שער האותיות אות ק נהג"ה) שגם אם הדיבור הוא לצורך מצוה כגון לעניית אמן או כיוצא בזה אסור לענות משום שאין משיחין בסעודה, (ועיין מה שכתב שם עוד לענין עניית אמן בשעת האכילה משום הפסק).

ו.

תענית על הגשמים כשירדו גשמים בחג הסוכות ופסקו אחר כך

בשולחן ערוך (או"ח סי' תקעה) נתבאר סדר התעניות שמתענים הציבור כשאין גשמים יורדים בארץ ישראל, ומבואר (שם ס"ח) שאם הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים מתחילים להתענות. ודנו הפוסקים בדין מקום שירדו בו גשמים בחג הסוכות ופסקו מלירד והגיע י"ז במרחשון ולא ירדו עוד, אם גם מקרה זה הוא בכלל דין התענית על שלא ירדו גשמים כיון שהגשמים שירדו בחג ירדו לפני זמנם ואינם עולים להיחשב כגשמים שירדו בשנה זו, או שמא נחשבים הם כגשמי השנה ואין שנה זו נחשבת כשנה שלא ירדו בה גשמים. וכתב בספר ברכות מים (להר"ר משה מרדכי מיוחס, או"ח סי' תקעה ס"ק) בשם ספר שולחן מלכים (כתב יד) שהוא ממנהגי גאוני ארץ ישראל, שדייקו מדברי הרמב"ם שרק אם לא ירדו גשמים כלל בשנה זו יש לדון דיני תענית כשנה שלא ירדו בה גשמים, אבל אם ירדו גשמים בחג אין מתענים. וביאר בברכות מים שראייתם היא ממה שכתב הרמב"ם (תעניות פ"ג ה"ח) שהרי שלא ירדו להם גשמים כל עיקר מתחלת ימות הגשמים, אם הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים מתחילין תלמידי חכמים בלבד להתענות שני וחמישי ושני. ומה שכתב הרמב"ם דין זה רק כשלא ירדו גשמים כל עיקר, משמע שאם ירדו גשמים בחג אין מתענים. ועוד הביא ראיה ממה שכתב הגינת ורדים בספר גן המלך (סי' קמו) שמי שטעה בליל יום טוב האחרון של חג הסוכות והזכיר בתפלתו גשם במקום טל, אינו צריך לחזור ולהתפלל תפלתו כדין כל מי שטעה בימות החמה והזכיר גשם, מפני שכיון שבמוסף שלמחר מזכיר והיה ראוי להזכירו מבערב לולא שחוששים שלא יתערבבו הצבור, אם כן זמנו של גשם הוי מבערב ומי שטעה והזכיר בלילה גשם הרי הזכיר גשם בזמן הגשמים. וכתב בברכות מים שמדבריו נלמד גם לענין תעניות, שאם ירדו גשמים בליל יום טוב האחרון של חג הסוכות נחשבים גשמים אלו כגשמים שירדו בזמנם, כיון שליל יום טוב האחרון של חג כבר הוא זמן ירידת גשמים וכדברי הגינת ורדים.

ובשו"ת וישב אברהם (או"ח סי' סמ) כתב בתחילת דבריו להוכיח מסוגייתינו שגשמים שירדו לפני חודש מרחשון אינם נחשבים לגשמים שירדו בימות הגשמים, ואם ירדו גשמים רק בחודש תשרי ואחר כך פסקו מלירד צריך להתענות. שבסוגייתינו הובאה ברייתא שבה נאמר שיורה הוא שיורד במרחשון ומלקוש בניסן, אתה אומר יורה במרחשון ומלקוש בניסן או אינו אלא יורה בתשרי

רביעה שניה שהוא בארץ ישראל ובמקומות הסמוכין לה מכ"ג במרחשון ואילך[ג], ובחוץ לארץ זמן הגשמים ששים יום אחר תקופת תשרי שמתחילין אז שאלת הגשמים, וזמן רביעה שניה שבעים יום אחר התקופה[ד].

זמן היתר לכל אדם בלקט פרט ועוללות ושכחה

מאימתי מותרין כל אדם בלקט, משיכנסו המלקטים שניים וילקטו אחר מלקטים הראשונים ויצאו[ה].

מאימתי מותרין כל אדם בפרט ובעוללות משהלכו העניים בכרם ויבואו, והנשאר אחרי כן מותר לכל אדם. מאימתי מותרין כל אדם בשכחה של זיתים, בארץ ישראל אם שכח אותה בראש הזית הרי זה מותר בה מראש חדש כסליו שהוא זמן רביעה שניה בשנה אפילה[ו], אבל ציבורי זיתים ששכחן תחת האילן הרי זה מותר בהן משיפסקו העניים מלחזר אחריה[ז].

עד אימתי מהלכין בשבילי הרשות

שלמה תקן שיהיו עוברי דרכים מותרין בימות החמה להלך בשבילין שבשדות שיש להן בעלים עד שתרד רביעה שנייה[ח].

מאימתי נהנין בספיחי שביעית במוצאי שביעית

משתרד רביעה שנייה במוצאי שביעית נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית[ט].

זמן ביעור פירות שביעית מהבית

פירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כל זמן שאותו המין מצוי בשדה, שנאמר (ויקרא כה ז) ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול, כל זמן שחיה אוכלת ממין זה מן השדה אתה אוכל ממה שבבית, כלה לחיה מן השדה חייב לבער אותו המין מן הבית וזהו ביעור של פירות שביעית[י].

מאימתי מברכים ברכת הודאה על הגשמים

אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים[יא], מברכים עליהם אף על פי שלא ירדו עדיין כדי רביעה, משירבה המים על הארץ ויעלו אבעבועות מהמטר על פני המים וילכו האבעבועות זה לקראת זה[יב]. ומה שאין נוהגים בזמן הזה במדינות אשכנז בחוץ לארץ לברך ברכת הגשמים, הוא משום שאותם מדינות תדירים בגשמים ואינן נעצרין כל כך[יג].

[ג] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם). [ד] **רמ"א** (שם) בשם טור (שם), והש"ך (שם ס"ק לג) ביאר טעם הדבר, שכמו שלרבי יהודה ההפרש בין רביעה ראשונה לשניה הוא י' ימים כמו כן בחו"ל, ותמה לפי זה שאם כן כל זה נכון רק לדעת הטור שפסק כרבי יהודה, אבל לרמב"ם שפסק כרבי יוסי שזמן רביעה ראשונה הוא בי"ז בו ורביעה שניה בכ"ג בו, אם כן אין אלא ו' ימים בין רביעה לרביעה וגם בחו"ל לא יהיה זמנו אלא ו' ימים אחר רביעה ראשונה. וא"כ קשה על הרמ"א שהביא דברי הטור אחר שיטת השו"ע שנקט כהרמב"ם. [ה] **רמב"ם** (מתנות עניים פ"ו ה"י). ועיין בכסף משנה (שם) שביאר בשם הרשב"א שמה שנקט הרמב"ם כריש לקיש משום שסובר שלא נחלקו ר' יוחנן ור"ל אלא בפירוש המלים 'נמושות' ולמעשה אין נפק"מ ביניהם, ונקט כר"ל משום שזה שכיח בכל מקום. [ו] משמע מדברי הרמב"ם שנקט שזמן הרביעה משתנה לפי השנה, ורבי יוסי דיבר בזמן רביעה שניה שבשנה בכירה שהוא בי"ז במרחשון, ובשנה בינונית הוא בכ"ג במרחשון ובשנה אפילה בר"ח כסלו, ומה שנקט הרמב"ם במתנות עניים רביעה של שנה אפילה ובנדרים נקט רביעה של שנה בינונית הוא משום שספק מתנות עניים לחומרא, משא"כ לענין נדרים שהולכים אחר לשון בני אדם ודרך לשון בני אדם לדבר בדבר בינוני (כסף משנה שם). [ז] **רמב"ם** (שם). וביאר בכסף משנה (שם) שהרמב"ם הבין כן מסברא שציבורי זיתים שנשכחו תחת האילן והפסיקו העניים לחזר אחריהם הרי הם מותר לכל אדם, שודאי נתייאשו העניים מהם, וכמו בתבואה שמותרת משילכו בה הנמושות. [ח] **רמב"ם** (מזכי ממון פ"ה ה"ד), טור (מושן משפט סי' רעד). [ט] **רמב"ם** (שמיטה ויובל פ"ה הכ"ג). [י] **רמב"ם** (שם פ"ו ה"ח). [יא] **שו"ע** (או"ח סי' רכו ס"ח), **הרמב"ם** (ברכות פ"י) השמיט אם צריך שיהיו בצער מתחילה וכתב בביאור הלכה (שם ד"ה שם) שמסתבר שגם הרמב"ם מודה לזה שהרי בגמ' בברכות (יט:) משמע שירידת גשמים היא כבשורות טובות ומסתבר שבשורות טובות לא נקרא רק כשהיו בצער מתחילה, ואם כן מה שנאמר לברך על הגשמים גם כן מדובר באופן זה שהיו בצער מתחילה, ומה שלא הזכיר הרמב"ם שצריך שיהיו בצער משום שאין דרכו לכתוב דבר שאינו מפורש בתלמוד, וכן מפני שבארץ ישראל וחברותיה מצוי יובש גדול ועצירות גשמים גדולה עד שצריכים להתפלל על הגשם ואין הגשם בא רק לפרקים ולכן בודאי יש שמחה רבה כשיורדים גשמים וצריכים להודות על זה. והוסיף עוד בביאור הלכה שיתכן שגם השו"ע מודה לזה בארץ ישראל, ואעפ"כ נקט הלשון אם היו בצער משום שרצה לרמז שבמדינות שהם תדירין בגשמים לא יברך ברכת הגשם רק כשהיו בצער מתחלה מחמת עצירות הגשם וכמו שכתב הרמ"א, אבל בארץ ישראל אפילו כשלא היו בצער צריכים לברך מפני שכל אחד מצפה וממתין לעת הגשמים ומצטערים על העדרו ושמחים בירידתו. אמנם בפמ"ג (משב"ז סק"ח) כתב שאפילו בארץ ישראל כשהשנים מסודרות ואין עצירת גשמים אין לברך על הגשמים, והביאו בביאור הלכה (שם) וכתב שלדינא ענין זה צ"ע, וכן באליה רבה (סק"ח) כתב דבארץ ישראל צ"ע לדינא ולכן הסיק בביאור הלכה (שם) שיברך בלא שם ומלכות. [יב] **שו"ע** (שם). רמב"ם (שם ה"ו). [יג] **רמ"א** (שם) בשם סמ"ג אגור וכלבו, והטעם כיון שאין להם שמחה בירידת הגשמים, ובאמת אם באותם ארצות שרגילים במטר נעצרו הגשמים והיה העולם בצער ואח"כ ירדו גשמים צריך לברך (משנה ברורה שם סק"ב).

פניני הלכה

ומלקוש באייר, תלמוד לומר בעתו, ועתו וזמנו של הגשם הראשון שהוא הרביעה הראשונה הוא בחודש מרחשון ולא בחודש תשרי. ואם כן מבואר שחודש תשרי אינו זמן ירידת גשמים, ואם כן גשמים שירדו בו אינם נחשבים לגשמים שירדו בזמן הגשמים של שנה זו. אך שוב כתב שממה שצידדה הגמרא לומר שיורה הוא בתשרי נראה שגם חודש תשרי הוא זמן ירידת גשמים, וגם לפי מסקנת הגמרא שיורה הוא במרחשון יש לפרש כוונת הגמרא שגם אם לא ירדו הגשמים עד מרחשון ובמרחשון התחילו לירד נחשב הדבר שירדו בזמנם, אבל ודאי גם חודש תשרי הוא זמן ירידת גשמים. שהכל תלוי במה שהגשמים יכולים להצמיח, וגשמים שיורדים בתשרי כבר יכולים להצמיח. ומכל מקום כתב שיתכן שרק גשמים שירדו בשמיני עצרת שהוא זמן שאלת גשמים נחשבים לגשמים שירדו בזמנם, אבל גשמים שירדו בחג יש להסתפק אם כיון שסימן קללה הוא בחג אינם נחשבים לגשמים שירדו בזמנם, ולא הכריע בשאלה זו. והעיר על הברכות מים הנ"ל שנקט שגם גשמים שירדו בחג נחשבים לגשמים שירדו בזמנם והוכיח כן מדברי הגינת ורדים, שלכאורה דבריו תמוהים, כיון שהגינת ורדים כתב רק שמליל שמיני עצרת הוא זמן ירידת גשמים ולא בשאר ימי חג הסוכות.

הברכה ברוב עם יכולים להמתין ולא לברך אותה מיד אלא רק אחר אמירת ההלל ובציבור. וסיים הריטב"א וכתב שהוא הדין בכל כיוצא בזה בברכה של שבח רשאים לשהותה, ואף על פי כן אם רצה לאומרה היחיד בזמנה קודם ההלל אומרה ושוב אינו אומרה בצבור. ואחר כך הביא הריטב"א בשם הראב"ד שכתב שחובה על כל יחיד ויחיד לברך ברכת מודים אנחנו וכו' משיצא חתן לקראת כלה, ואחר שיאכלו וישתו אומר הלל הגדול בלבד בציבור בלי ברכה זו, ואין לדחות את אמירת הברכה עד אחר אמירת הלל הגדול. ולקמן (יט. ד"ה מתני') כתב הריטב"א שנחלקו הראשונים אם יכולים לברך ברכת הגשמים רק בזמן שהגשמים יורדים עדיין, או שגם אחרי שפסקו הגשמים מלירד עדיין יכולים לברך כל זמן שלחלוחית הגשמים עוד ניכרת על הארץ. ובספר פלגי מים (דנציגר, הלכות ברכת הגשמים ס"י) כתב שמדברי הראשונים שכתבו להסמיך את ברכת הגשמים לאמירת הלל הגדול שאומרים אותו לערב, נראה שבכל אופן יכולים לומר את ברכת הגשמים באותו יום שירדו בו הגשמים, גם אם כבר הפסיקו לירד ואפילו אם הלחלוחית כבר אינה קיימת (ורפא שם עוד). וכתב שמדברי הפרי האדמה (מיוחס, פ"ח דף מג ע"ד) נראה שממתינים לומר ברכה זו עד התפילה הסמוכה שאחר ירידת הגשמים.

ו:

זמן אמירת ברכת ההודאה על גשמים שירדו אחרי עצירת גשמים

בסוגייתינו מבוארת ברכת הגשמים שצריך לברך על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה, ובסוגית הגמרא לקמן (יט.) מבואר דין הלל הגדול שצריכים הציבור לומר אחרי שהתענו על הגשמים ונענו בתפילתם וירדו גשמים. וביאר הריטב"א בסוגייתינו (ד"ה מ"ר מתניתין) פרטי החילוקים שבין ברכת ההודאה על הגשמים לאמירת הלל הגדול, שברכת ההודאה על הגשמים שייכת לכל יחיד ויחיד ואינה נאמרת דווקא בציבור, מה שאין כן אמירת הלל הגדול שאינה נוהגת אלא בצבור אחר שהתענו על הגשמים ונענו בתפילתם, ומעיקר הדין אין שייכות בין אמירת ההלל לברכת הגשמים ואין צריך לברך שום ברכה כשאומרים הלל זה. ומכל מקום הביא הריטב"א שהמנהג בזמנו היה שמתי שהיו אומרים הלל הגדול היו מברכים אחריו את ברכת הגשמים, וכתב הריטב"א שהנוהגים כן אין להם לברך ברכת הגשמים ביחידות מיד כשירדו הגשמים, אלא יש להם להמתין ולברך את הברכה עם הציבור אחר אמירת ההלל, שאין מקום לברך ברכה זו פעמים, אלא שיכולים להמתין ולא לברך על הגשמים מיד בזמן חיוב הברכה שהוא כשהגשמים מעלים אבעבועות (רמה מליבא דהילכתא), שמאחר שרוצים לברך

זמן אמירת ברכת החמה

ולפי זה כתב בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' נח) לענין ברכת החמה שמברכים פעם בכ"ח שנה כשהחמה נמצאת באותו מקום שהיתה בשעת הבריאה בתליית המאורות, ומברכים עליה ברכת עושה מעשה בראשית (שו"ע או"ח סי' רכט ס"ג), וכתב במגן אברהם (שם סק"ה) שצריך לברך ברכה זו מיד בבוקר כשרואים את החמה, והביא בשם מהרי"ל שצוה להכריז בערב שכל אחד יברך ברכה זו מיד כשיראה את השמש ולא ימתין לברכה אחר כך, אך הביא בשם המשאת בנימין שכתב שבשחרית כשיוצאים מבית הכנסת מברכים ברכה זו יחד ברוב עם (וע"ע שערי תשובה שם סק"ג). וכתב בשו"ת בצל החכמה שלפי דברי הריטב"א נמצא שאף שמעיקר הדין צריך לברך ברכה זו מיד כשרואים את החמה וכדברי מהרי"ל, מכל מקום אם רוצים להשהות ברכה זו ולברכה אחר כך בציבור ברוב עם יכולים להשהותה, וכדברי המשאת בנימין (ורפא שם משכ"ל שימכן וגם הרפנ"ד מודה בנרכת החמה). וכן האריך להוכיח בשו"ת הרב"ז (ח"ו סי' נג סק"ח) שאם השמים זכים ואין לחוש שיתכסו בעבים עד שיתאספו רוב עם, הרי מצוות רוב עם דוחה דין זריזים מקדימים למצוות, וצריך להמתין עד שיתאספו רוב עם ורק אז לברך את ברכת החמה.

איזה ברכה מברכים על הנשמים

ירדו גשמים רבים[יד], אם יש לו שדה שאין לו בה שותף ישראל מברך שהחיינו, והוא הדין אם היה לו שותף נכרי[טו]. ואם היתה השדה בשותפות שלו ושל ישראל מברך הטוב והמטיב[טז]. ואם אין לו שדה מברך מודים אנחנו לך ה׳ אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ואילו פינו מלא שירה כים וכו׳ עד הן הם יודו [וישבחו[יז]] ויברכו את שמך מלכנו ברוך אתה ה׳ אל רוב[יח] ההודאות [והתשבחות[יט]][כ]. ודעת הרמ״א שגם השומע שירדו גשמים בשדהו דינו כנ״ל ומברך שהחיינו ואם היתה שלו ושל אחרים מברך הטוב והמטיב[כא].

ז.

מעלת לימוד התלמידים

התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו, אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבותי ויותר מחבירי ומתלמידי יותר מכולם, וכשם שעץ קטן מדליק

[יד] **מדברי** הרמב״ם והשו״ע נראה ששיעור גשמים רבים לענין ברכות אלו הוא גם כן כשיעור הנ״ל לענין ברכת הטוב והמטיב משירבה המים על הארץ ויעלו אבעבועות מהמטר על פני המים וילכו האבעבועות זה לקראת זה, וראה ביאור הלכה (סי׳ ס״ח ד״ה מנהרין) שהאריך בזה. [טו] **מפני** שטובת נכרי אינה טובה כדאיתא בתוס׳ (פסחים לז: ד״ה מיוס) (מגן אברהם שם סק״ג, משנה ברורה שם סק״ו). [טז] **פירוש** שהטיב לו ולאחרים עמו דהיינו לשותף (משנה ברורה שם סק״ד), כתב במגן אברהם (שם סק״ח) ששאשתו ובניו אינם בכלל שותפים, אך במשנה ברורה (שם) הביא שדעת הרבה אחרונים (ע״ך המובא במג״א שם, פלטה רפה סק״ג) שאפילו אם יש לו רק אשה ובנים הם גם כן בכלל שותפים, ויעוין בשער הציון (שם סק״כ) בשם האליה רבה שביאר שזהו בצירוף שיטת הרבה ראשונים הסוברים שגם כשאין לו שותף בקרקע

את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה[א].

איזהו תלמיד הראוי ללמדו תורה

אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם[ב], אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו[ג], אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס שנאמר (משלי כו ח) כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד, אין כבוד אלא תורה שנאמר (משלי ג לה) כבוד חכמים ינחלו[ד].

במי דברי תורה מתקיימין

דברי תורה נמשלו כמים שנאמר (ישעיהו נה א) הוי כל צמא לכו למים, לומר לך מה מים אינם מתכנסין במקום מדרון אלא נזחלין מעליו ומתקבצים במקום

מברך הטוב והמטיב שהרי כל מי שיש לו קרקע שותף עמו בטובה זו. [יז] **נוסף** ברמב״ם (שם ה״ה). [יח] **פירוש** בריבוי ההודאות (משנה ברורה שם סק״ג). [יט] **נוסף** ברמב״ם (שם). [כ] **רמב״ם** (שם), שו״ע (שם ס״ג). [כא] **רמ״א** (שם) בשם רשב״א, וכפירוש המגן אברהם (שם סק״ג) והמשנה ברורה (שם סק״ז). וכל זה ביש לו שדה אבל באין לו שדה אינו מברך ברכת מודים, שברכה זו נתקנה רק לרואה ולא לשומע (מגן אברהם שם, משנה ברורה שם), אמנם בשיטה מקובצת כתב שאין חילוק בין רואה לשומע ויברך ברכת מודים, וספק ברכות להקל (משנה ברורה שם, ועי״ע בשער הציון סק״ה).

דף ז [א] **רמב״ם** (תלמוד תורה פ״ה ה״ג). [ב] **כלומר** שאין ידוע אם תלמיד הגון הוא (כסף משנה ולחם משנה תלמוד תורה פ״ד ה״ג). [ג] **רמב״ם** (שם), שו״ע (יו״ד סי׳ רמו ס״ז). [ד] **רמב״ם** (שם).

פניני הלכה

ו.

לימוד בחברותא או ביחיד

בסוגייתינו מבואר גודל הענין של לימוד בחבורה, שאמרו שכמו שברזל אחד מחדד את חבירו כך תלמידי חכמים מחדדים זה את זה בהלכה, וכמו שאש אינו דולק ביחיד כך תלמידי חכמים אינם מתקיימים ביחידי, ותלמיד חכם שלומד ביחיד נענש בחרב ומיטפש וחוטא. וביאר בבד קודש (מועדים עמ׳ רכט) שכיון שרק על ידי הלימוד בחברותא יכולים להינצל מהטעויות כיון שכשאחד טועה השני מתקנו, וכמו שביאר המהרש״א (נדרים סג:), נמצא שהלימוד בחבורה הוא מעיקר חיוב מצוות תלמוד תורה ומי שלומד שלא בחברותא אינו מקיים מצוות תלמוד תורה כהלכתה, כיון שהלימוד בחברותא מועיל לברור האמת ומצוות תלמוד תורה תכליתה היא בירור האמת, ומי שמוותר על אמצעי לבירור האמת הרי זה לאות שאינו מקבל על עצמו לעשות כל הנצרך לבירור האמת, ולכן חסר לו בקיום מצוות תלמוד תורה, וזהו שאמרו עליו בסוגייתינו שהוא חוטא ונענש וכו׳. ולפי זה כתב שהיינו דווקא במי שיכול ללמוד בחברותא ואינו לומד בחברותא שאז הרי הוא לאות שאינו מקבל על עצמו לעשות כל הנצרך לבירור האמת, אך מי שנמצא לבדו ואינו יכול ללמוד בחבורה ועמל בכל כוחו לבירור האמת, זוכה לסייעתא דשמיא להבין התורה כראוי, וכבר היה כן לעולמים בגדולי תורה שעמלו בתורה לבדם מסיבות שונות וזכו למעלות התורה.

ובשו״ת בנין שלמה (ס״ג סי״ה ס״ע סי׳ יד) האריך לבאר ג׳ הענינים המבוארים בסוגייתינו שהם כנגד ג׳ חלקי הלימוד שצריכים בהם את התועלת הבאה על ידי לימוד בחברותא, בידיעת הדינים לפי פשוטם ובהבנת טעמי הדינים ובהוראה למעשה, ובכולם יש תועלת במה שלומדים בחברותא, וכתב שם שבזמנינו לימוד התורה לפי הפשט נעשה ב״ה בחברותא בקביעות של שיעורים לרבים, ולימוד טעמי התורה אף הוא נעשה בחבורה במה שכל אחד מעיין בספרים הנדפסים ובטעמי ההלכות המבוארים בהם, אך לענין ההוראה למעשה כתב שם שטוב לעשות קובץ שיצא לאור מעת לעת ובו כל השאלות המעשיות שנשאלים בהם מורי הוראה ובו יכתבו מורי הוראה את דעתם, כדי שכשתבוא שאלה למעשה לפני הרב ידע כבר את אשר נתלבן בקובץ זה בחבורה של כמה וכמה רבנים וכך תהיה הוראתו הוראה שנתבררה ברבים ולא ביחידי.

והיעב״ץ (בהקדמת הסידור, סוף דף ח ע״ג 13) כתב לענין תלמידי חכמים שאינם רוצים לעלות לארץ ישראל כיון שטוענים שבחו״ל יש להם חברותא ללמוד עמו ובארץ ישראל יצטרכו ללמוד לבדם, וכתב היעב״ץ שלא נאמרו דברי סוגייתינו שהלומד לבדו אינו מגיע לבירור האמת אלא בחוץ לארץ, אבל בארץ ישראל יכולים גם ללמוד לבד ולהגיע לבירור האמת כיון שאוירה של ארץ ישראל מחכים (נדה נחרף קנח:). ובספר חסידים (סי׳ תתקמ) כתב שיש אדם מצליח בלימודו כשהוא עוסק לבדו יותר ממה שהיה מצליח אם היה לו חבר, ועליו נאמר (משלי ה יז) יהיו לך לבדך, ויש מי שמצליח יותר כשלומד עם רב וחברותא אלא שהרב גאה ולא יודה על האמת או שהרב כעסן ויש לחשוש שמא יענישו או שהרב מבייש ומצער את התלמיד כשהוא אינו יודע להשיב או שהרב אינו הגון, וכן חבר או רב שצריך לרדותו או לנדותו או לעשות לו בושות, בכל אלו האופנים מוטב שילמוד לבדו פן יחניף לרבו או לחבירו, ועל כולם אמרו (שם כג ב)

בין תבין את אשר לפניך. והפרי מגדים (בהקדמה לספר נטריקן) כתב שכיון שהלימוד צריך צלילות הדעת ובבית מדרש שיש בו ציבור גדול ורעש אי אפשר לעיין כראוי, לכן אמרו (נדרים ח.) שאין לו לקב״ה בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה, והיינו שילמד כל אחד לבדו בד׳ אמות נפרדות בחדר מיוחד וילמד מה שלבו חפץ.

ז:

דין עז פנים הנקרא רשע

בגמרא, אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע שנאמר (משלי כא כט) העז איש רשע בפניו, רב נחמן בר יצחק אמר מותר לשנאותו שנאמר (קהלת ח א) ועז פניו ישנא אל תקרי ישנא אלא ישנא. וכתבו התוספות (ד״ה מותר) שאף על פי שאמרו בקדושין (כמ.) שאסור לקרוא לאדם מישראל בשם רשע והקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו, מי שהוא עז פנים מותר לקרותו רשע כיון שודאי נכשל בעבירה ועומד הוא במרדו, שהכרת פניו ענתה בו. ודנו הפוסקים בכמה פרטי דינים העולים מכח הגדרת עז הפנים כרשע (ורמ״א תורת יעקב סי׳ קלה).

בשו״ת הרב״ז (ח״ב סי׳ ק) דן בדבר שוחט עז פנים שכאשר רבני קהילתו יצאו נגדו במחאה תקיפה על שבני ביתו אוכלים נבילות וטריפות, יצא אותו שוחט וחירפם וגידפם בקללות נמרצות והוציא עליהם דיבת שקרים וכזבים בראש כל חוצות, ונשאל הרב״ז אם יכולים לאסור את שחיטתו. והאריך הרב״ז בתשובתו להוכיח שכיון ששוחט זה מתנהג במידת העזות הרי הוא נקרא רשע וכמבואר בסוגייתינו, ובידוע שנכשל בעבירות וכמו שביארו התוספות וכנ״ל, ולכן אסור לאכול משחיטתו כיון שאינו בכלל המבואר בשולחן ערוך (יו״ד סי׳ ו ס״ו) שהשוחט צריך להיות ירא שמים, ואי אפשר לאדם להיות רשע וירא שמים יחד. והסתייע לדבריו במה שכתב בשו״ע הרב (משובות סי׳ ט) לענין עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו, שכיון שאמרו חז״ל (קידושין נט.) אסור לאכול משחיטתו כיון שהרשע אינו יכול להיות אדם כשר וירא שמים שהם שני הפכים, והוא הדין לעז פנים הנקרא רשע שאין יכולים לאכול משחיטתו. אלא שהביא מדברי המהרי״ל (נמשובה סי׳ קלד) שכתב שהמבזה תלמיד חכם אין איסור לאכול משחיטתו אף שגם המבזה תלמידי חכמים נקרא רשע, כיון שאין איסור מבזה תלמידי חכמים מפורסם כל כך אצל ההמון ויתכן שהמבזה לא ידע שדבר זה אסור, ואם היה יודע לא היה מבזה ולכן אינו נחשב לרשע. אך כתב הרב״ז שמכל מקום ברור שמי שהוא עז פנים וגם צורבא מרבנן ויודע מאיסור זה ומשאר האיסורים, ודאי אסור לאכול משחיטתו אף לשיטת מהרי״ל, כיון שבצורבא מרבנן אין לומר שאינו יודע שהדבר אסור ואם היה יודע לא היה עושה כן.

עוד כתבו הפוסקים שכיון שעז פנים נקרא רשע לכן אין ראוי לתת לילד שם על שמו של עז פנים, כיון שאין נותנים שם על שמו של אדם רשע שמת. וכן כתב בספר יפה ללב (ח״ב יו״ד סי׳ רסה ס״ק). והאריך בזה בכתר שם טוב (טהרני עגף ו עמ׳ שנג), והביא סמך לדבר מדברי הארחות צדיקים (שער העזות) שכתב שהעז נקרא רשע, שנאמר (משלי כא כט) העז איש רשע בפניו, והרשעים מגונים ומאוסים לפני השם יתברך, ושם הרשעים מגונה כדכתיב (משלי י ז) ושם רשעים ירקב.

אשבורן, כך דברי תורה אינם נמצאים בגסי הרוח ולא בלב כל גבה לב אלא בדכא ושפל רוח, שמתאבק בעפר רגלי החכמים ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו אם לא היה לו מה יאכל ושאר יומו ולילו עוסק בתורה[ה].

ח:

בקשת רחמים על שני צרות יחד

צבור שהיו להם שני צרות אין מבקשים רחמים אלא על אחת מהם, שנאמר (עזרא ח כג) נצומה ונבקשה מאלקינו על זאת, ואומרים אף על פי שיש בלבנו צרות רבות, על צרה פלונית באנו להתפלל, ואם יש להם צרת רעב וצרת דבר, מבקשים רחמים על הרעב משום שכשנותן הקב"ה שובע לחיים נותן ולא למתים[א].

וכל זה כששתי הצרות באנ יחד[18/06/2018] אבל כשיש להם צרה אחת יכולים להזכיר בתפלתם גם צרות שעברו ולהתפלל שלא יבואו עליהם אגב צרה זו שמתפללין עליה[ב]. אם יש מחלות בגדולים וקטנים ל"ע אף בשני מיני מחלות מותר להתפלל על שניהם יחד, מפני שזו תפלה אחת להקב"ה[ג]. וכל זה בציבור, אבל יחיד יכול לבקש על כמה צרות יחד[ד].

קבלה להתענות לכשינצל

עיר שהקיפוה נכרים, וכן יחיד הנרדף מפני אנסין או מפני לסטים או מפני רוח רעה, אינם רשאים להתענות שלא לשבר כחם, אלא יקבלו עליהם להתענות כך וכך תעניות לאחר שינצלו. וכן אם גזרו גזרה וגזרו שלא להתענות עליה, יקבלו עליהם להתענות כך וכך תעניות כשתעבור הגזירה[ה].

תפילת ההולך למוד גורנו

ההולך למוד גורנו[ו] אומר יהי רצון מלפניך ה' אלקי שתשלח ברכה בכרי זה [במעשה ידי[ז]]. התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי זה, בלי הזכרת השם[ח]. מדד ואחר כך ביקש רחמים הרי זו תפלת שוא, וכל הצועק לשעבר הרי זו תפלת שוא[ט]. משום שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מהעין[י].

[ה] **רמב"ם** (פס פ"ג ה"ט).

דף ח [א] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו סט"ו). [ב] **מגן אברהם** (סי' תקעו ס"ק יא, משנה ברורה סס ס"ק לד). [ג] **פרי מגדים** (סס משב"ז ס"ק יא, משנה ברורה סס ס"ק לה). [ד] **כף החיים** (סס ס"ק סג). [ה] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ג). [ו] **וכן סוחר ההולך** למוד את מלאי חנותו יאמר כן, ויאמר בנוסח 'בסחורה של החנות הזו' (מי מדס כלל ס"ה ס"ג). [ז] **כן** הוא נוסח הרמב"ם (ברכות פ"י הכ"ג). [ח] **משנה ברורה** (סי' לז סק"ד בשם המליה רנה סק"ו), שדוקא במודד כדי לעשר מצינו שהבטיח הקב"ה ברכה עד בלי די כמו שנאמר (מלאכי ג י) הביאו את כל המעשר וכו' ובחנוני נא בזאת וכו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די (משנ"ב ופ"ר סס). [ט] **רמב"ם** (סס), **שו"ע** (או"ח סי' רל ס"ג). [י] **שו"ע** (סס).

פניני הלכה

ח.

מעלת תפילה בצבור גם כשהיא שלא בכוונה

בגמרא, אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר (איכה ג מא) נשא לבבנו אל כפים. והקשו על דבריו ממה שדרש שמואל על הפסוק (מהלים עמ לו-ז) ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו, ואף על פי כן (סס לט) והוא רחום יכפר עון וגו', שאף על פי שמתפללים שלא בכוונה אף על פי כן הקב"ה ברחמיו מקבל את התפילה ומוחל על העוונות. ותירצו בגמרא שאין זו קושיה והדבר תלוי בין תפילת יחיד לתפילת צבור, שתפילת יחיד אינה נשמעת אלא אם כן נותן נפשו בכפו, ותפילת צבור נשמעת גם אם היא שלא בכוונה. ודנו הפוסקים בכמה דינים העולים מתוך חידוש זה שתפילת צבור נשמעת גם היא שלא בכוונה.

בשו"ת צמח צדק (שער המילואים סי' יח, או"ח סי' קיג) הקשה על המבואר בשו"ע (או"ח סי' נה ס"ק ג) שמי שהגיע לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללים ולא יוכל להגיע לשמונה עשרה עמהם אלא אם כן ידלג בתפילתו צריך לדלג בתפילה לצורך תפילה בציבור, והקשה בצמח צדק שהרי בכל מקום הדין הוא שאין מדלגים על מצוה קלה לצורך מצוה חמורה, כמו שכתב רש"י בסוכה (כה:) לענין נושאי ארונו של יוסף שנטמאו אף על פי שעל ידי כך לא יכלו להקריב הפסח במועדו מחמת טומאתם, וכתב על כך רש"י שמכאן יש ללמוד שעוסק במצוה פטור מן המצוה, שהרי נטמאו במתיהן שבעה ימים לפני הפסח ואף על פי שטומאה זו תעכב על ידם אכילת פסחיהן, הרי שמצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה העתידה לבוא. ואם כן קשה מאיזה טעם אין אומרים שמצוה קלה של תפילה כסדרה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני מצוה חמורה של תפילה בציבור העתידה לבוא. וביאר בזה הצמח צדק לפי דברי שלחן ערוך הרב (סי' נה ס"ק ג), שכתב בטעם הדבר שמדלגים לצורך תפילה בציבור, כיון שפסוקי דזמרה גם כן לא נתקנו אלא כדי שהתפילה תהיה מרוצה ומקובלת על ידי שמסדר תחילה שבחו של מקום ואחר כך יתפלל, ותפילת ציבור היא רצויה ומקובלת לעולם שנאמר (מיכה ז ה) כביר לא ימאס ואומר (מהלים נה יט) פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, ואם כן מוטב להתפלל עם הציבור שאז תפילתו מקובלת בודאי, מה שאין כן אם לא ידלג שאז תפילתו אינה מקובלת ודאי אלא רק אם הכין לבו להיות כמסדר שבחו של מקום ואחר כך מתפלל. ולפי זה יישב הצמח צדק קושיתו, שהסיבה שמדלגים בתפילה אינה אלא משום שאותה המצוה המתקיימת על ידי התפילה כסדרה מתקיימת היא ביתר שאת ובאופן ודאי בתפילה בציבור, ועל כן מדלגים לצורך תפילה בציבור. ולפי זה כתב שאין לדלג בחנוכה ופורים על יעלה ויבא כדי להספיק לומר קדושה עם הצבור, כיון ששם שני מצוות אחרות הם ואין לדלג על מצוה אחת כדי לקיים מצוה אחרת.

ובשו"ת קב זהב (סי' ס) דן בארוכה בדבר שתי קהילות שנפלה ביניהם מחלוקת ורצו כמה מהם להתפלל במקום אחר ביחידות כדי שיוכלו להתפלל בכוונה, על יסוד דברי הרדב"ז (ח"ג סי' תעג) שכתב שטוב להתפלל ביחידות מלהתפלל עם שונאים יחד. והאריך בקב זהב לדון בארוכה בנידון האמור אם תפילה בצבור נשמעת גם כשהיא שלא בכוונה, שאם כן יש להעדיף להתפלל בצבור אף שכך לא יוכלו לכוין מפני השנאה, כיון שאם יתפללו בצבור ודאי תהיה תפילתם נשמעת ואם יתפללו ביחידות תהיה תפילתם נשמעת רק אם יכוונו. והאריך גם לדון אם יש לומר שכיון שבזמנינו בלאו הכי אין מכוונים בתפילה אם כן ודאי אין לדחות תפילה בצבור לצורך כוונה. והאריך בתשובתו הרבה והסיק שאין לדחות תפילה בצבור מחמת תוספת כוונה, ואין לפרוש מבית הכנסת אף שיש שם שנאה בין בני הקהלה.

התרת שבועה שנשבע אדם לאשה שישאנה

בשו"ת מילי דאבות (ח"ג יו"ד סי' ו) דן בדבר אדם שנשתדך עם בתולה ונשבע לה בתקיעת כף שישאנה, ואחר זמן רצה לחזור בו משבועתו ואת מחמת ששמע עליה שמועות שאינן טובות, אלא שנסתפק אם יוכל להתיר את שבועתו שלא מדעתה של המשודכת. שהנה בנדרים (סה:) מבואר שהנשבע דבר לחבירו אינו יכול להתיר את נדרו אלא בפניו של אותו אחד שנשבע לו, ולמדו כן ממשה רבינו שנשבע ליתרו שלא יחזור למצרים אלא ישב עמו, וכשרצה לחזור למצרים אמר לו הקב"ה לשוב להתיר את נדרו במדין בפניו של יתרו כיון שהנדר היה עבורו. וטעם הדבר מפני הבושה או מפני החשד וכמבואר בגמרא שם. ואם כן מן הדין לכאורה שכיון שהשבועה שנשבע לישא את האשה היא לטובת אותה אשה הרי אינו יכול להתיר את השבועה אלא בפניה, ואם היא אינה רוצה בהתרת השבועה לא תזמין את עצמה בפניו ולא יוכל להתיר את השבועה. ודן בשו"ת מילי דאבות שיוכלו להתיר את השבועה שלא בפניה על פי מה שכתב בשו"ת מהר"ם פאדוה (סי' ט) בנידון כעין זה, שאיש שנשבע לאשה שישאנה אינו צריך להתיר את השבועה דווקא בפניה, כיון שכתבו הראשונים שרק מי שנשבע לחבירו דבר מחמת איזו טובה שהלה עשה לו, כמשה שנשבע ליתרו לישב עמו מחמת הטובה שעשה לו בנתנו לו לשבת עמו, הוא אינו יכול להתיר את השבועה אלא בפניו. אבל הנשבע לחבירו מעצמו שלא מחמת טובה שחברו עשה לו יכול להתיר את השבועה גם שלא בפניו, וכן נפסק להלכה (יו"ד סי' רכז ס"כ). ולפי זה כתב מהר"ם פאדוה שדווקא אשה הנשבעת לאיש שתינשא לו היא אינה יכולה להתיר את שבועתה שלא בפניו, כיון שבמה שהסכים לינשא לה הרי עשה לה טובה כיון שאין אנשים מצויים כל כך להינשא, וכיון שכך טובה הוא לה שהסכים האיש לינשא לה ושבועה מחמת טובה היא ואינה יכולה להתירה אלא בפניו. אבל שבועה שהאיש נשבע לאשה לישאנה אינה מחמת טובה שעשתה לו, שהסכמת האשה לינשא אינה טובה עבורו כיון שלזכר מצויות נשים רבות שאשה מתרצית בכל שהו להינשא, ואין שבועתו מחמת טובה שעשתה לו אלא מרצונו הטוב ולכן יכול להתירה גם שלא בפניה. וכתב במילי דאבות לדון שלפי דברי מהר"ם פאדוה יכול הבחור להתיר את השבועה גם שלא בפני האשה כיון שאינה שבועה מחמת טובה.

אך הקשה בשו"ת מילי דאבות על זה מהמבואר בסוגייתינו שאמר רבי אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מניין מחולדה ובור, ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה. ופירש רש"י (ד"ה מחולדה) סיפור זה של חולדה ובור, שמעשה היה בבחור אחד שנתן אמונתו לריבה אחת שישאנה, ואמרה לו מי מעיד, והיה שם בור אחד וחולדה, אמר הבחור בור וחולדה עדים בדבר, לימים עבר על אמונתו ונשא אחרת והוליד שני בנים, אחד נפל לבור ומת ואחד נשכתו חולדה ומת, אמרה לו אשתו השניה מה מעשה הוא זה שבנינו מתים במיתה משונה, ואמר לה כך וכך היה המעשה שנשבעתי לאשה אחרת לישא אותה והחולדה והבור היו עדים בדבר וקיימו את עדותם והמיתו את הבנים. והתוספות (ד"ה מחולדה) הוסיפו את גמר המעשה, שאמרה האשה השניה לבעל שאם כך יגרשנה ויחזור וישא את הראשונה. והקשה בשו"ת מילי דאבות

ט.

במה מותר לנסות הקב"ה

אסור לנסות את הקב"ה כי אם בנתינת צדקה, שנאמר (מלאכי ג י) ובחנוני נא בזאת וגו'[א], ויש אומרים שדוקא בנתינת מעשר מותר לנסות את הקב"ה[ב], אבל לא בכל נתינת צדקה[ג].

דף ט [א] **רמ"א** (יו"ד סימן רמז ס"ד) בשם טור (שם). והטעם כיון שודאי יועיל כמו שאמרו חז"ל עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר (ז"ך שם סק"ג). ובפתחי תשובה (שם סק"ח) הביא בשם משנת חכמים (יסוה"מ דף יז ע"ח) שמה שמותר לנסות במעות מעשר היינו אם עושה על מנת להתעשר, אבל בשביל טובה אחרת כמו בשביל שיחיו בניו וכדומה אסור לנסות עי"ש, וציין עוד לספר פרשת דרכים (דרך המחריש דרוש ג). [ב] **בפתחי תשובה** (שם סק"ד) הביא בשם שו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ח סימן ג ד"ה ומכל דבריהם) שחולק על הרמ"א שמדבריו משמע שכונתו על מעשר כספים הנהוג בזמננו, וסובר היעב"ץ שלא נאמר היתר זה על מעשר כספים, ואף שבודאי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, ועושר בכלל כמבואר הרבה בקבלה, מכל מקום אין לו סגולה הפרטית הנזכרת במעשר הארץ. וכ"כ השל"ה שדוקא במעשר תבואה מותר לנסות את הקב"ה אבל לא במעשר כספים, וכן נקט בספר משנת חכמים (יסודי התורה דף יז ע"ח) עי"ש. [ג] **רמ"א** (שם) בשם בית יוסף (שם).

דף י [א] **רמב"ם** (מעשיות פ"ג ה"י), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ח), ולאפוקי שאר מקומות שזמנן שונה כמבואר שם (ס"ט) יעו"ש (משנ"ב שם סק"ח).

י.

זמן שאילת נשמים

ראה מה שנתבאר לעיל (דף ד:).

תעניות על הגשמים בארץ ישראל

הרי שלא ירדו להם גשמים כל עיקר בארץ ישראל[א] מתחלת ימות הגשמים,

פניני הלכה

שאם צדקו דברי מהר"ם פאדוה ששבועה שהאיש נשבע לאשה לישא אותה יכול הוא להתיר אותה גם שלא בפניה, קשה למה לא התיר הבעל את שבועתו ולמה היה צריך לגרש את אשתו הראשונה.

אמנם החתם סופר השיב לו (שו"ת מילי למעלה שם, ונדפס גם בשו"ת חתם סופר קונטרס תשובות סי' מג) שיש לומר טעם שבמעשה של חולדה ובור לא נשאל על שבועתו ולא התיר אותה, כיון שאין להתיר שבועה אלא על ידי פתח וחרטה שאילו היה יודע דבר מה שנתחדש אחר כך לא היה נשבע, ויש לומר שבאותו מעשה של חולדה ובור לא היו לו שום פתח וחרטה. אך אם באמת יש פתח וחרטה יכולים להתיר את השבועה גם שלא מדעת האשה, כיון שהיא לא עשתה לו טובה במה שנשבעה לו (ורלה עוד שו"ת חתם סופר יו"ד סי' רכח).

ט.

מצוות צדקה עיקרה בתכליתה - נדר לצדקה, נסיון בצדקה ועוד

בשו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תמח) נשאל אם טוב לו לאדם לידור כסף לצדקה ואחר כך ליתן לצדקה את מה שנדר, או שמא עדיף לתת את הכסף לצדקה בלי לידור קודם, כיון שבגמרא (נדרים ט.) מבואר שטוב לו לאדם שלא לידור מחשש שמא לא יעמוד בנדרו ויעבור על איסור נדרים. וכתב הרדב"ז בתשובתו שמי שיודע בנפשו שעל ידי שידור לתת כסף לצדקה יזדרז יותר לתת את הכסף לצדקה, טוב יותר שידור ויזדרז על ידי כך ליתן, ולא יחשוש למה שבדרך כלל בשאר כל הנדרים טוב לו לאדם שלא ידור. והביא ראיה לדבר מסוגייתינו, שבסוגייתינו מבואר שאף על פי שבכל המצוות אין לו לאדם לנסות את הקב"ה אם יתן לו שכר למצוותיו אם לאו וכמו שנאמר (דברים ו טז) לא תנסו את ה', מכל מקום במצוות צדקה הותר לנסות את הקב"ה, וכמו שנאמר (מלאכי ג י) ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די. וכתב הרדב"ז שטעם הדבר שהותר לנסות את ה' במצוות צדקה, הוא כיון שבמצוות צדקה העיקר הוא שתהיה תקנה לעניים שיהיה להם ממון, ולצורך כך הותר לנסות את ה'. ואם הותר לנסות את ה' לצורך תקנת העניים כל שכן שהותר לצורך תקנת העניים לעבור על החשש שמא לא יקיים את נדרו, ולכן אם על ידי שידור לתת כסף לצדקה יזדרז יותר בנתינת הצדקה לעניים טוב לו לידור משום תקנת העניים ואין לו לחשוש שמא לא יקיים את נדרו.

וכן כתב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' פד) להוכיח מסוגייתינו שבמצוות צדקה העיקר הוא בתקנת העניים שיהיה להם ממון, ונקט לפי זה שאם מקיימים מצות צדקה על ידי גרמא יוצאים חובת המצוה באותו דרגא כמו שהיו מקיימים אותה בידיים, שכיון שעיקר המצוה היא בתכליתה שיש תקנה לעניים ותכלית זו מתקיימת באותו אופן גם אם עושה את המצוה על ידי גרמא, הרי שאין נפקא מינא אם נותן את הצדקה על ידי מעשה או על ידי גרמא, אף שבשאר מצוות דנו האחרונים לומר שאין מקיימים את המצוה אם עושים אותה על ידי גרמא. ולפי זה כתב גם לענין קיום מצוות ביקור חולים על ידי שיחת טלפון, שיש מהאחרונים שדנו לומר שאין מצוות ביקור חולים על ידי שיחת טלפון כיון שזה נחשב כגרמא שהטלפון גורם לחולה לשמוח ואינו מעשה ממש, וכתב במנחת יצחק שכיון שביקור חולים היא בכלל גמילות חסדים שהם ענף ממצוות הצדקה, הרי שכמו שמבואר בסוגייתינו לענין מצוות צדקה שעיקר המצוה היא בתכליתה במה שיש לעניים ממון כך גם במצוות גמילות חסדים עיקר המצוה היא בתכליתה בכך שהלה נהנה, ולכן גם על ידי גרמא מקיימים מצוות גמילות חסדים ולכן יכולים לבקר את החולה על ידי שיחת טלפון.

ובשו"ת לב חיים (ח"ג סי' קעג) נשאל אם מותר לעשות צדקה ומצות אחרות במקום מטונף, וכתב לדון שכיון שצריך לכוין בעשיית המצוה שעושים כן לשם מצוה הרי שאין לקיים את המצוה במקום מטונף כיון שאסור לכוין במקום מטונף לשם עשיית מצוה. אך העירו האחרונים שהר"ש לנדא בנו של הנודע ביהודה כתב בספר אהבת ציון (דרוש י) שבעשיית צדקה המעשה בעצמו מועיל אף בלי מחשבת מצוה, וכתב הטעם לזה בשם אביו הנודע ביהודה, שבכל המצות צריך לעשות המצוה לשם שמים ולא על מנת לקבל פרס, משום שכל מצות ה' אם אינו עושה לשם מצוה אין בו ממש ואינו עושה כלום, שהרי אם נטל לולב או הניח תפלין וציצית לולא שיש בזה מצות הבורא יתברך שציונו לעשות כן אין במעשה הזה שום תועלת מצד עצמו, ורק מפני שמקיים מצות הבורא שציונו לעשות כן קיום המצוה גורם חשיבות ויקר תפארת המעשה, ולכן אם אינו עושה לשם מצוה אין בו ממש. אבל בנתינת צדקה אף שאין בו מחשבת מצוה מכל מקום הרי יש תועלת לעני בעשייתו שאין הבדל אצל העני אם הנותן עושה צדקה לשמה או לא, ולכן מקיים המצוה גם בלי כוונה, ולכן יכולים לתת צדקה גם במקום מטונף. והוא כיסוד האחרונים הנזכר שבמצוות צדקה עיקר המצוה היא תכליתה ותקנת העניים. וע"ע פניני הלכה ראש השנה (ד:) בארוכה.

ט.

דין מעשר כספים ומעשר זמן

התוספות בסוגייתינו (ד"ה עשר) הביאו מדברי הספרי (ראה שו"ת שמלת יענ"ן ח"ג סי' קיט שמינו בספרי שלפנינו, אך כן הוא בגמרא מנחומא פרשת ראה ראה יח), שמה שנאמר בתורה (דברים יד כב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך אינו מדובר דווקא במעשר של תבואת הארץ, שאם כן לא היה צריך לכתוב עשר תעשר את כל תבואת זרעך אלא עשר תעשר את תבואת זרעך, ותיבת כל באה לרבות שצריך לעשר גם כל שאר רווחים הבאים לאדם על ידי מסחר וכדומה. ומכאן מקור לחיוב נתינת מעשר כספים מכל רווחי האדם, וכן כתבו עוד הרבה ראשונים (הגהות מרדכי בבא בתרא פ"ק סי' תרנט, שו"ת המבי"ט ח"ב סי' קמד, תור זרוע ח"ב הלכות צדקה סי' יג, ראה לדרך דף לו, ומבצ"ץ קטן סי' תלו). אמנם הב"ח (יו"ד סוף סי' שלא) כתב שחיוב מעשר כספים אינו לא מן התורה ולא מדרבנן, וכן כתב בשו"ת פני יהושע (סי' ג). ותמהו עליהם האחרונים מדברי המדרש שהובא בתוספות שלמד מהפסוק שיש חיוב להפריש מעשר כספים ולכאורה הוא חיוב מן התורה, ואף אם נאמר שאין זו דרשה גמורה אלא אסמכתא מכל מקום מבואר שתקנת חכמים היא והסמיכוה על הפסוק ולא כדברי הב"ח שכתב שאין חיוב זה לא מן התורה ולא מדרבנן (ט"ז יו"ד סי' שלא ס"ק לג, שו"ת שער אפרים סי' כד, שו"ת נשמת דוד יו"ד סי' כג ועוד).

אמנם בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' פה) ושו"ת חוות יאיר (סי' רכד) כתבו ליישב דעת הב"ח שחיוב מעשר כספים אינו מן התורה ולא מדרבנן, וכתבו שאין פוסקים הלכה כדברי הספרי שהביאו התוספות כיון שלא הובאה דרשה זו בש"ס ואין למדים הלכה ממדרשים שלא הובאו בש"ס, והוכיח כן החוות יאיר גם ממה שאנו רואים שישראל קדושים מקילים במעשר כספים ואין מקפיד בזה אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה. (ורלה לקט יושר עמ' עו שכתב שמין מנהג כמוסטרייך לתת מעשר מרבית גו משמר רווחים, ורק מגזים מיוחדים שהם מסידים נותנים מעשר מיד כשקבלו ריוח מכל דבר). וכן מפורש גם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' עד) שאין דין מעשר כספים מן התורה אלא מנהג, וכן כתבו עוד הרבה אחרונים (ראה שו"ת משובה מהבה ח"ח סי' פז, משנת חכמים הל' יסודי התורה דף יז, שו"ת המבי"ט יעלה יו"ד סי' שלד ועוד). אך בבית מאיר (יו"ד סי' שלא סקמ"ו) כתב שאין כוונת הב"ח לומר שאין חיוב לתת מעשר כספים לא מן התורה ולא מדרבנן, אלא שאין זה בכלל חיוב מעשר עני מן התורה וגם חכמים לא חייבוהו בתורת מעשר עני, וחיובו הוא מדין הידור במצוות צדקה ואין זה בכלל מעשר עני. ונפקא מינא מזה רק לענין שפרנסת עצמו קודמת לכל אדם ואינו חייב לתת צדקה אלא אם כן יש לו כדי פרנסתו, מה שאין כן במעשר עני שאפילו עני שבישראל מוציאים ממנו בעל כרחו (ורלה עוד שו"ת נחלת יהוסף ח"ב סי' ט, שו"ת מהרש"ג ח"ח יו"ד סי' לו, שו"ת שמילת יענ"ן סי' ו וסי' ג). אך החיד"א בברכי יוסף (יו"ד סי' רמט סק"ג) חלק על החות יאיר והשבות יעקב שקיימו דברי הב"ח ודחה את הוכחתם ממה שרוב העולם מקילים בענין מעשר כספים, וביאר שטעם הדבר שלא נהגו להזהר בזה הוא משום שהזן בניו ובנותיו נחשב לצדקה, ובדרך כלל יותר מחצי הוצאותיו של אדם הם עם בניו ולימודם וטיפולם ועם קרוביו העניים ולכן לא דקדקו בזה (ורלה שם עוד ובייר מזן מערכת מ מות נב).

אם הגיע שבעה עשר במרחשון[ב] ולא ירדו גשמים מתחילין תלמידי חכמים בלבד להתענות שני וחמישי ושני.

וכל התלמידים ראויין לכך[ג], שכל תלמיד חכם חייב בזה ואינו יכול לפטור עצמו מתענית זו. ודוקא כששואלים אותו דבר הלכה בתלמודו ואומרה שבזה הוא בכלל תלמיד חכם וחייב להתענות, אבל אם לא הגיע לכך אינו חייב להתענות, אמנם אם רצה להתענות מתענה ואין בזה משום גאוה. אבל שאר בני אדם אינם רשאים להתענות שהרואה שמתענה מבין שמתענה מפני הגשמים והרי זה גאוה[ד]. ודין תעניות אלו כדין תענית יחיד[ה].

הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות על הצבור שני וחמישי ושני[ו], ומותרין בהן לאכול ולשתות בלילה[ז], ואנשי משמר אין מתענין עמהן מפני שהן עסוקין בעבודה[ח], וכל העם נכנסים לבתי כנסיות ומתפללין וזועקין ומתחננין כדרך שעושין בכל התעניות[ט], ובכלל זה קריאת ויחל בשחרית ומנחה כשאר תעניות[י].

אימתי מתחילין להתענות

אין גוזרין שום תענית[יא] בתחלה[יב] אלא בשני בשבת ובחמישי שלאחריו ובשני שלאחריו וכן על הסדר הזה שני וחמישי ושני עד שירוחמו[יג], כדי שלא יפקיעו שערים[יד], ואפילו במקום שאין לחוש לכך[טו] כגון בעיר שרובה נכרים. ובזמננו שאין שכיחים מפקיעי שערים אפשר שמותר לגזור תענית ביום ה'[טז].

ימים שמפסיקים להתענות בהם

אם חל אחד מימי התענית בראש חדש או בחנוכה או בפורים מפסיקים להתענות[יז].

י:

מי הראוי להתענות תענית יחידים על הגשמים

ראה לעיל (י.) בדין תעניות על הגשמים בארץ ישראל.

עברה הצרה באמצע התענית

יחיד[יח] שהיה מתענה על החולה ונתרפא או מת, או על צרה ועברה, הרי זה משלים תעניתו[יט] וכן כל התעניות[כ] שקיבל עליו[כא].

ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים

ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים ולא קיבל עליו במפורש

[ב] **ואפילו** בי"ז במר חשון עצמו מתחילים להתענות אם חל ביום שני (כרכי יוסף סק"ח עי"ש, משנה ברורה סק"ג), והיינו דוקא כשקיבלו מבעוד יום להתענות וכמו שיבואר בהערות לקמן שצריכים לקבל על עצמם מבעוד יום (שער הציון שם סק"ג). [ג] **רמב"ם** (שם ה"ח), שו"ע (שם). [ד] **מגן אברהם** (סק"ח), משנה ברורה (סק"ג). [ה] **שו"ע** (שם). ונפק"מ לענין שמפסיקין להתענות בהם אם חל ימים אלו בראש חודש וחנוכה ופורים ומה שאין כן תענית ציבור (כמבואר בשו"ת מהרי"ט סי' תקסב ס"ק) וכן לגבי עננו לש"ץ וקריאת התורה (כמבואר בשו"ת מקסו) וכן לענין שצריכים לקבל התענית מבעוד יום כשאר תענית יחיד ומה שאין כן בתענית ציבור (כמבואר בשו"ת מקסב סי' תקסב ס"ק) (משנה ברורה שם סק"ד). [ו] **כתב בתשב"ץ** (ח"ג סי' יח) בית דין שרצו לגזור תענית על הגשמים וחל עשרה בטבת ביום ראשון עולה להם יום ראשון שהוא עשרה בטבת במקום יום שני עי"ש (כרכי יוסף סק"ד, שערי תשובה סק"ג). [ז] **רמב"ם** (שם ה"ג), ועיין עוד שם (ה"ח) ובשו"ע (שם ס"י). [ח] **רמב"ם** (שם). [ט] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם ס"ג). ויש שכתבו שבזמננו אין נהוג להתענות על הגשמים כסדר הזה מפני שאין לנו בית דין סמוכים, רק מרבים בתפלות ותחנונים וגוזרים תענית יום אחד או שנים (כף החיים שם סק"ח בשם נחפה בכפף ועוד, ועי' לענין מרן יצחק). [י] **ט"ז** (שם סק"ג), משנה ברורה (שם סק"ה). [יא] **כן** משמע מלשון השו"ע שכן הוא הדין בכל תענית ולא דוקא בתענית על הגשמים, וכדעת הר"ן (ז. ד"ה ומפני) המובא בבית יוסף (תיקון הלכה שם ד"ה ומ"ש) ומכל מקום אף לדברי הר"ן היינו רק בצרה הנמשכת, אבל בצרה שחיי אדם תלוים בה מרגע לרגע לכו"ע יכולים להתחיל להתענות ביום ה' (כף החיים סק"ח בשם נהר שלום). [יב] **פירוש** להוציא מה שבאמצע יוצא תענית ביום חמישי וכמו שגוזרים שני חמישי שני (משנה ברורה שם סק"ח). [יג] **רמב"ם** (שם ה"ה), שו"ע (שם ס"ג). [יד] **כשיראו** שקונים שני סעודות גדולות לצורך מוצאי הצום ולצורך סעודת שבת ויחשבו שבא רעב לעולם ויפקיעו השערים (מגן אברהם סק"ח, משנה ברורה סק"ג). [טו] **שו"ע** (שם), מגיד משנה (שם). [טז] **מגן אברהם** (סק"ג), משנה ברורה (סק"ג). [יז] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"י), שו"ע (תקסה ס"ז), ועיין ברמב"ם (שם פ"ח ה"ט) שכתב דין זה גם על יחיד המתענה על צרתו. [יח] **ובציבור** אין הדין כן אלא כמו שיבואר להלן (יט.) שאם נענו קודם חצות אין משלימים, וראה מה שנתבאר שם בטעם החילוק. וראה עוד פרטי דינים שם. [יט] **רמב"ם** (תעניות פ"ח הט"ו), שו"ע (תקסה ס"ח). [כ] **היינו** לאו דוקא אותו יום משלים תעניתו אלא אפילו אם קיבל על עצמו כמה תעניות בשביל ענין אחד מחוייב להשלימם (משנה ברורה שם סק"ז). וכמו כן בנדרי צדקה אם קיבל על עצמו בשביל שיחיה פלוני גם אם מת צריך לקיים נדרו (משנה ברורה שם). והרמ"א (יו"ד סי' רכ סט"ו) כתב שכל זה דוקא כשלא נדר בלשון תנאי אבל אם אמר בלשון תנאי כגון אם יחיה פלוני אתענה או אתן כך וכך לצדקה ומת אינו מחוייב להתענות או לתת את הצדקה (משנה ברורה שם). [כא] **שו"ע** (שם). והטעם מכיון שקבל עליו תענית סתם ולא התנה אמרינן שדעתו היתה על הקבלה, שמתוך שמקבל על עצמו תענית תתקבל תפלתו שיתפלל על החולה או על הצרה (משנה ברורה שם סק"נ).

פניני הלכה

ובשו"ת אגרות משה (או"ח ד סי' כו) כתב שכל תלמיד חכם צריך ללמוד תורה גם עם אנשים החלשים ממנו בלימוד, ואף שצריך ללמוד לעצמו והוא גדול מאד מחוייב ללמד מקצת זמן גם עם אחרים אף שמתבטל מתורת עצמו, וכתב שמסתבר ששיעור הזמן שצריך להקדיש ללמוד עם אחרים הוא שיעור מעשר עשירית הזמן שיש לו ללמוד תורה כמו לענין מעשר כספים, כיון שכל מה שיש לו לאדם צריך הוא להקדיש ממנו מעשר, והוסיף וכתב שאולי יכולים להוסיף עד חומש.

י.

עליה לרגל אחר חורבן הבית

בסוגייתנו מבואר ששואלים את הגשמים בארץ ישראל בשבעה במרחשון לדעת רבן גמליאל, וטעם הדבר הוא כיון שממתינים עד שיוכל אחרון שבישראל שעלו לרגל בחג הסוכות להגיע לנהר פרת לפני שיתחילו הגשמים לירד. ובגמרא פסקו הלכה כרבן גמליאל. ותמה הר"ן (ג. ד"ה ומיכף) על פסק זה, שהרי לכאורה כיון שכל הטעם שממתינים לשאול עד ז' במרחשון הוא משום העולים לרגל שיוכלו לחזור לבתיהם לפני שיתחילו הגשמים לירד, אם כן הרי אין טעם זה שייך אלא בזמן שהיה בית המקדש קיים והיו עולים לרגל, אבל בזמן הזה שחרב בית המקדש ואין עולים לרגל מה טעם יש להמתין ולא לשאול על הגשמים עד ז' במרחשון. והוכיח הר"ן בדעת הרי"ף והרמב"ם שגם בזמן הזה אין שואלים את הגשמים עד ז' במרחשון גם כשאין טעם אחר להמתין עד אז. וכתב הר"ן שצריך לומר בדעתם, שגם לאחר החורבן היו מתאספים מכל סביבות ירושלים ועולים ברגל לירושלים, כמו שעושים גם בזמנינו, ולכן השאירו על מתכונתה את התקנה שלא לשאול את הגשמים עד ז' במרחשון כיון שגם בזמן הזה שייך הטעם שיש להמתין עד שיגיע האחרון שבעולי הרגלים לנהר פרת. וכן הביא בשו"ת מהרי"ט (ח"ח סי' קלד) שבזמן שהשנים כתיקונם היו עולים גם בני מצרים וסוריה ובבל ברגלים לירושלים.

ובהגהות המהר"ץ חיות (נדרים נג.) הביא כמה מקורות מדברי חז"ל שנראה מהם שהיו מהתנאים שאף לאחר החורבן היו נוהגים לעלות ולהתפלל במקום המקדש ברגלים, וכן נהגו רבי אלעזר בן שמוע ורבי ישמעאל ברבי יוסי, ובסדר הדורות מבואר שגם רבי מאיר היה נוהג לעלות ברגלים לבית המקדש. והג"ר רחמים נסים יצחק פלאג'י בספרו אבות הראש (דף קיז ע"ד) ביאר מה שאמרו בכתובות (קו:) מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, שאף שהיה מעשה זה אחר החורבן ורבן יוחנן בן זכאי קבע את מקום מושבו אחר החורבן ביבנה, מכל מקום ברגלים היה עולה לירושלים ומעשה זה היה ברגלים. והביא מדברי המדרש רבה (שיר השירים פרשה ו) על הפסוק עיניך יונים, שמבאר שנמשלו ישראל ליונה, מה יונה זו אף על פי שאם נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו שלש רגלים. והביאו בשדי חמד (מערכת מרן ירושלמי אות ו) וכתב שגם בזמנו נוהגים כן והולכים בכל שנה ושנה מד' כנפות הארץ הקרובים והרחוקים ברכב ובסוסים ואף ברגל ואינם חוסכים זמן רב וטרדות רבות כדי לקיים מצוה זו. והחתם סופר (פר' אמור) בהספדו על אנשי צפת שנהרגו ברעידת האדמה ביאר שסיבת רעידת האדמה היא כיון שבאותה תקופה כיבדו יהודי ארץ ישראל את העיר צפת באופן שעלה על חיבתם לירושלים עיר הקודש, והקב"ה תבע את עלבונה של ירושלים. בתוך דבריו על חשיבותה של ירושלים גם בזמננו כתב החתם סופר שגם בימינו יש מצוה בעליה לרגל.

שאלת גשמים מז' מרחשון במקומות שהוא ימות הגשמים שם

במשנתינו מבואר שבארץ ישראל שואלים את הגשמים מיום ז' במרחשון ועד יום טוב הראשון של חג הפסח, ואמרו בגמרא שבבבל אין שואלים את הגשמים מז' במרחשון אלא מיום ששים לתקופת תשרי. וכתבו הרבה מהראשונים, שכיון שהטעם שבבבל שואלים את הגשמים רק מיום ששים לתקופה הוא שבבל היא ארץ טובענית ואינה צריכה כל כך למי הגשמים, לכן במדינות שצריכות לגשמים צריך לשאול את הגשמים מיום ז' במרחשון אף שאינם מארץ ישראל, כיון שלא בארץ ישראל וחוץ לארץ הדבר תלוי אלא במידת הצטרכות בני מקום זה לגשמים, ורק במדינות טובעניות כבבל שאינם צריכות לגשמים כל כך אין שואלים את הגשמים עד יום ששים לתקופה. וכן כתב בסדר רב עמרם גאון (הגלס, סי' לט ושיטת נוסחאות עמ' קכג) שבכל המקומות ששותים ומשקים מן המטר כמו ארץ ישראל ופרנקיא מתפללים טל ומטר בז' במרחשון. וכן כתב המאירי בסוגייתינו וסיים שכן המנהג בכל גלילותיו להקדים ולשאול בז' במרחשון, וכן כתב בספר המנהיג (הל' תפלה סי' ו הל') שכן המנהג בנרבונא וסביבותיה. וכן כתב בספר המכתם בסוגייתינו. והרא"ש (בשבועה כלל ד סי' י) כתב שבהיותו במדינת אשכנז תמה על מה שנוהגים שם לשאול את הגשמים רק מיום ששים לתקופה, והיה המנהג תמוה בעיניו שמאחר ובמדינה זו צריכים את הגשמים כבר קודם, שזמן הזרע הוא מחצי תשרי ואילך והדבר ידוע שאם לא ירדו גשמים מיד אחר הזרע שהוא מתקלקל, שהעופות והעכברים יאכלוהו

להתענות עמהם[כב] אך היה עם בני עירו בשעה שקיבלו עליהם להתענות[כג], ודעתו לחזור למקומו[כד], הרי זה מתענה עמהם[כה] ומשלים כל תעניות שקיבלו עליהם[כו].

ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים

הלך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים הרי זה מתענה עמהם[כז] אפילו כשדעתו לחזור למקומו[כח], ואפילו אם אכל באותו היום קודם שבא לעיר, אף על פי כן משלים התענית עמהם ואינו אוכל[כט]. וכל זה רק אם יכול לצער עצמו בצום, אבל אם הוא אדם חלש יש להתיר לו לאכול בסתר ולא בפרהסיא[ל].

ואם יצא מהעיר חוץ לתחום אינו צריך להשלים התענית[לא] כיון שלא קיבל עליו תענית[לב], והיינו באופן שבא לעיר ביום התענית אבל אם בא לעיר מבעוד יום צריך לקבל עליו התענית ולהשלימו[לג]. ויש אומרים שאפילו אם לא קבל עליו בפירוש כיון שהיה שם בשעת שקיבלו הצבור התענית ממילא חל עליו התענית אף שדעתו לחזור, ואסור לו לאכול אפילו אם יצא חוץ לתחום העיר[לד].

שכח ואכל באופן הנ"ל

במקום שאין לו לאכול מפני ההשתתפות עם הציבור ולא מדינא[לה] ושכח ואכל ושתה, אל יתראה בפניהם כאלו אכל ואל ינהוג עידונין בעצמו[לו] לומר הואיל ואכלתי מעט אוכל הרבה[לז]. ואפילו מחוץ לתחום לא ינהיג עידונין בעצמו רק יאכל כדי קיום הנפש ולא ינהיג את עצמו בתענוגי אכילה ושתייה ושארי תענוגים[לח].

יא.

אכילה בשנת רעבון

מצוה לאדם להרעיב את עצמו[א] בשנת רעבון[ב].

תשמיש המטה בשנת רעבון

כל מי שקיים מצות פריה ורביה אסור לו לשמש מטתו בשני רעבון[ג], חוץ מבליל טבילה[ד], וכן לחשוכי בנים שלא קיימו מצות פריה ורביה מותר[ה], והוא הדין בשאר צרות שהם כרעבון[ו]. ואם אינו עושה כן לתענוג אלא כיון שיצרו מתגבר עליו מותר[ז]. וכשהמזונות מצויים אף כשהם ביוקר גדול אין זה נחשב לרעבון[ח].

הפורש מהציבור

כל הפורש מן הצבור[ט] אינו רואה בנחמתן, וכל המצטער עם הציבור זוכה ורואה בנחמתן[י].

אם מותר לסגף עצמו בתעניות

שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כמו אלו העובדי כוכבים, זו

[כב] **ואם** קבל על עצמו תענית הציבור אפילו אם אין דעתו לחזור צריך להתענות (משנה ברורה סי' תקעד סק"ח). [כג] **אבל** אם לא היה שם ודאי לא חלה עליו גזירת התענית כיון שלא היה עמהם בקבלתם (ט"ז סק"ח, משנה ברורה שם). [כד] **שו"ע** (או"ח סי' תקעד ס"ח). והרמב"ם (שם) לא חילק בין דעתו לחזור לאין דעתו לחזור, וטעמו שהואיל וקיבל עליו התענית מחוייב להתענות ולהשלים (לחם משנה שם). [כה] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם). [כו] **שו"ע** (שם), ועיין בלחם משנה (שם) שכתב שיתכן שגם הרמב"ם כוונתו כן. והטעם בזה, שכיון שדעתו לחזור צריך הוא מדינא לקבל עליו חומרי מקום שיצא משם כמבואר באו"ח (סי' תקפ ס"ד) (מגן אברהם סק"ח, משנה ברורה סק"ח). ודוקא כשהתענית היא בשביל תשובה או על כל צרה שלא תבא, אבל אם התענית נקבעה על גזירה שעברה כמו בכ' סיון בפולין וכדומה אין צריך קבלה כלל משום שנחשב לתענית ציבור ואם כן יש לו דין הולך ממקום למקום שנותנין עליו חומרי מקום שיצא משם אם דעתו לחזור (פרי מגדים מ"ז סק"ח, משנה ברורה שם). [כז] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם ס"ג). [כח] **שו"ע** (שם). והטעם משום שצריך להשתתף עם הצבור בצרתם ולכן אפילו בצנעא אסור לאכול (מגן אברהם שם סק"כ, משנה ברורה שם סק"ג). ואם כן כשמתענים על צרה שעברה כבר יתכן שמותר לאכול בצנעא אם דעתו לחזור (מגן אברהם שם והעלה נ"ע, משנה ברורה שם), אמנם באליה רבה (סק"ב) מצדד להחמיר גם בזה (משנה ברורה שם). [כט] **א"ר** (סק"ד), משנה ברורה (סק"ב). [ל] **פרי מגדים** (מ"ז סק"ח), שער הציון (סק"ד). [לא] **דוקא** כשדעתו לחזור למקומו אבל אם אין דעתו לחזור מחוייב להתענות כיון שכבר בא למקום שמתענים חל עליו חובת המקום, ואם לא הגיע למקום שמתענים והוא עדיין חוץ לתחום העיר אינו צריך להתענות אפילו כשאין בדעתו לחזור למקומו. ויש מקילים גם כשכבר נכנס לעיר אם חזר ויצא חוץ לתחום (משנה ברורה שם סק"ד, שער הציון סק"ה-ו). [לב] **שו"ע** (שם). [לג] **רמ"א** (שם). [לד] **כן** כתב הט"ז (שם סק"ח) וכן מצדד בא"ר (סק"ג, והביאם משנה ברורה סק"ה). [לה] **כן** משמעות הרמב"ם והשו"ע, וכן מפורש בערוך השלחן (שם ס"ג). [לו] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם ס"ג). [לז] **שו"ע** (שם). וצריך להפסיק לאכול מיד כשנזכר, ואפילו באותה סעודה מפסיק מיד, (פרי מגדים מ"ז סק"ג), ואפילו לא קבל התענית עליו (מגן אברהם שם סק"ג, משנה ברורה שם סק"ו). [לח] **רמ"א** (שם) כמו שפירש בדבריו במג"א (סק"ד) ומשנ"ב (סק"ז). ויש אחרונים שפירשו דברי הרמ"א בפשטות שלא ינהג עידונין בשאר דברים וכדאיתא ברמב"ם (שם הי"ד) ובשו"ע (או"ח סי' תקפה ס"ג) שהמתענה לא ינהג עידונין בעצמו ולא יקל ראשו ולא יהיה שמח וטוב לב אלא דואג ואונן עי"ש (משנה ברורה שם).

דף יא [א] **דהיינו** שיאכל בצמצום (משנה ברורה סימן תקעד סק"ח). [ב] **שו"ע** (שם ס"ד). **ובזמננו** אין מצוי שני רעבון (ערוך השלחן ס"ד ע"פ שערי תשובה שם סק"ח לענין שהמזונות מצויים אף שהם ביוקר גדול). [ג] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ח), שו"ע (שם ופסי' רמ סי"ב ומשנ"ע סי' כה ס"ו). והטעם משום שצריך האדם לנהוג צער בעצמו (משנה ברורה סימן תקעד סק"ט). [ד] **שו"ע** (או"ח סי' תקעד שם), ורמ"א (סימן רמ שם, רלה משנ"ב ס"ק מח). **ובמגן אברהם** (סי' תקעד סק"ה) אסר גם בליל טבילה, אך בנהר שלום ובבגדי ישע הסכימו להקל כדעת השו"ע, ובפרט אם אינו משום שנת רעבון אלא משום שאר צרות ודאי יש לסמוך להקל בליל טבילה [כיון שהאיסור משום שאר צרות אינו מוזכר בבבלי אלא בירושלמי ושם לא מוזכר לשון איסור ויתכן שזו רק מדת חסידות, ועוד שיתכן שכונת הירושלמי רק בצרות בדומה לרעבון כגון שדפון וירקון וכדומה (שער הציון סק"מ בשם שכנה"ג)], וכן כתב בשערי תשובה (שם סק"ח) שהמורה להקל בשני רעבון אין מזניחין אותו וכל שכן משום שאר צרות (משנה ברורה שם סק"ק יח). [ה] **שו"ע** (שם וכפי' רמ שם ונמשנה"ע סי' כה שם). ואפילו יש לו בנים אם אין לו עדיין בת מותר כיון שלא קיים פריה ורביה (משנה ברורה סי' רמ ס"ק מז), ושלא כהט"ז (סי' תקעד סק"ח) שכתב שלא התירו אלא להולך ערירי לגמרי שזהו צער גדול (שער הציון סי' רמ שם כט). ומותר להם לשמש עד שתתעבר (משנה ברורה סי' תקעד ס"ק יב בשם בית יוסף). ואם יש לו בנים מחללי שבת וכונתו רק כדי שיוליד בנים כשרים מסתבר שדינו כחשוכי בנים (משנה ברורה שם). וכתב בברכי יוסף (שם סק"ד) מי שקיים פריה ורביה מאשתו ראשונה, אך מהשניה לא זכה להבנות, ורוצה אשתו בן שתוכל להישען עליו לעת זקנה אעפ"כ אסור, ועיין מה שדן בזה בשערי תשובה (שם סק"ח) להקל. [ו] **רמ"א** (או"ח סי' רמ שם) בשם ירושלמי (תענית). [ז] **הט"ז** בדברי דוד (נחלת מ"ג ס"ק ג), **והביאו** באליה רבה (סי' תקעד סק"ח), וכ"כ בספר בית מאיר (משנה ברורה סימן רמ ס"ק מו). [ח] **ברכי יוסף** (סי' תקעד סק"ג), **והביאו** בשערי תשובה (שם סק"ח). [ט] **דוקא** באופן שיוכל אולי להועיל לציבור בתפלה או בתענית או בממון (מגן אברהם סימן תקעד סק"ו, משנה ברורה שם ס"ק יג), ואם אינו יכול להועיל כלל אל יעמוד במקום סכנה (מגן אברהם שם בשם היעב"ץ, שער הציון שם סק"י). [י] **שו"ע** (שם ס"ה).

פניני הלכה

כולו, למה לא יעשו כבני ארץ ישראל ששואלין הגשמים מז' במרחשון, וכתב שביציאתו מאשכנז עבר דרך פרובינצא, ושמע במונפישליר שהיו מזכירים הגשמים בז' במרחשון, וישר מאוד בעיניו. ולמעשה פסק בשולחן ערוך (או"ח סי' קיז ס"ח) שבכל חו"ל שואלים את הגשמים רק מיום ששים לתקופה, אך מאחר ודעת הרבה ראשונים שבמקומות שצריך את הגשמים קודם צריך להתחיל לשאול את הגשמים מז' מרחשון, לכן כתבו הפוסקים שמי שטעה ושאל את הגשמים בחו"ל אחר ז' מרחשון לפני יום הששים לתקופה אינו צריך לחזור ולהתפלל (עולת תמיד סי' קיז ס"ק ג, שיירי כנסת הגדולה שם הגהות נ"י אות ד בשם מטה משה סי' קמח, מליה רנה שם סק"ג ועוד).

וכתב הרא"ש עוד, שמאחר ונמצא בסוגייתינו ששאלת הגשמים תלויה בכל מקום ומקום לפי מידת הצטרכותו לגשמים, אם כך במדינות אשכנז וספרד שצריכים את הגשמים גם אחרי חג הפסח עד שבועות, ואי אפשר לתבואה להתקיים בלי גשמים שירדו בתקופה זו, אם כן מן הראוי שלא להפסיק לשאול את הגשמים בפסח אלא לשאול את הגשמים עד שבועות. וכתב שגם במונפישליר אין שואלים את הגשמים אחר הפסח, ותמה על מנהגם, וסיפר שפעם אחת בשנת ה'עג נעצרו הגשמים והיו צריכים מאוד את הגשמים שאחר חג הפסח והיו מתענים על גשמים אלו ומכל מקום לא היו שואלים בברכת הגשמים בתפילה, ואמר אז הרא"ש ששעה זו כשרה לתקן את הדבר ולהתחיל לנהוג לשאול את הגשמים עד חג השבועות, וכך עשה למעשה והסכימו לו עוד כמה מחכמי עירו, אלא שאחרים התנגדו לזה ומחמת כן פסק מלשאול את הגשמים וחזר לנהוג כמנהג כל הקהלות שפוסקים לשאול את הגשמים בפסח, אף שאינו יודע טעמו של דבר, כדי שלא לעשות אגודות אגודות. ומכל מקום הביא הבית יוסף (סי' קיז ד"ה ומ"ש מהג) שמהר"י אבוהב פסק שמי שטעה ושאל את הגשמים בזמן שצריכים את הגשמים אחר פסח, אינו צריך לחזור ולהתפלל, כיון שעיקר ההלכה היא כהרא"ש. אך בבית יוסף חלק עליו וכתב שכיון שאין ההלכה כהרא"ש צריך גם לחזור ולהתפלל אם טעה. ובשו"ע (שם ס"ג) פסק שאם רוצה יחזור ויתפלל נדבה (ורלה עוד להלן יד: ופניני הלכה שם).

יא.

איסור צער בעלי חיים במי שמצער את עצמו

בשו"ת חוות יאיר (סי' קלח) דן בדין כהן ששהה בחצר ביתו ורצה להיכנס לבית, ונודע לו שיש מת בביתו, ומכיון שהיו הימים ימות הגשמים וכפור גדול היה לו צער רב אם היה צריך להישאר בחצירו בכפור הגדול והחשיכה, ורצה אותו כהן להיכנס בריצה דרך ביתו לבית שכינו ששם לא הגיעה טומאת המת, ודן החוות יאיר אם יש להתיר לו לעבור דרך מקום הטומאה כדי להגיע לבית שכינו. ובסוף תשובתו כתב החוות יאיר שאין לדון להתיר טומאה זו משום שצער בעלי חיים הוא מדאורייתא וכמבואר בטור ושו"ע (או"ח סי' רעג), ואם כן כל שכן שצערו של אדם הוא דאורייתא, ויש להתיר את איסור הטומאה מחמת צער זה שיש לו אם יהיה צריך להישאר בחצר כיון שאסור לאדם לצער עצמו מן התורה. וכתב החוות יאיר שאין לומר כן, כיון שרק בבעלי חיים הזהירה התורה שלא לצערם כיון שאין להם דעת ליישב את עצמם בצערם ולכן בכל אופן אסור לצערם, אבל אדם שיש לו דעת צריך הוא ליישב את עצמו ולקבל באהבה כל צער שיבא לו, ולכן אין להתיר שום איסור מחמת צער זה כיון שבאדם אין איסור צערו מן התורה. ולכאורה לפי דברי החוות יאיר נמצא שמצוות פריקה

דרך רעה ואסור לילך בה, והמהלך בדרך זו נקרא חוטא, שהרי הוא אומר בנזיר (במדבר ו יא) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, ואמרו חכמים ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה המונע עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד, ולא יהא אוסר עצמו בנדרים ובשבועות על דברים המותרים, כך אמרו חכמים לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים. ובכלל הזה אלו שמתענין תמיד אינן בדרך טובה, ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית, ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר (קהלת ז טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם[יא]. ויש אומרים שאם יכול לסבול התענית נקרא קדוש[יב], ואם אינו יכול לסבול, כגון שאינו בריא וחזק, נקרא חוטא[יג].

וכל זה במתענה משום תשובה על עבירות שאדם דש בעקביו, אבל בעונות הידועים המבואר ברוקח ובכתבי האר"י כמה ימים צריך להתענות עליהם, צריך להתענות אפילו אם אינו יכול לצער עצמו[יד], ודוקא כשאין בזה חשש סכנה שאם לא כן אסור לו להתענות[טו].

יא:

דין תענית צבור בבבל

כל תענית שגוזרים הצבור בחוצה לארץ אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות שמותרים במלאכה ושאין מפסיקים בהם מבעוד יום, שאין גוזרים על הצבור תענית כמו צום כפור אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר, ובאותם עשר תעניות שהם שלש אמצעיות ושבע אחרונות[טז].

ישיבת תלמיד חכם בתענית

תלמיד חכם, והוא לענין זה כל מי שתורתו אומנותו[יז], אינו רשאי לישב בתענית אפילו אם יכול לסבול אותה ומכל מקום מתמעט לימודו על ידי זה[יח], וממעט במלאכת שמים, אלא אם כן הצבור מתענים שלא יפרוש עצמו מהם. ומלמדי תינוקות דינם כתלמידי חכמים[יט].

ודווקא כשאין לו עונות ידועים, אבל מי שיש לו עונות ידועים שצריך להתענות עליהם צריך להתענות גם אם הוא תלמיד חכם ואפילו כשקשה לו התענית, ומכל מקום אינו צריך לסגף את עצמו כל כך בתענית אלא ילמוד יותר ממה שהיה רגיל[כ]. אבל מלמדי תינוקות לא יתענו אפילו כשיש להם עוונות ידועים[כא], כיון שהם גוזלים את הבריות בתעניתם[כב].

קבלת תענית של יחיד ואכילה בליל תענית זו

כשם שהצבור מתענים על צרתן כך היחיד מתענה על צרתו, כיצד הרי שהיה לו חולה או תועה במדבר או אסור בבית האסורין, יש לו להתענות עליו ולבקש רחמים בתפלתו, ואומר עננו וכו' בכל תפלה שמתפלל[כג].

כל תענית שלא קיבלה עליו היחיד מבעוד יום אינה תענית[כד], כיצד מקבלה כשיתפלל תפלת מנחה אומר אחר התפלה מחר אהא בתענית וגומר בלבו להתענות למחר. ואף על פי שהוא אוכל בלילה לא הפסיד כלום. וכן אם גמר בלבו וקבל עליו להתענות שלשה או ארבעה ימים זה אחר זה אף על פי שהוא אוכל כל לילה ולילה לא הפסיד תעניתו, ואינו צריך קבלה לכל יום ויום לבדו[כה].

ואם קבל להתענות שני ימים רצופין מותר לאכול בלילה שביניהם, אם לא פירש בהדיא שמקבל להתענות גם בלילה. ואף על פי כן אין שני התעניות

[יא] **רמב"ם** (דעות פ"ג ה"ו). וראה בלחם משנה (שם) שכתב שהרמב"ם נקט כפירוש התוספות (יומא: ד"ה גומל) בדברי ריש לקיש שמי שאינו מתענה נקרא חסיד. [יב] **שמתוך** כך מתמרקין עונותיו בשביל שמתענה (משנה ברורה סימן תקעו סק"ו). [יג] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ו). ונקרא חוטא על שמחליש כוחותיו (משנה ברורה סימן תקעו סק"ג). [יד] **מגן אברהם** (שם סק"ו) בשם ב"ח, משנה ברורה (שם סק"ו). וכתבו ספרי המוסר שאם באמצע אכילתו בעוד שהוא מתאוה לאכול מושך ידו ממנו הרי זה נחשב גם כן לסיגוף ומתכפרים עונותיו (משנה ברורה שם סק"ג). עוד כתב במשנה ברורה (שם שפר פחד) שאם רוצה להתנדב תענית טוב יותר שיקבל תענית מן הדבור ממה שיקבל עליו תענית מן האכילה, כי ממנו לא יהיה לו נזק לא בגופו ולא בנשמתו ולא יחלש על ידי זה, וכעין זה כתב באגרת הגר"א שצריך האדם לייסר עצמו לא בתענית וסיגופים, כי אם ברסן פיו ובתאותיו וזהו התשובה וכו'. [טו] **שער הציון** (סק"ג). [טז] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ט), **שו"ע** (או"ח סי' תקסה ס"ו וסי' תקעה ס"י). **והטעם** מפני שאין בחוץ לארץ נשיא שיגזור עליהם (מגן אברהם סי' תקעה סק"י, משנה ברורה שם ס"ק כה). **ומטעם** זה הסתפקו האחרונים אם בזמננו נוהג סדר תענית על הגשמים אפילו בארץ ישראל, ויתכן שנוהג גם בזמננו משום ששליחותייהו דקמאי קעבדינן שם (משנה ברורה שם), וראה מה שהובא לעיל (י.) בדין תעניות על הגשמים בארץ ישראל. [יז] **משנ"ב** (סי' תקעו סק"ג). [יח] **משנ"ב** (שם סק"ד). [יט] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ג). [כ] **משנ"ב** (שם סק"ד). וראה עוד בביאור הלכה (ד"ה ת"ח וכו') שהעתיק מדברי השל"ה והחיי אדם שכתבו אף הם שתלמיד חכם עיקר תשובתו תהיה באופנים אחרים, של התבודדות בינו לבין קונו ובכיה לפני ה' וילמד יותר משהיה רגיל וישמור שבת בכל פרטיה ודקדוקיה, ועיי"ש באריכות. וראה עוד באגרת התשובה לבעל התניא (פ"ג). [כא] **שער הציון** (סק"ה). [כב] **משנ"ב** (שם סק"ה). [כג] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ט). ובמגיד משנה ביאר שאף שאין מוכח בגמרא שיש חיוב ליחיד להתענות, מכל מקום דברים נראים הם שכיון שהתענית הוא מדרכי התשובה והכניעה כל יחיד ויחיד מחוייב לחפש בדרכיו בעת צרתו ולשוב אל ה'. [כד] **ראה** עוד בזה להלן (יב). [כה] **רמב"ם** (שם ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקסה ס"ז).

פניני הלכה

יא:

אמירת עננו בתפילת ערבית

בגמרא, אמר רבי זעירא בשם רב הונא שיחיד שקיבל עליו תענית, אפילו אם אכל ושתה כל הלילה למחר אומר בתפילתו עננו. ופירש רש"י (שבת כד. ד"ה ערבית) בדעת רב הונא, שגם בלילה בתפילת ערבית צריך הוא לומר תפילת עננו אף שבכל הלילה אוכל הוא ושותה. וכתב רבי עקיבא איגר בהגהותיו בסוגייתינו שנראה שרש"י לא גרס בסוגייתינו שלמחר אומר הוא עננו, אלא גרס שאומר עננו, ופירש בזה שאף בלילה כבר אומר הוא בתפילתו עננו ולא רק למחר בתפילת שחרית. אמנם בדברי תרומת הדשן (סי' קמה) נראה שגרס כבסוגייתינו אלא שפירשו באופן אחר, שפירש כך: יחיד שקיבל עליו תענית למחר - מתפלל תפילת תענית. והיינו שאם קיבל עליו להתענות מחר, אומר עננו בתפילתו כבר היום בתפילת ערבית. אמנם כל זה מעיקר הדין, אך הביא רש"י (תענית שם) שהגאונים תקינו שלא יאמרו עננו לא בתפילת ערבית ואף לא בתפילת שחרית אלא רק בתפילת מנחה של תעניות, כיון שיש לחשוש שמא מחמת החולשה לא ישלים האדם את תעניתו אלא יאכל לפני סיום התענית, ונמצא בכך שקרן בתפילתו, ולכן רק בהגיע תפילת המנחה שהוא בסוף היום וראה שיכול להשלים את תעניתו רק אז יאמר תפילת עננו. וכתבו הראשונים שאין כוונת הגאונים לומר שגם בזמן הגמרא לא היו אומרים עננו אלא בתפילת המנחה, שודאי בזמן הגמרא היו אומרים עננו בכל התפילות, אלא שבזמנם של הגאונים ראו שהדורות הולכים ונחלשים ולכן קרוב היה הדבר שיבואו לידי אונס ויצטרכו לאכול ולכן תקינו שלא יאמרו עננו אלא בתפילת המנחה (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקמב, ריטב"א מיימ הלכות תעניות שם כב). וכן כתב הר"ן (ד: מדף ד"ה ירושלמי) מחמת כן, שאם בטוח הוא שיתענה כגון דורות ראשונים מזכיר בתפילתו עננו, וכן כתב המהרש"א (שבת כד.). ומכל מקום אף לדעת הגאונים היינו דווקא ביחיד, אבל שליח צבור בתפילתו אומר עננו גם בשחרית כיון שיכול הוא לסמוך על כך שודאי אחד מתוך הציבור ישלים את תעניתו (תוס' נסקיימינו ד"ה ן ועוד). אמנם מלבד דעת הגאונים שכתבו שאין לומר עננו בערבית ושחרית מחשש שמא לא ישלים את תעניתו, דעת בעל המאור (תעניות ג.) היא שמטעם אחר אין לומר עננו בתפילת ערבית, כיון שלדעתו אין התענית מתחלת בשאר תעניות אלא ביום התענית ולא

שציותה התורה במי שרואה בהמת חבירו רובצת תחת משאה, אינה נוהגת אלא בבהמה שאינה יכולה ליישב דעתה מחמת הצער, ולא באדם שיכול ליישב את דעתו. ותמהו האחרונים על החוות יאיר מהמבואר בתשובת הרשב"א (ח"ו סי' רנ"ג וסי' רנ"ז) שמצוות פריקה וטעינה היא גם באדם, הרי שגם באדם שייך צער בעלי חיים. וכן כתב רבינו יונה בספר היראה שצריך להשמר מלצער בעלי חיים הן בהמה הן עוף, וכל שכן שלא לצער אדם שהוא עשוי בצלם המקום. וכן נראה מדברי הספר חסידים (סי' מד). וכן העיר החיד"א בהגהותיו לספר חסידים (שם) ובספר מטה אהרן (ח"ב כללי הנדר ערך נצר נעלי סיים עמ' רמד). וכתב החיד"א בספרו דברים אחדים (לחמודי מרגע, דרוש יח דף נה ע"ב) ליישב דברי החוות יאיר, שודאי אין החוות יאיר חולק על המציאות שגם אדם יש לו צער הרבה פעמים, ואם יש לו צער ודאי מדין התורה הוא לחשוש לצערו ואף יותר מצער בעלי חיים, ולכן אם רואה אדם את חבירו מצטער תחת משאו וכדומה ודאי צריך להצילו מהצער. ולא דיבר החוות יאיר אלא לענין מי שרוצה להתיר לעצמו לעבור על איסור כיון שהוא מצטער, ועל זה אמר החוות יאיר שכיון שיכול הוא לשלוט בעצמו ולקבל את צערו באהבה, אין צער זה מתירו לעבור על איסור, כיון שאומרים לו קבל צערך באהבה ואל תעבור על האיסור. אמנם הרדב"ז (שו"ת סי' תשכח) סובר שבאמת אין דין פריקה וטעינה אלא בבעלי חיים ולא באדם.

ובשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קכה) כתב להוכיח מסוגייתינו שאסור לאדם לצער את עצמו ואיסור צער בעלי חיים נוהג גם באדם ולא רק בבעלי חיים, ממה שאמר שמואל בסוגייתינו שכל היושב בתענית נקרא חוטא, וביארו בגמרא ששמואל סובר כר' אלעזר הקפר ברבי שאמר שנזיר נקרא חוטא כיון שציער את עצמו מן היין, הרי מבואר שמי שמצער את עצמו נקרא חוטא. וכן שנינו (נדה סה:) החובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי, הרי שאינו רשאי לחבול בעצמו, ופירשו בגמרא שם (נא:) שאף דברים אלו הם כדעת ר"א הקפר ברבי שאמר שהנזיר נקרא חוטא על שציער עצמו מן היין. הרי שאסור לאדם לצער את עצמו. וכ"כ הרמב"ם (דעות פ"ג ה"ו) שאם יאמר אדם שהואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיו"ב דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון עד שלא אוכל בשר ולא אשתה יין ולא אשא אשה ולא אשב בדירה נאה, גם זו דרך רעה ואסור לילך בה, והמהלך בדרך זה נקרא חוטא וכמו שאמרו בנזיר שנקרא חוטא על שציער את עצמו מן היין (ורמב"ם שו"ת הרשב"א ח"ו סי' תלג ושו"ע או"ח סי' תכ סל"ו).

נחשבות ליום אחד ארוך לענין שיאמר עננו רק ביום השני, אלא מתפלל כל יום במנחה עננו[כז].

אמירת עננו ללן בתעניתו בלי קבלה

קבל עליו מבעוד יום להתענות למחר בלבד והתענה, ובלילה נמלך להתענות ביום שני, אף על פי שלן בתעניתו אינה תענית מפני שלא קבלה עליו מבעוד יום, ואין צריך לומר שהיה אוכל ושותה בלילה והשכים בבקר ונמלך להתענות שאין זו תענית כלל[כז].

דין תענית שעות

מתענה אדם שעות והוא שלא יאכל כלום שאר היום. כיצד, הרי שהיה טרוד בחפציו ומתעסק בצרכיו ולא אכל עד חצות או עד תשע שעות, ונמלך וקיבל עליו להתענות בשעות שנשארו מן היום, הרי זה מתענה אותן שעות ומתפלל בהן עננו, שהרי קבל עליו התענית קודם שעות התענית. וכן אם אכל ושתה ואחר כך התחיל להתענות שאר היום הרי זה תענית שעות[כח].

ויש אומרים שגם תענית שעות צריך שיקבלנה עליו מאתמול ואם לא קיבלה עליו מאתמול אינה תענית, ולדבריהם משכחת לה תענית שעות כגון שקבל עליו מאתמול להתענות עד חצי היום וכשהגיע לחצי היום נמלך וגמרו, או שקבל עליו להתענות למחר מחצי היום ואילך, ולמחר נמלך ולא אכל גם בחצי היום ראשון, שזו היא תענית שעות שקיבלה עליו מאתמול[כט].

אם קבל עליו התענית עד חצי היום ואכל אחר כך, או שאכל עד חצי היום וקבל עליו תענית משם ואילך, אינו נקרא תענית להתפלל עננו, אבל נקרא תענית לענין שצריך להשלים נדרו ולהתענות[ל].

קנקנים של נכרים אחר י"ב חודש

נאדות הנכרים וקנקניהן שהכניסו בהן הנכרים יינם אסור ליתן לתוכן יין עד שיישנן י"ב חדש[לא].

יב.

דין תענית שלא הושלמה עד הלילה

כל תענית שלא שקעה עליו חמה, דהיינו שלא השלימה עד צאת הכוכבים שיראו ג' כוכבים בינונים[א] או שהלבנה זורחת בכח ותאיר על הארץ אינה תענית ולא יצא ידי חובת תעניתו[ב]. ואין חילוק בזה בין תשעה באב ויוה"כ לבין שאר תעניות[ג], ואפילו בתענית יחיד שקיבל על עצמו צריך להתענות עד צאת הכוכבים[ד].

ואם מבעוד יום היתה דעתו לאכול לפני צאת הכוכבים אינו מתפלל עננו בתפילות היום[ה]. וכתב הרמ"א[ו] שמכל מקום נוהגים להתפלל עננו גם כשאין משלימים להתענות עד צאת הכוכבים, כגון שקיבל עליו מתחילה שלא להתענות אלא לשעות[ז], וכן דעת מקצת גדולים[ח], והכרעת הרמ"א היא שדוקא ביחיד

[כז] **רמ"א** (סס), לפי הגהת וביאור המשנ"ב (ס"ק נ). [כח] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ג), שו"ע (או"ח סי' תקסה ס"ב). ולדעתם אין צריך קבלה מאתמול אלא כשמתענים יום שלם שצריך לקבל לפני כניסת היום, אך במתענה לשעות די בכך שיקבל את התענית לפני שעות אלו (שעה"ל ס"ק מג). [כט] **יש אומרים** בשו"ע (סס). [ל] **שו"ע** (סס סי"ב), ומקורו בדבר הרא"ש (סי' יב) שכתב כן ליישב סתירת הבבלי בסוגייתינו שמסיק שתענית שעות אינה תענית, עם דברי הירושלמי (תרומ פ"ה ה"ח) שאמר שתענית שעות תענית היא. מי שגמר בלבו להתענות חצי יום, ובשעת קבלת התענית במנחה אמר הריני בתענית למחר ולא סיים לומר שהוא רק לחצי יום, אינה קבלה כלל ויכול לאכול למחר כל היום, כיון שאין פיו ולבו שוים (רמה שו"ע יו"ד סי' רי ס"ח), ואף שקבלת תענית בלב מועלת מכל מקום כשגמר לקבל בפה אין מועלת הקבלה שבלב (או"ח קנה בסס מ"ח סי' ג). אך בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' קנ) כתב שהרי זה כאומר פת סתם שיכול אחר כך לפרש שכוונתו לפת חיטים, ואף כאן יכול לפרש עד שקיעת החמה שכוונתו לתענית חצי היום, ובדיעבד אפשר שיכול לפרש אף אחר השקיעה. [לא] **רמב"ם** (מלכות תפילה פי"ה הט"ו), וראה שו"ע (יו"ד סי' קלה סט"ו).

דף יב [א] ואף שלענין מוצאי שבת צריכים להמתין עד שיראו ג' כוכבים קטנים, היינו דווקא משום חומר השבת, וכן גם ביום הכפורים, אבל בשאר תעניות די בג' כוכבים בינונים (משנ"ב סי' תקסג סק"ג). ולענין תפילה די בכוכבים קטנים (רמה שערי תשובה סי' רלה סק"ח). ושיעור הזמן של ג' כוכבים בינונים הוא לדעת שו"ע הרב (סדר הכנסת שנת) בארץ ישראל בימי ניסן ותשרי כ"ד דקות אחר שקיעת החמה, והוא כ 5.93 מעלות מתחת האופק, ובספר זמנים כהלכה בדק ומצא שאפשר כבר לראות שלשה כוכבים בינונים אחרי כ"א דקות, דהיינו קצת יותר מ 5 מעלות. והגרי"מ טוקצ'ינסקי בספר בין השמשות (פ"ה) מבאר שהזמן בירושלים הוא 22 דקות אחר שקיעת החמה, והיינו 27 דקות בשאר חלקי הארץ, שהם כ 6.5 מעלות מתחת לאופק (ורמה שו"ת סי' קלה סט"ו).

[ב] **שו"ע ורמ"א** (או"ח סי' תקסג סי"ב). [ג] **משנ"ב** (סק"ח). וכתב בשעה"צ (סק"ח) בשם הגהות מיימוניות שני טעמים בדבר מה שמחמירים בזה גם בשאר תעניות, אחד משום שאין אנו בקיאים בתחילת זמן בין השמשות ואפשר שאינו מתחיל בשקיעת החמה אלא סמוך לצאת הכוכבים, ועוד שבסוף היום יש יותר להחמיר בספק של בין השמשות כיון שלא יצא היום מחזקתו, וראה שם עוד מה שכתב בזה. ובשפת אמת בסוגייתינו (ד"ה כל תעניות) צידד לומר על פי דברי הרמב"ן והר"ן שגם בסוף התענית אין צריך להתענות בין השמשות כיון שהוא ספק דרבנן והולכים בו לקולא, והסתפק שם בדין המקבל עליו תענית יחיד שאפשר שכיון שחיובו הוא משום נדר הרי זה ספק דאורייתא ואסור לו לאכול בין השמשות, וכתב שבאמת עמא דבר שמקילים לאכול בביה"ש ונראה שיש להם על מה לסמוך. וכן כתב בערוך השלחן (ס"ט) שהסומך על רבותינו רבינו יונה והרמב"ם והר"ן ורש"י להתענות רק עד בין השמשות אין מזניחין אותו. אך בבירור הלכה (תעניות או"ח סי' תקסג) האריך בזה הרבה בדברי הראשונים והאחרונים ומסיק שאין מקום להקל לאכול לפני צאת ג' כוכבים בינונים. [ד] **משנ"ב** (סס), וכתב בשעה"צ (סק"ג) שמכל מקום בתחילת התענית במי שקיבל עליו להתענות לילה ויום, אין צריך להתענות בין השמשות ויכול להתחיל להתענות בצאת הכוכבים, אלא אם כן קיבל עליו להתענות ככל חומר תענית צבור. ומכל מקום טוב שלא להיכנס לבית הספק אלא להתחיל להתענות מבעוד יום. [ה] **שו"ע** (סס). [ו] **שם**. [ז] **ואם** קיבל עליו מתחילה להתענות כל היום אסור לו להפסיק וחייב להשלים תעניתו עד הלילה, ולדעת הגר"א באופן זה מודים כולם שאם לא השלים תעניתו עד הלילה אינו מתפלל עננו , וכן יש להורות (משנ"ב סק"ו, שעה"ל סק"ה). [ח] **והיינו** דווקא כשמתפלל מנחה כשעודו בתעניתו, אבל אם כבר אכל לפני תפילת מנחה אינו יכול לומר עננו בתפילתו לכו"ע (משנ"ב סק"ו), ואפשר שאם ידלג תיבות 'צום תעניתנו' יכל לומר עננו גם כשאכל לפני כן (שעה"ל סק"ו).

פניני הלכה

בליל התענית שהרי בליל התענית מותר עוד לאכול, ולכן אין לומר עננו בתפילת ערבית שהיא בליל התענית אלא רק משחרית. אך הרמב"ן במלחמות ה' חלק עליו וכתב להצדיק דעת הרי"ף שיום התענית מתחיל מבערב אף שאין מתענים אלא ביום, ולכן יכולים לומר עננו גם בערבית.

ולמעשה פסק בשו"ע (או"ח סי' תקסה ס"ג) שבארבע צומות גם היחיד אומר עננו בכל תפלותיו, כיון שאפילו אם יאחזנו בולמוס ויאכל שייך לומר עננו ביום צום התענית הזה, כיון שתיקנו חכמים להתענות בו. אך הרמ"א כתב שנהגו בכל הצומות שלא לאומרו כי אם במנחה, מלבד שליח צבור שאומר שחרית כשמתפלל בקול רם. ומנהג בני אשכנז כרמ"א וכדעת הגאונים הנ"ל שחוששים שמא יאכל ותבטל התענית, ומנהג בני ספרד כמחבר שאומרים עננו גם בשחרית וכדעת התוספות בסוגייתינו ועוד הרבה ראשונים שחלקו על הגאונים, אך בערבית אף בני ספרד אינם אומרים עננו כיון שחוששים לדעת בעל המאור שאין התענית מתחלת אלא ביום (שלמן גבוה מימן מקסה סק"ג ועוד, ועי' טהרת המים בשיורי טהרה מערכת הט' אות ל שדן בהנהג בני ספרד בליל תשעה באב), ובני תימן נוהגים לומר עננו גם בערבית, וכדעת הרי"ף והרמב"ן שהתענית מתחלת מבערב (פירוש עץ חיים לשלמי דף קנט ע"ח).

נישואין בליל י"ז בתמוז

וכתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סי' קסח) עוד נפקא מינה לדינא במחלוקת הרי"ף והרמב"ן עם בעל המאור אם התענית מתחילה מבערב או מהיום, לענין עריכת נישואין בליל שבעה עשר בתמוז, שלדעת בעל המאור שאין תחילת התענית אלא ביום נראה שגם דיני בין המצרים אינם מתחילים אלא ביום ויכולים לעשות נישואין בליל י"ז בתמוז, אך לדעת הרי"ף והרמב"ן שהתענית מתחילה מבערב אלא שאיסור האכילה הוא רק מביום, אם כן כל שאר דיני י"ז בתמוז מלבד איסור אכילה מתחילים כבר מבערב, ואין לעשות נישואין גם בליל י"ז בתמוז. ולמעשה הכריע באגרות משה, שכיון שמעיקר הדין לא היה לאסור כלל לעשות נישואין בשבועות בין המצרים אלא שהוא מנהג בעלמא משום אבלות של רבים ושאינו סימן טוב לעשות נישואין בימים אלו, אם כן אפשר שגם הרי"ף והרמב"ן הסוברים שהתענית מתחיל מבערב יודו שלענין זה הוא רק מהזמן שניכר שמתאבלים שהוא מהבקר שאז מתחילין להתענות, ובלילה יכולים עדיין שלא לנהוג מנהגי אבילות ויכולים לעשות נישואין. ומלבד זאת כתב באגרות משה שבעניני מנהג יש ללכת אחר המיקל, וכיון שנחלקו הראשונים אם התענית מתחלת בלילה לכן יש להתיר ולהקל לצורך (ורמה עוד שם וח"ד או"ח סי' קיג אות ז).

ובאשל אברהם לגה"ק מבוטשאטש (או"ח סי' תקנח) מבואר שלדעתו אסור לעשות נישואין בליל י"ז בתמוז, ודן לאסור אפילו בבין השמשות של ליל י"ז בתמוז ואפילו כשחל י"ז בתמוז בשבת והתענית נדחית ליום א' שגם בזה יש להקפיד ולעשות היחוד קודם בין השמשות, ואפילו לדעת הפוסקים הסוברים שאין איסור קנין בערב שבת בין השמשות, אבל זה חמור יותר, עיי"ש.

וכן במועדים וזמנים (ח"ח סי' שלח) הביא דעת האגרות משה הנ"ל וכתב על דבר שאין לדמות דין נישואין לדין תענית, שאף אם דיני תענית מתחילים בבוקר מכל מקום דיני אבילות מתחילים בלילה, עיי"ש. ובאמת כבר כתב כן החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ח סי' כד) שאין לברך שהחיינו בליל י"ז בתמוז ולאכול בשר לנוהגים להחמיר בדבר מי"ז בתמוז, שדיני בין המצרים נוהגים כבר מליל י"ז בתמוז וכתב שכן המנהג פשוט בארץ הצבי, וכן כתבו עוד הרבה מפוסקי זמנינו.

יב.

הנוסע במטום בי"ז בתמוז מא"י לארה"ב או להיפך

בסוגייתינו מבואר שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית, והיינו שאין מקיימים דין תענית אם אוכלים לפני שקיעת החמה ורק אם

שאומר עננו בשומע תפלה יכול לאומרו גם כשאינו משלים כיון שבלאו הכי יכול להוסיף[ט], אבל ש"צ לא יאמר עננו לא בברכה בפני עצמה אחר ברכת גואל ישראל ולא בתוך ברכת שומע תפלה[י], אלא אם כן משלימים, וכן נוהגין.

אוצר החכמה

אף יחיד שקבל עליו תענית סתם בערב שבת, צריך להתענות עד צאת הכוכבים, אלא אם כן פירש בשעת קבלת התענית שאינו מתענה אלא עד שישלימו הצבור תפלתם[יא]. ודעת הרמ"א[יב] היא שבתענית יחיד[יג] רק אם קיבל עליו בלשון נדר צריך הוא להתענות עד צאת הכוכבים[יד], אבל אם קבלו בלשון תענית בעלמא אינו צריך להתענות אלא עד שיצאו הצבור מבית הכנסת מתפילת ערבית, ואפילו היום גדול, אם הוא מפלג המנחה ולמעלה. ומכל מקום טוב יותר להתנות בשעת קבלת התענית שלא יתענה רק עד שיצאו הצבור מבית הכנסת[טו], ואם התנה שלא להתענות רק עד אחר מנחה מועיל תנאו[טז].

ויש אומרים שמי שמתענה משום תשובה לכפר על עוונותיו כגון מי שרגיל להתענות בעשרת ימי תשובה או ביום או יומיים מהם, כיון שאין רגילות לקבלה התפלה אלא מתענה כן מדי שנה בשנה ולכן לא היתה קבלה שחייבתו לצום עד צאת הכוכבים, אינו צריך להתענות עד צאת הכוכבים אלא עד שיצא מבית הכנסת מתפילת ערבית[יז], ואפילו אם התפללו מבעוד יום אם הוא אחר פלג המנחה שהוא י"א שעות פחות רביע. ואין צריך להתפלל בעצמו תפילת ערבית ודי במה שהגיע הזמן הזה ובלבד שהתפלל תפילת מנחה[יח]. וכן יכול היחיד להתפלל עננו בשומע תפילה לכל הדעות אף על פי שלא השלים תעניתו[יט]. וגם בתעניות שמתענים בחודש אלול ובערב ראש השנה אין צריך להשלים[כ]. וכן חתן יתפלל עננו קודם שיכנס לחופה ואז יוכל לשתות מכוס של ברכה[כא].

אבל מי שמתענה מי"ז בתמוז עד תשעה באב צריך להשלים, אף על פי שגם הוא אינו צריך קבלה, כיון שאין התענית כדי לצער את עצמו אלא משום אבילות החורבן. וכן במקום שכולם מתענים כל עשרת ימי תשובה ואחד אינו מתענה כל עשרת ימי תשובה אלא רק מתענה יום או יומים, או בתענית בה"ב ותענית ערב ראש חודש שלא כולם מתענים, צריך קבלה לתעניתו ולכן צריך גם השלמה. אבל אם התנה שלא להשלים, הרשות בידו ולא עדיף משאר תענית[כב].

[ט] והט"ז (סק"ח) כתב שמכל מקום לא יאמר 'צום תעניתנו' כדי שלא יהיה כדובר שקרים, אך הכרעת הפוסקים היא שיכול גם לומר 'צום תעניתנו', כיון שהתענה עד לאחר חצות ואכילתו אז היא כזריקת אבן לחמת (משנ"ב סק"ז). [י] **ביאור הלכה** (ד"ה אף). [יא] **שו"ע** (סו"ס תס ס"ג, וסי' רמט ס"ד), והיינו כשהיו מתפללים מבעוד יום. וראה שער הציון (סי' תקסב ס"ק יז) לענין תענית חלום או שמתענה מחמת שהוא איסטניס. [יב] **או"ח** (סי' רמט ס"ד). [יג] **כגון שקיבל על עצמו להתענות בע"ש זה, או שדרכו** להתענות בכל ע"ש או ערב ר"ח שחל בע"ש, או שמתענה יום שמת בו אביו ואמו או כ' סיון או שמתענה תעניתים המבוארים בסימן תקפ (משנ"ב ס"ק כב). [יד] **ביאור הלכה** (ד"ה ויו"ט). [טו] **משנ"ב** (ס"ק כח). [טז] **משנ"ב** (סק"כ). [יז] **שו"ע** (סו"ס תקסב ס"ג). ומקור הדין בדברי הראבי"ה (סי' תתנח) שלמד כן מהמבואר בסוגייתינו לענין אנשי משמר שהיו מתענין ולא משלימין כיון דלצעורי נפשייהו קא מכווני והא ציער. [יח] **משנה ברורה** (שם ס"ק י). וכתב עוד בשם מחצית השקל שעכשיו רבים נוהגים שלא להתענות כי אם עד זמן מנחה גדולה ומתפללים תחלה מנחה, ועכ"פ באדם חלוש בודאי יכול לסמוך להקל להתענות רק עד זמן מנחה גדולה ולהתפלל מנחה ותפלת עננו ולאכול. [יט] **ודווקא יחיד ולא ש"ץ** (ביאור הלכה ד"ה י"ח וד"ה והיחיד). [כ] **רמ"א** (סו"ס תקסב ס"ג), ובזמן המגן אברהם היה המנהג להשלים תעניות אלו (מג"א סי' תקסב סק"ד), אך בזמנינו לא נהגו להשלים (שעה"צ שם סק"ח). [כא] **שאם** ישתה קודם מנחה לא יוכל לומר עננו. ומכל מקום טוב יותר שיתנה החתן בפירוש שלא להשלים (משנ"ב שם ס"ק יג). [כב] **רמ"א** (סו"ס תקסב ס"ג). ונוספו עוד פרטי דינים בגוף הדברים על פי משנ"ב (ס"ק יג-טז) וביאור הלכה (ד"ה שרגיל וד"ה עד). [כג] **רמב"ם** (הלי המקדש פ"ו ה"ט). [כד] **ואם לא נדחה** משלימים, ונהגו להשלים גם בד' תעניות שלא נדחו (מגן אברהם סי' תקנט ס"ק יח). וכן הדין לענין חתן ביום חופתו בסתם תענית צבור או בכל ד' צומות אם לא היו דחויים צריך להשלים התענית, ונותנין הכוס שבחופה לתינוק לשתות. אבל אם היו דחויים אין צריך להשלים ומותר לשתות הכוס וכן לאכול אחר חופתו, שרגל שלו הוא (משנ"ב ס"ק לה). אבל בשבעת ימי המשתה שלו אינו נחשב ליום טוב וצריך להשלים תעניות שחלו בהם (מג"א שם), אבל תענית יאר צייט שחלה בהם אינו צריך להתענות, ומכל מקום צריך התרה (ביאור הלכה ד"ה ונדחה). [כה] **וכולם** בכלל (מגן אברהם שם ס"ק יג), היינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק אבל לא המכניס והמוציא, וכל שכן שאר הקרואים. ומכל מקום אף שמותרים לאכול לא יעשו ביום סעודה גדולה כמו שעושין בשאר הימים אלו לא היה בט' באב (משנ"ב ס"ק לו). [כו] **יש** אומרים מנחה גדולה ויש מחמירים שרק מנחה קטנה מותר, וראוי להחמיר (מגן אברהם שם ס"ק יג). ובמשנה ברורה (ס"ק לז) הכריע שאפשר להקל ממנחה גדולה. וכתב שצריך להבדיל קודם האכילה כיון שעדיין לא הבדילו מיציאת השבת. [כז] **כתב** במשנ"ב (ס"ק לח)

יום טוב של קרבן העצים

זמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה, ויום שיגיע לבני משפחה זו להביא העצים היו מקריבין עולות נדבה וזהו קרבן העצים והיה להם כמו יום טוב, ואסורין בו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה ודבר זה מנהג[כג].

השלמת התענית לבעל שמחה בתשעה באב שנדחה ליום א'

ט' באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון[כד], בעל ברית[כה] מתפלל מנחה בעוד היום גדול[כו], ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו[כז] הוא[כח].

תספורת בעל ברית בספירת העומר

מי שהוא בעל ברית[כט] או מל בנו, מותר להסתפר בספירה[ל] לכבוד המילה[לא].

דין תענית יחיד שלא קיבלה על עצמו

כל תענית שלא קבלה עליו היחיד מבעוד יום אינה תענית[לב], ומכל מקום יש אומרים שלא יאכל עד סוף היום ויש מתירים לאכול[לג]. ולכן אין מתפללים עננו בתענית זו, וכן אם נדר להתחייב בתענית סתם והתענה כך לא יצא ידי נדרו. ויש אומרים שכן מתפלל עננו אף אם לא קיבל עליו את התענית כלל[לד], וכתב הרמ"א שכן יש לנהוג בתענית יחיד[לה]. ולכל הדעות המתענה תענית חלום מתפלל עננו אף על פי שלא קבלו עליו מאתמול[לו], ואומר בעננו 'צום תעניתנו'[לז].

זמן קבלת התענית

אימתי מקבל היחיד את התענית, בתפלת המנחה אומר בשומע תפלה או אחר שסיים תפלתו קודם שיעקור רגליו, הריני בתענית יחיד[לח] מחר יהי רצון שתהא תפלתי ביום תעניתי מקובלת. ואם לא הוציא בפיו אלא הרהר בלבו שהוא מקבל תענית למחר, הרי זו קבלה[לט], והוא שיהרהר כן בשעת תפלת המנחה[מ]. והרמ"א[מא] כתב שטוב יותר לקבלו אחר תפלה קודם יהיו לרצון או קודם

שיש אומרים שהוא הדין אם חל פדיון הבן בט' באב שנדחה, שנקרא גם כן אצלו יום טוב והאב והכהן אינם צריכים להשלים התענית. ומכל מקום אסור לעשות הסעודה, שאין מצות הסעודה דוחה התענית, וכמו לענין בעל ברית. ודוקא כשחל פדיון הבן בזמנו שחל יום ל"א שלו בו ביום, אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת שאף על פי כן הוא שלא בזמנו, צריכין להשלים. [כח] **שו"ע** (סו"ס תקנט ס"ט). והטור (שם) הביא שמעשה היה ברבינו יעבץ שהיה בעל ברית והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו לפי שיום טוב שלו היה, והביא ראיה מסוגייתינו שאמר ר' אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין וחל ט' באב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה. [כט] **גם** כאן כתב במשנ"ב (סי' תכג ס"ק יג) שהיינו הסנדק והמוהל ואבי הבן אף שאינו מוהלו בעצמו, אבל לא המוציא והמביא. [ל] **כתב** במשנ"ב (ס"ק יג) שהיינו אפילו ביום שלפני המילה סמוך לערב קודם הליכה לבית הכנסת, ואם חל המילה בשבת מותרים להסתפר בערב שבת אפילו קודם חצות. [לא] **רמ"א** (סו"ס תקנט ס"ג). וכתב הגר"א בביאורו שמקורו מסוגייתינו. [לב] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"י), **שו"ע** (סו"ס תקסב ס"ה). ודווקא בתענית שעות נתבאר לעיל שיש אומרים שאין צריך קבלה מאתמול, כיון ששם לא התחיל להתענות לפני הקבלה, מה שאין כן בתענית של כל היום שאף שאוכל בלילה מכל מקום תחילת התענית היא בלילה, ואם לא קיבלה על עצמו מבעוד יום נמצא שהתחיל להתענות קודם הקבלה ותענית כזו אינה תענית (משנ"ב ס"ק כה, שעה"צ ס"ק יט). [לג] **במשנה ברורה** (ס"ק כג) הביא מהפמ"ג, ומהגר"א שכתב בביאור דברי הרמ"א שאין לאכול עד סוף היום, דלא גרע ממי שנודר לצער עצמו מבשר ויין שצריך לקיים נדרו, אך הביא שביד אפרים ובשיורי לקט מפקפקין ומקילים, שכיון שהוא סבר לצאת בזה ידי נדרו שנדר מכבר אם כן היתה הקבלה בטעות ויכול לחזור בו ולאכול בו ביום. [לד] **כן** מסקנת הפוסקים וכמבואר במשנ"ב (ס"ק מד) ושעה"צ (ס"ק כח), ודלא כהב"ח (ס"ה) שכתב שרק אם על כל פנים קיבל את התענית בלילה יכול לומר עננו . [לה] **ואם** גם לא קיבל את התענית מבעוד יום וגם אין דעתו להשלימה, שיש תרתי לריעותא, לא יאמר עננו, ונכון שבאופן זה ידלג תיבות 'צום תעניתנו' (משנ"ב ס"ק כה, שעה"צ ס"ק כג). [לו] **רמ"א** (שם). [לז] **משנ"ב** (ס"ק כו), שכיון שמשמים הטילו עליו להתענות הרי זה במקום קבלה מעצמו (שם). [לח] **ובדיעבד** גם אם לא אמר אלא הריני בתענית למחר, אינו כמקבל עליו תענית בחומרי תענית צבור אלא תענית יחיד בלבד (משנ"ב ס"ק כט). [לט] **ובלבד** שהרהר בלשון זה שהוא מקבל תענית, אבל אם רק היתה דעתו להתענות למחר אינה קבלה ויכול לחזור בו, אך אם לא חזר בו והתחיל להתענות צריך התרה לקבלתו. [מ] **שו"ע** (סו"ס תקסב ס"ו). [מא] **שם**.

פניני הלכה

משלימים את התענית ואין אוכלים עד שקיעת חמה תענית היא. ובקובץ אוצרות ירושלים (חלק נפ עמ' ממרמו) הובאה תשובת הגאון ר' אלי' זלוטניק בעל פרי אליהו, שדן בדינו של הנוסע מארץ ישראל לארצות הברית ביום התענית כדוגמת י"ז בתמוז והתחיל להתענות בארץ ישראל, שבשעה שכבר נגמרה התענית בארץ ישראל עוד לא שקעה החמה בארצות הברית ועדיין לא נגמרה התענית שם, ודן אם צריך הוא להתענות עד שקיעת החמה בארצות הברית או שיכול הוא כבר להשלים את תעניתו בשעה ששקעה החמה בארץ ישראל כיון שתחילת תעניתו היתה בארץ ישראל. וכן דן להיפך במי שנוסע מארה"ב לארץ ישראל ביום התענית, שבשעה ששוקעת החמה בארץ ישראל עוד לא שקעה החמה בארה"ב, ויש לדון אם צריך להתענות עד שתשקע החמה בארה"ב או שיכול כבר להשלים את תעניתו בשעה ששקעה החמה בארץ ישראל. ובתחילה רצה לדייק ממה שאמרו בסוגייתינו שכל תענית שלא שקעה עליו החמה אינה תענית, שנראה מלשון זה שבשקיעת החמה הדבר תלוי ולא במנין של י"ב שעות, ולכן הנוסע מארץ ישראל לארה"ב צריך להתענות כי"ח שעות עד שתשקע החמה בארה"ב, והנוסע מארה"ב לארץ ישראל יכול להתענות פחות שעות עד שתשקע החמה בארץ ישראל.

אך שוב כתב להוכיח שענין התענית אינו עד השקיעה אלא ענינה הוא בי"ב שעות דווקא, שכן לענין מי שחלם חלום רע בשנת הצהרים ורוצה להתענות תענית חלום על חלומו, צריך להתענות מיד כשיקום ועד חצות הלילה י"ב שעות. ואם אין ענין בתענית שתהיה בת י"ב שעות אלא רק שיתענה עד הלילה, צריך עיון מה מקום יש להתענות י"ב שעות כשאינם מתחילת היום ואינם מסתיימים בשקיעת החמה. ומוכח מכאן שעיקר ענינה של התענית היא

שיעקור רגליו[מכ], מלקבלו בשעת תפלה, כדי שלא להפסיק תפלתו. ומכל מקום טוב שגם בשומע תפלה יהרהר שמקבל עליו התענית למחר[מג].

ולכתחילה טוב יותר לקבל את התענית בזמן מנחה קטנה שהיא סמוכה יותר לתחילת התענית, אך בדיעבד גם קבלה במנחה גדולה מועלת. ואם שכח ולא קיבל עליו את התענית במנחה יכול לקבלה אחר כך כל זמן שהוא יום[מד].

יחיד שקיבל עליו תענית ופגעה בימים טובים

יחיד שקבל עליו תענית כך וכך ימים ופגע בו ראש חדש, או שקבל עליו להתענות בראש חודש, אם קבלו בלשון קבלת תענית בעלמא כגון שאמר הריני בתענית[מה] אינו צריך התרה[מו], ואין צריך להתענות ואם שגג והתענה צריך לשבת תענית על תעניתו[מז]. ואם קבלו עליו בלשון הרי עלי שהוא לשון נדר, צריך התרת חכם[מח]. ועל ידי שהותר נדרו מותר כבר לאכול בכל הימים שנדר כיון שנדר שהותר מקצתו הותר כולו[מט]. ואם לא התירו צריך להתענות ולשבת תענית על תעניתו[נ]. ולדעת הרמב"ם רק בשבתות וימים טובים וערב יו"כ וראש חודש שחיוב האכילה בהם הוא מן התורה צריך להתענות אם לא התירו לו את נדרו, אבל בחנוכה ופורים שהם מדבריהם עשו חכמים חיזוק לדבריהם יותר משל תורה ואינו צריך להתענות בהם גם אם לא התירו לו את נדרו[נא], והמנהג כדעה הראשונה[נב].

זמן התחלת התעניות על שאר הצרות

תעניות אלו שמתענין על הצרות מותרין לאכול בלילה אף על פי שמתענין למחר חוץ מתעניות האמצעיות והאחרונות על המטר[נג], וכל תענית שאוכלין בה בלילה בין צבור בין יחיד הרי זה אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר,והוא שלא ישן שינת קבע[נד] אפילו שלא על מיטתו, אלא רק נים ולא נים תיר ולא תיר[נה], אבל אם ישן שינת קבע אינו חוזר ואוכל[נו] ולא שותה, אלא אם כן התנה לפני שהלך לישון שיוכל לאכול או לשתות בקומו[נז]. ודעת הרמ"א[נח] שבשתיה אין צריך תנאי, שמסתמא דעתו של אדם לשתיה אחר השינה, והרי הוא כאילו

[מכ] **משנ"ב** (ס"ק נג). [מג] **משנ"ב** (ס"ק נד). [מד] **משנ"ב** (ס"ק נז). ובביאור הלכה (ד"ה מימתי) דן לענין בין השמשות, עיי"ש. [מה] **ואם** אמר הרי עלי להתענות או הריני נודר להתענות, לדעת האליה רבה (סי' תקע סק"ח) על פי המג"א (שם סק"ג) אין זה לשון נדר עד שיאמר הרי עלי אכילת יום פלוני קונם (ורמה משנ"ב שם סק"ג), אך לדעת רוב הפוסקים אף לשונות אלו לשון נדר הם (רמה כף החיים שם סק"ג). [מו] **ואם** קבלתו היתה להתענות ביום זה שחל בו ראש חודש, כגון שקיבל עליו להתענות בכל ימי שני וחמישי, אין צריך להשלים תעניתו בימים אחרים, אבל אם קיבל עליו להתענות כך וכך ימים צריך להשלים ביום אחר (משנ"ב סי' תיח סק"ז). [מז] **אליה רבה** (סי' תקע סק"ג). [מח] **שו"ע** (או"ח סי' תיח ס"ג ולבוש שם, סי' תקע ס"ח, ויו"ד סי' רטו ס"ג-ד). [מט] **ש"ך** (יו"ד סי' רטו סק"ו). [נ] **מג"א** (סי' תקע סק"ג), משנ"ב (שם סק"ה). [נא] **שו"ע** (או"ח סי' תקע ס"ח). וכתב **הש"ך** (יו"ד סי' רטו ס"ק יח) בשם תשובת מהר"מ שימי ניסן ושאר הימים שאין אומרים בהם תחנון דינם כימים האסורים מדבריהם ולדעת הרמב"ם אין להתענות בהם גם אם לא התיר את נדרו, אך הש"ך כתב שבנודר בלשון נדר אף להרמב"ם צריך התרה בהם ואינם כחנוכה ופורים הכתובים במגלת תענית ולא בטלו עדיין וגם חשובים יותר ועשו חכמים חזוק בהם, מה שאין כן באלו. [נב] **רמ"א** (שם). [נג] **וכן** בתענית חלום אסור לאכול מיד משעה שחלם (מג"א סי' תקסד סק"ח). [נד] **שו"ע** (או"ח סי' תקסד ס"ח). ואם ישן באמצע סעודתו, לדעת הרבה אחרונים (מג"א שם, ביאור הגר"א ושוד) אסור לו לאכול, שלדעתם הכל תלוי בשינה. אך לדעת הב"ח והט"ז (סק"ג, ורמה פמ"ג משב"ז סק"ב) ועוד פוסקים היא שרק אם גמר סעודתו צריך להפסיק מלאכול, אבל שינה לבדה אינה קובעת. ולדעתם גם אם השינה לא היתה בתוך הסעודה אלא לפניה, כמו שמצוי שאדם ישן בתחילת הלילה ואחר כך קם לאכול, גם כן מותר לו עדיין לאכול (שעה"ל סק"ג). ומכל מקום המחמיר בדבר קדוש יאמר לו (ב"ח שם, משנ"ב סק"ג). [נה] **ט"ז** (סק"ו), משנ"ב (סק"ג-ג). [נו] **רמב"ם** (תעניות פ"ו ה"ח), שו"ע (שם). [נז] **שו"ע** (שם). [נח] **שם**. [נט] **משנ"ב** (סק"ו).

[ס] מלשון זה משמע שבארץ ישראל אם קבל עליו תענית סתם חוששים שמא קבל עליו תענית ציבור וצריך להפסיק מבעוד יום ואסור במלאכה, ויתכן שבזמננו שאין מצוי להתענות תעניות הציבור המבוארים בשו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ג) כנראה כונתו לסתם תענית ולא לתענית ציבור, וצ"ע (משנ"ב סי' תקסה סק"ח). [סא] **שו"ע** (או"ח סי' תקסה ס"ו). [סב] **משנ"ב** (סי' תקסה סק"ט), ואפילו אם הוא אינו שייך בסעודה זו. ויש אומרים שאפילו אם הפצירו בו לאכול בסעודת מרעות מותר לו לאכול מפני דרכי שלום, אך מדברי השו"ע נראה שאין להקל בזה (משנ"ב שם). [סג] **דין** מצטער מהטור (או"ח סי' תקסה) ורמ"א (שם ס"ג). [סד] **רמב"ם** (נדרים פ"ד הט"ו), שו"ע (שם). [סה] **משנ"ב** (סק"ט). [סו] **רמב"ם** (שם), שו"ע (שם). [סז] **משנ"ב** (ס"ק יג). [סח] **והטעם** כיון שמקפיד דווקא על ימי שני וחמישי שהם ימי רצון, ודווקא ימי שני וחמישי של שנה זו כיון שעל שנה זו נדר מאחר ואמר 'השנה' [ובשעה"צ (ס"ק יז) תמה מאי טעמא נקטינן דמקפיד על שנה זו דווקא, עיי"ש]. ולכן אם נדר להתענות ימי שני וחמישי של חצי שנה, או שאמר 'שנה' ולא אמר 'השנה', יכול ללוות ולפרוע במחצית השניה של השנה. וכן אם נדר להתענות שני וחמישי ושני יכול ללוות ולפרוע ולהתענות חמישי ושני וחמישי, שאין הקפידא אלא על ימים אלו שהם ימי רצון (משנ"ב ס"ק יג). [סט] **רמ"א** (שם). [ע] **שו"ע** (שם), וראה רמב"ם (תעניות פ"ו ה"ב). [עא] **משנ"ב** (ס"ק יד).

התנה. והכרעת הפוסקים היא שלכתחלה ראוי להחמיר ולהתנות אף לשתיה כדעת השו"ע, אך אם רגיל לשתות אחר השינה אינו צריך להתנות[נט].

יב:

חשש תענית צבור במקבל עליו תענית יחיד

מאחר וכל תענית שגוזרים הצבור בחוצה לארץ אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות שמותרים במלאכה, שאין גוזרים על הצבור תענית כמו צום כפור אלא בארץ ישראל בלבד ובגלל המטר וכמו שנתבאר (לעיל יפ:), הילכך יחיד שקבל עליו תענית, אין חוששים שמא קבל עליו תענית צבור, ומותר בכל הנזכר לעיל[ס], ואף על פי כן לכתחלה טוב לומר בשעת קבלת תענית הריני בתענית יחיד לפניך מחר[סא].

השלמת תענית כשלא התענה

הנודר לצום עשרה ימים באי זה יום שירצה והיה מתענה ביום אחד מהם, והוצרך לאכול משום דבר מצוה כגון ברית מילה או סיום מסכת[סב] או מפני כבוד אדם גדול או שמצטער[סג], הרי זה אוכל ביום זה ופורע יום אחר שהרי לא קבע הימים בתחלת הנדר[סד]. ומכל מקום צריך להתענות מקצת היום ולאכול מאוחר יותר מהשעה שרגיל לאכול בה, כדי שלא יצטרך להתיר את נדרו[סה].

אבל אם לא קבל עליו קודם לכן להתענות יום אחד, אלא קבל עליו במנחה להתענות למחר, אינו יכול להתענות אלא תענית זו ואינו יכול ללוותה ולפרעה ביום אחר[סו]. ויש אומרים שאפילו אם מצטער מתעניתו ומתענה מקצת היום אין לו להקל, ויש מקילים בזה[סז].

וכל שכן במי שפירש שנודר להתענות ביום זה ממש, כגון שאמר בתחלת נדרו אתענה יום פלוני, או אתענה ב' וה' כל השנה או כדומה לזה[סח], שאינו יכול להשלים תעניתו ביום אחר[סט]. וכן אם קיבל עליו להתענות תענית חלום[ע] או תענית יאר צייט[עא], חייב להתענות בו ביום שחלם ואינו יכול ללוותו.

פניני הלכה

יב:

תענית חלום בזמנינו

בגמרא, אמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב יפה תענית לחלום כאש לנעורת. וכן נפסק להלכה שאם ראה אדם חלום רע ראוי לו להתענות בו ביום כדי לבטל את החלום ואפילו בשבת, וכמו שנתבאר באליבא דהילכתא. ודנו הפוסקים אם דין זה של תענית חלום נוהג גם בזמנינו. שהטור (או"ח סי' תקפח) כתב בשם רב עמרם ור' קלונימוס שבזמן הזה אין להתענות תענית חלום בשבת, כיון שאין אנו בקיאים בפתרון החלומות לידע איזה חלום הוא חלום רע ואיזה חלום הוא חלום טוב, ולכן אין מתענין בספק. וביאר בשו"ע הרב (סי' רפח ס"ז) שאף חלומות שנתבארו פתרונותיהם בגמרא מכל מקום אין מתענים עליהם לפי דעה זו כיון שנשתנו פתרוני החלומות מזמן חכמי הגמרא לזמנינו כמו שנשתנו הרפואות שבזמניהם ואינם מועילים עכשיו. ובכף החיים (שם ס"ק סג) כתב בשם אגדת אליהו (על הירושלמי מעשר שני פ"ד ה"ח) שכתב שאם אדם מתייעץ עמו אם להתענות בשבת על חלום רע שחלם, הוא אומר לו שלא יתענה אלא יתענג בשבת באכילה ושתיה ובתנאי שלא ידבר בכל השבת עם שום אדם כיון שברוב דברים לא יחדל פשע, וישב בשבת ויקרא כל ספר תהילים מתחילה ועד סוף, ולמחר ביום חול יתענה תענית חלום אם ירצה וגם יתן צדקה כפי השגת ידו. והחיד"א (דגש לפי מערכת הגימ"ל סוף יז) כתב שיודע הוא על אדם גדול אחד שלא היה מקפיד בחלומות, ואמר שראה תלמיד חכם אחד שרוב שבתותיו

להתענות י"ב שעות, ולכן שייך לפעמים להתענות י"ב שעות מחצות היום עד חצות הלילה. וכן הוכיח עוד מהמקומות בקוטב הדרומי והצפוני שאין החמה שוקעת שם כלל אלא חצי שנה כולו יום וחצי שנה כולו לילה, הכי נאמר שכיון שאין שם שקיעת החמה אין יכולים להתענות שם או לסיים את התענית כיון שסיום התענית תלוי בשקיעת החמה, והרי התורה ניתנה לכל מקום ולכל זמן. ובהכרח צריך לומר שעיקר ענינה של התענית הוא להתענות י"ב שעות. ולפי זה כתב שגם הנוסע במטוס ממקום למקום צריך להתענות י"ב שעות, ולכן הטס מארה"ב לארץ ישראל צריך להמתין עד שקיעת החמה בארה"ב ורק אז לאכול, והטס מארץ ישראל לארה"ב מעיקר הדין יכול הוא לאכול כשקעה החמה בארץ ישראל שאז שלמו י"ב שעות לתעניתו. ומכל מקום כתב שמדין אחר צריך הוא להמתין עד שקיעת החמה בארה"ב, כדין ההולך ממקום שמקילים בו באיזה ענין למקום שמחמירים בו שצריך מדרבנן לנקוט כחומרי מקום שהלך לשם, ואף כאן כיון שהגיע למקום שעדיין מתענים בו צריך הוא להתענות עמהם מכח דין דרבנן זה. וכן הביא ממה שכתב הפסקי תשובה (סי' רנג) תשובת האמרי אמת מגור, בנידון מי שבמקום שהיה שם כבר נסתיים יום הכיפורים וטס במטוס למקום ששם עדיין הוא יום הכפורים, שכתב האמרי אמת שבאופן זה אינו ענוש כרת כיון שכבר קיים מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ומכל מקום משום חומרי מקום שהלך לשם אין לו לאכול ולא לעשות מלאכה עד צאת יום הכפורים במקום שהלך לשם (ורמה שם עוד, ובשו"ת שבט הלוי ח"ו סי' עו).

וכל שכן שאינו יכול ללוות ולפרוע תענית צבור. אבל תענית שני וחמישי ושני שנוהגים להתענות אחר פסח וסוכות או אפילו בעשרת ימי תשובה, ואירע בהם ברית מילה או פדיון הבן או שאר סעודת מצוה[עב], מצוה לאכול בהם ואין צריכים התרה, כיון שלא נהגו להתענות באופנים כאלו[עג]. ואף אין צריך להשלים תעניתו ביום אחר[עד]. ודוקא כשאוכלים במקום המילה, אבל אם שולחים לו לביתו אין לו לאכול. ואם קבל עליו תענית בה"ב או תענית עשרת ימי תשובה במנחה צריך להתענות ולא לאכול אף בסעודת ברית מילה[עה], ויש אומרים שגם בזה יכול לאכול בסעודת מצוה, אלא אם כן אינו מתענה כל ימי בה"ב וכל ימי עשי"ת כמנהג אלא רק חלקם, שאז צריך לקבל עליו התענית מעיקר הדין, ואז אסור לאכול גם בסעודת מצוה[עו].

יש אומרים שאם מצטער הרבה בתעניתו יכול לפדותו בממון, העשיר לפי עשרו, כיון שאומדן דעתו הוא שיוכל לפדות את צער התענית בצער נתינת ממון[עז]. והוא הדין באונס אחר. ודוקא כשקבל עליו התענית בלי נדר, אבל אם קבלו דרך נדר, צריך לקיים נדרו[עח]. והוא הדין בכל מקום שאי אפשר ללוות תעניתו ולפרוע ביום אחר כיון שמקפיד על יום זה דווקא, כגון תענית חלום וכיוצא בדברים שנתבארו לעיל, אינו יכול לפדות תעניתו בממון[עט].

דין תענית חלום

הרואה חלום רע צריך להתענות למחר, כדי שישוב ויעור במעשיו ויחפש בהן ויחזור בתשובה[פ]. ויפה תענית לבטל חלום רע כאש לנעורת[פא], ודוקא כשמתענה בו ביום[פב]. ומכל מקום אין חיוב להתענות אלא רשות היא[פג], ועוברות ומניקות אין מורים להם להתענות[פד].

ואם חבירו חלם עליו חלום רע וסיפר לו, יתענה זה שחלמו עליו, ואם החולם אינו רוצה לספר לחבירו ולצערו יצום החולם בעצמו[פה].

דין תענית חלום בשבת

מותר להתענות תענית חלום בשבת כדי שיקרע גזר דינו[פו]. ויכול גם להתוודות על חטאיו כשמתענה[פז]. וצריך להתענות ביום ראשון כדי שיתכפר לו על מה שביטל עונג שבת. ואם תשש כחו ואינו יכול להתענות ב' ימים רצופים, לא יתענה ביום ראשון אלא יתענה אחר כך[פח].

וכל שכן אם חל ביום ראשון חנוכה או ראש חודש[פט] או פורים או יום טוב אפילו יום טוב שני של גליות[צ], שאין להתענות בו ביום ראשון אלא אחר כך[צא], ומכל מקום יקדים תעניתו ככל מה שיכול[צב]. ויש אומרים שמי שישן שינת צהרים בשבת וחלם חלום רע, יתענה מחצי היום עד חצי הלילה ואז יבדיל, ואז לא יאמר עננו בשבת[צג], וביום הראשון יתענה כאילו התענה כל יום השבת[צד], אפילו אם התחיל תעניתו בשבת אחר שכבר אכל סעודה שלישית[צה].

ואם חל ביום ראשון יום של תענית חובה, נחלקו הפוסקים אם יכול להשלים בתענית זו את התענית שמחויב בה על שהתענה בשבת, ומי שקשה לו להתענות יכול לסמוך על המקילים שהתענית עולה לו[צו].

ואם חלם חלום רע על חבירו לא יתענה בשבת[צז]. ואם חשב ביום מהדבר שחלם עליו בלילה, לא יתענה בשבת[צח].

ויש אומרים שאין להתענות תענית חלום בשבת אלא על חלום שראהו שלוש פעמים. ויש אומרים שבזמן הזה אין להתענות תענית חלום בשבת, שאין אנו בקיאים בפתרון חלומות לידע איזה טוב ואיזה רע. והעולם אומרים שנמצא בספרים קדמונים שעל שלשה חלומות מתענים בשבת, ואלו הן, הרואה ספר תורה או תפילין שיש בהם פרשיות שנשרפו[צט], או יום הכפורים בשעת נעילה, או קורות ביתו או שיניו שנפלו[ק]. ויש אומרים שהרואה יום הכפורים מתענה אפילו כשראהו שלא בשעת נעילה. ויש אומרים שאף הרואה שקורא בתורה מתענה, ויש אומרים שאף הרואה שנושא אשה. אבל הרואה לחייו שנשרו, חלום טוב הוא שמתו היועצים עליו רעה. וכתב בשו"ע שהחלומות שאמרו בפרק הרואה שהם רעים, גם עליהם מתענין בשבת[קא]. ולמעשה אין להתענות בשבת אלא אם כן מתענג בתעניתו יותר משהיה אוכל, ויש שכתבו שלעולם לא יתענה בשבת אלא יתענה שני ימים בחול[קב].

דין תעניות אמצעיות על הגשמים

עברו התעניות הראשונות על הגשמים ולא נענו, בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות על הצבור שני וחמישי ושני, ובשלש אלו אוכלין ושותין מבעוד יום כמו שעושין בצום כפור[קג], ואנשי משמר מתענין מקצת היום ולא משלימין, ואנשי בית אב והם העוסקין בעבודה באותו היום לא יהיו מתענים כל עיקר, וכל תענית שאוכלין בה מבעוד יום אם אכל ופסק וגמר שלא לאכול אינו חוזר ואוכל אף על פי שיש שהות ביום[קד].

בשלש תעניות אלו כל העם אסורין בעשיית מלאכה ביום ומותרין בלילה, ואסורין ברחיצת כל הגוף בחמין אבל פניו ידיו ורגליו מותר לפיכך נועלין את המרחצאות, ואסורין בסיכה של תענוג ואפילו בכל שהו[קה], ואם להעביר את הזוהמא מותר, וכל שכן כשיש לו חטטים בראשו[קו], ואסורין בתשמיש המטה אפילו בליל טבילה[קז], ובנעילת הסנדל בעיר אבל בדרך מותר לנעול, ומתפללין בבתי כנסיות וזועקין ומתחננין כשאר התעניות[קח].

דין תעניות אחרונות על הגשמים

עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין שבע תעניות אחרות על הצבור שני וחמישי ושני וחמישי ושני[קט]. ובשבע תעניות אלו אנשי משמר מתענין ומשלימין, ואנשי בית אב מתענין מקצת היום ולא משלימין, וכל דבר שהוא אסור בשלש אמצעיות אסור באלו השבע האחרונות[קי]. ויתירין אלו שמתריעין בהם בשופר על הברכות שמוסיפים בהם, ומתפללין ברחוב העיר, ומורידין זקן להוכיחם, ומוסיפין שש ברכות בתפלת שחרית ובתפלת המנחה, ונועלים את החנויות ובשני לעת ערב פותחין מעט, כדי שימצאו לקנות לסעודת הלילה[קיא], ובחמישי פותחין כל היום חנויות המוכרות מאכל[קיב] מפני כבוד השבת, ואם יש לחנות שני פתחים פותח אחד ונועל אחד, ואם יש לחנות

[עב] **משנ"ב** (ס"ק טז). ואם חל יום הל"א של פדיון הבן בשבת ועושים את הפדיון ביום ראשון, הסתפק במגן אברהם אם סעודה זו נחשבת לסעודת מצוה, ולכן כתב לעשות הסעודה במוצאי התענית, ובדגול מרבבה כתב שטוב לעשות את הפדיון והסעודה במוצאי שבת. ולדעת המור וקציעה והבית מאיר יכולים לעשות את הסעודה ביום. ובתענית שגזרו הצבור שאסור לאכול בה גם בסעודת מצוה, כתב במגן אברהם שיעשו את סעודת פדיון הבן במוצאי התענית, ובחתם סופר כתב שיעשו את הפדיון ואת הסעודה בלילה שלפני התענית אם כבר נשלמו אז כ"ט יום וי"ב שעות ותשע"ג חלקים מהלידה (משנ"ג סק"כ, שעה"ל ס"ק נג-ד). [עג] **רמ"א** (שם) ומאחר שאכלו בסעודת המצוה מותרים כבר גם לאכול בבתיהם, אך רק אחר סעודת המצוה ולא לפניה. ובעלי הברית מותרים לאכול גם לפני הסעודה כיון שיום טוב שלהם הוא, ובאליה רבה צידד לומר שאף הם אינם מותרים לאכול אלא רק אחר תפילת מנחה (משנ"ג ס"ק יח). [עד] **משנ"ב** (ס"ק יז). [עה] **רמ"א** (שם).

[עו] **כן** דעת המג"א ומטה אפרים והלכה ברורה (הופלו במשנ"ג ס"ק כח ושעה"ל ס"ק כז). והכרעת המשנ"ב (שם) היא שבזה יכול ללות ולפרוע תענית אחרת, כיון שבלאו הכי יש כמה ראשונים הסוברים שאפילו באומר הריני מקבל עלי להתענות למחר יכול ללות ולפרוע. [עז] **משנ"ב** (ס"ק כג-ד). וראה במשנ"ב שם עוד טעם במה שמועילה נתינת ממון. [עח] **רמ"א** (שם) [עט] **ביאור הלכה** (ד"ה יכול לפדותו). [פ] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ג). ותענית חלום בלי תשובה אינה מועלת (משנ"ג סי' רכ סק"ו). וגם יבלה כל היום בתורה ותפילה (משנ"ג סי' רפח סק"ז). וראה פניני הלכה לענין תענית חלום בזמנינו. [פא] **שו"ע** (או"ח סי' רכ ס"ג). [פב] **רמ"א** (שם), וראה מה שהובא לעיל מדברי השו"ע לענין שאינו יכול ללוות ולפרוע. [פג] **משנ"ב** (סק"ו). [פד] **משנ"ב** (סק"ו). אלא יפדנו בממון (שם). [פה] **משנ"ב** (סי' רפח סק"ו). [פו] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ג), **שו"ע** (או"ח סי' רפח ס"ד). [ולשון ביטול הגזירה הוא לשון השו"ע]. וראה פניני הלכה לענין תענית חלום בזמנינו בשבת. [פז] **משנ"ב** (סק"ז) בשם סדר היום. [פח] **שו"ע** (שם). [פט] **ודעת** המג"א שבראש חודש ניסן יכול להתענות כיון שהוא תענית צדיקים, ובתוספת שבת חלק עליו וכתב שדין ראש חודש ניסן כדין שאר ראשי חדשים (משנ"ג סק"י). [צ] **אבל** ימים שאין מתענים בהם רק מחמת המנהג, כגון ימים שאין אומרים בהם תחנון, יכול להתענות בהם על שהתענה בשבת ואינו צריך להשלים עוד תענית על שהתענה בהם (משנ"ג סק"ט). [צא] **רמ"א** (שם). [צב] **משנ"ב** (ס"ק יח). [צג] **משנ"ב** (ס"ק יט). [צד] **רמ"א** (שם). ויש אומרים שלא יתענה אלא עד תחילת מוצאי שבת, ויש להקל ולסמוך עליהם כשחל יום טוב במוצאי שבת (משנ"ג ס"ק יג), וכן יש לסמוך עליהם באופן שאם יתענה י"ב שעות יאיר עליו יום ראשון לפני שיבדיל, שאין להבדיל משיאיר היום אלא בדיעבד, ולכן יסמוך על שיטה זו ויאכל בלילה (ביאור הלכה ד"ה ויש מומרים). [צה] **משנ"ב** (ס"ק יז). [צו] **משנ"ב** (סק"ח). [צז] **משנ"ב** (סק"ח). [צח] **משנ"ב** (סק"ז). [צט] **במשנ"ב** (ס"ק קטו) הוסיף פרשיות של תפילין, וכתב שבנ"ך א"צ להתענות, וכן כשלא ראה שנשרפו אלא שנפלו. [ק] **ואם** היה לו כאב שיניים לא יתענה, וכמבואר לעיל שאין מתענה כשהרהר ביום מענין החלום (משנ"ג ס"ק יח). [קא] **שו"ע** (שם ס"ה). [קב] **משנ"ב** (ס"ק טו). [קג] **ולשון** השו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ג) הוא שמפסיקים מבעוד יום, וכתב במשנ"ב (סק"ו) שהכוונה היא שבין השמשות שלו אסור, ואין צריך להוסיף יותר. [קד] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ג). [קה] **שער** הציון (סק"ט), מהגמרא בסוגייתינו. [קו] **משנ"ב** (סק"ו). [קז] **משנ"ב** (סק"ח). [קח] **רמב"ם** (שם ה"ד), שו"ע (שם). וראה להלן (טו:) בזה. [קט] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ה), **שו"ע** (או"ח סי' תקעה ס"ד). [קי] **רמב"ם** (שם ה"ו). [קיא] **ואין** מוציאים מה שבחנות לחוץ (משנ"ג ס"ק יב). [קיב] **אבל** חנויות המוכרות משקה אין פותחים אותם אלא לעת ערב כמו בשני, כיון שאין צריך לקנותם בחמישי לכבוד שבת שיכולים לקנות ביום שישי (משנ"ג ס"ק יג, שעה"ל ס"ק יג).

פניני הלכה

עברו עליו בתעניות מחמת חלומות רעים שהיה חולם תדיר בשבת, ואמר לו אותו גדול בשבת אחת שלא יתענה ומאז והלאה הפסיק לחלום חלומות רעים בשבת. וכתב בעל בני ישששכר בהגהותיו לדבש לפי, שכן נראה גם לו על פי השכל.

ויש שכתבו שגם בחול אין צריך להתענות בזמנינו תענית חלום. ובערוך השולחן (סי' רפח סי"ג) הביא בשם הריב"ש שאם הוא אדם שאינו מקפיד בחלום רע או שהתענית רע לו ומצטער הרבה בו יותר ממה שמצטער מפחד החלום אסור להתענות בשבת ואף בחול אין לו מצוה להתענות, והוסיף בערוך השלחן וכתב שפשוט שאם הרהר ביום מענין החלום או שישן בכרס מליאה שדברים אלו גורמים לחלום חלומות רעים אם כן פשוט שאין שום ממשות בחלום זה, וסיים וכתב שעתה נוהגים ללכת אל החכם שבעיר לפתור לו החלום והוא פותרן לטובה ולברכה, ולא ירגיל אדם בחלומות. ובשדי חמד (פאת השדה כללים מערכת ד אות כז)

אצטבא לפניו פותח כדרכו בחמישי ואינו חושש[קיג]. וחנויות שאינן מוכרות דברי מאכל אין פותחים אותם כלל[קיד].

עברו תעניות אחרונות ולא ירדו גשמים

עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן של שמחה[קטו] ובבנין של שמחה כגון ציור וכיור[קטז], ובנטיעה של שמחה כגון מיני הדס ומיני אהלים, וממעטין באירוסין והיינו שאין מארסים כלל[קיז] וכן בנישואין אלא אם כן לא קיים מצות פריה ורביה, וממעטין בשאילת שלום בין אדם לחבירו, ותלמידי חכמים לא ישאלו שלום אלא כנזופין וכמנודין למקום, ועם הארץ שנתן להם שלום מחזירין לו בשפה רפה וכובד ראש[קיח].

אוצר החכמה

תלמידי חכמים חוזרין לבדם ומתענים שני וחמישי ושני עד שיצא ניסן של תקופה אבל לא הצבור, שאין גוזרין על הצבור בשביל גשמים שלא ירדו יתר משלש עשרה תעניות אלו. וכשמתענין היחידים עד שיצא ניסן מותרין לאכול בלילה ומותרין בעשיית מלאכה וברחיצה ובסיכה ותשמיש המטה ונעילת הסנדל כשאר כל התעניות, ומפסיקין לראשי חדשים ולפורים. יצא ניסן של תקופה והוא כשתגיע השמש לתחלת מזל שור[קיט] אין מתענים, שאין הגשמים בזמן הזה אלא סימן קללה הואיל ולא ירדו כל עיקר מתחלת השנה[קכ].

סדר היום בתעניות

בכל יום תענית שגוזרין על הצבור מפני הצרות, בי"ד והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר מאחר תפלת שחרית עד חצי היום, ומסירין המכשולות של עבירות, ומזהירין ודורשין וחוקרין על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן, וכיוצא בדברים אלו. ומחצי היום ולערב רביע היום קוראין בברכות וקללות שבתורה, שנאמר (משלי ג יא) מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו. ומפטירין בנביא בתוכחות מענין הצרה, ורביע היום האחרון מתפללים מנחה ומתחננים וזועקים ומתוודים כפי כחם[קכא].

יג.

איסור רחיצה בתשעה באב

תשעה באב אסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים[א].

[קיג] **רמב"ם** (שם ה"ז), שו"ע (שם). [קיד] **משנ"ב** (ס"ק יח). [קטו] **כגון צרכי חופה לבנו** (משנ"ב סי' תקעה ס"ק יח). [קטז] **הרמב"ם** כתב כגון ציור וכיור ובשו"ע השמיטו, ולדעתו אסור כל בנין שאין צריכים שאינו נעשה אלא לנוי והרווחה (משנ"ב ס"ק יח). והוסיף הרמ"א שאם כותלו נוטה ליפול מותר לבנותו, והיינו אפילו אם אין בו סכנה ואפילו בבנין של שמחה (משנ"ב ס"ק יט). [קיז] **משנ"ב** (שם כ"כ). [קיח] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ח), **שו"ע** (או"ח סי' תקעה ס"ו). [קיט] **והיינו שלושים יום אחר שנופלת** תקופת ניסן (משנ"ב ס"ק כא). [קכ] **רמב"ם** (שם ה"ט), **שו"ע** (שם). [קכא] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ו), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו סעי"ז).

דף יג [א] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקנד ס"ו). [ב] **רמב"ם** (פנ"ל פ"ה ה"ד), **שו"ע** (יו"ד סי' שפד ס"ב), **וראה רמ"א** (שם) בדבר מנהג איסור הכניסה למרחץ כל שלושים. [ג] **פתחי תשובה** (סק"ב) בשם תפארת למשה. [ד] **רמב"ם** (שביתת עשור פ"ג ה"ב), **שו"ע** (או"ח סי' תקנד ס"ח). אלא תרחוץ ותחוף בערב תשעה באב, ולמוצאי תשעה באב חופפת מעט קודם הטבילה (משנ"ב ס"ק יח), ועל דרך זה ביום כפור (ביאור הלכה סי' תריג סי"ב ד"ה בזמן). [ה] **שו"ע** (שם, וסי' תריג סי"ב). [ו] **שו"ע ורמ"א** (יו"ד סי' רח סע"ה). [ז] **משנ"ב** (סי' תקנד ס"ק נג). [ח] **שו"ע** (או"ח סי' תקנד סי"ז). [ט] **משנ"ב** (ס"ק נב). **ובשעה"צ** (סק"מ) **הביא** שבאליה רבה צידד להקל ביוצא מהעיר אף שאינו הולך לדרך רחוקה. [י] **רמ"א** (שם). [יא] **מג"א** (ס"ק יח). [יב] **אליה רבה** (ס"ק טו), **והביאם במשנ"ב** (ס"ק לה), **והוכיח לאותם שמקילים לשבת במנעלים גם** בביתם שלזה ודאי אין שום היתר. ושם (ס"ק לו) **הביא** מדברי **החיי אדם** (כלל קלה סי"ח) **שכתב שאין** לסמוך כלל על היתר זה של לעג הנכרים כיון שבלאו הכי הם מלעיגים עלינו, וכתב שהיושבים בחנות ודאי אין להם להקל בזה, שהרי לא ידעו הנכרים שהולכים בלי מנעלים. [יג] **רמב"ם** (פנ"ל פ"ו ה"ג), **שו"ע** (יו"ד סי' שנ סע"ג). [יד] **רמ"א** (שם). [טו] **רמב"ם** (שם), **שו"ע** (יו"ד סי' שפט ס"ח). [טז] **רמב"ם** (שם), **שו"ע** (יו"ד סי' שפו ס"ד).

איסור רחיצה באבל

אבל אסור ברחיצת מקצת גופו בחמין, אבל בצונן רוחץ פניו ידיו ורגליו אבל לא כל גופו[ב]. אבל לא ירחץ במים פושרים שנתחממו אצל האור[ג].

גדר איסור הרחיצה בתעניות נשמים

ראה לעיל (יב:) בדין תעניות אמצעיות על הגשמים.

טבילת חייבי טבילות בט"ב ויו"כ

כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בתשעה באב בין ביום הכפורים[ד]. ובזמן הזה אין טבילה בזמנה, ולכן לא יטבלו בהם, וכן נהגו[ה].

טבילת מצוה במים חמים

יש מי שאוסר להטיל יורה מלאה מים חמין לתוך המקוה לחממו, וכן למלאת מקוה מים חמין ולחברו לנהר בשפופרת הנוד. והרמ"א כתב שיש מקילין ומתירין להטיל חמין למקוה כדי לחממו, ומכל מקום יש להחמיר אם לא במקום שנהגו להקל, שאז אין למחות בידן. ובחמי טבריא מותר לכולי עלמא[ו].

פרטי איסור מלאכה ונעילת הסנדל ורחיצה בתעניות נשמים

אבל ומנודה שמהלכים בדרך מותרים בנעילת הסנדל, וטוב שיתנו עפר במנעלים[ז], וכשיגיעו לעיר יחלוצו, וכן בתשעה באב[ח]. והטעם כיון שטורח גדול הוא ללכת יחף דרך ארוכה, ולכן אם אינו הולך אלא סמוך לעיר לשדה או לבית הקברות, או שיושב בעגלה, אסור לו לנעול[ט].

וכן במקום שדרים בין הנכרים לא יחלוץ כי אם ברחוב היהודים, וכן נהגו[י]. ויש מקילים גם ברחוב היהודים אם עוברים בו נכרים רבים[יא], אך יש שכתבו שאין להוסיף ולהקל יותר מעיקר המנהג[יב].

וראה לעיל (יב:) בדין תעניות אמצעיות על הגשמים.

תספורת וכביסה באבל שתכפוהו אבליו

מי שתכפוהו אבליו והכביד שערו מיקל בתער לא במספרים[יג], ובלבד שיעשנו בצנעה[יד]. ומכבס כסותו במים אבל לא בנתר ולא בחול[טו], ומותר לרחוץ כל גופו בצונן[טז].

18/06/2015 אהרוסי

פניני הלכה

כתב בשם ליקוטי מהר"ן שפירא, שמי שאינו מתנזר מתענוגים בימות החול ואוכל בשר ושותה יין בימים שאומרים בהם תחנון, אין חלומותיו חשובים ואין להתחשב בהם (ורמז עוד דינים והנהגות למוז"פ מו"ח מ"ה מוה"ר, קונץ מגרות מ"ב קמט, ומו"ח דברי חכמים 198 מדברי פוסקי זמנינו).

יג.

טבילה במקוה של מים חמים

כתב המרדכי (שבועות הל' מקואות סי' תשנ) שהשיב רבינו שמשון לר"י אחיו (או"ז הל' נדה סע' שמו) על דבר מה שאמרו לו על אחיו שכיון שהיתה המקוה בעירם צוננת והיה קשה לטבול בה, שהיה רוצה להתיר למלאת מקוה מים חמים ולחברו אחר כך אל הנהר על ידי השקה בנקב הרחב כשפופרת הנאד, ואמר רבינו שמשון שאין לעשות כן ומקוה כזו פסולה היא משום גזירה שגזרו חז"ל שמא יבואו לרחוץ במרחצאות מתוך שלא יראו הבדל בין המקוה למרחץ כיון ששניהם חמים הם. וכתב ששמע כן ואינו זוכר אם מרבינו תם עצמו או מרבו הקדוש, שהיה מקוה אחד שהיו מחממות הנשים יורה מליאה מים ומטילים אותה למקוה כדי לחממו בימות החורף, ואסר להם רבינו תם לעשות כן ולא שמע טעמו של דבר שמחמתו אסר רבינו תם לעשות כן, וצידד רבינו שמשון שמטעם זה אסר משום גזירת מרחצאות. והביא ראיה לדבריו מסוגייתינו שדנו בדין חייבי טבילות שטובלים כדרכם בתשעה באב וביום הכיפורים, ודנו בגמרא במה טובלים, שאם בחמים הם טובלים הרי אי אפשר לומר כן כיון שאין טבילה בחמים שהרי שאובים הם.

ורש"י (ד"ה טמלה) פירש דברי הגמרא על מים שאובים שהתחממו על ידי האש שבאמת יש בהם פסול מים שאובים, אך רבינו שמשון פירש כוונת הגמרא שגם אם באמת המים אינם שאובים מכל מקום אסור לטבול בהם כיון שכשאובים הם חשובים כיון שיש לגזור בהם שמא יבואו לטבול במרחצאות שהם מים שאובים. והבית יוסף (יו"ד סוף סי' רח ד"ה כתב המרדכי) הביא דברי המרדכי, ופסק כן להלכה בשו"ע (שם סע"ה) שיש מי שאוסר להטיל יורה מלאה מים חמים לתוך המקוה לחממו וכן למלאת מקוה מים חמים ולחברו לנהר בשפופרת הנוד. והרמ"א כתב שיש מקילים ומתירים להטיל חמים למקוה כדי לחממו, והיא דעת הגהות מרדכי (שם) ועוד ראשונים שחלקו על המרדכי וכתבו שלא גזרו חז"ל על מקוה של מים חמים משום גזירת מרחצאות, ומכל מקום כתב הרמ"א שיש להחמיר ולא לטבול בחמים, אם לא במקום שנהגו להקל שאז אין למחות בידם. אמנם בני ספרד היו מתחילה מחמירים שלא לחמם המקואות וכפסק השו"ע, ובספר ברכות מים (מיוחס, דף עג ע"ג) כתב שמעולם לא היתה טבילה חמה בירושלים ורק בני אשכנז שאינם פוסקים כבית יוסף מקילים בזה, וכתב שבשנת תקכ"ג בנה אחד בירושלים בית טבילה חמה, ועמדו כנגדו כל רבני ומופלאי הדור וערערו הרבה שלא לעשות מעשה נגד פסק השו"ע.

אמנם בזמנינו נהגו הכל להקל במרחצאות שחיממו את מימיהן, על פי מה שכתב בשו"ת נבחר מכסף (סי' יז) שאף הבית יוסף עצמו עשה מעשה בסוף ימיו והורה להתיר לחמם המקוה נגד מה שפסק בשו"ע להחמיר, משום שרבו המתירים, וכן גאוני צפת עוד בהיותה מלאה בחכמים גדולים הורו הלכה למעשה לכתחלה לחמם המקואות, וכן עשו מעשה הגאונים רבי אברהם בן יקר והבית יוסף (שם) שיש מי שאוסר להטיל יורה מלאה מים חמים לתוך המקוה לחממו וכן למלאת מקוה מים חמים ולחברו לנהר בשפופרת הנוד. והרמ"א כתב שיש מקילים ומתירים להטיל חמים למקוה כדי לחממו, והיא דעת הגהות מרדכי (שם) ועוד ראשונים שחלקו על המרדכי וכתבו שלא גזרו חז"ל על מקוה של מים חמים משום גזירת מרחצאות, ומכל מקום כתב הרמ"א שיש להחמיר ולא לטבול בחמים, אם לא במקום שנהגו להקל שאז אין למחות בידם. אמנם בני ספרד היו מתחילה מחמירים שלא לחמם המקואות וכפסק השו"ע, ובספר ברכות מים (מיוחס, דף עג ע"ג) כתב שמעולם לא היתה טבילה חמה בירושלים ורק בני אשכנז שאינם פוסקים כבית יוסף מקילים בזה, וכתב שבשנת תקכ"ג בנה אחד בירושלים בית טבילה חמה, ועמדו כנגדו כל רבני ומופלאי הדור וערערו הרבה שלא לעשות מעשה נגד פסק השו"ע.

אמנם בזמנינו נהגו הכל להקל במרחצאות שחיממו את מימיהן, על פי מה שכתב בשו"ת נבחר מכסף (סי' יז) שאף הבית יוסף עצמו עשה מעשה בסוף ימיו והורה להתיר לחמם המקוה נגד מה שפסק בשו"ע להחמיר, משום שרבו המתירים, וכן גאוני צפת עוד בהיותה מלאה בחכמים גדולים הורו הלכה למעשה לכתחלה לחמם המקואות, וכן עשו מעשה הגאונים רבי אברהם בן יקר

יג:

איסור כיבום באבל

אבל אסור לכבס כסותו כל שבעת הימים, אפילו במים לבד, ולאחר שבעה מותר[יז].

איסור כיחול ופירקום באבילה

אשה לא תכחול ולא תפרקס בימי אבלה, שכל אלו אסורים כרחיצה[יח].

בשר ויין לאבל

כיון שנקבר המת, מותר לאכול בשר ולשתות יין מעט בתוך הסעודה כדי לשרות אכילה שבמעיו אבל לא לרוות[יט].

איסור סיכה באבל

איסור סיכה כיצד, אסור לסוך אפילו כל שהוא אם מתכוין לתענוג, אבל אם אינו סך אלא כדי להעביר את הזוהמא מותר, ואין צריך לומר שאם סך משום רפואה כגון שיש לו חטטין בראשו מותר[כ].

מקום תפילת עננו

בימי התענית אפילו יחיד שהתענה מוסיף בשומע תפלה עננו וכו'[כא], בין יחיד שקיבל עליו תענית בין יחיד המתפלל עם הצבור בתענית צבור, וכן שליח צבור שמסדר תפלתו בלחש כיחיד הוא ומזכיר בשומע תפלה[כב], וכן שליח צבור ששכח לומר עננו בין גואל לרופא אומרו בשומע תפילה[כג], ואומרו קודם כי אתה שומע וכו', ולא יחתום בעונה בעת צרה, אלא כשמגיע לבכל עת צרה וצוקה יסיים כי אתה שומע תפלה וכו'. ולא ישנה ממטבע הברכה, ואפילו כשמתענה יחיד יאמר עננו בצום תעניתנו וכו'[כד].

ושליח ציבור אומרה ברכה בפני עצמה בין גואל לרופא וחותם בה העונה בעת צרה[כה], ונמצא מתפלל עשרים ברכות[כו].

סדר התפילה בתעניות גשמים הראשונות

ראה להלן (סו:) בדין סדר שלוש תעניות אמצעיות ובהערה שם.

יד.

דין עוברות ומניקות בתעניות גשמים

לדעת הרמב"ם[א] בשבע תעניות אחרונות בלבד עוברות ומניקות מתענות, אבל בשאר התעניות אין עוברות ומניקות מתענות. ולדעת השו"ע[ב] אין מתענות אלא בשלוש אמצעיות. ואף בתעניות שאינן מתענות אין מענגות עצמן בתפנוקים אלא אוכלות ושותות כדי קיום הולד[ג]. ואסור להן להחמיר ולהתענות בהם[ד].

התרעה בשופרות בתעניות

ראה לעיל (יג:) בדין שבע תעניות אחרונות[ה].

תענית על חולאים

על החליים כיצד, הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה העיר, כגון אסכרה או חרחור וכיוצא בהן והיו מתים באותו החולי הרי זו צרת צבור

[יז] **רמב"ם** (מגל פ"ה ה"ח), **שו"ע** (יו"ד סי' שפ ס"ח וסי' שפט ס"ח). [יח] **שו"ע** (יו"ד סי' שפו ס"ו), ומקורו בדברי הרמב"ן (תורת האדם שער האבל פוף נו) שלמד כן מהמבואר בסוגייתינו שאין הבוגרת רשאה לנוול עצמה בימי אבל אביה, והעמידו דין זה בכיחול ופירקוס שבוגרת מותרת ונערה ואשת איש אסורות, וברחיצה בחמין אפילו בוגרת אסורה משום שאפשר בצונן. וכתב הש"ך (סק"ד) שאיסור כיחול ופרכוס הוא חמור אף יותר מרחיצה, שהוא אסור אף לאחר ז' ורק אשת איש מותרת בו אחר ז'. [יט] **שו"ע** (יו"ד סי' שעח ס"ח). [כ] **רמב"ם** (מגל פ"ה ה"ד), **שו"ע** (יו"ד סי' שפו ס"ב). [כא] **רמב"ם** (תפילה פ"י ה"ד), **שו"ע** (סי' תקסו סק"ג). [כב] **שו"ע** (סי' תקסה ס"ח). [כג] **משנ"ב** (סק"ג). [כד] **רמ"א** (סס). ויש מהאחרונים שצידדו לומר בתענית יחיד 'ביום צום תעניתי' או 'ביום צום התענית', אבל נהגו העולם כרמ"א שלא לשנות (משנ"ב סק"ה). [כה] **כן** הוא נוסח הרמב"ם, ובשו"ע הנוסח העונה לעמו ישראל בעת צרה, וכתב במשנ"ב (סי' תקסו סק"ג) שבסידורים שלנו הנוסח כהרמב"ם וכן העיקר. [כו] **רמב"ם** (סס), **שו"ע** (סי' תקסו ס"ח).

דף יד [א] **תעניות** (פ"ג ה"ה). וגירסתו בסוגייתינו היתה נקוט מציעתא בידך, ופירש בזה שהברייתות חולקות זו על זו ורב אשי פסק כברייתא האמצעית, ופירש בה שמתענים באחרונות שהן שבע אלו שאין אחריהן תענית (מגיד משנה שם), שכיון שהן החמורות ביותר מתענות רק בהן. [ב] **או"ח** (סי' תקעה ס"ה). והוא כדעת רש"י בסוגייתינו והרי"ף (ד:) והרא"ש (סי' יט) שפירשו בדברי רב אשי שהוא מיישב את כל הברייתות שאינן סותרות זו לזו, שבשלש אמצעיות היו מתענין, ומתורצות כל הברייתות שמה ששנו שמתענות בראשונות ולא באחרונות הכוונה לאמצעיות שהן ראשונות לאחרונות, אבל בשבע אחרונות אינן מתענות שכיון ששבע הם אין המעוברות והמניקות יכולות לעמוד בהם, ומה ששנו שמתענות באחרונות ולא בראשונות הכוונה באחרונות לאמצעיות, והראשונות ראשונות ממש, ואין מתענין בהם כיון שאינן חמורות כל כך. וכתב לפי זה במג"א (סק"ה) שאם ציבור גזרו ג' תעניות ויש אדם חלש שאינו יכול להתענות כולם, אינו צריך להתענות כלל כדרך שהמעוברות אינן מתענות כלל בז' אחרונות, והעלה בצ"ע, והביאו במשנ"ב (ס"ק יז). [ג] **רמב"ם** ושו"ע (סס). [ד] **רמ"א** (סס). [ה] **והרמב"ם** (מעניות פ"ג ה"ז) השמיט ההתרעה בשופרות. ובפ"א (ה"ד) כתב שבימי התעניות על הצרות זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד, ואם היו

ורבי מלכיאל אשכנזי, וכתב שם שבזמנו בא הרופא החכם הגדול רבי עובדיה ויליסיד וחשש מאד להיזקן של בנות ישראל בטבילתן בצונן, ועשה מעשה על פי גדולי הדור לחמם את המקואות, וכתב שכן ראוי להורות. והוסיף שבהגיע תשובתו זו אל חכמי צפת וחכמי ירושלים הסכימו עמו להקל כיון שגם היתה בידם תשובה של הגאון מהריט"ץ שפסק גם כן להתיר. וכן כתב בשו"ת רב פעלים (מ"ד יו"ד סי' טו) להקל לחמם המקואות וכתב שכן עשה מעשה הגה"ח רבי אליהו מני בעיר חברון, על פי התשובה שבספר נבחר מכסף הנ"ל שהבית יוסף עצמו הורה ועשה מעשה להקל. ובשו"ת צמח צדק (יו"ד ס"ס קעג) כתב שצריך להיזהר ולחמם המקוה, כיון שמאד היה מקפיד בעל התניא ומזהיר שיעשו מקוה חמה, הן מצד בריאות הגוף בדורות החלושים כאלו כידוע, והן מצד הדין כיון שמחמת עוצם הקור ממהרים לטבול ואי אפשר להקפיד כל כך להפשיט את הקמטים שלא תהיה חציצה (ורמה עוד מוריה פז עמ' עז-ט לענין חימום מקוה על ידי ניעורות הסקה בתוך המקוה מס עדיף מנחיצת מים חמים למוכה, ורמה מועדים וזמנים ח"ד סי' ציח הערה ו לענין פסול מקוה שמימיו רומחים עד שהיד סולדת בהס).

יג:

נוסח תפילת ולירושלים עירך

בסוגייתינו מבואר שאין בין תענית יחיד לתענית ציבור לענין תפילת שמונה עשרה, אלא שבתענית יחיד היחיד מתפלל שמונה עשרה ברכות ואינו מייחד ברכה מיוחדת לתפילת עננו אלא כולל אותה בברכת שומע תפילה, מה שאין כן בציבור ששליח הצבור מייחד ברכה מיוחדת לעננו ונמצא שהוא מתפלל תשע עשרה ברכות. וכתב רש"י (ד"ה תשע עשרה) שאף על פי שתמיד היחיד מתפלל י"ט ברכות ובתענית צבור שמוסיפים ברכת עננו יש עשרים ברכות, מכל מקום לסתם תפילה קוראים תפילת שמונה עשרה ולא תשע עשרה כיון שברכת ולמלשינים נתקנה אחר שתקנו את כל הברכות, וכמבואר בברכות (כח:) שביבנה תקנוה. אך הרי"ד (תוס' רי"ד ד"ה תלת שזה, ספר המכריע ד"ה תלת שזה) הקשה על פירוש רש"י מהמבואר בתוספתא (ברכות פ"ג הכ"ה) ובירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) ששמונה עשרה ברכות שאמרו חכמים בתפלה כנגד שמונה עשרה אזכרות שבמזמור הבו לה' בני אלים, וכולל של מינים בשל זדים, ושל זקנים וגרים במבטח לצדיקים. הרי מבואר שגם אחר שתיקנו ברכת המינים עדיין מחשיב התנא רק י"ח ברכות, וכתב הרי"ד שטעמו של דבר הוא כיון שהירושלמי סובר שצריך לכלול את ברכתו של דוד - את צמח דוד - בברכת בונה ירושלים. וכתב הרי"ד שכך אנו מוצאים בקרובות שנתקנו על ח"י ברכות בפורים וביום הושענא ובי"ז בתמוז ובי' בטבת, שהוא כולל של דוד בבונה ירושלים כיון שהם נתקנו לפי מנהג התלמוד הירושלמי שברכה אחת הם, אבל התלמוד שלנו סובר שמברכים של דוד בפני עצמו ושל בונה ירושלים בפני עצמו ואנו נוהגים כמנהג התלמוד בבלי ומברכים כל ברכה בפני עצמה. ועוד הזכיר הרי"ד שיש נוסחאות שהיו חותמים ברכת בונה ירושלים ואומרים אלקי דוד ובונה ירושלים, וכתב שלפי מנהגינו שאנו מברכים ברכת ולירושלים לעצמה אין טעם להוסיף בחתימה אלקי דוד. אמנם רבינו תם היה נוהג לחתום ברכת בונה ירושלים ואומר בא"י אלקי דוד ובונה ירושלים (תשובות ופסקים מהר"ם מרוטנבורג מהדורת פראג סי' תנב), וכן היה נוהג ר' משה מלונדריש (פירושי רבינו גרשום על ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה), וכן היה נוהג רבינו יצחק בן הראב"ד (תשובה ופסקים עמ' קה), וכן היה נוהג רבינו יצחק בן הראב"ד (תשובה ופסקים עמ' קה), וכן היה נוהג רבינו יצחק בן הראב"ד (תשובה ופסקים עמ' קה).

ואכן בנוסחאות התפילות שמארץ ישראל שנמצאו בגניזה הקהירית שהיו שם כמה נוסחאות בברכת בונה ירושלים שבהם מצורפת ברכת דוד לברכת בונה ירושלים, כגון - רחם עלינו ה' אלקינו ברחמיך הרבים על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בן דוד משיחך בנה ביתך ושכלל היכלך, בא"י אלקי דוד בונה ירושלים. ויש נוסחאות שבהן אין מופיעה כלל ברכת את צמח דוד, וכן במשנת רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (ניו יורק תרנ"ד עמ' 288) הובאו אסמכתות מפסוקים לכל ברכות שמונה עשרה ואילו לברכת דוד לא ניתנה שם שום אסמכתא. ויש שכתבו שגם בארץ ישראל היו נוהגים בתחילה לברך ברכת ולירושלים לעצמה וברכת דוד לעצמה, ורק בימי הורדוס מחמת יראת המלכות שלא נתנו להזכיר מלכות בית דוד היו שהשמיטו לגמרי ברכת צמח דוד והיו שכללוה בברכת בונה ירושלים (רמה פירושים ומילושים ירושלמי, ברכות שם). ויש סוברים שברכת את צמח דוד נתקנה מלכתחילה בבבל משום כבודו של ריש גלותא שהיה בבבל שהיה מזרע דוד ולא היו אומרים אותה בארץ ישראל מלכתחילה, ורק אחר זמן היו שנהגו בארץ ישראל לכללה בברכת בונה ירושלים (הרד"ל הופמן בעל שו"ת מלמד להועיל, מחיב בינה כח עמ' 266).

וגוזרין לה תענית ומתריעין[י], וכן שחין לח שמתחכך אדם עליו הרי הוא כשחין פורח, ואם פשט ברוב הצבור מתענין ומתריעין עליו, אבל חכוך יבש צועקים עליו בלבד[יא]. ובחולאים אלו אינם צריכין שימותו בשלשה ימים זה אחר זה, כמו בדבר שהוא בא מכח שינוי אויר, אלא מתענים ומתריעים על אלו החלאים מיד[יב].

תענית על ארבה

ראה להלן (יט.) בסדר תענית על ארבה למיניו.

תענית על רמשים המזיקים

שאר מיני רמש הארץ ורמש העוף ששולחו והזיקו, כגון שילוח נחשים ועקרבים ואין צריך לומר צרעין ויתושין והדומה להן, אין מתענין עליהם ולא מתריעין אבל זועקין בלא תרועה[יג]. וכל זה כשמזיקים ולא ממיתים, אבל אם ממיתין אפילו יתושים וזבובים מתענין ומתריעין עליהם[יד]. ויש אומרים שעל נחשים ועקרבים חוששים ומתענים אפילו אם אין יודעים עדיין שימותו על ידם[טו].

דברים שקובעים עליהם תענית ותפילה בשבת

ראה להלן (יט.).

במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר. וראה מה שנתבאר בזה להלן (טו:). **[ו] והוא** הדין כשאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים יש לגזור תענית, וכבר נדפסה סליחה על תחלואי ילדים, ובשל"ה כתב שכל אחד יבריח בניו מן העיר בעת הזאת כיון שהיא מחלה המתדבקת (מג"מ סי' תקעו סק"ג, משנ"ב ס"ק יד). ובעיר ירושלים אין מתענים על חולי האבעבועות (מחזיק ברכה נקו"מ סק"מ). וראה שער המפקד (הלכות תעניות סק"מ) שהאריך בזה טובא. **[ז] רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ג), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ה). **[ח] רמ"א** (שם). ודעת הריטב"א שעל כל פנים צריך שיהיו מתים מאותו חולי שלשה אנשים ואז נתחזק החולי לממית, אלא שאין צריך לזה שיהיה דוקא בשלשה ימים כמו בדבר אלא בין ביום אחד או יותר מתענין ומתריעין עליו. אך לפי המבואר בב"י בשם הירושלמי מוכח שלענין אסכרה אפילו כשלא מת ממנה רק אחד מתענין עליו, ונראה שמכל מקום דוקא כשירד חולי זה להרבה אנשים אף שלא מת עדיין רק אחד מהן צריך להחמיר, אבל אם לא כן לא. ודעת הלח"מ שצריך שימותו ממנה שני אנשים (משנ"ב ס"ק יח). **[ט] רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ט), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ז). **[י] ראב"ד** (שם), שכולם שלוחי המקום הם, ובבית יוסף (ד"ה כתב הרמב"ם) כתב שכן נראה אף בדעת הרמב"ם ושלא כמגיד משנה, **שו"ע** (שם). **[יא] משנ"ב** (ס"ק טו). **[יב] שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ו), וראה עוד שם (ס"ו). וראה משנ"ב (שם סק"ו) שדן בטעם מה שאין תוקעים בזמן הזה. **[יג] רמב"ם** (תפילה פ"ג ה"ז), **שו"ע** (או"ח סי' קיז ס"ג). **[יד] משנ"ב** (סק"ט), ושלא כהט"ז שכתב שש"צ לא יזכיר כלל בשומע תפילה. ובשבת וראש חודש ויו"ט מזכירים י"ג מדות ואומרים מזמורי תהלים של מטר כנדפס בסידורים (משנ"ב שם). **[טו] אבל אם** רק עיר אחת צריכה למטר, ודאי חוזר אם שאל מטר בברכת השנים, ושלא כפרי חדש (מיהור הלכה ד"ה ומיהו). **[טז] והוא** הדין אם טעו צבור, שלדעת הרמ"א אינם חייבים לחזור, ואף אינם יכולים להתפלל נדבה (מיהור הלכה ד"ה טעה בה). **[יז] שו"ע** ורמ"א (שם). וראה עוד לעיל (ג:) בדין טעה בהזכרת רוח וגשם. וראה עוד בפניני הלכה. **[יח] משנ"ב** (סק"י). **[יט] ראה** ביאור הלכה (ד"ה הצריכים מטר). וכן מסיק במשנ"ב (ס"ק יח) שאם לא היה עצירת גשמים ושאל מטר במדינות אירופה מפסח ועד עצרת צריך מדינא לחזור ולהתפלל בתורת נדבה.

כמות התעניות על שאר צרות

כשם שמתענים ומתריעים על הגשמים כך היו מתענים על שאר הצרות. כגון כותים שבאו לערוך מלחמה עם ישראל, או ליטול מהם מס, או ליקח מידם ארץ, או לגזור עליהם צרה אפילו במצוה קלה, הרי אלו מתענין ומתריעין עד שירוחמו[יב].

שאלת גשמים בימות החמה במדינות הצריכות לגשם

מקומות שהן צריכין לגשמים בימות החמה כגון איי הים הרחוקים שואלין את הגשמים בעת שהן צריכין להן בשומע תפלה[יג]. וגם שליח צבור שואל בשומע תפילה, והמנהג שאינו אומר ותן טל ומטר אלא בפסוקים ושאר לשונות כנדפס בסידורים[יד]. ואפילו עיר גדולה כנינוה או ארץ אחת כולה כמו ספרד בכללה, או אשכנז בכללה, כיחידים הם ואינם שואלים אלא בשומע תפלה. ומכל מקום אם בארץ אחת כולה הצריכים מטר בימות החמה[טו], טעה בה יחיד[טז] ושאל מטר בברכת השנים, חוזר ומתפלל בתורת נדבה בלא שאלה בברכת השנים, ולדעת הרמ"א אינו מחויב לחזור כלל אלא רק אם רוצה[יז], ולכן אם נזכר קודם שסיים התפילה אינו חוזר לברכת השנים אלא מסיים תפילתו וחוזר ומתפלל תפילה אחרת נדבה[יח]. ויש אומרים שאם לא היתה עצירת גשמים במדינות אלו חייבים מעיקר הדין לחזור ולהתפלל[יט].

פניני הלכה

אין מטריחין על הצבור

בסוגייתינו הובאה דעתו של רבי אמי שסובר שאם גזרו הרבה תעניות על הצבור לצורך איזה דבר ולא נענו, אין להוסיף ולהתענות עוד ועוד תעניות עד שיענו, אלא רק י"ג תעניות. וטעם הדבר הוא כיון שאין מטריחים על הצבור להצריכם להתענות יותר מדי. ודין זה שאין מטריחים על הצבור להתענות, פסקו הרמב"ם (תעניות פ"ו הט"ז) לענין אחר, בדין צבור שהתענו על איזה דבר ונענו באמצע תעניתם, כמו צבור שהתענו על ירידת גשמים ובאמצע תעניתם התחילו הגשמים לירד, שאף שיחיד שהתענה על איזה דבר ונענה באמצע תעניתו צריך הוא להשלים את התענית, מכל מקום צבור אינם משלימים את התענית, וכתב הר"ן (תענית ג: ד"ה הרי שהיה) שטעם הדבר הוא כיון שאין מטריחים על הצבור להתענות יותר מדי, וכתב המגיד משנה (תעניות שם) שמחמת כן לב בית דין מתנה עליהם שלא יצטרכו להתענות אלא עד שיענו. והרא"ש (תענית פ"ו סי' ו) כתב טעם אחר למה שאין משלימים, כיון שצריכים להודות בסוף היום על שנענו בתפילתם מתוך נפש שבעה וכרס מלאה, ולכן טוב שיפסיקו בתעניתם ויאכלו ויוכלו להודות בסוף היום כראוי. ונפקא מינה בין הטעמים כגון שהתפללו לרפואתו של חולה וגזרו תענית צבור לזכות רפואתו ובתוך יום התענית מת החולה, שלפי טעמו של הר"ן שאין מטריחים על הצבור הרי גם באופן זה אין מטריחים על הצבור ואין צריך להשלים את התענית, אבל לפי טעמו של הרא"ש שמפסיקים להתענות כדי שיוכלו להודות בנפש שבעה אם כן באופן זה שאינם צריכים להודות בנפש שבעה צריכים להשלים את התענית כמו ביחיד (ורמה מורת מייס מו"מ סי' תקסט סק"ג בדעות הפוסקים שם).

ובשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנג) דן לפי זה בספינת נוסעים שהגיעה מחוץ לארץ לארץ ישראל בעיצומו של יום טוב שני של גלויות, שהנה הדין הוא דכל עוד שלא הגיעו לארץ ישראל הרי הם נוהגים כמקום שיצאו משם וצריכים הם לנהוג ב' ימים יום טוב, אך משהגיעו לארץ ישראל ודעתם להישאר שם הרי הם נוהגים כמנהג ארץ ישראל ואינם נוהגים קדושה ביום טוב שני. והסתפק בשו"ת בצל החכמה בדינם של אנשים שהגיעו לארץ ישראל באמצע יום טוב שני, אם אומרים שכיון שכבר היו צריכים להתחיל את היום בקדושה עליהם גם לסיימו בקדושה, או שמא יש לומר שכיון שעכשיו בארץ ישראל הם ואינם חייבים ביום טוב שני הרי הם יכולים להפסיק מלנהוג קדושה אף באמצע יום זה. וכתב בשו"ת בצל החכמה שלכאורה דינם תלוי במחלוקת הרא"ש והר"ן הנ"ל אם אומרים שכדי שלא להטריח את הצבור יותר מדי אינם צריכים להשלים את התענית כשבאמצע יום התענית פקעה הסיבה שמחמתה התענו. שלדעת הר"ן שסובר שמחמת טורח הצבור מקילים ואין צריכים להשלים את התענית, אם כן הוא הדין בנידון זה שבאמצע יום טוב שני פקעה הסיבה שמחמתה צריכים לנהוג קדושה ביום זה, שאם צבור גדול של יהודים הם שהגיעו בספינה שייך לומר בהם שאין מטריחים את הצבור יותר מדי ואינם צריכים לשמור את המשך היום בקדושה. אך אם רק יהודי יחיד הגיע בספינה ואין כאן טורח צבור צריך הוא לנהוג בקדושה עד סוף היום כמו בתענית. ולדעת הרא"ש שאינו סובר מסברא זו של טורח הצבור, הרי שבין אם הגיעו צבור גדול ובין אם הגיע יחיד תמיד צריך להשלים את היום בקדושה, כיון שאין שייכת כאן הסברא שכתב הרא"ש לענין תענית שצריכים להודות בסוף היום על שנענו בתפילתם מתוך נפש שבעה וכרס מלאה. אך שוב צידד בשו"ת בצל החכמה לומר שיתכן שגם לדעת הר"ן יצטרכו גם צבור להשלים את היום בקדושה, כיון שרק לענין תענית יש מקום לחלק בין יחיד לצבור כיון שיש חילוק בדינים בין תענית יחיד לתענית צבור, אבל לענין יום טוב שני אין שום שינוי בדין בין יחיד לצבור, וגם אם יש הרבה אנשים שצריכים לשמור יום טוב שני אין זה צבור אלא ריבוי של יחידים ואין מה שמצרפם לכלל צבור, ולכן אין לדון בהם להקל מחמת מה שאין מטריחים על הצבור יותר מדי.

שאלת גשמים בחדשי ניסן עד תשרי במקומות שהוא ימות הגשמים שם

בסוגייתינו מבואר ששאלו בני נינוה את רבי בדבר מקום מושבם שהם צריכים בו את הגשמים בחודש תמוז, אם דינם כדין רבים ושואלים את הגשמים בחדשים אלו בברכת השנים, או דינם כדין יחידים ואינם שואלים אלא בברכת שומע תפילה. והשיב להם רבי שדינם כיחידים ושואלים בשומע תפילה. ולעיל (פניני הלכה י.) הובאה דעת הרא"ש הסובר שאין דברים אלו אמורים אלא בעיר אחת כנינוה, אבל אם מדינה שלמה צריכה את הגשמים בחדשים שמניסן ועד תשרי שואלים הם את הגשמים בברכת השנים ולא רק בשומע תפילה, אך בשו"ע לא נפסק כמותו (רמה מלינפ דהילכתא).

אמנם בספר נחלת יוסף (לר' שמואל בן יוסף, מ"ע תפילת שחרית דף ו ע"ג) כתב שמנהג בני תימן מאבותיהם הוא שלא היו שואלים כלל את שאלת הגשמים בברכת השנים כתקנת המשנה והגמרא אלא היו שואלים בברכת שומע תפילה ותן טל ומטר לברכה, וכתב הטעם בזה כיון שהם יושבים בארץ שוחה הרים וטרשים לא

תענית על הגשמים שלא בארץ ישראל

אין מתענים סדר התעניות על הגשמים אלא בארץ ישראל וכל הדומה לה, אבל מקומות שעונת הגשמים שלהן קודם שבעה עשר במרחשון או אחר זמן זה, אפילו אם עונת הגשמים שלהם היא אחר שבועות[כ], כשיגיע זמנם ולא ירדו גשמים יחידים מתענים שני וחמישי ושני, ומפסיקין בראשי חדשים ובחנוכה ובפורים, ושוהין אחרי כן כמו שבעה ימים[כא], אם לא ירדו גשמים בית דין גוזרין על הצבור שלש עשרה תעניות על הסדר שבארץ ישראל[כב].

סדר התעניות כיצד - פרק שני

סדר התענית בתעניות האחרונות

בכל יום ויום משבע תעניות האחרונות של מטר מתפללין על סדר זה, מוציאין את התיבה[א] לרחובה של עיר, ואם אין יכולים להתפלל ברחוב מפני שאין הנכרים נותנים יתפללו בבית אחר שאינו בית הכנסת[ב]. וכל העם מתקבצים ומתכסים בשקים על בגדיהם[ג], ונותנין אפר מקלה[ד] על גבי התיבה ועל גבי ספר תורה[ה] כדי להגדיל את הבכיה ולהכניע לבם, ואחד מן העם נוטל מן האפר ונותן בראש הנשיא ובראש אב בית דין במקום הנחת תפילין כדי שיכלמו וישובו, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו[ו].

ואחר כך מעמידין ביניהן זקן חכם והן יושבין, והוא אומר לפניהם דברי כיבושין, אחינו לא שק ולא תענית גורמין אלא תשובה ומעשים טובים, שכן מצינו בנינוה שלא נאמר באנשי נינוה וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא האלהים את מעשיהם, ובקבלה הוא אומר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם, ומוסיף בענינות אלו כפי כחו עד שיכניע לבם וישובו תשובה גמורה[ז].

ואחר שגומר זה דברי כיבושין עומדין בתפלה[ח]. ומעמידין שליח צבור הראוי להתפלל בתעניות אלו, ואם היה אותו שאומר דברי הכיבושין ראוי להתפלל מתפלל ואם לאו מורידין אחר[ט].

החזן שמורידים לפני התיבה בתעניות

איזה הוא הראוי להתפלל בתעניות אלו, איש שהוא רגיל ובקי בתפלה ובברכות[י], ורגיל לקרות בתורה בנביאים ובכתובים, ומטופל בבנים קטנים ואין לו לפרנסם שמתוך כך יתפלל בלב שלם[יא], ויש לו יגיעה בשדה, ולא יהיה

סדר פתיחת החנויות ובנין של שמחה ושאילת שלום בז' תעניות אחרונות

ראה לעיל (יג:) בסדר שבע תעניות אחרונות.

אדם חשוב בנפילת אפים

כשהוא עושה נפילת פנים אחר תפלה יש מי שהוא עושה קידה ויש מי שהוא עושה השתחויה, ואסור לעשות השתחויה על האבנים אלא במקדש. ואין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן הוא יודע בעצמו שהוא צדיק כיהושע, אבל מטה פניו מעט ואינו כובש אותן בקרקע[כג]. ויש אומרים שאם הוא נופל עם הציבור מותר לו ליפול על פניו[כד]. ונפילת אפים שלנו שהיא רק הטיית הראש וכיסוי הפנים ודאי מותרת[כה].

[כ] **משנ"ב** (ס' תקעה ס"ק כד) בשם הב"י. [כא] **כן** כתב הרמב"ם, ובשו"ע כמו ששה ימים. [כב] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקעה ס"ט). [כג] **רמב"ם** (תפילה פ"ה ה"ד), **שו"ע** (או"ח סי' קלא ס"ח). [כד] **ראב"ד** (שם) בשם הירושלמי. [כה] **משנ"ב** (ס"ק לז).

דף טו [א] **והיינו** ארון הקודש עם ספר התורה (משנ"ב סי' תקעה סק"ח), וראה להלן לענין תיבה שיורד הש"צ לפניה. [ב] **משנ"ב** (סק"ג), על פי הטעם השני שבסוגייתינו שיוצאים לרחובה של עיר כדי שתהיה הגלות מבית הכנסת מכפרת עוון, ואם כן הוא הדין לגלות למקום אחר. [ג] **משנ"ב** (סק"ג), מדברי המג"א (סק"ב) שדרך בהמה לכסות בשקים ולכן כיסוי השקים הוא לומר שכבהמה אנחנו, ולכן צריך ליתנו מלמעלה על הבגדים. ובנהר שלום (סק"ח) כתב שגם יעשו השקים משער בהמה על פי דברי רש"י שמחמת כן הוא זכר לבהמה. [ד] **ראה** פניני הלכה בביאור ענין אפר מקלה.

[ה] **בכסף משנה** (תעניות פ"ד ה"ח) תמה מנין לו לרמב"ם שנותנים אפר מקלה על גבי ספר תורה. אמנם הרי"ף והרא"ש גרסו כן בגמרא, וכך היתה גם גירסת הרמב"ם (נראי יוסף סק"ג ורלה בפרוכה בדקדוקי סופריס). [ו] **רמב"ם** (תעניות פ"ד ה"ח), **שו"ע** (או"ח סי' תקעה ס"ח). ונותנים את האפר קודם תפילת שחרית (משנ"ב סק"ו בשם המקובל). [ז] **רמב"ם** (שם ה"ג), **שו"ע** (שם). [ח] **והוא** הדין בערב ראש חודש במקומות שאומרים דברי כיבושים ראוי לאמרם לפני התפילה כדי שיתפללו אחר כך בלב נשבר (מג"א סק"ג, משנ"ב סק"ח). ובכל מקום ראוי לדרוש לפני התפילה כדי שיתפללו בלב נשבר אחר כך (פמ"ג סי' תקע"ו). [ט] **רמב"ם** (שם ה"ג), **שו"ע** (שם). [י] **וכמבואר** בברייתא (טז.) שבקי בברכות כולם וכן פסק הטור, והרמב"ם סתם וכתב רגיל בתפילה וכולל בזה גם את הבקיאות בברכות (לחם משנה שם ה"ד), משנ"ב (סק"ח). [יא] **מג"א** (סק"ט).

פניני הלכה

מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ואבותיהם היו ברובם יושבי צריפים וכשהיו הגשמים יורדים היה הדבר להם לסימן קללה כיון שהיו צריפיהם נהרסים, ומעיקר הדין לא רצו כלל לשאול את הגשמים כדי שלא יהיה הדבר כשקר שאיך ישאלו את הגשמים וליבם מפחד על בתיהם שלא יהרסו מהגשמים והרי הדבר כשקר, ולכן לא רצו לשאול את הגשמים כלל, ומכל מקום נהגו לשאול בשומע תפילה כדי לבקש על ירידת הגשמים במקומות שהם צריכים להם ושאינו סימן קללה אצלם. אמנם בספר עלי תמר (ירושלמי תעניות) כתב שכבר בטל מנהג זה אצל בני תימן, כיון שעברו לגור בבתי אבן וכבר אינם גרים בצריפים חלשים ולכן אין הגשם סימן קללה אצלם, וגם מצאו במרחק ב' שעות נסיעה מעדן קרקע פוריה המצמחת היטב על ידי גשמים, ולכן גם הם צריכים כבר לגשמים ואינו סימן קללה אצלם ולכן חזרו לשאול את הגשמים בברכת השנים.

ובשו"ת תורת חיים (ס"ג סי' ג) נשאל ממדינת בראזיל שנמצאים בחצי כדור התחתון וסדר הזמנים משתנה שם מקיץ לחורף, שימות החמה שלהם הם מתשרי עד ניסן וימות הגשמים הם מניסן עד תשרי, והגשמים הם צורך להם מניסן עד תשרי ומתשרי עד ניסן אין להם צורך בהם, וגדולה מזאת שאם יהיה להם גשמים מתשרי עד ניסן הוא רע להם הרבה שירטיב האויר ונהפך להם לחולאים רעים, ומפני סיבות אלו רוצים הם לשנות את סדר התפילה ולשאול גשמים מניסן ועד תשרי ושלא לשאול מתשרי ועד ניסן, וכתב בתורת חיים שלדעת הרא"ש אם יש רק יחידים באותו מקום שהסדר אצלם מהופך אינם יכולים לשנות מסדר העולם, ועליהם לשאול את הגשמים רק מתשרי עד ניסן, ומניסן עד תשרי יכולים לשאול את הגשמים בברכת שומע תפילה וכדין יחידים. וכתב בשו"ת מנחת יצחק (ס"ו סי' קנח) שלדבריו נמצא לכאורה שאם באמת יש מדינה שלמה שם שצריכה את הגשמים מניסן ועד תשרי, וכפי שהוא היום באמת, יכולים באמת להפך את הסדר ולשאול את הגשמים רק אז. אך האריך עוד הרבה להסתפק בנידון זה, וכן דנו בו עוד הרבה פוסקים. ובערוך השלחן (סי' קיז ס"ד) כתב שבכל הארצות שואלים את הגשמים מתשרי ועד ניסן, וכאילו יצא בת קול לעשות כבני בבל, וכל המפקפק בזה ראוי לעונש. ודבריו הם גם על המדינות שבחצי כדור התחתון שהיו מיושבות בזמנו. והגר"ש סלנט (בית שלמה תפילה עמ' 36) כתב שלענין הזכרת הגשמים יעשו במדינות אלו כמו בכל העולם, אך לענין שאלת גשמים ישאלו מניסן ועד תשרי שהוא הזמן שהם צריכים לגשמים. ויש שפסקו שישאלו אז את הגשמים רק בשומע תפילה (הגה"ק מפאטמער זצ"ל, ראה זו"מ מנחם יפתח שם. וראה עוד זו"מ שנט הלוי מ"ח סי' כח, נגל המכמה מ"ו סי' פה, ומיני קיח עמ' עג שהביא השמועות העניים ודעות הרבה פוסקים בענין).

סדר תעניות כיצד - פרק שני

טו.

דין קבורה באפר אדם ושימוש בו

במשנה מבואר שבתעניות היו מוציאים את התיבה לרחובה של עיר ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו. וכתבו התוספות (טו: ד"ה ונותנין וטז. ד"ה אפר מקלה) שפירוש אפר מקלה הוא אפר הנשרף מעצמות אדם, ונותנים אותו כדי לזכור עקידת יצחק. ויש מהאחרונים שתמהו על דברי התוספות שלא יתכנו כפשוטם לומר שהיו נוטלים אפר מעצם אדם שנשרף, והיעב"ץ בהגהותיו תמה מאיזה עצם אדם יהיה אפר זה ואנה ימצאוהו וכי ישרפו עצם אדם בשביל כך, ועוד תמה שבעקדת יצחק גופא לא היה אפר עצמות אדם שהרי לא נשרף יצחק בסופו של דבר ורק העצים שהביא עמו אברהם והאיל הם שנשרפו, ואם כן אפשר לקחת אפר עצים ויהיה זה זכר לעקידת יצחק. ובספר אוצר החיים (מ"ט סי' יח) כתב שיתכן שהיה כתוב בדברי התוספות "עצם א'", וכוונתם היא לעצם איל, והמדפיסים שגגו וכתבו עצם אדם במקום עצם איל, או שהיה כתוב סתם מעצם והמדפיסים הוסיפו שהוא מעצם אדם. אמנם בספר שמן ששון לבעל המגן אברהם (פרשת וירא) הביא שיצחק אבינו נשרף ונעשה לאפר ואפרו היה מושלך על הר המוריה והקב"ה הביא טל של תחיה והחיה אותו, ולפי זה

בבניו ובבני ביתו וכל קרוביו והנלוים עליו בעל עבירה אלא יהיה ביתו ריקן מן העבירות, ולא יצא עליו שם רע בילדותו, שפל ברך, ומרוצה לעם, ויש לו נעימה שמושך את הלב[יב] וקולו ערב, ואם היה זקן עם כל המדות האלו הרי זה מפואר, ואם אינו זקן הואיל ויש בו כל המדות האלו יתפלל[יג].

התיבה שיורדים לפניה להתפלל

יש אומרים שהתיבה שהחזן יורד לפניה להתפלל הוא ארון הקודש, שצריך שיהיה החזן פניו כלפי הקודש ויורד הוא ממקומו כדי לעמוד לפני התיבה, ויש אומרים שהתיבה היא הבימה והחזן יורד ממנה בגמר קריאת התורה כדי להתפלל ממעמקים[יד]. וכן אין לש"צ להתפלל על הבימה כשהיא גבוהה ואין בה ד' אמות על ד' אמות, אבל אם יש בה ד' אמות על ד' אמות יכול להתפלל עליה[טו].

סדר התפילה בתעניות האחרונות

בתעניות האחרונות מתחיל שליח הצבור ומתפלל עד ברכת גואל ישראל, ואומר זכרונות ושופרות מעין הצרה, ואומר (תהלים קכ) אל ה' בצרתה לי קראתי ויעננני, (תהלים קכג) אשא עיני אל ההרים וגו', (תהלים קל) ממעמקים קראתיך ה', (תהלים קנ) תפלה לעני כי יעטוף וגו'[טז].

ואומר דברי תחנונים כפי כחו, ואומר ראה (גמ) בעניינו וריבה ריבנו ומהר לגאלנו, ומתחנן ואומר בסוף תחנוניו מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל[יז].

ומתחיל להוסיף שש ברכות שהוא מוסיף זו אחר זו, ומתחנן בכל אחת מהן בדברי תחנונים ופסוקים מדברי קבלה ומכתבי הקדש כפי שהוא רגיל וחותם בכל אחת מהן בחתימות אלו[יח].

בראשונה הוא חותם מי שענה את משה ואבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות[יט].

בשנייה הוא חותם מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' שומע תרועה[כ].

בשלישית הוא חותם מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' שומע צעקה[כא].

ברביעית הוא חותם מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' שומע תפלה[כב].

בחמישית הוא חותם מי שענה את יונה במעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' העונה בעת צרה[כג].

בששית הוא חותם מי שענה את דוד ושלמה בנו בירושלם הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ברוך אתה ה' המרחם על הארץ. וכל העם עונין אמן אחר כל ברכה וברכה כדרך שעונין אחר כל הברכות[כד].

ואומר רפאנו ה' ונרפא וכו', וגומר התפלה על הסדר ותוקעין בחצוצרות, וכסדר הזה עושין בכל מקום[כה].

טו:

סדר התפילה בתעניות בהר הבית

כשהיו מתפללין (אוצר החכמה) סדר הזה בירושלים היו מתכנסין בהר הבית כנגד שער המזרח ומתפללין כסדר הזה, וכשמגיע שליח צבור לומר מי שענה את אברהם אומר ברוך אתה ה' אלהינו אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך אתה ה' גואל ישראל, והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וחזן הכנסת

[יב] **מג"א** (סק"י). [יג] **רמב"ם** (פס ה"ד), שו"ע (פס). וראה עוד להלן (טז.) פרטי דינים נוספים בש"צ הגון. [יד] **ב"י** (או"ח סי' קכ ד"ה וכתב) כתב ב' הפירושים לבאר האמור בסוגייתינו שהחזן יורד לפני התיבה, הפירוש הראשון לדעת הר"ן והפירוש השני לדעת הרמב"ם. [טו] **כף החיים** (סי' קכ ס"ק מה). [טז] **רמב"ם** (פס ה"ה), ובשו"ע (פס ס"ג) כתב שסדר התפלה ושש ברכות שהוא מוסיף ותקיעות שהוא תוקע, מבואר יפה בטור בסימן זה. ולא העתיקוהו הפוסקים האחרונים כיון שאין נוהגים בסדר תעניות זה בזמנינו, וראה ברכי יוסף (סי' תקעה סק"ה) שדן בארוכה אם נוהגים בו בארץ ישראל. [יז] **רמב"ם** (פס ה"ז). ובדברי הרמב"ם מבואר שכל סדר זכרונות ושופרות והמזמורים היה לפני ברכת גאל ישראל ולא היתה בו חתימה לכל אחד ואחד, אבל רש"י והרמב"ן פירשו שכל אחד מהן נאמר בברכתו וחותם עליו. בברכה ראשונה הוא אומר פסוקי זכרונות וחותם בהן זוכר הנשכחות, בשניה אומר פסוקי שופרות וחותם שומע תרועה וכו' (מגיד משנה פס, ועיי"ש). [יח] **רמב"ם** (פס ה"ז). [יט] **רמב"ם** (פס ה"ח). [כ] **רמב"ם** (פסה"ט). [כא] **רמב"ם** (פסה"י). [כב] **רמב"ם** (פסה"י"ב). [כג] **רמב"ם** (פסה"י"ג). [כד] **רמב"ם** (פסה"י"ג). [כה] **רמב"ם** (פס ה"ד).

פניני הלכה

מבוארים דברי התוספות כפשוטם שצריך לעשות הזכר לעקידה באפר אדם (הגר"מ מומר סי' רפג, ורמה פס עוד).

אמנם למעשה דנו הפוסקים באפר הנשרפים אם הוא טעון קבורה כדין כל עצמות אדם, או שמא כיון שאין בו צורת עצם אינו טעון קבורה. ודנו בזה הן לענין אנשים שר"ל אינם מאמינים בהשארת הנפש וציוו לשרוף את גופם אך בניהם ביקשו לקבור את האפר הנשאר משריפת גופם, והן באנשים שנשרפו למוות על ידי הרוצחים ימ"ש ודנו הפוסקים אם צריך להביא את אפרם לקבורה. ונחלקו בדבר הפוסקים. דעת הלחם הפנים (סי' שמד) לענין הנשרפים על קידוש ה' היא, שאפר הנשרפים מטמא וטעון קבורה, כיון שיש בו עצם ששמה לוז שמבואר בדברי חז"ל (תוס' נזיר נה: ד"ה והוא פסח המדבר ועוד) שאין האש שולטת בה, ואם כך כשנמצא אפר משריפת אדם אין כולו אפר אלא עצם גמור יש שם ומטמא הוא וטעון קבורה. וכתב בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ה סי' קמ) שאף אם יבדוק אדם את האפר ולא יראה שם שום עצם, אין מזה ראיה שלא נשאר שם עצם הלוז, כיון שגודל העצם הוא רק כשעורה ויתכן שמראהו הוא כמראה האפר ולכן לא שמו לב אליו וחשבו שאפר הוא, וגם אם יבדקו היטב ולא ימצאו יתכן שהעצם נפל באיזה מקום. (ורמה עוד שו"ת חתם סופר יו"ד סי' שלו שהאריך נדפר בענין הלוז). אך דעת רוב הפוסקים היא שאפר המת אינו מטמא וכמו ששנינו במשנה (מהלות פ"ג מ"ג) בדברי חכמים, וכנפסק ברמב"ם (טומאת מת פ"ג ה"י) שאפר השרופין טהור, ואין לחוש לעצם הלוז שדברי אגדה הוא ואין למדים ממנו הלכה (שמלת יעב"ץ מ"ג סי' קסט, הובא בפתחי תשובה יו"ד סי' שפט ס"ק ג), או כיון שעצם קטנה כל כך אין בה חיוב קבורה עד שיהיה ראשו או רובו של המת (רמה שו"ת דברי מלכיאל שם, ורמה בתרוכה בשו"ת חתם יהושע ח"מ סי' ד).

וכתב בשו"ת חסד יהושע (שם) להוכיח מדברי התוספות בסוגייתינו שאין חיוב קבורה באפר אדם, ממה שכתבו התוספות שהיו לוקחים ממנו ונותנים על הראש וכדומה, ואם היה בו חיוב קבורה איך היו יכולים להשתמש בו. והביא בשם קונטרס חיי עולם שדנו בדבר הרבה מגאוני ישראל בענין זה, והביאו ראיה זו מדברי התוספות שמוכח מדבריהם שאין צריך לקבור את האפר, ועוד הוכיחו כן מהמבואר במדרש שאמר יצחק לאביו שיטול את אפרו ויתן אותו בתיבה ויתן את התיבה בחדרה של שרה אמו כדי שבכל פעם שתיכנס לחדר תזכור אותו בבכי, הרי מבואר שלא היה חיוב לקבור את אפרו ויכולים היו ליתנו בחדרה של אמו. אמנם למעשה כתב בדבר הנשרפים על קידוש ה' שכיון שמחויבים אנחנו בכבודם הרבה לכן נכון להורות שראוי לקברם, ומותר גם לקברם בין הקברים (מה שמין כן נאפר מי שציוה לשרוף את גופו כיון שאינו מאמין בהשארת הנפש, שו"ת דברי מלכיאל שם, ורמה בתרוכה בשו"ת חתם יהושע ח"מ סי' ד). **ולמעשה** כתב במגן אברהם (סי' תקעט ס"ק ג) שאין נותנים בתעניות אפר אדם אלא אפר כירה, והוכיח כן ממה שלענין חתן מבואר גם כן שנותנים על ראשו אפר מקלה ושם אין נותנים אפר אדם אלא אפר כירה (מו"ח סי' תקפ ס"ג). אך בברכי יוסף (סי' תקעט ס"ק ח) תמה על המגן אברהם וכתב שדווקא לענין חתן אין טעם לתת אפר אדם, כיון ששם אין נתינת האפר לזכר העקידה אלא לסימן אבילות, ולכן אין שום סיבה לתת אפר אדם דווקא. אבל בתעניות שנתינת האפר היא כדי להזכיר עקידת יצחק, אם כן יתכן שצריך אפר אדם דווקא וכדברי התוספות. אך למעשה כתב בכף החיים (שם ס"ק ה) שמדברי השו"ע שסתם בזה ולא כתב שצריך שהאפר יהיה אפר אדם, נראה שיכולים להשתמש בכל אפר ואין צריך אפר אדם דווקא, וכדברי המגן אברהם, וכן דעת האחרונים.

טו:

תקנות החכמים נגד מפקיעי שערים

מפקיעי שערים הם הגורמים באופנים שונים להעלות את שער הפירות וכיוצא בזה ולייקר את מחירם, והחמירו חכמים הרבה בענשם ודימו אותם למלוי ברבית (רמה רמב"ם מכירה פי"ד ה"ו) ואמרו (בבא בתרא נ:) שאוצרי פירות ומלוי ברבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים עליהן הכתוב אומר (עמוס ח ה) לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה, וכתיב (שם ז) נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם. ולא זו בלבד שגינו חכמים את מפקיעי השערים אלא שגם היו מתקנים תקנות כדי למנוע הפקעת שערים, ורבן שמעון בן גמליאל ביקש לתקן שלא יצטרכו נשים הטמאות בזיבה להביא את כל קרבנותיהן כדי שלא יצטרכו לקנות הרבה קינים לקרבנותיהן, כדי להילחם במפקיעי השערים שייקרו את מחיר הקינים (כריתות ח. ולן רמה ערוך לנר שם שרק דעת רשב"ג היא כן, ורמה עוד שו"ת כתב סופר מו"ח סי' לח בשם המ"ס והגהות מהר"ם לשו"ע מו"ח סי' רמב שדחו גם כן הרמ"ה מכריתות). וכן מצאנו בסוגייתינו שתיקנו חכמים תקנה נגד מפקיעי השערים ואמרו שלא יתחילו לגזור תענית על הצבור ביום חמישי אלא תמיד יקבעו את התענית הראשונה ביום שני ורק את התענית השניה יקבעו בחמישי, וטעם הדבר הוא כדי שלא יבואו לידי הפקעת שערים. ופירש רש"י שאם יתחילו לקבוע תענית ביום חמישי יראו המוכרים שביום חמישי אנשים קונים הרבה סעודות, סעודה אחת למוצאי הצום ועוד כמה סעודות לשבת, וכיון שיהיה זה יום הצום הראשון לא ידעו המוכרים שמחמת התענית הוא שקונים מזון הרבה ויהיו סבורים שרעב בא לעולם ומחמת כן

אומר לתוקעים תקעו בני אהרן תקעו, וחוזר המתפלל ואומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה ואחר כך תוקעין הכהנים ומריעין ותוקעין[כו].

וכן בברכה השנייה לזו שהיא ראשונה מן השש שמוסיף חותם בה ברוך ה' אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות, והן עונין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וחזן הכנסת אומר להן הריעו בני אהרן הריעו, וחוזר שליח צבור ואומר מי שענה את משה ואבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה ואחר כך מריעין ותוקעין ומריעין[כז].

וכן על כל ברכה וברכה באחת אומר תקעו ובאחת אומר הריעו עד שיגמור כל שבע הברכות, ונמצאו הכהנים פעם תוקעין ומריעין ותוקעין, ופעם מריעין ותוקעין ומריעין שבע פעמים, ואין עושים סדר זה אלא בהר הבית בלבד, וכשהן תוקעין ומריעין שם תוקעין בחצוצרות ובשופר כאחד כמו שאמרנו[כח].

סדר שלוש תעניות ראשונות

הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות על הצבור שני וחמישי ושני, ומותרין בהן לאכול ולשתות בלילה, ואנשי משמר אין מתענין עמהן מפני שהן עסוקין בעבודה, וכל העם נכנסים לבתי כנסיות ומתפללין וזועקין ומתחננין כדרך שעושין בכל התעניות[כט].

סדר שלוש תעניות אמצעיות

עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות על הצבור שני וחמישי ושני, ובשלש אלו אוכלין ושותין מבעוד יום כמו שעושין בצום כפור, ואנשי משמר מתענין מקצת היום ולא משלימין, ואנשי בית אב והם העוסקין בעבודה באותו היום לא יהיו מתענים כל עיקר[ל]. ומתפללין בבתי כנסיות וזועקין ומתחננין כשאר התעניות[לא].

סדר שבע תעניות אחרונות

בשבע תעניות אחרונות אנשי משמר מתענין ומשלימין, ואנשי בית אב מתעניין מקצת היום ולא משלימין, וכל דבר שהוא אסור בשלש אמצעיות אסור באלו השבע האחרונות[לב].

איסור שתיית יין באנשי משמר ואנשי בית אב

אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא בימי שבתן, ואפילו שאר בתי אבות של משמר שאין עבודתן היום, שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב של יום ויצטרכו לאחרים מאנשי משמרתן לסייען. אנשי בית אב של אותו היום אסורים לשתות בין ביום בין בלילה, שמא ישתה בלילה וישכים לעבודתו ועדיין לא סר יינו מעליו[לג].

איסור כיבום באנשי משמר

אנשי משמר אסורין לספר ולכבס בשבתן כדי שלא יעלו למשמרתן כשהן מנוולין אלא מגלחין ורוחצין ומכבסין קודם שיעלו[לד].

איסור כיבום באנשי מעמד

אנשי מעמד אסורין מלספר ומלכבס כל שבת שלהן, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת ומפני מה אסרו עליהם לספר ולכבס כדי שלא יכנסו למעמדם כשהם מנוולין, אלא יספרו ויכבסו מקודם[לה].

זמן קביעת תעניות הראשונות

אין גוזרין בתחלה תענית אלא בשני בשבת ובחמישי שלאחריו ובשני שלאחריו וכן על הסדר הזה שני וחמישי ושני עד שירוחמו[לו].

זמן קביעת תעניות אמצעיות ואחרונות

כשם שאין גוזרים את היום הראשון של התעניות הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות[לז].

מועדים שאין גוזרים בהם תענית בתחלה

אין גוזרין תענית בתחלה בראשי חדשים, או בחנוכה ופורים או בחולו של

[כו] **רמב"ם** (פס הט"ו). ולדעת הרמב"ם לא היו תקיעות כלל במדינה אלא במקדש, אך יש מהראשונים שפירשו שגם במדינה היו תוקעים בשופרות, אלא שבמקדש היו חוזרים ואומרים לפני התקיעה מי שענה כדי להראות שהתקיעות הולכות על הברכה ולא על אמירת ברוך שם שהיו מוסיפים במקדש לפני כן, ובמדינה לא הוצרכו לכך כיון שלא היו מוסיפים אמירת ברוך שם ולכן היו תוקעים מיד אחר הברכה ולא היו מוסיפים לומר מי שענה לפני התקיעה (מגיד משנה שם). ואף שבברייתא (טו:) מבואר שכן היו תוקעים במדינה, דעת הרמב"ם היא שהמשנה (טו:) חולקת וסוברת שלא היו תוקעים במדינה, ופסק כמותה (ראה לחם משנה שם). **[כז] רמב"ם** (פס הט"ז). **[כח] רמב"ם** (פס הי"ז). **[כט] רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ג). **[ל] רמב"ם** (פס ה"ג), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ג). וראה עוד לעיל (יג:). **[לא] רמב"ם** (פס ה"ד), שו"ע (שם). וכתב במגיד משנה שמקורו בסוגייתינו שאמרו שבתעניות ראשונות ושניות מתפללים בכל השנה כולה, ופירש המגיד משנה שהכוונה לענין שאין מברכים כ"ד ברכות [ודלא כהתוס' (ד"ה ומפילו) שכתבו שהכוונה רק לענין שאין מוציאין התיבה לרחובה של עיר], וראה עוד לחם משנה (שם). ובמשנ"ב (סק"ט) פירש משכ"כ בשו"ע שמתפללין בבתי כנסיות כבשאר תעניות, שר"ל שאין מוציאין לרחובה של עיר כמו שנוהגין בשבע אחרונות, ובפשטות גם לדעתו מש"כ בשו"ע שמתחננים כבשאר תעניות היינו שאין מוסיפים בברכות, וכ"פ בערוך השלחן (ס"ג). **[לב] רמב"ם** (פס ה"ו), וכדברי חכמים במשנה. **[לג] רמב"ם** (פיאת המקדש פ"ו ה"ו). והראב"ד כתב שהטעם שאין לשתות יין בלילה הוא משום הקטרת האימורים שמקטירים כל הלילה וכפירוש רש"י (ד"ה מצוי בית חכן). וראה רדב"ז (שם) שדן בנפ"מ בין טעמו של הרמב"ם לטעמם של רש"י והראב"ד. עוד כתב הרדב"ז שמדברי הרמב"ם שסתם נראה שסובר שגם בתוך הסעודה אסור לשתות יין, ושלא כדברי התוס' (יז. ד"ה ויודע). **[לד] רמב"ם** (פיאת המקדש פ"ו הי"ב). ותמה בכסף משנה על שהשמיט הרמב"ם שבחמישי מותרים מפני כבוד השבת. וכתב בברכי יוסף (או"ח סי' תקעה סק"ח) בשם הבית דוד (סי' שו) שלדעת הרמב"ם רק אנשי מעמד מותרים להסתפר בחמישי לכבוד השבת ואנשי משמר אסורים ולכן הביאו הרמב"ם רק לענין אנשי מעמד (וכדלהלן), אך בברכי יוסף כתב שאין לחלק ביניהם והרמב"ם השמיטו לענין אנשי משמר כיון שסמך על מה שכבר כתב דין זה לענין אנשי מעמד. **[לה] רמב"ם** (כלי המקדש פ"ו הי"ח). **[לו] רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ה). **[לז] רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ג וה"ה), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ג-ד), וכדעת רבי יוסי בסוגייתינו, משום שנימוקו עמו (מגיד משנה תעניות פ"ה ה"ה) וכן פסקו בירושלמי (פ"ג הי"ג), ובפירוש המשניות לא פסק הרמב"ם כר' יוסי ועיי' ריטב"א.

פניני הלכה

אנשים קונים הרבה מזון לאגרו לזמן הרעב ויבואו לייקר את השער, ומחמת חשש זה תיקנו חכמים שלא יקבעו תענית בתחילה בחמישי בשבת (ורמה עוד פי' המגיניות לרמב"ם פירוש אחר).

ודנו הפוסקים למעשה לפי זה בדבר יכולתם של חכמים בכל דור לתקן תקנות נגד מפקיעי השערים. ונודעה בזה תשובתו של הצמח צדק (היזן סי' כח) בדבר מה שפעם אחת היו הערלים מוכרי הדגים מייקרים את שער הדגים לפי שראו שהיהודים קונים דגים לכבוד שבת גם במחיר יקר, ועשו הקהל הסכמה ששום אדם לא יקנה דגים שני חדשים, ונשאל הצמח צדק אם רשאים לעשות כן כיון שכבוד השבת הוא שכן יקנו דגים. והוכיח הצמח צדק שיכולים לעשות כן ולתקן תקנות נגד מפקיעי השערים וכאמור, וגם במקום שיש בדבר משום פגיעה בדיני התורה וכבמעשה של רבן שמעון בן גמליאל שאף על פי כן ביקש לתקן תקנה נגד מפקיעי השערים, וכל שכן קניית דגים שאינה אלא כבוד שבת שיכולים הקהל למנוע אותה כדי להילחם במפקיעי השערים (ורמה שם עוד). ובן המחבר כתב שם בהגה"ה להוכיח כן גם מסוגייתינו שתיקנו שלא לקבוע תענית בראשונה ביום חמישי גם כשהתענית נצרכת כיון שהוא עת צרה, כדי להינצל ממפקיעי השערים. וכן הביא במגן אברהם להלכה (סי' רמג ס"ק ח) שאם הערלים מיקרין השער דגים נכון לתקן שלא יקנו דגים.

וכיוצא בדבר דן רבה של מצרים לפני ג' מאות שנה בשו"ת דרכי נעם (חו"מ סי' מ), בדבר שאלה שבאה לפניו בסוחרי פשתן שהיו קונים יריעות פשתן מסוחרים מצריים ושולחים אותם לספרד, ובזמן מהזמנים התחילו המוכרים לייקר את השער ביותר מרבע שויים, ומחמת כן החליטו הסוחרים לעשות הסכמה שלא לקנות יריעות פשתן ורק אדם אחד יקנה מכל המוכרים עבור כל הסוחרים במחיר שווה ועל ידי כך לא יוכלו עוד המוכרים לייקר את השער. אלא שאדם אחד לא הסכים להסכמת הסוחרים ורצה להמשיך ולקנות בעצמו, ודן בשו"ת דרכי נעם אם יכולים הסוחרים בהסכמתם לכופו שלא לקנות לעצמו כדי שלא יביא להפקעת שערים. ובתשובתו האריך בדרכי נעם הרבה ומסיק שיכולים הסוחרים לכוף זה את זה לעשות תקנה שלא יבואו להפקעת שערים, הן משום שיש כח ביד בני העיר לתקן תקנות לטובת אנשי העיר, והן משום שהגורם להפקעת שערים יש לו דין מזיק ממונו של חבירו כיון שמקלקל הוא את מקח כל בני האומנות הזו, ויכולים לכוף אותו בשוטים כדי שלא יזיק אותם.

ובשו"ת הלל אומר (סי' קנח) דן בדבר מה שהיתה תקופה בארץ ישראל שהיה כל המזון ביוקר רב, ונשאל מאיזה טעם אין גוזרים שלא לאכול דגים ובשר בשבת כדי לשבור זרוע מפקיעי השערים ועל דרך דברי הצמח צדק הנ"ל. והשיב שלא נאמרו דברים אלו אלא כשהוקירו את השער של מאכל אחד בלבד, שיכולים לתקן שלא יאכלו מאכל זה אלא יסתפקו במאכלים אחרים. אבל באותה תקופה שהוקרו כל המאכלים ביוקר גדול, אם יתקנו שלא לקנותם הרי יצטרכו להתענות מחוסר אוכל, ואם מצאנו בסוגייתינו שתיקנו שלא להתענות כדי שלא יבואו להפקעת שערים לא מצאנו שיתקנו כן להתענות כדי שלא יבואו להפקעת שערים. ועוד כתב שאין צריך לתקן לאסור אכילת דגים כיון שבלאו הכי פטורים מלאכול דגים בשבת כשהם ביוקר גדול פי מאה ממחירם, ורק עד שליש צריך לבזבז, וכיון שבלאו הכי פטורים מאכילת דגים הרי כל הפטור מהדבר ועושהו נקרא הדיוט. וסיים וכתב שבאמת בתקופה זו ניטל טעם בשר ודגים ונמסר רק להדיוטים (רמה סנהדרין עה.).

מועד, ואם עברו וגזרו אין גזירתם גזירה ואין צריכים להתענות[לח]. ואם התחילו להתענות על הצרה אפילו יום אחד או אפילו רובו של יום[לט] ולא העלו על דעתם שיפגעו ביום מן הימים הללו, ופגע בהן יום מאלו הימים, מעיקר הדין מתענין ומשלימין את היום בתענית[מ].

טז.

מקום נתינת האפר בתעניות האחרונות

אחד מן העם נוטל מן האפר ונותן בראש הנשיא ובראש אב בית דין במקום הנחת תפילין כדי שיכלמו וישובו, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו[א].

יציאה לקברות בתעניות

שבע תעניות האלו כל מקום שגוזרין אותם שם, אחר שמתפללין יוצאין כל העם לבית הקברות ובוכין ומתחננים שם, כלומר הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם[ב]. ולכן אם אין קברי ישראל הולכים על קברי כותים[ג]. אבל התפילה עצמה עם התיבה חלילה לעשותה בבית הקברות וכל שכן בקברי נכרים[ד]. ויש שכתבו שאין לילך כלל לקברות נכרים[ה].

ויש מקומות שנוהגים לילך על הקברות בערב ראש השנה ולהרבות שם בתחנות[ו], כיון שמקום מנוחת הצדיקים מתקבלת בו התפילה ביותר. אך אל ישים מגמתו נגד המתים אך יבקש מהש"י שיתן עליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר ויקיף הקברות ויתן צדקה קודם שיאמר התחנות[ז].

הזקן שמעמידים לומר דברי כיבושים בתעניות

מעמידין ביניהן זקן חכם והן יושבין, והוא אומר לפניהם דברי כיבושין, לא היה שם זקן חכם מעמידין חכם, לא היה שם לא זקן ולא חכם מעמידין אדם של צורה[ח].

המתוודה ואינו משליך את חטאו

כל המתודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו שאין הטבילה מועלת לו עד שישליך השרץ, וכן הוא אומר ומודה ועוזב ירוחם[ט].

גדר ש"צ הגון

שליח צבור צריך שיהיה הגון. ואיזהו הגון, שיהא ריקן מעבירות[י], ושלא יצא עליו שם רע אפילו בילדותו, ואפילו כשנתברר שעשה אז תשובה על אותו חטא אין למנותו לכתחלה לש"צ[יא], אך אם כבר מינוהו לש"צ וגם עכשיו לא נשמע קול שם רע עליו אין להעבירו[יב].

וצריך עוד שיהיה עניו ומרוצה לעם[יג], ויש לו נעימה, וקולו ערב, ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים[יד].

וראוי שיהיו בגדי הש"צ ארוכים שלא יראו את רגליו, ויכנס לבית הכנסת ראשון ויצא אחרון, ולא יהיה טפש וסכל אלא שיהיה יכול לדבר בעסקי הקהל כפי מה שצריך. וטוב להדר אחר שליח צבור צדיק בן צדיק כיון שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע. ואין מומין פוסלין אלא בכהנים ולא בש"צ, ואדרבה יש מעלה בדבר משום שנאמר (תהלים נא יט) לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה, אך יש מחמירין בזה לכתחלה כשיש אחר ראוי והגון כיוצא בו[טו].

בר"ה ויוה"כ צריך שיהיה הש"צ נשוי ובן שלשים, ובשאר ימות השנה אפילו אם אינו נשוי. ומכל מקום נשוי קודם לבחור ואפילו אם נתמלא זקנו[טז].

וראה עוד לעיל (טו.) בדין החזן שמורידים לפני התיבה בתעניות.

ש"צ שאינו מרוצה לעם

אין מעמידים שליח ציבור אלא מי שהעם מרוצים ממנו כדי שיסכימו הבריות לתפילתו[יז]. ולכן אפילו יחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוני יהיה

[לח] **משנ"ב** (סי' תיח סק"ג). [לט] **ביאור הלכה** (שם ד"ה אפילו), אבל אם לא התענו עדיין אלא כמה שעות ונזכרו, אפשר שבטלה גזירתם וצריכים להפסיק תיכף מלהתענות (שם). [מ] **רמב"ם** (תעניות פ"ו ה"ז), שו"ע (או"ח סי' תיח סק"ג). ודין זה של השלמה הוא בחוה"מ ובחנוכה ופורים וראש חודש, אך כל זה מעיקר הדין ובארץ ישראל אבל בזמן הזה גם צבור דינם כיחיד ומפסיקים בראש חודש ומשלימים ביום אחר (משנ"ב סי' תיח סק"ה). וביום טוב בכל גוונא אין משלימים את התענית ואף אינם צריכים להשלים יום אחר לתעניתם (ביאור הלכה שם ד"ה והמילו).

דף טז [א] **רמב"ם** (תעניות פ"ד ה"ו), **שו"ע** (או"ח סי' תקעט ס"ו). [ב] **רמב"ם** (תעניות פ"ד ה"ח), **שו"ע** (או"ח סי' תקעט ס"ג). [ג] **רמ"א** (שם). [ד] **משנ"ב** (ס"ק יג) **בשם הר"ן**. [ה] **מג"א** (ס"ק יג) וכטעם השני שבגמרא שיבקשו המתים רחמים עלינו שלפי זה צריך דווקא קברי ישראל, ובפרט לפי הנוסח שלנו שאנחנו אומרים בער"ה וערב יו"כ בבית הקברות שודאי צריך לאמרו רק בקברות ישראל. והביאו במשנ"ב (ס"ק יד) והוסיף שבמקומות שמעמידין גילולים על קבריהן בודאי אין נכון להתפלל שם. [ו] **רמ"א** (או"ח סי' תקפו ס"ד). [ז] **משנ"ב** (ס"ק כז), וכמ"ד בסוגייתינו שההליכה לבית הקברות היא כדי שיבקשו המתים רחמים, וראה בארוכה בפניני הלכה. [ח] **רמב"ם** (תעניות פ"ד ה"ג), שו"ע (או"ח סי' תקעט ס"ו). ופירוש אדם של צורה נחלקו בו הראשונים, רש"י ותוספות פירשו בעל קומה כדי שישמעו דבריו ויקבלו להמריך הלב, והרא"ש פירש שחכם היינו כל שמינוהו בי"ד פרנס על הצבור ואדם של צורה היינו תלמיד חכם שאינו למדן כחכם, ועוד פירש שהוא הראוי למנותו פרנס על הצבור. [ט] **רמב"ם** (תשובה פ"ג ה"ג). [י] ומי שעובר על השבועה אין ביתו ריקם מעבירות ואין הגון להיות ש"צ, ואף אם עדיין לא העידו עליו בבית דין שעבר על השבועה יש לחוש לקול להושיב בי"ד ולברר השמועה. ואפילו אם לא עבר אלא על שבועת ביטוי דלהבא מכל מקום אין ראוי למנותו לש"צ. ומי שהוא פסול מחמת עבירה פסול להיות ש"ץ אפילו באקראי כל זמן שלא עשה תשובה (משנ"ב סי' נג ס"ק יד). [יא] **משנ"ב** (שם ס"ק טז). וראה להלן בגדרי מרוצה לקהל מי נחשב כנתמנה מתחילה וכו'. [יב] **משנ"ב** (שם ס"ק טו). [יג] **ראה** להלן בגדרי מרוצה לעם. [יד] **רמב"ם** (תפילה פ"ח ה"י), לענין זקן, קולו ערב ורגיל לקרות. **שו"ע** (או"ח סי' נג ס"ד). וראה גם רמ"א (או"ח סי' תקפו ס"ו). והטעם שצריך שיהיה רגיל לקרות הוא כדי שיהיו הפסוקים המעורבים בתוך התפלה סדורים בפיו, וגם כיון שאם אינו רגיל לקרות הרי הוא בכלל מסיר אזנו משמוע תורה שגם תפלתו תועבה (משנ"ב סי' נג ס"ק יח). [טו] **משנ"ב** (סי' נג ס"ק יח). [טז] **משנ"ב** (סי' נג ס"ק יח). [יז] **גמרא** בסוגייתינו **ורש"י** (ד"ה ומיחזי לעס) בביאור הענין. והוא מקור ההלכה בשו"ע שלהלן, וכמבואר בביאור הגר"א על אתר.

אוצר החכמה

פניני הלכה

טז.

תענית לרואה ספר תורה שנפל

בשו"ת דברי חיים (יו"ד ס"ס סי' נט) נשאל אשר קרה בקהילת בריגל רחמנא ליצלן שבא השמש של בית המדרש בליל שבת קודש לבית המדרש ללון שם כדי לשמור על ספרי התורה כנהוג, וכיון שלא מצא שם שום אדם ולא רצה לישן שם יחידי לכן נעל את בית המדרש והלך לביתו לישן, ובבוקר ביום השבת מצאו הספרי תורה מונחים על האשפה בבזיון שבאו גנבים בלילה והוציאו הספרי תורה והפשיטום והשליכום ארצה ושאלו אנשי העיר מה לעשות. וכתב בדברי חיים שמה שנודע מנהג בני אשכנז להתענות כשנופל ספר תורה או תפילין, לכאורה אין לו שום מקור וסמך. ויש שכתבו הסמך ממה שמבואר בירושלמי (סוטה פ"ו ה"ד), ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת, וכי יש תורה נופלת, שמעון בן יקים אומר זה החזן שהוא עומד. ופירש הרמב"ן (דברים מ כו) שהכוונה לחזן שאינו מקים את ספרי התורה להעמידן כתקנן שלא יפולו. ומכיון שחזן הכנסת אחראי לדבר זה ומחמת כן הרי הוא בכלל ארור, ראוי לו להתענות כדי שיצא מכלל ארור ויהיה בכלל ברוך (דברי חיים שם נשם ממרי שם או"ח סי' ו, וכן כתבו בשו"ת דבר משה תשובות סי' נא ובשו"ת רב פעלים ח"ד או"ח סי' כח). אך כתב בדברי חיים שממקור זה אין ללמוד חיוב תענית אלא לגבאי וחזן הכנסת שהם אחראים לדבר זה והתקלה יצאה מתחת ידם, אך אין בזה כדי לחייב בתענית את שאר הקהל הרואים, ועדיין לא מצאנו סמך לחיוב זה.

אך בדברי חיים כתב מקור אחר לחיוב התענית מסוגייתינו, ועל פי זה כתב לחייב את כל הקהל. שהנה בסוגייתינו מבואר שהסיבה שמוציאים את התיבה של ארון הקודש לרחוב העיר בתעניות, היא כדי להורות ולומר שכלי צנוע היה לנו והוא ארון הקודש, ונתבזה בעוונותינו. הרי מבואר בזה שהעוונות הם הגורמים לבזיון התורה, ומעתה אם ח"ו נקרה סיבה לבזיון התורה ודאי מחמת חטא אנשי אותה העיר בא הדבר והיינו אותם שהיה להם הכלי צנוע ונתבזה, ולכן כל בני בית הכנסת והחברות של אותה בית הכנסת ראוי להם להתענות ולחזור בתשובה על עוונותיהם שגרמו לכלי הצנוע והקדוש להתבזות מחמת עוונותיהם. ובשו"ת אבני צדק (סי' קיז) הביא דברי הדברי חיים וקילסם, וכן הביא ראיה זו המהרש"ק (שנות חיים הל' תפילין סי' נה). (ולמה שהקשה על רמיה זו בשו"ת דברי יואל או"ח סי' ז, ומה שהמירן בענין זה).

ולכן כתב בדברי חיים שראוי לגזור תענית על אנשי אותו בית הכנסת שני וחמישי ושני, ומי שאינו בריא בכחו יוכל לפדות התענית בממון לפי נדבת לבבו ולפי ערכו ויעשו מאותו ממון דבר מצוה כגון להשיא יתום או להספקת לומדי תורה, ובודאי תשובתם יעלה לרצון ועוונות יהפכו לזכיות וימתקו הדינים ויהיה חיים ושלום לכולם. ועל דרך זה כתב בנהר שלום (סי' תקסו) שמעשה היה בקהל אחד שנפל הספר תורה לארץ בשעת הוצאתו, וגזרו החכמים תענית בה"ב על כל האנשים שנמצאו בבית הכנסת בשעת הנפילה.

אך החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' יג) כתב שאין חיוב התענית בנפילת הספר תורה מעיקר הדין, ואינו אלא מנהג שנהגו להתענות מי שנפל ספר התורה מידיו, וסברא יש בדבר שצריך כפרה לפי שבא זלזול לספר התורה על ידו. ובאגרות הרמ"ז (סי' לו) כתב שמי שנפל ספר תורה מידו יתענה ג' הפסקות משבת לשבת. וכתב החיד"א שמידת חסידות היא, ודי בתענית פחות מזה, וכתב עוד שכל זה על מי שספר התורה נפל מידיו אבל הרואים אינם צריכים להתענות כלל. וכן כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' רמז) לפקפק בחיוב התענית, ודחה ראיית הדברי חיים מסוגייתינו וכתב שאף שעולה מתוך סוגייתינו שבעוונות הצבור מתבזה הספר תורה, מכל מקום אין מבואר שיש חיוב תענית על כך. והעלה בסוף דבריו שאין לנו כח להטיל תענית בדור החלוש הזה, ולכן יפדו התענית

חזן, אלא אם כן כבר הסכים עליו מתחלה[יח]. ודוקא כשיש לאותו יחיד טעם הגון להתנגדותו לש״צ ומוסכם הוא על פי טובי העיר, וגם יש לו הצעה בדבר ש״צ הגון אחר שאין שכרו רב מהראשון[יט] אבל בלאו הכי אין היחיד יכול למחות בש״צ. ואם הוא שונאו, יכול למחות בו קודם שהסכים עליו[כ].

אך אחר שכבר מינוהו אין יחיד ואפילו חצי הקהל יכולין להעבירו אפילו אם רוצים לתת לו את כל שכרו, כיון שלא עשה שלא כהוגן, אבל רוב הקהל יכולין להעבירו אם נותנין לו את כל שכרו. ועכשיו הרשות להעבירו רק ביד ז׳ טובי העיר או הנבררים כל מקום ומקום לפי התקנה[כא].

ואף מי שכבר היה ש״צ אלא שהעבירוהו ועמד כך ימים ושנים בהסכמת הקהל, ורוצים עכשיו למנותו מחדש, או שקבלוהו לזמן ונשלם זמנו[כב], הרי זה כתחלת קבלה ואפילו מיעוט יכולים למחות. ואם המוחים הם המנהיגים הרי זה כאילו כל הקהל מוחים, אלא אם כן יש במקום זה בוררים ויש תקנה שלא לשנות גזרתם שאז אין מועלת מחאת הפרנסים[כג].

מעלת ש״צ שקולו ערב

ש״צ שמאריך בתפלתו כדי שישמעו שקולו ערב, אם עושה כן מחמת ששמח בלבו על שנותן הודאה להשי״ת בנעימה, תבא עליו ברכה. והוא שיתפלל בכובד ראש ועומד באימה וביראה. אבל אם מכוין להשמיע קולו ושמח בקולו, הרי זה מגונה. ומכל מקום כל שמאריך בתפלתו לא טוב עושה מפני טורח הצבור[כד].

[יח] **שו״ע** (או״ח סי׳ נג סי״ט). [יט] **משנ״ב** (ס״ק נב), או שיוסיף משלו (שם).. [כ] **רמ״א** (שם). [כא] **משנ״ב** (ס״ק נג). [כב] **משנ״ב** (ס״ק נד). [כג] **משנ״ב** (ס״ק נז). [כד] **שו״ע** (או״ח סי׳ נג סי״ח), ומקורו בתשובת הרשב״א (ח״ח סי׳ רטו) שכתב שתבא עליו ברכה כשמכוין לשמים, כיון שאחד מהדברים המחוייבים לשליח ציבור הוא שתהיה לו נעימה, וכמבואר בסוגייתינו בדברי רבי יהודה שיהיה מרוצה לעם ותהיה לו נעימה וקולו ערב. [כה] **רמב״ם** (תפילה ונשיאת כפים פי״ד ה״ט), ומקורו בסוטה (לח: ומ:), ומה שכתב לומר ברוך ה׳ וכו׳ מקורו בסוגייתינו (כפ״מ שם).

טז:

סדר התפילה בתעניות ובהר הבית

ראה לעיל (טו.).

עניית אמן בברכת כהנים במקדש

מאחר ואין עונים אמן במקדש, היה גם סדר ברכת כהנים במקדש שונה מסדרו במדינה. כיצד ברכת כהנים במקדש, אחד היה מקרא אותן מלה מלה כדרך שעושין בגבולין עד שישלימו שלשה הפסוקים, ואין העם עונין אחר כל פסוק אלא עושין אותה במקדש ברכה אחת, וכשישלימו כל העם עונים ברוך ה׳ אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם[כה].

יז.

שתיית יין לכהנים בזמן הזה

כל כהן שיודע מאי זה משמר הוא ומאי זה בית אב הוא ויודע שבתי אבותיו קבועים בעבודה היום, אסור לו לשתות יין כל אותו היום. היה יודע מאי זה משמר הוא ואינו מכיר בית אב שלו אסור לו לשתות כל אותה שבת שמשמרתו עובדין בה. לא היה מכיר משמרתו ולא בית אבותיו הדין נותן שאסור לשתות יין לעולם, אבל תקנתו קלקלתו והרי הוא מותר לשתות תמיד שאינו יכול

פניני הלכה

בפדיון נפש איש וביתו כאשר תשיג ידו, וגם יתאספו לומר כל התהלים בלי הפסק כלל, וגם היהי רצון שבסוף כל סדר לא יאמרו אלא בסוף התהלים כאשר קבלנו מהבעש״ט הק׳ וכמ״ש בעטרת צבי, וכנרמז בפסוק (תהלים קו ג) מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו, והשם הטוב יכפר בעדם (ועיין מהר״ם מספטי שמועל סי׳ יב, שו״ת מעזר סי׳ קכו, שו״ת ריב״ש סי׳ כו, שו״ת הרמ״ך סי׳ ח, שו״ת מהר״ם ענגיל ח״ח סי׳ פב, שו״ת יד יצחק ח״ב סי׳ קנז, שו״ת מהר״ם נריקק ח״ב סי׳ יד, שלמן גנוה ס״ס תקפ, והמיד״ם נמרמים העין ליקוטים סי׳ יח אות ב ומחזיק ברכה סי׳ מ סק״ג).

בקשת רחמים על קברי מתים

בסוגייתינו מבואר שכשהיו גוזרים תענית על הציבור היו יוצאים לבית הקברות, ונתבארו בגמרא ב׳ טעמים בזה, שנחלקו בהם רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. אחד מהם אמר שהטעם הוא להורות שהרי אנו חשובין לפניך כמתים, ואחד מהם אמר שהטעם הוא כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים. ולהלכה הובא גם ענין זה של בקשת רחמים בבית הקברות (רמה מלינפ דהילכמפ), שיש מקומות שנוהגים לילך בערב ראש השנה לבית הקברות ולהרבות שם בתחינות, והוא כדעה השניה בסוגייתינו שבית הקברות הוא מקום מסוגל לתפילה. וביאר במחצית השקל (שם למג״פ ס״ק טז) שיתכוין להתפלל לה׳ שיענהו בזכות הצדיקים וגם כיון שהמקום ההוא הוא מקום קדוש. ובאליה רבה (שם ס״ק לט) כתב בשם המהרי״ל (הלכות תעניות) בבירור יותר, שבית הקברות הוא מקום קדוש וטהור ויכוין שה׳ יתן לו רחמים בזכות הצדיקים ואל ישים מגמתו נגד המתים, והביאו במשנ״ב (ס״ק כז), אך בפרי מגדים (פ״פ ס״ק טז) הקשה שבסידור מענה לשון יש הרבה תפילות שמבקשים בהם מאת הנפש שתליץ טוב בעדינו, ובשו״ת מנחת אלעזר (ח״ח יו״ד סי׳ סמ) העיר שגם מלשון סוגייתינו נראה כן שהמתים מבקשים עלינו רחמים. ותירץ במנחת אלעזר שצריך לומר בדוחק בדעת המהרי״ל שעצם הימצאותינו בבית הקברות שהוא מקום קדוש גורמת לנשמות לבקש רחמים עלינו, וכדקדוק לשון הגמרא שיבקשו המתים רחמים ומשמע שמאליהם הם מבקשים רחמים ואין מבקשים מהם שיבקשו רחמים, ובאמת אין לבקש מהמתים שימליצו טוב בעדינו וכמו שכתב מהרי״ל. אך למעשה כתב בשו״ת אבני ישפה (יו״ד סי׳ קפפ) שראה שנוהגים בבקשות המוזכרות במענה לשון ומבקשים מהמתים שיבקשו רחמים עלינו. ובשו״ת מנחת אלעזר האריך ליישב מנהג זה והוכיח ממקומות רבים בש״ס שביקשו מהמתים שימליצו רחמים עלינו, וכתב שגם המהרי״ל לא אסר אלא לבקש מהמתים להושיע באיזה כח שיש להם, אבל אין איסור לבקש מהם להמליץ טוב בעדינו (מך רמה בן מיפ מי שנה רמשונה נגמים ס״ב ושדי חמד מערכת רמם השנה ס״ח ס״ו שכתבו גם כן שלפ לבקש מן המתים שלפ להתפלל מבוח המתים).

ודנו הפוסקים אם הליכה לבית הקברות לבקשת רחמים נחשבת דבר מצוה או לאו, ונפקא מינא למי שאמר שאם ינצל מצרתו יסע להשתטח על קברי צדיקים ולא אמר בלשון שבועה, שבדברים שאינם מעניני מצוה אין נדר חל באופן כזה עד שיזכיר לשון שבועה, אבל בדבר מצוה חל חיוב גם אם לא אמר בלשון שבועה (רמה שו״ע יו״ד סי׳ ריג ס״ב ובפירוש הרמ״ם נדרים פ. ד״ה נדר). ומעתה אם הליכה לקברות להתפלל נחשבת דבר מצוה, הרי שמי שאמר שאם יתרפא ממחלתו או כיוצא בזה יעלה לקברו של איזה צדיק, נחשב הדבר לנדר וחייב לקיימו. אך אם אינו דבר מצוה אינו חייב לקיימו כיון שלא אמר בלשון שבועה. וכתב באבני ישפה (שם) שמלשון הבן איש חי (שנה שניה פרשת רמה ס״ו) נראה שהוא דבר מצוה (ועיי״ש שיש למחות הרמיה מלשונו), וטעם הדבר הוא שכיון שעיקר ההליכה היא לצורך תפילה באופן המהודר יותר הרי זה מצוה משום מצות התפילה המתקיימת בזה, ולכן גם אם לא אמר בלשון שבועה חייב הוא לקיים את שהבטיח.

אמנם באיגרת הגר״א הזהיר לשמור שלא תלך לבית הקברות כלל וכלל, לפי ששם מתדבקים הקליפות מאוד וכל שכן בנשים, וכל הצרות והעוונות באים מזה. ויסוד הדברים כתב גם הרח״ו (שער רוח הקודש דף מט) שצריך להיות תמיד רחוק מרחק ד׳ אמות מהקברות כדי שלא יאחזו בו הרוחות הנמצאות שם. ובעליות אליהו (עמ׳ 66 הערה נו) מסופר שפעם אחת הלך הגר״א עם אחיו לקבר אמם ביום היא״צ, ואמר הגר״א שאמם שמחה מאוד לקראתם בבואם לקברה, אך אחר כמה ימים אמר לאחיו שמתנחם הוא וצר לו מאוד על שהלך לבית הקברות ועל קבר אמו ונשאר לו מזה צער ויגון, ומאז לא בא הגר״א לבית העלמין כל ימיו. אך בשו״ת מנחת אלעזר (שם) האריך ליישב בכמה אופנים מנהג ההולכים לבית הקברות ואינם חוששים להתדבקות החיצונים, עיי״ש. וכן העיד החתם סופר (בשו״ת ח״ו סי׳ נו) שמהר״ם בנעט אמר בפה מלא קודם סלוקו שאם יצטרכו דבר ישתטחו על קברו, והגאון רבי יונתן אייבשיץ כתב במכתב לקהילת מיץ אחר שנבחר שם לרב, ובמכתבו התנצל על שמאחר הוא לבא לקהילתם כיון שחייב הוא לילך למדינת מעהרין קצה ארץ שלזיה כדי להשתטח על קברי אבותיו בעיר אייבשיץ והם יבקשו עליו רחמים [ראה ישורון (ח״ג עמ׳ מג הערה 18) ובנסמן שם. וראה עוד שו״ת דברי יואל (סי׳ קד) לענין ביטול תורה לצורך עליה לקבר אביו ביא״צ, ולענין עליה לקבר אחר זמן רב שלא היה שם. ועיי׳ עוד על הגאולה ועל התמורה (סי׳ קמ) בעצם ההליכה לקברים לאנשים פשוטים].

יז.

תספורת חתן ביום חופתו ובימי השבע ברכות

בשו״ת שערי רחמים (פרנקו, ח״פ יו״ד סי׳ לפ) נשאל בדבר חתן שרוצה לישא אשה בתוך שלושים של ימי אבלו, ונסתפק אם מותר לו להתגלח ביום החופה לכבוד נישואיו אם לאו. וצידד בתחילה לאסור שכיון שיום החופה יום טוב שלו הוא והרי הוא כיום טוב של תורה, וכמו שכתב בבית דוד (הלכות מגילה סי׳ קעו) שמטעם זה מותר לו להתגלח בתוך שלושים של ימי אבלו שכיון שחופה דוחה אבילות הרי היא כיום טוב של תורה, ואם הוא כיום טוב של תורה הרי הוא אסור בעשיית מלאכה ואיך יוכל להתגלח. וכמו שכתב הרמ״א (שה״ע סי׳ תד ס״פ) שחתן אסור בעשיית מלאכה, ואם כן אסור לו גם לגלח. ולא רק כשהחתן הוא ספר ויכול להתגלח בעצמו שודאי אסור לו לגלח את עצמו, אלא אפילו אם מישהו אחר מגלחו גם כן אסור כיון שהחתן מטה עצמו ומסייעו והרי הוא משתתף במלאכת הגילוח (רמה פרי חדש או״ח סי׳ תקפ לענין גילוח נערב פסח). אך הביא ראיה להתיר ממה שמבואר בסוגייתינו שמלך מסתפר בכל יום, והרי מלך אסור

לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו[א]. ויש אומרים שגם אם מכיר בית אב שלו מותר לו לשתות תמיד יין[ב].

איסור כיבום באנשי משמר ואנשי מעמד

ראה לעיל (טו:).

תספורת המלך בכל יום

המלך מסתפר בכל יום, ומתקן עצמו ומתנאה במלבושין נאים ומפוארים, שנאמר (ישעיהו לג יז) מלך ביפיו תחזינה עיניך[ג].

תספורת כהן גדול בכל שבוע

כהן גדול אינו מרבה פרע לעולם, שנאמר (ויקרא כא י) את ראשו לא יפרע, ואפילו בעת שלא יכנס למקדש, אלא מספר מערב שבת לערב שבת[ד].

זמן תספורת כהן הדיוט

כהן הדיוט אסור לגדל פרע בזמן ביאה למקדש. כמה הוא גידול פרע, שלשים יום כנזיר שנאמר בו גדל פרע שער ראשו ואין נזירות פחותה משלשים יום, לפיכך כהן הדיוט העובד מגלח משלשים יום לשלשים יום[ה].

זמן סתם נזירות

סתם נזירות שלשים יום, כיצד מי שאמר הריני נזיר אין פחות משלשים יום, ואפילו אמר הריני נזיר נזירות גדולה עד מאד הרבה הרי זה נזיר שלשים יום, שהרי לא פירש זמן[ו].

יז:

הדרכים להפגת שכרות

שתה כדי רביעית בלבד והיה בה מים כל שהוא, או ישן מעט או הלך כדי מיל כבר עבר היין ומותר לעבוד בבית המקדש ולהתפלל. ויש אומרים שגם אם רכב על גבי בהמה מפיג את היין בדרך מיל, ויש אומרים שרוכב צריך לרכב ג׳ מיל כדי להפיג את יינו[ז].

ואם שתה יותר מרביעית אפילו מזוג, שינת מעט או הדרך מוסיפין בשכרותו[ח], אלא ישהא לפי השכרות עד שלא ישאר משכרותו שום דבר שבעולם[ט], או שישן שינה מרובה[י]. וכל זה במהלך ברגליו, אבל ברוכב ודאי הדרך מפגה את היין[יא] אם רכב ג׳ מילין[יב].

אם שתה הרבה מאוד אין דרך ג׳ מילין מפיגה את יינו[יג].

חילול עבודה וחיוב מיתה בשתויי יין

כל כהן הכשר לעבודה אם שתה יין אסור לו להכנס מן המזבח ולפנים, ואם נכנס ועבד עבודתו פסולה וחייב מיתה בידי שמים שנאמר (ויקרא י ט) ולא תמותו. והוא ששתה רביעית יין חי בבת אחת מיין שעברו עליו מ׳ יום, אבל אם שתה פחות מרביעית יין, או שתה רביעית והפסיק בה, או מזגה במים, או ששתה יין

דף יז [א] **רמב״ם** (הלכות המקדש פ״ג ה״ז). ולדעתו לא אמר רבי שתקנתו קלקלתו אלא להתיר שתיית יין במי שאינו מכיר משמרתו ובית אביו (כסף משנה שם). אך ראה מאירי בסוגיתינו שפירש דברי הרמב״ם בזמן הבית, עיי״ש. [ב] **ראב״ד** (שם), דהלכה כרבי שתקנתו קלקלתו שאין עכשיו שעת עבודה ולמהרה יבנה לא חיישינן ובין מכיר ובין שאינו מכיר מותר לשתות יין, דסתמא אמר אביי כמאן שתו כהני האידנא חמרא כרבי. [ג] **רמב״ם** (מלכים פ״ג ה״ה). ומכאן הוכיח בשו״ע הרב (סי׳ רם קו״ל סק״ל) ששערות הראש צומחות בכל יום, ותמה על הט״ז (שם סק״ל) שכתב שכיון שאינן צומחות אלא ביום השלישי לתספורת לכן אין נכון להסתפר ביום ה׳ בשבוע כדי שלא יתחילו לצמוח בשבת. [ד] **רמב״ם** (כלי המקדש פ״ה ה״ו). [ה] **רמב״ם** (הלכות המקדש פ״ג ה״י-יא). ולדעת הרמב״ם אין האיסור לגדל פרע אלא בשעת ביאה למקדש (כסף משנה שם, ועיין מגדל עוז), והראב״ד חלק וכתב שהאיסור הוא גם שלא בשעת ביאה. [ו] **רמב״ם** (נזירות פ״ג ה״ל). [ז] **משנ״ב** (סי׳ נט ס״ק יב). [ח] **רמב״ם** (הלכות המקדש פ״ג ה״ה). שו״ע (או״ח סי׳ נט ס״ב). [ט] **רמב״ם** (שם) לענין עבודה בבית המקדש, וראה בסמוך לענין שינה מרובה שדיניהם שוים. [י] **כס״מ** (שם), משנ״ב (ס״ק יג). [יא] **שו״ע** (שם). [יב] **משנ״ב** (ס״ק טו). [יג] **משנ״ב** (שם), אלא הכל לפי כח היין כך צריך לילך עד שיפיג את יינו (ביה״ל שם, וע״ל סק״ד ועוד פוסקים, ולעיל מג״ח סק״ד).

פניני הלכה

בעשיית מלאכה וכמבואר בפרקי דרבי אליעזר (פט״ז, לגירסה שבכתי״י יוסף לה״ע סי׳ סד ד״ה שלא יעשה), ואיך מותר לו להסתפר אם הוא אסור בעשיית מלאכה. ומוכח מסוגייתינו שמלאכה כזו שהיא לצורך יופי לא נאסרה, ואם כן הוא הדין לחתן שנאסר בעשיית מלאכה כמלך שאף הוא לא נאסר במלאכה שהיא לצורך נוי.

ובאמת היתר התספורת לחתן מפורש בדברי הרמב״ן בתורת האדם (שער הסוף ענין מי שמתו מוטל לפניו ד״ה והיכא דנוהג), והובא להלכה בטור ושו״ע יו״ד (סי׳ שמג ס״ק), שחתן שמת אביו ביום חופתו ונכנס לחופה שההלכה היא שנוהג ז׳ ימי אבילות אחרי ז׳ ימי המשתה, שאינו מונה שלשים אלא משבעת ימי אבלות ואין ז׳ ימי המשתה מצטרפים למנין שלושים, ואין דינו כדין מי שקבר מתו ברגל שהרגל עולה למנין שלשים אף שאינו מונה שבעה אלא לאחר הרגל, כיון שמי שמת לו מת ברגל נוהגים בו דיני שלושים בתוך הרגל, אבל בשבעת ימי חופה מותר הוא בגיהוץ ותספורת משום מלך ביופיו תחזינה עיניך, ולכן אינם עולים לו כלל. ואם כן מפורש בדבריו שחתן מותר בתספורת בשבעת ימי המשתה שלו. וכן כתבו הרא״ש (כתובות פ״ק סי׳ ו) והמאירי (כתובות ד. ד״ה אין) כדברי הרמב״ן שלא חלה אבילות שלשים בתוך חתונתו שהרי מותר לו לספר ולכבס.

אמנם בשו״ת מהר״י בן לב (ח״ג סי׳ עג) נשאל בביאור דעת הראב״ד (מצא פי״ק ה״ז) שהקשה למה לא יעלו ימי המשתה לשלשים, ונשאל מהר״י בן לב שהרי חלוק דין ימי המשתה מדין ימי המועד לענין מנהג שלושים בהם וכמו שחילקו הרמב״ן ושאר הראשונים שעמו. וכתב מהריב״ל שאפשר לתרץ שהראב״ד סובר שחתן אסור בתספורת כדי שלא יכנס מנוול לחתונתו, ולכן אסרו לו להסתפר בתוך ימי המשתה כדי שיוכרח להסתפר לפני כן, וכמו שאמרו לענין רגל וכמו שאמרו בסוגייתינו לענין אנשי משמר ואנשי מעמד שהם אסורים בתספורת כדי שלא יכנסו מנוולים למשמרתם ולמעמדם, וכן אסור גם לחתן להסתפר בימי המשתה שלו ונמצא שעל כרחו הוא נוהג מנהג שלושים בימי המשתה כיון שהוא אסור בתספורת, ולכן סובר הראב״ד שימים אלו צריכים לעלות לו למנין שלושים. ודברי המהריב״ל הובאו בקיצור בפתחי תשובה (הפתח יה״ע סי׳ סד) ובכרם שלמה (הפתח יה״ע סי׳ סד) שכתבו בשמו שחתן אסור להסתפר בז׳ ימי המשתה. אך בספר זכור לאברהם (מ״ב יה״ע מע׳ חתן דף רפ ע״ח) הביא בשם ספר גור אריה (יה״ע סי׳ סד) שכתב אף הוא בשם מהריב״ל שאסור לחתן להסתפר בז׳ ימי החופה, וכותב שם שעיין במהריב״ל וראה שלא כתב כן אלא בישוב דעת הראב״ד שאפשר שיסבור שהחתן אסור להסתפר, אך להלכה פסק בשו״ע (יו״ד סי׳ שמג ס״ק) כדעת החולקים על הראב״ד וסוברים ששבעת ימי המשתה אינם עולים למנין שלושים, ולדעתם ודאי מותר לחתן להסתפר בשבעת ימי המשתה. ובספר כנסת הגדולה (יו״ד סי׳ שמג) העיד שהמנהג פשוט להסתפר בשבעת ימי חופתו, וכתב שאף מהריב״ל לא אמר שאין לחתן להסתפר אלא בדעת הראב״ד, וגם בדעתו לא כתב כן אלא כמסתפק. עכת״ד. וכן פסק בספר יפה ללב (מ״ד סי׳ סד סק״ד) שמותר לחתן להסתפר בשבעת ימי המשתה שלו.

ובשו״ת חתם סופר (יו״ד סי׳ שמח) דן אף הוא בדין חתן הנושא אשה בתוך שלושים לאבלו אם מותר לו להסתפר, ומסיק שביום חתונתו מותר אפילו בתספורת, ואם גלח באותו היום יש להתיר לו גם בשארי הימים שבתוך ימי המשתה לגלח אם אין שניהם אבלים, אבל אם לא גלח ביום ראשון אסור לו לגלח גם בשארי ימים אפילו אם היא אינה אבילה (עיי״ש בטעמי הדברים העולים מהלכות אבלות).

יז:

שתיית כהנים יין בזמן הזה והדינים העולים להלכה מכך

בסוגייתינו מבואר שנחלקו רבי ורבנן אם כהנים מותרים בשתיית יין בזמן הזה, שדעת רבנן היא שהכהנים אסורים בשתיית יין כיון שחוששים שמא יבנה המקדש ויצטרכו לעבוד בבית המקדש ואם ישתו יין ויהיו שתויי יין בזמן שיבנה המקדש לא יוכלו לעבוד בו, ורבי אומר שמותרים הם בשתיית יין. וטעמו כיון שקלקלתם תקנתם, ופירש הריטב״א (ד״ה אמר) שחורבן הבית שהיא קלקלתו לכל הדברים תקנתו לדבר זה, שאילו היה הבית קיים היה נוהג איסור יין ביום ובלילה ובמשמרה שלו ביום, אבל עכשיו שחרב הבית ואין עבודה אין לנו לאסרו מפני חשש שמהרה יבנה בית המקדש שזו גזירה שאי אפשר לעמוד בה וחששא גדולה, אלא שיהו כולן מותרים ביין נמצא שמרויחים בענין זה בחורבן הבית שהוא קלקלתן. ואמר אביי שמה שבזמנינו הכהנים שותים יין הוא כרבי. וכתב בשו״ת מהר״ם שיק (יו״ד סי׳ ריד) שאף שלדעת הר״ן (סנהדרין נב.) נמצא שפירוש הגמרא בסוגייתינו הוא שצריך לנהוג כרבנן האוסרים לכהנים לשתות יין בזמן הזה, מכל מקום כיון שגזירה שאין הצבור יכול לעמוד בה היא לכן כדאי הוא רבי לסמוך עליו בשעת הדחק, וכמו שהאריך הש״ך (יו״ד סי׳ רמג בנלי״ה הטורלה״ה) שבגזירות דרבנן יכולים לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד. וזהו טעמו של הרמב״ם שפסק (הלכות מקדש פ״ג ה״ז) שכל כהן שלא היה מכיר משמרתו ולא בית אבותיו הדין נותן שאסור לשתות יין לעולם, אבל תקנתו קלקלתו והרי הוא מותר לשתות תמיד שאינו יכול לעבוד עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו (ולעיל רמג״ד שם שמלק).

אמנם אף שאיסור שתיית הכהנים יין בזמן הזה לא נפסק להלכה, מכל מקום יש דינים העולים ממנו להלכה. שבשו״ת מהרש״ם (ח״ג סי׳ ריד) צידד לומר שאף שתיקנו חכמים לכבד את הכהנים ולקרות לכהן ראשון לעלות לתורה, מכל מקום לא תיקנו כן אלא בשחרית ולא במנחה של שבת, וטעם הדבר הוא על פי מה

מגיתו בתוך מ׳ אפילו יתר מרביעית פטור ואינו מחלל עבודה. שתה יתר מרביעית מן היין אף על פי שהיה מזוג ואף על פי שהפסיק ושהה מעט מעט חייב מיתה ופוסל העבודה[יי].

חילול עבודה וחיוב מיתה בפרועי ראש

אין פרועי הראש מחללין עבודה, אף על פי שהוא במיתה עבודתו כשירה[טר].

איסור תענית בראש חודש

ראש חודש אסור בתענית[טז]. יש אומרים שאיסור התענית בו הוא מן התורה[יז], ויש אומרים שאינו אלא מדבריהם[יח], ויש שכתב שאינו אלא משום מגילת תענית ואינו נוהג בזמן הזה[יט], ואין הלכה כמותו.

תענית לפני ואחרי שבתות וימים טובים

שבתות וימים טובין וראשי חדשים מותר להתענות לפניהם ואחריהם[כ].

[יד] **רמב״ם** (מיתת המקדש פ״ג ה״ח). וראה עוד שם (פ״ט הט״ו). [טו] **רמב״ם** (מיתת המקדש פ״ג ה״ט). ודעת הר״ח (סנהדרין נב:) ועוד ראשונים דלהלכה מחלל עבודה. [טז] **שו״ע** (או״ח סי׳ תיח ס״ח). [יז] **רמב״ם** (מלכים פ״ג ה״ט), והביא דעתו בשו״ע (או״ח סי׳ תקע ס״ג ופ״ג), וראה שם הנפקא מינא מזה לענין הנודר להתענות (נכונלנ) שכיון שהוא של תורה אינו צריך חיזוק ונדרו קיים, וכן לאידך גיסא אם נשבע להתענות שלא בכולל אין שבועתו חלה כיון שהיא שבועה לבטל דבר של תורה. ומקור הרמב״ם בסוגייתינו שאמרו שבאש חודש דאורייתא הוא. וראה עוד נ״מ במג״א (סי׳ תיח סק״ח) לענין תענית שעות, ומש״כ בביאור הלכה (ד״ה כ״ח) שדין תענית שעות אסור לכו״ע גם לסוברים שהוא דרבנן. [יח] **דעה** ראשונה בסתם בשו״ע (סי׳ תקע סס ופס). ולדעתם אין הכוונה בסוגייתינו שהוא ממש דאורייתא אלא שיש לו סמך מדאורייתא (ביאור הגר״ח סס ס״ג). וכן דעת התוספות (לעיל יג. ד״ה ופס). [יט] **דעת** רבינו ירוחם (נ״ח, ח״ח סד.) הובא בבית יוסף (או״ח סי׳ תיח ד״ה ומתענין). [כ] **שו״ע** (או״ח סי׳ תקעג ס״ח), וכמבואר בסוגייתינו שאפילו בימים שהיתה נוהגת מגילת תענית שבתות וימים טובים מותרים לפניהם ולאחריהם משום דדברי תורה אינם צריכים חיזוק (ב״י סס ד״ה ושמעתי). וראה משנ״ב (סי׳ תנד סק״ו) לענין תענית באסרו חג.

דף יח [א] **רמב״ם** (מגילה פ״ב ה״ג), **שו״ע** (או״ח סי׳ תכט ס״ג).

יח.

הספד ותענית בי״ד וט״ו באדר

שני הימים האלו שהן ארבעה עשר וחמשה עשר אסורין בהספד ותענית לכל אדם בכל מקום, בין לבני כרכין שהן עושין חמשה עשר בלבד, בין לבני עיירות שהן עושין ארבעה עשר בלבד. ושני הימים אסורין בהספד ותענית באדר הראשון ובאדר השני. אנשי כפרים שהקדימו וקראו בשני או בחמישי הסמוך לפורים מותרים בהספד ותענית ביום קריאתן ואסורין בהספד ותענית בשני הימים האלו אף על פי שאין קוראין בהן[א].

יח:

קביעת תענית ביו״ט של מגילת תענית

אף שבטלה מגילת תענית לענין שכל הימים הכתובים במגילת תענית שלא

אהח18/06/2018

להתענות בהם מותר להתענות בהם חוץ מבחנוכה ופורים, מכל מקום כתב

פניני הלכה

שכתב הטור (או״ח סי׳ רנ״ג) שאומרים במנחה של שבת פסוק ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון, על פי מה שכתב המדרש ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר וכתיב בתריה ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון וגו׳, אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם אף על פי ששתינו ואני תפלתי לך ה׳. ומבואר בזה שבזמן מנחה של שבת הרינו במצב של שתויי יין, וכיון שכן הרי הם פסולים לעבודה ואם יבנה המקדש בזמן זה לא יוכלו לעבוד בו, ואף בזמנינו ראויים הם לעבודה כיון שמקריבים אף על פי שאין בית ואם הם שתויי יין אינם ראויים לעבודה שהרי מחמת כן אסרו חכמים עליהם לשתות יין, ואם כן בזמן זה אין מצוה לכבדם משום וקדשתו כיון שאין הם ראויים בשעה זו לעבודה (ורמה סס שכתב כן רק למניף).

והגאון ר׳ אברהם פלאג׳י בספרו פדה את אברהם (מערכת הלמ״ד אות ז) כתב שהיו לויים שגילחו את זקנם בתער ולא חששו לאיסור גילוח פאת הזקן בתער, וסמכו עצמם על דעת חכמים שחששו שמא יבנה המקדש, ואם כן הוא הדין גם בלויים שיכולים הם לסמוך על כך שמהרה יבנה המקדש ואז יעבירו הלויים תער על כל בשרם כמו שהיה בקידוש הלויים במדבר, ואם כן יכולים הם כבר עכשיו להקדים ולגלח בתער. אך בפדה את אברהם כתב שחלילה לעשות כן, ואם מצאנו שסוברים חכמים שהכהנים צריכים להחמיר על עצמם שלא לשתות יין מחשש שמא יבנה המקדש, הרי זה דווקא בשתיית יין שאין איסור במה שימנעו מלשתותו, ואין ללמוד מזה להתיר איסור המוטל על כל ישראל שלא לגלח פאת הזקן בתער. ועוד זאת שיש לחשוש שמא אינו לוי אמיתי, ולכן חלילה לסמוך על סברא זו ולהתיר לגלח בתער.

ועוד דנו בזה הפוסקים במה שהביאו האחרונים ראיה שנתקטנו ידי האנשים מזמן הבית, ממה שהידים של זמנינו אינם מחזיקים שיעור קומץ, ועל כרחך שבזמנינו נתקטנו הידים (שיעוריס של תורה סי׳ ו ס״ק ז, ורמה נמלוכה בפניני הלכה שקליס יח:), והקשה בשיעורין של תורה (שם), שאם כך בזמנינו שאין לנו כהנים כאלו ומהרה יבנה המקדש ויקריבו מנחות, מי יקמוץ אז את המנחות. ובפרט שיש סוברים שכהן שאינו ראוי לקמיצת המנחות פסול לכל העבודות. וכתב בזה, שמובטחנו שלא יטוש ה׳ את עמו, ויזמין לנו לעת הצורך כהנים גדולי גוף וגדולי קומץ שיוכל קומצם להחזיק ב׳ זיתים. והקשה עליו הגרא״ח נאה (מפני נלק עמ׳ 19), שאם כן מה דנו הרמב״ם והראב״ד אם כהנים מותרים בשתיית יין בזמנינו, והרי כיון שידיהם קטנות הרי הם פסולים לכל העבודות, ויכולים הם לשתות יין בשופי. ומכאן מוכח שלא נתקטנו הידים, וגם בזמנינו יכולים כל הכהנים לקמוץ מנחות כשיעור קמיצה (ועי״ש עוד).

יח.

יום המיוחס ודין הספד ונישואין בו

כתב בערוך השולחן (או״ח סי׳ תקל ס״ז) בטעם הדבר שאין אומרים תחנון מן ראש חודש סיון עד אחר אסרו חג, לפי שבראש חודש ודאי אין אומרים, וג׳ ימים קודם שבועות הוי שלשה ימי הגבלה של מתן תורה והם ימי שמחה, וממילא גם היום שבין ראש חודש לבין ראשון של הגבלה גם כן נכלל בשמחה, ועוד דבאותו יום אמר להם משה לקדשם ורגילין לקרותו יום המיוחס מפני זה, ועוד מפני שביום זה חל יום הכיפורים. והנה בדבריו נזכרו ג׳ טעמים למעלת יום זה, והפוסקים הזכירו כל אחד טעם אחר בזה ודנו לפי הטעמים בפרטי דינים אחרים.

בשו״ת האלף לך שלמה (או״ח סי׳ שלח) דן המהרש״ק בדין הספד ביום המיוחס, וכתב שלפי מה שכתב במגן אברהם (סי׳ תנד סק״ד) הטעם שאין אומרים בו תחנון שהוא כיון שביום זה התחיל משה לקדשם, אם כן מעלתו היא מצד עצמו והרי הוא ככל הימים שאין אומרים בהם תחנון שמאותו טעם שאין אומרים בהם תחנון גם אין מספידים בהם. אך המהרש״ק כתב שממה שהעולם קוראים ליום זה יום המיוחס, נראה שכוונתם היא שמעלתו של יום זה אינה מצד עצמו אלא הרי הוא כמיוחס שמעלתו באה לו מצד האחרים, ואף מעלת יום זה היא כיון שמוטל הוא משני צדדיו בין ימים טובים, ראש חודש מכאן וימי הגבלה מכאן, ומטעם זה אין אומרים בו תחנון (ורמה שער יששכר מאמר מודש סיון אות ה שפיאר טעם קריאת שס יוס המיוחס לדעת האומרים שהוא כיון שבו אמר משה לקדשם, דמיוס זה נעשו לאומה מיוחסת). והביא ראיה לדין זה שיום המוטל בין שני ימים טובים עושים אותו גם כן כאילו הוא יום טוב, מהמבואר בסוגייתינו לענין כ״ט באדר, שמבואר בגמרא שמאחר והוא יום שאחר כ״ח באדר שהוא יום טוב במגילת תענית כיון שבאותו יום ביטלה מלכות רומי את הגזירות שלא יעסקו בתורה, אף יום כ״ט באדר אסור בתענית כיון שיום טוב של מגילת תענית אסור בתענית גם היום שאחריו. ואמר רב אשי שאף שכל שלאחריו בתענית אסור בהספד מותר, כ״ט באדר כיון שהוא מוטל בין שני ימים טובים כ״ח באדר מכאן וראש חודש ניסן מכאן, עשאוהו כיום טוב עצמו ואפילו בהספד גם כן אסור. ואם כן מבואר בזה שיום המוטל בין שני ימים טובים עשאוהו כיום טוב עצמו, ומכאן יש ללמוד גם לענין יום המיוחס שכיון שמוטל הוא בין שני ימים טובים עשאוהו כיום טוב עצמו. וכתב מהרש״ק לפי זה, שכיון שכל יחוסו בא לו רק מחמת הימים שהוא מוטל ביניהם ולא מחמת עצמו, לכן אין יחוס זה מועיל לו להפקיעו מחיוב הספד, ורק לענין אמירת תענית נחשב הוא כיום טוב. ודווקא כ״ט באדר שמצד עצמו אין אומרים בו תחנון, העלוהו מדרגה אחת מחמת מה שהוא מוטל בין שני ימים טובים, ואסרוהו גם בהספד. אבל יום המיוחס שמצד עצמו אין בו כלום, דיו במה שהעלוהו דרגה אחת ואסרו בו אמירת תחנון, אבל אין לאסור אותו בהספד. ומסיק המהרש״ק שעל כל פנים לתלמיד חכם שנפטר ודאי יש להקל ולהספיד ביום המיוחס, ואף שבזמנינו אין דין תלמיד חכם מכל מקום לענין זה יש לומר שגם בזמנינו שייך דין תלמיד חכם.

ובשו״ת דברי מלכיאל (ח״ג סי׳ כג) דן לענין היתר נישואין ביום המיוחס, וכתב שמעיקר הדין נראה לאסור נישואין ביום זה כיון שאף המקילים לא הקילו אלא בראש חודש סיון ובג׳ ימי הגבלה, ומכל מקום כתב שמנהג עירו לומז׳א להקל ולהתיר נישואין ביום זה. ונסתפק שם בטעם ישוב מנהג זה, אם הוא משום שאין אומרים בו תחנון ובימים שאין אומרים תחנון לא מתו תלמידי רבי עקיבא, או שבזמנם של הפוסקים שאמרו שלא מתו בימים שאין אומרים תחנון כן נהגו בו באמירת תחנון ביום המיוחס ורק אחר כך הנהיגו שלא לומר תחנון, והטעם שנושאים נשים ביום זה הוא משום שמקצת הלילה ככולו ובאמת אין לעשות חופה בתחילת הלילה אלא אחר שעבר מקצת מהלילה. וכן המנהג בארץ ישראל לישא נשים ביום המיוחס כמו שכתב הגרי״מ טוקצ׳ינסקי (ספר מרן ישרמל פרק יח ולוח מרן ישרמל), אך בספר הלכות חג בחג (ספירת העומר עמ׳ נט הערה 123) הביא מספר תוספת חיים על החיי אדם שכתב שמנהגם שלא לעשות נישואין ביום המיוחס, וכן דייק שם מדברי הדרך החיים.

הראב"ד שדוקא יחיד יכול להתענות בהן אבל צבור אסורין לגזור תענית בהן, ואפילו לפניהם ולאחריהם גם כן אסור[ב]. ויש חולקים[ג].

מועדים שאין גוזרים בהם תענית בתחילה

ראה לעיל (טו:).

סדר תעניות אלו - פרק שלישי

תעניות בדברים שמתריעים עליהם מיד

כל סדר התעניות שיחידים קודמים להתענות ואחר כך הרבים וכו', הוא רק כשלא ירדו גשמים כלל. אבל אם ירדו ברביעה וצמחו העשבים והתחילו להתייבש, הרי אלו מתענים וזועקים[ד] עד שירדו גשמים או עד שיבשו הצמחים[ה].

וכן אם הגיע זמן הפסח או קרוב לו, שהוא זמן פריחת האילנות בארץ ישראל, ולא ירדו גשמים, הרי אלו מתענים וזועקים עד שירדו גשמים הראויים לאילנות או עד שיעבור זמנם.

וכן אם הגיע חג הסוכות ולא ירדו גשמים הרבה כדי למלאות מהם הבורות והשיחין והמערות, הרי אלו מתענים עד שירד גשם הראוי לבורות. ואם אין להם מים לשתות, מתענין על הגשמים בכל עת שלא יהיה להם מים לשתות ואפילו בימות החמה[ו].

פסקו הגשמים בין גשם לגשם מ' יום בימות הגשמים, הרי זה מכת בצורת ומתענים וזועקים עד שירדו גשמים או עד שיעבור זמנם[ז].

יט.

תענית על צרות בעיר ובסביבותיה

כל עיר שיש בה צרה כגון הצרת שונאי ישראל לישראל, חרב, דבר, חיה רעה, הארבה, החסיל, שדפון, ירקון, מפולת, חלאים, מזונות, ומטר, אותה העיר מתענה ומתרעת עד שתעבור הצרה, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות אבל מבקשים עליהם רחמים[א].

סדר תענית על דבר

איזה הוא דבר עיר שיש בה חמש מאות רגלי[ב] ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים[ג] זה אחר זה הרי זה דבר, יצאו ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר, היו בה אלף ויצאו ממנה ששה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר, יצאו ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר, וכן לפי חשבון זה, ואין הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לענין זה[ד]. ובזמן הזה אין מתענים על הדבר כלל[ה].

[ב] **טור** (או"ח סי' תקעג), ומקור דברי הראב"ד במבואר בסוגייתינו שרב נחמן גזר תענית בי"ב באדר ואמרו לו שיום טוריינוס הוא ואין גוזרין בו תענית לכתחלה על הציבור. [ג] **בבית יוסף** (סס ד"ה הלכתא) הביא בשם הר"ן שחלק על הראב"ד וכתב שגוזרים גם תענית לכתחילה בימים טובים של מגילת תענית, ומה שאמרו חכמים לרב נחמן והא יום טוריינוס הוא משום שרצו לעמוד על דעתו אם סובר שבטלה מגילת תענית. וכתב בבית יוסף שכן המנהג שלא לדקדק כלל בימי מגילת תענית לא ליחיד ולא לציבור, ותמה על הטור ורבינו ירוחם (ני"ח פ"ו קסג.) שכתבו דברי הראב"ד בלא חולק עליהם ולא כתבו שאין המנהג כן. ובשו"ע השמיטו. [ד] **אבל לא מתריעים** (מג"א סי' תקעה סק"ח, משנ"ב ס"ק נב). [ה] **וכמבואר** להלן (יט.) שאם כבר יבשו הצמחים אין מתפללים עליהם יותר כיון שהיא תפילת שוא. [ו] **ואם** אין מי בורות בעיר זו אך מביאים מים על ידי צינורות ממקומות אחרים כמו בזמנינו, אין מתענים על מי הבורות אף שהבאת המים ממקום רחוק עולה יותר ממון (כף החיים סי' תקעה סק"מ). [ז] **רמב"ם** (מעניות פ"ג הט"ו-יח), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"מ).

ומה שכתב שזמן ההתרעה לאילנות הוא קרוב לפסח וזמן ההתרעה למי בורות הוא סמוך לסוכות, הוא כמבואר להלן (יט:).

דף יט [א] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ב), שו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ב). והיינו באותה הפרכיא וכמבואר להלן לענין שדפון וירקון (מג"א סק"ט), והיינו כל אותה הפרכיא (פמ"ג מ"א סק"ט), אך מדברי הגר"א משמע שגם באותה הפרכיא אין מתענים אלא סביבותיה ולא הרחוקים (שער הציון ס"ק טז). [ב] **בין** ישראלים ובין נכרים (נרכי יוסף סי' תקעו סק"ב). [ג] **מת אחד בכל יום** (משנה ברורה סי' תקעו ס"ק ג, והוא מדברי רש"י להלן (כא.). [ד] (רמב"ם תעניות פ"ג ה"ה), שו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ב). והוא הדין שאינם בכלל מנין המתים (נקוד"כ נרכי יוסף סק"ג, מאמר מרדכי סק"ב), ודלא כמהריק"ש שכתב שגם אם יהיו המתים נשים או קטנים או זקנים דבר מיקרי. [ה] **מג"א** (סס סק"ב), כיון שמנוסה הוא שכשאין אוכלים ושותים מזיק הדבר ביותר. וכן מובא בשם האריז"ל (כף החיים סק"ו). וראה שם (ס"ק ז-יא) על הנהגות שונות וסגולות שונות בעת הדבר ר"ל.

פניני הלכה
סדר תעניות אלו - פרק שלישי

יח:

מסירת עצמו להריגה לצורך הצלת ישראל

בסוגייתינו מסופר על הרוגי לוד ספוס ולוליינוס שהקיסר טוריינוס הרגם, ופירש רש"י (ד"ה נלוקין) שיש אומרים שנהרגו על בתו של מלך שנמצאת הרוגה, ואמרו הגויים שהיהודים הרגוה, וגזרו גזרה על שונאיהן של ישראל, ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אנו הרגנוה, והרג המלך לאלו בלבד. ודנו הפוסקים אם יש ללמוד מכאן שמותר לאדם לסכן את עצמו כדי להציל אחרים, וכן אם מותר לאדם להרוג אנשים מועטים כדי להציל אנשים מרובים ממוות. והנה בשו"ת מנחת יצחק (פ"ה סי' ז) דן בארוכה אם מותר לאדם לסכן את עצמו ולתרום אבר להשתלה כשעל ידי תרומה זו ינצלו חייו של חבירו, אך את עצמו הוא מכניס בסכנה על ידי כך. ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' קנד) נדפסו הערות על תשובה זו (ונדפסו גס נמנח"י סס סי' ח), וכתב שם שאם סכנה ודאית היא לתורם ודאי אסור לו לתרום אבר כדי להציל את חבירו, גם אם חבירו הוא תלמיד חכם גדול ממנו. וכתב שאין להביא ראיה מספוס ולוליינוס שמסרו עצמם להריגה כדי להציל את האחרים, ומשמע שהם לא היו בכלל הגזירה ולא היתה עליהם סכנת מיתה ואף על פי כן הם מסרו עצמם להריגה כדי להציל את האחרים, שיש לומר שכיון שמדובר היה בהצלת רבים מישראל לכן הותר להם למסור עצמם להריגה, אבל אין לו לאדם למסור עצמו להריגה בשביל יחיד. וכן כתב בישועות יעקב (יו"ד סימן קנו סק"ח) שאף שמצד הדין אין היחיד מחויב למסור את נפשו אפילו לטובת הכלל, מכל מקום אם רוצה מעצמו למסור את נפשו למען טובת כלל ישראל רשאי לעשות כן ואין עליו חטא, והוכיח כן מלוליינוס וספוס הרוגי לוד שעשו כך, ולדעתו טעם ההיתר הוא כיון שעשו כן להצלת רבים מישראל.

אמנם בשו"ת יד אליהו (מלובלין, סי' מג דף מט ע"ח) מסיק שמותר לאדם לסכן את עצמו ואף למסור את נפשו כדי להציל תלמיד חכם גדול ממנו גם אם הוא יחיד, אך אסור לו למסור עצמו להריגה להציל אדם שאינו תלמיד חכם גדול ממנו. ובזה ביאר מה שספוס ולוליינוס מסרו עצמם להריגה שהוא כיון שהיו שם תלמידי חכמים גדולים מהם בין הניצולים ולכן הותר להם למסור עצמם למיתה כדי להציל את האחרים, ועוד כתב שיתכן שגם הם היו בכלל גזירת ההריגה ולכן ודאי הותר להם למסור עצמם כדי להציל את כולם, שפשוט שאם בתחילה נמצאים כולם בסכנה מותר למקצתם למסור את עצמם כדי להציל את האחרים אפילו כשהיא סכנה ודאית. אך אם הם עצמם אינם בסכנת מוות וגם אין תלמידי חכמים נמצאים בין הניצולים אסור להם למסור עצמם להריגה כדי להציל את האחרים, גם אם הם רבים.

ובחזון איש (סנהדרין סי' כה ד"ה ויש לעיין) נקט גם כן שהיתר ספוס ולוליינוס הוא משום שמסרו את עצמם להצלת רבים, אלא שדן בדבר בסברא אחרת. ודן שם בדינו של אחד שרואה חץ הולך להרוג אנשים רבים ויכול להטותו לצד אחר ויהרג רק אחד שבצד אחר, ואלו שבצד זה יצולו, ואם לא יעשה כלום יהרגו הרבים והאחד ישאר בחיים. וצידד החזון איש לומר שצריך להטותו לצד האחר ולהרוג את המועטים כדי להציל את הרבים, מפני שהטיית החץ מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה ואינה קשורה כלל בהריגת היחיד שבצד האחר ורק עכשיו במקרה נמצא בצד האחר נפש מישראל, ולכן מאחר ובצד זה יהרגו נפשות רבות ובצד האחר רק אחד, אפשר שראוי להשתדל למעט אבידת ישראל בכל מה שאפשר. והביא ראיה לזה ממה שספוס ולוליינוס מסרו את עצמם להריגה כדי להציל את כל ישראל, והרי אסור לאדם להרוג את עצמו ואיך הותר להם למסור עצמם למיתה, ומוכח מכאן שכיון שמסירתם שמסרו עצמם למיתה היתה פעולת הצלה כדי להציל את כל ישראל לכן לא היה איסור בדבר, כיון שלא היה זה מעשה רציחה אלא מעשה הצלה. אך שוב צידד החזו"א לומר שיתכן ובמטה את החץ גרע טפי כיון שהורג הוא בידים, ולא מצאנו היתר אלא בספוס ולוליינוס שמסרו את עצמם להריגה שיהרגום אחרים ולא בהורג בידים, ומסיק בצריך עיון. ובספר ודרשת וחקרת (מ"ג עמ' רכח) דן לפי זה באויטא בימינו שמאיזה סיבה אי אפשר לו לעצור האויטא ובהכרח יגרום מיתה להרבה בני אדם, וחקר שם אם מותר לו לכוין האויטא בקום ועשה למקום ששם יהרג רק אדם אחד כדי שע"י זה ינצלו הרבים, ועל פי החזון איש יתכן שנחשב הדבר למעשה הצלה ולא למעשה רציחה. (ודלמה עו"מ מסופס והנהגות מ"ג יו"ד סי' שנח שדן נעוד נידון לפי דברי החזו"א).

יט.

נשבע מחמת אונס אם שבועתו שבועה

בשו"ת אמרי דוד (סי' ריט) נשאל בדבר אברך שנכנס לצרה גדולה, ועניינה של הצרה לא פורש מחמת אימת המלכות, והדרך היחידה להיחלץ מצרתו היתה על ידי שיתנו לו כתב כהונת מו"צ מעיר אחת, ולכן בא בבקשה לפני ראשי הקהל שיתנו לו משרת כהונה בעיר אחת קטנה כדי שיצא מצרתו. ומילאו ראשי הקהל את בקשתו אך החתימוהו על כתב בכל מיני אלות ושבועות שלא

אוצר החכמה

סדר תענית על ארבה למיניו

על הארבה ועל החסיל אפילו לא נראה מהן אלא כנף אחד בכל ארץ ישראל ואפילו אם אינו משחית את יבול הארץ[ו] מתענין ומתריעין עליהן[ז], ועל הגובאי בכל שהוא, אבל על החגב אין מתענין עליו ולא מתריעין אלא זועקין בלבד[ח]. ויש אומרים שעכשיו שאין אנו מכירין מינים הללו, על כולם מתריעין[ט].

אוצר החכמה

סדר תענית על שדפון וירקון

על השדפון ועל הירקון[י] מתענים ומתריעים משיתחיל בתבואה, ואפילו לא התחיל אלא במקום קטן כמלוא פי תנור[יא] גוזרין עליו תענית ומתריעין[יב]. ואפילו הרחוקים מתענים ומתריעים כל שהם באותה מלכות[יג].

סדר תענית על חיה רעה

על חיה רעה שנשתלחה, אפילו לא הזיקה אלא נראית בלבד, מתענין ומתריעין בכל מקום אפילו הרחוקים[יד]. אבל אם אינה משולחת אינה אלא מקרה[טו].

דברים שקובעים עליהם תענית ותפילה בשבת

אין גוזרין תענית על הצבור לא בשבתות ולא בימים טובים, וכן אין תוקעין בהן לא בשופר ולא בחצוצרות ולא זועקים ומתחננים בהם בתפלה, אלא אם כן היתה עיר שהקיפוה גוים או נהר או ספינה המטרפת בים. ואפילו יחיד הנרדף מפני גוים מפני ליסטים ומפני רוח רעה זועקין ומתחננים עליהם בתפלה, אבל אין תוקעין אלא אם כן תקעו לקבץ את העם לעזור אותם ולהצילן[טז].

ומצוה לצאת בשבת להצילן בכל דבר שיכול להצילן, ואפילו יחיד הנרדף מפני הגוים[יז] או מפני נחש או דוב שהוא רודף אחריו להרגו מצוה להצילו, ואפילו בעשיית כמה מלאכות בשבת ואפילו לתקן כלי זיין להצילו מותר[יח]. הרואה ספינה שיש בה ישראל המטורפת בים, וכן נהר שוטף וכן יחיד הנרדף מפני אנס, מצוה על כל אדם לחלל עליהם שבת כדי להצילם[יט].

ואין מתחננים ולא זועקין על הדבר בשבת[כ].

תענית על ריבוי גשמים

הרי שרבו עליהן גשמים עד שיצרו להן הרי אלו מתפללין עליהן, שאין לך צרה יתירה מזו שהבתים נופלין ונמצאו בתיהן קבריהן, ובארץ ישראל אין מתפללין על רוב הגשמים מפני שהיא ארץ הרים ובתיהם בנויים באבנים ורוב הגשמים טובה להן ואין מתענין להעביר הטובה[כא]. ועכשיו בצפת מצוים מפולת בתים מפני הגשמים, ומתפללים עליהם[כב].

השלמת תענית כשנענו באמצע תעניתם

צבור שהיו מתענין על הגשמים וירדו להן גשמים, אם קודם חצות ירדו[כג] לא ישלימו אלא אוכלין ושותין, ולערב[כד] מתכנסין וקוראין הלל הגדול[כה], שאין אומרין הלל הגדול אלא בנפש שבעה וכרס מלאה[כו], ואם אחר חצות הואיל ועבר רוב היום בקדושה ישלימו תעניתן[כז].

וכן אם היו צבור מתענין על צרה ועברה או על שמד ובטל, אם קודם חצות לא ישלימו ואם אחר חצות ישלימו[כח]. ויחיד המתענה על צרה ועברה, או על חולה ונתרפא או מת, צריך להשלים כל התעניות שקיבל עליו[כט]. ואם תלמידי חכמים ורוב צבור רוצים להשלים, אין היחיד רשאי להפריש עצמו מהם[ל]. ויש אומרים שבין יחיד ובין צבור על כל צרה שעברה משלימים תעניתם חוץ מתענית של גשמים, שאין צרה עוברת גמורה אלא צרת הגשמים שהיא לשעתה[לא].

[ו] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ט). אבל אם הוא בחורף שאין יבול כלל אין מתענים (ממזיק נרכה סק"נ). [ז] **ובחו"ל** אין מתענים עד שיבואו הרבה מהם (טו"מ הרשב"ם סי' תרכט, ועי"ש עוד). [ח] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ט). [ט] **ראב"ד** (שם), **שו"ע** (שם). ונחלקו הפוסקים אם רק מתריעים או שגם מתענים, ובזמן הזה לא שמענו ולא ראינו שהתענו אלא רק מרבים בתפילות ותחינות (כף החיים ס"ק נג). [י] ירקון הוא תבואה שהכסיפה פניה ושדפון הוא רוח שמריק הזרע מן התבואה (מג"א סי' תקעו סק"ו, משנ"ב ס"ק כז, ועיש"ה פמ"ג מ"ז סק"ח). [יא] **והיינו** תבואה שראויה לעשות פת כמלא פי תנור. ובגמרא אבעיא להו אם הכוונה ככיסוי התנור או כשורות הלחם הדבקים בפי התנור זה אצל זה או זה למעלה מזה (מג"א סק"ו, משנ"ב ס"ק כז). ובאליה רבה (סק"ו) פסק לחומרא כיון שחמירא סכנתא מאיסורא. [יב] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ח). [יג] **רמ"א** (שם). ודווקא במכה מהלכת מתענים ומתריעים בכל אותה הפרכיא והיינו אותה מלכות, אבל במכה שאינה מהלכת מתענים ולא מתריעים באותה מלכות (מג"א סק"ח, פמ"ג מ"ז סק"ח). וראה מאמר מרדכי (סק"ו) שכתב שהשו"ע אינו מסכים עם דברי הרמ"א כאן אלא לעולם אין מתריעים בסביבות העיר אלא רק באותה עיר שהיתה בה הצרה. [יד] **במשנ"ב** (סי' תקעו ס"ק יט) תמה מדוע לא כתב הרמ"א גם כאן שהרחוקים מתענים ומתריעים כל שהם באותה הפרכיא, כמו לענין שדפון וירקון. [טו] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ו), ועד"ז **ברמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ז). וראה פרטי הדינים להלן (כב.). [טז] **רמב"ם** (שבת פ"ג ה"ל, תעניות פ"ה ה"ו), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו סי"ב-יג, או"ח סי' רפח ס"ט). [יז] **והוא** הדין מפני ישראל (יד מלאכי סי' יח). [יח] **רמב"ם** (שבת פ"ג הכ"ד). [יט] **רמב"ם** (שבת פ"ג הכ"ז), **שו"ע** (או"ח סי' שכט ס"ח). ומקורו מהמבואר בסוגייתינו לענין ספינה המטורפת בים שלדברי הכל מתריעין לעזרה, וראה להלן (כב:) לענין נהר. ואפילו אם הוא ספק אם יוכל להציל מחללים שבת כדי לעסוק בהצלתם (טו"ע הרש ס"ה). [כ] **רמב"ם** (שם). [כא] **רמב"ם** (תעניות פ"ג הט"ו), **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ח). וראה גם **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ח). ומכל מקום גם בארץ ישראל יכולים להתפלל בדרך הודאה שיפסקו הגשמים ויהיה ריוח בעולם וכנראה בסוגייתינו (מאמר מרדכי סי' תקעו סק"ו, והוא כנוסח המנהג בסי' תקעו שם). [כב] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ח).

[כג] **ואפילו** אם רק התחלת ירידת הגשמים היתה קודם חצות, ועדיין לא ירדו אז כל צרכם (כף החיים ס"ק נג בשם כמה פוסקים). [כד] **שו"ע** (או"ח סי' תקעה סי"ב). [כה] **הם** כ"ו כי לעולם חסדו, וחותמים מודים אנחנו לך על כל טיפה וכו' ושוב אין היחיד צריך לברך הברכה המבואר בסי' רכא. ויש להתחיל קודם הודו שיר המעלות הנה ברכו וגו' העומדים בבית ד' בלילות ואומר מעלה נשיאים מקצה הארץ וגו' (מג"א ס"ק יג, משנ"ב סק"ל). [כו] **ודוקא** בזה שהוא אחר התפלה אין אומרים את ההלל אלא אחר שאכלו, אבל קודם התפלה מותר לאמרו לפני אכילה, ולכן אומרים אותו בפסוקי דזמרה בשחרית בשבת. ובמקום ששכיח שכרות אומרים הלל הגדול ואחר כך אוכלים ושותים. והוא הדין אם ירד קודם חצות ורצו רוב הצבור להשלים שמשלימין (כמנהג נפי' תקסט ס"ק) יאמרו הלל הגדול קודם אכילה (מג"א ס"ק יא, משנ"ב ס"ק כט, וך רלה מליה רנה ס"ק יב). [כז] **רמב"ם** (תעניות פ"ה הט"ז), **שו"ע** (שם). אבל אין אומרים עננו בתפילת המנחה ולא תחנונים אחרים (משנ"ב ס"ק כו). ויש אומרים שכיון שנענו באותו יום אומרים הלל הגדול אפילו כשירדו אחר חצות (משנ"ב שם בשם דגול מרבבה, ולמה כף החיים ס"ק מח-מט שהמירין נוהג). [כח] **רמב"ם** (תעניות פ"ה הט"ז), **שו"ע** (או"ח סי' תקסט ס"ה). ואם התענו הצבור על חולה שיתרפא ומת, לדעת הר"ן לא ישלימו וכן פסק המג"א (סק"ח), ולדעת הרא"ש ישלימו וכן נראה מדברי השו"ע וכן פסקו הב"ח ועוד אחרונים (כף החיים סק"ח, וז' הדעות במשנ"ב סק"ה). והוא הדין כשנדרו רבים לצדקה לטובת חולה ומת החולה שהדבר שנוי במחלוקת הרא"ש והר"ן (מג"א מש"ז סק"ח ומ"א סק"ח). [כט] **רמב"ם** (תעניות פ"ה הט"ז), **שו"ע** (שם). וטעם החילוק בין צבור ליחיד, שבצבור לב בית דין מתנה עליהן שלא יצטרכו להשלים, וגם שאין מטריחין על הצבור. אבל ביחיד כיון שלא התנה בפירוש שאם תעבור הצרה לא יתענה מחוייב להשלים כפי קבלתו (ט"ז סק"ח, מג"א סק"ח, משנ"ב סק"ח). ולכן יחיד שהתנה להדיא אינו צריך להשלים (נקט שם ס"ח, ולמה רמ"ח סי' יו"ד סי' רכ סעי"ו). וראה עוד לעיל (י:) בדין עברה הצרה באמצע התענית. [ל] **שו"ע** (שם). ובפרי חדש כתב שאם נענו קודם חצות ורוב הצבור רוצים להשלים יכול היחיד לפרוש מהם ולא להתענות, וצ"ע לדינא. [לא] **ראב"ד** (שם).

פניני הלכה

יתבע שום שכר עבור משרתו הזו. וכעבור זמן מה עבר אותו אברך על שבועתו וערך קובלנא לשר המחוז ולנציב הפלכים ובהם כתב שהוא תובע את שכר בהונתו, ולמען לא יטענו עליו שעבר על שבועותיו השיב ואמר שאנוס היה בשבועתו שהיה מוכרח להישבע על כך כדי שיתנו לו את הכהונה כדי שינצל מצרתו, וכיון שהיה אנוס בשבועתו אין שבועתו שבועה (שבועות כו.) וכמו שנפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סי' רלג סעי"ו), ואין איסור לעבור עליה. והביא ראיה שגם אונס כזה נחשב לאונס, ממה שכתב בלקט הקמח (יו"ד הל' נדרים ושבועות ד"ה אנסי קהילה) שהביא תשובת מהר"ם כהן באחד שאיימו עליו לפנותו מדירתו וכדי שלא יפנוהו הוצרך להישבע, ונקט שם ששבועת אונס היא ואינה שבועה, ואם כן מבואר ששבועה שאדם נשבע כדי להינצל מהצרה נחשבת גם כן לשבועת אונס ואינה שבועה.

אך בשו"ת אמרי דוד דחה טענה זו וכתב שזה אינו מכמה טעמים, ואחד מהם הוא שאין דין שבועת אונס אלא במי שהצרה עוד לא באה אליו וכדי שלא יבא לו הצער הרי הוא נשבע, כגון מי שאנסו חבירו להישבע ואמר לו שאם לא ישבע ייסרו ביסורים, הרי זו שבועת אונס. אך מי שמצאוהו רעותיו מכבר והוא רוצה להינצל מהם על ידי שבועה, הרי שבועה זו היא כדי להיטיב עמו לסלק ממנו הצרה שכבר הוא שרוי בה, ואין שבועה זו נחשבת שבועת אונס. והוכיח כן מהמבואר בסוגייתינו במעשה חוני המעגל שנשבע שלא יצא מהעוגה שעג ועמד בתוכה עד שירדו גשמים, והרי לכאורה שבועת אונס היא זו שכיון שהיו כל ישראל בצרה ואין לחם ואין מים לכן הוכרח להישבע שבועה זו כדי שיחלצו ישראל מצרתם, ואם כן שבועת אונס היא זו ואם לא ירצה לקיימה אין לו חיוב לקיימה, וגם בשמים ממעל לא היה להשגיח על שבועתו כיון שאין בה ממש. ומוכח מכאן ששבועה זו אינה שבועת אונס כיון שהצרה היתה מכבר ועתה רצה חוני המעגל להיטיב עם ישראל לסלק מהם צרתם, והוא הדין לכל כיוצא בזה וכן למעשה של אותו אברך שכיון שכבר היה שרוי בצרה של איום המלכות (וכפי הנראה היתה זו תוספת גיוס לצבא המלוכה) ורצה להוציא עצמו מצרה זו, שכיון שבא לחלץ עצמו מצרה שהיה שרוי בה מכבר אין זו שבועת אונס.

תפילה בשבועה לקירוב קץ הגאולה

ולענין דרך תפילתו של חוני המעגל, כתב בישמח משה (על סדר הסדרים) בביאור האמור בכתובות (קיא. לגירסה אחת) שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ידחקו את הקץ, וכתב רש"י (ד"ה ושלא ירחקו, בפירוש השני) דהיינו שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי, וקשה מה הוא הגבול בזה מה נקרא תפילה כראוי ומה נחשב יותר מדאי, ועוד קשה שלא מצאנו בפוסקים שיזהירו שלא להפציר בתפילה על הגאולה. ובשו"ת דברי יואל (סוף סי' קלט) הוסיף להקשות שהרי בדורות הראשונים התחזקו והתאמצו בתפלות חזקות ובדמעות עצומות עד כלות הנפש ממש, הן בתפילת חצות והן בג' התפילות שכולם מלאים בתפילות על הגאולה, ואיך אפשר שאסור להרבות בתפילות על הגאולה (ולמה מה נקפדו ויואל משה מאמר ח סי' כד והלאה). וביאר בישמח משה שהכוונה היא שלא להתפלל בדרך של שבועה כחוני המעגל שנשבע שלא יזוז עד שיענה בתפילתו, ותפילה כזו אין ראוי שיתפלל בה

תענית על צמחים שיבשו

ראה לעיל (יח:) בדין תעניות בדברים שמתריעים עליהם מיד.

יט:

זמן ההתרעה על מי אילנות ובורות

ראה לעיל (יח:) בדין תעניות בדברים שמתריעים עליהם מיד.

תענית על חולאים

ראה לעיל (יד.).

כמות מיני הארבה שמתריעים עליהם

ראה לעיל (יט.) בסדר תענית על ארבה למיניו.

כ.

האומר על דבר שהוא כדבר אחר אם הוא כמותו ממש

המבייש את חבירו בדיבור אע"פ שהוא פטור, יש לבי"ד בכל מקום ובכל

18/06/2018 אהח

דף כ **[א]** **שו"ע** (חו"מ סי' תכ סל"ח). **[ב]** **רמ"א** (שם), ומקורו בשו"ת מהר"י וויל (סי' נט), שהביא ראיה לזה ממה שאמרו בסוגייתינו על מה שנאמר (מיכה ו ו) היתה כאלמנה, שלא כאלמנה ממש, אלמא אע"ג דכתיב כאלמנה אינו ממש אלא אמרינן דלא הוי כאלמנה ממש, והוא הדין לאומר הרי אתה מכחש כמו ממזר שמפרשים כוונתו שהוא עז פנים לכחש כממזר ולא היתה כוונתו לומר שהוא ממזר ממש. וכן כתב הגר"א בביאורו (שם ס"ק נו). **[ג]** **והיינו** שאומר לו שאם לא תברר אתה כמו ממזר שרגיל להיות חצוף ושקרן וכה"ג, אבל אם תברר כשר אתה (תרומת הדשן פסקים סי' קלה, שהוא מקור הדין). **[ד]** **רמ"א** (שם). **[ה]** **רמ"א** (יו"ד סי' רעו ס"ז), ומקורו מהמבואר בסוגייתינו שלעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות. **[ו]** **ש"ך** (ס"ק יג) בשם הלבוש, [וכתב הבני יונה (סי' רע"ו ס"ה) שטעם הדבר בזה הוא משום שהכתיבה בנוצה נכתבת נאה יותר כיון שהקנים אינם חזקים כ"כ ולא יהיה הכתב כ"כ יפה ועדיף לכתוב נאה יותר משום זה קלי ואנוהו. **[ז]** **ואפשר** שהשיעור בג' בתים (משנ"ב סי' תקעו ס"ק יח כשם הריטב"ם). **[ח]** **אבל** אם הם רעועים אינם בכלל זה (משנ"ב ס"ק יט). **[ט]** **אבל** אם עומדין בצד הנהר אע"פ שהן כותלים בריאים אפשר שהנהר שטף בהן מתחתיו את יסודם (לשם ס"ד, משנ"ב ס"ק יג). ובירושלים אין גוזרים תענית צבור על רעש ומפולת כיון שלא הזיק מפולת בירושלים (כף החיים ס"ק כו). **[י]** **רמב"ם** (תעניות פ"ג הי"ב), שו"ע (שם סי' תקעו ס"ד). וכתב במגיד משנה (שם) שנקט הרמב"ם שרעש ורוחות המפילים אף הם את הבתים הרי הם גם בכלל מפולת.

זמן לגדור כפי מה שיראו. ויש אומרים שמנדין אותו עד שיפייס המבוייש, ויש אומרים שמכין אותו מכת מרדות[א] וכדין המבייש את חבירו, כמו כן הדין במי שהוציא על חבירו שם רע. אבל מי שאמר לחבירו הרי אתה עושה כמו ממזר, או אתה כממזר, אינו כלום[ב]. ויש חולקין וסוברים שגם אם אמר לו 'אומר אתה כממזר', כאלו קראו ממזר, ולכל הדיעות אם אמר בלשון אתה מכזב כמו ממזר עד שתברר דבר זה[ג], או כיוצא בזה שהטיל בדבר תנאי, אינו כלום[ד].

כ:

כתיבת ספרי תורה תפילין ומזוזות בקנה

יש אומרים שיש לכתוב ספרי תורה תפילין ומזוזות בקולמוס של קנה ולא בנוצה[ה]. ואין נוהגים כן[ו].

תענית על מפולת

מתענין על המפולת שבעיר[ז]. כיצד, הרי שרבתה בעיר מפולת של כתלים בריאים[ח] שאינן עומדים בצד הנהר[ט] הרי זו צרה שמתענין ומתריעין עליה, וכן על הרעש ועל הרוחות המפילים את הבנין והורגין, מתענין ומתריעין עליהן[י].

אוצר החכמה

פניני הלכה

אלא בן עליה כחוני המעגל שיש בו את כל המדות האמורות בפסוק (דברים י כ) את ה' אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק, ואז בשמו תשבע. ועל תפילה כזו בשבועות הוזהרו ישראל שלא ידחקו על ידם את הקץ. ועל דרך זה כתב בשו"ת חתם סופר (מ"ו סי' פו) שהיינו שלא להרבות בתפלה, שלא להרבות דייקא כגון יוסף דילריינא (רמה ספר הגלגולים פט"ו, פרדס לרמ"ק פרטי השמות שער כ פ"ח, והמעשה נמלוכה נמוגר הגדולים מ"ד סי' מסט) וכדומה, אבל להתפלל בכל יום חובה עלינו.

יט:

בארות ומעיינות אם דבר אחד הם או שני דברים

כתב מהר"ם מקראקא בסדר גיטין (נדפס נסוף שו"ע אה"ע, סוס קיג וקיד) שחילוק יש בין בארות למעיינות לענין כתיבה בגט, שמעין הוא הנובע מאליו שלא על ידי חפירת אדם, ובאר הוא הנובע על ידי חפירת אדם. ולכן עיר שיש בה מעיינות הנובעים שלא על ידי חפירת אדם כותבים בגיטין הנכתבים בה על פלונית דיתבא על מי מעין או מעיינות, ואם יש שם בארות הנובעים על ידי חפירת אדם כותבים דיתבא על מי בארות וכן על זה הדרך (עי"ש). אך בגט פשוט (סי' קכח ס"ק נג, הובא בפתחי תשובה שם ס"ק ג) כתב שחילוק אחר יש בין מעין לבאר, שמעין הוא הנובע בלי בנין על גביו בין אם הוא נובע מעצמו ובין אם הוא נובע על ידי חפירת אדם, ובאר הוא רק מקום נביעת מים שבנו סביבו גדר (ולפי זה צ"ל נרכה מליון אה"ע סי' ו שהביא כמה לשיטת הסדר גיטין ולפ"ז כגט פשוט). ודנו האחרונים בדין עיר שהנהר מרוחק ממנה ומביאים המים אליה על ידי צינורות כנהוג בזמנינו, אם ענין כזה נחשב למעין וצריך לכתוב בגיטין דיתבא על מי מעין או שנחשב הוא לבאר וצריך לכתוב דיתבא על מי באר. וכתב בכנסת הגדולה (אה"ע סי' קכח הגהות נ"י ס"ק ז) בשם שו"ת מהר"ם מינץ (סי' סח), שהגאון מהרר"ז אמר שלא ליתן גט בעיר אופנהיים מפני שהיו מסופקים בה הקדמונים איך לכתוב בארות או מעיינות מאחר שהמים באים לעיר על ידי צינורות מהנהר. אך ביפה ללב (ח"מ אה"ע סי' נח, דף יח ע"ד) כתב שבעיר נא אמון (היא אלכסנדריה) נוהגים לכתוב גיטין אף על פי שמימיהם באים אליהם על ידי צינורות מנהר נילוס, וכשבא לשם בשנת תקל"ב ראה שכותבים בגיטין פה נא אמון דעל כיף ימא רבא מותבה ולא עוד, ואין כותבים דיתבא על מי מעין ולא על מי בארות מחמת הספק. וביאר ביפה ללב שנחלקו רבני נא אמון ורבני אופנהיים אם כתיבת הנהרות והבארות בגט מעכבת או לאו (עי"ש).

ובשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' כו וח"ג סי' מה) כתב להוכיח מסוגייתינו שמעין העובר בתוך העיר והמים נמשכים ממנו לתוך בריכות יש על הבריכות שם מעין ולא שם באר ולכל הדעות די לכתוב בגט דיתבא על מי מעיינות. שבסוגייתינו מסופר שפעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות, והלך נקדימון בן גוריון אצל הגמון אחד ואמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות מים לעולי רגלים ואני אתן לך שתים עשרה עינות מים ואם איני נותן לך הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף, וכשהגיע הזמן ולא החזיר לו התפלל עד שירדו גשמים ומילאו את כל המעיינות. ונתקשה רש"י (ד"ה ומילו), שכיון שדרכו של מעין הוא לנבוע מאליו ממי התהום אם כן למה הוצרך נקדימון להתפלל על מי גשמים שירדו וימלאו את המעין, והרי היה למעין לנבוע מעצמו. ותירץ רש"י שאותן מעיינות לא היו נובעים מים כל כך, ואינן מתמלאין מאיליהן כשאר מעיינות. אך הכותב בעין יעקב הביא בשם התוספות שהיו בריכות מלאים מים שנמשך לתוכן מי המעיין, ולכן היו נקראים מעיינות, וכיון שאינם נובעים מאליהם היו צריכים להתמלא על ידי מי הגשמים. ואם כן הרי מבואר שהבריכות נקראים מעיינות לפי שנמשכים לתוכם מי המעיין.

אמנם בשו"ת משך חכמה (הובא בהערות לשו"ת מהרי"ק המדפוס סי' לה) כתב להוכיח מסוגייתינו שמי בארות ומי מעינות אחד הם, ובלשון חכמים אין חילוק בין מעין לבאר, ולכן עיר היושבת על מי בארות יכולים לכתוב בה דיתבא על מי מעיינות ולהיפך. שהרי בסוגייתינו מדובר בבארות שלכן לא היו נובעים והיו צריכים למי גשמים ואף על פי כן נקראו בגמרא מעיינות, הרי שבלשון חכמים אין הפרש בין נהר לבאר. ובספר ישמח משה (מי שרה ד"ה ויבוך הגמליס) הביא ששמע ממי שרצה לדקדק מהפסוקים בפרשת חיי שרה כדעה זו שמעין ובאר אחד הם, ממה שלפעמים כתוב שם לשון מעין ולפעמים לשון באר. וכבר הביא דקדוק זה בשו"ת מהרי"ק (המדפוס שם), ודחו שניהם ראיה זו וכתבו שבבארה של רבקה היה מעין שקילוחו דק שנשפך בסופו לבאר, ומי הבאר לא היו נקיים כל כך, ולכן היו האנשים שותים מהמעין והבהמות מהבאר, וכן מדוקדק בכתובים שבכל המקומות העוסקים בשתיית האנשים מוזכר לשון מעין, ובכל הפסוקים העוסקים בשתיית הבהמות מוזכר לשון באר. אך שוב הוכיח בישמח משה מפרשת בארה של הגר שמעין ובאר אחד הם, ומכל מקום כתב שכל זה לענין לשון תורה, אך בלשון בני אדם יש חילוק בין מעין לבאר ולכן בגיטין שהולכים בהם אחר לשון בני אדם צריך לדקדק ולכתוב בגט כפי המציאות שבעיר, אם באר באר ואם מעין מעין, ולא להחליף ביניהם (וע"ע שו"ת דגרי מייס אה"ע סי' קה).

כ:

קריאת אדם בשם משפחתו

בגמרא מבואר שאחד הדברים שבזכותם זכה רבי זירא או רב אדא בר אהבה לאריכות ימים, הוא כיון שמעולם לא קרא לחבירו בחניכתו, ויש אומרים בהכינתו. וכתבו התוספות (ד"ה נהכינתו), שפירוש בהכינתו היינו בכינוי שמכנין אותו בן אדם לגנאי, ופירוש בחניכתו היינו כינוי שם משפחתו והוא שם לווי, כגון רבי אברהם אבן עזרא שכל בני משפחתו היו נקראים כך. וכתבו התוספות שדווקא כשהוא לגנאי אין ראוי לקרותו בשם זה, אבל לשבח מותר. אמנם בספר בניהו (מגילה כח. ד"ה ולא קריתי) כתב הבן איש חי שהכינתו (ולפי גירסתו מכינתו) היינו כינוי של שם חבירו שלפעמים אנשים מכנים את שמו הפרטי של חבירם כגון אם שמו יצחק קוראים אותו חוגי ואם שמו אליהו קוראים אותו אליאס ואם שמו יהודה

עמידה במקום סכנה

אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להיכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן [יא].

הרהור בדברי תורה במבואות המטונפות

אסור אפילו להרהר בלבו בדברי תורה בבית הכסא [יב] ובבית המרחץ ובמקום הטנופת והוא המקום שיש בו צואה ומי רגלים [יג]. ולכן אסור לת"ח להעמיד את עצמו במקומות המטונפים, שלא יבא להרהר בדברי תורה, אולם מותר להכנס לבית הכסא ולבית המרחץ אפילו מתוך הלכה שאינה פסוקה [יד].

איסור שינה בבית המדרש

אין ישינים בבית המדרש שינת קבע [טו]. וכל זה לסתם בני אדם, אבל תלמיד חכם הלומד בבית המדרש מותר לישון בבית המדרש אפילו שינת קבע [טז].

המכנה שם לחבירו

יש עבירות קלות ואעפ"כ אמרו חכמים שהרגיל בהן אין לו חלק לעוה"ב וכדאי הן להתרחק מהן ולהזהר בהן, ושנים מהם הם המכנה שם לחבירו והקורא לחבירו בכינויו [יז].

נתינת מאכל אדם לבהמה

מאכל אדם אין מאכילין אותו לבהמה [יח].

כא.

דין מצוה מחמת מיתה לתת לבניו בדרך מתנה

שכיב מרע שאמר תנו לבני שקל בכל שבת, או שאמר אל תתנו להם אלא שקל, ונמצא שאינו מספיק להם אלא סלע בכל שבת, נותנים להם כל צרכן

[יא] **רמב"ם** (רוצח ושמירת הנפש פי"ג ה"ו), רמ"א (יו"ד סי' קטז ס"ה), מג"א (סי' קנ סוף סק"ב), וכן מבואר בשו"ע (או"ח סי' נ' ס"ו) שאין מתפללין בחורבה מפני המפולת ועדיף להתפלל בדרך] ולא יכנס לחורבה להתפלל משום סכנה של מפולת [אם לא במקום שיש חשש שיפסיקוהו עוברי דרכים שבכה"ג יתפלל תפילה קצרה (משנ"ב סס ס"ק יג)]. [יב] **ואפילו** בתוך הד"א של הבה"כ ממקום שכלה הריח ג"כ אסור להרהר (משנ"ב סי' פה סק"ו, ועי' משנ"ב סי' עט סק"ג). [יג] **רמב"ם** (קריאת שמע פ"ג ה"ד), שו"ע (או"ח סי' פה ס"ב). ולכן יחשוב שם חשבונות ביתו והוצאותיו כדי שלא יבא לידי הרהור (מג"א סק"ו, משנ"ב סק"ו), ובשבת יחשוב בבנינים וציורים נאים (שלה"ק, מובא בפלטיה רבה סק"ב ומשנ"ב סס). וכן אסור לעיין בבה"כ במשקלי השמות והפעלים של לשון הקודש שאין דרך להגיע לידיעה רק ע"פ הכתובים ויבוא להרהר במקרא (ס"ת שמירת יעב"ץ סי' י, משנ"ב סק"ה). ופשוט שמותר לאדם להתבונן בבה"כ בגודל שפלותו ושבסופו יחזור כולו להיות עפר רימה ותולעה ואין נאה לו הגאוה (משנ"ב סס). וע"ע בחידושו של החכמת שלמה למהרש"ק שם. [יד] **רמ"א** (יו"ד סי' רמו סכ"ו), וע"ש בש"ך שהטעם שמותר להכנס לבית המרחץ משום שכיון שבדעתו להכנס לבית המרחץ בודאי מסיר הרהור ד"ת מליבו משא"כ כשהולך להתפלל אסור להתפלל מתוך הלכה שאינה פסוקה משום ששניהם קודש וחיישינן שמא יהרהר, ובשו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' שמב) כתב טעם שמותר להכנס לבית הכסא משום שמה יוכל לעשות כיון שדוחק הטבע וההלכה לא נפסקה, ועי' שע"ת סי' ג' סק"א שהביא מהמחזיק ברכה בשם המהר"מ פאפרש ז"ל שכתב בשם האר"י ז"ל שע"י אמירת 'התכבדו מכובדים' אפשר להינצל שלא יהרהר בד"ת בבה"כ והשע"ת כתב ע"ז שאולי לא נאמרו הדברים אלא ליחידים אשר תורתם אומנתם ולא זולתם שלא יראה כרמות רוחא ע"ש והפ"ת (יו"ד סס סק"י) הביא מדברי הב"י (או"ח סס) בשם האבודרהם שאע"פ שאינו עושה כן בפני רבים מ"מ יש בזה משום מחזי כיוהרא. [טו] **רמב"ם** (תלמוד תורה פ"ד ה"ט - והשמיט הדין שמותר ליתן שינת עראי), שו"ע (יו"ד סי' רמו סט"ו). וכתב הש"ך (ס"ק טו) שאף שבבית יוסף הביא המבואר בסוגייתינו שרבי זירא אמר שהאריך ימים כיון שלא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, מכל מקום צריך לומר ששינת עראי משום מדת חסידות נהג כן אבל מדינא מותר כמו שנתבאר באו"ח (סי' קנ"ג), אבל בחי' רעק"א על השו"ע או"ח סי' קנא מפקפק בזה וע"ש משנ"ב ס"ק טז שביאר דהקילו לת"ח כיון שנמצאים כל הזמן בביהמ"ד. [טז] **משנ"ב** (סס). [יז] **רמב"ם** (תשובה פ"ג ה"ד), וראה פניני הלכה. וראה משנה כסף (על הרמב"ם סס, מה ע"כ-ג) שדן מהו שבחו של רבי זירא להאמור ברמב"ם שאיסור יש לכנות שם לחבירו. [יח] **מג"א** (סי' קנ"ג סק"ג), וראה פניני הלכה.

פניני הלכה

קוראים אותו אריה וכדומה, וחכינתו היינו שם משפחתו כמו לוריא או גבאי או אלגאזי וכיוצא בזה, ודרכן של בני אדם כשמדברים באדם אחר קוראים אותו בשם משפחתו שאומרים לוריא הלך או לוריא בא או לוריא מכר וכן על זה הדרך. ועל זה אמרו בגמרא שהוא היה נזהר להזכיר שם האדם בשמו ממש ולא שינה את שמו כדרכם של בני אדם, וגם לא היה מזכירו בשם משפחתו בלבד, ומחמת כן האריך ימים כיון שחיות האדם תלויה באותיות שמו האמיתי כמו שכתב בערבי נחל, ואם מזכירו באותיות שמו האמיתי הרי הוא מחזק את חיותו התלויה בשם זה, ולכן מידה כנגד מידה זכה לאריכות ימים. אמנם בשו"ת ודרשת וחקרת (או"מ סי' יג) כתב להלכה כדברי התוספות שאין שום מניעה לקרוא לאדם בשם חניכה של שבח, וכתב שלפי זה נראה שמותר בזמנינו לקרוא לאדם בשם משפחתו, אך כתב שנראה שגם זה תלוי לפי העת והזמן וכהיום נראה שיש להוסיף איזה תואר כגון הרב פלוני או ר' פלוני וכו', כל אחד לפי כבודו.

ובספר פלא יועץ (ערך כינוי) כתב להזהיר ביותר בקריאת שם הרבנים שלא לקרוא אותם בחניכתם, כמו שנוהגים מקצת אנשים לומר הרב קארו, הרב אלשיך הרב אלגאזי וכדומה, אלא יאמר מהר"י קארו, מהר"ם אלשיך וכיוצא בזה, כיון שיש איסור בשאר אנשים לקרוא להם בחניכתם ועל אחת כמה וכמה ברבותינו הקדושים. אך בספר יפה ללב (מ"ג יו"ד סי' שלד אות מז) כתב שאחר המחילה לא צדק בזה ואין להאשים על כך, שאין איסור בדבר אלא אם קורא את החכמים בחניכתם בלי שום תואר כלל, אבל אם אומר בליווי שם תואר כגון הרב אלשיך הרב אלגאזי אין איסור בדבר, ואדרבה תפארת גדולה היא זו וכן עמא דבר שמזכירים את שמות הרבנים בשם משפחתם בתוספת תואר הרב או תואר אחר, שכל שמזכיר עמו קודם הכינוי שם התואר מותר אפילו בפניו וכן נהגו מפני הכבוד. ויש להעיר מהרב רבי יהודה בן ברזילי אלברצלוני בעל ספר העתים שתמיד הוא מוזכר בספרי הראשונים בשם משפחתו הרב אלברצלוני (רמה רשמ"ח יצמות מו. ד"ה כתב הרב, קידושין סה: ד"ה מי, ב"ב ט. ד"ה הא, ועוד במקומות רבים), ולא בשמו הפרטי רבי יהודה (רמה שו"ת התשב"ץ מ"ח סי' טו).

ובשו"ת הרי בשמים (תניינא סי' קפב) כתב שחילוק יש בדבר בין שמות משפחה, ונפק"מ בזה למעשה גם לענין גיטין. שמה שאמרו (גיטין פז:, שו"ע אה"ע סי' קכט ס"ח) שאם כתב בגט את חניכתו של האיש וחניכתה של האשה כשר, היינו דווקא בכינויי המשפחה שבדורות הראשונים שהיו מיוחדים רק למשפחות ישראל ויסודתם בהררי קודש, וכמו שכתבו התוספות בסוגייתינו על חניכות שהם לכבוד כמו משפחת אבן עזרא שקוראים לכל בני המשפחה כך, ושם משפחה כזה הוא שם של כבוד שיכולים לקרות בו את האדם ויכולים גם לכתבו בגט. אבל כינויי המשפחות של עכשיו כגון מאשקאוויטש וכדומה שניתנו ע"פ הערכאות ונקראים בשמות אלו כדי להיות ככל הגויים בעוה"ר, ה"ז כשם של גויים ואין ראוי להזכירו בגט.

נתינת מאכל אדם לבהמה

גמרא, קסבר רב הונא מאכל אדם אין מאכילים לבהמה. ופירש רש"י שהוא משום ביזוי אוכלין שנראה כבועט בטובתו של הקדוש ברוך הוא, או משום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. ודין זה נפסק להלכה וכמו שהובא באליבא דהילכתא, ושם שיש חולקים וסוברים שאין ההלכה כרב הונא בזה. ולפי זה נמצא שלא טוב עושים הנותנים לבעלי חיים מאכלי אדם בגני החיות ופינות החי לשם שעשוע. ובשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"ב סי' עט) כתב שנתינת מאכל אדם לבהמה היא צורך האדם, ולכן לדעת שמואל שסובר שיכול אדם לעשות כל צרכיו בפת ואינו עובר בזה משום בל תשחית כיון שכל צרכי האדם אינם בכלל בל תשחית, לדעתו מותר גם להאכיל לבהמות מאכלי אדם ואין בדבר משום בל תשחית, וחולק הוא על רב הונא והלכה כמותו, ולכן לא הביאו הרי"ף והרמב"ם וכל הפוסקים דין זה שאסור להאכיל מאכל אדם לבהמה זולת המגן אברהם (סי' קנא סק"ח), ויתכן שאף המג"א לא כתב דין זה להלכה אלא כדי שילמדו מסוגייתינו שבמקום שאין צורך בדבר יש להיזהר שלא להאכיל מאכל אדם לבהמה.

אמנם כתב בפרדס יוסף (חיי שרה עמ' קנו) בשם האמרי אמת, שדקדק בלשון הכתוב (ויקרא כה ו) לך ולבהמתך, שהקדים הכתוב אכילת אדם לפני אכילת בהמה אף שהאדם צריך להקדים וליתן לבהמתו לאכול לפניו, וביאר שכיון שאסור ליתן מאכל אדם לבהמה, אך אם נותר לאדם מאכילתו ואם לא תאכלנו הבהמה יתקלקל, מותר לתת את הנותר לבהמה. ולכן הקדים הכתוב ואמר לך ואת הנותר תאכל בהמתך. וכן הוא גם כן הלשון בפרשת משפטים (שמות כג יב) והשביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה, והיינו שבתחילה יאכלו האנשים ואת יתרם והיינו הנותר מאכילתם תאכל חית השדה, שאף שמאכל אדם אין נותנים לבהמה מכל מקום הנותר מאכילתו ועלול להתקלקל יכולים לתת לבהמה. וכן כתב גם בהגהות בית ברוך על החיי אדם (כלל מה ס"ק לה) שהשיריים ממאכל אדם ואינם עומדים למאכל אדם אלא למאכל בהמה, נחשבים למאכל בהמה ולא למאכל אדם ולכן מותר להאכילם לבהמה.

וכתב בקצות השלחן (סי' לט סי"ג בנדה"ש ס"ק ג), שאם הבהמה זקוקה לרפואה ואי אפשר לרפאותה אלא על ידי מאכל אדם, מותר להאכילה מאכל אדם גם כן, ולא מיבעיא לטעמו השני של רש"י שכתב שמה שאין להאכיל מאכל אדם לבהמה הוא כיון שהתורה חסה על ממונם של ישראל, ולפי טעם זה פשוט שאם על ידי שלא יאכילו את הבהמה במאכלי רפואה ומחמת כן תחלה ותמות יהיה הפסד ממון גדול יותר ופשוט שיש להתיר לצורך כך להאכיל מאכל אדם לבהמה, אלא אפילו לפירושו הראשון של רש"י שכתב שהמאכיל מאכל אדם לבהמה נראה כבועט בטובתו של הקדוש ברוך הוא, מכל מקום כשעושה כן כדי לרפאות את בהמתו ניכר וידוע לכל שלא מחמת שבועט בטובתו של הקב"ה הוא עושה כן, ולכן אין איסור בדבר. ובשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ג) כתב על דרך זה ויותר מזה, שכל שמאכיל לבהמתו שלו אין איסור בדבר גם אם אינו לצרכי רפואה אלא כדי שתתמיד בבריאותה ויתרבה כחה ותשמין, כיון שבכל זה אין הפסד ממון ולא בעיטה בטובתו של הקב"ה כיון שמזונותיה של הבהמה שלו מוטלים עליו הוא חייב לתת לה מזונותיה. ומה שהוצרך רב הונא להשליך לנהר את כל הירקות שקנה וכמבואר בסוגייתינו, ולא נתנם לבהמותיו לאכול, הוא כיון שלרב הונא לא היו בהמות משלו שמזונותיהן עליו, ולכן לא היה לו מה לעשות עם הירקות והוצרך להשליכם לנהר. אך בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סוס"ס מה) כתב להרחיב התירו של הכתב סופר, ונקט שגם אם לבעל האוכל אין בהמות משלו

שלא נתכוון זה להרעיב את בניו אלא לזרז אותם, שמא ירויחו בהוצאה יותר מדאי[א].

אמנם שכיב מרע שאמר נכסי לך ואחריך לפלוני, כל זמן שהמקבל חי הנכסים הם שלו אבל אחר מותו מקבל הפלוני את כל מה ששייר הראשון בנכסים אלו [ולא מה שמכר קודם לכן], אלא אם כן המקבל הוא ראוי ליורשו שאז הרי הוא מקבל את הנכסים בגדר ירושה וירושה אין לה הפסק ולכן אין הפלוני מקבל את הנכסים. אך אם פירש הנותן ואמר שאף שהמקבל ראוי ליורשו[ב] מכל מקום לא משום ירושה שאין לה הפסק הוא נותן אלא במתנה והרי הפסיקה, השני קונה מה שמשייר הראשון. ובזה הדין הוא שאם אמר[ג] תנו לבניי שקל בכל שבת ולא משום ירושה אני נותנם להם, והנשאר מן הנכסים אחר מותם יהיה לפלוני, אין נותנין להם אלא שקל אף על פי שאינו מספיק להם, כיון שאנו אומרים שלא לזרזם אמר שנותן להם רק שקל, אלא כיון שרצה שישאר מותר המעות לשני[ד].

מצוה לקיים דברי המת

מצוה לקיים דברי המת, אפילו בריא שצוה ומת, והוא שנתנו את המעות או

נדר דבר לענין תענית

ראה לעיל (יט.) בסדר תענית על דבר.

דף כא [א] **רמב"ם** (זכיה ומתנה פי"ב), שו"ע (חו"מ סי' רנג ס"ז). וכתב הסמ"ע (ז"ק לז) שמה שיש הפסק למתנה זו שנתן לבניו הוא כיון שנתן להם רק שקל לכל שבת ולא הוריש להם את כל נכסיו, או כיון שמדובר באופן שאין לבניו בנים והירושה חוזרת לאב ובירושה זו יש הפסק. אך הש"ך (ס"ק כג) כתב שהטעם משום דלשון מתנה שכתב לזה מהני להשני, וראה עוד נתיבות המשפט (ביאורים ס"ק יג). [ב] **והיינו** כשהוא באופן דלא נוכל לומר דלאפוטרופוס נתכוין, כגון ששייר מקצת או שפירש בפירוש לשם מתנה (סמ"ע חו"מ סי' רמח סק"נ). [ג] **בשו"ע** כתב "ואמר תנו לבניי שקל" וכתב הסמ"ע שצריך שגם ישליש וגם שיאמר 'תנו וכו' ולא משום ירושה' אולם הש"ך (שם סק"ה), כתב דסגי בחד מינייהו או שישליש או שיאמר וכן הכריע הנתיה"מ (סי' סק"ה) ועי' ב"י שם שהאריך בשיטות הראשונים בזה, אם הטעם שיש לירושה זו הפסק הוא כיון שמתחילה לא זיכה לבניו אלא שקל לכל שבת, ורק שקל זה אין בו הפסק, או שהוא כיון שלא באו לידם אלא הופקדו ביד שליש, או שהוא כיון שפירש ואמר שלא משום ירושה הוא נותן להם. ועיין נתיה"מ (ביאורים סק"ה) בדין אם המטלטלין עכשיו[ה] לשליש לשם כך[ו]. אבל היו ביד מי שציוו אותו קודם ולא נתן לו לשם כך, או שבאו לידו אחר הצוואה, אין בזה משום מצוה לקיים דברי המת[ז].

זהירות במצוות צדקה

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת יד, וכמה פעמים נצטוינו בה במצות עשה. והמעלים עיניו מהצדקה עובר בלא תעשה, שנאמר (דברים טו, ז) 'לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך'. ואף נקרא בליעל, וכאילו עובד עבודת כוכבים, שנאמר בצדקה 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל', ונקרא רשע שנאמר 'ורחמי רשעים אכזרי', ונקרא חוטא שנאמר 'וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא', והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר 'שועת עניים אתה תשמע', לפיכך צריך להזהר בצעקתם שהרי ברית כרותה להם שנאמר 'והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני'. ומאד יש להיזהר במצוות הצדקה, כי אפשר שיבא לידי שפיכות דמים, שימות העני המבקש אם לא יתן לו מיד, כעובדא דנחום איש גם זו[ח].

מצוה לקיים דברי המת

מצוה לקיים דברי המת, אפילו בריא שצוה ומת, והוא שנתנו את המעות או

נדר דבר לענין תענית

ראה לעיל (יט.) בסדר תענית על דבר.

נתן מתנה ליורשיו על תנאי ואחריו לפלוני ולא נתקיים התנאי. [ד] **רמב"ם** (זכיה ומתנה פי"ב), שו"ע (חו"מ סי' רמח ס"ב ופי' רנג סי"ז). [ה] **אבל** אם הפקיד בידו שאם יצטרך יקחנו, אף שאמר לו שאם ימות יתן לפלוני, לא מיקרי הושלש לשם כך, כיון שעיקרו היה לשם פקדון (דרכי משה חו"מ סי' רנג אות ג טעם המרדכי ב"מ סי' תקלג). ודעת השו"ע כדעת הרמב"ם ורוב הראשונים דאין מועיל אלא בהושלש לשם כך, אבל אין מועיל מה שציוה ליורשיו ליתן. אך דעת הריטב"א היא דהוא הדין שמועיל אם צווה ליורשיו ליתן, והביאו הש"ך (חו"מ סי' רנג ס"ק ד), ודווקא כשאמר בפניהם (נתיה"מ מיוחסים סק"ל). ובדעת החולקים וסוברים שאין מועיל אם אמר ליורשים ליתן ראה בארוכה בנתיה"מ (ביאורים סק"ג). ועי' שו"ע (חו"מ סי' ריב ס"ו ובמ"ע שם) שדווקא כשהיה במעמד בניו ושתקו כשציוה אותם ודלא כהריטב"א, והפוסקים האריכו בזה טובא, וראה שו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' רכד) שהאריך מאד בכל זה. [ו] **שו"ע** (חו"מ סי' רנג ס"ג). וכן מבואר דין זה ברמב"ם (מתנות פ"ב ה"ד, זכיה פ"ד ה"ד), ובשו"ע (שם ס"ג, חו"מ סי' קכה ס"ח ופי' רנ סק"ג). [ז] **רמ"א** (שם). [ח] **רמב"ם** (מתנות עניים פ"י ה"ג) ושו"ע (יו"ד סי' רמו ס"ג).

פניני הלכה

מכל מקום יכול הוא ליתן את המזונות במתנה לאדם שיש לו בהמות או עופות כדי שהוא יאכילם להם. והעיר בעץ השדה (סי' כג הערה יג) לפי דעתו, שאם כן לא היה רב הונא צריך לזרוק את הירקות לים אלא היה יכול ליתנם לאנשים אחרים שיש להם בהמות או עופות כדי שיאכילום להם (ולפ"ז שם בכל הפרק שהרמינו בענין זה).

כא.

באיסור הכנסת לימודי חול בישיבות הקדושות

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' פג) נשא מדברותיו בענין למודי חול לבני תורה ולבני הישיבות הקדושות, והאריך לבאר שעצם למודי חול אסור הוא מחמת האיסור להניח חיי עולם שהוא איסור אף לאחר שנתגדלו בתורה במדרגה גדולה, ואיסור זה קיים אף כשאין למודי כפירה וגם לא תערובות נשים. ומקור האיסור בסוגייתינו, שאילפא ורבי יוחנן היו עוסקים בתורה, והיו שרויים בעוני ודחקות גדולה ואמרו נקום ונלך ונעסוק במסחר ונקיים בעצמינו אפס כי לא יהיה בך אביון (דברים טו ז). הלכו וישבו תחת כותל רעוע והיו אוכלים לחמם, באו שני מלאכי השרת ושמע רבי יוחנן שאמר אחד לחברו נזרוק עליהם כותל זה ונהרגם על שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה. ומבואר שאף שלא נתכוונו לעזוב לימוד התורה אלא לזמן קצר ולהכרח פרנסתם שהיו עניים גדולים והיו צריכים להחיות את עצמם ובני ביתם, אף על פי כן יש איסור בדבר על שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. ובפרט בחורים ואברכים צעירים שעדיין לא למדו כל הצורך ובזה שיכניסו עצמן ללמודי חול הרי לא שייך שיגיעו בדור הזה למדרגת תלמיד חכם שיודע כל התורה אם יעסקו גם בלימודי חול, כיון שצריך לזה להשקיע את כל כחות הנפש ואי אפשר לבזבזם גם ללמודי חול. וסוף דבר אם ילמד לימודי חול לא שייך שיהיה אף בן תורה וכל שכן שלא שייך שיעשה ת"ח.

וכן כתב הנצי"ב (שו"ת משיב דבר סי' מד) והאריך בענין זה, וכתב שאין לקוות שיצא מהלומדים תורה עם מדע מי שיכול להיות רב, באשר זה דרכה של תורה שאין עמלה ותכליתה מתקיים אלא במי שמפנה כל ראשו בתורה, ואי אפשר להיות גדול בתורה בשעה שעוסק בדברים אחרים. וכל גדולי התורה שהם גם חכמים בלימודי חול, אינו אלא שנתעסקו בלימודי חול קודם ששקעו ראשם בתורה או אחרי שכבר נתגדלו בתורה, אבל ביחד אי אפשר להגיע לתכלית הלימוד. ויתירה מזו כותב הגרא"א דסלר (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 357), ששיטת הישיבות היא להעמיד למטרה יחידה, לגדל גדולי תורה יראי שמים כאחד, ובשביל זה אסרו את האוניברסיטה לחניכיהם, כי לא ראו שום עצה איך לגדל גדולים בתורה אלא אם כן ירכזו את כל מגמת חניכיהם אך לתורה בלבד, אמנם לא נחשוב שלא ידעו מראש כי בדרך זה ח"ו יקולקלו כמה, מאשר לא יוכלו לעמוד בקיצוניות זו ויפרשו מדרכה של תורה, אמנם זהו המחיר אשר ישלמו בעד גדולי התורה יראי שמים אשר יתחנכו בישיבותיהם.

ומלבד האיסור שיש בדבר משום הנחת חיי עולם ושעל ידי לימוד לימודי חול אי אפשר להיות בן תורה כראוי, ישנו גם חשש שיסור מדרך הישר בלימוד חכמות חיצוניות, וכמו שכתב רב האי גאון באגרת לרב שמואל הנגיד (מוסר הנפלאים סוף מסכת סנהדרין) שרק הלומדים תורה בלבד יהיו יראי שמים ויזכו לכל המידות הטובות, מה שאין כן המתעסק בחכמות חיצוניות יתדרדר ע"י כך מדחי אל דחי. ועל דרך זה כתב רבינו בחיי (דברים ו יג) שלא להתעסק אלא בתורה, מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבא האדם לפעמים לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג, כי לכך נמשלות החכמות כלן לכסף, כי הכסף ברוב יש בו סיגים ואינו כסף צרוף, אבל תורתנו כסף שאין בו סיג כלל, ולכך נמשלה לכסף צרוף וכמו שכתוב (תהלים יב ז) כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים.

ובשו"ת דברי יואל (חו"מ סי' קמח) כתב בענין התקנות שנתקנו בכמה מקומות שמי ששולח בניו למקומות לימודי חול יותר מחוקי המדינה מאבד את זכותו בבית הכנסת, ודן אם כוונת התקנה היא רק למי ששולח את בניו ללמוד לימודי חול או גם למי ששולח את בנותיו. וכתב שפשוט שהכונה בזה גם לנקיבות אף שלא פורש בתקנה, שהולכים בזה לפי טעם התקנה וכמבואר בשו"ת מהרשד"ם (חו"מ סי' כח ויו"ד סי' פח ופנ) ובשו"ת צמח צדק (סי' מד) שבכל תקנה הולכים אחר טעם התקנה ולא אחר משמעות הדיבור, ומקובל מצדיקים שיותר מזיק לימוד השוהלען לנקיבות מלזכרים, כיון שהזכרים לומדים גם תורה הקדושה שלפעמים המאור שבה מחזירנו למוטב ומבטל קצת מארס השוהלען, מה שאין כן הנקיבות שאין להם כח התורה הקדושה, ועוד שהנקיבות נוטות יותר להתפתות לדברים לא טובים שמחמת כן אסור ללמדם תורה (סוטה כא:) כיון שהערמימות נכנסת ללבם ועושות דבריהם בהצנע, ואם כן הם מסוכנות בלימודי חול יותר מהזכרים.

כפר עכו היתה עיר ודין חליצה בכפר

כתב בשו"ת מפענח נעלמים (סי' ג) בשם שו"ת אבני צדק (מהר"ע סי' סח, ומיוחס לפניהם שם), שנשאל אם מותר לסדר חליצה בכפר, מפני ששנינו במשנה שהחליצה צריכה להיות בגבהו של עיר והיינו במקום מפורסם (ספרי מצא פיסקא רפט, והובא בשיטה לזקן נהגהות מרדכי יבמות סי' קיט, ובספר התרומות סי' קלג), ובכפר שאינו עיר אין מקום מפורסם כל כך. ויש שצידדו עוד לפסול חליצה בכפר לפי שמקרא מלא דיבר הכתוב (דברים כה ז-ח) ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים וגו' וקראו לו זקני עירו, ומבואר שהזקנים צריכים להיות זקני עיר ולא זקני כפר (מהל' יבמין שהה ד קונטרס ג עמ' יג). והשיב באבני צדק לפשוט נידון זה ממשנה מפורשת (יבמות קו.), מעשה שהקרא ר' הורקנוס בכפר עכו (גירסת הרי"ף והרא"ש שם), הרי שעשה ר' הורקנוס חליצה בכפר עכו אף שכפר הוא, ומכאן שיכולים לחלוץ גם בכפר ולא רק בעיר (וכן כתב בהגהות מהל' יבמין שם). וכדברי האבני צדק שכפר עכו היה כפר, כן כתב גם היעב"ץ (יבמות מה.) שכפר עכו היינו כפר הסמוך לעכו והיה הכפר של עכו, שעכו עצמה היתה עיר ולא כפר, ובסמוך לה היה כפר שנקרא על שמה כפר עכו. והוא כדברי האבני צדק שכפר עכו הוא כפר, ולכן יש להוכיח שחליצה כשרה גם בכפר. אך במפענח נעלמים תמה עליו וכתב שמסוגייתינו מוכח שכפר עכו לא היתה כפר אלא עיר, שהרי בסוגייתינו

איצר החכמה

כא:

תענית על דָּבָר בנכרים או בחזירים

אם היה דבר בחזירים מתענים, מפני שמעיהם דומים לשל בני אדם. וכל שכן אם היה דבר בנכרים ולא בישראל, שמתענים[ט].

תענית על דבר במקום רחוק

היה דבר בכל ארץ ישראל מתענין גם בשאר מקומות גלויות ישראל[י], וכל זה דווקא כשהיה דבר בכולה ולא במקצתה[יא]. וכן אם היה דבר במדינה אחת ושיירות הולכות ובאות ממנה למדינה אחרת שתיהן מתענות אף על פי שהן רחוקות זו מזו[יב].

18/06/2018 אהח

כב.

בגדי נכרים לישראל הקרוב למלכות

ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם ויהיה לו גנאי אם לא ידמה להן, הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין[א].

כמות מיני הארבה שמתריעים עליהם

ראה לעיל (יט.) בסדר תענית על ארבה למיניו.

סדר תענית על חיה רעה

על חיה רעה שנשתלחה, אפילו לא הזיקה אלא נראית בלבד, מתענין ומתריעין בכל מקום אפילו הרחוקים[ב]. אבל אם אינה משולחת אינה אלא מקרה. איזו היא משולחת, נראתה בעיר ביום, וכן אם ראתה שני בני אדם בשדה ביום ולא ברחה מפניהם, וכן אם היתה שדה שסמוכה לאגם[ג] וראתה שני בני אדם ורדפה אחריהם, הרי זו משולחת. אבל אם לא רדפה אחריהם, ואם היתה באגם עצמו אפילו רדפה אחריהם, אינה משולחת, אלא אם טרפה שניהם ואכלה אחד מהם[ד]. אבל אם אכלה שניהם באגם אינה משולחת, מפני שזה הוא מקומה ומפני הרעבון טרפה, ולא מפני שהיא משולחת[ה].

בתים הבנויים במדברות ובארצות הנשמות, הואיל והם מקום גדודי חיה, אם עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה הרי זו משולחת, ואם לא הגיע למדה זו אינה משולחת שאלו בני אדם שסכנו בעצמם ובאו למקום החיות[ו].

תענית על חרב של שלום

מתענים על החרב אפילו היתה חרב של שלום כגון שערכו מלחמה גוים עם

[ט] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ג). וכדעת התוס' (ד"ה ממרו) אולם הר"ן (ד"ה גרסינן) כתב שאין הוכחה מחזירים לנכרים כיון דגויים וישראל מפני שהן שתי אומות אין ענשן שוה והם נדונין לפי מעשיהם מה שאין כן בחזירים וסמכו דבריהם מדאמרינן בפרק במה מדליקין (שבת דף לג.) שטנא בתרי אומי לא שליט. והרמב"ם השמיט גם דין החזירים, והב"י (שם) תמה מדוע השמיטו הפוסקים דין זה כיון שרב יהודה עבד בה עובדא, וכתב המעשה רוקח (תענית פ"ג ה"ה) שיתכן שהרמב"ם נקט שלא אמרו כן בסוגייתינו אלא לבאר טעמו של ר"י ואינו אליבא דהילכתא. **[י] וסוריה** אינה בכלל ארץ ישראל לענין זה כיון שכיבוש יחיד היא ואינו כיבוש (מג"א סי' תקעו סק"ח, משנ"ב סק"ו). **[יא] רמ"א** (או"ח סי' תקעו ס"ג). ובנהר שלום (סק"ג) כתב שהשו"ע השמיטו כיון שאינו סובר כן. **[יב] רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ו), שו"ע (שם). אולם גם כשאין שיירות מצויות מאותה מדינה למדינות אחרות מכל מקום המדינות שסביבותיה מתענות ולא מתריעות, כדי להשתתף בצרתם (ב"י ס"ג, מליה רנה סק"ג, משנ"ב סק"י).

דף כב **[א] רמב"ם** (עבודת כוכבים פי"ט ה"ג), שו"ע (יו"ד סי' קעח ס"ג) שמותר בכל. וכן מבואר בסוגייתינו הובאה כפר עכו כדוגמא לעיר גדולה המוציאה חמש מאות ואלף רגלי. ועוד זאת שרגלים היינו חיילים, ותושבים היו בה הרבה יותר והיינו בערך פי חמש, ואף לגירסת כת"י מינכן שגורס בסוגייתינו שכפר עכו הוא עיר קטנה שמוציאה חמש מאות רגלי, מכל מקום נמצא שהיו בה אלפיים וחמש מאות איש והיא ודאי עיר ולא כפר (רמה מרן הגליל עמ' 51). ולכן אין ראיה ממה שעשו בה חליצה שגם בכפר יכולים לעשות חליצה, כיון שעיר היתה ולא כפר. וזהו שכתב רש"י (סוטה מג. ד"ה כפר עכו) שכפר עכו כך שמה, לומר שמה שנקראה בשם כפר לא היה כיון שהיתה כפר אלא כיון שתיבת כפר היא חלק משמה שהיתה מכונה כפר עכו. וכן כתבו החוקרים שגם בזמנינו קיים במחוז טריפולי בהרי הלבנון ישוב אחד הקרוי כפר עכו, והוא רחוק כמאה ושמונים ק"מ מהעיר עכו ואינם סמוכים זו לזו כלל (וזה גבול המרן עמ' 57, מך רמה מוגר ישראל מ"מ ערך עכו).

וככל הדברים האלו כתב בשו"ת בית יצחק (מה"ע מ"ג סי' קו) שדן בדבר אדם שאינו רוצה לחלוץ ליבמתו אלא רק בכפר שדר בו ואינו רוצה לחלוץ בעיר, ודן הבית יצחק בב' הסברות הנזכרות שצריך חליצה בגובהה של עיר וצריך שיקראו לו זקני העיר ואם כן יתכן שאי אפשר לחלוץ בכפר, ואחר שפלפל בארוכה בכמה דינים המסתעפים סיים וכתב שחתנו הראה לו הגמרא ביבמות הנ"ל שר' הורקנוס עשה חליצה בכפר עיטם (כן הוא לפי גירסתינו שם) והרי מבואר שיכולים לחלוץ בכפר, אך כתב לדחות ששמא שם העיר היה כפר עיטם ולא שהיתה כפר, והוא כדברי המפענח נעלמים הנ"ל לפי גירסת הרי"ף והרא"ש שגרסו שם כפר עכו, וכמוכח בסוגייתינו. ובהגהות נחלי אמונה לספר זכותא דאברהם (עמ' יג) כתב, שמכל מקום עדיין יש להוכיח שבלשון חז"ל אין הבדל בין כפר לעיר ולפעמים קוראים לעיר כפר ולכפר עיר (רמה נמגיה למפענח נעלמים שם שרמה לנמר כן בדעת המאני למק), וגם אם נאמר שכפר עכו נקרא כפר כיון שהיה זה חלק משם העיר ולא כיון שלפעמים קוראים לעיר כפר, מכל מקום עדיין יש להוכיח ממקומות אחרים בש"ס שחז"ל קוראים לאותו מקום גם כפר וגם עיר, ואין חילוק בזה בלשון חכמים, ולכן אף שהצריכו חכמים חליצה בגבהה של עיר אין להוכיח מזה שחליצה בכפר פסולה כיון שגם כפר נכלל בכלל דברי חכמים על עיר (ורמה שם מה שכתב לפי זה לענין מי שיש לו בית בכפרו ומינו נכנס לשם שם הוא נכלל מה שנאמר על מי שיש לו בית בכפרו נעירו ומינו נכנס, ברכות ח., ורמה עוד נפש חיה מו"ח סי' קנג ס"ז).

כב.

נעילת מנעלים שחורים ורצועות שחורות

בגמרא, מעשה ברבי ברוקא חוזאה שהיה שכיח בשוקה של לפט והיה אליהו הנביא שכיח אצלו, ושאל רבי ברוקה את אליהו הנביא אם יש מישהו בשוק שהוא בן עולם הבא ואמר לו שלא, מלבד אדם אחד שהיה נעול במנעלים שחורים. וכששאל אותו מה מעשיו אמר לו שלמחר ישיב לו, ולמחר אמר לו ששומר בית הסוהר הוא והולך בין הגויים ושומע מהם הגזירות שהם עומדים לגזור על ישראל ומספר עליהם לחכמים, וזהו הטעם שהוא הולך במנעלים שחורים כדי שלא יכירוהו בין הגויים. ומבואר בסוגייתינו שמנהגם של ישראל היה שלא לילך במנעלים שחורים. ונחלקו הראשונים בביאור הענין, יש שכתבו שהיו בני ישראל הולכים במנעלים שחורים אבל הרצועות לא היו שחורות אלא לבנות כצבע העור, ויש שכתבו שגם נעליהם היו שחורות אבל לא בצבע שחור עז כדיו אלא רק כהה מעט (רמה נפח קמח נט: תוס' ד"ה דהוה ונסיטה מקונפת שם). והנה בזמנינו לא נהגו בני ישראל בזה והרבה מאוד הולכים במנעלים שחורים לגמרי, וכתב בשו"ת חתם סופר (ח"ו סי' קנט) שצריך לומר שבאיזו תקופה התחילו גם מבני ישראל ללכת בנעלים שחורות, ואינו יודע איך נתפשט מנהג זה, וצריך ללמד זכות שנתפשט בתחילה באיזה טעם של היתר, ומכל מקום כיון שנתפשט כבר שגם ישראל לובשים מנעלים שחורים אין שוב ענין ללבוש מנעלים לבנים כיון שאף נעילת מנעלים שחורים הוא מנהג של ישראל. ובספר חיבור יפה של רב ניסים גאון (מהדורת הירשנברג עמ' 3) כתב על דברי רב ברוקה שבסוגייתינו שכבר בזמנו של רב ניסים גאון לא היו מקפידים בני ישראל על צבע המנעלים, ויש שכתבו (המגיה שם הע' 3) שהדברים באו מחמת גזירת הכליף המוסלמי אל חכאם שהיה בזמנו, וגזר על כל מי שאינו מוסלמי ללבוש בגדים שחורים ולנעול מנעלים שחורים (לך רמה נמהדורת מנרמסון עמ' 410 מה שהעיר מה).

ובפסקי דינים לצמח צדק (יו"ד סי' קמז) דן בדברי המהרי"ק (שורש פה, הביאו בפת יוסף יו"ד סי' קמז) שהיהודים עושים את שרוכי נעליהם שחורים ולא אדומים ובכיוצא בזה יש להקפיד כיון שאין דרך הצנועים להיות אדום ללבושם וצבע השחור הוא דרך צניעות והכנעה, וביאר הצמח צדק שדעתו כדעת השיטה מקובצת (ב"ק נט:) שבנ"י היו הולכים נעלים שחורים שאין השחור שבהם עז כדיו, והגויים היו הולכים בצבע שחור כדיו שאף הוא דרך שחץ וגאוה. וכתב לפי זה ששינוי צבע המנעלים לצבע שחור עז הוא שינוי לדרך שחץ וגאוה ובכלל השינויים שכתב המהרי"ק שהם אסורים כמו שינוי לצבע אדום בשרוכים, אך מ"מ כתב ששינוי ממנעלים הנקראים שי"ך (נעלייס) לשטיווע"ל (מגפייס) אינו דומה לשינוי שרוכים לצבע אדום ושינוי מנעלים לצבע שחור כדיו, כיון שגם הרבה יהודים הולכים בשטיוועל, ולכן אף שרוב היהודים הולכים עם שי"ך אין זה שינוי ממנהג יהדות.

אמנם לענין סנדל של חליצה כתבו הראשונים והפוסקים שצריך המנעל להיות שחור כיון שכך היה הדרך בזמן הגמרא (ספר היסר לר"מ סי' יח, הגהות מרדכי יבמות סי' קיז, רמ"א מה"ע סי' קסט סי"ח ועוד). וכתבו עוד בספר הישר (שם) והגהות מרדכי (שם סי' קכ), שהרצועות צריכות להיות לבנות והיינו בצבען הטבעי שלא יהיו צבועות (פמחי תשובה שם ס"ק כ), כיון שכך היו המנעלים בזמן מתן תורה ובזמן הגמרא וזהו הסנדל שדיברה עליו תורה במצוות חליצה. ומכל מקום כתב בים של שלמה (יבמות פי"ג סי' ו) שלעיכובא אין קפידא בדבר, וגם אם יהיו המנעלים שחורים לגמרי עם

גוים במקום אחר, ועברו דרך מקום ישוב של ישראל, אף על פי שאין ביניהם ובין ישראל מלחמה, הרי זו צרה ומתענין ומתריעין עליה, שנאמר (ויקרא כו ו) 'וחרב לא תעבור בארצכם', מכלל שראיית המלחמה אף היא צרה[ז].

כב:

שיעור שדפון וירקון לענין תענית

ראה לעיל (יט.) בדין סדר תענית על שדפון וירקון.

טומאת מת בזאב שבלע תינוק והקיאו

זאב שבלע תינוק והקיאו דרך בית הרעי, הבשר טהור והעצמות בטומאתן[ח].

תענית יחיד על צרתו

כשם שהצבור מתענים על צרתן כך היחיד מתענה על צרתו[ט], כיצד הרי שהיה לו חולה או תועה במדבר או אסור בבית האסורין, צריך להתענות ולבקש רחמים בתפלתו, ואומר עננו וכו' בכל תפלה שמתפלל, ואסור להתענות בשבתות ולא במועדות ולא בראשי חדשים ולא בחנוכה ופורים[י].

תענית על דבר בחול

ראה לעיל (יט.) בדין סדר תענית על דבר.

תפילה על רוב טובה

במקומות שנהגו שאין מזכירים בימות החמה בתפילת העמידה 'מוריד הטל'[יא], אין הש"צ מכריז קודם תפילת מוסף של יו"ט ראשון של פסח שמפסיקים לומר משיב הרוח ומוריד הגשם[יב], כיון שנראה הדבר כממאנים בגשמים ואין מתפללים על רוב טובה[יג].

תענית על ריבוי גשמים בחו"ל

בכל מקום, אם רוב גשמים מטשטשים הקרקע ומונעים המחרישה[יד], מתריעים ומבקשים רחמים. ואם הענין נחפז ואין פנאי להתריע כסדר שאר תעניות[טו], אין גוזרין בו תענית על הצבור, שאין הצבור יכולים להתענות בכל יום, אלא מתריעין בכל יום ובכל תפלה, ובהתרעה בפה די, דהיינו שאומרים 'עננו אבינו'[טז] ומוסיפים בו 'יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו שיכבשו רחמיך את כעסך, ויגולו רחמיך על מדותיך, ותתנהג עם בניך במדת רחמים, ותכנס להם לפנים משורת הדין, ובטובך הגדול רחם עליהם, שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל ישראל, והם עמך ונחלתך אשר הוצאת מארץ מצרים, ואינם יכולים לקבל לא רוב רעה ולא רוב טובה, השפעת עליהם רוב טובה אינם יכולים לקבל, כעסת עליהם אינם יכולים לקבל, יהי רצון שיהא ריוח בעולם וזכור רחמיך'[יז]. ואף במקום שהענין נחפז שלא גוזרים תענית כל יום אם היחידים רוצים להתענות רשאים הם בכך[יח].

וראה עוד לעיל (יט.) בדין תענית על ריבוי גשמים.

[ז] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ד), שו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ק). [ח] **רמב"ם** (טומאת מת פ"כ ה"ד). ולדעת הרמב"ם נפקא טומאתו אפילו כשיצא דרך בית הרעי ולא שהה המת במעי הזאב בכדי שיעור עיכול, ודלא כרש"י בסוגייתינו שסובר שגם בהקיא דרך בית הרעי צריך שישהה במעיו כדי שיעור עיכול (כסף משנה שם, ורמב"ם בפרוש המשנה להלן פי"ג מ"ז). [ט] **והיינו** שיש לו חיוב להתענות (מגיד משנה תעניות פ"ג ה"ט), ברכי יוסף (או"ח סי' תקעה סק"ק), ואפילו מעוברת ומניקה חייבת להתענות (ברכי יוסף שם סק"ג). והוא הדין שצריך להתענות על צרות קרוביו אם מרגיש בצרתם (ברכי יוסף שם סק"ג). והיחיד צריך להתענות על כל צרה בין קלה בין כבדה, בין רגילה בין אינה רגילה, שלא הבדילו אלא בצרת ציבור, שאין מטריחין עליהם (ברכי יוסף שם סק"ד). [י] **רמב"ם** (תעניות פ"ג ה"ט), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ק). ואפילו קבל עליו ב' וה' של כל השנה ופגע בהם ימים אלו מפסיקין (משנ"ב סק"ב בשם המגיד משנה). והוא הדין שאין מתענים גם בשעת צרה בערב יו"כ (משנ"ב סק"ג בשם הלבוש). [יא] **עי' שו"ע** (או"ח סי' קיד ס"ג) שכתב הרמ"א שמנהג בני אשכנז שאין מזכירין טל, רק אומרים בברכת מחיה מתים 'רב להושיע מכלכל חיים וכו'. [יב] **שבמקומות** שמזכירים מוריד הטל, מכריז הש"צ 'מוריד הטל' כמו בהכרזת מוריד הגשם. [יג] **מג"א** (סי' קיד סק"ה) בשם הלבוש (שם ס"ג) בביאור הטעם שאין מכריזים והמנהג הנ"ל ושעל פי זה נוהגים שהש"צ פוסק להזכיר בתפלת מוסף יו"ט הראשון של פסח, אבל הקהל מזכירין ואינן פוסקין עד מנחה. [יד] **והוא** הדין אם מקלקלים ומפסידים בענין אחר (מג"א סי' תקעז סק"ח, משנ"ב סק"ג). [טו] **והיינו** שצריך להתענות רצופות מפני שסכנתו בכל יום, כגון עיר שהקיפוה נכרים וכיוצא בזה, ולפי ענינם אין מקום לתענית בה"ב, ובכל יום אי אפשר לגזור תענית על הצבור, לפיכך אין גוזרין תענית כלל (משנ"ב סק"ד). [טז] **בדרכי** משה (אות ו) משמע שראוי לומר עננו אחר התפלה בדרך א"ב כמו שאומרים בעשי"ת, ולא ראיתי נוהגין כן אלא המנהג במדינותינו שהש"ץ אומר ריצוי זה בשומע תפלה כשיש הרבה גשמים (פמ"ג סי' תקע"ז, משנ"ב סק"ו). [יז] **שו"ע** (או"ח סי' תקעו ס"ו). ועיקר ההלכה היא המבוארת בסוגייתינו שבגולה מתריעים עליה, וכל פרטי הדינים מקורם בתשובת הרשב"ש (סי' קנג ד"ה ני). [יח] **ואין** חוששים שמא יחלו ויצטרכו לבריות, וכמבואר בסוגייתינו (מג"א סק"ג, משנ"ב סק"ה).

פניני הלכה

רצועותיהם כשרות הם לחליצה, כיון שעכשיו אין רגילין לילך במנעלים שרצועותיהם לבנים כמו שאין רגילין בסנדל, ולכן הרי"ף והרמב"ם והרא"ש לא הזכירו חילוקים אלו. ולכתחילה בלבד עושים כן מאחר שיצא מפומיה דר"ת. והגר"א (נימוקי שם ס"ק סז) כתב שאין לעשות בזמנינו את הסנדל עם רצועות לבנות כיון שבזמנינו הכל הולכים עם רצועות שחורות, ודברי הפוסקים להקפיד על רצועות לבנות אין הם חומרא אלא קולא.

כב:

אוצר החכמה 18/06/2018

תפילות להפסקת ריבוי גשמים

בסוגייתינו מבואר שאין מתפללים בארץ ישראל על ריבוי גשמים שיפסיקו, כיון שאין מתפללים על רוב טובה, וריבוי גשמים בארץ ישראל עדיין נחשב לרוב טובה. ורק בבבל שעמוקה היא ונטבעים בתיהם במים מתפללים על ריבוי גשמים שיפסיקו. וכתב בשו"ע (או"ח סי' תקעו סי"ח), שעכשיו בצפת מצוים מפולת בתים מפני הגשמים, ומתפללים עליהם. וכן היה המנהג בצפת וטבריה עוד לפני כק"נ שנים, וכמו שמספר ר' משה נוסיבוים ריישער בספרו שערי ירושלים (שער ג), שבכל ארץ ישראל שמחים על ריבוי הגשמים ובריבוי הגשמים הוא ריבוי טובה, אבל בצפת ובטבריה כשיורדים גשמים רבים אומרים תהילים ויהי רצון על ריבוי הגשמים, כיון שהבתים שם אינם חזקים ונופלים בריבוי הגשמים. וכותב שם שבהיותו בצפת נפלו לפניו כמה וכמה בתים, ופעם אחת בחורף ירדו גשמים ג' שבועות רצופים יומם ולילה ונפלו כמה וכמה בתים ועליות, וביום עש"ק באה אשה אחת מהשוק ומיד בבואה לביתה נפל הבית עליה ותיכף באו אנשים וזרקו את העפר ואת האבנים הלאה ומצאו את האשה האומללה מתה, וקראו לרופאים וחיפו נטף חם על ליבה ואין קול ואין קשב, ובאותו היום קברוה והיה אבל גדול ליהודים אשר בצפת על הפרץ אשר פרץ ה'. אולם בירושלים אין ריבוי הגשמים מפסיד כלל אף אם ירד ד' שבועות רצופים, כיון שהבנינים הם חזקים מאוד מאוד והגגות למעל הם מרוצפים רצפות אבנים חלקים אדומים ולבנים כמו חצר מרוצף, או בדבר המתקיים ימים רבים. אך בצפת טחים את הגגות בטיט ולכן הם נופלים בריבוי הגשמים (ורמ"ה שם עוד). ולפי זה כתב ר' שריה דבליצקי בספר פלגי מים (הלכות תעניות הגשמים סמ"ח) שבזמנינו שהבתים חזקים ת"ל אין מתפללים על ריבוי גשמים, אמנם במקום שהגשמים מקלקלים הרבה כגון שמטשטשים הקרקע ומונעים המחרישה או מקלקלים באופן אחר מתפללים עליהם וכמבואר בשו"ע (או"ח סי' תקעו ס"ח), ולכן בזמנינו שמגדלים בארץ ישראל בחורף הרבה ירקות שהם גידולי קיץ בטבעם וריבוי הגשמים מזיק להם ומפסידם, מתריעים עליהם ומתענים ומבקשים רחמים, ויתכן שלא רק במקומות שנמצאים גידולים כאלו מתענים ומתריעים אלא גם בכל הארץ מתענים כיון שגידולם הוא בהרבה מקומות בארץ. והביא שם מספר ארץ ישראל לגרי"מ טוקצינסקי (סי' ח ס"ח) שבימיו קרה רק בשנה אחת שקלקלו הגשמים המרובים את התבואה והירקות והחליטו הרבנים להתחנן בנוסח הנזכר בשו"ע (סי' תקעו ס"ח), אך טרם התחילו להתפלל בנוסח זה כבר פסקו הגשמים המקלקלים.

ועוד נפקא מינא במה שאין מבקשים על הפסקת ריבוי גשמים אלא אם כן הם מביאים להרס הבתים, לענין שאלת גשמים בימות הקיץ באוסטרליא. שבשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קמח) דן בענין שאלת גשמים באוסטרליא שבימי הקיץ של כל העולם הוא ימי החורף שם, ובימי החורף של כל העולם הוא ימי הקיץ שם, והיו שרצו לומר שיכולים הם לשאול על הגשמים גם בימי החורף של כל העולם אף שאז הוא ימי קיץ שם, כיון שבירורו ומצאו שהגשמים בארץ אוסטרליא אינם מזיקים גם בימי הקיץ שלהם ולכן יכולים הם לשאול על הגשמים יחד עם כל העולם. וכתב בשבט הלוי לדחות טענתם, שעדיין לא הועילו בזה, כיון שעדיין לא נתברר להם אלא על גשמי הקיץ הנפוצים, אבל מפתחות הגשמים אינן מסורים ביד איש, ובפרט מפתח הורדתם של הגשמים כראוי ובדרך ברכה שלא נמסר לאדם מעולם וכמבואר בסוגייתינו שאף חוני המעגל ורב יהודה שביקשו על הגשמים ונענו לא נענו לענין זה שירדו בדרך ברכה ולא בדרך זעף, וזה האות אשר שם האל להראות שאף בצדיקים כאלו שגבהו כארזים גובהם, וכשהתפללו על הגשמים נענו, מכל מקום לא נמסרו הגשמים להיות נשלטים בידם להורידם בנחת. ולכן אם יבואו באוסטרליא לבקש על הגשמים בברכתם בימות הקיץ שלהם, מי יערוב להם שיענו להורידם כגשמי ברכה, וכל עוד שלא יגברו המים בכדי שיהפכו בתיהם לקבריהם ח"ו, יאסר עליהם אף לבקש שיפסקו וכמבואר בסוגייתינו, ובינתיים יבא להם הפסד גדול בכילוי הצמחים והצפת הבתים וקלקול הדרכים, ולכן אין לבקש על הגשמים בברכתם אלא בזמן ירידת הגשמים בימות החורף ולא בימות הקיץ שלהם.

כג.

טיול בשבת

בגמרא, ונתתי גשמיכם בעיתם וכו' בלילי רביעיות ובלילי שבתות. ופירש רש"י (ד"ה לכתיב) שבלילי רביעיות ולילי שבתות אין טורח לבני אדם, כיון שאינם

כג:

חיוב שכיר יום לדקדק במלאכת בעל הבית

כדרך שמוזהר בעל הבית שלא יגזול שכר עני ולא יעכבנו, כך העני מוזהר שלא יגזול מלאכת בעל הבית ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן ומוציא כל היום במרמה, אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן. וכן חייב לעבוד בכל כחו שהרי יעקב הצדיק אמר כי בכל כחי עבדתי את אביכן, לפיכך נטל שכר זאת אף בעולם הזה שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד[א].

שינוי שואל לעשות בכלי מלאכה אחרת

יש אומרים שהשואל בהמה או מטלטלים ונעשה בהם קלקול מחמת המלאכה ששאלה בשבילה פטור, והוא שלא ישנה לעשות בה דבר אחר חוץ מהמלאכה ששאלה בשבילה. שאם שינה ועשה בה מלאכה אחרת חוץ מהמלאכה ששאלה בשבילה, אפילו היא קלה ממנה, תלינן דמחמת אותה מלאכה ששינה נתקלקל החפץ או מתה הבהמה. ויש חולקים, וראה הערה[ב].

כד.

חיוב שוחט בשולה דג מהים בשבת

השוחט בשבת חייב, ולא השוחט בלבד אלא כל הנוטל נשמה לאחד מכל מיני חיה ובהמה ועוף ודג ושרץ בין בשחיטה בין בנחירה או בהכאה חייב. והחונק את החי עד שימות הרי זה תולדת שוחט, לפיכך אם העלה דג מספל

דף כג [א] **רמב"ם** (שכירות פי"ג ה"ז), **שו"ע** (או"ח סי' שלו ס"כ). וכתב הגר"א בביאורו (נלקוט) מקור לזה מהמבואר בסוגייתינו שאבא חלקיה לא ענה לשלום למי ששאל בשלומו באמצע מלאכתו כיון שהיה שכיר יום. [ב] **שו"ע** (או"ח סי' שמ ס"ב), ומקורו ברמב"ם (שבת פ"ח ה"ב) לפירוש המגיד משנה שם שכל המשנה מהמלאכה ששאל עבורה הרי זה שינוי ולכן אין בו פטור מתה מחמת מלאכה, וכתב הגר"א (שם) שהמקור לכך שכל שינוי מלאכה נקרא שינוי הוא מהמבואר בסוגייתינו שאבא חלקיה נשא את הטלית ששאל על כתף אחת ואת המשאוי על הכתף השניה ולא נתן את הטלית תחת המשאוי כיון שלא שאל את הטלית למלאכה זו. אך הסמ"ע (סק"ד) כתב שמותר לשואל לשנות למלאכה אחרת קלה הימנה, אלא שאם שינה אפילו לקלה ומתה ויש שום ענין לתלות שמחמת השינוי מתה, חייב. וכתב בנתיבות המשפט (סי' שמ ס"ק יג) שדוקא שוכר יכול לשנות למלאכה שהיא כיוצא בה, דאומדנא דמוכח הוא שמוכן להשכיר לכל מלאכה שכיוצא בה כדי ליטול שכרו משלם, אבל בשואל בחנם, אז כשאמר המשאיל זה הוי קפידא ואסור לשנות וכששינה חייב באונסין, אבל כשאמר המשאיל סתם מותר לשנות למלאכה שהיא כיוצא בה.

פניני הלכה

הולכים לדרכים בלילי רביעיות מפני אגרת בת מחלת, וכמבואר בפסחים (קיג:). וביאר באבן עזרא (שמות כ יג) שהכוכבים שבתי ומאדים הם כוכבים מזיקים, ומי שמתחיל מלאכה או שהולך בדרך בזמן ששולט אחד משניהם יבוא לידי נזק, על כן אמרו קדמונינו ז"ל שניתן רשות לחבל בלילי רביעיות ובלילי שבתות כיון שברביעי ושבת שולטים הכוכבים הללו בתחילת הלילה והיום, ולא תמצא בכל ימי השבוע לילה ויום זה אחר זה שימשלו אלה שני המזיקים בהם רק ביום הזה, על כן אין ראוי להתעסק בו בדברי העולם רק ביראת השם לבדו. ומבואר שכיון שהמזיקים שולטים בלילי שבתות לכן אין ראוי לצאת בו לדרך אלא רק לעסוק ביראת ה'. וכן משמעות דברי הכל בו (סי' קיח) בדברים שציוה רבינו הקדוש את בנו לפני שנפטר מן העולם, שאמר לו שאל תצא לדרך בערבי שבתות וימים טובים ובלילי רביעיות ובמוצאי החג מפני אגרת בת מחלת, ומשמע שגם אם אינו יוצא ביחידי אלא עם אחרים גם כן אין ראוי לצאת בלילי רביעיות (והוא הדין לילי שמחות).

וכתב בשו"ת אז נדברו (עמ' רכד) לפי זה שאין ראוי לעשות טיולים בשבת מחמת שליטת אותם המזיקים, והאריך בזה עוד (שם סי' יג) וכתב שהמטייל בשבת עם בני ביתו חילול שבת יקרא וגורם צער וקטרוג למעלה, כיון שלא ניתנו שבתות לישראל אלא כדי שיעסקו בהם בתורה. והביא ראיה לדבריו מהמבואר במדרש (מיכה רנה פרשה ג) שהטעם שחרב טור שמעון הוא לפי שהיו משחקים בו בכדור בשבת, והרי מן התורה מותר דבר זה ואף גזירת חכמים שגזרו שלא לשחק בכדור בשבת מחשש שמא יבואו להשוואת גומות יתכן שלא גזרו אז, ומפני מה בא להם חרון האף הגדול הזה. אלא שעיקר הקטרוג לא היה על החטא עצמו אלא על מה שהביא לו שעשו את יום השבת ליום של בידור ושחוק ככל הגוים, וזה היפך המהות של עם ישראל. וכמו כן בטיולים בשבת שאף זה מנהג הגויים הוא ביום חגיהם והדבר גורם קטרוג, מלבד מה שהוא גורם לדיבור חול בשבת ושאר קלקולים, ואם הוא מאנשי התורה הרי זה בזיון וחילול התורה (ועי"ש עוד). ובאמת כבר מפורש כדבריו במשנת רבי אליעזר (פרשה כ עמוד 368), מניין שאין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה, תלמוד לומר אם תשיב משבת רגליך. ובספר עוד יוסף חי (פרשת שלישים) האריך הבן איש חי בדרוש בענין זה, וכתב שאף שטיול בשבת הרי הוא עונג שבת מכל מקום על זה יביאו האלקים במשפט, ויאמרו לאדם בבית דין של מעלה שהרי אם בימות החול באמצע מלאכתך היה אחד מבקש ממך לצאת עמו לטיול היית מסרב לו, ואם כן איך אתה מבטל את השבת שניתנה לעונג הנפש לענגה בתורה וקדושת היום ואתה מאבדו בטיולים שאין בהם מועיל.

אמנם מעיקר הדין פסק הרמ"א להלכה (או"ח סי' שם ס"ג) שמותר לטייל בשבת, ונחלקו הרמ"א והתוספת שבת אם טיול בשבת נחשב לדבר מצוה לענין עירובי תחומין שאין מערבין אלא לדבר מצוה. שהרמ"א (או"ח סי' תטו ס"ח) כתב שמותר לערב עירובי תחומין אם רוצה לילך לטייל ביום טוב או שבת בפרדס שיש בו שמחה שבזה נחשב לדבר מצוה, אך בתוספת שבת (שם סק"ו) הוכיח ממה שהתרומת הדשן (סי' עז) שהוא מקור דין זה לא דיבר אלא ביום טוב ולא בשבת, הרי מוכח שדווקא טיול ביום טוב נחשב לדבר מצוה כיון שביום טוב יש מצות שמחה לשמוח אף בדבר שאין בו עונג פנימי ולכן יש בו מצוה בטיול, אבל שבת שאין בה מצוות שמחה אלא מצוות עונג אין בה מצוה בטיול כיון שאין בטיול עונג.

ובשו"ת דברי יציב (יו"ד סי' קסח) העיר, שמדברי רש"י נראה שלא כתב הטעם משום אגרת בת מחלת אלא לענין לילי רביעיות ולא לענין לילי שבתות, שנראה מזה שבלילי שבתות אין המזיקים שולטים, ומה שאין בני אדם מצויים בדרכים הוא מטעם אחר כיון שיושבים בבתיהם משום שביתת השבת. אבל בתוספות (כג: ד"ה בלילי) מבואר שגם בלילי שבתות הטעם הוא משום אגרת בת מחלת. ולפי זה דן שם אם מי שעושה ברית מילה ביום השבת צריך לעשות וואכנאכט בליל שבת כמו שנוהגים לעשות בלילה שקודם ברית מילה לשמירה מפני המזיקים, והאריך הרבה בענין זה ומסיק שרשעי גיהנם מתקנאים בברית מילה מחמת שהם אין בהם רושם המילה, וצריך שמירה יתירה מפניהם בלילה שקודם הברית וביותר אם הוא בליל שבת כיון שהם שכיחים אז.

כג:

יחוד עם אשה במעלית בפחות מכדי טומאה

דנו הפוסקים בדין איסור יחוד אם הוא דווקא בזמן שיכולים לבא בו לידי טומאה או גם בפחות מזה. שבשו"ת אמרי אש (מהר"ע סי' קז בהמצע ד"ה והנה הנימ) כתב בפשיטות, שאפילו ביחוד האסור מן התורה אין איסור אלא ביחוד שיש בו כדי שיעור טומאה, והיינו כמבואר בגמרא (סוטה ד.) ובשו"ע (אה"ע סי' קעה ס"ד) שהוא כדי צליית ביצת תרנגולת באש בינונית (רמב"ם נפיה"מ ומו"ע שם) וגמיעתה, ובפחות מזה אין איסור יחוד ואין חוששים שמא יעשו עניני איסור אחרים או שיבואו מחמת היחוד לעשיית איסור בפעם אחרת. ובשו"ת מהרי"ל דיסקין (קונטרס לחמרון לוח רו) נקט גם כן שטעם איסור יחוד הוא רק מחמת חשש טומאה, ומכל מקום כתב לאסור יחוד אף פחות מכדי שיעור טומאה מטעם שחצי שיעור גם כן אסור, וגם מחשש שיבעול ושוב ישתהה שם. וכתב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ל סי' נה) שאף לדעתו של המהרי"ל דיסקין אין איסור יחוד בפחות מכדי טומאה אלא דווקא באופן שהמקום ראוי לשיעור יחוד, ואז יש איסור בדבר גם אם הם נכנסו על דעת לצאת מיד, אבל באופן שאין המקום ראוי לשיעור טומאה גם הוא יודה שאינו יחוד כלל, ואין שייך לאסור בזה מטעם חצי שיעור. אך בשו"ת מנחת יצחק (שם) כתב שיש מקום להוכיח מסוגייתינו שיש איסור יחוד גם בשיעור זמן שפחות מכדי טומאה, שבגמרא מבואר שפעם אחת הלך חלקיה בנו של חוני המעגל בדרך עם שני חכמים, וכשבא לביתו יצאה אשתו לקראתו וכשנכנסו נכנסה היא בתחילה ואחר כך הוא ואחר כך החכמים, והסביר להם אחר כך שעשה כן כיון שלא היו בדוקים אצלו אם כשרים הם אם פרוצים. וכתב במנחת יצחק שמדברי רש"י שכתב שחשדם לפרוצים נראה שכוונתו לומר שיש איסור יחוד בדבר שכשהם פרוצים אסור להם להתייחד עמה אפילו הם מאה (קידושין פ:), ואם כן מוכח מכאן שגם בפחות משיעור טומאה יש איסור יחוד שהרי הוא הלך אחריהם מיד ואם כן יכול היה להיכנס בתחילה והיא לבסוף כיון שמיד היתה נכנסת. אך דחה במנחת יצחק הראיה מסוגייתינו, על פי המבואר במהרש"א שלא לחשש יחוד חשש אלא מפני חשד שלא רצה שילכו בקרוב אליה, ואם כן יש לומר שבאמת אין איסור יחוד אלא מפני חשש טומאה ובשיעור של כדי טומאה.

ונפקא מינה בזה לענין איסור יחוד במעליות, ששיעור טומאה נחלקו בו הפוסקים, שבמנחת יצחק (שם) שיער שהוא בכדי חמש מינוט (דק'), אך בספר דבר הלכה (מהדו"ג עמ' קנט) כתב ששיער בכמה נסיונות והוא זמן של שלושים וחמש סקונדן (שני'). ואם נוסעים באופן שאין זמן הנסיעה עולה על שיעור 35 שניות, הרי שאין בו שיעור טומאה ואין איסור יחוד לשיטת האמרי אש, ואף לדעת המהרי"ל דיסקין אין בו איסור יחוד כיון שבזמן קצר כזה אין המקום ראוי לשיעור יחוד וכמבואר לעיל שבזה מודה המהרי"ל דיסקין שאין איסור יחוד. וכתב בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ע אות טו-יז) שבשעת הדחק ודאי יש להקל כדעת הפוסקים הללו שאין איסור יחוד אלא בכדי שיעור טומאה, וכתב עצה למי שצריך לרדת בה

של מים והניחו עד שמת חייב משום חונק, ולא עד שימות אלא כיון שיבש בו כסלע[א] בין סנפיריו חייב שעוד אינו יכול לחיות[ב].

האומר סלע זה להקדש בזמן הזה

אל יאמר אדם סלע זה להקדש, אלא לצדקה. ומכל מקום אם אמר להקדש סתם, כוונתו לצדקה לעניים אלא אם כן אמר שכוונתו להקדש ממש, אין לו תקנה ליהנות ממנו, וצריך לשאול לחכם, ויתיר לו בחרטה כשאר נדר[ג].

קבלת יחידים בתענית צבור

תענית שגוזרים על הצבור אין כל יחיד צריך לקבלו בתפלת המנחה, אלא

דף כד [א] **ואם** היה הדג קטן מסלע הכל לפי קטנו (כף החיים סי' שטו ס"ק סח בשם כלכלת שבת). [ב] **רמב"ם** (שבת פי"ח ה"ט), מגן אברהם (סי' שטו ס"ק יז). ואם כן צריך ליזהר שלא יצוה לנכרי ליטול דג מן החבית של מים ולהניחו ביבשה אף על פי שירא שמא ימות ויפסדו המים, שאין מקילים באיסור דאורייתא במקום הפסד (מג"א שם, שו"ע הרב שם סי"ג, משנ"ב ס"ק נג). ואמנם בירושלמי (שבת מה:) אמרו שחייב משום קוצר והרשב"א במס' שבת (קז:) הביא זאת אך כתב דמהבבלי מוכח דהחיוב הוא משום נטילת נשמה ולא משום קוצר ומשום כך כתבו הפוסקים שאם אמר לנכרי ליתן להוציא דג מהמים שלא יפסדו יצוונו לתת אותו תיכף בתוך בריכה אחרת של מים שכיון שלהלכה האיסור הוא משום נטילת נשמה ולא משום קוצר אין איסור באופן זה שלא תצא נשמתו עד שיהיה בבריכה האחרת (פמ"ג מ"מ ס"ק יז, משנ"ב שם, חוט המשולש פסק כהירושלמי וכפי שהניח דנריו המג"א (סי' תנז סק"ו) וע"ש שדחה דנריו). [ג] **רמ"א** (יו"ד סי' רנח ס"ו), וכתב הגר"א בביאורו (סק"ג) מקור לזה מהמבואר בסוגייתינו באלעזר איש ברתותא שאמר העבודה הרי הן הקדש עליך והלכו המעות לצדקה. וכתב בפתחי תשובה (ס"ק ג) בשם הרשב"ש (סי' שסג) שכתב בשם אביו הרשב"ץ שאפילו באומר הקדש לשמים הרי הוא לעניים וראיה מעובדא דר' אלעזר בן ברתותא שבסוגייתינו. ונחלקו בביאור מה שרבי יוחנן אמר בסוגייתינו לריש לקיש שאין היחידים צריכים לקבל תענית כיון שבתרייהו גרירינן, שבהגהות מיימוניות (תענית פ"ו אות ז) פירש שתמיד נגררים היחידים אחר הצבור, אך הר"ן (ה. ד"ה קמ"ל) כתב בשם הרמב"ן (מ' טו. סוד"ה והנה ור"ה ורמ"י בירושלמי) שרק בארץ ישראל שהיה נשיא היו נגררים אחריו. וכתב במשנ"ב (סק"ג) שלדינא נראה שצריך להחמיר ולהתענות כדעה ראשונה אף שלא ידע ולא קיבל על עצמו, וכל שכן התעניות הכתובים בפסוק בודאי אין צריך לקבל, ונראה שאף הדעה השניה מודה לזה שאלו כבר רצו כל ישראל וקבלו עליהם.

שליח צבור מכריז התענית והרי הוא מקובל. ויש אומרים דהני מילי בארץ ישראל שהיה להם נשיא, לפי שגזרתו קיימת על כל ישראל, אבל בחוצה לארץ צריכים כל הצבור לקבל על עצמם כיחידים, שכל אחד מקבל על עצמו[ד].

כד:

כבשים שבקדירה ונגעה טומאה בעלה היוצא ממנה

קדירה שמלאה כבשין של חולין ויצאו מהם עלים חוץ לקדירה ונגע אב הטומאה או ראשון בעלה שחוץ לקדרה במקום הנגוב, אף על פי שיש בעלה כביצה הוא טמא והכל טהור. חזר לקדירה טימא את המשקין שבה ונטמאת

18/06/2018

[ד] **שו"ע** (או"ח סי' תקסה סי"ב). ונחלקו בביאור מה שרבי יוחנן אמר בסוגייתינו לריש לקיש שאין היחידים צריכים לקבל תענית כיון שבתרייהו גרירינן, שבהגהות מיימוניות (תענית פ"ו אות ז) פירש שתמיד נגררים היחידים אחר הצבור, אך הר"ן (ה. ד"ה קמ"ל) כתב בשם הרמב"ן (מ' טו. סוד"ה והנה ור"ה ורמ"י בירושלמי) שרק בארץ ישראל שהיה נשיא היו נגררים אחריו. וכתב במשנ"ב (סק"ג) שלדינא נראה שצריך להחמיר ולהתענות כדעה ראשונה אף שלא ידע ולא קיבל על עצמו, וכל שכן התעניות הכתובים בפסוק בודאי אין צריך לקבל, ונראה שאף הדעה השניה מודה לזה שאלו כבר רצו כל ישראל וקבלו עליהם.

פניני הלכה

עשרים קומות וזמן ירידת עשרים קומות הוא יותר מכדי שיעור טומאה, שיכולים למצוא עצה בשעת הדחק, שמיד כשנכנס והדלת עדיין פתוחה ילחץ על איזה כפתור שעל ידו תעצור באמצע הדרך לפני שיעבור זמן שיעור טומאה ועל ידי כך יתבטל היחוד באמצע, ויחזור על פעולה זו כמה פעמים לפי הצורך עד שלא יהיה כלל יחוד בכדי טומאה.

ולמעשה נחלקו בדבר הפוסקים, שהגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה תפלה פרק הלכות תפלה) כתב בפשיטות להתיר, ובשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סי' יז) כתב להתיר רק בשעת הדחק, וכן מסיק בשו"ת מנחת יצחק (שם) להתיר רק בשעת הדחק ובאופן שאין בו שיעור כדי טומאה אלא שנקט ששיעור טומאה הוא בחמש מינוט (דק'), ובספר לבושי יום טוב (ח"ה סי' מד) כתב שאף כי מעיקר הדין אין לאסור מכל מקום המחמיר תבא עליו ברכה, וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' רכז), אך בשו"ת שבט הלוי מסיק לאסור וכתב שגם בחצי שיעור טומאה יש לאסור, אלא שכתב שלא למחות ביד המקילים כיון שמוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים.

כד.

איסור הנאה ממעשה נסים

בגמרא, מעשה באלעזר איש בירתא שקנה חיטים בזוז אחד ונתנם באוצר של חיטים, ועל ידי נס נתמלא כל האוצר מחיטים עד שלא יכלו לפתוח את שערו, ובאה בתו לבית המדרש ואמרה לו בא וראה מה עשה לך אוהבך הקב"ה, אמר לה הריני נודר אותם חיטים לצדקה ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל. ופירש רש"י (ד"ה מנה כאחד) הטעם שנדר את החיטים לצדקה, לפי שאסור לאדם להנות ממעשה נסים, וכמו שאמרו לעיל (כ:) שאם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו. ובספר של"ה הקדוש (מסכת חולין פרק תורה אור) דן לפי זה במעשה חסידים הראשונים שכתב בראשית חכמה שלא היו עושים אלא מקצת מלאכה וכל שאר המלאכה היתה נעשית מאליה, וכתב השל"ה שזה לא יתכן כיון שאם כן היתה מלאכתם נעשית בדרך נס ואסור ליהנות ממעשה ניסים. ועל כרחך שגם החסידים הראשונים היו עושים כל מלאכתם בידיהם, אלא שלא נותנים את מחשבתם לגמרי על המלאכה, וכל מחשבתם היתה דבוקה למעלה ובמלאכתם מתעסקים כמתעסק בעלמא. ועל זה אמרו שמלאכתן נעשית מאליהן ותורתן משמרתן, כיון שבדרך הטבע העוסק במלאכה ורוצה לערב שכלו במחשבה אחרת, אחד מהן לא נעשה היטב וכשזה קם זה נופל, שאם מתחזק במחשבה האחרת אז המלאכה אינה נעשית בטובה, ואם פונה למלאכה אז אין מחשבתו נגמרת, ובחסידים הראשונים היתה מלאכתן נעשית מאליהן ומחשבתן דהיינו תורתן משמרת. ואף שגם דבר זה הוא חוץ לטבע במקצת, מכל מקום אינו שינוי מעשה בראשית, אלא הוא עזר אלהים הנותן ליעף כח וכח הזכירה, ולכן לא היה בדבר משום איסור הנאה ממעשה ניסים. וסיים השל"ה וכתב שגם שאר חכמים הלכו בדרך זה, אלא שהחסידים הראשונים היו מתעצמים ביותר במלאכה כולה מראשה ועד סופה שלא לתת דעתם עליה אלא על עניני התורה.

והחיד"א במחזיק ברכה (או"ח סי' תרעז סק"ג) דן בדין שמן של נרות חנוכה שנשתייר, ושרתה בו ברכה בשמן והרגיש בעל הבית בברכה ומילא ממעט הנותר כלים רבים של שמן וכבר היה לעולמים כאשר שמענו ואבותינו ספרו לנו הן היתה כזאת, ודן בארוכה אם אומרים שכיון שריבוי השמן בא בסיבת מקצת השמן שהיה בתחילה אם כן דינו כמותו וכמו שמקצת השמן היה עומד לשריפה מדין שיירי מצוה כך צריך לשרוף גם את כל השמן, או שמא אין האיסור מתפשט על כל השמן. וכתב החיד"א שאין לומר בכל כיוצא בזה שאסור ליהנות ממעשה ניסים וכל השמן שנתרבה אסור בהנאה, כיון שלא אמרו כן אלא לאותו אדם שנעשה הנס עבורו ולבני ביתו כיון שעל ידי שנהנה ממנו מנכים לו מזכויותיו, אבל לאחרים מותר להנות. ואם כן יש לדון אם באופן כזה מותר לאחרים להנות מהשמן [וראה להלן לענין מעשה השותפים בירושלים]. וכסברא זו שלאחרים מותר להנות ממעשה ניסים כן כתבו הרבה אחרונים (גינזרת אתי להלן כה., נחמד למראה פאה פ"ג, ורפה נמרוכה בית מהרן לר' מהרן מגיד מ"מ ערך מין נהנין שהמריך הרבה בכל פרטי ומילוקי הדיוים בזה, וכן גם נמנומת שלום מי"ח סי' יח).

ובשו"ת אדמת קדש (מ"ג מו"מ סי' ג) דן במעשה שהיה בראובן ושמעון שהיו שותפים במעות וקנו הרבה שמן זית כיון שהיה בזול, והניחו את השמן במרתפו של ראובן, ויהי היום נכנסה אשת ראובן למרתף וראתה כד אחד מהשותפות שהוא מפעפע ויוצא בדפנות הכלי, והרגישה בדבר שמעשה נס הוא והביאה כדים רקים ומילאה אותם עד שלא נמצא איתה עוד כלי ויעמוד השמן, ושאל ראובן אם יש לשמעון חלק בשמן שנוסף על ידי נס. והשיב באדמת קדש שבדורות הראשונים היה מעשה כזה באדם בשם ר"א בונג'י, ואשתו שהרגישה בנס לא סיפרה אותו לבעלה וסיפקה מאותו שמן לצרכי ביתה י"ד שנים. והאריך לדון באדמת קדש למי שייך השמן. ומעשה זה הביא גם החיד"א (שם) שזוכר שבילדותו נשאלה שאלה דומה בבית המדרש בירושלים בדבר שותפים בחבית של שמן שהיתה החבית מונחת בביתו של אחד מהם ושרתה בחבית זו אותה ברכה עד שהוציאו ממנה הרבה יותר ממה שהיה בה, ודנו חכמי ירושלים אם השמן שנתרבה שייך לשני השותפים בשוה או רק לאותו שותף שהשמן היה בביתו. [אך שם היה הנידון אם לראובן עצמו מותר להנות בשמן]. ובאמת בבן יהוידע (נפוגייתינו) העיר על האדמת קדש איך לא חשש לאיסור הנאה ממעשה ניסים.

כד:

גזירת תענית והוצאת ממון והחזקת איסור על פי חלום

בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' קכח) נשאל על ידי אדם שהיה בעיר אחת, שחלם שם אדם חלום שאם לא יתענו הצבור תענית ביום מסוים יהיו מנודים לשמים, ורבה של העיר גזר על כל בני העיר להתענות תענית צבור ביום זה ולברך ברכת עננו בתפילת המנחה, והשואל השתומם על הדבר שעל פי חלום גרידא גזרו תענית על הצבור ושאל את התשב"ץ אם נכון הורה אותו רב. והשיב התשב"ץ והאריך לבאר ששני מיני חלומות יש, יש חלומות צודקים ויש חלומות שאינם צודקים, וחז"ל אמרו בזה שחלומות הבאים על ידי מלאך הם חלומות נכונים וחלומות הבאים על ידי שד הם חלומות שאינם נכונים. וכתב התשב"ץ שאף על פי שדברי חז"ל הם כדברי תורה ואינם צריכים חזוק, טוב הוא לסמוך אותם בדברים שכליים כדי להטעימם ולהבין יופי חכמתם כי כל רז לא אניס להו. וידוע הוא משרשי החכמה החיצונית שיש חלומות צודקים וחלומות שאינם צודקים, שכאשר הכח המדמה שבאמצעותו הם החלומות הוא בריא ביצירתו בהרכבתו ובמזגו ולא נתקלקל על ידי מזונות המולידים לחה עבה ושחורה ואידים עבים המערבבים אותו, כשהוא על אופן זה נלוה כח השכל אל כח הדמיון ובאמצעות כח עליון מהשכל הפועל רואה חלומות צודקים. אך כאשר הכח המדמה אינו בריא, אם משום ששורש יצירתו היא בהרכבה או מזג רעים,

הקדירה וכל הכבשין. נגע בעלה שחוץ לקדירה והיה בו משקה אם יש בעלה כביצה הכל טמא שהעלה מטמא משקה שעליו והמשקה מטמא כל המשקין שבקדירה ומטמא את הקדירה. היתה הקדירה מלאה כבשים של תרומה וניער אותה טבול יום וראה משקין על ידו ספק מן הקדירה ניתזו ספק שהקלח נגע בידו הירק פסול והקדירה טהורה [ה].

דין טומאה בזיתים שכבשן עם העלים שלהם

זיתים שכבשן בעלין שלהן אין העלין מקבלין טומאה, שלא כבשן לאוכלין אלא למראה [ו].

תפילת כהן גדול בהיכל ביום הכפורים

הכהן גדול היה מתפלל בהיכל אחר שיצא מבית קודש הקדשים תפילה קצרה כדי שלא להבעית את העם שמא יאמרו מת בהיכל. וכך היה מתפלל, יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שאם תהיה שנה זו שחונה תהיה גשומה, ולא יסור שבט מבית יהודה, ולא יהיו עמך בית ישראל צריכין לפרנסה, ואל תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים [ז].

אפית פת בבית לכבוד שבת

נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית, לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט [ח], ואין לשנות [ט].

כה.

גידול בהמה דקה בארץ ישראל

אסרו חכמים לגדל בהמה דקה וחיה דקה בארץ ישראל במקום השדות והכרמים מפני שדרכם לרעות בשדות של אחרים והיזקם מצוי, אבל מגדלים בסוריא ובמדברות שבארץ ישראל [א]. ובזמן הזה שאין מצוי שיהיו לישראל בארץ ישראל שדות, נראה שמותר [ב].

[ה] **רמב"ם** (טומאת אוכלין פ"ט ה"ג), וכפירושו בפירוש המשניות (טהרות פ"ג מ"ח). [ו] **רמב"ם** (טומאת אוכלין פ"ח הט"ו). וכפירוש התוספות (נדרים כ.) ולא כרש"י (נמוקי"מ ד"ה טהורין ועיי"ש) שפירשו לענין יד. [ז] **רמב"ם** (עבודת יום הכיפורים פ"ד ה"ח). [ח] וגם כדי לעשות עיסה בשיעור חלה כדי לקיים מצות חלה לפי שאבדה חלתו של עולם (ס"ך יו"ד סי' שכו סק"ד ומג"א סי' רמג סק"ד), ועי' יד אפרים שכתב שטעם כבוד השבת היינו משום שהיו נוהגים כל השבוע לאכול פת פלטר של נכרים אבל לכבוד שבת יש להקפיד לאכול פת כשר וטהור כמו בעשרת ימי תשובה, אך מדברי המג"א שהוכיח כן מדברי רבי חנינא דסוגיין לא משמע כן. [ט] **רמ"א** (או"ח סי' רמג ס"ח), וכתב במג"א (סק"ד) ראיה לזה מהמבואר בסוגייתינו בדביתהו דרב חנינא שבכל ערב שבת היתה מסקת את התנור כדי שיהיו סבורים שאפתה פת. וכתב בביאור הלכה (ד"ה והוא) שבעו"ה היום התחילו איזה נשים להשבית המנהג ההוא ולוקחין מן האופה ולאו שפיר עבדי דמקטינים בזה כבוד שבת, ועי' ט"ז (יו"ד סי' קעח סק"ז) שמטעם זה של כבוד השבת נהגו שמיד לאחר האפיה מניחים את החלות ע"ג השולחן ואין בזה משום דרכי האמורי ע"ש. ובספר תורת חיים על החיי אדם (הל' שבת כלל ו) כתב שבימי שישי הקצרים אפשר לאפות כבר בליל שישי ובשעת הדחק גם ביום חמישי.

דף כה [א] **רמב"ם** (מזקי ממון פ"ה ה"ג), **שו"ע** (או"ח סי' תע ס"ח). וראה עוד רמב"ם (נכורות פ"ג ה"ו). וכתב הסמ"ע (סק"ח) שאפילו לגדלם בבית אסור, ואפילו אם אין הבהמה שלו שאין לחשוש שיתן להם לאכול מן הגזל כיון שאין אדם חוטא ולא לו, מכל מקום יש לחשוש שיצאו מאליהם לאכול. וכתב עוד (שם סק"ג) שגם בבבל היו אוסרים כשהיו שכיחים שם רוב ישראל [ועי' שו"ת דברי חזקיהו ח"א קונטרס ב' עמ' סא], ובספר יד דוד (נקוגין) כתב להוכיח מסוגיין כשיטת הרשב"א שלא אסרו גידול בהמה דקה רק בעצמו אבל ע"י שליח מותר לגדל ע"ש. [ב] **שו"ע** (שם). אולם דעת הכפתור ופרח (פ"י ד"ה מגמומת) שגם בזמן הזה אסור משום מצות ישוב ארץ ישראל.

אהרון 18/06/2018

פניני הלכה

ואם משום שאכל מזונות עבים רעי הכמות המולידים אידים עבים שחורים המטרידים את כח הדמיון, אז יבואו חלומות שאין להם מציאות כלל. וזו כוונת חז"ל שלכח השכל העליון קראו מלאך ולכח המבלבל את הדמיון קראו שד, כי השד השאילוהו במקום הזה אל רוח רעה מזקת ושודדת את האדם והם כלם מאין ופעלם מאפע אין ידים להם ואין לחוש להם כלל.

ולפי זה כתב התשב"ץ, שכיון שיש חלומות צודקים וחלומות שאינם צודקים, נמצא שאם חלם אדם שפלוני חייב לתת לו כך וכך כסף אי אפשר להוציא ממון על ידי החלום, כמו בכל מקום שאין מוציאים ממון מחזקתו על ידי ספק אלא רק בראיה ברורה. ואפילו כשנאמר לו בחלום שמעות אלו שהניח לו אביו בירושה של מעשר שני הם או כיוצא בזה, אינו צריך לחשוש לחלום להוציא הממון מחזקתו, וכמבואר בסנהדרין (ג, ורמה גירסת הרי"ף שם). אבל כשאדם חלם חלום שצריכים הצבור להתענות מאיזו סיבה, יש לחשוש שמא החלום אמיתי ולכן צריכים הצבור להתענות על פי החלום, וכמבואר בסוגייתינו. שבסוגייתינו מסופר שרבא נקלע להגרוניא והיו צריכים שם לגשמים וגזר רבא תענית על הצבור ולא נענו, למחר שאל רבא את בני העיר אם חלם מי מהם חלום, ואמר רבי אלעזר מהגרוניא שהראוהו בחלומו 'שלם טב לרב טב מריבון טב דמטוביה מטיב לעמיה'. ואמר רבא שמחלום זה נראה שהיום יהיה עת רצון, ואף שלולא החלום לא היה גוזר על הצבור להתענות עוד יום אחר שאתמול התענו, אך כיון שחלם רבי אלעזר חלום זה גזר רבא תענית על פיו ובאמת באותו יום ירדו גשמים. והוכיח מכאן התשב"ץ שלענין גזירת תענית על הצבור צריכים לחשוש גם לחלומות של יחידים שמא אמיתיים הם (ורמה שם עוד לענין חלומות נוספים שהיו בזמנו).

וכתב הנצי"ב (העמק שאלה לשאלתות מקץ שאלתא כט אות טו), שלפי דברי התשב"ץ נמצא שמי שחלם חלום על חתיכת שומן שהיא חלב, צריך לחשוש לחלומו ולא לאכול את החלב, שכיון שיש חלומות נכונים ויש חלומות שאינם נכונים הרי הדבר בספק, ורק לענין ממון אין מוציאים ממון מספק אבל לענין איסורים הרי ספק איסור דאורייתא לחומרא. אמנם בחידושי הר"ן (סנהדרין ג. ד"ה גמ' ועוד) כתב שאין דברי חלומות מעלים ולא מורידים כלום אף לענין לאסור את המותר (ע"פ"ב), וכן כתב הנצי"ב לפי גירסת השאילתות (שם) שהזכיר בפירוש הגמרא (סנהדרין שם) גם עניני איסור שהולכים בספיקותיהם לחומרא, ואף בהם אמרינן בגמרא שדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין.

ובספר חסידים (סי' תשכו) כתב שלא אמרו שדברי חלומות לא מעלים ולא מורידים אלא לעניני המצוות, אבל במקום שבא המת בחלום ותובע את כבודו צריך לחשוש לחלום, וכתב שהיה מעשה שעשו ארון למת ונשארה חתיכה מהעץ, ואמר יהודי אחד שיקח אותה חתיכה ויעשה ממנה כנור, ואמרו לו אל תקח ולא חשש ותקן כלי שיר מאותה חתיכה, וראה בחלום את אותו המת שתיקנו לו את הארון לפני שתיקן משיור הארון את הכנור, ואמר לו המת שאם יתקן הוא ינקום ממנו, ולא חשש ותיקן. ובא אליו שוב בחלומו ואמר לו שאם לא ישבור את הכנור יהיה מסוכן, ולא חשש וחלה וכשחלה מאד לקח בנו אותו כלי שיר ושיבר על קבר של אותו שנראה לאביו והניח השברים על הקבר ונתרפא אביו (ורמה עקרי הד"ט יו"ד סי' לה אות ה ויד מלאכי כללי הדינים סי' קמו נשם הקדמה למענר יצוק ומה שדן מדבריו).

כה.

דין קטלנית כשבעלה היה עבריין

דין אשה קטלנית שנישאת לב' אנשים ומתו הוא, שלא תינשא בשלישית כיון שחוששים שמא מחמתה מתו שהנשואים לה גורמים לבעלה למות, אם על ידי שמזלה גורם להם למות ואם משום שהיא גורמת להם חולי בדרך הטבע המביאם למות. ובשני פעמים הוחזקה בכך לחומרא, ולכן לא תינשא לאחר (יבמות סד:, שו"ע אה"ע סי' ט ס"ח ורמה רמ"ח שם). ודנו הפוסקים במקום שהבעל מת מיתה שאינה טבעית שלא מחמת חולי, שאי אפשר לומר שהיא גרמה את החולי, וגם היה הבעל עבריין, אם אומרים בזה שמסתבר יותר שמזלו שלו גרם לו למות כיון שעבריין הוא, או שמא גם בזה יש לחוש שמזלה שלה גרם לו למות ונעשית היא קטלנית על ידו. והגאון ר' שלמה אב"ד סקאלא בעל שו"ת בית שלמה (הוא השמיט נשו"ת דברי חיים להלן) צידד לומר באופן כזה, שכיון שהבעל עבריין מסתבר יותר שמזלו שלו גרם ולא מזלה שלה, ואין לה דין קטלנית. וכן כתב במנחת פיתים (אה"ע סי' ט) להוכיח מדברי הרמב"ן (גיטין לח יא) שכתב לענין ער ואונן שלא היה לתמר דין קטלנית אף שמתו שני בעליה, כיון שער ואונן חטאו וישלחם ה' ביד פשעם ואין לתמר בהם חטא (ורמה שם שכיאר נטוש טעם מחלוקת הרמב"ן ורש"י שם לשיטתם). ולפי זה כתב בשו"ת חלקת יעקב (אה"ע סי' לה אות ה) בדבר אשה שמתו שני בעליה, הראשון מת בנסיעתו באויטא בדרך אסון והשני מת בתאונת אירפלאן, וכתב בחלקת יעקב שכיון שאותם אנשים גרו בארגנטינא ובאותם שנים קרוב לודאי לומר שלא היו שומרי תורה, וקרוב לומר שהיו גם מחללי שבת, אם כן באופן זה יש לומר שלא מזלה של האשה גרם אלא בחטאם מתו, ואין לאשה דין קטלנית.

אמנם בשו"ת דברי חיים (או"ח סי' כו) כתב בתשובה לבעל הבית שלמה, שאין לסמוך על סברא זו להתיר את האשה מהיות קטלנית, שאף שעיקר דין קטלנית הוא גם מחמת המזל וכמבואר ביבמות (שם), מכל מקום אי אפשר לדעת אם מזלו של אדם גורם לו למות מיד על פי מעשיו הרעים, וכמבואר בסוגייתינו שרבי אלעזר בן פדת היה עני גדול, ופעם אחת הקיז דם ולא היה לו דבר לאכול אחר הקזת הדם לרפואה, ולקח צלע של שום ונתנה בפיו ונחלש לבו ונתעלף, והלכו חכמים לדרוש בשלומו וראו אותו בוכה וצוחק ויצא ניצוץ של אש ממצחו. וכשהתעורר שאלו אותו למה בכה וצחק, ואמר להם שישב עמו הקב"ה, ושאל אותו רבי אלעזר עד מתי יצטער בעולם הזה, ואמר לו הקב"ה שאם רוצה יהפוך את העולם מתחילתו ואז יתכן שיוולד בשעה של מזל ומזונות (ועי' המקח המעשה פנמ'). ומכאן הוכיחו התוספות (כת. ד"ה אלא) שלפעמים אין מזלו של אדם משתנה על ידי מעשיו. וביאר בדברי חיים שאף שודאי גמול ידיו של אדם ישולם לו על פי מעשיו אם רשע הוא אם צדיק, מכל מקום יש כח ביד המזל לגרום שיתעכב הגמול, ולכן יתכן שרשע בר מזל ידחה ענשו שנים רבות, ויתכן שצדיק שאין לו מזל יחיה רוב שנותיו בדוחק ועניות. ולפי זה כתב בדברי חיים שגם אם הבעל

כה:

שיעור הקציצה במי שקנה מחבירו אילנות לקוץ

הלוקח עצי זיתים מחבירו לקוץ, מניח האילן סמוך לארץ שתי גרופיות [ענפים] וקוצץ, לקח בתולת שקמה מגביה שלשה טפחים וקוצץ, סדן של שקמה שני טפחים, ובשאר אילנות טפח וקוצץ, בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה, בדקלים וארזים חופר ומשרש לפי שאין גזעו מחליף[א].

אמירת אבינו מלכינו בימים נוראים

בראש השנה ויום הכפורים[ז] ובימים שביניהם[ה] אומרים אבינו מלכינו על הסדר[ו].

שיעור ירידת גשמים לענין הפסקת התענית

היו מתענים על הגשמים ונענו, כמה ירדו ויפסקו הצבור מן התענית, משיכנסו בעומק הארץ החרבה טפח, ובבינונית שני טפחים, ובקרקע עבודה שלשה טפחים[ז].

ולגבי השלמת תענית כשנענו באמצע תעניתם ראה לעיל (יט.).

כו.

זמן אמירת הלל הגדול אחר ירידת גשמים

ראה לעיל (יט.) בדין השלמת תענית כשנענו באמצע תעניתם.

בשלשה פרקים - פרק רביעי

תפילת נעילה בתעניות על הצרות

בכל תענית מתעניות הצרות שגוזרין על הצבור מתפללין תפלת נעילה בכל מקום[א]. ויש אומרים שאין מתפללים נעילה אלא בתעניות אחרונות שמתענים לירידת גשמים[ב].

[ג] **רמב"ם** (מכירה פכ"ג הט"ו), שו"ע (או"ח סי' רטו סי"ד). [ד] **רמ"א** (או"ח סי' תקפד ס"ק). והפוסקים האריכו אם לומר את הקטע של אבינו מלכינו "חטאנו לפניך" בראש השנה (ראה משנ"ב שם סק"ג). [ה] **רמ"א** (סי' תרנ ס"ק). [ו] **וכתב** בבית יוסף (או"ח סי' תקפד ד"ה ומן המורין) בשם הכל בו (סי' סד כה ע"ד) שהטעם הוא משום המבואר בסוגייתינו שפעם אחת גזרו תעניות ולא נענו וירד רבי עקיבא לפני התיבה ואמר אבינו מלכנו חטאנו לפניך ומיד נענה, וכשראו הדור שנענה באותה תפלה הוסיפו עליו דברי בקשות ותחנונים וקבעום לעשרת ימי תשובה. [ז] **רמב"ם** (תעניות פ"ד הי"ט), שו"ע (או"ח סי' תקעה ס"ק). ושיעור זה הוא בארץ ישראל ובשעת הרביעה, וכן בכל מקום ובכל זמן השיעור הוא כפי מה שיראו שיש להם כפי צרכם (פתחי עולם ס"ק כה בשם הריטב"ם). והראשונים בירושלים היו משערים ובודקים בקרקע קשה בנדרך ברגלים טפח (מחזיק ברכה נקו"ס סק"כ).

דף כו [א] **רמב"ם** (תעניות פ"ד הי"ח). וכתב במגיד משנה שהוא כמבואר במשנתינו שיש נעילה בתענית, ופירש הראב"ד שהדברים אמורים בכל תענית בין בראשונות בין באחרונות, שאם לא נאמרו אלא בתעניות האחרונות היה צריך התנא לשנות במה אלו יתרות על הראשונות. ואף בזמן הזה הדין כך, וכן דעת הרמב"ם, ואע"פ שלא נהגו כן הוא העיקר. [ב] **ב"י** סי' תקעט (ום ג) והובא גם בלחם משנה (הל' תעניות שם) בדעת הטור, וכתב הלח"מ שלדעתו צריך לומר שהתנא לא שנה כל

פניני הלכה

רשע מכל מקום יתכן שמצד מזלו יוכל עוד לחיות שנים רבות, כיון שרשעתו אינה גורמת שימות מיד אם יש לו מזל טוב, ומזלה של האשה גרם שימות מיד בקיצור ימים ושנים, ואם כן גם כשהבעל רשע יש לאשה דין קטלנית. ובזה ביאר הדברי חיים את דברי הרמב"ם בתשובה (הובא בקובץ מבקשי תורה פכ"ו הל"ו) שכתב לענין קטלנית שיזיקו בהם גופים החלשים, והיינו שצדיק גמור אין לו כל כך חשש בזה שכיון שעל פי מעשיו אין לו עונש מוות אם כן גם מזלה של האשה לא יזרזנו, ולגופים החלשים והיינו בעלי העבירות להם יש חשש ביותר שמזלה של האשה יקרב את מיתתם.

אמנם למעשה כתב בדברי חיים שאם יגזרו צדיקי הדור ויתירו לו את הדבר לא ידע רע ח"ו, והביא שכן אמר לו אדמ"ו ז"ל בפירוש במעשה שהיה שענין קטלנית תלוי בדעת צדיקי הדור ולהם נמסר הדבר לקבוע אם תהיה סכנה בנישואיה, ולכן יתייעץ עם צדיקי דורינו שיחיו ואשר יגזרו כן יקום לטובה. ועל פי זה כתב בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ב סי' עו) שאף שמבואר בתשובות הפוסקים שיש מצוה גדולה בענין היתר קטלנית ודומה הדבר להיתר עגונה שהרי הוא כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, מכל מקום כיון שענין זה תלוי בצדיקי הדור וכדברי הדברי חיים, לכן רק אם יסכימו עמו גדולי וצדיקי הדור יש להתיר אשה זו להנשא. וכן כתב בשו"ת שארית יעקב שבסוף שו"ת צור יעקב (סי' ח) שכיון שהדברי חיים כתב שענין זה תלוי בצדיקי הדור איך נוכל להתיר בדבר כזה הנוגע לפיקוח נפש, ולכן יש להתייעץ בענין זה כשבאים להתיר אשה זו עם צדיקי הדור, ואם יסכימו להתירה יש להתיר.

כה:

שינוי נוסח התפילה מנוסח אשכנז לנוסח ספרד

בשו"ת דברי חיים (או"ח ח"ב סי' ח) נשאל אם רשאי אדם לשנות נוסח תפילתו מנוסח אשכנז לנוסח ספרד. ונידון השאלה הוא לאשר בתפילה שבנוסח ספרד יש כוונות על פי תורת הקבלה, וכפי שיסד וגילה האר"י ז"ל, ואולם גם בנוסח אשכנז יש כוונות וכמו שכתב בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' טו הנ') שכן קיבל מרבותיו הגאון ר' נתן אדליר והגאון בעל ההפלאה, שכל הנוסחאות שוות זו כזו וכל שיש בזו יש בזו אלא שאין אתנו יודע עד מה, ואנו מתפללין על דעת מתקני התפלות והנוסחאות הללו כי כולם לדבר אחד נתכוונו, וכשם שסגנון אחד נמסר לכמה נביאים ואף על פי כן אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד (סנהדרין פט.) כך גם בנוסחאות התפילה, כי כל נוסחא ונוסחא אינה אלא סגנון אחד משונה מחברתה אבל הם עולים למקום אחד, וכשבא נר האלקים האר"י ז"ל ואיזן וחיקר ותיקן כי הוא ידע תוכן הדברים, הוא העמיד בסידורו כל דבר על מכונו וגילה תעלומות של הנוסחא ההיא הספרדית כיון שהוא היה ספרדי, ואילו היה האר"י ז"ל אשכנזי או היה נמצא באשכנזים איש כמוהו היה עושה כיוצא בזה בסידור אשכנזי, ולכן צריך כל אחד להתפלל כפי הנוסח המקובל בידו מאבותיו ועל דעת מתקני אותו נוסח שהעמידוהו כפי כל הכוונות העולות בו.

אך בדברי חיים הביא מדברי המקובלים שכתבו באופן אחר, שיסוד הענין הוא כמו שהביא הרח"ו (פע"ח בהקדמה לשער התפילה) בשם האר"י ז"ל שיש י"ב שערים ברקיע כנגד י"ב השבטים וכל שבט עולה תפילתו דרך שער אחד, ואין כל השערים ודרכי השערים שוים אלא כל אחד מהם משונה מחבירו, ולכן גם התפילות של כל שבט ושבט משונות זו מזו, ולכן כל אחד ואחד ראוי לו להחזיק כמנהג תפלתו כי מי יודע אם הוא משבט ההוא ואין תפילתו עולה אלא על ידי שער ההוא. ומכל מקום הנוסח שתיקן האר"י ז"ל עולה כנגד כל השבטים וכל מי שאינו יודע מאיזה שבט הוא יכול להתפלל בנוסח זה, וכמו שכתב במשנת חסידים (מסכת הנרות דערמית פ"ח מ"ג ומ"ג) שאם לא ידע אם בנפשו הוא המנהג שתפסו אבותיו נוח לו שיתנהג במנהג המובחר שקבל הרח"ו כוונותיו עליו מהאר"י זלה"ה, שרובו הוא על סדר תפלת הספרדים, לתקן תיקון הצריך למעלה. ולפי זה כתב בדברי חיים שמי שאינו יודע שנפשו היא משורש הנוסחא שמתפללים בארצם ונפשו יפה, יוכל לסמוך על גדולי הדור קדושי עליונים ששינו הנוסח אשכנז לנוסח ספרד, ואף ראוי שיבחר נוסח האר"י ז"ל כיון שלפעמים יש נפשות מעורבות משבט לשבט כידוע ליודעי חן ולכן אם אין ברור לו שנפשו משורש שמתפללים במקומו יחזיק בנוסח האר"י ז"ל.

ובשו"ת חתם סופר (שם סי' טז) הביא ענין זה שנוסח האריז"ל עולה לכל השבטים, בשם ספר ליקוטי אמרים למגיד ממעזריטש (סי' קנג) שכתב כן שיש י"ג שערים לתפילות, י"ב שערים שער לכל שבט ועוד שער אחד שכולם יכולים לעלות בו, וכיון שבזמנינו אין השבטים ידועים ראוי לכולם להתפלל בנוסח ספרד שהוא עולה בשער הי"ג שיכולים כל השבטים לעלות בו. ותמה בחתם סופר על דבריו מסוגייתינו, שבסוגייתינו מבואר שפעם אחת התפללו העם על הגשמים וירד רבי אליעזר להתפלל לפני התיבה ולא נענה ואחריו ירד רבי עקיבא להתפלל ונענה, והנה רבי אליעזר היה משבט לוי וכמבואר במדרש (במדבר רבה פרשה יט פ"ד) שהיה מבני בניו של משה רבינו ואם כן היה מתפלל בנוסח בני לוי, ורבי עקיבא שהיה גר היה מתפלל בנוסח ספרד כיון שהוא עולה למי שאין לו שבט, ואם כן איך היה רבי עקיבא יכול להוציא בתפילתו את רבי אליעזר וכל בני הכנסת שם מאחר ובנוסח אחר מהם התפלל (ורמה שם עוד שהוסיף תמיהות אחרות).

אך בדברי חיים כתב שקושית החתם סופר תמוהה מכמה פנים, ראשית, שדברי הלקוטי אמרים יסודם כבר מדברי האריז"ל שכל גדולי הדור קיבלוהו כמו הב"י והרמ"ע והאלשיך והט"ז והש"ך והמג"א ששתו בצמא דבריו ובאימה קבלו עליהם גדולת מהר"ח ויטאל כידוע בספריהם, וכן אחריהם גדולי הדורות כמו החכם צבי ז"ל והפני יהושע והתבואת שור ז"ל פחדו מדברי האר"י הקדוש, ולא על המגיד ממעזריטש הקושיה. ועוד זאת שתמוה מאיזה טעם לא יוכל המתפלל נוסח ספרד להוציא בתפילתו את המתפלל נוסח אחר, שהרי עיקר החילוק בין נוסח אשכנז לנוסח ספרד הוא בברוך שאמר קודם הודו ומה ענין שליחות לפסוקי דזמרה, ובפרט שאמירתם נתקנה אחר חתימת התלמוד כיון שלא נמצא בש"ס מזה (ראה שו"ת הצ"צ משה או"ח סוף סימן ג שלח נמפשט המנהג בזמן חכמי התלמוד לומר פסוד"ז). ובשמונה עשרה ידוע שאין חילוק בין הנוסחאות בחתימת הברכה ובעיקר מטבע הברכה אלא רק איזה שינוי מלות שאינם מעכבים. ואם כן אין שום מניעה מלהוציא את האחר בתפילתו גם אם הוא מתפלל בנוסח אחר. ועוד תמה בדברי חיים שהרי בתפילת כל השנה מתפלל כל אחד לעצמו ואין הש"צ צריך להוציאם (ראה הגה

ענינם של המעמדות

אוצר התכנה

כיון שאי אפשר שיהיה קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו[ג], וקרבנות הציבור הן קרבן של כל ישראל ואי אפשר שיהיו ישראל כולן עומדין בעזרה בשעת הקרבת הקרבן[ד], לפיכך תקנו נביאים הראשונים שיבררו אנשים מישראל כשרים ויראי חטא ויהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבנות, והם הנקראים 'אנשי מעמד'. וחלקו אותם[ה] לכ"ד מעמדות כמנין משמרות כהונה ולויה, ועל כל מעמד ומעמד אחד מהן ממונה על כולם והוא נקרא ראש המעמד[ו].

עמידת אבי הבן על ידי המוהל

בשעת ברית מילה אבי הבן עומד על המוהל להודיעו שהוא שלוחו[ז].

סדר עליית אנשי המעמד

בכל שבת ושבת מתקבצין אנשי מעמד של אותה שבת, מי שהיה מהן בירושלים או קרוב לה נכנסין למקדש עם משמר כהונה ולויה של אותה שבת, והרחוקים שבאותו מעמד כיון שהגיע מעמד שלהן הן מתקבצין לבית הכנסת שבמקומן[ח].

תענית אנשי מעמד

אנשי המעמד שהיו מתקבצין[ט] בין בירושלים בין בבתי כנסיות היו מתענין בימי שני ושלישי וברביעי ובחמישי, אבל בערב שבת לא היו מתענין מפני כבוד שבת וכמו כן אינם מתענים באחד בשבת כדי שלא יצאו מעונג שבת לצום[י].

תפילות אנשי מעמד

בכל יום ויום משבת שהיה מעמדן מתפללין ארבע תפילות, שחרית ומנחה ונעילה ועוד מוסיפין תפלה אחרת בין שחרית ומנחה והיא יתירה להן. ונושאין כפיהן הכהנים במעמד ג' פעמים בכל יום בשחרית ובתפלה זו היתירה ובנעילה[יא]. ויש אומרים שאין אנשי מעמד מתפללים תפילה יתירה אלא תפילה זו היא תפילת מוסף שהיו כל ישראל מתפללים בימים שמתפללים תפילת מוסף, ובה היתה נשיאת כפים[יב].

וקיבוצן לכל תפילה מארבע תפילות אלו ועמידתן שם לתפלה ולתחינה ולבקשה ולקרות בתורה נקרא מעמד[יג].

קריאת התורה של אנשי מעמד

אנשי מעמד היו קוראים בספר תורה שלשה אנשים שתי פעמים בכל יום בשחרית ובתפלה השניה שמוסיפין לדעה הראשונה ובתפילת מוסף לדעה השניה[יד], אבל במנחה לא היו קורין בספר תורה אלא על פה כקוראין את שמע. ולא היו מתקבצין לתפלת מנחה בערב שבת מפני שהן טרודין לשבת[טו].

ובמה היו קוראין במעשה בראשית, ביום הראשון קוראין בראשית ויהי רקיע, בשני יהי רקיע ויקוו, בשלישי יקוו ויהי מאורות, ברביעי יהי מאורות וישרצו, בחמישי ישרצו ותוצא הארץ, בששי ותוצא הארץ ויכולו[טז].

פרשה גדולה קוראין אותה בשנים וקטנה קורא אותה אחד, ושתי פרשיות שקוראין שחרית, הם שחוזרין וקורין אותן בתפלה השניה בספר, וחוזרין וקוראין אותן במנחה על פה[יז].

ימים שאין בהם מעמד בתפילות שונות

שמנת ימי חנוכה לא היו אנשי מעמד עושין מעמד בשחרית. וכל יום שיש בו קרבן מוסף לא היה בו מעמד לא בתפלה שניה שלהם ולא במנחה, אלא בשחרית ובנעילה בלבד, וכל יום שהיה בו קרבן העצים לא היה בו מעמד בנעילה אלא בשחרית ובתפלה שניה ובמנחה[יח].

זמן עצי כהנים

זמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה, ויום שיגיע לבני משפחה זו להביא העצים היו מקריבין עולות נדבה וזהו קרבן העצים והיה להם כמו יו"ט, ואסורין בו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה. ודבר זה מנהג[יט].

דברים שארעו בשבעה עשר בתמוז

שבעה עשר בתמוז חמשה דברים אירעו בו: נשתברו הלוחות, ובטל התמיד מבית ראשון והובקעה ירושלם בחורבן שני[כ], ושרף אפוסטומוס הרשע את התורה, והעמיד צלם[כא] בהיכל[כב].

כו:

דברים שאירעו בתשעה באב

חמשה דברים אירעו בתשעה באב. נגזר על ישראל במדבר שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשנייה, ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא מלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש, ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים (ירמיהו כו יח) ציון שדה תחרש[כג].

החילוקים שבין תעניות אחרונות לראשונות אלא תנא ושייר. **[ג] מלשון** הרמב"ם בזה נראה שעמידה על הקרבן מעכבת, וראה חקרי לב (מו"ח סי' לה) מה שכתב בזה. **[ד] מדברי** הרמב"ם נראה שבכל הקרבנות צריכים מעמד, ודלא כרש"י (ד"ה לפי שנאמר) שכתב שרק קרבן התמיד צריך מעמד. ובגבורת ארי (ד"ה וכי) הוכיח שכל קרבנות הצבור צריכים מעמד, וכתב (בד"ה ונראה) שהוא תקנת חכמים ומדאורייתא אין צריך אלא בתמיד. **[ה] עי'** לקוטי הלכות (תענית ריש פ"ד בענין משפט שופט ג דף לב: מדפי הספר) דמדברי רש"י משמע שחילקו את כל ישראל לכ"ד משמרות, אבל להרמב"ם רק מאותם אנשים שבררו אותם חילקום לכ"ד משמרות. **[ו] רמב"ם** (כלי המקדש פ"ו ה"ח). **[ז] שו"ע** (יו"ד סי' רסה ס"ט). וכתב בביאור הגר"א שמקורו מסוגייתינו בדין מעמדות שצריך בעל הקרבן לעמוד על קרבנו, ובברית מילה היא כנגד קרבן וכמבואר במדרש (ויקרא רבה פכ"ז ס"י). וכתב בספר כורת הברית (שומ הנחית ס"ק נה) שאבי הבן יתן את האיזמל למוהל כדי להראות שממנהו לשליח, ועוד כתב שרך הלכב אינו צריך לעמוד בסמוך למוהל רק יאמר בקול שעושהו שליח. **[ח] רמב"ם** (כלי המקדש פ"ו ה"ג). **[ט] אבל** לא כהני המשמר כדי שיהיה בהם כח לעבודה (לקו"ה שם שומ ד). **[י] רמב"ם** (שם ה"ג). **[יא] וכדעת** רבי יוסי בברייתא (להלן ע"ב) ודלא כמתני' שהיא כשיטת רבי מאיר, וראה עוד להלן (שם). **[יב] ראב"ד** (שם). **[יג] רמב"ם** (שם ה"ה). **[יד] והראב"ד** (שם ה"ד) תמה מאי טעמא קוראים שלשה, שלדעתו שהוא במוסף יש לקרות בו ארבעה אלא שהרביעי קורא בענינו של יום. **[טו] רמב"ם** (שם ה"ד). **[טז] רמב"ם** (שם ה"ו). **[יז] רמב"ם** (שם ה"ז). **[יח] רמב"ם** (שם ה"ח), וכדברי בן עזאי במשנתינו שהודה לו רבי עקיבא. **[יט] רמב"ם** (כלי המקדש פ"ו ה"ט). **[כ] וראה להלן** (כח:) בענין התענית בי"ז בתמוז, ושיטת הירושלמי (הוספ' תומ' ר"ה יח: ד"ה זה, ומגא"ס סי' תקמט סק"ג) שהובקעה העיר בי"ז בתמוז גם בחורבן ראשון אלא שטעו מחמת הצרות אך להלכה קיי"ל כהבבלי וכדלהלן שם. **[כא] ובירושלמי** (תענית פ"ד ה"ה) והעמיד צלם בהיכל איתמר דמתני' 'הועמד' והיינו הועמד צלמו של מנשה ואית דמתני 'העמיד' והיינו צלמו של אפוסטמוס (והוספ' נג"י סי' תקמט). **[כב] רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ג), טור (סי' תקמט). **[כג] רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ג).

פניני הלכה

ועוד האריך להקשות על קושית החתם סופר, ולכן מסיק כנ"ל שיכול כל אחד ואף ראוי לשנות מנוסח ספרד לנוסח אשכנז. והוזכרו כאן רק עיקרי הנידון והעולה מסוגייתינו, אמנם נחלקו בדבר גדולי הפוסקים האחרונים (ורמה הקדמה נספר הכולל נאווט), ולמעשה יעשה כל אחד כמנהג רבותיו והוראתם.

בשלשה פרקים - פרק רביעי

כו:

מדיני כיבוס בתשעת הימים ושבוע שחל בו תשעה באב

במשנה, שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס. וכן פסק בשו"ע (או"ח סי' תקנו ס"ג) וכדינא דגמרא שרק בשבוע שחל בו תשעה באב אסור לספר ולכבס, אך הרמ"א כתב שמנהג בני אשכנז הוא להחמיר בכיבוס זה מתחלת ראש חודש עד אחר התענית ובתספורת מחמירים מי"ז בתמוז. ומכל מקום אסור לבן אשכנז למסור בגדיו לכיבוס לאחד מבני ספרד אחרי ראש חודש אב לפני תחילת השבוע שחל בו תשעה באב, אף שהכיבוס נעשה על ידי הספרדי, כיון שעצם המסירה לכיבוס נאסרה ולא רק מעשה הכיבוס ולכן גם כיבוס על ידי גוי אסור, וכמו שכתב הרמ"א (שם). ומטעם זה אסור גם לכבס במכונת כביסה אף שאין הכיבוס נעשה על ידי אדם, דלא גרע ממסירה לכובס נכרי, שנאסרה משום היסח הדעת מהאבילות ולא מחמת איסור מלאכה (הלכות חג בחג בין המצרים פ"ל הערה 15). וכן ניקוי יבש אסור אף שלא נעשה במים כיון שזהו דרך הכיבוס היום, וכמו שאנו רואים שנותנים את הבגדים למכבסות בעת שצריכין ללכת לאיזו שמחה וכדומה, ואם כן הוא ודאי כדין כבוס אף שאינו מעשה כבוס במים אלא מנקין אותן בשאר דברים (שו"ת מנחת משה חו"מ ח"ג סי' עט). אך כתבו האחרונים שלצורך שבת שאין איסור מדינא לכבס אלא רק חומרא היא שהחמירו בני אשכנז על עצמם שגם לצורך שבת אין מכבסים (משנ"ב שם ס"ק נג), בזה יש להקל לתת לאחד מבני ספרד כשאין לו בגדים אחרים לצורך שבת (הלכות חג בחג שם הערה 14).

ובכלל איסור כיבוס הוא גם איסור לבישת בגדים מכובסים, וכתבו הראשונים

דיני אבלות משנכנס אב

משנכנס אב ממעטין בשמחה[כד], ויש שפירשו בזה שאין שמחים כלל עד י׳ באב[כה].

כשעושים ברית מילה מראש חודש עד ט׳ באב, נוהגים שהמוהל ובעל הברית[כו] ואבי הבן ואמו[כז] לובשין בגדי שבת[כח], אבל שאר בני אדם אסור להם ללבוש בגדי שבת[כט]. ונחלקו הפוסקים אם מותר לבעל הברית להסתפר מראש חודש עד תשעה באב[ל].

ואפילו בשבת חזון[לא] יש אומרים שאין מחליפין ללבוש בגדי שבת, ואפילו את הטלית אין מחליפים אלא ילבש טלית של חול, ורק הכתונת בלבד מחליפים[לב]. אבל פורשים פרוכת של שבת ומפות על השולחנות בבית הכנסת ובית המדרש[לג], אלא אם כן אירע ט׳ באב בשבת ונדחה, שאז אין פורשין פרוכת של שבת. ומי שיש לו נשואין בשבת נחמו, מותר ללבוש בגדי שבת בשבת חזון גם אם חל תשעה באב בשבת[לד], ואף אבי החתן והכלה לובשים בגד עליון של שבת לכבוד החתן והכלה אם לא חל תשעה באב השבת[לה]. אבל מנהג בני ספרד[לו] וגם הרבה מקהלות בני אשכנז[לז] הוא שלא לשנות מלבושי שבת זו משאר שבתות.

ומכל מקום לדברי הכל אין ללבוש בגדים חדשים אף לכבוד שבת חזון[לח].

מדיני כיבום בשבוע שחל בו תשעה באב

שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לכבס וללבוש כלי מגוהץ אפילו כלי פשתן עד שיעבור התענית[לט]. ובני אשכנז נוהגים להחמיר בכל זה מתחלת ראש חודש עד אחר התענית, ואין מתירים אלא לצורך מצוה כגון הלובשת לבנים שמותרת לכבס וללבוש לבנים ולהציע תחתיה אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב[מ], ורק בט׳ באב עצמו לא תלבש לבנים אלא תלבש חלוק בדוק ויפה[מא]. וכן לכבוד שבת לובשים כתונת נקיה שאין לובשים אלא מפני הזיעה, ומציעין לבנים על השולחנות[מב] כמו בשאר שבתות[מג], ויש אומרים שמותר אף לכבס ביום ה׳ או ו׳ לכבוד שבת, ויש להקל על כל פנים כשאין לו בגד מכובס לשבת, ועל ידי נכרי ודאי מותר[מד]. ומי שאין לו אלא חלוק אחד יש להתיר לכבסו מראש חודש עד השבת[מה].

ואסור לתת כלים לכובסת נכרית לכבסם מראש חודש ואילך לבני אשכנז, ויש מתירים כשאומרים לה לכבסם רק אחרי תשעה באב, ויש אוסרים גם בזה[מו]. אבל לפני ראש חודש מותר לתת, אף שיודע שתכבסם אחר ראש חודש[מז] או אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב[מח].

אסור לגדולים לכבס בגדי קטנים בשבוע שחל בו תשעה באב[מט]. ויש סוברים שלמנהג בני אשכנז שמחמירים בכיבוס מראש חודש אב צריך להחמיר גם בכיבוס בגדי קטנים מראש חודש אב[נ]. אבל בגדים שמלפפים בהם את הקטנים לגמרי, שמלכלכים אותם בריעי וכיוצא בזה, מותר לכבסם[נא] כיון שאין בכיבוסם משום שמחה[נב], אך לא יכבסו הרבה יחד וגם לא יכבסו בפרהסיה אלא בצינעא[נג]. ונהגו להקל אף בכיבוס שאר בגדי קטנים[נד], ויש אומרים שדווקא בני ב׳ או ג׳ שנים ולא ביותר מזה[נה].

אסור לישראל לכבס בגדי נכרי בשבוע שחל בו תשעה באב[נו] מפני מראית העין שיסברו ששל ישראל הם, ולכן במקום שבגדי הנכרים ניכרים ושונים מבגדי ישראל יש להקל. וכן כשאין לישראל מה לאכול יש להקל על כל פנים כדי חייו[נז]. ויש מקילים בכל אופן כשמכבס בצינעא[נח]. ובכיבוס בגדי נכרים אף בני אשכנז אין נוהגים איסור אלא בשבוע שחל בו תשעה באב[נט].

היוצא לדרך בשבוע שחל בו תשעה באב ולא יוכל לכבס בגדים אחר תשעה באב לצורך השבתות שאחר כך, יש מתירים לו לכבס בשבוע שחל בו תשעה באב אף על ידי ישראל, ויש מתירים רק על ידי נכרי, ויש אוסרים גם ע״י נכרי[ס].

[כד] **רמב״ם** (מעניות פ״ה ה״ו), שו״ע (או״ח סי׳ תקנ״ד ס״ח). ובבה״ג (סי׳ יח הלכות תשעה באב ומעניות) כתב שמראש חודש אב צריך לשנות בבדיחותא, וכמו שאמרו שמשנכנס אב ממעטין בשמחה. ובסדר רב עמרם גאון (סדר תשעה באב) כתב על דרך זה שצריך לשנות ולא לאבדוחי נפשיה, כדתנן משנכנס אב ממעטין בשמחה, וכן הוא במחזור ויטרי (סי׳ רסו). [כה] **משנ״ב** (ס״ק ס״ח), ודלא כמטה יהודה (שם) שכתב שמה שאמרו למעט בשמחה היינו בעניני השמחה המבוארים בשו״ע בסמוך, והיינו בבנין של שמחה כגון בית חתנות לבנו או בנין של ציור וכיור, ובנטיעה של שמחה כגון אבורנקי של מלכים שנוטעים לצל להסתופף בצלו או מיני הדס ומיני אהלים, ובנישואין וסעודת אירוסין. ובשער הציון (ס״ק ס״ח) צידד לומר שלשיטת התוספות ביבמות (שם) אין הכוונה שאין שמחים כלל אלא שממעטים ממה שרגילים לשמוח בשאר הימים. [כו] **והיינו** אותו שתופס התינוק על ברכיו בשעת המילה, אבל המכניס והמוציא התינוק קוואטער אינו בכלל זה. ומכל מקום האשה המכנסת התינוק נוהגת ללבוש בגדי שבת שזה עיקר מצותה (משנ״ב שם). ודלא כאליה רבה (ס״ק כז) שהתיר גם לאנשים המביאים את התינוק ללבוש בגדי שבת, והביאוהו במחצית השקל (שם) ובשער הציון (שם). [כז] **משנ״ב** (שם). וכתב בשערי תשובה (שם) שהוא הדין לאבי אבי הבן ואבי היולדת ונשותיהם, אבל שאר הקרובים יש להחמיר בהם אף שנוהגים להקל. [כח] **אבל** לא בגדים חדשים (שע״ת שם בשם הזרע אמת סי׳ עו). [ל] **ראה** שערי תשובה (שם) שהאריך בזה, ורבו האוסרים, אך בשו״ת חתם סופר (או״ח סי׳ קנח) ועוד פוסקים כתבו להתיר לבעל ברית לספר בימים אלו, אבל לאבל ר״ל אסור להסתפר בתוך שלושים (והגיהו בשעה״ל שם). [לא] **אבל** שבת ר״ח אב לובשים לכו״ע בגדי שבת (שעה״ל ס״ק מו). [לב] **רמ״א** (שם) ומשנ״ב (שם). ויש אומרים שהכתונת שמותרים להחליף הוא המעיל, אך יש אומרים שאין מותר אלא החלוק הפנימי (רמה כף החיים ס״ק יג). והוא הדין שמותר להחליף את הפוזמקאות מטעם זה שאין לובשים אותם אלא מפני הזיעה (משנ״ב שם). ובמג״א (שם) כתב שהנוהגים שלא להחליף גם את החלוק הפנימי מנהג שטות הוא, שאין לובשים אותו אלא מפני הזיעה, אך באליה רבה (ס״ק לט) כתב שהנוהגים שלא להחליף גם חלוק זה יש להם על מה שיסמוכו. [לג] **משנ״ב** (שם), וכביאור הפמ״ג (א״א שם). [לד] **רמ״א** (שם ס״ח). [לה] **משנ״ב** (שם ס״ק ע״א). [לו] **בית יוסף** (או״ח סוף סי׳ תקנג), שו״ת הרדב״ז (ח״ג סי׳ תרנג). [לז] **חיי אדם** (כלל קלג קכ״ח) ומשנ״ב (שם) על מנהג וילנא על פי הגר״א, תוספת חיים (על המ״ב שם) על מנהג עוד הרבה קהילות. [לח] **מחזיק ברכה** (שם), **שערי תשובה** (שם), **משנ״ב** (שם ס״ק ע״ט). [לט] **רמב״ם** (מעניות פ״ה ה״ו), שו״ע (או״ח סי׳ תקנ״ד), וראה עוד להלן (כט:) בפרטי דיני כיבוס וגיהוץ. [מ] **משנ״ב** (שם ס״ק נ״ו). [מא] **ואם** אין לה חלוק בדוק ויפה מותרת ללבוש חלוק לבן כיון שלצורך מצוה לא גזרו, ומותרת אף לתת חלוק לבן לכובסת נכרית לכבסו אם אין לה חלוק נקי (משנ״ב ס״ק נ״ח). ולא תרחץ כל גופה לצורך לבישת הליבון אלא רק פניה של מטה (שעה״ל ס״ק נ״ה). [מב] **משנ״ב** (ס״ק נ״ג), אבל להחליף סדינים לבנים נהגו איסור. [מג] **רמ״א** (שם). [מד] **משנ״ב** (ס״ק נ״ד). [מה] **משנ״ב** (ס״ק כט), ביאור הלכה (ד״ה ומ״ש). [מו] **משנ״ב** (ס״ק נ״ד), ולענין כלי פשתן ודאי יש לסמוך על המקילים בזה (משנ״ב שם). וכתבו הפוסקים שכיון שהאיסור הוא במסירה לכיבוס נמצא שכל שכן שאסור לכבס גם במכונת כביסה, וכן למסור בגדים לניקוי יבש (רמה שו״ת מגדנות תשה או״ח ח״ג סי׳ סט, הלכות ומנהגי בין המצרים עמ׳ מג). [מז] **רמ״א** (שם). [מח] **משנ״ב** (ס״ק נ״ה). [מט] **שו״ע** (סי׳ תקנ״ד ס״ד). והטעם כיון שגם בקטנים שייך חינוך לאבילות ולעגמת נפש (משנ״ב ס״ק פ״ו). ויש שכתבו שא״צ לטעם זה אלא לענין תספורת אבל כיבוס אסור בלאו הכי משום שמסיח דעתו מאבילות. וראה הלכות ומנהגי בין המצרים (עמ׳ מח). [נ] **משנ״ב** (ס״ק פ״ב) בשם אליה רבה, אך הביא בשם החיי אדם (כלל קלג סי״ח) שלצורך קטנים אין להחמיר אף לפי מנהגינו אלא בשבת זו. [נא] **רמ״א** (שם). [נב] **משנ״ב** (ס״ק פ״ב). [נג] **משנ״ב** (ס״ק פ״ג). ובכמונת כביסה יכולים לכבס הרבה יחד כיון שאדרבה באופן זה מסיח דעתו מהאבילות לזמן קצר יותר הלכות ומנהגי בין המצרים (עמ׳ מט). [נד] **רמ״א** (שם). [נה] **כן** מבואר בלבוש (שם) שדווקא בבני ב׳ וג׳ שנים מותר, וכן כתב בחיי אדם (כלל קלג סי״ח). אך בפמ״ג (א״א ס״ק לט) כתב שלדברי הרמ״א נוהגים היתר בכל בגדי קטנים. וכ״נ מדברי המשנ״ב שלא הביא דברי החיי אדם. [נו] **שו״ע** (סי׳ תקנ״ד ס״ה). [נז] **משנ״ב** (ס״ק מב). אך בכף החיים (ס״ק פג) הביא דעת המטה יהודה שאוסר בכיבוס בגדי נכרים מעיקר הדין ולא משום מראית העין, ולכן אוסר גם בניכר שהם של נכרים [וה״ה בצינעא], וכן כתב בפסקי הגר״א (או״ח סי׳ תקנ״ד ס״ז). [נח] **מג״א** (ס״ק יט), **ושעה״צ** (ס״ק מד). [נט] **משנ״ב** (ס״ק מג) בשם החיי אדם. [ס] **ראה** **משנ״ב** (ס״ק לט) **ושעה״צ** (ס״ק מח) שדעת הב״ח להתיר גם על ידי ישראל והביאו הט״ז (ס״ק יד), **והמג״א** (ס״ק יח) אוסר גם על ידי נכרי, **ובאליה רבה** (ס״ק ח) **ודרך החיים** (ס״ק ל) **וחיי אדם** (כלל קלג סי״ב) **ועוד אחרונים מתירים רק על ידי נכרי.**

פניני הלכה

(רמ״ם פ״ד סי׳ ג, הרמב״ן נמוקי הסמ״ג עניני מילות ישנה ד״ה מתני׳ משנכנס, ר״ן ט: ד״ה וכנוס) שאפילו המכובסין מלפני השבוע שחל בו תשעה באב אסור ללבשם בשבוע זה, וכתב הר״ן שאפילו במטפחות הידים והשלחן ומצעות הכל אסור להשתמש במכובסים, וכן נפסק להלכה (שו״ע שם). ודנו הפוסקים אם בשעת הצורך יש עצה לקחת בגד מכובס ולתתו על הקרקע לזמן מה עד שלא יהיה ניכר בו כיבוסו וכך ללבשו. וב׳ נידונים יש בדבר, א׳ אם במקום הצורך מותר להחליף, ב׳ אם מועלת נתינה על גבי קרקע. והנה לענין אבל ר״ל מבואר בשו״ע (יו״ד סי׳ שפט ס״ק) שאבל אסור לכבס כסותו כל שבעת הימים, ולאחר שבעה מותר, וכשם שאסור לכבס כך אסור ללבוש המכובסים קודם לכן. וכתב הרמ״א שהעולם נהגו איסור שלא ללבוש בגדים מכובסים גם אחר שבעה, ונוהגין שאדם אחר לובשם תחלה ואחר כך לובשם האבל, והמנהג עיקר, וכן נוהגין במדינות אלו לאחר שבעה. ואם לבשו אדם אחר רק שעה אחת די בכך. וכתב בפתחי תשובה (ס״ק ג) בשם מהר״י באסן בשו״ת לחמי תודה (סי׳ ג), שאם מחליף את הבגד לצורך כגון שהחלוק מלוכלך או משום כינים, מותר להחליפו אפילו באבל בתוך שבעה ׳על ידי כך׳, כמו ברחיצה שלא נאסרה אלא משום תענוג. ובגשר החיים (פכ״ח סי׳ י אות ח) כתב לפי זה להתיר להחליף כתונת שיש בה זיעה בכתונת אחרת כיון שעל ידי הזיעה הרי היא כמלוכלכת. אך בשו״ת מנחת יצחק (ח״י סי׳ מד) העיר עליו, ששיבוש עלה בידו לפי שלא עיין במקור הדברים בשו״ת לחם רב, והבין מדברי הפתחי תשובה בשמו שבכל ענין מותר לאבל להחליף בגדים בתוך ימי אבילותו אם עושה כן כיון שבגדיו מלוכלכים, ובאמת מהר״י באסאן לא התיר אלא בצירוף מה שאדם אחר ילבש את הבגדים מקודם, וזהו שרמז הפתחי תשובה כשכתב ׳על ידי כך׳ והיינו בצירוף לבישת אדם אחר שהתיר בזה הרמ״א אחר שבעה ובזה כתב הפתחי תשובה להתיר בתוך שבעה אם הוא מחמת לכלוך, אבל בלא זה אין היתר אף במקום הצורך להחליף לבגדים אחרים (מן עיי״ש קנין תורה ח״ו סי׳ קט אות ג ומועדים וזמנים ח״ה סי׳ שלח שכן כתבו להתיר מפני הזיעה גם נלי לביאת אמר).

אמנם כתב במנחת יצחק (שם) שאף שאין להתיר החלפת בגדים במקום הצורך אלא על ידי לבישת אחר מקודם, מכל מקום יכולים לסמוך על דברי הכרם שלמה (הפלא, יו״ד סי׳ שפט בשו״ך סק״ב) שכתב בשם לחם הפנים שאם מניחו לשעה אחת על גבי הקרקע הרי זה כאילו לבשו אחר ומותר ללבשו במקום הצורך (ורמה עוד הלכות מג נמג שם הערה *39).

בדין טעימה ואכילה לפני תפילת מוסף

בגמרא מבואר שדעת רבי יהודה היא שלעולם אין נשיאת כפים במנחה ונעילה אלא רק בשחרית ובמוסף, ואף ביום הכפורים. וטעמו הוא כיון שבשחרית

דין נטילת צפרניים וסירוק בשבוע שחל בו תשעה באב

נחלקו הפוסקים לגבי נטילת הצפרנים אם יש איסור ליטלם בשבוע שחל בו תשעה באב, ולצורך טבילת מצוה וכן בערב שבת לכבוד שבת ודאי מותר ליטלם. ולענין סריקת הראש אין להחמיר אפילו בשאר ימי השבוע[סא].

אכילת בשר בשבוע שחל בו תשעה באב

כבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו עד שיעבור התענית, ויש מקומות שנהגו לבטל השחיטה מראש החדש עד התענית[סב]. וכן נהגו בני אשכנז שמצניעים מראש חודש[סג] עד י׳ באב[סד] את הסכין של שחיטה, שאין שוחטים כי אם לצורך מצוה כגון לחולה אף אם הוא חולה קצת[סה], או שבת או מילה או פדיון הבן וכיוצא בו[סו].

דיני תספורת בשבוע שחל בו תשעה באב

שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסורים לספר[סז], אחד האיש ואחד האשה[סח], אפילו לכבוד שבת[סט], אחד ראשו ואחד כל מקום שבגופו[ע]. אך בשפם מותר לספר כל מה שמעכב את האכילה[עא].

ובני אשכנז נוהגים איסור תספורת מי״ז בתמוז[עב].

אכילת שני תבשילים בסעודה המפסקת

לא יאכל בשר ולא ישתה יין בסעודה שמפסיק בה, ולא יאכל שני תבשילין[עג]. ואפילו אם בישל מין אחד בשתי קדרות ואחד מהם בלילתו עבה יותר מהשני[עד] נחשבים הם כשני תבשילין. וכן יש להחמיר ולהיזהר מלאכול שני מינים בקדירה אחת, אלא אם כן הוא דבר שדרכו בכך כל השנה כגון אפונים שנותנים עליהם בצלים וביצים[עה]. ותבשיל הנעשה מדבר שנאכל כמות שהוא חי, נחשב תבשיל לענין זה[עו]. ואין חילוק בין צלי למבושל[עז].

ומותר לאכול פירות כשהם חיים, אפילו כמה מינים[עח].

נוהגים לאכול עדשים עם ביצים מבושלים בתוכם כיון שהם מאכל אבלים[עט]. ויש נוהגים לאכול ביצים קשים, שהוא גם כן מאכל אבלים[פ]. ולכן לא יאכלו שום תבשיל אחר זולתם[פא].

דין ט״ו באב

נהגו שלא ליפול על פניהם בט״ו באב[פב]. ומדברי השו״ע נראה שבמנחה שלפניהם נופלים, ואין נוהגים כן[פג]. ואומרים בו צידוק הדין[פד], ואָבֵל (ר״ן) מתפלל בו לפני העמוד גם בשחרית[פה].

תפילות שאין בהם נשיאת כפים

בשחרית במוסף ובנעילה הכהנים נושאים את כפיהם, אבל במנחה אין נשיאת כפים, מפני שבמנחה כבר סעדו כל העם ושמא שתו הכהנים יין ושכור אסור בנשיאת כפים, ואפילו ביום תענית אין נושאין כפיהן במנחה שגזרו במנחת תענית מפני מנחת כל יום[פו].

במה דברים אמורים בתעניות שמתפללין בהם מנחה ונעילה כגון צום כפור ותענית צבור, אבל תענית שאין בו נעילה כגון תשעה באב ושבעה עשר בתמוז, הואיל ותפלת מנחה שלהם סמוך לשקיעת החמה הרי נראית כנעילה ואינה מתחלפת במנחה של כל יום, ולפיכך יש בה נשיאת כפים[פז]. וכהן שעבר ועלה לדוכן במנחה של יום הכפורים הואיל והדבר ידוע שאין שם שכרות הרי זה נושא כפיו ואין מורידין אותו מפני החשד שלא יאמרו פסול היה לפיכך הורידוהו[פח].

ונהגו בכל מדינות אשכנז[פט] שאין נושאים כפים אלא ביום טוב, משום שאז שרויים בשמחת יו״ט ואף ביום הכפורים ששמחים על שהוא יום סליחה וכפרה, וטוב לב הוא יברך. מה שאין כן בשאר ימים שטרודים בביטול מלאכתם,

[סא] **משנ״ב** (סק״כ), ודלא כמהר״י מברונא (סי׳ יג) שהחמיר בזה, ובפרי מגדים (פ״ק יח) כתב שנכון להחמיר כמותו באנשים אף בצינעא, ולא התיר סירוק אלא לנשים, ועיי״ש. [סב] **רמב״ם** (תעניות פ״ה ה״ו). ואין מקור דין זה בגמרא אלא מנהגם של ראשונים הוא, ואף על פי כן כל מי שאוכל בשר במקום שנוהגים בו איסור, פורץ גדר הוא וינשכנו נחש (שו״ע או״ח סי׳ תקנו סי״ב). וראה עוד פרטי דינים בזה בשו״ע (שם ס״י), ואכמ״ל. [סג] **מליל ראש חודש**, ואף קודם לכן אם התפללו הצבור ערבית לפני שקיעת החמה (פמ״ג פ״ק כו, בשיורי דברי המג״א שם). [סד] **והיינו למנהג בני אשכנז** שאין אוכלים בשר בלילה שאחר תשעה באב (שעה״ל פ״ק סה). ובמקום הדחק יש להקל ולשחוט בתשעה באב עצמו אחר חצות, ואם חל ט״ב ביום ה׳ מותר גם לכתחילה לשחוט אחר חצות לכבוד השבת (משנ״ב שם). [סה] **משנ״ב** (סק״ס), ומי שחכר מהשר להאכיל בשר לערלים ואם לא ישחוט יפסיד, יוכל לשחוט להם על ידי שיתן מכל בהמה חתיכה אחת לעני חולה, שלצורך חתיכה אחת כבר צריך לשחוט את כל הבהמה (משנ״ב שם). וכן נהגו הספרדים בירושלים כמבואר בפרי האדמה (מ״ד ע״ג הרמב״ם הל׳ תעניות פ״ה ה״ו) שלא לאכול בשר מראש חודש אב, אלא שנהגו להקל לאכל בשר בר״ח, וכן מנהג בגדאד כמבואר בבן איש חי (פרשת דברים סעי״ו) שנוהגים איסור מליל שני של חודש אב עד ליל עשירי. [סו] **רמ״א** (שם ס״ק). וסעודה שעושין בלילה שלפני מילה אינה סעודת מצוה (משנ״ב ס״ק סג). [סז] **רמב״ם** (תעניות פ״ה ה״ו), שו״ע (או״ח סי׳ תקנו ס״ג), וכמבואר בסוגייתינו. [סח] **משנ״ב** (ס״ק עט), ואפשר שיש להחיר באשה לגלח ריבוי שער הצדעים (משנ״ב שם). ובשו״ת שבט הלוי (ח״י סי׳ פט אות ח) כתב לענין אשה שאפשר להקל להסתפר אם זה נוגע לרבוי שערות הראש והיא מסתפרת בעיקר מטעמי צניעות. ולמנהג בני ספרד הנה כתב במועד לכל חי (סי׳ י אות כה) להקל בנשים חוץ מאם חל ט״ב ביום ראשון או בשבת שאין להסתפר בערב שבת. אך עיי׳ כה״ח (ס״ק מז). [סט] **משנ״ב** (ס״ק נב). אך ראה ביאור הלכה (ד״ה וכן) שתמה על מקור דין זה. [ע] **שו״ע** (שם סי״ג). [עא] **שו״ע** (שם סי״ג) ומשנ״ב (סק״פ). ובקיצור שו״ע (סי׳ קכג ס״ד) מחמיר גם בשפם בשבוע שחל בו ת״ב. ולא הקיל אלא מר״ח עד שבוע שחל בו. [עב] **רמ״א** (שם ס״ד). ובבית יוסף (ד״ה כתב הכל בו) כתב בשם הכל בו (סי׳ סג) שמנהג הזקנים שלא להסתפר כלל לפני אותה שבת כדי שיכנסו ליום התענית כשהם מנוולים וגוערין מאד למי שיספר, ובבן איש חי (לנצים ס״ב) כתב שראוי לנהוג כן אלא שאין גוערים בחזקה ביד מי שמקל בזה. [עג] **רמב״ם** (תעניות פ״ה ה״ז), שו״ע (או״ח סי׳ תקנו ס״ה), וראה עוד להלן (ס.) בדינים נוספים הנוהגים בסעודה המפסקת. [עד] **משנ״ב** (סק״ח). אבל אם שניהם שוים אין קפידה במה שבישלום בשני קדירות, ודלא ככנסת הגדולה שמחמיר בזה (שעה״ל סק״ד). [עה] **והגדר** בזה הוא שברוב הפעמים אין מבשלים אותם בנפרד אלא יחד, ולכן דגים מבושלים בביצים אסור לאכול כיון שברוב הפעמים מבשלים דגים בלי ביצים [ובביאור הגר״א משמע להקל בזה (שעה״ל סק״ו)], וכן לביבות או אטריות רחבות עם גבינה נחשבים לשני תבשילים כיון שברוב פעמים מבשלים אותם בלי גבינה (משנ״ב סק״י). [עו] **שו״ע** (שם ס״ג). [עז] **רמ״א** (שם). [עח] **שו״ע** (שם ס״ד). [עט] **שו״ע** (שם ס״ה). ואין מותר אלא כשהדרך לבשלם יחד בכל השנה, שאם לא כן הרי הם שני תבשילים וכנ״ל. והמנהג הוא לאכול ביצים לבד (משנ״ב ס״ק יג). [פ] **רמ״א** (שם). [פא] **משנ״ב** (ס״ק יד). [פב] **שו״ע** (או״ח סי׳ קנד ס״ו). [פג] **משנ״ב** (ס״ק נב) וכן הוא בפסקי הסידור לשו״ע הרב הל׳ קריאת שמע ותפילה. [פד] **משנ״ב** (סי׳ תכ סק״ד) שלא נקרא ׳מועד׳. [פה] **משנ״ב** (סי׳ תרעח ס״ק מד). [פו] **רמב״ם** (נוסחת כפיס פי״ד ה״ח), שו״ע (או״ח סי׳ קכט ס״ח). [פז] **וראה** כף החיים (סק״ד) שכתב שאף שלדברי המקובלים לכאורה אין מקום לנשיאת כפים גם במנחה של תענית, מכל מקום אין לזוז בזה מהמפורש בסוגייתינו שנושאים כפים, עיי״ש. וכהן שלא התענה לא ישא כפיו במנחה של תענית (פרי חדש שם סק״ח, ממזיק ברכה שם קו״ח סק״ח ועוד). [פח] **רמב״ם** (שם ה״ג), שו״ע (שם). ודין נשיאת כפים במוסף מבואר גם בשו״ע (או״ח סי׳ רפו ס״ח). ודין נשיאת כפים במנחת יום הכפורים מבואר גם בשו״ע (או״ח סי׳ תרכג ס״ד), ודין נשיאת כפים בנעילה של יוה״כ שם (סי׳ תרכו ס״ה), ודין נשיאת כפים במנחה של תעניות שם (סי׳ תקסו ס״ח). [פט] **וראה** שו״ת מנחת יצחק (או״ח סי׳ ו) שהאריך לברר שבגליל ג״כ אין לישא כפים בכל יום, אלא רק בשבת ויו״ט וחוה״מ ור״ח במוסף.

פניני הלכה

ובמוסף בכל ימות השנה אין שכרות מצויה ולכן יכולים הכהנים לפרוש כפיהם, אך בשעת מנחה ונעילה מצויה שכרות בכל ימות השנה כיון שזמן תפילתם הוא אחר הסעודה, וכיון שבדרך כלל שכיחה שכרות בשעה זו אין הכהנים נושאים בהם את כפיהם גם ביום הכפורים שאין בו שכרות. וכתב הרא״ש (פ״ד סי׳ ו) בשם רבינו חננאל, שמסוגייתינו מוכח שאין אדם רשאי לאכול לפני תפילת מוסף אלא רק אחריה, שאם לא כן היתה השכרות שכיחה גם לפני תפילת מוסף ולא רק לפני תפילת מנחה ולא היתה נשיאת כפים במוסף. וכן פסק בשו״ע (או״ח סי׳ רפו ס״ג), שמותר לטעום קודם תפלת המוספין, והיינו אכילת פירות או אפילו פת מועט, אפילו טעימה שיש בה כדי לסעוד הלב, אבל סעודה אסור. אך הב״ח (סי׳ רפו ס״ג) כתב לדייק מלשון הרא״ש בשם רבינו חננאל, שלא כתב שאסור לאכול לפני תפילת מוסף אלא כתב שאין אדם רשאי לאכול לפני תפילת מוסף, שמשמע שאין איסור בדבר מעיקר הדין אלא שאין אדם רשאי לעשות כן כיון שנהגו הכל שלא לאכול, ומזה נמשך שאין אדם רשאי לאכול משום אל תטוש תורת אמך. וזהו שכתב הר״ח שלא שכיח שכרות בזמן תפילת מוסף, שאף שקצת שכרות יש כיון שיש האוכלים לפני תפילת מוסף כיון שאין איסור בדבר, מכל מקום כיון שרובא דרובא אינם עוברים על מנהג ישראל ואינם אוכלים לפני תפילת מוסף נמצא שאין שכרות שכיחה אז. וכתב הב״ח שנפקא מינה בזה למי שלבו חלש ואינו יכול להתפלל לפני שיאכל, שמותר לו לאכול לפני תפילת מוסף כיון שבאופן זה מותר לאדם להקל כנגד המנהג. ודנו הפוסקים האחרונים בדבר ההנהגה למעשה אם ההלכה כהשו״ע שאסור לאכול לפני תפילת מוסף מעיקר הדין ואף למי שלבו חלש, או כהב״ח שמותר לאכול לפני תפילת מוסף מעיקר הדין ולכן מי שלבו חלש יכול להקל נגד המנהג.

ובשו״ת שואל ומשיב (מהדו״ה מ״מ סי׳ קכ) כתב בדבר האנשים הנוהגים שלא לאכול לפני נטילת לולב, ולכן הם מקדימים להתפלל שחרית והלל בהשכמה ואחר כך אוכלים ואחר כך חוזרים לבית הכנסת לתפילת מוסף, וכתב בשואל ומשיב שיש לפקפק במנהגם מחמת שאין לאכול לפני תפילת מוסף, אלא שכתב שזוכר שכשהיה בשנת תקצ״ז בעיר ניקלשבורג במדינת מעהרין ראה שיש אנשים שמתפללים בכל שבת בבית הכנסת עד קריאת התורה והולכים לביתם ואחר כך הולכים להתפלל מוסף בשעה עשירית. וכששאל אותם על מנהגם אמרו לו שכן התיר להם הגאון מהר״ם בנעט לאותם שלבם חלש ותאבים לאכול שילכו לביתם לאכול לפני תפילת מוסף, והוא כדעת הב״ח שהקל בזה. אך בשו״ע הרב (סי׳ רפו ס״ד) הכריע כדעת הט״ז שחלק על הב״ח ונקט שאסור לאכול לפני תפילת מוסף ולא הותרה אלא טעימה, וכן האריך להוכיח בשאגת אריה (סי׳ יח).

והנה מנהג הרבה קהילות היה שהיו טועמים כל הציבור לפני תפילת מוסף, וכדין השו״ע שטעימה מותרת לדברי הכל. ובשו״ת באר שמואל להג״ר שמואל רוזנברג אב״ד אונסדורף (סי׳ ג) נשאל אם מותר לאדם לפרוש מן הצבור ולא לטעום לפני תפילת מוסף, ובזמן שהצבור אוכלים יתפלל תפילת מוסף ואחר כך יאכל. והשיב שהמנהג הזה שלא לאכול כלל לפני תפילת מוסף מנהג ותיקין

ואפילו בשבתות השנה אין נושאים כפים כיון שטרודים בהרהורים על מחייתם. ואפילו ביו"ט אין נושאין כפים אלא בתפלת מוסף, שיוצאים אז מבית הכנסת וישמחו בשמחת יו"ט[צ]. ובכל תפילת שחרית ומוסף שמעיקר הדין יש בו נשיאת כפים וכפרטי הדינים הנ"ל, ואין נושאין בו כפים, אומר הש"צ אלקינו ואלקי אבותינו וכו'[צא]. ובארץ ישראל ובכל מלכות מצרים המנהג לישא כפים בכל יום והפוסקים קלסו למנהגם בזה[צב].

יום הכפורים אע"פ שאין בו שמחת אכילה ושתיה נושאים כפים בו כמו ביו"ט מפני שיש בו שמחת מחילה וסליחה וכפרה וקדושה וכבוד היום במלבושים נאים ומטעם זה יש מקומות שנושאים כפים בו אפילו בשחרית ויש מקומות שנושאים כפים בו גם בנעילה מפני שהוא סמוך ליציאה מבית הכנסת כמו שהוא הטעם בשאר יו"ט[צג].

דין שכור בנשיאת כפים

מי ששתה רביעית יין בבת אחת אינו נושא את כפיו עד שיסיר את יינו מעליו, לפי שהוקשה ברכה לעבודה. שתה רביעית יין בשתי פעמים או שנתן לתוכו מעט מים מותר, ואם שתה יותר מרביעית אף על פי שהיה מזוג אף על פי ששתאו בכמה פעמים לא ישא את כפיו עד שיסיר את יינו מעליו[צד].

ונחלקו הפוסקים במי ששתה שאר משקים המשכרים אם פסול לנשיאת כפים אוצר החכמה כבר כשהגיע למצב שאינו יכול לדבר לפני המלך, או אינו נפסל עד שיגיע לשכרותו של לוט. וכן נחלקו בשותה רביעית יין מגיתו (מין ענפיס) אם אסור בנשיאת כפים אף על פי שאינו משכר[צה].

כז.

פסול בעל מום לנשיאת כפים

מי שיש לו מומין בפניו או בידיו כגון שידיו הן כפופות או עקומות לצדיהן או שהן בוהקניות דהיינו שמנומרות בנקודות דקות וכן אם פניו בוהקניות או עקומים לא ישא את כפיו מדרבנן, מפני שהעם מסתכלין בו ובאים לידי היסח הדעת, והוא הדין למי שיש לו מומין ברגליו במקום שעולין לדוכן בלא בתי שוקיים (זאקן) שהמומין גלוים ומסתכלין בהם. אבל מומין שבסתר אינן פוסלין לנשיאת כפים אף על פי שפוסלין לעבודה שבמקדש, שלא הוקשה נשיאת כפים לעבודה אלא לענין עמידה, שנאמר 'לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו' לעמידה הוקשה ולא לדבר אחר[א].

עיקר שירה בפה

אין פוחתין משנים עשר לוים עומדים על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן ומוסיפין עד לעולם. ואין אומרין שירה אלא בפה בלא כלי שעיקר השירה עבודתה בפה[ב]. ואחרים היו עומדים שם מנגנין בכלי שיר, מהן לוים

[צ] ויש שאין נושאים כפים אלא ביום טוב שחל בשבת, ואין מנהג זה עיקר (משנ"ג סי' קכח ס"ק סה). ונהגו הכהנים סלסול בעצמם לטבול בערב יום טוב משום נשיאת כפים של מחר, ומכל מקום אין זה מעכב בדיעבד (משנ"ג שם, ורמה שעה"ג ס"ק קנג שהארין מה). [צא] **רמ"א** (או"ח סי' קכח ס"ד) ומשנ"ב (ס"ק קסו-קסז). [צב] **משנ"ב** (ס"ק סד). [צג] **רמ"א** (או"ח סי' קכח סמ"ד, סי' תרכג ס"ה), לשון שו"ע הרב. וטעם הסוברים שאין נשיאת כפים בנעילה הוא מפני שכמה פעמים נמשך סיום התפלה עד הלילה, ובלילה אין נושאים כפים כיון שנשיאת כפים הוקשה לעבודה שאינה אלא ביום, לפיכך נהגו שלא לישא כפים בשום פעם. ומכל מקום אומרים או"א ברכנו בברכה וכו' וכן שים שלום אפילו אם הוא לילה, שבזה אין קפידא כל כך כיון שהתחלת התפלה היתה ביום (משנ"ג סי' תרכג סק"ט). והנוהגים לישא את כפיהם בתפילת נעילה יראו להזדרז שתהיה נשיאת כפים ביום, ואם הזמן קצר יאמרו הפיוטים אחר התפלה כדי שיהא נשיאת כפים ביום (משנ"ג סק"ח). ובדיעבד אם כבר הוא לילה יש סוברים שמכל מקום ישאו הכהנים את כפיהם (רמה כף החיים סי' קכט סק"ג). ולענין בין השמשות ראה שער הציון (סי' תרכג ס"ק יח). [צד] **רמב"ם** (הלכות כפיס פט"ו ה"ז), **שו"ע** (או"ח סי' קכח סל"ח). [צה] **משנ"ב** (ס"ק קמח). ומדבריו (שם ובמאור הלכה ד"ה לדברי) נראה שדעתו להכריע להחמיר בשאר משקים באינו יכול לדבר לפני המלך.

דף כז [א] **רמב"ם** (הלכות כפיס פט"ו ה"ג), שו"ע (או"ח סי' קכח ס"ו), לשון שו"ע הרב (שם סמ"ד). [ב] **וראה** ספר המפתח שם שיש סוברים להלכה שעיקר שירה בכלי.

פניני הלכה

הוא וכמה מקומות ראה תלמידי חכמים יראי חטא מתפללים תפילת מוסף לפני אכילתם והיתכן למחות ביד מי שרוצה להחמיר על עצמו, ומה גם שלא הותרה אלא טעימה לפני תפילת מוסף, ומי הוא זה שמדקדק שלא לאכול לשבעה אלא רק טעימה גרידא. והוסיף עוד שאף שבכמה קהילות הנהיגו כן הרבנים בימות הקיץ כדי שיקראו קריאת שמע בזמנה ולא יצטרכו האנשים לאכול לפני התפילה, והחתם סופר שיבח את מנהגם, מכל מקום בקהל פרעשבורג לא ידע שום בית כנסת שעושים בו הפסק בין שחרית למוסף, ובאמת בזמנינו שבלאו הכי ברוב הקהילות אין קוראים קריאת שמע בברכותיה לפני סוף זמן קריאת שמע נמצא שזה וזה לא עלתה בידם, ומן הראוי להחזיר עטרה לישנה ולא לאכול לפני תפילת מוסף (ועיי"ש עוד).

אמנם בשו"ת יהודה יעלה (מה"ע סי' רנג) כתב ששיעור טעימה המותר לדעת הכל, אינו כשיעור כביצה גרידא כמו שכתב בדגול מרבבה בדעת השו"ע, אלא כל שאין קובע סעודה באופן שיתחייב בברכת המזון ותעלה לו אכילתו לסעודה מסעודות שבת, עדיין בכלל טעימה הוא ואין איסור בדבר לכו"ע. ולכן כתב שמותר לאכול לפני תפילת מוסף פת שחרית הנהוג בשתיית קפה ואכילת פת הבא בכיסנין בפחות משיעור קביעות סעודה. אך מדברי המשנ"ב (ס"ק ז שניין לסי' תרלט, ועיי"ש משנ"ג ס"ק טו) מבואר שלדעתו אין לאכול פת הבאה בכסנין אלא עד שיעור כביצה. ובשמירת שבת כהלכתה (פנ"ג ס"ק נג) כתב בשם הגרש"ז אויערבאך שנהגו להקל במיני תרגימא לאכול אפילו יותר מכביצה, ובפרט אם הוא ברבים דמדכרי אהדדי, כמו בשמחת תורה שמקדשים בבית הכנסת לפני תפילת מוסף.

כז.

נשיאת כפים בכהן רווק

בגמרא מבואר שהוקשה נשיאת כפים של הכהנים בברכתם לנזיר ולכהן בשעת עבודתו בבית המקדש, ומהקישים אלו למדו שכהן שתוי אינו נושא את כפיו כשם שנזיר אסור בשתיית יין וכהן שתוי אסור לו לשרת בבית המקדש, ומכל מקום כשם שמשרת מותר באכילת חרצנים כך כהן שאכל חרצנים נושא את כפיו אף שנזיר אסור באכילת חרצנים, וכן כהן בעל מום נושא את כפיו כדרך שנזיר יכול להיות בעל מום אף שכהן בעל מום אינו יכול לשרת בבית המקדש. ואף על גב דבעלמא כשיכולים ללמוד בהיקש לקולא ולחומרא לחומרא מקשינן ואין לומדים להקל, כאן למדים קולות שני הצדדים גם להקל בחרצנים ככהן משרת וגם להקל בבעל מום כנזיר, כיון שאין ההקישים הללו לנזיר ולמשרת הקישים גמורים אלא אסמכתא מדרבנן, ובדרבנן יכולים להקל.

והנה בשבולי הלקט (השלם סי' כג) כתב בשם רבינו יצחק בר יהודה, שכהן העומד לברך את ישראל ראוי לו שיהיה שרוי בשמחה ובטוב לבב, וכמו שמצינו ביצחק שביקש שלאחר שיאכל וישתה ותהיה נפשו שמחה עליו יגש לברכו. ומטעם זה כהן פנוי אינו עולה לדוכן מפני שאינו שרוי בשמחה, וכמו שאמרו ביבמות (דף סג:) כל השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה שנאמר ושמחת אתה וביתך. ומצוה להחזיק מנהג הראשונים בכל מה שאפשר להחזיק. וכן כתב המרדכי (מגילה פ"ג סי' תתטו) בשמו (ורמה נשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד"פ סי' שמה). אך בתשובות גאונים קדמונים (סי' ד) מבואר שכהן פנוי שאין עליו שם רע חייב לישא כפיו, ובשו"ת הרשב"א (ח"ו סי' פה) נשאל בדין פנוי אם נושא כפיו, והשואל הביא דברי רבי יצחק בר יהודה הנ"ל, והשיב הרשב"א שדבר זה לא שמע אותו מאחד מרבותיו מעולם ולא ראה אותו באחד ממחברי הספרים, ואולי מדרש אגדה הוא, אבל לפי הגמרא שלנו לא נראה כן שלא הוזכר כן בשום מקום. וכן כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' קכח) שאין טעמו של ר' יצחק בר יהודה כדאי לבטל מצות עשה של ברכת כהנים, וכל שכן שבזמן הזה עינינו הרואות כי הנשואים שרויים בלא שמחה מפני טרדת המזונות וצרכי הבית, ואף על פי כן נושאים כפיהם בכל יום, ולכן אפילו אין שם אלא כהן פנוי נושא כפיו ומברך בפני עצמו, וכן המנהג במקומו. ולמעשה פסק בשו"ע (או"ח סי' קכח סמ"ד) שכהן נושא את כפיו אף על פי שהוא פנוי, וכתב הרמ"א שיש אומרים שאינו נושא כפיו כיון שהשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה והמברך יש לו להיות בשמחה, ונהגו שנושא כפיו אף על פי שאינו נשוי, ומכל מקום הרוצה שלא לישא כפיו אין מוחין בידו, רק שלא יהא בבית הכנסת בשעה שקורין כהנים או אומרים להם ליטול ידיהם. אך מנהג עיר הכהנים ג'ירבא (תוניסיה) שאין כהן פנוי נושא כפיו, וכמו שכתב בספר ברית כהונה (או"ח מערכת נ אות ג), וכן מנהג איזמיר (שו"ת ויען אמרתם חלק או"ח סימן מו).

ובאמת כתבו האחרונים טעם נוסף למה שכהן שאינו נשוי לא ישא את כפיו, על פי מה שכתב בזוהר (נשא דף קמה:) שאין השכינה שורה במי שאינו נשוי, וכהנים צריכים השראת השכינה יותר מכל העם וכיון ששורה עליהם השכינה שורה עליהם מידת החסד ואז צריכים הם לברך את העם. וכתבו המקובלים שמשמע מדברי הזוהר שלכן מי שאינו נשוי שאין השכינה שורה עליו אינו יכול לברך את העם. וכן למד הרמ"ק (אור יקר כרך יג עמ' רפ) מדברי הזוהר. וכתב בספר יש שכר (דיני נטילת כפיס אות ג) שאפשר שגם רבי יצחק בר יהודה שהביאו הראשונים בשמו שאין כהן רווק מברך כיון ששרוי בלא שמחה, כוונתו היא לסוד זה שבדברי הזוהר, שהכל עולה בקנה אחד. ובשו"ת ויען אברהם (שם) כתב שדעתו היא שעל כל פנים אלמן לא ישא את כפיו, כיון שהקורא בדברי האר"י ז"ל מהו אלמן יאחזמו רעד להניחו שיעלה לדוכן לבדו, וכתב שאינו עומד לשנות בזה המנהג אך על כל פנים לא יעלה הכהן האלמן לבדו לדוכן ועקירת מנהג באופן כזה על ידי שב ואל תעשה אינה עקירה.

והנה טעם זה שכהן רווק אינו נושא את כפיו כיון שאין השכינה שורה עליו, כתבוהו גם בכנסת הגדולה (או"ח סי' קכח הגהות ב"י) והמגן אברהם (שם ס"ק סד)

ומהן ישראלים מיוחסין המשיאין לכהונה, שאין עולה על הדוכן אלא מיוחס, ואין אלו המשוררים על פי הכלים עולין למנין השנים עשר[ג].

חלוקת המשמרות מימי משה עד ימי שמואל

משה רבינו חלק הכהנים לשמונה משמרות, ארבעה מאלעזר, וארבעה מאיתמר, וכן היו עד שמואל הנביא. ובימי שמואל חלקם הוא ודוד המלך לעשרים וארבעה משמרות[ד].

כז:

קריאת סדר קרבנות בזמן הזה

קודם תפילת שחרית אומרים פרשת התמיד (במדבר כח ב-ח), ויש אומרים סדר המערכה ורבון העולמים אתה צויתנו וכו'[ה]. ואם אי אפשר לאומרו בצבור יכול לאומרו בביתו ולחזור פרשת התמיד לבד עם הצבור, ויכוין בפעם השניה כקורא בתורה[ו]. בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף של שבת (במדבר כח ט-י), אבל לא בראש חודש ויום טוב, מפני שבהם קוראים בתורה בפסוקי מוסף[ז]. ויש אומרים שמזכירים גם מוסף של ראש חודש היום לפרסם שהוא ראש חודש, וכן נוהגים בני אשכנז[ח].

יציאת הנשמה היתירה במוצאי שבת

מברכים על הבשמים במוצאי שבת, מפני שהנפש כואבת מיציאת השבת ולכן משמחין אותה ומיישבין אותה בריח טוב[ט].

קריאה בתורה פחות מג' פסוקים

לא יקרא הקורא בתורה בצבור פחות משלשה פסוקים[י].

ובראשי חדשים שאין די פסוקים לקרוא לכל אחד ג' פסוקים מבלי לשייר פחות מג' פסוקים עד סוף הפרשה, הראשון קורא שלשה פסוקים מפרשת צו, שהם 'וידבר' 'צו' 'ואמרת'. והשני חוזר וקורא פסוק ג' שקרא הראשון שהוא 'ואמרת' ושני פסוקים שאחריו שהם 'את הכבש אחד', ופסוק 'ועשירית האיפה', כדי שישייר בפרשה שלשה פסוקים. והשלישי קורא שלשה פסוקים ששייר השני 'מעולת תמיד' עד 'ובראשי חדשיכם', והרביעי קורא 'ובראשי חדשיכם'[יא]. ויש אומרים שהשלישי אינו קורא אלא עד 'וביום השבת', והרביעי קורא גם פסוקי 'וביום השבת' וגם 'ובראשי חדשיכם'[יב]. ודעת הגר"א שהכהן קורא ג' פסוקים והלוי חמשה עד סוף הפרשה, והשלישי חוזר וקורא ג' פסוקים האחרונים בפרשה שקראו וקורא 'וביום השבת' עד פרשת ראש חודש והרביעי קורא פרשת ראש חודש, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת[יג].

קריאה בתורה באותם פסוקים שקרא הראשון

לכתחילה אין לקרות בתורה לעולה השני את אותה הקריאה שקראו למי שעלה ראשון[יד]. אבל כשאי אפשר או בדיעבד כשקראו לשני מה שקרא הראשון, אם הוסיף השני על מה שקרא הראשון ג' פסוקים במקום שאפשר, או אפילו אם הוסיף שני פסוקים במקום שאי אפשר להוסיף שלושה, אותו שני עולה מן המנין. אך אם לא הוסיף אף שני פסוקים אינו עולה מהמנין. ולדעת השו"ע[טו] מותר לקרות הרבה עולים בשבת אף על פי שקורא זה את מה שכבר קרא זה, ולדעת הרמ"א אסור לעשות כן[טז]. חוץ מקריאת התורה של סוכות בפרי

[ג] **רמב"ם** (כלי המקדש פ"ג ה"ג). והראב"ד (פ"ה הט"ו) ועוד ראשונים פירשו שאין הקטנים עולים למנין שנים עשר (תוי"ט ערכין פ"ב מ"ו ועוד). [ד] **רמב"ם** (כלי המקדש פ"ד ה"ג). [ה] **והטעם** כיון שבזמן שאין בית המקדש קיים ואין יכולין להקריב קרבנות מי שעוסק בהן ובפרשיותיהן מעלה עליו הכתוב כאלו הקריבם וכמבואר בסוגייתינו. ולכן מעם זה יש שמוסיפים ואומרים גם סדר המערכה אבי הוי מסדר וכו'. ומי שיודע ספר מצוה עליו ללמוד בגמרא פירוש המימרא הזו וכן פירוש מה שאומרים בכל יום עניני עשיית הקטורת כדי שיבין מה שהוא אומר, ובזה תחשב לו האמירה במקום ההקטרה, שמה שעולה לו כאילו הקריב הוא רק כשהוא מתעסק להבין ענינה ולא באמירת התיבות בלבד. ויאמר את פרשת הקרבנות בעמידה כדוגמת הקרבנות שהיו מקריבים בעמידה (מג"א בהקדמה לסי' מח, שו"ע הרב שם ס"ו), ויש חולקים שאין צריך לעמוד, ומכל מקום יש שכתבו שבפרשת התמיד ראוי לעמוד כשקוראים אותה בצבור בקול רם (משנ"ב סי' מח סק"ו). [ו] **רמ"א** (שו"ת סי' מח ס"ו). והוא לפי מנהגם באותו מקום לומר רק פרשת התמיד בצבור ובקול רם, ולכן צריך לשנות פרשת התמיד עם הצבור, ולרווחא דמילתא יכוין שלא לצאת בקריאה השניה כדי שלא יראה כמקריב שני תמידים (משנ"ב סק"ג-ד). [ז] **שו"ע** (שם). [ח] **רמ"א** (שם). אבל יו"ט אין צריכים לפרסם כיון שכבר הוא מפורסם מאתמול, ושבת אע"פ שהוא מפורסם אומרים אותה בשחרית כיון שאין יכולין לקרותה בתורה מפני שאין בה אלא שני פסוקים (משנ"ב סק"ו). [ט] **רמב"ם** (שבת פכ"ט הכ"ט), טור (או"ח סי' רלז). והוא על פי המבואר בסוגייתינו שבשבת יש באדם נפש יתירה ובמוצאי שבת היא ניטלת ממנו ומצטער על כך. ולשון הרמב"ם הוא שהנפש דואבת ליציאת שבת, שפירש שאינה נפש נוספת אלא שנוספת בנפש שמחה מחמת עונג שבת ובצאת השבת הנפש דואבת (מעשה רקח על הרמב"ם שם). וכתבו הפוסקים (טור והובא במשנ"ב סק"ג) שאין צריך לחזר אחר בשמים כיון שאין מברכין עליהם אלא להשיב הנפש ואינם חיוב. [י] **רמב"ם** (תפילה פי"ג ה"ג), שו"ע (או"ח סי' קלו ס"ג). [יא] **רמב"ם** (תפילה פי"ג ה"ד), שו"ע (או"ח סי' תכג ס"ג), וכדעת רב שדולג ודלא כשמואל שאמר שפוסק. [יב] **משנ"ב** (סק"ג) בשם הב"ח והפרי חדש, וכתב שמדברי הפרי מגדים משמע שעדיף לעשות כמנהגנו. [יג] **משנ"ב** (שם) וביאור הלכה (ד"ה ולוי). [יד] **מג"א** (סי' קלו ס"ק יג), משנ"ב (שם ס"ק יט), אך יש נוהגים בפרשת בחקותי שקוראים לעולה לתוכחה ג' פסוקים קודם כדי להתחיל בדבר טוב, אף שכבר קרא השלישי אותן הפסוקים (משנ"ב שם). [טו] **או"ח** (סי' רפג ס"ג). [טז] **משנ"ב** (סי' קלו ס"ק כד).

פניני הלכה

בשם מהר"ם טיקטין, וכתבוהו באופן אחר קצת, שבאמת בדברי הזוהר אין מפורש אלא שכהן רווק אינו ראוי לעבודה בבית המקדש, אך כיון שכהן שאינו נשוי אינו ראוי לעבודה בבית המקדש על פי הזוהר, לכן גם אינו ראוי לישא את כפיו, שהרי הוקשה נשיאת כפים לעבודה וכמבואר בסוגייתינו. אך במגן אברהם (שם) ובעולת תמיד (ס"ק נ"מ) העירו, שהרי למסקנת סוגייתינו מבואר שאין ההיקש היקש גמור אלא אסמכתא בעלמא הוא לענין שאין כהן שתוי נושא את כפיו, אך אין ללמוד מהיקש זה לפסול כל כהן שאינו ראוי לעבודה שלא ישא את כפיו, ולכן גם אין ללמוד ממנו למעט כהן נשוי.

כז:

חזרת תיבות 'ה' אלהיכם אמת' או תיבות אחרות בקריאת שמע

נהגו כל תפוצות ישראל, ששליח הצבור חוזר ואומר תיבות 'ה' אלהיכם אמת' בקול רם בסוף קריאת שמע כדי להוציא בהם גם את שאר המתפללים, שיחשב להם הדבר כאילו אמרו שלושת מילים אלו המשלימים את סך תיבות קריאת שמע לרמ"ח, כנגד רמ"ח איבריו של אדם. מנהג זה התחיל סמוך לתקופת גילויו של הזוהר, שבו נמצא כתוב גודל הענין של חזרת שלושה מילים אלו בקריאת שמע, כדי להשלים למנין רמ"ח מילים שישמרו על רמ"ח איבריו של האדם. וכך נאמר בזוהר (פ"ח ויק"ה קל.) בקיצור, ובזוהר חדש (פ"ח אחרי מות עט.) ביותר אריכות, ועוד יותר בזוהר חדש (פ"ג רות ג:) והובאו הדברים באבודרהם (נרכות קריאת שמע ד"ה יש מוהגין) ובמשנה ברורה (סימן סא ס"ק ו), אמר ר' נהוראי, בקריאת שמע יש רמ"ח תיבות כמנין רמ"ח אברים של אדם והקורא ק"ש כתיקונה כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת לעצמו ומתרפא בו. וזהו 'רפאות תהי לשרך ושיקוי לעצמותיך'. בינתיים בא הינוקא עייף מהדרך וישב לפניהם, שמע מילים אלו, קם על רגליו ואמר והלא בקריאת שמע אין שם אלא רמ"ה תיבות. אמר לו רבי חייא שב בני. אמר, בני, שמעת בזה דבר, אמר לו כך שמעתי מאבא, שבקריאת שמע יש רמ"ח תיבות חסר שלש, למנין איבריו של אדם, מהי תקנתו, תיקנו ששליח ציבור חוזר שלשה תיבות אלו ואלו הם ה' אלהיכם אמת, כדי להשלים רמ"ח תיבות על הקהל וכדי שלא יפסיק לאמת לא פחות משלשה ולא יותר משלשה וכו'. וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' סא ס"ג).

אמנם נחלקו הקדמונים אלו מילים אותם יש לחזור. בשו"ת יכין ובועז (ח"ב סי' ג) כתב שצריך לחזור על המילים 'אני ה' אלהיכם', ושיטה זו הובאה גם בבית יוסף (או"ח סי' סא ד"ה ים נוהגים) בשם ספר הפליאה, וכן כתב בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' י) שכך נהגו במקומו של הרשב"א, וכן כתב בשו"ת מהרש"ל (סי' סד) ובשלטי הגיבורים (ברכות פ"ג) בשם הריא"ז.

וכתב עוד ביכין ובועז, שמנהג רבני משפחתו הרשב"ץ ובניו הוא שהיו חוזרים ואומרים מ'להיות לכם לאלהים', כדי לומר ענין שלם, כיון שמבואר בסוגייתינו שכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה, ואם כן אי אפשר להפסיק ולומר רק ג' תיבות מתוך הפסוק, ולכן היו חוזרים מתחילת הפסוק. והביא המגיה ממה שכתב בשו"ת הרצב"ש, אביו של בעל שו"ת יכין ובועז, שאף על פי שתחילת הפסוק היא מ'אני ה' אלוהיכם', מכל מקום אין איסור להתחיל מ'להיות לכם לאלהים', כיון שיש טעם זקף קטן לפניו, ופיסוק טעמים הוא מהלכה למשה מסיני, וטעם זה מורה על הפסק מסוים, ויכולים להפסיק שם. וכתב שאותם המתחילים ה' אלהיכם אמת פסקו הפסוק במקום שלא פסקו משה, אלא שהם סומכים על מאמרי הזוהר ששם מבואר שיש לחזור על שלושת המילים ה' אלהיכם אמת, אך היות וקהלות קטלאן (ספרים) במנהגם הכל הוא לפי סוגיית ושטת התלמוד, לכן הם מתחילים להיות לכם לאלהים מהטעם הנזכר ששם פסקו משה. אמנם בשו"ת חתם סופר (שם) כתב שרק אם חוזרים תיבות 'אני ה' אלהיכם' הרי זה חלק מהפסוק ויש בדבר משום הפסק בפסוק דלא פסקיה משה, אך לפי מנהגינו לחזור ה' אלהיכם אמת אין זה פסוק ולא חצי פסוק ואין כל איסור לחזור על תיבות אלו אפילו כמה פעמים ביום [וראה עוד בשו"ת הרא"ם (סי' ח ופי' ג) ובשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' סו) שדנו בארוכה אם חוזרים תיבות אני ה' אלהיכם או ה' אלהיכם אמת, ובסידור בעל שו"ע הרב מכריע שחזן יחזור על 'ה' אלהיכם אמת' ואל ישנה מן המנהג, אך יחיד החוזר עדיף שיחזור על 'אני ה' אלהיכם' כדעת היכין ובועז והמקובלים, כיון שאין בזה שינוי בפרהסיה מן המקובל, וראה שער הכולל (פ"ג סי' ט)].

החג, שבהם קורא השני והשלישי מה שקרא הראשון משום שאי אפשר שם להוסיף[יז].

חלוקת פסוק לשנים

כל פסוק שלא חילקו משה רבינו בתורה אסור לחלקו ולקרוא רק את חציו. ויש אומרים שיכולים לחלק באמירת 'וכרות' כשיש ברית מילה לנוהגים שאומר המוהל וכרות עד סוף השירה[יח] והעם עונים אחריו ומחלקים קצת פסוקים, וכן יש שכתבו טעם לחלק הפסוקים באמירת יהללו בהכנסת ספר תורה ובאמירת וקרא זה אלא זה ואמר[יט]. ובאמירת ההלל יכולים לחלק פסוק אנא ה' לשנים כיון שמתחילה ב' בני אדם אמרוהו. ויש אומרים שבכתובים יכולים לחלק פסוק לשנים ורק בתורה ובנביאים אסור[כ]. ובקידוש היום של שבת יש מההמון שפותחין מעל כן ברך וגו', ושלא כדין הוא דכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן[כא].

כח.

קריאת התורה במנחה של אנשי מעמד

ראה לעיל (כו.) בדין קריאת התורה של אנשי מעמד.

[יז] **שו"ע** (או"ח סי' קמ"ו ומשנ"ב ס"ק כח), ומקורו באבודרהם (עמ' קמד) בשם תשובת הגאונים, ולמדו כן ממה שמבואר בסוגייתינו שמה ששנינו במשנה שבמעמדות היו קוראים פרשת בראשית שיש בה ה' פסוקים על ידי שני קרואים, אינו עולה לדעת רב ושמואל שאמרו שצריך לדלוג או לפסוק. ואם יכול השני לחזור על מה שקרא הראשון הרי יכולים להעמיד דין משנתינו כשגם הראשון וגם השני קוראים את כל חמשת פסוקי פרשת בראשית, וע"כ שאי אפשר לעשות כן. [יח] **בלקוטי מהרי"ח** כתב שכן נראה מדברי המג"א שהיו מחלקים גם את השירה ולכן היתה החלוקה גם בפסוקי תורה ולא רק בפסוקי כתובים, וכתב שיש נוהגים לחלוק רק פסוקי 'וכרות' מטעם זה. [יט] **מג"א** (סי' נ"ג סק"ט) בישוב המנהג. ודעת המג"א שאין להמציא טעם מליבנו לחלק ולהתיר בדבר זה שמפורש בגמרא לאיסור. [כ] **מג"א** (סי' תכ"ג סק"ח). [כא] **משנ"ב** (סי' רפ"ה סק"נ). ולענין אמירת 'יום השישי ויכולו וגו'' בקידוש ליל שבת, עיי' מש"כ בשו"ת חת"ס (או"ח סי' י) בישוב המנהג, ומש"כ בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' י"ח). ועי' שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קכ"ד) שמיישב המנהג להתחיל קידוש היום בעל כן ברך, וכן בשו"ת מהרי"ץ (דוסינסקי, סי' כ) שמיישב המנהג. ובשו"ת תורה לשמה (סי' שנ"ד) כתב שכן הורו רבותיו שמותר להפסיק בפסוק ממקום שיש אתנחתא ולכן מותר לומר 'על כן'. אכן החת"ס (שם) הביא דבר זה בשם המגן גבורים וכתב שאין זה טעם נכון. וע"ע שו"ת דברי חיים (מ"ב יו"ד סי' ס). ובשו"ת להורות נתן (מ"ב ס"י ל"ג אות י"ח) דן אם הדין שאסור להפסיק באמצע פסוק נוהג גם היום שאין אנו בקיאים בהפסק הפסוקים, ואם צריך לשנות מנהג בשביל זה. ובשו"ת ר"א גוטמאכר (או"ח סי' נ"ו) הוכיח מהשמטת הרמב"ם והשו"ע שלדעתם אין דין זה נוהג להלכה. ועי' עוד טורי אבן (ר"ה ל"ה. ד"ה עד). ובפתח הדביר (מ"ב ד"ף ע"ג טור ג) דן אם מותר לחלק פסוק לצורך סגולה.

פניני הלכה

מילה שלא בזמנה ביום ראשון

בשו"ת גבעת הלבונה (סי' נ"ה) נשאל בדבר תינוק שנולד רך וכחוש ולא יכלו למולו בזמנו כיון שהרופאים פקדו להמתין מלמולו, ואחר זמן כשהבריא כאחד האדם רצו הוריו לעכב את מילתו עד יום פדיון הבן כדי לעשות המילה עם פדיון הבן יחד ולחסוך בהוצאות הסעודה, ונשאל אם מותר לעשות כן. והאריך בתשובתו לבאר שאין לדחות עשיית המילה אף שהיא שלא בזמנה מטעם זה, וצריך לעשות את המילה מיד. אך כתב (שם סוף ז), שבהיות ולפי החשבון עלה לו שמכתב תשובתו יגיע על ידי הפאסט לעיר השואלים ביום השבת, נמצא שיצטרכו למולו מיד ביום ראשון, ולכן הרי הוא מודיע להם ששמע בשם רבותינו הקדושים מבעלזא שנהגו שלא לעשות מילה שלא בזמנה ביום ראשון בשבוע, והטעם על פי המבואר בסוגייתינו שאנשי מעמד לא היו מתענים ביום ראשון בשבת כיון שהיו חלושים או מחמת שהוא יום שלישי ליצירה או מחמת נשמה יתירה, ואם כן גם הילד חלוש אז ואין למול אותו מחמת סכנה אלא יש להמתין ליום שני. וביאר שם שאין זו חולשה גדולה כל כך לדחות מחמתה גם מילה שזמנה ביום ראשון, אבל אם המילה היא שלא בזמנה ובלאו הכי נדחית ראוי לחוש לחולשה זו ולא למול ביום ראשון בזמן שלא תהיה לו שום חולשה.

אוצר החכמה 18/06/2018

אך בשו"ת דברי יציב (יו"ד סי' ק"נ) כתב שלא שמע אצל אבותיו ורבותיו הק' שהקפידו בזה. וכתב שלטעמו של רבי יוחנן בסוגייתינו שאמר שהטעם שאנשי מעמד לא התענו ביום ראשון הוא מפני הנוצרים שעושים אותו יו"ט שלהם, ופירש רבינו גרשום שלפי שיום חג שלהם באחד בשבת אם היו ישראל מתענים היו כועסים, אם כן אין טעם זה שייך אלא בתענית ולא במילה שעושים בשמחה. ולפי טעמו של רב שמואל בר נחמני שלא היו מתענים בראשון מפני שהוא שלישי ליצירה, גם כן לא מצאנו אלא שלא רצו לקבוע תענית ביום אחד בשבת לאנשי מעמד שהתענו ברציפות, כיון שחולשת המזג עלול להזיקם, אבל לא דחו שום תענית צבור מטעם זה, ורק ביום חמישי מצאנו (נעיל פ"ו:) שאין גוזרין תענית על הצבור בתחלה שלא להפקיע שערים, ולא נזכר ביום ראשון משום חולשה. ואם כן כשאירע שצריך למול ביום ראשון שאין כאן חולשה של כמה ימי תענית רצופים אין לדחות המילה מטעם שלישי ליצירה. ועוד שמנין לנו שחולשת המזג של שלישי ליצירה מזקת לגבי מילה. ולטעמו של רשב"ל שלא התענו משום נשמה יתירה, לכאורה אין זה שייך בתינוק שנמול, שענינה של חולשת נשמה יתירה הוא כיון שנשמה יתירה מרחבת דעתו של אדם לאכילה ושתיה וכמ"ש רש"י, והחולשה היא מפאת שינוי וסת (נדרים ל:), וזה לא שייך בתינוק הנמול. והאריך בזה עוד ומסיק שבלי מקור מוסמך לא נוכל לבטל ולדחות המצוה.

משפטי שמואל (סי' נ"ג) דן בענין חברה קדישא שהוחזקו לקבור את המתים ורצו למנוע מחברה אחרת מלעסוק בקבורה, וכתב שאין החברה הישנה יכולים לעכב מהחברה החדשה מלעסוק במצוה, שאיך יתכן שאלו יעשו את המצוה ואלו לא יעשו אותה כלל, שאין הסברא נותנת כן כיון שכולם רוצים לזכות, ובשלמא אם הקהלות ביררו לאלו ומינו אותם מדעת כולם אולי יש לומר שזכו הם על ידי שנתנו להם כל הקהל את הזכות לעסוק במצוה לבדם, אבל אם אלו התחילו מעצמם לעסוק במצוה זו למה לא יעשו אחרים גם כן. והביאו בשו"ת גינת ורדים (יו"ד כלל ג סי' ח) והסכים עמו. וכן כתב בקרבן תודה (ר"ה) שמי שהחזיק לתקוע בשופר בראש השנה כמה שנים ורצו להעבירו מזכותו לתקוע, שאם החזקתו בתחילה לא היתה מצד שהסכימו עליו הקהל אלא שהחזיק מעצמו בכך מבלי שישים איש מהקהל על ליבו, או שהיה מנהג מכמה שנים שהחזיקו אנשים בעליה לספר תורה ונתנו סך קטן לצדקה ועתה באו אחרים ורוצים לתת יותר, שאין לראשון חזקה כיון שהרי זו כחזקה שאין עמה טענה כיון שלא החזיקו על ידי בחירת הקהל בהם. אך לעומתם כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' י"ם) לענין שאשה שהחזיקה להדליק נרות בבית הכנסת של ירושלים תוב"ב בימים ידועים בשנה, ופרנסי הקהל והנאמנים תבעוה לדין באמרם שרוצים למכור חזקה זו כמו שנוהגין למכור כל ההדלקות של כל השבתות, והשיב שאף שבכל החזקות הדין הוא שכל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה ואין מחזיקים בשל רבים, מכל מקום בחזקת מצוה שאינם חסרים כלום בדבר והיא החזיקה כמה שנים במקום שהקהל רואים ולא מיחו בידה אין לך חזקה גדולה מזו.

ובשו"ת פאר הדור לרמב"ם (סי' קנ"ה) דן במי שיש לו מנהג לעלות לספר תורה לו ולאבותיו, ויהי היום ערערו יחידים שהם רוצים לעלות ואמרו שבתורה אין חזקה, והשיב שאם האיש הלזה שרוצה לעלות במקומו גדול ממנו בחכמה ובמנין יצדקו המערערים הטוענים שאין חזקת הראשון חזקה, כיון שחוקי התורה אינם כרצון איש להחזיק בדבר ההוא, ואם הם שוים אולי אין ראוי לדחות את הראשון משום דרכי שלום, ואם זה שרוצה לעלות הוא פחות מהראשון אז לא ידחו את הראשון, שעל כיוצא בזה נאמר מעלין בקודש ולא מורידין. וכתב בשו"ת מהרש"ם (מ"ח סי' קנ"ה) שלכאורה נראה מדברי הרמב"ם שהוא חולק על כל עיקר דין חזקה במצוות, אך כתב שיתכן שלא דיבר הרמב"ם אלא באופן שהחזיק במצוה מעצמו, וסובר כדעת הפוסקים שכתבו שבאופן זה אין חזקה במצוות.

אך בכרם שלמה (הלפ, לג סי' קנ"ג) נשאל בדבר אדם שמעצמו נתן נרות להאיר בבית הכנסת זה י"ד שנים, וקם הגבאי ומכר את החזקה לאדם אחר בעבור שנתן עוד ג' זהובים לצדקה, וכאשר שמע הראשון שמכר הגבאי את חזקתו צווח ואמר שמוחזק הוא במצוה ואי אפשר למכרה לאחר. וכתב להוכיח מסוגייתינו שיש חזקה במצוות גם באופן זה שהוחזק מעצמו במצוה, שבסוגייתינו מבואר שכשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה ועמדו כמה אנשים המנויים במשנה והתנדבו משלהם, וכך התנו נביאים שביניהן שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן. הרי שגם במתנדב מעצמו לעשות מצוה אין מוציאים אותה מידו. ולכן פסק לענין המוחזק בנרות שאין להוציא מצוותו מידו אף שמעצמו הוחזק במצוה, אך לאשר שאותו אדם היה עשיר ייעץ לו שיתן הוא את שלושת הזהובים לצדקה ויצא בזה לדברי הכל. ובשו"ת מהרש"ם (שם) דחה את ראיתו של הכרם שלמה מסוגייתינו, וכתב שכאן תקנת נביאים מיוחדת היתה וטעמם היה כדי לחבב עושי מצוה, אך דין חזקה במצוות אין כאן כיון שמעצמם החזיקו במצוה ולא נתנו הקהל אותה להם. וכן כתב בשו"ת אמרי אש (יו"ד סי' קט"ז) לדחות את הראיה מסוגייתינו כיון שתקנת נביאים היא (ורלה"ה עוד שו"ת מענה לשון מו"ח סי' יג, ושו"ת שערי נדק מו"ח סי' ט).

כח.

דין חזקה במצוה שהחזיק בה מעצמו

כתב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה סי' רט) שאדם שהיה רגיל בשום מצוה כגון בגלילה או בספר תורה וכיוצא בזה הוחזק במצוותו ואין יכולים ליטול אותה ממנו, וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' קנג סכ"ג, רמ"א או"ח סי' קמט סל"ח). ונחלקו הפוסקים במצוות שהוחזק בהם אדם מעצמו, שהיתה המצוה פנויה ולא החזיק בה אדם ועמד הוא והחזיק בה בלי שיתנו לו הקהל כולו לעשות מצוה זו, אם גם בהם יש דין חזקה במצוות ואין יכולים להעבירו ממצוה זו, או שמא אין חזקה אלא כשטוען שהקהל נתנו לו את המצוה וויתרו בכך על זכותם במצוה, אבל אם החזיק במצוה בעצמו הרי זו חזקה שאין עמה טענה כיון שאין לו סיבה לזכות במצוה אם הקהל לא נתנו לו אותה, ויכולים להעבירו ממנה. בשו"ת

עצי המערכה בנדבת יחיד

מתנדב אדם עצים למערכה ומוסרן לציבור מפני שהן כקרבן, שנאמר (נחמיה י ג) ולקרבן העצים[א].

כח:

ימים שגומרים בהם את ההלל

שמונה עשר יום בשנה מצוה לגמור בהן את ההלל, ואלו הן, שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, וראשון של פסח ויום עצרת[ב].

ובחו"ל במקומות שעושין ימים טובים שני ימים, גומרין את ההלל באחד ועשרים יום. בתשעת ימי החג[ג], ושמונת ימי חנוכה[ד], ושני ימים של פסח[ה], ושני ימים של עצרת[ו].

הלל בראש חודש

לדעת הרמב"ם בראשי חדשים קריאת ההלל מנהג ואינה מצוה ולפיכך אין בדילוג ואין מברכין עליו שאין מברכין על המנהג[ז]. ולא נהוג לקרות ההלל רק בצבור אבל יחיד לא יקרא כלל, ואם התחיל ישלים ויקרא בדילוג כדרך שקוראין הצבור[ח]. וגם הלל של חול המועד פסח מנהג הוא ולכן קוראים אותו בדילוג ואין מברכים עליו לדעת הרמב"ם[ט].

ובשו"ע[י] פסק שקוראים הלל בדילוג, בין ביחיד בין צבור. ולענין הברכה כתב שיש אומרים שהצבור מברכין עליו בתחלה לקרוא את ההלל[יא] ולבסוף יהללוך, והיחיד אין מברך עליו. ויש אומרים שאף הצבור אין מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף, ובפרט זה הוא כדעת הרמב"ם, וכן נהגו בזמן השו"ע בכל ארץ ישראל וסביבותיה, וכן יש הרבה שנוהגים כן בזמנינו.

ודעת הרמ"א[יא] שגם יחיד מברך עליו וכן נוהגין במדינות אשכנז. אלא שלכתחילה יזהר אדם לקרות את ההלל בצבור כדי לברך עליו עם הצבור[יב], ולכן אם בא לבית הכנסת סמוך להלל ויש עדיין שהות לומר קריאת שמע ולהתפלל תפילה בזמנם, יקרא קודם את ההלל עם הצבור ואחר כך יתפלל. ואם באמצע אמירת פסוקי דזמרה התחילו הצבור לומר הלל, יאמר הלל עמהם ולא יברך, כיון שברכות פסוקי דזמרה עולות גם על הלל, ואין חסרון בדבר[יג]. אך ביום שגומרים את ההלל לא יקרא עם הצבור באמצע פסוקי דזמרה כדי שלא יפסיד על ידי כך את ברכות ההלל[יד].

יש אומרים שסדר קריאת ההלל הוא שהיחיד קורא ואומר לשנים שיאמרו עמו ראשי פרקים, כגון בשעה שאומר הודו יענו גם כן אחריו הודו וכשאומר אנא יענו אחריו אנא. ובראש חודש יוצאים בזה דעת הסוברים שצריך רבים, כיון שאז הרי הם כרבים. ויש שנהגו כן ב'הודו' ולא ב'אנא', כיון שבהודו שייך יותר ענין זה שאומר לשנים להודות, אך אם אין מצוין שנים לפניו אין צריך לחזור אחריהם[טו].

גם הנשים יכולות לקרוא את ההלל, ולנוהגים כרמ"א יכולות הן אף לברך עליו ואפילו בראש חודש, ויש אומרים שאין לנשים לברך על הלל של ראש חודש ונהגו לברך[טז].

ענין התענית בי"ז בתמוז

אף על פי שנאמר (ירמיהו לט ג) בחדש הרביעי בתשעה לחודש הובקעה העיר בראשונה, כיון שבשניה הובקעה בי"ז בו, תיקנו להתענות בי"ז בו משום שחורבן בית שני חמור לנו[יז].

דף כח [א] **רמב"ם** (מעשה הקרבנות פי"ד ה"ט, כלי המקדש פ"ח ה"ז). וכמבואר בסוגייתינו לענין עצי כהנים שהיו עצי המערכה באים בנדבת יחידים (כפף משנה כלי המקדש שם). [ב] **רמב"ם** (מנוכה פ"ג ה"ו). [ג] **וכ"ה** גם בשו"ע (או"ח סי' תרמד ס"ג). [ד] **וכ"ה גם בשו"ע** (או"ח סי' תרפג ס"ג). [ה] **וכ"ה גם בשו"ע** (או"ח סי' תפח ס"ג). [ו] **רמב"ם** (שם ה"ז). וכ"ה (לענין עצרת) גם בשו"ע (או"ח סי' תלד ס"ג). [ז] **רמב"ם** (שם). וראה גם **רמב"ם** (מעשה הקרבנות פי"ג ה"ז). [ח] **מגיד משנה** (מנוכה פ"ג ה"ז), וראה **רמב"ם** (מעשה הקרבנות שם). ודעת הרמב"ן שחול המועד של פסח תקנה מיוחדת היתה בו לקראו בדילוג ולברך עליו (מגיד משנה שם). [ט] **או"ח** (סי' תכב ס"ג). וכתב במגיד משנה (מנוכה פ"ג ה"ז) שכן הוא גם מנהג מקומו. [י] **ואם** בירך לגמור אינו צריך לחזור (רמ"ג שם), שבדברי חכמים לפעמים לשון גומר משמעותו קורא (משנ"ב ס"ק יג). [יא] **שם**. [יב] **רמ"א** (שם). [יג] **וכך** עדיף יותר שיוצא גם דעת הרמב"ם שלא לברך על הלל של ראש חודש (שעה"צ ס"ק טז). [יד] **משנ"ב** (ס"ק טז). [טו] **רמ"א** (שם) ומשנ"ב (ס"ק יז-יח). [טז] **ביאור הלכה** (ד"ה הגה), עיי"ש. [יז] **שו"ע** (או"ח סי' תקמט ס"ג), וכמבואר בסוגייתינו שבראשונה הובקעה בתשעה ובשניה בי"ז. תוס' (נקט משנה יח: ד"ה זה משעה). ולא רצו לגזור להתענות גם בי"ז וגם בט' כיון שאין מטריחים על הצבור יותר מדי (משנ"ב סק"ד).

פניני הלכה

כח:

קריאת הלל בדילוג שלא בזמן החיוב

בשבת (קיח:) מבואר שכל הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף. ודנו הפוסקים אם מותר לאדם לקרוא את ההלל בדילוג כשאינו חייב לקרותו, וכגון אדם שבא לבית הכנסת בראש חודש בזמן שהציבור קוראים את ההלל, והקדים וקרא עמהם את ההלל שלא בסדר התפילה כדי לצאת דעת הרמב"ם (מנוכה פ"ג ה"ז) הסובר שיחיד אינו קורא את ההלל בראש חודש כלל כיון שבראשי חדשים קריאת ההלל מנהג ואינה מצוה ולא נהגו אלא בצבור ולא ביחיד. ואחר כך כשהגיע בסדר התפילה למקום אמירת ההלל רוצה לחזור ולקרות את ההלל, ונמצא שקורא את ההלל אחר שכבר יצא בו ידי חובתו, ויש לדון אם יש בדבר משום מחרף ומגדף כקורא את ההלל בכל יום. וכן נפקא מינה במי שכבר קרא את ההלל ורוצה להוציא אחר ידי חובתו והלה בקי ויודע גם לומר בעצמו, שנמצא שהמוציא חוזר ואומר את ההלל אחר שכבר יצא ידי חובתו, ואם אין הלה חוזר ואומר אחריו הללויה יש בדבר משום מחרף ומגדף (רמ"ה מג"ח סי' מכג ס"ק ה), ויש לדון אם כן הוא גם בקורא את ההלל בדילוג. שהנה תלמידי רבינו יונה (נדרים נט. ד"ה והלמד) כתבו בשם הירושלמי שהטעם שהקורא את ההלל בכל יום הרי הוא כמחרף ומגדף, לפי שאומר עצביהם כסף וזהב מעשה ידי אדם וכו', וכשאומרו בכל יום נראה כמתכוין לחרף ולגדף כלפי מעלה ולומר שאינו יכול לבטלם מן העולם. ואם כן אין איסור בדבר אלא כשקורא את ההלל בלי דילוג שאז אומר פסוק זה, אבל כשקורא את ההלל בראש חודש בדילוג ואינו אומר פסוק זה אין איסור בדבר. וכן נמצא לפי הטעם שכתב המאירי (שבת שם) בשם הירושלמי שחוששים שמתוך רגילותו ושגירותו אינו מכוין בו והרי הוא קורא 'ה' עשה עצביהם' בפסוקים כל אשר חפץ עשה, עצביהם וגו' ונמצא מחרף ומגדף, שגם זה אינו שייך כשקורא בדילוג. אך לפי הטעמים האחרים שכתבו הראשונים בביאור מה שהקורא הלל בכל יום הרי הוא כמחרף ומגדף, כגון פירוש רש"י (שבת שם) שהקוראה תמיד בלא עתה אינו אלא כמזמר שיר ומתלוצץ, וכן לפי מה שכתב רבינו פרחיה בר נסים (הובא בספר המאורות להר"מ המעיל שבת קיח: עמוד קנה, הערה כב), שאומר זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו ואין ראוי לומר כן אלא בימים טובים שניתנו לגילה ולשמחה, וכן שאר טעמים, נמצא ששייכים הם גם בקורא את ההלל בדילוג.

והנה המהריק"ש בהגהות ערך לחם (סי' תכג) כתב, שטעמו של הרמב"ם שאוסר ליחיד לקרות את ההלל בראש חודש הוא משום דין זה שהקורא את ההלל בכל יום הרי הוא כמחרף ומגדף, וזהו טעמו של רב בסוגייתינו שנקלע למקום שקוראים בו את ההלל בראש חודש וסבר להפסיקם, ורק כשראה שמדלגים שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם. ומבואר בזה שרק כשיש מנהג בדבר אין בו משום מחרף ומגדף, אבל כשאין מנהג יש בדבר משום מחרף ומגדף גם כשקורא בדילוג, ולכן סובר הרמב"ם שאסור ליחיד לקרוא את ההלל בראש חודש גם בדילוג כל שאין בו משום מנהג. וכן מבואר בדבר הרא"ש מלוניל בתשובה שהובאה במחזור ויטרי (סי' רלג), שכתב בטעמם של הסוברים שמברכים על הלל בראש חודש הוא כדי שלא יראה כקורא הלל בלא זמנו, שעל ידי שמברכים עליו ניכר שהוא לקריאה מיוחדת. ומבואר שגם לדעתו יש משום חירוף וגידוף בקריאת ההלל שלא בזמנה גם אם קורא אותה בדילוג.

והנה הלבוש (או"ח סי' תכג ס"ג) כתב שהטעם שאין קוראים את ההלל בשבת הוא כיון שאינו נקרא מועד (רמ"ה ערכין י:), וגם ראש חודש אינו נקרא מועד ולכן אין קוראים בו את ההלל בשלימות אלא בדילוג. וכתב בשו"ת בית דוד (או"ח סי' קלג) שעדיין צריך לבאר הטעם שאין קוראים את ההלל בשבת בדילוג כדרך שקוראים אותו בראש חודש, וביאר שכיון שהקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, לכן רק בראש חודש שהוא לפרקים רחוקים תקנוהו דרך מנהג לשבח והודאה, אבל בכל שבת שהם קרובים הרי זה דומה לקורא בכל יום. וגם ביאורו אינו עולה אלא לדעת הסוברים שגם הקורא בדילוג הרי הוא כמחרף ומגדף.

אך בשו"ת זרע אמת (או"ח סי' סו) כתב שרב שסבר בסוגייתינו להפסיקם היה כיון שחשב שהיו גומרים ההלל, ואסור לגמור ההלל בכל יום כיון שהרי הוא כמחרף ומגדף משום שאם יגמור את ההלל בכל יום לא יהיה עוד היכר כשקוראים אותו מתקנת חכמים לפרסומי ניסא, וכשראה רב שמדלגים לא הפסיקם כיון שכשקורא ההלל בדילוג אין בו משום מחרף ומגדף. ומזה הוכיח שכל שאינו גומר ההלל אלא קוראו בדילוג, אין בזה משום מחרף ומגדף, ושלא כראשונים והאחרונים הנ"ל (ורמ"ה עוד או"ח שומ"ל ומציג תליתאה מ"ח ס"ק קכ).

ולמעשה כתב בעל הדברי מלכיאל (הובא בעמק יהושע ממרון סי' יג), שאם בא בראש חודש לבית הכנסת בעת שהצבור אומרים הלל ואמר עמהם הלל כיון שהיה ירא פן לא יהיה לו צבור להתפלל ולומר הלל עמהם, ושוב נזדמן לו צבור, יש לו להתחיל ממזמור קיב כדי שיהיה נראה כאומר מזמורי תהלים על הסדר, וגם אחר כך יאמר אות א ממזמור קיט, כדי שלא יהיה כמחרף ומגדף אלא כאומר תהילים.

כט.

זמן שריפת בית המקדש ואבילות בי' באב

בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי, ומפני כך מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי[א]. ויש מחמירים בכך עד חצות היום ולא יותר. ואם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א', מותר לאכול בשר ויין יום ב', אבל בלילה מנהג כשר[ב] שלא לאכול בשר מפני אבילות של יום[ג], ובתספורת מותר[ד].

ובסעודת מצוה מותר לכל הקרואים לאכול בשר בליל עשירי, אך סעודה שלפני החתונה במקום שאין משלחים סבלונות בזמן זה אינה סעודת מצוה, ואין לאכול בה בשר ואין לנגן בה בכלי שיר עד אחר חצות של יום העשירי באב. ויש שכתבו שהחתן והכלה והוריהם מותרים באכילת בשר[ה].

ואין לרחוץ ולספר[18/06/2018 אוהח] ולכבס עד חצות יום עשירי, ואם יום עשירי הוא ערב שבת מותר בכל אלו גם לפני חצות לכבוד השבת[ו].

וראה פניני הלכה לענין אמירת שהחיינו.

כט:

דין עם נכרי בחודש אב

ישראל שיש לו דין עם נכרי בחודש אב, ראוי לו להשמט ממנו ולדחות הדין למועד אחר, כיון שמזלם של ישראל ריע בחודש זה[ז]. יש אומרים שכל חודש אב בכלל זה[ח], ויש אומרים שרק עד אחרי תשעה באב[ט]. ולכן לכתחילה ישמט עד ראש חודש אלול, ואם אינו יכול ישמט על כל פנים עד אחר תשעה באב[י].

דין עם נכרי בחודש אדר

משנכנס אדר מרבין בשמחה, ומי שיש לו דין עם נכרי ישפט עמו באדר[יא].

פרטי דיני כיבום וניהוץ מראש חודש אב

בשבוע שחל בו תשעה באב אסורים לכבס, אפילו אם אינו רוצה ללבוש עתה את מה שמכבס אלא להניחו לאחר ט' באב. ואפילו אם אין לו אלא חלוק אחד אסור לכבסו[יב]. ולבני אשכנז האיסור הא מראש חודש אב.

וכן אסור ללבוש בגדים המכובסים, ואף אסור להציע את המטה במצעים שכובסו מקודם, ואפילו מטפחות הידים והשלחן, אסור[יג].

מדינא דגמרא כיבוס של חוץ לארץ שאינו יפה כל כך ככיבוס של ארץ ישראל, מותר לכבס ולהניח אחר תשעה באב. אבל ניהוץ אסור אף בשל חו"ל. וכלי פשתן ישנים[יד] שלובשים אותם קרוב לבשר[טו] אין בהם משום ניהוץ והרי הם ככיבוס של חו"ל ומותר גם בארץ ישראל לגהצן ולהניחן עד אחר תשעה באב. ובכל האופנים אסור ללבשן מכובסים ומגוהצים בשבוע זה, אפילו אם כבסום לפני שבוע זה[טז].

ויש מי שכתב שרק בכיבוס של בני בבל אין הבגדים מתלבנים יפה לפי שמימיהם עכורים כיון שאינה ארץ הרים וגבעות כארץ ישראל, אבל כיבוס של שאר ארצות אפשר שהוא ככיבוס של ארץ ישראל ואסור. ועוד יש מי שפירש שגיהוץ היינו מים ואפר או נתר וברורית, וכיבוס היינו במים לבד, ובזמן הזה אין מכבסים במים בלבד ונמצא שכל כיבוס של זמן הזה הרי הוא גיהוץ. ולפי טעמים אלו נמצא שיש איסור מעיקר הדין אפילו בכלי פשתן, על כל פנים לענין ללבשן כשהם מכובסים. ונהגו לאסור אפילו כלי פשתן ואפילו בכבוס שלנו, בין ללבוש בין לכבס ולהניח, ואין להקל בדבר כיון שנהגו[יז].

דף כט [א] **שו"ע** (או"ח סי' תקנו ס"ח). ובבן איש חי (דניס סט"ז) כתב שנהגו בבגדד לאכול בשר בליל עשירי. טוב שלא ל[עזמנו] אוצר החכמה מיטתו בליל עשירי אלא אם כן הוא ליל טבילה או לבא מן הדרך (משנ"ב סק"ג). [ב] **ראה שעה"צ** (סק"ז). [ג] **רמ"א** (שם). [ד] **משנ"ב** (סק"ל). [ה] **משנ"ב** (סק"ג). [ו] **משנ"ב** (סק"ג). **ובביאור הלכה** (ד"ה עד) הביא בשם המאמר מרדכי שמקל בכל גוני ברחיצה ותספורת, אך כתב שקשה להקל בזה שכמה אחרוני זמנינו העתיקו האיסור למעשה. [ז] **שו"ע** (או"ח סי' תקנו ס"ח). **ובכף החיים** (סק"ד) הביא מדברי כמה פוסקים שכתבו שהוא מי"ז בתמוז, אך כתב שמדברי רוב הפוסקים אין נראה כן. [ח] **מג"א** (סק"ג). [ט] **קרבן נתנאל** (על הרמ"ע תענית פ"ד אות ה). **וביפה ללב** (מ"ב סק"ג) כתב שהוא עד ט"ו באב, שהוא יו"ט ומאז מזלם של ישראל טוב. [י] **משנ"ב** (סק"ג). [יא] **מגן אברהם** (סי' תרפו ס"ק ה), **משנ"ב** (שם סק"ח). [יב] **שו"ע** (או"ח סי' תקנו ס"ג). [יג] **שו"ע** (שם). **ועיין שו"ת מנחת יצחק** (ס"י סי' מד) בענין השוהים מר"ח אב במלון שמחליפים כלי המטה כל יום, ושם דן בעוד פרטי דינים באיסור זה. [יד] **אבל לא חדשים היוצאים מתחת המכבש** (משנ"ב ס"ק כג). [טו] **ביאור הלכה** (ד"ה ובלי פשתן). [טז] **שו"ע** (שם) **ומשנ"ב** (ס"ק כה). [יז] **שו"ע** (שם). **והיינו שלפי הטעם הראשון יש איסור בכיבוס כלי פשתן כיון שגם כלי פשתן אסור לכבס בכביסה של ארץ ישראל, ולפי הטעם השני אינו אלא כגיהוץ ואין איסור גיהוץ בכלי פשתן, אלא שעל כל פנים ללבשם מכובסים ודאי יש איסור וכדלעיל** (מיסוד הלכה ד"ה שהרי). **ואם נתלכלך בגדו באיזה מקום מותר להבריש מקום הלכלוך במברשת ואף במעט מים, אך לא יגהץ מקום הקמט** (הלכות חג בחג בין המצרים עמ' מו, עי"ש, ולמה נאסר החייס פכ"ח ס"י-יח לענין תפלה).

פניני הלכה

כט.

מנהגי אבילות בי' אב

בסוגייתינו מבואר שבשבעה באב נכנסו האויבים לבית המקדש וחיללוהו, ובתשעה באב סמוך לערב הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל יום עשירי באב עד הערב, שנאמר (ירמיהו ו ד) אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. ואמר רבי יוחנן שאילו היה בדור ההוא לא היה קובע את הצום אלא בעשירי באב מפני שבו נשרף רובו של ההיכל. וחכמים סוברים התחלת הפורענות עדיפה ולכן קבעוהו בתשעה באב. ובירושלמי (תענית פ"ד ה"ו) מבואר שרבי אבין היה צם בתשיעי ובעשירי באב, ורבי לוי היה צם ביום תשיעי ובליל עשירי עד הבוקר, מפני שלא היה בכחו לצום יותר. ועל פי זה כתבו הטור והשו"ע (או"ח סי' תקנו ס"ח) שמנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי באב וביום עשירי. והוסיף המהרש"ל בתשובה (סי' נג), שהוא הדין שאסור להתרחץ ולהסתפר ולכבס בעשירי. וכן הביאוהו הפוסקים (רמ"א סוף או"ח סי' תקנו). **ובביאור הלכה** (ד"ה עד תצות) הביא דברי המאמר מרדכי שכתב להקל במרחץ ותספורת, וסיים שמכל מקום קשה להקל בזה מאחר שכמה מאחרוני זמנינו העתיקו דברי המהרש"ל למעשה. ומכל מקום כתבו הפוסקים שאין חומר האבילות בעשירי כחומר האבילות בשבוע שחל בו תשעה באב, וכן כתב בשו"ת הרמ"ץ (או"ח סי' מ) שמותר לעשות נישואין בליל מוצאי תשעה באב, שלא אסרו אלא עד התענית, וכלשון השו"ע (או"ח סי' תקנו ס"ג), ולא מצינו חומרא אלא לגבי אכילת בשר ויין במוצאי תשעה באב, ובמנהגים שאינן מפורשים אין למוד דבר מדבר כיון שיש לומר שלא נהגו אלא במה שמפורש. וכן כתב (שם סי' תסו) שאף שדעת האליה רבה (סי' תקנו ס"ק כו) שאין למהר ולעשות סיום מסכת בתשעת הימים כדי שיוכלו לאכול בשר בסעודת הסיום, ואין להקל באכילת בשר אלא אם כן נזדמן לו בדרך לימודו לעשות סיום מסכת בימים אלו, מכל מקום מודה האליה רבה שבעשירי באב יכולים למהר ולעשות ביום מסכת כדי לעשות בו סעודת מצוה. והביאו בארחות חיים (ספינקא סי' תקנו ס"ק לה), וכתב שראה בתהילים שהדפיס איש ירושלים בדפוס זיטאמיר עם התרי"ג מצוות, שהביא שם מעשה שהיה בהצדיק הקדוש ר' ישראל מרוז'ין שהיה בכפר אחד במוצאי תשעה באב ולא היה שם מי שיעשה סיום מסכת, וציוה לאנשים ללמוד מסכת משניות כדי שיעשו סיום ויאכלו בשר.

וכתב החיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סי' נו) ובמחזיק ברכה (סימן תקנו סק"ג), שהנוהגים להחמיר שלא לומר ברכת שהחיינו על פרי חדש מיום י"ז בתמוז והלאה, נכון שיזהרו שלא לומר שהחיינו גם בליל עשירי באב וביום עשירי, שמאחר שהוא יום מר, שהיתה בו שריפת רוב ההיכל, איך נוכל לומר שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה שהוא גמר החורבן והפורענות. וכן כתב בספרו מורה באצבע (אות רמח). וכתב בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ג סי' כח), שכיון שהטעם שאין לומר שהחיינו אינו אלא משום שאין ראוי לומר על יום עשירי שהוא יום מר שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, לכן אם חל תשעה באב בשבת ונדחה ליום א' יכולים לכל הדעות לומר שהחיינו במוצאי ט"ב שנדחה, אף שלענין בשר ויין כתב הרמ"א (סי' תקנו ס"ח) שאין לאכול גם במוצאי ט"ב שנדחה מחמת האבילות של היום. אמנם באשל אברהם (בוטשאטש, סי' תקנו) כתב שפעם אחת נסע עם הגאון רבי לוי יצחק מברדיטשוב מחבר הספר קדושת לוי, ובמוצאי תשעה באב נתנו לו לברך שהחיינו על פרי חדש, ולא עלה בלבו להרהר אחר מעשה אנשים חשובים שהיו עמו במחיצתו, אך כעת ראה בשו"ת מהרש"ל (שם), ולפי הטעם שכתב שם ללמוד מהימים שבין ר"ח אב לתשעה באב, נראה שנכון להימנע מברכת שהחיינו גם בעשירי באב.

כט:

זהירות בימים מסוימים מחמת מזלם שאינו טוב

בגמרא מבואר שהמקור לכך שחורבן בית שני היה בתשעה באב, הוא ממה שיודעים שחורבן בית ראשון היה בתשעה באב, ומגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב. ובהמשך הסוגיא מבואר שישראל שיש לו דין עם נכרי לא יקבענו בחודש אב כיון שמזלו רע, וכתבו התוספות (ד"ה אמר) שהוא מטעם זה שמגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב. והקשה הס"ק רבי שלמה אליעזר אלפנדרי (נדפס בסוריה פג-פד עמ' כד), שהרי אמרו (סנהדרין סה:) שהמעונן האסור בתורה הוא זה שמחשב עיתים וימים ואומר יום פלוני טוב לצאת בו ולהצליח בו ויום פלוני לא, ואיך יתכן שיותר לקבוע זמנים ולומר שיום זה טוב הוא לדון בו עם הנכרי ויום זה אינו טוב. ותירץ על פי דברי הריטב"א בסוגייתינו (ד"ה כשם שאמרו) שהקשה שהרי אין מזל לישראל ואיך יתכן שמשנכנס אב ריע מזלם של ישראל ומשנכנס אדר טוב יותר מזלם של ישראל, ותירץ ב' תירוצים, א' שרק בשאר חדשים אין מזל לישראל אבל בב' חדשים אלו אב ואדר יש מזל כיון שכך נגזר עלינו מן השמים לטובה ולהיפך, ועוד תירץ שמה שאמרו שחודש אב ואדר מזלם טוב, אין הכוונה בזה לממשלות השמים אלא לגזירת עליון, והגזירה קרויה מזל

כיבום במועד למי שאין לו אלא בגד אחד

מי שאין לו אלא חלוק אחד הרי זה מכבסו במועד[יח]. ויש אומרים שבזמנינו אין להתיר בזה, ומכל מקום בחלוק של פשתן אין להחמיר[יט].

כיבום אחר התענית בשבוע שחל בו תשעה באב

לאחר התענית אחרי חצות יום עשירי מותר לספר ולכבס מיד[כ], וקל וחומר שמותר בבשר ויין. והנוהגים איסור בבשר ויין עד שבת נחמו, יש אומרים שמנהג טעות הוא ואינו צריך התרה, ויש אומרים שצריך התרה, וכל זמן שלא התירו אסורים גם לספר ולכבס עד יום חמישי[כא].

קריאת התורה בתשעה באב

מוציאים ספר תורה וקוראים שלשה קרואים בפרשת ואתחנן 'כי תוליד בנים' [בניגון איכה[אוצר החכמה] הקורא השלישי הוא המפטיר בירמיה 'אסוף אסיפם'[כב].

דין ערב תשעה באב ותשעה באב שחל בשבת

ערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל בשר[כג], ושותה יין כל צרכו, ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה. וכן תשעה באב עצמו שחל להיות בשבת אינו מחסר כלום[כה]. אבל צריך להפסיק מסעודתו מבעוד יום[כו] לפני השקיעה[כז].

ויש שכתבו שמכל מקום יאכל בדאבון נפש ולא ישב בסעודת חברים, ויש שכתבו שאסור לנהוג גם אבילות מעין זו בשבת. ולכל הדיעות יכול לאכול עם בני ביתו ולברך בזימון[כח].

ואם יש ברית מילה באותה שבת יעשה את הסעודה לפני מנחה[כט].

ל.

גדר סעודה המפסקת

כל מה שנתבאר (לעיל כו:) שאין לאכול בסעודה המפסקת ב' תבשילין וכדומה, לא אמרו אלא בסעודה המפסקת שאין דעתו לאכול עוד אחריה סעודת קבע[א], וכשאוכל סעודה זו אחר חצות. אבל אם אוכל קודם חצות, או אחר חצות ודעתו לאכול אחריה סעודת קבע, אין צריך ליזהר בדברים הללו[ב]. והמנהג בכל גלילות אשכנז לאכול סעודה קבועה קודם מנחה, ואחר כך מתפללין מנחה ואוכלים סעודה מפסקת[ג]. ונוהגין להרבות קצת בסעודה ראשונה כדי שלא תזיק להם התענית הואיל ופוסקים מבעוד יום כמו ביום כיפורים[ד].

ויש מהאחרונים שאין דעתם נחה בזה לעשות את עיקר הסעודה בהרבה תבשילים ולאכול אחרי מנחה סעודה המפסקת כשאינו רעב כלל, ועל כן יזהר שלא לשבוע יותר מדי בסעודה הראשונה כדי שלא תהיה הסעודה המפסקת סעודת עראי[ה]. ומכל מקום מי שיוכל לסגף עצמו ויודע בעצמו שאין התענית מזקת לו ומחמיר על עצמו נקרא קדוש[ו].

דינים נוספים הנוהגים בסעודה המפסקת

גם מדינא דגמרא שאין איסור באכילת בשר ושתיית יין בשבוע שחל בו תשעה באב, לא יאכל אדם בשר ולא ישתה יין בסעודה המפסקת מעיקר הדין[ז]. וממעטים בסעודה המפסקת בשתיית כל המשקים ממה שרגיל לשתות, שאם

[יח] **רמב"ם** (יסוד"ת פ"ז הכ"ח), **שו"ע** (או"ח סי' תקלד ס"ח). [יט] **משנ"ב** (סק"ט), כיון שבזמן התלמוד היה ניכר בעת שפשט חלוקו לכבסו שאין לו אלא חלוק אחד, שמתחלה היה חוגר איזורו על החלוק וכשפושטו חוגר חגורו על הבגד העליון שלו, ולכן התירו. אבל לפי מנהג המלבושים שלנו שאין לנו חגור על החלוק אין להקל בזה (משנ"ב שם), וכן מצדד בביאור הגר"א להלכה (שעה"צ סק"ו). [כ] **שו"ע** (או"ח סי' תקנ"ד ס"ד). [כא] **משנ"ב** (ס"ק לו). [כב] **משנ"ב** (סי' תקנט ס"ק יח). [כג] **טור** (או"ח סי' תקנט). [כד] **ואסור** להימנע מאכילת בשר [ודלא כשיטת רב שר שלום ואבי העזרי שהובא בטור] ואע"ג דאין חיוב לאכול בשר בשבת מ"מ כיון שנמנע משום אבל עבירה היא (טור והובא במג"א ס"ק יג ובמשנ"ב ס"ק כג) וכתב המג"א שאע"ג דלגבי אונן כתב הרמ"א (יו"ד סי' שמד ס"ה) שבשבת אוכל בשר אם ירצה משום שהטעם דאונן אינו אוכל בשר אינו משום אבילות אלא משום כבוד המת. [כה] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"ח), **שו"ע** (או"ח סי' תקנ"ג ס"י). [כו] **רמ"א** (שם). [כז] **משנ"ב** (ס"ק כד), וכתב שנכון להודיע כן להמון כדי שלא יטעו לחשוב שהוא כשאר שבת. [כח] **משנ"ב** (ס"ק נג). [כט] **משנ"ב** (שם).

דף ל [א] **ואם** דעתו לאכול אחריה רק סעודת עראי, אין הסעודה שאחריה חשובה סעודה, ועל כן סעודה זו הראשונה היא הסעודה המפסקת (משנ"ב סי' תקנ"ד סק"כ). [ב] **שו"ע** (או"ח סי' תקנט ס"ט). [ג] **אבל** הפסק בברכת המזון בלבד אינו מספיק, ובפרט שגורם בזה לברכה שאינה צריכה שצריך לחזור ולברך אחר ברכת המזון (שעה"צ ס"ק טו, רלה"ק שם בלחוכה). [ד] **רמ"א** (שם). [ה] **משנ"ב** (ס"ק כב). [ו] **רמ"א** (שם). [ז] **שו"ע** (או"ח סי' תקנט ס"ח).

פניני הלכה

בלשון בני אדם. ולפי זה כתב מהרש"א אלפנדרי, שכל איסור מעונן הוא רק כשעל ידי שקובע עיתים לטובה ולהיפך הרי הוא סובר שמכח המזלות וכיוצא בזה באים הגזירות ולא משמים, וכמו שכתב החינוך (פרשת קדושים ומופיעים) שעל ידי כך יכולים לבא לכפירה בעיקר. אך בחדשי אדר ואב שלפי ב' תירוצי הריטב"א מבואר באר היטב שעל ידי גזירת שמים מזלם מסוגל, שלתירוץ הראשון בזה נשתנו אדר ואב מכל חדשי השנה על ידי גזירת עליון, וכל שכן לתירוץ השני כל עיקר המזל בהם אינו אלא גזירה, ולכן אין לחשוש בהם משום מעונן.

אמנם יש מהפוסקים שכתבו עיתים שונים לטובה ולהיפך גם בשאר ימות השנה, וכגון מה שכתב בשו"ע (יו"ד סי' קעט ס"ג) שנהגו שאין מתחילין עסק חדש ביום שני וביום רביעי, ואין נושאים נשים אלא במילוי הלבנה. וכתב הרמ"א שלכן נהגו גם כן להתחיל את הזמן בישיבות שמתחילים ללמוד בראש חודש. ובדרכי תשובה (שם) הביא עוד כמה זמנים שכתבו הפוסקים שיש בהם קפידא, כגון מה שדן בשו"ת אבני צדק (יו"ד סי' מד) אם יכולים לעשות חתונה בימי אג"ה לחודש ועוד. ובאמת בכתר ראש (סי' קיח) כתב שהגר"ח מוולוז'ין אמר שאין לחשוש כלל ולמנוע נישואין בסוף החודש כיון שישראל הם למעלה ממזלות הזמנים. ובספר שולחן ערוך המקוצר (מנהגי ימין, יו"ד ס"ק עמ' תיז) הביא מכתב יד חכם מחכמי תימן שמנה כ"ד עיתים בשנה, ב' ימים בכל חודש, שמקובל בידם איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה שלא לילך בהם בדרך ולא לשאת בהם אשה וכיוצא בזה כיון שמזלם רע, ג' וח' ניסן, ו' וח' אייר, ג' וז' סיון, ו' וכ' תמוז, ד' וט' אב, א' וג' אלול, ב' וי' תשרי, א' וח' מרחשון, ג' וכ"א כסליו, י"א וי"ח טבת, ה' וח' שבט, ה' וכ' אדר (ורמז שם לכמה גירסאות בפרטי הימים).

ובביאור הענין הביא מדברי היעב"ץ (מגדל עוז עליית דרך חיים), שכתב בכל זה שאין איסור מעונן אמור אלא במי שתולה בעונה בחונה על פי גזירת הכוכבים במשפט בעלי הקסם, אבל התולה בחירתו ביום מן הימים על פי דברי התורה והנביאים והתלמוד שנראה מהם שיום פלוני טוב ונבחר כיון שנעשה בו נס, ויום פלוני לא יצלח למלאכה כיון שאירע בו מאורע רע, פשוט שנכון הדבר לבחור הימים הטובים ולהמנע מהימים הרעים, מאחר ואינו עושה על פי גזירת הכוכבים אלא על פי גזירת ה'.

ל.

לימוד תורה בעיון בשבת

בגמרא נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה אם מותר לאדם ללמוד בתשעה באב או בימי אבילות במקומות שאינו רגיל לקרות ולשנות בהם, שרבי מאיר סובר שמותר לקרוא במקומות שאינו רגיל בהם כיון שהלימוד באותם מקומות צער הוא לאדם ולא נאסר בתשעה באב ובימי אבילות, ורבי יהודה סובר שאף לימוד במקום שאינו רגיל אסור כיון שאף הוא מביא בסופו של דבר לידי שמחה (ורמז בגירסאות מחלוקתם בשו"ת קרית חנה דוד חיו"ח סי' פג). וכתב באור זרוע (ח"ב סי' פט) שבמחלוקתם של רבי מאיר ורבי יהודה לענין לימוד תורה בתשעה באב ובימי אבילות תלוי גם דין לימוד תורה בשבת, שלדעת רבי מאיר אין שונים בשבת אלא בדברים הרגילים בהם ובאגדות, אבל לימוד בדברים שאינו רגיל בהם צער הוא לו ואסור ללמדו בשבת, אך להלכה הכל מותר וכדעת רבי יהודה שחולק על רבי מאיר וסובר שגם עיון במקום שאינו רגיל שמחה היא לו וא"כ אף הוא מותר בשבת. ולכן מנהג כשר הוא שלאחר שיוצאים מבית הכנסת בשבת בשחרית הולכים לאכול ואחר אכילה ישנים לתענוג שבת ואחר שינה לומדים [וראה אור זרוע (ח"ב סי' תלה) שפסק לענין אבלות כרבי מאיר כיון שהלכה כדברי המיקל באבלות, ויתכן שלענין שבת הדרינן לכללא דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה].

אמנם המאירי (שבת קיח: ד"ה מלוה) כתב בשם הירושלמי אמרו במה מענגו, מר אמר בשינה ומר אמר בתלמוד תורה ולא פליגי כאן בתלמיד כאן בבעל הבית. וכתב המאירי שפירשו בזה רבותיו שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה, אך המאירי פירש הפך הדברים, שהתלמיד ששונה כל ימי השבוע מקיים בשבת עונג שינה שלא יהא שכלו לואה יותר מדאי, אבל בעל הבית שמתעסק כל ימות החול בעסקיו ראוי לו להתעסק מעט בשבת בתלמוד תורה דרך עונג. והביא ראיות לדבריו ממדרשים אחרים. והיעב"ץ בסידורו כתב שתלמיד חכם העוסק בעיון בשבת הרי הוא מחלל שבת, והביא ראיה ממה שאמרו בשבת (קיט:) שרבי זירא כשראה תלמידי חכמים הולכים בשבת זוגות זוגות ועוסקים בתורה אמר להם אל תחללו את השבת. וכתב עליו החיד"א במחזיק ברכה (או"ח סי' רנ סק"ו), שאין ראיתו ראיה ואין דבריו נכונים, שרבי זירא לא אמר להם אלא שיזהרו שלא ימנעו את עצמם מלענג את השבת על ידי לימודם וכמו שביאר רש"י שם, אבל תלמיד חכם המענג את השבת באכילה ושתיה וקודם חצות עד שלא יסעד או אחר שסעד יוכל לעיין ולפלפל, והס כי לא להזכיר שהוא מחלל שבת ח"ו. והעיד החיד"א שבעיר קושטא בזמן גדולי הדור שלפנינו, היו בכמה מקומות קובעים ישיבה ומפלפלים בש"ס בשבת, ושמע כי הן עוד היום כה יעשו, וכן בעה"ק ירושלים ת"ו היו נוהגים כן בישיבת הפרי חדש לפלפל בעומק הדין בשבת, וכן נהגו אחריו ראשי ישיבה הרבנים ז"ל שהיו מפלפלים בספיקא דדינא כפעם בפעם. והביאו בזכור לאברהם (הלכות שבת אות ג) והסכים עמו.

רגיל לשתות ארבע כוסות ישתה שלוש. וכן לא יאכל אחר סעודתו צנון ומליח דברים שנוהג בהם בשאר פעמים, כדי שיתנהג בפרישות[ח].

ולא ישתה שכר בסעודה המפסקת וכל שכן מי דבש ושאר משקים המשכרים[ט]. ואם הוא אדם חלש מותר לו לשתות שכר, ויש אומרים שגם אם הוא רגיל בכל סעודה לשתות שכר אין לאסור עליו לשתותו בסעודה המפסקת, והכל לפי מה שהוא אדם. ואם נוהג לברך על הכוס גם ביחידי, יכול לברך על כוס של שכר[י].

אפילו בשר מלוח שעברו עליו יותר משני ימים ולילה אחת, ובשר עופות ודגים ויין מגתו [שעדיין לא עברו שלשה ימים מזמן שדרכו את הענבים], נהגו לאסור[יא].

מי שאפשר לו, לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה במלח וקיתון של מים[יב]. אך אל ימעט בשיעור אכילתו, אלא יאכל וישתה באופן שיוכל לסבול את התענית[יג]. ויש מחמירים לטבל אחר אכילתן פת באפר ולאכלו, על שם שנאמר (מיכה ג, טו) 'ויגרס בחצץ שיני הכפישני באפר'[יד], ואומרים 'זהו סעודת תשעה באב'[טו].

נהגו לישב על גבי קרקע בסעודה המפסקת[טז], ואם הוא אדם חלוש יכול להניח כר תחתיו[יז]. אבל אין צריך לחלוץ מנעליו[יח].

יש ליזהר שלא ישבו שלשה לאכול בסעודה המפסקת כדי שלא יתחייבו בזימון, אלא כל אחד ישב לבדו ויברך לעצמו[יט]. ובדיעבד אף אם ישבו שלשה יחד לא יזמנו כיון שאין זו נחשבת לקביעות[כ].

זמן התחלת איסור רחיצה ואכילה ונעילת הסנדל

יש מהראשונים שכתבו שמשעה שהתחיל אדם לאכול סעודה המפסקת משש שעות ולמעלה אסור הוא ברחיצה וסיכה[כא], ויש שכתבו שמשהפסיק לאכול סעודה המפסקת אסור באכילה וברחיצה[כב], אך להלכה מותר ברחיצת הידים וכדומה וסיכה ונעילת הסנדל עד בין השמשות[כג]. וכן אף על פי שאכל סעודה המפסקת, מותר לחזור ולאכול עד בין השמשות.

ואם קבל עליו בפירוש מפלג המנחה ולמעלה שלא לאכול עוד היום[כד] או שאמר שמקבל עליו את התענית[כה] נאסר באכילה ושתיה וגם ברחיצה ובסיכה ושאר עינויים, חוץ מנעילת הסנדל שכיון שאינו חולץ הרי זה כאילו התנה שיהיה מותר בזה[כו]. וקבלה בלב אינה קבלה, אלא צריך להוציאו בשפתיו[כז]. ויש אומרים שגם קבלה בלב קבלה היא[כח]. ודווקא כשקיבל עליו תענית, אבל אם רק גמר בליבו שלא לאכול אינו כלום, ומכל מקום טוב יותר להתנות בפירוש או בלב שאינו מקבל עליו את התענית[כט].

במקומות שמתפללים ערבית משחשיכה חולצים את המנעלים לפני בין השמשות, ובמקומות שמתפללים מעריב מבעוד יום אין חיוב לחלוץ לפני מעריב, ומכל מקום נוהגים בחול לחלוץ את המנעלים לפני שיאמר ברכו, ויש נוהגים לחלוץ לפני שהולכים לבית הכנסת[ל]. ואם חל תשעה באב במוצאי שבת שאסור לחלוץ את המנעלים בשבת כיון שהוא סימן אבילות, חולצים לאחר ברכו, מלבד שליח הצבור שחולץ קודם ברכו כדי שלא יתבלבל, וכדי שלא יהיה עינוי בשבת אומר תחלה המבדיל וכו'[לא].

דברים האסורים בתשעה באב

תשעה באב אסור ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה[לב] כל היום כולו ואף בין השמשות[לג].

לימוד תורה בתשעה באב

אסור לקרות בתשעה באב בתורה נביאים וכתובים, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, משום שנאמר (תהילים יט ט) 'פקודי ה' ישרים משמחי לב'. אבל קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה, ואם יש ביניהם פסוקי נחמה צריך לדלגם[לד]. ורעות הנכרים אסור ללמוד[לה]. ותינוקות של בית רבן בטלים בו ואין לומדים עמהם אף דברים הרעים[לו], ויש מתירים ללמוד עמם בדברים הרעים[לז].

כמו כן מותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד פירוש איכה ופירוש איוב[לח], ואגדת החורבן בפרק הנזקין ובפרק חלק, ובסיפורי החורבן שבספר יוסיפון[לט]. ואפילו במקום שמותר ללמוד היינו שילמוד בפשוטן של דברים אבל לא בדרך פלפול, ואפילו בהרהור לפרש דבר חמור אסור, כיון שתהיה לו שמחה אחרי שיתיישב לו הענין[מ].

יש מי שאוסר ללמוד אפילו על ידי הרהור[מא] מפני שגם בזה שמחה היא לו. ואסור להורות הוראה כי אם לחולה הצריך עכשיו. ואסור לדון דיני ממונות, אבל אם אין בעלי הדברים יכולים להמתין עד למחר כיון שהם ממהרים לדרכם אפשר שמותר[מב].

ומותר לקרות כל סדר היום דהיינו קריאת שמע וכל השייך לסדר התפילה[מג], ופרשת התמיד ומשנת איזהו מקומן ומדרש רבי ישמעאל[מד]. ומותר לחזן הקורא לחזור את הפרשה קודם שיקרא בתשעה באב[מה].

דין גילוי ביין תוסס

יין תוסס אין בו משום גילוי, והוא היין משעת דריכתו עד שלשה ימים[מו].

ל:

עשיית מלאכה בתשעה באב

מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב עושים, ומקום שנהגו שלא לעשות בו מלאכה אין עושים. ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים בו, ואמרו חכמים שכל העושה בו מלאכה ומסיח דעתו מן האבילות אינו רואה סימן ברכה לעולם[מז] מאותם מעות שהרויח[מח], אפילו במקום שנהגו לעשות מלאכה ואפילו

אוצר החכמה

[ח] **רמ"א** (שם) ומשנ"ב (סק"ד). [ט] **וכן** משקים של מפונקים (שע"ת סק"ח). [י] **משנ"ב** (סק"ד) ושעה"צ (סק"ח-ג). [יא] **שו"ע** (שם ס"ג). [יב] **שו"ע** (שם ס"ו). [יג] **משנ"ב** (ס"ק קטו). [יד] **רמ"א** (שם). [טו] **משנ"ב** (ס"ק קטז). [טז] **שו"ע** (שם ס"ז), כדי שתהיה הסעודה שפלה, וכיון שאין נוהגים לאכול בהסיבה אין ניכרת השפלות אלא בזה (משנ"ב ס"ק יז). [יז] **משנ"ב** (ס"ק יז). [יח] **רמ"א** (שם). [יט] **שו"ע** (שם ס"ח). [כ] **משנ"ב** (ס"ק יט). [כא] **רמב"ן** בתורת האדם (מצוות יאנה ד"ה מפני ערב ת"ב), הובא בטור (או"ח סי' תקנג). והוא על פי המבואר בסוגייתינו בדברי חכמים דר' ישמעאל ב"ר יוסי שכל שהוא מחמת תשעה באב אסור לאכול בשר ולשתות יין ואסור לרחוץ, ופירושו שכל שהתחיל בסעודה המפסקת אסור בכל אלו. [כב] **ראב"ד** (השגות לריף תענית ג. מות ג), ופירש שכל שהוא באב היינו סעודה המפסיק בה אסור לרחוץ משהפסיק כמו שאסור לאכול, אפילו לא פירש כלום מרחיצה. [כג] **רמ"א** (או"ח סי' תקנג ס"ב). וכדעת הרא"ש (תענית פ"ד סי' ח). [כד] **שו"ע** (שם ס"ו). [כה] **משנ"ב** (סק"ו) ובשעה"צ (סק"ו) שגם השו"ע מודה בזה, וראה שם לענין אמירת 'הריני בתענית למחר'. [כו] **משנ"ב** (סק"ג וסק"ד) ושעה"צ (סק"ג). [כז] **רמ"א** (שם). [כח] **משנ"ב** (סק"ג) בשם הב"ח והגר"א. [כט] **משנ"ב** (שם). ואם חל תשעה באב בשבת או ביום ראשון אינו צריך להתנות, שכיון שאסור להראות עינוי בשבת מסתמא לא נתכוין להפסיק לשם תענית (שעה"צ סק"ו). [ל] **רמ"א** (שם ס"ג) ומשנ"ב (סק"ה). [לא] **רמ"א** (שם ס"ג) ומשנ"ב (סק"ו-ז). ולא יגע במנעלים בידיו כדי שלא יצטרך ליטול ידיו, ואם נגע ינקה את ידיו בכל דבר המנקה (משנ"ב סק"ו). [לב] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקנד ס"ו). [לג] **משנ"ב** (סק"ו). ואין מועיל לזה מה שיתפלל מעריב מבעוד יום. וההולכים בין הנכרים ועוסקים במשא ומתן אחר חצות מותרים בנעילת הסנדל, ומהם למדו אחרים להקל ויש למחות בידם (משנ"ב שם). [לד] **רמב"ם** (שם), **שו"ע** (שם). [לה] **משנ"ב** (שם). [לו] **אבל** סיפור החורבן מותר לספר להם כיון שאינו אלא סיפור דברים ומשבר את ליבם (משנ"ב סק"ג). [לז] **ב'** הדיעות במשנ"ב (שם). [לח] **שו"ע** (או"ח סי' תקנד ס"ג). [לט] **משנ"ב** (סק"ג). [מ] **משנ"ב** (סק"ד). [מא] **שו"ע** (שם ס"ג). [מב] **משנ"ב** (סק"ה). [מג] **ונוהגין** לומר תהלים ושיר היחוד במנחה כיון שהוא דרך בקשה, ובפוזנא נוהגין לומר למחרתו של אמש ושל היום וכן נכון לעשות. ומעמדות בודאי אין לומר. ואין לומר פטום הקטורת כיון שאינו מסדר היום, וכל שכן שאין לומר סדר הקרבנות הכתוב בסוף סי' א' (משנ"ב סק"ז). [מד] **שו"ע** (שם ס"ד) ומשנ"ב (סק"ו-ז). [מה] **רמ"א** (שם) ומשנ"ב (סק"ח). [מו] **רמב"ם** (רוצח ומסירת הנפש פי"ח ה"ח), טור (יו"ד סי' קטו). [מז] **רמב"ם** (תעניות פ"ה ה"י), **שו"ע** (או"ח סי' תקנד סכ"ג וסכ"ה). [מח] **משנ"ב** (סק"נ).

פניני הלכה

ובשו"ת כנף רננה (יו"ד נקונטרס מין כנף סי' מד) הביא דברי היעב"ץ ודברי הזכור לאברהם שדחאו, וכתב שאף שהאחרונים דחו דבריו מההלכה, מכל מקום יש להתבונן בטעמו, שאין זה משום שטירדת העיון מונעת מעונג שבת, שמניעת עונג שבת אינה חילול, אלא טעמו הוא כיון שהעיון בנגלה דאורייתא הוא מלאכת חכמה לברר אוכל מפסולת, כסוד המקובלים במלאכת בורר. והגם שאין זה להלכה, ויהי חלקנו עם העמלים בעיון התורה בשבת, מכל מקום אין זמן ליל שבת כליל חול ואין הזמן ראוי כל כך לעסוק בו בהוצאת האור מתוך החושך על ידי הלימוד בנגלה. ובשו"ת רשב"ן או"ח (סי' קסו) כתב שתלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה את זה בהלכה אסור להם לעסוק בפלפול בשבת, אבל תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימים דבריהם זה לזה בהלכה מותר להם. (ורמה עוד שו"ת נפתים בדפס סי' כג שהמירן כזה, ובשו"ת מנחת מלעזר ח"ד סי' מה שהמירן בפמירת דנריו).

ל:

קולות בתשעה באב אחר חצות

כתב המאירי (ד"ה תענית שהרגה), שאף על פי שהרבה דברים התרנו בזה מכח ההלכה, אין לו לאדם להקל ראשו בכך וכל המחמיר על עצמו ומרבה באבלות הרי זה משובח, וכמבואר בסוגייתינו שחסידים הראשונים נהגו בעצמן שהיו מביאים לפניהם ערב ט' באב פת חרבה במלח ושורין אותה במים ויושבים להם בקרקע ואוכלים ושותים אחריו קיתון של מים, וכל המרבה בענינים אלו הרי זה משובח. ומכל מקום מחצות תשעה באב והלאה נהגו בכל מקום לשחוט ולתקן לצורך הלילה, ולשון התוספתא (תענית פ"ג ה"ח) בזה שמתקנין בט' באב למוצאי ט' באב. וכתב שנהגו הנשים בימי הגאונים והרבנים לחוף ראשן מן המנחה ולמעלה ולא מיחו בידם חכמים, ולא עוד אלא שסועדים אותן מפני

אחר חצות[מט]. וכל הרוצה לעשות עצמו תלמיד חכם לענין זה עושה. והיום המנהג בכל המקומות שלא לעשות מלאכה בתשעה באב[נ]. ולא נהגו באיסור מלאכה כי אם עד חצות[נא].

גדר המלאכה: אין עושין כל מלאכה שיש בה שיהוי קצת, [אפילו כשעושה זאת מעשה הדיוט], אבל מלאכה שאין בה שיהוי כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה מותרת. ולחלוב הפרות טוב לעשות זאת על ידי נכרי במקום שאפשר[נב], ואם אי אפשר על ידי נכרי יעשנה בעצמו, ויש מצדדים שתמיד יכול לעשות כן בעצמו[נג]. ולכתוב בתשעה באב יש מקילים, ויש מחמירים כמו בחול המועד[נד].

ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, מותר ליתן לנכרי לעשות אפילו בביתו של הישראל ואפילו לא נתן לו מלפני תשעה באב[נה]. ובמקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אסור לעשות פרקמטיא להרויח ולהשתכר, ובמקום שנהגו לעשות מותר לעשות פרקמטיא, אלא שממעט בו שהרי אפילו משנכנס אב ממעטין מלישא וליתן[נו].

מלאכת דבר האבד מותר כמו בחולו של מועד[נז].

שכר המתאבל על ירושלים ועונש המבזה את ט"ב

כל האוכל ושותה בתשעה באב אינו רואה בשמחת ירושלים[נח], וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה. וכל האוכל בשר או שותה יין בסעודה המפסקת, עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם (יחזקאל לב כז)[נט].

כפיית המיטה בתשעה באב

אף על פי שאין חיוב לכל אדם בכפיית המיטה בתשעה באב, מכל מקום יש שנהגו לשכב בליל תשעה באב כשהם מוטים על הארץ, ומניחים אבן תחת מראשותיהם, זכר למה שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כח יא) שראה את החורבן. ויש לו לאדם להצטער בענין משכבו בליל תשעה באב, שאם רגיל לשכב בב' כרים לא ישכב כי אם באחד. ויש בני אדם משימים אבן תחת מראשותיהם, ומכל מקום עוברות וכל אדם חלוש שאינם יכולים להצטער, אינם חייבים בכל אלה. וימעט אדם מכבודו ומהנאתו בתשעה באב בכל מה שאפשר[ס].

חיוב כפיית המטה באבל

האבל חייב לכפות המטה כל שבעה, ולא מטתו בלבד הוא כופה אלא כל המטות שיש לו בתוך ביתו הוא כופה, אפילו עשר מטות בעשרה בתים ובעשר עיירות חייב לכפות את כולן[סא]. ועכשיו לא נהגו בכפיית המטה, מפני שיאמרו העובדי כוכבים שהוא מכשפות, ועוד שאין המטות שלנו עשויות כמטות שלהן כדי שיהא ניכר בהם כפייה[סב].

לא.

תקנת ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון

סדר ברכת המזון כך היא: ראשונה ברכת הזן, שנייה ברכת הארץ, שלישית בונה ירושלים, רביעית הטוב והמטיב, ברכה ראשונה משה רבינו תקנה, שנייה תיקן יהושע, שלישית תיקן דוד ושלמה בנו, רביעית חכמי המשנה תקנוה[א].

חיוב לימוד התורה בלילה

צריך ליזהר בלמוד הלילה יותר מבשל יום, והמבטלו עונשו מרובה[ב]. ואף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה, לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה[ג].

[מט] **משנ"ב** (ס"ק מט), ולכן לא ימשך בעסקיו ולא יקבע עצמו למלאכה כדי שלא יסיח את דעתו מהאבילות (משנ"ב סס ושעה"ל ס"ק נג). [נ] **ביאור הלכה** (ד"ה נמקוס). [נא] **וגם** הלילה בכלל האיסור (משנ"ב ס"ק מג). [נב] **רמ"א** (סס). [נג] **משנ"ב** (ס"ק מז) בשם הגר"א, וראה ביאור הלכה (ד"ה סס). [נד] **ביאור הלכה** (סכ"ג ד"ה ע"י). [נה] **בה"ל** ד"ה ע"י. אבל לבנות בנין אסור אף על ידי נכרי כיון שהדבר מתפרסם (משנ"ב ס"ק מו), ובדרך החיים אסר גם פרקמטיא על ידי נכרי מטעם זה (שעה"ל סק"ן). [נו] **שו"ע** (סס). [נז] **שו"ע** (סו"ס סי' תקנד סכ"ג). ומטעם זה אם יריד או שיירות באים מותר לקנות או למכור להם על ידי נכרי אף לפני חצות (משנ"ב ס"ק מח). [נח] **ואפילו** מעוברת או מניקה או שאר אנשים שהם חלושים בטבעם ומצטערים מהתענית, מלבד מי שהוא חולה באמת. וכדאי הוא בית אלקינו להצטער על חורבנו על כל פנים יום אחד בשנה (משנ"ב ס"ק נח). [נט] **שו"ע** (סס סכ"ה). [ס] **רמ"א** (סס) ומשנ"ב (סק"ו). ואסור לעשן בתשעה באב, ובכנסת הגדולה החמיר בזה ביותר עד שכתב שראוי היה לנדות את המעשן, אך יש מאחרונים שמקילים ולכן מי שדחוק לו שמורגל בו ביותר יש להקל אחר חצות בצנעא בתוך ביתו (משנ"ב סק"מ). [סא] **רמב"ם** (הלכות פ"ה מי"מ), וראה בארוכה בטור (יו"ד סי' שפו). [סב] **שו"ע** (סי' שפו ס"ג). וכתב הריב"ש (בתשובה סי' סמו) שנוהגים בארצו לכפות הכרים והכסתות להיות נוייהן למטה והצד התחתון למעלה. והביאו בדע"ת למהרש"ם (יו"ד סי' שפו), והוסיף שבכרים וכסתות שאין נוי בצד אחד יותר מהצד השני אין צורך לכפותם.

דף לא [א] **רמב"ם** (הלכות פ"ג ה"ח). [ב] **שו"ע** (סי' לא ס"ח). [ג] **רמב"ם** (תלמוד תורה פ"ג הי"ג), רמ"א (יו"ד

לא.

ממנהגי ט"ו באב

בסוגייתינו מבואר ענינו של של ט"ו באב שלא היו לישראל ימים טובים כמותו וכיום הכפורים, והתבארו ששה טעמים להיותו יום טוב, ומבואר בגמרא שמכאן והלאה המרבה ללמוד יוסיף ימים על חייו ומי שאינו מרבה ללמוד תקברנו אמו. והגם שבזמנינו לא רבו מנהגי יום טוב ביום זה כמו שהיו בזמן המקדש, מכל מקום אין אומרים בו תחנון (שו"ע סי' קלא ס"ו), ובספר סדר היום (סדר שמחת ט"ו באב) כתב שיום טוב ט"ו באב ראוי להתנהג בו בשמחה ובששון, כמו שאמרו במשנה לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, והאריך והביא כל הטעמים שהוזכרו בסוגייתינו וסיים וכתב שמכל אלו הענינים ולהלן יתבארו עוד כמה מנהגים שנהגו בו בתפוצות ישראל.

כתב רבי יוזפא שמש במנהגי ורמיזא, שבט"ו באב וט"ו בשבט ול"ג בעומר הם ימים דמפגרי בהו רבנן, למלמדים ותלמידיהם, ובאותם ימים ביטלו בית המדרש של המלמדים ואין הנערים באים לבית רבן ללמוד. והמלמד מחויב לתת לתלמידים ביציאתם מבית הכנסת בשחרית יין שרף ולקח טוב מכיסו ולא מכיס התלמידים, כי כן המנהג (רמ"ה המורה והמייס מ"ג נוספות 232). ובתקנות התלמוד תורה של קהילת האמבורג משנת תי"ב נתקן שט"ו באב הוא בין הימים שלומדים בהם רק לפני הצהרים, אבל לא אחר הצהרים.

כתב במנהגי מהרי"ל (הלכות תעניות סוס יח), שפעם אחת גזר מהר"י סג"ל שלא לאכול בשר בכל יום ב' עד ימים נוראים, וחל ט"ו באב ביום ב' ולא רצה מהר"י סג"ל לאכול בשר אף על גב שנקרא יום טוב. אך בהלכות שבעה עשר בתמוז ותשעה באב (סוס כח) כתב שחמשה עשר באב ברוב מקומות אין אומרים תחנה בבקר, ויש לזה טעמא וגם בו הותרו השבטים לבא זה לזה וכו'. וכתב שם בהג"ה שבמגנצא ובוורמיישא אומר תחינה בט"ו באב ובשבט.

פניני הלכה

שהיא שעת נחמה וכיוצא בדברים אלו, ואין הדבר נאה. עד כאן דבריו. ומנהג נשים זה הובא גם בספר אהל מועד לרבינו שמואל ירונדי (מ"ב דף ע ע"ב), שכתב שהנהיגו הזקנים והנשים לרחוץ מן המנחה ולמעלה את ראשן, וסמכו על מה שאמרו בהגדה שמשיח נולד ביום החרבן, והנשים חלושות הדעת וכדי שלא להתיאש מן הגאולה הנהיגו אותן בזה כדי שתהיינה זכורות הגאולה.

ובשיירי כנסת הגדולה (סי' תקנט הגה"ט סוס כ) כתב בשם הצדה לדרך מאמר ד כלל א פ"ט) שכתב שיש מקומות שנוהגים בין הערבים לומר פסוקי נחמה, והצדה לדרך ערער על מנהג זה וכתב שלא ידע מנין בא שהרי כל היום אסור בלימוד תורה. וכתב בשיירי כנה"ג שמנהג זה של אמירת פסוקי נחמה לא מצאו לא בטור ולא בשו"ע ולא בלבוש אבל המנהג פשוט בכל המקומות שעבר בהם ושמע שמעם, ומפני התפשטות המנהג אין יכול הוא למנעו אבל הוא עצמו נזהר שלא לאמרם (ורמ"ה סס עוה). וביד אהרן כתב שיתכן שמנהג זה סמכו על מה שכתב בהגהות מיימוניות (סוף הלכות תעניות מנהגי מסעה נמצ) שיש מקומות שאין מדלגים תתקבל אלא בלילה אחר התפלה אבל בשחרית אומרים אותו מפני שכבר סיימו קינות, ואומרים קצת פסוקי דנחמתא בסופו, וכן נהגו ברוטנבור"ק. ואין חילוק בין אמירת קצת פסוקי נחמה אחרי הקינות לבין אמירת יותר פסוקי נחמה אחר המנחה. וסמך למנהג כיון שמבואר במדרש שהמשיח נולד ביום תשעה באב, וצריך לעשות זכר לגואל ולמנחם כדי שלא יתיאשו מן הגאולה. ואף לדעת הסוברים שאין לרחוץ מן המנחה ולמעלה ונשתקע המנהג ההוא, יש לומר שמודים במנהג זה של אמירת פסוקי נחמה אחר חצות. ובברכי יוסף (סו"ס סי' תקנט סק"ק ז) הוסיף שכיון שבימי השו"ע כבר היו הסדורים והמחזורים בדפוס ובהם נדפסו פסוקי הנחמה שאומרים במנחה, אם לא היה השו"ע סובר שמותר לאמרם היה לו לערער ולבטל המנהג, וממה ששתק שמע מינה שהמנהג טוב. והביא מספר הכוונות להאר"י ז"ל (דף פט ע"ג) שהביא המנהג ונתן טעם למנהג כמשז"ל (מיכ"ז פ"ד פי"ד) שכשישראל ראו דבט' באב בערב הציתו אש בהיכל אמרו מזמור, ששפך חמתו על עצים ואבנים ושמחו שמחה גדולה, שאם לא כן לא היתה להם ח"ו תקומה, ואז קבלו נחמה, והמנהג טוב ונכון. ומהרח"ו כתב שם שנראה לו ששמע טעם אחר מהרב ז"ל, שבמנחת ט' באב נולד המשיח הנקרא מנחם כמשז"ל (רמ"ה מיכ"ז פ"ח פנ"ח).

וכתב החיד"א שמצא כתוב שמטעם זה שבתשעה באב נולד המשיח לא מיחו חכמים על בנות רבות שאחר חצות תשעה באב מתעסקות בכל כחן לכבד הבית ולתקן המטות, וכיוצא מתקוני הבית, וזה מנהג קדום בערי איטאליא לנשים, ויען שדעתן קצרה וחלושי אמונה אדרבא חיזקו ידיהם לקבוע אמונת הגאולה ולא יתיאשו ח"ו. וכן כתב גם במורה באצבע (סוס לנ).

לא.

ממנהגי ט"ו באב

בסוגייתינו מבואר ענינו של של ט"ו באב שלא היו לישראל ימים טובים כמותו וכיום הכפורים, והתבארו ששה טעמים להיותו יום טוב, ומבואר בגמרא שמכאן והלאה המרבה ללמוד יוסיף ימים על חייו ומי שאינו מרבה ללמוד תקברנו אמו. והגם שבזמנינו לא רבו מנהגי יום טוב ביום זה כמו שהיו בזמן המקדש, מכל מקום אין אומרים בו תחנון (שו"ע סי' קלא ס"ו), ובספר סדר היום (סדר שמחת ט"ו באב) כתב שיום טוב ט"ו באב ראוי להתנהג בו בשמחה ובששון, כמו שאמרו במשנה לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, והאריך והביא כל הטעמים שהוזכרו בסוגייתינו וסיים וכתב שמכל אלו הענינים ולהלן יתבארו עוד כמה מנהגים שנהגו בו בתפוצות ישראל.

כתב רבי יוזפא שמש במנהגי ורמיזא, שבט"ו באב וט"ו בשבט ול"ג בעומר הם ימים דמפגרי בהו רבנן, למלמדים ותלמידיהם, ובאותם ימים ביטלו בית המדרש של המלמדים ואין הנערים באים לבית רבן ללמוד. והמלמד מחויב לתת לתלמידים ביציאתם מבית הכנסת בשחרית יין שרף ולקח טוב מכיסו ולא מכיס התלמידים, כי כן המנהג (רמ"ה המורה והמייס מ"ג נוספות 232). ובתקנות התלמוד תורה של קהילת האמבורג משנת תי"ב נתקן שט"ו באב הוא בין הימים שלומדים בהם רק לפני הצהרים, אבל לא אחר הצהרים.

כתב במנהגי מהרי"ל (הלכות תעניות סוס יח), שפעם אחת גזר מהר"י סג"ל שלא לאכול בשר בכל יום ב' עד ימים נוראים, וחל ט"ו באב ביום ב' ולא רצה מהר"י סג"ל לאכול בשר אף על גב שנקרא יום טוב. אך בהלכות שבעה עשר בתמוז ותשעה באב (סוס כח) כתב שחמשה עשר באב ברוב מקומות אין אומרים תחנה בבקר, ויש לזה טעמא וגם בו הותרו השבטים לבא זה לזה וכו'. וכתב שם בהג"ה שבמגנצא ובוורמיישא אומר תחינה בט"ו באב ובשבט.

18/06/2018 אהח

ואפילו בלילי תקופת תמוז הקצרים יש ללמוד מעט[ד], ויש לאדם להתחיל להוסיף וללמוד בלילה מט"ו באב ואילך מעט מעט, ומי שלא מוסיף יאסף בלא זמנו[ה].

אמרו חכמים אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר קומי רוני בלילה, וכל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד נמשך עליו ביום שנאמר "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי"[ו].

ד) שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רמו סק"ג. **[ד]** **ש"ך** (יו"ד סי' רמו סק"ק כה), שו"ע הרב (תלמוד תורה פ"ד ס"מ), **משנ"ב** (סי' רלה סק"ק ג). **[ה]** **רמ"א** (שם), וכמבואר בסוגייתינו. ואין שיעור קבוע לשינת האדם בלילה אלא הכל תלוי בכל אדם לפי כח בריאותו, ועכ"פ לא ישתקע בשינה יותר מדאי (משנ"ב סי' רלה סק"ג). והב"ח כתב שהאחרונים שמתשעה באב עד שבועות צריך לקום ללמוד בלילה, ובע"ש כתב מט"ו באב עד ט"ו באייר. וי"א שזמן שינה הוא ח' שעות, והכל לפי מה שהוא אדם (מגן אברהם סי' רלה הקדמה, משנ"ב שם סק"ב). והנוהגים ע"פ קבלה סוברים שצריך לקום תמיד (משנ"ב סי' ג סק"ק ט, ועיי"ש עוד בשעלת קימת חצות). **[ו]** **רמב"ם** (שם).

פניני הלכה

ובדרכי חיים ושלום (מוסף חרפג) כתב שהרה"ק ממונקאטש היה נזהר בליל ט"ו באב מיד אחר מעריב להתחיל ללמוד, והיה לו הלילה מאז כמה שעות קודש לה' שלא לבטל מלימוד. ובספרו שער יששכר (מאמר יום חמישי מגלת חודש ג) כתב שביום ט"ו באב הוא תחילת התנוצצות ראש השנה, ומאז והלאה מתעוררים הרחמים והתשובה העליונה, ועל כן אמרו בסוגייתינו שצריך מיום זה להיות מוסיף והולך בתורה, והוא הדין לעבודה בתשובה שלמה בימי הרצון על ראש השנה. ובדרך כלל היה הרה"ק ממונקאטש ביום ט"ו באב במקום המרפא, והיה עושה גם שם סעודה לרבים מאנ"ש והרבנים ששם לכבוד יומא דפגרא. ומיום זה והלאה נוהגים לברך זה לזה בברכת כתיבה וחתימה טובה. וכן הוא מנהג חסידים בכתיבת מכתבים שמט"ו באב כותבים כתיבה וחתימה טובה, וגם מתחילים ללמוד התקוני זוהר מיום זה (מוסר מנהגי חב"ד מנהגי עמ' יג). וכן כתב בספר רזא דעובדא (עמ' נז) שמט"ו מנחם אב כבר כתבו על הפתקאות בראשם 'כתיבה וחתימה טובה' כמקובל מצדיקים הקדמונים.

אתח 18/06/2018

ארצה החכמה

תמצית הדף

תמצית הסוגיות,
ערוכים בשפה קלה ובהירה
לסיכום ולשינון דפי הש"ס

פרק ראשון - מאימתי

דף ב

מתני': **מתחילים** להזכיר בתפילה גבורות גשמים: **לרבי אליעזר** מתפילת שחרית[א] של יו"ט ראשון של חג הסוכות, כיון שהוא רק הזכרת שבחו של הקב"ה שמוריד גשמים בעונתו[ב]. **לר' יהושע** מתפילת ערבית של שמיני עצרת[ג], משום שגשמים היורדים בחג הסוכות הם סימן קללה, שנראה שאין הקב"ה חפץ שנקיים מצוות סוכה[ד]. **לרבי יהודה** מתפילת מוסף של שמיני עצרת. **ופוסקים** להזכיר מתפילת מוסף של יו"ט ראשון של פסח.

גמ': הטעם שהמשנה מתחילה בלשון **מאימתי** שמשמע שכבר נשנה לעיל חיוב, ובא רק לברר מאימתי זמן החיוב, **להו"א** הוא משום שהחיוב נשנה כבר במסכת ברכות 'מזכירים גבורות גשמים בתחיית המתים'. ומקשינן דא"כ למה המתין התנא עד מסכת תענית שהיא בסדר מועד. **למסקנא** משום שבמסכת ר"ה תנן 'בחג נידונין על המים', וכיון ששנינו מתי דנים על המים ידע התנא מדנפשיה שיש חיוב להזכיר ואמר מאימתי מזכירים גשמים[ה].

שנינו במשנה מאימתי מזכירין **גבורות** גשמים, ואמר **ר' יוחנן** שמה שהגשמים נקראים **גבורות** גשמים[ו], הוא משום שהם יורדים בגבורה שנאמר 'עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר', וכתיב 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות', ומפרש **רבה בר שילא** שהוא משום גזרה שוה דבגשמים כתיב 'עושה גדולות עד אין **חקר**', ובבריאת העולם כתיב 'הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין **חקר** לתבונתו', ובבריאת העולם נאמר לשון **גבורה**[ז] דכתיב 'מכין הרים בכחו נאזר בגבורה'[ח].

הטעם שמזכירים גבורות גשמים **בתפילה**, [בברכת מחיה מתים], משום דכתיב 'לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם' ועבודה שבלב היא תפילה, וכתיב בפסוק שלאחריו 'ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש'.

אמר **ר' יוחנן** שלש מפתחות הם בידו של הקב"ה ואינו מוסרם לשליח אחד ביחד[ט], מפתח של **גשמים** שנאמר 'יפתח לך ה' את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצכם בעתו'. מפתח של **יולדת** שנאמר 'ויזכור אלוקים את רחל וישמע אלוקים ויפתח את רחמה'. מפתח של **תחיית המתים** שנאמר 'וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם'[י]. **מערבא** אמרי שגם מפתח של **פרנסה** לא נמסר יחד עם שלש המפתחות לשליח אחד[יא], **ור' יוחנן** לא מנאו דסבר גשמים היינו פרנסה[יב].

שנינו במשנה **ר' אליעזר** אומר מיום טוב הראשון של חג. ואיבעיא להו האם מזכיר מתפילת שחרית כיון שלמד זמן תחילת הזכרת גשמים מזמן **נטילת לולב**[יג] שהוא ביום בתפילת שחרית[יד], או שמזכיר מהלילה דילפינן **מניסוך המים** דכתיב ביה 'ומנחתם ונסכיהם' שזמנו אף בלילה[טו]. ופשט **רבי אבהו** שלמדה **רבי אליעזר** מלולב[טז], **איכא דאמרי** שכך קיבל מרבותיו, **ואיכא דאמרי** שלמד כן מברייתא, דתניא מאימתי מזכירין על הגשמים **רבי אליעזר** אומר משעת נטילת לולב, ואין הזכרת הגשמים סימן קללה כשם שמזכיר תחיית המתים כל השנה אף שאינה אלא בזמנה, לפיכך אם בא **להזכיר כל השנה** מזכיר. **ר' יהושע** אומר משעת הנחתו[יז], דגשמים בחג סימן קללה הוא, ואינו דומה לתחיית המתים שמזכיר כל השנה, משום שתחיית המתים זמנו בכל ימות השנה, משא"כ גשמים בקיץ סימן קללה הם **ואין מזכיר** בהם. **לרבי מחג הפסח** שאז פוסקים לשאול על הגשמים, **פוסקים** גם **להזכיר** גשמים. **לר' יהודה בן בתירה משני** של חג מזכיר, משום שבקרבנות הנשיאים יש אותיות 'מים' מיותרות[יח], והיתור הראשון נאמר ביום השני. **לר' עקיבא משישי** של חג מזכיר, משום שביום הששי נאמר היתור של 'ונסכיה', לשון רבים ודרשינן אחד לניסוך המים ואחד לניסוך היין. **לר' יהודה** משום **ר' יהושע** מתחילים להזכיר **במוסף** של שמיני עצרת[יט] ופוסקים בתפילת שחרית של יו"ט ראשון דפסח.

דף ג

תניא **ר' נתן** אומר משינוי לשון הפסוק 'בקודש **הסך נסך** שכר לה'', ולא נאמר הסך הסך או נסך נסך, ש"מ שיש שני סוגי ניסוכים אחד של מים ואחד של יין.

מה ששנינו (סוכה מב:) 'ניסוך המים כל שבעה', **להו"א**[כ] אינו **כרבי יהושע** דס"ל שהיו מנסכים רק ביום השביעי, ולא **כרבי עקיבא** דס"ל שהיו מנסכים מהיום השישי, ולא **כרבי יהודה בן בתירה** שהיו מנסכים רק ששה ימים [מהיום השני עד היום השביעי], וכן אין לומר דאזלא אליבא **דרבי יהודה בן בתירה** שסובר שביום השני התחילו לנסך וסובר **כרבי יהודה** שמנסכים גם ביום השמיני, וא"כ נמצאו שבעה, כיון דודאי לא ס"ל כוותיה, דכשם שבראשון אין מנסכים משום ש'מים' רמוזים רק ביום השני, ה"ה שבשמיני לא ינסכו ד'מים' רמוזים בשביעי. **למסקנא** אזלא אליבא **דרבי יהושע** שאמר משעת הנחתו, ומודה שניסוך המים כל שבעה דלמד מהלכה למשה מסיני, דאמר **ר' אמי א"ר יוחנן** משום **ר' נחוניא** איש בקעת בית חורתן עשר נטיעות[כא] ערבה[כב], וניסוך המים [כל שבעה] הלכה למשה מסיני.

(א) **כמסקנת** הגמ' (ע"ב) שר' אליעזר לומד זמן תחילת הזכרת גשמים מלולב, וכשם שנטילת לולב היא ביום כך הזכרת גשמים בתחילת היום. (ב) **ומיום** ראשון של חג הוא חובה להזכיר כיון שדרך הבא לבקש שמרצה ואח"כ מבקש, וכל השנה אם בא להזכיר מזכיר - תוס' (ד"ה אם כן). (ג) **לקמן** בגמרא (ע"ב) נחלקו רש"י ותוס' בזמנו של **ר' יהושע**. (ד) **ובשמיני** אין יושבין בסוכה. וגם עכשיו בחו"ל אינו אלא משום ספיקא דיומא, ואף שאנו בקיאין בקביעא דירחא מ"מ חיישינן שמא יחזור דבר לקלקולו או משום מנהג אבותינו בידינו - תוס' (ד"ה מאימתי). (ה) **רש"י** (ד"ה בחג). וזה עדיף מלשנות בסדר זרעים, כיון דאורחא דמילתא לרצות ולהזכיר שבחו של הקב"ה קודם ששואלים, משא"כ התם אפשר שמזכיר לעולם כמו שמזכיר תחיית המתים והבדלה בחונן הדעת - תוס' (ד"ה אלא). (ו) **ובברכות** ג"כ אמרו מזכירין **גבורות** גשמים, והכא עיקר, ולכך רק כאן פריך למה אמרו גבורות ולא פריך כן התם - תוס' (ד"ה וליתני). (ז) **רש"י** (ד"ה כתיב). (ח) **אפילו** שבלשון הפסוק מוזכר גם 'כח' שנאמר 'מכין הרים בכחו', התנא העדיף לנקוט לשון 'גבורה', **א.** משום שלשון גבורה כולל בתוכו כח וגדולה. **ב.** משום שברכת מחיה מתים מתחילה בלשון אתה גיבור - תוס' (ד"ה וכתיב). (ט) **אולם** כל מפתח בפני עצמו נמסר לשליח - רש"י (ד"ה ואמר). כתב המהרש"א שבזה מיושב קושית התוס' (ד"ה שלשה) שהקשו שמצינו שמפתח של גשמים נמסר לאליהו, וכן מפתח של תחיית המתים, משום שכל מפתח בפני עצמו נמסר. והתוס' תירצו שכוונת הברייתא שלא נמסרו להיות לעולם לשליח להיות ממונה עליהם, אולם לפרקים מפתחות אלו נמסרו לשליח. (י) **בשלש** פסוקים אלו נאמר אלוקים סמוך לתיבת ויפתח, ללמדינו שפתיחה זו נעשית על ידי הקב"ה בעצמו - מהרש"א. (יא) **גבורת** ארי ע"פ שיטת רש"י (לעיל ב ע"א ד"ה ואמר רבי יוחנן). (יב) **יש** עוד מפתחות שלא נמסרו לשליח כמפתח של זעם, אולם התנא לא מנה אלא מפתחות של טובה - תוס' (ד"ה וישמע). (יג) **כשם** שאי אפשר לארבעת מינים האלו לגדול בלי מים, ועוד שבאים לרצות על המים, כך העולם אינו יכול להתקיים בלי מים - רש"י (ד"ה מלולב). (יד) **בתוס'** (ד"ה איבעיא) פירשו דנ"מ גם אם ס"ל לר"א שניסוך המים היה גם בראשון או שהתחילו לנסך רק בשני. (טו) **לגירסא** זו ביארו רש"י ותוס' (ד"ה איבעיא) שאם הקריבו קרבנות ביום אפשר להביא נסכיהם בלילה. ותוס' הוסיפו שניסוך המים של חג יכול להיות בלילה ראשון, ומ"מ אין חייב לנסך עד הקרבת תמיד של שחר. עוד כתב רש"י שיש שלא גורסים דאמר מר וכו' והכוונה למילוי הכלים של ניסוך המים במים שזמנם בלילה. (טז) **לפי** זה לר' אליעזר ניסוך המים אסור בלילה, וזמנו מיום שני של חג הסוכות - תוס' (ד"ה משעת). (יז) **היינו** בשביעי - רש"י (ד"ה משעת). בשיטת רש"י בדעת ר' יהושע יש כמה סתירות, ראה הגהות מהר"ב רנשבורג (אות א) שכתב ששעת הנחתו היינו בשביעי, אבל ההזכרה היא בליל שמיני. וכן כתבו תוס' (ד"ה משעת). וראה עוד ילקוט ביאורים בזה. (יח) **נאמר** בשני 'ונסכיהם' במקום 'ונסכה', בשישי 'ונסכיה', ובשביעי 'כמשפטם', הרי מ"ם יו"ד מ"ם, מכאן רמז לניסוך המים מן התורה. (יט) **ומפרש** בירושלמי שאינו מתחיל בערבית כיון שאין כל העם מצויין, ובשחרית לא כיון שיסברו אותם שלא היו בלילה שכבר התחילו להזכיר מאמש - תוס' (ד"ה העובר). (כ) **אליבא דרבי אליעזר** שסובר שניסוך המים מהיום הראשון ודאי אתי שפיר, אלא שהגמרא העדיפה להעמיד המשנה גם כמו אחד משאר התנאים דהוי חידוש טפי - רש"י (ד"ה אלא). (כא) **אסור** לחרוש את השדות שלושים יום קודם השנה השביעית מדין 'תוספת שביעית', אולם נאמרה הלכה למשה מסיני ששדה שנטועים בה עשר נטיעות על פני שטח של בית סאה, מותר לחרוש את כל השדה עד ערב ראש השנה של שנה שביעית, הואיל ואם לא יחרשו את כולה יפסדו כל האילנות - רש"י (ד"ה עשר). ואם נטועים יותר נטיעות כיון דלמיעקר קיימי אסור לחרוש. ודוקא נטיעות, אבל אילנות אסור מדאו' כל אלול, ומדרבנן בשדה אילן מעצרת, ובשדה הלבן מפסח - תוס' (ד"ה עשר). (כב) **שהיו** הכהנים נוטלים בבית המקדש והקיפו בהם את המזבח.

מה ששנינו לעיל בברייתא **רבי יהודה** אומר משום **רבי יהושע** העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר, ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר. הכוונה **לרבי יהושע בן בתירה** [ולפני שסמכוהו קראוהו **בן בתירה** ולאחר שסמכוהו קראוהו **רבי יהושע**]. דאין לומר שהוא **רבי יהושע במשנה**, שהרי לשיטתו ביום טוב האחרון של חג אפילו הראשון מזכיר, וכן לא **רבי יהושע דברייתא**, שהרי אמר משעת הנחתו[כג]. וכן הא דתניא **רבי יהודה** אומר משום **בן בתירה** העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר, אינו **רבי יהודה בן בתירה**, שהרי אמר בשני בחג הוא מזכיר. אלא הכוונה **לרבי יהושע בן בתירה**.

תנא **טל ורוחות** לא חייבו חכמים להזכיר בתפילה[כד], **א"ר חנינא** לפי שאינם נעצרים[כה]. **טל** דכתיב 'ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד[כו] אל אחאב חי ה' אלוקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה **טל ומטר** כי אם לפי דברי', וכתיב אח"כ שהקב"ה אמר לאליהו 'לך הראה אל אחאב ואתנה **מטר** על פני האדמה', **וטל** לא קאמר כיון שלא נעצר[כז]. ואליהו שנשבע לאחאב גם על טל כוונתו לטל **של ברכה**, ולא אמר לאחאב שיחזור הטל של ברכה כיון שאחאב היה מקנטרו שהטל אוצר החכמה לא נעצר[כח]. **רוחות** אינם נעצרים **א"ר יהושע בן לוי** דכתיב 'כי **כ**ארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאום ה'', דאין כוונת הפסוק שפיזרתי אתכם בארבע רוחות מדלא כתיב 'בארבע', אלא לומר שכשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כיון שלא יתקיים מרוב הבל וחמימות[כט], כך א"א לעולם בלא ישראל.

א"ר חנינא כיון שטל ורוחות אינם נעצרים, בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו[ל], ורק אם אמר מוריד הגשם חוזר[לא], ובימות הגשמים לא אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו, ואם לא אמר מוריד הגשם מחזירין אותו[לב]. ואפילו אם אמר מעביר הרוח שלא ינשב[לג] ומפריח הטל שלא ירד[לד] אין מחזירין אותו.

הא דתני **רב יוסף** 'ועצר את השמים' אין הכונה לטל אלא **לעננים ורוחות**, ואי אפשר לפרשו על מטר דהרי כתוב מיד 'ולא יהיה מטר'. ומה שעננים נעצרים. היינו דווקא עננים **שאחרי המטר**, אבל עננים **שלפני המטר** אינם נעצרים[לה]. ורוחות היינו דווקא רוח **שאינה מצויה**, ואף שרוחות אלו נצרכים לזרות הקשים מהתבואה, מ"מ אפשר ע"י נפה וכברה.

אמר **עולא** ואיתימא **רבי יהודה** הא דתניא שהעננים והרוחות הם שניות במעלתם[לו] למטר, היינו אלו הבאים לאחר הגשם. ומה שכתוב 'יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר' שהוא קללה ולא ברכה, היינו רוח הבאה בכח וחזקה, שמעלה את העפר ונדבק בתבואה[לז].

ואמר **רב יהודה** רוח ועננים הבאים לאחר המטר מעלתם כמטר עצמו. שמש הבאה לאחר המטר מעלתה כאילו ירד פעמיים גשם. אבל ברקים בלילה[לח] לאחר המטר אינם מועילים, וכן אם השמש זורחת בין העננים, ובמקום אחד היא מאירה ובמקום אחר העננים מסתירים את זריחתה, ג"כ אינה מועלת[לט].

כמה מימרות שאמר **רבא**: **א.** שלג מועיל להרים כחמש פעמים מטר לארץ, והראיה שהוזכר בפסוק חמש פעמים 'גשם', דכתיב 'כי לשלג יאמר הוא ארץ **וגשם מטר וגשם מטרות** עוזו'. **ב.** שלג טוב להרים. גשם היורד בכח טוב לאילנות. גשם היורד בנחת טוב לפירות. גשמים דקים שסותמים סדקי הקרקע[מ] מועילים אפילו לגרעין שנמצא תחת גוש של קרקע.

דף ד

ג. צורבא מרבנן שנתפרסם שמו, הולך וגדל למעלה, כגרעין הנמצא תחת גוש קרקע שכיון שמתחיל לבצבץ ולעלות עולה למעלה[מא]. **ד.** תלמיד חכם שכועס, צריך לדונו לכף זכות שהתורה שלמד מרתיחה אותו[מב], שנאמר 'הלוא כה דברי כאש נאום ה''.

כל תלמיד חכם שאינו קפדן וקשה כברזל אינו תלמיד חכם, **לרב אשי** משום שנאמר 'וכפטיש יפוצץ סלע'. **לרבי אבא** משום שנאמר 'ארץ אשר אבניה ברזל' אל תקרי אבניה אלא בוניה[מג]. ומ"מ אמר **רבינא** שאף שתלמיד חכם צריך להיות קשה כברזל, הוא צריך תמיד לדבר בנחת[מד], שנאמר 'והסר כעס מליבך'.

א"ר שמואל בר נחמני אמר **רבי יונתן** שלשה שאלו שלא כהוגן[מה]. **א. אליעזר עבד אברהם** דכתיב 'והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך' וגו', ושמא תהיה חיגרת או סומא[מו], והשיבוהו כהוגן שנזדמנה לו רבקה[מז]. **ב. שאול בן קיש** דכתיב 'והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו', ואפילו שיהיה עבד או ממזר, והשיבוהו כהוגן ונזדמן לו דוד. **ג. יפתח הגלעדי** דכתיב 'והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי' וגו', יכול אפילו דבר טמא, והשיבוהו שלא כהוגן ונזדמנה לו בתו. ועל מעשה דיפתח אמר הנביא 'הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם'[מח]. וכן כתיב 'אשר לא צויתי' זה **בנו של מישע מלך מואב** שנאמר 'ויקח את בנו הבכור אשר מלך תחתיו ויעלהו עולה', 'ולא דברתי' זה **יפתח**, 'ולא עלה על ליבי' זה **יצחק בן אברהם**.

אמר **רבי ברכיה** כנסת ישראל אף היא שאלה שלא כהוגן שבקשו לדעת את ה' **כגשם** שבימות הקיץ אינו מתבקש, והקב"ה השיבה שיהיה להם **כטל** שמתבקש לעולם. עוד שאלה שלא כהוגן 'שימני כחותם על

(כג) **דהיינו** ביום השביעי. ראה לעיל (דף ב) בסתירות דברי רש"י בזה. ראה ילקוט ביאורים. (כד) **לכך** בימות החמה אם לא אמר מוריד הטל אינו חוזר התפילה, אך שלא יאמר מוריד הגשם. וכן אם בחורף אמר רק מוריד הגשם ולא הזכיר משיב הרוח אינו חוזר - תוס' (ד"ה בטל). (כה) **שלולי** הם אין העולם מתקיים. ומה שאנו אומרים בתפילה 'משיב הרוח ומוריד הגשם', היינו מצד מעלת הגשמים, שהטל והרוחות מועילות לארץ לתקנה ולנגבה - רש"י (ד"ה לפי). (כו) **אליהו** נקרא מתושבי גלעד, לפי שכשהרגו ישראל את אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה, לא נשארו שם רק מעט אנשים מהמיושבים בעיר והשאר היה עם אספסוף, והפסוק מעיד שאליהו היה מן המיושבים - תוס' (ד"ה ויאמר). (כז) **וגדעון** כשהתפלל שעל הארץ יהיה טל ועל הגיזה לא יהיה נאמר 'ויעש כן' - ששמע ה' תפילתו. אבל כשהתפלל שעל הארץ יהיה חורב ועל הגיזה טל נאמר רק 'ויהי כן', דהיינו שנתקיים רק שעל הגיזה יהיה טל. אי נמי שכשאמר על הארץ יהיה טל ועל הגיזה לא יהיה נאמר 'ויעש **אלוקים** כן' לפי שהוא ברכה שיהיה טל, אבל כשאמר שעל הארץ יהיה חורב ועל הגיזה טל נאמר רק 'ויהי כן' ולא הוזכר שמו של ה', שאין ה' מזכיר שמו על הרעה. וכן מצאנו במעשה בראשית שהזכיר ה' שמו על האור ולא על החושך - תוס' (ד"ה ואילו). (כח) **רש"י** (ד"ה דלא). (כט) **רש"י** (ד"ה כשם). (ל) **מכאן** דייק הר"מ שלכתחילה אין להזכיר משיב הרוח בימות החמה, ורק בדיעבד אם הזכיר אין מחזירין אותו - תוס' (ד"ה בימות). (לא) **אולם** אם לא אמר כלום אינו חוזר. וכשמסתפק אם אמר מוריד הגשם, אז כל ל' יום ראשונים תולים שמסתמא אמר מה שהיה רגיל לומר קודם. וכן בזכרנו ומי כמוך צריך לחזור - תוס' (ד"ה בימות). (לב) **אולם** אם אמר מוריד הטל אין מחזירין אותו. וכשלא הזכיר כלל אם נזכר קודם שומע תפלה יאמר בשומע תפלה, אם נזכר קודם שעקר רגליו יחזור לשומע תפילה, ואם עקר רגליו חוזר לראש התפילה. אמנם שליח ציבור שטעה אין מחזירין אותו, שאין מחזירין ש"צ רק אם לא אמר מחיה המתים או בונה ירושלים, או ברכת למלשינים שנראה ככופר - תוס' (שם). (לג) **רש"י** (ד"ה מעביר). (לד) **רש"י** (ד"ה ומפריח). (לה) **עפ"י רש"י** (ד"ה בחרפי). ותוס' (ד"ה הא בחרפי) חולקים, ופירשו ש'חרפי ואפלי' היינו פירות שנזרעו מוקדם ופירות שנזרעו מאוחר, שפירות המתבכרות אפילו שפעמים העננים נעצרים אין הפירות ניזוקים, אבל לפירות המאוחרות מזיק עצירת העננים. (לו) **תוס'** (ד"ה שניות). (לז) **רש"י** (ד"ה זיקא). (לח) **על** פי פירוש לועזי רש"י. (לט) **רש"י** (ד"ה וביומא). (מ) **רש"י** (ד"ה עורו פילי). (מא) **רש"י** (ד"ה צורבא). (מב) **דמכיון** ששם לליבו יותר משאר בני אדם נהיה לו רוחב לב, וקרוב לבוא לידי כעס - רש"י (ד"ה אורייתא). (מג) **הם** התלמידי חכמים שמקיימים את העולם - רש"י (ד"ה בוניה). (מד) **המהרש"א** בחידושי אגדות ביאר שרבינא בא לחלוק על רב אשי ואמר שאף שהתורה נמשלה לאש שכשתבוא בגוף התלמיד חכם תביאהו בטבע לידי כעס, מ"מ הוא מחויב להתרחק ממידה רעה זו ולהרגיל עצמו שלא לבוא לידי כעס. אמנם הגהות יעב"ץ כתב שרבינא לא בא לחלוק על רב אשי, אלא רק לבאר את גנות הכעס, שאם אינו חייב לכעוס אסור לו לכעוס. (מה) **מה** שלא מנה גם את כלב שנאמר 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה', ואפילו אם יהיה ממזר או עבד. **א.** שכלב אמר רק מי שיחזור על ההלכות שנשתכחו בימי משה, ובודאי לא יהיה זה עבד או ממזר. **ב.** שלמה נקראת שמה עכסה, שכל הרואה אותה כועס על אשתו, משום צניעות יתירה שהיתה בה, וסמך על זכותה שלא יזווגו לה אלא לפי מעשיה - תוס' (ד"ה שלשה). (מו) **ואעפ"כ** יאמר לה הטי כדך ואשתה, שלא ישים לב כגון שיהיה לה רגל של עץ, או אם היא סומא כגון שיש לה עינים יפות ואינה רואה - תוס' (ד"ה יכול). (מז) **ולא** קאמר שמא תהיה ממזרת או שפחה. והטעם: **א.** שבזמן אליעזר עדיין לא ניתנה תורה - רש"י (ד"ה וכתיב). **ב.** שבאשה בעיקר מקפידים על יופי - תוס' (ד"ה יכול). (מח) **שפינחס** היה יכול להתיר נדרו, אלא שיפתח לא רצה ללכת לפנחס, ופנחס לא רצה ללכת ליפתח, ולבסוף נענשו שניהם - רש"י ותוס'

ליבך כחותם על **זרועך**' אף שהלב והזרוע פעמים הם מכוסים, והקב"ה נתן לה דבר שנראה לעולם שנאמר 'הן על **כפים** חקותיך'.

שנינו במשנה אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים: **לרבא** כוונת המשנה להזכרת גשמים **וכרבי יהושע** שאמר משעת הנחתו'[מט]. **לאביי** היינו שאילת גשמים **וכרבי אליעזר**, וזמן שאילה לחוד וזמן הזכרה לחוד. לאיכא דאמרי **רבא** סובר **כאביי**.

שנינו במשנה **רבי יהודה** אומר העובר לפני התיבה וכו' ביום טוב הראשון של פסח **הראשון** מזכיר **האחרון** אינו מזכיר: ולהלן שנינו במשנה להלן שלרבי יהודה שואלין את הגשמים **עד שיעבור הפסח**[נ], ולרבי **מאיר** עד שיעבור ניסן. וד' תירוצים בדבר:

א. לרב חסדא היינו דווקא **שאילת גשמים**, אבל פוסקין **להזכיר** ביו"ט ראשון של שחרית בתפילת שחרית. ועולא מקשה על תירוץ זה דאם אינו מזכיר כל שכן שאינו שואל.

ב. לעולא המשנה לקמן חולקת על משנתנו **ותרי תנאי** אליבא **דרבי יהודה**[נא].

ג. לרב יוסף היינו עד **שיעבור שליח ציבור ראשון היורד ביו"ט של פסח**, [והיינו **כרבי יהודה** במשנתינו שהראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר], **ואביי** הקשה לו שהרי אין שאלה בתפילת החג. ותירץ שהמתורגמן בדרשה שהוא דורש[נב] לציבור אומר ברכת שאלה, ומקשינן דהא אין מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לציבור מחוורתא **כדעולא**.

ד. לרבה היינו עד **שיעבור זמן שחיטת הפסח**, [היינו עד תפילת מנחה של ערב יו"ט של פסח[נג]], דכשם שביו"ט אחרון של סוכות מזכיר ואינו שואל, כך ביו"ט ראשון של פסח מזכיר ואינו שואל. ואמר ליה **אביי** בשלמא[18/06/2018 אהח] הזכרה, מזכירים קודם שאילה כדי לרצות קודם שאילה, אולם בסופו כיון שפוסק לשאול למה הוא מזכיר. אלא מחוורתא **כדעולא**.

א"ר אסי א"ר יוחנן הלכה **כרבי יהודה** שמתחילים לשאול **במוסף של יו"ט אחרון בחג**. א"ל **ר' זירא לר' אסי** ומי אמר **רבי יוחנן** הכי, והאמר **ר' אלעזר** שהלכה **כרבן גמליאל שבשבעה במרחשוון** מתחילים לשאול גשמים. א"ל גברא אגברא קא רמית[נד]. איבעית אימא שלענין **לשאול** הלכה **כרבן גמליאל**, ולענין **להזכיר** הלכה **כרבי יהודה**. ומה שאמר **רבי יוחנן** שרק במקום ששואל מזכיר, היינו לבני בבל שיש להם תבואה בשדות כל חודש תשרי[נה], שהם מתחילים להזכיר ולשאול רק בשבעה במרחשוון, אבל בני ארץ ישראל בזמן שאין בית המקדש קיים ואין עולי רגלים, כיון שקוצרים בניסן ואוספים בתשרי[נו] מזכירים ביו"ט האחרון **כרבי יהודה**. וכן אפשר ליישב דבריו בזמן שבית המקדש קיים, שכיון שיש עולי רגלים, מתחילים להזכיר ולשאול רק בשבעה במרחשוון.

לרבי יהודה שמתחילים ביו"ט אחרון של חג, בחו"ל שיש שני ימים טובים אחרונים[נז], **לרב** מתחילים במוסף של **שמיני**, ופוסקים במנחה ערבית ושחרית, וחוזרים להזכיר במוסף של **תשיעי**. **ולרבא ורב ששת** כיון שהתחילו **בשמיני** שוב אין פוסקים. **ורב** חזר בו דאמר **רב חננאל** אמר **רב** שמונים עשרים ואחד יום מראש השנה עד שמיני [שהוא ספק שביעי] כדרך שמונים עשרה ימים מראש השנה עד יום הכיפורים, ומתחיל להזכיר ושוב אינו פוסק[נח]. **והכי הלכתא**.

דף ה

מתני': **לרבי יהודה** שואלין את הגשמים עד **שיעבור הפסח**, **לרבי מאיר** עד **שיצא ניסן** שנאמר 'ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון'.

גמ': כמה שאלות ששאל רב נחמן לרב יצחק והשיב לו.

א. הקשה למה קאמר קרא [במתני'] שירד היורה **בניסן**, הרי תניא שיורה זמנו **במרחשוון**, והשיב לו בשם **רבי יוחנן** שבימי יואל בן פתואל דכתיב ביה 'יתר הגזם אכל הארבה' וגו' נתקיים פסוק זה, שירד היורה [-רביעה ראשונה[נט]] **בניסן**, ואמר להם הנביא לזרוע מה שבידם[ס], ונעשה להם נס ונתגלה להם מה שאצרו העכברים בכתלים[סא] והנמלים בחורים. ויצאו וזרעו בשני ושלישי ורביעי בניסן, ובחמישה בניסן ירדה להם רביעה שניה, ובששה עשר בניסן הקריבו עומר. נמצא שהתבואה גדלה תוך אחד עשר יום, ועל אותו הדור הוא אומר 'הזורעים בדמעה ברנה יקצרו, הלך ילך ובכה נושא משך הזרע', ופירש **רב יהודה** שכשהלך השור לחרוש בכה, אולם בחזירתו מהחריש כבר שמח שהתבואה כבר התחילה לצמוח ואכל חזיז מן התלם[סב], 'נושא אלומותיו' שהשיבולת היתה גדולה פי שנים מהקנה[סג].

ב. שאלו מה אכלו בימי יהורם בן אחאב שהיה רעב בארץ שבע שנים. והשיב שכך אמר **רבי יוחנן** שנה **ראשונה** אכלו מה שבבתים, **שניה** אכלו מה שבשדות, **שלישית** בשר בהמה טהורה, **רביעית** בשר בהמה טמאה, **חמישית** בשר שקצים ורמשים, **שישית** בשר בניהם ובנותיהם, **שביעית** בשר זרועותיהם, לקיים מה שנאמר 'איש בשר זרועו יאכלו'.

ג. שאלו מה ביאור הפסוק, 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר'[סד], וכי משום שאתה מטיב מעשיך לא יבוא הקב"ה לירושלים[סה]. והשיב שכך אמר **רבי יוחנן** שאמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה. ואיכא ב' ירושלים דכתיב 'ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו'.

ד. שאלו ביאור הפסוק '**ובאחת** יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא', והשיב לו שכך אמר **רבי יוחנן** שיש עבירה אחת והיא **עבודה זרה** שבגללה הרשעים נשרפים בגהינום. ופירוש זה נלמד מגזירה שווה[סו] דכתיב הכא מוסר **הבלים** עץ הוא, וכתיב **הבל** המה מעשה תעתעים.

ה. שאלו מה ביאור הפסוק 'כי **שתים** רעות עשה עמי', והרי עברו כ"ד עברות[סז]. והשיב הכי אמר **רבי יוחנן** יש עבירה אחת שהיא עבודה זרה שחמורה יותר **מהכותיים והקדריים**[סח] שאע"פ שיראתם פחותה לא רצו להמירה, והיינו דכתיב 'כי שתיים רעות עשה עמי, אותי עזבו באר מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים', וכתיב בהא 'כי עברו איי

(ד"ה והיינו). (מט) **היינו** יום השמיני שהוא סמוך לגשמים, שמהחג ואילך הוא זמן גשמים - רש"י (ד"ה רבי יהושע). וראה לעיל (דף ב) בדעת רבי יהושע. (נ) **כלומר** שאומרים כל חול המועד ותן טל ומטר - רש"י (ד"ה עד). (נא) **התנא** במשנתינו סובר בדעת ר' יהודה ששואלים עד הפסח [כיון שביו"ט אי אפשר לשאול דלא מברכים ברכת השנים], ומזכירים עד תפילת שחרית של יו"ט ראשון של פסח, ובמוסף פוסק. אולם התנא במשנה לקמן סובר ששואלין וכ"ש שמזכירים עד שיעבור הפסח. (נב) **רש"י** (ד"ה אמר ליה). (נג) **ואפילו** שמתפללים תפילת חול - רש"י (ד"ה עד שיעבור). והטעם בזה ראה בילקוט ביאורים. (נד) **ובסברת** ר' זירא ביארו האחרונים ע"פ תוס' ביומא (ד. ד"ה תניא) דכתבו 'כיון דאשכחן לר' אלעזר דקאמר וכו' מסתמא משמיה דר' יוחנן רבו אמרה, ואע"ג דלא אמרה משמיה דרבי יוחנן', מבואר בתוס' שכל דברי ר' אלעזר אמרינן שמסתמא משמיה דר' יוחנן אמרה ולכך הקשה ר' זירא מר' יוחנן שאמר הלכה כר' יהודה על ר' אלעזר שסבר הלכה כרבן גמליאל. (נה) **רש"י** (ד"ה הא לן). (נו) **רש"י** (ד"ה הא לן). ובתוס' (ד"ה הא לן) פירשו שבארץ ישראל שהפירות יכולים להיות יבשים בלא להוליכם למדבר ליכא חששא. (נז) **שמיני** שהוא ספק יום שביעי, ותשיעי שהוא ספק יום שמיני - רש"י (ד"ה אנן). (נח) **בביאור** הדמיון שבין מנין עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים ומנין כ"א יום מראש השנה עד שמיני ספק שביעי: **א.** שבשניהם מתחילים למנות מיום הראשון של ר"ה [ואף שאנו עושים ב' ימים לראש השנה זה רק משום דמנהג אבותינו בידינו ולא משום ספק]. **ב.** אם עיברו את חודש אלול מתחיל למנות מהיום שמתחיל למנות עשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ [והיינו רק מיום שני של ר"ה] - רש"י (ד"ה מונה). (נט) **התחלת** גשמים נקראת רביעה שמרביע את הארץ - רש"י (ד"ה רביעה). (ס) **רש"י** (ד"ה יצאו). רבינו חננאל פירש להיפך שמה שמצאו בחורי נמלים זרעו ומה שבידם אכלו. ראה בילקוט ביאורים בזה. (סא) **רש"י** (ד"ה נתגלה). (סב) **ומה** שאמר לעיל שהתבואה גדלה באחד עשר יום, אף שהשור אכל כבר בחזירתו חזיז מן התלם, וא"כ נמצא שכבר ביום הראשון שזרעו התבואה התחילה לגדול, וא"כ התבואה גדלה בשלשה עשר יום, שמא י"ל שהתבואה המאוחרת שנזרעה ברביעי בניסן היא גדלה באחד עשר יום, וצ"ע - תוס' (ד"ה ובחזירתו). (סג) **וזהו** נס גדול שדרך כל תבואה שהקנה פי שלשה וארעה מהשיבולת - רש"י (ד"ה שיבולת). (סד) **תוס'** (ד"ה לא) הביאו יש מפרשים ש'בעיר' היינו לשון 'שנאה', כלומר לא אבוא בשנאה לעיר. (סה) **רש"י** - (ד"ה משום). (סו) **לולי** הגזירה שווה ביאור הפסוק היה שכיוון שאטומים כעץ מלקבל מוסר לשווא היו לוקים - רש"י (ד"ה ובאחת). (סז) **המבוארים** בפרשת התשפוט (יחזקאל כב). לישנא אחרינא שעברו על התנ"ך שיש בו כ"ד ספרים - רש"י (ד"ה ועשרים). (סח) **רש"י** (ד"ה ששקולה). אמנם בהמשך מבואר ברש"י ששתים רעות שעשה עמי היינו עצם עזיבת הקב"ה, ושנית החלפת הקב"ה בלא יועיל. ורבינו חננאל פירש שהביאור בשקולה כשתים היינו שתים רעות שעשה

כיתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וגו', ההמיר גוי אלוהים והמה לא אלוהים, ועמי המיר כבודו בלא יועיל'. ותנא כותיים עובדים לאש וקדריים עובדים למים, ואע"פ שיודעים שהמים מכבים את האש לא המירו אלוהיהם ועמי המיר כבודי בלא יועיל.

ו. שאלו מה ביאור הפסוק 'ויהי כאשר זקן שמואל', והרי שמואל לא היה זקן שמת בגיל **נ"ב**(סט) שנה(ע). והשיב הכי אמר **רבי יוחנן** שקפצה זקנה עליו, שכשאמר הקב"ה 'נמלכתי כי המלכתי את שאול' ביקש שמואל שלא יתבטלו מעשה ידיו בחייו [שהוא משח את שאול למלך], כמשה ואהרן שלא מת יהושע בחייהם(עא). והקפיץ הקב"ה זקנה על שמואל כדי שלא ירננו אחריו שמת צעיר שמא עבירה היתה בידו, ולא השאיר את שניהם בחיים כיון שכבר הגיעה מלכות דוד, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה, וכדאמר **רב שמואל בר נחמני** שמצינו שגברא נדחה מפני גברא דכתיב 'על כן חצבתי בנביאים הרגתי באמרי פי'.

רב נחמן ורב יצחק ישבו יחד בסעודה, ואמר **רב נחמן לרב יצחק** הכי אמר **רבי יוחנן** שאין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה. לאחר הסעודה אמר לו שעוד אמר **רבי יוחנן** שיעקב אבינו לא מת(עב) אלא נשאר חי לעולם(עג). א"ל וכי לחינם הספידוהו וחנטוהו וקברוהו. א"ל מקרא אני דורש שנאמר 'ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה' ואל תחת ישראל, כי הנני **מושיעך** ואת **זרעך** מארץ שבים'. מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים.

אמר **רב יצחק** כל האומר רחב רחב בא לידי קרי, ודוקא אם יודעה ומכירה(עד), ולכך **רב נחמן** אמר ולא בא לידי כך.

רב נחמן נפטר מ**רב יצחק** וביקש ממנו לברכו. ומשל לו למה הדבר דומה לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו, ושתה ממימיו, וישב בצילו. וכשביקש לילך, אמר אילן אילן במה אברכך אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין - הרי פירותיך מתוקין, שיהא צילך נאה - הרי צילך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתיך - הרי אמת המים עוברת תחתיך. אלא יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך. אף אתה הרי יש בך תורה עושר ובנים, אלא יהי רצון שיהיו צאצאי מעיך כמותך.

דף ו

ג' טעמים למה נקרא הגשם הראשון יורה: **א.** משום **שמורה** לבריות להטיח גגותיהם בטיט ולהכניס הפירות שהניחו בשדה לייבשם(עה), ולעשות את שאר הדברים הצריכים לימות הגשמים. **ב.** משום **שמרוה** את הארץ ומשקה עד תהום שנאמר 'תלמיה רוה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך'. **ג.** משום **שיורד בנחת** ולא בזעף(עו). ואין לומר שנקרא כן מפני שמשיר את הפירות ושוטף את הזרעים והאילנות, דכתיב 'ובני ציון גילו שמחו בה' אלוקיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם יורה ומלקוש בראשון'. והיינו שנקרא כן לברכה. וכשם שהיורה שמו לברכה אף המלקוש [-הגשם האחרון] שמו לברכה - שיורד על המלילות והקשים, וממלא את התבואה(עז). ואין נקרא כן לקללה שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות(עח) ומעלה את הסקאין [-מין ארבה(עט)].

הטעם שהגשם האחרון נקרא מלקוש: **א.** אמר **רב נהילאי בר אידי** אמר **שמואל שמל קשיותן** של ישראל(פ). **ב. דבי רבי ישמעאל** תנא **שממלא תבואה בקשיה. ג. במתניתא** תנא שיורד על **המלילות והקשים.**

ת"ר זמן ירידת היורה הוא במרחשוון ומלקוש בניסן, ולא אמרינן שיורה זמנו בתשרי ומלקוש באייר(פא), כיון דכתיב **בעיתו** יורה ומלקוש, והזמן המובחר ליורה הוא במרחשוון. תניא אידך לר"מ יורה במרחשוון ומלקוש בניסן, **לחכמים** והיינו **רבי יוסי**, יורה בכסלו [כדתניא להלן].

תניא זמן רביעה ראשונה(פב), **לר"מ הבכירה** [-המוקדמת] בג' במרחשוון, **בינונית** בשבעה בו, **ואפילה** [-המאוחרת] בי"ז במרחשוון. **לרבי יהודה הבכירה** בז', **בינונית** בי"ז, **ואפילה** בכ"ג. **לרבי יוסי בכירה** בי"ז, **בינונית** בכ"ג, **ואפילה** בראש חודש כסליו. ולכך אמר **רבי יוסי** שאין היחידים [-חסידים(פג)] מתענים עד שיגיע ר"ח כסליו.

אמר **רב חסדא** הלכה **כרבי יוסי. לאמימר** כך אמר **רב חסדא** הלכה **כרבן גמליאל** ששואלין את הגשמים מז' במרחשוון ולא **כרבנן** שמשלשה במרחשוון.

תניא **רשב"ג** אומר שהפרש הזמן שבין רביעה לרביעה הוא שבעה ימים. וסבר **כרבי יוסי** שיש בין רביעה לרביעה ז' ימים(פד). אמר **רב חסדא** הלכה **כרבי יוסי**(פה).

הנפק"מ בזמני הרביעות הם: **רביעה ראשונה** לשאול [שמכאן ואילך אומר ותן אוצר החכמה מטר]. **רביעה שלישית** לענין שאם לא ירדו גשמים עד זמן זה מתחילים היחידים להתענות. **רביעה שניה לרבי זירא** לנודר קונם אם אהנה מדבר זה עד הגשמים שאסור עד שתרד רביעה שניה(פו). **לרב זביד** להתיר לכל אדם שכחה ופאה של זיתים(פז) [וכדתנן להלן]. **לרב פפא** שעד שתרד רביעה שניה יש רשות לב"ד להתיר לעוברי דרכים לקצר בכרם דרך שבילים שבשדות(פח). **לרב נחמן בר יצחק** שעד שתרד רביעה שניה מותר להנות בשנה השמינית מתבן וקש של שביעית(פט), דכתיב 'ולבהמתך ולחיה אשר בארצך' - כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך בבית, כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית(צ).

עמי. (סט) **דחנה** הביאתו לעלי כשהיה בן שנתיים, וישב שם עד עולם ועולמו של לוי הוא חמישים שנה - רש"י (ד"ה ימיו). ותוס' (ד"ה ומי) פירשו ששמואל נולד לאחר חצי שנה שהיה עלי כהן גדול, ועלי היה נביא ושופט ארבעים שנה, ושמואל היה נביא ושופט קודם מלכות שאול עשר שנים, נמצא שהיה בן מ"ט ומחצה כשפסק מלהיות שופט, ועוד שנתיים ומחצה שמלך שאול המלך הרי נ"ב שנה. [וראה בתוס' בשם מורי עוד חשבון לגיל נ"ב של שמואל]. (ע) **ולא** מיתת כרת היא כדאיתא במסכת שמחות (פ"ג) שרק במת עד גיל חמישים הוי מיתת כרת - רש"י (ד"ה והאמר). (עא) **יהושע** היה אף תלמידו של אהרן כדאיתא בעירובין (נד:) יצא משה ושנה להם אהרן פירקו - רש"י (ד"ה מעשרין). (עב) **וכן** משמע מדכתיב ויגוע ולא כתיב וימת - תוס' (ד"ה יעקב). (עג) **רש"י** (ד"ה לא מת). (עד) **תוס'** (ד"ה ביודעה) פירשו ביודעה היינו שבא עליה, ומכירה היינו שראה אותה. (עה) **רש"י** (ד"ה ולהכניס). (עו) **כאדם** שמורה לתלמידיו בנחת. אי נמי לשון יורה חץ ההולך ביושר ואינו נוטה לצדדים - רש"י (ד"ה שיורד). (עז) **רש"י** (ד"ה מה). (עח) **צ"ע** מ"ט לא קאמר שמשבר את הגרנות ומשיר את הפירות כמו ביורה - תוס' (ד"ה מלקוש). ורש"י (ד"ה מה) יישב שבזמן שהמלקוש יורד אין מצוי גרנות ופירות. (עט) **רש"י** - (ד"ה סקאי). (פ) **שכשגם** גשם זה אינו יורד חוזרין ישראל בתשובה ומתענים ועושים צדקות - רש"י (ד"ה דבר). המהרש"א (ד"ה שמל) הקשה מדוע רק בגשם האחרון חוזרים בתשובה ומתענים, והרי כבר מחודש מרחשוון מתחילים להתענות כדתנן במשנה (לקמן י.) עיי"ש. (פא) **יש** ספרים שגרסי 'או אינו אלא בכסליו' כרבנן החולקים על ר' מאיר וסוברים שהיורה הוא בכסליו, וע"ז מתרצת הגמ' 'בעיתו יורה ומלקוש', דכשם שהזמן הטוב ביותר של מלקוש זהו בניסן שאז יש קשים ומלילות, אף היורה הוא בעיתו והיינו במרחשוון - רש"י (ד"ה ת"ל). ובש"ס שלנו הובאו ב' הנוסחאות. (פב) **לקמן** (ו:) יתבאר מדוע נקרא שמו רביעה. (פג) **רשי** (ד"ה יחידים). כדאיתא (לקמן י.) אמר ר' הונא מאן יחידים רבנן. (פד) **שהרי** רק לרבי יוסי ההפרש שבין רביעה ראשונה שזמנה בשבעה עשר במרחשוון, לרביעה שניה שזמנה בעשרים ושלשה במרחשוון הוא שבעה ימים, וכן ההפרש שבין רביעה שניה לרביעה לשלישית שזמנה בראש חודש כסליו הוא שבעה ימים. אבל לרבי מאיר ההפרש שבין רביעה ראשונה שזמנה בשלשה במרחשוון לרביעה שניה שזמנה בשבעה במרחשוון הוא רק ארבעה ימים, ובין רביעה שניה לרביעה שלישית שזמנה בשבעה עשר במרחשוון ההפרש הוא עשרה ימים. ולרבי יהודה ההפרש שבין רביעה ראשונה שזמנה בשבעה במרחשוון לרביעה שניה שזמנה בשבעה עשר במרחשוון הוא עשרה ימים. הקשו תוס' (ד"ה גשמים) והרי מכ"ג מרחשוון עד ר"ח כסליו יש שמונה ימים, וא"כ ברייתא זו דלא כאף תנא. וכתבו שלא גרסינן בין רביעה שניה לשלישית. עוד הביאו שאנשי נרבונא גורסים רק בין רביעה שניה לשלישית, ופירשו שהגשמים התחילו לירד באמצע היום וירדו ז' ימים רצופים, א"כ ירדו עד חצי יום של ר"ח מעת לעת. (פה) **נראה** לרבי דגרסינן הלכה כר' יהודה שזמן הבכירה בז' במרחשוון ואז מתחילים לשאול - רש"י (ד"ה נראה בשם רבו). (פו) **שבנדרים** הולכים אחר לשון בני אדם, ואין קורין גשמים עד שתרד רביעה שניה, שמגשם זה הדרכים מקולקלות מהגשמים. לשון אחר גשמים משמע שניים והיינו רביעה שניה - רש"י (ד"ה עד). (פז) **בזיתים** שהם פירות האילן יש רק שכחה ופאה ואין לקט כדאיתא בחולין (קלא.). (פח) **הוא** אחד מעשרה תנאים שהתנה יהושע אם בני ישראל כשנכנסו לארץ ישראל, כדאיתא בבבא קמא (פא.) - רש"י (ד"ה עד). (פט) **ספיחים** שגדלו בשביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנכנסה, דאל"כ איך גדל בשביעית תבן וקש - רש"י (ד"ה בתבן). וכתבו התוס' (ד"ה עד) שאזלא כמ"ד ספיחי זרעים מותרים, אבל למ"ד ספיחי זרעים אסורים איירי קרא ד'ולבהמתך' וגו' בספיחי אילנות, וכונת הגמ' לתבואת הכרם. (צ) **ומשירדה** רביעה שניה אין תבן וקש בשדות שהגשמים קלקלום ועשאום זבל - רש"י (ד"ה כלה).

אהח18/06/2018

תנן כל בני אדם [ואפילו עשירים] מותרים **בלקט שכחה ופאה**, משילכו הנמושות. **לרבי יוחנן** זקנים ההולכים בנחת[צא], **לר"ל** לקוטי בתר לקוטי[צב], **בפרט ועוללות** שנשארו בכרם, משילכו עניים בכרם ויבאו. **בזיתים** משתרד רביעה שניה.

אמר **רבי אבהו** גשם נקרא רביעה משום שרובע את הקרקע. כדאמר **רב יהודה** שהגשם הוא בעלה של הקרקע שנאמר 'כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמא לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה'.

אמר **רבי אבהו** ירדו גשמים ברביעה ראשונה כדי שתרד **בקרקע טפח** אין צריכים להתענות, וברביעה שניה שהקרקע תהיה רכה שיוכל לעשות ממנה **מגופה לחבית בלי להוסיף מים**[צג]. ואמר **רב חסדא** שאם ירדו גשמים בשיעור זה ופסקו לירד אין זו קללה של 'ועצר את השמים'.

אמר **רב חסדא** אם ירדו גשמים קודם זמן קריאת שמע אין זו קללה של ועצר. וביאר **אביי** שהיינו **קריאת שמע של ערבית**, אבל אם ירדו בלילה קודם זמן קריאת שמע של שחרית אין יפים לעולם[צד], ויש בהם משום ועצר וכדאמר **רב יהודה** שעננ בוקר אין בהם ממש דכתיב 'מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בוקר' וכלומר שאין בו ממש. ומה שהקשה **רב פפא לאביי** שרגילות האנשים לומר שאם יורדים גשמים בבוקר סימן שהשנה מתברכת, לא קשיא, דהיינו דוקא בעננים עבים, אבל עננים קלושים אין בהם ממש.

אמר **רב יהודה** טוב לשנה שלא ירדו בה גשמים בחודש טבת, **איכא דאמרי** משום שלא ביירי תרביצי[צה], **ואיכא דאמרי** משום שאין השידפון [-יובש] נדבק בתבואה. ומה שאמר **רב חסדא** שטוב לשנה שיורדים בה גשמים בטבת הוא כשלא ירדו גשמים קודם לכן.

אמר **רב חסדא** גשמים שירדו רק על מקצת מהמדינה, אין במדינה זו קללת 'ועצר'[צו], ומה שכתוב 'וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר, והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, חלקה אחת תמטר' וגו' והיינו לקללה, איירי כשירד יותר מדאי גשם שאז שתיהם לקללה. ומוסיף **רב אשי** שלכן כתיב בקרא 'תמטר' - תהא מקום מטר, והיינו שירד בה יותר מדאי מטר[צז].

אמר **רבי אבהו** משעה שגשמים יורדים בשיעור של חתן היוצא לקראת כלה[צח] מברכים עליהם. מאי מברך אמר **רב יהודה** אמר **רב** מודים אנחנו לך ה' אלוקינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו, **ורבי יוחנן** מסיים הברכה אילו פינו מלא שירה כים ולשונינו רינה כהמון גליו וכו' עד אל יעזבונו רחמיך ה' אלוקינו ולא עזבונו ברוך **רוב ההודאות**. **רבא** אמר ברוך **א-ל ההודאות**, **רב פפא** אמר ברוך **א-ל ההודאות ורוב ההודאות**[צט].

דף ז

אמר **רבי אבהו** גדול יום הגשמים **יותר מתחיית המתים**, כיון שהוא בין לצדיקים ובין לרשעים, ותחיית המתים רק לצדיקים[ק], ודלא כרב יוסף שאמר מתוך שהיא שקולה **כתחית המתים** קבעו להזכירה בברכת תחיית המתים.

אמר **רב חסדא** אמר **רב** גדול יום הגשמים **יותר מכיום שניתנה בו תורה** שנאמר 'יערוף כמטר לקחי' ולקח היינו תורה דכתיב 'כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו'. **לרבא יותר מיום שניתנה בו תורה** משום שנאמר 'יערף כמטר לקחי' ודרך הוא לדמות את הקטן לגדול.

אמר **רבא** 'יערוף כמטר לקחי' מדבר על תלמיד חכם **שאינו הגון** שצריך להורגו[קא], ו'תזל כטל אימרתי' דמשמע בנחת, מדבר על תלמיד חכם **הגון**.

תניא **רבי בנאה** אמר כל העוסק בתורה **לשמה**[קב], תורתו נעשית לו סם חיים, שנאמר 'עץ חיים היא למחזיקים בה' וכו', וכל העוסק בתורה **שלא לשמה**[קג] נעשית לו סם המות, שנאמר 'יערוף כטל לקחי', ואין עריפה אלא הריגה שנאמר 'וערפו שם את העגלה בנחל'.

אמר **רבי זירא לרב ירמיה** כך אמר **רבי יוחנן** כתיב 'כי האדם עץ השדה', אם ת"ח **הגון** הוא כעץ מאכל למוד ממנו[קד], דכתיב 'כי ממנו תאכל ואתו לא תכרות', ואם **אינו הגון** סור מעליו כעץ שאינו ראוי למאכל דכתוב 'אותו תשחית וכרת'.

אמר **רבי חייא ברבי חנינא** כתיב 'ברזל בברזל יחד ואיש יחד את פני רעהו', לומר לך מה ברזל אחד מחדד את חבירו[קה] אף שני ת"ח מחדדים זה את זה בהלכה.

אמר **רבה בר בר חנה** נמשלו **דברי תורה לאש** שנאמר 'הלא כה דברי כאש נאום ה'', לומר לך מה אש אינו דולק יחידי[קו], אף דברי תורה אינם מתקיימים ביחידי. והיינו דאמר **רבי יוסי בר חנינא** 'חרב אל הבדים ונואלו' חרב על שונאיהם של ת"ח[קז] שלומדים יחידי. ולא עוד אלא שמטפשים[קח] כדכתיב 'ונואלו'. ולא עוד אלא שחוטאים דמקשינן ל'אשר נואלנו ואשר חטאנו'. ואיבעית אימא מהכא 'נואלו שרי כנען והתעו את מצרים'.

אמר **רב נחמן בר יצחק** נמשלו **דברי תורה לעץ** שנאמר 'עץ חיים היא למחזיקים בה', לומר לך כשם שעץ קטן מדליק הגדול, כך תלמידי חכמים הקטנים מחדדים את הגדולים[קט]. והיינו אמר **רבי חנינא** הרבה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולם.

רבי חנינא בר פפא אמר אם ת"ח **הגון** רוצה ללמוד מצוה על הרב ללכת אליו למקומו[קי], כדכתיב 'לקראת צמא התיו מים', ואם **אינו הגון** ילך התלמיד אצל הרב[קיא], כדכתיב 'הוי כל צמא לכו למים'.

רבי חנינא בר חמא אמר לת"ח **הגון** אמור סתרי תורה[קיב], דכתיב 'יפוצו מעינותיך חוצה', **ולאינו הגון** אל תאמר, אלא יהיו לך לבדך כדכתיב 'יהיו לך לבדך'.

אמר **רבי חנינא בר אידי** נמשלו **דברי תורה למים** דכתיב 'הוי כל צמא לכו למים', לומר לך כשם שדרך המים לירד ממקום גבוה למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה.

אמר **רבי אושעיא** נמשלו **דברי תורה למים יין וחלב** לומר לך מה שלשה דברים הללו אין מתקיימים אלא בפחות שבכלים [-כלי חרס[קיג]], אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה[קיד], כדאמרה בתו

(צא) **רש"י** בב"מ (נא:) כתב זקנים עניים ההולכים על משענתם בנחת. (צב) **כיון** שמזמן זה והילך מתיאשים שאר העניים מלמצוא עוד תבואה, שיודעים שאם נשאר לקט שכחה ופאה כבר נטלום הנמושות. (צג) **רש"י** (ד"ה לגוף). (צד) **רש"י** (ד"ה אבל ירדו). (צה) **המקומות** שבהם לומדים תורה לא יהיו ריקים, משום שהדרכים יפין והתלמידים יכולים ללכת ללמוד. לשון אחר יש שדות שגדלים גם על מים שאובים, וכיורדים הרבה גשמים הם נהרסים כגון כרשינים - רש"י (ד"ה איכא). ותוס' (ד"ה איכא) פירשו שהגנות לא יהיו ריקים מזרעים. (צו) **משום** שאלו שירדו להם גשמים מוכרים לאלו שלא ירדו אצלם גשמים - רש"י (ד"ה אין). (צז) **רש"י** (ד"ה תמטר). (צח) **שירדו** שיעור שכשטיפה נופלת, יוצאת אחרת ובולטת כנגדה [-דהיינו שיש שלולית גדולה]. לשון אחר שהשווקים מקלחים מים, שוק מקלח וזה מקלח ממולו - רש"י (ד"ה חתן). (צט) **וביאורו** ברוך אתה במרבית ההודאות [לא מלשון רוב למעוטי כל אלא מלשון ריבוי] האל של כל ההודאות - רש"י (ד"ה למימרינהו). (ק) **משום** שרשעי עובדי כוכבים אינם חיים בתחית המתים - רש"י (ד"ה רשעי). אמנם הגהות הב"ח (אות ב) הגיה ברש"י רשעים אינם קמים לתחיה, [כלומר שגם רשעי ישראל לא יקומו בתחיית המתים]. ראה בילקוט ביאורים בזה. (קא) **רש"י** (ד"ה עורפיהו). אמנם המהרש"א פירש שערפהו היינו מלשון הפנה אליו עורף, כלומר שאם הוא ת"ח שאינו הגון ילך מאתו. (קב) **משום** כאשר ציווני ה' אלוקי ולא ע"מ שיקראוני רבי - רש"י (ד"ה לשמה). (קג) **ע"מ** שיקראוהו רבי - רש"י (שם). **תוס'** (ד"ה וכל) פירשו שבסוגיתינו מדובר בלומד ע"מ לקנטר שתורתו נעשית לו שם המות, אולם בלומד ע"מ שיקראוהו רבי אמרו חז"ל (פסחים נ:) 'לעולם יעסוק אדם בתורה אע"ג שאינה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. (קד) **על** פי רש"י (ד"ה וכי). **תוס'** (ד"ה אם) פירשו אם ת"ח הגון למוד ממנו ואל תפרד לילך לרב אחר, ואם אינו הגון אל תלמוד לפניו. אמנם לת"ח מותר ללמוד מת"ח שאינו הגון משום שאין חשש שמא ילמוד ממעשיו כר"מ שהיה לומד מאחר (חגיגה טו.). (קה) **כגון** סכין ע"ג חברתה - רש"י (ד"ה ברזל). (קו) **עץ** אחד אינו דולק רק שנים או שלשה יחד. (קז) **הכוונה** לתלמידי חכמים, אלא שדרך הגמ' לא לכתוב קללה על ת"ח. (קח) **דאין** לו חבר שיחדדנו - על פי רש"י (ד"ה יחידי). (קט) **משום** ששואלים בכל שעה - רש"י (ד"ה קטנים). (קי) **רש"י** (ד"ה אם). (קיא) **רש"י** (ד"ה ואם לאו). (קיב) **רש"י** (ד"ה יפוצו) הגהות הב"ח (אות ד) גרס אמור לו דברי תורה. (קיג) **רש"י** (ד"ה בפחות). (קיד) **וכן** איתא בעירובין שלא תמצא התורה במי שמגביה עצמו כשמים, ולא בסוחרים ההולכים למדינת

של הקיסר **לרבי יהושע בן חנניא** כיצד התורה המפוארת מתקיימת באדם מכוער[קטו] כמוך, אמר לה כשם שאביך שומר את היין בכלי חרס ולא בכלי זהב. ואמרה לאביה שיעביר את היין לכלי זהב והחמיץ היין. וקרא הקיסר **לרבי יהושע בן חנניא** ואמר לו מדוע אמרת לה כך. אמר לו כשם שהיא אמרה לי אף אני עניתי לה[קטז], ואף תלמידי חכמי הנאים אילו היו מכוערים[קיז], היו לומדים טוב יותר[קיח]. **דבר אחר** כשם ששלשה משקים הללו אין נפסלים אלא בהיסח הדעת[קיט], אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת.

אמר **רבי חמא ברבי חנינא** גדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ שנאמר 'הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' **בראתיו**', ולא נאמר **בראתים** בלשון רבים שמשמע על השחקים, אלא בלשון יחיד דמשמע שהקב"ה משתבח במטר כבריאת העולם[קכ].

אמר **רב אושעיא** ביום הגשמים אפילו הישועה מתרבה בו[קכא] שנאמר 'ותפתח ארץ ויפרו ישע'.

אמר **רבי תנחום בר חנילאי איש כפר עכו** אין הגשמים יורדים אלא א"כ נמחלו עוונותיהם של ישראל שנאמר 'רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב נשאת עוון עמך כסית כל חטאתם סלה', אמר ליה זעירי **מדיהבת**[קכב] **לרבינא** שדבר זה נלמד מן הפסוק 'ואתה תשמע השמים וסלחת לחטאת' וגו'.

מפני מה הגשמים נעצרים: **לרב חסדא** מפני **ביטול תרומות ומעשרות** שנאמר 'ציה גם חוב יגזלו מימי שלג', **ותנא דבי רבי ישמעאל** שבשביל דברים שציותי לכם גם[קכג] בימות החמה ולא עשיתם, יגזלו מימי שלג בימות הגשמים. **לרבי שמעון בן פזי** בגלל **מספרי לשון הרע** 'רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר'[קכד]. **לרב המנונא** בגלל **עזי פנים** שנאמר 'וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך' וגו', ומי שהוא עז פנים בסוף נכשל בעבירה, שנאמר 'ומצח אשה זונה היה לך'. **רב נחמן** אמר בידוע שכבר נכשל בעבירה שנאמר 'היה' בלשון עבר. ואמר **רבה בר רב הונא** מותר לקרותו רשע[קכה], **רב נחמן בר יצחק** אמר מותר לשנאותו[קכו]. **לרב קטינא** בגלל **ביטול תורה** שנאמר 'בעצלתים ימך המקרה' - בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה, נעשה הקב"ה עני[קכז]. **רב יוסף** למד מהפסוק 'ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם', ואין אור אלא תורה שנאמר 'כי נר מצוה ותורה אור'. **תנא דבי ר' ישמעאל** אפילו כשהרקיע מתמלאת עננים להוריד גשם רוח עברה ותטהרם. **לרב אמי** בגלל **גזל** שנאמר 'על כפים כסה אור' - בעוון גזל המטר מתכסה ואינו יורד ואין כפים אלא חמס דכתיב 'ומן החמס אשר בכפיהם' ואין אור אלא מטר דכתיב 'יפיץ ענן אורו'. **ותקנתו** להרבות בתפילה, שנאמר 'ויצו עליו במפגיע' - הקב"ה מצוה לגשם לרדת ע"י פגיעה שהיא תפילה, שנאמר 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וגו' ואל תפגע בי'.

ואמר **רבי אמי** אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר הרי זה בשביל מעשה הדור שהן מקולקלין, דכתיב 'אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל' ותקנתן שיתגברו ברחמים, שנאמר 'וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה' וכל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא.

דף ח

ריש לקיש דרש מפסוק זה אם ראית תלמיד שלמודו קשה לו כברזל מרוב קושיות, **בגלל שמשנתו אינו סדורה לפניו** ואינו זוכר מה כתוב בה[קכח], כדכתיב 'והוא לא פנים קלקל'[קכט], תקנתו להרבות בישיבה[קל] דכתיב 'וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה', ואם משנתו סדורה לו מתחילה כ"ש שירבה בחכמה. כמו **שריש לקיש** סידר משנתו ארבעים פעמים כנגד מ' יום שניתנה בהם תורה קודם שבא לפני **רבי יוחנן**. **רב אדא בר אהבה** סידר משנתו עשרים וארבעה פעמים כנגד תורה נביאים וכתובים[קלא] קודם שבא לפני **רבא**.

רבא דרש מפסוק זה אם ראית תלמיד שלמודו קשה לו כברזל בגלל **רבו שאינו מסביר לו פנים** שנאמר 'והוא לא פנים קלקל', תקנתו להרבות לו רעים שיפייסו את רבו שיסביר לו פנים'[קלב] שנאמר 'וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה'.

ואמר **רבי אמי** דור שהשמים משתכים עליו כנחושת[קלג] מלהוריד גשמים, הוא בגלל שאין לוחשי לחישות בדור[קלד] דכתיב 'אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון', ותקנתן ללכת **למי שידע ללחוש** שיתפלל עבור הדור, דכתיב 'יגיד עליו רעו ואין יתרון לבעל הלשון', כלומר שאין יתרון והנאה למי שיודע ללחוש ואינו לוחש. ואם לא נענה ילכו **לחסיד שבדור** שירבה בתפילה שנאמר 'ויצו עליו במפגיע' ופגיעה היינו תפילה שנאמר 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע בי'. ואם לחש ונענה ומגיס דעתו מביא 'אף' לעולם שנאמר 'מקנה אף על עולה'[קלה].

רבא אמר שני ת"ח שיושבים בעיר אחת ואין נוחים זה לזה בהלכה מתגרין באף ומעלין אותו, שנאמר 'מקנה אף על עולה'[קלו].

אמר **ריש לקיש** 'אם ישוך הנחש בלא לחש מה יתרון לבעל הלשון' - לעתיד לבא שואלין החיות את הנחש: בשלמא ארי והזאב נהנים בנשיכתם, אך אתה מה הנאה יש לך בנשיכת בני אדם. ואומר להם שבעל הלשון יוכיח שמספר לשון הרע אף שאין לו הנאה[קלז], והקב"ה מביאו בדין אצל הנחש שאין לו הנאה בנשיכתו שיתביש על שהשיא אדם הראשון ויתביישו עימו מספרי לשון הרע.

אמר **רבי אמי** אין תפילתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו שנאמר 'נשא לבבינו אל כפים'. דרש **שמואל** שהיינו דווקא **יחיד** המתפלל, אולם **בציבור** תפילתם מתקבלת[קלח], שנאמר 'ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו' ואעפ"כ 'והוא רחום יכפר עוון'.

אמר **רבי אמי** גשמים יורדים בגלל בעלי אמונה שנאמר 'אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף'[קלט].

הים. וכן איתא במדרש (פרשת ניצבים) שאין התורה נמצאת בסוחרים ובתגרים ובחוזי הכוכבים. ואף ששמואל היה חוזה כוכבים, לא למד ענין זה רק כשיצא להטיל מים - תוס' (ד"ה אף). (קטו) **הרא"ש** (נדרים נ:) כתב שרבי יהושע בן חנניא שחור היה. (קטז) **כלומר** כשם שיין משתמר יותר בכלי מכוער, אף התורה מתקיימת בי יותר משאילו הייתי נאה - רש"י (ד"ה כי). (קיז) **תוס'** (ד"ה אי) פירשו אילו היו שונאים היופי, היו תלמידי חכמים ביותר. (קיח) **משום** שהנאים אין יכולים להשפיל עצמם ובאים לידי שכחה - רש"י (ד"ה טפי). (קיט) **שאם** יפול לתוכם דבר מאוס המשקה יפסל, ואינם כשמן ודבש שהפסולת צפה למעלה ואפשר להוציאו והמשקה ישאר נקי - רש"י (ד"ה בהיסח). (קכ) **רש"י** (ד"ה שנאמר). וכן כתבו תוס' (ד"ה בהותים). (קכא) **מליצי** זכות נכנסים לפניו ביום הגשמים שנזכר לישועה כיון ששעת רצון הוא - רש"י (ד"ה ישועה). (קכב) **כך** שמו דאילו זעירי סתם היה מהראשונים, ורבינא היה בסוף הוראה ולא ראו זה את זה - רש"י (ד"ה ה"ג). (קכג) **מהרש"א,** שאין הכוונה לדברים שציוותי רק בימות החמה דהיינו לקט שכחה ופאה שהם רק בימות החמה, אלא הכוונה למה שציוותי בין בימות החמה ובין בימות הגשמים כדכתיב 'גם חום' וזהו תרומות ומעשרות. (קכד) **כשם** שרוח צפון תבטל גשם, כך פנים נזעמים של הקב"ה הוא משום לשון סתר. (קכה) **ואינו** לוקה - רש"י (ד"ה העז). ותוס' (ד"ה מותר) **כתבו** שאין יורדים עמו לחייו. (קכו) **אע"ג** דכתיב 'ואהבת לרעך כמוך' - רש"י (ד"ה מותר). (קכז) **כמי** שאין בו כח להוריד טל ומטר - רש"י (ד"ה ימך). (קכח) **רש"י** (ד"ה שלמודו), עוד פירש רש"י שגורס בטעות פטור על החייב, ולכך קשה לו ממקומות אחרים ואינו יודע ליישבה. (קכט) **שקלקל** במשנה שהיא קודם לגמרא - רש"י (שם) [כלומר שפנים הוא מלשון 'לפנים']. (קל) **שיסדרו** בני הישיבה משנתם - רש"י (ד"ה ירבה). (קלא) **שהם** עשרים וארבע ספרים - רש"י (ד"ה כנגד). (קלב) **רש"י** (ד"ה ירבה). (קלג) **מעלים** חלודה. מכאן הוכיח ר"ת שהא דאמרינן בבבא בתרא (יט.) אין טומנים בסלעין משום דמשתכי לקדירה, היינו שמקלקלים המאכל שבקדירה, דלא כרש"י שפירש משברים הקדירה, דא"כ מאי קאמר הכא שהשמים משתברים. (קלד) **אין** מתפללים תפילה בלחש - רש"י (ד"ה לוחשי). (קלה) **כלומר** שאם יגיד עליו ריעו שעל ידו באו הגשמים והוא מגיס דעתו הוא מקנה באף - תוס' (ד"ה ואי). (קלו) **כלומר** בגלל שצריכים להיות נוחים בהלכה ואינם עושים מתגרים באף ומעלים אותו. יש גורסים שאם התלמידי חכמים **נוחים** זה לזה בהלכה מתגרים באף ומרחיקים אתו מעליהם. (קלז) **ונושך** את בעלי הלשון - עץ יוסף. (קלח) **אע"פ** שאין לב כולם שלם שנאמר ויפתוהו וגו' בלשון רבים - רש"י (ד"ה בציבור). (קלט) **כשיש** אמונה במשא ומתן אז גשמים שהם צדקה ירבו משמים - רש"י (ד"ה בזמן).

ואמר **רבי אמי** בא וראה כמה גדולים בעלי אמונה מחולדה ובור, מה המאמין בחולדה ובור[קמ] כך, המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה.

אמר **רבי יוחנן** כל המצדיק [-מקשט ומכשיר] מעשיו מלמטה מצדיקים עליו הדין מלמעלה[קמא], שנאמר 'אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף'. **לרב חייא בר אבין** אמר **רב הונא** לומדים דבר זה מהפסוק 'וכיראתך עברתך'[קמב]. **ולריש לקיש** מהפסוק 'פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך'[קמג], הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע'.

אמר **רבי יהושע בן לוי** כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם, שנאמר 'וכיראתך עברתך'.

אמר **ריש לקיש** 'ועצר את השמים' - השמים כשנעצרים מלהוריד גשמים דומים לאשה שיש לה חבלי לידה ואינה יולדת, והיינו דאמר **ריש לקיש** משום **בר קפרא** נאמר באשה ובשמים לשון עצירה[קמד] לידה[קמה] ופקידה[קמו], לדמות עצירת גשמים לאשה שיש לה חבלי לידה ואינה יולדת.

אמר **רבי שמואל בר נחמני** נאמר בירידת גשמים 'אם לשבט אם לארצו אם לחסד ימציאהו' - **אם לשבט** בהרים וגבעות[קמז], **אם לחסד** ימציאהו לארצו בשדות וכרמים[קמח], **אם לשבט** לאילנות, **אם לארצו** לזרעים, **ואם לחסד** למלאות בורות שיחין ומערות לשתיה.

בימי **רבי שמואל בר נחמני** היה רעב ומגיפה. אמר להם להתפלל על הרעב והמגיפה ממילא תתבטל, משום שהקב"ה מביא גשמים לחיים ולא למתים, שנאמר 'פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון'. ולא התפללו על שני הדברים כיון שאי אפשר להתפלל על שני דברים יחד שנאמר 'ונצומה ונבקשה מאלוקינו **על זאת**' מכלל דהיה עוד וביקשו רק על דבר אחד. **מערבא** אמרו **משמיה דרב חגי** שלומדים זאת מן הפסוק 'ורחמין למבעא מן קדם אלה דשמיא על רזא דנא' מכלל דאיכא עוד צרה.

בימי **רבי זירא** גזרה המלכות גזירה וגזרו גם שלא ישבו בתענית כדי שלא תבוא ברכה לעולם בגלל ישראל[קמט]. ואמר **רבי זירא** שיקבלו עכשיו תענית, וכשתתבטל הגזירה ישלימו, דכתיב 'ויאמר אלי אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתתי אל לבך להבין ולהתענות לפני אלוקיך נשמעו דבריך'[קנ].

כמה מימרות שאמר **רבי יצחק**: **א.** גשמים שיורדים בערבי שבתות אפילו בשני בצורת הם סימן קללה[קנא]. והיינו דאמר **רבה בר שילא** קשה יום המטר כיום שני וחמישי שבו ב"ד דנים את האנשים[קנב]. אמר **אמימר** אילולי שהמטר נצרך לבריות הייתי מבקש רחמים שיתבטלו הגשמים. **ב.** שמש בשבת צדקה לעניים, שנאמר 'וזרחה לכם יראי שמי[קנג] שמש צדקה ומרפא'. **ג.** ביום הגשמים אפילו פרוטה שבכיס[קנד] מתברכת, שנאמר 'לתת מטר ארצך בעיתו ולברך את כל מעשה ידיך'.

ד. אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין[קנה], שנאמר 'יצו ה' אתך את הברכה באסמיך'. **תנא דבי רבי ישמעאל** אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו, שנאמר 'יצו ה' אתך את הברכה באסמיך'[קנו].

תנו רבנן הנכנס למוד את גרנו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתשלח ברכה במעשה ידינו. התחיל למוד אומר ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם[קנז] השולח ברכה בכרי הזה. ואם מדד ואחר כך בירך, הרי זה תפילת שוא, שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין.

כמה מימרות שאמר **רבי יוחנן** בענין הגשמים: **א.** גדול יום הגשמים כיום קיבוץ גלויות, שנאמר 'שובה ה' את שביתינו כאפיקים בנגב'[קנח], ואפיקים היינו מטר כדכתיב 'ויראו אפיקי ים'. **ב.** אפילו חילות המלחמה פוסקות בו שנאמר 'תלמיה רוה נחת גדודיה. **ג.** אין הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים[קנט] ואינם נותנים, שנאמר 'נשיאים ורוח וגשם אין איש מתפלל במתת שקר'[קס].

דף ט

דרש **רבי יוחנן** '**עשר תעשר**', עשר בשביל שתתעשר[קסא], ואמר דבר זה לבנו של **ריש לקיש**, ופירש לו[קסב] שאין דבר זה אסור משום 'לא תנסו את ה' אלוקיכם', כיון שאמר **רב הושעיא** **שבמעשר** לא נאמר איסור זה, שנאמר 'הביאו את כל המעשר וכו' **ובחנוני נא בזאת** אמר ה' צבקות, אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די'. וענה לו שאילו היה מגיע ללמוד פסוק זה, לא היה צריך לדרשתו ודרשת **רב הושעיא**.

והמשך הפסוק '**עד בלי די**', דרש **רמי בר חמא** אמר **רב** שהכוונה עד שיבלו [-יתעייפו] שפתותיכם מלומר די.

רבי יוחנן ראה את בנו של **ריש לקיש** לומד את הפסוק 'אולת אדם תסלף דרכו **ועל ה' יזעף ליבו**, [דהיינו כשאדם חוטא ובאים עליו פגעים, מתרעם על ה' מדוע באים עליו אלו הפגעים], **ותמה רבי יוחנן** שלא מצא רמז לדבר זה בתורה, וכי יש דבר שנכתב בכתובים ואינו רמוז בתורה, והשיבו שדבר זה רמוז בתורה בפסוק 'ויצא ליבם **ויחרדו** איש אל אחיו לאמר מה **זאת עשה ה' לנו**'. והרים **רבי יוחנן** את עפעפיו כדי לראותו, מאחר שאמר דבר חריף כזה. ופחדה אימו שמא יתן בו עיניו וימיתהו כמו שעשה לאביו [**ריש לקיש**], והוציאתו מלפניו.

אמר **רבי יוחנן** **מטר** הקב"ה מוריד אף בשביל יחיד[קסג], שנאמר 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב לתת לך מטר ארצך'[קסד]. אבל **פרנסה** [-שפע טובה ומחיה] מוריד רק לצורך רבים, דכתיב 'הנני ממטיר לכם לחם'. ומקשינן

(קמ) **מעשה** בבחור שנשא לנערה שישאנה ואמר שבור וחולדה עדים בדבר, לימים עבר על שבועתו ונשא אחרת והוליד שני בנים, אחד נפל לבור ומת, ואחד נשכתו חולדה ומת. אמרה לו אשתו מה המעשה הזה שבנינו מתים במיתה משונה, סיפר לה כך וכך היה המעשה - רש"י (ד"ה מחולדה) **ותוס'** (ד"ה בחולדה). (קמא) **מדקדקין** עימו אפילו כחוט השערה כדי למרק עוונותיו - רש"י (ד"ה מצדיקין). (קמב) **מי** שהוא ירא אותך אתה מחזיק עברתך כדי למרק עוונותיו - רש"י (ד"ה וכיראתך). (קמג) **הקב"ה** פוגע במי ששמח ועושה צדק - רש"י (ד"ה פגעת). (קמד) **באשה** 'כי עצר עצר ה' בעד כל רחם', ובשמים 'ועצר את השמים'. (קמה) **באשה** 'ותהר ותלד בן', ובשמים 'והולידה והצמיחה'. (קמו) **באשה** 'וה' פקד את שרה', ובשמים 'פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים'. ותנא כמין קובה יש ברקיע שממנה גשמים יוצאין. (קמז) **אם** נגזר שהגשמים ירדו בכח וחזרו בתשובה הקב"ה מורידם על הרים ובקעות מקום שאין שם אדם - רש"י ד"ה אם לשבט. (קמח) **אם** נגזר שירדו בנחת הקב"ה מורידם בארץ ישראל בשדות וכרמים - רש"י (ד"ה אבל). [לפירוש זה 'אם לארצו' אינו ענין בפני עצמו אלא שייך ל'אם לחסד', אולם לפשט השני בגמ' 'אם לארצו' הוא ענין בפני עצמו]. (קמט) **שלא** יתפללו שירדו גשמים - רש"י (ד"ה דלא) על פי מהרש"א. והמהרש"א פירש שגזרו שלא יתפללו שתתבטל הגזרה. (קנ) **רש"י** (ד"ה אשר). (קנא) **שאין** אנשים יכולים ללכת לשוק לקנות צרכי סעודת שבת. (קנב) **כשם** שביום הדין יש קללות וצעקות כך ביום הגשמים יש קללות וצעקות, ובערב שבת כל שכן שהגשמים קשים - רש"י (ד"ה כיומא). (קנג) **שומרי** שבת - רש"י (ד"ה יראי). (קנד) **מעשה** ידים שאינם צריכים לגשמים - רש"י (ד"ה פרוטה). (קנה) **ודווקא** בדבר הפקר, והכא מה שמתרבה בשביל הברכה היינו כמו הפקר, שאין לשום אדם זכות בו. אי נמי כאן מדובר בדבר שהוא מנוי ומדוד ואינו סגור, ובזה אם אינו סמוי מן העין אין הברכה שולטת - תוס' (ד"ה אלא). (קנו) **כתב** המהרש"א שתנא דבי רבי ישמעאל ורבי יצחק אינם חולקים שלפי שניהם אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין. (קנז) **רש"י** (ד"ה ברוך). (קנח) **ולא** אמר יותר מקיבוץ גלויות אף שתלה קיבוץ גלויות בגשמים, דהכי פירושו אנחנו מתפללים שכיון שגדול יום קיבוץ גלויות כאפיקים בנגב, לכך עשה עמנו אות בקיבוץ גלויות, ותחדש בכל יום אפיקים בנגב כיום קיבוץ גלויות - תוס' (ד"ה גדול). (קנט) **לשם** ולגדולה - רש"י (ד"ה פוסקי). (קס) **כשם** שהפוסק צדקה רק מחניף לעניים, כך העננים והרוחות באים לעולם כאילו גשמים יורדים, ובאמת אינם יורדים - רש"י (ד"ה נשיאים). (קסא) **וביאר** המהרש"א שנלמד מכפילות הלשון. וכתבו התוספות (ד"ה עשר) בשם הספרי שאין זה דוקא בגידולי קרקע, אלא ה"ה שצריך לעשר מכל רווח וממון. ונלמד ממ"ש 'את כל תבואת זרעך' ש'כל' מרבה שאר ריווחי ממון. ועיין בילקוט ביאורים בגדר חיוב זה. עוד הביאו מדרש אגדה שדרש מהפסוק 'היוצא השדה שנה שנה', שאם לא יעשר שנה זו לשנה אחרת תוציא תבואתו רק כשיעור שהיה רגיל להוציא למעשר מן השדה. עוד כתבו בשם הר"ר נתן האופניאל לפרש הדרשא כך, שאם לא יתן כל שנה מעשר, יהיה שדהו ליוצא השדה שהוא עשיו [שנאמר בו איש שדה], והיינו שיקחהו עכו"ם. (קסב) **והיה** בן אחותו, שר"ל נשא את אחות רבי יוחנן כדאיתא בבא מציעא (פד.). וכתב הראש משביר שמפני קורבתו אליו, דיבר אליו הינוקא שלא כ"כ בדרך כבוד. (קסג) **ויחיד** שייך או באופן שזרע אחרי זמן זריעת בנ"א, או שדר בין גויים - רש"י (ד"ה מטר). (קסד) **משמע** כן ממה שהוזכר בלשון יחיד, ומטר ליחיד הוא להשביח שדותיו שלא יהו גרועות משל אחרים - רש"י (שם).

מדברי **רבי יוסי בר"י** שמוכח שה' נותן פרנסה גם בשביל יחיד, דאמר שלשה **פרנסים** עמדו להם לישראל [מרים אהרן ומשה], וכנגדם ניתנו לישראל שלש מתנות. **א. באר,** בזכות **מרים,** ולכך כשמתה נסתלק הבאר(קסה), שנאמר ותמת שם מרים, וכתיב ולא היה מים לעדה, [וחזר הבאר בזכות אהרן ומשה]. **ב. ענן,** בזכות **אהרן,** ולכן כשמת בטל הענן שנאמר 'וישמע הכנעני מלך ערד' ששמע שמת **אהרן** ונסתלקו ענני הכבוד(קסו), ולכך בא להלחם בישראל, וכן פירש **רבי אבהו** את הפסוק 'ויראו כל העדה **כי** גווע אהרן' דאל תקרי ויראו אלא וייראו [פחדו]. ואת המלה '**כי**' פירש שהכוונה **ל'שהרי'**, [דדרש **ריש לקיש** כי משמש בארבע לשונות 'אי' 'דלמא' 'אלא' 'דהא'], ולאחר מות אהרן חזרו הבאר והענן בזכות משה. **ג. מן,** בזכות משה, וכשמת נסתלקו המן הבאר והענן, שנאמר 'ואכחיד את **שלשת הרועים** ביום אחד, שאין הכוונה שמתו שלשתם בחודש אחד [כיון שמרים נפטרה בניסן ואהרן באב ומשה באדר], אלא שנתבטלו ג' המתנות בחודש אחד בזמן מיתת משה, ומוכח שפרנסה היא אפילו עבור **יחיד** [שהרי המן ניתן בזכות משה לבדו], ומתרצינן שאני **משה** שחשוב **כרבים**.

רב הונא בר מנוח ורב שמואל בר אידי ורב חייא מווסתניא למדו אצל **רבא**, וכשנפטר הלכו ללמוד אצל **רב פפא**, וכשאמר שמועה שלא היתה נראית להם היו מרמזים ביניהם שאינה כשמועות **רבא**, וחלשה דעתו עליו, והראוהו בחלום את הפסוק '**ואכחיד את שלשת הרועים**' [שרוצים לעונשם בשמים על שביישוהו], למחר אמר להם לכו בשלמא(קסז).

כשלמד **רב שימי בר אשי** אצל **רב פפא** הרבה להקשות על דבריו, פעם אחת בשעה שנפל **רב פפא** נפילת אפיים, שמעו שאמר רחמנא ליצלן מכלימתו דשימי, ומן אותו יום פסק **רב שימי** מלהקשות.

ריש לקיש למד שמטר יורד גם בשביל **יחיד**, מקרא ד'שאלו מה' מטר בעת מלקוש, ה' עושה חזיזים, מטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה', דלאיש שהוא יחיד אפילו שאינו נצרך אלא לעשב אחד יורד עליו מטר(קסח), וכן **רב דניאל בר קטינא** כשסייר בשדותיו אמר ערוגה זו צריכה מים וזו אינה צריכה, וכדבריו כן היה.

דרש **רב יוסי בר חנינא** 'ה' עושה חזיזים', מלמד שכל צדיק ה' עושה לו **חזיז** [ומפרש **רב** פפא שהוא ענן קלוש תחת ענן עבה] **בפני עצמו**. ואמר **רבי יוחנן** שהוא סימן למטר שממשמש ובא.

רבי יהודה אמר שאם יורדים **גשמים דקים** קודם שבאים **גשמים מרובים** סימן הוא שלא יפסק הגשם, וסימנו '**מהולתא**' שבעשיית הקמח שתחילתו דק וסופו גס(קסט), וכשיורדים **גשמים מרובים** תחילה יפסק הגשם, וסימנו ריעי של עיזים, שתחילתו גס וסופו דק ופוסק.

כשבא **עולא** לבבל ראה **חזיזים**, ואמר להם שיפנו את כליהם מפני הגשמים, לבסוף לא ירדו גשמים, ואמר להם שמפני שהם רגילים בשקר, יש שקר **בגשמיהם**. עוד ראה **עולא** שמוכרים בזוז אחד כלי מלא תמרים, אמר שפע וזול יש לבני בבל ואע"פ כן אינם עוסקים בתורה. בלילה ציערהו התמרים, ואמר שיש בבבל כלי מלא סכינים, ואפילו הכי עוסקים בתורה.

מקורם של הגשמים: **לר"א** ממימי האוקיינוס שנאמר 'ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה'. ואפילו שמימי האוקינוס מלוחים מתמתקין הם בעבים. **לרבי יהושע** מן המים העליונים, שנאמר 'למטר השמים תשתה מים', ופירש הפסוק 'ואד יעלה', שהעננים עולים לשמים ומקבלים מים מן המים העליונים, שנאמר 'יזוקו מטר לאדו' וענים שופכים ומשירים אותם ככברא, שנאמר 'חשרת מים עבי שחקים', ואין בין טיפה לטיפה אלא כמלא נימא.

(קסה) **מה** שנסתלק ואח"כ חזר הוא כדי להראות שהיה בזכותה - מהרש"א. (קסו) **הם** ענני רקיע או ענני עשן - רש"י (ד"ה ונסתלקו). (קסז) **עיין** בילקוט ביאורים אם אמר להם בשלום או לשלום, ומה התכוון לרמוז להם בזה. (קסח) **כתב** בפירוש הרי"ף על העין יעקב דמרש"י (ד"ה אי בשדה) נראה שירד על כל השדה אע"פ שאין צריך אלא לעשב אחד. והתוספות (ד"ה תלמוד) כתבו שאין יורד אלא על עשב אחד בלבד, והפתח עינים השווה את דברי רש"י עם התוספות. (קסט) **רש"י** כתב שבתחילה יוצא הקמח דק ולבסוף הסובין גסים. אמנם בתוספות (ד"ה נהילה) מבואר שהסובין יוצא לכתחילה ואח"כ הקמח. (קע) **ששאר** ארצות הם כפסולת כלפי א"י.

גדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ, ונלמד מהפסוק 'עושה גדולות עד אין **חקר**' וסמיך ליה '**הנותן מטר** על פני חוצות', ובבריאת שמים וארץ הוזכר 'הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' **אין חקר** לתבונתו', וממה שהוזכר בשניהם **חקר** נלמד שיום הגשמים חשוב כבריאת שמים וארץ.

רבי יוחנן פירש את הפסוק 'משקה הרים **מעליותיו**' מעליותיו **של ה'**, והוא אליבא **דרבי יהושע** שאמר שבאים מלמעלה, **ולרבי אליעזר** 'מעליותיו' היינו שעולים לעבים, וכמו שמצינו שאמר הכתוב 'אבק ועפר מן השמים', והכוונה בזה שעולים לשמים.

וכן מה שפירש **רבי חנניא** את הפסוק 'כונס כנד מי הים נותן באוצרות **תהומות**', שמהתהומות [-מים של מטה] באים האוצרות, הוא כדברי **רבי אליעזר, ורבי יהושע** פירשו בבריאת העולם, שהמים היו שטופים בכל העולם וכנסם בתהומות.

דף י

שלשה דברים השתבחה **ארץ ישראל** משאר ארצות: **א.** שנבראת תחילה, שנאמר 'עד לא עשה ארץ וחוצות' [ארץ היא א"י, וחוצות הם שאר ארצות]. **ב.** שהקב"ה בעצמו משקה אותה, ושאר ארצות מושקים על ידי שליח, שנאמר 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות', והיינו שבחוצות הוא ע"י שליח. **ג.** שא"י שותה תחילה ואח"כ שאר ארצות, ונלמד ממה שהוזכר בפסוק קודם 'נותן מטר לארץ' [שהיא א"י], ואח"כ 'שולח מים על פני חוצות', ומה שעדיפה א"י משאר ארצות הוא כמשל אדם שמגבל גבינה שנוטל האוכל ומשאיר את הפסולת(קע).

מה שאמרנו לעיל **לרבי אליעזר** שהמים המלוחים נמתקים בעבים, נלמד מהפסוקים 'חשכת מים עבי שחקים' 'חשרת מים עבי שחקים', שכשנצרף כ' דחשכת עם חשרת, יצא חכשרת לשון הכשרה. **ורבי יהושע** למד מ'חשכת מים עבי שחקים' שמעננים החשוכים [שחורים] יש ריבוי גשמים.

מה שלמדה הברייתא מהפסוק 'מעשה ידיך תשבע הארץ' שמים העליונים במאמרו של הקב"ה הם עומדים, ומי גשמים הם פירותיהם של המים העליונים, הוא **כרבי יהושע, ורבי אלעזר** פירש את הפסוק על מעשה בראשית.

רבי יהושע בן לוי למד מהפסוק 'ונהר יוצא **מעדן**' שכל העולם ניזון מתמצית **גן עדן**, וכמו שמתמצית כלי שמשקין במימיו כור אפשר להשקות תרקב [שהוא אחד משישים בכור], וכן העולם אחד משישים בגן.

ארץ מצרים מידתה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, והיא אחת משישים **בכוש**, וכוש אחת משישים **בעולם**, והעולם אחד משישים **מגן**, והגן אחד משישים **מעדן**, ועדן אחד משישים **מגיהנם**, נמצא העולם ככיסוי של קדרה בפני גהינם.

רב אושעיא פירש את הפסוק 'שוכנת על מים רבים **רבת** אוצרות', על בבל שאוצרותיה מרובים משום ששוכנת על מים רבים. **רב** אמר שהוא עשירות, שקוצרים שדותיהם גם כשאין יורדים גשמים. **ואביי** אמר שאדמתה רכה ולחה.

מתני: זמן שאלת גשמים [ותן טל ומטר] **לת"ק** בג' במר חשון, **ולרבן גמליאל** בשבעה בו, שהוא ט"ו אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל קודם ביאת הגשמים לנהר פרת.

גמ': אמר **רב אלעזר** הלכה **כרבן גמליאל**.

תניא **חנניה** אומר בגולה מזכירין אחר שישים יום מתקופת תשרי. ופסק **רב הונא בר חייא** בשם **שמואל** שהלכה **כחנניה**. והוא גם שיעור זמן כניסת העצים לאוצר.

לרב יום שישים **כלאחר** שישים. וכן פסק **רב** פפא. **ולשמואל** יום שישים **כלפני** שישים. ונתן **רב נחמן בר יצחק** סימן לדבר שהעומדים **בהרים** צריכים יותר מים, ולכן לדעתם צריך להזכיר יותר מוקדם [והוא סימן לרב שהגיע מארץ ישראל שהיא בהרים], והעומדים **בבקעה** אינם צריכים כ"כ לגשמים [סימן לשמואל שהוא מבבל שהיא בבקעה].

מתני': הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, **היחידים** מתענים ג' תעניות, ומותרים לאכול בליל התענית, וביום התענית מותרים במלאכה וברחיצה בסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. הגיע ר"ח כסליו ולא ירדו גשמים, בי"ד גוזרין ג' תעניות **על הציבור**, ודין התענית כדין תענית היחידים(קעא).

גמ': **רב הונא** פירש **שיחידים** הם **רבנן**, ומתענין ג' תעניות שני חמישי ושני, ואין מתחילין בחמישי שלא להפקיע את השערים(קעב) [אף שהוא תענית יחיד], ואם חל יום התענית בר"ח או בשאר יו"ט המוזכרים במגילת תענית מפסיקין ואין מתענים.

תנו רבנן אל יאמר אדם **תלמיד** אני ואיני ראוי להיות **יחיד** [לענין תענית], אלא כל **תלמידי חכמים** הם **יחידים**. **ויחיד** נקרא מי שראוי למנותו פרנס על הציבור, **ותלמיד** הוא שבכל מקום ששואלים אותו עונה(קעג).

לרבי מאיר ורבי שמעון בן אלעזר אין **אדם** רשאי לעשות עצמו יחידי, כיון שלא כל הרוצה לבוא ליטול את השם יבוא ויטול. וכן אינו רשאי לומר **תלמיד** אני לענין חלוקו וסודר של תלמידי חכמים(קעד). **ולרבי יוסי ורבי שמעון בן גמליאל** לעשות עצמו יחיד **מותר** כיון שהם דברים שהם צער, וזכור הוא לטוב על כך, אבל לעשות עצמו תלמיד שזה דברים שהם שבח אסור.

אהח18/06/2018

פרטי דינים בתענית: התענה על צרה **ועברה** או על חולה **ונתרפא** ישלים תעניתו [שאם לא ישלים נראה כמתנה עם קונו]. הלך ממקום **שאין מתענים** למקום **שמתענים** מתענה עמהם. הלך ממקום **שמתענים** למקום **שאין מתענים** ממשיך להתענות(קעה) [שנוטל עמו חומרי המקום שיצא משם]. **שכח** ואכל לא יראה עצמו בפני הרבים [שנראה כחתן בין אבלים ויתקנאו בו], וכן אין לו להמשיך אכילתו. כיון שאסור לאדם להראות שבעו בפני אחרים שהם רעבים, שנאמר 'ויאמר יעקב לבניו למה תתראו', כלומר שאין לכם להראות שיש לכם חיטים בזמן שאחרים רעבים.

דרש **רבי אלעזר** 'אל תרגזו בדרך' שאין **לעסוק בדבר הלכה בדרך**(קעו), ומה שאמר **רבי אלעאי** ששני ת"ח שהולכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה **ראוים לישרף** [שנאמר 'ויהי המה הולכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם', ולא שרפתם מפני שהיה ביניהם דיבור של תורה(קעז)], הוא דוקא **בגירסא**, אבל **בעיון** אין לעסוק שמא יתעו בדרך. עוד למדו מפסוק זה שלא יפסע אדם פסיעה גסה שנוטלת אחד ממאור עיניו של אדם(קעח).

רב יהודה בשם **רב** למד מהפסוק 'הבוקר אור והאנשים שלחו' שאין להכנס ולצאת מן העיר **בלילה**, [מפני הלסטים, או שמא יפול בבורות, או שמא יעלילו עליו עלילות(קעט)].

רבי יהודה אמר בשם **רבי חייא** שההולך בדרך יש לו לאכול **אכילה מועטת** [כשיעור אכילת שני רעבון], והטעם משום **שמזיק למעיו**(קפ), וכן סבר **רב** פפא ולגבי עצמו לא חשש לזה(קפא) או משום **שמא יגמרו מזונותיו.** ונפק"מ **ביושב בספינה** שאין מזיק בזה למעיו, ויש חשש שיגמרו מזונותיו. וכן במקום **שיש מלון** בדרך שאין חשש שיגמרו מזונותיו, ועדיין מזיק בזה למעיו.

דף יא

א"ר **יהודה** אמר **רב המרעיב עצמו** בשני רעבון ניצל **ממיתה משונה**(קפב), שנאמר 'ברעב פדך ממות'.

אמר **ריש לקיש** אסור לאדם לשמש מיטתו בשני רעבון, כיון שצריך לנהוג צער בעצמו, שנאמר 'וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב'(קפג). **ותנא** דלחשוכי בנים מותר.

תנו רבנן: בזמן שישראל שרויים בצער, **ופירש אחד** ואינו נוהג בצער, שני מלאכי השרת שמלוין את האדם, מניחים ידיהם על ראשו, ואומרים פלוני זה שפירש מן הציבור **לא יראה בנחמת הציבור**.

עוד תניא האומר אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עלי נפשי **ואינו משתתף** בצרת הציבור, עליו נאמר 'והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן, אכול בשר ושתות יין אכול ושתות כי מחר נמות'. וענשו הוא: **בבינונים** [שמאמינים לדברי הנביא שמחר ימותו], כדכתיב 'ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון', **וברשעים גמורים** [שאינם חוששים כלל לפורענות עבור מעשיהם הרעים] נאמר 'אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום' וכתוב בסמוך 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב, כי מפני הרעה נאסף הצדיק'(קפד). אלא יש לאדם **לצער עצמו עם הציבור**, כמו שמצינו במשה דכתיב 'וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה', ולא לקח כר או כסת לישב עליה, כיון שרצה להשתתף עם ישראל בצערם, וכל המצער עצמו עם הציבור, **זוכה ורואה בנחמתם**.

מי הם **המעידים** על אדם שאינו מצער עצמו עם הציבור: **לסתמא דגמ'** אבני וקורות ביתו של אדם, שנאמר 'כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה'. **לרבי רב שילא** שני מלאכי השרת המלוין את האדם בחייו כדכתיב 'כי מלאכיו יצוה לך'. **לרבי חידקא** נשמתו של אדם, שנאמר 'משוכבת חיקך שמור פתחי פיך' וי"א שאבריו של אדם שנאמר 'אתם עדי נאם ה'".

'אל אמונה' - כשם שנפרעים מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה, כך נפרעים מהצדיקים בעולם הזה אפילו על הקלה. **'ואין עול'** - כשם שמשלמים שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה, כך משלמים שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה. **'צדיק וישר הוא'** - בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטים לפניו, ואומרים לו **כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני, והוא אומר הן**(קפה), **ואומרים לו**

(קעא) **שמותרין** באכילה ושתיה בלילה, וכן ביום התענית במלאכה וברחיצה וכו'. (קעב) **שע"י** שקונים בריבוי לצורך שבת וליציאת הצום, חושבים המוכרים שרעב בא לעולם - רש"י (ד"ה תנינא). (קעג) **תימא** שבגמרא בשבת (קיד.) מבואר שמי שיודע להשיב בכל מקום ראוי למנותו פרנס על הציבור, ובסוגיין מבואר שהוא רק תלמיד. וי"ל דתלמיד דהכא היינו שיודע להשיב רק במסכת אחת, ומ"ש שיודע להשיב אפילו במסכת כלה, היינו אף שאינו יודע להשיב אלא במסכת אחת ואפילו היא מסכת כלה שהוא דבר קל - תוספות (ד"ה איזהו). ועיין מ"ש בזה בילקוט ביאורים. (קעד) **כן** פירש רש"י בפירוש השני, וכתב שכן עיקר. ובפירוש ראשון פירש דלרבי מאיר ורבי שמעון בן אלעזר אין **אדם** רשאי לעשות עצמו יחידי, כיון שלא כל הרוצה לבוא ליטול את השם יבוא ויטול, **ותלמיד** רשאי לעשות עצמו **יחידי**, ולרבי יוסי ורבי שמעון בן גמליאל גם סתם **אדם מותר** בדברים שהם צער, וזכור הוא לטוב על כך [אבל בדברים שהם שבח אסור]. (קעה) **ואפילו** אין דעתו לחזור - תוס' (ד"ה ההולך). (קעו) **וכן** הוא במדרש 'אל תפסיקו מדבר הלכה' - תוס' (ד"ה אל). (קעז) **אבל** במדרש איתא שהיו ראויים לישרף כיון שהיו מדברים דברים בטלים - תוס' (ד"ה ואין). (קעח) **היינו** בפסיעה ראשונה, אבל פסיעה השניה נוטלת אחד מחמש מאות הנותרים, וכן על דרך זה בפסיעה השלישית והלאה. אבל קשה למה תיטול הראשונה יותר מן השניה, וצ"ל שרק פסיעה הראשונה מזקת, ואח"כ כיון דדש דש. א"נ שפסיעה ראשונה מזקת טפי כיון שכל התחלות קשות - תוס' (ד"ה פסיעה). (קעט) **רש"י** (ד"ה ויכנס). (קפ) **ויש** אומרים שיהו מעיו שופכין זה לזה כמו מעין - רש"י (ד"ה משום מעיינא). (קפא) **כיון** שהיה בעל בשר, ואין מזיק לו - רש"י (ד"ה כל פרסה). (קפב) **היינו** מיתה בחרב או רעב, או כל מיתה אחרת שאינה בידי מלאך המות כדרך כל אדם על מיטתו - רש"י (ד"ה מיתה משונה). וזה מידה כנגד מידה, כיון שמתגבר על טבעו ומצער עצמו כשאינו צריך להצטער, אף הטבע אין שולט בו - עץ יוסף. (קפג) **ואף** שיוכבד בת לוי נולדה כשיעקב ובניו הגיעו למצרים, וזה היה בזמן הרעב במצרים, יש לומר דר"ל לא אסר לשמש אלא מידת חסידות, ויוסף נהג מנהג זה, ושאר בנ"א שימשו - תוס' (ד"ה אסור). ובמהרש"א פירש בדברי התוס' דלכל אדם הוא איסור גמור, ויוסף ולוי היו מותרים כיון שלא קיימו פריה ורביה, ואפ"ה החמיר יוסף על עצמו, ולוי לא החמיר. (קפד) **והיינו** מפני הרעה שהם העבירות נאסף הצדיק, שאין הקב"ה רוצה שיבקש עליהם רחמים. עוד יש לפרש 'מפני הרעה' שהוא גזירה מלפניו שיהיה רעה, ולכן נאסף הצדיק שלא יצטער בה - רש"י (ד"ה הצדיק). (קפה) **ונדרש**

לחתום וחותם, שנאמר 'ביד כל אדם יחתום'(קפו), והאדם מצדיק עליו את הדין, ואומר יפה דנתוני, שנאמר 'למען תצדק בדברך'.

לשמואל היושב בתענית נקרא **חוטא**(קפז), דס"ל **כרבי אלעזר הקפר ברבי** שדורש מהפסוק 'וכפר עליו מאשר חטא על הנפש', שחטאו [illegible] הנזיר הוא שציער עצמו מן היין, ואם נזיר שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, ק"ו למצער עצמו מכל דבר ודבר. אמנם **לרבי אלעזר** המתענה נקרא **קדוש** שנאמר 'קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו', דאם נזיר שלא נצטער אלא מהיין נקרא קדוש, ק"ו למצער עצמו מכל דבר. ומה שאמר **ר"א** שלעולם ימדוד אדם את עצמו כאילו כל מעיו קדושים ולכן אין לו להכחישם על ידי תענית, שנאמר 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר'(קפח), איירי באופן שאינו יכול לסבול את צער התענית. **ושמואל** סובר ש'קדוש יהיה' הוא ששער הנזיר אסור בהנאה. ולר"א 'מאשר חטא על הנפש' מדובר בנזיר שנטמא בטומאת המת. **ולריש לקיש** המתענה נקרא **חסיד** שנאמר 'גומל נפשו איש חסד' [והיינו שהמפריש עצמו ממאכל ומשתה הוא איש חסיד](קפט).

אמר **רב ששת** תלמיד ישיבה שיושב בתענית יאכל הכלב את סעודתו, [והיינו שאין התענית מועילה לו, כמו מי שמתענה משום שהכלב אכל את סעודתו].

רב ירמיה בר אבא אמר **אין תענית ציבור** [תענית חמורה שאסורים באכילה מבעוד יום ואסורים בנעילת הסנדל](קצ) **נוהגת בבבל, אלא תשעה באב** בלבד(קצא). עוד אמר בשם **ריש לקיש** שתלמיד חכם אינו רשאי לישב בתענית, מפני שהתענית מחלישה אותו וממעט בלימודו.

אמר **רבי זעירא** אמר **רב הונא** יחיד שקיבל עליו תענית, **אוכל בליל התענית** ונחשב לו תענית גמורה לענין **אמירת ענינו** למחרת(קצב). אבל אם בלילה שלאחר התענית המשיך בתעניתו עד הבוקר למחרת, אינו אומר ענינו בשחרית. ונסתפק **רב יוסף** אם הטעם הוא משום **שאי אפשר לקבל תענית לשעות**, ואיירי באופן שרק לאחר שהתחיל להתענות בתחילת הלילה קיבל עליו להמשיך בתעניתו, או דאף **ששייך תענית שעות** אינו חשוב לומר עליו ענינו, **ואביי** ס"ל דלרב הונא **יש תענית לשעות**, ומיירי שלא קיבל עליו כלל תענית, ואין חשוב תענית ללא קבלה(קצג).

רב עוקבא הזדמן לגינזק ושאלו אותו **א.** אם מתענים לשעות. **ב.** אם קנקני חרס של נכרים אסורים בשימוש מדין בלוע ביין נסך. **ג.** במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים. ולא ידע, ושאל בבית המדרש, ואמרו לו שמתענים לשעות ואומרים ענינו, ושקנקנים מותרים לאחר י"ב חודש [-ותוך י"ב חודש על ידי עירוי ג' ימים מעת לעת], ושמשה שימש בשעת ימי המילואים בחלוק לבן מפשתן שנעשה לשם כך. **ורב כהנא** הוסיף ששימש בחלוק לבן שאין לו שפה שלא יחשדוהו שהוציא מעות הקודש(קצד).

דף יב

לרב חסדא מה שיכול אדם לקבל **תענית שעות**, הוא דוקא באופן **שאינו טועם כל אותו היום** כלום, וקמ"ל שאע"פ שקיבל עליו להתענות שעות ולא כל היום, חשוב תענית, **ואביי** הקשה שזה ודאי חשוב תענית גמורה(קצה). ומפרשינן **דרב חסדא** מיירי באופן שהתענה **בלא מתכוין** עד חצות, ואח"כ אמר שרוצה **להשלים** כל היום בתענית, וקמ"ל דחשוב תענית שעות(קצו).

עוד אמר **רב חסדא** שכל תענית **שלא שקעה עליו החמה** [בתעניתו] אינה תענית, ואפילו בתענית שעות, ומה שמצינו **שאנשי משמר** [כהנים ולוים שעובדים בבית המקדש] **מתענים** [בלא ירדו גשמים] רק שעות, וכן הא דאמר רבי אליעזר בן צדוק שבתשעה באב שחל בשבת **ונדחה**, מי שחל בו **יו"ט שלו**(קצז), מתענה רק שעות, אין זה תענית אלא עושין כן כדי **לצער עצמם**(קצח) עם הציבור(קצט). **ורבי יוחנן** שקיבל על עצמו להתענות עד שיבא לביתו, עשה כן רק כדי להשמט שלא יזמינהו לאכול בבית הנשיאות.

אמר **שמואל** כל תענית שלא קבלה עליו **מבעוד יום** [שאומר הריני למחר בתענית] אינה תענית, ואם התענה אינו אלא בחינם דדמי למפוחא דמליא זיקא, [פירוש מפוח שנופחים בו הנפחים את האור, כן זה נתמלא רוח שבחנם לא אכל(ר)].

זמן קבלת התענית **לרב בזמן** המנחה, **ולשמואל בתפילת** המנחה [בסופה(ריא)]. **רב יוסף** הוכיח כדברי **שמואל** ממה שאמרו במגילת תענית ביו"ט המוזכרים במגילת תענית **ייסר**(ריב), והיינו שיאסור עצמו בתפילתו(ריג), ומוכח **כשמואל** דס"ל דוקא בתפילה. ודחינן דאין הפירוש ייסר אלא **יאסר**, והיינו שהוא אסור באכילה באלו הימים(ריד). ונחלקו בדבר **רבי חייא ורבי שמעון ברבי**, חד אמר דגרסינן **ייסר** וחד אמר דגרסינן **יאסר**. ומביאה הגמ' ברייתא שגרסה במגילת תענית **יאסר**(רה). ועוד כתיב שם שמה שאמרו שצריך להתענות אם חל יום התענית ביו"ט המוזכרים במגילת תענית, היינו דוקא אם קדם נדרו לתקנת היו"ט, אבל אם נתקן היו"ט קודם נדרו אין צריך להתענות(רו).

בליל התענית מותר לאכול **לרבי** עד עלות השחר, **ולרבי אליעזר בר שמעון** עד קריאת **הגבר** [הראשונה]. **לאביי** אחר **שגמר סעודתו** בליל התענית אסור לאכול יותר. ודוקא אם סילק השלחן מלפניו. **ולרבא** מותר

מהפסוק צדיק וישר הוא, שכולם מודים שהקב"ה ישר ומצדיקים את הדין עליהם. (מהרש"א).

אכן רש"י (ד"ה צדיק) גרס דצדיק וישר ה' נדרש על הנאמר לעיל, והיינו דצדיק ה' שמצדיק הדין על הצדיקים לפרוע מהם, וישר היינו דעושה ישרות עם הרשעים לפרוע כל זכותם בעולם הזה כדי לטורדם מעולם הבא. (קפו) **הקב"ה** כותב כל מעשה אדם, ומחתים את כל אדם על כל עבירותיו - רש"י (ד"ה ביד). (קפז) **ומכל** מקום המתענה כדי לגדור עצמו מן העבירה כגון הרואה סוטה בקלקולה שמזיר עצמו מן היין הוי מצוה יותר מן העבירה שמצער עצמו, ויש בזה קצת חטא כמו המתענה תענית חלום בשבת שקורעין גזר דינו, ואפילו הכי נפרעין ממנו על שנתענה בשבת, ותקנתו שיתענה תענית אחר לתענית שנתענה בשבת - תוס' (ד"ה אמר). (קפח) **בקרבך** היינו הקרביים (מעיים) שמעיו של אדם קדושים - רש"י (ד"ה כאילו). (קפט) **עוד** יש לפרש גומל מלשון תגמול שמשלים נפשו לבוראו ע"י התענית - רש"י (ד"ה נקרא). אכן בתוס' (ד"ה גומל) פירשו להיפך שאם גומל חסד לנפשו ואינו מתענה נקרא חסיד. (קצ) **רש"י** (ד"ה אין). (קצא) **כיון** שיש להם גשמים רבים, ואין גוזרים תענית ציבור אלא על גשמים - תוס' (ד"ה אין). והרמב"ן פירש שרק לבי"ד יש כח לגזור תענית, וכיון דאין בי"ד של דיינים סמוכים בחוץ לארץ אין להם כח לגזור תענית חמורה כתשעה באב. (קצב) **קשה** דדין זה שייך גם בתענית ציבור שמתענים רק ביום ולא בלילה, ולמה נקט דווקא יחיד - תוס' (ד"ה יחיד). (קצג) **ואף** שהלילה הוא המשך ליום שנתענה בו, וא"כ יש לדון דיש כאן קבלה גם ללילה זה. ובהלכות גדולות כתב שאין אומרים ענינו בתפילת שחרית שמא לא יסיים התענית ונמצא שקרן בתפילתו, ונראה דאינו נקרא שקרן, כיון שהיה דעתו להתענות, ולא גרע מתענית שעות, וראיה מהמשנה להלן (יט.) ירדו להם גשמים קודם חצות אין משלימים אף שמסתמא אמרו ענינו, אך יש לדחות דשמא לא אמרו. ובר"מ כתב שאם לא קיבל עליו את התענית מבעוד יום אין אומר ענינו חוץ מתענית חלום. ונוהגים ששליח ציבור אומר ענינו בשחרית, להודיע ולהזכיר לציבור את התענית - תוס' (ד"ה לן). (קצד) **שנאמר** 'והייתם נקיים מה' ומישראל' - רש"י (ד"ה בחלוק). (קצה) **שכיון** שקיבל עליו להתענות עד חצי היום והתענה כל היום, ודאי תענית גמור הוא - רש"י (ד"ה הא דאמרת). (קצו) **רש"י** (ד"ה לא). ומבואר מדבריו שאין צריך לקבל תענית שעות מבעוד יום. אמנם הרא"ש וכן התוספות בע"ז (לד ע"א) כתבו שצריך לקבל מבעוד יום. (קצז) **כגון** זמן עצי כהנים, שהיו הכהנים מתנדבים ומבאין עצים למערכה ומדליקין אותם, ובאותו זמן היו שמחים וחשוב הוא יו"ט לפוטרם מן התענית מחצות - רש"י (ד"ה שיו"ט). (קצח) **ואם** רוצים לאכול רשאים - רש"י (ד"ה לצעורי). (קצט) **ואף** על פי שרבי אליעזר ברבי צדוק היה אחר החרבן סבר שלא בטלה מגילת תענית, ודלא כסוגיית הגמ' במסכת ר"ה - תוס' (ד"ה התם). (ר) **רש"י** (ד"ה למפוחא). (רא) **רש"י** (ד"ה בתפילת המנחה). **ובתוס'** (ד"ה כל) פירשו שצריך לקבל בשומע תפלה, ובשבת בזמן שאומר אלוקי נצור. עוד כתבו שצריך לפרט שהוא תענית יחיד, שלא יטעה בתענית ציבור. (רב) **ייסר** הוא מלשון 'ואסרה איסר', והיינו שמקבל על עצמו איסור - רש"י (ד"ה ייסר). (רג) **כן** פירש רש"י (ד"ה בצילו) דבצילו הוא תפילה. והביא שיש מפרשים שהוא לשון נדר, וכתב שאין נראה לרבו. ובריטב"א והר"ן הקשו שהרי גם לרב צריך לאסור ולקבל על עצמו רק שאין צריך שיהיה בתפילת המנחה, ובמגילת תענית לא הוזכר שייסר דוקא בזמן מנחה. ועיין בארוכה בילקוט ביאורים. (רד) **יאסר** משמע שהוא אסור משום שאסר עצמו, וייסר משמע שיסור מן הנדר ויהא מותר לאכול למחר - תוס' (ד"ה יאסר). (רה) **ולמ"ד** ייסר כבר הביאה הגמ' ברייתא ששנו בה ייסר. (רו) **לדעת** רש"י נדחה נדרו ואינו צריך להשלים. והר"י מסופק בדבר, ויש להשלים למחר מספק. וכן יש להזהר שלא להתענות בר"ח וחנוכה ופורים שבהם לכו"ע לא בטלה מגילת תענית - תוס' (ד"ה ואם).

אהח18/06/2018

כל זמן שלא ישן **שינת קבע**(רז), אבל נים ולא נים תיר ולא תיר(רח) [שקוראים לו ועונה ואינו יודע להשיב סברא] יכול לאכול.

אמר רב כהנא בשם **רב** יחיד שקיבל עליו תענית **בסתם** ולא הזכיר בקבלתו **תענית יחיד**, אסור בנעילת הסנדל, שמא מה שקיבל על עצמו תענית הוא **תענית ציבור**. ולכך אמר **רבה בר שילא** שהרוצה לקבל תענית יחיד יאמר בקבלתו למחר אהא לפניך **בתענית יחיד**. חכמי ביהמ"ד אמרו **לרב ששת** שיש **מרבנן** שבתענית ציבור נועלים מנעליהם, והקפיד ואמר דיש לחשוש שמא הם גם אוכלים ביום התענית(רט). ואותם **רבנן סברו כשמואל** דאין דין תענית ציבור בבבל אלא ת"ב בלבד(ר). ומשום כך נהגו בו כתענית יחיד. **אביי ורבא** היו לובשים נעלים ללא שוליים(ריא). **מרימר ומר זוטרא** הפכו נעליהם של ימין בשמאל(ריב).

רב יהודה בשם **רב** אמר שאדם שקיבל על עצמו תענית, ורוצה לאכול ביום זה ולהתענות ביום אחר רשאי, **שלווה אדם תעניתו ופורע**(ריג). דדומה לנדר שיכול לקימו בכל עת שירצה. **ושמואל** סובר דלווה תעניתו ופורע הוא רק **באינו יכול לצער עצמו**, אבל אם יכול לצער עצמו אינו יכל ללוות כלל(ריד). ואיכא דאמרי **דלא נחלקו רב** ושמואל בזה, ולתרוויהו לווה תעניתו ופורע.

רב יהושע בנו של רב אידי בא לביתו של **רב אסי**, והכינו לכבודו עגלה משולשת, ולא אכל כיון שהיה בתענית. ופירש להם שאינו לוה תעניתו ופורע, כיון שהוא **תענית חלום**, ואמר **רב חמא בר גוריא אמר רב** שיפה תענית חלום כמו אש לנעורת ופירש **רב חסדא** דהיינו דוקא **באותו יום שחולם**. ו**רב יוסף** מוסיף שמפני זה התירו להתענות לחלום **אפילו בשבת**, אמנם צריך שיתענה **תענית לתעניתו**.

מתני': אם לאחר תענית היחידים עדיין לא ירדו גשמים, בי"ד גוזרין על ציבור ג' תעניות, ודין התענית הוא שאסורין לאכול ולשתות מליל התענית, ואסורים במלאכה, וברחיצה, ובסיכה, ובתשמיש המיטה, ונועלין את המרחצאות. עברו אלו ועדיין לא נענו, בי"ד גוזרין עוד שבע, נמצא הכל י"ג תעניות(ריט). בשבעה תעניות אלו חמורות על הראשונות שצריך להריע בשופר, ונועלין החנויות, חוץ מחמישי מפני כבוד שבת, ובשני לעת ערב מטין [פותחין פתיחה מועטת]. עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן, ובבנין ונטיעה של שמחה, באירוסין ובנישואין, ובשאילת שלום, כבני אדם הנזופין למקום. והיחידים ממשיכים להתענות עד שיצא ניסן, ירדו גשמים אחר ניסן הרי זה סימן קללה, שנאמר 'הלא קציר חיטים היום'.

גמ': **רב חסדא** אמר בשם **רב ירמיה בר אבא** שמה שאסרו **מלאכה** בתענית(ריז) נלמד מהפסוק 'קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים', שכמו **שעצרת** [יו"ט] אסור במלאכה, כן **תענית** אסור. ומה שאין איסור מלאכה בתענית מהלילה כמו ביו"ט, מפרש **רב זירא** שנלמד מהמשך הפסוק 'אספו זקנים', שזמן אסיפה הוא ביום, והיינו **בבוקר** כדאמר **רב שישי בריה דרב אידי** משמיה **דרב הונא**.

אביי אמר שסדר היום בתענית הוא כך, שעד חצי היום דנין **בעניני העיר**, [דורשים וחוקרים לבדוק אם יש גזל וחמס בעיר], ובחציו השני **קורין בס"ת ובהפטרה** ברבע היום, וברבע היום השני **מבקשין רחמים**, שנאמר 'ויקומו על עמדם ויקראו בספר תורת ה' אלוקיהם רביעית היום, ורביעית מתודים ומשתחוים לה' אלוקיהם'.

דף יג

ואין **הופכין הסדר** לקרות ולהפטיר ולבקש רחמים בתחילת התענית, ולאחר מכן ליאסף לעיין במילי דמתא, כיון דכתיב 'ואלי יאספו כל חרד בדברי אלקי ישראל על מעל הגולה', וכתיב 'ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ואפרשה כפי אל ה', ומשמע שקודם נאספין ואח"כ מתפללים.

אמר **רב חסדא** כל תענית שהיא מחמת **אבילות** [ת"ב ואבל] אסור לרחוץ בין בחמין ובין בצונן(ריז) [מפני שצערם רב], וכל תענית שהיא מחמת **מניעת תענוג** [כתענית ציבור] אסור בחמין ומותר בצונן(ריח).

רב אידי בר אבין הוכיח כרב חסדא **שתענית ציבור מותר ברחיצה בצונן** ממה שאמרו במשנה נועלים את המרחצאות. והקשה אביי מה ראיה היא זו, הא אפילו אם אסור בצונן לא מצי למיתני סוכרין את הנהרות. ומפרש **רב שישי בריה דרב אידי** שדברי המשנה לכאורה מיותרים, שהרי כבר הוזכר שאסורים ברחיצה, אלא ללמדך שאין אסור אלא כעין מרחצאות [שדרכן בחמין], אבל בצונן מותר.

עוד הוכחה **כרב חסדא שבתשעה באב ויום הכיפורים אסור לרחוץ כלל** ממה שהתירו לחייבי טבילות [נדה ויולדת] לטבול בת"ב וביוה"כ וע"כ דמיירי בצונן, כיון שחמין הם שאובין(ריט), ומשמע שרק להם התירו ושאר כל אדם אסורין. ודחינן שהמשנה בחמין, ובחמי טבריה [שאינם שאובין], אבל בצונן מותר לכל אדם. ומה שאמר **רבי חנניא סגן הכהנים** שראוי הוא בית אלוקינו לאבד עליו טבילה אחת בת"ב [משמע אפילו בצונן(רכ)], כונתו היתה במקום שאין צונן.

עוד מוכח מברייתא **שאבל** אסור לרחוץ **אפילו בצונן**, ששנינו שבתענית איסור **מלאכה** אינו אלא ביום ובלילה מותר(רכא), ואיסור **נעילת הסנדל** הוא דוקא בעיר, אבל בדרך מותר, ואיסור **רחיצה** הוא דוקא כל גופו, אבל פניו ידיו ורגליו מותר. וכן הדין **באבל** ובמנודה. וע"כ הברייתא מיירי בצונן, דאי בחמין, הא אמר **רב ששת** אבל אסור להושיט אפילו אצבעו בחמין, ומוכח שאבל אסור כל גופו בצונן. ודחינן שמה שאמרו וכן אתה מוצא במנודה ובאבל, קאי אנעילת הסנדל ומלאכה.

עוד מקשינן **ארב חסדא** מהא דאמר **רבי אבא הכהן משום רבי יוסי הכהן**, מעשה ומתו בניו של **רבי יוסי בן חנינא**, ורחץ כל שבעה בצונן. ומתרצינן דשאני **רבי יוסי בן חנניא שתכפוהו אבליו** [שמתו בניו בזה אחר זה], ולכך הקלו לו לרחוץ בצונן, כמו שהתירו למי שתכפוהו אבליו **להקל שערו ולכבס בגדיו**.

רב חסדא מפרש שמה שהתירו בתכפוהו אבליו להקיל שערו, היינו דוקא **בתער**(רכב) [דדרך שינוי הוא] ולא **במספריים**. וכן מה שאמרו שמכבס כסותו, היינו דוקא **במים** ללא **נתר**(רכג) או **חול**.

אמר **רבא** אבל **מותר** ברחיצה **בצונן** [דלא כרב חסדא], שהרי מותר הוא אפילו באכילת בשר ושתית יין [אפילו שהם תענוג]. ומה שאמרו בברייתא **שבוגרת** אינה רשאה(רכד) **לנוול עצמה** באבל אביה [כדי שיהא עליה קופצים לנושאה], אין לפרש שהיא צריכה **לרחוץ בצונן**, [שהרי בחמין ודאי לא התירו

(רז) **כתבו** התוס' (שם) בשם הירושלמי דאם עשה תנאי שאם יקיץ קודם עלות השחר שיאכל וישתה, מותר ואפילו ישן. (רח) **ושניהם** שיעור אחד - תוס' (ד"ה נים). והביאו עוד פירוש שנים ולא נים הוא בתוך השינה כשניעור משנתו, ותיר ולא תיר הוא בתחילת השינה. (רט) **כ"כ** רש"י (ד"ה איקפד). (ר) **כתב** רש"י (שם) שאנו פוסקין כשמואל. (ריא) **כן** פירשו התוס' (ד"ה אביי) והר"י מלוניל פירש שהפכו מלבוש הסנדל ומשימים מה שלמעלה למטה. (ריב) **כתב** הר"ן שעשו כל זאת לשינוי בעלמא. (ריג) **ועיין** בתוספות (ד"ה דאי) מש"כ. (ריד) **כן** פירשו התוס' (ד"ה דאי). וכתבו שכן הלכה, שאינו יכול ללוות ולפרוע בחנם. ואם אכל בשוגג ישלים יום זה. אבל הר"י היה מסופק אם התחיל להתענות כבר האם רשאי ללות תעניתו, ואם לא התחיל יכול ללות. וכן אם אכל בשוגג יכול לאכול ביום זה וישלים ביום אחר. ואם התענה בשבת תענית חלום שאז צריך להתענות ביום ראשון על שהתענה בשבת, וחל ר"ח ביום ראשון ידחה לתעניתו ליום אחר בשבוע. (רטו) **ג'** תעניות ראשונות שדינם כתענית היחידים המוזכרים במשנה לעיל (י.), ועוד ג' אמצעיות ושבע אחרונות המוזכרים במשנתנו סה"כ שלש עשר. (רטז) **ואין** ללמוד מפסוק זה שגם אכילה ושתיה יהיה רק ביום, שלא הוזכר אכילה ושתיה בפסוק, אלא אסיפה - תוס' (ד"ה מה). (ריז) **וכתב** בירושלמי שיש מי שהיה מקנח ידיו במפה ומעבירה על גבי עיניו, ויש מי שהיה מניח סמרטוט תחת הכד כדי ללחלחו ומעבירו על גבי עיניו - תוס' (ד"ה אמר). (ריח) **כתב** ראבי"ה דאנן דפסקינן כשמואל שאין תענית צבור בבל אלא ת"ב, מותרין אפילו בחמין בד' צומות. ורבינו יואל אסר - תוס' (ד"ה וכל). (ריט) **שהרי** חמום המים הוא על ידי כלי שמונח על גבי האור והם שאובין. והגר"א מחק שאובין נינהו. ומכאן מוכח שהמשכה על גבי קרקע במקוה שכולו שאוב אינו כשר לטבילה, שאם אינו כן הרי יכל להמשיכן אחר החימום. ומה ששנינו שהמשיכה כולה כשרה היינו שאינה פוסלת את המקוה, אבל א"א לטבול בהן - תוס' (ד"ה טבילה). (רכ) **שאם** לא כן אינו מאבד הטבילה, שהרי יכל לטבול בצונן- רש"י (ד"ה ואם איתא). (רכא) **מכאן** משמע שמותר לעשות מלאכה בתשעה באב בלילה, רק שאין לפרסם הדבר - רש"י (ד"ה כשאמרו). (רכב) **פירוש** דרך חתיכה ושינוי הוא, מדלא אמרה הברייתא הכביד שערו מגלח, אלא אמרה מיקל - תוס' (ד"ה הכביד). (רכג) **נתר** הוא חול לבן ודרך לכבס בו כדי שיתלבן - רש"י (ד"ה בנתר). (רכד) **הר"י** מפרש דההנו שאינה חייבת, אבל אם היא

לה דאמר **רב חסדא** שאבל אסור להושיט אפילו אצבעו בחמין], שהרי בצונן לכו"ע מותר, אלא פירוש הברייתא שהותר לבוגרת **כיחול ופירכוס**. וכן אין להוכיח כדברי **רבא** ממה שאמר **רבי אבא הכהן** משום **רבי יוסי הכהן** שמעשה שמתו בניו של **רבי יוסי בר חנינא** ורחץ בצונן, כיון שעשה כן מפני שתכפהו אבליו [שמתו בניו בזה אחר זה] שהתירו לו לרחוץ כשם שהתירו לו להקיל שערו ולכבס כסותו.

איבי האמרי אמר **רבא** אבל **אסור** ברחיצה אפילו **בצונן** כל שבעה, ואף שהתירו לו אכילת בשר ושתיית יין הוא כדי שיפיג צערו. ואין להוכיח **כרבא** ממה שאמרו בברייתא שבוגרת אינה רשאית לנוול עצמה באבל אביה, [שיהא עליה קופצים לנושאה] ונימא דמיירי ברחיצה בצונן [דבחמין אסור, כמו שאמר **רב חסדא** שאין לאבל להושיט אצבעו בחמין], ומשמע ששאר בני אדם אסורים בצונן, דאפשר לפרש הברייתא שהותר לה כיחול ופירכוס, ובצונן לכו"ע מותר. ומדברי ברייתא זו(רכה) הוכיח **רב חסדא** שאבל אסור לכבס בגדיו(רכו).

והילכתא אבל בכל שבעה אסור לרחוץ **כל גופו** אפילו **בצונן**, ופניו ידיו ורגליו אסור **בחמין**, ולסוך גופו [בשמן] אפילו כל שהוא אסור, וכדי להעביר זוהמא [ע"י סיכה] מותר.

היכן מזכירין **תפילת עננו** בתענית **יחיד**, **לרב יהודה** בין גאולה ורפואה אומר עננו ברכה בפני עצמה, **ולרבי יצחק ורב ששת** בשומע תפילה(רכז), שאין ליחיד לקבוע ברכה בפני עצמו(רכח). ומקשינן מהברייתא שאין בין **היחיד לציבור** אלא שזה מתפלל י"ח וזה י"ט, וכונת הברייתא שאם קיבל היחיד על עצמו להתענות תענית יחיד צריך להתפלל י"ח, ואם קיבל להתענות כמו תענית ציבור צריך להתפלל י"ט, ומוכח שיחיד יכול לקבוע ברכה לעצמו. [דאין לפרש שהכוונה לש"צ, משום שהוא מתפלל כ"ד כמבואר במשנה (לקמן טו.)]. ודחינן שכוונת הברייתא לש"צ שהוא מתפלל י"ט בג' תעניות **ראשונות** [תענית היחידים] שאין בהם כ"ד אלא י"ט. ואף שבמשנה אמרו שאין בין הראשונות לאמצעיות אלא שאמצעיות אסורים במלאכה וראשונות מותרים, אין להוכיח מזה שלענין תפלות הם שוים, כיון שהמשנה עוסקת רק באיסורים הנוהגים בתענית [ולא בתפילות].

ועוד יש לתרץ שגם **באמצעיות** אין כ"ד ברכות. ומקשינן **א.** שהרי שנינו שאין בין האמצעיות **לאחרונות** אלא שבאחרונות מתריעין ונועלין את החנויות [משמע שלענין ברכות הן שוין], ואין לומר תנא ושייר ושייר גם תיבה, כיון ששיור תיבה אינו חשוב שיור, מפני שנשנו רק דברים שעושים בצינעה [בבית הכנסת] ולא דברים שעושים בפרהסיא [ברחוב העיר]. **ב. רב אשי** מדייק שבאמצעיות מתפללים כ"ד מן המשנה שאמרה שיתרות האחרונות, שבאחרונות מתריעין ונועלים את החנויות, ומשמע ששוים לכ"ד ברכות. ואין לומר שתנא ושייר כמו ששייר תיבה, דשיור תיבה לא הוי שיור כיון שנשנה בפרק שני(רכט). והשתא דאתית להכי יש לומר שמשום כך לא שנה כאן כ"ד ברכות שהרי הוזכרו בפרק שני.

לרב שמואל בר ססרטאי ולרב חייא בר אשי אמר רב מזכירים עננו בין ברכת גואל לרופא. ולרב אשי משמיה דרבי ינאי בריה דרבי ישמעאל מזכירים בשומע תפילה. **והלכתא** בשומע תפילה.

דף יד

מעוברות ומניקות, תני חדא שמתענות בראשונות ולא באחרונות, ותני חדא שמתענות באחרונות ולא בראשונות, ותני חדא שאינם מתענות לא בראשונות ולא באחרונות. ומפרשינן שצריכות להתענות **ג' אמצעיות** ואינם צריכים להתענות לא ג' ראשונות(רל), ולא ז' אחרונות(רלא). ובזה מיושב הסתירות בין הבריתות.

שנינו במשנה שבשבעה אחרונות **מתריעים**. **לרב יהודה** מתריעים בשופרות, כדשנינו בברייתא שבשבע אחרונות יש י"ח התרעות(רלב), וסימן לדבר יריחו [שהיו בה שופרות, ומוכח שהתרעה בשופר(רלג)]. **ולרב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת בשם רב** מתריעים אף ב'ענינו'(רלד). ומן הברייתא שאמרה ששאר מיני פורעניות [כגון בע"ח המצערים] צועקים ולא מתריעים, משמע שצעקה איננה התרעה, ומוכח **כרב יהודה** שהתראה הוא בשופרות, ותנאי היא שנחלקו בברייתא האם מתריעין בשבת [על גייס, ועל נהר שנתפשט ועלה על גדותיו, או ספינה שנמצאת בסכנה] **לת"ק** מתריעין, **ולרבי יוסי** מתריעין לעזרה [שיבאו להציל] ולא לצעקה(רלה), ובודאי דמיירי בזעקת פה שלא התירו שופרות בשבת(רלו), ומוכח שמתריעין הוא לשון תפילה.

בשנים של **רבי יהודה נשיאה** היה צער, וגזר י"ג תעניות [המוזכרים במשנה] ולא נענו, ורצה לגזור עוד תעניות. אמר לו **רב אמי** שאין להטריח על הציבור יותר ממה שכתוב במשנה. ואמר **רב אבא בריה דרב חייא בר אבא** שמה שאמר **רבי אמי** הוא משום שאינו רוצה להתענות(רלז), שהרי אמר **רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן** שמה שהוזכר י"ג תעניות במשנה הוא רק לגשמים, אבל לשאר צרות מתענים עד שייענו, וכן שנינו בברייתא. ומסקינן **דתנאי היא דלרבי אין גוזרין** על הציבור **יותר מי"ג תעניות** אפילו **בשאר צרות** [שאין מטריחין על הציבור יותר מדאי]. **ורשב"ג** חולק וסובר שמה שאין גוזרין יותר מי"ג תעניות על הגשמים הוא כיון שכבר עברה רביעה ראשונה(רלח), אבל **בשאר צרות מתענים יותר.**

בני נינוה היו צריכים מטר בקיץ, ושאלו את **רבי** אם לבקש ותן טל ומטר בברכת השנים [כמו ציבור], או בשומע תפילה [כמו שמבקשים היחידים על צרכיהם](רלט). והשיבם שיזכירו בשומע תפילה(רמ). וחלק על **רבי יהודה** שאמר שסדר תענית גשמים המנוי במשנה [שמתחילים להתענות בכסליו ומסיימם בניסן] הוא רק בזמן שהשנים כתקנן וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה שעונות השנה מתחלפות וישראל פזורים באומות, הכל נקבע לפי השנים ולפי המקומות(רמא) [היינו לפי הצורך] ורק כשישראל שרוין על אדמתם והשנים כתקנן [זמן קציר בניסן, וחריש בחשון] יהיה תלוי ברכת השנים כבא"י. ולהלכה **לרב נחמן** אומרים בברכת השנים, **ולרב ששת** בשומע תפילה. **והילכתא** בשומע תפילה.

שנינו במשנה בשני מטין עם חשיכה(רמב) ובחמישי כל היום מפני כבוד השבת. מה שמותר לפתוח בחמישי [בתעניות] את החנות כל היום הוא **בפתיחה** גמורה ולא רק **בהטיה**(רמג) כיון שהוא לצורך שבת. ואם יש לחנותו שני פתחים, פותח אחד ונועל אחד [גם בחמישי, וגם בשני(רמד)]. ואם יש איצטבא קודם חנותו [שע"י כך חנותו מוסתרת] פותח כדרכו [אפילו בשני] ואינו חושש.

רוצה יכולה לנוול עצמה. ונערה חייבת לנוול עצמה - תוס' (ד"ה אין). (רכה) **שהרי** התירו לבוגרת רק כדי שלא תתנוול ויהיו עליה קופצים, משמע ששאר אדם אסרו - רש"י (ד"ה זאת). (רכו) **שכמו** שכיחול ופירכוס הוא תענוג ונאסר ה"ה תכובסת הוא תענוג ואסור. (רכז) **והכי** הילכתא שצריך לאומרם בשומע תפילה, ולא לסיים בשם ומלכות, אלא מסיים בא"י שומע תפילה. אמנם השליח ציבור מברך ברכה בשם ומלכות בין גאולה לרפואה - תוס' (ד"ה אלא). (רכח) **והחתימה** דשומע תפילה קאי נמי על תפילת עננו - רש"י (ד"ה שומע תפילה). (רכט) **והוי** מצי לתרץ שלא מנה התנא דברים שבפרהסיא וכדלעיל - תוס' (ד"ה לאו). (רל) **מפני** שאין כעס הרבה בעולם - רש"י (ד"ה נקוט), או מפני שאין צריכים הרבה לגשמים [תוס' רי"ד], או מפני שקלות הן בחומרת דיניהם - תוס' (ד"ה תני). (רלא) **מפני** שהם שבע וקשה הוא ליולדות - רש"י (שם). (רלב) **שהיו** תוקעין על כל ברכה וברכה מן השש ברכות, ותוקעין תרועה ופשוטה לפניה ולאחריה. ותקיעות אלו מן התורה שנאמר 'ותקעתם בחצוצרות', והם כדי שיעורר את ליבם ע"י קול השופר - רש"י (ד"ה בשופרות). (רלג) **רש"י** (ד"ה יריחו). והביא לפרש עוד שמה שמריעין בתענית בשופר הוא כדי שנענה מן השמים כמו שנענו ביריחו על ידי השופרות דכתיב 'ויתקעו בשופרות וכו' ותיפול החומה תחתיה'. (רלד) **הוא** עננו שאומרים בסוף הסליחות, אבל לא עננו של תענית שהרי היא נאמרת אפילו בג' ראשונות - רש"י (ד"ה רב יהודה). (רלה) **משום** שאין אנו בטוחים שתתקבל הזעקה שנתיר לצעוק בשבת - רש"י (ד"ה ולא לצעקה) בשם רבו. עוד פירש שרבי יוסי נחלק רק שאין לעשות כן בציבור, אלא שכל אחד יצעק בביתו. (רלו) **שלא** מסתבר שהתירו שבות לצורך תפילה וצעקה, שהרי בראש השנה שחל בשבת שהוא חיוב מדאורייתא מנעו חז"ל כ"ש בתענית ציבור. (רלז) **רש"י** (ד"ה לגרמיה). ור"ח פירש שאינו יכל להתענות. (רלח) **של** היורה דהוי כעבר זמנו, משא"כ שאר צרות שאין שייך טעם זה - רש"י (ד"ה לא מן). (רלט) **דכיון** שתקופת תמוז אינה זמן שאלת ציבור, נחשב לצרת יחיד שמזכירין בשומע תפלה כמבואר במסכת עבודה זרה (ח ע"א) ובברכות (לא ע"א) - רש"י (ד"ה ובשומע תפלה). (רמ) **ויחיד** שמזכיר בתפילתו שאילת גשמים בברכת השנים, הוא כיון שזה זמן שהציבור שואלין - תוס' (ד"ה שלח). (רמא) **שאם** יש צורך בקיץ שואלים בקיץ - רש"י (ד"ה אימתי). ובתוס' (ד"ה הכל) פירשו דרבי יהודה דן בשאילת גשמים. (רמב) **כל** היום סוגרין כדי שלא יראו השרויין בצום את האוכל ויצטערו. ולעת ערב פותחין כדי שיהיה להם אוכל למוצאי הצום - רש"י (ד"ה מטין). (רמג) **כתב** רש"י על הרי"ף (ד"ה היו) שהדלת עשויה משני חלקים, וכשפותח רק דלת אחת נקרא הטייה. (רמד) **אף** שאסרו לפתוח והתירו רק להטות, באופן שיש לו שני פתחים, פתח אחד הותר לגמרי, שבמה שסוגר

שנינו במשנה עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן ובבנין ובנטיעה. תנא אינו אסור אלא **בנין של שמחה** שהוא בית חתנות לבנו. ונטיעה אין אסור אלא **של אבוורנקי** [עץ שנוטעים המלכים בזמן הולדת בניהם, וכשמולך עושים לו מאותו העץ כסא(רמה)].

שנינו במשנה ובשאלת שלום. תנו רבנן תלמידי חכמים אין שואלים איש לרעהו בשלום(רמו), ועמי הארץ שאינם יודעים ושואלים, משיבין להם בשפה רפה וכובד ראש [משום איבה]. ותלמידי חכמים מתעטפים בראשיהם ויושבים כאבלים ומנודים(רמז) עד שירחמו עליהם מן השמים.

אמר רבי אלעזר א. אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו [בתפילה של ציבור] אלא אם יודע שתתקבל תפילתו(רמח), שנאמר 'ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נפל על פניך'(רמט).

ב. אין אדם חשוב רשאי לחגור שק [בתפילתו], אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב, שנאמר 'ויהי כשמע המלך את דברי האשה ויקרע את בגדיו והוא עבר על החמה וירא העם והנה השק על בשרו' וגו'(רנ).

ג. משה ואהרון נענו בנפילה בגלל חשיבותם, שנאמר 'ויפל משה ואהרן על פניהם', אך יהושע וכלב [שאינן חשובים כמותם] נענו רק **בקריעה**, שנאמר 'ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם'. והקשה **רבי זירא**, ואיתימא **רב שמואל בר נחמני** דהא כתיב 'ויהושע' [ו' מוסיף על ענין ראשון], דמשמע שנפלו על פניהם וגם קרעו את בגדיהם.

ד. לעתיד לבוא יכבדו **המלכים** את ישראל **בקימה**, מדכתיב 'כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים **מלכים יראו וקמו**'. ואילו **השרים** יכבדום אף **בהשתחויה**, ממה שאמר שם בהמשך הפסוק 'ושרים וישתחוו'. והקשה רבי זירא ואיתימא רבי שמואל בר נחמני דהא כתיב וישתחוו, ו' מוסיף על ענין ראשון, שהשרים גם יקומו וגם ישתחוו.

רב נחמן בר יצחק אמר לעתיד לבוא צדיקים יזכו לאורה, שנאמר 'אור זרוע לצדיק'. וישרים יזכו לשמחה שנאמר 'ולישרי לב שמחה'(רנא).

פתח אחד ניכר הדבר - רש"י (ד"ה פותח). (רמה) **כ"כ** רש"י (ד"ה אבוורנקי) בפירוש הראשון. ובפירוש השני כתב שהוא אילן גדול המיסך על הארץ ומטיילין שם המלכים. (רמו) **בברייתא** כתוב חברים והיינו ת"ח, אמנם דין זה לכל אדם כמבואר במשנה. [ומה שהוזכר חברים הוא לאפוקי עמי ארצות שאינם יודעים] (רמז) **רש"י** (ד"ה אבל) מביא את מקור הדין שאבל ומנודה חייבים בעטיפת הראש ממו"ק (טו.) דכתיב ועל שפם יעטה. והרע"א בגליון הש"ס העיר: **א.** שפסוק זה מלמד על מצורע, וחיוב עטיפת הראש באבל נלמד מיחזקאל. **ב.** שבמנודה כלל לא מצינו דין עטיפת הראש. ועל קושייתו הראשונה ראה רש"ש שהגיה לגרוס ברש"י פסוק 'ולא תעטה על שפם' (יחזקאל טו). (רמח) **ברש"י** (ד"ה רשאי) משמע שהדבר יפגום בכבודו. וראה מהרש"א שהוסיף עפ"י ירושלמי ששמא לא יענה ויאמרו שאין תוכו כברו, ונמצא ש"ש מתחלל. ובשדה יצחק כתב שיש לפרש כן אף בכוונת רש"י שמא יחרפוהו. עוד ביאר המהרש"א עפ"י המבואר לעיל (י:) לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה משום יוהרא. וראה בילקוט ביאורים. (רמט) **אחרי** מלחמת העי נפל יהושע על פניו והתפלל, והשיבו ה' פסוק זה. (רנ) **רש"י** (ד"ה אלא) הביא את נבואת אלישע דכתיב (מלכים ב' ז) 'ויהי סאה סולת בשקל וסאתים שעורים בשקל', והיינו שנתקבלה תפילתו. (רנא) **ואין** להקשות שהרי ו' מוסיף על ענין ראשון וא"כ ישרים הם באורה ושמחה, דז"א שאם כן מדוע לא אמר הפסוק לצדיקים ולישרי לב שמחה ואורה. ומה שלא אמרה הגמ' כן בקרא דושרים הוא משום שהפסיק הפסוק ביראו וקמו - **תוס'** (ד"ה אור).

אוצר החכמה
18/06/2018

פרק שני - סדר תעניות כיצד

דף טו

מתני: סדר התפילה בשבע התעניות האחרונות[א], מוציאים את התיבה[ב] לככר העיר, ונותנים עליה אפר שריפה[ג], וכן בראש הנשיא ובראש אב"ד, ואח"כ כל אחד ואחד נותן בראשו, הזקן שבהם אומר דברי כבושין, 'אחינו לא נאמר באנשי ננוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא 'וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה'. וכן הוא בקבלה[ד] ו'קרעו לבבכם ואל בגדיכם". ואח"כ עומדים להתפלל, ומורידין לפני התיבה שליח ציבור שהוא זקן, ורגיל בתפילה[ה], ויש לו בנים, וביתו ריקם שהוא עני שליבו שבור ולכן יתפלל בכוונה.

לת"ק אומר עשרים וארבע ברכות, שמונה עשרה ברכות שבכל יום ומוסיף בברכת ראה בענינו עוד שש, ואלו הן: **א.** פסוקי זכרונות ומסיים בה מעין הברכה, מי שענה את אבותינו על ים סוף[ו] הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל. **ב.** פסוקי שופרות, ומסיים מי שענה את יהושע בגלגל וכו'[ז], בא"ה שומע תרועה. **ג.** מזמור בתהילים אל ה' בצרתה לי וכו', ומסיים מי שענה את שמואל במצפה וכו'[ח], בא"ה שומע צעקה. **ד.** מזמור אשא עיני אל ההרים וכו'[ט], ומסיים מי שענה את אליהו בהר הכרמל וכו' בא"ה שומע תפילה. **ה.** מזמור ממעמקים קראתיך ה' וכו', ומסיים מי שענה את יונה במעי הדגה וכו'[י], בא"ה העונה בעת צרה. **ו.** מזמור תפילה לעני כי יעטוף וכו', ומסיים מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים וכו'[יא], בא"ה המרחם על הארץ. ובברכת ראה בענינו שבה התחיל מסיים מי שענה את אברהם בהר המוריה וכו'[יב], בא"ה גואל ישראל. **לרבי יהודה** אין אומר זכרונות ושופרות אלא הפרקים: **א.** רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה. **ב.** אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות.

אוצר החכמה

בימי **רבי חלפתא ורבי חנינא בן תרדיון** הש"ץ אמר את הברכות, והציבור לא ענו אמן אלא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וכן השמש אמר תקעו הכהנים ותקעו, **וחכמים** אמרו שלא נהגו לענות ברוך שם אלא בשער המזרח ובהר הבית.

לרבי יהושע בשלש תעניות הראשונות **הכהנים** שבמשמר אותו שבוע מתענים ולא משלימים, **ואנשי בית אב** שעובדים באותו יום אין מתענים כלל, כדי שלא יחלשו ויוכלו לעבוד עבודתם כראוי. ובשלש שניות, **הכהנים** שבמשמר מתענים ומשלימים, **ואנשי בית אב** מתענים ולא משלימים. שבע אחרונות **אלו ואלו** מתענים ומשלימים. **לחכמים** בראשונות **אלו ואלו** אין מתענים כלל. בשניות **אנשי המשמר** מתענים ולא משלימים, **ובית אב** לא מתענים. ובאחרונות **אנשי משמר** מתענים ומשלימים, **ובית אב** מתענים ולא משלימים.

עוד דינים שיש חילוק בין אנשי משמר לאנשי בית אב: **אנשי משמר** אסורים לשתות יין רק בימים, ומותרים בלילות, **ואנשי בית אב** אסורים אף בלילות כיון שעבודתם נמשכת בלילה[יג].

אנשי משמר ואנשי מעמד [אנשים העומדים במקדש בזמן הקרבת קרבנות ציבור, ומתפללים שיתקבלו הקרבנות לרצון], אסורים להסתפר ולכבס כל השבוע חוץ מיום חמישי שמותרים מפני כבוד השבת[יד].

לת"ק מועד שכתוב במגילת תענית שאין **לספוד ולהתענות** בו, אסור גם ביום **שלפניו** שמא יטעו ויעשו כן במועד עצמו, אבל **לאחריו** מותר שלא חוששים לכך, **ולרבי יוסי** אסור אף **לאחריו**. ובמועד שכתוב **רק** שלא **להתענות** בו, **לת"ק** מותר בין **לפניו** ובין **לאחריו**, **ולר"י לפניו** אסור **ולאחריו** מותר.

כשגוזרין תענית על הציבור אין מתחילין ביום חמישי, כדי שלא להפקיע את השערים ע"י ריבוי הקניות לאחר התענית[טו], אלא קובעים שלש **ראשונות** שני וחמישי ושני. **ושניות לת"ק** מתענין חמישי ושני וחמישי, **ולרבי יוסי שניות ואחרונות כבראשונות.**

אין גוזרין תענית על הציבור **בראשי חדשים בחנוכה ופורים**, ואם התחילו קודם סדר התעניות ונכנס בהם ר"ח וכדו', אמר **רבן גמליאל** שאין מפסיקין[טז] ופירש **רבי מאיר** בדבריו דמכל מקום **אין משלימים**, אלא מפסיקין להתענות לפני הלילה. וכן הדין בתשעה באב שחל להיות בערב שבת.

גמ': שנינו במשנה. כיצד מוציאין את התיבה וכו'. **רב פפא** מפרש דאיירי דווקא בשבע תעניות **אחרונות** כמבואר בברייתא, אבל שלש תעניות **ראשונות ושניות** נכנסים לבית הכנסת ומתפללים כדרך שמתפללים כל השנה כולה[יז].

לת"ק אפר [שנותנים על התיבה וכו'] היינו אפר סתם ואפשר לתת גם עפר. **ולרבי נתן** אפר מקלה דווקא, כדי לזכור אפרו של יצחק.

שנינו במשנה שנותנין אפר **בראש הנשיא**, ואח"כ **כל אחד ואחד** נותן אפר בראשו, ואף **שרבי** אמר **שבגדולה** [כגון במצוות] מתחילים **מהגדול** שנאמר 'ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר' [והקדים את אהרן לבניו], **ובקללה מהקטן** שבתחילה נתקלל הנחש ואח"כ חוה ואח"כ אדם, אף כאן אין זה קללה אלא נתינת האפר מראה חשיבות שהם חשובים לבקש רחמים על כל העם, ולכן מתחילים בנשיא ובאב בי"ד.

שנינו במשנה שכל אחד ואחד נותן אפר בראשו, ומשמע שדווקא כל העם נותנים **בעצמם**, אבל נשיא ואב"ד דווקא **ע"י אחרים**, וביאר **רב אבא דמן קסרי** שעושין כן לפי שאינו דומה המתבייש מעצמו למתבייש מאחרים, אבל שאר בני אדם שאינם חשובים אין מתביישים יותר ע"י אחרים, ודי בנתינת עצמם.

דף טז

אמר **רבי יצחק** מניח את האפר על הראש במקום תפילין, שנאמר 'לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר'[יח].

(א) **כ"ה** בגמ' בעמוד ב. (ב) **הארון** שספר תורה מונח בו (רע"ב). ובב"ח (או"ח קנ ד"ה ודינין) כתב דאין זה ארון הקודש שמניחים בו ס"ת, אלא היא תיבה ארוכה וצרה שמונח בה ספר תורה אחד. (ג) **דווקא** אפר שריפה ולא עפר שגם נקרא לפעמים אפר כדמצינו בכמה מקומות, כיון שנתינה אפר שריפה גנאי יותר מעפר סתם - רש"י (ד"ה אפר). ובתוס' (ע"ב ד"ה ונותנין) כתבו שצריך אפר של עצמות זכר לעקידת יצחק. ובגמ' יש מ"ד דסובר שמהני גם עפר. (ד) **הוא** בנביא (יואל ב, יג), ונקרא קבלה, כיון שהנביא מצווה ומזהיר את העם, אבל הפסוק הקודם אף שהוא בנביא אין נקרא כן, שאינו אלא סיפור דברים - רש"י (ד"ה ובקבלה). (ה) **ולכן** תפילתו שגורה בפיו ולא יטעה, דחזן שטועה סימן רע לשולחיו - רש"י (ד"ה ורגיל). (ו) **ומש"ה** אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים ונתייאשו מן הגאולה וזכרם המקום וגאלם - רש"י (ד"ה ומי שענה). (ז) **לפי** שנענה יהושע בשופרות ביריחו, ובאותה שעה היו ישראל בגלגל - רש"י (ד"ה ובשופרות). (ח) **שמואל** התפלל במצפה ונאמר שם 'ויזעק אל ה' ויענהו ה" והוא כעין המזמור 'קראתי ויענני'. וכן חותם שומע צעקה שנאמר 'ויצעק' - רש"י (ד"ה ואליהו, ממעי). (ט) **דאליהו** נענה בהר הכרמל והוא כעין המזמור אשא עיני אל ההרים, וכן חותם שומע תפילה, שאמר ענני ה' ענני, וענני זו תפילה - רש"י (שם). (י) **יונה** התפלל ממעמקי הים וזהו כעין ממעמקים קראתיך ה'. וחותם העונה בעת צרה, שאמר 'קראתי מצרה לי' - רש"י (ד"ה ממעי). (יא) **דוד** התפלל לה' בזמן עצירת גשמים, וזה כעין תפילה לעני כי יעטוף שהוא דחוק משום עצירת הגשמים, ומסיים המרחם על הארץ שתפילות דוד ושלמה היו על ארץ ישראל - רש"י (ד"ה ושלמה). (יב) **דבזמן** העקידה התפלל אברהם לה' שיראה לו השה לעולה, ונתקיימה תפילתו שנאמר 'וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל (מהרש"א). (יג) **או** לפי שהיו מעלים כל הלילה אברים ופדרים שפקעו מעל המזבח, או באופן שלא גמרו עבודתם ביום גומרים בלילה, ואנשי משמר אסורים ביום שמא תכבד העבודה ויצטרכו לסייע, אבל בלילה אין לחשוש לכך שהרי ראו מבערב שפסקו הקרבנות - רש"י (ד"ה אנשי בית אב). (יד) **ודרך** רוב בני אדם להסתפר בחמישי ולא ביום שישי שעסוקים בו בהכנות לשבת - רש"י (ד"ה ובחמישי). (טו) **כשרואים** בעלי החניות שקונים במוצאי יום חמישי שתי סעודות גדולות אחת לסיום הצום ואחת לשבת, סבורים שבא רעב לעולם ומייקרים את המחירים, אבל מהשתחילו להתענות יודעים שאינו אלא מפני התענית - רש"י (ד"ה שלא). (טז) **דאף** שר"ח נקרא מועד אינו יום משתה ושמחה - רש"י (ד"ה ואם התחילו). ופורים כיון שאינו אלא מדרבנן (רש"ש). (יז) **והיינו** שאין מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, אבל אומרים עשרים וארבע ברכות כמבואר בפרק קמא - תוס' (ד"ה ואפילו). (יח) **פאר** היינו תפילין שנאמר 'פארך חבוש עליך' ותרגומו 'טוטפתך הויין עלך', ומניחים התפילין במקום שמוחו של תינוק רופף - רש"י (ד"ה פאר) ותוס' (ד"ה במקום).

למה יוצאים לרחוב: **לרבי חייא בר אבא** כדי לומר זעקנו בצנעה בבית הכנסת ולא נענינו, נבזה עצמנו בפהרסיא. **לריש לקיש** לומר גלינו מבית הכנסת וגלותינו תכפר עלינו. ולכן לר"ל די לגלות מבית הכנסת לבית הכנסת, אבל לר"ח אין כאן פרהסיה.

רבי יהושע בן הלוי אמר שיוצאין לרחובה של עיר, לומר כלי צנוע [ארון הקודש] נתבזה בעוונינו(יט). **רבי חייא בר אבא** אמר שמתכסין בשקים, לומר הרי אנו חשובים כבהמה, ושק עשוי מנוצה של עזים.

נותנים אפר מקלה על התיבה, **לרבי יהודה בן פזי** כדי לומר 'עמו אנכי בצרה'. **לריש לקיש** משום 'בכל צרתם לו צר'. ואמר **רבי זירא** שכשראה את החכמים נותנים אפר מקלה על התיבה הזדעזע כל גופו(כ).

רבי לוי בר חמא ו**רבי חנינא** נחלקו: **א.** למה נותנים אפר בראש כל אחד, אם לרמז שאנו חשובים לפניך כאפר, או כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק(כא), ולפי טעם זה צריך דווקא אפר שמזכיר עקידת יצחק ולא די בעפר סתם. **ב.** מדוע יוצאים לבית הקברות(כב), אם לרמז שהרי אנו חשובים לפניך כמתים, או כדי שיבקשו עלינו המתים רחמים, ולטעם זה לא מועיל לצאת לקברי עכו"ם כשאין קברי ישראל. **ג.** מדוע נקרא הר ה' הר המוריה, אם מפני שהוא הר שיוצאה ממנו הוראה לישראל(כג), או שהוא הר שיצא ממנו מורא לעובדי כוכבים.

שנינו במשנה שהזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין. תנו רבנן אם יש שם **זקן** אומר זקן, ואם אין אומר **החכם** שבהם. ואם אין חכם אומר אדם **בעל קומה** שישמעו ויקבלו דבריו ויביא הכנעה בלב העם. ואמר **אביי** דזקן היינו **זקן וחכם**.

דברי הכיבושין שאומרים לפני העם: אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים, שכן מצינו בנינוה שלא נאמר בהם וירא אלהים את שקם ואת תעניתם, אלא 'וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה'.

נאמר בנינוה 'ויתכסו שקים האדם והבהמה'. מה עשו, קשרו הבהמות האמהות לחוד וולדותיהם לחוד כדי שלא יוכלו לינק, ואמרו להקב"ה אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו. 'ויקראו אל אלהים בחזקה' משמע שטענו בחזקה בטענות חזקות, שאמרו שהקב"ה שהוא עלוב [-סובל עלבונו] וצדיק, יש לו לוותר לשאינו עלוב ורשע. 'וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם' אמר **שמואל** דאפילו אדם שגזל קורה ובנאו במגדל, חייב להרוס את המגדל כדי להחזיר את הגזילה.

אמר **רב אדא בר אהבה** אדם שגזל ומתודה על חטאו אבל אינו משיב את הגזילה, דומה לאדם שתופס שרץ בידו, שאף אם הוא טובל בכל מימות העולם לא עלתה לו טבילה, ואם יזרוק השרץ מידו די לו בטבילה בארבעים סאה וטהור, שנאמר 'ומודה ועוזב ירוחם', ואומר 'נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים', והיינו כשנושאים את הכפים בתפילה, יש לישא הלב לשמים ולעזוב העבירות.

שנינו במשנה שכשעומדים לתפילה מורידין לפני התיבה זקן וכו': אף שיש שם זקן וחכם אין מורידים אלא אדם הרגיל, ומפרש **רבי יהודה** שזה מטופל בילדים ואין לו ממון לפרנסם, ועובד בשדה, ולכן מכוון יותר בתפילת הגשמים, 'וביתו ריקם' מבאר רב חסדא שריקם מן העבירה(כד), 'ופרקו נאה' מפרש אביי שלא יצא לו שם רע בילדותו, 'ומרוצה לבריות' שלכן מסכימים לתפילתו, 'וקולו נעים' שמושך הלבבות, ובקי בקריאת תנ"ך ובלימוד מדרש הלכות ואגדות, ובקי בכל הברכות שעי"ז פסוקי התפילה סדורים בפיו, ונתנו חכמים עיניהם **בר' יצחק בר אמי** שהיה בו כל אלו.

מן הפסוק '**נתנה עלי קולה** על כן שנאתיה' דרש **מר זוטרא בר טוביה** אמר **רב** ואמרי לה **א"ר חמא א"ר אלעזר** שזה שליח ציבור רשע, שהקב"ה שונא אותו יותר מכולם והוא נותן בקולו לפניו.

שנינו במשנה שאומר לפניהם כ"ד ברכות שמונה עשרה שבכל יום ומוסיף עליהם עוד **שש**, ומפרש **רב נחמן בר יצחק** דאף שבחתימת הברכות שנינו במשנה שמוסיפים **שבע** ברכות, השביעית היא חתימה לברכת גואל ישראל שבה מוסיף את ששת הברכות.

סדר הוספת הברכות, הש"ץ אומר **ראה בעניינו** ומוסיף **מי שענה** את אברהם אבינו וכו' וחותם ברוך **גואל ישראל**(כה), ועונים אחריו **אמן**, והשמש אומר להם **תקעו** בני אהרן תקעו ותקעו, ואומר הש"ץ **מי שענה** את יצחק וכו' ומסיים, והשמש אומר **הריעו** בני אהרן הריעו, וכן בכל ברכה, באחת אומר תקעו ובאחת הריעו.

ובמקדש אין הציבור אומר אמן אחר הברכות(כו) דכתיב 'קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם', 'ויברכו שם כבודך' 'ומרומם על כל ברכה ותהלה', ומזה ילפינן שהש"ץ אומר במקדש בכל ברכה **ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם**, והקהל אומרים **ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד** על כל ברכה וברכה. ולכן סדר התפילה במקדש הוא, אומר הש"ץ **ראה בעניינו** ומוסיף **מי שענה** את אברהם וכו' ומסיים **ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם** ברוך **גואל ישראל**, והקהל עונים **ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד**, והשמש אומר **תקעו** כהנים תקעו ומיד אומר שנית מי שענה את אברהם וכו'(כז), ואח"כ תוקעין ומריעין ותוקעין, ובברכה שניה אומר **הריעו** וחוזר את סיום הברכה, ומריעין ותוקעין ומריעין. ונהגו כן **רבי חלפתא** בציפורי **ורבי חנניה בן תרדיון** בסיכני, ואמרו חכמים שאין נוהגים כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית.

שנינו במשנה, **רבי יהודה** אומר לא היה צריך לומר זכרונות ושופרות: הטעם לכך **א"ר אדא** דמן יפו שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה, ויום כיפור בשנת היובל, ובשעת מלחמה(כח).

דף יז

שנינו במשנה על הראשונה הוא אומר וכו': תנא, יש **מחליפין** וחותמין שומע צעקה במי שענה לאליהו שאמר 'עננו ה' עננו' דמשמע גם לשון צעקה [וגם לשון תפילה], ושומע תפילה חותמין במי שענה לשמואל שנאמר בו 'ואתפלל בעדכם'.

שנינו במשנה על הששית הוא אומר מי שענה את יונה וכו' על השביעית הוא אומר מי שענה את דוד: אף על פי שיונה חי לאחר דוד ושלמה, הקדימו בברכות את יונה, כיון שרצו לחתום את הברכות במרחם על הארץ שראוי להזכירה על דוד ושלמה שהתפללו על הבצורת בארץ

(יט) **ויש** בזה גם וידוי על העוונות - רש"י (ד"ה נתבזה). (כ) **כתב** השפת אמת דאפשר דדברי רבי זירא הם טעם שלישי, והוא מקור לרמב"ם (הלכות תעניות פ"ד ה"א) דכתב שנותנים אפר על גבי התיבה להרבות בכיה ולהכניע ליבם. (כא) **דהאפר** הוא מדבר הנשרף מעצמות אדם, ועי"ז נזכור עקידת יצחק - תוס' (ד"ה אפר). (כב) **מכאן** נוהגים בכל מקום ללכת לבית הקברות בתשעה באב, שהרי ט"ב הוא תענית ציבור, וכמו שהיו עושים מפני הגשמים - תוס' (יוצאין). (כג) **שכתוב** 'כי מציון תצא תורה' ונאמר 'יורו משפטיך ליעקב', וזה הר הבית שהיה בו לשכת הגזית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל, ומורא לעובדי כוכבים היינו כששומעים גדולות ישראל וירושלים נופל פחד עליהם. ויש מפרשים הר המוריה הר סיני, מורא לעובדי כוכבים במתן תורה שכתוב 'ארץ יראה ושקטה' - רש"י (ד"ה חד אמר, מורא). ויש מפרשים שהעיר נקראת ירושלים, שבתחילה שמו היה שלם שכתוב 'ומלכי צדק מלך שלם' והוסיפו **ירו** בשביל שקראו 'הר ה' **יראה**' - תוס' (ד"ה הר).

(כד) **והיינו** שאין חמס וגזל בביתו - רש"י (ד"ה וביתו). (כה) **הטעם** שמזכירים את אברהם בראשונה שהיה ראשון לניצולים שניצול מנמרוד - תוס' (ד"ה מאי). וראה עוד לעיל בציונים במשנה מה שביארנו בטעם הברכות. (כו) **הרע"ב** ביאר שאין אומרים אמן כיון שבמקדש אמרו שם הויה באותיותיו, ולכן לא סגי בעניה קצרה של אמן. (כז) **הטעם** שבמקדש לאחר שאומר תקעו חוזר השמש ואומר מי שענה ורק אח"כ תוקעים, דבעינן שתהא התקיעה סמוכה לתפילת התענית, כדי להעלות זכרוננו לטובה, ובמקדש שאומרים ברוך שם, שהוא שבח בפני עצמו ומפסיק ביניהם, לכן חוזר על הבקשה ותוקעים - ריטב"א. (כח) **יש** שכתבו דבגבולין רק תוקעים, ובמקדש בברכה אחת תוקעין ומריעין ותוקעין, וברכה אחת מריעין ותוקעין ומריעין - רמב"ם (תעניות פ"ד, הי"ז). ויש שכתבו להיפך (ראב"ד שם). ויש שכתבו דבגבולין לעולם תוקעין ומריעין ותוקעין (ב"י בדעת הטור סי' תקעט), וראה עוד בילקוט ביאורים.

ישראל(כט). **לסומכוס** חתימת ברכה אחרונה היא ברוך משפיל הרמים, שמכניע גאותם על ידי עצירת הגשמים, ושבים בתשובה(ל).

שנינו במשנה אנשי משמר מותרים לשתות יין בלילות וכו': תנו רבנן מפני מה אנשי משמר אסורים לשתות יין בימים, שמא תכבד העבודה על אנשי בית אב, ויבואו אנשי המשמר לסייע להם, ואנשי בית אב אסורים גם בלילות, כיון שהם עסוקים בעבודה גם בלילות. ולכן(לא) אמרו **לת"ק** שאפילו לאחר החורבן כל כהן המכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועים שם(לב), אסור לו לשתות יין(לג) כל היום(לד). ואם מכיר רק משמרתו ואינו מכיר משמרת בית אב שלו אסור לשתות כל השבוע, שיש לו לחשוש בכל יום שמא הוא זמן משמרת בית אב שלו, ואם אינו מכיר לא משמרתו ולא משמרת בית אבותיו, ורק יודע שבתי אבותיו קבועים שם, אסור בשתיית יין כל השנה, שחוששין שמא כל יום שמא של אבותיו הוא. **לרבי** כל הכהנים מותרים בשתיית יין, דאל"כ יהא כל כהן אסור כל השנה שמא יתחלפו המשמרות כשיבנה בית המקדש, או שיעבדו כולם בחנוכת הבית ויצטרך לעבוד מיד, וכיון שהרבה שנים לא נבנה, אין לחשוש שמא פתאום יבנה(לה). ואמר **אביי** דהלכה כרבי.

שנינו במשנה אנשי משמר ואנשי מעמד אסורים לספר ולכבס. טעם הדבר אמר **רבה בר בר חנא** א"ר **יוחנן** שהוא כדי להבטיח שיגיעו למשמרתם מסופרים ובגדיהם מכובסים, ולא יסמכו שיעשו זאת במשך השבוע.

תנו רבנן: **מלך** מצותו להסתפר בכל יום, והטעם אמר **רב אבא בר זבדא** שנאמר 'מלך ביופיו תחזינה עיניך'. **כהן גדול** מסתפר בערב שבת, והטעם אמר **רב שמואל בר יצחק** שהוא כיון שהמשמרות מתחלפות כל שבת, וראוי שמשמר הנכנסים בפעם הראשונה שרואים את הכהן גדול יראו ביופיו. **כהן הדיוט** מצותו להסתפר כל שלושים יום שלומדים בגזירה שוה 'פרע' שנאמר בתספורת הכהנים 'וראשם לא יגלחו **ופרע** לא ישלחו' ובנזיר נאמר 'קדש יהיה גדל **פרע** שער ראשו', ונזיר אסור להסתפר שלושים יום, כדאמר **רב מתנה** סתם נזירות שלושים יום, שנאמר 'קדוש יהיה' יהיה בגימטריא שלושים. **ורב פפא** מקשה דנימא בתספורת כהנים שלא יגדלו שער כלל(לו) דכתיב '**ופרע לא ישלחו**'. ומתרץ **אביי** דא"כ היה צריך ליכתב **לא ישלחו פרע**, וע"כ פירושו, שפרע יהא - שיגדלו שערם אם ירצו(לז), אבל לא ישלחו - שלא יגדלוהו יותר מדי.

בזמן הזה **מותרים בתספורת**, כמו באיסור שתית יין מדאו' שנאמר '**ויין לא** ישתו, **בבואם** אל הקודש', שדווקא כשבית המקדש קיים וכהנים באים לעבוד שם אסורים. ואף **לרבנן** שהכהנים אסורים בשתית יין לאחר החרבן, היינו דוקא ביין שמהרה יבנה המקדש ויצטרכו כהן הראוי לעבודה(לח), ושתויי יין אינם ראוים לעבודה, אך לענין דין פרע יכולים להסתפר ולעבוד מיד, ואף שגם שתויי יין אמר **רמי בר אבא** שאם ילכו מיל או ישנו כל שהוא מעבירים את היין, הינו דוקא בשותה רביעית, אבל בשותה יותר מרביעית אמר **רב נחמן** אמר **רבה בר אבוה** שכל שכן שדרך מטרידתו ושינה משכרתו, ולכן גזרו על הכהנים שלא ישתו **יותר** מרביעית יין. **ורב אשי** מחלק שלשתות יין אסורים בזמן הזה כיון **ששתויי יין פוסלים עבודתם** וגזרו רבנן, אבל **פרועי ראש שאין עבודתם נפסלת** לא גזרו שלא יגדלו שערותיהם. ומקשינן מהא דאיתא בברייתא **דהוקשו** פרועי ראש לשתויי יין דכתיב 'וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו' וסמיך ליה 'ויין לא ישתו כל כהן בבאם אל החצר הפנימית', מה שתויי יין **במיתה** שכתוב 'ויין ושכר אל תשת בבואכם אל אוהל מועד ולא תמותו' אף פרועי ראש במיתה, ויש ללמוד מזה שכשם ששתויי יין עבודתם נפסלת גם פרועי ראש(לט), ודחינן דהוקשו רק למיתה ולא לפסול עבודה.

ואמר **רב אשי לרבינא** דעונשם של פרועי ראש במיתה הוא **הלכה למשה מסיני**, ובא יחזקאל וסמכה אקרא, וכמו שמצינו בדין כהן ערל שפסול לעבוד, שהוא הלכה למשה מסיני, ויחזקאל אסמכה אקרא שנאמר 'כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי'(מ).

שנינו במשנה. כל הכתוב במגילת תענית דלא למיספד, **לפניו אסור לאחריו מותר**: תנו רבנן, **מראש חודש ניסן עד ח' בו**, אסור להתענות ולהספיד, שהם ימי שמחה, כיון שהוקם התמיד על משפטו כדעת החכמים ולא כצדוקים(מא), אמר **רב** שהוצרך הדבר לאסור גם את **ראש חודש** אף שהוא עצמו **יום טוב** [שכתוב 'קרא עלי מועד' ומדבר ר"ח אב], כיון שבא לאסור גם יום **שלפניו**, ככל המוזכרים במגילת תענית שהם **מדרבנן** וצריכים **חיזוק**, אבל ראש חודש וכן שבתות ויו"ט שהם **דאורייתא** אינם צריכים חיזוק ומותר להתענות לפניהם.

וכן אסור תענית והספד מח' בניסן עד סוף חג הפסח, שבהם הועמד חג השבועות על דינו(מב), ומפרש **רב פפא** שהוצרכו לאסור את חג הפסח אף שהוא עצמו יו"ט, כדי לאסור יום שלאחריו וכדעת **רבי יוסי** שהכתובים במגילת תענית אסורים בין לפניהם ובין לאחריהם, ושבתות ויו"ט אינם אוסרים ימים שלפניהם ולאחריהם כדלעיל.

דף יח

ומקשינן שאם הברייתא **כרבי יוסי** שאסורים גם לאחריהם, למה הוצרכו לאסור ר"ח ניסן משום יום שלפניו, תיפוק ליה דאסור משום יום שאחר כ"ח באדר שהוא יו"ט, [דתניא פעם אחת גזרה המלכות שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו ושיחללו את השבתות, ואמרה מטרוניתא **ליהודה בן שמוע** וחבריו שיפגינו בלילה, ויצאו להפגין וצעקו לה', ואח"כ פנו לרומאים ואמרו, וכי לא אחים [-יעקב ועשו] אנחנו, לא בני אב אחד [-יצחק] אנחנו, לא בני אם אחת [-רבקה] אנחנו, למה נשתנינו מכל אומה שאתם גוזרים עלינו גזירות, ובטלום, והיה ביום כ"ח אדר ועשאוהו יו"ט]. **א. אביי** מתרץ דמיירי בשנה שחודש אדר ל' יום, והוצרכו לאסור יום ל'(מג). **ב. רב אשי** מתרץ שיום שלאחריו אסור רק בתענית אבל מותר בהספד, ויום כ"ט שהוא בין שני ימים טובים, עשאוהו כיו"ט

(כט) **ועוד** שעל ידם נבנה בית המקדש שהוא עיקר ארץ ישראל - רש"י (ד"ה דבעי). (ל) **והחתימה** גם מעין פתיחת הברכה 'תפילה לעני כי יעטוף' שהתפילה מקובלת יותר כשנאמר בשפלות רוח - קרן אורה. (לא) **שהרי** אפילו אנשי משמר שאינם עסוקים בעבודה אסורים שמא תכבד העבודה ויצטרכו לסייע, לכן גם לאחר חורבן הבית חששו חכמים שמא יבנה הבית ויצטרכו לעבוד באותו יום - רש"י (ד"ה מכאן אמרו). (לב) **שיודע** ודאי שאבותיו עבדו בבית המקדש, שהיו הרבה בתי אב שלא היו קבועים בעבודת המקדש. פירוש אחר, קבועים, שיודע שלא נפסלו בית אבותיו לעבוד במקדש, אבל אם אינו יודע שאבותיו קבועים, אינו צריך לחשוש כל חששות אלו שמא יבנה המקדש, ושמא אבותיו קבועים, ושמא יעבדו היום - רש"י (ד"ה קבועין). (לג) **איסור** שתית היין אינו אלא מחוץ לסעודתו, אבל בסעודה מותר, שיין בתוך הסעודה אינו משכר - תוס' (ד"ה ויודע). (לד) **אסור** דווקא ביום עבודת בית אב, אך אינו אסור כל השבוע, שלא חיישינן שמא יבנה הבית ויצטרכו אנשי המשמר לסייע לאנשי בית אב בעבודתם, שהוא גזירה רחוקה - רש"י (ד"ה אסור לשתות). (לה) **וראה** בילקוט ביאורים למה אין חוששים לזה, הרי אנו מצפים בכל יום שיבנה בית המקדש. (לו) **אף** שבברייתא למדו דין זה בגזירה שוה, ס"ל לרב פפא שאינה גז"ש גמורה אלא גילוי מילתא, שהרי הוא פסוק ביחזקאל, ואין עושים גז"ש אלא כששני המקראות מהתורה (ר"ן סנהדרין כב ע"ב). אכן בתוס' (ד"ה לא) ביארו דקושית רב פפא שנלמד מהגז"ש שלא יגדלו את שערם אלא עד שיעור פרע, והיינו שיסתפרו ביום כ"ט. ותירץ אביי שמאחר שנכתב בפסוק 'ופרע לא ישלחו' הפירוש שיגדלו פרע אך לא יותר מכך, והיינו ל' יום. (לז) **תוס'** (ד"ה כהן). (לח) **ואינם** אסורים לעבוד משום טומאת מת שצריך הזאה ג' וז', כיון דטומאה הותרה בציבור מותרים בעבודת ציבור - תוס' (ד"ה בעינן). (לט) **הגמ'** בסנהדרין (כב ע"ב) מסיימת על קושיה זו 'קשיא'. והטעם, משום שאין היקש למחצה. (תוס' שם ד"ה אלא). (מ) **ואין** להקשות דנלמד דין זה בק"ו שאם בעל מום שמותר באכילת קדשים אסור בעבודה, ערל שאסור באכילת קדשים (שנלמד בגז"ש תושב ושכיר מפסח) ק"ו שאסור בעבודה. דיש לומר חלל יוכיח שאסור באכילת קדשים וכשר לעבודה שנאמר 'ברך ה' חילו' אפילו חולין שבו. ועוד דאין ללמוד מבעל מום שהטעם שאסור בעבודה משום שעשו קריבין כמקריבים שכל הקרבים בעלי מומים פסולים, אבל בערל אין שייך לימוד זה דאין ערלות בבהמה - תוס' (ד"ה דבר). (מא) **שהיו** הצדוקים אומרים שיחיד יכול להתנדב להביא קרבן תמיד, שכתוב 'את הכבש האחד **תעשה** בבוקר ואת הכבש השני **תעשה** בין הערביים', משמע שיחיד מתנדב. וענו להם חכמים שכתוב 'את קרבני לחמי לאשי **תשמרו** לשון רבים, שכולם באים מתרומת הלשכה - רש"י (ד"ה מריש). (מב) **הצדוקים** טענו שיש להקריב את העומר ביום ראשון שכתוב 'ממחרת השבת' ועי"ז יחול גם חג השבועות ביום ראשון. והסבירו דבריהם שמשה אהב את ישראל, וכיון שחג השבועות אינו אלא יום אחד, קבע אותו אחר השבת כדי שיהיו ישראל מתענגים שני ימים, ולאחר שנתווכחו עמם מח' ניסן עד סוף הפסח נצחום - רש"י (ד"ה מתמניא). (מג) **אף** שחודש אדר בדרך כלל חסר, איירי או בשנה מעוברת שיש בה שני אדר, והראשון חסר ולכן השני מלא. או שעיברו את אדר כיון שלא נראה הלבנה עד יום ל' - רש"י (ד"ה לא נצרכה).

ואסור אף בהספד[מד]. **ג.** שאם יצטרכו לגזור תענית ביום כ"ח משום מקרה רע, ישאר איסור תענית ביום כ"ט משום יום שלפני ר"ח. ומסיבה זו הוצרכו גם לאסור תענית והספד מח' בניסן עד סוף הפסח, אף שיום ח' אסור כבר משום התקנה שמר"ח עד ח', דכיון שאם יצטרכו לגזור תענית באחד משבעת הימים הראשונים דניסן יתבטל האיסור בכל הימים ואף בח' בו, תיקנו שיהיה אסור משום התקנה שמח' ניסן עד סוף הפסח[מה].

לרבי חייא בר אסי אמר **רב** הלכה **כרבי יוסי** שהימים האסורים בהספד נאסר גם ימים שלפניהם ולאחריהם[מו]. **לשמואל** הלכה **כרבי שמעון בן גמליאל** שאין לאסור כלל הימים שלפניו ולאחריו, [-בתחילה שלא שמע דברי **רשב"ג** אמר דהלכה **כרבי מאיר** שלאחריו מותר, דסבר שהוא המקל ביותר, דדינים אלו דרבנן, ואין להחמיר בהם]. ואמר **רבי חייא בר אבא לבאלי, דלר' יוחנן** הלכה **כרבי יוסי**. ומקשינן דהרי אמר **רבי יוחנן** הלכה כסתם משנה, ותנן שאף שאמרו חכמים שאפשר להקדים קריאת המגילה קודם יום הפורים[אוצר החכמה], מ"מ מותר הספד ותענית ביום שהקדימו לקרוא, ועל כרחך אין הכוונה ליום י"ד, שהרי כתוב במגילת תענית שימי י"ד וט"ו באדר אסורים בהספד ותענית[מח], וגם לא יום י"ג, שהרי הוא יום ניקנור שאסור בתענית והספד, וכן יום י"ב הוא יום טוריינוס שגם בו אסור, וע"כ האיסור ליום י"א שהוא מותר בהספד ותענית אף שהוא יום שלפני מועד, ודלא **כרבי יוסי**. ודחינן דהכוונה ליום י"ב, וחכמים ביטלו יום טוריינוס משום שנהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו, וגם אין לאסור בו תענית משום יום שלפני יום ניקנור, שכיון שרבנן בטלו את המועד, ודאי מתבטל בו גם דין יום שלפני המועד.

מהו **יום ניקנור**. תניא ניקנור אחד ממושלי היוונים שכל יום היה מרים ידו על יהודה וירושלים ואומר מתי תיפול בידי וארמסנה, וכשנצחו בית חשמונאי את היוונים, קצצו בהונות ידיו ורגליו[מט] ותלאום בשערי ירושלים, ואמרו פה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה, ויום זה היה **בי"ג אדר**.

מהו **יום טוריינוס**. כשבא טוריינוס להרוג את לולינוס ופפוס אחיו בלודיקא[נ], אמר להם אם אתם מהעם של חנניה מישאל ועזריה יבוא אלוקיכם ויצילכם כמו שהצילם מנבוכדנצר, אמרו לו הם היו **צדיקים גמורים** וראוים לנס ונבוכדנצר **מלך הגון** וראוי להיעשות נס על ידו, אבל אתה **מלך הדיוט** שאינך ראוי שיעשה נס על ידך, ואנו **נתחייבנו מיתה** על חטא מחייבי מיתות בי"ד, ואם אינך הורגנו הרבה שלוחים למקום, ואין הקב"ה מוסרינו בידך, אלא משום שעתיד ליפרע דמינו מידך, והרגם, ולא זזו משם עד שבאו שני שרים מרומי, ופצעו מוחו במקלות, ויום זה היה **בי"ב אדר**.

שנינו במשנה אין גוזרים תענית על הציבור בר"ח וכו', ואם התחילו אין מפסיקין: מהו התחלה. **לרב אחא** שלש תעניות, **לרב אסי** תענית אחת.

שנינו במשנה שאמר **רבי מאיר שרבן גמליאל** מודה שאין משלימין את התענית. אמר **רב יהודה** אמר **רב דלחכמים** משלימין. וכן פסק **מר זוטרא** משמיה **דרב הונא**[נא].

(מד) **רב** אשי תירץ דיום שלאחריו מותר בהספד, אכן ממה שהצריך לאסור הספד את יום כ"ט באדר משום שהוא בין שני יו"ט, מוכח דגם יום שלפניו אינו אסור בהספד, ולכן אין לאסור משום יום שלפני א' בניסן - רש"י (ד"ה דכל שלאחריו). (מה) **ועדיין** תיקשי למה הוצרכו לאסור יום ח', תיפוק ליה שאסור משום יום שלפני ט', ויש לומר כדברי הגמ' להלן שמועד שבטלוהו חכמים, בטל גם האיסור משום יום שקודם מועד אחר - רש"י (ד"ה אכתי יומא). (מו) **וקשה** היאך אנו מתענים לפני פורים, הא אף שנתבטלה מגילת תענית, חנוכה ופורים לא בטלו. ויש לומר **א.** שחנוכה ופורים עצמם לא בטלו, אבל הימים שלפניהם בטלו. **ב.** דאם יום שלפניו נתבטל מהיו"ט שהיה בו, ק"ו שנתבטל משום יום שלפני יו"ט, כמבואר בגמ' לענין יום י"ב שהוא יום שלפני ניקנור, דאם יו"ט דטוריינוס בטל ודאי נתבטל משום יום שלפני יו"ט - תוס' (ד"ה רב אמר). (מז) **האופנים** שמקדימים קריאת המגילה, יום י"ד לבני כרכים, כגון שהלך בן כרך לכפר ביום י"ד, דפרוז בני יומו נקרא פרוז. יום י"ג - בני כפרים ועיירות שחל י"ד ביום שלישי מקדימים לשני שהוא יום הכניסה. יום י"ב - כשחל י"ד ביום רביעי שמקדימים ליום שני. יום י"א - כשחל י"ד ביום ראשון שמקדימים ליום חמישי שהוא י"א - רש"י (ד"ה בני חמיסר, וד"ה וקא קרי, וד"ה אלא בני י"ד, וד"ה בחדיסר). (מח) **שכתוב** 'להיות עושים את ימי הפורים האלה וכו' לעשות אותם ימי משתה ושמחה, ודרשינן במגילה (ה:) דשניהם אסורים בהספד ותענית - רש"י (ד"ה ואמר). (מט) **בהונות** ידיו קצצו על שהניף ידו על ירושלים, ורגליו על שבקש לרמוס את ירושלים - מהרש"א. (נ) **יש** אומרים שנמצאה בתו של המלך הרוגה, ואמרו הנכרים שהיהודים הרגוה, וגזרו עונש להרוג את כל היהודים, ולוליינוס ופפוס הודו במעשה אף שלא עשו כדי להציל את היהודים, ועליהם נאמר (ב"ב דף י:) הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן בגן עדן - רש"י (ד"ה בלודקי'). (נא) **דווקא** לענין ר"ח יש להשלים את התענית, אבל חנוכה ופורים שנקראים 'יום משתה ושמחה' אין משלימים - תוס' (ד"ה הלכה). אכן בשו"ע (סי' תקעב ס"ב) לא חילק בכך.

פרק שלישי - סדר תעניות אלו

מתני': סדר התעניות [האמור בפרק ראשון] שבתחילה מתענים יחידים ורק אח"כ הציבור, נוהג דווקא **כשלא ירדו גשמים** בזמן הרביעה הראשונה, אבל אם צמחו צמחים **משונים מגידולם** הרגיל [כגון שתחת חיטה יצא חוח או שלא היו חיטים בשיבולים], או אם פסקו גשמים **ארבעים יום**, או אם ירדו גשמים שטובים **לאילן ולא לצמחים**, או ירדו גשמים שאין די בהם כדי למלאות מים **לבורות שיחים ומערות** הרי אלו מכת בצורת, ומתריעים עליהם **מיד**, ונוהג בהם כל חומר התעניות **האחרונות** של עצירת גשמים.

עיר שלא ירדו בה גשמים **ובסביבותיה** ירדו גשמים, או עיר שיש בה **דבר** או שחומות העיר והבתים **נופלים ברוח**, אותה עיר מתענה ומתרעת מיד, שזה קללה מיוחדת בעיר זו כדכתיב 'והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר', והערים שסביבותיה לת"ק מתענות ולא מתריעות, **לרבי עקיבא** מתריעות ולא מתענות, כיון שחוששין שבני העיר שלא ירדו בה גשמים יבואו לקנות אצלם, ויחסר מזון לשאר הערים.

דף יט

מהו **דבר**. עיר שיש בה חמש מאות גברים, ומתו בה שלשה מתים בשלשה ימים רצופים[א], ופחות מכך אינו נחשב דבר להתענות עליו.

על השדפון [-רוח שמוציאה את הזרע מהתבואה[ב]], והירקון [-מין חולי שפניו של האדם נראים ירוקות[ג]], והארבה, וחסיל, וחיה רעה ההורגת בני אדם, וחיילים העוברים ממקום למקום כדי להרוג, **מתריעים בכל מקום** אפילו במקומות שאין צרות אלו, כיון שהם עוברים ממקום למקום, וחוששים שיגיע אליהם. ומעשה בסנהדרין בירושלים שגזרו תענית בכל ארץ ישראל, על שנראה שדפון באשקלון, וכן גזרו תענית לת"ק על שני תינוקות **שאכלום** זאבים בעבר הירדן. **ולרבי יוסי על שנראו** הזאבים בעיר[אוצר החכמה].

עיר **שהקיפוה נכרים** להלחם עליה, ונהר **שעולה על גדותיו**, וספינה העומדת **לטבוע בים**, לת"ק צועקים בתפילה בשבת, **ולרבי יוסי** צועקים לעזרה אך לא בתפילה[ד]. **ולשמעון התימני** אף על הדבר[ה].

על **רוב גשמים** אין מתענים[ו]. ומעשה שאמרו **לחוני המעגל** שיתפלל שירדו גשמים, ואמר להם שיכניסו תנורי הפסחים שלא יתקלקלו בגשמים, וצר באדמה צורה של עיגול ונכנס לתוכה והתפלל, רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי כיון שאני בן בית אצליך, הריני נשבע שאיני זז מכאן עד שירדו גשמים. ירדו טיפות גשמים. אמר בקשתי גשמים שימלאו את הבורות. התחילו לרדת בכוח. אמר בקשתי גשמי רצון שיורדים בנחת. ירדו כתקנם, עד שעלו העם להר הבית מפני הגשמים. אמרו לחוני תתפלל שיפסקו הגשמים. אמר להם תבדקו אם נתכסה אבן הטוען, שלח לו **שמעון בן שטח**, אלמלא חוני אתה הייתי גוזר עליך נידוי, שדיבורך נראה כזלזול בכבוד שמים, אבל מה אעשה שהקב"ה מתנהג אתך כבן התובע צרכיו מאביו בכוח, ואביו עושה רצונו, ועליך נאמר 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך'.

קיבלו תענית מעלות השחר וירדו גשמים, **לת"ק** אם ירדו גשמים לפני הנץ לא ישלימו את התענית, ולאחר הנץ ישלימו. **לרבי אליעזר** קודם חצות לא ישלימו, לאחר חצות ישלימו. וכן סובר **רבי טרפון** דמעשה וגזרו תענית בלוד וירדו גשמים קודם חצות, ואמר להם **רבי טרפון** אכלו ושתו ועשו יו"ט, וכן עשו, ואחר הצהרים קראו הלל הגדול.

גמ': מה ששנינו במשנה סדר תעניות אלו האמור **ברביעה ראשונה**, אמר **רב יהודה** דלאו דווקא רביעה **ראשונה**, אלא אף כשלא ירדו **בשניה** אין מתענים מיד אלא קודם מתפללים על הגשם. אבל ירדו גשמים ולא צמחו, או שצמחו ונשתנו מברייתם, מתענים מיד כדי שיגדלו או שיחזרו ליופים. ואמר **רב נחמן** שאם יבשו הצמחים [אף שחזרו אח"כ לגדול קצת] אין מתענים ומתפללים, כיון שאי אפשר שיחזרו בדרך הטבע[ז].

מה ששנינו במשנה שאם פסקו גשמים בין גשם לגשם וכו' מתריעים מיד, מפני שהיא **מכת בצורת**. פירש **רב יהודה** אמר **רב** דהיינו מכה שמביאה לידי **בצורת** [-מחסור באוכל].

החילוק בין **בצורת לרעב** [שחמור טפי][ח]: **לרב נחמן** אם אפשר להביא אוכל מנהר לנהר ע"י ספינות הרי זה **בצורת**, אבל כשאפשר להביא רק ממדינה למדינה וצריך להביא ע"י חמורים, זהו **רעב** כיון שאפשר להביא רק כמות מועטת[ט]. **לרבי חנינא** אם החיטים אינם מצויות אף שהם נמכרות במחירן הרגיל זהו **רעב**, אבל חיטים מצויות ביוקר זהו **בצורת**. ומ"מ אמר **רבי יוחנן** שזה דווקא כשיש לעם מעות, אבל כשאין להם מעות אף שהפירות בזול מתריעים מיד שנחשב **כרעב**, וכמו שהיה בטבריה שהמחיר של החיטים היה כמחירן הרגיל, ואפ"ה מתו רבים מרעב.

גשמים שיורדים **בנחת** מועילים לצמחים ששורשיהם אינם עמוקים ולא לאילן ששורשיו עמוקים שאין הגשמים מגיעים לעומק, וכשיורדים **בכח** מועילים לאילן ולא לצמחים. וכשיורד בנחת ובכח אבל **אין גשמים מרובים** מועיל לצמחים ולאילנות, ואינו מועיל למלאות את הבורות. וכשיורד בשפיכה[י] מועיל למלאות את הבורות ואינו מועיל לצמחים ואילנות.

תנו רבנן, לא ירדו גשמים **לאילנות** מתריעים רק בפרוס **הפסח**. וכשלא מילא את הבורות מתריעים אף בפרוס **הסוכות**, כדי שיוכלו להשקות את הזרעים והבהמות. וכשאין מים לשתות מתריעים עליהם אף **בקיץ**, שהרי צריכים מים לשתות. ומ"מ אין מתחילים את התענית אלא בשני, ואין מתריעים אלא במקום שאין בו מים. **אסכרא** אין מתריעים עליה אלא כשמתים ממנה, על הגובאי מתריעין אף שנראה רק קצת מהם, כיון שעתיד לבוא לרוב. **לרבי שמעון בן אלעזר** אף על החגב, ולת"ק על החגב לא, דאינו מכלה את התבואה כל כך.

בשביעית: לת"ק מתריעים על הבורות כיון שצריכים גשמים, אבל אין מתריעים כשאין יורדים גשמים לאילנות שהרי הם הפקר. **לרבן שמעון בן גמליאל** מתריעים כיון שהעניים מתפרנסים מהם, **לחד ברייתא** אף על הספיחין, **ולחד ברייתא** על ספיחין אין מתריעין, שאינם חשובים לעניים[יא].

תניא, **א"ר אלעזר בן פרטא** מיום שנחרב המקדש הגשמים יורדים בקושי. שנה שהגשמים **יורדים בזמנם** דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו **ביום ראשון** שאופה עיסתו כתיקנה ועי"ז אוכלה כתיקנה, **וכשאינם יורדים בזמנם** דומה לעבד שנתן לו רבו פרנסתו **בע"ש** שאופה עיסתו במהירות וממילא אינו אוכלה כתיקנה. שנה שגשמיה **מרובים** דומה לעבד

(א) **ובלבד** שמתו בג' ימים, אבל אם מתו ביום או יומיים אין מתענים, דאקראי בעלמא הוא - גמ' ורש"י (להלן כא.-:). (ב) **רש"י** (ד"ה שדפון) ורע"ב. (ג) **רע"ב.** וכתב פירוש אחר דהיינו תבואה שהכסיפו פניה. (ד) **שאין** אנו בטוחים שתפילתינו תועיל - רש"י (יד ע"א ד"ה ולא לצעקה). וכתב פירוש אחר דאף לר' יוסי מתפללים, אלא דלת"ק צועקים בקול רם, ולר"י כל אחד בביתו. (ה) **ולרבנן** אין צועקין על כך. (ו) **ואם** הם מקלקלים את התבואה מתריעין - רש"י (ד"ה מרוב גשמים). (ז) **ואף** שחזרו לגדול קצת אין להם תקנה - רש"י (ד"ה אבל יבשו, וד"ה מהו דתימא). והביא פירוש להיפך שאם יבשו אין מתריעים, כיון שבדרך כלל חוזרים לגדול כראוי, וחידשו בגמ' דאף כשגדלו אך לא נתבשלו כל צרכם, יגדלו אח"כ מעצמם, ואין להתענות על כך. (ח) **ונ"מ** דעל רעב מתריעים מיד אבל על בצורת לא, ואף ששנינו במשנה שמתריעים על מכת בצורת, היינו בצורת המביאה לידי רעב - תוס' (ד"ה נהרא). (ט) **רש"י** (ד"ה בצורתא, וד"ה מדינתא, וד"ה כפנא). וכתב פירוש אחר, נהרא היינו שיבש הנהר וצריך להסב נהר אחר לכאן, או להמתין שיגדל נהר אחר ויבוא לכאן, מדינתא היינו שיבשו כל הנהרות בעיר וצריך להביא מים מעיר אחרת, וזהו רעב הקשה מבצורת. (י) **היינו** בשטף גדול. א"נ טיפות גדולות, שאינם טובות לאילנות הצריכים טיפות דקות, ולא לצמחים כיון שהגשמים המרובים שוטפים אותם - רש"י (ד"ה בשפיכתא). (יא) **והיינו** דעניים אינם צריכים את הספיחים כ"כ - רש"י (ד"ה רבי שמעון בן גמליאל). **ובתוס'** (ד"ה רבי שמעון) כתבו דס"ל כרבי עקיבא דאמר (פסחים נא ע"ב) ספיחי זרעים אסור.

שנתן לו רבו פרנסתו **בבת אחת**, וטוחן כל החיטים יחד ונפסד קמח מכמות מרובה כמו מכמות מועטת, וכשהגשמים **מועטים** דומה לעבד שרבו נתן לו פרנסתו במשך השנה **מעט מעט**, וכל פעם שטוחן נפסד קמח כמו שטוחן הרבה יחד, כמו כן כשהגשמים מועטים בולעים הטרשים והרוח מנשבת כל פעם, ואין נשאר די לזריעה. **דבר אחר** כשהגשמים **מרובים** דומה לאדם שמגבל טיט ויש לו הרבה מים שעי"ז מתגבל הטיט יפה, אבל כשהגשמים **מועטים** דומה למגבל טיט עם מעט מים שאינו מתגבל יפה.

18/06/2018 אהח

תנו רבנן שנה אחת כשעלו ישראל לרגל לא היה לעולים מים לשתות, הלך נקדימון בן גוריון לאדון אחד ולוה ממנו י"ב מעיינות מים, והתנה עמו שאם אינו מחזיר את המים עד זמן מסוים יתן לו י"ב ככר כסף. וכשהגיע הזמן ולא ירדו גשמים, שלח לו האדון שליח שיביא לו את הממון, ואמר לו נקדימון שיש זמן עד הערב. לקראת ערב שמח האדון שודאי לא ירדו גשמים ויקבל את הממון, ונכנס לבית המרחץ בשמחה. ונקדימון נכנס לבית המקדש, והתפלל ואמר להקב"ה: גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי ולכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך שיהיו מים לעולי רגלים. מיד ירדו גשמים, עד שנתמלאו כל הי"ב בורות מים. ואפ"ה כשיצא האדון מבית המרחץ, אמר לנקדימון שאף שיודע שהקב"ה הוריד את הגשמים עבורו, הרי הם ירדו אחר השקיעה, ונמצא שלא החזיר את המים בזמן שקבעו וצריך ליתן לו הממון. חזר נקדימון והתפלל ואמר לה' הודע שיש לך אהובים בעולמך. מיד התפזרו העננים וזרחה החמה. ולכן נקרא שמו נקדימון אף ששמו בוני, כיון שנקדרה [-זרחה](יב) חמה עבורו.

אוצר החכמה

דף כ

תנו רבנן שלשה התעכבה החמה עבורם: **נקדימון** כמבואר לעיל, **יהושע** דכתיב 'וידום השמש וירח עמד', **משה לרבי אלעזר** נלמד מגזירה שוה(יג) דכתיב במלחמת משה '**אחל** תת פחדך' ובמלחמת יהושע כתוב '**אחל** גדלך'. **לרבי שמואל בר נחמני** נלמד מדכתיב במשה 'אחל **תת** פחדך' וכתוב במלחמת יהושע 'ביום **תת** ה' את האמורי'. **לרבי יוחנן** נלמד מלשון הכתוב במשה 'אשר ישמעון שמעך ורגזו **וחלו מפניך**' מתי רעדו ממשה, כשנקדמה לו חמה.

הפסוק שהובא במשנה 'והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר'. מפרש **רב יהודה אמר רב** ששני הערים לקללה, העיר שלא ירדו גשמים שאין בה תבואה, והעיר שירדו בה גשמים, מפני שירדו בה הרבה גשמים שמציפים ומקלקלים את התבואה.

ארבע פסוקים דרש **רב יהודה** מפורענות לטובה: **א.** 'היתה ירושלים לנדה ביניהם' - מה נדה יש לה היתר, אף ירושלים יש לה תקנה. **ב.** 'היתה כאלמנה' - **כ**אלמנה ולא אלמנה ממש, והיינו כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה, כן השכינה תחזור לירושלים. **ג.** 'וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים' - שאין עושים את עם ישראל למוכסים על העם, כיון שהם בזויים על האומות, והוא ברכה, שהרי המוכסים שנואים על העם. **ד.** 'והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים' - כמו שדרש **רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן** דכתיב 'נאמנים פצעי אוהב ונעתרות [-הפוכות](יד)] נשיקות שונא', **טובה קללה** שקילל אחיה השילוני את ישראל **מברכה** שברכם בלעם, אחיה שקללם המשילם לקנה 'כאשר ינוד הקנה במים', שאף אם באים כל רוחות שבעולם אינם עוקרות את הקנה ממקומו מחמת רכותו ושרשיו המרובים, וכן כשה' מכה את עם ישראל, הרי הם מתנדנדים לכל רוח, אבל השרשים אינם נעקרים, ולא עוד אלא שזכה הקנה שלוקחים ממנו קולמוס לכתוב בו תנ"ך. אבל בלעם אף שברכם אין ברכתו שלמה, שאמר 'כארזים עלי מים', וארז אף שרוחות רגילות אינם עוקרות אותו שהרי הוא חזק, מ"מ ברוח דרומית נעקר ממקומו(טו), וכמו כן עם ישראל אף שאינם נעקרים בקלות, מ"מ ברוח חזקה נעקרים ממקומם.

תנו רבנן, לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. ומעשה **ברבי אלעזר ברבי שמעון** ממגדל גדור שחזר מבית רבו ורכב על חמור ושמח, והיה גאה בעצמו שלמד הרבה תורה, נזדמן לו אדם מכוער מאוד(טז), ואמר לרבי אליעזר שלום עליך רבי. ולא החזיר לו שלום אלא אמר לו כמה מכוער אתה, וכי כל בני עירך מכוערים כמוך. ענה לו לך לאומן שבראני, ותאמר לו מדוע עשית כלי מכוער כזה. מיד הבין רבי אלעזר שחטא, וירד מהחמור וביקש ממנו מחילה. אמר לו איני מוחל עד שתילך לאומן שבראני. הלך אחריו רבי אלעזר עד שהגיעו לעיר, ואמרו בני העיר לרבי אלעזר שלום עליך רבי מורי. אמר להם אותו מכוער, אל ירבו כמותו בישראל שהרי אמר לי כך וכך. אמרו לו מחול לו כיון שהוא גדול בתורה. אמר להם בשבילכם אני מוחל לו. מיד נכנס רבי אלעזר לבית המדרש ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה וכו', ולכן זכה הקנה שיכתבו בו תנ"ך.

תנו רבנן, **מפולת** בתים וחומות שמתענים עליהם, דווקא אם הבתים **חזקים**, אבל אם הם **רעועים**, או שהחומה **גבוהה** מאוד, או שעומדת על **שפת הנהר** שהמים מחלישים את יסודות הכותל, אין מתענים עליהם שהרי הם עומדים ליפול, ואפילו בכותל רעוע שעמד הרבה שנים ולא נפל.

בנהרדעא היה כותל רעוע **שרב ושמואל** הקפידו שלא לעבור תחתיו שמא יפול. יום אחד נזדמן שם **רב אדא בר אהבה**(יז) ואמר **רב לשמואל** שכעת אפשר לעבור שם, כיון שהכותל לא יפול כשרב **אדא** כאן שזכותו מרובה. **לרב הונא** היו חביות יין בבית שעמד ליפול, ופחד ליכנס לשם לפנות את החביות, הכניס לשם את **רב אדא** ודיבר אתו בדברי תורה עד שהוציאו את כל החביות, וכשיצא נפל הבית. הרגיש בכך **רב אדא** והקפיד, כיון דאמר **רב ינאי** לעולם אל יעמיד אדם במקום סכנה ויאמר עושים לי נס, שמא אין עושים לו נס, ואף אם יעשו לו ינכו לו מזכויותו כדדרש **רב חנא** מהפסוק 'קטנתי מכל החסדים ומכל האמת', שיעקב אבינו חשש שינכו לו מזכויותיו.

תלמידיו של **רב אדא בר אהבה** שאלוהו במה הארכת ימים, אמר להם: **א.** מימי לא הקפדתי בביתי. **ב.** לא צעדתי לפני גדול ממני. **ג.** לא הרהרתי בתורה במקומות מטונפים. **ד.** לא הלכתי ד' אמות בלא תורה ותפילין. **ה.** לא ישנתי בבית המדרש אף שינת עראי. **ו.** לא שמחתי בתקלת חברי. **ז.** לא קראתי לחברי בשם לווי שלו, וי"א שם לויי של משפחתו(יח).

רפרם בר פפא סיפר **לרבא** מעשים טובים שעשה **רב הונא** בזקנותו: **א.** בכל יום מעונן שהיה רוחות וחשש שיפלו כתלים היה מהלך בעיר, וסותר כל כותל רעוע. ואם לא היה לבעל הכותל ממון לבנותו מחדש, היה בונאו רב הונא מכספו. **ב.** שלח שליח כל ע"ש לשוק, ומה שנותר לירקנים קנה וזרק לים, כדי שיביאו תמיד הרבה סחורה לצורך סעודות

(יב) **לשון** מקדיר, שהיתה חמה קודרת ברקיע וזורחת - רש"י (ד"ה נקדרה). ובתוס' (ד"ה נקדרה) הוסיפו כמו מקדר בערים (עירובין נח.) כלומר שמנקב הרקיע. (יג) **גזירה** שוה היא אחת מי"ג מידות שהתורה נדרשת בהם והוא הלכה למשה מסיני, ודרך המקראות שסותמים במקום אחד, ולומדים סתום מהמפורש - רש"י (ד"ה אתיא). (יד) **כמבואר** במסכת סוכה (יד.) 'ויעתר לו' מה עתר זה **מהפך** את התבואה. א"נ נעתרות מלשון ריבוי, והיינו שטובות השונא מרובות ודומה למשא משום שהם מיותרות - רש"י (ד"ה ונעתרות). ויש מפרשים נאמנים פצעי אוהב, היינו כשאוהבים רבים ביניהם הפצעים שזהו השנאה נאמנים וקיימים. ונעתרות נשיקות שונא, פירושו שכששונאים עושים שלום ביניהם, השלום והפשרה ביניהם אמנה וקיימת - תוס' (ד"ה ונעתרות). (טו) **ואף** שכתוב 'כארזים עלי מים' והיינו דהמים מחזקים את השורשים שהארז לא יפול, בלעם לא אמרו, אלא כשאמר ארזים, המלאך השיבו 'עלי מים', וכשאמר 'נחלים' שפעמים מתייבשים, השיבו המלאך 'נטיו' שאינם יבשים לעולם, וע"ז נאמר 'ויהפוך ה' אלוקך לך את הקללה לברכה' שה' הופך את הקללה על ידי מלאך - רש"י (ד"ה ארז). (טז) **במסכת** דרך ארץ מובא דאותו אדם היה אליהו, והתכוון להוכיחו שלא יהיה רגיל להתגאות - רש"י ותוס' (ד"ה נזדמן). (יז) **תרי** רב אדא בר אהבה הוי, שהרי מצינו בכמה מקומות שרב אדא בר אהבה היה בימי רבא, ורב אדא בר אהבה דהכא היה חבר לרב ושמואל, ורבא נולד ביום שמת רב יהודה שהיה תלמיד שלהם - תוס' (ד"ה אמר ליה). (יח) **דווקא** לגנאי אבל לשבח מותר - תוס' (ד"ה בחנינתו).

שבת(יט), ולא רצה להביאם לעניים, כדי שלא יסמכו עליו ולא יקנו מהירקנים, וממילא הם יביאו פחות ירקות ויחסר לשבת, וכן לא רצה להביא לבהמות, שמאכל אדם אין מאכילים לבהמה(כ). **ג.** כשהיה לו תרופה שאינה מצויה, היה ממלא כד ממנה, ותולהו בצד ביתו, ואומר כל הרוצה יבוא ויקח. **ד.** ויש אומרים שהכיר את השד שמזיק למי שאוכל בלא נטילת ידים של שחרית(כא), ולכן תלה כד של מים, ואמר כל הצריך מים לנטילת ידים לסעודה יטול ולא יסתכן. **ה.** כשאכל היה פותח שער ביתו ואומר כל הצריך יבוא ויאכל. ואמר לו **רבא** כל הדברים אני יכול לקיים חוץ מהדבר האחרון שכל הצריך יבוא ויאכל, כיון שמצויים הרבה עניים במחוזא, ויכלה ממוני.

דף כא

אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא ועניים היו, ויצאו לעשות עיסקא כדי לקיים בעצמם את הפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון', ובדרכם ישבו תחת כותל רעוע. שמע **רבי יוחנן** מלאך שאומר לחבירו - בוא ונפיל את הכותל עליהם שמניחין חיי עוה"ב ועוסקים בחיי שעה. א"ל המלאך השני - נעזבם שיש בהם אחד שעתיד להתגדל. משהוברר **לרבי יוחנן** שרק הוא שמע ולא **אילפא**, הבין שכונת המלאך היתה עליו, וחזר לביהמ"ד [לקיים בעצמו את הפסוק 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'], עד שנהיה ראש ישיבה. כשחזר **אילפא** אמרו לו - אם היית נשאר היית נהיה ראש הישיבה ולא **רבי יוחנן**(כב) [שהיה **אילפא** גדול **מרבי יוחנן**(כג)], נתלה **אילפא** בכלונס של ספינה, ואמר - אם יגיד לפני אדם ברייתא מהברייתות **דרבי חייא ורבי אושעיא** ולא אמצא משנה כברייתא זו אטיל את עצמי ליd. אוצר החכמה 18/06/2018

בא זקן אחד ואמר לפניו ברייתא: מי שלפני מותו הניח ממונו ביד נאמן וציוה עליו שיתן לבניו **שקל** [-חצי סלע] לשבוע, והם צריכים סלע, **נותנים להם סלע** [שלא רצה רק לזרזם במשא ומתן(כד)]. אבל אם ציוה שלא יתנו להם **אלא שקל** אין נותנים להם רק שקל. ואם אמר שאם ימותו בניו ירשו אותו אחרים תחתיהם - בכל גוני אין נותנים להם רק שקל [שגילה דעתו שרצונו שלא יתנו להם רק שקל כדי שיוכלו אחרים לירש אותו במקומם אם ימות(כה)]. אמר לו **אילפא**: ברייתא זו **ר"מ** היא **שסובר מצוה לקיים דברי המת**, [ועל כן אם גילה דעתו שרצונו שלא יתנו להם יותר משקל, אף שהממון שייך להם אין נותנים להם יותר משקל כיון שמצוה לקיים וכו'(כו)].

אמרו עליו על **נחום איש גמזו** שהיה סומא, גידם, קיטע וכל גופו מלא שחין, ורגלי מיטתו מונחים בתוך ספלי מים כדי שלא יעלו עליו נמלים(כז). פעם אחת עמד ביתו ליפול ורצו תלמידיו להוציאו, אמר להם הוציאו תחילה את הכלים ואח"כ אותי, שכל זמן שאני בבית אין הבית נופל, וכן היה. א"ל תלמידיו כיון שצדיק גמור אתה למה קרה לך כך. אמר להם פעם אחת הלכתי לחמי עם משוי ג' חמורים, אחד של מאכל, אחד של משתה ואחד של מגדים. בא עני אחד וביקש ממני לפרנסו. אמרתי לו המתן עד שאפרוק מהחמור ובינתיים יצאה נשמתו. נפלתי על פניו וקיללתי את עיני ידי ורגלי שלא חסו על העני, ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי יהא כל גופי מלא שחין. אמרו לו אוי לנו שראינוך בכך. אמר להם אוי לי אם לא ראיתם אותי כך. ולמה נקרא שמו **נחום איש גמזו** שעל כל דבר אמר **גם זו לטובה.** פעם אחת שלחו אותו היהודים לתת דורון למלך ארגז מלא אבנים טובות ומרגליות. בלילה כשלן במלון נטלו בעלי הבית את האבנים הטובות, ומילאו את הארגז עפר. כשבא למלך רגז המלך על שהביא לו עפר, וביקש להרוג את כל היהודים. בא אליהו מחופש כאחד השרים, ואמר שמא מעפרו של אברהם נתנו בארגז, שהיה אברהם משליך עפר(כח) ונהפך לחיצים. ניסו את העפר על מדינה אחת שלא הצליח המלך לכבשה והפך לחיצים. מילאו את ארגזו באבנים טובות, ושלחוהו בכבוד. כשחזר שמעו בעלי המלון את המעשה שברו את ביתם והביאו את כל העפר למלך. אמרו למלך - עפר זה הוא שהובא בפניך על ידי נחום איש גמזו. ניסו את העפר ולא הועיל כלום, והרגו את בעלי המלון.

שנינו במשנה: איזהו דבר [שמתענין ומתריעין עליו] עיר שיש בה חמש מאות בנ"א ומתו בה ג' אנשים בג' ימים בזה אחר זה. ת"ר אם יש בה אלף חמש מאות בנ"א ומתו **תשעה אנשים בג' ימים** הרי זה דבר. אם מתו **ביום אחד** או בארבעה ימים **אין זה דבר**(כט). מעשה בעיר שהיו בה חמש מאות בנ"א ומתו ג' אנשים ביום אחד, וגזר **רב נחמן בר רב חסדא** תענית. וביאר **רב נחמן בר יצחק** שהוא סובר **כרבי מאיר** ששור שנגח ג' אנשים ביום אחד הרי זה מועד(ל).

ר"נ בר יצחק היה גר בין אנשים שאינם חשובים(לא). שלח לו **רב נחמן בר רב חסדא** שיבוא לעירו. שלח לו **רב נחמן בר יצחק** שמצינו בברייתא - שלא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את מקומו, שהרי כששכינה היתה על הר סיני אסור היה לעלות אליו, ומשנסתלקה הותרו לעלות(לב). וכן כשהמשכן עמד על מקומו אסור לזבים ולמצורעים להיכנס למחנה שנאמר 'וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב', וכשנגללה הפרוכת הותרו להיכנס. שלח לו **רב נחמן בר רב חסדא** - א"כ אבוא אני אצלך, שלח לו **רב נחמן בר יצחק** - מוטב אבוא אני אליך, שאבי אינו חשוב ואביך חשוב(לג).

בסורא היה דבר, לבד שכונתו של **רב** שבה לא היה דבר, ונתגלה בחלום שאין זה בזכותו של **רב** [שנס זה קטן הוא לפי גדולתו], אלא בזכות אדם שהיה משאיל מעדר וכף לקבורה(לד). בדרוקרת היתה דליקה, לבד שכונתו של **רב הונא** שלא היה בה, ונתגלה בחלום שאי"ז בזכותו של **רב הונא**(לה), אלא בזכות אשה שהיתה משאילה את תנורה המוסק לשכנותיה(לו).

רב יהודה גזר תענית על שבאו ארבה. אמרו לו שאין הארבה מזיק, אמר להם וכי הביאו איתם הארבה צידה שודאי הוא שלא יזיק, ודאי אי אפשר שלא יאכלו התבואה(לז).

רב יהודה גזר תענית על דבר שאירע בחזירים, ואף אי נימא שמכה משולחת במין אחד אינה משולחת בכל המינים, חזירים שאני שמעיהם דומים לשל אנשים(לח).

שמואל גזר תענית בנהרדעא על דבר שאירע בבי חוזאי ואף שהיו רחוקות זו מזו, כיון שאין מעברות ומחיצות שיפסיקו בפני הדבר שלא יבוא, ושיירות הולכות מכאן לשם והדבר מתלוה עימן.

רב נחמן גזר תענית בבבל על דבר שאירע בא"י, אמר אם גבירה [-א"י] לוקה, שפחה [-בבל] לא כל שכן.

אבא אומנא היה מקבל שלום ממתיבתא דרקיעא כל יום. **אביי** כל ער"ש. ונתגלה משמים לאביי שמעשיו הטובים של **אבא אומנא** גרמו לכך שיקבל כל יום, שכשהיה מקיז דם היה מושיב גברים לחוד ונשים

(יט) **שאם** ישאר סחורה ירקב בשבת ויביאו הסוחרים פחות סחורה - רש"י (ד"ה נבין). (כ) **משום** ביזוי אוכלים, ונראה עי"ז כבועט בטובה שהשפיע ה' בעולם. א"נ אם זורק לנהר, האוכל הולך למקום אחר ומוציאים אותו בני אדם ואוכלים אותו - רש"י (ד"ה אין מאכילין). (כא) **שד** זה קרוי שיבתא כמבואר במסכת יומא (דף עז:) - רש"י (ד"ה מילתא). (כב) **ולשונם** היה - אי אתיב מר וגריס לא הוה יתיב מר, ופירשו התוס' (ד"ה אמרו) שכונתם בלשון תמיהה. עוד פירשו שכונתם שלא היה יושב רבי יוחנן בראש הישיבה. (כג) **רש"י** (ד"ה אי). (כד) **רש"י** (ד"ה נותנין). (כה) **רש"י** (ד"ה אם מתו). (כו) **רש"י** (ד"ה הא מני). (כז) **מפני** שהיה גידם ואם יעלו עליו אינו יכול לסלקם - רש"י (ד"ה והיה מיטתו). (כח) **כשנלחם** עם המלכים - רש"י (ד"ה מעפרא). (כט) **שכיון** שמתו ביום אחד אין זה אלא אקראי בעלמא - רש"י (ד"ה ביום אחד). (ל) **בפסוק** מבואר ששור שנגח שלשה ימים זה אחר זה הרי זה מועד, ודעת רבי יהודה דדוקא בכה"ג, אבל אם נגח שלשה ביום אחד אי"ז מועד. אמנם רבי מאיר סובר שכ"ש שבכה"ג הוא מועד - רש"י (ד"ה ריחק). (לא) **רש"י** (ד"ה ליקום). (לב) **שבשעה** שהיתה עליו השכינה אמרה תורה 'גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא' ומדכתיב 'ההוא' משמע כל זמן שהוא בקדושתו, והיינו עד א' ניסן של שנה שניה שרק אז נסעה השכינה מן ההר וישבה על הכפורת, ועל שעה זו נאמר 'במשוך היובל המה יעלו בהר' - רש"י (ד"ה אל מול). (לג) **שאביו** של ר"נ בר רב חסדא קרוי רב, ואביו של ר"נ בר יצחק אינו קרוי רב - רש"י (ד"ה פרס). (לד) **ומידה** כנגד מידה לא מתו אנשים בשכונתו - רש"י (ד"ה לקבורה). (לה) **שנס** זה קטן הוא לפי גדולתו. (לו) **ומידה** כנגד מידה לא היה שריפה בשכונתה - רש"י (ד"ה ומשיילא). (לז) **תוס'** (ד"ה אמר). (לח) **שאין** להם כרס פנימי כשאר בהמות - רש"י (ד"ה מעייהו). ומכאן נראה שכשיש דבר בין הגויים שיש לחוש ולהתענות, דמעיהם של

אוצר החכמה

לחוד, והיה לו בגד מיוחד שהקרן של הקזת דם היתה מחוברת בו, והיה בו חתך כדי להכניס בו את האיזמל. וכשהיתה באה אשה להקיז דם, היה מלביש לה בגד זה וכך מקיז לה, כדי שלא להסתכל בה.

ועוד שלאחר שהקיז לא היה דורש כסף אלא היו האנשים מכניסים את הכסף במקום צנוע, ולא היה יודע מי הכניס ומי לא, ומצורבא מרבנן לא היה לוקח כסף, ואדרבה היה נותן לו כסף לקנות אוכל להבריא את עצמו.

שלח **אביי** זוג ת"ח לבדוק את מעשיו של **אבא אומנא**. האכילם **אבא אומנא** והשקם והשכיבם לישון על תכשיטי צמר. בבוקר קמו תלמידי **אביי** ולקחו את התכשיטים לשוק למכרם. עבר שם **אבא אומנא** וביקשו ממנו לשום בכמה הוא רוצה לקנות את התכשיטים[לט]. אמר להם בכך וכך. אמרו לו ושמא הם שוים יותר, אמר להם בסכום זה קניתי אותם. אמרו לו במה חשדתנו כשלקחנו את התכשיטים. אמר להם - אמרתי לעצמי שמא פדיון שבויים נזדמן לכם, ונתביישתם לומר לי[מ]. רצו להחזיר לו את התכשיטים. אמר להם כבר הסחתי את דעתי מהם לצדקה.

18/06/2018

דף כב

רבא היה מקבל שלום משמים כל ערב יו"כ, חלשא דעתיה [**שאביי** היה מקבל כל ע"ש]. אמרו לו משמים - די לך שאתה מגן על כל העיר.

אליהו הנביא היה מצוי אצל **רב ברוקא**, והיו יחד בשוק, אמר אליהו **לרב ברוקא** שאין בכל השוק אדם שהוא בן עוה"ב, מלבד אדם אחד שהיה לבוש נעלים שחורות[מא] וללא ציצית. ומעשיו הטובים של אותו אדם היו שהיה שומר בבית הסוהר ודואג להפריד בין הגברים לנשים, וכן בת ישראל שהגויים נותנים בה עיניהם הוא היה מצילה. פעם אחת נתנו הנכרים עיניהם בנערה מאורסה, נטל אותו אדם שמרים אדומים והניח בשולי בגדיה כדי שיחשבו הנכרים שנידה היא וימאסוה. והטעם שלבש שחורים [כמנהג הגויים] ולא הטיל ציצית - כי היה מצוי בין הגויים ושומע גזרותיהם, ומודיע לרבנן ומבקשים רחמים ומבטלים את הגזירה. עוד הראה אליהו **לרב ברוקא** על זוג אנשים שהם בני עוה"ב, שהיו משמחים אנשים עצובים, ומשלימים בין אנשים שהתקוטטו[מב].

תנו רבנן על אלו מתריעין בכל מקום, על **השדפון**, על **הירקון**, על **הארבה וחסיל** ועל **חיה רעה**. ר"ע אומר על **השדפון והירקון** בכל **שהוא**[מג], ועל **הארבה וחסיל** אפי' על **עוף אחד בא"י**.

תנו רבנן על **חיה רעה** מתריעין דוקא בזמן שהיא **משולחת**. איזוהי משולחת דוקא כשנראית בעיר וביום. אם נראתה **בשדה הסמוכה לאגם** וראתה שני בני אדם ורצה אחריהם - הרי זו משולחת, עמדה אינה משולחת[מד]. אם נראתה **בשדה שאינה סמוכה לאגם** וראתה שני בנ"א ועמדה - משולחת[מה], נחבאת מפניהם - אינה משולחת. אם היתה **באגם** וטרפה שני בנ"א ואכלה אחד מהם - משולחת[מו], אכלה את שניהם - אינה משולחת[מז] [ואמר **רב** פפא שאם רצה אחריהם ולא טרפה - אינה משולחת]. **עלתה לגג** ונטלה תינוק מהעריסה - משולחת, וביאר **רב** פפא שהחידוש נכרים דומים לשל ישראל - תוס' (ד"ה אמרו). (לט) **ורצו** לבדקו אם יחשוד אותם כגזלנים, או אם ישום אותם פחות מכדי דמיהם - רש"י (כב ע"א ד"ה אמרו). (מ) **ובשביל** זה באתם לביתי לישון כדי לקחת את התכשיטים לפדיון שבויים - רש"י (ד"ה ד"ה וכסיפא). (מא) **שלא** כמנהג היהודים - רש"י (ד"ה מסאני). (מב) **והם** מן הדברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב - הבאת שלום בין אדם לחבירו - רש"י (ד"ה עד דעבדי). (מג) **ואף** שבמשנה שנינו שהתענו על כמלוא תנור שדפון, היינו להתענות אבל להתריע מתריעין בכל שהוא. א"נ שבמשנה לא נתכוונו להורות את הדין אלא שמעשה שהיה כך היה - רש"י (ד"ה שדפון). (מד) **ואין** ראיה ממה שלא ברחה שהיא משולחת, שכיון שהיא סמוכה לאגם סברה החיה אם ירדפו אחרי אברח לאגם - רש"י (ד"ה בשדה הסמוכה). (מה) **שאם** על אף שאינה סמוכה לאגם אינה בורחת, ע"כ משולחת היא - רש"י (ד"ה בשדה שאינה סמוכה). (מו) **שאם** טרפה את שניהם מפני שהיא רעבה למה לא אכלה את השני, על כרחך משולחת היא - רש"י (ד"ה טרפה), והוא הדין אם טרפה את שניהם ולא אכלה אפילו אחד שהיא משולחת מהטעם הנ"ל - תוס' (ד"ה טרפה). (מז) **שרעיבה** היא - רש"י (ד"ה שניהן). (מח) **רש"י** (ד"ה אין צריך לומר). (מט) **שפרעה** שלח לו 'חדל לך מאלהים אשר עימי' ומפרש רב יהודה אמר רב שכונתו היתה לע"ז. (נ) **שעל** תבואה לא שייך לומר מלא פי תנור שאינה יכולה לעמוד בפי התנור, אבל פת מדביקים אותה בפי התנור - רש"י (ד"ה ת"ש). ושיעור דמלא תנור פת הוא קטן משיעור מלא תנור תבואה, שהרי את הפת מדביקים רק בדפנות ולא ממלאים את כל החלל - רש"י (ד"ה איבעיא להו). (נא) **תוס'** (ד"ה ועדיין), וכן כונת רש"י (ד"ה או דלמא). (נב) **שהבשר** הוא פירשא בעלמא שכבר נתעכל במעי הזאבים, אבל העצמות לא נתעכלו - רש"י (ד"ה וטיהרו וד"ה וטימאו). (נג) **שנכנס** בו שידה ורץ, וסכנה היא שמא יטבע או יפול וימות - רש"י (ד"ה מפני). (נד) **ומחלוקתם** באופן דלא מצי לצעורי נפשיה. ולעיל (יא ע"ב) שנחלקו אמוראי אם היושב בתענית נקרא חוטא או קדוש מחלוקתם במצי לצעורי נפשיה - תוס' (ד"ה ר' יוסי). (נה) **שלא** יהיה בו כח להרויח ולהתפרנס מיגיעו - רש"י (ד"ה יצטרך). (נו) **שעמוקה** היא ונטבעים בתיהם במים - רש"י (ד"ה מתריעין). ותוס' (ד"ה לאנשי) פירשו שגגותיהם ישרים ונימוקים מחמת המים. (נז) **הם** הכהנים העובדים באותו שבוע בביהמ"ק. (נח) **הם** הישראלים שהיו מתפללים באותו שבוע על קרבן התמיד שיתקבל ברצון, כדמפרש לקמן (כו ע"א) - רש"י (ד"ה אנשי). (נט) **רש"י** (ד"ה וישכשך).

הוא אפילו בגונא שאין זה בנין קבוע ולא הוה כישוב, בכל זאת נחשבת משולחת.

שנינו במשנה שמתריעין על החרב. תנו רבנן אפילו על **חרב של שלום** [-שעוברת רק כדי להילחם עם מלכות אחרת[מח]] מתריעין, שהרי יאשיהו נכשל בחרב של שלום - כששלח פרעה נכה ליאשיהו שרצונו לעבור בא"י להילחם עם מלכות אחרת, ויאשיהו סרב וחשב שהואיל ופרעה בוטח בע"ז[מט] ינצחו, ועוד שדרש יאשיהו את הפסוק 'וחרב לא תעבור בארצכם' - אפילו חרב של שלום [-שהרי כבר נאמר 'ונתתי שלום בארץ' וא"כ כבר הובטחו על חרב של מלחמה], ולא היה יאשיהו יודע שאין דורו יפה בעיני הקב"ה. ואמר **רב שמואל בר נחמני** אמר **רבי יוחנן** למה נענש - שהיה צריך להימלך בירמיהו. כשהרגו הנכרים את יאשיהו עשו את כל גופו ככברה [דכתיב 'ויורו היורים למלך יאשיהו, ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאוד' וכדמפרש **רב יהודה אמר רב**], ולפני מיתתו שמע אותו ירמיהו כשהוא אומר 'צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי', פתח עליו ירמיהו ואמר 'רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם'.

שנינו במשנה: מעשה וירדו זקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית על שנראה **כמלא פי תנור** שדפון, וכונת המשנה כמלא פי תנור **פת**[נ]. ועדיין יש להסתפק אם כונת המשנה - כשורה של לחם הדבוקים זה אצל זה בפי התנור, או כלחמים שמדביקים זה על זה עד פי התנור[נא], וקיימא בתיקו.

אמר **עולא** משום **רבי שמעון בן יהוצדק** מעשה ובלעו זאבים שני תינוקות והקיאום דרך בית רעי, וטימאו החכמים את העצמות וטיהרו את הבשר[נב].

תנו רבנן עיר שהקיפוה נכרים או נהר, וכן ספינה המיטרפת בים, או יחיד שנרדף מפני נכרים או ליסטים, או רוח רעה[נג], על כולם **רשאי** היחיד **לסגף עצמו בתענית**, **רבי יוסי** אומר **אינו רשאי**[נד], שמא יצטרך לבריות[נה] ואינם מרחמות עליו, ואמר **רב יהודה אמר רב** שכן כתוב 'ויהי האדם לנפש חיה' - נשמה שנתתי בך החיה אותה.

במשנה נחלקו **שמעון התימני וחכמים** אם מתריעין על הדבר בשבת, ולדעת **חכמים** שאין מתריעין אמר **רבי חנן בן פיטום** תלמידו של **רבי עקיבא** בשם **רבי עקיבא** שאף בחול אין מתריעין.

תנו רבנן על כל צרה מתריעין חוץ **מריבוי גשמים**, ואמר **רבי יוחנן** מפני שאין מתפללין על רוב טובה, שנאמר 'אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די', ופירוש הכתוב אמר **רמי בר רב יוד** - עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. אמנם **בבבל** מתריעין על רוב גשמים[נו], ובשנה שהיו גשמיה מרובים היו אנשי משמר[נז] שולחים לאנשי מעמד[נח] - התפללו על אחיכם שבבבל שלא יהיו בתיהם קבריהם.

שאלו את **רבי אליעזר** - ממתי מתפללים על רוב גשמים, אמר להם עד שיעמוד אדם בקרן אפל [-שן סלע גבוה מאוד], וישכשך את רגליו במים, כלומר - לעולם אין מתפללים[נט]. ואמר **רבה בר בר חנא** ראיתי את קרן

אפל [-שן סלע גבוה שכך שמו(ס)] והיה עליו סוחר ישמעאלי רוכב על גמל ורומח בידו, והיה נראה לרבה הסוחר עם גמלו ורומחו כתולעת(סא).

תנו רבנן 'ונתתי את גשמיכם בעתם' - בשיעור בינוני [שגשמים מרובים מטשטשים את הקרקע]. דבר אחר 'בעתם' - בלילי רביעיות ולילי שבתות(סב). ודי בגשמים של שתי לילות להצמיח, שכן מצינו בימי שמעון בן שטח שהיו יורדים גשמים בלילי רביעיות ולילי שבתות, והיו פירותיהם גדולים מאוד, וצררו מהם דוגמא להראות לדורות הבאים כמה החטא גורם. וכן מצינו שכשהיו עוסקים בבנין ביהמ"ק בימי הורדוס(סג) היו גשמים יורדים בלילה, ובבוקר היתה הרוח משיבה את העבים והחמה זורחת, וידעו שמלאכת שמים בידיהם.

דף כג

תנו רבנן פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. התפלל **חוני המעגל** ולא ירדו גשמים. עשה חוני עוגה(סד) [כדרך שעשה חבקוק(סה)] ועמד בתוכה, ונשבע שלא יצא ממנה עד שירדו גשמים. התחילו גשמים יורדים טיפים טיפים, אמר **חוני** לא כך שאלתי אלא גשמים שימלאו את הבורות. התחילו לרדת בזעף, אמר לא כך שאלתי אלא גשמי ברכה ונדבה. ירדו כתיקונן עד שנתמלאה כל הארץ מים, ועלו העם להר הבית מפני הגשמים. אמר חוני מקובלני שאין מתפללים על רוב טובה, ואעפ"כ הביא פר הודאה והתפלל שיפסקו הגשמים, נשבה רוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. שלח לו **שמעון בן שטח** אלמלא חוני אתה הייתי גוזר עליך נידוי(סו), שהרי אילו היית בדורו של אליהו שנשבע שלא יהיה מטר, ואתה היית נשבע שאינך זז מהעוגה עד שירד מטר היה שם שמים מתחלל על ידך [שאחד משניכם היה נשבע לשוא], אבל מה אעשה לך שאתה כבן המתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב אומר 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך'. שלחו סנהדרין **לחוני** - עליך נאמר הכתוב 'ותגזר אומר ויקם לך, ועל דרכיך נגה אור, כי השפילו ותאמר גוה, ושח עינים יושיע, ימלט אי נקי, ונמלט בבור כפיך', שאתה גוזר והקב"ה מקיים, דור אפל היה(סז) [18/06/2018 אה]נו בתפילתך, דור שפל היה והגבהתו בתפילתך, דור שח בעונו היה והושעתו בתפילתך(סח), דור שלא היה נקי ומלטתו בתפילתך ובמעשה ידיך הברורין.

כל ימיו של **חוני** היה מצטער להבין את הפסוק 'בשוב ה' שיבת ציון היינו כחולמים' [-שידמה להם גלות בבל שהיא שבעים שנה כחלום(סט)], שתמה וכי אפשר לישון שבעים שנה. פעם אחת ראה **חוני** אדם נוטע חרוב שעושה פירות רק אחרי שבעים שנה [וביאר לו אותו אדם שכמו שהוא מצא חרוב שנטעו סבו כן הוא נוטע חרוב שיאכל ממנו נכדו]. לאחר מכן נרדם שם **חוני** וישן שבעים שנה כששן סלע שעלה סביבותיו מסתירו מעיני אדם, כשהתעורר ראה אדם מלקט חרובים מהעץ, וא"ל אותו אדם שהוא נכדו של האדם שנטע את העץ, וכן ראה **חוני** שחמורו שהיתה לידו כשנרדם שם גידלה בינתיים ולדי ולדות(ע), והבין שישן שבעים שנה.

הלך **חוני** לביתו וגילה שבנו כבר מת ורק נכדו עדיין חי, אמר להם - אני חוני ולא האמינו לו, הלך לביהמ"ד, ושמע לרבנן שאומרים שבאותו יום ברורות להם השמועות כבימי חוני המעגל, שכשהיה חוני המעגל חי היה מתרץ את כל הקושיות והיתה השמועה עולה יפה, אמר להם - אני חוני ולא האמינו לו ולא כיבדוהו כדבעי. חלשה דעתו וביקש רחמים ומת, והיינו דאמרי אינשי - או חברותא או מיתותא(עא).

אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה, וכשהיו צריכים למטר היה הוא מתפלל ונענה. פעם אחת כשבאו זוג ת"ח לבקשו שיתפלל מצאוהו שעודר בשדה נתנו לו שלום ולא ענה להם, ובדרכו לביתו ובביתו נהג בצורה שהתמיהה את הת"ח [כדלהלן], לאחר שאכל בביתו אמר אבא **חלקיה** לאשתו - יודע אני שבאו הת"ח לבקשני שאתפלל על הגשם. בואי ונעלה לגג ונתפלל, אפשר יתרצה ה' ויהיה גשם ולא ידעו שאנחנו התפללנו. כשהתפללו באו העננים מהצד שאשתו התפללה וירד גשם. כשירדו מהגג אמרו לו הת"ח - יודעים אנו שבזכות תפילתכם בא הגשם, ואנו רוצים לשאול ממך על דברים מתמיהים שראינו במעשיך. שאלוהו - למה לא ענית לנו לשלום כשברכנוך, אמר להם שכיר יום אני ולא רציתי להתבטל. שאלוהו - למה בדרכך לביתך הנחת את העצים על כתף אחת ואת הבגד על הכתף השניה ולא הנחת את העצים על הבגד, אמר להם הבגד שאול הוא ולא השאילוני להניח עליו עצים. שאלוהו - למה בכל הדרך הלכת יחף וכשעברת בתוך המים נעלת נעלים, אמר להם - כיון שבכל הדרך יכול אני ליזהר מנחשים וכדו' ובתוך המים איני יכול לראות וליזהר. שאלוהו - למה כשעברת בין הקוצים הרמת שולי בגדיך, אמר להם כיון שהבגד אם יקרע מהקוצים אינו מתרפא, והרגלים אם יפצעו מתרפאים. שאלוהו - למה יצאה אשתך לקראתך מקושטת, אמר להם כדי שלא אתן עיני באחרת. שאלוהו - למה כשנכנסנו לביתך נכנסת אחרי אשתך ואחריך אנחנו, אמר להם כיון שלא ידעתי אם כשרים אתם(עב). שאלוהו - למה כשאכלת לא הזמנת אותנו לאכול, אמר להם כיון שידעתי שתסרבו לאכול מכיון שאין סעודתי מספקת, ולא רציתי שתחזיקו לי טובה בחינם. שאלוהו - למה לבנך הגדול נתת לחם אחד ולקטן שנים, אמר להם כיון שהגדול נמצא כל היום בבית, והקטן נמצא כל היום בבית רבו. שאלוהו - למה קדמו העננים לבוא מהצד שבו עמדה אשתך להתפלל, אמר להם כיון שהיא מצויה בבית וכשצריך העני דבר היא נותנת לו(עג), ועוד שנותנת לעני לחם שקרובה הנאתו, ואני נותן לו מעות שצריך העני לטרוח לקנות בהם. ועוד שהיו בריונים(עד) בשכונתינו, אני בקשתי רחמים שימותו, והיא ביקשה רחמים שיחזרו בתשובה וחזרו.

חנן הנחבא [-שכשהיה נכנס לבית הכסא היה מחביא עצמו בבגדיו מרוב צניעות(עה)] בן ביתו של **חוני המעגל** היה. כשהיו צריכים לגשם היו שולחים תינוקות אליו והיו התינוקות אוחזים בשולי בגדו ומבקשים - אבא תן לנו גשם. והיה **חנן** מתפלל ואומר - רבש"ע עשה בשביל תינוקות אלו שאינם מבדילים בין אבא שיכול לתת גשם לאבא שאינו יכול.

תא חזי מה בין תקיפי א"י לחסידי בבל, שכשהיו צריכים בבבל גשם היו **רב הונא ורב חסדא** מתכנסים יחד להתפלל [שזכותו של אחד מהם לא הספיקה(עו)], ובא"י - כשהיו צריכים לגשם היה **רב יונה אביו של רב מני** הולך לבקעה [ולבני ביתו היה אומר שהולך לקנות תבואה, כדי להסתיר מהם שהולך להתפלל], ועומד במקום צנוע ומתכסה בשק ומבקש רחמים ויורדים גשמים [וכשהיה חוזר היה אומר לבני ביתו שלבסוף לא קנה תבואה כיון שכעת ירד השער בגלל הגשם וטוב יהיה לקנות בזול].

רבי מני בנו של רב יונה - היו אנשי בית הנשיא מצערים אותו, והלך והשתטח על קברו של אביו וביקש רחמים, וכשעברו אנשי בית הנשיא על גבי הקבר נדבקו סוסיהם בקרקע ולא יכלו לזוז עד שקיבלו על עצמם שלא יצערוהו עוד.

רבי מני התלונן לפני **רבי יצחק בן אלישיב** שהעשירים בבית חמיו מצערים אותו, אמר **רבי יצחק** שיהיו עניים ונהיו עניים. לאחר זמן

(ס) **רש"י** (ד"ה קרן). (סא) **מרוב** גובה ההר - **תוס'** (ד"ה איניבא). (סב) **שאז** בני אדם אינם מצויים בדרכים, שבלילי רביעיות שולטת רוח ששמה אגרת בת מחלת כדאמר בפסחים (קיב ע"ב) ואין אנשים יוצאים מבתיהם - רש"י (כג ע"א ד"ה דכתיב). (סג) **שהוא** סתר את בית שני ובנה אחר יפה ממנו כדאמרינן בב"ב (ד ע"א) - רש"י (כג ע"א ד"ה הורדוס). (סד) **שורה** עגולה, כמו עוגה שהיא עגולה - רש"י (ד"ה עוגה). (סה) **כמו** שאמר חבקוק 'על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור', ומפרש בתרגום שעשה כמין בית האסורים וישב שם - רש"י (ד"ה כדרך). (סו) **שהטיח** דברים כלפי מעלה ואמר לא כך שאלתי - רש"י (ד"ה לנדות). (סז) **מרוב** צער שלא ירדו גשמים - רש"י (ד"ה דור אפל). (סח) **מהמיתה**, שהבאת עליהם שובע - רש"י (ד"ה הושעת). (סט) **רש"י** (ד"ה היינו כחולמים). (ע) **שחמורו** של חוני היתה מעוברת זכר כשנרדם, ואח"כ נולד הזכר ובא על אימו והולידו - רש"י (ד"ה רמכי). (עא) **פירוש** - אם חביריו אין נוהגים בו כבוד כבתחילה מוטב לו שימות - רש"י (ד"ה או חברותא). (עב) **כדאמר** במס' דרך ארץ רבה (פ"ה) כל אדם יהי בעיניך כליסטים - רש"י (ד"ה דלא בדקיתו). (עג) **רש"י** (ד"ה דאיתתא). (עד) **פירוש** - בורים עמי הארץ - רש"י (ד"ה משום). (עה) **כן** פירש רש"י (ד"ה ה"ג) על פי גירסתנו - שהיה מחביא עצמו בבית הכסא. ורש"י לא גורס בבית הכסא, ולפי גירסתו נקרא שמו חנן הנחבא שהיה מחביא עצמו מרוב ענוה. (עו) **רש"י** (ד"ה תא ליכניף).

התלונן שהם דוחקים בו שיפרנסם, אמר **רבי יצחק** שיעשירו והעשירו. אמר **רבי מני לרבי יצחק** - אין אשתי חנה מקובלת עלי, אמר ר' יצחק - תתייפי חנה, ונתייפת. לאחר זמן אמר רבי מני שלרוב יפיה היא מתגדלת עליו, אמר **רבי יצחק** - תחזור חנה לשחרוריתה, וכן היה.

שני תלמידים ביקשו **מרבי יצחק בן אלישיב** שיתפלל עליהם שיתחכמו מאוד, ואמר להם שבעבר היה נענה על כל מה שביקש, וכעת אין תפילתו מקובלת כל כך(עז).

דף כד

רבי יוסי בר אבין היה לומד לפני **רבי יוסי דמן יוקרת**, אח"כ עזבו ובא לפני **רב אשי**, אמר **רבי יוסי בר אבין לרב אשי**(עח) שמה שאמר **שמואל שהשולה דג מן הים** בשבת כיון שיבש בו שיעור סלע חייב משום נטילת נשמה(עט), היינו דוקא באופן שהיובש היה **בין סנפיריו** שאז שוב לא יחיה הדג. אמר **רב אשי לרבי יוסי בר אבין** - מדוע אינך מזכיר את שמו של רבי יוסי בר אבין שהוא בעל המימרא(פ). א"ל אני הוא. א"ל הרי אתה תלמידו של **רבי יוסי דמן יוקרת** ולמה עזבת אותו, א"ל כיון שהוא אינו חס על חיי ילדיו [כדלהלן], וחושש אני שלא יחוס על חיי.

פועליו של **רבי יוסי דמן יוקרת** היו רעבים, עשה בנו של **רבי יוסי** נס ויצאו תאנים מהעץ שעמד שם ואכלו הפועלים. כשבא **רבי יוסי** להביא לפועליו אוכל [והתנצל שאיחר משום שהיה טרוד במצוה], גילה את הנס שעשה בנו, וקיללו שימות שלא בזמנו כדרך שהטריח את קונו להוציא תאנים מהעץ שלא בזמנם, וכן היה. עוד מעשה **ברבי יוסי דמן יוקרת** שראה אדם מציץ מהגדר כדי להסתכל בבתו [של **רבי יוסי**] שהיתה יפה, וקילל **רבי יוסי** את בתו שתמות ולא תצער את הבריות, וכן היה.

לרבי יוסי דמן יוקרת היה חמור שהיה משכירו לבנ"א, ובסיום העבודה היו מניחים את השכר על החמור והיה חוזר לבעליו. ואם היו מניחים על החמור פחות מהסכום או יותר לא היה החמור זז. פעם אחת שכחו השוכרים על החמור זוג סנדלים ולא זז החמור עד שהורידום.

אלעזר איש בירתא היה נותן תמיד לגבאי צדקה את כל מה שהיה בידו, והיו הגבאים מתחבאים ממנו [שלא יכלה ממונו]. פעם אחת בשעה שהלך **אלעזר** לקנות נדוניא לבתו ראה את הגבאים [שאספו לחתונת יתום ויתומה], ורדף אחריהם ונתן להם את כל כספו, ונשאר בידו זוז אחד. הלך וקנה בהם חיטים והכניסם לאוצר, ונעשה נס והתמלא האוצר כולו בחיטים עד שביצבצו חיטים מחור המנעול. נשבע **אלעזר** שלא יהנו בני ביתו מן החיטים אלא כשאר עניים [משום שאסור ליהנות ממעשה ניסים(פא)].

רבי יהודה נשיאה(פב) גזר תענית ולא ירדו גשמים, נצטער ואמר כמה הבדל יש בין שמואל הרמתי(פג) ליהודה בן גמליאל, אוי לו למי שעלתה בימיו כך, חלשה דעתו וירדו גשמים.

בית הנשיא גזרו תענית, **ולר' יוחנן וריש לקיש** נודע הדבר רק בבוקר התענית, אמר ר' יוחנן שאף שלא קיבלו התענית מאתמול מ"מ חלה עליהם התענית מכיון שהם נגררים אחר בית הנשיא.

בית הנשיא גזרו תענית ולא ירדו גשמים, אמר להם **אושעיא זעירא דמן חברא**(פד) שהטעם שאין משגיחים בהם מן השמים כיון שעיני העדה [-בית הנשיא שהיו מנהיגי העם] הם רשעים, והמשיל זאת לכלה שעיניה טרוטות שכל גופה צריך בדיקה. באו עבדי בית הנשיא וציערו את **אושעיא**, אמרו להם בני המקום - עזבוהו, שגם אותנו הוא מגדף, וכיון שאנו רואים שמעשיו לשם שמים אנו עוזבים אותו.

רבי גזר תענית ולא ירדו גשמים, ירד אילפא [ויש אומרים - רבי אילפי] לפני התיבה, אמר משיב הרוח ונשבה הרוח, מוריד הגשם וירד גשם. ומעשיו הטובים של **אילפא** היו שהיה גר בכפר עני שלא היה בו יין לקידוש והבדלה, והוא היה טורח ומביא יין ומוציא את בני הכפר ידי חובה.

רב גזר תענית ולא ירדו גשמים, ירד השליח ציבור לפני התיבה, אמר משיב הרוח ונשבה הרוח, מוריד הגשם וירד גשם. ומעשיו הטובים היו שהיה מלמד תינוקות ומלמד גם את בני העניים בחינם, ומחילות של דגים היו לו שתינוק שאינו רוצה ללמוד היה משחד אותו בדגים ומפייסו עד שחזר ללמוד.

רב נחמן גזר תענית ולא ירדו גשמים. אמר הטילוני מן הגג לקרקע(פה), חלשה דעתו וירדו גשמים.

רבה גזר תענית ולא ירדו גשמים, אמרו לו והרי **רב יהודה** היה גוזר תענית והיו יורדים גשמים, אמר רבה - אין האשמה בי, שהרי רב יהודה כל לימודו היה רק בנזיקין וכשהיה מגיע למשנה בעוקצין [דלהלן] היה אומר - הויות **דרב ושמואל** אני רואה כאן [-עומק גדול, ואינו ברור לי(פו)], ואצלינו שונים בכל הששה סדרים, ושלש עשרה ישיבות אצלינו לומדות עוקצין, וא"כ אני עדיף **מרב יהודה**. ואם משום מעשי - מי שיודע בי מעשה לא טוב יבוא ויגיד. אלא הטעם שלא עונים לנו מן השמים שאין הדור יפה.

קיי"ל בעוקצין(פז) שכל ידות האוכלים אם נגעה טומאה בהן נטמא גם האוכל, ותנן(פח) אשה הכובשת ירק בקדירה הידות אינם מעבירים טומאה כיון שמשתברים [ע"י הכבישה] ואינם ראויים ליטול בהם את האוכל, וכן(פט) זיתים שכבש אותם עם עליהם מביאים טומאה לזיתים מאותו טעם.

רב יהודה ראה אנשים המשחקים בלחם, נתן עיניו ונהיה רעב. אמרו תלמידיו לרב כהנא בריה דרב נחוניא שמשו שיזמנו לפתח הסמוך לשוק, ויראה שאנשים מתאספים כדי לקנות תמרים, זמנו לשם והבין רב יהודה שיש רעב בעולם. חלץ נעל אחת [-כדי להתענות(צ)] וירדו גשמים, כשבא לחלוץ נעלו השניה, בא אליהו ואמר לו - אם תחלוץ את נעלך השניה יחרב העולם. באותו יום היה עומד **רב מרי נכדו של שמואל** ליד נהר פפא, וראה מלאכים שממלאים ספינות בחול והחול נהיה קמח סולת, והמלאכים עמדו למכור אותו. אמר **רב מרי** לאנשים שבאו לקנות שלא יקנו כיון שהוא מעשה ניסים, למחרת הגיעו ספינות חיטים מפרזינא.

רבא גזר תענית ולא ירדו גשמים, אמר לכולם שישנו מתוך תענית, למחרת אמר **רבי אלעזר מהגרוניא** לפני **רבא** שראה בחלומו שאומרים לו - שלום טוב לרב טוב מאדון טוב שמטובו מטיב לעמו, אמר **רבא** ש"מ עת רצון הוא, ביקש רחמים וירדו גשמים.

רבא הלקה אדם שבעל כותית ומת אותו אדם. רצה שבור מלכא לצער את **רבא** על כך, אמרה לו אימו אל יהיה לך עסק עם היהודים שהם פועלים בשמים כרצונם, וכשהם מבקשים על גשם מיד יורד גשם, אמר לה שבור מלכא - דוקא כשהם מתפללים בחורף שהוא זמן מטר אז יורד גשם [-ולא בגלל תפילתם], ננסה אם יורד גשם בקיץ בעקבות תפילתם. שלחה אם המלך **לרבא** שיבקש רחמים שירד גשם, ביקש **רבא** ולא נענה. אמר 'אלקים באזנינו שמענו וכו' פועל פעלת בימיהם בימי קדם' ואנו בעינינו לא ראינו, וירד גשם עד שהמרזבים שפכו מים לחידקל. נתגלה **לרבא** אביו בחלום ואמר לו שנה מקומך, שינה **רבא** את מיטתו ובבוקר מצא שעל מיטתו היו סימני חתיכה בסכין [-שרצו המזיקים להרגו על שהטריח כלפי מעלה(צא)].

(עז) **רש"י** (ד"ה עימי היתה). (עח) **לפי** לשון אחת ברש"י (ד"ה יומא חד) רב אשי היה אומר את המימרא, ור"י בר אבין הוסיף - ובין סנפיריו. לפי לשון אחרת ר"י בר אבין אמר את הכל. (עט) **ונטילת** נשמה אב מלאכה היא בשבת. ואיירי באופן שהיה הדג ניצוד ועומד בתוך המצודה מבעו"י שאין כאן איסור צד. ומיד שיבש שיעור זה בעוד הדג מפרכס חזר והשליכו לים [דאל"ה בכל גוני חייב כיון שבסוף מת] - רש"י (ד"ה יומא). (פ) **שכל** האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם - רש"י (ד"ה א"ל). (פא) **כדאמר** לעיל (כ ע"ב) - רש"י (ד"ה אלא). (פב) **בן** רבן גמליאל בן רבי הקדוש - רש"י (ד"ה ר"י נשיאה). (פג) **שירדו** גשמים בשבילו. (פד) **צעיר** שבישיבה. וקראו לו כן לפי שהיה אושעיא אחר שם - רש"י (ד"ה זעירא). (פה) **וכונתו** - הורידוני מגדולתי (מהרש"א). (פו) **רש"י** (ד"ה הוויות). (פז) **פ"א** מ"א [ע"פ רש"י (ד"ה שכובשת)]. (פח) **בטהרות** פ"ב מ"א. (פט) **משנה** בעוקצין פ"ה מ"א. (צ) **רש"י** (ד"ה כי הוה). (צא) **רש"י**

רב פפא גזר תענית על הגשמים, חלש ליביה ואכל וביקש רחמים ולא נענה, הקניטו **רב נחמן** על שאכל, חלשה דעתו של **רב פפא** וירד גשם.

רבי חנינא בן דוסא הלך בדרך וירדו גשמים, ביקש רחמים ופסקו. כשהגיע לביתו ביקש רחמים וחזרו. אמר **רב יוסף** מה מועילה תפילתו של הכהן גדול לגבי **רבי חנינא בן דוסא**, שהיה הכ"ג מתפלל ביו"כ בהיכל תפילה שתהא השנה גשומה אם היא שחונה [-חמה][צב], ושלא תיכנס לפני הקב"ה תפילת עוברי דרכים שמתפללים שיפסק הגשם, ושלא יזוז השלטון מבית יהודה, ושלא יצטרכו עם ישראל זה לזה ולא לעם אחר.

בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת - כל העולם ניזון בשביל **רבי חנינא בן דוסא**, **ורבי חנינא** די לו בקב חרובים בכל שבוע[צג].

דף כה

אשתו של **רבי חנינא בן דוסא** היתה רגילה לחמם את התנור כל ע"ש [אף שלא היה לה מה לאפות בו] והיתה מניחה בו דבר שמעלה עשן שיעלה התנור עשן ולא תתבייש מפני שכנותיה. פעם אחת הקישה שכנתה על הדלת, ונתביישה אשתו של ר"ח ונכנסה לחדר אחר, נכנסה שכנתה וראתה את התנור מלא פת והקערה מלאה בצק [ומעשה ניסים היה]. וקראה לאשתו של **רבי חנינא** שתביא מרדה לפני שיחרך פיתה. ואמרה לה [-אשתו של ר"ח] אף אני לכך נכנסתי לחדר להביא מרדה. תנא אף היא להביא מרדה נכנסה שמלומדת בניסים היתה.

אמרה אשתו של **רבי חנינא** אליו עד מתי נצטער כך, אלא בקש רחמים שיתנו לך משהו מן השמים. ביקש רחמים ונתנו לו רגל שולחן מזהב. ראתה אשתו[צד] בחלום שכל הצדיקים יושבים בגן עדן בשולחן עם שלש רגלים והוא[צה] בשולחן עם שתי רגלים. ביקש **רבי חנינא** רחמים ולקחו את הרגל בחזרה. תנא גדול נס האחרון [-שלקחו את הרגל] מן הראשון.

פעם אחת ראה **רבי חנינא** את בתו עצובה שהדליקה בטעות נר שבת בחומץ במקום בשמן, אמר לה מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק, דלק הנר כל השבת עד שלקחו ממנו אור להבדלה.

שכנתו של **רבי חנינא** בנתה בית ולא היו קורות התקרה מגיעות מכותל לכותל, בירכה והאריכו הקורות עד שיצאו אמה לכאן ואמה לכאן, ויש אומרים שנדבקו אליהם בנס חתיכות קטנות, ועל ידיהם נתארכו הקירות. תנא **פלימו** אומר אני ראיתי בית זה.

אמר **רב פנחס** מעשה ועבר אדם על פתח ביתו של **רבי חנינא** ושכח תרנגולים. גידלם **רבי חנינא** והרבו ביצים ותרנגולים והיו מצערים אותם, מכרן וקנה בדמיהן עיזים. באו שכניו של ר"ח וטענו שהעיזים מפסידות את שדותיהם, אמר **רבי חנינא** אם העיזים מפסידים את השדות יאכלום זאבים[צו], ואם לאו כל אחת מהן תביא זאב בקרניה. לערב באו העיזים עם זאבים על קרניהם. לימים עבר אותו אדם ששכח את התרנגולים ליד ביתו של **רבי חנינא**, נתן אותו אדם סימן שהיה לו בתרנגולים והחזיר לו **רבי חנינא** את העיזים.

אמרו חכמים אין מגדלים בהמה דקה בא"י, ומה שגידל **רבי חנינא בן דוסא** עיזים - משום השבת אבידה.

רבי אלעזר בן פדת היה עני, פעם אחת הקיז דם ולא היה לו מה לטעום אח"כ, נטל צלע של שום ונתן בפיו, ונחלש ליבו ונרדם. הלכו רבנן לשאול בשלומו, וראו שמתוך שינתו היה בוכה ושוחק ויוצא ניצוץ אור ממצחו. כשהתעורר שאלוהו על כך, אמר להם שהיה יושב עם הקב"ה ושאל את הקב"ה עד מתי אצטער כך. אמר לו הקב"ה האם רצונך שאהפוך את העולם מתחילתו שמא תיולד במזל של מזונות. שאל ר"א האם עברתי כבר את רוב ימי. א"ל הקב"ה כן [ובשעה זו בכה]. אמר ר"א א"כ אינני רוצה. א"ל הקב"ה בשכר שאמרת שאינך רוצה תקבל לעוה"ב שלש עשרה נהרות אפרסמון [ובשעה זו שחק]. שאל ר"א זה ותו לא. א"ל הקב"ה ומה ישאר לחבירך. אמר ר"א וכי אין להקב"ה די בשביל כולם. מחו לר"א באסקטולא[צז] על מצחו [ובאותה שעה יצא ניצוץ משם]. א"ל הקב"ה אלעזר בני היכיתי בך בחיצי[צח].

רב חמא בר חנינא גזר תענית ולא ירדו גשמים. אמרו לו והרי **רבי יהושע בן לוי** גזר תענית וירדו גשמים, אמר הוא עדיף ממני. אמר **רב חמא** לציבור שיתאספו ויכוונו דעתם אפשר וישבר ליבם, ביקשו הציבור רחמים ולא ירד גשם. אמר **רב חמא** לציבור, המסכימים אתם שיבוא מטר בשבילנו, א"ל כן, אמר **רב חמא** רקיע כסה פניך בעבים, ולא נתכסה הרקיע. אמר **רב חמא** כמה עזים פני הרקיע שאין מתכסים בעבים, נתכסו פני הרקיע בעבים וירד גשם.

לוי גזר תענית ולא ירדו גשמים. אמר רבש"ע עלית למרום וישבת שם ואין אתה מרחם על בניך, וירד גשם. נענש **לוי** [על שהטיח דברים כלפי מעלה], שפעם אחת כשהראה קידה לפני רבי[צט] נהיה צולע[ק]. אמר **רבי אלעזר** לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה.

רב חייא בר לולייני שמע את העננים שמתכוננים ללכת לעמון ומואב, אמר רבש"ע הרי אומות העולם לא קיבלו את התורה ועכשיו ירדו להם גשמים, נשארו העננים במקומם.

אמר **רב חייא בר לולייני** מאי דכתיב 'צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה', נמשל צדיק לתמר ולארז, מה תמר עושה פירות אף צדיק עושה פירות [לעוה"ב], מה ארז גזעו מחליף אם נפסק אף צדיק גזעו מחליף [-לתחיית המתים]. ואף שמצאנו בברייתא שארז שאין גזעו מחליף [כדלהלן], כבר אמר **רבה בר רב הונא** שעשרה מיני ארזים יש, שנאמר 'אתן במדבר ארז שיטה' וכו'[קא], ובברייתא איירי בארז אחד, **ורב חייא בר לולייני** איירי בארז אחר.

תניא **הלוקח אילן מחבירו** על מנת **לקוצצו** מגביה מן הקרקע טפח וקוצץ [כדי שהגזע יגדל שוב], **בסדן השקמה** [-שקמה זקינה] משאיר שני טפחים, **בבתולת השקמה** [-שקמה שלא נקצצה מעולם] משאיר שלשה טפחים, **בקנים וגפנים** קוצץ רק מן הפקק [-קשר התחתון] ולמעלה, **בדקלים ובארזים** חופר בשרשיו וקוצץ כיון שבלא"ה לא יצמח הגזע שוב. ואיירי בסוג ארז שאין גזעו מחליף.

תנו רבנן מעשה **ברבי אליעזר** שגזר שלש עשרה תעניות על הציבור ולא ירדו גשמים, בתענית האחרונה שהתחילו הציבור לצאת מביהכנ"ס שאלם **רבי אליעזר** האם כבר תיקנתם לעצמכם קברים[קב], געו העם בבכיה וירד גשם.

שוב מעשה **ברבי אליעזר** שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה, ירד **רבי עקיבא** ואמר אבינו מלכינו אין לנו מלך אלא אתה, אבינו מלכנו למענך רחם עלינו, וירדו גשמים. היו רבנן מרננים על **רבי אליעזר**, יצאה בת קול ואמרה לא שזה גדול מזה, אלא **שרבי עקיבא** מעביר על מידותיו **ורבי אליעזר** אינו מעביר על מידותיו.

תנו רבנן ציבור שמתענים על עצירת גשמים וירד להם גשם מתי יפסקו מתעניתם[קג], **לר"מ** כשירד גשם בשיעור שנתמלאה הקרקע עד

(ד"ה בסכיני), וזה מה שמצאנו בחולין (קלג ע"א) **שרבא** היה נזוף, וממעשה זה היה נזוף. (צב) **שבשעה** שהיא חמה היא צריכה גשמים יותר לכן התפלל על זה - רש"י (ד"ה אם שחונה). (צג) **שחסר** לחם היה ומתגלגל בחרובין - רש"י (ד"ה קב חרובים). (צד) **לפי** גירסת רש"י (ד"ה חזיא). (צה) **כ"ה** לפי הגירסא בשולי הגליון, ולפי הגירסא לפנינו ראתה שהיא יושבת על שולחן כזה. (צו) [**ע"פ** גירסת רש"י בעין יעקב]. (צז) **פירוש** שמכה אצבע על אגודל ומכה בציפורן האצבע - רש"י (ד"ה באסקטולא). (צח) **ולחדוה** בעלמא אמר כן - רש"י (ד"ה איגרו). (צט) **שנעץ** שני אגודליו בארץ ושחה ונשק הרצפה וזו היא קידה - רש"י (ד"ה לוי). (ק) **וזו** כונת הגמ' הא והא גרמו ליה, שהטחתו כלפי מעלה היא גרמה לו שזה יקרה כשהראה את הקידה כלפי רבי - תוס' (ד"ה הא) בשם הראב"ד. (קא) **ונמנו** שם בפסוק שבעה מיני ארזים, ובר"ה (כג ע"א) מפורשים עוד שלשה מינים - אלונים, אלמונים ואלמוגים - רש"י (ד"ה מיני ארזים). (קב) **כלומר** - אין לכם אלא לקבור עצמכם מפני הרעב - רש"י (ד"ה קברים). (קג) **שציבור** שנענו מפסיקים תעניתם. אבל יחיד שעברה הצרה שמתענה

שנראו המים בתלם שעושה המחרישה(קז), **לחכמים** כשירד גשם בשיעור שקרקע יבישה נתמלאה טפח מים(קח), קרקע בינונית טפחיים, וקרקע חרושה שלשה טפחים(קו).

תניא **רבי שמעון בן אלעזר** אומר אין לך טפח של גשמים שאין יוצאים מים מהתהום להבאתו(קז), בקרקע חרושה יוצא מהתהום טפחיים, ובקרקע שאינה חרושה יוצא מהתהום שלשה טפחים(קח).

אמר **רבי אלעזר** כשמנסכים מים בחג אומר תהום לחבירו(קט) קול שני רעים [-ניסוך המים והיין] אני שומע, שנאמר 'תהום אל תהום קורא לקול צינוריך'.

אמר **רבה** ראיתי את המלאך הממונה על הגשמים [ששמו רידיא] שדומה לעגל ועומד בין התהום העליון לתחתון(קי), ובשעה שמנסכים מים בחג אומר להם להוציא מימיהם, שנאמר 'הניצנים [-ניסוכי המים והיין] נראו בארץ, עת הזמיר הגיע [-זמירות החג](קיא), וקול התור [-המלאך שדומה לשור] נשמע בארצנו'.

היו **מתענים וירדו להם גשמים, לרבי מאיר** אם ירדו הגשמים קודם **הנץ החמה** לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו. **לרבי יהודה** קודם **חצות** לא ישלימו, לאחר חצות ישלימו [שהתענית חלה עליהם מחצות שאז זמן סעודה(קיב)], **לרבי יוסי קודם ט' שעות** לא ישלימו, לאחר ט' שעות ישלימו, שאין לך אדם בעולם [אפילו מלך שקם בג' שעות] שלא חלה עליו תענית מט' שעות [שהמלכים אוכלים ו' שעות אחר שקמו], וכן מצאנו באחאב שהתענה מט'(קיג) שעות ואמר הקב"ה 'הראית כי נכנע אחאב לפני'.

ר' יהודה נשיאה גזר תענית וירדו גשמים אחר הנץ החמה. רצה להשלים [כר"מ], אמר לו **רבי אמי** שכל שירדו קודם חצות אין משלימים.

שמואל הקטן גזר תענית וירדו גשמים קודם הנץ החמה, חשבו העם ששבחו של ציבור הוא(קיד), אמר להם משל למה הדבר דומה לעבד שבא לבקש פרס מרבו, אמר הרב תנו לו קודם שיבקש ואל אשמע קולו. שוב מעשה שירדו הגשמים אחר שקיעת החמה, סברו העם ששבחו של ציבור הוא, אמר **שמואל** למה הדבר דומה לעבד שביקש פרס מרבו, אמר הרב המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואז תתנו לו. ושבחו של ציבור היכי דמי, שאומרים משיב הרוח ונושבת הרוח, מוריד הגשם ויורד גשם.

שנינו במשנה: מעשה וגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות, הלכו ואכלו ושתו ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול. והטעם שלא קראו הלל הגדול מיד, פירשו **אביי ורבא** לפי שאין אומרים הלל הגדול אלא על נפש שבעה וכרס מלאה(קטו). ואף שבמחוזא ירדו גשמים קודם חצות ואמר להם **רב פפא** שקודם יקראו הלל ואח"כ יאכלו וישתו, שאני בני מחוזא דשכיח בהו שכרות ואם יאכלו וישתו קודם יפשעו ולא יגידו הלל.

עליה אינו מפסיק - רש"י (ד"ה ויהיו). (קד) **רש"י** (ד"ה ברך). (קה) **שכיון** שיבשה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ודאי ירדו הרבה גשמים - רש"י (ד"ה בחרבה). (קו) **שבקרקע** חרושה אפילו גשמים מועטים נכנסים בה שיעור טפח וטפחיים, ועל כן רק בשלשה טפחים אנו רואים שירדו רוב גשמים - רש"י (ד"ה בעבודה). (קז) **ואע"ג** שמרחק הקרקע מהתהום הוא אלף אמה בכל זאת מועיל מה שהתהום עולה מעט להרטיב את האדמה - רש"י (ד"ה אין לך). (קח) **שהתהום** עולה לפי רוב הגשמים, ועל כן בקרקע שאינה חרושה כשנתמלאה טפח של גשמים על כרחך שירדו רוב גשמים [כדלעיל] ועולה התהום שלשה טפחים, אבל בקרקע חרושה כשירד טפח הוא עדיין מיעוט גשמים, על כן עולה התהום רק שני טפחים - רש"י (ד"ה הא דקתני). (קט) **היינו** מים עליונים ומים תחתונים - רש"י (ד"ה תהום). (קי) **בין** רקיע לאוקינוס היכן שהם נושקים אחד לשני - רש"י (ד"ה בין תהומא). (קיא) **לפי** פירוש ראשון ברש"י (ד"ה הנצנים). פירוש אחר - אימתי הניצנים נראו והזמיר הגיע [ע"י ירידת הגשמים] בשעה שקול התור [המלאך] נשמע. (קיב) **רש"י** (ד"ה קודם סעודה). (קיג) **שעד** ט' שעות יכול היה לאכול שהרי לא קיבל עליו תענית, אלא שבא אליהו באותו יום והוכיחו, ומיד החל לצום ולא אכל סעודתו בשעה תשיעית - רש"י (ד"ה שכן). (קיד) **שעדיין** לא קראו ונענו. (קטו) **שנאמר** בו 'נותן לחם לכל בשר' וראוי להאמר על השובע - רש"י (כו ע"א ד"ה אלא). ואף שאנו אומרים אותו בפסוקי דזמרה היינו דוקא קודם התפילה, אבל בשעת התפילה נאה שיאמר על השובע - תוס' (ד"ה שאני).

פרק רביעי - בשלשה פרקים

דף כו

מתני': שלש פעמים בשנה יש **נשיאת כפים** בכל התפילות: **א. בתעניות. ב.** במעמדות [בשחרית, מנחה ונעילה(א)]. **ג.** ביום כיפור [שחרית, מוסף, מנחה ונעילה].

תיקנו נביאים הראשונים(ב) שכשם שהכהנים חלוקים לעשרים וארבע **משמרות** כנגדם יחלקו ישראל לעשרים וארבע **מעמדות**, וכשמגיע זמן משמר מסוים לעלות לירושלים - הכהנים והלויים עולים לירושלים לעבוד ולשיר, והישראלים מתאספים בעריהם(ג) להתענות ולהתפלל ולקרוא בתורה, והם הנקראים אנשי מעמד. והטעם שתיקנו כן כיון שקרבן התמיד הוא בשליחות כל ישראל(ד) דכתיב 'צו את בני ישראל את קרבני לחמי', וצריך שבעל הקרבן יעמוד על קרבנו(ה).

בכל יום מימות השבוע היו אנשי מעמד מתענים, חוץ מביום ראשון כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג לתענית וימותו, וביום שישי ושבת מפני כבוד השבת.

בכל יום מימות השבוע היו קוראים אנשי המעמד בשחרית ובמוסף [ביום שיש מוסף] בתורה מפרשת בראשית את יצירת אותו יום והיום שלאחריו(ו). פרשה שיש בה חמשה או ששה פסוקים היו מחלקים אותה לשני עולים(ז), ופרשה שיש בה שלשה פסוקים לעולה אחד. ובמנחה(ח) היו קוראים את הפרשה בע"פ(ט), במנחה של ער"ש לא מתכנסים מפני כבוד השבת.

ביום שיש בו **הלל**(י) אנשי המעמד [שבירושלים](יא) לא היו מתאספים בשחרית(יב). ביום שיש בו **קרבן מוסף** - **לר"ע** אין בו מעמד [בירושלים] בין במנחה ובין בנעילה(יג), **ולבן עזאי** במנחה. ביום שיש בו **קרבן עצים** - **לר"ע** אין מעמד [בירושלים] במנחה(יד), **ולבן עזאי** בנעילה(טו). חזר ר"ע ועמד בשיטת בן עזאי. בתשעה זמנים בשנה מתנדבות משפחות מישראל **עצים למערכה**(טז), ובאותו יום עושה אותה משפחה יו"ט. ואלו הן הזמנים. **א' ניסן** - בני ארח בן יהודה. **כ' תמוז** - בני דוד המלך(יז). **ה' אב** - בני פרעוש בן יהודה. **ז' אב** - בני יונדב בן רכב. **י' אב** - בני סנאה בן בנימין. **ט"ו אב** - בני זתוא בן יהודה ועימם כהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי(יח) ובני קוצעי קציעות(יט). **כ' אב** - בני פחת מואב בן יהודה. **כ' אלול** - בני עדין בן יהודה. **א' בטבת** - בני פרעוש בן יהודה(כ).

בא' טבת לא התכנסו אנשי המעמד לשום תפילה, כיון שהיה בו הלל [של חנוכה], קרבן מוסף [של ר"ח], וקרבן עצים [של בני פרעוש].

חמשה דברים ארעו **בי"ז בתמוז: א.** נשתברו הלוחות. **ב.** בטל התמיד. **ג.** הובקעה ירושלים. **ד.** שרף אפוסטומוס את התורה. **ה.** העמד צלם בהיכל. חמשה דברים ארעו **בתשעה באב: א.** נגזר על דור המדבר שלא יכנסו לא"י. **ב.** חרב בית ראשון. **ג.** חרב בית שני. **ד.** נלכדה ביתר [-עיר גדולה בא"י]. **ה.** נחרשה ירושלים.

משנכנס אב ממעטים בשמחה, **בשבוע שחל בו ת"ב אסור** [עד ת"ב(כא)] **לספר ולכבס**, וביום חמישי(כב) מותרים מפני כבוד השבת.

ערב תשעה באב [בסעודה המפסקת(כג)] אסור לאכול **שני תבשילים**. וכן **לת"ק** - אסור לאכול בשר ולשתות יין, **לרשב"ג** - ישנה(כד). **לר' יהודה** אסור **לישן במיטה בליל ת"ב וחכמים** מתירים.

אמר **רשב"ג** לא היו ימים טובים לישראל **כט"ו באב ויו"כ** שבהם בנות ישראל יוצאות בכלי לבן שאולים [כדי שלא לבייש את מי שאין לו, ולפני שלובשות אותם צריך לטבלם שמא חברתה טמאה], ורוקדות בכרמים. ומה היו אומרות - **הנאות אומרות**(כה): בחור שא עיניך וראה מה אתה בורר לך. **מיוחסות אומרות**: אל תיתן עיניך ביופי תן עיניך במשפחה, שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה(כו). המקור ליציאת הבנות הוא מהפסוק: 'צאינה וראינה **בנות ציון** וכו' **ביום חתונתו**' [זה מתן תורה - יו"כ שבו היה מתן לוחות שניות(כז)] '**וביום שמחת ליבו**' [זה בנין ביהמ"ק(כח)].

גמ': שנינו במשנה בשלשה פרקים בשנה כהנים נושאים כפים ארבע פעמים ביום. וחסורי מחסרא וה"ק - בשלשה פרקים נושאים כפיהם בכל התפילות ויש מהם ד' פעמים ביום [כגון יו"כ שיש בו מוסף, אבל בתעניות ומעמדות נושאים כפים רק ג' פעמים].

נחלקו תנאים מתי יש **נשיאת כפים** בתעניות. **לר"מ** [והוא תנא דמתני'] - **בכל התפילות**. ואף שבכל השנה לא נושאים כפים במנחה משום שכרות(כט), בתעניות לא חיישינן. **לר' יהודה - לא נושאים כפים במנחה ונעילה** גזירה אטו כל השנה. **לר' יוסי** - במנחה לא נושאים כפים משום גזירה, אבל **בנעילה נושאים** [כיון שרק בתעניות יש את התפילה הזו לא גזרו].

נחלקו האמוראים כמי ההלכה. **לרב - הלכה כר"מ** [שכך דורשים בישיבה]. **לרבא מנהג כר"מ** [שאין דורשים כן בישיבה, אבל מורים כן לשואלים]. **לר' יוחנן - נהגו כר"מ** [שאין מורים כן, אבל אם עשו כר"מ אין מחזירים אותם]. **לר' נחמן** - הלכה **כר' יוסי וכן הלכה**. ומה שנושאים כפים האידנא במנחה [אף שהלכה כר' יוסי], משום שמתפללים אותה סמוך לשקיעת החמה ודומה לנעילה(ל).

כהן שיכור אסור לכו"ע בנשיאת כפים, והמקור לדבר ממה שנסמכה פרשת ברכת כהנים לפרשת נזיר, ששניהם אסורים ביין. ומ"מ באכילת חרצנים מותר [אף שנזיר אסור], כיון שהוקש לכהן משרת בביהמ"ק(לא) שמותר בחרצן(לב). ואף שהוקש לכהן משרת, מ"מ בעל מום מותר בנשיאת כפים(לג), כיון שהוקש לנזיר, ודרשות אלו אסמכתא מדרבנן הם ולקולא, ולכן לא הקישו לחומרא לאסור חרצן כנזיר ובעל מום ככהן משרת.

(א) **שבתעניות** ומעמדות היו מתפללים נעילה כמו שאנחנו מתפללים ביו"כ. ובזמן נעילה נחלקו בירושלמי אם הוא זמן נעילת שערי המקדש או נעילת שערי שמים - רש"י (ד"ה נעילת). (ב) **הם** דוד ושמואל - רש"י (ד"ה נביאים). (ג) **וחלקם** היו קבועים בירושלים ומתאספים בירושלים לעמוד על הקרבן - רש"י (ד"ה כהנים). (ד) **שהרי** התמיד בא מהשקלים של כל ישראל - רש"י (ד"ה לפי). (ה) **וא"א** שכל ישראל יעמדו על קרבנם (שם). (ו) **מכיון** שפרשת אותו יום לא הספיקה לשלשה עולים על כן היו קוראים בכל יום גם את פרשת היום שלאחריו - רש"י (ד"ה קורין). (ז) **ובגמ'** (כז ע"ב) מפרש איך מחלקים חמשה פסוקים לשני עולים. (ח) **אבל** בנעילה לא היו קוראים כלל [כן דעת רש"י (ד"ה וקורין)]. (ט) **מסקנת** הגמ' לקמן (כח ע"א). (י) **היינו** אף שיש בו רק הלל בלא מוסף כגון חנוכה - תוס' (ד"ה בכל). (יא) **כן** כתב רש"י (ד"ה כל יום), ועי' רש"ש. (יב) **שאין** להם פנאי מפני שקוראים הלל - רש"י (שם). (יג) **שאנשי** מעמד טרודים בקרבן מוסף - הכהנים בקרבן והישראלים לשאוב מים ולחטוב עצים - רש"י (ד"ה קרבן מוסף). ובתוס' (ד"ה קרבן מוסף) כתבו שלא היו מתפללים נעילה כלל ביום זה. (יד) **שהיו** טרודים בקרבן עצים שמביאים אותו סמוך למנחה, אבל נעילה לא ביטלו שלא נתאחרו כל כך - רש"י ותוס' (ד"ה קרבן עצים). (טו) **שמנחה** מד"ת ואינה נדחית, ונעילה מד"ס ונדחית (לקמן כח ע"א). (טז) **שמשפחות** אלו התנדבו עצים בימים אלו כשעלו מהגולה, ולכן תקנו להם לעולם להביא עצים ביום שבו התנדבו בעלייתם מהגולה, ואפילו אם יש הרבה עצים למערכה, ובאותו יום היו מביאים עימם קרבן הנקרא קרבן עצים - רש"י (ד"ה תשעה ודה בני ארח). (יז) **רש"י** (ד"ה בני דוד). (יח) **בגמ'** (כח ע"א) מפרש למה נקראו כן. (יט) **בגמ'** (שם) מפרש. (כ) **ששבו** להקריב פעם שניה אחר שכבר הקריבו בה' אב. (כא) **רש"י** (ד"ה בחמישי) והוא מחלוקת בגמ' לקמן (כט ע"ב). (כב) **כשחל** ת"ב ביום שישי [שאם חל ביום רביעי בלא"ה מותרים בחמישי] - רש"י (שם). (כג) **גמ'** (ל ע"א). (כד) **פירשו** בגמ' (שם) שאם היה רגיל לאכול שני תבשילים יאכל אחד, רגיל לאכול עם עשרה בני אדם יאכל עם חמשה וכיו"ב. (כה) **כן** פירשו בגמ' (לא ע"א). (כו) **עד** כאן היו אומרות - תוי"ט. (כז) **רש"י** (ד"ה זה מתן תורה). (כח) **שנתחנך** ביו"כ - רע"ב [ועי' תוי"ט]. (כט) **כיון** שמתפללים מנחה אחרי הסעודה ולפעמים משתכר בסעודה - רש"י (ד"ה כל יומא). ואף שבפ"ק דשבת (י ע"א) מבואר שלא שכיח שכרות במנחה, היינו שבערבית יותר שכיח, אבל במנחה שכיח שכרות יותר משחרית ומוסף - תוס' (ד"ה מנחה). (ל) **משא"כ** בשאר הימים שהיו מתפללים מנחה גדולה, ועל כן אין לגזור מנחה של תענית אטו מנחה של שאר הימים - רש"י (ד"ה כיון וד"ה כתפילת). ובזמנינו לא נהגו לישא כפים במנחה של יו"כ, כיון שמתפללים אותה בעוד היום גדול, משא"כ בתעניות. אבל בנעילה נושאים כפים - תוס' (ד"ה והאידנא). (לא) **בפסוק** לשרתו ולברך בשמו. (לב) **שרק** שתויי יין ממש אסורים בשירות דכתיב יין ושכר אל תשת, אבל אכל חרצן מותר - רש"י (ד"ה מה משרת). (לג) **וכן** כהן שהמיר דתו כשר לישא כפים אף שאינו כשר לשמש במקדש, וכן הכהנים ששימשו במקדש חוניו אף שלא היו ראויים לשמש במקדש (כמבואר במנחות קט

דף כז

שנינו במשנה אלו הן מעמדות לפי שנאמר צו את בנ"י וכו', ופירוש המשנה הוא: אלו הן מעמדות [מה שיתבאר בהמשך המשנה]. ומה טעם תקנו מעמדות, לפי שנאמר וכו'.

עשרים וארבע משמרות היו, וכשמגיע זמן המשמר לעלות חציו עולה לירושלים וחציו ליריחו הקרובה לירושלים כדי לספק משם מים ומזון לאחיהם שבירושלים.

אמר **רב יהודה אמר שמואל** כהנים לויים וישראלים מעכבים את הקרבן - שצריך שיהיה מעמד מכולם בירושלים(לד). ולדעתו כלי שיר אין מעכבין את הקרבן **דעיקר שירה בפה**(לה). **לרבי שמעון בן אלעזר** כהנים לויים וכלי שיר מעכבים את הקרבן, **דעיקר שירה בכלי.**

אמר רב חמא בר גוריא אמר רב משה תיקן שמנה משמרות ארבע מאלעזר וארבע מאיתמר, בא **שמואל** והעמידם על שש עשרה, בא **דוד** והעמידם על עשרים וארבע [שנאמר 'בשנת הארבעים למלכות דוד נדרשו וימצא בהם גבורי החיל ביעזר גלעד']. ומה שאמרו **בברייתא** שמשה תיקן שמנה ודוד תיקן עשרים וארבע שנאמר 'המה יסד דוד ושמואל', פירושו שמיסודו של שמואל שתיקן שש עשרה תיקן דוד עשרים וארבע.

ומקשינן מברייתא אחרת על **רב חמא** [שסובר שמשה תיקן שמנה], **ששנינו שמשה** תיקן שש עשרה משמרות שמנה מאלעזר ושמנה מאיתמר, **וכשרבו** בני אלעזר הוסיפו עוד שמנה משמרות מאלעזר, ומאיתמר נשאר שמנה. וכן מוכח בפסוקים 'וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה' 'ואחוז אחוז לאיתמר', ופירושו שאיתמר נשאר כמקודם. ומתרצינן **תנאי** היא [שבברייתא הראשונה איתא שתיקן שמנה].

תנו רבנן ארבע משמרות עלו מהגולה [בבנין בית שני] - **ידעיה, חרים, פשחור ואימר**, עמדו נביאים שביניהם, וחילקו כל משמר לשש שיהיו כ"ד משמרות, וסידרום על משמרתם על פי גורלות. והתנו שאפילו אם תעלה מבבל משמרת יהויריב [שהיה במקדש ראשון - ראשון למשמרות], לא ידחה ידעיה ממקומו, אלא ידעיה עיקר, ויהויריב טפל לו(לו).

הטעם שאנשי מעמד קוראים במעשה בראשית כיון שהשמים והארץ עומדים על עסקי הקרבנות, שאלמלא הקרבנות היו ישראל כלים, וממילא לא היו מתקיימים שמים וארץ(לז). שבברית בין הבתרים אברהם שאל את ה' 'במה אדע כי אירשנה' [ופירושו - הודיעני במה אירשנה כדי שגם אם יחטאו לפניך לא תעשה להם כדור המבול וכדור הפלגה], וא"ל ה' **בזכות** הקרבנות שנאמר 'קחה לי עגלה משולשת' וגו', ובזמן שאין ביהמ"ק קיים קריאת סדר הקרבנות עולה במקום הקרבנות.

תנו רבנן **אנשי משמר**(לח) מתפללים על הקרבן שיתקבל ברצון, **ואנשי מעמד** מתכנסין לביהכנ"ס ומתענים בשני, שלישי, רביעי וחמישי. **בשני** על יורדי הים(לט), **בשלישי** על הולכי מדברות(מ), **ברביעי** שלא תיפול אסכרא בתינוקות(מא), **בחמישי** על עוברות שלא יפילו ומניקות שיניקו(מב), בער"ש ושבת אין מתענים מפני כבוד השבת. ביום ראשון אין מתענים - **לר' יוחנן** מפני הנוצרים(מג), **לרב שמואל בר נחמני** מפני שהוא שלישי ליצירת האדם(מד), **לריש לקיש** מפני שבו הנשמה יתירה ניטלת מהאדם ונחלש מחמת כן.

שנינו במשנה שביום ראשון היו קוראים אנשי מעמד פרשת בראשית ופרשת יהי רקיע. פרשת יהי רקיע שיש בה שלשה פסוקים קורא אחד, ופרשת בראשית שיש בה חמשה פסוקים קוראים שנים, וכיון שכל אחד צריך לקרוא שלשה פסוקים, לכך לדעת **רב דולג** - שחוזר על הפסוק **האמצעי לשניהם**(מה) [אבל אינו מפסיק באמצע הפסוק, כיון שכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן, ובקושי התיר **רבי חנינא** הגדול לפסוק פסוק עבור תשב"ר שאינם יכולים לקרותו כולו]. ולדעת **שמואל מפסיק** באמצע הפסוק, כיון שא"א באופן אחר [ולחזור על הפסוק אוסר שמואל, משום שהיוצאים אחרי העולה הראשון יסברו שכעת יקראו לעולה הבא רק שני פסוקים, וכן משום הנכנסים אחרי העולה הראשון שיסברו שקראו לעולה הראשון רק שני פסוקים].

נחלקו תנאים בפרשה שיש בה חמשה פסוקים, **לת"ק** מפסיק אחרי שלשה, ולשני קורא שני פסוקים מפרשה זו ואחד מהפרשה הבאה. **ליש אומרים** קוראים שלשה מהפרשה הבאה, ושם מודים **רב ושמואל** שאינו דולג ואינו פוסק, כיון שיכול לקרוא מהפרשה הבאה [מה שאין כן כאן שאין לו לקרוא אלא בראשית ויהי רקיע(מו)].

דף כח

שנינו במשנה פרשה גדולה קורין אותה בשנים. בשחרית ובמוסף ובמנחה קוראין על פיהן. ונסתפקה הגמ' האם **במוסף** קוראים מהספר ורק במנחה בע"פ, או שגם מוסף קוראים בע"פ, ופשטה מברייתא שקוראים במוסף בספר.

במנחה - לדעת ת"ק היחיד קורא ע"פ ומוציא את כולם, ולדעת **ר' יוסי** כל אחד קורא שאין היחיד יכול לקרוא דברי תורה בציבור בע"פ.

לדעת **בן עזאי** [במתניתין] קרבן עצים דוחה רק מעמד דנעילה ואינו דוחה מנחה. והטעם משום שמנחה מדברי תורה(מז) ואינה נדחית, ונעילה מדברי סופרים ונדחית(מח).

הטעם לזמן עצי כהנים והעם כיון שכשעלו מן הגולה לא היו עצים בלשכה, ובאו משפחות והתנדבו משלהם, ועל כן התנו שלעולם משפחות אלו יביאו עצים ללשכה אפילו לשכה מלאה עצים וכמבואר בנחמיה דכתיב 'והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה'.

משפחת **גונבי עלי וקוצעי קציעות** נקרא שמם על שם שפעם אחת גזרה המלכות שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו בכורים והושיבו משמרות בדרכים, וכשרים שבאותו דור הביאו סלי ביכורים וחיפום בקציעות ונטלום, ועלי על כתפיהם, ואמרו למשמרות שהם הולכים לעשות עגולי דבילה במכתשת שלפניהם עם העלי שעל כתפיהם. כיון שעברו עטרום בסלים והעלום לירושלים לביכורים. וכעין זה עשו בני סלמאי הנתיפתי שהביאו גזרי עצים ועשו מהם סולמות, ואמרו למשמרות שהולכים הם להביא גוזלות מהשובך שלפניהם עם הסולמות שעל כתפיהם, כיון שעברו פירקום והעלום לירושלים לעצי המערכה. ועליהם וכיו"ב נאמר 'זכר צדיק לברכה', ועל ירבעם בן נבט וחביריו נאמר 'ושם רשעים ירקב'.

ע"א) מ"מ נושאים כפים - תוס' (כז ע"א ד"ה אי). (לד) **רש"י** (ד"ה מעכבין), ועי' תוס' (ד"ה מר ומהרש"א שם). (לה) **ולשיטה** זו כשרים לשיר אפילו פסולים ואפילו ממזרים, אבל למ"ד עיקר שירה בכלי צריך כהנים או לויים כיון שכלי הזמר היה קדוש - תוס' (ד"ה מר). (לו) **שכל** המשמרות הבאות מידעיה יעבדו תחילה ויהויריב אחריהם, וששה דידעיה עושים מהם חמשה כדי לתת משמר אחד ליהויריב - רש"י (ד"ה לא ידחה). (לז) **שהם** עומדים בזכות ישראל - רש"י (ד"ה א"ר אסי). (לח) **הם** הנמצאים בירושלים, ואנשי מעמד הם הנשארים בעריהם - רש"י (ד"ה אנשי) לפי הגהות הב"ח [ועי' הגהות הגר"א ומהר"ב רנשבורג]. (לט) **שבו** נאמר [במעשה בראשית] יהי רקיע בתוך המים, וצריך לרצות על הדבר - רש"י (ד"ה בשני). (מ) **שבו** נאמר ותראה היבשה - שתהא ראויה להולכיה ולא יזוקו - רש"י (ד"ה בשלישי). (מא) **שבו** נתלו המאורות ומארת כתיב [לשון מארה] - רש"י (ד"ה ברביעי). (מב) **שבו** נאמר שרץ נפש חיה - רש"י (ד"ה בחמישי). (מג) **שעושים** אותו יו"ט שלהם - רש"י (ד"ה מפני). (מד) **ליצירת** אדם הראשון, וביום השלישי האדם חלוש כמו שמצאנו לגבי מילה - רש"י (ד"ה שלישי) (מה) **וכן** אנו עושים בר"ח, ואין מוסיפים מהפרשה שלמעלה, כיון שאינה שייכת לאותו ענין. ובשבת חוה"מ מוסיפים מהפרשה שלמעלה [כדי שיהיה מספיק לשבעה עולים], כיון שהיא ששייכת לאותו ענין. ובשבת סתם אין קוראים פרשת וביום השבת משום שאין בה אלא שני פסוקים, והפרשה שלמעלה אינה שייכת לאותו ענין - תוס' (ד"ה רב). (מו) **רש"י** (כח ע"א ד"ה דאית). (מז) **כמו** שאמרו בברכות (כו ע"ב) שיצחק אבינו תיקנה - רש"י (ד"ה הללו). (מח) **כן** פרש"י שם [ולפי"ז כשאמר בן עזאי קרבן עצים דוחה נעילה היינו רק נעילה. ובדברי ר"ע שאמר קרבן מוסף דוחה נעילה פרש"י במשנה שכ"ש מנחה, ועי' רש"ש והגהות הגר"א ורבינו גרשום]. התוס' (ד"ה מה) פירשו שקרבן מוסף כיון שהוא מה"ת דוחה מנחה, אבל קרבן עצים שהוא מד"ס אינו דוחה אלא נעילה [ודעתם כרש"י שנעילה היינו רק נעילה].

18/06/2018 אהח

במשנה שנינו מן המשפחות שהביאו קרבן עצים - משפחת **בני פחת מואב** בן יהודה [בכ' אב] ומשפחת **בני עדין** בן יהודה [בכ' אלול], ומשפחת **בני דוד המלך** [בכ' תמוז], ונחלקו בזה תנאים: דעת ר"מ שבני פחת מואב הם בני דוד(מט) [ולפי זה הביאו בני דוד פעמיים], דעת ר' **יהודה** שבני עדין הם בני דוד(נ) [ולפי"ז ג"כ הביאו בני דוד פעמיים], דעת ר' **יוסי** שגם בני פחת מואב וגם בני עדין הם בני יואב בן צרויה(נא) [ולפי"ז הביאו בני יואב פעמיים]. ומקשינן דמשנתינו אינה כאחד מתנאים אלו, שלא נאמר במשנה באף אחת ממשפחות אלו שהקריבה פעמיים [כשם שנאמר במשנה על בני פרעוש שהקריבו פעמיים]. ומתרצינן שמשנתינו **כר' יוסי** דבאמת הוא סובר שרק אחת מהמשפחות [בני פחת מואב ובני עדין] היא בני יואב, ונחלקו תנאים לשיטתו איזה משפחה משתיהן(נב).

שנינו במשנה שיום שיש בו הלל אין בו מעמד בשחרית, וביום שיש בו מוסף אין מעמד במנחה [וכ"ש במוסף]. והקשה **מר קשישא בריה דר"ח** למה מוסף דוחה גם מעמד דמנחה דלאו דידיה, מאי שנא מהלל שדוחה רק מעמד דידיה [דשחרית]. וא"ל **רב אשי** שמצינו **שר' יוסי** סובר כמוהו שמוסף דוחה רק מעמד דמוסף.

שנינו במשנה שבאחד בטבת לא היה מעמד, כיון שיש בו הלל [דחנוכה], וקרבן מוסף, וקרבן עצים. ומה שלא מנו שם אחד בניסן שגם בו יש הלל ומוסף וקרבן עצים, משום שהלל דר"ח אינו דאורייתא(נג), וכן מוכח בברייתא שרק י"ח ימים בשנה אפי' **יחיד גומר את ההלל** ואלו הן: שמונת ימי סוכות, שמונת ימי חנוכה, יו"ט ראשון של פסח(נד) ועצרת, ובגולה עוד ג' ימים [יו"ט שני של פסח ויו"ט שני של עצרת ושמע"צ].

רב איקלע לבבל ומצאם שאומרים הלל **בר"ח**, סבר להפסיקם, כיון שראה שמדלגים(נה), אמר ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם(נו). תנא יחיד לא יתחיל [בר"ח] ואם התחיל גומר(נז).

שנינו במשנה חמשה דברים ארעו בשבעה עשר בתמוז. **א. נשתברו הלוחות** שהרי לכו"ע(נח) משה עלה להר בז' סיון והיה שם ארבעים יום שלמים נמצא שירד בי"ז בתמוז ושבר הלוחות. **ב. בטל התמיד** - כך קיבלנו. **ג. הובקעה העיר**, **בבית שני** [שהרי בבית ראשון הובקעה העיר בט' תמוז כדאיתא בקרא 'בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר', וכתיב בתריה 'ותבקע העיר' וגו']. **ד. שרף אפוסטמוס את התורה** - כך קבלנו. **ה. העמד צלם בהיכל**, שבאותו יום שבטל התמיד העמד צלם בהיכל כמו שכתוב בדניאל 'ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שמם'.

לשון הכתוב משמע שהיה צלם אחד בהיכל, ואף שכתוב בדניאל 'ועל כנף שקוצים משמם' דמשמע שהיו שני שקוצים, תירץ **רבא** שבאמת היו שנים ונפל אחד על חבירו ושבר את ידו [ואת הצלם הנקטע לא החשיב הכתוב הראשון] ונמצא כתוב על הצלם השלם(נט) - אתה [-הצלם הקטוע] **רצית** להחריב את ביתו של הקב"ה ושילמתי לך בקטיעת ידך.

דף כט

שנינו במשנה **בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ**. ומבארת הגמ' שהרי בכ' אייר נעלה הענן מעל המשכן דכתיב 'ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדת', ושלשה ימים הלכו בדרך דכתיב 'ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים' עד כ"ב אייר, ואמר רב חמא בר חנינא שבאותו היום סרו מאחרי ה' דכתיב 'והאספסף אשר בקרבו התאוו תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל' וגו', וחודש ימים אכלו בשר תאוה עד כ"ב סיון(ס), דכתיב 'עד חדש ימים', ושבעה ימים הוסגרה מרים דכתיב 'ותסגר מרים שבעת ימים' עד כ"ט סיון, ובאותו היום(סא) נשלחו מרגלים, וחזרו מקץ ארבעים יום שהם ב' ימים מסיון, ושלשים יום מתמוז [שעיברו את תמוז באותה שנה, דכתיב 'קרא עלי מועד לשבור בחורי'] ושמנה ימים מאב, וחזרו בח' אב ובכו בליל ט'. אמר להם הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חינם ואני אקבע לכם בכיה לדורות.

עוד שנינו בת"ב **חרב הבית בראשונה**, שבמלכים מבואר שבז' אב שרף נבוזראדן את הבית דכתיב 'ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרף את בית ה'' וגו', ובירמיהו כתיב 'ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה [שנה] למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם וגו', שבי' אב נשרף הבית, ובברייתא אמרו שבשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו עד תשיעי, ובתשיעי סמוך לחשיכה הציתו את האור, ודלק כל עשירי. והיינו דאמר ר' **יוחנן** אלמלי הייתי באותו דור הייתי קובעו בעשירי. **ורבנן** ס"ל אתחלתא דפורענותא עדיף.

עוד שנינו שבת"ב **חרב הבית בשניה** שמגלגלין חובה ע"י חייב(סב), ואותו היום יום ראשון בשבוע היה, ושנה ראשונה לשמיטה, ומשמרתה של יהויריב היתה, ועמדו הלויים ואמרו שירה 'וישב ה' עליהם את אונם וברעתם יצמיתם'(סג), ולא הספיקו לומר את המשך הפסוק 'יצמיתם ה' אלקינו' עד שכבשום נכרים.

עוד שנינו שבת"ב **נלכדה ביתר** והוא קבלה מאבותינו. ובת"ב **נחרשה העיר**(סד) דתניא כשנחרשה העיר גזרה המלכות הריגה על ר"ג, בא אדון אחד ואמר בעל החוטם(סה) מתבקש, והתחבא ר"ג, בא אליו אדון זה בצינעא, ונשבע לו ר"ג שאם יצילו יביא אותו לעוה"ב. נפל אדון זה מהגג ומת, וע"י זה נתבטלה הגזירה, כיון שהיה חוק אצלם שכשאחד מהם מת מבטלים גזירתם(סו). יצאה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי עוה"ב.

תנו רבנן כשחרב הבית בראשונה, נתקבצו כיתות של פרחי כהונה ועלו לגג ההיכל ומפתחות ההיכל בידם, ואמרו: רבש"ע לא זכינו להיות גזברים נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה, יצאה כעין פיסת יד וקיבלתן, והם קפצו ונפלו לאור. ועליהם קונן ישעיהו: 'מה לך איפוא

(מט) **ונקראו** כן לפי שדוד בא מרות המואביה - רש"י (ד"ה הן הן בני דוד). (נ) **ונקראו** כן לפי שדוד נקרא עדינו העצני, שבשעה שעוסק בתורה מעדן עצמו כתולעת, וכשיוצא למלחמה מתקשה כעץ - רש"י (ד"ה בני עדין). (נא) **ונקראו בני פחת מואב** שגם יואב היה מצאצאי רות [שהיה בן אחותו של דוד], ונקראו בני עדין כיון שלדעת ר' יוסי עדינו העצני הוא יואב - רש"י (ד"ה יואב וד"ה הן הן בני יואב). (נב) **והומ"ל** תרי תנאי ואליבא דר"מ, אלא שעדיף לאוקמא כר' יוסי שנימוקו עימו, ומסתברא כוותיה בכל מקום ואפי' מחבריו - תוס' (ד"ה אי). (נג) **אלא** ממנהג ועל כן אינו דוחה. אבל הלל דחנוכה הוא כעין דאורייתא, שניהם שביניהם תיקנו שיאמרו אותו כל פעם שיגאלו מצרה - רש"י (ד"ה מנהג). (נד) **אבל** בשאר ימי הפסח אין אומרים אותו משום שאינו חלוק בקרבנותיו, משא"כ סוכות שכל יום הרי הוא כחג בפנ"ע לפי שחלוק בקרבנותיו - רש"י (ד"ה יחיד). וכן בחנוכה כל יום היה הנס מתגדל וחשיב כל יום כיו"ט - תוס' (ד"ה ויום). (נה) **כמו** שאנחנו מדלגים לא לנו עד ה' זכרנו יברך - רש"י (ד"ה דמדלגי). (נו) **ונחלקו** בתוס' אם מברכים על מנהג זה. דעת **הי"מ** שאין מברכים, וכשם שלא מברכים על חבטת ערבה שהיא ממנהג. ודעת **ר"ת** שמברכים. והוכיח מהגמ' שאם לא בירכו בני בבל על ההלל היה לרב להכיר מיד שהוא רק ממנהג. ומה שאין מברכים על חבטת ערבה, מפני שהוא רק מנהג טלטול בעלמא, אבל על קריאת ההלל מברכים. ולפי"ז אין להפסיק באמצע כיון שבירך - תוס' (ד"ה אמר). (נז) **ונראה** דאינו חייב לקרוא אכן אם רוצה לחייב עצמו הרשות בידו - תוס' (ד"ה אמר). (נח) **היינו** בין לת"ק שמתן תורה היה בו' סיון, ובין לרבי יוסי שהיה בז', לכו"ע עלה משה להר לארבעים יום בז', דליכא מאן דפליג על מתני' שבי"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וא"כ בהכרח שבז' בסיון עלה [אבל אין כונת הגמ' להביא מקור מהפסוק שכתוב - ויקרא אל משה ביום השביעי שבז' בסיון עלה, שהרי יש מ"ד (ביומא) שסובר שפסוק זה נאמר על שבעה ימים אחרי מתן תורה] - רש"י (ד"ה בשבעה). (נט) **כן** פירשו התוס' (ד"ה ואשתכח בפירוש השני), וכן נראה ברש"י (כט ע"א ד"ה אנת). התוס' הביאו פירוש נוסף שדברים אלו היו כתובים על היד החתוכה. ברש"י הביא גירסא נוספת - וידך אושלית לי, שפירושה - ועלה בידי. (ס) **רש"י** (ד"ה ואמר) פירש שהוא חודש של כ"ט יום [כ"ג - כ"ט אייר הרי שבעה ועוד כ"ב מסיון]. ותוס' (ד"ה דכתיב) פירשו שכ"ב אייר עולה לכאן ולכאן והוא חודש של ל' יום. (סא) **כן** פירש רש"י (ד"ה ואמר). והתוס' (ד"ה אמר) פירשו שיצאו המרגלים בל' סיון וחזרו בתשעה באב בעצמו. (סב) **היינו** ת"ב שרגילים להיות בו רעות - רש"י (ד"ה וחובה). (סג) **ואע"ג** שהוא שיר של יום ד' - קינה בעלמא נפלה בפיהם כדאיתא בערכין (יב ע"א) - רש"י (ד"ה וישב). (סד) **לפי** גירסת הע"י בצידי הגמ' אף זה בקבלה מאבותינו. (סה) **ורמז** על ר"ג שהיה בעל קומה וצורה. ל"א - גדול הדור - רש"י (ד"ה בעל החוטם). ומה שאמר ברמז כדי שלא יכירו בו אנשי המלך - רש"י (ד"ה מתבקש). (סו) **שכסבורים** שמת על שהרעו לגזור - רש"י (ד"ה ומת)

כי עלית כולך לגגות וכו' חלליך לא חללי חרב ולא חללי מלחמה'. ואף בהקב"ה נאמר 'מקרקר קיר[סז] ושוע אל ההר'.

ג' מימרות של **רב יהודה בריה דר"ש בר שילת משמיה דרב. א.** כשם ששנינו שמשנכנס אב ממעטים בשמחה, כך משנכנס אדר מרבים בשמחה. הלכך יהודי שיש לו דין עם גוי[סח], ישתמט ממנו באב[סט] ויזמן עצמו באדר.

אוצר החכמה

ב. נאמר בירמיה על גלות בבל: 'לתת לכם אחרית ותקוה'. ופירש **רב יהודה** - אלו דקלים וכלי פשתן שיש מהם הרבה בבבל[ע].

ג. כתוב בתורה שיצחק אמר על יעקב: 'ראה ריח בני כריח שדה', ופירש **רב יהודה** כריח שדה של תפוחים[עא].

שנינו במשנה שבשבוע שחל בו ת"ב אסור לכבס, לדעת ר"נ רק לכבס וללבוש אסור, אבל **לכבס ולהניח** מותר, ולדעת **רב ששת** אסור גם לכבס ולהניח. והביא ראיה לדבריו מהא דבטלו הכובסים דבי רב בשבוע זה. **ורב המנונא** הביא ראיה **לרב ששת** מהא דמותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת, והיינו לכבס ולהניח [דאי ללבוש מאי כבוד השבת איכא], ורק בחמישי מותר. ודחינן דאיירי במי שאין לו אלא חלוק אחד ומכבס ולובשו, שאם לא יכבס בחמישי אימתי יכבס, וכעין מה שהתיר **ר' יוחנן** למי שאין לו אלא חלוק אחד לכבס בחוה"מ[עב]. ומצינו ברייתא **כרב ששת** ועלה **ר"נ** בתיובתא.

עוד נתבאר בברייתא שגיהוץ שלנו יפה ככיבוס שלהם ואסור [אבל **כיבוס שלנו** אינו יפה כ"כ **ומותר**[עג]. עוד נתבאר שם שבכלי **פשתן** אפי' גיהוץ **מותר**[עד], ומ"מ אמר **רב יצחק בר גיורי משמיה דרבי יוחנן** שאסור **ללבשם** [ורק לגהצם מותר].

לרב מותר לכבס **אחרי ת"ב** עד סוף השבוע, **ולשמואל** אסור. ומקשינן אשמואל מברייתא שמפורש שמותר. ותירץ שמואל דתנאי היא **לר"מ** - אסור מר"ח **ועד התענית** [והיינו **כרב** שלאחריו מותר], **לר' יהודה** - **כל החודש** אסור, **לרשב"ג כל השבוע** אסור [וסבירא להו **כשמואל** שאחרי התענית נמי אסור[עה]].

תניא ת"ב שחל להיות בער"ש מותר לכבס בחמישי, ואם לא כיבס בחמישי מכבס בער"ש מן המנחה ולמעלה, **ואביי** ואיתימא **רב אחא בר יעקב** לייט אמאן דעבד הכי.

עוד איתא בברייתא שם דלת"ק - ת"ב שחל להיות **בשני וחמישי** קוראים שלשה[עו] והאחרון מפטיר[עז]. **בשלישי וברביעי** קורא אחד ומפטיר[עח]. **ולר' יוסי** לעולם קורין **שלשה**.

תניא ת"ב שחל בשבת או ביום א' אוכל ושותה בשבת כל צרכו[עט], ומעלה על שולחנו אפי' כסעודת שלמה בשעתו[פ].

על מה שנחלקו תנאים לעיל מתי נוהג האבל, פירש **ר' יוחנן** שלמדוהו מקרא דכתיב 'והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה'. **ר"מ** דרש **מחגה** [והיינו ת"ב דאיקרי מועד[פא]] ועל כן אסר מר"ח עד התענית. **ר' יהודה** דרש **מחדשה** וע"כ כל החודש אסור. **ורשב"ג** דרש **משבתה** לאסור כל השבוע. אמר **רבא** הלכה **כר"מ** שרק עד התענית אסור ולא לאחריו, והלכה **כרשב"ג** שרק מתחילת השבוע אסור ולא מר"ח.

18/06/2018 אהח

דף ל

שנינו במשנה ערב ת"ב לא יאכל אדם **ב' תבשילין**[פב], לא יאכל בשר ולא ישתה יין. ופירש **רב יהודה** שכל זה דוקא **אחר חצות** ודוקא **בסעודה שמפסיק** בה, אבל קודם חצות או אפי' אחר חצות אם עתיד לאכול עוד סעודה אחריה - מותר. ותניא ב' ברייתות אחת שדוקא בסעודה שמפסיק בה אסור, ואחת שרק אחר חצות אסור.

לת"ק ערב ת"ב לא יאכל ב' תבשילין ואסור בבשר ויין, **לרשב"ג** ישנה. אמר **רב יהודה** כיצד משנה היה רגיל לאכול ב' תבשילין יאכל אחד, לסעוד בי' בני אדם יסעד בחמשה[פג], לשתות י' כוסות ישתה חמשה, וכן נחלקו בברייתא אחרת **לר"מ** אסור לגמרי, **ולחכמים** ישנה בתבשילים[פד] וימעט מרגילותו בבשר ויין, ואם אינו רגיל כל עיקר אסור. **רשב"ג** אומר אם היה רגיל לאכול צנון או מליח[פה] אחר סעודתו הרשות בידו.

תניא כל שהוא משום ט"ב [-סעודה המפסקת בערב ת"ב] אסור בבשר ויין, וכל שאינו משום ת"ב [-סעודה המפסקת בערב תענית ציבור, או סעודה שאינו מפסיק בה[פו]] מותר בבשר ויין. **לת"ק** בתרווייהו אסור לרחוץ [בשעת הסעודה], **ולר' ישמעאל בר' יוסי** משום אביו כל שעה שמותר לאכול[פז] מותר לרחוץ.

ת"ר כל מצות הנוהגות **באבל** נוהגות **בת"ב**, אסור באכילה, שתיה[פח], סיכה[פט], נעילת הסנדל ובתשמיש המיטה, ואסור לקרות בתורה, נביאים וכתובים, ולשנות במשנה, בתלמוד, במדרש, בהלכות ובאגדות. וקורא בקינות [-איכה], באיוב ובדברים הרעים שבירמיה, ותשב"ר בטלים[צ] בו. שנאמר 'פקודי ה' ישרים משמחי לב'. **לת"ק**[צא] מותר לקרוא במקום שאין רגיל לקרוא ולשנות במקום שאינו רגיל לשנות [דצער הוא לו[צב]], **ולר"י** אסור.

שנינו במשנה לא יאכל בשר ולא ישתה יין. תנא אבל אוכל הוא **בשר מליח** ומפרש **רב חיננא בר כהנא משמיה דשמואל** דהיינו ששהה במלחו יותר משני ימים ולילה אחד[צג], ושותה הוא **יין מגיתו** כל זמן שהוא תוסס[צד]. תנא יין תוסס אין בו משום גילוי[צה] וכמה תסיסתו ג' ימים.

אמר **רב יהודה אמר רב** כך היה מנהגו של **ר' יהודה בן אילעאי** ערב ת"ב מביאים לו פת חריבה במלח, ויושב בין תנור לכיריים ואוכל, ושותה עליה קיתון של מים, ודומה כמי שמתו מוטל לפניו.

תנן בפסחים מקום שנהגו לעשות **מלאכה בת"ב** עושים, מקום שנהגו שלא לעשות אין עושים, ובכל מקום ת"ח בטלים, **רשב"ג** אומר לעולם יעשה אדם עצמו כת"ח.

(סז) **לשון** יללה, וכן שוע לשון זעקה [כמו שועה] - רש"י (ד"ה מקרקר וד"ה קיר). (סח) **בערכאות** שלהם - רש"י (ד"ה ניזיל). (סט) **והיינו** משום שמגלגלים חובה ע"י חייב - תוס' (ד"ה אמר ר"פ). (ע) **דקלים** להתפרנס מהם, וכלי פשתן ללבוש - רש"י (ד"ה דקלים וד"ה כלי פשתן). (עא) **יש** מפרשים תפוחים - אתרוגים - תוס' (ד"ה של). (עב) **שמוכרח** לכבסו מפני הכנימה, ואפי' כיבס לפני המועד מותר לכבסו במועד - רש"י (ד"ה חולו). ופירשו במו"ק (יד ע"א) שטעם ההיתר מפני שניכר לכולם שאין לו אלא חלוק אחד, שכשמכבס החלוק לובש איזורו על מקטרונו. ולפי"ז לדידן שאין לנו אזור על החלוק אין להתיר, וכן אין לכבס המצנפת בחוה"מ אף שאין לנו אלא אחת. אבל בגדי התינוקות שיש רגילות להחליף בגדיהם, וכל שעה צריך התינוק את כל בגדיו, מותר לכבסם, דהוה כמי שאין לו אלא חלוק אחד - תוס' (ד"ה מי). (עג) **ומ"מ** החמיר בזה מורינו רש"י - **תוס'** (ל ע"א ד"ה ותרווייהו). (עד) **רש"י** (ד"ה וגיהוץ שלנו). (עה) **רש"י** (ד"ה ועד התענית). (עו) **משום** דבלא"ה היו קוראים שלשה מתקנת עזרא לקרוא שלשה בב' וה' - רש"י (ד"ה ומפטיר). (עז) **והמפטיר** מכלל השלשה שלעולם אין קוראים יותר משלשה בחול - רש"י (ד"ה ומפטיר). ומכאן מוכיח ר"ת שהמפטיר עולה למנין, וה"ה בשבת מפטיר עולה למנין שבעה. ובגמ' מגילה (כג ע"א) נסתפקו בזה - תוס' (ד"ה בשני). (עח) **והמפטיר** הוא עצמו העולה - רש"י (ד"ה קורא אחד). (עט) **שאינו** ממעט בתבשילים אלא אוכל כל צרכו - רש"י (ד"ה וכן). (פ) **כיון** ששלמה נטרד ממלכותו לפיכך הוצרך לומר - בשעתו, והיינו בעת תקפו ומלכותו שהיה אוכל הוא ושריו ס' כור סולת - רש"י (ד"ה וכן). (פא) **רש"י** (ל ע"א ד"ה מחגה). (פב) **היינו** ב' תבשילים בב' קדירות אבל בקדירה אחת שמערבים בה כמה דברים שצריכים אחד לשני חשוב תבשיל אחד. וכל כל דבר שדרך לאכלו חי אין בו תורת בישול כלל - תוס' (ד"ה ערב). (פג) **שצריך** למעט מכבודו - תוס' (ד"ה ואם). (פד) **רש"י** (ד"ה וחכ"א). (פה) **היינו** דג או בשר מליח שמבואר לקמן שאם שהה במלחו ג' ימים לא חשיב בשר - רש"י (ד"ה מליח). (פו) **רש"י** (ד"ה כל שאינו). (פז) **כלומר** אפי' בשעת הסעודה. ולא גרסינן - לאכול בשר - רש"י (ד"ה ר' ישמעאל, ולפנינו איתא בשר). (פח) **אע"ג** שהני אין נוהגות באבל מנאוהו בברייתא דקא חשיב כל איסורים שנוהגים בו - רש"י (ד"ה אסור). (פט) **בשולי** הגליון הגיהו - וברחיצה ובסיכה. (צ) **בהגהות** הגר"א (אות ב') הגיה ע"פ הרי"ף והרא"ש - אינן בטלים. (צא) **בהגהות** הגר"א (אות ב') הביא גירסת הרי"ף והרא"ש דת"ק הוא ר"מ. (צב) **רש"י** (ד"ה במקום). (צג) **בגמ'** איתא שכל זמן שהוא כשלמים לא הוה בשר מליח, ופירש רש"י (ד"ה כמה) ששני ימים ולילה אחד שהוא זמן אכילת שלמים מצאנו שאיקרי בשר, טפי מזה לא מצינו, שהטעם נפסל אחר ב' וג' ימים [ועי' רש"י (ד"ה מליח) שכתב שאחר ששהה ג' ימים לא חשוב בשר]. וכתבו התוס' (ד"ה ואע"ג) שבזמנינו אסור לאכול בשר אפי' מלוח מזמן מרובה, כיון שאנו רגילים לאכול בשר מליח. וכן צריך למעט משתיתו, שאם רגיל לשתות עשרה כוסות שכר ישתה חמשה, וצריך לשנות מקומו כר"י בן אילעאי [לקמן] שאכל במקום מנוול. (צד) **שהוא** חדש ומתוק, ומשלשל ומזיק, ואינו טוב כיין ישן (רש"י ד"ה יין מגתו). (צה) **שאין** נחש שותהו כי יברח מרתיחתו (רש"י ד"ה אין בו).

תניא **רבי שמעון בן גמליאל** אומר כל האוכל ושותה בת"ב כאוכל ושותה ביו"כ. **רבי עקיבא** אומר כל העושה מלאכה בת"ב אינו רואה סימן ברכה לעולם(צו), **וחכמים** אומרים כל העושה מלאכה בת"ב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה, וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה(צז), שנאמר 'שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה'. תניא כל האוכל בשר ושותה יין בת"ב [פירוש - בסעודה המפסקת(צח)] עליו הכתוב אומר 'ותהי עונותם על עצמותם'.

שנינו במשנה: **רבי יהודה** מחייב [בת"ב] **בכפיית המיטה** ולא הודו לו **חכמים**. ובברייתא איתא שמודה **רבי יהודה לחכמים** באינו יכול [-כגון עוברות ומניקות], ומודים **חכמים לר"י** ביכול, ומחלוקתם היא האם חייב לכפות את שאר המיטות שבבית שאינו שוכב בהם, **לרבי יהודה** חייב, **ולרבנן דברייתא** כופה רק את מיטתו. אמר רבא הלכה **כחכמים של משנתינו** שאינו חייב לכפות את המיטה כלל(צט).

שנינו במשנתינו לא היו ימים טובים לישראל כיו"כ וט"ו באב. **יו"כ** - משום שהוא יום סליחה ומחילה שניתנו בו לוחות אחרונות(ק). **ט"ו אב** - **לרב יהודה בשם שמואל** - שהותרו בו לבוא שבטים זה בזה [-שבתחילה סברו שאסור להתחתן שבט בשבט כמו שציוה ה' לבנות צלפחד להתחתן עם בני שבטם, ולבסוף דרשו את לשון הפסוק 'זה הדבר אשר ציוה ה'' דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה, והתירו האיסור בט"ו באב]. **לרב יוסף בשם ר"נ** - שהתירו לשבט בנימין לבוא בקהל [-שבני ישראל נשבעו שלא לתת לבני בנימין אשה מבני ישראל, ולבסוף דרשו שהשבועה חלה רק על בני אותו דור ולא על בניהם דכתיב 'איש ממנו לא יתן בתו לבנימין' ודרשו ממנו ולא מבנינו, והתירו האיסור בט"ו באב]. **לרבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן** שכלו בו מתי מדבר(קא), ובאותו יום נתייחד הדיבור מחדש עם משה(קב), שנאמר: 'ויהי כאשר כלו אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי'. **לעולא** - יום שביטל בו הושע בן אלה את המשמרות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו לרגל, והתיר הושע לבנ"י לעלות לאיזה שירצו(קג) [-לה' או לע"ז].

דף לא

לרב מתנה [הטעם שט"ו באב הוא יו"ט] משום שניתנו בו **הרוגי ביתר** לקבורה. ובאותו יום תקנו ברכת הטוב והמטיב בברהמ"ז(קד), הטוב - שלא הסריחו. המטיב - שניתנו לקבורה. **לרבה ורב יוסף** בט"ו באב פסקו מלכרות עצים למערכה, משום דתניא **רבי אליעזר הגדול** אומר שבאותו יום תשש כוחה של חמה והעצים אינם יבשים ומתליעים(קה). ואמר רב מנשיא שהיו קורין יום זה 'יום תבר מגל'.

מט"ו באב ואילך שהלילות מתארכים, המוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה - יוסיף חיים, ודלא מוסיף יאסף, והיינו כדמפרש **רב יוסף** שתקברו אימו.

שנינו במשנה שבנות ישראל משאילות בגדים זו מזו. ובברייתא אמרו בת מלך שואלת מבת כהן גדול, בת כ"ג מבת הסגן(קו), בת הסגן מבת משוח מלחמה(קז), בת משוח מלחמה מבת כהן הדיוט, וכל ישראל שואלים זה מזה שלא לבייש את מי שאין לו.

עוד שנינו במשנה שכל הבגדים צריכים טבילה(קח). אמר רבי אלעזר אפי' מקופלים ומונחים בקופסא.

עוד שנינו שבנות ישראל חולות בכרמים, ובברייתא אמרו מי שאין לו אשה נפנה לשם. עוד שנינו מיוחסות שבהם אומרות בחור תן עיניך במשפחה. ובברייתא פרטו יפיפיות אומרות - תנה עיניך ביופי שאין אשה אלא ליופי. מיוחסות אומרות - תנה עיניך במשפחה שאין אשה אלא לבנים(קט). מכוערות אומרות - קח מקחך לשם שמים ובלבד שתעטרנו בזהובים(קי).

אמר **עולא** ביראה אמר **רבי אלעזר** עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד מראה באצבעו, שנאמר 'הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו'.

(צו) **כלומר** מאותה מלאכה שרגיל לעשות בת"ב אינו רואה סימן ברכה לעולם - תוס' (ד"ה כל). (צז) **וכתבו** התוס' (ד"ה כל) שחייב אדם למעט מכבודו והנאתו, שאם היה רגיל לשכב על שני כרים ישכב על אחד, אבל מעוברות ומניקות אינן חייבות. עוד כתבו התוס' שאוכלים סעודה המפסקת מבעוד יום, ומ"מ אם סיים בעוד היום גדול רשאי לשתות אחרי סעודתו. (צח) **רש"י** (ד"ה כל האוכל). (צט) **אבל** באבל לכו"ע כופה. והאידנא דחיישינן לכשפים לא עבדינן כפיית המיטה אפי' באבל - תוס' (ד"ה אמר). (ק) **שבי"ז** בתמוז ירד משה ומצא את העגל, וביו"ח בו טחן את העגל ודן את הפושעים, ועלה לעוד שמונים יום - ארבעים שהתפלל, וארבעים שקיבל לוחות אחרונות, ומי"ח תמוז עד יו"כ הם שמונים יום [י"ב דתמוז שהוא חסר, ל' דאב, כ"ט דאלול וט' דתשרי, וליל יו"כ השלים כנגד ליל י"ח בתמוז], נמצא שירד ביו"כ, ונקבע אותו יום ליו"כ להודיע שניחם ה' על הרעה ומחל לעמו - רש"י (ד"ה שניתנו). (קא) **שבכל** שנה היו חופרים קברים בערב תשעה באב ושוכבים שם בליל ת"ב, ובבוקר הכרוז יוצא הבדלו החיים מן המתים, וכל שהיה חי היה יוצא. ובשנה האחרונה קמו כולם, וחשבו אולי טעו בחשבון החודש, ושכבו לילה אחרי לילה, עד שהגיע ט"ו אב שהלבנה במילואה ולא מת אחד, והבינו שכלתה הגזירה ועשאוהו יו"ט - רש"י (ד"ה שכלו). ופירש **רשב"ם** שכל ארבעים שנה לא מתו אלא בת"ב. **וי"מ** שמתו בכל יום, אך עיקר המתים היו בת"ב - תוס' (ד"ה יום שכלו). (קב) **ביחוד** וחיבה, ואע"ג שגם קודם דיבר עימו, איכא דאמרי לא היה פה אל פה אלא בחזיון לילה וכתב רש"י (ד"ה לא היה) דלשון זה מגומגם. (קג) **שהושע** רשע היה, ומ"מ ביטל את הפרוסדאות - רש"י (לא ע"א ד"ה לאיזה). (קד) **וכן** תקנו על היין הטוב והמטיב, משום שהרוגי ביתר היו כמו גדר בכרם שלא הסריחו - תוס' (ד"ה תיקנו). (קה) **ועל** כן הפסיקו לכרות שעצים מתולעים פסולים למערכה כדתנן במידות (פ"ב מ"ה) - רש"י (ד"ה מלכרות). (קו) **הוא** הכהן הממונה לשמש תחת הכ"ג ביו"כ אם נטמא - רש"י (ד"ה סגן). (קז) **הוא** הכהן המכריז במלחמה 'מי האיש הירא' וכו' - רש"י (ד"ה משוח). (קח) **שלא** לבייש את מי שצריכה טבילה - רש"י (ד"ה צריכין). (קט) **שאם** יהיו הבנים מיוחסים הכל קופצים עליהם - רש"י (ד"ה שאין אשה). (קי) **ומילתא** בעלמא הוא דאמרי, וכונתם שתתנו לנו מלבושים נאים - רש"י (ד"ה על מנת).

אוצר החכמה

18/06/2018 אהח

כפתור ופרח

לקט דברי דרוש,
הגות ומוסר,
מאוצרם המחכים של
גדולי הדורות זי"ע,
שהודפסו שלא על
סדר הש"ס

אוניברסיטת בר-אילן
18/06/2018

ב.

וליתני מאימתי מזכירין על הגשמים מאי גבורות גשמים אמר רבי יוחנן מפני שיורדין בגבורה וכו'

והנ"ל בזה, כי הוא ע"פ מה שכתוב בחובת הלבבות בשער הבחינה, כי ישנם דברים הרבה בעולם אשר המה מפליאות הבורא ית"ש, ואשר המה יעידו על גדולת יוצרם, ובני אדם לא ישימו לבם עליהם להכיר ע"י מעשה יוצרם. ואלו האדם רואה דבר פלא ממעשה בני אדם, אחד הבנינים הקדמונים, הלא ישתומם על המראה ומפלא על חכמת העושה ויפאר אותו. והנה הוא רואה בכל עת ובכל שעה מנפלאות בוראו, ולא יתפעל ע"ז מאומה לתת שבח ויקר וגדולה ליוצרו. והסבה בזה הוא רק מאשר כי כבר הורגל בזה מעודו ולא יתן לבו לזה הדבר, ודימה הדבר הזה לטבע ולדבר מוכרח אשר אי אפשר להיות עוד באופן אחר. כמו הגשמים אשר המה מפליאות הבורא ית"ש, כאשר יתאר אליהו כל הפרשה, ואין איש אשר יתרגש בעת ירידת גשמים להכיר ע"י גדולת הבורא, ורק אחד מאלף יתן אל לבו אז לדעת ע"י מעשה בורא עולם. וזה הוא שאמר ר' יוחנן 'למה נקרא גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה', כי בכוון קראום רז"ל 'גבורות גשמים', כדי לעורר את האדם למען יתבונן על ידם גבורות הבורא ית"ש. והמשך כל הכתובים, כי על ידם נתבונן על הבורא המכין הרים בכחו והנאזר בגבורה.

(אורח ישרים)

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה

התפילה נקראת 'עין' ו'לב', 'עין' כמו שנאמר (תהלים קמה טו) 'עיני כל אליך' וגו', 'לב' - 'בכל לבבכם' (דברים יא יג) זוהי תפילה, והם לכאורה סתרי. בפרק מצות חליצה (יבמות קה:), ר' חייא ור' שמעון בר רבי הוי יתבי, נפיק מילתא מבינייהו, פתח חד מינייהו ואמר, המתפלל צריך שיתן **עיניו למטה**, שנאמר 'והיה עיני ולבי שם כל הימים' (מלכים א' ט ג). פתח אידך ואמר, המתפלל צריך שיכוין **לבו למעלה**, שנאמר (איכה ג מא) 'נשא **לבבינו** אל כפים' וגו'. אדהכי אתא ר' ישמעאל ברבי יוסי לגבייהו, אמר להו במאי עסקיתו, אמרו ליה בתפלה, אמר להו כך אמר אבא, המתפלל צריך שיתן **עיניו למטה ולבו למעלה**, כדי שיתקיימו שני המקראות הללו, עכ"ל. והכוונה על דרך שכתבתי במקום אחר, כתיב (תהלים ק ב) 'עבדו את ה' בשמחה', וכתיב (שם ב יא) 'עבדו את ה' ביראה'. האדם כשמתקרב להתפלל יחשוב מה אני טפה סרוחה חוטא ומרי וירא ויבוש, וזהו **עיניו למטה**. אח"כ יחשוב בגדולת הש"י, שהוא רם ונשא כל יכול, ושמח בדברו ממנו יתברך, וזהו **לבו למעלה**, 'ולבי ראה וגו' **חכמה**' (קהלת א טז).

(של"ה, נשא-בהעלותך פרק תורה אור)

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה

לכן קראוה בשם 'עבודה שבלב', שעיקר העבודה שבתפלה היא הכוונה הרצויה שבלב כנ"ל אף שבפיו אינה אומרה. וזהו אמרם (ברכות ז:) אף דניאל לא נענה אלא בזכות אברהם וכו', לכאורה מאי קאמר תחלה כזאת שיהיה נאמר ע"ז אף זה כן. אבל הכי פירושו, **אף** דניאל לא נענה אלא בזכות שלא היה קוטב כוונת תפלתו רק על קוטב כוונת אברהם כנ"ל.

(עמק שוה)

איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה

אחיי אהוביי, התגלות אלקותו ית' הוא מתוך זו העבודה, שאמרו בגמרא בפסוק (דברים יא יג) 'ולעבדו בכל לבבכם', איזוהי עבודה שבלב זו תפלה. וצריכים להבין הא תפלה היא בפה, ומה זה שאמרו תפלה היא בלב. והאמת כך הוא זה שהאדם מתפלל צרכיו, בוודאי זו אינה נקראת עבודה אך לשון בקשה. למשל, אדם שמבקש מאת המלך בשר ודם את חפצו, אינו עושה בזה עבודת המלך וד"ל. ואיזוהי התפלה שנקראת עבודה, זה האדם השלם כשמתפלל לה' ואפילו צרכיו, אך בלב הוא מכווין אך שיהיה שלמות במלכותו ית', כי באם כשאדם הוא מחוסר בענינים אין שלמות בכבודו ית'.

(אור יצחק)

ג:

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל

והנה עדיין כל זה אינו שוה להם, כי הלא מה בצע לו יתברך בעולם משולל קדושה והלא יבטל, כי על כן אמרו שאי אפשר לעולם בלא ישראל כנודע. על כן לתקן זה אמרו (בראשית יא ד) 'ונעשה לנו שם', והוא במה שכתבנו כי אין קיום לחצונים בלעדי הקדושה, ועל כן כל ישעם וכל

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח וכו' ומפתח של תחיית המתים

מפסידי המדה הם, חסרון הידיעות האמתיות ורב החברה עם בני האדם, כי החמריות מוצא את מינו וניעור ומתחזק ונשארת הנפש לכודה בו ולא תצא ממאסרה, אך בהפרדו מהם ישאר לבדו ויכין עצמו אל השראת קדושתו, הנה בדרך שרוצה לילך, בה יוליכוהו, ובעזר האלהי אשר יתן לו תתגבר נפשו בו ותנצח את הגופניות ותדבק בקדושתו יתברך ותשלם בו. ומשם יעלה אל מעלה גבוהה יותר והיא הרוח הקדש, שכבר תגיע השכלתו להיות למעלה מחק האנושי. ויכול להגיע דבקותו אל מעלה כל כך גדולה שכבר ימסר בידו מפתח של תחית המתים, כמו שנמסר לאליהו ולאלישע, שהוא מה שמורה על עצם ההתדבקות בו יתברך, שבהיות הוא יתברך שמו מקור החיים, הנותן חיים לכל חי. וכמאמרם ז"ל, שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח, מפתח תחית המתים וכו'. הנה הדבק בו יתברך דבקות גמור, יוכל למשוך ממנו יתברך אפלו משך החיים עצמם, שהוא מה שמתיחס לו בפרט יותר מן הכל, כמו שכתבתי. והוא מה שסיימה הברייתא, וקדושה מביאה לידי רוח הקדש, ורוח הקדש מביאה לידי תחית המתים.

(מסילת ישרים, פכ"ו)

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים

יש לומר שהוא על דרך אמרם ז"ל (מו"ק כח.) **בני חיי ומזונא לאו בזכותא תליא אלא במזלא**. 'של חיה' הוא **בני**. 'של גשמים' הוא מזוני. ו'של תחיית המתים' הוא חיה. וזכותא הוא מעשה המצוה שעל פי השגה ושכל תפיסת האדם, ומזלא הוא המקור שלמעלה מתפיסת האדם והוא בחינת אין, שידוע מספרים הקדושים 'אין מזל לישראל', שבחינת ה'אין' הוא ה'מזל לישראל'.

וזה ענין שלש מפתחות הללו שלא מסרן הקדוש ברוך הוא ביד מלאך. כי המלאך הוא נברא רק ממעשה המצוה שהוא על פי השגת ושכל הנבראים, ושורש שלשה דברים הללו המה מהמקור והשורש שלמעלה מתפיסת הנבראים. ובזה יונח קושיית התוספות שנמסר לאליהו מפתח של גשמים ותחית המתים, שבאמת זה היה מבחינת המקור, כי צדיק גוזר וכביכול הקדוש ברוך הוא בעצמו מקיים, ולא היה מצד שליחות.

(פרי צדיק, חג הסכות אות מג)

שלשה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של גשמים

'עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו' (תהלים קמה טו), מה שכתוב בלשון נוכח 'ואתה', ולא כמו הפסוק שלפניו שאינו מדבר בלשון נוכח, הענין הוא, ע"פ מה שאחז"ל שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח, ואחד מהם הוא מפתח של פרנסה, והטעם לזה הוא, דאילו היה נמסר המפתח של פרנסה לשליח, היו הרבה אנשים שלא היה להם מזון, וכמו שכתוב (שמות כג כ-כא) 'הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו', כי לא ישא לפשעכם', משא"כ כשהקב"ה בעצמו הוא זן ומפרנס, וזהו שכתוב (תהלים קלו כה) 'נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו'.

ועתה מבואר היטב גם הכתוב הנ"ל (שם קמה טו) 'עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו', היינו שאתה בעצמך הוא המפרנס שלהם, וכל אחד ואחד בעתו, וזהו שכתוב אח"כ (שם פסוק טז) 'פותח את ידיך ומשביע לכל חי', היינו שע"י שהוא בעצמו המפרנס, הוא משביע לכל חי, משא"כ אם היה ע"י שליח. וזהו שכתוב תיכף (שם פסוק יז) 'צדיק ה' בכל דרכיו', היינו שע"י שהוא צדיק וחסיד, הוא מתנהג עמם במדת החסד והוא 'משביע לכל חי'.

(חפץ חיים, תהלים)

חפץ לידבק בה לעשות נפשות קדושות אצלם, כדעת חכמי האמת על פסוק (קהלת ד א) 'דמעת העשוקים ואין להם מנחם'. ועל כן אמרו הנה בהפליג השראת כחות טומאה בארץ ותסתלק השכינה, הנה על ידי אחדות תשתלשל הקדושה דרך צנורותם, וגם באשר שם ה' נקרא על ישראל ולא על השאר, אז שם ה' יקרא על אחדות החצונים כי אין זולתם בזה. גם נפשות רבות מהקדושה יתלבשו תוך הקליפות ההם, באופן שעל ידי כן יתלבשו למו ויעשו למו שם, הוא שמו יתברך שיקרא עליהם, ועל ידי כן יתקיים העולם בלי ישראל, וזהו 'ונעשה לנו שם'.

(תורת משה להאלשיך, בראשית יא א-ד)

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל

ויש לפרש ג"כ מה שאמר 'כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות', ר"ל בלא רוחות ממש, כמו 'ורוח אלהים' (בראשית א ב), כי האדם וכל בעלי חיים אי אפשר להם בלא רוחות, שאין הרוח רק התנשבות האויר הקר, ובאויר הזה עומד הכל, שאם אין האויר היה מת האדם וכל בעלי חיים. וכמו שהרוחות קיום העולם כך ישראל, מפני כך ראוי שיהיה מקומם כל העולם, מאחר שאי אפשר לעולם בלא ישראל. ולכך ישראל יש להם התיחסות אל כל העולם, שישראל נותנים קיום אל הכל, לכך פיזר אותם בד' רוחות שהם כל העולם. וכך פירוש הכתוב (זכריה ב י) 'כי כארבע רוחות פרשתי אתכם', ר"ל שפיזר את ישראל בד' רוחות, מפני שישראל הם כמו ד' רוחות, לפי שהם ד' רוחות הנמשכות שהם קיום העולם, כך ישראל יש קיום העולם, ולכך פיזר אותם בד' רוחות שהם קיום כל העולם, לפי שמהם ד' רוחות הנמשכות. ואל יקשה לך מה שהיו ישראל במצריים והוא מקום מיוחד, כי עדיין לא היה לישראל מעלה העליונה הזאת ולכך היו במקום פרטי. והתבאר לך כי עצם גלותם מה שפיזר אותם בד' קצוות העולם מורה זה מעלתם, ודבר זה יש להבין כי היא הוראה גמורה על מעלת ישראל.

(חדושי אגדות למהר"ל, ע"ז י.)

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל

וכמו שענין חבור וקיום נשמת האדם בגופו, הוא ע"י אכילה ושתיה, ובלתם תפרד ותסתלק מהגוף, כן חיבור עצמותו יתברך אל העולמות שהן סוד האדם הגדול, כדי להעמידם ולקיימם ולא תגעל נפשו אותם, גזרה רצונו יתברך שיהא תלוי בעסק התורה ומעשי המצות ועבודת התפלה של עם סגולה, ובלתם היה הוא יתברך מסלק עצמותו יתברך מהם, וכרגע היו חוזרים כולם לאפס ואין. ולכן ארז"ל מאי דכתיב (זכריה ב י) 'כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם' וגו' כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל, והוא שאמרו במדרש (ויק"ר ד ז-ח) 'ברכי נפשי את ה'' וגו' וכי מה ראה דוד להיות מקלס בנפשו להקב"ה, אלא אמר הנפש הזו וכו' הנפש הזאת אינה אוכלת בגוף והקב"ה אין לפניו אכילה וכו'. וכן אמרו בסגנון זה במדרש תהלים (קג א) ומה הנפש אינה אוכלת ואינה שותה כך הקדוש ברוך הוא אינו אוכל ואינו שותה. בהזכירם אכילה ושתיה יותר משאר ההנאות, השמיעונו זה הענין הנ"ל, והוא שהגם שהנפש עצמה לא אוכלת ולא שותה, עכ"ז הרי כל עיקר חיבור הנפש עם הגוף כאחד וקיומו מספר ימיו הקצובים, הוא תלוי ע"י המאכל ושתיית הגוף, כן הענין עם כי ודאי שלעצמות אדון יחיד אין סוף ב"ה איננו נוגע ח"ו שום מעשה המצות ותורה ועבודה כלל ולא אכפת ליה כלל כמ"ש כך הקב"ה אינו אוכל ואינו שותה, וכמש"ל בהמאמרים הנזכרים בפ"ד.

(נפש החיים, שער ב פ"ו)

כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל והענין דהוא ידע דאי אפשר לעולם בלא ישראל, היינו צדיקים עובדי ה' יתברך דעליהם העולם עומד, וכמו שאמרו (חגיגה יב:) על עמוד אחד העולם עומד וצדיק שמו. אלא שכבר אמרו ז"ל (תנחומא וירא ה) גלוי לפניו דעתידין אומות העולם לתרגם התורה ולומר אנו ישראל וכו', ועשו ביחוד יש לו כח זה דפשיטות טלפיים, וממנו עמלק עוד יותר שהוא הראשית דגוים, וממנו המן שהוא כל התמצית דעמלק שלא קם מתנגד לישראל לגמרי כמוהו, ובו שורש כח דמיון זה בהיותו זה לעומת זה נגד יעקב בחר לו יה הוא חושב על עצמו שבו בחר ה' וכמו שאמר (אסתר ו ו) 'למי יחפוץ המלך לעשות יקר' וגו' והמלך סתם הוא מלך מלכי המלכים, וחשב דהוא היותר נבחר אצל ה' יתברך מכל העולם כולו, רק שבאמת הוא מלא זוהמא וטומאה וכל מחשבותיו לגרמיה ושבחירת ה' יתברך הוא רק לעשות יקר וגדולה, מה שאין כן בני ישראל כל מה שמוסיף להם גדולה מקטינין עצמן כמו שאמרו ז"ל (חולין פט.), וכל חפצם בבחירת ה' יתברך בהם היינו לקרבם לעבודתו יתברך.

(מחשבות חרוץ, אות ו)

ד.

האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה

י"ל למה נקיט 'צורבא מרבנן' דקאי על ת"ח רך בשנים, לימא 'האי תלמיד חכם דרתח' בסתם. ונ"ל בס"ד דארז"ל הכעס מקצר ימיו של אדם, דכתיב (איוב יד א) 'קצר ימים ושבע רגז', וז"ש לא מבעיא ת"ח גדול בשנים דרתח, דודאי צריך לומר אין כעסו טבעי מן היצה"ר, דהא קא חזינן דהוא גדול בשנים והכעס מקצר, ובודאי דזה הכעס בא מן התורה דמרתחא ליה, ולכן לא עשה בו נזק, אלא אפילו ת"ח רך בשנים דתוכל לתלות כעסו טבעי מצד היצר, ג"כ לא תימא הכי אלא אורייתא מרתחא ליה.

(בן יהוידע)

ואמר רב אשי כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם וכו'

נ"ל הכונה בזה, כי הברזל קשה מטבעו ולא ביד ישבר, אבל ע"י האש הוא מתרכך. כן הוא הת"ח, אם האש של תורה איננה מרככת המדות הרעות הנטועות בקרבו אינו ת"ח. או הכונה ג"כ כי לכל ענין הנוגע ליהדות ולדין תורה עליו להיות קשה עורף, וכל רוחות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו, וע"ז מסיים רבינא אפ"ה מבעיא ליה לאינש למילף נפשו בניחותא וכו', אף כי עליו להיות קשה כעמוד של ברזל בל לעבור אותו מדעתו, ועכ"ז ירגיל א"ע שלא בכעס יתנהג בכל דרכיו.

(אורח ישרים)

כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והקב"ה השיבה כהוגן וכו' ויבוא כגשם לנו אמר לה הקב"ה וכו' אהיה כטל לישראל

כי גשם פעמים מתבקש פעמים אינו מתבקש, פי' דגשם הוא השפעה הבאה לעומת המעשים לטוב או למוטב, וכשח"ו אין מעשים טובים מה גם להיפוך, יכולה ח"ו לבוא השפעה להיפוך, וכעין גשם המבול. אבל בבחינת טל הוא לטובה לבד, ובא אף בלא אתערותא דלתתא רק אם הוא כלי מוכשר לקבל. ולזה היה צריך שיבואו הברכות ליעקב אע"ה על זה האופן, כי אם היה יצחק אע"ה מברך ליעקב בידיעה שהוא יעקב והוא היה ראוי לברכות מצד מעשיו, ממילא אם היה זמן שישראל ח"ו אינם ראויין לא היה מקום לברכות לחול, אך כיון שיצחק היה סבור שהוא עשו, ברכו בבחינת טל שיתקיימו הברכות לעולם בין ראוי בין אינו ראוי.

(שם משמואל, צו תרע"ב)

ה.

מאי דכתיב בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר וכו' אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה וכו'

וכבר אמרו ירושלם של מטה מכוונת כנגד ירושלם של מעלה, שנאמר (תהלים קכב ג) 'כעיר שחוברה לה יחדו', כי באמת שני הבניינים האלו מכוונין זה כנגד זה ומסכימים זה לזה בין לטוב בין למוטב. והיינו דאמר ליה רב נחמן לרב יצחק, מאי 'בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר' (הושע יא ט), אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן, אמר הקב"ה לא אבא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלם של מטה. והוא עצמו מה שאמרנו תחלה מהיות ההנהגה העליונה מסודרת מהרצון האלהי על כל המעשים האנושיים בלי ספק, אשר זה הענין מייחוד המקום הזה במיטב השפע ראשונה, והתפשטו משם אל כל האקלים המשובח, ואחר כך לכל קצות הארץ.

(עקידת יצחק, שער לא)

אמר הקדוש ברוך הוא לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה

אך הזיווג הוא בהתקרב המאורות אחד אל אחד. ובהתקרבם בדרך זה, מי יוכל להגיד רוב תפארת קדושתם ועוצם גאונם, כי כאש בוערה לוהטים

זה בזה, ונאחזים ביחוד גדול. ומרוב העוז והחדוה, תגיע השמחה אל כל המאורות, ממאור למאור, עד לפני השרש השלם והיחיד אין סוף ב"ה. וברבות השמחה ירבה השפע ממנו לרדת בכל המדריגות. וזיווג זה הוא החסר מן התחתונים, ועל כן אמרו החכמים ז"ל, אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה וכו', כי עד יכונן ועד ישים ירושלים תהלה בארץ, לא יבוא המלך ביאה גמורה בירושלים של מעלה. וברבות התיקון במאורות, יתפשטו הדברים בכוח גדול ויבנה בית המקדש למטה. וכאשר חסר התיקון הזה מפני העוונות נחרב הבית למטה. ועם כל זה לא פסק למעלה, כי לולי פסק היה העולם כולו חרב ברגע אחד, כמו שאמרתי למעלה. רק הוחשך מאד ממה שהיה בתחילה, וגם חסר ממנו השמחה העצומה שהיתה בו מימי קדם, בהיותו משכן כבוד וזבול מנוחה אל המלך. וכאשר יתמו חטאים מן הארץ ישובו הדברים כבראשונה, והאור יהיה יותר והשפע ירבה מאד, ועל כן יבנה עוד הבית הזה למטה וכבודו יהיה גדול מן הראשונים.

(משכני עליון)

ה:

על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי במעשיהם לא נאמר אלא באמרי פי

היינו שלא נחשוב אם כן שהתחלת החסד היה שקר וכך הפרנס ואם כן זהו במעשיהם. לזה אמר דהאמת אינו כן רק 'באמרי פי', שגם זה מהשם יתברך שרצה שיהיה העלם, ועל ידי זה 'ומשפטיך אור יצא', שיהיה האור במשפט, שכולם יודו ויענו אמן בעל כרחם, כי מגיע לכם במשפט אורה וטובה.

(צדקת הצדיק, אות קמא)

רב נחמן ורבי יצחק הוו יתבי בסעודתא וכו' הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה שמא יקרים קנה לושט ויבא לידי סכנה

נראה לפרש כי מצינו במדרש (שיהש"ר פ"ח ז א) כשמת ר' יוחנן קראו עליו בני דורו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב ר"י את התורה וכו'. גם מצינו שהצדיקים מרגישים בלימודם עונג מעין עוה"ב כמ"ש (תהלים קיט קג) 'מה נמלצו לחכי אמרתך' וגו', ושם (פסוק יט) 'ומתוקים מדבש ונופת צופים'. גם ידענו שעיקר לימוד התורה הוא ע"י הקנה, אך אכילה ושתיה הוא ע"י הוושט. ומזה מבואר המאמר, והוא כשלמדו יחד רב נחמן ורבי יצחק, היו טועמים בתורה מעין נעימות עוה"ב, אך כשהרגישו שנחלשו ע"י הצום והתענית אז ע"כ היו פוסקים לימודם כדי לאכול לקיים גופם מעט כדי שיוכלו אח"ז לחזור ללימודם. וכמ"ש (משלי יג כה) 'צדיק אוכל לשובע נפשו', ר"ל שכוונת אכילתו הוא רק שיהיה לו מזה כח להשביע נפשו בתורה. והנה אותם הקדושים כשישבו לאכול מיד שאל רב נחמן מרבי יצחק שיאמר לו איזה דבר תורה, והשיב לו הכי אמר רבי יוחנן אין מסיחין בסעודה. ר"ל אין מדברין דברי תורה בסעודה, והפעם שמא יקדים קנה לוושט, שאם גם בזמן סעודה יקדים הקנה בעסק התורה קודם שהכניס לוושט שיעור מאכלו, יש חשש שע"י שיתלהבו בחשק התורה ישארו בלא אוכל וח"ו יבואו לידי סכנה ע"י הרעבון, ובא אח"כ רבי יצחק ונתן טעם לדבריו.

(עיני יצחק)

יעקב אבינו לא מת

מדת האמת אין בו מיתה ועל האמת יחיה האדם לחיים הנצחיים, והלשון מורה, אמת - 'אי מת', כמו (שמואל א' ד כא) 'אי כבוד'. וארז"ל יעקב אבינו ע"ה לא מת, כמו שדרשו בפסוק (ירמיה ל י) 'הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים', מקיש זרעו לו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, וזה מפני שאחז במדת האמת דכתיב (מיכה ז כ) 'תתן אמת ליעקב'. וב'אמת' נקרא הקב"ה לקוראיו דכתיב (תהלים קמה יח) 'קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת', ועושה רצונם.

ולא תאמר הצדק והאמת שאדם עושה לאוהביו ורעיו, כי בזה מחוייב האדם לעשותו מצד החיבור והיישוב עם הבריות כדי שלא יתרחקו ממנו בני אדם ויהא נבדל מהם כצפור בודד על גג, אלא הצדק והאמת שאדם מתנהג עם שונאיו מבקשי נפשו, יתנהג עמהם בקו היושר ובמדת האמת והצדק, ובזה ימסרם השם יתברך בידו.

(תורת המנחה, נשא)

יעקב אבינו לא מת

'ויצו יוסף את עבדיו את הרופאים לחנוט את אביו ויחנטו הרופאים את ישראל, וימלאו לו ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנוטים ויבכו אותו מצרים שבעים יום' (בראשית נ ב-ג). הנה אמרו רבותינו ז"ל כי יעקב אבינו לא מת ואיך נחנט. אך לזה נשית לב אל אומרו 'את עבדיו את הרופאים', מאי 'את'. ועוד אומרו 'ויחנטו הרופאים', כי ידוע שהרופאים חנטו אותו, והיה לו לומר 'ויחנטו את ישראל'. וגם אומרו 'ישראל' מיותר, והיה די יאמר 'ויחנטו אותו'.

אך הנה יוסף חשב כי מת כדרך כל הארץ ויצו לחנוט אותו. והנה דרך העולם שעבדי המלך שימות יוציאו קרביו וירחצום במים ואחר כך הרופאים יחנטו אותו. אמר כי צוה 'את עבדיו' וגם 'את הרופאים לחנוט', שהוא, 'עבדיו' לפתוח בטנו ולקנח קרביו וקרבו שיוציאו ממנו, ואחרי כן 'את הרופאים לחנוט'. אך לא היה כן בפועל, רק 'ויחנטו הרופאים', אך עבדיו לא עשו דבר. והוא כי הכיר בו יוסף כי לא מת ממש, כי יעקב אבינו לא מת, ועל כן לא נגעו בו לפתחו להוציא את קרביו, וזהו 'את ישראל', כמות שהוא. וריבה ה'את' לומר, שעם קרביו וקרבו נחנט.

ושמא תאמר, אם כן למה בכדי חנטו חנטייא והשלימו לו מ' יום, לזה אמר 'וימלאו לו ארבעים יום', לא שהיה צריך כל כך, כי כחי היה, רק על כי 'כן ימלאו' וגו'. ושמא תאמר אם כן למה צוה לחנוט אותו ואינו כמת, לזה אמר 'ויבכו אותו מצרים', שאם לא כן לא יבכו אותו כי חי יחזיקוהו ויחשבוהו לאלוה ויעבדוהו כיראתו, כמו שאמרו ז"ל (ב"ר צו ה) פן יחשבוה לאלוה, על כן צוה יחניטוהו ממש כמת, ובמקום עבודה אדרבה בכו אותו על מיתתו ולא עבדוהו.

(תורת משה להאלשיך, בראשית נ ב-ג)

יעקב אבינו לא מת

ולהבין למה אמר ליה זה דיעקב לא מת, מוכרח הוא, דקשה רבקה התנבאה 'למה אשכל גם שניכם יום אחד' (בראשית כז מה), דעשו ויעקב ימותו שניהם ביום אחד, הא לא נתקיימו נבואתה, דיעקב מת במצרים, ועברו ימי בכי וחניטה והובא לארץ ישראל, ולאחר האבל כאשר הושם במערה בא עשו לערער, ושם קטלוהו חושים בן דן, ואיך היה ביום אחד. אבל אם יעקב באמת לא מת, ואימת חל עליו שם מיתה, כאשר הוקבר ונגנז בארץ ונפרד מחיים שם קרוי שם מיתה, וזהו היה בעת הקבורה, ואז נקטל עשו, ושפיר קרינן 'למה אשכל' וגו', ומוכח מזה דיעקב לא מת, וזהו לפירש"י, אבל לפי יתר מפרשים, ד'למה אשכל שניכם' הוא רק מליצת הענין, ו'יום אחד' לאו דוקא, רק דיהיו מתים זה בסבת זה, אין כאן ראיה.

(יערות דבש, ח"ב דרוש יא)

יעקב אבינו לא מת

כי האנשים מתחלפים במדריגה אין כל אחד שותה ממה ששותה חבירו, כי יש שותה מן המקור, והוא מעיין החיים, ולשעה פוסק המקור ונסתם, וזה מדת כל האנשים. אבל יעקב אבינו בשביל ששתה מן המקור שהוא בלא קץ ובלא תכלית, ועד שם הגיע, שהרי ברכת יעקב היה כדכתיב (בראשית מט כו) 'ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם', וברכתו בלי מצרים כמו שאמרו חז"ל, ובשביל זה לא פסק ממנו המעיין הזה לעולם, אף ביסוד עולם אשר שם הנשמות בלא גולם וכו'. נמצא כי יש ג' מדריגות, האחד הוא יעקב אשר זכה להיות בחיים אף במיתתו, בעבור שנתברך בלי שיעור וגבול. השני סתם בני אדם אשר בעולמם מתדבקים במעיין, והוא פוסק כשיגיע זמנם. השלישי העני אשר נחשב כמת אף בעת חייו מפני שאין לו דבר, והוא מת ויבש, ונחשב כמת אף בעולם הזה.

(גור אריה, שמות ד יט)

יעקב אבינו לא מת

והנה איתא בלקוטים מהרב הקדוש רבי פנחס מקארעץ זצ"ל שבנרות חנוכה יש התגלות אורו של משיח, והוא לרמז דברינו הנ"ל וכמו שאמרנו במה שאמרו 'יעקב אבינו לא מת', והיינו מפני שהיה בתכלית שלימות הקדושה כמו אדם הראשון קודם הקלקול, וכן אליהו שלא חטא הוא חי וקים לעולם, אבל שאר הנפשות בהכרח לטעום טעם מיתה על ידי שנדבק בהם מעטיו של נחש. אמנם דוד המלך ע"ה הוא 'הגבר הוקם על'

(שמואל ב׳ כג א) שהקים עולה של תשובה (מו״ק טז:), היינו שיכול ליתקן גם הפגם שמקודם שיהיו נעשות כזכיות, והיינו שיתברר שגם זה היה מהשגחתו יתברך מקודם כמו שאמרו (שבת פט:) אם יהיו חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות משמת ימי בראשית. והיינו שיתודע שכן היה מסודר לפניו יתברך והוא בחינת לאהפכא חשוכא לנהורא. וזה שורש אורו של משיח בן דוד שהמה חיי עולם שיתבררו שכל הקלקולים היה מהשגחתו יתברך ויתוקנו ביתר שאת להיות טוב מאד יתר מצדיק מעיקרו שהוא בחינת משיח בן יוסף שלא יהיה לו קיום.

(פרי צדיק, לחנוכה אות ו)

יעקב אבינו לא מת

איתא במדרש (ויק״ר לו ד) שאמר הקדוש ברוך הוא עולמי עולמי מי בראך יעקב בוראך וכו׳, שהוא מקים כל הבריאה על ידי עסק התורה, כי נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, וזכה לזה יעקב בזכות שהיה ׳ישב אהלים׳ (בראשית כה כז), והוא השלים מדרגת אדם שפגם [אוצר החכמה] הנחש בדבורו, והוא יעקב שהלך בערמה עם עשו כמו הנחש עם אדם. ולכן אמרו רבותינו ז״ל שיעקב אבינו לא מת, שהיה דבוק בעץ החיים כמו אדם הראשון קודם חטאו, וישראל גם כן היו זוכים לזה במתן תורה כמו שאמרו רבותינו ז״ל (ע״ז ה.) ׳אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם׳ (תהלים פב ו).

(אור תורה, אות לח)

יעקב אבינו לא מת

היינו החלק יעקב שמושרש בלב איש ישראל, לא מת. ואף אם היא בחינת ׳מת׳ במעשיו, עם כל זאת, נקודה זו נשארת, כי לא יגע בה שום חטא ועון ואשמה.

(קול מבשר, ח״א ספר תהילים)

יעקב אבינו לא מת וכו׳

או יש לומר ׳ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו׳ (דברים ד לז). דהנה אא״ז זללה״ה אמר על הגמרא ׳יעקב אבינו לא מת׳ שהוא רמז על התורה דכדנשה [18/06/2018] שלא תבטל לעולם שהיא נצחית, ואמרתי לסיים על דרך זה גם שאר דבריהם זכרונם לברכה שמקשה הגמרא ׳וכי בכדי חנטו חנטייא׳ היינו שבאמת אנו רואים במורגש שיש ביטול להתורה, כגון סיפורי מעשיות מה דהוי וכעת אין, ותירץ מקרא אני דורש (ירמיה ל י) ׳כי הנני מושיעך וגו׳ את זרעך מארץ שבים׳, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, עד כאן לשונו. והיינו כשאנו דורשים איזה מקרא, על כרחך אנו מקשים ומבטלים אותו לגמרי בקושיות עד שבא לדרשות רבים וענפי התורה המתפשטים מהפסוק ההוא, וזהו מתוך הקושיא שבתחלה היו משברים ומבטלים הפסוק לגמרי שמתפשטים להרבה פשטי תורה ולימודים היוצאים משם, וזהו בחינת ׳זרעו׳ היינו שנולד מן התורה ונתרבה מן המקרא, וזהו ׳מקיש הוא׳ היינו התורה, ׳לזרעו׳, ׳מה זרעו בחיים׳, היינו אין לו ביטול רק אדרבה ניתוסף בכמה פנים, ׳כך הוא׳ עצמו ׳בחיים׳, אף שנראה שיש לו ביטול, בודאי היא נצחית, והמשכיל יבין.

(דגל מחנה אפרים, ואתחנן ד״ה או)

יעקב אבינו לא מת וכו׳

ודבר זה הוא על ידי הקדושה הגמורה שבזרע יעקב שגם כל עניני הגופניים הם כולם לה׳ לבדו. דעל כן אמרו ׳יעקב אבינו ע״ה לא מת׳, כי מי שכל עניניו הגופניים בקדושה כיעקב לא שייך ביה מיתה כלל. ואף על פי שחנטו חנטיא וקברו קבריא היה רק למראית עין בעולם הזה עלמא דשיקרא שאין האמת דיעקב נגלה בו לעין כל, וגם כל זרעו אף העמי הארצות נקראים בשם יעקב כמו שאמרו (ב״מ לג:) שיש בהם גם כן קדושה זו אלא שהוא בעולם הזה בהעלם עצום. ומי שזוכה להשלים מדריגתו בעולם הזה עד שיגיע למדריגת רוח הקודש שהוא המדריגה האחרונה והעליונה שיוכל להגיע אליה בעולם הזה, אפילו העם הארץ לאחר שהגיע לכך כבר הגיע לשורש אחיזתו בדברי תורה, דלעתיד ׳כולם ידעו׳ וגו׳ (ירמיה לא לג).

(ישראל קדושים, אות ו)

יעקב אבינו לא מת וכו׳

וחז״ל נתעוררו ׳יעקב אבינו לא מת׳, ופריך בגמרא, ׳וכי בכדי חנטו חנטייא׳ וכו׳, ותירץ ׳מקרא אני דורש, ׳וזרעך מארץ שבים׳ (ירמיה ל י) מה זרעו בחיים אף הוא בחיים׳. ולכאורה עדיין הקושיא במקומה עומדת, ׳וכי בכדי חנטו חנטייא׳, וכלפי דברינו יתפרש שפיר, ׳יעקב אבינו לא מת׳, כלומר בחינת מדתו לא נפסקת, כי אם ׳נאסף אל עמיו׳, פרטי חלקיו נאספים ונקבצים בכללות עם ישראל, וכלם בכלל המה קומה שלימה של יעקב אבינו, כאמור. והמקשן לא הבין הכוונה, ופריך ׳וכי בכדי חנטו חנטייא׳, לזה בא התירץ, באמת גופו הקדוש והפשוט חנטו, כפשוטה של התורה, אשר אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אמנם ׳מקרא אני דורש׳ להבין פנימיות הדבר, אשר מדתו הקדושה והבהירה שנעשה מרכבה אליה, אינה נפסקת עולמית, כי אם ׳ויאסף על עמיו׳, כל זמן שהולכים בתורה ועבודה לעשות כמעשהו, כל אחד ואחד לערך בחינתו המקובץ בו, ובהאספם יחד נקראים יעקב שלם. ונלמד ממקרא ׳וזרעך מארץ שבים׳ וגו׳, ׳מה זרעו בחיים׳, הכוונה שמקשרים את עצמם לחי החיים, עם פרטי מעשיהם דבוקים וחבוקים בשמו יתברך, ׳אף הוא בחיים׳, בחינתו הכללי בחיים, בכלליות כל ישראל, הן המה יעקב שלם. וזה כוונת המדרש, ׳ויחן שם ישראל נגד ההר׳ (שמות יט ב), ישראל סבא, כיון שהכינו בני ישראל בקדושה וטהרה במלא קומתם לקבלת התורה, ממילא נאסף בכללותם ישראל סבא, ונעשה בחינת קומה שלימה, וזה עיקר החניה של ישראל דלעילא, כשנאסף אל עמיו.

(אור המאיר, בלק)

יעקב אבינו לא מת אמר ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קבריא וכו׳

לשון ׳וכי בכדי׳ לא שייך כאן, רק ה״ל למיפרך ׳והא ספדו ספדייא׳ וכו׳, וגם מה מתרץ לו התרצן ׳מקרא אני דורש׳. ואמרתי דרך דרש ע״ד דאי׳ בש״ס דכתובות פ׳ הנושא (קג.) רבי אתא לביתיה כל מעלי יומא דשבתא וכו׳ תו לא אתא כדי שלא להוציא לעז על צדיקים הראשונים, וא״כ ודאי ר׳ יוחנן דאמר ׳יעקב לא מת׳ ס״ל דלכך כתיב בקרא דספדו ספדייא וחנטו וכו׳ כדי שלא להוציא לעז על צדיקים ראשונים, וא״כ שפיר מקשה וכי בכדי ספדו לו, אלא ודאי שלא להוציא לעז על צדיקים הראשונים, וא״כ התורה מכסה ואתה מגלה, כדאמרינן בשבת אצל מקושש, ועל זה שפיר השיב ׳מקרא אני דורש׳ וא״כ אין התורה מכסה וק״ל.

(עיון יעקב)

יעקב אבינו לא מת אמר ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קבריא אמר ליה מקרא אני דורש וכו׳

הנה הקושיא עדיין לא מתורצת, וצריך לומר דלא חש להא קושיא, כי באמת גם המקשן לא הקשה אלא וכי בכדי חנטו חנטיא, ולא מקשה והאיך חנטו חנטיא כי איך חונטין לחי. רק דזה מבואר במפרשים דח״ו לא שלטה ידי הרופאים בבשר הצדיק לחתכו ח״ו, רק דהחניטה היה מבחוץ, ולכך לא מקשה רק וכי בכדי חנטו, דמת צריך לחניטה לשמרו מן הכליון ומן התולעים, מה שאין כן החי אינו צריך לחניטה, וזה פשוט ואמת בדברי המקשן. וכיון דזכינו לזה גם הא לא קשיא, דהא אף אם היה מת קשה להעלות על לב דניחוש שבצדיק כזה ימשול בו רימה, ובאמת יש דיעה אחת במדרש (ב״ר ק ג) דלכך מת יוסף קודם לאחיו, מפני שצוה לחנוט את אביו, דאמר הקב״ה וכי אני איני יכול לשמור צדיקי, אך מסיק שם במדרש דלא חטא יוסף בזה, דכן היה צוואת יעקב דכתיב (בראשית נ יב) ׳ויעשו לו בניו כן כאשר צום׳, עיין שם. והנה נ״ל דכונת יעקב היה בזה כדי להוציא מלב המצרים שלא יטעו אחריו, והראה להם כי כמוהו כאיש אחר וצריך לחניטה, והבן.

ולפי זה מיושב הקושיא וכי בכדי חנטו חנטיא, וכן הקושיא וכי בכדי ספדו ספדיא לא קשיא, דאדרבה מכאן יהיה מוכח בבירור דלא מת, דהא לא מצינו שספדו אותו בניו רק מצרים הטועים וסוברים שמת, כמבואר בפסוק (שם פסוק ג) ׳ויבכו אותו מצרים׳. דקשה דהוה ליה למימר ׳בניו ומצרים׳, דבניו הם העיקר. וכן ׳אבל כבד זה למצרים׳ (שם פסוק יא). אלא ודאי דבניו הם היודעים דלא מת, ואין שייך בו הספד ובכיה, רק הא דכתיב ביוסף (שם פסוק א) ׳ויפול על פני אביו ויבך׳, מבואר בזוהר דהוא ענין נסתר, ואפשר דאז אתיידע ליוסף דאביו לא מת, והודיע לאחיו כנ״ל. וכן ׳וכי

בכדי קברו קבריא׳ לא קשיא, דשם מקום מנוחתו עד שיהיה לו רשות לצאת, וזה ברור ואמת.

(ישמח משה, ויחי)

אוצר החכמה

יעקב אבינו לא מת אמר ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא אמר ליה מקרא אני דורש וכו׳

באופן אחר יל״פ קושייתם ז״ל ׳וכי בכדי חנטו חנטיא׳ וכו׳, דגם רב נחמן ידע שטעם החנטה היה להסתיר הענין כדי שיהיו סבורין עליו שמת, אלא שהקשה לו דהרי היה בזה נס נפלא, שיהיו עסוקין בו זמן רב בחנטה והספד וקבורה, ובכל אריכות הזמן ההוא לא נודע להם מהותו ולא ראו בו סימני חיים, שהוא דבר שאי אפשר אלא בדרך נס, וידוע שקב״ה לא עביד ניסא למגנא, ולכאורה מאי צורך היה לנס זה שיתעסקו עמו אחרים, וזה שדייק לומר ׳וכי בכדי חנטו׳ ולא שאל ׳למה חנטוהו׳, אלא ׳וכי בכדי חנטו חנטיא׳, ר״ל מה צורך היה לנס במעשה החנטה, והלא קב״ה לא עביד ניסא בכדי, וע״ז השיב לו רבי יצחק ׳מקרא אני דורש מה זרעו בחיים אף הוא בחיים׳, וכפירושי (ד״ה אף) שיביאנו בגולה כדי לגאול את בניו לעיניו וכו׳, וראתה חכמתו ית״ש שהוא צורך הגאולה, שישאר יעקב אבינו בחיים ולעיניו הקדושות יגאלו את בניו בזמן הגאולה, ולפי שהוא מקושר לגאולתן של ישראל ההכרח להסתירו כמו על העניינים השייכים אל הגאולה, כגון השתלשלות מלכות בית דוד שהיה בסוד נפלא מהמקטריגים כידוע מספה״ק. ובזה מתורץ שלא היה הנס למגנא, כי צורך גדול היה להסתיר הענין. ומיושב ג״כ בזה למה לא הביאו חז״ל ראיה מן התורה שיעקב אבינו לא מת, כקושיתנו לעיל, אמנם עיקר כוונתו לתרץ שהיה צורך להסתיר הענין מפני שהוא מקושר עם גאולתן של ישראל, ונתבאר לנו כן ממה שהוקש הוא לזרעו ׳מה זרעו בחיים אף הוא בחיים׳ וכפרש״י ז״ל שלעיניו הקדושות יגאלו את בניו.

(דברי יואל, ויחי)

יעקב אבינו לא מת וכו׳ מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים

מקשים מכל מקום קשיא וכי בכדי חנטוהו כו׳, ונראה דכך הוא פירוש הגמרא, דאיתא בבבא בתרא (קטז.) גבי דוד נאמר ׳וישכב דוד׳ לפי שהיה מניח בן ממלא את מקומו ע״ש, והכי פירושו ׳מה זרעו בחיים׳ דהיינו שהם צדיקים הנקראים חיים כמו שאמר הכתוב (ישעיה ס כא) ׳ועמך כולם צדיקים׳, אלא מי מעכב שאור שבעיסה מעכב ושעבוד מלכיות. ׳אף הוא בחיים׳ כאלו לא מת. וכמו שיעקב אבינו עליו השלום היה לו צער גידול בנים, וכל מגמותיו היה על בניו להשפיע להם כל טוב, למען יהיו צדיקים גמורים שלא יהיה להם שום מניעה בעבודת הבורא יתברך שמו, כן הצדיק ההולך בעקבותיו המשגיח על העולם להשפיע להם תמיד נקרא בשם ׳יעקב׳. ונוכל לומר להכי אהדריה קרא וקראו ׳יעקב׳, לרמז שצורך גדול הוא המדרגה הזאת להשפיע לישראל כל צורכיהם, אבל אברהם כשהוסיף לו השם יתברך אות ה׳ על שמו היה נשאר קשור בעולמות העליונים ולא ירד שוב ממדרגתו.

(נועם אלימלך, שמות)

יעקב אבינו לא מת וכו׳ מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים

דהנה בארנו כבר בחינת מדות האבות נאסף עם בנ״י לזרעם אחריהם בכל דור ודור, ובחינת יעקב אבינו בפרט אמרו חכז״ל (ב״ר סח יב) כי צורתו של יעקב חקוקה בכסא כבוד, נמצא כל עניני המצות ושרשי בחינותיהם נוגע עד יעקב אבינו ע״ה, והוא מתעורר עמם בכולם לטוב כמו שנאמר (דברים ה א) ׳שמע ישראל׳, ׳ושמעו אל ישראל אביכם׳ (בראשית מט ב), ׳דבר אל בני ישראל׳ (שמות יד ב), הכל רומז לישראל סבא (ב״ר עד יא). וכמוה כל הטובות והשפעות הבא לבני ישראל שייכים לו ׳יגל יעקב ישמח ישראל׳ (תהלים יד ז).

(תפארת שלמה, וישלח)

יעקב אבינו לא מת אמר ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא אמר ליה מקרא אני דורש וכו׳ מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים

המאמר הזה נפלא מאוד, למה לא דרש כן באברהם ויצחק, שהרי כתיב מיתה ואסיפה כיעקב, ומאי יעקב שדרש ביה לא מת וכתיב ביה מיתה ולא דרש באברהם ויצחק. וא״ת מהיקשא ד׳אל תירא׳ וגו׳ וכי זרע יעקב אינו זרע אברהם. ולביאור הסוד הזה דע כי יעקב ע״ה לא שלט בו היצה״ר ולכן לא נתנסה בשום נסיון. כי אברהם נוסה בעשר ויצחק בעקידה. ובעבור שלא שלט בו היצה״ר הוליד י״ב שבטים כולם חסידים והיתה בידו הבטחה שאם לא ימות אחד מבניו בחייו שלא יראה נפשו שחת, כמו שדרשו רז״ל בפסוק (בראשית לז לה) ׳כי ארד אל בני אבל שאולה׳. ולכן לא שלט בו יצה״ר מלאך המות הבא ממדת הדין, כי הוא דבק במדת ה׳ אלהים אמת בעודו בחייו, והוא אלהים אמת חיים ומלך עולם, ולכן כתיב אצלו (הושע יב ה) ׳וישר אל מלאך וגו׳ ויוכל לו׳, ואמרו במדרש זה המלאך מלאך המות היה, הנה מכל אלה המאמרים נראה כי לא שלט בו מלאך המות ודע זה.

(שושן סודות, אות רסב)

יעקב אבינו לא מת אמר ליה וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא וקברו קברייא אמר ליה מקרא אני דורש וכו׳

מ״מ צריך להבין שהקושיא במקומה עומדת. ועוד למה לא הקשו יותר שהרי מפורש שנקבר במערת המכפלה, ואם לא מת ונשאר בחיים לא שייכת קבורה. ונראה דהנה במדרש (ב״ר צו ד) ׳ושכבתי עם אבותי׳ (בראשית לז ד) אמר הקב״ה חייך אתה שוכב ואין אתה מת, ובילקוט הגירסא אתה נטמן ואין אתה מת. ונראה הפירוש עפ״י מ״ש האריז״ל ענין מיתה וקבורה כדי שחלקי הרע שנשתאבו בגוף האדם מחטא אדה״ר יתעכלו בעפר ויעמוד לתחיה נקי בלי שום פסולת, עכ״ד. וכברש״י בפסוק (תהלים עח לט) ׳ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב׳, כי בשר המה ויצה״ר טמון בלבם והוא רוח הולך כשימותו ולא ישוב אותו רוח בהם לעוה״ב כשיחיו אין יצה״ר שולט בהם, עכ״ד. וע״כ יעקב אבינו ע״ה שהיה נקי בלי שום פסולת ולא היה נמצא בו שום חלק רע כלל, אין בו ענין למיתה וקבורה כלל, והקבורה היתה רק הטמנה לגוף אחר שהנפש עלתה לשמש במרום, וכמו הפושט לבושו והטמין אותו לעת הצורך ואין זה מיתה כלל, כי מיתה הוא לשון השפלה כבמדרש, ואצלו לא היתה השכיבה השפלה כלל לא לנפש ולא לגוף, כמו שאין השפלה למלבוש כשפושטין אותו ומניחין אותו בארגז. זהו הפירוש ׳יעקב אבינו לא מת׳. ולפי״ז לא היה מקום להקשות מקבורתו במערת המכפלה כלל שהיתה בחינת הטמנה, אלא הקושיא היתה ׳וכי בכדי ספדו ספדנייא וחנטו חנטייא׳, דמ״מ לא שייך אצלו חנטה והספד, אחר שהיתה השכיבה בזה האופן.

(שם משמואל, ויחי תרע״ה)

ו:

דאמר רב יהודה מיטרא בעלה דארעא הוא

מחום הכפה מזיעת מים ומהם הגשם, כאדם שנותן כלי בבית המרחץ והוא מלא מים מפני החום מזיע למעלה, כל שכן מפני חום השמש, האש הגדולה הם זכרים, וכשיורדים התהומות למטה תאובים ושני טיפות עולות מן התהום כדכתיב (תהלים מב ח) ׳תהום אל תהום קורא׳, כי הם נקבות והנקבה מתאוה לזכר כך הארץ והתהום מתאוים לירידת הגשם, ׳האי מטרא בעלה דארעא׳, לכך כל טהרת טבילה במים או באש ׳תעבירו באש וטהר׳ (במדבר לא כג), לפי שהמים יצאו מרטיבות דבור קדשו, והאש מכח חום הדבור, משניהם בלל ועשה השמים, ועל כן מברכין על המים ׳שהכל נהיה בדברו׳, ובכחו המים תלויין, במאמר הקב״ה ברוך הוא וברוך שמו לנצח.

(סודי רזיא, אות מ)

ז:

אמר רבי אבהו גדול יום הגשמים וכו׳

גראה בכונתם דמה שאמרו גשמים היינו גשם היורד מן השמים והוא השפע רוח קדושה שבאים ע״י התעוררות דלמטה כמו הגשם שבא ע״י האד העולה מן הארץ.

(אמת ליעקב)

גדול יום הגשמים מתחיית המתים דאילו תחיית המתים לצדיקים ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים

עיין במפרשים ויתכן עפ״י דאיתא לקמן דאין הגשמים יורדים אא״כ נמחלו עונותיהם של ישראל. נמצא דביום הגשמים נמחלו העונות

של הרשעים ג״כ. ואילו בתחיית המתים כתיב (דניאל יב ב) ׳ואלה לדראון עולם׳.

(לשמוע בלמודים)

אמר רב יהודה גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה וכו׳

נ״ל כי המליצה בזה הוא כמאמרם ז״ל באבות (פ״ג מי״ז) ׳אם אין קמח אין תורה׳ וכו׳, הרי שתים אלו תלויות זה בזה, כי באם שאין לו מה לאכול איך יוכל לעסוק בתורה, ולולא הגשמים המצמיחים מאכל לבני אדם הלא לא יכלו לעסוק בתורה כי היה מת ברעב. ולולא התורה לא היה העולם קיים כי ׳אם לא בריתי׳ וגו׳ (ירמיה לג כה). ע״כ ׳גדול יום הגשמים כיום שנתנה בו תורה׳ כי תלויים המה זה בזה.

(אורח ישרים)

גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה וכו׳ רבא אמר יותר מיום שניתנה בו תורה שנאמר יערף כמטר לקחי מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול

נרמז בכאן על יום חג שמיני העצרת, וכינו אותו בשם ׳יום הגשמים׳ על שם שמברכים בו מוריד הגשם ונעשה בחינת גשמים יורדין, ואיתא במדרש תנחומא (פנחס טו) שהיה מהראוי להיות שמיני עצרת אחר החג חמישים יום כשם שיש מפסח ועד עצרת, אלא אמר הקב״ה חורף הוא ואינן יכולין להניח בתיהם לבא לכאן, אלא עד שהן אצלי יעשו עצרת, מנין ממה שקראו בענין (במדבר כט לה) ׳ביום השמיני עצרת׳ וגו׳ עכ״ל. ומזה נבין בדעתינו שיש בידינו לתקן התיקונים מיום ראשון דסוכות עד שמיני עצרת כמו שאנו מתקנים מפסח ועד עצרת בימי ספירה לתקן עץ החיים, ומסתמא דרך אחד לימים אלו ואלו למביני מדע. ומהראוי היה גם כן לתקן זה בשבעה שבועות, אלא שחס הקב״ה עליהם כנ״ל במדרש. ולזה רמזו חז״ל ׳גדול יום הגשמים׳, היינו שמיני עצרת, ׳כיום שניתנה בו תורה׳, שהוא חג השבועות.

(עבודת ישראל, שמיני עצרת)

כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים וכו׳ וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות

ולזה הוא מבואר, כי העובר על ג׳ עבירות מחולפות ג׳ מיני פגעים רעים עומדים על ימינו לשטנו, והשמות הרמוזים באותיות הכתובות באותן האזהרות בתורה הם הם נצבים לעומתו להכריעו לכף חובה, ולדחותה במקום אשר לא יוכל קום, משא״כ העובר על עבירה אחת ג״פ. ועל ענין זה אמר הכתוב (דברים ד מד) ׳וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל׳, ואמרו ז״ל זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות, כי סם חיים הוא כולל הקרבת תועלותיו והרחקת נזקיו, וסם המות בהיפך, והרי התורה היא מגינה לפני בני ישראל להרחיק נזקיהם, וגם היא מכינה לפניהם דברים הצריכים להם, ולכן סמך פסוק זה להבדלת הערים לנוס שמה הרוצח, ואמר מיד ׳וזאת התורה׳ וגו׳, כלומר התורה היא מגינה לכל החוסים בשם יתברך שלא יארע להם שום נזק מרציחה ולא משום דבר אחר.

(בית אלקים, שער התשובה פי״א)

כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת וכתיב אותו תשחית וכרת הא כיצד אם תלמיד חכם הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרת ואם לאו אותו תשחית וכרת

וצריך להבין מה ראו על ככה לדרוש כן. ונ״ל שהיה קשה מאחר דאמר ׳כי ממנו תאכל׳ פשיטא ש׳לא תכרות׳, ולכן דרשו חכמינו זכרונם לברכה ׳אם תלמיד חכם הגון הוא ממנו תאכל׳ שילמוד ממנו ויאכל פריו פרי תבונה, ולא יאמר הרב על ידי שילמד ממנו יעכב אותו מתכליתו, כי אמרו חכמינו זכרונם לברכה (אבות פ״ד מ״ה) ׳כל הלומד על מנת ללמד מספיקים בידו ללמוד וללמד׳, פירוש מאחר שטרח ללמד לאחרים מספיקים לו שתלמידיו מחכימים אותו ויעלה מעלה, על דרך ׳מתלמידי יותר מכולם׳. וזה כונת הכתוב ׳ואותו לא תכרות׳, שלא יהיה כריתת תכליתך על ידו וק״ל.

(כתב סופר, שופטים)

אם תלמיד חכם הגון הוא ממנו תאכל

נ״ל בס״ד ע״פ מ״ש רז״ל ׳שיחתן של ת״ח צריכה תלמוד׳, פירוש הת״ח גם מדברי חול שלו ילמדו העולם יראה וחכמה, אך זה אינו אלא בת״ח הגון שהוא צדיק, ולז״א ׳ממנו תאכל׳ ממנו דייקא, ר״ל מגוף העץ תאכל, שיהיה העץ ראוי לאכילה חוץ מן הפירות, ולכן קראו בשם ׳הגיו׳ ולא אמר צדיק או כשר, ד׳הגון׳ למפרע ׳נוגה׳, שיהיה מאיר לעולם שהכל נהנים ממנו.

(בן יהוידע)

למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה׳ לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי

דע״ל ידי חבורה מתרחבת הידיעה יותר, מה שאין כן כשהוא לומד יחידי וכמו שאמרו חז״ל (ברכות סג:) ׳חרב על הבדים ונואלו׳ (ירמיה נ לו), חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה בד בד, ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ׳ונואלו׳. וגם אמרו למה נמשלו דברי תורה כאש שנאמר ׳הלא כה דברי כאש נאם ה״, לומר לך מה אש אינו דולק יחידי [עץ אחד אינו דולק, אלא ב׳ או ג׳ ביחד], אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי. ואיתא במדרש (שיהש״ר פ״ח יב א) שני חברים שהיו עוסקין בדבר הלכה ונכבשין [היינו נוחין] זה לזה בהלכה, עליהן הכתוב אומר (מלאכי ג טז) ׳אז נדברו יראי ה׳ איש את רעהו ויקשב ה׳ וישמע׳, ואין דיבור אלא לשון נחת, שנאמר (תהלים מז ד) ׳ידבר עמים תחתינו׳. ולא עוד, אלא שאם טעו הקב״ה מחזיר להן טעותן, כמו שנאמר (מלאכי שם) ׳ויקשב ה׳ וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו׳. ׳וישמע׳, להם. ׳ויכתב׳, שהוא כותב על לבם, כמו דאמר (ירמיה לא לב) ׳ועל לבם אכתבנה׳. ׳ספר זכרון לפניו׳, שהוא מזכירה להם. וגם מחמת זה שהידיעה מתרחבת יותר, רצון השם יתברך שהאדם ילמד בחבורה כדדרשו חז״ל (ברכות סג:) על הפסוק (דברים כז ט) ׳הסכת ושמע ישראל׳ וגו׳ עשו כתות כתות ועסקו בתורה עי״ש בגמרא.

(שם עולם, ח״א פכ״א)

למה נמשלו דברי תורה כאש וכו׳ למה נמשלו דברי תורה למים וכו׳

ועל כן התורה ׳יערוף כמטר׳ שמסיר הקשיות דלב האבן דיצר הרע ומכניס הקשיות דדברי תורה ׳הלא כה דברי כאש׳, דעל כן נמשלה לאש ומים, שהיא כמים לכבות אש דיצר הרע שהוא גם כן אש כמו שאמרו (קידושין פא.) חזי דאת נורא וכו׳, רק שהוא אש זרה ונכבה על ידי מימי התורה, והוא כמטר דמוליד גם כן ברקים ורעמים השופכים אש.

(ליקוטי אמרים, אות טז)

חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין

והוא כי אין אדם מכיר בחסרונו ורואה נגעו, וכאשר ילמד לבדו, מי יגלה קלון עונו, ותהי עונו על עצמו, כי לא ידע מנבלותו ומדותיו הפחיתיות, ולכך ממש חייב חרב, ויתטפש, כי אין לך שטות וכסילות יותר מהעונות ומדות המגונות והשפלות, וזהו גורם אחר כך העדר חכמה, ויהיה נעור ממדע, כי אין התורה נמצאת באיש חסר מדות הנאותים, וכאשר גדרו הפילוסיפים, כי כאשר בנפש מדות השלימות, משתוה הנפש בגוף, וחל בגוף חיל שלם, ואז שניהם נאותים להתדבק בשכליות עד שיחול עליהם חיל השכל, פועל המוליד חכמה ומדע, ולכן לא תמצא באנשים בעלי מדות מגונות חכמה בשלימות, ולכך בשאול, כאשר לבש מידה מגונה לקנאות בדוד והרע לו, כאשר התפארו ואמרו (שמואל א׳ יח ז) ׳הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו׳, וזו היא מידה של שטות, כי מה יתן ומה יוסיף אם ירבו אנשים ובתולות בכבודו ותהלתו ושבחו, או ימעטו, הלא כל זה הבל בתכליתו למאוד, וכאשר לבש מידה מגונה הזו, אף חכמתו נתקלקלה, ובכל אשר יפנה הרשיע, שאמרו (עירובין נג.) שאין הלכה כמותו, כי מדות מגונות הן גורמות לסכלות המדע והחכמה.

(יערות דבש, ח״ב דרוש ג)

אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ וכו׳ מה עץ קטן מדליק את הגדול וכו׳

ביאור הענין שדרכו של עץ הדק שנדלק מהרה, אך נקל לכבותו ג״כ במהרה. אבל עץ הגדול הוא קשה שתאחז בו האור להדליק בתחילה, אבל הוא ג״כ קשה לכבותו. וכך היניק וחכים הגם שהוא מהיר לפלפל, אך כל סברותיו נקיל לדחותם בקל אחר העיון. אבל איש הזקן

הגם שבתחילה קשה לו להעמיק, אבל אם הוא מעמיק ומחדש איזה סברות המה חזקים כראי מוצק.

(עיני יצחק)

ומתלמידי יותר מכולן

וכדרך שכתבתי לעיל דתורה שבעל פה היא קלא דהדרא מתורה שבכתב 18/06/2018 אהח
כך התפילה היא קלא דהדרא מן הקריאת שמע, כטעם 'ומתלמידי יותר מכולם', ומנין לקחו התלמידים, רק מה ששמעו ממנו וקולו הוליד קול החוזר והוא חוזר ומוליד בו, וכך הקריאת שמע שמדבר לעצמו קולו מוליד קלא דהדרא דתפילה, ומצד זה התפילה פחותה מן הקריאת שמע, רק מכל מקום התפילה עצמה גדולה מן הקריאת שמע שהוא כעומד לפני המלך מה שאין כן קריאת שמע, והיינו כמו שכתבתי לעיל בענין תורה שבעל פה ותורה שבכתב.

(דובר צדק, אחרי מות)

למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכו'

והענין הוא שהתורה [והחכמה] נמשלו למים, שמשתנים בצורת הכלי שהם בתוכה אם מרובעת או עגולה, כן התורה והחכמה משתנים באדם אם טוב ואם רע במדותיו שהוא דרך התפשטותו בגוף האדם ע"י המדות, וזהו (קהלת ט יד-טו) 'עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו', איש מסכן וחכם'. והתמיה על מה שקראוהו 'מסכן' מיישב בעל העקידה ז"ל שהגוף והיצה"ר גוזלים תמיד את שלו ובשלו עושים את הרעה הזאת, ומהפכים ללענה משפט ואומרים על רע טוב ועל טוב רע שהוא מעשה הרשות והתאווה, מלבד האמת הידוע להיפך, אלא אפילו אם היה מנסה פעם ושתים לטעום טעם מעשה המצווה של אותו האבר בעוה"ז, היה מתבטל לגמרי ממש מלהשתמש עוד באותו האבר מעשה התאוה והרשות, כי אם הכרח והוא מצוה, כמאמר (ויקרא יח ה) 'וחי בהם'. וכן יעשה דרך בקשה כשמבקש ומתפלל על איזה חסרון לא יהיה המאורע כי אם מהתעוררות התפלה והעלייה והדביקות, אבל אחר שיתעורר ידבק אל שורשו שיבטל ממנו חפץ השגת החסרון, שהרי גם הוא אינו חפץ כי אם מה שהוא מן ההכרח, ואז בהתקרבו אל שרשו משפיע האור הגנוז בתוכו ויתמלא החסרון מעצמו.

(פרי הארץ, נשא)

למה נמשלו דברי תורה למים וכו' לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה

והתורה עה"ח הוא דרגא דמשה 'ישקני מנשיקות פיהו' וגו' (שה"ש א ב), וזכה לכך מצד ענוה שבו כמ"ש (במדבר יב ג) 'והאיש משה עניו מאוד' וגו', כי התורה אינה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר כמ"ש במס' נדרים (נה.) 'וממדבר מתנה' וגו' (במדבר כא יח), והוא הבאר כלת משה כידוע, ואמרו שנמשלה תורה למים לומר לך מה מים יורדים מגבוה לנמוך כך דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה וכו', והטעם שמי שיש בו גסות הרוח וחושב עצמו לחכם ויודע מעמיד הכל על שכלו ודעתו, נופל ברשת הטעות ולחקור הכל בשכלו והוא חכמה חיצוניות והוא אשה זרה הנ"ל, ומתרחק מדרך האמונה שהוא אשת חיל נוקבא דקדושה תורה שבע"פ המסורה למשה מסיני ותלוי באמונה ושכל אלקי עליון.

(ביאורי אגדות אפיקי ים, סוטה)

למה נמשלו דברי תורה למים וכו' לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה

והטעם כמו שאמרו, 'אשכון ואת דכא ושפל רוח' וגו' (תהלים נז טו), וכל מי שמתגאה, אומר הקדוש ברוך הוא אין אני והוא יכולים לדור במקום אחד (סוטה ה.), ואוריתא וקודשא בריך הוא חד הוא (זהר ח"ג עג.), ואין לו להקדוש ברוך הוא אלא ד' אמות של הלכה בלבד (ברכות ח.).

(אור תורה, אות סא)

למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב

כי דברי תורה נמשלו למים וליין ולחלב, 'מים' הוא ההשגה שבמוח שהוא בפשיטות בלא הרגשה בלב עדיין, וזה חינם לכל באי עולם והפקר שאין יד השתדלות אדם משגת לשם. ו'יין' הוא ההרגש שבלב. ו'חלב' הוא ההוצאה לפועל להניק לאחרים.

(רסיסי לילה, אות לט)

למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב

והעיקר שיהיו דברי אלהים חיים כמו שנאמר (ישעיה נט כא) 'דברי אשר שמתי בפיך', וזהו שאומרים אתה חונן. ולזכות לתורה שבעל פה צריך שיהיה דעתו שפלה שעל זה אמר בגמרא שנמשלו למים, והיינו במה שנאמר 'לכו למים' ונאמר 'לקראת צמא התיו מים' דמוקי בגמרא בתלמיד הגון ואינו הגון. והוא בתורה שבעל פה שלמדין רק מרב, דתורה שבכתב כרוכה ומונחת וכו', כל הרוצה יבא וילמוד (כמו שאמרו קידושין סו.), וכן התורה שבעל פה נמשלו לג' משקין שאין מתקיימין אלא בפחות שבכלים וכו', והיינו מה שנאמר 'ובלא מחיר יין וחלב'. ומזה למדו שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. וזה רומז גם כן על תורה שבעל פה כעין מה שנאמר (שה"ש ד יא) 'דבש וחלב תחת לשונך'. ועל ידי השפלות מכירין שהשם יתברך חונן כענין מה שנאמר (שמות לג יט) 'וחנותי את אשר אחון' אף על פי שאינו הגון (כמו שאמרו ברכות ז.).

(פרי צדיק, חנוכה אות יד)

למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב

זה כבר בארתי למעלה, שהתורה נקראת מים טהורים וזכים, אבל חכמה חיצונית והיא הפילוסופיה הארורה נקראת מים עכורים, שמעט החכמה אשר בה, היא מה שיונקת מסטרא דקדשה, ונתערב טוב ברע. והוא בסיגי הנחש אשר עפר לחמו, והוא מים מגולים ששתה מהם הנחש, והוא ענין שצריך להסתיר פנימיות חכמת התורה כמו שכתבנו למעלה, שלכן נמשלה התורה לשלש משקים הללו, מים, יין, וחלב, שהם נפסלים בהסח הדעת, והיינו בגלוי, שהנחש שותה מהם ומטיל בו ארס. וכמו כן, מי שמגלה סתרי התורה למי שאינו ראוי, שהוא מסטרא דנחש, הוא מערב בו סם המות. בעונותינו הרבים, כאשר ראינו כמה פעמים שגרם מה שגרם.

(אור תורה, אות פ)

אי חכמה מפוארה בכלי מכוער וכו' אי הוו סנו טפי הוו גמירי

ועל זה אמרו 'חכמה מפוארה בכלי מכוער' ואמר לה 'אי סנו הוי גמירי טפי' שכך קבע השם יתברך שיהיה בכלי מכוער דוקא, וידוע היופי והשיעור שדיברו חכמים הכל מצד המעשים הגופנים הוא כענין 'הלא כבני כושיים אתם לי' וגו' (עמוס ט ז), וכן 'אל תראוני שאני שחרחורת' וגו' (שיר השירים א ו), כי על ידי כיעור הגוף לבו נשבר ודואג בקרבו, ועל ידי זה הוא כלי לקבל דברי תורה שיורדת רק למקום נמוך.

וזהו שהראו לרבי אלעזר בן רבי שמעון כשלמד תורה הרבה והיה דעתו זחה עליו באותו אדם מכוער שהיה מכוער ביותר ואמר לו לך לאומן שעשני, כי הקב"ה ברא יצר הרע וברא תורה ותבלין, וכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו, והוא מכוער ביותר וצריך לתורה תבלין יותר, והשם יתברך עוזרו להוסיף לו חכמה והשגת דברי תורה כדי שיוכל לינצל מתוקף היצר שבו, וכל מי שיש בו דברי תורה יותר הוא סימן גם כן ליצר הגדול בו יותר, והיינו שהוא מכוער הרבה יותר ואין לו להגיס דעתו, רק אדרבא צריך שיהיה לבו נשבר יותר, כי התורה נקראת תבלין שמתבלת לבד, ויש שעושה את הרע טוב מאד על ידי תבלין, כי 'יקר מחכמה וגו' סכלות מעט' (קהלת י א), כי שאור מיעוטו יפה, והיצר הרע נקרא שאור שבעיסה.

(פוקד עקרים, אות ו)

ז:

אמר רבי שמעון בן פזי אין הנשמים נעצרין אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר וכו'

הנה פירוש הכתוב כך הוא, הרוח הצפון באידים יוליד הגשם, כי האדים העולים מן הארץ מלאים רוח אוירי קל, ועל ידי כן נישאים למעלה, ובעת יצא הרוח הצפון באדים יפלו טפי המים שנעשו כבדים בסר הרוח, למטה, ויהיו לגשם, והגם שהרוח צפון בלתי נראה, כשנראה הגשם נדע סבתו כי הרוח ילדו, כן לשון סתר תחולל ותוליד פנים נזעמים, שהגם שרוח הסער שנולד על ידי הלשון הרע, הוא נסתר בלב עמוק, יוכר על

ידי זעימת הפנים שיתראה בפני הקוצף. אם כן לפי משפט מדה כנגד מדה הוה עצירת גשמים הפורענות לזה הרי נעצרין בשביל מספרי לשון הרע.
(חדושי המלבי"ם)

כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה וכו' מותר לקרותו רשע וכו' מותר לשנאותו

לפי שהעזות היא, עזות במחשבה, עזות בדבור, עזות במעשה. זהו נגד עזות המעשה נכשל בעבירה במעשה, ונגד עזות הדיבור מותר לקרותו רשע, ונגד עזות המחשבה מותר לשנאותו. ובגוף הדבר דע"י העזות נכשל בעבירה הוא לפי דאין היצה"ר נכנע אלא עפ"י התורה כמאמר חז"ל (קידושין ל:) בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין. ומדת העזות מנגדת לתורה כדאמרינן בביצה (כה:) מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שהן עזין. שהתורה מכנעת העזות. ובהיותו עז פנים ואין בידו תורה אין לו במה להכניע היצה"ר לכן הוא נכשל בעבירה.
(לשמוע בלמודים)

מה תקנתן יתגברו ברחמים שנאמר וחילים יגבר

עיין רש"י (ד"ה וכל) נדחק להעמיס גם לשון תפלה במאמר 'וחילים יגבר'. כדי לפרש בזה מאמר 'יתגברו ברחמים'. לזה פי' כי רחמים הללו רומזים על התפלה. ולענ"ד אין המאמר יוצא מידי פשוטו, כי דבריהם נמשכים למ"ש (שבת קנא:) כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, אף כאן אמר שהדור יתגברו ברחמים, כלומר יתפעלו במדת הרחמנות במה שישביעו נפש נענה, ועירום יכסו בגד, ואז יעוררו את מקור הרחמים וירוחמו מן השמים. אולם לשלא יקשה שהרי יש ויש מסטינים משמאילים לחובה מעוררים עלינו את הדינים ח"ו, וא"כ באיזה אופן נרבה צבאינו ונצא. ע"ז רמז בעל הדרש במשמעות דורשין במאמר 'וחיילים יגבר' - 'יתגברו ברחמים', כלומר ע"י התגברות הרחמים על העניים והאביונים, אז 'חיילים יגבר', כלומר בזה נשכור הבה חילות בחיל רב ועם כבד יתנו מצחם לעומת מצח העומדים עלינו ולנצחם. ואז יהיה מקום לשיתעורר מקור הרחמים ויפתח לנו אוצרו הטוב לתת מטר ארצנו בעתו.
(איי הים)

ח.

מסדר מתניתיה ארבעין זמנין כנגד ארבעים יום

נ"ל כדי שיגין עליו זכות לימוד מרע"ה שלמד בהר תורה מהקב"ה בארבעים יום. אי נמי כדי שתתייסד התורה בארבעה יסודות שבו, וכל דבר כלול מעשר שבקדושה.
(בן יהוידע)

ואם לחש ולא נענה מאי תקנתיה ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה שנאמר ויצו עליה במפגיע ואין פגיעה אלא תפלה

כונתו ילך אצל חסיד שבדור ויראה את מעשיו, ואז ממילא ירבה בתפילה, לפלל בתי נפשו, ועצתו תנחהו איך להתנהג כעצת הרב המורה ז"ל, באשר האדם חלילה הנהו תועה ויחפוץ לשוב אל דרך האמת, היא דרך האמצעית, אזי יאחז בקצה האחרון ויעשה לפנים משורת הדין והיא דרך החסידות, ואז ברבות הזמנים ימצא את הדרך האמיתי אשר ילך בה, כאשר אמר שם למשל וראה שם דבריו נאמרים בטוב טעם ודעת [בהלכות תשובה], וכן פה ייעצוהו לילך אל חסיד שבדור וילמוד ממנו איך לעשות לפנים משורת הדין, וממנו יראה וכן יעשה עדי ימצא את הדרך האמצעית.
(בית יעקב)

מה תקנתיה ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה וכו' ואם לחש ועלתה בידו ומגים דעתו עליו מביא אף לעולם שנאמר מקנה אף על עולה וכו'

והקשה מורי אם הוא חטא והגיס דעתו העולם מה חטאו להביא אף על העולם. וביאר כי מהראוי שמי שאמר לשמן וידליק הוא יאמר לחומץ וידליק כרבי חנינא בן דוסא (תענית כה.), ואם היו כל בני עולם נוהגין בחסידות לא היה פלא על אחד שאמר לחומץ וידליק וכך היה, כי כולם עושין כך, מה שאין כן מחמת שבני עולם הולכין בשרירות לבם הרע, ואינו עולה להם זה, כי אם ליחיד בדורו, שאם נענה בתפלה הוא דבר נפלא בעיניהם, לכך מגיס זה דעתו. א"כ הוא בסיבת דורו ובני עולם, לכך מביא אף בעולם ודפח"ח.
(תולדות יעקב יוסף, ויצא אות י)

לעתיד לבא מתקבצות ובאות כל החיות אצל הנחש ואומרים לו ארי דורם ואוכל זאב טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך אמר להם ואין יתרון לבעל הלשון

וזה דבר כת הלצים, נחלקה ליצנות על חמשה חלקים. החלק האחד, איש לשון הנותן דופי בבני אדם, כענין שנאמר (תהלים נ כ) 'תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי', ונקרא לץ שנאמר (משלי כא כד) 'זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון', פירוש, שתי המדות הרעות, שהם הזדון והגאוה, נקבצו ונתחברו באדם הלץ, כי מבלי היות לו תועלת בדבר הוא גורם נזק עצום לחבריו אשר יבאיש את ריחם בעיני האדם, וזה תכלית הזדון יותר מן הגוזל והחומס שעושה להרבות לו ממון. וגם הוא יהיר, כי השפל והנכנע כאשר יכיר מגרעת עצמו ומומיו לא יתלוצץ על בני אדם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה לעתיד לבא מתקבצות כל החיות אצל הנחש ואומרות לו, ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך, אמר להם ומה יתרון לבעל הלשון, שנאמר (קהלת י יא) 'אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון'. וזה החלק גם הוא מחלקי כת מספרי לשון הרע.
(שערי תשובה, שער שלישי)

כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם

נ"ל בס"ד כפי הטבע אי אפשר לשמוח ביסורין, אך אפשר שישמח ביסורין מפני שחושב בדעתו שצער זה הוא צער שעה, והקב"ה נתן לו צער שעה שהצילו מצער עולם של שנים רבות, והמאמין בכך ודאי ישמח, ולפי"ז נמצא השמחה הוא מפני שחושב זה ה'וי' של היסורין הוא וי של שעה, ולכך הוא יש לו מצות צפית לישועה, שכל שעה ושעה מצפה שיסיר הקב"ה יסורין אלו מעליו, מאחר שחושב שזה הוא וי של שעה, ולכן בשכר זה מביא ישועה לעולם, כי צירוף 'וי' עם 'שעה' יהיה צירוף 'ישועה'.
(בן יהוידע)

ח:

בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא וכו' ניבעי רחמי אכפנא דכי יהיב רחמנא שובעא לחיי הוא דיהיב

ועל מזוני, אמר (דברים ו ג) 'כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש', ולא אמר 'וכאשר' בו"ו, לומר, כי גם השנים הראשונים נכללים בשלישי. והוא כמאמר רבי פלוני בגמרא דהוה כפנא ומותנא, ואמר לאו אורח ארעא למיבעי אתרתי, אלא נבעי אכפנא וממילא לא להוי מותנא, דשובעה לחיי יהיב ולא לשיכבי. ועל דרך זה יאמר (שם) 'אשר ייטב לך' בחיי, 'ואשר תרבון מאד' בבני. כאשר שתי אלה 'דבר ה' אלהי אבותיך', באומרו 'ארץ זבת חלב ודבש', שהוא שופע מזונות, כי מזה יוכללו גם השנים, כי השבע גדול אל חיים ומרובי בנים נתן, ולא למתי מעט וקצרי ימים. נמצא מעמד שלשתן במאמרו יתברך.
(תורת משה להאלשיך, דברים ו א)

קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא

אבל באמת כל הקללות הכתובות בתורה המה ברכות, רק צריך לדעת איך יפרשו אותם, לפיכך היה משה רבינו ע"ה מזהיר לשמים וארץ 'האזינו השמים וגו' ותשמע הארץ' (דברים לב א), לשון הבנה, שהשמים והארץ יבינו עמק הכוונה של הקללות ויבינו כי הם ברכות, ולא יקיימו הכתוב כפשוטו רק כהפירוש האמתי, וזה 'יערוף כמטר לקחי' (שם פסוק ב), כמו שהמטר הוא קשה לעולם, כמאמר הגמ' 'יומא דמיטרא כיומא דדינא', אעפ"כ מהפך אותו הקב"ה לטובה, ומביא ברכה לעולם, כן הוא 'לקחי' היא התורה, אעפ"י שלפנים הקללות כפשוטם המה קללות, אעפי"כ תוכן מלא ברכת ה'.
(מאיר עיני חכמים לאדמו"ר מאוסטראווצא)

גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו וכו'

כמו למשל ענין הגשם, הנה עיקר הברכה אשר בו מה שהוא מרוה את הארץ ומולידה ומצמיחה ונותן זרע לזורע וגו', הכל הוא מחיות הרוחניות אשר בו משורשו מברכת אלהינו יתברך שמו, והוא הוא המברך את הארץ ונותן מחיה לכל בריה, כנודע סוד שורשו בשמים ממעל מכוונות מרן הרב האר"י ז"ל (בכוונת מוריד הגשם עיין שם). ועל כן אמרו חז"ל 'גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו' וכו'. ולכאורה מה ענין הגשם לפרוטה שבכיס או לשאר הברכות שמנו שם חז"ל. ואולם האמת הוא כי עיקר הגשם הוא אור הברכה הנשפע מאת המברך ברוך הוא, ושם למעלה הוא אור רוחניות נפלא מלא ברכה, ובעת השפעת ברכה הזו מתברכים כל העולמות מאור הנפלא הזה, בעת הגיעו לעולם העשיה מתלבש בלבוש גשמיות המטר ויורד אל הארץ לברכה בברכתו, ואז כל הברכות יורדין אל העולם, ועל כן אפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו וכל שארי הברכות שאמרו חז"ל. והאור הזה שמו למעלה 'גשם' וכאשר מבואר סודו בכוונות האר"י הנזכרים למעלה. ואנו קוראין לטיפת המטר הנראה לעין 'גשם' על שם מקור הברכה אשר בו מלמעלה כי כן שמו שמה. ועבור זה הנה ודאי כל הברכות האמורות בתורה וכל היעודים אשר בה, הכל נאמר על יעודים הרוחניים, כי שמם העיקרי הוא רק למעלה ברוחניות.

(באר מים חיים, בחקותי פכ"ו)

אתחת 18/06/2018

אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין

במדרש (במ"ר יא ה) 'יברכך ה'' (במדבר ו כד) בממון, 'וישמרך' מן המזיקים, עד כאן. נ"ל על פי הגמרא 'אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין'. הקשו התוספת (ד"ה אלא) הלא במידי דצייר וחתום, לית להו רשותא. ותירצו, דמה שנתרבה מכח הברכה, היא כמו הפקר, לכך אית להו רשותא וכו', עיין שם. נמצא היכא שיש חדא לטיבותא דיש ברכה, יש חדא לגריעותא דשולטין. והיכא דיש חדא לטיבותא דאין שולטין, יש חדא לגריעותא דאין ברכה, והבן. ולכך הבטיח לישראל תרתי לטיבותא, והבן.

(ישמח משה, נשא)

ט.

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר

וכמו כן בכלל האזהרה שלא לעשות מצוות ה' ברוך הוא על דרך הנסיון, כלומר שיעשה אדם מצוה לנסות אם יגמלהו ה' כצדקו, לא לאהבת האל ויראתו אותו. ואל יקשה עליך מה שאמרו זכרונם לברכה בפרק קמא דמסכת תענית 'עשר תעשר' (דברים יד כב) עשר בשביל שתתעשר, שכבר תירצוה שם ואמרו שבכל המצוות נאמר לא תנסו, חוץ מזו דמעשר, שנאמר (מלאכי ג י) 'הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' ובחנוני נא בזאת' וגו'. והטעם בזו כענין שכתוב (משלי יט יז) 'מלוה ה' חונן דל', כלומר, שהודיענו האל ברוך הוא כי בפרנסנו משרתי ביתו במעשר נמצא התועלת והברכה בממוננו על כל פנים, ולא יעכב זה שום דבר חטא ועון.

(ספר החינוך, מצוה תכד)

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר

קשה, הכתוב אומר 'תעשר' פועל יוצא לאחרים, והוא מוסיף אות ת"ו יתר כדי שתחזור הפעולה לעצמו ומנ"ל הא. ונ"ל בס"ד דמצינו שלא נתן הקב"ה חלק לשבט לוי הכהנים והלוים, אלא הם מתפרנסים מתרומות ומעשרות ושאר מתנות כהונה שיתנו להם ישראל, ופרשנו שבזה זוכין ישראל בעושר וברכה ביותר, שאם יהיה להם בצמצום לא תהיה פרנסת כהנים ולוים מתרומות ומעשרות בהרווחה, לכך הקב"ה יתן להם ברכה ביותר, כדי שאז חלק הכהנים ולוים בתרומות ומעשרות ג"כ יהיה מרובה בריוח. ולכן אמר הכתוב 'עשר תעשר' ר"ל תוציא מעשר שבו תעשיר לכהנים ולוים, וא"כ ממילא גם אתה 'תעשר', דאיך תעשיר לשבט לוי אם לא תתעשר את בברכה. ולפ"ז מ"ש 'תתעשר' לא אצטריך קרא לפרש זה, אלא כיון דאמר 'תעשר' לאחרים ממילא נודע שגם הוא יתעשר, דהא בהא תליא.

(בן יהוידע)

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר

כמו שהממונה על אוצרות הממשלה באוצר קטן, אם ישמור תפקידו כראוי אז יתמנה להיות גזבר על אוצר גדול מזה אף אם לא יצטיין במעלות אחרות. ולהיפך אם יתגלה חסרון במשמרתו, לא יועילו לו כל המעלות שימצאו בו ויורידוהו למשרה קטנה מזה. כמו כן באוצרות שמים הנתנים לאדם, אם מעשר כראוי, ממלא תפקיד הגזברות שלו כראוי, ליטול לעצמו כפי דרכי התורה ומחלק לפי מה שראוי עפ"י הוראת התורה. אז יתעשר ויתמנה לגזברות על אוצר גדול מזה וכן הלאה למעלה למעלה, למען יתקיים רצון העליון בהטבת הכלל ע"י שמירת האוצר, ובזה איש נאמן רוח עושה רצון קונו יתברך.

(הקדמה שערי יושר)

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר

ועד"ז יתבאר גם מה שדרשו ז"ל על הפסוק 'עשר תעשר' עשר בשביל שתתעשר. דלכאורה קשה ג"כ וכי מותר לעבוד ע"מ לקבל פרס. אמנם יובן עפ"י הנ"ל, דאין העשירות תכלית לעצמו אלא שבאמצעות ההון והעושר אשר יזכה אליו ע"י הפרשת מעשר יהיה בידו לעבוד את השי"ת מתוך הרחבת הדעת, ולקיים מצות הבוי"ת באין מפריע. ובאופן כזה שפיר דמי להתכוון במצות 'מעשר' בשביל להתעשר, דאין זה בתורת פרס ומתנה וכדברי הרמב"ם ז"ל הנ"ל.

(דברי יואל, שמיני עצרת)

והריקותי לכם ברכה עד בלי די מאי עד בלי די אמר רמי בר חמא אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די

ועל כן אמר הכתוב (מלאכי ג י) 'והריקותי לכם ברכה עד בלי די', ואמרו חז"ל 'עד שיבלו שפתותיכם מלומר די'. כי זה הוא עיקר הברכה שמתברך האדם שיספיק בטובה המגיע לו ולא יהיה רודף ואץ להשיג עוד, ולזה אמר 'והריקותי לכם ברכה עד בלי די', כלומר, זאת עיקר הברכה אתן בקרבכם בברכתי שיבלו שפתותיכם מלומר די, ובכל אשר ימצא לו יאמר כי הוא די ויותר. וזה מאמר הכתוב (ויקרא כו ה) 'ואכלתם לחמכם לשובע', ואמרו חז"ל (ילקוט רמז תרעב) אין צריך לומר שיהא אדם אוכל הרבה ושבע, אלא אוכל קימעא ומתברך עליו. והכל סובב על הדבר שאמרנו, כי זאת עיקר הברכה, שהמיעוט יחזיק המרובה וכל אשר ימצא לו היה הכל בעיניו די ויותר, ועל כן אמר יעקב אבינו (בראשית לג יא) 'יש לי כל', כלומר זה שיש לי, כל בו, ואין חסר לי כלום ואינני חפץ עוד להשיג יותר.

(באר מים חיים, לך לך פי"ב)

מאי עד בלי די אמר רמי בר חמא אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די

ולכאורה קשה, הלא די אינו ממוצא שפתים, אך הנכון בזה מה שראיתי בספר רשפי אש שכתב דהפירוש הוא, כיון שיאמר תמיד די א"כ אינו משתמש בשפתים, וע"י כן יבלו מחמת שאינו משתמש בהם כלום.

(יד יוסף)

אמר רבי יוחנן מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים וכו'

גם נמצא להם זה מבואר בעניני ההשגחה האלהית, בדבר מהדברים, או בדברים רבים, הכל כפי הכח הפרטי, או רוב הכחות הנמצאות במושגחים, אמרו במס' תענית אמר ר' יוחנן מטר בשביל יחיד, פרנסה בשביל רבים, דכתיב (שמות טז ד) 'הנני ממטיר לכם לחם' וגו'. ומבואר הוא כי מפני שהמטר הוא דבר אחד, כבר איפשר שיתהווה בזכות איש אחד. אמנם הפרנסה שהיא כוללת כל הדברים אשר יחיה האדם עליהם, כמו שהיה נמצא במן, הנה נמצא בשביל רבים המתחלפים בזכיותיהם. והענין מבואר.

(עקידת יצחק, שער מז)

מטר בשביל יחיד דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב לתת מטר ארצך פרנסה בשביל רבים וכו' שאני משה כיון דלרבים הוא בעי כרבים דמי

'שאני משה כיון דלרבים הוא בעי כרבים דמי', ס"א 'שאני משה כיון דאלים זכותו כרבים דמי'. ועיין מגן אברהם (סי' קיט סק"ד). ונראה דתרוויהו צריכי, דודאי משה היה לו דין רבים בעצמותו מכח דאלים זכותיה, אלא שלא תקשה הא הקב"ה אמר למשה 'הנני ממטיר לכם לחם' (שמות טז ד), והיינו **בזכותכם**, וקאי על משה, הרי שמשה דין רבים יש לו, וטעמא מאי, הא הוא לא ידע בנפשו טעם 'דאלים זכותיה', שהרי 'האיש משה עניו

מאוד מכל אדם׳ (במדבר יב ג). ולזה צריך לומר שיש עוד טעם נכון ד׳רבים צריכים לו׳, וסבור היה משה שמכח זה יש לו דין רבים. ואי קשיא ליה הא גופיה מה טעם זכה להיות רבים צריכים לו. הא לא קשיא, דיש לומר דהוא מכח זה עצמו שהיה ׳עניו מאוד׳ וגו׳, וכל המשפיל עצמו הקב״ה מגביהו (עירובין יג:), ומכח זה זכה ללמד לעצמו תורה ומצות, והיו רבים צריכים לו ולתורתו, וכמו שפירשו ׳משה קבל תורה מסיני׳ (אבות פ״א מ״א), ומכח שהיה בחינת סיני נמוך מכל, ועיין מ״ש בזה לעיל פרשת מטות.

(ייטב פנים)

שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן משה ואהרן ומרים ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם ואלו הן באר וענן ומן באר בזכות מרים עמוד ענן בזכות אהרן מן בזכות משה

וזהו הלימוד וההוראה מנתינת התורה במדבר ׳ארץ ציה ועיף בלי מים׳ (תהלים סג ב), שבנוגע ללימוד התורה צריך האדם לסמוך לגמרי על הקב״ה, שלכן, הרי למרות אשר נדמה לו להאדם הלומד שחסרים לו הצרכים הנדרשים עבור לימוד התורה [דוגמת המעמד ומצב במדבר שממה], צרכים גשמיים או צרכים רוחניים, אין לו להתחשב בכך, ועליו להתמסר לגמרי ללימוד התורה.

כלומר, כשם שמתן תורה בפעם הראשונה באה דוקא על ידי זה שיצאו בני ישראל מארץ מצרים לתוך מדבר שממה, ׳ארץ לא זרועה׳ (ירמיה ב ב), מבלי לדעת במה וכיצד יסופקו צרכיהם [׳ניט וויסנדיק ווי און מיט וואָס זיי וועלן אויסקומען׳]. וכפי שהיה בפועל, שהמן ניתן להם בזכות משה, עמוד הענן בזכות אהרן, והמים בזכות מרים. זאת אומרת, שבכדי להשיג צרכיהם, היו זקוקים לסמוך על זכותם של שלשה צדיקים, ודוקא אז היו מוכנים וראויים לקבלת התורה.

עד״ז הוא גם הלימוד וההוראה לכל אחד ואחד מישראל, כולל ובמיוחד ההוראה אלינו בזמננו זה, שצריכים להתיישב ללמוד תורה [׳מען דאַרף זיך זעצן לערנען תורה׳], ולסמוך לגמרי על הקב״ה, ואז ישפיע הקב״ה כל המצטרך בגשמיות וברוחניות.

(תורת מנחם לרבי מליובאוויטש, ח״ג יום ב׳ דחג השבועות תשי״א)

שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן משה ואהרן ומרים

קראם ׳פרנסים טובים׳ לפי שעל ידם ניתן לישראל טובת עה״ז בג׳ מתנות אלו, וגם טובת עה״ב שע״י שלשה דברים אלו נסתלקו תלונת בני ישראל על ה׳ שהיה מתלוננים לשוב מצרים ולא למות במדבר, ועל ידם נתגלגל זכות ע״י זכאי, וזכותם היה ע״י ג׳ דברים דהיינו כדאמרינן (אבות פ״א מ״ב) ׳על שלשה דברים העולם עומד׳, דהיינו ׳תורה׳ שע״י משה, ו׳עבודה׳ ע״י אהרן, ו׳גמילות חסדים׳ ע״י מרים שהיתה מילדת ׳ותחיין את הילדים׳ (שמות א יז) במצרים, כדאמר בסוטה (יא:) שהיתה אשה ובתה זו מרים וק״ל.

(עיון יעקב)

מת אהרן נסתלקו ענני כבוד

היוצא לנו מזה דע״י מה שעושין יותר מהמחוייב ולפנים משורת הדין עי״כ זוכין לאור מקיף, וזהו ג״כ בחינת הסוכה. ועפי״ז יתבאר ג״כ טעם למה שאמרז״ל דענני הכבוד שזכו בהם ישראל היו בזכות אהרן, דהנה ענני כבוד היו ג״כ בחינת אור מקיף כנודע, והנה לא מצינו בכל התורה תואר חסיד אלא לאהרן הכהן, וכמ״ש בפ׳ ברכה (דברים לג ח) ׳תומיך ואוריך לאיש חסידך׳, דחסיד מיקרי העושה אף מה שאינו מחוייב בה, ולפנים משוה״ד (עיין שבת קכ. חולין קל: ועוד בכ״מ), ואהרן הכהן מצינו בו חסידות יתירה שעשה לפנים משוה״ד ומסר נפשו בעד הצלת הכלל ישראל בשעה שעשו את העגל, וכדאיתא בגמ׳ (סנהדרין ז.) שאמר אי לא שמענא להו עבדין לי כחור [שהרגוהו] ומיקיים בהו ׳אם יהרג במקדש ה׳ כהן ונביא׳ (איכה ב כ) ולא הויא להו תקנתא, מוטב ליעבדו עגל אפשר דהוי להו תקנתא בתשובה. ומצינו נמי במדרש (ויק״ר י ג) שאמר אהרן מוטב יתלה הסרחון בי ולא בישראל, ובילקוט שמעוני פ׳ שמיני הביא בשם ספר ברית שלום שהיתה כוונתו שלא תסתלק קדושתו יתברך מישראל אם יתלה הסרחון בהם ונחשב החטא לכולם והיתה בזה מסירות נפש ממש על קידוש השם יתברך יעי״ש. עכ״פ על מעשהו היתה משום חסידות יתירא ולפנים משורת הדין, והנה ע״י העשיה יותר מהמחויב זוכין לבחינת אור מקיף כנ״ל, וע״כ בזכותו של אהרן זכו ישראל לעניני הכבוד שהיו גם כן בחינת אור מקיף לישראל להנצל מן האומות ומן החיצונים, מדה כנגד מדה על עבדותו שעבד הבורא יתברך לפנים משורת הדין ושקד על טובתן של ישראל במסירות נפש יותר מהמחויב.

(דברי יואל, סוכות)

י.

ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות

ועוד כי הנה ׳והיה זרעך כעפר הארץ׳ (בראשית כח יד), והוא כי הנה אמרו רבותינו ז״ל על פסוק ׳עד לא עשה ארץ וחוצות׳, כי תחלה לא ברא הוא יתברך כי אם ארץ ישראל בלבד ואחר כך נתפשטה עד כל אפסי ארץ, וזהו ׳עשה ארץ וחוצות׳. כן יהיה זרעך, שעם היותם קדושים מתדמים אל קדושת הארץ יתפשטו עד כל העולם, כי ׳ופרצת ימה וקדמה׳ וגו׳ (שם), כי זה כל העולם נחלה בלא מצרים, לכן רצה הקב״ה ילך חוצה לארץ שיהיו בניו הנולדים שם להחזיק מעתה בכל. ועוד טעם שלישי והוא ׳ונברכו בך׳ וגו׳ (שם), לכן להשפיע בהם ברכה וקיום טוב לך לצאת חוצה לארץ.

(תורת משה להאלשיך, בראשית כח יג)

ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית

וכמו שמצינו בשכינה, שלא ירדה בתחתונים בקבע עד שנעשה לה בית קיבול דוגמא עליונית דכתיב (שמות כה ח) ׳ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו׳ וגו׳, וכתיב (שם פסוק מ) ׳כתבניתם אשר אתה מראה בהר׳, וזהו סוד המשכן וכליו. כן הוא בכל אחת מאלו ההשפעות, צריך נושא ובית קיבול דוגמא עליונית ממש. ואחר שנתקבל בציון ומציון לירושלים, מכאן ואילך הרי הוא כדוגמא עליונית, ואח״כ מתפשט לכל העולם. וזהו מאמרם ז״ל כל העולם כולו מתמצית ארץ ישראל הוא שותה וכו׳, הרי מצינו בית קיבול בתחתונים דוגמא עליונית לשפע תועלת הגוף.

(תורת המנחה לרבי יעקב סקילי, דרשה ד)

כל העולם כולו מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר ונהר יוצא מעדן וגו׳

ע״פ דרך המוסרי נ״ל הכונה הזה, כי יאמר אשר כל תענוגי עוה״ז אשר יכולים להמצא, המה רק תמצית תענוגי עוה״ב, כי יפה שעה אחת בעוה״ב מכל תענוגי עוה״ז. ונוכל לומר עוד כונה בזה, כי הנה ידענו מרז״ל כי שנות האדם המה ששים שנה, ואמרו רמז ע״ז ׳ימי׳ [בגימ׳ ס׳] הם ׳שנותינו׳. נמצא כי שנה אחת היא חלק אחד מששים ממספר ימי חייו, וזה הוא שאמרו רז״ל כי כל העולם כלו תמציתה של גן עדן הוא שותה, כי הוא אחד מששים בגן עדן. כי אף שיתענג כל השנה כלה בכל מיני תענוגים המה רק אחד מששים בגן עדן אשר היה מקבל אם היה עוסק בתורה ומצוות בזו השנה, וע״ז מביא מן המקרא, ׳ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים׳ הם המה ארבעה כתות הרודפים אחר תענוגים, רודפי בצע. רודפי כבוד. רודפי תאות. רודפי צדקה ומעשים טובים.

(אורח ישרים)

יא.

תנו רבנן בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן באים שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור

הטעם בזה הוא פשוט, כי אם היה בו עוד זיק אחד מאהבת עמו, איך לא ירך לבו בקרבו בראותו צרת עמו אשר אחיו המה הנאנחים ונאנקים, ואיך ימלא לו לבו לאכול ולשתות ולאמר שלום עליך נפשי ומה לי צרת אחרים, אין זה כ״א רע לב, ולא בכלל אדם יקרא. ואת אשר אמרו באים שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם וכו׳ הוא כאשר ידענו כי מהמצוה שאדם עושה הוא בורא מלאך טוב, ומהעבירה מלאך רע, והם המה שני מלאכים שמלוין לו לאדם תמיד, ע״כ האיש אשר איננו מצטער בצרת עמו אזי גם המלאך הטוב נהפך הוא לו למלאך רע, ומקלל גם הוא את נוהו שלא ישאר ממנו שרש וענף.

(אורח ישרים)

כפתור תענית יא. ופרח יא

כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור

ולכאורה הוא תמוה במאי קמיירי, אי באדם שיש לו שייכות בצער הציבור ואינו מצער את עצמו עמהם, אטו בשופטני עסקינן, ומי הוא אשר יראה את עצמו בצרתו ולא יתעורר לשום אל לבו, ומאי איריא עם הצבור. אע"כ דמיירי הגמרא באדם שלא נגעה אליו הרעה והצרה שהצבור הם בה, ואין לו שייכות כלל שיצטער מזה, ואעפ"כ הוא צריך להשתתף בצערן. וא"כ קשה מהו הראיה שמביא ממשה שנשתתף בצערן של ישראל, הלא כאן במלחמת עמלק עיקר הדבר היה תלוי במשה, כמו שאמר לו הש"י צא הלחם בעמלק. אך י"ל דהנה אחז"ל (סנהדרין קו.) ויסעו מרפידים ויבא עמלק, על שריפו ידיהם מדברי תורה עי"ז ויבא עמלק. והנה ישראל שריפו ידיהם מלשמוע מפי הש"י עצמו רק ע"י סרסור ונתמעט השגתם בזה לכך בא עמלק עליהם. אבל משרע"ה לא ירד כלל ממדריגתו עבור זה. וא"כ עיקר המלחמה היה בשביל ישראל, ואפ"ה היה מצער עצמו בצערן. וע"כ שפיר יליף הגמרא שמחויב כל אדם לצער את עצמו בצער הצבור.

(אוהב ישראל, בשלח)

אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו

נ"ל בס"ד 'אבני ביתו' הם יצה"ר וגונדא דיליה, כי היצה"ר נקרא 'אבן' דכתיב (יחזקאל יא יט) 'והסירותי את לב האבן', וזה קאי על היצה"ר הבא מכח התולדה שהוא מזוהמת הנחש. וקורת ביתו קאי על יצה"ר וגונדא דיליה הבאים מן הקליפה שלמעלה, לכך כינה אותם בשם 'קורות', שהקורה היא למעלה מן הבית.

(בן יהוידע)

אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין וכו' ואין עול כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין וכו'

ואמרו לפי דרך זו (ברכות סא:) 'לא איברי עלמא אלא או לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים', כלומר שהצדיקים גמורים אוכלין בעולם הזה ונוחלין העולם הבא שנאמר 'להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא', ורשעים גמורים אע"פ שיורדין לבאר שחת אוכלין העולם הזה בשכר מיעוט מעשים טובים שעשו. וזהו שנאמר (משלי יא לא) 'הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא', כלומר הן הצדיק משתלם בעולם הזה על עבירות שעושה, ק"ו שישתלם הרשע והחוטא, כלומר שמתשלומי הצדיק שאנו רואין בארץ שהוא העוה"ז יש לנו ללמוד תשלום הרשעים לעולם הבא בקל וחומר.

(תורת האדם להרמב"ן, שער הגמול)

אל אמונה כשם שנפרעין וכו' כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמין וכו' כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין

כאן הבן שואל דאמאי לא דריש אפכא, 'אל אמונה' לענין פרעון שכר טוב לרשעים בעה"ז, שזהו לשון 'אמונה' נאמן לשלם שכר, 'ואין עול' במה שנפרעים מן הצדיקים בעה"ז. י"ל עם מ"ש בברכות (יב.) כל מי שלא אמר אמת ואמונה ערבית לא יצא. וכתבו התוספות (שם ד"ה להגיד) דלשון 'אמונה' הוא על העתיד שאנו מצפים לישועה. לכך דריש 'אל אמונה' שר"ל כי אף שהאדם יראה רוב הסדור בעה"ז מצדיק ורע יצפה לישועה שאז יהיה לו תגמול ויתרון, ומה שניתן לו רע בעה"ז הוא כדי שימצא כל מזומן ומתוקן לעה"ב כשם שכל פורענותם של רשעים מוזמנת לעה"ב.

(תאוה לעינים, אות רטז)

מלמד שבשעת פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר הן ואומרים לו חתום וחותם

וכן בעולם הבא הוא נידון דין אחד מיד בשעת פטירתו כמו שאמרו רז"ל בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטין לו וכו', אם הוא צדיק גמור ניתן במחיצתן של צדיקים ואם הוא רשע גמור ניתן במחיצתן של רשעים. ואין זה תכלית הגמול ותכלית העונש, כי תכלית הגמול והעונש הוא ליום הדין הגדול, ואין זה אלא כשני בני אדם שהובאו לפני השופט האחד הרג הנפש והאחד דבר טוב על המלך, צוה השופט על הרוצח לינתן בבית הסוהר ועל הדובר טוב לינתן בטרקלין שלו, ואין נתינת הרוצח בבית הסוהר תכלית ענשו אלא שניתן בבית הסוהר כי הוא המקום הראוי לרוצחים עד שיעיין השופט בדינו ויפסוק עליו את הדין בהריגה, וכן נתינת הדובר טוב לטרקלין שלו אינו תכלית גמולו אלא שניתן שם כי הוא המקום הראוי להיות שם עושה הטובה עד שיעיין השופט מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו.

(תורת המנחה לרבי יעקב סקילי, דרשה עו)

מלמד שבשעת פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר הן ואומרים לו חתום וחותם וכו'

הכוונה כי יש לידון על עבירה באיזה מקום היא נעשית, כי אם אדם רואה שעומד בין קלי הדעת אשר חפצים לשנות את התורה ולעקור ח"ו היראה אז במקום הפרוץ צריך האדם לגדור ביותר, כמצינו בחז"ל (עירובין ו.) שאם באו למקום שראו קלות באיזה צד איסור אסרו להם גם חלק המותר באותו סוג, כי הנותן פרצה לפני קלי הדעת אז עבירה קטנה וקלה נחשבת גדולה וחמורה, וזה 'כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני', וגם יש לידון על הזמן, כי בדור צנוע וגדור, אשר אין עיר אחת לומדת מעיר אחרת לעשות כמתכונתה, אז אין לראות רק על עבירות המקום ההוא אשר שם נעשה העגל והנבלה, אבל בדור רע ופרוץ אשר מצפים להעביר עבירה והנבלה ולהחזיק האיסור ממקום למקום, אז יש להסתכל גם על הזמן, ולכן נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית ביום פלוני, היינו באותו זמן, והוא אומר הן, שמודה שהמקום והזמן ג"כ גורמים לדון עליו, ואח"כ אומרים לו חתם, אם הי' מכובד ודבריו נשמעין שהכל הולך אחר החתימה, וחותם, שנאמר (איוב לז ז) 'ביד כל אדם יחתום', כפי כח ידו אשר הי' יכול לפעול לפני ה', ובעיני עצמו יראה ויבין שלא נעשה שם שום דבר בלי דין אמת וצדק, ויצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתני לקים מה שנאמר (תהלים נא ו) 'למען תצדק בדבריך', תן דעתך והבן זה.

(אשכול הסופר)

אוחזת 18/06/2018

ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה

וזאת היא גאות הגוף שהיא טובה. שמא יאמר אדם, הואיל והגאוה היא מידה רעה כל כך, אפרוש ממנה ביותר עד שלא יאכל בשר, ולא ישתה יין, ולא ישא אשה, ולא ישב בדירה נאה, ולא ילבש מלבוש נאה, אלא השק והצמר, ובגדים קרועים ומלוכלכים, וישתמש בכלים מלוכלכים ומאוסים, ולא ירחץ פניו ידיו ורגליו, עד שישחית תוארו משאר אנשים, וכל זה כדי שיתרחק מן הגאוה עד שלא יוכל להתרחק יותר. המהלך בדרך זו, נקרא חוטא, שהרי הוא אומר בנזיר (במדבר ו יא) 'וכפר עליו מאשר חטא על הנפש', אמרו חכמים, ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. אמרו חכמים (ירושלמי, נדרים פ"ט ה"א) לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים. ועל ענין זה וכיוצא בו אמר שלמה (קהלת ז טז) 'אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם'.

(אורחות צדיקים, שער הגאוה)

לעולם ימוד אדם עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו

המשל הזה למה. ועל פי זה יובן, כי אם אינו עושה ברורי המזון, אם כן הוא מסוכן שנפשו תדבק לשורשה ויהיה בחי' קרוי מת, לכך אמר 'כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו', ואם כן משכני בתוכם. ועל פי זה יש לפרש גם כן מה דמקשה הגמרא המימרות אהדדי בהיושב בתענית, ומשני הא דמצי לצעורי נפשיה וכו'. והתירוץ הזה אינו מובן כלל, כי אם לא מצי לצעורי נפשו האיך מתענה, ומצי לצעורי היינו גם כן שעל כל פנים צער הוא לו, רק שיכול לסבול, ואם כן מאי הוא לא מצי לצעורי לנפשיה, ואם כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו, ואם לא מצי היינו שמת על ידו, הלא הוא מאבד את עצמו לדעת וטפי מחטא הוא. ועוד יש לדקדק דתיבת 'לנפשו' הוא מיותר. אבל על פי הדברים האלה שכתבתי יובן היטב, כי הנשמה מאסה מאד בדירתה בגוף הניגוף המטונף, אך אם ראה בכאן

השכינה, אמרה דיו לעבד להיות כרבו אף שצער הוא לה, ודוק הוא פירוש נפלא, ומזה מוסר גדול האיך הוא התנהגות התענית.

(ישמח משה, כי תבא)

יא:

הא דמצי לצעורי נפשיה הא דלא מצי לצעורי נפשיה

פירש הנועם מגדים שיכול להקטין את עצמו [לשון 'הלא מצער הוא' (בראשית יט כ)] ולאשפלא גרמיה, אז נקרא קדוש, אבל אם אינו יכול להקטין עצמו על ידי התענית נקרא חוטא, עד כאן דבריו. נראה להוסיף תבלין מפני מה העניו נקרא קדוש, הוא על פי מאמרם (סנהדרין צב.) 'הוי קבל וקיים', פירש רש"י שיהיה שפל ועניו אז יהיה קיים, ביאור הדבר לדעתי כי כתיב (דברים ח יד) 'ורם לבבך ושכחת', ונמצא אינו קיים בעבודתו, אבל העניו והשפל אז תהיה יראתו על פניו לבלתי יחטא, כדכתיב (משלי כב ד) 'עקב ענוה יראת ה'', ובזה הוא קיים בעבודתו לבל יפול הנופל ממנו. ובגמרא (שם) צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן, שנאמר (ישעיה ד ג) 'והיה הנשאר בציון וגו' קדוש יאמר לו', מה קדוש לעולם קיים וכו'. נמצא תואר קדוש הוא קיים, ולכן מי שהוא שפל ועניו ומקטין עצמו, וזכה ליראת ה' וקיים בעבודתו, לכן לו יאה לקראו קדוש.

(ייטב פנים, זמן מתן תורתנו)

אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא וכו'

ג"ל דנקיט 'דיתיב בתעניתא', כי בודאי מצוה להתענות ולסגף עצמו כשאדם צריך לו, אלא בתנאי שאין מבטלו מתלמוד תורה ומצות, ובכל מקום הביטול נקרא 'ישיבה', 'יושב בטל' וכדומה, ובעוסק ועושה נקרא 'הולך ועושה', וזה כונתם 'מאן דיתיב בתענית', שהתענית מחלישו עד שהוא בטל ממלאכת שמים, זה 'נקרא חוטא', כנ"ל.

(כתב סופר, נשא)

אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה וכו'

כל אלו דברים מבוארים מפני זה נקרא חוטא, כי החוטא הוא כאשר מחסר עצמו, כי זהו לשון חטא בכל מקום שהוא מלשון חסרון, מלשון 'והיה אני ובני שלמה חטאים' (מלכים א' א כא) שהוא מלשון חסרון, ויושב בתענית הרי מחסר נפשו, וכמו שאם הורג עצמו הוא חוטא שמתחייב בנפשו כך אם מענה נפשו. ור"א אמר שנקרא קדוש, ר"ל שהוא נבדל מן אכילה ושתיה, וזהו מדרגות המלאך שאינו בעל גוף כמו שאמרנו, ומאחר שמסלק נפשו מאכילה ושתיה דבר זה קדושה אליו לגמרי. ומה שאמר שנקרא חסיד שנאמר (משלי יא יז) 'גומל נפשו איש חסד', פי' שגומל נפשו, היינו שמענה את נפשו מלשון 'גמולך ישיב בראשך' (עובדיה א טז), ומפני שגומל לנפשו כדי לטהר נפשו, בודאי חסיד הוא שעושה דבר לפנים משורת הדין כמו כל חסיד שעושה לפנים משורת הדין יותר ממה שראוי. ועוד כי כבר התבאר במקומות הרבה מן מעלת החסידות שהוא זכוך וטהרת הנפש, ולפיכך מי שמענה נפשו ויושב בתענית לסלק את הפחיתות שלו בודאי דבר זה חסידות לזכוך הנפש ולכך נקרא חסיד.

ופריך ומי אמר ר"א הכי כו', נראה שכך פירושו כי יראה כאלו קדוש בתוך מעיו כלומר הקדושה אצלו וכאלו הוא קדוש בעצמו ואין לו להתענות, ומתרץ היכא דמצער נפשו יתענה והיכא דלא מצי מצער נפשו יראה כאלו קדוש בתוך מעיו, אף שבמעיו הוא האכילה והשתיה יראה כאלו קדוש יש לשם, ולא יאמר כי אדם אני ולא קדוש אני ואלך אחר תאותי, רק יראה כאלו קדוש בתוך מעיו ולא יהיה נמשך אחר תאותו, וכך יראה לפרש. מכל מקום נראה שלא נאמרו דברים אלו רק מי שהוא מתענה שלא על החטא, אבל מי שמתענה על שום חטא ועושה תשובה לאדם כזה ראוי לו התענית בודאי אף לצער נפשו בשביל חטא שעשה, וכן בשביל צרה פשיטא שיש להתענות.

(נתיבות עולם, נתיב התשובה פ"ז)

אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים

והרואה סוטה בקלקולה אפשר שאף שמואל מודה שיזיר עצמו מן היין, אפילו איש חסיד וקדוש, בשביל לעשות גדר על מה שראה מצוה הוא להזיר במצי לצעוריה נפשיה. ור' אלעזר וריש לקיש סבירא להו דהעושה כן תמיד במצי לצעוריה נפשיה נקרא קדוש או חסיד. אבל בלא מצי צעוריה נפשיה, והוא טהור ונקי מכל חטא, על זה אמר ריש לקיש בעצמו, אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים. וזה במי שלא חטא, אבל מי שחטא יצטער ויצטער, כמונו היום בעונותינו הרבים דורות ההם המלאים חטאת נעורים וזקנים. ואף מי שלא חטא בחמורות, מכל מקום הכל באבק לשון הרע ובשיחה בטילה ובביטול תלמוד תורה והרבה שאדם דש בעקביו, אז אפילו לשמואל יתענה ויתענה, והלואי שיספיק לו כשהיו כל ימיו תעניות.

(שני לוחות הברית, דרך חיים תוכחות מוסר פר' נשא)

אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט במלאכת שמים

ואמר אל תחזיק טובה לעצמך, והוא שתשער בעצמך שכבר הגעת לקצה האחרון לא תחשוב כך, שעדיין אתה בראש ולא הגעת אפילו לטיפה מן הים. ועוד ממה שלמדת לא השלמת חובך המוטל עליך מששת ימי בראשית, שכך דרשו ז"ל (תנחומא, בראשית א) על פסוק (בראשית א לא) 'יום הששי' שבו נברא האדם הראשון, ה"א יתירה רמז על חמשה חומשי תורה. עד שכל כך הפליגו חכמים עד שאמרו 'אסור לת"ח שיתענה' מפני שיהיה סבה שימעט במלאכת שמים. והנה הוא דוגמת הפועל אצל בעל הבית, אשר אינו יכול להתענות, מפני שמא ימעט במלאכת בעל הבית. וכך הביאו בירושלמי (דמאי פ"ז ה"ג ע"ש) ר' יוחנן מצא לאדם אחד שהיה מלמד תינוקות, והיה חלוש. אמר לו למה אתה חלוש, אמר לו מפני שאני בתענית. השיב לו אסור לך לישב בתענית, אם במלאכת בשר ודם אסור במלאכת שמים לא כ"ש. והנה כמו שהפועל במלאכתו אצל בעל הבית אינו מחזיק טובה לעצמו, ג"כ אין ראוי לאדם להחזיק טובה לעצמו במלאכת שמים.

(מרכבת המשנה לר"י אלאשקר, אבות פ"ב מ"ט)

יב:

אוצר החכמה

יפה תענית לחלום כאש לנעורת

דע והבן, אע"פ שאמרו חכמים יפה תענית לחלום כאש לנעורת, לא אמרו אלא לעושה תשובה עם התענית. הרי יהודי אחד ראה חלום קשה בליל ט' בתשרי, והתענה בתשעה בתשרי וביוה"כ, הרי שני ימים ולילה ולא הועיל לו. לפי שמראין לו חלום קשה שיפשפש במעשיו. כי התענית במקום חטאת, מה קרבן אינו מועיל בלא תשובה, שנאמר (משלי כא כז) 'זבח רשעים תועבה', אף תענית חלום אינו מועיל בלא תשובה.

(ספר חסידים, סימן רכו)

יפה תענית לחלום כאש לנעורת

הדמיון כמו שהנעורת שהוא דבר הגרוע מן הפשתן נשרף בקל ע"י האש, כן הרע מן החלום נתבטל מיד ע"י תענית בו ביום.

(מהרש"א, ח"א שבת יא.)

יפה תענית לחלום כאש לנעורת

ובמדרש (ב"ר עח ב) אמר ליה הגיע זמן קילוסין לקלס, אמר ליה יקלסון חבריך, אמר ליה איני יכול, למחר אני בא לקלס, והם אומרים לי, כשם שלא קלסת אתמול, כך לא תקלס היום. יש לקבל לפי זה מה שאמרו שפקודת כל ימי השנה נמסרה ביד מלאכים ממונים עליהם איש יומו, ובראש השנה נמסר לכל אחד מלאכת ימיו, וכאלו הם מקבלין הריון לילד המעשה ההוא דבר בעתו, כי על זה תקנו היום הרת עולם, והנה המלאכים הממונים על הימים כל אחד קרוי יום, הדא הוא דאמר (משלי כז א) 'כי לא תדע מה ילד יום', והמלאכים הממונים על הלילות כל אחד מהם קרוי לילה, כמו שאמרו (נדה טז:) המלאך הממונה על ההריון לילה שמו, כדכתיב (איוב ג ג) 'והלילה אמר הורה גבר', ואין פקודה נוגעת בחברתה כמלא נימא, ומכאן אמרו (ברכות יט. וע"ש) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה כי ודאי עשה תשובה, כי חזקה על חכם שיודע סתרי הענינים האלו, ולא ירצה ששר היום או הלילה יכתיב עליו שטנה, כי קשה הדבר אחר כך לתקן את אשר עוותו, וזה טעם יפה תענית לחלום כאש לנעורת, ובו ביום ואפילו בשבת (שבת יא.).

(עקידת יצחק, שער כו)

יפה תענית לחלום כאש לנעורת ואמר רב חסדא ובו ביום ואמר רב יוסף ואפילו בשבת

כי המושל באותו היום והוא בעל החלום הראה לו העתיד לבוא עליו, ואם ענה באות יום יש לו כוח ממשלתו לבטל גזירתו, וכשעבר אותו יום המושל ביום אחר אין כח לבטל מה שנגזר ע״י מושל זולתו. אוצר החכמה

(מצפה שאול, דרוש ג)

יפה תענית לחלום כאש לנעורת ואמר רב חסדא ובו ביום ואמר רב יוסף ואפילו בשבת

ומאחר שצריכין להאמין ולשום על לב להתבונן כל רמיזו דחכמתא שמרמז השי״ת לאדם בכל יום ויום כפי בחינת אותו היום דייקא כנ״ל, ע״כ צריך להתענות על חלומו בו ביום דיקא אפילו בשבת כשארז״ל. כי אע״פ שאכילת שבת יקרה מאד ואין בה גם כן שום אחיזה לבחינת עשו כמבואר במאמר שאלו הנ״ל, אעפ״כ מאחר שרומז לו בחלומו להתענות מסתמא יש בזה שכל נפלא שצריך להתענות בזה היום דייקא אע״פ שהוא שבת ועיין בזה בזוה״ק.

(נחת השלחן, סי׳ רכ)

יפה תענית לחלום כאש לנעורת ואמר רב חסדא ובו ביום ואמר רב יוסף ואפילו בשבת

ע״פ דרך המוסרי נוכל לבאר את דבריו, כי הנה השלמים יכנו את חיי האדם בשם חלום ארוך, ואך בטרם מותו יקיץ מחלומו ויראה כי חלום שוא חזה כל ימיו ולתהו ולהבל כחו כלה ולא במותו יקח הכל, ע״כ מי האיש החפץ חיים, חיים של יראת שמים ויראת חטא, טוב לפניו כי יתענה לפעמים, ובעת התענית ישבור לבו בקרבו ואך אז יכול הוא לחשב דרכו ולעשות חשבון בנפשו ויבין כי הכל חלום הוא. ׳ואמר רב חסדא ובו ביום׳ יאמר כי התענית אין מועיל לו אלא לבו ביום, כי רק ביום התענית משבר הוא את לבו, אבל למחרת כבר ישכח הכל, ׳ואמר רב יוסף ואפילו בשבת׳ כי פלא הוא אשר אף בשבת אשר הוא יום שביתה ומנוחה ורעיוני האדם נחים בקרבו ונקל אז לחשוב תעודתו ומה חובתו בעולמו, עכ״ז מהמאכלים הטובים אשר הוא מתענג עליהם ישכח האדם את תעודתו ומטרתו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו אליו ולמה שלוח הוא הנה, וידמה כי לעולם יחיה וישכח כי הכל חלום הוא. וגם בשבת רק ע״י התענית ישבור לבו בקרבו ויכול לעשות חשבונות של מצוה וחשבונות של ׳מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך׳ (יונה א ו).

(אורח ישרים, שבת יא.)

טו.

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה וישרים לשמחה צדיקים לאורה דכתיב אור זרוע לצדיק ולישרים שמחה דכתיב ולישרי לב שמחה

לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה צדיקים לאורה וישרים לשמחה וכו׳, פירוש ׳צדיק׳ הוא המוגדר במעשיו, אף שהלב אינו שלם וישר עדיין, מכל מקום מגביר שכלו על יצרו לבלי יגרר אחריו, וזהיר במעשה בפועל כל רמ״ח מצוות עשה ושס״ה מצוות לא תעשה. והמעשים מביאים קדושה ללב, דעל כן מברכין אשר קדשנו במצוותיו, פירוש ׳קדושה׳ בכל מקום הוא ׳הבדלה׳ להבדיל ולהפריש הלב מחמדות עולם הזה, ועל ידי זה זוכה ל׳אור הזרוע׳ שהוא השגת חידושין דאורייתא מתורה שבעל פה המאירים ללב. כי ׳אורה׳ זו תורה, ותורה שבכתב היא ה׳אמת׳ אשר ׳מארץ תצמח׳, שהיא כזריעה בלבבות בני ישראל להצמיח מתוך לבבם הרבה מאוד תוספות מרובה על העיקר.

(רסיסי לילה, אות נג)

צדיקים לאורה וישרים לשמחה וכו׳

ואמרו צדיקים לאורה וישרים לשמחה לישרי לב שמחה. שהשמחה רק כשמתבטל היצר הרע מכל וכל ומתיישר הלב להיות לב אחד לאביו שבשמים, ואז אין לו שום מלחמה עם היצר הרע וזוכה לשמחה [ונתבאר כמה פעמים], ובאמת מצד השם יתברך יזכו על ידי משיח בן יוסף לישרות הלב דכתיב (משלי יג ט) ׳אור צדיקים ישמח׳, והיינו על ידי ה׳אור זרוע לצדיק׳ שזוכה על ידי בחינת צדיק כשמתגבר על יצרו.

(פרי צדיק, ר״ח שבט אות ה)

טז.

למה יוצאין לרחוב רבי חייא בר אבא אמר לומר זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא וכו׳

הענין בזה נ״ל. כי עיקר התשובה הוא, כי יעשה אדם תשובת המשקל, דהיינו לעשות המצוה על האופן שעשה העבירה. ע״כ יצאו לרחובה של עיר לצעוק לה׳ ולהתפלל לפניו, יאמרו בזה כי על העבירות שעשינו בצנעא זעקנו בצנעא, ועל עבירות שעשינו בפרהסיא ונתחלל שם שמים ע״י, ע״כ נבזה עצמנו ג״כ בפרהסיא ותהיה לנו לכפרה על עונותינו.

(אורח ישרים)

זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא

קשה מאי בזיון איכא בזה שהם מבקשים רחמים בפרהסיא, ואם בעבור הנחת האפר דמניחין שם, הנה כשהיו בצנעא בבית הכנסת לא נתבזו שלא הניחו אפר, ועוד בפרושא אתמר על הזמנה ולא על האפר. ונ״ל בס״ד כי בעת שישראל עושים סליחות ותחנונים על גשמים או על איזה צרה שלא תבא ואין נענים, הם מתבזים הרבה בעיני האומות, כי אומרים איה המה דבריכם שאתם אומרים ׳מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה׳ אלהינו בכל קראינו אליו׳ (דברים ד ז), ולכן אומרים בזינו עצמינו בצנועה בבית הכנסת שצעקנו ולא נענינו, ובזה נתבזינו אצל בני האומות ששמעו בדבר הזה, ועתה נבזה עצמינו בפרהסיא ברחוב העיר, שהכל רואין אותנו בעיניהם, ובודאי אח״כ ילעגו לנו כאשר רואין שלא נענינו.

(בן יהוידע)

אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה

פי׳ רש״י (ד״ה שיש, ד״ה ואינו) שיש בידו עבירה וגזל ואינו חוזר לשלם, נראה כי בשאר עבירות שאינן בידו, מיד שגמר בלבו שלא לעשותן עוד, נמחלו לו כמו מי שזרק השרץ מידו שעלתה לו טבילה מיד, וגם שיחזור אחר הטבילה פעם אחרת ונגע בשרץ, אם יחזור ויטבול נטהר מטומאת השרץ שבידו, כי מטומאת השרץ הראשונה כבר עלתה לו טבילה קודם, ולא יחזור ויטמא למפרע הטהרות שנגע בין טבילה לטומאה, וכמו כן מי שחטא ושב בתשובה וחזר לחטוא אינו צריך טבילה ותשובה למה שחטא קודם, כי אם וידוי להעלות את חטאיו על שפתיו ראשונים ואחרונים כדי שתהיה תשובתו נכונה וקיימת, ועכ״ז צריך האדם להיות זריז ומהיר בכל שנה לזכור כל חטאתיו ולשוב מהם כדי שתהיה תשובתו נכונה ושלימה, ולא יהיה כמי שאומר ׳אחטא ואשוב׳ שאין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פה.).

(בית אלקים, שער התשובה פ״ו)

אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה

אבל זה הוא רק באם אינו רוצה לשוב מדרכו הרע שהשרץ חוזר ומטמאו, אבל אם רצונו באמת לשוב, אף שעדיין לבו אונסו, היינו שהעבירה מטמטמת את לבו, שוב נאמר דהוא היצה״ר הוא המשטין הוא המלאך המות, וכמו שמעבירין אותו מלמעלה מלקטרג, כן מעבירין אותו מלמטה מלב האדם שלא יטמטם עוד את לבו ויהיה ביכלתו להוציא מחשבת תשובתו לפועל, ובאופן זה הנה פיו קודם ללבו. ובזה יש לפרש מה שאנו אומרים בתפילת נעילה ׳ותלמדנו להתודות לפניך למען נחדל מעושק ידינו׳, וכנ״ל.

(שם משמואל, נצבים תרע״א)

טז:

נתנה עלי בקולה וכו׳ זה שליח ציבור היורד לפני התיבה שאינו הגון עיין במפרשים. והכונה דכל תפלתינו הוא לבקש רחמים מאת הבוי״ת שיתן לנו צרכינו, ומובן ממילא שאנחנו אין נותנין לו כביכול מאומה רק מבקשים ממנו שהוא יתן לנו. והש״ץ שאינו הגון וכונתו רק להראות נעים זמירותיו והוד קולו, בדעתו אשר הוא נותן להבוי״ת נתינה הגונה בקול

שיריו. זהו 'נתנה עלי בקולה', מחשיב הקול לנתינה, 'זהו ש"ץ שאינו הגון' וכו'.

(לשמוע בלמודים)

יז.

מכדי יונה בתר דוד ושלמה הוה מאי טעמא מקדים ליה ברישא משום דבעי למיחתם מרחם על הארץ

וברש"י (ד"ה דבעי) משום דאינהו בנו בית המקדש דהוא עיקר הארץ, עיין שם. ויובן על פי מ"ש האלשיך והכלי יקר בפרשת ויצא, בקיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו, עיין שם. ושורש הדברים דבמקום המקדש ליבא דארץ ישראל, והשאר הוא רק התפשטות, והבן. והנה ארץ ישראל 'עיני ה' אלהיך בה' (דברים יא יב), וכל העולם כולו מתמצית ארץ שותה כמבואר גם כן במסכת תענית (י.). והנה לפי זה הז' מינים שנשתבחה בהן ארץ ישראל, הם בעצם הראשונה לקבל השפעה, ומנהון נמשך לכל, ואם כן הם 'ראשית' כל פרי האדמה והבן, אבל שאר פירי, כל ראשית שבו הוי רק ראשית לעצמו. והיינו 'מראשית כל פרי האדמה' (דברים כו ב) דייקא, דהיינו ז' מינים, והיינו 'מראשית' ולא כל ראשית, ואם כן הדרש יוצא מהפשוט.

אוצר החכמה 18/06/2018

(ישמח משה, כי תבא)

יח.

דתניא בעשרים ותמניא וכו' שפעם אחת נגזרה גזירה על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות

מה שגזרו דווקא על אלו ג' דברים, משום שבאלו השלשה ניכר שאנחנו מובדלים והנפרדים מן הכותים, 'תורה' אחז"ל כל הלומד תורה לכותי וכו' שנאמר (תהלים קמז כ) 'משפטים בל ידעום'. 'מילה' הוא על דרך הא נהוי לעמא חד, א"ל יאות וכו' (סנהדרין לט.). 'שבת' כתיב 'אות היא ביני וביניכם', ולכך הקפידו יותר על אלו השלשה דברים.

(עיני יצחק)

יט.

נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך וכו'

איתא שם 'מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו', ופירש 'מתחטא' מתגעגע. והוא דענין תפלה הוא בבחינת כעבד לפני המלך [כמו שאמרו בברכות (לד:)], והוא כמו שנאמר (תהלים קכג ב) 'הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וגו' כן עינינו וגו' עד שיחננו', וזה היה כח ר' חנינא בן דוסא שהיה כוחו בכח התפלה. מה שאין כן חוני המעגל שהיה כוחו בכח התורה, כמו שאמרו (תענית כג.) 'נהירין שמעתתין כבשני חוני המעגל', ותלמידי חכמים קרוים בנים למקום כמו שנאמר (ישעיהו נד ג) 'ורב שלום בניך' אל תיקרי בניך אלא בוניך, שהם התלמידי חכמים, ובן הוא מתגעגע לפני אביו ועושה רצונו.

(פרי צדיק, תבא אות ו)

יט:

בשחרית שלח לו שגר לי או מים או מעות

הא דלא המתין עד סוף היום, מפני שנתפחד פן באותו היום יתחזק בתפלה ביותר וירדו גשמים, לכך שלח לו דברים אלו לצערו, כדי שיתבלבל דעתו מרוב הצער, ולא יתפלל בדעת צלולה, ואז לא תעשה תפילתו פירות להוריד גשמים. וא"ל 'או מים או מעות', הקדים מים, שהראה טלפים להראות דהמים חביבין אצלו יותר, דהלואי שירדו גשמים ולא יצטרך נקדימון ליתן מעות. ונכנס לבית המרחץ לרחוץ גופו במים, משמחתו ששמח בריוח שהרויח במים, אך נקדימון נכנס לבהמ"ק ששם עושים ישראל שמחה גדולה בניסוך המים, כשמחת בית השואבה בחג, שתגין מצות שמחה זו שעושין במים, לבטל שמחת הגוי הזה שחשב להיות מרויח מחמת המים, וכך היה.

(בן יהוידע)

כ.

היתה ירושלם לנדה ביניהם אמר רב יהודה אמר רב לברכה כנדה מה נדה יש לה היתר וכו'

ועוד נ"ל דמיון הנדה לברכה, דהנדה אם תתעבר יפסק דם נידות, וכשתלד יתהפך הדם לחלב שהוא מאכל הולד, וכן ישראל כשמתעוררין בתשובה אשר התעוררות זו היא נחשבת דמיון הריון, אז תפסק הטומאה מהם, וכשעושין מצות ומעשים טובים יתהפכו העונות לזכיות, כמו הדם שנהפך לחלב, ולכך אומרים זה בקינה, מפני שדבר זה מסור בידם ואין עושין טוב לעצמן.

(בן יהוידע)

מעשה שבא רבי אלעזר וכו' והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה וכו' כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך וכו'

ויש לרמז ענין זה בגמרא במעשה דר' אלעזר בר"ש שהיה מטייל על שפת הנהר והיה דעתו גסה עליו שלמד תורה הרבה, היינו שראה אז בנפשו איך שהוא נשמר ונקי בקדושת הברית מאוד. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר, והלשון 'מכוער' בלשון חכמינו ז"ל מרמז על החסרון בפגם הברית, ועל זה נקרא 'מכוער' שהוא ההיפך משומר הברית שנקרא 'יפה תואר', כמו שנאמר אצל יוסף הצדיק (בראשית לט ו) 'ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה'. ואמר לו 'כמה מכוער אותו האיש', והשיב לו 'לך ואמור לאומן שעשאני' וכו', ואמרו בתוספות שם (ע"ב ד"ה נזדמן) שאותו האיש היה אליהו ז"ל. ויובן זאת שדייקא מפני שאליהו הוא מלאך הברית לכן נזדמן לפני ר"א בר"ש בגוון לבוש כזה להוכיחו על מה שגינה כל כך אדם כזה כאלו חלילה אבד סברו, שלא כן הוא, שרק אם ישים אל לבו להטיב מעתה דרכו יוכל ליתקן כל מה שכבר עליו בטענה זו 'לך לאומן שעשאני', דהיינו אחר התשובה יתברר שכל מה שעבר עליו היה גם כן מרצון השם יתברך שברא את האדם עם היצר הרע, כמו שנאמר 'כי יצר לב האדם רע מנעוריו'.

(פרי צדיק, תבא אות י)

מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון וכו' נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר וכו' אמר לו ריקה כמה מכוער אותו האיש וכו' אמר לו וכו' לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית וכו'

מתעוררת השאלה בלשון הנפוצה בגמרא 'מעיקרא מאי קסבר' [-מה חשב מלכתחילה], כלום לא ידע ר' אלעזר מלכתחילה, לפני תשובתו של האיש 'לך ואמור לאומן' וכו', שגוף האדם וצורתו הם 'יציר כפיו של הקב"ה'. בנוסף לכך יש להבין, כיצד ייתכן שר' אלעזר אמר דברים כאלו ['ריקה כמה מכוער' וכו'].

ההסבר לכך הוא, במילים 'ריקה, כמה מכוער אותו האיש', התכוון ר' אלעזר בעיקר ל'ריקנות' ול'כיעור' האמיתיים, במובן הרוחני. הוא הבין שאותו האיש ירוד מאד מבחינה רוחנית ללא שום מעלה אמיתית ברוחניות. יתר על כן, גם ה'יתרון' היחיד שבאלה הנקראים 'בריות בעלמא', כדלעיל, לא היה ניכר בו. ר' אלעזר ראה שבמצב הרוחני שבו שרוי האיש אי אפשר להחזיר לו שלום, אי אפשר להשפיע עליו אלא בדרך של הכנעה

וביטול 'ריקה כמה מכוער' וכו', השוברת את חומריותו וגסותו.

ואכן מיד לאחר ההכנעה והשבירה, ענה האיש 'לך ואמור לאומן שעשאני', הוא הכיר בקיומו של 'אומן שעשאני', הוא הכיר במעלתו שהוא נברא של הקב"ה. ואף יותר מכך, הוא לא נכלל בסוג של סתם 'בריות', אלא 'אומן שעשאני', הכולל גם הבחנה במטרת הבריאה, כשם שיצירת האומן היא בכוונה ולמטרה מסויימת.

(ליקוטי שיחות לרבי מליובאוויטש, חט"ו פ' וירא ש"ג)

כ:

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה וכו' דכל יומא דעיבא הוו מפקין ליה בגוהרקא דדהבא ומייר לה לכולא מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה וכו'

ע"פ דרך המוסרי נ"ל לבאר את המאמר הזה ולומר כי הכונה בזה דכל יומא דעיבא הוא כאשר היתה איזה סבה בעיר, כי היה דבר ר"ל או חליים שולטים בעיר. היה מפקח ומחפש לדעת מאיזה סבה העונש הזה בא עליהם. וחפש אחרי החטאים לבערם מן העיר, וישוב ה' וירחם עליהם.

וזה הוא הכונה **וסייר לכולא מתא** היה בודק את כל בני העיר. **וכל אשיתא רעיתא** אם מצא, בדק כי מצא את החוטא וידע כי בעבורו סובלים כל בני העיר, **הוה סתר לה** - היה מחזירו בתשובה, ו׳לה׳ קאי על הנפש החוטאת. **אי אפשר למרה בני לה** - אם היה באפשרי לעשות איזה פעולה כי החוטא ישוב מעצמו בל יצטרך להוכיחו ולהכלימו, היה עושה הפעולה ההיא כי ישוב בתשובה ולא היה דובר עמו דבר. **ואי לא אפשר בני לה איהו מדנפשיה** - ואם לא היתה היכלת בידו להחזירו בתשובה כ״א ע״י הוכחה היה מוכיחו ומכלימו עד כי בע״כ היה מוכרח לעשות תשובה. וע״י זה היתה זכותו גדולה מאד, והכונה **בגוהרקא דדהבא** כי היה מצרף ובודק כזהב לדעת לאמתתו ולא עשה דבר עד שיודע לי על בירור.

(אורח ישרים)

כא.

אילפא ורבי יוחנן וכו׳ דחיקא להו מילתא טובא וכו׳ אזל תלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא וכו׳

נראה שרמז שהעולם נדמה כים זועף, והתורה נמשל לעץ חיים שתול בתוך הים, והאדם הוא כנטבע בים ונזדמן לו בנס עץ שתול בתוך הים. ואם האדם מתחזק להיות אחוז בסנסיניו בחוזק יד ינצל ואם לאו הוא נטבע בים. ובא אילפא לרמזם שהוא ח״ו לא ביטל לימודו גם בעת מסחרו ולא נטבע בטרדות עוה״ז והבליו רק היה תמיד אחוז בעץ החיים היא התורה הקדושה. וכל זה רמז במה שתלה באסקריא בספינתא וכו׳.

(עיני יצחק)

אמרו עליו על נחום איש גם זו שהיה סומא משתי עיניו גדם משתי ידיו קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין וכו׳

ע״פ דרך המוסרי נ״ל כאשר הקדוש הזה ראה כי חטא בזה שלא מהר לענות את העני עד שמת, קבל על עצמו מאז והלאה שלא ינוע באחד מאבריו כ״א לדבר שבקדושה, ויהיה כמו סומא שלא לתור אחרי עיניו ולא יניע את ידו כי אם לתת צדקה לעני או לדבר מצוה, ויפלס מעגל רגליו כי אם ללכת בדרך טובים, ויזכור תמיד את יום המיתה כי רמה תאכל את בשרו ותקות אנוש רמה.

(אורח ישרים)

שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל

אע״פ שהיה עניו מאד אין כונתו בזה להגדיל עצמו, אלא כונתו לומר כי השטן שמח ביסורים שלו שהם קשים ממיתה, ואינו חפץ במיתתו אלא רוצה שישאר חי ביסורים אלו, לכך ישתדל שלא יפול הבית עליו.

(בן יהוידע)

וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך אמר להם בניי אני גרמתי לעצמי וכו׳

העירו המפרשים במה חטא שאמר המתן כמעט רגע, ומה זה שאמר אני גרמתי, הוה ליה למימר אני בקשתי שיהיה כן. והכונה שהם אמרו לו, אחרי שאתה צדיק גמור, למה עלתה לך כך. והשיבם ׳אני גרמתי לעצמי׳, בזה עצמו שאני צדיק גמור גרמתי להיות לי כך, דהב״ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, לכן דקדק עמי על שאמרתי לו המתן.

(לשמוע בלמודים)

ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה

וכן כשיש לאדם שום יסורים, ישמח גם כן. וכן אמרו חכמים (ב״מ פה.) חביבים יסורים. ועוד אמרו חכמים (תענית ח.) ׳כל השמח ביסורים מביא ישועה לעולם׳. וירגיל פיו לומר ׳גם זו לטובה׳ (תענית כא.), או ׳כל מה דעביד רחמנא לטב עביד׳ (ברכות ס:), כי יש כמה רעות אשר סופן טובות. וכן דרשו רבותינו (נדה לא.) על מקרא זה (ישעיה יב א) ׳אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני׳, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קוץ ברגלו עד שלא היה יכול לילך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, התחיל זה לקלל את יומו. לימים שמע שנטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיתה זאת כדי להחיותו. לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טובה עתידה להיות לו מהם. וכן עשה נחום איש גם זו.

(ארחות צדיקים, שער התשיעי שער השמחה)

כא:

אלא אדם מכבד את מקומו וכו׳ אמר ליה אי הכי ניקום אנא לגבי מר אמר ליה מוטב יבא מנה בן פרם וכו׳

עיין במפרשים, והכונה לפי שא״ל שהאדם מכבד את מקומו א״כ כל מי שמתקרב אל האדם החשוב מתכבד במעלה כמו שמתכבד המקום בהתקרב שמה האדם, לכן א״ל אי הכי איקום אנא ואיזיל לגביה דמר, להתכבד מחשיבותיה דמר כאשר תהיה קרוב אלי. והשיבו דלענין זה איננו צריך הוא ללכת אליו רק הוא יבוא ויתקרב הוא לרב נחמן בר רב חסדא, ותתכבד מהתקרבותי.

(לשמוע בלמודים)

כב.

רבי ברוקא חוואה הוה שכיח בשוקא דבי לפט הוה שכיח אליהו נביה אמר ליה איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי וכו׳ אמרו ליה אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא

ויש להבין מה זו שאלה ומה נפקא מינה, וכי אחותו ובתו היה מבקש. ואיך השיב אליהו על אנשים אשר עודנו בחיים שהם בני עולם הבא, הלא אין הקב״ה מייחד שמו על חי אפילו על אבות עולם ועמרם אבי משה, כי בקדושיו לא יאמין.

אבל הענין, להגשים תענוג עולם הבא אי אפשר להיות, דהוא תענוג רוחני למאוד, ולא יצוייר בגשם ענין רוחני כלל, עד שאמרו חז״ל (ברכות לד. סנהדרין צט.) כי הנביאים לא ראו לעולם הבא כי הוא עין לא ראתה, והכוונה בזה להמתיק ולהראותו עליו כעין גשמי אי אפשר, ואם אמנם נמשיל אותו בדרך משל, לומר כי יש בו מנועם עליון שישכנו הצדיקים לנצח בלי עצב כלל, ויעברו ימים עד עולם ואין עצבות כי אם חדוה וגיל, וזהו תכלית התענוג, כי לא יצוייר בשום תענוג גשמי שלא יהיה עצבות מעורב בו, כי אם יאכל וישתה הרבה, הלא מלבד שיוליד לו חולי, אף גם אם יתן לו עוד מעדנים והוא שבע הלא יתעצב, וכדומה בכל תענוגים, ובפרט שלא ימלט בתענוגים שלא יקרה לו בין כך צער בהעדר אוהביו וכדומה, בהפסד ממון או חטא ופשע. כללו של דבר, אי אפשר תענוג בלי עצב, אבל לעולם הבא הכל בנועם ותענוג בלי עצב כלל, וכן עוד התענוג, שיהיה שם בגן עדן נפשות צדיקים לאין מספר מיום הוסד העולם, ואין קול קטט וצוחה, שם הכל שלום עושה שלום במרומיו, ובעולם הזה היצוייר משתה של אלף איש אוכלים וחוגגים בתמידות שלא יהיה לו קטט ומריבה, והלא לאו כל דעות שוים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ומזה ימשך ריב וכעס, ישפוך לארץ מרירתו, והוא המהפך שמחה לתוגה עונג לנגע, זהו הנמשל בעולם הבא, כי תכליתו לא יושג בגשם וכו׳.

וזהו מה ששאל רב ברוקא לאליהו, אם יש אנשים שיש להם עולם הבא בזה העולם, שטועמים מעין עולם הבא כדי שיוכלו להשיג ענין עולם הבא, והשיב לו, אלו אנשים רואים בחייהם, וחקר אחרי מעשיהם למען דעת קצת ענין וטוב עולם הבא, ואמרו לו, כי הם תמיד שמחים בלי עצבות, וגם מרחיקים הקטט וריב ורודפי שלום, מזה הבין רב ברוקא שהוא ענין דמות עולם הבא, כי ימים אלו ודאי ימי נחת ונועם, ולימים אלו יקראו ימי טובה ורצון, וממנו יקיש איש על עולם הבא כמה מהנועם ותענוג ועדן יש בו, ולכן שמעו אלי, השליכו עצבות הזמנים, וקחו עמכם להתעצב על העדר כבוד ישראל ותורתו וחורבן בית תפארתינו, כמאמר הנביא (ישעיה סו י) ׳שישו אתה משוש כל המתאבלים׳ וגו׳, והסירו שמחה של שטות והוללות, ובפרטות במחול בחורים ובתולות.

(יערות דבש, ח״א דרוש ד)

אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תיגרא בהדייהו טרחינן ועבדינן להו שלמא

עוד יש תועלת בשמחה כמו שני אנשים שאמר עליהן אליהו שהם מבני העולם הבא בשביל שהיו אנשים שמחנים, וכשהיו רואים איש עצב

היו משמחין אותו, וכשהיו רואים שנים מתקוטטים זה עם זה היו אומרים להם מילי דבדיחותא עד שהיו עושין שלום ביניהם, וכן לענין הלכה מתחלה מילי דבדיחותא לפתוח הלב ללמוד בשמחה, אך לא שמחת הלצים ושמחת הכיליים אלא דבר מצוה המשמח את הלב, כדכתיב (תהלים יט ט) 'פקודי ה' ישרים משמחי לב', וכל זה בשמחת מצוה. במדת השמחה תלין מצות עשה שיצדיק דינו על כל מאורעותיו, שנאמר (דברים ח ה) 'וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך'.

(ראשית חכמה, שער האהבה פי"ב)

אינשי בדוחי אנן מבדחינן עציבי וכו'

עוד י"ל דשמעתי בשם מורי פי' הש"ס דהני תרי בדחי דהוי בני עלמא דאתי, וע"פ שאלה נאמרה לו, דהענין דהני תרי בדחי היה כל עסקם להתחבר עם כל איש ואיש, וליחד קבה"ו בכל פרטי מעשה איש, הן בביתו של כל איש ואיש או בעסקיו, ובכלל ובפרט, זולת מי שהיה לו צער ח"ו לא היה יכול לייחד יחודו להתחבר עמו, לכך היו מבדחי ליה בדברים עד ששמח ונתחבר עמו לדבק אתו עמו בו יתברך וכו', והוא כלל גדול והבן ודפח"ח (ועיין פרשת בהר, ועוד). ובזה יובן 'ואתה תצוה את בני ישראל' (שמות כז כ), להתחבר עמהם בצוותא חדא ולדבקם בו יתברך, ואז גם אליך יבוא שפע רב, וז"ש (שם) 'ויקחו אליך שמן זית זך' וגו' וק"ל.

(תולדות יעקב יוסף, תצוה אות א)

חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום

ועל כן בברכה נאמר (ויקרא כו ו) 'וחרב לא תעבור בארצכם', ואמרו חז"ל אפילו חרב של שלום. כי עיקר החרב הוא חרבו של מלאך המות, הוא השטן הוא היצר הרע, והבטיח הקב"ה בשבת ישראל על אדמתם לבטח בסוף הימים אם ירצה השם, לא מבעיא שלא יבוא עליכם בחרב מלחמה לומר לכה אתנו נארבה לדם להסית לעבור עבירות במזיד, אפילו חרב של שלום לבוא בדרך פיתוי שקר ומרמה ולהראות לך שהוא חפץ בשלומך וטובתך מאוד גם זה לא יהיה בארצכם, כי את רוח הטומאה יעביר מן הארץ והיה ה' לאור עולם. יהי רצון שיהיה בעגלא ובזמן קריב.

(באר מים חיים, בראשית פ"ב)

כב:

רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו וכו'

אוצר החכמה

ואמנם מפני החיוב בהזה נשתעבד לשכן בתי חומר, ואחר שנשתעבד לזה מוכרח על כל פנים לנטות מעבודת בוראו לפעמים ולהשתדל בצרכי הבית אשר ידור שם, כי לא יתקיים בנין הבית עציו ואבניו ויסודותיו, מבלתי שישגיח האדם עליו. ואם כן אחרי היות כונת האדם ביצירתו על מה שאמרנו, בכל עת שיוכל שכלו למעט בעבודת החומר וישים מגמתו לעבודת קונו אז טוב לו, ובלבד שלא יטוש מלאכת הבית לגמרי ויחריבהו, כי גם זה יחשב לו עון אחר שהמלך חפץ להיות לו בריה כזו, וכדאמר רבי יוסי במסכת תענית פרק שלישי, שאין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית, ופריש רב יהודה בשם רב טעמיה דרבי יוסי משום דכתיב (בראשית ב ז) 'ויהי האדם לנפש חיה', אמרה תורה נשמה שנתתי בך החיה, ועל זה אמר המלך החכם (קהלת ז טז) 'אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם'. וזו היא קדושת הנזיר ומעלתו בהניחו מלאכת החומר וישבר תאוותיו במה שאינו חרבן גמור אל הבית, כגון מניעת שתיית היין וגדול השער, כי בזה יכנע היצר ולא ידלף הבית בעבורו ולא יהרסו פנותיו, אבל תתחזק בו עבודת השכל, ויאורו מהלכיו, וכבוד השם תשכן עליו.

(החינוך, מצוה שעד)

כג.

בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות

נ"ל בס"ד דאמרו בגמרא (תענית ו:) 'מטרא בעלה דארעא הוא', וזמן עונה השוה לבני אדם יושבי הארץ הוא בליל שבת, לכן גם הארץ זווג שלה עם בעלה המטר היא בליל שבת, והואיל דהתחלת ההכנה של השבת היא מליל רביעי, לכך גם לילי רביעי הוא ראוי להיות בו עונה של גוף הארץ, ולכך הקדים במאמר 'לילי רבעיות' ל'לילי שבתות', כי ההתחלה הוא מן לילי רבעיות. והנה הטעם ל'לילי שבתות' מפני שאין בני אדם הולכין ברחובות, ובזה יובן 'ברכת ה' היא תעשיר' (משלי י כב) אלו הגשמים שהם פרנסה, והם 'ברכת ה' היא תעשיר' קרי בה 'עת שיר', הוא ליל שבת שהוא עת שיר לכל אדם, שכל אחד ואחד אומר שיר ושבחה בביתו, וכמ"ש (תהלים צב א) 'מזמור שיר ליום השבת', ולא יוסיף עצב עמה, שהגשמין יורדין בלילה דוקא ולא ביום, ואין בני אדם נעצבים בהם, דאין הולכים ושבים חוץ לביתם.

(בן יהוידע)

עג עוגה ועמד בתוכה וכו' נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך

ונראה דהנה ודאי בכל הגזירות והצרות הרעות הבאות על ישראל גדול כוחן של צדיקים להכריח את הישועה, כאשר מצינו בחוני המעגל שעג עוגה ועמד בתוכה ואמר איני זז מכאן עד שתרחם על בניך, והוא ענין אמרם ז"ל (מו"ק טז:) הקב"ה גוזר וצדיק מבטל, כי רב ועצום הוא כח הצדיקים, וביכולתם להפציר בתפלה ולהתאמץ עד שהם מכריחים את הישועה וכביכול הקב"ה מסכים על ידם.

(דברי יואל, אחרי)

התחילו גשמים מנטפין אמרו לו תלמידיו רבי ראינוך ולא נמות וכו'

עיין במפרשים. והכונה עפ"י דאיתא בפ"ק דחגיגה (ה:), מי זוטר מה דכתיב בהו ברבנן (תהלים מט י) 'ויחי עוד לנצח לא יראה השחת', מ"ט לא יראה 'כי יראה חכמים ימותו' (שם פסוק יא), מה הרואה חכמים במיתתם כך בחייהם על אחת כמה וכמה, יעויין שם, הרי דראיית חכמים גורם חיים, לכן כאשר ראו התלמידים שאין הגשמים לברכה וחששו שימותו ברעב, אך לא רצו לפתוח פה לרעה לכן אמרו לו ברמיזה תקותינו לחיים הוא רק אשר 'ראינוך' וע"י הראיה שראינוך 'לא נמות', אבל זולת זה אין תקוה מפני הרעב. והשיב להם לא תמותו שיהיה שובע בעולם.

(לשמוע בלמודים)

כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו אבא הוליכני לרחצני בחמין

נ"ל בס"ד הא דתפס המשל בשלשה הנאות, רחיצת חמין, ושטיפת צונן, והנאת מאכל, היינו כנגד שלשה שאלות ששאל. דבתחלה שאל גשמים סתם והיו יורדין מנטפין, וזה ידמה לרחיצת חמין שהנאתן נכנסת ופועלת בתוך הגוף, וכן ארז"ל לעיל בפ"ק (ד.) עורפילא אפילו לפרצידא תותי קלא מהני ליה. ומה ששאל עוד בשאלתו גשמי בורות שחין ומערות, זה ידמה לשטיפה בצונן שהוא הנאה מבחוץ דוקא, ואינו נכנס בלב הארץ, כמ"ש לעיל (כב:) כל זמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה עושה פירות. ומה ששאל אח"כ וירדו כתקנם גשמי רצון וברכה, ידמה לאכילת אגוזים ושקדים וכו', שהיא הנאה חושית הניכרת בעין, כי עי"ז יצאו אח"כ לשדה והביאו להם כמהין ופטריות.

(בן יהוידע)

איכסי מעינא ונים שבעין שנין

כמו שספרו הפילוספים על אנשים אלהיים נשקעים בשינה בארץ רודי"ש בהדבקם בשכל הפועל, שלא הרגישו בתנועה ולכן לא הרגישו בזמן, כי הזמן מקרה נמשך לתנועה. וכן הזכירו חז"ל על חוני המעגל שנשקע בשינה שבעים שנה ולא הרגיש התנועה והזמן לא פעל בו כלום, כאילו לא היה אלא שינה של לילה אחד. וזה היה ענין משה רבינו ע"ה בעומדו בהר ארבעים יום וארבעים לילה, כי מרוב התענוג שהיה לו מלימוד התורה מפי הגבורה, לא הרגיש בתנועה והזמן לא פעל בו כלום, לא רעב ללחם ולא צמא למים, וזכה לקירון עור פנים, הפך הרעב שמתכרכמין פניו, ושב אותו קירון טבעי, לא מקרה, עד יום מותו, שנאמר בו (דברים לד ז) 'לא כהתה עינו ולא נס לחה'.

(מגן אבות לרשב"ץ, אבות פ"ה מכ"ה)

אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא או מיתותא

ואמר (אבות פ"א מ"ו) 'וקנה לך חבר', זכר אותו בלשון 'קנייה', ולא אמר עשה לך חבר או התחבר לאחרים, הכוונה בזה שצריך לאדם שיקנה

אוהב לעצמו שיתקנו בו מעשיו וכל ענייניו כמו שאמרו 'או חברותא או מיתותא'. ואם לא ימצאהו צריך להשתדל בו בכל לבו ואפילו אם יצטרך שימשכו לאהבתו עד שישוב אוהב ולא יסור מהמשך תמיד אחר רצונו עד שתתחזק אהבתו, כמו שיאמרו בעלי המוסר כשתאהב לא תאהב על מדותיך ואמנם תאהב על מדת אהוביך, וכשיכוין כל אחד משני האהובים אל זאת הצואה יהיה כוונת כל אחד משניהם להפיק רצון חבירו ויהיה כוונת שניהם יחד דבר אחד בלא ספק.

(פירוש המשניות לרמב"ם, אבות פ"א)

אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברותא או מיתותא

תנן בפרק א' דמסכת אבות (מ"ו) 'וקנה לך חבר'. גם אמרו רבותינו זכרונם לברכה 'או חברותא או מיתותא'. ואמר החכם, 'אדם בלא חבר כשמאל בלא ימין'. וכתב החסיד הרב רבינו יונה, שלדרכי תשובה צריך שיהיה לו חבר שידבר עמו, אם עבר על תקנת התשובה להוכיח זה את זה, ולעיין היאך ינצלו מהחטא, ועליהם נאמר (מלאכי ג טז), 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו' וגו', עכ"ל. וכן לענין לימוד התורה אמרו רבותינו ז"ל (תענית ז.) 'חרב על הבדים', כי צריכים החבירים לחזור ביחד הלימוד שלומדים, ומה שחיסר זה יגלה זה.

(שני לוחות הברית, שער האותיות אות ח)

כג:

מאי טעמא כי מטא מר להיזמי והיגי דלינהו למניה אמר להו זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה

אך באמת יש לשון זה בגמרא (חולין צא.) גבי צדיקים שממונם חביב עליהם יותר מגופם לפי שאין פושטין ידיהם בגזל, וכן מצינו באבא חלקיה שאמר זה מעלה ארוכה וזה אינה מעלה ארוכה. והטעם שכיון שרכושם הוא רק מה שנותן להם השם יתברך, ויודעים שהרכוש שייך להם לעיקר שורש החיים, על כן חביב עליהם.

(פרי צדיק, וישלח אות י)

ומאי טעמא קדים סלוק ענני מחך זויתא דהוות קיימא דביתהו דמר לעננא דידיה משום דאיתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי ומקרבא הנייתה וכו' אי נמי הנהו ביריוני וכו' והיא בעיא רחמי דליהדרו בתיובתא ואהדרו כשם שחייב אדם להתפלל על עצמו, כך חייב להתפלל על פושעי ישראל כדאיתא בסוף פ"ק דסוטה (יד.) 'ולפושעים יפגיע' (ישעיה נג יב), מלמד שהיה משה רבינו מבקש רחמים על פושעי ישראל שישובו בתשובה, ושבו. וכן במסכת תענית אמרו על אבא חלקיה כשהתפללו על הגשמים הוא ואשתו שנענתה היא תחילה לשתי סבות, אחת לפי שהיתה נותנת היא לעני מקרבא הנאתיה. והסבה השנית, לפי שהתפללה היא על רשעים שהיו בשכונתה שישובו בתשובה, ושבו.

(ספר חרדים, פרק סח)

חנן הנחבא וכו' ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה אבא אבא הב לן מיטרא

מה שאחזוהו בשיפולי גלימיה נראה שהוא רמז למ"ש בזוה"ק שמכל התורה והמצות שאדם מסגל בחייו, נעשה מזה מלבושי הנפש לעוה"ב הנקראים חילוקי דרבנן, וקי"ל ששכר מצות בהאי עלמא ליכא, רק יש מצות שפירותיהם בעוה"ז. והוא הרמזו 'לשיפולי גלימיה' ורמזהו שיבקש רחמים להוריד גשמים עבור פרי מצותיו.

(עיני יצחק)

ואמר להו הבו לי גואלקי ואיזיל ואייתי לי בזוזא עיבורא

נ"ל שלא הוציא שקר ח"ו מפיו, אלא כך היה עושה באמת אם לא היה יורד מטר אחר תפלתו, ולכך אמר 'בזוזא' שהוא דבר מועט, ולבסוף כיון דאתא מטרא לא קנה כדיהיב טעמא. ברם קשה למאי הוצרך לעשות כן קודם שיתפלל לומר שהולך לקנות חטים, ילך בצינעא ויתפלל, כי מי יודע שהולך להתפלל, ומי ישאל אותו להיכן תלך. ונ"ל בס"ד שהיה מתחכם לעשות המצאה זו, כדי שלא יעלה על לב מכיריו אח"כ שהוא התפלל בסתר, ובא המטר, דאפילו בני ביתו לא יבואו לחשוב כך, יען כי שמעו ממנו שהוא הולך לקנות חיטים ביוקר, דנמצא אסח דעתיה מן המטר.

(בן יהוידע)

כד.

משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה

רצו לומר, אם עינה טובה בשל אחרים, וגם רוצה להטיב ולראות בטובת אחרים, כרבקה אמנו עם אליעזר. גם 'אם עיניה יפות', שאינם מסתכלים דרך חציפות אל האנשים, כאותן המגרין יצה"ר ומבעירין בערה בסקור עין, על דרך שכתוב (ישעיה ג טז) 'נטויות גרון ומשקרות עינים'. אז 'כל גופה אין צריך בדיקה', דאז חזקתה שכל המצות התלויים באבריה המה מתוקנים, וכל מום לא יהיה בה.

(דרושי חכמה ודעת)

משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה

הוא כמאמרם ז"ל כי שורייקי דעינא בתבנא דליבא יתיב (עיין ע"ז כח:), כי בריאות העין תלוי בלב, כי פעולת האדם לרע ח"ו, הוא מאשר העין רואה והלב חומד וכלי המעשה גומרים, ע"כ כל האברים תלוים בעין. וזה הוא שאמרו (אבות פ"ב מ"ט) איזוהי מדה רעה שיתרחק ממנה האדם היא העין רעה, ע"כ העצה הראשונה היא להעביר עינו מראות ברע, וע"י זה יחדלו שאר האברים מחטוא. וזה הוא שבקש דוד ע"ה (תהלים קיט לז) 'העבר עיני מראות שוא'. וכן היא לטובה אם גדולי הדור ישימו עינם על הדור להישיר מדותיו אז אשרי להדור, אבל אם עיני העדה יסירו עינם מן הדור אז צרכים גם המה בדיקה.

(אורח ישרים)

משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה

קשה וכי לא יש עיניה יפות ומלאה מומין. ונ"ל בס"ד קאי על עין השכל, ר"ל עיני שכלה פתוחות, להשגיח על איברים שבגופה שיהיו מנוקים ומקושטים בכל מיני קישוט, דאז אפילו אם יש בהם איזה חסרון יכסה עליהם הפרכוס וקישוט שבהם. וכן הנמשל, אם הנשיאים עיני העדה פקחים להשגיח על אנשי דורם, אין המון העם צריכין בדיקה ביום צרה ותחנונים כנהוג בת"צ דודאי טובים הם.

(בן יהוידע)

משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה

וזהו ששלחה אסתר לחכמים קבעוני לדורות (מגילה ז.), שביד החכמים דבר זה שהם עיני העדה, ושוריינא דעינא בליבא תלי (ע"ז כח:), וכן בכוחות העין פועל בלב על דרך שאמרו (במ"ר י ב) עין רואה ולב חומד, שכאשר העין נשקע באיזה דבר המחשבה נשקע בו. וידוע שבכל מקום שהמחשבה של האדם שם הוא כל האדם, ועל ידי זה הוא נקבע בלב ואחר כך גם בכל האיברים. ועל כן 'כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה', והם הסנהדרין וחכמי ישראל שהם בכח לקבוע הדבר בכלל האומה, דעל כן בעגלה ערופה צריכין סנהדרין לומר 'ידינו לא שפכו' וגו' (דברים כא ז), היינו שלא על ידינו בא כח רציחה לשום נפש מישראל.

(רסיסי לילה, אות נב)

משל לכלה שהיא בבית אביה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה

והנראה בביאור הענין בהקדם המבואר בכ"מ בדבריהם ז"ל גודל מעלת פרנסי ישראל ומנהיגיו הכשרים, המנהלים את קהל ה' על מבועי התורה והיראה, ומדריכים אותם לעשות רצון השי"ת ולעבדו בלבב שלם, ואין קץ ושיעור לשכרן העתיד להשתלם להם לעוה"ב, וכדאיתא בספרי (פנחס פ"י) הודיעו כמה גודל שכרן של פרנסי ישראל. וזה לצד שבהיות הפרנסים הגונים ישפיעו על כל העם לטוב וח"ו ההיפוך בהפכו. וכמשל

המובא בגמרא 'כלה שעיניה יפות כל גופה אינו צריך בדיקה', דהיינו אם המנהיגים עיני העדה המאירים עיניהם נוהגים יפה אין כל העם צריכים להבדק, דחזקה עליהם שילכו בעקבות המנהיגים, יעי"ש.

(דברי יואל, במדבר)

כד:

רבי חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא אתא מיטרא אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער פסק מיטרא כי מטא לביתיה אמר לפניו רבונו של עולם כל העולם כולו בצער וחנינא בנחת אתא מיטרא

והוא תמוה, בשלמא מאי שאמר שנית בביתו ניחא כדרך הצדיקים שדרכם להתפלל עבור כללות ישראל ולמסור נפשם ומאודם ולהצטער בעצמם כשהם רואים נפשם בטובה וכללות ישראל בצער. אבל מה שאמר רבי חנינא בן דוסא בהיותו על הדרך וירדו גשמי ברכה, לכאורה אין זה משנת חסידים לעכב ההשפעה עבור צער עצמו, בפרט רבי חנינא בן דוסא שהיה די לו בקב חרובין ולא הסתכל מימיו על עצמו.

ונראה לבאר על פי דברי הריב"ש ז"ל שאמר פירוש הגמרא (ברכות יז:) יצאה בת קול ואמרה כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת. דהצדיק הוא כמו שביל וצנור הממשיך נוזלים, כן הוא על ידי מעשיו הקדושין ממשיך השפעות טובות לעולם, וכמו שהצנור אינו נהנה במה שעובר עליו, כן הצדיק אין רצונו וחפצו כי אם להשפיע לכל באי עולם. וזהו הבת קול 'כל העולם ניזון **בשביל**', פירוש **בצנור** שעושה 'חנינא בני', והוא כמו השביל וצנור, שאין חפץ בטובת עצמו ומסתפק במיעוט, ו'די לו בקב חרובין' וכו' ודפח"ח.

ולפי זה ניחא גם מה שיש לדקדק שאמרו 'אמר חנינא בצער' וכן 'חנינא בנחת', ולא נאמר בלשון תפלה שהתפלל. אכן פירוש הענין, כאשר הלך בדרך וירדו הגשמים ונצטער על ידי ההשפעה, אז הרגיש בעצמו שהגשמים לא היו גשמי נדבה וברכה, שהרי ידע על פי בת קול שהוא השביל והצנור של ההשפעה, ולזה תמה ואמר מה זאת ואיך אפשר שיהיו גשמי ברכה וכולי עלמא בנחת, הלא חנינא בצער ואין בכחי להמשיך שפע לשמחם ולעשות להם נחת, ועל ידי אמירתו ותמיהתו באמת פסק מיטרא, אבל כשבא לביתו ומצא את עצמו בנחת, תמה להיפך כלומר איך כולי עלמא בצער ואני בנחת, וכשהצנור בנחת מדוע לא תרד ההשפעה כדרכה לשמח את הבריות, ולכן אתא מיטרא גשמי ברכה לשמחם.

(עבודת ישראל, ליקוטים)

לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה ואל יהו עמך ישראל צריכין להתפרנם זה מזה

נ"ל בס"ד קישור שני בקשות אלו ביחד, דאיתא בגמרא דברכות, שהיו חכמי ישראל באין אצל דוד הע"ה ואומרים לו, אדונינו המלך עמך ישראל צריכין פרנסה, א"ל לכו והתפרנסו זה מזה, וא"ל אין הקומץ משביע את הארי וכו', וא"ל לכו ופשטו ידיכם בגדוד ע"ש. והנה זה תינח אם יש להם מלך, דאז יפשטו ידיהם בגדוד ולא יתפרנסו זה מזה, משא"כ אם הם בגלות שאין להם מלכים מוכרחים להתפרנס זה מזה במה שאפשר, ולז"א 'ולא יעדי עביד שולטן', ואז ממילא לא יצטרכו עמך ישראל להתפרנס זה מזה.

(בן יהוידע)

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת

ומאן תבין ענין רבי חנינא בן דוסא שכל העולם נזון בזכותו ודי לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, כי כן קבלת רבו. וכן ענין רבי אלעזר בן פדת בפרק סדר תעניות (תענית כה.) ושאר צדיקי ישראל. וגם אם יש עוד סתרים נוראים בענין הגדול הזה אין זה מקומם, אבל כתבנו זה לנחם לב העוסקים בתורת אלהיהם וממיתים עצמם עליה, מבקשים לדעת דרכיו ללכת בהם וסובלין יסורין לעבודתו והם בזה העולם כעפר לדוש.

ואל יתמהו חסידי ישראל ואל יתיאשו בראותם רשעים בשלוה והם בצער, כי כן כחם למעלה שוכבת לעפר שומעת חרופיה ושותקת, כי יש להם לדעת כי בהשפלתה ישפלו ובהתנשאה יתנשאו, ובהתחדש כנשר נעוריה יתחדשו גם הם כי הם תלוים בה, ואם הם בזה העולם בצער כמה מצעות גדולות מוכנות להם לעולם שכלו ארוך, כמו שמצינו בר' אבהו (ב"ר סב ג) ובר' אלעזר בן פדת (תענית שם). ועליהם כתיב (ישעיה סד ג) 'עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו', למחכים לו ואינם רוצים לאכול עולמם בחייהם עד יבואו אליו, יעשה הוא העולם הבא עולם היובל המוציא אותם לחירות (ע"פ זוהר ח"ג שא:). המקום ברוך הוא יזכנו לעדון הגדול ההוא עם שאר חסידים אמן.

(תולעת יעקב, סוד מצות הצדקה)

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת

ובזה פרשתי בפסוק (תהלים קו ג) 'אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת'. הם הצדיקים המגינים על הדור ושומרים המשפט הם הדינים להמתיקם ולהגן על הדור ובזה הם עושים צדקה בכל עת להוריד השפעות טובות בעולם. כמ"ש ברבי חנינא בן דוסא 'כל העולם ניזון בשביל חנינא בני' וכו', וז"ש בגמרא (ברכות ג:) נכנסו חכמי הדור אצל דוד המלך בבוקר ואמרו לו עמך ישראל צריכין פרנסה, למה דוקא בבוקר, אך הענין עפ"י מ"ש (שמות ח כד) 'רק הרחק לא תרחיקו ללכת העתירו נא בעדי', כי דרך הצדיקים הגדולים בהגיע זמן התפלה באמרם שירות ותשבחות הם בהתפשטות הגשמיות ומחשבותם דבוקה בעולמות העליונים באהבה ויראה, וממילא נשכח מלוח לבם צרכי עוה"ז, בפרט דוד המלך נעים זמירות ישראל באמרו (דברי הימים א' כט יא) 'לך ה' הגדולה' וגו' איך יעלה מחשבתו על צרכי כנ"י בעניני עוה"ז, לכן נכנסו החכמים האלו בבוקר אצלו להזכירו כי עמך ישראל צריכין פרנסה.

(תפארת שלמה, כי תשא)

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת

ולזה אמרו (זוהר ח"ב קיד: ועוד) 'איזהו חסיד', פירוש באיזה דבר נדע שעשיות של זה האיש הוא בבחינת החסיד האמיתי שמצוותיו ישפיעו כל בחינות הטובות לעולם, זה 'המתחסד עם קונו' פירוש כשהוא נתפעל ונתחסד לקבל כל טוב וברכה, אז נדע שהוא המברך לישראל על ידי טוב עשיותיו במצוות ה' והתנהגותו בלפנים משורת הדין ומזה מתברך גם הוא. ועל הדבר זה יצתה בת קול ואמרה 'כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין', כלומר ראו פלא בתוך פלא, כי הלא 'כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני', פירוש בזה, השביל והדרך שעשה ר' חנינא בתפילתו, ונמצא היה הוא ראוי להיות נענה בתחילה ולקבל כל בחינת הברכה קודם אליו. ואולם, כי ודאי כן היה, ועל כן לא אמר 'וחנינא בני אין לו כי אם קב' וכו' רק 'די לו בקב חרובין' שהוא אינו רוצה יותר בשום אופן, ודי לו והותר בקב חרובין, ואצלו זה עיקר ברכתו שלא לטעום מתענוגי עולם הזה ולא כלום, בכדי לשבר ולהכניע את גופו לקרבו למלך עולמים ברוך הוא, וזה כל תענוגו וחפצו ברצונו באמת.

(באר מים חיים, תרומה פכ"ה)

כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וכו'

והרה"ק הר"ר דוב בער זי"ע אמר בשם הבעש"ט הקדוש לפרש מאמרם ז"ל 'כל העולם ניזון בשביל חנינא בני' וכו', שהצדיק עושה מעבר ודרך לירידת השפע מן השמים, וזהו שאמר 'כל העולם ניזון **בשביל** חנינא בני', כלומר באותו שביל שעשה ר' חנינא דרכו יורד השפע לכל יצורי עולמים. וזהו ביאור המדרש (ויק"ר יד א) 'זכה אומרים לו אתה קדמת לכל מעשי בראשית', כי כל מעשי בראשית ניזונים ומתקיימים על ידו, שהוא הפותח שביל ומעבר להוריד השפעה אליהם. וא"כ בדין הוא שיאמרו לו 'אתה קדמת לכל מעשי בראשית', כי דין דבר המעמיד יש לו, 'ואם לא זכה' אזי אין ההשפעה יורדת לעולם בזכותו, 'אומרים לו יתוש קדמך' שהרי באמת נברא האדם אחרון לכולם.

(דברי יואל, תזריע)

כה.

ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא חזאי בחלמא וכו' ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר וכו' תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי דמיהב יהבי מישקל לא שקלי

ואומר כי תפלת הצדיקים התדירה היא על אנשי דורו, לא על עצמו כי הוא מסתפק במועט, ומתפלל על הרבים שידריכים האל לעבודתו, ויתן להם מזונותיהם בריוח, כדי שיהיה להם מקום והכנה לרדוף אחר מצוה אחת ולא ילכו אחרי ההבל, וכמ"ש (תענית כד:) על רבי חנינא בן דוסא כל העולם כולו נזון בשביל חנינא בני והוא די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, כנראה כי כל תפלותיו לא היו אלא על דורו לא על עצמו, שאם היה מתפלל על עצמו היה נענה בתפלתו הראשונה, שהרי (שם כה:) כשהפצירה בו אשתו והתפלל מיד ירד לו ברכה מן השמים, וחזר להתפלל על סילוקה, וכמו שאמרו תנא גדול נס האחרון מן הראשון דמן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי. וראוי לתת טעם מה היתה סברתו קודם שהתפלל שיתנו לו ממה שהיה גנוז לו לעוה"ב, כמו שאמרה לו אשתו בעי רחמי דליתבו לך מידי מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי, ואח"כ בעי רחמי דנישקליה, וכן מה שאמרו מישקל לא שקלי, למה לא שקלי ליה ויחזור למקום אשר ממנו חוצבה.

ונראה לומר כי מה שאמרה לו אשתו מטיבותא דגניזי לצדיקיא, לא לקרן של המצות רצתה דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, אלא מן פרי שכר המצוה כאמרם (פאה פ"א מ"א) אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעה"ז והקרן קיימת לו לעה"ב, והצדיקים כמו רבי חנינא בן דוסא לא היו רוצים ליהנות מזה העולם אפילו מפרי שכר המצות. וכשנדחק עתה רבי חנינא ותאלצהו אשתו לשאול לא שאל כי אם מזה הפרי שראוי להיות נאכל בזה העולם, וכשראה כי נפקד מושבו מהיות בג' רגלים כשאר מושבות הצדיקים, אז נראה לו כי מה שנתנו לו לא היה אלא מן שכר המצות עצמן, כיון שהיה עושה כ"כ פגם במושבו, ולכך חזר להתפלל להש"י יסלקהו אליו. ומפני כי נראה להש"י שאלתו בלתי הגונה אפילו שיהיה מן הפרי שינכה לו מן הצפון לו לעה"ב, כפי החסידות שהתנהג בו רבי חנינא עד אותו היום, לזה הורה לו שמהשכר עצמו נתן לו כדי שיחזור ויתפלל אליו שיחזירנו, וגם כי יהיה מן הפרי של שכר המצות, כיון שנצטרף כבר למעלה עם שכר המצות לא היה ראוי לו להתפלל שיאכל ממנו בזה העולם, ולכך הורה לו שהיה עושה רושם ופגם בכבודו בעה"ב ברגל השלישי של שלחן שהיא נשענת עליו ומבלעדו לא יורם, ולכך חזר והתפלל עליו. והיה גדול נס האחרון מן הראשון, שבפירות שכר המצות מיהב יהיבי מישקל לא שקלי, כלומר נותנים בזה העולם ריוח הפירות, כמו ששנינו אוכל פירותיהם בעה"ז, ומישקל לא שקלי שיגנזו הפירות ההם למעלה לעה"ב, ועתה שגנזם לרוב חסידותו, והוא שאל הנאת אותם הפירות, לא היה ראוי שתקובל תפלתו שיחזרו ויגנזו אותם הפירות לעה"ב אלא שנעשה לו נס גדול. ואם היתה שאלתו על קרן המצות, לא היה נס האחרון גדול מהראשון, כי הראשון היה גדול עד מאד, דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, ומיהב לא יהבי, אבל משקל שקלי ליה להיותו גנוז בעה"ב.

(בית אלקים, שער התפילה פרק יד)

ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא חזאי בחלמא וכו' בעי רחמי ושקלוהו תנא גדול היה נם אחרון יותר מן הראשון דגמירי דמיהב יהבי מישקל לא שקלי

ויש להבין, חסידים כמותם יתאוו להון ולבקש מעולם הבא חלקם, וזהו גנאי גדול לצדיק שלא ישמח ביגוניו ורעתו אשר קרה לו מה', כי זהו הכל לטובתו, וח"ו לבקש מעולם הבא לעולם הזה, ולעשות קודש חול, כי הלא כל עניני עולם הזה הם הבלי עולם כחציר יבש וכו'. אבל הענין הוא בדרך פשוט, כי ידוע כי הצדיקים אין להם מנוחה והם כל היום כוספים וחומדים לקיים מצוות, ומתעצבים ביותר אם חסרה להם מצוה אחת, כי זהו כל אדם וכל חפצם וישעם בזה. והנה רבי חנינא בן דוסא ואשתו חמדו מאוד לקיים צדקה שהיא אחת ממצוות גדולות, וחמדו למאוד למצוה זו, ולא היה באפשרותם לקיים, כי דחיקי להו שעתא ביותר, ולכך אמרה לבקש דבר מעולם הבא כדי להיות לו בעולם הזה, כדי שתוכל לכלכל אביונים ולחלק צדקה בישראל לקיים רצון ה', ולכך אף כי ידעה כי אין כל עניני עולם הזה ערך למקצת שכר בעולם הבא, לא חסה על זה, רק לקיים מצות ה' זו צדקה, שלא היה בידם לקיים כעת לרוב דוחקם, והתפללה ויהיב ליה חד כרעיה דדהבא.

אבל באמת טעו, כי ביש להם ממון ועושים צדקה בפועל, אי אפשר שלא יהיה בו פקפוק להרבות לאחד ולמעט לאחד, כי מי יוכל ליתן לכל איש ואיש די מחסורו, וגם לא ימלט שיש בו קצת ונדנוד יוהרא, ונשיאות פנים, וחלוקת כבוד, וביוש לעני ואין נותן לו כפי הראוי בסבר פנים יפות, ומי הוא שיאמר זך פעלי ואין בו שכולה ופקפוק, אבל כאשר אין לו ומחשב וחומד למצוה זו, רק שאין ספוק בידו, הקב"ה מצרף מחשבה זו למעשה כאילו עשהו על תכלית השלימות והדקדוק בלי סיג ופשע, כי למחשבה אין תפיסה, והצדיק חושב אילו היה לו היה עושה מצוה בשלימות מבלי סיג ופשע, וכמחשבתו כן נחשב אצל ה' למעשה, וירצה ה' פעלו תמים.

וזהו שהראוהו משמיא, אתה חשבת לקיים מצות גמילות חסד לדלים, נכזבה תוחלתך, כי צדיקים דלים כמותך יש בו בפתורא ג' רגלים, היינו ג' רגלים שהעולם עומד, תורה, עבודה, גמילות חסדים, אבל פתורא דיליה חסר רגל אחד היינו גמילות חסדים, כי על ידי כך נתמעטה אצלכם גמילות חסדים כמו שכתבתי, כי א"א לקיים המצוה בשלימות, וחשבת לתקן וקלקלת, כי בזה נתמעטה הגמילות חסדים כי אי אפשר לעשותה על בוריה, ובשמעו זאת התפלל שיהיה נלקח ממנו וכו', ועל זה אמרו שזה היה נס גדול, כי זה היה מוכן לענים להחיות עם רב דלים מישראל, ועל זה לקחו לכתחילה, ועכשיו דניטל הימנו גרם רע לעניים ולחמם הוא, ומכל מקום צדיק כמותו גזר אומר ויקום ונלקח הימנו, וזהו היה נס גדול שקשה מראשון.

(יערות דבש, ח"ב דרוש י)

ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא חזאי בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי וכו'

עיין במהרש"א (ח"א ד"ה חד כרעא) ד'תלת כרעי' היינו תורה עבודה וגמילות חסדים יעו"ש. והנה אמרו חז"ל (גיטין נט.) דלא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. נמצא כשנתנו לו לרבי חנינא 'כרעא דדהבא' שהוא גדולה, לעומת זה נתמעטה מדת התורה, ועי"ז 'חסר חד כרעא' דתורה.

(לשמוע בלימודים)

רבי חנינא בן דוסא הוו ליה הנך עיזי וכו' לאורתא אייתי כל חדא וחדא דובא בקרנייהו

ומאחר שהוא כן מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, פירש על חטאיו ודאי יש לו להתאונן כי הם סבת צרותיו, ועל כן הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה, וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם שקראן 'אור זרוע' (תהלים צז יא), לפי שהוא הדבק בשם יתברך כן השגחת הש"י דבקה בצדיק. ומצינו מעשה בתלמוד בצדיק גמור אחד שהיו עזיו הורגות את הזאבים, שכל כך היה נשמר ממקרי העולם שאפילו בבהמות שלו היה טבעו של עולם משתנה, ולא די שהבהמות שלו לא היו יראות מן הזאבים אלא שהיו הורגות אותם, וכך אמרו 'כל חדא וחדא אתיא דובי בקרנהא', ואמר (שם) 'לצדיק' לשון יחיד רמז למה שאמרו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים שנאמר (משלי י כה) 'וצדיק יסוד עולם', וכן הכתוב אומר (שמואל א' ב ט) 'רגלי חסידיו ישמור', 'חסידו' כתיב. 'ולישרי לב שמחה' (תהלים שם) אחר שהזכיר ענין הצדיק הנשמר מן המקרים לרוב מעלתו וזכותו כי ישרי הלב והם המדברים היושר והחושבים אותו בלבם, ושאין מעלתם גדולה כל כך כמעלת הצדיקים שיהיו נשמרים מן המקרים כשיבאו עליהם מקרים אינם בועטים בהם ולא קצין ביסורין אלא מצדיקין עליהן את הדין ומקבלין אותן בשמחה לפי שהמה היודעים שהם מזבח כפרה להם.

(כד הקמח, ערך נר חנוכה)

רבי אלעזר בן פרת דחיקא ליה מילתא טובא וכו' אמר לי דחיית אמרי לקמיה אם כן לא בעינא

דברי מהר"ם מלובלין, דהיינו טעמא דעיקר רצונו של רבי אלעזר שלא יהיה לו עניות, היינו שהיה ירא שלא יעביר אותו על דעתו ודעת קונו, וכששמע דמאי דחי' כבר נפישין, אם כן כיון שעברו רוב שנותיו ולא חטא שוב לא יחטא, על כן אמר אי הכי לא בעינא, עד כאן דבריו.

(ישמח משה, שמות)

לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי

ויש להבין העונש שאיטלע משום שהטיח דברים כלפי מעלה, מה זה מכוון מדה כנגד מדתו. ואחשוב ע"פ הא דאמרינן (קידושין לא.) כל העבור עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי השכינה שנאמר (ישעיה סו א) 'השמים כסאי והארץ הדום רגלי'. המליצה פשוט, כמו האדם להבדיל אם הוא נקי בכל גופו ומקפיד שיהיה נקי וזך בכל גופו, מ"מ רגליו ההולכות בטיט ורפש על הארץ לא יוכל להקפיד על נקיותם, כן כביכול הקב"ה הוא טהור ומשרתיו מיכאל וגבריאל 18/06/2018 'מרום וקדוש אשכון' (שם כז טו), אבל השגחתו כביכול בעוה"ז העולם השפל עלמא דשקרא מכנים אנו בבחינת 'רגלי', וזהו 'הארץ הדום רגלי', והוא פשוט. וזהו דאמר לוי הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע, היינו דאמרינן שם דלוי אמר עלית למרום ושכחת על בניך, א"כ פגם בענין השגחת ה' על עולם הזה המלאכה רפש וטיט, וא"כ פגם בבחינת 'רגלי' כדכתיב 'והארץ הדום רגלי', לכן נענש שאיטלע מדה כנגד מדה.

(אהל שם, דרוש לשבת)

כה:

מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכוות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו וכו' וירדו גשמים וכו' אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו

וממחילת הדיבור הרע והגינוי, מה שאמר הכתוב (במדבר יב א) 'ותדבר מרים ואהרן במשה', ואמר (שם פסוק ג) 'והאיש משה ענו מאד', מפני שמחל להם. ומזה מה שאמר החכם (קהלת ז כא) 'גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך', ואמר (שם פסוק כב) 'כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים', ואמרו חכמינו זכרונם לברכה, מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע רננות ולא נענה, ירד רבי עקיבא ואמר אבינו מלכנו ונענה, יצתה בת קול ואמרה, לא שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מידותיו וזה אינו מעביר על מידותיו. ונאמר על אחד מן החסידים, שעבר על נבלת כלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו, כמה מסרחת נבלה זאת, אמר להם, כמה לבנות שיניה, ונתחרטו על מה שסיפרו בגנותה. וכיון שהוא גנאי לספר בגנות כלב מת, כל שכן באדם חי, וכיון שהוא טוב לשבח נבלת כלב בלובן שיניה, כל שכן שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל ומבין. והיתה כוונתו להוכיחם, שלא ילמדו לשונם לדבר רע, וישוב להם טבע, וכן כשילמדו לשונם לדבר טוב, ישוב להם טבע קבוע.

(חובות הלבבות, שער הכניעה פ"ו)

מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו וכו' וירדו גשמים וכו' אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו

וכבר פירשו המפרשים, דהא דאמרינן בגמרא דרבי עקיבא התפלל ונענה, ורבי אליעזר התפלל ולא נענה, ויצא בת קול לא שזה גדול מזה, רק זה מעביר על מדותיו, וזה אינו מעביר על מדותיו. ופירשו המפרשים, חס ושלום שרבי אליעזר לא היה מעביר על מדותיו, אבל הכוונה שרבי עקיבא היה בן גרים, והיה ראוי לו טבע אבותיו במדות מגונות, והוא לא עשה כן, והיה צדיק גדול, וזהו 'מעביר על מדותיו', ולכך נענה. אבל רבי אליעזר כך הראוי, כי היה בן צדיק גזע משה רבינו, ומה יש להתפלא אם מדותיו מובחרות וטובות. הרי דמי שהוא בן מקופה של שרצים והוא צדיק, יותר אהוב וחביב לפני מקום מבן של קדושים.

(יערות דבש, ח"א דרוש טו)

מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו וכו' וירדו גשמים

הרבה ענפים טובים צומחים משורש הענוה. העניו הוא סבלן, ומהסבלנות יבוא שלום, ובענוה ישקיט כעס של אדם הכועס עליו, כמו שנאמר (משלי טו א) 'מענה רך ישיב חמה', והשלום היא מידה טובה מאד. העניו יש לו חן, שנאמר (משלי ג לד) 'ולענוים יתן חן'. העניו תפילתו מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא, כי הוא מעביר על מידותיו, ובגלל זה נתקבלה תפילתו של רבי עקיבא כשאמר אבינו מלכנו. העניו זוכה להתחכם, כי ייכנע לפני חכמים ומתאבק בעפר רגליהם, ונאמר (שם יג כ) 'הולך את חכמים יחכם'. העניו מרחמים עליו מן השמים, שנאמר (שם כח יג) 'ומודה ועוזב ירוחם'. העניו בורח מן הגדולה ומן הכבוד, ובזה תלויה הצניעות, שנאמר (מיכה ו ח) 'והצנע לכת עם אלהיך'. העניו שמח בחלקו שחלק לו הקדוש ברוך הוא, הן רב הן מעט, שנאמר (תהלים לז טז) 'טוב מעט לצדיק', ובזה ישקוט לבו מטרדות העולם הזה, ומתוך כך לבו פנוי לתורה לחכמה ולעבודת הקדוש ברוך הוא.

(אורחות צדיקים, שער הענוה)

מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו וכו' וירדו גשמים וכו' אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו

ואומר אבינו מלכנו, והוא מה שאמר רבי עקיבא כשירד לפני התיבה ונענה, כדגרסינן בפרק סדר תעניות אלו מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר כ"ד רננות ולא נענה, ירד אחריו ר' עקיבא ואמר אבינו מלכנו וכו' ונענה. והטעם כי ר' אליעזר היה לו זכות אבות ובטח בזכותו ובזכותם, ולזה לא נענה כי היה לו לשאול מצד חסדו וטובו הגדול, וגם כי מגדולת נפשו לא היה מעביר על מדותיו. אבל ר' עקיבא לא היה לו זכות אבות וגם היה שפל בעיניו מאד ולא היה מעריך עצמו לכלום, ולכן היה מתחנן מצד טובו הגדול, ודבריו יוכיח.

(תולעת יעקב, סוד נפילת אפים)

אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא וכו'

ידוע הוא, כי הגשם יתהוה מהאדים העולים מבטן האדמה, והמה יעלו למעלה ושמה יתקשו, ואח"ז כאשר יחמו, אזי יתכו מים עלי ארץ, תהום התחתון ישלח האדים למעלה, ותהום העליון יפעול הליחות בבטן האדמה וממנה יתהוו האידים, ולכן תהום אל תהום קורא לקול צנורי הגשם, וזהו בימי נח 'ויכלא הגשם מן השמים ויסכרו מעינות תהום רבה' (ע"פ בראשית ב ח), וידוע מליצתם (פסחים קיב.) 'יותר ממה שהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק', וכן תהום התחתון רוצה לינק מתהום העליון ותהום העליון רוצה להניק לתת ליחותו באדמה, וזהו מאמרם ראיתי כח הגשם, ודמי לעגלא ופריסא שפוותי, פיו פתוח שהוא רוצה לינק.

(בית יעקב)

כו.

חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב

נ"ל הטעם שנזדמן כאן חמשה וכאן חמשה, מפני שעברו על עשרת הדברות הכתובים על הלוחות, חמשה בלוח זה וחמשה בלוח זה, או מפני שנפגמו בה"א ראשונה ובה"א אחרונה.

(בן יהוידע)

כו:

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב

ובזה יש לפרש גם כן הפסוק (ישעיה מ א) 'נחמו נחמו עמי' וגו' לשון נחמה וחרטה דמעיקרא על תוקף הגלות שעבר 'יאמר אלהיכם'. וזהו שאמרו בגמ' לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב, כי החדשים נחלקים לפי ההפטורת ז' דנחמתא וג' דפרענותא, כי חלקו של עשו הם ג' חדשים אלו טבת תמוז אב. אף כי אז בחודש אב גברה ידו לשלוט בנו ולהחריב בית קדשנו ותפארתנו, על כל זאת אין מגיע לו חלקו רק עד חצי חודש. לכן בהגיע יום חמשה עשר נתעורר הרחמים הגדולים עלינו להביא כביכול נחמה בלבו וחרטה דמעיקרא על ימי המצרים אשר שלטו יד אויבינו, ומתחילים ימי הרצון, לכן לא היו ימים טובים כאלו מקודם. כן יהפוך הכל לטובה ולישועה ונחמה בב"א.

(תפארת שלמה, דברים)

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים

נראה כי ידוע שאין שום דבר נרגש כל כך רק מפאת היפוכו כיתרון האור מן החושך. והנה כל הימים טובים הם ימי קירוב האדם אל השי"ת, אבל באשר אינם באים בזמן ההיפוך לזה אינם כל כך נרגשים, כמו ט"ו באב ויוהכ"פ, שהזמן הקודם להם הוא בהתרחקות. דבזמן הקודם לט"ו נאמר (ישעיה ו יב) 'ורחק ה' את האדם' שנאמר (קהלת ג ה) 'עת לרחוק'. ובזמן

שקודם יוהכ"פ הוא בחינת שמאל דוחה, ועל זה מפטירין בר"ה 'מרחוק ה' נראה לי' (ירמיה לא ב). ובכן ההתקרבות והאהבה שבהם היא יותר נעלה משאר י"ט. וידועים דברי הרמב"ן שכל אהבה הבאה לאדם צריכין להניחה בחפץ של מצוה, ועל כן מחמשה עשר באב ואילך מאן דלא מוסיף כו' כבש"ס (תענית לא.), כי החפץ הוא התגברות התורה, ואחר יוהכ"פ חג הסוכות ועל זה נאמר (שיה"ש ב ו) 'וימינו תחבקני', וע"כ באין אז מצוות רבות, ובמדרש (ויק"ר ל ב) מונה והולך ז' מצוות יע"ש. שמספר שבעה הוא כלל, והוא תכלית הריבוי והמצוות הן כלים להכיל בתוכן האהבה הרבה. והבן.

(שם משמואל, ואתחנן תר"ע)

ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש וראוי שלא יהיה שמחה משעה שחרב הבית, כי בית המקדש הוא נקרא לב העולם, כי ב"ה באמצע העולם כמו שהלב באמצע האדם. וכאשר אין הלב אז אין כאן שמחה בעולם, כי הלב בו השמחה דכתיב (תהלים ד ח) 'נתת שמחה בלבי'. וגם בבית המקדש כתיב (מלכים א' ט ג) 'והיה עיני ולבי שם כל הימים', לכך מיום שחרב אין לומר שיש שמחה לפניו, וכן אמרו 'ביום חתונתו' זה מתן תורה, 'וביום שמחת לבו' זה בית המקדש, לכך מצד העולם אין שחוק לפניו.

(חדושי אגדות למהר"ל, ח"ד)

ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו

ובריות בראשית חרדו ממנו ושיעשו משכן ומקדש ואז היה שמח בעולמו, כמאמר 'ביום חתונתו וביום שמחת לבו' (שיר השירים ג יא), 'ביום חתונתו' זה מתן תורה 'וביום שמחת לבו' זה בנין בית המקדש, שזה היה נחת רוח ליוצר שאומר ועושין רצונו, ואז כשנתגלה אלהותו בארץ מצרים בנסים ובנפלאות ובמתן תורה, ובזה יעשו רצונו ותהיה לו לנחת רוח, ובעבור זה נברא נשמת אברהם אבינו עליו השלום, שעל ידי מעשיו הישרים ועשרה נסיונות יצא עם בני ישראל ממנו, שעליהם יתגלה אלהותו בעולם בנסים ובנפלאות שבארץ מצרים וקבלת התורה, שכשהיה אברהם אבינו בעולם עדיין היה העולם מתמוטט, עד שיצא ממנו יצחק ויעקב ונשמת ישראל ויציאת מצרים שאז נתגלה אלהותו בעולם, לכן אומרים בקידוש 'זכר ליציאת מצרים'.

(קדושת לוי, לך לך)

ביום חתונתו זה מתן תורה

לכן צריך כל האדם להעלות על זכרונו תמיד בשעת לימודו מעמד הר סיני בראיה חושית, אשר אז היה התגלות האלקות לבנ"י, וכל הנשמות מבנ"י עד דור דורות כולם עמדו על הר סיני לקבל התורה, וצריך לעורר האדם תמיד אותה התשוקה והחשקות לא יפול ממנו. וזהו (שיר השירים ג יא) 'בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו' זה מתן תורה (תענית כו:), וז"פ (דברים כו יח) 'וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר' באותו בחינה ממש.

(תפארת שלמה, לשבועות)

וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש

מאי וגואלך קדוש ישראל, שבשעת גאולתן של ישראל יתקדש שמו, כענין שנאמר (יחזקאל לח כג) 'והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים', כי אז יהיו הכל שמחים, הקב"ה, ומלאכי השרת, שמים וארץ, וישראל. הקב"ה מנין דכתיב (תהלים קד לא) 'ישמח ה' במעשיו', שמח לא נאמר אלא 'ישמח' (ויק"ר כ ב). ואימתי ישמח ה' במעשיו, בבנין בית המקדש שיהיו ישראל שרויין על אדמתם ומקיימים התורה והמצות, שלא נברא העולם אלא בשביל התורה, וכשהתורה מתקימת כראוי אז 'ישמח ה' במעשיו'. שמיום שחרב בית המקדש אין שמחה לפניו שנאמר (ישעיה מב יד) 'החשיתי מעולם אחריש אתאפק', הה"ד 'ביום שמחת לבו' זה בנין בית המקדש, הרי מצינו שהקב"ה שמח בגאולתן של ישראל. מלאכי השרת מנין שהם שמחין בגאולתן של ישראל שנאמר (שם סו י) 'שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה', ומנין שמלאכי השרת נתאבלו עליה דכתיב (שם לג ז) 'הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון'. שמים וארץ מנין שהם שמחים בגאולתן של ישראל דכתיב (תהלים צו יא) 'ישמחו השמים ותגל הארץ'. ישראל מנין דכתיב (שם קמט ב) 'ישמח ישראל בעושיו', ואמר (שם יד ז) 'יגל יעקב ישמח ישראל'.

(תורת המנחה, בראשית דרשה ב)

וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש

כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבינו אלא אחד רק בבחינת אמונה. ואז כשהוא היחוד והמנוחה אז הוא שמחת לבו, וכמו שאמרו 'וביום שמחת לבו' זה בנין בית המקדש, ששם היחוד, וכמו שאמרנו, והוא נקרא 'שמחת לבו', שאין השמחה בהתגלות רק הלב שמח בעצמו. וכן אומרים בזמירות דסעודה ג' 'חדו השתא בהאי שעתא' וכו' בלא שום השתדלות ואיזה סיבה, רק 'דביה רעוא דרעוין', ואז גם ב' האבות אברהם ויצחק גם כן שמחים, ולכן אומרים בו 'אברהם יגל יצחק ירנן', רק ביעקב ובניו הוזכר העיקר שהוא הנייחא, והמנוחה והשמחה הוא רק בלב, כמו שנאמר 'יום שמחת לבו'.

(פרי צדיק, חקת אות יד)

כז:

אמר לו כבר תקנתי להם סדר קרבנות בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם

והיינו מהאי טעמא דמה שמרוצה ומקבל על עצמו מסירות נפש לה', הוה ליה כאלו הקריב עצמו ממש. וז"ש אברהם (בראשית כב יד) 'ה' יראה אשר יאמר היום' באמירה בעלמא תורת העולה ופרשת הקרבנות, 'בהר ה'' היינו בזמן חורבן בית המקדש שנקרא הר, 'יראה' כאלה נעשה בפועל ממש, כמו שעשה בהאיל תחת בנו, והבן.

(ייטב פנים, ראש השנה)

אמר לו כבר תקנתי להם סדר קרבנות בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם

והטעם כי עיקר הקרבן לקבל על עצמו מסירות נפש דוגמת עשית הקרבן, ולכן בעסקו בעניני קרבנות ומקבל על עצמו מסירות נפשו לה' להתכפר בו, הרי הוא כאילו הקריב עצמו קרבן. והאריך אא"ז זלה"ה שם כי מה שאבותינו היו מקריבים קרבנות בפועל בזמן שביהמ"ק היה קיים, ובודאי היו מקבלים עליהם מסירות נפשם באמת, הן המה פועל דמיוני לבניהם אחריהם בזמן הגלות, שיקבל ה' עסק התורה בענין הקרבנות דוגמת הקרבן ממש, אם הוא מקבל על עצמו מסירות נפשו לה'.

(דברי יואל, ויקרא)

כח:

רב איקלע לבבל חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא סבר לאפסוקינהו כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם

והוא ענין אמרם ז"ל (שבת קנו.), מאן דב'לבנה', אכיל דלאו דיליה, ושתי דלאו דיליה, מפני שיודע בטח בנפשו שאין לו כלום מצדו. מה שאין כן אומות העולם מונין ל'חמה', דאכיל מדיליה ושתי מדיליה, שמדמה לו שהכל מכוחו ועוצם ידו. וזה היה מיד בראשית הגאולה ממצרים, וכמו כן בכל חודש נעשה רושם התחדשות הגאולה בנפשות ישראל, כדאיתא בגמרא, 'רב איקלע לבבל, חזא דאמרי הלל בראש חודש, סבר לאפסקינהו', כי כל האומר הלל בכל יום הוא כמגדף, כי נתקן הלל רק על גאולה מכל צרה שלא תבא, ומה זה ענין הגאולה בראש חודש. 'אבל כשראה שמדלגי דלוגי, אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם', היינו שדייקא בגלות בבל הרגישו זאת, שיש הארת התחדשות הגאולה בכל ראש חודש להיות חוסה בהשגחתו יתברך גם בגלות, ולידע שכל הנהגת מלכי אומות העולם עמנו הוא רק מכוחו יתברך. ועל ידי זה נוכל לומר 'הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשורוש' גם בגלות. והוא כענין אמרם ז"ל (אבות פ"ג מ"ה) 'כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות', והיינו שיודע בנפשו שהכל הוא מהשגחתו יתברך.

(פרי צדיק, במדבר אות יב)

כט.

כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה

ויש לדקדק דהלשון 'כשם' משמע שמדמי אותם להדדי, והרי הם בהיפך זה מזה. ונראה ליישב באופן זה, דרב מדייק הכי, דתנא דמתניתין קאמר 'משנכנס אב ממעטין בשמחה', וקשה מנ"ל לאקדומי פורענותא, דלמא דוקא ט' באב חייב להתאבל או לכל היותר מז' באב שאז נכנסו העכו"ם בהיכל, ומנ"ל להקדים משנכנס אב, אלא ע"כ אית ליה לתנא איזה לימוד, ולכך קאמר כשם שמוכח מלימוד זה שמשנכנס אב ממעטין כך מוכח מלימוד זה גופא דמשנכנס אדר מרבין בשמחה, דליכא מידי דלא רמיזי באורייתא, והיינו דעינינו רואות בכל מיתות הצדיקים הכתוב בתורה לא כתב בשום אחד מהן באיזה חודש או באיזה יום מת, רק באהרן הכהן נאמר (במדבר לג לח) 'ויעל אהרן וגו' בחדש בחמישי באחד לחודש', וידוע דגדולה או שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית המקדש (ר"ה יח:), לכך כתבה לנו התורה זה היום, להורות דמיד שנכנס אב יש למעט בשמחה, דמיד ריע מזלא דישראל שמת בו אהרן, וידוע דמשה ואהרן שקולים הם, וא"כ קשה למה לא כתבה התורה מיתת משה ג"כ באיזה יום היה כדי לידע ג"כ למעט בשמחה באותו יום, דאנן ילפינן דמרע"ה מת בז' באדר מכח קראי דיהושע (ד יט) 'והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש הראשון' כדאיתא בקדושין (לח.), ולמה לא כתבה התורה בפירוש אותו היום, אלא דהתורה העלימה בכיוון אותו יום, דבא להורות דמשנכנס אדר מרבין בשמחה, ולכך לא כתבה התורה בפירוש אותו היום, כדי שלא למעט בשמחה.

ובזה מבואר 'כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה' מכח דהתורה כתבה בפירוש יום מיתת אהרן בר"ח אב, מזה מוכח דכך 'משנכנס אדר מרבין בשמחה' מדלא כתבה התורה בפירוש יום מיתת משה רבינו ע"ה וק"ל.

(מעשה רוקח, לחודש אב)

כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה

וצריך להבין מאי 'כשם', ומאי דמיון ושייכות זה לזה. ונ"ל שרומז לנו, שכמו שבאב ממעטים בשמחה לעולם, אפילו בזמן שאין שמד מחויבים למעט בשמחה ולהתענות, כי אין התענית על גלות גופינו שכבר קודם לזה הובקעה העיר ונחרבה, והאבילות רק על חורבן בית המקדש, גלות וצרת הנפש בעוונותינו הרבים. כן השמחה באדר לא תהיה על ישועה ופדות הגוף, רק על פדות הנפש, שהדת נתנה בשושן הבירה, שנתחדשה התורה וקבלוה ברצון כדברי חכמינו זכרונם לברכה הידועים. והיינו 'כשם שכשנכנס אב ממעטים בשמחה' בשביל דבר הנפש, כן 'כשנכנס אדר מרבין בשמחה' - שמחת הנפש, כנ"ל נכון.

(כתב סופר, מגילת אסתר)

כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה

והגם דרש"י פירש שם (ד"ה משנכנס) הואיל והמה ימי נסים פורים ופסח, אבל לשון הגמ' נראה שעיקר השמחה ממצות השקלים שהביאו בני ישראל בכל שנה בחודש הזה, לכן אמרו כשם שבאב ממעטין בשמחה על ידי חורבן בית המקדש, כן באדר הוא זמן קיום המקדש שכל המקדש עמד על יסוד נדבה זו, וכתוב בו (תהלים מח ג) 'יפה נוף משוש' וגו', לכן המה ימי שמחה. ואיתא בגמ' (ביצה טו:) הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן אדר שנאמר (שם צג ד) 'אדיר במרום ה'', ואמרו רבותינו ז"ל כי הוא רמז לחודש אדר. ונראה לבאר הענין, שיש זמנים שיכולין להתדבק בו יתברך על ידי בחינת 'בכל מאודך', לכן הימים הללו מסוגלים לזה, שמצינו שנתנו בני ישראל השקלים בימים אלו כיון שהזמן מסוגל לזה שיוכל להיתקן על ידי הנכסים, וזה עצמו ענין 'אדיר במרום ה'', כדאיתא במדרש קדושים (ויק"ר כד ב) רוממות אתה כו' בעולמך, שהקב"ה מרים הדברים השפלים, כי בודאי אנשים גדולים בתורה ובמסירות נפש להש"י אין פלא כל כך ברוממותם, אך גם על ידי דברים פשוטים מי שיש בו נדיבות לשם שמים הקב"ה מרים אותו, ובאופן זה יוכל להיות דביקות בנכסים שיהיו מתקיימין, לכן נראה גם כן שקבעו בימי פורים מתנות לאביונים שזה החודש מיוחד לזה.

(שפת אמת ליקוטים, ר"ח אדר)

שמשנכנס אב ממעטין בשמחה

ולכן אמרו שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, אף שבחודש זה אסור כל שמחה, ומה זה לשון 'ממעטין' בשמחה, הלא אף מיעוטו קשה. אך באמת טוביה גנוז בגויה כנ"ל, ולעתיד יתברר שהכל היה בחינת אור כי טוב, רק השמחה צריך להיות צפון וגנוז בלב, רק צריך להאמין שלעתיד יתהפך יום ט' באב למועדים וימים טובים ויהיה בו שמחה.

(פרי צדיק, ר"ח מנחם אב אות א)

משנכנס אדר מרבין בשמחה

כי עיקר השמחה לאדם בהעלותו הנצוצות לעבודתו יתברך, שהנצוצות נעשים לאדם שמעלה אותם כמו לבוש, ובזה מגיע לו השמחה. וקודם אדר הוא שובבי"ם, שהוא העת העלאת הנצוצות לקדושה, ומשהגיע אדר כבר הגיע העת שהעלה אותם מקודם בשובבי"ם, ועתה באדר נעשים לו מלבוש, וגלל כן נקרא שמו 'אדר' לשון מלבוש כמו 'אדרת אליהו' (ראה מלכים ב' ב יג). וזהו מאמר חכמינו ז"ל 'משנכנס אדר', כשהגיע אצלו הלבוש מנצוצות הקדושים שהעלה בשובבי"ם. 'מרבין בשמחה', כי בא לו השמחה שמעלה אותם.

(קדושת לוי, דרוש לפורים)

משנכנס אדר מרבין בשמחה

והרי בניסן עיקר גאולת ישראל ובסיון קבלת התורה ובסוכות זמן שמחתנו, ולא נאמר על ידי זה על כלל החודש 'מרבין בשמחה'. וגם מה הלשון 'מרבין', משמע דיש שמחה תמיד אלא דאז מרבין בה, ואיזה שמחה תמידית יש לישראל בהיותם בגלות ונאמר (הושע א ט) 'אל תשמח ישראל אל גיל' וגו'. אבל ודאי הכוונה על שמחת ישראל בה' מעוזם, כמו שנאמר (תהלים לב יא) 'שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב' והוא שמחה של מצוות ותורה כמו שנאמר (שם יט ט) 'פקודי ה' ישרים משמחי לב', דהישרות מוליד שמחה בלב, כי 'תומת ישרים תנחם' (משלי יא ג), ו'הולך בתם ילך בטח' (שם י ט) ואין חסר כלום, ועל כן 'לישרי לב שמחה' (תהלים צז יא).

(רסיסי לילה, אות נג)

משנכנס אדר מרבין בשמחה

וברש"י (ד"ה משנכנס) ימי נסים היו לישראל פורים ופסח. והנה אף כי מחשבת המן היתה באדר ראשון, אבל אחר כך כשביטל מרדכי דתו ונהפך להרוג יהודים בשונאיהם, ציוה מרדכי על אדר שני, דדרשינן (מגילה ז.) 'השנית' (אסתר ט כט), אדר שני, והיה טעמו להסמיך גאולה לגאולת ניסן, כי הוא הדבר שכתבתי, כי ימי מועדים קדושים מגינים למאוד, וזכות ניסן ומועדי ה' הם שהגינו, ולכך הסמיך גאולה לגאולה, ולכך פירש רש"י (ד"ה משנכנס) על 'משנכנס אדר' ימי פורים, ופסח ימי ניסן, להורות נתן על אדר שני דהוא סמוך גאולה לגאולה, ובזה החודש דברו חז"ל, ולכן נתן ה' שהפיל פור על י"ג בניסן שעברו ימי אבל מיתת משה, כי בימי אבלו אין שכינה שרויה על ישראל, ו'בכל צרתם לו צר' (ישעיה סג ט) כביכול, ואין כל כך מגין זכותו לישראל להגין להם בימי צר, עד שיעברו ימי אבלו, כי עוד היום לולא יעקב ומשה אשר אמרו חז"ל (תענית ה: סוטה יג:) עליהם שלא מתו, והיינו שזכותם עומדת עלינו כאלו הם חיים אתנו, כבר ספו תמו בית יעקב.

(יערות דבש, ח"ב דרוש ב)

כט:

הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי וכו' ולימצי נפשיה באדר דבריא מוליה

ועל כן מאן דאית ליה דינא בהדי עכו"ם לימשכיה עד אדר, שאז ניצוח ישראל נגד עמים, כי לקיחת יעקב הברכות מעשו לזכות לטוב עולם הזה גם כן היה על ידי כח אותו חודש, ואף דמעשה היה בפסח כמו שאמרו ז"ל (פרקי דר"א פל"ב) 'שני גדיי עזים' (בראשית כז ט) אחד לפסח, זהו קבלת רוחניות הברכות שזהו העיקר אצל ישראל, אבל זה לא היה שייכות לעשו כלל ולא לקח ממנו, ומה שלקח מחלקו הוא רק גשמיותם בעולם הזה זהו על ידי כח אדר הקודם לניסן.

(ליקוטי אמרים, אות טז)

ל:

כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם

כל המלאכות שבעולם המה נכללות במספר ל"ט שהן מלאכות שבמשכן, ואיתא בספרי אמת דע"י המלאכות שבמשכן נתברכו אותן המלאכות כשהן נעשות בעולם. לכן בט"ב שנשבת ונחרב הבית ומלאכותיו ואין מקום מוצא לברכה למלאכת האדם, ראוי לאדם למנוע אותו יום ממלאכתו, לרמז שנחרב יסוד הברכה מהמלאכות. לכן כשעושה מלאכה בט"ב ואין מתבונן על חורבן הברכה של הבית, אין רואה בו סימן ברכה לעולם.

(לשמוע בלמודים)

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה

פי' רואה תיכף עתה בנחמה, כמ"ש בעמק המלך המעשה מר' אברהם הלוי ע"ש. וז"ש (תהלים קיט צו) 'לכל תכלה ראיתי קץ', פי' ע"י כלות הנפש שהיה ברצונו למסור נפשו וכל מגמתו לראות בנחמת ציון, והיה מצטער תמיד על גלות השכינה, לכן היה רואה תיכף קץ הגאולה. ועוד גם זאת ראיתי כי 'רחבה מצותיך מאד' (תהלים קיט צו). לפי מה שבארנו כי אם האדם עושה המצוה במס"נ אזי פשטא הקדושה בכולא, ובכל מצוה כל תרי"ג מצות תלוים בה 'ורחבה היא מאד', לכן 'מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי' (שם פסוק צז) כנ"ל.

(תפארת שלמה, שמיני עצרת)

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה

וכבר שאלנו שהרי כמה דורות שהתאבלו על ירושלים ולא זכו לראות בשמחתה, ואי קאי על תחיית המתים שיעמדו ויראו בשמחתה, כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא לבד הנמנין בחלק (סנהדרין צ.), ותחיית המתים ועולם הבא אחד הוא, כמו שאמרו שם הוא כפר בתחיית המתים כו', עיין שם. ואמרנו שהמכוון שזוכה ורואה בשמחתה בהווה בזמן הזה על דרך שאמרו (ברכות לג.) כל אדם שיש בו דיעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו.

(פרי צדיק, ר"ח אדר אות ט)

כל האוכל בשר ושותה יין בתשעה באב עליו הכתוב אומר ותהי עונותם על עצמותם

נ"ל בס"ד הטעם שתלה העון בעצמות ולא אמר 'בבשרם', דידוע מ"ש רז"ל מיום שחרב ביהמ"ק ניטל טעם בשר וניתן בעצמות, ולכן הלהוט אחר הבשר לאכול ביום החרבן, עון זה נרשם על העצם שלו. גם ארז"ל בשם אבא שאול, דהשותה יין יהיה בו סימן בעצמותיו אחר מותו, ולכן גם על עון זה דשותה יין ביום החרבן נאמר 'ותהי עונותם על עצמותם'.

(בן יהוידע)

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכו' יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה

והנה העשרה השבטים הם כנגד י' ספירות, וכל שבט הוא מבחינה אחרת, לכן היה מברך כל שבט ושבט בפני עצמו נגד העולם הרמוז בו בשרשו, ואחר כך 'איש וגו' כברכתו ברך אותם' (בראשית מט כח) כלל יחד כולם, שכל אחד ואחד ישפיע מברכתו לחבירו. ובזה בארנו בענין (תענית ל:) חמשה עשר באב יום שהותרו השבטים לבא זה בזה, היינו להשפיע מברכתו לחבירו, וכל אחד צריך לדרוש טובת חבירו להשפיע עליו מחלקו, וזה הכנה רבה על ר"ה. וזה הרמז בברכת כהנים כמ"ש (במדבר ו כג) 'דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל', שיהיה כל כוונתם לטובת כלל ישראל, כולם יהיו כבניו ממש.

(תפארת שלמה, שמואל א')

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכו' יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה

וקשה כיון דאמרינן מאי דרש שלא ינהג הדבר רק באותו הדור, אם כן מעולם לא נאסרו השבטים רק אותו הדור, ומה שמחה ביום הזה. ודוחק לפרש דבט"ו באב נתחדש הדור, ובאמת מצאתי כן בפירוש רשב"ם במס' בבא בתרא עיין שם, אבל דוחק הוא, דמה שמחה שייך בהסתלקות דור הראשון. אבל נראה דבאמת חכמי הדור התירו כמו שחדשו האיסור על ידי נשיאי ישראל שהסכים הקב"ה עמהם 'כן וגו' בני יוסף דוברים' (במדבר לו ה), כמו כן כוונו דור השני לדרוש להתיר מכאן ולהבא והסכימו עמהם מן השמים ולזה קבעוהו יו"ט, וכן יתכן לומר בכוונת רש"י שם בתענית כנ"ל.

(שפת אמת ליקוטים, לט"ו באב)

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכו' מחמשה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה

ונראה לדקדק תיבות 'לישראל' לכאורה הוא מיותר. והנראה, דהנה ישראל אין מברכין כי אם על דבר השלם, כמו שמברכין על קידוש הלבנה בעת מלואה, דהיינו שמתחיל להתמלאות שהוא עת השלימות. ולכאורה כאן בט"ו באב תש כוחו של חמה בעצי המערכה, ולמה הוא יום טוב לישראל. אך כשישראל מונין ללבנה והאומות לחמה, ונמצא לישראל הוא יום טוב כשתש כחה של חמה. וזהו 'לא היו ימים טובים לישראל', 'לישראל' דייקא, כי אז תש כחה של חמה וסימן רע לאומות העולם, ולישראל יום טוב כמו בקידוש לבנה.

(קדושת לוי, לשבת נחמו)

לא.

מכאן ואילך דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף יאסף

וזהו ענין בן לוי שמבן חמשים ישוב מצבא עבודת המקדש (חולין כד:), כי בן שלשים לכח היה מתחיל לעבוד עבודת המקדש, והיה עובד עשרים שנה עד בן חמשים, ונשאר עוד עשרים עד ע' שנה סתם שנותיו של אדם שלא עבד, רק מן שוערים היה מסייע להם. וזה פירוש הש"ס 'מאן דלא מוסיף יסיף', ר"ל חצי ימיו שהולך ומוסף בכל יום, כמ"ש (בראשית לז ב) 'אלה תולדת יעקב יוסף' וכנ"ל, וכשאינו מוסיף אז ידע שהוא ימי ירידה עד ימי אסיפה שנאסף לעמיו.

(תולדות יעקב יוסף, שמות אות ו)

תנו רבנן בת מלך שואלת מבת כהן גדול

הטעם דתקנו דהגדול ישא מן הקטן, לרמוז להם מוסר, שתהיה כל אחת מסתכלת בקטנה ממנה, ובזה תשמח בחלקה, ולא תסתכל בגדולים שאין לה כמותם, שאז יהיה בלבה קנאה וחמדה.

(בן יהוידע)

יפיפיות שבהן מה היו אומרות תנו עיניכם ליופי וכו' מכוערות שבהם מה היו אומרות קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים

וכתב רש"י ז"ל (ד"ה על) דמלתא בעלמא הוא דאמרו. ולפענ"ד נראה הכוונה לפי מה דאיתא בנדרים (סו.) במשנה דבכה ר' ישמעאל ואמר בנות ישראל יפות הן אלא שהעניות מנוולתן עיי"ש, נמצא דמכוערין שבהם היינו דהבינו דג"כ יפים הם אלא מחמת עניות הן מכוערות, וזה שאמרו המכוערות שבהן 'קחו מקחכם לשם שמים', ואף שאנו נראין מכוערות 'תעטרינו בזהובים', וכשלא נהיה עניות אז תראו שבנות ישראל יפות הן וגם אנחנו יפים, ומה נעשה שעניים אנחנו, והלא השי"ת יכול לשלוח עזרתו ולהעשיר אותנו ונהיה ג"כ יפים, וכמו כן היפות שבהם, אם חלילה ה' יעניש אותם בעניות ג"כ יהיו מכוערות, ויש מוריד ומעשיר משפיל אף מרומם ועי'.

(פתחי שערים)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו

ולעתיד לבוא הבטיחנו להשיג זאת המעלה הגדולה דכ' בהבטחות שהזכיר למעלה (ישעיה מ ה) 'ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו', והיו ישראל סבורים כי זאת הראיה היא ראיה ממש בהרגשת ראות העין, וכענין שנאמר (שם כה ט) 'ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה וגו' זה ה' קוינו לו' וגו', וזה דבר דלא אפשר, כי השם ית' אינו גוף ולא כח בגוף כדי שיושג בחושים. ומה שארז"ל שעתידים להראותו באצבע, זה יהיה בעולם הנשמות, כי אז באמת יהיו הנשמות שכלים נבדלים זוהר בהיר צורה זכה וברה בלי

חומר כלל, אבל בעולם הזה הגשמי והגופני אי אפשר שיראה לשם ית׳ לא דמות ולא צורה כלל. וזהו שאמר להם בסמוך (שם מ יח) ׳ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו׳, וכת׳ (שם פסוק כה) ׳ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש׳, כלומר אינו כמו שאתם סבורים שתשיגו ידיעת אמיתת מציאותו בהרגשות הגופניות, כי אינו גוף ולא כח בגוף.

(תורת המנחה, שמות דרשה כ)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו

בניי, זכאי חולקיכון אשר שמעתם בקולי ולא יעשה כן בקרב קהלתינו, ותזכו לראש מחול שיעשה הקדוש ברוך הוא לצדיקים לעולם הבא, והענין במחול הזה הוא כמ״ש המפרשים, כי ׳מחול׳ מלשון עיגול, והקדוש ברוך הוא יהיה בראש מחול, דהיינו באמצע עגולה, והצדיקים יסובבו סביב לומר זה אלהינו, וענינו הוא כך, דעכשיו לאו כל צדיקים במדריגה אחת ובמעלה אחת, כי לאו כולם זכו לשלימות הראויה, אבל לעתיד לבא יזכו כולם לשלימות הראויה ויהיו כולם במדרגה אחת לפני ה׳, והנה אם תעשה מרובע צלעות כזה ובתוכה נקודה, העומדים בצלעות המרובע קרובים לנקודת המרכז, יותר מהעומדים בנקודת אלכסון, שהוא רחוק מהמרכז יותר כנודע, כי אלכסון רחוק מקו ישר, וכן הוא עכשיו, יש צדיקים העומדים מול השכינה בקו וצלע ישר, ויש רחוקים ממרכז בקו אלכסון, ורוחקו של זה לא כשל זה, אמנם לעתיד לבא יהיה העגולה כזה והשכינה במרכז, ובעיגול כל הקוים שוים למרכז, וכן הם הצדיקים, יהיו כולם במרחק שוה לשכינה מבלי הבדל, וזהו ראש מחול שיהיה לצדיקים לעתיד לבא והבן זה.

(יערות דבש, ח״א דרוש ד)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו

הא רמז נפלא, שלעתיד לבא באלף השביעי, יזכו הצדיקים לגלוי חכמה עליונה, אשר הוא המרכז בעגולה, שהם ב׳ חצאי נונין, פונים זה מול זה, והם יכנסו בפנימיות העגולה וישיגו מקור החכמה, כל צדיק וצדיק לפי מעשיו, ולפי שרש נשמתו, וז״ש שכל אחד ישיג לפי כחו, והוא מרומז במ״ש שכל אחד מראה אותו באצבעו.

(שיח יצחק, ח״א)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו

ובזה יש לומר פירוש הכתוב (במדבר טו לח-לט) ׳הכנף פתיל תכלת, והיה לכם לציצית׳, שהוא לשון ׳מציץ מן החרכים׳ (שיה״ש ב ט), יש לומר, שעל ידי המצוה זו המתיקו התכלת שהוא מרמז על חושך שיתהפך לאור בהיר. ובזה יתפרש דברי חכמינו זכרונם לברכה, עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים וכל אחד מראה באצבעו זה אלהינו, ד׳אצבע׳ מלשון צבע, והכוונה דכל צדיק וצדיק יראה באותו גוון שעשה בהשם יתברך כפי המשכה שהמשיך מלמעלה כך יראה ויאמר זה אלהינו. והנה בימי המן שגזר כליה חס ושלום שהוא מלשון ׳תכלה׳ דהוא בחינת ׳תכלת׳, ואחר כך מרדכי בצדקתו הפך הדבר של בחינת תכלת לאור ׳ליהודים היתה אורה׳. וזה כוונת הפייטן ׳בראותם יחד תכלת מרדכי׳, דייק דמרדכי הביא בהירות וראיה בבחינה של תכלת כנ״ל.

(קדושת לוי, דרוש לפורים)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו

ובודאי יש להבין מהו ענין המחול אשר עתיד הקב״ה לעשות להצדיקים, כי ודאי אין אלו הדברים כפשוטן. וי״ל, דהנה בעולם הנשמות עולם תשלום הגמול לעושי רצונו ית׳, ארז״ל (ב״ב עה.) שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חבירו, כי ישנם במדריגה זה למעלה מזה, כל אחד לפי פעולותיו ומעשיו הטובים שפעל ועשה בעוה״ז, נמצא כי עדיין נשמות הצדיקים לא הגיעו לידי שלימות המאושר, לאשר כל אחד רואה שיש מדריגה למעלה הימנו. אמנם הבורא בהוב״ש מרוב טובו וחסדו הגדול חפץ למען צדקו לבל ידח ממנו נדח, בשום בחינה ומדריגה, ומצרף ומלבן נשמות ישראל בכל מיני זיכוך וצירוף, כצרוף את הכסף וכבחון את הזהב, עד אשר לעתיד לבוא יהיו כל נשמות הצדיקים בבחינת השתוות שלימות המאושר, ואז לא יהיה שום אחד גדול מחבירו במעלה, וכולם יהיו קרובים אל מקור כל המקורות הקדושה, ובמעלת השגת הבורא בהוב״ש כולם יהיו שוים לטובה. והנה בעוה״ז אי אפשר להשיג בהשגת הבורא בהוב״ש כי אם מצד פעולותיו ולא מצד עצמותו ית׳, וכמבואר בספה״ק. אמנם כן לעתיד לבוא לאשר יזדככו כל נשמות הצדיקים, אז יבואו להשגה גדולה כ״כ שיוכלו להשיג הבורא בהוב״ש מצד עצמותו כביכול.

ובזה נבוא לבאר דברי ר״א ׳עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים׳. ׳מחול׳ הוא לשון עיגול, מלשון ׳מחול הכרם׳ (עירובין ג:), כי דבר עגול שאין בו מורשא דקרנתא הכל בשוה לנקודה הפנימית ואין בו השתנות בשום איזה צד. וכן יהיה לעתיד לבוא, כי כל נשמות הצדיקים כולם יהיו שוים לטובה, למקור ושורש כל שרשי הקדושה. והוא יושב באמצע וכל אחד ואחד מראה באצבעו כו׳ זה ה׳ קוינו לו, היינו כמו שנתבאר שיהיה להם השגה בהבורא בהוב״ש מצד עצמותו ית׳.

(אוהב ישראל, לשבועות)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד מראה באצבעו שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה וגו׳

הסבר הדבר הוא אם עושים עגול במחוג, אזי אם נמדוד מכל צד וצד להנקודה האמצעית, יהיה הכל בשוה, אבל בתנאי אם נמדוד רק להנקודה האמצעית בשוה. כן הרבה דרכים יש בעבודת השם, אבל אם באמת ובלב תמים מבקשים ומתגעגעים אל הקב״ה, אזי כל הדרכים שוים. וזהו לעתיד לבוא יעשה הקב״ה מחול לצדיקים, והוא באמצע, והצדיקים עומדים נגדו מצדדים שונים, וכל אחד מראה באצבעו, ׳הנה אלהינו זה׳ אבל מכל הצדדים ההתקרבות שוה.

(חפץ חיים, ישעיה כה ט)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכו׳

והמשיל השגת התענוג אשר לנפשות למחול שהוא אין לו סוף ותכלית, ולפי שהעיגול סובב סביב הנקודה והנקודה באמצע, לכך אמר וכבודו ביניהם. וכן הזכיר שם (ויקרא כו יב) ׳בתוככם׳, כי המשיך ישראל לעיגול ועצמו לנקודה. ואחר שאמר (שם) ׳והתהלכתי בתוככם׳, אמר ׳והייתי לכם לאלהים׳, והוא שדרשו חז״ל וכל אחד ואחד מראה עליו באצבעו, שנאמר (ישעיה כה ט) ׳הנה אלהינו זה׳, מלת ׳זה׳ משל לקירוב ההשגה כמי שיש לו ידיעה בנמצא ומכירו בבירור ומבחין אותו משאר הנמצאים. ואין להבין מלת ׳זה׳ ממש כמו שעומד לפני האדם, אך הוא כענין ׳כי זה משה האיש׳ (שמות לב א), שלא היה עומד עמהם, אך היה להם ידיעה בו.

(רבינו בחיי)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכו׳

כלומר לפי שכל צדיק וצדיק יש לו מדור בפני עצמו, ולכל אחד יהיה הנאה מזיו השכינה לפי צדקתו וזכותו, ולפי שבעה״ז מיום החורבן ערבה כל שמחה ואסור למלא שחוק פיו בעה״ז, ו׳אז ימלא שחוק פינו׳, כי ׳הגדיל ה׳ לעשות עמנו׳ (תהלים קכו ב-ג).

(עיון יעקב)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכו׳

נראה לי לפרש ולבאר, דהנה אינו דומה יחיד העוסק בתורה לרבים העסוקים בתורה, כי רבים העוסקים בתורה מחדדים זה לזה בהלכה ומבררים ומעמידים את ההלכה על בוריה לאמתה של תורה. וכן בתפלה

יותר טובה היא התפלה ברבים, וכמ"ש ז"ל (ברכות ח.), מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים, שנאמר (איוב לו ה) 'הן אל כביר ולא ימאס', כי כל אחד ואחד מעורר את חבירו לכוונה יותר רצויה. וכן בצדקה נמי יותר גדול רבים העושים מיחיד העושה, כי הרבים בכוחם לעשות יותר ויותר מיחיד, וכן בכל מצוה כינוס לצדיקים נאה להם. והיינו 'עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן', שיתאחדו יחד בקבלת השכר לעתיד לבוא כמו שהתאחדו בעולם הזה לעזור איש את אחיו בתורה מצוות ומעשים טובים. 'וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר (ישעיה כה ט) 'ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו', שאף שהתאספנו יחד בעשיית המצוות, והיה לנו כח הרבים, מכל מקום לא היתה באפשרותינו לגמור את המצוה בלי עזרתו יתברך שמו.

וזה שכתוב (שם) 'הנה אלהינו זה קוינו לו', שידענו שהכל בידו יתברך שמו ולכן קוינו לו והתפללנו אליו, 'והסר שטן מלפנינו ומאחרינו', 'וטהר לבנו לעבדך באמת', 'והאר עינינו בתורתיך', ויושיענו, ששמע אל תפלתינו ושלח לנו עזרתו ממרום להעמידנו בקרן אורה, 'זה ה' קוינו לו', היינו כי אדם מקוה לה' ומבקשו בענינים הצריכים לחיי עולם הזה, והצדיקים מקוים ומתפללים לו שיושיענו למצותיו, והיינו 'זה ה'' דבר ה' 'קוינו לו', לכן עתה 'נגילה ונשמחה בישועתו'.

(כתב סופר, תענית)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכו'

ענין המחול בארנו בדו"ש שהוא מחול הנהוג שעושין ריקוד בעגול אחוזי יד זה עם זה, ועל ענין שהוא בעגול אין בו סוף ותכלית, לכן לעתיד לבוא שתהיה שמחת עולם בלי קץ מכונה הדבר שיעשה הב"ה 'מחול' שאין בתכונתו קץ וסוף, כן תהיה שמחה נצחית בלי סוף וקץ.

(לשמוע בלמודים)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים וכו'

כי מחול הוא התנגדות שזה הוא נגד זה, כן כשהקדוש ברוך הוא גוזר גזירה וצדיק מבטל הגזירה רעה לטובה וזהו כביכול נגד הבורא. וזהו 'מחול לצדיקים', כעין מחול כנ"ל.

(קדושת לוי, אבות)

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים וכו'

ובזה יש לפרש גם הסיום 'יהללו שמו במחול' (תהלים קמט ג), כי 'מחול' הוא מלשון עיגול, כלשון 'מחול הכרם' שבמשנה (כלאים פ"ד מ"א), וכל דבר עגול יצדק לומר על כל נקודה ונקודה שמשם מתחיל מחדש לסבוב באשר אין לו סוף וקץ. וזהו הענין שאמרו ז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, כי תענוג תמידי אינו תענוג אלא שבכל רגע ורגע יתוסף ויתחדש אור חדש מה שלא היה בראשונה וכאילו עתה התחיל מחדש, השי"ת יזכנו לזה.

(שם משמואל, מוצאי יוה"כ תרע"ז)

וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו

איבא למידק מהו זה הכפל 'הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו', ועוד בתחילה 'ויושיענו' ואחר כך 'בישועתו'. ואפשר לומר דהכי פירושו, צדיק אחד אומר 'זה אלהינו' שהיינו מקוים לו שיושיענו אפילו במדת הדין, וצדיק אחד אומר 'זה ה'' שהיינו מקוים לו שיושיענו במדת הרחמים, וצדיק אחר אומר בין שהיא ממדת הרחמים בין שהיא ממדת הדין 'נגילה ונשמחה בישועתו' ית', המקום ברחמיו יקיים בנו מקרא שכתבו (תהלים יד ז) 'בשוב ה' שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל'.

(שדה יצחק)